

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

IV

С Л О В Н И К У К Р А Ї Н С Ь К О Ї М О В И

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ

І — М

ВИДАВНИЦТВО „НАУКОВА ДУМКА“
КИЇВ — 1973

IV том містить 14 290 слів, не рахуючи тих, що даються як посилання (під літерою І 1067, під літерою Ї 50, під літерою Й 40, під літерою К 6448, під літерою Л 2564, під літерою М 4121).

Редакційна колегія:

академік І. К. БІЛОДІД (голова), кандидати філол. наук А. А. БУРЯЧОК, В. О. ВИННИК, Г. М. ГНАТЮК, П. Й. ГОРЕЦЬКИЙ, докт. філол. наук Л. Л. ГУМЕЦЬКА, канд. філол. наук П. П. ДОЦЕНКО, докт. філол. наук М. А. ЖОВТОБРЮХ, чл.-кор. АН УРСР Є. П. КИРИЛЮК, акад. О. Є. КОРНІЙЧУК, кандидати філол. наук С. П. ЛЕВЧЕНКО, П. С. ЛИСЕНКО, Л. С. ПАЛАМАРЧУК (заст. голови), докт. філол. наук В. М. РУСАНІВСЬКИЙ, кандидати філол. наук Л. Г. СКРИПНИК, Т. К. ЧЕРТОРИЗЬКА, Л. А. ЮРЧУК (секретар)

Редактори тому:

А. А. БУРЯЧОК, П. П. ДОЦЕНКО

Редакція мовознавчої літератури та словників
Зав. редакцією М. Л. МАНДРИКА

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Четвертий том Словника уклали: В. О. Винник (косо-ворóтка — кудéля), В. П. Градова (мі — міщáнський, мо-лоті́льний — м'я́чик), І. О. Кільчевський (к—кі́сло), А. В. Лагутіна (л — льяно́си), О. П. Петровська (кисло-о́кий — кольчу́жний), С. П. Пригожий (ібе́ри — інци-де́нт, іншомо́вний — ірвону́ти, ірига́тор — ітерати́вний, ітрієвий — іще́; ї — ї́хній; й — йті́ся; мла — мо́ва, мовозна́вство — молóти), Л. К. Рак (ко́ма—косові́ця), Л. О. Родніна (і, інший, іржа́ — іржа́ти, іті́, іті́ся; м — мію́чий; мо́вби — мовозна́вець), В. Ю. Франчук (ку-ді́ — кярі́з).

Том доопрацювали й відредагували: А. А. Бурячок (і — іще́; ї — ї́хній; й — йті́ся; к — колéшня, ко́ма — кукурудзя́нка; л — ла́до; м — мая́чнй, мо́лоті́льний — м'я́чик), П. П. Доценко (ко́лі — кольчу́жний, кула́га — кярі́з; ладо́ваний — льяно́си; ме — молóти).

Частину матеріалів тому (інвалі́дність — іногоро́дній, к — кип'я́чений, ко́ма — ко́ржики) попередньо відредагував П. Й. Горецький.

Науково-технічними помічниками редакторів тому були: Н. П. Дзятківська та Ш. Г. Кренцель.

Над технічним оформленням рукописних матеріалів тому працювали: М. П. Богуцька, М. Д. Ворона, М. Г. Дубовіс, В. В. Дятчук, Н. Г. Лукашенко, С. А. Малахівська, Н. М. Неровня, Л. О. Пустовіт, Т. О. Федоренко та ін.

Коректуру прочитали: М. Д. Ворона, О. Л. Довбуш, Н. М. Неровня, О. І. Нечитайло, Т. О. Федоренко.

Матеріали цього тому прорецензував канд. філол. наук І. К. Зборовський.

Значну допомогу під час підготовки тому до видання подали редактори видавництва «Наукова думка»: М. М. Друченко, В. Є. Дудко, Л. В. Туник, Н. І. Шарпова.

Усіх, хто користується Словником, просимо надсилати зауваження та побажання на адресу: Київ 1, вул. Кірова, 4, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР або: Київ 4, вул. Рєпіна, 3, видавництво «Наукова думка».

ДОДАТКОВИЙ СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ СЛОВНИКА

Політична література

- До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970 — До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС, Політвидав України, К., 1970.
Матер. XXIV з. КПРС, 1971 — Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, Політвидав України, К., 1971.
Матер. XXIV з. КПУ, 1971 — Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, Політвидав України, К., 1971.
Статут КПРС, 1971 — Статут Комуністичної партії Радянського Союзу, Політвидав України, К., 1971.

Художня література

- Вороний — Вороний М. К.: Вибр., 1959 — Вибрані поезії, «Рад. письменник», К., 1959.
Дор. — Дорошко П. О.: Не повтори.., 1968 — Не повтори мою долю, «Рад. письменник», К., 1968.
Драч — Драч І. Ф.: Поезії, 1967 — Поезії, «Молодь», К., 1967.
Др.-Хмара — Драй-Хмара М. П.: Вибр., 1969 — Вибране, «Рад. письменник», К., 1969.
Загреб. — Загребельний П. А.: Диво, 1968 — Диво, «Рад. письменник», К., 1968.
Кост. — Костомаров М. І.: І, 1967 — Твори в двох томах, т. І, «Дніпро», К., 1967.
М. Куліш — Куліш М. Г.: П'єси, 1960 — П'єси, Держлітвидав, К., 1960.
П. Куліш — Куліш П. О.: Вибр., 1969 — Вибрані твори, «Дніпро», К., 1969.
Мокр. — Мокрісв Ю. О.: Слід.., 1969 — Слід на землі, «Рад. письменник», К., 1969.
Підс. — Підсуха О. М.: Жарти.., 1968 — Жарти жартами..., «Рад. письменник», К., 1968.
Рибак — Рибак Н. С.: Переясл. Рада, 1953 — Переяславська Рада, т. II, Держлітвидав, К., 1953.
Рудан. — Руданський С. В.: Тв., 1959 — Твори, Держлітвидав, К., 1959.
Григір Тют. — Григір Тютюнник: Деревій, 1969 — Деревій, «Молодь», К., 1969.
Укр. поети-романтики.., 1968 — Українські поети-романтики 20—40-х років XIX ст., «Дніпро», К., 1968.
Хотк. — Хоткевич Г. М.: Довбуш, 1965 — Довбуш, «Каменярь», Львів, 1965.

Перекладна література

- Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958 — Я. Гашек, Пригоди бравого вояки Швейка, переклад С. Масляка, «Рад. письменник», К., 1958.

Народна творчість

- Гал.-руські.. приповідки, II, 1908 — Галицько-руські народні приповідки, Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко, т. II (Діти — П'ять), Етнографічний збірник, т. XXIV, Львів, 1908.
Гал.-руські.. приповідки, III, 1910 — Галицько-руські народні приповідки, Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко, т. III (Рабунок — Ячмінь), Етнографічний збірник, т. XXVIII, Львів, 1910.
Коломийки, 1969 — Коломийки, «Наукова думка», К., 1969.
Укр. нар. пісні, 1, 1964; 2, 1965 — Українські народні пісні, ч. 1, 1964; ч. 2, 1965, «Дніпро», К.
Укр.. присл.., 1963 — Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період, Держлітвидав, К., 1963.

Наукова та науково-популярна література

- Вибр. праці Богомольця, 1969 — О. О. Богомолець, Вибрані праці, «Наукова думка», К., 1969.

Літературна критика. Мистецтво.

Посібники та підручники

- Нариси з іст. укр.. мист., 1969 — Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва, Вид-во Львівського університету, 1969.
Сучасна укр. літ. м., I, 1969 — Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика, за заг. редакцією І. К. Білодіда, «Наукова думка», К., 1969.
Сучасна укр. літ. м., II, 1969 — Сучасна українська літературна мова. Морфологія, за заг. редакцією І. К. Білодіда, «Наукова думка», К., 1969.
Укр. нар. муз. інстр., 1967 — А. І. Гуменюк, Українські народні музичні інструменти, «Наукова думка», К., 1967.
Укр. нар. танці, 1969 — Українські народні танці, упорядкував А. І. Гуменюк, «Наукова думка», К., 1969.

I

І, невідм., с. Одинадцята літера українського алфавіту на позначення голосного звука «і».

◇ **Ста́вити (постáвити) кра́нку (крапки) над «і»:** а) уточнювати сказане, не залишати нічого недомовленим. *Поговорити було про що. І то негайно, зараз, щоб поставити всі крапки над «і»* (Кучер, Трудна любов, 1960, 575); б) доводити до логічного завершення. *Поставити крапку над «і» — то неабияке мистецтво у житті* (Рибак, Час..., 1960, 424).

І² (Й), спол. І. єднальний. Уживається для поєднання двох рівноправних синтаксичних одиниць. 1. Поєднує однорідні члени речення. *Човни і байдаки палали, Соснові пороми тріщали, Горіли дьоготь і смола* (Котл., I, 1952, 103); *Трістан блукав по лісі, ловив зелений шум, хотів йому віддати своє кохання й сум* (Л. Укр., I, 1951, 409); *Комуністи й комсомольці з'явилися до майора уже в повній бойовій готовності, обвішані гранатами й дисками, з автоматами на грудях* (Гончар, III, 1959, 96); *Орися крутнулась і побігла по ріллі.. Тимко довго і замріяно дивився їй услід, потім закурих і пішов заганняти волів* (Тют., Вир, 1964, 14); // Поєднує в інтонаційне ціле два слова, що виражають єдине поняття, напр.: *батько й мати — батьки, літом і зимою — постійно, там і тут — скрізь. Колись там весело було. Бувало, літом і зимою Музика тне, вино рікою Гостей несуть налива...* (Шевч., II, 1963, 25); *На нас дивилося з журбою лице скривавлене зорі, палали хмар багрянні рожі, лежали трупи там і тут* (Сос., I, 1957, 439); // З'єднує повторювані слова, що позначають тривалість дії, наростання ознаки тощо, з метою підсилення вислову. *А тут Берко рип у хату! Я до його, кажу йому, що так і так, будь ласка, зарадь, зарядуй!* (Н.-Лев., I, 1956, 57); *Повітря відпочиває недовго. Вітер потроху перелягає, шамотить над хвилями, що котяться одна за одною й котяться* (Ю. Янов., II, 1958, 50); // Поєднує слова, протилежні змістом, посилюючи протиставлення. — *Від тебе не одстану зроду, З тобою рад в огонь і в воду* (Котл., I, 1952, 221); *Я полечу Високо, високо за синії хмари; Немає там власті, немає там кари, Там сміху людського і плачу не чують* (Шевч., I, 1963, 239).

2. Поєднує цілі речення: а) При вираженні відношень однорідності. *Василь не лінувався, хазяйнував, і Ганни не любила празникувати в будень* (Н.-Лев., I, 1956, 83); *Кров гарячою зливою б'є мені в обличчя, і боляче тремтить на скронях живчик* (Кол., На фронті..., 1959, 5); б) При вираженні часових відношень: α) одночасності дій. *Раптом татари почули тріск, і рівночасно вода полилась їм у капці* (Коцюб., I, 1955, 393); *Іще горять хати, й розкидані між ними лежать постріляні.. брати* (Сос., II, 1958, 465); β) послідовності дій або явищ у часі. *Свята брама одчинилась, Козака впустили. І знов*

брама зачинилась (Шевч., II, 1963, 54); *Одлунали на рампі кроки, і востаннє ударив дзвінок* (Сос., I, 1957, 96); // Поєднує два речення, у другому з яких є вказівка на несподіваність, раптовість дії, події. *Ось вже дихнула нічна вогкість ставка, і раптом, за поворотом, рядок осяяних вікон різнув їй серце* (Коцюб., II, 1955, 48); *Рука тремтяча удлище хапає, І лин зелений воду розсікає* (Рильський, I, 1960, 169); в) При вираженні причинно-наслідкових зв'язків; дорівнює спол. *отже*, а то м у. *Міцна крайка тісно перетягає стан* [Килини], *і від того круга, заживна постать здається ще розкішнішою* (Л. Укр., III, 1952, 235); *Вона не знала жодного румунського слова, і шофер був їй водночас і за перекладача* (Смолич, I, 1958, 45); *Її сховав дідусь в чулані голубому, ходив за нею він, й одужала вона* (Сос., I, 1957, 293); г) При вираженні умовно-наслідкових зв'язків. *Замокнуть криваві гармати, й розквітне Вітчизна в піснях* (Сос., II, 1958, 174); — *Кінчиться війна, і я повернусь до неї, я відшукаю її!..* (Гончар, III, 1959, 82).

3. Поєднує речення або члени речення, пов'язані зіставно-протиставними відношеннями; за значенням наближається до спол. *але, проте*. — *Чи їх троє, чи четверо? — мучило Соломію питання, й вона ніяк не могла порахувати* (Коцюб., I, 1955, 385); [Л і с о в и к:] *До кого ти подібна? До служебки, зарібниці, що працею гіркою окрайчик щастя хтіла* [хотіла] *заробити і не змогла* (Л. Укр., III, 1952, 243); *Тепер нові гримлять атаки, І їхні наслідки — не кров. А дивні велетні будов* (Сос., I, 1957, 468).

ІІ. перелічувальний. Поєднує окремі слова або речення в переліку, виступаючи перед кожним членом перелічуваного ряду, у тому числі й перед першим. *І риби наловить, і ніг не замочить* (Укр.. присл..., 1955, 161); *Місяць пливе оглядає І небо, і зорі, і землю, і море* (Шевч., I, 1963, 105); *Потім іде [Еней] до причалу, і здобич мисливську паює Поміж човнами, і вина.. Теж роздає. і братчикам туго гірку розважає* (Зеров, Вибр., 1966, 226); // Повторюється перед кожним із двох однорідних членів речення, що становлять єдине поняття. *Попідтинню сіромаха І днює й ночує* (Шевч., I, 1963, 52); *Міркує-міркує* [Степанко], *зважає і сьак і так* (Збан., Переджнив'я, 1960, 372); // Повторюється перед кожним із двох однорідних членів речення, протилежних за значенням. *Я безпорадна, мов дитина, я і люблю й боюся вас* (Сос., I, 1957, 408); *І сміх і гріх було дивитися на цю недоладну постать* (Стельмах, II, 1962, 89); // Завершує перелік перед останнім словом або реченням у переліку (без сполучників). *Вічний революцьонер Дух, що тіло рве до бою, Рве за поступ, щастя й волю* (Фр., X, 1954, 7); *Лукаш нахилиється до того місця, що показала Доля,*

знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези (Л. Укр., III, 1952, 267); Внизу, мов дно висохлого моря, розкинулось величезне плато, що зеленіло виноградниками, нивами й садами (Гончар, III, 1959, 127).

I так далі (і т. д.); I také інше (і т. ін.); I подібне (і под.) — у кінці переліку вказує на його неповноту, на можливість його продовження. За кілька хвилин вона вже засипала Раїсу безладними питаннями: — Чи є в неї сестра? А вишні в саду вже достигли? Чи й в неї була та сама начальниця в школі? Які конфітури Раїса любить, бо вона любить всякі?.. і т. д. і т. д. (Коцюб., I, 1955, 319).

III. приєднувальний. 1. Приєднує окремі члени речення, що доповнюють, уточнюють думку, висловлену в реченні. За що, не знаю, а караюсь, I тяжко караюсь! (Шевч., I, 1963, 241); Треба діяти, і не зволікаючи (Довж., I, 1958, 47); Олена підійшла до печі, щоб розпочати свій звичайний трудовий день, тобто варити, прати, доїти корову, годувати дітей, прибирати в хаті і до того всього вчасно вийти на роботу в артіль (Тют., Вир, 1964, 26).

2. Приєднує речення, що доповнює або розвиває думку, висловлену в попередньому реченні. Не для слави, — для вас, мої браття, Я свій скарб найдорожчий ховав, Він чистіший, ніж ясне багаття, I не легко його я придбав (Л. Укр., I, 1951, 348); Було сьогодні про що говорити. За землю знов тепер жвавіше, сміливіше, і хто навіть учора махав безнадійно рукою, тепер гарячився (Головко, II, 1957, 134); Скоро зійдуться хмари у сині, дощ поллє на поля золоті, й буде гарно у ночі осінні кукурудзу пекти на плиті (Сос., I, 1957, 205); // Приєднує речення, що є підсумком висловленого раніше. Хвилює на сонці нива, ..льон процвітає синьо, ..на сіножаті — віз. Гафійка годує дитину, а друге біля Маланки: «бабо!..» I все те — родюча нива, віз, коні, кубло, — все те своє, рідне, з серцем зрослося (Коцюб., II, 1955, 43); — Чому він підбурює голодранців проти самого пана Стадницького? Хто ж він тоді єсть? Учителє, гайдамака чи бунтар? — Я цим не цікавився. — I дуже погано, що не цікавились (Стельмах, I, 1962, 269).

3. Уживається на початку кількох речень у розповіді, надаючи мові плавності та вказуючи на послідовну зміну подій, явищ (часто в стилізації під народнопоетичну або біблійну розповідь). I плаче, плаче Ярославна в Путивлі-городі. Й рече: — Вітрило-вітре, господине [пане]! Нащо ти вієши, несеш На легкому крилі своєму Хиновські [Хановські] стріли? (Шевч., II, 1963, 389); I сходило сонце, і місяць вставав. і гуси кричали на фоні заграва (Сос., I, 1957, 452).

IV. приєднувально-підсил., у сполуч. з займ. і присл. де, скільки, що, як, який і т. ін. Приєднує речення (здебільшого питальні й окличні) або члени речення, підсилюючи виразність їх змісту. Пішов я, брате, зароблять. I де вже ноги не носили! (Шевч., II, 1963, 20); 6 годин ми їхали морем.., а ввечері з яхти дивилися на свято. I що це було за чудо! (Коцюб., III, 1956, 326).

V. допустовий. Уживається в значенні, близькому до спол. х о ч. Пане добродзею [добродію], приходять останні часи: і рад би щось заробити, та нема де (Коцюб., II, 1955, 32); Вони й не скаржились, а все так говорили чудернацько: «Ми боїмось... велике се... багацько тут всього... багацько...» (Л. Укр., I, 1951, 406); Вона і любить дітвору, та ця любов така неповна! (Сос., I, 1957, 407).

I³ (Й), част. підсил. 1. Уживається для підкреслення, виділення значення слова, перед яким стоїть; значенням близька до ж (же). Тільки і дишемо було, як найде

гостей-паничів та трохи забуде про нас панночка (Вовчок, I, 1955, 111); — Не розгадав? — от тобі й на! (Гл., Вибр., 1951, 227); Йй не треба інтимних хвиль, коли все небо в крові повстань.. На те і вчителька вона (Сос., I, 1957, 412).

2. Уживається з відтінком результативності в середині речення перед присудком для підкреслення внутрішнього зв'язку явищ, подій, про які йде мова в реченні. Мабуть, того, що вже дуже була я слаба, — так пані тільки ногою мене совманила та зараз і звеліла дівчатам до хати однести (Вовчок, I, 1955, 109); Стрельнув хтось з рушниць. Так по селу і покотилось (Коцюб., II, 1955, 80); Ждала [Марія], аж поки Тихін одягся, та разом і вийшли з хати (Головко, II, 1957, 152); // Указує на відповідність того, що відбулося, тому, чого очікували. Сього Троянці і бажали (Котл., I, 1952, 90); Іван, ще дитиною направлений [спрямований] по хліборобській дорозі, так її й держався (Мирний, II, 1954, 109); Хтось, проскакавши мимо них, на ходу зірвав з Блаженка шапку і пошпурив її далеко вбік.. — От тобі маєш, — спокійно сказав Блаженко, наче цього й чекав (Гончар, III, 1959, 77).

3. Уживається в значенні, близькому до частки п а в і т ь. Його й в окропі не піймаєш (Номис, 1864, № 3024); — Ти, може, серденько, того й не знаєш, Як гарно, люблю як співаєш — I соловейко так не втне... (Гл., Вибр., 1951, 90); — Прямо і не знаю, чим, Яremo Івановичу, віддячити вам (Стельмах, II, 1962, 220).

4. Уживається в значенні, близькому до часток т е ж, т а к о ж. [М а в к а:] Чогось уже і ти став непривітний... (Л. Укр., III, 1952, 228); Козак пішов, пішов і писар (Довж., I, 1958, 230); Пройшли до їдальні. Мирослава вийшла і собі до їдальні (Головко, II, 1957, 594).

5. Уживається в значенні, близькому до частки в ж е. Перше в волок подивися, Тоді [тоді] і рибою хвалися (Котл., I, 1952, 166); Він ще не бачив ні одного приїзду князевго, але чути чув багато: і раніше про те згадувалося в селі (Хотк., I, 1966, 95); — Походив я до неї весну й літо, а після покрови і весілля згуляли (М. Ол., Чусш., 1959, 7).

6. Уживається в значенні, близькому до частки щ е. — Отам я звікував свій довгий вік; отам хатина стояла й за батькового життя (Н.-Лев., I, 1956, 55); Треба хліб молотити, а машина і досі стоїть без направи (Коцюб., II, 1955, 83); Він уже видерся метрів на двадцять, а стіна і далі здійсмалася над ним, стрімка, як хмарочос (Гончар, III, 1959, 100).

◆ I (й) так — без того. — I так уже багато [женихів] коло тебе звивається, а жоден не сватає (Вовчок, I, 1955, 112); [К а с с а н д р а:] Ох, Артемідо, сестро Аполлона, богине ясна, погаси свій світоч на сюю ніч, на сю єдину ніч! Нехай коханці менше мрій зазнають, вони щасливі й так! (Л. Укр., II, 1951, 274); — Хоча б цієї столиці не минути, — непокоївся сержант Козаков.. — Нашу дивізію, — гули хлопці, — вже й так танкісти охрестили: непромокаюча, невисихаюча. мимо-Бухарестська. мимо-Будапештська... (Гончар, III, 1959, 209); I то — справді. Он попід тинами сухий бур'ян треба б ізжати на паливо.. I то — все ніколи. I обжала [удова], і обмолотила людей, а впала осінь — із прядивом упорує (Головко, II, 1957, 189).

I⁴ (нерідко вимовляється подовжено i-i!, i-i-i!), виг. Виражає подив, розчарування, нехіть, сумнів і т. ін. А жіночку свою любив — I господи єдиний! Як те паня, як ту дитину, У намистах водив! (Шевч., II, 1963, 126); [Х л о п ч и к (пхикаючи):] I' То ви-те не хочете! (Л. Укр., III, 1952, 262); — Вже й снідати б — діти голодні і батько вже знадвору в хату зайшов. А вона отак загаялася. I-i. матінко моя! (Головко, II, 1957, 290)

ІБЕРИ, ів, мн. 1. Стародавні грузинські племена, що населяли Іберію задовго до н. е.

2. Те саме, що іберійці.

ІБЕРІЄЦЬ див. іберійці.

ІБЕРІЙКА див. іберійці.

ІБЕРІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до іберійці, ібері та Іберія.

ІБЕРІЙЦІ, ів, мн. (одн. іберієць, ійця, ч.; іберійка, и, ж.). Назва корінного населення Піренейського півострова до н. е.

ІБІС, а, ч. Схожий на невелику чаплю болотний птах з довгими ногами й загнутим дзьобом; у стародавніх єгиптян уважався священним. В долині Нілу, особливо в дельті ріки, водиться чимало птахів: ібіси, фламінго, пелікани та ін. (Наука., 5, 1958, 47).

ІБІСОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до ібіс.

2. у знач. ім. ібісові, вих, мн. Родина птахів ряду лелекоподібних.

ІВАНЕЦЬ-КИВАНЕЦЬ (~ нця- ~ нця), ч. Дитяча забавка, лялька, що внаслідок прикріпленого до її низу свинцю завжди встає, коли її покласги.

ІВАН-ПОКИВАН (~ а- ~ а), ч. Те саме, що іванець-иванець.

ІВАН-ЧАЙ, ю, ч. (*Chamaenerium Adans*). Висока багаторічна трав'яниста рослина з пурпуровими квітками, з листя якої колись виготовляли сурогат чаю. У борознах, крім осоки, з'явилися іван-чай, їдкий жовтець, лісовий хвоц (Колг. Укр., 11, 1961, 37); Іван-чай вузьколистий.

ІВАСЕВІЙ, а, е. Прикм. до івасі.

ІВАСІ, невідм., ж. Промислова риба родини оселедцевих; тихоокеанська сардина.

ІВОЛГА, и, ж. Те саме, що вівільга. Жовто-брюха іволга перегукується з одудом (Мирний, IV, 1955, 315); Жовта з чорними плямами іволга кричить, мов кішка (Коп., Як вони..., 1961, 41).

ІВРИТ, у, ч. Державна мова Ізраїлю, що становить дещо поновлену стародавню єврейську (гебрайську) мову.

ІГІ, виг., діал. Тьху. — Ігі на тебе, пияку! — відповідала йому Грициха з печі (Март., Тв., 1954, 60).

ІГНОРОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до ігнорувати. Неприсутність улюбленого сина-одинака, як і свідомість, що знаходиться в хаті людей, нею досі ігнорованих, взмагали [посилювали] хворобу ще більше (Коб., III, 1956, 189).

ІГНОРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. ігнорувати. Партія рішуче виступає проти ..відірваних від реальності рішень та ігнорування досягнень науки й практичного досвіду (Ком. Укр., 10, 1967, 18).

ІГНОРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Навмисно не помічати кого-, чого-небудь, не звертати уваги на когось, щось. Віддавна привикла вона до того, що її найближчі цілковито ігнорували її (Фр., II, 1950, 301); — Чого вона мене ігнорує, наче мене нема у хаті? (Коцюб., II, 1955, 249); Дівчата невмолимо замикали вікна, зсовували занавіски й намагалися ігнорувати те, що стукало вже.. до їхніх юних сердець (Ю. Янов., II, 1954, 85); // Не брати до уваги чого-небудь, легковажити чимось. [С м о л а:] Громадська робота вища за шкурні інтереси. Ігнорувати її нікому не дозволяється (Мик., I, 1957, 157); Завдяки тому, що мистецтво основним своїм об'єктом має людину, воно не може ігнорувати багатства проявів її життя (Мист., 2, 1956, 16).

ІГНОРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до ігнорувати.

ІГО, а, с., заст. Ярмо (у 2 знач.). Десь за морями у невідомій землі жив собі темний народ. Тяг він на своїх плечах подвійну неволю: робив на своїх панів і був під ігом другого царства (Вас., II, 1959, 569); Смутні часи

татаро-монгольського іга довго тривали на землі руській (Цюпа, Україна., 1960, 17).

ІГРАШКА, и, ж. 1. Річ, призначена дітям для гри; забавка (у 1 знач.). Нема в їх [дітей] ні забавок, ані іграшок дитячих (Вовчок, I, 1955, 30); Іграшки та книжки не цікавили, не розважали її (Забіла, Катруся., 1955, 56); * У порівн. Неквапливо й спокійно витяг [Філіпп] шабельку, легеньку, наче іграшку (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 275).

◇ **Бўти** (стати і т. ін.) іграшкою чиею, у чийхось руках — бути в цілковитій залежності від кого-, чого-небудь. Вона стала тоді іграшкою в чужих руках, і хоч все те й робилося із найкращими намірами, але життя їй було зламане (Збан., Сеспель, 1961, 183).

2. рідко. Те саме, що забавка 2. [О л е н а:] Яку чудну іграшку видумав Андрій: заховався, а ти його й шукай! (Крон., I, 1958, 488); — Коханню моє було задля його тільки іграшкою (Н.-Лев., III, 1956, 342).

◇ **За іграшку** (іграшки) що кому: а) (у сполуч. з дієсл. дістати ся, дати ся і т. ін.) легко (дістатися, дати ся і т. ін.). Йосипові і грамота за іграшку дала ся... (Мирний, IV, 1955, 44); б) (у сполуч. з дієсл. б у т и) немов забавка. Став ходити [Івась] біля волів, додивлятися до плуга, до борони. Спершу й це все було хлопцеві за іграшку (Мирний, I, 1949, 182); **На іграшки** — для забави. Хлоп'я в садку собі гуляло Та й забажало На іграшки ужа піймать (Гл., Вибр., 1951, 22); **Не в іграшку** — те саме, що **Не на жарт** (див. жарт). [С е р б и н:] А вона, здається, не в іграшку закохалась у мене (Вас., III, 1960, 23); **Не іграшки** — те саме, що **Не жарт** (див. жарт). Не іграшки, не жарт — В зубах собачих побувати (Гл., Вибр., 1951, 121).

ІГРАШКАР, я, ч. Майстер, що виготовляє іграшки. Хата іграшкаря була відкрита при розкопках стародавнього Новгорода (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 426).

ІГРАШКАРКА, и, ж. Жін. до іграшкар.

ІГРАШКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до іграшка 1. Іграшкове виробництво; // Який виробляє іграшки. Іграшкова фабрика.

2. Який є іграшкою, признач. для гри. Тут же стояли різні гончарні вироби, від величезних ваз до іграшкових коників (Головко, II, 1957, 450); Він дістав з кишені пістолет, який хоч і був іграшковий, але нагадував справжній (Сміл., Сашко, 1957, 212); * У порівн. Не можна без смутної посмішки дивитись на «Злату вуличку», вуличку алхіміків з її мініатюрними, ніби іграшковими будиночками (Рильський, III, 1956, 313).

ІГРЕК, а, ч. 1. Назва передостанньої літери (у) латинського алфавіту.

2. мат. Невідома величина, позначувана цією літерою. Юнакстояв біля чорної дошки і виписував довжелезні алгебраїчні формули — з іксами й ігреками, ступенями й коренями (Смолич, День., 1950, 92); // Умовне позначення невідомої особи або особи, яку не бажано називати.

ІГРИ див. гра.

ІГРИСТИЙ, а, е. Пінявий, шипучий (про напій). Золоте, ігристе вино пінилося в прозорому склі (Собко, Стадіон, 1954, 245).

ІГРИЩЕ, а, с., заст. Грище. На одшибі од села було ігрище, челядь гомонила, співала, сміялась (Вовчок, Вибр., 1946, 221).

ІГРОВИЙ, а, е. Стос. до гри (у 1, 2 знач.). Ігрова перевага команди; // Признач. для гри. Ігровий майданчик.

ІГРОТЁКА, и, ж. Зібрання (іноді — комплект) дитячих іграшок, які видають дітям для тимчасового користування. Шкільна ігротека.

ІГУАНА, и, ж. Велика довгохвоста деревна ящірка, що живе головним чином у Західній півкулі. З великої

кількості ендемічних ящірок та змії найбільш характерні [для Південної Америки] ігуани (*Iguanidae*), які, крім Південної та Північної Америки, поширені лише на о. Фіджі й Мадагаскарі (Посібник з зоогеогр., 1956, 34).

ІГУМЕН, а, ч. У православній церкві — управитель чоловічого монастиря. Він вів розмову тоном смиренного, покірливого й тихого послушника, що розмовляє з своїм ігуменом (Н.-Лев., III, 1956, 369); Старій чомусь дуже хотілось глянути на келію, де живе ігумен монастиря (Донч., III, 1956, 146).

ІГУМЕНСТВО, а, с. Звання, посада ігумена або ігумені. Він пішов у монастир, щоб протоптати собі стежку до ігуменства (Н.-Лев., III, 1956, 368).

ІГУМЕНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ігумен. Ігуменський сан; // Належний ігуменові. Видобула [черниця] з дорожньої скриньки пакет, обтяжений сургучем єпископських печаток, ступила на ганок ігуменського будинку і зникла за дверима (Мик., II, 1957, 270).

ІГУМЕНЯ, і, ж. У православній церкві — управителька жіночого монастиря. Із келії матушки-ігумені вискочила келейниця і кидалась по подвір'ї, мов тороплена (Коцюб., II, 1955, 109); Подорожні в'їхали на монастирське подвір'я. Спинились коло будинку ігумені (Мик., II, 1957, 270).

ІД, прийм. з дав. в., діал. До. Далі завернув [господар] ід плотові (Фр., II, 1950, 17).

ІДЕАЛ, у, ч. 1. Найвища мета, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю тощо. Вірю я в правду свого ідеалу, і коли б я тую віру зламала, віра б зламалась у власне життя (Л. Укр., I, 1951, 271); Рівність, братерство і воля усім — Наші були ідеали (Олесь, Вибр., 1958, 117); Наш суспільний ідеал — комунізм (Ком. Укр., 9, 1965, 78).

2. кого, чого. Взірець досконалості. Потроху вона перейняла чорне убрання і гладке чесання волосся від чоловікової сестри.., про яку, бувало, чоловік каже, що вона ідеал жінки (Л. Укр., III, 1952, 592); Для Петра старший лейтенант Корольов був ідеалом офіцера (Багмут, Щасл. день.., 1951, 66); // чий. Про того, хто є для когось втіленням найкращих якостей тощо. Серце в неї тьохнуло: вона пізнала Септара —.. завязаного провідника, образ якого бідна дівчина довго носить у серці, хоч не сміє й очей звести на свій ідеал (Коцюб., I, 1955, 286).

ІДЕАЛІЗАТОР, а, ч. Той, хто ідеалізує кого-, що-небудь. Не ідеалізатори минушини і сучасності, говорить Драгоманов, а ті українські письменники, що йшли по шляху критичного реалізму і створювали правдиві картини життя українського народу, знайшли визнання та високу оцінку в усьому слов'янському світі, насамперед в Росії (Рад. літ-во, 5, 1958, 112).

ІДЕАЛІЗАЦІЯ, ї, ж. Дія за знач. ідеалізувати. Я не уявляв собі, наскільки ця річ [«На віру»] слаба, бо 20 літ не перечитував її.. Скільки тут солодкого, ідеалізації селян..! (Коцюб., III, 1956, 385); Проти ідеалізації минулого спрямовує він [М. Рильський] свою поему «Марина» (Іст. укр. літ., II, 1956, 385).

ІДЕАЛІЗМ, у, ч. 1. Реакційний, антинауковий напрям у філософії, який на противагу матеріалізму хибно вважає ідею, дух, свідомість первісним, а природу, буття, матерію — вторинним. Діалектичному матеріалізму протистоять метафізика та ідеалізм (Деклар. наради.., 1957, 14); Боротьба матеріалізму та ідеалізму відбувається також у галузі історії, політичної економії, юриспруденції та інших суспільних наук (Ком. Укр., 10, 1966, 36).

2. Схильність безкорисливо служити будь-якій справі, відданість високим моральним ідеалам. «Рай і Поступ» мені дуже сподобався, — факти все відомі, але

зложені докупи зручно і стисло і освічені ідеєю, яка запевняє.. «просвітителю народу» здається новою, тим просвітителю, що хочуть життями святих підіймати ідеалізм (Л. Укр., V, 1956, 149).

3. Схильність до ідеалізації дійсності. Чи не в це антимарксистське перебільшування значення окремих осіб, інтелігентський ідеалізм? (Еллан, II, 1958, 277).

ІДЕАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до ідеалізувати. Літографії Греведона з зображенням ідеалізованих жіночих голівок користувались у 30-х роках великим успіхом, але Шевченко поставився до них критично, незважаючи на захоплення ними К. Брюллова (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 37).

ІДЕАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Уважати кого-, що-небудь кращим, ніж є в дійсності; приписувати комусь, чомусь ідеальні властивості тощо. Він [І. Франко] не ідеалізує сільського життя (Коцюб., III, 1956, 36); Я не конче ідеалізую Галичину, я тільки думаю, що там все-таки легше робити тому, хто охочий до роботи (Л. Укр., V, 1956, 95); Василь усе і всіх ідеалізував, у кожній людині насамперед бачив щось хороше (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 466).

ІДЕАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до ідеалізувати.

ІДЕАЛІСТ, а, ч. 1. Послідовник ідеалістичної філософії. Домарксівські мислителі були матеріалістами лише в галузі природи, а щодо суспільних явищ залишались ідеалістами (Наука.., 8, 1959, 43).

2. Людина, яка здатна безкорисливо служити будь-якій справі, не шукає для себе ніяких переваг або вигід у чому-небудь. Іван не зважав на клопітливі міркування свого меркантильного свата. Протиположно до Максима був Іван характером не практик, а ідеаліст.. Його непокоїло майбутнє рідного сина (Смолич, Мир.., 1958, 40); [С т ь о п а:] Ви тільки що запевняли Валю, ніби Платон Іванович безнадійний ідеаліст (Корн., I, 1955, 86).

3. Той, хто схильний прикрашати дійсність; мрійник. — Бідний ідеаліст! Він не знає, що, поки тираном є любов і нічого іншого, поти тиранія та не може бути нещастям (Фр., II, 1950, 322).

ІДЕАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до ідеалізму (у 1 знач.), пройнятий ним. Ми влаштовували інсценізовані диспути, спрямовані проти релігійних забобонів, проти отруйного дурману ідеалістичного світогляду (Донч., VI, 1957, 610); Академік Павлов сміливо відкинув релігійно-ідеалістичні забобони в розумінні душевної діяльності (Наука.., 1, 1958, 37).

ІДЕАЛІСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до ідеалістичний. Ідеалістичність поглядів.

ІДЕАЛІСТИЧНО. Присл. до ідеалістичний. Всі філософи і соціологи до Маркса ідеалістично, перевернуто тлумачили історичний процес (Наука.., 5, 1958, 2).

ІДЕАЛІСТКА, и, ж. Жін. до ідеаліст. — Реаліст полюбив ідеалістку, — се так звичайно й буває (Фр., III, 1950, 403).

ІДЕАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який існує в свідомості, уяві; абстрактний, уявний; протилежне д і й с н и й. Ідеальний світ; // у знач. ім. ідеальне. ного, с. Ой гори, гори! Яка в вас краса!.. Дивись на вас і сам незчуєшся, як душею піднімаєшся в сферу ідеального (Н.-Лев., II, 1956, 398).

2. Який відповідає поняттю про ідеал (у 2 знач.): вимірний, неземний. Зовсім мужик не такий ідеальний, яким його малюють теперішні паничі (Коцюб., I, 1955, 462); В її мрії перекинувся він у якогось ідеального мужчину, наймудрішого й найліпшого (Март., Тв., 1954, 356); Ідеальне кохання.

3. Досконалий, відмінний, чудовий. Цілий день гуляю і через те маю ідеальний шлунок, так наче ніколи

не слабував (Коцюб., ІІ, 1956, 335); Панночка була.. гарна, ідеальної вроди (Л. Укр., ІІІ, 1952, 744); Молодь виявила ідеальну дисциплінованість (Гур., Друзі... 1959, 149).

ІДЕАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до ідеальний 2, 3. Не вірте в мою ідеальність, а вірте тільки, що я Вас люблю (Л. Укр., V, 1956, 145).

ІДЕАЛЬНО. Присл. до ідеальний. Товар реально є споживна вартість: його вартісне буття лише ідеально проявляється в ціні, яка виражає його відношення до золота, що протистоїть йому як реальний образ його вартості (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 108); Ідеально кохати; Ідеально грати.

ІДЕЙКА, и, ж. Зменш. і зневажл. до ідея 2, 3. Передає, реалістичне мистецтво протистоїть реакційному, занепадницькому мистецтву, що живиться отруйними ідейками містицизму (Іст. укр. літ., I, 1954, 10).

ІДЕЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до ідеї (у 2,4 знач.), пов'язаний з нею. Було [у гуртку] дуже багато ідейних балачок, ще більше розмов про старих «українофілів» (Гр., ІІ, 1963, 49); Завдання комуністичного будівництва, ідейного виховання трудящих вимагають активізації роботи вчених, які працюють в галузі суспільних наук (Матер. ХХІ з. КПУ, 1960, 40); Переклади Я. Купали відзначаються великою увагою до оригіналу, вмінням передати його ідейно-змістову основу, стиль, поетичну майстерність (Рад. літ-во, 5, 1958, 70).

2. Пройнятий передовими ідеями, пов'язаний з ними; передовий. Радянська література — найпередовіша, найбільш ідейна література світу (Рад. Укр., 14.VIII 1951, 1).

3. розм. Відданий ідеалу (у 1 знач.); безкорисливий. Він такий чистий, такий ідейний, з могутнім даром слова.. мусить жити для вищих цілей, для добра (Коцюб., I, 1955, 326).

ІДЕЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. ідейний. Кращі твори українських радянських письменників теж відбивають.. нерозривний зв'язок літератури з високою комуністичною ідейністю (Тич., ІІІ, 1957, 436); — Коли б ти знала його високі думи, благородне серце, його ідейність, чистоту душевну... ти б була зачарована ним (Коцюб., I, 1955, 333).

ІДЕЙНО. Присл. до ідейний. Кращі твори її [української поезії періоду Великої Вітчизняної війни] ідейно цілеспрямовані, насичені бойовим, наступальним духом (Іст. укр. літ., ІІ, 1956, 233).

ІДЕНТИФІКАЦІЯ, і, ж., книжн. Дія за знач. ідентифікувати.

ІДЕНТИФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., книжн. Те саме, що ототожнювати. Вже тепер можна сказати, що Кобилянська мала б повне право випросити собі у вас те, щоб ви не ідентифікували себе з нею (Фр., XVI, 1955, 376).

ІДЕНТИЧНИЙ, а, е, книжн. Тотожний, однаковий. Наші думки збіглися, і висновки були ідентичні (Ю. Янов., V, 1959, 130); Вони [панно] майже ідентичні за композицією (Мист., 6, 1958, 15).

ІДЕНТИЧНІСТЬ, ності, ж., книжн. Абстр. ім. до ідентичний; тотожність. Повної ідентичності в думках і почуттях двох дорослих і під різними впливами вихованих людей.. не може бути (Л. Укр., V, 1956, 344); — Чи маєте тут кого знайомого в місті, хто потвердив би ідентичність особи? (Мак., Вибр., 1954, 336); Висока якість продукції, ідентичність кожного виробу з еталонним зразком досягається лише тоді, коли культура виробництва.. вже доведена до найвищого рівня (Ком. Укр., 10, 1966, 63).

ІДЕОГРАМА, и, ж. Письмовий знак, що позначає певне поняття. Ідеограма — письмовий знак, що означає

ціле слово-поняття незалежно від його звукового оформлення. Ідеограмами є частина китайських ієрогліфів, клинописні знаки ассіро-вавілонського письма тощо (Сл. лінгв. терм., 1957, 69).

ІДЕОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до ідеографії. Знаки письма ідеографічного типу називаються не буквами, а ієрогліфами (Сл. лінгв. терм., 1957, 22).

ІДЕОГРАФІЯ, і, ж. Спосіб письма за допомогою ідеограм. Ідеографія — спосіб письма ідеограмами, при якому письмові знаки виражають певні слова-поняття (Сл. лінгв. терм., 1957, 69).

ІДЕОЛОГ, а, ч. Виразник, захисник якого-небудь світогляду, ідеології. Боротьбу з «легальними марксистами» Ленін почав з виступу проти їх головного ідеолога — П. Струве (Біогр. Леніна, 1955, 21); Ідеологи реакційних класів завжди вороже ставилися до матеріалістичного трактування суті і характеру мистецтва (Ком. Укр., 5, 1960, 65).

ІДЕОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до ідеології, пов'язаний з нею. Важливого значення надає наша партія ідеологічній роботі в масах, комуністичному вихованню трудящих (Ком. Укр., 1, 1959, 10); Ми [письменники] працюємо на ідеологічному фронті (Донч., VI, 1957, 598).

ІДЕОЛОГІЧНО. Присл. до ідеологічний. Він [міжнародний революційний рух] став ідеологічно більш зрілим (Програма КПРС, 1961, 31).

ІДЕОЛОГІЯ, і, ж. Сукупність філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та мистецьких поглядів, що характеризують те або інше суспільство, клас, політичну партію. На зміну приватновласницькій ідеології приходить комуністична ідеологія (Ком. Укр., 1, 1959, 80); Проти ворожої ідеології.. треба боротися. де б і як би вона не виявлялася (Рильський, ІІІ, 1956, 37).

ІДЕЯ, і, ж. 1. Поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу. [З а г р а н и ч н и й п о л і т и к:] Наші слова зробилися символами ідей, абстрактів, логічних процесів, а не чуття (Фр., IV, 1950, 35); Ідея краси.

△ Абсолютна ідея див. абсолютний.

2. Основний принцип світогляду; переконання. На його [І. Франка] творах, в його ідеях виховалось уже ціле покоління (Коцюб., ІІІ, 1956, 35); Про москвофільську партію нічого й казати, — хто би там став у неї поступових ідей шукати (Л. Укр., V, 1956, 46); Ленінські ідеї, творчий, революційний дух ленінізму переможно крокують по земній кулі (Ком. Укр., 7, 1963, 70).

3. Думка про що-небудь, міркування з приводу чогось. — Мені здається, що система вогню з кількох мінометів, яку ми застосовували досі для траншей такого типу, може при деяких корективах давати набагато кращі наслідки.. — І почав [Брянський] розвивати свої ідеї (Гончар, ІІІ, 1959, 62); Ідеї миру глибоко оволоділи багатьма народами світу (Наука., 2, 1960, 7); // Задум, план, намір. Раптом він скочив на ноги. Блиснула щаслива ідея (Коцюб., I, 1955, 409); Ідея була проста. На заводі про всяк випадок є недоторканий запас води. Насос подаватиме відти воду в бак (Трубл., I, 1955, 136).

4. Основна думка, що визначає зміст твору. Я знав одного поета, що склав собі афоризм: «Гарна рима — погибель для ідей» (Л. Укр., V, 1956, 73); Ідея художнього твору — це головна думка про життєві явища, що їх змальовано в творі, остаточний висновок, до якого приводить читача художній твір (Укр. літ., 8, 1957, 41).

ІДИ, ід, мн. У староримському календарі — 15-і числа березня, травня, липня, жовтня й 13-і числа решти місяців року; це були дні свята на честь Юпітера.

ІДІЛІК, а, ч. Письменник, що пише ідилії (у 1 знач.).

ІДИЛІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до ідилії (у 1 знач.). Ідилічний жанр; // Який зображує мирне, безтурботне

життя. Над чим він [учитель] тепер просиджує ночі: над Марксом чи Гегелем? І як він їхню науку і переконання соціал-демократа може сполучати з ніжним, майже ідилічним живописом?.. (Стельмах, Хліб.., 1959, 23); // Який зображується в ідиліях (у 1 знач.). Це місце має красу щиро ідилічну. Зелень надзвичайно ясна. Не гаряче, але ясне проміння заливає садки й луги (Н.-Лев., II, 1956, 391); Це була просто ідилічна картина, коли надвечір Уралови виходили прогулятися (Гончар, Тронка, 1963, 301); // Власт. ідилії. На пейзажних творах деяких поетів негативно відбиваються пасивна споглядальність, ідилічне замилювання (Літ. Укр.. 13.VIII 1965, 3).

2. перен. Близький до природи: мирний, безтурботний. Буржуазія, скрізь, де вона досягла панування, зруйнувала всі феодальні, патріархальні, ідилічні відносини (Комун. маніф., 1947, 16); Уклад життя в семінарії був загалом досить ідилічний (Вас., Незібр. тв., 1941, 165).

ІДИЛІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до ідилічний. Були поети, у вірші яких почали проникати тенденції ідилічності, аполітизму, втечі в чисту лірику (Про багатство л-ри, 1959, 134).

ІДИЛІЧНО. Присл. до ідилічний. На столі ідилічно парував самовар (Шовк., Інженери, 1956, 197).

ІДИЛІЯ, і, ж. 1. Невеликий поетичний твір, що зображує мирне, безтурботне життя селян на лоні природи. Це була не стільки ода, скільки ідилія, у якій вихвалялося життя сільського мешканця на лоні природи (Бор., Тв., 1957, 19); Він [Т. Шевченко] негативно ставився до всіляких ідилій і сентиментально-мелодраматичних писань (Укр. літ. критика.., 1959, 49).

2. перев. ірон. Про близьке до природи, мирне, безтурботно-щасливе життя. Вона хотіла показати своїм гостям у своїм домі скромну та тиху ідилію, гармонійне життя матері з сином (Фр., VII, 1951, 105); Так і сиділи троє.. Вечорами дивилися на волохаті зелені зорі, Анюта мугикала пісню, пес підвивав. Одно слово — справжня ідилія (Донч., II, 1956, 111).

ІДИШ, у, ч. Сучасна мова єврейського населення Східної та Центральної Європи, а також США. Шолом-Алейхем починав свій творчий труд на мові іврит.. Але він швидко зрозумів, що цим відмежовує себе від широких народних верств і відразу ж перейшов на ідиш (Літ. Укр., 24.V 1966, 2).

ІДІОМ, у, ч., рідко. Те саме, що ідіома. Ленін особливу увагу приділяв завжди синтаксично-стилістичній обробці перекладів і правильній передачі ідіомів мови (Мовозн., VII, 1949, 27).

ІДІОМА, и, ж. Притаманний тільки даній мові стійкий зворот, що виражає єдине поняття. Словник ідіом — словник, що містить розташовані в алфавітному порядку стійкі фразеологічні сполучення, вживані в даній мові (Сл. лінгв. терм., 1957, 166).

ІДИМАТИЗМ, у, ч. Те саме, що ідіома.

ІДИМАТИКА, и, ж. 1. Сукупність ідіом якої-небудь мови, твору. Він [В. І. Ленін] особливу увагу звертав на передачу в перекладах особливостей синтаксису, стилю та ідіоматики оригіналу (Мовозн., VII, 1949, 30).

2. Вчення про ідіоми.

ІДИМАТИЧНИЙ, а, е. Стос. до ідіоми та ідіоматики. Багато у Шевченка ідіоматичних зворотів, що характеризують різний стан людини.. і здебільшого становлять у реченні образне означення явища (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 229).

ІДІОСИНКРАЗІЯ, і, ж., мед. Підвищена чутливість організму окремих людей до деяких речовин або до певних смакових, нюхових чи зорових подразнень. Ідіосинкразія до хіміну; // Хвороблива огида або хвороблива схильність до чого-небудь.

ІДІОСИНКРАТИЧНИЙ, а, е, мед. Стос. до ідіосинкразії.

ІДІОТ, а, ч. 1. Людина, хвора на ідіотизм (у 1 знач.). Якщо щитовидна залоза недорозвинена, то.. розумовий розвиток таких дітей також недостатній, і вони часто стають ідіотами (Шк. гігієна, 1954, 99); Ідіоти — зовсім не життєздатні істоти і, як правило, гинуть в перші роки життя (Наука.., 9, 1962, 53).

2. лайл. Дурень, недоумкувата людина. [М и л е в с ь к и й:] Чого ви такий понурий? [О р е с т:] Чорт приніс язикатого Острожина, — ідіот! (Л. Укр., II, 1951, 15); [С л і д ч и й:] Замовчи! Ідіот! Божевільний мерзотник! (Лев., Драми.., 1967, 9).

ІДІОТИЗМ, у, ч. 1. Психічна хвороба, що характеризується порушенням нормальної розумової діяльності.

2. розм. Дурість, глупота, безглуздя. Самодержавство залишило у спадщину відсталу, неграмотну країну з глухими закутками, ідіотизмом сільського життя, де основну масу населення становив зашкарублий і затурканий мужик (Ком. Укр., 4, 1965, 5); Недокус посміхався, а в мене морозом сипнуло поза шкірою. І доживеться ж людина до такого ідіотизму! (Збан., Малин. дзвін, 1958, 91).

ІДІОТИЧНИЙ, а, е. Те саме, що ідіотський. Він сів на своє місце, взяв ложку до рук і з ідіотичним виразом лиця впер очі у вазу (Фр., III, 1950, 445).

ІДІОТИЧНО. Присл. до ідіотичний. Барон стояв недалеко, чув усе те і якимось ідіотично ясніхався (Фр., III, 1950, 179).

ІДІОТІЯ, і, ж., мед. Те саме, що ідіотизм 1. Розрізняють три форми олігофренії. Найважча — так звана ідіотія (Наука.., 9, 1962, 53).

ІДІОТКА, и, ж. Жін. до ідіот. Які ідіотки! Сидять собі і плетуть якісь панчохи! (Смолич, II, 1958, 47).

ІДІОТСТВО, а, с., розм. Те саме, що ідіотизм 2.

ІДІОТСЬКИЙ, а, е. 1. Такий, як в ідіота (у 1 знач.). В Лашкуна, кажуть, абсолютно ідіотські очі, а за ними криється диявольська хитрість шпигуна... (Стельмах, I, 1962, 589); Ідіотське обличчя.

2. розм. Дурний, безглуздий. — Ідіотська задача! Чого вас там вчать! Він з злістю одкинув задачник і піднявся сердитий та збентежений вкрай (Коцюб., II, 1955, 369); А ще більше хотіла б Софія і взагалі не бути ніде похованою, якимось обминути їхні ідіотські склепи (Гончар, Таврія, 1952, 132).

ІДО, невідм., с. Науково вдосконалений варіант міжнародної мови есперанто.

ІДОЛ, а, ч. 1. У язичників — статуя, що зображує бога; бовван (у 1 знач.), божок. Молилася [мати] своїм пенатам І в Капітолій принесла Немалі жертви. Ублагала Капітолійський той синкліт, Щоб первенця її вітали Святії ідоли (Шевч., II, 1963, 282); Пам'яткою культу східних слов'ян є кам'яний ідол, знайдений в р. Збруч біля м. Гусятин. Він являє собою чотиригранний стовп, увінчаний чотирма зображеннями обличчя під однією шапкою (Іст. УРСР, I, 1953, 36); — Боги, Добрине, — це тільки ідоли, які я сам приказую відливати з золота, срібла, криці чи тесати з дерева або каменю (Оп., Іду.., 1958, 171).

2. перен., заст. Про того, кого обожнюють, перед ким схиляються, кому служать. Він сам був ідолом для всіх сусідських паннів (Н.-Лев., I, 1956, 442); Наш дачний ідол, учениця драмкурсів Маруся, була зараз не говірка і надто привабна, надто свіжа й молода (Вас., II, 1959, 527).

3. перен., лайл. Про нетямущу, дурну або бездушну людину. [М и к и т а:] Чого ти чіпляєшся до мене, ідоле? (Кроп., I, 1958, 83); З господареві світлиці хтось

гунає в стіну: мовляв, тихіше, ідоле! (Стельмах, Хліб..., 1959, 104).

ІДОЛКА, и, ж., заст., лайл. Жін. до ідол 2, 3. Надія не обманяла його: на балконі стояла його ідолка, спершись на поренчата (Крим., Вибр., 1965, 338); [М а р у с я:] Велике цабе! [М и к и т а (скрегоче зубами і кидається на неї з кулаками):] Ну, ідолка, дамся я тобі взнаки!.. (Кроп., I, 1958, 80).

ІДОЛОВІРЕЦЬ, рця, ч., рел. Той, хто вірить в ідолів (у 1 знач.); поганин, язичник.

ІДОЛОВІРКА, и, ж., рел. Жін. до ідоловірець; поганка, язичниця.

ІДОЛОВІРСТВО, а, с., рел. Віра в ідолів (у 1 знач.); поганство, язичество.

ІДОЛЯНИН, а, ч., рел. Те саме, що ідоловірець; поганин, язичник. [П а р в у с:] Що ж до мене, я ідолянам не вступаю з шляху (Л. Укр., II, 1951, 346).

ІДОЛЯНКА, и, ж., рел. Жін. до ідолянин. [А в р е л і я:] Ти.. мусив заховати мене за мурами від християнок, ..Якби ж я з ідолянками зішлася, було б тобі ще більше не до мислі (Л. Укр., III, 1952, 277).

ІДОЛЬСЬКИЙ, а, е, рел. Прикм. до ідол 1. Коло порога стояла піч, неначе давній ідольський жертвник (Н.-Лев., II, 1956, 392).

ІЕНА, и, ж. Грошова одиниця Японії.

ІЕРАРХ, а, ч. Глава православної церкви (у князівстві, місті, державі). У кожному великому давньоруському місті поряд з князем був високий ієрарх православної церкви: у Києві — митрополит, а в інших містах — єпископи (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 479).

ІЕРАРХІЧНИЙ, а, е. Стос. до ієрархії. Феодальна власність на землю мала ієрархічний характер (Іст. УРСР, I, 1953, 64).

◇ **Ієрархічна драбіна**; **Ієрархічні східці** — ієрархія (у 1 знач.).

ІЕРАРХІЯ, і, ж. 1. Послідовне розміщення посад, чинів і т. ін. від найнижчих до найвищих у порядку їх підлеглості. Кожне удільне князівство являло собою цілу політичну систему із своєю власною ієрархією землевласників (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 564).

2. збірн., заст. Сукупність людей, об'єднаних у такий спосіб службовою чи іншою діяльністю, родинними стосунками й т. ін. Русь прийняла християнство в його візантійській формі, і перед нею стояла небезпека потрапити в залежність церковної ієрархії Візантії (Іст. укр. літ., I, 1954, 31); Хоча Денис був уже гвардії єфрейтор і цінувся серед командирів вище, ніж Роман, проте між ними ще жили стосунки сімейної ієрархії, і Денис мовчазно корився старшому братові, як батькові (Гончар, I, 1954, 37).

ІЕРАТІЧНИЙ, а, е, заст. Священний, жрецький.

△ **Ієратічне письмo** — скоропис стародавніх єгиптян, створений на ґрунті ієрогліфів.

ІЄРЕЙ, я, ч., церк. Те саме, що священик. Батюшки ..написали на папері Мартину розмову. Перший підписався Терлецький, а за ним ієрей Мельхиседек (Н.-Лев., III, 1956, 56); Голосна фраза [Андрія Марковича], очевидно, зробила на похлилого в дійсності ієрея потрібне враження (Вас., II, 1959, 503).

ІЄРЕЙСЬКИЙ, а, е, церк. Прикм. до ієрей.

ІЄРЕМІАДА, и, ж., книжн., заст., ірон. Слізна скарга, ремствування, нарікання.

ІЄРИХОНСЬКИЙ, а, е: ◇ **Ієрихонська труба** — про дуже гучний голос.

ІЄРОГЛІФ, а, ч. 1. Фігурний знак у системі ідеографічного письма, що позначає поняття, склад або звук мови. Етруски писали не.. ієрогліфами, а буквеним письмом, яке нагадувало латинське (Знання..., 1, 1966, 28); Ієрогліфи — дивні знаки, Не мені розгадати їх суть

(Воронько, Тепло..., 1959, 106); * У порівн. *Тихим морем послались біласті дороги.. Вони списали синє полотно моря, як давні ієрогліфи* (Коцюб., II, 1955, 288).

2. перев. мн., перен. Про незрозумілий, нерозбірливий почерк. Секретар в блокноті щось нотував швидкими розмашистими ієрогліфами (Смолич, II, 1959, 482).

ІЄРОГЛІФІЧНИЙ, а, е. Стос. до ієрогліфа, ієрогліфів, виражений за їх допомогою. В Межиріччі система письма була ієрогліфічною (Іст. стар. світу, 1957, 44).

ІЄРОМОНАХ, а, ч., церк. Монах у сані священника. Патріотичні почуття, щире бажання допомогти Вітчизні повернули ієромонаха Йоаникія Галятовського до актуальних питань сучасного йому життя (Рад. літ-во, 2, 1963, 118).

ІЖИЦЯ, і, ж. Назва останньої літери (ґ) церковнослов'янської й старої російської абетки, що позначала звук «і». Він [учитель] учив читать, писать Через іжицю і ять (Воронько, Тепло..., 1959, 36); * У порівн. *Балабуха осміхнувся. В його рот розтягся, а по обидва боки рота з'явилися по два пружки, неначе по дві іжиці* (Н.-Лев., III, 1956, 19).

◇ **Прописати іжицю кому**, заст. — зробити суворе зауваження, вилаяти, відшмагати. Треба б йому іжицю прописати (Номис, 1864, № 13637).

ІЗ див. з².

ІЗБОРНИК, а, ч., літ., іст. У Київській Русі — рукописний збірник статей та уривків, вибраних із різних книжок. *Ізборник Святослава*.

ІЗВЕСТИ, **ІЗВЕСТИСЯ**, **ІЗВЕЧОРА**, **ІЗВИВАТИ**, **ІЗВИВАТИСЯ**, **ІЗВИКАТИ**, **ІЗВИКНУТИ**, **ІЗВІКТИ**, **ІЗВІНУТИ**, **ІЗВІНУТИСЯ**, **ІЗВІТИ**, **ІЗВІТИСЯ**, **ІЗВІДСИ**, **ІЗВІДТИ**, **ІЗВІКУВАТИ** див. зводити, зводитися, звечора і т. д.

ІЗВІР див. звір².

ІЗВОД, у, ч., літ. Один із списків (варіантів) старослов'янської пам'ятки, що відрізняється від інших списків цієї ж пам'ятки мовними особливостями.

ІЗВОДИТИ, **ІЗВОДИТИСЯ**, **ІЗВ'ЯЗАТИ**, **ІЗВ'ЯЗУВАТИ**, **ІЗВ'ЯЛИТИ**, **ІЗГАДАТИ**, **ІЗГАДУВАТИ**, **ІЗГАНЬБИТИ**, **ІЗГАРЯЧУ**, **ІЗГАСАТИ**, **ІЗГАСНУТИ**, **ІЗГІНУТИ**, **ІЗГЛЯНУТИСЯ** див. зводити, зводитися, зв'язати і т. д.

ІЗГОЙ, я, ч. У Київській Русі — людина, що вийшла зі свого колишнього суспільного стану у зв'язку з викупом із холопства, розоренням і т. ін. *Значну групу феодально залежного населення [Київської Русі] становили також ізгой — люди, які не мали засобів виробництва для ведення власного господарства* (Іст. УРСР, I, 1953, 65).

ІЗГОЛОДНІТИ, **ІЗГОРБИТИСЯ**, **ІЗДАВНА**, **ІЗДАЛЕКА**, **ІЗДАЛЕКУ**, **ІЗДАЛЯ**, **ІЗДРИГАТИСЯ**, **ІЗДРИГНУТИСЯ**, **ІЗЖИВАТИ**, **ІЗЖИВАТИСЯ**, **ІЗЖИТИ**, **ІЗЖИТИСЯ**, **ІЗЖОВКЛИЙ**, **ІЗЖОВКНУТИ**, **ІЗ-ЗА**, **ІЗЗАДУ**, **ІЗЗИВАТИ**, **ІЗЗОВНІ**, **ІЗ'ІДАТИ**, **ІЗ'ІСТИ**, **ІЗЛАЗИТИ**, **ІЗЛІЗАТИ**, **ІЗЛІЗТИ**, **ІЗЛЯКАТИ**, **ІЗЛЯКАТИСЯ**, **ІЗМАЛЕЧКУ**, **ІЗМАЛКУ**, **ІЗМАЛУ**, **ІЗМАРНІТИ**, **ІЗМОЛОДУ**, **ІЗНАДВОРУ**, **ІЗНАЙТИ**, **ІЗНАЙТИСЯ**, **ІЗНЕМОГТИ**, **ІЗНЕМОГТИСЯ**, **ІЗНЕНАВИДИТИ**, **ІЗНИЗУ**, **ІЗНИКАТИ**, **ІЗНИКНУТИ**, **ІЗНИКТИ**, **ІЗНИЩІТИ**, **ІЗНИМАТИ**, **ІЗНИМАТИСЯ**, **ІЗНОВ**, **ІЗНОВУ**, **ІЗНЯТИ**, **ІЗНЯТИСЯ** див. зголодніти, згорбитися, здавна і т. д.

ІЗОБАРА, и, ж. 1. метеор. Лінія на карті, що сполучає місця з однаковим атмосферним тиском. В метеорології користуються сітками «ізотерм» і «ізобар» («ліній однакових температур» і «ліній однакових тисків») (Курс мат. анал., II, 1956, 27).

2. фіз. Лінія, якою графічно зображують залежність між фізичними величинами при сталому тиску.

ІЗОБАРИЧНИЙ, а, е, спец. Прикм. до **ізобара**. *Ізобари є сліди перетину ізобаричних поверхонь (поверхонь з однаковим тиском) з поверхнею Землі (Курс заг. геол., 1947, 28).*

ІЗОБАТА, и, ж., геогр. Лінія на карті, що сполучає місця з однаковою глибиною водних басейнів (океанів, морів, озер).

ІЗОГАМІЯ, і, ж., біол. Статевий процес у нижчих організмів, при якому клітини, що зливаються, мають однаковий вигляд і відрізняються лише фізіологічними властивостями.

ІЗОГЛОСА, и, ж., лінгв. Лінія на діалектологічній карті, що визначає межі поширення мовного явища. *Ізоглови окреслюють територію поширення одного чи групи певних мовних фактів (Нариси з діалектології... 1955, 207).*

ІЗОЛІНІЯ, і, ж., спец. Лінія, що сполучає на карті або діаграмі точки з однаковими кількісними показниками (тиску, температури тощо). *Сині та червоні жилки — то були кордони на ізолінії (Смолич, Сорок вісім... 1937, 311).*

ІЗОЛЮВАЛЬНИЙ, а, е, техн. Признач. для ізоляції провідників або джерел якої-небудь енергії. *Ізолювальний матеріал.*

ІЗОЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **ізолювати**. *Після поділу, відособлення і ізолювання різних операцій [у мануфактурі] робітники діляться, класифікуються і групуються відповідно до їх переважних здібностей (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 351).*

ІЗОЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. і док., перех. 1. від кого — чого й без додатка. Помістивши окремо, позбавляти можливості контакту з іншими (про інфекційних хворих, ув'язнених і т. ін.). *Герой повісті.. розумів, що його везуть не просто ув'язнити, ізолювати від світу або вбити, — «його везуть зламати» (Іст. укр. літ., II, 1956, 616); — Губити людей нам не випадає, а тифозних ізолюй від загону (Ю. Янов., I, 1954, 284); // Відокремлювати від середовища, позбавляти зв'язку з ким-, чим-небудь; відособлювати. Для того щоб пролетаріат на ділі став вождем революції, йому необхідно завоювати на свій бік селянство і ізолювати від мас ліберальну буржуазію (Біогр. Леніна, 1955, 75); Він [радянський письменник] не ізолює себе від життя ніколи (Смолич, Перша книга, 1951, 49).*

2. техн. Вкривати провідник, джерело якої-небудь енергії ізоляційним матеріалом. — *Ви будете, може... мити колби, учитися ізолювати проводи (Рибак, Час... 1960, 166).*

ІЗОЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок. і док. 1. Відокремлюватися від середовища, втрачати зв'язок із ким-, чим-небудь; відособлюватися. *Проте, як не вабило Нелю життя в монастирі, як їй не хотілося ізолюватися від Катерини, вона довго не насмілювалася постукати у браму монастиря (Вільде, Сестри..., 1958, 425); Драма художника Сагайдака [в п'єсі Л. Дмитерка «У золотій рамі»] виникає тому, що художник.. ізолювався від життя, від творчих пошуків (Літ. газ., 11.III 1959, 3).*

2. тільки недок. Пас. до **ізолювати**. *В дитячих будинках або інтернатах хворі діти ізолюються до видужання (Як запоб. заразн. хвор..., 1957, 110).*

ІЗОЛЮЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **ізолювати**; // у знач. прикм. *Вольфрамона нитка розжарення, вкрита ізолюючим мінеральним шаром, знаходиться в середині.. нікелевого циліндрика (Осн. радіотехн., 1957, 10).*

△ **Ізолюючі мови** див. **мова**.

ІЗОЛЯТОР, а, ч. 1. Речовина, що не проводить електричного струму; діелектрик. *Учені почали розрізняти тіла, які проводять електрику, — провідники і тіла, що не проводять електрики, — ізолятори (Нариси розв.*

прикл. електр..., 1957, 9); Суху деревину використовують як ізолятор при монтуванні освітлювальних сіток, .. для стовпів електросіток тощо (Стал.-буд. справа, 1957, 30).

2. Виріб для ізоляції та кріплення дроту. *Поставлять стовпи з ізоляторами, потягнуть дріт, засвітять світло по селу, проведуть під кожну стріху (Ю. Янов., Мир, 1956, 121).*

3. Приміщення для тимчасової ізоляції людей із різними хворобами тощо. — *Цей хлопчик зараз в ізоляторі. Він хворий (Донч., VI, 1957, 320); В інтернатах, де учнів є від 50 і більше, необхідно виділяти ізолятор на 1—2 і більше учнів (Шк. гігієна, 1954, 183); // Спеціально пристосоване приміщення для тварин із заразними хворобами.*

ІЗОЛЯЦІЙНИЙ, а, е. Признач. для ізоляції. *Парафін використовується в електротехніці як ізоляційний матеріал (Гірн. пром..., 1957, 85); Два мідні дроти відходили від спідніх шарнірів і зникали в пластичних ізоляційних трубках (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 64); Ізоляційна стрічка.*

ІЗОЛЯЦІОНІЗМ, у, ч. Політичний напрям у США, що пропагує невтручання в європейські справи; політика державної відособленості, замкнутості.

ІЗОЛЯЦІОНІСТ, а, ч. Прихильник ізоляціонізму.

ІЗОЛЯЦІЯ, і, ж. 1. Те саме, що **ізолювання**. *Марні були спроби Вашингтона добитись політичної ізоляції Куби (Рад. Укр., 5.I 1962, 4); Якщо в квартирі з'явився хворий, його ізоляція є одним з ефективних засобів профілактики (Наука..., 3, 1959, 33); Поліетилен використовують для ізоляції височастотних кабелів у радіотехніці, радіолокації, в телебаченні (Наука..., 7, 1958, 8).*

2. Стан за знач. **ізолюватися** 1. *У партіях меншовиків та есерів, які опинилися в ізоляції від мас, посилювся розпад (Ком. Укр., 12, 1966, 57).*

3. техн. Неелектропровідний матеріал, яким ізолюють провідник. *Пройшов літній чоловік з металевим ящиком у руках, з якого стирчали кінці вкритого ізоляцією дроту (Руд., Остання шабля, 1959, 72); // Нетеплопровідний матеріал, яким ізолюють джерело якої-небудь енергії тощо.*

ІЗОЛЬОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **ізолювати**. *Я особисто, з ряду причин, опинився серед письменників ізольованим (Довж., I, 1958, 21); Усі електричні проводи в приміщеннях повинні.. бути ізольованими захисною оболонкою (Стал.-буд. справа, 1957, 175); // ізольовано, безос. присудк. сл. Показати лабораторії категорично відмовився [Гальванеску], попередивши, що їх зовсім ізольовано в так званому лівому корпусі (Смолич, I, 1958, 77).*

2. у знач. прикм. Окремий, відокремлений. *Усі тепер хочуть краще жити, всім заманулося ізольованих квартир (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 173); З дослідів на ізольованому серці відомо, що дотик зондом до внутрішньої оболонки серця викликає скорочення серця (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 228).*

ІЗОЛЬОВАНИСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **ізолювання** 2. *Тут, мабуть, добре враховано вимушену ізольованість від життя хворих на проказу (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 47).*

ІЗОЛЬОВАНО. Присл. до **ізолювання** 2. *Українська радянська література розвивалася і розвивається не ізольовано від інших братніх літератур (Літ. Укр., 10.X 1961, 2).*

ІЗОМЕР див. **ізомєри**.

ІЗОМЕРИ, ів, мн. (одн. **ізомєр**, у, ч.). Хімічні сполуки, що мають однаковий склад і молекулярну вагу, але відрізняються одна від одної будовою та фізико-хімічними властивостями. *Із збільшенням числа атомів у мо-*

лекулах насичених вуглеводів виявляється ще одна якісна особливість — виникнення дедалі більшого числа ізомерів (Заг. хімія, 1955, 420).

ІЗОМЕРІЯ, і, ж., хім. Явище, коли речовини з однаковим хімічним складом та молекулярною вагою відрізняються будовою та фізико-хімічними властивостями. Пояснення різних випадків ізомерії дає теорія будови органічних сполук, створена.. О. М. Бутлеровим (Заг. хімія, 1955, 411).

ІЗОМЕРНИЙ, а, е, хім. Прикм. до ізомер. Велику кількість ізомерних речовин він [А. Вернер] систематизував, довів їх будову (Знання., 11, 1966, 26).

ІЗОМОРФІЗМ, у, ч., хім. Здатність хімічних елементів заміщати один одного в кристалах без порушення будови останніх. Однією з найвидатніших наукових праць Шмідта є його дослідження про центральний ізоморфізм прямих розкладів безкочечних груп (Розв. науки в УРСР... 1957, 153).

ІЗОМОРФНИЙ, а, е, хім. Схожий формою та будовою кристалів.

ІЗОТЕРА, и, ж., метеор. Лінія на карті, що сполучає місця з однаковою пересічною температурою літа.

ІЗОТЕРМА, и, ж. 1. метеор. Лінія на карті, що сполучає місця з однаковою пересічною температурою в певний проміжок часу. На території Східного Сибіру січневі ізотерми змикаються майже в кола, обмежуючи найхолодніші області в СРСР (Фіз. геогр., 7, 1957, 39); В метеорології користуються сітками «ізотерм» і «ізобар» («ліній однакових температур» і «ліній однакових тисків») (Курс мат. анал., II, 1956, 27).

2. фіз. Лінія, якою графічно зображують залежність між фізичними величинами при сталій температурі.

ІЗОТЕРМІЧНИЙ, а, е, спец. 1. Прикм. до ізотерма. Ізотермічні лінії.

2. Який має однакову, сталу температуру. Діаграма ізотермічного процесу називається ізотермою (Курс мат. анал., II, 1956, 207); Ізотермічний вагон.

ІЗОТОП див. ізотопи.

ІЗОТОПИ, ів, мн. (одн. ізотоп, у, ч.), спец. Атоми одного й того самого хімічного елемента, які мають різну атомну вагу та радіоактивність. Атоми, що мають однаковий заряд ядра, але різну атомну вагу, були названі ізотопами (Цікава хімія, 1954, 86); Українські вчені ще в 1934 році здобули «важку воду», поклавши цим початок науці про стабільні ізотопи (Цюпа, Україна., 1960, 112).

ІЗОТОПНИЙ, а, е, спец. Прикм. до ізотоп. Абсолютний вік земної кори визначається і за даними досліджень ізотопного складу рудного свинцю (Наука., 4, 1958, 35); // Здійснюваний за допомогою ізотопів. Ізотопний аналіз мінералів.

ІЗОТРОПІЯ, і, ж., фіз. Однаковість фізичних властивостей тіла в усіх його напрямках.

ІЗОТРОПНИЙ, а, е, фіз. Стос. до ізотропії. Аморфні тіла мають фізичні властивості в усіх напрямках однаково, тому їх ще називають ізотропними (Курс заг. геол., 1947, 51).

ІЗОХІМЕНА, и, ж., метеор. Лінія на карті, що сполучає місця з однаковою пересічною температурою зими.

ІЗОХРОННИЙ, а, е, спец. Який має однакову тривалість із чим-небудь іншим. Ізохронні коливання звукових хвиль.

ІЗОХРОННІСТЬ, пості, ж., спец. Однакова тривалість якого-небудь процесу або явища. Ізохронність коливань маятника.

ІЗ-ПІД див. з-під.

ІЗРАЗУ див. зразу.

ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ, а, е. 1. іст. Стародавньоєврейський. Єрусалим Розкинувся гордо перед ним. Сієв

в золотім Вісоні Ізраїльський архієрей! (Шевч., II, 1953, 321); Ізраїльські племена.

2. Прикм. до ізраїльтяни та Ізраїль. Ізраїльська територія.

ІЗРАЇЛЬТЯНИ, ян, мн. (одн. ізраїльтянин, а, ч.; ізраїльтянка, и, ж.). 1. іст. Назва стародавньоєврейських племен.

2. Населення Ізраїлю. На весь суботній день у країні закриваються всі театри, кіно, магазини.. Свій вихідний день ізраїльтяни можуть провести лише в синагозі, в молитвах (Наука., 2, 1960, 55).

ІЗРАЇЛЬТЯНИН див. ізраїльтяни.

ІЗРАЇЛЬТЯНКА див. ізраїльтяни.

ІЗСЕРЕДИНИ, **ІЗСИХАТИ**, **ІЗСИХАТИСЯ**, **ІЗСЛИЗАТИ**, **ІЗСЛИЗНУТИ**, **ІЗСЛИЗТИ**, **ІЗСОВУВАТИ**, **ІЗСОВУВАТИСЯ**, **ІЗСОХЛИЙ**, **ІЗСОХНУТИ**, **ІЗСОХНУТИСЯ**, **ІЗСОХТИ**, **ІЗСОХТИСЯ**, **ІЗСУВАТИ**, **ІЗСУВАТИСЯ**, **ІЗСУКАНИЙ**, **ІЗСУКАТИ**, **ІЗСУКАТИСЯ**, **ІЗСУКУВАТИ**, **ІЗСУКУВАТИСЯ**, **ІЗСУНУТИ**, **ІЗСУНУТИСЯ**, **ІЗСУШЕНИЙ**, **ІЗСУШИТИ** див. зсередины, зсихати і т. д.

ІЗУМРУД, у, ч. Те саме, що смарагд. Дороге намисто: один разок червоних рубінів, другий — синіх, як небо, сапфірів, третій — зелених ізумрудів (Н.-Лев., III, 1956, 293).

ІЗУМРУДНИЙ, а, е. 1. Прикм. до ізумруд; смарагдовий; // Оздоблений смарагдами. Ізумрудний перстень.

2. Який має яскраво-зелений колір. Ізумрудним килимом вкрилися поля, зайняті озимими (Рад. Укр., 5.V 1963, 1).

ІЗЮБР, а, ч. Великий східносибірський олень; різновид марала. Об'єктами його [Глушака] полювання були кабан, ізюбр, ведмідь (Довж., I, 1958, 109).

ІЗЮБРОВИЙ, а, е. Прикм. до ізюбр.

ІЗЮМ, у, ч. Сушені ягоди винограду. Сушений виноград з насінням називається ізюмом, а без насіння — кишмишем (Укр. страви, 1957, 321); Бійці кинулись розламувати решту пасок, і в кожній із них знаходили.. то перстень золотий, то замість ізюму якесь блискуче каміння (Гончар, II, 1959, 73).

ІЗЮМИНА, и, ж. Одна ягода ізюму.

ІЗЮМИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до ізюмина.

ІЗЮМНИЙ, а, е. Прикм. до ізюм. Ізюмне виробництво; // Вигот. з ізюму; з ізюмом. Ізюмне вино.

ІЙОН, виг., діал. 1. Уживається, щоб звернути чийось увагу на кого-, що-небудь: дивись. — Чим пред тобою, милий тату, Син заслужив таку мій плату? Ійон, мов в свинки грають їм (Котл., I, 1952, 69).

2. Уживається, щоб виразити здивування, обурення. — Ійон, ійон же, вража мати! Але Еней наш зледаців (Котл., I, 1952, 79).

ІК див. к².

ІКАВКА див. гікавка.

ІКАННЯ, я, с., лінгв. Вимова «і» на місці давніх «о» та «е» в новозакритих складах.

ІКАННЯ див. гикання.

ІКАТИ див. гикати.

ІКАТИСЯ див. гикатися.

ІКЛАСТИЙ, а, е. Який має великі ікла. Навіть коли він [собака] спокійно лежить.., пильнують підрізани вуха, дума широкий лоб і так солідно звисає мокрий язик з ікластої пащі (Коцюб., II, 1955, 226); Булися два вовки. вициривши криваві, ікласті щелепи (Тулуб. Людолови, II, 1957, 124).

ІКЛО, а, с. 1. Зуб між різцями й передкореневими зубами в кожній половині верхньої та нижньої щелепи людини й ссавців. Потомились вівчарки.. На довгий червоний язик, що звиса між іклами, сідають мухи (Коцюб., II, 1955, 322); Підійшло страшне вусате страховисько,

нагнулося, бородате, трохи що не до очей і витріщило білі ікла (Кач., II, 1958, 11); * Образно. Рояль хрипить, безсило клацає жовтими іклами клавіатури (Кол., На фронті..., 1959, 143).

◇ Вишкіряти (вишкірити) ікло див. вишкіряти.

2. Великих розмірів зуб, що виступає з рота назовні (в деяких ссавців); бивень. Рот її [тваринної подоби] тягнувся аж до великих вух, із нього витикались кабанячі гострі ікла (Скл., Святослав, 1959, 119); Головним засобом оборони в мамонта були його величезні загнуті догори ікла (Іст. СРСР, I, 1956, 4).

ІКНґТИ див. гикати.

ІКНґТИСЯ див. гикатися.

ІКОНА, и, ж. Живописне, мозаїчне або рельєфне зображення бога або святого, якому поклоняються віруючі; образ. Багато на покуті ікон було розмальованих (Вовчок, VI, 1956, 244); Літній чоловік стає перед чудовою іконою, молиться, б'є поклони, зітхає (Н.-Лев., III, 1956, 363); У спальні перед іконою божої матері тьмяно горіла синенька лампадка (Шиян, Баланда, 1957, 46).

ІКОНКА, и, ж. Зменш. до ікона. Іконку я ношу при собі завше (Л. Укр., V, 1956, 7); На нарах стоїть дерев'яна іконка, завбільшки як коробка сірників (Ю. Янов., IV, 1959, 92).

ІКОННИЙ, а, е. Прикм. до ікона. Мініатюри характеризуються живописною і реалістичною манерою малюнка, яка дуже відрізняється від стилізації іконного письма (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 528).

ІКОНОБОРЕЦЬ, рця, ч., іст. Прихильник іконоборства; ворог шанування ікон.

ІКОНОБОРСТВО, а, с. Громадський рух у Візантії у VIII—IX ст. проти шанування ікон, мощей і т. ін.; // Боротьба проти шанування ікон.

ІКОНОГРАФІЧНИЙ, а, е. Прикм. до іконографія. Любителі-документалісти на Україні об'єднувались і навколо музеїв, подаючи їм велику допомогу в збиранні іконографічного матеріалу (Нар. тв. та етн., 3, 1963, 39).

ІКОНОГРАФІЯ, і, ж. 1. Опис і вивчення різноманітних зображень певної особи, події, сюжету тощо в творах живопису й скульптури. Для граверного мистецтва другої половини XVII ст. характерні нові риси, які проявлялися в тому, що гравюра поступово відходить від застарілих прийомів іконографії (Іст. УРСР, I, 1953, 305).

2. збірн. Сукупність таких зображень. Незвичний для іконографії Шевченка портрет (з бородою), виконаний І. Кавалерідзе (Мист., 3, 1964, 22).

ІКОНОПИС, у, ч. Галузь релігійного живопису. Твори іконопису були дуже поширені на Русі (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 526); // Мистецтво малювання ікон. Чи не один із перших у Західній Україні Франко порушує питання наукового вивчення старого українського іконопису, його високої естетичної цінності (Мист., 4, 1956, 2).

ІКОНОПИСЕЦЬ, сця, ч. Художник, що малює ікони. На покуті по всіх стінах усе святії образи, та усе хорошої роботи, усе Борисівських іконописців (Кв.-Осн., II, 1956, 311); Захоплюємось ми нашим геніальним іконописцем Рубльовим і неперевершеними полотнами епохи Відродження (Довж., III, 1960, 111).

ІКОНОПИСНИЙ, а, е. Прикм. до іконопис. Приїхавши до Києва, він [І. С. Їжакевич] 1879 року влаштувався до іконописної школи Києво-Печерської лаври (Мист., 1, 1955, 35); // Власт. іконопису. Іконописний стиль.

ІКОНОСТАС, а, ч. Стіна із вставленими в неї іконами, яка в православній церкві відокремлює вівтар від центральної частини. Тихо світяться свічки перед но-

вим, гарним іконостасом (Н.-Лев., I, 1956, 111); З іконостаса видивлявся блідолиций святий з застережливо піднятими двома пальцями (Юхвід, Оля, 1959, 211).

ІКОНОСТАСИК, а, ч. Зменш. до іконостас. Тепер камера мала інший вигляд: столи були винесені, дірява підлога вимита, вишкрябана, брезенту посеред камери не було, а на його місці стояв маленький іконостасик (Вас., I, 1959, 202).

ІКОРКА, и, ж. Пестл. до ікра. [П и л и п:] Що у нас можна дістати? Трафарет! Трафарет! [П а в л о:] А все-таки? [П и л и п:] Ковбаса, сьомга, ікорка (Корн., II, 1955, 150).

ІКОРНИЦЯ, і, ж. Посуд для ікри. Зернисту ікру подають в ікорниці, в металеву частину якої під скляну розетку кладуть лід (Укр. страви, 1957, 394).

ІКРА, й, ж. 1. Яєчка, що їх відкладають самиці риб, раків, жаб та інших водяних тварин. — Ніхто ніколи не боровив рибу ту ловити. Звісно, воді... набігла собі... ставок став... Риба завелася... Ніхто не заводив її — сама, а може птиця занесла ікрою (Мирний, III, 1954, 308); Це ж вона [риба] незабаром почне ікру викидати, малі рибенята з'являться (Коп., Подарунок, 1956, 81); — А ти бачив ту щуку? .. Однієї ікри випотрошили чотириста грам (Чаб., Тече вода., 1961, 44); // Продукт харчування, який одержують внаслідок обробки ясчок риби. А раз у нас були млинці, доволі добрі, з ікрою і т. ін., але було скучно (Коцюб., III, 1956, 428); [А г а:] Що я з'їла... котлетку, бутерброд з ікрою, два бутерброди з шинкою і курчатко (Корн., II, 1955, 246).

Зерниста ікра див. зернистий; Метати ікру див. метати.

2. перев. з означ. Страва з дрібно насічених овочів, грибів. Кабачки.. використовуються для приготування ікри (Укр. страви, 1957, 197); Перехиливши й закусивши тут же кабачковою ікрою.. брати Столярови хитали [ішли] далі (Смолич, V, 1959, 93).

ІКРИНА, и, ж. Одна зернина ікри (у 1 знач.).

ІКРИНКА, я, ж. Зменш. до ікріна. У самок [окуня] у порожнині тіла є яєчник, у якому розвиваються ікринки (Зоол., 1957, 74).

ІКРИСТИЙ, а, е. Який містить багато ікри (у 1 знач.) Ікрита риба.

ІКРОМЕТАННЯ, я, с. Відкладання ікри рибами Період ікрометання.

ІКРЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до ікра 1.

2. Який містить у собі ікру (у 1 знач.). — Ой, і риба ж цього року чудова: велика, сита, ікр'яна, — захоплювався Барило, збираючи в окрему діжку ікру (Тулуб, Людолови, I, 1957, 243).

ІКС, а, ч. 1. Назва двадцять першої літери (х) латинського алфавіту

2. у знач. присл. іксом. У вигляді літери «х». Ось наближаються до Маков'є дві дошки, іксом прибиті на перехресті (Гончар, III, 1959, 442).

3. мат. Невідома величина, позначувана цією літерою. Юнак стояв біля чорної дошки і виписував довжелезні алгебраїчні формули — з іксами й ігреками, ступенями й коренями (Смолич, День.., 1950, 92); // Умовне позначення невідомої особи або особи, яку не бажано називати.

ІКС-ПРОМІННЯ, я, с. Те саме, що Рентгенівське проміння (див. рентгенівський).

ІЛОТ, а, ч. У стародавній Спарті — хлібороб, що перебував на становищі раба; // перен. Безправна, поневолена людина.

ІЛЮЗІЙНИЙ, а, е. Стос. до ілюзії. Завадки.. не було. Ольга ж. наче після якогось ілюзійного видіння, нарешті усвідомила собі, що його й не повинно бути (Вільде, Сестри.., 1958, 535); Свіжістю й оригінальністю від-

значається ілюзійний номер артистів [українського цирку] Ларіонових (Літ. газ., 20.XII 1960, 4).

ІЛЮЗІОНІЗМ, у, ч. 1. філос. Суб'єктивно-ідеалістичний погляд, згідно з яким матеріальний світ є видимість, ілюзія.

2. Вид циркового мистецтва, суть якого в тому, що актор за допомогою спеціальної апаратури, приладів викликає в глядачів обманливі зорові та слухові враження.

ІЛЮЗІОНІСТ, а, ч. 1. Актор цирку, який показує фокуси за допомогою різноманітних і складних приладів. *Непомітно, коли і як, ніби у спритного фокусника-ілюзіоніста, в руці у нього блиснула пляшка «Московської»* (Коз., Сальвія, 1959, 101); *На арену вийшов ілюзіоніст. Кілька ефектних помахів чарівної палички, і ось блискуча металева кулька, що досі нерухомо лежала на підставці, висить у повітрі* (Веч. Київ, 28.VIII 1962, 2).

2. філос. Послідовник ілюзіонізму (у 1 знач.).

ІЛЮЗІЯ, ї, ж. 1. Оманливе, хибне сприймання дійсності: хибне уявлення про що-небудь. *А врешті, коли моя муза справді дає Вам [А. Ю. Кримському] і другим людям.. якусь ілюзію світла,— нехай то буде навіть оптична облуда,— не мені нарікати на неї* (Л. Укр., V, 1956, 326); *Ти не любила... Час останній... Який же біль, який же біль!.. Та за ілюзію кохання навіки вдячний я тобі* (Сос., I, 1957, 189); // Необгрунтована надія, нездійсненна мрія. *Гаснуть ілюзії ворогів про можливість перемоги над Росією* (Петльов., Хотинці, 1949, 97).

2. Програмний номер ілюзіоніста (у 1 знач.).

ІЛЮЗОРНИЙ, а, е. Викликаний, спричинений ілюзією (у 1 знач.); хибний, примарний. *На жаль, ілюзорні видіння зникали, і дійсність виринала такою, якою вона була* (Вільде, Сестри., 1958, 39); *Релігія.. живить серед знедолених ілюзорну втіху і сподівання на краще життя в загробному світі* (Наука... 2, 1959, 55).

ІЛЮЗОРНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до ілюзорний. *Грабовський рішуче засудив гасло «мистецтво для мистецтва» і розкрив його ілюзорність* (Від давнини.., I, 1960, 53); *І Франко, і Чавчавадзе показують облудність, ілюзорність мрій своїх героїв, неспроможність людини знайти якийсь інший світ, крім світу живого життя* (Рад. літ-во, 5, 1963, 57).

ІЛЮЗОРНО. Присл. до ілюзорний. *Він.. уявляв собі післявоєнний світ з якоюсь м'якою невиразністю, бачив його дещо ілюзорно* (Гончар, III, 1959, 429).

ІЛЮМІНАТОР, а, ч. Кругле з грубого скла вікно на кораблі. *В каюту вскочив матрос перевірити, чи добре задраєний ілюмінатор* (Донч., III, 1956, 221); * У порівн. — *Я уявляю собі морську школу на високому березі.. Вікна круглі, як ілюмінатори* (Ю. Янов., II, 1958, 80).

ІЛЮМІНАЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до ілюмінація. *Ілюмінаційні вогні; // Признач. для ілюмінації. Для влаштування ілюмінацій та різноманітних світлових ефектів застосовують іноді спеціальні ілюмінаційні патрони* (Монтаж і ремонт.., 1956, 40).

ІЛЮМІНАЦІЯ, ї, ж. Яскраве освітлення з застосуванням кольорових огнів, світлових написів, зображень і т. ін. з нагоди якого-небудь свята, перемог. *Погода чудесна, ілюмінація готується грандіозна* (Коцюб., III, 1956, 321); *В святкові дні на вулицях і площах Києва, на фасадах будинків та корпусах промислових підприємств спалахнуть різноколірні вогні ілюмінації* (Веч. Київ, 30.IV 1966, 1).

ІЛЮМІНОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до ілюмінувати. *За палацом і садом видно на горі верхи домів і мінарети мечетей, ілюмінованих в ніч Рамзана [Рамазана]* (Н.-Лев., II, 1956, 462); // у знач. прикм. *Увечері*

заграв різнобарвними вогнями ілюмінований парк (Бурл., О. Вересай, 1959, 12); // *ілюміновано, безос. присудк. сл. Запалали святкові вогні, вулиці ілюміновано* (Рад. Укр., 23.VI 1961, 4).

ІЛЮМІНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. ілюмінувати.

ІЛЮМІНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех.

1. Освітлювати кольоровими вогнями, прикрашати світловими написами, зображеннями тощо з нагоди якого-небудь свята. — *Свято ж скоро. План розробляємо. Клуб ілюмінуємо. Проводку нову робимо* (Мик., II, 1957, 87).

2. спец. Розмальовувати кольоровими фарбами контури на картах, малюнки, літери й т. ін.

ІЛЮМІНУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до ілюмінувати.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ, а, е. Який є ілюстрацією (у 2—4 знач.) чого-небудь, признач. для ілюстрування чогось; наочний, зображальний. *Через брак — в умовах евакуації — відповідних матеріалів у словнику [1948 р.] відсутня потрібна ілюстративна частина* (Рильський, III, 1956, 66); *Не можна заперечувати наявності чітко виражених у фільмі [«Тарас Шевченко»] ілюстративних елементів* (Укр.. кіномист., III, 1959, 162).

ІЛЮСТРАТИВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до ілюстративний. *В розробці теми Великої Вітчизняної війни українські письменники досягли значних успіхів, хоч у деяких творах відчувається ілюстративність* (Іст. укр. літ., II, 1956, 270).

ІЛЮСТРАТОР, а, ч. Художник, який створює малюнки до тексту. *О. Г. Сластіон — визначний український художник-графік, відомий.. головним чином як ілюстратор поезій Т. Г. Шевченка* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 93); *З 1936 р. над образами героїв творів Франка починає працювати найстаріший український художник, досвідчений ілюстратор І. Іжакевич* (Мист., 4, 1956, 6).

ІЛЮСТРАЦІЯ, ї, ж. 1. Те саме, що ілюстрування. *Для ілюстрації обласних слів з народної техніки, ремесел, об'єктів матеріальної культури.. потрібні хоча б схематичні рисунки, довідки етнографічного характеру та ін.* (Нариси з діалектології.., 1955, 190).

2. Зображення в книжці або журналі, що пояснює, відтворює зміст тексту; малюнок. *Я тепер лагоджу до цензури томик.. моїх оповідань.. Хочу, щоб видання було європейське, з гарними ілюстраціями* (Коцюб., III, 1956, 198); *Тарас тої зими закінчив свою картину «Катерина», робив ілюстрації до книжок* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 177).

3. перен. Приклад, який наочно пояснює, розкриває, потверджує що-небудь. *Говорив [професор].. цікаво, жваво про готичний стиль і будову, пояснюючи свої виклади тут і там цікавими ілюстраціями* (Коб., III, 1956, 319); *Що ж до подій у самій Голландії, то кращої ілюстрації, ніж недавні криваві події [1946 р.] на вулицях Амстердама, бути не може* (Смолич, Після війни, 1947, 70); *Масова вакцинація проти поліомієліту.. може бути ілюстрацією досягнень сучасної науки і впровадження їх в практику* (Наука.., 1, 1962, 48).

4. Музичне зображення якої-небудь теми, ідеї тощо; музичний супровід до них. *Змінювалася [у звуковому кіно] функція музики, яка з простої ілюстрації до німого фільму перетворювалася на органічний компонент його образної структури* (Укр.. кіномист., II, 1959, 12).

ІЛЮСТРОВАНІЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до ілюструвати 1, 2. *Валя почав читати популярну статейку про радіо. Складена вона була просто й цікаво, ілюстрована малюнками* (Вас., II, 1959, 188); *Після першої світової війни цілі покоління дітей в Галичині виховувалися на серії народних казок, ілюстрованих*

гранично простим, майже схематичним штриховим рисунком Кульчицької (Вітч., 4, 1964, 176).

2. у знач. прикм. Який має ілюстрації. У цукерні пив [Славко] каву й переглядав німецькі ілюстровані газети (Март., Тв., 1954, 265); Марі.. сіла поруч хворої показувати ілюстровані журнали (Ю. Янов., Мир, 1956, 246).

ІЛЮСТРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. ілюструвати. Над ілюструванням книг в нашій республіці працює велика група графіків-спеціалістів і художників-живописців (Мист., 5, 1956, 9).

ІЛЮСТРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Створювати до тексту малюнки, що супроводять виклад, пояснюють зміст твору. Я вам яскраво намалюю цю машину. Правда, це міг би зробити й художник, який ілюструватиме цю книжку (Донч., VI, 1957, 67); Ілюструючи фольклорні матеріали В. Гнатюка в 1918—1922 роках, вона [Кульчицька] захопилася фантастикою народної міфології (Вітч., 4, 1964, 176).

2. перен. Наочно пояснювати, розкривати, потверджувати що-небудь за допомогою малюнків, прикладів і т. ін. Кілька свят та неділь викладав він своїм слухачам українську історію, ілюструючи її кобзарськими думами та деякими поетичними творами українських авторів (Гр., II, 1963, 79); Цю бесіду [про виникнення пісні] слід ілюструвати цікавими репродукціями з картин художників (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 87); // Бути ілюстрацією (у 3 знач.). Саме проти дверей над столом.. приходить фреска, що ілюструє міф про Адоніса та Венеру (Л. Укр., II, 1951, 385); Ліза не любить Кіхана. Він переконався. Вся довга історія, що її розповіла вона, лише ілюструвала факт (Ю. Янов., I, 1958, 188).

3. перен. Зображати яку-небудь тему, ідею тощо в музичному творі; супроводити музикою.

ІЛЮСТРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до ілюструвати. Ефективність підживлення огірків гною ілюструється даними Харківської овоче-картопляної станції (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 197).

ІЛЬМ, а, ч. (*Ulmus scabra* Mill). Високе дерево родини в'язових із цінною деревиною, поширене в Європі. Старий ільм, розколовшись, упав на верхів'я лип (Довж., Зач. Десна, 1957, 66); Ільм часто зустрічається в дібровах, утворюючи з дубом змішані насадження (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 70).

ІЛЬМА, и, ж. Те саме, що ільм. Там посередині руки старі і гілля простягнула Ільма тінява, гігантська (Зеров, Вибр., 1966, 246).

ІЛЬМЕНІТ, у, ч. Мінерал класу оксидів, з руди якого добувають титан. Основною титановою рудою є ільменіт, що містить до 60 процентів двоокису титану (Наука., 6, 1956, 9).

ІЛЬМОВИЙ, а, е. Прикм. до ільм. Століттями існують ільмові ліси у природному ареалі їх поширення (Наука., 3, 1956, 16).

ІМАЖИНІЗМ, у, ч. Формалістичний напрям у мистецтві й літературі початку ХХ ст., що характеризується запереченням ідейності мистецтва та пошуками нових зображальних засобів у поезії, зокрема — створенням примхливих і не пов'язаних між собою словесних образів.

ІМАЖИНІСТ, а, ч. Послідовник, прибічник імажинізму. В буржуазній літературі епохи імперіалізму виникло ряд течій, що мали занепадницький характер, — символісти, імажиністи, декаденти всіх мастей (Рад. літ-во, 1, 1958, 26).

ІМАЖИНІСТСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до імажинізму. Виключати зі свого складу робітника, який пише.. вірші шевченківським розміром, а не футуристичним коротким віршем або імажиністськими образами, —

«Гарт» не має жодної підстави (Еллан, II, 1958, 144).

2. Прикм. до імажиніст.

ІМАМ, а, ч. Духовний глава всіх мусульман або певної їх частини. Мюриди обрали Шаміля імамом — духовним і світським правителем (Іст. СРСР, II, 1957, 162); // Титул правителя мусульманської держави, наділеного релігійною, політичною та військовою владою; // Мулла, який керує спільною молитвою в мечеті, а також настоятель мечеті. На килими покvapно розсідалися почесні сивобороді ішани, імами, правовірні дехкани (Ле, Міжгір'я, 1953, 69).

ІМАНЕНТНИЙ, а, е. Властивий природі самого предмета або явища, внутрішньо притаманний їм. Гроші як міра вартості є необхідна форма прояву іманентної товарам міри вартості, — робочого часу (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 98); Зрозуміти «своєрідність» Франка неможливо, якщо вивчати його як явище іманентне, не пов'язане і не споріднене з іншими національними культурами (Рад. літ-во, 5, 1963, 92).

ІМАНЕНТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до іманентний.

ІМАНЕНТНО. Присл. до іманентний. Історію української літератури не можна вивчати іманентно або обмежуватись тільки встановленням її зв'язків з російською та іншими слов'янськими літературами (Від давнини.., I, 1960, 18).

ІМБІР, у, ч. Тропічна трав'яниста рослина, м'ясисте кореневище якої багате ефірними оліями; // Прянощі, вигот. з цього кореневища. Імбир — це висушений корінь тропічної рослини, яка культивується в Азії (Укр. страви, 1957, 345); Пиво, заправлене імбиром і різними прянощами, вийшло напрочуд смачне (Тулуб, Людолови, II, 1957, 81).

ІМБІРНИЙ, а, е. Прикм. до імбір. Імбирний запах; // Який добувають з імбиру. Імбирна олія; // Пригот. з імбиром. Імбирний пірник.

ІМБИРОВИЙ, а, е. Те саме, що імбірний. Імбирові таблетки.

ІМЕНІНИ, нін, мн. 1. У православних і католиків — особисте свято кого-небудь, що припадає на день, у який церква відзначає пам'ять однойменного святого. Хрестини, іменини, похорони ніколи не справляються без бенкету (Мирний, III, 1954, 191); 17-го вересня! Свято Софії, Віри.. Любові. Скільки іменин, скільки іменинниць, скільки подарунків, візитів, прийомів!.. (Л. Укр., III, 1952, 484).

2. Річниця від дня народження кого-небудь. Іменини Матвія Матвійовича припадають на перше квітня; збіг його річниці народження з днем дозволених обманів значно поширював ґрунт для жартів і сміху (Вол., Місячне срібло, 1961, 12); Досить розповсюдженим у сучасному побуті України є і таке свято, як «іменини», тобто річниця з дня народження дитини або когось із дорослих членів сім'ї (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 40).

ІМЕНІННИЙ, а, е. Стос. до іменин. Іменинний пиріг; Іменинний подарунок.

ІМЕНІННИК, а, ч. 1. Чоловік, хлопець у день своїх іменин. Наказував [Василь Опанасович] кланятися й здоровити іменинника (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 103); Закінчилися традиційні поздоровлення іменинника (Руд., Вітер., 1958, 23); * У порівн. Входить Вася, причесаний, в новому галстуку.. Почуває себе гостем і розмовляє, як іменинник (Мнк., I, 1957, 405).

◇ Дивітися (ходити і т. ін.) іменинником (як іменинник) — мати радісний, щасливий вигляд. Антон ходив по кораблю, як іменинник (Ткач, Крута хвиля, 1956, 155).

2. *перен.* Про того, чий успіх, досягнення відзначаються. Він почував себе іменинником, наче він сам, а не мати, одержав орден (Донч., Вибр., 1948, 76).

ІМЕНІННИЦЯ, і, ж. Жін. до іменинник. [Горпина:] В мене швидко будуть гості, бо я в четвер іменинниця (Н.-Лев., II, 1956, 495); І стіл довгий під червоною скатертю. І людей за ним ціла купа... Ну-ну, де ж то вона, іменинниця наша, там? (Ряб., Жайворонки, 1957, 49).

ІМЕНІТИЙ, а, с, заст. Знатний. — Що ж — вона хоч і не іменитого роду, але чесної сім'ї (Л. Укр., III, 1952, 504); Глянув король, глянули королевичі.. та інші гості імениті, а перед ними стоїть Іван — мужицький син (Шиян, Іван — мужицький син, 1959, 24).

ІМЕННИЙ, а, е. 1. Помічений ім'ям власника; з дарчим написом на чие-небудь ім'я. — В нього орден, а в мене іменний годинник (Тют., Вир, 1964, 318).

2. Пов'язаний з яким-небудь або чиймсь ім'ям. [Ж у р е й к о:] Лиш перстень дай князівський іменний, Щоб при нагоді вірили мені (Коч., П'сси, 1951, 82).

Іменний список — список, у якому перераховуються прізвища, імена й по батькові яких-небудь осіб.

△ Іменна частина присудка — частина складеного присудка, виражена іменником, прикметником, числівником, займенником або дієприкметником; Іменний [складений] присудок — присудок, до складу якого входить іменник, прикметник, числівник, займенник або дієприкметник. В залежності від характеру призв'язкової частини розрізняють іменний і дієслівний складений присудок (Сл. лінгв. терм., 1957, 140).

ІМЕННИК, а, ч. Відмінювана частина мови, що позначає предмет, дію, явище, ознаку тощо, напр.: стіл, читання, вітер, білість і т.ін. Літературна стійкість твору не зміниться од того, чи буде в іменниках на кінці я або с (Коцюб., III, 1956, 240); Розрізняють іменники власні, що вказують на одиничні предмети (Петро, Київ), і загальні (місто, книга, хлопець) (Сл. лінгв. терм., 1957, 71).

ІМЕННИКОВИЙ, а, е. Стос. до іменника. Прислівник іменникового походження.

ІМЕННО: От іменно, розм. — саме так, атож. — Безсердечний ти! — Ні, мамо.. Невже ви таки справді думаете, що мені легко, — от іменно, як кажете, — повз самий двір пройти! (Головко, II, 1957, 577).

ІМЕННЯ (ІМЕННЯ), я, с., рідко. Те саме, що ім'я. І жила в тій стороні бідна удова у земляній хатинці.., і мала вона сина на імення Івашко (Вас., I, 1959, 332).

ІМЕНОВАНИЙ, а, е, рідко. Дієпр. пас. теп. ч. до іменувати.

△ Іменоване число, мат. — ціле число разом із значенням найменування тих одиниць, з яких воно складається. 5 олівців, 3 метри, 37 грамів — іменовані числа (Арифм., 1956, 80).

ІМЕНУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., рідко. Те саме, що називати 1. Вельмишановний добродію пане Олексю!.. Вибачте, що так коротко Вас іменую (Мирний, V, 1955, 429); Між ними [козаками] нібито є навіть біблії кріпаки з Курицини, які самовільно іменують себе козаками (Гончар, Таврія, 1952, 194).

ІМЕНУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., рідко. Те саме, що називатися. Так і лишилося обом нам невтямки, Як називалась ти, як я іменувалася (Рильський, II, 1946, 190); Тисячі трудівників виборюють у змаганні почесне право іменуватися ударниками комуністичної праці (Рад. Укр., 11.V 1959, 2).

ІМЕРЕТІН див. імеретіни.

ІМЕРЕТІНИ, ів, мн. (одн. імеретін, а, ч.; імеретінка, и, ж.). Грузини, які живуть у західній Грузії — Імеретії.

ІМЕРЕТІНКА див. імеретіни.

ІМЖИТИ, їть, недок. Те саме, що мжити. Ой у саду дрібен дощик імжить (Сл. Гр.); — Он дивись! Я тільки подумав, і вже на них труситься брильянтова роса, неначе труситься порох або імжить сніжок (Н.-Лев., IV, 1956, 271).

ІМІТАТОР, а, ч. Той, хто імітує кого-, що-небудь. Стилізатором та імітатором [народної поезії] Шевченко ніколи не був (Рильський, III, 1956, 236); // Естрадний актор-звуконаслідувач. Імітатор пташиного співу.

ІМІТАТОРКА, и, ж. Жін. до імітатор.

ІМІТАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до імітації. Імітаційна поліфонія посідає в українському народному пісенному багатоголоссі дуже незначне місце (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 54).

ІМІТАЦІЯ, ї, ж. 1. книжн. Дія за знач. імітувати. Вміла імітація звичайних зовнішніх рухів тіла допоможе мені на сцені малювати образи живими правдивими барвами (Про мист. театру, 1954, 279); Паперові пластинки добре піддаються фарбуванню та імітації під карельську березу й червоне дерево (Рад. Укр., 9.IV 1961, 3); Національний колорит музики Ніщинський підкреслює також за допомогою імітації в супроводі характерного звучання й прийомів народних інструментів (Укр. клас. опера, 1957, 146).

2. чого. Виріб, який є підробкою під що-небудь. Недотепні імітації класичних моделей [моделей] добре відомі в Італії під іронічною назвою.. новітні стародавності (Л. Укр., III, 1952, 740); Домішуючи до органічного скла різні барвники, одержують дешеві імітації коштовних каменів (Веч. Київ, 20.II 1957, 2).

ІМІТОВАНИЙ, а, е, книжн. Дієпр. пас. мин. ч. до імітувати; // у знач. прикм. Андрій прийшов сюди найраніше від усіх і вмотивувався в найдальшому кутку під імітованою пальмою (Гур., Наша молодість, 1949, 134).

ІМІТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., книжн. 1. Точно наслідувати кого-небудь; відтворювати що-небудь. Він устиг порозбивати всі шибки в вагоні, ..не перестаючи при тім вити та ревити, та вищати, імітуючи різні звірячі голоси (Фр., IV, 1950, 458); Він так імітував розмову отця Хризанта з матушкою, що Іван, мало схильний до сміху, а й то сміявся (Кол., Терен., 1959, 222); Одним із перших і найважливіших завдань біоніки є розробка автоматів, що імітують діяльність нервової системи (Наука., 1, 1962, 37).

2. Підробляти під що-небудь. Часто деякі породи (липу, березу, вільху) імітують (підфарбовують) під колір цінних дерев (Стол.-буд. справа, 1957, 20); Імітувати мармур.

3. Повторювати тему або мотив в іншому голосі музичного твору на певний інтервал вище або нижче.

ІМКНУТИ, ну, неш, док., перех. і без додатка, діал. Зрозуміти. Потім зразу й імкнув — он воно що! (Головко, Вибр., 1936, 463).

ІМЛА, й, ж. Повітря, густо насичене водяною парою; туман. Степи й лиман криються фіолетовою імлою (Н.-Лев., III, 1956, 306); Не шуми про минуле, тополе, за вікном у ранковій імлі (Сос., I, 1957, 220); * Образно. — Як же воно може так бути? — зачудовано питають строкарі, поринаючи в імлу солодких надій (Стельмах, Хліб., 1959, 205); // Повітря, насичене дрібними пилинками, димом і т.ін. В корчмі було душно і висіла імла (Коцюб., I, 1955, 20).

ІМЛИСТИЙ, а, е. Пройнятий, обгорнений або зягнутий імлою. Був імлистий і понурий ранок (Фр., II, 1950, 264); Журливий спів далеко лунав над імлистими луками... (Гончар, III, 1959, 183); // Подібний до імлі. Замість нього [снігу] імлистий дощ топив біле покривало землі (Коб., III, 1956, 525); Місяць, оторочений

імлістим пилком, уже підбився на середину відлитого неба (Стельмах, І, 1962, 64).

Імлісті бчі — очі без яскравого блиску; з ніжним, затуманеним поглядом. Була вона струнка, міцна, років вісімнадцяти, з розкішною каштановою косою і чорними імлістими очима (Тулуб, Людолови, І, 1957, 56).

ІМЛІСТО. Присл. до імлістий. Надвечір третього дня на півдні імлісто окреслилися кам'яні хвилі ту-рецького берега (Тулуб, Людолови, ІІ, 1957, 230); // у знач. присудк. сл. Імлісто і душно в маленькому залі Від диму й солодкого чаду парфум (Бажан, Роки, 1957, 276).

ІММАТЕРІАЛІЗМ, у, ч., філос. Ідеалістичне світо-сприймання, що заперечує реальність існування матерії й визнає існування духу.

ІММАТЕРІАЛЬНИЙ, а, е, філос. Який не має матеріальної основи.

ІММІГРАНТ, а, ч. Чужоземець, що переїхав до якої-небудь країни на постійне проживання; переселенець. Сучасне населення США в основному утворилось з європейських переселенців (іммігрантів) та їх нащадків (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 245); Компанія тут відкрила кілька збройних заводів і стала набирати робітників серед іммігрантів з Старого світу (Рибак, Час., 1960, 85).

ІММІГРАНТКА, и, ж. Жін. до іммігрант.

ІММІГРАНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до іммігрант, іммігранти.

ІММІГРАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до імміграції.

ІММІГРАЦІЯ, і, ж. 1. В'їзд чужоземців до якої-небудь країни на постійне проживання. Уряд [царської Росії] переселяв у Степ казенних селян, ремісників.. і сприяв імміграції з-за кордону (Іст. УРСР, І, 1953, 390); Імміграція населення.

2. збірн. Іммігранти. Десяті роковини смерті Івана Франка широко відзначались у Радянській Україні, в Галичині, а також і українською трудящою імміграцією в Америці та Канаді (Рад. літ-во, 6, 1964, 116).

△ **Імміграція капіталу** — надходження в яку-небудь країну чужоземного капіталу.

ІММІГРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док. Переїжджати до якої-небудь країни на постійне проживання.

ІММОБІЛІЗАЦІЯ, і, ж., мед. Дія за знач. іммобілізувати.

ІММОБІЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., мед. Робити нерухомою ушкоджену або хвору частину тіла, щоб запобігти повторним ушкодженням або з лікувальною метою.

ІММОРАЛІЗМ, у, ч., книжн., рідко. Те саме, що аморалізм.

ІММОРАЛЬНИЙ, а, е, книжн., рідко. Те саме, що аморальний. Імморальна людина; Імморальний вчинок.

ІМОВІРНИЙ (ІМОВІРНИЙ), а, е. 1. Те саме, що можливий 3. Не тільки імовірні, але неминучі в епоху імперіалізму національні війни з боку колоній та напівколоній (Ленін, 22, 1950, 287); Страховище, безумовно, було дніпровською собакою. Або, може, величезним сомом. Останнє більш імовірне (Донч., VI, 1957, 7).

2. заст. Довірливий.

ІМОВІРНІСТЬ (ІМОВІРНІСТЬ), ності, ж. 1. Абстр. ім. до імовірний 1. Якщо перисті хмари з'являються після полудня або ввечері на західній стороні неба, то є велика імовірність утворення хмарного покриву і настання поганої погоди (Нар. прикмети.. погоди, 1956, 118); Імовірність гіпотези вченого про існування в космосі своєрідного велетенського лазера підтверджують експерименти московських фізиків (Веч. Київ, 10.XII 1966, 4).

△ **Теорія імовірності** — розділ математики, що вивчає закономірності, які впливають із великої кількості випадкових явищ, процесів. Багато хто, мабуть, знає,

що таке регулярні процеси.. Але є ще процеси і явища нерегулярні, випадкові. Їх закономірності нам невідомі. А знати їх необхідно.. І тут на допомогу приходить теорія імовірності (Наука., 8, 1963, 6).

2. заст. Довірливість. [П а н С т а с ь:] Але бідні люди гірко одплатилися за свою імовірність (Вас., III, 1960, 216).

ІМОВІРНО (ІМОВІРНО). Присл. до імовірний 1. Ясно було, що дівчина відтягає відповідь на його освідчення якомога надалі.. Дуже імовірно, що вона пов'язує відповідь свою з його від'їздом (Головко, II, 1957, 490).

ІМПЕРАТИВ, у, ч. 1. книжн. Беззастережна, категорична вимога; веління, наказ. Зауваження рецензента аж ніяк не можуть бути імперативом для автора (Смолич, Перша книга, 1951, 62).

2. грам. Те саме, що Наказовий спосіб (див. наказовий).

ІМПЕРАТИВНИЙ, а, е. 1. книжн. Який вимагає беззастережного підпорядкування, реагування, виконання; наказовий. На імперативний дзвоник шефа чарівна хорунжеса прочинила двері і стала на порозі по-військовому струнко (Смолич, Мир., 1958, 88); Можна було б згадати тут неповторне лукавство вишнівської усмішки, що так різниться від імперативних, вольових інтонацій сатири Маяковського (Рад. літ-во, 4, 1963, 25).

2. грам. Стос. до імперативу (у 2 знач.). Імперативна форма дієслова.

ІМПЕРАТИВНІСТЬ, ності, ж., книжн. Абстр. ім. до імперативний 1. Таких років [дванадцяти] людина стає вже на свої ноги, починає жити власним розумом; авторитет батьків губить потроху свою імперативність (Мик., II, 1957, 109).

ІМПЕРАТИВНО, книжн. Присл. до імперативний 1; категорично.

ІМПЕРАТОР, а, ч. Найвищий титул монарха, а також особа, що має цей титул. А сльоз, а крові? напоїть Всіх імператорів би стало З дітьми і внуками, втопить В сльозах удов'їх (Шевч., I, 1951, 326); Пам'ятники імператорів та їх коней з бронзи.. впадуть потрошені під ноги (Довж., I, 1958, 322).

ІМПЕРАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до імператор. Його імператорська величність цар-батюшка був.. не такий уже й наївний простачок, надто в справі будування тюрем (Збан., Єдина, 1959, 220).

ІМПЕРАТРИЦЯ, і, ж. Жін. до імператор. Поет [Т. Шевченко] відобразив основні, найістотніші риси в портреті імператриці (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 169).

ІМПЕРІАЛ, у, ч., іст. Російська золота монета, рівноцінна 10 карбованцям, а після грошової реформи 1897 р. — 15 карбованцям.

ІМПЕРІАЛІЗМ, у, ч. 1. Остання, найвища стадія розвитку капіталізму, в яку він вступив наприкінці XIX — початку XX ст. і для якої характерним є панування монополій, боротьба між великими державами за джерела сировини, ринки збуту, чужі території тощо. Імперіалізм є найвищий ступінь розвитку капіталізму, досягнутий лише в XX столітті (Ленін, 21, 1950, 263); При імперіалізмі вирішальну роль в житті капіталістичних держав набувають монополістичні об'єднання капіталістів і банки (Іст. УРСР, I, 1953, 566).

2. Капіталістичні держави на цій стадії капіталізму або їх керівна верхівка, що провадить загарбницьку політику. Організатором і натхненником збройної боротьби проти Радянської республіки був міжнародний імперіалізм (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 13); Радянські вчені довели цілковиту неспроможність реакційних расових теорій, з допомогою

яких «вчені» прислужники імперіалізму .. виправдують колоніальне поневолення і грабіжницькі війни (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 19)

ІМПЕРІАЛІСТ, а, ч. Великий капіталіст, представник монополістичного капіталу, що провадить загарбницьку політику. Імперіалісти посилюють експлуатацію трудящих передусім за рахунок застосування нових методів інтенсифікації праці (Ком. Укр., 1, 1967, 34); Класова ненависть визискувачів і звірячий шовінізм імперіалістів сполучилися в одне (Еллан, II, 1958, 103).

ІМПЕРІАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до імперіалізму. Мільйони людей вмирали на фронтах імперіалістичної війни (Довж., I, 1958, 449); Через Україну йшли імперіалістичні полки Вільгельма (Еллан, II, 1958, 212).

ІМПЕРІАЛІСТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до імперіаліст. Імперіалістські кола.

2. Те саме, що імперіалістичний. Імперіалістські цілі колоніальних держав.

ІМПЕРІЯ, ї, ж. 1. Велика монархічна держава, на чолі якої стоїть імператор. Протягом століть імператори Східної Римської імперії поширювали межі імперії й скорили мечем велику частину тогочасного світу (Скл., Святослав, 1959, 129); // Про дореволюційну російську державу, на чолі якої стояв цар. І час настав! Повстали всі народи Російської імперії (Вирган, В розп. літа, 1959, 23).

2. Велика імперіалістична держава, що, як правило, має колонії. На руїнах старих колоніальних імперій утворилися десятки нових, незалежних держав, кровно заінтересованих у збереженні миру (Рад. Укр., 8.XI 1960, 2).

ІМПЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до імперія. П'ятсот кубометрів на секунду водяного золота потоком валить у кишені імперських капіталістичних концесій з наших власних скарбів... (Ле, Міжгір'я, 1953, 20); Імперські закони.

ІМПЕРФЕКТ, а, ч., грам. Одна з форм минулого часу дієслова в індоєвропейських мовах, що виражає тривалу або повторну дію без вказівки на її закінчення в минулому. В морфології «Руської правди» виразно виступає відсутність імперфекта і аориста (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 26).

ІМПЕТ, у, ч., заст. Сильний натиск, раптовий порив; сила. Від заходу насувалася чорна хмара, душний вітер з імпетом бив об гори (Коцюб., I, 1947, 255); Пан Кшивокольський.. в першій імпеті міг хапнутися до шаблі (Хотк., Довбуш, 1965, 38); * У порівн. І враз мов імпетом що кинуло Дениса назустріч невідомому чоловікові (Гр., II, 1963, 254).

ІМПЛАНТАЦІЯ, ї, ж., мед. Пересаджування живим організмам окремих клітин, тканин або цілих органів з наступним приживленням їх. Поряд з реплантацією існують ще методи трансплантації.. та імплантації (Наука..., 8, 1958, 29).

ІМПОЗАНТНИЙ, а, е, книжн. Який справляє враження, звертає на себе увагу; поважний, статечний. Вона-то була не лише моєю вчителькою в школі, але вчителькою і приятелькою і поза нею. Імпозантна, достойна жінка, що могла міряться в дискусії хоч би з ким (Коб., III, 1956, 556); До кабінету увійшов високий на зріст, немолодий вже чоловік, надзвичайно імпозантної зовнішності. Сива голова, гарне обличчя, упевнений владний погляд, окуляри, хода, нарешті, крій костюма — все викривало в ньому людину столичну, мислячу, що живе в сфері високих інтересів (Довж., I, 1958, 441).

ІМПОЗАНТНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. імпозантний. В ранніх портретах він [Ф. Г. Кричевський] підкреслює перш за все імпозантність (Вітч., 2, 1961, 179).

ІМПОЗАНТНО, книжн. Присл. до імпозантний.

ІМПОНУВАТИ, ую, уєш, недок., кому. Викликати повагу, прихильність, справляти враження на кого-небудь; подобатися. Найбільше імпонували мені.. ті чисто школярські штучки та дотепи, яких багато знав пан Станіслав (Фр., IV, 1950, 205); Особа Франка особливо імпонувала мені своєю високою інтелігенцією й залізною енергією (Сам., II, 1958, 395); Все, що відбувалося сьогодні навкруги, імпонувало йому найвищою мірою (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 349).

ІМПОРТ, у, ч. 1. Ввезення в країну товарів з-за кордону; протилежне експорт. В 1934—35 рр., коли чорна металургія СРСР досягла виключно великих успіхів, імпорт металу різко скоротився, а трохи пізніше і зовсім припинився (Чорна метал. Укр., 1957, 65); Імпорт готової продукції.

2. Загальна кількість або загальна вартість товарів, ввезених у країну. Англійських товарів у всеіндійському імпорті було 53% (Смолич, Сорок вісім... 1937, 15).

ІМПОРТЕР, а, ч. Особа, торговельна організація або держава, що ввозить товари з-за кордону. Використовуючи своє становище найбільшого імпортера товарів слаборозвинених країн, монополії США диктують їм свої умови торгівлі (Рад. Укр., 13.XI 1954, 4).

ІМПОРТНИЙ, а, е. Стос. до імпорту, пов'язаний з ним. Одеський порт до початку світової війни був найпершим по експортно-імпортному обороту в Росії (Смолич, V, 1959, 110); Імпортне мито; // Привезений з-за кордону. Часто механік Кубелічек звертався до хлопців: — Це штука імпортна. — показував він якусь трубку (Трубл., I, 1955, 135).

ІМПОРТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до імпортувати. Вони [І. Франко та М. Павлик] набивають торби імпортованими з Відня і Женеви книжками, беруть ціпки і обходять все Підгір'я (Кол., Терен... 1959, 244).

ІМПОРТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. імпортувати.

ІМПОРТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Ввозити з-за кордону товари. Фінляндія імпортує кам'яне вугілля, нафту, бавовну, хліб і промислові вироби (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 128).

ІМПОРТУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до імпортувати. Значного розмаху набуло виробництво металургійного устаткування, яке раніше майже цілком імпортувалося (Наука..., 9, 1959, 48).

ІМПОТЕНТ, а, ч. Чоловік, який хворіє на статеву безсилля.

ІМПОТЕНТНИЙ, а, е. Стос. до імпотенції. Імпотентний стан; // Хворий на імпотенцію. Імпотентна людина.

ІМПОТЕНТНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що імпотенція.

ІМПОТЕНЦІЯ, ї, ж. Статеве безсилля. У хворого спостерігалася значне ожиріння з відкладенням жиру на животі, сідницях, грудях, ..імпотенція (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 42).

ІМПРЕСАРІО, невідм., ч. У капіталістичних країнах і дореволюційній Росії — театральний підприємець, власник театру, цирку тощо; агент, що організовує гастролі актора й діє від його імені: антрепренер. — Ви будете колись артисткою, а я... — Ви будете моїм імпресаріо, — відповіла [дівчина] і з тими словами розсміялася (Коб., III, 1956, 375); Тут було кілька туристів.. оперний співак.. та його імпресаріо (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 113).

ІМПРЕСІОНІЗМ, у, ч. Напрям у мистецтві й літературі, що виник у кінці XIX ст. і прагнув відтворити найтонші суб'єктивні відчуття й переживання художника, письменника, скороминучі враження тощо. Найвизначніші представники класичного імпресіонізму —

К. Моне, Е. Мане, К. Піссаро, А. Сіслей, О. Ренуар, Е. Дега та ін.— збагатили живопис умінням передавати мінливі стани природи, .. найтонші відтінки світла й забарвлення предметів (Рад. літ-во, 7, 1965, 25); Імпресіонізм.. характеризується підвищеною увагою до безпосередньої передачі відчуттів та викликаних ними емоцій (Рад. літ-во, 1, 1965, 29).

ІМПРЕСІОНІСТ, а, ч. Послідовник імпресіонізму. [О с т р о ж и н:] А, ви малюєте? Може, нової якої школи тримаєтесь? Імпресіоністів? (Л. Укр., II, 1951, 10); Якщо попередники імпресіоністів зображували предмети, тіла, об'єми як щось постійне й незмінне, то імпресіоністи звернули увагу саме на мінливість у природі, на ледве помітні відтінки фарб і півтонів (Рад. літ-во, 7, 1965, 25).

ІМПРЕСІОНІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до імпресіонізму, власт. йому. Стиль повісті [А. Головка «Зелені серцем»] ще хибує на елементи імпресіоністичної ескізності і орнаментальності, які суперечать реалістичному методу відтворення дійсності (Іст. укр. літ., II, 1956, 433); // Проїнятий імпресіонізмом. Імпресіоністичні вірші.

2. Який ґрунтується тільки на особистому враженні в певний момент. В деяких мініатюрах Ірчана зустрічається лише настрої, імпресіоністичне сприйняття явища (Рад. літ-во, 2, 1958, 20).

ІМПРЕСІОНІСТКА, и, ж. Жін. до імпресіоніст.

ІМПРЕСІОНІСТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до імпресіоніст.

2. Те саме, що імпресіоністичний 2.

ІМПРОВІЗАТОР, а, ч. Той, хто імпровізує або має здатність до імпровізації. У позі, рухах та інтонації імпровізатора вони одразу вгадали експансивного Погорецького (Кол., Терен., 1959, 92).

ІМПРОВІЗАТОРСТВО, а, с. Уміння, здатність імпровізувати.

ІМПРОВІЗАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до імпровізатор. Мені подобається, що тут є куди прикласти свої імпровізаторські здібності (Л. Укр., V, 1956, 148).

ІМПРОВІЗАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до імпровізації, власт. їй. Знаючи перспективу твору, актор або читець зберігає в процесі виконання те почуття свіжості, імпровізаційного стану, яке дозволяє йому кожного разу знаходити і відтворювати нові деталі, відтінки тощо у передачі внутрішньої суті художнього твору (Худ. чит., 1955, 127); У пізніші часи пісня поступово втрачала імпровізаційний характер, стала виконуватись і розвиватись також незалежно від процесів праці й обрядів (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 153).

ІМПРОВІЗАЦІЙНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до імпровізаційний. Певну роль в імпровізаційності мелодичного складу дум відіграє настрої кобзаря, зовнішні обставини (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 128).

ІМПРОВІЗАЦІЯ, і, ж. 1. тільки одн. Дія за знач. імпровізувати 1. Нерішуче перебирав він струни і раптом, наче кидаючись у бурхливу річку, перейшов на імпровізацію (Тулуб, Людолови, II, 1957, 149); Був то й театр імпровізації, .. коли сценічний твір щоразу перетворювався наново в самісіньку хвилину виконання (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 196).

2. Що-небудь (вірш, пісня й т. ін.), складене під час виконання без попереднього підготування. Ціла промова [Владка] була імпровізацією (Фр., VI, 1951, 277); Десь у тернику один [соловей] старанно повторює якийсь етюд, другий на верху дикої груші кидає в місячні високості величну імпровізацію (Вас., I, 1959, 292).

ІМПРОВІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до імпровізувати. Завадка тим часом стояв на імпровізованій з людських спин «трибуні» й далі питав (Вільде,

Сестри., 1958, 475); // у знач. прикм. Марко всотував у себе не лише голі факти, а й тон.. і жести авторів цих коротких імпровізованих промов (Кир., Вибр., 1960, 353); Під кінець XVIII в., коли стара шкільна драма майже зовсім була замерла, інтермедії і сценічні діалоги жили на імпровізованих приватних сценах (Фр., XVI, 1955, 218).

ІМПРОВІЗОВАНО, присл. Без попереднього підготування. Особливо цікаві хорюводи бувають на народних святах і гуляннях, коли їх виконують імпровізовано (Збірник укр. нар. танців, 1957, 3).

ІМПРОВІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Складати який-небудь твір (пісню, вірш і т. ін.) під час виконання, виголошувати промову тощо без попереднього підготування. Колективна творчість — це творення гуртом.. Так творили свої пісні і мотиви первісні дикуни, що в пориві спільного екстазу імпровізували строфу за строфою (Еллан, II, 1958, 66); Вони [вівчарі] не співали завченого, а вільно імпровізували, передаючи те, що бачили (Гжицький, Опришки, 1962, 23); // Говорити те, що спадає на думку; вигадувати. — Яка я гарна! Яка я пишна в золотих сережках, в брильянтах! Як блищить золото!.. — співала Антося, імпровізуючи слова (Н.-Лев., IV, 1956, 186); Я починав імпровізувати, плутаючись у подробицях (Донч., VI, 1957, 621).

2. перен. Робити, влаштовувати що-небудь нашвидку, без попереднього підготування. Я імпровізую убрання хат з папороті, зілля і т. п. (Л. Укр., V, 1956, 148).

ІМПРОВІЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до імпровізувати. У коломийках зачіпаються актуальні питання життя; створюються вони легко, швидко, часто імпровізуються (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 179).

ІМПУЛЬС, у, ч. 1. Внутрішній поштовх, спонукання до якої-небудь дії. Ціла балада [«Причинна»] вилася у Шевченка з одного імпульсу, з одного сильного душевного настрою (Фр., XVI, 1955, 269); Вона була дівчина на свій вік розумово незвичайно розвинена, повна імпульсів і жадоби до науки й діла (Коб., III, 1956, 129); Вона хотіла круто повернутись і йти назад... Але, скоряючись якомусь.. імпульсові, жінка не повернулася (Донч., III, 1956, 429).

2. фізл. Раптове й короткочасне збудження в нервових елементах, зумовлене їх подразненням і спрямоване на виконання певних дій. Нервова система подає імпульси для скорочення м'язів (Шк. гігієна, 1954, 67); Нервові імпульси, що надходять до кори головного мозку при скороченні м'язів, підвищують її збудливість (Метод. викл. анат., 1955, 75).

3. фіз. Кількість руху, яка дорівнює добуткові маси тіла на його швидкість.

△ **Електричний імпульс** — короткочасний стрибок електричного струму або напруги в електричному колі. Велике значення для технічного прогресу в металообробці має застосування ультразвуку і потужних електричних імпульсів (Рад. Укр., 6.I 1963, 1).

ІМПУЛЬСІВНИЙ, а, е. 1. Схильний діяти під впливом раптового спонукання (імпульсу). Як людина надзвичайно нервова та імпульсивна, він [П. Куліш] шарпав своїх молодих прибічників то в одну, то в другу сторону (Фр., XVI, 1955, 166); Воля був дуже розсудливий, ..заспокоював Фелікса, який удався гарячий, імпульсивний і не вмів себе стримувати (Ю. Янов., II, 1954, 33).

2. Зумовлений імпульсом (у 1 знач.). А. С. Макаренко надавав величезного значення гальмуванню імпульсивних, зайвих дій у вихованні волі у дітей (Рад. психол. наука., 1958, 323); Імпульсивний вчинок.

ІМПУЛЬСІВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до імпульсивний 1. Низка віршів нової книжки В. Поліщука від-

быває імпульсивність переживань автора (Еллан, II, 1958, 117).

ІМПУЛЬСИВНО, присл. до імпульсивний.

ІМПУЛЬСНИЙ, а, е. Пов'язаний з електричними імпульсами. Приймання відбитого сигналу провадиться під час пауз в роботі передавача. Такий спосіб роботи передавача прийнято називати імпульсним (Радіолокація..., 1958, 18); Імпульсний генератор.

ІМУНІЗАЦІЙНИЙ, а, е, мед. Признач. для імунізації. Імунізаційні препарати.

ІМУНІЗАЦІЯ, і, ж., мед. Дія за знач. імунізувати. Завдяки імунізації.. кількість захворювань дифтерією з кожним роком різко зменшується (Матеріали.. охор. здоров'я..., 1957, 330).

ІМУНІЗОВАНИЙ, а, е, мед. Дієпр. пас. мин. ч. до імунізувати. Радянські учені встановили, що молодняк великої рогатої худоби, імунізований вакциною з штаму № 19, з віком втрачає позитивну реакцію зв'язування комплекменту (Мікр. ж., XXII, 4, 1960, 37); // у знач. прикм. Стан нервової системи імунізованих тварин впливає на перебіг алергічних реакцій (Мікр. ж., XVIII, 3, 1956, 57).

ІМУНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., мед. Робити кого-, що-небудь імунним, несприйнятливим до чогось.

ІМУНІТЕТ, у, ч. 1. мед., біол. Несприйнятливість організму до збудників заразних хвороб, до отруєння; стійкість організму проти зараження, отруєння. Несприйнятливість до проникнення паразитів, до дії їх отруйних продуктів і взагалі до дії чужорідних речовин, що потрапляють в організм, зветься імунітетом (Наука..., 9, 1956, 17); Людина, що перенесла інфекцію, став несприйнятною до повторного зараження — набуває активного імунітету (Підручник дезинф., 1953, 33).

2. юр. Звільнення дипломатичних працівників від деяких правових норм тієї держави, в якій вони акредитовані. На працівників торгпредства.. не можуть не поширюватися ті самі дипломатичні привілеї та імунітети, якими користуються відповідальні категорії співробітників посольств (Рад. Укр., 8.II 1962).

ІМУННИЙ, а, е, мед., біол. 1. Несприйнятливий до інфекційних хвороб або отрут. Деякі ссавці та птахи від природи імунні проти змійної отрути й поїдають отруйних змій (Визначник земноводних..., 1955, 79).

2. Який створює імунітет (у 1 знач.). Воно [молозиво] має в собі імунні тіла, які оберігають лоша від захворювань (Конярство, 1957, 98); // Признач. для імунізації. З часу відкриття імунних сироваток робилися спроби застосування їх не лише при відповідних інфекціях, але й при різних інших захворюваннях (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 57).

ІМУНОЛОГІЯ, і, ж. Наука про імунітет (у 1 знач.). Наука, що вивчає явища імунітету і розробляє методи збільшення опірності організмів до інфекцій, називається імунологією (Курс патології, 1956, 71).

ІМУЩИЙ, а, е, книжн., заст. Багатий, заможний. Соціалістична революція ліквідувала монополію імущих класів на освіту (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 33).

◇ **Власть імущі**, заст. — можновладці. Католицька церква в Польщі, Чехословаччині, Угорщині і на Балканах завжди грала велику політичну роль, відстоюючи всіма засобами інтереси власть імущих (Галан, Памфл. й фейл., 1951, 52).

ІМ'Я, імені та ім'я, с. 1. Особиста назва людини, що дається їй після народження. — Мені почулося наче ім'я моєї жінки (Мирний, III, 1954, 274); — Ой, лихо, Романочку, — зітхнула і довірливо поглянула на парубка. Не помітила, як і назвала його ніжним ім'ям (Стельмах,

I, 1962, 350); // рідко. Прізвище. Белінський, Герцен, Чернишевський, Добролюбов... Це імена, які навіки увійшли в народну пам'ять (Рильський, III, 1956, 10); Не змовкає на робітничих мітингах ім'я Леніна (Довж., I, 1958, 51).

Від імені кого, чого — за чийм-небудь дорученням, проханням. Від імені нашого «літературного комітету» звертаюся до Вас з великим проханням (Коцюб., III, 1956, 199); Відкривати (відкрити) чие ім'я див. відкривати; В ім'я кого, чого — заради кого-, чого-небудь; на честь когось, чогось. «Все в ім'я людини, для блага людини» — цьому девізові підпорядкована вся діяльність партії і Радянської влади (Ком. Укр., 11, 1966, 50); Власне ім'я див. власний; Іменем кого, чого, чийм — на підставі влади кого-, чого-небудь, чийогось авторитету. Прийшли ксьондзи і запалили Наш тихий рай. І розлили Широке море сльоз і крові, А сирот іменем Христовим Замордували, розп'яли... (Шевч., II, 1953, 33); Імені кого, чого — названий на честь, у пам'ять кого-, чого-небудь. Школа імені Ів. Франка; На ім'я: а) особистою назвою (а не прізвищем). Словаки вже за- просто кликали його на ім'я як свого односельчанина (Гончар, III, 1959, 322); б) (кого, чие) призначений, адресований кому-небудь. Просила б я тебе, мамочко, щоб ти мені прислала на ім'я Корейво записку, аби він мені видав деякі ноти (Л. Укр., V, 1956, 30).

2. уроч., рідко. Те саме, що назва 1; найменування. Апостол правди і науки, Котрого ждав ти день по дню, Пришов, простяг потужні руки, — І легіон ім'я йому (Фр., XIII, 1954, 85); Яке глибоке щастя — жити, Бути гідним імені людини, Народу й людськості служити! (Рильський, III, 1961, 166).

◇ **Називати (назвати) речі своїми (їх) іменами** — говорити прямо, не прикрашаючи нічого, не добираючи слів і висловів, які пом'якшують що-небудь. [Н а з а р:] А зобов'язання треба брати не в кабінеті, а з нами, тут... [С к а р б у н:] Ви відповідаєте за свої слова? [Н а з а р:] Я називаю речі їх іменами (Зар., Антеї, 1961, 15).

3. з означ., рідко. Те саме, що слава; репутація. — Ви, каже [майор], з'явитесь додому новими людьми, людьми з світовим іменем (Гончар, III, 1959, 294); Не псувати доброго імені.

ІНАК, **ІНАКО**, присл., заст. Не так, по-іншому, інакше. З почину світа було якось інак (Сл. Гр.); Я ж тобі і в пригоді стану, коли вже не можна інако... (Вовчок, I, 1955, 198).

Так або (чи) інак див. так.

ІНАКО див. інак.

ІНАКОДУМЕЦЬ, мця. ч., книжн. Той, хто дотримується не таких поглядів, як усі інші. — Чого ви так дивитесь на мене? Що я захищаю її? Я давно знаю, що найбільше в людях злорадства, — кинув він своїм інакодумцем (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 48).

ІНАКОМОВЛЕННЯ, я, с., книжн., рідко. Те саме, що алегорія. Читач зникав відшукувати у фантастиці не лише прямий смисл, а й інакомовлення, вгадував людські обличчя під масками фантастичних персонажів (Рад. літ-во, 3, 1964, 123).

ІНАКОМОВНИЙ, а, е, книжн., рідко. Те саме, що алегоричний.

ІНАКОМОВНІСТЬ, ності, ж., книжн., рідко. Властивість за знач. інакомовний. Інакомовність розповіді [Т. Шевченка] є досить прозорою, щоб викликати цілком певні аналогії з миколаївським самодержавством та ув'язненими у сибірських копальнях декабристами (Рад. літ-во, 5, 1964, 110).

ІНАКОМОВНО, книжн., рідко. Присл. до інакомовний.

ІНА́КШЕ. 1. Присл. до іна́кший. *Суддя бачив, що бурлацьке діло розв'язується тепер зовсім інакше* (Н.-Лев., II, 1956, 254); *Коли Іванові минуло сім літ, він вже дивився на світ інакше* (Коцюб., II, 1955, 307); *В полі голос звучить інакше* (Вол., Садик., 1950, 37); // у знач. присудк. сл. *Ніколи не міг [Іван] заснути з радісною думкою, що завтра буде інакше, як сьогодні* (Ірчан, II, 1958, 132).

Іна́кше ка́жучи — іншими словами. — *У Кузнецова не виявилось ніяких документів, що дозволяли б йому відлучку з місця розташування його частини, станції Ромодан. За це його і затримано. Інакше кажучи, затримано як дезертира* (Головко, II, 1957, 521); **Не іна́кше** [як] — саме так, тільки так. — *Бачиш, он рами на кормі? Не іна́кше — торпеди з них запускали...* (Гончар, Тронка, 1963, 238); *Так або (чи) іна́кше* див. так.

2. спол. протиставний. У противному разі, а то. [Р і ч а р д:] *Геть! Розступіться. дайте шлях! Інакше я сам собі дорогу проложу!* (Л. Укр., III, 1952, 85); — *Я жаждала б пояснень. Інакше я можу думати, що ви просто пожартували зі мною* (Смолич, I, 1958, 51).

ІНА́КШИЙ, а, е. Те саме, що іна́кший 1; не такий. *Одного ранку Антін прокинувся якийсь інакший, весь заслуханий в собі* (Коцюб., II, 1955, 286); *І раптом Тарас отаке: «Машиністом, кажє, хочу». Відтоді подивився на сина інакшими очима* (Жур., Жила.. вдова, 1960, 53).

ІНВАЗІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інвазії, пов'язаний з нею. *Опрацьовано і впроваджено досконаліші методи боротьби з деякими інвазійними хворобами* (Розв. науки в УРСР., 1957, 385).

ІНВАЗІ́Я, ї, ж. Зараження людей, тварин і рослин паразитами. *Катар шлунка [у тварин] спостерігається при гострих інфекціях, інвазіях та інтоксикаціях* (Проф. захвор., 1955, 164).

ІНВАЛІ́Д, а, ч. Людина, що частково або повністю втратила працездатність унаслідок поранення, хвороби, каліцтва чи старості. *На передок забрався старий безногий інвалід і раз по раз оглядався.., чи не час уже погнати коней* (Мирний, I, 1954, 46); *Герої війни, інваліди поверталися зі Сходу в свої відвойовані села* (Довж., I, 1958, 346); * *Образно. Невже і душею він теж інвалід?* (Перв., II, 1958, 348).

ІНВАЛІ́ДНИЙ, а, е. Прикм. до інвалід. *Інвалідна бригада*; // *Признач. для інваліда, інвалідів. Інвалідний візок.*

ІНВАЛІ́ДНІСТЬ, пості, ж. Стан інваліда. *Ольга знала, що.. він отримує від держави пенсію за якусь інвалідність* (Вільде, Сестри., 1958, 464); *Був терміново розроблений і затверджений закон [у 1919 р.] про обов'язкове державне страхування трудящих на випадок хвороби, інвалідності й безробіття* (Іст. УРСР, II, 1957, 131).

ІНВА́Р, у, ч. Сплав заліза з нікелем, який майже не змінює свого об'єму при зміні температури. *Інвар — сталь із вмістом 35—37% нікелю, яка відзначається надзвичайно малим коефіцієнтом розширення* (Заг. хімія, 1955, 616).

ІНВА́РІАНТ, а, ч., мат. Величина, співвідношення й т. ін., що не змінюється при тих або інших перетвореннях.

ІНВЕКТИ́ВА, и, ж., книжн. Гострий викривальний виступ проти кого-, чого-небудь; гостре обвинувачення. *Поезія Шевченка завжди багатогранна: поруч з палкими інвективами, закликами, сповненими гніву й пафосу, в нього в усіх періодах творчості є ніжно-ліричні, пейзажні вірші* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 593).

ІНВЕНТА́Р, я, ч. 1. Сукупність господарських або інших предметів, що входять до складу майна якого-небудь господарства, підприємства або установи. *Механізатори підготували до весняних польових робіт машин-*

но-тракторний парк і сільськогосподарський інвентар (Колг. Укр., 2, 1956, 4); *Цього дня приїхали [залужани] за пшеницею обозом, стали розтягати інвентар: борони, рала, плуги, навіть сівалки* (Тют., Вир, 1964, 369).

2. заст. Список майна, особливо рухомого. — *Віддай папери! — загукали голоси. — Які папери? — Наші, громадські. Інвентарі, йосифінські інвентарі!* (Фр., VIII, 1952, 11).

△ **Живі́й інвента́р** — те саме, що **Живі́й ремане́нт** (див. **ремане́нт**). *Пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий.. інвентар* (Коцюб., I, 1955, 335); **Ме́ртвий інвента́р** — те саме, що **Ме́ртвий ремане́нт** (див. **ремане́нт**).

ІНВЕНТАРИ́ЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інвентаризації. *Інвентаризаційна комісія.*

ІНВЕНТАРИ́ЗАЦІ́Я, ї, ж. Перевірка наявності й стану майна якого-небудь господарства, підприємства, якоїсь установи, організації та складання його опису. *Не рідше одного разу на рік провадиться генеральна інвентаризація залишків матеріалів на складах* (Матер.-техн. постач., 1959, 72); *Інвентаризація майна колгоспу.*

ІНВЕНТАРИ́ЗУВА́ТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Робити інвентаризацію; встановлювати наявність чого-небудь і описувати його. *Правильно інвентаризувати флору можна лише при правильному розумінні виду* (Бот. ж., X, 2, 1953, 8).

ІНВЕНТА́РНІЙ, а, е. Прикм. до інвента́р. *Інвентарний номер; Інвентарний опис.*

ІНВЕРСІ́ЙНИЙ, а, е, лінгв., літ. Стос. до інверсії, пов'язаний з нею.

ІНВЕРСІ́Я, ї, ж., лінгв., літ. Зміна звичайного порядку слів у реченні для виділення смислової значущості тих чи інших його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення. *Серед синтаксично-стилістичних засобів виразності речення «Вершників» слід відзначити насамперед широко вживану інверсію* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 61); *До інверсії Манжура часто вдається тоді, коли хоче наголосити на якомусь об'єкті і привернути увагу читача* (Рад. літ-во, 7, 1965, 39).

ІНВЕРСОВА́НИЙ, а, е, лінгв., літ. У якому здійснено інверсію; в якому є інверсія. *Ті фразні структури «Вершників» [Ю. Яновського], які ми називаємо публіцистичними, багато менш інверсовані, мають суворіший ритмомелодичний малюнок* (Мовознав., XIII, 1955, 69).

ІНВЕСТИ́ЦІ́ЙНИЙ, а, е, ек. Стос. до інвестиції. *Інвестиційний податок.*

ІНВЕСТИ́ЦІ́Я, ї, ж., ек. 1. Дія за знач. інвестувати.

2. Вкладений (інвестований) капітал; вкладення, вклад. *Протягом семирічки державні вкладення досягнуть двох трильйонів карбованців, що майже дорівнюватиме всім інвестиціям за попередні сорок один рік існування Радянської влади* (Ком. Укр., 7, 1960, 63).

ІНВЕ́СТОВА́НИЙ, а, е, ек. Діспр. пас. мин. ч. до інвестувати. *Капітали, інвестовані в німецьку промисловість, теж зазнали на собі тієї скрути* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 180).

ІНВЕ́СТУВА́ННЯ, я, с., ек. Дія за знач. інвестувати.

ІНВЕ́СТУВА́ТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., ек. Вкладати капітал у підприємство для одержання прибутків.

ІНГА́ЛЯТО́Р, а, ч. 1. Прилад для інгаляції.

2. Те саме, що інгалято́рій.

ІНГА́ЛЯТО́РІЙ, ю, ч. Приміщення, де здійснюють інгаляційні процедури. *При центральному медпункті були обладнані інгаляторій і профгігієнічна лабораторія* (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 174).

ІНГА́ЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інгаляції. *Інгаляційний метод лікування.*

ІНГАЛЯЦІЯ, і, ж. Лікування верхніх дихальних шляхів вдиханням лікарських речовин (у вигляді пари, газів, розпиленних рідин). Парову інгаляцію можна застосовувати і без спеціальних розпилювачів (Наука..., 3, 1960, 45).

ІНГІБІТОР, а, ч., спец. Речовина, що сповільнює хід хімічних реакцій або припиняє їх. Сповільнювачі взаємодії між металами й кислотами мають назву інгібіторів (Цікава хімія, 1954, 51).

ІНГРЕДІЄНТ, а, ч. 1. спец. Складова частина якої-небудь складної сполуки або суміші; складник. Кристалічна карболова кислота (фенол) входить як інгредієнт у складні дезінфікуючі речовини (Підручник дезінф., 1953, 189).

2. перен., книжн. Складова частина чого-небудь. — Коли режисер ставить сценарій, — кажу я, — він мусить твердо засвоїти основну авторську думку, тему, проблему. Це не стосується до сценарію, де немає таких інгредієнтів (Ю. Янов., II, 1958, 23).

ІНГУСЬКИЙ, а, е. Прикм. до інгуші. Інгуська мова.

ІНГУШ див. інгуші.

ІНГУШІ, ів, мн. (одн. інгуш, а, ч.; інгушка, и, ж.). Одна з кавказьких народностей, споріднених із чеченцями. Стоїть полк піхоти в місті, .. є й козаки: чеченці та інгуші, сот, може, кілька (Головко, II, 1957, 280).

ІНГУШКА див. інгуші.

ІНДЕ, присл., розм. 1. Місцями, подекуди, де-не-де. Інде тирса з осокою В яру чорніє під горою (Шевч., II, 1963, 60); На шляху тому в долинах лежали хутори, інде й села (Ле, Україна, 1940, 3).

2. В іншому місці; не тут. Служба в панотця була для Івана дуже догідна, бо не міг ніде інде стільки заробити (Март., Тв., 1954, 227); Громовиці то тут вибухають, то інде (Зеров, Вибр., 1966, 164); Серед захоплень тих, що їм я віддавав І мрії потайні, і явну пристрасть дику, Чимало я ні тут, ні інде не назвав (Рильський, Поеми, 1957, 242); // В інше місце. Другого ранку зачинені віконниці.. давали ознаку.., що їх житець перебрався кудись інде (Мирний, I, 1954, 320).

ІНДЕКС, у, ч. 1. Показчик, список, перелік чого-небудь. Індекс товарів.

2. ек. Цифровий показник, який у процентах виражає послідовні зміни якого-небудь економічного явища. Індекс продуктивності праці.

3. спец. Умовне позначення, здебільшого сполучення чисел або літер, що вживається в бібліотечній класифікації книжкових розділів.

4. мат. Числовий або літерний показчик, що найчастіше пишеться внизу літери або цифри математичного виразу для відрізнєння його від іншого (напр., a_2 , x_n).

ІНДЕКСОВИЙ, а, е. Прикм. до індекс.

ІНДЕТЕРМІНІЗМ, у, ч., філос. Антинаукове ідеалістичне вчення, що відкидає загальну закономірність і причинну залежність явищ у природі та суспільстві й визнає абсолютну «свободу» людської волі.

ІНДЕТЕРМІНІСТ, а, ч., філос. Послідовник, прибічник індетермінізму.

ІНДЕТЕРМІНІСТИЧНИЙ, а, е, філос. Стос. до індетермінізму.

ІНДІВІД, а, ч., книжн. Те саме, що індивідуум. Гурт людей, група, нація, клас, все людство не творять нічого самі, безпосередньо, а через індивідів (Еллан, II, 1958, 67); Приватна власність роз'єднує людей, розколює суспільство на непримиренно ворожі класи, протиставляє індивідів один одному (Ком. Укр., 7, 1960, 78).

ІНДІВІДУАЛ, а, ч., рідко. Те саме, що індивідуаліст. — Будете індивідуалами-одноосібниками, — провіщав дід Сербиченко, — не стане вам просвітку (Ю. Янов., Мир, 1956, 191).

ІНДІВІДУАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. індивідуалізувати. Неодмінною умовою художньої повноцінності драматичного твору є індивідуалізація мови дійових осіб (Життя К.-Карого, 1957, 176); Гребінка прекрасно володів засобами індивідуалізації: кожен образ у байці одержує характерні, тільки йому властиві ознаки (Рад. літ-во, 1, 1962, 59).

ІНДІВІДУАЛІЗМ, у, ч. Буржуазний приватновласницький погляд, що протиставляє егоїстичні інтереси окремої особи інтересам суспільства, який ставить особисті інтереси вище інтересів суспільства, колективу. Імперіалістична ідеологія намагається прищепити масам індивідуалізм, відвести їх від політики, від розв'язання корінних суспільних проблем (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 46); // Прагнення до яскравого вираження своєї особистості незалежно від колективу, а також поведінка, що виражає таке прагнення. Відкидаючи цинічний індивідуалізм і егоцентризм співців декадансу, він [П. Тичина] високо підносив ідею життєвого горіння (Поезія..., 1956, 15).

ІНДІВІДУАЛІЗОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до індивідуалізувати. Мова кожного персонажа [повісті «Борислав сміється»] глибоко індивідуалізована, типова (Укр. літ., 9, 1957, 136).

2. у знач. прикм. Наділений індивідуальними ознаками, рисами. Вірш Бехера [«Смерть комісара»] .. свідчить про зрослу майстерність поета, його вміння створити живий, індивідуалізований образ нової людини (Рад. літ-во, 6, 1957, 108).

ІНДІВІДУАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Надавати кому-, чому-небудь індивідуальних ознак, рис. Письменник завжди і в усьому повинен шукати саме те, що відрізняє, індивідуалізує людей (Донч., VI, 1957, 629); Сила художнього таланту — у показі повноцінних художніх образів, в умінні типізувати й індивідуалізувати явища життя (Мист., 6, 1958, 8); Індивідуалізувати мову персонажів; // Робити що-небудь по-різному стосовно неоднакових предметів, різних осіб і т. ін. М. І. Пирогов висував вимогу суворо індивідуалізувати прийоми викладання й виховання (Шк. гігієна, 1954, 22); Індивідуалізувати харчування дітей.

ІНДІВІДУАЛІСТ, а, ч. Людина, що виявляє індивідуалізм у поглядах, поведінці. Він поет і індивідуаліст (Коцюб., III, 1956, 144); Богдан, як індивідуаліст, сидів окремо, за маленьким столиком (Кол., Терен..., 1959, 98).

ІНДІВІДУАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до індивідуалізму. Індивідуалістична теорія; // Проїнятий індивідуалізмом. На протиставленні революційного обов'язку й анархістських, індивідуалістичних настроїв побудована трагедія «Ваграмова ніч» (Укр. рад. драм., 1957, 49); // Власт. індивідуалістові. Індивідуалістична поведінка.

ІНДІВІДУАЛІСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. індивідуалістичний. Колективістичність протиставляється індивідуалістичності (Еллан, II, 1958, 67).

ІНДІВІДУАЛІСТИЧНО. Присл. до індивідуалістичний.

ІНДІВІДУАЛІСТКА, и, ж. Жін. до індивідуаліст.

ІНДІВІДУАЛІСТСЬКИЙ, а, е. Власт. індивідуалістові. Індивідуалістські нахили.

ІНДІВІДУАЛЬНИЙ, а, е. 1. Власт. певній особі. Люди не пізнавали її, мою «суб'єктивну, індивідуальну» душу (Л. Укр., III, 1952, 690); Всі вони [дійові особи повісті] наділені автором індивідуальними рисами (Рад. літ-во, 2, 1958, 14); Поки художньо-поетичні неологізми не засвоєні живою мовою, вони залишаються словами індивідуальної лексики їх творців (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 103).

2. Який перебуває в особистому користуванні, розпорядженні; окремих; протилежне к о л е к т и в н и й, с п і л ь н и й. Держава щороку виділяє під індивідуальні робітничі городи багато тисяч гектарів землі (Рад. Укр., 3.III 1953, 3); // Признач. для особистого використання. Індивідуальний пакет.

3. Здійснюваний окремими особами; не колективний. Водії степових кораблів взяли на себе індивідуальні зобов'язання (Київ. пр., 16.VIII 1951, 3); Індивідуальне житлове будівництво; // Створений окремою особою. Буває ще категорія неологізмів, так би мовити, індивідуальних (Рильський, III, 1956, 77).

4. Особливий для кожного індивідуума. Слід використати всі форми керівництва і допомоги пропагандистам — курси, семінари, теоретичні конференції, групові та індивідуальні консультації і т. д. (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1); Індивідуальний підхід до учня; Індивідуальний раціон.

ІНДИВІДУАЛЬНИК, а, ч., рідко. Те саме, що особі́ник. До колгоспу вступив свідомо, інду́сом-індивідуальником не був (Ю. Янов., Мир, 1956, 57).

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. тільки одн. Сукупність психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших індивідуумів. Павло Тичина — поет з яскраво вираженою творчою індивідуальністю (Іст. укр. літ., II, 1956, 377); Бучма — артист неповторної яскравої індивідуальності (Літ. газ., 5.IV 1951, 3).

2. Людина як носій індивідуальних властивостей, певних характерних ознак і рис; особистість. Багатство, різноманітність творчих індивідуальностей, глибина реалізму — свідчення величч української літератури (Іст. укр. літ., I, 1954, 367); Багатогранне життя цієї великої російської індивідуальності [М. Горького] пройшло в складних глибоко повчальних умовах (Ле, В снопі., 1960, 310).

ІНДИВІДУАЛЬНО. Присл. до індивідуальний 3, 4. На тому концерті виступали і колективно, і індивідуально самодіяльники села: хор, танцюристи, співаки, декламатори (Смолич, День., 1950, 30); — Треба випустити буржуа, замкнених у театрі, з'ясувавши й допитавши кожного індивідуально (Довж., I, 1958, 168).

ІНДИВІДУУМ, а, ч., книжн. Кожний самостійно існуючий живий організм; особина; // Окрема людина, особистість. Панасик справді був такий невиразний серед усього колективу, що навіть Кривохацькі в порівнянні з ним були яскравими індивідуумами (Збан., Малин. дзвін, 1958, 42).

ІНДІГО, невідм., с. 1. Багаторічна тропічна бобова рослина, з листя якої добувають темно-синю фарбу.

2. Барвник, темно-синя фарба, яку тепер виробляють хімічним способом, а раніше добували з цієї рослини. Холодно-синя, кольору темного індиго, вставала вона [хмара] над розтрісканою землею (Тулуб, Людолови, I, 1957, 135); Доки з кам'яновугільної смоли не навчилися видобувати такі барвники, як індиго, алізарин та багато інших, їх одержували виключно з рослин (Знання., 11, 1965, 23).

ІНДИГОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до інди́го.

2. Який має колір індиго (у 2 знач.); темно-синій.

ІНДІК, а, ч. 1. Великий свійський птах родини фазанових, якого вирощують на м'ясо; самець індички; індійський півень. — Вимети хату, внеси дрова, Посип індікам, гусям дай (Шевч., I, 1951, 84); Кури і качки проходилися по повітр'ю, а надутий, вічно сердитий і булькітливий індик.. панував над усіма (Фр., III, 1950, 233); Індики ціняться за ніжне, соковите м'ясо білого кольору. Це великі птахи. Вони, як і кури, мають міцні

ноги й короткі крила (Зоол., 1957, 130); * У порівн. А Карпо й собі надувся, мов індик (Коцюб., I, 1955, 302).

2. Страва з м'яса цього птаха. Тут їли.. Свинячу голову до хріну І локшину на перемену, Потім з підлевою [підливою] індик (Котл., I, 1952, 72); Обід помалу доходив до кінця, коли подали індіка, гостям поналивано шампану (Фр., VII, 1951, 341).

ІНДИКАТОР, а, ч., спец. 1. Прилад для визначання, вимірювання, записування фізичних величин (тиску, навантаження тощо). Індикатор годинникового типу служить для перевірки правильності геометричної форми деталей (Слюс. справа, 1957, 118); Стрілка індикатора неухильно повзла вгору (Рибак, Час., 1960, 786).

2. Речовина, що після введення до розчину змінює свій колір або колір розчину й таким чином дає змогу визначити його хімічну природу. Хімікам відомо чимало різних барвників, які залежно від того, який буде розчин (кислий чи лужний) відповідно змінюють свій колір. Такі барвники називаються індикаторами (Цікава хімія, 1954, 23); Індикатор лугових і кислих реакцій.

3. Бібліотечна картотека, картки якої показують, кому видана книжка.

ІНДИКАТОРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до індикатор. Для вимірювання внутрішніх діаметрів деталей застосовуються так звані індикаторні нутроміри (Допуски., 1958, 337).

ІНДИФЕРЕНТИЗМ, у, ч., книжн. Байдуже ставлення до кого-, чого-небудь; байдужість. Індиферентизм, пасивність чужі душі нашого громадського життя (Талант., 1958, 37).

ІНДИФЕРЕНТНИЙ, а, е, книжн. 1. Який не виявляє до кого-, чого-небудь зацікавлення; байдужий. Актори, підкорені впливові режисера, ставали індиферентними, не росли як творчі одиниці (Минуле укр. театру, 1953, 176); [Б о б о ч к а:] Я вам родич і на правах родича не можу залишатися індиферентним (Собко, П'єси, 1958, 338).

2. Який не діє. Єсть і така думка в лікарів, що той спосіб просто індиферентний (Л. Укр., V, 1956, 408); На здорову людину вода температури 34—35° не діє, така вода індиферентна (Заг. догляд за хворими, 1957, 152).

ІНДИФЕРЕНТНІСТЬ, ності, ж., книжн. Стан або властивість за знач. індиферентний 1. Прищеплення політичної байдужості, індиферентності.. було одним з «виховних» засобів старого ладу (Поезія., 1956, 41).

ІНДИФЕРЕНТНО, книжн. Присл. до індиферентний 1. Пролетаріат не може ставитися індиферентно і байдуже до політичних, соціальних і культурних умов своєї боротьби.. (Ленін, 15, 1949, 164).

ІНДИЧА, áти, с. Пташа індичка Невеличка Катруся, бавлячись з індічатами, сама себе забавляла (Мирний, IV, 1955, 294); Тут же [у пташнику] ходили тільки сріблясті цесарки з молодняком, ..довгошиї індички та незграбні на вигляд індічата (Крот., Сини., 1948, 287).

ІНДИЧАТКО, а, с. Зменш.-пестл. до індіча́.

ІНДИЧАЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що інді́чий. Мати так радісно клопоталась, прохаючи пожитись. — Шматочок індічачих грудей... чи порослячу ніжку... (Коцюб., II, 1955, 364).

ІНДИЧЕНЯ, áти, с. Те саме, що індіча́. На 1 кг живої ваги індіченья при вирощуванні на добрих пасовищах витрачається в середньому близько 1,5 кг концентрованих кормів (Птахівн., 1955, 15).

ІНДІЧИЙ, а, е. Прикм. до інді́к. Індіче м'ясо.

ІНДІЧИНА, н, ж. М'ясо індіка або індички. Нарізану індічину заливають підливою і прогрівають (Укр. страви, 1957, 175).

ІНДИЧИТИСЯ, чуся, чишся, *недок., розм.* Надиматися, як індик; бундючитися. [М е л а ш к а:] О, Катре!.. Здорова, Катре! [К а т р я:] Хоч і прощайте. [М е л а ш к а:] І досі індічишся? (Кроп., IV, 1959, 46); — Та бери ж, чого запишалася, — прикрикнула, осяяна щастям мати. — Людина дає, а воно.. ще й індічиться (Збан., Малин. дзвін, 1958, 284).

ІНДИЧКА, и, ж. 1. Самка індика. Індички починають нестися в березні й закінчують у кінці вересня (Птахівн., 1955, 49); * У порівн. Доцька, і без того бліда, тепер посиніла, як індичка на сльоту (Вільде, Сестри., 1958, 334).

2. Страва з м'яса цього птаха. Для мене, здається, готувався.. бенкет, так наче я мав апетит людюда.. Що я більше люблю: печену індичку чи фаршировану гуску? (Коцюб., II, 1955, 358); Поїли дрозду, з'їли ще індичку й гуску (Вишня, II, 1956, 228).

ІНДИЧНИК, а, ч. Приміщення для індиків. Колгоспний індічник.

ІНДИЧНЯ, і, ж. Те саме, що індічник.

ІНДІАНЕЦЬ *див. індіанці.*

ІНДІАНИ, ан, *мн., рідко.* Те саме, що індіанці. — Дайте мені спокій з тими червоношкірими! — кричав він, мішаючи індусів з американськими індіанами (Фр., IV, 1950, 249).

ІНДІАНКА *див. індіанці.*

ІНДІАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до індіанці. Бубни б'ють, і хитається в танку Індіанський убогий вігвам (Мал., Звенигора, 1959, 257).

ІНДІАНЦІ, ів, *мн. (одн. індіанець, нця, ч.; індіанка, и, ж.).* Загальна назва корінного населення Америки (за винятком ескімосів). На естраді стоїть молода дівчина індіанка в своєму дикарському убранні (Л. Укр., III, 1952, 44).

ІНДІЄЦЬ *див. індійці.*

ІНДІЙ, ю, ч. Хімічний елемент, рідкий м'який сріблястий метал. У вільному стані галій, індій і талій являють собою сріблясто-білі м'які метали з низькими точками плавлення (Заг. хімія, 1955, 568).

ІНДІЙКА *див. індійці.*

ІНДІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до індійці та Індія. Баядерки висунулись рядком не швидкою поважною ходою з.. зали, закутані в легкі прозорі індійські покривала (Н.-Лев., IV, 1956, 25); Індійські мови; Індійське повстання 1857—1859 рр.

ІНДІЙЦІ, ів, *мн. (одн. індієць, їйця, ч.; індійка, и, ж.).* Загальна назва всього корінного населення Індії та Пакистану. Ішли. Французи, поляки, греки, бельгійці.. Навіть негри, навіть індійці, взяті в полон десь біля єгипетських пірамід (Жур., Вечір., 1958, 287).

Америкáнські індійці — те саме, що індіанці.

ІНДОЄВРОПЕЇСТ, а, ч. Фахівець з індоєвропеїстики.

ІНДОЄВРОПЕЇСТИКА, и, ж. Наука, що вивчає індоєвропейські мови порівняльно-історичним методом; порівняльне мовознавство. Науці [лінгвістичній].. дуже шкодили огульне злісне відкидання Марром порівняльно-історичного методу, зневага до індоєвропеїстики в цілому (Розв. науки в УРСР., 1957, 93)

ІНДОЄВРОПЕЇСЬКИЙ, а, е. Прикм. до індоєвропеїці. У сучасній науці дістала широке визнання теорія, за якою племена.., що займали лісостепову та лісову смугу Середньої та Східної Європи, належали до великого масиву стародавнього індоєвропейського населення (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 105); Індоєвропейські мови.

ІНДОЄВРОПЕЇЦІ, ів, *мн.* Населення Європи, Передньої Азії, Індостану, яке розмовляє мовами, що походять від спільної прамови.

ІНДОНЕЗІЄЦЬ *див. індонезійці.*

ІНДОНЕЗІЙКА *див. індонезійці.*

ІНДОНЕЗІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до індонезійці та Індонезія. Індонезійські мови.

ІНДОНЕЗІЙЦІ, ів, *мн. (одн. індонезієць, їйця, ч.; індонезійка, и, ж.).* Загальна назва народностей і племен, які складають корінне населення Індонезії.

ІНДПОШІВ, у, ч. Скорочення: індивідуальне пошиття; майстерня, де шують одяг за індивідуальним замовленням. В маленькій кімнаті.. працював старий Сорока, раптом перетворившись з найкращого майстра міського індпошиву на домашнього подолянського ремісника (Гончар, IV, 1960, 81).

ІНДУЇЗМ, у, ч. Релігійна система, що склалася в Індії на ґрунті брахманізму та буддизму. Храм [бога Крішні] є одним із центрів поширення новоіндуїзму, який прагне примирити різні релігії, і в першу чергу індуїзм з ісламізмом (Минко, Намасте., 1957, 51).

ІНДУКТИВНИЙ, а, е. 1. лог. Який ґрунтується на індукції (у 1 знач.). Арістотелева поетика була не догматична, а індуктивна: до сформулювання правил критик доходив, простудіювавши багато творів даної категорії (Фр., XVI, 1955, 256); Індуктивні методи — це тільки способи виявлення причин явищ (Логіка, 1953, 125).

2. фіз., ел. Який утворюється індукцією (у 2 знач.), ґрунтується на ній. Почали застосовуватися різні типи електроконтактних індуктивних фотоелектричних і ємкісних мініметрів (Допуски., 1958, 293); Індуктивний зв'язок; Індуктивний струм.

3. фізл. Те саме, що індукційний 3. Виникло припущення про існування індуктивних відношень між нервовими центрами, що реагують на зовнішнє подразнення, та нервовими центрами, що беруть участь у реакції статевих залоз на гормони (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 54).

ІНДУКТИВНІСТЬ, ності, ж., спец. Абстр. ім. до індуктивний 1, 2. Радіохвилі випромінюються електричним коливальним контуром, який являє собою електричний ланцюг з індуктивністю і ємкістю (Радіолокація., 1958, 9).

ІНДУКТОР, а, ч., спец. 1. Електрична машина з ручним приводом для одержання змінного струму. Телефонний індуктор.

2. Магніт, який утворює в динамо-машині магнітне поле, що збуджує індукційні струми. Майже в усіх генераторах змінного струму обмотку.. встановлюють нерухомо, а обертається примушують магнітну систему (індуктор) (Курс фізики, III, 1956, 191).

ІНДУКТОРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до індуктор. Індукторний телефонний апарат.

ІНДУКУВАТИСЯ, ується, *недок., спец.* Виникати внаслідок індукції (у 2 знач.). Щоб збільшити обертовий момент двигуна і зменшити втрати енергії на нагрівання двигуна, треба, щоб струми індукувались не в усій товщі ротора, а тільки на його поверхні (Курс фізики, III, 1956, 203).

ІНДУКЦІЙНИЙ, а, е. 1. лог. Те саме, що індуктивний 1. Індукційний метод навчання.

2. фіз., ел. Який виник унаслідок індукції (у 2 знач.). Стрілка гальванометра.. відхилятиметься, вказуючи на появу індукційного (наведеного) струму в колі котушки (Курс фізики, III, 1956, 172); // Який ґрунтується на індукції. Індукційна електроніка; Індукційне зварювання труб; // Признач. для індукції. Індукційна котушка.

3. фізл. Який ґрунтується на індукції (у 3 знач.), зумовлений нею. Індукційні відношення нервових процесів, що створюються в корі великих півкуль, виявляються в поведінці тварини й людини (Рад. психол. наука., 1958, 64).

ІНДУКЦІЯ, ї, ж. 1. лог. Умовивід, при якому на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне; протилежне д е д у к ц і я. Індукція — це такий умовивід, за допомогою якого з одиничних або часткових засновків ми дістаємо загальний висновок (Логіка, 1953, 114).

2. фіз., ел. Збудження електричного струму в якому-небудь провіднику під час його руху в магнітному полі або при зміні навколо нього магнітного поля. Великою заслугою його [Гільберта] є те, що він відкрив магнітну індукцію (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 8).

3. фізл. Взаємодія між процесами збудження та гальмування в нервовій системі, коли виникнення одного з цих процесів викликає розвиток іншого, протилежного. Діяльність кори в перший-ліпший момент являє собою складну мозаїку процесів збудження й гальмування, зв'язаних поміж себе законом взаємної індукції (Психол., 1956, 7); Це явище [надмірне збудження] можна вважати наслідком позитивної індукції, тобто збудження мозкової кори, викликаного гальмуванням (Шк. гігієна, 1954, 120).

ІНДУЛЬГЕНЦІЯ, ї, ж. Грамота про відпущення гріхів, яку видавала католицька церква від імені папи римського за певні заслуги перед церквою, а також за гроші. Церква виготовляла особливі грамоти, які мали назву індальгенцій (Іст. середніх віків, 1955, 127); * Образно. Куриленко, природно, щедро роздає ідейні та художні індальгенції раннім п'єсам Я. Мамонтова (Рад. літ-во, 5, 1958, 97).

ІНДУС¹ див. індуси.

ІНДУС², а, ч., заст., ірон. Одноосібник. [Ш к у р к а:] Одна перспектива — це... йти в колгосп. Годі мені бути індусом (Мик., І, 1957, 270).

ІНДУСИ, ів, мн. (одн. індус, а, ч.; індуска, п, ж.). 1. Застаріла загальна назва всього корінного населення Індії та Пакистану; індійці. — Дайте мені спокій з тими червоношкірими! — кричав він, мішаючи індусів з американськими індіанами (Фр., IV, 1950, 249); Москва — це Ленін... Так склалось в уяві індуса, калмика, готтентота, італійця, мешканця далекої Австралії (Еллан, II, 1958, 20).

2. Послідовники індуїзму.

ІНДУСКА див. індуси.

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ, ї, ж. Розвиток великої машинної техніки та впровадження її в господарство країни. Індустріалізація країни означала насамперед розвиток важкої промисловості — металургійної, паливної, енергетичної, хімічної, машинобудування (Ек. геогр. СРСР, 1957, 9); Індустріалізація СРСР — великий подвиг робітничого класу, всього народу, який не шкодував ні сил, ні засобів, свідомо йшов на жертви, щоб витягти країну з відсталості (Програма КПРС, 1961, 11); // Запровадження в певну галузь виробництва великої машинної техніки. З метою індустріалізації робіт трест застосовує збірні залізобетонні й бетонні фундаменти (Архіт. і буд., 3, 1955, 19); Індустріалізація будівництва.

ІНДУСТРІАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до індустріалізувати; // у знач. прикм. Індустріалізований район.

ІНДУСТРІАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Робити країну індустриальною; // Запроваджувати в певну галузь виробництва велику машинну техніку.

ІНДУСТРІАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Здійснювати в себе індустріалізацію. Тепер Словачія індустріалізується (Гончар, Зустрічі..., 1950, 29).

2. Пас. до індустріалізувати.

ІНДУСТРІАЛЬНИЙ, а, е. Який має розвинену промисловість; промисловий. Великим індустриальним

центром України за роки Радянської влади став Львів (Наука..., 9, 1959, 2); Цей безперервний важкий гуркіт індустриального краю був тепер куди миліший дівчині за блакитні береги південного моря (Гончар, III, 1959, 178); // Який застосовується в промисловості. У колгоспах поширюються індустриальні методи праці (Колг. Укр., 4, 1958, 6).

ІНДУСТРІЯ, ї, ж. Фабрично-заводська промисловість із машинною технікою; промисловість. В. І. Ленін неодноразово вказував, що велика машинна індустрія є основою переходу до соціалізму (Наука..., 8, 1959, 5); Індустрію країни треба відбудувати насамперед (Смолич, Ми разом..., 1950, 74).

Важка індустрія див. важкий; Легка індустрія див. легкий.

ІНДУСЬКИЙ, а, е. Прикм. до індуси. Високі пальми з двох боків тієї горниці неначе... сподівались підглядіть якісь тайни, котрі діялись в цих потаємних палацах індуських раджив (Н.-Лев., IV, 1956, 29).

ІНЕРТНИЙ, а, е. 1. Позбавлений активності та ініціативи; недіяльний, малорухливий. Флегматичний темперамент може зробити людину млявою, інертною, часто байдужою до всіх вражень життя (Психол., 1956, 214); * Образно. І як би не панувала в природі анархія випадковостей, якою б інертною й невіддатливою людським зусиллям вона не була, вона завжди буде дорога людині (Довж., I, 1958, 483).

2. хім. Який не вступає ні в які хімічні реакції й не утворює сполук. Крім азоту й кисню, повітря містить інертні газу, що не утворюють хімічних сполук (Наука..., 2, 1957, 19); Водяна пара і справді має цілий ряд цінних якостей: термічно стійка й хімічно інертна, зовсім нетоксична (Наука..., 8, 1963, 16).

△ Інертні матеріали — речовини (пісок, гравій, щебінь тощо), які входять до складу будівельних розчинів, бетонів і т. ін. як наповнювачі.

ІНЕРТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. інертний. — Коли я тобі звичайно рідко пишу, то се... не від злої волі, — я всім рідко пишу, — а часом я сама не знаю від чого, просто від інертності (Л. Укр., V, 1956, 343); Молекулам переважної більшості хімічних сполук за звичайних умов властива інертність (Наука..., 4, 1963, 27).

ІНЕРТНО. Присл. до інертний. Він [обиватель] пасивно приймає розважальний жанр, він інертно відхиляє нове, складне й незвичне (Літ. Укр., 4.XII 1962, 2).

ІНЕРЦІЙНИЙ, а, е. Який діє за інерцією (у 1 знач.). Стартери з інерційним включенням приводу встановлені на автомобілях старих марок (Автомоб., 1957, 230).

ІНЕРЦІЯ, ї, ж. 1. Властивість тіла зберігати стан спокою або прямолінійний рівномірний рух, поки яка-небудь зовнішня сила не виведе його з цього стану. Враз музика увірвалась. Коло зробило ще по інерції рух, але ту ж мить розірвалось (Коцюб., I, 1955, 233); У своїх дослідах Ньютон базувався на законах механіки, а саме на законі інерції та законі складання швидкостей (Наука..., 12, 1960, 49); Нова пригода сталась у той момент, коли вже збігав [Біда] з горба, збігав не гальмуючи, аби з розгону за інерцією вибігти далі в поле (Трубл., I, 1955, 52); * Образно. Ще сильна інерція старої наукової роботи (Еллан, II, 1958, 178).

◇ За інерцією — за звичкою, несвідомо, машинально. Огей механічно, за інерцією хутко вдягається (Досв., Вибр., 1959, 300).

2. перен. Відсутність активності, бездіяльний стан; нерухливість, інертність. [А р к а д і й:] В нашій країні... переможено назавжди інерцію віків (Корн., I, 1955, 97).

ІН'ЄКТУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* Впорскувати під шкіру або у вену які-небудь лікувальні речовини.

ІН'ЄКЦІЯ, і, ж. Впорскування під шкіру або у вену яких-небудь лікувальних речовин. *Вже створено такі сполуки пеніциліну, яких можна вживати не шляхом ін'єкції, а через рот* (Наука., 9, 1956, 17); [Ендерсон:] *Дівчина просто божеволіє. Дав я їй ін'єкцію, але хіба це надовго?* (Ірчан, I, 1958, 230).

ІНЖЕКТОР, а, ч., *техн.* Пароструминний насос для подавання рідини в закриті казани та інші посудини під високим тиском. *З одної бочки точать вже вуглець у мідяні «бідони», звідти він піде в резервуари інжекторів* (Коцюб., I, 1955, 226); *Зненацька розсердилась [Саша] на себе і вже злісно почала викручувати з інжектора колонку з клапаном* (Донч., III, 1956, 432).

ІНЖЕКТОРНИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до інжектор. Інжекторні труби.

ІНЖЕНЕР, а, ч. Фахівець у якій-небудь галузі техніки з вищою технічною освітою. — *Історія не конструюється, не будується по наперед уложеному плану, як будівничий будує дім, а інженер міст* (Фр., IV, 1950, 314); *Знаю, друже, що ти конструюєш тепер літаки.., — тож на те інженер!* (Гонч., Вибр., 1959, 73); *Інженер-електрик; Інженер-механік.*

◇ **Інженер людських душ** — письменник; педагог-вихователь. *Комуністична партія вважає письменників інженерами людських душ* (Талант., 1958, 20).

ІНЖЕНЕРІЯ, і, ж. Інженерна справа, інженерна спеціальність. *При Харківському колегіумі [у XVIII ст.] .. було відкрито так звані «додаткові класи», де викладалися: вища математика, геодезія, інженерія* (Рад. літ-во, 18, 1955, 58); *Подібно до того, як ми любимо науку, мистецтво, великі будови, інженерію, треба любити хліборобство* (Довж., III, 1960, 92).

ІНЖЕНЕРКА, и, ж., *розм.* Жін. до інженер. *Молода інженерка вже чула про «Ясні Зорі» [колгосп], але не сподівалася бачити тут такий комфорт* (Минко, Ясні Зорі, 1951, 55).

ІНЖЕНЕРНИЙ, а, е. Пов'язаний з діяльністю інженера; технічний. *Первенець атомного флоту криголам «Ленін» — це одна з найдосконаліших інженерних споруд нашої епохи* (Наука., 6, 1958, 30); // *Такий, як в інженера, інженерів. Ластівки завжди дивують його своїм інженерним умінням, — тож треба зуміти так зробити, щоб гніздо не відліпилось від жмуття проводів, не впадо* (Гончар, Тронка, 1963, 40).

△ **Інженерні війська** (частини і т. ін.) — допоміжний рід військ, який виконує спеціальні технічні роботи. *Минали місяці лікування, стройової та політичної підготовки в тиллових батальйонах інженерних військ* (Ле, Право., 1957, 159).

ІНЖЕНЕРСТВО, а, с. 1. тільки одн. Фах, професія інженера. *Він — Тихон Ілліч, шофер і мріє про інженерство* (Талант., 1958, 110); — *По протекції став інженером, — махнув з серцем рукою Тарас Кудря. — А те інженерство йому, як корові сідло* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 187).

2. рідко. Збірн. до інженер. *Часто кращі представники прогресивного інженерства збиралися у Валентина Модестовича* (Шовк., Інженери, 1956, 159).

ІНЖЕНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до інженер. *Хіврин.. сам потроху вчився, щоб зрештою здобути інженерський диплом* (Ю. Янов., Мир, 1956, 253).

ІНЖЕНЮ, невідм., ж., *заст.* Амплуа акторки, що виконує ролі наївних дівчат. — *Амплуа моє — інженю-драматик, але грала і.. всі існуючі жіночі амплуа* (Про мист. театру, 1954, 167); // *Акторка, що грає такі ролі.*

ІНЖИР, у, ч. 1. Фігове дерево; смоківниця, смоква. *Основні шкідники інжиру — метелиця, листоблішка та лубоїд* (Колг. енци., II, 1956, 565).

2. Солодкий м'ясистий плід цього дерева, що вживається звичайно сушеним; фіга, смоква. *Не випускаючи [гостей] .., татарки.. частували їх.. свіжим інжиром* (Коцюб., I, 1955, 289).

ІНЖИРНИЙ, а, е. Прикм. до інжир. *Інжирне дерево; // Вигот. з інжиру (в 2 знач.). Інжирне варення.*

ІНЖИРОВИЙ, а, е. Прикм. до інжир.

ІНІЙ, інею, ч. Тонкий шар кристалів льоду, що утворюється осіданням водяної пари з повітря на охолоджені предмети; паморозь, наморозь. *З чорної дірки [вікна] виходила сиза пара, осідаючи на віконниці інеєм* (Мирний, IV, 1955, 193); *Мороз береться, мабуть, дужче, бо вбрались в іній дерева* (Забіла, У.. світ, 1960, 27); // *перен.* Про сивину. — *Дарма що ото голова інеєм взялась, — додала Корніїха, — а на Центральній недавно так розбушувався, що дружинники й такого хотіли остригти* (Гончар, Тронка, 1963, 11).

ІНІЦІАЛ *див. ініціали.*

ІНІЦІАЛИ, ів, мн. (одн. ініціал, а, ч.). 1. Перші літери імені та по батькові або імені, по батькові й прізвища. *Там до Вас мали приїхати люди від Н. С. Ж. (Вам може й противні тепер сі ініціали?)* (Л. Укр., V, 1956, 247); — *Хочу розшифрувати ваші ініціали у повне ім'я* (Головко, II, 1957, 489).

2. спец. Виділені більшим шрифтом і часто прикрашені заголовні літери нового розділу або абзаца. *В ній [книжковій мініатюрі] з'явилися жанрові мотиви з введенням в «ініціали» (заголовні букви) зображень людей* (Іст. УРСР, I, 1953, 176); *Окремі з ініціалів українських рукописів багато чим нагадують народні вишивки й орнамент* (Знання., 7, 1966, 31).

ІНІЦІАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до ініціали. *На білих сторінках цієї книги чітко виділяються численні заставки та ініціальні букви* (Матеріали з етногр., 1956, 45); *Ініціальні аббревіатури.*

ІНІЦІАТИВА, и, ж. 1. Перший крок у якій-небудь справі; почин. *Думаю, що не слід мені брати ініціативи таких речей* (Л. Укр., V, 1956, 303); *Крім більшовиків, нікому було взяти на себе ініціативу створення нового, III Інтернаціоналу* (Біогр. Леніна, 1955, 138); // *Керівна роль у яких-небудь діях, справах. Події розвивалися так швидко, що Мирон і незчувся, як ініціатива вислизнула з його рук і стихія захлиснула його* (Кол., Терен., 1959, 63).

За ініціативою чиею; З ініціативи чиеї — за чиеюсь порадою, вказівкою, на чиеюсь пропозицію. *За ініціативою В. І. Леніна був відкритий вільний доступ народу до бібліотечних багатств* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 19); *Журнал «Дружба народів», створений з ініціативи М. Горького, існує вже двадцять восьмий рік* (Літ. Укр., 18.II 1966, 1).

◇ **Брати** (взяти, забирати, перехопити і т. ін.) ініціативу [до своїх рук, у свої руки] — випереджувати когось у дії, вчинку; самому братися за керування якоюсь дією. — *З корми в наш бік було направлено, очевидно, не менше чотирьох гвинтівок.. Я взяв ініціативу до своїх рук. Нав'язавши брудну ганчірку на палицю, я виставив її в ляду. Кілька куль пронизало її одразу* (Ю. Янов., II, 1958, 72); *Від утоми він відкинувся на подушку, але, щоб не дати дочці перехопити ініціативу в розмові, зразу ж знову заговорив* (Головко, II, 1957, 588).

2. Здатність висувати нові ідеї, пропозиції; уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу; заповзятливість. — *В мене буриється кров, коли бачу, як самотньо ядро галицької цивілізації отак безрадно і без ініціативи*

здається на ласку долі (Фр., VIII, 1952, 81); Тут [у гірських умовах] загальний успіх у великій мірі залежав від ініціативи, винахідливості, бойового настрою кожного окремого бійця (Гончар, I, 1954, 86); На Україні, як і скрізь на неосяжних просторах Радянської Вітчизни, бурхливим джерелом б'є прекрасна народна ініціатива (Рад. Укр., 12.V 1959, 1).

ІНІЦІАТИВНИЙ, а, е. Який виявляє ініціативу, уміє самостійно розв'язувати що-небудь; заповзятливий. Кінчав [школу] — кращим учнем, живим, ініціативним, з нахилом до протестантства (Вас., Незібр. тв., 1941, 160); Комсомолец Добротвор був хорошим, ініціативним секретарем комсомольської організації (Збан., Т. Шашло, 1949, 48); // Який перший починає будь-яку справу, робить почин. — Це ж ми, комсомольці, допомогли біднякам створити ініціативну групу, щоб організувати у нас колгосп (Козл., Весн. шум, 1952, 85).

ІНІЦІАТИВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. ініціативний. Щоб стати нею [політичною силою] в очах сторонніх осіб, треба багато і наполегливо працювати над підвищенням нашої свідомості, ініціативності й енергії.. (Ленін, 5, 1948, 388); Основним завданням позакласної роботи є розвиток в учнів самостійності, ініціативності і допитливості (Метод. викл. анат., 1955, 25).

ІНІЦІАТИВНО. Присл. до ініціативний. Передовики сільськогосподарського виробництва.. працюють ініціативно, з душею (Рад. Укр., 13.I 1957, 1).

ІНІЦІАТОР, а, ч. Особа, група осіб або організація, яким належить почин у якій-небудь справі; зачинатель, починатель. — Тисячні впливи й імпульси переплітаються і поборюють себе, змінюючи через се свій напрям, свою інтенсивність, навіть свій зміст, і для того результат виходить звичайно зовсім не такий, якого надіялися ініціатори й діячі певного руху (Фр., IV, 1950, 314); Лісник комуністом став, головою сільради в рідному селі, ініціатором створення колгоспу (Цюпа, Три явори, 1958, 40).

ІНІЦІАТОРКА, и, ж. Жін. до ініціатор. Був недавно Людин вечір, з досить.. для самої ініціаторки несподіваною програмою (Л. Укр., V, 1956, 290); Сьогодні вона копає картоплю в ланці Наталки Чигирин. Вдома сидіти Улянці незручно. «Бач,— скажуть,— яка наша ініціаторка» (Логв., Літа.., 1960, 77).

ІНІЦІАТОРСТВО, а, с. Виявлення ініціативи, почину в чому-небудь.

ІНІЦІАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ініціатор.

ІНКАСАТОР, а, ч., фін. Касир, скарбник, який здебільшого поза установою приймає та видає гроші або цінності. Тоня.. встигла підійти до каси, коли контролерка вже підписала свої рахунки, а касирка зав'язувала мішок з грошима.— Невже не можна сьогодні прийняти вклад? — наполягала дівчина. — Для цього треба розпечатувати все заново, а зараз приїде інкасатор (Собко, Матв. затока, 1962, 54).

ІНКАСАЦІЯ, і, ж., фін. Дія за знач. інкасувати.

ІНКАСО, невідм., с., фін. Одержання банком грошей за дорученням клієнта й зарахування цих грошей на його банківський рахунок.

ІНКАСУВАННЯ, я, с., фін. Дія за знач. інкасувати.

ІНКАСУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., фін. Подавати документ для оплати й одержувати за ним гроші; виконувати операцію інкасо. Інкасувати вексель.

ІН-КВАРТО, присл. У четверту частину аркуша (про формат книжки, журналу, рукопису); у чверть.

ІНКВІЗИТОР, а, ч. 1. іст. Суддя або член суду інквізиції. [Д о л о р е с:] Він, у вигнання їдучи, підмо-

вив щонайсвятішу абатису, внуку самого інквізитора (Л. Укр., III, 1952, 333); У Івана тоді лишилось таке почуття, наче він вирвався з камери інквізитора, де його випробували на міцність віри (Кол., Терен., 1959, 177); Джордано Бруно спалили на вогнищі інквізитори (Рибак, Час., 1960, 480).

2. перен. Той, хто навмисно завдає кому-небудь великих страждань; дуже жорстока людина, мучитель. Головний інквізитор загнаних у Німеччину іноземних робітників, головний директор середньовічних ринків живої людської сили — Фріц Заукель (Смолич, Після війни, 1947, 23).

ІНКВІЗИТОРСТВО, а, с. Властива інквізиторові жорстокість.

ІНКВІЗИТОРСЬКИЙ, а, е. 1. іст. Прикм. до інквізитор 1.

2. перен. Надзвичайно жорстокий, дуже суворий.

ІНКВІЗИЦІЙНИЙ, а, е. 1. іст. Стос. до інквізиції (у 1 знач.).

2. перен. Надзвичайно жорстокий, дуже суворий; інквізиторський.

ІНКВІЗИЦІЯ, ї, ж. 1. іст. Підпорядкована папі судово-карна установа католицької церкви, створена (в XIII ст.) для боротьби з єретиками; діяла дуже жорстокими методами. Католицька інквізиція нещадно переслідувала людей науки, засуджуючи їх до страти, спалюючи їх на вогнищах (Колг. Укр., 2, 1958, 41); Неуцтво в поєднанні із страхом перед сліпими стихійними силами.. було однією з рушійних сил середньовічної інквізиції (Наука., 9, 1965, 30).

2. перен. Жорстоке знущання; катування. Катиценці взяли єретика і повели його до Торквемади, на інквізицію (Л. Укр., I, 1951, 240); * У порівн. Вечір і ціла ніч мандрівки були для Ремо інквізицією (Досв., Гюлле, 1961, 78).

ІНКИ, ів, мн. Одне з давніх індіанських племен, що жило на території Перу.

ІНКОГНІТО. 1. присл. Ховаючи, затаючи своє ім'я, не відкриваючи його; потай, таємно. Ніхто не знав, ніхто не чув, І нагло в місті дзвін загук, Міністр інкогніто прибув (Олесь, Вибр., 1958, 302); [Л у н д и ш е в:] А як же ви її пізнаєте? Вона ж, певно, під гримом — інкогніто? (Коч., П'єси, 1951, 293).

2. невідм., с. Приховане, затаєне ім'я. Вдома він мріяв про розгадку інкогніто тієї співачки, яку приводила Ванда на шкільну вечірку (Трубл., II, 1955, 76); Візник, якому, очевидно, вже давно кортіло викрити інкогніто своїх їздців, охоче стримав коней, обернувся й весело гукнув (Кач., II, 1958, 97).

3. невідм., ч. і с. Особа, що хоче залишитися невідомою й приховує своє справжнє ім'я. Те, що під листом не було підпису, нічого не означало. Той, хто писав, хотів лишитися інкогніто (Рибак, Час., 1960, 805); Хоч як намагався він спочатку залишитись інкогніто, вже на другий день уся ідальня знала, хто він і звідки (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 134).

ІНКОЛИ, присл. Те саме, що іноді; часом. Любітєся, брати мої, Україну любіте.. І мене в неволі лютій Інколи згадайте (Шевч., I, 1951, 379); Інколи над берегом Пруту проскакував вершник і зникав за крутим поворотом річки (Коцюб., I, 1955, 352); Ми інколи в окопах заводили розмови про війну, про те, кому вона потрібна й для чого вона (Кол., На фронті., 1959, 12).

ІНКОРПОРАЦІЯ, і, ж. 1. книжн. Включення до свого складу чого-небудь; приєднання. Інкорпорація нових районів.

2. лінгв. Спосіб синтаксичного зв'язку між словами в реченні, при якому головний член словосполучки злива-

ється з підрядними членами у фонетико-морфологічній комплекс, аналогічний слову.

3. юр. Зібрання в єдине ціле законів та інших правових актів, виданих у різний час, без зміни їхнього змісту. *Інкорпорація чинних законів.*

ІНКОРПОРУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех., книжн.* Включати щось до свого складу; приєднувати.

ІНКОРПОРУЮЧИЙ, *а, е: Δ* *Інкорпоруючі мови* — мови, у яких одним із способів побудови речень є інкорпорація (у 2 знач.).

ІНКРИМІНАЦІЯ, *і, ж.* Обвинувачення в злочині й т. ін. *Представники обвинувачення дивляться на лаву підсудних і фіксують у своїх інкримінаціях діяльність кожного з цих двадцяти арештантів — лідерів нацизму і корифеїв бандитизму (Смолич, Після війни, 1947, 31).*

ІНКРИМІНОВАНИЙ, *а, е.* Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до *інкримінувати*. *Фатальне число [газети].. вишло на-решті по тригодинному спізненню і з пропущенням усіх інкримінованих уступів (Фр., IV, 1950, 171); // інкриміновано, безос. присудк. сл. Уже було проведено допит свідків.., але те, що було інкриміновано обвинуваченням, не вияснялось, а ще більше заплутувалося (Кол., Терен., 1959, 272).*

ІНКРИМІНУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. *інкримінувати*.

ІНКРИМІНУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех., кому що і кого в чому.* Обвинувачувати кого-небудь у чомусь; ставити комусь за провину щось. — *Дитина ти, Сергійку, — заспокоювала його Васса. — Ну, ти подумай, які злочини інкримінують тобі (Епик, Тв., 1958, 241); Треба перевірити, чи винен він у тому, що йому інкримінує слідча влада (Сміл., Сад, 1952, 202).*

ІНКРИМІНУВАТИСЯ, *ується, недок.* Пас. до *інкримінувати*. *Кат.. потверджував усе, що йому інкримінувалося, зізнався й не каюся (Ю. Янов., Мир, 1956, 237).*

ІНКРУСТАТОР, *а, ч.* Фахівець з інкрустації. *На певний час бандури потрапляють до рук інкрустатора Ольги Дебелой, і на зовнішньому боці корпусу з'являється барвиста смужка українського орнаменту (Знання., 1, 1966, 16).*

ІНКРУСТАЦІЙНИЙ, *а, е.* Прикм. до *інкрустація*. *Стулки черепашок можуть бути використані для виготовлення різних виробів (гудзиків, брошок, як матеріал для інкрустаційних робіт та ін.) (Наука., 2, 1958, 19).*

ІНКРУСТАЦІЯ, *і, ж.* 1. тільки одн. Те саме, що *інкрустування*. *Інкрустацією називають прикрашення дерев'яних виробів врізаними і вклеєними в поверхню рисунками та орнаментами з тонких листочків різноколірної фанери, металу, пластмаси тощо (Стол.-буд. справа, 1957, 235); Значних успіхів у галузі інкрустації по дереву досягли працівники фабрики «Гуцульщина» (Нар. тв. та етн., 5, 1964, 40).*

2. Малюнки, узор й т. ін., виконані способом інкрустування. *Інкрустація — врізані в дерево кість, мармур або інший матеріал — прикраси, що не виступають вище прикрашеної поверхні (Архіт. Рад. Укр., 9, 1939, 39); Над широкою тахтою, на килимі, висіла крива шабля зі срібною інкрустацією на піхвах (Руд., Вітер., 1958, 90); * Образно. Сонце бродить серед інкрустації тіней (Коцюб., II, 1955, 409).*

ІНКРУСТОВАНИЙ, *а, е.* Дієпр. пас. мин. ч. до *інкрустувати*. *Приваблюють дерев'яні вироби косівських майстрів — тарілки, шкатулки, блюда, цукерниці та ін. — вони інкрустовані бісером, перламутром та кольоровими породами дерева (Мист., 5, 1960, 20).*

ІНКРУСТУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. *інкрустувати*.

ІНКРУСТУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех.* Врізувати та вклеювати в поверхню предмета шматочки інших матеріалів для оздоблення його. *Інкру-*

тувати вази малюнками; // перен. Включати в якийсь твір уривки, цитати, рядки іншого твору. Народний творець.. складає пісню та інкрустує, вмонтовує в неї рядки чи цілі строфи з літературного твору (Рильський, III, 1956, 69).

ІНКУБАТОР, *ч. 1. род. а.* Апарат для штучного виведення молодняка з яєць сільськогосподарських птахів, з ікри риби й т. ін. [Л і д а:] *Дивуєшся? Це, мій друже, інкубатор, виводити курчат (Коч., I, 1956, 652); Скільки безсонних ночей провів він біля інкубатора, доки вивів штучним способом перших страусят ему... (Гончар, Таврія, 1952, 271).*

2. род. у, розм. Те саме, що *інкубаторій*. — *Очолуй, — сказали йому, — інкубатор й себе покажи як господар-новатор!.. (С. Ол., Вибр., 1959, 255).*

ІНКУБАТОРІЙ, *ю, ч.* Спеціально обладнане приміщення, у якому встановлені й діють інкубатори. *Температуру в інкубаторії треба підтримувати в межах 18—22° (Птахівн., 1955, 121); В колгоспах були збудовані ферми, інкубаторії, кормопереробні цехи (Наука., 3, 1961, 39).*

ІНКУБАТОРНИЙ, *а, е.* Прикм. до *інкубатор*. *Велику допомогу колгоспам у розвитку птахівництва подали інкубаторні станції (Рад. Укр., 23.VIII 1949, 2).*

ІНКУБАЦІЙНИЙ, *а, е.* Стос. до інкубації. *Якість інкубаційних яєць залежить також від добору та умов зберігання яєць до закладання їх в інкубатор (Птахівн., 1955, 103).*

Δ *Інкубаційний період див. період.*

ІНКУБАЦІЯ, *ї, ж.* 1. Виведення в інкубаторі молодняка з яєць сільськогосподарських птахів, з ікри риби й т. ін. *Штучна інкубація, яку проводять ІПС, полегшує працю людей (Птахівн., 1955, 7); В колгоспах району буде закладено на інкубацію 750 тисяч яєць (Колг. Укр., 2, 1959, 39).*

2. мед. Прихований період хвороби від моменту зараження до появи перших ознак захворювання.

ІНКУБУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. *інкубувати*. *Щоб усі клітки весь час були зайняті, в колгоспі передбачають вирощувати молодняк різних строків інкубування (Колг. Укр., 6, 1956, 32); Інкубування яєць.*

ІНКУБУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех.* Виводити в інкубаторі молодняк сільськогосподарських птахів, риби й т. ін. *Інкубувати курчат; // Закладати в інкубатор (яйця, ікринки) для виведення молодняка птахів, риби й т. ін. Найдрібніші курячі яйця інкубувати не слід (Птахівн., 1955, 59); Кілька сотень ікринок лобаня, гостроноса і сингіла ми інкубували у воді різної солоності (Допов. АН, 1, 1961, 108).*

ІНКУНАБУЛА *див. інкунабули.*

ІНКУНАБУЛИ, *ул, мн. (одн. інкунабула, и, ж.).* Перші книжки, друковані набірними літерами в найранішу добу друкарства в Європі; першодруки. *В музеї є інкунабули — книги, створені на зорі розвитку книгодрукування.. На сьогодні збереглося до 40 тисяч інкунабул (Наука., 10, 1964, 51); За значенням та кількістю колекція інкунабул Центральної наукової бібліотеки АН УРСР — одна з найбільших на Україні (Літ. Укр., 3. XII 1971, 4).*

ІННЕРВАЦІЙНИЙ, *а, е, фізл.* Стос. до іннервації. *Розвиток іннерваційного апарату серця у дітей закінчується в основному у 7—8 років (Шк. гігієна, 1954, 80).*

ІННЕРВАЦІЯ, *і, ж., фізл.* Зв'язок органів і тканин організму людини й тварини з центральною нервовою системою, що здійснюється за допомогою нервових волокон. *У немовлят корови іннервації у перші два-три місяці їх життя так слабо розвинуті, що умовні рефлекси звичайно дуже важко утворюються (Шк. гігієна, 1954, 51); Морфологія іннервації м'якої оболонки мозку*

докладно вивчена в людей молодого й середнього віку (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 113).

ІНО (ЙНО), діал. 1. присл. Тільки, лише. *Не уродить сова сокола — іно таке, як сама...* (Номис, 1864, № 7152); — *А скільки ж то, боже мій, бачив я таких, що в них іно скибочка того поля, а сім'я велика...* (Коцюб., I, 1955, 109).

2. спол. Тільки, як тільки. — *Іно я наклала в тарілку пирогів і взялась сметану збирати, аж і паннунця над'їхали* (Фр., III, 1950, 431); *Завтра, іно розвидниться, встане Харитя, нагодує маму.., візьме серп і піде в поле* (Коцюб., I, 1955, 15).

ІНОВІРЕЦЬ, рця, ч., заст. Чужовірець. Оголосили його іновірцем.

ІНОВІРКА, н, ж., заст. Жін. до іновірець.

ІНОВІРНИЙ, а, е, заст. Чужовірний.

ІНОГОРОДНІЙ, я, 6. З іншого міста, чужоміський. Три таксі виявились іногородніми. Але чотири все-таки були нашими, київськими (Веч. Київ, 6.VI 1961, 3).

ІНОДІ, присл. Час від часу; часом, деколи, інколи. *Буває, в неволі іноді згадаю Своє стародавнє* (Шевч., II, 1963, 255); *Мухи роєм кинулись на неї [кобилу], а вона спустила вуха та лиш хвостом іноді махне* (Март., Тв., 1954, 44); *Тепер я іноді зустрічаю колишніх своїх учнів* (Довж., I, 1958, 14); // У деяких випадках. *Маковейчик чудово заспігував. Проте іноді Маковейчиків талант йому ж і шкодить* (Гончар, III, 1959, 55); — *Ну, що, брате?.. Можуть іноді яйця вчити курку? Не я тобі казав, що ці вікна боком будуть нам вилазити?* (Стельмах, Хліб., 1959, 112).

ІНОЗЕМЕЦЬ, мця, ч. Громадянин, підданий іншої держави, країни; чужоземець, чужинець. — *Спонукувані.. комерційним інтересом, до цього Мічуріна вже приїхали.. з-за кордону два визначні іноземці, можливо, теж вчені* (Довж., I, 1958, 395); *В розмові з цим іноземцем він, хоч-не-хоч, мусив підбирати особливі слова* (Гончар, III, 1959, 220).

ІНОЗЕМКА, н, ж. Жін. до іноземець; чужоземка, чужинка. *Іздові довго міркували, чому іноземки так цікавляться їхнім куховаром* (Гончар, I, 1954, 181); *Громадяни СРСР можуть одружуватися як один з одним, так і з іноземцями та іноземками* (Рад. суд на охороні прав., 1954, 18).

ІНОЗЕМНИЙ, а, е. Стос. до іншої держави, країни, належний їм; чужоземний, чужинницький. *До цих мертвих і вузьких засад пристосовують вони [гімназичні вчителі] літературу іноземну, друкуючи.. безбарвну писанину* (Фр., XVI, 1955, 106); — *Керівник усе мусить знати і все передбачити. Знати якусь іноземну мову, німецьку наприклад* (Шиян, Баланда, 1957, 147); *Іноземне військо; Іноземний капітал; // Закордонний. Жанна любила.. іноземне ганчір'я* (Дмит., Наречена, 1959, 182); *Іноземна преса.*

ІНОЗЕМЩИНА, н, ж., зневажл. Усе закордонне, іноземне (культура, звичаї, мода тощо); чужоземщина. Два фейлетони *Квітки із серії «Листи до видавця»* були надруковані у згаданому журналі [«Вестник Европы»] 1822 року. У цих фейлетонах.. письменник.. висміює дармоїдство, деспотизм та некультурність дворян, поширене серед них схиляння перед іноземщиною (Вітч., 4, 1964, 173).

ІН-ОКТАВО, присл. У восьму частину аркуша (про формат книжки, журналу, рукопису); у вісімку.

ІНОМОВНИЙ, а, е. Те саме, що іншомовний; чужомовний. *Іномовне населення; Іномовна культура.*

ІНОНАЦІОНАЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що чужонаціональний. *Інонаціональні райони; Інонаціональна поезія.*

ІНОПЛЕМІННИЙ, а, е, заст. Чужоплемінний, чужонародний.

ІНОРОДЕЦЬ, дця, ч. У дореволюційній Росії — офіційна назва представника неросійської народності, звичайно східної окраїни Російської імперії. *В отамана знову затіпалась щока.. І подумати тільки. Ще кілька місяців тому оцей нижній чин, до того ж — інородець, стояв би перед ним струнко* (Головко, II, 1957, 533).

ІНОРОДНИЦЬКИЙ, а, е, дорев. Прикм. до інородець.

ІНОСЕ, ІНОСЬ, присл., заст., діал. Хай так; згоден. — *Іносе, дми собі, — так Сонечко сказало, І вітер шпарко полетів* (Греб., I, 1957, 60); // *Добре, так. — Чи ти підеш на улицу?* — *Іносе* (Сл. Гр.).

ІНОСЬ див. іносе.

ІНОХІДЬ, ході, ж. Те саме, що однохідь. *Кінь ішов легкою інохіддю* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 325).

ІНОХОДЕЦЬ, хідця, ч. Кінь, який бігає інохіддю. *В тяжкій роботі, в упряжі інохідці значно поступаються коням, що йдуть руссю* (Конярство, 1957, 23).

ІНСЕКТИЦИД, у, ч., хім. Отруйна речовина для боротьби з комахами-шкідниками. Хімічні речовини, що застосовуються для боротьби з шкідливими комахами, називають інсектицидами (Шкідн. і хвор. рослин. 1956, 31).

ІНСЕКТИЦИДНИЙ, а, е, хім. Прикм. до інсектицид. *При необхідності підвищити інсектицидні властивості стробану до нього домішують кіретрин* (Наука., 1, 1957, 28); *Інсектицидна суміш.*

ІНСИНУАТОР, а, ч., книжн. Той, хто поширює злісні вигадки, наклепи; наклепник.

ІНСИНУАЦІЯ, ї, ж., книжн. Злісна вигадка, щоб дискредитувати, знеславити кого-небудь; наклеп. *Се була інсинуація, не гідна чесного чоловіка, і вона не забудеться* (Фр., XVI, 1955, 375); — *Я позачергово вимагаю слова, щоб дати відсіч на.. ці жалюгідні інсинуації!* (Шовк., Інженери, 1956, 332).

ІНСИНУЮВАТИ, юю, юєш, недок. і док., перех., книжн. Поширювати злісні вигадки, зводити наклеп на кого-небудь.

ІНСОЛЯЦІЯ, ї, ж., спец. Освітлення якої-небудь поверхні сонячним промінням. *Недостатня провітрюваність та інсоляція господарських подвір'їв.. створювали антисанітарні умови життя, типові для дореволюційного села* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 7); // Освітлення сонячним промінням із лікувальною метою. *Надмірна інсоляція протипоказана.*

ІНСПЕКТОР, а, ч. 1. Посадова особа в державних установах, на підприємствах, у громадських організаціях, що здійснює нагляд і контроль за правильністю їх дій, виконанням законів, інструкцій, постанов, ухвал і т. ін. *Йосип Іванович разом з другим інспектором якості, Миргородським, вийшли, нарешті, в поле перевірити якість роботи* (Панч, В дорозі, 1959, 220); *Якось на урок зайшов інспектор* (Донч., V, 1957, 293); *Фінансовий інспектор; Інспектор охорони праці.*

2. У чоловічих навчальних закладах дореволюційної Росії — представник адміністрації, помічник директора в навчальній і виховній роботі. — *За лелечку і тютюнець завтра у інспектора побалакаємо* (Мирний, I, 1954, 336); *Губернатор запропонував інспекторові.. звільнити мене. Інспектор взяв мене на свою відповідальність і перевів до Богуслава.. в двокласову [двокласну] школу за вчителя* (Вас., IV, 1960, 34).

ІНСПЕКТОРКА, н, ж. Жін. до інспектор 1. — *Я відповідальний інспектор міжобласної контори «Заготівлі хутра», — відрекомендувалася жінка. — «Заготхутра»? — здивувався Артьомов, розглядаючи відрядження інспекторки* (Чорн., Потік., 1956, 226).

ІНСПЕКТОРСТВО, а, с. 1. Посада інспектора.

2. Діяльність інспектора.

ІНСПЕКТОРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до інспектор. *Інспекторські обов'язки; // у знач. ім. інспекторська, кої, ж. Кімната для інспектора. Аж раптом ми, по втомі Уроку п'ятого, в «інспекторській» тісній Крізь шпарку у дверях узділи дивне диво* (Рильський, II, 1946, 199).

2. Стос. до інспектування, пов'язаний з ним. — *В середині квітня почнеться інспекторська перевірка роботи нашого училища, — сказав Мороз* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 56).

ІНСПЕКТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. інспектувати. *Вже смеркалось, коли учасники інспектування спустилися вниз, до своїх автомобілів* (Гончар, II, 1959, 392); *Споруджена «Укрбудом» як дорога для інспектування каналу, вона за велінням життя стала дорогою загального користування* (Рад. Укр., 1 VI 1967, 3).

ІНСПЕКТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Здійснювати контроль, перевіряти правильність чий-небудь дій шляхом нагляду. — *На ньому [тапчані] завжди сплять інспектори з райнаросвіти, коли приїздять інспектувати школу...* (Кучер, Прощай..., 1957, 312); *Він [князь Потьомкін] наказав атакувати турків, .. а сам дипломатично вирудився до Криму з метою нібито інспектувати місцеві гарнізони* (Добр., Очак. розмир, 1965, 245).

ІНСПЕКТУРА, и, ж. 1. рідко. Те саме, що інспекція 1. *Посилити інспектуру.*

2. Посада інспектора. *Він педагог-фахівець із вищими студіями..., його жде інспектура* (У. Кравч., Вибр., 1958, 381).

3. Збірн. до інспектор. — *Прибула допомога. — Боженко показав на інспектуру* (Довж., I, 1958, 202).

ІНСПЕКЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до інспекції (у 1 знач.). *Інспекційний обхід.*

ІНСПЕКЦІЯ, ї, ж. 1. Нагляд за правильністю дій і додержанням установлених правил різними підприємствами, установами тощо. *Втілюється в життя лєнінська ідея всенародного контролю, який поєднує державний контроль з громадською інспекцією* (Ком. Укр., 11, 1962, 5).

2. Установа, організація або відділ певної установи, що здійснює інспектування чого-небудь. *Один із «дідів» пішов до інспекції, щоб забрати папери* (Фр., VI, 1951, 169); *Нагляд за додержанням правил руху, а також обов'язки регулювання руху на вулицях і дорогах покладаються на органи Державної автомобільної інспекції* (Автомоб., 1957, 252); *Інспекція праці; Торговельна інспекція; Податкова інспекція.*

3. збірн., рідко. Інспектори. *На другий день прибула інспекція з штабу армії* (Довж., I, 1958, 211).

ІНСПІРАТОР, а, ч., книжн. Той, хто підбурює, намовляє до чого-небудь; підбурювач.

ІНСПІРАЦІЯ, ї, ж., книжн. Те саме, що інспірування.

ІНСПІРОВАННИЙ, а, е, книжн. Дієпр. пас. теп. і мнв. ч. до інспірувати. *Піти до редактора і довести йому, що це — провокація, що скандал цей інспірований Солодом?* (Руд., Вітер..., 1958, 202).

ІНСПІРУВАННЯ, я, с., книжн. Дія за знач. інспірувати.

ІНСПІРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., книжн. 1. Навівати, вселяти кому-небудь якісь думки, погляди, навчати, як поводити себе, як діяти тощо.

2. Викликати що-небудь намовлянням, підбурюванням. *Інспірувати протест.*

ІНСТАНЦІЯ, ї, ж. Кожна з послідовних ланок, ступенів у системі підпорядкованих один одному державних органів управління, суду, а також партійних, профспі-

кових та ін. організацій. *Сім літ тягнувся наш процес [проти пана].. Вже в яких-то ми судах, у яких інстанціях не бували!* (Фр., II, 1950, 49); *Член партії має право: ..звертатися з запитаннями, заявами і пропозиціями в будь-яку партійну інстанцію* (Статут КПРС, 1961, 6).

ІНСТІНКТ, у, ч. 1. біол. Вроджена, типова для кожного виду тварин здатність до виконання певних доцільних дій у відповідь на зміни внутрішнього або зовнішнього середовища. *Чимало вчених висловлювало думку, що у перелітних птахів інстинкт до перельотів є спадковим* (Наука..., 3, 1960, 38); *В ту мить інстинкт наказав їй [ящірці]: «Стій! Умри!» І вона причаїлась між двома грудками землі, звідки не моргаючи визирала тільки її діамантові оченята* (Донч., I, 1956, 60).

2. Несвідоме й нездоланне прагнення, потяг до чого-небудь. *В Тиховичеві прокинулись, мабуть, войовничі інстинкти* (Коцюб., I, 1955, 209).

3. перен. Підсвідоме чуття. *Інстинкт материнський найперше [найперше] заговорив в її серці* (Н.-Лев., I, 1956, 454); — *Кожна жінка серцем відгадає його [кохання] голос, інстинктом прочує* (Фр., VI, 1951, 266); *Він не стільки побачив, скільки інстинктом відчув нещастя* (Дмит., Розлука, 1957, 11); *Інстинкт самозахисту наказав Безбородькові не йти відчиняти* (Вільде, Сестри..., 1958, 416).

ІНСТІНКТИВНИЙ, а, е. 1. біол. Зумовлений інстинктом (у 1 знач.). *Поведінка риб у період розмноження є інстинктивною, тобто складається з ряду природжених рефлексів* (Зоол., 1957, 76).

2. Мимовільний, підсвідомий. *Селянинові потрібна земля, і його революційне чуття, його інстинктивний, первісний демократизм не може виявитись інакше, як в накладанні руки на поміщицьку землю* (Ленін, 8, 1949, 215); *Першим бажанням і навіть інстинктивним порухом Ганни було — перебігти за машину і сховатися* (Коз., Сальвіа, 1959, 209).

ІНСТІНКТИВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до інстинктивний.

ІНСТІНКТИВНО. Присл. до інстинктивний. *Інстинктивно почуваючи небезпеку, коні тамують свій біг і збиваються в купу* (Добр., Очак. розмир, 1965, 233); *Іван інстинктивно подався назад, рука машинально почала причиняти двері* (Кол., Терен., 1959, 89).

ІНСТІНКТОВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що інстинктивний. *Се був якийсь інстинктовий рух, у якому тонула індивідуальна свідомість кожного* (Фр., VII, 1951, 350).

ІНСТІНКТОВО, рідко. Присл. до інстинктовий. *Вона відчуває інстинктивно, що він з нею говорити хоче* (Коб., III, 1956, 334).

ІНСТИТУТ, у, ч. 1. Назва деяких вищих навчальних закладів і наукових установ. *З будівництва пішов учитися і тепер не без гордоців міг уже похвалитися тим, що він — студент розвідувального факультету політехнічного інституту* (Донч., II, 1956, 14); *Перед самою війною він закінчив середню школу і мріяв про художній інститут* (Гончар, III, 1959, 240); *Медичний інститут; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук УРСР.*

2. У дореволюційній Росії — закритого типу жіночий середній навчальний заклад для дітей дворян. *Умилася. А добрі люде Прибрали, в Київ одвезли У інститут* (Шевч., II, 1953, 14); *Батько хотів оддати її в гімназію або в інститут* (Н.-Лев., IV, 1956, 227); *Інститут шляхетних дівчат.*

3. юр. Сукупність правових норм у якій-небудь галузі суспільних відносин. *Основне зло сучасного ладу Панаас Мирний бачив в існуванні інституту приватної власності* (Від давнини..., I, 1960, 374); *Інститут шлюбу.*

ІНСТИТУТКА, и, ж. У дореволюційній Росії — вихованка інституту (у 2 знач.).

ІНСТИТУТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до інститут 1, 2. [К у ц:] Доведеться поширювати інститутську лабораторію (Мороз, П'єси, 1959, 214); // Пов'язаний спільним навчанням, науковою працею й т.ін. в інституті. Ранком Олег виїхав з Харкова на Дніпрельстан разом із своїм інститутським товаришем (Голов., Тополя., 1965, 80); // Який відбувається (відбувся) в інституті, пов'язаний з ним. Інститутська історія забулась, а прихлива фортуна незмінно сприяла щасливому Сачкові (Дмит., Розлука, 1957, 25).

2. заст. Власт. інститутці. Ця інститутська манера в немолодій жінці драгувала його (Коцюб., I, 1955, 407).

ІНСТИТУЦІЯ, і, ж., книжн. Установа, заклад. Така інституція, як народний театр руський, мусила побудити всі його сили (Фр., XVI, 1955, 99); Прекрасна річ — отакі спеціалізовані школи, що дають народові й державі одразу добрих спеціалістів для наукових інституцій! (Рад. літ-во, 8, 1966, 27); // Частина, підрозділ установи, закладу. При районній Раді депутатів трудящих створено п'ять позаштатних відділів (торгівлі, культури, промисловості, побутового обслуговування та оргінструкторський). Ці громадські інституції організовані за лєнінським принципом народного самоврядування (Літ. Укр., 8.II 1963, 1).

ІНСТРУКТАЖ, у, ч. 1. Те саме, що інструктування. Наступного дня вранці в кабінеті Ромулюса йде інструктаж (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 111); Наукова організація праці ставить значно вищі вимоги до виробничого інструктажу робітників (Ком. Укр., 6, 1966, 54).

2. Керівні вказівки, інструкції. Актив, який займається перевіркою сигналів і скарг, систематично діставав інструктаж (Веч. Київ, 25.II 1964, 2).

ІНСТРУКТИВНИЙ, а, е. Який інструктує або містить у собі керівні вказівки, інструкції. В усіх районах відбулись інструктивні семінари секретарів первинних парторганізацій (Рад. Укр., 13.XI 1948, 2); Інструктивна доповідь.

ІНСТРУКТОР, а, ч. 1. Працівник якої-небудь установи, що контролює діяльність підлеглих йому органів і осіб, інструктує, як правильно організувати працю. Раніше він працював в апараті обкому інструктором сільгоспвідділу (Ряб., Жайворонки, 1957, 20).

2. Фахівець, що навчає якої-небудь спеціальності, справи. В майстерні був інструктор і кілька робітників, у яких мали вчитися теслярської справи вихованці комуни (Мик., II, 1957, 463); За тобою стежить інструктор з плавання, ти знаєш про це і намагаєшся пливати чітко (Донч., V, 1957, 403).

ІНСТРУКТОРКА, и, ж. Жін. до інструктор. Разом з ним залишилась.. інструкторка хімоборони (Трубл., I, 1955, 57); Йде славна ткаля без вагання, Вона інструкторка тепер (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 48)

ІНСТРУКТОРСТВО, а, с. Діяльність, посада інструктора.

ІНСТРУКТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до інструктор. Інструкторські вказівки; Інструкторська група.

ІНСТРУКТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. інструктувати. Міськкомам і райкомам партії повсякденно займатися навчанням та інструктуванням секретарів первинних парторганізацій та їх заступників (Рад. Укр., 4.III 1951, 2).

ІНСТРУКТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Давати кому-небудь керівні вказівки, інструкції. Удень він інструктував тих своїх прихильників, кому пощастило якось увійти до колективу (Епик, Тв., 1958, 251); Багіров востаннє інструктував свою штурмову групу (Гончар, III, 1959, 257).

ІНСТРУКЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до інструкції. Інструкційний — інструктивний. Перше — значить той, що належить до інструкції, друге — той, що може дати інструкцію, навчити (Сам., II, 1958, 382); Інструкційні вимоги.

ІНСТРУКЦІЯ, і, ж. Керівна вказівка; настанова. — Ми зупинилися в Іркутську. Зразу на тиждень, поки не надійдуть інструкції з Петербурга (Фр., IV, 1950, 374); На прощання дає мені Берник розмаїті інструкції, що маю робити, коли вступають до села окупанти (Мур., Бук. повість, 1959, 149); // Зібрання вказівок, настанов, як виконувати що-небудь. Інструкція до укладання Словника української мови.

ІНСТРУМЕНТ, ч. 1. род. а. Знаряддя для праці. — Ви гадаєте, нам пощастить його врятувати? — запитав його [хірурга] асистент, що вбіг саме до перев'язочної й почав подавати зі звичною точністю інструменти (Довж., I, 1958, 320); Гембель цілу ніч був під повіткою. Роса впала на нього, ще заржавіє. Витирає [жінка] запаскою інструмент (Вільде, Сестри., 1958, 29).

△ Геометрія різального інструмента див. геометрія.

2. род. у, збірн. Сукупність таких знарядь. В кутку кімнати лежав інструмент — лопати, ломы, кайла (Смолич, Ми разом., 1950, 34); Хоч Мотря й продала мало не весь Денисів інструмент, дід усе ж знайшов дві-три справні копилы, ніж, молоток, обценьки (Тулуб, Людолови, I, 1957, 112).

3. род. а. Те саме, що Музичний інструмент (див. музичний). — От мій сусіда богуславський батюшка, як утне на гуслях, то аж поміст дрижить. Е, що то за гарний інструмент! — сказав Терлецький (Н.-Лев., III, 1956, 46); На галереї військова музика настроювала інструменти (Фр., VI, 1951, 219); Вони полюбили Юрка за товариську вдачу, ..за вміння грати на всякому інструменті (Стельмах, I, 1962, 55).

ІНСТРУМЕНТАЛІСТ, а, ч. 1. Музикант, що грає на якому-небудь музичному інструменті. Добре показали себе в творах М. Лисенка інструменталісти — скрипачка.. та піаніст (Мист., 4, 1960, 5); // Автор інструментального твору; композитор.

2. Фахівець, що виготовляє музичні інструменти.

ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до інструмент 1, 2. Інструментальне виробництво; // Признач. для виготовлення інструментів. За призначенням сталі поділяються на інструментальні — для виробництва інструментів .. і спеціальні (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 39); // Який виготовляє інструменти. Помимо того, що працював [Федір Іванович] на машинобудівному заводі.. слюсарем в інструментальному цеху, — з самої весни — голова заводського комітету (Головко, II, 1957, 441); Інструментальна промисловість; // Признач. для зберігання інструментів. Інструментальна шафа; // Здійснюваний за допомогою інструментів. Інструментальні спостереження; Інструментальні виміри.

2. у знач. ім. інструментальна, ної, ж. Те саме, що інструментальня.

3 Виконуваний на музичних інструментах. Інструментальна музика; // Який складається з музикантів, що грають на певних музичних інструментах. Склад інструментального ансамблю у вертепній виставі здебільшого народний (Укр. клас. опера, 1957, 28).

ІНСТРУМЕНТАЛЬНИК, а, ч. Слюсар, що виготовляє інструменти (у 1, 2 знач.). Інструментальники не тільки добились підвищення продуктивності праці, а й поліпили інші техніко-економічні показники (Рад. Укр., 2.X 1959, 1).

ІНСТРУМЕНТАЛЬНЯ, і, ж., спец. Майстерня, у якій виготовляють інструменти (у 1, 2 знач.), а також приміщення для їх зберігання; слюсарня.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ, ю, ч., збірн., спец. 1. Набір інструментів (у 1, 2 знач.), що застосовується в якій-небудь спеціальності. *Блискучий лікарський інструментарій на полицках шаф вражав своєю байдужістю до хвороб* (Ле, Міжгір'я, 1953, 118); *Вона [роз'їзна ремонтна майстерня] обладнана необхідним інструментарієм і.. радіофікована* (Гончар, І, 1954, 524).

2. Музичні інструменти. *М. В. Лисенко зробив величезний вклад в українську музичну фольклористику та кож і в галузі дослідження народного інструментарію* (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 53).

ІНСТРУМЕНТУВАННЯ, я, с. 1. муз. Виклад музичного твору для виконання оркестром або вокальним ансамблем; оркестрування. *Інструментування симфонії*.

2. муз. Розділ теорії музики, що вивчає особливості окремих музичних інструментів і принципи їх поєднання в оркестрі. *Із специфічно диригентських дисциплін слід назвати такі: тактування, читання партитури.., а крім того, аранжування, інструментування, володіння голосом* (Осн.. диригув., 1960, 4).

3. перен., літ. Спеціальний добір звуків у вірші, який викликає певне художнє враження.

ІНСТРУМЕНТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., муз., літ. Здійснювати інструментування (у 1,3 знач.). *Інструментувати музику; Інструментувати вірші*.

ІНСУЛІН, у, ч. Гормон підшлункової залози, що регулює вуглеводний обмін в організмі; застосовується для лікування діабету й шизофренії. *Інсулін — гормон підшлункової залози. Він зменшує кількість цукру в крові і поліпшує процес засвоєння тканинами вуглеводів* (Наука.., 11, 1966, 39).

ІНСУЛІНОВИЙ, а, е. Прикм. до інсулін. *Інсулінова молекула; // Здійснюваний за допомогою інсуліну. Інсулінова терапія; // Який виробляє інсулін. Інсуліновий цех*

ІНСУЛЬТ, у, ч. Раптове гостре порушення кровообігу мозку, яке супроводиться втратою свідомості й паралічем; апоплексія.

ІНСУРГЕНТ, а, ч., заст. Повстанець. *Ще не раз залюються кров'ю бруки, гнів інсургентів світом заgrimить* (Сос., ІІ, 1958, 331); *Випадково він [Т. Шевченко] прочитав у газеті статтю про китайських інсургентів. Шевченко записує це в «Журнал»* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 433).

ІНСЦЕНІВКА, и, ж. Те саме, що інсценізація 2. *Як і деякі інші драматурги, Микитенко почав з невеличких одноактів-інсценівок та агітп'єс* (Рад. літ-во, 4, 1957, 50).

ІНСЦЕНІЗАТОР, а, ч. Той, хто займається інсценізацією (у 1 знач.). *Історія грузинського театру знає чимало спроб театралізації поеми. Драматичні гострі ситуації, динамічний сюжет приваблювали багатьох інсценізаторів* (Вітч., 12, 1968, 167).

ІНСЦЕНІЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Переробка літературного твору для сцени або кіно. *Факти екранізації драматичних творів, інсценізації романів тощо.. незаперечно доводять, що кіно, театр і література мають багато спільного* (Рад. літ-во, 1, 1957, 18); *У 1920 році Лесь Курбас за власною інсценізацією створив одну з кращих своїх вистав «Гайдамаки» (за однойменною поемою Т. Г. Шевченка)* (Мист., 2, 1965, 33).

2. Інсценізований твір, вистава. *У дні першотравневих свят у Києві, на Софійському майдані, була виконана інсценізація «Звільнення праці»* (Мист., 5, 1957, 67); *В роки відбудови народного господарства певний час побували інсценізації і переробки драматичних та епічних творів дожовтневої літератури* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 46).

3. перен. Дія за знач. інсценізувати 2.

ІНСЦЕНІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до інсценізувати. *Чи ця публіка знайдеться в театрі, де інсценізовані мої маленькі оповідання* (Стеф., ІІ, 1953, 83); *На сцені театру [ім. І. Франка] відбулась [у 1928 р.] постановка популярного у Радянському Союзі твору чеського письменника Ярослава Гашека «Пригоди бравого солдата Швейка», інсценізованого театром* (Мист., 1, 1955, 10); *// у знач. прикм. Хай буде так. В крайньому разі це зійде за інсценізований мітинг — у костюмах і перуках* (Смолич, Театр., 1940, 38).

ІНСЦЕНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Переробляти літературний твір для сцени або кіно. *Для учнівських самодіяльних гуртків інсценізує [С. Васильченко] свої оповідання «Свекор», «Червоний вечір» («У жнива») та оповідання Франка «До світла»* (Іст. укр. літ., ІІ, 1956, 111); *Їй спадає на думку влаштувати вечір, присвячений Крилову, інсценізувати байки* (Донч., V, 1957, 245).

2. перен. Те саме, що інсценувати 2.

ІНСЦЕНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. інсценувати. *Ідея інсценування літературних творів у російській кінематографії — не нова* (Мист. кіно, 1955, 13); *Іноді, замість справжнього диспуту, перед численною аудиторією відбувалося спритно підготоване і розігране інсценування й комедія диспуту* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 152).

ІНСЦЕНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Те саме, що інсценізувати 1.

2. перен. Влаштовувати, зображати що-небудь, маючи на меті ввести когось в оману. *Інсценувати напад; Інсценувати істеріку*.

ІНТАРСІЯ, ї, ж. Дерев'яна інкрустація. *Традиції інтарсії відродив у своїх творах В. Цимбал. Його вироби відрізняються віртуозністю виконання і добрим смаком* (Літ. Укр., 9.IV 1965, 1).

ІНТЕГРАЛ, а, ч., мат. Ціла величина як сума своїх нескінченно малих частин. *Рівняння, що зв'язує незалежну змінну і шукану функцію, називають інтегралом диференціального рівняння* (Курс мат. анал., ІІ, 1956, 226).

ІНТЕГРАЛЬНИЙ, а, е. 1. мат. Стос. до інтеграла, інтегралів. *Перша парова машина не була б створена, якби на той час люди не пізнали інтегрального числення* (Наука.., 11, 1962, 32); *Інтегральні рівняння*.

2. книжн. Нерозривно зв'язаний; суцільний, єдиний. *Характерною ознакою конструкції літака «152» є застосування інтегральних частин* (Наука.., 5, 1959, 34).

ІНТЕГРАТОР, а, ч., спец. Прилад для механічних обчислень. *В Інституті математики АН УРСР розроблявся інтегратор* (Вісник АН, 11, 1957, 39).

ІНТЕГРАЦІЙНИЙ, а, е, книжн. Об'єднувальний. *Інтеграційні процеси в розвитку мови*.

ІНТЕГРАЦІЯ, ї, ж., книжн. Об'єднування чогонебудь у єдине ціле. *Загальний процес інтеграції територіальних діалектів — це важлива закономірність у розвитку живої народної мови* (Мовозн., XVI, 1961, 98).

ІНТЕГРУВАННЯ, я, с., мат., книжн. Дія за знач. інтегрувати. *Обернений порядок інтегрування приводить до трохи коротших обчислень* (Курс мат. анал., ІІ, 1956, 142).

ІНТЕГРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех.

1. мат. Знаходити інтеграл даної функції. *Щоб визначити закон руху.., треба вміти розв'язувати обернену задачу — знаходити шлях за заданою швидкістю, тобто інтегрувати* (Наука.., 6, 1964, 15).

2. книжн. Об'єднувати що-небудь у єдине ціле.

ІНТЕЛЄКТ, у, ч. Розум, здатність людини думати, мислити. *Енгельгардт, який зобов'язаний згадці в історії*

лише своєму «крепостному человеку» [Т. Шевченкові], саме таким чином увічнив свою тупість, користолюбство і певну відсутність будь-яких ознак людського інтелекту (Слово про Кобзаря, 1961, 34); *Моя душа палала, а інтелект вишкрібав всі знання, що принишкли в клітинах мозку* (Досв., Вибр., 1959, 23); // Рівень розумового розвитку. Високі вимоги до інтелекту героя сучасної драми — це вимоги самого життя (Мист., 1, 1958, 6).

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ, і, ж., книжн. Проникання інтелектуалізму (у 1 знач.) в життя людей, насичення його розумовою діяльністю. За останні роки.. сталися істотні зміни у функціональній структурі професій робітників... Їх характер змінився в бік дедалі більшої інтелектуалізації, дедалі більшого насичення їх розумовою діяльністю (Ком. Укр., 12, 1964, 41); // Насичення художніх творів, мистецтва інтелектуалізмом. Прямим наслідком процесу інтелектуалізації театрального мистецтва є лаконізм засобів художньої виразності (Мист., 3, 1961, 9).

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМ, у, ч. 1. книжн. Насиченість думками, ідеями; філософська змістовність. Інтелектуалізм сучасного письменника — це не просто ерудиція, а висока культура, яка передбачає обізнаність із найскладнішими соціологічними, морально-етичними, науковими проблемами часу та їх філософське осмислення (Рад. літ-во, 7, 1966, 20).

2. філос. Назва ідеалістичних теорій, що висувують на перший план інтелект (розум, мислення) та ігнорують роль практичної діяльності, життєвих інтересів у пізнанні.

ІНТЕЛЕКТУАЛІСТ, а, ч. 1. Людина розумової праці. Він тішився своєю владою над студентами, своїм правом вдиратися на світанні до них у намети і витрясати з інтелектуалістів їхній ранковий сон: — *Ану, підйом!.. Сьогодні стройова, а не біноми Ньютона!* (Гончар, Людина.., 1960, 64); *Ще з першої своєї книги Плужник здобув репутацію поета думки, митця-інтелектуаліста* (Не ілюстрація.., 1967, 316).

2. філос. Прибічник інтелектуалізму (у 2 знач.).

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до інтелекту; розумовий, духовний. Є поети, творчість яких особливо насичена думками, змаганням ідей, інтелектуальними шуканнями (Рильський, III, 1956, 284); *При комунізмі.. сама фізична праця вимагатиме всебічного інтелектуального розвитку людини* (Наука.., 8, 1959, 2); *Розвинена здатність сучасних людей мислити абстрактно являє собою одну із сторін їх інтелектуального світу* (Ком. Укр., 7, 1962, 62).

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. інтелектуальний. Інтелектуальність — це глибина суджень, духовна зрілість, що виникають як результат активного пізнання дійсності, самостійного осмислення складних життєвих процесів (Рад. літ-во, 4, 1963, 15).

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО. Присл. до інтелектуальний. Важко було залишити театр, в якому я працював вісім років, в якому зростав інтелектуально й творчо (Мин. укр. театру, 1953, 169).

ІНТЕЛІГЕНТ, а, ч. Той, хто належить до інтелігенції (у 1 знач.). *Робота інтелігента серед темної народної маси.. — от що служить темою більших Франкових повістей* (Коцюб., III, 1956, 39); — *До наших інтелігентів по-найжджало багато молоді: студентів, гімназистів, панянок* (Вас., I, 1959, 85); *Наш радянський сільський учитель — категорія сільського інтелігента найбільш поширена* (Еллан, II, 1958, 110).

ІНТЕЛІГЕНТИК, а, ч., зневажл. Те саме, що інтелігєнт. — *Інтелігентики ми з вами! Ось хто ми...* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 151).

ІНТЕЛІГЕНТКА, и, ж. Жін. до інтелігєнт. Вона, і ставши вчителькою, зовсім не набула рис інтелігентки (Збан., Малин. дзвін, 1958, 200).

ІНТЕЛІГЕНТНИЙ, а, е. 1. Розумово розвинутий; освічений, культурний. — *Придивляючись ближче до життя села, я пересвідчився, що навіть одна інтелігентна людина може багато там зробити* (Коцюб., I, 1955, 170); *Були це люди [родини Обринських] поважні, інтелігентні і працьовиті* (Коб., III, 1956, 11).

2. Власт. інтелігентові, інтелігенції. Обоє чудово грають, але Єсипова краще: тонка, інтелігентна, розмаїта і повна чуття гра (Л. Укр., V, 1956, 290); *Вона не мала ні класичного профілю, ні правильного овалу обличчя, .. хіба що ніс був з горбинкою, що надавало їй інтелігентного вигляду* (Панч, В дорозі, 1959, 205).

ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. інтелігентний. Долю молодих радянських інтелігентів.. письменник міцно сплів з життям передових трударів колгоспу, людей водночас і фізичної праці, і високої інтелігентності (Літ. газ., 11.III 1959, 2).

ІНТЕЛІГЕНТНО. Присл. до інтелігентний 2. Розмовляти інтелігентно; Одягнений інтелігентно.

ІНТЕЛІГЕНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до інтелігєнт і інтелігєнція. Інтелігентські кола; // Власт. інтелігентові, інтелігенції (перев. старій, буржуазній). Чи не є це антимарксистське перебільшування значення окремих осіб, інтелігентський ідеалізм? (Еллан, II, 1958, 277).

ІНТЕЛІГЕНТЩИНА, и, ж., ірон. 1. збірн. Інтелігентні люди (перев. про стару, буржуазну інтелігенцію).

2. Напрямок думок, життєвий уклад, власт. старій, буржуазній інтелігенції. [М и р о н:] *Дозволь курити?..* [Г о р л о в:] *Роби, що хочеш. У мене все по-простому, інтелігентщини не терплю* (Корн., II, 1955, 14).

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ, і, ж. 1. збірн. Люди розумової праці, що мають спеціальні знання з різних галузей науки, техніки й культури. — *На бенкеті була вся наша інтелігенція* (Н.-Лев., IV, 1956, 114); *Ми маємо на меті видати літературний збірник.., в якому хотілось би помістити. твори переважно з життя сучасної інтелігенції* (Коцюб., III, 1956, 239); *Теперішня радянська інтелігенція вийшла з рядів робітничого класу і селянства* (Ком. Укр., 2, 1962, 12).

2. заст. Інтелігентність. Він не вирізняється нічим із юрби селян, .. і на перший погляд не виявляє інтелігенції (Фр., III, 1950, 208); *Особа Франка особливо імпонувала мені своєю високою інтелігенцією* (Сам., II, 1958, 395).

ІНТЕНДАНТ, а, ч. Той, хто завідує військовим господарством, займається постачанням армії. Полковник.. виплигнув із штабного вагона, вирішивши як слід висповідати інтенданта, що відправив пульмани з сіном на запасну колію (Руд., Остання шабля, 1959, 9).

ІНТЕНДАНТСТВО, а, с. Військова організація, що завідує військовим господарством і здійснює постачання армії. Він уже чув — *Софія одержала від інтендантства замовлення* (Шиян, Гроза.., 1956, 118).

ІНТЕНДАНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до інтенданта і інтендантство. Мимоволі навіть посміхнувся [Остап] у бороду, уявивши собі оту картину — .. повернення своє додому кіньми на доброму кованому залізом інтендантському возі (Головко, II, 1957, 573).

Інтендантська служба — те саме, що інтендантство.

ІНТЕНСИВНИЙ, а, е. 1. Напружений, посиленний. При такій інтенсивній праці треба добре їсти (Коцюб., III, 1956, 147); *Десь ліворуч, далеко на північний захід тривав інтенсивний бій* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 36); *Інтенсивний ріст дерев*.

2. Який дає найбільшу продуктивність. Наша республіка стала тепер республікою інтенсивного землеробства (Визначні місця Укр., 1958, 33); *Україна за роки Радян-*

ської влади.. перетворилась на могутню країну інтенсивного господарства (Довж., III, 1960, 52).

3. *рідко*. Яскравий, густий (про колір). Стіни господарчих приміщень у жилому будинку фарбують кольоровими глинами в яскраві, інтенсивні тони (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 115).

ІНТЕНСИВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до інтенсивний. Інтенсивність термоядерної реакції залежить від температури (Наука., 6, 1962, 32); Сонце низенько над обрієм. Червоні смуги, що стелить воно на білому снігові, помітно гублять інтенсивність кольорів (Ю. Янов., I, 1958, 614).

ІНТЕНСИВНО. Присл. до інтенсивний 1, 2. Він іноді тихо стогнав, а голова тим часом працювала інтенсивно (Хотк., I, 1966, 56); Десь віддалено, неначе під землею, інтенсивно гуркотили гармати (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 28); Інтенсивно вести господарство.

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ, ї, ж., книжн. Дія за знач. інтенсифікувати. Використовують запорізькі металурги кисень і для інтенсифікації доменного процесу (Наука., 9, 1962, 11); Шлях дальшої інтенсифікації сільського господарства, який вказує Комуністична партія, є реальний і єдино правильний шлях (Колг. Укр., 9, 1960, 2).

ІНТЕНСИФІКОВАНИЙ, а, е, книжн. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до інтенсифікувати; // у знач. прикм. Підвищена термічна стійкість.. вогнетривів дає змогу з успіхом застосовувати їх у печах з інтенсифікованим тепловим режимом (Наука., 11, 1956, 13).

ІНТЕНСИФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., книжн. Робити більш інтенсивним, збільшувати інтенсивність чого-небудь; посилювати щось. — Він намагається інтенсифікувати працю на заводі, та не поступово, а відразу (Шовк., Інженери, 1956, 400); Застосування хімії інтенсифікує виробничі процеси (Ком. Укр., 1, 1964, 5).

ІНТЕРВАЛ, у, ч. 1. Відстань, простір, що відокремлює предмети один від одного; проміжок. Два трактори у відповідних інтервалах тягнули картоплесаджалки (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 27); У світлі заграви.. вимальовувалися контури домен, високі димарі мартенів, що стояли на рівних інтервалах один від одного (Руд., Вітер., 1958, 350); // Проміжок між рядками машинопису. Переді мною ціле послання — дев'ять друкованих сторінок без інтервалів (Галан, Перед лицем фактів, 1949, 45).

2. Проміжок часу між певними діями, перерва в якійсь дії. Надворі йде дощ, в інтервалах mezi дощем ми ходимо на прохід (Л. Укр., V, 1956, 369); Через короткі інтервали на дорозі почали рватися снаряди (Стельмах, II, 1962, 193).

3. *муз., фіз.* Різниця між двома гонами або звуками за їх висотою. К. Стеценко вбачав у виконанні гам, інтервалів, різних вправ важливий засіб для розвитку слуху та голосу (Мист., 6, 1958, 22).

ІНТЕРВЕНТ, а, ч. Організатор, учасник інтервенції; агресор, загарбник. Микита Гонченко виганяв німецьких інтервентів з України в році 1918-му (Ю. Янов., II, 1954, 156); В панічному безладді — з обрубаними кінцями, з поріділеними командами — судна інтервентів покидали порт (Гончар, II, 1959, 49).

ІНТЕРВЕНЦІОНІСТ, а, ч. Прихильник інтервенції.

ІНТЕРВЕНЦІОНІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до інтервенціоніст. Інтервенціоністське військо.

ІНТЕРВЕНЦІЯ, ї, ж. Насильне збройне втручання однієї або кількох держав у внутрішні справи іншої держави; агресія. В 1918 році уряди США і Англії організували і проводили власними збройними силами криваву інтервенцію на півночі Радянського Союзу (Смолич, VI, 1959, 460); Зазнали краху спроби міжнародних імперіа-

лістів задушити молоду Радянську республіку шляхом відкритої воєнної інтервенції (Ком. Укр., 1, 1961, 13).

ІНТЕРВ'Ю, невідм., с. Призначена для опублікування в пресі, передачі по радіо, телебаченню розмова журналіста з політичним, громадським або яким-небудь іншим діячем і т. ін. Бліндаж. Записав газетяр інтерв'ю — Про дні бойові, про героїв плацдарму... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 328); — Американський журналіст і фоторепортер брали у мене інтерв'ю, допитувалися, як потерпів Київ від окупації (Рибак, Час., 1960, 191); // Газетна стаття або передача по радіо, телебаченню, що містить виклад такої розмови. Я своє «інтерв'ю» почну таки з опису самого себе (Л. Укр., III, 1952, 744).

ІНТЕРВ'ЮВАТИ, юю, юєш, недок. і док., перех. Брати в кого-небудь інтерв'ю.

ІНТЕРВ'ЮЄР, а, ч. Журналіст, який інтерв'ює кого-небудь.

ІНТЕРДІКТ, у, ч. У католицькій церкві — повна або часткова заборона відправлення богослужінь, релігійних обрядів, що її накладав папа з метою покарання.

ІНТЕРЕС, у, ч. 1. Увага до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось. Взагалі.. тут [на Капрі] виявляють великий інтерес до всього українського (Коцюб., III, 1956, 417); Його манив сюди.. інтерес до людей, живих свідків невинної руїни села (Кол., Терен., 1959, 299); // Цікавість, захоплення. — З вікна, каже, і то багато видно, а як по світах походити, скільки того дива побачиш. Отож хай тебе по тих світах поведуть, може, спаде інтерес, — сумно закінчив Бовдюг (Тют., Вир, 1964, 303).

2. Вага, значення. Кивнула головою.. і пройшла мимо. І зразу ж для Івана і молодь в гурті, і танці — втратили всякий інтерес (Головко, I, 1957, 427); Вивчення мимовільної пам'яті має передусім великий теоретичний інтерес (Рад. психол. наука., 1958, 88).

3. *перев. мн.* Те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; прагнення, потреби. Кав'ярня була серцем села, куди збігались усі інтереси людності (Коцюб., I, 1955, 393); [Т а р а с:] Як одружимося, то вона буде в мене в школі за помічницю, і в нас буде одно діло, одні інтереси (Гр., II, 1963, 506); Надзвичайно широке коло його [М. Рильського] творчих інтересів (Вітч., 8, 1958, 101); Духовні інтереси, духовне життя радянської людини.. мають знаходити на сторінках газет і журналів якнайповніше відображення (Ком. Укр., 5, 1963, 39).

4. *перев. мн.* Те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чиймсь прагненням, потребам. Повертався [Саєнко] до простих гласних, ..умовляв самим дбати про свої «інтереси», про «народне благо» (Мирний, I, 1949, 382); Власники душ.. найбільш боялись того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів (Коцюб., I, 1955, 335); Народ у колгоспі був дружний, роботящий, прекрасно міг сполучати державні інтереси з особистими (Вишня, I, 1956, 423); — Вони [селянські ради] створюються по селах, щоб організувати.. бідноту на боротьбу за свої класові інтереси (Козл., Ю. Крук, 1957, 364); // тільки одн., розм., заст. Користь, вигода, прибуток. — Люди, ..— хвилювався Аркадій, ..— зрозумійте, що в побудові санаторію перш за все ваш, а не мій інтерес (Вільде, Сестри., 1958, 42).

◇ В інтересах: а) (чийх, кого) на користь кого-небудь. В моїх.. інтересах, щоб я знайшла собі заробіток скоріше (Л. Укр., V, 1956, 379); б) (чого) з метою, заради чого-небудь. Якщо я писав допис, то робив це в інтересах справедливості (Тют., Вир, 1964, 152); Зачіпати (зачепити) інтереси див. зачіпати.

5. розм., заст. Діло, справа. Добриловський догадувався, що благочинний має до його якийсь інтерес (Н.-Лев., IV, 1956, 126); Я би хотів виробити собі поняття про стан наших інтересів (Фр., III, 1950, 74); Коли я.. тебе на свята не джидусь, то буде кепський інтерес... (Л. Укр., V, 1956, 214).

ІНТЕРЕСАНТ, а, ч., заст. Той, хто керується в своїх учинках тільки особистою вигодою. В нашій країні — державі трудящих — нема соціальних груп експлуататорів та воєнних інтересантів (Смолич, Після війни, 1947, 17).

ІНТЕРЕСНИЙ, а, е. 1. Який привертає увагу, викликає інтерес, зацікавлення; цікавий. Дякую і за обидва збірники: це такий багатий, інтересний матеріал (Коцюб., III, 1956, 344); Він обіцяв показати інтересні дослідження над щепленням рослин (Смолич, I, 1958, 77).

2. розм. Те саме, що гартний 1; вродливий, привабливий. — Бачили ту Рухлю, що продає дьоготь у місті? Господи, яка інтересна! (Н.-Лев., IV, 1956, 75).

ІНТЕРЕСНО. Присл. до інтересний. [Я р и н а:] Чоловіки у них одягнені дуже інтересно. Ходять у вузьких білих штанях (Корн., II, 1955, 115); // у знач. присудк. сл. Інтересно буде знати, Хто він...? (Фр., XI, 1952, 263).

ІНТЕРЕСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Те саме, що цікавити. Його [І. Франка] інтересують соціальні й економічні сторони .. життя, гніт, страждання (Коцюб., III, 1956, 36); — Ви, очевидно, в якійсь справі до мене? — Так. В справі, яка.. не може вас не інтересувати (Головко, II, 1957, 480).

ІНТЕРЕСУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., ким, чим. Те саме, що цікавитися. Прозою Вашою я теж дуже інтересуюся: так хотілось би, щоб збірник вийшов гарний (Коцюб., III, 1956, 241); — Ми цим ділом не інтересуємось, — сказав Єгор, неохоче беручи виноград своїми вузлуватими.. пальцями. — А ти покуштуй, — сказав Мічурін (Довж., I, 1958, 459).

ІНТЕР'ЄР, ч. 1. род. у. Архітектурно й художньо оздоблена внутрішня частина будинку, приміщення. На Гуцульщині дуже поширене оздоблення печей полив'яними кахлями.., завдяки чому інтер'єр житла.. справляє враження мальовничості та затишку (Дерев. зодч. Укр., 1949, 15); Для обробки інтер'єрів [будинку Верховної Ради УРСР] використані мотиви і форми українського народного мистецтва, цінні породи природного каменю, деревини і монументальний живопис (Архіт. Укр., 1957, 14).

2. род. а. Картина, малюнок і т. ін., на яких зображено внутрішню частину якого-небудь приміщення.

ІНТЕРЛЮДІЯ, і, ж. 1. Невелика музична п'єса, виконувана між частинами музичного твору.

2. Те саме, що інтермедія 1. Се були т. зв. інтермедії, або інтерлюдії, що з часом дали початок новочасній комедії (Фр., XVI, 1955, 212); Найжиттєвішими у давньому українському драматичному репертуарі були.. інтерлюдії, або інтермедії (Іст. укр. літ., I, 1954, 104).

ІНТЕРМЕДІЙНИЙ, а, е. Прикм. до інтермедія. У н'єсі про Олексія є інтермедійні виходи, які не складають чогось суцільного і не мають внутрішнього зв'язку з дією драми (Від давнини.., I, 1960, 194); В інтермедійній літературі відомий образ козака — самотнього воїна (Рад. літ-во, 1, 1963, 111).

ІНТЕРМЕДІЯ, і, ж. 1. У середньовічному театрі — коротенька сценка, переважно гумористично-комедійного характеру, здебільшого вставлена між актами серйозної драми. До нас дійшло понад п'ятдесят інтермедій і близьких до них комічних діалогів. Вони являють собою іноді комедійні антракти, вплетені в текст великої релігійної драми, іноді — самотійні твори (Іст. укр. літ., I, 1954, 104); Випадком не згоріли в пожежах воєн і плюн-

друвань лише дві реалістичні кумедні сценки, зрозумілі простій людині, інтермедії Якуба Гаватовича (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 196).

2. муз. Проміжний епізод у фізі.

ІНТЕРМЕЦЦО, невідм., с. Невеликий музичний твір довільної будови, виконуваний між окремими частинами опери. Симфонічний оркестр виконував сюїту з опери «Євгеній Онегін», інтермецо з «Сільської честі» (Мист., 6, 1958, 20).

ІНТЕРН, а, ч. Лікар, відряджений на певний строк до лікарні для підвищення кваліфікації. За ним ввійшло ще кілька чоловік. Це були професорові асистенти та ординатори й інтерни клінік інституту (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 140).

ІНТЕРНАТ, у, ч. 1. Гуртожиток для учнів і студентів навчального закладу. Пані Романова рекомендує.. студентку першого курсу, що живе в інтернаті (Л. Укр., V, 1956, 285); Життя в інститутському інтернаті не сприяло моїй літературній праці ще в більшій мірі, ніж життя в учительській семінарії (Вас., IV, 1960, 43); Харитина Тарасівна повідомила, що інтернат уже відремонтовано, можна й учнів приймати (Коп., Земля.., 1957, 193).

2. Закритий шкільний заклад, у якому учні навчаються та живуть. Поряд із розгортанням восьмирічних і середніх шкіл значно розширилась сітка шкіл-інтернатів (Ком.Укр., 10. 1959, 38); Інтернат... Там кращі викладачі, гарні приміщення. Надійці справді учитися там було б зручніше (Автом., Щастя.., 1959, 174).

ІНТЕРНАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до інтернат. Тепер не пригадую, щоб у семінарії я оддавався своїм літературним вправам. Можливо, що цьому не сприяло інтернатське життя (Вас., Незібр. тв., 1941, 167); Інтернатський вихователь.

ІНТЕРНАЦІОНАЛ, у, ч. 1. Міжнародне об'єднання пролетарських партій. Чуєш? Сурми заграли, Час розплати настав — В Інтернаціоналі Здобудем людських прав (Сто пісень.., 1946, 7); І Інтернаціонал («Міжнародне товариство робітників») виник у 1864 р. (Нова іст., 1956, 208).

Комуністичний інтернаціонал див. комуністичний.

2. Назва міжнародного пролетарського гімну, гімну КПРС і з 1917 р. до 1944 р. — державного гімну СРСР. Чи ж думали коли, що гімн Інтернаціоналу Прозвучить звितяжно Сені й Дніпру? (Зеров, Вибр., 1966, 429); Над полем розлігся гімн більшовиків — Інтернаціонал (Панч, В дорозі, 1959, 61).

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Визнання чого-небудь інтернаціональним, міжнародним, вільним для користування всіх народів (держав). Інтернаціоналізація морських шляхів.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ, у, ч. Принцип міжнародної солідарності пролетаріату та всіх трудящих, що впливає з усвідомлення ними єдності своїх корінних інтересів у боротьбі за соціалізм і комунізм; відстоювання свободи та рівності всіх народів, боротьба за дружбу й співробітництво між ними, проти шовінізму та націоналізму. Духом справжнього інтернаціоналізму пройнята Радянська Конституція (Рад. Укр., 5.XII 1956, 1); Пролетарський інтернаціоналізм став одним з основоположних принципів розвитку більшовицької партії (Ком. Укр., 11, 1967, 70).

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Робити, визнавати що-небудь інтернаціональним, міжнародним. Інтернаціоналізувати територію.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. Ставати інтернаціональним, міжнародним.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТ, а, ч. Прихильник, послідовник інтернаціоналізму. Ми всією душею стоїмо за об'єд-

нання інтернаціоналістів (Ленін, 21, 1950, 137); Полум'яний патріот рідної землі, Максим Рильський був великим інтернаціоналістом. Під його пером заговорили українською мовою Вольтер і Міцкевич, Пушкін і Янка Купала, Мольєр і Тувім (Літ. Укр., 19.III 1965, 1).

ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до інтернаціоналізму, пройнятий ним. Сама можливість створення Української Радянської держави впливала з демократичного, інтернаціоналістичного характеру Великої Жовтневої соціалістичної революції (Укр. іст. ж., 2, 1960, 105); Українська література, натхнена інтернаціоналістичним світоглядом, стала значним явищем у загальній соціалістичній культурі (Вітч., 11, 1967, 161).

ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТКА, и, ж. Жін. до інтернаціоналіст.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до інтернаціоналіст. Революційна марксистська партія в Росії зароджувалась і розвивалась як інтернаціоналістська організація (Ком. Укр., 9, 1965, 13).

2. Те саме, що інтернаціоналістичний. Своєю справді інтернаціоналістською політикою Радянська країна завоювала симпатії пригноблених трудящих мас, прогресивної громадськості всього світу (Ком. Укр., 11, 1967, 71).

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до різних народів, націй; міжнародний. Ми за інтернаціональну культуру демократичного до кінця і соціалістичного пролетаріату (Ленін, 19, 1950, 90); Ще тому вабив мене Магнітобуд, що це — справжнє інтернаціональне будівництво (Донч., VI, 1957, 583); // Який складається з представників різних народів, націй. Окрім того тут буває й інше цікаве товариство, письменники, малярі, публіка інтернаціональна, і я з багатьма познайомився (Коцюб., III, 1956, 358); Коли я, нарешті, опинився серед інтернаціональної маси червоноармійців, я ніби глибоко і вільно відітхнув (Ірчан, I, 1958, 310).

2. Який відповідає принципам інтернаціоналізму, ґрунтується на них. Перед суспільними науками поставлене почесне завдання допомагати партії в справі інтернаціонального виховання трудящих (Ком. Укр., 5, 1960, 42); Поезія Тичини багата своєю національною формою, а ідейно по-ленінськи глибоко інтернаціональна (Мал., Думки..., 1959, 10).

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до інтернаціональний. 2. — Ніхто не зробив мені такого закиду за мою.. інтернаціональність (Коб., III, 1956, 348); І сьогодні народи змагаються за право називати Шевченка своїм поетом. У цьому також полягає його інтернаціональність (Літ. Укр., 30.V 1964, 4).

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНО. Присл. до інтернаціональний. 2. Вогненного нам треба слова! Такого, щоб мільйони виховувало: глибоко, партійно, реально, — інтернаціонально! (Тич., III, 1957, 9).

ІНТЕРНОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до інтернувати. Хуан К. з Барселони, каменяр. Брав участь у боях у Мадриді. Був інтернований у Франції... (Довж., III, 1960, 416); // у знач. ім. інтернований, ного, ч. Про людину, що була затримана в якійсь країні до закінчення війни й перебуває в умовах обмеженої свободи. В Галичині жило багато людей, які воювали з французами, іноді довгі роки перебували у Франції як інтерновані (Фр., XVI, 1955, 156).

ІНТЕРНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. інтернувати.

ІНТЕРНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Затримувати до закінчення війни громадян, війська, судна й т. ін. держави, що перебуває в стані війни, поселивши їх у певному місці в умовах обмеженої свободи. Довго він чекав, поки йому оголосили вирок, за яким вій-

ськового лікаря Павла Заброду інтернують [у Туреччині] аж до кінця війни між Німеччиною і Радянським Союзом (Кучер, Голод, 1961, 350); Британський уряд [у дні другої світової війни] інтернував кілька сот чоловік.. німецького походження (Загреб., Європа 45, 1959, 171).

ІНТЕРПЕЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. і док., політ. Робити інтерпеляцію.

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ, ї, ж., політ. У буржуазних країнах — звернення депутата парламенту до уряду або його представника з певним питанням, після обговорення якого приймається відповідна ухвала. Губернатор беззаконно викинув мене, мою жінку, Шрага і ще кількох з «Просвіти» (з цього поводу [приводу] правдоподібно було зроблено інтерпеляцію в Думі) (Коцюб., III, 1956, 313); — Чекайте, чекайте, чи не про нього то була інтерпеляція в парламенті? (Кулик, Записки консула, 1958, 189).

ІНТЕРПОЛЯЦІЯ, ї, ж. 1. спец. Текстова вставка пізнішого походження, якої не було в оригіналі.

2. мат. Знаходження проміжних значень функції на підставі деяких відомих її значень. Основна частина досліджень М. М. Крилова стосується проблеми теорії інтерполяції й механічних квадратур (Розв. науки в УРСР., 1957, 161).

ІНТЕРПРЕТАТОР, а, ч., книжн. Той, хто інтерпретує, пояснює що-небудь; тлумач. Франко був одним з глибоких знавців і інтерпретаторів творів французького романіста [Золя] (Укр. літ. критика., 1959, 440): Колектив франківців прагнув бути справжнім творчим інтерпретатором драматургії О. Корнійчука (Мист., 1, 1955, 10).

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ, ї, ж., книжн. Розкриття змісту чого-небудь; пояснення, витлумачення. У циклі «На старі теми».. Франко дає свою інтерпретацію мотивів «Слова о полку Ігоревім», мотивів біблій... (Рильський, III, 1956, 272); Під розшифровку вчені розуміють роз'яснення невідомої системи письма, самих його знаків, під інтерпретацією — встановлення змісту написаного (Знання., 1, 1966, 28); // Творче розкриття образу або музичного твору виконавцем. Молода піаністка, граючи останньою, зайняла в конкурсі перше місце.. Її інтерпретація не позбавлена індивідуального, своєрідного почерку (Рад. Укр., 20.XII 1962, 4).

ІНТЕРПРЕТУВАННЯ, я, с., книжн. Дія за знач. інтерпретувати. Звичайно, спів останніх [лірників], не виявляючи вже того побожного збереження усіх традицій народного інтерпретування співу, не дає нам справжньої думи (Іст. укр. музики, 1922, 75).

ІНТЕРПРЕТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., книжн. Розкривати зміст чого-небудь; пояснювати, витлумачувати. Дослідник-марксист не може пасивно йти за джерелом, а повинен критично його осмислювати й інтерпретувати (Ком. Укр., 5, 1960, 38); // Творчо розкривати образ, зміст музичного твору під час виконання. Диригент [О. Кошиць] блискуче інтерпретував не лише українські народні пісні, але й складні твори М. В. Лисенка (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 22).

ІНТЕРПРЕТУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до інтерпретувати. Наукова проблема в науково-фантастичному романі не просто «викладається».., а інтерпретується (Смолич, VI, 1959, 34).

ІНТЕРПУНКЦІЯ, ї, ж. 1. Розставляння розділових знаків у писемній мові.

2. Те саме, що пунктуація. Правопис і інтерпункцію лишаю тут і скрізь далі таку, як в оригіналі (Фр., XVI, 1955, 357).

ІНТЕРФЕРЕНЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до інтерференції, пов'язаний з нею. Інтерференційні плями;

// Признач. для інтерференції. *Інтерференційний світлофільтр.*

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ, і, ж., спец. Взаємне посилення або послаблення хвиль (світлових, звукових, електричних) під час накладання їх одна на одну. *До числа явищ, характерних для хвильових процесів, належить інтерференція хвиль, яка полягає в тому, що при взаємному накладанні двох хвиль може відбуватися підсилення й ослаблення коливань* (Курс фізики, III, 1956, 312).

ІНТЕРФЕРОМЕТР, а, ч., спец. Оптичний вимірювальний прилад, дія якого ґрунтується на явищі інтерференції. *Оптиметрами і інтерферометрами.. можна міряти з точністю до двох десятитисячних міліметра або двох десятих мікрона* (Собко, Любов, 1935, 10); *Недавно тут встановлено зоряний інтерферометр системи академіка Лінника, який дає можливість точно визначити положення подвійних зірок* (Знання..., 4, 1965, 2).

ІНТИМНИЙ, а, е. 1. Стос. до глибоко особистого, потаємного. *Франко до серця брав мої душевні болі, він не боявся довірятися.. своїми інтимними переживаннями* (Крим., Вибр., 1965, 498); *Це була тиха розмова про те інтимне, домашнє, що може цікавити тільки двох людей* (Шовк., Інженери, 1956, 13); * *Образно. Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитой зеленим хлібом. Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах* (Коцюб., II, 1955, 226); // *Який стосується почуття кохання; сердечний, любовний. Я ж не думав, Що мій друг до сеї відьми Мав відносини інтимні* (Л. Укр., IV, 1954, 185).

2. *Задушевний, сердечно-щирий, близький. Молодь коло комори розбилась на два гуртки: долі — Кость, Настуня і Горпина, на ганку сидять Максим з Прісею. В останніх інтимна, тиха розмова* (Вас., III, 1960, 163); *Хто чув.. виступ гартованської майстерні, той зрозуміє, як багато значить інтимний, безпосередній зв'язок робітників мистецтва з трудящими масами* (Еллан, II, 1958, 166); *Юрко схилився на хвіртку і, переходячи на інтимний тон, заговорив вуркотливо та влєсливо* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 110).

ІНТИМНІСТЬ, ності, ж. Властивість і якість за знач. **інтимний**. *Виключна була аудиторія, виключна панувала там інтимність і щирість у настрої* (Вас., Незібр. тв., 1941, 203); *Холодна гірська ніч на чужині мимоволі схилила до інтимності* (Гончар, I, 1954, 73); *Друзі вийшли геть далеко, на безлюддя. Тут ніхто не важив на інтимність їхньої розмови* (Кач., II, 1958, 385).

ІНТИМНО. Присл. до **інтимний**. *Говорять [дами] між собою інтимно, інколи мимоволі понижуючи голос до таємного шепоту* (Фр., VI, 1951, 362); *Того вечора, перший раз після відходу татка, в нашому домі повіяв лагідний, доброзичливий настрій. Гомоніли інтимно, півшепотом* (Вільде, Сестри..., 1958, 298).

ІНТОКСИКАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до інтоксикації, зумовлений нею. *Інтоксикаційне захворювання.*

ІНТОКСИКАЦІЯ, і, ж. 1. Отруєння організму отруйними речовинами. *Збудник грипу (вірус) має властивість викликати інтоксикацію (отруєння) організму* (Наука..., 1, 1958, 20); *Районний лікар прийшов до висновку:.. його [старого майстра] захворювання викликане кишковою інтоксикацією* (Шовк., Людина..., 1962, 80).

2. *Уведення в рослину спеціальних отрут для боротьби зі шкідниками.*

ІНТОНАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до інтонації. *Вірші поділяються на рядки, що являють собою окремі інтонаційні групи слів* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 93); *Ряд досліджень присвячено вивченню інтонаційної чутливості, такої важливої для музиканта* (Рад. психол. наука..., 1958, 15); *У виконанні актриси [Борисогліб-*

ської] цей образ відзначався багатством інтонаційних барв у діалогах (Минуле укр. театру, 1953, 154).

ІНТОНАЦІЙНО. Присл. до **інтонаційний**. *Більшість студентських пісень була інтонаційно близька до тодішніх «засдоровних» (застільних) пісень* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 28).

ІНТОНАЦІЯ, і, ж. 1. Ритміко-мелодійний лад мови, послідовна зміна висоти тону, сили й часу звучання голосу, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий зміст мовлення. *Інтонація, властива живій людській мові, — така могутня сила, яка підпорядковує собі всі ритми й примушує їх щоразу служити цілком по-новому* (Наука..., 8, 1963, 57).

△ **Висхідна інтонація** див. **висхідний**; **Спадна інтонація** див. **спадний**.

2. Тон, манера або відтінок вимови, які виражають яке-небудь почуття мовця, його ставлення до об'єкта мовлення. *Усміхалася [мати], коли бачила Марусю, як вона, вернувшись із садка, пурхала по хаті, щєбетала, а кожний рух, кожне слово, кожна інтонація були насичені щастям, безмірною радістю існування* (Хотк., I, 1966, 102); *Черняєва в свій сміх, як і в слова, вкладала певну інтонацію, сміхом вона промовляла, могла сміятися лагідно, зневажливо, гнівно...* (Донч., II, 1956, 18); *Здавалося, вся вражена родова гордість сконцентрувалася в інтонації того голосу: — Як ви смієте так розмовляти зі мною?* (Вільде, Сестри..., 1958, 402).

3. Точність, рівність звучання кожного тону музичного інструмента або звуку пісні щодо висоти, тембру та сили. *Інтонація вимови слова в пісні повинна органічно зливатися з інтонацією як елементом мелодії* (Рад. літ-во, 5, 1958, 26); *Реалістичний метод побудови музичного образу вимагає узагальнення типізації музичних інтонацій, які нескінченно повторюються в музичній практиці того чи іншого народу* (Мист., 4, 1956, 23).

ІНТОНУВАННЯ, я, с., книжн. Дія за знач. **інтонувати**. *Кожний, хто співав у хорі, знав з власного досвіду, як важко добитися чистого інтонування групи в унісон* (Мист., 2, 1966, 23).

ІНТОНУВАТИ, ую, уєш, книжн. Вимовляти або співати що-небудь з певною інтонацією. *Він викрикує їх [ямбон, хорей та анапести], як ораторії, виспівує, мов пісні, інтонує, немов діалоги* (Смолич, II, 1958, 49); *Цілком відповідає складу солістів і хор, який інтонує чисто й рівно* (Мист., 1, 1963, 34).

ІНТРИГА, и, ж. 1. *перев. мн.* Приховані зловмисні дії, до яких удаються для досягнення якої-небудь мети; підступи. [Ч и р и я к:] *То, пане редактор, усе інтрига, чорна інтрига* (Фр., IX, 1952, 374); *Там деє інтриги, політика, ідеї, в'язниці, жандарі [жандарми], плач і скрегіт зубів — а тут тихо-тихо, мов на дні моря...* (Хотк., I, 1966, 62); *Потоцький знов задумав якісь інтриги в Молдавії* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 275).

◇ **Плесті інтриги** — підступно діяти, прагнучи досягти якоїсь мети. *Без дозволу комітету Гайдай самочинно розстріляв трьох провокаторів. З цього негайно скористався Кобза, який плете інтриги й підбурює матросів проти комітету* (Укр. літ., 10, 1957, 125).

2. Сюжетна лінія в літературному (найчастіше в драматичному) творі, що відзначається складністю та напруженістю дії. *Фабула роману [«Господарство доктора Гальванеску»] була сповнена різних жахів, карколомних пригод, хвилюючих несподіванок і заплетена в складну інтригу* (Смолич, VI, 1959, 23); *П'єси М. Ірчана мають гостру драматичну інтригу, дія в них розгортається напружено* (Укр. рад. драм., 1957, 28).

ІНТРИГАН, а, ч. Той, хто вдається до інтриг (у 1 знач.). *Каргатові потрібна зараз підтримка головного інженера, от він і прикидається ласкавим телям.*

І — чи не тактичний це відступ інтригана перед тим, як розпочати якусь нову авантюру?.. (Шовк., Інженери, 1956, 315); Вона затаювала свою душевну рану, боялася, щоб натяком не наштовхнути двірських інтриганів на якусь авантюру (Тулуб, Людолови, II, 1957, 359).

ІНТРИГÁNКА, и, ж. Жін. до інтригán. * У порівн. Марина зітхнула: — І нащо я йому сказала? — Що сказала? — Про Людмилу. Просто — наче інтриганка якась (Головка, Літа., 1956, 172).

ІНТРИГÁNСТВО, а, с. Поведінка, вчинки інтригана, інтриганки. Фракціонери стали на шлях зради інтересів партії, дворушничали, займалися політичним інтриганством, .. злочинно порушували революційну законність (Літ. газ., 7.XI 1961, 3).

ІНТРИГÁNСЬКИЙ, а, е. Власт. інтриганові, інтриганці. [Г р а б ч а к:] Ці інтригани, підлабузники так заплутують справу, що часом і об'єктивна критика сприймається за інтриганську (Баш, П'єси, 1958, 96).

ІНТРИГУВÁNНЯ, я, с. Дія за знач. інтригувати. — Ще недавно Олександр називав мене братом, — згадував Наполеон, — але то була дипломатична гра... Але цю гру я розгадав, і інтригування за моєю спиною нічого Росії не дало (Кочура, Зол. грамота, 1960, 59); Псевдоромантика, інтригування читача запаморочливими інтимними перипетіями не приводило до реалістичного зображення історичних подій (Рад. літ-во, 2, 1958, 23).

ІНТРИГУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. неперех. Здійснювати інтриги проти кого-небудь. — Інші, розізлившись на вас, почнуть інтригувати, встромляти вам палки в колеса (Шовк., Інженери, 1956, 142); Вельможне панство тоне в розкошах, марнує час у хвастоцах, інтригує при дворі безвільного короля (Кач., II, 1958, 411).

2. перех. Збуджувати цікавість загадковістю, неясністю, тасмнічністю; зацікавлювати. Це почало мене інтригувати. Невже він стежить за мною? (Коцюб., I, 1955, 428); Я догадався: це Тамара., про неї останнім часом сестра часто говорила мені, інтригувала її красою (Грим., Подобиці., 1956, 42).

ІНТРИЖКА, и, ж., фам. Зменш. до інтрига 1. Ян не потрудився замислитись, як виглядає він.. у цій непристойній інтрижці (Веч. Київ, 19.ІІ 1962, 4).

ІНТРОДУКЦІЯ, ї, ж. 1. Невеликий вступ, що передуює основній частині музичного твору. Ось «Свято в Чигирині»; вслухайтесь у цю інтродукцію: чотири перші такти — то ж ціла картина народного епосу, блискуча, смілива й глибоко своєрідна, оригінальна (Іст. укр. музики, 1922, 229); Оркестрова інтродукція вводить слухача в атмосферу бучної, величної ради, немовби підготовляє появу могутнього образу народу (Укр. клас. опера, 1957, 208).

2. Вступ до літературного твору або вистави. Перший розділ поеми [«Гайдамаки» Т. Шевченка] «Інтродукція» (що означає вступ) характеризує політичний лад шляхетської Польщі XVIII століття (Укр. літ., 8, 1957, 159).

3. спец. Вирощування завезеної рослини в нових для неї кліматичних умовах.

ІНТРОСПЕКТИВНИЙ, а, е. Стос. до інтроспекції. Інтроспективна психологія.

ІНТРОСПЕКЦІЯ, ї, ж. Метод психологічного дослідження, що полягає в спостереженні дослідника за власними почуттями, думками й т. ін.; самоспостереження.

ІНТУЇТИВІЗМ, у, ч. Реакційна течія в сучасній буржуазній філософії, що вважає інтуїцію основним видом пізнання й намагається принизити наукове, логічне пізнання. Незважаючи на те, що ця праця [«В майстерні художника слова» О. І. Білецького] написана в той час, коли в літературознавстві були надзвичайно поширені формалізм, вульгарний соціологізм та рециди-

ви.. інтуїтивізму, вона не має будь-яких ознак впливу жодного з цих напрямів (Рад. літ-во, 18, 1955, 9).

ІНТУЇТИВІСТ, а, ч. Прибічник інтуїтивізму.

ІНТУЇТИВНИЙ, а, е. Який ґрунтується на інтуїції (у 1 знач.). У домарксистській естетиці і, особливо, в естетичних теоріях сучасного Заходу здатність інтуїтивного проникнення в художній образ наділяється якимось надприродним змістом, містичною силою (Мист., 4, 1965, 12); В літературі та мистецтві в той час [у перші роки Радянської влади] .. проповідувались погляди про «ірраціональну» суть мистецтва, його інтуїтивний характер (Розв. науки в УРСР., 1957, 10); // Зумовлений інтуїцією. Він мимохіть поклав руку на свій автомат, як перед близькою небезпекою. Краєм ока Воронцов помітив цей інтуїтивний солдатський жест (Гончар, III, 1959, 429).

ІНТУЇТИВНО. Присл. до інтуїтивний. Схвилюваний, затурбований, запаморочений нечуванним дивом, він нічого не міг зразу збагнути, та.. шукати розгадки він інтуїтивно прибіг сюди (Вас., I, 1959, 243); Настрій голови інтуїтивно відчував і секретар сілради (Кир., Вибр., 1960, 309).

ІНТУЇЦІЯ, ї, ж. 1. Здатність людини в деяких випадках несвідомо, чуттям уловлювати істину, передбачати, вгадувати що-небудь, спираючись на попередній досвід, знання й т. ін.; чуття, проникливість, здогад. Чомусь він мені подобався. І не балакали ми з ним, і зустрічались не так часто, а от подобався. Чомусь завжди мені здавалось: «От людина, здатна до благородних учинків». І показалося, що інтуїція не підвела (Хотк., I, 1966, 164); Покладаючись.. на свою старшинську інтуїцію, Хасцький шукав своїх десь ліворуч (Гончар, I, 1954, 327); Інтуїція і тонкий слух допомагали Петрикові вести мелодію за скрипалем (Дмит., Розлука, 1957, 321).

2. В ідеалістичній філософії — безпосереднє збагнення, осягнення істини без допомоги досвіду й логічних умовиводів.

ІНТУРИСТ, а, ч. Скорочення: іноземний турист. Вони почекали, поки з аеродрому здійметься пасажирський літак.. Він ішов на Москву з двома інтуристами (Собко, Граніт, 1937, 64).

ІНУЛІН, у, ч., спец. Складний вуглевод, що міститься в клітинному соку багатьох рослин. В місцях відкладання [цукрів], залежно від виду рослин, у тій чи іншій кількості утворюється крохмаль, інулін (Добрива., 1956, 13).

ІНФÁНТ, а, ч. Титул принца в Іспанії та Португалії за часів монархії, а також особа, що має цей титул.

ІНФÁНТА, и, ж. Жін. до інфáнт. [Д о л о р е с:] Він, як ще був пажем, то за інфанту викликав на герця одного принца (Л. Укр., III, 1952, 332); Портрет інфанти Маргарити належить до числа тих творів Веласкеса, що увійшли неоціненним вкладом у світову художню культуру (Мист., 4, 1960, 38).

ІНФАНТЕРІЯ, ї, ж., заст. Піхота. — Нараду продовжуємо, — з відтинком жарту промовив Фрунзе. — Є від інфантерії, є й від кавалерії... (Гончар, II, 1959, 398).

ІНФАНТИЛІЗМ, у, ч. 1. мед. Хвороблива недорозвиненість організму, що виявляється в збереженні в дорослому віці фізичної будови або рис характеру дитини.

2. перен. Підроблювання під рівень розумового розвитку дитини. До дитячої літератури треба ставити особливо суворі вимоги, тут потрібна прискіплива критика, яка не зносить і духу легкодумного інфантилізму й сірості (Літ. Укр., 4.XII 1962, 2).

ІНФАНТИЛЬНИЙ, а, е, книжн. Власт. дитячому вікові; недорозвинений. Інфантильний вигляд.

ІНФАНТИЛЬНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. інфантильний. — Беручка дівчина, протягом

одного року зарекомендувала себе, школярі її люблять, певно за деяку інфантильність (Коп., Земля., 1957, 197); *Діти, звісно, є діти, але й їм рішуче протипоказаний літературний примітив, поверховість, веломовна риторика, убогість образу, інфантильність думки* (Літ. Укр., 8. I 1965, 1).

ІНФÁРКТ, у, ч., мед. Змертвіння певної ділянки тканини організму внаслідок припинення кровопостачання. У хворого з серцевими захворюваннями нерідко виникають тяжкі ускладнення.. Такими є, наприклад, крововилив у мозок, утворення тромбів (згустків крові) в артеріях внутрішніх органів з наступною повною закупоркою судин і утворенням смертвіння ділянки тканини (інфаркт) і т. д. (Заг. догляд за хворими, 1957, 92); — *Стареньку сусідку їхню.. забрала швидко допомога. Інфаркт приключився* (Б. Кравч., Квіти., 1959, 181).

△ **Інфáркт міокарда** — гостре захворювання серця як наслідок утворення в серцевому м'язі ділянки смертвіння. З виникненням змін у судинах, які живлять серцевий м'яз, можуть з'являтися приступоподібні болі в ділянці серця, які свідчать про розвиток стенокардії — грудної жаби. У більш тяжких випадках розвивається інфаркт міокарда (Наука., 1, 1964, 55).

ІНФЕКЦІЙНИЙ, а, е, мед. Спричинений, викликаний інфекцією; заразний. Багато горя і страждань завдають людям інфекційні та паразитарні захворювання (Наука., 5, 1955, 11); // Признач. для хворих на заразні хвороби. Він здогадується тільки, що якісь військові частини підібрали їх, бо очунав він у госпіталі в Рівному, в інфекційному відділі (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 93).

ІНФЕКЦІЯ, ї, ж., мед. 1. Проникнення в організм хвороботворних мікробів; зараження. Пролежень може також стати джерелом загальної інфекції організму, так званого зараження крові — сепсису (Заг. догляд за хворими, 1957, 46); *Основна мета першої допомоги при опіку — запобігти інфекції на поверхні опіку і полегшити біль* (Підручник шофера., 1960, 327); // Хвороботворні мікроби. — *Не підходьте близько, Артеме Сидоровичу, — каже хірург, — ви можете занести інфекцію...* (Ю. Янов., I, 1954, 238).

2. рідко. Взагалі інфекційна хвороба. В Радянському Союзі вже давно ліквідовано такі інфекції, як чума, віспа, холера та ін. (Підручник дезинф., 1953, 23).

ІНФІКС, а, ч., лінгв. Афікс, що з'являється в середині кореня слова при словозміні й словотворенні. Інфікси властиві були давнім індоєвропейським мовам (Сл. лінгв. терм., 1957, 74).

ІНФІЛЬТРАТ, у, ч., спец. Скупчення клітинних елементів у патологічно змінених тканинах організму людини або тварини. При зараженні рогівки золотистим стафілококом у різні строки консервації автор спостерігав утворення в ній клітинних запальних інфільтратів (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 23).

ІНФІЛЬТРАТИВНИЙ, а, е, спец. Стос. до інфільтрату. При інфільтративних формах із схильністю до прогресування, а також при виразкових формах туберкульозу гортані протипоказані всі види праці (Лікар. експертиза., 1958, 117).

ІНФІЛЬТРАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до інфільтрації. Як питну воду, що не потребує очищення, можна використовувати інфільтраційні води, тобто води рік, водосховищ і каналів, що профільтрувалися в ґрунт (Довідник сіль. будівельника, 1956, 288).

ІНФІЛЬТРАЦІЯ, ї, ж., спец. 1. Просочування поверхневих вод у товщу земної кори через капіляри, шпарини тощо; // Проникання повітря в приміщення крізь щілини, пори тощо. Інфільтрація — це природний повіт-

рообмін у приміщенні крізь щілини, пори (Довідник сіль. будівельника, 1956, 474).

2. Проникання в тканини організму та скупчення в них яких-небудь речовин. Відкладання в клітинах і тканинах будь-яких принесених течією крові або лімфи речовин має назву інфільтрації (Курс патології, 1956, 124).

ІНФІНІТИВ, а, ч., грам. Те саме, що Неозначена форма дієслова (див. неозначений). Інфінітиви на -ати, -ити, -іти, -ути краще вживати в повній формі, ніж у короткій -ать, -ить, -іть, -уть (Сам., II, 1958, 368); Інфінітив — незмінна форма дієслова, яка в слов'янських мовах.. з усіх категорій дієслова зберігає тільки категорію виду, категорію стану (Сл. лінгв. терм., 1957, 75).

ІНФЛЮЕНЦА, и, ж., мед., заст. Грип. Ольга Антонівна ніяк наслідків інфлюенци не позбудеться (Л. Укр., V, 1956, 130).

ІНФЛЯЦІЯ, ї, ж., ек. Надмірне проти потреб товарообігу збільшення кількості паперових грошей і швидке їх знецінення. Несталість капіталістичної економіки та шалена гонка озброєнь призвели до того, що інфляція є постійним явищем капіталізму (Наука., 3, 1961, 10).

ІН-ФОЛІО. присл. В аркуш, зігнутий навпіл (про формат книжки, журналу).

ІНФОРМАТОР, а, ч. Той, хто дає інформацію, повідомляє про що-небудь. Серед партизанів.. він пізнав свого інформатора Гулю (Петльов., Хотинці, 1949, 172); «Видющими» в Київській Русі називали передових людей свого часу, які займалися астрономією Найчастіше ці люди були інформаторами руських літописців (Знання., 1, 1966, 10).

ІНФОРМАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до інформації, який містить інформацію. В кожній книжці [будуть уміщати] інформаційні статті про здобутки нашої культури (Коцюб., III, 1956, 422); Голова правління. зробив інформаційну доповідь про роботу в колгоспі (Вишня, I, 1956, 365); // Який опрацьовує та видає інформацію. Інформаційна машина

ІНФОРМАЦІЯ, ї, ж. 1. тільки одн. Те саме, що інформування. Горький хотів, щоб усі народи Радянського Союзу шляхом широкої взаємної інформації знайомилися з тим, що зроблено кожним із них (Тич., III, 1957, 443); Для інформації слово було надане Лодигенкові (Ле, Міжгір'я, 1953, 45).

2. Відомості про які-небудь події, чинсь діяльність і т. ін.; повідомлення про щось. За всякими інформаціями просив би звертатись до мене (Коцюб., III, 1956, 370); Обсяг інформації, що переробляється на сучасних підприємствах, настільки великий, що без застосування електронно-обчислювальної техніки неможливо раціонально управляти підприємством (Ком. Укр., 7, 1966, 57).

ІНФОРМБЮРО, невідм., с. Скорочення: інформаційне бюро. Ми з гордістю читали в зведеннях Радянського інформбюро про ваші славні подвиги (Ю. Янов., I, 1954, 69).

ІНФОРМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. інформувати. **ІНФОРМУВАТИ**, ую, уєш, недок. і док., перех. Повідомляти про що-небудь; доводити до відома. Увесь час інформували мене, як іде допит (Вас.. Незібр. тв., 1941, 184); ЦК КПРС регулярно інформує партійні організації про свою роботу (Статут КПРС, 1961, 17); Тут, у клініці, його інформують про громадське життя швидше й повніше, ніж де (Сміл., Сад, 1952, 303).

ІНФОРМУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. 1. Діставати інформацію (у 2 знач.); довідуватися про що-небудь.

2. безос. Те саме, що повідомлятися. Інформувалося [у статті І. Нечуя-Левицького] про різні напрями в того-

часній російській журналістиці (Укр. літ. критика., 1959, 351).

ІНФРАЧЕРВОНИЙ, а, е: Δ Інфрачервоне проміння — невидиме теплове проміння з хвилею довшою, ніж у червоного проміння. Ультрафіолетове проміння.. можна реєструвати з допомогою фотографічної пластинки, а інфрачервоне — з допомогою спеціальних фотоелементів (Наука., 1, 1958, 9); Нагріті тіла в основному випромінюють невидиме для ока інфрачервоне проміння (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 60).

ІНФУЗОРІЯ, і, ж. Найпростіша одноклітинна тварина, що живе в прісних і солоних водах. Він глянув у клінічний мікроскоп, який показав йому безглузду метушню найдрібніших інфузорій (Руд., Вітер., 1958, 264); Личинки усіх земноводних живляться різноманітними дрібними тваринами: інфузоріями, коловертками, невеличкими ракоподібними тощо (Визначник земноводних., 1955, 13).

ІНФУЗОРНИЙ, а, е: Δ Інфузорна земля — гірська порода, що складається з залишків водоростей. Інфузорна земля — скупчення мінеральних панцирів кількох видів водоростей (Хімія, 9, 1956, 133).

ІНЦИДЕНТ, у, ч. Пригода, подія, випадок (звичайно неприємні); непорозуміння. Вчорашній вечір минув без жадних інцидентів (Л. Укр., V, 1956, 231); — Я не хотіла вас образити, — почала була Сахно, прагнучи ліквідувати прикрий інцидент, але доктор Гальванеску її не слухав (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 42).

ІНШИЙ, а, е, займ. означ. 1. Який відрізняється від названого, даного; який існує, перебуває не в цьому місці, не в цих обставинах; не цей, не той, другий Умивай же біле личко Дрібними сльозами, Бо вернулись москалки Іншими шляхами (Шевч., I, 1963, 25); У цих розмовах сам на сам з людиною іншого, далекого світу Хаєцький почував себе зовсім інакше, ніж під час розмови з своїми товаришами по зброї (Гончар, III, 1959, 220); Ще не встигли розійтись комбідівські збори, як селом обережно засновигали інші постаті (Стельмах, II, 1962, 92); // Який змінився порівняно з попереднім; не такий, як раніше; інакший. Що вік, то інший світ (Номис, 1864, № 7946); І Данило інший став, як одружився: вже не насуплені чорні брови, і на устах ласкавий усміх (Вовчок, I, 1955, 99); — Орлюк! — Єсть сержант Орлюк! Генерал Глазунов підійшов до сержанта. — Ви мене пам'ятаєте? — запитав він зовсім іншим, тихим голосом (Довж., I, 1958, 309); // у знач. ім. інше, шого, с. Те, що відрізняється від названого, даного; не те, що було. Він зовсім про інше марить (Л. Укр., I, 1951, 314); Артема цікавило не це, доїдуть вони чи не доїдуть до фронту. Його цікавило інше: ешелон той зараз на станції чи, може, поїхав? (Головко, II, 1957, 527); // Протилежний зазначеному. — А може, тебе доля занесла куди в далеку чужину, на інший край світу (Мирний, II, 1954, 65); Вітер потроху перелягає, шамотить над хвилями, що котяться одна за одною й котяться, і починає дмухати зовсім з іншого боку (Ю. Янов., II, 1958, 50); // Ще який-небудь із ряду однорідних предметів, явищ, із групи людей, об'єднаних спільною ознакою. Поговорив [парубок] з дівчиною — вже й каже, що полюбив.. На другий день побачив не то красивішу, а тільки іншу, вже вп'ять [знову] сю любить, а про учорашню і не згадує! (Кв.-Осн., II, 1956, 306); Зв'язані незримими нитками З усіма наземними краями, Люди наміряються свій лет I до інших скерувать планет (Рильський, III, 1961, 70); Кошти партії та її організацій складаються з членських внесків, доходів від підприємств партії та інших надходжень (Статут КПРС, 1961, 29); // у знач. ім. інший, шого, ч.; інша, шої, ж.; інші, ших, мн. Це хто-небудь, крім названого, з групи людей, об'єд-

наних спільною ознакою. — Молодую мою силу Багаті купили; Може й дівчину без мене З іншим заручили... (Шевч., I, 1963, 253); З вихованців Брянського в роті ще залишились Роман і Денис Блаженки, телефоніст Маковей, веселий білкастий подоляк Хома Хаєцький, старшина Багіров та декілька інших (Гончар, III, 1959, 198).

В іншому разі — інакше. Отже, повинно зостатися щось од огню непорушне: В іншому разі матерія спершу в ніщо б оберталась I вже з нічого речей розмаїтість у нас поставала (Зеров, Вибр., 1966, 144); Інша річ (справа); Інше діло, рідко — не такий самий стан речей; дещо інакше. — Вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, якби я посватана була (Кв.-Осн., II, 1956, 51); [К н у р и х а:] Звісно, ви черниці, йому [богу] служите.. А ми, миряни — зовсім інша річ (Мирний, V, 1955, 67); Я пишу мемуари.. Інша справа тепер. Я пишу насамперед для себе, і мені все цікаво (Ю. Янов., II, 1958, 31); Іншими словами — інакше кажучи; Іншої думки [бути] про кого, що — мати не такий погляд на кого-, що-небудь, як хтось. [Л ю б о в:] Нам з Орестом належить надгорода.. [О р е с т:] Моя мама і Олімпіада Іванівна, здається, зовсім іншої думки (Л. Укр., II, 1951, 8); Налетіли [американці] на заводи, коли німців уже тут не було. — Промахнулись, виходить, — пожалкував Хома.. Робітники були іншої думки. Їх, видно, цей наліт не тільки не захоплював, а навіть обурював (Гончар, III, 1959, 425); Не хто інший, як... — саме ця особа. — Хоч і рік стережимете мене, а на другий оддамся таки не за кого іншого, як за Івана Золотаренка (Вовчок, I, 1955, 24); Чутка про те, що побито іскрівців і що командир «Іскри» не хто інший, як колишній голова троянівської артілі Оксен, облетіла район одним подихом (Тют., Вир, 1964, 540); Не що інше, як... — саме це. Те, що її зацікавило, було не що інше, як троє осідланих коней під ганком вілли (Коцюб., I, 1955, 286); Отже, все те, що порожняву може в собі замикати, Єсть не що інше, як тільки матерії злучення щільне (Зеров, Вибр., 1966, 139); Тією абб (чи) іншою мірою; У тій абб (чи) іншій мірі див. міра; Той абб (чи) інший — якийсь, певний, один із кількох. Зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів (Л. Укр., V, 1956, 126); Я ні хвилини не думав, щоб той або інший куточок До володіння свого приорати і вирівнять межі (Зеров, Вибр., 1966, 259); Хтось (хто, дехто, хто-небудь) інший — не ця особа. — Ти, Насте, бачила когось іншого, що схожий на мене...? (Н.-Лев., III, 1956, 270); Гадок у нього було небагато, але ті, які були, не дозволяли йому, як декому іншому, проявляти свою силу (Хотк., II, 1966, 151); Навіщо все це добувати мусить Василь? Нехай би інший хто поклопотався, чи ж мало добрих людей на селі? (Довж., I, 1958, 73); Чийсь інший — який належить не цій особі. Коли салашистський диктор на хвилину замовк, з ефіру пролунав чийсь інший грізний голос (Гончар, III, 1959, 228); Щось (що, дещо, що-небудь) інше — не цей предмет, явище і т. ін. [К е м б л ь:] Річард молодий, а тим, що він не любить пиятики, з дівчатами не водиться, то мусить чим іншим бавитись (Л. Укр., III, 1952, 32); Комісар уже не дивився в їх бік.. і розмовляв з Храповим про щось інше (Тют., Вир, 1964, 360).

◇ В іншому світлі бачити (розглядати і т. ін.) див. світло; З іншого тіста [зроблений, зліплений] див. тісто; Іншими очима дивітися (бачити і т. ін.) див. око; Іншої заспівати див. заспівати.

2. перев. мн. Усі, крім названого (названих); решта. Шкільна кімната. Річард сидить на кафедрі, перед ним ученик читає з книжки; інші ученики — підлітки й

дорослі — сидять по лавах (Л. Укр., III, 1952, 86); — Дивно, що ми говорили навіть тоді, коли мовчали... Що наші думки звучали в відповідь, як інші струни, коли зачепиш одну (Коцюб., II, 1955, 292); — Бачу, що ти інше, небесне створіння, ніж усі ми, і далеко до тебе всім іншим жінкам і дочкам (Довж., I, 1958, 245); // у знач. ім. інші, ших, мн. Усі, крім названого (названих); решта (про людей). Старший брат сів на лавці, а усі інші у рядочок коло його (Вовчок, I, 1955, 298); Коли б це на неї так поглянув хтось з парубків, вона б одразу щось відрізала, але ж Роман зовсім не схожий на інших (Стельмах, I, 1962, 129); // у знач. ім. інше, шого, с., перев. у сполуч. з у с е. Усе, крім того, про що йдеться (йшлося). У всьому іншому маюся, як і досі (Л. Укр., V, 1956, 228); Стримано запитав [Блаженко] півголосом, де брат. — Живий! — заспокоїв його Сагайда. — Вуса засмавив за ніч, а все інше в порядку... (Гончар, III, 1959, 165).

І такé інше (і т. ін.) див. і²; Крім усього іншого, у знач. вставн. сл. — слід ще додати, що... Вчилася вона так собі і завжди клянчила, щоб їй підказували; крім усього іншого, їй ще й просто подобалось одержувати по тай записки під час контрольних чи бути в центрі уваги всього класу, що силкується вирятувати її (Гончар, Тронка, 1963, 39).

3. Один із багатьох; деякий, який-небудь. Інша рада гірш як зрада (Номис, 1864, № 6131); Інша мачуха здержує руку над пасинком, а Мотря, розпалившись, не вміла здержувати над рідним сином (Мирний, II, 1954, 52); — Плаче [худоба], кажете? — задумався Лесь. — Тяжче людини. А в інших корів аж молоко сочиться (Стельмах, I, 1962, 564); // у знач. ім. інший, шого, ч.; інша, шої, ж. Один (одна) із багатьох; дехто. Може, дуже тяжко та важко йому було, що, може, інший і не стерпить? (Кв.-Осн., II, 1956, 122); — А коли стрижка [овець] настає? — вигукнув Корній. — Поту не менш проллеш, як інший біля домни!.. (Гончар, Тронка, 1963, 15); // під час переліку, іноді повторюючись. Дехто з перелічуваних; частина. Душа товкала [штовхала] душу в боки І скриготали, мов сороки; Той пхавсь, той сунувсь, інший ліз (Котл., I, 1952, 131); Інший турбує веслом простори морів небезпечних, Інший береться до зброї і важить на царські чертоги; Цей облягає міста і руйнує будинки нещасні (Зеров, Вибр., 1966, 217); У темному коридорчику штовхалося чоловік тридцять людей. Деякі з них сиділи на лавах, деякі стояли, інші попримощувалися навпочіпки попід стінами (Тют., Вир, 1964, 194).

В інший час; Інший раз — іноді, часом. Маленьке лихо в інший час І значним людям докучає (Гл., Вибр., 1951, 133); Як скінчу життя стражденне, Спогадайте інший раз — .. Киньте часом і про мене Пару щирих, теплих фраз! (Граб., I, 1959, 360).

4. у знач. присл. і присудк. сл. інше, рідко. Не так, як досі; інакше. [Р і ч а р д:] То вже було давно. Тепер я інше думаю, матусю (Л. Укр., III, 1952, 58); — Господи! сьогодні як учора, завтра як сьогодні! Усе одно та й одно! Коли б уже хоч гірше, так інше! — думала Олександра (Коцюб., I, 1955, 67).

◆ Іншим разом: а) не тепер, не цим разом. Христя зам'ялася. — Багато, бабусю, казати. — А багато, то хай іншим разом — кращим часом (Мирний, III, 1954, 306); Мала Вам ще щось багато писати, але сьогодні позабувала все якось, нехай вже коли іншим разом (Л. Укр., V, 1951, 42); б) іноді, часом. Він усіх вважав за лєнінградців. Іншим разом починав: — Знавш, друже... Ермітаж відбудували (Гончар, III, 1959, 240); Між (межи) іншим: а) (присл.) не надаючи особливого значення, особливої уваги; побіжно. Байдужіше, принаймні зовні, ставився [Павлуша] до успіхів Гришкових,

хіба що іноді не стримається — ущипливо натякне на «волячі хвости» або так, мовби між іншим, заведе розмову про гімназію (Головко, II, 1957, 262); Крім троянівців, що виділялися своїм високим ростом і децю уповільненою вимовою, сказаною ніби між іншим лінкуватою фразою, були приземкуваті, шустрі і говірки манилівці (Тют., Вир, 1964, 170); б) (у знач. вставн. сл.) до речі. Йому [М. Горькому], межи іншим, дуже потрібна книжка Клоустона в перекладі Кримського, але я не можу дістати (Коцюб., III, 1956, 340); — Між іншим, ви помічали, з кого виходить найбільше героїв у бою? (Гончар, III, 1959, 25); Що іншого (інше), діал. — не так, зовсім інакше. — Ну, от же й ваш Іван до школи ходить. — Ба, хлопець! Хлопцям що іншого! — Дарка оживилась (Л. Укр., III, 1952, 642); [А е ц і й П а н с а:] Е, ні, не вдався я до того зроду, щоб тут у Римі жити. Не тепер мені й звикати. Вам що інше, звісно, ви молоді (Л. Укр., II, 1951, 357).

ІНШОМОВНИЙ, а, е. Стос. до іншої мови. Ленін, вживаючи дійсно необхідні й незамінні іншомовні терміни, дбайливо роз'яснював їх значення (Мовозн., 7, 1949, 30).

ІОН, а, ч., фіз., хім. Електрично заряджена частинка, яка утворилася з атома внаслідок утрати або приєднання електронів. При досить великій температурі й при довгій її дії газ перестає бути нейтральним і складатиметься з позитивних іонів і негативних вільних електронів, що відірвалися від атомів (Знання., 5, 1966, 9); З іонів металів і іонів неметалів утворюються іонні сполуки (Хімія, 10, 1956, 8).

ІОНІЗАТОР, а, ч., фіз. 1. Апарат для одержання позитивно або негативно заряджених повітряних іонів. Завдяки дії іонізатора в повітряному проміжку конденсатора щосекунди виникає певне число позитивних і негативних іонів (Курс фізики, III, 1956, 126); Вчені — лікарі та інженери — створили спеціальні прилади, іонізатори, які надають повітрю цінних властивостей (Наука., 5, 1967, 14).

2. Явище, що викликає іонізацію (у 1 знач.). Іонізаторами є полум'я, рентгенові промені, промені, які випускаються радіоактивними речовинами (Курс фізики, III, 1956, 60).

ІОНІЗАЦІЙНИЙ, а, е, фіз. Стос. до іонізації (у 1 знач.). Іонізаційний процес; Іонізаційна камера.

ІОНІЗАЦІЯ, ї, ж. 1. фіз. Перетворення електрично нейтральних частинок середовища в електрично заряджені. Процес іонізації полягає в електричній взаємодії заряджених частинок — альфа та бета — з електроном на оболонці атома або молекули речовини, через яку пролітає частинка (Знання., 7, 1967, 22); Іонізацію викликає багато причин, з яких головними є радіоактивність повітря й ґрунту, космічне проміння, сильний вітер, водяний пил, сонячне світло, вогонь, деякі рослини, ..високовольтні установки (рентгенівські й фізіотерапевтичні апарати) (Наука., 4, 1961, 48).

2. мед. Уведення в організм лікувальних речовин за допомогою іонів, збуджуваних електричним струмом у цих речовинах.

ІОНІЗОВАНИЙ, а, е, фіз. Дієпр. пас. мин. ч. до іонізувати. Плазма, як відомо, — це частково або повністю іонізований газ (Знання., 3, 1965, 11); // у знач. прикм. Головне гігієнічне значення іонізованого повітря полягає в його впливі на стан здоров'я і працездатність людини (Наука., 4, 1961, 49).

ІОНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., фіз. Спричиняти іонізацію чогось, насичувати іонами. Короткохвильове випромінювання має надзвичайно високу активність і здатне іонізувати молекули повітря (Рад. Укр., 14.XI 1957, 3); Біологічна дія радіоактивно-

ео фосфору обумовлена тим, що він, випускаючи бета-частинки, іонізує тканини організму і тим самим викликає зміни процесу обміну речовин (Наука., 10, 1960, 38).

ІОНІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док., фіз. Насичуватися іонами. У вищих сферах атмосфери молекули повітря весь час підпадають під вплив сонячної радіації.. В результаті цього повітря іонізується, тобто в ньому з'являються позитивно заряджені іони й негативно заряджені електрони (Наука., 7, 1957, 9).

ІОНІЗУЮЧИЙ, а, е, фіз. Дієпр. акт. теп. ч. до іонізувати. За межами земної атмосфери кількість космічних часток та їх іонізуюча здатність набагато більші (Наука., 2, 1958, 15).

ІОНІЙСЬКИЙ, а, е. Те саме, що іонічний. Характерною ознакою іонійського ордера є прикрашена спіральними завитками.. капітель (Архіт. Рад. Укр., 9, 1939, 39).

ІОНІЧНИЙ, а, е. Який є виразом архітектурного стилю, що склався в Іонії — області стародавньої Греції. Архітектура міста.. наслідувала головні архітектурні стародавні грецькі ордери — доричний, іонічний, корінфський (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 257).

ІОННИЙ, а, е, фіз., хім. Прикм. до іон. Під дією сил електричного поля відбувається рух заряджених частинок — електронний струм у металах і вакуумі та іонний струм у рідинах і газах (Курс фізики, III, 1956, 143); Хімічні сполуки, утворені з іонів, називаються іонними сполуками (Хімія, 9, 1956, 35); // Дія якого пов'язана з використанням іонів та електронів. Іонні прилади.

ІОНОСФЕРА, и, ж., фіз. Верхній шар атмосфери, що містить значну кількість іонів і вільних електронів. Як відомо, атмосфера Землі, починаючи з великих висот — у 50—60 кілометрів, іонізована, тобто в ній під впливом ультрафіолетових променів Сонця.. утворюються іони й вільні електрони. Починаючи з цих висот, атмосфера має назву іоносфери (Наука., 4, 1962, 8).

ІОНОСФЕРНИЙ, а, е, фіз. Прикм. до іоносфери. Іоносферні збурення; // Признач. для спостереження іоносфери. Іоносферна станція.

ІПОДРОМ, у, ч. Спеціально підготовлений та обладнаний майдан для випробування коней і для кінноспортивних змагань. «Тимур» був призовий заводський жеребець, який мав уже славу на іподромах (Сміл., Зустрічі, 1936, 92); Оточені вже втратили іподром, де сиділи їхні транспортні «юнкери» (Гончар, I, 1954, 249).

ІПОМЕЯ, ї, ж. Багаторічна витка рослина родини березкових з великими ліжкуватими квітками; кручені паничі. Найбільш поширена пурпурна іпомея. Дуже гарна витка рослина, що заплітає все густою зеленню з чудовими квітками, які відкриті тільки зранку (Озelen. колг. села, 1955, 217).

ІПОТЕКА, и, ж. У капіталістичних країнах — позика, що видається під заставу нерухомого майна, а також застава нерухомого майна під таку позичку. Перемігший пролетаріат дасть їй [верстві середнього селянства] безпосереднє поліпшення її становища, знищуючи орендну плату й іпотеки (Ленін, 31, 1951, 129); Сьогодні повернувся з Полтави Василь Опанасович. Він завжди привозив з губернії новини, дуже нудні, як на смак.. маленького Ванюти: про якісь акцизи, опіки, іпотеки (Полт., Повість.., 1960, 116).

ІПОТЕЧНИЙ, а, е. Стос. до іпотеки. Іпотечний кредит; // Признач. для видавання іпотек. Іпотечний банк.

ІПОХОНДРИК, а, ч. Людина, яка хворіє на іпохондрію. Ось вони [фашисти] сидять на лаві підсудних—змовники, .. провокатори і кати.. Але це аж ніяк не кубло звичайних зухвалих і одчайдушних бандитів з великої до-

роги.. Це й не гопкомпанія пропащих іпохондриків (Смолич, Після війни, 1947, 20).

ІПОХОНДРІЧНИЙ, а, е. Стос. до іпохондрії. Іпохондричне марення.

ІПОХОНДРІЯ, ї, ж. Хворобливий стан людини, який характеризується надмірним занепокоєнням, страхом за своє здоров'я; пригнічений стан, туга.

ІПРІТ, у, ч. Безбарвна масляниста рідина з гірчичним запахом, яка роз'їдає слизову оболонку та шкіру; використовується як бойова отруйна речовина; гірчичний газ.

ІРАНЕЦЬ див. іранці.

ІРАНІСТ, а, ч. Фахівець з іраністики. Як іраніст Кримський видав «Історію Персії та її письменності» (1923) (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 79).

ІРАНІСТИКА, и, ж. Сукупність наук, які вивчають іранські мови та культуру; іранська філологія.

ІРАНІСТКА, и, ж. Жін. до іраніст.

ІРАНКА див. іранці.

ІРАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до іранці та Іран. Іранські мови.

ІРАНЦІ, ів, мн. (одн. іранець, нця, ч.; іранка, и, ж.). Офіційна назва населення Ірану, якою позначають різні за мовою та походженням народи. Не все зрозумів гнівобровий іранець, а тільки при словах «визволити людство» він раптом засвітився (Тич., III, 1957, 13).

ІРБІС, а, ч. Те саме, що барс; сніговий барс. Ірбіс (барс)..— велика кішка, яка розмірами поступається (у фауні СРСР) тільки тигрові (Посібник з зоогеогр., 1956, 120).

ІРВАТИ див. рвати.

ІРВОНУТИ див. рвонуті.

ІРЖА, рідше **РЖА**, ї, ж. 1. Червоно-бурий шар на поверхні заліза, який утворюється внаслідок його окислення. Німа і мовчазна, від неба вона [тюрма] крилася чорною залізною покрівлею, з червоними від іржі.. верхами (Мирний, I, 1954, 319); Слава славна не вмере, не загине, Ржа не вкриє булатної шаблі (Рильський, III, 1961, 242); Іржа, через яку гине метал, завдає великої шкоди, особливо коли це цінна апаратура (Знання., 11, 1965, 15); * У порівн. [Н е о ф і т - р а б:] Звичка до розкошів уїлась їй у серце, мов іржа, без них їй тяжко (Л. Укр., II, 1951, 227); Каміння ноги подерло нам... Іржею кров на ранах гусла... (Сос., II, 1958, 392); // Колір окислу заліза. В тій пилуці бачив [Дорош] сонце, що жарило без милості, без жалю людей, машини, землю, обпалювало до бурої іржі придорожні трави (Тют., Вир, 1964, 318); // чого, перен. Про сліди, залишки чогонебудь, що діють гнітюче, шкідливо на когось. — Регіно! Регіно! Чи ржа великого страждання сточила тебе..? (Фр., VII, 1951, 270); Нівечилася юність, калічилася душа, осідала на ній іржа незрозумілої образи на життя (Ле, Міжгір'я, 1953, 27); // перен., зневажл. Про надокучливу людину, що набридає іншим. А цей — іржа, а не чоловік. Уже як у кого встряє, як уїється: точить-точить, поки-таки наскрізь не проточить! (Мирний, II, 1954, 106).

Іржа їсть (переїдає, берé і т. ін.) що; **Берéться** (вкривається і т. ін.) **іржею** що — щось, окислюючись, покривається червоно-бурым шаром (про залізо та залізні вироби). І залізо ржа з'їдає (Укр.. присл., 1955, 293); Чорнило висохло, а пера іржа поїла (Коцюб., III, 1956, 116); Поцерблена шабля Іржею взялася, У піхви тій шаблі Вода налилася (Перв., Райдуга., 1960, 42).

◇ **Істи** (грізти, точити) кого, як (мов, наче і т. ін.) **іржа залізо**: а) прискіпуватися, чіплятися до когонебудь. Не злюбила вона нас; не так мене, як Одарку. Було так і їсть, як іржа залізо (Вовчок, I, 1955, 45); — Чого це він на вас уївся? — Супруненко? — угадала

Пріська. — І сама не знаю.. Одно точить, як шашіль дерево, як іржа залізо (Мирний, III, 1954, 36); б) не давати спокою, невідступно переслідувати (про думки, настрої і т. ін.). Ця думка мулила його серце, йшла за ним усюди, як тінь, гризла його, як іржа залізо (Коцюб., I, 1955, 89).

2. Плівка бурого кольору на болоті, там, де вода містить залізисті породи. Стежка вивела на багна, вкриті іржею (Панч, Гомон. Україна, 1954, 59).

3. Хвороба багатьох культурних і дикорослих рослин, при якій надземна частина рослини вкривається бурими плямами. Він не згадує і не чув Про так страшний недобрід!.. Картопля вперше зогнила... Овес іржа присіла (Фр., X, 1954, 184); Різні види іржі уражують листя, стебла й колоски злакових культур, знижуючи врожай на 20—30% і більше (Колг. енци., II, 1956, 748).

ІРЖАВИЙ, рідше **РЖАВИЙ**, а, е. 1. Прикм. до іржа́ 1. З металу зняли іржаву шакаралупу (Наука., 9, 1965, 49); // Покритий іржею (у 1 знач.). У стіні, насупроти дверей, аж коло самої стелі чорніло, мов рот якого звіра, вікно, виставивши замість зубів іржаві штаби заліза (Мирний, I, 1954, 320); О, горе тим рукам, що звикли у неволі Носить кайдани ржаві та важкі (Л. Укр., I, 1951, 121); Ольга відчинила квартиру, яка жалібно заскрипіла на старих іржавих петлях (Ткач, Жди., 1959, 73); * Образно. Чи ти знавав, як точить доля ржава Ще змолоду робітничу сім'ю? (Стар., Поет. тв., 1958, 69); // Власт. залізу, вкритому іржею. Іржавий запах; // Покритий бурими плямами старого риб'ячого жиру (про солону рибу). — Вона дала мені гарбуза через ту іржаву суху чехоню? (Н.-Лев., III, 1956, 50); Від згаги після іржавих оселедців, якими вони повечеряли, Байда й сам мучився (Панч, I, 1956, 471).

2. перен. Скрипучий, різкий (про звук, голос і т. ін.). Голос Олексі стався якийсь залізно-холодний і ржавий (Фр., VIII, 1952, 152); Янош і бородач засміялися хриплим іржавим сміхом (Рибак, Що сталося... 1947, 160).

3. Який містить іржу (у 2 знач.); покритий іржею. Зелена багва вигиналася під ногами, як спина хижого звіра, з-під неї чавкотіла іржава вода (Тют., Вир, 1964, 317); Люди у Водяному згадали, що Лукія потрапила в їхнє село просто з трясовини, з іржавого болота (Донч., III, 1956, 134); Висохлу зі старості криницю покрила поволока ржава (У. Кравч., Вибр., 1958, 179); // Покритий осадом води з іржею. Вони зупинилися, вийшли з тарантаса розім'яти ноги і майже поруч із пам'ятником помітили струмок, що витікав із розколини іржавої скелі (Тулуб, В степу., 1964, 92).

4. Який має колір іржі. Дванадцять днів, дванадцять синіх чаш Над сірими і ржавими ярами — Ми їх пили маленькими ковтками (Зеров, Вибр., 1966, 70); Тепер ліс далеченько відійшов од колишньої загороди з старими-престарими яблунями. Всихаючи, вони розчахувалися на вітрах, трухлявіли.. і зотлівали іржавим огнем (Стельмах, II, 1962, 338).

ІРЖАВИНКА, рідше **РЖАВИНКА**, и, ж. Невеличка пляма іржі на металевій поверхні. Повернувшись після звільнення до Харкова, робітники дістали обладнання, — і на ньому не було жодної ржавинки (Літ. Укр., 31.X 1967, 4); // перен. Плямка, цятка, кольором схожа на іржу. Левко примружив поцяцьковані іржавинками сірі очі (Логв., Давні рани, 1961, 167).

ІРЖАВІННЯ, рідше **РЖАВІННЯ**, я, с. Поява іржі на якій-небудь поверхні; корозія. Металеві деталі, відполіровані електрохімічним способом, набувають блиску і стійкості до іржавіння (Веч. Київ, 29.III 1967, 2); Підраховано, що біля однієї третини заліза руй-

нується від корозії — ржавіння (Токарна справа., 1957, 43).

ІРЖАВІСТЬ, рідше **РЖАВІСТЬ**, вості, ж. Властивість за знач. іржавий; наявність іржі.

ІРЖАВІТИ, іє, рідше **РЖАВІТИ**, іє, недок. 1. Ставати іржавим, покриватися іржею. Її стодоли пусті, комора без дверей, порожня, хата — гола, а замки від скринь ржавіють (Стеф., I, 1949, 192); Інвентар одремонтковано, весь він під повітками, не надворі, не іржавіє, не псується... (Вишня, I, 1956, 412); Хоча сталь міцна, проте вона важка й іржавіє від вологи (Наука., 2, 1959, 27); * Образно. [В'язень-лицар:] Людська кров мовчить і не волає до небес про помсту, а тихо ржавіє у м'яких жилах... (Л. Укр., II, 1951, 186); Жменякові йшов п'ятдесятий рік. Якщо взимку він старів, іржавів, як те залізо на плузі, то весна знову повертала йому молодість (Томч., Жменяки, 1964, 6).

2. Набувати кольору іржі. Сонце зранку іржавіло, продираючись із-за степового пруга (Гуц., Скупана., 1965, 93).

ІРЖАВО, рідше **РЖАВО**. Присл. до іржавий. Навпроти кузні іржаво червоніють купи різного брухту (Гончар, Тронка, 1963, 180); Хтось спиняється перед дверима камери, клацає замок, залізні двері ржаво скриплять (Кол., На фронті., 1959, 110).

ІРЖАННЯ, рідше **РЖАННЯ**, я, с. 1. Крик коня. Тут ржання кінське з тупотнею, Там.. гомін з стукотнею (Котл., I, 1952, 233); Знадвору долітало іржання коней, яких конюхи гнали на пашу (Фр., I, 1955, 66); З вечірньою зорею спускали з конов'язі лошат, і вони з веселим заливчастим іржанням мчали до своїх маток (Тулуб, В степу., 1964, 119).

2. перен., зневажл. Голосний, нестримний, різкий сміх, регіт. З веселою розмовою тихо посувалася юрма з гори в долину, коли з юрми враз розлягся характерний не то крик, не то іржання: — І-го-гоо!.. (Коцюб., I, 1955, 236); Вони [хлопці] вибігають на шлях і, намагаючись якомога більше здійсмати куряви, з іржанням гасють по дорозі (Багмут, Опов., 1959, 11).

ІРЖАСТИЙ, а, е. 1. Прикм. до іржа́ (у 3 знач.). На пшеницях іржасті захворювання дуже поширені й завдають посівам значної шкоди (Колг. Укр., 3, 1961, 26).

△ **Іржасті гриби** (*Uredinales*) — гриби, що паразитують на насінних і папоротевих рослинах, спричиняючи захворювання на іржу. Складний розвиток мають іржасті гриби — збудники хвороб багатьох культурних і диких рослин (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 13).

2. у знач. ім. іржасті, тих, мн. Група паразитних грибів, що спричиняють захворювання рослин на іржу.

ІРЖАТИ, рідше **РЖАТИ**, іржу́ (ржу), іржеш (ржеш), недок. 1. Кричати (про коня). Коні сердито іржуть (Коцюб., II, 1955, 61); Дві пари коней — гніді та булані — з обох боків почали між собою переграватись та злегенька іржати (Тич., I, 1957, 238); Дзвінко рже басун гнідий Біля темних кріпосних Агаларових воріт (Перв., З глибини, 1956, 254); // безос. Колись, не так і давно, на цьому подвір'ї мукало й іржало, мекало і бекало, хрюкало і кудкудакало (Чендей, Птахи., 1965, 47).

2. перен., зневажл. Голосно, нестримно сміятися, реготатися. [К и р и л о:] Знай рже [попенко], як той жеребець! (Мирний, V, 1955, 152); — Веселенька книжечка!.. — сміється він сам собі, — їм що не ляпять язиком, аби ляпять. Та ще й іржуть собі! І що там вони знайшли такого смішного? (Вас., I, 1959, 67); Павло як оженився, то ні разу й пальцем свою не торкнув! А жінці хіба можна вірити? Усі бачать, як вона до чужих чоловіків ірже (Тют., Вир, 1964, 366).

ІРИГАТОР, а, ч. Фахівець з іригації, зрошення. Нашим досвідом зацікавились іригатори зарубіжних країн (Рад. Укр., 16.IX 1956, 3); Він ще молодий.. іригатор, але вже встиг за свою небагаторічну практику побудувати кілька іригаційних споруд (Збан., Незабутнє, 1953, 42).

ІРИГАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до іригації; зрошувальний. Електроенергію Каховки одержала Інгулецька іригаційна система (Наука., 11, 1956, 8); Удосконалював [Синявін] знання узбецької мови, дбайливо ремонтував іригаційні споруди (Ле, Міжгір'я, 1953, 28).

ІРИГАЦІЯ, і, ж. Те саме, що зрошення. — Хіба ж то така велика штука спроводити воду там, де чоловікові хочеться?.. А називається така робота: іригація (Фр., II, 1950, 372); Найбільш надійним засобом одержання гарантованих урожаїв є іригація — зрошення та обводнення мільйонів гектарів земель (Наука., 2, 1961, 2).

ІРІДІЄВИЙ, а, е. Прикм. до ірідій.

ІРІДІЙ, ю, ч. Хімічний елемент, важкий тугоплавкий метал сірувато-білого кольору. Дорогоцінний метал ірідій бере свою назву від грецького слова «ірис» — радуга (Цікава хімія, 1954, 82); Є серед них [металів] легкі, такі, як літій, ..і важкі, подібно до ірідію, шматочок якого розміром із звичайну склянку важить понад 5 кілограмів (Наука., 8, 1962, 19).

ІРИС, а, ч. 1. бот. Те саме, що півники. Ірис (півники) — багаторічна трав'яниста рослина з родини півникових (Колг. енци., I, 1956, 397); Сумні кипариси стримлять у блакиті. Пахнуть іриси, і море шумить (Сос., I, 1957, 200).

2. анат. Райдужна оболонка ока.

ІРІС, у, ч., збірн. Гатунок цукерок у вигляді кубиків шоколадного кольору. Найбільш поширені помадні, молочні, марципанові.. цукерки та ірис (Укр. страви, 1957, 329).

ІРІСКА, и, ж., розм. Одна цукерка ірису. Майже неможливо простежити неозброєним оком, як робить іриски автомат (Рад. Укр., 27.V 1967, 4).

ІРИСОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до ірис.

ІРИТАЦІЯ, і, ж., рідко. Роздратування, хвилювання. — Іригація принесла йому іритацію, — кепкував пан маршалок (Фр., II, 1950, 377).

ІРИТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., рідко. Те саме, що злостити; дратувати, сердити. Став [Славко] на місці й сердито промовив: — Прошу вас дуже, товаришу, не прозивайте мене доктором. Мене це іритує! (Март., Тв., 1954, 287); — Добре, мовчу, чоловіче, будь тихо. Не іритуватиму тебе (Ю. Янов., I, 1954, 35).

ІРИТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., рідко. Те саме, що злоститися; дратуватися, сердитися. Слухайте, голубчику, ..не іритуйтеся, не псуйте собі здоров'я (Коцюб., III, 1955, 444); — Ну й гади!.. От гади!.. що ти з отаким.. робитимеш?.. — іритувався Панько (Еллан, II, 1958, 28).

ІРЛАНДЕЦЬ див. ірландці.

ІРЛАНДКА див. ірландці.

ІРЛАНДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ірландці та Ірландія. Подався він геть На берег убогий ірландський (Л. Укр., I, 1951, 355); Ірландські саги.

ІРЛАНДЦІ, ів, мн. (одн. ірландець, дця, ч.; ірландка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Ірландії. Вони ходили чистими вулицями, ..руді, як сонце, ірландці, біляві англійці, чорні негри (Собко, Скеля., 1961, 5).

ІРОД, а, ч., лайл. Дуже жорстока, люта людина; кат, недолудок. [В і д ь м а:] Як була я молодою — І гадки не мала, По садочку похожала, Квічалась, пишалась. А він мене і набачив, Ірод!.. (Шевч., I, 1951, 366);

[М и к и т а:] Пустіть мене! За що ви надо мною знущаетесь? Лучче [краще] втоп'їть мене або вбийте! Собаки! Іроди! Катюги!.. (Кроп., I, 1958, 101); — Думалось, хоч дітей врятую — не пощастило. В землю загнали моїх кришеняток, іроди, упири кляті [фашисти]! (Збан., Єдина, 1959, 237).

ІРОДІВ, дова, дове, лайл. Поганий, лихий, проклятий. — А вже скільки я осів [осей] поламав через ту іродову гору (Н.-Лев., II, 1956, 269).

◇ Іродова душа́ див. душа́.

ІРОНІЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. іронізувати. Навіть Федір Петрович привітав нашого наймолодшого товариша без жодної тіні іронізування (Збан., Єдина, 1959, 238).

ІРОНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. Ставитися до кого-, чого-небудь з іронією; висміювати когось, щось, насміхатися, кепкувати з когось, чогось. Хоч ти іронізуєш над сим виразом.., але я скажу тобі, що пишу його завжди од щирого серця (Л. Укр., V, 1956, 116); Анатолій розумів, що сестра добродушно іронізує, і промовчав (Гур., Життя., 1954, 327).

ІРОНІЧНИЙ, а, е. 1. Пройнятий іронією; який виражає іронію; глузливий. У деяких гостей губи потягнулись кінцями вниз, у других вгору від.. іронічного сміху (Фр., II, 1950, 373); Інспектор, старанно причесаний, ..сидів у звичайній своїй позі спокійного й величного сфінкса, кидаючи часом іронічний погляд на молодь (Вас., I, 1959, 316); Григорій Вакуленко навіть не звернув уваги на іронічний тон запитання (Ткач, Моряки, 1948, 67).

2. Стос. до іронії (у 2 знач.). Іронічне вживання слів.

ІРОНІЧНО. Присл. до іронічний. Дядько.. уперся, що до Криниці найменше десять верстов. Ми іронічно хитаємо головами (Коцюб., II, 1955, 235); Вона усміхнулася іронічно (Коб., I, 1956, 341); Я кривився від тих похвал. Вони звучали іронічно (Збан., Малин. дзвін, 1958, 400).

ІРОНІЯ, і, ж. 1. Прихована насмішка; глузування, кепкування, глум. — І я це чув од дацьківських людей, — сказав писар з тонкою іронією на устах (Н.-Лев., IV, 1956, 72); Олесь усміхнувся ледве помітною іронією й погладив свою гарну, темну, плекану бороду (Коб., III, 1956, 202); Очі в жінки знову блиснули насмішкувато, а в голосі прозвучала гірка іронія (Збан., Ліс. красуня, 1955, 17).

◇ Іронія долі, книжн. — про безглуздий випадок. Хіба ж не іронія долі: в той час, коли мавш досвід, знання, жадання діяльності, в той час, коли дух твій ще поривається до життя повносилового, повнокровного... опинитися раптом тут, в тихій заводі, де, може, вічний штиль тебе жде!.. (Гончар, Тронка, 1963, 197).

2. Стилістичний засіб, коли слову або звороту надається протилежного значення з метою глузування. Іронія полягає в тому, що автор осміює негативні явища, говорячи про них в удавано позитивному тоні (Укр. літ., 8, 1957, 188); В. Самійленко — тонкий майстер їдкої іронії, асоціативного розвитку комічної теми (Рад. літ-во, 8, 1965, 23).

ІРРАДІАЦІЯ, і, ж. 1. фіз. Оптичне явище, суть якого полягає в тому, що світлі фігури видаються на темному тлі більшими за свої справжні розміри.

2. фізл. Поширення процесу збудження або гальмування в центральній нервовій системі. Іррадіація нервового процесу становить одне з основних явищ нервової діяльності кори великих півкуль (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 68).

3. мед. Поширення відчуття болю за межі безпосередньо враженого місця або органа.

ІРРАДІЮВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач.

іррадіювати. Завдяки іррадіюванню дратливого процесу в усій центральній нервовій системі здійснюється.. рефлекс (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 146).

ІРРАДІЮВАТИ, ює, недок., спец. Поширюватися за межі безпосереднього джерела роздратування. Процеси збудження і процеси гальмування в дітей легко іррадіюють, тобто поширюються по корі великих півкуль (Шк. гігієна, 1954, 55); Основним симптомом холециститу є біль у правому підребер'ї, який часто іррадіює під праву лопатку (Лікар. експертиза..., 1958, 51).

ІРРАЦІОНАЛІЗМ, у, ч. Реакційний напрям в ідеалістичній філософії, що заперечує об'єктивні закономірності буття й можливість його наукового пізнання. Філософським прапором буржуазії стає ірраціоналізм — проповідь «абсурдності» і «трагічної приреченості» буття, що є проявом її зростаючого страху перед майбутнім (Ком. Укр., 1, 1965, 52).

ІРРАЦІОНАЛЬНИЙ, а, е. 1. філос. Якого не можна збагнути розумом; незбагненний. В літературі та мистецтві в той час [у перші роки Радянської влади] панувала теорія «мистецтва для мистецтва», проповідувалися погляди про «ірраціональну» суть мистецтва, його інтуїтивний характер (Розв. науки в УРСР., 1957, 10); — Я відчував себе персонажем якогось нісенітного роману, в якому діють лише люди з ірраціональною психікою (Шовк., Інженери, 1956, 191)

2 мат. Непорівнянний з одиницею та з будь-якою частиною її і який через те не може бути виражений ні цілим числом, ні дробом Десятковий нескінченний неперіодичний дріб називається ірраціональним числом (Алг., II, 1957, 8); На введенні в математику поняття ірраціонального числа розвиток поняття числа не зупинився (Вісник АН, 11, 1953, 34)

ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ, ності, ж., спец. Абстр. ім. до ірраціональний.

ІРРЕАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Те саме, що нереальний. Ідеалістичну суть естетики символізму, що шукав.. за реальним — ірреальне, достатньо чітко висловив в одному з своїх віршів Вяч. Іванов (Поезія..., 1956, 28); Ирреальный план «Великого льоху» [Т. Шевченка] химерно переплітається з реальним, становлячи разом з ним складну й своєрідну єдність (Рад. літ-во, 2, 1961, 92).

ІРРЕАЛЬНІСТЬ, ності, ж., книжн. Абстр. ім. до ірреальний.

ІРРЕГУЛЯРНИЙ, а, е, книжн. Те саме, що нерегулярний. Иррегулярні війська.

ІСКАЗАТИ, ІСКИДАТИ, ІСКІНУТИ, ІСКЛАДАТИ, ІСКЛАСТИ, ІСКЛИКАТИ див. сказати, скіннути і т. д.

ІСКОРКА, и, ж. Зменш. до іскра. Мандрівець тремтливими руками почав багаття згасле ворухить, знайшов дець іскорку межі трісками (Л. Укр., I, 1951, 282); Бліденька іскорка гніву блиснула в її очах (Фр., VIII, 1952, 296); У Павлика блиснули в зіницях іскорки надії (Донч., VI, 1957, 17).

ІСКРА, и, ж. 1. Найдрібніша світна частинка тіла, що горить, жевріє. З малої іскри великий вогонь буває (Укр. присл., 1955, 260); Залізні боки пічки пашіли жаром, і коли хтось близько проходив, спалахували сотнями дрібненьких іскор (Руд., Остання шабля, 1959, 276); * У порівн. Андрійко скорий був палкий, як іскра. — то було тричі на день і більш посвариться з дітьми на улиці, а то й поб'ється за яку пустоту (Вовчок, I, 1955, 275)

2. перен Блискуча цятка; блискітка. Дніпро грає, лиснить іскрами (Н.-Лев., III, 1956, 307); Одежа на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими золотистими іскрами (Л. Укр., III, 1952, 186); Прощаючись, Багіров від-

кликає Ясногорську вбік і, блискаючи темними іскрами косих очей, говорить із зворушливою таємничістю (Гончар, III, 1959, 201).

3. чого, перен., книжн. Найменший, але яскравий вияв якого-небудь почуття, здібності тощо. Ми друкували все те, в чому бачили іскру таланту (Фр., XVI, 1955, 332); Не вважаючи на все, що було, у неї в серці завжди жевріла іскра кохання до Романа, і останніми днями ця іскра розгоралася все більше й більше (Гр., II, 1963, 285).

◆ Аж іскри з очей посипались — про запаморочення від болю (внаслідок удару по голові й т. ін.). [Г а в р и ї л:] Вуха моє покрутив [дід Григорій] раз, та тільки ж хіба він уміє так, як отець Олександр? Щоб аж іскри з очей посипались (Мик., Кадильниця, 1959, 46); Зароніти іскру див. зароніти; Іскра божья, заст.— про чие-небудь природне обдаровання. Панночка була (і єсть) гарна.., має душу живу, і навіть іскру божу (Л. Укр., III, 1952, 744); Метати іскри — сердито, злобливо поглядати. Вона ледве не плакала від напливу почуттів, але очі її гнівно метали іскри в бік Палянички, який, очевидно, чимось насолів ланковій (Чаб., Тече вода..., 1961, 177).

ІСКРИВІТИСЯ див. скривітися.

ІСКРИНА, и, ж. Одна іскра. Блискавка кинула сяйні іскрини, Гроном торхнуло в гори й долини... (Щог., Поезії, 1958, 305); Увесь сивий від роси луг.. вигравав міріадами мерехтливих іскрин і сліпив очі (Коз., Сальвія, 1959, 78); Треба було щось робити, непослабною боротьбою підтримувати і роздмухувати ту іскрину життя, яка ще жевріла в ньому (Ткач, Моряки, 1948, 26).

ІСКРИНКА, и, ж. Зменш. до іскрина. На вершинах сосен міріадами холодних іскринок горіли сніжинки (Збан., Ліс. красуня, 1955, 57); Ласточкин дивився на нього спокійно, лагідно, з посмішкою, але твердо, і дець у глибині зіниць блимали іскринки гніву (Смолич, V, 1959, 99).

ІСКРИСТИЙ, а, е. 1. Який сяє іскрами (у 1, 2 знач.); блискучий. Сонце стояло якраз над головою і наче огнем пекло, таке було іскристе (Мирний, I, 1954, 261); Хвиля іскриста Грає вільно по синьому морі (Л. Укр., I, 1951, 17); Великі, іскристі, як вугіль, очі нерухомо світилися на нього з-під краю шинелі (Гончар, I, 1954, 150); // Пінявий, пінистий, шумливий. Впала [скорбна істота] до ніг мені з мольбою, але перешкоджає слухати дзвону кристалевих бокалів, шипіння іскристого напою (Хотк., I, 1966, 133); Говорилися промови, і іскристе вино виривало корки з пляшок (Собко, Граніт, 1937, 150).

2. перен. Яскравий, виразистий. Іскристий народний гумор, влучний дотеп.. надали творові [«Енеїди»] Котляревського національного українського забарвлення (Іст. укр. літ., I, 1954, 145); Посміхнулася Катерина своєю іскристою білозубою посмішкою (Руд., Остання шабля, 1959, 47).

ІСКРИСТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до іскристий. Хай і надалі поезія наша зберігає і розвиває романтичну іскристість своїх образів, пісенний ліризм своїх мелодій (Про багатство л-ри, 1959, 157).

ІСКРИСТО. Присл. до іскристий. Сонце піднялося вже височенько і гаряче, іскристо обливало.. хлопчика (Мирний, I, 1949, 483); Куди не кинь — Сніги, сніги блищать іскристо (Нех., Чудесний сад, 1962, 133); Розшарілась [Наталка], щоки горять, а очі весь час сміються ясно, іскристо (Гончар, II, 1959, 33); Іскристо і жарко Світиться воно [вино] (Воронько, Драгі..., 1959, 40).

ІСКРИТИ, їть, недок. 1. Викидати, розсівати іскри (у 1 знач.). Пожежа все розгорялась та розгорялась. По

сторонах тих двох високих куп огнів здіймалися нижчі, зливалися і страшенно іскрили (Мирний, III, 1954, 339).

2. Яскраво сяяти; виблискувати. Жемчуг іскрить та леліє (Федьк., I, 1960, 423); В саду іскрять сніги рожеві (Шер., Дорога., 1957, 133).

3. спец. Утворювати іскри при неповному контакті. Мотор іскрить; Рубильник іскрить.

ІСКРИТИСЯ, йтсья, недок. 1. Яскраво сяяти; виблискувати. Слово, чому ти не твердая криця, Що серед бою так ясно іскриться? (Л. Укр., I, 1951, 126); Іскриться море і грає, у сяєві міниться срібнім (Зеров, Вибр., 1966, 254); Вгорі холодним саявом іскрилися зорі (Скл., Святослав, 1959, 255); // чим. Сяяти, блищати від якого-небудь почуття (про очі, погляд). Радістю зір твій іскриться (Сос., Щоб сади., 1947, 82).

2. перен. Виявлятися яскраво, з особливою виразністю. Любов і радість в їх очах Іскриться, виграє (Гірник, Сонце., 1958, 124).

ІСКРИВЕЦЬ, вця, ч. Революціонер, що належав до групи газети «Іскра», яку заснував В. І. Ленін у 1900 році. Ленін закликав іскрівців перетворити кожний завод у фортецю робітничої партії (Біогр. Леніна, 1955, 54).

ІСКРІННЯ, я, с. Дія за знач. іскріти та іскрітися. Несправність конденсатора виявляється по сильному іскрінню на контактах переривника (Підручник шофера., 1960, 158).

ІСКРОВИЙ, а, є, спец. Стос. до електричної іскри. Іскровий розряд супроводиться характерним тріском і сліпучим саявом (Курс фізики, III, 1956, 128); // Який під час роботи дає електричні розряди у вигляді іскор. Іскровий телеграф.

ІСКРОВЛЮВАЧ, а, ч. Те саме, що іскрогасник. На збиранні і молотьбі двигуни обладнують.. іскровловлювачами (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 133).

ІСКРОГАСНИК, а, ч. Пристрій для гасіння іскор. Не можна випускати в загінку ні одного трактора, комбайна чи автомашини без іскрогасників і первинних засобів пожежогасіння (Рад. Укр., 12.VII 1963, 3).

ІСКРОМЕТНИЙ, а, е. 1. Який викидає іскри, іскриться. Згадувались студені ріки й густі ліси, ..радісне скромне сонце над неозорими просторами!.. (Донч., III, 1956, 153).

2. Яскравий, виразистий. Життєлюб і оптиміст, Рильський у приватному житті, в колі друзів завжди виділявся іскрометним гумором, дотепністю, яскравими каламбурами (Вітч., 7, 1965, 202).

ІСКРЯВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що іскрістий. Потім переведе [Марина] любий та добрий погляд своїх чорних іскрявих очей на невеличке Петрусьєве личко (Мирний, IV, 1955, 231); Тож більше полюбляв у шиби зазирнути, Як в іскрявім снігу пишає сон дібров (Рильський, Поеми, 1957, 255).

ІСКРЯНИЙ, іскрянá, іскрянé, рідко. Те саме, що іскрістий. За шпильми-скалами округи видно.. далеко темніі гаї, що попозлочувані вони іскряним сонечком (Вовчок, I, 1955, 324).

ІСКРЯНО, рідко. Присл. до іскряній. Іскряно й яро червоніють цілі різи польового маку (Н.-Лев., III, 1956, 314).

ІСЛАМ, у, ч. Магометанська релігія; мусульманство. Він визнавав за жінкою більші права, ніж дає їй іслам (Коцюб., II, 1955, 135); Кожна [релігія] висуває свого пророка-першонавчителя: християнство — Христа, юдаїзм — Мойсея, іслам — Магомета (Кол., Терен., 1959, 235).

ІСЛАМІЗМ, у, ч. Релігійна система ісламу. Храм [бога Крішні] є одним із центрів поширення новоінду-

їзму, який прагне примирити різні релігії, і в першу чергу індуїзм з ісламізмом (Минко, Намасте., 1957, 51).

ІСЛАНДЕЦЬ див. іслáндці.

ІСЛАНДКА див. іслáндці.

ІСЛАНДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до іслáндці та Ісландія. Ісландська культура.

ІСЛАНДЦІ, ів, мн. (одн. іслáндець, дця, ч.; іслáндка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Ісландії. Чимало тих ісландців, з якими ми познайомились, побували в СРСР (Літ. газ., 28.I 1958, 4).

ІСНУВАННЯ, я, с. 1. тільки одн. Буття; наявність кого-, чого-небудь у дійсності. Адвокат.. за допомогою довгої судової процедури довідався про існування братів (Фр., VI, 1951, 203); Усміхалася [мати], коли бачила Марусю, як вона, вернувшись із садка, пурхала по хаті, щебетала, а кожний рух, кожне слово, кожна інтонація були насичені щастям, безмірною радістю існування (Хотк., I, 1966, 102); Безпосереднім чуттям упевняємось ми в існуванні Часток матерії (Зеров, Вибр., 1966, 136); Протягом свого існування Академія наук УРСР невпинно розвивалась, масштаби й обсяг її наукової діяльності безперервно розширялися (Наука., 12, 1957, 7).

2. Життя, спосіб життя. Робота лежить, а я мучуся бездіяльністю.. От вам.. опис мого існування (Коцюб., III, 1956, 440); Кількаденне напівголодне існування та сила викурених цигарок небезпечно гойднули його голову і одразу примусили знову сісти на ліжко (Епик, Тв., 1958, 244); Існування рослини при такій температурі — неможливе (Гончар, Таврія, 1952, 113).

Засоби на (до) існування див. засіб.

ІСНУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Бути в дійсності; бути. Чи видавництво існує, чи припинило свою діяльність? (Мирний, V, 1955, 433); — Життя на Марсі існує, але чи єсть там люди і які вони, поки що невідомо (Тют., Вир, 1964, 42); Поки існує імперіалізм, людство не може бути спокійним за своє майбутнє (Програма КПРС, 1961, 24).

2. Бути живим; жити. [О л е к с і й:] А зайвий розум не завжди буває в пригоді людині, часто розум і шкодить, — все залежить від умов, в яких чоловік існує (Кроп., V, 1959, 547); Душа чогось шукала, хотілося якось особливо існувати на землі, між людьми (Ле, С. Голубар, 1950, 46); — Для чого ви існуєте чи то, пак, живете? (Гончар, Тронка, 1963, 118).

ІСНУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до існувати 1. Треба поліпшити існуючу систему контролю якості (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2)

ІСПАНЕЦЬ див. іспáнці.

ІСПАНКА¹ див. іспáнці.

ІСПАНКА², и, ж. Дуже важка форма грипу, що в 1918—1919 рр. охопила багато країн світу. В 1918 р. так звана іспанка (грип).. протягом 1,5—2 років звела в могилу до 20 млн. чоловік (Підручник дезинф., 1953, 58).

ІСПАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до іспáнці та Іспанія. Іспанська мова.

ІСПАНЦІ, ів, мн. (одн. іспáнець, вця, ч.; іспáнка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Іспанії. З Константинополя сіло багато пасажирів. Французькі попи, турецькі офіцери з жінками і дітьми, албанці, іспанки, грецькі попи (Коцюб., III, 1956, 348); Так (Pont d'Espagne) місток звуть, що провадить Від французів до іспанців (Л. Укр., IV, 1954, 155).

ІСПИТ, у, ч. 1. Перевірка знань з якого-небудь навчального предмета; екзамен. Лукіяновича не бачив, бо у нього були саме іспити (Коцюб., III, 1956, 324); — Він складе іспит і може собі відпочивати ціле літо (Хотк., I, 1966, 159); Останній день іспитів на

закінчення семирічки був і прощанням Захара з школою (Ле, Право., 1957, 16).

△ Державні іспити див. державний.

2. Перевірка яких-небудь якостей, властивостей і т. ін. При першій зупинці коня іспити припиняють (Конярство, 1957, 110).

◇ Витримувати (вїтримати) іспит — виявлятися добрим, придатним для чогось. — Наша сталь витримала іспит в грізні роки війни (Рибак, Час., 1960, 797).

ІСПИТНИК, а, ч. Той, кого іспитують.

ІСПИТНИЦЯ, і, ж. Жін. до іспитник.

ІСПИТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до іспитувати; // у знач. ім. іспитований, ного, ч. Той, кого іспитують. Испитованому подали шаблю (Кач., II, 1958, 458).

ІСПИТОВИЙ, а, е. Стос. до іспиту. Віктор.. писав іспитовий диктант (Автом., В. Кошик, 1954, 292); Двоє саперів вирядили Шостопалька на відчайдушне іспитове для нього бойове завдання (Ле, Клен. лист, 1960, 138); Испитовий період; // Признач. для проведення іспитів. З іспитової кімнати вибіг лютий кандидат (Фр., X, 1954, 86); Испитова комісія.

ІСПИТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Проводити іспит; экзаменувати. — А скажіть, .. як шийються жіночі черевики-виворотки? — почав іспитувати Хома (Тулуб, Людолови, I, 1957, 200).

ІСПИТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. Скласти іспит (у 1 знач.); экзаменуватися.

ІСТЕРИК, а, ч. Той, хто хворіє на істерію. Щось сміється в грудях і ридає. Що мені? Чи я істерик? Чи поет, чи хорий? (Коб., III, 1956, 80).

ІСТЕРИКА, и, ж. Напад істерії. Раптом.. почувся страшний крик правдивої істерики (Л. Укр., III, 1952, 542); Поручик.. упав на стіл головою і забився в істериці (Панч, В дорозі, 1959, 79).

◇ Впадати (впасти) в істеріку див. впадати¹.

ІСТЕРИЧКА, и, ж. Жін. до істерик. — Неля в нас істеричка. Вона не зовсім психічно здорова (Вільде, Сестри., 1958, 403).

ІСТЕРИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до істерії. Я .. б'юся руками об двері, наскakuю на жінку, що в істеричному нападі ламає руки... (Коцюб., I, 1955, 418).

2. Схильний до істерії; хворий на істерію. Настуся була зроду істерична й трохи психопатка (Н.-Лев., IV, 1956, 230); Що то за кара божя глядіти за істеричними та ще розпещеними людьми (Л. Укр., V, 1956, 416).

3. Характерний для істерика; такий, як при істериці. — Доки в ній [панночці] душі докопавшся, то її істеричні нерви затруять тобі ціле життя (Фр., VI, 1951, 266); Її регіт стає все більш істеричним і раптом переходить у плач (Коч., II, 1956, 221); * У порівн. Засміялася [Оленка] якимсь дивним, горловим, наче істеричним, сміхом (Кучер, Трудна любов, 1960, 436).

ІСТЕРИЧНІСТЬ, ності, ж. Стан і властивість за знач. істеричний 3. Інколи [Ліда] нервова, збуджена до істеричності, інколи млява, лінива, до всього байдужа (Собко, Шлях., 1948, 58).

ІСТЕРИЧНО. Присл. до істеричний 3. Несподівано вона істерично заридала голосно (Н.-Лев., IV, 1956, 254); Перелякане жіноцтво істерично кричало (Бурл., О. Вересай, 1959, 14).

ІСТЕРІЯ, і, ж. 1. Функціональне нервово-психічне захворювання, що характеризується підвищеною емоційною збудженістю й супроводжується риданням, сміхом, криком, корчами, а також розладом чутливості, рухомої сфери й т. ін. Він, сам себе не тямлячи, в якимсь припадку екзальтації, істерії, божевілля протягає обі руки поза острішок оборога і щосили кричить: — .. Тут [над селом] тобі [градовій зливі] не

місце! (Фр., IV, 1950, 338); Треба вважати загальнови-знаним, що істерія є продуктом слабкої нервової системи (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 151).

2. з означ. і чого, перен. Хворобливий інтерес, посилене прагнення до чого-небудь; гарячкова діяльність у якомусь напрямі. Вороги миру роздувають воєнну істерію (Літ. газ., 8.IX 1961, 1).

ІСТИК, а, ч. Паличка з залізним наконечником для очищення лемеша або чересла в плузі від прилиплої землі. Семен обчищав істиком леміш та.. йшов за плугом (Коцюб., I, 1955, 110); Іде [Скиба], пильний, до сошників доглядається, істиком почищає (Головко, I, 1957, 332).

ІСТИНА, и, ж. 1. Те саме, що правда 1. Те, що було тільки чуткою, — сталося істиною (Хотк., I, 1966, 157); [Д у б и н а:] Наука без суперечок не буває. У суперечці народжується істина (Мороз, П'єси, 1959, 221).

2. книжн. Моральний ідеал, справедливість. Боротьба за велику комуністичну істину породила титанічні вияви емоцій у народній творчості (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 67).

3. філос. Достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей. Ленін показав, що буржуазні реакційні ідеологи не хочуть визнавати об'єктивної істини (Біогр. Леніна, 1955, 104); Істина завжди конкретна, тобто питання про істинність завжди розв'язується в певних, конкретних умовах, на основі знання суті питання (Логіка, 1953, 90).

△ Абсолютна істина див. абсолютний.

4. Положення, твердження, судження, перевірене практикою, досвідом. Якось у розмовах із старими начитаними аксакалами натрапив [Синявін] на цікаві притчі й мудрі істини життя (Ле, Міжгір'я, 1953, 27); Завше треба пам'ятати істину одну, просту: У житті потрібно мати Мрію, прагнення, мету! (Воскр., 3 перцем!, 1957, 80).

ІСТИННИЙ, а, е. 1. Який відповідає істині (у 1, 3 знач.); правильний, правдивий. Два протилежні судження не можуть бути разом істинними, але вони обидва можуть бути хибними (Логіка, 1953, 67).

2. Дійсний, справжній, непідроблений. — Я вам розкажу саму істинну правду (Кв.-Осн., II, 1956, 308); Коли минає час, усе дрібне стає дрібнішим і непомітнішим, а те, що було істинним і величним, на відстані вимальовується ще величніше і яскравіше (Гур., Наша молодість, 1949, 234).

ІСТИННІСТЬ, ності, ж, книжн. Абстр. ім. до істинний. Володимир Ілліч писав, що об'єктивним критерієм істинності знань про навколишній світ, про закони природи й суспільства є практика (Наука., 4, 1960 25): Якщо ми визнаємо, що критерій істинності є одним з найважливіших критеріїв в оцінці художніх творів, проблема правди в мистецтві набирає першорядного значення (Рад. літ-во, 1, 1957, 22).

ІСТИННО. Присл. до істинний 2; справді. — Істинно, ти щасливий батько, маючи таку дочку добру, розумну та ще й красиву (Кв.-Осн., II, 1956, 324).

ІСТМАТ, у, ч., розм. Скорочення: історичний матеріалізм.

ІСТОРІЗМ, у, ч. 1. Діалектичний принцип вивчення та оцінки предметів і явищ у їх історичному розвитку. Глибокий марксистсько-ленінський історизм у підході до письменників минулого.. допоможе нашим історикам змалювати правдиву й широку картину розвитку української літератури (Про багатство л-ри, 1959, 69).

2. Відтворення минулого в мистецтві; захоплення минулим. Художник вдало обрав для розкриття своєї ідеї — боротьба людини з природою — історичну

подію. (Та, мабуть, у цьому — в історизмі — і сила видатніших творів) (Баш, Надія, 1960, 247).

ІСТОРИК, а, ч. Фахівець з історії (у 4 знач.). Начко виклав розвідку ясно й зрозуміло, з безсторонністю і спокоем історика (Фр., VI, 1951, 249).

ІСТОРИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до історії (у 1—5 знач.). Дослідники повинні з'ясовувати й глибоко мотивувати історичну закономірність постанов партії й уряду, їх об'єктивну необхідність та обумовленість (Ком. Укр., 5, 1960, 44); Нам потрібний для збірника всякий матеріал, особливо ж бажалось би мати історичний (Коцюб., III, 1956, 237); Засвоєння історичних знань учнями особливо важливе тому, що наше молоде покоління.. не пройшло тієї великої школи життя та боротьби, що випала на долю старшого покоління (Укр. іст. ж., 1, 1960, 87); Історичні дослідження; // Признач. для висвітлення питань історії (у 3, 4 знач.). Історичний журнал; // Признач. для підготовки істориків. Історичний факультет; // Признач. для зберігання й показу пам'яток історії. Історичний музей організував виставку (Рад. Укр., 12.XI 1948, 3); // Опертий на минуле. Чим краще ми знатимемо історичний досвід, тим успішніше зможемо вирішувати актуальні питання сучасності (Ком. Укр., 10, 1966, 24).

2. Який існував у дійсності, відповідає реальній дійсності; невигадааний. Подія, про яку.. згадував гуцул, дійсно мала місце й була історичним фактом (Хотк., II, 1966, 364); Історична особа.

3. Важливий для історії, який увійшов в історію (у 4 знач.); знаменний. Перемога Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні мала всесвітньо-історичне значення (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 22); Ніхто ще не знав про його призначення, про історичну нараду, в якій він за одним столом з народними полководцями щойно брав участь (Гончар, II, 1959, 400).

4. Який висвітлює відображає події з історії (у 4 знач.). — Коли в вас є наукові історичні книжки, то будьте ласкаві, дайте мені.., — сказала Ватя (Н.-Лев., IV, 1956, 103); Добре було б, якби хто написав довгу повість історичну і другу з сучасного життя (Л. Укр., V, 1956, 115); Це була історична картина (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 79); // В основу змісту якого покладено факти, події з історії. Історичні пісні.

5. Який підходить до явищ із погляду їх виникнення та розвитку; який розглядає явища в зв'язку з конкретними умовами їх існування на різних етапах розвитку. Марксизм вимагає безумовно історичного розгляду питання про форми боротьби (Ленін, 11, 1949, 181); // Який відображає, вивчає що-небудь у його послідовному розвитку. Історичний словник — словник, що ставить своїм завданням простежити історію слів даної мови (Сл. лінгв. терм., 1957, 77); Історична фонетика.

△ **Історичний матеріалізм** — наука про загальні закони розвитку суспільства та їх дію в різних суспільно-економічних формаціях. Історичний матеріалізм розкриває загальні закони розвитку суспільства й тим самим озброює всі суспільні науки методом пізнання (Наука.., 2, 1967, 3).

6. Пов'язаний з певним періодом розвитку суспільства; не вічний, минущий. Силою історичних обставин українські землі були розшматовані на кілька частин (Рильський, III, 1956, 40); Історична категорія.

7. Який стосується того часу, від якого збереглися речові пам'ятки; протилежне до історичний. Щоб зберегти Будапешт, врятувати від загибелі його історичні цінності, пам'ятки культури й мистецтва,.. радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції (Гончар, III, 1959, 236); Історична доба; Історичні пам'ятки.

ІСТОРИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. історичний 2. Історичність описаної події.

ІСТОРИЧНО, присл. 1. У процесі розвитку, зміни чого-небудь. У 1935 р. партія й уряд прийняли генеральний план реконструкції Москви, за яким зберігалось радіально-кільцеве планування міста, що склалося історично (Ек. геогр. СРСР, 1957, 126); Оскільки поняття стилю творилося історично і змінювалося в часі, то ми й зараз вживаємо його для означення сумарного стилю мистецтва певної епохи (Рад. літ-во, 1, 1961, 25).

2. Будучи зумовленим історією (у 1, 2 знач.). Перехід від соціалізму до комунізму є закономірний, історично неминучий процес (Наука.., 3, 1959, 1); Ці завдання [побудова стрункої системи світового господарства, знищення класів і т. ін.].. виконати може лише історично покликаний до цього клас — пролетаріат (Еллан, II, 1958, 93).

3. Спираючись на історію (у 1—3 знач.). Ми, нащадки, підходимо до оцінки діяльності Плеханова строго історично (Рад. Укр., 11.XII 1956, 3); Історично доведено, що класика була й залишається тим ґрунтом, на якому виникла, розвивалася і продовжує розвиватися кожна національна драматургія (Мист., 1, 1966, 8).

ІСТОРИЙКА, и, ж. Зменш. до історія 6, 7. Вони годували їх, поїли.., читали їм казки й історійки, щоб не скучали (Козл., Мандрівники, 1946, 32); Я ніяк не могла себе побороти, щоб не розповісти тобі й про цю історійку (Коб., III, 1956, 139).

ІСТОРИОГРАФ, а, ч. 1. Фахівець з історіографії (у 1 знач.). Велика заслуга Франка як історіографа полягала, зокрема, в тому, що він вів нещадну боротьбу проти реакційних істориків і соціологів (Ком. Укр., 8, 1966, 61).

2. заст. Історик. — А кого ти знаєш із історіографів.., який зумів би достойно описати, як війська імперії пройдуть по Болгарії..? (Скл., Святослав, 1959, 511).

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до історіографії. Основним джерелом для письменника є історіографічний матеріал: документи епохи (Смолич, VI, 1959, 151).

ІСТОРИОГРАФІЯ, і, ж. 1. Наука, що вивчає розвиток і нагромадження знань з історії суспільства, а також історичні джерела. Історіографія.. розвивається під впливом інтернаціональних шкіл і метод (Фр., XVI, 1955, 385); Одним з важливих завдань радянської історіографії є висвітлення історії Запорізької Січі (Розв. науки в УРСР.., 1957, 45).

2. Сукупність історичних творів, що стосуються певного періоду або якої-небудь проблеми; історична бібліографія. Історіографія «Слова о полку Ігоревім».

ІСТОРІЯ, і, ж. 1. тільки одн. Закономірний, послідовний розвиток дійсності; зміни в дійсності, у процесі життя. Історію творять тепер самостійно мільйони і десятки мільйонів людей (Ленін, 27, 1951, 133); Історія летить невпинним маховим колесом (Хотк., II, 1966, 69); Соціалізм неминуче восторжествує в цілому світі. До його повної перемоги веде закономірний поступальний розвиток історії (Рад. Укр., 24.XI 1960, 1).

◇ **Кі́лесо істо́рії поверта́ти наза́д** (зупиня́ти і т. ін.) див. кі́лесо.

2. тільки одн., чого. Процес розвитку, зміна чого-небудь; події в процесі життя народу, його певної частини тощо. Тяжко, тяжко мені стало, Так, мов я читаю Історію України (Шевч., I, 1951, 249); Оце маю Вам подати одну сторінку з історії переселення на Сибір, може цікаво, то надрукуєте (Л. Укр., V, 1956, 69); — Ось місце те, зв'язане з історією усієї Гуцульщини, .. з іменем Довбуша! (Хотк., II, 1966, 408); Він ходить і ходить по кімнаті, .. увесь поринає в за давнену ворож-

нечу між людьми і паном, в історію села (Стельмах, I, 1962, 352).

△ **Історія хвороби** — медичний документ про стан здоров'я хворого, який заповнює лікар від початку лікування до його закінчення. В кожному кабінеті, а їх було три, сиділи лікарі — приймали хворих. На кожного писалася історія хвороби (Збан., Сеспель, 1961, 50).

3. тільки одн. Сукупність фактів і подій, які належать до минулого. Я брав навмисне «об'єктивні» теми, ніби з історії, або з чужого мені соціального осередку (Л. Укр., III, 1952, 690); — Розмовляв з найстарішими людьми села, які вже між небом і землею ходять. Надзвичайно самотні є типи. А скільки життя, живої історії збереглося в їхній пам'яті! (Стельмах, I, 1962, 275).

◇ **Входити (увійти) в історію** див. входити; **Видіти в історію** — перестати існувати; зникнути.

4. тільки одн. Наука про загальний розвиток того чи іншого народу, країни або всього суспільства. Я був учителем вищої початкової школи.. Викладав фізику, природознавство, географію, історію, гімнастику (Довж., I, 1958, 14).

5. тільки одн. Наука, що вивчає хід розвитку, послідовні зміни якої-небудь галузі природи, культури, знання. Найбільше діалектологія пов'язана з курсом історії мови (Нариси з діалектології.., 1955, 5); Історія літератури.

6. Оповідання, розповідь про кого-, що-небудь. А вже історій різних цікавих знає Марія Іванівна — годі й казати (Коп., Вибр., 1953, 532); Цікаві історії нам Вася теплими вечорами розповідав (Ковінька, Кутя.., 1960, 29).

7. розм. Подія, пригода, випадок і т. ін. Після якоїсь гучної.. історії Якіма.. випроводили з університету (Н.-Лев., I, 1956, 182); Всім [співробітникам] була звісна трагікомічна історія, як заграничний політик прийшов до наступника престолу (Фр., IV, 1950, 38); Зіньку дуже вразила історія біля купальні. Якщо Прохор зважився на такий вчинок, значить, ..не любить він її (Шиян, Баланда, 1957, 156); // Події, факти тощо, пов'язані з ким-, чим-небудь. Все село знало цю історію з Одаркою Мамотівною, як Васюта закохався в неї, а вона його водила-водила та й пішла в Чорновус за багатира (Гр., II, 1963, 349); Давлячись словами і захищаючись від обурення, парубок розповідає історію діда Дуная (Стельмах, I, 1962, 438).

◆ **Вічна (звичайна, відвічна, старá) історія** — про те, що повторюється; те саме. Знову вийшла стара історія: вважався на одному факультеті, а лекції слухав на іншому (Довж., I, 1958, 21); **Історія з географією, жарт.** — несподіване ускладнення, несподівана неприємність.

ІСТОТА, и, ж. Живий організм; людина, тварина. Мої очі.. ані на хвилину не відривалися від тої загадкової істоти (Фр., II, 1950, 95); Ні доріжки, ні найменшого сліду присутності хоч якої живої істоти (Хотк., II, 1966, 272); На такому раціоні жодна істота не виживе (Збан., Єдина, 1959, 97); // у сполуч. зі сл. в с я, ц і л а та присв. займ. Сукупність усіх фізичних і душевних сил та властивостей людини. До серця б'є гаряча хвиля; дика, непереможна згага життя.. сповняє усю його істоту... (Коцюб., I, 1955, 367); Дивне діло тая філологія! ніколи ніяка наука не могла заволодіти цілою моєю істотою так сильно, як вона (Крим., Вибр., 1965, 592); Дух руйнування був противний його істоті (Тют., Вир, 1964, 391); // з означ. Людина, тварина як носій якоїсь властивості, якості тощо. — Може, його на добре й учено, та, мабуть, панську істоту не переробиш! (Вовчок, I, 1955, 66); Жінка робила вра-

ження затурканої, забитої істоти, що, мабуть, на другий день після весілля вже була віддана під владу свого чоловіка (Тют., Вир, 1964, 181).

ІСТОТКА, и, ж. Зменш.-пестл. до істота. Побіч страшної фігури мужа якось ніби не помічали маленької істотки, але тепер от всі почули якось, що воно всім рідне, всім любе, і жаль брався серця, що от має гинути (Хотк., II, 1966, 259); Він.. намацав там [під ліжком] справді маленьку, ледве живу від переляку й диму істотку (Сенч., Опов., 1959, 95).

ІСТОТНИЙ, а, е. 1. Який становить суть або стосується суті чого-небудь; дуже важливий, значний, вагомий. Проблема подолання істотних відмінностей між містом і селом постала перед нами як одне з невідкладних завдань (Ком. Укр., 12, 1959, 32); Істотною ознакою предмета називається та ознака, яка відбиває корінну, найбільш важливу властивість предмета (Логіка, 1953, 19); Наші критики і літературознавці у великому боргу перед літературою, істотні елементи якої — стиль, форма, мова — залишаються поза їх увагою (Рильський, III, 1956, 72).

2. заст. Дійсний, реальний, справжній. На обличчя істотний Степан, але не він (Сл. Гр.).

ІСТОТНІСТЬ, ності, ж. 1. Абстр. ім. до істотний 1. Говорили й чоловіки. Ці не смакували подробиць, як жінки, а розглядали факт у самій його істотності (Головка, II, 1957, 113).

2. заст. Дійсність, реальність, справжність. Хай пензель твій буде блискучим ланцетом істотності і кометою в майбутнє... (Еллан, II, 1958, 64).

ІСТОТНО. Присл. до істотний 1; дуже сильно. Первісне людське стадо раннього палеоліту за своєю організацією було ще близьке до стада людиноподібних мавп, але вже істотно відрізнялось від нього (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 16); У деяких видів [земноводних] (зокрема у тритонів) нях істотно допомагає при відшукуванні їжі (Визначник земноводних.., 1955, 15).

ІТАЛІЄЦЬ див. італійці.

ІТАЛІЙКА див. італійці.

ІТАЛІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до італійці та Італія. Італійська артистка вийшла й заспівала італійську арію з «Вільгельма Телля», а потім з «Лучії» (Н.-Лев., III, 1956, 312); Просто перед ним здіймався королівський замок з невеликою вежею в стилі італійського Відродження (Тулуб, Людолови. I, 1957, 5); Італійська мова.

△ **Італійський страйк** — страйк, під час якого робітники залишаються на підприємстві, але не працюють або вдають, що працюють.

ІТАЛІЙЦІ, ів, мн. (одн. італієць, ійця, ч.; італійка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Італії. Якесь живе молоденьке личко італійки виглянуло до мене, наче з зеленого виноградного листя (Н.-Лев., III, 1956, 313); Раз якось навідався до його один італієць (Коцюб., III, 1956, 8); І трудящі країн споминають тебе [Леонардо да Вінчі]. Італійців минуле в тобі голубе! (Тич., II, 1957, 285).

ІТАЛІК див. італіки.

ІТАЛІКИ, ів, мн. (одн. італік, а, ч.). Племена, що населяли Апеннінський півострів у першому тисячолітті до нашої ери. Римських демократів підтримала частина італіків (Іст. стар. світу, 1957, 172).

ІТАЛЬСЬКИЙ, а, е. Стос. до стародавньої Італії, італіків.

ІТЕЛЬМЄН див. ітельмєни.

ІТЕЛЬМЄНИ, ів, мн. (одн. ітельмєн, а, ч.; ітельмєнка, и, ж.). Північна народність, що живе на західному березі Камчатки; камчадали.

ІТЕЛЬМЄНКА див. ітельмєни.

ІТЕЛЬМЄНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ітельмєн. *Ітельмєнська мова.*

ІТЕРАТИВНИЙ, а, е, лінгв. Який означає дію, що повторюється; багаторазовий, повторний. *До характерних у значній мірі й для сучасної української мови чергувань.. належать.. протяжні й ітеративні (повторно-многократні) форми дієслів (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 276).*

ІТІ (ІТИ), іду́ (йду), іде́ш (йде́ш); мин. ч. ішо́в (йшов), ішла́ (йшла), ішло́ (йшло), ішли́ (йшли); на-каз. сп. іди́ (йди); недок. 1. Ступаючи ногами. пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварин); протилежно с т о я т и, б і г т и. *Ой по горі роман цвіте, Долиною козак іде Та у журби питається: — Де та доля пишається? (Шевч., II, 1953, 294); Чіпка позаду [товариства] нога за ногою суне... Так ведмідь іде нехотя за циганом (Мирний, I, 1949, 288); Володя спочиває не хоче, все йде та йде (Сос., II, 1958, 358); // Пересуватися кроками певним чином, у якийсь спосіб. Хмарою йдуть люди (Номис, 1864, № 7678); Венера без спідниці, боса, В халатику, простоволоса, К Вулкану підтюпцем ішла (Котл., I, 1952, 206); І дівчина, обсіпана квітками, Іде, немов пливе лебедонька в воді (Рильський, I, 1960, 160); // Пересуватися кроками, виконуючи певну роботу, завдання тощо.— Цілий вік з тебе луску шкребли, а ти, воле, у плузі йди! (Коцюб., II, 1955, 17); Попереду йшов Мар'ян Поляруш. Перед ним з шипінням і посвистом розступалася трава, а на гребені покосу тремтіли. тендітні, наче виткані з неба, дзвіночки (Стельмах, I, 1962, 520); Сивий Кіндрат підхопив молодицю Й півнем круг неї навприсяжки йде (С. Ол., Вибр., 1959, 101); // Іхати, скакати верхи. Раз на північ ішов караван, щоб одправить за море Награбовані скарби з руїн фараонів забутих (Л. Укр., I, 1951, 424); Війська йшли і йшли в безконечнім кіннім строю, на галопі проходили через вишневі українські села (Гончар, II, 1959, 233).*

◇ **Блудом іті див. блуд²; Іті в нбгу див. ногá; Іті по п'ятах див. п'ятá.**

2. Рухатися в якомусь напрямі (про види транспорту та інші засоби пересування); іхати, плисти, летіти. *Весь час погода така тиха, що навіть не помічаю, чи йде пароплав [пароплав], чи стоїть (Коцюб., III, 1956, 347); Ешелони щоночі ідуть через міст на Полтаву (Перв., II, 1948, 108); Десь у західній частині неба, здається, літак гуде.. Видно, йде на дуже високій висоті (Гончар, Тронка, 1963, 252); Регулювальники спокійно спостерігали за двома машинами, що йшли по центральній доріжці мосту (Загреб., Європа. Захід, 1961, 108); // Пересуватися, іхати на якомусь із видів транспорту (про людей) Наш корабель маневрував. Капітан сам став біля керманіча.. Ішли — на диво (Ю. Янов., II, 1958, 90); Мати Кібела Пишно в короні зубчатій по Фрігії йде в колісниці (Зеров, Вибр., 1966, 253); Іти під вітрилами; Іти на лижах; // Пливти, перелітати з одного місця в інше (про косяки риб, зграї птахів і т. ін.). Скрізь [через пересип] були прокопані єрики, цебто канави, кудюю ціле літо йшла дрібна кефаль з моря в озеро жирувати на плавнях (Н.-Лев., II, 1956, 226); [К р и м (підвів голову вгору):] То лебеді. [З о р я:] Не бреші. Вони в цю пору не йдуть (Корн., II, 1955, 214); // Пересуватися в небі (про небесні світила, хмари). Сонце йде І за собою день веде (Шевч., II, 1953, 357); Над селами, над нивами, Лугами та долинами Велика хмара йшла (Гл., Вибр., 1951, 70); // Текти (про воду, хвилі й т. ін.). Буруни йшли невпинно.. і заливали берег (Коцюб., I, 1955, 392); Хвиля йшла на прибережний глей (Бажан, I, 1946, 141); // Пливти, розходитися по поверхні води. Ідуть по воді кола (Тют., Вир, 1964, 532);*

// Переміщатися в певному напрямі (про електричний струм, різноманітні імпульси тощо). Промінь світла від одного її [Галактики] краю до другого йде близько 100 000 років (Астр., 1956, 7); Шлях, яким іде нервовий імпульс,— рефлекторна дуга,— складається з великої кількості послідовних нервових клітин, які не переходять безпосередньо одна в іншу (Наука., 7, 1963, 29); — Коли навколо тебе всі трудяться, щось творять, то відповідні біотоки й на тебе йдуть (Гончар, Тронка, 1963, 334); // Пересуватися під дією прикладеної сили. Там цілиною йдуть леміш і рало (Зеров, Вибр., 1966, 27); // Переходити, передаватися з рук у руки. Лунають весело пісні, Палає дуб столітній; І з рук до рук серед гульні Йде кухоль заповітний (Граб., I, 1959, 417); // Пересилатися поштою, телеграфом (про листи, посылки тощо). Є в мене такі приятелі, що до них по 9 днів мої листи йдуть (Л. Укр., V, 1956, 429); Хтось йому, мабуть, сказав, що солдатські телеграми йдуть задурно (Хотк., I, 1966, 178); Книги, книги, вічні книги Йдуть з Болгарії мені (Воронько, Драгі., 1959, 35); // Проходити, пролізати в що-небудь, через щось або виходити, вилазити з чогось. [С е с т р а М а р х в а:] Далі ключ не йде! Силкуюсь, силкуюсь, а він став та й не подається (Мирний, V, 1955, 108); Нюхає Лисичка — добра страва! Встромляє голову до горнятка, не йде голова! (Фр., IV, 1950, 57).

Іті в за́токи (за́току) див. за́тока; Іті на дно див. дно; Іті на поса́дку див. поса́дка.

3. Виходити, вирушати в певному напрямі, до кого-небудь. *Одного ранку лежу я та думаю, коли в хату вбігла Катря.— Іди, йди, хутенько йди, Усте! — Куди йти? — До панночки, до панії! (Вовчок, I, 1955, 111); — Не йди, зостанься тут. Є схови серед скель (Зеров, Вибр., 1966, 26); // Впрушати куди-небудь у певну пору. — Куди ж ти оце йдеш проти ночі? — питаю я в його (Н.-Лев., III, 1956, 268); Поїзд іде о шостій годині вечора; // з інфін., по кого — що, до чого, на що і т. ін. Виходити, вирушати куди-небудь із певною метою. Сестра плаче, — йде шукати Братів на чужину... (Шевч., I, 1951, 388); Він.. ішов по воду (Вовчок, I, 1955, 295); Сам сердився на себе.. — і винувато йшов до худоби (Коцюб., II, 1955, 334); — Ідіть по Кирдягу! — наказав Бульба, і з десяток козаків кинулись через бурхливу юрбу по Кирдягу (Довж., I, 1958, 234); — Так це ж ще далека справа, — мовив котрийсь. — Не тоді ж собака годувати, як на полювання йти... (Бурл., Напередодні, 1956, 415); // перев. від кого — чого, звідки. Залишати, покидати кого-, що-небудь; відходити, забиратися.— А вам, люди добрі, хоч би ви й старости, хоч би ви й хто, одно слово кажу: ..ідіть честю з нашої хати (Кв.-Осн., II, 1956, 300); [М а р у с я:] Ідіть краще відсіль та ляжте виспиться (Мирний, V, 1955, 79); [К а й Л е т і ц і й:] Мушу йти додому, щасливі зоставайте.. [Р у ф і н:] Іди здоров! (Л. Укр., II, 1951, 375); Чого ж ти плакала так гірко, коли йшла від мене пріч? (Сос., II, 1958, 138); // У формі наказ. сп. разом із дієсловами наказ. сп. підсилює спонукування до якої-небудь дії. — Гонту забавляйте З півпруга, а там нехай. Ідіть же гуляйте... (Шевч., I, 1963, 122); — А тепер вчися, Тимофію, і грамоти, і говорити! — з розмаху ляснув його по плечі немолодий коваль Кирило Іванишин.— Та йди ж, бісів сину, людям поклонися за честь (Стельмах, II, 1962, 20).*

Іді́ (іді́ть) собі — уживається при розставанні як спонукування, щоб хтось відходив. — *Нехай тебе бог прощає Та добрії люде; Молись богу та йди собі — Мені легше буде (Шевч., I, 1963, 27); — Ідіть собі, панове-молодці. І ти йди,— тихо й спокійно сказав Бульба (Довж., I, 1958, 238).*

◇ **Іді (ідіть) [собі] геть** (до ліха, до чорта, з очей, на чотіри вітри, під три чорті і т. ін.) — уживається як лайка, якою проганяють або проклинають когось. — *Йди собі к бісовому батькові із своїм розумом!* — Уже навсправжки лаялися селяни (Мирний, IV, 1955, 246); — *А йдіть ви собі до лиха з вашим хабарником примарем та з докторами!* — вибухнув Замфір (Коцюб., I, 1955, 213); **Іді (ідіть) здоров (здорові, з ббогом, в мірі)** — уживається під час прощання як побажання здоров'я, щастя, спокою. *Тут Юрша спинив його.. — Іди в мирі і роби, що знаєш* (Оп., Іду., 1958, 506); **Іті в [сирі] зємлю (на той світ, на небо)** — умирати. *Іди собі, мале дитя, у сирі зємлю, поки не зазнало лиха, іди малим — і краще, і легше* (Мирний, V, 1955, 334); [С е м п р о н і й:] *Про віру я перечитись не буду, але ж гадаю, що не всі готові на небо йти...* (Л. Укр., II, 1951, 475); **Іті на пенсію див. пенсія; Іті під ніж:** а) лягати на операцію. — *Ти одразу й сама не хотіла йти під ніж. Навіть плакала* (Кучер, Трудна любов, 1960, 338); б) жертвувати собою. *Ні, він не міг далі слухати, не міг пробувати далі в товаристві шалених, що самохіть йдуть під ніж...* (Коцюб., I, 1955, 162); **Іті світ за очі** — вирушати в далеку дорогу, невідомо куди. [М а р у с я:] *Слухай, Микито! Похвалаясь ти йти світ за очі...* (Кроп., I, 1958, 99); *Дівчина, яка народила дитину до заміжжя, мусила йти від батьків, іти світ за очі шукати своєї долі, а радше — недоли* (Рад. Укр., 6.II 1964, 3); **Іті у відста́вку див. відста́вка; На завда́ння йти див. завда́ння; На за́сідку (за́сіди) йти див. за́сідка; У го́сті йти див. гість.**

4. Наближатися до кого-, чого-небудь; надходити, під'їжджати. [В і д ь м а:] *А он, чи бачиш, на могилі Очима лупа кошеня? Іди до мене. Кицю, кицю... Не йде прокляте бісеня!* (Шевч., II, 1963, 308); [Р і ч а р д:] *Щось мріє, наче хтось іде чи їде...* (Л. Укр., III, 1952, 102); *Тінь одділилася від тину і закричала:— Хто іде?* (Сос., I, 1957, 445); *Маковейчик, підслухуючи розмову на КП, радісно вигукнув:— Самохідки! Самохідки йдуть на поміч!* (Гончар, III, 1959, 242); // Заходити до якогось приміщення. [С е с т р а М а р х в а:] *Хто там?* [К н у р и х а:] *Добридень вам. Чи можна увійти?* [С е с т р а М а р х в а:] *Ідіть, ідіть* (Мирний, V, 1955, 67); *Чорне озеро ярмарку вливається струмочком в каплицю; одні йдуть, другі виходять* (Коцюб., II, 1955, 238); *Як ішов [Давид] у хату, взяв вила-трійчатки й поставив у кочергах* (Головко, II, 1957, 135); // до кого. Дозволяти комусь брати себе на руки (про маленьких дітей, малят тварин). — *Та вже всміхався [дочка], сестриці-голубоньки, і рученята до мене простягає; вже знає мене; ні до кого не йде, тільки до мене* (Вовчок, I, 1955, 65).

◇ **Все йде до рук кому** — комусь завжди щастить, усе вдається. *Не гудили і Гальчука, та більш Петра як ватажка у всіх ділах питались. Мовляв, йому все йде до рук, уміння в нього й віра, до праці він і до наук...* (Дор., Три богатирі, 1959, 49).

5. перен. Прямувати, рухатися, розвиватися в якому-небудь напрямі. *Під стягом радянським ми дужими стали І в світ комунізму велично ідем* (Рад. Укр., 22.XI 1949, 1); *Кругом шумить, цвіте моя Вкраїна і все вперед іде* (Сос., I, 1957, 446); *Шляхом збільшення випуску продукції йде хімічна, легка й харчова промисловості* (Наука., 1, 1959, 1).

Гігáнтськими кро́ками йти вперéд див. гігáнтський.
6. перен. Ставати, влаштовуватися, найматися кудись на роботу. *Знемігся неборака — Хоч продавай хату Та йди в найми* (Шевч., II, 1963, 127); *З містечка люди йшли на роботу з великою неохотою, і тільки важка нужда гнала бідних на роботу до Бродовського* (Н.-Лев., II, 1956,

214); *І на клич наш могутній бадьоро на заводи колгоспники йдуть...* (Сос., I, 1957, 492); // Вступати куди-небудь. *Справжня його дорога — іти в інститут, в кораблебудівний, це вона вирішила раніше за нього* (Гончар, Тронка, 1963, 95); // Ставати ким-небудь. — *За панського [кріпака] дочки не оддам. Лучче [краще] нехай іде в черниці* (Вовчок, I, 1955, 71); *Пам'ятаєш той вечір над нами, коли ти, як в повстанці я йшов, годувала мене пиріжками і хрестила мене, щоб не згинув в бою...?* (Сос., I, 1957, 240); // Ставати членом певного колективу, організації тощо. *Іде [гуцул] до війська, блукає геть світами* (Хотк., II, 1966, 69); *Там молодь марила ночами у дзвоні грізному годин, коли хитало даль громами, і йшла в Олеговий загін* (Сос., II, 1958, 492); *Іти в партію.*

7. перев. з інфін. Приступати до якої-небудь дії, праці. *Починається тарантела — і стара йде танцювати* (Коцюб., III, 1956, 426); *Сталь ідуть варити, жать колосся, Будувать новий високий дім* (Нех., Ми живемо..., 1960, 73).

В ата́ку йти див. ата́ка; Війно́ю йти див. війна́; Іті в та́нець (танóк) — починати танцювати. *А та юрба, що посумує вранці, Увечері нехай іде в танець* (Л. Укр., I, 1951, 212); *Гайдамаки йдуть у танок* (Довж., I, 1958, 60); **Іті на спочінок:** а) лягати спати, відпочивати. *Коли ж гасили світло і грішне тіло йшло на спочинок, сон кидав очі і замерзав десь у келії* (Коцюб., II, 1955, 117); б) припиняти діяльність. [Д и я к о н:] *Чи може йти на спочинок пастир, коли пан сказав йому: паси мою отару?* (Л. Укр., II, 1951, 493).

8. перен. Діяти певним чином (перев. з обставинами способу дії). *Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою* (Шевч., II, 1953, 283); *Не було у них учителів, що направляли б, як іти і куди іти, не було перед собою стежки, ніхто ще її ні разу не прокладав* (Мирний, III, 1954, 187); *Про їхнє селянське життя говорили багато. Що от треба і їм з робітниками разом іти — революцію робити* (Головко, II, 1957, 217); // за чим і чим. Діяти згідно з певними поглядами, принципами. *Вийти заміж? Хто се сказав? Ні, прич усякі спокуси, усякі викрути — вона йде за своєю ідеєю...* (Коцюб., I, 1955, 161); [Ч и р н я к:] *Хоче [син] йти своїм розумом, хай же йде* (Фр., IX, 1952, 367); — *Ти ще не знаєш, як за правдою йти. Підеш за правдою — ніхто тебе не обидить* (Тют., Вир, 1964, 364); // на що. Бути готовим до чого-небудь, здатним на щось; погоджуватися на щось. *З матір'ю він розставався, Ішов на смерть і не прощався. Козак природі покоровсь* (Котл., I, 1952, 223); [К а й Л е т і ц і й:] *Чи друг йому, чи ні, — миритись мусиш, — ти ж не одважишся йти на пропаше, то краще йти на щирий мир* (Л. Укр., II, 1951, 364); *Є щось напрочуд мужнє, героїчне і величне в цьому масовому пориві комсомольців та комсомолок, які йдуть за закликком партії на новий трудовий подвиг* (Довж., III, 1960, 72); // Устигати в навчанні. *Я Льоні допомогла догнати товаришів у пропущеному за час слабості, а тепер він іде настільки добре, що може і без репетирування учитись* (Л. Укр., V, 1956, 227); *Директор вирішив посадити хлопця в другий клас і не помилився. Борис іде тепер одним з найперших* (Хижняк, Тамара, 1959, 212).

Іті да́лі — не спинятися на чому-небудь у своїх учинках, міркуваннях тощо. *І син і мати догоджали синові багатого дуки: один ждав через його одібрати тепле місце, друга — далі ішла — хотіла поріднитися* (Мирний, IV, 1955, 144); — *Тут би варто школу збудувати, — говорив Прокіп. Але Гуца йшов далі. — Школу маємо вже, зробім краще народний університет* (Коцюб., II, 1955, 84).

◇ **Іті ва-бáнк** див. ва-бáнк; **Іті в авангáрдi** див. авангáрд; **Іті за мóдою** див. мóда; **Іті [i] у вогóнь i [y] вóду** див. вогóнь; **Іті на багнéти** див. багнéт; **Іті на вiтpішки** див. вiтpішки; **Іті на жéртву** див. жéртва; **Іті на ком-проміс** див. компроміс; **Іті на мировú** див. мировій; **Іті на поклін** див. поклін; **Іті на рожен** див. рожен; **Іті на рú-ку** див. рука; **Іті на чолі** див. чолó; **Іті [ногá] в нóгу** див. ногá; **Іті під чю рúку** див. рука; **Іті по гарячих слiдáх** див. слiд; **Іті попереду:** а) (кого, чого) очолювати кого-, що-небудь; бути на чолі когось, чогось; б) (у чому) бути передовим у чому-небудь. *Як передовий загін народу, що будує комуністичне суспільство, партія повинна йти попереду і в організації свого внутріпартійного життя, показуючи приклад і зразок вироблення найдосконаліших форм комуністичного суспільного самоврядування* (Програма КПРС, 1961, 120); **Іті прóти (насупрóти)** кого, чого; **Іті всúпереч** кому, чому — виступати проти кого-, чого-небудь; не погоджуватися з кимось, чимось; суперечити комусь, чомусь. *До кінця свого життя Джеря йшов проти панів* (Н.-Лев., II, 1956, 261); — *Але ж любарцям треба допомогти! Допомога не йде всупереч постанові Революційного Комітету* (Стельмах, II, 1962, 142); — *Скажіть: ніколи ви не кривили душею? Ні в чому не йшли проти власного сумління?* (Гончар, Тронка, 1963, 153); **Іті прóти течіi** див. течі́я; **Іті своєю чéргóю** див. чéргá; **Іті [слiдом]** за ким — діяти так, як хтось; наслідувати кого-небудь. — *Не хочу йти слiдом за своїм двоюрідним братом* (Стельмах, II, 1962, 22); *За народ обставали Купала і Колас, А за ними поети йшли молоді* (Рильський, III, 1961, 76); **Іті шляхом наймéншого óпору** — діяти, уникаючи перешкод, труднощів. *Адже мислити і відчувати сьогодні так само, як і вчора, по-старому — найлегше, бо це означає йти шляхом найменшого опору* (Рад. літ-во, 4, 1967, 6); **У забрiд iті** див. забрiд.

9. **за кого і без додатка.** Брати шлюб (про жінку); виходити заміж. — *Сватають тебе [дочко] перші люди в селі, парубки все молодії й хороші, — чому не йдеш?* (Вовчок, I, 1955, 90); — *І не говоріть мені, мамо, не хочу. Краще вже й посивіти дівкою, як вівця, ніж іти за вдівця* (Козл., Ю. Крук, 1957, 475).

Іті в прiйми див. прiйми; **Іті до вiнця** див. вiнeць; **Іті зáміж** див. зáміж; **Іті на дiти** див. дiти.

10. Бути призначеним, використовуватися для чого-небудь. *Потужні підймальні крани з одеською маркою «Січнівець» ідуть на експорт у Болгарію, Румунію, Польщу, Чехословаччину* (Рад. Укр., 9.IX 1962, 1); // *Надсилатися куди-небудь. Мащини й промислове обладнання, зерно й руда, мінеральні добрива й бітум, метал і тканини ідуть з Херсона через моря й океани в усі куточки земної кулі* (Рад. Укр., 15.VII 1959, 3); // *Надходити звідкись. [Л е в:] Що лісове, то не погане, сестро, — усякі скарби з ліса [лісу] йдуть...* (Л. Укр., III, 1952, 226); // *Передаватися, пересилатися для затвердження тощо (про плани, проекти, накази й т. ін.). Дорога Вірунечко, .. тепер все більше запевняюся, що листи наші йдуть кудись на цензуру* (Коцюб., III, 1956, 451); *Голобородько ні разу не підвів комдива. Розпорядження й накази, що йшли через ад'ютанта, передавалися кому слiд чiтко й вчасно* (Голов., Тополя., 1965, 115); // *Витрачатися на кого-, що-небудь. Привозив було [родич] рибу й спродував людям — хто попросить, а то й собі на споживок ішла* (Вовчок, I, 1955, 181); — *Вiддамо [п'ятизлотник] ... Як має піти на що інше, хай краще [краще] йде на голодних. Завтра віднесу до церкви* (Коцюб., I, 1955, 95); *Писав Василь дуже рiдко, але коли вже заходжувався писати, то на це йшов добрий зошит* (Жур., Звич. турботи, 1960, 227).

◇ **Іті в дiло** див. дiло.

11. Продаватися, знаходити збут (про товари). *Був у мене Горошовський. Каже, що моя книжка добре йде...* (Коцюб., III, 1956, 319); *Риба йде... Мануфактура потроху.. Вовна йде. Смушки рвуть із рук. Кури хапають із кошиків...* (Вишня, I, 1956, 57).

Іті з торгiв — продаватися з торгiв. *Родовиті, оторочені садами і стависьками палаці ставали трухлявими пустками або йшли з торгiв* (Стельмах, I, 1962, 282).

12. Виходити, виділятися з чого-небудь (про дим, тепло, запах тощо). *Кучерявий дим йшов просто вгору до самих хмар* (Н.-Лев., II, 1956, 195); *Прілий дух гнилих пнів, запах кладовища лісного йшов на них з пущі* (Коцюб., II, 1955, 347); *Жовте листя, оголені віти, синій холод іде з вишини* (Сос., I, 1957, 205); *Незважаючи на лютий холод, Шовкуна все більше хилило на сон. Тепло, що йшло знизу від коня, приємно гріло й заколисувало* (Гончар, III, 1959, 77); // *Чутися, розлягатися, лунати (про звук, голос тощо). — Бийте!.. рубайте... — іде лемент од краю до краю* (Мирний, I, 1949, 211); *Гомону з міста не чути гучного, З бору соснового шум тут іде* (Л. Укр., I, 1951, 72); — *Провалили картинку, Сев? — сміюся я. — Іще й як провалив. З музикою й барабанами, — регочеться мій друг, і луна йде коридорами, як у лісі* (Ю. Янов., II, 1958, 40); // *перен. Поширюватися, розходитися (про відомості, чутки, славу й т. ін.). У хаті чепурній шинкаро́чка жила; Про біле личко, чорні брови Далеко чутка йшла* (Гл., Вибр., 1951, 142); — *Глядіть же, братчики: що я казатиму зараз, дак щоб воно не йшло далі вух ваших* (Гр., II, 1963, 468); *Про нього, про Козака Мамая, не одну вже сотню літ ішли слава й прослава* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 41).

◇ **Аж дим iде** див. дим; **Морóз iде (iшóв) пóза шкiрою (по шкiрі i т. ін.)** див. морóз.

13. Тривати певний час; тягтися, продовжуватися. *Іде життя в них протертою стежкою: як сьогодні, так завтра* (Мирний, I, 1949, 240); — *Отак сидиш допізна з молодими парубками, байка іде.. безконечна* (Стеф., I, 1949, 257).

Іде (iшóв) якийсь рік (десяток рóків i т. ін.) кому — хтось вступив у якийсь рік свого життя. *Це вже Грицькові сімнадцятий ішов, а Орися на три роки молодша* (Головко, II, 1957, 512); *Левкові Вихрестові йшов золотий шостий десяток літ* (Ле, Історія радості, 1947, 164).

14. Минати, проходити (про час та його відрізки). *І день іде, і ніч іде* (Шевч., II, 1963, 413); *Літа йшли-минали, старе старілось, молоде росло* (Мирний, IV, 1955, 114); *Мені здається: час уже не йде, Спинився і замер* (Рильський, I, 1956, 35); *Образно. *По місту йшло чудесне вересневе надвечір'я* (Собко, Справа., 1959, 175).

Все йде, все мiняється — ніщо не залишається незмінним. *А згодом, може, і Сагайдака десть заберуть з Тернової, появиться нове начальство, і Перегуда знову стане на свою колію. Все йде, все мiняється. Діалектика* (Кучер, Трудна любов, 1960, 248).

15. Наставати, наближатися (про певний відрізок часу, період життя, розвитку, про якусь подію). *Іде зима, а кожуха нема* (Номис, 1864, № 11159); *Я й знаю, що гріх мені так убиватись; та що ж, коли старість іде, а я один!* (Барв., Опов., 1902, 9); *Сумна, сумна моя дорога, Все ніч та ніч; де ж сонце, де? Збулася сил душа убога, А світ на зміну тьмі не йде!* (Граб., I, 1959, 190); *Сталевих птиць у грізній високості я чую рев... То йде відплати час* (Сос., II, 1958, 177); // *Насуватися (про щось страшне, лихе). Од несподіванки й крику.. люди здригнулись в тривозі і метнули очима угору, на високі стінні яруги, наче звідти йшла на них небезпека* (Коцюб., II, 1955, 380); *Все було йому якесь лихо: то в його коняку вкрадено, то віл здох, то град ниву побив — і так*

мало не щороку якась біда йде та й другу за собою веде (Гр., II, 1963, 345); // Наставати як наслідок певної дії, вчинку. *Не жаль мені життя, а жаль тії людини, Що у мені жива, що бачу я в других, Коли ж її уб'ю, хай кара йде за гріх, Не хочу пережити ганебної години* (Л. Укр., I, 1951, 123).

[Діло, справа] йде до чого — наближається, настає щось. *Господар, бачивши, що йде до важних справ, Гостей увічливо до хати попрохав, І тут розказано усе йому до краю* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 209); **Іті на зміну див. зміна.**

16. Відбуватися, бути в певному стані. *Яхидна* [єхидна] *фурия раденька, Що по її все діло йшло* (Котл., I, 1952, 180); *Напиши, як тобі ведеться у Києві.. Як ідуть твої заняття?* (Л. Укр., V, 1956, 12); *На майдані коло церкви революція йде* (Тич., I, 1957, 56); // Виконуватися, здійснюватися. *Вони не уважають, що важко потомились.. Аби робота йшла хутко, аби їм більше зробити,— бо яка робота, така й плата!* (Л. Укр., III, 1952, 491); *Настало літо. Ідуть жнива у нашому колгоспі* (Забіла, Малим., 1953, 44); *Повним ходом йде засолювання огірків, заготівля й переробка помідорів* (Рад. Укр., 27. VIII 1959, 1); // Провадитися, точитися (про бесіду, розмову). *У пишному салоні, Круг чайного стола, Розмова йшла про коні, Про цукрові діла* (Стар., Поет. тв., 1958, 120); *Про що б не йшла мова, а на думці в нього — силос, механізми* (Гончар, Тронка, 1963, 84); // Виконуватися на сцені, демонструватися на екрані (про виставу, кінофільм і т. ін.). *Пам'ятаю першу ластівку «нового» репертуару — комедію Гоголя «Ревізор», що йшла прем'єрою в сезоні 1907 року [в театрі М. К. Садовського]* (Минуле укр. театру, 1953, 158); *Нарешті, починають іти картини, що в їхньому творенні я брав неабияку участь* (Ю. Янов., II, 1958, 14); // Удаватися в процесі чого-небудь; виходити (у 13 знач.). *Як не билася з ним мати, як не вговорювала учитися, панства добувати,— та нетерплячому Василеві хотілося його зразу добути, а воно зразу не давалось, не йшло* (Мирний, IV, 1955, 114); *Що як що, а співанка у штольні, сто метрів під землею, не йшла* (Фр., IV, 1950, 27); // безос. *Він вийняв денцівку. Зразу йому не йшло, мелодія не давалась* (Коцюб., II, 1955, 309); *Листи я завжди увечері пишу, бо вдень трудно зібратись, якось не йде* (Л. Укр., V, 1956, 13); // Мати ту чи іншу можливість розвиватися, рости й т. ін. *Господарство його ішло краще [краще], ніж у кого іншого* (Кв.-Осн., II, 1956, 254); — *Городи і садки в нас не йдуть: солонець* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 113).

◇ **Іті на (в) лад див. лад; Іті на добре (краще)** — ставати кращим, розвиватися в потрібному напрямку. *Що там журитись, коли все йде на краще* (Коцюб., II, 1955, 38); **Іті на корість див. корість; Іті прахом** — пропадати. *З натури нечепурна, неохайна, Олександра зовсім опустила руки. Хай все йде прахом!* (Коцюб., I, 1955, 26); **Іті шкеребёрть** — розладнуватися. *В перші два дні Іванові Юхимовичу здавалося, що все йде шкереберть. Де люди? Ніде не видно людей. Ні в полі, ні на будівництві. Невже всі розбіглися?..* (Руд., Остання шабля, 1959, 365); **Іті як з каменя див. камінь; Іті як з маслом (по маслу) див. масло; Іті як по-писаному** — відбуватися, здійснюватися успішно. *Грають, вражі хлопці, дуже добре,— все йде у їх як по-писаному* (Мирний, V, 1955, 419); **Щоб тобі (вам) з воді й [з] росі йшло** — уживається як традиційне побажання легкої удачі, успіху в чому-небудь. — *Дай тобі, боже, щоб був здоровий, як вода, багатий, як земля, щоб тобі з воді й роси йшло!* (Барв., Опов., 1902, 495); **Як (мов і т. ін.) з воді йде див. вода.**

17. Падати зверху, литися (про дощ, сніг тощо).

Надходить важка біла хмара і починає йти сніг (Л. Укр., III, 1952, 264); *Чорна хмара наступила, Став дощик іти* (Вас., III, 1960, 193); *Недаремно за віки склалося в народі таке прислів'я, що дощ йде не тоді, коли просять, а тоді, коли косять* (Рад. Укр., 27. VII 1962, 3); // Виливатися, просочуватися (про струмін води, кров). *Достатку і багатства пройшли злоті літа, Млин став... не йде вода* (Зеров, Вибр., 1966, 119); *Осколок витягнуто.— Засмоли, Денисе! — каже Хома землякові. Денис заліплює ранку бинтом.— І кров не йде!* (Гончар, III, 1959, 278).

18. Бути розташованим певним чином; мати певний напрямок. *Враз перед нами з'являється пірамідальна гора.., а од неї півколом йде височенний хребет* (Коцюб., III, 1956, 139); *На сцені видно чверть цирку з глядачами і частину арени. Лавки йдуть чверть-кругом (сегментом) у три поверхи* (Л. Укр., II, 1951, 510); *Над канною [коминком] стоїть у мене побільшена картка жінки в купальному костюмі.. Через ріжок йде напис* (Ю. Янов., II, 1958, 20); // Вести, виходити кудись (про вікна, двері тощо). *З сіней йшло троє дверей на всіх трьох стінах* (Н.-Лев., III, 1956, 38); *Сходи йшли до води* (Перв., Мандрівник, 1935, 38); // Простягатися, тягтися (про шлях, колію й т. ін.). *Шлях на поле йшов ярмом, понад панським садком* (Мирний, IV, 1955, 223); *Шахта. В чорну глибін штреку йдуть рейки* (Мокр., П'єси, 1959, 234); // Посідати певне місце в переліку, композиції твору тощо. *Далі йшло коротке описання життя на селі* (Л. Укр., III, 1952, 583).

19. Брати початок; походити від чого-небудь; завдячувати своїм існуванням чомусь. [С п и с к о п:] *Нема на світі влади, окрім тої, що йде від бога* (Л. Укр., II, 1951, 234); — *Усі мої біди, певно, йдуть від нашого прізвища — Щасні. На прізвище — щасні, а насправді — нещасні* (Збан., Єдина, 1959, 129); *Шекспір устами одного з своїх героїв каже: «.. Вище за все — це честь, яка йде не від предків наших, а від наших подвигів»* (Вітч., 5, 1956, 156).

20. Кидатися на принаду, потрапляти в сіті, у пастку. — *На лови він їздив удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена* (Ю. Янов., II, 1958, 49); * **Образно.** *Я мов досвідчений лікар, що, в кубку підносячи дітям Прикрий напій полиновий.., Спершу обмазує вінця густим нерозсиченим медом, І молода нерозважність дитячого віку відразу Йде на ту хитру принаду* (Зеров, Вибр., 1966, 152).

21. Даватися, видаватися постійно (про платню, подарунки тощо). — *І їсти тобі є, і пити тобі є... Ще й плата тобі йде до того...* (Мирний, IV, 1955, 358); *А я, було, пір'ячко деру, хату підмету, а потім і пряду, дак [так] і на мене шматок хліба йде* (Барв., Опов., 1902, 355); // **Нараховуватися** (про суму грошей, проценти тощо). [Д р у г и й л е в і т:] *Мене послав начальник до рахунків. Майстрам гарамським саме йде розплата за їх роботу при царських палатах* (Л. Укр., II, 1951, 132); — *Хіба ж від заводу тільки робітникам заробіток! Адже їм [господарям] теж прибуток йде...* (Головка, II, 1957, 599).

22. *перев. із запереч., розм.* Уживається в зворотах, що характеризують фізичний або психічний стан людини: *сон не йде* — не спиться, *слова не йдуть* — не хочеться говорити й т. ін. *Альоша перевертався на другий бік, стискав повіки, але сон не йшов* (Мик., II, 1957, 188); // *кому.* Не мати охоти, бажання їсти, пити що-небудь. [Ю х и м:] *Щось мені не йде сьогодні чарка: хай уже ти сам вип'єш її до обіду* (Вас., III, 1960, 89).

◇ **Іті в непам'ять див. непам'ять; Не йде в голову що** — не запам'ятовується, не сприймається що-небудь. [Г а л я:] *Не всякому.. та наука дається. Інший,*

бог знає, як трудиться, а воно не йде та й не йде в голову (Мирний, V, 1955, 134); **Не йде в рот (гóрло) кому** — хтось не має апетиту. *Принесли їй і хліба, і паляниці, і якої то страви не понаносили! Так нічого їй і в рот не йде!* (Кв.-Осн., II, 1956, 287); *Маруся не могла їсти. Проковтнула кілька крихот і мовчки вертала кулешу Юрчикові.. — Не можу, голубчику. В горло не йде* (Хотк., II, 1966, 276); **Не йде на думку див. думка; Не йде на душу див. душа; Не йти з голови (думки) кому** — не забуватися, постійно турбувати когось. *Сон та вчорашній вечір не йшли йому з голови, дратували нерви* (Коцюб., I, 1955, 163); *Веселим, з гостинцями, з жартивеливими приспівками — таким зараз пригадався Данькові батько і, пригадавшись, все чомусь не йшов з думки* (Гончар, II, 1959, 137).

23. Діяти, працювати (про механізми). — *Небагато варту [січкаря], — сказав я, премудро оглянувши скриньку. — Дуже старосвітська, тяжко буде йти!* (Фр., II, 1950, 40); *Біля другої гармати двоє. Один, поранений у голову, витягає великого залізничного годинника. Прикладає до вуха, слухає, чи йде* (Довж., I, 1958, 59).

24. за чим. Наставати за чим-небудь, змінювати щось (перев. про однорідні поняття). *Голова в нього хитається в такт пісні, і слова йдуть за словами, немов верблюди в пустині* (Коцюб., II, 1955, 131); *Гарматні постріли йдуть один за одним* (Довж., I, 1958, 54); *І видобуток все зроста, і ось уже в Південній іде ритмічно, точно, влад за циклом цикл* (Дор., Три богатирі, 1959, 50); *// за ким, перен. Супроводжувати кого-небудь, слідувати за кимось. Крізь шибки вікон, з городів і з-за плотів йдуть вслід за паном сотні очей* (Коцюб., II, 1955, 60); *Ця думка мулила йому серце, йшла за ним усюди, як тінь* (Коцюб., I, 1955, 89); — *Л, Л! — вигукував темпераментний, жвавий, як завжди, Хаєцький. — Всюди йдеш ти за нами!..* (Гончар, III, 1959, 99).

25. чим. Робити хід у грі. *Йти конем; Йти сімкою.*

26. у що. Входити до складу чого-небудь. *Проти того плану видання, що подає, нічого не маю, хай в 3-й томик ідуть дрібні оповідання, переважно нові* (Коцюб., III, 1956, 225).

27. на що, рідко. Перетворюватися в щось, ставати чимось. *Ну і нехай безумний [отаман] гине, іде на гній... На те й війна* (Сос., I, 1957, 420); *Шепоче він: «Хай ворог гине, іде на вітер і на дим»* (Сос., II, 1958, 413).

◇ **Іті в зав'язь див. зав'язь.**

28. розм., рідко. Те саме, що лічити 1. *Іде, як корові сідло* (Укр.. присл., 1955, 304); — *А їй голуба стьожка й зовсім не йде...* (Головко, I, 1957, 150); *// безос. [Г а н я:] Дідусю, дідусю... [М а к а р:] Що? [Г а н я:] Як мені в цій сукні? Іде?* (Корн., II, 1955, 180).

29. на кого, розм., рідко. Призначатися комусь для взування, для вдягання. *Через літо вони [чоботи] дурно стояли, зате взимі йшли або на Аницю,.. або на Івана* (Март., Тв., 1954, 44).

30. тільки з ос. одн., безос., розм. Добре, згода. — *Федір Іванович, вип'ємо! — крикне Власов. — Іде! Урраа! — глухо пронеслося по темному погребі* (Мирний, IV, 1955, 135).

◆ **Голова [йде] обертом (кру́гом) див. голова; Далі йти нікуди** — уживається для вираження обурення, розпачу, незадоволення станом речей, чієюсь поведінкою тощо. — *Ну, добалакався до краю. Коли вже справника з заробітчанами змішав в одну купу — далі йти нікуди. Досить!* (Головко, II, 1957, 196); *Іди та знай — якби знати. Мати занедужала і тепер жалкує, що дочку з дому пустила. Іди та знай, де спіткнешся* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 4); **Іті вгору див. вгору; Іті в заклад див. заклад; Куді [наше] не йшло** — нехай так.

Вже в комсомол записався [Троян], а про чортів торочить! Ну, хай би, куди не йшло, розповідав казочки, а це господарів рівняє до нечистої сили (Стельмах, II, 1962, 307); **[Не] йти в рахунок див. рахунок.**

ІТІСЯ (ЙТІСЯ), ідётся (йдётся); мин. ч. ішлось (йшлось); недок., безос. 1. кому, чому. Мати охоту, бажання, силу й т. ін. іти (перев. з обставинами способу дії). *[К р у с т а (підвівся, потім знову сів):] Може, я ліг би тут собі тихенько спати? Бо щось моїм ногам ніяк не йдеться* (Л. Укр., II, 1951, 406); *Легко йдеться молодим намлілим у роботі ногам по весняній землі* (Стельмах, I, 1962, 400); *Зоя могла б уже йти, але їй чомусь не йдеться, їй якось само стоїться на місці* (Гончар, Дорога.., 1953, 14).

2. кому. Певним чином відбуватися, здійснюватися, робитися. *Він собі так покладає: як піде чоловікові з якого дня, то так воно вже і йдеться...* (Коцюб., II, 1955, 33); *Дівчина співала журливої пісні про фортуна, про чумака, що поїхав у Крим, що погано йому йшлося* (Перв., Земля., 1930, 82); *// Щастити комусь. Кому йдеться, то й на скіпку прядеться* (Номис, 1864, № 1668); *Старий Тихонюк засопів носом. Він і сам добре бачив, що йому не йдеться якось із тими інтересами* (Хотк., II, 1966, 86).

◇ **В руку йдеться кому** — щастить комусь. *Так усе тепера чогось Хведорові в руку йшлося: урожай був добрий, щепи поприймались чисто всі, два ловких стригуни вигодувались, вже й виїжджати їх почав* (Григ., Вибр., 1959, 276).

3. до чого, на що. Наближатися, підходити до певного моменту, періоду. *Йшлося вже до різдва. Люті морози скували землю, прикрили її снігом глибоким* (Мирний, IV, 1955, 255); *Йшлося до жнив: клепали коси, вистругували до грабелів і грабок зубці* (Іщук, Вербівчани, 1961, 5); *Йшлося на вечір, коли Наливайко з Юрком Мазуром розшукали посланців* (Ле, Україна, 1940, 231); *// Наближатися до певного ступеня розвитку. [К и р и л о:] Далі зими ще довші будуть: перед кінцем світу геть усе переплутається... [Д е н и с:] Либонь воно до того вже і йдеться?* (Кроп., II, 1958, 10); *Як на багатство йдеться, то й півень несеться, а коли зав'яжеться на бідність, то й курка не хоче* (Стельмах, I, 1962, 567).

◇ **Куді вонó йдеться?** — у якому напрямі розвиваються події? *А з неділі в Князівці ярмарок.. Якщо й отут, на велелюдді, не дізнатись, не розторопати, що воно діється та куди воно йдеться, то вже де ж тоді!* (Головко, II, 1957, 254).

4. кому, до кого — чого, рідко. Те саме, що лічити 1. *Невисокого росту, круглолиця, чорнява, наряджена у чорне оксамитне плаття, котре так ішлося до її білого, як сніг, тіла, вона, наче лілія серед пучка квіток, виділялася серед своїх товаришок* (Мирний, III, 1954, 272).

◇ **Ідётся (йдётся, ішлось, йшлось) про кого** — що — мова йде про кого-, що-небудь; справа стосується когось, чогось. *До гурту підходили все нові тіні. Дехто з них питав крайнього, про що йдеться* (Вас., Вибр., 1950, 123); *Тепер уже справа не про письменність ідеться, тепер село з селом змагається — у кого кращий клуб, у кого краща самодіяльність...* (Впшня, II, 1956, 11); *Коли на те йдеться — якщо вже так. А як уже воювати, так воювати — хай же і я, старий, щось до добра причинюся, коли на те йдеться* (Козл., На переломі, 1947, 128).

ІТРИСВИЙ, а, е, хім. Прикм. до ітрій.

ІТРИЙ, ю, ч. Хімічний елемент, що належить до групи рідкісноземельних.

ІУДА (ЮДА), и, ч., зневажл., лайл. Зрадник, запродавець. *Тремтіть, убивці та іуди: дихнуть народи — буря*

буде! (Укр.. присл., 1955, 432); [Л а н о в и й:] Тільки тепер, коли повернувся з Тобольщини, де одбував кару, я довідався, хто був той юда, що видав мене царським посіпакам (Мам., Тв., 1962, 169); — Скільки за душу береш? — .. закричав я, .. — почім земляків продаєш, іудо? (Мур., Бук. повість, 1959, 96).

ІУДАЇЗМ (ЮДАЇЗМ), у, ч. Релігія євреїв. Так само, як і християнство, іслам та інші релігії, іудаїзм завжди проповідував вічність класового поділу суспільства (Наука., 9, 1957, 37); Кожна [релігія] висуває свого пророка-першонавчителя: християнство — Христа, юдаїзм — Мойсея, іслам — Магомета (Кол., Терен., 1959, 235).

ІУДЕЇ (ЮДЕЇ), ів, мн. (одн. іудей, юдей, я, ч.; іудейка, юдейка, н, ж.). Спочатку мешканці Іудеї, пізніше — євреї. [М о л о д и й п р о р о к с а м а р і й с ь к и й:] Рятуй, Ізраїлю! Тут іудеї втопити хочуть дівчину невинну! (Л. Укр., II, 1951, 156); У християн та іудеїв.. джерелом «божої мудрості» вважається.. біблія (Наука., 1, 1958, 59)

ІУДЕЙ див. іудей.

ІУДЕЙКА див. іудей.

ІУДЕЙСТВО (ЮДЕЙСТВО), а, с. 1. Іудейська (юдейська) релігія.

2. збірн. Іудеї (юдеї).

ІУДЕЙСЬКИЙ (ЮДЕЙСЬКИЙ), а, е. Прикм. до іудеї (юдеї), Іудея (Юдея) та іудейство (юдейство). То була княгиня. Іудейська цариця (Л. Укр., IV, 1954, 174); Він [Шевченко] висміює біблію, зокрема книги ветхого завіту, які визнавала священними не тільки християнська, але й іудейська релігія (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 207); Християнські, іудейські й мусульманські богослови твердять, що світ створений богом у незмінному, абсолютно закінченому вигляді (Наука., 7, 1964, 52).

ІУДІН (ЮДІН), а, е: ◇ Іудине (юдине) плем'я (поріддя й т. ін.), лайл., зневажл. — про зрадників; Іудин (юдин) поцілунок, зневажл.: а) лицемірний, нещирий поцілунок; б) учинок людини, що облесливстю приховує свою зраду.

ІХТІОЗ, у, ч. Захворювання шкіри людини, при якому шкіра вкривається шершавими лусочками. При початковій формі іхтіозу.. спостерігається зменшення секреції сальних і потових залоз (Лікар. експертиза., 1958, 127).

ІХТІОЗАВР, а, ч. Вид вимерлого морського плазуна величезних розмірів. — Коли б пак нам хоч на одну хвилину почутить [відчути] ту любов, котру почували

велетні та ящури й іхтіозаври! (Н.-Лев., IV, 1956, 260); Напідпитку Іде козак в кобеняку.. Один говорить: «Це — зулус!».. А третій каже: «Білий мавр!» Рішили всі: — іхтіозавр (Олесь, Вибр., 1958, 288); Мезозойську еру називають царством плазунів.. Серед них були рослиноїдні велетні, такі, як бронтозавр, хижаки — тиранозавр, іхтіозавр тощо (Наука., 2, 1964, 46).

ІХТІОЛ, у, ч. Густа темно-бура лікарська речовина зі специфічним запахом, яку добувають, переробляючи сланці, багаті на залишки викопних риб. Для лікування.. окремого фурункула наносять на фурункул 1—2 рази на день чистий іхтіол (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 37).

ІХТІОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до іхтіол. Іхтіолова мазь.

ІХТІОЛОГ, а, ч. Фахівець з іхтіології. Іхтіологи налічують 20 тисяч видів риб (Наука., 7, 1966, 17).

ІХТІОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до іхтіології.

ІХТІОЛОГІЯ, і, ж. Розділ зоології, що вивчає риб. Кожний вид риби має свої особливості, які вивчає спеціальна наука — іхтіологія (Наука., 10, 1960, 33).

ІЧ, част., розм. Уживається (найчастіше перед я к и й, я к), щоб звернути чию-небудь увагу на когось, щось, підсилити вираз; бач, дивись. [Х и м к а:] Іч, яку ловку та голосну [пісню] зачали! (Мирний, V, 1955, 229); Терентій аж стрепенувся на своєму чудернацькому стільці і пустив у клешні вус [вусів] лукаву посмішку: іч, як хитромудро викручується пан. Нічого, вибирайся сам собі на берег, видряпуйся, як можеш, а я тобі навряд чи подам і гнилу соломинку (Стельмах, I, 1962, 566).

ІШАК, а, ч., розм. Назва віслюка в тюркських народів. Все частіше нам назустріч трапляються низенькі ішаки, навантажені дровами (Жовт., 4, 1956, 76).

ІШАН, а, ч. У мусульман — керівник дервішів, який живе разом із ними в монастирях або поблизу могил мусульманських святих. На килими покvapно розсідалися почесні сивобороді ішани, імами. правовірні дехкани (Ле, Міжгір'я, 1953, 69).

ІШАЧИЙ, а, е, розм. Прикм. до ішак. Зростає вечірній клекіт на острівках. Клубком з двигтючого шуму водоспадів, ішачого ревіння та людських голосів немов придушувало свіжу людину (Ле, Міжгір'я, 1953, 16).

ІШІАС, у, ч., мед. Запалення сидничого нерва. Ще в 1764 році італійський лікар описав хворобу під назвою ішіас (Веч. Київ, 11. II 1964, 3); [Б у й к о:] Що у вас? [Р я з а н е ц ь:] Ішіас (Баш, П'єси, 1958, 39).

ІЩЕ див. ще.

І

І, невідм., с. Дванадцята літера українського алфавіту на позначення двох звуків: «й» + «і».

ІДА, й, ж. 1. Дія за знач. їсти 1. Жвавій Прісьці обридла така повільна іда (Л. Укр., III, 1952, 667); Марусяк саме в сю хвилю їв щось. Газдині ніяково було перебивати їду (Хотк., II, 1966, 194); — Щось апетиту нема. — А ти їж. апетит приходить під час їди (Головко, I, 1957, 459).

2. розм., рідко. Те саме, що їжа 1. — А вареники — се ж найкраща іда! — додав він (Мирний, IV, 1955, 364); — Сіно перетоптали за зиму, а з житньої соломи що за іда? Даємо коровам, так що ж із неї за користь? (Тют., Вир, 1964, 112).

ІДАЛЬНЯ, і, ж. 1. Кімната в хаті з обіднім столом, у якій їдять і п'ють. В одній кімнаті була спальня.., а салон був заразом і ідальнею (Фр., VI, 1951, 200);

Лампа в ідальні прикручена була. На холодних тарілках неясно чорніла печеня (Коцюб., II, 1955, 296); Пізно вночі мати прокинулася і побачила в ідальні смугу світла на стіні — з непричинених дверей у кімнаті дочки. «Оце так зачиталась!» (Головко, II, 1957, 593).

2. Заклад громадського харчування. В республіці вчимо ідалень, чайних і буфетів, які добре зарекомендували себе (Рад. Укр., 12. X 1956, 1); — Вона їздила дивитись, яку ідальню треба в твоєму аулі поставити... (Ю. Янов. I, 1958, 66).

ІДАТИ, тільки мин. ч., недок., перех. і без додатка, розм., рідко. Багато разів їсти (у 1 знач.). Як я молодою бувала, по 40 вареників їдала (Номис, 1864, № 8146).

ІДЕН, їднa, їднe, діал. Один, одна, одне. — Кажуть: «Іден розум добре, а два — кучче». А що не книжка — то й розум (Коцюб., I, 1955, 451); Треба докопатися.

що воно [Михайло] за їден (Жур., Вечір., 1958, 350).

ІДЕЦЬ, їдця, ч. 1. Той, хто їсть. Це було кафе «вищого» світу.. Морозиво найкращого гатунку.. на блискучих тацях у зручних руках кельнерів носилося над головами їдців (Досв., Вибр., 1959, 393); // перев. з означ., розм. Той, хто любить добре поїсти. — А мені небагато треба поживку: їдець з мене кат зна який (Н.-Лев., IV, 1956, 286); Дорош переказав, що він буде старатися, але що з нього поганий їдець (Тют., Вир, 1964, 156).

2. Особа як одиниця при розподілі, при витрачанні харчових продуктів. Ми хуторяни-діти У мріях без кінця, Ділили сад, і квіти, І поле на їдця (Мал., Серце., 1959, 159); // Член сім'ї, що харчується разом з іншими її членами. А їдців вистачало: окрім дітей, і сам батько, старий Мороз, років зо три до смерті не працював уже ніде, усе хворів (Головка, II, 1957, 440); Вона, Марійка, почула своє дитя саме в той день, коли в селі знову заговорили про землю.. Тому і просьбою, і грозьбою благала і їла Івана, щоб він вписав у списки чотирьох їдців (Стельмах, II, 1962, 20).

ІДЖЕННЯ, я, с., діал. 1. Дія за знач. їсти 1. Забава розпочалась, як се звичайно буває на Великдень, їдженням свяченого (Коб., I, 1956, 112).

2. Їжа (у 1 знач.). За сидження нема їдження (Номис, 1864, № 10846); — А що, може, принести тобі якого їдження за ті гроші? (Фр., II, 1950, 245).

ІДКИЙ, а, е. 1. Який хімічно руйнує, роз'їдає щонебудь. Коркові й гумові пробки руйнуються їдкими речовинами (Цікава хімія, 1954, 131); Поліетилен не руйнується не тільки від води, але навіть і від кислот та їдких лугів (Наука., 7, 1958, 8); // Який спричиняє подразнення. Дмитрик затягнувся цигаркою і почервонів увесь од їдкого диму (Коцюб., I, 1955, 132).

2. перен. Те саме, що в'їдливий 2; дошкульний, ущипливий. Мирослава не витерпіла тих їдких докорів, — гарячі сльози бризнули з її очей (Фр., VI, 1951, 60); [Є п и с к о п:] За віщо ти своїх братів картави їдкими та вразливими словами? (Л. Укр., II, 1951, 231); Він, певно, не відчув їдкого тону запитання (Збан., Малін. дзвін, 1958, 279); В. Самійленко — тонкий майстер їдкої іронії, асоціативного розвитку комічної теми (Рад. літ-во, 8, 1965, 23).

ІДКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. їдкий.

ІДКО. Присл. до їдкий. Різко тріснули постріли.. Полетів у сніг задимлений патрон, їдко запахло порохом (Збан., Сеспель, 1961, 250); Мені хотілось відповісти Безбородькові ущипливо, їдко, але я відчула на собі застережливий, занепокоєний погляд Катерини (Вільде, Сестри., 1958, 298); Так умів, перцюючи, висловлюватися тільки він: рідко та їдко... (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 44).

ІДКУВАТИЙ, а, е. Трохи їдкий. В усьому місті стояв їдкуватий запах сірки і масного чорного вугілля (Собко, Справа., 1959, 4).

ІДКУВАТО. Присл. до їдкуватий. Коропову так захотілось назад, у Донбас, коли зачув він те журавлине курликання: «Ой, Коропов!..» Розгадавши його, їдкувато всміхнувся Семен Полікарпович (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 117).

ІДЛЮ, їдла, с., діал. Їжа (у 1 знач.). — Коли б же ти знав, як я скучив за простою козацькою стравою... за кулешем.. Ого! Оце їдло так їдло! (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 410).

ІДОМ: $\diamond$ Ідом їсти — безнастанно лаяти, ображати, мучити докорами. Ідом тебе їсть (Номис, 1864, № 12225).

ІДЬ, і, ж., діал. Отрута. * Образно. — Не лукав, Рогнідо! І ти і я мусимо помститись, бо зміїна їдь стопить

наші серця у безсилій ненависті до спільного ворога (Оп., Іду., 1958, 187).

ІДЬМА: $\diamond$ Ідьма їсти — те саме, що Ідом їсти (див. їдом). Невістка їдьма їсть бабу й діда (Барв., Опов., 1902, 487).

ІЖА, і, ж. 1. Те, що їдять і п'ють; харчі. Хівря турбувалася їжею: пекла хліб, варила страву (Мирний, IV, 1955, 222); Вранці, поки Гафійка готувала їм [свиням] їжу, все це вищало, кувікало, хрюкало і товкло мордами в двері (Коцюб., II, 1955, 51).

$\triangle$ Груба їжа див. грубий.

2. розм., рідко. Те саме, що їда 1. Титар підганяв хлопців, щоб швидше махали ложками та не длялись [барилися] за їжею (Н.-Лев., III, 1956, 107); Дід заприсягся, що цукерка не для їжі (Ю. Янов., II, 1954, 109).

ІЖАК, а, ч. 1. Невеличка тварина-ссавець, спина й боки якої вкриті твердими голками. От тут-то вітри схаменулись І ну всі драла до нори; До ляс [лісу] мов Ляхи шатнулись, Або од їжака тхори (Котл., I, 1952, 68); Їжаки полюють уночі, а вдень ховаються в укриття (Звірі.. Карпат., 1952, 12); Ніна стала схожа на колючого їжака, до якого не можна доторкнутися (Донч., V, 1957, 487); * У порівн. Знов виростають лінії кілків, знов земля наїжується кілками, як їжак щетиною (Коцюб., I, 1955, 227).

$\triangle$ Морський їжак — морська безхребетна тварина типу голкошкірих. У водах Антарктиди трапляються молюски, морські зірки, морські їжаки, маленькі рачки й величезні кити... (Знання., 12, 1965, 5).

2. перен., розм. Про коротко підстрижене волосся, що стирчить. Обличчя майора пойняте жовтизною, а сивий їжак стриженої боксом голови надає йому якоїсь колючості (Гончар, Тронка, 1963, 158); Гайсин дивиться на тонкогубого, гостроногого в'язня з сивим їжаком на голові й думає — департаментська криси! (Панч, На калин. мості, 1965, 170).

3. у знач. присл. їжаком, розм. Настовбурчено (про волосся, шерсть і т. ін.). Волосся біле стирчало їжаком на його голові (Григ., Вибр., 1959, 150).

4. військ. Навхрест скріплені й обмотані колючим дротом колоди або рейки, які застосовують проти ворожих танків і піхоти. І не бетонні доти низьколобі. Не гострі ребра ржавих їжаків І навіть не чорномундирний боббі Війну перед каналом зупинив (Бажан, Роки, 1957, 180); Міст був перегороджений протитанковими їжаками в кілька рядів, залишався тільки вузький проїзд — для однієї машини (Перв., Дикий мед, 1963, 202).

ІЖАКОВИЙ, а, е. Прикм. до їжак (у 1 знач.). Їжаківим салом треба мазати, так і погоїться (Сл. Гр.); Телятко брикало своїми тоненькими ногами, напружувало всі свої мускуленята, але що ж... Не мало воно паці крокодила, левових пазурів, лисичої хитрості, голок їжаківих (Хотк., I, 1966, 137).

ІЖАКУВАТИЙ, а, е. Схожий на голки їжака; настовбурчений. Йоч, гладкий, червоний молдуван, з масними очима та їжакуватими обстриженими вусами, .. махнув зневажливо рукою (Коцюб., I, 1955, 274); Його вже й самого нестерпно турбувала рідка їжакувата борода і вуса, що стирчали в усі боки (Збан., Ліс. красуня, 1955, 32).

ІЖАКУВАТО. Присл. до їжакуватий.

ІЖАЧЕНЯ, яти, с. Маля їжака.

ІЖАЧИЙ, а, е. Прикм. до їжак 1. Здивувався їжачий рід: — Є ж у світі Корнеплід! (Стельмах, Колосок., 1959, 86).

ІЖАЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок., розм., рідко. Те саме, що їжитися 2, 3. У батька їжачаться вуса (Перв., II, 1958, 87); * Образно. Всі поверхи готелю з низу й до

верху іжачились кулеметами (Гончар, III, 1959, 248).

ІЖАЧІХА, и, ж. Самка їжака. Ввечері до намету приходили по-дитячому довірливі маленькі їжачки в супроводі обережних їжачих (Літ. Укр., 29.IX 1967, 4).

ІЖАЧОК, чкб, ч. Зменш.-пестл. до їжак 1—3. Я подарував йому маленького їжачка, і хлопець приручив його (Коп., Як вони.., 1961, 186); Але Калитка не квапився говорити. Нащось погладив долонею їжачка на голові, од чого той найжачився іще більше (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 279); — Ваша робота? — прохрипів він, виставляючи.. свою квадратну, стрижену їжачком голову (Гончар, Таврія.., 1957, 389); * У порівн. Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підставок (Коцюб., II, 1955, 214).

ІЖДЖЕНИЙ, а, е. 1. розм. Привчений до їзди. Іжджжений кінь.

2. По якому багато їздили; уїжджений, найжджений. Упереді [попереду] лежав шлях узенький, мало їжджжений (Вовчок, I, 1955, 323).

ІЖИТИСЯ, їжуся, їжишся, недок. 1. Підійматися вгору; стовбурчитися. А жаж чимраз сильніше хапав його за груди, волосся на голові їжилось (Фр., IV, 1950, 337); Сива щетина їжить дико на щоках [Джузеппе] (Коцюб., II, 1955, 414); * Образно. Красиві Карпати влітку! Вони то м'яко кучерявляться листяним лісом, то їжаться темним частоколом ялин і смерек (Рад. Укр., 2.VIII 1961, 3).

2. Підіймати сторч шерсть, пір'я й т. ін.; настовбурчуватися (про тварин, птахів). Вся їхня розмова була схожа на зближення псів, які при зустрічі їжаться, вигинають спину (Цюпа, Назустріч.., 1958, 139).

3. перен., розм. Те саме, що бундіючитися. — Чого воно їжить? чого дметься, як шкурлат на жару? — думав собі хурман (Свидн., Люборацькі, 1955, 116).

4. Те саме, що кўлитися; щулиться. Дужчав мороз, у цеху було холодно, і Семен увесь час їжився (Собко, Біле полум'я, 1952, 257); На світанку випала роса, і він. їжачись, прокидається від холоду і вільгості (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 623).

ІЗДА, й, ж. 1. Дія за знач. їздити. Кінські підкови хляпали та калюка на всі боки розбігалася од прудкої їзди... (Мирний, I, 1949, 330); Вона зовсім забракувала лижі і спосіб їзди на них (Л. Укр., V, 1956, 54); Після довгої їзди в автобусі Антон, розминаючи ноги, вийшов з машини (Чорн., Потік.., 1956, 197).

2. У сполуч. з іменниками, які означають час, є мірою відстані. До Мессіни лишилась 1 година їзди (Коцюб., III, 1956, 353); Хто б повірив, що звідси лише година їзди до великого міста! (Жур., Звич. турботи. 1960, 3).

ІЗДЄЦТВО, а, с. Професія їздця (в цирку, на перегонах).

ІЗДЄЦЬ, дця, ч. 1. Той, хто їде верхи; верхівець. вершник (у 1 знач.). Їздець під'їхав.. і скочив з коня (Мирний, I, 1954, 70); Другий їздець — то була молода, гарна дівчина (Фр., VI, 1951, 58); Кінь зробив великий стрибок — наче хотів скинути їздця (Смолич, Світанок.., 1953, 577); // Той, хто добре їздить верхи. Переможний їздець.. Десять вже взяв нагород і завітчався вінком (Зеров, Вибр., 1966, 335); В 17—18 років Амангельди був неперевершений в тургайському степу їздець і мисливець (Десняк, II, 1955, 493).

2. Фахівець, який тренує рисистих коней на іподромах, кінних заводах. Запрягають у робочу качалку трое: один тримає лоша, а двоє одягають збрую. Потім їздець бере віжки і йде заду (Конярство, 1957, 110).

3. Дрібна комаха, личинки якої паразитують на тілі

інших комах або їх личинок. Знищують [плодових і ягідних] шкідників і корисні комахи.. їдці, яйцеїди та ін. (Сад. і ягідн., 1957, 304).

ІЗДЄЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до їздець і їздецтво. Проїхали вони проз табір Стародупського і разом з наймитами попосміялися з його [пана] їздецьких вправ (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 56).

ІЗДИТИ, їжджу, їздиш, недок. 1. Їхати (у 1 знач.) багато разів або в різних напрямках. Моєму поможи Енею, Щоб він з ватагою своєю Щасливо їздив по воді (Котл., I, 1952, 110); Тут, у степу, не було вибитих колій — їздили не часто (Смолич, I, 1958, 45).

2. Бувати де-небудь, подорожувати, мандрувати, по-слугуючись якимись засобами пересування. Радив [лікар] трохи спочити та поїздити по світах. От я й їздив коло 3-х місяців (Коцюб., III, 1956, 276); Старший лейтенант.. розшукує знайомі шляхи, переліски, балки, горби, де йому доводилось їздити (Гончар, III, 1959, 275); // Бувати в кого-небудь, відвідувати когось. Всі знали, що о. Хведор з о. Мойсеєм живуть душа в душу, дуже часто їздять один до одного в гості (Н.-Лев., I, 1956, 116).

◇ **Їздити [верхи] на кому; Їздити на чьому горбіві (горбі)** — цілком підкорити когось своїй владі, використувати в своїх інтересах. — Що ж вони живуть гарно? — Живуть та й годі... Горпина на йому верхи їздить (Мирний, III, 1954, 237); [А н д р і й:] Тільки протівно, що ти вічно на кому-небудь їздиш (Л. Укр., III, 1952, 721); Ледачий він був, усе на моїм горбі їздив (Мур., Бук. повість, 1959, 7).

ЇЗДИТИСЯ, їздиться, недок., безос. Про умови, обставини тощо, за яких доводиться їздити. Як же Вам їздиться, чи багато зібрали етнограф. матеріалу? (Коцюб., III, 1956, 225); — Як їздилося в гори? — розпитувала Франка (Чорн., Потік.., 1956, 84).

ІЗДКА, и, ж., розм. Один заїзд яким-небудь транспортом для перевезення вантажу або пасажирів. Щоб перевезти, наприклад, одну тонну соломи з поля до ферми кінним тяглом, треба зробити не менше двох їздок парокінним возом (Наука.., 6, 1959, 52).

ІЗДОВІЙ, а, е. Признач. для їзди (у 1 знач.). Іздови коні; // у знач. ім. їздовий, во́го, ч. Той, хто доглядає за кіньми та їздить ними (у колгоспі, у війську тощо). Перше ніж стати листоношею, Михай орав і сіяв, був пастухом, сторожем, а згодом — їздовим: возив голову колгоспу (Зар., На.. світі, 1967, 20); По тилах ішла чистка за чисткою. У піхоту забрали кухарів, писарів, їздових, старшин (Гончар, III, 1959, 113).

ІЙ-БО див. їй-бо́гу.

ІЙ-БО́ГУ, ІЙ-БО́, зиг. Уживається для підтвердження чого-небудь, для запевнення в чомусь. — Ходім, кажу, а то покину! Ій-богу, покину!.. (Мирний, I, 1949, 259); Ви чули? Жайворонки прилетіли! Ій-богу, вже й трава На вигоні от-от зазеленіє! (Рильський, I, 1960, 243); — Чи ж треба, хлопці, випускати пана? Ій-бо, він ще привезе торбу лига і мішок біди (Стельмах, I, 1962, 629).

ІЙ-ПРАВО, виг., рідко. Те саме, що їй-бо́гу. — А дівчина, Петре, їй-право, непогана (Головка, I, 1957, 458); Три довгих роки ця любов Мене пекла, їй-право... (Воскр., 3 перцем!, 1957, 39).

ІСТВО, а, с., заст. Їжа (у 1 знач.). І де ті в господа взялися Усякі штучні іства? (Шевч., II, 1953, 107); [К о н о н:] Забирайте іство і питво, тут гулятимем, тут просторніше! (Кроп., II, 1958, 465); Забігаю в хату торбинку з іством на пасовисько прихопити (Ковінька, Кутя.., 1960, 33).

ІСТИ, ім, їси, їсть; їмо́, їсте́, їдять; мин. ч. їв, їла, їло; наказ. сп. їж; недок. 1. перех. і без додатка. Споживати

їжу. Хочеш їсти калачі, то не сиди на печі (Укр. присл., 1955, 204); Турбує мене, що мама нездорова. Прошу її берегтись, не їсти того, що шкодить (Коцюб., III, 1956, 415); Швидше додому, бо він голодний і хоче їсти! (Смолич, II, 1958, 12); Над ними білка їсть горішки і стука, стука дятел-птах (Сос., II, 1958, 411); // розм. Кусати, гризти, клювати (про комах, птахів і т. ін.). — Що, рясно ягоди вродили? — Та воно.. уродили, та прокляті горобці їдять (Мирний, I, 1954, 167); Голос оповідав звичайну історію втікачів: — .. Сорочка на мені чорна, заношена, нужа мене напала, їсть... (Коцюб., I, 1955, 345).

◇ Вітрішки їсти див. вітрішки; Дурно хліб їсти чий; Їсти чужий хліб — жити на чийх-небудь харчах, не працюючи; жити з праці інших. — Нічого не робиш, ледащо! Дурно хліб мій їси! (Вовчок, I, 1955, 129); Їсти дрижакі див. дрижакі; Їсти немів не в себе — їсти надміру, дуже багато. Єдине, що вмів Санько робити з успіхом, — це їсти. Ів він немов не в себе (Збан., Єдина, 1959, 64); Їсти не просить див. просіти; Їсти просять (просять), жарт. — подертий, потребує лагодження (про взуття, одяг). — І чоботи в мене роти пороз-завляли, їсти просять (Кв.-Осн., II, 1956, 475); Їсть (їдять і т. ін.), аж за вухами лящить див. вуха; Мало каші їв (їла, їли) хто — хтось не має життєвого досвіду; недосвідчений. — А тільки я так скажу, товариші шановні, що Назару Івановичу ще рано таку відповідалність на себе брати, молодий ще, зелений, як кажуть, мало каші їв... (Збан., Переджнив'я, 1960, 314).

2. *неперех.* Те саме, що харчуватися 1. — Їдять і п'ють вони [пани] смачно, сплять розкішно, слуги роблять і годять їм безвідмовно (Вовчок, I, 1955, 379); При такій інтенсивній праці треба добре їсти (Коцюб., III, 1956, 147).

3. *перех.* Роз'ятрювати, роз'їдати (про дим, пилюку тощо). Богинь напав від чаду дур; Дим очі їв, лилися слюзи (Котл., I, 1952, 216); // Роз'їдати хімічно, руйнувати. Войовницький шлом [шолом] їсть невідступна іржа... (Зеров, Вибр., 1966, 286).

4. *перех., перен.* Завдавати болю, смутку; мучити. Досада пекла Василя, їла (Мирний, IV, 1955, 81); Журба Юрка їла годинами (Козл., Ю. Крук, 1950, 74); — Нащо собі серце їсти. Воно ще молоде... (Кучер, Трудна любов, 1960, 335).

5. *перех., перен., розм.* Весь час дорікати кому-небудь, ганити, сварити когось. Їстимуть тебе [дочку] зовиці, Їстиме свекруха (Щог., Поезії, 1958, 75); Їсть мене господиня, як іржа залізо, за ті поросята (Барв., Опов., 1902, 243); І нащо ото їсти один одного? (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 131).

◇ Ідóm їсти див. їдóm; Їдьма́ їсти див. їдьма́; Їсти живцём див. живцём; Їсти очі́ма кого, що — дивитися на кого-, що-небудь дуже пильно. Дивлюсь я — вона вже мене їсть очима; чую я — вже й мене бере злість (Н.-Лев., II, 1956, 12); Далі підходить [учитель] до столу, нашвидку, пильними очима їсть мої книжки (Вас., II, 1959, 78); Побі́дом їсти див. побі́дом.

ІСТИСЯ, їмся, їсіся, їсться; їмо́ся, їстёся, їдяться; мин. ч. ївся, їлася, їлося; наказ. сп. їжся; недок. 1. бе-

зос. Хоті́тися їсти. [В а р т о л о м е й:] Оце так га-лушечки. Тут либонь їстиметься ще смачніш, ніж у хаті (Кроп., III, 1959, 65); Сіли снідати, але сьогодні якось не їлось (Гончар, IV, 1960, 40); // Добре, смачно споживатися. — Ми робили в гурті однією худобою, а ти знаєш, що в гурті каша їсться (Н.-Лев., II, 1956, 306).

2. *діал.* Гризтися. Нараз бачать: багато мурашок їдяться, воюють (Калин, Закарп. казки, 1955, 95).

3. *перен., розм., рідко.* Дуже сваритися з кимось. Їдяться за землю (Сл. Гр.); Позавчора він до болю в печінках ївся з переселенцями (Стельмах, Хліб., 1959, 111).

ІСТІВНИЙ, а, е. Який можна споживати. На степу росте багато їстівного зела (Ю. Янов., I, 1954, 256); Їстівні гриби; // у знач. ім. їстівне́, но́го, с. Їжа (у 1 знач.), пожива. [А н т о н:] Дівчата, ставте на стіл, що там є їстівного (Кроп., III, 1959, 29).

ІСТІВНІСТЬ, ності, ж. Придатність до їжі.

ІСТКИ, дит. Те саме, що їстоньки. Баба зварить йому [хлопцеві] їстки, догляне й нагодує (Мирний, I, 1949, 140).

ІСТОНЬКИ, *пестл.* Те саме, що їсти 1. І їстоньки — не їм, і питоньки — не п'ю, Та виглядаю все Зозуленьку мою (Гл., Вибр., 1951, 24); В неділю рано почало світа-ти, Ой пішла Лисичка їстоньки шукати (Фр., XIII, 1954, 259); От мати наварила йому снідати. Принесла до берега та й кличе: — Івасику-Телесику, приплинь-бо сюди, дам тобі я їстоньки (Тич., I, 1957, 151).

ІСТОЧКИ, *пестл.* Те саме, що їсти 1. [К в а с о л и х а:] Істочки вже так скортіло, аж тім'ячко болить... (Кроп., III, 1959, 157).

ІХАТИ, їду, їдеш; наказ. сп. їдь, їдьмо, їдьте; *не-док.* 1. Рухатися, переміщатися в певному напрямку водою або суходолом за допомогою яких-небудь засобів пересування. Їхав Кармель далі та все тільки оглядавсь на село Лани (Вовчок, I, 1955, 351); Назустріч їхала валка саней із хмизом (Хотк., I, 1966, 121); Я їхав машиною (Ю. Янов., II, 1958, 117).

◇ Їхати вітягом див. вітягом; Їхати як волáми див. віл; На галопі їхати див. галоп.

2. Вирушати куди-небудь; виїжджати, відправляти-ся. У туркені у кишені Таляри, дукати. Не кишені трусить, Їдем різать-палить, Братів визволяти (Шевч., I, 1951, 200); Він радить мені їхати звідси.. не в Київ, а просто в Полтавщину (Л. Укр., V, 1956, 228); — Одначе що не кажи, а страшнувато їхати в далекий край? (Стельмах, I, 1962, 28).

ІХАТИСЯ, їдеться, *недок., безос.* Про певні умови, обставини їзди. Добре їхалось на блаженькому, скрипучому возі (Стельмах, I, 1962, 146); Чим далі троянівці просувалися до центру, тим трудніше їхалося (Тют., Вир, 1964, 307).

ІХНІЙ, я, є, займ. присв. Належний їм. По їхніх очах неначе було знать, що вони все знають (Н.-Лев., II, 1956, 98); Усі вони, наче живі, вставали поволі в мій уяві — хазяїн, хазяйка і їхні діти (Коцюб., II, 1955, 244); Кімната наповнювалась публікою. Здебільшого їхні обличчя були з слідами сажі (Панч, Синів..., 1959, 5).

Й

Й¹, *невідм., с.* Тринадцята літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «й» (називається «йот»).

Й² див. і².

Й³ див. і³.

ЙМѢННЯ див. імѣння.

ЙМОВІРНИЙ див. імовірний.

ЙМОВІРНІСТЬ див. імовірність.

ЙМОВІРНО див. імовірно.

ЙНО див. інб.

ЙНЯТИ, йму, ймеш; мин. ч. йняв, йняла, лб; недок.: $\diamond$ [Не] йняти віру [віри] див. віра¹.

ЙНЯТИСЯ, йметься; мин. ч. йнялося; недок.: $\diamond$ Віри не йметься див. віра¹; Робота рук не йметься — не працюється, не хочеться працювати комусь. Шукає-питає [Павло] якого діла, — робота рук не йметься (Вовчок, I, 1955, 151).

ЙО, виг., діал. Уживається для вираження здивування; невже. — *Йо!* — гукнули дівчата і підбігли розглядати [намальованого солдата] (Кв.-Осн., II, 1956, 18).

ЙОГ, а, ч. Послідовник індійського релігійно-філософського вчення. Індійські йоги.

ЙОД, у, ч. 1. Хімічний елемент, кристалічна речовина темно-сірого кольору з металевим блиском, яку видобувають переважно з морських водоростей. Пахне [коло моря] канатами, рибою, йодом (Коцюб., II, 1955, 415); По Каспійському морю, по залізницях ідуть з Туркменії в братні республіки суперфосфат і сірчана кислота, йод і бром (Ком. Укр., 5, 1966, 75).

2. Розчин цієї речовини в спирті для медичних потреб. Перше я мазала руку йодом..., але од йоду дуже шкура злазить (Л. Укр., V, 1956, 6); Наталя висловила енергійне побажання, щоб мандрівник узав йоду, бинти, аспірин і хінін (Донч., VI, 1957, 15).

ЙОДИСТИЙ, а, е. Який містить йод. Йодисті рослини; Йодистий натрій.

ЙОДНИЙ, а, е. Прикм. до йод. Йодна настоянка.

ЙОДОФОРМ у, ч., фарм. Дрібнозернистий порошок жовтого кольору з різким специфічним запахом, що використовується в медицині як антисептичний засіб. Перев'язки тут роблять в окремій... хаті, і через те йодоформ не так-то глушить (Л. Укр., V, 1956, 253); В приймальні пахне йодоформом (Вільде, Винен., 1959, 31).

ЙОДОФОРМНИЙ, а, е. Прикм. до йодоформ.

ЙОЙ, виг. Уживається для вираження болю, страху або захоплення. Впав би на землю, безсилий, затулив вуха руками та би заплакав... Бо вже не годен.. Йой!.. (Коцюб., II, 1955, 321); [М а р і ч к а:] Йой, як я люблю слухати, коли дід грає! (Мокр., П'єси, 1959, 78).

ЙОЙКАННЯ, я, с. Дія за знач. йойкати та звуки, утворювані цією дією. Я сиділа і щось шила. Нараз зачуваю ніби йойкання (Коб., III, 1956, 560).

ЙОЙКАТИ, аю, аєш, недок. Викрикувати «йой» від болю, страху тощо; охкати, стогнати. На тоці лежав розтягнений мужик і йойкав, і стогнав, і кричав (Фр., II, 1950, 99); Іванко приходить і бачить: сестра у постелі йойкає (Калин, Закарп. казки, 1955, 118).

ЙОЙКАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., діал. Йойкати. Баба.. билася в груди і йойкалася та нарікала сама на себе (Черемш., Тв., 1960, 39).

ЙОЙКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до йойкати. З болю мимовільно йойкнув [Демко] (Фр., V, 1951, 46); Цілих три дні лежав [Антін], зціпивши зуби, навіть не йойкнув (Чорн., Визвол. земля, 1959, 103); * Образно. Від того рику затремтіла земля, забряжчали шибки і йойкнуло серце (Коцюб., I, 1955, 315).

ЙОЛОП, а, ч., зневажл., лайл. Те саме, що дурень¹; бевзь, недотепа. Пристиджені його вельможі На йолопів були похожі (Котл., I, 1952, 186); Найбільше лютував

[Саранчук] сам на себе: отакий йолоп! Не міг затримати та допитатися одразу (Головко, II, 1957, 518).

ЙОР, а, ч., заст. Назва літери «ъ»; єр. Закиньмо безглузді, нікчемні посвари — За йори, да дашки та ять... (Граб., I, 1959, 154).

ЙОРДАНЕЦЬ див. йорданці.

ЙОРДАНКА див. йорданці.

ЙОРДАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до йорданці і Йорданія.

ЙОРДАНЦІ, ів, мн. (одн. йорданець, нця, ч.; йорданка, и, ж.). Населення Йорданії.

ЙОРЖ, а, ч. 1. Дрібна прісноводна риба родини окуневих із колючими плавцями. Вудок було в нього безліч — на сома, на коропа, на головня, на йоржа й на бубиря (Коз., Зол. грамота, 1939, 43); * У порівн. Уже либонь були п'яненькі, Понадувались, мов йоржі (Котл., I, 1952, 96); — Ви людина противна, колюча, як йорж (Довж., I, 1958, 423).

2. Щітка для чищення, миття лампового скла тощо. Ручний йорж.

ЙОРЖИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до йорж.

2. Чуб на голові, що стирчить догори. Це був кволий на вигляд дідок з сивим йоржиком на голові і довгими вусами (Жур., Опов., 1956, 226).

3. у знач. присл. йоржиком. Коротко, так, що стирчить (про волосся). Кирпатий, блакитноокий, підстрижений йоржиком і вже напівсивий, він здавався Климові дедалі більше схожим на клоуна (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, I, 1952, 133).

ЙОРЖИСТИЙ, а, е, розм. Який стирчить догори (про волосся). Михайло.. змочував йоржисте чорне волосся, що вже встигло відрости після госпітальної стрижки (Збан., Сеспель, 1961, 112).

ЙОРЖОВИЙ, а, е. Прикм. до йорж¹; //Прпгот. з йоржів. Він любив варити йоржову юшку (Довж., Зач. Десна, 1957, 214).

ЙОРКШІР, а, ч. Свиня йоркширської породи. — Ах, ти кабасю!.. Чистої крові беркшир... — Але ж, Іване: йоркшир... (Коцюб., II, 1955, 218).

ЙОРКШІРСЬКИЙ, а, е: $\triangle$ Йоркшірські свині — порода свиней, що швидко ростуть, відзначаються великою вагою й плодючістю.

ЙОТ, а, ч. Назва літери українського алфавіту на позначення звука «й».

ЙОТА, и, ж. 1. Літера грецького алфавіту (ι), яка позначає звук «і».

2. перен. Дуже маленька частина, мізерна доля чогонебудь; крихта. — Я охоче заплатив би зайвий долар за те, щоб побачити, як рука цього китайця [фокусника] схибить. Розумієте, всього на одну йоту (Донч., VI, 1957, 413).

$\diamond$ Ні на йоту — ніскільки, нітрохи. Він ні на йоту не змінився (Л. Укр., I, 1951, 288); [Усє] до йоти — цілком, абсолютно все. [Є в г е н і й:] Завтра.. я й сам розповім вам усе до йоти, і то по всій щирій правді (Фр., IX, 1952, 13).

ЙОТАЦІЯ, ї, ж., лінгв. Поява йота (й) перед голосним звуком. Йотація голосних.

ЙОТОВАНИЙ, а, е, лінгв. Який вимовляється з йотом (й). Йотовані звуки.

ЙТИ див. іті.

ЙТІСЯ див. ітіся.

К

К¹, невідм., с. Чотирнадцята літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «к» (вимовляється «ка»).

К², рідко **ІК**, прийм. з дав. в., заст. Де *Турн.. К Енею руки простягає* (Котл., I, 1952, 294); *Ще ж як руку притулив [він] к серцю ік своему* (Тич., I, 1946, 80); *Увесь день були замуrowані вікна, і к вечору мороз рогом поліз* (Вас., II, 1959, 143).

КАБАК¹, а, ч., заст. Шинок. *Перш усього блиснуло світло у кабаці... Гай, гай! Вже і в Липцях завелися кабаки* (Кв.-Осн., II, 1956, 8).

КАБАК², а, ч., діал. Гарбуз. — *Не кабак же в мене на плечах, а голова, та ще й неабияка!* (Коцюб., I, 1955, 119); *Кабаки, мов добре вгодовані свині, повипирали свої округлі боки* (Добр., Очак. розмир, 1965, 44).

◇ **Давати** (дати, підносити, піднести) [печеного] **кабакá**, жарт. — те саме, що **Давати** (дати, підносити, піднести) [печеного] **гарбуза́** (див. **гарбу́з**). [В о з н и й:] *Наталка многим женихам піднесла печеного кабака* (Котл., II, 1953, 12).

КАБАКА, и, ж., заст. Нюхальний тютюн. *Доставши з халяв, хто ріжок з кабакою, — та нюхають та чхають; а хто люльку.. смокче* (Кв.-Осн., II, 1956, 199).

◇ **Кабáки втёрти** (дати) **кому** — покарати, побити когось. — *Не кваптесь лиш: ще на славу Втру я вам кабаки* (Г.-Арт., Байки., 1958, 73).

КАБАКОВИЙ, а, е, діал. Прикм. до **каба́к²**. *Кабакова каша*.

КАБАЛА́, й, ж. 1. У Київській Русі та Московській державі XIV—XVIII ст. — боргове зобов'язання (з XVI ст. у письмовій формі), що призводило до особистої залежності боржника від позикодавця.

2. Особливий вид рабства на Русі в XIV—XVI ст. — довічна залежність, що поставала внаслідок боргового зобов'язання. *Прагнення придбати знаряддя виробництва, яких бракувало, або худобу примушувало смерда йти в кабалу до феодала* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 448).

3. Повна залежність; гніт, поневолення. *Без союзу з міськими робітниками ніколи не визволиться сільська біднота від усякої кабали..* (Ленін, 6, 1949, 360); *Він був ковалевим челядником і власної хати не мав, а жив у кабалі* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 516).

КАБАЛІСТИКА, и, ж. Релігійне пояснення світу в середні віки за допомогою символічного тлумачення єврейських «святих текстів», у яких словам і числам надавалось містичне значення. *Трохи згодом ми вже зустрічаємо Піфагора серед халдейських магів, де він протягом семи років вивчає премудрості кабалістики* (Наука., 7, 1964, 30); //перен. Про якісь знаки, числа й т. ін., що нібито мають магичну силу. *Ненавиджу я ці процедури! Їх уже цілих сім було — чиста кабалістика* (Л. Укр., V, 1956, 264).

КАБАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до кабалістики. *Коло верб мов пучкою помальовано по курному шляху якісь кабалістичні літери-тіні* (Вас., I, 1959, 354).

КАБАЛЬНИЙ, а, е. 1. іст. Прикм. до **кабала́** 1, 2. Велику роль у закріпаченні селян відігравали кабальні зобов'язання: за одержану позичку селяни, а іноді й козаки, нерідко зобов'язувались бути «вічними підданими» своїх кредиторів (Іст. УРСР, I, 1953, 333).

△ **Кабальні книги** — рукописні книги для запису боргових зобов'язань, за якими боржник попадав в особисту залежність від позикодавця, у неволю.

2. іст. Який перебуває в кабалі (у 2, 3 знач.); під-

невільний, залежний, закріпачений. *Кабальні холопи*.

3. перен. Укладений на дуже не вигідних умовах для одного з учасників. *Кабальний договір; Кабальна концесія*.

КАБА́Н, а, ч. 1. Самець свині (звичайно кастрований). — *Ускочив у двір чийсь кабан* (Н.-Лев., II, 1956, 274); *Гмиря.. кркнув та й пішов до багаття на городі, де сини смалили кабака* (Головко, II, 1957, 338); * У порівн. *За богами [царем і царицею] — панства, панства В сребрі та златі! Мов кабани годовані — Пикаті, пузаті!..* (Шевч., I, 1951, 247).

2. Дика свиня; вепр. *В бору плодились кабани, Ведмідь і сарна прудконога* (Щог., Поезії, 1958, 359); *Кабан — звір небезпечний, вбити його дуже важко* (Знання., 3, 1967, 28); * У порівн. *Зробився Турн наш біснுவатим, Реве, як ранений кабан* (Котл., I, 1952, 257).

КАБАНЕ́ЦЬ, нця, ч. Зменш. до **каба́н**. *Купив [Гнат] двох кабанців, доглядав, годував їх — такі ситі були* (Коцюб., I, 1955, 31); [К і н д р а т:] *Хлів хочу збудувати. Макар Іванович порадив, каже: раз кабанця збирається купувати, то хлів треба будувати* (Корн., II, 1955, 138).

КАБАНИ́СЬКО, а, ч. Збільш. до **каба́н**.

КАБАНИ́ЩЕ, а, ч. Збільш. до **каба́н**. *Кіндрат не вспів одскочить, як збожеволілий від болю кабаніще черкнув його кливаком [іклом] по нозі* (Морд., I, 1958, 109).

КАБАНКУВА́ТИЙ, а, е, розм. Зовнішністю схожий на каба́на; грубий, товстий.

КАБА́ННИК, а, ч., заст. Той, хто торгує свинями; // Той, хто ріже свиней. *Тупі рила [кабанів] сонно дивились на трупи своїх братів, уже осмалених, голих, безладно навалених кабанником на візок* (Коцюб., II, 1955, 361).

КАБАНЧА́, ати, с. Порося-кабанець.

КАБА́НЧИК, а, ч. Зменш. до **каба́н**. *З хлівця прожогом вискочила невеличка свиня й кабанчик* (Мирний, I, 1949, 129); — *Ви, Тетяно, наших шкварок спробуйте, кабанчика ж недавно закололи...* (Гуц., Скупана., 1965, 134).

КАБА́НЮГА, и, ч. Збільш. до **каба́н**. *Годований кабанюга; * У порівн. Заклінав [Демид] до владики білими щетинкуватими віями, як ображений на не уважного скотаря товстенний кабанюга* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 283).

КАБА́НЯТИНА, и, ж. М'ясо каба́на. *Розговорились і стали ласувать кабанятиною* (Сл. Гр.).

КАБА́НЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **каба́н**. *Тричі вона помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, .. а то здалеку чулося немов кабаняче рожання* (Коцюб., I, 1956, 364); *Кабанячі ікла*.

КАБА́РГА, й, ж. Гірська безрога парнокопитна тварина родини оленячих, самець якої на животі має мускусну залозу. *Далеко внизу, де починалась долина, паслася кабарга* (Донч., III, 1956, 340).

КАБА́РДІНЕ́ЦЬ див. **кабарді́нці**.

КАБА́РДІ́НКА¹ див. **кабарді́нці**.

КАБА́РДІ́НКА², и, ж. 1. Народний чоловічий танець, поширений на Кавказі. *В'язні розступилися, утворилось посеред камери коло, і пішов по ньому вибивати кабардинку наш Сашко Коваль* (Збан., Єдина, 1959, 158).

2. заст. У кавказців — смушева шапка з шестикутним верхом, оздоблена різними прикрасами. *Аж ось у траві неначе іскра блиснула, і виявивсь, як із зем-*

лі виріс, на вороному коні січовик, у червоному жупані, в кабардинці набакир (Стор., I, 1957, 334).

КАБАРДИНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кабардинці й Кабарда. — Візьмеш рушницю, підеш у гори, ведмедя пристрелиш. А потім шашлик засмажиш, справжній шашлик, наш, кабардинський... (Збан., Єдина, 1959, 160).

КАБАРДИНЦІ, ів, мн. (одн. кабардинець, нця, ч.; кабардинка, и, ж.). Народ, що живе в Кабардино-Балкарській АРСР і Карачаєво-Черкеській автономній області. Молодий кабардинець, що був заслухався Філіпова,.. винувато схиляє голову (Збан., Єдина, 1959, 304).

КАБАРЕ, невідм., с. У буржуазних країнах — великий ресторан з естрадою. Де ви тепер, уточнить мені важко. Може, в якимсь кабаре... (С. Ол., Вибр., 1959, 354).

КАБАСЬ, я, ч. Пестл. до кабан 1.. — Ах, ти, каба-су!.. чистої крові беркшир... (Коцюб., II, 1955, 218).

КАБАТ, а, ч., діал. 1. Солдатська куртка. Відси летіли на бабу їзди. В зелених кабатах із люльками в зубах, на червоних конях (Стеф., Вибр., 1945, 48).

2. Пальто. Нотар був одягнений у чорне з добротного сукна пальто, яке у них називали кабат (Турч., Зорі..., 1950, 73).

КАБАТИРКА, и, ж., діал. Табакерка. — Все буде золотом покрито, Як тульські кабатирки (Котл., I, 1952, 208).

КАБАЦЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до кабак 1. От такий-то [москаль] став біля кабацьких дверей (Кв.-Осн., II, 1956, 9).

КАБАЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до кабачок 1. Кабачкове насіння; // Пригот. із кабачків. Перехиливши й закусивши тут же [на вулиці] кабачковою ікрою або малосольною хамсою, брати Столярови хитали [ішли] далі (Смолич, V, 1959, 93).

КАБАЧОК 1, чка, ч. 1. Городня сланка рослина, кущова форма гарбуза з великими довгастими плодами.

2. Плід цієї рослини, що вживається як їжа. Кабачки вживають смажені й фаршировані, а також використовують для приготування ікри (Укр. страви, 1957, 197); Жваво торгують колгоспні ятки з городиною. Кавуни рябі й чорні, червоні помідори, сині баклажани, пізні кабачки (Ю. Янов., I, 1958, 581).

КАБАЧОК 2, чка, ч., заст. Зменш. до кабак 1.

КАБЕЛЬ, ю, ч. Електричний, телефонний і т. ін. провід, уміщений у захисну оболонку. Всі провідники електричного струму: дріт, шини, кабелі.. роблять з чистої міді і рідше з алюмінію (Токарна справа., 1957, 59); Зв'язківці, вільно походжаючи по висоті, змотували кабель (Гончар, I, 1954, 53).

КАБЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до кабель. Якobi.. побудував кабельні телеграфні лінії в Петербурзі (Наука., 2, 1959, 63); // Який виробляє кабель. Кабельний завод.

КАБЕЛЬНИК, а, ч. Робітник, який працює на кабельному заводі або прокладає кабель. Якщо раніше кабельники мали перевитрати матеріалів, то нинішнього року вже заощаджено 23 тонни міді, 27 тонн алюмінію та ін. (Веч. Київ, 25. XI 1967, 2).

КАБЕЛЬТОВ, а, ч. Традиційна морська міра довжини, що дорівнює 0,1 морської милі, тобто 185,2 м. На-стає ранок, і кораблі ідуть поруч на дистанції трьох кабельтових (Довж., Зач. Десна, 1957, 431).

КАБЕСТАН, а, ч. Лебідка з барабаном на вертикальному валу для піднімання вантажів, підтягування суден до причалів, витягання суднових якорів тощо Кабестан — пристрій, який підіймає воду 5—6-відерни-

ми цебрами (Колг. енци., I, 1956, 237); Нинішні олонецькі майстри.. роблять.. найскладніші кабестани, будують сучасні судна (Ком. Укр., 5, 1967, 22).

КАБЗА, **КАМЗА**, й, ж., діал. 1. Гроші. Тепер власне він обчислював,.. до якої суми заокруглиться збита вже кабза (Фр., II, 1950, 104); — Мабуть, немала й камза перепала? — питає хтось. — Та буде з нас, — одказує Чіпка, витягаючи гаман з кишені й кидаючи на стіл (Мирний, II, 1954, 224).

2. Гаманець. Кабза грошей добра (Сл. Гр.); — Тисячі років збирало болото вершки чорнозему, наче Коцій червінці до кабзи (Вол., Дні., 1958, 67).

КАБИЦЯ, і, ж. Відкрита літня кухня (піч) у дворі або в садку. Маріора варила обід у глиняній кабиці на повір'ї (Коцюб., I, 1955, 215); В садку під грушею на кабицях варилися пісні борщі з вушками, карасями (Панч, Гомон. Україна, 1954, 73); // Яма, де вміщують казан, під яким розкладають вогнище для варіння, топлення чого-небудь. Варили по куренях три рази в день, не в горшках, а в мідних або чавунних казанах, і не в печах, а на кабиці (Стор., I, 1957, 257); Потім викопали кабицю, чи піч, для казана з смолою, котрою мазали мережі (Н.-Лев., II, 1956, 266).

КАБИЧКА, и, ж. Зменш. до кабиця. Найпростіший тип літньої кухні є плита, збудована просто неба (кабичка) (Жилий буд. колгоспника, 1956, 83); Над відкритою літньою кухнею-кабичкою, що вся шкварчить і пашисть,.. ясніє добра, всеобіймаюча материна усмішка (Гончар, Тронка, 1963, 8).

КАБІНА, и, ж. Невеличке окреме закрите приміщення, будка або кімнатка спеціального призначення (для пілота, пасажирів, телефонних розмов і т. ін.). Вони зайшли в окрему кабінку, відділену від залу важкими порт'єрами з синього оксамиту (Дмит., Розлука, 1957, 38); Кабіна пілота на кораблі-супутнику багато простіша від кабінки пілота на літаку (Рад. Укр., 26. IV 1961, 2); Автомобільна кабіна.

КАБІНЕТ, у, ч. 1. Кімната в будинку чи квартирі для занять, ділових розмов тощо. Весь день сидів [пан] у своїм кабінеті, кутив люльку і читав газети (Фр., II, 1950, 291); Моторошно йому [юнакові], як згадав, що через два місяці повинен кинути тут все: і отсі кімнатки, де ще малим грався з сестричкою.. і батьків кабінет, де завсіді було тихо-тихо (Хотк., I, 1966, 35); // Службове приміщення в установі, навчальному закладі, на підприємстві для директора чи іншого керівника. Ми-нуло скільки днів, і Малинка, стурбований, поводячи кругом незрозуміло очима, сидів у кабінеті інспектора (Вас., I, 1959, 138); Вікна кабінету директора хімічного заводу.. виходили просто на широке заасфальтоване повір'я (Собко, Справа., 1959, 40).

2. розм. Комплект меблів для такої кімнати.

3. Спеціально обладнане приміщення в науково-дослідних, навчальних та ін. закладах і установах для пропаганди певних знань, занять тощо. Миша.. вчить-ся до екзаменів, а разом з тим він лаборантом при фізичному кабінеті (Л. Укр., V, 1956, 140); Велику допомогу партійним організаціям повинні подавати будинки й кабінети політичної освіти (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1); Кабінет марксизму-ленінізму.

4. Спеціально обладнане лікарське приміщення. Вчора дивились моє серце і замалювали його в рентгенівському кабінеті (Коцюб., III, 1956, 454); Реєстра-тура розміщена в дожидальному залі, з якого є прямий вхід у лікувальні кабінети лікарів (Заг. догляд за хворими, 1957, 16).

5. Уряд деяких буржуазних країн, що складається з міністрів. Засідання кабінету міністрів; Коаліційний кабінет.

КАБІНЕТІК, а, ч. Зменш. до кабінет 1. — Гадаю, що синьйорі дуже невигідно читати в моїй крамниці — у мене, на жаль, ніякого комфорту! — що іншого було б у себе дома, в затишному кабінетику... (Л. Укр., III, 1952, 741); За дверима, в маленькому кабінетику, настирливо деренчить телефон (Ткач, Плем'я., 1961, 285).

КАБІНЕТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до кабінет. Кабінетне приміщення; Кабінетна криза; // Признач. для кабінету. Кабінетні меблі; // Який виконується або відбувається в кабінеті. Весь творчий процес відбувався майже без кабінетної підготовки, а під час репетицій (Минуле укр. театру. 1953, 148); // Власт. кабінетові. Кабінетна тиша.

2. перен. Відірваний від життя, не зв'язаний із практикою. [О р е с т:] Хто любить, той не віддасть лютого в жертву мертвій теорії, мріям кабінетним (Л. Укр., II, 1951, 59); Ломоносов ніколи не був кабінетним вченим, відірваним від життя (Ком. Укр., 4, 1965, 79).

△ Кабінетний портрет; Портрет кабінетного формату — фотопортрет розміром 18 × 24; Кабінетний рояль — рояль невеликого розміру.

КАБІНЕТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. кабінетний 2. — Я докладу всіх зусиль, — запевнив його Каргат, — щоб ви не згадували так часто про мою кабінетність (Шовк., Інженери, 1956, 137).

КАБІНЕТОВИЙ, а, е. Те саме, що кабінетний 1. Кабінетовий стіл.

КАБІНКА, и, ж. Зменш. до кабіна. І я влетів з трояндами в кабінку, Де усміхався приязно ліфтер (Рильський, II, 1960, 225); Вони зайняли окрему кабінку поближче до естради (Донч., V, 1957, 282).

КАБЛОГРАМА, и, ж., спец Телеграма, що передається підводним кабелем.

КАБЛУК, а, ч. Те саме, що підбóр. Чоботи [в парубків] такі маленькі, на високих каблучках (Мирний, I, 1954, 74); Крутнулася на каблучці молодиця (Головко, II, 1957, 39).

КАБЛУКОВИЙ, а, е. Прикм. до каблук. Каблучкова підківка.

КАБЛУЧЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до каблúчка.

КАБЛУЧКА, и, ж. 1. Що-небудь зроблене, зв'язане у вигляді кільця, петлі. Взявши Гнучкий одноліток лози, Каблучку заходивсь [Помпілій Нума] плести (Шевч., II, 1953, 335); Павло взявсь за залізну каблучку і постукав нею у хвіртку (Головко, А. Гармаш, 1954, 81); Два молоді сипайчі взяли величезну каблучку мотуза (Ле. Міжгір'я, 1953, 273); * Образно. Налягли здобичники, тісною каблучкою здушили чумаків (Коцюб., I, 1955, 185).

2. Те саме, що перстень. Намиста блискучі, штучні каблучки на руки, дорогі сукна та шовкові тканини... Все те так і сяло та грало...! (Мирний, III, 1954, 257); Хлопець під час заручин дарує дівчині каблучку на знак того, що вона заручена... (Коз., Сальвія, 1959, 165).

КАБЛУЧОК, чка, ч. Зменш. до каблук. А перша [дівчина] вдарить каблучком. А друга — гострим язичком! (Мал., III, 1957, 285).

КАБОТАЖ, у, ч. Пасажирське й товарне судноплавство, що здійснюється вздовж узбережжя між портами того самого моря або різних морів звичайно однієї держави.

КАБОТАЖИТИ, жу, жиш, недок., розм. Бути каботажником, плавати на каботажному судні. Надіялись до літа каботажить — Та щось ніхто «посуду» не вантажить (Воронько, Тепло., 1959, 84).

КАБОТАЖНИЙ, а, е. Прикм. до каботаж. Завдяки розвитку каботажного мореплавання ще більше зміцнилися зв'язки Північного Причорномор'я з країнами Середземномор'я й Кавказу (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 87); Каботажне судно.

КАБОТАЖНИК, а, ч. Моряк, що плаває на каботажному судні.

КАБРІОЛЕТ, а, ч. Легкий однокінний двоколісний візок з одним сидінням і без козлів. Аліна сиділа в кабріолеті, який віз її «на кофе» до Костомарова (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 433).

КАБРІОЛЕТІК, а, ч. Зменш. до кабріолет. — Тільки ти мусиш купити мені кабріолетик гарнесенький-гарнесенький (Фр., III, 1950, 154).

КАВ, КАВ-КАВ, виг. Звуконаслідування, що означає крик дитини, галки тощо.

КАВА¹, и, ж. 1. Тропічне дерево, з насіння якого виготовляють ароматний тонізуючий напій; кавове дерево. Тепер під нами тропічні ліси, велетенські плантації кави, лісисті пагорби, в'юнкі річки (Дмит., Там, де сяє., 1957, 46).

2. Насіння цього дерева або порошок із цього насіння. В трюмі — крупа, цукор, кава, консерви і галети (Смолич, II, 1958, 44); Лариса насаджувала квіти, посипала піском доріжки, молола каву (Руд., Остання шабля, 1959, 12).

3. Поживний напій (з цукром, часто також з молоком чи вершками) із цього порошку. Стара Темницька наливала каву (Фр., II, 1950, 300); Кава запарувала у малих філіжанках в руках у гостей (Коцюб., I, 1955, 292); Ранком варилась кава, співала дудка горніста (Ю. Янов., I, 1958, 53).

За кáвою — під час пиття кави. За кавою Мержинський розповів їй [Лесі] ще чимало цікавого (М. Ол., Леся, 1960, 206).

КАВА², и, ж., діал. Галка. Чорні кави.. круту гору вкрили (Сл. Гр.).

КАВА³, и, ж., дит., діал. Вовк; хо. Часом Галя пожахнеться й пошептом питає: — Що ж як кава прийде? — Не прийде, — одказують їй усі (Вовчок, I, 1955, 289).

КАВАЛЕР, а, ч. 1. Чоловік, який розважає жінку в товаристві, супроводить її під час прогулянки тощо. [П е т р о:] От тобі, Галю, і кавалер, щоб не скучала сама (Мирний, V, 1955, 144); — Властиво, ви, як кавалер, повинні були би проводити мене аж до дверей (Хотк., I, 1966, 41); * У порівн. Гуска, як дама, йшла попереду, а гусак, як чемний кавалер, йшов позаду... (Вишня, I, 1956, 346); // Той, хто танцює в парі з жінкою. Рожеві панни й кавалери у хвилях музики плывуть... (Сос., I, 1957, 381); // Залицяльник. Кавалери крутилися, бавилися, але ні один не освідчився (Кобр., Вибр., 1954, 91); — Прися? Надивилась я на Прісю за ті два тижні влітку. У неї тільки кавалери в голові (Головко, II, 1957, 591).

2. розм. Те саме, що парубок. [М о т р я:] Постановите кварт зо дві горілки — .. то наші кавалери зразу приймуть вас у свою юрбу! (Кроп., II, 1958, 25); В школі моє галіфе помітили і сторож, і учні, .. сторож назвав мене кавалером (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 156).

3. тільки кавалер. Той, хто нагороджений орденом. Полкову розвідку щоночі водить на неймовірні завдання.. Козаков, повний кавалер ордена Слави... (Гончар, I, 1954, 370); Закінчилась війна, товариш Береговий — кавалер восьми бойових орденів, Герой Радянського Союзу (Веч. Київ, 2.XI 1968, 2).

КАВАЛЕРГÁРД, а, ч. У царській армії — солдат або офіцер спеціального полку гвардійської важкої кавалерії. Пролетіли ескадрони кінної гвардії в залізних кірасах, за ними — кавалергарди в білих колетах (Кочура, Зол. грамота, 1960, 211); В царському палаці метушня, гомін, кавалергарди ботфортами гупають (Полт., Дит Гоголя, 1954, 18).

КАВАЛЕРГÁРДСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до кавалергáрд. Кавалергáрдський мундир.

КАВАЛЕРІСТ, а, ч. Той, хто служить у кавалерії; кіннотник. — Я зайшов ось нашого червоного кавалериста провідати (Гончар, Таврія., 1957, 443); Двадцять п'ять юних кавалеристів училися сидати, їздити і злазити з коней (Багмут, Щасл. день., 1951, 23).

КАВАЛЕРІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кавалерія і кавалеріст. Коні були хороші, але все ваговози. Семен любив неприборканих кавалерійських коней (Сміл., Зустрічі, 1936, 29); Микола Щорс наближався. Стрункий, в сірій кавалерійській шинелі, з нагайкою (Довж., Зач. Десна, 1957, 120).

КАВАЛЕРІЯ, ї, ж. Кінне військо; кіннота. Замолоду служив я.. в кавалерії (Стор., I, 1957, 116); За тиждень вони дійшли б, мабуть, і під Львів та попросилися в червону кавалерію панів бити (Козл., Ю. Крук, 1957, 349).

△ **Легка** кавалерія — кіннота з легко озброєних воїнів на швидкохідних конях.

КАВАЛЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кавалер. А в кого сім'ї нема, той шукає кавалерського товариства і стрічає новий рік у пиварні, в каварні [кав'ярні] (Фр., VII, 1951, 344); Чіпкою рукою Потьомкін зірвав з грудей Долгорукого кавалерські відзнаки й жбурнув їх на підлогу (Добр., Очак. розмир, 1965, 323); // Власт. кавалерові (у 1 знач.). — Сісти зо мною на фіакра — значить.. і заплатити за мене, бо не дозволить же вам ваш кавалерський гонор їхати на мій кошт (Хотк., I, 1966, 41).

КАВАЛОК, лка, ч., розм. Те саме, що шматок. Баба була сама, стара, мала хату та й той кавалок поля далеко від села (Фр., IV, 1950, 10); — Коли б це.. вирвався з Вінниці. Щоб хоч куток теплий мати, хліба кавалок (Коцюб., I, 1955, 453); Кавалки снігу полетіли на здивовану дівчину з-під кінських копит (Ле, Наливайко, 1957, 67).

КАВАЛОЧОК, чка, ч. Зменш. до кавалок. Максим взяв кавалочок двоокису урану і закріпив його в металевому стрижні (Рибак, Час., 1960, 720).

КАВАЛЬЄР, у, ч., спец. Насип уздовж рову, каналу або шляху.

КАВАЛЬКАДА, и, ж. Вершники, що їдуть групою. Саме в той мент кавалькада виїхала на найвищий пункт дороги (Коцюб., I, 1955, 287); Опівдні, коли канонада трохи замовкла, з польського табору виїхала кавалькада посольства (Тулуб, Людолови, II, 1957, 559).

КАВАЛЬЧИК, а, ч. Зменш. до кавалок. Ставала [Маруся] на пальці, щоб хоч одним оком побачити кавальчик синього неба (Хотк., II, 1966, 65).

КАВАТІНА, и, ж., муз. Невелика оперна арія, переважно лірико-розповідного характеру. [Ш е в ч е н к о:] І раптом спів чудовий пролунав — Це грав на скрипці ніжну каватину Незнаний бідний музикант, кріпак (Коч., III, 1956, 133).

КАВЕРЗА, и, ж., розм. 1. Підступ, який хто-небудь чинить, щоб ускладнити, заплутати справу, зробити шкоду; інтрига. Червоні кролячі очі [Загнибіди] видавали лукаву душу, схидні заміри: писарська каверза побраталася у них з крамарськими хитрощами (Мирний, III, 1954, 75); Підозрілий до всього голова артілі Неїжмак убачив у цьому якусь каверзу, спрямовану проти нього (Минко, Вибр., 1952, 47).

2. Злий, підступний жарт, зла витівка. Можна було сподіватися непослуху і каверзи від учнів (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 283).

КАВЕРЗНИЙ, а, е, розм. 1. Який містить у собі каверзу; заплутаний, складний. Каверзних питань їй більше не ставили (Збан., Курил. о-ви. 1963, 120);

— Ми не розуміли питання, — сказав рудий хлопчик, битий на різних каверзних ситуаціях (Ю. Янов., II, 1954, 126).

2. Схильний чинити каверзу; підступний (про людину).

КАВЕРЗНИК, а, ч., розм. Той, хто робить каверзи. І старий був, кажуть, каверзник великий (Сл. Гр.).

КАВЕРЗНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до каверзник.

КАВЕРЗНІСТЬ, ності, ж., розм. Властивість за знач. каверзний. Каверзність учинку.

КАВЕРЗНО, розм. Присл. до каверзний 2.

КАВЕРЗУВАТИ, ую, усьш, недок., розм. Те саме, що вередувати; коверзувати (у 1 знач.). Так через тиждень кличуть її у двір.. — Не піду я. Хай сюди прислав [провіант]! — каверзувала вже Оришка (Мирний, IV, 1955, 210); Каверзують пани-сери. Пташиного молока їм забажалося!.. (Гончар, М. Братусь, 1951, 38).

КАВЕРНА, и, ж. 1. мед. Порожнина в живому органі, що виникає внаслідок руйнування його тканини в процесі хвороби. Легенева каверна сама по собі серйозне ускладнення легеневого процесу (Хвор. дит. віку, 1955, 243); Якщо у хворого довгий час існує каверна або гнійник легені, то його вже майже неможливо вилікувати (Наука., 3, 1957, 15).

2. геол. Порожнина в гірській породі. Якщо при бурінні на глибину 4—5 метрів буде встановлено, що ділянка з поверхневим поширенням карстових явищ значна, то каверни ліквідують вибуховим способом (Колг. Укр., 1, 1958, 38).

КАВЕРНОЗНИЙ, а, е, мед., геол. Прикм. до каверна. Посідання нових лікувальних методів із сучасними лікарськими заходами може забезпечити ліквідацію страшної людської хвороби — кавернозної форми туберкульозу (Наука., 8, 1961, 23); Кавернозний вапняк.

КАВКА, и, ж., діал. Зменш. до кавка². Тьохнуло щось у серці жандарма, коли побачив увесь вершок скали, покритий воронами, кавками і іншим стервоїдним птаством (Фр., II, 1950, 36).

КАВКАЗЕЦЬ див. кавказці.

КАВКАЗКА див. кавказці.

КАВКАЗЦІ, ів, мн. (одн. кавказець, зця, ч.; кавказка, и, ж.). Народи, що населяють Кавказ; уродженці Кавказу. В ту ж мить, мов за командою, поліцаї піднесли кавказцям заступи, граблі, ноші (Збан., Єдина, 1959, 244); Він скидався на кавказця чи взагалі на якогось мешканця півдня (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 88).

КАВКАЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до кавказці і Кавказ. Брати мої, нащадки Прометей!.. Ви не приковані на тій кавказькій кручі, Що здалека сіяє сніжним чолом (Л. Укр., I, 1951, 125); Лермонтов пильно цікавився народною поезією кавказьких народів, відбиваючи її в своїй творчості (Рильський, III, 1955, 205).

КАВКАТИ, аю, аєш і **КАВЧАТИ**, чю, чійш, недок., розм. Видавати звуки, схожі на «кав-кав». Ніколи не хотілося Піхтіреві так сміятись.. Садять у боки, в спину, — він кавкає, пирскає, проте вдержати реготу.. не може (Вас., I, 1959, 167); Добравшись [до баклагі], Дорош п'є воду жадібно, довго, вона кавкає в горлі і з глухим стукотом падас в груди (Тют., Вир, 1964, 321); // Вищати, пищати. Немовлятко кавчало [від болю].. і тим кавчанням зачіпало болізни [болючі] струни материного серця (Мирний, I, 1954, 53); // Каркати. Кавкає, як ворона, а хитрий, як чорт (Номис, 1864, № 2978); Галок, крюків, ворон сила На стрісі зібралось! Крюкають, кавчать.. Всіма голосами (Г.-Арт., Байки., 1958, 73).

КАВКНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до кавкати. Стрівши турка на порозі, як лине [окріп] йому межі очі, так він і не кавкнув... (Укр.. казки, легенди., 1957, 424); // безос. В повітрі свиснув дрючок і так

гупнув Терентія по спині, що аж всередині кавкнуло (Стельмах, Хліб., 1959, 514).

КАВНИК, а, ч. Посудина, у якій варять або подають каву. *Нікельовий кавник.*

КАВНИЦЯ, і, ж. Те саме, що кавнічка.

КАВНИЧКА, и, ж. 1. Посудина для зберігання кави (у 2 знач.).

2. Млинок для кави (у 2 знач.).

КАВОВИЙ, а, е. Прикм. до **кава**¹. *Набравши в обидві руки кавових зерен, стала [мати] пересівати їх на пальцях* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 101); // Пригот. з кавою. — *У мене є кавовий лікер, — сказала Брунгільда* (Загреб., Європа 45, 1959, 115); // Який вирощує каву. — *Так що казав про мене президент отієї жалюгідної західної кавової республіки?* (Кулик, Записки консула, 1958, 59).

КАВУН, а, ч. 1. Баштанна сланка рослина з великими їстівними плодами. *По грядках кавуни стелять своє огудиння* (Коцюб., III, 1956, 45); *Кавуни — досить тепловимоглива культура* (Овоч., 1956, 319).

2. Круглий соковитий плід цієї рослини з солодкою червоною серединою. *Родючий баштан жовтіє динями, зеленіє кавунами* (Вовчок, I, 1955, 309); *Достиглі кавуни мають суху плодоніжку, блискучу кору з чітким на ній візерунком* (Укр. страви, 1957, 208); * *У порівн. Його голова, голена й кругла, немов кавун, здіймалась над усіма* (Коцюб., II, 1955, 153).

КАВУНІЦЬ, нця, ч. Зменш.-пестл. до **кавун**. *Де-неде лежать на зів'ялому огудинні маленькі порепані кавунці* (Цюпа, На крилах., 1961, 21); *Спеціально для них [пораних] тримає [Оленчук] під сидінням у запасі кілька кавунців, щоб, коли вже зовсім спека задушує, промочить бідолахам спрагли попечені губи* (Гончар, II, 1959, 121).

КАВУНІЩЕ, а, ч. Збільш. до **кавун**. *Баштан у тій порі входив у зав'язь, і сивувата огудина тільки вкривала землю. А під осінь і кавунища видалися, як добрі гарбузи* (Літ. Укр., 22.X 1965, 2).

КАВУННИК, а, ч. Той, хто торгує кавунами.

КАВУНОВИЙ, а, е. Прикм. до **кавун**. *Незабаром вийшла й хазяйка, лускаючи кавунове насіння* (Тулуб, В степу., 1964, 87); // Вигот. із кавунів. *Уварений сік з кавунів називається кавуновим медом або нардеком* (Укр. страви, 1957, 298).

КАВУНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **кавун**. *Ось несе щось у корзині Комірник Омелько Сич: — Вам кавунчик чи диню, Дорогий Василь Хомич?..* (С. Ол., Вибр., 1959, 73); *Оте гайвороння вже вибило баштани — навіть маленького кавунчика не лишилося в полі* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 186).

КАВУНЯЧИЙ, а, е. Те саме, що **кавунівий**. *Серед пасіки десь взялася кавуняча огудина* (Н.-Лев., II, 1956, 262); *Найбільше Ліну вразили не стародавні біломармурові колони та капітелі, а кавуняче насіння, що з еллінських часів збереглося в глиняних амфорах і свідчило, що й елліни розводили баштани* (Гончар, Тронка, 1963, 170).

КАВУНЯЧЧЯ, я, с., збірн., розм. Кавуни. — *А кавуняччя в нього яке! Так черева проти сонця й повивертало!* (Гр., Без хліба, 1958, 51); *Величезна гора, складена з кавуняччя, здіймається над палубою* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 144).

КАВЧА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **кавча́ти**. *Немовлятко кавчало [від болю].. і тим кавчанням зачіпало болізнi [болючі] струни материного серця* (Мирний, I, 1954, 53).

КАВЧА́ТИ див. **ка́вкати**.

КАВ'ЯР, у, ч., заст. Ікра (у 1 знач.). *Везе Марко.. червоного Вина з Цареграду Відер з трое у барилі, І кав'яру з Дону* (Шевч., I, 1963, 321); *Рука тяглася до*

чарки, котилась слинка, глядячи на шматочки жовтогарячого балика, чорного кав'яру, срібно-блискучого оселедця (Мирний, III, 1954, 268); *Петро Ярош.. що-року привозив у дарунок панові та управителю по бочечці кав'яру* (Стельмах, Хліб., 1959, 432).

КАВ'ЯРНИК, а, ч. Те саме, що **ка́вник**. *Ставить [тітка Сима] кав'ярник на плитку, а сама сідає в крісло і починає молоти каву* (Коч., II, 1956, 456).

КАВ'ЯРНЯ, і, ж. Невеличкий ресторан, де подають відвідувачам каву, чай, закуски тощо; кафе. — *Я був тоді кельнером у кав'ярні на Вірменській вулиці* (Фр., VI, 1951, 469); *Окрім кав'ярні, він держав крамничку* (Коцюб., I, 1955, 390); *Минає [Огей] кав'ярню, де, він знає, зараз повно людей, що п'ють каву, їдять цукерки* (Досв., Вибр., 1959, 244).

КАГА́Л, у, ч. 1. У Польщі в XVI—XIX ст. — єврейське громадське самоуправління й сама єврейська громада. — *Є в нас свій магістрат, що зветься кагалом, свої тувими — лавники і свої радці — кагальники* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 90).

2. перен., розм. Галаслива юрба; зборище. *Незабаром заробітчани усім кагалом подалися в село до корчми Лукаша Кондри* (Стельмах, Хліб., 1959, 202).

3. перен., розм. Гамір, безладдя, розгардіяш. *Кагал, гармидер стояв у хаті* (Мирний, I, 1949, 336).

КАГА́ЛЬНИЙ, а, е, заст. Прикм. до **кагáл** 1. *Він помалу позбирав про нього відомості, дізнався, що у нього є в кагальній касі значний, як на парубка, капітал* (Фр., VIII, 1952, 385).

КАГАН, а, ч. У стародавніх тюрків — найвищий титул ватажка племені; із середини VI ст. — титул голови держави в тюркських народів, а також особа, що мала цей титул. *Темний і загрозливий схід, страшні простори за Ітиль-рікою. Що ж, зараз вона [княгиня Ольга] пошле послів своїх до хозарського кагана, а там підростуть сини, нехай вони поквитаються з каганами* (Скл., Святослав, 1959, 51).

КАГАНА́Т, у, ч. Держава в тюркських народів із середини VI ст., на чолі якої стояв каган. *Наперед виступив широкобородий. — Княже! — крикнув він, осилуючи галас. — Хозарський каганат не може більше захищати нас: він сам ледве тримається, ослаблений постійними січами* (Міщ., Сіверяни, 1961, 11).

КАГАНЕ́ЦЬ, нця, ч. 1. Невеличкий світильник, що складається з гнота та посуду, у який наливається олія, лій чи гас. *В хаті каганець ледве-ледве світив* (Вовчок, I, 1955, 267); *Тихо, наче гніт у каганці, зотлівало його старе життя* (Мирний, IV, 1955, 30); *На припичку тріскотів лойовий каганець* (Сміл., Крила, 1954, 51).

◇ *Аж каганці в очах засвітілися — те саме, що Аж іскри з очей посипалися* (див. іскра).

2. заст., жарт. Велика чарка. *Будем пить з каганця та й чарочки до денця* (Номис, 1864, № 11507).

КАГАНЧИ́К, а, ч. Зменш. до **кагане́ць** 1. *У хаті тепло, тихо, — хоч і неясно: серед полу на перекинутім горщаті ледве блищить каганчик* (Мирний, II, 1954, 220); *Господар.. присунув ближче до себе каганчик, що жалісно мигтів крихітним пелюстком вогника* (Стельмах, Хліб., 1959, 124).

КАГА́Т, у, ч., с. г. Купа городини (картоплі, буряків і т. ін.), відповідно укладена й покрита соломкою, землею тощо для тривалого зберігання. *Дівчата копали, обрізували гичку і складали чистий буряк в кагати* (Коз., Серце матері, 1947, 107); *Картоплю-біляну з воза несем у кагати, — Аж до відлиг до весняних Буде вона зимувати* (Гірник, Сонце., 1958, 42).

КАГА́ТНИЙ, а, е, с. г. Прикм. до **кага́т**. *Кагатне поле після засипання кагатів слід переорати* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 178).

КАГА́ТНИК, а, ч., с. г. Той, хто займається укладанням городини в кагати й доглядає за ними. В кожному господарстві виділяють відповідального кагатника-комірника, який організує кагатування і доглядає за кагатами (Колг. Укр., 1, 1954, 29).

КАГА́ТНИЦЯ, і, ж., с. г. Жін. до кагáтник. Кагатниця Майя Петрик організує вечори сатири й гумору — вона ж масовик-вистівник (Рад. Укр., 27.VI 1961, 3).

КАГАТУВА́ННЯ, я, с., с. г. Дія за знач. кагатува́ти. З перших днів кагатування треба організувати догляд за картоплею та систематично вимірювати в кагатах температуру (Колг. Укр., 1, 1954, 29).

КАГАТУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех., с. г. Скласти городину в кагати. Червоній, Колодо, печи раків, коли не послухав старших, як картоплю кагатував (Кучер, Трудна любов, 1960, 488); Буряки від комбайнів кагатували на краю поля (Рад. Укр., 2.II 1962, 3); У листопаді — грудні ми згодовуємо кормову капусту. Столову ж капусту кагатуємо й використовуємо її у січні, лютому, березні (Хлібороб Укр., 4, 1965, 13).

КАГЛА́, ка́гли, ж. Отвір у димоході (до стелі), який затуляють для збереження тепла тощо. Позакурювали, хто курив, і присіли до грубки, відіткавши каглу, аби, знаєте, диму на хаті не було (Свидн., Люборацькі, 1955, 160); Вона поштурхав коцюбою в печі та й затикає каглу заткалом (Н.-Лев., III, 1956, 334); Сніговий вихор тоскно завивав на льоду, наче осінній вітер у каглі (Кучер, Трудна любов, 1960, 356).

КАГЛЯ́НКА, и, ж. Те, чим затуляють каглу. Послала жінка чоловіка каглу затикати, та й каглянка вбила (Номис, 1864, № 9165); Юрко чув крізь сон, як торговіли каглянки у грубці (Донч., IV, 1957, 424).

КАГО́Р, у, ч. Сорт червоного десертного вина. Кагор — червоне, солодке й досить міцне вино з хорошим ароматом (Укр. страви, 1957, 383).

КАДА́НС, у, ч. Гармонійний зворот, який завершує музичний твір або його частину. У творчості Лятошинського.. виразно проступають народні джерела: особливості народних ладів, характерні для народних пісень каданси, модуляції, послідовності акордів (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 53);* У порівн. Дружні оплески, немов якийсь ще не вивчений музиками могутній каданслюбимі пісні, вибухнули на привітання молодого співака (Ле, Право., 1957, 65).

КАДА́СТР, у, ч., спец. Опис чого-небудь, зведення відомостей про щось. Перший у країні кадастр (опис) колодязів і артезіанських свердловин, створених на пасовищах пустелі Кизилкум, склало Міністерство сільського господарства Узбекистану (Веч. Київ, 7.XII 1966, 1).

△ **Земельний када́стр** — сукупність даних щодо обліку та економічної оцінки землі для планомірного та найефективнішого її використання.

КАДЕН́ЦІЯ, ї, ж. 1. Вставка імпровізаційного характеру, що входить до складу музичного твору (перев. концерту) й виконується віртуозно без супроводу.

2. Те саме, що када́нс. — В них [церковних ладах] .. нема так званого уводячого [ввідного] тону, що утворює звичайну каденцію (закінчення) (Іст. укр. музики, 1922, 55).

КАДЕ́Т¹, а, ч. У дореволюційній Росії — вихованець кадетського корпусу. Гуляли у саду кадети, і сумно я дививсь на них (Сос., Солов. далі, 1957, 93).

КАДЕ́Т², а, ч. Член конституційно-демократичної партії, головної партії імперіалістичної буржуазії в Росії, що сформувалася в 1905 р. Виразники інтересів буржуазії — кадети (Іст. УРСР, I, 1953, 616); Царський суддя, кадет і меншовик Попалися: і зрада, і шпигунство (Еллан, I, 1958, 219).

КАДЕ́ТСЬКИЙ¹, а, е. Прикм. до каде́т¹. Кадетська форма.

△ **Кадетський ко́рпус** — у дореволюційній Росії — закритий станово-дворянський навчально-виховний заклад для підготовки офіцерів. Він, кажуть, вже тоді напивав собі якусь службу в кадетському корпусі (Н.-Лев., IV, 1956, 302).

КАДЕ́ТСЬКИЙ², а, е. Прикм. до каде́т². Кадетська партія є головна політична сила буржуазної контрреволюції в Росії (Ленін, 25, 1951, 228).

КАДИ́К, а, ч. Те саме, що Ада́мове я́блуко (див. ада́мів); борлак. Шию тримав [Черниш] рівно, хрящуватий кадик туго випинався з-під коміра (Гончар, I, 1954, 194); Він здригнувся, ..важко ковтнув повітря; гострий кадик його різко ворухнувся на шиї і сховався десь за комірцем (Собко, Справа., 1959, 107).

КАДИ́ЛО, а, с. 1. Металевий посуд на довгих ланцюжках із прорізною накривкою для куріння ладаном під час відправи православного й католицького релігійного культу. Будем, брате, з багрянниць онучі драти, Люльки з кадил закурятим (Шевч., II, 1953, 344); — Нам не треба кадила й кропила! (Н.-Лев., I, 1956, 453); Кумедно, що колись у кадило вірили та в розмальовані дошки на стінах (Ю Янов., V, 1959, 160).

◇ **Роздму́хувати (роздму́хати) кади́ло, зневажл.** — зняти навколо чогось розмови, балачки, галас. Пан радник таки хоче роздмухати кадило? Ну, що ж! Тим гірше для нього (Кулик. Записки консула, 1958, 150).

2. (*Melittis* L.). Однорічна трав'яниста рослина, квітки якої розкриваються вночі й сильно, приємно пахнуть.

КАДИ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до кади́ло 1. А в соборі тиск попівства, Дим кадильний в'ється вгору (Сам. I, 1958, 192).

КАДИ́ЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто кадить кадилом Шевченко.. ненавидів церкву з її облудою, лицемірством і юродивими кадильниками (Слово про Кобзаря, 1961, 162).

2. перен., ірон. Той, хто надмірно вихваляє кого, що-небудь. Старанні кадильники.. підігрівали егоїстичні замашки ланкової (Вітч., 2, 1961, 194).

КАДИ́ЛЬНИЦЯ, і, ж. Те саме, що кади́ло 1. Кайдаш пішов у вітар служити за паламаря.. й подав священикові кадильницю... (Н.-Лев., II, 1956, 268); В церкві пахне.. розігрітим воском, свіжовичиненими кожухами і прополісом, бо господаровитий титар клав у кадильницю до крихітки ладану пахучу замазку, якою бджоли шпаклюють вулики (Стельмах, I, 1962, 188).

КАДИ́ТИ, каджу́, кади́ш, недок. 1. Махаючи кадилом (кадильницею) під час церковного обряду, курити ладаном або іншими пахучими речовинами. Священик одчинив царські врата, почав кадити по церкві. Рознесли пахощі.. ягідок дешевого ялівцю (Н.-Лев., II, 1956, 403); — Як кадить [отець Симон] та пройде по церкві, так народ, особливо жінки, перед ним і хилиться (Головко, II, 1957, 46).

◇ **Каді́ти фіміа́м** див. фіміа́м.

2. перен., розм. Випускати, виділяти дим або чад, запах; курити. Довбня, сидючи за столом, кадив, мов з димаря, на всю хату, запиваючи чаєм кожну затяжку (Мирний, III, 1954, 202); Кадить світло, скло заяложене, зверху надбите (Тесл., Вибр., 1950, 137); На крутій гряді стоїть верба зелена кучерява.. колишеться од вітру й кадить на всі боки солодким духом (Дн. Чайка, Тв., 1960, 186).

КАДІ́Б, доба, **КАДІ́ВБ**, довба, рідко **КАДУ́Б**, а, ч. Велика діжка. Взяли вони шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, сів Котигорошко на грифа, — полетіли (Укр.. казки. 1951. 103); В кутку коло дверей стояв кадіб

з капусти (Коцюб., I, 1955, 39); Кращі майстри вивезли на продаж свої діжки, відра, кадуби, бодні, жлукта (Кучер, Дорога..., 1958, 170); * У порівн. У будці, як у кадовбі, загуло на весь двір (Вас., II, 1959, 124).

КАДІБЕЦЬ, кадібця, ч. Зменш. до кадіб. Кадібець з медом.

КАДІБОК, бка, ч. Зменш. до кадіб. Сінешні і хатні двері відчинені. Пахне борошном і влєжаними яблуками; посеред сіней перекинутий кадібок з грушками (Тют., Вир, 1964, 428).

КАДІВБ див. кадіб.

КАДІННЯ, я, с. Дія за знач. кадіти. Йому ж від понадмірного кадіння в голові замакітрилось (Ільч., Ко-зацьк. роду..., 1958, 34).

КАДМІЄВИЙ, а, е. Прикм. до кадімій.

КАДМІЙ, ю, ч. 1. Хімічний елемент, сріблясто-білий м'який метал, що входить до складу цинкових руд. Добувають кадімій як побічний продукт при добуванні цинку (Заг. хімія, 1955, 554).

2. Назва жовтої фарби різних відтінків. Сульфід кадімію є чудовою жовтою фарбою (Заг. хімія, 1955, 555); Осінь змережила землю мазками вохри, бакану й кадімію (Тулуб, Людолови, II, 1957, 155).

КАДР¹, у, ч. Окремий знімок на кіно- та фотоплівці. Глядач засвоює на екрані загальний план за двадцять секунд і далі вимагає зміни кадру (Довж., III, 1960, 157); // Окрема сцена або епізод із кінофільму. Перед очима глядачів ожили кадри з тих чудових фільмів, які стали віхами на шляху радянського кіно (Рад. Укр., 18.VIII 1959, 1)

КАДР², у, ч., розм., рідко. Те саме, що кадровік. [Д р е м л ю г а:] Я двадцять років на відповідальній роботі. Хто дав вам право так зі мною говорити?!.. Я — старий кадр..! (Корн., II, 1955, 345).

КАДРИ, ів, мн. 1. Основний склад працівників якої-небудь організації, підприємства, установи тощо. Українська РСР забезпечена медичними кадрами краще, ніж будь-яка капіталістична країна (Ком. Укр., 6, 1966, 63); Кадри кваліфікованих робітників; Керівні (національні, партійні) кадри.

△ Відділ кадрів — відділ підприємства, установи тощо, який займається прийманням на роботу, звільненням і т. ін. робітників і службовців.

2. Постійний склад військових частин, що не демобілізується в мирний час. Служба в кадрах.

КАДРИК, а, ч. Зменш. до кадр¹. Важко скласти повне уявлення про фільми-казки Левандовського за тими кадриками, що збереглися (Вітч., 10, 1965, 201).

КАДРИЛЬ, і, ж. Танець із шести фігур, який виконують пари, що стоять одна проти одної. Боярин насилу розіпхав гурт, щоб серед хати поставити молодих до першої кадрили (Н.-Лев., I, 1956, 145); Хіба піти самому і заангажувати її до кадрили..? (Фр., VI, 1951, 228); А брат мій сам вже далі Добрав, як витинають мазурку чи кадрили (Рильський, II, 1946, 188); // Музика до цього танцю. Звуки кадрили.

КАДРИЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до кадрили. Кадрильна мелодія; Кадрильна фігура.

КАДРОВИЙ, а, е. Прикм. до кадри. Федір Королевич був колишній арсенальський кадровий робітник (Смолич, Мир., 1958, 42); В батареї було тільки двоє офіцерів кадрових. Решта, як і я, вчорашні студенти (Панч, На калин. мості, 1965, 69).

△ Кадрова армія; Кадрові війська — постійна регулярна армія або війська, що мають у мирний час неповний склад офіцерів і сержантів (кадри) для навчання щорічного призову рядових солдат.

КАДРОВИК, а, ч. 1. Кадровий працівник якого-небудь підприємства, установи, організації тощо. Їх зібралось мало, старих кадровиків, і директор не всіх

пізнавав, такі стояли бородаті (Ю. Янов., Мир, 1956, 258).

2. Військовослужбовець кадрових військ. — Кадровик я, кадрову службу. А прізвище моє Решетняк. Восени був би дома, якби оце не війна (Гончар, Людина..., 1960, 102); Люди відчували себе незручно у військовій формі, обмотки обвисали, гімнастерки халабудились. Кадровики відрізнялися військовою виправкою (Тют., Вир, 1964, 307).

КАДУБ див. кадіб.

КАДУК, а, ч., діал. 1. Падуча хвороба. За твоє добро кадук тобі в ребро! (Укр. присл., 1955, 311).

2. Чорт, диявол. Ти, вражий сину, кадуком підвіяний (Чуб., V, 1874, 391).

КАЖАН, а, ч. Нічний ссавець із широкими крилами, утвореними перетинками між довгими пальцями ніг. Людей не чуть; через базар Кажан костокрилий Перелетить (Шевч., I, 1951, 100); Не співа «надобраніч» пташина, тільки нечутно літають великі, чудні кажани (Л. Укр., I, 1951, 304); Низько над землею метлялись між яблунями кажани, і десь угорі прогудів пізній жук-рогач (Донч., III, 1956, 62).

КАЖАНОВИЙ, а, е. Прикм. до кажан. Хода дідова м'яка, тиха.. І рухи м'які, нечутні, мов кажановий літ (Донч., II, 1956, 57).

КАЖАНОК, нка, ч. Зменш. до кажан. В його день був уночі, а ніч була вдень, як буває в пугачів, сов та кажанків (Н.-Лев., IV, 1956, 227).

КАЗ, у, ч., розм. Те саме, що сказ 1. Нехай на тебе каз найде (Номис, 1864, № 5128).

КАЗАЛЬНИЦЯ, і, ж., зах. Амвон. — Про неї [матір] говорять, що вона повинна замість мого батька ставати на казальницю і проповідувати (Коб., III, 1956, 50); Зі своїх казальниць загрожували [католицькі попи] йому [селянству Галичини] всіма карами небесними за найменші прояви протесту проти гнобителів (Гжицький, Вел. надії, 1963, 50).

КАЗАН, а, ч. 1. Металева переважно округлої форми посудина (звичайно з відкритою верхньою частиною) для варіння їжі, кип'ятіння води тощо; котел, чавун. Смола там в пеклі клекотіла і грілася все в казанах (Котл., I, 1952, 134); Кухарі насипали з великих казанів у миски борщ (Н.-Лев., II, 1956, 208); На деяких вулицях міста топили у великих казанах смолу і заливали нею вибоїни в тротуарах (Томч., Готель..., 1960, 286).

2. перен., жарт. Про голову людини. [К а т е р и н а:] Подумаєш, вдарив старого Галушку по голові.. Об його казан шаблі ламались, а не то що дрючок (Корн., I, 1955, 306).

3. Закрита посудина для перетворення води в пару Паровий казан.

4. перен. Повне оточення великого ворожого угруповання (під час війни). Товк [сержант] у численних казанах гітлерівську чуму (Ю. Янов., Мир, 1956, 29); — Саме на той час наші біля Корсуня та й тут поблизу німцям казана влаштували (Коз., Листи., 1967, 64).

КАЗАНЕЦЬ, нця, ч. Зменш. до казан 1. Дядько підливав в казанець з коновки воду (М. Ол., Леся, 1960, 109).

КАЗАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до казати; // у знач. ім. казане, ного, с. Те, про що йде мова. Казаному кінця нема (Номис, 1864, № 4525); // казано, безос. присудк. сл. Прийшов Хвесько до батька та й просить, як йому казано (Стор., I, 1957, 36); Гаїнка чула все, що про неї казано (Гр., II, 1963, 433).

КАЗАНКОВИЙ, а, е. Прикм. до казанок. Червоне полум'я, знявшись угору, лише чорне дно казанкове (Мирний, IV, 1955, 319)

КАЗАННА, ної, ж. Приміщення, у якому встановлені парові казани.

КАЗАННЯ, я, с. Повчальна промова в церкві; проповідь. *Говорив раз під казання із письма святого* (Рудан., Співомовки., 1957, 40); — *Сил не став слухати попівські казання та удавати покутників* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 239); * *У порівн. Не розуміючи малярської мови, я стояв мов на турецькій казанню* (Фр., III, 1950, 219).

КАЗАНОВИЙ, а, е. Прикм. до казан 1, 3. *Казановий цех*; // *Признач. для виготовлення казанів* (у 1, 3 знач.). *Казановий метал*.

КАЗАНОК, нка́, ч. 1. Зменш. до казан 1, 2. *Жінки стали поратись, поприставляли казанки та горшки і варять борщі, локшину, квасок* (Кв.-Осн., II, 1956, 92).

◇ **Казанок варить див. варіти**.

2. Невелика металева посудина з дужкою та глибокою накривкою, у якій варять страву в польових умовах або з якої їдять. *На вогні закипів казанок з окропом* (Панч, В дорозі, 1959, 60).

КАЗАНОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на казан: такий, як казан. *Казаноподібна голова*.

КАЗАНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до казанок. *Вітер віє-повіває, Казаночок закипає* (Щог., Поезії, 1958, 62); *У казаночку клеотіла каша* (Донч., II, 1956, 10).

КАЗАНСЬКИЙ, а, е: ◇ **Казанська сирота** — про людину, яка вдає із себе нещасну, скривджену, щоб розжалити когось. — *Ах ви ж, казанські сироти! Земство вас виховує, годує, зодягає, а ви все в ліс дивитесь?* (Гончар, Таврія, 1952, 77).

КАЗАНЧИК, а, ч. Зменш. до казанок. *Клунки з прив'язаним до них казанчиком, що лежали осторонь на пісочку, ... свідчили, що то подорожні* (Коцюб., I, 1955, 137).

◇ **Казанчик варить** — те саме, що **Казанок варить** (див. **варіти**). *Казанчик на його шиї ще варить!* (Ю. Янов., II, 1954, 50).

КАЗАНЯР, а́, ч. 1. Той, хто робить казани (у 1, 3 знач.) або лагодить їх. *Ярмарок гуде й далі.. Циган-казаняр кинув крам напризволяще, пішов випити пива* (Ю. Янов., II, 1954, 188).

2. Робітник, що обслуговує парові казани. *Старий кадровий робітник київських судноремонтних майстерень.. організував ударну бригаду казанярів* (Іст. УРСР, II, 1957, 345).

КАЗАНЬ, і, ж., церк., рідко. Те саме, що **казання**. [К а р м е л ю к:] *Паноче, будете казати свою казань у церкві, а в цьому монастирі ігумен я* (Вас., III, 1960, 185).

КАЗАРКА¹, КОЗАРКА, и, ж. (*Rhynchos baccus* L.). Жучок родини довгоносиків; завдає шкоди плодам фруктових садів. *Казарка — невеличкий золотисто-зелений довгоносик з малиновим блиском* (Шкідн. поля., 1949, 89).

КАЗАРКА², и, ж. Водоплавний дикий птах родини качиних. *Казарок крик з озерних плес долинув із долин..* (Гонч., Вибр., 1959, 309); *Довгенько щось полювали та й заповлювали дику гуску — казарку* (Вишня, II, 1956, 181).

КАЗАРМА, и, ж. Спеціальна будівля для розміщення військової частини. — *Айда в казарми! Айда в неволю!* — *Неначе крикне хто надо мною. І я прокинуся* (Шевч., II, 1953, 47); *Галин чоловік став солдатом тут у Києві, тільки мусить який час в казармах жити* (Л. Укр., V, 1956, 125); *Навколо кам'яниці серед куців та дерев виднілись дерев'яні казарми, де жили бійці та офіцери* (Збан., Між.. людьми, 1955, 10); // *заст.* Житлове приміщення для робітників при заводах, фабриках і т. ін. *Бурлаки вернулись до казарми, позабирали свої клунки, тихенько один за одним втекли* (Н.-Лев.,

II, 1956, 202); *Тут сорок літ тому ішли більшовики.. З робочих хиж і заводських казарм* (Бажан, Роки, 1957, 214).

КАЗАРМЕНИЙ, а, е. Прикм. до казарма. *Тяглися квартали нудних величезних казармених будинків* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 62); // *Який відбувається в казармі. З казармених розмов йому було відомо, що цей скверик біля кінотеатру — улюблене місце бійців* (Гончар, Дорога., 1953, 30); // *перен.* Власт. для казарми; суворий. *Для робітників улаштували гуртожиток, переїхавши їх на казарменний військовий режим* (Кучер, Голод, 1961, 58).

КАЗАТИ, кажу́, ка́жеш, *недок., перех. і без додатка*. 1. Передавати словами (думки, почуття тощо); висловлювати, говорити (у 2 знач.). — *Та ми се з шляху зблудилися, Галю!* — *каже козак, всміхаючись* (Вовчок, I, 1955, 323); — *Піду, — сказав Осел, — хоч що вже буде! Побачимо, чи правду кажуть люди, Що нібито відвага сльози лє, А в добрий час меди і вина н'є* (Гл., Вибр., 1951, 136); *Каже мати: — Ну, сідайте, — ой які ж ви молодці!* (Тич., II, 1957, 231); // *Розповідати що-небудь.* — *Не можу швидко заснути, так мені казки кажуть* (Кв.-Осн., II, 1956, 247); [М а р и н а:] *Ось послушайте сюди: давайте позатуляємо вікна та й будемо казок казати!* (Вас., III, 1960, 255); // *З ос. мн.* Ходять чутки, поголоски; розповідають. *Кажуть, що Вісник доходить через цензуру до Москви* (Коцюб., III, 1956, 227); [Д ж е н н і:] *Там [у Венепії], кажуть, гарно* (Л. Укр., III, 1952, 19).

До слова **ка́жучи**. у знач. *вставн. сл.* — до речі, у зв'язку зі сказаним. *Таке обмеження сфери творчості не раз підкреслювалось не тільки критикою, але й інтелігентним читачем, який, до слова кажучи, в останні часи значно виріс* (Коцюб., III, 1956, 239); *Правду ка́жучи, у знач. вставн. сл.* — уживається на підтвердження правдивості сказаного; по суті. *Була то, правду кажучи, звичайна крамарська буда, яких безліч в Італії* (Л. Укр., III, 1952, 740); *Як [то] ка́жуть, у знач. вставн. сл.* — як прийнято говорити. *Не плакали друзі, Бо сльози, Як кажуть, Солдати в обози Здають ще до першого бою* (Воронько, Тепло., 1959, 58).

◇ **Бодай не казати** — краще не говорити, краще не згадувати. *І що ж я там побачила? Бодай не казати!..* (Л. Укр., III, 1952, 730); **Казати собі на (в) думці (думках) див. думка**; **Крізь зуби казати див. зуб**; **Не вам (не тобі) ка́жучи** — між іншим. *Не вам кажучи, бачив я, як за ту цяцечку дехто рідного братика віджалував, рідну країну занехаяв..* (Вовчок, VI, 1956, 277); — *А тут, не тобі кажучи, ростуть дочки так швидко, наче на дріжчах [дріжджах]!* (Н.-Лев., I, 1956, 121); **Нічого й казати** — не можна заперечувати. [Х а н е н к о:] *Гарно, нічого й казати, Вмієш ти слова складати. Грає кров, а розум чахне* (Фр., XIII, 1954, 364); **Що й казати** — само собою розуміється; звичайно. *А сама мене виводить на стежечку... Я пішла... Що й казати!* (Вовчок, I, 1955, 206); *Свободолюби — що й казати, Свободу бідну захищать Приїхали з-за океану* (Павл., Бистрина, 1959, 15); **Що не кажі (не кажіть)** — безперечно; звичайно. *Що не кажіть, Гоголь душею і натурою наш* (Мирний, V, 1955, 410).

2. Наказувати комусь робити що-небудь. *І каже [Швачка] сідлати Коня свого вороного* (Шевч., II, 1953, 126); *По обіді зараз дідуньо казав йому газету читати* (Л. Укр., III, 1952, 633); * *Образно.* Воно [серце] *жить не хоче, не хоче журиться.* — *Журисть, — каже думка. жалю завдає* (Шевч., I, 1951, 5).

3. *перен.* Свідчити про що-небудь. *Блискучі очі говорили, що вже не одну ніч не давала вона [думка] йому спати, а скрипуче перо казало, з якою болістю вилива-*

лась вона на білім папері... (Мирний, I, 1954, 319); Її закриті очі і зблідле обличчя та обважніле тіло казали мені, що вона була нежива (Досв., Вибр., 1959, 184).

КАЗАТИСЯ, ка́жеться, недо́к., безос. 1. Те саме, що говорі́тися 1; мови́тися. [П е ч а р и ц я:] *От ти вже й розсердився! Чого, брате, іноді не кажеться?* (Мирний, V, 1955, 154); *Кравиди входять до діалога, як паузи такої розмови, де не кажеться всіх слів* (Ю. Янов., IV, 1959, 68).

2. Те саме, що опові́датися; розпо́відатися. *Не так-то хутко діється, як швидко в казці кажеться* (Укр. казки, 1951, 197).

КАЗАХ див. ка́захи.

КАЗАХИ, ів, мн. (одн. ка́зах, а, ч.; ка́зашка, и, ж.). Народ, що становить корінне населення Казахської РСР. *Казахи — народ тюркської мовної групи, в минулому кочовики-скотарі* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 349); *І Шевченка згадує казах, їдучи в орошених степах* (Рильський, III, 1961, 75).

КАЗАХСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ка́захи. *Дивився [Т. Шевченко] на далекі Губерлінські гори. Сірим муром замкнули вони обрій на заході гранню, що відокремлює Орськ і первозданний казахський степ від Європи та від рідної України* (Тулуб, В степу..., 1964, 261).

КАЗАШКА див. ка́захи.

КАЗЕЇН, у, ч. Білкова клейка речовина, що утворюється під час зсідання (вурдження) молока; використовується в харчовій промисловості, а також для виробництва фарб, пластичних мас, клею тощо. *Збільшення кількості білка в раціоні корів супроводилося підвищенням удою молока і вмісту в ньому жиру та казеїну* (Соц. твар., 1, 1956, 20).

КАЗЕЇНОВИЙ, а, е. Прикм. до казеї́н; // Який має в своєму складі казеї́н. *Казеїновий клей; Казеїнові фарби.*

КАЗЕМА́Т, у, ч. 1. військ. Оборонна споруда, збудована на поверхні землі або під землею для захисту від снарядів та авіабомб дрібного й середнього калібру.

2. військ., мор. Броньоване приміщення на кораблі для гармати середнього калібру. [О к с а н а:] *Ну, веселіше, Гайдаю.. Іди... Іди у каземат.. Іди відпочинь!* (Корн., I, 1955, 46).

3. У дореволюційній Росії — одиночна камера для ув'язнення у фортеці, цитаделі. *Сидячи у казематі царської охорони, поет [Т. Шевченко] виливає на папері свої думи* (Слово про Кобзаря, 1961, 82); — *Я ще не знав докладно змісту книги, але знав, що написано її в казематі царської цитаделі* (Кол., Терен., 1959, 225).

КАЗЕМА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до каземат. *Казематні мури.*

КАЗЕ́НКА, и, ж. 1. заст., розм. Державна винна крамниця; // Горілка, яку продавали в цій крамниці. — *Нічого, стара, не клопочись. Може, є капуста чи огірок. Я приніс шкалик казенки Закусити чимсь...* (Ішук, Вербівчани, 1961, 97)

2. діал. Місце ув'язнення. — *Місяць у казенці та на цегляних ребрах спати, — тут. діду, чоловік вовком завів* (Фр., IV, 1950, 180).

КАЗЕ́ННИЙ, а, е. 1. заст. Належний казні (у 1 знач.); державний. *Бувши на всьому казенному, не маючи великої недостачі в одязі, він не жалувал нічого свого* (Мирний, I, 1949, 223); *Всі казенні споруди під бляхою були рудувато-брунатного кольору* (Тулуб, В степу..., 1964, 99); // Який є власністю держави й видається комусь для тимчасового користування. — *Ах, у вас тут так мило! Це у вас казенна квартира?* (Смолич, II, 1958, 74).

Казе́нні селя́ни — селяни-кріпаки, що належали державі (а не поміщикам). *Казна наділила казенним селя-*

нам по п'ять десятин на ревізку душу, а пан віддає тільки три з половиною (Стельмах, Хліб..., 1959, 206).

2. перен. Бюрократичний, формальний. *Казенна наука намагалася вбити змовою мовчання твір Маркса [«Капітал»]*. (Ленін, 22, 1950, 184); [Я к і в:] *Казенного ще в нашій роботі багато. Наказують, вимагають — і все без душі* (Зар., Антеї, 1961, 37); // зневажл. Позбавлений оригінальності, яскравості; невиразний, шаблонний. *Будинки типово казенного стилю колишніх земств, добротна цегла почорніла від пилуки* (Ле, Право..., 1957, 221).

КАЗЕ́НЩИНА, и, ж., зневажл. Бюрократичний, формальний підхід до чогось; формалізм. — *Багато казенщини, формалізму, а справжньої науки — крихти. Половина з того, чого вчать у гімназії, не припадає в житті* (Кол., Терен., 1959, 99); *Молоді письменники.. багато роблять, щоб подолати казенщину, декларативність* (Літ. Укр., 8.III 1963, 1).

КАЗИ́НО, невідм., с. У капіталістичних країнах — гральний будинок або ресторан з естрадними розвагами. — *Недавно.. вийшов я з дому, щоб прочитати деякі часописи, і зайшов до нашого казино* (Коб., III, 1956, 113); *Ввечері він зайшов у казино «Під трьома липами»* (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 62).

КАЗИ́ТИСЯ, кажу́ся, ка́зишся, недо́к. 1. Впадати в люті; скаженіти, шаленіти, біситися. *Пан кричав, казився* (Фр., X, 1954, 288); — *Пам'ятаю, німці геть казилися, розшукуючи якогось «Івана Івановича»* (Ю. Янов., I, 1954, 114); * *Образно. Казилась хуртовина* (Коп., Вибр., 1948, 213).

2. розм. Пустувати, жирувати (у 1 знач.). *Попереду, біля червоної корогви, казились п'янінькі молодіці і стара баба: танцювали, вибивали тропака і крутились із парубками* (Стор., I, 1957, 360).

◇ **Казі́тися з жи́ру** — коверзувати, дуріти з розкошів. *Багатирі, дуки гуляють-бенкетують! З жиру не знають, що робити, та казяться!* (Мирний, III, 1954, 92).

КА́ЗКА, и, ж. 1. Розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил. *Пером не можна написати, Не можна і в казках сказати, Яких було багацько див!* (Котл., I, 1952, 135); [М а р' я в а:] *Кажі ж мені що-небудь... розкажуй... Старинну [старовинну] казку... яку-небудь страшну...* (Вас., III, 1960, 35); *Тебе просив я в ночі темні оповідать мені казки про фей* (Сос., II, 1958, 354); * *У порівн. Ввесь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна* (Коцюб., II, 1955, 307).

2. розм. Те, що не відповідає дійсності; вигадка, байка. — *Майстер він говорити казки, Милян у пускати баньку* (Фр., XII, 1953, 498).

КАЗКА́Р, я, ч. Той, хто створює або розповідає казки (у 1 знач.). *Звали того казкаря Ганс-Христіан Андерсен, і жив він у маленькій країні Данії* (Ів., Таємниця, 1959, 204); *Кожне село [на Закарпатті] має свого казкаря, нерідко свою велику казкову традицію, покоління казкарів — казка передається тут від діда до внуків* (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 61).

КАЗКА́РКА, и, ж. Жін. до казка́р.

КАЗКО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до ка́зка 1; пов'язаний з казками. Особливо широко розвинена казкова традиція на Закарпатті (Літ. Укр., 8.III 1966, 3); // Згадуваний у казках. *Бійці йшли безшумно, немов тіні. Здавалося, що вони, як ті казкові чарівники, пливли на хвилях туману* (Кач., Вибр., 1947, 151); // Надзвичайний, дивний, таємничий. *Все те місце.. було незвичайно гарне та веселе! неначе то був казковий зачарований палац серед лісу* (Н.-Лев., I, 1956, 161); *Сонце вже заходило, і гори востаннє засвітилися легким ажурним золотом..*

Полиск оголених скель, барвисті яруси лісів, гірські виселки з вузькими й високими, як тереми, дерев'яними будинками трансільванців — все поєднувалось у картину, що вражала своєю казковою мальовничістю (Гончар, III, 1959, 173).

2. Дуже великий, надзвичайний. На трудящих припадає все менше й менше тих благ, які вони самі виробляють, а монополістичні прибутки з казковою швидкістю зростають рік у рік (Наука., 2, 1960, 9); Комахи демонструють казкову здатність виробляти захист проти отруйних речовин (Наука., 6, 1968, 29).

КАЗКОВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до казковий 1. Класична опера Глінки «Руслан і Людмила», яка по-новому розкриває образи російської казковості, була знята з репертуару через рік після її постановки (Іст. СРСР, II, 1957, 195).

КАЗКОВО. Присл. до казковий. *Весь ліс — в інеї, в крихкому, казково розкішному уборі* (Гончар, Таврія., 1957, 425); *Казково красиво на Поліссі у ці зимові дні* (Колг. село, 16.I 1955, 2).

КАЗНА, й, ж., заст. 1. Державна скарбниця. *Заможнішого вибрали зборщиком [збирачем], щоб податки збирав та носив у казну* (Мирний, IV, 1955, 214); *Блокада в першу чергу вдарила по інтересах купецтва і по казні* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 63).

2. розм. Гроші. *Та одчиняй скрині, скрині дубові, Та бери казни сім сот і чотири* (Чуб., V, 1874, 955); *То затуляв [Данько], то знов розтуляв картуза, щоб перекопатися, що казна його на місці* (Гончар, Таврія. 1952, 70).

КАЗНА-ДЕ, присл., розм. Невідомо де. *Та вже стали приглядати сусіди збоку, Що козак дбає та заробляє, А теща збирає, казна-де діває* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 297); // *зневажл.* Чорт знає де.

КАЗНА-ЗВІДКИ, присл., розм. Невідомо звідки.

КАЗНА-КОЛИ, присл., розм. Невідомо коли.

КАЗНА-КУДИ, присл., розм. Невідомо куди. — *Залізли по темному казна-куди, — відповів мій приятель* (Досв., Вибр., 1959, 412).

КАЗНА-ХТО, казна-кого, займ. неознач., розм. Невідомо хто.

КАЗНА-ЩО, казна-чого, займ. неознач., розм. Невідомо що: дурниця. — *Твій Криштоф — ледачий хлопчисько. Він б'є свого дядька, говорить панночкам казна-що* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 144); — *Та чого ж ти плетеш казна-що? Кажі діло — і часу не гай* (Мирний, I, 1954, 295).

КАЗНА-ЯК, присл., розм. Абияк; погано. *На вихрястій голові казна-як тримається картуз старого фасону* (Довж., I, 1958, 79).

КАЗНА-ЯКИЙ, а, е, займ. неознач., розм. Абиякий; поганий. *Господар з Юзя Крапивницького був казна-який* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 18).

КАЗНОКРАД, а, ч., заст. Службовець, що обкрадає казну (у 1 знач.), привласнює державні кошти. — *Відтіля [з Дніпрельстану] його вигнали в зв'язку з викриттям компанії казнокрадів та чорносотенців* (Трубл., I, 1955, 120).

КАЗНОКРАДСТВО, а, с., заст. Обкрадання казни (у 1 знач.), привласнювання державних коштів. *Розвалений Денікіним Крим, з його хабарництвом і казнокрадством, став для нього тим пробним каменем, на якому він перевірів себе* (Гончар, Таврія., 1957, 579).

КАЗНЯ, і, ж., діал. В'язнична камера. *Регіна звільна, рівним кроком ходить по своїм покою, .. мов в'язень у своїй казні* (Фр., VII, 1951, 393).

КАЗОЧКА, и, ж. Зменш. до казка. *Щоб забавити дитину, почне йому баба казочку про рябеньку куроч-*

ку (Мирний, I, 1949, 142); — *Ну, дітки, на рядно під грушу! Казочки послушайте!* (Вишня, I, 1956, 12); // ірон. *Наші ідеологічні вороги.. проповідують старі казочки про «чисте мистецтво», «свободу творчості» тощо* (Мист., 4, 1968, 2).

КАЗУАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Те саме, що випадковий 2.

КАЗУАР, а, ч. Тропічний дикий птах ряду страусових, що водиться в північній Австралії, на Новій Гвінеї та сусідніх островах.

КАЗУІСТ, а, ч. 1. Юрист, який має великий досвід ведення складних, заплутаних судових справ.

2. *зневажл.* Про людину, що вміє обстоювати сумнівні або фальшиві положення.

КАЗУІСТИКА, и, ж. 1. Застосування загальних статей закону до різних юридичних випадків.

2. У середньовічній схоластиці й богослів'ї — застосування до окремих випадків загальних догматичних положень. *І вчені, і проповідники, і навіть учні академій та університетів охоче дискутували, щоб вправлятися у вищій техніці промовницького мистецтва та тонкощів логіки й казуїстики* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 152).

3. *перен.* Вправність, спритність у суперечках, обстоюванні сумнівних або фальшивих положень і т. ін. — *Ви тільки й зугарні, що резонерство та казуїстику розводити!* (Крим., Вибр., 1965, 320).

КАЗУІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до казуїстики (у 1, 2 знач.). *З метою зірвати процес оборонець Штрамер навів у своїй заяві казуїстичні «аргументи»* (Смолич. Після війни, 1957, 27).

КАЗУС, у, ч. 1. Складна, заплутана судова справа.

2. розм. Випадок, незвичайна пригода. — *Казус сей Так налякав усіх людей* (Гл., Байки., 1959, 77); *Ференц, розвеселившись, розповів бійцям казус, відомий цілому Будапештові* (Гончар, I, 1954, 208).

КАЗУСНИЙ, а, е. Прикм. до казус. *Казусна справа.*

КАІК, а, ч. Невеличке веслове судно в Туреччині. *Ось відокремився від нього [вітрильника] каїк, довгий і стрункий, як стручок аравійських бобів* (Тулуб. Людолови, II, 1957, 99).

КАІН, а, ч., *зневажл.* Про братовбивця, зрадника, злочинця тощо. *Гострив [Мамай шаблюку] щодня, бо й тупив щодня, від каїнів усяких одбиваючись* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 8).

КАІНІВ. нова, нове: ◇ **Каїнове діло чинити див. діло.**

КАІНІТ, у, ч. Мінерал, що містить хлористий натрій і сірчаноокислий магній; застосовується в сільському господарстві як добриво. *Найкращими видами калійних добрив на луках є каїніт і сильвініт* (Колг. енци., I, 1956, 529).

КАЙДАНИ, ів, мн. 1. Залізні ланцюги з кільцями, що їх заклепують або замикають на руках чи ногах арештованого, в'язня. *Серед тюрми сидить гетьман Байда, прикований до стовпа; на ногах у його залізні кайдани* (Н.-Лев., II, 1956, 457); *Як той дуб ти гордо стій. Хай ні зради, ні догани, Ані муки, ні кайдани — Дух зломить не зможуть твій* (Гр., I, 1963, 125); *Кармелюк стояв з шматками розірваних кайданів на ногах* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 77).

◇ **Волочіти кайдани див. волочіти; Забивати (забити) в кайдани див. забивати; Заліти в кайдани див. заливати.**

2. *перен.* Те, що зв'язує людину, позбавляє її волі. *Поховайте та вставайте, Кайдани порвіте І вражою злою кров'ю Волю окропіте* (Шевч., I, 1951, 354); [Р і ч а р д:] *Що ж, я досяг. чого хотів, — я вільний. Розбив*

усі кайдани свого серця і серце вкупі з ними (Л. Укр., III, 1952, 110); — *Нам нічого втрачати, хіба що кайдани!* (Головко, I, 1957, 63); *Вільне від кайданів догматизму, наше літературознавство здатне вже розв'язувати такі завдання, за які раніше не бралось* (Літ. Укр., 2.VI 1967, 4).

КАЙДАНКИ, ів, мн., зах. Наручники. Ми ввійшли до тісного, досить темного і брудного і зовсім порожнього передпокою. Тут жандарм зняв із мене кайданки (Фр., III, 1950, 233).

КАЙДАННИК, а, ч. Той, хто закований у кайдани; в'язень. *Кайданник... Вічна каторга, вічна неволя...* (Гончар, Таврія., 1957, 618); * У порівн. *Мов кайданник, в тісній клітці Соловейко пудьгував* (Граб., I, 1959, 585).

КАЙДАННИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до кайданник. *Кайданницьке життя.*

КАЙДАННЯ, я, с. Збірн. до кайдани. *Твої сини, забиті у кайдання, Серед склепів, серед тяжкої мли, Здобудуть волі жертвою страждання Країні рідній* (Граб., I, 1959, 399); *Хоч руки гризло нам кайдання, Але душа не знемогла* (Павл., Бистрина, 1959, 8).

КАЙДАНОВИЙ, а, е. Прикм. до кайдани 1. *Тихий кайдановий брязкіт змовк коло Петруні* (Вас., II, 1959, 53).

КАЙЗЕР, а, ч. Назва імператора в 1. зв. священній Римській імперії та в Німеччині періоду 1871—1918 рр. *Топтали український хліб довгі колони кайзера Вільгельма* (Довж., I, 1958, 132).

КАЙЛО, а, с. Вигнутий і загострений з одного або обох кінців металевий молоток на довгому дерев'яному держаківі, який використовують для відбивання гірської породи, розбивання каміння тощо. *Вона здригалася з остраху, уявляючи собі, як її татко лежить глибоко під землею в норі..., лежить і б'є кайлом вугіль...* (Гр., Без хліба, 1958, 155); *Аж сам граніт, його злякавшись сил, Під кайлом розпадається на пил* (Бажан, II, 1947, 236).

КАЙЛОВИЙ, а, е. Прикм. до кайло. *Кайловий держак.*

КАЙЛОВИЩЕ, а, с. Держак кайла. *Гордій Байда спересердя загнав кайло у вугілля по саме кайловище* (Панч, I, 1956, 396).

КАЙЛУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Відбивати кайлом. *Спершу він працював лопатником на поверхні, далі ублагав десятника і перейшов до забою кайлувати руду* (Гур., Наша молодість, 1949, 90).

КАЙМА, й, ж. Те саме, що облямівка; лямівка, обвідка. *Шила [дівчина] йому хусточку з каймою* (Щог., Поезії, 1958, 122); *Була вона одягнута, як належало, — у білій сукні тонкого шовку з срібними пальметами по всій тканині, облямованій широкою темною каймою* (Скл., Святослав, 1959, 30).

КАЙМАК, у, ч., рідко. Вершки з пряженого охолодженого молока; сир із таких вершків. *Так і житимуть у горах чабани, збудувавши собі катрагу з соломи й хмизу, годуючись бринзою та молоком, каймаком та бараниною* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 358).

КАЙМАН, а, ч. Один із видів крокодилів Центральної та Південної Америки, що має міцний панцир на спині й череві. З кількох видів крокодилів, які ще в значній кількості населяють великі водойми Південної Америки, слід назвати ендемічний рід кайманів (Посібник з зоогеогр., 1956, 40).

КАЙМИСТИЙ, а, е. З каймою, який має кайму. *Каймиста хустка.*

КАЙМОВИЙ, а, е. Прикм. до кайма. *Каймовий візерунок.*

КАЙНОЗОЙСЬКА ЕРА. Найновіша ера в геологічній історії Землі, до антропогенного періоду якої

належить і сучасна епоха. *Самою молодшою ерою [Землі], яка продовжується й зараз, є кайнозойська* (Нафта..., 1957, 14).

КАЙРА, и, ж. Морський полярний птах із білим пір'ям на грудях. *На прибережних скелях влітку у величезній кількості гніздяться водоплавні птахи (чистуни, кайри, чайки)* (Фіз. геогр., 6, 1957, 36); *Зрідка над пароплавом пролітали чайки та кайри* (Трубл., Ляхтак, 1953, 33).

КАЙСТРА, и, ж., діал. Повстяна торба; тайстра. *Козаки підголювали чуби, діставали з кайстрів чисті сорочки, дьогтем мастили чоботи* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 255).

КАЙСТРОВИЙ, а, е, діал. Повстяний. *У нього Запазхою добрий кусень хліба І квітка на кайстровім капелюсі* (Фр., X, 1954, 49).

КАКАДУ, невідм., ч. Тропічний дикий птах родини пануг, що найчастіше має білий або рожевий колір, із чубком на голові. *Какаду-тритон... — невеликого розміру білий пануга з загостреним жовтим чубом на голові* (Посібник з зоогеогр., 1956, 24).

КАКАО, невідм., с. 1. Тропічне вічнозелене дерево, з насіння якого виготовляють шоколад; шоколадне дерево.

2. Порошок із насіння цього дерева. *Навіть какао є нас! Захопили дядьки це добро на станції Жмеринка, ..привезли додому, нюхають, як тютюн, і не знають, що воно за дивина* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 143).

3. Поживний напій із цього порошку, приготовлений із цукром та молоком. *Мушу замовляти собі какао або молоко, і за це окрема плата* (Коцюб., III, 1956, 348); *Какао — поживний продукт із добрими смаковими якостями* (Укр. страви, 1957, 291).

КАКАОВИЙ, а, е. Прикм. до какао. *Какаове насіння.*

КАКОФОНІЧНИЙ, а, е. Немилозвучний *Какофонічне сполучення звуків.*

КАКОФОНІЯ, ї, ж. Немилозвучне сполучення звуків, що болісно вражає слух (у музиці, віршах). *П'яний паламар незабаром втратив ритм і неймовірна какофонія сколошкала повітря* (Донч., III, 1956, 114); *Ладова основа — неодмінна приналежність музики і заперечення її веде до атональності, до какофонії* (Мист., 4, 1962, 23).

КАКТУС, а, ч. Південна рослина, що має товсте стебло (без листя), покрите колючками або лускою. *Як жар, червоніють здорові розкішні квітки кактусів* (Н.-Лев., III, 1956, 314); *Служники вже вносили кактус, відомий своєю надзвичайною гіркістю* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 72); *Кактуси — рослини суворих пустель — легко переносять довгий бездощовий період, іноді до двох років* (Веч. Київ, 4.VI 1968, 4).

КАКТУСОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до кактус. *Пальці доторкнулися до холодної, пружної кактусової гілочки* (Автом., В. Кошик, 1954, 59).

2. у знач. ім. **кактусові**, вих, мн. Родина рослин, що мають характерні для кактуса ознаки.

КАЛ, у, ч. 1. Рештки перетравленої їжі, що їх викидає кишечник назовні. *При заразних кишкових захворюваннях збудники виділяються через нижню частину кишечника, тобто з калом, при черевному тифі — ще й через сечу* (Підручник дезинф., 1953, 36).

2. розм. Бруд, болото, грязь. *Земля взялась од крові калом* (Котл., I, 1952, 227); *Ноги у їх [них] були чорні, в калу, як і ноги їх скотини* (Мирний, I, 1954, 318).

КАЛАБАЛІК, у, ч., діал. Гармидер, галас. [Х а р и т о н (вибіга):] *Біля розправи цілий калабалик зчинився!* (Кроп., IV, 1959, 92); *Знявся такий калабалик, що хоч вуха затакай* (Добр., Очак. розмір, 1965, 123).

КАЛАБА́НЯ, і, ж., діал. Ковбаня. Виходив [Гриць] перед хату.., ставав собі коло калабані, що з неї кури воду п'ють (Март., Тв., 1954, 58); Річка закручувалася і творила глибоку, корчами оброслу калабаню (Фр., VII, 1951, 143); Всілякі чутки і всякі люди баламутять теперечки громаду, мов рибу в калабані (Стельмах, Хліб.., 1959, 377).

КАЛАБА́ТИНА, и, ж., діал. 1. Калюжа. Одинока жаба вилізла з калабатини і зрідка меланхолійно кумкає... (Коцюб., I, 1955, 285); Не звертаючи уваги на сердиті вигуки, зірвався [Юрко] з місця й побіг просто по калабатинах, здіймаючи за собою водяні вихори (Коз., Вибр., 1947, 109).

2. Драговина, мочар, трясовина.

КАЛАМА́ЙКА, и, ж., заст. Цупка, густа льняна тканина. Йому Дидона підслала ..Сорочку і каптан з китайки, І шапку, пояс з каламайки (Котл., I, 1952, 74).

КАЛАМА́ЙКОВИЙ, а, е, заст. Зробл. з каламайки. На йому [чоловікові] синя чумарка, підперезана каламайковим поясом (Мирний, III, 1954, 235); Каламайкова спідниця.

КАЛАМА́Р, я, ч., заст. 1. Чорнильниця. До голови йшли.. писарі з перами й здоровими каламарями в руках (Н.-Лев., III, 1956, 24); Йому марилося: ось маленька світла кімнаточка, ..стіл з купою книжок на ньому, невеличкий каламар (Хотк., I, 1966, 43); Олівці, пера та каламарі тихо брязнули в ранцях за плечима (Смолич, II, 1958, 110).

2. Невеличка пляшка. Пішла стара, мов каламар Достала з полиці (Шевч., I, 1951, 51).

3. перен., зневажл. Дрібний канцелярський службовець; писака. Цур тобі, мерзенний Каламарю... (Шевч., I, 1951, 246).

КАЛАМА́РЧИК, а, ч., заст. Зменш. до калама́р 1, 2. Маршалок поставив зі стола каламарчика та перо (Ле, Наливайко, 1957, 105); Тут [на полиці] було аж три чашечки, та все золотом поцяцьковані.., багато каламарчиків, то з тоненькими шийками, то пузатих (Григ., Вибр., 1959, 257).

КАЛАМБУ́Р, у, ч. Дотеп, в основі якого лежить використання різних значень якогось одного слова або кількох різних слів, схожих звучанням; гра слів. [Л ю б о в:] Невже ви думаєте, що можна остерегти кого-небудь жартиками та каламбурами? (Л. Укр., II, 1951, 75); — Ох, і колючий же ви, пане! Як їжак! Але дозвольте вам на ваш каламбур відповісти теж каламбуром (Кол., Терен., 1959, 354).

КАЛАМБУ́РИСТ, а, ч. Той, хто під час розмови вживає каламбури.

КАЛАМБУ́РИТИ, рю, риш, недок. Говорити каламбури. — У голови — велика голова, — каламбури́ть мій супутник (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 36).

КАЛАМБУ́РНИЙ, а, е. Прикм. до каламбур. Каламбурний вираз.

КАЛАМУ́Т, у, ч., розм. Неприємність, клопіт; сварка. [З а х а р к о:] Коли б з цього кумовання не вчинилося якого каламуту! (Кроп., II, 1958, 159); — Це ж той їх наречений, що колись проти панни той каламут на ярмарці вчинив (Вас., II, 1959, 333).

КАЛАМУ́ТА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що каламу́ть 3; каламут. В голові [Гриба] клубилась якась туманна каламута, то знов якась порожнеча жахлива (Козл., Мандрівники, 1946, 45).

КАЛАМУ́ТИТИ, учу, ўтиш, недок., перех. 1. Робити каламутним, нечистим. — Нащо це ти, собачий сину, Тут каламутиш берег мій Та квапиш ніс поганий свій У чистую оцюю воду? (Гл., Вибр., 1951, 39); До самого вечора каламутили баграми воду на Пслі (Гончар, II, 1959, 226)

◇ **КАЛАМУ́ТИТИ** во́ду [в крини́ці] — вносити неспокій, розлад; створювати безладдя. Аби до нас прийшла [Пилипиха], ..та й почне слова закидати, воду, як то кажуть, каламутити (Вовчок, I, 1955, 184); — Ходять чутки, що в румунську дивізію, котра за нами стоїть, поналазили фашистські офіцери та й каламутять воду (Гончар, I, 1954, 187).

2. також без додатка, перен. Викликати неспокій, незлагод, незадоволення; баламутити (у 2 знач.). — Почне [Зінько] каламутити в громаді, почне коверзувати — може лиха наробити (Гр., II, 1963, 320); Найбільше каламутив Муха Іван. Після синового арешту вже, здавалося, мав би зневіритись та й замовкнути, але з ним цього не сталося (Головко, II, 1957, 254); // Підбурювати, бунтувати. Каламутить він людей, підбиває на різні неподобства, щоб ось у них, у нашого хазяїна.. млин забрати (Шиян, Баланда, 1957, 120); // Бентежити, хвилювати. Коли часом вибух гніву.. каламутив спокій, то лиш на хвилину (Коцюб., I, 1955, 375); — Іди від мене, чоловіче, не каламуть до решти мою душу, бо вона й так ледве в тілі держиться (Стельмах, II, 1962, 112).

КАЛАМУ́ТИТИСЯ, иться, недок. 1. Ставати мутним, нечистим, утрачати прозорість. Вода при березі починала каламутитись і жовкнути (Коцюб., I, 1955, 391); Помітно, як насувається вечір. Каламутиться небо, дужчає вітер, зривається завірюха (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 58).

2. перен., розм. Бути неспокійним; бентежитися, хвилюватися. У голові станового думки каламутились (Мирний, II, 1954, 197); Він уже не пам'ятав ні прикросів, ні сварок, якими зранку каламутилася його душа (Жур., До них іде.., 1952, 42).

КАЛАМУ́ТНИЙ, а, е. 1. Який утратив прозорість; мутний, нечистий. Понад Дністром іде вночі Козак. І дивиться йдучи На каламутну темну воду (Шевч., II, 1953, 104); Каламутним валом котилися від водопадку величезні хвилі (Фр., VI, 1951, 129); Крізь каламутний, сірий дощ.. Синиці голос-голосок.. не змок, Голками сиплеться сухими (Рильський, II, 1960, 52); Промінь сонця несподівано прокрався крізь каламутну шибку вікна (Добр., Тече річка.., 1961, 30).

◇ **ЛОВі́ТИ** (вуді́ти) ри́бу (ри́бку) в каламу́тній воді див. лові́ти і вуді́ти.

2. перен. Повитий туманом, млою; туманний, тьмянний. Здавалось, що ми під землею, в якихось велетенських копальнях, котрі несподівано освітив зверху каламутний смерковий світ (Н.-Лев., II, 1956, 389); Каламутні плями світла від лампочок відбивалися в калюжах (Донч., Шахта.., 1949, 31); //Затьмарений, неясний. Дитина мовчки підвела на батька каламутні очі і, зморщившись, ..заплакала (Тулуб, Людолови, I, 1957, 23); Каламутним поглядом він оглянув стіл (Гур., Наша молодість, 1949, 258).

3. перен., розм. Неспокійний, тривожний, бентежний. З Західного фронту надходять каламутні відомості (Загреб., Європа 45, 1959, 234); Каламутний настрій.

КАЛАМУ́ТНИК, а, ч., розм. Той, хто підбурює проти когось, чогось, спричиняє неспокій, незлагод; баламут (у 1 знач.). [Н а ч а л ь н и к п о л і ц і ї:] Се тут є пара таких каламутників, я їх вже давно на оці маю (Л. Укр., IV, 1954, 236).

КАЛАМУ́ТНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до каламу́тник. **КАЛАМУ́ТНІСТЬ**, ності, ж Властивість за знач каламу́тний. Каламутність води.

КАЛАМУ́ТНІ́ТИ, іє, недок. Ставати каламутним (у 1, 2 знач.). Гуде земля. І річки течуть — каламутніють (Забіла, У.. світ, 1960, 165); Біг води став стрім-

ким, вода почала каламутніти, набираючи темно-сірого, а потім темно-коричневого кольору (Видатні геогр. відкр., 1955, 17).

КАЛАМУТНІШАТИ, ає, недок. Ставати каламутнішим (див. каламутний 1, 2).

КАЛАМУТНО. Присл. до каламутний. На столі каламутно білили дві порожні тарілки (Коцюб., II, 1955, 366); // у знач. присудк. сл. На серці в неї було каламутно (Гур., Життя., 1954, 278).

КАЛАМУТНУВАТИЙ, а, е. Трохи, злегка каламутний (у 1, 2 знач.). Посуваючись далі на південь, команда помітила, що забортна вода стала ніби трохи пріснішою і каламутнуватою, подекуди з'явилися мілини й очерети (Тулуб, В степу., 1964, 279).

КАЛАМУТТЯ, я, с., рідко. Те саме, що каламуть. Він зімкнув щільно повіки, та миттю гаряча ріка підхопила його.. й понесла в розклекотане каламуття, мов зайця у повінь (Козл., Ю. Крук, 1957, 391); Надворі ж оха завірюха, Мов звір голодний, завива І наддає пергу гризоті Та каламуття голові... (Стар., Поет. тв., 1953, 67).

КАЛАМУТЬ, і, ж. 1. Каламутна рідина. То якась каламуть, не вода (Гал.-руські приповідки, II, 1908, 237); Ріка в бігу — аж до самісінького моря прозора вся, хоч з берегів і каламуть (Тич., II, 1957, 121); // Суміш із різних нерозчинених у цій рідині частинок. Розбухлий, сердитий потік, ревучи, гнав звідти в долину важку каламуть і вивернуті з корінням дерева (Гончар, I, 1954, 543); — Ну, — сказав Снігур, — будемо каламутити воду. Щучки й почнуть виставляти голову, бо їм каламуть зябра забиває (Донч., VI, 1957, 266).

2. перев. з означ., перен. Туман, імла, тьмяність. Сіра каламуть осіннього світанку просочувалася в купе (Дмит., Розлука, 1957, 238); Дівчина встає тихенько З німого ліжка, до вікна підходить, Вдивляється у сніжну каламуть (Рильський, I, 1956, 249); Поволі сонце заплигло у хмарну каламуть (Гонч., Вибр., 1959, 343); // Затмареність. Побачивши холодну каламуть в очах товариша, зрозумів [Марко], що трапилося щось надзвичайне (Тют., Вир, 1964, 95); Стоїть [жінка], тільки губу прикусила, а в очах каламуть.. (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 92).

3. перен., розм. Неспокій, тривога. Від Чернігова на Київ не така вже дальня путь — до Дніпровських чорторіїв славні вершники ідуть, пил бійцям очей не виїв, а на серці каламуть... (Голов., Поезії, 1955, 29); // Про безладдя, лихоліття. — Пустіє, глухне наш край! Незабаром і запліснявіє серед такої каламуті! — казав іноді Мирін, згадуючи давнє (Мирний, II, 1954, 85).

КАЛАМУЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. каламутити.

КАЛАНДР, а, ч., техн. Машина для вигладжування та надання блиску поверхні тканини, паперу, гуми або нанесення малюнка, візерунка способом тиснення. Київські автоматичні фільтпреси, вальці, каландри.. цілком відповідають рівневі сучасних досягнень світової науки й техніки (Ком. Укр., 10, 1964, 55).

КАЛАНДРОВИЙ, а, е. техн. Прикм. до каландр. Каландровий вал.

КАЛАНДРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., техн. Вигладжувати та глянсувати тканини, напір тощо за допомогою каландра.

КАЛАНЧА, і, ж. Висока спостережна башта на будинку пожежної команди. Недалеко од нас стояла висока каланча з мідним дзвоном (Чаб., Стоїть явір., 1959, 56); В кабінеті.. розітнулось гуркітливе, оглушене деренчання — наче сигнал на сполох з пожежної каланчі (Смолич, Мир., 1958, 98).

КАЛАТАЙЛО, а, с., рідко. Те саме, що калатало. Десь далеко в гаю стукало калатайло на шиї ватажка вола (Н.-Лев., I, 1956, 155); Нічний, мабуть, махнув ру-

кою: дзвінке дерев'яне калатайло, не зважене в руці, безладно простукотіло (Дн. Чайка, Тв., 1960, 88).

КАЛАТАЛКА, и, ж. Те саме, що калатало. Піддубний лежить довго, один, у темряві й думає під стук калаталки нічного сторожа (Коцюб., I, 1955, 408); Вереснева ніч.. далекою луною розносила стукіт калаталок сторожів (Рибак, Помилка., 1956, 67).

КАЛАТАЛО, а, с. Дерев'яний прилад, яким стукає нічний вартовий або який прив'язують на шию тваринам. Десь далеко стукає калатало нічного сторожа (Коцюб., I, 1955, 415); Осінь, осінь... Оголеними дорогами гонять маржину з полонини, і наповнюються шляхи ревом волів, дзвоном калатал, гейканням пастухів (Хотк., II, 1966, 266); Глухий будочник Кіндратій, прозваний «Будило», несамовито калатав у розтрісле калатало (Смолич, II, 1958, 99).

КАЛАТАЛЬНИК, а, ч. Вартовий із калаталом. На селі десь знову заторохкали, мов із могили, тужні звуки.. калатальника, давали знати, що прийшов час спочинку (Досв., Гюлле, 1961, 37).

КАЛАТАЛЬЦЕ, я, с. Зменш. до калатало. На подвір'ї Шеньковського сторож бив у калатальце (Панч, Гомон. Україна, 1954, 111); Торохкотіло калатальце в корови на шиї.

КАЛАТАННЯ, я, с. Дія за знач. калатати і калататися та звуки, утворювані цією дією. Той стук, те калатання, ті крики на вулиці.. не дають мені й на хвилю спокою (Фр., I, 1955, 226); Гудіння дужчає, за сценою галас, калатання в рейку (Собко, П'єси, 1958, 116); Сів під ялиною, так щоб не спускати з ока шматочка шосе, спроквола прислухався до калатання серця в грудях (Загреб., Шепіт, 1966, 374).

КАЛАТАТИ, аю, аєш, недок. 1. чим, об що, у що, також без додатка. Часто й сильно бити, стукати чим-небудь. Діти свистали в закуплені в місті свиставки, калатали глиняними брязкалами (Фр., VIII, 1952, 364); Десь калатав у клепачку, скільки було сили, сторож (Вас., II, 1959, 66); Я вчилася у педагогічному інституті, від якого після фашистської навали залишились тільки обгорілі стіни та куски дахового заліза, що калатало об цеглу на вітрі... (Донч., VI, 1957, 639); // Утворювати звуки, схожі на стукання калаталом. Десь калатають кулемети (Гончар, I, 1954, 167).

2. Сигналізувати дзвоном, биттям об що-небудь; дзвонити. Федір Гичка б'є тривогу, Калатає в рейку-дзвін!.. (С. Ол., Наші знайомі, 1948, 31); Били в дзвони вітри, Калатали на сполох (Сим., Земне тяжіння, 1964, 42).

◇ Вік калатати — весь вік жити в злиднях, бідувати; поневірятися. — Не жалкуй тільки, дитино моя, на матір, як.. прийдеться вік калатати... (Мирний, II, 1954, 244).

3. без додатка. Те саме, що калататися. Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одшукуючи свої сліди (Коцюб., I, 1955, 361); Дихання мені перервалося. Серце калатало неможливо голосно (Мик., II, 1957, 59).

КАЛАТАТИСЯ, ається, недок. Дуже битися, стукати (про серце); колотитися. Серце в грудях калаталося, аж йому дух запирало (Март., Тв., 1954, 164); Гриць їде на передній підводі. Радісними очима оглядається навколо, серце калатається гомінко, збуджено (Збан., Ліс. красуня, 1955, 122).

КАЛАТНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до калатати 1, 2. Ніхто не чув, як калатнув дерев'яний замок в сінешніх дверях (Фр., V, 1951, 440); Враз при фіртці калатнув розбитий дзвоник (Коцюб., I, 1955, 287).

КАЛАЧ, а, ч. Білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста. Хочеш їсти

калачі — не сиди на печі (Укр.. присл., 1955, 81); *Пекарня і справді чудова: тут.. буханці, вергуни, калачі, пампухи, балабушки* (Вовчок, VI, 1956, 283); *Пішла й тітка Мотрона глянути до печі: чи присмагли калачі* (Кач., II, 1958, 12).

◇ **Калачем не заманіти див. заманювати.**

КАЛАЧЕВИЙ, а, е. Прикм. до калач. *Калачева форма.*

КАЛАЧИК, а, ч. 1. Зменш. до калач. *Обносять [частують] якимись сухими калачиками, печеними для економії вдома з 2 сорту муки* (Коцюб., III, 1956, 425).

2. у знач. присл. **калачиком**. Як калачик; на зразок кільця. *Коси калачиком лежали на голові* (Мирний, III, 1954, 176); *В кімнаті на ліжку, згорнувшись калачиком, міцно спить Яринка* (Кучер, Трудна любов, 1960, 364).

КАЛАЧИКИ, ів, мн. 1. Багаторічна рослина родини мальвових із рожевими або червоними квітками. *Воли,.. де не вздрять калачики або ромен і усякий бур'янець, то там і пасуться...* (Кв.-Осн., II, 1956, 172); *Від економії залишилось непривітне згарище, а хутко й воно заросло лободою та густими калачиками* (Мик., II, 1957, 174).

2. Хатні квіти; герань. *У багатьох вікнах цвітуть калачики* (Шиян, Вибр., 1947, 22); *На високих зелених столиках квіти — тут і калачики, і айстри, і колючі химерні кактуси* (Донч., IV, 1957, 374).

КАЛАЧНИЙ, а, е. Прикм. до калач.

КАЛГАН, у, ч. Трав'яниста рослина, корінь якої використовують для лікування плункових хвороб або кладуть у горілку, щоб зробити її запашною. *Баба Параска заправляла горілку міцним калганом* (Н.-Лев., I, 1956, 323); *Ті сміливці [чумаки] привозили з Півдня та Сходу не тільки сіль та рибу, а й ліки та книги, калган і перець, і грецькі вина* (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 26).

КАЛГАНІВКА, и, ж. Горілка, настояна на калгані. *Обідать він було не сяде без горілки, А в празник піднесе і чарку калганівки* (Греб., I, 1957, 69); *Співали по вечорах пісню-веснянку і пили калганівку* (Рибак, Помилка..., 1940, 250).

КАЛГАНІВОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до калганівка. — *Калганівочка з морозу не завадить* (Збан., Переджнив'я, 1955, 16).

КАЛГАНКА, и, ж., рідко. Те саме, що калганівка. *Кубками пили слив'янку.., Горілку просту і калганку* (Котл., I, 1952, 73).

КАЛГАНОВИЙ, а, е. Прикм. до калган; // у знач. ім. калганова, вої, ж. Те саме, що калганівка. *Пан писар уже давно випив і простої, випив і калганової, не забув смоктонутти і перчикової* (Кв.-Осн., II, 1956, 264).

КАЛЕЙДОСКОП, а, ч. 1. Оптичний прилад, іграшка у вигляді трубки, у середині якої розміщені дзеркальця під кутом 60°, а між ними шматочки різнокольорових матеріалів, що під час обертання трубки відбиваються в дзеркалах і утворюють гарні візерунки. *Теми у нас мінялись часто, швидко й без мети, як барвисті шкельця [скельця] в калейдоскопі* (Л. Укр., III, 1952, 607); *З того часу життя Арсена Черкашина закрутилося, завертілося, швидко мчало вперед, картини й враження мінялися, як візерунки в калейдоскопі* (Дмит., Розлука, 1957, 163); * У порівн. *А тут, на Капрі, все нові й нові люди, літератори міняються, як в калейдоскопі* (Коцюб., III, 1956, 416).

2. перен. Швидка зміна подій, картин, вражень і т. ін.; строкатість. *В голові [Зимогорової].. строкатий калейдоскоп облич — веселих, похмурих, знайомих, чужих* (Донч., II, 1956, 256); *Ціле життя [Пережестя] посунуло ламким калейдоскопом: дитинство, війна, поранення* (Ле, В снопі..., 1960, 51).

КАЛЕЙДОСКОПІЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до калейдоскоп.

2. перен. Який дуже швидко змінюється, як у калейдоскопі. *Думки в голові Федора виникали і зникали з калейдоскопічною швидкістю* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 243).

КАЛЕНДАР, я, ч. 1. Довідкова таблиця або книжка з послідовним переліком усіх днів року за місяцями й поданням інших відомостей, пов'язаних із цими днями (історичні події, свята тощо). *Прошу тебе, пришли мені.. український одривний календар на 1912 р.* (Коцюб., III, 1956, 405); *Ще календар не одзначив весни, — А в коваля сьогодні вже завізно: Той борону, той кремера притяг* (Рильський, I, 1956, 74).

2. Розподіл занять, роботи, змагань і т. ін. за днями, місяцями. *Всесоюзний комітет у справах фізкультури й спорту вніс зміни в календар футбольних змагань на першість СРСР* (Рад. Укр., 3.VIII 1951, 4).

3. Спосіб лічення днів у році. *Насамперед ударили вони [католики] на руський, а властиво староримський (юліанський) календар* (Фр., XVI, 1955, 415); *Пізніше, з хрещенням Русі, давньоруський календар був витіснений юліанським* (Знання., 1, 1966, 10).

КАЛЕНДАРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до календар 1, 2. *Календарна реформа.*

2. Установлений, визначений за календарем. *Календарний строк сіви льону-довгунця щороку визначається метеорологічними умовами* (Техн. культ., 1956, 57); *Календарний план.*

КАЛЕНДИ, лєнд, мн. У стародавніх римлян — перший день кожного місяця. *Ще стародавні римляни перші числа кожного місяця називали калєндами, звідки й пішла сама назва «календар»* (Наука., 10, 1960, 49).

◇ **Відкласти до грецьких калєнд, книжн., ірон.** — відкласти що-небудь надовго. на невизначений строк, на безрік.

КАЛИМ, у, ч. 1. У деяких тюркських народів — викуп, який наречений дає батькам нареченої за їх згоду на одруження з дочкою. *Батько Зулїхи хотів підправити своє господарство коштом доччиної краси і запрошив за неї величезний калім (викуп)* (Десняк, II, 1955, 493).

2. перен., розм. Плата за зроблену приватним чином послугу; хабар. — *Пробачте, товаришу шофер, — каже Тіберій, — може, ви гадаєте з нас добрий калім брати, то помиляєтесь. Ми на студентському бюджеті* (Ю. Янов., II, 1954, 198).

КАЛИНА, и, ж. 1. Кушова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди. *Сонце гріє, вітер віє З поля на долину, Над водою гне з вербою Червону калину* (Шевч., I, 1963, 17); [С е р б и н:] *Над криницею росте куш калини, густий та темний-темний, як ніч* (Вас., III, 1960, 35); *В небі місяць лине, одцвітає вечір, в лузі на калині соловей щебече* (Сос., II, 1958, 90); * У порівн. *Дівчина, чорнява та рум'яна, як калина, встала, щоб вискочити на берег* (Н.-Лев., III, 1956, 225).

△ **Чорна каліна** (*Viburnum Lantana L.*) — те саме, що гордовіна.

2. Ягоди цієї рослини. *Кетяги калини звисають над тинами* (Руд., Остання шабля, 1959, 196).

КАЛИНІВКА, и, ж. Горілка, настояна на ягодах калини; калинова наливка.

КАЛИННИК, а, ч. 1. Пиріг із ягодами калини.

2. Кисіль із ягід калини.

КАЛИНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до каліна. *Калиновий цвіт і бузиновий розпускався там у два рази більш і дужіш* (Вовчок, I, 1955, 367); *Зажевілась [Катерина], мов калиновий кетяг, і опустила очі* (Руд., Остання шабля, 1959, 232); // Зробл. з гілки калини. [Л е в:] *Та*

вже тих сопілок до лиха маєш! [Л у к а ш:] Ну, скільки ж їх? — калинова, вербова та липова, — ото й усі (Л. Укр., III, 1952, 194); Від неї [матері] першої я почув про калиновий міст, до якого й досі тягнуся думкою і серцем... (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 54); // Який добувається з калинових ягід. Рука.. проти світла вся світилась наскрізь, ніби налита калиновим соком (Н.-Лев., I, 1956, 185); // Приготовлений з ягід калини. Калиновий кисіль.

2. Червоний, кольору калинового соку або калинової ягоди. Молодий чоловік притиснув до себе тремтячу, зворушену дівчину, поцілував її гарячі, калинові уста (Фр., II, 1950, 71); День побратався, нарешті, з погодою, В небо підніс калинові знамена (Мал., Серце..., 1959, 100).

КАЛІНОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до каліна. Пишається калінонька, Явор молодіє (Шевч., II, 1953, 363); Я зшию шати з листя запаши І нанижу з каліноньки намиста (Забашта, Вибр., 1958, 5).

КАЛІНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до каліна.

КАЛИТА, й, ж., заст. 1. Торба для грошей. В шкіряних мішках і величких калитах стояли стоси старої, щирозолотої монети (Фр., VIII, 1952, 156); Хозарин дивився якийсь час Амбалові у вічі, потім поліз у кишеню і витяг звідти набиту золотом калиту (Міщ., Сіверяни, 1961, 56).

2. Помашений медом корж, який вживають для ворожіння в день святого Андрія. Їду. їду калити кусати (Чуб., III, 1872, 259).

КАЛИТКА, и, ж. 1. Торбина для грошей; гаманець. В кого калитка товста, у того мова проста (Номис, 1864, № 12919); — Чого се він хоче від мене? Чи не грошей часом? — міркував собі Макар Іванович..., виймаючи калитку (Коцюб., I, 1955, 166); Калитка з грішми була у діда в руках (Довж., Зач. Десна, 1957, 469).

◇ Потрусити калітку (каліткою) чию, чиею — примусити когось або бути змушеним виплатити чи витратити певну суму грошей. Ходімо, — згодився Довбня. — Потрусимо трохи попівську калитку... (Мирний, III, 1954, 206); Такий час настав: і важкий, і надіями рясний. Гей, доведеться, пане, й тобі якогось дня потрусити калиткою (Стельмах, I, 1962, 522).

2. Торбинка для тютюну, яку затягують мотузочком; кисет. Візник, помітивши хлопця з грабками на плечах, надіявся розжитись тютюну, бо вже півдня мучився, бідолашний, а в калитці не лишилося й потрухи... (Іщук, Вербівчани, 1961, 336)

3. анат. Те саме, що мошонка.

КАЛИТКОВИЙ, а, е. Прикм. до калітка.

КАЛИТОЧКА, и, ж. Зменш. до калітка 1. Вона вже й скриньку купила, пошила калиточку та все складає туди гроші (Вовчок, I, 1955, 35).

КАЛІ, невідм., с. Застаріла назва окису калію. Значну кількість тепла виділяють при розчинянні у воді сірчана кислота, ідкий натр, їдке калі та деякі інші речовини (Цікава хімія, 1954, 9).

КАЛІБР, у, ч. 1. спец. Діаметр каналу дула вогнепальної зброї. Артилерія всіх калібрів відкрила вогонь (Кучер, Дорога..., 1958, 99); Виявилось, що в його дідаковаля є старезна рушниця-катеринівка, четвертий калібр (Гончар, Тронка, 1963, 307); // Діаметр кулі, снаряда тощо. Міни й снаряди різних калібрів — від вісімдесяти двох до ста двадцяти одного міліметра — вибухали то поодиночі, то цілими ящиками (Дмит., Обпалені..., 1962, 21).

2. техн. Точний, визначений розмір яких-небудь предметів виробництва. Загальносоюзне значення має винахід..., який дає змогу відливати якірні ланцюги різних калібрів (Наука..., 2, 1957, 19)

3. техн. Вимірювальний прилад для перевірки розмірів, форми та взаємного розташування частин виробів. Оку вір — калібром мір (Укр.. присл., 1955, 346); Конфігурація профілю прокату визначається калібром (Наука..., 6, 1962, 18).

4. жарт. Розмір, форма або зразок чого-небудь. — Отче! Беріть святе кропило.. Кропіть. Підганяйте під православний калібр (Ковінька, Кутя..., 1960, 88); Троє сиділо переді мною за широким столом. А на тому столі — і смажені кури, й солонина, і шинка; пляшки й пляшечки усяких калібрів (Мур., Бук. повість, 1959, 238).

КАЛІБРОВАНИЙ, а, е, спец. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до калібрувати.

2. у знач. прикм. Який відібраний для засіву, садіння й має точно визначену вагу та розмір (про насіння, плоди). На всіх площах кукурудзу сіяли каліброваним насінням.. з висівом по три зернини в гніздо (Колг. Укр., 4, 1959, 17).

△ Калібрована сталь — катана сталь, яку додатково обробляють холодним волочінням і випускають у вигляді прутиків із точним розміром та гладкою поверхнею.

КАЛІБРОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до калібр 1, 2.

КАЛІБРОМІР, а, ч., техн. Те саме, що калібр 3.

КАЛІБРУВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для калібрування. Калібрувальна машина; // У якому здійснюють калібрування. Калібрувальний завод.

КАЛІБРУВАЛЬНИК, а, ч., спец. Майстер, що займається калібруванням. Послали його в трубоелектрозварювальний цех.. Через певний час став розмітником, потім калібрувальником (Ком. Укр., 1, 1968, 76).

КАЛІБРУВАЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до калібрувальник. Що ж до калібрувальниць і контролерів, то вони працюють за спеціальними напіваавтоматичними стендами, обладнаними секундомірами та іншими приладами (Веч. Київ, 4.IX 1968, 2).

КАЛІБРУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. калібрувати. Калібрування отворів можна провадити на ручному рейковому і гвинтовому пресах (Слюс. справа, 1957, 208); Калібрування полягає у поділі насіння на окремі фракції, вирівняні за величиною і формою (Колг. енци., II, 1956, 108).

КАЛІБРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. техн. Вимірювати, перевіряти калібр чого-небудь; надавати чому-небудь потрібного калібру. Основну роботу різання виконує забірча частина, а калібруюча зачищає і калібрує вже намічений профіль різи (Практ. з машинозн., 1957, 95).

2. с. г. Відбрати для засівання, садіння за точно визначеною вагою та розміром (про насіння, плоди). Відсортовані плоди калібрують на групи однакового розміру — великі, середні і дрібні (Колг. Укр., 8, 1957, 34).

3. техн. Перевіряти шкалу поділок якого-небудь вимірювального приладу. Калібрувати манометр.

КАЛІБРУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до калібрувати.

КАЛІВКА, и, ж., стол. Спеціальний рубанок для витісування дощок, планок і т. ін. з фігурними краями.

КАЛІГРАФ, а, ч. Той, хто гарно, рівно й чітко пише; краснописець. У рукописному примірнику «Витязя», здійсненому в середині XVII сторіччя каліграфом Мамукою Тавакарашвілі, в зображення Руставелі (Вітч., 12, 1968, 169).

КАЛІГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до каліграфії, пов'язаний із нею; краснописний.

Каліграфічний почерк; Каліграфічне письмо — чітке, рівне, гарне письмо. Підлісецький розгорнув папір

і.. неквапливо вичитував каліграфічне письмо (Добр., Очак. розмир, 1965, 213).

КАЛІГРАФІЧНО, присл. до каліграфічний; чітко, рівно та гарно. *Одриваю шматок паперу і старанно, без вагання, виводжу: «У моїй смерті ніхто не винен». Деру. Занадто каліграфічно* (Коцюб., II, 1955, 266); *Ми з Шуркою малювали програмки, а Боря каліграфічно, без єдиної помилки, як друкував, переписував їх* (Ів., Тасмниця, 1959, 157).

КАЛІГРАФІЯ, і, ж. Уміння, майстерність писати чітким, рівним, гарним почерком; краснопис, чистописання. *Учні з галасом займають свої місця. Останній урок — каліграфія* (Кол., Терен., 1959, 22); // *Гарне письмо. Нарешті сідає [пан Субота] біля свого бюро, на якому лежить розпростертий, дрібнесенькою, перловою каліграфією писаний.. лист* (Фр., VIII, 1952, 84).

КАЛІЄВИЙ, а, е Те саме, що калійний. *Калієва селітра*.

КАЛІЙ, ю, ч. Хімічний елемент, лужний метал сріблясто-білого кольору, який видобувають із вуглекалієвої солі (поташу). *Калій міститься в земній корі в дуже великій кількості* (Наука., 10, 1960, 15); *Перед оранкою зябу під цукрові буряки внесли на гектар по 10 тонн зною і по 45 кілограмів азоту, фосфору й калію* (Колг. Укр., 4, 1958, 23).

КАЛІЙНИЙ, а, е. Прикм. до калій. *Геологи вважають, що виявлені поклади калійних руд є новою карпатською коморою мінеральних добрив* (Веч. Київ, 7.XII 1966, 1); // *Який містить калій. Цінним калійним добривом є попіл, особливо з соломи* (Техн. культ., 1956, 327); // *Який виробляє калій. Велику допомогу сільському господарству подають робітники Березниківського калійного комбінату* (Хлібороб Укр., 10, 1963, 36).

КАЛІКА, и, ч. і ж. 1. Той, хто позбувся якої-небудь частини тіла або втратив здатність рухати нею. *Дерету, Главку, Ферсилогу Поранив [Турн] руки, шию, ногу; Навік каліками зробив* (Котл., I, 1952, 284); — *А тепер моя жінка стала калікою: в неї звело одну руку так, що вона не підніме вгору* (Н.-Лев., III, 1956, 361); *Вдома залишилися тільки каліки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 92); * *Образно. Та з життєвої борні ми не вийшли каліками* (Фр., XIII, 1954, 306).

2. Жебрак, що випрошує милостиню. *Он глянь, — у тім раї, що ти покидаєш, Латану свитину з каліки знімають* (Шевч., I, 1963, 239); *Іванко оглянувся. Біля нього впритул стояв каліка перехожий Миколай* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 222); * *У порівн. Мов каліка-старець, визирав той палац з-за бур'яну* (Мирний, IV, 1955, 16).

3. заст. Прочанин.

КАЛІКУВАТИЙ, а, е, розм. Пошкоджений чимось, але не цілком скалічений; напівскалічений. *Ганка була калікувата, негарна, старша од Уласа* (Н.-Лев., III, 1956, 348); *В цьому калікуватому створінні зосредились прикмети сотень характерів знайомих.. людей* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 101).

КАЛІФ, а. ч. Те саме, що халіф. *Арабський каліф*.

КАЛІФАТ, у, ч. Те саме, що халіфат.

КАЛІЦТВО, а, с. Тілесне пошкодження, що призводить до втрати працездатності; покалічення. *На мить Андріїві ніздрі вхопили знайомий запах олії, пари, сухого жару вогняної печі — і перед ним встало його робоче життя, його каліцтво* (Коцюб., II, 1955, 90); *Уявляв собі, як.. Марія обережно ступає по м'яких килимах, боячись не там стати, не там сісти, як вона ховає протез, щоб не видно було її каліцтва* (Ткач, Жди., 1959, 64); *Війна, як кожна війна, тягла за собою*

пожежі, хвороби, каліцтва й смерть (Вільде, Сестри., 1958, 117).

КАЛІЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до каліка 1, 2. *Коні злякалися, шарпонули й довго волокли хлопця з собою.. Так із селянського жарту почалося каліцьке життя* (Хотк., I, 1966, 165).

КАЛІЧ, і, ж., збірн. Каліки. — *Твоє місце он тамечки між отими сліпими бабами.., де стоїть ота вся каліч!* (Н.-Лев., IV, 1956, 290); — *Ой, вже й парубки — сама каліч..: одне кульгаве, друге якесь сухорукє* (Смолич, Мир., 1958, 177).

КАЛІЧЕНИЙ, а, е. 1. Який зазнав каліцтва; покалічений, скалічений. *Найшов її [жінку], подивився.. I, сивоволосий, Підняв руки калічені До святого бога, Заридав, як та дитина.. I простив небогу!* (Шевч., II, 1963, 129); [Г а р а с и м:] *Там їх хур на двадцять буде, і все калічені: у кого руки немає, у кого груди простреляні, у того голова зав'язана* (Мирний, V, 1955, 95).

2. Ламаний, неправильний (про мову, слова). *Уплило багато часу, і козаки на старості літ.. сяк-так балакали каліченою польською мовою* (Н.-Лев., I, 1956, 131); *Через деякий час до кімнати увійшов старий, аж почорнілий дід з костуром у руці й, глянувши на Павла, промовив каліченою російською мовою* (Кучер, Голод, 1961, 345).

КАЛІЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. калічити. *Що всяка капіталістична нація несе технічний прогрес і усупільнення праці ціною калічення і нівечення виробника, — це встановлено вже давним-давно* (Ленін, 1, 1948, 357).

КАЛІЧЕНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до каліка 1, 2. — *Ой, не бий, мати. і не лай, мати, Та не роби каліченьки. Зав'яжи очі темної ночі Та веди до річеньки* (Укр.. лір. пісні, 1958, 337).

КАЛІЧИТИ, чу, чиш, недок., перех. 1. Завдавати каліцтва кому-, чому-небудь; робити калікою. *Всіх калічив [Еней] без розбору I убивав по десять враз* (Котл., I, 1952, 260); *Ведмеді та дики часто калічать худобу й людей у горах* (Фр., VI, 1951, 35); *Від страху почала стріляти польська артилерія, але її ядра калічили десятками своїх же* (Панч, Гомон Україна, 1954, 332); // *Завдавати шкоди; псувати, нівечити, марнувати. [О р е с т:] Подумай тільки, подумай, чи варто ж калічити своє життя через якусь.. нервову хворобу..* (Л. Укр., II, 1951, 91); — *Ти.. до чого дожився мені? Уже калічиш душу власній дитині?* (Стельмах, Хліб., 1959, 472).

2. Вимовляти неправильно; перекручувати, ламати (про мову, слова). *Вона була тяжким ворогом того, хто калічив рідну мову, ламав прадідівські звичаї або пнувся в пани, намагаючись стати вищим за селянина* (Коцюб., I, 1955, 102); *Панотець калічив польську мову немилосердно. Говорив українські слова, намагався лиш виговорювати їх на польський лад* (Март., Тв., 1954, 255); *Дід ніколи не калічив мови, ..не пристосовувався до дитячої говірки* (Ю. Янов., II, 1954, 109).

КАЛІЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок. 1. Зазнавати каліцтва, ставати калікою, ранили себе. *Тріпався [Петрик], як птах у клітці, і ще дужче калічився* (Черемш., Тв., 1960, 37); *Вони [втікачі] бігли далі, спотикаючись й падаючи, калічачись об каміння* (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 72); // *Зазнавати шкоди; псуватися, нівечитися. У цій [п'єсі] виведена сім'я хлібороба, що вийшла у люди, і показано, як то чоловік калічиться, коли його одірвуть від ґрунту* (Мирний, V, 1955, 419); *Нівечилася юність, калічилася душа, осідала на ній іржа незрозумілої образи на життя* (Ле, Міжгір'я, 1953, 27).

2. Пас. до калічити. *95 процентів жінок родили [у до-революційній Росії] без усякої медичної допомоги, калі-*

чилися всякими бабками-знахарками (Рад. суд на охороні прав., 1954, 4).

КАЛІЧКА, и, ч. і ж. Зменш.-пестл. до каліка 1, 2. Діти її покидали, одно тільки невеличке з нею живе, да й то калічка (Барв., Опов., 1902, 7); Поліз на в'яза, дістав з гнізда уперте лелеченя. Коли зніс.. на землю, ми побачили: та воно ж калічка. Одне крильце в нього чомусь зовсім засохло, зовсім безсиле (Збан., Мор. чайка, 1959, 250).

КАЛІЧНИЙ, а, е, розм. Те саме, що калічений 1; по-калічений, скалічений. Калічний кінь лише переводить корм (Горд., II, 1959, 217); Юрба — може, три, чотири сотні калічних фронтівиків, парубків, не кликаних до армії,.. — посунула вулицею крізь село (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 187).

КАЛІЧНИК, а, ч. Той, хто навмисне калічить, ні-вечить себе.

КАЛІЧЧЯ, я, с., збірн., розм. Каліки. На станції збиралося стільки різного каліччя, що вже ніде було не те що пройти, а ступити ногою (Збан., Сеспель, 1961, 7).

КАЛІЯ, і, ж., заст. Синя фарба; індиго. Там [на ярмарку] бринять під ятками Усякі розкоші:.. Калган, перець, бразолія, Бодян і кориця, І калія, і кармазин (Гл., Вибр., 1957, 243).

КАЛКАН, а, ч. Цінна промислова риба родини ромбових, що живе на дні морів Чорного, Азовського, Адріатичного. Рибалки кажуть, що останнім часом біля узбережжя від Керчі до Бердянська розвелось багато калкана (Роб. газ., 28.IV 1962, 2).

КАЛМІК див. калмійки.

КАЛМІКИ, ів, мн. (одн. калмійк, а, ч.; калмійчка, и, ж.). Основне населення Калмицької Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. Зверни, голубко моя, увагу на завтрашню мою замітку про калмиків та якутів (Коцюб., III, 1956, 170); Калмик з широкими вилицями ходив сюди й туди палубою, переступаючи через сплячих (Донч., III, 1956, 78).

КАЛМІЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до калмійк. Калмицька мова.

КАЛМІЧКА див. калмійки.

КАЛОВИЙ, а, е. Прикм. до кал. Калові маси.

КАЛОМЕЛЬ, ю, ч. Хлориста ртуть, білий або жовтуватий дрібнокристалічний порошок, що застосовується в електротехніці й медицині (як проносний, сечота жовчогінний засіб тощо). Каломель можна добути також дією соляної кислоти або кухонної солі на розчинні солі закису ртуті (Заг. хімія, 1955, 557).

КАЛОРИМЕТР, а, ч. Прилад, яким вимірюють кількість тепла в калоріях. Для вимірювання кількості теплоти.. застосовується особливий прилад — калориметр (Фізика, II, 1957, 35).

КАЛОРИМЕТРІЯ, і, ж. Розділ фізики, що вивчає теплоємність тіл і засоби її вимірювання.

КАЛОРИФЕР, а, ч. Прилад для нагрівання повітря в системах опалення, вентиляції та сушіння Калорифер такої [шафної] сушарки влаштовано на 1 м нижче рівня землі, чим забезпечується краще зберігання тепла (Сад. і ягідн., 1957, 281); Паровий калорифер.

КАЛОРИФЕРНИЙ, а, е. Прикм. до калорифер; // Який діє за допомогою калориферів. Широко використовуючи калориферне опалення й електрику, .. будівники Іркутської ГЕС навчилися провадити бетонні роботи в будь-яку пору року (Наука., 8, 1956, 16).

КАЛОРІЙНИЙ, а, е. Який має певну кількість калорій. У дітей кінця першого року життя причиною стійких запорів буває.. дуже калорійна їжа (Хвор. дит.

віку, 1955, 116); — Краще налийте мені вина і підкладіть щось калорійне (Рибак, Час.., 1960, 795).

КАЛОРІЙНІСТЬ, ності, ж. 1. біол. Виражена в калоріях кількість енергії, яку виробляє організм під час споживання одного грама харчового продукту. Високу калорійність мають жири і цукор (Укр. страви, 1957, 17); Що ж до калорійності, то з продуктами харчування доросла людина має одержати за добу від 2500 до 4000 калорій, залежно від того, наскільки інтенсивно вона працювала (Наука., 11, 1965, 26).

2. Виражена в калоріях кількість тепла, що утворюється під час спалювання одного грама чи кілограма твердого палива або одного кубометра газу. Нафтове паливо за калорійністю у багато разів перевищує всі відомі види твердого палива (Гірн. пром., 1957, 86); Калорійність вугілля.

КАЛОРІЯ, і, ж. Одиниця вимірювання кількості тепла. При згорянні одного літра кисню утворюється в середньому п'ять калорій тепла (Наука., 8, 1959, 23).

△ Велика калорія — кількість тепла, потрібна для нагрівання 1 кг води на 1° С; Мала калорія — кількість тепла, потрібна для нагрівання 1 г води на 1° С.

КАЛОША див. калоші.

КАЛОШІ, лóш, мн. (одн. калоша, і, ж.). Взуття (переважно гумове), що надівають поверх звичайного, щоб зберегти його від вологості тощо. У сінях заметались люди! Той шубу віддає лакузі, Калоші другий з ніг скидає... (Мирний, V, 1955, 286); Іде він.., не забуваючи на-тягти м'які калоші на черевики (Фр., II, 1950, 377); Павло, сапаючи, взувався. Чоботи зсохлися і не налазили. Тоді Явдоха кинула старі калоші (Тют., Вир, 1964, 368).

◇ Посадіти в калошу кого — поставити когось у дуже незручне становище. А ж нетерпеливився [Павлусь] — в класі ще хлопцям розповісти і в дворі теж. От посадить Славку в калошу, задаваку (Головко, II, 1957, 268); Сісти в калошу — зазнати невдачі в чому-небудь; потрапити в дуже незручне становище.

КАЛОШНИЙ, а, е. Прикм. до калоша. Калошне виробництво.

КАЛЮВАННЯ, я, с., стол. 1. Дія за знач. калювати.

2. Фігурний профіль дошки, планки тощо, виструганий калівкою. Плінтусами називаються фігурні бруски з калюванням, які закривають щілини в місцях стику підлоги з стінами будинку (Стол.-буд. справа, 1957, 201).

КАЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех., стол. Вистругувати, обробляти що-небудь калівкою.

КАЛЮЖА, і, ж. Заглибина в ґрунті, наповнена водою або іншою рідиною. А сирота її в селі.. Лопуцьки їсть, ставочки гатить В калюжах з дітьми у яру (Шевч., II, 1953, 13); Ринок, при якому містився суд, — се була широка квадратова площа, з калюжею на середині (Фр., VII, 1951, 305); Величезна калюжа заросла травами, ліловими дзвониками і скидалась на озеро (Донч., VI, 1957, 266); // чого. Вода або інша рідина, налита у великій кількості на якій-небудь поверхні. — Упала я і далі нічого не пам'ятаю. Коли очунялась, аж уся в крові плаваю, — отака калюжа!.. (Мирний, III, 1954, 170)

КАЛЮЖКА, и, ж. Зменш. до калюжа. Оце повечоріє, калюжки потужавіють (Вовчок, VI, 1956, 305); В невеличких калюжках на тротуарі, збрижених вітерцем, грало сонце (Сміл., Сашко, 1954, 24).

КАЛЮЖНИЙ, а, е. Укритий калюжами. Калюжну дорогу геть розрито й покопано (Ю. Янов., II, 1954, 199).

КАЛЮЖНИЦЯ, і, ж. (Coltha L.). Трав'яниста рослина родини жовтцевих, що росте на болотах і берегах водоймищ. По лунках, біля води, яскраво-жовтими

смугами стелються квіти калюжниці (Наука., 4, 1962, 46).

КАЛЮКА, и. ж. Збільш. до кал 2. Настала осінь: дощі, тумани, калюкс невилазна (Мирний, III, 1954, 295); Під стріхами щебечуть ластівки, Будуючи хомки із калюки (Вирган, Квіт. береги, 1950, 12).

КАЛЮС, у, ч. Тканинне новоутворення в рослин, що виникає на пораненій поверхні (на місці надрізів, розколин тощо). Через 10—12 днів, як тільки на живцях [герані] утвориться калюс, провітрювання теплиць посилюють (Ол. та ефір. культ., 1956, 322); Живці смородини та порічок заготовляють восени, в період з 1 по 20 жовтня, і закопують у землю для проходження кільчування, тобто для утворення калюсу і невеликих корінців (Сад. і ягідн., 1957, 138).

КАЛЯННЯ, я, с., розм. Дія за знач. **каляти**.

КАЛЯТИ, яю, яєш, недок., перех., розм. 1. Те саме, що **брудніти**. — Не хочеться мені, мати, По ріллі спотикати.., Жовтого саф'яна каляти (Укр. думи., 1955, 24); Дарка почала його [папірець] закладати незручно, мнучи й каляючи пальцями (Л. Укр., III, 1952, 653); Каляють [горобці], аж чорно кругом (Логв., Давні рани, 1961, 125).

2. перен. Укривати ганьбою кого-, що-небудь; плямувати. — Слава козача здавна славна! споконвіку ведеться.. І умру, а не попущу свого козачого роду каляти! (Мирний, I, 1954, 232); Стоячи на становищі польських панів, каляв [Вахнянин] все, що є кращого і чесного у радикалів і народовців (Коцюб., III, 1956, 151)

КАЛЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., розм. Те саме, що **бруднітися**. — Хай і моє [пальто] не каляється. — усміхаючись сказав він (Мирний, IV, 1955, 142).

КАЛЬВІЛЬ, ю, ч. 1. Зимовий сорт яблуні *Кальвіль* сніговий Український сорт [яблуні] народної селекції (Сад. і ягідн., 1957, 66).

2. збірн. Плоди цієї яблуні. Яблуні сторуки й стоногі..крекчуть під центнерами антонівки, шафранки, кальвіля (Ю. Япов., I, 1958, 574); Яких тільки яблук не було в Степана Гнатовича! І.. білий налив, .. і аристократичні кальвілі, і пармени, яблука, які можуть лежати й лежати в сухій прохолоді льоту (Собко, Біле полум'я, 1952, 59).

КАЛЬВІНІЗМ, у, ч., рел. Протестантське віровчення, засноване Кальвіном у XVI ст у Швейцарії.

КАЛЬВІНІСТ, а, ч., рел. Прихильник кальвінізму. Відомо всякому, хто не кальвініст, що ся річ [«спасіння душі»] нікому даром не дається (Л. Укр., V, 1956, 182).

КАЛЬВІНІСТКА, и, ж., рел. Жін. до кальвініст.

КАЛЬВІНІСТСЬКИЙ, а, е, рел. Прикм. до кальвініст і кальвінізм. В кінці XVI ст. виникло на Україні також багато протестантських шкіл кальвіністського і соцініанського напрямів (Іст. УРСР, I, 1953, 205).

КАЛЬКА, и, ж. 1. спец. Прозорий папір або тонка тканина, що накладається на креслення чи малюнок для точного копіювання. Гречаний розгорнув креслярський сувій кальки (Рибак, Час... 1960, 188); // Копія креслення, малюнок на тонкому папері. Іноді він одривався від кальки, і тоді Ніна, яка працювала в сусідній кімнаті, чула важкі повільні кроки (Донч., V, 1957, 243).

2. лінгв. Слово або вислів, утворені способом калькування. Калька..— слово (або окремих вираз), утворене шляхом копіювання того самого способу, яким воно було створене в іншій мові, тобто буквальный переклад морфологічних елементів слова (або виразу) із збереженням його структури й порядку розташування складових частин (Сл. лінгв. терм., 1957, 77); Калька не тим страшна, що вона дослівна, а тим, що вона сукопна (Кундзич, Діези... 1956, 107)

КАЛЬКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **калькувати**. В пожовтневий період значно збагатився лексичний фонд української літературної мови.. способом калькування (копіювання), тобто утворенням потрібних слів і словосполучень за зразком інших мов, в яких певні предмети, явища і поняття мають уже певні назви (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 39); Калькування — творення слів і окремих виразів шляхом копіювання того самого способу, яким вони утворені в іншій мові, у мові-джерелі (Сл. лінгв. терм., 1957, 77).

КАЛЬКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. спец. Знімати за допомогою кальки (у 1 знач.) точну копію креслення, малюнок, плану. Калькувати карту. 2. лінгв. Створювати слово або вислів за зразком будови відповідного слова чи вислову іншої мови. Калькувати ідіоми можна, очевидно, коли вони спільні для обох мов (Кундзич, Діези..., 1956, 103); Замість того щоб передавати особливості оригіналу в дусі своєї мови, ..дуже часто просто калькуємо його (Пит. перекл., 1957, 101).

КАЛЬКУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до **калькувати**. Зрідка автор, очевидно, передає куті меду у вживанні просторіч, зокрема тоді, коли вони калькуються з російської розмовної мови (Вітч., 8, 1967, 196).

КАЛЬКУЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. Підраховувати собівартість, купівельну й продажну вартість чого-небудь.

КАЛЬКУЛЯТОР, а, ч. Фахівець із калькуляції. [В а л я:] Сімдесят хлопців дали згоду піти на підземні роботи. Тут бухгалтери, табельники, калькулятори (Мокр., П'єси, 1959, 225); Щоб визначити, скільки коштує та чи інша страва, треба було кожного дня робити складну калькуляцію. При їдальнях ці операції виконували калькулятори (Веч. Київ, 5.IV 1958, 2)

КАЛЬКУЛЯЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до калькуляції Калькуляційні розрахунки.

КАЛЬКУЛЯЦІЯ, ї, ж. Дія та її результат за знач. **калькулювати**. Складовою частиною технологічного проекту є також калькуляція вартості робіт (Рад. Укр. 21.IX 1950, 3).

КАЛЬМАР див. **кальмари**.

КАЛЬМАРИ, ів, мн (одн. **кальмар**, а, ч.). Підряд головоногих молюсків, які поширені головним чином у тропічних морях. Кальмари відрізняються від спрутів формою тіла і тим, що у них не вісім, а десять «рук». Живуть вони у відкритих морях і океанах, плавають з великою швидкістю (Наука., 2, 1958, 23).

КАЛЬНИЙ, а, е, розм. Те саме, що **брудний**; заболочений. Еней з Сивиллою своєю.. Кальною річкою сією На той бік в пекло попливли (Котл., I, 1952, 133); Іван повернув коней — і не забарилися вони скритися в кальних городських вулицях... (Мирний, I, 1954, 357); Осінній шлях... Кальний осінній шлях (Перв., I, 1958, 311).

КАЛЬНО, розм. Присл. до **кальний**; // у знач. присудк. сл. Снігу нема, і води нема, і у полі не кально, а сухісінько усюди (Кв.-Осн., II, 1956, 144); — І росяно, і кально, скрізь калюжі, — Погано та ще й дуже (Гл., Вибр., 1951, 35).

КАЛЬСОНИ, со́н і пів, мн. Те саме, що **підштáнки**. Панок химерний той, заглиблений в санскрит, Кальсо́нів уживав замість серветки часом (Рильський, Поеми, 1957, 213).

КАЛЬЦИНАЦІЯ, і, ж., хім. Прожарювання або випалювання речовин, щоб їх окислити або розкласти.

КАЛЬЦИНОВАНИЙ, а, е, хім. 1. Дієпр. пас. мин. ч до **кальцинувати**.

2. у знач. прикм. Який зазнав кальцинації. Добрі результати дає обробка токових кормів кальцинованою содою (Наука... 1, 1960, 23)

КАЛЬЦИНУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех., хім.* Піддавати кальцинації. У [Ворошиловградській] області подрібнюють всі грубі корми, запарюють, вапнують і кальцинують (Хлібороб Укр., 9, 1964, 20).

КАЛЬЦИТ, у, ч. Дуже поширений мінерал, що входить до складу вапняку, мармуру й т. ін.; вапнистий шпат. Джерела відкладають вапняні сполуки у формі.. кальциту залежно від температури води (Курс заг. геол., 1947, 132).

КАЛЬЦИТОВИЙ, а, е. Прикм. до кальцит. Зі склепіння звисають кальцитові бурульки — сталактити (Наука., 12, 1964, 43).

КАЛЬЦІЄВИЙ, а, е, хім. Прикм. до кальцій; // Який містить кальцій. Кальцієві солі; Кальцієва селітра.

КАЛЬЦІЙ, ю, ч. Хімічний елемент, метал сріблясто-білого кольору. Кальцій є обов'язковим елементом живлення рослин (Добрива., 1956, 18); У північній частині міста вона [вода] мала надто великий процент кальцію й через це була майже непридатна для кухні (Вільде, Сестри., 1958, 516).

КАЛЬЯН, у, ч. Прилад, яким у країнах Близького Сходу користуються курці, пропускаючи тютюновий дим крізь воду, що охолоджує та очищає його. Прийшовся туркам до смаку Радянський сірничок: Кальян чи люлечку яку Розкурять (Еллан, І, 1958, 277); — Щасливий Ахмет, — говорили поміж себе чуруксанівці, сидючи в холодочку під повіткою чайхани і випалюючи з мідного кальяну по черзі тютюнець (Досв., Гюлле, 1961, 20).

КАМАРИЛЬЯ, і, ж., книжн. Група осіб при якомусь уряді або правителі, що інтригами скеровує державні справи в своїх інтересах. І сичала двірська камарилья: — Чого він [султан] бариться?!.. (Тулуб, Людолови, І, 1957, 418); Образи царя, цариці, царської камарильї Шевченко всіляко знижує шляхом порівнянь і епітетів із тваринного й рослинного світу (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 168).

КАМБАЛА, и, ж. Морська плоска риба з очима на одному боці голови; цінна своїм м'ясом. З придонних риб особливо цікава камбала.. Вона не тільки держиться біля дна, а звичайно лежить на дні моря, напівзарившись у пісок (Зоол., 1957, 78); В природних умовах самка камбали виплоджує 13 мільйонів ікринок (Веч. Київ, 15.XII 1971, 4); * У порівн. Коли вже скінчилась нарада, Сисой Дудов, увесь плескатий, як камбала, підійшов до Єршова (Донч., ІІ, 1956, 175).

КАМБАЛОВІ, вих, мн. Родина костистих морських риб, схожих на камбалу. Баренцове море багате також на камбалові риби (Наука., 2, 1958, 18).

КАМБІАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до камбій. Масою камбіальної тканини [липи] змазують також опіки (Лікар. рослини., 1958, 119).

КАМБІЙ, ю, ч. Тканина голонасінних та двосім'ядольних рослин, що міститься між лубом і деревиною; зумовлює ріст осьових органів рослини (стебла, кореня) в товщину. Щороку навколо всього стовбура дерева нарощується шар нової тканини. Він утворюється безпосередньо під корою дерева, де розташований камбій (Наука., 2, 1963, 40); В народному лікуванні є випадки вживання деревини липи, як і її камбію, а також і бруньок (Лікар. рослини., 1958, 118).

КАМБУЗ, а, ч. Кухня на кораблі. Коли на камбузі розбирали обід, то кок, знаючи апетит своїх товаришів, кожному поклав по три великі котлети (Трубл., І, 1955, 173); // На кораблі — чавунна або залізна піч із казаном. — То це у вас на камбузі, товаришу Біленький, зберігається такий охайний посуд? — запитав він, указуючи на чайник (Ткач, Моряки, 1948, 53).

КАМВОЛЬНИЙ, а, е, текст. 1. Оброблений гребінцем, вичесаний для виробництва тонких вовняних тканин. Камвольна вовна; // Зробл. із м'якої чесаної вовни. Заплановано різко збільшити випуск найбільш добротних тканин: меланжевих, ковдрових.., камвольних тощо (Наука., 1, 1957, 5).

2. Зайнятий виробництвом тонких вовняних тканин. Камвольний комбінат.

КАМВОЛЬНИК, а, ч., текст. Той, хто займається виробництвом тонких вовняних тканин.

КАМЕДИСТИЙ, а, е. Який містить камедь.

КАМЕДЬ, і, ж. Те саме, що глей². Камедь, що витікає з уражених рослин, є продуктом виділення хворих чи ушкоджених тканин (Укр. бот. ж., XVII, 5, 1960, 93); Древа черешні й вишні при сильному обрізуванні в один рік хворіють на витікання камеді (Сад. і ягідн., 1957, 223).

КАМЕЛІЯ, і, ж. (Camelia). Південне вічнозелене дерево або чагарник із великими білими або червоними пахучими квітками; вирощується як декоративна рослина. Щоб камелія нормально розвивалася й цвіла, за нею слід встановити постійний догляд (Веч. Київ, 30.VII 1957, 4).

КАМЕНЕДРОБАРКА, и, ж. Машина для подрібнення каміння, різних гірських порід, які вживають для будівельних робіт. Роздрібнення каменю на щебінь може здійснюватися будь-якими каменедробарками (Архіт. і буд., 3, 1955, 23); Петро пішов працювати у каменоломню, де спочатку кілька років добував камінь, а пізніше був приставлений до каменедробарки (Томч., Жменяки, 1964, 102).

КАМЕНЕДРОБІЛЬНИЙ, а, е. Який подрібнює камінь. Канонада не змовкає ні на мить, методично гуркаючи і гаркаючи, наче працюють колосальні каменедробильні тарани (Гончар, III, 1959, 239); Каменедробильні заводи нерідко відвантажують невідсортований щебінь на будови й підприємства (Роб. газ., 9.X 1965, 2).

КАМЕНЕЛИВАРНИЙ, а, е. Який виробляє деталі для будівництва, трубопроводи тощо з розплавленого каміння, базальту. Найбільш доступний і дешевий спосіб обробки каменю забезпечує каменеливарна промисловість. З розплавленого каміння можна одержати вироби різноманітної форми (Геол. ж., XX, 6, 1960, 67).

КАМЕНЕРІЗАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для різання каміння. Каменерізальна машина.

КАМЕНІСТИЙ, а, е. Те саме, що кам'яністий. Криві стежки вились по каменистій спадині (Коцюб., І, 1955, 392); На березі ручаю, в каменистому ґрунті вибивали яму завбільшки з ванну, напускали туди гарячої води, і хворий купався в ній, доки не одужував (Багмут, Опов., 1959, 32).

КАМЕНІЦЯ, і, ж., рідко. Те саме, що кам'яниця¹. Я ще якийсь час ходив, мов вартовий, перед брамою тої камениці, де жила вона (Фр., IV, 1950, 291); Зайшов у ту вуличку й переконався, що ззаду кожної камениці тягнеться.. подвір'я (Март., Тв., 1954, 163).

КАМЕНІЩЕ, а, ч. і с. Збільш. до камінь², 8.

КАМЕНІТИ див. кам'янити.

КАМЕНОБОЄЦЬ, бійця, ч. Той, хто розбиває, дробить каміння на дрібні шматки.

КАМЕНОЛОМ, а, ч. Те саме, що каменяр. Трохи далі, під скелею Богатир, юрилися каменоломи (Баш, Вибр., 1948, 9).

КАМЕНОЛОМНЯ, і, ж. Те саме, що каменярня. На заріччі, в другій частині села, де були порозкидані поміж скелями каменоломні, жили в чепуреньких міщанських хатках чорноокі парубки (Вас., І, 1959, 237); Він, як виявилось, був досвідченим каменярем, який

замолоду працював по каменоломнях (Ю. Янов., II, 1954, 161).

КАМЕНУВАТИ, *у́ю, у́єш, недок., перех., заст.* Бити кого-небудь камінням. Старці і книжники грізно накинулись Каменувати тебе (Фр., X, 1954, 79); [Й о г а н н а:] Каменувати мене ти можеш, та не маєш за що (Л. Укр., III, 1952, 161).

КАМЕНЮКА, *и, ж., розм.* 1. Збільш. до **ка́мінь** 2. Аж з Переяслава понавозили величезних каменюк і понакладували гори скель (Стор., I, 1957, 367); Мокрі каменюки посеред води.. вистирчали де-де з сивої мряки (Фр., IV, 1950, 419); Він зрушив ногою каменюку, і з-під неї, незграбно ворущачи клешнями, виліз великий чорний краб (Багмут, Щасл. день..., 1959, 118).

◇ **Держати (носити) каменюку за пазухою** — те саме, що **Держати (носити) ка́мінь за пазухою** (див. **ка́мінь**). [Г е р ц и к:] Котрий лисичить .. та лебезує, мое у вічі не вскоче [вскочить], — чи не частійше всього держе [держить] за пазухою каменюку?.. (Кроп., V, 1959, 505); Двадцять вісім літ прожив Ігор, а ніколи не носив за пазухою каменюк, ні на кого не нападав тишком (Шовк., Людина..., 1962, 313).

2. Те саме, що **ка́мінь** 2—4. Нав'язали моторніші цілісіньку низку каменюк (Кв.-Осн., II, 1956, 183); Щосили розмахнувши своїм довгим батогом, вартовий хльоснув хижака навідрі, і шуліка каменюкою звалився на суху землю (Досв., Гюлле, 1961, 61); З п'яних очей повинчався, а коли оглядівся — поруч сиділа підстаркувата Хмелівна — хазяйська донька. Засиділася каменюкою в дівках (Речм., Весн. грози, 1961, 5).

КАМЕНЮЧЧЯ, *я, с.* Збірн. до каменюка. Нав'язали їй на руки і ноги каменюччя (Кв.-Осн., II, 1956, 183); Нехотя підвівся [Іван], спустився по каменюччю до ставу (Гуц., Скупана..., 1965, 229).

КАМЕНЯР, *а, ч.* 1. Робітник, що видобуває каміння в кар'єрі; каменолом. А яке ж видовище навколо!.. Б'є об ка́мінь невсипущий молот Та в атаку йдуть каменярі (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 65); * Образно. Ми рабами волі стали; На шляху поступу ми лиш каменярі (Фр., X, 1954, 48).

2. Робітник, що обтісує каміння.

3. *розм., рідко.* Те саме, що **мўляр**. Весела робота — це втіха і мета життя. Коли кожне знає, куди прикласти своїх рук, як каменяр знає, куди ляже кожний ка́мінь у стіні, — як радісно тоді жити!.. (Ю. Янов., II, 1958, 116); Я каменяр, В Каховці нині Не перший дім будую я (Нагн., Вибр., 1957, 135).

КАМЕНЯРКА, *и, ж.* Жін. до каменя́р. Я люблю людей своїх.. Люблю інженерів.., бульдозеристів, поварів і подавальниць в їдальнях, і каменярок молодих і матерів їх (Довж., III, 1960, 471).

КАМЕНЯРНЯ, *і, ж.* Родовище каменю, де його видобувають, розробляють; кар'єр, каменоломня. Погнали [турки] в гори сорок козаків до каменя́рні, а невільників наче й не поменшало (Тулуб, Людолови, I, 1957, 215); // Підприємство, що займається видобуванням та обробкою каменю. Він.. поступив на роботу у великі американські каменя́рні (Ірчан, II, 1958, 273).

КАМЕНЯРСЬКИЙ, *а, е.* Прикм. до каменя́р. Він був членом каменя́рського цеху міста Львова (Ле, Хмельницький, I, 1957, 133); Каменя́рська каска.

КАМЕНЯСТИЙ, *а, е, рідко.* Те саме, що **кам'яни́стий**. Ревла і шуміла бистрая Алма та розсипала холодні води по каменя́стому ложі (Коцюб., II, 1955, 116).

КАМЕНЯЧЧЯ, *я, с.* Збірн. до **ка́мінь** 2. Купа каменяччя.

КАМЕРА, *и, ж.* 1. Кімната, приміщення спеціально-го призначення в деяких установах. Минуло три місяці. З великого червоного будинку, де була судійська ка-

мера, вивівдесяцький злодійку Оксану (Л. Янов., I, 1959, 49); Хлопчик здав чемодан до камери схову ручного багажу (Багмут, Щасл. день..., 1951, 119); // Приміщення для в'язнів у тюрмі. Жирондист зачиняє в своїй камері двері від коридора. Чутно, як Монтаньяр замикає їх на ключ (Л. Укр., II, 1951, 165); Середина тюремної камери. В'язні — в арештантських літніх бушлатах (Вас., III, 1960, 339).

2. Внутрішня порожниста частина якої-небудь споруди, машини або приладу. Нарізані й викладені в сита яблука піддають обкурюванню сіркою в обкурювальних камерах (Колг. Укр., 8, 1957, 35); Транспортувальне полотно з людською бережливістю й акуратністю несло колосся в приймальну камеру молотарки (Рад. Укр., 4.VIII 1959, 2); Двигун складається з камери згоряння з соплом, у якому створюється спрямований потік газів (Наука..., 8, 1958, 16).

3. Внутрішня гумова оболонка м'яча, шини тощо, у яку нагнітають повітря. Камера виготовляється з еластичної гуми, має форму замкнутого рукава, в який через вентиль нагнітається повітря (Підручник шофера..., 1960, 240).

4. Внутрішня частина фотографічного апарата для плівки або пластинки. Основними частинами фотографічного апарата є камера й об'єктив (Курс фізики, III, 1956, 298).

КАМЕРАЛЬНИЙ¹, *а, е, спец.* Який виконується в кабінеті, лабораторії тощо (а не в польових умовах). Лісовпорядження являє собою сукупність польових і камеральних робіт (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 174); На території [Хортицького] музею має бути будинок для творчої камеральної роботи науковців (Літ. Укр., 18.IV 1967, 4).

КАМЕРАЛЬНИЙ², *а, е, діал.* Державний. Село Н. належало до дібр камеральних (Фр., III, 1950, 42); Державні, так звані «камеральні» ліси були продані закордонним капіталістам (Козл., Сонце..., 1957, 4).

КАМЕРА-ОБСКУРА (~и-~и), *ж.* Світлоприймальний прилад у вигляді темної скриньки з невеликим отвором для проходження світла; // заст. Фотографічна камера.

КАМЕРГЕР, *а, ч.* У дореволюційній Росії та в деяких монархічних державах — придворний чин вищого рангу, а також особа, що має цей чин. Василь Семенович хвастав було, що його батько в дворці був як свій чоловік; а Петро Степанович.., сам камергер, сам покуштував того дива (Мирний, II, 1954, 107).

КАМЕРГЕРСЬКИЙ, *а, е, заст.* Прикм. до камергёр. На генералові — камергерський мундир, увесь перед шитий густим золотом (Ю. Янов., I, 1954, 276).

КАМЕРДІНЕР, *а, ч.* У буржуазно-дворянському побуті — кімнатний слуга при панові. Перед самою залю, на стільчику, ..у лівреї з золотими позументами, Степан Пугач — молодий, вродливий камердинер (Мирний, II, 1954, 99); — Все готово, прошу ясновельможного пана, — відрепортував, випрямившись, панський камердинер Стефан (Фр., II, 1950, 367); Старий, зовсім сивий камердинер Лука стояв за стільцем Юрія, попереджуючи кожен його рух (Кочура, Зол. грамота, 1960, 18).

КАМЕРИСТКА, *и, ж.* У буржуазно-дворянському побуті — кімнатна служниця при пані.

КАМЕРНИЙ¹, *а, е.* 1. Прикм. до **ка́мера** 1.

2. *спец.* Який складається з камер (у 2 знач.). В господарствах поліської зони [Волинської] області для сушіння трави й сіна застосовуються стаціонарні камерні льоносушарки (Наука..., 10, 1963, 30); Камерна піч.

КАМЕРНИЙ², *а, е.* Признач. для виконання невеликою кількістю музикантів-солістів або ансамблями з

кількох учасників. За пововенні часи українська симфонічна та камерна музика збагатилася рядом видатних творів (Мист., 6, 1957, 56); Неперевершеним зразком камерної музики є мадригали, коріння яких у народних мелодіях (Веч. Київ, 26.IV 1966, 4); // Який має в своєму складі невелику кількість виконавців (про ансамбль). Композитор [І. Шамо] добре володіє фактурою камерного ансамблю, вміє розкрити національні особливості мелодичного матеріалу (Мист., 1, 1956, 32); // Який виконує соло (про співака). — *Ти знаєш: я вирішила покинути оперу... Буду камерною співачкою!* (Досв., Вибр., 1959, 234).

КАМЕРТОН, а, ч. Невеликий вилкуватий сталевий інструмент із двома зубцями, який внаслідок удару видає звук певної висоти; використовується для настроювання музичних інструментів та під час хорового співу. *Веселий о. Артемій своїм камертоном задав тон, а Панасенко підхопив у той тон* (Н.-Лев., IV, 1956, 66); *Дожидав [співак] тільки, аби в хаті втихло. Тоді виймав камертон, туляв його до вуха й вигукував усілякі тони* (Март., Тв., 1954, 278); *У мене не було камертона. Тон подавався на скрипці* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 228).

КАМЕР-ЮНКЕР, а, ч. У дореволюційній Росії та в деяких монархічних державах — нижчий придворний чин, а також особа, що має цей чин. — *Вони [бакенбарди] мені ніколи не подобались. Удаєш із себе якогось камер-юнкера* (Добр., Тече річка., 1961, 56).

КАМЕР-ЮНКЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **камер-юнкер**. *Камер-юнкерський мундир*.

КАМЕЯ, і, ж. Виріб із каменю або черепашки, що має художню рельєфну різьбу; уживається як прикраса (у брошках, персях і т. ін.); брошка з такою прикрасою. *Крім сеї діадери та ще коштовної камеї коло коміра — покрас на матроні ніяких* (Л. Укр., III, 1952, 176); *То була камея. Пластинка якогось жовтуватого каменю з тонко вирізьбленим на ньому профілем жіночої голівки* (Шовк., Інженери, 1956, 439).

КАМЗА див. **кабза**.

КАМЗОЛ, а, ч. Старовинний чоловічий одяг без рукавів і до колін, який щільно облягав тулуб. [Петро:] *Затягнені в німецькі камзоли та зашнуровані усякими вірвовочками, ми так з тим звикли, що й не тямимо, як то здорово носити таку одягу, щоб вона нігде тебе не давила* (Мирний, V, 1955, 138); *Було ще рано, але він уже скинув шкіряний фартух і брудний робітний камзол* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 169).

КАМИЛАВКА, и, ж. Високий циліндричний із розширенням догори головний убір з оксамиту, що носять православні священники як відзнаку, нагороду. — *Не забувайте, що мій дід був тридцять років благочинним, мав камилавку та золотий хрест на грудях* (Н.-Лев., III, 1956, 348); — *Добрий вечір добрим людям! — безтурботно, щасно вклоняється [отець Миколай] столам і бережно скидає камилавку* (Стельмах, I, 1962, 334).

КАМІЗЕЛЬКА, и, ж., рідко. Те саме, що **безрукавка**; жилетка. *Поза будинком по городі ходив пан у камізельці* (Фр., II, 1950, 56); *Камізелька гера фон Рінке була зроблена з щирої саксонської вовни, ще й подвійного плетіння* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 217); * У порівн. — *Усі вони такі! — сердито зітхнула Софія Петрівна і погладила Таксу, що сиділа коло неї на кріслі, важко вип'явши свої руді груди, мов в камізельці* (Коцюб., II, 1955, 386).

КАМІН, а, ч. Те саме, що **коминьок** 2. *Ми знов всі троє сиділи в той вечір перед каміном* (Коцюб., II, 1955, 255); *Єдине, що давало кімнаті тепло... — був великий камін при задній стіні* (Смолич, Світанок., 1953, 415).

КАМІНЕЦЬ, нця, ч. 1. Зменш.-пестл. до **камінь** 2, 6. *Пісок, глина, невеличкі камінці зривались з-під його ніг і котилися додолу* (Мирний, I, 1954, 250); *Можна кинути камінець у воду, і тоді тремтячі круги розбіжаться навколо* (Донч., VI, 1957, 12); *Я пошукав у кишнях і знайшов запальничку. Вона довго не слухалась: камінець, мабуть, стерся* (Мур., Бук. повість, 1959, 228); *В деяких черепашках знаходять дорожочні камінці — перлини* (Фіз. геогр., 5, 1956, 59); * У порівн. *Очі блищали, як дорогі камінці, вправлені в слонову кість* (Н.-Лев., II, 1956, 128).

◇ [Кидати (кинути)] **камінці** (**камінєць**) у чийсь горід — зачіпати кого-небудь словами, натяками. [Надія:] *У чий це ти горід кидаєш камінці?..* (Корн., II, 1955, 286); *Старенька лукаво підморгнула на молоду внучку хазяйки, що сам тихо балакала з юнаком. Дівчина відчула цей кивок, бистро глянула на стареньку і, нітрохи не змішавшись, голосно промовила: — Це вже в мій горід камінець!* (Хотк., I, 1966, 63).

2. розм. Кісточка (кісточкових плодів). *Сливу з'їв, а камінець кинув* (Сл. Гр.).

КАМІНКА, и, ж. Невеликий співочий птах родини шпакових, що гніздиться в купах каміння, у скелях, стінах старих будівель і т. ін. *Цікавий також і тваринний світ цього району [Стрілецького] степу. На його території гніздиться багато птахів — камінки, вівсянки, журавлі* (Наука., 5, 1967, 10).

КАМІННИЙ¹, а, е. Те саме, що **кам'яний**. *Надходить [Зет] з величезною брилою камінною* (Л. Укр., I, 1951, 446); *Гаряча вода тече з розколини в камінній горі і утворює цілу річку* (Багмут, Опов., 1959, 32); *І між камінних мурів за штахетом Округлих яблунь темний куц процвів* (Зеров, Вибр., 1966, 33); — *Я потрафлю.. зламати [зламати] той твій камінний спокій!..* (Фр., VIII, 1952, 118); *Заговорив [Матвій], спинивши камінний погляд на попові* (Ле, Наливайко, 1957, 119); *Воскресайте, камінні душі, Розчиняйте серця й чоло, Щоб не сказали Про вас грядущі: — Їх на землі не було...* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 51).

КАМІННИЙ², а, е. Прикм. до **камін**. *Камінне дзеркало*.

КАМІННЯ, я, с. Збірн. до **камінь** 2, 6. *Разом з піском хвиля викидала з дна моря на берег каміння* (Коцюб., I, 1955, 391); *Ідучи вулицею, Іван спотикався об каміння* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 30); *Увіходить Йоганна, розкішно вбрана: .. на пальцях скільки пернів з дорогим камінням* (Л. Укр., III, 1952, 177); *Коштовне каміння*.

КАМІННЯЧКО, а, с., збірн. Зменш.-пестл. до **каміння**. * У порівн. *Якилька кинула теля й побігла, як каміннячко, що з гори покотилось* (Григ., Вибр., 1959, 169).

КАМІНЧАСТИЙ, а, е. Укритий камінцями. *Камінчастий брід*.

КАМІНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **камінєць**. *Сонце стоїть високо, розпечена земля пашиє кожною грудочкою, кожним камінчиком* (Коцюб., I, 1955, 285); * У порівн. *Мільярдами коштовних камінчиків засвітилась роса* (Бойч., Молодість, 1949, 146).

◇ [Кидати (кинути)] **камінчики** (**камінчик**) у чийсь горід — те саме, що [Кидати (кинути)] **камінці** (**камінєць**) у чийсь горід (див. **камінєць**). *Про неї-бо кажуть, що вона ні одного дня не може прожити без лайки. І Василю розуміє, в чий це горід камінчик* (Хотк., II, 1966, 64).

КАМІНЬ, ч. 1. род. меню, тільки одн. Тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді. *Дивлюся: Палати, палати Понад тихою рікою; А берег ушитий*

Увесь каменем (Шевч., I, 1951, 248); Корчма була збудована з сірого піскуватого каменю і стояла необмазана (Н.-Лев., II, 1956, 217); Накопичені, потемнілі вали бутувиння, непотрібного каменю, глини (Досв., Вибр., 1959, 193).

△ Війний камінь див. війний².

2. род. мене. Окремий шматок, брила такої гірської породи. Під лежачий камінь і вода не підтече (Номис, 1864, № 7206); Він легко стрибав з каменя на камінь, наче гірський потік (Коцюб., II, 1955, 317); Перед Хортицею.. випинається з води каміння. Ці велетенські камені-валуни з берега здаються невеличкими кам'яни-ми острівцями... (Збан., Незабутнє, 1953, 68); * Образно. Холод у душі ліг каменем зневіри (Дор., Три богатирі, 1959, 71); * У порівн. — Важко, невимовно важко! наче камінь лежить на душі (Н.-Лев., V, 1966, 133); Стара як камінь стояла, слухала сина і нічого не змогла сказати (Мирний, IV, 1955, 153).

△ Дікий камінь див. дікий.

◇ Держати (носити) камінь за пазухою — приховувати ворожнечу, ненависть до кого-небудь; готувати помсту. — І пам'ятайте одно: хто держить камінь за пазухою, тому погано буде жити в нашому селі (Кучер, Трудна любов, 1960, 471); Закладати (закласти, класти і т. ін.) перший камінь чого — починати будівництво чого-небудь. Де тільки не закладали наші будівельники перший камінь велетенських споруд! (Цюпа, Україна., 1960, 304); Іти як з каменя — відбуватися, здійснюватися важко, мляво, з перешкодами. — І живемо ми оба скромно, ні на які видатки собі не дозволяємо, і господарства, здається, пильнуємо, а тим часом усе йде як з каменя (Фр., III, 1950, 262); Каменем лягти на серце кому — хтось став важко переживати що-небудь. Перша образа каменем лягла мені на серце, і десять років після цього я не брався за перо (Панч, На калин. мості, 1965, 79); Каменя на камені не лишати (не лишити, не залишити, не зоставити і т. ін.): а) руйнувати, знищувати дощенту; скасувати. Жодна європейська столиця не зазнала такої руйнації, як Варшава. Фашистські орди буквально не залишили від міста каменя на камені (Знання., 10, 1969, 18); Революція не лишила каменя на камені від станових і класових привілеїв експлуататорів (Програма КПРС, 1961, 10); б) нещадно критикувати, викривати. — Звичайно, — Микола Ілліч хитро посміхнувся, — в цьому дискусійному клубі ми каменя на камені не лишаємо від програм меншовиків та есерів (Смолич, Реве та стогне., 1960, 199); Камінь спотикання — велика перепона, перешкода. [Валент:] Ми в тебе в домі тільки бути смієм, а жити нам не можна, щоб не стати для тебе каменями спотикання на трудному шляху (Л. Укр., III, 1952, 287); Кидати (кинути) камінь (каменя, каменем) на кого, в кого — осуджувати, ганити кого-небудь. [Теофіл:] Встрівати в неї [розмову] не хотів я досі, бо каменя на ближнього свого я кидатим не люблю (Л. Укр., II, 1951, 437); — Чи осмілишся кинути каменем на мене за те, що я покинула тебе? (Фр., IV, 1950, 354); Наріжний камінь див. наріжний; Наскочила (найшла, трапила і т. ін.) коса на камінь див. коса²; Наче (ніби і т. ін.) камінь скотівся (звалився) з душі в кого; Ніби (наче і т. ін.) камінь з душі звалив (звалила і т. ін.) — комусь стало легко, спокійно на душі. В Сергія наче камінь скотівся з душі (Мушк., Чорний хліб, 1960, 62); Поділившись з Мотєю своєю таємницею, вона ніби камінь з душі звалила (Коз., Сальвія, 1959, 124); Серце не камінь у кого, чиє — можна вплинути на когось, домогтися доброзичливості, прихильності. Серце не камінь: таки все одно на другого оглянеться (Номис, 1864, № 4468); [Лікар:] Дівоче серце не камінь (Л. Укр., II, 1951, 49).

3. у знач. присл. каменем. Із швидкістю та вагою каменя, що падає. Пах! — пролунав постріл.., і куріпка, яка сиділа найнижче, каменем упала на землю (Багмут, Щасл. день., 1959, 151); Беркут звився в небо й каменем кинувся.. на другого вовка (Тулуб, В степу., 1964, 218).

4. у знач. присл. каменем. Непорушно. — Увесь Єрусалим, старе й мале біжить, щоб на видовисько поглянуть, се тільки ти тут каменем сидиш (Л. Укр., I, 1951, 444); Просидівши майже день каменем на полу, очуняла [Мотря] тільки вночі, коли великі краплі дощу заторохтіли у віконце (Л. Янов., I, 1959, 365).

5. род. мене, перен. Тяжке почуття; туга, смуток, горе. Похмуро світить лампа; стіною надворі осіння ніч; на серці — камінь (Вас., II, 1959, 111); Вона нічого не спитала у доньки. Важкий камінь давив їй душу, не давав говорити (Баш, Надія, 1960, 85).

6. род. меню. Коштовний мінерал як прикраса. Наша дума, наша пісня Не вмере, не загине... От де, люде, наша слава, Слава України! Без золота, без каменю, Без хитрої мови (Шевч., I, 1963, 63); [О л е к с а:] Ось тобі всякі персні — золотії, з дорогими каменями: на усі пальці хватить (Вас., III, 1960, 46); * У порівн. Світла ніч стояла над горами. Чиста, прозора, вона просвічувала наскрізь, як синій коштовний камінь чистої води (Гончар, III, 1959, 104).

7. род. мене, рідко. Намогильний пам'ятник. Коли мине останній з моїх днів, Не хочу я під каменем лежати (Дмит., Осінь., 1959, 24); * У порівн. Про се, про тее ми поговорили, Втім я немов могильний камінь захитав І про Маріна запитав (Фр., XIII, 1954, 299).

8. род. мене. Жорно в млині. На добрий камінь що не скинь, то змеле (Номис, 1864, № 12017); Відставляй муку готову, Зерно сип на камінь знову (Щог., Поезії, 1958, 196); Зерно задзвеніло, жалісно зітхнуло, і ненажерливі камені загуділи м'якше (Стельмах, I, 1962, 147).

9. род. меню, чого. Хвороба нирок, печінки, сечового міхура. Суніці і чорниці окремо, в суміші і чергуючи, рекомендується їсти при каменях нирок (Лікар. рослини., 1958, 125); Лікар.. встановив, що у хворого камінь сечового міхура (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 26).

△ Вітин каменя див. вітин.

10. род. мене, заст. Старовинна міра ваги. — Біскуп увесь час вимагає по каменю воску від кожного майстра (Тулуб, Людолови, I, 1957, 177).

КАМКА. и, ж. 1. (*Lostera marina* L.). Морська трава. Поперед матні котились цілі покоси морської трави, камки (Н.-Лев., II, 1956, 228).

2. заст. Головний жіночий убір. Зелена сукня слід замітає, золотий перстень на руці сяє, перлова камка голову клонить (Чуб., III, 1872, 318).

КАМКА, й, ж. Старовинна іранська шовкова тканина з кольоровими візерунками. З предметів розкоші [з Росії на Україну] привозились дороге хутро, особливо соболине, дорогі тканини — кармазини й камки (Іст. УРСР, I, 1953, 285).

КАМПАНІЙСЬКИЙ, а, е, розм. Який здійснюється окремими заходами, кампаніями (у 2 знач.), не систематичний. Політична робота не терпить кампанійського підходу, її треба вести систематично, день у день (Рад. Укр., 26.VI 1957, 1).

КАМПАНІЙЩИНА, и, ж., розм. Безпланове, безсистемне виконання роботи. Ідейне виховання людей не терпить кампанійщини. Воно повсякчас повинно бути в центрі уваги кожної партійної організації (Рад. Укр., 11.IX 1962, 1).

КАМΠΆНІЯ, ї, ж. 1. Сукупність воєнних операцій у визначений період часу, що мають певну стратегічну мету. *Ян-Карл Хоткевич не згоджувався з соймовими комісарами щодо плану кампанії і гадав змусити десь під Калугою або під Боровськом* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 336); // *Війна в певній країні, місцевості. Потім він служив у війську, відбув італійську кампанію 1859 р.* (Фр., IV, 1950, 199).

2. Сукупність заходів для здійснення в певний період якого-небудь важливого громадсько-політичного або господарчого завдання. — *Обмірковується план кампанії антифілоксерної!* (Коцюб., I, 1955, 197); *От саме він і прибув сюди, щоб дізнатися, яка буде директива щодо посівної кампанії* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 78); *Виборча кампанія пройшла організовано* (Рад. Укр., 18.I 1959, 3).

3. спец. Час безперервної дії якого-небудь агрегату, машини й т. ін. *Ми будемо скорочувати простої на ремонтах подин, підвищимо стійкість печей, доведемо їх кампанію до 600 плавок* (Рад. Укр., 1.IV 1959, 2).

КАМРА́Т, а, ч., діал. Товариш. *Я співаю, а мій камрат Саданюк сміється з мене* (Сл. Гр.).

КАМСА́, й, ж. Дрібна морська промислова риба родини анчоусових ряду оселедцеподібних; хамса. *У великому асортименті приготують холодні закуски і страви з риби: оселедців, коропа, щуки, судака, камси та ін.* (Укр. страви, 1957, 50).

КАМУФЛЯ́Ж, у, ч. Пофарбування військової техніки, будівель плямами, смугами, щоб змінити їх природний вигляд і ввести в оману супротивника; маскування. *Сьогодні цей паровоз виходить з воріт депо, але його вже не впізнати: жовті плями зливаються з сіро-зеленими смугами — камуфляж розцвітив його* (Донч., III, 1956, 428); *Є у військовому лексиконі термін «камуфляж». Це один із способів маскування — фарбування танків (гармат, літаків і т. д.) плямами, смугами, які спотворюють їхні обриси й утруднюють виявлення* (Літ. Укр., 1.X 1968, 3).

КАМУФЛЬОВА́НИЙ, а, е. Такий, на якому зроблено камуфляж; замаскований. *Край міста..., під самою горою, п'явся високий дерев'яний паркан, камуфльований під навколишню місцевість* (Ю. Янов., Мир, 1956, 75); *Камуфльована під колір вигорілої трави і рудої землі емка під'їхала до нашого двору* (Перв., Дикий мед, 1963, 140).

КАМФОРА́, й, ж. Пахуча безбарвна кристалічна речовина, що застосовується в медицині й техніці. [М а р ц і я:] *Що з тобою?.. Тобі недобре?.. Дати камфори?* (Л. Укр., III, 1952, 179); [В а л я:] *Платон Іванович зробив резекцію, але пульс почав падати... Камфора... кофеїн... не допомогло...* (Корн., I, 1955, 135).

КАМФО́РНИЙ, а, е. Прикм. до камфора; // Вигот. із камфори, з камфорою. *Камфорний спирт.*

△ **Камфо́рне де́рево**; **Камфо́рний лавр** — вічнозелене дерево родини лаврових, із якого видобувають камфору; росте в країнах Далекого Сходу, а на Кавказі вирощується як декоративне.

КАМФО́РОВИЙ, а, е. Прикм. до камфора. *Камфоровий запах*; // Вигот. із камфори, з камфорою. *Камфорова кислота.*

△ **Камфо́рова олі́я** — розчин камфори в олії, який уживають для лікування.

КАМФОРОНО́СНИЙ, а, е. Який містить камфору (про рослини).

КАМЧАДА́Л див. камчада́ли.

КАМЧАДА́ЛИ, ів, мн. (одн. камчада́л, а, ч.; камчада́лка, и, ж.), заст. Ітельмени. — *Мало снігу одначе, — хитали головами каюри-камчадали, — важко буде їхати* (Багмут, Щасл. день..., 1959, 183).

КАМЧАДА́ЛКА див. камчада́ли.

КАМЧАДА́ЛЬСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до камчада́ли.

КАМ'Я́НИЙ, а́, е́. 1. Прикм. до ка́мінь 1, 2, 6, 8, 9. *Кам'яна брила*; // *Який утворився з каменю завдяки природним умовам. З одного боку нависла гора кам'яна над хаткою* (Вовчок, I, 1955, 288); *Кам'яні шпилі Яйли рожевіли на небі* (Коцюб., I, 1955, 290); *Хвилі ніжні і прозорі Змивають берег кам'яний* (Олесь, Вибр., 1958, 181); // *У якому є каміння. Яблунька не цвіла, а сохла на бідному кам'яному ґрунті* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 136); // *Зробл., побудований з каменю, каміння. В тяжких кайданах, в склепі кам'яному, На хлібі і воді сидів Валентій Вже другий місяць* (Фр., XIII, 1954, 210); *Гарний білий кам'яний будинок з колонами. І скільки кімнат у тому будинку!* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 23); * *Образно. Сафарова ніщо не цікавило, крім дорученої йому справи. Це — фанатик будівництва, людина кам'яної волі* (Донч., II, 1956, 278); * *У порівн. Вона ж, очей не піднімаючи, сиділа, ..сиділа, як кам'яна* (Вовчок, I, 1955, 175).

△ **Кам'яна́ ба́ба** див. ба́ба¹; **Кам'яна́ доб́а** (епо́ха); **Кам'я́ний ві́к** — період в історії людства, який тривав від появи людини до винайдення способів обробки металів; характеризується обробкою різних знарядь із каменю. *На Донеччині біля села Антонівки, Мар'їнського району, знайдено три стоянки людей кам'яного віку* (Наука., 12, 1965, 3); **Кам'яна́ сіль** див. сіль; **Кам'яне́ вугі́лля** див. вугі́лля; **Кам'яне́ литво́** — матеріали та вироби, виготовлені відливанням із розтоплених гірських порід (діабазів, базальтів тощо) або вогнянорідких металургійних шлаків. *Кам'яне литво як заміник металу широко застосовується на підприємствах хімічної, коксохімічної, гірничорудної промисловості, на металургійних заводах, у сільському господарстві та на будівництві* (Наука., 10, 1965, 37).

◇ **Кам'я́ний сон** — дуже міцний сон. *Старина, утомившись на полі, спала кам'яним сном* (Вільде, Сестри..., 1958, 82); *Надіятися, як на кам'яну́ гору* див. го́ра.

2. *перен.* Цілком непорушний, застиглий. *Тамару вразив якийсь кам'яний погляд Кирила Васильовича* (Хижняк, Тамара, 1959, 60); // *Без усякого виразу; байдужий. Карпові хотілося бачити тривогу чи навіть страх на тестевому обличчі, але воно залишалося якимсь кам'яним, непроникливим* (Шиян, Баланда, 1957, 202).

3. *перен.* Який має твердий характер; бездушний, нечулий, черствий. — *Так я ж не кам'яна! Хіба мені легко буде дивитися, що ви через мене і за мене страждатимете?..* (Кв.-Осн., II, 1956, 338); — *Ой і наплакались ми. Ну так же було жалісно... Одні тільки приїжджі мовчать. От кам'яні душі!* (Довж., II, 1959, 114); // *Суворий, холодний (про голос). Говорити кам'яним голосом.*

КАМ'Я́НИСТИЙ, а, е. На якому або в якому багато каміння. *Сонце починало пекти, і кам'яниста доріжка мулила ноги* (Коцюб., II, 1955, 317); *В долині блищав став, а далі вився в кам'янистому руслі Буг* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 42); *Вистрибує [Піппо] по кам'янистих пляжах рідного моря* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 264); *Кам'янистий ґрунт.*

КАМ'Я́НИСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. кам'яни́стий. *Кам'янистість ґрунту.*

КАМ'Я́НИТИ, йть, недок., перех., рідко. 1. Робити нерухомим, застиглим, як камінь (у 1, 2 знач.). *Вперта рішучість кам'янить йому обличчя* (Стельмах, I, 1962, 242).

2. Робити байдужим, нечулим. [А в н а:] *Я не можу... той камінь... він не тільки пригнітає, він душу кам'янить* (Л. Укр., III, 1952, 387).

КАМ'ЯНИЦЯ, і, ж. 1. Кам'яна будівля; мурований будинок. *Привели їх [рекрутів] до кам'яниці довгої-довгої, облупаної, чорної* (Мирний, II, 1954, 120); *Маруся в місто прибула, Де народилась і зросла В триповерховій кам'яниці* (Рильський, Весн. пісня, 1952, 120).

2. (*Rubus saxatilis* L.). Лісова трав'яниста ягідна рослина родини розоцвітих; костяниця.

3. збірн. Яскраво-червоні кислі ягоди цієї рослини.

КАМ'ЯНІТИ, рідко **КАМЕНІТИ**, ію, ієш, недок.

1. Ставати твердим, як камінь (у 1, 2 знач.).

2. перен. Ставати нерухомим, застиглим. *Хуса каменів з жаху* (Л. Укр., III, 1952, 179); *Під гарну музику та спів Я в чарівній задумі кам'янів* (Крим., Вибр., 1965, 30); *Нагло Юра змінюється весь. Кулаки розтискуються, кров вертає до лиця, очі кам'яніють* (Смолич, II, 1958, 30); // *Стояти нерухомо. Пари [в танці] довгою мальовничою смугою потяглися до відчинених дверей, де кам'яніли двома монументами стрункі челядники* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 95).

3. перен. Ставати байдужим, нечулим. *Усе мінилось; я марнів [у в'язниці], Серед каміння кам'янів, Не чув, не думав...* (Граб., I, 1959, 406).

КАМ'ЯНКА, и, ж., діал. Брукований шлях. *Кам'яною їхати* (Сл. Гр.).

КАМ'ЯНО. Присл. до кам'яний; як камінь. *Обличчя Ріхарда Баума залишалося кам'яно спокійним* (Собко, Стадіон, 1954, 232).

КАМ'ЯНОВУГІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до кам'яного вугілля; який містить кам'яне вугілля. *Більшість кам'яновугільних верств у Донбасі містить порівняно малозольну органічну масу* (Геол. ж., XIII, 3, 1953, 26); // *Який видобувають із кам'яного вугілля. Кам'яновугільна смола відрізняється від деревного дьогтю, в ній містяться інші речовини* (Уроки.. хіміка, 1956, 76); // *Зв'язаний з добуванням і застосуванням у промисловості кам'яного вугілля. Кам'яновугільні копальні; Кам'яновугільна промисловість.*

КАМ'ЯНОЛИВАРНИЙ, а, е. Те саме, що каменеливарний. *Базальти та інші гірські породи є прекрасною сировиною для кам'яноливарної промисловості* (Наука.., 12, 1960, 26).

КАНАВА, и, ж. 1. Довга заглибина, викопана в землі; рів. *Як стрибоне [жеребець] раз, удруге, плуг через канаву і покотив скільки видно степом, мов на крилах* (Стор., I, 1957, 183); — *Кругом палацу глибока канава, на канаві міст* (Н.-Лев., III, 1956, 293); *Вода з безперервним шумом обвалювалась униз між куці, звідки брали початок зрошувальні канали* (Гончар, Таврія.., 1957, 115); *Осушувальні канали.*

2. заст. Канал. *Ой обізвався козак молоденький воеводі за плату, — ой набили на ноги кайдани, дали в руки лопату, ой послали на вішню [вічну] роботу та канали копати* (Сл. Гр.).

КАНАВКА, и, ж. 1. Зменш. до канава 1; рівчак. *Стогнути і скрикуючи від болю, Сиволап таки дістався до водостічної канавки* (Ткач, Плем'я.., 1961, 127); *Для закладання живоплоту копають канавки завширшки 40—50 сантиметрів і завглибшки до 50 сантиметрів* (Хлібороб Укр., 9, 1964, 24).

2. техн. Жолобок, невелика довгаста напівкругла заглибина в чому-небудь. *На зовнішній поверхні поршня в спеціальних канавках розміщені поршневі кільця* (Автомоб., 1957, 18); *Гвинтова канавка.*

КАНАВНИК, а, ч., спец. Робітник, що працює біля жолобів, якими тече розплавлений метал. *Він кричав на канавників і лаяв формувальників, він кликав до печі майстра* (Ю. Янов., I, 1954, 287).

КАНАВОКОПАЧ, а, ч., техн. Машина для копання канав, траншей і каналів. *Для спорудження каналів ма-*

лих перерізів застосовують канавокопачі різних типів (Довідник сіль. будівельника, 1956, 149).

КАНАДЕЦЬ див. канадці.

КАНАДКА див. канадці.

КАНАДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до канадці і Канада. *Вічно житиме на канадській землі ім'я великого Кобзаря* (Веч. Київ, 8. II 1964, 3); *Канадські індіанці.*

КАНАДЦІ, ів, мн. (одн. канадець, дця, ч.; канадка; и, ж.). Населення Канади. *Канада, як і США, населена нащадками іммігрантів з Європи. Більшість канадців з походження — англійці і французи* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 266); *Українські канадці поклали до пам'ятника Т. Г. Шевченка великий вінок з живих квітів* (Рад. Укр., 18.V 1961, 4).

КАНАЛ, у, ч. 1. Наповнене водою штучне річище для судноплавного сполучення між водоймищами, зрошування ґрунтів, осушування боліт, відводу або стоку води. *Десять днів рили канал, щоб пустити воду новим річищем* (Донч., VI, 1957, 276); *Для розподілу води на масиві зрошення будується сітка каналів* (Наука.., 2, 1957, 6); *Могутньою рікою несе дніпрову воду в глиб херсонських і кримських степів Північно-Кримський канал* (Рад. Укр., 22.VII 1967, 2).

2. техн. Вузька порожнина в чому-небудь, що має форму трубки. *У кожній сушарні повинні бути.. вентиляційні канали для доступу сухого повітря* (Зерн. боб. культ., 1956, 111); *Снаряд, вилетівши з каналу ствола, робить віддачу — відкочує гармату* (Знання.., 12, 1966, 5).

3. анат. В організмі людини або тварини — звивиста трубка, якою проходять різні речовини. *Через кілька днів камінь спустився в сечовивідний канал* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 26); *Шлунково-кишковий канал.*

4. перен. Шлях поширення чого-небудь. *Важливим каналом, по якому доставляються товари до населення, є колгоспна торгівля* (Рад. Укр., 1.XII 1953, 3); *Ідеї марксизму по багатьох каналах проникали в Росію* (Ком. Укр., 9, 1964, 16); // *перев. мн. Засоби, шляхи для здійснення чого-небудь. Сторони погодились, що дати наступних візитів буде погоджено через дипломатичні канали* (Рад. Укр., 4.IV 1961, 1); *Відчуття і сприйняття лежать у фундаменті всіх наших знань, вони.. є єдиними каналами зв'язку людини із зовнішнім світом* (Ком. Укр., 4, 1960, 30).

КАНАЛІЗАЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до каналізація. *Берлін стоїть немов на кротовинні: ціла сітка підземних труб каналізаційних, поштових, електричних проводів і т. п.* (Л. Укр., V, 1956, 253); *Трапезували ми [бійці] в каналізаційнім колодязі. Там же, на скинутому нами лажмітті, вклялися спати* (Мушк., Серце.., 1962, 232).

КАНАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Система труб, підземних каналів та інших санітарно-технічних споруд для видалення та обробки стічних вод. *Каналізація — це комплекс споруд, призначених для приймання стічної рідини, транспортування її підземними каналами й очищення* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 338); *Приміщення було без вікон, каналізація працювала погано* (Вільде, Сестри.., 1958, 122).

КАНАЛІЗОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до каналізувати.

КАНАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Будувати де-небудь каналізацію. *Каналізувати ділянку.*

КАНАЛІЯ, і, ж., розм., лайл. Про підступну, хитру людину; шельма, пройдисвіт, шахрай. — *Ось, бачте, при медалі я, — Кричав Рябус поміж людей, — А не якась каналія* (Воронько, Тепло.., 1959, 55); // *Про спритну, хитру тварину. [Г о р н о в:] Сторожкі, каналі і кач-*

ки], і на півтора ступенів не підпустили (Кроп., I, 1958, 396).

КАНАЛОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до канал 1—3. Каналові шлюзи.

КАНАЛЬНИЙ, а, е, спец. Те саме, що каналовий.

КАНАЛЬСЬКИЙ¹, а, е, розм. Прикм. до каналія; підступний, хитрий, шельмуватий. Канальський Шпак так умудрився, Що як почне було співать — Диковина й сказать! (Гл., Вибр., 1951, 41).

КАНАЛЬСЬКИЙ², а, е, заст. Важкий, каторжний. Останко стояв біля нього [діда] і вслухався в слова дум та пісень.. про канальські роботи (Бурл., О. Вересай, 1959, 4).

КАНАПА, и, ж. Те саме, що диван. В кутку на канапі.. сиділа пані Констанція і розкладала пасьянс (Копюб., II, 1955, 247); Іван Васильович ліг на канапу та й задрімав (Вишня, II, 1956, 76); Жінки прибирали з столу, а які сиділи на оксамитовій канапі і щось собі гомоніли (Головко, II, 1957, 52).

КАНАПКА, и, ж. Зменш. до канапа. Вона впала — сіла на оксамитову канапку (Н.-Лев., IV, 1956, 235); Леся напівлежала на вузькій канапці, переглядала щойно куплені газети (М. Ол., Леся, 1960, 176).

КАНАПОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до канапка. Вона ніяк не може надивитись на свою милу, зграбленьку канапочку (Л. Укр., III, 1952, 503).

КАНАР, а, ч. Те саме, що канарок.

КАНАРЕЙКА, и, ж. Те саме, що канарка.* Образно. — А котра то канарейка защебетала? — шукаючи очима винувату, пита Колісник (Мирний, III, 1954, 308); * У порівн. Сонце співало на небі, як канарейка (Ю. Янов., I, 1958, 109).

КАНАРКА, и, ж. Співочий птах яскраво-жовтого кольору, завезений до Європи з Канарських островів; у нас відомий як хатній птах. Поміж вікнами у зеленій клітці біла крильцями канарка (Рибак, Помилка., 1956, 271); Папуги, канарки та багато інших птахів легко навчаються співати людських пісень, оперних арій, музичних п'єс тощо (Знання., 6, 1968, 17).

КАНАРКОВИЙ, а, е. Прикм. до канарка і канарок. Канарковий спів.

КАНАРОК, рка, ч. Самець канарки. * У порівн. Те «о» тягнув він якимось співучим голосом, перехиливши при тім голову на лівий бік, як співаючий канарок (Фр., II, 1950, 304).

КАНАРОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до канарка. — Що там дома! — мовив капітан. — А вже ж там діти не плачуть, а котики, канарочки і песики з туги не помруть (Фр., VI, 1951, 408).

КАНАТ, у, ч. Дуже міцний грубий мотузок із волокна або дроту; линва, кодола. З обох боків спирають його [Дніпро] високі скелі, і біля Кичкасового перевозу тече він узенько, так що вже пором ходить на канаті (Стор., I, 1957, 250); [О л е с я (читає):] «Цілу осінь переносив я на пристані мішки, сіль, рибу, канати, залізо...» (Кроп., II, 1958, 301); Буксирний канат обвис, плюснув у воду (Донч., VI, 1957, 505).

КАНАТИК, а, ч. Зменш. до канат. Антена перетнула ніч. Упали на тонкий канатик Світи громовкі і сумні (Перв., I, 1958, 97).

КАНАТНИЙ, а, е. Прикм. до канат; линвовий, кодоловий. Канатне виробництво; // Який виробляє канати. Канатна фабрика; // Зробл. з капатів. Матроси стрімко піднімаються вгору по канатних сходях (Довж., Зач. Десна, 1957, 402).

△ Канатна дороба — споруда для перевезення вантажу (рідше — людей) у вагонетках, причеплених до дротяного канату, по якому вони пересуваються. Силовину доставляли з кар'єру по канатній дорозі (Роб. газ., 27.II 1965, 2).

КАНАТНИК¹, а, ч. (*Abutilon Gaertn.*). Трав'яниста однорічна рослина родини мальвових, із стебла якої видобувають грубе волокно. Південні луб'яні культури — кенаф, джут і канатник — уперше почали сіяти у виробничих масштабах близько чверті століття тому (Техн. культ., 1956, 5).

КАНАТНИК², а, ч. Майстер, що робить канати; линвар, кодільник.

КАНАТОВИЙ, а, е. Прикм. до канат. Канатовий танцівник.

КАНАТОХОДЕЦЬ, хідця, ч. Артист цирку, який ходить, танцює на канаті, протягнутому над ареною. * У порівн. Тася всі ці дні почувала себе, як недосвідчений канатоходець над прірвою (Дмит., Розлука, 1957, 65).

КАНАУС, у, ч. Сорт цупкої шовкової тканини.

КАНВА, й, ж. 1. Сітчаста проклесна бавовняна (рідше — льняна) тканина або папір, що вживається для вишивання чи гаптування. Юзя знов мусить братись до нудної німецької книжки.. або до вишивання на паперовій канві (Л. Укр., III, 1952, 640); Якщо під час вишивання нитки тканини рахувати дуже важко.., вишивають за рисунком або застосовують канву різної густоти (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 6); * Образно. Вишивав осінь на канві зеленій Золоті квітки (Олесь. Вибр., 1958, 227).

2. перен. Основа чого-небудь. Канва подій; // Головна сюжетна лінія твору. «Камінний гість» Пушкіна, Шекспірові драми — в основі цих творів лежать відомі сюжети. Але справжні творці, використовуючи готову канву, вишивають свої, неповторні, єдині в світі узори (Рильський, III, 1955, 276); Канва роману.

КАНВОВИЙ, а, е. Прикм. до канва 1. Канвове вишивання; // Признач. для вишивання по канві. Канвові мережки.

КАНДЕЛЯБР, а, ч. Свічник для кількох свічок або електричних ламп. Акації стояли саме в цвіту.. Вони були схожі на здорові срібні канделябри (Н.-Лев., II, 1956, 223); Орлов підвівся, погасив свічки у бронзових канделябрах (Рибак, Помилка., 1956, 47).

КАНДИБОБЕРОМ, присл., жарт. Химерно, з викрутасами. Дивна зачіска.. Якимсь таким кандибобером спускалася вона на лоба (Вишня, I, 1956, 146).

КАНДИДАТ, а, ч. 1. Той, кого намічено для обрання, призначення або прийому куди-небудь. Кандидатам до академії були видані скарбові гроші на поштові коні до самого Києва (Н.-Лев., I, 1956, 335); Збори знову спалахнули дужим гомоном і гуком, коли почали називати кандидатів для нового правління (Кучер, Трудна любов, 1960, 487); Кандидат на голову правління; Кандидат у депутати Верховної Ради СРСР.

△ Кандидат у члени КПРС (партії) — особа, що проходить установлений статутом партії іспитовий строк перед прийомом у члени партії. Кандидати в члени КПРС платять партійні внески у тих самих розмірах, що й члени партії (Статут КПРС, 1961, 11).

2. чого. Учений ступінь, що надається особам, які захистили кандидатську дисертацію; також особа, що має цей ступінь. [П р о к і п:] Приїздив до мене з виноградарського інституту кандидат наук. Розумієш — кандидат наук. Він дуже вчена людина (Корн., II, 1955, 93); Кандидат філологічних наук; Кандидат технічних наук.

КАНДИДАТКА, и, ж. 1. Жін. до кандидат 1. — Хлопці вирішили, що ви та, якраз достойна кандидатка... (Кач., II, 1958, 42).

2. розм. Жін. до кандидат 2.

КАНДИДАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кандидат. Нові члени [партії] приймаються з числа кандидатів, які

пройшли встановлений кандидатський стаж (Статут КПРС, 1961, 7); *Необхідно, щоб кандидатські й докторські дисертації розглядалися насамперед з точки зору їх користі для теоретичних розробок або для практичних заходів у народному господарстві* (Рад. Укр., 15.VI 1961, 2); *Кандидатський мінімум.*

КАНДИДАТУ́РА, и, ж. 1. Особа, названа або висунута як кандидат (у 1 знач.); кандидат. *Кандидатура була гідною: дівчина серйозна, здібна, встигає з усіх дисциплін* (В ім'я Вітч., 1954, 18)

2. Право або можливість для кого-небудь виступати як кандидат (у 1 знач.). *Вона [радикальна партія] виставила двох кандидатів своїх і кандидатура їх потверджена* (Л. Укр., V, 1956, 35); — *Я виставляю кандидатуру товариша Петра Гунді* (Ю. Янов., I, 1958, 101).

КАНДИДУВА́ТИ, ую, усьш, недок., рідко. Бути, виступати кандидатом (у 1 знач.). *Він кілька разів кандидував до ради державної* (Фр., IV, 1950, 317); *Господар наш поїхав на вибори (кандидує в Косові)* (Л. Укр., V, 1956, 369); *Я не пам'ятаю точно, якого року Ви перший раз кандидували на посла* (Крим., Вибр., 1965, 609).

КАНДИ́ЛЬ, ю, ч. 1. Сорт кримської яблуні. *Кандиль синап.. Сорт [яблуні] народної селекції, походить із Криму* (Сад. і ягідн., 1957, 70).

2. Плід цієї яблуні видовженої форми.

КАНДИ́ЙКА, и, ж., діал. Миска з трохи загнутими всередину краями. *Взявши відер, кандійок, І батько, й мати, і воно [дитя] Пішли на ярмарок* (Шевч., II, 1953, 320).

КАНДЬО́Р, у, ч., розм. Рідка пшоняна або гречана каша. — *Спиши про все. І що здоров'я моє слабе, а кандьор поганий* (Вас., I, 1959, 77); — *Тут хоч кандьор варять з пшона, а не з проса* (Стельмах, I, 1962, 506).

КАНЕЛЮ́РА, и, ж., архт. Вертикальний жолобок на колоні або пілястрі. *Пілястри з канелюрами.*

КАНИТЕ́ЛЬ, і, ж. Дуже тонкий, як нитка, витий позолочений або посріблений дріт для гаптування. *Золота канитель.*

КАНИТЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до каните́ль. *Канительне виробництво.*

КАНІБА́Л, а, ч., книжн. 1. Людожер.

2. перен. Люта, безглуздо-жорстока людина.

КАНІБАЛІ́ЗМ, у, ч., книжн. 1. Людожерство.

2. перен. Нелюдська жорстокість; звірство, варварство.

КАНІБА́ЛЬСТВО, а, с., книжн. Те саме, що каніба́лізм.

КАНІБА́ЛЬСЬКИЙ, а, е, книжн. Прикм. до каніба́л.

КАНІ́КУЛИ, кул, мн. Перерва в заняттях у навчальних закладах, що надається учням, студентам для відпочинку; вакації. *Захотілося йому побачити їх долю, їх горе: чим живе і чим дише сей люд. І... поїхав Петро на.. свої канікули не до батька-матері, — поїхав у місто П...* (Мирний, I, 1954, 353); *Дуже мені прикро, що тобі так не вдалися твої канікули. Замість одпочинку мала стільки клопоту і роботи* (Коцюб., III, 1956, 362); *Двадцять дев'ятого грудня учнів відпустили на новорічні канікули* (Донч., V, 1957, 459).

КАНІ́КУЛОВИЙ, а, е. Прикм. до канікули. *Канікуловий час.*

КАНІ́КУЛЯ́РНИЙ, а, е. Прикм. до канікули.

КАНІ́СТРА, и, ж. Металевий або синтетичний (переважно чотирикутний) бак із герметичною кришкою для різних рідин (бензину, гасу тощо). *Він з каністрою в руці чвалає до Нафтозбуту по пальне* (Ю. Янов., II, 1954, 180); — *В кузові лежали дві каністри бензину, вилила я їх у бак і помчала* (Коп., Земля., 1957, 189).

КАНІ́ФАС, у, ч. 1. Легка бавовняна тканина з рельєфним тканим малюнком.

2. заст. Цупка смугаста бавовняна тканина. — *Це тобі не з каніфасу: Ший із чистого атласу!* (Щог., Поезії, 1958, 178).

КАНІ́ФАСОВИЙ, а, е. Прикм. до каніфа́с. *Каніфасове виробництво; // Попитий із каніфасу. Каніфасове плаття; Каніфасові панталони.*

КАНІ́ФОЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до каніфо́ль. *Каніфолевий запах; // Який містить каніфоль. Каніфолеве мило.*

КАНІ́ФОЛИТИ, лю, лиш, недок., перех. Натирати каніфоллю. *Каніфолити смичок.*

КАНІ́ФОЛЬ, і, ж. Ламка склоподібна речовина, що її добувають із живиці (у 1 знач.); уживається в деяких галузях виробництва, а також для натирання смичків струнних інструментів. *Каніфоль і нафталін розчиняються в спирті, але не розчиняються у воді* (Цікава хімія, 1954, 122); *Живиця містить близько 38 процентів скипидару.. і 62 проценти каніфолі* (Наука., 9, 1956, 18); * *У порівн. Я зовсім серйозно поділяю думку Кузьми Прутькова, що похвала потрібна талантові, як каніфоль — смичкові* (Рильський, III, 1956, 415).

КАНІ́ФОЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до каніфо́ль. *Каніфольне виробництво; // Зробл. з каніфолі. Каніфольний клей.*

КАНКА́Н, а, ч. Французький естрадний танець із непристойними рухами тіла. *Мені здався часом Той її [ведмедиці] танець канканом* (Л. Укр., IV, 1954, 135); *А в місті жевжики тендітні «Війни!» — кричать.. О, ми покажемо вам «війни», ляльки напудрені, прокляті... Танцюйте швидше ваш канкан, його скінчить удар багнета* (Сос., I, 1957, 398).

КАНКА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до канка́н. *Канканове па.*

КА́ННА¹, и, ж. (*Саппа L.*). Багаторічна трав'яниста рослина, що має великі червоні квітки; вирощується як декоративна. *Канни. Чудові рослини, придатні для насадження в середині клумб* (Озелен. колг. села, 1955, 224); *У сквері палали ясним червоним світлом величезні осінні канни* (Собко, Справа., 1959, 173).

КА́ННА², и, ж. Найбільша африканська антилопа.

КАНО́Е, невідм., с. Невеликий спортивно-прогулянковий човен, у якому гребуть незакріпленим веслом, стоячи на одному коліні. *Республіканські змагання з веслування на байдарках і каное входили до програми Спартакіади Української РСР 1956 року* (Спорт., 1958, 63).

КАНО́ІСТ, а, ч. Спортсмен, який бере участь у змаганнях на каное. *Двічі першими були на фініші каноїсти* (Рад. Укр., 6.VI 1967, 4).

КАНО́Н, у, ч. 1. церк. Правило чи догмат із питань віри або виконання релігійних обрядів і т. ін., установлені найвищою церковною владою як закон. [М а р т і а н:] *Дозволь покликати моїх дітей, сам розпитай їх про науку віри — я їх учив, як наш канон велить* (Л. Укр., III, 1952, 295).

2. перен., книжн. Твердо встановлене правило, установлена норма. *Тут він [П. Тичина], як завжди, не дає себе закувати ніяким приписам і канонам* (Рильський, III, 1956, 407); *Поспішати з виведенням канонів із хороших фільмів не можна* (Довж., III, 1960, 192).

3. церк. Список, зібрання релігійних книг, узаконених церквою як святе письмо. *Старозавітний канон.*

4. церк. Пісня на честь святого або свята. *З покайних канонів він перейшов до хвалебних акафістів* (Крим., Вибр., 1965, 418); *Великодній канон.*

5. *муз.* Музична форма, що ґрунтується на повторенні тієї самої мелодії різними голосами хору, які вступають послідовно один за одним. *Леонтович застосував у цьому хорі* [«Над річкою, бережком»] *класичний прийом канону* (Мист., 1, 1956, 34).

КАНОНАДА, и, ж. Часте стріляння з багатьох гармат. *Поки спинив Вернидуб канонаду, покотом лягло шість козаків* (Стар., Облога., 1961, 67); — *Така пальба була, така канонада, наче всі сили небесні, земні й морські палили.. з своїх гармат* (Коцюб., II, 1955, 403); *В степу, за обрієм, як далекий грім, гула канонада* (Дмит., Наречена, 1959, 6).

КАНОНЕРКА, и, ж. Невелике військове судно, що має броню й гармати середнього калібру. [К р и м:] *Грек зразу виручав, один тільки раз, видно, погано підмастив, і нас канонерка потопила в турецьких водах* (Корн., II, 1955, 215); *Згодом канонерки перенесли вогонь далі, і Головатий з Куцівським куренем* [козаків] *кинувся в пролом* (Добр., Очак. розмир, 1965, 142)

КАНОНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до канонерка.

△ Канонерський човен — те саме, що канонерка.

КАНОНІЗАЦІЯ, і, ж., церк., книжн. Дія за знач. канонізувати. *Канонізація Бориса і Гліба.. була своєрідною демонстрацією сили і значення руської церкви і надзвичайно сприяла зростанню її авторитету* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 497); *Неправильно було б думати, що може бути якийсь один, єдино вірний переклад художнього твору. Ні, жодна уніфікація, жодна канонізація тут неможливі* (Рильський, III, 1955, 136).

КАНОНІЗОВАНИЙ, а, е, церк., книжн. Дієпр. пас. мин. ч. до канонізувати.

КАНОНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. церк. Робити каноном (у 1 знач.); // Зараховувати до числа святих. *Мракобіси.. різних мастей хотіли канонізувати й Сковороду, зробивши з нього святого* (Тич., III, 1957, 104).

2. перен., книжн. Визнавати кого-, що-небудь непохитно авторитетним, єдино законним і незмінним зразком; узаконювати. *Якщо ми будемо працювати і молоді, і зрілі, не будемо канонізувати навіть кращих наших фільмів, ..ми досягнемо нових славних вершин у мистецтві кінодокументалістики* (Мист., 6, 1965, 7).

КАНОНІК, а, ч. Католицький соборний священник. *Батько наняв для них* [синів] *у одного латинського каноніка дві комнатки* [кімнатки], *осібну для кожного* (Фр., III, 1950, 341); *З того часу Безбородько частіше заходив до Річинських, а в містечку почали плескати, що доктор Безбородько буває в домі отця каноніка* (Вільде, Сестри., 1958, 53).

КАНОНІР, а, ч., військ., дорев. Гармаш. Професор Ф. Рубо змалював у панорамі «Оборона Севастополя» каноніра Авер'яна Лагутіна (Кучер, Дорога., 1958, 123).

КАНОНІЧНИЙ, а, е. 1. церк. Стос. до канону або який є каноном (у 1 знач.). *Пани узаконили канонічне право, яке дозволяє вбивати ворогів церкви* (Іст. укр. літ., II, 1956, 585).

2. церк. Узаконений церквою як святе письмо; який входить до складу канону (у 3 знач.). *Канонічні книги*

3. перен., книжн. Визнаний зразковим, твердо встановлений; узаконений. *Невичерпно різноманітний був Франко і щодо форми. Ми знаходимо в нього і канонічні форми — терцини, сонети, октави, тріолети* (Рильський, III, 1956, 268).

КАНОНІЧНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. канонічний 3. *Канонічність побудови драми.*

КАНТ¹, а, ч. 1. Кольоровий шнурок або вузька смужка тканини іншого кольору, яку вшивають у борти, у шви одягу, найчастіше — форменого; облямівка.

Сухий дідок завжди був у сукняній куртці з синіми кантами (Панч, На калин. мості, 1965, 303); *Черниш був у новому кітелі, в синьому з кантами галіфе* (Гончар, I, 1954, 194); // *Смужка, що облямовує малюнок, фотокартку тощо.*

2. спец. Ребро, пруг дошки, бруса тощо. *Сподом* [у будці] *прибиті тріски, мов до підвалини, до трьох дощин, що стояли лігма, кантом догори* (Март., Тв., 1954, 304).

КАНТ², а, ч., заст. Хвальна врочиста пісня духовного або світського змісту. *Співали під вікном канти, а старий слухав* (Мирний, III, 1954, 210); *Мисливський хист юних паливод. був відповідно оспіваний у того-часних піснях і кантах* (Ю. Янов., II, 1954, 195); *У музичному побуті XVIII ст. досить широко звучали світські канти з шкільних вистав* (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 58).

КАНТАБІЛЕ, муз. 1. присл. Співучо (як позначення способу виконання музичного твору).

2. невідм., с. Музичний твір або його частина, що виконується співучо.

КАНТАЛУПА, и, ж. 1. Сорт дині кулястої або плескуватої форми.

2. Плід цієї рослини, що має м'яку бородавчасту шкіру

КАНТАЛУПКА, и, ж. Те саме, що канталупа. *Були тут дубівки з шкаралупою, як дубова кора, ніжні канталупки, білили круглі качанки* (Донч., VI, 1957, 140).

КАНТАР, а, ч. 1. Те саме, що безмін. *В руці він тримає мідний кантар, який бреше на фунт то в користь господаря, то навпаки* (Стельмах, II, 1962, 303); — *Можже потягнути півпуда. Зветься безмін, або кантар. Вага чіпляється на оцей гак* (Кучер, Трудна любов, 1960, 435).

2. діал. Вузdechка. Сивий коник, кантар на нім (Сл. Гр.).

КАНТАРКА, и, ж., діал. Вузdechка. Підводились коні, бряжчали ланцюгами кантарок, почувши світанкову метушню конюхів (Кучер, Квітує жито, 1938, 66).

КАНТАРОК, рка, ч., діал. Вузdechка.

КАНТАТА, и, ж. 1. Великий урочистий музичний твір, що його виконують солісти та хор у супроводі оркестру. *Свіжими молодими голосами полилась Лисенкова кантата: «Б'ють пороги»* (Н.-Лев., III, 1956, 306); *Хор готував.. лисенківську кантату «Слава Україні»* (Смолич, Мир., 1958, 31); *В обов'язкову програму* [конкурсу вокалістів] *входило дев'ять творів: арії з кантат або ораторій, романси та арії з класичних опер* (Мист., 3, 1959, 14).

2. Старовинний ліричний вірш, написаний з приводу якої-небудь урочистої події; ода.

КАНТАТНИЙ, а, е. Прикм. до кантата. *Кантатний і ораторіальний жанр у творчості українських радянських композиторів посідає досить значне місце* (Мист., 6, 1957, 55).

КАНТЕЛЕ, невідм., с. Фінський і карельський народний струнний щипковий музичний інструмент, схожий на гуслі.

КАНТЕЛІСТ, а, ч. Той, хто грає на кантеле. *У Москві українські кобзарі вперше зустрілися з народними співцями всього Радянського Союзу..—вірменськими, грузинськими, дагестанськими ашугами, карельськими кантелістами* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 33).

КАНТИК, а, ч. Зменш. до кант¹ 1. *На ньому лише трусики, облямовані червоними та блакитними кантиками* (Ткач, Арена, 1960, 173).

КАНТИЛЕНА, и, ж. 1. Співуча мелодія; наспівність, мелодійність музичного твору, співацького голосу, виконання. *Тут* [в українському музичному фольклорі]

і своєрідні інтонації, і скоромовка жартівливої побутової пісні, і соковита кантилена привільної степової козацької або задумливої дівочої пісні (Укр. клас. опера, 1957, 146); Для сценічної художньої мови велике значення має звукова кантилена (Худ. чит., 1955, 7).

2. У середні віки в західноєвропейських країнах — невелика ліро-епічна пісня.

КАНТИЛЕННИЙ, а, е. Прикм. до кантилена. Він [Г. Пирогов] прекрасно володів музичним речитативом і був майстром кантиленного співу (Мист., 1, 1956, 47).

КАНТИЛЕНОВИЙ, а, е. Прикм. до кантилена. Кантиленовий спів.

КАНТІАНЕЦЬ, нця, ч. Послідовник філософії Канта.

КАНТІАНСТВО, а, с. Ідеалістичний філософський напрям, що виходить з учення німецького філософа XVIII ст. Канта та його послідовників.

КАНТІАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кантианство і кантианець.

КАНТІВКА, и, ж., спец. Маленька кирка або молоток для обтісування каменю.

КАНТОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до кант². Вибір для революційного тексту жанру, пов'язаного з давньою кантовою традицією.., був не випадковим. Ця музично-поетична форма вживалась саме для втілення образів.. маршових, скорботних (Нар. тв. та етн., 1, 1963, 5).

КАНТОН, у, ч. 1. Федеративна одиниця Швейцарії. Серед недоступних скель, на розграницчю [пограниччі] трьох кантонів, над озером відграється пречудово хороша і висока сцена присяги на вірність своїй країні (Фр., II, 1950, 76).

2. Дрібна адміністративно-територіальна одиниця Франції, Бельгії, Екватору та ін.

КАНТОНАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до кантон. Кантональні вибори.

КАНТОНІСТ, а, ч. У кріпосницькій Росії — солдатський син, що від народження приписувався до військового відомства, навчався в спеціальній військовій школі й відбував тривалу військову службу. Він, бач, ніби солдатський син, значиться, кантоніст (Н.-Лев., I, 1956, 102); З семи років кантоніста починали муштрувати у військовій школі (Іст. УРСР, I, 1953, 406).

КАНТОНІСТСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до кантоніст. Кантоністські школи.

КАНТОР, а, ч. 1. Півчий, соліст хору в католицькій і протестантській церквах; // Головний співак у синагозі.

2. Шкільний учитель церковного співу й музики в Німеччині.

КАНТУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. кантувати. На гарячих стелажках було впроваджено механізоване кантування прокату (Ком. Укр., 10, 1960, 27).

КАНТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Обшивати, облямовувати кантом (див. кант¹ 1) що-небудь. Кантувати комір мундира; Кантувати фотографію.

2. спец. Обтісувати по краях дошку, брус тощо, роблячи кант (див. кант¹ 2).

3. спец. Перевертати під час пересування (про вантаж). Та де вже його кантувати тринадцятилітньому хлопчині? Соває ломиком, а злиток не ворухиться (Руд., Вітер., 1958, 245).

КАНТУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до кантувати.

КАНУДИТИ, ить, недок., безос., діал. Нудити. Саньці ще зранку було негаразд, боліла голова й канудило (Донч., III, 1956, 28); [Б е р т а:] Його канудить від цих скажених хвиль (Мур., Ост. хмарина, 1959, 65).

КАНУН, у, ч., заст. Мед, пиво на храмове свято. Пішов по канун та там і втонув (Номис, 1864 № 10929); Всі взяли по ложці кануну (Л. Янов., I, 1959, 80)

КАНУПЕР, у, ч. (*Tanacetum balsamita* L.). Багато-річна трав'яниста рослина, що має приємний запах і вживається як прянощі. Під самими вікнами.. цвіли кущі рожі, бузку.., росли лелії, півонія, пахучий канупер (Н.-Лев., I, 1956, 349); В лузі клечання зламаєм, Чебрецю понариваєм, Ще й кануперу і м'яти, Щоб у хаті діл заслати (Шог., Поезії, 1958, 436); Росла тут рута-м'ята, любисток і канупер (Донч., VI, 1957, 30).

КАНУТИ, ну, неш, нар.-поет. 1. док. Пірнути, зануритися куди-небудь, у що-небудь. Втоплю свою недовленьку, Русалкою стану, Пошукаю в чорних хвилях, На дно моря кану (Шевч., I, 1951, 9); І тільки часом камінь з круч зірветься, Впаде і кане в темних тихих водах (Л. Укр., I, 1951, 133); // перен. Зникнути. Він [Я. Галан] був світилом дня. А вам, світила ночі, Безслідно канути у непроглядну тьму! (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 186).

◇ **Канути** в даліке минуле — давно зникнути. У далеке минуле канула відстала аграрна Росія (Ком. Укр., 5, 1967, 13); **Канути** в [Лету] забуття — забутись. А може, ..той пам'ятний вечір давно канув у забуття (Гур., Друзі.., 1959, 35); **Канути** у вічність див. вічність; Як (мов і т. ін.) у воду канути — зникнути без сліду. — Я прямо аж боюся за нашу Оленку. Поїхала і мов у воду канула (Кучер, Трудна любов, 1960, 155).

2. недок. і док., без додатка, рідко. Падати краплями; текти, капати. Ой зоре! зоре! — і сльози кануть. Чи ти зійшла вже і на Україні? (Шевч., II, 1953, 20); Ой цюкнув я раз — похилилася [билина], Цюкнув я у другий раз, аж кров канула (Чуб., V, 1874, 708)

КАНЦЕЛЯРИЗМ, у, ч. Слово або зворот, притаманні стилю ділових паперів, документів Ломоносов прагне зміцнити національну основу літературної мови, звільнити мову від непотрібних варваризмів, канцеляризмів та архаїзмів, зробити загальнозрозумілою й загальнодоступною (Наука., 11, 1961, 26).

КАНЦЕЛЯРИСТ, а, ч. 1. заст. Дрібний службовець канцелярії; писар. То родом з Глухова, юриста, Він має чин канцеляриста (Котл., I, 1952, 251); Гриць Калинович був канцеляристом при львівській скарбовій бухгалтерії ще за панщини (Фр., VI, 1951, 153); * У порівн. На колінах апаратника лежав напотові розгорнутий блокнот, а за вухом, мов у старовинного канцеляриста, стирчав олівець (Шовк., Інженери, 1956, 325).

2. перен., зневажл. Працівник апарату, що формально, по-бюрократичному ставиться до виконання своїх обов'язків; // Той, хто за канцелярською роботою не бачить живої справи. Був він студентом, учився як слід. Ждали — і в полі відзначиться хистом! Він же зарився в папери, мов кріт, Ставши справжнісіньким канцеляристом (С. Ол., Вибр., 1957, 300).

КАНЦЕЛЯРИСТКА, и, ж., заст. Жін до канцеляриста 1. Він попросив канцеляристку розшукати номер телефону Храпова й подзвонити (Ле, Міжгір'я, 1953, 445).

КАНЦЕЛЯРІЙНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що канцелярський 1. — З нею [жінкою] зав'язав [Стальський] собі світ і був змушений довіку закуватися в.. канцелярійну тачку (Фр., VII, 1951, 211); Повинен [селянин] раніш написати заяву, заплатити канцелярійний збір (Вишня, I, 1956, 104).

КАНЦЕЛЯРІЯ, ї, ж. Відділ установи, який займається діловодством. Писарі з канцелярії покинуть писати, шевчики, кравчики.. — усі ж то лавою йдуть.. куди ж то? На Гончарівку (Кв.-Осн., II, 1956, 310); Він попав в військову канцелярію і служив за писаря (Н.-Лев., IV, 1956, 56); З'їздилися люди, інженери, техніки, утворилося господарство, бухгалтерія, канцелярія (Ле, Міжгір'я, 1953, 73); // Приміщення цього відділу. В канцелярії рипнули дверима (Л. Укр., III,

1952, 560); Треба було вскочити до канцелярії й загасити вогонь (Сміл., Сашко, 1954, 205).

КАНЦЕЛЯРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до канцелярія. Петруня в конторі. Закривши зшиток канцелярськими книжками, захоплено пише вірші (Вас., III, 1960, 346); Назбиралося чимало канцелярської роботи, то доведеться посидіти допізна (Вільде, Сестри., 1958, 20); // Такий, як у канцелярії. Вона ввела його у простору кімнату з перегородкою, за якою великий канцелярський стіл шкірився на одвідувачів темінню великого унדרвуда (Стельмах, II, 1962, 156); Слідчий дістав з кишені канцелярський ніжик (Чорн., Визвол. земля, 1959, 87); // Признач. для писання, для праці в канцелярії. Канцелярські приладдя.

Канцелярське письмо; **Канцелярський почерк** — чітке, виразне й гарне письмо.

2. перен., ірон. Власт. канцеляристам. Канцелярське ставлення до справи; // Сухий, одноманітний, шаблонний. Дратував мене і тон, яким я розмовляв з Вітою: канцелярська і категорична форма моїх звернень і вимог (Грим., Подобиці., 1956, 15).

Канцелярська мова — суха, невиразна, складна для розуміння мова, насичена словами й зворотами, властивими для ділових паперів, документів.

◇ **Канцелярська душа**; **Канцелярський посіпака**, **зневажл.** — про сухого, бездушного працівника канцелярії, бюрократа тощо.

КАНЦЕЛЯРЩИНА, и, ж. 1. Канцелярська робота. Питаєш мене, як я відношуся до посади. Звісно, це не мій ідеал — канцелярщина (Коцюб., III, 1956, 191); — Слухай, Панько!.. Кидай оті канцелярщини муки! (С. Ол., Вибр., 1957, 300).

2. перен., **зневажл.** Непотрібний формалізм у справі, роботі. — Це ж на його пропозицію ти завела в загоні оту канцелярщину (Донч., V, 1957, 496); Контроль і перевірка виконання є гострою зброєю боротьби проти бюрократизму й канцелярщини, проти застою й самотливості (Ком. Укр., 3, 1968, 27).

КАНЦЛЕР, а, ч. 1. За середньовіччя (переважно в Західній Європі) — особа, що займала при дворі монарха високі посади (охоронця державної печатки, керівника канцелярії тощо). Тяжкі часи переживав наш український народ під польським пануванням у XVI віці.. Виробили [єзуїти] таке право, що жоден «іновірець» не міг займати найвищих.. урядів державних, не міг бути сенатором, канцлером, воєводою і т. п. (Фр., XVI, 1955, 415); — Якщо великий канцлер сьогодні підпише грамоту, я пошлю пахолка до пана, — додає він (Тулуб, Людолови, I, 1957, 10).

2. У деяких буржуазних країнах — одне з найвищих державних звань, а також особа, що має це звання (напр.: у Великобританії — лорд-канцлер — голова палати лордів і міністр юстиції, канцлер державної скарбниці — міністр фінансів; в Австрії та ФРН — федеральний канцлер — голова уряду).

КАНЦЛЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до канцлер.

КАНЦОНА, и, ж. 1. Ліричний вірш особливої форми, що набув великого поширення в італійській і провансальській поезії доби середньовіччя та Відродження. На оченьки милої любки дивні — Я гарні складаю канцони (Л. Укр., IV, 1954, 81).

2. Лірична пісня, що походить від італійської народної пісні.

КАНЦОНЕТА, и, ж., літ., муз. Невелика канцона. Летять слівця, мов ті колючки,.. Лунають жарти, фіґлі, штучки Злих канцонет (Вороний, Вибр., 1959, 192).

КАНЧУК, а, ч. Нагайка з переплетених ремінців. Самійло хвалився, що аж три канчуки звелено в сирівці

намочити (Мирний, IV, 1955, 236); На його [мужика] руках, плечах і ногах сиділи три сильні драби, а два інші прали канчуками (Фр., II, 1950, 99); Іде полем на-глядач, коник під ним бистрий, а в руках ремінний канчук (Мур., Бук. повість, 1959, 7).

КАНЧУКОВИЙ, а, е. Прикм. до канчук. Канчукові удари.

КАНЮК, а, ч. Те саме, що каня.

КАНЮКА¹, и, ж. Те саме, що каня. Ой летіла канюка, постріляна з лука (Чуб., V, 1874, 833); Раз у раз на нижчих галузках обзивалися сойки та сороки, ..скиглили молоді канюки у високому, з порохна та патицця сплетеному гнізді (Оп., Іду., 1958, 28); * У порівн. Канюкою сидить (Номис, 1864, № 2768).

КАНЮКА², и, ч. і ж., **зневажл.** Набридливи прохач; жебрак.

КАНЮЧЕННЯ, я, с., **зневажл.** Дія за знач. канючити.

КАНЮЧИТИ, чу, чиш, **недок.**, **перех.**, **зневажл.** Настирливо й жалібно (часто до набридливості) просити що-небудь у когось; випрошувати, циганити. Канючать [діти] хліба шмат під вікнами з торбами... (Г.-Арт., Байки., 1958, 128); Гордощами його був величезний мамутів [мамонтів] ріг, що днів зо три канючив він його для музею в одного селянина (Вас., Вибр., 1954, 282); — Не люблю я вашого брата, святенників, бо вони або милостиню канючать, або кишки з людей мотать казаннями (Тулуб, Людолови, II, 1957, 78).

КАНЯ, і, ж. Хижий птах родини яструбових, схожий на шуліку; знищує гризунів. Понад поляною все яструби літають, ворони, кані, сороки, галки (Фр., IV, 1950, 52); Поїдають отруйних змій і багато птахів: кондор, орел-змій, каня, ворони.. та деякі інші (Визначник земноводних., 1955, 79); * У порівн. Люди, мов каня, прохали дощу, бо все віщувало голод (Коцюб., II, 1955, 20).

КАНЬЙОН, у, ч. Вузька річкова долина, глибоко врізана в корінну породу. У Житомирі Тетерів тече в гранітному каньйоні. Скелі часто підіймаються на кілька десятків метрів (Геол. Укр., 1959, 198); Мокрий холод заліз на дні каньйону (Загреб., Шепіт, 1966, 307).

КАНЬКАТИ, ає, **недок.**, **розм.** Кричати (про каню). Умів [Іван] знаходити помічне зілля.., розумів, про що канькає каня, з чого повстала зозуля (Коцюб., II, 1955, 307).

КАОЛІН, у, ч. Біла вогнетривка глина, що використовується для виготовлення фарфорового та фаянсового посуду, у паперовому виробництві тощо; порцелянова глина. З каоліну виготовляється переважна більшість фарфорових, фаянсових, керамічних виробів. Застосовується він в алюмінієвій, гумовій, кабельній, целюлозно-паперовій промисловості (Роб. газ., 11.VIII 1965, 1); Тут [на Київщині й Житомирщині] знаходяться багаті родовища каолінів (Цюпа, Україна., 1960, 148).

КАОЛІНІТ, у, ч. Мінерал із групи водних силікатів алюмінію; головна складова частина глин, особливо каоліну.

КАОЛІНІТОВИЙ, а, е. Прикм. до каолініт; // Який містить каолініт. Каолінітові глини.

КАОЛІНОВИЙ, а, е. Прикм. до каолін. Каолінова глина; // Який містить каолін. Каолінові породи; Каоліновий пісковик.

КАП¹, **КАП-КАП**, виг. 1. Звуконаслідування, що означає звук капання; крап, крап-крап.

2. Уживається як присудок за знач. капати¹, 3. Його слюзи тільки кап-кап у воду (Фр., IV, 1950, 72); А вже весна. Не ота, коли зі стріх передзвоном — кап-кап, кап-кап, кап-кап... А пізніша (М. Ол., Чуєш., 1959, 56).

КАП², у, ч. Потовщення, наріст на стовбурі, гілці або корені дерева, що виникає внаслідок місцевого розростання тканин.

КАПАМА, и, ж. Вид печива. *Везли з собою лагомини, Оливу, мило, риж, маслини, І капама [капаму]* (Котл., I, 1952, 195); *Основна вимога до тіста для капами, щоб воно добре розтягувалось* (Укр. страви, 1957, 342).

КАПАНИНА, и, ж., розм. 1. Падання крапель. *Весняна капанина зі стріх.*

2. перен., рідко. Дрібний заробіток; невеликий прибуток. *Та що, хіба довіку робити туй [тут] за таку капанину нужденну?* (Фр., I, 1955, 112).

КАПАННЯ, я, с. Дія за знач. **КАПАТИ** 1, 3; крапання. *Замовкли солов'ї в гущавинах, вітер притаївся, так що чути було тихе капання роси* (Фр., VII, 1951, 143).

КАПАРЕЦЬ див. **КАПАРЦІ**.

КАПАРИТИ, рю, риш, недок., розм. 1. перех. і неперех., зневажл. Робити нашвидку, абияк; партачити. *На своїх десятинках не працював [Кузьма], а капарив. Якось завжди спізнювався з оранкою і сівбою, сінокіс його перестоявав, а пашня осипалась або починала зеленіти в снопах* (Стельмах, II, 1962, 296).

2. неперех. Те саме, що **БІДУВАТИ**. Решта бойків, що розсіялися своїми бідними селами по горах, капарила свій темний вік.. так на галицькому, як і на угорському боці (Ірчан, II, 1958, 210); *Вже давно збирався [Гедаліїв воротар] в опришки, чекав тільки весни, а поки що мусив капарити в наймах* (Гжицький, Опришки, 1962, 156).

КАПАРСТВО, а, с., розм., рідко. 1. зневажл. Погана праця; партацтво. [З а в а д с ь к и й:] *Роботою не всі догодили. Одним словом, капарство вийшло* (Фр., IX, 1952, 374).

2. Злиденне, нужденне життя; злидні.

КАПАРЦІ, ів, мн. (одн. **КАПАРЕЦЬ**, рця, ч.). 1. (*Sarparis spinosa* L.). Південний сланкий чагарник.

2. тільки мн. Мариновані бруньки квіток цього чагарника, що вживаються як присмака. *Солоні огірки, томат, капарці й оливки надають солянкам гостроти й специфічного смаку* (Технол. пригот. їжі, 1957, 94).

КАПАТИ, капаю, капаєш, рідко каплю, каплеш, недок. 1. тільки 3 ос. Падати, литися краплями; крапати, крапотіти. *А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капає* (Укр.. лір. пісні, 1958, 76); *Думи душу осідають, І капають сльози* (Шевч., II, 1953, 208); * Образно. *Василина слухала кожне слово, й кожне слово капало на її серце* (Н.-Лев., II, 1956, 98); // безос. — *Чому ти не засвітиш? Чуєш, деєсече... бач, капає* (Мирний, IV, 1955, 88); *Терентій роздсвлює на щоці комара, дивиться на мізерну краплину останків, що купаються в його ж поті, і тільки тепер помічає, що з нього аж капає* (Стельмах, I, 1962, 500).

◇ **За ко́мір не ка́пає (не ка́пало)**: а) немає (не було) нещастя, неприємностей. — *Кухтам і при Дарівовому старостуванні за комір не капало* (Іщук, Вербівчани, 1961, 113); б) немає чого поспішати з чим-небудь.

2. тільки 3 ос., перен., розм. Діставатися, перепадати (про гроші). — *Отак бився, бився з нуждою, кинув кожухи, почав чоботи шити; і капала потроху копійчина* (Н.-Лев., I, 1956, 60).

3. Лити краплями; виливати по краплі. *Я.. мусив писати тим проклятушим гусячим пером, котре так страшно капало, бризало і порскало під натиском моєї руки* (Фр., I, 1955, 238); *Каргат.. схилився над градуїваною склянкою, куди поволі капає піридин* (Шовк., Інженери, 1956, 214).

КАПЕЛА, и, ж. Хор співаків, а також змішаний ансамбль із співаків та музикантів. *Була [в поміщика]*

з своїх дворових ціла капела, що славилась на всю губернію (Мирний, IV, 1955, 335); *Селянську пісню дзвінкотонну Капела Кошиця співа* (Еллан, I, 1958, 240); *Чернігівські бандури звучать у капелі бандуристів Української РСР, якою керує Олександр Миньківський* (Знання., 1, 1966, 17).

КАПЕЛАН, а, ч. Католицький священик, що править службу в каплиці для вузького кола віруючих. *Духовенство тодішнє мусимо розділити на сільське і міське, або властиво на парохів та капеланів і василіанів* (Фр., XVI, 1955, 35); *Будиночок капелана стояв в огорожі поруч з капличкою — власністю панів Яблунівських* (Гжицький, Опришки, 1962, 139).

КАПЕЛІНА, и, ж., розм. Те саме, що **КРАПЛІНА**. [Д е н и с:] *Ото либонь Герасим кладе стіжок, чи нема в нього хоч капелини, щоб хоч зуби пополоскають?* (Кроп., II, 1958, 431).

КАПЕЛІНКА, и, ж., рідко. Зменш.-пестл. до **КАПЕЛІНА**. — *Аби ще капелинка олії [до страви], то був би я.. кум королю* (Стельмах, I, 1962, 379).

КАПЕЛІЯ, ї, ж., заст. Капела. *Ой у Луцьку в славнім місті капелія грає* (Чуб., V, 1874, 426); *Капелія грає, Бондарівна цілу ніч гуляє* (Л. Укр., III, 1952, 722).

КАПЕЛЮХ, а, ч. 1. Жіночий або чоловічий головний убір із фетру, соломн тощо; бриль. [Г о л о х в о с т и й:] *Я почеплю їй на голову.. капелюха з білими стрічками* (Н.-Лев., II, 1956, 500); *Целя.. в білім солом'янім капелюсі з широкими крисами.. спішила на пошту* (Фр., II, 1950, 306); *На голові в нього був чорний капелюх з зеленим пером* (Смолич, II, 1958, 8).

Зніма́ти (зня́ти) капелю́х див. **зніма́ти**.

2. розм., рідко. Те саме, що **КАПЕЛЮ́ХА**. *На голові його був масивний довгошерстий капелюх* (Ряб., Золототисячник, 1948, 25).

КАПЕЛЮ́ХА, и, ж., розм. Тепла зимова шапка; вушанка. *Іде зима проти літа у кожусі і червоних чоботях, в капелюсі* (Чуб., I, 1872, 13); *Іде моя «Мура», у моїй кожушині, у повстяках та в кролячій капелюсі* (Віння, I, 1956, 78); *На ньому — пошарпаний сіряк і капелюха* (Мам., Тв., 1962, 472).

КАПЕЛЮ́Ш, а, ч., рідко. Те саме, що **КАПЕЛЮ́Х** 1. *Хлопці та чоловіки стояли купами.. в чорних капелюшах, обв'язаних червоними стрічками* (Н.-Лев., II, 1956, 407); *Раз у раз вона шляхетно, зручно одкидала русьві волосинки, ..запихала їх під англійський капелюш і мружила очі, ніби недобачала* (Досв., Вибр., 1959, 34).

КАПЕЛЮ́ШИК, а, ч. Зменш. до **КАПЕЛЮ́Х** 1 і **КАПЕЛЮ́Ш**; брилик. — *Була мода. на капелюшики з пташками* (Фр., II, 1950, 304); — *Що, Павлусю, не заходила тут без мене Олеся? — питала Настя в брата. здійсмаючи капелюшика* (Л. Укр., III, 1952, 582).

КАПЕЛЮ́ШКОВИЙ, а, е. Прикм. до **КАПЕЛЮ́ШОК**.

КАПЕЛЮ́ШНИЙ, а, е. Прикм. до **КАПЕЛЮ́Х** і **КАПЕЛЮ́Ш**.

КАПЕЛЮ́ШНИК, а, ч. Майстер, що робить капелюхи. — *У нас вдома живе один капелюшник* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 158).

КАПЕЛЮ́ШНИЦЯ, ї, ж. Жін. до **КАПЕЛЮ́ШНИК**.

КАПЕЛЮ́ШОК, шка, ч. Зменш. до **КАПЕЛЮ́Х** 1 і **КАПЕЛЮ́Ш**; брилик. *На голові в неї був дешевенький солом'яний чорний капелюшок* (Н.-Лев., IV, 1956, 276); *Скинув капелюшок, спітнілий лоб рукавами сорочки витер* (Головко, I, 1957, 183); *Строгий синій костюм і високий капелюшок того ж кольору гарно відтінювали її округле обличчя* (Жур., Вечір., 1958, 406).

КАПЕЛЬДІ́НЕР, а, ч., заст. Службовець у театрі, що перевіряє квитки та показує відвідувачам їхні місця тощо. *Мій дядько — Кузьма Іванович Лаврик — був капельдинером у драматичному театрі* (Мист., 6, 1957, 31).

КАПЕЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **капля**. — Буду пити, буду пити, Капельки не впускаю, Тоді тебе я забуду, Як очі заплющу (Чуб., V, 1874, 197); Хоча б капелька долі власної, Так нема її та й не буде вже... (Граб., I, 1959, 375).

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР, а, ч. Диригент, керівник хору або оркестру. Глінка, будучи капельмейстером петербурзької придворної «певческой капеллы», приїхав на Україну шукати талановитих співаків для цієї капели (Рильський, III, 1956, 356); Він добився того, щоб артіль придбала духовий оркестр, став його капельмейстером (Рад. Укр., 3.IX 1962, 3).

КАПЕЛЬМЕЙСТЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **капельмейстер**. Капельмейстерська паличка.

КАПЕЛЬНИЦЯ, і, ж., спец., рідко. Те саме, що **крапельниця**.

КАПЕЦЬ див. **капці**.

КАПІНКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до **капля**. — Правду казав, хто се казав, а тільки, як бачиш, при правді є й брехні капінка (Фр., V, 1951, 306).

КАПИЦЯ, і, ж. Ремінь, що зв'язує бияк із ціпилном. Коли молотила — цип їй батько давав окремих: бич із вареного вишневого дерева, капиця з найміцнішої шкіри (Ю. Янов., Мир, 1956, 147); — Коли порветься капиця, то як би ви не крутилися, а підете до Матвія, бо такого доброго шкураття, як у його шорні, ви й весь повіт обійдіть, то не знайдете (Тют., Вир, 1964, 286); * У порівн. Оддів губи, як капиці (Номис, 1864, № 3367).

КАПИЩЕ, а, с. Поганський храм у східних і прибалтійських слов'ян дохристиянського часу. [Г о д в і н с о н:] В гостину не прийшли б ми в сюю хату, але повинність вища може змусить і в капище зайти (Л. Укр., III, 1952, 63); Від сторони ріки здіймалося капище Перуна (Оп., Іду., 1958, 165); У східних слов'ян дохристиянської епохи існували капища, або святилища (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 495).

КАПІЖ, пежю. ч., розм. Те саме, що **капачня**. Зажурено дивиться він у маленьке віконце, за яким, стікаючи з стріхи, снував пряжу післядошовий капіж (Тют., Вир, 1964, 134).

КАПІЛ'ЯР, а, ч., спец. 1. Трубочка з вузьким внутрішнім каналом. Капіляр термометра; // Будь-який вузький канал або прохід у ґрунті, деревині тощо. При звичайній оранці верхній шар з дерниною попадає на дно борозни, що затримує з'єднання капілярів та запобігає зміцненню ґрунту (Вісник АН, 6, 1957, 31).

2. Найдрібніша кровеносна судина. Капіляри легенів у дітей розвинені значно більше, ніж великі кровеносні судини (Шк. гігієна, 1954, 83); В тілі дорослої людини є близько 100—160 мільярдів найдрібніших кровеносних судин — капілярів (Наука., 8, 1963, 48).

КАПІЛ'ЯРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до **капіляр**. За принципом капілярного зволоження успішно можна поливати й культури суцільного посіву (Хлібороб Укр., 5, 1964, 19); Іонізоване повітря впливає на шкірний капілярний кровообіг (Наука., 4, 1961, 50).

КАПІЛ'ЯРНІСТЬ, ності, ж., спец. Здатність ріднини рухатися вгору або вниз по капілярах; волосність. Щоб збільшити вологоємність ґрунту, треба забезпечити необхідну капілярність (Фізика і с. г., 1948, 27).

КАПІТАЛ, у, ч. 1. Вартість, що дає її власникові-капіталістові додаткову вартість унаслідок визиску робочої сили найманих робітників. Умовою існування капіталу є наймана праця (Комун. маніф., 1947, 26); Оскільки процес виробництва є в той же час процес споживання робочої сили капіталістом, то продукт робітника невпинно перетворюється не тільки в товар, але й у капітал.. (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 570); В умовах капіталізму гроші перетворюються на капітал

і служать знаряддям експлуатації трудящих (Наука., 3, 1961, 8); Промисловий капітал; Фінансовий капітал.

△ Змінний капітал див. **змінний**; Основний капітал див. **основний**; Постійний капітал див. **постійний**.

2. рідко. Те саме, що **капіталізм**. На жовтому Сході народи встають, скидають ярмо капіталу (Сос., I, 1957, 144); — А що таке рабство капіталу, по собі добре знаю, бо в минулому батрачка я, таврійська заробітчанка (Гончар, Таврія., 1957, 478); // збірн. Капіталісти як клас, що експлуатує. Малюючи в цілому циклі «Бориславських оповідань» війну між капіталом і працею, Франко не може залишитись тільки холодним, об'єктивним обсерватором (Коцюб., III, 1956, 38).

3. розм. Значна сума грошей. — Банк не дасть вам таких процентів, — сказав Копронідос, — спробуйте на рік, а не сподобається вам, я верну вам капітал з процентами (Н.-Лев., III, 1956, 381); Капітали, які він пускав у оборот, робилися чимраз більші (Фр., VIII, 1952, 394); Звідки взяти капітал на побудову санаторію, Аркадій поки що не думав (Вільде, Сестри., 1958, 40); // Багатство, майно. В капіталістичних державах шанують над усе людей, які зуміли нажити капітал (Панч, В дорозі, 1959, 256); — Золото при всякій власті — капітал (Стельмах, II, 1962, 124).

◇ Мертвий капітал див. **мертвий**.

4. перен. Багатство, цінність, надбання. Люди — найцінніший капітал радянського суспільства (Рад. Укр., 17.XI 1949, 3).

КАПІТАЛЕЦЬ, льця, ч. Зменш. до **капітал** 3. — Коли б вона не пила та напропале не гуляла, то пішла б високо та далеко і склала б капіталець незгірше мене (Н.-Лев., IV, 1956, 306); Мати з двома доньками спродала зруйновані маєтності і з невеликим капіталцем подалась до Львова (Фр., VI, 1951, 235).

КАПІТАЛІЗАЦІЯ, ї, ж. Дія за знач. **капіталізувати** й **капіталізуватися**.

КАПІТАЛІЗМ, у, ч. Суспільний лад, що приходить на зміну феодалізму, остання класово антагоністична суспільно-економічна формація, заснована на приватно-капіталістичній власності на засоби виробництва й на визиску власниками цих засобів — капіталістами найманої праці трудящих. ..капіталізм, розбудивши Азію, викликав і там повсюди національні рухи.. (Ленін, 20, 1950, 367); З часом, на очах Франка, відбувається важкий соціальний процес. Процес росту капіталізму (Коцюб., III, 1956, 37); На відміну від світової системи капіталізму, яка роздирається непримиренними суперечностями, світова система соціалізму єдина й монолітна (Ком. Укр., 1, 1959, 35).

КАПІТАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **капіталізувати** 1. Капіталізована додаткова вартість.

КАПІТАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Перетворювати в капітал (у 1 знач.).

2. Визначати цінність майна, виходячи з прибутків, які воно приносить. Як трести капіталізують своє майно за подвійною або потрійною оцінкою, ..так і фінансовий капітал.. прагне захопити якомога більше земель.. (Ленін, 22, 1950, 242).

КАПІТАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Перетворюватися в капітал (у 1 знач.).

2. Ставати на шлях капіталістичного розвитку.

КАПІТАЛІСТ, а, ч. 1. Представник панівного класу в капіталістичному суспільстві, власник капіталу, що визискує найманих робітників. Розвиток торгівлі, розвиток товарообміну привів до виділення нового класу — капіталістів (Ленін, 29, 1951, 429); Пождіть, пождіть, товариші, ще будемо їсти й пити, Коли б ви нам допомогли капіталістів бити! (Тич., I, 1957, 70).

2. розм. Той, хто має велику суму грошей, велике багатство; багатій.

КАПІТАЛІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до капіталізму, пов'язаний із ним, власт. йому. *Капіталістичне виробництво не може розвиватися інакше, як стрибками..* (Ленін, 5, 1948, 72); *В сусідніх селах почав зароджуватися тип «ріпника»: ..перший прояв промислово-капіталістичних порядків у тім тихім.. закутку* (Фр., IV, 1950, 191); // У якому панує капіталізм. *Він клав газету, прокашлювався і робив цілу доповідь: якими вийшли капіталістичні держави з світової війни, які протиріччя роз'ідають увесь капіталістичний світ* (Головко, II, 1957, 72).

2. Який ґрунтується на принципах капіталізму. *Доценту руйнується старий капіталістичний лад* (Еллан, II, 1958, 59); *Капіталістична експлуатація.*

КАПІТАЛІСТКА, и, ж. Жін. до капіталіст.

КАПІТАЛОВКЛАДЕННЯ, ень, мн. Те саме, що **Капітальні вкладення** (див. **капітальний**). *На розвиток сільського господарства держава й колгоспи тепер спрямовують великі капіталовкладення* (Ком. Укр., 12, 1967, 16).

КАПІТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Дуже важливий, основний, головний. *Збільшення обсягу капітальних робіт вимагає прискореного розвитку промисловості будівельних матеріалів* (Наука., 12, 1957, 4); // Міцний; великий (про будову). *Довговічні, капітальні споруди потребують більшої точності, ніж тимчасові* (Інж. геод., 1959, 15); *Одним залпом він [флот інтервентів] міг обрушити на місто [Одесу] стільки металу, що від капітальних будівель, від величезних заводів лишилася б купа трошеного каміння* (Смолич, V, 1959, 472).

△ **Капітальна стіна** — стіна, що є головною опорою для покрівлі. *Спорудження капітальних стін; Капітальне будівництво* — промислове й житлове будівництво, що забезпечує розширення основних фондів народного господарства. *З великим розмахом ведеться в Києві та області капітальне будівництво* (Веч. Київ, 10.I 1963, 2); **Капітальний ремонт** — ґрунтовний, повний ремонт. *Міноносець поставили на капітальний ремонт* (Трубл., Шхуна., 1940, 16); **Капітальні вкладення** — кошти, що призначає держава на капітальне будівництво. *Близько двох трильйонів карбованців становлять капітальні вкладення в народне господарство за 1959—1965 рр.* (Рад. Укр., 8.VIII 1959, 1).

2. перен. ґрунтовний, важливий, солідний. *За проханням уряду Азербайджанської РСР, А. Ю. Кримський написав капітальну монографію: «Нізамі та його сучасники»* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 80); *Народи всього світу знають і люблять твори нашого великого Кобзаря. Ще одним свідченням цього є двотомне капітальне видання «Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість (1839—1959)»* (Літ. Укр., 28.II 1964, 2).

КАПІТАЛЬНО. Присл. до **капітальний**. *У роки перших п'ятирічок були прокладені нові трамвайні лінії, капітально відремонтовані старі* (Наука., 7, 1967, 48); *Хотілося зробити все до ладу, все капітально, хоч на день, але по-справжньому* (Гончар, I, 1954, 444).

КАПІТАН, а, ч. 1. Офіцерське звання або чин в армії, що надається після звання старшого лейтенанта (у дореволюційній армії — після штабс-капітана), а також особа, яка має це звання. — *На маневрах мій чоловік, капітан, ..впав з коня* (Н.-Лев., IV, 1956, 277); *За хвилю прибув на місце капітан у товаристві кількох офіцерів* (Фр., IV, 1950, 48); — *Дозвольте вас поздоровити, товаришу Герчин, з присвоєнням звання капітана Радянської Армії* (Рибак, Час., 1960, 16).

△ **Капітан-лейтенант** — офіцерське звання у флоті, що надається після звання старшого лейтенанта, а та-

кож особа, яка має це звання. *Олексій Іванович Бутаков належав до передових людей свого часу. Вже тоді капітан-лейтенант був відомим мандрівником і дослідником* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 268); **Капітан 3-го рангу** — офіцерське звання у флоті, що надається після звання капітан-лейтенанта, а також особа, яка має це звання; **Капітан 2-го рангу** — офіцерське звання у флоті, що надається після звання капітана 3-го рангу, а також особа, яка має це звання; **Капітан 1-го рангу** — офіцерське звання у флоті, що надається після звання капітана 2-го рангу, а також особа, яка має це звання.

2. Командир корабля. *Матрос, ..На вахті стоя, Журился сам собі чогось, Та й заспівав, — звичайне, тихо. Щоб капітан не чув* (Шевч., II, 1953, 85); *Всі були слабі, на пароході [пароплаві] стояв стогін, ніхто нічого не їв, тільки я та один грек, та ще капітани.. почували себе чудесно* (Коцюб., III, 1956, 355).

3. Керівник спортивної команди. *Капітани футбольних команд «супротивників» потиснули один одному руки* (Вишня, I, 1956, 404).

КАПІТАНІВ, нова, нове. Прикм. до **капітан**. *Тільки тепер капітанів зір побачив Юлію* (Фр., VI, 1951, 368); *Мова капітанова потроху губила лагідність* (Ю. Янов., I, 1954, 280).

КАПІТАНКА, и, ж., розм. Кашкет із білими кантами, що становить частину морської уніформи. *На голові, хвацьки заломлена на одчу брову, ледве трималася чорна капітанка з білими кантами* (Смолич, День., 1950, 20).

КАПІТАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **капітан**. *Військовист першого рангу Кравченко, отой, що з капітанськими відзнаками на погонах.., коротко доповів Гречкунові про мету свого приходу* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 210).

Капітанська будка; **Капітанський місток** — палубна надбудова, де містяться необхідні прилади для керування кораблем. *Підпливши збоку до зануреного в воду корабля, Олег ледве вхопився за капітанську будку* (Ле, Клен. лист, 1960, 167); — *Всі нагору! — скомандував Бутаков, стоячи на капітанському містку* (Тулуб, В степу., 1964, 393).

КАПІТЕЛЬ, і, ж., архт. Горішня частина (завершення) колони, пілястри або стовпа, на яку спирається балка або архітрав. *Скрізь пишні колони з мармуру з такими ажурними капітелями, що вони здаються сплетеними з тонкого кружева* (Коцюб., III, 1956, 350); *Цей виноград, що визрів в лоні скелі, ..Собою вкрив колонні капітелі* (Бажан, I, 1946, 95).

КАПІТЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **капітель**. *Капітельна дошка.*

КАПІТУЛ, у, ч. 1. церк. Духовна колегія при католицькому або англіканському єпископі. *Коперник жив в Ольштині.. і був управителем володінь вармійського капітулу* (Веч. Київ, 5.VIII 1971, 4).

2. іст. Збори членів чернецького або рицарського ордену, а також його керівний орган. [А н н а:] *Ви йдете?* [К о м а н д о р:] *Так, на раду капітулу, як часом запізнюся, то не ждїть* (Л. Укр., III, 1952, 382); // Приміщення, де відбувалися такі збори.

3. У дореволюційній Росії — установа, що займалася нагородженням орденами. 1797 р. *Павло I створив «Капітул російських орденів» — установу, що відала всіма нагородними справами* (Наука., 7, 1967, 45).

КАПІТУЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. і док. 1. Припинивши збройний опір, здаватися переможцеві на певних умовах, запропонованих ним; віддаватися на ласку переможця. *Уже дійшли відомості, що взято Кишинів. Ясси, що Румунія капітулює, але це були поки що тільки чутки* (Гончар, I, 1954, 50); *Закінчилась найтяжча і найбільш кровопролитна війна в історії.. Фашистська*

Німеччина беззастережно капітулювала (Літ. Укр., 12.V 1965, 1).

2. перен. Відмовлятися від дальшої боротьби проти когось, чогось; визнавати своє безсилля в чомусь. *Щодо роботи зараз — капітулював* (Еллан, II, 1958, 201); *Капітулювати перед труднощами*.

КАПІТУЛЯНТ, а, ч. Той, хто капітулює, по-зрадницькому відмовляється від участі в боротьбі, відступає перед труднощами. *Прочувши, що капітулянт Косінський знову повертається на Низ, та ще й не сам один, а з товариством, ..Вишневецький підняв у Черкасах свої збройні сили* (Ле, Наливайко, 1957, 113); *У гострій боротьбі проти маловірів і капітулянтів.. вона [партія] відстояла ленінський план побудови соціалізму в нашій країні* (Ком. Укр., 11, 1966, 49).

КАПІТУЛЯНТСТВО, а, с. Абстр. ім. до капітулянтський. В *«Intermezzo»* письменник [М. Коцюбинський] розвінчує ворожу трудящим теорію капітулянтства перед реакцією, захищає революційний обов'язок митця перед своїм класом, перед народом (Іст. укр. літ., I, 1954, 623).

КАПІТУЛЯНТСЬКИЙ, а, е. Власт. капітулянтам. На [XI] з'їзді було дано рішучу відсіч антиленінській капітулянтській лінії Преображенського (Іст. УРСР, II, 1957, 42).

КАПІТУЛЯЦІЯ, і, ж. 1. Припинення збройного опору й здача переможцеві на певних умовах, запропонованих ним. 8 травня 1945 р. в Берліні, в будинку колишнього військово-інженерного училища, представники німецького верховного командування підписали акт про беззастережну капітуляцію (Іст. УРСР, II, 1957, 597); *Щоб зберегти Будапешт, ..радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції* (Гончар, I, 1954, 215).

2. перен. Відмова від боротьби, визнання безсилля перед ким-, чим-небудь. *Орест Білінський не поспішав з нанесенням свого візиту Річинським ще й тому, що відчував перед Оленою.. сором за свою моральну капітуляцію* (Вільде, Сестри.., 1958, 169); — *Ви, як і я, не з тих, хто здається після першого, хай і відчутного, стусана. Ви й думки не припускаєте про капітуляцію* (Шовк., Інженери, 1956, 398).

КАПКА, и, ж., діал. Краплина. В її очах знов закрутилися сльози, та тепер вона не зупиняла, не ковтала їх, і вони полилися рясними капками на її шитво (Фр., I, 1955, 80).

КАПКАН, а, ч. 1. Пристрій для ловлення звірів (переважно великих), що складається з двох залізних дуг та пружини. *Якось попалася Лисичка — Злодюга, вовчика сестричка, — Хвостом в капкан* (Мирний, V, 1955, 381); *Механічні засоби знищення гризунів, тобто всілякі капкани й пастки, найбільш доступні для населення* (Підручник дезинф., 1953, 321); *Капкан намертво стиснув у своїх сталевих обіймах задню лапу барса. Побачивши людину, хижак люто заричав, вицирюючи ікла* (Рад. Укр., 11.I 1964, 4); * У порівн. *Лев витріщивсь на старшину І заричав ще дужче: «Ну?!» А той [Лис] круть-верть, неначе у капкані: Мовчить* (Гл., Вибр., 1951, 113).

2. перен. Небезпека, пастка (див. **пастка**¹ 2). *Янкеля Гореліка піймали двоє козаків, але йому пощастило вирватися з капкана і втекти за ріг вулиці* (Довж., I, 1958, 237); — *Ой, хлопче, хлопче, — докірливо каже Роман, — не грайся з вогнем. І незчуєшся, як десь в капкан попавеш...* (Гончар, I, 1954, 274).

КАПКАНЕЦЬ, нця, ч. Зменш. до капкан 1.

КАПКАННИЙ, а, е. Прикм. до капкан 1. *Капканна пружина*.

КАПКАНОВИЙ, а, е. Прикм. до капкан 1. *Капкановий*

ва дуга; // Здійснюваний за допомогою капканів. Капкановий промисел.

КАП-КАП див. кап¹.

КАПЛИНА, и, ж., діал. Краплина. *Кров цю бачу й в цій годині: Звільна-стиха, по каплях То сльозить, то випливає* (Фр., XIII, 1954, 392).

КАПЛИЦЯ, і, ж. У християн — невеличка споруда без вівтаря для відправ і молитов. *Прийшли в каплицю перед Феба, Еней покони бити став* (Котл., I, 1952, 119); *У балці й поховали [Максима]. Чималу каплицю Поставили громадою* (Шевч., II, 1953, 258); *В каплиці, оздобленій гранітом і мармуром, в родовому могильному склепі Ганських моторошно і холодно* (Рибак, Помилка.., 1956, 102).

КАПЛИЧКА, и, ж. Зменш. до каплиця. *Тутечки стояли колись каплички і хрести, поставлені на пам'ять кошовим отаманам* (Стор., I, 1957, 260); *В правому кутку цвинтаря темніє кругла капличка...* (Гончар, I, 1954, 218); * У порівн. *А онде, онде за Дніпром, На пригорі, ніби капличка, Козацька церква невеличка* (Шевч., II, 1953, 24).

КАПЛОВУХИЙ, а, е, розм. Те саме, що **клаповухий**. *Свиня на крик не зважала; тріпаючи головою, капловуха купалася* (Кос., Новели, 1962, 125); *Звичайнісінький собі восьмилітній хлопець — ясноокий, капловухий трохи, з рябинням на носі* (Донч., VI, 1957, 130).

КАПЛУН, а, ч. 1. Кастрований півень, якого відгодовують на м'ясо. *Заріжу я нині Каплуна* (Чуб., V, 1874, 1153); — *Був-був когут, а потому зістав каплуном!* (Фр., II, 1950, 87); * У порівн. *Здоровий, непомірної сили, червоний, як каплун, в козацькому жупані, при зброї — козак хоч куди!* (Кач., Вибр., 1953, 132).

2. рідко. Їжа з м'яса такого півня. — *Може, каплуна зробити? — Каплуна, кажеш? Зроби, жінко. Дуже це хитра страва* (Стельмах, I, 1962, 380).

КАПЛУНИТИ, ню, ниш, недок., перех., рідко. Каструвати півнів.

КАПЛЯ, і, ж. Те саме, що **крапля**. *Заблищали над щедрою нивою Каплі дощу, наче зерна пшениці* (Шпорта, Вибр., 1958, 54); *Череп'яний каганчик.. з каплею.. олії на дні ледве блимав у темному кутку* (Мирний, IV, 1955, 286); — *Відпочинку б хоч каплю мені, За мій довгий пекельний одбуток* (Граб., I, 1959, 237); [М и л е в с ь к и й:] *Може б їй дати що для заспокоєння. Я принесу капель* (Л. Укр., II, 1951, 62).

КАПНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до **капати**. *Не видержав Тугар Вовк, капнули сльози з його старих очей* (Фр., VI, 1951, 63); *Заробив Яшко три пуди з фунтами: жита, ячменю, проса. Фунтів з десять і пшенички капнуло* (Головко, I, 1957, 178).

КАПОНІР, а, ч. 1. військ. Фортифікаційна споруда, що забезпечує ведення вогню в двох протилежних напрямках. — *Ще малюками бігали ми по недільних школах. Ген пізніше — «Искру» читали отут під кручею, біля Косого капоніра* (Смолич, Мир.., 1958, 40); // заст. Споруда, розташована на дні фортечного рову для поздовжнього обстрілу ворога, що штурмує. — *Капонір — це мурована будова між кріпосними валами з товстими кам'яними стінами* (Вишня, II, 1956, 317).

2. Захисток для літака. [М а л и н і в:] *Всі.. маскуються, зенітників перевіряють, літаки до капонірів ховають* (Собко, П'єси, 1958, 211); *Все степ та степ, де тільки й побачиш.. сліди капонірів — захистків, де під час війни стояли обкопані літаки* (Гончар, Тронка, 1963, 221).

КАПОР, а, ч., заст. Дитячий або жіночий головний убір із стрічками для зав'язування під підборіддям, що носять у холодну погоду. *З вулиці входить Анна.. в темному пальті і чорному оксамитовому капорі*

(Галан, I, 1960, 365); *Дами в капорах із стрічками* [були в парадному залі] (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 10).

КАПОРЕЦЬ див. **капорці**.

КАПОРЕЦЬ, рця, ч. Зменш. до **капор**.

КАПОРЦІ, ів, мн. (одн. **капорець**, рця, ч.), рідко. Те саме, що **капарці**. *На самій скелі цілі букети великих блакитних квіток... капорців, миртів у цвіту* (Коцюб., III, 1956, 333).

КАПОСНИЙ, а, е, розм. 1. Який завдає прикрощів, з яким пов'язані неприємності; поганий. *Карпо загадував людям на роботу і попереду усього звелів скопати той капосний горбик на горі* (Н.-Лев., II, 1956, 367); *Капосне ластовиння на перенісці могло зашкодити їй* [Марині] (Дмит., Наречена, 1959, 149); — *Марнуємо час, батьку, — заговорив.. осаул, озираючи вороже стовпище. — Коли б не довелося наживати п'ятами на ці капосні Бендери* (Добр., Очак. розмир, 1965, 232); // Неприємний. *Дуже б я хотіла дістатись до Вашої Азії, може, й дісталась би, якби не ті капосні слабості* (Л. Укр., V, 1956, 31); *Я більшу частину того капосного боргу, про який писав, виплатив* (Сам., II, 1958, 478).

2. Який робить погані, підступні вчинки, неприємності або здатний на них; шкідливий. — *Не кажіть нічого! То не люди добрі, то гадюки капосні!* (Мирний, IV, 1955, 220); *Не було листа нині від тебе. То, певно, капосна пошта робить* (Коцюб., III, 1956, 178); *Стигнуть у вас у садку вишні... А птиця капосна насідає, викльовує... Не набігатися, не накишкатися...* (Вишня, I, 1956, 126).

КАПОСНИК, а, ч., зневажл. Той, хто робить капості. *Галя мовчить, насупилась. — Той капосник зобижав* (Мирний, IV, 1955, 106).

КАПОСНИЦЯ, і, ж., зневажл. Жін. до **капосник**.

КАПОСНО, розм. Присл. до **капосний** 2; підступно, на зло.

КАПОСТИТИ, ощу, остиш, недок., розм. Робити капості

КАПОСТЬ, і, ж., розм. 1. Поганий, підступний, шкідливий учинок. *А горілку пити, гуляти — Махамед усім п'янюгам привід дає. Позаливають очі та шкоду, капості людям роблять...* (Мирний, I, 1949, 213); *Юра може. позривати простирадла, взагалі якимось несподіваним способом наробити капостей* (Смолич, II, 1958, 19); // Прикрість, неприємність. *Багато капостей чекає прохідників під землею.*

◇ **На капость** — на шкоду, на прикрість. [Р и н д и ч к а:] *Отож і стала я думати: задля чого б їй отаке на капость мені коїти?* (Кроп., I, 1958, 506).

2. тільки одн. Про кого-, що-небудь погане, шкідливе. *Не було в тому океані [пшениці] ані синіх волошок, ані осоту, бо не буває цієї капості у прополотій пшениці* (Донч., VI, 1957, 40); *Ховрахи були зовсім недалеко від їхньої ділянки. Невже через цю капость загине їхній чарівний дослід?* (Ів., Вел. очі, 1956, 106)

КАПОТ, а, ч. 1. заст. Жіночий хатній одяг вільного крою; халат. *Були [у пеклі].. в капотах, Були всі грішні жіночки* (Котл., I, 1952, 142); *Софія Петрівна.. в свіжій літній капоті, уже тримала в руці срібний ополоник* (Коцюб., II, 1955, 385); *Перед Ольгою виросла постать жінки у бавовняному капоті* (Рибак, Час., 1960, 410).

2. техн. Відкидна покривка, що прикриває мотор або якийсь механізм у машині й запобігає проникненню пилу, вологи тощо. *Шофер замовляє, стоїть, одвернувшись, потім підіймає капот машини, нахилиється до мотора* (Ю. Янов., II, 1954, 184); *Барабан [молотильного апарата комбайна] зверху закрито капотом, що складається з швидкознімної покрілі й двох стінок* (Зерн. комбайни, 1957, 117).

КАПОТА, п, ж., діал. Чоловічий верхній довгий одяг. *Він [подорожній] зняв з себе капоту і торбу* (Фр., VIII, 1952, 224); *Під другою стіною стояв величезний хлоп у смужковій шапці і в довгій капоті* (Март., Тв., 1954, 160).

КАПОТАЖ, у, ч., ав. Вид аварії: перекинення літака через носову (моторну) частину під час посадки або злітання.

КАПОТІТИ, тіть, недок. Підсил. до **капати**. *Дощик, дощик Аж із стріхи капотить* (Укр.. лір. пісні, 1958, 168); *З квача капотіла фарба і лишала на білому закуреному тротуарі зелену доріжку* (Л. Укр., III, 1952, 605); *Назустріч — мій хазяїн.. в добротних юхтових чоботях, з яких аж капотів дьоготь* (Збан., Любов, 1957, 211).

КАПОТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., спец. 1. Перекидати літак через носову (моторну) частину під час посадки або злітання.

2. Покривати певну частину літака, автомобіля тощо капотом (у 2 знач.).

КАПРАВІЙ, а, е. 1. Який гноїться (про око). *Фокстер'єр подивився на нього каправим оком, скочив на крісло і сів на свій обрубаний хвостик* (Коцюб., II, 1955, 385); *Прокіпчук зупинився серед загону і свої каправі очі здержав на непомітній могилці з низьким хрестиком* (Ірчан, II, 1958, 83)

2. Який має гнійні очі (про людину або тварину).

КАПРАВООКИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **каправий** 2. *Два струпуваті, каправоокі робітники виносили.. переквашений луб* (Фр., VIII, 1952, 330).

КАПРАЛ, а, ч. Із середини XVII до середини XIX ст. — військове звання молодшого командного складу в російській армії та в арміях деяких інших країн, а також особа, що мала це звання. *Офіцер, покликавши до себе двох капралів, задзвонив до брами* (Фр., VI, 1951, 349); *Біля вагона стояло кілька жовнірів, слухаючи наказ капрала* (Досв., Вибр., 1959, 180).

КАПРАЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **капрал**. *Капральський мундир.*

КАПРИЗ, у, ч. 1. Те саме, що **забаганка**; вередування, примха, химера. *Ну, що ж, каприз, примха коханої жінки, яка не може ще звикнути, що її чоловік художник* (Коцюб., II, 1955, 437); *Ми розійшлись.. Я поїхала аж у Сибір, щоб не мати спокуси вернутись й одвідати мого несуженого.. Се ж не був каприз з мого боку* (Л. Укр., III, 1952, 702).

2. чого, перен. Що-небудь випадкове, несподіване в певній галузі. — *Каприз лукавої долі, Олександрі Даниловичу, закинув мене в ці азіатські хащі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 30); *Каприз моди; Каприз природи.*

КАПРИЗНИЙ а, е. 1. Примхливий, вередливий, з постійними забаганками, капризами (у 1 знач.); забагливий, комизистий. *Вона була капризна, палка, сентиментальна і стара* (Коцюб., I, 1955, 408); *Боюся тільки, як би не набриднути Ліді за це літо.., хоч я і не дуже капризна на літні домівки й комфорт* (Л. Укр., V, 1956, 149); *Раніше весела й життєрадісна, вона [дитина] стає лякливою, капризною й дразливою* (Хвор. дит. віку, 1955, 123); // Який виражає каприз (у 1 знач.); зумовлений капризом. *Маріка відвертається капризним рухом* (Хотк., II, 1966, 406); *Капризний вираз обличчя; Капризний голос.*

2. перен. Повний несподіванок, випадковостей; непевний, нестійкий. *Дуже капризна річ плавуча міна, — кажуть матроси* (Ю. Янов., II, 1958, 33); *Капризна погода; Капризна зима.*

3. перен. Химерний, вигадливий. *Се вони [жайворонки], невидимі, кидають з неба на поле свою свердлючу пісню. Дзвінку, металеву й капризну, так що вухо*

ловить і не може зловити її переливів (Коцюб., II, 1955, 231).

КАПРИЗНО. Присл. до капрізний 1, 3; примхливо, вередливо. — *Мовчіть! не те! — різко й капрізно обі-рвала вона і нетерпляче змінила кілька раз позу* (Л. Укр., III, 1952, 697); *Ця звичка.. капрізно розтягувати слова була більш до лиця сімнадцятилітній юначці, аніж дівиці похилого віку* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 125); *Нижня губа її гарних уст капрізно звисала* (Галан, Гори., 1956, 21).

КАПРИЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. капрізувати; вередування, каверзування. *Вдав, що не почув того капрізування* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 126).

КАПРИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. Вередувати, бути капрізним; каверзувати, комизитися. — *Гризти та капрізувати нерви не заважають [баронесі]* (Л. Укр., III, 1952, 523); *Днів зо три не можна було дати ради дитині. Капрізувала, плакала, їсти не хотіла, далі помалу вщухла* (Вас., II, 1959, 215); * *Образно. Втомлюються, виходять з ладу машини, псуються, капрі-зують* (Загреб., Спека, 1961, 135).

КАПРИЗУЛЯ, і, ч. і ж., розм. Те саме, що капрізу́н і капрізу́ха; вередун, вередунка, комиза. *Дідок охоче продав Рябуху [корову] в артіль, бо вже й самому на-сточортіло марудитися з цебрами та бичуватися з ге-монською капрізулею* (Вол., Місячне срібло, 1961, 251).

КАПРИЗУН, а, ч., розм. Той, хто капрізує, виявляє примхи, капрізи; вередун, комиза.

КАПРИЗУХА, и, ж., розм. Жін. до капрізу́н; вередунка, комиза.

КАПРОН, у, ч. Вид синтетичного волокна, а також тканина з нього. *Хімічна промисловість виготовляє тепер з нафти, вугілля, води й повітря десятки різних видів синтетичних волокон.. Це — капрон, нейлон.. тощо* (Наука., 9, 1957, 24); — *Йдуть у нас вугілля тонни* *Не лише у печі: Ці панчохи, ці капрони — З вуголька [вугіллячка], до речі!..* (С. Ол., Вибр., 1959, 244).

КАПРОНОВИЙ, а, е. Прикм. до капрон. Капронове виробництво; // Який виробляє капрон. Капроновий комбінат; // Зробл. з капрону. Бавовняні матеріали для сітей замінені капроновими — міцнішими, еластичнішими й стійкішими проти гниття (Наука., 2, 1958, 18); *За хвилину батьків капроновий бриль уже від-далявся по той бік паркана* (Гончар, Тронка, 1963, 173).

КАПСУЛА, и, ж. 1. техн. Оболонка з певного мате-ріалу для зберігання, захисту внутрішнього вмісту чого-небудь. *Корабель-супутник і відділена від нього капсула з піддослідними тваринами благополучно при-землилися* (Наука., 9, 1960, 4).

2. анат. Тонка оболонка, що вкриває внутрішні ор-гани або хворобливі утворення в організмі. *Нирки.. складаються з клубочків і каналців. Клубочки являють собою петлі капілярів, які містяться в капсулі* (Заг. догляд за хворими, 1957, 131).

3. фарм. Обгортка з крохмалю, желатини тощо для разової дози ліків, що мають неприємний запах чи смак. *Ліки в капсулах.*

КАПСУЛЬ, я, ч. Металевий ковпачок із речовиною, що вибухає від удару й запалює пороховий заряд у на-бої, снарядній гільзі тощо. — *Пора гранату, — про-стогнав Сашко, — не забудь вставити капсуль...* (Ю. Янов., I, 1954, 100); *Гриша запевняв, що це ракета і що коли розбити капсуль, ракета підійметься вгору і там розсиплеться чудовим фейєрверком* (Сміл., Сашко, 1957, 38).

КАПСУЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до капсула 1. Теле-фон і мікрофон [апарата ЦБ] мають капсульну конст-рукцію.. нової розробки (Наука., 1, 1958, 50); *Київська гідростанція буде першою, де всі турбіни працювати-*

муть не у вертикальному положенні, а в горизонтально-му. Це так звані агрегати капсульного типу, які, до речі, не матимуть окремого машинного залу і будуть вмонтовані у водозливній частині греблі (Баш, На бере-гах..., 1962, 42).

2. Прикм. до капсуль. Капсульна втулка.

КАПТАЖ, у, ч., спец. 1. Споруда для забирання в міс-ці виходу або під землею найбільшої кількості й у чи-стому вигляді води, газу чи нафти, а також для регулю-вання їх витрати.

2. Підведення, вміщення води, газу, нафти до такої споруди. *Каптаж джерел є найбільш дешевим засобом одержання води* (Довідник сіль.будівельника, 1956, 267).

КАПТАЖНИЙ, а, е, спец. Прикм. до каптаж 1. *Кап-тажна споруда являє собою спеціальну камеру, або коло-дязь, в якій збирається вода джерела* (Довідник сіль.будівельника, 1956, 267).

КАПТАН, а, ч. Старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами; сукмана, жупан, чумарка. *Верхнім одягом [запорізького козацтва] служив черво-ний каптан з гудзиками, підперезаний широким поясом* (Нариси з іст. укр.. мистецтва, 1969, 19); — *А тоді... було ходять-походжає в блискучому довгому каптані, позакладавши назад руки* (Н.-Лев., I, 1956, 57); *Кри-чить якийсь дядько в дивному червоному каптані, певне, панський гайдук* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 119).

КАПТАНЕЦЬ, нця, ч., заст. Зменш. до каптан. * У по-рівн. *А на йому Свитина [коротка]; Неначе той ні-мецький каптанець!* (Гл., Вибр., 1951, 32).

КАПТАНИНА, и, ж., заст. Те саме, що каптан. — *Здрастуйте, — привітався до його приїжджий се-редніх літ чоловік у синій суконній каптаніні* (Мирний, III, 1954, 359).

КАПТАНОК, нка, ч., заст. Зменш. до каптан. *Кап-танок, заснований павутиною, та темне лице казали, що Жук був десь у глухому місці* (Мирний, I, 1954, 338); *Незабаром і каптанок сіренький справив [батько] мені, чобітки. Перший каптанок, перші чобітки! От ще було радості!* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 169).

КАПТЕНАРМУС, а, ч., заст. Посадова особа в армії, що займалася зберіганням і видаванням харчів, одягу та зброї. *По обіді роту повели в лазню, де циркульник старанно постриг їх, а каптенармус видав нову білизну, мундири і шапки* (Тулуб, В степу., 1964, 198).

КАПТУР, каптурá, ч. 1. Те саме, що відлбога. *Дядько Яким був у довгому чорному кобеняку з каптуром, на-п'ятим на голову* (Юхвід, Оля, 1959, 139); — *Бувайте здоровенькі, бо мені ще на станцію треба, — промимрив він, нап'яв на голову каптура й пішов* (Чаб., Катюша, 1960, 112).

2. Те саме, що клобу́к. *Владика, не скинувши ні ряси, ні каптура, на ходу вчепив до пояса шаблюку, ..вибіг на вулицю* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 383).

3. Старовинний жіночий головний убір із круглим наголовком, затягнутим кольоровою тканиною. *Накла-дають [на голову молодій] каптур, як у других серпанок чи очіпок* (Сл. Гр.).

КАПТУРНИК, а, ч. Той, хто носить каптур (у 2 знач.); чернець. — *Його дочка вже вмерла, і старий прока-зував свої останні мислі тихому каптурникові, до-мініканцеві* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 418).

КАПТУРОК, рка, ч. Зменш. до каптур 1, 3. *Мав [батько] на руках рукавиці від тернів, а зверху козиний* *На голові мав каптурок* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 401).

КАПУСНИК, а, ч. 1. Город, поле, де посаджена ка-пуста. *По капусниках бігають діти і солодкі їдять ка-чани* (Сос., I, 1957, 205).

2. Гусінь капусниці.

КАП'УСНИЦЯ, і, ж. Метелик із жовтуватими білими крильцями й темними прожилками, гусінь якого з'їдає листя капусти.

КАПУСНЯК, у, ч. Страва, зварена переважно з квашеної капусти з додаванням інших продуктів. *Капусняки приготують з квашеної капусти* (Укр. страви, 1957, 100); *Любить мати варити і всілякі капусняки — з грибами й без грибів, з кашею і без каші, а про різні юшки й говорити не доводиться* (Гуц., З горіха... 1967, 151).

КАП'УСТА, и, ж. 1. Городня рослина родини хрестоцвітих, листя якої використовують для виготовлення різних страв. *Що там було товару, коней! Кавунів, динь, капусти, не сказати — возами, але горами!* (Н.-Лев., I, 1956, 58); *Бачить Дрозд, а доріжкою чоловік іде, бочку води везе капусту підливати* (Фр., IV, 1950, 61); *Капуста. Одна з основних овочевих культур* (Колг. енци., I, 1956, 529).

△ **Головчаста кап'уста** — сорт капусти, що має плід, схожий на голову; **З'яча кап'уста** див. **з'ячий**; **Морська кап'уста**: а) промислова назва великих бурих водоростей роду ламинарія, що вживаються для їжі й застосовуються в медицині. *Морська капуста, яка недавно з'явилася на нашому столі, багаті на білкові речовини водорості — це тільки перші кроки в освоєнні водних ланів* (Наука..., 7, 1968, 33); б) народна назва катрана морського — рослини родини хрестоцвітих; **Цвітня кап'уста** — сорт капусти, суцвіття якої вживається для їжі. *Вирощують кілька різновидностей капусти: білоголову, цвітню, червоноголову* (Колг. енци., I, 1956, 529).

2. Квашена (звичайно посічена) головка цієї рослини, що вживається як їжа. *Вбирали [троянці] січену капусту, Шатковану і огірки* (Котл., I, 1952, 167); *Увійшла москалиха, несучи в одній руці два хліби, а в другій здоровенну миску капусти...* (Мирний, I, 1949, 335); *Марко доповів, що на обід варена картопля.. і квашена капуста з олією* (Тют., Вир, 1964, 359).

◇ **Сікти (посікти) на кап'усту** — рубати (шаблею тощо) на шматки. *Один тільки [з супротивників] втік, а дев'ять на капусту посікли...* (Мирний, II, 1954, 131); *Крутояр своїм гострим мачете на капусту січе лани* (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 161).

3. Страва з посіченої й тушкованої головки цієї рослини. *Ув однім [горщику] борщ з яловичиною, у другім капуста з свининою* (Кв.-Осн., II, 1956, 236).

◇ **Горіх з кап'устою** — про що-небудь нерозбірливе, невпорядковане. *Словом — горіх з капустою, нічого не розбереш, що там діється. Кипить, мов в горщику* (Коцюб., III, 1956, 151); *Наздогад буряків [щоб далі кап'усти]* див. **наздогад**.

КАПУСТИНА, и, ж. 1. Одна головка капусти (у 1 знач.); качан капусти.

2. Листок капусти.

КАП'УСТИЦЯ, і, ж., діал. Капуста. *Ой чия то капустиця? Я її вирубаю* (Чуб., V, 1874, 36).

КАП'УСТИЩЕ, а, с. Місце, де росла капуста (у 1 знач.). *Вода покрив капустища й залле левади* (Ю. Янов., Мир, 1956, 103); *На не прибраному ще капустищі ясно вирізнялася кругла, лійкою, яма* (Коз., Листи..., 1967, 77).

КАПУСТКА, и, ж. Пестл. до кап'уста. *Пожувавши капустки, ..спитав [Оксен]: — Одного тебе викликають чи ще кого?* (Тют., Вир, 1964, 205); *Вже й борщику поїсть, капустки з свининою забажа, і вже часом і всміхнеться* (Кв.-Осн., II, 1956, 444).

КАП'УСТЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до кап'уста. *Висунув із-під стола низенький стільчик, вніс із сіней кіш, повний.. капустяного листя* (Фр., II, 1950, 187); *На ходу збирає [Ганна Денисівна] капустяне коріння* (Вишня,

I, 1956, 343); // Пригот. із капусти. *Капустяні котлети*.

◇ **Кап'устяна голова** див. **голова**.

2. Уживається як складова частина назв деяких шкідників. *Капустяна муха; Капустяна попелиця*.

КАПУСТЯНКА, и, ж. Те саме, що **вовчок** 2. *Найбільшій шкоди завдають посівам махорки.. капустянка, дротяник та озима совка* (Техн. культ., 1956, 348); *Проти капустянки варять зерна кукурудзи в розчині отрути.. Принаду розкидають надвечір і загортають бородами або сапками в ґрунт* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 36).

КАПУТ, невідм., ч., розм. Загибель, кінець. *Хоч би там не знати що, а вона [щука] мусить одному з них сьогодні зробити капут!* (Фр., III, 1950, 335); *Чим ми [футболісти] жили морально? Лише сподіванками на те, що загарбникам буде капут* (Ю. Янов., II, 1954, 22); // у знач. присудк. сл. *І хоч тяжко, але бачить, Що йому ось-ось капут* (Укр.. думи..., 1955, 509); *Він [фашист] підняв руки вгору, крикнув «Гітлер капут!»* (Смолич, Після війни, 1947, 8).

КАПУЦІН, а, ч. 1. Чернець католицького ордену, який носить плащ із гостроверхим каптуром (у 1 знач.). *І кого тільки тут не було: і католицькі ченці в сутанах різних кольорів — від червоного капуцина до довгобородого бенедиктинця в брунатній робі* (Тулуб. Людолови, I, 1957, 167).

2. Рід широконосих американських мавп із волоссям на голові у вигляді каптура (у 1 знач.). *Найбільш відомий серед усіх сапажу — капуцин* (Посібник з зоогеогр., 1956, 38).

КАПЦАН, а, ч., діал. Бідняк, злидар. *Були то.. капцани-міхонохи, міняйли, онучкарі* (Фр., X, 1951, 188); *Сам запрягся в роботу, неначе худобина, щоб не стати капцаном* (Стельмах, I, 1962, 568).

КАПЦІ, ів, мн. (одн. **капець**, пця, ч.). Легкі туфлі, переважно для хати. *Його одіж — то латка на латці.. На ногах із онуч старих капці* (Фр., XIII, 1954, 134); *А дід бабці купив капці, та короткі були, то втяв пальці* (Сл. Гр.); *Стара господиня мовчки ходила коло них, важко ступаючи набряклими ногами в капцях* (Кол., Терен., 1959, 50); // Вид легкого взуття на Сході. *Татари скидали капці, закачували штани й ставали до помочі* (Коцюб., I, 1955, 391).

КАПЧИК див. **капчики**.

КАПЧИКИ, ів, мн. (одн. **капчик**, а, ч.). Зменш. до **капці**. *На ній коротенька біла суkenочка і жовті нові капчики з помпонами, що я недавно купив їй* (Коцюб., I, 1955, 420); *Тремтячими руками Люба поправила на ніжках доньки жовтенські капчики* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 23).

КАПЧУРІ, ів, мн., діал. Плетені з вовни шкарпетки в гуцулів. — *Мені неня купили нову запаску.. і мережані капчурі* (Коцюб., II, 1955, 311); *Плетені капчурі мають широкі поперечні кольорові узорі* (Нар. тв. та етн., 1, 1970, 36).

КАПШУК, а, ч. 1. Гаман у формі торбинки, що затягується шнурочком. *Витяг [Саїб] з кишені капшук червінців і поклав на стіл* (Н.-Лев., IV, 1956, 22); [З о л о т н и ц ь к и й:] *Я дам тобі цей капшук, — в йому повно грошей* (Гр., II, 1963, 547); *Він повагом добув з кишені свій здоровенний капшук з тютюном* (Гончар, II, 1959, 176); * У порівн. *Найбільше мене непокоїли мої штани, які зовсім вигоріли на сонці й стали рудими, а на колінах відстовбурчувалися, як капшуки* (Донч., VI, 1957, 241).

2. перен., ірон., жарт. Про маленьку дитину, підлітка. — *Ах ти, капшук! як ти смієш дратуватись з свого начальства?* (Коцюб., II, 1955, 376).

3. *перев. мн., розм.* Набряки під очима або взагалі на обличчі. Слова у нього., здається, викочуються десь з-під поморщених капшуків підборіддя (Стельмах, Хліб., 1959, 199).

КАПШУКУВАТИЙ, а, е, розм. Із капшуками (у 3 знач.). Все те [зелень, ставки] призначалося комусь іншому, насамперед отій рудій відьмі з буряковим обличчям та капшукуватим підборіддям (Гончар, Таврія, 1952, 215).

КАПШУЧОК, чка, ч. 1. Зменш. до капшук. Галецька налала в кишені капшучок, витягла його й знайшла трохи грошей (Н.-Лев., IV, 1956, 349); — Ти — капшучок!.. А от лови-лови-лови мене! (Вовчок, I, 1955, 386); Два капшучки шкіри попід очима. Ось і вся людина на подушках (Вільде, На порозі, 1955, 202).

2. *рідко.* Те саме, що ковпачок 1; чохлик, накриття. Я перебирав запальнички, знімав і надівав капшучки, крутив коліщатка, чиркав кременем, пробував гніт (Смолич, IV, 1959, 297).

3. *розм., рідко.* Те саме, що кóкон; лялечка (у 2 знач.). Гарна, чорноока дівчина вивинулась з фередже, немов метелик із капшучка, і засміялась (Коцюб., II, 1955, 144).

КАПЮШОН, а, ч., *рідко.* Те саме, що відлòга; каптур (у 1 знач.). Виходить в плаці з капюшоном на голові і вуалі Грина (Коч., II, 1956, 515).

КАР, **КАР-КАР**, виг. Звуконаслідування, що означає крик ворони. Ворона сидить на дубі.. І каркає, каркає: — Кар!.. (Нех., Ми живемо., 1960, 44).

КА́РА, и, ж. 1. Суворе покарання, відплата за щонебудь. Еней з Сивиллою гляділи, Якії муки тут терпіли, Якая кара всім була (Котл., I, 1952, 134); Всякого ж іншого, хто б ослушався маминого наказу, не минала нудлива докора, а часом і сувора кара (Мирний, IV, 1955, 336); * У порівн. Карою народною вривалися загорілі степовики на білі буржуйські вілли (Гончар, Таврія., 1957, 373); // Катування. Мати скочила від плуга, стала між улоном і сином, готова за хлопця прийняти кару (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 18); // Страта. На другий день рано вони [батько з сином] їдуть на місце кари (Коцюб., III, 1956, 416).

Ка́ра на го́рло, заст. — страта.

◇ **[Чіста] ка́ра бо́жа** (госпо́дня) — уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь; горе, нещастя, напасть. — Се кара божя, ті діти! — вибухнула Маріора, збираючи розкидану по сінях посуду (Коцюб., I, 1955, 186); — Бачу, що справді ліпше вже тобі все розказати, а то ж се чиста кара божя! (Л. Укр., III, 1952, 659).

2. *діал.* Штраф. По трьох днях прийшов Гершкові наказ заплатити 2 корони кари за непослух (Мак., Вибр., 1956, 358).

КАРАБЕ́ЛЯ, і, ж., заст. Крива шабля. Біля боку моталася карабеля, обсаджена самоцвітами (Стор., I, 1957, 371); Шабля в повітрі зробила свистюче коло, викресала іскру, зустрівшись з карабелею Жолківського (Ле, Наливайко, 1957, 291).

КАРАБІ́Н, а, ч. Гвинтівка полегшеної ваги, з коротким дулом. Перед вікнами по вузькій, брукованій стежці ходив мовчки вартувий з карабіном на плечі (Фр., VI, 1951, 170); — Огонь! — скомандував Брянський. Ударили [бійці] з усіх автоматів і карабінів (Гончар, I, 1954, 106); * У порівн. Різно, наче карабін, клацнув замок... (Чорн., Визвол. земля, 1959, 86).

КАРАБІ́НЕР, а, ч. 1. заст. Озброєний карабіном вояк, що належав до особливої військової частини добірних стрільців в арміях країн Західної Європи та Росії до середини XIX ст. Бузькі й чорноморські козаки, підтримані карабінерами, розгромили турків і захопили табір (Добр., Очак. розмир, 1965, 383).

2. Жандарм в Італії. Та не змогла [мати] від куль карабінерів Порятувати первістка свого (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 4).

КАРАБІ́НЕРНИЙ, а, е, заст. Прикм. до карабінер 1. У 1796 р. Котляревський вступає на військову службу до Сіверського карабінерного полку (Іст. укр. літ., I, 1954, 151).

КАРАБІ́НКА, и, ж., розм. Те саме, що карабін. Зелений шум пливе над ними неначе маревом згадок, і карабінки за плечима хитає сумно коней крок (Сос., II, 1958, 411); Давно, давно минули ті часи, коли він стріляв по ворогові навгадки, не цілячись, висунувши саму карабінку на бруствер (Гончар, I, 1954, 139).

КАРАБІ́ННИЙ, а, е. Прикм. до карабін. Стратіон прийняв нас за ворожих вершників, інакше б не був такий обережний, не тримався б од нас на відстані карабінного пострілу (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 23).

КАРАВА́Н, у, ч. 1. Валка в'ючних тварин (верблюдів, мулів, ослів), що перевозять пустелею, степом вантажі та людей. Коли так згодом надходить якийсь караван. Ревуть верблюди, летить хмара піску, мотаються горби верблужі (Коцюб., II, 1955, 151); Тихо Нігер котивсь по піску.. Каравани спускалися з гір, і дзвенів їх брязкучий убір (Граб., I, 1959, 473); По Сахарі плінуть каравани (Рильський, I, 1960, 175); // перен. Низка людей, тварин або предметів, що рухаються. Так линути малим караваном у вирій запізнені птиці (Л. Укр., I, 1951, 309); * У порівн. Хмари котилися одна за одною, одна за одною безконечним караваном (Хотк., II, 1966, 222); Лодженко взагалі був приголомшений видовищем. Караваном ішли люди в гори (Ле, Міжгір'я, 1953, 148).

2. Кілька кораблів або плотів і т. ін., що пливуть один за одним. [О л ь г а:] То ми за полярним кругом попереджаємо про бурі і шторми каравани кораблів... (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 25); Біля мосту збилися каравани плотів (Десняк, Опов., 1951, 30).

3. заст. Гуральня, винниця. Старший [син] збудував караван і жене таку горілку, що люди зо всіх слобід ідуть до його купувати (Стор., I, 1957, 30); А прокинули [проклали] чугунку, Закипів її казан; Примостилися до тебе [до лісу] І сахарня, й караван (Щог., Поезії, 1958, 315).

КАРАВА́ННИЙ, а, е. Прикм. до караван 1, 2. Караванна торгівля; // Такий, по якому проходять каравани. Караванний шлях.

КАРАВА́ННИК, а, ч. Той, хто супроводжує, обслуговує караван (у 1 знач.). Потім подали чай, в який додавали не менш як по півсклянки ямайського рому, купленого ще влітку в бухарських караванників (Тулуб, В степу., 1964, 220).

КАРАВА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до караван 1, 2. Караванова торгівля; // Такий, по якому проходять каравани. Каравановий шлях.

КАРАВА́Н-САРА́Й, я, ч. На шляхах і в місцях Близького Сходу, Середньої Азії, Закавказзя — заїзд для караванів (у 1 знач.). У Кафі брат його мав каравансарай (Тулуб, Людолови, I, 1957, 184).

КАРАВЕ́ЛА, и, ж. Старовинний вітрильний корабель із трьома або чотирма щоглами, на якому іспанці й португальці робили морські подорожі. Мене.. обіймає таке почуття, яке, мабуть, обіймало в давнину мореплавців, коли вони вирушали на своїх каравелах в невідомий їм океан (Гончар, Маша., 1959, 26); // поет. Взагалі про корабель. Каравели стоять у порту (Рибак, На світанку, 1940, 70).

КАРАГА́Ч а, ч. (*Ulmus L.*). Південне листяне дерево родини в'язових; берест. Старезні карагачі й дуби напинали над ними свої велетенські намети (Тулуб, В степу., 1964, 115); В столярно-будівельній практи-

ці використовуються також і листяні породи: дуб, ясен, карагач, бук (Стол.-буд. справа, 1957, 40).

КАРАГАЧЕВИЙ, а, е. Прикм. до карагач. *Карагачевий ліс.*

КАРАДРИНА, и, ж. (*Larhugta exigua* Н б.). Нічний метелик родини совок, гусінь якого завдає шкоди сільському господарству. *Буряки пошкоджуються багатьма видами листогризух совок, серед яких найбільш небезпечні капустяна.. та карадринна (помідорна совка) (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 176).*

КАРАЇМ див. караїми.

КАРАЇМИ, ів, мн. (одн. караїм, а, ч.; караїмка, и, ж.). Народність, що невеликими групами живе в УРСР та Литовській РСР і розмовляє мовою, яка належить до тюркської сім'ї мов. *Я тепер зовсім сама посеред караїмів, татар (Л. Укр., V, 1956, 60); Ховаються в них [плантаціях] білі хатинки вільновідпущених і пишні садиби євреїв та караїмів (Тулуб, Людолови, I, 1957, 414).*

КАРАЇМКА див. караїми.

КАРАЇМСЬКИЙ, а, е. Прикм. до караїми. *Караїмська мова.*

КАРАКАЛПАК див. каракалпаки.

КАРАКАЛПАКИ, ів, мн. (одн. каракалпак, а, ч.; каракалпачка, и, ж.). Корінне населення Каракалпаської АРСР, що розмовляє мовою, яка належить до тюркської сім'ї мов. *До тюрків також належать осілі в основному після приєднання до Росії, а значною мірою уже в радянський час туркмени, киргизи, каракалпаки (Ек. геогр. СРСР, 1957, 363); Берег тут був пустельний, але вдалині вночі ледве помітно блищали вогниці — то були стійбища каракалпаків (Тулуб, В степу.., 1964, 402).*

КАРАКАЛПАЧКА див. каракалпаки.

КАРАКАЛПАЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до каракалпаки. *Каракалпачка мова.*

КАРАКАТИ, ів, мн., діал. Короткі чоботи. *Присадкуватий і жилавий, він стояв.. в зеленому галіфе й рудохалевих каракатах (Смолич, День.., 1950, 241).*

КАРАКАТИЙ, а, е. 1. Сукуватий, із наростами; кострубатий, кордубатий, корчуватий (про дерева). *Каракатий дуб; Каракатий в'яз; // Кривий. Караката береза.*

2. перен. Незугарний на вигляд, кривоногий (про людину). — *А ти що за один будеш? — високий каракатий бандит, граючись куцем втинком, впритул підійшов до Варчука (Стельмах, II, 1962, 180).*

КАРАКАТИЦЯ, і, ж. 1. Морський головоногий молюск, що має короткі щупальця й чорний мішок із фарбувальною речовиною — сепією. *За кількістю щупальців розрізняють восьминогих (спрути) і десятиногих (кальмари, каракатиці) головоногих молюсків (Наука.., 2, 1958, 23).*

2. перен., зневажл. Про незграбну, нековирну, коротконогу чи кривоногу людину.

КАРАКУВАТИЙ, а, е. Те саме, що каракатий. *Тут кінець ріденького, занедбаного садка, далі пішли чагарники, каракуватий березнячок (Кол., На фронті.., 1959, 11).*

КАРАКУЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до каракуль; дрібно-смушевий. *Каракулеве вівчарство; // Зробл. з каракуля (у 1 знач.). В брамі кам'яниці показала її постать, у чорнім зимовім пальті.. і з чорною каракулевою муфтою на правій руці (Фр., VI, 1951, 264); Вона стояла — висока, струнка, в чорному пальті з маленьким каракулевым комірцем (Смолич, Світанок.., 1953, 329); Каракулева шуба.*

КАРАКУЛІВНИЦТВО, а, с. Розведення каракульських овець. *Середня Азія.. є основним у Радянському*

Союзі районом рисосіяння, каракулівництва і шовківництва (Ек. геогр. СРСР, 1957, 367).

КАРАКУЛЬ, я, ч. 1. Цінне хутро зі шкури ягнят каракульських овець, що має коротку покручену вовну, чорного або сірого кольору. *На ній було елегантне пальто з сірого каракуля (Трубл., III, 1956, 241); Чорний каракуль.*

Штучний каракуль — тканина із синтетичного волокна з покрученим ворсом, схожа на каракуль. *Довгий шлях проходять тонкі шовковисті нитки віскозного волокна, поки стануть тугими кільцями штучного каракуля (Наука.., 1, 1955, 9).*

2. Назва породи овець, із шкурок ягнят яких виробляють це хутро. *Волосся в нього було каштанове, густе, покручене у дрібні кільця, як шерсть каракуля (Руд., Вітер.., 1958, 104).*

КАРАКУЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до каракуль 2. *З овечої вовни виробляють високоякісні тканини, .. із смушків каракульських і сокільських ягнят — шапки, коміри, пальта тощо (Колг. енци., I, 1956, 198); Каракульський смушок.*

Каракульська вівця — порода грубововнових товстохвостих овець смушково-молочного напрямку.

КАРАКУЛЬЧА, і, с. Цінне хутро з недоношених ягнят каракульських овець.

КАРАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для покарання, придушення. *Каральний загін спалив село до пня (Ю. Янов., Мир, 1956, 148); З царициної згоди Каховський спорядив проти турбаївців каральну експедицію (Гончар, Таврія, 1952, 197).*

КАРАЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто карає когось за злочин, провину.

2. Учасник карального загону, каральної експедиції. *Груди його пекла ненависть до каральників, що вже піднімали гвинтівки (Скл., Карпати, II, 1954, 343); А в селах пожежі без краю цвіли, а в селах каральники і шомполи (Сос., I, 1957, 451).*

КАРАМБЛЬ, я, ч. У більярдній грі — влучання однієї кулі в другу рикошетом від третьої.

КАРАМЕЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до карамель. *Карамелеве виробництво.*

КАРАМЕЛІЗАЦІЯ, і, ж., спец. Розпад цукрів з утворенням темнозабарвлених продуктів. *Карамелізація лактози та фруктози.*

КАРАМЕЛЬ, і, ж. 1. збірн. Сорт твердих цукерок, які виготовляють із цукру та патоки з додаванням ароматних і фарбувальних речовин. *Після штампуння й охолодження готова карамель надходить на швидкодіючі загортальні автомати (Наука.., 1, 1955, 14).*

2. спец. Палений цукор, що вживається для фарбування кондитерських виробів.

КАРАМЕЛЬКА, и, ж. Одна цукерка карамелі (у 1 знач.). *Там лежали тягучки, вафельні трубочки, купа кислих карамельок (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. С. Масляка, 1958, 476).*

КАРАМЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до карамель. *У вакуум-апараті карамельна маса вариться й згущується (Наука.., 1, 1955, 14).*

КАРАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до карати. *До осіб, взятих на поруки, не завжди висувують належні вимоги, і вони, відчуваючи свою безвідповідальність і безкарність, .. роблять антигромадські вчинки, в тому числі й карані в кримінальному порядку (Ком. Укр., 1, 1966, 36); [С у д:] Я тебе питаюся, чи ти був караний, то значить чи ти сидів у арешті? (Март., Тв., 1954, 90); — Грішниця я, — буркотіла стара. — Велика грішниця. Вже карана й перекарана: і богом, і чортом (Бані, На.. дорозі, 1967, 225).*

2. у знач. прикм. Якого треба карати, який підлягає покаранню.

КАРА́НІСТЬ, ності, ж. Стан за знач. **ка́раний** 2; допустимість, застосовність покарання.

КАРА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **кара́ти**.

КАРАНТИ́Н, у, ч. 1. Ізоляція на певний час осіб, хворих на заразну хворобу, або тих, хто мав контакт із такими хворими; адміністративні та медико-санітарні заходи для припинення заразної хвороби. Ми мусили 1½ місяці тримати карантин після заразливої хвороби (Л. Укр., V, 1956, 297); Після 40 днів ізолюваних, якщо вони виявилися здоровими, випускали з ізолятора. Ці заходи дістали назву карантин (від французького слова «карант», що значить сорок) (Підручник дезинф., 1953, 60); Того року [1849] холера лютувала по всій Росії, а потім з'явилася й завезена з Індії бубонна чума. Скрізь встановили карантин, з зараженої місцевості не приймали посилок, а листи обкурювали сіркою (Тулуб, В степу., 1964, 299); // Адміністративно-ветеринарні заходи, щоб не допустити виникнення й поширення заразних хвороб свійських тварин. Карантин рогатої худоби.

2. Санітарний пункт для огляду, перевірки осіб, тварин, плодів, товарів, транспорту тощо, які прибувають із місцевості, де поширена епідемія. Тримати в карантині; // Приміщення для тимчасової ізоляції заразно-хворих людей і тварин. За півкілометра від ферми споруджується ще один свинарник-карантин (Веч. Київ, 11.IX 1957, 1).

КАРАНТИ́ННИЙ, а, е. 1. Стос. до карантину (у 1 знач.), пов'язаний з ним. Щоб якнайдовше вберегти.. куці від зараження, треба застосовувати карантинні й агрономічні заходи (Наука., 2, 1957, 22); Карантинний строк; Карантинне посвідчення; // Який вимагає застосування карантину.

2. Прикм. до **каранти́н** 2. Далеко-далеко на ріжку в карантинній пристані тихо повертався ліхтар на маяку (Н.-Лев., V, 1966, 141).

КАРАНТИ́НУВАННЯ, я, с. Уживання карантинних заходів; застосування карантину. Тварин і птицю, які надходять у господарство, піддають профілактичному карантинуванню (Профіл. захвор., 1955, 29).

КАРА́ПУЗ, а, ч., жарт. Про маленького хлопчика; маля. Коли який-небудь найтихіший карапуз, утерши рукавом носа, брався до сусідового чуба, вона [Галя] тільки вичитувала винуватому наставлення (Вас., I, 1959, 118); Виманений окрайцем, з печі на лежанку спустився, нарешті, сам Василько, білоголовий, лобатий карапуз (Гончар, II, 1959, 141).

КАРА́ПУЗИК, а, ч., жарт. Зменш.-пестл. до **карапу́з**. Підріс і Дениско. Був самий найменшенький. Такий карапузик утішненький (Тесл., Вибр., 1950, 69).

КАРА́СИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **кара́сь**. Як тільки зробиться темненько, Лисиці й шле [Щука] то щупачка, То сотеньку карасиків живеньких, Або линів гарненьких... (Гл., Вибр., 1951, 43); [М а л о ш т а н:] Та ось... (Показує відерце). На борщ.. Десять карасиків піймав (Мик., I, 1957, 56).

КАРА́СЯ, яти, с. Мальок карася; молодий карась.

КАРА́СЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **кара́сь**. Батько, було, витре вуса, підморгне Тадикові.— Ану, сину, похрумай карасячого хвоста, щоб за тобою багаті наречені бігали (Тют., Вир, 1964, 421); Карасяча ікра.

КАРА́СЬ, я, ч. Невелика прісноводна риба родини корошових мідно-червоного або сріблястого кольору. На те щука в морі, щоб карась не дрімав (Номис, 1864, № 5857); Почуваю себе добре, хоч вчорашній обід був для мене незвичайним: сардини, балик, мариновані карасі (Коцюб., III, 1956, 309); Карась водиться в озерах, став-

ках і в інших водоймах з повільно текучою або стоячою водою (Укр. страви, 1957, 122); * У порівн. І миттю осідлавши рака, Схвативсь [Нептун] на його, мов бурлака, І вирнув з моря, як карась (Котл., I, 1952, 68).

КАРА́Т, а, ч., спец. Міра ваги коштовного каменю, що дорівнює 0,2 грама. Перстень з брильянтом у три чверті карата. Його уважно розглядає старий білоцерківський ювелір (Дмит., Розлука, 1947, 137); На найбільшій в алмазному краї (Якутська АРСР) збагачувальній фабриці № 3 виявлено алмаз вагою 166 каратів (33,2 грама) (Рад. Укр., 6.II 1968, 1).

КАРА́ТЕЛЬ, я, ч. Те саме, що **кара́льник**. [Л ю б о в:] Ідіть, ідіть в свій рай, не грайте ролі архангела-карателя! (Л. Укр., II, 1951, 75); Каратели ганялись по вулицях і городах за жінками, однімали дітей і кидали в огонь палаючих хат (Довж., Зач. Десна, 1957, 487).

КАРА́ТИ, аю, асш, недок., перех. 1. Завдавати карі, накладати кару, покарання за що-небудь. — Не буду вас карать громами; По п'ятах виб'ю чубуками, Олимп заставлю вимітати (Котл., I, 1952, 249); [Т а н к і с т:] І ворогів наших ми каратимемо вже всі разом, всією нашою зброєю, всією силою (Собко, П'єси, 1958, 60).

2. Завдавати мук, тортур; мучити. Споконвіку Прометей Там орел карає, Що день божий довбе ребра Й серце розбиває (Шевч., I, 1951, 325); [П а в л о:] Тоді будеш знати, Як будуть карати, І на руки, і на ноги Диби набивати... (Кроп., II, 1958, 391); Ідучи мимо блідої тремтячої Марусі, говорив [Марусяк] крізь зуби: — Ой, і буду ж тє [тебе] бити, буду тє карати. Коси буду вимикати (Хотк., II, 1966, 211); У городі Немирові шляхтичі стояли, У городі Немирові козаків карали (Шпорта, Вибр., 1959, 316).

КАРА́ТИСЯ, аюся, асшся, недок. 1. Зазнавати моральних страждань; мучитися. О думи мої! о славо злая! За тебе марно я в чужому краю Караюсь, мучуся... але не каюсь!.. (Шевч., II, 1953, 32); Тільки один Чіпка не лягає: ходить, нудиться, карається... (Мирний, I, 1949, 391); Тож і Мамай, художник, створивши Однокрила, карався й каявся (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 102).

2. Пас. до **кара́ти** 1. — Його приписи регулювали моє життя так, як накручений годинник. Найменше переступлення тих приписів каралось остро (Фр., I, 1955, 345); Сваюля й беззаконня суперечать самій суті радянської соціалістичної демократії й караються як найтяжчий злочин (Рад. суд охороняє права., 1954, 15).

КАРА́УЛ, у, ч., розм. 1. Те саме, що **ва́рта** 1; сторожа, чати. Копають день, копають два, На третій насили Докопалися до муру Та трохи спочили. Поставили караули (Шевч., I, 1951, 306); Начальник караулу схоплюється, побачивши офіцера (Ю. Янов., IV, 1959, 231).

2. у знач. виг. Гвалт, пробі; рятуйте. В шибку брязнув дід Кузьма: — Караул! Труби нема! (С. Ол., Вибр., 1959, 292).

КАРА́УЛИТИ, лю, лиш, недок., перех. і неперех., розм. Те саме, що **вартувати** 1; чатувати.

КАРА́УЛЬНИЙ, а, е, розм. Прикм. до **карау́л** 1; вартовий (у 1 знач.). Дебелий рудовусий солдат.. виявився людиною надто вже відданою суворим правилам караульної служби (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 138); // у знач. ім. **карау́льний**, ного, ч. Вартовий. Караульні не підпускають Івги й близько (Кв.-Осн., II, 1956, 265).

КАРА́УЛЬНЯ, і, ж., розм. Вартівня.

КАРА́ФА, и, ж. Те саме, що **графі́н**. На карафі з водою грає пучечок зеленого світла (Мик., I, 1957, 148); Яків Костюченко підійшов до столу президії, налив

у склянку води з карафи і не кваплячись випив (Ткач, Черг. завдання, 1951, 114).

КАРА́ФКА, и, ж. Зменш. до кара́фа. Йон приніс карафку білого вина (Коцюб., I, 1955, 274); Стара хвацько вибиває корок з пляшки, переливає горілку до карафки (Ю. Янов., IV, 1959, 148).

КАРА́ФОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кара́фка. На ньому [столі] вже стояла карафочка з вишнівкою (М. Ол., Чуєш., 1959, 4).

КАРАЧА́ІВЕЦЬ див. карача́ївці.

КАРАЧА́ІВКА див. карача́ївці.

КАРАЧА́ІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до карача́ївці.

КАРАЧА́ІВЦІ, ів, мн. (одн. карача́ївець, вця, ч.; карача́ївка, и, ж.). Народність, що проживає переважно в Карачаєво-Черкеській автономній області РРФСР.

КАРА́ЧКИ див. каря́чки.

КАРАЧКУВА́ТИЙ див. карячкува́тий.

КАРА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до кара́ти. Один з гнізда панів Туркулів зумів-таки втекти з-під караючої сокири смерда (Кол., Терен., 1959, 77).

КАРБ, у, ч. 1. Виїмка, рівчик, вирізьблені або витиснуті спеціальним знаряддям на поверхні чого-небудь; зарубка, рубець. Глибоко карбами грані [келиха] обводив [ювелір], Паростки й листя по стінках виводив (Щог., Поезії, 1958, 205); На кожній палиці видно було більші або менші карби, один попри один (Фр., V, 1951, 311); * Образно. Миттю стерлись на обличчі глибокі карби (Гур., Новели, 1951, 15); // Знак, позначка, тавро. Шкорпил збирав епіграфічний матеріал, який до нього був майже не досліджений, зокрема керамічні написи — карби на ручках та шийках амфор (Вітч., 11, 1968, 216); — Повезли мене ще кудись, продали ще одному хазяїну, ще й поставили печаткою на руку вічний карб, щоб не тікала вдруге (Ю. Янов., I, 1954, 82).

2. Палиця, на якій зроблені позначки для рахунку, для лічби; бирка (див. бі́рка² 1).

Затя́ти карб див. зати́нати.

◇ **Ста́вити (кла́сти і т. ін.) кому на карб** що — звинувачувати кого-небудь у чомусь. Все, що траплялося в місті, клалося нам на карб (Ю. Янов., II, 1958, 251); Можна б і не ставити авторові на карб ті чи інші стилістичні невірності, коли знаходиш у його першій збірці свіжі думки, яскраві образи (Вітч., 9, 1963, 219).

3. перен. Слід, спогад минулого, пережитого. Сам маючи чисте серце, де жодна дівчина чи жінка не залишила глибокого карбу, він і Марту вважав такою ж (Собко, Срібний корабель, 1961, 131).

КАРБА́Ч, а, ч., заст. Батіг (у 1 знач.), канчук. Козак добре дбає.., Карбачем по спині зати́нає (Укр. думи., 1955, 21); — Візьми доброго цінка або карбач і покажеш, що ліньки ні до чого доброго не призведуть (Ле, Міжгір'я, 1953, 152).

КАРБІ́ВКА, и, ж. 1. тільки одн. Карбований, різьблений орнамент, зображення. [О ч е р е т:] Яка чудова карбі́вка, напис, візерунок (Коч., II, 1956, 433); Переві́рив на голос сопілку, ..карбі́вкою чорною вкрити... (Перв., Солд. пісні, 1946, 172).

2. Інструмент, яким карбують; штемпель для карбування.

КАРБІ́ВНИЧИЙ, чого, ч., заст. Лісник. Вийшов з хати карбі́вничий, Щоб ліс оглядіти (Шевч., I, 1951, 42); Метушиться в хаті.. Рудий карбі́вничого син (Л. Укр., IV, 1954, 95).

КАРБІ́Д, у, ч., хім. Речовина, що утворюється внаслідок сполучення металу або металоїду з вуглецем. При високих температурах вуглець вступає в реакції сполучення з багатьма металами, утворюючи так звані карбіди металів (Хімія, 9, 1956, 109); Від грюкотіння

та задушливого повітря, насиченого фарбами, мастилом, карбідом, зовсім чманіє у голові і рябіє в очах (Баш, На.. дорозі, 1967, 133).

КАРБІ́ДКА, и, ж., розм. Те саме, що Карбі́дна ла́мпа (див. карбі́дний). Деся у дальньому куточку тьмяно.., ніби неживим вогнем, поблискувала карбі́дка (Ткач, Плем'я.., 1961, 109); Вгорі, на стежці, ..миготіли запалені карбі́дки шахтарів (Гур., Наша молодість, 1949, 45).

КАРБІ́ДНИЙ, а, е, хім. Прикм. до карбі́д. Карбі́дний цех.

△ **Карбі́дна ла́мпа** — те саме, що Карбі́дова ла́мпа (див. карбі́довий). Любив [Гречкун] після важкого бою, ..при світлі карбі́дної лампи читати Шевченка або Гоголя (Ю. Бедзін, Полки.., 1959, 96).

КАРБІ́ДОВИЙ, а, е, хім. Прикм. до карбі́д. Карбі́довий запах.

△ **Карбі́дова ла́мпа** — лампа, у якій як пальне використовують ацетилен, що утворюється внаслідок дії води на карбід кальцію. В залізрудних шахтах немає, як у вугільних, небезпечного газу, і тому.. шахтарі можуть.. брати у вибої карбі́дові лампи (Панч, В дорозі, 1959, 259).

КАРБІ́Ж, бежа́, ч., заст. Бирка (див. бі́рка² 1). З-за сволюка визи́рає псалтир у письменного, а в неписьменного — карбі́ж, гребінь та днище (Барв., Опов., 1902, 122).

КАРБОВА́НЕЦЬ, нця, ч. 1. Назва грошової одиниці в дореволюційній Україні та УРСР, що дорівнює 100 копійкам.

2. Грошовий знак і монета, що мають таку саму вартість. Нема грошей — розміняй карбованця (Укр. присл., 1955, 318); Громада обрала головою одного багатого чоловіка й поклала йому плату на рік двісті карбованців (Н.-Лев., II, 1956, 259); Коли я лягав спати, мати сказала: — Отам на вікні карбованець, візьми (Сміл., Сашко, 1957, 46).

◇ **До́вгий карбо́ванець** див. до́вгий; Карбо́ванці бряжча́ть див. бряжча́ти.

КАРБОВА́НИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до карбува́ти. * Образно. Дві гарячі сльози викотилось з його старих очей і розлилося на карбованому старістю та негодами виду (Мирний, I, 1949, 158); Гострі, наче з каменю карбовані, риси [обличчя] додавали Аркадієві як чоловікові мужності, а Катерину як жінку спотворювали (Вільде, Сестри.., 1958, 16).

2. у знач. прикм. Покритий карбами (у 1 знач.), різьбою. — Адже ж у нас є ще карбовані палиці (Фр., V, 1951, 450); Бульба добивав посуд — сулії, пляшки зеленого та синього скла, карбовані срібні кубки і турецькі чарки (Довж., I, 1958, 220).

3. у знач. прикм. Зроблений способом карбування. Горбоносе, застигле обличчя старого.. нагадувало карбованого орла з старовинної монети (Гончар, III, 1959, 246); * Образно. У Георгі шорстке сиве волосся, строгий, карбований вираз обличчя (Чаб., Балкан. весна, 1960, 57).

4. у знач. прикм., перен. Чіткий, розмірений. Карбованим кроком ідуть моряки (Рад. Укр., 5.V 1959, 2); Деся там, далеко, гірко жалілася скрипка, і карбовані акорди рояля ясно відтіняли її пекущий біль (Собко, Звич. життя, 1957, 229); Затамувавши подих, слухав зал карбовані слова (Вітч., 3, 1963, 168).

5. у знач. прикм., заст. Розітнутий, порізаний па частини. Карбований труп.

КАРБОВА́НІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. карбо́ваний 4. Чіткість строфічної побудови, ..карбованість музичної фрази.. — такі основні риси революційних пісень (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 33).

КАРБОВАНО. Присл. до карбований 4. Хай пливуть карбовано хвилини, і життя одмірює мотор (Сос., I, 1957, 339).

КАРБОВАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до карбівання. — Ми щоразу де карбованчика заробимо., то й одішлемо (Барв., Опов., 1902, 499); — Ну, давай ще хоч карбованчика... як заходжуватись, то заходжуватись... (Вовчок, VI, 1956, 290).

КАРБОЛКА, и, ж., розм. Те саме, що Карболова кислота (див. карболовий). В кутку біля Валерика сидів, розпускаючи запах карболки, ветлікар Кундзюба (Гончар, Таврія, 1952, 253); Облуплені камінні сходи ведуть її у вогкий передпокій, де густо завис дух йодоформу й карболки (Стельмах, II, 1962, 252).

КАРБОЛОВИЙ, а, е. Який містить карболову кислоту. Карболове мило.

Карболова кислота — отруйна рідина з гострим характерним запахом, що вживається для дезинфекції. Із хімічних дезинфекційних засобів найбільш уживані карболова кислота, лізол, креозол (Шк. гігієна, 1954, 300).

КАРБОН, у, ч., геол. Скорочена назва кам'яновугільного періоду й кам'яновугільної системи. Вуглевмісні відклади [кам'яновугільного періоду палеозойської ери] здебільшого мають численні рештки рослин, на підставі яких можна припускати, що за карбону клімат був вологий і теплий (Курс заг. геол., 1947, 265).

КАРБОНАР, а, ч. Член таємного товариства, заснованого на початку XIX ст. в Італії для боротьби проти іноземного панування, за об'єднання італійських земель в одну державу, а у Франції — для усунення з престолу династії Бурбонів. Італійські карбонари.

КАРБОНАРІЙ, я, ч. Те саме, що карбонар.

КАРБОНАТ, у, ч. 1. хім. Сіль вугільної кислоти (сода, поташ і т. ін.). Карбонат натрію., або сода, є одним з найголовніших продуктів основної хімічної промисловості (Заг. хімія, 1955, 392); Карбонат натрію являє собою білий порошок, добре розчинний у воді (Хімія, 9, 1956, 121).

2. геол. Назва мінералів, що є вуглекислими сполуками різних металів. Карбонати — це найбільш поширений мінерал зони вивітрювання (Курс заг. геол., 1947, 75).

3. спец. Чорний алмаз дрібнозернистої будови.

КАРБОНАТНИЙ, а, е, спец. Який містить карбонат. Багаторічний люпин дає добрі наслідки й на карбонатних ґрунтах (Картопля, 1957, 64).

КАРБОНІЗАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Признач. для карбонізації. Карбонізаційна сушарка.

КАРБОНІЗАЦІЯ, і, ж., спец. 1. Насичення якої-небудь рідини вуглекислим газом.

2. Спосіб зміцнення будівельних матеріалів, що містять вапно, шляхом обробки їх вуглекислим газом.

КАРБОНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Піддавати що-небудь карбонізації.

КАРБОРУНД, у, ч., спец. Дуже тверда кристалічна речовина, сполука вуглецю з кремнієм, що використовується для шліфування сталевих виробів, каміння й для виготовлення вогнетривких матеріалів. Чистий карборунд — безбарвна кристалічна речовина (питома вага 3,2), яка за міцністю наближається до алмазу (Заг. хімія, 1955, 443); Карборунд витримує надтвердий сплав (Донч., II, 1956, 177).

КАРБОРУНДОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до карборунд. Карборундовий камінь; // Зробл. з карборунду. Довго шліфував Провора деталь на карборундовому крузі (Донч., III, 1956, 415).

КАРБУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для карбування. Дрібно вистукує карбувальний молоток, голосно дзвє-

нить метал (Веч. Київ, 30.XI 1968, 4); Карбувальний прес.

КАРБУВАЛЬНИК, а, ч. Майстер, що карбує, виготовляє карбовані речі. У 1935 році тут [у Вишгороді] було розкопано майстерню карбувальника, в якій відкрито листи міді та інструменти (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 421); Бригада карбувальників по мармуру працює над меморіальними дошками (Веч. Київ, 16.X 1957, 3).

КАРБУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. карбувати. Техніка карбування та інкрустації використовувалася для оздоблення зброї та військового спорядження (Нар. тв. та етн., 1, 1969, 73); Нині Ленінградський монетний двір є унікальним у країні підприємством, де поряд з карбуванням металевих монет успішно розвивається такий складний і цікавий вид мистецтва, як модельєрне (Наука., 12, 1960, 9).

2. Те, що вирізьблене на чому-небудь; карбований орнамент, зображення. Нелі гідко пригублюватись до келиха, обкладеного ззовні почорнілим карбуванням (Вільде, Сестри., 1958, 363); Ковані вироби часто оздоблювали карбуванням, що його наносили на поверхню предмета (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 419); Сповнені гумору карбування.. «Біля джерела» і «Продавець кераміки» (Вітч., 5, 1969, 224).

КАРБУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Робити зарубку, позначку на чому-небудь; // Карбами позначати що-небудь для обліку, запам'ятання. Данило Хронь тільки те й робив, що карбував на своїй палиці гріхи панські (Кучер, Пов. і опов., 1949, 17).

◇ Карбувати в своїй пам'яті що — добре запам'ятувати. Це були очі людини, якій треба і яка вмів все бачити й помічати, все карбувати в своїй пам'яті, очі розвідниці (Жур., Опов., 1956, 244).

2. Вирізьблювати що-небудь на металі, камені тощо. Кажуть, люди жили табунами, Спали покотом в млі печер.. Говорили, що знали і вміли, Не таїли своїх думок, А на брилах поети невміло За рядком карбували рядок (Сим., Земне тяжіння, 1964, 30); // Виробляти металеві предмети витискуванням; вибивати (у 10 знач.). В кінці X — на початку XI ст. в Київській Русі стали карбувати монету (Іст. УРСР, I, 1953, 68); Карали всіх, хто потаємно карбував ті мідяки (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 516).

3. перен. Чітко, розмірено відбивати (крок і т. ін.). У коридорі вартувий у тишині карбує кроки (Сос., II, 1947, 31); // Чітко, роздільно вимовляти. — Що таке війна, я знаю. Мабуть, не гірше, ніж ти, — карбуючи кожне коротке речення, заговорила Галина (Коп., Земля., 1957, 122); — Коли хочете знати точно, — карбуючи кожне слово, цілком переконано відповів Зуб, — я дав би час провести ще один дослід (Собко, Справа., 1959, 123).

4. техн. Обробляти тиском краї заклепкових швів і нещільних з'єднань у металевих виробах, щоб закрити щілини й зробити чистою, гладкою поверхню цих виробів. Котельники карбували рубці і клепали заклепки (Донч., III, 1956, 413).

5. заст. Розтинати, різати на частини. Язичники так не лютували проти християн, як у ту годину шляхта знущалась, мордувала і карбувала своїх братів (Стор., I, 1957, 163); // Робити розтин трупа. На другий день лікар її карбував, — каже: вмерла (Сл. Гр.).

КАРБУВАТИСЯ, ується, недок. 1. у сполуч. зі сл. п а м' я т ь, с в і д о м і с т ь і т. ін. Добре запам'ятуватися. Молодій людині, особливо в перші роки юності, все не просто запам'ятовується, а карбується в пам'яті, як зарубка на чабанській герлизі (Ле, Право., 1957, 13); // у сполуч. зі сл. д у ш а, с е р ц е. Залишати

слід у душі, серці. Діти все прощалися й не могли розлучитися.. І Прісине серце солодко щемить, перший біль розстання карбується на душі (Ю. Янов., Мир, 1956, 161).

2. Пас. до карбувати 1, 2. Медальйони карбувалися не тільки центральними монетними дворами, але й у деяких провінціальних центрах (Археол., VIII, 1953, 46).

КАРБУНКУЛ ¹, а, ч., мед. Гнійне запалення глибоких шарів шкіри й підшкірної клітковини; скупчення на невеличкій ділянці шкіри кількох фурункулів. Мікробіологи одержали новий антибіотик — актиноміцин «К» проти сибірки й емфізематозного карбункула (Наука., 12, 1956, 33); Від його [тарантула] укусу нога розпухла, і на стопі наливався кров'ю і гноєм величезний карбункул (Тулуб, Людолови, I, 1957, 181).

КАРБУНКУЛ ², у, ч., заст. Коштовний камінь — червоний гранат. Перстень із карбункулом; * У порівн. Серед буйного ягідника блищали, наче карбункули та рубіни, суніці (Оп., Іду., 1958, 28).

КАРБУНКУЛЬОЗНИЙ, а, е, мед. Прикм. до карбункул ¹.

КАРБЮРАТОР, а, ч., спец. Пристрій, у якому з рідкого палива (бензину, спирту тощо) й повітря утворюється пальна суміш, що надходить до циліндрів двигуна внутрішнього згоряння. При роботі двигуна в його циліндри подається горюча суміш палива з повітрям. Ця суміш утворюється в спеціальному пристрої, який називається карбюратором (Автомоб., 1957, 21); Механізатор хотів потамувати сміх, що вибухав йому в горлі короткими спалахами, як тріск у зіпсованому карбюраторі, але не міг (Добр., Тече річка., 1961, 235).

КАРБЮРАТОРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до карбюратор. — І я.. за профілактику. А з ким.. мені той догляд було проводити? Ось із цими? Та вони карбюраторної трубки самі не прочистять (Жур., Вечір., 1958, 24); // Який виробляє карбюратори. Карбюраторне підприємство; // Який має карбюратор. Для живлення карбюраторних комбайнових двигунів застосовують бензин (Зерн. комбайни, 1957, 172).

КАРБЮРАЦІЯ, ї, ж., спец. Утворення пальної суміші з рідкого палива (бензину, газоліну тощо) й повітря у двигуні внутрішнього згоряння. Процес приготування пальної суміші з рідкого палива й повітря поза циліндром двигуна називають карбюрацією (Зерн. комбайни, 1957, 173).

КАРБЮРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Робити карбюрацію.

КАРВАТКА, и, ж., діал. Кухоль (у 1 знач.). Край його на столі люлька і гаманець.. і повна карватка ще торішньої дулівки (Кв.-Осн., II, 1956, 152).

КАРГА, ї, ж., лайл. Про сварливу стару й потворну жінку; відьма (у 2 знач.). — А ти підглядаєш за нами, стара карго?.. (Мирний, III, 1954, 154); — Що вона говорить, клята карга? — змертвілими губами прохрипів сам до себе майор (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 91).

КАРДА, и, ж., спец. 1. Голчаста стрічка на барабані чесальної машини.

2. Те саме, що Чесальна машина (див. чесальний).

КАРДАМОН, у, ч. 1. Трав'яниста тропічна рослина родини імбирних. Всякі пахощі там дишуть, ..Кардамон зіллявся із народом, Народ розлився із шафраном (Крим., Вибр., 1965, 35).

2. збірн. Зерна цієї рослини, що вживаються як прянощі.

КАРДАМОННИЙ, а, е. Те саме, що кардамоновий 1. Кардамонний запах.

КАРДАМОНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до кардамон 1. Кардамонові зерна.

2. Настояний на кардамоні (у 2 знач.). Кардамонова горілка.

КАРДАН, а, ч., спец. Подібне до шарніра рухоме з'єднання на осі двох частин механізму. Карданна передача автомобіля ГАЗ-63 складається з проміжного вала з карданами (Підручник шофера., 1960, 218); Коли машину знесло в яр, могло і кардан пошкодити і гальма порушити (Баш, На.. дорозі, 1967, 53).

КАРДАННИЙ, а, е, спец. Те саме, що кардановий. Карданний вал.

△ **Карданна передача** — механізм, що передає обертання від коробки передач автомобіля, трактора і т. ін. до задньої осі. Карданна передача служить для з'єднання валів коробки передач та головної передачі, осі яких розміщені під певним кутом, величина якого під час руху автомобіля змінюється (Автомоб., 1957, 159).

КАРДАНОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до кардан. Кардановий вал; Карданове зчеплення.

КАРДИНАЛ ¹, а, ч. Найвищий після папи духовний сан у католицькій церкві, а також особа, що має цей сан. Задзвонили у Констанці Рано в усі дзвони. Збиралися кардинали, Гладкі та червоні (Шевч., I, 1963, 267); Вище всіх червоних кардиналів Він [папа] сидів у ясних, білих шатах (Л. Укр., I, 1951, 100); Остеронь сидів кардинал, нещодавно посланий до Кафи з папською буллою (Тулуб, Людолови, II, 1957, 115).

КАРДИНАЛ ², а, ч. Співоча пташка родини в'юркових із яскраво-червоним пір'ям; живе в Північній і Південній Америці.

КАРДИНАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Найголовніший, найважливіший; ґрунтовний, основний. А питання про мир, це кардинальне питання всього сучасного життя (Ленін, 26, 1951, 73); Вже сьогодні став можливим перехід до практичного розв'язання кардинального питання біології — що таке життя (Знання., 7, 1965, 9).

КАРДИНАЛЬНО, книжн. Присл. до кардинальний. Лише Кукла вирішив для себе питання кардинально (Мик., II, 1957, 545).

КАРДІОГРАМА, и, ж. Графічне зображення роботи серця. — Не буду вас тішити марними надіями, — каже лікар пізно ввечері, виходячи з кімнати і показуючи Миколі кардіограму (Собко, Матв. затока, 1962, 315).

КАРДІОГРАФ, а, ч. Прилад для записування роботи серця. Прилади оточили операційний стіл. Кардіограф розповідає про роботу серця, електроенцефалограф записує біоструми мозку (Веч. Київ, 3.I 1967, 4).

КАРДІОЛОГ, а, ч. Лікар, що лікує хвороби серця. — Мрію перекваліфікуватись на рентгенолога або ще краще на кардіолога... (Коп., Земля., 1957, 190).

КАРДНИЙ, а, е, спец. Те саме, що кардовий. Зараз машинний парк фабрики [у Полтаві] налічує понад 250 тисяч кардних і гребінних веретен (Роб. газ., 25.II 1966, 2).

КАРДОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до карда. Кардова машина; Кардова стрічка.

КАРДУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., текст. Обробляти вовну, бавовну, волокно, розчісуючи за допомогою кардової (чесальної) машини.

КАРÉ, невідм., с. Бойове шиккування піхоти у формі чотирикутника; застосовувалося з XVIII ст. переважно для відбиття кавалерійських атак. Після того [присяги прапоріві] полк знову вишикувався в каре, командир з комісаром стали поруч на полицю тачанки (Смолич, V, 1959, 652); Тричі налітали дроздовці на це маленьке каре, ..але щоразу на землю падала більшість вершників (Панч, II, 1956, 443); // Про те, що має форму чотирикутника. У центрі площі утворилося раптом невелике каре з червоних прапорів та трибуна з стола і двох скриньок для промовця (Козл., Ю. Крук, 1957, 527); Під

останні такти музики вони [дівчата] утворюють каре (Мист., 4, 1960, 16).

КАРЕЛ див. карели.

КАРЕЛИ, ів, мн. (одн. карел, а, ч.; карелка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Карельської АРСР. На півночі й північному сході вони [венеди] потім стикалися з окремими угро-фінськими племенами — предками естонців, фіннів, карелів, мордві, марі та інших народів (Іст. СРСР, I, 1957, 23); За Югом, за молодшим сином, особливо сильною була туга старої карелки (Шиян, Переможці, 1950, 6).

КАРЕЛКА див. карели.

КАРЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до карели та Карелія. Карельська мова.

△ **Карельська береза** — вид бородавчастої берези, деревина якої дуже тверда, з гарним малюнком; цінний матеріал для виготовлення меблів, художніх виробів і т. ін. Паперові пластики добре піддаються фарбуванню та імітації під карельську березу й червоне дерево (Рад. Укр., 9.IV 1961, 3).

КАРЕТА, и, ж. Закритий з усіх боків чотириколісний кінний повіз на ресорах. У неділю коло Колісникової квартири знай спинялися карети, коляски та фаєтони (Мирний, III, 1954, 286); Карета за каретою під'їздила аж під самі двері церковні, лакеї прискакували і відчиняли дверці (Фр., II, 1950, 365); Трамвай дзеленчить, карети гримлять (Тесл., Вибр., 1950, 168).

△ **Карета швидкої допомоги** — спеціальна автомашина, яка доставляє до лікарні хворого, що потребує негайної медичної допомоги, або лікаря до потерпілого чи хворого. Оксана з міжрайонної лікарні викликала карету швидкої допомоги (Чорн., Потік., 1956, 398).

КАРЕТКА, и, ж. 1. Зменш. до карета. Наша каретка сповнялась часом блакитним світлом, коли котилась під ліхтарями (Коцюб., II, 1955, 437).

2. спец. Рухома, ковзна частина якого-небудь механізму, машини. Розпилювати круглий ліс на верстаті без каретки, на якій закріплюється матеріал, забороняється (Стал.-буд. справа, 1957, 117); В академічних човнах сидіння гребця встановлюється на рухомій каретці (В ім'я Вітч., 1954, 53).

КАРЕТНИЙ, а, е. Прикм. до карета. Мітингували з ранку й до вечора. Панський каретний сарай було перетворено в клуб (Гончар, II, 1959, 28).

КАРЕТНИК, а, ч., заст. Стельмах, що робить карети. Поступив [хлопець] потім до каретника, але місяців через три одсилає і каретник, бо роботи не було (Панч, II, 1956, 451).

КАРЕТНЯ, і, ж., заст. Приміщення для карет. Старий кучер вийшов з каретні (Кочура, Зол. грамота, 1960, 343).

КАР'ЄР¹, у, ч. Місце відкритого добування копалин, які залягають неглибоко, а також гірниче підприємство для такого добування. Долини річок Інгульця, Саксагані і Жовтої вкрилися пастками-гробовищами, кар'єрами для добування руди (Досв., Вибр., 1959, 306); Готується до закладання Грушівський кар'єр, у якому марганець видобуватиметься відкритим способом (Рад. Укр., 2.I 1959, 3); // Місце, де добувають камінь, глину, пісок і т. ін. Крейду з іншого кар'єру уже вагончики везуть (Сос., II, 1958, 373); В районі Снігурівки відкрито кар'єри для добування піску, глини й каменю (Рад. Укр., 17.VI 1951, 1).

КАР'ЄР², у, ч. 1. Прискорений галоп, найшвидший біг коня; чвал. Кінь спочатку мчав галопом, а потім перейшов на кар'єр і летів, шарахаючись перед кожним пеньком (Тулуб, Людолови, II, 1957, 262).

◇ **Брати (взяти і т. ін.) з копита в кар'єр** (про коней) — зриваючись із місця, відразу мчати. Булані, витягуючи

свої тіні, з копита беруть в кар'єр (Стельмах, I, 1962, 71); 3 місця в кар'єр — відразу ж, не вагаючись, не готуючись. Іван, з місця в кар'єр, почав запевзятю доводити Королевичу, що соціал-демократія це є партія, надвоє не ділиться (Смолич, Мир., 1958, 42).

2. у знач. присл. кар'єром, рідко. Те саме, що учвал; чвалом, навскоки. Француз глянув йому вслід і посміхнувся, втішений прекрасними кінями і гарячими верхівцями, що кар'єром гнали своїх коней (Ю. Янов., IV, 1959, 81).

КАР'ЄРА, и, ж. 1. Швидке, успішне просування в службовій, суспільній, науковій та ін. діяльності; досягнення слави, вигоди тощо. Йому всміхалася висока кар'єра (Фр., VII, 1951, 14); Цей блискучий панич розлучився з безжурним порожнім життям, проміняв свою кар'єру на становище сільського крамаря! (Коцюб., I, 1955, 254); Ці напівінженери-напівчиновники краще були обізнані на способах робити кар'єру та діставати чини і нагороди (Шовк., Інженери, 1956, 76).

2. з означ. Рід занять. — Я запевняла, що людину ніщо не може так загодити, як артистична кар'єра (Л. Укр., III, 1952, 708); Вже який раз питала [мати], що йому дасть учительська кар'єра (Хижняк, Килимок, 1961, 92).

КАР'ЄРИЗМ, у, ч. Намагання зробити кар'єру (у 1 знач.), не рахуючись з інтересами громадської справи; гонитва за особистими успіхами. З позицій демократа Карпенко-Карий розкриває болячки капіталістичної дійсності, засуджує обивательщину, кар'єризм (Укр. літ., 9, 1957, 83); Необхідно підняти всі сили громадськості на непримиренну боротьбу проти.. проявів кар'єризму й бюрократизму (Ком. Укр., 12, 1963, 25).

КАР'ЄРИСТ, а, ч. Той, хто пройнятий кар'єризмом. Фесенкова голова була вільна од усяких ідей, окрім тих, які панували в вищих кружках [гуртках]... Він підлащувався під погляди тих кружків, бо був кар'єрист (Н.-Лев., V, 1966, 141); [Н о в о б р а н е ц ь (схопився):] Я давно казав, що Шметелюк не той, за кого він себе видає. Я казав, що він кар'єрист і авантюрист, що він індивідуаліст, що він не гідний бути в комсомолі (Мик., I, 1957, 242); В безодню хилиться золота височінь трону, біля якого крутиться калейдоскоп бездарності: казнокради і кар'єристи (Стельмах, Хліб., 1959, 580).

КАР'ЄРИСТКА, и, ж. Жін. до кар'єрист.

КАР'ЄРИСТСЬКИЙ, а, е. 1. Власт. кар'єристові. Кар'єристські нахили.

2. Стос. до кар'єризму, пов'язаний з ним. Кар'єристські плани; // Пройнятий кар'єризмом. Кар'єристські елементи.

КАР'ЄРНИЙ, а, е. Прикм. до кар'єр¹. Енергокомбінат дає можливість розробляти буровугільні родовища кар'єрним способом (Шляхи розв.. пал. пром., 1958, 6).

КАРИЙ, а, е. Темно-брунатний (про очі). Ой зоре! зоре! ..Чи очі карі тебе шукають На небі синім? Чи забувають? (Шевч., II, 1953, 20); Христя помилювалася його.. карими очима, чорними бровенятами (Мирний, III, 1954, 150); В неї очі карі та глибокі, вся вона і ніжна, і струнка (Сос., I, 1957, 206); // Гнідний (про масть коней). Карий кінь нетерпляче перебирав ногами (Галан, Гори., 1956, 9); // у знач. ім. карий, рого, ч. Кінь такої масті. [Н е з н а й о м и й:] Подивися там, чи не намуляна шия у карого, бо чогось він увесь час мотав головою (Вас., III, 1960, 203).

КАРИКАТУРА, и, ж. 1. Малюнок, що зображує когось, що-небудь у навмисне спотвореному, смішному вигляді. На другий день в колгоспній стінгазеті красувалася карикатура: лежить на рядні під грушею Павло Подушка, замість голови в нього макітра вареників (Вишня, I, 1956, 428); По той бік стежки.. була вітрина

комсомольської сатири з смішними карикатурами та віршиками (Дмит., Наречена, 1959, 193); // Про сатиричне або гумористичне зображення явищ дійсності засобами інших видів мистецтва, а також про твори такого характеру.

2. перен. Невдале наслідування, смішне, спотворене відображення кого-, чого-небудь; потвора, опудало. *Вставши і вмившись, він звелів подавати самовар, ..потім причепурился перед дзеркалом, трохи не плюнув на свою покривлену карикатуру в дзеркалі* (Н.-Лев., I, 1956, 584); *Тюремний шпиталь — се лише тінь, карикатура звичайного шпиталю* (Фр., IV, 1950, 178); — *Твій вік доходить до роздоріжжя і має вибрати: або статечність старості, або карикатуру спізненої молодості!* (Вільде, Винен., 1959, 47).

КАРИКАТУРИСТ, а, ч. Художник, який малює карикатури (у 1 знач.). Вони [постанови ЦК КП (б) У і виступ газети «Правда» про журнал «Перець»] орієнтували сатириків і карикатуристів на створення політично гострих, майстерно виконаних рисунків (Укр. рад. граф., 1957, 73); *В кожен свій малюнок карикатурист всипав децицію доброго перцю, без чого не буває ні шаржу, ні епіграми* (Літ. Укр., 3.IX 1968, 3).

КАРИКАТУРИСТКА, и, ж. Жін. до карикатурист. **КАРИКАТУРНИЙ**, а, е. 1. Стос. до карикатури (у 1 знач.), власт. їй. *Карикатурний малюнок; Карикатурний стиль.*

2. перен. Який викликає сміх, нагадує карикатуру; смішний, неадаптивний. *Голова в нього сиділа якось між плечима і випиналась рудою борідкою вперед, як і живіт; все це трималося на коротеньких ніжках, а тому він мав вигляд досить комічний, карикатурний* (Думки про театр, 1955, 38); *Він відчував насолоду, коли з-під його пензля з'являлись на папері чи то пейзаж місячної ночі, чи то карикатурні обличчя його товаришів* (Трубл., Мандр., 1938, 50).

КАРИКАТУРНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. карикатурний. У таких творах, як «Наталка Полтавка», «Москаль Чарівник», поряд з елементами сентименталізму й карикатурності є вже головне — «характеристика живих личностей народу» (Укр. літ. критика..., 1959, 290).

КАРИКАТУРНО. Присл. до карикатурний 2. *Тінь від його довгої постаті відбивається карикатурно на стіні з картою Європи* (Вільде, Сестри., 1958, 162).

КАРІАТІДА див. каріатіди.

КАРІАТІДИ, тід, мн. (одн. каріатіда, и, ж.), архт. Вертикальні підпори, що мають вигляд жіночих постатей. [Д. Жуан:] *Сяя постаті була мов буйна хвиля, а тепер подібна до тії [тієї] каріатиди, що держить на собі тягар камінний* (Л. Укр., III, 1952, 387); *В неї миловидне обличчя, гарна шия і плечі. Але вона велика дівчина, схожа чимось на античну каріатиду* (Довж., Зач. Десна, 1957, 514).

КАРІЄС, **КАРІОЗ**, у, ч., мед. Руйнування тканини кістки, зуба внаслідок запально-дистрофічних процесів, що відбуваються в них; костоїда. *Постійні зуби у дітей вкриті тоншою емаллю, ніж у дорослих, внаслідок чого вони легко можуть зазнати пошкодження (карієс)* (Шк. гігієна, 1954, 95); *При оптимальній концентрації фтору в питній воді (і в їжі) карієс зубів виникає набагато рідше, ніж при його нестачі* (Наука., 8, 1968, 39).

КАРІОЗ див. карієс.

КАРІОЗНИЙ, а, е, мед. Уражений каріозом, карієсом; костоїдний. *При каріозних зубах в порожнину зуба кладуть шматочки алое, що часто заспокоює біль і сприяє загоюванню запалення ясен* (Хлібороб Укр., 6, 1968, 45).

КАРК, а, ч. 1. Задня частина шиї з верхньою части-

ною хребта; зашийок. *Він [пес] зловив вже зубами за карк вівцю і кинув в отару* (Коцюб., II, 1955, 321); *Самець-вепр настобурчив щетину на карку* (Бурл., О. Вересай, 1959, 152); *З даху упав [Ельпенор]; ударившись карком, Весь він хребет поламав, і душа відійшла до Аїда* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 187).

2. Те саме, що шія 1. *В одну мить схопився [Іван] на ноги й почав одягатися. Голова так йому важила на в'язах, що трохи не покотилася з карку [карка] на землю* (Круш., Буденний хліб., 1960, 53); *Андрієві захотілося схопити його за карк і жбурнути з високого ганку* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 21).

◇ **Відчути (пізнати) на власному карку** — пізнати на власному досвіді. *Він пізнав [фашизм] уже в дії і дорогою ціною на власному карку* (Смолич, Після війни, 1947, 28); **Ламати (зламати, скрутити і т. ін.) [собі] карк:** а) гинути. — *Що ти не надіявся, то ще не рація, щоб я кидався, карк ламав, аби рятувати інших* (Фр., III, 1950, 15); б) (на чому) зазнавати поразки, не справлятися з чим-небудь. [О м е л я н:] *Але на таких річах він може карк скрутити* (Фр., IX, 1952, 177).

КАРКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. каркати. *По тернях розгулювало гайвороння.. і з радісним карканням перелітало з місця на місце* (Тют., Вир, 1964, 398); *Під гнітючим враженням семінаристового каркання їм.. в цей час здавалося, що над їхнім Славутичем і справді нависає якась небезпека* (Гончар, Таврія, 1952, 118).

КАРКАС¹, а, ч. Металева або дерев'яна основа якої-небудь речі, споруди тощо; кістяк. *І хати ще нема. Її прозорий каркас із свіжообтесаних балок ще має вигляд легкого рисунка в голубому повітрі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 538); *Прозорі каркаси майбутніх заводів — як величні степові елінги на горизонті* (Ю. Янов., II, 1954, 235); *Каркаси більшості теплиць дерев'яні, а рами одинарні, металеві* (Колг. Укр., 1, 1959, 44); * **Образно.** *Документальність є не основною стихією роману [Л. Смілянського] «Поетова молодість», а лише тим каркасом, на якому виростає сюжетна канва, виплітається художня тканина* (Літ. Укр., 25.II 1964, 3).

КАРКАС², а, ч. (*Celtis L.*). Дерево родини в'язових, що має дуже міцну деревину; залізне, кам'яне дерево. *Каркас західний — дерево першої величини. Росте на півдні, у Київській області й північніше* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 80); *У графській оранжереї, крім пальм і цитронів, росла туя — дерево життя, дрібнолисте залізне дерево — каркас з острова Сіцилія* (Донч., III, 1956, 43).

КАРКАСНИЙ¹, а, е. Прикм. до каркас¹. *Стіни з глиносирцевих матеріалів за конструкцією можуть бути каркасними й безкаркасними* (Колг. Укр., 4, 1958, 13).

КАРКАСНИЙ², а, е. Прикм. до каркас². *Каркасне листя.*

КАРКАТИ, аю, аеш, недок., розм. Те саме, що крякати 1, 2. *Над парками на київських кручах кружляло, каркаючи, гайвороння* (Смолич, Мир., 1958, 464); — *Нема тепер радості на світі... Нема і не скоро буде. — Не каркай, лиховісний!* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 165).

КАРКНУТИ, ну, веш, док., розм. Однокр. до каркати. *Вчепившись лапами в їжака, крук каркнув сердито* (Коп., Як вони., 1961, 29).

КАРКОЛОМНИЙ, а, е. 1. Через який можна зламати карк, шию; дуже небезпечний. *Напружившись, вона зробила карколомний стрибок, потрапила в самісіньку гушавину гострих тернів* (Смолич, I, 1958, 93); *Івонко спускається першим по карколомних глиняних виступах* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 53).

2. *перен.* Важкий, складний для виконання, для розв'язання. Доводилося писати контрольні роботи, розв'язувати безліч карколомних теорем (Собко, Біле полум'я, 1952, 26); // Ризикований. На другий день рано коло спусту згромадилася ціла купа робітників.. Хотіли побачити, як справиться Микола зі своєю карколомною роботою (Фр., I, 1955, 368).

3. *перен.* Те саме, що надзвичайний 1. Вона почувала себе так, наче її підхопили бурхливі хвилі життя і з карколомною швидкістю понесли кудись (Гур., Життя., 1954, 283).

КАРКОЛОМНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. карколомний 2, 3. Тепер ще дехто розуміє новаторство як якусь карколомність, як щось таке, що мусить вразити читача своєю ускладненістю, а то й просто загадковістю (Літ. газ., 16.I 1962, 3).

КАРКОЛОМНО. Присл. до карколомний 2, 3. Він відгородився від подій і тих людей, які карколомно повернули долю Німеччини, штовхнули її у безодню страшно́ї війни (Рибак, Час., 1960, 39).

КАРЛИК, а, ч. 1. Неприродно мала на зріст людина; ліліпут, недоросток, куцак, куцан. Там карлики грають у сурми, Там бубни й сопілки бринять (Л. Укр., IV, 1954, 122); При недорозвиненні гіпофіза ріст дитини може припинитися, і тоді вона залишається карликом (Анат. і фізіол. люд., 1957, 122); * У порівн. Стоймо, мов карлики. Над нами Стіни реуться вгору, до хмарин (Дмит., Осінь., 1959, 11); // Про дуже низький, дуже малий предмет. Підгорілий ячмінь ледве піднімався на півметра від землі. Вусаті карлики, похнюпившись, дивилися вниз (Жур., До них іде., 1952, 143).

2. з означ., *перен.* Про дуже незначну з певного погляду, нікчемну людину. Духовні карлики.

КАРЛИКОВИЙ, а, е. Такий, як у карлика (у 1 знач.). Карликовий зріст; Карликові ноги; // Дуже низький, дуже малий. Уражена рослина перестає рости, залишається карликовою (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 151); Карликове господарство; // Уживається як складова частина назв дуже малих, дуже низьких тварин і рослин. У деяких жителів [Сокотри] є худоба—кози й карликові корови, які ледве сягають стегон людини (Наука., 12, 1965, 53); Зустрічаються [в тундрі] карликові верби й берізки, які стеляться по поверхні землі, рятуючись зимою під снігом від холоду й сильних вітрів (Фіз. геогр., 5, 1956, 124).

Карликові племена́ — низькорослі племена Центральної Африки.

КАРЛИКОВІСТЬ, вості, ж. 1. Якість за знач. карликовий; низькорослість. Другою з найважливіших ознак при використанні рослин як показників корисних копалин є їхні ненормальні, потворні форми: гігантизм та карликовість, викривлення, нарости (Знання., 11, 1968, 10); Карликовість плодових рослин.

2. Хвороба рослин. З вірусних хвороб цибулі на Україні поширені мозаїка та жовта карликовість (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 314).

КАРЛИКУВАТИЙ, а, е. Схожий на карлика (у 1 знач.); низькорослий. Посідали відпочити в тіні карликуватого канадського ліска (Ірчан, II, 1958, 148).

КАРЛИЦЯ, і, ж. Жін. до карлик 1; карличка. Найменшою людиною вважається карлиця, що жила у XVIII столітті й описана французьким натуралістом Бюроном. У віці тридцяти семи років вона була на зріст 43,3 сантиметра (Хлібороб Укр., 12, 1965, 47).

КАРЛИЧКА, и, ж., рідко. Те саме, що карлиця.

КАРЛУВАТИЙ, а, е, розм. Те саме, що карликуватий. Перед самим проходом стояв насторч величезний кам'яний стовп., оброслий папороттю та карлуватими берізками (Фр., VI, 1951, 29).

КАРЛЮЧИТИ, ить, *недок., перех., розм.* Те саме, що **кóрчити**; скручувати. Скорбут, сухоти, ломиць карлючить дітей і дорослих (Тулуб, Людолови, II, 1957, 594).

КАРЛЮЧИТИСЯ, иться, *недок., розм.* Те саме, що **кóрчитися**; скручуватися; // Витися, звиватися (про шлях, річку й т. ін.). Понад табором карлючився широкий шлях (Сміл., Зустрічі, 1936, 95).

КАРЛЮЧКА, и, ж. 1. Що-небудь криве, закручене, формою схоже на гачок. Ніс — карлючка, рот свинячий, Гиря вся в щетині; Ніжки курячі, собачий Хвіст, ріжки цапині (Г.-Арт., Байки., 1958, 70); * У порівн. Явдоха подала йому жаб'ячу кісточку, що неначе карлючка (Кв.-Осн., II, 1956, 203); // Закручена лінія; завиток, розчерк у письмі. Паламар показав нам дві стародавні книги; перша — рукописний збірник., розмальований дуже гарно.. карлючками, візерунками людей і звірів (Стор., I, 1957, 258); // *перен., розм.* Про зігнуту, скорчену постать. — Ой, яка карлючка танцює зо мною! — подумала Настя (Н.-Лев., III, 1956, 248); // *перен., розм.* Перешкода, перепона в чому-небудь; заковика. — Хоч ми й гарно міркуємо, та єсть одна карлючка. — А яка ж то? Кажу! — Є один чоловік такий, що може нам великої шкоди наробити (Гр., II, 1963, 320).

2. *розм.* Криво, негарно написана літера. Пишу це для моєї доньки Волі, яка тепер ще занадто маленька, щоб розуміти не лише зміст цього, написаного, а й значення тих карлючок, що з них складається слово, речення, думка... (Досв., Вибр., 1959, 13); Вони [учні] вимальовували.. дивовижні карлючки замість літер (Кол., Терен., 1959, 23).

3. Гачок, закрут (на кінці палиці). І згадав я постать: у руках — Палиця з карлючкою (Рильський, II, 1960, 74); // Палиця з загнутим кінцем. Ось і староста, почепивши на груди медаль, сперся на довгу карлючку і кивав головою до Романа, сільського писаря (Коцюб., I, 1955, 113); Найверткішу візцю можна підчепити карлючкою-гирлигою, вихопити з гурту, підтягнути до себе (Гончар, Таврія, 1952, 157).

КАРЛЮЧКУВАТИЙ, а, е. Який має форму гачка; загнутий, гачкуватий. Ніс довгий та карлючкуватий і на кінці загострений, ніби шпилька (Кв.-Осн., II, 1956, 232); Гроші сипалися зливою, карлючкуватий палець митаря ледве встигав перелічувати тих, що йшли повз нього (Тулуб, Людолови, I, 1957, 182).

КАРМАЗІН, у, ч. 1. Старовинне дороге темно-червоне сукно. Привезли кармазину, ..то зараз пошили нам запорозькі жупани (Стор., I, 1957, 191); Люди перемовлялися між собою та більше дивилися на широкий поміст, вкритий червоним кармазином (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 13); // Одяг із цього сукна. На вусах, на червоних кармазинах бігають ярі іскряні червоні білки [полиски] (Н.-Лев., III, 1956, 309); За безцінь переходили до його рук і коштовні кармазини, і шаблі з золотими держаками, і килими (Тулуб, Людолови, I, 1957, 39); * У порівн. Олена.. почервоніла, як кармазин (Кв.-Осн. II, 1956, 197); Христя скрикнула, ухопившись за щоку, що зразу, наче кармазин, у неї загорілася (Мирний, III, 1954, 253).

2. *заст.* Той, хто носив одяг із цієї дорогої тканини. Козаки дражнять було міщан личаками, а міщане [міщани] дражнили козаків кармазинами (П. Куліш, Вибр., 1969, 70); Сподобався їм і Кривоніс, зразу видно було, що не так, як кармазини, ота пихата козацька старшина, собою лише журиється, а він і людською долею (Панч, Гомон. Україна, 1954, 35).

3. *перен.* Густо-червоний колір (про рум'янець і т. ін.); багрянець.

◇ Залива́тися (зали́тися, залля́тися) кармазі́ном див. залива́тися.

КАРМАЗІНА, и, ж., заст., рідко. Те саме, що кармазін 1. *Хвала тобі, ткале, хвала, Хорошої кармазини наткала* (Ус., I сьогодні., 1957, 43).

КАРМАЗІНКА, и, ж. Сорт яблук темно-червоного кольору.

КАРМАЗІННИЙ, а, е, рідко. Те саме, що кармазін-новий.

КАРМАЗІННИК, а, ч., заст. Той, хто носив одяг із кармазину (у 1 знач.); багач.

КАРМАЗІНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до кармазін 1; // Зробл. з кармазину. *На йому жупан шовковий, Пояс в золоті повис, Кармазинові вильоти, В дорогій оправі спис* (Щог., Поезії, 1958, 252); *Жупан кармазиновий, як жар червоний* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 24).

2. Такого кольору, як кармазин (у 1 знач.); темно-червоний. *Великий килим серед хати У кармазинових квітках* (Стар., Поет. тв., 1958, 190); *Кармазинове сонце, наче крізь жовту югу, розцвітало спекою* (Донч., II, 1956, 176).

КАРМАНЬЙОЛА, и, ж. 1. Революційна пісня, яку склали парижани 1792 р. під час французької революції. *Народ, який створив Карманьйолу і Марсельєзу, не співатиме гімн фашизму!* (Ів., Таємниця, 1959, 135).

2. Танець, що супроводжується цією піснею.

КАРМЕЛІТ, а, ч. Чернець католицького ордену, заснованого в XII ст. у Палестині на горі Кармель під час хрестових походів. *Там, де молився бернардін I босий кармеліт, ..Встає народу чесний син I держить волю щит* (Рильський, II, 1960, 162); *Осоромлений і розлючений залишав Любовицький козацький табір. В Клітинцях, у кляшторі босих кармелітів, посол спинився на ніч* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 555).

КАРМЕЛІТКА, и, ж. Черниця католицького ордену, заснованого в XV ст. у Франції. — *Якщо пан боягуз, як стара кармелітка, хай він сховається до кляштору.., — відрізає Бжеський, не обертаючись* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 18).

КАРМЕЛІТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кармеліт і кармелітка. *Кармелітський монастир.*

КАРМІН, у, ч. Яскраво-червона фарба, яку добувають із кошенілі. *В жанрових картинах.. він часом уживає кармін* (Коцюб., II, 1955, 433); *Фруктово-ягідну суміш звичайно підкрашують карміном, амарантом* (Технол. пригот. їжі, 1957, 211); * У порівн. *Циганські кучері, крізь них мідяні скроні.. і губи, мов кармін* (Сос., I, 1957, 325).

КАРМІННИЙ, а, е. Те саме, що кармінівий. *Тільки сниться даль кармінна в синім шумі трав, кароока та дівчина, що любив — не взяв* (Сос., II, 1958, 73).

КАРМІНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до кармін. *Кармінновий лак.*

2. Яскраво-червоний. *Плоди [яблуні Пармен] середнього розміру.., золотисто-жовті, з яскравими кармінними смугами, дуже привабливі* (Сад. і ягідн., 1957, 67); *Ніна нервово кусала кармінові уста, неспокійно жнучи в руках рукавички* (Добр., Тече річка., 1961, 5).

КАРНАВАЛ, у, ч. 1. Первісно в Італії — наприкінці зими свято з народним гулянням, маскарадом, вуличним походом. *Ще буде новина — карнавал (завтра починається).. Про се італ'янське [італійське] свято напишу.. згодом, коли цікаво* (Л. Укр., V, 1956, 393); *В середні віки влаштовувалися пишні містерії, в епоху Відродження — карнавали* (Наука., 11, 1968, 29).

2. Народне гуляння, маскарад (нерідко просто неба), що супроводжується іграми, танцями, виступами художньої самодіяльності тощо. *Зібралися ми гуртом у клуб. На новорічний карнавал зібралися* (Ков., Кутя., 1960, 106); *Буйний святковий карнавал.. з бубнами та*

цимбалами б'є у вузьку вуличку напролом (Гончар, I, 1954, 462).

КАРНАВАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до карнавал. *Перед самим гуртожитком їм перетяв дорогу карнавальний похід* (Баш, Вибр., 1948, 49); // Признач. для карнавалу. *Карнавальний одяг.*

КАРНАВКА, и, ж. Металева закрита коробка з отвором у кришці для збирання грошей (переважно в церкві); скарбничка, скарбона. *Того ж таки дня піп виймає гроші з карнавки* (Коцюб., I, 1955, 95); *Суворий чернець стояв поряд, виразно показуючи перстом на карнавку, куди треба було кидати пожертви* (Донч., III, 1956, 144).

КАРНАВКОВИЙ, а, е. Прикм. до карнавка. *Карнавкові гроші; Карнавковий збір.*

КАРНАВОЧКА, и, ж. Зменш. до карнавка.

КАРНАВОЧНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що карнавковий. *Карнавочні гроші збирав кухар і купував [продукти] на базарі на завтрашній обід* (Стор., I, 1957, 257).

КАРНАВУХИЙ, а, е, розм. З відрізними або короткими вухами. *Карнавухий хлопець.*

КАРНИЗ, а, ч. 1. Виступ, що завершує горішню частину стіни або міститься над вікнами, дверима. *Поламлені [поламані] карнизи, побиті вікна.., облуплені стовпи — все виглядало непривітним та страшним* (Мирний, III, 1954, 305); *Над клумбами.. білили з карнизами й колонами стіни розкішного невиданого палацу* (Вас., Незібр. тв., 1941, 159); — *Я теж цей дім будував. Від першого каменя в фундаменті до останнього карниза під дахом, всі поверхи* (Кучер, Дорога., 1958, 49).

2. Виступ, що пролягає вузькою смугою на схилі гори, кручі. *Де тільки на скелях є карнизи на піваршина, де трапляється ямка в скелі, там причеплюються ялинки* (Н.-Лев., II, 1956, 414); *Сафаров ішов над урвищем широким кам'яним карнизом* (Донч., II, 1956, 283).

КАРНИЗНИЙ, а, е. Те саме, що карнізовий.

КАРНИЗОВИЙ, а, е. Прикм. до карніз. *Карнізовий виступ.*

КАРНИЙ, а, е. 1. юр. Який учинив злочин проти життя та майна. *Від карного елемента армію звільнив революційний трибунал* (Панч, О. Пархом., 1939, 91); *Одвернулась [дівчинка] до вікна, глухо вела далі: — Мій татусь служив на залізниці. В міліції. Ну, є така, ..за порядком слідкує, спекулянтів різних та карних злочинців виловлює* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 184); // у знач. ім. **ка́рний**, ного, ч. Той, хто учинив злочин проти життя й майна.

2. юр. Який становить замах на життя та майно. *Він.. був людиною чесною, хоча б в тому розумінні, що ніколи в житті не зробив жодного карного злочину* (Рибак, Час., 1960, 424).

3. юр. Пов'язаний із розслідуванням і покаранням злочинів проти життя та майна. *Се було на вулиці, перед будинком карного суду в однім із більших провінціальних міст* (Фр., VII, 1951, 187); *У випадку стягання квартирної плати понад установлені органами влади розміри суди зобов'язані порушувати проти винних карне переслідування* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 105); *Карна справа.*

△ **Ка́рне судочінство див. судочінство; Ка́рний кодекс див. кодекс; Ка́рний розшук див. розшук.**

4. рідко. Те саме, що каральний. *Реакція польської окупації, розгул пілсудчиків, карні експедиції по селах, цинічне нехтування елементарних прав громадянина.. — все це, річ ясна, не могло не викликати протидії серед молодого покоління* (Вільде, Сестри., 1958, 171); *Тобі стане легше від того, що справедлива рука, яка занесе над ним карний меч, помститься і за твої гіркі вдовині сльози* (Руд., Вітер., 1958, 420).

КАРНИК, а, ч. Карний злочинець. *Удосвіта запалають по хатах огні. А вранці тільки печеним хлібом*

запахне — по шляху заманячить сіра пляма. Ближче — росте. Карники... (Головко, I, 1957, 52).

КАРНІСТЬ, ності, ж., заст. Карання, покарання. Май добру натуру, не приймеш карності на шкуру (Номис, 1864, № 4444); Хоч коли й мине день без карності, все неспокійно, все серце смутиться, все горя та лиха сподівається (Вовчок, I, 1955, 28).

КАРООКИЙ, а, е. Який має карі очі. Грицько був парубок високий, чорнявий, кароокий, — парубок як орел (Вовчок, I, 1955, 37); Шлю тобі, кароока подруго, Мого щастя і пісні привіт! (Мас., Поезії, 1950, 195).

КАРОТЁЛЬ, і, ж. Сорт харчової моркви, що має короткий, округлий корінь. За формою коренеплода сорти моркви поділяють на каротелі, напівдовгі й довгі (Овоч., 1956, 347).

КАРОТІН, у, ч. Жовто-оранжевий барвник, якого найбільше є в моркві, помідорах, яєчних жовтках і т. ін. Ряд овочів і фруктів: морква, гарбузи, помідори, абрикоси.. забарвлені в жовтий або оранжевий колір. Вони набувають цього кольору завдяки вмісту в них каротину — провітаміну А (Укр. страви, 1957, 26).

КАРПАТЕЦЬ див. карпатці.

КАРПАТКА див. карпатці.

КАРПАТСЬКИЙ а, е. Прикм. до карпатці і Карпати. Карпатські гори, мов застигли хмари... Упала тінь на доли од вершин (Сос., Солов. далі, 1957, 37).

КАРПАТЦІ, ів, мн. (одн. карпатець, тця, ч.; карпатка, и, ж.). Мешканці Карпат. У карпатців високо розвинене мистецтво оздоблення.. приміщення деревом, керамікою, тканинами (Дерев. зодч. Укр., 1949, 18); Прядуть карпатки вовну на ліжники та сердаки (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 50).

КАРРОЗШУК, у, ч. Скорочення: карний розшук. — Бачите, товаришу секретар, як не можна покладатись на зовнішнє враження? А тепер викликайте начальника каррозшуку (Кулик, Записки консула, 1958, 150).

КАРСТ, у, ч., геол. Вигляд і властивість земної поверхні в тих ділянках, ґрунт яких складається з розчинних грубозернистих гірських порід (вапняків, гіпсів, кам'яної солі тощо). Наявність тут [на Покутті] потужних верств вапняку неогенового віку зумовлює значне поширення карсту (Геол. Укр., 1959, 253); Карст — своєрідна форма рельєфу й водний режим у місцевостях, складених розчинними гірськими породами (Наука., 3, 1957, 13).

КАРСТОВИЙ, а, е, геол. Стос. до карсту, пов'язаний із ним. З'ясування карстових явищ має не тільки науковий, але й великий практичний інтерес (Веч. Київ, 24.IX 1969, 4); Карстові процеси; // Спричинений дією підземних вод у розчинних породах. Карстові заглиблення виникають.. під дією підземних вод і вилуговування порід (Знання., 6, 1968, 6).

КАРТА, и, ж. 1. Умовно зменшене загальне зображення земної поверхні, її частини або окремих країн світу. Над стільцем прибіта на стіні.. чимала географічна карта, стара і немов закурена (Л. Укр., III, 1952, 572); Класна кімната в сільській школі; по стінах географічні карти, малюнки (Вас., III, 1960, 118); Він їхав на розвідку і мав надію знайти лісникову хату чи взагалі якесь відмітне місце, щоб орієнтуватися на карті (Ю. Янов., II, 1958, 214); // Зображення окремих частин країни за їх геологічними ознаками. Геологічна карта Донбасу; // Зображення ґрунтового покриву певної ділянки земної поверхні з зазначенням походження ґрунтів, їх складу тощо. Кожний колгосп і радгосп мають ґрунтові карти та рекомендації щодо раціонального використання добрив (Хлібороб Укр., 12, 1963, 10); // Зображення країн світу за їх суспільно-політичними

ознаками. Політична карта світу; // Зображення окремих ділянок, пунктів оборони. Карта мінного поля; // Зображення зоряного неба або поверхні планет. Карта південного неба; Карта Місяця; // Певним способом складений документ, у якому в коротких записках, схемах, графіках подаються спеціальні відомості. Технологічна карта.

2. Невеликий аркуш (картка) твердого паперу, на якому зображені умовні фігури або значки чотирьох мастей; набір цих аркушів (колода) вживається для гри. Пані сидить і гадає на картах (Вовчок, I, 1955, 30); Часом серед гри він кидав карти на стіл так, що вони бачили, яка у нього масть (Коцюб., II, 1955, 204); Госька.. кинув з рукава на сніг пом'яту колоду карт, на яких уже не можна було пізнати фігур (Тют., Вир, 1964, 484); // тільки мн. Назва гри такими картками. Карти і пиття не доводять до пуття (Укр.. присл., 1955, 211); Здорові люди [в санаторії] були усі при бильярді, за картами, в бібліотеці (Л. Укр., III, 1952, 531); А на веранді над водою пісні і карти круг стола (Тич., I, 1957, 62).

◇ В́аша (його́ і т. д.) кáрта б́ита див. б́итий; Випада́ти (в́ипасти) на кáртах див. випада́ти; Відкрива́ти (відкрі́ти) чи́їсь кáрти див. відкрива́ти; Кáрти в ру́ки кому — хтось досвідчений, із знанням може добре зробити щонебудь. — Ви фізики, вам карти в руки, ви то всі закони природи достеменно знаєте, що і куди, і як (Рибак, Час., 1960, 97); Остáння кáрта — остання можливість добитися чого-небудь. Се була.. остання карта в тій смілій грі (Фр., VII, 1951, 67); Плúтати (сплúтати) [всі] кáрти чи́ї, кому — розладнувати чи́ї-небудь плани, наміри, сподівання; Розкрива́ти (розкрі́ти) чи́ї кáрти — виявляти приховані наміри, справжню суть справи. За вечерею Семен Федорович навіть розмовляв з дружиною. І тоді Фросина розкрила перед ним усі карти Макара Підігрітого: — Хоче стати на твоє місце (Зар., На.. світі, 1967, 112); Ста́вити (поста́вити) на кáрту що — піддавати небезпеці щонебудь, ризикувати чимось. — І я не розчарувався, генерале: край вартий того, щоб ради нього ставити на карту наш капітал (Гончар, Таврія., 1957, 583).

3. Чотирикутний візерунок, малюнок на тканині, одязі. Тоненький стан стягав червоний плетений пояс, коліна обнімала картата старосвітська плахта — з зеленими, червоними, синіми, жовтими картами (Гр., II, 1963, 330).

4. діал. Меню. Обідаю — що варили, а не по карті (Коцюб., III, 1956, 321).

5. діал. Аркуш паперу або сторінка книжки. І, взявши карту, щоб на їй Писать споминник дорогий, Я в думці враз перелетів Ряди похованих годів (Щог., Поезії, 1958, 354); Як голова болить! Пожовклі карти Рукопису старого помаленьку Перебігають стомлені очі (Фр., XI, 1952, 298).

6. діал. Лист (див. лист² 2); офіційний документ. А в той сам день карта в село причвалала, Що син її в Босні від кулі поляг (Фр., X, 1954, 175).

КАРТА́ННЯ, я, с. 1. Дія за знач. картáти. Розв'язання цих проблем у кіно я мислю собі в основному не через картання пороків, вад, а головно через позитивний приклад (Довж., III, 1960, 206); Не слід забувати, що ствердження реальної краси може бути не тільки в уславленні, але й у гнівному картанні того, що спотворює її велич (Вітч., 10, 1963, 203).

2. Гострий докір, лайка; кара (у 1 знач.), мука. Не тільки нагороди за все те я не жду, а ледве-ледве від власного картання захищаюсь (Л. Укр., I, 1951, 241).

КАРТА́ТЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до картáтий. Він був у вузьких латаних штанах, картатенький

виляляй сороці з короткими рукавами (Коп., Земля., 1957, 32).

КАРТАТИ, аю, аєш, *недок., перех.* Гостро дорікати кому-небудь, лаяти когось; різко критикувати, осуджувати кого-, що-небудь. Він боїться з'явитися до матері без хліба і без грошей. Адже мати, напевне, карта-ти буде його!.. (Коцюб., I, 1955, 134); Письменниця [Дніпрова Чайка] картає тих людей, руками яких царський уряд здійснював політику нагая і шибениць, душив революцію (Рад. літ-во, 3, 1958, 71); — Прислухайся, вивчай життя. Ласкаво підтримуй нове і нещадно картай старе (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 115); // Мучити, гризти (у 4 знач.). Не береться сон — ходжу, картаю себе думками, розважаю згадками (Вас., Вибр., 1954, 36).

КАРТАТИЙ, а, е. Із чотирикутними візерунками, малюнками (про тканину, одяг і т. ін.). На Марині плахта — аж очі на себе бере: картата, червчата, шовком заткана (Мирний, IV, 1955, 225); На другому тракторі сидить юнак. На ньому картата сорочка й капелюх (Ю. Янов., II, 1954, 233); Ходкевич витяг картату червону хустку і витер спітнілу голову (Тулуб, Людолови, II, 1957, 133).

КАРТАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* Докоряти собі; каратися, мучитися. О, тоді не картайся, що сміло береш, без вагання, палкими руками небезпечний той дар (Л. Укр., I, 1951, 224); «Краще б таки було піти за гуртом...» ледве не вголос картався [Юхим] думкою, приховуючись між вербами та калиновими кущами (Ле, Ю. Кудря, 1956, 8).

КАРТАТИСТЬ, тості, ж. Строкатисть, зумовлена чотирикутними візерунками, малюнками на чому-небудь. Третій, теж американець, що сидить в окремій колясці, не має такої солідності, зате його американізм підкреслений сміливою картатістю одягу, яскравістю взуття й безліччю олівців у боковій кишені (Довж., I, 1958, 399); Тільки сніг зимою покривав оту страшну картатість [землі] (Цюпа, Назустріч., 1958, 324).

КАРТАЦЬКИЙ, а, е, *заст.* Картатий. Плахта на ній картацька, черчата [червчата], ще материнська — придана; тепер вже таких не роблять (Кв.-Осн., II, 1956, 26).

КАРТВЕЛ *див.* картвेलі.

КАРТВЕЛИ, ів, *мн.* (одн. картвél, а, ч.; картвélка, и, ж.). Грузини й споріднені з ними народності Закавказзя (лази, мінгрели, свани).

КАРТВЕЛКА *див.* картвेलі.

КАРТВЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до картвелі. Заво-димо славної картвельської застольної пісні про коханих друзів на дорозі війни, про двоє сердець, що б'ються, мов одне... (Ю. Янов., I, 1954, 70); Картвельські мови.

КАРТЕЗІАНЕЦЬ, нця, ч. Послідовник філософії Декарта.

КАРТЕЗІАНСТВО, а, с. Філософське й природничо-наукове вчення Декарта (XVII ст.) та його послідовників.

КАРТЕЗІАНСЬКИЙ, а, е. Стос. до картезіанства.

КАРТЕЛЮВАННЯ, я, с., *ек.* Дія за знач. **картелювати**. Картелювання підприємств.

КАРТЕЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок. і док., перех., ек.* Об'єднувати окремі промислові капіталістичні підприємства в картелі.

КАРТЕЛЬ¹, ю, ч. *ек.* Одна з форм капіталістичної монополії, учасники якої для підвищення прибутку укладають угоду про поділ ринків збуту, розміри виробництва, рівень цін на продукцію тощо; характеризується збереженням комерційної та виробничої самостійності об'єднаних підприємств. В руках картелів

і трестів зосереджується нерідко сім-вісім десятих усього виробництва даної галузі промисловості (Ленін, 22, 1950, 186); Як перший крок до об'єднання практикувалась угода кількох великих підприємств про спільне встановлення цін на товари.. Капіталісти домовлялись також і про розподіл між собою районів збуту продукції. Об'єднання такого типу називаються картелями (Нова іст., 1957, 26).

КАРТЕЛЬ², ю, ч., *заст.* Письмовий виклик на дуель. Онегін, ставши при вікні, Проглянув літери дрібні. То був приємний, благородний, Короткий виклик, чи картель (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 145).

КАРТЕЛЬНИЙ, а, е, *ек.* Прикм. до картель¹. Картельна угода; Картельний рух.

КАРТЕР, а, ч. Металевий корпус поршневих машин, зубчастих передач і т. ін., у якому розміщені вали, осі тощо. Колінчастий вал розміщений у картері й лежить на двох підшипниках (основах) (Автомоб., 1957, 18); Налили в картер масла, помастили підшипники, заправили бак паливом (Ю. Янов., Мир, 1956, 220).

КАРТЕРНИЙ, а, е. Прикм. до картер. Картерна система змащування підшипників.

КАРТЕЧ, і, ж. 1. Шріт великого розміру для рушниць. Ви бистрим оком соколиним Щораз вимірюєте вमितь, Де слід ударить бекасином, Де треба і картечі вжить (Рильський, III, 1961, 93); — Ану, хлопці. До опачин! Набивай гаківниці картечню! (Тулуб, Людолови, II, 1957, 177).

2. Артилерійський снаряд, розрахований на стріляння з невеликої віддалі й наповнений кулями, що широко розсипаються під час пострілу. Для куль — то галушки сушили, А бомб — то з глини наліпили, А слив солоних — для картеч (Котл., I, 1952, 189); — Відступайте, відступайте швидше від мурів! — закричав кошовий Кирдяга. Почувся вибух картечі (Довж., I, 1958, 251); // Кулі з такого снаряда. Вогонь щохвилини посилювався, розжарені ядра ламали лафети, перекидали гармати, людей. Зловісно свистіла картеч (Кочура, Зол. грамота, 1960, 294).

КАРТЕЧНИЙ, а, е. Прикм. до картеч. Треба татові сказати, Дідусеві — хай беруть Дробовиці та централки, Хай картечними пальнуть (Воронько, Три покоління, 1950, 14); Піхота кинулась бігом. Ворог обсилав її картечним градом (Мирний, I, 1949, 232).

КАРТІНА, и, ж. 1. Твір живопису, намальований переважно фарбами на полотні, картоні, дошці тощо. Хата простора, чиста: ..по стінах під склом картини (Мирний, I, 1949, 330); В Ужгороді місцевий художник Ерделій показав нам одну свою картину (Кучер, Зол. руки, 1948, 80); * У порівн. Яка ж вродлива [дитина]. гарна, мов картина..! (Л. Укр., I, 1951, 30).

2. *перен., розм.* Про кого-, що-небудь, що своїм виглядом викликає захоплення. — Хлопці біля мене, як хміль коло тичини в'ються; а найпаче Будненко Василь. Чорнявий, кучерявий: картина — не хлопець! (Мирний, II, 1954, 163).

3. *перен.* Те, що можна бачити, охопити зором або конкретно уявити. Минули ми ту дику, але поетичну картину, а за нею знов виступили рядами шпичасті зелені гори (Н.-Лев., II, 1956, 382); В його головці під впливом бабиних слів почали вже роєм тиснутися картини високих-високих домів, великих вікон (Фр., IV, 1950, 30); В пам'яті виникла картина останньої зустрічі з батьком, його згорблена постать (Руд., Остання шабля, 1959, 57); // Стан, становище чого-небудь. [Д р е м л ю г а:] Керівник мусить бачити перш за все загальну

картину (Корн., II, 1955, 296); *Музично-театральне життя України XVIII та XIX ст. являло собою картину неухильного розвитку, який захоплював дедалі більше областей* (Укр. клас. опера, 1957, 41); // *Словесне, мистецьке зображення чого-небудь у літературі тощо. Ще в поемі «Панські жарти».. Франко малює нам картину економічної залежності селян од пана* (Коцюб., III, 1956, 37); *Далеко не втішну картину малював доповідач* (Гончар, II, 1959, 184).

4. Епізод, частина акту п'єси, що потребує окремої декорації. *Декорація та ж, що і в попередній картині. Ранок. Коло столика сидить Вербка* (Корн., II, 1955, 248); *Почалася остання картина, найвиразніша картина усієї вистави, де моряки мують свій корабель, бажаючи тільки чистим віддати його морю* (Собко, Зор. крила, 1950, 199).

Живі картини — німа сцена, під час якої дійові особи зберігають нерухомість. — *Після спектаклю мають бути живі картини* (Л. Укр., III, 1952, 510).

5. розм., рідко. Те саме, що кінофільм. *П'яту свою картину він [О. Довженко], певно, зніматиме, замкнувшись до звуконепроникливої будки* (Ю. Янов., V, 1959, 116).

КАРТІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до картини 1—3. *Довго ходив Ясь по світлиці, оглядаючи.. дешевенькі картинки на папері* (Н.-Лев., I, 1956, 168); *Така птахоферма, що просто — картинка!* (С. Ол., Вибр., 1959, 255); *Се така робота, що її можна писати і з початку, і з кінця, і з середини, бо буде ряд маленьких оповідань — картинок* (Коцюб., III, 1956, 419); *До програми входять і великі хореографічні композиції про героїчне минуле українського народу та сюжетні: жартівливі побутові картинки* (Мист., 6, 1958, 17).

КАРТІННИЙ, а, е. 1. Прикм. до картини 1. *Серед величезної кількості культурних закладів нашої країни особливе місце посідає картинна галерея імені І. К. Айвазовського* (Довж., III, 1960, 85); *Картинна виставка*.

2. перен. Дуже гарний, мальовничий, вартий зображення на картині (у 1 знач.). *А як було сяде чи стане, згорнувши руки і спокійно дивлячись, його постава була така картинна, хоч малюй на полотні* (Н.-Лев., I, 1956, 341); *Нічого картинного в постаті Ярослава не було. Припорошена сірим пилом ушанка, з-під якої виглядає розпатланий чуб* (Вол., Місячне срібло, 1961, 193).

3. перен. Навмисно підкреслений, виразний, наочний. *Картинна поза*.

КАРТІННІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до картинний 2, 3. *Насунувши картузи на очі і для більшої картинності запровадивши по пальцю в рот, проти його стояли з понуреними головами його сини* (Вас., I, 1959, 148); *Мені вони [сонети Б. Грінченка] дуже, дуже подобаються.. В них вражають найпаче картинність зображення* (Сам., II, 1958, 450).

КАРТІННО. Присл. до картинний 2, 3. *Іде Гаркуша, картинно відкинувшись у сідлі* (Гончар, Таврія, 1952, 34); *Картинно описував [лікар] симптоми морської хвороби* (Полт., Повість..., 1960, 394).

КАРТІНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до картинка. — *Я знав вашого покійного брата Дороша. Ах, який був лицар! Картиночка!* (Довж., I, 1958, 238).

КАРТКА, и, ж. 1. Невеликий чотирикутний аркуш твердого паперу для записування або з записом на ньому різних відомостей (переважно як одиниця картотеки). *В його [І. Франка] архіві зберігаються картки з назвами творів В. І. Леніна, які розсилалися російською соціал-демократичною групою обмеженому колу читачів* (Рад. літ-во, 18, 1955, 153); *Простягнув [Максим] картку*

замовлень бібліотекарці (Рибак, Час., 1960, 312); *І тільки тоді [під час іспиту], як глянув у картку, ..заспокоївся: питання випали знайомі* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 320); *Основним документом у стаціонарі є історія хвороби, а в поліклініці — амбулаторна картка* (Заг. догляд за хворими, 1957, 189).

Візитна картка див. візитний.

2. розм. Фотографічний знімок невеликого розміру. *Не знаю, яке сонце буде в Криворівні і чи постаріється воно зробити мене подібним до того добродія, що на Вашій картці* (Коцюб., III, 1956, 392); *Катерина взяла в долоні картку і довго оглядала незнайомі риси обличчя* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 259).

3. Бланк із відривними талонами, що дає право одержувати нормовані продукти, товари. *Хлібні картки; Промтоварні картки*.

4. заст. Поштова листівка. *Чекав обіцяного листа та й гадав собі: одповім уже разом і на картку* (Коцюб., III, 1956, 342); *Хтось тільки два листи комусь написав.., а решта були картки* (Л. Укр., V, 1956, 370).

5. розм. Сторінка (книжки, зошита). *Часом вони читали довгі й скучні романи без кінцевих карток* (Коцюб., I, 1955, 323); *Молодиця знову почала читати.. Примусивши себе перекинути з десяток карток, глянула на годинника* (Гр., II, 1963, 47); *Обурений професор показав цілому класові одну картку з зошита Демидова* (Мак., Вибр., 1954, 51).

6. діал. Аркуш паперу. *І брала я тоді паперу картку білу* (Л. Укр., I, 1951, 210).

КАРТКОВИЙ, ова, ове. Прикм. до картка 1, 3. *Картковий каталог*.

Карткова система — система розподілу продуктів харчування, товарів за картками (у 3 знач.). *Самовіддана праця нашого народу в перші ж два повоєнні роки дала відчутний результат — наприкінці 1947 року карткова система була замінена розгорнутою державною й кооперативною торгівлею* (Наука., 4, 1970, 47).

◇ **Карткова хатка; Картковий будиночок**: а) хатка з гральних карт — дитяча забавка. * У порівн. [Л а р и с а:] *Все... пропало... завалилося... як карткова хатка...* (Мик., I, 1957, 254); б) про передбачення, сподівання, наміри, які не ґрунтуються на реальних фактах. *Сліпому видно, як валиться їхній [фашистський] картковий будиночок, а вони вдають з себе переможців* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 74).

КАРТОГРАМА, и, ж., спец. Географічна карта або схема, на якій штрихами, фарбами й т. ін. наочно зображені (або подані) статистичні дані про певні явища. *Кожному господарству видаються картограми підвищення родючості малопродуктивних ґрунтів, поліпшення природних кормових угідь* (Колг. Укр., 3, 1961, 5).

КАРТОГРАФ, а, ч., спец. Фахівець із картографії. *Микита Іванович Зуєв був видатним географом — педагогом і картографом* (Видатні вітч. географи., 1954, 81).

КАРТОГРАФІЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до картографії. *Картографічні знаки; Картографічний матеріал; // Який виготовляє географічні карти. Картографічна фабрика*.

КАРТОГРАФІЯ, і, ж. Наука про створення географічних карт. *З ім'ям В. І. Леніна і Комуністичної партії Радянського Союзу нерозривно пов'язане створення й швидкий розвиток радянської картографії* (Наука., 4, 1961, 7); // *Складання географічних карт; картографування*.

КАРТОГРАФУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. картографувати. *Для здійснення картографування країни потрібне було централізоване керівництво в загальнодержавному масштабі* (Наука., 4, 1961, 7); *Радянськими*

етнографами розроблено й вперше застосовано новий метод етнічного картографування — суміщений показ етнічного складу й густоти населення (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 11); Лінгвістичне картографування забезпечує вивчення територіального поширення окремих мовних рис (Нариси з діалектології..., 1955, 192).

КАРТОГРАФУВАТИ, *ую, ўш, недок., перех., спец.*
1. Наносити на карту (у 1 знач.).

2. Складати картограму.

КАРТОН, *у, ч.* 1. Товстий твердий папір особливого виготовлення. Коли ми бачимо на картинах такі обличчя, то кажемо, що вони намальовані погано, по-ремісничьому, немов з картону вирізані і лаком наведені (Л. Укр., III, 1952, 609); Целулоїд і кіноплівку, гребінці і картон.. роблять не з чого іншого, а з дерева (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 102).

2. мист. Первісний нарис картини або її частини, зроблений на твердому папері; етюд. На картоні, крім рясотиння безладно накиданих кольорових мазків, вона нічого не побачила (Коз., Сальвія, 1956, 118).

КАРТОНАЖ, *у, ч.* Невеликий виріб із картону.

КАРТОНАЖНИЙ, *а, е.* Який виробляє картонаж. Картонажна фабрика.

Картонажні вироби — вироби з картону й паперу (коробки, футляри тощо).

КАРТОНКА, *и, ж.* Коробка з картону для легких речей. [А л і н а:] То я вам привезла свою вінчальну сукню показати... (Розкриває картонку) (Голов., Драма, 1958, 9).

КАРТОННИЙ, *а, е.* Прикм. до картон. Картонна фабрика; // Зробл. з картону. Джен складала порцеляну і скло у великі картонні коробки (Рибак, Час., 1960, 648); Дитяча книжка, як правило, повинна мати картонну обкладинку (Літ. газ., 1. I 1948, 3).

КАРТОНОВИЙ, *а, е.* Прикм. до картон 1. Картонове виробництво; Картоновий папір; // Зробл. з картону. Моя лампа під широким картоновим абажуром ділить хату на два поверхи — вгорі темний..; під ним — залитий світлом (Коцюб., I, 1955, 414).

КАРТОНПЕЛЬКА, *и, ж.* Зменш.-пестл. до картопля 2. Під Гаєм хтось Огонь покинув, Чи подорожній там.., Чи, може, вівчарі картопельку пекли (Гл., Вибр., 1951, 164); Той буряків принесе, той картопельки, той палицю хліба, молочка дітям... (Вас., I, 1959, 145).

КАРТОПЛЕ... Перша частина складних слів, що відповідає слову картопля, напр.: картоплезаготівля, картоплезбиральний, картоплекомбайн, картоплесадільний і т. ін.

КАРТОПЛЕКОПАЧ, *а, ч., с. г.* Машина для копання картоплі. На збиранні бульб використовують картоплекопач «ТЕК-2» (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2).

КАРТОПЛЕМИЙКА, *и, ж.* Машина для миття картоплі. Далі йдуть потужні й розумні машини на господарстві, що їх рухає електрика. Картоплемийка, дробарка (Кучер, Трудна любов, 1960, 489).

КАРТОПЛЕМ'ЯЛКА, *и, ж., с. г.* Машина для перетворювання в кашоподібний корм запареної картоплі або інших коренеплодів, якими годують тварин. На більшості кормокухонь встановлені кормозапарники, коренебульбомийки, коренерізки, картоплем'ялки (Соц. твар., 3, 1956, 12).

КАРТОПЛЕСАДЖАЛКА, *и, ж., с. г.* Машина для садіння картоплі. Два трактори у відповідних інтервалах тягнули картоплесаджалки (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 27); Коли в механізм картоплесаджалки потрапляла чергова металева кулька — він автоматично викидав дві-три картоплини, а важкі металеві лапи загортали гніздо (Руд., Остання шабля, 1959, 365).

КАРТОПЛЕСХОВИЩЕ, *а, с., с. г.* Спеціальне приміщення для складання й зберігання картоплі. Колгоспи й радгоспи картоплю зберігають переважно в кагатах і картоплесховищах (Колг. Укр., 8, 1959, 30).

КАРТОПЛЕЧИСТКА, *и, ж., с. г.* Машина для знімання з картоплі шкірки. Потужні механічні м'ясорубки, картоплечистки і т. д. змінили способи первинної обробки продуктів (Технол. пригот. їжі, 1957, 8).

КАРТОПЛИНА, *и, ж.* Окрема бульба картоплі. З кишені свого блазенького пальтешка він вивертає на сніг кілька невеликих картоплин (Стельмах, I, 1962, 248); Дубковський мовчки вихопив довгими темними пальцями гарячу картоплину з миски і почав облуплювати її (Перв., Дикий мед, 1963, 290).

КАРТОПЛИНКА, *и, ж.* Зменш.-пестл. до картоплина. За корінці [куща] вчепилось кілька картоплинок (Панч, II, 1956, 136).

КАРТОПЛИННЯ, *я, с. 1.* збірн. Бадилля картоплі. Бруствер, замаскований картоплинням, одгороджував їх від противника (Гончар, Людина., 1960, 108); Вдалині, там, де очищали поля від картоплиння, диміло багаття (Томч., Готель., 1960, 178).

2. Те саме, що картоплище. Неля.. простує картоплинням (Вільде, Сестри., 1958, 436).

КАРТОПЛИСЬКО, *а, с.* Те саме, що картоплище. — Я думав, що вони ще в кукурудзі, а вони вже все картоплисько спліндрували [сплюндрували] (Фр., VI, 1951, 144).

КАРТОПЛИЩЕ, *а, с.* Місце, з якого зібрано картоплю. Рушили ми всі — до ланки по картоплищу гуртом (Тич., Зростай., 1960, 44); Попередником під коноплі було картоплище (Колг. Укр., 3, 1957, 21).

КАРТОПЛЯ, *і, ж. 1.* Однорічна трав'яниста рослина з їстівними бульбами, багатими на крохмаль. По невеличких огородах, наче сторожі, стояли широкоголові соняшники, поміж ними, як рута, зеленіли куці картоплі (Мирний, IV, 1955, 205); Бздоким через пліт поглядає на свій город, де вже рясно, і синьо, і біло цвіте картопля (Стельмах, I, 1962, 570).

2. збірн. Бульби цієї рослини, що вживаються як їжа і як корм для тварин. Кілька вже день [днів] харчувались старі вареною та печеною картоплею (Коцюб., I, 1955, 90); Валя чистить картоплю, раптом кидає ніж, хапається за пучку (Вас., III, 1960, 326); Картопля як джерело одержання крохмалю стоїть на першому місці (Картопля, 1957, 10).

Картопля в козушках (мундірах) — варена картопля, з якої не знято шкірки. І хоч не розкішно було на столі, проте оця гаряча картопля в козушках.. та підсмажені, щойно з сковороди гречаники з запашною олією здалися Данькові за найсмачніші у світі наїдки (Гончар, II, 1959, 144); Картопля в мундірах лежала на столі, у череп'яній мисці (Кучер, Прощай., 1957, 379).

КАРТОПЛЯНИЙ, *а, е.* Прикм. до картоплі. На лаві кілька горшків і деяке начиння, на папері сушиться розложене картопляне лушпиння (Л. Укр., IV, 1954, 212); // Засаджений картоплею. Картопляне поле; // Пригот. із картоплі. За кілька хвилин ми всі четверо разом із фурманом сиділи й хлебтали смачну картопляну юшку (Досв., Вибр., 1959, 41); // Який добувають із картоплі. Картопляний крохмаль; Картопляний сік.

Картопляний жук див. жук.

КАРТОПЛЯНИК, *а, ч. 1.* Котлета з вареної товченої картоплі (у 2 знач.). Лежало на чистому рушнику кілька перепічок і картопляників (Ю. Янов., Мир, 1956, 276).

2. Те саме, що дер'юн². Домна Кирилівна начистила картоплі і взялася за тертку: вирішила з Христею картопляників на салі напекти (Грим., Незакінч. роман, 1962, 62).

КАРТОПЛЯНКА, и, ж. Картопляна юшка. Швейк чекав на бабусю більше ніж півгодини; потім грівся картоплянкою, яку йому принесла бідна старенька в горщику, загорнутому у подушку, щоб не прохолов (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 214).

КАРТОПЛЯР, а, ч. Той, хто вирощує картоплю. Досвід передових картоплярів і дослідних установ показує, що несприятливі кліматичні умови можуть бути переборені застосуванням відповідних агротехнічних заходів (Картопля, 1957, 51); Картоплярі Чернігівщини виступили ініціаторами змагання за вирощування високих урожаїв картоплі (Хлібороб Укр., 11, 1964, 2).

КАРТОПЛЯРСТВО, а, с. Вирощування картоплі. Головним напрямом картоплярства є забезпечення високої агротехніки вирощування й впровадження комплексної механізації (Рад. Укр., 1.VII 1967, 2); Провідною галуззю поліського землеробства є також картоплярство (Хлібороб Укр., 1, 1969, 22).

КАРТОТЕКА, и, ж. Систематизоване зібрання карток, що містять довідкові або облікові відомості. Прийняв [Даль] його не одразу. Він хворий, і Чернишов довго сидів у його робочому кабінеті, заваленому паперами, товстими зошитами, картотеками й каталожними ящиками (Тулуб, В степу.., 1964, 233); В ретельно заведеній картотеці були на точному обліку всі мешканці табору (Рибак, Час.., 1960, 352); Картотека Інституту мовознавства.

КАРТОТЕКАР, я, ч. Той, хто створює або впорядковує картотеку.

КАРТОЧКА, и, ж. Те саме, що картка. Він виїхав, залишивши Начкові лиш коротку карточку, що відіжджає на пару днів (Фр., VI, 1951, 296); Од брата одібрав карточки, з його і з його жінки (Мирний, V, 1955, 348); Були це часи голодовки. Хліб.. видавали по карточках (Вільде, Сестри.., 1958, 118); Хтось, певне, дуже зайнятий, що вже й карточки не напише (Л. Укр., V, 1956, 393).

КАРТУВАННЯ, я, с., спец. Нанесення на географічну карту геологічних ознак певної місцевості. Геологічне картування Донецького басейну.

КАРТУЗ, а, ч. Те саме, що кашкет. — А шкода, добрий картуз та передраний козирок, — додав він, розглядаючи (Мирний, I, 1954, 312); Картуз ще місяць тому був новісінний, козирок блищав, мов дзеркальце (Донч., V, 1957, 7).

КАРТУЗИК, а, ч. Зменш.-пестл. до картуз. Русяву головку прикривав старенький картузик з одірваним козирком (Коцюб., I, 1955, 130); Над ними [очима] з-під драного картузика волосся — білявими житніми колосками (Головка, I, 1957, 94).

КАРТУЗНИЙ, а, е. Прикм. до картуз.

КАРТУЗНИК, а, ч., рідко. Те саме, що кашкетник. Вони проходили через базар.., гукали картузники (Мик., II, 1956, 193).

КАРТУЗОВИЙ, а, е. Прикм. до картуз. Картузове сукно.

КАРТУШ, а, ч., спец. Ліпна або графічна прикраса у вигляді облямованого завитками щита або сувою з загорнутими краями, на якій роблять написи, емблеми тощо. Картуш над дверима будинку; Картуш у книжці.

КАРТЯР, а, ч. Завзятий, азартний гравець у карти (у 2 знач.). Я мушу зауважить, що красунь Павлусь гультай, ледащо та картяр (Н.-Лев., IV, 1956, 247); Вже зі злості говорив дехто, що він картяр (Мак., Вибр., 1954, 240); Сергій Павлович перетворився на того азартного картяра, що, випадково зірвавши велику ставку, йде тепер тільки ва-банк (Шовк., Інженери, 1956, 165); * У порівн. Від тих думок він загорівся ще дужче,

як розгарячений картяр, що ставить усе на кін (Цюпа, Назустріч.., 1958, 66).

КАРТЯРКА, и, ж. Жін. до картяр. Чує він, що є у царя дочка — велика картярка. Подумав собі: «Піду до неї бавитись у карти» (Калин, Закарп. казки, 1955, 157).

КАРТЯРНЯ, і, ж., заст. Приміщення для гри в карти (у 2 знач.). Переважна часть [частина офіцерів] громадилася в ідальні, а відси переходили хто до більярдкової зали, хто до вузької та довгої картярні, повної зелених столиків і крісел (Фр., VI, 1951, 418).

КАРТЯРСТВО, а, с. Азартна гра в карти (у 2 знач.). Радник розсміявся гірко. — Не зле? Пиятика, картярство... — се в молодого двадцятидвохлітнього хлопця не зле? (Коб., I, 1956, 78); — Ми будемо суворо боротися проти всякого хуліганства, картярства, п'янок (Мик., II, 1957, 464).

КАРТЯРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до карта 2. У Потоцького була велика картярська гра (Тулуб, Людолови, I, 1957, 275); Картярська колода; // Пов'язаний із грою в карти. Картярський борг; // Признач. для гри в карти. Над зеленим сукном картярського столика літали вальти, дами, тузи всіх чотирьох мастей (Ів.. Тарас. шляхи, 1954, 189); Картярський будинок.

2. Прикм. до картяр. Гучні картярські вигуки і вибухи дурного реготу тривали аж до третіх півнів (Вол.. Місячне срібло, 1961, 53).

КАРУК див. карюк.

КАРУКОВИЙ див. карюковий.

КАРУНКА, и, ж., заст. Позумент. Аж зирк — Палантова лядунка І золота на ній карунка У Турна висить на плечі (Котл., I, 1952, 294).

КАРУСЕЛЬ, і, ж. 1. Споруда із сидіннями у вигляді коней, човнів і т. ін., що швидко обертається навколо вертикальної осі; встановлюється на ярмарках, у парках для розваги. Все це [ярмарок] ворухиться, .. лускає насіння і крутиться на каруселі... (Вишня, I, 1956, 43); В кінці площі.., де була карусель, гойдалка і паноптикум, стояв натовп (Смолич, II, 1958, 41); * Образно. Савичев.. глянув угору і побачив карусель повітряного бою (Перв., Дикий мед, 1963, 350); * У порівн. Настя наче скам'яніла. Все крутилося їй в очах барвистою каруселлю (Тулуб, Людолови, II, 1957, 19).

2. техн. Те саме, що Карусельний верстат (див. карусельний).

КАРУСЕЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до карусель 1. В одній із таких заводей — в душнім тупиковім завулку.. стояли рядами парусинові, схожі на карусельки, грибки (Гончар, Таврія, 1952, 80).

КАРУСЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до карусель.

△ Карусельний верстат — вертикальний токарний верстат для обробки деталей великого діаметра. На Харківському турбінному заводі введено до ладу гігантський карусельний верстат (Роб. газ., 15.II 1962, 4).

КАРУСЕЛЬНИК, а, ч. Робітник, що працює на карусельному верстаті. Коли не вистачало карусельників, адміністрація попросила Віктора Петровича вивчити нову спеціальність і попрацювати якийсь час на карусельному верстаті (Роб. газ., 9.IX 1965, 1).

КАРУЦА, и, ж., діал. Румунська хура, віз. Нарешті коні рушили, каруца покотилася берегом Прута (Коцюб., I, 1955, 192); Петру бачить, як по шляху до них наближається каруца, запряжена худою конячиною (Чаб., Балкан. весна, 1960, 41).

КАРЦЕР, у, ч. Приміщення (звичайно без світла) у в'язниці (до революції також у навчальному закладі) для тимчасового одиночного ув'язнення осіб, винних або звинувачених у чомусь. [Н а ч а л ь н и к с т о р о ж і:] Сього замкніте у карцер на ніч (Л. Укр., II, 1951,

434); *Сьогодні на прогулянці він образив начальника, якого ненавиділа вся тюрма, і тепер мусив іти до карцеру* (Вас., I, 1959, 71); *За надмірне захоплення літературою — читання книжок під час уроків — він [О. Маковей] терпів навіть покарання — сидів у шкільному карцері* (Жовт., 2, 1956, 79).

КАРЧІЛО, а, с. Збільш. до карк. *І за сим Медвідь Бурмило Лапи, голову й карчило В ту широку щіль запхав* (Фр., XII, 1953, 18).

КАРЧІСТИЙ, а, е, розм. Із товстим карком. *Анатоль притомлено склепив повіки. Ніби в кінематографі, на очі напливав карчистий граф* (Кач., II, 1958, 227).

КАРЮК, **КАРҮК**, а, ч. Вид столярного клею. *Лемішківський насилу моргав сонними очима, що злипались... наче карюком примазані* (Н.-Лев., I, 1956, 170); *В сінях у іншій котлі варили карук із волових жил* (Фр., IV, 1950, 209); *Тоня занесла човна в глибину елінгу, де пахло столярним клеєм карюком і мокрим деревом* (Собко, Матв. затока, 1962, 102).

КАРЮКОВИЙ, **КАРУКОВИЙ**, а, е. Прикм. до карюк, карук.

КАРЯЧКИ, **КАРАЧКИ**, присл., розм. 1. Те саме, що **навіпочіпки**; **накарячки**. *Вони сиділи нерухомо, карячки, боячись поворухнутись* (Коцюб., I, 1955, 348); *Томаш сів карачки, намагаючись рухами плечей запнути кожух на грудях і втягти в нього голову* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 159).

2. Те саме, що **рачки**. *«Напирають, мабуть, — подумав він, — ще й вискочить не встигну»*. *І вже карачки хутко подерся догори* (Панч, I, 1956, 142).

КАРЯЧКОНОГИЙ, а, е, розм. Із кривими ногами. *Карпо — низенький, карячконогий, у довгій новій шинелі з англійського сукна, метко скочив з воза* (Кос., Новели, 1962, 194); *Невдовзі на дверях з'явився і сам співак: присадкуватий карячконогий боєць* (Гончар, III, 1959, 147).

КАРЯЧКУВАТИЙ, **КАРАЧКУВАТИЙ**, а, е, розм. 1. Який має криві, широко розставлені ноги. *Хай би поткнувся глистюк Арнульф сюди з своїми карячкуватими жандармами! Він би показав їм* (Загреб., Європа 45, 1959, 88); *Йому вслід дріботів карячкуватий урядник* (Кучер, Зол. руки, 1948, 13).

2. Кривий, покручений. незграбний. *Давид почав читати дописи... Писані чорнилом і олівцем, усі карячкуватими, незграбними літерами* (Головко, II, 1957, 105); *Ріс [у яру] колючий-преколючий терен і якісь карячкуваті деревця* (Мокр., Острів., 1961, 58).

КАСА, и, ж. 1. Спеціальна скринька або сейф для зберігання грошей, цінних паперів; скарбниця. *У багатих золото в касі* (Фр., XIII, 1954, 181); *Він пробирався у хату, виносив звідти залізну касу з золотими талерами* (Вільде, Троянди., 1961, 287).

2. Окремий відділ в установі, на підприємстві тощо для приймання, зберігання й видачі грошей, продажу квитків і т. ін., а також приміщення цього відділу. *В касі не можу взяти грошей, бо з порожнього не наллеш* (Коцюб., III, 1956, 163); *Я знайшов касу й постукав у віконечко, але воно не відчинялось* (Сміл., Сашко, 1957, 154); *Кам'яними східцями Шелест спускається вниз, до станції вузькоколійки. Він бере в касі квитка* (Донч., II, 1956, 190).

3. Назва кредитної установи, організації. *Каса взаємодопомоги*.

Ощадна каса — установа, куди вносять гроші для зберігання. *Він мав п'ять тисяч ринських в ощадній касі* (Фр., VI, 1951, 236).

4. Грошова наявність (установи, підприємства, особи тощо). *Він заломив таку суму, що вся моя подорожня каса зникла в ній незначною часткою* (Л. Укр., III, 1952,

742); *Переляканий шинкар надаремно сіпав до себе тремтячими руками ящик з касою* (Кол., Терен., 1959, 62).

5. друк. Скринька, поділена на комірки, по яких розкладено друкарський шрифт за абеткою. *А в друкарні — льох. Лампи ледве блимають угорі над касами* (Еллан, II, 1958, 43); *Коли прибула з Стрятина друкарня Балабанів, він так захопився нею, що сам.. розташовував преси, складальні каси, сортував шрифти й кліше* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 308).

КАСАРНЯ, і, ж., діал. Казарма. *Приходжу до касарні, дивлюся: Штефанова зброя висить та сіяє* (Федьк., Буковина, 1950, 83); *У касарнях залишалася тільки одна рота з волоської хоругви* (Панч, Гомон Україна, 1954, 189).

КАСАЦІЙНИЙ, а, е, юр. Стос. до касації, пов'язаний з нею. *Існуючі в буржуазних країнах суди першої інстанції, апеляційні суди, касаційні суди становлять.. юридичний лабіринт* (Рад. суд, 1951, 58).

△ **Касаційна скарга** — прохання, заява про перегляд та скасування вироку суду. *Якщо.. народний суд з будь-якої причини допустив помилку у розгляді кримінальної або цивільної справи, то засуджений має можливість подати касаційну скаргу до обласного, крайового суду або Верховного суду автономної або союзної.. республіки* (Рад. суд, 1951, 58).

КАСАЦІЯ, і, ж., юр. 1. Перегляд, скасування вищою інстанцією судової ухвали, вироку, що не набрали чинності закону. *Та Казанок на апеляцію, на касацію — поле у заставу віддав, жінку злиднями в могилу загнав, а все ж довгий час не здавався...* (Крот., Сини., 1948, 43).

2. розм. Скарга, заява про перегляд судової ухвали, вироку. *Написати касацію*.

▲ **Касація виборів** — визнання виборів недійсними внаслідок порушення конституції або виборчого закону; скасування виборів. *Останніми часами в «Літературном обществе» почалися різні звادي і скандали, касації виборів і т. ін.* (Л. Укр., V, 1956, 306).

КАСЕТА, и, ж. 1. Плоска або циліндрична непроникна для світла коробка (футляр), у яку вкладають перед зніманням фотопластинку або плівку. *Фотограф Костя знайшов у хаті темну комірчину і замкнувся в ній з своїми касетами* (Перв., Дикий мед, 1963, 64); *Котушкову перфоровану фотоплівку.. випускають у касетах — для зарядження апарата на світлі* (Довідник фот., 1959, 32); // Частина кінопроектора, до якої закладається плівка для демонстрування кінофільму на екрані. *У верхній частині корпус [кінопроектора] має дві щілини: одна — для виходу важеля механізму встановлення кадрів, а друга — для виходу фільму з верхньої касети* (Пересувні кінопр., 1959, 5).

2. Знімна коробка в пістолеті, автоматі тощо для патронів. *Одного разу Грицько.. приніс додому новенький пістолет і дві касети з патронами* (Коз., Блискавка, 1962, 47).

3. Пристрій для скидання бомб із літака.

КАСЕТКА, и, ж. 1. Зменш. до касета 1.

2. діал. Скринька. *Там пишалась прекрасна китиця рож, а біля неї лежала велика касетка з сріблом на два-надцять осіб* (Коб., I, 1956, 117).

КАСЕТНИЙ, а, е. Прикм. до касета 1.

КАСИНО, невідм., с., зах. Казино. — *Я б усе те касино розігнав! Адже це гніздо розпусти, содома якась!* (Фр., VII, 1951, 40).

КАСІР, а, ч. Той, хто завідує касою (у 2, 3 знач.), приймає та видає гроші, продає квитки тощо. *Писар закликав до себе в гості двох чоловік, що були колись волосними старшинами, закликав волосного касира, десятицького* (Н.-Лев., IV, 1956, 153); *Розгорнув [Турбай] списки, відкрив ящик з грішми й звернувся*

до людей: — Прошу підходити, товариші. Касиром сьогодні буду я (Руд., Остання шабля, 1959, 510).

КАСІРКА, и, ж. Жін. до касір. За віконцем чути було знайомий голос касирки, шелест грошей і стукіт рахівниці (Томч., Закарп. опов., 1953, 198); Касирка здивовано глянула на мене, завагалася, потім таки видала квитка і повернула здачу (Руд., Вітер., 1958, 322).

КАСКА, и, ж. Металевий головний убір у вигляді шолома, що його носять військовослужбовці, пожежники, шахтарі та ін. Трохи згодом нап'яли на його мундир., каску (Мирний, II, 1954, 121); Цього разу на вершечку, В мідній касці, уночі — Федір Гичка над містечком Височів на каланчі (С. Ол., Вибр., 1957, 285); Я теж поспішаю до шахти. Зодягаю комбінезон, шахтарську каску, пристібую до пояса лампочку й прямую до місця спуску (Рад. Укр., 3.VI 1967, 3).

КАСКАД, у, ч. 1. Природний або штучний водоспад, що спадає уступами, або система таких водоспадів. З слобід і хуторів нагнали народу тисячами; рівняли дороги, підгачували греблі, у парку прочищали підземні труби задля фонтанів і каскадів (Стор., I, 1957, 370); Скрізь були дерева, кущі, квіти, дзвеніли струмки, каскади (Сміл., Сад, 1952, 40); На руслі ріки Кам'янки.. висікали гроти, будували підземні галереї, каскади, фонтани (Наука., 1, 1958, 32); * Образно. Деревина дерлися вгору схилами гір все вище й вище, здавалося, ніби з гір зрушила лавина і зеленими каскадами котиться вниз (Кол., Терен., 1959, 93).

2. перев. чого, перен. Стрімкий, невпинний потік великої кількості, маси чого-небудь. Грім, котрий ударив о десять кроків від нього, не був би його так перестрашив, як той страшний кашель, що розливався цілим каскадом (Фр., II, 1950, 109); Над головами заревло смертельним каскадом звуків, і десяток мін лягло позаду в розвідників (Ле, Мої листи, 1945, 99); Біля піщаного урвища знявся цілий каскад бризок (Собко, Звич. життя, 1957, 15).

3. Зв'язані між собою джерела енергії, двигуни тощо. Каскад двигунів.

КАСКАД гідроелектростанцій — низка гідроелектростанцій, розташованих за течією річки на певній відстані одна від одної та пов'язаних спільністю водного режиму. Найважливіші післявоєнні будови республіки — гордість нашого народу. Це каскад гідроелектростанцій на Дніпрі (Ком. Укр., 3, 1970, 15).

4. заст. В опереті — швидкий танець у супроводі співу.

КАСКАДНИЙ, а, е. 1. Який утворює каскад (у 1—3 знач.). Земле моя, зоре моя, Хвиле дніпрова каскадна! Скільки-то часу сила твоя В море плила безпорадна (Турч., Земле моя., 1961, 24); До болю в серці хотілося їй, щоб Ілліч хоч одним оком побачив каскадне сяйво вогнів Дніпрогесу (Рибак, Час., 1960, 456).

2. заст. Оперетковий; шансонетний. — Здумайте собі, він мені просто в очі каже, що з мене вийшла б чудова каскадна зірка (Л. Укр., III, 1952, 599).

КАСОВИЙ, а, е. Прикм. до каси. Ольга сидить коло столика в кухні й мучиться над новим методом ведення касових книг (Вільде, Винен., 1959, 13).

КАСОГИ, ів, мн., іст. Давня назва одного з адигейських племен, що жило біля південних приток Кубані. На Північному Кавказі Святослав підкорив племена ясів (осетинів) і касогів (черкесів) (Іст. СРСР, I, 1957, 36).

КАСОЗЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до касог. Касозьке військо.

КАСТА, и, ж. 1. В Індії та інших країнах Сходу — замкнена суспільна група, члени якої зв'язані походженням, заняттям та своїм правовим станом.

В Індії були стани — касты, наприклад, жерців, воїнів, селян (Нова іст., 1956, 21).

2. перен. Замкнена суспільна група, що зберігає свою відокремленість і привілеї. Він був руський патріот, типовий представник того старого попівського патріотизму, що бачив націю виключно в попівській касті (Фр., VIII, 1952, 34); Життя попівське так ув'язнене в одвічні рами, так определене [визначене] на багато літ уперед. Прикріплене до непорушної доктрини, робить і саму касту непорушною (Хотк., II, 1966, 352); Офіцерський склад царської армії залишився майже цілком дворянським і являв собою особливу касту, яка різко відрізнялася від солдатської маси (Іст. УРСР, I, 1953, 482).

КАСТАНЬЄТА див. кастаньєти.

КАСТАНЬЄТИ, ёт, мн. (одн. кастаньєта, и, ж.). Поширений в Іспанії, Італії та в країнах Латинської Америки ударний музичний інструмент із дерева або пластмаси у вигляді двох мушель, зв'язаних шнурком на одному кінці; уживається для відбивання ритму під час виконання народних іспанських танців. Глянь, — свистять і літають мечі, А у наших руках кастаньєти, — Ми танцюєм, в танок зовучи (Олесь, Вибр., 1958, 155); Летять слівця, мов ті колючки, Під дзвін і ляскіт кастаньєт (Вороний, Вибр., 1959, 192); * Образно. Гаряче повітря танцювало тарантелу по скелях, а в сірих маслинах цикади грали на кастаньєтах (Коцюб., II, 1955, 293).

КАСТЕЛЯНКА див. каштелянка.

КАСТЕТ, а, ч. Вид холодної зброї — металева пластина з отворами для пальців, яка затискується в кулак; наручник. Від таких молодців можна всього чекати. В них інколи трапляються і свинцеві кастети, і залізний шворінь під полою (Руд., Остання шабля, 1959, 105); Це був важкий кастет з чотирма круглими дірками для пальців (Собко, Запорука., 1952, 147).

КАСТОВИЙ, а, е. Прикм. до каста. Оперта на тил двох авторитетах, мусила література стати кастовою, зректися всякого поступу, всякої критики, всякої живішої мислі (Фр., XVI, 1955, 38); Як кожен шляхтич, Бжеський був насичений кастовими забобонами (Тулуб, Людолови, I, 1957, 24).

КАСТОВІСТЬ, вості, ж. Станова або професійна замкненість, відокремленість.

КАСТОР, у, ч. Цупке вовняне сукно з ворсом на споді.

КАСТОРКА, и, ж. розм. Те саме, що Рицинова олія (див. рициновий). Вона .. напилася касторки., тепер приписує сьому своє виздоровлення (Л. Укр., V, 1956, 193); Увесь він.. зтягнутий чорною шкурою: на плечах лисніє кожанка, що блищить і тхне касторкою (Стельмах, II, 1962, 140).

КАСТОРОВИЙ¹, а, е: Δ Касторова олія, рідко — те саме, що Рицинова олія (див. рициновий). Вирощують рицину заради насіння, в якому міститься 45—48% олії, відомої під назвою касторової, або рицинової (Ол. та ефір. культ., 1956, 111).

КАСТОРОВИЙ², а, е. Прикм. до кастор. Касторове виробництво; // Пошитий із кастору. Одягнений він у вільне касторове пальто (Руд., Остання шабля, 1959, 166); Касторовий капелюх.

КАСТРАТ, а, ч. 1. Той, кому видалено статеві залози. У відгодівельні групи слід передати вибраваних тварин — корів, волів, усіх бичків-кастратів (Рад. Укр., 22.III 1957, 1).

2. перен., зневажл. Нікчемна особа, від якої немає ніякої користі. Не говорить Ні сам сивий верхотворець, Ні його святії — Помощники [помічники], поборники, Кастрати німис! (Шевч., II, 1953, 266).

КАСТРАЦІЯ, ї, ж. Видалення статевих залоз у тварин, людей, органів розмноження в рослин; кастрування. *Кастрація тварин спричиняє глибокі порушення в діяльності кори великих півкуль* (Укр. біох. ж., XXVIII, 1, 1956, 83); *Вирощування гібридного насіння можна провадити без кастрації квіток* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 184).

КАСТРОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до каструвати; // у знач. прикм. *Ми відгодовували кастрованих і некастрованих бичків* (Хлібороб Укр., 11, 1963, 9); *Насіння одержували при вільному й обмежено-вільному запиленні кастрованого материнського колоса* (Хлібороб Укр., 3, 1967, 23).

КАСТРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. каструвати.

КАСТРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Видаляти статеві залози у тварин, людей, органи розмноження в рослин; вихолощувати (у 1 знач.). *Кнурців, непридатних на плем'я, після досягнення 40-денного віку треба каструвати* (Свинар., 1956, 229); *Квітки, призначені для штучного запилення, потрібно каструвати, тобто видалити з них пиляки* (Юним мічур..., 1955, 28).

КАСТРУЛЯ, і, ж. Металевий посуд (переважно циліндричної форми) для варіння страви. *На тривалих зупинках вона варила суп у каструлі, позиченій у кухаря* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 77); *Ганна Сильвестрівна встигла тим часом наставити вже окропу, і коли вода забулькотіла, виклала на підситок перший десяток вареників і почала по одному кидати їх в каструлю* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 32).

КАСТРУЛЬКА, и, ж. Зменш. до каструля. *В передпокої, ..на електричній плитці кипить закрита каструлька* (Коч., II, 1956, 452).

КАСТРУЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до каструля. *Каструльна накривка*.

КАСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. касувати.

КАСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Анулювати, відмінити що-небудь. *В той самий день він підписав декрет, що він касує і тортури, й страту в своїй державі* (Л. Укр., II, 1951, 186); — *Товаришу гвардії лейтенант, — наполягає на своєму Денис, — ви ж не можете через мою голову касувати мої накази* (Гончар, I, 1954, 40).

2. рідко. Те саме, що ліквідувати. *Калинович відповів, що все ще не має постійного заняття, бо державну бухгалтерію касують і реорганізують* (Фр., VI, 1951, 355).

КАСУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до касувати. — *Віднині я видаю таке право: всі губернаторства касуються* (Фр., III, 1950, 230).

КАТ, а, ч. 1. Той, хто здійснює смертні вироки або тілесне покарання, бере на тортури. *А люде тихо Без всякого лихого лиха Царя до ката поведуть* (Шевч., II, 1953, 356); — *Не бий її... — промовила вона до ката, — бач, яка вона безталанна* (Мирний, I, 1954, 69); *На драбині, приставленій до стовпа, стояв уже кат* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 249).

2. перен. Той, хто тиранить, убиває, мучить; мучитель, недолюдок. *Слово, моя ти єдина зброе, Ми не повинні загинуть обоє! Може, в руках невідомих братів Станеш ти кращим мечем на катів* (Л. Укр., I, 1951, 126); *Тоді ж, як грім під час негоди Впаде на голови катів, Нам сонце правди і свободи Засяє тисяччю огнів* (Сто пісень..., 1946, 8); — *Сестра я, сестра, — ридаючи, вигукнула вчителька, в нестямі пориваючись до отетерілих нападників. — Рубайте й мене, звірі, кати ви, не люди...* (Гончар, II, 1959, 93).

3. лайл. Біс, чорт. *Який вас обезглуздив кат?* (Котл., I, 1952, 185).

◇ В ката; Кат би його (її, їх і т. ін.) взяв, лайл. —

уживається для вираження досади, незадоволення ким-, чим-небудь. *А ти, задрипанко, шинкарко, Перекупко п'яна! Де ти в ката забарилась..?* (Шевч., II, 1953, 286); *Де вже його в ката тут шукати тії жалості..!* (Мирний, III, 1954, 79); — *Ага! От чого мені шкода, кат би його взяв, — піджака загубив* (Довж., I, 1958, 386); *До ката — дуже багато. — Я їх [дрова] уже й смалю добре, а проте ще до ката в сараї* (Л. Янов., I, 1959, 363); *Кат з ним; Кат його (її, їх і т. ін.) бері (забері, забирай): а) уживається для вираження байдужого ставлення до когось, чого-небудь; дарма, байдуже, все одно. На негоду судомить у суглобах, болять коліна. Та кат з ним, перетерпиться* (Логв., Давні рани, 1961, 34); — *Руку, ногу відіб'є — кат його бери. А от як голову знесе — вважай, каліка на все життя* (Тют., Вир, 1964, 266); б) уживається для вираження досади, незадоволення ким-, чим-небудь. — *Не треба ніякого вашого рейнського чи угорського [вина], кат його забирай...* (Добр., Очак. розмир, 1965, 16); *Кат [його, тебе, їх і т. ін.] знає (зна) що (куді, як і т. ін.) див. знати; На якого ката — уживається для вираження незадоволення в знач. на щ о, на в і щ о. На якого ви ката З книжками носитеся в руках?* (Бор., Тв., 1957, 129); *Не взяв його (її, їх і т. ін.) кат — уживається для вираження схвалення чогось, захоплення ким-, чим-небудь. Вона, кат її не взяв, препишна молодиця* (Вовчок, VI, 1956, 293); *Та й сам Гава — не взяв його кат — догадливий удався* (Фр., III, 1950, 64).

КАТАВАСІЯ, ї, ж. 1. Виконання церковних пісень двома хорами.

2. розм. Розгардіяш, гармидер, метушня. *Така паморочна катавасія тривала з тиждень* (Мик., II, 1957, 374); *Данько.. теж не забарився ув'язатися в загальну катавасію* (Гончар, Таврія, 1952, 95).

КАТАКЛІЗМ, у, ч., книжн. Руйнівний переворот; катастрофа. *Палії війни отруйними руками Готують світові кривавий катаклізм* (Рильський, Сад., 1955, 10); *Наша Земля, яка є звичайним планетним тілом, також повинна була переживати періоди могутніх вулканічних катаклізмів* (Наука., 7, 1961, 20).

КАТАКОМБА див. катакомби.

КАТАКОМБИ, ко́мб, мн. (одн. катако́мба, и, ж.). Підземні природні або штучні печери з довгими заплутаними ходами. *Три доби під землею, в лабіринтах катакомб точився запеклий бій* (Збан., Сеспель, 1961, 17); *Наш стародавній Київ споконвіку відомий як один з найбільших у Європі районів зосередження підземних ходів, печер і катакомб* (Веч. Київ, 28.IX 1967, 3); // У деяких містах давнього Риму — такі ж підземелля, що правили першим християнам за притулок, а також за місце релігійних відправ і поховань. *І всі за нею повставали І за апостолом пішли У катакомби* (Шевч., II, 1953, 269); * У порівн. З вузької вулички, з склепінням, як з катакомби, показала процесія (Коцюб., III, 1956, 412).

КАТАКОМБНИЙ, а, е. Те саме, що катакомбовий. *На початку II тисячоліття до н. е. ямну культуру замінила катакомбна. Свою назву вона дістала за типом поховальних споруд (підбої, катакомби)* (Наука., 2, 1970, 46).

КАТАКОМБОВИЙ, а, е. Прикм. до катако́мба. Катакомбові поховання.

КАТАЛАЖКА, и, ж., заст., розм. Холодна, бучегарня. — *Мало того, що на місці до крові побили [об'їзні], ще й у каталажку закинули: викуп дай...* (Гончар, Таврія, 1952, 202).

КАТАЛАЗА, и, ж. Фермент, який розщеплює перекис водню, що утворюється в процесі біологічного окислення, на воду й молекулярний кисень. *Неабияке значення має каталаза, яка захищає організм від нагро-*

мадження перекису водню, розкладаючи його на кисень і воду (Мед. ж., XXIV, 6, 1954, 54).

КАТАЛЕПСИЧНИЙ, а, е, мед. Стос. до каталепсії.

КАТАЛЕПСІЯ, і, ж., мед. Утрата тілом людини або окремими його частинами рухомості з характерним застиганням у певній позі, що буває при шизофренії, енцефаліті, істерії, гіпнозі тощо; остовпіння. При гіпнозедії.. не можна викликати каталепсію (Знання.., 5, 1966, 8); * Образно. *Весь увійшов [Храпков] у себе, в свою душу.., вагався, вирішував і знов впадав у стан моральної каталепсії* (Ле, Міжгір'я, 1953, 475).

КАТАЛЕПТИК, а, ч. Хворий на каталепсію. Одну хвилину лікар вдивлявся в ці воскові риси каталептиків, потім рвучкими кроками пройшов у другу палату (Мик., II, 1957, 225).

КАТАЛІЗ, у, ч. Збудження, прискорення або сповільнення хімічних реакцій під впливом каталізаторів. Під каталізом розуміють явище збудження або зміни швидкості хімічної реакції в присутності речовин (каталізаторів), які, багато разів вступаючи у проміжну хімічну взаємодію з учасниками реакції, відновлюють після кожного циклу свій хімічний склад (Знання.., 9, 1968, 10); Важливих наслідків досягнуто вченими України в галузі хімії, зокрема електрохімії, хімії ізо-тонів.., каталізу тощо (Рад. Укр., 18.X 1957, 1).

КАТАЛІЗАТОР, а, ч. Речовина, що впливає на збудження або зміну швидкості хімічної реакції, але сама при цьому не змінюється. Найчастіше каталізаторами служать тонкоподрібнені метали (Заг. хімія, 1955, 173); Швидкість хімічних реакцій регулюється особливими речовинами, що звуться каталізаторами (Рад. Укр., 19.VIII 1965, 1).

КАТАЛІТИЧНИЙ, а, е. Стос. до каталізу. З повним правом можна сказати, що хімічна технологія — це технологія каталітичних реакцій (Наука.., 10, 1957, 11).

КАТАЛОГ, а, ч. Список, перелік книжок, рукописів, картин і т. ін., складений у певному порядку, щоб полегшити їх розшук; реєстр. *Щодо справи каталога українських книжок.., то як він буде у Вас в рукописі готовий, пришліть мені* (Л. Укр., V, 1956, 374); *В на-швидку.. заготовленому каталозі з'явилися нові назви книг* (Вільде, Сестри.., 1958, 230); *Для задоволення тематичних запитів читачів існує також генеральний систематичний каталог [у Державній публічній бібліотеці АН УРСР]* (Наука.., 8, 1958, 31).

Зоряний каталог див. зоряний.

КАТАЛОГІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Записувати до каталога, складати каталог чого-небудь. *Каталогізувати музейні експонати.*

КАТАЛОГОВИЙ, а, е. Прикм. до каталог. *Каталого-ва шафа.*

КАТАЛОЖНИЙ, а, е. Прикм. до каталог. *Каталож-на картка; // Признач. для каталога. Чернишов довго сидів в його робочому кабінеті, заваленому паперами, товстими зошитами, картотеками і каталожними ящичками* (Тулуб, В степу.., 1964, 233); // у знач. ім. *ка-таложна, ної, ж. Приміщення (кімната), де зберігаються каталоги.*

КАТАЛЬ, я, ч., розм. Робітник, що викочує або підвозить які-небудь вантажі вручну, тачкою. *Майже скрізь ручна праця чавунників, каталів та ін. була замі-нена роботою механізмів* (Чорна метал. Укр., 1957, 88).

КАТАЛЬПА, и, ж. (*Catalpa S c o r.*). Південне дерево родини бігنونієвих, що має велике листя серцеподібної форми, запашні квітки й круглі грубі стручки. *Вулиці села вже обсаджено молодими деревами, та якими! ..Кілька штук катальп райагроном посадив навіть влас-норучно* (Ю. Янов., I, 1958, 575); *Перед будинком росли*

дві старі з голими стовбурами катальпи (Смолич, Сві-танок.., 1953, 280).

КАТАНИЙ, а, е, техн. Дієпр. пас. мин. ч. до катати 3; // у знач. прикм. *Весь стіл був заставлений шма-точками катаної сталі* (Баш, Надія, 1960, 51).

КАТАНКА, и, ж., діал. 1. Жіночий верхній сукошний одяг. *З темних сіней увійшла в хату баба Палажка пова-гом та тихо, в білій катанці, зав'язана чорною хусткою* (Н.-Лев., II, 1956, 350); *В полі скину чоботи, катанку, З сіячами Босоніж підю* (Стельмах, Жито.., 1954, 101).

2. Чоловіча сукошна куртка. *Тут Василь вступив у хату в новій чорній катанці з фабрицького [фабрично-го] сукна* (Сл. Гр.); *Під батьківською катанкою, піді-бравши під себе ніжки, спить клубком його синок* (Стель-мах, II, 1962, 105).

КАТАННЯ, я, с. Дія за знач. катати 1, 3 і кататися. *Додому привозим з катання морозні щоки і гру вогнів в оці* (Коцюб., II, 1955, 255); — *Вас експлуатують, а ви мовчите! Он у Мотузівці хлопці по двічі крутять [карусель] за одне катання, а ви по чотири...* (Чаб., Катюша, 1960, 10).

КАТАПУЛЬТА, и, ж. 1. Старовинний військовий пристрій для кидання важкого каміння, загострених колод під час облоги фортець. *В римському війську засто-совувалися різні механічні пристрої. Серед них були металеві знаряддя для кидання у ворога стріл та ка-міння (катапульти, балісти та інші)* (Іст. стар. світу, 1957, 151); *Не помагали нападникам ні пристінні штур-мові вежі, ні стінобитні тарани, ні катапульти* (За-греб., Диво, 1968, 263).

2. ав. Механізм для старту (виштовхування) літака з палуби авіаносця та інших злітних майданчиків. *Літак злетів з катапульти, і в першу мить колеса його майже черкнулися об асфальт* (Собко, Зор. крила, 1950, 134); // Механізм для викидання людини, тварини, ван-тажу з літака, ракети, космічного корабля під час ава-рії тощо. *З швидкісних літаків стрибають тепер з допомогою катапульти* (Веч. Київ, 18.I 1957, 4); *Під час падіння ракети на Землю собаки викидались з допо-могою катапульти* (Наука.., 2, 1960, 16).

КАТАПУЛЬТОВАНИЙ, а, е, ав. Дієпр. пас. мин. ч. до катапультиувати.

КАТАПУЛЬТОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до катапульта. *Катапультовий пристрій; // Який викидається з лі-така або космічного корабля за допомогою катапульти* (у 2 знач.). *Катапультове крісло.*

КАТАПУЛЬТУВАННЯ, я, с., ав. Дія за знач. ката-пультиувати. *Катапультиування вантажу з літака.*

КАТАПУЛЬТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., ав. Викидати за допомогою катапульти (у 2 знач.).

КАТАПУЛЬТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док., ав. Викидатися з літака, космічного корабля за допомогою катапульти. *Він катапультиується, тобто вистрілює себе з літака разом із сидінням...* (Гончар, Тронка, 1963, 22); *При спуску з орбіти космонавт може або призем-литися в кабіні, або катапультиуватися на малій висоті в кріслі з кабінки й приземлитися окремо від корабля на парашуті* (Рад. Укр., 23.X 1962, 2).

КАТАР, у, ч. Запалення слизової оболонки деяких органів. *Людам з легкими катарами вода [мінеральна щавницька] допомагає* (Н.-Лев., II, 1956, 394); *Маю за-гострення істерії та анемії, а до того ще й якийсь катар в грудях* (Л. Укр., V, 1956, 354); *Досить поширеним за-хворюванням шлунка є запальний процес, головним чином його слизової оболонки, що на медичній мові зветься гаст-ритом, або катаром шлунка* (Наука.., 8, 1959, 27); *Катар верхніх дихальних шляхів.*

КАТАРАКТА, и, ж., мед. Захворювання криштали-ка ока, що призводить до його помутніння та втрати

зору; // Плівка, що утворюється на кришталіку ока внаслідок такого захворювання. Чудодійний промінь [лазер] застосовують для випалювання катаракти (Наука..., 12, 1965, 39).

КАТАРАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до катару, пов'язаний з ним. У хронічних алкоголіків відбуваються різкі й тяжкі розлади в роботі внутрішніх органів, настає катаральний стан дихальних шляхів (Наука..., 10, 1958, 32); Катаральний характер має запалення слизової оболонки кишечника при різних харчових інтоксикаціях (Курс патології, 1956, 185); Катаральний кашель.

КАТАСТРОФА, и, ж. 1. Раптове лихо, подія з тяжкими трагічними наслідками; знищення, загибель, руйнація. Коли почалась канонада і над головою її покотились небесні гармати, Раїса скорчилась уся і забила в куточок, з німим жахом чекаючи катастрофи (Коцюб., 1, 1955, 316); У палаті була півсутінь. Поряд марив якийсь чоловік, поранений під час автомобільної катастрофи (Собко, Справа..., 1959, 158); У сузір'ї Лебідь, на страшенній віддалі од нашої Землі, відбувається космічна катастрофа. Там зіткнулися дві галактики (Наука..., 9, 1966, 34).

2. Тяжке потрясіння, що стає причиною істотної зміни, різкого перелому в особистому або суспільному житті. Сказати б, що він зазнав у житті якихось страшних особистих катастроф, — ні, життя його весь час ішло без особливих піднесенень і спадів (Кол., Терен..., 1959, 41); Катастрофа походу Вишневецького блискучо наближалася (Ле, Наливайко, 1957, 99).

КАТАСТРОФІЧНИЙ, а, е. Який призводить до катастрофи, є катастрофою; згубний, трагічний, руйнівний. Зрошення і тільки зрошення може врятувати наш край від безконечних посух та чорних бур, від катастрофічних для селянства нещастів (Гончар, Таврія, 1952, 252); Винищувач ішов на кулі з катастрофічною швидкістю (Ле, Клен. лист, 1960, 65); Катастрофічний стан.

КАТАСТРОФІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до катастрофічний.

КАТАСТРОФІЧНО. Дуже швидко, спричиняючи негативні, трагічні наслідки. — Татуню, а в тебе ще більше стало сивини. Старієш ти в мене катастрофічно.. (Збан., Між.. людьми, 1955, 7); Якщо весною за секунду проходить 23 тисячі кубометрів води, то в літню посуху рівень катастрофічно падає (Наука..., 10, 1957, 33).

КАТАТИ, аю, аєш, недок. 1. перех. Везити когось на чому-небудь або в чомусь для розваги, на прогулянку. — Я її [сестричку] на возику кататиму (Гончар, II, 1959, 253); Він не раз катав мене на літаку (Трубіл., Глиб. шлях, 1948, 35).

2. перех. і неперех., фам. Уживається замість іншого дієслова, зміст якого розкривається контекстом, для вираження енергійної, швидкої дії, спонування до дії. [О в ч а р е н к о:] Вибачте, я трохи затягнув лекцію. Я пропускаю кілька сторінок. [Г о л о с и з м і с ц ь:] «Нічого, нічого!» «Катай, катай усе...» (Корн., II, 1955, 321); — Скидай, сину, свою торбу, — звернувся до хлопця Архип, — катай до ставка, скупайся (Добр., Ол. солдатики, 1961, 4).

3. перех., техн. Те саме, що вальцювати. В цеху освоювали нову марку сталі — катали броню для танків (Баш, Надія, 1960, 141).

КАТАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. Їздити на чому-небудь або в чомусь для розваги, для вправ. Того ж таки дня запряг він буланого в саничата й повіз жінку кататися (Коцюб., I, 1955, 303); Ївга та Яринка йшли на Донець. Там на ковзанах катались хлопці й дівчата, і було дуже весело (Донч., IV, 1957, 137).

◇ **КАТАТИСЯ на кому** — командувати ким-небудь, по-пихати кимось. Тепер Шовкун, видно, не дозволив би нікому кататися на собі (Гончар, I, 1954, 300).

КАТАФАЛК, а, ч. Похоронна колісниця для труни. Страшно і вдень їм сумних катафалків, чорної ризи, і ладану, й мар (Л. Укр., I, 1951, 249); Труну несли гімназисти на плечах, катафалка чи дрогів не було зовсім (Смолич, II, 1958, 119).

КАТАФАЛЬНИК, а, ч. Візник катафалка.

КАТЕГОРІЧНИЙ, а, е. Безумовний, рішучий. Наливайко, не чекаючи, звелів: — Давай по другому, надбав порошу! — За брамою почули той категоричний наказ (Ле, Наливайко, 1957, 281); Прийшов до категоричного висновку (Збан., Єдина, 1959, 138); Не менш істотною є категорична заборона давати дітям алкогольні напої (Шк. гігієна, 1954, 56); // Який не допускає заперечень. [Б е р е ж н и й:] Мої заступники не зуміли виконати моїх категоричних директив (Мик., I, 1957, 387).

△ **Категорічне судження**, лог. — безумовне судження. Категоричним судженням називається таке судження, в якому в безумовній формі відображається факт наявності чи відсутності зв'язку між предметом і ознакою (Логіка, 1953, 57).

КАТЕГОРІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. категоричний. В таку крайність ударилися ті молоді люди з властивою всім малоосвіченим людям категоричністю тому лише, що перед тим держалися іншої крайності (Фр., XVI, 1955, 348); Ранній його скептицизм, певну і постійну невдоволеність усім на світі, категоричність суджень ровесники, знайомі приймали за самотійність (Дор., Не повторю..., 1968, 213).

КАТЕГОРІЧНО. Присл. до категоричний. Мене силоміць одірвали од школи й життя, категорично заборонивши учителювати (Вас., IV, 1960, 40); — Все, що ви тут казали, дуже мене хвилює. Але я не можу ще категорично судити (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 89).

КАТЕГОРІЯ, ї, ж. 1. філос. Основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності. Матерія є філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображується нашими відчуттями, існуючи незалежно від них (Ленін, 14, 1949, 112); Категорія часу; Категорія причини.

2. наук. Родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і т. ін. або їх важливу спільну ознаку. Маркс уперше розкрив зміст та історичний характер вартості як економічної категорії, що виражає виробничі відносини (Ком. Укр., 6, 1966, 21); Граматичний рід становить категорію, яка значною мірою виражає морфологічну природу іменника і є однією з визначальних граматичних особливостей його як частини мови (Мовознав., XVIII, 1963, 35).

△ Граматична категорія — найбільш абстрактне поняття, яке об'єднує ряд співвідносних граматичних значень, що знаходять своє вираження у відповідних формальних показниках.

3. Група, розряд однорідних предметів, осіб або явищ, що відрізняється від інших певними ознаками. Характеризував [Ясько] заробітки.. садівників і різних категорій того дрібного зарібного люду, що заселявав промислову частину Дрогобича (Фр., IV, 1950, 208); Пшениця навряд чи й родила колись на цій землі третьої категорії (Кучер, Трудна любов, 1960, 197); Дальше поліпшення добробуту всіх категорій трудящих — найважливіший підсумок післявоєнного розвитку радянського суспільства (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 32); Альпініст першої категорії.

КАТЕДРА, и, ж., зах. Кафедра.

КАТЕР, а, ч. Невелике легке судно (парове, моторне чи веслове) переважно для недалекого плавання. *Маленький катер з дрібним і проникливим ляскотом виїздив за мол* (Л. Укр., III, 1952, 611); *Дніпро велично котить могутні хвилі, річкою снують катери, буксири, стоять коло берега баржі* (Ю. Янов., I, 1954, 223); // *Таке бойове судно спеціального або допоміжного призначення. Летять по морю торпедні катери, залишаючи за собою величезні пінняві сліди* (Довж., I, 1958, 100).

КАТЕРЕЦЬ, рця, ч. Зменш.-пестл. до **ка́тер**. *Трах-тах-тах!.. — іде по хвилі Катерець моторний* (Черн., Поезії, 1959, 413).

КАТЕРІНКА, и, ж., заст. 1. Невеликий механічний орган без клавіш у вигляді коробки з лямкою, що надівається на плече. *Стих гомін. Прислухаються, чути: катеринка грає, і багацько дитячих голосів кричать* (Свидн., Люборацькі, 1955, 200); *У двір ось увиходить голодранець якийсь з катеринкою, з хлопчиком. Зупинивсь перед вікнами, починає «Розлуки»* (Тесл., З книги життя, 1949, 190); *Чорновусий румун грав на катеринці, а маленька мавпа кумедно танцювала* (Донч., III, 1956, 69).

2. У дореволюційній Росії — кредитний білет вартістю сто карбованців із зображенням Катерини II. — *А я, бач, і прийшов попрохати, чи не позичив би ти мені катеринку?* (Коцюб., I, 1955, 106); *На столі лежали цілі паки царських катеринок* (Кучер, Трудна любов, 1960, 528).

КАТЕРІНЩИК, а, ч., заст. Бродячий музикант, жебрак із катеринкою (у 1 знач.). *Гострохвостий виходить з хати і приводить катеринщика. Катеринка грає й перебуває лайку* (Н.-Лев., II, 1956, 509).

КАТЕРНИЙ, а, е. Прикм. до **ка́тер**. — *Пішли! — полегшено вигукнув вусатий, відштовхнувшись од берега довгою тичкою, що скидалася на катерний шток* (Кучер, Голод, 1961, 220).

КАТЕРНИК, а, ч. Член екіпажу військового катера. *Інженер-капітан-лейтенант Г. Падалка розповідає про те, як на фронті балтійські катерники мстять фашистам* (Тич., III, 1957, 199).

КАТЕРОК, рка, ч. Зменш.-пестл. до **ка́тер**. *По бухті сновигали невеликі буксирні портові катерки* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 83).

КАТЕТ, а, ч. У математиці — одна з двох сторін, що утворюють прямий кут у прямокутному трикутнику. *У прямокутному трикутнику сторони, що утворюють прямий кут, називаються катетами* (Геом., I, 1956, 21).

КАТЕТЕР, а, ч., мед. Порожниста трубка, яку вводять у канали й порожнини тіла для їх промивання або видалення з них рідини. *Катетерами користуються також для промивання сечового міхура і введення ліків* (Заг. догляд за хворими, 1957, 134).

КАТЕТЕРИЗАЦІЯ, ї, ж., мед. Дія за знач. **катетеризувати**. *Робити катетеризацію.*

КАТЕТЕРИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., мед. Вводити в канали й порожнини тіла катетер.

КАТЕХИТ, а, ч., заст. Учитель закону божого (законовчитель), звичайно священик. *Коли о. катехит Торонський ввійшов до класу, там стояв такий гамір, що ніхто не помітив його появи* (Кол., Терен., 1959, 43).

КАТЕХІЗИС, у, ч. 1. Релігійна книга, що містить короткий виклад догматів християнської віри в питаннях і відповідях. *За його [Могильницького] ініціативою Левицький видав в 1815 р. катехізис, а в 1816 р. буквар для сільських шкіл* (Фр., XVI, 1955, 147).

2. перен. заст. Основні положення чого-небудь.

КАТІВ, това, тове. 1. Прикм. до **кат** 1. *Він гукнув: «Смерть німецьким загарбникам!» і скочив*

до безодні, не чекаючи доторку катової руки (Ю. Янов., Мир, 1956, 164).

2. лайл. Уживається в знач. **бісів, чортів**. — *Надозолила мені катова дзундзуриха* (Вовчок, VI, 1956, 265).

КАТІВКА, и, ж., розм. Жін. до **кат** 2. *Ізвела, катівка, парубка з розуму та й гадки не має* (Вас., II, 1959, 65).

КАТІВНЯ, і, ж. Місце тортур, катувань у в'язниці тощо. *Катівня при поліції. Масивний стіл для катувань, гаки й ланцюги на стіні* (Ю. Янов., I, 1954, 187); *Наклали головами на фронті, в партизанських загонах і фашистських катівнях найкращі і найміцніші люди колгоспу — його краса і сила* (Коз., Сальвія, 1956, 14).

КАТІВСТВО, а, с. 1. Заняття ката (у 1 знач.). *Найняв для охорони міського порядку кільканадцять десятків гайдуків і молодого ката, недавнього бурсака, що проміняв попівство на катівство* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 160).

2. Звіряче, жорстоке, люте поводження; звірство. *Катівство фашистів.*

КАТІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кат** 1, 2. *І очі їм [революціонерам] горять грозиво, І не страшна катівська лють* (Мал., Звенигора, 1959, 206).

КАТІОН, а, ч., фіз., хім. Позитивно заряджений іон. *Продуктом гідролізу звичайно є основна сіль або катіони основної солі* (Заг. хімія, 1955, 268).

КАТМА, **КАТМАЄ**, розм. Нема, немає. — *Та й грошей у мене тепер катма, — бідкається Грицько* (Мирний, I, 1949, 275); *А де ж наживи дух витає, Де загрибають обома Під себе, звісно, всякий знає, Що там ладу уже катма* (Воскр., З перцем!, 1957, 104); [П р і с ъ к а:] *Не бачить, що тут здоровля того давно катмає* (Вас., III, 1960, 82).

КАТМАЄ див. **катма́**.

КАТОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. і теп. ч. до **катувати** 1, 2. *Он розбойник [розбійник] катований Зубами скрегоче* (Шевч., I, 1963, 242); — *Та будьте ви прокляті, бісові кати!.. — застогнав крізь зуби катований Панчоха* (Ле, Наливайко, 1957, 276); // у знач. ім. **катований**, ного, ч. Людина, яку катували або катують. *Свист лози, гехкання за кожним ударом гайдуків, крики й зойки катованих переполошили всю двірню* (Бурл., О. Вересай, 1959, 33).

КАТОД, а, ч., фіз. Негативно заряджений електрод; протилежне а н о д. *Направлений рух позитивних іонів до катода, а негативних іонів та електронів до анода являє собою електричний струм у газі* (Курс фізики, III, 1956, 61); *Катод фотоелемента.*

КАТОДНИЙ, а, е. Прикм. до **катод**. *Катодні промені являють собою потік негативно заряджених частинок* (Курс фізики, III, 1956, 140).

КАТОК, тка, ч., розм. Те саме, що **кбвзанка**. *Вранці сніг війнув із поля, Й забіліло все навколо: І дорога, і гайок, І ставок, і наш каток* (Стельмах, Живі вогні, 1954, 7).

КАТОЛИК, а, ч. Людина, що сповідує католицизм і дотримується всіх обрядів католицької церкви. — *Чом вона [мати] вас до схід сонця Була не втопила? Менше б гріха: ви б умерли Не католиками; А сьогодні, сини мої, Горе мені з вами!* (Шевч., I, 1963, 133); *Та при цій нагоді довідався [Сенько], що він — католик. Цим словом іще й досі не величають себе наші люди, — вони його й мало знають. Ще не навчилися розділювати християн на партії* (Март., Тв., 1954, 284); [Г а в р и л о:] *Стій. Ти хрестився, як католик. Ти шпигун від Потоцького* (Корн., I, 1955, 218).

КАТОЛИЦИЗМ, у, ч. Віровчення та віросповідання західної християнської церкви, яку очолює папа рим-

ський. Він [Рим] боронив тільки інтересів католицизму, тобто своїх власних інтересів (Фр., II, 1950, 143); Польські пани з допомогою Ватикану заходами жорстокого примусу насаджували на Україні католицизм (Тези про 300-річчя возз'єдн., 1954, 6).

КАТОЛИЦТВО, а, с. Те саме, що католицізм. Княгиня Раїна, вмираючи, зарікала сина не піддаватися католицтву (Стор., I, 1957, 365); Польська шляхта забороняла православним підданам відправляти релігійні обряди, примушувала їх переходити в католицтво або приймати унію (Іст. УРСР, I, 1953, 180).

КАТОЛИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до католицизму. Поперевертували пани наших людей на свою католицьку віру (Н.-Лев., I, 1956, 131); Католицька інквізиція нещадно переслідувала людей науки, засуджуючи їх до страти, спалюючи їх на вогнищах (Колг. Укр., 2, 1958, 41).

КАТОЛИЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. католичити. — Люди захищатимуться і від того католичення, як і від потуречення (Ле, Хмельницький, I, 1957, 65).

КАТОЛИЧИТИ, чу, чиш, недок., перех. Обертати на католиків. — Цариця Марина.. ксьондзів до Кремля навезла, це ж правда! Виходить — лагодилася католичити народ руський!.. (Ле, Хмельницький, I, 1957, 83).

КАТОЛИЧКА, и, ж. Жін. до католик. Будь проклята мати, Та проклята католичка, Що вас породила! (Шевч., I, 1951, 138); — Вона ж, мабуть, католичка, а ти магометанської віри?.. (Гончар, Маша., 1959, 8).

КАТОЛІКОС, а, ч. Титул голови (патріарха) вірменогригоріанської та грузинської церков. Хіба не намагалася утопити [поему Руставелі].. з наказу мракобіса католикоса в бурхливо-пінявій Курі? (Тич., III, 1957, 61).

КАТОРГА, и, ж. 1. Вид кримінального покарання, що полягає в позбавленні волі, поєднаному з найтяжчими примусовими роботами, а також місце відбування такої кари. За щастя народу — ідеї свої — Батьки наші славні, в кайдани закуті, На каторгу йшли у сибірські краї... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 193).

2. перен. Надзвичайно важка, зморна праця; тяжке, нестерпне життя. Все ж то те якось уміла пані приправляти доріканням та гордуванням, що справді здавалось усяке діло каторгою (Вовчок, I, 1955, 126); — І вночі не спи, і то — роби!.. Се — мученька тяжка! се — каторга гірка! І піднесло мене, дурну, сюди служити! (Мирний, III, 1954, 148); Шахта в часи капіталістичної експлуатації природних багатств на Криворіжжі вважалася каторгою, гіршою ніж заслання в далекий Сибір (Ле, С. Голубар, 1950, 6).

3. Старовинне морське веслове судно, на яке посиляли засуджених, приковуючи їх біля весел на весь час відбуття покарання; вид галери. — Три години, як три дні, промучивсь я в проклятій неволі, на турецькій каторзі, на тих безбожних галерах (П. Куліш, Вибр., 1969, 56); [Я к и м:] Забрали мене татари в ясир та й продали на каторгу турецьку... Там я шість років вимучивсь... (Гр., II, 1963, 542).

КАТОРЖАНИН, а, ч. Те саме, що каторжник 1. Пробираючись поміж натовпом і стиха побрязкуючи кайданами, наперед мовчки вийшло трое каторжан (Вас., I, 1959, 203); Безкрайм сибірським трактом повільно посувалася пішим етапом партія каторжан (Донч., III, 1956, 40).

КАТОРЖАНКА, и, ж. Жін. до каторжанин.

КАТОРЖАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до каторжанин. Стогін каторжанський ятрив серце (Шер., У день..., 1962, 8); Каторжанський знак.

КАТОРЖНИЙ, а, е. 1. Прикм. до каторга. — Кому вона здалася оця муштра?.. для чого?.. — думали вони, вертаючись з учення. Здавалася вона їм гірше каторжної

роботи (Мирний, I, 1949, 222); Яків знав, як важко втекти з Сахаліну. Від материка каторжний острів відділяє широка смуга морської води — Татарська протока (Донч., III, 1956, 81); // у знач. ім. каторжний, ного, ч.; каторжна, ної, ж. Те саме, що каторжник, каторжниця. Із нор золото виносять, Щоб пельку залити Нечитому!.. То каторжні (Шевч., I, 1951, 244); * У порівн. Я працюю, як каторжний (Ю. Янов., II, 1958, 46).

2. перен. Надзвичайно важкий, зморний; дуже, нестерпно тяжкий. — Бідний ти мій кравчик, Аврум Марчик! За тією працею тяжкою, каторжною це ж ти не бачив, як сонечко світить, як сади розцвітають (Вас., II, 1959, 13); То була страшна і каторжна робота. Вони вичерпували воду, а вона знову й знову заливала шлюпку (Кучер, Голод, 1961, 263); Матеріали музею розповідають про каторжні умови праці робітників до революції (Ком. Укр., 12, 1968, 43).

3. перен., розм. Який завдає шкоди, неприємності; поганий, лихий. Розлютився чоловік на Дрозда. — От каторжна пташина! — думає собі. — І чого вона прив'язалася! (Фр., IV, 1950, 61); Каторжна негода зруйнувала усі мої плани (Коцюб., III, 1956, 127); Як унадилася каторжна мишва, прямо цілими снопами так і носить гречку в нори (Україна., 1, 1960, 316).

4. Уживається як лайливе слово; каторжник (у 2 знач.). — Прокляті! каторжні! ні суда на вас, ні права немає!.. — кричав він (Мирний, II, 1954, 199); — Геть з-перед очей, каторжна! — визвірювався на неї батько, вертаючись п'яний з шинку і заточуючись по хаті (Гр., I, 1963, 333).

КАТОРЖНИК, а, ч. 1. Людина, яку заслали на каторгу або яка перебуває чи була на каторзі. Тихий кайдановий брязкіт змовк коло Петруні, і до його схиляється висхле з тонкими та довгими козацькими усами лице отамана неволі, каторжника Кошового (Вас., II, 1959, 53); Каторжники в минулому, підпільники, пролетарі, селяни, матроси, вони присвятили себе єдиній справі — добути народові щастя (Гончар, II, 1959, 417); Роз'їждженим шляхом, під дощем, ішли відшмагані різками каторжники з Верхівні. Блискавки освітлювали їм путь. Жандарми їхали верхи (Рибак, Помилка., 1956, 265).

2. лайл. Злодій, негідник. — Ви не грек, а якийсь дезертир з Афона, а може, й каторжник, пройдисвіт! — лаявся Палладій через поріг (Н.-Лев., III, 1956, 393).

КАТОРЖНИЦЯ, і, ж. Жін. до каторжник.

КАТОРЖНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до каторжниця 1. Любов та дружба проміль свій Так само кинуть крізь затвори, Як дійде голос вільний мій До вас у каторжницькі нори (Граб., I, 1959, 272).

КАТОРЖНО. Присл. до каторжний 2. Поїхав Горький поглянути добре знаний Крим. Побував скрізь, де колись каторжно працював (Вітч., 3, 1968, 133).

КАТРАГА, и, ж., розм. Курінь (переважно на пасіці). Отець Степан спав у катразі, причинивши двері (Н.-Лев., III, 1956, 21); Скоро починалась весна тепла і бджолу з омшаників заходжувались виймати, зараз переїздив [дід] жити в цей гайок, у катрагу, і вже рідко коли й зазірав додому (Гр., II, 1963, 334); Чмель виніс з катраги миску свіжого щільнику, де копошилося з десяток чорно-жовтих ос (Тулуб, Людолови, II, 1957, 251).

КАТРАН¹, у, ч., збірн. (Crambe L.). Рослина степів або напівпустель родини хрестоцвітих, що має велике листя й багато білих квіток. Тане цвіти білим цвітом, зелений катране (Чуб., V, 1874, 517); Вона [мати] їде в степах, зажурена й висока, В озерах пирію, берізки і катрану (Мас., Сорок., 1957, 28).

КАТРАН², а, ч. Невелика акула, що живе в Чорному морі; колюча акула.

КАТРЕН, а, ч. У віршуванні — 4-рядкова строфа, що має закінчену думку; чотиривірш. *Серед улюблених строфічних будов його* [М. Рильського], *крім звичайних катренів, називають три: сонет, терцина, октава* (Криж., М. Рильський, 1960, 186).

КАТУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. катувати. [Б е к е р:] *Тут людям муки завдають, беруть на катування* (Л. Укр., IV, 1954, 232); *Фашистська тюрма — це безперервне катування* (Збан., Єдина, 1959, 123).

2. Стан за знач. катуватися 1. — *Що з тобою, бідна Аня? Ти змарніла, ти слаба... Досить з тебе катування* (Перв., II, 1958, 82); *Але те, що розважало відчайдушного хлопця, для дівчат було мукою, катуванням* (Гончар, Таврія, 1952, 22).

КАТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Допитуючи, піддавати тортурам; мучити. *Страшно подумати, що її Гриця, може, виявлено і його зараз катують, вимагаючи зізнань* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 50); *Довго катували [гестапівці] старого, але він і слова не сказав їм про партизанів* (Кучер, Дорога., 1958, 63); * У порівн. Він [Гануш] ударив форте. Бідний фортеп'ян наче застогнав під його пальцями, ніби його катували (Н.-Лев., III, 1956, 218).

2. Сильно бити, завдавати тяжких фізичних мук, страждань. *Катувала, мордувала, Та не помагало: Як маківка на городі, Ганна розцвітала* (Шевч., I, 1951, 166); — *Тут уже баби в один голос: «Та й за віщо так катувати дитину?»* (Вас., I, 1959, 279); *Хто б у цей час не заглянув у його догідливі очі, ніколи б не повірив, що він за в'язку сушняку може до півсмерті катувати людину важкими носачами* (Стельмах, I, 1962, 91).

Катувати себе — те саме, що катуватися 1. *Продовжуючи путь до свого гуртожитку, Стась жорстко катував себе, називав круглим дурнем* (Гур., Новели, 1951, 99).

3. заст. Страчувати, карати на смерть. *Сю ніч будуть в Україні Родиться близнята. Один буде, як той Гонта, Катів катувати!* (Шевч., I, 1951, 302).

КАТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Страждати морально, звинувачуючи себе в чомусь; мучитися. *Все своє коротке життя Сашко мріяв бути дорослим, вирости якнайшвидше — і гірко катувався своїм неповноліттям* (Смолич, Світанок., 1953, 36); *Тепер він міг тільки катуватися думками. Катуватись і каятись* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 130).

2. Пас. до катувати. *Нема сім'ї, немає хати, Немає брата, ні сестри, Щоб незаплакані ходили, Не катувався в тюрмі* (Шевч., II, 1953, 270).

КАТУША, і, ж., діал. Тортури, муки, катування. *Думав [Русин], що знайде [в пеклі] якісь.. страховища, муки та катуші* (Фр., II, 1950, 121); *Тихенько навіть співано пісень, ..Що мають закінчитися катуші, Знущання панські* (Рильський, Марина, 1944, 14).

КАТЮГА, и, ч., зневажл. Збільш. до кат 1, 2. Досталося ж Денисові Лискотуну за усі його діла! — катюзі по заслугі (Кв.-Осн., II, 1956, 420); *Вів їх на ланцюгах стрепенний князя пан Шука, найлютіший катюга з челядинців Єремії* (Стор., I, 1957, 375); *І кожного катюгу і тирана Уже чекає зсукана петля* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 15).

КАТЮЖНИЙ, а, е, зневажл. Прикм. до катюга; катівський. — *Не ти, розбійнику [крадеш], а тільки катюжні руки твої!* (Кв.-Осн., II, 1956, 260).

КАТЮША, і, ж., розм. Жартівливо-пестлива назва гвардійського реактивного міномета, встановленого на автомашині. — *Міномет має велике майбутнє. Візьми хоча б «катюші» — найкращі сучасні міномети...* (Гончар, I, 1954, 75).

КАУЗАЛЬНИЙ, а, е, філос. Який зумовлюється певною причиною; причинний.

КАУЗАЛЬНІСТЬ, ності, ж., філос. Абстр. ім. до каузальний; причинність.

КАУПЕР, а, ч., техн. Апарат для нагрівання повітря, що подається в доменну піч; повітронагрівач. *У доменну піч по трубах, викладених зсередини вогнетривкою цеглою, надходить із спеціальних установок — кауперів — повітря з температурою до +800°* (Слюс. справа, 1957, 4); *Тридцятиметрові башти урочисто підносилися коло кауперів, вагонетки з шихтою безперервно повзли нагору* (Ю. Янов., II, 1954, 111).

КАУСТИК, а, ч., техн. Назва їдкого лугу. — *В третьому [баку] грати засипані різними уламками брухту й битой порцеляни та залляті каустиком* (Трубл., I, 1955, 137).

КАУСТІЧНИЙ, а, е. Прикм. до каустик; їдкий, палючий.

△ **Каустічна сода** — технічна назва натрію гідроокису, або їдкого натру. *У продаж він [їдкий натр] надходить під назвою каустичної соди* (Заг. хімія, 1955, 515).

КАУЧУК, у, ч. Смолиста речовина, що видобувається з молочного соку каучуконосних рослин (натуральний каучук), нафти тощо (синтетичний каучук) і з якої виготовляють гуму. *На цій леваді за всі роки своєї роботи вона [Пармузіна] здобула сировину на сотні тонн натурального каучуку, без якого неможливе виробництво каучуку синтетичного* (Вол., Садн., 1950, 140); *Вулканізований каучук називається гумою* (Заг. хімія, 1955, 423); *Хіміки навчилися одержувати з вугілля штучну нафту, а з неї — бензин, лаки, мило, харчові жири, каучук* (Наука., 3, 1957, 24).

КАУЧУКІВНИК, а, ч. Фахівець, що вирощує каучуконосні рослини.

КАУЧУКІВНИЦТВО, а, с. Вирощування каучуконосних рослин. *Тісне співробітництво мічурінської науки з практикою колгоспів сприятиме дальшому розвитку каучуківництва на Україні* (Вісник АН, 8, 1949, 39).

КАУЧУКІВНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до каучуківництва. *Каучуківницька ланка.*

КАУЧУКОВИЙ, а, е. Прикм. до каучук. *Каучукове дерево дико й густо росте у Великому лісі Конго* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 260); // *Який виробляє каучук. Каучуковий завод*; // *Вигот. з каучуку. Каучукова підошва.*

КАУЧУКОНОС, а, ч. Каучуконосна рослина. *20 років тому каучук був рідкісною річчю — його видобували виключно з соку деяких дерев — каучуконосів, що ростуть у тропічних країнах* (Наука., 3, 1957, 24); *Бригада кінчає розчищати стару ділянку каучуконосів* (Вол., Садн., 1950, 135).

КАУЧУКОНОСНИЙ, а, е. Такий, що містить молочний сік, із якого виготовляють каучук. *Жінки взялися зібрати на гектарі 150 центнерів каучуконосного кореню [кок-сагізу]* (Вол., Садн., 1950, 103); *Натуральний каучук виробляють з молочного соку каучуконосних рослин* (Роб. газ., 4.I 1962, 4).

КАФЕ, невідм., с. Те саме, що кав'ярня. *Сивий тютюновий дим і запах пива висіли в кафе мутнуватою хмариною* (Собко, Звич. життя, 1957, 80).

КАФЕДРА, и, ж. 1. Поміст із похилою дошкою, укріпленою на підвищенні для лектора, викладача або промовця. Він [ректор] *подав руку новому вчителю, супроводив його до.. підвищеної дощаної платформи, на якій стояла.. учительська кафедра* (Фр., IV, 1950, 217); *Більша частина кімнати зайнята шкільними лавами, кафедрою, дошкою тощо* (Л. Укр., III, 1952, 86); *Іванов стояв, ухопившись обома руками за борт кафедри і нахилившись вперед* (Смолич, Мир., 1958, 220).

2. Об'єднання викладачів, науковців однієї або споріднених дисциплін у вищому навчальному закладі. Франко почав готуватися до професури —.. на кафедрі української літератури (Коцюб., ІІ, 1956, 35); Перед нею стояв керівник кафедри загальної терапії професор Хромченко (Рибак, Час., 1960, 417); // Посада завідувача такого об'єднання викладачів. [О л ь г а:] Я стільки мріяла, що тобі дадуть кафедру в університеті, ти будеш професором (Сміл., Сад, 1952, 342); // Примищення, де збираються викладачі такого об'єднання. Іван працював на зміні, Галя побігла на свою кафедру в інститут (Кучер, Трудна любов, 1960, 579).

3. Посада єпископа, який керує єпархією. Прийшов цісарський декрет, потверджений папою, котрим усунено Войтаровича з його єпископської кафедри (Фр., ІІ, 1950, 142).

КАФЕДРАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до кафедра. Я любив професора. Величний, бородатий, білий, в окулярах, над кафедральним п'єдесталом він був схожий весь на монумент (Гер., Поезії, 1950, 61).

△ Кафедральний собор — собор (церква), у якому править службу місцевий єпископ. Гугняво гуділи в кафедральному соборі дзвони (Кач., ІІ, 1958, 57).

КАФЕТЕРІЙ, ю, ч. Кав'ярня із самообслуговуванням. Він спускався на десять хвилин в кафетерій, щоб проковтнути склянку кави (Рибак, Час., 1960, 485).

КАФЕШАНТАН, у, ч. У капіталістичних країнах — кав'ярня з відкритою сценою для виступів переважно непристойного характеру. Адає вийшов з маминого покою і, свищучи якусь мелодію, підхоплену в кафешантані, сів на свою повозку і поїхав (Фр., VII, 1951, 73); Жив, як слід султанам, Ситим був і п'яним, Добрий мав гарем І кафешантан (Еллан, І, 1958, 145).

КАФЕШАНТАННИЙ, а, е. Прикм. до кафешантан. Бараболя побачив усе життя честолубця: від його мрій про гетьманство до слави кафешантаної зірки (Стельмах., ІІ, 1962, 358); // Характерний для кафешантану; непристойний. Казав мені Руденко, ніби він напевне знає, що Горева.. збирає трупу скоріш кафешантану, ніж серйозну драматичну (Л. Укр., V, 1956, 217).

КАФТАН, а, ч., заст., діал. Каптан, жупан. Аж мій миленький іде, Дев'ятеро коней веде, На десятому сам сидить; На десятому вороному, У кафтані голубому (Чуб., V, 1874, 834); Він здіймив [здійняв] зі себе кафтан і торбу (Фр., V, 1951, 109).

КАФТАНИНА, и, ж., заст., діал. Каптанина. Іде спокійно.. в простій кафтаніні робітник (Фр., XIII, 1954, 130); Він силою стягнув з переляканого Юрка кафтанину (Козл., Пов. і опов., 1949, 45).

КАХ, **КАХ-КАХ**, виг. Звуконаслідування, що означає крик качки. Каченята прилетять. Ми їх будемо стрічать. З ними ти [качка] в очереті: Заведеш своє: ках-ках! (Бойко, Билиці., 1957, 36).

КАХЕКСІЯ, і, ж., мед. Крайній ступінь загального виснаження організму, що супроводжується різким схудненням, недокрів'ям, знесиленням та атрофією багатьох органів. Можна розглядати як симптоми коркової недостатності кахексію з гіпохолестеринемією, м'язову та психічну адинамію.. і, нарешті, гіпотрофію грудних залоз (Вибр. праці Богомольця, 1969, 252).

КАХЕЛЬ див. кахлі.

КАХЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до кахлі. Дуже поширене було на Україні [у XVIII ст.] кахельне виробництво (Іст. УРСР, І, 1953, 383); // Зробл. з кахлів або обличкований кахлями. У кахельній грубці горіли й весело потріскували дрова (Чорн., Потік., 1956, 54).

КАХЕЛЬНИК, а, ч. Те саме, що кахляр.

КАХЕЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до кахельник.

КАХЕТИНЕЦЬ див. кахетинці.

КАХЕТИНКА див. кахетинці.

КАХЕТИНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кахетинці і Кахетія.

КАХЕТИНЦІ, ів, мн. (одн. кахетинець, нця, ч.; кахетинка, и, ж.). Корінне населення східної частини Грузії — Кахетії.

КАХИ, **КАХИ-КАХИ**, виг. 1. Звук під час кашлю. — Ох! здорові! — сказала Оришка. — Уже мені оцей кашель клятий допік... кахи! кахи! ох! (Мирний, І, 1954, 237).

2. розм. Уживається як присудок за знач. кахикати, кахикнути. [Н е д о б и т и й (підспівує):] Ой ти старий, я молода, Тим між нами незлагодя, Ой ти старий: кахи-кахи... Я молода: хи-хи, хи-хи!.. (Кроп., V, 1959, 31); Вчила нас доброї душі старенька вчителька, .. що весь час закутувалася в теплу хустку і все кахи! кахи! Усе кахикала... (Вишня, ІІ, 1956, 285).

КАХИКАННЯ, я, с. Дія за знач. кахикати та звуки, утворювані цією дією. Тільки доносилося глухе кахикання (Мирний, III, 1954, 194); Їхня розмова точиться пошепки, і, як неспокійні бризки, перериває її раптом то кахикання агронома, то хрипкий сміх Кукси (Донч., І, 1956, 69).

КАХИКАТИ, аю, аєш, недок. Видавати звуки к а х и к а х и. — Насилу повертається оте одоробало по хаті, та тільки кахикає та бухикає, та сопє, а прийде вечір, то все стогне (Н.-Лев., IV, 1956, 215); Надійшов старий Рябина, кахикає, харкотить і охає (Фр., І, 1955, 231); Йому було погано в роті, і він раз по раз відплювувався; затягувався цигаркою глибоко. аж кахикав (Минко, Вибр., 1952, 86).

КАХИ-КАХИ див. кахи.

КАХИКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до кахикати. Перевернув [Ригорович] папір, усі розгладив, озирнув усіх, щоб дивилися на нього, і кахикнув тричі по-школярськи, і став читати... (Кв.-Осн., II, 1956, 220); Я кахикнув, щоб привернути його увагу (Сміл., Сашко, 1954, 31).

КАХКАННЯ, я, с. Дія за знач. кахкати та звуки, утворювані цією дією. Десять недалеко на ставках відлунювалися в берегах качине кахкання і сплески (Рибак, Помилка., 1956, 104).

КАХКАТИ, аю, аєш, недок. Видавати короткі, уривчасті звуки «ках-ках» (про качок). Співали півні, ге-гали гуси, кахкали качки (Н.-Лев., І, 1956, 69); Метрів за двісті від озера побачив качку-крижня, що, кахкаючи, поспішала пішки до озера (Коп., Як вони., 1961, 138).

КАХ-КАХ див. ках.

КАХЛІВІЙ, а, е. Те саме, що кахляний. Поклавши її [валізу] на помості близько кахлевої печі, прикляк [капітан] коло неї (Фр., VI, 1951, 473); Важке дерев'яне ліжко, вкрите ведмежою шкурою, причаїлося за пукатим кахлевим коминком (Ле, Україна, 1940, 33).

КАХЛІ, ів, мн. (одн. кахель, хля, ч.; кахля, і, ж.). Керамічні плитки для личкування печей, стін будівель і т. ін. Піч була з зелених водолазьких кахлів (Кв.-Осн., II, 1956, 320); Піч і стіни до половини викладені бездоганною, сніжно-білою кахлею (Вільде, Пов. і опов., 1949, 254); У Києві в XVII столітті переважали типи ліпних кахлів, политих зеленою або коричневою поливою (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 81).

КАХЛЯ див. кахлі.

КАХЛЯНИЙ, яна, яне. Прикм. до кахлі. Кахляна плитка; // Зробл. з кахлів. Мов бачу тихую оселю В якомусь світлі чарівнім: Кахляну грубу, білу стелю (Стар., Поет. тв., 1958, 190); // Покритий кахлями. В залі були білі стіни, біла стеля і навіть біла кахляна підлога (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 136).

КАХЛЯР, а, ч. Робітник, майстер, який виробляє кахлі. В XVII—XVIII сторіччях український народ висуває вже цілу плеяду всесвітньовідомих майстрів. Серед них найвизначнішими були майстер золотарства Іван Равич, кахляр з Чернігівщини Сидір Перепілка та багато інших (Вітч., 5, 1968, 159).

КАХЛЯРКА, и, ж. Жін. до кахляр.

КАХЛЯРСТВО, а, с. Виробництво кахлів. Кахлярство здавна відоме в Подністров'ї (Гуцульська кераміка, 1956, 54).

КАХЛЯРСЬКИЙ, а, е. Стос. до кахлярства. Чернігівщина здавна славиться кахлярським художнім промыслом (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 98).

КАХЛЮВІЙ, а, е, рідко. Те саме, що кахляний. Кахлюва грубка.

КАХНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до кахкати. Над головами недалеко прошумів знову табунець, і крижень на плесі тривожно кахнув (Досв., Вибр., 1959, 411); Десь у лозах кахнула качка (Тют., Вир., 1964, 255).

КАЦАВЕЙКА, и, ж., заст. Вид жіночої юпки на ваті, хутрі або на підкладці. Майбородиха знайшла найстарішу удяганку, не то кацавейку, не то жупан (Н.-Лев., IV, 1956, 288).

КАЦАП, а, ч., заст., розм. Зневажлива назва росіянина. Ярмарок аж кипів.., цокотять перекупки, божаться цигани, лаються кацапи (Вовчок, VI, 1956, 294); Прийшли кацапи обідати, посміялися з неї, хоч вона того й не пойняла [не зрозуміла] (Мирний, I, 1954, 67).

КАЦАПКА, и, ж., заст., розм. Жін. до кацап.

КАЦАПСЬКИЙ, а, е, заст., розм. Прикм. до кацап. Його [Гоголя] невмирущі типи з «Мертвих душ» — це зразки з наших панів, а не кацапських (Мирний, V, 1955, 410); // жарт. Такій, як у кацапа. — Ви б ліпше запустили собі кацапську бороду, вона б вам більше личила (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 210).

КАЧА, ати, с. Пташа качки. Ключем, розвалючись то в ту, то в другу сторону, попідтинню потяглися качата на воду (Мирний, I, 1954, 236); На плесі раптом зашуміла вода, ніби туди хто висипав з лантуха пампушки. Сів табунець качат (Досв., Вибр., 1959, 411).

КАЧАЛКА, и, ж. 1. Кругла, гладко витесана палиця для розкочування білизни, тіста, вигладжування, вирівнювання одягу тощо. — Пом'ялись у хрещеного батька жупани, так він, щоб розгладжувать їх, і зробив качалку (Стор., I, 1957, 235); Мокрина Терентіївна допомагає господарці: качає рублем та качалкою білизну (Ю. Янов., IV, 1959, 241); Побачивши якось, що її робітниця вибиває качалкою пил з килимів, розвішавши їх на повітрі, я почав їй допомагати (Сміл., Сашко, 1957, 164).

2. Валик дивана, канапи. В кімнатці усе було по-давньому: ті самі широкі канапи, обкладені м'якими качалками та подушками (Н.-Лев., V, 1966, 312); Відкинулась [Ганна] на спину і незручно вклала голову на тверду качалку дивана (Коз., Сальвія, 1959, 6).

3. розм. Те саме, що крісло-гойдалка. [Ш у м е й-к о:] Не турбуйтеся, сам знаю, що до чого. (Сідає в качалку) (Мик., I, 1957, 506).

КАЧАЛОЧКА, и, ж. Зменш. до качалка.

КАЧАЛЬНИЦЯ, і, ж. Робітниця, що качає білизну. Качальниця в пральні.

КАЧАЛЬНЯ, і, ж. Пристосування для качання білизни.

КАЧАН, а, ч. 1. розм. Головка капусти. Покопив качана капусти з чийогось воза (Вовчок, I, 1955, 303); * У порівн. Нам назустріч виступив невисокий, круглий, як качан, хлопчина (Збан., Ліс. красуня, 1955, 4).

2. Стрижень капусти, який їдять сирим. Матуся не слухала, того не зробила, Дала їй [Ганнусі] їсти — сирий качан гризти (Чуб., V, 1874, 686); Солодкі качани в капусниках ми їли над голубим Дінцем (Сос., Так ніхто.., 1960, 32).

3. Потовщене стебло суцвіття кукурудзи, на якому росте її насіння. Висока й міцна, як дубина, стояла по горах кукурудза, вип'явши напоказ грубі качани (Коцюб., I, 1955, 246); Кукурудза стояла висока, як гай, розкішна. На кожному стеблі по два-три качани (Колг. Укр., 2, 1956, 28); // Таке ж зірване стебло без насіння. Степан Федорович бере пляшку, одкидає корок з кукурудзяного качана (Коз., Вибр., 1947, 17); Можна одержувати бутіловий спирт не з борошна, а з облущених качанів кукурудзи (Веч. Київ, 28.I 1963, 2).

4. Недоїдена середина яблука або груші; недогризок. Роман поволі гризе грушу й качаном влучає панну (Вас., I, 1959, 59).

◇ **Змерзнути (змерзти) на качан** — задубіти, втратити гнучкість від холоду. Бігала [Маланка] по селу, змокла, на качан змерзла (Коцюб., II, 1955, 33).

КАЧАНЕЦЬ, нця, ч. Зменш. до качан.

КАЧАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до качати 1, 2, 5, 6.

КАЧАНІСТИЙ, а, е. 1. З великими й багатьма качанами (про кукурудзу). Якби з тієї балаканини сходила кукурудза — ой, яка б вона була висока та качаниста! (Вишня, II, 1956, 82); // рідко. Головчастий (про капусту). Капуста моя качанистая (Сл. Гр.).

2. у знач. ім. качаніста, тої, ж., розм., рідко. Те саме, що кукурудза. Сільські трудівники діяльно готуються до сіви качанистої (Рад. Укр., 7.IV 1959, 2).

КАЧАНКА, и, ж. Сорт дині. Були тут дубівки з шкаралупою, як дубова кора, ніжні канталупки, біліли круглі качанки (Донч., VI, 1957, 140).

КАЧАНКУВАТИЙ, а, е, розм. Схожий на качан (у 1 знач.), качанку. Поклавши обережок бур'яну на сніг, він зняв із качанкуватої голови шапку (Тют., Вир., 1964, 482).

КАЧАННИЙ, а, е. Те саме, що качановий.

Качанна капу́ста, рідко — те саме, що Головча́ста капу́ста (див. капу́ста). Капустяна муха пошкоджує всі хрестоцвіті, особливо ж сильно цвітну та ранню качанну капусту (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 282).

КАЧАННЯ¹, я, с. Дія за знач. качати. Качання білизни; Качання снігової баби; Качання води.

КАЧАННЯ², я, с. Збірн. до качан.

КАЧАНОВІЙ, а, е. Прикм. до качан. Качановий сік; Качанова обгортка.

КАЧАНООЧІСНИК, а, ч. Машина для очищення качанів кукурудзи від обгортки. На очищення тонни качанів з допомогою качаноочисника ОП-4А витрачають 1,34 людино-години (Колг. Укр., 8, 1959, 9).

КАЧАНЧИК, а, ч. Зменш. до качан. Бронзоволиця «Бессарабка», місцевий кремнистий сорт [кукурудзи] з мініатюрними качанчиками (Вол., Дні.., 1958, 107); Зирк, — а яблука нема. Зирк у бриль.. — Лиш качанчик у брилі... (Нех., Ми живемо.., 1960, 99); * У порівн. [П р і с ь к а:] Воно змалку було дрібненьке, бігало, як качанчик (Вас., III, 1960, 77).

КАЧАТИ, аю, аєш, недок., перех. 1. Вирівнювати, вигладжувати качалкою та рублем що-небудь (полотно, білизну тощо). Старша сестра коня сідала, а середульша хустку качала (Сл. Гр.); Мокрина Терентіївна допомагає господарці: качає рублем та качалкою білизну (Ю. Янов., I, 1954, 221); // Розкочувати тісто, надаючи йому певної форми. Гей, як піду ж я до хазяйки, А хазяйка коржі качає (Укр. думи.., 1955, 289); Хомиха качала корж, а очей не зводила з сина (Н.-Лев., I, 1956, 73).

2. розм. Те саме, що котіти 1. Грім гуде з переливом, мов де.. каміння качають (Кв.-Осн., II, 1956, 412); Діти сновигали по цвинтарі й по вигоні, качали крашанки по траві, гралась навбитки крашанками (Н.-Лев., III, 1956, 104); І, не послухавши зайчати, їжак схопив отой клубок та як почне його качати й перекидять через дубок (Забіла, У.. світ, 1960, 45); // Котячи сніг, надавати йому кулястої форми. Сніг качали та ліпили, хто як міг і хто як звук, і невдовзі виріс білий величезний сніговик (Забіла, У.. світ, 1960, 21).

3. розм. Перевертати, повертати кого-небудь на чомусь, по чомусь. — Та встань-бо! — прохала Горпина і качала його одерев'яніле тіло (Мирний, I, 1954, 209); * Образно. На той час у Марка Івановича вже було троє малечі, і, як на гріх, всіх качала недуга (Баш, Надія, 1960, 335).

4. Діставати, видобувати звідки-небудь газ, рідину й т. ін. (за допомогою помпи, насоса тощо). Христі не було, вона вибралася на поле, як з'ясував солдатів слов'янин невідомої національності, який качав з колодязя воду (Ю. Янов., II, 1954, 53); — Ти, діду, як закінчиться війна, приїжджай до нас. Ми тобі таку пасіку доручим, що бочками мед качатимеш (Тют., Вир, 1964, 325); // Подавати газ, рідину куди-небудь (за допомогою помпи, насоса тощо). Двоє людей повільно качали помпою повітря водолазові (Трубл., Мандр., 1938, 173).

5. розм. Те саме, що гойда́ти 1; підкидати. П'єса пройшла з таким успіхом, що після завіси глядачі кинулись на сцену й почали, не жаліючи рук, качати своїх перших артистів (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 208); // безос. Гойдає, колихає (під час плавання на морі тощо). [Г е н н а д і й:] Як їх [боцманів] не качає, як не стукаються вони під час шторму, а голова не болить! (Мороз, П'єси, 1959, 286).

КАЧА́ТИНА, и, ж. М'ясо качки. Сюди й прямувала голодна лисиця в надії поснідати качатиною (Коп., Як вони.., 1961, 171); // Страва з м'яса качки. Та казала собі снідання дати, снідання дати все гусятину,.. все качатину (Сл. Гр.); Турецькі сидла подано замість крісел, а стравою була дика качатина (Ле, Хмельницький, I, 1957, 358).

КАЧА́ТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. Перевертатися, повертатися на чомусь, по чомусь або в чомусь. Мотря, качаючись на печі, цілісіньку ніч не спала, теж плакала (Мирний, I, 1949, 410); З ревом нелюдським повалився Андрій і качався по долівці (Хотк., II, 1966, 200); Олекса качається в калюжі, гасить на собі вогонь (Ю. Янов., IV, 1959, 31); Їжак почав качатись у листі, і листя понасідало йому на голки (Ів., Ліс. казки, 1954, 30).

◇ Кача́тися від (зі) сміху (ре́готу) — дуже сміятися, реготати до сліз. Школярі качались од сміху. Реготу було до сліз (Вас., Вибр., 1954, 143).

2. розм. Те саме, що колиха́тися 1. Качається, бідний, один без весельця. Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця! (Греб., I, 1957, 83); Грім готував на увесь світ, качались стіни хати (Мирний, I, 1954, 307).

3. Пас. до кача́ти.

КАЧА́ТКО, а, с. Зменш.-пестл. до кача́. Гуляють качатка, у теплій воді купаючись... (Вишня, II, 1956, 249).

КАЧА́ТНИК, а, ч. Приміщення для качок. Для утримання качок на водоймах потрібно збудувати качатники (Колг. Укр., 10, 1960, 28).

КАЧА́ТОЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до кача́тко. Хлюпоцуться качаточка Поміж осокою (Шевч., II, 1953, 363).

КАЧА́ЧИЙ, а, е. Прикм. до кача́ка¹. Тут і починається найцікавіший момент качачого полювання (Вишня,

II, 1956, 120); // Такий, як у качки. Перед ним стояв натоптаний парубійко з булькатими очима й качачим носом (Панч, Синів.., 1959, 14).

КАЧВА́, й, ж. Збірн. до кача́ка¹. — Біля Борисполя, на озерах, качви тієї, ну, як хмари! (Вишня, II, 1956, 114); Качва неквапливо відпливає до протилежного.. берега (Стельмах, Хліб.., 1959, 226).

КАЧЕНЯ́, яти, с. Те саме, що кача́. За городом качки пливуть, Каченята крячуть... (Укр.. лір. пісні, 1958, 203); Біля самого берега, під кущем, причаїлось дике каченя (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 27).

КАЧЕНЯ́ТКО, а, с. Пестл. до каченя́. [Л і с о в и к:] Он жовтими пушинками вже плавають [плавають] на чистім плесі каченятка дикі (Л. Укр., III, 1952, 196); [Б а б у с я:] Пасітьсся, любі каченятка, Скубіть собі м'яку травичку (Олесь, Вибр., 1958, 476).

КАЧЕ́ЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кача́ка¹. А качечка випливає з качуром за ними, Ловить ряску, розмовляє з дітками своїми (Шевч., II, 1963, 414); У кущику гніздечко, а в гніздечку качечка сидить (Ів., Укр.. казки, 1950, 42).

КАЧИ́НИЙ, а, е. 1. Прикм. до кача́ка¹. Вишукав я тут качине гніздечко і дуже пильнував (Вовчок, VI, 1956, 312); Племінні качині ферми.. організовують вирощування каченят на водоймі (Колг. енци., I, 1956, 557); // Такий, як у качки. До чаю вийшла з кімнати Маня, заспана, апатична, невесела. Вона перейшла світлицю качиною, неначе старечою ходою й сіла біля матері (Н.-Лев., V, 1966, 233); Він важкодум, з грубим широким обличчям і качиним розплесканим носом (Гончар, Людина.., 1960, 50).

2. у знач. ім. качі́ні, их, мн. Водоплавні свійські й дикі птахи родини качок.

КА́ЧКА¹, и, ж. Водоплавний свійський і дикий птах, цінний своїм м'ясом, яйцями й пір'ям; самка качура. Баранів тьма була варених, Курей, гусей, качок печених (Котл., I, 1952, 91); На далекому плесі кажкала дика качка (Н.-Лев., II, 1956, 216); Качки — водоплавні птахи, і їх розводять там, де поблизу є річка або ставок (Зоол., 1957, 130).

КА́ЧКА², и, ж., розм. Те саме, що хита́вця. На судні неспокійно. Величезна кільова качка (Довж., Зач. Десна, 1957, 425).

КАЧКІ́ВНИЦТВО, а, с. Розведення качок. У качківництві головним показником є.. всемірне збільшення поголів'я молодняка, вирощуваного на м'ясо (Птахівн., 1955, 14).

КАЧКО́ДЗЬОБ, а, ч. Невелика австралійська тварина з яйцєродних ссавців, яка в передній частині голови має дзьоб, схожий на качиний, а на ногах — плавальні перетинки. Качкодзьоб — тварина середнього розміру.. Свою назву він дістав за форму передньої частини голови (Зоол., 1957, 141); Малята качкодзьоба виводяться з яєць, як у птахів або черепах. Але, висидівши дітей, самка годує їх молоком (Наука.., 10, 1964, 47).

КАЧКО́НІС, нєса, ч., рідко. Те саме, що качкодзьоб. Качконіс.. належить до підкласу яйцєкладних, або однопрохідних, тварин (Посібник з зоогеогр., 1956, 17).

КАЧНУ́ТИ, не́, док., безос., розм. Однокр. до кача́ти 5. Качнуло трохи... — Тут завжди, — сусіда каже... — До Дніпра підлітаємо! Поколише трохи... (Вишня, I, 1956, 211).

КАЧУ́ЛА, и, ж., діал. Молдавська смушева шапка. Від білої качули.. виразно відбивалося смугляве енергійне обличчя з орлиним носом (Копюб., I, 1955, 137); У високій молдавській качулі він здається таким довгим, як ранішня тінь (Стельмах, Хліб.., 1959, 525).

КАЧУ́Р, а, ч. Самець качки; селезень. Хлюпоцуться качаточка Поміж осокою. А качечка випливає з качуром

за ними (Шевч., II, 1953, 363); Вага дорослих качурів 3,5—4 кг, а дорослих качок — 3—3,5 кг (Птахівн., 1955, 35); * Образно. На темних водах табуном гігантських качурів стояли непорушні окаті пароплави (Мик., Повісті., 1956, 83).

КАЧУРИНИЙ, а, е. Прикм. до качур. За вуха вона позатикала пучки дрібненького барвінку, качурині кучері та павині пера (Н.-Лев., II, 1956, 275).

КАША, і, ж. 1. Страва з крупів, пшона, рису тощо, зварена на воді або молоці. Вари воду, вода й буде — а вкинь круп, каша буде (Номис, 1864, № 5244); Незабаром цілий стіл був заставлений усякою стравою: борщем, кашею, печеним поросям (Мирний, II, 1954, 224); Як відомо, сама себе хвалить тільки гречана каша (Вишня, I, 1956, 304).

◇ Дати (всіпати і т. ін.) березової каші див. березовий; Заварілася каша — почалася якась складна й клопітна або неприємна справа. — Через отой мундир і вся каша заварилася (Баш, На землі., 1957, 75); Заваріти кашу — затіяти складну й клопітну справу або справу, що загрожує неприємними наслідками. Прокіп заварив таку кашу, з якої, мабуть, не вийти цілим ні йому, ні.. дочці його (Дмит., Наречена, 1959, 68); Каші не звариш (не зварите) див. зваріти¹; Каші просять (просять), жарт., рідко — те саме, що їсти просять (просять) (див. їсти). Він дав Дикуніві свою стару кирею і майже нові чоботи, бо козакове взуття вже давно просило каші (Добр., Очак. розмир, 1965, 92); Мало [ще] каші з'їв (з'їла) див. з'їдати; Не давати (не дати) наплювати собі в кашу — не дозволяти комусь, не допускати нехтувати себе або безкарно шкодити собі. — Ці [Павло та Варвара] не дадуть наплювати собі в кашу. Бравий народ (Кир., Вибр., 1960, 287); Покуштувати (скуштувати) березової каші — бути побитим, дістати прочухана.

2. перев. з означ., перен. Напіврідка маса, що своїм виглядом нагадує цю страву (про багно, сніг тощо). В затінках кріпив мороз, а проти сонця топився воском сніг, перетворювався в кашу, програвав мало не до самої землі (Збан., Сеспель, 1961, 328); Довго м'яв [Олекса] сніг ненадійними черевиками, що аж ніяк не були пристосовані до мокрої снігової каші та густого чорноземного місива (Руд., Остання шабля, 1959, 288).

3. перен., розм. Безладна суміш чого-небудь. В долині — каша. Вози, худоба і люди збилися в купу, од якої йде пара і пахне потом (Коцюб., II, 1955, 240); [Н а г а р:] Змішалось усе — люди, зброя — в криваву кашу (Корн., I, 1955, 25).

КАШАЛОТ, а, ч. Велика морська тварина-ссавець із ряду китів; цінний своїм жиром. Найчастіше рештки велетенських кальмарів знаходять у шлунках китів — кашалотів (Наука., 2, 1958, 24); Екіпаж мисливця «Мирний» доставив на китобазу кашалота-велетня вагою понад 40 тонн (Рад. Укр., 1.І 1965, 4).

КАШАЛОТОВИЙ, а, е. Прикм. до кашалот. Кашалотовий жир.

КАШЕЛЬ, шлю, ч. Судорожні, напружені видихи з хрипінням і шумом. Івась аж посинів від натуги; кашель піднімав високо його груди, виправляв тіло, підкидав, скручував (Мирний, I, 1954, 310); Кашель клекотів у нього в грудях, як лавина у вулкані, довго і грізно (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); Кашель являє собою рефлекторно-захисний акт, завдяки якому організм звільняється від сторонніх частинок або харкотиння, що скупчилося в бронхах (Заг. догляд за хворими, 1957, 97); // розм. Хвороба, що супроводиться цими явищами. Я почуваю себе непогано, хоч часом кашель вертається (Коцюб., III, 1956, 409).

◇ Заходитися (зайтисся) кашлем див. заходитися².

КАШЕЛЬНУТИ, ну, неш, док., однокр., розм., рідко. Те саме, що кашлянути. Він кашельнув голосно, щоб звернути на себе загальну увагу (Фр., II, 1950, 368); Заки сказав слово, то.. зо два рази кашельнув (Март., Тв., 1954, 102).

КАШЕМІР, **КАШМІР**, у, ч. Тонка м'яка вовняна або напіввовняна тканина, пофарбована перев. в темні кольори; терно. В свята була зодягнена [ігуменя] в простеньку рясу з чорного кашеміру (Стельмах, I, 1962, 638); Сукня з кашміру.

КАШЕМІРОВИЙ, **КАШМІРОВИЙ**, а, е. Прикм. до кашемір, кашмір; терновий. Кашмірова тканина; // Зробл. із кашеміру. Олена Іванівна одяглась у блакитне шерстяне плаття, покрила плечі тонким кашеміровим платком (Мирний, III, 1954, 82); Зав'язала [мати] голову новою хусткою, все чорною і краї в квіти, і наготовила кашмірову шаль, щоб накритись, як з брички злізе (Свидн., Люборацькі, 1955, 53); Кашмірове плаття.

КАШЕЧКА, и, ж. Пестл. до кашка.

КАШИЦЯ, і, ж., діал. Дерев'яна або кам'яна загата по берегах гірської річки для захисту берегів від розмивання. По обох боках потоку, якого береги були досить високі, ..побудовані були кашиці (загати) (Фр., VI, 1951, 27); Тихне робочий день... Переговорили стуки сокир робітників, що роблять кашиці берегами (Хотк., II, 1966, 374).

КАШКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до каша 1. — От я.. Кашку діточкам варила (Гл., Вибр., 1951, 234); Осінь матусі їсти несе: Борщик у горщику, кашка у жменьці (Тич., I, 1957, 98).

◇ Покуштувати (скуштувати) березової кашки — те саме, що Покуштувати (скуштувати) березової каші (див. каша).

2. перен. Зменш. до каша 2. При роздавлюванні ягід брусниць одержують соковиту кашку (Лікар. рослини., 1958, 152).

3. розм. Дрібні квіти на різних трав'янистих рослинах або на деревах. Кашка розкрила скрізь парасольки (Коцюб., II, 1955, 214); Срібний полин ріс кущами, пнувся вгору і передчасно почав викидати золоту кашку цвіту (Донч., Дочка, 1950, 26); Нам Азов'я вітрами засвище, кине кашкою — цвітом верби... (Рудь, Дон. зорі, 1958, 13).

КАШКЕТ, а, ч. Чоловічий головний убір із козирком. Застьобував [Рудий] свою безбарвну піджачину, що враз з такими ж пошматованими штанами .. та заяложеним кашкетом складали його мізерну одіж (Коцюб., I, 1955, 138); Він, кашляючи, підвівся, взяв кашкет, пішов до дверей (Шиян, Баланда, 1957, 59).

Заломлювати (заломіти) кашкета див. заломлювати.

КАШКЕТИК, а, ч. Зменш. до кашкет. Зняв [Яків] з голови свій кашкетик (Вас., II, 1959, 57).

КАШКЕТКА, и, ж., розм. Те саме, що кашкет. Твердохліб підійшов до чоловіка в новій кашкетці (Головко, I, 1957, 297).

КАШКЕТНИЙ, а, е. Прикм. до кашкет.

КАШКЕТНИК, а, ч. Той, хто робить кашкети.

КАШКЕТНИЦЯ, і, ж. Жін. до кашкетник.

КАШКЕТОВИЙ, а, е. Прикм. до кашкет.

КАШКОПОДІБНИЙ, а, е. Те саме, що кашкуватий. Якщо їжа була рідкою або кашкоподібною, то вона переходить у кишечник незабаром після їди (Метод. викл. анат., 1955, 136).

КАШКУВАТИЙ, а, е. Схожий на кашку (у 2 знач.). Кашкувата маса.

КАШЛЮК, а, ч., мед. Те саме, що коклюш. Двох [дітей] ще маленькими поховала [мати], трое ж, наперекір злидням та кашлюкам, zostалися жити (Гончар, II,

1959, 198); *Малі Семченята.. бухикали — в дітей був кашлюк* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 197).

КАШЛЮКОВИЙ, а, е. Прикм. до кашлюк. *Кашлюкові мікроби.*

КАШЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. *кашляти* та звуки, утворювані цією дією. *За сценою чути стук кроків і голосне кашляння* (Фр., IX, 1952, 356); *Лунко котиться дразливий погук — авторове кашляння* (Кач., II, 1958, 89).

КАШЛЯНУТИ, ну́, не́ш, док. Однокр. до *кашляти*. *Він кашлянув, підтягнувся і високим, чужим трохи голосом почав читати* (Коцюб., II, 1955, 81); *Кашлянути заставить [лікар], повітря у груди набрати* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 27).

КАШЛЯТИ, яю, яєш, недок. Видавати звуки кашлю. *А я, отож таки вночі, Іду та кашляю йдучи* (Шевч., II, 1963, 411); *До вечора Семен зовсім охляв і став кашляти та стогнати вголос* (Л. Укр., III, 1952, 638); *Я гойдаюсь на мокрій лозі, і кашляю гучно, й регочу, щасливий: я чую весну* (Довж., Зач. Десна, 1957, 483); * *Образно. Важко кашляли гармати та в'їдливо цїнькали кулі* (Епик, Тв., 1958, 377); // *Хворіти на кашель. Прохор од того часу кашляв, хирів та й умер перед самою волею* (Н.-Лев., III, 1956, 335); *Мирон усе кашляв та аж ісхуд неначе* (Головко, I, 1957, 136).

КАШМІР див. *кашемір*.

КАШМІРНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що *кашеміровий*, *кашеміровий*. *Вона ж устала з місця, ухопила Кашмірну хустку і на плечі хутко Накинула* (Л. Укр., IV, 1954, 117).

КАШМІРОВИЙ див. *кашеміровий*.

КАШНЄ, невідм., с. Хустка або шарф, що одягають на шию. *Кашне можна в'язати як круговим, так і плоским способом* (В'язання., 1957, 58).

КАШНИК, а, ч. Горщик, у якому варять кашу. *Кулина витягла кашник... Пшоняна каша на молоці так і пороснула по долівці* (Мирний, IV, 1955, 64); [А н д р і й:] *Либонь ти казала, що й кашника треба купити?* (Кроп., III, 1959, 187).

КАШОВАР, а, ч. Кухар у військовій частині або робітничій артілі тощо. — *А твій же, Христе, теж у кухарях? чи у кашоварах?* — спитав усміхаючись Свирид (Мирний, I, 1954, 243); *Втретє я зустрів його у рибальському колгоспі, де він був за кашовара* (Ю. Янов., I, 1958, 225).

КАШОВАРИТИ, рю, риш, недок. Виконувати обов'язки кашовара. — *Ану.. берись кашоварити! Ось тобі приправи...* (Гончар, Таврія, 1952, 263); *Кашоварить Охрім, закотивши обтріпані рукава своєї куцини, крає на дощечці сало для засмажки* (Тют., Вир, 1964, 15).

КАШОВАРНИЙ, а, е. Признач. для варіння каші. *Кашоварні казани.*

КАШОВАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *кашовар*. *Кашоварські обов'язки.*

КАШОПОДІБНИЙ, а, е. Те саме, що *кашуватий*. *Для кращого поїдання моркви поросятами-сисунками її протирають через терки й згодовують у вигляді кашоподібної маси* (Свинар., 1956, 154).

КАШТА́Н, а, ч. 1. Дерево з видовжено-ланцетними листками й спрямованими догори суцвіттями. *Літо-станський.. оглядав хрещатицьку долину через верхи старих лип та каштанів* (Н.-Лев., IV, 1956, 326); *Обголені з листя каштани і ясени підносили свої сірі гілляки до сірого неба* (Фр., VI, 1951, 443); *Біля входу перед ним [господарем] каштани Білі свічі вгору підняли* (Перв., II, 1958, 57).

2. Брунатного кольору горіхоподібний плід цього дерева. *Ми збирали з сином на землі каштани* (Рильський, I, 1946, 244); *До моїх ніг покотився блискучий, полірований каштан* (Коп., Як вони., 1948, 65).

КАШТА́НОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до *каштáн*. *По довгих липових та каштанових алеях вештались або бігали бігцем молоді послушники* (Н.-Лев., IV, 1956, 288); *Воно [повітря] пахне ядерними жолудями й каштановим листям* (Донч., II, 1956, 75).

2. Який має колір каштана; брунатний. *Міцкевич каштанове пасмо волосся Рукою недбало відкинув з чола* (Бажан, Роки, 1957, 277); *Була вона струнка, міцна, років вісімнадцяти, з розкішною каштановою косою і чорними імлістими очима* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 56).

△ **Кашта́нові ґрунті** — ґрунти з брунатним забарвленням поверхневого шару, що утворилися під впливом рослинності сухих степів. *Темно-каштанові й каштанові ґрунти містять менше гумусу (1,5—2,5%) і азоту, ніж південні чорноземи* (Техн. культ., 1956, 236); *На Україні солонці найбільш поширені на узбережжі Азовського моря й Сиваша в зоні каштанових і бурих ґрунтів* (Наука., 11, 1956, 24).

КАШТА́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до *каштáн*. *Спасибі тобі, каштанчику, що ти так широко розкинув свій зелений зонтик* (Речм., Твій побратим, 1962, 59); * *У порівн. Наперед висовується неповороткий Євдоким Юренко. В його круглих, випнутих, мов два каштанчики, очах і повага, і прохання до старости* (Стельмах. I, 1962, 366).

КАШТЕ́ЛЯН, а, ч. 1. За середньовіччя в ряді країн Західної Європи, зокрема Польщі, — службова особа, яку призначав король або князь для управління цитаделлю в місті, а пізніше — наглядач замку, громадського будинку. *В понеділок пополудні прийшли до Сагайдачного белзький каштелян Станіслав Журавинський і любельський воевода Яків Собеський* (Мак., Вибр., 1956, 583); *За Лешком обережно ступав краківський каштелян Пакослав у довгій чорній сутані* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 97); // Почесний титул польського сенатора в XV—XVIII ст.

2. Особа, що завідує білизною в готелі, лікарні, гуртожитку тощо.

КАШТЕ́ЛЯНКА, рідко **КАСТЕ́ЛЯНКА**, и, ж. Жін. до *каштелян* 2.

КАШТЕ́ЛЯНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *каштелян*.

КАШУ́Б див. *кашуби*.

КАШУ́БИ, ів, мн. (одн. *кашуб*, а, ч.; *кашубка*, и, ж.). Етнографічна група поляків, що живе переважно в Східному Помор'ї на захід від нижньої течії річки Вісли.

КАШУ́БКА див. *кашуби*.

КАШУ́БСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *кашуби*.

КАШУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на кашу (у 2 знач.). *Кашувата маса.*

КАЮ́К ¹, а́, ч. Невеликий човен із плоским дном і двома веслами. *Все веслом махає [Харон].. Од каюка всіх одганяє* (Котл., I, 1952, 131); *Кінні козаки переходили уплав, а піших і запаси перевозили лоцмани на човнах і каюках* (Стор., I, 1957, 397); *Усі каюки і шаланди, які привозили вночі з Олешок.., оглядав сам Швед* (Ю. Янов., I, 1954, 271).

КАЮ́К ², присудк. сл., розм. Кінець, смерть, капут. *Воно дід не вмер, та добре ж, що незручно вдарено. А то й каюк дідові був би* (Гр., II, 1963, 247); *Хлопці посеред вагона давали лиха закаблукам, бо як же ти не танцюватимеш, коли війні каюк і їдеш додому, а там тебе ждуть* (Загреб., Шепіт, 1966, 38).

КАЮ́Р, а, ч. На Півночі — назва погонича оленів або собак, запряжених у нарти. *Каюри, як називають на узбережжі погоничів собак запряжок, не радили їхати* (Багмут, Щасл. день., 1959, 183).

КАЮ́ТА, и, ж. Житлове приміщення на кораблі для екіпажу й пасажирів. *В моїй каюті французькі монахи*

і турецький комерсант (Коцюб., III, 1956, 349); Маленький гурток подорожніх притих, не почуш і слова, лише по каютах порожніх іде якась жаска розмова (Л. Укр., I, 1951, 308); Оглянувши себе в дзеркало, боцман Смола вийшов із своєї каюти (Ткач, Моряки, 1948, 6); // Службове приміщення на кораблі певного призначення. Знайшовши помічника Сашу Лялича, командир пройшов з ним у маленьку каюту, яка служила складом запасних частин і мастила (Донч., VI, 1957, 500).

КАЮТ-КОМПА́НІЯ, і, ж. Приміщення на кораблі, де харчуються й відпочивають пасажери, а на військовому судні — командний склад. Таку розмову довелося лєні чути в кают-компанії великого пароплава (Еллан, II, 1958, 37); Адмірал Саричев і командири кораблів входять в кают-компанію, яка є одночасно і прекрасною бібліотекою (Довж., Зач. Десна, 1957, 385); Екіпаж [китобійної] бази складатиметься з 487 чоловік. До його послуг будуть дві кают-компанії (Наука., 2, 1957, 17).

КАЮ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до каю́та. Кая́тне ліжко.

КАЮ́ЧОК, чка́, ч. Зменш. до каю́к¹. Харон же зараз схаменувся, Разів з чотири погребнувся І з каючком причалив к ним (Котл., I, 1952, 133); Полковник пересів на каючок і поплив повз берег, щоб оглянути його з води (Панч, Гомон. Україна, 1954, 315).

КА́ЯК, а́, ч. Невеликий човен у деяких народів Півночі, схожий на байдарку. Згадав Асуар, як бувало батько прив'язував його до каяка — маленької ескімоської лодки [човна], — як їхали вони поміж кригами... (Ірчан, II, 1958, 104).

КА́ЯННЯ, я, с., рідко. Те саме, що кая́ття. — Слухай, Тимоше, покинь мою розлучницю! покинь, коли не хочеш каятись вік! Буде кая́ння, та вороття не буде! (Вовчок, I, 1955, 51); Вираз якогось твердого порішення запанував на його гарнім обличчі і щось, як кая́ння... за всі свої слова..., показалося вслід за тим (Коб., III, 1956, 350).

КА́ЯТИСЯ, ка́юся, ка́єшся; наказ. сп. кайся; недок. 1. Жалкувати, шкодувати за зробленим учинком. Не кайся рано вставши, молодим оженившись (Номис, 1864, № 5909); [П р і с ъ к а:] А́дже ж ти не кавешся, що пішла до нас, не нарікаєш? (Вас., III, 1960, 78); Тепер він міг тільки катуватися думками. Кату́ються і кая́тись (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 130).

2. перед ким, у чому, рідко кому. Визнавати свою провину, виявляти жаль з приводу своєї провини. [О д а р к а:] Перед ким мені кая́тись? (Мирний, V, 1955, 235); Не міг же він, батько і поліцейський чиновник, якого боялись навіть дорослі, скорятись та кая́тись перед якимсь шмаркачем (Коцюб., II, 1955, 384); Він.. тікав з уроків, просився до товариша і їхав на Дніпро, кая́вся у всьому, обіцяв виправитися і знову шкодив (Сенч., На Бат. горі, 1960, 20).

3. церк. Признаватися в своїх гріхах; сповідатися. Заходив [Найда] у Київ, до печер кая́тись, був у святого ченця і прохав його наложити йому по́кату (Мирний, I, 1954, 191); [Д р у г и й:] Такий мистець [Орфей] і був у нас як раб... Чи то ж пробачать нам боги за тебе? [П е р ш и й:] На ділі каймося, не на словах (Л. Укр., I, 1951, 455); Під епітрахіллю зараз ка́ється в своїх гріхах старий Щербина (Стельмах, Хліб., 1959, 196).

КА́ЯТТЯ́, я́, с. 1. Почуття жалю з приводу зробленого вчинку. Скільки тут [у тюремному шпиталі] промайнуло образів важкого конання, скільки покапало сліз даремного кая́ття! (Фр., IV, 1950, 179); А Дувида картало кая́ття. — Коли б тільки жива знайшлася!.. (Вас., I, 1959, 261); Тепер Мавра кляне його й себе, а чи колись не буде жалкувати за цим? Буде кая́ття, та не буде вороття (Стельмах, Правда., 1961, 105).

2. Визнання своєї провини, вияв жалю з приводу своєї провини. [Г о л о с п о к л и к а ч а:] Він заявив

про щире кая́ття і має зараз се довести ділом (Л. Укр., II, 1951, 529); — Провини вашої немає і кая́ття зайве, — сказала я (Чаб., Стоїть явір., 1959, 73).

3. церк. Признання в своїх гріхах; сповідь. Мов чайка, дзвін квилить-кигиче. До кая́ття людей він кличе (Черн., Поезії, 1959, 115).

КВА, **КВА-КВА́**, виг. Звуконаслідування, що означає крик жаби. Мов жаби квакають: ква-ква! (Сл. Гр.).

КВА́ДРА, и, ж., заст. Фаза (місяця). Перша квадра місяця.

КВА́ДРАНЕ́ЦЬ, нця́, ч., заст. Четверть години. Через квадранець знов приходить баба (Коцюб., I, 1955, 456).

КВА́ДРА́НС, а, ч., заст. Четверть години. Минали мінути [хвилини], квадранси, години (Фр., VI, 1951, 439).

КВА́ДРА́НТ, а, ч. 1. мат. Четверта частина кола. Квадрант площини.

2. Старовинний астрономічний прилад для вимірювання висоти небесних світил. Експонати астрономічного відділу — телескопи., квадранти тощо — знайомлять з астрономічною технікою від початку її зародження до кінця ХІХ століття (Наука., 5, 1958, 53).

КВА́ДРА́НТНИЙ, а, е, спец. Прикм. до квадран́та.

КВА́ДРА́Т, а, ч. 1. Рівнобічний прямокутник. Тихович, мов полковник той, визначає місця бойовища, відмірюючи ланцюгом стосажневий квадрат (Коцюб., I, 1955, 226); Квадратом називається паралелограм, у якого всі сторони рівні і всі кути прямі (Геом., I, 1956, 56); // перев. чого. Про що-небудь такої форми. З-за дерев забовванів силует палацу з освітленим квадратом вікна (Смолич, I, 1958, 79); Весною посіяли точними квадратами, обробили все машинами (Кучер, Трудна любов, 1960, 375).

2. мат. Добуток двох однакових множників, другий степінь будь-якого числа. Квадрат 4-х дорівнює 16.

△ Підні́сити (підне́сті) до квадра́та — множити дане число на те саме число.

◇ У квадра́ті — удвічі. Справді можна почувати себе якось в квадраті самотнім., коли навколо всі давні друзі позамуровуються в своїх родинних твердинях (Л. Укр., V, 1956, 198).

КВА́ДРА́ТИК, а, ч. Зменш. до квадра́та 1. На Онисі була картата плахта, виткана з вовни пополювині з шовком невеличкими квадрати́ками (Н.-Лев., III, 1956, 16); Перед очима, під ногами лежали квадрати́ки паркету (Коп., Вибр., 1948, 130).

КВА́ДРА́ТНИЙ, а, е. 1. Те саме, що квадрато́вий. На кам'яній квадратній площі стоїть старовинна чорна кам'яна споруда у формі дзвона (Вільде, Сестри., 1958, 516); Петро Йосипович Бунчук — кремезний, з квадратним обличчям, чорним чубом видавався не дуже привітним, але й не злим (Зар., На.. світі, 1967, 109).

Квадра́тні дужки́ — дужки прямокутної форми []. Він почав диктувати мені приклад, у якому були круглі й квадратні дужки (Сміл., Сашко, 1957, 31).

2. мат. Прикм. до квадра́та 2. Ще вчора маленька хатка., завбільшки сорок квадратних аршин, почала чепуритися (Гр., Без хліба, 1958, 9); Щоб добути квадратний корінь із будь-якого цілого числа, треба спочатку добути корінь із числа його сотень (Алг., I, 1956, 116).

△ Квадра́тні міри — міри вимірювання площ (напр.: квадратний метр, квадратний кілометр і т. ін.).

КВА́ДРА́ТНИ́СТЬ, ності́, ж. Абстр. ім. до квадра́тного 1. В сучасних думках спостерігається відхід від імпровізаційності, вільної речитації в бік квадратності форми, пісенної куплетності (Мист., 4, 1961, 11).

КВА́ДРА́ТНО-ГНІ́ЗДОВИЙ, а́, е. Спосіб сівби, садіння просапних культур, при якому насіння чи бульби розміщують на певній відстані одне від одного в позовжньому й поперечному напрямках. Найкращий спосіб

сівби [кукурудзи] — квадратно-гніздовий (Колг. енци., I, 1956, 664).

△ Квадратно-гніздова сівалка — сільськогосподарська машина для сівби квадратно-гніздовим способом.

КВАДРАТОВИЙ, а, е. Який має форму квадрата (у 1 знач.). На квадратів чолі покладались рядками одна на другу дрібненькі зморшки (Коцюб., II, 1955, 375); Кімнатка була невелика, квадратова і нагадувала майстерню художника (Ткач, Арена, 1960, 108).

КВАДРАТУРА, и, ж., мат. Розмір площі, обчислений у квадратних одиницях. Ходили [сільрадівці] по кімнатах, придивлялись. Федір Пулипович нотував до зошита на око визначену квадратуру (Іщук, Вербівчани, 1961, 231).

△ Квадратура круга — задача про побудову квадрата, рівновеликого даному колу (численні спроби розв'язати її не мали успіху).

КВАДРИГА, и, ж. У стародавніх римлян — колісниця, запряжена чотирма кіньми. Зовсім поблизу квадриги прудкі розривають Надвоє Метта.. І придорожні терни у кривавій росі червоніли (Зеров, Вибр., 1966, 256); Перед входом до [Десятинної] церкви стояла бронзова квадрига — статуя чотирьох коней, яку Володимир вивіз із Корсуня (Знання., 2, 1967, 9).

КВАДРИЛЬЙОН, а, ч. Число, яке зображують одиницею з 15 нулями, а в деяких країнах (Англія, Німеччина) — з 24 нулями. І не здригне Земля в своїм шаленім колі, лиш дужче заблищить на квадрильйони миль... (Сос., I, 1957, 81); Протягом року поверхня Землі одержує теплової енергії 1340 квадрильйонів так званих великих калорій (Бесіди про всесвіт, 1953, 99).

КВАЗАР див. квазари.

КВАЗАРИ, ів, мн. (одн. квазар, а, ч.), астр. Дуже віддалені (від 2 тисяч до 26 мільярдів світлових років) небесні тіла, що відзначаються великою кількістю випромінюваної енергії (у тисячу мільярдів більшої, ніж енергія Сонця). Квазар — об'єкт, який на вигляд не відрізняється від зірки, спостерігається в оптичні телескопи, але майже в 100 разів яскравіший від найяскравіших галактик і має радіовипромінювання за потужністю таке ж, як і радіогалактика (Знання., 1, 1967, 13); Пульсують усі небесні тіла, від поблизького Сонця до квазарів, віддалених од нас на відстані в мільярди світлових років (Наука., 7, 1969, 19).

КВАЗІ... Перша частина складних слів, що значенням відповідає прикметникам несправжній, уявний, напр.: квазівчений, квазіспеціаліст і т. ін.

КВАКАННЯ, я, с. Дія за знач. квакати та звуки, утворювані цією дією. [Горнов:] Отоді то вже запевне довідаєшся, що краще: чи ніч з жаб'ячим кваканням, чи... (Кроп., I, 1958, 391); Бесідник скінчив, і по цілім.. ставку розляглися нараз.. режання і квакання (Мак., Вибр., 1954, 135).

КВАКАТИ, аю, аєш, недок. Видавати звуки «ква-ква» (про жабу). [Горнов:] Жаби квакають, від ставка мулом несе (Кроп., I, 1958, 390); Десять у водоростях квакає жаба (Козл., Ю. Крук, 1950, 21); // Видавати звуки, схожі на квакання жаби. * Образно. — Та й квакають же вареники, неначе качки какають у вашому горлі, пане Занудов! (Н.-Лев., III, 1956, 354).

КВА-КВА див. ква.

КВАКЕР, а, ч. Член однієї з християнських протестантських сект, поширеної в Англії та США. Звичайно, англійський квакер і радянський комсомолец, індійський студент і кубинський революціонер по-різному дивляться на розвиток суспільства (Наука., 9, 1961, 58).

КВАКЕРКА, и, ж. Жін. до квакер.

КВАКЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до квакер.

КВАКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до квакати. [Павло:] Жаби квакнули, свині хрякнули, сполохались горобці (Кроп., II, 1958, 381).

КВАЛІФІКАЦІЙНИЙ, а, е. Який визначає, встановлює кваліфікацію (у 2 знач.). Через дві години після гудка кваліфікаційна комісія дала Івану Павловичу Залізнику четвертий розряд (Собко, Звич. життя, 1957, 71); // Стос. до кваліфікації. Кваліфікаційні розряди.

КВАЛІФІКАЦІЯ, ї, ж. 1. Дія за знач. кваліфікувати. Кваліфікація праці.

2. Ступінь придатності, підготовленості до якого-небудь виду праці. Член партії повинен:.. підтримувати і поширювати передовий досвід, оволодівати технікою, вдосконалювати свою кваліфікацію (Статут КПРС, 1961, 4); Він, зварник найвищої кваліфікації, заробляв багато (Собко, Матв. затока, 1962, 193).

3. Фах, професія, спеціальність. — Ти з роду русин, був на польських барикадах, кваліфікації не маєш (Фр., VI, 1951, 357); Людина попала на належну кваліфікацію (Еллан, II, 1958, 45).

КВАЛІФІКОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до кваліфікувати 1,2.

2. Який має високу кваліфікацію (у 2 знач.). Разом з заводом прибуло більше сотні кваліфікованих робітників (Головко, II, 1957, 445); Кваліфікованим вважається той водій, який не ризикує невиправдано, веде автомобіль швидко й водночас безпечно, дотримуючись правил руху (Знання., 11, 1968, 20); За час спорудження Каховського гідровузла тут створився кваліфікований колектив будівельників і монтажників (Наука., 11, 1956, 8); // Який вимагає спеціальних знань, доброї кваліфікації. Потреба в старанній, кваліфікованій праці повинна оволодіти свідомістю кожної радянської людини (Рад. Укр., 5.V 1957, 1).

КВАЛІФІКОВАНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. кваліфікований 2. Достатня кваліфікованість робітників.

КВАЛІФІКОВАНО. Присл. до кваліфікований 2. Завдання виробничих управлінь, спеціалістів, .. керівників колгоспів і радгоспів — кваліфіковано займатись справою виробництва кормів (Колг. Укр., 5, 1962, 5).

КВАЛІФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. книжн. Оцінювати, визначати якість чого-небудь; характеризувати предмет, відносити його до певної групи, певного класу, розряду тощо. Процес заміни іншомовного слова своїм корінним ніяк не можна кваліфікувати взагалі як регресивне явище (Рильський, III, 1956, 92); — Заплутаного чогось, тобто складного, як ви кваліфікуєте, у вашій справі немає (Ле, Право., 1957, 244).

2. Визначати ступінь придатності, підготовленості до якого-небудь виду праці.

3. кого. Давати кому-небудь кваліфікацію (у 3 знач.). Будемо робити по-більшовицькому, будемо будувати, разом вчитись і кваліфікувати робочу силу (Коцюба, Нові береги, 1959, 35).

КВАЛІФІКУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. 1. Набувати кваліфікації (у 3 знач.). Зіна кваліфікувалася на ХПЗ в товариша Шевчука (Смолич, Сорок вісім., 1937, 321).

2. тільки недок. Пас. до кваліфікувати 1, 2.

КВАНТ, а, ч., спец. Найменша кількість певної енергії. Згідно з квантовою теорією, світло випускається й поглинається атомами і молекулами речовини не безперервним потоком, а окремими порціями цілком певної величини. Ці окремі порції світла були названі квантами світла, або фотонами (Курс фізики, III, 1956, 338).

КВАНТИТАТИВНИЙ, а, е, книжн. Кількісний. Квантитативне чергування звуків.

КВАНТОВИЙ, а, е, спец. Стос. до квантів, пов'язаний з ними. У тридцятих роках виникла квантова хімія, яка відповідає на корінні питання: чому атом сполучається з атомом, чим пояснюється забарвлення речовини, їх магнітні й термічні властивості, біологічна дія (Наука., 5, 1969, 21); Квантова механіка.

КВАПИТИ, плю, пиш; мн. кваплять; недок., перех. і без додатка. 1. Спонукаючи кого-небудь робити щось швидше; підганяти. До Салерна лагодиться Генріх, Квапить слуг, за гори рветься духом (Фр., XII, 1953, 304); Нерозбірливим від контузії голосом він квапить лікаря, який його оглядає (Ю. Янов., IV, 1959, 179); * Образно. Весна квапить. Потрібна висока організованість робіт на кожному полі (Рад. Укр., 14.IV 1967, 2).

2. у що, діал. Пхати. — Нащо це ти, собачий сину, Тут каламутниш берег мій Та квапиш ніс поганий свій У чистую оцю воду? (Гл., Вибр., 1951, 39).

КВАПИТИСЯ, плюся, пишся; мн. квапляться; недок. 1. Старатися, намагатися робити що-небудь швидше; поспішати, хапатися; протилежне г а я т и с я. Не квапся поперед батька в пекло (Сл. Гр.); — Не надто квапся, не надто й гайся (Фр., III, 1950, 30); Прощалися поспіхом, де як доводилось, нашвидку й рушали, кваплячись, неначе навздогін за долею (Довж., I, 1958, 356); // з інфін. Мати бажання, прагнути щось робити. — А я собі думаю: дай трохи пожартую з паном, щоб не дуже квапився куматись з людьми (Н.-Лев., I, 1956, 124).

2. на кого—що. Мати бажання до чого-небудь; спокушатися ким-, чим-небудь; зазіхати на когось, щось. Уставши, не дуже на тую дулівку квапився [сотник], бо ще нове лихо зовсім його скрутило (Кв.-Осн., II, 1956, 152); Хіба мало, та й яких женихів на неї квапилось? (Барв., Опов., 1902, 257).

КВАПЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. квати́ти 1 і квати́тися.

КВАПЛИВИЙ, а, е. 1. Який поспішас, хапається; поспішливий, хапливий. Трясється на ветхому возі Дівча вісімнадцяти літ. Таке невеличке, квапливе, Рухливе і бистре на річ (Бичко, Вогнище, 1959, 69); Квапливий людський натовп.

2. Який робиться, відбувається, виконується з поспіхом, хапливо; поспішний. Він уже підходив до будинку головного інженера, коли раптом почув позаду квапливі кроки (Шовк., Інженери, 1956, 196); Ярослав закінчував свою важку й квапливу роботу (Загреб., Диво, 1968, 246); Коли у людини висока температура, її мова стає квапливою, плутаною (Вітч., 12, 1963, 181).

3. рідко. Схильний до чого-небудь. Чоловік квапливий тільки до злого, лихого (Сл. Гр.).

КВАПЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. квапливий 1, 2; поспішливість, хапливість. — Не їв без мене? — А що ж, буду в твої горшки заглядати? — широко, з перебільшеною квапливістю і пошаною відчиняє [Григорій] ворота (Стельмах, I, 1962, 227); У їхніх рухах немає квапливості, гарячковості, нервування (Ткач, Арена, 1960, 128).

КВАПЛИВО. Присл. до квапливий 1, 2. Тільки де-не-де діди вигрівалися на сонці, сидючи на призьбі, та молодіці квапливо бігли по воду (Коцюб., I, 1955, 198); — Ми затримуємо людей, — квапливо вимовила молода жінка (Жур., Звич. турботи, 1960, 42).

КВАПНИЙ, а, е. 1. розм. Те саме, що квапливий 1, 2; поспішний, хапливий.

2. діал. Спокусливий. Гроші квапні! що кожне на їх квапиться (Сл. Гр.).

КВАПНО, розм. Присл. до квапний 1. Все це вона говорила байдужно, квапно, монотонно, мов пересипувала щось з одної [однієї] руки в другу (Коб., III, 1956, 397); Квапно відстебнув [Рязанов] від паска вибухівку, дістав з гумового мішечка підривний патрон (Логв., Давні рани, 1961, 47); // у знач. присудк. сл. Молодиці квапно було, бо маленька дитина вдома лишилась (Кобр., Вибр., 1954, 155).

◇ **Квапно діється (діялось)** кому — хто-небудь поспішас (поспішав); спішна справа в когось. Квапно діялось Леонові. Він хотів завтра скінчити цілий ладунок церезину (Фр., V, 1951, 439).

КВАРТА, н, ж. 1. Міра рідких і сипких тіл (звичайно трохи більша за літр). [В и б о р н и й:] Випили по одній, по другій, по третій.. та вишнівки з кварту укутали (Котл., II, 1953, 10); Молодая встала, Взяла кварту оковити Та й почаствовала Сердешного невольника (Шевч., II, 1953, 188); — То він, ще й не втершися, ..схопив глечик і видудлив із нього, мабуть, із кварту (Головко, II, 1957, 44); Рідкі речовини — воду, молоко, гас, горілку — міряли квартами (кварта дорівнювала двом пляшкам) (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 62).

2. розм. Те саме, що кұхоль 1. Микола вхопив кварту й пожбурих нею на шинкаря (Н.-Лев., II, 1956, 260); Він.. зачепив кожухом мідну кварту на ослоні, й вона з брязкотом покотилася по підлозі (Кучер, Прощай.., 1957, 276).

3. муз. Четвертий ступінь у діатонічній гамі. В розпізнаванні часу виникання тої [тієї] чи іншої обрядової мелодії на допомогу історії знову приходять ті самі типові ознаки..: кварта, квінти й октави (Іст. укр. музики, 1922, 52); У розділі пальцевої техніки Л. Ревуцький з великою винахідливістю вживає свої улюблені комбінації подвійних нот: терції, кварта, квінти (Мист., 1, 1969, 24).

КВАРТАЛ, у, ч. 1. Четверта частина року (три місяці). На третій вечір комсомольські збори: обговорення мого звіту про роботу клубу за квартал (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 173); Колгоспи й колгоспники.. Житомирської обл. достроково виконали план першого кварталу здачі молока державі (Рад. Укр., 17.III 1949, 3).

2. Частина міста, обмежена кількома вулицями, що перехрещуються. В Парижі, в Латинському кварталі, вона.. забігала з візитами до знайомих студентів (Н.-Лев., IV, 1956, 231); Настя звернула з широкої вулиці, пройшла ще кварталів зо три, потім одчинила хвірточку (Л. Укр., III, 1952, 582); Росте число аматорських гуртків в робітничих кварталах і по селах (Еллан, II, 1958, 171); // перен. Про населення такої частини міста. Її голосні зойки збудили цілий квартал (Ю. Янов., II, 1958, 129).

3. спец. Ділянка поля. лісу тощо (звичайно прямокутна), чим-небудь засаджена або засіяна. Ділянку [призначену під ягідник] розбивають на квартали (Сад. і ягідн., 1957, 247); От у 27 кварталі [лісництва] вже розмаркірована площа (Рудь, Гомін., 1959, 110).

4. розм. У дореволюційній Росії (до 1862 р.) — відділок міської поліції.

КВАРТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до квартал 1, 2. Сотні підприємств достроково завершили кварталний план (Рад. Укр., 31.III 1950, 1); Квартальні комітети разом із депутатами й домоуправліннями провели загальні збори жителів по кварталах (Рад. право, 4, 1960, 62).

2. у знач. ім. кварталний, ного, ч., розм., заст. У дореволюційній Росії — поліцай, під наглядом якого був квартал (у 2 знач.). Доніс йому [городничому] його льокай [лакей], — москаль з поліції, — що кварталний чогось прийшов (Мирний, I, 1954, 254).

КВАРТЕТ, у, ч. 1. Музичний твір для чотирьох виконавців. *Всі стають довкола і співають квартет* (Фр., IX, 1952, 11); *Перші спроби komponувати почав Січинський ще за часів гімназійних, то були невеличкі хоральні квартети, .. гармонізації народних пісень* (Іст. укр. музики, 1922, 188).

2. Група виконавців (музикантів або співаків) із чотирьох осіб. *Сюїта для струнного квартету Козицького являє собою тему з шістьма варіаціями* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 144); // перен., жарт. *Про четверо людей. Ще є у нас в гостях два чужі хлопчики, тії вже складають тріо з Микосем або, краще сказати, квартет, бо й Дора від них не відступає* (Л. Укр., V, 1956, 85).

КВАРТЕТНИЙ, а, е. Прикм. до **квартет**. *Квартетна музика*.

КВАРТИНА, и, ж., розм. Те саме, що **кварт** 1, 2.

КВАРТИНКА, и, ж. Зменш. до **квартина**. *Любив неборак і яку квартинку в горлянку вилить* (Свидн., Люборацькі, 1955, 116).

КВАРТИРА, и, ж. 1. Частина житлового будинку, що складається звичайно з однієї або кількох кімнат, кухні, передпокою тощо, з окремим ходом; кватира, помешкання, хата. *Сімейні робітники одержують у великих будинках окремі квартири з двох, трьох і чотирьох кімнат* (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 16); // Житлове приміщення; житло. *По один бік в домі од вулиці була волость, по другий бік — школа й квартира для вчителя* (Н.-Лев., IV, 1956, 68); // Приміщення, яке наймають на певних умовах для тимчасового проживання. *Миша живе на квартирі у одного учителя, у того ж, що жив торік* (Л. Укр., V, 1956, 8); *Сотник та десятник, як навіжені, бігали по хатах, шукаючи квартир* (Коцюб., I, 1955, 199); *Дуже рідко він зупинявся на квартирі з кимось удвох, а завжди сам* (Тют., Вир, 1964, 464).

Комунальна квартира див. комунальний; Ставати (стати) на квартиру див. ставати.

2. тільки мн. Місце розташування військ у населеному пункті. *От розвели їх [некрутів] по квартирах* (Мирний, I, 1949, 220); *Стали ляхи по квартирах — нема ні ладу, ні проходу* (Тич., I, 1957, 104).

3. заст. Кватирка (у 2 знач.). *Одсунь, господарє, квартиру, поглянь на небо й на ниву* (Сл. Гр.).

КВАРТИРАНТ, а, ч. Той, хто на певних умовах тимчасово наймає житлове приміщення; квартиронаймач. *Пустина Іванівна ще.. радніша була такому квартирантові* (Мирний, III, 1954, 190); *Він повів гостя не до будиночка, а в сад, під шовковицю, з чого Ярослав зрозумів, що хлопець не господар, а тільки квартирант* (Мушк., День.., 1967, 80).

КВАРТИРАНТКА, и, ж. Жін. до **квартирант**. *Катюша з своєю сестрою і квартиранткою.. сьогодні все печуть якісь свої вірменські пундики* (Л. Укр., V, 1956, 235); *Скоріше почувала [Таня] себе дома квартиранткою, ніж дочкою* (Коп., Вибр., 1948, 31).

КВАРТИР'ЄР, а, ч. У військових підрозділах — особа, яку під час пересування війська висилають уперед для підшукування квартир у населених пунктах, вибору бівуаків і т. ін. *Дивізія ввійшла до міста без попередніх квартир'єрів, і в переповненому військовими частинами та установами місті вже не було для бійців квартир* (Смолич, Театр., 1946, 43); *Обстріляні з кулеметів квартир'єри ствердили, що в селі Рождественському стоїть якась військова частина* (Панч, О. Пархом., 1939, 147).

КВАРТИРКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **квартира** 1. *Вона любила свою затишну квартирку* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 324).

КВАРТИРМЕЙСТЕР, а, ч. Те саме, що **квартир'єр**. *Вийшла неприємність з квартирами, наслідком яких — квартирмейстера [заарештовано]* (Вас., Незібр. тв., 1941, 216); *Там уже заздалегідь чатував загін гренадерів, і квартирмейстери, відряджені князем, подбали, щоб усе було гаразд* (Кулик, Записки консула, 1958, 140).

КВАРТИРНИЙ, а, е. Прикм. до **квартира** 1; житловий. *Квартирна плата в нашій країні — найнижча в світі* (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 16); *Квартирна проблема, виявляється, була й тут [у Каховці] гострою* (Дмит., Розлука, 1957, 295).

КВАРТИРОНАЙМАЧ, а, ч. Той, хто наймає квартиру.

КВАРТИРОНАЙМАЧКА, и, ж. Жін. до **квартиронаймач**.

КВАРТИРУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. розм. Жити, мешкати в найманій квартирі. *Мати згодом переїхала на село до брата, а Філько пішов квартирувати до того двірника, що мав опікуватись ним* (Вільде, Сестри.., 1958, 48); — *Будьмо знайомі. Дмитро Кутень, ваш колега — агроном.. Ось уже три місяці квартирую в Маланки* (Зар., На.. світі, 1967, 97).

2. Стояти на квартирах (про військо). *З тих пір як радянські війська почали наближатись до Дніпра, німці в будинку вже не квартирували* (Голов., Тополя.., 1965, 5).

КВАРТИРУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., розм. Те саме, що **квартирувати** 1. *В Зіниної тітки квартирувався лікар* (Логв., Давні рани, 1961, 98); *Вийшла хазяйка. Ошатна, ясна. Стоїть, усміхається на порозі. Давно квартируюсь, а от і досі Не знав, що Оляна така чарівна..* (Вирган, В розп. літа, 1959, 109).

КВАРТОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кварт** 1, 2.

2. муз. Стос. до кварти (у 3 знач.). *Квартова, трохи рідше квінтова інтонація складає основу багатьох обрядових пісень* (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 23).

КВАРТОЧКА, и, ж. Зменш. до **кварт** 2. *Він сам знайшов дві глиняні кварточки, наповнив їх і виголосив єдиний тост: — За правду, яка б вона не була!* (Стельмах, Правда.., 1961, 272).

КВАРТПЛАТА, и, ж. Скорочення: квартирна плата. *Мешкання мало ту незручність, що треба було сплатити за нього.. ще й річну квартплату наперед* (Вільде, Сестри.., 1958, 504); *В СРСР нині квартплата нижча, ніж у будь-якій капіталістичній країні* (Ком. Укр., 6, 1968, 72).

КВАРТУПОВНОВАЖЕНИЙ, ного, ч. Скорочення: уповноважений від мешканців квартири; відповідальний наймач.

КВАРЦ, у, ч. Безбарвний мінерал, що зустрічається у вигляді кристалів і суцільних зернистих мас; двоокис кремнію. *Двоокис кремнію трапляється в природі у вигляді мінералу кварцу, прозорі безбарвні кристали якого мають назву гірського кристалу* (Хімія, 9, 1956, 133); *Місцевість ставала кам'янистою. Земля була вкрита дрібними уламками кварцу, по яких не можна було ступати босоніж* (Тулуб, В степу.., 1964, 256).

△ **Димчастий кварц див. димчастий.**

КВАРЦІТ, у, ч. Гірська порода, що складається з цементованого кварцового піску. *Якщо кварцовий пісок цементується кварцовим же цементом, то порода називається кварцитом* (Курс заг. геол., 1947, 69); *Сотні й тисячі тонн кварциту було вивезено перш ніж коронки бурів торкнулися руди* (Ткач, Плем'я.., 1961, 134).

КВАРЦІТНИЙ, а, е. Те саме, що **кварцитовий**. *Куди не піди — скрізь кварцитні насипи та глибокі урвища-кар'єри* (Ткач, Плем'я.., 1961, 8).

КВАРЦІТОВИЙ, а, е. Прикм. до кварцїт; // Зробл. із кварциту. *Кварцитове вістря стріли.*

КВАРЦОВИЙ, а, е. Прикм. до кварц. *Кварцове світло; // Який містить кварц. В осьовій частині Нагольного кряжа поширені кварцові жили* (Геол. Укр., 1959, 560).

△ **Кварцова лампа** — електрична лампа у вигляді невеликої трубки з кварцу; струм, проходячи через трубку, дає ультрафіолетове проміння; **Кварцове скло** — скло, виготовлене з кварцу способом плавлення його в електропечі. *Кварцове скло має багато переваг порівняно із звичайним* (Заг. хімія, 1955, 450).

КВАРЦЯНЕ ВІЙСЬКО. Наймане військо в шляхетській Польщі в XVI—XVIII ст., яке уряд використував для придушення народних повстань і охорони державних кордонів. *Поки піднялося кварцяне військо, наші сіроми перебігли рідколісся і вже кралися пущами і глибокими бескидами* (Стор., I, 1957, 389); *Довірені козацькі люди раз у раз повідомляли про таємні пересування кварцяного війська* (Кач., II, 1958, 470).

КВАС, у, ч. 1. Кислуватий напій, який готують із житнього хліба або житнього борошна з солодом. *На те квас, щоб його пити* (Номис, 1864, № 5858); *Він танцюватиме з найкращими панянками воєводства, питиме не квас, а запашні іспанські вина* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 4); // Напій із фруктів, ягід або меду. *Була і вишнівка, і тернівка, і дулівка; ..та був і грушевий квас* (Кв.-Осн., II, 1956, 241); *Він з жадібністю пив холодний, в міру кислий яблучний квас* (Шиян, Баланда, 1957, 49); // Кислий настій із буряків, якого вживають до борщу. *В борщі була сама за себе бутвина та квас* (Н.-Лев., II, 1956, 208).

△ **Шевський квас** — розчин дубильної речовини для вичинювання шкур. — *Маріє, чого це ти стала така жовта, неначе три дні в шевському квасу мокла? — спитав Мина* (Н.-Лев., II, 1956, 120).

◇ **Часом з квасом, порою з водою** — буває й добре, буває й погано; усяк буває. — *Значить, тобі добре! За селом байдуже? — Всього буває. Часом — з квасом, порою — з водою...* (Мирний, III, 1954, 103).

2. розм., рідко. Те саме, що **кислотá**. *Звільна трупи їх [морських істот] продираються крізь щораз густіші і багатші в кислород [на кисень] та вуглевий [вугільний] квас верстви [води], розкладаються* (Фр., II, 1950, 338).

КВАСЕЦЬ, сцю, ч., діал. Щавель. Вони [діти] нишпорили скрізь за молоддю кропивою, чубились під тинами за лободу і квасець (Козл., Ю. Крук, 1957, 524).

КВАСИ, ів, мн., діал. Незадоволений вигляд, гримаси. Але який же був їх сум, коли на другий четвер він, неважаючи на запитання, не явився. Тисячні здогади, кваси і гримаси (Фр., III, 1950, 102).

КВАСИВО, а, с., збірн. Те, що квасять; квашенина. *Закупила я яблук на квасиво* (Сл. Гр.).

КВАСИТИ, квашу, квасиш, недок. 1. перех. Піддавати бродінню, окислювати що-небудь поживне. *Квасити капусту можна в дерев'яних бочках і діжках, у скляних, із широкими шийками, балонах* (Укр. страви, 1957, 405); *Вміють [дочки].. і шити, і варити, і квасити яблука, і готувати всяку всячину* (Стельмах, Хліб..., 1959, 274).

2. перех., перен., розм., рідко. Робити кого-небудь в'ялим, кислим, незадоволеним. *Все се не то що не поправляло, не підохочувало Івана, а все більше квасило його, знеохочувало до праці, до життя і людей* (Фр., III, 1950, 127).

◇ **Квасити губи** — виявляти незадоволення. *Не квасить Добрість губ, бо із її очей Палає ласка до людей* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 41).

3. неперех., безос., перен., розм. Розмочувати, роз-

квашувати (землю). — *Тут роздощилося, щоденно квасить і квасить, а ти мусиш їти* (Збан., Переджнив'я, 1960, 292).

КВАСИТИСЯ, квашуся, квасишся, недок. 1. тільки 3 ос. Ставати кислим; киснути. *Чудові літні малосольні огірки! Перекладені в макітрі або в горщику листям хрону, закладені кропом, попроштрикувані ножем, вони квасяться, набираються міцності* (Гуц., З горіха..., 1967, 143).

2. перен., діал. Бути незадоволеним, мати кислу міну. — *Адже ти сама бачиш, що зо мною він веселий, розмовляє, жартує, співає, а з тобою все кваситься і сердиться* (Фр., I, 1955, 87).

КВАСІННЯ, я, с. Дія за знач. **квасити** 1.

КВАСНИЙ, á, é. 1. Прикм. до квас 1. *Квасний запах; Квасні хлібці.*

◇ **Квасний патріотизм**, ірон. — схиляння перед відсталими формами життя й побуту своєї країни, вихваляння всього свого й відкидання чужого. *Сатиричне висміювання квасного «патріотизму» тут [у поемі «Сон»] полягає в суперечності між словами й ділами псевдопатріотів* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 167).

2. розм., рідко. Те саме, що **кислий**. *Борщ був голий, а такий квасний, що аж очі вилазили* (Кобр., Вибр., 1954, 124); *Солонину їм, квасним молоком попиваю* (Стеф., III, 1954, 39).

3. перен., розм., рідко. Незадоволений, кислий (про вираз обличчя). — *Іду, — сказав панотець з квасною міною* (Фр., II, 1950, 368).

КВАСНИК, á, ч. Той, хто варить, готує або продає квас.

КВАСНИЦЯ¹, і, ж. Жін. до кваснік.

КВАСНИЦЯ², і, ж., розм., рідко. 1. Дика яблуня. *Ой зацвіли в саду вишні, зацвіли квасниці* (Україна..., I, 1960, 85).

2. перев. мн. Яблука з цього дерева. *Носив перше солоденькі [яблука], а послі [потім] квасниці* (Чуб., V, 1874, 122).

КВАСНІТИ, іє, недок., розм., рідко. Те саме, що **киснути**.

◇ **Губи квасніють у кого** — хтось виявляє незадоволення. — *А тепер — гайда додому. — Радість одразу наче вітром здмухнуло, серце моє падає в холод, а губи квасніють* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 111).

КВАСНО, розм., рідко. Присл. до квасний 2, 3. *У роті було йому квасно, а в голові шуміло* (Март., Тв., 1954, 239); *Графиня всміхнулася якось квасно* (Фр., VI, 1951, 352).

КВАСНУТИ, не, недок., розм., рідко. Те саме, що **киснути**. * У порівн. *Як гуца в сирівці грає [грає], Шиплять, як кваснуть, буряки, Як против [проти] сонця рій гуляє, Гули сі так небораки* (Котл., I, 1952, 131).

КВАСОВАР, а, ч. Той, хто варить, готує квас (у 1 знач.). *Цими днями квасовари дадуть першу продукцію* (Веч. Київ, 9.IV 1958, 1).

КВАСОВАРІННЯ, я, с. Виготовлення, варіння квасу (у 1 знач.). *Діяльно готується зараз колектив підприємства до сезону квасоваріння* (Веч. Київ, 3.IV 1957, 1).

КВАСОВАРНИЙ, а, е. Признач. для варіння квасу (у 1 знач.). *До підприємств громадського харчування можуть бути віднесені кондитерські, квасоварні, сагові й патокові цехи* (Технол. пригот. їжі, 1957, 9).

КВАСОВАРНЯ, і, ж. Підприємство, де варять квас (у 1 знач.).

КВАСОК, ску́, ч. 1. Зменш.-пестл. до квас 1. [І в а н:] *От би вашого кваску на похмілля* (Мирний, V, 1955, 243); *Той [пасічник] завжди настоював на вошині квасок,*

приємніший за найкращі сорти портвейну (Автом., Щастя., 1959, 130).

2. М'ясна або рибна юшка, зварена з солоними огірками. Жінки стали поратись, поприставляли казанки та горшки і варять борщі, локшину, квасок (Кв.-Осн., II, 1956, 92).

3. діал. Щавель. — Кваску на борщ назбирай (Стельмах, Хліб., 1959, 532).

КВАСОЛЄВИЙ, а, е. Прикм. до квасо́ля. Квасоле-вий стручок; // Зварений, пригот. із квасолі. Квасолева юшка; // Який паразитує на квасолі. Квасолєвий зерноїд.

КВАСОЛІНА, и, ж. Зернина квасолі (у 2 знач.). Шкарубкими пальцями Уляна вилушила дві квасолини (Тют., Вир, 1964, 454); * Образно. Зайченя кумедно ворухить рухливою квасолиною носа (Стельмах, Правда., 1961, 34); * У порівн. Дві слюзи, наче дві квасолини, викотилися з її очей (Мирний, III, 1954, 246).

КВАСОЛІНКА, и, ж. Зменш. до квасоліна.

КВАСОЛІННЯ, я, с., збірн. Бадилля квасолі (у 1 знач.). — Прошу, сідайте, — відсуває квасоління з призьби, звільняє йому місце (Вільде, Сестри., 1958, 77).

КВАСОЛЯ, і, ж. 1. Городня трав'яниста однорічна рослина родини бобових, що має в стручках овальні зерна. Із-за тину Вилась квасоля по тичині (Шевч., II, 1953, 164); За коморою низенький тин, зарослий гарбузинням і квасолею (Вас., III, 1960, 148); Орісі важко було перегинатися, але вона все ж таки дістала кущик квасолі (Тют., Вир, 1964, 454).

2. збірн. Плоди (овальні зерна) цієї рослини, які вживають для їжі. — Чи квасолі, чи гороху треба буде — беріть, скільки схочете (Мирний, III, 1954, 31); Пиріг з квасолею дуже смачний і м'який (Ю. Янов., II, 1958, 184); Плід у квасолі — біб, у поперечному перерізі округлий або сплющений (Овоч., 1956, 362).

КВАСОЛЯНИЙ, а, е. Зварений, пригот. із квасолі (у 2 знач.). В туркменській кухні найчастіше готують рисові, горохові, квасоляні супи (Технол. пригот. їжі, 1957, 5); Тяжка хвороба — виразка шлунку — мучила його. Ще коли б хороше харчування, діста. А то ж ячник, квасоляна юшка (Мушк., Чорний хліб, 1960, 108).

КВАСОЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до квасо́ля. Я йому незабаром за поміч стала: яблука зібрала, ..квасольку луцу (Барв., Опов., 1902, 354); Трохи картоплі, трохи кукурудзи, квасольки — не пропадем до зими (Мур., Бук. повість, 1959, 9).

КВАТИРА, и, ж. 1. розм. Те саме, що кварти́ра 1, 2; помешкання, хата. Йому здавалося, що він спав в своїй квартирі (Н.-Лев., IV, 1956, 173); Отак розмовляючи, приятелі зайшли на квартиру, де жив Хома (Фр., IV, 1950, 310); [В і д ь м а:] У Бендери Прийшли ми. Стояли 3 москалями на кватирах (Шевч., I, 1951, 366).

2. заст. Фаза (місяця). Перша квартира місяця.

3. заст. Шибка у вікні. Подивися, моя доню, в вишню [горішню] квартиру: спускаються козаченьки з гори на долину (Сл. Гр.).

4. діал. Квартирка (у 2 знач.). Ой одсунув козак Не-чаєнко квартиру од ринку (Сл. Гр.).

КВАТИРА́НТ, а, ч., розм. Те саме, що кварти́рант; мешканець (квартири). [К о т я:] Квартиранти йдуть. Ух, і народ студенти (Мик., I, 1957, 118).

КВАТИРА́НТКА, и, ж., розм. Жін. до кварти́рант; мешканка (квартири). Незабаром попрокидалися і квартирантки. Повставали вони хмурі та невеселі (Л. Янов., I, 1959, 248).

КВАТІРКА, и, ж. 1. Зменш. до квати́ра 1. Займати невелику квартиру.

2. Шибка у вікні, вставлена в раму, яку можна від-чиняти для провітрювання приміщення. Вичуняла Ка-

теріна, Одсуне квартиру, Поглядає на улицу, Колише дитинку (Шевч., I, 1963, 24); Коли Деменюк переходив близ [поблизу] її вікон, вона відчинила квартиру і за-кликала його до себе (Фр., VII, 1951, 90); Для того щоб провітрювати приміщення, у віконних рамах роблять квартирки (Стол.-буд. справа, 1957, 194); // Дверцята або віконце в брамі, у воротах. В глибині перистилля вузька брама з квартиркою в одній половинці й з хвірткою в другій (Л. Укр., III, 1952, 270).

3. заст. Шибка у вікні. — Микола постукав у квартиру; я йому одчинила двері (Н.-Лев., II, 1956, 242); Подивився козак Нечай у нову квартиру (Сл. Гр.).

4. заст. Четверта частина кварти (у 1 знач.); чвертівка (переважно про горілку). Він усе точив з барильця та подавав половинчики, квартирки, півока, ока (Кочуб., I, 1955, 20).

КВАТІРКОВИЙ, а, е. Прикм. до квати́рка 2. Квартиркове скло.

КВАТІРЧКА, и, ж. Зменш. до квати́рка 2, 3. Ой, ждала я, ждала, Всю нічку не спала, Квартирочки повідчиняла (Укр. лір. пісні, 1958, 120); — А я шовком вишиваю, В квартирочку виглядаю (Шевч., I, 1951, 129).

КВАТИРУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Наймати квартиру (у 1 знач.), жити, мешкати на квартирі. Тут жив собі міщанин, що в його квартирував о. Яким ще семінаристом (Свидн., Люборацькі, 1955, 148).

КВАЦАТИ, аю, аєш і **КВАЦЯТИ**, яю, яєш, недок. 1. перех. і неперех., розм. Розмазувати що-небудь. Ото не їсть, а тільки квацяє (Сл. Гр.); * Образно. Колись він умів гнути чи пригинати добрих майстрів і розумників, а тепер доводилося задовольнятися тим, що їхню славу квацяв дьогтем (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 49).

2. перех. Попадати в когось м'ячем або торкатися когось рукою, граючи в квача, гилку тощо; мазати (у 6 знач.).

КВАЦНУТИ, ну, неш і **КВАЦЬНУТИ**, ну, неш, док., перех. Однокр. до квацати, квацяти 2.

КВАЦЯТИ див. квацати.

КВАЦЬНУТИ див. квацнути.

КВАЧ, а, ч. 1. Намотане на кінець палиці клоччя, ганчір'я тощо для мащення чого-небудь. [Ч о л о в і к (вибіга з мазницею і квачем):] Ось я приніс дьогтю (Вас., III, 1960, 57); * У порівн. Розпух [м'яч] од води, хляпотить, наче квач (Перв., Райдуга., 1960, 42); // Широка, груба щітка для мазання чого-небудь. Дарка замажала квачем по стіні, не оглядаючись на Зоню (Л. Укр., III, 1952, 650); В кутку малярські козли з відром і квачем, поряд на стільці робоча спецівка маляра (Коч., II, 1956, 537).

◇ П'яний мов (як і т. ін.) квач — дуже, до непри-томності п'яний.

2. перен., розм. Про слабовільну, безхарактерну людину. — Не буде з його нічого, — каже Назар. — Я одразу побачив, що квач (Вовчок, I, 1955, 127); — Як же тебе, квача, примусити робити те, що так необхідно в твоїх же інтересах? — тоном примирення запитав Солод (Руд., Вітер., 1958, 143).

3. Дитяча гра, за правилами якої треба попасти м'ячем у того, хто тікає, або, догнавши його, торкнутися рукою. Проте — сама нянька — ще дитина, — хочеться з подругами в баштана на шляху погуляти, побігати у ворона, в квача (Вас., Вибр., 1950, 187); В чого тільки за день не нагуляються вони [хлопці]: і в високого дуба, і в квача, і в побивачки (Кол., Терен., 1959, 9).

КВАЧИК, а, ч. Зменш. до квач 1. Цей, ні слова не сказавши, махнув у столярню і вніс.. сирвасер у пляшечці з квачиком (Свидн., Люборацькі, 1955, 152); На-

різали смужок паперу, щоб склеїти всю конструкцію, скрутили квачика мазати смужки клеєм (Собко, Біле полум'я, 1952, 142).

КВА́ША, і, ж. 1. Страва з гречаного або житнього борошна з солодом, подібна до густого киселю. Раз наймички, не спитавши Онисі, запарили собі квашу й поставили горщик скраю на печі (Н.-Лев., III, 1956, 208); В меню.. з'явилися гречаники, гречані пампушки.., лемішка, кваша та інші страви (Укр. страви, 1957, 6); * У порівн. Уже Вулкан розм'як, як кваша (Котл., I, 1952, 207); // перен., розм. Про що-небудь розмокле, схоже на цю страву. Все.. змішалось в чорну й липку квашу (Головко, II, 1957, 83).

2. перен., зневажл. Про нерішучу, кволу, безхарактерну людину. [М о т р я:] Ну вже ж і парубок: кваша якась, а не парубок! (Кроп., II, 1958, 26); — Коли ти босць, а не кваша, тоді інша справа (Ю. Янов., II, 1954, 143).

КВА́ШЕНИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до кв́аси-ти 1. Капуста, трохи перекована, розм'якла, видно, не матиною рукою кована (Збан., Єдина, 1959, 30).

2. прикм. Одержаний внаслідок квашення (у 1 знач.). Стіл увесь був заставлений тарілками і блюдами з їжею.. І в центрі всього широко розмістилась глибока полив'яна миска, з горою повна кованої антонівки (Мик., II, 1957, 290); Капусняки приготують із кованої капусти (Укр. страви, 1957, 100).

3. прикм., діал. Кислий. Коване молоко на сир зіслося (Сл. Гр.).

КВА́ШЕНИНА, и, ж., збірн. 1. Кована городина та садовина.

2. Кований корм для худоби.

КВА́ШЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. кв́асити 1. До найпростіших способів переробки овочів належать ковашення, соління та сушіння й варіння пюре (Колг. енци., II, 1956, 252).

2. збірн. Те саме, що ковашеніна 1. Бочки з-під ковашення й соління для виноробства непридатні (Колг. Укр., 8, 1961, 36).

КВА́ШИЦЯ, і, ж. Пестл. до кв́а́ша 1. Наша баба стара Та пішла у млинок, Та набрала крупок, Наробила квашиці (Чуб., V, 1874, 1131).

КВЕРШЛА́Г, а, ч. Горизонтальна або похила підземна гірнична виробка, що проходить по пустих породах і не має безпосереднього виходу на поверхню землі; призначена для розкриття корисних копалин, відкочування вантажів, вентиляції тощо. Від головної магістралі, від квершлага розростуться в різних напрямках нові штреки (Ткач, Плем'я.., 1961, 134); Спускаємось на наш горизонт.. і йдемо широким квершлагом до штреку (Ю. Янов., II, 1954, 149).

КВЕ́СТІЯ, ї, ж., зах. Проблема; питання. Але донедавна була хоть одна партія межі поляками, котра в сій квестії [польсько-руській] висказувалася справедливо (Стеф., III, 1954, 106); — Що вам, мамо, сьогодні? — спитав я. — Несу цвіти, то й несу. Чи варто з цього робити квестію? (Коб., III, 1956, 30).

КВИ́ЛИТИ, лю́, ліш, недок. 1. Жалібно стогнати, стиха плакати. І квілить, плаче Ярославна В Путивлі рано на валу (Шевч., II, 1953, 336); Не квілить, не причитаєте над мистецтвом (Еллан, II, 1958, 63); // Плачучи, тихенько пищати (про дитину). Вірте мені або ні, але відколи в колиці стало щось квилити, то в мене ніби якісь резервні сили пробудились (Вільде, Винен., 1959, 4); // перен. Видавати жалібну мелодію (про музичний інструмент). Скрипки квилили, мов чайка (Фр., II, 1950, 73); Десь на кутку розливала жалобу трембіта. Вона квила й квила, повідаючи людям ще про одну смерть (Скл., Карпати, II, 1954, 175).

2. Жалібно кричати (переважно про птахів). Обнялись, як голуб'яточка, і пішли собі; а над ними так і в'ється чайка, .. і квилить, і кизика (Стор., I, 1957, 143); Вив вітер осінній, квилили сичі... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 33); * Образно. І чого ти, серце моє, квилиш мені в грудях, як покинена пташка? (Стеф., II, 1953, 40).

КВИ́ЛІННЯ, я, с. Дія за знач. квиліти та звуки, утворювані цією дією. Палкими блискавицями, мечами хотіла б я вас виховати, слова! Щоб ви лунали гірську будили, а не стогін, щоб краля, та не труїли серце, щоб піснею були, а не квилінням (Л. Укр., I, 1951, 191); О, так! Ми знаємо твою силу, — силу, що б'є, разить ворога і не зважає на квиління (Тич., III, 1957, 19); Літають над берегом чайки, припадають до води, і їх жалібні квиління губляться у клетоті хвиль (Шиян, Переможці, 1950, 55).

КВІ́СНУТИ, ну, неш, недок., діал. Хникати, скиглити. — Одарочко! Чого се ти? Чого ти квиснеш? (Мирний, I, 1954, 214); Цілу ніч.. квиснув Лаврик, — ще один зубик прорізувався, — й не довелося Даринці й задрімати як слід (Вирган, В розп. літа, 1959, 254).

КВИ́Т, а, ч., розм. 1. Те саме, що квита́нція; розписка. Він не раз власне через дрібницю, через те, що згубив якийсь квит, забув записати якийсь рахунок.., мусив доплачувати і переплачувати (Фр., III, 1950, 76); — Зобов'язань проти мене не має жодних. Лише квит підпишете, що взяли гроші (Коб., III, 1956, 418); Пан Роздобудько, лічачи золоті кружальця, нахабно спитав: — Значиться, третина [грошей]? .. Чи, може, половина? — Третина, третина! — злякано погодився пан Куна-Стародупський. — Пишіть-но квит (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 267); // заст. Записка. — Коли хоч, я напишу до його квит, дам тобі до рук, і він тебе прийме (Н.-Лев., II, 1956, 84).

2. у знач. присудк. сл. Розрахунки закінчено. [Я к і в:] Нема за ким і жалкувати. І за мною ніхто не пожалує. Стало буть, кругом — квит (Кроп., III, 1959, 74); — Ви принесли річ, одержали за неї, що належиться, і квит (Кол., Терен., 1959, 356).

◇ Квит за квит — розрахунки закінчено. [Т и м і ш:] Ти мені — пістоля, я тобі — коня, — квит за квит! (Кроп., V, 1959, 183); Ми (ви і т. ін.) квіти з ким — ми (ви і т. ін.) розраховалися з ким-небудь. — Ти підлітком приїздив до нашого аулу і гостював у нас в нашій юрті.. — Ну, й гостював, — вже роздратовано ствердив Джантемир. — Але й ти.. теж тижнями гостював у мого батька. Тут ми квити, і ніхто нікому нічого не винний (Тулуб, В степу.., 1964, 18).

3. у знач. присудк. сл. Кінець, годі, усе. Землеміра викликати та й хай розпланує, розмірить і квит (Головко, Мати, 1940, 76).

◇ І квит; Та й квит — та й годі. Хоч як утішали діда, хоч як умовляли його, — він затявся на своєму: буде помирати і квит! (Дім., I будуть люди, 1964, 53); Мав кожний запальну, нестриману натуру, — Стрілявся та й квит! (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 143).

КВИ́ТАНЦІ́ЙКА, и, ж. Зменш.-пестл. до квита́нція. — Так. Квитанційку випишу сам: касирка сьогодні захворіла (Донч., V, 1957, 222).

КВИ́ТАНЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до квита́нція. Цимбал, розгорнувши квитанційну книжку, повагом добув із-за вух свого олівця (Гончар, Таврія.., 1957, 442).

КВИ́ТАНЦІ́Я, і, ж. Офіційна розписка встановленої форми про прийняття грошей, документів, цінностей і т. ін. Сьогодні я вислала вінок на твоє ймення.., оце посилаю квитанцію (Л. Укр., V, 1956, 209); Дівчата ночами стерегли буряки в полі, самі супроводжували

машини до заводу, при них важили й записували в квитанцію (Кучер, Трудна любов, 1960, 60).

КВИТАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. Відплачувати, відомщати комусь за що-небудь. На світанні звичайно ходили [повстанці] «на роботу». Квиталися з ким або ж за контрибуцію з селян, або ж за пошматовану спину чиюсь (Головко, I, 1957, 76); Олександрі, мабуть, Зайчиків жарт сподобався, бо молодича без усякого бажання квитатися легенько ущипнула: — Ну, ну, рудуватий! (Логв., Літа., 1960, 178).

КВИТКОВИЙ, а, е. Прикм. до квиток 1, 2. Я зазирнув до квиткової каси (Смолич, Театр., 1946, 96); Квитковий номер.

КВИТОК, тка, ч. 1. Паперова або картонна картка певної форми з відповідним написом, що дає право користуватися чим-небудь, входити куди-небудь, брати участь у чомусь і т. ін. Коли б хоч звісточка від тебе з дороги, як ти доїхала до Сімферополя, на яку дорогу видано квиток тобі (Коцюб., III, 1956, 130); Кур'єр.. приніс нам три квитки до театру (Досв., Вибр., 1959, 99); Трамвайний квиток.

Вхідний квиток див. вхідний.

2. Документ, особове посвідчення про належність до організації, товариства, установи тощо. Маяковський казав, що не мислить себе поза партією, хоч і не носить партійного квитка (Рильський, III, 1956, 373); Комсомольський квиток мій лежить на столі, Двадцять літ я із ним проходив по землі (Мал., Запов. джерело, 1959, 5).

◇ **Вівчий квиток** див. вівчий.

3. заст. Квитанція, розписка. В руці у панотця ще був квиток на три сажні дров (Свидн., Люборацькі, 1955, 16); Пан Оврам Роздобудько, сховавши в кишеню підписаний рукою обозного квиток, зажадав: — А тепер погуляймо (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 272).

4. заст. Судова повістка. — Ти думаєш, це тобі в суді квитки писати. Ну, лишень я тобі поставлю хоч один [синяк] під очима... (Мирний, IV, 1955, 60).

КВИТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., розм. Те саме, що квітатися.

КВИЧА́ННЯ, я, с., діал. Дія за знач. квичати та звуки, утворювані цією дією. Із свинарника доносилося квичання свиней.

КВИЧА́ТИ, чу́, чу́ш, недок., діал. Кувікати. В торгові дні на тім ринку й на тісних вуличках та торговцях ішла пекельна гармонія: квичали поросята, ревли воли (Фр., VII, 1951, 305).

КВІЄТИ́ЗМ, у, ч. Релігійно-етичне реакційне вчення, прибічники якого проповідують містико-споглядалське ставлення до дійсності, втечу від життя, «непротиставлення злу», цілковите покладання на «волю божу» тощо.

КВІЄТИ́СТ, а, ч. Послідовник квієтизму.

КВІ́НТА, и, ж., муз. 1. П'ятий ступінь від даного в діатонічній гамі. Характеристика турків подається в опері [«Запорожець за Дунаєм»] в умовно-орієнтальному.. плані: пусті квінти в басі, коротка мелодична фраза (Укр. клас. опера, 1957, 137); // Інтервал між даним ступенем і п'ятим від нього в діатонічній гамі. Мелодійна лінія думи переважно спадаючого характеру: вгору вона йде скоками, що сягають до інтервала квінти (Іст. укр. музики, 1922, 69).

2. Перша струна скрипки (мі) та деяких інших музичних інструментів, що дає найвищий тон.

◆ **Ніс на квінту повісити** — зажуритися. Американські реакціонери повісили ніс на квінту (Смолич, VI, 1959, 392).

КВІ́НТЕСЕН́ЦІЯ, і, ж. Основа, суть чого-небудь; найсуттєвіше, найголовніше. Квінтесенція тієї розмо-

ви така: партія має одну генеральну лінію, але у практиці може міняти тактику і методи боротьби (Вільде, Сестри., 1958, 241); Подія і факт не тягнуть над письменником, автор подає життя в оригінальному художньому сплаві. Він його відтворює, за висловом В. Белінського, як своєрідну художню квінтесенцію дійсності (Літ. Укр., 13.III 1962, 2).

КВІ́НТЕ́Т, у, ч. 1. Група, ансамбль із п'яти виконавців (співаків або музикантів). Найчастіше це були інструментальні ансамблі, до складу яких входили духові й струнні групи: флейта, кларнет, труба, валторна, тромбон і струнний квінтет (Укр. клас. опера, 1957, 94).

2. Музичний твір для п'яти інструментів або голосів. Крім трьох симфоній, ..фортепіанного квінтету та інструментальних мініатюр, Бородін написав 18 романсів (Мист., 6, 1958, 46).

КВІ́НТИЛЬЙО́Н, а, ч. Число, яке зображають одиницею з вісімнадцятьма нулями (в Англії, Німеччині — з тридцятьма нулями). Він [Жан Жак Бабель] встановив, що вартість руйнувань, заподіяних війнами, досягає 500 квінтильйонів швейцарських франків (Наука., 2, 1960, 7).

КВІ́Т, ч. 1. род. а, перев. мн. Те саме, що квітка 2. Порозцвітали гарно квіти: Нагідочки, красолі і мачок (Гл., Вибр., 1951, 129); На підвіконнях росло багато квітів (Сенч., На Бат. горі, 1960, 7); * Образно. Все, все покинуть, до тебе полинуть, Мій ти єдиний, мій зламаний квіте! (Л. Укр., I, 1951, 207); Нехай і мій зав'ється скромний квіт В вінок од українського народу (Рильський, Мости, 1948, 6).

Живі квіти — природні квіти. Дівчинка в віночку з живих квітів і в строкатій чепурній плахті гнала.. велику круторогу корову (Тулуб, В степу., 1964, 88).

2. род. у, збірн. Квітки, багато квіток. Білі крейдяні шпилі гір лощать на сонці, та між горами котить річка глибока — ні дерева, ні квіту, ні щебетання... (Вовчок, I, 1955, 230); — Він насіяв для мене квіту по всьому світу (Н.-Лев., IV, 1956, 234); Дихав [Микола] на повні груди і ніяк не міг збагнути, чим же пахне оцей незайманий, повний розкішного квіту вологий придніпровський луг (Збан., Курил. о-ви, 1963, 72).

3. род. у, збірн. Те саме, що цвіт 1. Над кущами пінилися у квіту розлогі старі липи (Рибак, Час., 1960, 17); Є щось святе у слові рідний край. Для мене — це матусі пісня ніжна, І рідний сад, від квіту білосніжний (Забашта, Пісня., 1961, 5).

Закрасуватися квітом див. закрусуватися.

◇ **Квітом розцвітати** — буяти, пишно розвиватися. На тому сподіванні квітом розцвітають надії (Стельмах, Хліб., 1959, 229); У [самому] квіті — у розквіті. Бачить Остап — лежить при дорозі козак вбитий: молодий, у самому квіті своєму (Вовчок, I, 1955, 328).

4. род. у, чого, збірн., перен. Найкраща частина чого-небудь; цвіт. Таких, як.. Степанида Виштак., в нашій країні багато. По заслугах їх славлять і величають — бо вони вірець, вони — квіт землі і приклад для всіх трудівників (Літ. газ., 6.I 1961, 1).

КВІ́ТАСТИ́Й, а, е, рідко. Те саме, що квітчастий. Квітастий глечик.

КВІ́ТЕНЬ, тня, ч. Четвертий місяць календарного року. Листи Ваші одібрав: від 25 лютого.. і від 2 квітня (Мирний, V, 1955, 429); То був квітець, бо було цвітіння, Парування та буяння сил (Рильський, I, 1956, 143).

КВІ́ТІ́НКА, и, ж. Зменш.-пестл. до квітка. Він На куща спрожогу впав, За квітинку ухопився Та за пазуху й сховав (Щог., Поезії, 1958, 246).

КВІТИСТИЙ, а, е. Те саме, що **квітчастий**. Він [лист] був писаний трохи старим квітистим стилем, з алегоріями й довгими виробленими періодами (Коцюб., I, 1955, 406).

КВІТИСТО. Присл. до **квітистий**. Він говорив тихо, скрипучим, монотонним голосом, квітисто і довго (Коцюб., I, 1955, 292).

КВІТІННЯ, я, с. Стан за знач. **квітнути** 1; цвітіння. Скільки принадних чар розкривається перед.. очима! Ласкава блакить неба і ніжний промінь сонця.., квітіння рослин і тихий шепіт дерев — все милує слух, голубить зір (Коцюба, Нові береги, 1959, 126).

КВІТКА, и, ж. 1. Частина рослини, що виростає на кінці стебла або гілки й складається з маточки, тичинки й пелюсток навколо них; звичайно має різне забарвлення та приємний запах. Між травною купами жовтіли круглі квітки кульбаби, синів ранній степовий сон (Н.-Лев., II, 1956, 215); Понуро дивився Варчук на білу квітку деревію, по якій сонно повзала оса (Стельмах, II, 1962, 137); * Образно. Пролунав постріл.. У синій високості розпускалася біла квітка вибуху (Гончар, I, 1954, 386); * У порівн. Леся почервоніла.., як повна квітка в траві (П. Куліш, Вибр., 1969, 83); І юнак розкривсь як квітка і почав розповідати — про своє велике горе (Тич., II, 1957, 19); // Ця сама частина рослини, зірвана зі стеблом. У мене в хаті щодня свіжий букет з літніх квіток (Коцюб., III, 1956, 406); Жасмин, гвоздики і троянди. Кімната тоне у квітках (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 47); // Ботанічна назва органу розмноження в голонасінних і покритонасінних рослин. Деякі види, як-от верба козяча або коноплі, роздільно-статеві й дводомні: на одних рослинах утворюються тільки чоловічі, на інших тільки жіночі квітки (Бджоли, 1955, 97).

2. Трав'яниста рослина, що має на кінці стебла утворення, яке складається із серцевини й пелюсток навколо неї. У їх хаті інша сім'я домувала, господарювала.., у городі інші квітки позасіювані були цієї весни... (Вовчок, I, 1955, 366); Степ щодалі ставав чарівнішим. Уся поверхня землі здавалася зелено-золотим океаном, на якому розбризкано мільйони різних квіток (Довж., I, 1958, 226).

КВІТКАР, я, ч. 1. Те саме, що **квітникар**.

2. рідко. Продавець квітів.

КВІТКАРКА, и, ж. Жінка, що продає живі квіти, а також робить штучні квіти. Крім хризантем.., квіткарки на перехрестях пропонували навіть фіалки (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 597); Голосно пропонують свій барвистий крам молоді квіткарки (Чаб., Балкан. весна, 1960, 270).

КВІТКОВИЙ, а, е. 1. Який має квітки як органи розмноження. Останній тип [маточкових рослин] звичайно називають покритонасінними (бо насіння утворюється в плоді), або квітковими (є квітка) (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 59); Від вищих квіткових рослин.. вони [водорості] відрізняються простішою організацією й анатомічною будовою (Наука.., 1, 1960, 24).

2. у знач. ім. квіткові, вих, мн. Рослини, що розмножуються за допомогою квіток (у 1 знач.). Відомо, що квіткові — наймолодший клас рослин (Бджоли, 1955, 90).

КВІТКОВИЙ, а, е. Прикм. до **квітка**. Він подякував садівникові, що з радістю показав йому своє квіткове царство, і пішов поблукати садом (Сміл., Сад, 1952, 132); Квіткове стебло; // Зробл. із квіток. Квітучий газон є дуже ефектним квітковим оформленням (Озелен. колг. села, 1955, 157); // Утворений намальованими, вишитими або вирізьбленими квітками. Квітковий орнамент

українських килимів відзначається великою різноманітністю форм (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 110); // Признач. для квітів і їх вирощування. До Софіїної кімнати занесла покоївка бузок, поставила в квіткову вазу (Шиян, Вибр., 1947, 131); Квіткова оранжерея; // Признач. для продажу квітів. Квіткова крамниця; Квітковий кіоск; // Вигот. із квітів (у 1 знач.). Квітковий одеколон.

КВІТКОГРИЗ, а, ч. Жук родини довгоносики, який пошкоджує хрестоцвіті культури, пуп'янки й квітки садових дерев, кущів. Яблунева міль, кільчастий шовкопряд, .. яблуневий квіткогриз та інші шкідники цілком знищені авіаобприскуванням (Колг. Укр., 2, 1961, 34); Малиновий квіткогриз; Ріпаковий квіткогриз.

КВІТКОЛОЖЕ, а, с. Розширена верхня частина квітконіжки. Для їжі [з артишока] використовують квітколоже (денце) і зовнішні листя (обгортку) суцвіття (Колг. енци., II, 1956, 158).

КВІТКОНІЖКА, и, ж. Частина стебла, на якій міститься квітка рослини. Квітки [агруса] розміщені на пагонах по одній або по дві-три на коротеньких квітконіжках (Сад. і ягідн., 1957, 30).

КВІТКОНОСНИЙ, а, е. Який має, дає квітки. У перший рік звичайно рослина формує розетку прикореневих листків, не виростаючи у квітконосне стебло (Лікар. рослини.., 1958, 128); Квітконосні рослини.

КВІТНЕВИЙ, а, е. Прикм. до **квітень**. Одної темної квітневої ночі я крізь сон почув гуркіт гармат (Сміл., Сашко, 1954, 132); Люблю я й досі присмерки прозорі Квітневих вечорів (Зеров, Вибр., 1966, 43).

КВІТНЕННЯ, я, с. Дія та стан за знач. **квітнути**. Я щиро раділа буйному квітненню української радянської культури (Коб., III, 1956, 590).

КВІТНИЙ, а, е, рідко. Який квітне; квітучий. Можна розгуляться в лугах зелених, на квітних луках (Сл. Гр.); Всі поля і луг — у квітному цвіту (Тич., I, 1957, 279).

КВІТНИК, а, ч. 1. Ділянка в саду, парку, біля хати тощо, на якій ростуть квіти. Квітник в садку був і справді гарний (Н.-Лев., III, 1956, 52); Вище грядок розкидався квітник, повний яскравих квітів (Кобр., Вибр., 1954, 148); Іван Кирилович дуже любить квіти.. У нього біля сільської лікарні чудесний квітник: там і гладіолуси, і братки, і айстри, і жоржини, і левкої, і гвоздики (Вишня, II, 1956, 288).

2. кого, чого, перен. Про групу людей, які відзначаються красою, молодістю тощо (переважно про жінок, дітей). Було темно, проте було помітно, що там стояв цілий квітник дівчат (Вас., I, 1959, 236); Досвідчені митці, диригенти, режисери, концертмейстери не втомно викохують цей прекрасний квітник талантів [молодь] (Мист., 3, 1959, 14).

КВІТНИКАР, я, ч. Той, хто вирощує квіти. Садівники й квітникарі господарства готуються до масових весняних посадок (Веч. Київ, 2.IV 1957, 1); Біля сільського стадіону демонструють своє мистецтво квітникарі села (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 158).

КВІТНИКАРКА, и, ж. 1. Жін. до **квітникар**. Цей талант квітникарки відкрився в Ліни несподівано після переїзду сюди з суворих північних країв (Гончар, Тронка, 1963, 165).

2. Те саме, що **квіткарка**. Квітникарки струшували букетами просто перед обличчям жаданих покупців (Смолич, II, 1958, 113); Француз затримав свою машину біля одної з квітникарок, взяв у неї букетик синіх.. фіалок (Загреб., Європа. Захід, 1961, 42).

КВІТНИКАРСТВО, а, с. Вирощування квітів як галузь рослинництва. Коцюбинський добре знався на квітникарстві (Сміл., Сад, 1952, 121); Після війни

[Є. М. Козловський] глибоко вивчив наукову літературу з квітництва й почав застосовувати набуті знання на невеличкому клатковій землі біля своєї квартири (Рад. Укр., 25.XI 1960, 3).

КВІТНИКАРСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до квітництва. То були голландські гвоздики й тюльпани — на квітникарських ринках Амстердама (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 485).

2. Прикм. до квітникар. Квітникарська бригада. **КВІТНИКОВИЙ**, а, е. Прикм. до квітник 1. Прийшла до могили Македониха, принесла цілий кошик квіткової розсади (Шиян, Вибр., 1947, 302).

КВІТНИЦТВО, а, с. 1. Господарство, яке вирощує квіти. Парникове квітництво.

2. Те саме, що квітникарство. Відкриваються широкі можливості для розвитку квітництва в колгоспах (Колг. енци., I, 1956, 557).

КВІТНИЦЯ, і, ж. 1. Муха зеленувато-бронзового кольору, що завдає шкоди сільськогосподарським рослинам. Є ще муха, що називається квітницею. Живить-ся вона квітковим медом, перелітаючи з квіток петрушки на моркву, а з моркви — на болиголов тощо (Шкідн. поля., 1949, 35).

2. розм., рідко. Те саме, що квітник 1. — Мені в дівчини краще, ніж у княгині, мені в цій квітниці краще, ніж цариці (Л. Укр., III, 1952, 493).

КВІТНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до квітництва. Експозиція оранжереї знайомить з працею найкращих спеціалізованих квітницьких господарств УРСР (Наука., 7, 1967, 43).

КВІТНИЧОК, чка, ч. Зменш. до квітник 1. Перед будинком розстилався невеличкий квітничок (Смолич, II, 1958, 8); * У порівн. В хаті було чисто та гарно, як у квітничку (Коцюб., I, 1955, 71).

КВІТНУТИ, ну, неш, недок. 1. Розкриватися, розпускатися (про квіти); цвісти. Матіола квітла на грядках.. І лила лукаво-ніжний пах (Рильський, I, 1960, 304); * Образно. Як ти [Т. Шевченко] в неволі нудив світом На чужині, В твоїй душі все квітли пишним цвітом Твої пісні (Сам., I, 1958, 139); // Бути в квітах. Все дужче й дужче натискала весна, кущі квітли, поля дружно зеленіли (Ю. Янов., II, 1954, 56).

2. перен. Бути в розквіті; мати здоровий, гарний вигляд. Вона тепер квітла, як калина (Кач., II, 1958, 468); Болеслав, як молодший, першим уклонився Данилові. — А ти все квітнеш? — засміявся Данило (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 599).

3. перен. Процвітати, успішно розвиватися. Квітне Україна, як весняний сад (Сос., Близька далина, 1960, 46); Який чудовий кругозір І даль яка барвиста! Ще рік тому тут був пустир, А зараз квітне місто (Шер., Дружбою., 1954, 8).

КВІТОГРІЗ, а, ч. Те саме, що квіткогріз.

КВІТОНІЖКА, и, ж. Те саме, що квітконіжка. Особливо часто ламаються квітоніжки (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 263).

КВІТОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до квітка. Блакитні квітоньки, дзвіночки, Се ти і я! Кому се ти плетеш віночки, Красо моя? (Л. Укр., I, 1951, 147); * Образно. Діти наші, квітоньки, Хлопчики і дівоньки! (Гл., Вибр., 1951, 237).

КВІТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до квітка. Польова повитиця полізла догори по стеблині жита і розтулила свої білі делікатні квіточки (Коцюб., I, 1955, 17); Уляна нічого їй не говорила, бо була рада вже тому, що вона.. ворухить граблями, а не збирає квіточки на луках (Тют., Вир, 1964, 237); * У порівн. — Коли я буду вибирати собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі (Н.-Лев., II, 1956, 266).

КВІТОЧНИК, а, ч., діал. Квітник. По обох боках [шляху] можна видіти дерев'яні домики з квіточниками (Кобр., Вибр., 1954, 18).

КВІТТЯ, я, с., збірн., поет. Квіти. Тріпочуться, сиплються пелюстки білого квіття хризантем (У. Кравч., Вибр., 1958, 292); І люди серцем прояснялись.., ще й квіттям запашиим вбирались в щасливі сонячні дні (Тич., II, 1957, 34); * Образно. На могилах сумного минулого розцвітає пишне й пахуче квіття будучини (Фр., VI, 1951, 322).

КВІТУВАННЯ, я, с. Дія та стан за знач. квітувати. Зима позаду, зелень буйно пнеться вгору.., повітря сповнене запахів.. квітування (Чаб., Балкан. весна, 1960, 231); Мільйони нових освічених і свідомих народних митців з'являються в нашій прекрасній соціалістичній дійсності, де є всі умови для зростання і квітування поезії, музики, образотворчого мистецтва (Рильський, III, 1955, 166).

КВІТУВАТИ, үє, недок. 1. Викидати квіти; квітнути, цвісти. Густішою стіною сплелось жито, що почало вже квітувати, — пустило із себе дух свого цвіту (Вас., I, 1959, 124); І всюди, всюди, — аж ніби холодно ставало від білого цвіту! — скрізь квітувала калина.. (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 98); // Бути вкритим квітами, мати квіти. В травні на Україні квітує земля (Смолич, День.., 1950, 54); Степ квітував. Незайманий, звіку неораний, високотравний.. (Гончар, Таврія, 1952, 183); * Образно. І, хоч життя, як зрілий плід, Але серця квітують квітом (Дмит., Вітчизна, 1948, 120).

2. перен. Процвітати, успішно розвиватися. Нині, як, мабуть, ніколи, розвивається й квітує у нашій республіці художня самодіяльність (Літ. газ., 21.X 1960, 2).

КВІТУЧИЙ, а, е. 1. Укритий квітами. Очима перебігав він квітучі поля округи (Вовчок, I, 1955, 350); Пролінувши через квітучу луку, вона піднялась на гору, стала з очей зникати.. (Мирний, I, 1949, 168); // Пишно розквітлий, розкішний. Тільки серце моє крила туга німа, Не втішала квітуча природа (Граб., I, 1959, 163).

2. перен. Який має прекрасний зовнішній вигляд; повний сил, здоров'я. Раптом до ідальні зайшов молодий красень, веселий, квітучий (Збан., Сеспель, 1961, 138); // Свіжий, здоровий (про обличчя, вигляд). Квітуче, рожеве обличчя з красивими правильними рисами, добродушна усмішка і густий голос — все це говорило про незвичайне здоров'я цієї людини (Мик.. II, 1957, 499).

3. перен. Який успішно розвивається, процвітає. О, недаремно йшли вони [арсенальці] в кривавий дим, У пурпурову піну!.. — Квітуча, гомінка, склади подяку їм, Радянська Україно! (Рильський, I, 1956, 162); В зелені встають квітучі Веселі села (Дор., Серед степу., 1952, 41).

КВІТЧАНІЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до квітчати. Скрізь.. дівочі квітчані волошками голови.. (Барв., Опов., 1902, 147); Дощами весняними вміта, По юному квітчана квітом, ..Лежить — від Дністра до Дунаю — Земля, наче повна чаша (Нагн., Зустрічі.., 1955, 46).

КВІТЧАНІЙ, а, е, рідко. Те саме, що квітковий. Так йому [Івашкові] легенько дихать; тепленький вітерець зо всього степу несе йому квітчані запахи (Стор., I, 1957, 140).

КВІТЧАННЯ, я, с. Дія за знач. квітчати. [М а р у с я (взявши у руку кибалку й віночки):] Минулося вже дівочтво, Не буде квітчання! (Н.-Лев., II, 1956, 432); Тепер вже могла починатися справжня процедура квітчання молодих хрещатим барвінком (Смолич, Мир.., 1958, 58).

КВІТЧАСТИЙ, а, е. 1. Укритий квітами. Дітей маленьких двоє.. по квітчастих Лугах підгірських.. Ішли з села (Фр., X, 1954, 49); Швидко, швидко летить поїзд!.. Високі гори, квітчасті долини, швидкі річки — все так швидко повстає і зникає (Л. Укр., III, 1952, 521); А тепер степи квітчасті Сонце залило, Син землі у сонці-щасті Підніма чоло (Мас., Сорок., 1957, 39); // Який зображує квіти, зелень. Вікна були обкладені квітчастою мозаїкою (Н.-Лев., IV, 1956, 15); В своєму легкому платті, з квітчастими візерунками, вона була подібна до красивої пташки (Гур., Наша молодість, 1949, 100).

2. Різного кольору; різнобарвний. З-за рогу квітчастим гуртом виткнулися дівчата (Кир., Вибр., 1960, 247); // Пістрявий, строкатий. Дітвора біля нього крутилась — червоні фези, квітчасті халати, аж в очах рябіло (Коцюб., II, 1956, 159).

3. перен. Дуже прикрашений; примхливий, пишний (про мову, слова тощо). Квітчастою мовою він від усього дворянства дякував земців [земцям] за ту честь, якою вітали їх (Мирний, III, 1954, 289).

КВІТЧАСТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до квітчастий 2, 3. Квітчастість стилю.

КВІТЧАСТО. Присл. до квітчастий 2, 3. Його ми чуєм дуже часто, .. пафосно, квітчасто Уміє він поговорить (Воскр., З перцем!, 1957, 225); // у знач. присудк. сл. На шкільному дворі було гамірно й квітчасто (Чаб., Стоїть явір., 1959, 10).

КВІТЧАТИ, аю, аєш, недок., перех. Прикрашати, прибирати квітами, зіллям кого-, що-небудь; завітчувати. Він дівчину квітчав і молодого Своєю називав (Л. Укр., I, 1951, 181); Ленінградці і ленінградки у вільні хвилини квітчають дорогі могили квітами... (Вишня, I, 1956, 309); // перен. Прикрашати кого-, що-небудь чимось. Правда буде квітчати високе чоло славетного Співця-Бояна невмирущим вінком слави (Мирний, V, 1955, 317); Безрукий ще продовжував вступ, квітчаючи свою розмову словесними візерунками (Коп., Вибр., 1948, 16).

КВІТЧАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що квітчастий 1. І ти, у хусточці квітчатій, така, як я тебе зберіг в моїй уяві (Гонч., Вибр., 1959, 86).

КВІТЧАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. Прикрашатися квітами, зіллям тощо. — Прилучилося те давненько, ще як я дівувала і червоним маком квітчалася... (Вовчок, VI, 1956, 335); Малий Мирон.. любить упиватися солодким запахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими гудзиками (Фр., I, 1955, 232); Вона дика, боязка й чудна. Вінки собі з квіток сплітає, квітчається й так ходить у роботі цілий день (Вас., I, 1959, 133); * Образно. Ой, широко лиман Розливається, Верболозом кругом Він квітчається (Дн. Чайка, Тв., 1960, 239).

КВОК, **КВОК-КВОК**, виг. Звуконаслідування, що означає крик квочки. Ходить квочка Край горбочка: — Квок та квок... (Нех., Ми живемо., 1960, 28).

КВОК-КВОК див. **квок**.

КВОКТАННЯ, я, с. Дія за знач. **квокта́ти** та звуки, утворювані цією дією. Аж ось розляглося, наближалось хутко якесь немовби квоктання (Стар., Облога., 1961, 49); Утримання їх [індикок] на пасовищі.. запобігас масовому їх квоктанню (Соц. твар., 2, 1956, 46); З шумливого, різношерстого натовпу виринається квоктання якоїсь старої пані (Кол., На фронті., 1959, 34).

КВОКТАТИ, квокчу́, квóкчеш, недок. 1. Видавати звуки к в о к - к в о к (про курей та деяких інших птахів). Під тином Півень, біля хати, Знічев'я смітник розгрібав І квокчучи там децицю клював (Гл., Вибр., 1951, 102); Квочка квоктала десь поблизу (Коцюб., II,

1955, 217); Стрибають, циркають і квокчуть між кущами Дрозди (Рильський, Поеми, 1957, 221); // перен., розм. Видавати звуки, схожі на к в о к - к в о к. Налапавши білих, — раптово кидались на них, і тоді в степах довго квоктали кулемети, важко кашляли гармати та в'їдливо цінькали кулі (Епік, Тв., 1958, 377).

2. перен., ірон., розм. Нерозбірно говорити, воркотати, бурчати. Біля Луківни ляскотіла лише Крихточка та журно квоктала Кулина Макарівна (Баш, Надія, 1960, 123); Я йду тинятися скверами, прислухаюся, як огрядні.. мамі квокчуть коло дітвори (Кол., На фронті., 1959, 21).

КВОКТУ́ХА, и, ж., розм. Те саме, що квóчка 1.

КВОЛЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до квóлий. — Покійниця була теж кволенька... (Вовчок, VI, 1956, 246); Дитинка народилася маленька й кволенька, не сподівалися, що вона й виживе (Перв., Дикий мед, 1963, 92); Теплилась надія, та кволенька, така боязка — все труситься: а спізнаємось, а інші надійдуть — понаймаються? (Головко, I, 1957, 124).

КВО́ЛИЙ, а, е. 1. Який має неміцну будову тіла, фізично нерозвинутий; тендітний. Напоїли роменом, Сповили тебе В пелюшки шовкові, Кволе та слабе (Щог., Поезії, 1958, 176); А яка ж вона тоненька й квола, яка по-дитячому ніжна (Ю. Янов., I, 1954, 79); Часом і їжак пробує нападати на зовсім малих, ще кволих зайченят (Коп., Як вони., 1961, 29); // Який утратив силу через хворобу, втому тощо; слабкий, безсилий, немічний. Усе літо я хворіла, і тільки як почалися жнива — я вичуняла; та була така квола, що лікар не пораяв з осені віддавати мене до інституту (Мирний, IV, 1955, 334); Він [командир] лежав на рушницях і кволою вже рукою направляв полк униз, на переправу (Панч, В дорозі, 1959, 94); // Немічний, слабкий (про здоров'я). Він був, безсумнівно, кволого здоров'я (Смолич, Світанок., 1953, 454); // Який погано росте; негустий, невисокий, прив'ялий (про рослини). Квола травичка зеленіла вздовж парканів на вулицях (Тулуб, В степу., 1964, 484); // Немічний, нестійкий (про будівлі, їх частини). Всі зрозуміли, що кволі стіни довго не витримують (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 484).

◇ На рóзум квóлий — розумово недорозвинений; недоумкуватий. Царський [син] серцем був, як звір., Незугарний, низькочолый І на розум вельми кволий (Перв., Райдуга., 1960, 89).

2. перен. Позбавлений душевної стійкості, твердості, сили волі. — Отож, єдності, яка б робила нас із кволих навіть одиниць незламною силою, потребуємо й ми... (Коцюб., I, 1955, 171); // Небадьорий, млявий. Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся долі? Хіба тремтить моя рука, чи пісня й думка кволі? (Л. Укр., I, 1951, 316).

3. перен. Незначний, слабкий ступенем вияву; ледь відчутний, ледь помітний. Кволий вітер ледве ворухив важкі оксамитові прапори (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 307); Квола посмішка блукала по його обличчю (Голов., Тополя., 1965, 226); [Н і н а (лічить пульс):] Кволий пульс. Доведе́ться масаж серця зробити (Коч., II, 1956, 274); // Слабий, ледве чутний. — Доміне офіцер, — раптом почув Черниш біля себе кволий проникливий голос (Гончар, III, 1959, 166); // Нежвавий, повільний. Розмова в кабінеті стала зовсім кволою (Шовк., Інженери, 1956, 202); // Неясковий, тьмянний. Кволе світло запорошеної електричної лампки освітлювало середину складу (Ю. Янов., IV, 1959, 122).

4. перен. Невправний, невмілий. Вона має великий виробничий стаж і показала себе такою кволою перед

молодим недосвідченим педагогом (Гур., Новели, 1951, 204).

КВОЛІТИСЯ, люся, лишся, *недок.*, розм. 1. Почувати себе недужим, хворим; нездужати. — *В мене син чогось кволиться. Жаліється на голозу усе* (Вовчок, Вибр., 1946, 169); *Вона боязко, турботно придивлялася до Зінька — як йому: чи легшає? Чи видужує? А він усе кволився, все нидів* (Гр., II, 1963, 488); — *Скільки й пам'ятаю, значить, — нема ладу в моїй спині, з самого дитинства кволюся...* (Збан., Сеспель, 1961, 52).

2. Скаржитися (на біль, утому). — *Ох! як я намо-рилася, — кволилася Пріська* (Мирний, III, 1954, 52); *Почав кволитись, що в боку болить* (Барв., Опов., 1902, 110); // *Жалібно стогнати; квилити. Цілу ніч кволився, квиснув Лаврик, — ще один зубик прорізувався* (Вирган, В розп. літа, 1959, 254).

КВОЛІННЯ, я, с. Стан за знач. кволіти.

КВОЛІСТЬ, лості, ж. Стан і властивість за знач. квобліи. *У Євгенії Григорівни тихо закрутилася голова, незрозуміла кволість тягарем повисла на руках і ногах* (Донч., V, 1957, 305); *Анатолій подолав кволість, що згинала коліна, валила з ніг* (Руд., Остання шабля, 1959, 229); — *Помилка!.. Адже тисячі дурнів, отаких, як я, століття повторюють її. А через що? Через косність розуму, через кволість духу* (Довж., I, 1958, 432); *Кволість думки.*

КВОЛІТИ, ію, ієш, *недок.* 1. Ставати кволим (у 1 — 3 знач.), слабим. *Добре відомо, що чим більше ізолюється людина від сонця, тим і більше кволіє вона* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 391); * *Образно. Дзвони й мелодії великого посту виснажуються, кволють і ледве рухають крильцями звуків* (Ю. Янов., I, 1958, 187).

2. розм. Те саме, що *нездужати*; хворіти, слабувати. *Солоха довго-довго кволіла, боліла, та таки вичуняла* (Мирний, I, 1954, 53); *Буде спати — не плакати, буде рости — не боліти, на серденько не кволіти* (Сл. Гр.).

КВОЛО. Присл. до квобліи 2—4. *Поплавки з пофарбованого в червоний колір гусячого пера кволо погойдувалися на спокійних хвилях* (Руд., Вітер., 1958, 115); *Заболотний кволо посміхнувся і неохоче повернув назад* (Жур., Звич. турботи, 1960, 69).

КВОРУМ, у, ч. Установлена законом, статутом або постановою певної організації найменша кількість членів, присутність яких є необхідною умовою для відкриття засідання чи зборів і прийняття правосильних ухвал. — *Кажеш, перенесли засідання на завтра. Та не буде його. Зірвуть. О, Гудзій — це хитрий лис! Думаєш, він уже не дав вказівки своїм депутатам не з'являтися завтра? От і не буде кворуму* (Головко, II, 1957, 585); *Кворум є. Можна починати збори.*

КВОТА, и, ж., ек. 1. Частка, частина, норма чогонебудь допустимого. *Радянські китобой абсолютно точно додержують встановленої міжнародною конвенцією квоти на полювання китів* (Рад. Укр., 24.I 1959, 2).

2. Частка у виробництві й збуті продукції, визначена синдикатом або картелем для кожного учасника монополістичного об'єднання.

КВОЧКА, и, ж. 1. Курка, що висиджує або водить курчат. *На дворі зозуляста квочка, надувшись та настобурчившись рябеньким пір'ячком, водила шестеро курчат* (Коцюб., I, 1955, 47); — *Сядь, Юрку, хоч на хвилинку. Коли не сядеш, квочка буде тікати з гнізда, курчат не висидить* (Томч., Жменяки, 1964, 177); * *Образно. Одне може сьогодні Леся сказати про себе: не була ніколи затурканою, обмеженою квочкою* (Вільде, На порозі, 1955, 57); * *У порівн. Стара, мов та квочка, ходила сюди й туди* (Фр., II, 1950, 23).

2. астр. Народна пазва сузір'я з кількох, розташованих купкою, невеликих зірок; сузір'я Плеяд. Мико-

ла не міг одірвати очей від неба, водив очима за зірками, придивлявся до густої Квочки, до Воза, до Волосожара (Н.-Лев., II, 1956, 173); *На йому [небі] між зорями купкою срібних цвяшків високо вибралася вже Квочка* (Вас., I, 1959, 146).

КЕ, невідм., розм., рідко. 1. Уживається як присудкове слово в знач. дай, подай. — *Ке мені шматок рибини, — простягаючи руку, каже Яків* (Мирний, I, 1954, 297).

2. Уживається як вигук спонукання до дії; ану, анумо. — *А ке, лиш, зайдім поспитаємо* (Ле, Україна, 1940, 123).

3. Уживається як вигук спонукання в знач. г л я н ь, д и в и с ь. *Раптом Дорина випросталась.., подивилася з-під руки на ворота. — А ке, Матвію! Хто це до нас іде?* (Мик., II, 1957, 350).

КЕБА, и, ж., діал. Здібність, уміння. *Нема кеби зробить* (Сл. Гр.).

КЕБЕТА, и, ж., розм. Здібність, уміння, хист; розум. *Чи так, батьку отамане? Чи правду співаю? Ех, якби то!.. Та що й казати? Кебети не маю* (Шевч., I, 1963, 63); [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] *А ке, принеси мені води, побачу, чи є у тебе до того кебета?* (Кроп., II, 1958, 241); — *Виміряти ліс — не така вже й проста справа, не у всякого вистачить кебети* (Стельмах, Хліб., 1959, 263).

КЕБЕТЛИВИЙ, а, е, розм. Здібний, умілий; розумний. *Дуже кебетлива дитина* (Сл. Гр.); *Діяв там одне-давна й молодий учень польського музикотворця Мільчевського — кебетливий киянин Микола Дилецький* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 551).

КЕБЕТНИЙ, а, е, розм. Те саме, що кебетливий. *Кебетний чоловік* (Сл. Гр.); *Хлопець був дотепний, кебетний* (Крим., Вибр., 1965, 413).

КЕВ, КЕВ-КЕВ, виг. Звуконаслідування, що означає крик кані тощо.

КЕВКАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. кевкати та звуки, утворювані цією дією. — *А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані* (Фр., I, 1955, 234).

КЕВКАТИ, аю, аєш, *недок.*, розм. 1. Видавати звуки к е в - к е в (про каню тощо). *Каня кевкає, кури кудкудачуть...* (Фр., I, 1955, 234).

2. Видавати звуки, що нагадують гикавку. *Важко дихав його татарський кінь-бахмат, гучно кевкаючи селезінкою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

КЕВ-КЕВ див. кев.

КЕВКНУТИ, ну, неш, *док.*, розм. Однокр. до кевкати. *Як махнув під бік, то стара й зуби стяла, лиш кевкнула* (Свидн., Люборацькі, 1955, 194).

КЕГЕЛЬ див. кеглі.

КЕГЕЛЬБАН, у, ч. Дерев'яна доріжка для гри в кеглі, також спеціальне приміщення з такою доріжкою.

КЕГЛІ, ів, мн. (одн. кегля, і, ж. і рідко кегель, гля, ч.). 1. Гра, що полягає в збиванні кулею дерев'яних стовпчиків, розташованих у певному порядку. *Тополя повиточував кулі для крокету й кеглів* (Бойч., Молодість, 1949, 296).

2. Дерев'яні або синтетичні стовпчики для цієї гри. *Розставляти кеглі.*

КЕГЛЯ див. кеглі.

КЕГЛЬ, я, ч. Розмір друкарської літери (з гори до низу рядка), що визначається числом пунктів. *Надрукований був [заголовок] сотим кеглем чорного шрифту* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 277).

КЕДИ, ів, мн. (одн. кед, а, ч.). Легке спортивне взуття на гумовій підшві.

КЕДР, а, ч. 1. Південне вічнозелене хвойне дерево. *Полум'я в неї велике палало на вогнищі, й запах Кедр*

сухого й пахучої туї далеко по всьому Острові линує (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 98); *Кедри, магнолії, пальми й олеандри розкидані були групами тут і там* (Смолич, I, 1958, 56); * У порівн. *Мов кедр серед поля Ливанського, — у кайданах Став Гус перед ними!* (Шевч., I, 1963, 267).

2. Народна назва деяких видів сосни, що дають їстівне насіння — так звані кедрові горішки. У п'ятидесятирічному віці кедр дає перший урожай смачних і поживних горіхів, потрібних для одержання цінної олії (Хлібороб Укр., 3, 1969, 47); Зимові спори гриба заражають сибірський кедр і веймутову сосну (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 396).

КЕДРИНА, и, ж. 1. Кедрове дерево, кедр. Є й мигдаль ясно-зелений.. І акація рожева, І смолиста кедрина (Крим., Вибр., 1965, 37); *Уже дихнув [вітер], але ще не злбно.. — а вже в'ється кедрина, що високо, вище всіх стала* (Хотк., II, 1966, 219); * У порівн. *Як та кедрина, як та царівна лісів і полонин, стояла Танасійова Марічка в колі дівчат* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 231).

2. Кедровий ліс, кедрові зарості. *Там, у стрімких горах, де поросла кедрина, Стрічає клетом мене сім'я орлина* (Рильський, I, 1956, 91).

КЕДРИНОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кедріна 1. — *Ой, умру ж я, моя мати, ой умру.. Зроби ж мені, моя мати, з кедриноньки труну* (Укр. лір. пісні, 1958, 283); — *Не хочу я кедриноньку, Не хочу я, сину, Рубай, сину, тополеньку, Роби домовину!* (Руд., Тв., 1959, 91).

КЕДРИНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кедріна 1. — *Ой, де ж мені, мій синочку, кедриночки взяти, Будеш же ти, мій синочку, у смолівій [труні] лежати!* (Укр. лір. пісні, 1958, 283).

КЕДРІВКА, и, ж. Невеликий лісовий птах темно-бурого кольору з білими плямами, що живиться переважно кедровими горішками. *Засвистів дрізд на своїй тоненькій флейті, затріщала кедрівка* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 58).

КЕДРІВНИК, а, ч. 1. Чагарник або невелике дерево родини соснових. В долині ріки Наватуми кедрівник не стелеться по землі, а росте як звичайне дерево (Багмут, Опов., 1959, 32).

2. Те саме, що кедріна 2.

КЕДРОВИЙ, а, е. Прикм. до кедр. Найбільший попит мають горіхи волоські (грецькі), ліщинні, кедрові (Укр. страви, 1957, 315); *Кедровий бір; // Зробл. з кедр. А він собі, узявшись в боки, По кровлі [даху] кедрових палат В червленій ризі помагає* (Шевч., II, 1953, 70); *Іван та й Михайло отак співали за [про] молодії літа, що їх на кедровім мості здогнали* (Стеф., I, 1949, 70); // *Який добувають із насіння кедр. (у 2 знач.). Кедрова олія.*

КЕЙФ, у, ч., жарт. Післяобідній відпочинок; приємне байдикування. *Старий Сулейман покидав капці, поклав ноги у білих панчохах на софі і пахкав з довгого цибуха. Він справляв тут свій кейф* (Коцюб., II, 1955, 128).

КЕЙФУВАТИ, ую, уєш, недок., жарт. Віддаватися кейфу. *Він, видно, вже перекинув чарчину І під каштаном мудро кейфував* (Рильський, I, 1956, 262).

КЕКС, у, ч. Кондитерський виріб у формі чотирьохкутного хлібця із здобного тіста з ізюмом. *На столі вже стояли склянки.. й тарілка з кексом* (Донч., V, 1957, 237); *Кекси — це борошняні кондитерські вироби з дуже здобного тіста різної щільності залежно від рецептури й технології виготовлення* (Укр. страви, 1957, 343).

КЕЛЕБЕРДЯНСЬКИЙ, а, е: ◇ *Верствя келебердянська див. верствя.*

КЕЛЕП, а, ч. Старовинна ручна зброя, що має форму молота, насадженого на довгий держак. *Так Турн, Палланта підпустивши, Зо всіх сил келепом мазнув* (Котл., I, 1952, 258); *Ремісничі сотні простували через Соборний майдан.., озброєні самопалами, шаблями, келепами, списами* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 380); * У порівн. *Наче хто келепом ударив Йосипа по голові...* (Мирний, IV, 1955, 36).

КЕЛЕРІЯ, і, ж. (*Coeleria Pers.*). Багаторічна трав'яниста рослина родини злакових, що вживається як корм для худоби; кипець. *На цілих ділянках верхньої частини правого схилу р. Молочної головними компонентами травостою є типчак, ковила Лессінга, тирса і келерія струнка* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 34).

КЕЛЕХ див. келіх.

КЕЛЕШОК див. келішок.

КЕЛИХ, рідше **КЕЛЕХ**, а, ч. Посуд для пиття вина; кубок, бокал. *Стояли столи, заставлені туровими рогами, келихами і чарками з чистого золота* (Стор., I, 1957, 371); *Семен уявив собі, як підніме перший келих на весіллі* (Собко, Біле полум'я, 1952, 46); *Частування було сите, але не вишукане. Гаряче молоко, масний вершковий сир із кмином.., келехи міцного литовського меду* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 8); * *Образно. Зорі.. В келих лілії великий Променисті хвилі ллють* (Л. Укр., IV, 1954, 128).

КЕЛИШОК, келішкя, рідше **КЕЛЕШОК**, келешкя, ч. Зменш. до келіх, келех. *Він підніс свій келишок, а за ним зробили це всі* (Фр., VI, 1951, 211); *Вона налила в маленькі гранчасті келишки вина* (Мик., II, 1957, 291); *Друг дає допити другу Останню краплю в келешку* (Мал., Чотири літа, 1946, 168).

КЕЛІЙКА, и, ж. Зменш. до келія. *Келійка старої черниці незвичайно ясно уводжувалась їй* (Н.-Лев., IV, 1956, 183); — *Січовикові ж, бач, трудніше від ченця.., — звернувся він до куцого [отця]. — Вам коли чогось не велено, то ви мерщій до келійки та й ...нишком?* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 428).

КЕЛІЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до келія. *Астрономія перестала бути келійною наукою. Вона виходить на площі, поселяється в заводських гуртожитках* (Руд., Остання шабля, 1959, 249); *Келійні стіни; // Власт. келії. Келійна тиша.*

2. перен. Прихований від людей; таємний, потаємний. *Життя давно засудило практику келійних, відірваних від основних проблем життя засідань і обговорень* (Літ. газ., 3.II 1955, 1).

КЕЛІЙНИК, а, ч. 1. Служник ігумена, архієрея, ієромонаха. *Сагайдачний хотів щось сказати, але ввійшов келійник і, низько вклонившись, щось прошепотів архімандритові* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 124).

2. Чоловік, що живе в келії, у скиту.

КЕЛІЙНИЦЯ, і, ж. 1. Служниця ігумені та деяких інших монашук.

2. Жінка, що живе в келії, у скиту; // перен. Самітниця, відлюдниця. — *Чи хотіла я жити коли келійницею і чи думала, що буду одинока у великому городі?* (Л. Янов., I, 1959, 238).

КЕЛІЙНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до келійний 2.

КЕЛІЙНО. Присл. до келійний 2.

КЕЛІЯ, і, ж. Житло ченця або черниці (окрема кімната в монастирі або будиночок). *Іде чернець у келію Меж стіни німії Та згадує літа свої, Літа молодії* (Шевч., II, 1963, 55); *Вона не забула своєї келії, тісної та тихої, як домовина* (Коцюб., II, 1955, 119); *Софія звеліла їм [монашкам] розходитися по келіях і ніде*

на повір'ї не стояти (Мик., II, 1957, 270); // перен., жарт. Невелика кімната самотної людини. — Тепер, мабуть, буде кому подарувати букет, — сказав Чепель. — А то лежать осінні листочки в капітанській келії без діла (Донч., VI, 1957, 511).

КЕЛЬМА, и, ж. Те саме, що кельня. Кельмою набирають і розстилають розчин, а також зрізують розчин, що виступає із швів [мурування] (Довідник сіль. будівельника, 1956, 451); — А що це таке «кельма»? — запитала Оксанка. — Принесу — побачиш. — А я знаю! — Вигукнула Галя. — Це те, чим цемент брати! (Мокр., Острів., 1961, 25).

КЕЛЬНЕР, а, ч. Служник у ресторані, пивній або в готелі в Німеччині та деяких інших західноєвропейських країнах. Мовчки достала вона гроші, розплатилася з кельнером (Л. Укр., III, 1952, 612); Лиш ми посідали, надбігає кельнер. — Дайте цьому господареві склянку пива! — каже пан Гнатковський (Март., Тв., 1954, 203); В білих кітелях, куртках кельнери метушилися між столиків, запобігливо зазираючи у вічі одвідувачам (Досв., Вибр., 1959, 393).

КЕЛЬНЕРКА, и, ж. Жін. до кельнер. Кельнерок він називав на ім'я, невідомо коли й як довідавшись про те, як їх звуть (Загреб., Спека, 1961, 210).

КЕЛЬНЯ, і, ж. Ручний будівельний інструмент — металева трикутна лопаточка на короткому держаку. Дроворізи з пилками і сокирами, муляр з кельнею (Фр., VI, 1951, 152); Київ тримає кельню у руці, — він у вапні, всякчасно в дії (Рудь, Дон. зорі, 1958, 47).

КЕЛЬТ див. кельти.

КЕЛЬТИ, ів, мн. (одн. кельт, а, ч.; кельтка, и, ж.). Племена індоєвропейської мовної групи, які на початку I тисячоліття до нашої ери населяли басейни річок Сени, Рейну, Луари, Верхнього та Середнього Дунаю. Англійська нація склалася в результаті змішання корінного населення Британських островів — кельтів з німецькими племенами — англами та саксами, .. а також з норманнами (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 66).

КЕЛЬТКА див. кельти.

КЕЛЬТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кельти. Кельтські мови.

КЕМБРІЙ, ю, ч. Перший період палеозойської ери геологічної історії Землі, що розпочався 510 мільйонів років тому й тривав близько 80 мільйонів років.

КЕМБРІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кембрій. Кембрійський період [палеозойської ери] характеризується як відносно спокійний.. Спостерігаються тільки незначні вертикальні рухи суходолів (Курс заг. геол., 1947, 260).

КЕМПІНГ, у, ч. Табір для автотуристів. До послуг «мандрівників на колесах» — благоустроєні кемпінги, де можна перепочити, помити й полагодити автомашину (Рад. Укр., 7.VI 1967, 4).

КЕНАФ, у, ч. (*Hibiscus* L.). Південна однорічна трав'яниста рослина родини мальвових, із волокон якої виробляють шпигат, линви, мішковину тощо. Кенаф — однорічна луб'яна рослина. Волокно його використовується для виготовлення мішкової та інших тарних тканин (Колг. енци., II, 1956, 365); Волокно кенафу відоме під назвою бомбейського прядива.. Тепер виведені нові скороспілі сорти кенафу, які успішно виривають у ряді районів України (Техн. культ., 1956, 289).

КЕНГУРОВИЙ, а, е. Прикм. до кенгурі. З кенгурових шкур.. виготовлялись плащі та накидки (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 27); Кенгурове хутро; // Зробл. з хутра кенгуру. Кенгурова шапка.

КЕНГУРґ, невідм., ч. і ж. Австралійський трав'яний сумчастий ссавець із довгими задніми й короткими

передніми ногами, що пересувається стрибками; цінний своїм хутром. Кенгуру — велика тварина (довжина близько 2 м), вкрита густим сірим хутром, заради якого на нього полюють (Зоол., 1957, 143); Фламінго з Нігеру цвітуть квітками; Сидять, схилившись, кенгуру (Олесь, Вибр., 1958, 331).

КЕНДЕРИЦЯ, і, ж., діал. Кукурудза. На безмежному просторі росте кендериця (Укр.. думи., 1955, 547).

КЕНДІР, ю, ч. Багаторічна трав'яниста рослина родини барвінкових, волокно якої використовують у текстильній промисловості.

КЕНДІ, **КІНДІ**, ів, мн. (одн. кендя, кіндя, і, ж.), діал. Валянки; повстяні калоші. Набув [Латин] на ноги кінді нові I рукавиці взяв шкапові (Котл., I, 1952, 171); — Думаєш, що я в хутрі й кендях тут стою? (Фр., VI, 1951, 169); Якийсь обшарпаний парубчак у «кендях».. з цеберками пройшов у сарай і вилив воду в діжку (Головко, I, 1957, 177).

КЕНДЮХ, а, ч. 1. Перший відділ шлунка жуйних тварин, у якому попередньо перетравлюється їжа; рубець. I виняв [вийняв] тельбухи з кишками, Розклав [піп] гарненько їх рядами I пильно кендюх розглядав (Котл., I, 1952, 125).

2. Начинений м'ясом і приготовлений як страва шлунок тварини; сальцесон. На ньому [столі] вже парувала гречана каша з вишкварками, ковбаса з часником, начинений кендюх і коржі з маком (Панч, Гомон. Україна, 1954, 22); В оборі сталася пропаша: зник копчений свинячий кендюх (Ковінька, Кутя., 1960, 32).

3. зневажл. Про вайлувату людину. — Ех ти, кендюх! Ну, не кендюх? Сидить собі у хаті (Мирний, IV, 1955, 128); — А ти знову мене кинув і дома ночував, старий кендюх! — лається Перегуда (Кучер, Прощай., 1957, 266).

КЕНДЯ див. кенді.

КЕНІЄЦЬ див. кенійці.

КЕНІЙКА див. кенійці.

КЕНІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кенійці й Кенія. Кенійський народ.

КЕНІЙЦІ, ів, мн. (одн. кенієць, ійця, ч.; кенійка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Кенії.

КЕНОТРОН, а, ч., радіо. Двоелектродна вакуумна лампа для випрямлення змінного струму. Діод, що призначається для випрямлення змінної напруги, має назву кенотрона (Осн. радіотехн., 1957, 34).

КЕНОТРОННИЙ, а, е, радіо. Прикм. до кенотрон. Кенотронний випрямляч.

КЕНТАВР, а, ч. У грецькій міфології — істота з кінським тулубом і людською головою та грудьми. Улюблені сюжети грецької пластики — фавни, сирени, кентаври (Фр., XVI, 1955, 294); Кентавр — міфічна істота — напівлюдина, напівкінь, відображена переважно в барельєфах етрусських, грецьких і римських, а інколи і в скульптурних прикрасах епохи Ренесансу (Архіт. Рад. Укр., 10, 1939, 39).

КЕП, а, ч. 1. розм., рідко. Те саме, що дурень 1. Сказав йому кеп єсь [ти є кеп], а він і зуби стяв (Номис, 1864, № 7879).

2. заст. Назва гри в карти. Які ж були до карт охочі, То не сиділи дурно тут; Гуляли часто до півночі.. У памфіля, в візка і в кєпа (Котл., I, 1952, 114).

КЄПА, и, ж., розм. Те саме, що кєпка. Стоїть людина. Сумка, бобрикове пальто.. Кєпа дуже приношена (Ю. Янов., I, 1958, 236); — Шофер! Шофер! Чого ми так довго стоїмо? — Документи перевіряють, — обзивається із кабінки молодий хлопець у засмалцьованій кєпі (Тют., Вир, 1964, 306).

КЕПІ, невідм., с. 1. Те саме, що кепка. Художник розбудив ще якогось цивільного в кепі, в блаженському демісезонному пальті (Гончар, I, 1954, 231); До кімнати увійшов у плащі з піднятим коміром, у кепі з великим дашком високий, тонкий, трохи сутулуватий парубок (Дор., Не повторн., 1968, 194).

2. заст. Вид форменого кашкета з прямим дашком і твердим денцем (в арміях та поліції деяких країн, а також у російських чоловічих гімназіях XIX ст.). Поліцейський в своїй пелерині сидів зігнувшись високо десь на стіні, а його кепі блищало на сонці (Коцюб., II, 1955, 402); Нюся ніяковіла й торгала синє французьке кепі на своїх кучерях (Смолич, Театр., 1946, 76).

КЕПКА, и, ж. Чоловічий головний убір із м'яким дашком, без твердого денця та околички. Синю кепку йому з міста батьки привезли (Коп., Як вони., 1948, 39); Потім підійшов хлопчина типу міського: у штанях навипуск, у піджаці й сірій кепці (Головко, I, 1957, 169); Здрастуйте, — привітався прибулий і, знявши кепку, ступив два кроки вперед (Тют., Вир, 1964, 163).

КЕПКОВИЙ, а, е. Прикм. до кепка. Кепкова тканина; Кепковий дашок.

КЕПКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. кепкувати. Юрма серед реготу й кепкування підхопила дідові лайки (Коцюб., I, 1955, 257); В очах майнуло те, що Таня завжди бачила в його очах: притаєна гострота і трохи злого сміху, і кепкування над співрозмовником (Загреб., День., 1964, 318).

КЕПКУВАТИ, ую, уєш, недок., з кого — чого, над ким — чим і рідко без додатка. Глузувати, сміятися з кого-, чого-небудь; насміхатися. Дівчата й молодіці зазирнули Василю й почали кепкувати з неї (Н.-Лев., II, 1956, 100); [Маруся:] Господи, як-то чудно у світі діється, що кого щиро кохаєш, — одвертається від тебе та ще й кепкує, зневажає (Кроп., I, 1958, 89); Анатолій.. не любив, коли хтось кепкував з його захоплень (Руд., Остання шабля, 1959, 46); * Образно. — Ой, доле моя проклята! — бідкався Іван.. — Коли ж ти перестанеш кепкувати надо мною? (Фр., III, 1950, 134).

КЕПКУН, а, ч. Той, хто любить кепкувати. — Ти завжди, Стюпо, був кепкун, — захирикав старий Патлатий (Загреб., Спека, 1961, 333).

КЕПОЧКА, и, ж. Зменш. до кепка. Не довго думаючи, Кузьмич підняв засмалцьовану кепочку і побіг наздоганяти трамвай (Руд., Вітер., 1958, 8).

КЕПОЧНИЙ, а, е. Те саме, що кепковий.

КЕПСЬКИЙ, а, е. Те саме, що поганій. Наші галицькі селяни пристосувалися до кепського харчу (Стеф., II, 1953, 63); [Професор:] Така була кепська погода, а зараз чудово (Коч., II, 1956, 59); Кепський господар десять робіт починає, жодної не кінчає (Укр. присл., 1955, 101); — Кепська в тебе, Гордійку, мачуха. Відьма! — сміялась [Гандзя] хлопчикові через вії очима, міцно цілувала пухкими устами (Крот., Сини., 1948, 15); [Спартак:] Надворі темрява. У неї [Валі] кепський настрій (Дмит., Драм. тв., 1958, 45).

Кепські жарти з ким — чим — погані, небезпечні жарти. [Омельян:] При людях валь кажу, в кепські жарти собі зо мною заходите! (Фр., IX, 1952, 179); Кепська справа; Кепські справи — кепсько, погано. [Любов:] Я знаю, що коли діло до морфію доходить, то вже кепська справа (Л. Укр., II, 1951, 69).

КЕПСЬКО. Присл. до кепський. От жарти-жарти, а тим часом справді кепсько приходить (Коцюб., III, 1956, 280); Гальма були кепсько відрегульовані (Перв., Дикий мед, 1963, 342); // у знач. присудк. сл. — Ще дощ буде, — подумав Денис. — Це кепсько: змерзнеш так, що й не висидиш (Гр., II, 1963, 253); Голоду-

вати не доводилось, але кепсько було без сірників і без гасу (Донч., III, 1956, 123).

КЕПТАР, я, ч. У гуцулів — верхній хутряний одяг без рукавів. Веселість все розпалалась. Робилось душно, люди пріли у кептарях (Коцюб., II, 1955, 354); Молоді верховинці вдягали кептарі й підтягали цятковані сріблом та міддю широкі череси (Перв., Атака., 1946, 119); Легіні в білих гаптованих гачах. У крисаннях з чічками, в святкових кептарях (Загреб., Шепіт, 1966, 194).

КЕПТАРИК, а, ч. Зменш.-пестл. до кептар. Хустка її клинцем спадає на вишитий кептарик (Стельмах, Над Черемошем., 1952, 77); Барвисті юрби людей квітли білими й кольоровими жіночими хустками, яскравими вишивками і гаптованими кептариками (Коз., Вісімсот., 1953, 84).

КЕРАМІК, а, ч. Фахівець із кераміки (у 1 знач.). Не тільки кераміки-фахівці працюють з глиною: остання приваблює живописців, графіків, монументалістів (Мист., 1, 1968, 16).

КЕРАМІКА, и, ж. 1. Гончарне виробництво, мистецтво. Складовою частиною народного промыслу на Прикарпатті, що винятково яскраво відбила розвиток самобутнього мистецтва мас, є гуцульська кераміка (Гуцульська кераміка, 1956, 8); Особливо розцвіло [українське радянське] народне мистецтво: килимарство, різьбярство, кераміка (Цюпа, Україна., 1960, 116).

2. збірн. Вироби з глини. Кераміка — вироби з випаленої глини побутових речей (переважно посуду), а також обличкувальних матеріалів стін, підлоги та ін. в архітектурних спорудах (Архіт. Рад. Укр., 10, 1939, 39); Сонце б'є у вікна будинків, де попід самими дахами на оздоблених барвистою керамікою фасадах виноград зелений в'ється (Гончар, II, 1959, 175).

3. спец. Маса, з якої виготовляють такі вироби. Вироби з кераміки.

КЕРАМІСТ, а, ч. Фахівець із кераміки (у 1 знач.). Пригляньтесь до робіт косівських керамістів.. — кожному авторові властиві свої, індивідуальні риси (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 58).

КЕРАМІСТКА, и, ж. Жін. до кераміст. За проектом художниці-керамістки Г. І. Коцюбинської й технолога Г. І. Маминка виготовлено 100 великих ваз (Матеріали з етногр., 1956, 18).

КЕРАМІЧНИЙ, а, е. Прикм. до кераміка. Керамічне виробництво у різних груп племен розвивалось по-різному (Нарисн стар. іст. УРСР, 1957, 37); // Який виробляє кераміку (у 2 знач.). Керамічний завод; // Зробл. з кераміки (у 3 знач.). Для виготовлення керамічних виробів майстри використовують глину (Гуцульська кераміка, 1956, 34); Стіни обкладені узорчастою керамічною плиткою (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 5).

КЕРАТИН, у, ч., біол. Білкова речовина з великою кількістю сірки, що є складовою частиною верхнього шару шкіри, а також волосся, нігтів і т. ін. Наше волосся складається з кератину, або рогової тканини. Той самий кератин міститься у нігтях, у зовнішньому шарі шкіри, у зубній емалі (Наука., 3, 1967, 29).

КЕРАТИТ, у, ч. Запалення рогівки ока. Одночасно з.. кератитом.. спостерігається глухота, викликана ураженням внутрішнього вуха (Хвор. дит. віку, 1955, 269).

КЕРБУД, а, ч. Скорочення: керівник будинку (звичайно, державного житлового). — Ні, так не піде... Мені треба точно знати. Довідка від кербуда є? (Є. Кравч., Квіти., 1959, 154); Шофер кудись зник. Потім його дружина принесла кербудові записку, —

мовляв, загострення апендициту (Руд., Остання шабля, 1959, 492).

КЕРВА́ВИЙ, а, е, діал. Кривавий. [Н а с т я:] Знаю, небого, знаю! Наслухалась я про твоє кєравє дівовання [дівування] (Фр., IX, 1952, 95).

КЕРВА́ВИТИ, влю, виш; мн. керва́влять; недок., перех., діал. Кривавити. Велів Юріштан повісити униз головою опришка на коня й так везти... Довгий волос землю підмітав, каміне [каміння] голову кервавило... (Хотк., II, 1966, 293); Поле як поле, лише дріт лишився і кервавить ноги (Ірчан, II, 1958, 84).

КЕРВА́ВИЦЯ, КИРВА́ВИЦЯ, і, ж., діал. Кривавиця. Опали грубі, запрацьовані руки в німій розпуці. Пропала гірка праця, тяжка кервавиця... (Кобр., Вибр., 1954, 143).

КЕ́РЕНКА, и, ж., розм. Паперовий грошовий знак вартістю в 20 і 40 крб., що був випущений за Тимчасового уряду Керенського. Він вийшов., по хвилі повернувся й подав купу керенок за взятий од нас банкнот на сто крон (Досв., Вибр., 1959, 55).

КЕ́РЕНЩИНА, и, ж., зневажл. Політика й панування контрреволюційного Тимчасового уряду Керенського після Лютневої революції 1917 р. Вже німецька війна прокотилась за обрієм, Вже й керенщина чорна зітліла (Мал., Звенигора, 1959, 350).

КЕРІВНИЙ, а, е. 1. Який здійснює керівництво (у 1 знач.). Доцільно встановити принцип, за яким керівні працівники загальносоюзних, республіканських і місцевих органів могли б обиратися на свої посади, як правило, не більш як на три строки підряд (Програма КПРС, 1961, 90); // Пов'язаний з керівництвом. Треба широко практикувати висування здібних робітників на керівну роботу в межах підприємства (КПУ в резол. і рішен., 1958, 299); — Був Сиволап колись відомим бурильником. В славі купався. А потім як почали висувати його на керівні пости, то наче підмінили людину (Ткач, Плем'я., 1961, 37).

2. Який становить собою або містить у собі певні настанови, вказівки, що ними треба керуватися. Керівним принципом організаційної будови партії є демократичний централізм (Статут КПРС, 1961, 11).

КЕРІВНИК, а, ч. Той, хто керує ким-, чим-небудь, очолює когось, щось. Маса повинна мати право вибрати собі відповідальних керівників (Ленін, 27, 1951, 182); В одному містечку хлопця було відведено до керівника підпілля — столяра Якова (Ю. Янов., II, 1954, 11); — Керівник усе мусить знати і все передбачати (Шиян, Баланда, 1957, 147).

△ Класний керівник — учитель-вихователь класу в середній школі. Нещодавно його призначили до нас класним керівником (Сміл., Сашко, 1954, 221).

КЕРІВНИЦТВО, а, с. 1. Дія за знач. керува́ти 2; керування. Колективність керівництва не знімає персональної відповідальності працівників за доручену справу (Статут КПРС, 1961, 15); [В о р о н ю к:] Дисертація написана під вашим керівництвом (Мороз, П'єси, 1959, 201).

2. Те, чим керуються. «Наше вчення не догма, а керівництво для дії», — так говорили завжди Маркс і Енгельс.. (Ленін, 24, 1950, 23); Різні пристосування, якими користуються герої К. Е. Ціолковського, щоб поліпшити умови перебування в середині ракети, теж можуть стати практичним керівництвом для конструкторів (Наука., 10, 1965, 34).

3. збірн. Керівники, керівний склад якої-небудь установи, організації тощо. Офіцери-вихователі, викладачі, командири рот, керівництво — сиділи [на комсомольських зборах] впереміжку із суворовцями (Багмут, Щасл. день., 1951, 90); Районне керівництво.

КЕРІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до керівник.

△ Класна керівниця — учителька-вихователька класу в середній школі. Їхня нова класна керівниця зайшла з практикантами-студентами (Ів., Таємниця, 1959, 92).

КЕРІВНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до керівник і керівництво. Керівницька здібність.

КЕРІВНИЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що керівний 1. Керівничий орган влади.

КЕРІВНИЧКА, и, ж., розм. Те саме, що керівниця. До нас підійшла жінка у військовій шинелі, мабуть, майбутня керівничка артілі (Вільде, На порозі, 1955, 172).

КЕРМА, и, ж., заст. 1. Кермо, стерно. Петро стояв при передній кермі, я вхопився за задню (Фр., IV, 1950, 387); Все треба було зрозуміти й зробити в одну хвилю, поки дараба не пролетить нас, бо інакше керма пішла би на воду (Хотк., II, 1966, 396).

2. перен. Керівництво (у 1 знач.). Робота під кермою січовика і козака закипіла (Стар., Облога., 1961, 64).

КЕРМАНИЧ, а, ч. 1. Той, хто править кермом; стерновий. [Г е л е н:] Мойра так врядила, щоб був і світ, і море, і керманич, і корабель, і бурі, і погода (Л. Укр., II, 1951, 296); Журливо мій керманич Керус байдаком (Граб., I, 1959, 251); Колишній керманич плотів мусив пробиратися нишком назад в рідні Кути (Козл., Ю. Крук, 1957, 427); // Тракторист, водій автомашини тощо. В МТС їх зустрічають, сходяться керманичі, друзями їх називають, поплескують по плечі (Тич., I, 1957, 170).

2. Те саме, що вождь 2. Партія — керманич мудрий, неухильний — Впевнено тримає корабля кермо (Бажан, Роки, 1957, 222).

КЕРМЕ́К, у, ч. (Stalice L.). Трав'яниста або напівкущова багаторічна рослина, що має в корінні дубильні речовини й барвники. З господарського погляду заслуговує уваги як сировина для добування дубильних речовин кермек Мейєра (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 159); По урвищах кущаться барвисті китиці кермеку (Тулуб, Людолови, I, 1957, 357).

КЕРМО́, а, с. Пристрій для керування рухом судна, літака, автомашини тощо; стерно. Ми плили власне попри громаду дуже неприємних кам'яних брил., то й у мене при кермі була горяча [гаряча] робота (Фр., IV, 1950, 388); Я сів за весла, а вона біля керма (Шиян, Переможці, 1950, 114); За кермо тракторів, автомашин та комбайнів сідають юнаки, більшість яких має закінчену середню освіту (Хлібороб Укр., 11, 1967, 15); * Образно. У наших руках твого [України] щастя кермо! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 107).

◇ Біля (коло і т. ін.) керма́ вла́ди бу́ти (стояти і т. ін.) — мати владу в своїх руках, бути на чолі кого-, чого-небудь; керувати (у 2 знач.). І жінка звільнена — не «слабша половина!» Біля державного стоїть вона керма (Рильський, I, 1956, 414); Кермо́ вла́ди — влада, керування, керівництво (у 1 знач.); Ні керма́, ні вітри́л у кого — хтось не контролює своїх дій, учинків, не керує ними. Розумний, здібний з нього хлопець. От тільки витримки завжди було малувато. А тепер і зовсім розгубив її — наче ні керма в нього, ні вітрил (Шовк., Людина., 1962, 339).

КЕРМОВИ́Й, а, е. 1. Прикм. до кермо́. У його на грудях витату́йоване [витату́йоване] кермове колесо з двома прапорами (Вишня, I, 1956, 184).

2. у знач. ім. кермови́й, во́го, ч. Той, хто править кермом. Від нього перепадало всім: і мотористам, і кермовим, і комендорам (Ткач, Моряки, 1948, 24).

КЕРМУВА́ТИ, ую, уєш, недок. 1. неперех. (звичайно чим), рідко перех. Кермом спрямовувати рух судна,

літака, автомашини тощо. Турчин баркою кермує (Фр., XI, 1952, 213); Вміла [Вутанька] лагодити сіті і кермувати баркасом (Гончар, I, 1954, 512); * Образно. Не забувай за отчий свій поріг, Але й кермуй політ за обрії незнані (Мал., Полудень., 1960, 128); // Дотримуватися певного напрямку в русі. Інші [машини] звернули і понеслися через кювети по куп'ях висохлого болота до густого переліска. Там уже кермував не водій, а перший його переляк (Ле, Право., 1957, 108); Потанич кермував так, щоб триматися посеред Дніпра (Бойч., Молодість, 1949, 81).

2. *неперех., ким, чим, перен., рідко.* Те саме, що керувати 2. [Фідель:] Не може кермувати той людьми, Хто сам не бачить шляху із пільми (Павл., Пальм. віть, 1962, 106); Найчастіш те серденько [дівоче] не знавало ще кохання, але бажало його, бажало щастя, було слухняне, і Солосі легко було кермувати їм [ним] (Л. Янов., I, 1959, 164); На його лиці відбився вираз дикої пристрасті, яка захопила все його єство, кермувала цілим його життям (Круш., Буденний хліб., 1960, 204).

КЕРМУВАТИСЯ, *уюся, уєшся, недок., рідко.* Те саме, що керуватися 1. Він бігав по вулицях без плану, тільки кермуючись криками та стуками, що лунали то поза ним, то з лівої руки, то з правої (Фр., VII, 1951, 351); Дядько Максим належав до тих людей, що хоч .. і кермуються в житті загальними поглядами свого села, та мають іноді децю зауважити і від себе громаді (Л. Янов., I, 1959, 158).

КЕРН, а, ч. 1. *гірн.* Круглий стовпчик гірської породи, який одержують під час колонкового буріння свердловин. Мили у воді круглі стовпчики породи — керни, розкладали їх на траві, розглядали під біноклем, вивчали тріщини (Наука., 7, 1967, 10); Вони [геологи] вивчали й детально описували взяті на підвладних їм вишках керни — проби порід і надсилали їх для хімічного аналізу до лабораторії (Дмит., Розлука, 1957, 191).

2. *техн.* Крапка, зроблена кернером на деталі під час розмічування її.

КЕРНЕР, а, ч., *техн.* Короткий сталевий стрижень із загартованим конічним вістря для розмічування деталей. Щоб підвищити продуктивність процесу розмічування, застосовують механічні й електричні кернери (Слюс. справа, 1957, 144).

КЕРНИЦЯ, КИРНИЦЯ, і, ж., *діал.* Криниця. Стоїть з цебринами керниця; В керниці чистая водиця (Рудан., Тв., 1956, 77).

КЕРНИЧКА, и, ж., *діал.* Зменш. до керниці. Вовкун промив її [рану] водою з поблизької кернички, заві'язав шматкою (Фр., III, 1950, 27).

КЕРНУВАННЯ, я, с., *техн.* Дія за знач. кернувати. Кернування виконується за допомогою спеціального інструмента — кернера (Токарна справа., 1957, 166).

КЕРНУВАТИ, *ую, уєш, недок., перех., техн.* Розмічувати деталі за допомогою кернера.

КЕРОВАНІЙ, а, е. 1. *Дієпр. пас. теп. і мнн. ч. до керувати.* Це був трактор. Зовсім новий, напористий, веселий трактор, керований Василем (Довж., Зач. Десна, 1957, 48); Все трапилось так блискавично, що Половець з Гертом опам'яталися лише тоді, коли з тачанки випало двоє людей, і коні в тачанці почали кружляти, ніким не керовані (Ю. Янов., II, 1958, 240); Український народ, керований КП(б)У, одним з перших виступив з пропозицією створити СРСР (Ком. Укр., 7, 1968, 32).

2. *у знач. прикм.* Такий, яким керують. Є на світі керовані снаряди, є керовані ракети (Гончар, Тронка, 1963, 112); Тепер будують керовані аеростати, які летять за бажанням людини в першому-ліпшому напрямі (Уроки.. хіміка, 1956, 59).

КЕРОВАНІСТЬ, ності, ж., *техн.* Здатність підлягати керуванню. Керованість літака.

КЕРОГАЗ, а, ч. Безшумний нагрівальний прилад, у якому горить пара гасу. — У мене в кухні вся техніка у вигляді такої пекельної машини, як керогаз (Коп., Земля., 1957, 183); В ті дні, коли її не було, Трохим Кіндратович сам розпалював керогаз і підігрівав обід (Руд., Остання шабля, 1959, 188).

КЕРОСІН, у, ч., *розм.* Те саме, що гас. Змащувальною й зв'язувальною рідиною звичайно є керосин, газолін, машинне масло та ін. (Технол. різального інстр., 1959, 195).

КЕРОСІНКА, и, ж., *розм., заст.* 1. Нагрівальний газовий прилад із гнотом; гасниця, гасник. Розпалив керосинку й поставив воду.

2. Газовий ліхтар. Тихо на улицях. Блимають подекуди керосинки (Вас., I, 1959, 343).

КЕРОСІННИК, а, ч., *розм., заст.* Гасівник.

КЕРОСІНОВИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що гасовий. Керосиновий чад.

КЕРСЕТ *див. корсет.*

КЕРСЕТІНА *див. корсетіна.*

КЕРСЕТКА *див. корсетка.*

КЕРСЕТНИЙ *див. корсетний.*

КЕРСЕТНИК *див. корсетник.*

КЕРСЕТНИЦЯ *див. корсетниця.*

КЕРСЕТОВИЙ *див. корсетовий.*

КЕРСПРАВ, а, ч. Скорочення: керівник справ. Працівник установи, що займається справами внутрішнього розпорядку, керує канцелярією тощо.

КЕРТИНА, и, **КЕРТИЦЯ**, і, ж., *діал.* Кріт. * У порівн. Ховаючися тут по ярах, тут виринаючи, мов кертиці, з-під землі, .. всі поспішали до волецького ліска (Фр., VI, 1951, 148).

КЕРТОВИННЯ, я, с., *збірн., діал.* Кротовиння. Якийсь звірок юркнув між кертвинням, киваючи задом в галопі (Хотк., II, 1966, 217).

КЕРУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. керувати 1, 2; керівництво (у 1 знач.). Це слово [такелаж] означає всі як єсть на кораблі приладдя для керування парусами (Ю. Янов., II, 1958, 79); Автоматичне керування газовими свердловинами уже здійснено на газових промислах Прикарпаття (Гірн. пром., 1957, 104); Член партії повинен: ..брати активну участь у політичному житті країни, в керуванні державними справами (Статут КПРС, 1961, 4); Розвиток соціалістичної економіки викликає необхідність постійного вдосконалення організаційних форм і методів планування й керування промисловістю та будівництвом (Рад. Укр., 16.II 1957, 1); Керування хором, оркестром.

△ **Утрачати (утратити) керування** — утрачати здатність бути керованим (про літак, снаряд і т. ін.).

2. *перев. з означ.* Система або сукупність приладів, за допомогою яких керують машинами, механізмами тощо. Зміну напрямку [автомобіля] забезпечує водій, повертаючи передні керовані колеса за допомогою рульового керування (Автомоб., 1957, 191); Космонавти чітко виконують програму. Кілька разів вони переходили на ручне керування, відв'язувалися від крісла (Рад. Укр., 14.VIII 1962, 4).

3. *грам.* Зв'язок між словами в реченні, при якому залежне слово ставиться в тому відмінкові, якого вимагає керуюче слово. Керування.. — такий вид підрядного зв'язку між членами словосполучення, при якому пояснює слово (іменник або його еквівалент), обслуговуючи підпорядковуюче слово, набирає певної форми непрямого відмінка (з прийменником чи без нього). Напр.: «пишу листа» (Сл. лінгв. терм., 1957, 79); Сильне керування; Слабке керування.

КЕРУВАТИ, *ую, уєш, недок.* 1. *неперех.*, звичайно *чим*. Користуючись кермом та іншими пристроями, спрямовувати рух, хід, роботу чого-небудь. *Пливуть собі, співаючи, Море вітер чує; Попереду Гамалія Байдаком керує* (Шевч., I, 1951, 200); *Зінці самій хотілося іноді, ставши отут, біля розумних машин, керувати ними, підкоряючи своїй волі оцю складну систему коліс* (Шиян, Баланда, 1957, 20); * *Образно. Чує Хо, як сільський учитель обіцяє хитро-мудро керувати поміж підводними каміннями сучасних порядків, а таки доплести куди треба* (Коцюб., I, 1955, 172); // *також перех.* Правити волами, кіньми тощо. *Коня керують уздами, а чоловіка словами* (Укр.. присл., 1955, 263); *Голосу, що він вдень керував волами, — не чули* (Ю. Янов., I, 1958, 52); // *Спрямовувати процес, впливати на розвиток, стан чого-небудь. Брянський стояв на спостережному пункті сьомої стрілецької роти і звідси керував огнем* (Гончар, III, 1959, 52); *Сучасний рівень знань практично ще не дає змоги людині керувати погодою* (Хлібороб Укр., 7, 1965, 33); // *перех.*, *рідко*. Спрямовувати, направляти що-небудь кудись, до чогось. *Каже Еней кораблі керувати на берег* (Зеров, Вибр., 1966, 255); * *Образно. Керуй на озеро спокою Свої шукання молоді* (Рильський, I, 1960, 156).

2. *неперех.*, звичайно *чим, чим*. Спрямовувати діяльність кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; давати вказівки; розпоряджатися. *Керуючи Радянською державою, Ленін теоретично узагальнює гігантський практичний досвід радянської революції* (Біогр. Леніна, 1955, 208); *Партія керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає організованого, планомірного, науково обгрунтованого характеру його боротьбі за досягнення кінцевої мети — перемоги комунізму* (Статут КПРС, 1961, 3); *Треба вчитися керувати масами* (Панч, Вибр., 1947, 281); // *Бути керівником установи, організації, відділу тощо. Треба буде когось з знайомих, що керують у бібліотечному комітеті, розпитати* (Мирний, V, 1955, 418); *Керував студією відомий письменник* (Донч., V, 1957, 354); // *Спрямовувати чий-небудь учинки, дії. Хто собою керує не вмів, той і другого на розум не наставить* (Укр.. присл., 1955, 244); [С т е п а н:] *Бач, куди їх [дівчат] лихе занесло! А все це Текля керує!* (Кроп., I, 1958, 382); *Ми ще не могли зрозуміти, що керує його вчинками* (Коз., Гарячі руки, 1960, 32); // *перен.* Зумовлювати дії, вчинки чий-небудь. *Якась дика, непогамована енергія керувала його рухами* (Коцюб., I, 1955, 305); // *Диригувати хором, оркестром. Керувати хором.*

3. *неперех.*, *чим, грам.* Зумовлювати відповідний відмінок слова, вимагати після себе певного відмінка слова. *Коли іменник керує другим іменником у родовому відмінку, то останній, як правило, обов'язково приймає на себе логічний наголос* (Худ. чит., 1955, 113).

КЕРУВАТИСЯ, *уюся, уєся, недок.* 1. *чим*. Діяти, чинити згідно з чим-небудь, на підставі чогось, залежно від чогось. *Тепер Соломія вагалась, в якому напрямку йти. Найкраще керуватись вітром: треба, щоб він тепер дув у спину, і йти за вітром* (Коцюб., I, 1955, 362); — *Та є одне мудре правило, яким я завжди керуюся. Не сідати писати, поки сюжет остаточно не викристалізувався* (Донч., VI, 1957, 623); *Ленін учив комуністів усіх країн керуватися в своїй діяльності принципом діалектичної єдності національних, інтернаціональних завдань кожного загону міжнародного робітничого руху* (Ком. Укр., 11, 1967, 75).

2. *Пас. до керувати* 1, 3. *Коли прийшла допомога, корабель уже не міг керуватись* (Ткач, Моряки, 1948, 44).

КЕРУНОК, *нку, ч., рідко*. Те саме, що *напрямок* 1. *Кожної миті сплав наш мусив міняти керунок* (Мур.,

Бук. повість, 1959, 32); *Великими стрибками побіг [Денис] озиминою в тому керунку, де впала птиця* (Тют., Вир, 1964, 139).

КЕРУЮЧИЙ, *а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до керувати; // у знач. прикм.* Зараз у нашій країні розроблено кілька типів керуючих машин (Наука., 9, 1961, 23).

КЕСАР, *я, ч. 1.* Титул імператорів давнього Риму, а також особа, що мала цей титул. *А в Римі свято. Велике свято!.. І з собором Іде сам кесар. Перед ним Із бронзи литую статую Самого кесаря несуть* (Шевч., II, 1953, 271); [Є п и с к о п:] *Ми платимо покійно всі податки, ми кесаря шануємо і владу* (Л. Укр., II, 1951, 233); *Існує прадавнє, як світ, прислів'я: богові — богове, а кесареви — кесарева* (Літ. Укр., 22.VIII 1967, 2).

2. *заст.* Володар, монарх. *Ти [слава] хоча й пишалась І з п'яними кесарями По шинках хилалась, А надто з тим Миколою, .. Та мені про те байдуже* (Шевч., II, 1953, 286); [Г а р а л ь д:] *Але як справді ангели в Софії Чи в кесаря співають в терему, Тоді, клянусь, хоч одного зловлю І з вісткою до тебе надішлю!* (Коч., П'єси, 1951, 38).

КЕСАРІВ, *рева, реве, книжн., заст.* Прикм. до *кесар*. *Напевне видумали свято Патриції-аристократи І мудрий кесарів сенат* (Шевч., II, 1963, 286).

△ **Кесарів рózтин**, *мед.* Розтин черевної порожнини та матки в людини й тварин, що здійснюється для виїняття плоду під час ненормальних пологів, родів. *Андріаш вже зробив кесарів розтин 284 коровам. В усіх випадках, коли допомога подавалась своєчасно, .. вдавалося врятувати корову й теля* (Хлібороб Укр., 12, 1963, 26).

КЕСОН, *а, ч. 1.* Непроникна для води велика камера, що спускається на дно моря або річки під час підводних робіт, а також застосовується під час проходження тунелю метро. *Перша підводна камера — кесон, призначена для роботи під водою, була винайдена 280 років тому* (Наука., 11, 1963, 27); *Вперше у вітчизняному мостобудуванні в Дарниці був опущений дослідний автоматичний кесон без людей* (Знання., 6, 1966, 4).

2. У металургійних печах — сталева коробка, у якій циркулює вода для охолодження. *Кесони мартенівських печей.*

3. *архт.* Художньо оформлена заглибина у формі геометричної фігури на внутрішній поверхні арок або склепінь. *Кесони прикрашуються розетками* (Архіт. Рад. Укр., 10, 1939, 40).

КЕСОННИЙ, *а, е. Прикм. до кесон* 1. *Колектив будівництва № 4 змонтував щит і спорудив кесонні камери для проходження тунелю на станції «Вокзальна»* (Веч. Київ, 11.IV 1958, 1); // *При якому застосовують кесон. Проходження тунелю на цій ділянці [під річкою Либідь] ведеться так званим кесонним способом* (Рад. Укр., 19.II 1958, 1).

△ **Кесонна хвороба** — хвороба, що виникає в людини внаслідок раптового зниження високого атмосферного тиску (під час швидкого виходу з кесона, водолазного скафандра тощо). *Швидко пройшла зміна. За цей час у крові кесонників зібралось чимало азоту. Щоб уникнути кесонної хвороби, треба повільно вийти з-під тиску* (Знання., 5, 1968, 3).

КЕСОННИК, *а, ч. Робітник, фахівець із кесонних робіт. Перед мостобудівниками постало складне завдання — полегшити працю кесонників, скоротити кількість робітників, що трудяться під стисненим повітрям, підвищити темпи опускання кесонів* (Знання., 6, 1966, 1).

КЕСОНОВИЙ, *а, е. Те саме, що кесонний.*

КЕТ *див. кетн.*

КЕТА, и, ж. Морська промислова риба родини лососевих, що заходить у річки для нересту. З моря йшла кета. Вода в річці кипіла від риб'ячої навали (Донч., III, 1956, 110); У ріках кета щільними косяками йде вгору проти течії з швидкістю в середньому 47 кілометрів за добу (Наука., 7, 1958, 36).

КЕТГУТ, у, ч. Нитки для накладання внутрішніх швів під час хірургічних операцій, які виготовляють із кишок дрібної рогатої худоби. [Б у л а в а:] Ну, як же!.. кетгут... пам'ятаю: нитки такі для зашивання внутрішніх ран (Мик., I, 1957, 348); Відомо, що шовк, кетгут, метал і частково капрон викликають певні ускладнення (нагноювання, прорізування тощо) (Наука., 2, 1959, 33).

КЕТЕ, невідм., розм., рідко. Те саме, що ке. Кете лиш кресало Та тютюну, щоб, знаєте, Дома не журились (Шевч., I, 1951, 37); — Чи таки наша картопля, чи, може, турецька? а кете лишень дайте сюди, — я подивлюсь! — сказав Мельхиседек (Н.-Лев., III, 1956, 113).

КЕТИ, ів, мн. (одн. кет, а, ч.; кетка, и, ж.). Народність, що живе в Єнісейському й Туруханському районах Красноярського краю РРФСР. Кети не схожі на своїх монголоїдних сусідів (селькупів, хантів, мансів, якутів) ні зовнішнім виглядом, ні мовою. У них біляве волосся, орлиний ніс, голубі очі, вони трохи нагадують європейців і водночас американських індіанців (Знання., 8, 1969, 28).

КЕТКА див. кети.

КЕТМЕНЬ, я, ч. У Середній Азії — схоже на мотику сільськогосподарське знаряддя, що використовується для сапання, підгортання посівів, а також для копання та очищення ариків і каналів. Земля була мерзла, кам'яниста. Довелося довбати її ломом, кетменями (Тулуб, В степу., 1964, 22); Століття будівник Фархад тут з кетменем ходив. І мріяв він: зросте тут сад серед квітучих нив (Тер., Правда, 1952, 34).

КЕТОВИЙ, а, е. Прикм. до кета. Кетова ікра.

КЕТОНИ, ів, мн., хім. Клас органічних сполук, у складі молекул яких є карбонільна група. Кетонами називаються сполуки, в молекулах яких є група атомів $>C=O$, сполучена з двома вуглеводневими радикалами (Заг. хімія, 1955, 434); Найбільше фурфурол застосовують у виробництві пластичних мас.. Він легко реагує з фенолами, .. кетонами, утворюючи смоли (Наука., 1, 1959, 27).

КЕТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кети. Вивчення кетської мови показало, що вона не має нічого спільного з жодною мовою Сибіру та Далекого Сходу (Знання., 8, 1969, 28).

КЕТЯГ, рідко **КІТЯГ**, а, ч. Пучок ягід або квітів на одній гілці, стеблині; китиця (у 3 знач.), гроно. Із-за темного дуба то калинова вітка витягнеться й червоний китяг ягід горить, як жар, то колюча гайова рожка покаже дрібні листочки й пахучу квіточку (Вовчок, I, 1955, 100); Під вікном школи зеленіли густі куці. Досить простягти руку і можна вже гратися кетягами бузку (Панч, Іду, 1946, 82); // Волоть, волоття. Куці винограду облипли блідо-зеленими кетягами, кукурудза по ланах розпустила коси (Коцюб., I, 1955, 245).

КЕТЯЖИСТИЙ, а, е. Який має вигляд кетяга. Кетяжиста акація.

КЕТЯЖОК, рідко **КИТЯЖОК**, жќа, ч. Зменш. до кетяг. Повернувся [дядько Костя] назад бадьорий, як і вранці, посвіжілий навіть, з кетяжком калини в одній і альбомом для малювання в другій руці (Коз., Сальвія, 1959, 36).

КЕТЯШИНА, и, ж., діал. Кетяжок. Там [на стелі]

і влипли останні краплини вишняка темною кетяшиною порічок... (Стельмах, Хліб., 1959, 123).

КЕФАЛІВІЙ, а, е. Прикм. до кефаль. Кефаліва ікра.

КЕФАЛЬ, і, ж. Морська промислова риба з довгастоплоским тулубом. Пожирувавши на плавнях, кефаль вже почала вертатися з озера в море (Н.-Лев., II, 1956, 239); Поблизу берега вистрибували риби. Це була срібляста кефаль (Трубл., II, 1950, 203).

КЕФІР, у, ч. Густий поживний напій, який виготовляють із молока спиртовим і молочнокислим бродинням. Я тепер ходжу п'ю кефір, може, чули що про його, ходжу кожний день і п'ю по два стакани щораз (Л. Укр., V, 1951, 6); Ацидофільне молоко, кефір, простокваша — лікувальні молочнокислі продукти (Колг. енци., II, 1956, 80).

КЕФІРНИЙ, а, е. Прикм. до кефір. Кефірні грибки.

КИБАЛКА, и, ж. Старовинний жіночий головний убір, що має форму півмісяця. Впрягла [Юнона] в гринджолята павичку, Сховала під кибалку мичку, Щоб не світилася коса (Котл., I, 1952, 66); Подруга-сусіда наділа Мотрі на голову кибалку, вирізану з товстого паперу, схожу на вінок (Н.-Лев., II, 1956, 275).

КИБАЛОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кибалка. Он глянь на поріг, діво, несуть твоє діло: чіпчикок, кибалочку на твою головочку (Сл. Гр.); Кожній [дівці] хочеться, щоб їй дружки.. весільних пісень проспівали, .. щоб розплели їй косу, наділи «кибалочку», та все з піснями (Григ., Вибр., 1959, 106).

КИБЕЛЬ, бля, ч., діал. Цебер, відро. Він бере за ухо [вуха] кибель, повен лепу, несе його до шахти (Фр., IV, 1950, 24).

КИБИТКА, и, ж. 1. Критий візок у кочових народів; халабуда. А чутка й досі ще жива, Що лісу тут стояла сила, Ще і тоді, як татарва У нас з кибитками ходила (Щог., Поезії, 1958, 359); У чорнім кошушку, в ухатій шапці хлопчик гостроокий Із батьком рушив у морозну путь, В оббитій повстю тулячись кибитці (Рильський, I, 1956, 364); Живуть вони [скіфи] в кибитках, з яких найменші бувають чотириколісні, а інші — шестиколісні (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 138).

2. Легке переносне житло в кочових народів; юрта.

3. У середньоазіатських народів — невелика хатина з вальків глини або цегли-сирцю. З Макишевим жив Шевченко в одній кибитці й у Раїмі (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 270); Коли ми прийшли до її кибитки (так у Таджикистані називають просту хату), вона почастивала нас пшеничними коржами та урюком (Літ. Укр., 25.V 1962, 3).

КИВ, у, ч. 1. Те саме, що кивок. Там такий, що все на кивах та на мигах (Номис, 1864, № 5774); Одпроважали [відпроваджували] її хто сміхом, хто кивом, .. а хто дивом щирим (Вовчок, I, 1955, 172); На селі коло матінки все робилося по Даринчиному киву (Ю. Янов., Мир, 1956, 94).

2. розм. Уживається як присудок за знач. кивнути. — Мати кив на мене: вийди мов (Тесл., 3 книги життя, 1918, 14); Уже й шапку надів був — іти, а тут сам Тригубенко — кив головою (Головко, I, 1957, 323).

КИВАННЯ, я, с. Дія за знач. кивати 1—3. В будівництві повіяло трохи іншим духом, від совітників [радників] зажадали справжньої роботи, а не самого кивання головою (Фр., VII, 1951, 308); Все гадав я: що то значить Те кивання таємниче? (Л. Укр., IV, 1954, 175); Прекрасно було навколо, але Йонька не бачив нічого, бо спав. Люлька погасла, .. шапка від безперестанного кивання головою зсунулася на землю (Тют., Вир, 1964, 435).

КИВАТИ, аю, аєш, недок. 1. *неперех.* Нахилити голову на знак вітання, згоди тощо. *На тлі синього моря пропливає корона золотого волосся. Морські очі встромлені в мене, і біле обличчя привітно киває* (Коцюб., II, 1955, 292); *Він підтакував, ухально кивав головою, компетентно хмикав і орлом позирав навкруги* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 341); * *Образно.* [М а в к а:] *Он бачиш, там питає дика рожка: «Чи я хороша?» А ясені їй киває в верховітті: «Найкраща в світі!»* (Л. Укр., III, 1952, 199); // *Хитати головою, махати рукою або рухати пальцем, подаючи який-небудь знак.* *Увійде [увіходить] Іван, теж наряджений. Іва йому киває головою, щоб ішов до Одарки* (Мирний, V, 1955, 238); *Зиркнув на берег, а там Коська. Таємниче рукою киває, до себе кличе* (Збан., Мор. чайка, 1959, 32).

◇ **Кивати п'ятами:** а) швидко тікати. *Хто встиг, кивав п'ятами, бо татари, тікаючи, займали, де могли, шляхетських коней* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 118); б) блукати, вештатися. *П'ятами киває, бо діла не має* (Номис, 1864, № 11049).

2. *неперех.* Рухом голови вказувати на кого-, що-небудь. *І кивають, сміючися, На нас головами* (Шевч., I, 1951, 342); — *Ти, мабуть, з ним приятель? — спитав писар, киваючи на мене* (Вовчок, VI, 1956, 232); *А ще частіше Лялю саму питали [люди]: що чути там? І кивали на схід* (Гончар, IV, 1960, 71).

3. *неперех.* Ритмічно хитати чим-небудь; махати. *Там, по луках, ..кивала сірими вітами собача рожка* (Коцюб., II, 1955, 215); *На телеграфному дроті кивала хвостом сорока* (Донч., Дочка, 1950, 34).

4. *перех., діал.* Брати (чуже); красти. *Коли побачив, що гроші минаються.., перелякався дуже і завзявся — радше зараз згубити [гинути], а не кивати більше тих грошей* (Фр., VIII, 1952, 348); *Я не рушив би [з каси] зламаною крейцера! Та й нащо мені тес кивати, коли мені люди самі дадуть за вигоду* (Март., Тв., 1954, 217).

5. *неперех., на що, діал.* Зазіхати. *Ану хай бідний відважиться рушити трохи хмизу, то зараз б'ють, карають, злодієм таврують: — Нащо киваєш на чуже добро? — питають бідного в суді...* (Мур., Бук. повість, 1959, 4).

КИВАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., рідко. Те саме, що **ХИТАТИСЯ** 1. *Ой, н'є Байда та й кивається* (Укр. думи., 1955, 16).

КИВНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до **кивати** 1—3. *Мати вечеряти просила — він кивнув головою, що добре* (Вовчок, I, 1955, 223); *Ніхто до осавули не привітався, не кивнув навіть головою* (Н.-Лев., II, 1956, 171); *Потоцький задоволено посміхнувся у вуса і ледве помітно кивнув промовцеві* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 32); *Він знову зневажливо кивнув у бік листа* (Смолич, I, 1958, 60).

◇ **Пальцем кивнути** — зробити хоч що-небудь, хоч найменше зусилля. — *Чи мав я хоч одну чисту радість.., хоч пальцем, наприклад, кивнув для того, аби в тій темній безодні.. хоч трохи розвиднілось?* (Коцюб., I, 1955, 260); **І пальцем не кивнути** — нічого не зробити. [Ш р а м е к:] *Хоч би й душу.. вимотав, ніхто і пальцем не кивне, щоб допомогти Божені* (Галан, I, 1960, 532).

КИВОК, вка, ч. 1. Нахилення голови на знак вітання, згоди тощо. *Він привітав Дороша кивком голови* (Тют., Вир, 1964, 196); *Юнга кивком голови дав згоду* (Трубл., Лахтак, 1953, 112).

2. Одноразовий рух головою, рукою, пальцем, яким кличуть когось або вказують на когось, щось. *Кличе [вершник] кивком руки хлопця з кучлем* (Л. Укр., II,

1951, 511); *Вона мовчки кивком голови вказала Глушукам на голу лаву* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 31).

КИГІЙ, виг. Звуконаслідування, що означає крик чайки. *Ой біда, біда Чайці-небозі, Що вивела діток Прибитій дорозі. Киги! киги!* (Сам., II, 1958, 30).

КИГІЙК, у, ч., рідко. Те саме, що **кигикання**. *Чайка.. пронеслася з кигиком понад Дніпром* (Вовчок, I, 1955, 317); *Аж дотепер не знав, що так важко буде йому розлучатися з тим життям, з вахтами, запахом канатів, солоністю моря, кигиком чайок...* (Гончар, Тронка, 1963, 199).

КИГІКАННЯ, я, с. Дія за знач. **кигикати**. *Оті старосвітські.. машини.. видавали протяжні, меланхолійні тони, подібні до кигикання чайки* (Фр., VIII, 1952, 365); *Галасливим кигиканням ненаїдливих чайок, цокотом кінських копит.. розпочинає вона [Одеса] свій звичайний трудовий день* (М. Ол., Леся, 1960, 120).

КИГІКАТИ, йчу, йчеш, недок. Видавати звук «киги» (про чайку). *Підпадьомкали перепели, деркотили деркачі, ..кигикали і квилили, літаючи, чайки* (Стор., I, 1957, 334); *Літають над морем сріблясті чайки і кигичуть, кигичуть жалібно, припадаючи до зеленої води* (Шиян, Переможці, 1950, 63); * *Образно.* *Ах, вітре осінній, Кигичеш, на різні шумиш голоси* (Дор., Серед степу., 1952, 95); // *Видавати звуки, схожі на крик чайки.* *На даху Хомашиної клуні кигиче сич* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 178); *Дівчина йде серед ночі Лісом дрімучим сама.. Сиви кигичуть...* (Бичко, Вогнище, 1959, 216).

КИГІКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до **кигикати**. *Високо під небом кигикнула чайка, блиснула срібним крилом* (Вас., I, 1959, 124); *Півень кигикнув, од болю підскочив* (Тич., I, 1957, 247).

КИГУЧИЙ, а, е, рідко. Який кигикає. *Пароплав, оточений кигучими альбатросами, весело біг додому, в СРСР* (Тич., III, 1957, 39).

КИДАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для кидання. *Кидальні вила.*

КИДАЛЬНИК, а, ч. 1. Робітник, що подає снопи тощо під час укладання їх у скирту. *Мій синочку, мій голубчику! Мій молотнику, мій косарику.. і мій кидальнику!* (Сл. Гр.)

2. *спорт.* Те саме, що **метальник**. *Серед кидальників молота перше місце зайняв Ю. Нікулін (СРСР)* (Рад. Укр., 9.VII 1958, 4).

КИДАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **кидати** 1—3, 5; // *кидано, безос. присудк. сл.* *Кидано [засланцям] гроші з усіх боків* (Вовчок, I, 1955, 364).

КИДАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **кидати** 1—3, 5. *Громада проводить його [Річарда] лютими вигуками і киданням грудок та паліччя* (Л. Укр., III, 1952, 86); *Великою популярністю користувались гімнастичні змагання з бігу, стрибків, кидання диска, списа* (Нарисн стар. іст. УРСР, 1957, 258).

2. Дія за знач. **кидатися** 2—5. *Кидання з боку на бік.*

КИДАТИ, аю, аєш, недок., **КІНУТИ**, ну, неш, док., *перех.* 1. *також чим.* Махнувши рукою (руками), примушувати летіти, падати те, що є в руці (в руках). *Дівчата хапались за нависле листя, рвали й кидали його на хлопців* (Н.-Лев., II, 1956, 31); *Валя чистить картоплю, раптом кидає ніж, хапається за пучку* (Вас., III, 1960, 326); — *Шабаш! — кинувши шапку об землю, крикнув Грицько* (Мирний, I, 1954, 302); *Товариш Большаков.. кинув гарячу гвинтівку геть і, схопившись на ноги, дав в упор дві гранати одну за одною* (Ю. Янов., I, 1958, 126); * *Образно.* *Деся на заматах стогнав вітер і кидав у шибки сухим снігом* (Панч, В дорозі, 1959, 69); // *Опускати, занурювати (в рідину).* *Ім не вдавалося*

розігнати човен на береговий пісок. Тоді грек кинув у море котвицю (Коцюб., I, 1955, 390); Миру над світом сіяє маяк, Тим-то спокійно свій невід рибак Кидає в море, що піниться й грає (Рильський, III, 1961, 230); // Викидати. Надя.. поглянула на черепки, далі збрала їх всі в одну руку і кинула за вікно геть у садок... (Л. Укр., III, 1952, 486); // перев. безос. Сильно хитати, гойдати; підкидати. Вітри, що йшли за грозою, кидали літака з боку на бік (Собко, Зор. крила, 1950, 47); «Швидкий» кидало з боку на бік, заливало піннявою водою (Ткач, Крута хвиля, 1956, 126).

◇ Жереб'ок кінута див. жереб'ок; Кідати болотом див. болото; Кідати громі (громами) на кого — гостро картати, суворо ганити когось. — Ви, шановний добродію, ..не раз.. кидали громи на нелюбих вам поетів або артистів (Фр., XVI, 1955, 293); Кідати (кіннути) жереб'ок — вирішувати що-небудь жеребкуванням. — Може, кинемо жеребок? — несміливо запропонував Тарас (Мокр., Острів., 1961, 65); Кідати (кіннути) каменем (камінь) див. камінь; Кідати (кіннути) кров кому, заст. — спускати кров комусь (звичайно хворому); Кідати (кіннути) на вітер гроші (заробіток і т. ін.) див. вітер; Кідати (кіннути) на зуб (на зуби) див. зуб; Кідати пляму див. пляма; Кідати стіг — укладати стіг. — Я й орала, я й запрягала, я й громадити, я й кидати стоги (Барв., Опов., 1902, 222); Кіннути ліхом об землю див. ліхо; Куді не кинь: а) з усіх боків, у всьому. І війська мав свого чимало, І грошиків таки бряжчало, Куди не кинь, був Турн царьок (Котл., I, 1952, 166); б) скрізь; На вітер кідати слова див. вітер; Палицею (палкою) кіннути — недалеко, близько. — Позиція, кажу, чудова, — пояснює Засядько. — І до противника палицею кинути (Гончар, I, 1954, 359); До хутора зовсім палкою кинути. Гонів з п'ять, мабуть, буде (Цюпа, На крилах., 1961, 23).

2. перен. Спрямовувати, поширювати (промені, світло, тінь і т. ін.). Розпустила [яблуна] навкруги широкі гілки і кидала густу тінь на землю (Мирний, I, 1954, 252); Крізь вікно, обернене до полудневого заходу, кидало сонце до його покою ясний сніп світла (Фр., VII, 1951, 79); Багряне проміння кидало червоні відблиски на зав'язні снігом дахи будівель (Добр., Очак. розмир, 1965, 99); // що, чим. Швидко звертати кудись (очі, погляд); дивитися. — Не піду, бігма, не піду, — забормотіла та [жінка], кидаючи похливно чорними очима на всі боки (Л. Укр., III, 1952, 676); Отаман тільки помаленьку кивнув головою.., кинув гордим оком по всіх бурлаках (Н.-Лев., II, 1956, 222); Коли за якийсь час знову кинув [Пакришень] погляд на море, то зовсім не впізнав його (Збан., Сеспель, 1961, 39).

3. перен. Швидко, часом недбало казати, висловлювати (репліку, слово тощо). — Засукуй рукава! — коротко кидав жандар... (Коцюб., II, 1955, 197); — Та-ня на базі, — відклав інструмент Й кидав [коваль] ту ж таки фразу: — Зараз у неї гарячий момент! — ...Словом, біжу я на базу! (С. Ол., Вибр., 1959, 97); Ні хвилини не гаючись, Валя вихором помчав од гурту, кинувши: — Я зараз вернуся! (Вас., II, 1959, 188); Стара господиня.. кинула думку, що добре було б зустріти гостей хлібом-сіллю (Д. Бедзик, Серце., 1961, 72); // У сполуч. з деякими іменниками означає — робити те, що виражене відповідним іменником. [Л е с я:] Перед загрозою смерті вона кидав прокляття цареві (Сміль, Черв. троянда, 1955, 38); Чоловіки реготали, кидали жарти (Томч., Жменяки, 1964, 18); Зрідка він кидав униз короткі поради (Гончар, III, 1959, 102).

◇ Кідати (кіннути) віклик див. віклик; Кідати (кіннути) клич (гасло, слово і т. ін.) — звертатися з закличом, гаслом тощо.

4. Залишати кого-, що-небудь; покидати. — Ще ніколи не кидав я рідного села (Коцюб., I, 1955, 140); — Наша артіль бідна, — сказав старий, — і кидати шаланди в морі не годиться (Ю. Янов., II, 1958, 193); * Образно. Думи мої, думи мої, Ви мої єдині, Не кидайте хоч ви мене При лихій годині (Шевч., II, 1953, 7); [М а р у с я:] Душа моя знемагає, сила мене кидав (Мирний, V, 1955, 97); // перев. з інфін. Переставати робити, що-небудь, займатися чим-небудь. Любий хлопчику..! Кинь обручком гратися (Шер., Дорога., 1957, 9); Хворим на виразку шлунка конче потрібно кинути палити (Наука., 1, 1966, 46).

5. Посилати, направляти когось, щось куди-небудь. Капітан Чумаченко кинув штурмові групи в атаку (Гончар, III, 1959, 260); // Переводити з одного місця в інше. Вчителя кидали з села в село (Хотк., I, 1966, 134); // Ув'язнювати; саджати, запроторювати (до в'язниці тощо). Давид наказав осліпити Василька і кинути в тюрму та заволодів його містами (Іст. СРСР, I, 1956, 51); Вартові провели її у вогкий підвал і кинули з одиночку (Кучер, Голод, 1961, 425).

◇ Кідати (кіннути) за ґрати див. ґрати ¹.

6. безос., у що, звичайно зі сл. ж а р, х о л о д, л ю т ь і т. ін. Раптово викликати в когось відчуття жару, холоду, почуття люті тощо. Миколу кидало то в жар, то в холод, руки тремтіли, а щокі палали (Коз., Гарячі руки, 1960, 188); При одній лише думці про те, що донька могла б не пройти по конкурсу, що якісь там інститутські книгогризи могли б завалити її при вступі, майора кидало в люті (Гончар, Тронка, 1963, 162).

◇ Кідає (кидало, кинуло) в сльози (в сльозу) кого — у когось на очах з'являються (з'являлися, з'явилися) сльози. — Як гляну-погляну на маленьку рослину.. Щось у грудях заворушиться, навіть у сльозу кине (Вол., Дні., 1958, 60); Кідає (кидало, кинуло) в сміх кого — хтось починає (починав, почав) сміятися. Остапа кинуло в сміх, мотало, аж трусило ним (Горд., II, 1959, 297).

КІДАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., КІНУТИСЯ, нуся, нешся, док. 1. Швидко йти, бігти, прямувати кудись, до кого-, чого-небудь. Іде [пастух] до воріт і хоче відчинити замок, служебка кидається за ним (Л. Укр., II, 1951, 203); Христина.. налітає на Романа, а від нього кидається до Зосі (Стельмах, Хліб., 1959, 68); Христя кинулась до надвірних дверей, одчинила їх (Мирний, I, 1949, 272); * Образно. Іноді тупий голодний біль як з цепу зривався, кидався від шлунка в груди, в голову (Головко, I, 1957, 87); // розм. Звертатися до когось за допомогою, порадою тощо. Кидалась я й до знахарів і до лікарів — ніхто нічого не вразив! ..Помер Павло (Вовчок, I, 1955, 41); // на кого — що. Нападати, накидатися. Вони зскакували з коней і кидались на втікачів (Коцюб., I, 1955, 350); Марченко водив в атаку на Синчаки піхоту. З гвинтівкою в руці кидався він на ворога в перших лавах (Ю. Янов., I, 1958, 164); Кинулися всі [звірі] на бідолоашного Зайчика, розірвали його та й з'їли (Фр., IV, 1950, 59); // до чого, на що, також з інфін. Поспішно, з завзяттям, запалом братися за що-небудь. Хлопці до всього того [роботи в полі] кидались з гарячим запалом, а найциріше брався Максим (Мирний, I, 1949, 210); Так було на кожнім привалі: замість їсти, голодні бійці насамперед кидались кувати коней (Гончар, I, 1954, 70); Як ірвоне [Катря] з себе коралі дорогі — геть одкинула — тільки вони гургур — розкотилися! Я кинулась збирати (Вовчок, I, 1955, 230); Кури кинулись на зерна метушливою зграйкою (Донч., Ю. Васюта, 1950, 12); // У пориві почуття швидко прямувати, падати. Поліксена з плачем кидається в обійми Андромахи (Л. Укр., II, 1951, 261);

Літній чоловік ще й порога не переступив, Марія на груди йому кинулась (Кучер, Пов. і опов., 1949, 13); // у що, перен., розм. У сполуч. з абстрактними іменниками означає — починати дію (діяльність), виражену іменником. — Оці щиглики [бідняцька молодь], трясця їхній тітці, сторч головою, .. не питаючись броду, кидаються в політику, — підвів [дідич] воскову руку (Стельмах, І, 1962, 330); І справдилось слово віще; Ім чуже було рицарство: Що один — шинок поставив, Другий — кинувся в лихварство (Шер., Дорога., 1957, 45).

◇ Кров кидается (кідалася, кинулася) в голову (до голови, в обличчя і т. ін.) див. кров; Куді не кінься — скрізь, усюди. До самого вечора бігала Марія в клопотах. Куди не кінься — скрізь треба просити, позичати, благувати (Цюпа, Назустріч., 1958, 53); Не кидатися кого, чого — не залишати кого-, чого-небудь; не цуратися когось, чогось. Прийшли вони [заробітчани] на місце. Грицько не кидався своїх (Мирний, І, 1949, 172); І діло він робить, і хліборобства не кидається (Барв., Опов., 1902, 188).

2. тільки недок. Швидко рухатися в різні боки; метушливо ходити, бігати тощо; метатися. Сполохані і сліпі кури кидались по горищі, падали в сіни на світ (Н.-Лев., ІІ, 1956, 360); А я кидаюсь по хаті, як зранений звір (Коцюб., І, 1955, 417); Багіров кидався в різні боки, шукаючи кращого проїзду (Гончар, ІІІ, 1959, 223).

3. Плигати куди-небудь. По троє кидаються вони зі стартових тумбочок у воду (Собко, Стадіон, 1954, 343); Як стояла у платті, так і кинулася [Марія] в річку виручати свого чоловіка (Шиян, Баланда, 1957, 154); * Образно. Никодим, так сказати, з головою кинувся в ті спінені, розбурхані хвилі революційного руху (Фр., ІІІ, 1950, 323); // Швидко лягати, сідати. [Л ю б о в (кидається в крісло-колицу й приймає втомлену позу):] Ух, скільки ми гребли! (Л. Укр., ІІ, 1951, 8); Петро тільки ускочив у свою хату, зараз кинувся на постіль і прикрив подушкою голову (Мирний, І, 1954, 362).

4. Раптом сильно здригатися. Дарчин крик покрився голосом Юзі, що впала додола, трясучись і кидаючись (Л. Укр., ІІІ, 1952, 635); Коли я несподівано до нього [сусіда] звернувся, він аж кинувся (Кол., На фронті., 1959, 106); // Неспокоїно перевертатися (уві сні). Натомлений до краю, я кидався уві сні, щось бубонів, кричав і комусь загрожував (Мик., Повісті., 1956, 59); // тільки недок. Сильно битися (про серце). В неї щокі галали вогнем, а серце кидалось швидко (Н.-Лев., ІІ, 1956, 177); Серце так дуже кидалось від страшних Грицькових переказів (Мирний, ІV, 1955, 26).

5. Сплескувати, піднявшись до поверхні води (про рибу). Розбиваючи поранню тишину, Хвостом ударивши об сизувату воду, Враз короп кинувся (Рильський, ІІ, 1946, 214).

6. тільки недок., чим. Те саме, що кидати 1. — Ой лишенько! Хто це кидається поросям! — підняли гвалт дівчата і розсипались на всі боки (Н.-Лев., ІІ, 1956, 113).

◇ Кидатися словами (словом, фразами) — безвідповідально говорити необдумані слова, фрази; займатися базіканням. Кидатися дзвінками фразами — властивість декласованої дрібнобуржуазної інтелігенції (Ленін, 27, 1951, 292); Ніяка поважаючи себе людина, до якої прийшли на раду, не буде поспішати й кидатись нерозважним словом (Ю. Янов., ІІ, 1954, 114).

КИДІЙ, я, ч. Те саме, що кидальник 1. — Дівчата! Дивіться, якого вам кидія привів! Тепер уже не буде угайки за снопами (Л. Янов., І, 1959, 100).

КИДКОМ, присл. Швидко кидаючись або швидко кидуючи. Єдиний рятунок для них [оточених] в цю

мить — кинутись кидком саме вперед (Гончар, Новели, 1954, 17).

КИДОК, дка, ч. 1. Однокр. дія за знач. кидати 1 і кидатися 1, 3. Влучний кидок гранати, і вибух перед автомашиною здивив її і поклав боком у рівчак (Д. Бедзик, Плем'я., 1958, 38); З минулого вечора було воно [орля] голодне і з кожним кидком ставало все млявішим (Тулуб, В степу., 1964, 144); Гравець.. прорвався до воріт і сильним кидком послав шайбу в сітку (Веч. Київ, 29.II 1960, 3).

2. Швидке пересування кого-, чого-небудь, яке здійснюється за один раз. Дружно заходився екіпаж готувати машину до кидка на протилежний берег (Рад. Укр., 10.IX 1961, 3).

КИДЬ¹, і, ж., розм. Відстань, на яку можна що-небудь кинути. А він був од мене не більше, як на одну кидь (Сл. Гр.); Врізався корабель у піщану косу на одну кидь од берега.

КИДЬ², виг. Уживається як присудок для вираження однократної дії за знач. кидати 1. Ухопив та кидь його об землю! (Сл. Гр.); Замітає чернець і на Петра прямо кидь сміття, кидь! (Тесл., 3 книги життя, 1949, 142).

КИДЬКОМА, присл. Те саме, що кидком.

КИДЬОК, дка, ч. Те саме, що кидок.

КИЗИЛ, у, ч. 1. Чагарникова рослина або деревце з жовтими квітками та їстівними ягодами. Частіше траплялися гаї й кущі кизилу та тамариску (Тулуб, Людолови. І, 1957, 183); Зупиняємось біля дерева з червоними довгастими ягодами. — Це — кизил, — пояснює вчитель. — Хороше дерево! Як цвіте — бджоли мед беруть. Дозріють плоди — з них варення добряче, смачні кисіль, джем, сироп... Деревина теж цінна (Рад. Укр., 26.IX 1962, 2).

2. збірн. Кислі ягоди цієї рослини переважно темно-червоного кольору. Плоди кизилу довгасті, овальні.., здебільшого темно- і світло-червоного та жовтого кольору (Колг. Укр., 11, 1961, 34).

КИЗИЛОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до кизил. Кизиліві кущі; // Вигот. із ягід кизилу. Мені розповів про це парубок-інвалід, у якого в будці я пив газовану воду з кизилівим сиропом (Ю. Янов., ІІ, 1954, 32); Кизиліве варення.

КИЗИЛЬНИК, а, ч. Кущі або зарості кизилу.

КИЗЯК див. кизяк.

КИЙ¹, я, ч. 1. Частина тонкого стовбура або грубої гілки, відрізана від дерева й очищена від пагонів. Хто схоче пса вдарити, той кия найде (Номис, 1864, № 5278); // Палиця (у 1 знач.). Чабан прокинувся — аж перед ним Гадюка, Він києм бух — і витяглась зміюка (Гл. Вибр., 1951, 89); Кожний тримав у руках якусь зброю. Гули сокири, барди, ломы, кий, рогаці (Смолич, ІІ, 1958, 35); // Удар палицею. Крім звичайних дисциплінарних кар, Панталасі присуджено тепер дати в присутності всіх в'язнів 50 кийів (Фр., ІІ, 1950, 241); Після ста кийів можна було душею в небо злетіти. Але, мабуть, душа у Стаха Лютека була не легка на вагу, і в небо вона не полетіла (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 190).

◇ Не києм, то палицею — однаково, все одно; Покуштувати кий див. покуштувати.

2. Довга пряма палиця для гри в більярд, один кінець якої тонший, а другий — грубший. Розвалившись на софі.., сидів [Герман] німо, ..прислухаючись гаморові, що йшов із сусідніх покоїв, стукові більярдних кийів о кулі (Фр., VIII, 1952, 381); Коли Василь виходив, ..потрапив у більярдну, за широким синім столом якої майстерно виляскували киями якісь чубаті молоді люди (Грим., Незакінч. роман, 1962, 191).

КИЙ², невідм., займ., перев. у сполуч. зі сл. біс, чорт, дідько і т. ін., діал. Який. — А горілка

є? — якось понуро спитав Чіпка. — Кий біс, хоч би капелька... порожня пляшка... Бач! — і Порох показав над вікном порожню пляшку (Мирний, I, 1949, 255); — Кий, до лиха, ви батько? (Досв., Вибр., 1959, 38).

КИЙОВИЙ, а, е. Прикм. до кий¹. Кийовий удар.

КИЙОК, йка, ч. Зменш. до кий¹. Він підперезався, насунув на очі шапку і, взявши в руки кийок, пішов на вулицю (Коцюб., I, 1955, 31); Закинувши на плечі кийка, на якому висить торбинка з харчем, ..Петру широко крокує по гладенькому асфальту (Чаб., Балкан. весна, 1960, 48); З кийками в руках вони [школярі] бігають навколо ямки, в яку треба загнати «свинку» — дерев'яну цурку (Донч., VI, 1957, 241).

КИЙОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до кийок. Весна, весна, наша весна, Та що ж ти нам принесла? Старим бабам по кийочку, А дівчатам по віночку! (Укр. лір. пісні, 1958, 79).

КИКА, и, ж., дит. М'ясо. Як дає дитині м'яса, то каже: нї кики! нї кики! (Сл. Гр.).

КИЛ, у, ч. Різновид глини, що містить багато лугів; уживається як мило для миття й прання в морській воді.

КИЛА, й, ж. 1. розм., рідко. Те саме, що грїжа¹. — Ах, бідний, — хтось тихо простогнав у кутку. — То він же [Гопкало], мабуть, з килою (Руд., Остання шабля, 1959, 209).

2. Хвороба деяких рослин, що характеризується появою наростів на їх корінні. Кила капусти. Належить до найбільш шкідливих захворювань хрестоцвітних, особливо капусти (Захист рослин., 1952, 450).

КИЛИМ, а, ч. Тканий, найчастіше ворсистий, з візерунками виріб для вкривання підлоги, оздоблювання стін тощо. Крикнув Гамалія: — Брати, будем жити, — Будем жити, вино пити, Яничара бити, А курені килимами, Оксамитом крити! (Шевч., I, 1963, 202); Над постілью [боярина] висів дорогий заморський килим (Фр., VI, 1951, 75); До столу, тепер уже килимом застеленого, знов сіли старі (Головко, II, 1957, 65); * Образно. Мох грубо встелив землю м'яким килимом і манить спочити (Хотк., II, 1966, 316); * У порівн. Вже поминули сади-виногради рясні, кучеряві, Що покривають підніжжя гори, наче килим розкішний (Л. Укр., I, 1951, 105); Благословен той день і час, Коли прослалась килимами Земля, яку сховає Тарас Малими босими ногами (Рильський, II, 1960, 191).

КИЛИМАР, я, ч. Майстер, що виробляє килими. Килимарі Полтавщини зберегли народні способи фарбування тканини рослинними барвниками, які не бояться світла й не линяють при пранні (Нар. тв. та етн., 1, 1959, 106); Найбільшу славу здобули їй [Гуцульщині] килимарі. Особливо косівські (Рад. Укр., 11.II 1969, 4).

КИЛИМАРКА, и, ж. Жін. до килимар. Килимарки.. Славний килим виткали в ті дні (Шпорта, Вибр., 1958, 254); Перший гобелен, що його ткали наші килимарки, був присвячений славі Червоної Армії (Вол., Самоцвіти, 1952, 140).

КИЛИМАРНИК, а, ч., рідко. Те саме, що килимар. Кадри висококваліфікованих майстрів-килимарників готуються на Україні в ряді навчальних закладів (Нар. тв. та етн., 1, 1959, 108).

КИЛИМАРНИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до килимарник. В Коломиї і Косові.. проживають прославлені різьбярі і килимарниці (Цюпа, Україна., 1960, 279); На світових виставках і ярмарках не раз високу оцінку діставали вироби дігтярівських килимарниць (Рад. Укр., 27.IX 1961, 3).

КИЛИМАРСТВО, а, с. Виготовлення килимів, гобеленів, килимових доріжок тощо як галузь виробництва. Одним з основних видів народного мистецтва

є килимарство (Мист., 1, 1955, 33); Українське килимарство — ..давня і цікава галузь народної творчості з казковим багатством орнаментальних малюнків, композиційних і кольорових рішень (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 51).

КИЛИМАРСЬКИЙ, а, е. Стос. до килимарства. За радянського часу, на основі народного килима, ..було створено вид українського килимарського мистецтва — український тематичний килим (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 33); // Який виробляє килими. В літературі є вказівки про те, що у XVII ст. килимарська майстерня існувала в Києво-Печерській лаврі (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 93).

КИЛИМЕЦЬ, мця, ч. Зменш. до килим. У світлиці тій, не дуже великій, вздовж стін стоять широкі ослони, застелені різнобарвними, дуже красними килимцями місцевого виробу (Коцюб., III, 1956, 45).

КИЛИМКОВИЙ, а, е. Прикм. до килимок; // Оббитий або покритий килимком. Послови були подані килимкові сани із царської стайні (Панч, Гомон. Україна, 1954, 459); // Схожий на килимок (про тканину або виріб із неї). Устя принесла маленький.. саквожик, обшитий килимковою квітчастою матерією (Н.-Лев., IV, 1956, 118).

КИЛИМНИК, а, ч., рідко. Те саме, що килимар.

КИЛИМНИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до килимник. Її недурно вважали найкращою килимницею аулу: вона вміла ткати килими, ..але найкраще виходили в неї шатні казахські килими з нашитими на білу повсть аплікаціями з шматків шовку або сукна різного кольору (Тулуб, В степу., 1964, 174).

КИЛИМОВИЙ, а, е. Прикм. до килим. Килимові вироби на Україні мали різні назви (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 92).

Килимова доріжка — вузький довгий килим, яким застеляють підлогу, сходи. Вони спустилися по широких сходах, засланих м'якими килимовими доріжками (Мик., II, 1957, 392).

КИЛИМОК, мка, ч. Зменш. до килим. Через кімнату був простелений вузький килимок (Н.-Лев., III, 1956, 374); Поля, луки й ліси здавалися різнобарвними килимами (Ів., Вел. очі, 1956, 9).

КИЛИМОТКАЦТВО, а, с., рідко. Те саме, що килимарство. Грузія з давніх часів славилась чудовими виробами майстрів килимоткацтва (Веч. Київ, 9.IV 1968, 4).

КИЛИМОТКАЦЬКИЙ, а, е, рідко. Те саме, що килимарський. Килимоткацьке мистецтво.

КИЛИМ-САМОЛІТ (~ а- ~льбта), ч., фольк. Чарівний килим, що сам може літати, переносячи персонажів казки в будь-яке місце. — Найчастіше, пам'ятаю, любила я слухати про килим-самоліт (Донч., VI, 1957, 128).

КИЛИМЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до килимок. Тут були різні шовкові ковдри.., різні плетені килимчики (Досв., Гюлле, 1961, 33).

КИМВАЛ, КИМВАЛ, а, ч. Старовинний ударний музичний інструмент, що складався з двох мідних тарілок або чаш. З'являються музики з подвійними флейтами, кімвалами, тимпанами (Л. Укр., III, 1952, 463); * У порівн. — Ваша [попів] мова як кимвал, що бренькає, а ваша наука як мідь, що гуркотить. Шуму багато, а добра нема (Фр., VII, 1951, 60).

КИНДЖАЛ, а, ч. Холодна зброя у вигляді гострого з обох боків клинка, що звужується до кінця. Понад ліжком на стіні висіли шаблі, ятагани, кинджали, рушниці, гвинтівки (Стор., I, 1957, 234); Козаки На конях жваво басували, Кинджали з піхов доставали (Граб., II, 1959, 247); Карпо миттю підстрибнув й

спритно вхопив ту руку, в якій уже був кривий турецький кинджал (Ле, Наливайко, 1957, 300).

КИНДЖАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до кинджал. Кинджальне лезо; // Зробл. кинджалом. Кинджальна рана.

△ **Кинджальний вогонь**, військ. — вогонь із кулеметів, гармат і т. ін., раптово відкритий з близької відстані в одному напрямі. Строчив по німцях з вікна станковий кулемет. Бив прицільним кинджальним вогнем (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 318).

КІНДІ див. кенді.

КІНДЯ див. кенді.

КІНЕНИЙ, КІНУТИЙ. Дієпр. пас. мин. ч. до кинути. Острів шипів, як розпечений камінь, кинутий в воду (Коцюб., II, 1955, 291); Я бачив човен твій у шумі бурунів І котви, кинені край диких берегів (Зеров, Вибр., 1966, 391); Коні, кинуті піхотинцями напризволяще, розбрівшись долиною, спокійно паслися (Гончар, III, 1959, 448); На барикадах по вулицях — у Москві, у Петербурзі, у Харкові — точаться криваві бої. Видно, й військо все кинуте туди (Головко, II, 1957, 317); * Образно. Кинений долею в глибоку підземну штольню, він чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту (Фр., IV, 1950, 28); // кінено, кінучо, безос. присудк. сл. Людину кинучо в воду (Ю. Янов., II, 1958, 116); Його було кинучо в концтабір (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 62).

КІНУТИ див. кидати.

КІНУТИЙ див. кінений.

КІНУТИСЯ див. кидатися.

КІПА, и, ж. Велика пакувальна міра товару. Махоркову сировину укладають у кипи рядами.. Кипи повинні мати довжину 3—5 м (Техн. культ., 1956, 347).

КИПАРІС, а, ч. Південне вічнозелене хвойне дерево, що має пірамідальну форму; використовується як цінна деревина. На Цейлоні святому Є кипарис високий, Розкішний, тисячлітній, У світі одинокий (Фр., XI, 1952, 82); Двір Княжевича, особливо парк — наче перенесено з південного берега. Розкішні кипариси, плющ, гліцинія, лавр і т. інше (Коцюб., III, 1956, 146); В вікнах синіло весняне море, квітнув мигдаль, пахнули лавр, кипарис, нагріта кримська земля (Ю. Янов., I, 1954, 90).

КИПАРІСКА, и, ж. 1. Плодове дерево — сорт груші. Кипариска. Чудовий декоративний сорт [груші] з.. високою кроною. Плоди середніх розмірів, літнього вистигання, досить смачні (Озелен. колг. села, 1955, 86).

2. Плід цього дерева.

КИПАРІСНИЙ, а, е. Те саме, що кипарісовий 1. Кипарисний запах; Кипарисна скринька.

КИПАРІСОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до кипаріс. Продуктивність кипарисових насаджень висока (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 61); // Зробл. з кипариса. Він довго блукав по селах на Україні, продавав кипарисові хрестики (Н.-Лев., III, 1956, 363); Кипарисові меблі; // Обсаджений кипарисами. Ми йшли кипарисовою стежкою вниз по вулиці (Л. Укр., III, 1952, 604); Кипарисова алея.

2. у знач. ім. кипарісові, вих, мн. Назва родини рослин, до якої належать кипарис, ялівець і т. ін.

КІПЕНЬ див. кіпінь.

КІПІННЯ, я, с. 1. Дія та стан за знач. кипіти 1, 2. — Щось хочете сказати? — Хочу, — відповіла мати, здіймаючи з країв мідного таза рожеву, тремтливую від кипіння пінку (Шиян, Баланда, 1957, 181); Кипіння рідини викликається нагріванням її до певної температури та супроводжується енергійнішим утворенням пари (Цікава хімія, 1954, 7); Люблю.. Кипіння сталі

(Забашта, Нові береги, 1950, 70); [Б а б у с я:] Колись потік шумів через каміння. Далеко чуть було його кипіння (Воронько, Казка.., 1957, 10).

△ **Точка кипіння** див. точка.

2. перен. Бурхливий рух, діяльність. Тепер Федір збагнув інше: перемога теж не перепустка в царство спокою, сну. Вона — лише мить життя. Воно ж — вічне кипіння, поступ (Мушк., Серце.., 1962, 200); Знов робота, кипіння, тесання, Вирастає, всміхається дім, — І змішалися праця й кохання Під наметом уми-то-дзвінким (Рильський, II, 1956, 12); У змаганні, у кипінні Шахтарів лунає крок (Криж., Під зорями.., 1950, 52).

3. чого, перен. Бурхливий вияв яких-небудь почуттів. Мати, погамувавши кипіння своєї радості, терпляче жде, поки син здоровкається з чабанами та чабанками (Гончар, Тронка, 1963, 9); Він хотів був цьому панові сказати ще щось, але промовчав, лиховісно тамуючи кипіння гніву (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 38); В пам'яті постає неповторний, в живому кипінні високих почуттів вересень тридцять дев'ятого року (Жур., Вечір.., 1958, 256).

КІПІНЬ, пеню, **КІПЕНЬ**, пню, ч. 1. розм. Те саме, що окріп. Кипнем її.. спарив (Сл. Гр.).

◇ **Кіпнем (кіпнем) кипіти**: а) вирувати (у 2 знач.), клетотіти. Хай гуде земля під нами Й Січа кипнем кипить (Щог., Поезії, 1958, 297); б) відбуватися, здійснюватися з великою силою, інтенсивністю. На безмежних ланах колгоспу-мільйонера.. кипнем киплять.. найрізноманітніші роботи (Крот., Сини.., 1948, 263).

2. перен., рідко. Біла піна на воді під час її бурхливого вирування, а також кипіння. З-за обрію котилися срібні валуни, і хлопцеві здавалося, що він іде просто в море, у.. кипінь хвиль (Чаб., Тече вода.., 1961, 9); * У порівн. — Ідеш отим завулком, а тобі На.. бриль спадає Вишневий цвіт, мов білі клапті кипню (Вирган, В розп. літа, 1959, 241).

КІПІТИ, плю, піш; мн. киплять; недок. 1. Клетотіти, вирувати, пінитися під час нагрівання, випускаючи гарячу пару (про рідину). В чорнім котлі кипить вода, дим збивається вгору, під дах, і вилітає крізь гонти (Коцюб., II, 1955, 329); [Г а в р и л о:] Ви ж підете спочатку в пекло і будете.. дивитись, щоб кипіла добре смола і сірка в казанах (Корн., I, 1955, 216); // безос. В кухні кипить і горить, печеться й смажить (Ю. Янов., IV, 1959, 134); // Нагрівшись до 100°С, випускати пару (про посудину з рідиною). В передпокої.. на електричній плитці кипить закрита каструлька (Коч., II, 1956, 452); Хтось побіг у суміжну юрту, де кипів самовар, і не піалу чаю, а весь самовар притяг до хворого (Тулуб, В степу.., 1964, 19); // Доходити до точки перетворення на пару; закипати. Вода кипить при 100° Цельсія; // Варитися. Риба кипіла в казані, а кругом казана на дзигликах сиділи рибалки (Н.-Лев., II, 1956, 229); // Топитися (про метал). Багато разів бачив Семен Крутояр, як кипить сталь, і завжди складалося враження, ніби кипить вона по-новому (Собко, Біле полум'я, 1952, 231); Кипів метал, розтоплений до краю, Летіли іскри (Шпорта, Запоріжці, 1952, 64); * У порівн. Усе крутилося, немов у казані кипіло (Кач., II, 1958, 16).

◇ **Кипіти в ключ (ключем)** — бурхливо кипіти, шумувати. Мудрий борщ кипів уже в ключ; сичав, стікаючи на черинь (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 414); Як (мов, наче і т. ін.) в окропі (у казані) кипить (кипіло) — про дуже жваву, енергійну роботу, діяльність. День у день тобі як в окропі кипить. Полагодив хату, давай погріб обчищати та оброблювати (Мирний, I, 1949, 324).

2. *перен.* Бурхливо вирувати, бурхати, клекотіти (про холодні, не підігріті рідини). *Вода кипіла під веслами, човни тремтіли й скакали на воді, як живі* (Коцюб., I, 1955, 351); *Навколо плоту кипіла білим шумовинням вода* (Петльов., Хотинці, 1949, 176); * *Образно.* *В Ташані вода як синьою розведена, і сині хмари киплять у ній, миються гнівною хвилею, яку безупинно гонить свіжий вітер-весняк* (Тют., Вир, 1964, 126); // *Шумувати* (про вино, пиво та ін. напої). *Вино з його іскрами било, Блищами мріло, струмочком кипіло* (Щог., Поезії, 1958, 205); // *Про посуд, у якому шумує напій.* *Кипить келих вина.*

◇ **Кипіть (кипіла) кров див. кров; Кипіть (кипіла) кров на ранах** — кров запікається на ранах. *О, не даремно тут лунав до бою клич, Кипіла кров на ранах!* (Рильський, I, 1946, 193); **Киплять (кипіли) сльози в (на) чийх очах** — хтось готовий заплакати, близький до плачу. — *Геть! Геть! Геть!* — закричала вона, стиснувши руки в кулачки і кусаючи губи. *В очах її кипіли сльози* (Тют., Вир, 1964, 294).

3. *ким, чим, перен.* Бути наповненим або вкритим ким-, чим-небудь, що швидко рухається, ворухиться. *Кипіло плесо рибою* (Гонч., Вибр., 1959, 256); *Лівий берег кипів, клекотав, ревів, скреготав тисячами моторів, гусениць, коліс* (Дмит., Розлука, 1957, 276); // *безос.* *Навколо аж кипіло від людей* (Дім., Ідол, 1961, 79).

4. *перен.* Бурхливо, палко виявлятися (про почуття, переживання). *У місті було тихо. Лише на базарах кипіли оголені пристрасті* (Мик., II, 1957, 320); *В ньому кипіла радість, і він беззвучно сміявся* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 50); *Заруба мить затримався з відповіддю. Гостре почуття образи кипіло в ньому* (Кучер, Прощай.., 1957, 476); // *Бурхливо, палко відчувати, переживати що-небудь.* *Хоч всі в родині кипіли злістю і завзяттям.., але ніхто не міг докладно розказати Іванові, звідки пішла ворожнеча* (Коцюб., II, 1955, 310); *Обидва ще кипіли ненавистю, обидва були ще напівсвідомі* (Ірчан, II, 1958, 300); *Любочка, хоч і сиділа нерухомо, вся кипіла від збудження і хвилювання* (Собко, Справа.., 1959, 223).

◇ **Кипіть (кипіло) серце; Кипіть (кипіла) душа:** а) про стан великого збудження, хвилювання тощо. *Йосип мовчав, доки кипіло його серце, доки було мочі мовчати* (Мирний, IV, 1955, 37); *Голосу зривається з місця, йде по шляху. Душа його кипить. Потім він потроху заспокоюється* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 197); б) (на кого — що) обурюватися на когось. із чогось. *Наталка мовчить. Почуваю, що душа її аж до самого дна кипить на мене та на мою професію* (Ю. Янов., I, 1954, 21).

5. *перен.* Відбуватися, здійснюватися дуже швидко, енергійно, бурхливо. *Скрізь кипіла робота, скрізь ворухились люди* (Н.-Лев., III, 1956, 74); *Напрочуд грають кобзарі, Кипить шпарке весілля* (Граб., I, 1959, 413); *Життя в семінарії кипіло: співи, музика, диспути, вечірки, література* (Вас., Вибр., 1954, 43); *Між друзів ясночолх Кипить розмова* (Зеров, Вибр., 1966, 40); // *Відбуватися, проходити запекло, напружено (про війну, бій, боротьбу).* *Бій кипів, скрізь валялися трупи* (Граб., I, 1959, 517); *Даль ясна, і в голубому небі спокій, а на землі кипить війна* (Сос., II, 1958, 396).

◇ **Кипіть (кипіло і т. ін.) в чийх руках що** — хтось дуже швидко й вправно щось робить, виконує. *У неспокійного діда завжди знайдеться якась робота, усе він знає, усе кипить в його руках* (Стельмах, II, 1962, 261); *За що б не взявся [Усман] — робота кипіла в його руках* (Гончар, Маша.., 1959, 5).

6. *перен.* Бути дуже великим, лютим (про мороз). *Ось схопилась хуртовина, Закурилася долина, І кипить*

мороз у полі На просторі та на волі (Щог., Поезії, 1958, 83); *А час линує. Кипіли морози, завивала хуртовина, царював холод* (Коцюб., I, 1955, 69); // *Тремтіти, дрижати.* *Земля кипить під кулями. Наче градом б'є на землю з цієї страшною ревучою хмари* (Ю. Янов., I, 1954, 48).

КИПЛЯЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до кипіти 1, 2. *На пристані матроси мастили киплячою смолою днище великого катера* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 67); *Внесла [наймичка] для канцеляристів киплячий самовар* (Вас., Незібр. тв., 1941, 177); *Скочив [Марусяк] на коня — і, мов в обійми матері рідної, кинувся в шумливі, киплячі хвилі* (Хотк., II, 1966, 247); // у знач. прикм., *перен., рідко.* *Гарячий* (у 2 знач.). *Вона була якась палка.. Що спочує, то з самої душі, з самого серця, щирого, киплячого...* (Вовчок, I, 1955, 261).

КИПУЧИЙ, а, е. 1. Який піниться, шумує. *Вода шуміла й билась між камінням білими кипучими хвилями* (Н.-Лев., II, 1956, 139); *Немигаючими очима дивлюся в кипучу піняву води, вслухаюся в яре шипіння струмка* (Збан., Доля, 1961, 6).

2. *перен.* Бурхливий, діяльний, напружений, дуже активний. *Не минуло ще й двох літ цієї кипучої праці на волі, як Франка знов арештували* (Коцюб., III, 1956, 33); *Тепер все те світле десь у минулому, як у минулому опинилась і вона сама, енергійна, весела, повна кипучого життя* (Гончар, II, 1959, 96); *Тепер наші дні проходили в кипучій діяльності* (Збан., Єдина, 1959, 195).

3. *перен.* Палкий, гарячий. *Зморозь [вітре] кров кипучу!* (Фр., X, 1954, 25); — *Вона ж [земля] мене обійме й обгорне, і прохолодить моє кипуче змучене серце* (Барв., Опов., 1902, 535); *Мої кипучі почуття І смерть собою б не злякала* (Олесь, Вибр., 1958, 50); *Кипуча Тамарина натура болісно переносила вимушену сплячку* (Хижняк, Тамара, 1959, 94).

4. *діал.* Доведений до точки кипіння; який кипить. *Стіл застелений, на нім велика лампа, кипучий самовар, горілка і перекуска* (Мак., Вибр., 1954, 344).

КИПУЧИСТЬ, чості, ж. Абстр. ім. до кипучий 2, 3. *Ліна часом аж заздрила її кипучості, товариськості* (Гончар, Тронка, 1963, 170).

КИП'ЯТІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для кип'ятіння. *Кип'ятильний казан.*

КИП'ЯТІЛЬНИК, а, ч. Прилад для кип'ятіння води. *В електричних кип'ятильниках поблискували.. інструменти* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 238); *Є цілий ряд нагрівальних приладів, ..як-то: кип'ятильник для нагрівання води, електричні плитки для готування їжі тощо* (Фізика, II, 1957, 123).

КИП'ЯТІЛЬНЯ, і, ж. Приміщення для кип'ятіння чого-небудь.

КИП'ЯТІННЯ, я, с., *збірн.* Біла піна, що з'являється на поверхні рідини під час кипіння. * У порівн. *Глянула сюди-туди — молоді яблуньки віти до мене простягають. І в такому білому цвіту, наче в молочному кип'ятинні, всі* (Вирган, В розп. літа, 1959, 287).

КИП'ЯТИТИ, ячү, ятіш, *недок., перех. і без додатка.* Нагріваючи рідину, доводити її до кипіння. *Олію, дьоготь кип'ятили, Живицю, олово топили* (Котл., I, 1952, 215); *У всіх випадках, коли даються антибіотики худобі й птиці, не можна кип'ятити розчини цих препаратів* (Соц. твар., 3, 1956, 57); *Гриней.. ходив за ними [лікарськими травами] кудись далеко в ліс, а потім кип'ятив, сушив, розтирав* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 186); // *Тримати, варити в киплячій рідині для надання певних властивостей.* *Кип'ятить Вона укинула стальне начиння* (Рильський, Мости, 1948, 106); *Кип'ятити медичні інструменти.*

КИП'ЯТИТИСЯ, ячусь, ятішся, недок., розм., рідко. 1. Те саме, що кипіти 1. Було чутно, як в сотах радіатора клекотіла, кип'ятилася вода (Логв., Давні рани, 1961, 172).

2. перен. Дуже хвилюватися, сердитися; гарячитися. — А ти не кип'ятись, — порадив невразливий Недокус. — Не бачу причин для хвилювання (Збан., Малин. дзвін, 1958, 51); Чую, Баско кип'ятиться: — Чого ти приплівся до нашої компанії? (Речм., Твій побратим, 1962, 87).

3. Пас. до кип'ятіти.

КИП'ЯТІННЯ, я, с. Дія за знач. кип'ятіти. У сільському будівництві застосовуються різні типи печей: для опалення, приготування їжі, випікання хліба, кип'ятіння води тощо (Колг. Укр., 8, 1958, 41).

КИП'ЯТОК, тку́, ч. Те саме, що окріп. Тільки що Мелашка ступила на поріг, Кайдашиха крикнула так, неначе на неї хто линув кип'ятком (Н.-Лев., II, 1956, 344); Платон заходився готувати вечерю. Нарізає сала, хліба, приніс чайник кип'ятку (Зар., На.. світі, 1967, 132); Якщо часник старий, його ошпарюють кип'ятком і товчуть після того, як з нього збіжить вода (Укр. страви, 1957, 242); * У порівн. Вода шуміла круг дому, мов.. у казані кип'яток (Фр., III, 1950, 433).

КИП'ЯТОЧОК, чку, ч. Пестл. до кип'яток.

КИП'ЯЧ, у́, ч., розм., рідко. Те саме, що окріп. — Що на тебе найшло, Якове? Вийшов і здоровий, і веселий, і співав, і розмовляв, а тут разом неначе тебе кип'ячем обпарено (Вовчок, I, 1955, 71); Санька саме парила кип'ячем бідони (Горд., Дівчина., 1954, 204).

КИП'ЯЧЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до кип'ятіти; // у знач. прикм. З три-чотириденного віку поросяткам дають кип'ячену воду, охолоджену до кімнатної температури (Колг. Укр., 1, 1957, 23).

КИП'ЯЧКА, и, ж., діал. Нафта. Двадцять робітників працювало коло ям, черпали кип'ячку, зливали в бочки (Фр., II, 1950, 222); Він скочив з плити на руру, що лежала над глибоким ровом, наповненим кип'ячкою з поблискої ями (Ков., Світ., 1960, 56).

КИР, КИР-КИР, виг. Звуконаслідування, що означає крик курей.

КИРА́Т, а, ч., заст. Устаткування для перенесення тяглової сили коней або волів до обертальних частин молотарки, січкарні тощо; кінний привод. Роблять людська, як ті коні в кираті, довбають святу земельку (Фр., IV, 1950, 7); Мав [Чумак] згодом свою молотарку з киратом і молотив нею людям по всіх сусідніх селах (Кучер, Прощай... 1957, 307).

КИРАТОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до кіра́т. Киратова деталь; // Який працює за допомогою кирата. Киратова молотарка.

КИРВА́ВИЦЯ див. кєрва́виця.

КИРГІ́З див. киргі́зи.

КИРГІ́ЗИ, ів, мн. (одн. киргі́з, а, ч.; киргі́зка, и, ж.). Народ, що нині становить основне населення Киргизької РСР. Прилітайте, сизокрилі Мої голуб'ята. Із-за Дніпра широкого У степ погуляти З киргизами убогими (Шевч., II, 1953, 7); Коли червоногвардійський загін рушив із ущелини в долину, киргизи знялись усім селом і потяглися слідом (Панч, В дорозі, 1959, 201).

КИРГІ́ЗКА див. киргі́зи.

КИРГІ́ЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до киргі́зи й Киргизія. Одімчали Шевченка в Оренбург, а звітіля погнали далі за 300 верст у киргизькі степи до Орської кріпості (Мирний, V, 1955, 313); Киргизька мова.

КИРГІ́К, а́, ч., орн. Те саме, що дері́хвіст.

КИРЄ́Я, і́, ж., заст. Верхній довгий суко́нний одяг із відлогою; кобеняк (у 1 знач.). А із яру В киреї козацій Хтось крадеться (Шевч., I, 1963, 121); Довга на йому

кирея, під киреєю — жупан синій (Вас., II, 1959, 144); Кирея й чудове вбрання [Меланки] заляпані болотом, подерті, руки подряпані в кров (Коч., П'єси, 1951, 239).

КИРЗА́, и, ж. Брезент, просочений хімічною речовиною, що не пропускає вологи; уживається як заміник шкіри.

КИРЗО́ВИЙ, а, е. Прикм. до кірза. Кирзове виробництво; // Зробл. з кирзи. Збоку з усієї сили ляпав кирзовими чоботами по мокрій землі сержант з вусами (Ю. Янов., II, 1958, 272); Він швидко вихопив з кирзової поштарської торби дві газети й подав Гнатові (Кучер, Прощай..., 1957, 155).

КИРІ́ЛИЦЯ, і, ж. Одна з двох абеток старослов'янської мови, що лягла в основу давньоруського (а згодом російського, українського та білоруського) алфавіту. Найдавніша, що дійшла до нас, слов'янська писемність знає два алфавіти — кирилицю і глаголицю (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 499); Буквами звичайно називають знаки письма фонетичного типу (напр., кирилиця, глаголиця, сучасне російське, українське і білоруське письмо) (Сл. лінгв. терм., 1957, 22).

КИРІ́ЛІВСЬКИЙ АЛФА́ВІТ. Те саме, що кири́лиця. У східних слов'ян кирилівський, або «уставний», алфавіт панує до кінця XIV стол. (Рад. літ-во, 5, 1958, 45).

КИ́РКА, и, ж. Ручне знаряддя у вигляді загостреного з одного боку молотка або стрижня для подрібнення, розколювання твердих порід, льоду тощо. Гурток робочих то нахилився, то розгинався над купою грузу, і мірно здійсмались кирки й ломы (Коцюб., II, 1955, 402); Дівчата будують дорогу, Виблискують гострі кирки (Воронько, Тепло..., 1959, 72).

КИ́РКАТИ, ає, недок., розм. Видавати звуки к и р (про курей). З горища ніхто не обзивався, тільки одна курка киркала на все горло, неначе її хто душив (Н.-Лев., II, 1956, 359).

КИР-КИР див. кир.

КИ́РКНУТИ, не, док., розм. Однокр. до кіркати. Палиця влучила в півня; півень киркнув і потяг через тин перебиту ногу (Н.-Лев., II, 1956, 370).

КИ́РКОВИЙ, а, е. Прикм. до кірка.

КИРНИ́ЦЯ див. керні́ця.

КИ́РПА, и, ж., фам., зневажл. 1. Короткий, задертий догори ніс. Хома зараз тут свою кирпу тиць! (бо він у нас кирпатий на всю околицю) (Барв., Опов., 1902, 191); Три волосинки під кирпою, та й ті стирчать на всі вітри (Баш, На землі..., 1957, 69).

◇ **Водіти** за кірпу кого — манити обіцянками, обманювати кого-небудь. — Нехай лиш Турн, що верховодить І всіх панів за кирпи водить, З Енеєм порівня плеча (Котл., I, 1952, 276); Гну́ти (де́рти, задира́ти, заде́рти і т. ін.) кірпу — гордовито триматися, зазнаватися. Тепер, бач, у пани лізе [голова], кирпу гне... (Мирний, II, 1954, 187); Казали, що якийсь молокосос половиною села хоче правити, кирпу дере, старших ображає (Кучер, Прощай..., 1957, 407).

2. Про людину з таким носом. [Г а л я:] І я говорила з товаришем Коваленком. [П а н а с:] Ну, ти вже брешеш! Про віщо б парторг МТС розмовляв з такою... кирпою? (Мам., Тв., 1962, 479).

3. перен., нар.-поет. Смерть. Ні, голубе! Вже не таким тузам Кабаки кирпа втерла! Вже Бонапарт..., Да і того на дно до пекла вперла! (Г.-Арт. Байки..., 1958, 126).

КИ́РПА́НЬ, я́, ч., фам. Людина з коротким, задертим догори носом. — Зрештою, цей кирпань — симпатичний тип, — подумав Сагайда про командира (Гончар, III, 1959, 330).

КИ́РПА́ТЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до кирпа́тий 1. Двома картами заслонилася вона, виставляючи свій трохи

кирпатенький кінчик носа (Мирний, III, 1954, 195); За столом сиділа кирпатенька дівчина років дев'ятнадцяти (Дмит., Розлука, 1957, 16).

КИРПАТИЙ, а, е. 1. Короткий, задертий догори (про ніс). Семен був веселий, трохи напідпитку. Його кирпатий ніс цвів, як повная рожка (Коцюб., I, 1955, 46); Тисячі почувань мінилися на її круглому обличчі з коротким, трохи кирпатим носиком (Собко, Справа., 1959, 15); // Який має такий ніс. Дівка була чорнява, але немолода, погана, кирпата (Н.-Лев., III, 1956, 342); Діти вибігли кирпаті, Та які ж веселі! (Воронько, Тепло., 1959, 69); // у знач. ім. **кирп'ятий**, того, ч.; **кирп'ата**, тої, ж. Чоловік (жінка) з коротким, задертим догори носом.

2. у знач. ім. **кирп'ата**, тої, ж., перен., нар.-поет. Смерть. [А н т о с ь:] Ти не завваж, що я боюся смерті. О, я не раз дивився в вічі їй, І не мене кирпатій ізляка-ти! (Стар., Вибр., 1959, 506).

◇ **Кирп'ата свашка**, жарт.— смерть. А там, козаче, зирк! нівідсіль, нівідтіль,— Кирпата свашка — гульк у хату! (Г.-Арт., Байки., 1958, 126).

КИРПОНОСИЙ, а, е, розм. Який має кирпатий ніс. Він Гукнув, напівспинивши коні: «Ну, Сідайте, підвезу вас, кирпоноси!» (Рильський, I, 1956, 455); Таке кирпоносе, широколице [дівча], .. але ... гарне! (Гончар, Таврія., 1957, 489).

КИСА, й, ж., заст. Гаман (у 2 знач.), капшук (у 1 знач.), калитка. В кого віл та коса, в того й грошей кеса (Номис, 1864, № 10207).

КИСЕЛІВІЙ, а, е. Прикм. до **кисіль**. Киселевий вигляд.

КИСЕЛЕПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на кисіль. Киселеподібна маса.

КИСЕЛИК, у, ч. Пестл. до **кисіль**.

КИСЕЛИЦЯ, і, ж. Драглиста страва зі слив та борошна або круп. [М а т и:] Ну, жніте ж, дітоньки, а я підю, зварю вам киселиці на полудень (Л. Укр., III, 1952, 236); Протерті сливи змішують з відваром, у якому варились ягоди, доводять до кипіння, всипають злегка підсмажене кукурудзяне борошно або манні крупи, цукор і варять.. Киселицю подають гарячою (Укр. страви, 1957, 282).

КИСЕНЬ, сню, ч. Хімічний елемент, газ без кольору й запаху, що входить до складу повітря; необхідний для дихання й горіння. Повітря складається з кількох газів. Та складова частина цієї суміші, в якій відбувається горіння й дихання, дістала назву кисень (Уроки.. хіміка, 1956, 17); Морозяне повітря відсвіжує легені, кров, насичена киснем, добирається до найдалших цяточок мозку, голова робиться свіжа (Ю. Янов., I, 1958, 606).

КИСЕТ, а, ч., Те саме, що **капшук** 1. Роздратований мош-Костаки поспішно висмикнув затканий ззаду за поясом кисет з тютюном (Коцюб., I, 1955, 238); Давид витяг кисет і закурих (Головко, II, 1957, 7).

КИСЕТІНА, и, ж., розм. Благенький кисет. Дядько в капелюсі.. почав поважно длубатись у кисетині (Гр., Без хліба, 1958, 123).

КИСЕТКА, и, ж., Капшучок (у 1 знач.) Тягне [Яринич] засмальцьовану кисетку, поволі розшморгує, дає на круг (Кач., II, 1958, 182).

КИСІЛЬ, селю, ч. Драглиста страва з ягідного або фруктового сиропу, молока тощо з домішкою крохмалю. З-за спини повз нього простяглися руки з мискою киселю вишневого (Головко, II, 1957, 65); Із солодких страв рекомендується кисіль з малини або полуниць (Укр. страви, 1957, 30); Молочний кисіль.

◇ **Дати киселю кому** — ударити кого-небудь коліном ззаду; побити.— І всім дадуть нам киселя [киселю] (Котл., I, 1952, 219); **Натягати (натягнути) на кисіль**

шкурку див. натягати; Сьома (десята і т. ін.) вода на киселі див. вода.

КИСЛЕНЬКИЙ, а, е. 1. Пестл. до **кислий**; // у знач. ім. **кисленьке**, кого, с. Що-небудь кисле. Взагалі жирного поменше. А ось кисленького і солонцю трішки — це так... (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 157).

2. Трохи кислий. Кисленьке вино.

КИСЛИЙ, а, е. 1. Який має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона тощо. Чорний терен красувався з-під зеленого листу, а покоштував [покуштував], такий-то вже кислий прийшовся! (Вовчок, VI, 1956, 223); Він з жадібністю пив холодний, в міру кислий яблучний квас (Шиян, Баланда, 1957, 49); // у знач. ім. **кисле**, лого, с. Що-небудь кисле.

2. Який утворився внаслідок бродіння. За нею йшов міцний запах маринованого оцту або кислого молока (Коцюб., II, 1955, 248); Жінки розставляють на майдани столі з білими мережаними скатертями, ставлять борщ, хліб, картоплю, молоко — кисле й солодке (Довж., I, 1958, 191); // Який виділяють бродильні речовини: прокислий (про запах). Кислий дух поту і рощини.. міцно заліг у пекарні (Коцюб., II, 1955, 58); Ляда в чулан [у комірку] одчинилася, і звідти тхнуло тяжким, кислим духом (Вас., II, 1959, 17).

3. перен. Незадоволений, пригнічений, похмурний, сумний. Руське прислів'я каже: «Не робися солодким, бо тебе злижуть; не робися кислим, бо тебе обплюють» (Фр., I, 1955, 29); — Чого ти такий кислий, Яремо? — спитала зразу Надія Василівна, помітивши пригнічений стан свого сусіда (Коп., II, 1961, 526); // Який виражає незадоволення, пригніченість, нудьгу, сум (про обличчя, настрій, голос і т. ін.). Гануш зробив кислу гримасу (Н.-Лев., III, 1956, 218); — Якове, ти міг би затопити в грубці,.. — почувся з ліжка кислий жіночий голос (Коцюб., II, 1955, 434); Цей спів пройняв мене бадьорим натхненням, і мій кислий настрій зник (Досв., Вибр., 1959, 115).

4. Який містить кислоту або вказує на наявність кислоти. Реакція ґрунтового розчину може бути кисла, лужна або нейтральна (Добрива., 1956, 23).

△ **Кислі ґрунти** — ґрунти, у яких є вільні й увібрані йони водню та алюмінію. На Поліссі переважають кислі дерново-підзолисті ґрунти (Колг. Укр., 9, 1956, 22); **Кисла сіль** — сіль, що містить водень, здатний заміщуватися металом. Кислим називається фіксаж, до складу якого введена кисла сіль або слабка кислота (Довідник фот., 1959, 140).

КИСЛИТИ, лю, ліш, недок., перех. Робити що-небудь кислим (у 1 знач.). Кислити воду оцтом.

КИСЛИЦЯ, і, ж. 1. Дика яблуня з дрібними, дуже кислими плодами. Червонуваті небілені околя хатів ледве було видно за старими сливами та кислицями (Н.-Лев., II, 1956, 389); Давно обсіпався цвіт з груш і кислиць, і тепер на деревах повільно наливалися соком маленькі плоди (Донч., IV, 1957, 115).

2. Дрібний плід цієї яблуні. Подивився, мов кислицю з'їв (Укр.. присл., 1955, 280); Він.. кидався і на мочені кислиці, і на калені горіхи (Кв.-Осн., II, 1956, 476); В козубі торохкотіли ще зовсім зелені кислиці, лісові яблучка, щойно назбирані в лісі (Ільч., Козацьк. роду... 1958, 472).

◇ **Кислиці розводити** — плакати жаліючись; скиглити, хникати. — У твої роки я на заводі працював по десять годин. А ти? Не розводь кислиці! — Віктор тер очі, схлипував (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 28).

КИСЛИЧКА, и, ж. Зменш. до **кислиця**. Почала рости в лісовій гушавині дика кисличка (Ів., Опов., 1949, 172); — Ходім же тепер укупі додому та в перекупки купим кисличок (Кв.-Осн., II, 1956, 36).

◇ Діста́неться (діста́лося, бу́де) на кислі́чки див. діста́ватися.

КИСЛИЧНИЙ, а, е. Прикм. до кислі́ця. *Кисличний смак.*

КИСЛІТИ, іє, недок. Ставати кислим. *Вино кисліє.*

КИСЛІШАТИ, ає, недок. Ставати кислішим (див. *кислий* 1, 2). *Кефір кислішає від спеки.*

КІСЛО. Присл. до *кислий* 1—3. *Боліла голова. В роті було кисло й гідко* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 459); *Ліда знову прихильно нагнула голову.. і розтягла кисло свої широкі, бліді уста* (Коцюб., II, 1955, 386).

КИСЛООКИЙ, а, е, розм. Який має закислі очі. *Старець Харлампій, кислоокий, вкритий щетиною чолов'яга.. почав кумедно пританцьовувати* (Речм., Весн. грози, 1961, 404).

КІСЛО-СОЛОДКИЙ, а, е. Який має кислуватий і солодкуватий смак; винний (див. *вінний* 2). *Особливо поживні страви: карасі в сметані, короп в кисло-солодкій підливі та ін.* (Укр. страви, 1957, 23).

КИСЛОТА́, і, ж. 1. тільки одн. Якість за знач. *кислий* 1.

2. Хімічна сполука (звичайно кисла на смак), яка містить водень, що може заміщатись металами під час утворення солей. *Якщо ми спробуємо на язик дуже сильно розбавлені соляну, сірчану й оцтову кислоти, то в усіх трьох випадках відчуємо кислий смак* (Уроки.. хіміка, 1956, 76); *Кислоти належать до найбільш сильних дезінфікуючих речовин* (Підручник дезінф., 1953, 113).

△ *Лимонна кислота́ див. лимонний; Мурашина́ кислота́ див. мурашиний.*

КИСЛОТНИЙ, а, е. Прикм. до *кислота́* 2. *Чим кращі харчові й технічні якості олії, тим нижче її кислотне число* (Ол. та ефір. культ., 1956, 6); *Кислотне виробництво; // Який містить у собі кислоту. Якщо під мікроскопом розглядати поверхню відполірованого й протравленого у спеціальному кислотному розчині металевого зразка, то можна бачити, що він складається з окремих зерен — кристалів* (Наука., 1, 1955, 10); *// Який виробляє кислоту. На диспетчерській годині обговорювали питання про пуск нового кислотного цеху* (Роб. газ., 28.III 1962, 1); *// Який діє за допомогою кислоти. Кислотний детонатор.*

КИСЛОТНІСТЬ, ності, ж. Ступінь вмісту кислоти (у 2 знач.). *На ґрунтах з підвищеною кислотністю суперфосфат можна замінити фосфоритним борошном з однаковою дозою фосфорної кислоти* (Колг. Укр., 2, 1957, 24); *В зимовий період сушену рутку вживають при катарах шлунка із зниженою кислотністю* (Лікар. рослини., 1958, 54).

КИСЛОТОСТІЙКИЙ, а, е, спец. Те саме, що *кислототривкий*. *Виплавка сталі в електропечах має своєю основною метою одержання високоякісних марок сталей: нержавіючих, жаростійких, кислотостійких* (Наука., 1, 1957, 8).

КИСЛОТОСТІЙКІСТЬ, кості, ж., спец. Властивість за знач. *кислотостійкий*. *Висока кислотостійкість і зносостійкість кам'яного литва сприяють широкому впровадженню його у промисловість* (Геол. ж., XX, 6, 1960, 67).

КИСЛОТОТРИВКИЙ, а, е, спец. Який не піддається дії кислот; кислотостійкий. *Величезною перевагою кислототривкої сталі є її стійкість проти дії різних кислот* (Наука., 5, 1962, 34).

КИСЛОТОТРИВКІСТЬ, кості, ж., спец. Властивість за знач. *кислототривкий*. *Мідь підвищує стійкість проти корозії та збільшує кислототривкість сталі* (Токарна справа., 1957, 57).

КИСЛОТУВАННЯ, я, с., спец. Оброблення тканини слабким розчином кислоти для відбілювання.

КИСЛУВАТИЙ, а, е. Трохи, злегка кислий. *На смак майонез маслянистий, ніжний, злегка гострий, кислуватий, без гіркоти* (Укр. страви, 1957, 60); *Він сидів розчервонілий весь, не приторкався ні до чого їстівного і тільки пригублював з бокала кислувате вино* (Досв., Вибр., 1959, 260).

КИСЛУВАТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. *кислуватий*. — *Знайомся, Марку, з моїм гостем.. — Дуже приємно, — з гідністю підводиться гість.., але на його обличчі проходить не приємність, а погано прихована кислуватість* (Стельмах, Правда., 1961, 222).

КИСЛУВАТО. Присл. до *кислуватий*.

КИСЛЮЧИЙ, а, е. Дуже кислий (у 1 знач.). — *Ні, — каже [Лисичка], — нам не йде [виноград], Кислючий-прекислючий: Оскома нападе!* (Гл., Вибр., 1957, 187); *В кожному окопчику.. стояли казанки, наповнені цукром, з якого бійці готували собі цукряну саламаху, приправляючи її терпкими кислючими яблуками, щоб не нудило* (Гончар, Людина., 1960, 108).

КИСЛЯК, ч. 1. род. у. Загусле кисле молоко. *Зоя залізла до комори шукати.. кисляку на вечерю* (Коб., III, 1956, 505); *Кисляк такий, хоч ножем ріж* (Стельмах, Хліб., 1959, 122); *Мирончик розклав перед зніяковілим хлопцем хатній харч — запашний свіжий хліб, глечик кисляку* (Горд., II, 1959, 117).

2. род. а, перен., зневажл. Про в'ялу, нудну людину, що завжди скиглить, жаліється. *На трибуні — мастак, а на ділі — кисляк!* (Ряб., Жайворонки, 1957, 133).

КИСЛЯТИНА, и, ж., розм. Що-небудь дуже кисле (у 1, 2 знач.). [Т а р а т у т а:] *Ех, жаль, на коньяк не вистачило монети. Доведеться цю кислятину пити* (Коч., П'єси, 1951, 295).

КИСНЄВИЙ, а, е. Прикм. до *кісень*. *Експериментально доведено, що тварини різних класів по-різному переносять кисневе голодування* (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 155); *// Який ґрунтується на використанні кисню. Металурги все більше застосовують кисневе дуття при виплавці сталей* (Наука., 2, 1957, 18); *Чим раніше застосовується киснева терапія, тим більший її лікувальний успіх* (Наука., 6, 1959, 26); *// Признач. для зберігання кисню. З метою інтенсифікації сталеплавильних процесів розширюються кисневі станції на заводах «Азовсталь» і «Запоріжсталь»* (Наука., 5, 1956, 5).

△ *Киснева подушка* — медичний прилад для вдихання кисню. *Давала [лікарка] дихати з кисневої подушки, впорскувала камфору, пантопон, — робила все, ..і Свиридон не вмер* (Ю. Янов., II, 1958, 418).

КІСНУТИ і рідко **КІСТИ**, сну, снеш; мин. ч. *кис* і *кіснув*, ла, ло; недок. 1. Ставати кислим (у 1, 2 знач.). *Три неділі кваша кисла, Та й не викисла* (Чуб., V, 1874, 1131); *Молоко кисне; Юшка кисне.*

2. перен., розм. Проводити час бездіяльно, однома-нітно, нудьгуючи. — *Не обридла вам зима? Не доку-чило кіснути у хаті?* (Кв.-Осн., II, 1956, 425); *От учо-ра була райська днина, а тут сиди дома та кисни при ясновельможній пані* (Л. Укр., III, 1952, 530); *Ти.. встряв на «пожарку» якусь, Днями там киснеш* (С. Ол., Вибр., 1959, 96); *// Залишатися, перебувати де-небудь тривалий час. Аж тепер збагнув, чому ви з таким презирством дивитесь на тих, хто від безділля вишуровує тротуари та кисне в ресторанах..* (Речм., Твій побратим, 1962, 101); *// Бути в пригніченому стані; нудьгувати, сумувати. Читай, пиши, гуляй — тільки не тур-буйся, не сумуй, не кисни* (Коцюб., III, 1956, 152); *Те-рентій поснував по повір'ї, ..зайшов до хати, щось буркнув Дарині, яка все кисла після смерті дитини* (Стельмах, Хліб., 1959, 512).

3. розм. Довго мокнути. Нема нашого верховода.., подався на свою сторону, а шури киснуть (Мирний, I, 1954, 222); Якось він просидів у криниці півдня, киснухи в воді (Ю. Янов., II, 1958, 323).

◇ В горілці кіснути — постійно пити горілку. Ще по панських дворах вони позивали в горілці киснути, її п'яним хмелем підсолоджувати своє гірке життя (Мирний, II, 1954, 155).

КІСТИ див. кіснути.

КІСТЬ, і, ж. Частина руки від зап'ястя до кінця пальців. За допомогою кисті дитина вчиться писати й виконувати різні трудові рухи (Шк. гігієна, 1954, 71); Звільнилася з великої хустки обидві руки, ..кистей у дівчини не було, — тільки обрубки, замотані в марлю (Ю. Янов., I, 1954, 79).

КИСТЬОВИЙ, а, е. Прикм. до кисть. При роботі молотком відрізняють кистьовий, ліктювий і плечовий замахи й удари (Слюс. справа, 1957, 152).

КИТ¹, а, ч. 1. Найбільший морський ссавець, схожий на рибу. — А чого ж старі люди кажуть, що за морем уже землі немає, а тільки три кити... на них і земля держиться... (Мирний, I, 1949, 171); Кити — найбільші тварини з ссавців.. Синій кит досягає 30 м і важить до 150 т (Зоол. 1957, 158).

2. перен., розм. Про особу, що відіграє дуже важливу роль у якій-небудь галузі, сфері діяльності.

КИТ², у, ч., розм. Спеціально виготовлена речовина для замазування щілин, тріщин; замазка.

КІТА, и, ж., діал. Кітиця (у 1 знач.). Боярин був у повній рицарській збруї: в панцирі з залізної, блискучої бляхи, в таких же набедренниках і наголінниках і в блискучім спижевім шоломі з розвіяною поверх нього китою з когутячих косиць (Фр., VI, 1951, 45).

КИТАЄВИЙ, а, е. Те саме, що китаїковий. Тимоха козак штепний був: ..не знав, що то є на світі свита, а все жупан, то сукняний, то китаєвий (Кв.-Осн., II, 1956, 254); Увіходе Петро, удягнений у вишивану сорочку, широкі китаєві штани (Мирний, V, 1955, 136).

КИТАЄЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із китаїстики; китаїст, синолог. Автор виразно, хоч надто стисло, подає коротку біографію двох прославлених українських китаєзнавців — Єгора Федоровича Тимківського і Йосипа Павловича Войцехівського (Літ. газ., 29.IX 1959, 3).

КИТАЄЦЬ див. китаїці.

КИТАЄЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до китаїка¹. Трути-зілля не найшла [удова], Та синів двох привела, В китаєчку повила І на Дунай однесла (Шевч., I, 1951, 311).

КИТАІСТ, а, ч. Те саме, що китаєзнавець.

КИТАІСТИКА, и, ж. Сукупність наук, що вивчають китайську мову та культуру; синологія.

КИТАЙКА¹, и, ж. Первісно — густа, переважно синя шовкова тканина, яку завозили з Китаю, потім — бавовняна тканина, яку виробляли в Росії. Йому Дидона підслала.. Штани і пару чобіток, Сорочку і каптан з китайки (Котл., I, 1952, 74); Високі ті могили, Де лягло спочити Козацьке біле тіло, В китайку повите (Шевч., I, 1963, 65); До столу, вкритого китайкою, вишов оторопілий староста (Кач., II, 1958, 221).

КИТАЙКА², и, ж. 1. Морозостійкий сорт яблуні з невеликими плодами.

2. збірн. Дрібні плоди цієї яблуні. Варення з китайки.

КИТАЙКОВИЙ, а, е. Зробл., пошитий з китайки (див. китаїка¹). Десять майже позаду в Максима підвівся і став на весь зріст кремезний чоловік з рушницею в руці, при шаблі на китаїковім поясі (Ле, Хмельницький, I, 1957, 324); Віталій Стратонович.. повертається переодягнений, в шовковій сорочці та синіх китаїкових шароварах (Стельмах, Хліб.., 1959, 85).

КИТАЙСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до китаїці й Китай. Китайські купці вивозили срібло й тканини (Видатні вітч. географи., 1954, 11); Китайська мова.

2. Уживається як складова частина деяких ботанічних назв. Веселий промінь сонця йшов через вікно, розсипався поміж зеленим листом китайської троянди (Н.-Лев., I, 1956, 132); Лукія на мить кидає роботу й милується півтораметровим віялоподібним листям китайської пальми (Донч., III, 1956, 43); Китайська айстра; Китайський горіх; Китайський чай.

◇ **Китаїська грамота** — про щось недоступне для розуміння; **Китаїський мур**; **Китаїська стіна** — про повну ізолюваність від когось, чого-небудь. Любовний історії свого героя Левка Горового А. Мороз також приділяє не більше уваги, ніж інші письменники. Тільки любов у нього не відгороджена китаїським муром від громадської діяльності героя (Вітч., 4, 1961, 176).

КИТАЙЦІ, ів, мн. (одн. китаєць, йця, ч.; китаїнка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Китаю. Петлін дає відомості й про торговельні зносини китаїців з іншими народами (Видатні вітч. географи., 1954, 11); Їй здавалося, що вона знову обіймає маленьку корейку, відчуває міцний потиск руки широкоплечого китаїця (Жур., Вечір.., 1958, 238).

КИТАЙЧА, ати, с. Дитина-китаєць. — Будуть у нас сини, — щебетала вона ночами над вухом Багірову, — будуть такі гарненькі, чорняві, косоокі китаїчата (Гончар, III, 1959, 189).

КИТАЙЧАНИЙ, а, е, діал. Китаїковий. А ще, правда, на козакові Постолі в'язові, А онучі китаїчані (Укр.. думи.., 1955, 5).

КИТАЙЧЕНЯ, яти, с. Те саме, що китаїча.

КИТАЙЧУК, а, ч., розм. Хлопець-китаєць. Китаїчук на килимі робив неймовірні вправи з обручами, склянками й мисками (Скл., М. Щорс, 1938, 20).

КИТАЙНКА див. китаїці.

КИТАЙНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до китаїнка.

КИТЕНЯ, яти, с. Маля кита (див. кит¹ 1). Новонароджене китеня буває завдовжки до 7—8 м і важить понад 2 т (Зоол., 1957, 158).

КИТИЦЕПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на китицю (у 1, 3 знач.).

КІТИЦЯ, і, ж. 1. Жмуток ниток, шнурків і т. ін., зв'язаних з одного кінця до купи, що є прикрасою, оздобою чого-небудь. Пишно вив'язала Ганна голову.. червоною великою хусткою з білими та зеленими китицями (Н.-Лев., I, 1956, 84); На Романові була синя шовкова сорочка з стоячим коміром, кручений пояс з розкішними, барвистими китицями на кінцях (Ткач, Арена, 1960, 41); // Тасьма з такою прикрасою біля ручки шаблі, шпаги тощо. Китиця в його була коло шаблі (Сл. Гр.); Хорунжий простягнув до Мартинової шаблі руку й одв'язав червону оксамитову китицю від ефесу (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 509); // Прикраса у вигляді стоячого жмутка пір'я чи кінського волосся на головних уборах, звичайно військових, а також подібна прикраса на головах коней; султан. [Гостомисл:] — Ся китиця із пір'я — знак Спокою (Фр., IX, 1952, 252); // Жмуток волосся на кінці хвоста корови, лева та ін. Щоб німці в мене не знайшли листа, я його скручував у трубочку і прив'язував корові до хвоста, в самій китиці (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 19); На відміну від левів, тигри мають видовжене тіло, ..хвіст у них не має китиці (Посібник з зоогеогр., 1956, 72).

2. Невеликий сніп соломи, зв'язаний з того кінця, де колоски; використовується для вкривання даху. Далі зірвався й вітер, почав бити снігом о шиби, свистіти серед крутих берегів, термосити і виривати китиці в стрісі (Фр., VIII, 1952, 344).

3. Скупчення квіток на одній гілці, на одному стеблі; суцвіття. *Маяв* [очерет] над ними пухнати китицями та наводив сум одноманітним шелестінням (Коцюб., I, 1955, 359); У розчинені вікна зазирали білі китиці акацій (Панч, В дорозі, 1959, 136); // Гроно. *Мавка йде до калини, швидко ламає на ній червоні китиці ягід* (Л. Укр., III, 1952, 224); *Високо підіймаючи голову вгору, пучками ловила [дівчина] китицю горіхів на пригнутій ліщині* (Вас., Вибр., 1950, 29).

4. діал. Букет. *Рано прислав, так чула я, якийсь, казали, великий пан велику китицю квітів* (Коб., За ситуаціями, 1914, 122).

КІТИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до китиця 1, 3, 4. *Блискучі жовтогарячі картузи з чорними китичками зверху засяли ясними фарбами* (Н.-Лев., III, 1956, 134); *Вона припала обличчям до бузкової китички, аж губами торкнулася* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 73); *Його очі захопила краса різних барв квітів. Почав збирати їх у китичку* (Круш., Буденний хліб., 1960, 61).

КІТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до китиця 1—3. *Китичний тим звався сотник, що китиця в його була коло шаблі* (Сл. Гр.).

КИТОБІЙ, бб́я, ч. 1. Той, хто займається промислом китів (див. кит¹ 1). *Так хочеться знать, як живуть китобойі І як добувається в надрах руда* (Шер., Дружбаю., 1954, 20); *Рибалки, краболови й китобойі Примор'я працюють в Охотському, Японському й Берінговому морях* (Рад. Укр., 20.VI 1963, 4).

2. Те саме, що китобб́єць 1. *Очевидно, Ерікові Олаунсену доводилося плавати в південних полярних морях на одному з норвезьких, а може інших китобоях, які рік у рік плавають туди по цінну здобич* (Трубл., I, 1955, 406).

КИТОБІЙНИЙ, а, е. Пов'язаний з полюванням на китів. *Вважають, що регулярний китобійний промисел першими налагодили баски — представники народності, яка здавна населяє Піренейський півострів* (Наука., 3, 1958, 57); // Признач. для такого полювання. *Наш пароплав був не просто китобійне судно, а ціла фабрика* (Мур., Бук. повість, 1951, 42); *Китобійне знаряддя*.

Китобійна база див. база.

КИТОББ́ЄЦЬ, б́йця, ч. 1. Судно, призначене для китобійного промислу. *Як правило, китобб́йці вночі лягали в дрейф* (Наука., 5, 1958, 55).

2. Те саме, що китобб́й 1. *Застосування капронових канатів для зчалування суден дозволило китобб́йцям флотилії «Слава» перевантажувати забитих китів на борт флагмана* (Веч. Київ, 20.II 1957, 2).

КИТОВИЙ, а, е. Прикм. до кит¹ 1. *Китова туша; // Вигот. з м'яса або кісток кита. Китобійна флотилія надіслала з Одеси китове борошно, яке буде використане для відгодівлі птиці* (Веч. Київ, 7.III 1961, 1); // Добутий із кита. *Китовий жир*.

Китовий вус див. вус.

КИТОПОДІБНИЙ, а, е. 1. Схожий на кита (див. кит¹ 1).

2. у знач. ім. китоподб́ні, них, мн. Ряд рибоподібних ссавців, до якого належать кити, кашалоти, дельфіни та ін. *До рядів ластоногих і китоподібних належать ссавці, пристосовані до життя у воді: тюлені й кити* (Зоол., 1957, 156).

КІТЯГ див. кетяг.

КИТЯЖОК див. кетяжок.

КИТЯТКИ, ток, мн. (*Polygala* L.). Багаторічні трав'янисті рослини родини китяткових. *Китятки австрійські*.

КИТЯТКОВІ, вих, мн. (*Polygalaceae*). Родина двопольних роздільнопелюсткових рослин.

КИХ, КИХ-КІХ, виг., рідко. 1. Звуконаслідування, що означає сміх.

2. розм. Уживається як присудок за знач. кихка-ти. *Кузьма Трохимович, сів чувши, та «ких, ких, ких, ких!», та аж за боки брався, регочучи* (Кв.-Осн., II, 1956, 10).

КІХКАТИ, аю, аєш, недок., розм., рідко. Те саме, що сміятися 1.

КИХ-КІХ див. ких.

КІЦІ-БАБА, п, ж., розм. Те саме, що жмурки¹.

КІЦЮ-КІЦЮ див. киць-кіць.

КИЦЮНЯ, і, ж. Зменш.-пестл. до кіця.

КИЦЮНЬКА, п, ж. Зменш.-пестл. до кицюня.

КІЦЯ, і, ж., розм. Пестлива назва кішки. *Плакала киця на кухні, Аж їй очиці попухли* (Фр., XIII, 1954, 256); *Киця Мурка на вікні сидить і носик мис* (Забіла, У.. світ, 1960, 6); * У порівн. *Попенко — ..у рябій жилетці, у полосатих штанях, пригладжений, як киця* (Мирний, I, 1954, 339).

КІЦЬКА, и, ж., розм. Те саме, що кішка. *Кицьки дома немає, За мишами ганяє* (Чуб., V, 1874, 193); — *Хочеш, — запитав Юра в Юзека, — ми підемо на кухню, там наша кицька привела шестеро котенят?* (Смолич, II, 1958, 75); * У порівн. *Вона [жінка] в нього догадлива, ревнива і дряпається, мов кицька* (Стельмах, Хліб., 1959, 271).

КИЦЬ-КІЦЬ, КІЦЮ-КІЦЮ, розм. Вигук, яким кличуть кішку.

КІЧЕРА, и, ж., діал. Гора, вкрита вся лісом, крім вершини. *Втретє затрембітала трембіта про смерть у самотній хаті на високій кичері* (Коцюб., II, 1955, 312); *Виглянуло веселе [сонце] з-за кичери й залило золотом долину* (Гжицький, Опришки, 1962, 17).

КІЧКА, и, ж. 1. Повстяна прокладка під хомутом; підхомутник. *Лимар кичку зашиває* (Шевч., II, 1953, 140); [Перший коза:] *Мій хомут зовсім розвалився. Треба нову кичку* (Кроп., V, 1959, 358).

2. діал. Старовинний головний убір заміжньої жінки. *З-під кички пробивалося два пасма волосся і тіннями облягало високе чоло* (Стельмах, На.. землі, 1949, 148).

КИШ, виг. Покрик, яким відганяють свійську птицю, птахів. — *Киш, проклята! Де це понабирались у хаті кури?* (Н.-Лев., II, 1956, 118); *Дід Мусій розгнівався. — Киш, пустуни кляті! — Горобці не злякалися* (Рибак, Помилка., 1956, 78).

КИШЕНЯ, і, ж. 1. Частина одягу (штанів, пальта, піджака, плаття тощо) у формі мішечка для дрібних речей і грошей. *У туркені у кишені Талари, дукати* (Шевч., I, 1951, 200); — *Ось до тебе лист!.. — сказав Павло, добуваючи з бокової кишені листа* (Л. Укр., III, 1952, 583); *Блаженко та Козаков одразу взяли старанно перев'язувати Черниша, розриваючи свої засмальцьовані пакети, які тижнями носили в кишенях, зберігаючи для себе* (Гончар, III, 1959, 141); * Образно. *Сачко — одвертий шахрай, він свідомо грабує народ, запускаючи свою руку в державну кишеню* (Рад. літ-во, 3, 1958, 34).

◇ **Вивертати (вівернути) киш́ені** див. вивертати; **Витру́шувати (вітрусити) киш́ені** див. витру́шувати; **Вітер сві́ще (свистів, гуде) у киш́енях** див. вітер; **Зазира́ти в киш́еню (до киш́ені)** див. зазира́ти; **Кла́сти (покла́сти, прибира́ти, прибра́ти) до сво́єї киш́ені (собі в киш́еню)** — привласнювати (про чужі гроші); **Набива́ти (набіти, напиха́ти і т. ін.) киш́ені (киш́еню)** — багатіти, паживатися. *Занедбали сини Рідну мовоньку, Не туди бо вони гнуть головоньку, На пожитки густі Позіхаючи, Та кишені товсті Напихаючи* (Граб., I, 1959, 112); *Чужою працею.. не штука набивати собі кишені*

(Д. Бедзик, Серце.., 1961, 236); **Наставляй кишеню**, ірон.— не чекай чогось, не розраховуй на щось. [А н-т о н:] *Поїде вона з тобою в глухі ліси, на річку.. слухати жаб'ячі концерти? Наставляй кишеню!* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 12); **Не лізти (не лазити, не полізти) за словом (по слово) до кишені (в кишеню)** — бути метким, дотепним у розмові, жвавим на язик. *Вогонь — не дівка. За словом до кишені не полізе* (Руд., Остання шабля, 1959, 46); *Язик маєш гострий, по слово до кишені не лізеш* (Мур., Свіже повітря... 1962, 28); **Півна (набіта і т. ін.) кишеня в кого** — багато грошей у кого-небудь; **Порожня (бідна) кишеня в кого** — немає або дуже мало грошей у кого-небудь. *В молодого господаря порожня кишеня й комора* (Н.-Лев., III, 1956, 104); **Трусити кишені див. трусити**; **У кишені гуде див. гудіти**.

2. перен., розм. Матеріальний достаток, гроші. *Єдине, що могло зарадити вступникові, — це запрошення Башкуєва в репетитори. Так декотрі батьки й робили, яким дозволяла кишеня* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 23).

◇ **Біти по кишені див. біти**; **Жіти не по кишені див. жіти**; [Не] **відержить (вїтримає) кишеня** — [не] вистачить коштів на що-небудь. *Дуже б нам цікаво дістати од Вас оповідання про артистів, це якраз підходить до нашого збірника, та 12 аркушів трохи страшно, не відержить кишеня* (Коцюб., III, 1956, 237); **Не з число кишенею** — дуже дорого.

3. Окреме відділення в портфелі, валізі тощо.

КИШЕНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кишеня 1, 3. *Входить Вася, причесаний.. З верхньої кишеньки виглядає хусточка* (Мик., I, 1957, 405); *Він вивернув усі шістнадцять кишень, кишеньок і кишеньочок свого французького костюма-трійки і.. виклав усе, до щербатої копійки* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 47).

КИШЕНЬКОВИЙ, а, е. 1. Стос. до кишені (у 1 знач.). *Кишеньковий викрій*.

◇ **Кишенькова справа** — справа, пов'язана з грішми. *Поспішаю заспокоїти вас щодо вашої справи кишенькової* (Сам., II, 1958, 248); **Кишеньковий злодій** — той, хто краде з кишені. *Раз за разом стражники.. підводили до нього то впійманих на гарячому кишенькових злодіїв, то всяких зальотних аферисток* (Гончар, Таврія.., 1957, 56); **Кишенькові витрати** — дрібні витрати; **Кишенькові гроші** — гроші на дрібні витрати. *Головне ж для нього.. кишенькові гроші, які.. потрапляли до його рук від пестливої матері* (Рибак, Час.., 1960, 638).

2. Який носять у кишені (у 1 знач.), маленький розміром. *Простягнувши руку, взяла [Целя] з круглого столика.. маленький, золотий кишеньковий годинник* (Фр., II, 1950, 288); *Микола встав і, присвічуючи собі кишеньковим ліхтариком, пішов у темін вишневого саду* (Дмит., Наречена, 1959, 230); *Кишеньковий словник*.

КИШЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кишка 1, 3, 4. *Не зосталось [горобенят]..: валялося тільки одно м'ясо та кишечки* (Мирний, II, 1954, 57).

КИШЕЧНИК, а, ч. Частина травного тракту людини або тварини, що починається після шлунка й закінчується товстою кишкою; кишки (у 2 знач.), сукупність кишок (у 1 знач.). *Вода потрапляє в шлунок, а звідти в тонкий кишечник, де й відбувається її всмоктування* (Наука.., 8, 1959, 25); *Коли довго сидіти на одному місці без перерв і активного відпочинку у вигляді рухів, то порушується кровообіг черевних органів (шлунка, кишечника й печінки)* (Шк. гігієна, 1954, 76).

КИШІТИ, шить, недок. 1. Безладно рухатися в різних напрямках; комахитися, роїтися (у 1 знач.) (про безліч комах, тварин, людей). *Куди не глянь, під кожним жущиком, листочком кишають коники, комахня* (Стор.,

I, 1957, 333); *На подвір'ї, в осінній мряці, кишили люди* (Коцюб., II, 1955, 88).

2. ким, чим. Вміщувати в собі безліч живих істот, що безладно рухаються, бути переповненим ними; бути у великій кількості; роїтися (у 2 знач.). *Годин через три будинок Польського знову кишив панством* (Мирний, II, 1954, 276); *Навколо неї кишило людьми* (Томч., Готель.., 1960, 298); *На цукрових заводах [капіталістів] робітники містилися в тісних, вогких і брудних казармах, які кишили паразитами* (Іст. УРСР, I, 1953, 513).

◇ **Аж (так і) кишіть (киша́ть) кого, чого і ким, чим** — є дуже багато кого-, чого-небудь. *Аж кишить Невольника у Сіракузах В льохах і тюрмах* (Шевч., II, 1953, 270); — *Річки — так і кишають рибою!* (Мирний, IV, 1955, 324).

КІШКА, и, ж. 1. Еластична трубка, що є частиною травного тракту людини або тварини. *Лікар нічого страшного не знайшов у мене, хоч я гадав собі, що у мене рак або які рани на кишках* (Коцюб., III, 1956, 269); *Нижній кінець товстої кишки, що лежить у порожнині таза, називається прямою кишкою* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 95).

△ **Дванадцятипала кішка див. дванадцятипалій**; **Сліпа кішка див. сліпій**.

◇ **Вимотувати (вїмотати) [всі] кишкі див. вимотувати**; **Випустити кишкі див. випускати**; **Кішка тонка (коротка)** — не вистачає (не вистачило) сил, здібностей і т. ін. для чого-небудь. — *Гітлер, бач, думав одним махом загарбати Радянський Союз. Аж воно кішка тонка* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 199); **Кишкі грають марш в кого** — хтось дуже голодний; **Кишкі рвати (порвати і т. ін.) [зі (зо, від) сміху (від реготу)]** — сміятися до знемоги, знесилення. *А старший боярин, пан Пістряк, кишки рве зо сміху та біга по селу, та збира свій поїзд, щоб швидше на посаг молодих садовити* (Кв.-Осн., II, 1956, 217); *Хлоп'ята відповідають: «Ох, комік цей Цюпа, просто кишки можна порвати!»* (Ю. Янов., I, 1954, 52).

2. тільки мн., анат. Те саме, що кишечник.

△ **Заворот кишок див. заворот**.

3. Вид ковбаси, начиненої кашею з кров'ю. *Він поклав на стіл дві булки та шмат гречаної кишки з кров'ю* (Козл., Ю. Крук, 1957, 379).

4. Гумова або брезентова трубка чи рукав для подавання води; шланг. *По той бік шахти вже лилася з кишки вода* (Гр., Без хліба, 1958, 161); *Жінка в клейончатому фартусі готувалась поливати молоді насадження і тягла довгу брезентову кишку з нанизаними дерев'яними чотирьохкутниками* (Донч., VI, 1957, 347).

КИШКАТИ, аю, аєш, недок., розм. Кричати «киш», відганяючи свійську птицю, птахів. — *Зерно стеріг? — А тож. На горобців кишкав* (Вишня, I, 1956, 317).

КИШКОВИЙ, а, е. Стос. до кишок. *Найбільш поширеними захворюваннями в той час [у кінці XVIII ст.]..були кишкові захворювання* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 25); *Кишковий сік*; // *Зробл. із плівки кишки (у 1 знач.). Кишкова струна*.

КИШКОВО... Перша частина складних слів із значенням: який має кишечник або порожнину, що виконує функцію кишечника, напр.: **кишководійшні, кишковозяброві**.

КИШКОВОПОРОЖНІННІ, них, мн. Один із найпростіших типів багатоклітинних тварин.

КИШКОПОДІБНИЙ, а, е. Подібний до кишки (у 1 знач.); кишкуватий.

КИШКУВАТИЙ, а, е. Схожий на кишку (у 1 знач.).

КИШЛЯК, у, ч. Сільське поселення в Середній Азії. *Говорить [Мухтаров] чудовою узбецькою мовою, з*

характерною чистотою вимови, як у гірських кишляках (Ле, Міжгір'я, 1953, 18).

КИШЛЯКОВИЙ, а, е. Прикм. до кишляк. Кишлакова рада; Кишлакова школа.

КИШЛЯЧНИЙ, а, е. Те саме, що кишляковий. Кишлячний ярмарок.

КИШЛО, а, с., розм., рідко. Житло, гніздо (у 2 знач.). Тут розбійники жили, кишло їх було у цьому яру (Гр., II, 1963, 253); Микола.. шукав у його товаристві розради, бо був тут [в інтернаті] один чужий, непомітний в цьому невгамовному кишлі дітвори (Збан., Курил. о-ви, 1963, 100).

КИШМИШ, у, ч. Сорт солодкого винограду без насіння; // Сушені ягоди такого винограду. Пиріжками його ще, може, й не вдовольниш, хоч би вони й з кишмишем (Мик., II, 1957, 28); Сушений виноград з насінням називається ізюмом, а без насіння — кишмишем (Укр. страви, 1957, 321).

КИШНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до кишкати. Він підскачів, кишнув і, ухопивши грудку глини, попер її у тин (Мирний, I, 1954, 246); Поставивши відра коло порога, Оксана кишнула на курей, що сокотали.. коло хати (Ішук, Вербівчани, 1961, 137).

КИЮРА, н, ч. Збільш. до кий¹ 1. На світло виступив Махтей, бородатий велетень у свиті, в смушевій з бляхою шапці і з киюрою в руці (Вас., I, 1959, 342).

КИЯКА, н, ч. Збільш. до кий¹ 1. Як одважить киякою, то хліба більш не їстимеш (Номис, 1864, № 3620); Мани собаку, маючи кияку! (Укр.. присл., 1955, 157).

КИЯНИ, ян, мн. (одн. киянин, с, ч.; киянка, н, ж.). Мешканці Києва. Серед киян молодих останнього часу починає ширитись європеїзм (Л. Укр., V, 1956, 25); Мабуть, нема киянина, у якого не було б спогадів, зв'язаних з Аскольдовою могилою (Дмит., Розлука, 1957, 135).

КИЯНИН див. кияни.

КИЯНКА¹ див. кияни.

КИЯНКА², н, ж. Дерев'яний молоток, яким користуються в столярстві. При довбанні ударяють по ручці долота кияною (Гурток «Умілі руки..», 1955, 57).

КИЯХ, а, ч., діал. Качан (кукурудзи). Посіяти треба стільки [кукурудзи], скільки вони [колгоспники] зможуть довести до ладу.. від першого боронування.. до останнього, кинутого в корзину кияха (Мушк., Серце.., 1962, 194).

КИЯШОК, шка, ч., діал. Зменш. до киях.

КІБЕРНЕТІКА, н, ж. Наука про загальні закономірності процесів керування та зв'язку в організованих системах (машини, живі організми, суспільні формування тощо). Головною частиною кібернетики є теорія інформації, яка вивчає процес передачі інформації та різні способи її кодифікації (Наука.., 12, 1958, 15).

КІБЕРНЕТІЧНИЙ, а, е. Стос. до кібернетики. Кібернетична система; // Який діє на ґрунті кібернетики. Майбутнє кібернетичних машин важко зараз уявити, але теоретично вже можна говорити про цехи й навіть цілі заводи, які керуватимуться за допомогою електронних машин (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 353).

КІБЕЦЬ, бця, ч. (*Falco arvensis*). Хижий корисний птах родини соколових, переважно з сірим або рудим пір'ям. Здалека чується — клекаче орел, лопотить своїм носом бушель, сова стогне божевільним реготом, кряче ворон, а кібці.. в'ються понад гіллям (Мирний, III, 1954, 293); Навколо самі птахи. Он кібець поніс у пазурах мишеня (Юхвід, Оля, 1959, 154); * У порівн. На його обличчі вирізнявся гострий, мов у кібця, ніс (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 111).

КІБЧЕНЯ, яти, с. Пташа кібця. * У порівн. І куди, думаю, такого молодого взяли? Безвусий, кругловидий,

як дівчина, тільки очі, мов у того кібчєняти (Ле, Наливайко, 1957, 57).

КІБЧИК, а, ч. Зменш. до кібець. Кібчики, неначе гвоздиком прибиті, на однім місці махають крильцями, виглядаючи добучу (Стор., I, 1957, 333); * У порівн. Голова застиг за столом, мов кібчик, зіркий, крутоший, весело насторожений (Гончар, Новели, 1954, 89).

КІБЧИКІВ, кова, кове. Прикм. до кібчик; належний кібчикові. На такий самісінський дубок я колись біля В'язового на Полтавщині до кібчикового гнізда дрався (Вишня, I, 1956, 295).

КІВЕР, а, ч. У європейських арміях XVIII—XIX ст. — військовий головний убір із твердої шкіри. Муштра замучує: ходиш і ходиш, витягнувши носки, та щоб ківер на голові не хитнувся, наче він не на голові в тебе, а в землю вкопаний (Кочура, Зол. грамота, 1960, 99); * У порівн. Клобук стримів на його голові, неначе великий ківер на солдатів за часів Миколи I (Н.-Лев., III, 1956, 371).

КІВІ, невідм., ж. (*Apterix caustralis*). Нелітаючий безкрилий птах з довгим дзьобом і чотирипалими ногами, що живе на островах Нової Зеландії. Ківі.. належить до групи нелітаючих птахів, завбільшки з великого свійського півня (Посібник з зоогеогр., 1956, 11).

КІВІ-КІВІ, невідм., ж. Те саме, що ківі.

КІВШ, ківша і ковша, ч. 1. Кругла відкрита посудина з ручкою для зачерпування води (вина, меду тощо). Марченко.. поприліплював свічки до ківшів (Н.-Лев., IV, 1956, 99); — Хочеш, почну частувати Медом з нового ківша? (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 68); * У порівн. Зачерпнув [Єгор] великою долонею, мов ковшем, чистої води й хлюпнув нею на Зіньку (Шиян, Баланда, 1957, 78).

◇ Випити (сьорбнути і т. ін.) [свій, півний] ківш ліха; Знати (зазнати, скуштувати і т. ін.), почому (почім) ківш ліха див. ліхо.

2. спец. Велика металева посудина в різних механізмах для зачерпування, розливання тощо. З допомогою ковша, установленого на автотранспорті, вантажать, перевалюють і транспортують сипкі матеріали (Наука.., 10, 1956, 7); А він — про свій Катеринослав, і як пахне чавун, коли ллється в ківш (Юхвід, Оля, 1959, 204); Ківш екскаватора.

3. спец. Те саме, що кіш¹ 5. В сінях млин: теліпається ківш, крутиться колесо й шестерня, але борошно сиплється с-під каміння в довгу шовкову торбу (Н.-Лев., II, 1956, 411); Зерно засипається в ківш.., звідки воно надходить у подрібнювальну камеру (Наука.., 3, 1956, 21).

КІВШЕВИЙ див. ківшовий.

КІВШИК, а, ч. Зменш. до ківш 1, 2. Сивушки зараз ковтонули [троянці] По ківшику — і не здригнули, І докосились до потрав (Котл., I, 1952, 167); Увагу його привернув чудовий російський ківшик, вразивши невиданим оригінальним візерунком і формою (Ільч., Серце жде, 1939, 427).

КІВШОВИЙ, а, е, **КІВШЕВИЙ**, а, е. Прикм. до ківш. Неначе криця ківшова, кипіла зала гомоном, коли з трибуни Кошова серця торкнула спомином (Уп., Вітчизна миру, 1951, 43); // Оснащений ківшем. Ківшевий екскаватор; // у знач. ім. ківшовий, вого, ч. Робітник, який працює при ківшах (у 2 знач.).

КІГОТЬ, гтя, ч. 1. Гостре загнуте рогове утворення на кінцях пальців багатьох птахів і тварин; пазур. Мохната лапа [ведмединці], насторожена острими кігтями, грозила її груді (Фр., VI, 1951, 19); Ось, підгорнувши білі крила, Одна [чайка] торкнулась до води, Знялась од хвиль, летить сюди, — У кігтях рибка б'ється біла (Черн., Поезії, 1959, 238); // перев. мн., розм., зневажл.

Про довгі нігті людини. Так би, здається, схопилася, ускочила до їх та й учепилася кігтями в його [панича] баньки!.. (Мирний, III, 1954, 228).

◇ **Бґти в кігтях кого; Потрапити в кігті до кого, зневажл.** — бути в цілковитій залежності від когось, потрапити під чийсь владу; **Обламати (відрубати) кігті, зневажл.** — не дати можливості здійснити злий намір. — Під Москвою Гітлеру одрубали кігті і в наступ перейшли (Кучер, Голод, 1961, 124); **Показувати (показати) [свої] кігті див. показувати; Тримати (держати) в кігтях кого, зневажл.** — тримати когось у цілковитій залежності, мати над кимось владу.

2. **тільки мн., спец.** Залізний серпоподібний пристрій, що прикріплюється до язуття для вилізання на стовп або дерево; кішка (у 1 знач.). При навішуванні важких проводів користуються драбиною або кігтями, за допомогою яких вилізають на опору й піднімають провід (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 117); Залізні кігті, прив'язані до чобіт, мов дебелі серпи, міцно вгрузли в соснову деревину (Кучер, Зол. руки, 1948, 39).

КІГТИК, а, ч. Зменш. до кіготь 1.

КІГТИСТИЙ, а, е. Який має довгі кігті (у 1 знач.); пазуристий. Хвилинами чує хлопчик чиїсь скрадливі кроки, хтось невідомий і волохатий підкрадається ззаду з темряви й простягає зарослі, кігтисті руки (Донч., V, 1957, 122); Кігтистий птах; Кігтиста лапа.

КІГТЯСТИЙ, а, е. Те саме, що кігтістий. Зглянутись не встигла баба, — Вже кігтяста [собача лапа].. Шкряб її через лице! (Фр., XII, 1953, 226); * Образно. Чи маємо ж ми право мовчати про те, що на рідні простори нашої радянської Батьківщини.. і зараз ще зазіхають жадібні булькаті очі і кігтясті руки..? (Донч., VI, 1957, 587).

КІЗ, у, ч., діал. Кізяк. Стільки кізу лежить, що у віз не забереши (Сл. Гр.).

КІЗЕЛЬГҀР, у, ч. Осадова гірська порода, що складається з зерен кремнезему; застосовується в будівництві й техніці; трепел.

КІЗКА, и, ж. Зменш.-пестл. до коза́ 1, 2. Коли б кізка не сказала, то б і ніжки не зламала (Укр.. присл., 1955, 267); [Преторіанець:] Дай шnurка, ми спутаємо кізку, щоб не брикала дуже (Л. Укр., II, 1951, 127); * У порівн. Метнулася Харитя до мисника, легесенько, мов кізка, стрибнула на лаву (Коцюб., I, 1955, 13).

КІЗОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кізка. — Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла? (Укр.. казки, 1951, 37); Маленька кізонька на тонюсінки.. ніжках дрібно тремтіла всім тілом (Збан., Крил. гонець, 1953, 18).

КІЗОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кізка. Одна кізочка стала на коліна, перевернулася на бік, лягла на стежку і притиснулася до гори (Коцюб., I, 1955, 468); * У порівн. Як була боса, з однією розплетеною кіскою, кізочкою стрибнула вона з лежанки (Коз., Гарячі руки, 1960, 189).

КІЗЯК, рідко **КИЗЯК**, у, ч. 1. Кал, послід тварин. Як умер старий [пан], та пішли шукати, аж там замість грошей одному кутку цегла, у другому — череп'я, а в третьому — кінські кізяки (Мирний, IV, 1955, 26); Неподалеку мусив бути ведмежий кізяк, а може, й сам ведмідь (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 65).

2. **перев. мн.** Висушені у вигляді цеглинок тваринні випорожнення з домішкою соломи, що використовуються в степових районах України як паливо, а іноді й у будівництві. — Учора мій Омелько в мене кізяки різав, а завтра, може, сидітиме рядом зі мною, за одним столом... (Мирний, II, 1954, 263); Нехай Маруся прийде, то й витопить.. кізяком (Григ.. Вибр., 1959, 29);

Ввійшла Кумиш з чувалом кизяків, розгребла попіл у вогнищі і хотіла вже опустити за собою запону (Тулуб. В степу.., 1964, 16).

КІЗЯКОВИЙ, рідко **КИЗЯКОВИЙ**, а, е. Прикм. до кізяк, кизяк. Вподовж берега заяскравіли весняні купини, запахло кизяковим димом (Гончар, Таврія.., 1957, 64); Кизяковий попіл.

КІЗЯЧОК, рідко **КИЗЯЧОК**, чкú, ч. Зменш.-пестл. до кізяк, кизяк. Воском, як відомо, долівку не натирають, а тому сторожиха змазувала її глиною з водичкою, а іноді й кизячку домішувала для моці (Донч., VI, 1957, 515); Може, в кого трісочок або кизячків випрошу, буде чим у хаті прокурити (Мирний, IV, 1955, 287).

КІЙЛО, а, с., діал. Ковила. Часом і межі кропивою росте кійло (Номис, 1864, № 9307); * У порівн. Погляд був соколиний, а ус такий, що вітер маяв їм [ним] як кійлом (Вовчок, Вибр., 1937, 233).

КІЛ, кола́, ч. Те саме, що кілòк. Там білий домичок стоїть. Наокруга [навкруги] густенький пліт І на колах горшки новенькі (Рудан., Тв., 1956, 78); Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло серединою річки (Коцюб., I, 1955, 355).

◇ **Колòм стояти (ста́ти) в горлі** — те саме, що **Кілкòм стояти (ста́ти) в горлі** (див. кілòк); Ні кола́, ні (ані) двора́ в кого — хтось зовсім нічого не має. У його ні кола, ні двора, а в мене — он город пан подарував (Мирний, IV, 1955, 164); В друга — ненька старенька, В нього жінка молоденька, А що в мене молодого, — ні кола, ані двора (Мал., Запов. джерело, 1959, 89); Саджа́ти (посади́ти, садові́ти і т. ін.) на кіл кого, заст. — те саме, що Саджа́ти (посади́ти) на па́лю (див. па́ля). Поїхали визволяти Катринине брата. Один утопився у Дніпровім гирлі, Другого в Колòмі на кіл посадили (Шевч., II, 1953, 130); Хоч кіл на голові теші див. голова́.

КІЛÈЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до кільце́ 1, 2. Він витяг з кишені френча низку ключів на блискучому металевому кілечку (Загреб., Європа 45. 1959, 82); З його товстої, вдоволено одвислої губи самі по собі спливали рівні шовкові кілечка диму (Баш, Вибр., 1948, 137).

КІЛКІЙ, а́, е́. Який легко розколюється. Кілки дрова.

2. Те саме, що колю́чий 1. Кілки будяк.

КІЛКОВИЙ, а, е. Прикм. до кілòк. Кілкова загорожа.

КІЛЛЯ, я, с. Збірн. до кіл; палля. Навколо городу повигинався на всі боки паркан, а поламані штахети замінено простим кіллям (Кобр., Вибр., 1954, 120); Убога рибальська снасть понуро звисала з кілля довкола «веранди» (Смолич, V, 1959, 16).

КІЛО, невідм., с., розм. Те саме, що кілогра́м. На трудовень у нас минулого року прийшлося по шість кіло зернових, по півтора кіло картоплі (Ю. Янов., V, 1959, 160); Вага, кратна грамові, називається: декаграм, гектограм і кілограм (який часто називається скорочено кіло; позначається кг) (Арифм., 1956, 77).

КІЛОВАТ, а, ч. Одиниця виміру потужності електричного струму, що дорівнює 1000 ват. У п'ятій п'ятирічці потужність окремих найбільших наших теплових електростанцій становила 300—400 тисяч кіловат (Наука.., 5, 1959, 15).

КІЛОВАТ-ГОДИНА, и, ж. Одиниця виміру енергії (роботи) електричного струму, що дорівнює роботі, виконаній протягом години при силі струму в 1 кіловат. Лічильники вимірюють роботу струму в гектоват-годинах (гвт-г) або кіловат-годинах (квт-г) (Курс фізики, III, 1956, 103); На Кременчуцькій ГЕС вперше запроваджено самопливний режим охолодження генераторів. Це дало змогу економити по 2,5 мільйона кіловат-годин електроенергії на рік (Рад. Укр., 29.VII 1962, 1).

КІЛОВОЛЬТ, а, ч. Одиниця виміру електричної напруги, що дорівнює 1000 вольт. *Вже введено в дію лінію електропередачі Каховка — Снігурівка напругою 154 кіловольтів* (Наука., 2, 1957, 5).

КІЛОГРАМ, а, ч. Одиниця ваги в метричній системі мір, що дорівнює 1000 грамів. *Сапери-підривники підкладали під порожні доти десятки кілограмів толу* (Гончар, III, 1959, 60); *Кілограм є вага одного літра (1 л) води при 4° С* (Підручник дезінф., 1953, 8).

КІЛОГРАМОВИЙ, а, е. Який важить один кілограм. *Чути сильний сплеск — і.. над поверхнею води вистрибує кілограмовий красень-короп* (Веч. Київ, 11.IX 1957, 1).

КІЛОГРАМОМЕТР, а, ч. Одиниця виміру енергії (роботи), що дорівнює роботі, яку потрібно затратити для піднімання маси в 1 кілограм на висоту 1 метр. *Якщо ми підніmemo гирю вагою 1 кілограм на 1 метр, то ця гиря матиме запас енергії величиною в 1 кілограмометр* (Фізика і с. г., 1948, 8); *Космічний корабель «Восток», вийшовши на орбіту, має енергію приблизно 20 мільярдів кілограмометрів* (Веч. Київ, 16.VIII 1962, 3).

КІЛОК, лка, ч. 1. Груба палиця (іноді — жердина), загострена з одного кінця; паля, гострокіл. *Усі вулиці в Вербівці ніби зумисне обсажені високими вербами: то поросли вербові кілки тинів* (Н.-Лев., II, 1956, 168); *В березі на високих кілках звисав довгий, густий невід* (Десняк, Десну., 1949, 221).

◇ **Вбіти (забіти) осійковий кілок** — покінчити з чим-небудь, остаточно знешкодити щось; **Кілко́м сто́яти (ста́ти)** — стояти прямо, утративши здатність рухатися. — *Бодай ти оглух, а в того, хто доводив тобі, — язик у роті кілком став!* — *бубонів Пищиму́ха* (Мирний, IV, 1955, 371); **Кілко́м сто́яти (ста́ти) в го́рлі**: а) застрявати в горлі (про несмачну їжу); б) остогидіти. — *Вже мені ті його вірші кілком в горлі стоять!* (Фр., III, 1950, 370); **Хоч кілок на голові теші див. голова́.**

2. Дерев'яний стрижень, закріплений у чому-небудь для вішання одягу тощо; вішалка (у 1 знач.). *Він почепив на кілок шапку, роздягся й закинув на жердку свиту* (Коцюб., I, 1955, 28); *Я ввійшла в хату, побачила на кілку його гімнастерку, на стіні дробовик* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 120); * *У порівн. Як дома, то до півдня буде [панночка] вбиратись, та начіпляє на себе всього, що треба, а чого й зовсім не треба, як на кілок у коморі* (Вовчок, I, 1955, 17).

КІЛОКАЛО́РІЯ, ї, ж. Одиниця вимірювання теплоти, що дорівнює теплоті, яку потрібно затратити для нагрівання 1 кг води на 1° С. *Один кілограм найкращого з відомих ракетних палив дає 3000—3500 кілокалорій* (Наука., 2, 1959, 12).

КІЛОМЕ́ТР, а, ч. Одиниця вимірювання довжини, що дорівнює 1000 м. *Праворуч, за десятки чи, може, й сотні кілометрів, стоять мовчки темно-сині Карпати в клубках срібних, сліпучо-білих хмар...* (Гончар, III, 1959, 17); [К о в а л ь:] *Тут не більше двох кілометрів, а машини одна за другою ходять* (Мороз, П'єси, 1959, 225).

КІЛОМЕ́ТРАЖ, у, ч. Протяжність у кілометрах. *Кожна [дошка] була спрямована на свою дорогу, мала назву того села, до якого вела дорога, і показувала кілометраж* (Кучер, Прощай., 1957, 65).

КІЛОМЕ́ТРАЖНИЙ, а, е. Який показує кілометраж. *Лікарка уважно стежила за кілометражними тумбами на трасі* (Ле, Клен. лист, 1960, 277).

КІЛОМЕ́ТРОВИЙ, а, е. Який має довжину, протяжність один кілометр. *Кілометрова глибина*; // *Який укажує кілометри. Кілометровий стовп.*

КІЛО́ЧОК, чка, ч. Зменш. до кілок. *По всій довжині його [ланцюга] стирчать.. встромлені в землю дерев'яні*

кілочки (Коцюб., I, 1955, 226); *Запхнувши ніби останню річ до чемодана, Саїд Алі угледів на кілочку скрипку* (Ле, Міжгір'я, 1953, 332).

◇ **Як з кілочки** — несподівано, раптово. *Далі промовив [дід] несподівано, неначе його слово зірвалось, як з кілочки* (Н.-Лев., IV, 1956, 220); — *Авжеж, — як з кілочки випалила Оксана* (Логв., Давні рани, 1961, 170); **Як на кілочки сидіти (бу́ти, знахо́дитися)** — бути занепокоєним, украй схвилюваним. *Устя сиділа як на кілочки, чужа й непотрібна* (Коцюб., II, 1955, 251).

КІЛЬ, я, ч. 1. Поздовжня балка нижньої частини судна, що є його головним кріпленням. *Пароплав раптом черкнув об щось кілем, втратив хід і широким рухом повернувся носом проти течії...* (Ю. Янов., II, 1954, 91); *Спочатку підняло корму так, що ніс майже весь занурився у воду, потім корма осіла, а ніс піднявся, оголюючи кіль* (Ткач, Моряки, 1948, 124).

2. Вертикальна площина хвоста літака (дирижабля) з прикріпленими до неї поворотними кермами. *Батарейці били.. Перед кілем юнкерса спалахнув чорний клубок диму* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 323).

3. Поздовжній виступ грудної кістки в більшості птахів і деяких ссавців, що має вигляд гребеня. *Кіль грудної кістки.*

КІЛЬВА́ТЕР, а, ч. Струмінь води по лінії кіля позаду судна, що рухається.

У кільва́тері пливті (йти, їхати) — в одну лінію та в одному напрямі пливти, їхати, іти. *У кільватері.. пливли есмінці, лідери есмінців, лінкор і два крейсери* (Кучер, Чорноморці, 1948, 21); *Забризкана болотом півторатонка, на якій полковник з майором добиралися до Філонова, ішла в кільватері за іншими машинами* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 143).

КІЛЬВА́ТЕРНИЙ, а, е. Стос. до кільватера. *Вони [яхти] в кільватерній лінії плавно лунуть синіми водами Дніпра* (Коп., Земля., 1957, 35).

△ **Кільва́терна коло́на** — низка суден, що йдуть одно за одним у кільватері. *Вони [судна] йшли кількома кільватерними колонами* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 264).

КІЛЬКА¹, и, ж. Маленька рибка родини оселедцевих. *Для лову деяких риб, наприклад кільки, використовують світло* (Зоол., 1957, 81).

КІЛЬКА², ко́х, числ. неознач.-кільк. Невизначена мала кількість (у межах від трьох до десяти). *Іноді тікав [Тарас] на кілька днів аж у друге село до своєї заміжньої сестри Катрі* (Мирний, V, 1955, 309); *Кілька парубків скочило до танцю, потягнувши за собою дівчат* (Коцюб., I, 1955, 234); *Я склав план реконструкції кількох площ і вулиць міста* (Довж., I, 1958, 25).

◇ **Кількома́ слова́ми** — дуже коротко. *Я кількома словами розповів, як добирався сюди* (Сміл., Сашко, 1954, 158).

КІЛЬКАГО́ДИННИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька годин. *Після вечері і кількогодинного відпочинку перед світанком вони вирушили з вантажем на Малу землю* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 315).

КІЛЬКАДЕ́ННИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька днів. *Табір майже в повному складі з керівниками та вихователями повертався з кількадечної екскурсії до гірського озера* (Ле, Клен. лист, 1960, 20).

КІЛЬКАДЕ́СЯТ, ті і тьо́х, числ. неознач.-кільк. Кілька десятків. *Пані прийняла Євгенія дуже чемно і здивувалася дуже, коли він заявив їй, що хотів би взяти у неї кількадесят лекцій гри на фортеп'яні* (Фр., VII, 1951, 241); *Завтра о дев'ятій ранку він повинен бути в кількадесяти кілометрах звідси* (Дмит., Наречена, 1959, 151).

КІЛЬКАДЕ́СЯТЕРО, тьо́х, числ. неознач.-кільк., збірн., розм. Те саме, що кількадеся́т. *А на тих маши-*

нах кількадесятеро хлопців і дівчат сидять та коломий-ки співають (Жур., Опов., 1956, 193).

КІЛЬКАЛІТНІЙ, я, є. Те саме, що кількарічний. Лікарі кажуть, що це звичайна недуга нервів від надмірної кількालітньої праці (Ірчан, II, 1958, 39).

КІЛЬКАМЕТРОВИЙ, а, е. Який має довжину, висоту й т. ін. кілька метрів. Телята збилися купкою на самому березі, над кількаметровою кручею (Коп., Сон. ранок, 1951, 10).

КІЛЬКАМІСЯЧНИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька місяців. Ніч кількамісячна, як у Заполяр'ї (Гончар, IV, 1960, 228).

КІЛЬКАНАДЦЯТЕРО, тьох, числ. неознач.-кільк., збірн., розм. Те саме, що кільканадцять. — Моя рада така: прийдіть наразі хоч кільканадцятро [дітей], щоб я міг школу розпочати (Фр., IX, 1952, 175); Раптом немічні двері зірвалися з петель, і до хати вдерлося кільканадцятро ординців (Тулуб, Людолови, I, 1957, 141).

КІЛЬКАНАДЦЯТЬ, ти і тьох, числ. неознач.-кільк. У межах — від одинадцяти до дев'ятнадцяти. Широко отворилися двері, і з шумом ввійшло кільканадцять молодців у світличку (Фр., VIII, 1952, 126); Тепер від світа цілого відділяє його оця в кільканадцять сажнів заввишки верства.. води (Коцюб., I, 1955, 218); Вона виринула перед нами за кільканадцять кроків (Досв., Вибр., 1959, 82).

КІЛЬКАПОВЕРХОВИЙ, а, е. Який має кілька поверхів. Мали на думці збудувати великий кількаповерховий будинок ось там, на горбі, в парку (Ірчан, II, 1958, 422).

КІЛЬКАРАЗОВИЙ, а, е. Який повторюється кілька разів. Офіцери водили піхоту в кількаразові нічні атаки (Гончар, I, 1954, 396).

КІЛЬКАРАЗОВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. за знач. кількаразовий.

КІЛЬКАРІЧНИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька років. Давнє, вже кількарічне змагання за першість у цеху йшло між обома бригадами (Собко, Біле полум'я, 1952, 96); // Який має кілька років. Кількарічна дитина; Кількарічний сад дав перші плоди; // Набутий протягом кількох років. Кількарічний досвід.

КІЛЬКАСКЛАДОВИЙ, а, е, лінгв. Який складається з кількох складів.

КІЛЬКАСОТ, кохсот, числ. неознач.-кільк. Кілька сотень. Під час збирання і сушіння тютюнового листя працювало кількасот чоловік (Іст. УРСР, I, 1953, 334).

КІЛЬКАТИЖНЕВИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька тижнів. Біль унаслідок вивихнення ноги, як і ушкодження на голові й тілі, засудили звичайно енергійну й рухливу жінку на кількатижнєве лежання (Коб., III, 1956, 189); Після кількатижневих дощів, туманів та мряк нарешті стало на годині (Гончар, III, 1959, 238).

КІЛЬКАХВИЛИННИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька хвилин. Кількахвилинна сутичка закінчилася нашою перемогою (Минко, Повна чаша, 1950, 245).

КІЛЬКАЯРУСНИЙ, а, е. Який має кілька ярусів. Це була чимала комора, де на кількаярусних стелажах зберігалось обмундирування (Добр., Ол. солдатики, 1961, 36).

КІЛЬКИ, діал. Скільки. — Ох, сестрице, скільки нас [квітів] погинуло, любий світ покинуло... От було недавно свято, — кільки ж нас було потято! (Л. Укр., III, 1952, 489).

КІЛЬКІСНИЙ, а, е. Стос. до кількості. — Заодно продумайте хоч кількісний склад майбутньої дослідної комісії з технічного боку (Ле, Міжгір'я, 1953, 61);

Згідно з діалектичними закономірностями у фізіології кількісні зміни приводять до якісних змін фізіологічних властивостей речовини (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 70).

△ **КІЛЬКІСНИЙ АНАЛІЗ** — аналіз, що встановлює кількість складових частин у досліджуваній речовині. — Темний шматок [мінералу] треба віддати в інститут для якісного і кількісного аналізу (Досв., Вибр., 1959, 273); **КІЛЬКІСНИЙ ЧИСЛІВНИК** — числівник, що означає число, указує на кількість предметів. Кількісні числівники, передаючи рахунок предметів, звичайно виступають у сполученні з іменниками (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 310).

КІЛЬКІСНО. Присл. до кількісний. За яких чверть години він устиг звалити, мабуть, з десятків качок, і я, щоб він не перевершив кількісно моєї добиці, взявся до діла (Досв., Вибр., 1959, 436); При капіталізмі основні й вирішальні засоби виробництва належать великому кількісно класові капіталістів і землевласників (Програма КПРС, 1961, 7).

КІЛЬКІСТЬ, кості, ж. 1. Число, величина, об'єм, маса. Написане не вдовольняє мене, що треба б краще обробляти й виконувати речі, бо важна не кількість, а якість (Коцюб., III, 1956, 422); Вранці.. Хаєцький зробив ревізію на возах і доповів командирові роти про наявну кількість мін (Гончар, III, 1959, 312); На відчуття світла певним чином впливають барометричний тиск, кількість кисню в повітрі (Рад. психол. наука..., 1958, 12).

2. Філософська категорія, що характеризує предмети та явища зовнішнього світу з погляду об'єму, числа, ступеня розвитку; визначеність предметів, явищ об'єктивного світу, зміна якої до певного моменту не викликає корінних, якісних змін, а тільки підготовляє їх.

КІЛЬКО, діал. Скільки. І кілько-то було сварів, криків, проклять на тих сільських вигонах (Фр., V, 1951, 198).

КІЛЬКОВИЙ, а, е. Прикм. до кілька¹.

КІЛЬКОРО, кількох, числ. неознач.-кільк., збірн., розм. Те саме, що кілька². Довкола огню сиділо кількоро людей, малих і великих (Фр., II, 1950, 29); Кількоро рук шанобливо вмочають у махорці пальці (Кач., II, 1958, 182).

КІЛЬОВИЙ, а, е. Прикм. до кіль.

КІЛЬЦЕ, я, с. 1. Предмет (найчастіше з металу), який має форму кола (див. коло¹ 1). Ведмідь який, а й то кільце в губу вправляють (Номис, 1864, № 4220); Розшукавши в кухні великий замок, надів його на кільця, що були в дверях (Мик., Кадильниця, 1959, 62).

2. Те, що має вигляд такого предмета. Вона вся трусилась, трусились на голові кільця локонів (Н.-Лев., II, 1956, 77); Пускаючи кільця диму, Іван Лук'янович вдоволено дивився на мене (Грим., Подобиці.., 1956, 99); // Коло (див. коло¹ 2), обвід. Велике кільце московського метро; // Кінцевий пункт трамвайного й тролейбусного маршрутів із поворотним кругом, а також кінець автобусного маршруту, де автобус робить розворот, щоб їхати назад; // перен. Те, що замкнене круговою лінією чого-небудь; оточення. Нарешті було розірване й кільце блокади, яке тримало радянський народ в ізоляції від зовнішнього світу (Мист., 6, 1957, 30); [С п а р т а к:] Та ми затримаєм противника, аж доки Піхота не прорветься крізь кільце (Дмит., Драм. тв., 1958, 64).

△ **Річні кільця** — концентричні шари деревини, які щорічно нарастають на стовбурі дерева; річні шари. Відомо, що дерево, як правило, щороку відкладає річні кільця, які добре видно на зрізі стовбура (Наука., 12, 1956, 20).

3. у знач. присл. кільцём, кільцями. У вигляді кола, кругової лінії. Люди збиваються навколо Ганни тісним

кільцем (Руд., Остання шабля, 1959, 399); *Механік мовчки посміхнувся, пускаючи дим кільцями вгору* (Гончар, Таврія, 1952, 256).

4. Окрема складова частина ланцюга. *Біда за біду чіпляється, як у ланцюзі кільце за кільце* (Номис, 1864, № 2164).

◇ **Кільце в ланцюгу** чого — складова частина чого-небудь цілого. *Люди й покоління — се тільки кільця в ланцюгу великим всесвітнього життя* (Л. Укр., III, 1952, 97).

5. тільки мн. Гімнастичний прилад, який складається з двох підвішених обручів. *Тут їй подобалось: можна досхочу гойдатись на кільцях, злітаючи під самісіньку стелю* (В ім'я Вітч., 1954, 8).

КІЛЬЦЕВИЙ, а, е. Який має форму кільця (у 1 знач.); круговий. *Чепіга спустився на Поділ, сів у вагон кільцевої лінії трамвая* (Жур., Вечір., 1958, 368); *На стояках змонтовано кільцевий балкон* (Нова техн. і технол., 1961, 98); *Кільцевий шов*.

КІЛЬЦЕПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на кільце (у 1 знач.). *В середині чітко окреслених круглих, овальних, а іноді і кільцеподібних дисків планетарних туманностей містяться зірки* (Наука., 6, 1961, 11).

КІЛЬЦЮВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **кільцювати**. За допомогою кільцювання виявлено факти повернення багатьох видів птахів до своїх старих гнізд (Наука., 3, 1960, 37); *Рано навесні провадять кільцювання стовбурів гусеничним клеєм або мазутом* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 411).

2. спец. Об'єднання електростанцій у єдину енергосистему. *Металокерамічні контакти для високовольтних ліній електропередач допомагають здійснити кільцювання енергосистем Радянського Союзу* (Наука., 2, 1963, 15).

КІЛЬЦЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех., спец. 1. Насаджувати мічені кільця на лапки птахів і хвости риб для спостереження за напрямом і швидкістю переміщень, віком і т. ін. *Відібраний молодняк, якщо він не криломічений, слід кільцювати* (Птахівн., 1955, 59).

2. Робити круговий зріз кори стовбура, гілки дерева або насаджувати на них дротяні кільця для уповільнення росту, збільшення плодоношення, надання певної форми кроні тощо.

3. Обмазувати смолою навколо (кільцем) стовбур дерева для захисту від шкідників.

КІЛЬЦЮВАТИЙ, а, е. Схожий на кільце (у 1 знач.). *Кільцювата форма*.

КІЛЬЦЮВАТИСЯ, юється, недок., спец. Пас. до **кільцювати**.

КІЛЬЧАСТИЙ, а, е. 1. Який складається з кілець (у 1, 2, 4 знач.) *Щоб забезпечити дружні сходи льону за умов посушливої весни, посіви його треба закоткувати кільчастим котком* (Ол. та ефір. культ., 1956, 97); *Кільчастий панцир*; // Який має вигляд кільця, кілець (у 1, 2, 4 знач.). *Сплівшись своїми кільчастими галузками, утворили [глоди] густу, непробиту стіну* (Фр., VIII, 1952, 135).

2. Уживається як складова частина деяких ботанічних і зоологічних термінів. *Є й інші небезпечні первинні шкідники лісів, наприклад кільчастий шовкопряд* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 139); *Кільчасті черви*.

КІЛЬЧАСТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. **кільчастий** 1. *Кільчастість копита коня*.

КІЛЬЧАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **кільчастий** 1. *Такий батько, яким був і за життя, тільки одягнутий не так, як його поховали, а ніби зібрався на рать: у кільчатій броні, з щитом* (Скл., Святослав, 1959, 587).

КІЛЬЧЕННЯ, я, с. Стан за знач. **кільчитися**.

КІЛЬЧИК, а, ч. Стебло рослини на початку його роз-

витку з насіння, кореневища, цибулини, бульби; паросток.

КІЛЬЧИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **кільчик**.

КІЛЬЧИТИСЯ, иться, недок. Пускати кільчики, паростки; проростати. *Коли насіння набубнявіє й почне кільчитись, його розстеляють тонким шаром у ящиках, накривають зверху зволоженим полотном* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 78).

КІМ, у, ч., іст. Скорочення: Комуністичний Інтернаціонал Молоді.

КІМВАЛ див. **кимв'ял**.

КІМЕРІЄЦЬ див. **кімерійці**.

КІМЕРІЙКА див. **кімерійці**.

КІМЕРІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кімерійці**. Для кімерійської культури пізнього часу.. характерні глиняні горшки, прикрашені у верхній частині ліпними валиками (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 114).

КІМЕРІЙЦІ, ів, мн. (одн. **кімерієць**, **ійця**, ч.; **кімерійка**, п, ж.). Найдавніше (за письмовими джерелами) населення північного Причорномор'я. *На початку I тисячоліття до н. е. степові райони північного Причорномор'я заселяли племена кімерійців* (Іст. УРСР, I, 1953, 24); — *Які племена тут жили до нас — ось що хотілось би з'ясувати, — роздумливо мовить Брага. — Племена таврів чи хто? — I кімерійці жили, — уточнює професор. — Сучасники Гомера* (Гончар, Тронка, 1963, 273).

КІМЛЯ, і, ж., діал. Сітка для ловлі риби.

КІМНАТА, и, ж. 1. Відокремлена стінами або перегородками частина будинку, квартири для проживання в ній; хата (у 2 знач.), покій. *Поставлю хату і кімнату, Садов-райочок насажу [насаджую]* (Шевч., II, 1953, 348); *До світлиці притикає скільки бічних кімнат, відділених від неї не дверима, а важкими запорами з дорогих тканин* (Л. Укр., II, 1951, 341); *Спить спокійно у другій кімнаті кароокий, смуглявий синок* (Сос., II, 1958, 105).

2. з означ. і чого. Приміщення спеціального призначення на виробництві, в установі тощо. *Класна кімната в сільській школі; по стінах географічні карти, малюнки* (Вас., III, 1960, 118); *На Сумщині відкрито кімнати пропаганди передового досвіду* (Рад. Укр., 10.I 1962, 2).

Кімната матері й дитини — приміщення в будинку вокзалу, автостанції тощо для відпочинку транзитних пасажирів — матерів з дітьми.

КІМНАТІНА, и, ж., розм. Невелика кімната (у 1 знач.). *Тетяна Панасівна походжала, роблячи кілька кроків з кутка в кут, ніби давно вже обжила цю мініатюрну кімнатину* (Коп., Земля., 1957, 211).

КІМНАТІНКА, и, ж. Зменш. до **кімнатіна**.

КІМНАТКА, и, ж. Зменш. до **кімната**. *Чорні стіни невеликої кімнатки були аж слизькі від цвілі* (Коцюб., I, 1955, 39); *У кімнатці стривожена стоїть Оксана біля вікна* (Головка, I, 1957, 429).

КІМНАТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кімната**; хатній, pokojний. *Галя одхилила трохи кімнатні двері* (Мирний, I, 1949, 375); *У кімнатній темряві на фоні світла, що лилося у напіввідчинені двері, чітко вирізьблювався Миколин профіль* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 175); // Признач. для кімнати. *Не палю я лампадки кімнатної, Не читаю канону вечірнього* (Граб., I, 1959, 558); *Герміна був взутий у стоптані кімнатні туфлі на босу ногу* (Томч., Готель., 1960, 204).

Кімнатна температура — звичайна температура житлового приміщення. *Ртуть випаровується навіть при кімнатній температурі* (Наука., 4, 1963, 34).

2. Який постійно перебуває, живе або вирощується в кімнаті; хатній, pokojний. *Любителям кімнатних співочих птахів треба пам'ятати про негативний вплив насіння конопель на колір пір'я птахів* (Веч. Київ, 21.III 1957, 4); *Кімнатні рослини*.

КІМНАТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кімнАтка. *Не вижила я в неї, покинула, найняла собі кімнаточку* (Н.-Лев., IV, 1956, 278); *Уступив я у сінечки біленькі, а з сінечок у біленьку кімнаточку* (Вовчок, VI, 1956, 237).

КІМНАТЧИНА, и, ж., розм. Невелика (іноді погана) кімната (у 1 знач.). *Вся кімнатчина пахтіла приємним туалетним милом* (Вільде, Сестри., 1958, 296).

КІМОГРАФ, а, ч., спец. 1. Прилад для графічної реєстрації скорочення м'язів, кров'яного тиску тощо.

2. В експериментальній фонетиці — прилад для запису кривої звуків.

КІМОГРАФІЧНИЙ, а, е, спец. Прикм. до кімограф. *Кімографічна стрічка*.

КІМОНО, невідм., с. 1. Японський національний (чоловічий або жіночий) верхній одяг у вигляді халата з широкими рукавами й полами, які загортають зліва направо. *Він був у темно-сірому кімоно з чорним поясом, у табі — японських панчохах з окремим великим пальцем* (Донч., III, 1956, 247).

2. Широка жіноча сукня з особливим кроєм рукава.

КІМ'ЯХ, а, ч., розм. 1. Те саме, що грóно. *Звисають на дахи Вишень червоні кім'яхи* (Мур., Ідуть..., 1951, 48).

2. у знач. присл. кім'яхóм. *Клубком* (у 4 знач.), купою. — *Діду! що воно за знак, що бджоли он яким кім'яхом полетіли?* (Мирний, I, 1954, 192).

КІН, кóну, ч. 1. Місце, куди кладуть ставку в азартній грі.

◇ **Ста́вити (постáвити) на кін що:** а) вносити свою ставку в спільну гру. *Тут же, розмінявши полтинника, Данько поставив свою долю на кін* (Гончар, Таврія, 1952, 67); б) (перен.) ризикувати. *Він поставив на кін усе. Воля або смерть...* (Коз., Гарячі руки, 1960, 165).

2. Спеціальний майданчик, на якому показують вистави; сцена. *Посередині кону хата Степана Реви, котра виходить причілкою до авансцени* (Кроп., II, 1958, 44); *На кін виходять розхвилювані актори* (Ю. Янов., IV, 1959, 39).

КІНВА, и, ж. 1. Великий дерев'яний кухоль. *А трохи згодом Раби вечерю принесли і кінву доброго сикеру* (Шевч., II, 1953, 71); *Кухарі.. ставлять.. по всіх столах дерев'яні ваганки з потравою, а між ними у великих кінвах.. горілку, мед, пиво* (Стор., I, 1957, 256).

2. діал. Відро. *Молодичка кароока.. бігла з кінвами по воду* (Сл. Гр.).

КІНВА́, й, ж., розм. Збірн. до кінь 1. *Бач, скільки кінви пасеться* (Сл. Гр.); *Мимо проїжджають, сунуть кінвою війська* (Гончар, III, 1959, 70).

КІНГСТОН, а, ч. Клапан у підводній частині судна для впускання (при потребі) забортної води. [Б а л т і є ц ь:] *Приготувати шлюпки, відкрити кінгстони* (Корн., I, 1955, 79); *Два матроси, що лишилися живі, відкрили кінгстони й потопили корабель, не здавши його ворогові* (Іст. УРСР, I, 1953, 591).

КІНЕМАТИКА, и, ж. Розділ теоретичної механіки, у якому вивчається залежність механічного руху тіл лише від часу й не береться до уваги маса рухомих тіл та дія на них інших тіл (сил).

КІНЕМАТИЧНИЙ, а, е. Стос. до кінематики. *Для вивчення будови верстата та взаємодії його механізмів застосовують умовні рисунки, так звані кінематичні схеми* (Фрез. справа., 1957, 214).

КІНЕМАТОГРАФ, а, ч. 1. Те саме, що кіноапарát.

2. рідко. Те саме, що кіномистецтво. *Кінематограф — найбільш синтетичне мистецтво* (Літ. газ., 13.III 1959, 3).

3. заст. Кінотеатр. *Вутанька прийшла в кінематограф в парі з воєнкомом* (Гончар, Таврія., 1957, 464).

КІНЕМАТОГРАФІСТ, а, ч. Працівник кінематографії. *Головним завданням кінематографістів і надалі лишається боротьба за втілення в творах кіно значних тем сучасності* (Мист., 3, 1961, 4).

КІНЕМАТОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до кінематографа (у 1, 2 знач.) і кінематографії. *Першої хвилини їм здалося, що сліпучі промені різноколірних кінематографічних юпітерів ударили їм звідусіль у лице* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 352); *Кінематографічна техніка; Кінематографічна промисловість*.

КІНЕМАТОГРАФІЯ, ї, ж. 1. Те саме, що кіномистецтво. *Художня кінематографія існує.. на базі літератури, кінодраматургії* (Довж., III, 1960, 147); *Українська радянська кінематографія набула значного творчого досвіду в художньому відображенні багатогранного життя нашого народу* (Ком. Укр., 6, 1960, 67).

2. Галузь культури й промисловості, що виробляє кінофільми та показує їх глядачам. *В Празі нам довелося бачити декілька нових фільмів, випущених останнім часом чехословацькою кінематографією* (Гончар, Зустрічі., 1950, 10).

КІНЕСКОП, а, ч. Приймальна електронно-променева трубка, яку застосовують у телевізорах. *Львівський електроламповий [завод] спеціалізуватиметься на виробництві кінескопів для телевізорів* (Роб. газ., 25.I 1962, 1).

КІНЕТІКА, и, ж. Розділ теоретичної механіки, що охоплює динаміку й статику.

△ **Хімічна кінетика** — розділ фізичної хімії, що вивчає швидкість і механізм хімічних реакцій.

КІНЕТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до кінетики. *Кінетична теорія*.

2. Стос. до руху, пов'язаний з ним. *Ядро [гелію] раптово і самовільно викидається із радіоактивного ядра з величезною кінетичною енергією* (Рибак, Час., 1960, 624).

КІНЄЦЬ¹, нця́, ч. 1. Крайній пункт, межа протягості предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до такого пункту, межі; протилежне п о ч а т о к. *В кінці села, коло самої Раставиці, стояла хата старого Петра Джері* (Н.-Лев., II, 1956, 168); *Він просить у Хаєцького ножа, щоб зачищати кінці кабеля* (Гончар, I, 1954, 50); // Остання, завершальна частина якогось твору, книжки тощо. *Дуже жалкую я, що не маю кінця Вашої книжки «В поті чола»* (Коцюб., III, 1956, 116).

◇ **В обидва кінці** — туди й назад. — *Скільки ж це буде верстов? — запитав Григорія наш дід Семен.. — А хто їх там лічив, — стримано відповів мандрівник.. — Кажуть, двадцять тисяч в обидва кінці?* (Довж., I, 1958, 77); **В усіх кінцях чого** — всюди, скрізь; **Доходити (дійті) [до] кінця див.** доходити; **Зводити (звесті, зв'язувати) кінці [з кінцями]:** а) узгоджувати різні частини, сторони якої-небудь справи. *Інший заведе-заведе, так що ну; та не зведе кінців, та тільки вже мовчки гарчить на других* (Кв.-Осн., II, 1956, 248); [Б о н д а р:] *Ви ж самі не можете звести кінці з кінцями у цих папірцях* (Зар., Антеї, 1961, 40); б) ледве справлятися з нестатками. *Усіх людей ділив [Григорій] на багачів, злидарів і тих, що сак-так крутяться на землі, зводячи кінці з кінцями* (Стельмах, Хліб., 1959, 236); **З (із) кінця в кінець**; **Від кінця до кінця** — з одного краю в інший. *Він ще раз проходить його [двір] од кінця до кінця, самотній і безпомічний* (Коцюб., II, 1955, 19); *З гір, із далеких лісів ринуть в долину вітри, шарпаються з кінця в кінець* (Кол., На фронті., 1959, 194); **Знайті кінець див.** знаходити; **З різних (усіх і т. ін.) кінців** — з різних (усіх і т. ін.) боків, сторін; *звідусіль. Дзвін загудів. По дворі почали мигтіти ченці молоді, як мухи, зо всіх кінців* (Вовчок, VI, 1956, 253); **Кінців не знайти** — ні про що не дізнатися; **Кінці [з кінцями] не сходяться (не зійшлися):** а) важко справля-

тися комусь із труднощами, нестатками; не йде справа на лад. Мене дуже тягне на різдво поїхати на Русь, та якось не сходяться кінці. Треба сидіти та вчитися (Стеф., III, 1954, 28); б) немає узгодженості, відповідності між різними частинами, сторонами якої-небудь справи. — Ти ж.. комору в порядку передав? — Та трохи не зійшлися кінці з кінцями. Нестачу я завтра ж донесу (Стельмах, Правда., 1961, 322); Кінці [з кінцями] сходяться (зійшлися): а) щось робиться, здійснюється так, як належить; б) є узгодженість, відповідність між різними частинами, сторонами якої-небудь справи; Кінці знайти — дізнатися про що-небудь. [О к с а н а:] Артем зміг би кінці знайти (Корн., II, 1955, 131); Кінці [у воду] ховати (заховати і т. ін.) — не залишати ніяких слідів злочину, вчинку. — Мені поперед усього треба людей розумних, .. кованих на всі чотири ноги .. Щоб уміли робити моїм іменем.. і ховати кінці в воду... (Фр., VI, 1951, 358); На кінці язика є (знаходиться і т. ін.) що в кого, рідко кому: а) хтось завжди швидко, без труднощів дає відповідь на що-небудь; б) хтось має велике бажання що-небудь сказати. По розпалених обличчях молдуван видно було, що якась цікава новина свербить їм на кінці язика (Коцюб., I, 1955, 193); На (у) всі (різні) кінці — на (у) всі (різні) боки, сторони. У нас зійшло вже сонце, його вогні ми шлем на всі кінці... (Сос., I, 1957, 479); Вершники на момент круто збили коней і потім з тваринним криком кинулись у різні кінці (Панч, В дорозі, 1959, 36); Не з того кінця робити (починати й т. ін.) що — не так, як треба робити, починати тощо; Палиця з двома кінцями; Палиця на два кінці; У палиці два кінці — якийсь захід може повернутися злом і проти того, хто його починає.

2. Останній момент чого-небудь, що відбувається в часі, а також час, пов'язаний із цим моментом. В кінці літа Тасю одвезено до школи (Коцюб., I, 1955, 321); Кінець дня минув у напруженій роботі (Трубл., II, 1955, 274); // Завершення, закінчення чого-небудь. Кінець діло хвалить (Номис, 1864, № 10005); [С т е п а н:] Бачу, дружбі нашій кінець (Корн., II, 1955, 120).

◇ Від (з) початку до кінця — повністю, цілком. Заграти [«Крейцерову сонату»] цілу, з початку до кінця, ..їй не під силу (Л. Укр., V, 1956, 221); Відніні й до [кінця] віку див. відніні; Доводити (довести) до кінця див. доводити; Доїхати кінця див. доїжджати; І ділу кінець — що-небудь закінчено; і все. Прокоєтнув би його [вареник], та й кінець ділу; так гріх, піст зайшов (Кв.-Осн., II, 1956, 110); Класти (покласти) кінець див. класти; Під кінець чого — під час закінчення чого-небудь. Так пройшло кілька репетицій і під кінець їх Настя робила часом більше помилок, ніж впочатку [спочатку] (Л. Укр., III, 1952, 585).

3. перен., розм. Смерть, загибель. — Тож він завтра із другою Піде під вінець... А я собі під водою Знайду вже кінець! (Л. Укр., I, 1951, 325); Зворушення, прощання і подорож прискорили його кінець (Коб., III, 1956, 306); І океанів тих немає, Щоб вірні роз'єднають серця... Тому й сичиш ти, люта зграє, Свого чекаючи кінця (Рильський, Мости, 1948, 53).

Боротися до кінця — боротися до останньої хвилини життя. В неї [Ясногорської] ще залишається найвища святиня — рідний народ. Це так багато, що заради цього варто жити й боротись до кінця (Гончар, III, 1959, 190); Кінець світу — за християнським віровченням і народним повір'ям, загибель світу. — Ото чули — отець Павло вичитував з євангелія, що кінець світу скоро (Еллан, II, 1958, 7).

4. мор. Мотузка, канат для причалювання суден. На кормі стояв з приготовленим кінцем сам боцман (Ткач, Крута хвиля, 1956, 271).

◇ Віддавати (віддати) кінці див. віддавати.

◆ Без кінця; Без кінця-краю; Без кінця й краю: а) дуже далеко, безконечно. В голові була одна думка, одне бажання, щоб ця дорога розтяглася без кінця-краю... (Коцюб., I, 1955, 250); б) дуже довго. Ніяково було сидіти «в гостях» без кінця (Л. Укр., V, 1956, 361); в) безперервно, весь час. Лиш в коридорі вартового лунають кроки без кінця (Сос., II, 1958, 402); г) дуже велика кількість; безліч. Нижче летіли і крутилися чорногузи, качки і.. різного дрібного птаства без кінця й краю (Довж., I, 1958, 173); До кінця — цілком, повністю. Щоб Вас [В. М. Гнатюка] до кінця розсердити, то попрохую ще вислати 1 пр. «Кобзаря» Шевченка (Коцюб., III, 1956, 289); Зробити кінець див. зробити; Кінець кінцем — у кінцевому підсумку, нарешті. Трудом ми все на світі робим, Трудом живем, кінець кінцем! (Нех., Ми живемо..., 1960, 95); Немає, (не буде, не було, не видно і т. ін.) кінця (кінця-краю, ні кінця ні краю) чому: а) щось дуже далеко простягнулося. Здавалось, плавням нема кінця-краю (Коцюб., I, 1955, 360); б) щось дуже довго триває. — Припиняйте позачергові дебати, бо не буде їм ні кінця ні краю (Чаб., Тече вода..., 1961, 175); в) безліч кого-, чого-небудь. Сім днів вони не їли й відбивають атаки люті ворогів..., а ворогам кінця немає (Сос., II, 1958, 438).

КІНЕЦЬ², прийм., розм. На краю. Балаш з Кайдашем посідали кінець стола і почали розмовляти (Н.-Лев., II, 1956, 319); Давид ще довго сидів кінець стола і щось швидко натхненно писав (Головко, II, 1957, 136).

КІНІК, а, ч. Послідовник давньогрецької філософської школи, заснованої Антисфеном у IV ст. до н. е.

КІНКАН, а, ч. (Fortunella) Вид плодових дерев або кущів родини рутових, поширений у Східній Азії. Кінкан японський.

КІННИЙ, а, е. 1 Якому надають руху коні. На великих ділянках картоплю можна садити квадратно-гніздовим способом під кінний плуг (Картопля, 1957, 83); У Буенос-Айресі є всі види міського транспорту — метро, трамваї, автобуси, тролейбуси, таксі і навіть кінні карети (Дмит., Там, де сяє..., 1957, 65); // Пов'язаний з їздою на конях. Програма змагань з кінного спорту дуже різноманітна (Спорт., 1958, 78).

2. Який складається з вершників. Стояло військо тут зальотне, Волове, кінне і піхотне (Котл., I, 1952, 171); Командир полку послав кінну розвідку далеко ліворуч і праворуч від дороги (Гончар, III, 1959, 95).

3. у знач. ім. кінний, ного, ч., рідко. Те саме, що вершник 1. Зібрав [Турн] і кінних, і піхотних І всіх для битви шиковав [шикував] (Котл., I, 1952, 214); Степовим шляхом тікають пани, чоловіки, жінки, старі, обозні, кінні, піші (Довж., I, 1958, 240).

КІННИК, а, ч., розм., рідко. Те саме, що кіннотник; кавалерист. — Тоді.. близько від нас проходив фронт. Щоб не демаскувати себе, я дав розпорядження кінників в піхоту перевести (Шер., В партиз. загонах, 1947, 39).

КІННИЧИЙ, чого, ч., рідко. Те саме, що конюх. Стояли вони [коні] в стайні окремо, і ніхто, крім старшого кінничого, до них близько й приступитися не смів (Мур., Бук. повість, 1959, 7).

КІННО, присл., розм. На коні, верхи. Ті, що виходили піші, вертались кінно, на баских конях (Коцюб., II, 1955, 78); [Д о л о р е с:] Як ви могли сюди прийти? [Д. Ж у а н:] Кінно, а потім пішки (Л. Укр., III, 1952, 339); Засліплене від люті панство кінно вдарило на козаків (Кач., II, 1958, 418).

КІННОСПОРТИВНИЙ, а, е. Стос. до кінного спорту. Кінноспортивні змагання.

КІННОТА, и, ж., збірн. Кінне військо; кавалерія. [Х м е л ь н и ц ь к и й:] Дивись. Тут в лісі Тугай-Бей

з ордою і наша кіннота (Корн., I, 1955, 242); В огненному блиску шабель летіла не раз на ворога червона кіннота (Цюпа, Україна., 1960, 240).

КІННОТНИЙ, а, е. Прикм. до кіннота. *Боженко стоїть серед поля, де тупіт кіннотний і мла* (Мал., Звенигора, 1959, 103).

КІННОТНИК, а, ч. Кінний вояк; кавалерист. *Розпустили гриви коні, їм немає вину. Мчать кіннотники червоні Битись за Вкраїну* (Укр.. думи., 1955, 499); *А довгою дорогою їде загін кіннотників, співаючи пісню про прапори* (Ю. Янов., IV, 1959, 68).

КІНО, невідм., с. 1. Кінематографія, кіномистецтво. *Блискучі переваги кольорового кіно перед чорно-білим очевидні, як очевидні і безмежні перспективи його розвитку* (Довж., III, 1960, 131); *Кіно — це найважливіше, найбільш масове мистецтво — є разом з тим і наймолодшим* (Мист., 4, 1961, 29).

2. розм. Те саме, що кінофільм. *Подивитись цікаве кіно.*

3. розм. Те саме, що кінотеатр. *Злочину не було викрито доти, доки невістка не прибігла на умовлене місце коло кіно і не знайшла там ні свекра, ні сина* (Ю. Янов., II, 1954, 108); *Пішли комсомольці, жваво обмірковуючи, де саме вибрати місце для кіно* (Шиян, Баланда, 1957, 195).

КІНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову кіно у 1 знач., напр.: к і н о м и т ё ц ь, к і н о р е п о р т ё р; у 2 знач., напр.: к і н о к а д р, к і н о л а б о р а т о р і я, к і н о н а р и с; у 3 знач., напр.: к і н о з а л.

КІНОАКТОР, а, ч. Актор, який знімається в кінофільмах. *У фільмах-листівах і інших художньо-агітаційних фільмах брали участь кіноактори, артисти місцевих театрів, а іноді навіть командири й політпрацівники Червоної Армії* (Укр.. кіномист., III, 1959, 38).

КІНОАКТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кіноактор і кіноактриса; // Який готує кіноакторів, кіноактрис. *Кіноакторський факультет.*

КІНОАКТРИСА, и, ж. Те саме, що кіноартістка. *Ярослава назвала прізвище відомої кіноактриси* (Дмит., Розлука, 1957, 161).

КІНОАПАРАТ, а, ч. Апарат, який застосовується в кінематографії (для знімання чи показу кінофільмів). *Мені доводилось перед кіноапаратом перепливати справжню річку* (Сміл., Сашко, 1957, 69); *У казармах військових частин.. було встановлено кілька кіноапаратів для демонстрування агітаційних фільмів* (Укр.. кіномист., I, 1959, 39).

КІНОАПАРАТУРА, и, ж., збірн. Сукупність різних апаратів (знімальних, проекційних, звукозаписних), машин та устаткування, які застосовуються в кінематографії. *За день дружної роботи цегляна будка для кіноапаратури була готова* (Шиян, Баланда, 1957, 218).

КІНОАРТІСТ, а, ч. Те саме, що кіноактор. *Мені здається, що в кольоровому фільмі зовсім інший вигляд має кіноартист* (Довж., III, 1960, 135).

КІНОАРТІСТКА, и, ж. Жін. до кіноартіст. *Молода кіноартистка Лариса Борисенко під час навчання в середній школі знімалась у дитячому фільмі «Команда з нашої вулиці»* (Мист., 3, 1959, 11).

КІНОБУДКА, и, ж. Приміщення для кіноапарата й кіномеханіка. *Кожен майданчик має збудовану власними силами кінобудку, невеличку сцену, де часто грає духовий оркестр шахти* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 33).

КІНОВАР. 1. род. у, ч. Мінерал червоного кольору різних відтінків; сірчиста ртуть, цинобра. *Сполучаючись із сіркою, ртуть утворює стійкий мінерал кіновар* (Наука., 10, 1963, 15).

2. род. і, ж. Червона фарба, яку добувають із сір-

чистої ртуті. * У порівн. *Далека дамба на обрії полум'яніла, як кіновар* (Донч., II, 1956, 142).

КІНОВАРНІЙ, а, е. Прикм. до кіновар.

КІНОВИРОБНИЦТВО, а, с. Виробництво кінофільмів. *Швидкими темпами розвивається на Україні кіновиробництво* (Колг. Укр., 12, 1957, 15); *Друге моє повідомлення — це повідомлення про взаємодію техніки кіновиробництва і нашої режисерської роботи* (Довж., III, 1960, 176).

КІНОГЛЯДАЧ, а, ч. Той, хто дивиться кінофільм. *Перед кіноглядачем проходять незабутні картини героїчної чотиримісячної оборони волзької твердині й великого наступу Червоної Армії* (Рад. Укр., 26.I 1946, 2).

КІНОДРАМАТУРГ, а, ч. Той, хто пише кіносценарії; кіносценарист. *Кращим засобом створення повноцінних сценаріїв Горький вважав творчу співдружність режисера з кінодраматургом* (Ком. Укр., 6, 1960, 69).

КІНОДРАМАТУРГІЯ, ї, ж. 1. Жанр літературних творів, призначених для відтворення засобами кінематографії. *В наш час кінодраматургія визнана за важливу й суттєву галузь літератури* (Мист., 1, 1963, 22).

2. збірн. Сукупність кіносценаріїв.

3. Теорія побудови кіносценаріїв.

КІНОЕКРАН, а, ч. Натягнена на раму біла тканина, пристосована для показу кінофільмів. *Праворуч на стіні висить кіноекран* (Ю. Янов., II, 1958, 410); *Тільки в Києві кіноепопея «Тихий Дон» демонструвалась на 15 кіноекранах* (Рад. Укр., 11.VII 1958, 4).

КІНОЖУРНАЛ, у, ч. Короткометражний кінофільм, який показує окремі епізоди, події суспільного життя. *Освітився екран. Спочатку, як завжди, показували кіножурнал* (Собко, Стадіон, 1954, 147).

КІНОЗІРКА, и, ж., розм. Знаменита кіноартистка.

КІНОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із кіномистецтва. *Виступи в періодичній пресі ряду кінознавців, критиків, а також деяких кіномитців відзначаються теоретичною ерудицією* (Мист., 2, 1961, 23).

КІНОЗНАВСТВО, а, с. Наука про кіномистецтво. *В Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР організовано відділ кінознавства* (Мист., 2, 1962, 11).

КІНОЗНІМАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до кінознімання, признач. для нього. *Перед об'єктивом кінознімального апарата ставлять двояковгнуту лінзу* (Довж., III, 1960, 251).

КІНОЗНІМАННЯ, я, с. Знімання на кіноплівку, знімання кінофільму. *Обіч стояв на масивній тринозі апарат для кінознімання* (Ю. Янов., II, 1954, 30); *Її [електричну дугу] застосовують як джерело світла при кінозніманнях, у прожекторах, у маяках* (Фізика, II, 1957, 128).

КІНОКАРТІНА, и, ж. Те саме, що кінофільм. *Ідучи з школи, хлопці умовилися разом вчити уроки.., а ввечері йти в клуб дивитися нову кінокартину* (Коп., Подарунок, 1956, 14).

КІНОКОМЕДІЯ, ї, ж. Один із жанрів кіномистецтва; кінофільм комедійного змісту. *Цікаво була здійснена постановка сатиричної кінокомедії агітаційного змісту «Радянські ліки» («Заляканий буржуй»), де висміювалось панікерство, страх буржуазних елементів перед революцією* (Укр.. кіномист., I, 1959, 37).

КІНОМЕРЕЖА, і, ж. Сукупність кінотеатрів, кіноустановок у тій чи іншій місцевості або країні. *Значне розширення кіномережі вимагає водночас і збільшення виробництва кінофільмів* (Мист., 6, 1958, 11).

КІНОМЕХАНІК, а, ч. Механік, що обслуговує кіноустановку. *Привезли кіномеханіки апарати, стали екран лаштувати у клубі* (Козл., Весн. шум, 1952, 88).

КІНОМИСТЕЦТВО, а, с. Мистецтво відтворення на екрані за допомогою кінематографа зображень, які створюють враження живої дійсності. *Видатний діяч українського мистецтва й літератури О. Довженко зробив значний вклад у розвиток кіномистецтва на Україні* (Іст. УРСР, II, 1957, 511).

КІНООПЕРАТОР, а, ч. Фахівець, який знімає кінофільм. *З багатьох матеріалів, знятих кількома десятками фронтових кінооператорів, відбирались найкращі* (Знання, 1, 1966, 14).

КІНОПЕРЕСУВКА, и, ж. Пересувне устаткування для показування кінофільмів. *Наступного дня до бригади приїхала кінопересувка, увечері мали демонструвати новий фільм* (Дмит., Наречена, 1959, 111).

КІНОПЛІВКА, и, ж. Світлочутлива плівка для кінознімання та друкування кінофільмів. *Кіноплівки повинні бути високочутливими до світла, чітко передавати зображення й природне забарвлення предметів* (Наука..., 9, 1963, 31).

КІНОПРОКАТ, у, ч. Випуск кінофільмів для показування на екрані; передача їх у тимчасове користування (у прокат) кінотеатрам, клубам і т. ін.

КІНОПРОКАТНИЙ, а, е. Стос. до кінопрокату. *Кінопрокатна база.*

КІНОПРОМИСЛІВІСТЬ, вості, ж. Галузь промисловості, що виробляє кіноплівку, кіноапаратуру тощо. *27 серпня 1919 року великий вождь [В. І. Ленін] підписав декрет Ради Народних Комісарів про націоналізацію кінопромисловості* (Літ. газ., 28.VIII 1959, 1).

КІНОРЕЖИСЕР, а, ч. Режисер, постановник кінофільму. *Образ Сергія Мироновича Кірова широко взяли відбити всі митці Союзу: й скульптори, й художники, кінорежисери й поети* (Тич., III, 1957, 22).

КІНОСЕАНС, у, ч. Час, протягом якого показують кінофільм, а також саме показування його. *В кінотеатрі імені Леніна почався останній кіносеанс* (Гур., Життя..., 1954, 37); *Після закінчення кіносеансу ми гуртом поверталися додому* (Збан., Мор чайка, 1959, 62).

КІНОСТРІЧКА, и, ж. Окремий примірник (відбиток) кінофільму. *Металічні коробки з кіноплівкою були поперекдані, і з них випало кілька кружалець змотаної кінострічки* (Сміл., Сашко, 1957, 84).

КІНОСТУДІЯ, і, ж. Підприємство, що створює кінофільми. *П'ять державних українських кіностудій випускають п'ять частин фільмів, що створюється в СРСР* (Літ. газ., 26.IX 1961, 4).

КІНОСЦЕНАРИСТ, а, ч. Те саме, що кінодраматург.

КІНОСЦЕНАРІЙ, ю, ч. Літературний твір, на ґрунті якого створюється кінофільм. *Для письменника, який прийшов у кінематографію, дуже важливо зразу ж усвідомити, що створення кіносценарію не менш складна справа, ніж написання будь-якого іншого літературного твору* (Довж., III, 1960, 157).

КІНОТЕАТР, у, ч. Приміщення для публічного показування кінофільмів. *Біля кінотеатру вирував живий людський потік* (Донч., V, 1957, 434).

КІНОТЕХНІКА, и, ж., збірн. Технічне обладнання, технічні засоби й прийоми, пов'язані з виробництвом, розмноженням і показуванням кінофільмів. *В сучасній кінематографії дуже важливу роль відіграв кілотехніка* (Наука..., 5, 1958, 14).

КІНОУСТАНОВКА, и, ж. Кіноапарат із відповідним обладнанням для показування кінофільмів. *В 1914 році на Україні було лише 265 кіноустановок, а тепер їх.. в 40 раз більше* (Колг. Укр., 12, 1957, 15).

КІНОФАБРИКА, и, ж. Те саме, що кіностудія. *Фільми, зняті спочатку цією кінофабрикою [«Художній екран»], були хронікальні та агітаційні* (Укр. кіномист., I, 1959, 29).

КІНОФЕСТИВАЛЬ, ю, ч. Показування кінофільмів, присвячених певній темі, або показування найкращих кінофільмів якоїсь однієї країни або кількох і більше країн. *Все частіше організуються на Україні кінофестивалі закордонних фільмів* (Іст. УРСР, II, 1957, 722); *Дійовими формами єднання братніх культур стали міжреспубліканські кінофестивали* (Ком. Укр., 6, 1966, 67).

КІНОФІКАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. *кінофікувати*. *Електрична енергія відкриває можливість повної радіофікації і кінофікації сільської місцевості* (Ком. Укр., 12, 1959, 36).

КІНОФІКУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* 1. Організовувати кінотеатри й кінопересувки, влаштовувати кіномережу в якій-небудь місцевості. *Кінофікувати район.*

2. Обладнувати для показування кінофільмів. *Кінофікувати клуб.*

КІНОФІКУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до *кінофікувати*.

КІНОФІЛЬМ, у, ч. Твір кінематографії, призначений для показування на екрані; кінокартина. *Неясно пригадалися найкращі героїні перечитаних романів, переглянутих кінофільмів* (Ле, Міжгір'я, 1953, 15); *Кожної неділі в клубі.. кінопересувка показує кінофільм* (Панч, В дорозі, 1959, 276).

КІНОХРОНІКА, и, ж. Кінофільм або кіножурнал, присвячений поточним подіям суспільного життя. *Коли з'явився оператор кінохроніки, щоб увічнити це комсомольське весілля, веселоці перейшли всі межі* (Собко, Граніт, 1937, 150).

КІНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до *кінь* 1. *Тільки іскра з-під копит кінських сипнула та й з очей зникли* [Кармель з товаришами] (Вовчок, I, 1955, 360); *Йому здалека відповідало кінське іржання* (Донч., II, 1956, 47); *Кінський табун; // Власт. коневі, коням. Коні бігли клусом. Пахло збіжжям, кінським потом, дорожньою пилюкою, полями* (Томч., Готель..., 1960, 34); *// Такий, як у коня. Пив він, зажмуривши очі, великими кінськими ковтками* (Тют., Вир, 1964, 320); *// Признач. для коней. В лице вдарило теплим духом кінського стійла* (Тют., Вир, 1964, 27); *Кінська збруя (упряж).*

Кінський двір — приміщення для коней; **стайня**; **Кінський ярмарок**; **Кінська торгівця** — місце, де торгують кінськими.

△ **Кінська сіла** — одиниця потужності, що дорівнює 75 кілограмометрам на секунду, або 0,736 кіловат. *Наші конструктори працюють над створенням гусеничного трактора потужністю 150 кінських сил* (Ком. Укр., 2, 1967, 51); **Кінський завод** — спеціальне господарство для розведення породистих, племінних коней. — *У вас спеціальні кінські заводи є, чи коней до кавалерії постачають різні люди?* (Ю. Янов., II, 1958, 114).

2. Те саме, що *кінний* 1. *За вербами заторохтів кінський візок* (Н.-Лев., II, 1956, 279); *Кінська тяга; Кінські граблі; // Пов'язаний з їздою на конях. — Іподром [з літака], де кінські перегони неділями влаштовуються, — ..не широкий шлях, а кинутий на зеленім килимі мотузок...* (Вишня, I, 1956, 208).

3. Уживається як складова частина деяких ботанічних назв. *Кінський щавель, зруділий на сонці, куриць брунатним димом* (Коцюб., II, 1955, 215); *По берегах і корчах.. кінської м'яти вигрівалися жаби і скакали з плюскотом у воду* (Кобр., Вибр., 1954, 142); *Серед високобілкових культур важливе місце займає кінський біб* (Колг. Укр., 3, 1961, 22); *Кінський зуб; Кінський каштан.*

КІНЦЕВИЙ, а, е. 1. Який міститься, перебуває, розташований на кінці, у кінці чого-небудь; останній. *Часом вони читали довгі й скучні романи без кінцевих карток,*

вистягнені в коморі з покритої пилом завалі (Коцюб., I, 1955, 323); Трамвай, нарешті, обігнувши кільце, спинився на кінцевій зупинці (Збан., Любов, 1957, 126).

2. Завершальний, остаточний. Поряд з врахуванням кінцевих результатів виробництва слід обов'язково враховувати особистий вклад кожного робітника в загальні результати (Рад. Укр., 13.VI 1962, 3); // Який визначає собою яку-небудь діяльність і завершує її; основний. Кінцева мета.

КІНЦІВКА, и, ж. 1. Графічна прикраса в кінці книжки, розділу тощо. Самобутні художники.. дали багато тисяч оригінальних малюнків для оформлення книг — для обкладинок, форзаців, заставок, кінцівок (Вол., Дні.., 1958, 13).

2. Завершальна частина якого-небудь твору. Менше дався Дмитеркові переклад блискучої кінцівки поеми [«Хорошо» В. Маяковського] (Рильський, III, 1956, 117); До деяких казок додані кінцівки, в яких переосмислюється ідейний зміст дореволюційних творів (Нар. тв. та етн., 1, 1963, 13).

3. У людини й тварин — частина тіла, що служить головним чином для пересування або схоплювання (нога, рука й т. ін.). Новонароджений відрізняється від дорослого відносно більшою головою, більшим тулубом і короткими кінцівками (Шкільна гігієна, 1954, 39); Шкутильгали на милицях солдати в жовтих халатах, гріючи свої покалічені кінцівки на щедрому сонці (Панч, I, 1956, 46).

КІНЦІВОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кінцівка. Чудова кінцівочка: дотепна й переконлива (Літ. газ., 8.IV 1958, 4).

КІНЦОВИЙ, а, е. Те саме, що кінцевий 1. Кінцова фреза.

КІНЧАСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що гострокінцевий. Виглянув місяць із хмари і показав його очам контури високого будинку з кінчастими вежами (Фр., VII, 1951, 351).

КІНЧАТИ, аю, аєш, недок., **КІНЧИТИ**, чу, чіш, док. 1. перех. і з інфін. Доводити що-небудь до кінця; докінчувати, завершувати, закінчувати. Сими днями кінчаю друге оповідання і радикально міняю життя (Коцюб., III, 1956, 418); Звісно, — діло заведено — треба ж його і кінчити... (Мирний, I, 1954, 288); Він сидів на лавочці, терпляче дожидаючись, поки йому кінчатимуть забинтовувати голову (Трубл., II, 1955, 160); // Завершувати навчання де-небудь. В той рік, коли починалася Велика Вітчизняна війна, Оля кінчала десятирічку (Ле, Опов. та нариси, 1950, 316); Перед війною вони стільки чекали з Юрієм, доки кінчатимуть інститут, одружаться, будуть спільно працювати (Гончар, III, 1959, 185); // з ким — чим. Завершувати, закінчувати дію, яка не названа, а відома з попередньої розмови. [А н н а П е т р і в н а:] Кінчайте-бо швидше з дітьми та йдіть до нас! (Стар., Вибр., 1959, 144); Двоє саней вже були навантажені.. дровами, гвинтівками.. Артем наказав кінчати з третіми саньми і бути наготові (Головко, II, 1957, 567).

2. перех., чим або на чому. Робити що-небудь на закінчення; завершувати чимось. Завжди такими словами кінчала свої жалощі перед людьми Параска про Галю (Мирний, IV, 1955, 75); — Я вже сказав, Воронцов, і давай на цьому кінчимо... Як сказав, так і буде (Гончар, III, 1959, 348); Кінчати промову побажанням.

3. перех. Припиняти у визначений час роботу, навчання тощо; закінчувати. Кінчаємо роботу о 3-й годині, а там за обідом, чаєм, спочинком і листом до тебе сходять весь вільний час (Коцюб., III, 1956, 148).

4. перех., розм. Позбавляти життя, вбивати. Ляхів кінча [Ярема]; з Залізнякам Весілля справляє В Уманиціні, на пожарах (Шевч., I, 1951, 135)

Кінчати вік (життя): а) доживати останні роки свого життя. В однім [листі] стоїть, що син умер і що зостануться тепер і батько й мати в час лихий Без його вік кінчати свій (Щог., Поезії, 1958, 179); б) умирати. Лев голову підняв, силкується гукнути: «Ой, де ж ти, смерть моя!.. Бодай би був не народився, як так життя своє кінчати!» (Гл., Вибр., 1951, 103).

◇ **Кінчати (кінчити) [життя]** на шибениці — бути повішеним. Вона весь час була впевнена, що Гриша неодмінно, обов'язково кінчить на шибениці (Головко, II, 1957, 588).

КІНЧАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **КІНЧИТИСЯ**, чусь, чішся, док. 1. Приходити, наближатися до кінця; закінчуватися, проходити, минати. Жнива кінчались, і наставала возовиця (Н.-Лев., II, 1956, 264); Кінчались серпневі дні (Ле, Клен. лист, 1960, 172); Кінчиться війна, і я повернусь до неї, я відшукаю її! (Гончар, III, 1959, 82); // Припинятися, переставати. Їх крик зливався в один довгий гук, котрий почався з світом, а кінчиться хіба пізньої ночі (Мирний, I, 1954, 319); // Наближатися до краю, до межі своєї протяжності. Там, де кінчаються доріжки та квітники... стоять під терниною хлопець і дівчина (Вас., I, 1959, 112); Скоро вуличка кінчилась, і перед їхніми очима відкрився невеликий.. кам'яний майдан (Гончар, III, 1959, 92); // Вичерпуватися, виходити (в 11 знач.). Борошно кінчається, а де позичиш, як не в Килини? (Багмут, Опов., 1959, 5); Пшоно й крупа давно кінчилися (Ю. Янов., II, 1954, 38).

2. чим. Те саме, що закінчуватися 2; завершуватися. В книзі вражень танкісти залишили свій короткий запис, який кінчався рядом підписів на півсторінки (Гончар, III, 1959, 460).

3. чим, на чому і без додатка. Приходити до якого-небудь наслідку, результату; завершуватися. Кінчалось на тому, що Раїса брала олівець і робила в рукопису вставки та поправки (Коцюб., I, 1955, 324); Добре те, що добре кінчається (Кач., Вибр., 1953, 467); Розпочався жорстокий бій, що кінчився уночі перемогою партизанів (Шер., Молоді месники, 1949, 28)

4. розм. Те саме, що вмирати. — Ах, як же вона важко диха!.. — То вона вже кінчається (Л. Янов., I, 1959, 61).

КІНЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до кінчити; // кінчено, безос. присудк. сл. — Кінчено-вирішено, неодмінно він [перехідний прапор] буде тільки ваш, — сміється до дядька його вихованець — директор заводу Гордій Ясен (Крот., Сини.., 1948, 222).

КІНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до кінцець 1. На останнім слові пані Качковська піднесла кінчик фартушка до очей (Л. Укр., III, 1952, 646); Мати з паляничкою в руках присіла на кінчик стільця (Панч, В дорозі, 1959, 136).

КІНЧИТИ див. кінчати.

КІНЧИТИСЯ див. кінчатися.

КІНЬ, коня, ч. 1. Велика свійська однокопита тварина, яку використовують для перевезення людей і вантажів. З Чигирину По всій славній Україні Заревли великі дзвони, Щоб сідали хлопці коні (Шевч., II, 1953, 42); Багіров пропонує: ..вибрати найміцніших коней, запрягти в один віз і тягти його до шосе (Гончар, III, 1959, 224); * Образно. Кінь залізний важко дихав і вагонами гримів (Сос., I, 1957, 180); * У порівн. Дочка не дуже-то й слухає матері: загне голову, як муштрований кінь, та й вийде з кімнати (Вовчок, I, 1955, 16).

Арабський кінь див. арабський; **Верховий кінь** див. верховий; **Заладнати ногу коневі (коню)** див. заладнати; **На коні!** — у кавалерії — команда сідати на коні. І чути крик: «Вперед, на коні!» (Сос., I, 1957, 423).

◇ **Був кінь, та [й] з'їздився** — про того або те, що втратило свою колишню цінність, значення. [Р і ч а р д:] Не хочу я, щоб мій коханий Деві й молоді товариші його

на мене головою покивали: «був кінь, та з'їздився!» (Л. Укр., III, 1952, 107); Б́ути на коні [б́ути] і під конём — мати великий життєвий досвід. Він на своїм віку звідав усього. Був Шавкун на коні, був і під конем (Мирний, II, 1954, 261); Ѓрати конём (кіньми, на коні, на конях) див. грати²; Дарованому коневі зубів не лічать; Дарованому коневі в з́уби не дівляться (не заглядають) — не годиться висловлювати незадоволення з приводу подарунка. — Беріть, ..якщо дарують, дарованому коневі в зуби не дивляться! (Мирний, IV, 1955, 240); Зб́ити коня (коне́й) див. збивати; На коні б́ути (почувати себе і т. ін.) — бути (почувати себе) у вигідному становищі. Вона почувала себе на коні і.. глушила своїм ляскотінням усіх (Баш, Надія, 1960, 217); Старій кінь борозні́ не зіпсує — досвідчена людина справі не зашкодить, а тільки принесе користь. — Нічого, що старий, — подумав Кузьмич. — Старий кінь борозни не зіпсує... (Руд., Вітер., 1958, 369); Тро́янський кінь див. тро́янський; Хоч конём гра́й див. грати².

2. Шахова фігура з зображенням голови коня. Кожен противник перед початком партії має в своєму розпорядженні такі фігури: одного короля, одного ферзя, дві тури, двох слонів, двох коней, вісім пішаків (Перша книга шахіста, 1952, 18).

◇ Хід конём — про рішучий засіб, який застосовують у крайньому випадку.

3. Оббита шкірою колода (у 1 знач.) на чотирьох ніжках для гімнастичних вправ; кобила (у 3 знач.). Тут їй подобалось: можна досхочу гоїдатись на кільцях, ..вправлялись на брусах, стрибати через коня (В ім'я Вітч., 1954, 8).

КІОСК, у, ч. Невелика будівля для дрібної торгівлі; будка, рундук (у 2 знач.). На скелях скрізь були поставлені статуї, вазони столітників, кіоски (Н.-Лев., I, 1956, 163); Біля газетного кіоску хлопець і дівчина роздивлялися листівки з портретами кіноартистів (Рибак, Час., 1960, 107).

КІОСКЕР, а, ч. Продавець у кіоску. Кіоскер газети продає, І книжки й журнали в нього є (Мур., Наша вулиця, 1949, 14).

КІОСКЕРКА, и, ж. Жін. до кіоскер.

КІОТ, а, ч., церк. Складана рама або шафка зі скляними дверцями для ікон; божник. Око, око! Не дуже бачиш ти глибоко! Ти спиш в кіоті (Шевч., II, 1963, 298); Чорнокнижний неуважно, за звичкою перехрестився на розкішний, з червоного дерева кіот (Стельмах, Хліб., 1959, 458).

КІПЕЦЬ, пця, ч., діал. Горбок. Зійшов [Петрій] з дороги і певним кроком подався до невеличкого кіпця, зарослого терням (Фр., V, 1951, 25).

КІПКА, и, ж. Зменш. до копа́ 1. Поставлю женців сімсот молодців, поставлю кіпок — що на небі зірок (Сл. Гр.).

КІПОТЬ, птю, ч. Те саме, що кіптя́ва. — Отут має бути й ваша квартира, — мовив він, засвітивши.. каганчик, чорний од кіптю (Вас., II, 1959, 73).

КІПОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кіпка. В снопочки в'язала, в кіпочки складала (Сл. Гр.).

КІПТЮГА́, й, ж., розм. Те саме, що кúрява; пил. Марина гримала на батька й на сина, що збив таку кіптюгу коло землянки (Мирний, II, 1954, 84).

КІПТЯ́ВА, и, ж. 1. Осадок диму, сажка. На одвірку кіптявою зі свічки було намальовано кілька хрестів (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 43); Тільки з середини минулого століття в лампах почав горіти гас — він вигідно відрізнявся від жиру тим, що дає менше кіптяви (Наука., 7, 1963, 36); // Густий чорний дим. [Р у ф і н:] Більше з нього [сирого дерева] кіптяви, ніж світла (Л. Укр., II, 1951, 416).

2. розм. Те саме, що кúрява; пил. Сірі від дорожньої кіптяви піхотинці з радісним галасом накинулися на остовпілих кавалеристів (Гончар, III, 1959, 70).

КІПТЯ́ВИЙ, а, е. 1. Який коптить. Є ще серед нас багато людей, які пам'ятають дерев'яні плуги й борони, згадують, як вечорами сиділи при кіптявому каганці (Рад. Укр., 15.X 1961, 2).

2. Покритий кіптем; закопчений. Зв'язковий обходить курінь, знаходить старий кіптявий чайник, який висить над вогнем, кипить (Ю. Янов., IV, 1959, 249).

КІПТЯ́ГА, ягі, ж., розм. Те саме, що кúрява. Гладкі та високі коні важко гупали своїми копитами об суху землю, здіймаючи кіптягу угору (Мирний, III, 1954, 256); Кіптяга така, що й світу не видно (Сл. Гр.).

КІПЧИ́К, а, ч., діал. Зменш. до кіпе́ць. Темно в ній [криниці] було, бо отіняв її оброслий тернами кіпчик (Фр., V, 1951, 25).

КІР, ко́ру, ч. Дитяча заразна хвороба, що супроводиться висипом, запаленням дихальних шляхів, слизової оболонки очей, ротової порожнини та гарячкою. Не заносячи цього листа додому, спаліть його, щоб бува кір не передався і до Вашої дитвори (Мирний, V, 1955, 405); Кір — одне з найбільш поширених дитячих захворювань, яке майже кожна людина переносить у ранньому дитячому віці (Хлібороб Укр., 8, 1963, 39).

КІРА́СА, и, ж., іст. 1. Металевий панцир на груди й спину для захисту від холодної та вогнепальної зброї. В могилах IV ст. до н. е. знаходять грецькі суцільні кіраси або пластинчасті панцирі з наплічниками (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 144); Немов у тумані, не торкаючись землі, пролетіли ескадрони кінної гвардії в залізних кірасах (Кочура, Зол. грамота, 1960, 211).

2. У західноєвропейських і російській (до 1917 р.) арміях — частина парадного одягу деяких гвардійських кавалерійських полків.

КІРАСІ́Р, а, ч., іст. 1. Вершник важкої кавалерії, захищений кірасою. Кірасир.. замірився був важким шестипером, уже й рубонув би, коли б в останню мить не вихопився на коні якийсь чужинець (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 89).

2. У західноєвропейських та російській (до 1917 р.) арміях — солдат або офіцер деяких гвардійських кавалерійських полків. [В і т а л і й Р о м а н о в и ч:] Може, краще було б іти вам [си́нам] в кірасири? (Мокр., П'єси, 1959, 262).

КІРАСІ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кірасі́р. Кірасирський полк.

КІРЕ́ЦЬ див. коре́ць.

КІ́РКА, и, ж. 1. Верхній затверділий шар чого-небудь; кора (у 2 знач.). Мчить олень, але провалюється під ним блискача кірка — і грузне він у глибокому снігу (Тулуб, Людолови, I, 1957, 356); Щоб виміряти температуру розтопленої лави, вчені стрибнули на застиглу кірку лави і, пливучи на ній, робили спостереження (Наука., 6, 1958, 57).

2. Зменш. до ко́ра 1. Первинна покривна тканина з ростом та розвитком рослин замінюється вторинною — корком, а ще пізніше кіркою (Практ. з анат. рослин, 1955, 56).

3. діал. Кориця (у 2 знач.). Триста років тому в Європу було завезено кірку хінного дерева (Чаб., Стоїть явір., 1959, 23).

КІ́РКОВИЙ, а, е. Прикм. до кірка 1, 2.

КІ́РОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кірка 1, 2. При засиханні гною з'являється кірочка (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 34).

КІ́РХ, КО́РХ, ко́рха, ч., заст. Міра довжини, що дорівнює ширині долоні, або чотирьох пальців. Дош,

як затався, і трохи не на корх лежало на шляху пилу (Мирний, II, 1954, 300); Підіймись на кірх (Барв., Опов., 1902, 65); Виріс як ячменик на корх, що тільки на голу косу косити (Сл. Гр.).

КІРХА, и, ж. Лютеранська церква. Кірхи німецькі угору Звели, мов багнети, шпилі (Дмит., Вітчизна, 1948, 143); — А он кірха вдалині бовваніє... (Гончар, III, 1959, 442).

КІСКА¹, и, ж. Зменш.-пестл. до коса¹. Тоненький голос співав про милу, про муки серця, ..тонкі дівочі кіски (Коцюб., II, 1955, 148); Дві темні коротенькі кіски з туго вплетеними в них зеленими кісничками стирчали біля вух (Коп., Вибр., 1953, 173).

КІСКА², и, ж. 1. Зменш.-пестл. до коса².

2. діал. Ніж із куска коси (див. коса²). Пороблю було кіскою млинові колеса й шестерні, зовсім як у млині (Н.-Лев., I, 1956, 56).

КІСНИЙ¹, а, е. Прикм. до коса¹; // Признач. для коси. Кісна стрічка; Кісний гребінець.

КІСНИЙ², а, е. Прикм. до коса²; // Який виготовляє коси. Кісна майстерня.

КІСНИК, а, ч. Стрічка для вплітання в косу (див. коса¹). [С о т н и к:] А чому ти й досі Ніколи не вплетеш кісники Оті, що тітка привезла? (Шевч., II, 1953, 165); Довга коса з червоним кісником спадала на спину (Минко, Вибр., 1952, 105); * Образно. Берези вплітали з самого верху аж до низу жовті кісники в свої ніжні коси (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 195).

КІСНИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до кісник. [Г о р н і г:] Я маю там на возі гарні кіснички, застіжечки, підв'язочки (Л. Укр., IV, 1954, 222); Худорлява Сонька.. вплітала блакитний кісничок у косу (Перв., Материн.. хліб, 1960, 166).

КІСОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кіска¹. [М а р у с я:] Ой, глянь, матінко, на мене, Чи не болять серденько у тебе, Що розплели кісоньку у мене? (Н.-Лев., II, 1956, 432); А вона його вже ждала У долині, у гаю, Ніжним гребенем чесала Чорну кісоньку свою (Олесь, Вибр., 1958, 381).

КІСОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кіска¹. Коло баби на печі сиділа маленька Марійка з заплетеною кісочкою (Стеф., I, 1949, 96); Завжди любила мати на собі чистесенький фартушок і гладенько причесані кісочки (Вільде, Сестри..., 1958, 507).

КІССЯ, я, с. Держак коси (див. коса²). На легенькому його [діда Євмена] кіссі білили новісінькі грабки й вилискувала на бритву виклепана й вигострена коса (Вишня, I, 1956, 315); Семен збив свою косу з дерев'яного кісся і.. почав легенько стукати по ній мантачкою (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 343).

КІСТА, й, ж., мед. Порожниста пухлина в органах і тканинах людини й тварин, заповнена рідиною або кашкоподібною масою. Кістою взагалі називається порожнина, виповнена будь-яким вмістом (Курс патології, 1956, 167).

КІСТКА, и, ж. 1. Окрема складова частина кістяка хребетних тварин і людини. Знову йому верзеться.. висунулось дві тіні — страшні, бліді, з переламаними кістками (Мирний, II, 1954, 201); Посеред тих звалищ величної природи виднілися медведячі стежки, протоптані від давніх-давен, ..густо засіяні вибіленими кістками баранів, оленів (Фр., VI, 1951, 15); Здавалося, що болять у нього кожна кістка, дрижить кожен нерв (Дмит., Розлука, 1957, 227); * У порівн. На візку сидів хлопець.. з закарлюченими руками, без пальців, сухий, як кістка (Н.-Лев., IV, 1956, 289).

Бодай (хай, щоб і т. ін.) йому (тобі і т. ін.) кістка в горло, лайл. — уживається для вираження побажання, щоб хто-небудь замовк. На порозі темної комори по-

явилася баба: — Чого ти реवेश, бодай тобі кістка в горло?! (Довж., Зач. Десна, 1957, 470).

△ Велика голінкова (гомількова) кістка див. великий.

◇ До самих кісток — цілком, усім єством (бути кимось або якимсь). Афіноген Максимович педагог, як кажуть, до самих кісток (Мельн., Коли кров., 1960, 48); До [самих] кісток промокати (промерзати, пройма́ти і т. ін.) — дуже сильно, наскрізь промокати, промерзати, мерзнути. Стомилися хлопці, присіли спочити, Промокли усі до кісток (Воронько, Тепло., 1959, 160); Одяглася Катерина погано, накинула на себе дранку, що крізь неї вітер пронизував тіло, проймав до кісток (Чорн., Визвол. земля, 1959, 33); Додому пішов [Боровий], коли вже до самих кісток пробрало його холодом та вологістю (Грим., Незакінч. роман, 1962, 150); Змерзнути (замерзнути, змерзти) на кістку — дуже змерзнути; Змочити до кісток див. змочувати; І кістки живобі не оставити (не зоставити) — до подробиць обговорити риси характеру, поведінки, зовнішності когонебудь. З ніг до голови обсудили: сказано, й кістки живої не оставили (Номис, 1864, № 6997); [І] кісток чийх не зібрати (не позбирати) — загинути, не вціліти. — Вріжеться усім составом в тупик так, що й кісток ваших ніхто не збере (Довж., I, 1958, 39); Кістка від кісті, кров від крові чия — чия-небудь рідна дитина. Синова лайка горіла у ньому, наче сін на живому випік її.. І хто? Кістка од його кісті і кров од крові (Коцюб., II, 1955, 381); Кісткі перемивати (переміти, перетирати, перетерти) чий — займатися пересудами, обмовляти когонебудь. Уся сім'я Глушуків потрапила на голодні зуби, і хто тільки не хотів, той і не перемивав їй кісток (Чорн., Потік., 1956, 87); Кісткою (як кістка, мов кістка) в горлі (поперек горла) стояти (стати, застрягати, застрягти) кому: а) ставати на перешкоді комусь у досягненні чого-небудь. — Ця ракета — дрібниця в порівнянні з кораблями майбутнього, а от стала вона нам, як кістка в горлі, — доки не викинемо її в небо, дихати неможливо (Собко, Срібний корабель, 1961, 194); б) бути невідомим кому-небудь. Бідні люди любили Івана. А дукачам його язик і характер кісткою в горлі стояли (Мур., Бук. повість, 1959, 16); Куді і вірон кісток не заносить див. заносити; Свої кістка — про когось кровно рідного; Тіснути (стіснути і т. ін.) кого, що, аж кісткі тріщать (затріщали, затріщать) — дуже сильно, міцно тиснути кого-, що-небудь. Худий, злий Брун стиснув пальці, аж кістки затріщали (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 439); Тільки (лиш, сама) шкіра (шкура) та кісткі; Одні (самі, тільки) кісткі та шкіра (шкура) — дуже худий. — Не здужають [підпанки]! Сухі, як хорти: самі кістки та шкура (Тулуб, Людолови, I, 1957, 20); Укривати (укрити) кістками шлях до чого — нести втрати, гинути в боротьбі за що-небудь. Воно прийде, те нове життя, прийде у світ нове добро, треба тільки розбити тверду скалу неправди і пробитись до світла, хоч би довелося вкрити кістками шлях до нового життя (Коцюб., III, 1956, 40); Чужа кістка — про когось кровно нерідного. Катерина не та свекруха, котрій невістка — чужа кістка (Чорн., Потік., 1956, 72).

2. тільки мн. Останки, тіло померлого; прах. [К а р м е л ю к:] Не чекайте ж, люди, добра од них [панів]. бо й кістки ваші травою поростуть, а ви його не діждетесь! (Вас., III, 1960, 486).

◇ Кістками лягти (полягти) — те саме, що Кістми лягти (полягти) (див. кість). Річкою текло українське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок (Коцюб., I, 1955, 336); Кісткі зложити — померти, загинути. Тепер, мабуть, у наймах прийде́ться

і кістки зложити (Мирний, I, 1954, 238); Кр'ю та кістками здобувати (здобути, добувати, добути) що див. кров; На (по) чийх кістках — ціною великих жертв.

3. збірн. Ікла, бивні деяких тварин (слона, моржа), які використовують для різних виробів. У Китаї були вправні майстри по різьбленню із слонової кістки (Іст. середніх віків, 1955, 60).

4. рідко. Те саме, що кісточка 6.

КІСТКОВИЙ, а, е. Прикм. до кістка 1. Плавом пливли у Євпаторію хворі, особливо тяжко хворі на кістковий туберкульоз (Збан., Сеспель, 1961, 8); Довгий час великі труднощі для хірургів становило закриття кісткових дефектів черепа (Наука., 2, 1959, 31); // Який добувають, виготовляють із кісток. З різних сортів кісткового борошна кращим вважається очищене, обезклеєне й тонко розмелене (Свинар., 1956, 165); Кістковий клей.

△ Кісткове вугілля див. вугілля; Кістковий мозок — тканина, якою заповнені порожнини кісток хребетних тварин і людини. Кістковий мозок.. являє собою особливий вид сполучної тканини, пронизаної кровоносними судинами (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 509).

КІСТЛЯВИЙ, а, е. 1. Худий, з випнутими кістками. На кістлявих її плечах сіріє сорочка (Сл. Гр.); В ноги упав сердешний Микита Уласович та кістляві руки відьомські цілує (Кв.-Осн., II, 1956, 190); Блідий, кістлявий [хлопець], весь аж світиться після хвороби (Гончар, Таврія., 1957, 421); * Образно. Україна і Росія вистояли в суворій боротьбі проти.. кістлявої при-мари голоду (Цюпа, Україна., 1960, 55).

2. у знач. ім. кістлява, вої, ж., перен., фам. Про смерть. Іду в робочій лаві, І вже тому радий, Що я, на зло кістлявій, Ще й досі молодий (Криж., Срібне весілля, 1957, 23).

3. Те саме, що костистий 3. Кістлява риба.

КІСТЛЯВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. кістлявий.

КІСТОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до кістка 1, 2. Дивлюся, од курчати тільки кісточки валяються під столом (Н.-Лев., II, 1956, 20); — Може ж, його розтерзала вовча зграя і кісточок не знайдемо (Шиян, Баланда, 1957, 15).

◇ [І] кісточок чийх не зібрати (не позбирати) — те саме, що [І] кісток чийх не зібрати (не позбирати) (див. кістка); Кісточкі перемивати (переміти, перетирати, перетерти) — те саме, що Кістки перемивати (переміти, перетирати, перетерти) (див. кістка); По кісточках розбирати (перебирати) — детально обговорювати кого-, що-небудь. Безжалісні дівчатка почали по кісточках розбирати нового вчителя (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 372).

2. Зчленування кісток голінки з кістками стопи, випнуте по боках ноги; щиколотка. Ноги грузли в землю аж по самісінькі кісточки (Стор., I, 1957, 346); Терезка не пішла в хату, вона стояла в садку по кісточки в снігу (Томч., Готель., 1960, 223).

3. перев. мн. Гральні кубики або пластинки (з кістки чи іншого матеріалу), на гранях яких вирізані цифри, вічка. На сусідніх вулицях відлунювали удари кістками доміно об дубові столи (Руд., Остання шабля, 1959, 105); Мальцев виймає з кишені скриньку з мініатюрним доміно і висипає кісточки на стіл (Галан, I, 1960, 381).

4. Кулька рахівниці; кружальце. Шеф тряс нею [рахівницею] в повітрі, кісточки торохтіли, як горіхи в залізоному коробку (Хижняк, Тамара, 1959, 66); Василько з радістю кинувся допомагати батькові і за хвилину хвацько вицокував кісточками рахівниці (Цюпа, Грози., 1961, 167).

5. Гнучка пластинка з китового вуса, металу і т. ін., яку вшивають у корсет, плаття тощо.

6. Насінина з твердою оболонкою в плодах деяких рослин. Через декілька днів після осипання пелюсток самка [сливової товстонижки] відкладає яйця в середину кісточки плода, проколюючи її оболонку яйцекладом (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 366); Ганна Сильвестрівна виколупувала шпилькою кісточку з вишень (Сенч., На Бат. горі, 1960, 29).

КІСТОЧКОВИЙ, а, е. 1. Який у плодах має кісточку (у 6 знач.). З кісточкових порід промислового значення набуває слива (Колг. Укр., 2, 1957, 34).

2. у знач. ім. кісточкові, вих, мн. Деревя, плід яких має одну кісточку. Насіння кісточкових — дикої черешні, вишні, антипки, абрикоса — треба збирати протягом літа (Юним мічур., 1955, 97).

КІСТРИЦЯ див. костриця.

КІСТЯК, а, ч. 1. Сукупність кісток, що становить тверду основу тіла людини та хребетних тварин; скелет. Шкільна кімната в Род-Айленді.. Більша частина кімнати зайнята шкільними лавами, кафедрою, дошкою тощо, ..тут же стоїть і кістяк для навчання анатомії та для скульпторських студій (Л. Укр., III, 1952, 86); * У порівн. Швидко писав щось у пергаментних згортках худий, як кістяк, засмаглий писар (Тулуб, Людолови, I, 1957, 162).

2. чого, спец. Основа, каркас чого-небудь. Здавалось, якби не те тремтливие синювате марево, то всю країну їм було б видно звідси, як на долоні: і широкі зеленіючі поля, ..і розбиті нескінченні шляхи, захаращені кістяками обгорілих машин (Гончар, III, 1959, 10); Позад них чорнів обгорілий кістяк будинку (Жур., Вечір., 1958, 372).

3. чого та з означ., перен. Те, що є основою, опорою чого-небудь. Зникали в дворах сани з майном, кухні, спеціальні підрозділи й окремі особи — зв'язкові, старшини, командири, але кістяк колони — піхота — лишався на місці (Багмут, Опов., 1959, 68).

КІСТЯКОВИЙ, а, е. Прикм. до кістяк 1, 2.

КІСТЯНИЙ, а, е. 1. Зробл. із кістки (у 3 знач.). За гарним шкіряним поясом.. застромлений.. широкий мисливський ніж з кістяними черенцями (Фр., VI, 1951, 18); Мамаюк підняла лук і пустила стрілу з кістяним наконечником (Трубл., I, 1955, 289).

2. Який добувають, виготовляють із кісток (у 1 знач.). Кістяний клей.

КІСТЬ, кісті, ж. 1. Те саме, що кістка 1—3. Після бійки Семен лежав на соломі, і всі кісті йому боліли (Л. Укр., III, 1952, 638); Царю проклятий, лукавий, Аспиде неситий! Що ти зробив з козаками? Болота засипав Благородними костями (Шевч., I, 1951, 250); Вироби київських і новгородських ювелірів, різьбярів по кісті.. і досі викликають подив своєю витонченістю і майстерністю виготовлення (Іст. укр. літ., I, 1954, 26).

△ Слонова кість див. слоновий.

◇ Біла кість, зневажл. — про людину знатного, дворянського походження. Його чорний шлик віявся по плечах. «Рубай, брати, білу кість!» (Ю. Янов., I, 1954, 247); Кістка від кісті, кров від кр'ю див. кістка; Кість-мій лягті (полягті) — загинути в бою, на полі битви. — Лучче [краще] полягти Кістьми в степу, в своїй країні, Ніж з неї заочі піти І бути славним на чужині! (Черн., Поезії, 1959, 320); Плоть від пл'оті, кість від кісті див. плоть; Тіснути (стіснути і т. ін.) кого, що, аж кісті тріщать (затріщали) — те саме, що Тіснути (стіснути і т. ін.), аж кістки тріщать (затріщали, затріщать) (див. кістка); Тільки (лиш, сама) шкіра (шк'юра) та кісті; Одні (самі, тільки) кісті та шк'юра — те саме, що Тільки (лиш, сама) шкіра (шк'юра) та кістки (див.

кістка). Були вони — сама шкіра та кості (Гончар, II, 1959, 75); Широка кість; Широкий у кісті — коренаста, кремезна людина, тварина. Бовдюг — дядько в кісті широкий (Тют., Вир, 1960, 80).

2. тільки мн. Те саме, що кісточка 3. В одному місці грали [татари] в кісті, у другому в карти (Коцюб., I, 1955, 393); Солдати грали в кісті (Рибак, Час., 1960, 353).

КІТ, котá, ч. Свійська тварина родини котячих, що знищує мишей і щурів; самець кішки. Манить, як кота мишею (Номис, 1864, № 3100); Василько тер мак і все поглядав то на двох сестричок, що бавились з котом, то на батька (Коцюб., I, 1955, 78); В одного чоловіка був кіт старий, що вже не здужав і мишей ловити (Ів., Укр. казки, 1950, 3); * У порівн. Босими ногами він ішов так тихо, як кіт (Фр., VII, 1951, 32).

△ Морський кіт — скат родини хвостоколів. Морський кіт гострим хвостом порізав одну підсаку (Н.-Лев., II, 1956, 229).

◇ В котá й мішу (мішку) грátися: а) тримаючись за руки, стати в коло й не давати одному гравцеві («котові») піймати іншого («мишу»); б) хитрувати, затаювати що-небудь; Жіти (бу́ти і т. ін.), як кіт із соба́кою — те саме, що Жіти (бу́ти і т. ін.), як кішка з соба́кою (див. кішка); Зна́є кіт, чиє са́ло з'їв — те саме, що Зна́є кішка, чиє са́ло з'їла (див. кішка); Котá в мішку купува́ти — придбавати що-небудь, не бачачи й не знаючи його якості. [Ш р а м е к:] Ходив я до імпресарі́їв, але ця наволо́ч тільки посміхається. «Ми не дурні кота в мішку купувати», — відповіли мені (Галан, I, 1960, 531); Коті́ шкребу́ть на се́рці в кого — хтось хвилюється, перебуває в стані тривоги. Ніби все правда і правильно, а де́сь на се́рці коти́ шкребу́ть (Собко, Звич. життя, 1957, 155); Котóві (коту́) на слё́зи нема́ (не ви́ста-чить і т. ін.); Як (мов і т. ін.) кіт напла́кав — дуже мало. — В них там орної землі і котові на слёзи нема, єдиний зарібок біля колії (Мур., Бук. повість, 1959, 22); Там і цукерок тих, як кіт наплакав (Кучер, Трудна любов, 1960, 511); Котóві (коту́) хвоста́ зав'язáти див. зав'язувати; Минéться (мину́лася, закінчи́ться і т. ін.) котóві (коту́) ма́сниця див. ма́сниця; [Чорний і т. ін.] кіт пробі́г помі́ж (мі́ж) ким — те саме, що [Чорна і т. ін.] кішка пробі́гла помі́ж (мі́ж) ким (див. кішка). — Скажіть, Євгене Панасовичу, ..чому Настя мене цурається?.. Який це кіт пробіг поміж нами? (Речм., Весн. грози, 1961, 263).

КІТВА́, кітві́, ж., мор. Металевий стрижен з лапами, що зачіплюється за ґрунт і утримує на місці судно, пливучий маяк і т. ін.; якір. Сірий велетенський стоїть на двох кітвах і чотирьох сталевих тросах (Донч., II, 1956, 83).

КІТВІ́ЦЯ, і, ж., мор. Те саме, що кітв́а.

КІТ-ВОРКІ́Т, котá-воркотá, ч., фольк. Ласкава назва кота. Кіт-воркіт біля воріт Чеше лапкою живіт (Мал., I, 1956, 365); * У порівн. Здоровенний, важкий, він [Михайлик] ступав напро́чуд легко, як величезний кіт-воркіт (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 13).

КІТЕ́ЛЬ, я, ч. Формена однобортна куртка із стоячим коміром. Студент махнув рукою і розці́бнув кітель (Коцюб., I, 1955, 197); Він був у захисного кольору військовому кітелі (Головко, II, 1957, 46).

КІТКА, и, ж., розм. Те саме, що кішка 1. Зирк — аж то кітка нявчить з переляку (Граб., I, 1959, 241); На призьбі коло Миколиної хати вигрівається кітка (Круш., Буденний хліб., 1960, 25); * У порівн. — Чорт їх по голосі пізнає, коли обі пищать, як кітки (Фр., III, 1950, 155).

КІТЛИ́К, а, ч., діал. Казанок. Тепер побачимо, що вони тут варять у тих кітликах (Фр., II, 1950, 124).

КІТЛИ́НА, и, ж., діал. Улоговина. Ось вони минули Тептюж, ..ось бориславська кітли́на (Фр., VIII, 1952, 350).

КІТЛОВИ́НА, и, ж., діал. Улоговина. Високі, стрімкі береги тухольської кітловини покриті були темним смерековим лісом (Фр., VI, 1951, 22).

КІТЛЯ́Р, á, ч., заст. Ремісник, що виготовляв або лагодив мідні вироби (переважно посуд); мідник.

КІТНА́, но́ї, ж. Яка перебуває в тому стані, коли в її організмі розвивається зародок (про вівцю, козу і т. ін.). — Нашій телиці́ уже шостий місяць, а вівця кітна (Гончар, I, 1954, 187).

КІТО́ЧКА, и, ж., рідко. Зменш.-пестл. до кітка. * У порівн. Лестячися до батька, мов кіточка, вона пішла з ним у поко́ї (Фр., III, 1950, 154).

КІТЬ, **КІТЬ-КІТЬ**, виг., дит. Уживається в знач. присудка за знач. коті́тися. Марина.. підносить ту іграшку до очей малого, повертає перед ним на всі боки або покотить по долівці. — Кіть-кіть! — забавляє (Мирний, IV, 1955, 232); І знов щось гаряче по щоці — кіть-кіть... (Гр., I, 1963, 275).

КІТЬ-КІТЬ див. кіть.

КІФА́РА, и, ж. У стародавніх греків — струнний щипковий інструмент, подібний до ліри.

КІШ¹, кошá, ч. 1. Те саме, що ко́шик 1. Одного дня трусили в садку яблука в коші (Вовчок, I, 1955, 135); Я думаю, масло та яйця Несе вона в коші (Л. Укр., IV, 1954, 100); Сестри-послушниці вносили.. коші з білими, вже почищеними головами капусти (Вільде, Сестри., 1958, 436).

2. Великий кошик для зберігання борошна, зерна тощо. У сінях стоїть кіш із борошном, на горіщі два вінки цибулі (Барв., Опов., 1902, 435); — Ти ж мені дивись, не накидай насипом вогкої кукурудзи в кіш (Вишня, II, 1956, 80).

3. Короб воза, саней і т. ін. (спочатку плетений); васаг. Візок був набитий соломом, солома висіла з усіх боків через подертий кіш (Кобр., Вибр., 1954, 112); Худий, маленький коник з голосним іменем «Буян» ледве тягнув старенькі гринджолята з лозовим кошем, вимощеним житньою соломом (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 118).

4. Кошик конічної форми для ловіння риби та зберігання її живою; рибник. В'язні помалу ожили, завирували по камері, як риба, що з власної необачності вскочила в рибальський кіш (Збан., Єдина, 1959, 224).

5. Пристосування у віялці, в жорнах, у млині для засипання зерна. Жорна м'яко шамотіли по зерну: кіш трясся, як у пропасниці (Коцюб., I, 1955, 353); Він поперед себе підняв мішок, низом поклав його на груди, а розв'язаний гузир нахилив у кіш (Стельмах, Хліб., 1959, 152).

КІШ², кошá, ч. 1. У Київській Русі в XI—XIII ст. і на Україні в XIV—XVIII ст. — військовий табір, обоз. І розказують і плачуть [запоріжці], Як Січ руйнували, ..Як козаки Вночі утікали І на тихому Дунаї Новим кошем стали (Шевч., I, 1951, 288); Здавалось, що насуває чорна хмара, коли татари ішли цілим кошем (Панч, Гомон. Україна, 1954, 123).

2. Місце перебування запорізьких козаків; Запорізька Січ. — Як же зруйнували кіш, то наш посьолок [селище] з землями достався якомусь пану (Стор., I, 1958, 80).

3. заст. Літнє житло кочовиків; кибитка (у 2 знач.). Скотарі мали собі од вітру.. халабуду, окутані повстьми; вони кошами прозивались (Стор., I, 1957, 267).

4. рідко. Місце розташування під час тимчасових робіт; табір, стан. На коші третьої бригади він застав бригадира тракторної і Олексу (Добр., Тече річка., 1961, 180).

КІШЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кішка 1. Я [заєць] частенько ходжу в князівську капусту, а туди часом прибігає князівнина кішечка, молоденька, рябенька (Н.-Лев., III, 1956, 293); * У порівн. А той, тихий та тверезий, Богобоязливий, Як кішечка підкрадеться, Вижде нещасливий У тебе час та й запустить Пазурі в печінки (Шевч., I, 1951, 239); Галька кішечкою сковзнула з ліжка і вибігла в сіни (Головко, I, 1957, 174).

КІШКА, и, ж. 1. Самка kota. Чує кішка, де миша є (Номис, 1864, № 9847); Коло нього лежала його вірна кішка з трьома маленькими сіренькими.. котенятами (Григ., Вибр., 1959, 124); * У порівн. Вона.. витрушувала сіно з-за пазухи та пирхала, як кішка, що понюхала перцю (Н.-Лев., II, 1956, 317).

◇ **Жити** (бути і т. ін.), як кішка з собакою — постійно бути в незгоді. Ми.. живемо з ним, як кішка з собакою (Добр., Тече річка.., 1961, 27); Знає кішка, чіє сало з'їла — про того, хто винен і почуває свою провину перед ким-небудь. — Ага, знає кішка, чіє сало з'їла.. Не втечеш моїх рук! (Мирний, III, 1954, 292); Кішці хвоста зав'язати див. зав'язувати; [Чорна і т. ін.] кішка пробігла поміж (між) ким — хтось посварився з кимось, між ким-небудь виникла незгода. Чорна кішка пробігла поміж ними і сполохнула той лад, який досі був (Мирний, III, 1954, 297).

2. техн. Невелика кітва. — Сідай, Миколо, в човен та тікай на море; закинь там кішку та й стій (Н.-Лев., II, 1956, 233); // Пристрій у вигляді невеликої кітви з 3—4 лапами для піднімання підводних кабелів та затонулих предметів.

3. тільки мн. Те саме, що кігті 2; // Загострені зубці, насаджені на пластини особливої форми, які прикріплюють до гірського взуття під час ходіння по льоду, скелях і т. ін. Кішки являють собою загострені зубці, насаджені на пластини особливої форми, і одягаються на гірське взуття (В дорогу, 1953, 102).

КЛАВЕСІН, а, ч. Старовинний клавішно-струнний щипковий музичний інструмент, зовні схожий на фортепіано. Уже в чотири роки Моцарт грає на клавесині (Мист., I, 1956, 44).

КЛАВЕСИНІСТ, а, ч., іст. Музикант, що грає на клавесині. Моцарт був прекрасним клавесиністом, органістом, скрипалем, диригентом і композитором (Веч. Київ, 6.I 1961, 1).

КЛАВЕСИНІСТКА, и, ж., іст. Жін. до клавесиніст. Теплий вітрець.. грається кучериками на лобі клавесиністки (Тулуб, Людолови, II 1957, 393).

КЛАВЕСІННИЙ, а, е, іст. Те саме, що клавесіновий.

КЛАВЕСІНОВИЙ, а, е, іст. Прикм. до клавесін. Клавесинова музика.

КЛАВІАТУРА, и, ж. 1. Весь ряд клавішів у клавішних музичних інструментах. — Чудово! — прошептала вона в захопленні, відриваючи руки від клавіатури (Кобр., Вибр., 1954, 208); Довгі сухі пальці бігають по клавіатурі, ніжно, майже без натиску торкаючись клавішів (Смолич, Театр., 1946, 53).

2. Сукупність клавішів у якому-небудь механізмі. Тонкі.. пальці вправно бігають по блискучій клавіатурі лінотипа (Кучер, Голод, 1961, 70).

КЛАВІКОРД див. клавікорди.

КЛАВІКОРДИ, ів, мн. (одн. клавікорд, а, ч.). Старовинний клавішно-струнний ударний музичний інструмент із довгастим чотирикутним корпусом. Лемішковський раз у раз танцював з нею під бренькання розбитого клавікорда (Н.-Лев., I, 1956, 186); Маша теж мала навчитися музики.. Але в Косаровських не було клавікордів (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 60).

КЛАВІР, у, ч. 1. Загальна назва клавішно-струнних

інструментів (клавікордів, клавесина, рояля, фортепіано тощо). В шкатулці був невеличкий клавір з багатьма дрібними клавішами (Смолич, I, 1958, 61).

2. Переклад оперної або симфонічної партитури для співу в супроводі фортепіано або для виконання на фортепіано. Сторінки клавіру «Гаркуші».. свідчать, що Лисенко, створюючи оперу, користувався передусім своїми знаннями української народної пісні (Укр. клас. опера, 1957, 160); Я недавно У місті композитора зустрів, Він саме ніс квапливо під пахвою Клавір нової опери (Рильський, II, 1960, 93).

КЛАВІРНИЙ, а, е. Стос. до клавіру. Клавірний інструмент; Клавірна музика.

КЛАВІШ, а, ч. 1. Пластинка в музичному інструменті (фортепіано, баяні тощо), ударяючи по якій викликають звук. Гануш.. проворно одчинив кришку фортеп'яна, сів і вдарив міцно по клавішах (Н.-Лев., III, 1956, 218); Грала [дівчина] енергійно, але не різко, білі тонкі ручки легко і зграбно торкали клавіші (Л. Укр., III, 1952, 585); Хтось на клавіші душу тривожну виливає сльозами вночі (Сос., II, 1958, 106).

2. Наконечник важільця в різних механізмах (у друкарській машинці, телеграфному апараті тощо), на який натискають пальцями рук, щоб надати їм руху. Стомила [друкарка], бо спустила руки з клавішів (Головко, II, 1957, 170).

КЛАВІША, і, ж. Те саме, що клавіш.

КЛАВІШНИЙ, а, е. Прикм. до клавіш. Клавішний механізм; // Який має клавіші, із клавішами. В Брянську стала до ладу фабрика клавішних інструментів (Веч. Київ, 5.III 1957, 1).

КЛАД, ґ, ч., розм., рідко. Те саме, що скарб. Там, певне, є клад заритий (Мирний, I, 1954, 248).

КЛАДЕННЯ, я, с. Дія за знач. класти 2, 4, 5.

КЛАДІЙ, я, ч. Той, хто складає снопи, сіно, соломі тощо в скирти. Кладієві найважче, бо той скидав снопи, той пхав, а я один (Сл. Гр.); Довгими вилами подають буру конюшину з гарби на верх кладіям (Рад. Укр., 19.VII 1961, 2).

КЛАДІЛЬНИК, а, ч. Те саме, що кладій.

КЛАДКА, и, ж. 1. Дошка або колода, покладена через річку, струмок, болото для переходу. Ой, у полю річка, Через річку кладка (Рудан., Тв., 1956, 90); Ріка шуміла під кладкою, мов скажена (Фр., II, 1950, 34); Прозорий струмок перетинав стежку, і через нього було перекинута кладку з сухої деревини (Донч., IV, 1957, 39); * Образно. Тости виникали то там, то там, мали.. локальний характер, об'єднували невеличкі групки, прокладали кладки взаєморозуміння між сусідами (Загреб., Спека, 1961, 103); // Невеликий дерев'яний поміст на річці, ставку для прання білизни, полотна тощо. Молодиці, дівчата попід вербами, в холодочку, з жлуктами золять, на кладках з працями полотном.. перуть (Барв., Опов., 1902, 136); Він дивився скося, Через плече на берег: там білизну На кладці прала мати (Рильський, Мости, 1948, 24).

2. розм. Те саме, що мурування 2. Під час плавлення рідкий метал розмиває вогнетривку кладку в печі (Наука., 6, 1963, 3).

КЛАДОВИЩЕ, а, с. Місце для поховання померлих; цвинтар, гробовище (у 1 знач.). Любка повела батька на кладовище й показала йому могилу над Нимидорою (Н.-Лев., II, 1956, 257); Наступного дня поховали Вірцю на тихому сільському кладовищі (Дмит., Наречена, 1959, 232); * У порівн. Незабаром частина виноградника виглядала як кладовище, вкрите могилками (Коцюб., I, 1955, 220).

КЛАДОВИЩЕНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кладовище; цвинтарний. Біля залізних кладовищенських воріт бабусі

продавали квіти (Донч., V, 1957, 538); // Власт. кладовищу. Гула і дзвеніла глибока кладовищенська тиша (Вітч., 5, 1946, 94).

КЛАДОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до клядка 1. Не піду я на кладочку, Бо кладочка гнеться... (Укр., лір. пісні, 1958, 197); Марійка невеличка все стоїть на бережку: страшно йти на той бік річки через кладочку хитку (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 70).

КЛАКА, и, ж., збірн. Клакери театру.

КЛАКЕР, а, ч. У буржуазному театрі — особа, найнята для того, щоб гучними оплесками, вигуками або свистом створювати враження успіху чи призводити до провалу п'єси, артиста. [М а р и н к а:] Я зараз підслухала, що клакери змовлялися шикати Марусі (Стар., Вибр., 1959, 447).

КЛАКИ, ів, мн., діал. Ключчя. Хунта клаків не варт (Номис, 1864, № 7609).

КЛАКСОН, а, ч. Механічний сигнальний гудок автомобіля, мотоцикла тощо. Інколи зовсім близько трубив клаксон або бринів трамвай (Смолич, Ми разом..., 1950, 71).

КЛАКСОНИТИ, ню, ниш, недок. Давати сигнал клаксоном; сигналити. Шофер автобуса вже клаксонив Павлові (Кучер, Прощай..., 1957, 186).

КЛАН, у, ч., іст. Родова громада, рід (спочатку в кельтських племен). Кельтський клан; Залишки клану в шотландців та ірландців; // перен., жарт. Про родину. Прости, що зараз тут кінчу.. Бувай здорова, люба, дорога мамочко! Міцно цілую тебе і весь наш клан (Л. Укр., V, 1956, 199).

КЛАНДАТИ, аю, аєш, недок., перех., діал., фам. Прохати. Вхопив гроші у його з рук та й заховав. Давай вони його кландать, щоб оддав (Сл. Гр.); — Чого я мушу кландати когось, а своє покидати? (Ле, Ю. Кудря, 1956, 48).

КЛАНЦАТИ, аю, аєш, недок., діал. Клацати. Згинає [кобила] шию вбік, дістає мордою аж до задньої лопатки, гризе та й кланцає зубами (Март., Тв., 1954, 45).

КЛАНЦАТИЙ, а, е, діал. Зубатий. Мені здавалось, що.. в тій ямі сидять якісь страшні кланцаті звірі (Фр., IV, 1950, 472).

КЛАНЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок. 1. кому. Робити уклін на знак привітання, поваги. І по Олімпському закону Уже ти пекла не минеш: Бо треба кланятись Плутону, А то і в Рим не допливеш (Котл., I, 1952, 108); Максим кланявся їм [дідам] і вітав їх голосно, приязно (Фр., VI, 1951, 25); // також без додатка. Робити поклони на знак подяки; розкланюватися. Кланяюся вам, громадо, за вибори і за ваше довір'я до Василя Палійчука, простого гуцула (Ю. Янов., I, 1954, 39); Хористи кланялись і потроху відходили (М. Ол., Леся, 1960, 97); // рідко. Поклонятися кому-, чому-небудь. {Петро: Що було колись гоже — тепер негоже; чому ви колись кланялись — тепер від того кращі люди одвертаються! (Мирний, V, 1955, 178); — Перед моїми очима кладуть жертви й кланяються Перуну (Скл., Святослав, 1959, 56).

2. кому. Листовно або усно передавати вітання кому-небудь відсутньому. Так оце й кажу я писарю писати, Що тобі уперше кланяються мати, Кланяються й батько щиро і низенько (Щог., Поезії, 1958, 227); Привітай від мене спільних знайомих. Садовські тобі кланяються (Л. Укр., V, 1956, 427); Наказував [Василь Опанасович] кланятися й здоровити іменинника (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 103).

Земно кланятися див. зємно; Нізько (низенько) кланятися див. нізько.

3. кому, перед ким, перен. Принизливо просити чогонбудь; запобігати перед ким-небудь. підлещуватися до

когось. Краще піду в люди та людям покорюся.., ніж мені їй [Явдосі] кланятись за шматок хліба, що від тебе заробила (Мирний, II, 1954, 285); — Ми хоч і бідні, а багатіям не кланяємось! (Багмут, Опов., 1959, 7).

КЛАПАН, а, ч. 1. У механізмі, машині — накривка, що прикриває отвір, через який проходить пара, газ, рідина тощо; хлипавка. Старі котли, забиті рурки, погнуті клапани тремтять від напруження (Еллан, II, 1958, 10); Запобіжний клапан; * Образно. Я часом навмисне пишу листа з тим, щоб потім подерти, — се «одкриває клапан» і лихий настрій вилітає в повітря, як чад (Л. Укр., V, 1956, 259).

2. Пристосування, за допомогою якого закривається й відкривається отвір у корпусі музичного духового інструмента та змінюється висота утворюваного звука; // Пластика, що закриває видувний отвір, а також клавіш в органі, акордеоні, гудзик у гармонії. Він прикладає вухо до планки і перебирає пальцями по клапанах, прислухаючись до таємної музики (Тют., Вир, 1964, 208).

3. Стулки в серці, що містяться біля отворів із передсердь у шлуночки, а з шлуночків в аорту та легеневі артерії й запобігають зворотному рухові крові. Вивчення серця та його клапанів треба провести так, щоб анатомічні дані використати для роз'яснення його роботи (Метод. виклад анат., 1955, 82); До найчастіших природжених пороків серця належать.. звуження легеневої артерії, недостатність тристулкового клапана (Хвор. дит. віку, 1955, 178).

4. Нашитий шматок тканини певної форми, що закриває отвір кишені або шов на одязі. Китель був виляний, ..над клапанами нагрудних кишень темніли плями [відбитки орденів] (Загреб., Спека, 1961, 12).

КЛАПАННИЙ, а, е. Прикм. до клапан. Коли говорять про пороки серця, то мають на увазі ураження клапанного апарата серця (Наука., 1, 1955, 17).

КЛАПАНОВИЙ, а, е. Прикм. до клапан. Клапанова пружина.

КЛАПАНЯ, **КЛЕПАНЯ**, і, ж., діал. Зимова тепла шапка, переважно з хутра. А які мальовничі на головах парубків стародавні клапані: це гостроверхі.. великі шапки, шиті з лисячих хвостів (Мас., Під небом., 1961, 25).

КЛАПАТИ, аю, аєш, недок., розм. Те саме, що хляпати. Лежить собі [Осел] та тільки довгими вухами клапає (Фр., IV, 1950, 51).

КЛАПОВУХИЙ, а, е. Який має великі, відстовбурчені вуха; капловухий. Гостям служили Рустем та хлопець Бекір, тонкий, високий і клаповухий (Коцюб., II, 1955, 126); Капітан посміхається і показує фото... тупорилого, клаповухого здорового пса (Рад. Укр., 20.VI 1962, 3).

КЛАПОТЬ, птя, ч. 1. Невелика, незначна частина якоїсь поверхні (поля, лісу тощо). Улас знайшов супротивників, спрягався з ними й орав клопоть поля наспіл у сусіда (Н.-Лев., III, 1956, 355); Вдумливими очима він оглянув сумнеє поле, де сірили недоорані клаті стерні (Вас., I, 1959, 100); Пекельний шквал гарматного вогню з лісу здвигнув землю на цьому вузькому клаті оборони (Ле, Право., 1957, 192).

2. Відрізана або відірвана частина тканини, шкіри, паперу тощо; обривок, шматок. Тихоцинський поклав на стіл перед королем клопоть полотна (Вітч., 4, 1947, 77); Клаті афіші тріпотіли, виривалися з рук, щоб умчати за вітром (Ільч., Серце жде, 1939, 236); — Буде, дівчатонька, чим згадати молодість: ходиш в одній сорочці, поки з хребта по клатях не спаде (Стельмах, Хліб..., 1959, 283); // Клубок, пасмо хмари, туману тощо. Соломія глянула на небо. Поміж очеретяною кунею, що тихо гойдалася вгорі, виднівся клопоть сірих олив'яних

хмар (Коцюб., I, 1955, 359); *Над річкою ще клубочились рвані, рожево-бузкові клапти вранішнього туману* (Коз., Сальвія, 1959, 231); // *Жмут сіна, соломи тощо. Кожний хотів мати до спання хоч клапоть соломи* (Кобр., Вибр., 1954, 126); *На дорозі знайшли клапоть свіжого, запашного сіна* (Є. Кравч., Квіти., 1959, 18).

3. перен., рідко. Уривок розмови, пісні тощо. *Чутке вухо лісовика впіймало клапти тихої розмови* (Стельмах, Над Черемошем., 1952, 107).

КЛАПТЕВИЙ, а, е. Який складається з клаптів (у 1 знач.). *У 1918 р. розвалилась клаптева Австро-Угорська імперія* (Іст. укр. літ., II, 1956, 152); // *Вигот. із клаптів* (у 2 знач.).

КЛАПТИК, а, ч. Зменш. до *клáпоть*. *Ні, ні, вони з холери помирали; А то б хоч клаптик переслали Того паперу* (Шевч., II, 1953, 152); *Сніг холодними клаптиками впав на її гаряче лице й трохи прохолодив його* (Коцюб., I, 1955, 69); *З дому чути тихий стук посуду, Клаптик пісні з поля прилетів* (Рильський, I, 1960, 139).

КЛАПТИКОВИЙ, а, е. Який складається з клаптиків. *В епоху імперіалізму ще більше посилювся національно-колоніальний гніт у клаптиковій Австро-Угорщині* (Іст. УРСР, I, 1953, 701); // *Вигот. із клаптиків. Клаптикова ковдра*.

КЛАПТИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до *клáптик*. *Тепер я був зовсім самотнім і часто й подовгу розглядав проти сонця клаптичок мові кінострічки* (Сміл., Сашко, 1954, 192).

КЛАРНЕТ, а, ч. Духовий музичний інструмент, що має форму циліндричної трубки з клапанами у вигляді гудзиків і з невеликим розтрубом на кінці. *Голосно покотилися тонкі та різучі вигуки флейт та кларнетів* (Мирний, III, 1954, 263); *Кривов хутко й фасонно пробіг пальцями по гудзиках кларнета* (Мик., II, 1957, 538).

КЛАРНЕТИСТ, а, ч. Музикант, що грає на кларнеті. *Його сусід — кларнетист, ..граючи, куняв* (Коцюб., I, 1955, 231).

КЛАС, у, ч. 1. Сукупність предметів, явищ, що мають спільні ознаки, однакові якості; розряд, підрозділ. *Усі вантажі, що перевозяться автомобільним транспортом, поділяються на класи й категорії* (Автомоб., 1957, 311); // *Одна з великих природних груп у систематиці рослин і тварин. Клас птахів об'єднує тварин, у яких передні кінцівки перетворені на крила* (Зоол., 1957, 122); // *лог.* Сукупність однорідних предметів чи явищ із спільними істотними ознаками; // Сукупність цифр трьох сусідніх розрядів числа; підрозділ числа; // Розряд суден транспортного флоту залежно від типу будови, обладнання, завдань, для яких він призначений, і т. ін. *Клас міноносців*; // Тип пасажирських залізничних вагонів чи кают на пароплавах залежно від вигод для пасажирів. *За хвилину Софія вже стояла у вікні вагона першого класу* (Л. Укр., III, 1952, 507); *Серед інших у Порт-Саїді до другого класу сіло двоє мужчин* (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 298).

2. «Класами називаються великі групи людей, які розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням (здебільшого закріпленням і оформленням у законах) до засобів виробництва, за їх роллю в суспільній організації праці, а, значить, за способами одержання і розмірами тієї частки суспільного багатства, яка є в їх розпорядженні. Класи, це такі групи людей, з яких одна може собі привласнювати працю другої, внаслідок відмінності їх місця в певному укладі суспільного господарства» (Ленін, 29, 1951, 374). *Ліквідація куркульства як класу і колективізація — події надзвичайної політичної ваги* (Довж., I, 1958, 23); // *заст.* Суспільний стан. *Уважається добрим тоном писати тільки про бояр,*

князів, з життя вищих класів (Коцюб., III, 1956, 30).

3. Підрозділ початкової, середньої школи або гімназії, що охоплює учнів одного року навчання та однакового рівня знань; група (у 4 знач.). [Ж е н я:] *Я лінувалася вчитись, і мене не перевели у другий клас* (Кроп., II, 1958, 406); *Вона колись ходила до нашої гімназії; я тоді була в третьому класі* (Л. Укр., III, 1952, 582); *Школярочка іде у перший клас.. Настав для дівчинки жаданий час Пізнати дивні таємниці світу* (Дмит., Київські кручі, 1962, 86); // *Учні такого підрозділу. Василь з плачем розказав матері, як увесь клас залишили без обіду* (Мирний, IV, 1955, 114); *Стає вже доброю традицією, що випускники цілими класами йдуть працювати на заводи, в колгоспи* (Ком. Укр., 11, 1962, 30); // У спеціальних навчальних закладах — підрозділ, у якому вивчають певний предмет під керівництвом фахівця. *Клас баяна; Клас живопису*.

4. Кімната в школі, гімназії, де здійснюється навчальний процес. *Смотритель увійшов у клас, ступив на кислиці, посковзнувся й дав сторчка* (Н.-Лев., III, 1956, 317); *Школа вже приготувалася до нового навчального року, класи були відремонтовані* (Собко, Стадіон, 1954, 18).

5. з означ. Міра якості, ступінь, рівень чого-небудь. *Рижій сіють насінням першого класу посівного стандарту, яке за чистотою й схожістю повинно становити не менше 95%* (Ол. та ефір. культ., 1956, 179); *Партія оголосила війну бракоробам, бо нам потрібні машини високої якості, продукція високого класу* (Рад. Укр., 3.VII 1959, 1); // *Ступінь підготовленості; кваліфікація. Шофер першого класу — і на волах їздить* (Кучер, Трудна любов, 1960, 175); *Футболіст високого класу*.

◇ **Показувати (показати) клас** чого — виконувати що-небудь з великим успіхом, із майстерністю. *Коли б був талант, Снігур давно б уже переобладнав верстати по-своєму і показав би справжній клас роботи* (Автом., Щастя., 1959, 59).

6. У дореволюційній Росії — певний ступінь чину в таблиці про ранги. *Чинownik третього класу*; // *Певний ранг чи розряд деяких цивільних звань у працівників міністерства закордонних справ, прокуратури СРСР, юстиції тощо. Радник юстиції першого класу*.

7. Дитяча гра, за правилами якої треба, стрибаючи на одній нозі, пересувати носком камінець з однієї клітки, накресленої на землі, асфальті тощо, у наступну. — *Татку, я піду у класу пограюся. Трішечки* (Автом., Щастя., 1959, 52); // *Накреслена на землі, асфальті тощо фігура для такої гри. Дівчина малувала клас на асфальті*.

КЛАСИК, а, ч. 1. Видатний, загально визнаний письменник, діяч науки чи мистецтва, творчість якого є взірцем у даній галузі. *З шостого класу Франко починає збирати свою бібліотеку — і за три роки заповняє велику шафу європейськими класиками* (Коцюб., III, 1956, 28); *Класики української літератури продовжували велику традицію Шевченка* (Корн., Разом із життям, 1950, 36).

Класики марксизму-ленінізму — теоретики й вожді комуністичного руху: Маркс, Енгельс, Ленін. *Класики марксизму-ленінізму на основі досягнень науки створили вчення про пізнаваність світу* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 9).

2. Послідовник, представник класицизму. *Хай буду класик, а не футурист, Співець рибалок, меду й Навзікаї, Але в житті і я свій, може, хист* (Коли він є) *не по вітру розмаю...* (Рильський, II, 1946, 9).

3. Фахівець із старогрецької й латинської мов та античної літератури. *Він викликав Іова Борецького, вченого класика, земляка й приятеля Сагайдачного, що*

довгий час стояв на чолі львівської школи (Тулуб, Людолови, I, 1957, 307); // розм. У дореволюційній Росії — учень класичної гімназії; той, хто закінчив класичну гімназію.

КЛАСИКА, и, ж., збірн. Класичні, зразкові твори літератури й мистецтва. Ставши студентом Лейпцигської консерваторії, ..Микола Лисенко поринав у вивчення європейської музичної класики і в мудрощі фортепіанної техніки (Рильський, III, 1956, 351); Поряд з різнорідними впливами тогочасних модних течій, у Рильського вже й тоді [в 1911—1918 рр.] відчувалося рівняння на класику (Криж., М. Рильський, 1960, 18).

КЛАСИФІКАТОР, а, ч. 1. Фахівець із класифікації чого-небудь; той, хто займається класифікацією.

2. Пристрій для механічного сортування подрібненої руди, вугілля тощо. Замість дорогих конічних і спіральних класифікаторів тут встановлюється каскад гідроциклонів різного діаметра, які забезпечують класифікацію та регенерацію пісків (Наука., 2, 1963, 11).

КЛАСИФІКАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до класифікації (у 2 знач.). Класифікаційна схема.

КЛАСИФІКАЦІЯ, ї, ж. 1. Дія за знач. класифікувати.

2. Система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. Класифікацією називається система розміщення предметів за класами на підставі схожості цих предметів у середині класу і їх відмінності від предметів інших класів (Логіка, 1953, 43); Одна з перших класифікацій хімічних елементів полягала в поділі їх на метали й неметали (Хімія, 9, 1956, 5).

△ Генеалогічна класифікація мов див. генеалогічний.

КЛАСИФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Розподіляти предмети, явища, або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями; групувати. Вона, лікар, не була фахівцем літератури, але чудово уміла класифікувати мої книжки за їх напрямом та жанром (Смолич, Розм. з чит., 1953, 151).

КЛАСИФІКУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Піддаватися класифікації; розподілятися на класи, групи тощо.

2. тільки недок. Пас. до класифікувати.

КЛАСИЦИЗМ, у, ч. Напрям у європейській літературі й мистецтві XVII — початку XIX ст., суть якого полягала в наслідуванні мистецтва та поезії стародавньої Греції, Риму й у дотримуванні системи суворих правил відтворення дійсності. Як син свого віку Котляревський не міг звільнитися від деяких положень класицизму. Так, у визнанні суспільної ролі літератури він стояв на ґрунті дидактизму (Рад. літ-во, 6, 1957, 124); У своїй творчості К. Брюллов прямував від класицизму через романтизм до реалізму (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 33); // Один з основних архітектурних стилів XVII — початку XIX ст., який послідовно розвивав традиції архітектури античності й епохи Відродження. Друга половина XVIII ст. в розвитку архітектури [на Україні] характеризується впливом класицизму (Іст. УРСР, I, 1953, 382).

КЛАСИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до класицизму. Над самою водою неначе стоїть величезний храм класичної архітектури (Н.-Лев., II, 1956, 415); [М о н т а н ь я р (холодно):] Сі декламації, мій пане, зайві, трагедія класична вийшла з моди (Л. Укр., II, 1951, 176); На узгір'ї, серед віковичного лісу, здіймався у височінь білий палац з класичними колонами (Бурл., О. Вересай, 1959, 88); «Адвокат Мартіан» [драма Лесі Українки] міг би служити зразком послідовного дотримання суворих класичних канонів єдності дії, місця і часу (Вітч., 2, 1961, 152).

2. Створений класиком (у 1 знач.), класиками; виняткового значення, зразковий. Вона змушувала його цілими вечорами слухати музику, переважно класичну — Баха, Гайдна, Бетховена (Коцюб., I, 1955, 407); Книга Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» є класичним твором у питаннях стратегії і тактики лєнінізму (Біогр. Леніна, 1955, 231); Протягом багатьох років дослідник працює над вивченням української класичної прози — творчості Нечуя-Левицького, Панаса Мирного (Рад. літ-во, 18, 1955, 23); // Характерний. типовий для кого-, чого-небудь. Вона змовкла, очевидно, ще раз уявивши той класичний образ узбека (Ле, Міжгір'я, 1953, 94); // розм. Найкращий у своєму роді; чудовий. Завтра ще на «Вільгельма Телля» підемо у самий класичний віденський театр (Л. Укр., V, 1956, 41); — Через отаку канаву плигону! Класичний стрибок! (Донч., V., 1957, 473); — Сьогодні ж у нас вальпургієва ніч! «Хазяїн» каже, класична ніч (Гончар, III, 1959, 263).

3. Стос. до світу стародавніх греків і римлян; античний. Богині класичного світу чогось проти його волі сновигали у його голові одна за другою (Н.-Лев., III, 1956, 18); // Пов'язаний із вивченням старогрецької й латинської мов та античної літератури. Слухав [Іван] лекції з класичної філології у професора Венцлевського (Кол., Терен., 1959, 155).

Класична гімназія — у дореволюційній Росії — середня школа, де обов'язково вивчалися старогрецька й латинська мови та антична література; **Класична освіта** — освіта, заснована на вивченні старогрецької й латинської мов та античної літератури; **Класичні мови** — старогрецька й латинська мови.

4. Схожий красою до статуї стародавніх греків і римлян; правильний (про риси обличчя, будову тіла тощо). Уся її класичної краси голова була оповита волоссям (Н.-Лев., IV, 1956, 323); Вона не мала ні класичного профілю, ні правильного овалу обличчя, ні гордо посадженої голови (Панч, В дорозі, 1959, 205).

КЛАСИЧНО, присл. 1. Досконало, зразково. Тактика, розрахована на оточення й цілковите знищення ворога, була класично здійснена Хмельницьким у цій битві (Іст. УРСР, I, 1953, 250).

2. Подібно до того, як в античних статуях. У неї був класично правильний профіль.

КЛАСНИЙ, а, е. 1. Стос. до класу (у 3 знач.). Класна кімната в сільській школі; по стінах географічні карти, малюнки (Вас., III, 1960, 118); Нещодавно його призначили до нас класним керівником (Сміл., Сашко, 1954, 221).

Класна дама — у дореволюційній Росії — вихователька класу в жіночій гімназії. Її менша сестра.. дістала місце класної дами (Н.-Лев., I, 1956, 422).

2. Який має певний клас (у 1 знач.) (про пароплави, поїзди тощо).

Класний вагон — пасажирський вагон. В останню хвилину до класного вагону підійшла молода пані (Панч, I, 1956, 158).

3. Який має певний виробничий або спортивний розряд. Безупинно зростає число класних спеціалістів, відмінників бойової й політичної підготовки (Рад. Укр., 23.II 1961, 1).

4. заст. Який має певний ранг, чин. Класний чиновник.

КЛАСНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. класний 3. В колгоспі створено автошколу.. Водії, які вже мають стаж роботи, відвідують школу, щоб удосконалити свою кваліфікацію й підвищити класність (Рад. Укр., 8. I 1961, 3).

КЛАСОВИЙ, а, е. Стос. до суспільних класів, до їх взаємостосунків. Головне в ученні Маркса є класова

боротьба (Ленін, 25, 1951, 372); Його [І. Франка] цікавить боротьба двох елементів: гордого, егоїстичного боярства, що живе тільки для себе, для своїх вузьких, класових інтересів, — з нижчим, біднішим класом народу (Коцюб., III, 1956, 39); // Власт. тому чи іншому класові, його ідеології. — А на поповнення, Савочко, не надійся... Так що прояви там побільше хоробрості, класової ненависті, чув? (Довж., I, 1958, 200); Класова свідомість; Класовий підхід.

КЛАСОВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. класовий. Мусимо цю свою класовість підкреслювати не словом, а ділом! (Еллан, II, 1958, 207).

КЛАСОВО. Присл. до класовий. Ідейне й художнє становлення української радянської прози в 20-х роках відбувалось в упертій боротьбі з класово ворожими силами та їхніми впливами. Складність, суперечливість процесів її розвитку — очевидні (Іст. укр. літ., II, 1956, 103).

КЛАСТИ, кладу́, кладеш, недок., перех. 1. Поміщати в що-, куди-небудь; розміщувати десь. Сей [писар] давно вже прочитав, що треба, та, зложивши бумагу, кладе у кишеню (Кв.-Осн., II, 1956, 199); Надходить Лукаш з оберемком хмизу, кладе перед дядьком (Л. Укр., III, 1952, 210); — Я ж не який-небудь дикун, скіф, що, даючи дуба, нібито наказував і жінку свою вбивати та класти поруч із собою в могилу (Гончар, III, 1959, 337); // Поміщати в лікарню, клініку тощо. Важкопоранених клали в лікарню; // Розміщувати на нічліг. Ми зважили їхати завтра рано, бо раз, що мама не любить там бути уночі, а друге, що нас аж 4, то де ж нас класти (Л. Укр., V, 1956, 252); // Вносити на збереження до ощадної каси, банку тощо (про гроші). Залишок грошей вони клали в касу; // Складати що-небудь в одне місце в певному порядку. Вилітали запорожці На лан жито жати; Жито жали, в копи клали (Шевч., I, 1951, 203); Вона.. ніколи зроду не клала горсток навхрест (Н.-Лев., II, 1956, 11); // рідко. Додавати присмаки до страви. Класти стручок перцю в борщ.

◇ **Класти до своєї кишені (собі в кишеню)** — привласнювати (чужі гроші тощо); **Класти на бік (на борт)** — нахилити (про судно). Він кладе шаланду майже зовсім на лівий борт, переносячи парус і повертаючи шаланду до хвилеріза (Ю. Янов., II, 1958, 50); **Класти під сукно** що — відкладати розв'язання якогось питання на невизначений час; **Класти спати** — поміщати в ліжку, у колиску тощо для сну. Вона не спускала їх [онуків] з очей цілий день, сама годувала їх, сама клала спати (Н.-Лев., III, 1956, 207); **Не кладі пальця (пальців) у рот (у зуби, на зуби) кому** — такий, з яким слід бути обережним, бо може скористатися помилкою, промахом іншого. Піп у мене — я думав перше — так собі прише-лепуватий чоловічок, коли, здається, я помилюся — не клади йому пальця на зуби (Вас., IV, 1960, 22); **Проворний, жвавий, меткий.., високий, з високо запрокиненою головою, .. цей був з тих, що йому пальця в рот не клади** (Григ., Вибр., 1959, 350); **Під замо́к класти див. замо́к; Хоч до ра́ни кладі див. ра́на.**

2. Надавати комусь, чомусь лежачого положення «Цу-цу, Рябка!» ще раз сказав один псяюха, Та й хап Рябка за уха! «Кладіть Рябка», гукнув... (Г.-Арт., Байки.., 1958, 51); **Гострим коси, в ручку йдем, Колос під ноги кладем** (Щог., Поезії, 1958, 139); — **Гот-ту-ту!** — кладучи дочку, казала мати (Мирний, I, 1954, 239).

◇ **Класти на [обидві] лопатки див. лопатка.**

3. перен., розм. Те саме, що вбивати²; нищити. А Ярема — страшно глянуть — По три, по чотири Так і кладе (Шевч., I, 1951, 114); **Клав [Нечай] ворогів, як снопики** (Мас., Життя.., 1960, 122).

◇ **Класти в домовину (в могилу) кого** — призводити до смерті кого-небудь. Жаль і батька, жаль і матір, І вірну дружину, Молодую, веселую, Класти в домовину (Шевч., I, 1951, 352); **Голод та холод та ще важкі хвороби безсердечно клали людей у могилу** (Збан., Сеспель, 1961, 236); **Класти тру́пом** — убивати, нищити. Не було ладу в їх рухах, Тільки воля в них міцна Десь напасті, трупом класти, Грабувати, мордувати, Хоч пустиня са-мітна... (Фр., XIII, 1954, 374).

4. у сполуч. зі сл. п е ч а т к а т а в р о тощо. Робити помітку, відбиток чого-небудь на чомусь; значіти, таврувати. Швидко кладе [касирка] печать [печатку] (Сос., I, 1957, 113); **Класти тавро на м'ясо.**

◇ **Класти печатку (тавро, клеймо) на кого** — що — впливати, діяти на кого-, що-небудь, позначатися на комусь, чомусь. Казенна обмежованість науки та крайній клерикалізм кладуть видиме клеймо на молодих людей (Л. Укр., V, 1956, 63).

5. Накладати шар чого-небудь на якусь поверхню. Клади гній густо — на току не буде пусто (Укр. присл., 1955, 370); **Джузеппе облизує губи, солоні од моря, а його голі по лікоть руки кладуть тим часом на човен фарби** (Коцюб., II, 1955, 415); * **Образно.** Уже за синіми снігами заходить сонце вдалині і на покрівлі, мури, брами багряних плям кладе вогні (Сос., II, 1958, 260).

6. Накладати (їжу). Співали дами, кладучи собі на тарілку величезні порції страви (Коцюб., II, 1955, 292); **Самі [Хведір і батько] собі й обідати варять, хліб печуть, вареву кладуть** (Барв., Опов., 1902, 81).

7. розм. Те саме, що мурувати. З ранку до вечора Катерина носить носилки із цеглою вгору на риштовання, де мулярі кладуть стіну (Чорн., Визвол. земля, 1950, 65).

8. У поєднанні з деякими іменниками утворює словосполучки, що означають: виконувати дію, зміст якої виражений відповідним іменником. — **Всю надію клав на вашу ласку.., батьку!** (Вовчок, I, 1955, 73).

◇ **Класти багаття (вогонь)** — розпалювати багаття (вогонь). Було вже холодно вночі, багаття клали (Барв., Опов., 1902, 456); [2 - и й п о в с т а н е ц ь:] **Хіба ж тут можна класти вогонь?** (Ірчан, I, 1958, 55); **Класти кінець (край) чому** — припиняти яку-небудь дію, ліквідувати якийсь стан. Нескінченній балаканині, яка може тягтись і до ранку, кладе край командир (Панч, На калин. мості, 1965, 224); **Класти на музику (на ноти) вірші (слова)** — писати музику до віршів, слів. — Я, голубчику, вчений, бачиш, усякі пісні записую, на ноти, значить, кладу (Стельмах, Хліб.., 1959, 53); **Класти на папір [на папері] слова і т. ін.** — записувати, писати слова тощо. [Ж і р о н д и с т:] Я думав би, що ті дрібні стрічки, які щодня кладу я на папері, колись народами здолають править (Л. Укр., II, 1951, 179); **Класти на себе хрест, заст.** — хреститися. Кладе [Мирон] на себе широкий хрест і ревно шепоче (Стельмах, II, 1962, 46); **Класти поклони (поклін): а) низько кланятися (під час молитви).** Не молилася за мене, Поклони не клала Моя мати; а так собі Мене повивала (Шевч., II, 1953, 218); Її [молитву] повторювала пошепки ця маса.. і клала на-лежний в таких випадках поклін (Ле, Міжгір'я, 1953, 70); б) вітати кого-, що-небудь, кланяючись. Народе! Я кладу земний уклін Твоєму полю і твому дому! (Рильський, Мости, 1948, 23); **Класти покоси (покіє)** — косити. Вуйко на всю руку, розгонисто й широко, почав класти новий покіє (Кос., Новели, 1962, 118); **Класти початок чому** — починати що-небудь Народжується вільне, червоне мистецтво.. День пролетарської культури кладе початок цьому розвитку (Еллан, II, 1958, 60).

◇ В го́лови (в го́лову) кла́сти див. голова́; І в го́лову (го́лови) не кла́сти чого: а) не думати, не догадуватися про що-небудь, не передбачати чогось. *Лягли, і в голови не клали, Що вже їм завтра не вставать* (Шевч., І, 1951, 110); б) не хотіти думати про щось. *Почне йому викладати на очі усе-усе: і як вона йому робить-годить, і як вірно кохає, а що він, безсумлінний, безсоромний, того й в голову не кладе!* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 79); Кла́сти в осно́ву — брати щось за основу, вихідне положення тощо. *В основу тематики своїх творів поет кладе сучасне життя нашого народу* (Літ. газ., 17.VIII 1950, 3); Кла́сти го́лову (ду́шу) — гинути, вмирати від пострілу, удару тощо. *Впав жереб тут голови класти, Боронячи тил визволенням отим Від людської злої напасти* (Стар., Поет. тв., 1958, 217); Кла́сти го́лову на пла́ху — присягатися в правдивості чого-небудь. *Такого батальйону, як наш, ніде нема. Кладу голову на плаху, що нема... Орли...* (Кучер, Голод, 1961, 24); Кла́сти зу́би на полі́цю — не маючи харчів, не їсти; голодувати (у 1 знач.). *Іще раз вона спече коржі, а тоді хоч зуби клади на полицю* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7); Кла́сти яй́ця — нести яйця, залишати після себе личинки для продовження роду (про змій, комах і т. ін.). — *В кінці літа філоксері виростають крила, вона робиться мушкою, перелітає з садка в садок і кладе на куцах яйця* (Коцюб., І, 1955, 203); *Комахи кладуть яйця по одному або купками* (Шкідн. поля., 1949, 17); Розжоб́увати й кла́сти в рот див. розжоб́увати.

КЛА́СТИСЯ, кладу́ся, кладеш́ся, недок. 1. розм. Те саме, що ляга́ти 1. *Були тут страшні гармати. Од вистрілу дрижали хати, А пушкарі то клались ниць* (Котл., І, 1952, 189); *Дід далі сидів на своїм місці, не думаючи навіть кластися* (Фр., VI, 1951, 179); *Наморені коні клались на сиру землю* (Ле, Україна, 1940, 309); // Розмі́щуватися, розташовуватися певним чином. *Весла лягли на воду рубом, сіть клалась на самісіньку воду* (Н.-Лев., І, 1956, 54); *Чорна рілля рівно клалась скиба за скибою з-під нового плуга* (Коцюб., І, 1955, 110); *Голова [у Тетяні] не запнута, дві укоханих коси вінком клались по ній* (Ле, Історія радості, 1947, 16).

Кла́стися спа́ти — лягати спати. *Однаке дома він і не гадав кластися спати, тільки розбалакався* (Мак., Вибр., 1954, 255).

◇ Кла́стися в до́мовіну — вмирати. *Ми.. вік свій навчаємось, а проте і ми не до краю розумні кладемося у домовину* (Вовчок, VI, 1956, 278); Кла́стися на му́зику (но́ти) — підходити, бути придатним для написання музики (про вірші тощо). *Не кожен вірш співається і не кожен віршований рядок кладеться на музику* (Мал., Думки., 1959, 68); Кла́стися на папе́рі — записуватися (про думки, слова тощо). *Його думки.. пливли вільно, як прозора течія в зелених берегах, і клались рядками на папері* (Коцюб., І, 1955, 116).

2. розм., рідко. Те саме, що зби́ратися 2. *Дощик сьогодні клався, клався, та й не зірвався* (Чуб., І, 1872, 301); // на що, безос. *Кладеться на годину* (Сл. Гр.); *Сонечко сідало, клалося на велику негоду* (Л. Янов., І, 1959, 306)

3. Пас. до кла́сти 1—6. *Подекуди стіни клались з цегляних блоків* (Руд., Остання шабля, 1959, 24).

◇ І в го́лову не кла́лося кому — хтось не передбачав, не думав, не гадав. *Сього Анхизу не бажалось, Щоб попроситися з синком, І в голову йому не клалось, Щоб з ним так бачитись мельком* (Котл., І, 1952, 156); *Кладеться на добре (на добро) — йде добре. Як кому на добро кладеться, то й на скіпку прядеться* (Барв., Опов., 1902, 119).

КЛА́УЗУЛА, и, ж. 1. юр. Спеціальна умова, передбачена чи обумовлена в договорі, заповіті тощо.

2. ритор. Завершальна частина промови, дуже старанно опрацьована в стилістичному й звуковому відношеннях.

3. літ. Кінцеві склади віршованого рядка або рядка ритмізованої прози, які йдуть за останнім наголошеним складом. *Виразно виступає в романі також фігура перелічення з двотактною ударною клаузулою* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 67).

КЛА́Ц, виг. 1. Звуконаслідування, що позначає уривчастий звук, утворений клацанням. — *Вісім-п'ятнадцять, клац. Знімай мішки, — пише квиток Гнида старий* (Головко, II, 1957, 30).

2. Уживається як присудок за знач. кла́цати, кла́цнути.

КЛА́ЦАННЯ, я, с. Дія за знач. кла́цати й звуки, утворювані цією дією. *Той гуркіт [коліс] і клацання [копит] гудуть у вашій голові, одзиваються в спині* (Мирний, IV, 1955, 310); *Клацання підків по брукові.. з кожним часом збільшувалось* (Панч, І, 1956, 78); *Безбородько почув тільки клацання ключа у дверях* (Вільде, Сестри., 1958, 216).

КЛА́ЦАТИ, аю, аєш, недок., чим і без додатка. Утворювати короткий своєрідний звук раптовим зіткненням рівних поверхонь твердих предметів, дією якого-небудь механізму тощо. *В повітрі пахне перепаленим порохом, недалеко за дротом клацає затвор* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 583); *Клацає замок, залізна важка хвіртка відчиняється* (Донч., III, 1956, 25); *Звір не роззявляв пащі, не клацав гострими зубами* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 224).

◇ Кла́цати зу́бами: а) голодувати; б) дуже мерзнути. — *Зубами здорово клацаєш? — Що ти!.. Буває навіть жарко* (Гончар, III, 1959, 234); Кла́цати на рахі́вніці: а) займатися підрахунками на рахівниці. *Вдень клацав [Вольдемар] на рахівниці в банку, а ввечері тинявся.. по вулицях* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 82); б) (ірон.) працювати рахівником. [Ц а р:] *Головою був [Каган], на машинах їздив, а тепер на рахівниці клацає* (Зар., Антеї, 1961, 9).

КЛА́ЦНУТИ, ну, неш, док., чим і без додатка. Однокр. до кла́цати. *Вовк клацнув зубами і блимнув очима* (Коцюб., І, 1955, 366); *Він клацнув закам'янілими і обернувся до нас* (Смолич, І, 1947, 292); // безос. *В репродукторі тихо зашаруділо, потім клацнуло* (Ткач, Плем'я.. 1961, 148).

КЛЕ́ВЕЦЬ, вця́, ч., діал. Молоток. *Там же [на дворику] стовп з почепленою на ньому мідяною дошкою, клецем і великою ліхтарнею на гаку* (Л. Укр., III, 1952, 270).

КЛЕ́ЄВА́Р, а, ч. Робітник, що займається клеєварінням.

КЛЕ́ЄВА́РІННЯ, я, с. Варіння, приготування клею.

КЛЕ́ЄВА́РКА, и, ж. 1. Жін. до клеєва́р.

2. Посуд для варіння клею. *Клеєварку можна зробити з двох консервних банок різного діаметра* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 234).

КЛЕ́ЄВА́РНИЙ, а, е. Стос. до варіння клею. *Клеєварне виробництво; // Який виготовляє клей. Клеєварний цех.*

КЛЕ́ЄВА́РНЯ, і, ж. Приміщення або завод, де виготовляють клей.

КЛЕ́ЄНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до кле́їти; // у знач. прикм *Клеєний стіл.*

КЛЕ́ЄННЯ, я, с. Дія за знач. кле́їти.

КЛЕ́ЄПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на клей.

КЛЕ́ЙЛЬНИЙ, а, е. Стос. до клеєння. *Коли робота виконується у великих розмірах, проведення клеїльних робіт механізується* (Стол.-буд. справа, 1957, 228); // Признач. для склеювання. *Клеїльний верстат.*

КЛЕ́ЙЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається клеєнням, обклеюванням.

КЛЕЙЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до клеїльник.

КЛЕЙТИ, клею, клеїш, *недок., перех.* 1. Виготовляти що-небудь, з'єднуючи окремі частини чогось за допомогою клею, клейстеру. — *Ти зможеш плести корзини з лози.. або клеїти коробочки для аптеки...* (Ю. Янов., II, 1954, 80); *От Андрійко-Неумійко Клеїть змія малюкам* (Бойко, Ростіть..., 1959, 104); * *Образно. Не клеїв сон панських повік* (Фр., II, 1950, 105).

2. *на що, на чому, розм.* Те саме, що **наклеювати**. *Феліксу спало на думку, як в одній кінокартині революціонери клеїли ночами відозви на стіні* (Ю. Янов., II, 1954, 42); *Якийсь лисий чоловік.. клеїв на дошці списки студентів, зачислених до університету* (Тют., Вир, 1960, 58).

КЛЕЙТИСЯ, їться, *недок.* 1. Піддаватися клеєнню. *Папір легко клеїться.*

◇ **Очі (повіки) [не] клеяться (клеїлися)** — очі [не] злипаються (злипалися). *Не думав спати [Микула], хотів розмовляти, та очі самі клеїлися до сну* (Мак., Вибр., 1956, 479); *Незважаючи на втому, мої очі не клеїлись* (Томч., Готель..., 1960, 9).

2. *перев. із запереч. н е, перен., розм.* Не здійснюватися успішно, злагоджено; не йти в лад. *Сьогодні ті міркування якось не клеїлися* (Фр., VIII, 1952, 381); // *безос.* *В одному місці хором співають, а в другім не клеїться* (Коцюб., II, 1955, 239); *Я сам дуже люблю стругати, пиляти, тільки в мене щось не клеїться* (Збан., Курил о-ви, 1963, 227).

Мова (розмова) не клеїться — розмова не в'яжеться; не мовиться. *Заспокоївся Гаркуша, але розмова після цього уже не клеїлась* (Гончар, Таврія..., 1957, 37).

3. Пас. до **клеїти**.

КЛЕЙ, ю, ч. 1. Липка речовина, яку використовують для з'єднання, склеювання чого-небудь. *Вони не уважають, що кругом такий бруд і нелад, що одежа, руки в них забруднені фарбою та клеєм* (Л. Укр., III, 1952, 491); *Густий і теплий столярний клей рекомендують також уживати для склеювання цупких, компактних сортів паперу й картону, а також для наклеювання тканин* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 24).

△ **Гумовий клей** *див. гумовий*.

2. *розм., рідко.* Те саме, що **глей** 2. *Можна залізти на вишню й обдирати з кори.. золотопрозорий клей* (Донч., V, 1957, 118).

КЛЕЙКИЙ, а, є. Який прилипає, липне. *Молоді листочки її [вільхи] дуже клейкі* (Лікар. рослини., 1958, 177); // *Який виділяє клей. І силосну башту побачили люди, і скирти з сіном, і голі дерева, що полискували клейкими бруньками* (Кучер, Трудна любов, 1960, 454); // *Який містить у собі клей. Клейка речовина.*

КЛЕЙКИСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. **клейкий**.
КЛЕЙКОВИНА, и, ж. Клейка білкова речовина, що міститься в зернах злаків і не розчиняється у воді. *Найбільше білка й клейковини було в зерні озимої пшениці, вирощеної по чорному пару* (Колг. Укр., 8, 1957, 21); *Борошно з великою кількістю клейковини теж має свої переваги* (Укр. страви, 1957, 320).

КЛЕЙКУВАТИЙ, а, е. Трохи клейкий. *Клейкувата маса.*

КЛЕЙМО, а, с., *спец.* 1. Особливий знак, помітка на виробі, товарі, що вказує на сорт виробу, назву підприємства, яке виготовило товар, і т. ін. *Деякі сиділи з п'яльцями й гаптували жовтими та червоними читками береги на сукні та фабричні клейма* (Н.-Лев., II, 1956, 97); *На бічній щоці барабана ставиться заводське клеймо, де зазначено завод-виготовник, марку, довжину й вагу проводу* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 115).

2. Знаряддя, яким ставлять цей знак. *Найбільш простим способом клеймування є вибивання цифр, букв*

або знаків на поверхні деталей металевим клеймом (Слюс. справа, 1957, 274).

КЛЕЙМОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **клеїмувати**.

2. *у знач. прикм.* Який має на собі клеймо. *Він сідає на обтесану підвалину і гладить рукою клеймований стовбур* (Стельмах, На.. землі, 1949, 128); *Клеймовані товари.*

КЛЕЙМУВАЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Признач. для клеймування. *Встановлення клеймувальної машини вивільнило велику групу робітників* (Наука., 6, 1956, 16).

КЛЕЙМУВАЛЬНИК, а, ч., *спец.* Робітник, що займається клеймуванням чого-небудь. *Довгий час важкою працею для клеймувальників було.. клеймування гарячих блюмів і слябів* (Наука., 6, 1956, 16).

КЛЕЙМУВАЛЬНИЦЯ, і, ж., *спец.* Жін. до **клеїмувальник**.

КЛЕЙМУВАННЯ, я, с., *спец.* Дія за знач. **клеїмувати**. *Клеймування всякого без винятку різального інструмента необхідне, через те що клеймо є його коротким паспортом* (Технол. різального інстр., 1959, 196).

КЛЕЙМУВАТИ, ую, уєш, *недок., перех., спец.* Ставити клеймо на якому-небудь предметі, виробі. *Для того, щоб при складанні не переплутати між собою підібраних до місця деталей, їх клеймують* (Слюс. справа, 1957, 274).

КЛЕЙМУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **клеїмувати**.

КЛЕЙНОД *див. клейноди*

КЛЕЙНОДИ, ів, мн. (одн. **клейно́д**, а, ч.). 1. *заст.* Коштовності, самоцвіти. [Х у с а:] *Мати вражається, коли в її клейноди невісточка кохана не вбереться* (Л. Укр., III, 1952, 181); * *Образно. Клейнод уроди на губоньках твоїх ще червоніє* (Барв., Опов., 1902, 200).

2. *тільки мн., іст.* Знаки влади, регалії. — *Возьміть мої гетьманські Клейноди, панове* (Шевч., II, 1953, 160); *У січовий круг увійшли кошовий, писар і суддя з усіма клейнодами* (Довж., I, 1958, 232).

КЛЕЙОВИЙ, а, є. Прикм. до **клей** 1. *Клейове виробництво; // Вигот. на клеї або з використанням клею. Збудовано [на комбінаті «Донецькжитлобуд»] напіваавтомат. зований цех клейових і олійних фарб* (Роб. газ., 29.I 1964, 2); *Клейові кільця використовуються для захисту плодів дерев від різних шкідників* (Захист рослин., 1952, 153); // *Який містить у собі клей. Вводячи до складу добрив клейові смоли або сухі прес-порошки разом з полімером.. можна одержати гранули* (Наука., 10, 1960, 29); // *Який ґрунтується на застосуванні клею. Успіхи хімії сприяють розвиткові й такої галузі текстильної промисловості, як виробництво нетканних матеріалів клейовим способом* (Наука., 1, 1964, 29).

КЛЕЙОНКА, и, ж. Тканина, покрита з одного або з обох боків особливою речовиною, що робить її водонепроникною; церата. *Плащем з клейонки обернувся [Латин], Циновим гудзем застебнувся, На голову взяв капелюх* (Котл., I, 1952, 171); *Біля оббитих клейонкою дверей Шасловський пропустив Кардаша поперед себе* (Жур., Вечір.. 1958, 42); *На столі, засланому новою білою клейонкою, стояв уже готовий обід* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 45).

КЛЕЙОНКОВИЙ, а, е. Прикм. до **клейонка**; *цера-товий. Клейонкове виробництво.*

КЛЕЙОНЧАСТИЙ, а, е. Зробл. із клейонки. *Він.. витяг із бокової кишені піджака клейончасті палітурочки від записної книжки* (Головко, II, 1957, 124); *Клейончастий плащ; // Покритий, оббитий, обтягнений клейонкою. Клейончасті двері.*

КЛЕЙСТЕР, у, ч. Клей, виготовлений із крохмалю або борошна. *Обмазав [Володя] стовп клейстером і од-*

ним махом розпластав на ньому листок, з якого промовляли нескорені до всіх хотинців (Петльов., Хотинці, 1949, 21); *Щоб отрута краще прилипла до листа, на кожні 10 л розчину додають по 100 г меляси або борошняного клейстеру* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 39).

КЛЕЙТУХ, а, ч. Жмуток прядива, тканини, повсті тощо для забивання заряду в огнепальну зброю, що заряджається з вихідного отвору дула. *Видно, вам татарин клейтухом вуха позатикав* (Довж., I, 1958, 236); *Напевно, з челяддю Граф вирушив кудись; Ще й поспішаючи, бо скрізь лежали долі Ладунки, рушниці і клейтухи, й пістолі* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 203).

КЛЕКІТ, коту, ч. Дія за знач. **клекотіти** та звуки, утворювані цією дією. *Орли-чорнокрильці літають, Клекотом звіра на кістки скликають* (Мирний, V, 1955, 264); *Над головами летів якийсь птах з шумом, з клекотом* (Головко, I, 1957, 270); *Журавлиний линує клекіт* (Мас., Сорок..., 1957, 22); *Хоч і як недалеко було від нас до нього, але за ревом та клекотом води ми не могли розібрати ані одного слова* (Фр., IV, 1950, 280); *Задавлений плач, глухий болісний [болісний] клекіт у грудях вирвалися з одкритих, смагою спалених уст* (Мирний, I, 1954, 360); *На захід летіли мотори, і в небі стояв кулеметний клекіт* (Панч, В дорозі, 1959, 38); *Вдалині лунав клекіт баталії між сухопутними арміями* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 9); *Вони [молодиці] разом верещали, гвалтували, лаялись. Клекіт у хаті був такий, що не можна було нічого розібрати* (Н.-Лев., II, 1956, 363).

КЛЕКІТЛИВИЙ, КЛЕКОТЛИВИЙ, а, е. Який клекоче. *Ще мить, і він загинув би у клекотливому вирі* (Довч., III, 1956, 229); *Клекітливий Черемош; Клекітлива юрба*; // *Який має схильність клекотати (у 1 знач.)*. *Клекітливий птах*.

КЛЕКІТНИЙ, а, е. Який клекоче, клекотить. *Нарешті вляглося живе, клекітне море, і після шквалу.. настала тиша* (Цюпа, Грози..., 1961, 193).

КЛЕКОТАННЯ, я, с. Дія за знач. **клекотати** й звуки, утворювані цією дією. *Чорногузи по стріхах.. одностайним клекотанням вітали ранішнє сонце* (Коцюб., I, 1955, 261); * *У порівн. Туркіт фіакрів долітає сюди тільки здалека, мов глухе, неперервне клекотання* (Фр., VI, 1951, 426).

КЛЕКОТАТИ, очу́, бчеш і **КЛЕКОТІТИ**, очу́, отіш, недок. 1. Видавати переривчастий звук (про деяких великих птахів). *На могилі ворон кряче, І орли десь клекотять* (Щог., Поезії, 1958, 296); *Журавлі в небесах клекотали У чужій, наче в рідній землі* (Мас., Степ, 1938, 61); *Кле-кле-кле! — клекочуть вгорі лелеки* (Збан., Єдина, 1959, 6).

2. Бурхати, вирувати, шумувати (про рідину). *Пливуть собі [козаки], а з-за хвилі Сонце хвилю червонить; Перед ними море миле Гомонить і клекотить* (Шевч., I, 1963, 203); *Вода клекоче, булькотить та все несе Лавріна далі на гостре каміння* (Н.-Лев., II, 1956, 343); *Клекоче піна за стерном, — Гей, не дримай, матросе!* (Рильський, I, 1960, 298); // *Кипіти з шумом. Самовар радісно клекотів і випускав пару* (Коцюб., I, 1955, 317); *Чути, як в глибині форми клекоче метал* (Собко, Біле полум'я, 1952, 285); *Клекотіла у величезних чанах страва для строковиків* (Гончар, Таврія, 1952, 146).

3. безос. Глухо булькотіти (в горлі, у грудях при хворобливому стані). *Кашель в Марусі ніби перестав і вже вона, хоч і не стогне і буцімто спить, так у горлі стало дуже хрипіти, а у грудях аж клекотить...* (Кв.-Осн., II, 1956, 85).

4. Видавати, створювати переривчасті звуки, схожі на клекіт птахів; шуміти (про мотор, кулемет і т. ін.).

У повітрі клекотали кулемети, цінькали кулі та сухо гарчала денікінська батарея (Епик, Тв., 1958, 385); *Міни клекотіли над головою, огидно завиваючи* (Кучер, Чорноморці, 1956, 126); // *перен. Бурхливо, з шумом відбуватися, здійснюватися. Василько чув, що бій клекотав зовсім близько за селом* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 148); *Прекрасні ці творчі будні, Коли праця довкола клекоче* (Дмит., В обіймах..., 1958, 84); // *перен. Голосно виявляти свої почуття, пристрасті тощо; шуміти (про людей). Клекотіла громада, і заговорили усі, нічого і не розбереш* (Кв.-Осн., II, 1956, 125); *Бачила уві сні дівчина безконечний вир святкового люду, що клекотів піснями на широких вулицях і площах* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 140); // *безос. В шинку гуділо і клекотіло* (Фр., I, 1955, 78).

5. *перен. Бурхливо, з незвичайною силою проявлятися (про почуття, пристрасть і т. ін.). Недоварений, в котрого грудях аж клекотав гнів, обернувся на другий бік* (Фр., II, 1950, 222); *Я лаявся, та не міг з лайками викинути злості, що клекотіла у мене всередині* (Коцюб., I, 1955, 259); *Йому здавалося, що то не вітер вирує, а пекуча образа клекотить у його грудях* (Кучер, Голод, 1961, 351).

КЛЕКОТІННЯ, я, с. Дія за знач. **клекотіти** й звуки, утворювані цією дією. *Він владно плив, на клекотіння водні Тяжкі долоні мірно кладучи* (Бажан, I, 1946, 141); *І вулиць викрути та злами, І світлі лінії домів, І люду вічне клекотіння, І вічне марево вітрин, І навіть брукове каміння Любив і ненавидів він* (Рильський, II, 1946, 28).

КЛЕКОТІТИ див. **клекотати**.

КЛЕКОТЛИВИЙ див. **клекітливий**.

КЛЕКТ, у, ч., рідко. Те саме, що **клекіт**. *Та жаби, всі в сітках турбот, На клект орлячий не зважали* (Олесь, Вибр., 1958, 27).

КЛЕКТАННЯ, я, с., рідко. Те саме, що **клекотання**. *В обагренних хмарах, в дымах над пожаром Клектання моторів, свистіння різке І звергнуте з жадібним ревом піке* (Бажан, I, 1946, 139).

КЛЕКТАТИ, клекчу́, клекчеш, недок., рідко. Те саме, що **клекотати**. *Повисши в небі на крилах, Клектала хижая орлиця І, вчувши клекіт, в комишах Ховалась боязкая птиця* (Щог., Поезії, 1958, 376).

КЛЕМА, и, ж., спец. Затискач для з'єднування електричних проводів з машиною, приладом і т. ін. *Перед ним невеличкий ящик з двома ручками, з клемами, гніздами для навушників* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 105); *Він прив'язав себе до металевої перекладини, щоб звільнити руки, і заходився приладнувати дріт до клем патрона* (Зар., Світло, 1961, 4).

КЛЕН, а, ч. Дерево, що має лапате листя з гострими кінцями й глибокими вирізами. *Увечері десь тьохнув соловейко на листатому клені* (Вовчок, I, 1955, 183); *За закрутом, на горбочку, з-за великих пишних кленів виглянула біла церква* (Коцюб., I, 1955, 309); *Вздвож дороги насаджують клени, Ряд за рядом, з села до села* (Нагн., Вибр., 1957, 96); // *род. у, збірн. Деревина цього дерева. Сосна, смерека, клен, липа... Все йде у виробництво* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 102).

КЛЕНИНА, и, ж., розм. Кленове дерево, клен. *Темна соснина почина мішатися з дубом, липою, клениною* (Стор., I, 1957, 76); // *Деревина клена. Я столяр, я можу найтоншої стружки Метр одним рухом зняти з кленини* (Дор., Серед степу..., 1952, 75).

КЛЕНИТИ, йть, недок., безос., діал. Тиснути. *А тут ще у грудях кленить, голову палить...* (Тесл., Вибр., 1936, 45).

КЛЕНОВИЙ, а, е. Прикм. до клен. *Той, хто любить паростки кленові, Хто діброви молоді ростить, Сам достоїн людської любові, Бо живе й працює — для століть!* (Рильський, III, 1961, 14); *Пахло жовтавим*

листом кленовим і бур'янами (Головко, II, 1957, 17); // Зробл. з клена. Тут їли різніі потрави, І все з полив'яних мисок, І самі гарнії приправи З нових кленових тарілок (Котл., I, 1952, 72); Грай, дудо моя кленова, як не грала ти давно, щоб для любої розмови мила глянула в вікно (Сос., II, 1958, 63).

КЛЕНОК, нка́, ч. 1. Зменш. до клен. Колись невеличкі, замлілі дубки, кленки, бересточки, липи тепер вижили.. здоровенними, ..пишними велетнями (Мирний, IV, 1955, 16); Круто повернувши на розі біля скверу, машина зачепила молоде деревце.. Це був кленок (Жур., Вечір., 1958, 395).

2. рідко. Те саме, що клен. От доріжка вийшла з-під скелі на маленьку долину, вкриту акаціями та густими старими кленками (Н.-Лев., II, 1956, 136); Кактуси різні... Алое в ґрунті росте... Кленок японський (Вишня, I, 1956, 180).

КЛЕНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до кленок 1. Соловейки в гаї щебетали тоді, На кленочку — зозуля кувала (Мирний, V, 1955, 367).

КЛЕНЬ, я, ч., ²іал. Головень. Синіється тут прозора вода, гуляють по ній червонопері клені (Фр., III, 1950, 7).

КЛЕП, у, ч. Поклепана частина коси. Це м'яка [коса], завернеться жало. Клеп зіб'єш за один покіс (Горд., II, 1959, 193); Дід зішкрябав нігтем з леза землю, спробував пальцем жало. — Еге, та й заплішував ти її. Позагорталася — клеп широкий дав (Мушк., Чорний хліб, 1960, 4).

КЛЕПАЛО, а, с. 1. Молот або молоток для клепання. Ще роса з житів не спала, Ми взяли бруски й клепала і з зорі Гострим коси, в ручку йдемо, Колос під ноги кладемо (Щог., Поезії, 1958, 139).

2. Шматок заліза (часто забитий у колоду), на якому клепають що-небудь. Поклавши косу на клепало, Андріяка вдарив по ній молотком (Гончар, Таврія, 1952, 226).

3. рідко. Те саме, що калатало. Тихо знову. Заткали зорі далечінь шовкову. В клепала б'ють невтомні сторожі... (Рильський, II, 1956, 88); Проспівали перші півні, вийшов сторож, ударив раз, удруге в клепало (Л. Янов., I, 1959, 52).

4. заст. Било (див. біло ¹ 1). Велів тривогу бити в клепало, Щоб військо к бою виступало (Котл., I, 1952, 230).

КЛЕПАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до клепання, признач. для нього.

КЛЕПАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається клепанням. Клепальник в багровому горні Прозоре залізо пече (Бажан, I, 1946, 174); Клепальники клепали кожух домни, обшивали її стальними багатотонними плитами (Донч., I, 1956, 160).

КЛЕПАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до клепати 1, 2. Коси нам не затупіють: Клепані гаразд, Руки наші не умліють, Скосим луг зараз! (Кроп., V, 1959, 131); Тут висіла зброя й обладунок перших київських воєвод — залізний, клепаний такими ж цвяхами, шолом без заборолы, ..щит і топір (Скл., Святослав, 1959, 34).

2. у знач. прикм. Вигот. клепанням. Найпростіший плоский металевий затвор являє собою металеву раму з профільної кутової сталі зварної або клепаної конструкції (Довідник сіль. будівельника, 1956, 118); Клепані труби.

◇ **Клепаний на язик** — те саме, що Гострий на язик (див. гострий). Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепана на язик, гостра та розумна, хоч би й кому не попустила (Укр. казки, легенди., 1957, 395).

КЛЕПА́ННЯ, я, с. Дія за знач. клепати. Клепання кіс йому піснею здавалось (Барв., Опов., 1902, 145); Удень і вночі йде клепання кожуха шахти (Донч., Зоря на фортеця, 1933, 177); За першим варіантом передбачається клепання й зварювання листів ковша (Наука., 1, 1957, 9); Втішно єсть думати, що настав-таки час,

коли замовкло всяке глузування та клепання, а вимовилась вголос честь і дяка справді належна тому, хто увесь свій вік дбав, «щоб наше слово не вмирало» (Л. Укр., V, 1956, 141).

КЛЕПА́НЯ див. **клапа́ня**.

КЛЕПА́ТИ, клепа́ю, клепа́єш і кле́плю, кле́плеш; мн. кле́плють; недок. 1. перех. Вирівнювати й загострювати лезо коси, ножа тощо, б'ючи по ньому молотком. [К о н о н:] Хіба ніколи не бачили, як косу клепають? (Кроп., II, 1958, 432); Коси вони вже собі придбали, придбали й бабку коси клепати... (Вишня, День., 1950, 52); Косар на луці коси дзвінко клепле (Рильський, Поеми, 1957, 5).

2. перех. і без додатка. З'єднувати металеві частини чого-небудь заклепками. Хлопці і під той вітер клепали, рятуючи свою споруду, брали болтами, зв'язували міцніше (Гончар, Тронка, 1963, 91); Слід звернути увагу учнів на велику економічність зварювання порівняно з клепанням (не треба свердити отвори, виготовляти заклепки, клепати) (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 181); // З'єднувати металеві частини чого-небудь, загинаючи краї та сплюсчуючи їх. Хлопці по майстернях: кують, столярують, відра клепають (Збан., Єдина, 1959, 321).

3. перех. і без додатка, розм. Те саме, що кувати ¹ 1. [М а р т и н:] Гей, куме, пам'ятай приказку: «Коваль клепле, доки тепле!» (Кроп., I, 1958, 453); А в тій кузні коваль клепле (Фр., XI, 1952, 176); // Вдаряючи молотком, виготовляти або лагодити що-небудь із металу. Артем послуха: це мовчки й знов став клепати — рогача Орісі справляв (Головко, II, 1957, 363); Неподалік на платформах весь час клепають, клепають, і вже в голові гуде від сталевого того клепання (Гончар, II, 1959, 108).

4. неперех., перен., розм. Зводити наклеп на кого-небудь. Вернеться Чіпка додому, стане йому Явдоха викладати, на Мотрю клепати (Мирний, I, 1949, 397); [З а б р а м с ь к и й:] Замість радити успіхові товариша.., йому заважають працювати, лихословлять, плетуть, клеплють (Коч., II, 1956, 89).

◇ **Клепати язиком**, ірон.— говорити дурниці; базікати. Язиком що хоч клепай, а руки при собі тримай (Номис, 1864, № 3810); Чимало жінок з дітьми посідало тут таки поблизу, лузали насіння та клепали язиками (Гр., II, 1963, 152).

КЛЕПА́ТИСЯ, ається, недок. Пас. до клепати 1—3. Тимко знав, що дядькова коса не клепалася відколи й куплена (Тют., Вир, 1960, 250).

КЛЕПА́Ч, а́, ч., діал. 1. Клепальник. Всі знають — за клепача на буряках він (Горд., Діти., 1937, 48).

2. Молоток (у 1 знач.). Хоче він бачити, хто ото співає, Взяв долото, клепач і пролунав стіну (Калин, Закарп. казки, 1955, 13).

КЛЕПА́ЧКА, и, ж. 1. рідко. Те саме, що калатало. Стиха-стиха, порідко, щоб кого не розбудити, виступує тільки у клепачку десь, ходячи по економії, сторож (Вас., II, 1959, 65).

2. діал. Мантачка.

КЛЕ́ПКА, и, ж. Кожна з опуклих дощочок, з яких складається бочка, діжка й т. ін. Ой у полі озерецько, Там плавало відерецько, Соснові клепки, а дубове денце (Нар. лірика, 1956, 261); Самий, Один-однісінький, бувало, Сидить собі у бур'яні Та клепку теше (Шевч., II, 1953, 319); На подвір'ї стояла чиясь стара бочка, я позбивав обручі і вийняв дві клепки (Сміл., Сашко, 1954, 14).

◇ **Клепки розсохлись у кого**; **Клепку загубити**; **Немає (не вистачає, бракує) однієї (третньої, десятої і т. ін.) клепки [в голові] у кого, кому, зневажл.** — бути дурнуватим, несповна розуму. [П р о к і п:] У твого чоловіка трохи клепки розсохлись (Корн., II, 1955, 117); В його

і тепер не всі вдома, а ззамолоду зовсім-таки не було одної клепки в голові (Н.-Лев., II, 1956, 19); — Як на що інше, так у нього десятої клепки не вистачає, а на це вистачило (Гончар, Таврія, 1952, 49); Клепку вставляти (вставити) кому, ірон.— повчати, на розум наставляти кого-небудь.

КЛЕПКОВІЙ, óvá, óvé. Прикм. до клепка. Клепкове виробництво; // Признач. для виготовлення клепок. Клепова майстерня.

КЛЕПСИДРА, и, ж., іст. Прилад для вимірювання часу у вигляді посудини, з якої вода краплями витікає в іншу посудину, де рівень води показує час. [В а л е н т:] Не зійшов ти ще й на трибуну, а вже там стояла клепсидра, той холодний часомір, що краплю по краплі.. відмірює тобі той час короткий, що віділено для оборони правди (Л. Укр., III, 1952, 289); У сонячних годинників здавна був серйозний конкурент — водяний годинник «клепсидра», що в перекладі з грецької означає «зłodійка води» (Наука., 4, 1963, 58).

КЛЕПТОМАН, а, ч. Той, хто хворіє на клептоманію.

КЛЕПТОМАНІЯ, і, ж. Хворобливий потяг людини до крадіжок. Під назвою клептоманії відоме захворювання у формі нав'язливих дій, що полягають у нездоланному, імпульсивно здійснюваному хворим при повній його притомності викраданні різних предметів (Фізіол. ж., II, 4, 1956, 71).

КЛЕПТОМАНКА, и, ж. Жін. до клептоман.

КЛЕРИКАЛ, а, ч. Прибічник клерикалізму; член клерикальної партії. Ті книжки, на які у Вас нападають клерикали, найбільше вподобались мені (Коцюб., III, 1956, 206); Клерикали не прощали Сковороді його сміливості і критики, зводили на нього різні наклепи та лихословили (Іст. укр. літ., I, 1954, 114).

КЛЕРИКАЛІЗМ, у, ч. У буржуазних країнах — реакційний політичний напрям, що прагне посилити вплив церкви на суспільно-політичне й культурне життя країни. Все зростаючого значення в політичному й ідеологічному арсеналі імперіалізму набирає клерикалізм. Він не обмежується використанням церкви та її розгалуженого апарату. Він має тепер свої великі політичні партії, що стоять при владі в багатьох капіталістичних країнах (Програма КПРС, 1961, 46).

КЛЕРИКАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до клерикалізму й клерикалів. Барвінський чує, що під ним ґрунт усувається, і збирає собі яку-небудь партію, хоч би клерикальну (Коцюб., III, 1956, 151); У боротьбі проти поширення клерикальної літератури Леся Українка створює ряд популярних брошур (Наука., 3, 1958, 42); // Власт. клерикалам. Стась.. мусив провадити дуже пісню церковну розмову, підбираючись під клерикальний тон своїх тіточок та пісний тон ксьондза (Н.-Лев., II, 1956, 74); Клерикальний дух.

КЛЕРК, а, ч. У деяких буржуазних країнах — конторський службовець, діловод; конторник. Він з батьком жив у Нью-Йорку і служив клерком в одній купецькій конторі (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 453); Це клерки ідуть по домах, мов правлять безмовний обряд У час, як замкнулись бюро і лампи загасли в конторах (Бажан, Роки, 1957, 192).

КЛЕРУВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до клерування, признач. для нього. Клерувальний казан.

КЛЕРУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. клерувати. Клерування вина.

КЛЕРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Робити світлим, прозорим; очищати, рафінувати (про олію, цукор і т. ін.). Клерувати олію.

КЛЕСАЧКА, и, ж. Шевське знаряддя для розгладжування швів. Якби в шевця не клесачка, швець пропав би, як собачка (Сл. Гр.); Палант і сам був зла

бrehачка, Язик його тож не клесачка, В бrehні Енею не вступив (Котл., I, 1952, 250).

КЛЕЧАЛЬНИЙ, а, е, етн. Стос. до зелених свят. Отож у клечальну неділю Їх і повинчано обох (Шевч., II, 1953, 64); Вони її з таким захватом співали, цю клечальну пісню, мирославські дівчата, невсипущі співухи (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 115).

КЛЕЧАНИЙ, а, е, етн. Те саме, що клечальний. Щороку на клечану неділю з'їжджались та сходилися до Мар'яни її родичі (Кочура, Родина., 1962, 137).

КЛЕЧАННЯ, я, с. 1. етн. Відрубані гілки з листям, якими на зелені свята прикрашають хату, двір. Діждалися, Уквітчали [батько і Ярина] хату І любистком, і клечанням (Шевч., I, 1951, 284); — Це ж сьогодні зелена неділя, — промовив Данько, замріявшись. — Скільки того клечання понатягають хлопці з лісу!.. (Гончар, Таврія, 1952, 236); * У порівн. Немов клечанням, листям тютюновим Заквітчані всі хати і двори (Воронько, Тепло., 1959, 174).

2. поет. Зелена рослинність, зелень. Земля вдягла рясне убрання, В клечанні села й городи (Криж., Срібне весілля, 1957, 123).

КЛЕЧАТИ, аю, аєш, недок., перех., етн. Убирати, прикрашати (зеленню). Незабаром ось тройця, дівчата хати клечатимуть, долівки труситимуть луговою травою (Гончар, II, 1959, 267); Мати приносила завжди з лісу березове гілля клечала ним кімнатку (Ів., Таємниця, 1959, 199).

КЛЕШНЯ див. клішня.

КЛЕЮВАТИЙ, а, е. Трохи клейкий; клейкуватий. Клеювата речовина.

КЛІГАТИ, аю, аєш, недок., розм., рідко. Важко, повільно йти. Стара бабуся ледве клигала, копаючись у своєму городі (Чаб., Катюша, 1960, 40); Разом з усіма, затиснувши зуби, клигав [Сеспель] засніженими вулицями за місто (Збан., Сеспель, 1961, 231).

КЛИК¹, у, ч., поет. Поклик, клич. Троянство, знаєш, все голодне Сипнуло ристю на той клик (Котл., I, 1952, 167); Де старшина, де клейноди? Нащо клик войовничий стих? Чом не плине по майдану Лава лицарів твоїх? (Щог., Поезії, 1958, 203); * Образно. Всюди чую любий глас, Клик життя могучий... Весно, вітре, люблю вас, Гори, ріки, тучі! (Фр., X, 1954, 19); // Крик деяких птахів. А даль шуміла. Лебеді над Доном Ячали кликом довгим і чудним (Бажан, Роки, 1957, 227).

КЛИК², á, ч., діал. Ікло. Послухав дурний Кабан. Як заповров кликами, зараз розповров собі груди (Фр., IV, 1950, 59).

КЛІКАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до клікати 1, 2. О, по-належному ми зустрічаєм орди Гостей, не кликаних у край наш на ралець! (Рильський, II, 1960, 184); // клікано, безос. присудк. сл. — А чули ви, що на завтра кликано до волості? (Л. Укр., III, 1952, 477); Параска уникала гурту, хоч її кликано, не ставала до розмови (Горд., II, 1959, 329).

КЛІКАННЯ, я, с. Дія за знач. клікати 1—3. На ніякі її кликання не відзивався [Владко], немовби був глухий (Фр., VI, 1951, 316).

КЛІКАТИ, клічу, клічеш, недок., перех. 1. Голосом, жестом просити наблизитися, підійти, обізватися; гукати (у 1 знач.), волати. Не виглядай, матусенько, В віконечко в поле. Не клич дарма татусенька: Не вернеш ніколи!.. (Г.-Арт., Байки., 1958, 173); Стояв він в одному з передніх рядів лицем сюди і на мигах кликав його [Саранчука] до себе (Головка, II, 1957, 518); // Відповідним чином гукати (свійських птахів, тварин). — Одчинила я курник, сипнула зерна і почала кликати курей (Мирний, I, 1954, 237); Хтось тонко, пронизливо кликав коня: — Кось! Кось! Кось! (Донч., II, 1956, 46).

2. Запрошувати когось прийти, з'явитися куди-небудь з певною метою. *В кружку сердешні сі сиділи І кисло на море гляділи, Бо їх не кликали гулять* (Котл., I, 1952, 102); [Х р и с т я (набираводу):] *Чи буде ж то Одарка кликати на сватання?* (Кроп., I, 1958, 89); — *А я, як побачила вас, так зразу й подумала, ..може, Орісю заміж віддають, з калачем кликати на весілля* (Головко, II, 1957, 494); // *на кого, розм.* Бажати комусь чого-небудь, накликати якесь нещастя. *Це було майже рівнозначно тому, що хтось став би сам кликати на себе погибель* (Гончар, III, 1959, 156); // *Просити когось бути за кого-небудь, ким-небудь.* *Як се воно так вийшло: ворогували-ворогували, — а прийшлося — Параска у куми кличе?* (Мирний, IV, 1955, 67); [С т е п а н:] *Он як! Це чи не за старосту прийшов мене кликати?* (Кроп., II, 1958, 51); // *перен.* Вабити, притягати. *Грає кров у нас куманська, Кличе вільний нас простір* (Фр., XIII, 1954, 355); *За ними зеленіло свіже, вимите дощем село. Воно кликало парубка в свою незвично принадну глибину* (Стельмах, I, 1962, 104).

3. до чого та з інфін. Пропонувати діяти в певному напрямі; закликати (у 2 знач.). *Бажав би віки працювати, До миру кличучи, щоб люди Людей спішили розкувати!* (Граб., I, 1959, 99); *Уже давно ми на порі, давно всіх кличемо: до волі!* (Тич., I, 1957, 72); *Зоря, як птиця, б'ється об колони у залі тій, де Ленін виступав і кликав битися за світ Червоний...* (Сос., II, 1958, 331).

4. розм. Те саме, що називати 1. — *Клич мене просто Семеном, як я тебе — Андрієм* (Коцюб., I, 1955, 447); *Івана кликали в селі Переломаним* (Стеф., I, 1949, 62); *Всі ж діти кликали хлопця просто Бициком* (Донч., VI, 1957, 7).

КЛІКАТИСЯ, клічеться, недож., розм., рідко. Те саме, що називатися 1. — *А ви ж думаєте, що у нас в школі як інакше [інакше] кличуться ученики [учні] межи собою?* (Фр., VIII, 1952, 170).

КЛІКНУТИ, ну, неш, дож. 1. перех. Однокр. до клікати. — *Що се з тобою сталося, доню? Увійшов я у хату — не чуєш, тричі кликнув — насилу розчумалася* (Кв.-Осн., II, 1956, 325); *Не чекаючи до п'ятої години, Юхим кликнув Саранчука й пішли на зміну тим двом* (Головко, II, 1957, 353); *Стать над тобою і кликнуть до бою Злюю мару, що тебе забирає* (Л. Укр., I, 1951, 207).

2. неперех., рідко. Те саме, що крікнути. *Міхонський наблизився аж зовсім до нього і кликнув: — А ти що робиш?* (Фр., III, 1950, 32); *Близько неї кликнула перепелиця, захована в житі* (Коб., II, 1956, 61).

КЛІКУН, а, ч., заст. Той, хто прилюдно оголошував що-небудь.

КЛИН, ч. 1. род. а. Загострений з одного кінця шматок дерева або металу для розколювання, розщеплення чого-небудь. *На круте дерево треба крутого клина* (Номис, 1864, № 3890); *Клин.. становить основну частину інструментів для коління* (Курс фізики, I, 1957, 95); *Для роз'єднання перехідної втулки й свердла користуються клином, який вставляється у вікно втулки* (Токарна справа, 1957, 163).

◇ **Вбіти (забіти) клин між ким** — роз'єднати, посварити кого-небудь із кимось. *Володимир Ілліч був непримирним до тих, хто.. намагався вбити клин між партією і народом* (Ком. Укр., 4, 1960, 58); — *Ні, товаришу Попович, — продовжував Бондаренко. — Це якраз ви та ваші друзі хочете.. забити клин між нами* (Головко, II, 1957, 464); *Клин кліном [треба] вибивати (вібити, виганяти і т. ін.)* — знищувати наслідок якоїсь дії або стану тими ж засобами, через які він стався. [С у х о - в і й:] *Швидше похмели мене, бо пече!.. І поговорка каже, що клин клином треба виганяти* (Кроп., V, 1959, 313);

Кліном не виб'єш (не виженеш) чого з кого — щось не піддається дії, впливові, міцно тримається в комусь. *З людського серця нічого клином не виб'єш...* (Стельмах, Хліб.., 1959, 411).

2. род. а. Про трикутну, часто висунуту гострим кінцем уперед форму чого-небудь. *Навіть джк задирав угору клин бороди, дмухав на нього і захоплено хрипів* (Стельмах, Хліб.., 1959, 225); *Тихо кличуть ключі журавлині, І за горами тане їх клин* (Мас., Сорок.., 1957, 105); // *Вузька трикутна смуга тканини, що є частиною одягу тощо.* *Вона раз у раз відкидала рукою клини своєї блаженської кофти* (Кос., Новели, 1962, 145).

3. род. у. Частина земельного угіддя, що виділяється за певною ознакою (за родом посіву тощо). *Під цю культуру була відведена майже четверта частина зернового клину* (Соц. твар., 1, 1956, 4); *Яскраво зеленів обмитий дощами озимий клин на пагорбах за містком* (Коз., Гарячі руки, 1960, 128); // *Ділянка землі взагалі.* *Обійшла [Горленко] сівачів, придивлялася скрізь до роботи, перевіряла якість зерна та номери сівалок, що висівали на великому клині ячмінь* (Крот., Сини.., 1948, 50); — *На отому клину в сто гектарів, що коло вітряка, нас буде троє в полі* (Кучер, Трудна любов, 1960, 473).

4. у знач. присл. кліном. У формі гострокутного трикутника. *Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входив у ліс вузьким клином* (Н.-Лев., II, 1956, 271); *Радянські війська врізалися клином у розташування армій фашистських загарбників* (Смолич, Розмова.., 1953, 49).

◇ **Світ [не] кліном зійшовся; [Не] кліном земля зі-йшла** на кому — чому — це [не] єдина людина, предмет, вихід і т. ін.; нема інших [є й інші]. *Про мене — бай-дуже: світ не клином зійшовся: не буде Галя — буде другая...* (Мирний, III, 1954, 234); — *Та хіба на Сотникові світ клином зійшовся? — дивувався і обурювався Кузьмич* (Руд., Вітер.., 1958, 246).

КЛІНЕЦЬ, клінець, ч. 1. Зменш.-пестл. до клин. [Г а р а с и м:] *Ти колов коли дрова? Оце коли клинець не йде, то так його й кинути?* (Мирний, V, 1955, 89); *Великі князівства мали стяги великі, чотирикутні, схожі на велетенські вітрила, часом з двома-трьома довгими клинцями внизу* (Скл., Святослав, 1959, 524); *Підстрижена клинцем борода повисла над обличчям* (Кач., II, 1958, 13).

◇ **Клинці підбивати:** а) (до кого) залицятися. — *Дарма все до Оришки клинці підбиваєте! Що ви знайшли в ній?* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 257); б) (під кого) інтригувати проти кого-небудь. — *Цей підлеглий не підбивав під мене клинці, не говорив, що в нього все гурчало б дні й ночі, аби він став директором МТС?* (Стельмах, Правда.., 1961, 347).

2. діал. Забитий у стіну кілочок для вішання чого-небудь. *Новеньке ситце на клинці, а старе під лавою* (Номис, 1864, № 5316).

КЛИНКОВИЙ, а, е. Прикм. до клинок 1, 3.

КЛИНКУВАТИЙ, а, е. Виглядом, формою схожий на клинок (у 1 знач.). *Кидалися в очі рясні хустки, клинкуваті бороди, пелехаті шапки* (Горд., II, 1959, 245).

КЛІННЯ, я, с. Збірн. до клин 1, 4. — *Теши, сину, ясенину, добре клиння буде* (Чуб., V, 1874, 236); *Через місяць.. у них буде справжня горіхова олія! Великий дуб-прес накотили, прилаштували клиння, жаровню склепали* (Ле, Клен. лист, 1960, 161); *Скільки сот запорожців, повернувши коней, клинням врізались у шведські ряди* (Морд., I, 1958, 229).

КЛИНОВИЙ, а, е. Здійснюваний за допомогою клинів (у 1 знач.). *На нафтових підприємствах застосовуватимуться пневматичні клинові захвати й розкріплювачі* (Наука.., 2, 1960, 18).

КЛИНОК, нка́, ч. 1. Зменш. до клин. На певних ділянках вагони потрібно гальмувати. В багатьох місцях ще й досі це робиться вручну: під колеса підкладають важкі сталеві клинки (Веч. Київ, 12.V 1961, 1); [Є л и с е й:] Якщо доорали того перелога, що над яром, то нехай починають клинка від шляху (Кроп., III, 1959, 299); Мати плаче та кляне, — клинок жита засіяла, і той витовкли (Горд., Заробітчани, 1949, 14); Ліхтар здалеку освітлював його лице, його русьву борідку, гостру, клинком (Коцюб., II, 1955, 428).

2. Те саме, що лезо. Брязне клинок об залізо кайданів, Піде луна по твердинях тиранів (Л. Укр., I, 1951, 126); Хтось стрельнув із пістоля, але клинок шаблі в ту ж хвилину опустився йому на голову (Панч, Гомон. Україна, 1954, 198); // Про шаблю, кинджал і т. ін.

3. діал. Забитий у стіну кілочок для вішання чого-небудь. Канчук (висить) на клинку (Сл. Гр.); Узяв з клинка ключ і пішов (Фр., I, 1955, 272).

КЛИНОПИС, у, ч. Тип фоноідеографічного письма стародавніх народів Близького Сходу, клиноподібні знаки якого наносили на глину або камінь. Спочатку урарти зображали слова малюнками. Потім вони перейняли в ассірійців клинопис (Іст. СРСР, I, 1957, 14); // Текст, написаний таким письмом. Існує думка, що згадувана в ассірійському клинопису країна Гаміра знаходилась у східній частині Каппадокії (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 112).

КЛИНОПИСНИЙ, а, е. Прикм. до клинопис. Клинописні знаки; // Написаний клинописом. В ассірійських клинописних текстах другої половини VIII ст. до н. е. вперше згадується народ гіміра (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 112).

КЛИНОПОДІБНИЙ, а, е. Формою, виглядом схожий на клин (у 1—3 знач.). Під час польових робіт жителі села Цаккар, Мартунінського району [Вірменія], знайшли камінь з клиноподібними знаками (Веч. Київ, 23.VIII 1957, 4); Видовжене підборіддя, — як у всіх Турбаїв, — здавалося гострим, клиноподібним, бо Ларивон аж занадто худий (Руд., Остання шабля, 1959, 138).

КЛИНОЧОК, чка, ч. Те саме, що клінець. Руденька рідка борідка розділялася на два довгі клиночки (Н.-Лев., II, 1956, 57).

КЛИНУВАТИЙ, а, е. Те саме, що клиноподібний. Фрол — маленький, кволий дідок з клинуватою борідкою та відірваною лівою ніздрею (Шол., Підн. цілина, перекл. за ред. Хуторяна, 1940, 62).

КЛИНЦЮВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. клинцювати. Подекуди клинцювання замінюють одранкуванням стін або діагональним обшиванням комишу тонкими рейками (Колг. Укр., 10, 1958, 12).

2. збірн. Клинци (кілочки), забиті в стіну (з обох боків) перед обмазуванням її глиною. Глина по стінах давно облупилась, стирчало саме клинцювання (Барв., Опов., 1902, 19).

КЛИНЦЮВАТИ, юю, юєш, недок. і док., перех. 1. Забивати клин (у 1 знач.) у середину чогось. Клинцювати самопали.

2. Забивати клинци (кілочки) в стіну з обох боків, підготовляючи її для обмазування глиною. Для застосування глиносолом'яної обмазки пресовану комишеву стіну клинцюють (Колг. Укр., 10, 1958, 11).

КЛИНЦЮВАТИЙ, а, е. Формою, виглядом схожий на клинець (у 1 знач.). Варчук подає вузьку руку, похитує клинцюватою головою (Стельмах, II, 1962, 44); Всі мимохіть глянули на Коржа, що сидів.. і нервово кошлатив клинцювату борідку (Добр., Тече річка., 1961, 117).

КЛИНЦЮВАТО. Присл. до клинцюватий. З-під

чорної хустки клинцювато окреслюється високий лоб (Стельмах, На.. землі, 1949, 208).

КЛИНЦЮВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до клинцювати; // у знач. прикм. Зруб чи каркас, заповнений деревом, обмазують глиною по клинцюваній поверхні (Жилий буд. колгоспника, 1956, 173).

КЛИНЧАСТИЙ, а, е. Формою, виглядом схожий на клин (у 1—3 знач.). Клинчастий ковальський міх.

КЛИНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до клінець. Василь Онопрійович слухав, усміхався, погладжуючи срібний клинчик борідки (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 144); — У мене десять моргів поля, а вдова Варвара нічо [нічого] більше не має, лиш маленький клинчик (Март., Тв., 1954, 135).

КЛИЧ, у, ч., уроч. 1. Заклик до чого-небудь; поклик. О, недаремно тут лунав до бою клич, Кипіла кров на ранах! (Рильський, II, 1960, 40); * У порівн. Часом несподівано чувсь його голос, пісня, немов клич який... (Вовчок, I, 1955, 355); // Гукання, кликання. — Ходить-но сюди, — махнув косарям. На клич Семена збіглись люди (Цюпа, Назустріч., 1958, 356); * Образно. Іду на клич гудків, На шахту поспішаю (Бойко, Про 17 літ, 1958, 16).

◇ Кидати (кіннути) клич див. кидати.

2. Крик деяких птахів. Золотіють каштани навколо, В небі клич журавлиних ключів (Мур., Широка дорога, 1950, 13); Мов крізь сиву хмарну оболону, у безмежній далечі сторіч ми вчуваєм буйний тупіт коней, брязкіт зброї і пташиний клич (Забіла, У.. світ, 1960, 179).

КЛИЧКА, и, ж. 1. Назва, ім'я, дане тварині. Він одразу згадав, що в нього є автомат, що в нього є кінь з кличкою Мудрий (Гончар, III, 1959, 456).

2. Прізвисько, дане людині для конспірації. «Хлопець, видно, бувалий, обережний», з задоволенням подумав я, але все ж відрекомендувався не своїм власним прізвищем, а кличкою: — Командир Степан Кравець (Збан., Ліс. красуня, 1955, 29).

КЛИЧНИЙ, а, е. Який кличе, містить у собі заклик, поклик. Голос нічної трембіти був кличний і грізний (Перв., Атака., 1946, 119); Їх [журавлів] кличний перегук трубно линув з незримої височини (Рибак, Час., 1960, 82).

△ Клична форма; Кличний відмінок — відмінкова форма іменника для вираження звертання до особи чи предмета, позначених цим іменником. Мені здається, що не можна вивести правила для кличної форми, але можна спостерегти, що вона органічно звучить у виразах емоціональних, де звертання підкреслене, виділене (Кундзич, Дієзи., 1956, 12); Короленко вже самим початком оповідання «Судний день», самим уживанням кличного відмінка, характерного для української мови і майже не вживаного в сучасній російській, вводить нас, я б сказав, в українську атмосферу (Рильський, III, 1956, 89).

КЛИЧНО. Присл. до кличний. Парубок аж руку підняв рвучко та клично, ніби кликав.. своїх (Цюпа, Назустріч., 1958, 221); Тут так багато вогнів, так клично звучали пісні! (Скл., Святослав, 1959, 177).

КЛИШАВИЙ, а, е. Який ідучи повертає передню частину стопи досередини. Клишава людина; Клишавий кінь; // Із клишавістю (про ноги). На ній [стежці] після нежданого дощу по вже засохлій грязі видніють ген сліди дитячих ноженят, маленьких, клишавих (Ільч., Серце жде, 1939, 223).

КЛИШАВИСТЬ, вості, ж. Викривлення передньої частини стопи досередини.

КЛИШАВО. Присл. до клишавий. Клишаво ступати.

КЛИШОНОГІЙ, а, е. 1. Те саме, що клишавий. Він тільки й жив з того, що на клишоновій кобилі возив євреїв

на вокзал (Коцюб., II, 1955, 44); *Заплющив очі* [Омелько], *і ввижається йому: Козолуп Дмитро, клишоногий, високий, у піджаці репсовому* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 98); *Він завжди поспішає на своїх трохи клишоногих ногах* (Коп., Земля., 1957, 48).

2. у знач. ім. **клишоногий**, гого, ч., жарт. Про ведмедя. *Як розсердивсь клишоногий, та й поплентався у ліс* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 200).

КЛИШОНОГІСТЬ, гості, ж., рідко. Те саме, що **клішавість**.

КЛИШОНОГО, рідко. Присл. до **клишоногий** 1.

КЛІВЕР, а, ч. Косе трикутне вітрило в передній частині судна. *Коли шторм почав вщухати і вітер перемінився, підняли клівер і помалу допливли до свого острова* (Трубл., Шхуна., 1940, 11); *Напружена, вся сповнена уваги, стояла вона біля щогли за гострим трикутником клівера* (Собко, Шлях., 1948, 8).

КЛІЄНТ, а, ч. 1. У стародавньому Римі — неповноправний громадянин, що юридично залежав від свого опікуна-патрона. [Р а б:] *Ти знаєш чудо? Сей Руфін прокляв свого клієнта за гріхи — в ту ж ніч, до світа ще умер клієнт* (Л. Укр., II, 1951, 533).

2. Особа, що доручила ведення своєї справи адвокату, нотаріусові тощо. *Тут його [адвоката] клієнти перешкоджають Начкові в його праці* (Фр., VI, 1951, 245); *Адвокат Залуцький.. був незадоволений поведінкою свого клієнта* (Козл., Ю. Крук, 1957, 435).

3. Постійний відвідувач, замовник, покупець і т. ін. *Між офіціантом і клієнтом встановився щирий і дружній контакт* (Дмит., Розлука, 1957, 39); *Вони [водовози] обслуговували дальні райони міста, беручи по чотири сотики за відро від постійних клієнтів і п'ять, а то й шість — від принагідних покупців* (Вільде, Сестри., 1958, 517); *Голярі.. вертілися навколо клієнтів, .. різні одеколони пропонували після голення* (Томч., Готель., 1960, 120); // Особа, організація або установа, що їх обслуговує яка-небудь кредитна, торговельна чи промислова організація. *Колгоспи повинні стати плановими клієнтами держбанку на щомісячне одержання грошей* (Рад. Укр., 18.I 1959, 6).

КЛІЄНТКА, и, ж. Жін. до **клієнт** 2, 3. — *Забейко, я моделюю на клієнтці, пригляньтесь, це вам придасться!* (Вільде. На порозі, 1955, 25).

КЛІЄНТІВ, това, тове. Прикм. до **клієнт** 2, 3; належн. клієнтові. *Клієндове доручення*.

КЛІЄНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **клієнт** 2, 3.

КЛІЄНТУРА, и, ж. Збірн. до **клієнт** 2, 3. *Басаргін [візник] вів статечний спосіб життя: не курив, ніхто не бачив його п'яним. За це користувався пошаною односельчан і клієнтури* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 108); *За дві вулиці від них живе доктор Цімерман. Старий, але все ще з широкою клієнтурою* (Вільде, Сестри., 1958, 503).

КЛІЄНТУРНИЙ, а, е. Прикм. до **клієнтура**. *Клієнтурні справи*.

КЛІЗМА, и, ж. 1. Введення рідини в порожнину прямої кишки з лікувальною або діагностичною метою. *При тетанії роблять клізму з 2% розчину хлоралгідрату* (Хвор. дит. віку, 1955, 133); [Л і с о в а:] *Він [лікар] прийшов, дав якихось крапель, поставив дівчинці клізму, ще щось, і тепер як рукою зняло!* (Коч., II, 1956, 501).

2. Прилад для введення рідини в порожнину прямої кишки.

КЛІКА, и, ж., зневажл. Те саме, що **згрія** 3. *Доктор Бессервіссер не належить ні до якого сторонництва, ні до якої кліки, ані котерії* (Фр., III, 1950, 257); *Захопивши владу, злочинна гітлерівська кліка почала гарячкову підготовку до нової світової війни, стала на шлях відкритої агресії* (Ком. Укр., 9, 1965, 54).

КЛІМАКС, у, ч., мед. Те саме, що **клімактерій**.

КЛІМАКТЕРИЧНИЙ, а, е, мед. Прикм. до **клімактерій**.

КЛІМАКТЕРІЙ, ю, ч., мед. Перехідний період у житті жінки (переважно у віці 45—55 років), що характеризується поступовим ослабленням (аж до припинення) діяльності статевих залоз; клімакс. *Він [процес дозрівання й лопання пухирця].. повторюється.. циклічно протягом всього періоду статевої зрілості жінки і припиняється в період так званого клімактерію* (Фіз. вихов., 1954, 15).

КЛІМАТ, у, ч. Метеорологічні умови, властиві певній місцевості. *Мою хворобу лічити не можна лікарствами, а тільки спокоєм і кліматом* (Коцюб., III, 1956, 347); *Під кліматом розуміють певний середній стан атмосфери для кожної місцевості* (Курс заг. геол., 1947, 29).

△ **Континентальний клімат** див. **континентальний**; **Морський клімат** див. **морський**.

КЛІМАТИЧНИЙ, а, е. Стос. до клімату. *Кліматична лічниця [лікувальна] стація в сих горах — оце був його ідеал* (Фр., III, 1950, 85); *Ліс впливає.. на кліматичні умови й на врожай* (Стол.-буд. справа, 1957, 8).

КЛІМАТОЛОГ, а, ч. Фахівець із кліматології. *Досвідчені кліматологи, Думбадзе й Коломієць, одразу оцінили всі вигоди, всю цілющість місцевого клімату* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 334); *Кліматологи й гідрологи УРСР досягли певних успіхів у вивченні клімату і рік України* (Наука., 9, 1960, 21).

КЛІМАТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до кліматології. *Копальні [Велички] є своєрідним кліматологічним курортом. Сюди приїзять хворі.. Повітря.. і вся його обстановка благотворно впливають на стан їх здоров'я* (Наука., 7, 1967, 7).

КЛІМАТОЛОГІЯ, і, ж. Наука про клімат, його формування, географічний розподіл та вплив на органічне життя. *В 1932 р. організовано.. Харківський гідрометеорологічний інститут, який відіграв значну роль в підготовці кваліфікованих кадрів в галузі гідрології, кліматології, синоптики та ін.* (Розв. науки в УРСР., 1957, 514).

КЛІМАТОТЕРАПІЯ, і, ж. Використання кліматичних умов місцевості для лікування та профілактики захворювання. *Використання кліматичних особливостей для лікування називається кліматотерапією* (Наука., 9, 1956, 18).

КЛІНІКА, и, ж. Установа лікарняного типу, у якій лікування хворих поєднується з науково-дослідною та педагогічною роботою. *Скінчив [Темницький] у Відні медицину і практикував при тамошній клініці* (Фр., II, 1950, 291); — *Так ти... піди до клініки і нехай тебе швиденько лікують* (Ю. Янов., I, 1954, 165).

КЛІНІЦИСТ, а, ч. Лікар, який працює в клініці та займається, крім лікарської практики, науковими дослідженнями. *Наші теоретики й клініцисти розробляють головні напрями вітчизняної медицини* (Наука., 12, 1963, 53).

КЛІНІЧНИЙ, а, е. Прикм. до **клініки**; *Клінічна лабораторія*; // *Власт. клініці. Клінічні умови*; // *Який проходить, відбувається, здійснюється в клініці. Стражеско такої думки, що серце у мене значно поправилось, що на мене тепер погано впливає одноманітність клінічного життя, брак повітря і вражень* (Коцюб., III, 1956, 455); *Квасоллю рекомендують як дієтичну страву при клінічному лікуванні хвороб печінки й жовчного міхура* (Зерн. боб. культ., 1956, 121).

△ **Клінічна смерть** — цілковите припинення життєвих функцій організму, що справляє враження смерті. *Коли боротьба за життя здавалася вже виграною, пальці*

хірурга раптом перестали відчувати поштовхи серця. Воно зупинилося. Настала так звана клінічна смерть (Рад. Укр., 3.VI 1959, 3).

КЛІНКЕР, ч., спец. 1. род. у. Дуже міцна, сплавлена під час випалювання цегла, що не вбирає вологи; застосовується для вимощування шляхів, настилення підлоги в промислових будівлях і т. ін. По клінкеру дзвеніли ковані колеса важких возів (Збан., Сеспель, 1961, 367).

2. род. у. Випалена до спікання цементна сировина у вигляді дуже твердих грудок; напівфабрикат для виробництва цементу. Клінкер розмелюють у тонкий сірувато-зелений порошок, який надходить у продаж під назвою силікатцементу (Заг. хімія, 1955, 453).

3. род. а. Вузький довгий човен для академічного спортивного веслування. Його увагу привернув клінкер, який наздоганяв яхту (В ім'я Вітч., 1954, 48).

КЛІНКЕРНИЙ, а, е. Прикм. до клінкер 1, 2. Клінкерне виробництво; // Признач. для вироблення клінкеру. Клінкерна глина; // Який виробляє клінкер. Клінкерний завод; // Зробл. з клінкеру (у 1 знач.). Вони саме спускалися в тунель підрейкового переходу.., було вільно й легко в цьому підземеллі з кахляними стінами й гладенькою клінкерною підлогою (Загреб., Спека, 1961, 255).

КЛІНКЕРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. клінкерувати.

КЛІНКЕРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Випалюванням перетворювати в клінкер (у 1, 2 знач.).

КЛІННО, присл., діал. 1. Стоячи на колінах.

2. перен. Покірно, ласкаво. — Ви самі підете до отамана.. і клінно будете просити, аби вас прийняв на роботу (Фр., VIII, 1952, 23).

КЛІП, **КЛІП-КЛІП**, виг. Уживається як присудок за знач. кліпати, кліпнути. Ішов Антон поміж станками, а очі кліп-кліп (Рад. Укр., 6.VI 1961, 2).

КЛІПАННЯ, я, с. Дія за знач. кліпати.

КЛІПАТИ, аю, аєш, недок. 1. Мимоволі швидко опустити та підіймати повіки, вії; моргати (у 1 знач.). Сніг так блищав, що Дмитрик не міг на нього дивитись і кліпав очима (Коцюб., I, 1955, 129); Дмитро Холод видимо нервував, бо очі його часто кліпали повіками (Епик, Тв., 1958, 326); Черниш суворим поглядом, не кліпаючи, дивився в протилежну стіну і не чув Блаженка (Гончар, I, 1954, 132).

◇ Кліпати очима перед ким і без додатка — виявляти збентеження, розгубленість. Мені старому не годиться перед районним секретарем очима кліпати (Коз., Зол. грамота, 1939, 62).

2. рідко. Те саме, що моргати 2. Війтову одежину сховала мовчки у бочку і кліпала на Анничку, аби нічого про одежину Петрові не говорила (Черемш., Тв., 1960, 171).

3. перен., розм. Світитися слабким мінливим світлом; блимати (у 1 знач.), мерехтіти. В чорному небі кліпали зорі (Коцюб., II, 1955, 134); Невеликим вогничком кліпає каганець (Стельмах, На. землі, 1949, 48).

КЛІПЕР, а, ч. 1. У XIX ст. — вітрильне швидкохідне трищоглове судно.

2. У XIX ст. — вітрильно-гвинтовий швидкохідний військовий корабель. Прудкобіжний кліпер вийшов з бою, заскочивши в густий очерет (Ю. Янов., I, 1954, 275).

3. Вітрильно-моторне швидкохідне промислове судно.

КЛІП-КЛІП див. кліп.

КЛІПНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до кліпати. Карпо навіть не одхилив голови й не кліпнув очима (Н.-Лев., II, 1956, 299); Старий лісівник якось зразу зі'яв, стомлено кліпнув віями (Жур., Звич. турботи, 1960, 22); Рудий Панас кліпнув оком на сивого Марка (Коцюб., II, 1955, 389); Кліпнула сигнальна лампочка,

закрутилась верхня лебідка, намотуючи сталевий трос (Ю. Янов., II, 1954, 148).

КЛІПС див. кліпси.

КЛІПСИ, ів, мн. (одн. кліпс, а, ч.). Вид сережок, що їх прикріплюють до мочок вух без проколювання. Дівчата іноді позирали в маленькі люстерка.. Чи не збилась зачіска, чи добре грають проти такого світла нові кліпси (Кучер, Трудна любов, 1960, 457).

КЛІР, у, ч. Загальна назва служителів культу якої-небудь церкви; церковний причет. [І з о г е н:] До тебе ж я з проханням удаюся від себе і від кліру (Л. Укр., III, 1952, 298); // Церковний хор.

КЛІРИНГ, у, ч., фін. Розрахунок без оплати готівкою за виконані роботи, продані товари шляхом зарахування взаємних зустрічних платіжних вимог сторін, які беруть участь у цьому; безготівковий розрахунок.

КЛІРИНГОВИЙ, а, е, фін. Стос. до клірингу. Клірингова угода.

КЛІРОВИЙ, а, е. Прикм. до клір. Він напише в клірових відомостях, що я «поганого поведенія» (Н.-Лев., III, 1956, 181).

КЛІСТІР, у, ч., заст. Клізма. Їй клали.. теплу на пуп сервету, Іще клістир з ромну дали (Котл., I, 1952, 182); Юру примусили виригати Іванову горілку, потім ще для чогось поставили клістир, дали випити якісь краплі (Смолич, II, 1958, 81).

КЛІСТІРНИЙ, а, е, заст. Прикм. до клістір; // Признач. для клістиру. В майстерні хірурга обов'язково мав бути стіл-верстат, набір металевих тарілок, ..клістирні набори (Матеріали.. охор. здоров'я... 1957, 40).

КЛІТИНА, и, ж. 1. Найпростіша одиниця будови організму, яка складається з протоплазми, ядра та оболонки. Відомо, що протоплазма, ядро та оболонка утворюють клітину (Зоол., 1957, 6); Весною сосна найбуїніше росте — відкладаються нові клітини, вона росте в товщину й угору (Ю. Янов., II, 1958, 124).

2. Те саме, що клітка 3. Вбиралася Марина в коротку спідничку до колін.., а кохтинку носила картату, з «шотландки», червоних і зелених клітин (Смолич, Мир..., 1958, 44); Від того місця і майже до кінця яру дно його посічене великими шаховими клітинами. То — ..калюжі-ставки (Мушк., Серце.., 1962, 191).

3. Те саме, що клітка 1. Він так і протирає штапи в темній клітині біля прийомної свого шефа (Рибак, Час.., 1960, 494).

КЛІТИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до клітина. О земле моя, мій ти світе, тобою душа вся сія! З тобою згадками я злитий, як кожна клітинка моя (Сос., Солов. далі, 1957, 161); Марко розірвав конверт і витяг з нього аркуш паперу в клітинку (Мик., II, 1957, 488).

КЛІТИННИЙ, а, е. Прикм. до клітина 1. Клітинне ядро; Клітинна будова.

КЛІТКА, и, ж. 1. Закрите приміщення для птахів, тварин і т. ін. із стінками з металевих або дерев'яних прутів. В клітці є пити, їсти і хороше сісти, та немає волі (Номис. 1864, № 1337); Я посилав в клітку сім'я, Воду наливав; Але змерз маленький чижик І співає не став (Щог., Поезії, 1958, 371); Під сараєм, біля клітки з кролями, Серьожа з двома малими — зеленню годують кролів (Головко, Літа.., 1956, 48); * У порівн. Тисячі думок у моїй голові билися, як у клітці (Ірчан, II, 1958, 180); // Про маленьку, тісну кімнату або хату. В тісній «клітці» під сходами карного суду було напівтемно, вогко, холодно (Фр., IV, 1950, 476).

△ Грудна клітка — верхня частина кістяка людини й тварини, що складається з груднини, грудних хребців і ребер, а також утворена ними порожнина, у якій містяться легені, серце та стравохід; огруддя. Хірургія

проникла вже до грудної клітки (Шовк., Людина., 1962, 129); Сходовá клітка — місце в будинку для сходів. Виготовлені на заводі.. блоки.. включають житлові кімнати або кухні, санітарні вузли, сходові клітки тощо (Наука., 6, 1959, 19).

2. Те саме, що кліть 1. Шахова клітка; Підіймальна клітка.

3. Чотирикутник на поверхні чого-небудь, утворений перехресними лініями; кратка (у 1 знач.). На аркуші з школярського зошита в клітку стояли стовпчики арифметичних прикладів (Збан., Ліс. красуня, 1955, 10).

4. заст. Народна міра землі приблизно від 4 до 10 гектарів (залежно від місцевості). У них в колгоспі працювало дві лобогрійки.. і викошували клітку в день, тобто десять гектарів (Ю. Янов., Мир, 1956, 99); Ніяк не може заснути й Терентій Плачинда, який сьогодні в шляхтича-однодворця прикупив до своїх ґрунтів клітку лепського сінокошу (Стельмах, Хліб., 1959, 471).

КЛІТКОВИЙ, а, е. Прикм. до клітка 1—3. У чотирьох господарствах впроваджено кліткове вирощування курчат і утримання курей-несучок (Хлібороб Укр., 1, 1966, 7).

КЛІТКОВІНА, и, ж. 1. Органічна речовина, що є основною масою оболонки рослинних клітин; целюлоза. Клітковина, або целюлоза, ..є головною складовою частиною оболонок рослинних клітин (Заг. хімія, 1955, 438); Крім білка, овочі містять так звані органічні кислоти і клітковину, дуже потрібні організмові (Рад. Укр., 26.V 1961, 3).

2. Підшкірна пухка сполучна тканина людини й тварини. Хірургічна допомога [в Закарпатті] подавалася тільки при гнійних запальних процесах підшкірної кліткови-ни (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 362).

КЛІТКОВИНИЙ, а, е. Прикм. до кліткови́на.

КЛІТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до клітка 1—3. — Чого цвірінькаєш, дурний, чого голосиш? ..Що заманулося, чого ти не попросиш, Чи сім'ячка, прісця, пшінця, чи то крупів. — Всього ти в кліточці.. маєш, Ще й витребенькуєш, на долю нарікаєш (Г.-Арт., Байки., 1958, 79); Всі кліточки проти прізвища кожного школяра були давно вже заповнені назвами книжок (Донч., Ю. Васюта, 1950, 181).

КЛІТЧАСТИЙ, а, е, розм. Те саме, що картатий. Повернувшись з роботи, Савка поголився, ..одяг нову клітчасту сорочку (Грим., Незакінч. роман, 1962, 273).

КЛІТЬ, і, ж. 1. Пристрій для піднімання й спускання по шахтовому стовбуру людей, вагонеток із копалиною, породюю та різними матеріалами. Був дощ і осені злий спів, під вітром облітали рожі, коли на кліті я злетів у шахту темну і тривожну (Сос., I, 1957, 435); І навальники сказали: — Добрі нині наші справи, Раз у шахті Лобода! Ще хутчіше засвітіла На-гора з вугіллям кліть (Воскр., Цілком., 1947, 75).

2. діал. Клітка (у 1 знач.). Під схвальний гомін розвированого натовпу вступив [хлопець] з гирлигою до хижаків в його смердючу, стерв'ятницьку, кров'ю забризкану кліть (Гончар, II, 1959, 32).

КЛІТЬОВИЙ, а, е. Прикм. до кліть 1. Метрів за п'ятнадцять-двадцять від поверхні.. електрозварник зшивав клітьові провідники (Гур., Наша молодість, 1949, 316).

2. у знач. ім. клітьовий, во́го, ч. Працівник, що обслуговує кліть (у 1 знач.). Стовбур шахти поглинув кліть з чорненьким, у шкірянці, чоловіком.. Чекали довго, напружено.. Нарешті клітьовий метнувся до держака і енергійним рухом смикнув важіль (Досв., Вибр., 1959, 199).

КЛІШЕ, невідм., с., друк. Рельєфний малюнок, креслення, план і т. ін., зроблені на металевій або дерев'яній

дошці для відтворення в друкові. З гарту — сплаву свинцю, олова й сурми — роблять також кліше, виготовляють стереотипи (Наука., 7, 1955, 35); Коли прибула з Стратина друкарня Балабанів, він так захопився нею, що сам.. розташовував преси, складальні каси, сортував шрифти й кліше (Тулуб, Людолови, I, 1957, 308).

КЛІШНЕПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на клішню, який має вигляд клішні.

КЛІШНЯ, рідше **КЛІШНЯ**, і, ж. Кінцева частина ніжки рака та інших ракоподібних, що має вигляд кліщів (у 1 знач.). То чудо, кум, а не раки: одного рака повна торба і клішня висить (Номис, 1864, № 6898); Помалу рухаючи великими і сильними передніми клешнями, краб дивився просто йому в очі (Собко, Скеля., 1961, 119).

КЛІЩ, а, ч. Маленька членистонога тварина з класу павукоподібних, що паразитує на тілі тварин і людини, а також на рослинах. Кліщі — здебільшого дрібні тварини, іноді мікроскопічних розмірів (Підручник дезінф., 1953, 176); Деякі хвороби шкіри викликаються паразитами тваринного походження — кліщами, вошами (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 24); Найважливішими шкідниками сільськогосподарських рослин є комахи, кліщі, нематоди й гризуни (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 6); * У порівн. Ернест тим часом, зімркувавши, де був слабкий бік Начка, мов кліщ, угризався в нього щораз глибше (Фр., VI, 1951, 295).

КЛІЩИК, а, ч. Зменш. до кліщ. Павутинний кліщик; Суничний кліщик.

КЛІЩИКИ, ів, мн. Зменш. до кліщі 1, 3, 4. Молодий [гуцул] видобув із своєї невідступної дзьобні цирулицькі кліщики (Фр., IV, 1950, 498).

КЛІЩИТИ, шу, щипш, недок., перех., діал. Стискувати, тиснути.

КЛІЩІ, ів, мн. 1. Металевий інструмент у вигляді щипців із загнутими всередину кінцями для захоплення, тримання тощо розпеченого металу й т. ін. На те коваль кліщі держить, Щоб у руки не попекло (Номис, 1864, № 5854); Кліщі застосовують при куванні металу, щоб тримати та перевертати заготовки (Слюс. справа, 1957, 38); * Образно. Кліщі, що стиснули серце, відпустили, і я отямився (Досв., Вибр., 1959, 70); * У порівн. Його руки, наче залізні кліщі, крутили мідяні труби (Коцюб., II, 1955, 91).

◇ Тримати в кліщах кого — примушувати кого-небудь дотримуватися суворої дисципліни, обмежувати чийось свободу дій. Тримав він [панський управитель] цілу службу в кліщах, пильнував усього, запобігав і щадив (Фр., II, 1950, 104).

2. Розташування військ для охоплення супротивника з боків. Потрапити в кліщі ворога.

◇ Брати (взяти) в кліщі кого — охоплювати з боків супротивника. Тікає ворог. Здогнати його не можна — все горить; Як і раніш — у кліщі брати І «казані» його громить (Гірник, Друзі., 1953, 91); Зімкнулися кліщі — завершено повне оточення супротивника. Долітала безладна луна канонади від недалекого Чопу, але це було вже конання смертельно пораненого звіра — там зімкнулися кліщі ще одного оточення (Скл., Карпати, II, 1954, 405).

3. розм. Клішні (рака). Стала Лисичка.. поперед Рака, а Рак учепився їй кліщами за хвіст (Фр., IV, 1950, 58); * У порівн. Великі Семенові руки, мов кліщі рака, надаремно шукали, за що б схопитись (Коцюб., II, 1955, 101).

4. спец. Дерев'яний овал у хомуті. Там такий кінь, що колінцями кліщі достає (Сл. Гр.); Часто з коріння і стовбура.. заготовляють полози для саней, роблять кліщі для хомутів (Стол.-буд. справа, 1957, 9).

КЛІЩОВИЙ, а. е. Прикм. до кліщі 1, 4; // Який діє подібно до кліщів (у 1 знач.). *Кліщовий кран.*

КЛОАКА, и. ж. 1. Підземний канал для відведення нечистот у місті; підземний стік; // Помийна яма, звалище.

2. *перен., ірон.* Про забруднене, запущене із санітарного погляду місце, приміщення тощо. *Ми [арештанти] ж тут живемо в клоаці* (Фр., X, 1954, 151); // *зневажл.* Про аморальне, нікчемне, розпусне суспільне середовище.

3. *зоол.* Вивідний отвір, спільний для кишечника й сечостатевих органів у деяких хребетних тварин. У задній відділ кишки відкриваються протоки нирок і органів розмноження. Тому він дістав особливу назву — клоаки (Зоол., 1957, 89).

КЛОАКОВИЙ, а. е. 1. Прикм. до клоаки. *Клоакові води.*

2. *у знач. ім.* клоакові, вих, *мн.* Ряд ссавців, до якого належать єхидна та качконіс.

КЛОБУК, а, ч. Високий циліндричної форми головний убір із покривалом, який носять православні ченці. *Чернець мій встав, Надів клобук, взяв патерицю, Перехрестився [перехрестився], чотки взяв... І за Україну молитись Старий чернець пошкандибав* (Шевч., II, 1953, 38); *Архімандрит Тризна уже сидів у кріслі.. Чорний клобук до очей прикривав йому рожеве обличчя* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 149).

КЛОВНЯ, і, ж., *діал.* Малий ятір. Убраний Лев у полотняну одягу і ясно-сиву, майже білу свиту, ..в руках кловня (Л. Укр., III, 1952, 193); *В руках у Лукаша згорнута кловня, на дні якої ворухиться риба* (М. Ол., Песя, 1960, 111).

КЛОЗЕТ, у, ч. Те саме, що убиральня 2. Він зухвало подумав: *от встати б, піти в клозет і втопити цю п'яну погань [Сачка] в смердючій ямі!* (Дмит., Розлука, 1957, 163); *Прошу не бунтувати, бо, їй-бо, заставимо клозети чистити...* (Кач., II, 1958, 322).

КЛОЗЕТНИЙ, а, е. Те саме, що клозетовий.

КЛОЗЕТОВИЙ, а, е. Прикм. до клозет.

КЛОКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Видавати короткий, глухий звук під час удару, падіння, зіткнення чого-небудь, а також унаслідок дії якого-небудь механізму тощо.

КЛОКИЧКА, и, ж., *діал.* Дерев'яний дзвіночок, який вішають худобі на шию, щоб не загубилася. *По лісі калатають клокички — дець пасеться товар* (Л. Укр., III, 1952, 224).

КЛОКНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до клોકати. *Клокнула [Мотря] язиком і лукаво прищулила око* (Вас., II, 1959, 268).

КЛОНИТИ, клонію, клоніш, *недок., перех.* 1. Нагинати що-небудь донизу; нахилити. *Буйне жито своє стигле колосся до землі клонить* (Стар., Облога., 1961, 20); *Димом котиться весна, Вітер гонить, віти клонить, Краплі сонця в воду ронить І рокоче, як струна* (Рильський, II, 1960, 98); // *на кого — що, до кого — чого.* Схиляючи голову, обличчя тощо, притуляти до кого-, чого-небудь. *Ми собі сідали за хатою на приспі та й я клонила йому голову на плече* (Март., Тв., 1954, 155); *Покотом сплять половчани, Ніч — мов криниця без дна... Клонить обличчя кохане До узголів'я жона* (Рильський, II, 1960, 156); // *безос.* [О л е к с а:] *На серці важко і голову клонить...* (Вас., III, 1960, 47).

◇ **Клоніти голову (чолб) перед ким—чим:** а) коритися, підкорятися. *Колись гордий противник усякої кривди, тепер низько клонив [суддя] перед нею голову* (Кобр., Вибр., 1954, 42); б) виявляти шану, повагу до кого-, чого-небудь. [В а л е н т:] *Ареопаг, філософи премудрі чоло клонили перед ним* (Л. Укр., III, 1952, 289); в) (та-

кож без додатка) кланятися, благаючи чогось. *І не просились, бо такий жорстокий [пан] був, немилосердний, що дурно й голову було клонити* (Вовчок, I, 1955, 29); **Клбніть на сон; Сон (дрімбта) клбніть кого** — хочеться спати кому-небудь, огортає сон когось. — *Щось мене, — кажу, — клонить на сон... спочину трохи* (Барв., Опов., 1902, 14); *Говорить далі [Олімпіада Іванівна] невиразно слова.., по голосі чути, що її сон клонить* (Л. Укр., II, 1951, 41).

2. *також без додатка, перен.* Вести в певному напрямку, спрямовувати до чого-небудь, наперед задуманого (розмову, дії, вчинки тощо). [Х о м а П е т р о в и ч:] *Інші казали так: «Беріть взятки, я нікому не бороню!» [П и щ и м у х а:] Ви куди ж клоните?* (Кроп., V, 1959, 106); *Несподівано господар запитав: — Будьте вибачні за цікавість: ви діток маєте? — Так, — ствердив я, не розуміючи, до чого він клонить* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 14).

КЛОНИТИСЯ, клоніюся, клбнішся, *недок.* 1. Те саме, що нагинатися; нахилитися, схилятися. *Клонилаь мати при дорозі, Протягнувши руку в далечінь, Де на дощі і на морозі Іржав синовій вірний кінь* (Рильський, II, 1960, 259); *Квіти білі на південнім схилі Клоняються, стебло прив'яле гнуть* (Дор., Серед степу.., 1952, 83); // *на кого — що, до кого — чого.* Схиляючись головою, обличчям, притулятися до кого-, чого-небудь. *Червоне лице його.. роздалося ушир, полилося потом, голова даліше і даліше важчала, клонилася на груди* (Мирний, I, 1954, 196); // *кому, чому і перед ким — чим, перен.* Коритися, підкорятися комусь, чомусь. *Та хоч і як ти мучився в неволі, Хоч і якого лиха зазнавав, — Ти не коривсь і не клонивсь недоли, Не зневірявсь у боротьбі ніколи, Ні разу зброї з рук не випускав!* (Вирган, В розп. літа, 1959, 23); // *перед ким—чим, перен.* Схиляючись, виявляти шану, повагу до кого-, чого-небудь, подяку за щось. *Русалка Польова клониться низько перед Мавкою, дякуючи, і никне в житі* (Л. Укр., III, 1952, 234); *Проте й тепер, коли співучим ранком Я роздумам вечірнім оддаюсь, — Перед Мічуріним, перед Бербанком З глибокою пошаною клонюсь* (Рильський, II, 1960, 70).

2. *на що, до чого, перен.* Наближатися, підходити до певної межі (просторової або часової). *День клонився на вечір* (Мирний, IV, 1955, 163); *У куцах лежав молодий парубок.. Голову мав криту сорочкою.. і все тіло виставив на сонце, що вже клонилось до заходу* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 7).

3. *до чого, перен.* Набувати певного напрямку, спрямовуватися до чогось (про розмову, дії, вчинки тощо). *Деякі поговірки клонилися навіть до того, що Солецькі дуже хотіли собі доктора на зятя* (Кобр., Вибр., 1954, 97).

КЛОП, а, ч. Те саме, що блощиця 2. *До комах, що висмоктують сік з рослин, належать клопи, попелиці, медяниці* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 6).

КЛОПІТ, поту, ч. 1. Неспокій, хвилювання, зумовлені чим-небудь; турбота, тривога. *Пан писар був у клопоті: він сам гаразд не знав, чого хочуть «доктори»* (Коцюб., I, 1955, 194); *За Вкраїну мою, чи то вдень, чи вночі, Моє серце сповнялось клопотом* (Сам., I, 1958, 190); — *Та нам це такий оце клопіт, що й вечере не в вечерю; хлопець дець дівся* (Вас., II, 1959, 351); // *Труднощі, пов'язані з вихованням, доглядом кого-, чого-небудь.* *Малі діти — малий клопіт, а підростуть — буде великий* (Укр.. присл., 1955, 129); *Не мала баба клопоту та купила порося* (Укр.. присл., 1955, 272); // *Думка про справи, що турбують, хвилюють когось.* *Писати ж тоді, коли чоловік перевтомлений і має обтяжену клопатами голову, дуже трудно* (Коцюб., III,

1956, 293); *Вибiг Денис iз школи з повною головою клопоту* (Коп., Подарунок, 1956, 6).

◇ **Мати клопiт з ким—чим** — мати зайву турботу, неприємність, неспокiй. [Л ю ц i й:] *Я мав з ним клопiт! Та зате вже певен, що з ним заснула наша небезпека* (Л. Укр., II, 1951, 415); **На клопiт чий** — на шкоду, на бiду комусь. *Оповiдання того [«Дорогою цiною»] на свiй превеликий клопiт видав я власним коштом 500 примiрників, а тепер не знаю, як би його збути* (Коцюб., III, 1956, 223); **Наробити клопоту кому** — зробити неприємність комусь, принести неспокiй, тривогу. [М о л о д и ц я:] *Щоб уже вiн [чоловiк], клятий, сам посатанiв, як такого менi лиха та клопоту нароби!* (Мирний, V, 1955, 131).

2. Заняття, справа, робота, пов'язанi з труднощами щодо їх виконання, здiйснення. *В мiстi менше клопоту: нема там цього клопiтливого сiльського господарства, тих поганих волiв, овець, свиней, курей, гусей* (Н.-Лев., IV, 1956, 105); *Коли б спочити хоч кiлька мiсяцiв, залишити десь далеко свої щоденнi клопоти й турботи — то може б чоловiк що й зробив* (Коцюб., III, 1956, 256); *Батьковi клопоту бiля «Москвича» вистачило до пiзньої ночi, ще зосталося й на ранок* (Гончар, Тронка, 1963, 178); // *Пiклування про кого-, що-небудь. Йому [лейтенантовi] належало взяти клопiт за всiх — за їхнє життя* (Гончар, III, 1959, 142).

Без клопоту — без труднощiв, не докладаючи зусиль. *Всякому своя доля: один рук не покладаючи працює, а другий його працю без клопоту поiдає!* (Мирний, IV, 1955, 295); **За клопoтaми** — будучи зайнятим рiзними справами, перебуваючи в турботах. *За щоденними клопoтaми i роботою Докiя не помітила, як Дмитро з напiвпарубка парубком став* (Стельмах, II, 1962, 326).

◇ **Брати (взяти) на себе клопiт** — створювати собi зайвi ускладнення, братися за обтяжливу, марудну справу; **Клопотати клопoтaми** див. **клопотати**.

3. **Обтяжливий, неприємний обов'язок; тягар.** *А все ж паршиво зробив, що взяв дитину — чистий клопiт...* (Коцюб., I, 1955, 440); *Коли Усмановi випадало готувати баню, вiн брався за цю марудну роботу без всякого ентузiазму: один клопiт, мовляв, нiчого героїчного...* (Гончар, Маша..., 1959, 6).

Ще одiн клопiт спав з плечей чiїх — хтось позбувся ще однiєї обтяжливiєї справи тощо.

4. **розм.** Певна справа, дiлова потреба. [М о н т а н ь я р:] *Долiзеш вниз, а там вже клопiт мiй, як переправити тебе ще й далi* (Л. Укр., II, 1951, 178); *З того боку шляху пiдiйшов Сашко. I до Нагнибиди з якимось клопотом* (Головко, I, 1957, 334); [Д i д:] *Учить [Марiя], кажеш? Що ж, це буває, дiло молоде...* *А в мене. бачиш, клопiт є до неї* (Лев., Марiя, 1953, 8).

А менi який клопiт? — а менi яке дiло? а менi що? **Не твiй (його тощо) клопiт** — не твоя (його тощо) справа, це тебе (його тощо) не стосується

◇ **Завдавати (завдати, задавати, задати) клопоту кому:** а) хвилювати, тривожити когось. *Утiк [Ваня].. Ми з чоловiком всю нiч не спали, хвилювалися: такого завдав нам клопоту* (Логв., Давнi рани, 1961, 57); б) створювати для когось труднощi *Прости, коли задаю клопоту, я знаю, що ти не відмовиш допомогти менi* (Л. Укр., V, 1956, 196); *А скiльки клопоту завдає перекладачам граматичний рiд* (Рильський, III, 1956, 131); **Не булб клопоту** — уживається для вираження незадоволення або як відмова зробити послугу комусь тощо.

КЛОПІТКИЙ, а, е. 1. Те саме, що **клопiтливий**. *Над усе любив Иван гори, лiси, зеленi луки, ..де в густих травах стрибають коники, метушилась клопiтка посмітjуха* (Кол., Терен..., 1959, 9); *Жителi напiвспаленого*

села.. з'явилися до штабу зi своїми клопiткими справами (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 137); *З клопiтким, хоч i незначним завданням мене направили у вiддалений район областi...* (Мушк., Серце..., 1962, 230); *Штаб жив своїм клопiтким бойовим життям* (Баш, На.. дорозі, 1967, 238); *Настигла осiнь клопiтка*.

2. **Який вимагає багато уваги, зусиль, терпіння; марудний** (у 1 знач.). *Видно, всi поспішали, забiгаючи на якусь коротку мить, та й знову бiгли до своєї клопiткої роботи* (Кучер, Голод, 1961, 99); *Клопiтке господарство*.

КЛОПІТЛИВИЙ, а, е. 1. **Який постійно клопочеться, проявляє турботу, схильний до клопотання.** *Його Хiвря — така клопiтлива та неспокiйна* (Мирний, IV, 1955, 230); *Бджоли — клопiтливi хазяйки, поспішали по мед до квітiв* (Ів., Вел. очі, 1956, 7); *Це були не тi жiнки, яких вона звикла бачити все своє життя — клопiтливих трудiвниць* (Збан., Єдина, 1959, 386).

2. **Пов'язаний з клопoтaми, турботами.** *З того вечора до клопiтливих материнських обов'язкiв долучився ще один: розбирати доччину писанину* (М. Ол., Леся, 1960, 19); *Клопiтлива справа; // Трудний, скрутний. Пан маршалонок ставлять мене в клопiтливе положення* (Фр., VII, 1951, 273).

3. **Наповнений неспокоєм, тривогою, турботами, рiзними справами тощо** (про час або те, що триває в часі). *Перед його очима виводила [думка] обстави городського життя, бучного, шумливого, клопiтливого* (Мирний, I, 1949, 171); *Можна було погуляти, спочити, одiйти від клопiтливих буднiв* (Вiтч., 8, 1948, 133).

КЛОПІТЛИВІСТЬ, вості, ж. **Властивість за знач. клопiтливий 1, 2; // Трудність, скрутність.** *Вона говорила про це з дочкою; коли намагалася якнайдокладніше представити їй клопiтливiсть свого положення, вона блiдла й червонiла* (Кобр., Вибр., 1954, 7).

КЛОПІТЛИВО. Присл. до **клопiтливий**. *Григор з вiшалки зняв пальто стареньке, став одягатися.. Макар Іванович.. клопiтливо до нього: — Гришо, так, може б, ти той... моє надяг тим часом, з комiром* (Головко, II, 1957, 304); *Марко клопiтливо розповiдав про народження теляти* (Горд., Дiвчина..., 1954, 246).

КЛОПІТНИЙ, а, е. 1. **Те саме, що клопiтливий.** *Іван клопiтний чоловiк* (Сл. Гр.); *Деякi гостi опинилися формально в клопiтнiм станi супроти цього проекту* (Фр., VI, 1951, 213); *Кожного разу, коли вiн повертався пiсля клопiтного дня додому, коли надходила нiч, самотність гнiтила його* (Цюпа, Вiчний вогонь, 1960, 80); // **Який тривожить, хвилює.** *Кiлька ночей йому губився сон від клопiтних думок* (Ле, Мої листи, 1945, 160); // **Спричинений турботою.** *Над його довгим тонким носом залягли клопiтнi зморшки* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 114).

2. **Який вимагає багато уваги, часу, зусиль, терпіння.** — *Клопiтна тiльки служба. Інкoли i на мiсцi не посидиш, ганяють тебе, як солоного зайця* (Мирний, III, 1954, 271); [С у с л а є в:] *Любов... любов... Я не думав, що це така клопiтна рiч. То в театр, то за мiсто, то на човні кататись. А коли ж працювати?* (Коч., II, 1956, 226).

КЛОПІТНІСТЬ, ності, ж. **Властивість за знач. клопiтний.**

КЛОПІТНО. Присл. до **клопiтний** 1. *Остановi чогось було трохи клопiтно на душі* *Вiн трохи боявся жiнки* (Гр., II, 1963, 456); *В біологічному кабінеті нашого дитячого будинку імені Крупської зараз дуже шумно й клопiтно* (Коп., Подарунок, 1956, 171); *Кiлька разів водiй спинав авто, нашвидкуруч щось клопiтно поправляв i знову їхав* (Ле, В снопі..., 1960, 254).

КЛОПІТНЯ, і, ж., розм. Те саме, що клопіт 1, 2. Така мені клопітня з ним.

КЛОПОТА́ННЯ, я, с. 1. Дія за знач. клопотати й клопотатися 1—3. — В неї на виду, на очах не щире клопотання, не щире жалкування, а якесь роблене (Н.-Лев., IV, 1956, 237); Ніякі клопотання про Юрчика не врятували його (Сміл., Сашко, 1954, 176); Завдяки клопотанню видатного вченого П. П. Семенова-Тян-Шанського Потанін, нарешті, дістав повне помилування (Видатні вітч. географи., 1954, 94).

За клопотанням кого, чого — завдяки чийсь проханням, старанням. Задав [Павло], що в нього дома є теличка, яку йому дали в премію за клопотанням Дороша (Тют., Вир, 1964, 209).

2. Писана заява, прохання про що-небудь, яке подають до офіційної установи.

КЛОПОТА́ТИ, очу́, бчеш, недок. 1. перех. Турбувати, тривожити, хвилювати кого-небудь. Не пишу до нього [І. Франка], бо боюсь його клопотати, але Вас прошу написати мені, як тепер його здоров'я (Коцюб., III, 1956, 306); Рушнички шиті лежать у скрині, Вже не клопочуть вони дівчини! (Л. Укр., I, 1951, 322); Пріська замислилася: не хотілося їй клопотати чужих людей (Л. Янов., I, 1959, 246).

◇ **Думка клопоче** (клопотала і т. ін.) голову кому, чий; **Думка клопоче** (клопотала і т. ін.) кого — когось турбує, хвилює якась думка. Уночі йому не спалося, важкі думки клопотали йому голову... (Мирний, IV, 1955, 36); Партизана найбільше клопотала думка про те, що ці вуличники можуть скопрометувати перед селянами ідею комуни (Мик., II, 1957, 393); Клопотати голову кому, чий — турбувати, хвилювати когось. Вийшли з міста [заробітчани] в поле на битий шлях. Тут уже інші речі клопочуть Грицькову голову (Мирний, I, 1949, 171); — Як заробив, так хай і одвічає, а ти [мати] начальникам голови не клопочи (Гр., II, 1963, 432); Клопотати клопотами кого, що — тривожити, турбувати клопотами кого-, що-небудь. Врочисте свято клопотало кожну сім'ю своїми споконвічними клопотами (Мирний, I, 1949, 298); Клопотати своєю (собі) голову чим — обтяжувати, перевантажувати пам'ять чимось. — Чорт зна чим ти клопочеш свою голову, Карпе! (Коцюб., I, 1955, 300); — Не клопочи хоч оцим голови собі, Петре (Головко, II, 1957, 333).

2. **неперех.**, рідко. Те саме, що клопотатися 1; поратися. [Н а с т я:] Еге, доню, ти клопочи, порядкуй, душко моя (Кроп., II, 1958, 41); Мама, звичайно, як мама—Біга, підносить, клопоче, Ходить слідом за синами, Нишком втираючи очі (Гірник, Сонце., 1958, 59).

КЛОПОТА́ТИСЯ, очу́ся, бчешся, недок. 1. біля (коло і т. ін.) чого й без додатка. Активно займатися чим-небудь, старанно робити щось; поратися. Клопоталися чоловіки у тому саду: пісок возили, східці по згір'ю наставляли та місточки через рівчаки ладили (Вовчок, I, 1955, 145); Сагайда.. саме клопотався з лейтенантом Сіверцевим біля рації (Гончар, III, 1959, 146); // біля (коло) кого. Доглядати когось, ходити біля когось. Дядина все коло мене клопочеться. — Нічого, тіточко, — кажу їй: .. я дуже, зовсім дуже (Барв., Опов., 1902, 68).

2. **про кого** — що, за що, а також із спол. щ о б. Докладати зусиль, старань, щоб здійснити що-небудь, домогтися чогось і т. ін. Оці добродії почали клопотатися, щоб прийняти Шевченка до Академії (Мирний, V, 1955, 310); Він побіг до казарми клопотатись про відпустку на вечір собі й Семенові (Сміл., Зустрічі, 1936, 41); — Я лісу хочу дістати на хату, бо в мене хата згоріла... Про ліс клопочуся (Шиян, Баланда, 1957, 148); // за кого. Сприяти кому-небудь у чомусь, просити за когось.

3. **з ким—чим, про кого—що, а також без додатка, розм.** Те саме, що турбуватися 1; хвилюватися. Уже й мати почали примічати та клопотатись: — Доню моя, доню! що се тобі сталося? (Вовчок, I, 1955, 59); Тато Ваші дуже клопочуться Вашою їздою до Варшави. Кажуть, що Вас поарештують, і посаду утратите (Стеф., III, 1954, 119); — А про моїх дітей не клопочися: не ти їх годуватимеш... (Мур., Бук. повість, 1959, 20).

4. **діал.** Обмірковувати. Слухає [Онисько], як клопочуться молоді удвох, що те треба зробити, з тим раніше управитись (Мирний, IV, 1955, 42).

КЛОПОТНІ́ЧА, і, ж., розм. Те саме, що клопіт 1, 2. По городах теж була немала клопотнеча: мазались, білились, чепурились та прибиралися, збираючись уже на зиму (Мирний, III, 1954, 255).

КЛОПОТУ́Н, а, ч., розм. Той, хто дуже клопочеться (у 1—3 знач.).

КЛОПОТУ́ХА, и, ж., розм. Жін. до клопотун. Як та бідна курка-клопотуха, що знайде зернятко да й те оддасть своїм курчаткам, так і я усе до останнього жупана пороздавала своїм діткам (Сл. Гр.); * Образно. Як бригадир третьої бригади, цілком готової до сівби, він радів приходу весни і вітав її тихою.. посмішкою, ніби говорив: «Давай, давай, клопотухо, давай, мила, зачекалися ми тебе...» (Ряб., Жайворонки, 1957, 73).

КЛОПФЕР, а, ч. Найпростіший телеграфний апарат для приймання сигналів азбуки Морзе на слух.

КЛО́ТИК, а, ч., мор. Кружечок на кінці щогли або флагштока для пропускання фалів (тросів). Людині, всі інтереси якої зводяться до того, щоб корабель від клотика і до кіля блищав сонячним блиском, нелегко закахатись (Ткач, Жди., 1959, 5).

КЛОУ́Н, а, ч. 1 Цирковий артист-комік. На арену вискочили два рудих клоуни (Донч., Дочка, 1950, 177); // Блазень (у 1 знач.). Із іншими добутками візантійської цивілізації князі руські спроваджували з Візантії на Русь також забавників та потішників-музикантів, клоунів (Фр., XVI, 1955, 210).

2. **перен.** Про людину, що вдає з себе блазня (у 3 знач.) або своєю поведінкою схожа на блазня. Ти клоун, ти вічний кривляка (Тич., II, 1947, 155); Удаваний жах, що відобразив «отець» на своєму обличчі, потім театральний жест руки, якою заслонив очі, додали Нелі відваги. — Комедіант, — подумала, — клоун. Я його не боюсь (Вільде, Сестри., 1958, 431).

КЛОУНА́ДА, и, ж. 1. Виступи клоунів у цирковій виставі. Жоден цирковий колектив не обходиться без клоунади (Веч. Київ, 28.III 1961, 4); В одній із своїх клоунад Марко роздавав декому з глядачів квіти. Робив він це з жартами та примовками (Ткач, Арена, 1960, 107).

2. **перен.** Комічна вихватка, блазенство.

КЛОУ́НСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до клоун 1. Клоунський номер; Клоунська група.

2. **перен.** Комічно-безглуздий, блазенський. — Тут хата горить, а ви показуєте клоунські штучки, щоб людей відтягнути від пожежі (Вільде, Сестри... 1958, 489).

КЛОЧЧА́СТИЙ, а, е. Схожий на жмутики клоччя (у 1 знач.). Ранком потяг вітер зі сходу, червоніло сонце, визираючи з-за клоччастих хмар (Ле, Наливайко, 1957, 324).

КЛО́ЧЧЯ, я, с., 1. Грубе волокно, що його одержують як відхід під час обробки льону або конопель. — Огню, діти! дьогтю, клоччя! Давайте гармати; В потайники пустіть огонь! (Шевч., I, 1951, 130); Вона подала широку надщерблену гребінку, якою мичуть у селах клоччя (М. Ол., Леся: 1960, 53); На стеблах

[льону] гусениці об'їдають шкіру, від чого зменшується кількість волокна й збільшується вихід клоччя (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 207); * У порівн. Коси [Марини] розпатлалась і, як клоччя, спускалися з голови на плечі (Мирний, III, 1954, 227).

◇ Жувати клоччя — нудно та набридливо повторювати одне й те саме. [Л е в:] *От ліпше заберуся до роботи, як маю тут жувати клоччя!* (Л. Укр., III, 1952, 227); *Не вартий [фунта] клоччя див. вартий; Не з клоччя хто — хтось сильної волі, наполегливий, непіддатливий. Старшина розсердився. Вони затялися — і він не з клоччя. Най же копають окопи, коли охота, та ночують у «холодній»* (Коцюб., I, 1955, 40); [Як] з клоччя батіг див. батіг.

2. чого і з означ. Жмутки, клаптики чого-небудь. Гутман, похитуючись, підводиться, солідно погладжує руде клоччя.. вуса й забирає слово (Коп., На фронті..., 1959, 139); *Під ноги їм котяться недокурки цигарок і паперове клоччя* (Донч., II, 1956, 259); *Над головою повільно рухалося вологе клоччя хмар* (Чорн., Красиві люди, 1961, 45).

На клоччя — на шматки. Минали дні і ночі, все ближче грім гармат, все ближче йшла війна, що рвала армії денікінців на клоччя... (Сос., I, 1957, 476).

КЛОЧЧЯНИЙ, а, е. Зробл. з клоччя (у 1 знач.). — *Візьміть з собою двох-трьох чоловік з люшнями, — кивнув він через плече на гвинтівку, що бовталася ззаду на клоччяному мотузі* (Речм., Весн. грози, 1961, 52).

КЛОЧЧЯЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до клоччя. Я думала, що нагаєчка з клоччячка, А вона, проклятая, з дротичка (Чуб., V, 1874, 596).

КЛУБ¹, у, ч 1. Громадська організація, що об'єднує людей певного кола, професії для спільного відпочинку, розваг, занять спортом і т. ін. [М и л е в с ь к и й:] *Та де що єсть: нове товариство заснувалось, клуб велосипедистів* (Л. Укр., II, 1951, 73); *Клуб цікавих зустрічей; Шаховий клуб.*

2. У СРСР — культурно-освітня організація при підприємстві або установі, завданням якої є політична й виробнича освіта трудящих, підвищення їх культурного рівня та організація відпочинку. *Всесірно розвиваючи в клубах поглиблені форми пропаганди і самоосвіти, необхідно в той же час пам'ятати, що клуб повинен задовольнити потреби в розумному відпочинку і розвазі* (КПУ в резол. і рішен., 1958, 292); *Нам би хотілося, щоб у кожному селі, при кожному клубі та був би хороший драматичний гурток* (Вишня, I, 1956, 239).

3. Будинок, приміщення таких організацій. *Павлусь уночі ніколи не спав: проводив ночі то в клубі, то в ресторанах* (Н.-Лев., IV, 1956, 227); *У клубі вечір і огні гірляндами — зелено* (Сос., I, 1957, 335); *Багатолюдні банкету.. нерідко влаштовуються в громадських приміщеннях: клубах. кімнатах відпочинку* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 108).

КЛУБ², а, ч. Те саме, що клубок². *Дрезина несамоовито загаркотіла й понеслась, завихривши клуби пилу позади себе* (Ле, Міжгір'я, 1953, 282); *Побачила [Оксана] відьму, що клубом котилася* (Кв.-Осн., II, 1956, 439).

КЛУБ³, а, ч. Те саме, що стегно. — *Я без перини зроду-віку не засну й до світа: все мені щось муляє та й муляє то в клубі, то в литки* (Н.-Лев., I, 1956, 575); *Вона, вирядившись у сіре широке плаття, невідступно ходила за учнями, поважно перевалювала крутими клубами* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 197); // Верхня частина ноги, таза (у тварини). *В коней було знати ребра й гострі клуби* (Кучер, Прощай... 1957, 174).

КЛУБАТИЙ, а, е. З широкими клубами (див. клуб³). *Клубата коняка.*

КЛУБИТИСЯ, йтсья; мн. клубляться; недок., розм., рідко. Те саме, що клубочітись. *Пара клубилась над опуклими ребрами конячини* (Ільч., Серце жде, 1939, 172); * *Образно. В серці бідного Миколи клубилося горе* (Фр., I, 1955, 366).

КЛУБИЩЕ, а, с. Збільш. до клуб². *Із пащ [гармат].. вибухнули довгими цівками густі клубища білого диму й розіслалися по шляху широкими колами* (Стар., Облога..., 1961, 35).

КЛУБІВ, бова, бове. Прикм. до клуб¹; належн. клубові. *Клубове приміщення.*

КЛУБКУВАТИЙ, а, е. Схожий на клубок, на клубки (у 1 знач.). *Але ніде нікого й нічого. Нагріта м'ясо-на тиша, мерехтливе повітря, таємнича клубкувата зелень безкраїх виноградників* (Гончар, I, 1954, 465).

КЛУБЛИВИЙ, а, е. Який клубочеться (у 1 знач.). *Висоти не було. Вона зникла, від вершини і до самої підосви перетворившись на вируючу клубливу туманність* (Гончар, III, 1959, 42).

КЛУБНИЙ, а, е. Прикм. до клуб¹. *У залі грав клубний духовий оркестр* (Дмит., Наречена, 1959, 199); // *Признач. для клубу. Багато клубних будинків буде споруджено за рахунок місцевих фінансових джерел і коштів колгоспів* (Наука..., 12, 1957, 6); // *Який відбувається в клубі. Як сон, пригадую я клубні вечори* (Рильський, II, 1946, 182).

КЛУБОВИЙ, а, е. Який міститься між ребрами та животом. *Клубова кишка.*

△ Клубова кістка — верхня частина тазової кістки. *Таз у дітей відзначається тім, що кожна безіменна кістка складається у них з трьох самостійних частин, які прилягають одна до одної: клубової кістки, сідничої і лобкової* (Шк. гігієна, 1954, 69).

КЛУБОВИННЯ, я, с. Збірн. до клуб². *Прапорноносці перетинали поле. Покорчоване, перепалене, поруділе, воно ще місцями було затягнуте клубовинням сиво-бурого диму* (Гончар, III, 1959, 369).

КЛУБОК, бка, ч. 1. чого і без додатка. Кулястий моток (ниток і т. ін.). *Кинула [пані] в куток клубок з бавовною* (Кобр., Вибр., 1954, 3); *Він одразу згадав, що в нього є автомат, .. що дець на возі лежать його апарати і клубки червоного кабеля* (Гончар, III, 1959, 456); * *Образно. Ніч проміння позбирала і змотала у клубок...* (Олесь, Вибр., 1958, 248); * У порівн. *Бачу: наче щось по пісках покотилось, мов клубок* (Щог., Поезії, 1958, 288).

◇ Звиватися (звітися, скручуватися, скрутитися і т. ін.) в клубок (клубком): а) звиватися, скручуватися в кільце (про плазунів). *Зараз вони [слуги] розкопали нору, аж, бач, у норі, звившись в клубок, лежить величезна чорна гадюка* (Фр., IV, 1950, 75); б) згинатися й підтягувати ноги до живота. *І жак скрутився в клубок* (Коп., Як вони..., 1948, 9); *Непроглядне убожество стояло в комірчині, де навіть піл був таким куцим, що на ньому тільки й можна було спати, скрутившись клубком* (Стельмах, I, 1962, 206); *Нітка доводить (доведі і т. ін.) до клубка; По нитці йти (дійти і т. ін.) до клубка* — про те, на підставі чого можна поступово з'ясувати щось невідоме, заплутане. — *Оце, брат, їм [конокрадам] — капут! Оце та ниточка, що до клубка доведе* (Головко, II, 1957, 124); *Розмотувати (розмотати) клубок (клубка)* — поступово дізнаватися про щось. *Гандзюк уважав чомусь, що його будуть допитувати першого: старший же він, і з нього, виходить, треба розмотувати клубка!* (Кос., Новели, 1962, 210).

2. чого. Маса чого-небудь, що набула кулястої фор-

ми. Капітан потягнувся до газети, відірвав шматок цупкого паперу, витяг тютюн, скрутив цигарку і випустив густий клубок диму (Собко, Вогонь..., 1947, 20); В хату вкотилися сріблясті клубки холодної пари (Кучер, Зол. руки, 1948, 3); // кого, чого. Про скупчення живих істот, рослин і т. ін., що має кулясту форму. Зараз мати й син дивляться одне на одного, потім на ріку, над якою товчуться клубки комах і пролітають птахи (Стельмах, II, 1962, 210); * У порівн. Коли ж Кирило вступив у ліс, ноги сковзались у нього, як на паркеті, над головою химерно корчилися гілки — клубки жовтих гадюк (Коцюб., II, 1955, 211); // чого. Про зігнуте положення (лежаче або сидяче) людського тіла. Обережно переступаючи через клубки сонних, мокрих тїл, попрямував [Кармазин] на Хомин голос (Гончар, III, 1959, 308)

3. чого, перен. Нагромадження, скупчення якихось почуттів. Щоб хоч трохи розсатати клубок болю, він згадав Христинку, хотів душею потягнутись до неї, але ще більш розтривожив себе (Стельмах, I, 1962, 401); // Заплутане сполучення, поєднання великої кількості думок і т. ін. Цілий клубок думок, смутних і радісних, заворушився в моїй голові (Вас., IV, 1960, 40); Який складний клубок протиріч, наносів, нерозв'язаних питань утворився в його рідному селі! (Чаб., Тече вода..., 1961, 164); Клубок подій.

◇ Клубком ставати (стати, застрягати, застрягти і т. ін.) в горлі; Клубком підступати (підступити, підкочуватися, підкотітися і т. ін.) до горла — стискати горло, душити (про біль, образу тощо). Гірка образа клубком підступила їй до горла, видувувала сльози (Жур., Вечір., 1958, 204); Сльози безсило розпачу й образи палили груди, ставали в горлі клубком (Тулуб, Людолови, I, 1957, 38); Клубок чого і який в горлі стоїть (стояв, застряг і т. ін.); Клубок який і чого підступив (підкотівся і т. ін.) до горла — про відчуття спазм, болісного стиснення в горлі внаслідок хвилювання, якихось переживань тощо. — Прошу до столу, — сказав Іван Залізник, — перемагаючи клубок, який весь час стояв йому в горлі (Собко, Звич. життя, 1957, 23); Клубок ридань підступив Горпині до горла (Тулуб, Людолови, I, 1957, 425); Якийсь теплий, радісний клубок підкотився до горла Івана Юхимовича (Руд., Остання шабля, 1959, 516).

4. у знач. присл. клубком, клубками. У вигляді кулі (див. куля¹ 2). Смердючий дим клубками повився під стелею (Н.-Лев., II, 1956, 122); Над кінсьми клубками здійснювалася їдка пара (Панч, Іду, 1946, 74); // Зігнувшись і підтягнувши до живота ноги. Під батьківською катанкою, підбравши під себе ніжки, спить клубком його синок (Стельмах, II, 1962, 105).

КЛУБОТАННЯ, я, с. Дія за знач. клуботати й клуботатися. Клуботання диму над електростанцією, вежі бетонного заводу, залізні узори кранів... — все це гармонійно поєднується в якусь широку, піднесено життєрадісну пісню (Вол., Озеро..., 1959, 138).

КЛУБОТАТИ, бче і КЛУБОТІТИ, тить, недок. Те саме, що клубочітися. Розірвані хмари почали зступатись, клуботали, блискавиці пронизували їх своїми гострими стрілами (Мирний, IV, 1955, 87); Потім він плив морем, ..і море клуботіло під ним (Довж., I, 1958, 305).

КЛУБОТАТИСЯ, бчеться і КЛУБОТІТИСЯ, тїться, недок. Те саме, що клубочітися. Густий туман сірими хмарами клуботався по під горою (Мирний, III, 1954, 304).

КЛУБОТІТИ див. клуботати.

КЛУБОТІТИСЯ див. клуботатися.

КЛУБОЧІТИСЯ, їться, недок. 1. Підійматися, зні-

матися клубами (див. клуб²); клуботатися. Олеся.. схопилась — уже нема [Івана], далеко; тільки пил слідом клубочиться, а коло неї діти плачуть (Вовчок, I, 1955, 29); Над високими трубами клубочився дим (Жур., Вечір., 1958, 81); * Образно. Клубочаться по селу глухі чутки, нібито бунтує дівчина проти свого батька-крутія (Вол., Місячне срібло, 1961, 273); // Текти, вируючи, підіймаючись хвилями (про море, річку, струмок і т. ін.). Стиснута грядю кам'яних горбів, вона [річка] в цьому місці раптом вужчала, клубочилась піною і.. з розгону біла в чорну скеля (Донч., IV, 1957, 206).

2. перен. Бурхливо, сильно виявлятися (про думки, почуття). Думки його клубочились, підштовхували одна одну, план виникав за планом, намір за наміром (Хор., Незакінч. політ, 1960, 128); Язиком Михайло Бова каявся, а в серці клубочилася ненависть (Ткач, Арена, 1960, 171).

КЛУБОЧІТИ, чїть, недок. Те саме, що клубочітися. Вранці лежав негустий туман, ..снувався поміж дерев, клубочив, мов дим (Ю. Янов., II, 1954, 29).

КЛУБОЧОК, чка, ч. 1. Зменш.-пестл. до клубок. Дитині хотілось би побавитися з котом, що он під постілью муркає та так гарно простягає лапку до клубочка з ниткою (Коцюб., I, 1955, 439); Потова зала за являє собою клубочок, закладений у нижній частині дерми або в підшкірній клітковині (Як запоб. заразн. хвор., 1947, 12); Рілля зверху вже підсихає, легкий клубочок пилуки схоплюється за Вутаньчиною скоропашкою (Гончар, II, 1959, 221); Згори клубочком скотився чоловік (Тют., Вир, 1964, 315); * Образно. Я слухаю її оповідання, А вже мені все дужче, все ясніше Вчувається бабусин давній голос, Що на клубочок пам'яті моєї, Дитячої, зимовими ночами Намотував химерні небилиці... (Вирган, В розп. літа, 1959, 102); * У порівн. Іде мати на город або до сусіди, — і Оксана за нею, як клубочок, котиться (Вовчок, I, 1955, 85).

◇ Згортатися (згорнутися, скручуватися, скрутітися і т. ін.) в клубочок (клубочком) — те саме, що Звиватися (звїтися, скручуватися, скрутітися і т. ін.) в клубок (клубком) (див. клубок). Хлопчик дійшов до фронту. Все тяжче ставало йти.. Він копав картоплю на залишених городах, ..спав, скрутившись клубочком (Ю. Янов., II, 1954, 12); Наша кішка в ліжку скік! До Мариночки під бік, вмить згорнулася в клубочок і тихесенько вуркоче (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 18); Нїточка доводить (доведє і т. ін.) до клубочка; По нїточці йти (дійті і т. ін.) до клубочка — те саме, що Нїтка доводить (доведє і т. ін.) до клубка (див. клубок). Тут усе явиться, усе відкриється, по нїточці, як там кажуть, дійде і до клубочка (Кв.-Осн., II, 1956, 395).

2. Поєднання окремих насінин в одне ціле, що має кулясту форму. Звичайне бурякове насіння — це клубочки, в яких міститься по 2—3 і більше насінини (Колг. Укр., 3, 1953, 16).

КЛУБУВАТИСЯ, ўється, недок., діал. Клубочитися (у 1 знач.). Дим почав клубуватися.

КЛУБЧАСТИЙ, а, е. Схожий на клубок (у 1, 2 знач.), на клубки; кулястий. За річкою, в степу, здійснюються клубчасті димки (Автом., В. Кошик, 1954, 252); Валка [саней] їхала повільно, а за нею здійснювалася клубчаста пара — коням важко було йти (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 59).

КЛУМАК, а, ч., розм. Те саме, що клунок. Чоловічок сидів собі й сміховинно тримав обома руками свої клумки, як скарб (Ле, Опов. та нариси, 1950, 260); Дужий вітер гуде в обмерзлих деревах, жене по під лісом згорблену жіночу постать з клумаком на спині (Гончар, II, 1959, 129).

КЛУМАЧОК, чка, ч. Зменш. до **клубак**. Уже й Федоська повернулася з клумачком збіжжя, ..а подруги все розмовляли і розмовляли... (М. Ол., Леся, 1960, 140); Марія збрала невеличкий клумачок з білизнаю, ..вишла вночі з хати (Д. Бедзик, Серце..., 1961, 52).

КЛУМБА, н, ж. Квітник, що має форму кола, квадрата тощо. Перед вікнами було видно клумби, засаджені не гвоздиками та любистком, а левкоюми, айстрами та фіалками (Н.-Лев., III, 1956, 38); На зелених газонах виднілися клумби всіляких квітів (Кобр., Вибр., 1954, 84); Клумбами називають квітники різної форми й величини, засаджені за певним малюнком квітучими або декоративнолистими килимовими рослинами (Озелен. колг. села, 1955, 166).

КЛУНОК, нка, ч. 1. Наповнена чим-небудь дорожня торба або мішок, пристосовані для носіння їх за плечима. Возьми на плечі з хлібом клунок; Нехай йому лихий прасунок, Як голодом нам помирать (Котл., I, 1952, 125); Заробітчани ввійшли в шинок, покидали з плечей клунки, посідали в ряд на лаві (Мирний, I, 1949, 228), В коридор.. вагона зайшов юнак із клунком і великим чемоданом (Панч, В дорозі, 1959, 176).

2. Зав'язана кінцями хустка, шматок тканини тощо з укладеними в ній речами, пожитками й т. ін.; вузол. Любка принесла дідові харч в клунку (Н.-Лев., II, 1956, 112); В руках у старої клунок, загорнутий у червону хустину (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 112); За прилавком [на базарі], обклавшись клунками і мішками, сидів Василь Лигун (Чаб., Тече вода..., 1961, 55).

3. розм. Півмішка чого-небудь як міра. Засвітила я світло, дивлюсь, а він приніс п'ять шматків сала ще й клунок пшениці (Н.-Лев., III, 1956, 282); Август присвічує лойовою свічкою своєму батькові.., а той тягне в хату клунок вовни (Л. Укр., IV, 1954, 215).

КЛУНОЧОК, чка, ч. Зменш. до **клунок** 1, 2. І внуцатам із клуночка Гостинці виймала: І хрестики, й дукачики, й намиста разочок Яриночі (Шевч., I, 1951, 320); Бабуся з лозиною і клуночком жене каченят на луку (Олесь, Вибр., 1958, 476)

КЛУНЯ, і, ж. Будівля для зберігання снопів, сіна, половин тощо, а також для молотби, віяння й т. ін.; стоцла. На другий день добув [Чіпка] десь ціпа й молотив у клуні (Мирний, I, 1949, 323); День так і минув: біля воза до обіду провозилися, по обіді в клуні віяли зерно (Головко, II, 1957, 136); Повертався він часом на світанні і не йшов до хати, а простував до клуні, де було свіже сіно; лягав там і засинав як убитий (Шиян, Баланда, 1957, 179).

КЛУНЬКА, н, ж. Зменш.-пестл. до **клуня**. — От, якби баба твоя дожила до свого часу! От, якби побачила наших воликів та клуньку, повну збіжжя (Барв., Опов., 1902, 258); Біля старенької клуньки молотять: два червоноармійці й сивий дід (Головко, I, 1957, 379).

КЛУП, а, ч., техн. Знаряддя для ручного нарізування зовнішньої різьби на металевих трубах, стрижнях і т. ін.

КЛУС, у, ч. 1. Швидкий алюр, середній між галопом і кроком; рись (див. **рись**²). Сивко.. легким клусом побіг стежкою (Галан, Гори..., 1956, 75).

2. у знач. присл. **клу́са**, **клу́сом**. Середнім бігом між галопом і кроком; риссю. Коні біжать клуса (клусом) (Сл. Гр.); // розм. Бігом. Підхопили мене якісь панки та челядники.., накинули мені зашморг на шию, як скаже-ному собаці, і — клусом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 75).

КЛЮВАК, а, ч., діал. Дятел. Зляканий клювак порснув з-під вербового пенька (Ле, Вибр., 1939, 98).

КЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **клювати**. Він поклав вудлице на землю, втративши, видно, надію на клюванчя (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 10).

КЛЮВАТИ, клюю́, клює́ш, *недок.* 1. *перех.* Їсти, хапаючи щось дзьобом (про птахів); дзьобати (у 1 знач.). — Ой не клюйте, гайворони, Чумацького трупу, Наклювавшись, подохнете Коло мене вкупі (Шевч., II, 1953, 127); Лелека зразу холоду нагнав І жаб дурних клювати добре став (Гл., Вибр., 1951, 123); Насипле [Василь] насіння конопляного, синичка і клює його (Коп., Як вони..., 1948, 100).

2. *перех.* і без додатка. Бити дзьобом; дзьобати (у 2 знач.). Молоді, задержуваті півні клювали один одного в голови (Донч., Ю. Васюта, 1950, 12).

3. *перех.*, *перен.*, *розм.* Дошкуляти, допикати комусь чим-небудь. Навіть Сагайдак ближче переселився, щоб клювати щодня Перегуду (Кучер, Прощай..., 1957, 272).

4. *неперех.* Схоплювати принаду, наживу на вудці (про рибу). [В л а с:] Як тільки почне [риба] клювати, то попускайте вудлице (Кроп., II, 1958, 285); Віктор сів поміж хлоп'ят, завівши бесіду про те, на яку приманку яка риба краще клює (Руд., Вітер..., 1958, 115); // *безос.* Льоні ловиться погано, — Ну хоч раз би клюнуло (Біл., Пташ. голоси, 1956, 19).

◇ **Клювати носом** — дрімаючи в сидячому положенні, опускати на мить голову; куняти. В кабіні біля шофера сидів якийсь неголений, худий інтендант і клював носом від довгого недосипання (Кучер, Голод, 1961, 113).

КЛЮВАТИСЯ, клює́ться, *недок.* 1. Мати звичку клювати (у 2 знач.).

2. Клювати один одного, битися дзьобами.

КЛЮВОК, вка, ч. Удар дзьобом.

КЛЮЗ, а, ч., мор. Наскрізний отвір у борту пароплава для пропускання якірного ланцюга, тросів і т. ін. Схопившись за товстий ланцюг, червонофлотець з дивовижною спритністю в одну мить дістався до клюза.. і опинився на палубі (Ткач, Крута хвиля, 1956, 121).

КЛЮКА, и, ж., діал. Ковінька, костур. Мов стара бабусенька з клюкою, Будова вся пригнулась до землі (Стар., Вибр., 1959, 63).

КЛЮКАСТИЙ, а, е, діал. Схожий на клюку. Ключаста жердина.

КЛЮКАТИ, аю, аєш, *недок.*, *рідко.* 1. *перех.* *неперех.*, *розм.* Те саме, що **клювати** 1, 2; дзьобати.

2. *неперех.*, *перен.*, *фам.* Пити спиртні напої, напиватися до сп'яніння. Козак Мамай також умів.. клюкати й вихляти (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 248).

КЛЮКВА, и, ж., бот. Те саме, що журавліна.

КЛЮКВОВИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **клюква**; журавлинний. Ключвовий сік.

КЛЮКНУТИ, ну, неш, *док.*, *перех.* і *неперех.*, *розм.*, *фам.* Однокр. до **клюкати**. Еней оставив із носатку Було горілки про запас, Но клюкнув добре по порядку (Котл., I, 1952, 167).

КЛЮНУТИ, не, *док.*, *перех.* і *неперех.* Однокр. до **клювати** 1, 2, 4. Орля намагалася стрепенутись і клюнути хлопця своїм дзьобом (Трубл., Мандр., 1938, 92); Та ось клюнула рибка! Витяг її Данилко (Коцюб., I, 1955, 470).

◇ **Клюнути носом** — упасти, вдарившись носом. Як пихоне його руками своїми, так Чіпка й клюнув носом у зелену траву (Мирний, I, 1949, 167); Ніде курці **клюнути** — дуже тісно де-небудь. Весь стіл завалений, ніде курці **клюнути**, ще не переглянутими.. книжками (Л. Укр., V, 1956, 313).

КЛЮЧ¹, а, ч. 1. Знаряддя для замикання та відмикання замка, засува та ін. Сторож брязнув ключами, одмикаючи важкий здоровий замок (Н.-Лев., II, 1956, 268); Тремтяча рука довго не могла попасти ключем у дірку. щоб відімкнути двері від покою (Фр., VII, 1951,

78); Брязнув ключ, заскиглили іржаві засуви (Кач., II, 1958, 69).

2. Знаряддя для загвинчування або відгвинчування гайок, болтів і т. ін., для накручування завідних механізмів тощо. Гайкові ключі — інструмент для загвинчування й відгвинчування гайок, болтів і гвинтів з квадратними чи шестигранними головками (Слюс. справа, 1957, 67); Старанно виголений, чисто вмитий [Павло], на плечі торба з протигазу, в якій побрязкують розвідні ключі, гайки й усякий слюсарний інструмент (Кучер, Трудна любов, 1960, 493); // Знаряддя для натягування струн музичних інструментів (арфи, фортепіано, гітари тощо).

3. до чого, для чого, перен. Засіб для розуміння, розгадування когось, чогось, для оволодіння чимось. Здається, Турбай знайшов ключі до темних душ сектантів: треба розтлумачити їм, що тоскне і нудне вірування не тільки дерев'янить душі, а й трухлявить їхню ж плоть (Вол., Місячне срібло, 1961, 291); Ленінське положення про дві культури є ключем для правильного розуміння суті найскладніших зв'язків у розвитку мистецтва в умовах класового антагоністичного суспільства (Ком. Укр., 12, 1963, 43); // Умовна система позначення літер, цифр і т. ін., на якій заснований спосіб читання якого-небудь шифрованого тексту; // Підрядник до іноземного тексту, а також збірник відповідей на задачі.

4. перен. Найважливіший у воєнному відношенні пункт, оволодіння яким зміцнює, поліпшує становище, забезпечує перемогу. Досі бачить [Врангель] перед очима щити з величезними написами на перекопських валах, коли оглядав війська перед наступом: «Перекоп — ключ до Москви!» (Гончар, II, 1959, 379).

5. спец. У телеграфному апараті або радіопередавачі — вимикач для замикання й розмикання електричного кола на різні відрізки часу відповідно до телеграфного коду. Другий урок відбувався в класі зв'язку. Столи з телефонними апаратами, телеграфні ключі, на стінах схеми різних апаратів (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 10); Одне для нього було ясним — тепер він не зможе добре працювати радіотелеграфістом, бо рука його не чітко вибиватиме знаки на ключі (Автом., Коли розлуч. двос., 1959, 307).

6. муз. Знак на початку нотного рядка, за допомогою якого встановлюється висота та назва звуку. Скрипковий ключ; Басовий ключ; * Образно. Весь роман [«Правда і кривда» М. Стельмаха] написано в піднесеному, романтичному ключі (Вітч., 3, 1962, 162).

7. кого, чого і з означ. Ряд однорідних предметів або живих істот, які рухаються один за одним, утворюючи кут. Здалека під небом, В вирій летючи, Голосно курличуть Журавлі ключі (Щог., Поезії, 1958, 173); Високо дець гусиний лине ключ... (Рильський, I, 1960, 283); В небі неозорім літаків ключі, і міста, як зорі, сяють уночі (Сос., Зел. світ, 1949, 25).

8. у знач. присл. ключем, ключами. Один за одним, утворюючи кут, кути. А журавлі летять собі На той бік ключами (Шевч., I, 1951, 14); Ключем, розвалючись то в ту, то в другу сторону, попідтинню потяглися качата на воду (Мирний, I, 1954, 236); Уздовж колій розтяглися по степу червоногвардійці довгим ключем (Довж., I, 1958, 56).

9. архт. Горішній клиноподібний камінь, який завершує склепіння будинку або арку.

10. Жердина з гачком, за який зачіплюють відро для набирання води з криниці. Ой у полі криниченька — і ключ, і відро; Та вже ж моєї дівчиноньки не видно давно (Чуб., V, 1874, 311).

КЛЮЧ², а, ч., рідко. Те саме, що джерелі 1. По кру-

тих схилах балки росли буйні трави, а в самій глибині, то в одному, то в іншому місці били джерельні ключі (Цюпа, Три явори, 1958, 30).

◇ Біти (забити) ключем — бурхливо, активно проявлятися. Повсюди народна ініціатива б'є ключем, повсюди особливо відчутним є те, що культура стала широким надбанням народу, а народ — її активним творцем (Наука., 9, 1961, 39).

КЛЮЧАР, я, ч. 1. Той, хто зберігає ключі від чого-небудь. [Панса:] Я заплатив старшому ключареві, щоб він двох в'язнів випустив смерком (Л. Укр., II, 1951, 460).

2. заст. Те саме, що ключник 1. Не було нікого коло неї, тільки старий недужий ключар панський сидів у хаті (Вовчок, Вибр., 1937, 19).

3. Духовна особа, що завідує церковним начинням. — Я раз Усього був у нього для дитини, Як зане-дужала, а брат ключар щоднини Шле глечик молока через дяка (Фр., XIII, 1954, 299).

КЛЮЧЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до ключка 1—3. Взяла вона ключечку та й виорала, Взяла вона пшени-ченьку та й посіяла (Чуб., V, 1874, 813).

КЛЮЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до ключ¹ 1—3. — А це на тобі золотого ключика од палати (Н.-Лев., III, 1956, 301); Крайнів з невеликим ключиком у руках працював біля літака (Собко, Зор. крила, 1950, 128); Гостру розмову запили чаркою, запили і другою, і знову ж треба обережно підбирати ключика до чужої душі. щоб тих-цем відчинити її (Стельмах, I, 1962, 299).

КЛЮЧИНА, и, ж. Те саме, що жердіна 1. Молоди-ця.. тягне воду з колодязя... Скрипить і гуде журавель, підіймаючи угору своє півколесо та чималу довбню під напором дебілої руки на ключину (Мирний, III, 1954, 402); Парубки ключин чотири вирубують (Барв., Опов., 1902, 64); // Жердина, якою притискують солом'яну скіртку або солом'яній покрівлі.

КЛЮЧИТИСЯ, йтись, недок., діал. Проростати, пускати паростки. * Образно. Як пшеничне зерно, що лягло в зорану цілину, вона [любов] швидко ключилась (Добр., Тече річка., 1961, 96).

КЛЮЧИЦЯ, і, ж. Парна трубчаста кістка плечового пояса людини й хребетних тварин, що з'єднує лопатку з грудною кісткою. Тепер це й зверху стала шия боліти і до ключиці біль іде (Л. Укр., V, 1956, 322); Ключиця — це зігнута кістка, яка одним кінцем сполучається з лопаткою, а другим — з грудиною (Анат. і фізіол. люд., 1957, 37); Шаля Потоцького розрубала йому плече, ключицю і перші ребра (Тулуб, Людолови, I, 1957, 37).

КЛЮЧИЧНИЙ, а, е. Прикм. до ключиці.

КЛЮЧКА, и, ж. 1. Дерев'яний або металевий гак із довгим держакон для діставання, витягування чогось. Завітрена, запечена жінка в холодну гущину вгрузла, одтягла коноплі з краю.. Діставала, тягла ключкою прикидані землею горстки, викидала на берег (Горд., Чужу ниву., 1956, 171); То був старий грек., що виходив насмикати ключкою сіна для коней (Руд., Остання шаля, 1959, 201); Дмитро.. підійшов до криниці, торкнувся рукою намерзлої ключки журавля (Стельмах, II, 1962, 398); // Металевий прут із загнутим кінцем для вимішування чого-небудь. Галина в брезентових рукавицях залізною ключкою вимішувала в чані брили старого асфальту (Зар., Світло, 1961, 19).

2. Забитий у стіну кілочок або гачок для вішання одягу тощо. На ключку почепила рушник (Сл. Гр.); Зайшов у хату, мовчки повісив шапку на ключці, скинув сірячину й сів мовчки на лавці (Головко, II, 1957, 38).

3. спорт. Палиця з загнутим кінцем, пристосована для гри в хокей. Шайба здавалася якоюсь маленькою

примхливою істотою, яка не бажала підкорятися динамівським ключкам (Веч. Київ, 18.І 1966, 3).

4. діал. Паросток. Ключки пускати (Сл. Гр.).

КЛЮЧКУВАТИ, ую, уєш, недок., мисл. Тікаючи, навмисне кидатися в різні сторони, щоб заплутати сліди (про зайця, лисицю й т. ін.).

КЛЮЧНИК, а, ч. 1. заст. Той, хто мав ключі від комор панського маєтку, економії тощо й розпоряджався продуктивними запасами. *Отак-то з того часу Прохп Іванович став прикажчиком, а я ключником* (Стор., І, 1957, 187); *Серед адміністрації князівського господарства [Русі] були.. і ключники, які відали сільським господарством* (Іст. УРСР, І, 1953, 64).

2. рідко. Те саме, що **ключар** 1. *Мовчазний ключник [в'язниці] одімкнув дверцята до одної комірки, а після того, як я увійшов, хутко зачинив їх* (Досв., Вибр., 1959, 112).

КЛЮЧНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до **ключник** 1. *Через годину ввійшов в пекарню Ястшембський і звелів Василіні ставати за горничну, а Одарці за ключницю* (Н.-Лев., ІІ, 1956, 48); *Ключниця винуvато посміхнулась, що зразу не впізнала гостей, і з низьким поклоном запросила їх сідати* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 83).

КЛЮЧОВИЙ¹, а, е. 1. Прикм. до **ключ**¹ 1—3, 5, 6, 9. *Вона східцями добігла до порога, ..зачинила двері і вже крізь ключовий отвір тихо промовила: — Юрію, на добраніч!* (Стельмах, Хліб.., 1959, 544); // *Головний, вирішальний. У кожній галузі промисловості є ключові проблеми, розв'язання яких дозволить домогтися значного зростання продуктивності праці* (Наука.., 1, 1963, 8).

2. військ. Який дає можливість оволодіти чим-небудь, захопити що-небудь (про об'єкт, місцевість, позицію тощо). *Будемо просити отамана Щупака взяти на себе охорону ключових об'єктів міста: телеграфу, банку, вокзалу...* (Головко, ІІ, 1957, 625); *Місто [Петроград] Тимчасовому урядові не належало: всі ключові позиції були вже в руках повсталого народу* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 300).

КЛЮЧОВИЙ², а, е, рідко. Те саме, що **джерельний** 1. *Ключова вода.*

КЛЯКАННЯ, я, с. Дія за знач. **клякати**. *Він вже нахилився для другого клякання, і коли схотів спинитися, то мало не впав* (Смолич, ІІ, 1958, 61).

КЛЯКАТИ, аю, аєш, недок., **КЛЯКНУТИ**, ну, неш, док. Ставати, падати на коліна. *Ніхто його [обряду] докладно В повній цілості не знає. Чи клякати, чи стояти* (Фр., Х, 1954, 100); *Іван клякнув механічно коло ліжка, поклав голову на подушку* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 95).

КЛЯКНЕННЯ, я, с. Стан за знач. **клякнути**.

КЛЯКНУТИ, ну, неш, недок. 1. Дуже змерзши, ставати малорухомим, утрачати чутливість; дубіти. *Холодно в хатині, Клякнемо — та й годі* (Граб., І, 1959, 204); *Важко було в перші роки вчителювати. В класах холод, чорнило замерзає, руки в дітей клякнуть, але на серці в учительки тепло* (Кучер, Дорога.., 1958, 75); // *Утрачати гнучкість. Вона почувала, як дубіє її тіло, як клякнуть м'язи, як у голові починає туманіти* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 68); // *Ставати твердим; холонуту (про труп). Птахи, як і інші тварини, після смерті клякнуть, що заважає зніманню шкіри* (Вигот. чучел.., 1956, 15).

2. розм. Не досягнувши, сохнути від суховію, спеки тощо (про рослини). *Пшениця клякне.*

КЛЯКНУТИ див. **клякати**.

КЛЯМБРА див. **клямра**.

КЛЯМКА, и, ж. Пластинка з важільцем, якою зачиняють і відчиняють двері, хвіртку тощо. *Злегка нада-*

вив він клямку, щоб не стукнула, одчинив двері (Мирний, ІІІ, 1954, 80); *Ленько вхопив за клямку і пхнув двері наперед себе* (Фр., V, 1951, 85); *Тільки-но взялася за клямку, як двері і озчинилися* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 119); *Двері були незамкнені, лише взяті на клямку* (Воскр., Весна.., 1939, 62).

КЛЯМКОВИЙ, ова, ове. Прикм. до **клямка**.

КЛЯМОЧКА, и, ж. Зменш. до **клямка**.

КЛЯМРА, рідко **КЛЯМБРА**, и, ж. 1. Металева пластинка для скріплювання чогось, для оздобу тощо. *За широким, бляхованим золотом чересом зі срібними клямрами стирчали пістолі й чудової роботи ніж* (Гжицький, Опришки, 1962, 49); *Підійшов капітан до важких дверей, окутих мідними клямрами* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 7).

2. розм. Те саме, що **скоба**²; **скріпа**. *Перш треба у клямбри взяти, а потім уже шпуги заганяти* (Сл. Гр.); * *У порівн. Лучить [рослинисть] руїни, неначе клямрою, зі щербин звисає зеленими гірляндами* (У. Кравч., Вибр., 1958, 302).

3. діал. Пряжка, застібка. *Ті шлейки, нові, блакитні, зі срібними клямрами, притягували до себе заздрісні погляди парубоцтва* (Коцюб., І, 1955, 233).

КЛЯП, а, ч. Шматок ганчірки тощо, який всовують у рот людині, щоб не кричала; затичка. *З вартовими біля воріт управились, навіть не пустивши в діло «фінок», просто забули кляпами кожному з них рота і кинули в кучугуру під паркан* (Головко, ІІ, 1957, 567).

КЛЯСКАТИ, аю, аєш, недок., діал. Плескати. *Кляскати в долоні; //Ляскати [К р у с т а:] Та тільки нащо ж там раба шукати? Ось я пучками клянсу — прийде й сам.* (Кляскає пальцями) (Л. Укр., ІІ, 1951, 394).

КЛЯСНУТИ, ну, неш, док., діал. Однокр. до **кляскати**. *Біс перистий свиснув, клянсув, — Аж кінь вже басує* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 72); *Клянсуло хлоп'я в долоні й так погоже, весело засміялось* (Коцюб., І, 1955, 460).

КЛЯСТИ, клянú, клянéш, рідко **кленú**, **кленéш**, недок. 1. перех. Піддавати прокльонам; проклинати. *Не співає чорнобрива, Кляне свою долю* (Шевч., І, 1951, 31); *Поставали [селяни] на оборі, дивляться, одні кленуть [злодія], другі грозять, треті так собі стоять* (Фр., ІІ, 1950, 17); *Бідна волошко, чому ти у житті, А не на клумбі волієш рости? Чом не схвилювано слухаєш ти, Як хлібороби кленуть працьовиті Квіти, що вміють так гарно цвісти?* (Рильський, ІІІ, 1961, 179).

◇ **Клясті в батька, в матір** кого — проклинати, ображати, зачіпаючи честь батька, матері; **Клясті на чім світ стоїть** кого — дуже проклинати. *Вони кляли на чім світ стоїть козачого генерала* (Гончар, ІІІ, 1959, 356).

2. **неперех.**, розм. Те саме, що **ляятися** 1. *Сплячі сердилися і кляли, але треба було вставати* (Кобр., Вибр., 1954, 126); *Вони вже чули, що вулицею тупотіли коні, бігли люди, якісь голоси перегукувались, хтось наказував, хтось кликав, хтось кляв* (Смолич, Театр.., 1940, 159).

КЛЯСТИСЯ, клянúся, клянéшся, недок., ким, чим і без додатка, а також із спол. щ о. Те саме, що **присягáтися**; **присягати**. *Забудь мої сльози, забудь сиротину, Забудь, що клялася; другого шукай* (Шевч., І, 1951, 93); *От Йон обіймає її... От клянеться, що довіку кохатиме її* (Коцюб., І, 1955, 247); — *Клянусь своєю честю! — задзвенів голос Щорса у високому незабутньому хвилюванні* (Довж., І, 1958, 147).

КЛЯТВА, и, ж. Те саме, що **присяга**; **присягання**, **заприсягання**. *Клятва ім'ям Кірова вважалася у нас найбільш відповідалною* (Ю. Янов., ІІ, 1954, 17); *Ленін! Це ім'я на всіх мовах звучить як бойовий клич, ..як клятва відданості справі миру й прогресу, справі комунізму* (Ком. Укр., 3, 1965, 18).

Давати (дати) кля́тву — присягати, присягатися, за́присягатися. Во́ни давали кля́тву до останнього подиху, до останньої краплини крові відстоювати честь і незалежність Вітчизни (Ткач, Крута хвиля, 1956, 56).

КЛЯ́ТВЕНИЙ, а, е. Стос. до клятви; присяжний, за́присягнений. Ти заслу́жив святе і чисте солдата Пар-тії звання і, вірний кля́твенному слову, кладеш Май-бутнього будову (Уп., Вірші., 1957, 69).

КЛЯ́ТИЙ, а, е. 1. Такий, якого клянуть, проклинають; огидний, ненависний. — Бенкетують вражі ляхи Наше безголов'я.. Нехай, кляті, бенкетують, Поки сон-це зайде (Шевч., I, 1963, 44); За тією клятою панською роботою світу не видно, вгору нема коли глянути (Вас., II, 1959, 355); Йшли [полонянки] під дощем, по роз'їжджений, грузькій дорозі, а все ж було краще, ніж у тих клятих вагонах (Хижняк, Тамара, 1959, 163); Наробила вона, ця клята війна, такого наробила, що далі нікуди... (Збан., Сеспель, 1961, 313); // у знач. ім. **кля́тий**, того, ч., лайл. Про людину, яку проклинають, засуджують, ненавидять. Наглядів [пан], кля́тий! .. Та й ну гостинці засилать. Так і гостинців брать не хоче, Не хоче й пана закохат! (Шевч., II, 1953, 105); І якомсь в бою пугачовця Криваві знесли рани, Його оточили, кляті, В полон потягли бусурмани (Нагн., Вибр., 1957, 167).

2. перен., розм. Упертий, завзятий. Кля́тий же був такий [денщик]: що йому вже не доставалося, як його не бив [офіцер].. — нічого не помага (Мирний, I, 1954, 243); — Заколоти треба, — сказав Панас Половець, спиняючи коня коло мертвого Оверка, — кля́тий був бо-сяцюра (Ю. Янов., I, 1954, 252); В роботі він гарячий, навіть кля́тий (Баш, Надія, 1960, 117); // Сильний за ступенем свого вияву; довготривалий (про явища природи). Ну й кля́ті ж морози, коли вже вони пересядуть-ся? (Кир., Вибр., 1960, 300); Кля́тий вітер.

КЛЯ́ТТЯ, я, с., діал. Кля́тьба. Ой згадай про мене, здійми кля́ття з мене, горлице сивенькая (Сл. Гр.).

КЛЯ́ТЬБА, ї, ж. 1. Осуд, супроводжуваний зловісним пророкуванням, побажанням; прокляття. Ті, що його [злодія] тримають, клянуть усіми кля́тьбами (Черемш., Тв., 1960, 76); Раптом з-поза штабелів почувся жіночий крик, кля́тьба, лайка (Мур., Бук. по-вість, 1959, 138).

2. Те саме, що **прися́га**. — Щоб мені волі не побачи-ти.. — поклявся він великою тюремною кля́тьбою (Вас., I, 1959, 74); Це була хвилина нерушимої кля́тьби, яку завжди у день вокняжіння давали людям своїм князі Русі (Скл., Святослав, 1959, 264).

КЛЯ́УЗА, и, ж., розм. Те саме, що **на́клеп**. [Б е р е ж - н и й (з іронією):] На жаль, ще не перевелися такі люди, для яких строчити кляузи вже стало фактом (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 53); — Автор, мабуть, боїть-ся, щоб йому кар'єру Сагайдак не зіпсував, от і написав таку кляузу, — зауважив Кужель (Добр., Тече річка., 1961, 73).

КЛЯ́УЗНИЙ, а, е, розм. Те саме, що **наклéпницький**. Кляузна справа.

КЛЯ́УЗНИК, а, ч., розм. Те саме, що **наклéп-ник**.

КЛЯ́УЗНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до кляу́зник.

КЛЯ́УЗНИЧИТИ, чу, чиш, **недок.**, розм. Те саме, що **клепа́ти** 4; робити **наклепи**, **набріхувати**.

КЛЯ́ЧАТИ і **КЛЯ́ЧИТИ**, чу́, чи́ш, **недок.**, діал. Сто-яти на колінах. Він довго кля́чав, похиливши сиву голову і зложивши руки навхрест (Фр., V, 1951, 89); Аглая-Феліцітас... кля́чила перед Софою (Коб., III, 1956, 366).

КЛЯ́ЧИТИ **див.** **кля́чати**.

КЛЯ́ШТОР, у, ч. Католицький монастир. Багацько вже захопили [ляхи] православних церков і монастирів

і поперероблювали їх на костьоли і кляштори (Стор., I, 1957, 366); Згадалася петиція настоятеля кляштору, підписана духовенством усіх трьох костьолів міста (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 170).

КЛЬО́К, а, ч., **рідко**. Те саме, що **сві́нка** 2. Коли Василько пригнав гуси на вигін, пастушки вже грались у кльо́ка (Панч, Гарні хлопці, 1959, 69).

КЛЬО́Ц, а, ч., **діал.** Колода, брус. Пішли кльо́ци. Вільний сплав. Уся ріка зачервонілася від тисяч ковбків (Хотк., II, 1966, 327).

КЛЬО́ЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. **кльо́чити**. Кльо́чен-ня тетерука.

КЛЬО́ЧИТИ, ить, **недок.** Робити особливі рухи, ви-давати крики, співати, підкликаючи самку в період спаровування (про самців деяких птахів). Готур на вес-ну кльо́чить (Сл. Гр.).

КЛЬО́Ш, у, ч. Особливий крій спідниці, штанів з роз-ширенням донизу або сдяг такого крою. З-поза брили з'явилася постать у солдатському картузі, .. у ватян-ці й широкому матроському кльо́ші (Смолич, V, 1959, 34); Ставши струнко, глянув [хлопчик] на блискучі носки своїх черевиків, що визирали з старанно розгла-женого кльо́шу (Кучер, Дорога., 1958, 104); // у знач. **прикм.** Розширений донизу. Штани кльо́ш; Спідниця кльо́ш.

КЛЬО́ШНИК, а, ч., **зневажл.** Матрос.

КМЕТ, а, **КМЕТЬ**, я, ч., **заст.** Селянин, хлібороб. Два кметі, пан третій (Номис, 1864, № 1175); — Така хіба воля небесна була, щоб кмет їв свій хліб тільки в по-ті чола, а пан їв і дарма й за гроші?.. (Л. Укр., I, 1951, 439); // **Кріпак**, **наймит**. А той народ, що з-за Дніпра Колись од людської неволі Сюди прийшов шукать добра, ..Став кметом пана і потяг Свій піт гарячий в панські скрині... (Щог., Поезії, 1958, 199).

КМЕТІ́ТИ **див.** **кмі́тити**.

КМЕТУВА́ТИ **див.** **кмі́тити**.

КМЕТЬ **див.** **кмет**.

КМИ́Н, у, ч. (*Sagitt L.*). 1. Трав'яниста багато- або дворічна рослина родини зонтичних. Навіть тверді бадильці [бадилинки] пухлого кмину мусили уступати перед [будяками] (Фр., IV, 1950, 325); Відповідно до виробничого плану артілі бригада має вирощувати кмин (Колг. Укр., 11, 1960, 13).

2. Пахуче насіння цієї рослини, що застосовується в кулінарії, парфюмерії тощо. Через вікно, з якого на той час було знято грати, стали вилітати в сад різноманіт-ні кошики, ..порожні пляшки, мішечки з грибами, кми-ном (Вільде, Сестри., 1958, 456); Частування було си-те, але не вишукане. Гаряче молоко, масний вершковий сир з кмином (Тулуб, Людолови, I, 1957, 8).

КМИ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **кми́новий**. Кминне насіння; Кминна олія; // Настояний на кмині. Кмин-на горілка.

КМИ́НОВИЙ, а, е. **Прикм.** до **кмин**. Кминовий за-пах; // Добутий з насіння кмину. Кминова олія; // При-гот. із кмином. Кминовий корж.

КМІ́ТИТИ, кмічу́, кмі́тиш, **рідко** **КМЕТІ́ТИ**, кмечу́, кметі́ш і **КМІ́ТУВА́ТИ**, **рідко** **КМЕТУВА́ТИ**, у́ю, у́єш, **недок.** 1. Те саме, що **міркува́ти**; **розмірковува́ти**. Сіла вона та й кмі́тить; вона сподівалась, чи не над'їде хто та підвезе її до другого села (Н.-Лев., III, 1956, 210); Все на один лад кметуючи, дійшли вони до Волоської (Свидн., Люборацькі, 1955, 26); — Як би вислизнути з-під ласкавої опіки [отамана]? — кмі́тували [друзі] (Кач., II, 1958, 372); // **Розумі́ти**, **тями́ти**. Уже дитина кметить (Сл. Гр.).

2. **за ким** — **чим**, **діал.** Спостерігати, стежити. Радюк не зводив очей з Ольги й кмі́тив за нею (Н.-Лев., I, 1956, 548).

3. діал. Зауважувати, помічати. З тим я й поїхав, а вже кмітую, що мій Савка аж горить з нетерплячки (Фр., II, 1950, 42).

КМІТЛИВИЙ, а, е. 1. Здатний добре й швидко міркувати, розмірковувати; тямущий. Новиков став найціннішим розвідником, хоробрим, завзятим, кмітливим (Коп., Лейтенанти, 1947, 43); Сіроока циганка була розумна й кмітлива (Жур., Звич. турботи, 1960, 195); Кмітливої голови й руки слухають (Донч., Шахта., 1949, 47); // Який виражає тямущість. Кмітливий погляд; // Розумний. Той чоловік, сповнений простоти, розв'язував надто складні питання, давав напередиво кмітливі поради (Досв., Вибр., 1959, 327).

2. рідко. Те саме, що спостережливий. В кмітливої Мокрієвської були надто гострі очі й вже примітили ті латки (Н.-Лев., IV, 1956, 321); Життя йде своїм порядком, але Дарчине кмітливе око помічає, що не все гаразд у цьому порядку (Вільде, Повнол. діти, 1960, 185).

КМІТЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. кмітливий. Якої рішучості, відваги і кмітливості вимагає професія моряка! (Багмут, Щасл. день., 1951, 7); Вона дивилась на Огея своїми ясними, дитячими очима, що ховали нез'ясовану кмітливості і волю (Досв., Вибр., 1959, 386); Загадка розвивала [в народі] кмітливості і спостережливість (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 85).

КМІТУВАТИ див. кмітити.

КНЕЛІ, ей, мн. (одн. кнелі, і, ж.). Зварені у воді галушки з м'ясним або рибним фаршем. Юшка з кнелями; // Страва з таких галушок.

КНЕЛЬ див. кнелі.

КНЕХТ див. кнехти.

КНЕХТИ, ів, мн. (одн. кнехт, а, ч.). Парні тумби на палубі судна або на пристані для закріплення канатів, снастей. Андрій і Марко скочили на берег і почали кріпити трос, обмотуючи ним береговий кнехт (Трубл., Шхуна., 1940, 16); На пароплав було перетягнуто солідний сталевий трос, його приладнали до кормових кнехтів (Ю. Янов., II, 1954, 94).

КНИГА, и, ж. 1. Велика обсягом або важлива за змістом книжка (у 1 знач.). Книги — морська глибина: Хто в них пірне аж до дна, Той, хоч і труду мав досить, Дивнії перли виносить (Фр., XI, 1952, 75); Джонатан мовчки розкриває велику книгу, що лежить на столі (Л. Укр., III, 1952, 45); В 1574 р. у друкарні Федорова вийшов «Апостол» — перша друкована книга на Україні (Іст. УРСР, I, 1953, 172); Церковні книги; *Образно. Маю звістку, що в 1-й кн. «Современника» появиться мов оповід. «Що записано в книгу життя» (Коцюб., III, 1956, 405).

2. Зшиті в одну оправу аркуші паперу з якими-небудь записами. То стукав кісточками [Лубенець] на рахівниці, то виписував нові і нові цифри з бухгалтерських книг (Автом., В. Кошик, 1954, 37); В книзі вражень танкісти залишили свій короткий запис, який кінчався рядом підписів на півсторінки (Гончар, III, 1959, 460).

Домова книга див. домовий; Книга скарг — книжка, куди записують скарги, побажання.

КНИГАР, я, ч. 1. Працівник книжкової торгівлі. Із запізненням відкрив свій ларьок книгар (Ю. Янов., I, 1958, 589); Українські книгарі в першому році семирічки послали боротьбу за дальше поліпшення розповсюдження книг (Літ. газ., 29.IX 1959, 4).

2. заст. Власник книгарні. З кожної книжки вони [видавці] роблять книгарям уступки 35 коп. та друк книжки щось коштує (Коцюб., III, 1956, 364).

3. заст. Бібліотекар.

КНИГАРНЯ, і, ж. Книжкова крамниця. Побіг я до книгарні і зараз же купив собі Ваші твори (Мирний, V, 1955, 378); Через тиждень він [видавець] уже догадався, що книжка, як заклата, буде соватися в книгарні довгі роки, але було запізно (Вас., I, 1959, 346); Проходячи мимо великої книгарні, дівчина все ж на хвилину затрималась перед вітриною (Донч., V, 1957, 220).

КНИГО... Перша частина складних слів, що відповідає слову книга в 1 знач., напр.: к н и г о д р у к у в а н н я, к н и г о б м і н, к н и г о п р о д а в е ц ь.

КНИГОВЕДЕННЯ, я, с. Ведення записів у бухгалтерських книгах. Ольга морочить собі голову над новим способом книговедення, а Мотря мріє (Вільде, Винен., 1959, 16).

КНИГОВИДАВЕЦЬ, вця, ч., заст. Власник видавництва. Не одержуючи стипендії і потребуючи коштів на майбутню подорож по Україні, поет [Т. Шевченко] змушений був скласти контракт з петербурзьким книговидавцем І. Т. Лисенковим на кабальних умовах (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 111); // Видавець.

КНИГОГРИЗ, а, ч. 1. Комаха з ряду сіноїдів, що розмножується в старих паперах, книжках; книжкова воша.

2. перен., ірон. Те саме, що буквоїд. — Не хочу, щоб такою [тривалою] відпусткою моя праця була принижена! Щоб який-небудь книгогриз ставив її нижче, ніж вона того варта (Гончар, Тронка, 1963, 275).

3. перен., ірон. Про людину, що надмірно захоплюється книжками; книжник (у 1 знач.). Ти написав томів із сотню, книгогризе (Сл. Гр.).

КНИГОЗБІР, бору, ч., заст. Бібліотека. Він уже поперечитусав їх [книжок] багато з дядькового книгозбору (Гр., II, 1963, 15).

КНИГОЗБІРНЯ, і, ж. Те саме, що бібліотека. Я знов кинувся до компанії найкращих людей: записався в книгозбірню, зачитувався Плутархом, Гете, Гейне (Думки про театр, 1955, 57); Якщо він.. надумає саме в ці дні переїздити на новосілля, то ви з великою охотою поможете йому скласти книгозбірню (Л. Янов., I, 1959, 432); Всяке друковане слово з усіх галузей науки.. мало своє місце на полицях цієї книгозбірні (Смолич, I, 1958, 76).

КНИГОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із книгознавства.

КНИГОЗНАВСТВО а, с. Наука про книжку як явище культури та предмет виробництва. Книгознавство — комплексна дисципліна, яка об'єднує зусилля багатьох спеціалістів; кожен з них працює у своїй вузькій галузі (Наука., 10, 1965, 49).

КНИГОЗНАВЧИЙ, а, е. Стос. до книгознавства. Пропаганда книгознавчих відомостей — важлива справа (Наука., 10, 1965, 50).

КНИГОЛЮБ, а, ч. Любитель книжок; бібліофіл, книжник (у 1 знач.). Великий книголюб, Купала зібрав близько двадцяти тисяч томів... Тут були книжки переважно російською, білоруською, українською і польською мовами (Мас., Життя., 1960, 35); А. Ю. Кримський був пристрасним книголюбом. Протягом всього свого життя він зібрав величезну робочу особисту бібліотеку (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 81).

КНИГОНОША, і, ч. і ж. Той, хто продає книжки, заносячи їх додому покупцям. Перед вечором раз трапився у хату до нас книгоноша один (Тесл., Вибр., 1936, 206); // Бібліотекар або працівник на громадських засадах, який носить книжки додому, в цех і т. ін. Багато хто з читачів-активістів виконує почесну роботу книгонош (Ком. Укр., 3, 1960, 47).

КНИГОСХОВИЩЕ, а, с. Спеціально обладнане приміщення при бібліотеці для зберігання книжок, журна-

лів, газет, цінних рукописів тощо. Матвій працював у книгосховищі при Софійському соборі (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 203); У книгосховищах Державної публічної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна панує глибока, майже урочиста тиша (Літ. газ., 11.IX 1959, 3).

КНИГОТОРГ, у, ч. Організація, що торгує книжками (у 1 знач.). Наші книготорги впровадили в життя цілий ряд таких нововведень, які докорінно змінюють лице книжкової торгівлі в республіці (Літ. газ., 29.IX 1959, 4).

КНИГОТОРГІВЛЯ, і, ж. Торгівля книжками (у 1 знач.). Справою розповсюдження книг часто займаються люди випадкові, малокваліфіковані, а це негативно відбивається на книготоргівлі (Літ. газ., 20.XII 1960, 1).

КНИГОТОРГОВЕЛЬНИЙ, а, е. Стос. до книготоргівлі. Щоквартальні підсумки змагання відкривають нові й нові імена тих, хто своєю сумлінною працею збагачує культуру книготорговельної справи (Літ. газ., 29.IX 1959, 4); Книготорговельна організація.

КНИГОТОРГОВИЙ, а, е. Те саме, що книготорговельний. Щоб внести плановість у роботу книготоргових організацій..., треба зосередити регулювання видавничого господарства в єдиному радянському органі — комітеті в справах друку (КПУ в резол. і рішен..., 1958, 309).

КНІЖЕЧКА, п, ж. Зменш.-пестл. до кніжка 1—3. Завжди у неї на столі тоненькі книжечки віршів (Л. Укр., III, 1952, 745); Куплю Паперу аркуш. І зроблю Маленьку книжечку (Шевч., II, 1953, 45).

Записна кніжечка — те саме, що записник. Проглянувши свою записку книжечку, що лежала на столі, Оксен подумав, що сьогодні вранішнього наряду не буде давати (Тют., Впр, 1964, 32).

КНІЖКА, п, ж. 1. Зброшурована в одне ціле й оправлена певна кількість (звичайно, понад 5) друкованих або рукописних аркушів. Минають дні собі поволі, Петрусь до школи та із школи з книжками ходить та росте (Шевч., II, 1953, 222); Орест мовчить, насупився. Саня теж мовчить, перегортає якусь книжку (Л. Укр., II, 1951, 11); В кімнаті всі речі були на виду: в кутку стояв рояль з нотами на пультах, ..в другому кутку — етажерка з позовклими книжками (Панч, В дорозі, 1959, 73); // Чималий обсягом твір, надрукований окремим виданням. Сашко збирав дрібні якісь квітки І матері в дарунок їх приносив, Вона ж йому подарувала книжку — «Кобзар» Шевченків, що сама в тюрмі Оправила в обкладинку убогу... (Рильський, III, 1961, 40); Заходьте коли-небудь! Я привітаю, наче друга. Ах, я давно Вас ждала, ще як над книжкою поезій сміялася, ридала (Тич., I, 1957, 64).

◇ **Бр́атися (взя́тися) за кніжку (книжкі)**: а) починати читати книжку (книжки). Їздив [Дмитро] у хурманку на цукроварню по жом а чи маляс, столярював, у вільну ж годину за книжку брався (Стельмах, II, 1962, 326); б) починати вчитися, готуватися до уроків і т. ін.; **Говоріти (розповідати, розказувати, читати і т. ін.) мов (як і т. ін.) із кніжки** — говорити, розповідати до ладу, плинно, не зупиняючись. — А казок яких він уміє розказувати.. Чи страшної, чи смішної, — як з книжки читає (Мирний, I, 1954, 275); **Над кніжкою (книжками) сидіти** — тривалий час читати. У кімнаті день в день самотою Над книжками сиджу я (Фр., XIII, 1954, 119); **Посадити за кніжку кого** — примусити когось читати, вчитися.

2. Те саме, що кніга 2. Все записував в книжку, щоб знали, що куди й скільки пішло (Коцюб., II, 1955, 83).

Записна кніжка — те саме, що записник. Я.. додив-

ляюся до капрійської природи й життя і.. в записній книжці маю вже чимало спостережень (Коцюб., III, 1956, 359).

3. **перев. з означ.** Який-небудь документ у вигляді зшитих до купи аркушів з якимось текстом і місцем для офіційних відміток. — А оці, що на книжках лежать? — спитав капітан і почав перегортати всі три оцадні книжки (Кучер, Трудна любов, 1960, 527); В заліковій книжці студентки Турбай вже стоять чотири п'ятірки — вона їх одержала весною (Собко, Матв. затока, 1962, 52); Трудова книжка; Забірна книжка.

4. Одна з великих частин літературного твору. Перша книжка роману «Хмельницький»; // Окремий номер товстого журналу. Чи читаєте «Житє і слово»? Я дістаю уже 3 книжки; цікаві (Коцюб., III, 1956, 156).

5. **анат.** Один із чотирьох відділів шлунка жуйних тварин, слизиста оболонка якого утворює багато складок, що прилягають одна до одної.

КНИЖКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до кніжка 1. — А це що за книга? — спитала Сташка, сподіваючись про себе, що це не книга, а альбом у книжковій палітурці (Вільде, Сестри., 1958, 383); Книжковий фонд; // Стос. до книжки. Відомо всім, що книжковий ринок характеризує культурний рівень країни (Тич., III, 1957, 314); Книжкова торгівля; Книжкова виставка; // Признач. для зберігання книжок. Стін у кабінеті вченого майже не видно, бо по всьому здозженому чотирикутнику ця кімната заставлена книжковими шафами (Вол., Місячне срібло, 1961, 49); // Признач. для торгівлі книжками. Яворський.. спиняється коло книжкового кіоску.., вибираючи якусь книжку (Коч., II, 1956, 240); // Який виготовляє, випускає книжки. І книжкової фабрики стіни перед зором моїм устають (Сос., I, 1957, 497); Книжкове видавництво; // Власт. книжці, книжкам. Розвиваючи традиції радянської книжкової графіки, М. Котляревська створює низку ілюстрацій — дереворитів (Мист., 3, 1962, 36).

△ **Книжкова во́ша** — те саме, що книгогріз 1; **Книжкова палáта** — центральна бібліографічна установа в СРСР. Книжкова палата мала реєструвати всі друковані видання, які виходили на території УРСР з 1917 року (Рад. Укр., 15.VI 1962, 4); **Книжковий знак** — те саме, що екслібрис. На виставці експонувався книжковий знак Я. Стешенка — бібліофіла, дослідника книжкової справи (автор В. Кричевський) (Мист., 1, 1966, 23).

2. **Узятий, запозичений із книжок.** Мені хочеться бути разом з Вами [В. Гнатюком].. Побачити, як по-здоровшали та як обходиться без усякої книжкової премудрості (Коцюб., III, 1956, 274); // Не potwierджений практикою, відірваний від життя; абстрактний. Дослідження, побудовані за рецептами начотчиків, завжди книжкові, а для їх авторів існує не те, що є в житті, а лише те, що побувало в книгах (Ком. Укр., 5, 1960, 44).

КНІЖНИЙ, а, е. 1. Характерний для літературно-писемного викладу, не властивий живій мові. І потекла його мова книжна, школярська, невтямлива народові (Н.-Лев., I, 1956, 193); Михайло мав звичку послуговуватися книжними словами, що їх вислухав з газети (Март., Тв., 1954, 72); Леночка розповідала, вживаючи книжних зворотів мови, вона все хотіла потрапити в газетний тон (Ю. Янов., II, 1954, 10).

2. Те саме, що книжковий 2. Сам.. Тодось не дуже знався На книжній мудрості (Рильський, II, 1960, 69); Леніну було чужим книжне, абстрактне сприймання марксистської теорії (Біогр. Леніна, 1955, 13).

КНІЖНИК, а, ч. 1. Любитель і знавець книжок (у 1 знач.). Тут з'являвся.. круглий відмінник Боря Серга,

оратор і книжник (Гончар, IV, 1960, 79); *Серед учнів гімназії Іван мав славу книжника і поліглота* (Кол., Терен., 1959, 34).

2. ірон. Про людину, відірвану від життя, від середовища, яка має уявлення про них тільки з книжок. Люди не люблять книжників. Потрібне просте і розумне слово (Чаб., Катюша, 1960, 251).

3. заст. Учений, знавець церковних книг. А ж глядь, Межи равінами дитина, Її хлоп'яточко, сидить і навчає, неповинне, Як в світі жить, людей любить, За правду статъ! за правду згинуть! Без правди горе! — Горе вам, Учителі архієреї! — І дивувались фарисеї І книжники його речам (Шевч., II, 1953, 320); Старці і книжники грізно накинудили Каменувати тебе [героїню оповідання М. Павлика] (Фр., X, 1954, 79); [П а р в у с:] Книжники й пани мов верховодять в громаді нашій, наче бог злюбив їх понад простолуд (Л. Укр., II, 1951, 409).

КНІЖНИЦЯ, і, ж. Жін. до **кнїжник** 1. [Г а в р и л о:] Та ти вже у нас відома кнїжниця. Мудра та премудра!.. (Кроп., III, 1959, 147).

КНІЖНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **кнїжний**. Аналізуючи твори Климентія Зиновія, критик звертає увагу читача на потребу рішучої боротьби проти кнїжності, схоластики в літературі (Укр. літ. критика., 1959, 107).

КНІЖНО. Присл. до **кнїжний**. Ні, виходить сухо, педантично, кнїжно... Лілея моя, здається, я на сей раз втратила [втратила] всякий дар слова (Л. Укр., V, 1956, 345).

КНІЖЧІНА, и, ж. Зменш.-пестл. до **кнїжка** 1. В нічній Осінній тиші хоч кнїжчину Ти почитай мені, хлопчино, Світи ліхтарик, хлопче мій! (Мал., Звенигора, 1959, 336).

КНИШ, а, ч. Вид білого хліба з загорнутими всередину краями та змазаного салом або олією. Поки бабуса спече кнїші, а у дідуса не буде душі (Номис, 1864, № 5677); Де ти бродиш, моя доле? Не докличусь я тебе.. Чи в будинках із панями Їси ласощі й кнїші? (Пісні та романси., II, 1956, 14); Його прозивали Кнїшем, бо вижебрав не один кнїш (Март., Тв., 1954, 374); Жила вона з городів, а напередодні свят пекла кнїші й бублики та продавала біля церкви (Тулуб, Людолови, I, 1957, 111).

КНІШИК, а, ч. 1. Зменш. до **кнїш**. Хто як спомігся... дають, та все з такою увагою, чи кнїшик, чи паланичку (Барв., Опов., 1902, 115).

2. Відкритий пиріжок із смаженою цибулею або сирую капустою. Готують найрізноманітніші страви [з кукурудзи] — мамалигу, каші.., лемішку, кнїшики гуцульські, малай, кукурудзянку та ін. (Укр. страви, 1957, 6).

КНІКС, у, ч., заст. Реверанс. Вивчилася танцювати й робити кнїкси й на тому скінчила свою науку (Н.-Лев., III, 1956, 175).

КНІКСЕН, у, ч., заст. Реверанс. — Ти так манірно вклоняєшся, наче наші панни, роблячи свій витончений кнїксен (Кол., Терен., 1959, 70).

КНОПКА, и, ж. 1. Рухомий гудзик, натіскуванням якого вмикається або вимикається електричний струм, унаслідок чого підключені до нього механізми починають або перестають діяти. Діденко розгублено знизав плечима. Знову натиснув кнопку дзвінка і прислухався. Будинок мовчав, як пуста (Головко, II, 1957, 479); Василева пучка торкнулася до кнопки — транспортерні стрічки зупинилися (Вол., Місячне срібло, 1961, 286).

◇ Натискати (натіскувати, натіснути) [на] **кнопку** (на всі **кнопки**) див. **натискати**.

2. Металева вістря з широкою плоскою головкою для приколювання паперу, тканини тощо до чого-небудь твердого. Вона сіла за стіл і, розгорнувши класний журнал, зробила переключку. Потім приколола кнопками на стіні розклад уроків (Донч., Ю. Васюта, 1950, 22).

3. Вид металевої застібки для одягу, що складається з двох частин, одна з яких входить в іншу. Вже й коси під хусткою виклала [Наталка] якось по-міському, і кофта [кофта] — ота, що на кнопках, — щільно облягає їй шию (Гончар, II, 1959, 33); Оприся швидко пробігла пальцями по кнопках кофтинки (Тют., Вир, 1964, 510).

КНОПКОВИЙ, а, е. Прикм. до **кнопка**; // Здійснюваний за допомогою кнопки. Кнопкове керування машиною; Кнопковий запобіжник.

КНОПОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **кнопка**. Показала [дівчинка] майже непомітну кнопочку під колір дверей (Головко, II, 1957, 490).

КНУР, а, ч. Самець свині. — Як дременує попід хатою та й поперевертає обидва глиняники, — говорила Мотря. — Це, мабуть, рябий Парасчин кнур?.. — промовила мати (Н.-Лев., II, 1956, 274); [Х л о п е ц ь:] Суне так котре куди попало. Попереду кнури та бугаї, та жеребці, та барани з цапами, я ледве втік (Л. Укр., II, 1951, 208); У відтворенні поголів'я велике значення має й підбір кнурів (Хлібороб Укр., 4, 1965, 17); * У порівн. За шинквасом, мов кнур у загороді, стояв гладкий шинкар (Кол., Терен., 1959, 61).

КНУРІЦЬ, рця, ч. Зменш. до **кнур**. [Г е р а с и м:] Ти удаси, ніби приїхав на завод купувати свинку і кнурця... (К.-Карий, I, 1960, 383); Всіх ремонтних кнурців і свинок з 4-місячного віку виділяють « окремі групи (Свиннар., 1956, 81).

КНУРЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **кнур**. Кнуряча щетина.

КНЯГІНИН, а, е, іст. Прикм. до **княгиня**; належний княгині. То з Києва хтось принесе звістки та новинки, то з сіл, то з княгинино дворця (Н.-Лев., IV, 1956, 47); Княгинина рука не хибала — пускала рогатину влучно (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 41).

КНЯГІНЯ, і, ж. 1. іст. Дружина князя (у 1, 2 знач.). І воду рідних рік черкав Ваш спів, мій друже славний, Неначе чарівний рукав Княгині Ярославни (Рильський, Зим. записи, 1964, 23); В тому господньому селі, На нашій славній Україні, — Не знаю, де вони взяли, — Приблуда князь. Була й княгиня (Шевч., II, 1953, 9).

2. іст. Жін. до **князь** 1, 2. Княгиня ж Ольга завела скрізь.. уроки й уставу (Скл., Святослав, 1959, 13).

3. етн. Жін. до **князь** 3. — Ні, молода княгине, не піду до тебе на весілля: не подобна річ мені, старому, по весіллях гуляти (Вовчок, I, 1955, 26); Серед натовпу дівчат стояла у церкві княгиня (Мас., Під небом., 1961, 140); * У порівн. Подруги-дівчата несли труну. В їй лежала Олеся, убрана, як молода княгиня (Гр., Без хліба, 1958, 176).

КНЯГІНЬКА, и, ж. Пестл. до **княгиня** 3. — Чи ваша княгінька не прjala, не ткала і нічого не при-дбала? (Стельмах, Хліб., 1959, 63).

КНЯЖА, ати, с., іст. Маленький син князя (у 1, 2 знач.). В ридвані сидів князь із княжам (П. Куліш, Вибр., 1969, 122).

КНЯЖАТА, жат, мн., іст. Діти князя (у 1, 2 знач.). Он глянь, — у тім раї, що ти покидаєш, Латану свитину з каліки знімають, З шкурою знімають, бо нічим обуть Княжат недорослих (Шевч., I, 1951, 242).

КНЯЖИЙ, а, е, іст., рідко. Те саме, що **князівський**. І на тілі, На княжм білім, помарнілім Омю кров суху, отру Глибокій, тяжкій рани.. (Шевч., II, 1953, 336); — Тут живе княжий старий лакей (Н.-Лев., I, 1956, 161).

КНЯЖИТИ, жу, жиш, недок., іст. Правити князівством (у 1 знач.). Десь думає [князь], як тяженько княжить Без війська (Фр., XIII, 1954, 423); Запросила [боярська верхівка] княжити в Київ з Переяслава Володимира Всеволодовича Мономаха (Іст. УРСР, I, 1953, 74).

КНЯЖИЧ, а, ч., іст. Те саме, що князівко. Боярин Мирослав узяв на руки княжича Данила і, держачи поперед себе, гукнув: — Ось князь наш! (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 26); Сам король частує знатних гостей — королевичів та княжичів (Шнян, Іван — мужицький син, 1959, 20).

КНЯЖНА, ї, ж., іст., рідко. Те саме, що князівна. І княгиня з дитиною Не тією стала .. І княжні своїй маленькій Сорочечки шила (Шевч., II, 1953, 11); Княжну без поваги й шаноби З палаців князівських старих Прогнали.. хлібороби... (Еллан, I, 1958, 213).

КНЯЗІНКО, а, ч., іст. Молодий син князя (у 1, 2 знач.).

КНЯЗИК, а, ч., іст. етн. Зменш.-пестл. до князь. — Мій орлику, мій князику!.. (Барв., Опов., 1902, 495).

КНЯЗІВ, зева, зеве, іст., етн. Прикм. до князь; належний князеві. Там лежав князів скарб (Н.-Лев., III, 1956, 302); По цей бік ставу, од степу, розляглась по схилі князева економія (Головко, II, 1957, 189).

КНЯЗІВНА, и, ж., іст. Незаміжня дочка князя (у 1, 2 знач.). — Може, де вгляджу або напитаю таку царівну або князівну, яка мені привиджується у сні (Н.-Лев., IV, 1956, 19); Князівна та закохалася в козака. А князь того не знав, бо якби знав, то і в темницю дочку завдав би... (Гр., II, 1963, 375); Були це: графиня Гагаріна — старша [черниця], і князівна Долгорукова — молодша (Смолич, Мир., 1958, 112).

КНЯЗІВНИН, а, е, іст. Прикм. до князівна; належний князівні. — Але де ми дінемо оце князівнине намисто з дорогих діамантів? (Н.-Лев., III, 1956, 292).

КНЯЗІВСТВО, а, с., іст. 1. Територія, якою управляв князь (у 1 знач.). — Пета обіцяв мені всі гори в дідицтво, велике карпатське князівство (Фр., VI, 1951, 99); Князь Володимирко Володаревич об'єднав їх [галицькі землі] в одно князівство й зробив своєю столицею Галич (Іст. УРСР, I, 1953, 76); Київська держава в XII віці розпалася на окремі князівства (Бажан, Наш.. Москва, 1951, 10).

Велике князівство див. великий.

2. збірн., рідко. Князі (у 1, 2 знач.). [Лев:] Порадь мене, Зірнице-мати, де мені пари шукати; чи межі боярством, ..чи межі князівством, чи межі простим поспільством? (Л. Укр., III, 1952, 212).

КНЯЗІВСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до князь 1, 2. Князівський рід; Князівський герб; // Належний князеві. — Трудно вам буде доступиться в князівський палац, — обізвався заєць (Н.-Лев., III, 1956, 293); В долині розкидані хутори й далеко-далеко, як у тумані, мріє князівський цукровий завод (Головко, II, 1957, 212).

КНЯЗЮВАННЯ, я, с., іст. Дія за знач. князювати. Можна зрозуміти ту постійну й напружену боротьбу руських князів за князювання в Києві, якою характеризується політична історія Русі XII — першої половини XIII ст. (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 566); Київська Русь у другій половині X ст., за князювання Володимира (близько 978—1015 рр.), досягла значного політичного й культурного розвитку (Іст. укр. літ., I, 1954, 25).

КНЯЗЮВАТИ, юю, юєш, недок., іст. Управляти князівством (у 1 знач.). В 1136 р., коли в Новгороді княював внук Володимира Мономаха — Всеволод Мстиславич, вибухло відкрите повстання (Іст. СРСР, I,

1956, 66); Дарма, що княював Роман у Галичі лише п'ять років, та знав його добре люд галицький (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 22).

КНЯЗЬ, я, ч. 1. іст. Голова роду, племені або союзу племен, що звичайно стояв на чолі військової дружини, а з розвитком феодалізму — вождь війська та правитель князівства. — Вітрило-вітре мій єдиний, ..Нащо на дужому крилі.. На князя, ладо моє миле, Ти ханові метаєш стріли? (Шевч., II, 1953, 336); Основною формою державних утворень у східнослов'янських племен стали князівства.., на чолі яких стояли племінні військові вожді — князі (Іст. УРСР, I, 1953, 46); Це ж тут, над Дніпром, поліг у битві з печенігами хоробрий і великодушний князь Святослав (Рильський, III, 1956, 25).

Великий князь див. великий.

2. У деяких країнах (у Росії з XVIII ст.) — спадковий або дарований царем (королем) титул. Пан Зефірин був простий шляхтич, ..а такі високі титули, як князь і граф, робили на нього якийсь магічний вплив (Фр., II, 1950, 381); // Носій цього титулу. Казав ячміль: «Кинь мене в грязь, то будеш князь» (Номис, 1864, № 10145); Сього вечора має бути у них сам князь, господар того дому, що ним управляв її батько (Л. Укр., III, 1952, 499); Перед ними безсило горбився і вrostав у землю грибом старовинний замок князів Мазовецьких (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

3. етн. Наречений, молодий. [Дружки:] Дружечки, панянки! Оступіться з лавки; Пропускайте дорогу Князеві молодому (Н.-Лев., II, 1956, 430); [Олена:] Мамо, пора молодим князю і княгині постіль слати! (Кроп., I, 1958, 474); Чи на те я виростала, ..щоб я тебе, лиха доле, тепер проклинала? На таку мене доріжку ненька готувала, про такого мені князя в колиці співала? (У. Кравч., Вибр., 1958, 121).

КНЯЗЬКИЙ, а, є, заст., діал. Князівський. Обернемо в хліви князькі чертоги (Сл. Гр.).

КНЯЗЬОК, зька, ч. 1. іст. Зменш.-пестл. до князь 1. Смутна Амата пір'я драла, Слізки ронила і vzdихала [зітхала], Що Турн-князьок не буде зять (Котл., I, 1952, 177).

2. Голова невеликого племені, народу, що має незначне володіння. В більшості випадків араби зберігали за місцевими князьками їхні землі й владу, але перетворювали їх у своїх данників (Іст. СРСР, I, 1956, 27); * У порівн. В селі немає більше «панів», крім Василя Івановича, і він почуває себе тут маленьким князьком (Вас., I, 1959, 66).

КОАГУЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. і док., перех., спец. Піддавати коагуляції. Коагулювати розчин; // Спричиняти коагуляцію. Марганцеві добрива коагулюють колоїди ґрунту, переводячи розпилені частки в більші щодо розміру (Фізика і с. г., 1948, 16).

КОАГУЛЮВАТИСЯ, юється, недок., спец. 1. Зазнавати коагуляції. Ракові клітини й мікроби, що зазнають дії струму діатермії, коагулюються й гинуть (Наука., 9, 1964, 35).

2. Пас. до коагулювати.

КОАГУЛЯНТ, у, ч., спец. Хімічна сполука, що спричиняє коагуляцію.

КОАГУЛЯТ, у, ч., спец. Осад, що утворився в колоїдному розчині під час коагуляції.

КОАГУЛЯЦІЯ, ї, ж., спец. Процес зсідання й випадіння в осад частинок речовини з колоїдного розчину. Основним методом прискорення коагуляції є додавання до колоїдного розчину невеликої кількості різних електrolітів (Заг. хімія, 1955, 464).

КОАЛІЦІЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до коаліція. Коаліційний договір.

2. Утворений на засадах коаліції. Коаліційний уряд — це угода соціалістів з капіталістами, це удушення революції (Ленін, 24, 1950, 348); // Який входить у коаліцію. Коаліційні партії.

КОАЛІЦІЯ, і, ж. Об'єднання, союз, угода держав, партій і т. ін. для досягнення спільної мети. Робітники починають з того, що утворюють коаліції проти буржуа; вони виступають спільно для захисту своєї заробітної плати (Комун. маніф., 1947, 23); Країни соціалізму сильні своєю монолітною єдністю. Це не звичайна коаліція держав, зв'язаних лише тимчасовими, мимущими інтересами (Літ. газ., 25.IV 1961, 2).

КОБ, КОБИ, діал. 1. спол. Якби, коли б (див. *колі*² 2). Ой коби я зозуленька, щоб я крильця мала, Я ж би тую Україну кругом облітала (Чуб., V, 1874, 5); Ой, пішла б я на музики, Коб дав батько п'ятака (Барв., Опов., 1902, 445); — Коб знав, що за гості, знав би, як частувати (Коз., Зол. грамота, 1939, 78).

2. спол. Аби (у 1 знач.), тільки б. Коби зуби, то хліб буде (Сл. Гр.); За роботою діло не стало, коби здоров'я, а воно в останні дні взяло та й схибило трохи (Л. Укр., V, 1956, 423).

3. у знач. част. Коли б (див. *колі*¹ 4), хоч би. [К и л и н а:] Коб ярмарок хутчій — куплю начиння (Л. Укр., III, 1952, 234); Коб швидше вже той Новий рік наставав! (Вишня, II, 1956, 37).

КОБА, н, ж., діал. Відлога. — Здорові! — привітався він, скидаючи разом з кобою й шапку та показуючи ціле руно посивілого волосся на голові (Мирний, III, 1954, 12).

КОБАЛЬТ, у, ч. 1. Хімічний елемент, сріблясто-білий метал із червонястим вилиском, твердіший від заліза. Після марганцю в тому ж ряду стоять ще три елементи — залізо, кобальт і нікель (Заг. хімія, 1955, 81); Залізо, мідь і кобальт у вигляді сірчанокислого розчину дають поросяткам-сисунам, щоб запобігти їх недокрів'ю (Свинар., 1956, 166).

2. Темно-синя фарба, до складу якої входить цей метал.

КОБАЛЬТОВИЙ, а, е. 1. Який містить у собі кобальт (у 1 знач.). Кобальтова руда; Кобальтові сплави.

2. Який має колір кобальту (у 2 знач.); темно-синій.

КОБЕЛЯ, і, ж., діал. Лозовий кошик. Постав, мати, кобелю, де я мала постелю (Сл. Гр.); Приходить сваток до нас на квартиру з кобелем в руці (Фр., IV, 1950, 275).

КОБЕНИТИ, нію, ніш, недок., перех., фам., рідко. Сильно сварити, лаяти. Кричав [Харон], буцімто навіжений, І кобенів народ хрещений (Котл., I, 1952, 132).

КОБЕНИТИСЯ, ніюся, нішся, недок. 1. фам., рідко. Сильно сваритися, лаятися. Пампушка розсердився. І почав кобенитись (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 506).

2. діал. Упиратися (див. *упиратися*¹ 3). Катерина одразу замічала, коли Христя не хотіла її слухати, наче в думках читала, й було каже: — Ну, чого кобенишся, адже ж зробиш по-моєму! (Григ., Вибр., 1959, 196); — То ти вже приходи, Прохоровичу, перестань ото кобенитись (Ле, В снопі., 1960, 30).

КОБЕНЯК, а, ч. 1. заст. Суконний довгий і широкий чоловічий верхній одяг з відлогою; каптан, кирея, сіряк. — Чи бачиш, іде ген собі козак по полю? Як цупко він нап'яв на плечі кобеняк (Греб., I, 1957, 60); Перед ним.. парубок у чорному кобеняку, підперезаний червоним поясом (Стор., I, 1957, 146); Ідучи в дорогу, чоловік вдягає кобеняк, або, як ще його звать, сіряк. Кобеняк — довга та широка одежина, пошита з овечого сукна (Збірник Полт. музею, I, 1928, 86); * У порівн. Темно зробилося, як під кобеняком (Тют., Вир, 1964, 17).

2. Вид чоловічого плаща з відлогою. Голова колгоспу. надів чоботи. а поверт піджака дощового кобеняка

(Вишня, I, 1956, 387); Потім він мене знову посадив на скриньку, вкрив на ніч своїм брезентовим кобеняком і наказав заснути (Сміл., Сашко, 1957, 141).

КОБЕНЯЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до кобеняк. Он спереду вихопивсь Дем'ян Кізка в обчиркриті кобенячку з різними рукавами (Крот., Сини., 1948, 183).

КОБЗА, н, ж. Старовинний український струнно-щипковий музичний інструмент. Сидить козак на могилі, На кобзі грає-виграє, Жалібно співає (Укр. думи., 1955, 38); Максима аж підмиває попросити, щоб дід що-небудь заграє на кобзі (Стельмах, I, 1962, 239); * Образно. Гомоніла твоя [Шевченкова] кобза Гучною струною, В кожнім серці одбивалась Чистою луною (Л. Укр., I, 1951, 24).

КОБЗАР, я, ч. Український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі. Вітер віє-повіває, По полю гуляє. На могилі кобзар сидить Та на кобзі грає (Шевч., I, 1963, 53); Сліпий кобзар під чиймсь возом обідає з своїм хлопцем, а другий кобзар чути, як грає і співає про Морозенка (Вовчок, VI, 1956, 231); В ХІХ ст. виступило чимало талановитих виконавців дум, серед яких найбільш відомим був кобзар Остап Вересай з Полтавщини (Іст. укр. літ., I, 1954, 87).

КОБЗАРІВ, рева, реве. Прикм. до кобзар; належний кобзареві. Верига сів до столу й з зацікавленням почав розглядати кобзареве, чимсь ніби знайоме обличчя (Панч, Гомон. Україна, 1954, 17); Люди пішли, несучи в серці терпкі слова кобзареві пісні (Рибак, Помилка., 1956, 752).

КОБЗАРСТВО, а, с. Мистецтво кобзарів; кобзарювання. Велика заслуга у вивченні кобзарства [на Україні] належить відомим фольклористам професорам Ф. М. Колесі та К. В. Квітці (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 84); Історія кобзарства переживала різні етапи свого розвитку: наростання, розквіт і занепад (Тіч., III, 1957, 152).

КОБЗАРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до кобзар. Ось прозвучали струни: попідтинню просту кобзарську цюру пісню чути (Мур., Ідуть., 1951, 9); За роки Радянської влади відновлене улюблене народом кобзарське мистецтво (Наука., 6, 1958, 25); Кобзарський ансамбль; // Власт. кобзарям. Кобзарський звичай: Кобзарські традиції.

2. Стос. до кобзарства. У царині української музики Лисенко, по суті, залишався єдиним.. записувачем і знавцем кобзарської справи (Нар. тв. та етн., 4, 1964, 74).

КОБЗАРЮВАННЯ, я, с. Заняття, діяльність кобзаря, його фах. За довгі роки кобзарювання К. С. Яцик зібрав дуже багато записів народних пісень (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 63); Царська поліція постійно переслідувала Вересая за кобзарювання (Веч. Київ, 20.IX 1963, 3).

КОБЗИНА, н, ж., розм., рідко. Те саме, що кобза. Чути, чути козака горло. Як іде з кобзиною (Чуб., V, 1874, 110).

КОБЗОНЬКА, н, ж. Зменш.-пестл. до кобза. Сидить козак на конику да й в кобзоньку грає (Пісні та романси., I, 1956, 101)

КОБИ див. коб.

КОБИЛА, н, ж. 1. Самка жеребця; лошиця. Готова дуга й удила, недостає тільки візочка та кобили (Номис, 1864, № 14307); Стриножені жеребці дзвінко іржали біля кобили (Довж., I, 1958, 242); Кінця не видно ярмаркові. Там, чути, циган розхвалює якусь шкапу: — Добра кобила! День біжить — три дні лежить! Море перескочить — хвоста не замочить! (Гончар, I, 1959, 44); * У порівн. — Вранці буджу, буджу, кричу, кричу, а вона [невістка] вивернеться на полу, здорова, як кобила, та тільки сопє... (Н.-Лев., II, 1956, 288)

◇ **Пришій кобілі хвіст** — про того, хто не відіграв ніякої ролі; про те, що зайве, непотрібне, не має ніякого значення. — *Хто я в «Сугаклії»? Голова чи може пришій кобілі хвіст?* (Добр., Тече річка., 1961, 244); **Сон ряббії кобіли** — нісенітниця, дурниця. [Р и н д и ч к а:] *Сниться мені, що я молода та така хороша, хоч з лиця воду пий.* [С т а р ш и н а:] *Ну, це ти почала розказувати сон ряббії кобили* (Кроп., I, 1958, 507).

2. **перен., вульг.** Про високу на зріст огрядну жінку. *Пріська озирнулася, — то говорив Грицько.. — І дочка в неї кобила, і сама — то тільки збіднилася* (Мирний, III, 1954, 63); — *Сусідоньки! Давайте, голубоньки, зберемо її [Олену] гуртом. Я сама не в силах шелихвістку повалити. Здорова кобила!* (Ковінька, Кутя., 1960, 58).

3. Те саме, що **кінь 3.** *Ще, правда, були в степу, крім ракет, спортивний «козел», «кобила», волейбольний майданчик* (Гончар, Тронка, 1963, 301).

4. У дореволюційній Росії — лава, на якій тілесно карали засуджених. *Все добро пропало! Ані щетинки не осталось, Пропав і я; та не в шинку, А на кобілі* (Шевч., II, 1953, 251); *Кат положив її [Солоху] на кобилу й почав прив'язувати голову, руки й ноги* (Мирний, I, 1954, 70).

5. **рідко.** Те саме, що **ко́зла 2, 3.**

КОБИЛИНА, и, ж., розм. Те саме, що **кобилятина**; конина. — *Ікавко-ікавко, де була? — У Києві. — Що їла? — Кобилу.* — *Де діла? — Покинула* (Номис, 1864, № 13390).

КОБИЛИЦЯ, і, ж., **рідко.** 1. Те саме, що **кобіла 1**; лошиця. *Він нанявся.. три кобилиці пасти* (Сл. Гр.); *Немає кобили. Привела вчора лошатко, а сама... Осколок доконав... Пропала кобилиця...* (Багмут, Опов., 1959, 109).

2. **перев. мн.** Те саме, що **ко́зла 2.** *Дівчата обстругували стіни, — які з долу, які з кобилиць угорі* (Головко, II, 1957, 98).

КОБИЛКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до **кобіла 1**. *Запряг він миттю чортонхайку, Черкнув із неба, аж курить! І все кобилок поганяє* (Котл., I, 1952, 80); *Юрко побачив білу гривасту кобилку, запряжену в кінні граблі з двома високими колесами* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 14).

2. **перев. мч.** Рослиноїдна комаха родини саранових з видовженим тілом, короткими вусиками, двома парами крил. *Серед комах, яких споживає ставкова жаба, є велика кількість.. шкідників сільського господарства, зокрема листогризи.., кобилки, хрущі, ковалики та багато інших* (Визначник земноводних., 1955, 65).

3. Дерев'яна підставка під струни в скрипці, балалайці тощо.

4. Грудна кістка в птахів. *Попав [писар] півкурятини, так її й рішив, а гусакову кобилку з ногою мерщій у кишеню* (Кв.-Осн., II, 1956, 264).

КОБИЛЯТИНА, и, ж. Кобиляче м'ясо як їжа; кобилина.

КОБИЛЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **кобіла 1**. *Баба кінчала [розповідати казку].. про кобилячу голову* (Коцюб., II, 1955, 273); *Кобилячий табун; Кобиляче молоко.*

КОБИЛЬНИЦІ, ниць, мн. (одн. **кобильниця**, і, ж.), діал. **Козла** (у 2, 3 знач.). *Шпарують жінки сарай зокола, деякі з землі, інші з кобильниці* (Головко, I, 1957, 355); *Помежи хатами гамір невгавав. Тут трачі ріжуть тертиці на високій кобильниці, там теслі цюпають* (Фр., I, 1955, 154).

КОБИЛЬНИЦЯ див. **кобильниці**.

КОБИЛЬЧІНА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до **кобіла 1**. *Аж ось мчить з гори віз. Кобильчина летить галопом* (Вишня, II, 1956, 150); *Йонька вивів із хлівця кобиль-*

чину, що за тиждень від добрих мірок вісва поправилася так, аж на ній лискотіла шерсть і тверде тіло виграло попід шкірою (Тют., Вир, 1964, 395).

2. **розм.** Погана, худя й малосильна кобила (у 1 знач.). *Біля воза під вікном сухоребра кобильчина* (Головко, I, 1957, 157).

КОБКА, и, ж., діал. Відлога. — *Та буде тобі з тими щенятами водитися, — суворо промовив Колісник, накидаючи легку кобку свого сірого балахону на голову* (Мирний, III, 1954, 364); *Була на йому міщанська одіж. а поверх усього одягнений був великий кобеняк з кобкою* (Л. Янов., I, 1959, 42).

КОБЛИК, КОВБЛИК, а, ч. Дрібна річкова риба родини коропових; пічкур. *Сидить [Мирон] і вдивляється у плюскітливу воду, ..в ковбликів, що час від часу вилазять зі своїх печер або випливають із глибшого плеса* (Фр., I, 1955, 232); *На теплий брідок Андрій Сироїжка вийшов «на мацаки» і ловив руками срібні коблики в горщик* (Козл., Ю. Крук, 1950, 65); *Вдивившись глибше [в джерельце], чамацала [Ксеня] табунець завмерлих ковбликів* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 64).

КОБРА, и, ж. Велика дуже отруйна змія з плямами на шиї, що водиться в Азії та Африці; окулярна змія. *Кобра.. — одна з найнебезпечніших змій індо-малайської фауни* (Посібник з зоогеогр., 1956, 75); * У порівн. *Купріян зупиняється. Шаля — блискавкою в сніг і шипить, мов кобра* (Тют., Вир, 1964, 415).

КОБУРА, і, ж. 1. Шкіряна торбина біля кавалерійського сідла. *Спереду сідла висіли дві кобури з пістолями* (Стор., I, 1957, 265).

2. Футляр для пістолета, револьвера тощо. *Через одне плече в нього висіла сумка, на ремені біля широкого пояса прикріплений револьвер у кобурі* (Трубл., Мандр., 1938, 104); *Гнат озброєний добряче, так, що може битися з цілим батальйоном: по боках два нагани в брезентових кобурах* (Тют., Вир, 1964, 300).

КОВАДЕЛКО, а, с. Зменш. до **ковадло**.

КОВАДЛО, а, с. 1. Залізна або сталева підставка певної форми, на якій обробляють метал, кують металеві вироби. *Добре ковадло не боїться молотка* (Номис, 1864, № 7357); *Гуляє молот залізний, Бризка з ковадла огнем...* (Граб., I, 1959, 555); *При куванні застосовують такий інструмент: ковадло, ..ковальські молоти.. й кліщі* (Слюс. справа, 1957, 38); * *Образно. Стою біля ковадла нового життя, що оце починається* (Гончар. Таврія., 1957, 527).

2. **анат.** Одна зі слухових кісточок у середньому вусі (людей і ссавців).

3. **спец.** Частина патронної гільзи, об яку розбивається пістон під час пострілу.

КОВАЛЕНКО, а, ч., розм. Син коваля. *Ой ніхто ж так не заграє, як той коваленко* (Сл. Гр.); *Гуп-дзень, гуп-дзень, Рано-пораненьку, Б'є-кує цілий день Бравий коваленко* (Нех., Казки., 1958, 76).

КОВАЛИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до **коваль**. [В і д ь м а:] *Скував ковалик голосочок, Ну, нестеміть ж як дзвіночок!..* (Кроп., IV, 1959, 119); *Змія бачить, що нічого не вдіє, та пішла до коваля: — Ковалю-ковалику, скуй голосок, такий, як у матінки* (Тич., I, 1957, 152).

2. Жук, який, перевертаючись зі спинки на черевце, видає характерний тріскотливий звук. *Ковалики мають подовжене тіло, малу голову* (Шкідн.. рослин, 1949, 39); *Мов маленькі, випадкові кулі, дзенькають над хлібами мідно-зелені ковалики* (Збан., Єдина, 1959, 7).

КОВАЛІХА, и, ж., розм. Дружина коваля. *А мені, каже, розказувала про се покійна ковалиха Оксана* (Кв.-Осн., II, 1956, 119); — *Прийміть на роботу, — просився Михайлик і чемно віддавав чолом ковалеві й біля-*

венькій цікавій ковалісі (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 289).

КОВАЛІВ, лѐва, лѐве. Прикм. до кова́ль; належний ковалеві. Син дивиться на ковалеву роботу (Фр., IV, 1950, 194); Ковалева дочка полюбила молодого молотобійця за чорні кучері і гаряче серце (Іщук, Вербівчани, 1961, 81).

КОВАЛІВНА, и, ж., розм. Дочка коваля. Оце ж тобі, ковалівно, ..опівнічне обнімання (Сл. Гр.).

КОВАЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. ковалюва́ти.

КОВАЛЮВА́ТИ, юю, юєш, недок. Займатися ковальством, працювати ковалем. [Я л и н а:] Тарас ковалює!.. [Є ф р е м:] А в нас ковалів в слободі не треба?.. (Кроп., IV, 1959, 346); У вільний час Лукіч ковалює в кузні нарівні з Ілончином батьком (Гончар, I, 1954, 458); В єдиній на всю Вербівку кузні, де ковалював Лаврін Перегуда з сином Онопрієм, тепер стояв гук від зорі до зорі (Іщук, Вербівчани, 1961, 5).

КОВА́ЛЬ, я́, ч. Майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети. Коваль клеple, доки тепле (Номис, 1864, № 5927); Якби кайдани перегризти, То гриз потроху б. Так не ті, Не ті їх ковалі кували, Не так залізо гартували (Шевч., II, 1953, 40); Батько був славний коваль на всі околиці села (Фр., IV, 1950, 188); Здоровенні, напівголі, спітнілі, бронзові ковалі гатили своїми, тільки їм під силу, молотами по ковадлах (Довж., I, 1953, 227); * Образно. Кожен сам коваль свого щастя (Головко, II, 1957, 559).

КОВА́ЛЬНЯ, і, ж., діал. Кузня. Чвалають до ковальні дядьки, несучи поламани сокири, необшиновані колеса, ведучи непідкованих коней (Гр., I, 1963, 283).

КОВА́ЛЬСТВО, а, с. Ремесло, фах коваля. — Худібки в мене.. дослужився, у праці зріс, у мирі і в ладі, та ще й ковальства в мене ту [тут] навчився (Фр., XIII, 1954, 66); Ковальство — тяжка робота, бити клевцем цілий день — то не жарт (Кобр., Вибр., 1954, 175); Так уже й буде, воно й само на те склалося: Остап по хліборобству піде. я — по ковальству (Головко, II, 1957, 394).

КОВА́ЛЬСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до кова́ль. Ковальське ремесло; // Такій, як у коваля, власт. йому. Очі у Савченка не лише ковальські, а ще й снайперські (Роб. газ., 13.IV 1966, 2); Рука ковальська.

2. Стос. до ковальства. Кузьма привчає хлопця до ковальської справи (Горд., II, 1959, 167); Ковальський цех; // Признач. для кування, застосовуваний у кузні. Сопів ковальський міх, тріскотіло вугілля, а коваль старий ще віхтиком покрупив його водою (Головко, II, 1957, 15); Ковальський молот; Ковальські кліщі; // Здійснюваний куванням. Ковальське зварювання.

КОВА́ЛЬЧУ́К, а́, ч. 1. Підмайстер коваля. Змалку сиротою лишився [коваль], змалку по наймах біля череди, потім за ковальчука в кузні, по заробітках (Головко, II, 1957, 211); Юрко Корж — ковальчуком при дядьку Федосію працює (Мупк., Чорний хліб, 1960, 16).

2. розм. Син коваля.

КОВА́НИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до кувати́ 1 1, 2, 5. Сяючи, йшов по бенкетах веселих З чистого золота кований келих (Щог., Поезії, 1958, 205); Яка диковина, що собака не кована! (Номис, 1864, № 5541); Денис Довгошия поклав Маринин чемодан на дубову, ковану залізом скриню (Дмит., Наречена, 1959, 162); Гулко стугоняють у млині давно не ковани жорна (Кир., Вибр., 1960, 283); // ковано́, безос. присудк. сл. * Образно. На вільне слово ковано кайдани (Л. Укр., I, 1951, 52).

◇ Кований на всі чотири ноги́ (копита́) — дуже досвідчений, бувалий. — Мені поперед усього треба людей розумних, енергічних [енергійних], смілих, кованих на всі чотири ноги (Фр., VI, 1951, 358).

2. у знач. прикм. Виготовлений, зроблений куванням (див. кування́ 1). Кований.. шолом і голова жовніра розскочилися від того раптового удару (Ле, Наливайко, 1957, 308); Він [електрошлаковий спосіб зварювання] дає можливість замінити великі литі й ковани конструкції економічними литозварними, кованозварними (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 97).

◇ Коване слівко, книжн. — штучно створене слово. Збірник моїх віршів цілком заборонений і знає за що? За те, що в моїх віршах є ковани слова (Сам., II, 1958, 436).

3. у знач. прикм. Підкований, із підковами. — Давайте! — гукнув Блаженко вгору і подерся по каменю, як кований кінь по льоду (Гончар, III, 1959, 102); Кінь бив кованим копитом шлях (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 498); // Із підковами, цвяхами (про взуття). Хто тільки не топтав її [Україну] кованим чоботом завоєвника (Цюпа, Україна., 1960, 6); Вийняла Марія ковани чоботи (Кучер, Пов. і опов., 1949, 15).

4. у знач. прикм. Обкований залізом. Розпозичав гроші то тому, то іншому, ще й до того погуляти любив, та й не схаменувся, як подвір'я спустило і ковани скрині спорожніли (Вовчок, I, 1955, 95); Як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів (Стеф., I, 1949, 187); Уляна.. біжить до комірчини і щиколотками стукає в ковани двері (Стельмах, I, 1962, 99).

5. у знач. прикм., перен., рідко. Те саме, що карбований 4. І кроком кованим піхота гриміла мовчки мимо нас (Сос., I, 1957, 440).

КОВА́Ч, а́, ч., діал. Коваль. Ескортвані юрбою обшарпаної малечі, Брянський і Черниш неквапом підіймались вузьенькою кривою вуличкою вгору, де, як вказували діти, мав бути ковач (Гончар, III, 1959, 91).

КОВБА́Н, а́, ч., діал. Колода (див. коло́да 1 1); // Така колода для сидіння. На ковбані сидів чоловік.

КОВБА́НИТИСЯ, нюся, нишся, недок., розм. 1. Качатися в ковбані (у 1 знач.). Ковбаняться свині в грязюці (Сл. Гр.); — А де ти тоді був? Ковбанився, як кнур, під лісами та під шинками (Тулуб, Людолови, I, 1957, 434).

2. Борсатися в ковбані (у 2 знач.). Передні з лейтенантом уже ковбанилися під мостом, прориваючись на допомогу лівим бійцям саперів (Ле, Право., 1957, 123).

КОВБА́НЯ, і, ж. 1. Глибока вибоїна, звичайно на дорозі, переважно з водою, болотом. Дівчина стала над ковбанею й дивилась, як поволі осідав намул і вода очищалась (Коцюб., I, 1955, 285); Машина заїхала в широку ковбаню, важко, натужно завилла мотором і забуксувала (Коз., Сальвія, 1959, 206); * Образно. Всією істотою відчувала вона, що на батьківщину їй заказано шляхи, отже, треба або вмерти, або якимось видертися з цієї огидної ковбані, де нема і не буває волі жінкам (Тулуб, Людолови, II, 1957, 238).

2. Глибоке місце, яма в річці, озері тощо. — Та в цьому ставку трудно і втопитись, хіба запливемо аж.. під той ліс, — сказала Ватя, — там-таки чимала ковбаня (Н.-Лев., IV, 1956, 77); Восени залягає риба в ковбанях (Рильський, II, 1960, 159); Тут можна було пірнути з висоти заставок у глибоку ковбаню сторч головою (Іщук, Вербівчани, 1961, 23).

КОВБА́НЬКА, и, ж. Зменш. до ковба́ня. Христі заманулося пити, і вона ускочила між дуби до ковбаньки (Мирний, III, 1954, 348).

КОВБАСА́, й, ж. Продукт харчування, приготований з м'ясного фаршу, круп і т. ін., якими начиняють кишку або оболонку зі штучної плівки. [В и б о р н и й:] Випили по одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою закусили (Котл., II, 1953, 10); Потім узяв

[чужоземець] із тарілки тоненький шматочок сухої ковбаси (Панч, Синів., 1959, 4); * Образно. Над рейнським мостом висіли товсті ковбаси аеростатів повітряного захисту (Загреб., Європа. Захід, 1961, 62).

◇ Не для пса ковбаса, зневажл.— щось не призначене комусь, надто добре для когось. — І все-таки ваша челядь навіть не мріє про такі житла, в яких живуть вівці. — Бо ковбаса не для пса! — раптом з серцем вихоплюється у Стадницького (Стельмах, І, 1962, 40).

КОВБАСКА, и, ж. Зменш.-пестл. до ковбаса. Літаючи по дворах, Гава Шматочок ковбаски добула (Гл., Вибр., 1951, 90); Приятель на мить спинився, зиркнув на жінку, що доїдала ковбаски (Досв., Вибр., 1959, 396); * У порівн. Збоку лежала скручена ковбасками білизна (Грим., Незакінч. роман, 1962, 192).

КОВБАСНИЙ, а, е. 1. Прикм. до ковбаса. У харчовій промисловості сочевиця використовується для виготовлення консервів, печення, галет, ковбасних виробів (Зерн. боб. культ., 1956, 50); // Який виробляє ковбаси. Ковбасна фабрика; // Признач. для виготовлення ковбаси. Ковбасний фарш.

2. у знач. ім. ковбасна, ної, ж. Крамниця, що торгує ковбасами.

КОВБАСНИК, а, ч. 1. заст. Той, хто виготовляв і продавав ковбаси. Тому що він був ще малий тягати воду, дід віддав його до ковбасника по три карбованці на місяць (Панч, О. Пархом., 1939, 24); [К а т р я:] Продали її [Надійку] там [у Німеччині] якомусь ковбасникові (Мороз, П'єси, 1959, 10).

2. Фахівець ковбасного виробництва.

КОВБАСНИЦЯ, і, ж. Жін. до ковбасник.

КОВБАСНЯ, і, ж. 1. Ковбасна крамниця.

2. заст. Кустарне підприємство, де виробляли ковбаси. Поліція зробила вночі наліт на ковбасню, але, крім приготовленого для фаршу м'яса й кишок, нічого там не знайшла (Скл., Легенд. начдив, 1957, 15).

КОВБАСУВАТИЙ, а, е. Схожий на ковбасу. Він поспішав свої опецькуваті й ковбасуваті руки просушити в вильоти (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 25).

КОВБИК, а, ч., діал. 1. Шлунок.

2. Сальтисон. На столах стояла у великих мальованих тарілках страва; два ковбики в мисках лежали ще не початі (Кос., Новели, 1962, 92); * У порівн. — В'яжи його, пся крев! — вилетів наперед Боніфаціуш, і потилиця його стала червоною, як свіжо набитий ковбик (Тулуб, Людолови, ІІ, 1957, 157).

КОВБИЦЯ, і, ж., діал. 1. Отвір у передній частині селянської печі.

2. Колода, на якій рубають дрова. Став [пес] на ковбицю ногами і до сонця морду зносить (Фр., Х, 1954, 94).

КОВБЛИК див. коблик.

КОВБОЙ, я, ч. У західних штатах США — пастух-вершник, що пасе табун коней у степах. Численні асканійські строковики ввижаються їм якимись покірними, чемними, мальовничими ковбоями... (Гончар, Таврія, 1952, 140); Він перечитував Рідів роман про дивні пригоди відважних ковбоїв (Уп., Вірші..., 1957, 7).

КОВБОЙКА, и, ж. 1. Верхня картата чоловіча сорочка особливого крою, з відкладним коміром. Його розхристана ковбойка і незалежний вигляд мали б повернути увагу комісії (Ле, Міжгір'я, 1953, 173); На ньому легка строката сорочка (такі звуться ковбойками) (Кучер, Прощай..., 1957, 95).

2. Гостроверхий бриль із широкими полями, загнутими з боків, та ремінцем під підборіддям.

КОВБОЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ковбой. Ковбойська сорочка; Ковбойський бриль.

КОВБОК, бка, ч., діал. Колода (див. колóда¹ 1).

Великий ковальський міх.. кидав довкола червоним полум'ям і обливав стоячого з клевцем коваля, що з розгоном підносив його на вбите в дубовий ковбок ковадло (Кобр., Вибр., 1954, 174); — А ти на той ковбок сядь, бо ослонів в мене нема... (Ірчан, ІІ, 1958, 169).

КОВБОЧОК, чка, ч., діал. Зменш. до ко́вбок. Змахувала запаскою ковбочок, що лежав збоку. і просила Марусю сісти (Хотк., ІІ, 1966, 28).

КОВГАНКА, и, ж. 1. Дерев'яна ступка для товчення сала. — Не знайдете ні товкача, ні ковганки, бо ці.. ледащиці не затовкують салом борщу (Н.-Лев., І, 1956, 602); Обчищають дві-три головки часнику, товчуть у ковганці, підливаючи трохи води, змішують з олією і трохи солять (Укр. страви, 1957, 242)

2. діал. Шматок криги або облитий водою й заморожений кізяк, на якому діти спускаються з пагорбка.

КОВДРА, и, ж. Тепле вкривало, звичайно на ваті, яким люди накриваються в постелі. Юзя лежала, укрита двома ковдрами і хутром, вся посиніла від холоду (Л. Укр., ІІІ, 1952, 635); Вона стелить їм на канані, вкладає спати і вкриває ковдрою, щоб не холодно було (Чорн., Визвол. земля, 1950, 17); * Образно. Спала природа під ковдрою білою (Олесь, Вибр., 1958, 222); * У порівн. Снігу навалило вище колін; він лежав важкою ковдрою на землі (Сенч., На Бат. горі, 1960, 9)

КОВДРОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до ко́вдра. Я люблю, коли ти пестиш мої білі коси своєю загрубілою рукою, коли ти поправляєш на мені ковдрочку... (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 3).

КОВЕР, вра, ч., заст., діал. Килим. Тут малиновий ковер на всю долівку, малинові дивани і крісла (Вовчок, І, 1955, 374); Килимові вироби на Україні мали різні назви. Найдавнішою з них є «ковер» (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 92).

КОВЕРЕЦЬ, рця, ч., заст., діал. Зменш.-пестл. до ко́вер. На Гуцульщині виготовляються такі домоткані килимарські вироби: «ліжники», «коверці», «верета» і «бесаги» (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 64).

КОВЕРЗНУТИ, ну́, не́ш, док., розм. Однокр. до коверзувати 3. Те Юнона повернула і в голові так коверзнула, Щоб зараз учинить ярміз (Котл., І, 1952, 101).

КОВЕРЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. коверзувати 1, 2. Знов нудний день, п'яний туман, коверзування (Коцюб., ІІ, 1955, 201)

КОВЕРЗУВАТИ, у́ю, у́єш, недок. 1. неперех. Те саме, що вередувати; капризувати. [Г о р п и н а:] Якби моя дочка Оленка так коверзувала, то я б їй.. так наклепала потилицю (Н.-Лев., ІІ, 1956, 477); — Мама сказали, що, коли ти не слухатимеш мене та коверзуватимеш, вони до тебе зовсім не повернуться (Коп., Подарунок, 1956, 25); * Образно. Шульга сказав, що почуває себе погано, щось коверзує серце (Рибак, Час..., 1960, 805).

2. над ким, рідше ким, неперех., розм. Знущатися з кого-небудь, глумитися, збиткуватися над кимось. Ще гірш надо мною коверзує вона, ще гірш варить з мене воду (Вовчок, І, 1955, 134); — Що ж се ти, сину, а ментори мені накинувся, — озливсь в кінці батько, — яким правом смієш мною коверзувати..? (Фр., ІІІ, 1950, 386); — Як почне командувати та коверзувати мною — хоч із пасіки тікай (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 513).

3. перех. і неперех., розм. Мудрувати над чим-небудь; вигадувати. Як уже він не коверзував, щоб вирятувати його і навести на стежку спасіння, а нічого не здужав вигадати (Стор., І, 1957, 359); Оттаке було коверзує Духанка, походяючи [походжаючи] по хаті (Барв., Опов..., 1902, 103)

КОВЕРЗУХА, и, ж., розм. Те саме, що вередуха; капризуха. Ковалева мама піднесла руду зміючку до самінького носика пані Роксолани і так настражала її.

що коверзуха заверещала зовсім несамовито (Ільч., Ко-
зацьк. роду., 1958, 15).

КОВЕРКОТ, у, ч. Сорт густої вовняної або напів-
вовняної тканини для верхнього одягу. Костюм із
коверкоту.

КОВЕРКОТОВИЙ, а, е. Пошитий із коверкоту.
Глухов був у сірому коверкотовому костюмі (Ряб., Жай-
воронки, 1957, 24).

КОВЕРТА, и, ж., заст. Конверт. Целя успокоїлася,
..підняла лист і розтяла коверту ножицями (Фр., II,
1950, 297); Він.. зажав руку в кишеню і витяг лист..
Роздер коверту і читав (Коцюб., II, 1955, 221).

КОВЗАЛКА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що ков-
занка. Зійшов [Грицько] на став, набрів на ковзалку й
почав ковзатися (Вас., I, 1959, 162); На.. ковзалці бі-
гають веселі діти (Епік, Тв., 1958, 355).

КОВЗАН див. ковзані.

КОВЗАНЕЦЬ див. ковзанці.

КОВЗАНИЙ, ів, мн. (одн. ковзán, á, ч.). Вузькі сталеві
полозки, які прикріплюють до взуття для ковзання по
льоду. Літає малий Микита на ковзанах, як птах
(Вас., II, 1959, 120); Роботи хоч завались. Один на всю
школу.. Тому ковзана.. полагодити, тому черенка до
ножа (Головко, II, 1957, 214); Закінчилися змагання на
першість світу серед жінок у швидкісному бігу на ков-
занах (Рад. Укр., 14.II 1961, 4).

КОВЗАНКА, и, ж. Місце, де ковзаються (у 2 знач.).
Малий десь вислизнув на вулицю на ковзанку з сусід-
ськими дітьми (Кач., Вибр., 1947, 275); Петрик, весело
погукуючи на Грицька, помчав, як вихор, до ковзанки і
з усього розгону простягся на льоду (Кучер, Пов. і опов.,
1949, 272); // Спеціальний льодовий майданчик для ков-
зання на ковзанах. Вчора мене і ще двох учнів впіймали
на тому, що ми замість школи три дні ходили на ковзан-
ку, яка на стадіоні «Динамо» (Сміл., Сашко, 1957, 8).

КОВЗАННЯ, я, с. Дія за знач. ковзати й ковзатися.
Тертя, що виникає при ковзанні одного тіла по іншому,
називається тертям ковзання (Курс фізики, I, 1957,
77); Особливо корисні такі види спорту, як плавання,
гребля, ковзання (Шк. гігієна, 1954, 86); Плавне ков-
зання, динаміка рухів, величезний простір льодового
поля разом з акторською майстерністю дали можли-
вість створити чудове й оригінальне мистецтво —
балет на льоду (Мист., 2, 1961, 33).

КОВЗАНЦІ, ів, мн. (одн. ковзанéць, нця, ч.).
Зменш.-пестл. до ковзані. Василь швидко на ковзанцях
по чистому льоду летить (Коп., Як вони., 1948, 98).

КОВЗАНЯР, á, ч. Той, хто ковзається на ковзанах,
займається ковзанярським спортом. На льодових до-
ріжках змагаються ковзанярі, на снігових просторах
мчать скороходи-лижники (Рад. Укр., 10.I 1962, 4);
Запеклі ковзанярі рвалися на озеро (Збан., Курил о-ви,
1963, 224).

КОВЗАНЯРКА, и, ж. Жін. до ковзаняр. Одна з най-
старіших ковзанярок країни Людмила Ігнат'єва у віці
38 років стала чемпіонкою ВЦРПС з велогонок на шосе
(Фіз. вихов., 1954, 64); У шведському місті Естерсун-
ді відбулися змагання найсильніших ковзанярок світу
(Рад. Укр., 2.II 1960, 4).

КОВЗАНЯРСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний із ковзанням
на ковзанах. Ковзанярський спорт; Ковзанярські зма-
гання.

КОВЗАТИ, аю, аєш, недок. 1. Плавно рухатися,
посуватися по гладкій, слизькій поверхні. При піді-
йманні вгору або опусканні вниз дерев'яні плоскі затвори
ковзають у пазах опор (Довідник сіль. будівельника,
1956, 118); Ніби важче стало бігти, наче лижі не ков-
зали вже більше (Ів., Вел. очі, 1956, 14); // Не втри-
чуватися на гладкій, слизькій поверхні; утрачати стій-

кість. Вона намагається відійти від прірви, а ноги
ковзають і наближають до смерті (Тют., Вир, 1964,
452); // Вислизати, випорскувати (про гладенькі, слизь-
кі предмети). *Образно. Йонька був якийсь невдаха,
і все йому не в руки потрапляло, а ковзало поміж паль-
цями (Тют., Вир, 1960, 88).

◇ **Ковзати по поверхні** чого — не вникати глибоко
в суть чого-небудь, обмежуватися загальним, при-
близним знайомством із чимось. Мистецтво, яке ковзає
по поверхні подій, ..втрачає свою пізнавально-виховну
значимість (Мист., 1, 1956, 4).

2. перен. Легко, плавно рухатися, злегка доторкаю-
чись до чогось. Нижня губа її.. неспокійно ковзала по
верхній (Тют., Вир, 1964, 13); Тінь ковзає по водній по-
верхні.

3. тільки 3 ос., перен. Пробігати, не зупиняючись,
не затримуючись довго на чому-небудь (про погляд,
зір і т. ін.). Коли очі [художника] ковзали по картині,
його серце билось радісно (Гжицький, Чорне озеро,
1961, 148); // З'являтися час від часу (про усмішку).
Посмішка ніяковості ковзала по її губах (Ю. Бедзик,
Вогонь., 1960, 166).

КОВЗАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. Те саме, що
ковзати. Візок підскакував по каміннях, ковзався по вер-
ху від вогкої груди (Кобр., Вибр., 1954, 112); Мчить
[Явтух], ковзається, спотикається (Ю. Янов., II, 1954,
210); Бліде сонячне проміння.. ковзалось на сліпучих бі-
лих просторах (Донч., Дочка, 1950, 25); Мовчки оглядав
[Черниш] пишні окраси стін, ковзаючись по них неуваж-
ним, сумним поглядом (Гончар, III, 1959, 292).

2. Їздити на ковзанах, підшвах і т. ін. для розваги
тощо. Пошкрябуючи здоровими чобітьми та інколи
ковзаючись, побіг [Дмитрик] через лід на місто (Коцюб.,
I, 1955, 130); Зійшов [Грицько] на став, набрів на ков-
залку й почав ковзатися (Вас., I, 1959, 162); Юрко без-
турботно почав ковзатися на льоду, розпихаючи і під-
биваючи хлопців та дівчат (Стельмах, Хліб., 1959, 68).

КОВЗКИЙ, á, é. 1. Такий, що не утворює тертя й
на якому ледве тримається хто-, що-небудь. Подовгу
стояла Горпина на ковзкому краю безодні (Тулуб, Лю-
долови. I, 1957, 332); Набравши в льоху решето яблук
та слив, швець без пригод вибрався по ковзких східцях
нагору (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 229); // Такий, якого
важко втримати в руках; дуже гладкий, слизький.
Ковзкий, відполірований мозолястими руками дубовий
рогач вертівся в руках Уляни (Логв., Літа., 1960, 57).

2. перен. Який може призвести до поганих наслід-
ків: ненадійний, непевний (про життєвий шлях і т. ін.).
Ковзке становище; // Такий, у якому приховане що-не-
будь небезпечно, сумнівне або двозначне. Ковзка тема;
Ковзка питання.

КОВЗКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. ковзкий.

КОВЗКО. Присл до ковзкий; // у знач. присудк. сл.
Дерев'яні зруби взялися льодом, біля колодязів було
ковзко (Кир., Вибр., 1960, 301).

КОВЗНИЙ, á, é. Який рухається ковзаючись. Де-
рев'яні плоскі затвори ковзають у пазах опор, тому
їх називають ковзними (Довідник сіль. будівельника,
1956, 118); За пропозицією помічника майстра.. в маши-
нах ковзні підшипники замінили шариковими (Ком
Укр., 5, 1963, 65); // Стос. до ковзання. Всі найпрості-
ші затвори роблять ковзного типу (Довідник сіль. бу-
дівельника, 1956, 118); Різновидністю косоного освітлення
є ковзне освітлення (Довідник фот., 1959, 66).

КОВЗНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до ковзати. Руш-
ниця, яку Шелемеха поклав на льоду біля себе, несподі-
вано ковзнула й покотилася в ополонку (Трубл., Лахтак,
1953, 120); Червоне світло сягнуло Волги і раптом ковз-
нуло по холодній поверхні великої ріки (Собко, Вогонь.,

1947, 51); *Пронсячись мимо бурлацької ватаги орачів, вождь ковзнув по них поглядом суворим, хазяйським* (Гончар, II, 1959, 356); *Якась дивна, загадкова усмішка ковзнула непомітно при цих словах по обличчю агронома* (Донч., I, 1956, 95); // *Злегка доторкнутися до чогонебудь, зачепити щось під час лету (про м'яч, осколок і т. ін.). Воротар стрибнув, але сильно пробитий м'яч ковзнув по його долонях і затріпотів у сітці* (Дмит., Наречена, 1959, 135).

КОВЗНУТИСЯ, нуся, нєшся, док. Однокр. до ковзатися. *Авто ковзнулося загальмованими колесами по асфальту і спинилося біля дверей театру* (Собко, Зор. крила, 1950, 198); *Я двічі ковзнувсь на нерівній стежині* (Перв., II, 1958, 416); *Йому хочеться розігнатися й ковзнутися, згадати парубоцький хист* (Ю. Янов., II, 1954, 211).

КОВИЛ, ў, ч., діал. Ковила. *Повік не забудемо світлих могил! Дорогу до них не покрий ковил!* (Нех., Хто сіс вітер, 1959, 132).

КОВИЛА, й, ж. (*Stipa L.*). Трав'яниста степова рослина родини злакових із вузькими листками та квітками, зібраними в пухнасті волоті; тирса. *А по степу-долині ковила сивіє, А скрізь по ковилі свистун-вітер віс!* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 246); *Степом називається рівнинна місцевість, вкрити трав'янистою рослинністю, здебільшого посухостійкими рослинами, серед яких переважають ковила, типчак, тонконіг та інші степові злаки* (Колг. енци., II, 1956, 553).

КОВИЛОВИЙ, а, е. Прикм. до ковила; тирсовий. *Ковилова рослинність; // Порослий ковилою. Волею людини багатівкові ковилові степи перетворюються в масиви золотистої пшениці* (Колг. Укр., II, 1957, 45).

КОВІНЬКА, и, ж. 1. Палиця з загнутим кінцем. *Петрусь, із дивною ковінькою в руках, сів на своїм місці й почав оглядати залу в бінокль* (Крим., Вибр., 1965, 339); *У лівій руці він ніс папку, правою спирався на ковіньку* (Бурл., Напередодні, 1956, 43).

◇ **Матері йогó** (її і т. ін.) **ковінька**, лайл.— уживається для вираження незадоволення, обурення, досади тощо. — *А досадно, матері його ковінька, що несла нам їм назад відіслати гостинців* (Стар., Облога., 1961, 48); — *Раніше була нашому брату дорога на Січ, а тепер.. нема куди податися, бо скрізь пани та закони, матері їх ковінька* (Стельмах, I, 1962, 340); *На руку ковінька кому — цього тільки й треба кому-небудь; до речі комусь. — Інший побоїться і близько до мого двора підійти. А мені і на руку ковінька!* (Кв.-Осн., II, 1956, 248).

2. діал. Вид дитячої гри, що нагадує хокей.

КОВКИЙ, а, е. Який піддається куванню. *Ще недавно.. не були розроблені промислові способи одержання ковкого металу* (Наука., 6, 1956, 9).

△ **Ковкий чавун** — чавун, який одержують із білого чавуну внаслідок тривалого відпалювання (до 25 год.). *Ковкий чавун має велику міцність і добру пластичність* (Токарна справа., 1957, 53).

КОВКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. ковкий. *Ковкість — це властивість металів і сплавів змінювати свою форму під час обробки тисненням* (Слюс. справа, 1957, 35).

КОВНІР, а, ч., розм., рідко. Те саме, що **кóмір**. *З малих і великих пачок випаковувала вона цукрові фігурки: дами в коротких сукнях, паничі в циліндрах і високих ковнірах* (Кобр., Вибр., 1954, 71); *З цієї веселої і теплої копиці [дітей] раптом хтось почав мене за ковнір витягати на світ божий* (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 12).

КОВНІРЕЦЬ, рця, ч., рідко. Зменш.-пестл. до ковнір. *А в нашого Василя Вишивані рукава, Вишиваний*

ковнірець (Чуб., V, 1874, 1115); *Як злісно уп'явся в шию крохмальний ковнірець нової сорочки!* (Полт., Повість., 1960, 376).

КОВНІРЧИК, а, ч., рідко. Зменш.-пестл. до ковнір. *Дочка примірює до чорного пальта білий ковнірчик з заячої шкурки* (Ірчан, II, 1958, 117).

КОВОРОТ¹, а, ч., заст. Ворота, якими перекривали вихідні вулиці села для охорони посівів від свійських тварин. *З поля череда вертає, і дець у ковороті затишає пастухова сопілка* (Кучер, Зол. руки, 1948, 105).

КОВОРОТ², а, ч., діал. Коловорот (див. **кóлóворóт**²).

КОВПАК, а, ч. 1. Головний убір конусоподібної, овальної та ін. форми. *Із-за кущів вийшов.. паруб'яга у білому кухарському ковпаку* (Гончар, Таврія, 1952, 169); *Блазенський ковпак*.

2. Накривка, накриття круглої, конусоподібної та ін. форми над чимось. *На багатьох дотах вони встановили броньовані ковпаки* (Кучер, Дорога., 1958, 108); *Генератори тут розміщені не в будинку, а під спеціальними металевими ковпаками, які легко зняти з допомогою крана* (Рад. Укр., 10.II 1960, 1).

◇ **Жіти** (прожити, перебувати і т. ін.), як (на́че, мов і т. ін.) під [скляним] ковпаком — бути ізольованим, відірваним від суспільного середовища, жити ізольовано, відірвано від нього. — *Що ви можете знати про це, коли ви все життя прожили, наче під скляним ковпаком?* (Вільде, Сестри., 1958, 528).

КОВПАЧОК, чка, ч. 1. Зменш. до ковпак. *За кілька хвилин легкою ходою підійшов сам завідувач, одягнений у коротку білу куртку та в білий ковпачок* (Руд., Вітер., 1958, 75); *Практикують в овочівництві захист рослин від приморозків гончарними ковпачками* (Овоч., 1956, 42); *Сама пляшка [термоса] затикається звичайним корком, а зверху закручується металевим ковпачком, який можна використовувати як склянку* (Фізика, II, 1957, 29).

2. Їстівний гриб родини зморшкових. *Ковпачок піхвастий*.

КОВТАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до ковтання, пов'язаний з ним. *Як тільки їжа потрапляє в глотку, вона подразнює нервові закінчення; збудження, яке в них виникло, передається в ковтальний центр* (Метод. викл. анат., 1955, 133).

КОВТАННЯ, я, с. Дія за знач. ковтати. *У стовбурі мозку лежать центри ссання, жування, ковтання й виділення травних соків* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 146); *При повному відмовленні хворого від їжі, а також у випадках непритомного стану, порушення акту ковтання застосовують штучне харчування* (Заг. догляд за хворими, 1957, 62).

КОВТАТИ, аю, аєш, недок., діал. Бити, стукати; битися, стукатися. *Легесенько ковтала [баба] головою в стіну, якби з радості, що сина доброго має* (Стеф., Вибр., 1945, 98).

КОВТАТИ, аю, аєш, недок., перех. і без додатка. Рухом мускулатури горла проштовхувати що-небудь із порожнини рота в стравохід і шлунок. *Ні жувати, ні ковтати не можна, не йде у горло* (Кв.-Осн., II, 1956, 477); — *За жменю цих цяцькованих Перлинок Не дави я [Півень] і зернятка пшона. Нехай дурний індик ковтає* (Гл., Вибр., 1951, 102); *Жодному хворому ні в якому разі не можна вливати в рот їжу насильно, якщо він її не ковтає* (Заг. догляд за хворими, 1957, 62); // розм. Пити або їсти що-небудь жадібно, квапливо; глитати. *Батько.. дець під посадкою похапцем ковтає торішні консерви з бляшанки* (Гончар, Тронка, 1963, 85); * *Образно. Ненажерлива молотарка ковтала.. сніп за снопом, копу за копою* (Минко, Вибр., 1952, 113).

◇ **Ковтати злість** (лють і т. ін.) — тамувати злість, лють і т. ін. *Розгубивсь [Василь], ковтає злість: — Де ж*

Петро той! Де той гість? (С. Ол., Вибр., 1959, 77); **Ковтати книжки** (журнали, сторінки і т. ін.) — швидко, жадібно, з захопленням читати книжки, журнали тощо. *Серед тих авторів, яких я ковтав десятками, найбільше вражіння зробив на мене Марко Вовчок* (Коцюб., III, 1956, 281); *Тарас запалив свічку і, вмотившись на своєму сіннику, жадібно ковтав сторінку за сторінкою надзвичайні міфи* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 104); **Ковтати пілюлі** — мовчки терпіти образу, вислухувати щось неприємне. — *Дай такому волю, то він на завтра тобі колгосп організує, — думав Воронцов про подоляка. — А ти маєш в дивізії за нього пілюлі ковтати...* (Гончар, III, 1959, 322); **Ковтати повітря** — глибоко вдихати, втягувати в себе повітря. *Ходжу на волі — не дишу, а несито ковтаю свіже повітря, упиваюся їм, і сонцем, і прохолодою* (Коцюб., I, 1955, 466); *Теодосій переминався з ноги на ногу, затаїв дихання, тихо ковтав повітря* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 145); **Ковтати слінку** (сліну) — з жадою дивитися на що-небудь, прагнути з'їсти щось смачне, але недосяжне. *Дівчата з лиха горювали, Нудило тяжко молодиць; Лиш слінку з голоду ковтали, Як хочеться кому кислиць* (Котл., I, 1952, 102); *Хоч як ковтав сліну, .. хоч як поглядав жадібно на стіл — ані батько, ані син ніби й не помічали моєї присутності* (Збан., Єдина, 1959, 65); **Ковтати слова** — нерозбірливо, нечітко вимовляти слова. — *А ти хто така? — трохи згодом питає він, ковтаючи слова* (Мирний, I, 1949, 127); **Ковтати слюзи** — стримувати слюзи, плач. — *Будьмо здорові, мамо, — тихо прощався він, ковтаючи слюзи* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 20).

КОВТКІ, ів, мн., діал. Сережки. Приходила і ся [Ганна] сюди.. в намісті і в ковтках (Котл., I, 1952, 73); *Вона одягла свій звичайний чорний убір, причесала волосся і вложила маленькі брильянтові ковтки в уха* (Фр., VII, 1951, 398).

КОВТНУТИ, ну, неш, док., діал. Однокр. до **ковтати**. *Затиснутим кулаком ударив [селянин] його так сильно зверху в голову, що Бовдур аж ковтнув головою о стіну* (Фр., I, 1955, 286).

КОВТНУТИ, ну, неш, док., перех. і без додатка. 1. Однокр. до **ковтати**. *Укинула Пріська ложку каші в рот; не пожувавши, ковтнула та й удавилася* (Мирний, III, 1954, 47); *У роті сохло, душа просила хоч закропитись, хоч раз ковтнути* (Коцюб., II, 1955, 92); *Пані Єля відхилила віконницю, дала йому ковтнути холодного напою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 40); * *Образно. Ковтнула ніч під хмарою ракету* (Воронько, Тепло., 1959, 117).

◇ **Гáву ковтну́ти** див. **га́ва**; **Ковтну́ти** [багато, чимало] **лі́ха** (гóря і т. ін.) — зазнати, перетерпіти багато лиха, горя тощо. *Олена Петрівна Дзоз переступила сороковий рік свого життя з вантажем складних переживань, ковтнувши вже чимало лиха та розчарувань* (Рибак, Час., 1960, 152); *Ковтнуть гірко у житті прийшлося маленькій [Марійці]* (Гонч., Вибр., 1959, 327); **Ковтну́ти пові́тря** — вдихнути, втягнути в себе повітря. *Плачинда спочатку оторопів, далі похапцем ковтнув повітря, і його низько опущені вуса заворушились* (Стельмах, I, 1962, 24).

2. розм. Те саме, що **випити** 1. — *Не журись, Бороше, — піддержав його Яків, ковтнувши чарку горілки* (Мирний, I, 1954, 276); *Він перечистив за день не менше, як пар п'ятдесят [чобіт і черевиків], і майже нічого не їв, тільки.. ковтнув склянку зельтерської з сиропом* (Смолич, V, 1959, 39); // без додатка. *Випити хмільного. [Г о с т р о х в о с т и й:] Чи й запіканка й варенуха є? Га? Чи не ковтнути трохи, га?* (Н.-Лев., II, 1956, 497); — *Пив оце два тижні, так учора ковтнув, а вона отут стала й не йде!* (Вишня, I, 1956, 133)

КОВТОК ¹, тка, ч. 1. Одноразовий рух мускулатури горла під час ковтання. *Він за один ковток чималий водянчик так і висунув* (Кв.-Осн., II, 1956, 202); *Двома ковтками спорожнив [Каргат] склянку, пересунув свій стілець до вікна й заглибився в свої папери та книжки* (Шовк., Інженери, 1948, 213); *Вхопивши барило з водою, жлуктить [Кузьма] нахильці, аж чути ковтки: глог-глог...* (Гончар, Тронка, 1963, 188).

2. Кількість рідини, яку можна проковтнути одним таким рухом. *Кайдашиха знов притулила губи до чарки і.. вкинула в рот один ковток* (Н.-Лев., II, 1956, 281); *Бойченко жадібно відпив з склянки ковток води* (Гур., Життя., 1954, 321); // Незначна кількість їжі, питва. *Самим поки що напиться ніде: кидай агрегат і біжи аж до цих бочок за ковтком води* (Гончар, Тронка, 1963, 189).

КОВТОК ², тка, ч., діал. Ковтун (у 1 знач.). *Диви, які ковтки он на собаці* (Сл. Гр.).

КОВТОНУТИ, ну, неш, док., перех., розм. Підсил. до **ковтну́ти**. *Сивушки зараз ковтонули [троянці] По ківшику* (Котл., I, 1952, 167).

КОВТОЧОК, чка, ч. Зменш. до **ковток** ¹. *Мартоха почала хилити горілку маленькими-маленькими ковточками* (Л. Укр., III, 1952, 673); *Настя маленькими ковточками пила воду* (Собко, Нам спокій., 1959, 94).

КОВТУН, а, ч. 1. Жмут збитого волосся, вовни, шерсті. *І довгі коси в реп'яхах О поли бились в ковтунах* (Шевч., I, 1951, 361); *Матрос.. помацав голову.. На маківці ковтун чуба злипся і зашкаруб* (Мик., II, 1957, 214); *З їхніх кожухів, як з неострижених баранів, у всі боки ковтунами летіла вовна* (Чорн., Потік., 1956, 78).

2. мед., вет. Хвороба шкіри в людей на голові та в коней під гривною, при якій волосся сплутується й злипається.

КОВТУНУВАТИЙ, а, е. З ковтунами (у 1 знач.). *Він був собі ковтуноватий [ковтунуватий], ..в космах і пелехатий* (Котл., I, 1952, 199); *Довгий чорний волос на голові розкуйовданий, трохи не ковтунуватий, бо Іван розчісував його лиш пальцями* (Март., Тв., 1954, 224).

КОВТЯК, **КОВТЯХ**, а, ч., діал. Ковтун (у 1 знач.). *Блазенька борідка.. збивалася в порижілі ковтяки* (Ле, Міжгір'я, 1953, 232); *В головах ковтяхи* (Сл. Гр.).

КОВТЯХ див. **ковт'як**.

КОВТЬ, виг. 1. Звуконаслідування, що означає звук ковтання.

2. розм. Уживається як присудок за знач. **ковтну́ти** 1. *«В дрізочки люльки! На смітник тютюн!» А по тім наказі хто нишком закурить — нехай і сам верховода — то зачує, ніби щось шелеснуло, зараз люльку ковть!* (Вовчок, VI, 1956, 278).

КОВТЬОБА, и, ж., діал. 1. Ковбаня. *А вже кабана то шукай де-небудь біля ковтьоби* (Сл. Гр.).

2. зневажл. Про незугарну, неохайну людину. *Другі дівчата розбирали: то красивий, то ковтьоба, то зух, а для неї [Галі] вони [парубки] всі рівні* (Мирний, IV, 1955, 119).

КОВЧЕГ, а, ч. 1. Судно, в якому, за біблійним міфом, урятувався від усесвітнього потопу Ной зі своєю родиною та тваринами. *Гей, Ноя нам треба з його ковчегом, Щоб вивіз нас з лиха та з горя* (Фр., XI, 1952, 401); *Великий, обліплений різними прибудовами, з чорними сліпаками мовчазних вікон, він [дім] нагадує Ноїв ковчег* (Кол., Терен., 1959, 137).

2. перен., ірон. Про громіздке, старомодне судно, екіпаж і т. ін. *Зачепивши отця Кирила за золотий ланцюг держакон весла, батько втяг його.. в свій ковчег до корів і овець* (Довж., Зач. Десна, 1957, 487); * *Образно. Хвилі доньчиної легковажності заливали родинний корабель Кукуликів, перетворювали його з гордого лайнера на жалюгідний ковчег* (Загреб., День., 1964, 45).

3. У православній церкві — скринька для зберігання так званих святих дарів. При ковчезі заповітнім Танцював колись Давид; Танець був служінням богу (Л. Укр., IV, 1954, 148).

КОГОРТА, и, ж. 1. У стародавньому Римі — загін війська, що становив десяту частину легіону. На підмогу вігілам [військовій сторожі] прибігають вояки міської когорти і сак-так утихомирюють люд, загрожуючи зброєю (Л. Укр., II, 1951, 530).

2. перен., уроч. Згуртована спільними ідеями, цілями, прагненнями група людей. — Свирид Гордійович належить до тієї когорти мужніх, які на власних плечах наше село в колективізацію вносили (Руд., Остання шабля, 1959, 209); У Міжнародному Товаристві Робітників К. Маркс і Ф. Енгельс виростили славу когорту пролетарських революціонерів (Ком. Укр., 9, 1964, 14).

КОГУТ, когут, ч., діал. 1. Півень. В курнику запіяв когут (Фр., VII, 1951, 9); На всіх кінцях Гори вже іржуть коні, реве худоба, співають когути (Скл., Свято-слав, 1959, 304).

2. Тетеря (див. тетеря).

3. Кितिця з півнячого пір'я на капелюсі. — У нас, знаєте, носять на кресанях дороги угорські когути (Федьк., II, 1960, 29).

КОГУТИК, а, ч., діал. Зменш.-пестл. до когут 1. Ой морозе, морозоньку, Добрий чоловіче! Зморозь того когутика. Нехай не кукуріче (Чуб., V, 1874, 113); — Тобі й когутика зарізати не шкода, бо добре косиш (Томч., Жменяки, 1964, 114).

КОГУТЯЧИЙ, а, е, діал. Прикм. до когут 1. В тій хвилі явився обік нього гарний паничик у шапочці з когутячим пером (Фр., II, 1950, 122); У високих шапках з когутячим пір'ям, з чорними вусами, вони [жандарми] могли налякати своїм виглядом (Турч., Зорі..., 1950, 16).

КОД, у, ч. Система умовних знаків або сигналів для передавання відомостей. Кольорові прапорці квітчали щогли пароплава. За міжнародним кодом це означало «Хай живе Перше травня» (Трубл., Лахтак, 1953, 185); Команди [в електронних машинах].. записуються у вигляді умовного коду (Наука..., 7, 1956, 4); Телеграфний код; Телемеханічний код.

КОДА, и, ж. 1. Заклучна частина музичного твору або його частини; закінчення. Своєю конструкцією увертюра до «Чорноморців» нагадує сонатне алегро з повільним вступом, жвавою головною партією, ліричною побічною й урочистою маршоподібною кодою (Укр. клас. опера, 1957, 170).

2. літ. Додатковий вірш, що перевищує встановлену нормами кількість рядків сонета (більше 14 рядків), рондо (більше 13) тощо.

КОДЕІН, у, ч., фарм. Порошок або таблетки від кашлю. Цікавість до алкалоїдів обумовлюється тим, що багато з них є цінними ліками, наприклад атропін, кодеїн, морфін (Цікава хімія, 1954, 98).

КОДЕКС, у, ч. 1. юр. Сукупність законів у якій-небудь галузі права. Деякі з тих формулювань правного цивільного кодексу викликали гомеричний сміх в аудиторії (Фр., VI, 1951, 268); В основі кримінальних, цивільних, кримінально-процесуальних і цивільних процесуальних кодексів усіх союзних республік лежать єдині й обов'язкові для всіх республік принципи (Рад. суд, 1951, 55).

△ **Карний кодекс** — збірник законів кримінального права, що діють на певній території. Згідно з карним кодексом, судовій відповідальності підлягають правопорушники з шістнадцяти, а в ряді особливо небезпечних злочинів — з чотирнадцяти літ (Літ. Укр., 28.I 1969, 4).

2. чого й з означ., перен. Сукупність правил поведінки, звичок, переконань і т. ін. Серед війн і гніту.. виривалися колись-не-колись десятиліття, що село ук-

раїнське жило тихим і своїм життям. Співало свою пісню, культивувало свій звичай, творило свій кодекс (Хотк., I, 1966, 94); Вчинки його цілковито уклалися в кодекс дозволеного (Рибак, Час..., 1960, 424); Моральний кодекс — комуністичні заповіді найвищої людяності (Рад. Укр., 15.X 1961, 2).

3. спец. Старовинний рукопис в оправі. Лежать у великому порядку кодекси, таблиці, сувої і зшитки пергаменту і всякі знадоби до писання (Л. Укр., III, 1952, 270).

КОДИФІКАТОР, а, ч. Той, хто займається кодифікацією.

КОДИФІКАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до кодифікації.

КОДИФІКАЦІЯ, ї, ж. Зведення в єдине ціле (в кодекс) різних правових законів, постанов тощо. Мойсей-пророк, як давній Батько всіх кодифікацій, Приживсь, як писар, збоку (Сам., I, 1958, 252).

КОДИФІКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. кодифікувати. Конференція [сьома конференція КП(б)У] пропонує.. запровадити систему кодифікування важливіших постанов партійних центрів (КПУ в резол. і рішен..., 1958, 190).

КОДИФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Робити кодифікацію.

КОДИФІКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до кодифікувати.

КОДІЛЬНИК, а, ч. Те саме, що канатник².

КОДІЛЬНЯ, і, ж. Місце для складання рибальських кодол. Це все становище з куренями, очеретяними ятками, ..з кодільнею, з кухарським куренем загалом звалось куренем (Н.-Лев., II, 1956, 226).

КОДЛО, а, с. 1. зневажл. Рідня, нащадки. Досталося й Одарці, її батькові й матері, погоничам, наймичкам, з усім їх родом і кодом (Н.-Лев., II, 1956, 59); Бідняцькі нащадки чи то боялися приступитись до дівчини, чи гребували панським кодом (Збан., Сеспель, 1961, 417); // перен. Про злочинне оточення. — Не турбуйся, вони [німці] ще не раз проклинатимуть фюрера і його кодо (Рибак, Час..., 1960, 76).

Відьомське (дідькове і т. ін.) кодло — грубий, лайливий вислів (звичайно про родину, якусь групу людей тощо).

2. фам. Рід, плем'я. [Б у б л е й н и ц я:] Що ж робити, коли ваш рід такий удався, бо то з вашого кодла (Н.-Лев., II, 1956, 508); [П р і с ь к а:] Я таки зроду не з похливого кодла (Кроп., I, 1958, 512).

КОДОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до кодувати; // у знач. прикм. На пульті оператора стоїть акуратна стопка перфокарт — кодованих програм для машин (Наука..., 9, 1961, 21).

КОДОВИЙ, а, е. Прикм. до код. У 1850 р. Б. С. Якобі сконструював перший.. телеграфний апарат, який давав можливість передавати кореспонденції не кодовими сигналами, а букводрукуванням (Нариси розв. прикл. електр..., 1957, 377).

КОДОЛА, и, ж. Дуже грубий і міцний мотузок; линва, канат. Нанизу, од гатки, ходить по Росі важкий порон на товстій кодолі (Н.-Лев., I, 1956, 51); Повагом почав іти вглиб вагончик, прив'язаний до кодоли, що потроху розмотувалася з барабана (Гр., Без хліба, 1958, 166); Із човна виплигнув чоловік, побіг на пісок, тягнучи за собою довгу кодолу (Десняк, Десну..., 1949, 454).

КОДОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до кодола.

КОДУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. кодувати. Застосовуються спеціальні методи кодування сигналів супутника, що нагадують собою радіолокаційні методи (Радіолокація..., 1958, 39).

КОДУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех., спец.* Зашифровувати повідомлення кодом.

КОДУВАТИСЯ, *ується, недок., спец.* Пас. до кодувати. Програма роботи такого верстата заздалегідь обчислюється, кодується й записується на перфострічку (Роб. газ., 11.І 1963, 2).

КОЕФІЦІЄНТ, *а, ч.* 1. Числовий або літерний множник в алгебричному виразі. Виражений цифрами співмножник, поставлений перед буквеними співмножниками, називається коефіцієнтом одночлена (Алг., І, 1956, 43); // Число, на яке слід помножити яку-небудь величину, щоб дістати величину, потрібну за даних умов. Коефіцієнт використання устаткування.

2. Величина, що визначає яку-небудь властивість фізичного тіла. Головна його [годинника] частина — стрижні, зроблені з особливого металевго сплаву з великим коефіцієнтом розширення (Цікава фізика..., 1950, 161); Коефіцієнт тертя.

△ Коефіцієнт корисної дії — відношення кількості корисної роботи, виконаної яким-небудь механізмом, до кількості витраченої ним енергії; видатність (див. видатність²). Число, що показує, яку частину всієї виконаної роботи становить корисна робота, називається коефіцієнтом корисної дії (Фізика, І, 1957, 111); У двигельних двигунах за низької температури різко падає коефіцієнт корисної дії (Знання..., 10, 1966, 7).

КОЄЦЬ, *кóйця, ч., діал.* Клітка для курей.

КОЖА, *і, ж., діал.* Шкіра, шкура. Кожі Микита м'яв (Тич., І, 1957, 85).

КОЖАНКА, *и, ж., діал.* Шкірянка, шкуратянка. — Коси в Полтаві підріжу, кожух на кожанку проміняю, додому вернусь, щоб і дід не впізнав! (Гончар, ІІ, 1959, 167).

КОЖАНОК, *іка, ч., діал.* Кожушок (у 1 знач.). Найстаріший кожущок був у Тупотуна. Звав він його кожанком (Барв., Опов., 1902, 304).

КОЖДИЙ, *а, е, займ. означ., діал.* Кожний. Не гнівайся на свого сина, що кличе матір кожду мить (Тич., ІІ, 1957, 109); Не кождий слабкий, що стогне (Номис, 1864, № 3030).

КОЖЕН *див. ко́жний.*

КОЖНИЙ, **КОЖЕН**, *жна, жне, займ. означ.* 1. Один з усіх, узятий окремо; будь-який з даного ряду; всякий. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова (Мирний, V, 1955, 314); Українська пісня може Кожне серце полонить (Рильський, ІІІ, 1961, 110); Кожен кущик, горбок, долинка, кожна стежечка — все це було йому знайоме. промовляло до нього (Коцюб., І, 1955, 338); День Перемоги кожен рік По праву з гордістю стрічаєм (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 59).

Кóжен раз; Кóжного разу *див. раз; На ко́жному (ко́жнім) кро́ці* *див. крок; У ко́жному (ко́жнім) ра́зі* *див. раз.*

2. *у знач. ім. ко́жний, ко́жен, жного, ч.* Будь-яка, всяка людина. Такий він був тихий, звичайний, до кожного привітний (Вовчок, І, 1955, 112); Ми з Жабі не спали, а, пригорнувшись один до одного, мовчки думали кожен свою думку (Досв., Вибр., 1959, 44).

КОЖНІСІНЬКИЙ, *а, е, займ. означ., розм.* Абсолютно кожний, кожний без винятку. Мак поспіль вкрив городи коло кожнісінької хатки (Вовчок, І, 1955, 323); З тих пір, як Христя збожеволіла, бігала [кума] кожнісінький день доглядати її дітей (Григ., Вибр., 1959, 203).

КОЖУМ'ЯКА, *и, ч., заст.* Майстер, що виробляв сирицю; мнець. Дужі кожум'яки сиділи під дашками ганків на вулицях і м'яли своїми міцними руками вовлу шкури (Довж., І, 1958, 227); Багато віків тому тут [на Подолі] працювали київські кожум'яки, гончарі і броварі (Цюпа, Україна..., 1960, 135).

КОЖУХ, *а, ч.* 1. Довга, не вкрита сукном шуба з ве-

ликим коміром, пошита звичайно з овечої шкури хутром до середини. Одягнувши нові, кримських смушків кожухи, стали [козаки] виходити (Кв.-Осп., ІІ, 1956, 214); А сам сотник у кожусі.. Коло клуні похожає (Шевч., ІІ, 1963, 201); Посеред двору на сіні, на килимі, укритий баранячим кожухом, хропів Тарас (Довж., І, 1958, 222).

2. *техн.* Оболонка, накриття, футляр і т. ін. для ізоляції або запобігання пошкодженню споруд, механізмів чи їх частин. Будинки дериваційної ГЕС, у яких встановлюють турбіни у металевому кожусі, звичайно мають конічну всмоктувальну трубу (Довідник сіль. будівельника, 1956, 188); Клепальники клепали кожух домни (Донч., І, 1956, 160); Іноді бої тяглися годинами.. Закипала вода в кожухах кулеметів (Гончар, ІІ, 1959, 125).

КОЖУХАР, *я, ч.* Кравець, що шиє кожухи (у 1 знач.).

КОЖУХОВИЙ, *а, е.* Прикм. до кожух.

КОЖУШАНИЙ, *а, е.* Прикм. до кожух 1. Ходить [дід], поли кожущані Підіткнувши під пасок (Мал., Серце..., 1959, 152); // Пошитий із кожущини (у 2 знач.). Хурман задоволено б'є об поли кожущаними рукавицями (Кучер, Зол. руки, 1948, 179).

КОЖУШАНКА, *и, ж.* Шуба з овечої шкури, покрита зверху сукном і т. ін. На той гук та на крик собак вибіг Яшка, а за ним і сам суддя у довгій кожущанці (Мирний, І, 1954, 161); Поряд із свитою в широкому уживанні були кожущанки, що своїм кроєм дуже близькі до свиток. Кожущанки шилися в більшості з овечих шкур та покривалися зверху сукном (Збірник Полт. музею, І, 1928, 83); Вийшла товста старостиха в розхристаній, на швидку накинутій на плечі кожущанці (Ле, Мої листи, 1945, 79).

КОЖУШАНОЧКА, *и, ж.* Зменш.-пестл. до кожущанка. Невеликі скарби були там у мене: кілька сорочок, та спідниць дві, та ще.. кожущаночка (Вовчок, І, 1955, 138); Стояла біля похилих дощаних воріт тривожна мати. В кожущаночці, зігнута літами (Цюпа, Три явори, 1958, 74).

КОЖУШІНА, *и, ж.* 1. Не покритий тканиною кожущок (у 1 знач.). — Та як його без кожущини по такому холоду на роботу бігати! (Мирний, IV, 1955, 297); Я морозу не боюсь! — В кожущину одягнусь (Бойко, Ростіть..., 1959, 28); // *зневажл.* Ношений, поганенький кожух або кожущок. По смітнику [довелось] Ходити, нудити, Поки пугач над стріхою В вікно не завіє, А наймишка холодного Труп не накриє Кожущиною старою (Шевч., ІІ, 1953, 175); Люди минають хлопчину, ..Латану скрізь кожущину Вітер, як ніж, пробива (Павл., Бистрина, 1959, 59).

2. Вичинена овеча шкура, а також шматки старого кожуха. Терентій.. іде до дверей і зупиняється біля порога, ворущаючи перед собою великими, з кожущини рукавицями (Стельмах, І, 1962, 178); Узутий був [чоловік] у великі розтопані валянці, обшиті рудою кожущиною (Збан., Єдина, 1959, 92).

КОЖУШІНКА, *и, ж.* Зменш.-пестл. до кожущіна 1. На возі сиділи в бабських кожущинках.. Півень і Мітла (Панч, Гомон. Україна, 1954, 449).

КОЖУШІСЬКО, *а, ч.* Збільш. до кожух 1. Все, що де діставав [командир], — старі рукавиці, валянки, якийсь кожущисько — все це віддавав людям, особливо тим, що були погано одягнені (Тют., Вир, 1964, 462).

КОЖУШІЩЕ, *а, ч.* Збільш. до кожух 1. На малім Микиті був той кожух кожущищем (Март., Тв., 1954, 74).

КОЖУШНИК, *а, ч., рідко.* Те саме, що кожухар.

КОЖУШОК, *у́шка, ч.* 1. Зменш. до кожух. [К о с т ь:] У нас такий кожущок є, що всі в ньому переходили до школи (Вас., ІІІ, 1960, 171); На порозі з'явилася Роксана.

тримаючи за руку Ростика, одягненого в кожушок (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 252); Увесь механізм машинки був закритий чорним жерстяним лакованим кожушком (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 133).

2. Густа плівка на поверхні захололого молока, киселю тощо. Вона старанно зібрала весь кожушок зі сметанки і положила в його філіжанку (Фр., VII, 1951, 28).

3. Зовнішній покрив комахи, гусениці, а також шкіра змії, скинута під час линяння.

КОЗА́, *й, ж.* 1. Невелика рогата жуйна тварина родини порожнисторогих, що дає молоко, м'ясо тощо; самиця козла (у 1, 2 знач.). *Паслась Коза з козятком коло хати* (Шевч., II, 1963, 366); *По схилах гір розсипалися отари кіз та овець* (Гончар, III, 1959, 171); * У порівн. — *Я тебе всього двічі чи тричі бачив на полі, де ти стрибала, як коза...* (Мирний, I, 1949, 309).

◇ **Всі (і) ко́зи в збо́лоті кому** — комусь здається хто, що-небудь кращим, ніж у дійсності. *П'яному і кози в золоті* (Номис, 1864, № 11445); *І вовкі [булі, будуть] ситі, і кози цілі; І кози [булі, будуть] ситі, і (й) сіно ціле* — немає шкоди, збитку ні для одних, ні для інших; ніхто не зазнав шкоди, збитків. *Його натура була слаба... він хотів, як кажуть, щоб упасти і не забитися; щоб і кози були ситі, і сіно ціле* (Мирний, III, 1954, 186); — *Ось бач, як воно все виходить ловкенько.. І кози ситі, й сіно ціле* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 131); *Лупіти (драти і т. ін.) як сидорову козу* — нещадно бити. [М и т ь к а:] *І були ж мене батько за се, драли як сидорову козу!..* (Кроп., IV, 1959, 265); *На похиле дерево і [всі, всюди і т. ін.] ко́зи ска́чуть* — ще й всякі неприємності, нещастя на слабку, беззахисну людину. *Бригадир Кононенко суворо зауважив: — Відкоша отаким не даєш, то й лізуть. Чи не знаєш: на похиле дерево і кози скачуть* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 208); *Не поспішай (не поспішайте, встигнеш і т. ін.) з ко́зами на торг* — не варто без потреби поспішати куди-небудь або з чим-небудь. *Мене рішуче притримав за руку Максим Бобровник. — А ти стій на місці. Знаєш прислів'я — не поспішай з козами на торг* (Збан., Єдина, 1959, 248); — *Та годі вже з вашими качанами... тут їсти хочеться... — нетерпляче озвався Макар.. — Встигнеш ще з козами на торг* (Добр., Тече річка..., 1961, 260); *Не хоче (не рада і т. ін.) коза́ на торг, та [її] ведуть* — хоч-не-хоч, а треба робити так, як цього вимагають обставини. [О м е л ь к о:] *Коли її беруть без приданого, то нехай богові дякує.. Що вона не хоче, так що ж? Коза не хоче на торг, та її ведуть!..* (Кроп., IV, 1959, 181); *Туді (там), де ко́зам ро́ги правлять, ірон. — у в'язницю, на заслання. — Якби мій позов добувся до рук станового, то він би запровадив мене туди, де козам роги правлять!..* (Мирний, IV, 1955, 384); — *Рубонеш одного, а вони селом навалляться на тебе, дадуть, скільки влізе, духу, а потім відправлять туди, де козам роги правлять* (Стельмах, II, 1962, 109); *Прийшла ([ще] прийде і т. ін.) коза́ до в́о́за* — доведеться ще кому-небудь звернутися з проханням до тієї людини, якій колись він відмовив у чомусь або до якої не хотів звертатися з певних причин. *Читаючи лист Франка, я не могла не подумати: «прийшла коза до воза»* (Л. Укр., V, 1956, 212); — *Чекайте, чекайте! Ще прийде коза до воза... Ви ще мене згадаєте* (Речм., Весн. грози, 1961, 125).

2. *перен., розм.* Про жваву, рухливу дівчину. — *Не знаєш, ..чия ота фата [дівчина]? — й показав на Гашицу. — Котра? Ота коза дика в білій спідниці?* (Коцюб., I, 1955, 234); *Дзвонар сміхотливим поглядом провів дівчину і захоплено подумав: «Коза. Росте ж на чийсь голову»* (Стельмах, I, 1962, 63).

3. *розм., рідко.* Те саме, що **волі́нка**. *Грають [пастухи].. на своїх інструментах: козі і дерев'яній дудці*

(Коцюб., III, 1956, 412); *Трапляються.. іноді дуже цікаві [інструменти].. що їх вживають гуцули: флюра та денцівка, зроблені на зразок сопілки, трембіта, ..коза* (Іст. укр. музики, 1922, 92).

4. *розм., заст.* Те саме, що **в'язни́ця**. *Чоловіка та старшого сина за крадіж у козу посаджено* (Барв., Опов., 1902, 252).

КОЗА́-ДЕРЕЗА́, (*~ й- ~ й*), *ж.* Фольклорна назва кози. *Коза сидить на печі та й каже: — Я коза-дереза, За три копи куплена, Півбока луплена* (Укр.. казки, 1951, 39).

КОЗА́К, *а, ч.* 1. На Україні в XV—XVIII ст. — вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загартників; нащадок такої людини. *У мою хатину Прийшли [сотники, отамани й гетьмани], сіли коло мене І про Україну Розмовляють, розказують, Як Січ будували [будували], Як козаки на байдаках Пороги минали* (Шевч., I, 1963, 74); *Жив у нас у селі козак Хмара* (Вовчок, I, 1955, 24); — *Яке прекрасне слово: ко-за-ки! Українські козаки, що віками боролися за волю українського обездоленого народу* (Довж., I, 1958, 162); // У Росії XVI—XVIII ст. — вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на окраїни держави (Дон, Яік). *Російські збігли селяни й холопи, що оселились на Дону, теж стали називати себе козаками* (Іст. СРСР, I, 1956, 150).

Ві́борні коза́кі *див. ви́борний* ¹; **Ви́писні коза́кі** *див. ви́писний*; **Горо́дові коза́кі** — козаки, що жили по селах і містах України (крім Запорізької Січі); **Запо́різькі коза́кі** — те саме, що **запо́ріжці** ²; **Компа́нійський коза́к** — те саме, що **компа́нієць**; **Реє́строві коза́кі** — козаки, що в XVI — першій половині XVII ст. перебували на службі в польського короля.

◇ **Ві́льний коза́к** *див. ві́льний*.

2. У дореволюційній Росії з XVIII ст. — представник військового стану, уродженець військових областей (Кубанської, Оренбурзької, війська Донського та ін.), який був зобов'язаний служити в армії за пільгове користування землею. У Харкові.. написав [Я. Г. Кухаренко] драму «Чорноморський побит», в котрій зобразив життя та звичай кубанських козаків межі 1794—1796 роками (Коцюб., III, 1956, 49); // Рядовий кавалерійської частини, укомплектованої з таких представників. *Чи козаки гналися за ними, чи самі отакий переполох зчинили* (Головко, II, 1957, 345).

3. Уродженець колишніх військових областей. *Комбат Петров, донський козак і весельчак, і його комісар.. загинули в самій гущавині бою* (Довж., I, 1958, 208).

4. Парубок, юнак взагалі. — *В тебе, козаче, такі дивні карі очі, яких я ще зроду не бачила* (Н.-Лев., III, 1956, 291); — *Хлопці, козаки мої, в четвертій вже школі бурсакують* (Гончар, Тронка, 1963, 266); // Молодецький, ставний парубок. *Семен осміхнувся до себе. — Чим не козак? — сказав він голосно* (Коцюб., I, 1955, 41); — *А повернись-но, синку! Козак хоч куди!* (Головко, II, 1957, 266).

5. *розм.* Відважний, завзятий, хоробрий чоловік; молодець. *Еней був парубок моторний І хлопець хоть куди козак, Удався на все зле проворний, Завзятийший од всіх бурлак* (Котл., I, 1952, 65); *Не той козак, що вік проживає та й на лавці помирає, а той козак, що з ворогом в чистім полі слави здобуває...* (Кач., Вибр., 1953, 55).

6. Те саме, що **коза́чок** ³. *Я під тренькіт домашньої музики витанцьовувала козака, метелиці...* (Хотк., I, 1966, 64); *Хороводи, метелиці, гопакі, козаки, коломийки, гуцулки.. разом з новими танцями складають*

основу хореографічного мистецтва і в наш час (Мист., 4, 1962, 20).

КОЗАКІН, а, ч., заст. Чоловічий короткий каптан на гапליках із брижами ззаду та стоячим коміром. Вийняла жінка з скрині мій.. козакін: що порвалось — позашивала та швиденько й випровадила (Стор., I, 1957, 116); Серед сірих шапок і присипаних снігом спин впадає в око малиновий козакін комбрига (Рибак, Опов., 1949, 153).

КОЗАКІВ, ко́ва, ко́ве. Прикм. до коза́к 1—5; належний козакові. Галя вже знала, що козакова хата стоїть недалеко від церкви (Вовчок, I, 1955, 320).

КОЗАКУВАННЯ, я, с., заст., розм. Дія за знач. козакува́ти. Багато, мабуть, нагадав їм [козакам] Тарас [Бульба] знайомого й кращого, що буває в людині, яку зробили мудрою роки горя, праці, козакування і всяких злигоднів (Довж., III, 1960, 37).

КОЗАКУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. заст. Бути козаком (у 1, 2 знач.). — На Січі добре козакувати, а на займанині хліб робити! — сказав [Мирон] сам собі (Мирний, I, 1949, 180); Колись він козакував, був у неволі турецькій, але визволивсь відтіля (Гр., I, 1963, 344); Він давно покинув козакувати і за час моєї служби жодного аулу ханського не зруйнував (Ле, Наливайко, 1957, 24).

2. розм. Те саме, що парубкува́ти. — Чи ви напитували собі яку службу, чи й досі козакуєте та бурлакуєте? — спитав в Кованька Дунін-Левченко (Н.-Лев., I, 1956, 612); — Воно, звісно, для нього та дочки забагато [двох кімнат], та не буде ж він до смерті козакувати! (Дім., Ідол, 1961, 175).

КОЗАР, я, ч., рідко. Пастух кіз. Козар сміється очима до своїх кіз (Коцюб., II, 1955, 324); Тут стояв уже старший вівчар.., а біля нього кілька вівчарів до овець, ..козар до кіз (Гжицький, Опришки, 1962, 16).

КОЗАРКА див. каза́рка¹.

КОЗАРЛЮГА, и, ч. Збільш. до коза́к 1—5. Кривоніс сидів біля свого куреня.. Був з нього козарлюга забісований (Стор., I, 1957, 399); Один козарлюга однак вихопив шаблю і кинувся було на Янкеля, та Бульба вчасно стопив його за руку (Довж., I, 1958, 237); — От і впізнай його. Який же козарлюга став! Заходь, заходь, синку! (Минко, Ясні зорі, 1951, 91); — Без охорони хіба залишать такого козарлюгу? (Кочура, Зол. грамота, 1960, 41).

КОЗАЦТВО, а, с. 1. Збірн. до коза́к 1—3. — Чи на те ж козацтво гинуло в неволі, Побивалось тяжко, шукаючи долі, Чи на те лилися кривавії ріки, Щоб усе пропало й забулось навіки? (Л. Укр., I, 1951, 19); Крикнув отаман в діброву: — На коні, козацтво, на коні! (Тич., I, 1957, 104); В пошуках людських резервів послав [Врангель] на Дон загін полковника Назарова, щоб спробував підняти по станицях козацтво (Гончар, II, 1959, 318).

2. Козацький стан. Він не крився ні від кого, що сам вийшов з давнього козачого роду, ..що з козацтва викопала його доля (Мирний, III, 1954, 259); [М а р т и н:] Хлопам усе козацтва хочеться (Гр., II, 1963, 537).

КОЗАЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до коза́к 1—3. Де кров текла козацька, Трава зеленіє (Шевч., I, 1951, 66); Остап зібрав собі гарне військо козацьке потроху і вже був наготові йти на турка (Вовчок, I, 1955, 331); З-за гори доноситься гомін, ..чується маршова козацька пісня... (Мирний, III, 1954, 202); // Належний козакові, козакам. Перед моїми очима ніби по Дніпрі заворушились козацькі чайки (Н.-Лев., III, 1956, 307); — А були колись і оці степи вільними степами. Колись і їх тільки козацькі коні топтали (Хотк., I, 1966, 96); // Який походить із козаків. Козацький рід; // Який носили козаки (у 1, 2

знач.). Сидить чоловік у хорошому жупані, і шапка на ньому козацька (Кв.-Осн., II, 1956, 290); Колись на цій голові буйно розвіявся традиційний козацький оселедець (Добр., Очак. розмир, 1965, 7); // Власт. козакові, козакам. [В а с и л ь:] Зосталося одно Запоріжжя, де ще живуть козацькі звичаї, де воля подає руку то одному безталаннику, то другому... (Мирний, V, 1955, 113); [Д і в ч а т а:] Ти думав, як зодягся по-козацькому та пістоль за пояс, то уже й козак? Еге, наберись козацького хисту поперед! (Вас., III, 1960, 18).

Козацька старшина — керівна привілейована верхівка українського козацтва, яку обирали на козацькій раді. По один бік яру стояли потомки старшини козацької (Мирний, I, 1949, 368).

КОЗАЧА, ати, с., розм. Дитя козака (у 1—3 знач.). Німець байдуже дивився на козачат, що гралися поблизу (Перв., Невигадане життя, 1958, 172).

КОЗАЧЕНКО, а, ч. Син козака (у 1—3 знач.). — А хоче студент колегії побачитися з твоїм Мартинком, з простим козаченком? (Ле, Хмельницький, I, 1957, 136).

КОЗАЧЕНЬКО, а, ч., нар.-поет. Пестл. до коза́к 1—5. Грає кобзар, виспівує, Вимовля словами, Як.. орда, ляхи Бились з козаками; ..Як ховали козаченька В зеленім байраці (Шевч., I, 1963, 41); Йшла дівчина з козаченьком, — Де те лихо в ката? Любо, мило молоденьким, — Справді голуб'ята (Граб., I, 1959, 255).

КОЗАЧИЙ, а, е. Те саме, що коза́цький. Спасибі, дідуся, що ти заховав В голові столітній ту славу козацї: Я її онукам тепер розказав (Шевч., I, 1963, 139); Гей, шумить, цвіте й сьогодні Славна та пора, Як ішли козаці сотні З Дону до Дніпра (Гірник, Сонце.., 1958, 15); Стояла собі у полі, коло гаю, одна козака пасіка (Вовчок, I, 1955, 338); Громада якось не подумала, щоб опікуна до нас настановити. А ми були козаці (Барв., Опов., 1902, 173); Козача вдача гучно одкликалася в старому серці (Мирний, I, 1949, 183).

КОЗАЧИНА, и. 1. ч., розм. Те саме, що коза́к 1—5. — Ти хто такий? — питав Богун козачину, що, видимо, супроводжував бранців (Кач., Вибр., 1953, 79); На попоні козачину з битви винесли бійці... (Рудь, Дон. зорі, 1958, 102); І очима вже пас Козачина не раз Журавлині ключі молоденький (Манж., Тв., 1955, 80); — А він же з себе і красень! Що за козачина — лицар, справжній лицар (Мирний, V, 1955, 102).

2. ж., заст. Те саме, що козакі́н. Мати хотіла одягти його в козачину, в нові крамні штани (Н.-Лев., I, 1956, 175).

КОЗАЧИЩЕ, а, ч. Збільш. до коза́к 1—5. Славного війська козачище (Сл. Гр.).

КОЗАЧКА, и, ж. Дружина або дочка козака (у 1—3 знач.). А козачка жде милого, Не убитого, живого (Бор., Тв., 1957, 73); — Хто ж і порадить сироту, — одказують старі козачки, — як не ми? (Вовчок, I, 1955, 25); Дівчина зі станиці, козачка, ..швидко йшла шляхом, несучи у руці маленький клунок (Собко. Кавказ, 1946, 8).

КОЗАЧКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до козачо́к 2; // Який носили козачки. Сміялись з його хлопці, коли побачили у рваній козачковій одежі (Мирний, IV, 1955, 169).

2. Стос. до козачка (у 3 знач.). Загальна риса, властива більшості епізодів опери [«Запорожець за Дунаєм»], — народнотанцювальна ритміка з частим уживанням козачкових та гопаккових зворотів (Укр. клас. опера, 1957, 141).

КОЗАЧНЯ, і, ж., зневажл. Збірн. до коза́к 2, 3. Бешкетує денікінська козачня (Гончар, II, 1959, 104).

КОЗАЧОК, чка, ч. 1. Зменш.-пестл. до коза́к 1—5. — Я не царенко, не короленко; Я ж отецький синок Да

панок-козачок (Чуб., III, 1872, 281); *Наче полум'я — лампаси, синє небо — башличок, був з-за Дону, з-за Донбасу заповзятий козачок* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 102).

2. У стародавньому дворянському побуті — хлопчик-слуга. *Козачок Петрушка хвалився.. дівчатам, що він, якось зайшовши в Остапову хату, застав, як той.. перебирав одержу* (Мирний, IV, 1955, 29); *В двері швидко ввійшов моторний козачок, і Замойський на півслові урвав розмову* (Ле, Наливайко, 1957, 20); *У Вільні Шевченко разом із своїм товаришем і земляком Іваном Нечипоренком почав виконувати обов'язки козачка — сидіти в передпокої і чекати панського наказу* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 12).

3. Веселий, жвавий український народний танець, спочатку поширений серед козацтва. *М. К. Садовський був надзвичайно оригінальним виконавцем танцю. Козачок він танцював так, як ніхто за моєї пам'яті* (Минуле укр. театру, 1953, 175); // *Музика до цього танцю. Ще малим хлопцем він зробив маленьку скрипочку й сам вивчився грати козачка* (Н.-Лев., II, 1956, 172).

4. (*Pyrrhocoris apterus*). Комаха ряду напівтвердокрилих, зверху яскраво-червона з плямистим чорним малюнком, а знизу — чорна. *Їй [Галі] так гарно. Сонечко привітно гріє, козачки коло неї снують по зеленій травці* (Мирний, IV, 1955, 122); *Червоні козачки так ворухаються по землі* (Барв., Опов., 1902, 541).

КОЗАЧЧИНА, и, ж. Доба в історії України (друга половина XV—XVIII ст.), коли козаки вели визвольну боротьбу проти шляхетської Польщі й турецько-татарських загарбників. — *Велике містечко [Опішня] і давнє... Ще за козаччини воно славилось...* (Мирний, IV, 1955, 372); *Тільки «чорні могили», ці велетні степові, ці єдині свідки давньої бувальщини, славної козаччини, тільки-тільки що мріють* (Л. Янов., I, 1959, 51); *Вона відвідувала лекції в університеті і залюбки розповідала потім сестричкам про козаччину та Хмельниччину* (М. Ол., Леся, 1960, 128).

КОЗЕЛ, зл́а, ч. 1. Дика жуйна тварина родини порожнисторогих, що живе переважно в горах. *Сніговий козел.. тримається завжди недалеко від снігових полів на неприступних скелях і крутих схилах гірських вершин* (Посібник з зоогеогр., 1956, 95).

2. Те саме, що цап¹. *З козла ні шерсті, ні молока* (Укр.. присл., 1955, 231); *Козел меле, козел меле, коза насипає* (Барв., Опов., 1902, 47); * У порівн. *Витріщив очі, як козел на нові ворота* (Номис, 1864, № 6338).

◇ **Козел відпущення** — про людину, на яку звалюють чужу провину, відповідальність за чийсь учинок. — *Що ж.. я, виходить, за козла відпущення?* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 64); *Як з козла́ молока — немає жодної користі від кого-, чого-небудь. [Храпко:] Що з вашої науки? Як з козла молока!* (Мирний, V, 1955, 134).

3. розм. Вид гри в доміно, карти. *В селі оце гуляють, мабуть, у хвилюки або в козла* (Мик., II, 1957, 85); *В перервах.. відбувалися справжні побоїща між видатними майстрами козла* (Собко, Матв. затока, 1962, 40); // *Той, хто програв у такій грі. Підійшов [Шмалієнко] до групи курсантів, що грали в доміно.. — Сідай, сідай. Через п'ять хвилин устанеш козлом* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 49).

◇ **Забивати козла́** — грати в доміно. *Збирались товариші. Грали в карти або забивали козла* (Кочура, Родина., 1962, 72).

4. спорт. Гімнастичний прилад для перестрибування, що має форму короткої колоди на чотирьох високих ніжках, оббитої шкірою або дерматином.

Один молодий чоловік, утомившись стрибанням через козла, одійшов набік і почав надягати на себе сюртук, скинутий було для легкості рухів (Л. Укр., III, 1952, 578); *Щоденні стрибки через коня і козла, ходіння по канату, штиковий бій.. робили свою непомітну справу* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 53).

5. мет. Метал, сплав, який застиг під час плавлення й прилип до стінок печі, ківша й т. ін. *Найменший прорахунок може спричинитися до утворення в реакторі козла.., коли рідкий чавун, остигаючи в печі, перетворюється в моноліт* (Рад. Укр., 29.V 1962, 1).

КОЗЕЛЕЦЬ див. козельці.

КОЗЕЛЬКИ, льок, мн. (одн. козельок, лька, ч.), рідко. Те саме, що козельці. *Павлик.. бігав по степу, гуляв там в гилки, в цурки, дер горобці в повітках, їв козельки, щавель* (Н.-Лев., I, 1956, 445); *З гуцини трави гордо підносив свою велику голову козельок* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 63).

КОЗЕЛЬОК див. козельки.

КОЗЕЛЬЦІ, ів, мн. (одн. козелець, льця, ч.) (*Tragopogon* L.). Рід багаторічної трав'янистої рослини родини складноцвітих. *Он нагнулась тирса біла, Звіробій скрутив стебельці, .. Як зірки, горять козельці* (Щог., Поезії, 1958, 106); [М а р и н а:] *Ідіть лиш у поле та на-рвіть бабок, .. козельців...* (Кроп., II, 1958, 318); *На вогких місцях жовтіли козельці та ясніли незабудки* (Оп., Іду., 1958, 21); *Лийся, дощику, навкруг — На поля, Баштан і луг.. На козелець, на паслін* (Стельмах, Колосок., 1959, 16).

КОЗЕНЯ, яти, с. Маля кози (у 1 знач.). *Коло хатини Коза пасеться; а дитина І невеличке козеня У сінях граються* (Шевч., II, 1953, 316); *Весело підплигуючи, бігли козенята* (Шиян, Вибр., 1947, 135); * У порівн. *Стрибав, як молоде козеня* (Хотк., I, 1966, 152).

КОЗЕНЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до козеня. *Є в Лейби, не знає, де він і взяв її, й коза з козенятком* (Мирний, I, 1949, 192); *Іноді козенятко мчало швидше і висувалось головою з-за неї; тоді тринога, безсила мати напружувала всі свої сили, щоб бігти врівень з козеням* (Досв., Гюлле, 1961, 65).

КОЗЕНЯТОЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до козенятко.

КОЗЕРІГ, ро́га, ч. Дикий гірський козел з великими рогами.

КОЗЕТКА, и, ж., заст. Канапка. *На солом'яній козетці.. лежить підліток* (Полт., Повість., 1960, 473).

КОЗИНЕЦЬ, нця, ч. Хворобливе викривлення передніх ніг коня (іноді собаки) в колінах. *Козинець є ознакою слабості ніг [коня] і пониженої роботоздатності [працездатності]* (Конярство, 1957, 15).

КОЗИНИЙ, а, е. Те саме, що козячий. *Гапка-лапка, козина головка: не боїться ні собак, ні сірого вовка* (Номис, 1864, № 14228); *Жінки несли їм фрукти, козиний сир, бринзу* (Гончар, II, 1959, 93).

◇ **Козина ніжка** див. ніжка.

КОЗИНЯЧИЙ, а, е, діал. Козячий. *Її довгі моторні пальці поринають у легку піну розчесаної козинячої шерсті* (Ільч., Вибр., 1948, 37); *До кімнати метеором влетіло пухеньке дівча з бистрими козинячими очима* (Досв., Вибр., 1959, 242).

КОЗИР, я, ч. 1. У картярській грі — карта тієї масті, що оголошується старшою та б'є будь-яку карту інших мастей. — *Не завжди і чирва — козир!* (Головко, II, 1957, 182).

◇ **Кбзир** (усі кбзирі) до рук (у р́уки кому, у рука́х чиїх, у кого) — хтось має перевагу в чому-небудь. *Швидкісний режим роботи, на який перейшли майже всі ткалі, — ось козир у руках шовківників для підвищення продуктивності праці* (Роб. газ., 15.VI 1966, 1); — *Ви хоч би шаховий [гурток] узяли на себе. У вас же, здається,*

третья категорія.. — Друга. — От бачите.. Вам усі козири до рук (Мушк., Чорний хліб, 1960, 108).

2. перен. Те, що у відповідний момент може дати комусь перевагу в чому-небудь. — Наближається військОсманове, а пани ще по маєтках сидять. Та ми [козаки] — останній козир королівський! (Тулуб, Людолови, II, 1957, 492); Він знав: якщо станеться неприємність — Федір змушений буде його виручати. Він звик покладатися на цей свій козир (Руд., Вітер.., 1958, 261).

◆ Ходіти (стояти, виступати і т. ін.) козирем — тримати себе по-молодецькому, поважно або гордовито, зарозуміло; козиритися. — Да, Петре, от так справи. Мабуть, козирем ходить Пулип? (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 757); — А то ж як? — кажуть, стоячи козирем, міщани (Сл. Гр.); Іван попереду з гармонією у руках, виступа козирем (Мирний, V, 1955, 212).

КОЗИР-ДІВКА, и, ж., розм. Про сміливу, спритну, гостру на язик дівчину. А Івга, вже вона й замужем, вже вона й молодиця, вже і діточок наводила, а в людей усе вона козир-дівка! (Кв.-Осн., II, 1956, 305); Чогось на неї дуже пан задивляється. Та як його й не задивитися на таку козир-дівку? (Мирний, IV, 1955, 231).

КОЗИРИТИСЯ, рібся, рішся, недок., розм. 1. Триматися по-молодецькому; бадьоритися. Коло дівки парубонько півнем козириться (Чуб., III, 1872, 178); // Задаватися, хизуватися. Серед другокласників ходив півником та козирився Володько Гречаний (Зар., Світло, 1961, 4).

2. безос., карт. Іде козир (у 1 знач.), збільшується кількість козирних карт. Не буду дивиться, нехай козириться (Номис, 1864, № 12592).

КОЗИРКА, и, ж., розм. Те саме, що козир 1; козирна карта. Суддя, що вдарити козиркою хотів, Піднявши карту, враз немов закаменів (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 82).

КОЗИРКІЙ, ів, мн. Легкі виїзні сани. — Ще б тільки сани мені одні. — Тобі козирики, бачу, потрібні. На підрізах! — озвався Невкипіль. — Мужичі рожнаті тобі не годяться (Головко, II, 1957, 507); Зриваючи кованими копитами притоптаний сніг, повз вікно промчав тілистий вороний коник, запряжений у колгоспні козирики (Добр., Тече річка.., 1961, 22).

КОЗИРНИЙ, а, е. Який є козирем. Козирного туза приховав [Рем] (Вишня, I, 1956, 455); — Пам'ятаєш, як у картах козирною шісткою підмінюють туза, що світить? (Стельмах, II, 1962, 284); У противників ідеального героя є ще один аргумент, який вони вважають козирним, нищівним (Рад. літ-во, 3, 1958, 31).

КОЗИРНУТИ¹, ну́, не́ш, док., карт., розм. Однокр. до козиряти¹. Йому хочеться чимсь козирнути перед Васильком (Донч., V, 1957, 26); Треба віддати йому належне: умів так козирнути красивим слівцем, що воно одразу впливало (Минко, Моя Минківка, 1962, 92).

КОЗИРНУТИ², ну́, не́ш, док., розм. Однокр. до козиряти². По-молодецькому злетівши з коня, він козирнув, дзенькнувши острогами (Ю. Янов., I, 1958, 144); Він [майор] вправно козирнув.. і відрапортував, що в штабі корпусу ніяких новин немає (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 44).

КОЗИРОК, рка́, ч. 1. Щиток головного убору (кашкета, картуза тощо), який виступає півколом над чолом. Темні очі блиснули на Олесю з-під козирка (Н.-Лев., III, 1956, 134); Павло просовує крізь риштування руку, здійма з Явдокима шапку і надіва йому свого картуза козирком назад (Кроп., II, 1958, 385); Ніна привіталася з шофером, який уважно поглянув на неї з-під великого козирка засмальцьованої кепки (Коп., Земля.., 1957, 31); // Щиток для захисту очей, що його надягають окремо (без головного убору). Газорізальник.. в захиснім

козирку вправно і впевнено веде язичок полум'я по металу (Гончар, Тронка, 1963, 179).

◆ Брати (взяти) під козирок — вітати по-військовому, прикладаючи руку до козирка. Ігор узяв під козирок і, клацнувши закаблуками, вийшов на привокзальну площу (Багмут, Щасл. день.., 1951, 119); Порівнявшись з капітаном, вони [солдати] трахкали ногами, брали під козирок (Добр., Ол. солдатики, 1961, 133).

2. у знач. присл. козирком. Перпендикулярно приклавши до чола долоню. Дід Остап жваво обернувся, долоню до лоба козирком приклав, посміхнувся (Епик, Тв., 1958, 561); За лісом сідає сонце й спіить очі. Тому долоні їхніх правиць — козирком над очима (Коз., Вибр., 1947, 37).

3. розм. Те саме, що дашок 1; піддашок. Піднявшись вище, вони побачили, що то не стовп, а високий кам'яний хрест, побілений колись вапном і напнутий зверху дощаним козирком (Гончар, III, 1959, 10); З козирка високої башти добре видно море, бухту і рівні вулиці Севастополя (Кучер, Дорога.., 1958, 102).

4. діал. Кашкет, картуз. — Коли б іще хоч новеньку свитку пошили батько та козирок новий купили (Вас., Вибр., 1954, 118).

КОЗИРОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до козирок. Я б свого миленького по шапці пізнала. Хоть по шапці не по шапці, то й по козирочку (Сл. Гр.).

КОЗИРЯННЯ¹, я, с., карт., розм. Дія за знач. козиряти¹.

КОЗИРЯННЯ², я, с., розм. Дія за знач. козиряти². Вони навіть у свої рапорти й козиряння старшим уміли вкласти щось особливе, домашнє (Гончар, III, 1959, 18); Пізніше йому стали просто-таки ненависними оті вражінні підйоми.. і оті непотрібні, на його думку, козиряння.. перед командирами (Збан., Сеспель, 1961, 210).

КОЗИРЯТИ¹, яю, яєш, недок., розм. 1. карт. Ходити з козиря (у 1 знач.); // Грати в карти. На гроші там не козиряли, А в кітьки крашанками грали, Не візьмеш даром сухаря (Котл., I, 1952, 164).

2. перен. Виставляти що-небудь як свою перевагу; хвалитися, чванитися чимось. Це були вірші Лермонтова. Ними завжди козиряв Соса, виказуючи свою належність до культури (Ю. Янов., I, 1958, 155); Шурка з особливим смаком козиряв іноземними словами і абстрактним способом мислення (Смолич, V, 1959, 116).

КОЗИРЯТИ², яю, яєш, недок., розм. Вітати по-військовому, прикладаючи руку до козирка. Мусив [Карпо Петрович] витягатися в струнку та козиряти тому шмаркачеві через те тільки, що [той] був сином його начальства (Коцюб., II, 1955, 368); Я йшов кудись, здається, по Волхонці, В своїй шинелі, від дощу важкій, І козиряв зустрічним лейтенантам (Перв., I, 1958, 461).

КОЗИЦЯ, і, ж., розм., рідко. Те саме, що волінка. — Ми на заручинах повинні веселиться. Он бачите — скрипаль стискає вже смика, І ходить ходором у того он рука, Що кланяється нам, тримаючи козицю (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 359); Гей, луснули дві пістолі, задули [музики] в козиці (Коломийки, 1969, 263).

КОЗИВНИК, а́, ч. Фахівець із козівництва.

КОЗИВНИЦТВО, а, с. Розведення кіз як галузь тваринництва.

КОЗИВНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до козівництва.

КОЗЛА, зел, КОЗЛИ, ів, мн. 1. Сидіння для погонича спереду брички, фаєтона тощо; передок. Один циган кинувся до погонича і вдарив його.. Погонич так і покотився з козел (Н.-Лев., III, 1956, 277); Нарешті все було налагоджено, він видряпався на козли, цмокнув, і кінь рушив (Вільде, Повнол. діти, 1960, 384);

Сидячи на козлах фаєтона, я правив своєю конячиною, під'їжджав до нічних ресторанів (З глибин душі, 1959, 99).

2. Колода на чотирьох похилих ніжках, що використується в парі з іншою як підставка для чого-небудь; кобилиця (у 2 знач.). Найпростіші підмостки складаються з двох козел з перекладами через 50 см, на які кладуть дошки настилу (Довідник сіль. будівельника, 1956, 451); На високих березових козлах загойдалися [пилярі]..., розрізуючи дві грубісні колоди (Кучер, Прощай..., 1957, 234); Влізла [Настя] на козли і почала білити стелю (Коч., II, 1956, 545).

◇ Ставити (поставити, зіставити і т.ін.) зброю (гвинтівки, рушніці) в козла (в козли) — ставити зброю (гвинтівки, рушніці) разом навхрест багнетами вгору. Рота німецьких солдатів цільною купою відпочивала біля поставлених у козла гвинтівок (Багмут, Опов., 1959, 18); Жандарми, зіставивши зброю в козли, ламають декорачії до «Наталки Полтавки» (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 7).

3. Підставка для різання дров, що складається зі збитих навхрест жердин, з'єднаних поперечкою.

КОЗЛЕТОН, у, ч., ірон. Високий неприємний, фальшивий голос співака. — Починай, хлопці! — махнув рукою Євгешка. І перший вивів чудовим голосом, який зветься «козлетон» і якому.. позаздрив би навіть галаган баби Лизавети (Донч., VI, 1957, 45).

КОЗЛИ див. козла.

КОЗЛИК, а, ч. Зменш.-пестл. до козёл 1, 2. Козлик ускочив у капусту (Сл. Гр.); Тут якраз ішла бабуся — Аж не віриться самій: «Бий же мене сила вража, Об'явилася пропача: Це ж озвався козлик мій!» (Біл., Пташ. голоси, 1956, 29).

КОЗЛИКИ, ів, мн. Зменш. до козла, козли. В кожній палаті було повно різноманітних ліжок, кушеток.. і просто дощаних нар на козликах (Збан., Сеспель, 1961, 21).

КОЗЛИНА, и, ж. 1. М'ясо козла або кози.

2. Козляча або козяча шкіра. З козлини пошила чоботи (Сл. Гр.).

КОЗЛИНИЙ, а, е. Те саме, що козлячий. Другий брамін приніс кілька старих козлиних шкір (Н.-Лев., IV, 1956, 32).

КОЗЛИЦЯ, і, ж., рідко. Те саме, що коза 1. Принесла [Марія] Води погожої з криниці, І молоко і сир козлиці Ім на вечерю подала (Шевч., II, 1953, 309).

КОЗЛИЩЕ, а, ч., заст. Цап. Отож премудрий прозорливець, Поміркувавши, взяв єлей Та взяв од козлищ і свиней Того Саула здоровила І їм помазав во царя (Шевч., II, 1953, 352).

КОЗЛОВИЙ, а, е. Пошитий із шкіри, хутра цапа; козлячий. На голові в неї старенька хустина.., на ногах черевки нові, козові (Свидн., Люборацькі, 1955, 52); Вона справить собі червоні чоботи, м'які, козові (Коцюб., II, 1955, 15).

КОЗЛЯ, яти, с., рідко. Те саме, що козеня; цапеня. Ягнята й козлята В стійлах тіснились вузьких (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 161).

КОЗЛЯТИНА, и, ж. Те саме, що козліна 1. Учасники гри миттю зарізали покалічену тварину, зварили і почали ласувати козлятиною (Тулуб, В степу.., 1964, 350).

КОЗЛЯТНИК, а, ч. (Galega L.). Багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Вміла розпізнавати солодець від козлятника (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 42).

КОЗЛЯЧИЙ, а, е. Прикм. до козёл 1, 2; цапиний. Хіба ж їм я те м'ясиво або ж п'ю кривцю козлячу? (Сл. Гр.); Отак він і зачастив у родину чинбаря, з часом привик до поганого духу та навчився чинити волові,

кінські і козлячі шкури (Стельмах, II, 1962, 114); // Пошитий із шкіри, хутра цапа. Козлячі чоботи; Козлячий комір.

КОЗОЛИСТ, у, ч. (Lonicera caprifolium L.). Чагарник із попарно розміщеними листками та запашними квітками, зібраними в суцвіття; жимолость.

КОЗУБ, а, ч. Ручний кошик із лубу або лози. Як не гриб, то не лізь у козуб (Номис, 1864, № 9131); В майстерних козубах горіла найчистіша живиця (Фр., III, 1950, 137); В козубі торожкотили ще зовсім зелені кислці, лісові яблучка (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 472).

◇ Козубом ста́ти — стати дуже твердим від морозу; задубіти (про мокрий одяг). Поки до санок дійшов [о. Гервасій], підрысник козубом став, аж до шкіри прикипів (Свидн., Люборацькі, 1955, 68).

КОЗУБЕНЬ, бня, ч. Те саме, що козуб. Є квіти! І повен грибів козубень! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 289).

КОЗУБЕНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до козуб і козубень. Вона вилізла на товсту черешню, а з неї перелізла на другу, нарвала черешень повну козубеньку й понесла у ганок (Н.-Лев., II, 1956, 161); І хто б у цей час не заглянув у його догідливі очі, ніколи б не повірив, що він.. може.. виривати коси в жінок за козубеньку грибів (Стельмах, I, 1962, 91).

КОЗУБЕЦЬ, бця, ч. Зменш. до козуб.

КОЗУБКА, и, ж., діал. Козубенька.

КОЗУБНЯ, і, ж., рідко. Те саме, що козуб. Гирямокутиря собаки дражнила; собаки за нею, вона з козубнею (Номис, 1864, № 9281); Стуга — діжка велика, .. бочка, луб'яна козубня, що сидухи носять на базар бублики, буханці і т.ін. (Номис, 1864, № 1404).

КОЗУЛЯ, КОСУЛЯ, і, ж. Дика коза; сарна. Козуля є цінним мисливським звіром, який дає м'ясо, шкіру й хутро (Звірі .. Карпат.., 1952, 59); В Карпатських і Кримських горах можна зустріти благородних оленів, диких кабанів, козулю, куницю (Цюпа, Україна.., 1960, 88); * У порівн. Франка вибігла наперед, ногами толочила траву і легко, мов козуля, стрибала з пенька на пеньок (Чорн., Визвол. земля, 1959, 63).

КОЗУЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до козуля.

КОЗУНЯ, і, ж. Пестл. до коза 1.

КОЗЯТКО, а, с. Те саме, що козеня. Паслась Коза з козятком коло хати (Шевч., II, 1963, 366).

КОЗЯТОЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до козятко. Ідуть, Сумуючи собі обоє. І вбогії перед собою Козу з козяточком женуть (Шевч., II, 1953, 312).

КОЗЯЧИЙ, а, е. Прикм. до коза 1. Вона ходила коло нього, варила йому зілля, ..поїла козячим молоком (Коцюб., I, 1955, 370); Марта Еммануїлівна поправила на плечах стареньку сіру хустку з козячого пуху і далі.. слухала Тамілу (Хор., Місто.., 1962, 110); // Зробл. із молока кози. Козячий сир; // Пошитий із шкіри, хутра кози. Козячий кожух; // Такий, як у кози. Він не вгаваючи жебонів своїм козячим голоском (Коцюб., I, 1955, 379); Козячі очі; // Який пасе кози. Козячий пастух.

◇ Козяча ніжка див. ніжка.

КОІТИ, кою, коїш, недок., перех. Робити щось недобре; виробляти, чинити. Не знаю, мій друже, Чи сатана лихо коїв? Чи я занедужав? (Шевч., II, 1953, 252); — Знай, що коли ти Гаїнку займеш або що проти Зінька коїтимеш, то.. вижену тебе (Гр., II, 1963, 459); Важко було цим простим і чесним людям змислити все, що коїли фашисти в часи окупації (Вол., Сади.., 1950, 54).

КОІТИСЯ, іться, недок. Робитися, чинитися, відбуватися (перев. про щось недобре). Кругом Пісок тільки й чутки, що про лихі вчинки.. — Мабуть, уже незабаром кінець віку... Недаром таке на світі коїться (Мирний, I, 1949, 326); Сусіди намагалися зазирнути через тин

у подвір'я Василя Дем'яновича, дізнатися, що там коїться (Мокр., Сто., 1961, 113); Якби Василь знав, що в ці роки коїлося в серці Лукії, то співаюкою не прикладав би до жару вогню (Чорн., Пісні., 1958, 5).

КОЙКА, и, ж. Підвісна постіль із парусини (звичайно на пароплаві). Коли б у таку погоду високопарусний бриг з'явився на морі, ніхто не побачив би на ньому парусів. Тільки щогли гнулися б., а команда, прив'язавшись до койок, забула б, де в людей стеля і де підлога (Ю. Янов., II, 1958, 53).

КОЙНЕ, невідм., с. 1. Загальногрецька мова, що склалася на ґрунті аттичного наріччя й у III—I ст. до н. е. витіснила старі давньогрецькі діалекти, збагатившись за їх рахунок.

2. Будь-яка загальна народна мова, що виникла на ґрунті панівного діалекту.

КОЙОТ, а, ч. (*Canis latrans*). Хижак родини собачих; луговий вовк. З хижих тут [в Америці] поширений дуже шкідливий койот., близький до шакала (Посібник з зоогеогр., 1956, 98).

КОК¹ див. **КІКИ**.

КОК², а, ч. Кухар на кораблі. Він.. заглянув на камбуз, де матроси під керівництвом низенького товстого кока чистили картоплю (Ткач, Крута хвиля, 1956, 63); Жінки.. покуштували страву й зауважили кокові, що багатенько кладе у флотський борщ червоного перцю й лаврового листу (Кучер, Голод, 1961, 89).

КОК³, а, ч. Зачіска у вигляді збитого або завитого пасма волосся, що стирчить догори над чолом.

КОКА, и, ж. Тропічна чагарникова рослина зі шкірястим листям, з якого добувають кокаїн.

КОКАІН, у, ч. Отруйна речовина, яку добувають із листя коки й використовують як місцевий знеболювальний або наркотичний засіб. Для зниження чутливості слизової оболонки шлунка застосовують всередину кокаїн (Хвор. дит. віку, 1955, 119).

КОКАІНІЗМ, у, ч. Вид наркоманії — хвороблива пристрасть до кокаїну.

КОКАІНІСТ, а, ч. Людина, хвора на кокаїнізм. Це той вішатель, кокаїніст? ..Застрелив у ресторані свого ж корнета?! (Гончар, II, 1959, 209).

КОКАІНІСТКА, и, ж. Жін. до кокаїніст. За рішучість, за порив прощав [Врангель] йому й пиятику, й скандали, і навіть те, що разом із своїми кокаїністками він нібито возить у штабному вагоні бразільського папу-гу (Гончар, II, 1959, 320).

КОКАІНОВИЙ, а, е. Прикм. до кокаїн.

КОКАРДА, и, ж. 1. Металевий значок установленого зразка на форменому кашкеті. Він не знав, що йому робити, і м'яв у руках свій червонооколий картуз з великою кокардою (Мирний, I, 1954, 255); Недалеко від нього у вирві блиснув кокардою офіцерський кашкет (Тют., Вир, 1964, 501).

2. заст. Вид банта на платті, капелюсі тощо. Целя в літнім бронзовім пальті і в білім солом'янім капелюсі з широкими крисами і червоно-жовтою кокардою на наголовачі спішила на пошту (Фр., II, 1950, 306).

КОКЕТКА, и, ж. 1. Жінка, що своєю поведінкою, манерами, одягом і т. ін. намагається подобатися чоловікам. Він зовсім ясно почував відразу до тої кокетки і розпусниці, котра.. старалась заманити його в свої сіті (Фр., III, 1950, 455); — Ота кокетка в моєму домі не буде... (Коцюб., II, 1955, 438); Сорокалітня кокетка хоче відмолодитися, щоб знову стати красивою, привабною та молодю (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 252).

2. Верхня, відрізна частина плаття, блузки, до якої на висоті грудей пришивається нижня частина одягу.

КОКЕТЛИВИЙ, а, е. 1. Схильний до кокетства, який намагається подобатися. Він по-молодецькому виструн-

чився і, дзенькаючи острогами, попрямував до кокетливих панянок (Тулуб, Людолови, I, 1957, 278); На балу кокетлива Мадонна В'ється безрозумна, як мотиль (Рильський, II, 1960, 110); // Який виражає кокетство. — Спалося добре й нічого не снилось, — одказала Олеся, скося поглядаючи на Бонковського кокетливими очима (Н.-Лев., III, 1956, 57); Знов лунає сміх, а з ним єднається прикрим акомпанементом цинічний регіт підстаркуватої жінки з кокетливими жестами (Л. Укр., III, 1952, 577).

2. Який має гарний, привабливий вигляд. Зелені «самовари» [міномети] з-під кокетливих парасольок наче привітно всміхались їй (Гончар, III, 1959, 198).

КОКЕТЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. **кокетливий**.

КОКЕТЛИВО. Присл. до **кокетливий**. — Ви так чудово граєте, а я сьак-так бренькаю, — сказала кокетливо Настя (Н.-Лев., III, 1956, 219); Майка посміхається, кокетливо опускаючи очі перед зустрічним офіцером (Ю. Янов., I, 1954, 188); На ньому синій був жупан, шабляка, шапка волохата і оселедець, як гадюка, звисав кокетливо за вухом (Сос., I, 1957, 441).

КОКЕТНИЙ, а, е. Те саме, що **кокетливий**. — О, там така кокетна [Ривка]: вертить тими очима на всі боки (Н.-Лев., IV, 1956, 112); Кокетним, навиклим рухом поправив він бороду й волосся (Коцюб., I, 1955, 163).

КОКЕТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **кокетний**.

КОКЕТНО. Присл. до **кокетний**. Мокрієвська знов весело й кокетно засміялась (Н.-Лев., IV, 1956, 335).

КОКЕТСТВО, а, с. Неприховане прагнення сподобатися кому-небудь своєю поведінкою, манерою чи одягом, зацікавити когось собою. Олеся чарувала його ексцентричними позами, кокетством, танцями (Н.-Лев., III, 1956, 103); Її скромність здавалась кокетством (Вільде, Сестри., 1958, 348); В ній бриніли й вабили сміливість, граціозність, жіноче кокетство й майже дитяча зухвалість (Дмит., Розлука, 1957, 10).

КОКЕТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **кокетувати**. Була вона простою, звичайною сільською дівчиною, веселою, моторною, без витребеньок, без кокетування (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 355); Конфлікт у «Різдвяній ночі» лежить у сфері особистої драми: палке кохання Вакули наштовхується на насмішкувату холодність, кокетування й глузування Оксани (Укр. клас. опера, 1957, 172).

КОКЕТУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Своєю поведінкою, манерами, одягом неприховано намагатися сподобатися кому-небудь, зацікавити когось собою. Панни кокетували, спідлоба поглядали на велику гарну постать Прушинського й все зачіпали його (Н.-Лев., II, 1956, 72); — Можете взяти альбом, там є багато моїх «молодих» портретів, можете їх роздивитись, я не бороню, а ж не кокетую з вами (Л. Укр., III, 1952, 696); Наталя Павлівна кокетувала неприховано (Коп., Тв., 1955, 337); Ремісник, перебуваючи на сцені, часто кокетує з публікою, намагається підробитись під найбільш погані смаки деякої її частини (З глибин душі, 1959, 32).

2. чим, перен. Виставляти що-небудь напоказ; хизуватися чимось. І лекцію читав [агроном] нам, неофітам трьом, Ледь кокетуючи ученими словами (Рильський, III, 1961, 202); Він [режисер] різко знімає марево сентименталізму, яким намагається кокетувати дехто з учасників вистави (Мартич, Друзі., 1962, 94).

КОКЕТУХА, и, ж., розм. Те саме, що **кокетка** 1. Не любили вони Шовкуна та й саму Христю — кокетуха, та й годі (Грим., Незакінч. роман, 1962, 16); З Федотом їхала дружина Юля, ..кокетуха з лінивим голосом і м'якими очима (Тют., Вир, 1964, 241).

КІКИ, ів, мн. (кок, а, ч.). Кулясті бактерії. Деякі

бактерії мають округлу форму. Їх називають коками (Курс патології, 1956, 61).

КОКІЛЬ, ю, ч., мет. Розбірна форма з чавуну або сталі для відливання металевих виробів. Якщо кокілі якісні, деталі, вилиті в них, виходять настільки точними, що не потребують обробки різцями (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 177).

КОКІЛЬНИЙ, а, е, мет. Прикм. до кокіль; // Здійснюваний за допомогою кокілю. Металурги [заводу] все більше застосовують кисневе дуття при виплавці сталей, електроплавку, кокільне.. литво (Наука., 2, 1957, 18).

КОКІЛЬНИК, а, ч., мет. Робітник, що працює біля кокілю. Перед початком першої зміни сталеплавильники, кокільники, формувальники, ливарники цеху зібралися на загальні збори (Веч. Київ, 26.IX 1958, 2).

КОКЛЮШ, у, ч. Гостра заразна, переважно дитяча хвороба, що характеризується приступами конвульсивного кашлю; кашлюк. Коклюш являє собою інфекційну хворобу переважно дитячого віку (Шк. гігієна, 1954, 310); Пройдуть жінки, пригаслі, сумнолиці.. Простука поштаря підковане взуття, Десь захлинется в коклюші дитя (Бажан, Роки, 1957, 211).

КОКЛЮШКА, и, ж., спец. Паличка з потовщенням на одному кінці та з шийкою й гудзиком на другому для плетіння мережива.

КОКЛЮШКОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до коклюшка; // Вигот. коклюшками. Коклюшкове мереживо.

КОКЛЮШНИЙ, а, е. Стос. до коклюшу. Коклюшний кашель; // Хворий на коклюш. Коклюшна дитина.

КОКО¹, виг. Уживається як присудок для позначення сокоріння курки. А курочка коко, да коко... Полетіла вгору високо (Чуб., V, 1874, 113).

КОКО², а, с., дит. Яйце. Як хто вкоїть щось недоумкувате — гримають: «І ти вже — благовісне коко!» (Нюмис, 1864, № 421).

КОКОВИЙ, а, е. Прикм. до коки. Перехід кишкових бактерій у кокові.

КОКОН, а, ч. Щільна оболонка з тонких волокон, яку робить гусениця перед перетворенням у лялечку. Деякі личинки перед перетворенням на лялечку обносять себе коконами й у них заляльковуються (Шкідн. поля., 1949, 18); Зародки елементів нового криються в старому, як метелик у коконі (Еллан, II, 1958, 126).

КОКОННИЙ, а, е. Те саме, що коконовий.

КОКОНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову кокон, напр.: ко ко но за го ті в ля, ко ко но мо та н ня. ко ко но су ш а р ня та ін.

КОКОНОВИЙ, а, е. Прикм. до кокон. Коконова нитка.

КОКОРА, и, ж., спец. Нижня частина стовбура хвойного дерева разом із перпендикулярним до нього великим коренем, що використовується для будівництва дерев'яних суден. Часто з коріння й стовбура. заготовляють полози для саней, роблять кліщі для хомутів та кокори, що йдуть для суднобудування (Стол.-буд. справа, 1957, 9); Понад берегом на підпорах вимальовувались обриси майбутніх лодій [великих човнів] — днища в них довбані, залізними цвяхами прибиті кокори (Скл., Святослав, 1959, 310)

КОКОС, а, ч. 1. Те саме, що Кокосова пальма (див. кокосовий).

2. Кокосовий горіх.

КОКОСОВИЙ, а, е. Прикм. до кокос. Там [на півдні] ростуть великолисті пальми, кокосові дерева, мирти, олеандри (Коб., I, 1956, 340); Новинкою для нас, закоренілих європейців, є кокосові горіхи — завбільшки з невеличкий кавун, з яких випивають солодкувате біле молоко (Дмит., Там, де сяє..., 1957, 45); // Який добувають із кокосової пальми, з її плодів. Кокосове волокно; Кокосова олія.

△ **Кокосова пальма** — висока пальма з кільчастим стовбуром і перистим листям, яка дає плід у вигляді дуже великого горіха. Серед багатой рослинності Індонезії особливо поширена кокосова пальма, яка дає цінні продукти (Наука., 7, 1958, 52).

КОКОТКА, и, ж. У буржуазному суспільстві — жінка легковажної поведінки, що перебуває на утриманні своїх коханців. — Я не ремісник, я панич. Люблю пси, коні і кокоток (Фр., IV, 1950, 457); — Кокотка, якщо вам хочеться знати, — продажна жінка... — стиха сказав вусатий, наближаючи до Хоми своє велике гладке обличчя (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 427); * Образно. Він [граф Вітте] був спочатку закоханий в самодержавство, неначе у чисту фею, але потім виявилося, що то була не фея, а підмальована кокотка (Стельмах, I, 1962, 617).

КОКОШ, а, ч., діал. Півень. Кокош сидить на вишні (Фр., VIII, 1952, 68).

КОКОШИТИСЯ, шуся, шишся, недок., розм. Триматися зарозуміло, гордовито; бундючитися, чванитися, хизуватися. — Таке воно кашливе та заслинене, що ціпа в руках не годно вдержати, та й ще воно кокошиться (Стеф., Вибр., 1945, 131); — А що ж вони можуть мені зробити? — кокошився старий (Тулуб. Людолови, I, 1957, 115).

КОКОШКА, и, ж., діал. Курка. Йому [півневі] кокошка на мисли [мислі] (Фр., VIII, 1952, 68).

КОКОШНИЙ, а, е, діал. Чванливий, пихатий.

КОКОШНИК, а, ч. 1. Стародавній російський жіночий головний убір з високим оздобленим півкруглим щитком над чолом. Щоб кокошник краще держався на голові, приклеюють до його зворотного боку тасьму або стрічку (Гурток «Умілі руки.», 1955, 223).

2. спец. У російській архітектурі XVI—XVII ст. — прикраса на фасадах будинків, що формою нагадує такий головний убір. Кокошник — декоративна форма в російській архітектурі — рід фронтона з карнизом, загнутим по кривизні склепіння або арки (Архіт. Рад. Укр., 11, 1939, 41).

КОКС, у, ч. Вид твердого палива, яке одержують нагріванням кам'яного вугілля, торфу тощо до високих температур без доступу повітря. Кокс утворюється при сухій перегонці кам'яного вугілля (Заг. хімія, 1955, 384); Щоб метал виготовляти, Треба кокс заводам дати (Бойко, Ростіть..., 1959, 56).

КОК-САГИЗ, у, ч. Багаторічна трав'яниста каучуконосна рослина родини складноцвітих. Де пісок шумів. Там сади та ліс, А між смугами Росте кок-сагиз (Ус., На.. берегах, 1951, 139); Нагромадження каучуку в кок-сагизі забезпечується правильною системою агротехніки й добрив (Вісник АН, 8, 1949, 32).

КОКСИТ, у, ч., мед. Запальне захворювання кульшового суглоба в людини.

КОКСІВНИЙ, а, е, техн. З якого випалюють кокс. Основним видом палива для виплавки чавуну є кокс, який дістають з коксівних сортів кам'яного вугілля (Автомоб., 1957, 318);

△ Коксівне вугілля див. вугілля.

КОКСІВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. коксівний. Коксівність вугілля.

КОКСО... Перша частина складних слів, що відповідає слову кокс, напр.: ко к со бен з о л, ко к со бен з о л о в и й; слову коксовий, напр.: ко к со ко м б і н а т.

КОКСОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до коксувати.

КОКСОВИЙ, а, е. Прикм. до кокс. Коксове виробництво на Україні виникло разом з організацією в Донбасі металургійного виробництва (Чорна метал. Укр., 1957, 96).

2. Стос. до коксування, пов'язаний з ним; // Признач. для випалювання коксу. Закінчені будівельні роботи на коксовій батареї (Рад. Укр., 13.III 1946, 1); Коксові печі дають кокс (Вишня, I, 1956, 332).

△ **КОКСОВИЙ** газ — газ, який утворюється під час коксування вугілля. Коксохімічні заводи Донбасу й Придніпров'я виробляють мільярди кубометрів коксового газу на рік (Наука., 11, 1956, 9).

КОКСОХІМІЧНИЙ, а, е, техн. Стос. до переробки кам'яного вугілля коксуванням. Коксохімічне виробництво; // Який переробляє кам'яне вугілля коксуванням. Коксохімічний завод; Коксохімічна промисловість.

КОКСУВАЛЬНИЙ, а, е, техн. Признач. для коксування. З дьогтю й газу коксувальних заводів спочатку одержували синтетичні продукти найважливішого значення (Наука., 5, 1959, 45); Коксувальна піч.

КОКСУВАННЯ, я, с., техн. Дія за знач. коксувати. Під час коксування кам'яного вугілля добувають ряд цінних продуктів: кокс, .. коксовий газ і кам'яновугільну смолу (Цікава хімія, 1954, 5); Те, що показав нам штейгер, абсолютно не в'язалося з моїм уявленням про коксування (Кач., II, 1958, 97).

КОКСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., техн. Нагріваючи до 1000° у коксових печах без доступу повітря кам'яне вугілля, торф і т. ін., перетворювати їх на кокс.

КОКСУВАТИСЯ, ується, недок. Перетворюватися на кокс. Скрізь, де плавиться й прокатується метал, коксується вугілля., використовують складне технологічне устаткування (Наука., 12, 1956, 12).

КОКТЕЙЛЬ, ю, ч. 1. Напій, що становить суміш коньяку, лікеру та вин, іноді з цукром, прянощами тощо. Раз на тиждень Софрон ішов у салон, щоб пограти у кості та пропустити склянку коктейлю (Рибак, Час., 1960, 86).

2. Напій, приготований із суміші молока з сиропом і морозивом, кави з морозивом і т. ін. Молочний коктейль; Кавовий коктейль.

КОКЦИДІОЗ, у, ч. Заразне захворювання свійських і диких тварин. Кокцидіози — захворювання курей, індиків, гусей, кролів, великої й дрібної рогатої худоби, які заражаються через корм і воду, забруднені калом хворих тварин (Колг. енци., II, 1956, 668).

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ, у, ч. Зрадницьке співробітництво з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час другої світової війни. — Він лишався в Києві. І знає, .. кажуть, що він мав справи з німцями, лікував їх.. Це ж колабораціонізм (Рибак, Час., 1960, 345).

КОЛАБОРАЦІОНІСТ, а, ч. Зрадник своєї батьківщини, що співпрацював з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час другої світової війни. Петен має підстави розраховувати не лише на майбутнього археолога, але й на декого з колабораціоністів (Смолич, Після війни, 1947, 50).

КОЛАГЕН, у, ч., анат. Білкова речовина, що є основною складовою частиною кісток і хрящів людини й тварин.

КОЛАПС, у, ч., мед. Раптове зниження кров'яного тиску й різкий занепад серцевої діяльності, що супроводжується загальною слабкістю або втратою свідомості й загрожує життю. Раптове різке падіння судинного тиску з різким гострим падінням кров'яного тиску має назву колапсу (Курс патології, 1956, 228); Іноді [при інфекції] може настати раптовий занепад серцевої діяльності — колапс (Хвор. дит. віку, 1955, 179).

КОЛБА, и, ж. Куляста або конічна скляна чи кварцова посудина з довгою шийкою для хімічних робіт. Колбами називаються кулясті скляні посудини з високою шийкою. Колби бувають круглодонні й плоскодонні

(Уроки.. хіміка, 1956, 7); Куточок лабораторії. Гармаш коло стола з мікроскопом та з колбами (Мик., I, 1957, 149).

КОЛБОЧКА, и, ж. 1. Зменш. до колба. Двос присіли навпочіпки коло табуретів, що стояли прямо на проходах., — орудували численними скляночками та колбочками (Шовк., Інженери, 1956, 175).

2. перев. мн., анат. Один із видів світлочутливих клітин сітківки ока, завдяки яким людина й хребетні тварини можуть бачити вдень і сприймати кольори. Світлочутливий шар сітківки з рецепторами — паличками й колбочками — лежить у крайній зовнішній її частині, зверненій у бік судинної оболонки (Анат. і фізіол. люд., 1957, 157); Риби, сови, кажани не мають колбочок у сітківці ока — для них навколишній світ не кольоровий (Наука., 9, 1962, 25).

КОЛБУД, у, ч. Скорочення: будинок колективіста. В колбуді наш четвертий клас Сьогодні ставив п'єсу (Мур., Широка дорога, 1950, 11); Коли Кандиба прийшов додому, Макар сидів біля столу і голився, збираючись до колбуду (Добр., Тече річка., 1961, 56).

КОЛГОСП, у, ч. Скорочення: колективне господарство (соціалістична форма виробничого об'єднання трудящих селян для колективного ведення сільського господарства, що ґрунтується на усупільненні основних засобів виробництва). Народ переміг наш — і встали заводи, і встали колгоспи у всій у красі (Тич., II, 1957, 214); Того ж таки дня, ввечері, відбулися збори членів колгоспу (Донч., II, 1956, 62); // розм. Люди, що є членами такого господарства; колгоспники.

КОЛГОСПІВСЬКИЙ, а, е. Те саме, що колгоспний 1. Колгоспівське правління тут селиться сьогодні... (Нагн., Пісня., 1949, 152); На колгоспівський лан вже не посується пан (Укр.. присл., 1955, 352); На просторім колгоспівським дворі метушня (Десняк, II, 1955, 465).

КОЛГОСПНИЙ, а, е. 1. Прикм. до колгосп. Колгоспне село — село суцільної письменності (Вишня. День., 1950, 9); — Колгоспної справи, за яку я бився, тобі вилити не дам... (Тют., Вир, 1964, 98); // Належний колгоспові, колгоспникам. З конвейєра сходять готові трактори для колгоспних ланів (Сос., I, 1957, 238); В низині стояли громадські, колгоспні будівлі (Коп., Лейтенанти, 1947, 121); // Який є членом колгоспу, Зміцнюючи братерський союз з колгоспним селянством. робітничий клас посилює свою допомогу сільському господарству (Матер. ХХІ з. КПУ, 1960, 46); // Признач. для колгоспу. Школа колгоспних кадрів; // Признач. для колгоспників. Колгоспний лекторій; Колгоспний ринок; // Який відбувається в колгоспі. Колгоспне весілля; // Власт. колгоспові, колгоспникам. Йому не раз доводилося вирішувати важливі питання колгоспного життя (Тют., Вир, 1964, 329).

2. Який ґрунтується на колективній формі сільського господарства. Природно-економічні умови колгоспного виробництва карпатської зони істотно відрізняються від умов інших сільськогосподарських зон УРСР (Вісник АН, 6, 1957, 23); Колгоспний лад.

3. Спрямований на створення колгоспів. Колгоспний шлях — шлях соціалізму; Колгоспний рух.

КОЛГОСПНИК, а, ч. Член колгоспу. Біля насіннєвої ділянки стоїть гурт прибулих колгоспників (Головко, I, 1957, 425); Сучасний радянський колгоспник — це державна людина, діяч з широким міжнародним кругозором (Рад. Укр., 26.III 1950, 3).

КОЛГОСПНИЦЯ, і, ж. Жін. до колгоспник. Кращі колгоспниці Радянської України удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці (Рад. Укр., 7. III. 1954).

КОЛГОТКИ, ток, мн. Дитячі або жіночі панчохи, вив'язані разом із штаними.

КОЛДОГОВІР, вору, ч. Скорочення: колективний договір. Відповідальність і ініціатива профспілок і госп-органів при обговоренні і укладанні колдоговорів повинні бути значно розширені (КПУ в резол. і рішен., 1958, 290).

КОЛДОГОВІРНИЙ, а, е. Стос. до колдоговору.

КОЛЕГА, и, ч. і ж. Товариш за фахом, місцем праці, за навчанням у вищій школі тощо. З Ватаги письма [листи] принесли, і всі тихенько зачитали. А ми з коле-гою лягли Та щось таке розмовляли (Шевч., II, 1953, 76); Був один [Калинович] в бухгалтерії, бо жоден з його ко-лег не з'явився сьогодні на роботу (Фр., VI, 1951, 154); — Ну, як спалося, колего? — запитав один із студентів, помітивши, що Роман прокинувся (Минко, Ясні зорі, 1951, 9).

КОЛЕГІАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до колегії (у 1, 2 знач.). Колегіальні установи.

2. Який здійснюється спільно, групою осіб. Коле-гіальні ухвали; Колегіальне розв'язування питання; // В основі якого лежить здійснення чого-небудь спіль-ними силами. Вони [партійні комітети] будують свою діяльність на колегіальних засадах (Рад. Укр., 1.XII 1961, 1).

КОЛЕГІАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. колегіальний 2. Колегіальність обговорення; // Керів-ництво, здійснюване групою осіб. Ленін не раз підкрес-лював значення колегіальності як найвищого принципу партійного керівництва (Ком. Укр., 4, 1960, 58).

КОЛЕГІАЛЬНО. Присл. до колегіальний 2.

КОЛЕГІУМ, у, ч., іст. Те саме, що колегія 3. У 1632 році школа ця об'єдналася з школою Києво-Печерського монастиря й стала називатися Київським колегіумом (Визначні місця Укр., 1958, 56); Києво-Могилянський колегіум.. у 1701 р. указом Петра I був перетворений в академію (Іст. укр. літ., I, 1954, 96).

КОЛЕГІЯ, ї, ж. 1. Офіційно визначена група осіб, які утворюють певний адміністративний, розпорядчий або дорадчий орган. Професорська колегія [Львівського університету] обрала його [І. Франка] доцентом, але адміністрація не затвердила (Коцюб., III, 1956, 35); Незабаром він став членом ученої ради двох сільськогос-подарських інститутів, членом колегії Міністерства сільськогосподарства (Ряб., Жайворонки, 1957, 74); Редакційна колегія газети.

2. Об'єднання осіб деяких професій. Прийнятий За-кон про судоустрій Української РСР приділяє значну увагу діяльності колегій адвокатів, що є добровільним об'єднанням осіб, які займаються адвокатською діяль-ністю (Рад. право, 4, 1960, 8).

3. У Західній Європі, на Україні та в Росії в XVI—XVIII ст.— назва деяких закритих середніх і вищих навчальних закладів. Центром шкільної освіти на Україні була Києво-Могилянська колегія, на зразок якої згодом були організовані колегії в Переяславі, Харкові, Чернігові (Іст. укр. літ., I, 1954, 85); Вони згадували, як колись обоє вчилися у бурсі, у Київській колегії (Морд., I, 1958, 214).

4. У Росії XVIII ст.— назва центральних урядо-вих установ. Колегія дала наказ Овцину наступної зесни [1735 р.] ..продовжувати шлях до Карського моря (Видатні вітч. географи., 1954, 30); Між ко-легіями [у 1718 р.] був проведений точний розподіл справ, так що кожна з них відала якою-небудь однією галуззю управління (Іст. СРСР, II, 1957, 28).

КОЛЕДЖ, у, ч. Вищий або середній навчальний за-клад в Англії, США та деяких інших країнах. Зростан-ня плати за навчання.. породжує побоювання, що в ко-леджах зможуть учитися тільки діти багатіїв (Наука., 2, 1960, 10); Саме в ту пору.. покликали до армії Джозе-

фа, який встиг тільки закінчити технічний коледж у Сан-Франціско (Рибак, Час., 1960, 84); // рідко. Науковий заклад.

КОЛЕЖ, у, ч. Середній навчальний заклад у Фран-ції, Бельгії, Швейцарії, Канаді та деяких інших країнах.

КОЛЕЗЬКИЙ, а, е. У дореволюційній Росії — перша частина складних назв деяких цивільних чинів. Ко-лезький радник; Колезький реєстратор.

Колезький асесор див. асесор.

КОЛЕКТИВ, у, ч. Сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю, спільними інтересами. Без колек-тиву людина не знала б ні щастя, ні радощів (Гур., Наша молодість, 1949, 390); Нову людину, активного діяча суспільства не можна виховати поза колективом (Рад. психол. наука., 1958, 428); // Група людей, зв'я-заних спільною працею в одній організації, установі, на підприємстві тощо. На Україні є багато сотень міцних колективів фізкультури (Спорт., 1958, 3); Говорив же їй Павло, розраював, що не треба в Ковалівку, а десь далі, де середня школа є, великий колектив учителів (Кучер, Трудна любов, 1960, 14); Колектив інституту.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ, ї, ж. Об'єднання одноосібних селянських господарств у великі соціалістичні госпо-дарства — колгоспи. Колективізація назавжди визволила село від куркульської кабали, від класового розшарування, від розорення і злиднів (Програма КПРС, 1961, 12); — Приїхав він у наше село як двадцятип'ятитисячник колективізацію проводити (Тют., Вир, 1964, 167).

КОЛЕКТИВІЗМ, у, ч. Товариська співпраця, взаємна підтримка й допомога людей, що ґрунтується на свідомо-му підпорядкуванні особистих інтересів громадським. Ра-дянська школа, піонерська організація.. виховують у дітей почуття колективізму, взаємодопомоги (Донч., VI, 1957, 600); Однією з основних рис, що визначають духовне об-личчя радянської людини, однією з норм життя нашого суспільства є колективізм і товариська взаємодопомога (Ком. Укр., 2, 1962, 35).

КОЛЕКТИВІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мін. ч. до колективізувати; // у знач. прикм. Відтворити красу життя нового, колективізованого села — такий худож-ній задум п'єси Ю. Яновського «Потомки» (Укр. рад. драм., 1957, 56); // колективізовано, безос. присудк. сл. У червні 1930 р. в основних зернових районах СРСР було колективізовано 40—50% селянських господарств (Іст. УРСР, II, 1957, 355).

КОЛЕКТИВІЗУВАТИ. ую, уєш, недок. і док., пе-рех. Проводити, здійснювати колективізацію. Колекти-візувати сільське господарство.

КОЛЕКТИВІЗУВАТИСЯ. ується, недок. і док. 1. Об'єднуватися в колгоспи. [Р о м а ш к а:] Україна вся колективізується, і ми не хочемо пасти задніх (Мик., I, 1957, 96); Село те колективізувалося повільно (Збан., Любов, 1957, 57).

2. тільки недок. Пас. до колективізувати.

КОЛЕКТИВІСТ, а, ч. Послідовник, прибічник колек-тивізму. В тому-то, власне, й полягає сила колективі-ста, що все, в тому числі і свій талант, він цінує лише в тій мірі, в якій цей талант може стати суспільним набутком (Рад. літ-во, 9, 1966, 9).

КОЛЕКТИВІСТИЧНИЙ, а, е. Який ґрунтується на засадах колективізму. Так само і в питанні про значення міст Гобсон наближається до загальних поглядів Маркса, визнаючи, що протилежність між містом і селом супе-речить ладові колективістичного суспільства (Ленін, 4, 1948, 82); // Який відповідає принципам колективіз-му, пройнятий ними. Кожен життєвий, глибинний твір — колективістичний (Еллан, II, 1958, 69); Зни-щення приватної власності на засоби виробництва,

перехід до нового, соціалістичного ладу зруйнували матеріальну основу індивідуальної психології й створили основи нової колективістичної психології (Психол., 1956, 222).

КОЛЕКТИВІСТКА, и, ж. Жін. до колективіст.

КОЛЕКТИВІСТСЬКИЙ, а, е. Власт. колективістові, колективістам. Потрібно виховувати в учнів не тільки почуття особистої відповідальності за навчання й поведінку, але й колективістське «господарське» почуття до всього навколишнього (Ком. Укр., 10, 1959, 40).

КОЛЕКТИВНИЙ, а, е. Прикм. до колектів; спільний. Під час роботи (на другий день наради) переважна більшість делегатів, збагачена колективним досвідом, стояла вже на вірній більшовицькій позиції (Головко, II, 1957, 432); // Належний колективу. Колективне господарство; Колективні засоби виробництва; Колективна земля; // Який здійснює колектів. В основі всієї організаційної діяльності нашої партії лежить розроблений Леніним принцип колективного керівництва (Ком. Укр., 5, 1960, 46); Слухаючи майора, хлопці потай під столом потискують один одному руки, дають напівпошенки колективну клятву, що житимуть правильно (Гончар, Тронка, 1963, 144); // Власт. колективу, який ґрунтується на спільності, на принципах колективізму. Колективний характер праці й народних обрядових ігор ви-магав відповідної організованості, ритмічності (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 95); Музикантська команда комуни, безперечно, вела перед у розумінні виявлення перших ознак колективної солідарності (Мик., II, 1957, 528); // Признач. для колективу. Газета — не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, але також і колективний організатор (Ленін, 5, 1948, 10).

△ **Колектівний договір** — договір, укладений між адміністрацією та профспілковою організацією підприємства, установи або робітників певної галузі виробництва про умови праці робітників і службовців. Професійні і господарські органи в своїй практичній діяльності, зокрема при переукладанні колективних договорів, повинні враховувати загальні умови, які визначають динаміку зростання заробітної плати (КПУ в резол. і рішен., 1958, 290); Після війни Тадей Зілінський до того знахав, що відмовився платити кваліфікованим робітникам.. згідно з тарифом, передбаченим колективним договором між профспілкою друкарів і товариством власників друкарень (Вільде, Сестри., 1958, 118).

КОЛЕКТИВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до колектівний; спільність, колегіальність. Найвищим принципом керівництва партії є колективність, яка спирається на творчість, знання й досвід мас (Ком. Укр., 8, 1965, 3); Основні специфічні риси фольклору — колективність і усність творчості, масовість і усність побутування (Нар. тв. та етн., 3, 1963, 18).

КОЛЕКТИВНО. Присл. до колектівний. Вони звикли колективно жити й діяти... Через це підпілля не можна повністю знищити (Ю. Янов., I, 1954, 193).

КОЛЕКТОР, ч., спец. 1. род. у. Установа, що займається збором і розподілом чого-небудь між підвідомчими організаціями. Бібліотечні колектори повинні цікавитись і знати, де і якої не вистачає книги (Рад. Укр., 28.XI 1948, 2).

2. род. а. Особа, що збирає певні зразки чого-небудь (гірських порід, ґрунтів тощо), описує їх і зберігає. В 1907—1910 рр. він був колектором у геологічній партії на Апшеронському півострові (Видатні вітч. географи., 1954, 142).

3. род. у. Широкий канал або труба для збирання рідин чи газів з інших каналів (труб) і відведення їх у пев-

не місце. Змитий водою гній по трубах потрапляє в каналізаційний колектор, а звідти стікає в гноєсховище (Рад. Укр., 16.VIII 1961, 2).

4. род. а. Частина динамомашини, за допомогою якої змінний струм перетворюється в постійний. Щоб дістати в зовнішньому колі постійний за напрямом струм, застосовують спеціальний механічний пристрій для перемикання — колектор (Курс фізики, III, 1956, 209).

5. род. у. Підземна галерея під поверхнею вулиць для укладання кабелів чи труб. Споруджений підземний колектор на Хрещатику (Рад. Укр., 21.V 1946, 1).

КОЛЕКТОРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до колектор 1, 3—5. Колекторні труби; Колекторний струм; Колекторний генератор.

КОЛЕКЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до колекції. Для гібридизації він [І. Мічурін] брав не тільки ті сорти, які вже були у культурі, але мобілізував до свого колекційного саду всі багатства диких плодових видів світу (Юнім мічур., 1955, 35); Колекційні картини; Колекційні марки.

КОЛЕКЦІОНЕР, а, ч. Той, хто збирає яку-небудь колекцію. Фотя тепер став завзятим колекціонером, накупив на ярмарку з півдужини різних плахот (Л. Укр. V, 1956, 245); У місті .. він [професор медицини] був відомий як людина широких мистецьких смаків — меценат театру, колекціонер шедеврів малярства, аматор музики (Смолич, VI, 1959, 28).

КОЛЕКЦІОНЕРСТВО, а, с. Збирання колекцій як заняття; захоплення колекціонуванням. Фольклор [20—40-х років XIX ст.] лишився об'єктом естетичного милування, антикварного колекціонерства (Від давнини., I, 1960, 23).

КОЛЕКЦІОНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до колекціонер.

КОЛЕКЦІОНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. колекціонувати. Чимало людей захоплюється колекціонуванням: збирають марки, сірникові етикетки, грампластинки (Веч. Київ, 3.I 1966, 4).

КОЛЕКЦІОНУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Збирати колекцію. Від звичайних людей його відрізняло тільки те, що Севочка колекціонував бритви (Собко, Стадіон, 1954, 66).

КОЛЕКЦІОНУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до колекціонувати.

КОЛЕКЦІЯ, ї, ж. Систематизоване зібрання однорідних предметів, що мають науковий, художній, історичний інтерес. У тутешнього віце-консула кн. Гагаріна.. є колекція листів Шевченкових до Якова Лазаревського (Крим., Вибр., 1965, 605); В нас колекція багата із марок всіх країн (Мур., Піонер. слово, 1951, 26); Дівчина вела щоденник природи і в молодших класах з захопленням збирала колекції метеликів, комах (Донч., V, 1957, 238).

КОЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до колоти 1—4; // у знач. прикм. Колений цукор.

КОЛЕНКОР, у, ч. Тонка бавовняна, дуже проклеєна одноколірна тканина. * У порівн. Христя проговорила цеє все скоро, одриваючи слова, наче коленкор на сорочку (Григ., Вибр., 1959, 189).

КОЛЕНКОРОВИЙ, а, е. Прикм. до коленкор. Коленкорове виробництво; // Пошитий, вигот. із коленкору. Горпина сама не пішла, а невістку пустила, ще й дала їй свою новісіньку, ні разу не надівану коленкорову сорочку надіти (Л. Янов., I, 1959, 336); Під ялинкою лежать коленкорові червоні й блакитні мішечки з дешевими цукерками, горіхами, яблуками (Ів., Таємниця, 1959, 611); Коленкорові палітурки.

КОЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. колоти 1—4.

КОЛЕСИТИ, еш́у, есіш, *недок.*, *розм.* Колувати (у 2 знач.), кружляти (у 6 знач.). Ми йшли та кидалися в різні боки, ..коеслили та колеслили поза Дністром (Фр., I, 1955, 73).

КОЛЕСИЩЕ, а, с. Збільш. до *ко́лесо* 1, 3. Тягнуть вони обидва старе колесище на підклад під гніздо бузькам (Ков., Світ., 1960, 115).

КО́ЛЕСО, а, с. 1. Коло зі спицями або суцільне, що обертається на осі й надає руху екіпажеві та іншим засобам пересування. *Заклацали його [гнідкові] копита об суху землю, загули колеса, котячись по рівному шляху* (Мирний, IV, 1955, 310); *Одноманітно постукують колеса вагона* (Шовк., Інженери, 1948, 125); — *Мотоцикл на те й винайдено, щоб на ньому їздити, мчати.. Це ж просто здорово: кермо та два колеса, а само їде, не їде — летить!* (Гончар, Тронка, 1963, 99); * У порівн. *Обідньої вже доби сама пані вкотила, як на колесах* (Вовчок, I, 1955, 75).

Їздити на колéсах — їздити возом, бричкою тощо (на відміну від їзди на санях). — *Погода у нас.. весняна. Ані крихти снігу, їздять на колесах* (Коцюб., III, 1956, 180); *Чóртове ко́лесо* — споруда для розваги, що має форму кола й обертається вертикально з прикріпленими перпендикулярно до нього кабінами для сидіння. *Всі знали, що то Уралов поніс прогуляти, розважити доньку, ..і він шкодував, що на полігоні немає якого-небудь чортового колеса та каруселі* (Гончар, Тронка, 1963, 301).

◇ *Вставляти (ста́вити і т. ін.) па́лиці (па́лицю і т. ін.) в колéса (в ко́лесо) кому* — перешкоджати, заважати кому-небудь у чомусь. *Тільки той, хто вставляє нам палиці в колеса, зазнає нашого гніву, нашої кари* (Літ. газ., 1.VIII 1961, 1); — *Всякі тобі... палицю в колеса вставляють, заважають* (Речм., Весн. грози, 1961, 161); *Деся́та спи́ця в колéсі* — той, хто відіграє незначну роль у чомусь. — *Ти мусиш зараз же розповісти, хто він і звідки. Щоб я був спокійний за тебе, за Павла і за себе, хоч я тут, правда, десята спиця в колéсі* (Добр., Тече річка., 1961, 147); *На колéсах бу́ти (перебува́ти і т. ін.)* — перебувати в дорозі, їздити з одного місця в інше. *Невтомний і допитливий розвідник нового [фотокореспондент] Микола Козловський майже постійно перебуває на колесах. Сьогодні.. на рудному кар'єрі, завтра — Кременчуцьке море* (Літ. Укр., 29.VI 1962, 1); *Не остання спи́ця в колéсі* — який відіграє певну роль у розв'язанні якоїсь справи, займає певне становище в суспільстві. *Незбаром старий письменоводитель умер, а Шовкуна посадили на його місце. Став він не остання спиця в колéсі* (Мирний, I, 1949, 372); *Огляда́тися (позира́ти і т. ін.) на за́дні колéса* — діяти обережно. [Р у с а л о в с ь к и й:] *Так отже я й оглядаюся на задні колеса. Яка радість синові моєму брать тепер у голого Хоми дочку?* (К.-Карий, II, 1960, 224); *П'я́те ко́лесо до во́за (у во́зі)* — який є зайвим, непотрібним (про людину). *Герман увесь віддався тій погоні за багатством; Рифка тепер стала для нього п'ятим колесом у возі* (Фр., V, 1951, 284); — *Хіба я не знаю, що ти любив Романа, — вже з серцем промовила Зося. — Потрібний він мені, як п'яте колесо до воза* (Стельмах, I, 1962, 279).

2. у знач. присл. *ко́лесом*. По колу. *Закрутилося, заходило колесом все кругом мене...* (Мирний, I, 1954, 94).

◇ *Думки ко́лесом закру́тілися (заходи́ли і т. ін.)* — переплуталися думки, зникла ясність у думках. *Думки колесом заходили, серце затріпалося, мала обізватися з жартом до його [парубка], та так засоромилась, немов хто мене уперше на крадіжці піймав* (Мирний, I, 1954, 77); *У грудях щось стиснуло, в голові закрутились думки колесом, колесом...* (Коцюб., I, 1955, 124); *Іті́ (піті́) ко́лесом* — про зміну подій у певній послідовності. — *Ще*

батько мій.. перекочував із села в Пітер, поступив на цей завод; так і пішло потім — колесом: чотирнадцяти років я вже працював на заводі (Головко, II, 1957, 499).

3. Деталь машини, механізму чи пристрою у вигляді кола для передачі або регулювання руху. *Колеса в млині крутились, вода шуміла* (Н.-Лев., II, 1956, 348); *Він почув гордість, самоповагу, наче не панич Льольо, а сам він.. пустить в рух колеса, паси машини і людську силу* (Коцюб., II, 1955, 36); *В довгій майстерні шипить ручний токарний станок, величезне колесо якого крутить хлопчак років дванадцяти* (Стельмах, I, 1962, 113); *Зубчасте колесо*.

△ *Водоналивне ко́лесо див. водоналивний; Маховé ко́лесо див. маховій.*

◇ *Лі́ти во́ду на чи́е ко́лесо див. лі́ти*.

4. *перев. чого, перен.* Про зміну життєвих подій, фактів і т. ін. *Зрана до ночі гуде колесо темних турбот* (Зеров, Вибр., 1966, 113); — *Як добре, ..що вони [артисти] не потрапили під жорстоке колесо війни, що вони живі і здорові* (Рибак, Час., 1960, 344); *Коли ж настав час сівби, Іван Юхимович спершу розгубився. Колесо закрутилося так швидко, без будь-яких зусиль з його боку, що він у перші дні відчував себе зайвим* (Руд., Остання шабля, 1959, 364).

◇ *Зупині́ти (поверну́ти назад і т. ін.) ко́лесо істо́рії* — зупинити закономірний хід історичного розвитку, вернутися до минулого. — *Немає в світі сили, яка б могла зупинити колесо історії* (Рад. Укр., 31.VIII 1962, 2); *Ко́лесо ща́стя (форту́ни), заст.* — про мінливість (зрадливість) долі. *Киселевський не діждався вже тієї хвилини, коли колесо щастя мало обернутись корисно для нього* (Фр., VI, 1951, 237); *Круті́тися як (на́че, мов і т. ін.) [та] бі́лка (бі́лочка) в колéсі див. круті́тися*.

КО́ЛЕСОПРОКА́ТНИЙ, а, е. Стос. до вироблення сталевих коліс способом прокату. В галузі колесопркатного виробництва єдиними, мабуть, теоретичними роботами є роботи радянських дослідників (Розв. науки в УРСР., 1957, 436).

КО́ЛЕСОПРОКА́ТНИК, а, ч. Робітник колесопркатного виробництва. *Молоді радянські колесопркатники дуже швидко перевершили проектну потужність іноземного устаткування* (Рад. Укр., 11.VI 1961, 2).

КО́ЛЕСУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. колесува́ти 1. Вони [польські пани] .. страчували українських народних ватажків, карали їх колесуванням, смертю на палі... (Довж., III, 1960, 76).

КО́ЛЕСУВА́ТИ, ю, у́єш. 1. *недок. і док., перех.* Піддавати дуже жорсткій смертній карі, ламаючи кістки на спеціально обладнаному колéсі, що крутиться. *Відьом же тут колесовали [колесували] І всіх шептук і ворожок* (Котл., I, 1952, 141); [Х м е л ь н и ц ь к и й:] *Згадайте гетьмана Остряницю, обозного Сурмила.. Це їх і козаків, славних запорожців, на площі у Варшаві колесували і з живих жили тягли* (Корн., I, 1955, 236).

2. *недок., неперех., розм.* Кружляти (у 4, 6 знач.). В її [Тухольщини] лазуровім, чистім повітрі ..колесує орел-беркут (Фр., VI, 1951, 71).

КО́ЛЕТ, а, ч. У дореволюційній російській і деяких західноєвропейських арміях — короткий військовий мундир із білого сукна. *Пролетіли ескадрони кінної гвардії в залізних кірасах, за ними — кавалергарди в білих колетах* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 211).

КО́ЛЕЧКО, а, с., *розм.* Те саме, що *кі́льце* 1, 2. *Юра смочке патишок і немовби пускає дим колечками вгору* (Смолич, II, 1958, 47).

КО́ЛІШНЯ, і, ж., *діал.* 1. Повітка, дровітня (у 1 знач.). *Пішов до колешні, вишукав добру кривульку, обтесав і заправив істик* (Кобр., Вибр., 1954, 43).

2. Хлів, стайня. *Петро.. пішов до коleshні та вивів Галену [кобилу], та запряг до старого воза* (Март., Тв., 1954, 44).

КОЛИ́¹, присл. 1. часу. В який час. *Співай же їм, мій голубе, Про Січ, про могили, Коли яку насипали, Кого положили* (Шевч., I, 1951, 59); *Черниш аж тепер помітив, що вдарив його міною, яка не знати коли і яким чином опинилася у нього в руці* (Гончар, III, 1959, 119); // Уживається в питальних реченнях. — *То коли, кажете, прийти?* (Л. Укр., III, 1952, 652); — *Коли страта?* — *Завтра вранці* (Довж., I, 1958, 269); // У риторичних запитаннях і вигуках, що припускають негативну відповідь. *Катря, дивлячись у віконце, промовила: — Усе хмари, усе негода! Коли вже те ясно буде!* (Вовчок, I, 1955, 226); — *Забери його [карбованця].. Коли ще в житті таку дурницю матимеш?* (Стельмах, I, 1962, 11); // З підсилювальними частками ж, т о. *І всі його питали, мов пророка: — Коли ж той день? Чи довго ще ся ніч?* (Л. Укр., I, 1951, 294); *І коли-то воно буде Гратись і промовить Слово мамо* (Шевч., II, 1953, 195).

Є коли́ — достатньо часу. *Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате: Маєш крила, маєш силу, Є коли літати* (Шевч., I, 1951, 68); *Нема́ коли́ — немає вільного часу; ніколи.* [М а р' я н а:] *Де вас ледащо носить? Уже і гулять нема коли: скоро буде північ!* (Вас., III, 1960, 15); — *Нема коли особливо сумувати: на оборону працюємо...* (Гончар, III, 1959, 180); *Рідко коли́ — мало в який раз; зрідка.* *Спитає [Павло], якою проблемою голову сушать собі. Рідко коли без іронії* (Головко, II, 1957, 418).

2. неознач., розм. У який-небудь час; коли-небудь. — *Прощай!* — сказав Осел, — *навідайсь ще коли, Бувай здоров, небоже!* (Гл., Вибр., 1951, 106); *Хіба коли забуду я, як плакав він, мій чорнобривий* (Сос., I, 1957, 222); // Час від часу; іноді, інколи, деколи. *То було коли озветься [Катря] до нас із Марусею словом сердечним.. То зовсім одцуралася усіх* (Вовчок, I, 1955, 225); // При протиставленні двох речень або членів речень, повторюючись на початку кожного або перед кожним, означає: і н к о л и... і н к о л и. *Оришка сяде, а Чіпка, — коли сидить, коли лежить...* (Мирний, I, 1949, 144).

Як коли́ — у деяких випадках; часом, деколи. — *Витаки, мамо, чудні як коли!* (Головко, II, 1957, 243).

3. відносний. Уживається як сполучне слово: а) приєднує підрядне означальне речення до головного. *В ті давні часи, коли йде наше оповідання, Запала долина не була поросла лісом* (Фр., VI, 1951, 22); *В думках перебирає [Мірошніченко] тривожні години, коли він з партизанського лісу навідувався до Бондарів* (Стельмах, II, 1962, 25); б) приєднує підрядне додаткове речення до головного. *Жду не діждуся, коли вони [оповідання] появляться у «Віснику»* (Коцюб., III, 1956, 424); *Ніхто не знав, коли й де побудовано цю шхуну* (Трубл., Шхуна., 1940, 7).

4. у знач. част. а) уживається для вираження раптовості, несподіваності дії у знач. а ж о с ь, я к о с ь. *Заплакав сіромаха... Плаче собі тихесенько... Шелест!.. коли гляне: Попід гасм, мов ласочка, Крадеться Оксана* (Шевч., I, 1951, 93); *Розгулявся [коник] на всі боки, Все байдуже, все дарма... Коли гульк — аж в степ широкий Суне злючая зима* (Гл., Вибр., 1951, 81); *Постояла, постояла Хівря й хотіла вже йти до хати, коли щось темне з'явилося.. з-за сусідської клуні* (Григ., Вибр., 1959, 115); б) уживається з частками б, же, б ж е, ж в простому реченні для вираження побажання або здогадної можливості певного факту чи дії у знач. х о ч б и, х о ч б и ж. *Коли б мені отих дітей Найдти де-небудь!* (Шевч., I, 1951, 365); *Розповідали, що на селі такий переполох — і начміліції приїхав. Трусять*

усюди. Коли б ще й сюди не догадалися (Головко, II, 1957, 180); — *Коли б же хоч попрощатись прийшов — коли б же хоч ще раз його побачити!* (Вовчок, I, 1955, 222); в) уживається з часткою «ж» у простому реченні для вираження заперечення, виправдання у знач. а л е ж. — *Та не сопіть так, мов ковальський міх.. — Коли ж ноги грузнуть, аж в постолах хлющуть, та ще щось.. чіпляється до ніг* (Коцюб., I, 1955, 348).

КОЛИ́², спол. 1. часу. Уживається на початку підрядного речення часу: а) для означення одночасності дії головного і підрядного речень у знач. в т о й ч а с я к. *Коли ми тут сваримось і миримось, у ворота хтось возом уїжджає* (Вовчок, I, 1955, 19); *Я допомагав Жабі виплутатись із складного капелюша, коли постукали в двері* (Досв., Вибр., 1959, 106); // Із співвідносним словом т о д і в головному реченні. *Мати тоді сита, коли діти не голодні* (Горд., II, 1959, 19); // Для означення того, що дія, про яку йдеться в підрядному реченні, відбувається в один з моментів дії чи стану, про які говориться в головному. *Коли вона прокинулася, на столі вже горіла свічка, в кімнаті нікого не було* (Гончар, III, 1959, 191); б) для означення того, що дія, про яку йде мова в підрядному реченні, відбулася раніше дії, про яку йдеться в головному у знач. п і с л я т о г о я к. *Коли вийшов син, вона здихнула важко та тяжко і схилила свою голову на груди* (Мирний, I, 1954, 158); *У кабінеті, коли зайшли, Галаган одразу ж важко опустився в.. масивне сап'янове крісло* (Головко, II, 1957, 480); в) для означення повторюваності дії (переважно із словами к о ж е н р а з, з а в ж д и у головному реченні). *Мирон завжди, коли всипав у засік своє зерно, зупинявся перед ним, перебирав його рукою* (Стельмах, II, 1962, 46).

2. умовний. Уживається на початку підрядного умовного речення: а) у знач. я к щ о. *Серце в'яне співаючи, Коли знає, за що* (Шевч., I, 1963, 21); — *Коли мене [В. Боженка] десь уб'ють, признач бригадиром Сашка Калініна. Золота людина!..* (Довж., I, 1958, 179); // б) з часткою «б» у знач. я к б и. *Коли б той і сказився, Хто божий дар Гнатъ через жар У винниці навчився!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 133); *Хіба скорили б далечінь герої, Коли б не ця уривчаста зоря [маяк], Подоба зоряниці світової?* (Рильський, III, 1961, 301); // Уживається із співвідносними словами т а к, т о, т о д і у головному реченні. *Так, може, батько, Коли не дядько... Або ж хто-небудь з ваших був...* (Гл., Вибр., 1951, 40); [С т е п а н:] *Не лізь! Коли не до тебе п'ють, то не кажи «здоров»!..* (Кроп., I, 1958, 388); *Коли уся душа тріпоче, Як білий парус на човні, — Тоді рука моя не хоче Пером виводити пісні* (Рильський, I, 1960, 138).

◇ Коли́ [вже] на те пішло див. піті́.

КОЛИ́БА, и, ж., діал. Житло чабанів і лісорубів. *Сплять в кошарі вівці на горі, а в колибі чорні вічарі* (Мак., Вибр., 1954, 383); *Сплять лісоруби в колибі, Сняться їм сні прості* (Воронько, Тепло., 1959, 81).

КОЛИ́-БУДЬ, присл., розм. У який-небудь час; будь-коли.

КОЛИВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до коливання (у 1 знач.). *При обертанні грамофонної пластинки голка приходить у коливальний рух* (Осн. радіотехн., 1957, 85); *Коливальний контур*.

КОЛИВА́ННЯ, я, с. 1. Дія за знач. колива́ти і колива́тися. *Я бачу світ пишний і неба сіяння, ..Долину розкішну, квіток коливання* (Л. Укр., IV, 1954, 85); *Іван Степанович від несподіваного коливання човна теж ніби прокинувся* (Панч, I, 1956, 91).

2. перен. Несталість, мінливість. *Найменше коливання в настрої змінювало колір її очей* (Скл., Помилка, 1933, 47); *Коливання температури повітря протягом*

добу і року залежать в основному від того, як падає проміння (Фіз. геогр., 5, 1956, 81).

КОЛИВА́ТИ, áю, áєш, *недок.* 1. *перех.* Змушувати коливатися (у 1 знач.). Тихі вітри коливали дзвоники, і вони дзвеніли й розливали в небі райські мотиви (Н.-Лев., IV, 1956, 40); Вітер на вулиці коливав віти дерев, вони стукалися одна об одну (Собко, Біле полум'я, 1952, 221); // *безос.* Вітром сосни коливало, Поливав дерева дощик (Перв., 3 глибини, 1956, 33); // *чим, неперех.* Ритмічно рухати з одного боку в інший, назад і вперед або зверху вниз. Коливати ногами.

2. *неперех., перен., розм.* Іти, перевалюючись з боку на бік. Стара пані немов одужала: коливає з кімнати до кімнати (Вовчок, I, 1955, 103); — Ти думаєш — може, не втраплю!.. Утраплю!.. — патякав Федір сам з собою, коливаючи у присінки (Мирний, IV, 1955, 229); Гусенята коливають з ноги на ногу (Коцюб., II, 1955, 58).

КОЛИВА́ТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.* 1. Ритмічно рухатися з одного боку в інший, назад і вперед або зверху вниз. Жовте листя, тремтячи й коливаючись у повітрі, тихо раз по раз сідало на землю (Гр., I, 1963, 273); Пароплав вийшов в океан. Коливаючись на білогри-вих хвилях і розтинаючи гострим носом прозору блакить, він тримав путь на Європу (Панч, Ерік., 1950, 20); Невже це вона сидить в літаку? А літак хитається, коливається (Ів., Вел. очі, 1956, 59); // Злегка гойдатися. Рушники, що сушаться над плитою, коливаються від повітря, що піднімається (Фізика, II, 1957, 19); Перед образами горіла лампа і коливались голуби та писанки на нитках, приліплених воском до стелі (Н.-Лев., II, 1956, 224); Хвилі скрізь коло нас коливались (Л. Укр., I, 1954, 246); // Похитуватися (у такт роботи, ходьби і т. ін.). Жвавіше застукали олов'яні букви об верстаки, жвавіше почали коливатися складачі над своєю роботою (Фр., VI, 1951, 253); Розімлілі хлопці коливаються в сид-лах (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 131); Попереду, в кипучій білій імлі, коливалося дві постаті (Є. Кравч., Квіти., 1959, 29); // Про рух нагрітого повітря, диму і т. ін. Така ж і там [на Мадярщині] у них спека, та-ке ж безводдя, такі ж розкішні марева коливаються влітку... (Гончар, II, 1959, 30); Дим коливався й закру-чувався і плив угору (Ю. Янов., I, 1954, 285); На луках світанком тумани коливались (Головко, I, 1957, 208); * *Образно.* Кінчається ніч І степ коливається в млі рдяно-сизій (Бажан, I, 1946, 145); // Те саме, що **мига́ти** 3. Світло коливалось од сміху і чаділо димом (Коцюб., II, 1955, 354); Він [вогник] розквітнув, як невідома квітка трясовини — синюватий, тремтячий язичок то коливався з боку на бік, наче від подиху вітерця, то горів спокійно, рівно... (Донч., II, 1956, 26); На столі коливався вогонь свічі, а навкруг нього обертались світло-зелені метелики (Скл., Святослав, 1959, 301).

2. *перен.* Те саме, що **змінюватися** 1. ..кількість золо-та, яку може увібрати сфера обігу, завжди коливається, то підносячись вище, то опускаючись нижче якогось середнього рівня (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 130); Вміст азоту в аміаках коливається в межах від 30 до 45 процентів (Колг. Укр., 9, 1956, 45); // Існувати в межах певних величин. Розміри водоростей коливають-ся від тисячних часток міліметра до десятків метрів (Наука., 1, 1960, 24).

КОЛИВНІЙ, á, é. Стос. до коливання (у 1 знач.). Роблячи коливні рухи, канатна пила розвалює пласт ву-гілля, яке під дією власної ваги скочується вниз (Но-ва техн. і технол., 1961, 18); // Який коливається (у 1 знач.). Поранені піднімали голови, зводились на лік-ті, тягнулися до коливних червоних виблисків (Гончар, III, 1959, 156).

КОЛИВНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех.* Однокр. до коли-

ва́ти 1. О, мій врожаю, світла моя доля, Візьму я ко-лос, тихо коливну (Мал., I, 1956, 83).

КОЛИВНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* 1. Однокр. до колива́тися 1. Не доходячи до Макара, раптом ко-ливнулася [курка] і повалилася на землю (Добр., Тече річка., 1961, 42).

2. *перен.* Те саме, що **ворухну́тися**. Якусь часинку щось схоже на зрадливу байдужість коливнулося у сер-ці (Рибак, Час., 1960, 819).

КОЛИВО, а, с., *церк.* Поминальна кутя чи каша з пшениці, рису і т. ін. із солодкою підливою. От тільки коржиків та колива з ситою На поминках душа.. лизне! (Г.-Арт., Байки., 1958, 128); На вікні стояло коливо — кутя і підсолоджена вода для Олофірової душі (Донч., III, 1956, 108).

КОЛИК, а, ч., *діал.* Кілок. Теля.. скочило прямо на пліт і було би пробилось на колик (Март., Тв., 1954, 173); Далі завернув [газда] .. і виловив колик (Фр., II, 1950, 17).

КОЛИМА́ГА, и, ж. Старовинний закритий чотирико-лісний екіпаж. // *ірон.* Взагалі громіздкий, важкий і незграбний екіпаж. В Рахові ми вже вийшли з нашої ко-лимаги як друзі й супутники (Томч., Готель., 1960, 8).

КОЛИ-НЕБУДЬ, *присл.* У будь-який час. Дай же, боже, коли-небудь, Хоч на старість, стати На тих горах окрадених У маленькій хаті (Шевч., II, 1953, 28); Я малював дома і брав приватні уроки малювання, мріючи коли-небудь потрапити в Академію художеств хоч вільним слухачем (Довж., I, 1958, 15).

КОЛИ-НЕ-КОЛИ, *присл.* Час від часу. Марина слу-хала, коли-не-коли випитуючи то про те, то про друге (Мирний, III, 1954, 177); Їх [чабанські гирлиги] злегка коли-не-коли погойдує вітерець (Гончар, Тронка, 1963, 14); // Зрідка, інколи. Тут і йти нема куди.. Коли-не-коли бувають весілля, заручини, похорони (Л. Укр., III, 1952, 711); Замріє коли-не-коли гайок чи діброва, самот-ня верба чи груша, ..а то все [в степу] трави й трави (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 9).

КОЛИСА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до коли-са́ти. Звільна хитається тростина, колисана легкою хви-лею (Фр., II, 1950, 323); * *Образно.* З просторів польових прибулець, Беріз колисаний гіллям, Як я любив хи-мери вулиць, Що дивним дихають життям (Рильсь-кий, II, 1960, 45).

КОЛИСА́НКА, и, ж. 1. Колискова пісня. — Спи, мій сину, спи, батько тобі добре постелив. Твоя мати заспі-ває тобі колисанку (Коб., III, 1956, 450); — Сливчині товариші.. співали разом з ним і самі плакали від цієї пісні, плакали від самої мелодії.., що пробуджувала в їхній пам'яті рідні материнські колисанки (Загреб., Європа 45, 1959, 575).

2. *діал.* Колиска (у 1 знач.).

КОЛИСА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **колисáти** і **колисá-тися**. Стугін і гойдання [вагона] здавались тепер якимсь колисанням, конче потрібним для нас, безсилим і безправним, як немовлята (Досв., Вибр., 1959, 179); А то все було то втомлюся від біганини по яко-му місті, то спати хочеться від колисання на морі (Л. Укр., V, 1956, 414).

КОЛИСА́ТИ, колишу́, коли́шеш і рідко колиса́ю, колиса́єш; *наказ. сп.* колиші́; *недок.* Те саме, що **коли-ха́ти**. Вода їх так м'яко й рівно колисала... (Смолич, II, 1958, 14); Як ми будем, молодий козаچه, мандрувати, Хто ж буде наше дитятко колисати? (Чуб., V, 1874, 339); В колисці запхнїкала дитинка, і Оленка кинулась колисати мале (М. Ол., Леся, 1960, 53); * *Образно.* Якїсь согодні, любі спогади та думи колисали його серце (Коцюб., I, 1955, 70); Сонце спустило вервечки і ко-лисає мене (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 50).

КОЛИСАТИ до сну — присипляти кого-небудь. *Довгі, тужливі пісні, що вона співала тихим, але звучним голосом, колисали його до сну* (Фр., II, 1950, 110).

КОЛИСАТИСЯ, колишусь, колишешся і рідко колисаюся, колисаєшся; наказ. сп. колишіся; недок. Те саме, що **КОЛИХАТИСЯ**. *Веде Остап військо день — степом зеленим та безкрайм; степова трава колисається* (Вовчок, I, 1955, 332); *Вогонь горів живо, а по стінах колисалися предивні тіні* (Коб., II, 1956, 140); *Усе ширш розлягалась та роздавалась лука перед ними, усе чутніш плескався та колисавсь Дніпро* (Вовчок, I, 1955, 306); *На колиску бильця З явора тесались, Щоб, немов на крильцях, Доня колисалась* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 99); * *Образно. Приємно колисатися в такій надії, мов у гамачі* (Фр., IV, 1950, 347).

КОЛИСКА, и, ж. 1. Невеличке ліжечко для спання і колисання дитини. *Мені наче сниться, що хитав мене хтось у колиці і співав надо мною тихесенько* (Вовчок, I, 1955, 3); *Йонька.. зняв із горища вервечану колиску та й примудрував її на гаку посеред світлиці* (Тют., Вир, 1964, 524); * *У порівн. — А я сплю собі тут, як у колиці* (Фр., IV, 1950, 342); *Човен гойдався, як колиска, легко і плавно* (Донч., V, 1957, 23).

◇ **З коліски** — з дитячих років, з ранніх літ. *Прощай, дівчинонька вірненька, З колиски побруга моя* (Мавж., Тв., 1955, 139); *З молоком Своєї матері, з колиски Я мову взяв, що за селом Шуміла житнім колоском* (Нех., Чудесний сад, 1962, 9); *Стояти (бути і т. ін.) біля коліски чого — сприяти зародженню і розвитку чого-небудь нового. В. Сосюра стояв біля колиски народження нової української соціалістичної поезії, був одним із зачинателів її* (Мал., Думки., 1959, 27); *Комуністична партія, Володимир Ілліч Ленін стояли біля колиски комсомолу* (Наука., 6, 1959, 4); **У (в) колісці**: а) (хто) ще зовсім дитина. — *Може, десть і виглядає тебе твоя яворина, а, може, ще тільки росте. Сказано: хлопець на коні, а дівка в колиці* (Стельмах, II, 1962, 334); б) (що) на самому початку, у зародку. — *Щоб її, ту війну, в колиці задушило!* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 48); *Реакційні сили старого світу робили все, щоб у колиці задушити Радянську владу* (Програма КПРС, 1961, 10).

2. чого, перен., уроч. Батьківщина; місце виникнення і розвитку чого-небудь. *Київська Русь є спільною колискою російського, українського та білоруського народів* (Бажан, Наша Москва, 1951, 10).

3. діал. Гойдалка. *Далі ми співали, на колиці гойдалися, весело так, весело прогуляли* (Мирний, I, 1954, 82).

КОЛИСКОВИЙ, а, е. Прикм. до **коліска** 1. *Вкладав [Саїд Алі] у чемодан речі повагом, неначе від'їжджав на все життя і зникав до розлуки з домом, у якому мати співом зичила йому колискове щастя* (Ле, Міжгір'я, 1953, 91); *Можливо, це сон? Один з тих чудових колискових снів, що їх бачило дівча..?* (Донч., III, 1956, 18); // у знач. ім. **колиско́ва**, вої, ж. Те саме, що **Колиско́ва пісня**. *О північ зимова, о північ казкова! Каганчик мигтить, і звучить колискова* (Перв., II, 1958, 131); *І слухав ніжну колискову, І мову матері шовкову На молодій Звенигорі* (Мал., Серце., 1959, 6).

Колиско́ва пісня — пісня, яку співають, заколисуючи дитину. *Усміхнувся Ясь і заграв таку колискову пісню, що.. усі немовлята [поснули]* (Ів., Вел. очі, 1956, 41); * *У порівн. Вона починала оповідати якусь веселу історію, і її тихий приємний голос звучав, як колискова пісня* (Збан., Переджнив'я, 1955, 152).

КОЛИСОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **коліска** 1.

КОЛИСОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **коліска** 1. *З лози колисочку плете Та плаче праведная мати, Ко-*

лиску тую плетучи (Шевч., II, 1953, 315); *Край лісочка на дубочку Прив'язали колисочку* (Стельмах, Живі вогні, 1954, 55).

КОЛИСЬ, присл. 1. У якийсь час, у минулому. *Де колись стояла повітка, там тепер давні вербові кілки стали товстими та здоровими вербами* (Н.-Лев., II, 1956, 256); *Може, [вдасться] їй побачитись з Вами і побалакати від щирого серця, як колись-то давно* (Мирний, V, 1955, 398); *Я до тебе іду по алеї, де гуляли колись і графині, й князі* (Сос., I, 1957, 252); // У якийсь невизначений час; якимось. *Сидів колись Дідок під явором густим* (Гл., Вибр., 1951, 127); *Колись-то Лебідь, Рак та Щука Приставить хуру узались* (Гл., Вибр., 1951, 10); *Зайшов я колись до одної жінки в хату — Одаркою звали жінку* (Коцюб., I, 1955, 468).

2. У який-небудь час у майбутньому. *Скажуть колись люди: коли сей народ пережив і такі часи, і не загинув, то він сильний* (Л. Укр., V, 1956, 434); *Були у нас і щастя, й туга... Дороги наші розійшлись... Зустріну я тебе, як друга, Якщо зустрінемось колись* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 54).

КОЛИСЬ-НЕ-КОЛИСЬ, присл. Рідко коли. *Виривалися колись-не-колись десятиліття, що село українське жило тихим і своїм життям* (Хотк., I, 1966, 94).

КОЛИХАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **колихати**. * *Образно. Один [Т. Шевченко] наспіває своїх пісень, Породжених неволею, сповитих Недолею. Колиханих жалем* (Рильський, I, 1956, 170).

КОЛИХАННЯ, я, с. Дія за знач. **колихати** і **колихатися**. *Безнастанне колихання [пароплава] хутко навело [на капітана] сон* (Ірчан, II, 1958, 332); *Знов душа замерзне, знов одвикне Од радісного колихання трав* (Рильський, I, 1960, 240).

КОЛИХАТИ, колишусь, колишеш і рідко колихаю, колихаєш; наказ. сп. колиші; недок. 1. перех. і без додатка. Злегка гойдати що-небудь гнучке, висяче і т. ін. *Вітер тирсу колихає, З дерезою гомонить* (Щог., Поезії, 1958, 252); *Вітер колише трави шовкові, ніч кругом...* (Тич., До молоді.., 1959, 3); *Сон увірвався Кончакові, Буря колише намет* (Рильський, II, 1960, 156); // Гойдати (дитину) в колиці, заспокоюючи і присипляючи. *Вичуняла Катерина, Одсуне кватирку, Поглядає на улицу, Колише дитинку* (Шевч., I, 1963, 24); *З колиски матуся очей не зривала; Колишучи, журно пісеньку співала* (Граб., I, 1959, 288); — *Їй материнства хочеться, дитинку колихати, а тут чорне лихо землю рве* (Тют., Вир, 1964, 380); * *Образно. Музика ллється, мов тиха вода, колише мої нерви, заспокоює* (Н.-Лев., III, 1956, 302).

2. чим, неперех. Гойдати чим-небудь гнучким, висячим і т. ін. *Вітер шумів і колихав верхами ялиць, скриплячи проразливо сухими гіллями* (Фр., V, 1951, 87); *Конячка ледь котила воза.., часто спинялась, важко дихала, швидко колихаючи запалими боками* (Збан., Сеспель, 1961, 19).

КОЛИХАТИСЯ, колишусь, колишешся і рідко колихаюся, колихаєшся; наказ. сп. колишіся; недок. 1. Злегка гойдатися під дією чого-небудь (про висячі, гнучкі та ін. предмети). *Над тим проходом на довгому дроті колихався цілий оберемок цвітних ліхтарів* (Мирний, III, 1954, 260); *Буяла грубою густою верствою зелені.. конюшина; а далі за нею простяглися лани збіжжя, яке легко й ритмічно колихалося під такт подихів леготу* (Коб., II, 1956, 52); *Дерева тішаться сміхом дітлахів, аж гілки колишуться з низу до верхів* (Забіла, У.. світ, 1960, 71); // Про водну поверхню, хвилі, предмети на воді. *Колишеться море Поверх Ненаситця* (С. Ол., Вибр., 1957, 32); *На рейді колихались кораблі* (Мур., Повість.., 1948, 3); // Злегка гойдатися на (в)

чому-небудь для розваги, заспокоєння. *На гілках калини Пташки колихались* (Щог., Поезії, 256); *Наче мала дитина, ви починаєте бавитись серед води — то ляжете на спину і колишетесь на тихій хвилі, задивляючись у синє небо, то.. перекидаєтесь на груди* (Мирний, IV, 1955, 317); *Князь сидів віддалік у кріслі-качалці й колихався, курячи сигарету* (Хотк., I, 1966, 118).

2. Похитуватися на ходу (від утоми, хвороби і т. ін.). *Як крюк журавлів, тихо-помалу сунуть вони [люди] уперед та вперед, колишучись-хитаючись* (Мирний, I, 1954, 345); // *Хитатися у такт роботи, пісні і т. ін.* *Христия.. знову почала кришити зілля, колишучись коло вікна* (Мирний, I, 1954, 239); *Кузь, колихаючись із сестричками то в одик бік, то в другий, густим.. голосом заспівав* (Тич., I, 1957, 259); // *Хитатися з боку на бік, рухаючись на колесах. Колишетесь візок з боку на бік, підстрибують колеса на лісовій дорозі* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 186); *Я лежу на возі горілиць і зорі лічу, віз колихається, конюшина пахне* (Томч., Готель..., 1960, 57).

КОЛИХНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка, неперех. Однокр. до **колиха́ти**. *Вітер колихнув сонним бором, зашелестів гіллям* (Вас., I, 1959, 230); *Раптом налетів вітер, колихнув, зашелестів верхів'ям дерев* (Собко, Шлях..., 1948, 39); // *безос. Вітром колихнуло, Марево звелось* (Щог., Поезії, 1958, 230); — *Боюсь, що тільки судно колихне, вже він вам і SOS закричить!* (Гончар, Тронка, 1963, 331).

КОЛИХНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. Однокр. до **колиха́тися**. *Від подиху передвечірнього вітерця колихнулася фіранка* (Донч., II, 1956, 77); *Він пильно поглядав на траву, але вона не колихнулася* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 167); *Юрба лиш колихнулася і пропустила Тихона, ..Матюху й Гниду за ним* (Головко, II, 1957, 157); * *Образно. Карпо Петрович чує, ..що в голові у нього, як важка хвиля, колихнулася думка* (Коцюб., II, 1955, 379); *Щось зворушливе і тепле колихнулося в серці* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 306).

КОЛІШНІЙ, я, є. 1. Який був колись давно; минулий. *Ім лірник співав про колишню неволю, «Даремщину-панщину» злюю* (Л. Укр., I, 1951, 345); *І от ростуть за нашої доби В добу колишню саджені дуби* (Рильський, III, 1961, 208); // *у знач. ім. колі́шне, нього, с. Те, що було колись давно; минуле. Де колишне чайкою тужило, Ти зростаєш, світла наша сило, Розцвітаєш в злагоді, в труді, Розправляєш плечі молоді* (Рильський, III, 1961, 74); // *Який був трохи раніше; попередній. — Якби мені знову колишня сила, Якби мені гуки міцні, Тоді б мене туга оця не гнітила!..* (Л. Укр., I, 1951, 347); *Я зовсім здоров, їм з апетитом колишнім* (Коцюб., III, 1956, 164).

2. Який утратив своє попереднє становище, призначення, попередній вигляд. *Є чимало повітових управ, де за старших колишні голови та писарі засіли* (Мирний, III, 1954, 258); *День Перемоги кожен рік По праву з гордістю стрічаєм. Спішить колишній фронтовик На фронт новий дзвінком трамваєм* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 59); *Смугляве, з орлиним носом обличчя іноземця ще зберігало сліди колишньої вроди* (Гончар, III, 1959, 226).

КОЛІБРІ, невідм., ч. і ж. Найменший на земній кулі птах, який відзначається яскравістю і красою оперення; водиться в Америці. *Колібри — Trochilidae — за своїм чудовим оперенням, будовою тіла і красою належить до числа найкрасивіших представників класу птахів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 40).

КОЛІЄВИЙ, а, е, діал. Залізничний. *Ми навіть і не помітили, як сонце звернуло з полудня і ми спинилися серед шляху на колієвім переїзді* (Досв., Вибр., 1959, 102).

КОЛІЗІЯ, ї, ж. Зіткнення протилежних поглядів,

прагнень, інтересів. *Життя мужиків та міщан і життя людей інтелігентних на Україні є зовсім інакше від нашого [галицького], інакші там інтереси, інакші типи, інакші колізії* (Фр., XVI, 1955, 179); // *Зображення життєвих конфліктів і боротьби в художньому творі. Драматичні колізії і катастрофа в п'єсах Островського всі виникають внаслідок сутички двох партій — старших і молодших, багатих і бідних, свавільних і покірливих* (Про мист. театру, 1954, 73); *Буває так, що письменник вважає за краще вигаданий сюжет, вигадані колізії і характери, аніж узяті з життя* (Донч., VI, 1957, 598).

КОЛІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до коліївщини. *У літературних та історичних джерелах про участь кобзарів у коліївському русі не згадувалось* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 97).

КОЛІВЩИНА, и, ж. Велике народно-визвольне повстання селян Правобережної України в 1768 р. проти польсько-шляхетського гніту. *Батько діда просить, щоб той розказав Про Коліївщину, як колись було, Як Залізник, Гонта ляхів покарав* (Шевч., I, 1963, 139).

КОЛІЙ, я, ч. 1. Той, хто коле (забиває) свиней. *Я там лементувала, наче порося під ножем у колія, — мабуть, на третій вулиці було чути!* (Крим., Вибр., 1965, 377); — *Ходім та показуйте, — розпорядився колій, щоб не гаяти часу, бо мав сьогодні ще в одного господаря кабанця колоти* (Іщук, Вербівчани, 1961, 431).

2. Ніж, яким колють свиней. *Вхопивши однією рукою за ногу, валив [батько] і зразу ж вивертав догоричерева найбільшого кабана і ..миттю вбивав у його серце вузького, кров'ю вибіленого колія* (Стельмах, I, 1962, 22).

3. іст. Учасник коліївщини. *Ляхи постерегли, що тільки горстка одна.. коліїв такий розрух вчинили* (Стар., Облога., 1961, 55).

КОЛІЙКА, и, ж. Зменш. до **колія** 1, 2. *Йшли поруч двома свіжо протертими колійками доріжки* (Тудор, Вибр., 1949, 288); *Вона йшла по дощаному настилу, покладеному між рейок вузької колійки* (Хор., Місто., 1962, 7).

КОЛІЙНИЙ, а, е. Прикм. до **колія** 2. *Перша в світі колійна дорога.. була побудована К. Д. Фроловим у 1763—1765 роках* (Наука., 11, 1963, 63); *Щойно зупинився поїзд, у колійних робітників ураз, замість ломів, у руках опинилися гвинтівки* (Панч, I, 1956, 518).

КОЛІЙНИК, а, ч. Робітник, що працює на залізничній колії. *Здавалося, чиясь невидима рука швидко відставляла вбік будиночки, поодинокі дерева, червоні будки колійників* (Жур., До них іде., 1952, 3); *Невтомний нагляд за стиками забирає у колійників чимало праці й часу* (Рад. Укр., 6.VI 1962, 3).

КОЛІНКО, а, с. Те саме, що **коліно** 1. *Настя, вся тіпаючись, скочила з полу і стала на колінки...* (Мирний, IV, 1955, 88); *Но що се за велет потужний, Що гордо, мов ворог, підніс Чоло своє темне до сонця, А в землю по колінки вріс?* (Фр., XIII, 1954, 102).

КОЛІНКУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Повзати на колінах (у 1 знач.). *Коли вранці під повітку прийшов Трохим і почав колінкувати, каятись, ..Мотря заплакала ще гірше* (Панч, В дорозі, 1959, 192); *Може, він мав незвичайний вигляд, займався нечоловічою роботою — колінкуючи мив рядюгою підлогу* (Речм., Весн. грозн. 1961, 104).

КОЛІНКУВАТИЙ, а, е. Який складається з колін (у 3, 4 знач.). *Мовчки йшли вони вузькою колінкуватою вуличкою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 153); *Од розчиненої кватирки відривається сіро-зелена постать солдата і прожогом кидається до тину, зарослого колінкуватою бузиною* (Кол., На фронті., 1959, 81).

КОЛІННИЙ, а, е. Прикм. до коліно 1. Наочним прикладом спинномозкового рефлексу людини є колінний сухожильний рефлекс (Метод. викл. анат., 1955, 183).

△ **Колінна чашечка** — надколінна кістка. У змаганні з командою місцевого угорського гарнізону вони [футболісти] переламали одному угорцеві руку, другому розтропили колінну чашечку (Ю. Янов., II, 1954, 24); **Колінний суглоб** — суглоб, який з'єднує велику гомілкову кістку із стегною кісткою. Особливої уваги вимагають до себе колінні, ліктьові і плечові суглоби, оскільки до них найшвидше проникає холодне повітря (Наука., 8, 1959, 24).

КОЛІННЯ, я, с. Дія за знач. колоти.

КОЛІНО, а, с. 1. Суглоб, що з'єднує стегнову і гомілкову кістки; місце згину ноги. Учора середульший [син] узяв та з водовозки полетів сторчака додолу і набив чималу гулю на коліні (Мирний, V, 1955, 404); Вона опустилась перед хлібом на коліна, над силу підводячи вгору голову і руки (Стельмах, I, 1962, 33); * У порівн. — Дурний, як поліно, лисий, як коліно, хоч не пан, зате підпанок (Мур., Бук. повість, 1959, 36); // Частина одягу, що прикриває це місце ноги. Парували нагріті коліна ватяних штанів (Гончар, III, 1959, 294); Появився Гнат: шкірянка розстебнута, чоботи забризкані багнюкою, на галіфе на колінах і ззаду блищить нашита і вичовгана, мов бубон, шкіра (Тют., Вир, 1964, 32).

◇ В коліно — по коліна. Снігу насипало в коліно, вітри ревли понад Львовом (Фр., IV, 1950, 45); Якось особливо для неї тільки оце сьогодні запахи зелені, високі, вже в коліно жита (Збан., Переджнив'я, 1960, 205); Вста́ти (підня́тися і т. ін.) з колін — звільнитися від гніту, поневолення. Африка піднялась з колін, вона розпрямляє свої могутні плечі, розриває кайдани (Рад. право, 6, 1960, 105); Гну́ти (згина́ти і т. ін.) коліна — бути покірним; запобігати, підлещуватися. Це ж він [Каменярь] навчав тебе колін не гнуть, Народе мій, клепати дух і волю (Забашта, Вибр., 1958, 43); Перед царями звіку-зроду ти [Грузія] не згинала ж бо колін (Тич., II, 1957, 73); Жа́бі (горобце́ві) по коліна — неглибоко. — В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна, — сказав Карпо (Н.-Лев., II, 1956, 265); — А він, знаєш, коли приїхав до мене, то кепкував над тобою, казав, що в тому ставку горобцеві по коліна буде (Чаб., Тече вода., 1961, 172); Мо́ре по коліна (по коліно) кому — все ні по чому, ніщо не лякає. Перші вдалі запровадження в механічному цеху запаморочили йому голову, і він гадає, що тепер йому море по коліна (Автом., Щастя., 1959, 15); Гребу, налягаю на весла покірні, І море мені — по коліно. Іду на стежки видиратись загірні, Здається — до неба долину (Мур., Осінні сурми, 1964, 41); Поста́вити на коліна кого — примусити підкоритися. Поставивши на коліна мирних вербівчан, вони [карателі] безпечно заходили в двори, витрушували з скринь і комор хліборобські пожитки (Іщук, Вербівчани, 1961, 277).

2. перев. мн. Ноги від колінного суглоба до таза. — Не плач, Галю! — каже менший брат і бере Галю до себе на коліна (Вовчок, I, 1955, 293); На колінах у матері тихо позіхає ще без імені синочок (Довж., I, 1958, 112).

3. Окрема частина чого-небудь, що має вигляд ламаної лінії, від одного згину чи повороту до іншого. Колінчастий вал двигуна ЗІС-5К, встановлений в семи корінних підшипниках, має шість колін (Зерн. комбайни, 1957, 164); Обгорнувши.. Ларисину шубку, повісила [господиня] у вільному кутку, далі від залізного коліна димової труби (Руд., Остання шабля, 1959, 236); // Самий кут згину, повороту; місце згину, з'єднання частин. Трійники і хрести застосовуються при відгалуженні трубопроводу від магістрального під прямим кутом; коліна — при повороті трубопроводу під прямим кутом

(Довідник сіль. будівельника, 1956, 320); // Поворот, загин (ріки, дороги і т. ін.). В далекому коліні річки, під крислатими вербами, тихо посувались за водою плоти (Коцюб., I, 1955, 188); У місці, де річка Бистра.. робила коліно, було «чудодійне джерело» (Вільде, Сестри., 1958, 45); // у знач. присл. коліном. Під кутом. Вона [гора] піднімається круто над набережними нижчими горами, неначе переламується вгорі коліном (Н.-Лев., II, 1956, 385).

4. Певна частина, ланка стебла злаків і деяких інших рослин. Забарвлення підсім'ядольного коліна [сочевиці] частіше з антоціаном (фіолетове) різної інтенсивності, рідше зелене (Зерн. боб. культ., 1956, 52).

5. розм. Певна частина, закінчений мотив у музичному творі, пісні тощо. Пісня його була крута в колінах, то стрімких, то журливих, то радісних, то уривчастих (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 341); // Фігура в танці, яка виділяється своєю ефектністю. [К о в а л ь:] Мабуть, за такі танці ніхто тютюну не дасть і на понюшку, ..а колись-то було сам гетьман по талюру жбурляв за кожне коліно (Кроп., V, 1959, 13).

◇ **Викида́ти (ві́кинути, одко́лювати, загина́ти і т. ін.) колі́на (колі́но):** а) робити якісь незвичайні фігури, рухи в танці. Антон вийшов на коло, вдарив каблуками нових чобіт.. І пройшовся перед Катериною, викидаючи такі коліна, що не можна було і уявити (Чорн., Потік., 1956, 31); Молодиця чи дівка в новій запасці, ..пританцювуючи, оступалася перед Панчохою, що навприсядки одколював коліна метелиці (Ле, Наливайко, 1957, 236); б) робити несподівані, незвичайні, безглузді вчинки. [М и к и т а (набік):] І не собака ж наш кошовий, яке коліно викинув (Кроп., V, 1959, 529).

6. Покоління в родоводі; рід. Родичі позирали на мене пильними, недовірливими очима і давали свої мені заповіти: «..Пам'ятай батька, матір шануй», «Не забувай, з якого коліна вийшов» (Вас., IV, 1960, 14); — Старі люди розказують, що броди ці сивашські ще запорожці знали. Від них, мабуть, і нам у спадщину перейшло. З коліна в коліно передавалось (Гончар, II, 1959, 410); // Про ступінь спорідненості. [Г о с т р о х в о с т и й:] Для вас.. я готовий познайомитись з вашими родичами, хоч би й в десятому коліні (Н.-Лев., II, 1956, 485); — Хоч ми й живемо в одному селі, хоч ти мені, десь у сьомому чи восьмому коліні, навіть ріднею доводишся, але від тебе ніколи я й доброго слова не почув (Стельмах, Правда., 1961, 274).

КОЛІНОПРЕКЛОНЕНИЙ, а, е, уроч., заст. Який стоїть на колінах (у 1 знач.). Невідривно дивиться [Дьяконов] все туди ж, у бік понуро пониклих, колінопреклонених.. генералів та високих гостей — представників «її величності Антанти» (Гончар, II, 1959, 361).

2. перен. Який підкорився, визнав над собою чию-небудь владу.

КОЛІНОПРЕКЛОНІННЯ, я, с., уроч., заст. 1. Стояння на колінах. Починаючи з Діоклетіана, римські імператори стали носити багатий одяг східного зразка, оточуючи себе безліччю придворних, вимагати колінопреклонінь (Іст. стар. світу, 1957, 194).

2. перен. Покірне схиляння перед ким-, чим-небудь.

КОЛІНЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до коліно 1—5. Одна [жінка] якось забачила на лівім колінці [хлопчика] невеличку родимку.. (Мирний, I, 1949, 139); Нап'яла [Марійка] сорочку на колінця, до колінця щічкою притулилась, дивилась кудись убік од матері (Вас., II, 1959, 214); Тихо мріє очерет, і в його обіймах звивається.. капризуля-річка — то в один бік заверне колінце, то метнеться навпростець через луки (Донч., VI, 1957, 274); Син не згоджується, син перечить: пружне стебло [жита] в нас, у колінцях міцне (Горд., II, 1959, 326);

Справжній соловей тьохкав і виспівував колінця, точно дотримуючись мотиву пісні (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 30).

◇ **Викидати** (вікинути, одколювати, загинати і т. ін.) **колінця** (**колінце**) — те саме, що **Викидати** (вікинути, одколювати, загинати **коліна** (**коліно**)) (див. **коліно**). Коло танцюристів поширювалося. Хлопці загинали такі колінця, що аж зорі в небі дивувалися (Кач., Вибр., 1947, 79); *Ті дурні дівчиська здатні викидати які завгодно колінця від ревнощів* (Коз., Сальвія, 1959, 177).

КОЛІНЧАСТИЙ, а, е. З коліном або з кількома колінами (у 3, 4 знач.). Мабуть, вони [сокири] вставлялися вузьким обушком у кістяну муфту або прикріплювалися до колінчастої дерев'яної рукоятки (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 40); *Стебла споришу стеляться по землі, колінчасті, рослини куцисті* (Лікар. рослин., 1958, 89).

△ **Колінчастий вал** — вал у формі ламаної лінії, який служить для перетворення прямолінійного руху поршня в обертальний. Деталі, що відносяться тільки до машин певного типу: шатуни паровозів, колінчасті вали тракторів і автомобілів (Фрез. справа, 1957, 8).

КОЛІНЧАТИЙ, а, е. Те саме, що **колінчастий**. Вусики [зерноїдів] ниткоподібні або пильчасті, 11-членикові, не колінчаті (Шкідн. рослин, 1949, 51).

△ **Колінчатий вал** — те саме, що **Колінчастий вал** (див. **колінчастий**). Після її модернізації піч почала вміщати 70 колінчатих валів замість 50 (Наука., 7, 1960, 2).

КОЛІНЧИТИ, чу, чиш, недок., перех., діал. Бити. *Вже він мене колінчив, колінчив після сього, а хата все таки при дітях зосталася* (Барв., Опов., 1902, 302); — *Я вже його одного разу за це [звущання над птахами] колінчив, колінчив, а він, бач, знову* (Юхвід, Оля, 1959, 35).

КОЛІР, льору, ч. 1. Світловий тон чого-небудь; забарвлення. *З шиї.. звисало важке глиняне намисто різних яскравих кольорів* (Л. Укр., III, 1952, 712); *Оксані — радість: мати одрізала з полотна хустку, а порошком пофарбувала в червоний колір* (Головка, I, 1957, 106); * *Образно. Боротьба йде не тільки на макро-арені, де політичні кольори досить чітко визначені, а й на мікро-арені людських душ* (Вітч., 4, 1964, 151).

2. *перев. мн., перен.* Виразальні засоби мови, музики, сценічного мистецтва і т. ін. *Громада розписувала темними кольорами панів* (Мирний, I, 1949, 378).

КОЛІРНИЙ, а, е. Прикм. до **колір** 1. Композиція вишивки — це творчо обдумане сполучення різних елементів узору, єдине щодо змісту, колірної гами, характеру ліній, силуетів (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 72); *Колорит станкової картини та її колірна композиція це не все говорять кінорежисеру* (Довж., III, 1960, 134).

△ **Колірна сліпотá** — те саме, що дальтонізм.

КОЛІСНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **колесо** 1. // Признач. для коліс. *Сам до них не підходив, бо не в повному був фасоні: у чоботях, у брилі і руки в колісній мазі* (Головка, II, 1957, 412).

2. Який пересувається за допомогою коліс (у 1 знач.); рухається на колесах. *Для бригади Крутикова виділили два [трактори] — гусеничний і колісний* (Зар., Світло, 1961, 57); *За останні роки на нашому заводі зменшується також випуск причіпних колісних плугів* (Наука., 5, 1956, 10).

КОЛІСНИК, á, ч. Колісний майстер. [В а р е н и к:] *Прощай, треба ще до колісника забігти, і той теж вже четвертий день колесо лагодить...* (Кроп., II, 1958, 196); *По сторінках літописів проходять.. «закріпщики», «полтавські колісники», «казанські обідники» — так*

називали майстрів, що робили колеса для тисяч возів (Наука., 5, 1963, 58).

КОЛІСНИЦТВО, а, с. Ремесло колісника.

КОЛІСНИЦЯ, і, ж. 1. Особливо обладнаний двоколісний візок, яким користувалися стародавні греки і римляни під час боїв, ігор і т. ін. *Олімпійські ігри відбувалися раз за чотири роки.. Найважливішим видом змагань вважався біг колісниць* (Іст. стар. світу, 1957, 121); *Камені вічного міста [Риму], здавалося, ще й досі зберігають у собі невідгубний запах благородного лавра, що вінчав колись найбільших римських зарізяк, і червоних іскор, викресуваних обіддям бойових колісниць* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 30); * *Образно. Землепорядження, це — колісниця, в якій сидить сильний і давить переможених* (Ленін, 19, 1950, 331).

2. *міф.* Такий візок як засіб пересування богів. *Під час грози слов'янам здавалося, що Перун носить на колісниці по небу і побиває вогняними стрілами злих духів* (Іст. СРСР, I, 1956, 35); — *Ото, як побачить [бог], що сатана вміщується в його святе діло.., то й шле святого Ілію на вогняній колісниці вбити сатану...* (Мирний, I, 1949, 144); — *Хома тепер при конях! Гасас по Мадярищині, як Ілія на колісниці* (Гончар, III, 1959, 214); * *Образно. Ніч насувалася.. Мир і спокій стелилися селом, спускаючися з гір в невидимих колісницях* (Хотк., II, 1966, 108).

3. *заст.* Багато прикрашений колісний екіпаж для урочистих виїздів. *Був один цар, дуже сильний і великий. Раз якось він їхав на позолоченій колісниці, а довкола нього узброєні бояри, як подоба царям* (Фр., IV, 1950, 137).

4. *чого, чия, перен.* Яка-небудь важка справа. *Даремно розраховують кровожерні заправили Уолл-стріту, що їм вдасться запрягти у колісницю імперіалістичної війни робітників і селян Італії* (Літ. газ., 10.VIII 1950, 1); — *Зараз не той час, щоб нами [бандитами] розкидатись. Куди ж вождєві [Врангелеві] без нас? Адже ми найнадійніші коні в його колісниці!* (Гончар, II, 1959, 290).

КОЛІСНЯ див. **колішня**.

КОЛІСЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до **колесо** 1, 3. *Ми дивилися на різні коліщата, приглядалися, як вони крутяться, заздрили дядькові, який годував машину снопами і знав, котре колісце для чого* (Томч., Готель., 1960, 63); — *То, мамцю, приймач. Покручу оце колісце, і зараз Москву чути* (Бабляк, Літопис., 1961, 52).

КОЛІТ, у, ч. Запалення товстої кишки. *Необхідно кожний коліт вважати підозрілим на дизентерію* (Хвор. дит. віку, 1955, 87).

КОЛІТИ, ію, ієш, недок., розм., рідко. Те саме, що **клякнути** 1. *Галки на деревах замерзали і.. падали додолю; горобці по повітках коліли...* (Мирний, III, 1954, 10).

КОЛІШЕННИЙ. Який іде у задній парі плужного запрягу (про вола).

КОЛІШНЯ, **КОЛІСНЯ**, і, ж. Передня колісна частина плуга. *Воли потягли граділь убік, колішня завернулася* (Гр., II, 1963, 60); *Заскрипіли ярма, запищала незмазана колішня, рушили вперед плуги* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 122); * *У порівн. Гнітюче враження справляла дождидальня, з пооббиваними стінами, скрипучою, мов колішня, лавою* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 91).

КОЛІЩА, áти, с. Невелике колесо (у 1, 3 знач.). *От слуга везе пані в кріслі на коліщатах* (Л. Укр., III, 1952, 527); *Тільки дивиться [Телесик] на орла: що не лапи в нього, а коліщата, що не хвіст, а дощечка* (Тич., I, 1957, 155); *Молотарку годував снопами незнайомий чоловік.. Час від часу він мастив коліща олією* (Томч., Готель., 1960, 62); * *У порівн. Посадивши машину,*

він засипав його [Михайла] цілими ворохами круглих, мов коліщата, слів (Загреб., Європа. Захід, 1961, 42).

КОЛІЩАТКО, а, с. Зменш. до коліща. Проте хтось мусив подумати про грубку і казав її поставити в себе в хаті (тут грубки на двох ніжках і на двох коліщатках) (Л. Укр., V, 1956, 387); Село вже перейшло до повного темпу життя. З дороги чулося торохкотіння возів, .. пищало коліщатко на колодязі (Хотк., I, 1966, 104); Повільно спливали хвилини, цокаючи коліщатками в старому годиннику (Жур., Вечір., 1958, 204).

КОЛІЯ, ї, ж. 1. Наїжджене заглиблення від коліс на дорозі. Драбинястий віз.. раз у раз підскакував і немилосердно трусив, не попадаючи в колію (Коцюб., I, 1955, 307); Щодалі доводилося все частіше звертати з колії, щоб дати дорогу машинам (Панч, В дорозі, 1959, 109); * Образно. Думки її одразу біжать своїми коліями до лісу, де росте ще не зароблене дерево (Стельмах, I, 1962, 226).

2. Лінія з двох паралельно прокладених рейок, признач. для руху поїздів, трамваїв і т. ін. Вже колії трамвая з обох боків.. Хрещатик оживас (Сос., II, 1958, 315); Бійці деякий час мовчки поглядають на ешелони, що застигли на коліях (Гончар, II, 1959, 308); Вони [дівчата] котили по коліях вагонетку з стояками (Ткач, Черг. завдання, 1951, 29).

3. перен. Узвичаєний, природний хід життя, звичайний перебіг справ. Сталася в Стебнях новина.., що на много літ вирвала село та й багато других сіл зі звичайної життєвої колії (Хотк., II, 1966, 95); Люди стали на мирну колію, вже Радянська влада пустила глибоке коріння в народ (Речм., Весн. грози, 1961, 59).

◇ **Вибивати (вібити, викидати, викинути, виривати, вірвати)** з [своїї, тієї, звичайної і т. ін.] колії — порушувати узвичаєний хід життя, перебіг справ, ставити в незвичайні умови. Практикував [Герман] у торгівлі крамщиною [крамом], поки несподівана пригода не вирвала його з тої колії (Фр., VIII, 1952, 382); Війна всіх вибила з колії (Дмит., Розлука, 1957, 12); **Вибиватися (вібитися)** з колії див. **вибиватися**; **Вхідити (увійти)** в [свою, звичайну і т. ін.] колію; **Ставати (стати)** на колію яку, чю — повертатися до звичайного нормального стану, ходу життя, перебігу справ. Досі вже всі премінарії з'їзду скінчилися і життя увійшло в свою колію (Л. Укр., V, 1956, 193); Все, здавалося, увійшло в звичайну колію, так ніби нічого й не сталося (Коз., Блискавка, 1962, 76); Згодом, може, і Сагайдака десть заберуть з Тернової, появиться нове начальство, і Перегуда знову стане на свою колію (Кучер, Трудна любов, 1960, 248).

4. діал. Поїзд. Я так зажурилася, що не чула, коли й колія надійшла (Кобр., Вибр., 1954, 23).

КОЛО¹, а, с. 1. Замкнена крива, всі точки якої однаково віддалені від центра. Літак вже набрав чималу висоту і тепер летить, роблячи велике коло над аеродромом (Собко, Зор. крила, 1950, 243); Місяць обертається навколо землі не по колу, а по еліпсу (Рад. Укр., 4.I 1959, 4).

△ **Полярні кола** — уявлювані лінії, що проходять паралельно екватору на відстані 66°33' на Південь і Північ. На південь від північного полярного кола спостерігається добова зміна дня і ночі (Фіз. геогр., 5, 1956, 77); Недарма чоловік півжиття керував таборами десть аж за полярним колом, вмів вистежувати, ловити, брати за жабри різних «людців» (Гончар, Тронка, 1963, 110).

2. Така крива, утворена з різних предметів. Простягалися стомлені в самоті руки [Марусі], заломлюючися в гнучке коло, вигинався в солодких хвилях стан (Хотк., II, 1966, 32); Цвинтар витискує з кола дерев прадавні, як намальовану, церковицю (Стельмах, I, 1962, 274.)

△ **Електричне коло** — сукупність тіл або середовищ, які утворюють замкнений шлях для протікання електричного струму. Генератор, приймач, проводи й вимикач, сполучені між собою, становлять електричне коло (Фізика, II, 1957, 101); **Коло кровообігу** — замкнений шлях руху крові в організмі. По великому колу кров рухається від шлуночка серця по артеріях до всіх органів.. По малому, або легеновому, колу кров тече від шлуночка серця до легень і шкіри (Зоол., 1957, 90).

◇ **Зачароване коло** див. **зачарований**; **Звужувати (звужити) коло** див. **звужувати**; **Змикати (зімкнути) коло** див. **змикати**; [Огненні, темні і т. ін.] кола в очах (перед очима) стрибають (витанцьовують, бігають і т. ін.) — про хворобливий стан або стан роздратування, коли людина ніби бачить темні або жовті тіла перед очима. Коли спливала на думку заповітна комірчина з коштовним хутром, темні кола витанцьовували перед очима [ігумена], й дужче скрипіли старі й жовті зуби... (Донч., II, 1956, 24); Огненні кола Забігали рясно в Івана в очах... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 261).

3. у знач. присл. **колом**. Утворюючи таку криву. У блакитному просторі Заходили колом зорі (Граб., I, 1959, 266); Соромливо, взявшись за руки, пішли дівчата колом (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 24).

4. Частина площини, обмежена такою замкненою кривою; круг. Площина, перпендикулярна до осі, перерізаючись з поверхнею обертання, дає в перерізі коло (Геом., II, 1954, 67); // Круглий майданчик для бігів, танців і т. ін. Першій парі танцюристів охоче дали коло (Чорн., Визвол. земля, 1959, 154); // Замкнений або розімкнений ланцюжок людей, який оточує таку ділянку поверхні. Пари почали виступати наперед і утворили величезне барвне коло (Фр., VI, 1951, 224); Йон відділився від купки парубків, підскакнув до танцюючого кола, розірвав його, вхопив за руки двох дівчат... (Коцюб., I, 1955, 231).

5. Предмет, що має форму круга або кільця. Піднімається ясне сонечко. З-за гори викочується його іскристе коло і грає широкими кружалами (Мирний, I, 1954, 236); — Де та пластинка? — запитує комбат. — Ану, дайте сюди! І, поклавши на коло, сам починає накручувати (Гончар, III, 1959, 274); Катер відчалює від берега. Зв'язковий стоїть, прихилившись до рятувального кола (Ю. Янов., I, 1954, 224).

6. Те саме, що **колесо** 3. З лотоків летять діаманти, Млинове коло шумить (Л. Укр., IV, 1954, 94); * У порівн. Роман прямує до греблі, біля якої вже дівочі голоси просять, щоб зійшов місяць, як млинове коло (Стельмах, I, 1962, 126).

△ **Маховé коло** див. **маховий**.

7. Хороводний танець, виконавці якого розташовуються ланцюжком, у вигляді замкненої або розімкненої кривої. [П е р е л е с н и к:] Там мої сестриці, там гірські русалки, вільні Літавиці, будуть танцювати коло по травиці (Л. Укр., III, 1952, 206); Прекрасно.. змальовані.. побутові картини, веселі гри і танці молдавської молоді: джок, коло, молдаванеска (Рад. літ-во, 3, 1957, 20); * Образно. Навколо нього [озера], над самою водою, взяли за руки чубатенькі верболози та й ведуть навзаводи, мов діти, своє зелене коло (Стельмах, II, 1962, 125).

8. перен. Замкнений ланцюг подій, справ, процесів і т. ін., який вичерпує в своїй сукупності розвиток, здійснення чого-небудь. [К р е ч е т:] Коли життєве коло закінчується нормально і розпад матерії іде природно, то почуття страху зникає і людина спокійно чекає кінця (Корн., I, 1955, 114); // Етап спортивного змагання, в якому всі учасники грають певну серію партій. Обидва завершальні для себе матчі першого кола кияни про-

ведуть в гостях у єреванського «Арабата» і донецького «Шахтаря» (Літ. Укр., 22.VII 1966, 4).

9. перен. Певна ділянка, сфера якої-небудь діяльності. Коло морально-психологічних якостей, які усвідомлюють в собі підлітки, з віком значно розширюється (Рад. психол. наука., 1958, 388); Коло фольклорних інтересів буковинського співця [Ю. Федьковича] невіддільне від літературного і взагалі культурного процесу на заході України другої половини XIX ст. (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 74); // Перелік таких ділянок, сфер і т. ін. Коло громадських тем [у творчості М. Рильського] поширюється і виходить на обрії загальнонародних інтересів (Мал., Думки., 1959, 14); Небувало широке коло питань науки знайшло своє відображення в працях В. І. Леніна (Наука., 4, 1960, 25).

10. перен. Сукупність, група людей, об'єднаних якими-небудь інтересами. Франко говорив, що Шевченко, буваючи в ту пору в колі тамтешніх високоосвічених людей, не міг лишитись осторонь від тих питань, які захоплювали уми тодішнього передового російського суспільства (Рад. літ-во, 3, 1957, 38); Були «обмиті» капітанські погони, були проголошені тости за тисним столом в колі друзів у офіцерській їдальні (Рибак, Час., 1960, 17); // перев. мн. Певні групи населення чи суспільні угруповання. Треба було здійснитись Великій Жовтневій революції, щоб Мічурін, проживши понад сорок з чимось років в злигоднях, став, нарешті, відомий широким народним колом (Довж., I, 1958, 488); Об'єднуючи демократичні і миротлюбні сили, робітничий клас може примусити правлячі кола припинити підготовку нової світової війни (Програма КПРС, 1961, 32).

КОЛО ², прийм., з род. в. Уживається: 1. При позначенні особи, предмета, поблизу або біля яких відбувається дія, хтось чи щось знаходиться, перебуває. Коло його [батька] стара мати сидить на ослоні, За сльозами ледве-ледве Вимовляє доні (Шевч., I, 1963, 25); Дідусь у новому кошуку задубів коло телеграфного стовпа... (Сос., I, 1957, 266); // При позначенні незначної відстані від чого-небудь. Жила собі удова коло Києва, на Подолі, та не мала щастя-долі (Вовчок, I, 1955, 287); Достеменно знає тільки, що буде це коло берегів кавказьких в зорану літню ніч (Гончар, Тронка, 1963, 218); // При позначенні осіб, предметів, навколо яких відбувається дія. Галя.. обвилась коло його шиї (Мирний, I, 1949, 334); // При позначенні осіб, предметів, по відношенню до яких відбувається й на які спрямована дія (з дієсловами по р а т и с я, к л о п о т а т и, д о г л я д а т и і под. та віддієслівними іменниками від них). Коло свекрухи Галя, як коло рідної матері, ходить; годить їй у всячині (Мирний, I, 1949, 359); Гнат порався коло шлей та часом споглядав на Настю (Коцюб., I, 1955, 69); А в коваля сьогодні вже завізно: Той борону, той кремера притяг, Той коло плуга метикує хитро (Рильський, I, 1960, 243).

2. При позначенні приблизної кількості. Я б ніколи не сказав, що їй було коло ста років (Вас., II, 1959, 333); За три дні наловлено було коло півсотні лірників і кобзарів (Бурл., О. Вересай, 1959, 77); // При неточному позначенні часу. Коло різдвяних свят о. Василь трохи занедужав (Коцюб., I, 1955, 328).

КОЛОБОК, бка́, ч. Невеликий круглий хлібець. Дід і просить: — Бабусю! Спекла б ти колобок! — Та з чого ж я спечу, коли й борошна нема? (Укр. казки, 1951, 57); * У порівн. Господиня стояла посеред сіней із плескатим віником. Кругла, як колобок (Гуц., Скупана., 1965, 187).

КОЛОБОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до колобок. А лисички я не хочу, щоб не з'їла колобочок... (Бойко, Билиці., 1958, 7).

КОЛОБРОДИТИ, джу, диш, недок., розм. 1. Безцільно ходити, не зосереджуючись ні на чому; бродити, тинятися. Весілля розтяглося на п'ять діб; колобродили з ранку до півночі, юрбою ходили вулицями з дому в дім (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 22); * Образно. Над морем у небі колобродили хмари (Чорн., Красиві люди, 1961, 13).

2. Учиняти бешкети; бешкетувати. [Т р о х и м:] Ідіть звідси! Я не дозволю вам тут колотнечу заводити!.. Ідіть додому, там і колобродьте!.. (Кроп., IV, 1959, 217).

КОЛОБРОДІННЯ, я, с., розм. Дія за знач. колобродити.

КОЛОВЕРТЕНЬ, тня, ч., розм. Те саме, що коловорот ¹. * У порівн. Висока хвиля знову ударила в човен і їх закрутило, немов у коловертні (Рибак, На світанку., 1940, 219).

КОЛОВЕРТКА, и, ж. Мікроскопічний організм, навколо ротового отвору якого розташовані рухливі війки для затягування їжі. Личинки усіх земноводних живляться різноманітними дрібними тваринами: інфузоріями, коловертками, невеличкими ракоподібними тощо (Визначник земноводних., 1955, 13).

КОЛОВЕРТЬ, і, ж., розм. Те саме, що коловорот ¹. На горбі — блискавки шабель, страшна коловерт кінотників (Є. Кравч., Квіти., 1959, 76); Ось вона знову на гомінкій вечірній ковзанці в коловерті парубків і дівчат (Стельмах, I, 1962, 160).

КОЛОВИЙ, а́, е́. Який має форму кола (див. коло ¹). Супутник виведено на колову орбіту з параметрами, близькими до розрахункових (Рад. Укр., 16.V 1967, 1); // Який здійснюється по колу. Вправа 5. Лежачи на спині, робити колові рухи ногами, як при їзді на велосипеді (Фіз. вихов., 1954, 38).

КОЛОВОРОТ ¹, у, ч. 1. Сильний обертальний рух води в річках, морях і т. ін., а також місце, де відбувається цей рух. Старий човен.., трухлявий і замшлий від довгого лежання серед холодного каміння, крутився в піннявих коловоротах води (Загреб., Європа 45, 1959, 493); Відчайдушно жестикулюючи руками, вона крутилася по хаті, як тріска, що потрапила в коловорот (Добр., Тече річка., 1961, 137).

2. перен., кого, чого, який. Стрімкий, безупинний рух, безперервна зміна кого-, чого-небудь. Верби, садки, гори наче женуться назад, у село, наче кружаться, обхоплені якимсь шаленим коловоротом... (Коцюб., I, 1955, 189); Перший час після петербурзького коловороту не міг звикнути Тарас до цієї тиші (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 197).

КОЛОВОРОТ ², а, ч. 1. Інструмент для ручного свердління отворів у дереві, іноді в металі. Якщо стеля дерев'яна, то шлямбуром пробивають шар штукатурки, а потім у дереві коловоротом висвердлюють отвір (Монтаж і ремонт., 1956, 33); Коловорот застосовують для свердління отворів невеликого діаметра у м'яких металах (Слюс. справа, 1957, 190).

2. Вантажопідйомний пристрій у вигляді вала з рукою, на який намотується канат чи ланцюг. Біля колодязя Оляччина мати тягне воду. І так знайомо рипить коловорот (Головка, Літа., 1956, 48); Опускають і підіймають плоскі дерев'яні затвори за допомогою коловортів, лебідок, гвинтових або рейкових підйомників (Довідник сіль. будівельника, 1956, 115); В стародавньому Римі водяне колесо і коловорот застосовували для піднімання вантажів на велику висоту (Верстати-гіганти, 1958, 21).

КОЛОВОРОТ ³, а, ч., заст. Ворота. Ідуть вони в коловорот, Аж блукає гуска, Іван гуску та в торбину: Ї вже і закуска... (Рудан., Тв., 1956, 123).

КОЛОВОРОТНИЙ, а, е, заст. 1. Який обертається.

2. перен. Непостійний, хиткий, мінливий. *Чи не цієї ж думки Сковороди.. про волю людини та стали причиною життя його коловоротного* (Тич., III, 1957, 212).

КОЛОДА¹, н, ж. 1. Стовбур зрубаного дерева, очищений від гілля. Він бачив уже валку саней з колодами, брусами, повні лубки червоної цегли (Коцюб., II, 1955, 34); *Стали зв'язувать плоти.. з колод, лози й снопів* (Тич., II, 1957, 181); * Образно. — *Не забувайте, що ви своїми нещасними помилками накидали нам таких колод посеред дороги, що коли б нам ніг не поламати* (Фр., III, 1950, 384); * У порівн. Борис, що колодою лежав на дні тачанки, мусив слухати, як його переможець на-свистував якусь веселеньку пісеньку (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 76); *Хоч Кузьма після того таки пере-хворів, температуру йому нагнало, і нога була, як ко-лода, але, бач, вижив* (Гончар, Тронка, 1963, 31); // Об-рубок товстої деревини, пристосований для різних по-треб (в селянських господарствах, на кустарних промис-лах і т. ін.). Підводи під'їжджали одна за одною, люди втрамбовували землю важкими, короткими колодами (Руд., Остання шабля, 1959, 396); // перен., лайл. Про неповоротку, незграбну або тупу, нечулу людину. — *Це мені лихо, а не чоловік! Тільки б спав, а нема того, щоб свого добра доглянути! Це не хазяїн, а якась колода, якась сплюга опівнічна!..* (Гр., II, 1963, 299); — *В них діти є, — хмурніє Матвій. — Хоча, що ти тямши, коли своїх пущверинків не маєш? Колода є, колодою і згниєш* (Стельмах, I, 1962, 93).

◇ **Чéрез пень коло́ду** — як-небудь, недбало, повільно, невміло.

2. Обрубок товстої деревини з видовбаною серединою, який використовують як вулик, човен, ночви і т. ін. *На теплого Олексі сусіда виставляє з льоху бджіл на сон-це, .. вилізе тобі таке кволеньке з колоди, обігріється на сонці й літає-літає* (Ю. Янов., I, 1954, 258); — *А первіс-ні люди на колодах плавали* (Донч., VI, 1957, 69); *Полісся і до цього часу відзначається багатством та своєрідністю виробів з дерева та його кори: величезні кадовби для збе-рігання зерна, бджолині колоди, різноманітні луб'яні кошики* (Нар. тв. та етн., 5, 1965, 54).

3. іст. Те саме, що коло́дка 6. — *Ледве промовив слово писар, зжахнувшись, що той Левко.. перед ним. — Беріть, — каже, — його та в колоду!* (Кв.-Осн., II, 1956, 303); *Збереглися перекази, що прадід збунтувався проти панської сваволі і облив розтопленням чавуном наглядача.., забили прадіда в колоду й кинули в монас-тирську тюрму* (Кучер, Трудна любов, 1960, 228).

КОЛОДА², н, ж. Комплект гральних карт. *Там серед нього [садка].. стіл, на котрому лежало дві колоди карт* (Мирний, III, 1954, 147); *В його руках з'явилась новенька колода карт* (Шнян, Вибр., 1947, 21); * Образно. — *Авантюра — велике діло: а що, коли з колоди життя вихопиш туза!* (Стельмах, II, 1962, 83).

КОЛОДАЧ, а, ч., діал. Великий ніж з дерев'яною колодкою.

КОЛОДАЧИК, а, ч., діал. Зменш.-пестл. до коло-дач.

КОЛОДДЯ, бддя, с. 1. Збірн. до коло́да¹ 1. *Рутуль-ців плющили, як мух. Пускали колоддя, каміння, і враже так товкли насіння, Що у Рутульців хляв і дух* (Котл., I, 1952, 234); *Загримів трактор, натягся трос, і купка колоддя, кілька разів оповита тросами, рушила по кризі до берега* (Ле, Право., 1957, 297); * У порівн. Далі — баба з пухлими ногами, як колоддя, — землянка дала (Вас., Незібр. тв., 1941, 220).

2. іст. Збірн. до коло́да¹ 3. [К а р м е т ю к:] *Кай-дани та батого та колоддя на шиї бачив я у себе, а не волю* (Вас., III, 1960, 218).

КОЛОДІЙ, ю, ч. Густий клейкий розчин клітковини на ефірі та спирті, при випаровуванні яких утворюється тонка прозора плівка; використовується в медицині, фотографуванні і т. ін. *При наявності видимих порушень її [шкіри] цілості.. необхідно ці місця до початку роботи знезаразити, при потребі перев'язати або заклеїти ваткою, змоченою колодієм* (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 23).

КОЛОДІЙ¹, я, ч., діал. Великий ніж з дерев'яною колодкою; колодач. *Ся поясина з ножем колодієм у піхві була єдиним скарбом і маєтком Остаповим...* (Барв. Опов., 1902, 22).

КОЛОДІЙ², я, ч., діал. Колісник.

КОЛОДІУМ, у, ч. Те саме, що коло́дій.

КОЛОДКА, и, ж. 1. Зменш. до коло́да¹ 1. *Надворі наймит гарманував пшеницю, тягаючи волами колодку чи вал по розкиданих і розв'язаних снопах* (Н.-Лев., II, 1956, 250); *З подвір'я дукача виходить довжелезна чорна свиня, на її шиї погойдується дерев'яна колодка* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 63).

2. Те саме, що коло́да¹ 1, 2. *Од княгині він раз дістав собі дурнички кілька сажнів дров на паливо та дубових колодок на комору* (Н.-Лев., IV, 1956, 45); *На колодках сидять собі сусіди І курять мовчки й голосно зітхають* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 13); *Раз наймит піймав у садочку ройка, так з того одного розроїлось колодок з тридцять* (Стор., I, 1957, 58); — *Був у нашому селі.. один дядько, Федір Смик: двісті колодок пасіки, п'ять пар волів, п'ятнадцять десятин землі* (Тют., Вир, 1964, 43); * У порівн. *Остап повзе. Йому трудно, кожну купину доводиться брати з бою, в грудях коле й спирає дух, ноги важкі, як колодки* (Коцюб., I, 1955, 367).

3. Планка з застібкою, покрита орденською стрічкою, якою прикріплюється до одягу орден, медаль; // розм. Така планка, що носить замість ордену, медалі. *Тільки колодки бойових орденів, що блищали на грудях, і особ-ливий владний погляд викривали в ньому полководця* (Довж., I, 1958, 333); *Густий ряд орденських колодок ряснів на його грудях червоними, жовтими, голубими та білими смужками* (Руд., Вітер., 1958, 176).

4. Шматок дерева, вирізаний у формі ступні людини, який використовують при шитті взуття; копіл. *Мати справила їй аж двоє платтів з ситцю, заказала рантові чобітки на колодку* (Мирний, IV, 1955, 137); *Пара стар-их дерев'яних чоботарських колодок. Іржавий гайковий ключ, — от і все, що я знайшов у маленькій шафі* (Є. Кравч., Квітн., 1959, 56); // Взуття з дерев'яною підошвою або видовбане з дерева. *Всі вони однакові, ці незграбні черевики на дерев'яній підошві. Колодки!* (Хижняк, Тамара, 1959, 171); *Одежа [в турецьких се-лян] домоткана, груба. На ногах дерев'яні видовбані колодки* (Кучер, Голод, 1961, 379).

◇ [Всі] на одну коло́дку зшиті (зроблені, скрб́ені і т. ін.) — те саме, що [Всі] на один копіл зшиті (зроблені, скрб́ені і т. ін.) (див. копіл).

5. Дерев'яна, металева та ін. оправа чи ручка до основ-ної діючої частини певного предмета. *Тільки що обняти, Аж ніж появився І по самую колодку В груди затопився!..* (Рудан., Тв., 1959, 77); *Чіпаріу щосили барабанив у ши-рокі груди колодкою порожнього револьвера* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 72).

6. перев. мн., іст. Масивні дерев'яні кайдани, які в старовину надівали на ноги, руки і шию заарештовано-му; дйба (див. дйба¹ 2). *В Скрипчинцях вже ловили некру-тів і забивали в колодки* (Н.-Лев., II, 1956, 192); *Особливо вражали задовгувати й важкі руки, на яких з обох боків червоніли страшні шрами від арештантських колодок* (Ле, Наливайко, 1957, 186); *Він згадав, як призначених в рекрути в'язали, брали в колодки, щоб вони не втекли*

і не наклали на себе рук, доки не поголять їм чуби (Кочура, Зол. грамота, 1960, 23).

◇ **Забивати (забити) в колодкі** див. **забивати**.

7. Дерев'яний або металевий брусок у гальмі, який притискується до шківу барабана чи обода колеса для гальмування. *Зашипіли пневматичні гальма, посипались іскри з натиснутих колодок* (Ле, Міжгір'я, 1953, 9); *Макар ретельно підтягнув болти, і гальмова колодка стала на своє місце* (Бойч., Молодість, 1949, 51).

8. діал. Висячий замок. *Пані Олімпія не любила нікого допускати до своєї спальні, особливо вдень, і, виходячи, замикала віконниці зсередини, а двері на колодку надвору* (Фр., VII, 1951, 20); *Навіть баба Гапка й та прийшла до гурту, повісивши на хатні двері колодку* (Ю. Янов., Мир, 1956, 290).

КОЛОДКОВИЙ, а, е. Прикм. до колодка 7. *Майже всі сучасні автомобілі мають колодкові гальма* (Автомоб., 1957, 198).

КОЛОДНИЙ, а, е. Стос. до колоди (див. **колода**¹ 2). *Колодний вулик*.

КОЛОДНИК, а, ч., іст. Арештант, в'язень у колодках (у 6 знач.) або інших кайданах. *Сховалося сонце за степом, Вітри над травою гудуть. В кайдани залізні закуті Колодники змучені йдуть* (Пісні та романси., II, 1956, 270); — *Не втрачайте надії на краще життя! — крикнув світлорусий юнак і, вклонившись колодникам, помахав їм на прощання рукою* (Бурл., Напередодні, 1956, 4); * У порівн. — *Коли ж ми будемо бунтувати, поженуть, мов колодників у Сибір* (Стельмах, I, 1962, 242).

КОЛОДНИЦЯ, і, ж., іст. Жін. до колодник. [Р е п н х а:] *Це ж за віщо на тебе нападуть? Була полюбовницею, тепер стала колодницею?* (Кроп., III, 1959, 77).

КОЛОДОТЯГАЧ, а, ч. Тягач колод (див. **колода**¹ 1). *Нема тут і колодотягача. Вагонетку з кругляками робітники руками заштовхують у лісопильний цех* (Роб. газ., 17.II 1965, 2).

КОЛОДОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до колодка 1—5, 8. *До рідного міста генерал-майор медслужби Шостенко повернувся з чотирма рядами орденських колодочок на грудях* (Шовк., Людина., 1962, 44); *Тут підскочив Касандров, схопив його за руки, змахнув над ним колодочкою нагана* (Мик., II, 1957, 469); *Слідчий дістав з кишені канцелярський ніжик з колодочкою, оздобленою перламутром* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 87).

2. Вільний від пуху кінець стрижня пера птаха. *Відділковий не переставав повертати їх [хлопців] туди й сюди, як дбайлива господиня обпатрану курку, вибираючи на ній останні колодочки* (Добр., Ол. солдаґіки, 1961, 62).

◇ **Вбиватися (вбитися) в колодочки** див. **вбиватися**.

КОЛОДОЧКОВИЙ, а, е. Який має колодочку (у 5 знач.). *З свіжонарізаних гілочок герані гострим колодочковим ножом зрізують усі листки, крім двох верхівкових недорозвиннутих* (Ол. та ефір. культ., 1956, 322).

КОЛОДЯЗНИЙ, а, е. Прикм. до колодязь. *При тьмяному світлі стіни ще тісніше обступали Раїсу, ще більше нагадували колодязну цямрину* (Коцюб., I, 1955, 311); *Щодня він чистив коня гострою шкребницею, напував його холодною колодязною водою, годував з рук* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 362); // Стос. до колодязя. *Між білими хатами й зеленими вишниками високо вгору підіймались колодязні журавлі* (Н.-Лев., I, 1956, 441); *Колодязний коловорот являє собою вал, укріплений на осі* (Фізика, I, 1957, 107).

КОЛОДЯЗНИК, а, ч. Той, хто копає і ремонтує колодязі. *Кожен [пастушок].. відчув себе таким маленьким*

і безсилим. Та де ж! Коли он колодязники — великі й то нічого не вдіяли (Головка, I, 1957, 183).

КОЛОДЯЗЬ, я, ч. 1. Захищена від обвалів зрубом вузька глибока яма, що служить для добування води з водоносних шарів землі. *Чутно, як хтось витягає воду з колодязя: довгий немазаний журавель немилосердно скрипить* (Коцюб., I, 1955, 233); *Накопали колодязів, таких глибоких, що в їхніх чорних прірвах навіть удень світилися зорі* (Тют., Вир, 1964, 173); * *Образно. І скоро тільки те лишилось по Степані, Що, казано, в тюрмі, в колодязі без дна, Шукав він вічного якогось двигуна* (Рильський, Поеми, 1957, 201).

△ **Артезіанський колодязь** див. **артезіанський**.

2. Різного розміру і глибини яма, що служить для певних технічних потреб (для спуску в шахту, на рудниках, для проходу до місця закладання міни і т. ін.). *Ще в другій половині XVIII століття стали відомі соляні колодязі в місті Слов'янську* (Знання., 12, 1965, 8); *Система підгрунтового зрошення складається з живлячих лотків, окремих фільтрів, оглядових колодязів та водостоків* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 57).

КОЛОДЯЧЧЯ, я, с. Збірн. до **колода**¹ 1. * У порівн. *Він стоїть, а кругом його розляглося сонне грище: п'яні чоловіки, жінки... все те мертвим сном спить, порозкидане, як колодязччя...* (Мирний, II, 1954, 201).

КОЛОЇД, у, ч. Речовина, що не кристалізується (білок, крохмаль, клей і т. ін.) і розчиня якої не просочуються через тваринні й рослинні перетинки. *При наявності увібраного натрію колоїди ґрунту в дощову погоду дуже набрякають, вибираючи багато води* (Наука., 11, 1956, 24).

КОЛОЇДАЛЬНИЙ, а, е. Який має властивості колоїду. *Здатність колоїдального графіту сприяти припасуванню поверхні відома давно* (Рад. Укр., 1.VI 1946, 2).

КОЛОЇДАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. колоїдальний.

КОЛОЇДНИЙ, а, е. Прикм. до колоїд. *Денатурація білків обумовлює зміну їх колоїдного стану — коагуляції* (Технол. пригот. їжі, 1957, 75).

△ **Колоїдна хімія** — розділ фізичної хімії, в якому вивчаються колоїди. *Українські радянські вчені внесли значний вклад у колоїдну хімію* (Вісник АН, 12, 1957, 35); **Колоїдний розчин** — проміжний стан між суспензією і розчином найдрібніших, але більших, ніж молекули, частинок в рідині. *Колоїдні розчини займають проміжне місце за розміром частинок між справжніми розчинами і суспензіями* (Хімія, 1956, 136).

КОЛОКВІУМ, у, ч. Бесіда викладача із студентами з метою в'яснення і підвищення їх знань.

КОЛОМАЗЬ, і, ж. Мазь для коліс із дьогтю й смоли. *З Городищ чумак, пішовши в Крим за сіллю, В дорозі нидів двадцятую вже неділю, Обшарпавсь до рубця, в коломазь обліпився* (Г.-Арт., Байки., 1958, 46); *Один дядько пішов змастити осі коломаззю, другий — ланцюги виносити, в'язанку сіна приготувати в дорозі* (Томч., Готель., 1960, 67).

КОЛОМБІНА, и, ж. Традиційний персонаж італійської «комедії масок» — кохана арлекіна.

КОЛОМІЙКА, и, ж. 1. Українська народна пісенька типу частівки. *З гори на гору, з поточка в поточок — пурха коломийка, така легенька, прозора, що чуєш, як од неї за плечима тріпають крильця...* (Коцюб., II, 1955, 314); *На тих машинах кількадесятеро хлопців і дівчат сидять та коломийки співають* (Жур., Опов., 1956, 193).

2. Український гуцульський масовий танець, основною фігурою якого є замкнене коло. *Хороводи, метелиці, гопаки, козаки, коломийки, гуцулки, різні сюжетні танці.. разом з новими танцями складають основу хо-*

реографічного мистецтва і в наш час (Мист., 4, 1962, 20); * Образно. Ватра з радості лиже чорний котел, в якому сироватка гуля коломийки (Коцюб., II, 1955, 326).

КОЛОМИЙКАР, я, ч. Той, хто складає коломийки. Закарпатський обласний Будинок народної творчості видав збірку віршів, пісень, коломийок та балад закарпатських коломийкарів «Життя наше розквітає» (Літ. газ., 11.VII 1958, 3).

КОЛОМИЙКОВИЙ, а, е. Стос. до коломийки. Владко через своє коломийкове соло став, справді, свого роду знаменитістю балу (Фр., VI, 1951, 226); Невимовно гарна мелодика коломийкового вірша жила в українській народній творчості дуже давно (Мас., Під небом..., 1961, 72).

КОЛОН, а, ч. Група стоп з одним ритмічним наголо-сом; віршовий рядок; // Така ритмічна одиниця в прозі. В ній [художній прозі] можуть бути виділені об'єктивно повторювані первісні ритмічні одиниці — колони.. Колони, взаємодіючи один з одним, поєднуються у фрази, ці в свою чергу — в абзаци (Рад. літ-во, 2, 1968, 32).

КОЛОН, а, ч., іст. 1. У Римській імперії, країнах Зах. Європи та Візантії в період раннього середньовіччя — сільський мешканець, що орендував невелику ділянку землі, яка належала багатому землевласникові, і за це платив натурою і відробляв. Подібно до того, як у Західній Європі між римським колоном і середньовічним кріпаком стояв вільний франкський селянин.., так у Візантії аналогічне місце займав вільний слов'янський общинник (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 353).

2. Селянин (батрак, напівкріпак, орендар і т. ін.) у романських країнах і країнах Латинської Америки. Завоювання германців були тісно зв'язані з повстаннями рабів та колонів (Іст. середніх віків, 1955, 9).

КОЛОНА, и, ж. 1. Частина архітектурної споруди у вигляді високого стовпа, що служить підпорою фронто-нів, внутрішніх частин будови тощо. Минали гімназич-ний будинок, застиглий в повазі важких колон і чорних холодних вікон (Коцюб., II, 1955, 375); Від монументаль-ного палацу культури, з колонами і масивними арками, долинає спів радіоли (Руд., Остання шабля, 1959, 86); * У порівн. Високі стовбури дерева, рівні, як колони, високо розкидали рясне гілля (Н.-Лев., I, 1956, 348); // Пам'ятник у вигляді стовпа, споруджений на честь якої-небудь події або для увічнення видатної чи славної ділами людини. На кожному метрі по праву Народ мій поставити б міг Колону матросу на славу, Що ворога тут переміг... (Нагн., Вибр., 1957, 373); * У порівн. Я знаю, що ти виглядала Частенько на мене з вікна, А я, весь промінням облитий, Стояв, мов колона сумна (Л. Укр., IV, 1954, 86).

2. Стрій, у якому військовослужбовці або військові підрозділи розміщені один за одним на певній дистанції, причому глибина строю більша за його ширину або дорівнює їй. Колони за колонами йшли [солдати] мовчки, і тільки було чути, як бриніли казанки та ляскали й полоскалися в болоті тисячі ніг (Вас., II, 1959, 39); Ми раз у раз зустрічали колони нашого війська, і бувало, що цілими годинами не могли обминати їх (Сміл., Саш-ко, 1957, 85); // Ряд суден, що йдуть одне за одним; // Група людей чи предметів (тракторів, танків і т. ін.), які розміщені або рухаються витягнутою лінією, ряд за рядом. Всі йдуть колонами стрункими На світле свято — Первомай (Нех., Ми живемо..., 1960, 16); Довга колона машин мчала великим шляхом (Собко, Шлях..., 1948, 27); // Певна група людей (шоферів, трактористів і т.ін.), що разом виконує певне завдання. У великих автогоспо-дарствах весь рухомий [особовий] склад поділений на ко-лони на чолі з начальниками колон (Підручник шофера..., 1960, 291).

◇ П'ята колбна — група людей, які займаються під-ривною, антидержавною діяльністю в країнах з рево-люційним або народно-демократичним ладом (за назвою контрреволюційних сил, які діяли в тилу Іспанської республіки в 1936—1939 рр.).

3. Те саме, що колбнка 2. Почувалося, що план для Сафарова — це не сухі колони цифр, не розпухла папка з паперами (Донч., II, 1956, 93); // розм. Стовпець.

4. Назва апаратів циліндричної форми.

КОЛОНАДА, и, ж. Ряд колон (у 1 знач.), які під-тримують загальне перекриття. Їй будувалися просторі храми з важкими колонадами (Л. Укр., I, 1951, 422); На мить з'явилася широка і простора міська площа з високою колонадою театру (Собко, Нам спокій..., 1959, 8).

КОЛОНАДНИЙ, а, е. Стос. до колонади. В блакит-ному плесі майданів Віддзеркалюються доми. Патруль колонадних титанів Врочисто виходить з тьми (Ба-жан, I, 1946, 174).

КОЛОНАТ, у, ч. У Римській імперії і за раннього середньовіччя — форма залежності сільського населен-ня від великих землевласників, які здавали свою землю в оренду; це послужило основою зародження феодаль-них відносин.

КОЛОЇАЛІЗМ, у, ч. Політика гноблення та експлу-атації за допомогою військового, політичного та еко-номічного примусу економічно слаборозвинутих країн. Величезна заслуга Леніна полягає в тому, що він не тіль-ки розвінчав колоніалізм, але й указав шляхи визволення поневолених ним народів (Ком. Укр., 5, 1960, 29).

КОЛОЇАЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до колонія 1. — Їм [імперіалістам] хотілось би прибрати до рук ве-личезні природні наші багатства, звести нас з вами до становища своїх колоніальних рабів (Гончар, II, 1959, 185); // Який є колонією. В минулому Закарпаття було колоніальним додатком західноєвропейських капіта-лістичних країн (Цюпа, Україна..., 1960, 281); // Пов'я-заний з володінням колоніями, з наявністю колоній. Процес краху колоніальної системи імперіалізму — зна-менний фактор нашого часу (Ком. Укр., 10, 1960, 21); // Який володіє колоніями. Після відкриття Америки (1492 рік) і морського шляху до Індії (1498 рік) країни Західної Європи почали перетворюватись у великі коло-ніальні держави (Іст. СРСР, I, 1957, 96).

△ Колоніальна війна — війна, яку веде імперіаліс-тична держава з метою завоювання колоній або збере-ження в них свого панування.

2. Стос. до колонії (у 6 знач.).

КОЛОЇЗАТОР, а, ч. 1. Поневолювач і експлуататор трудящих мас колонії (у 1 знач.). Шевченко голосом своїм пророчим застерігав народ від засилля німецьких коло-нізаторів (Тич., III, 1957, 250); — Просто не віриться, що десь люди ще їздять на людях. Один двоногий [рикша] везе на собі іншого. І не інваліда, а якого-небудь паршивого колонізатора... (Гончар, Тронка, 1963, 332).

2. Той, хто заселяє вільні території; колоніст.

КОЛОЇЗАТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до колонізатора; // Стос. до колонізації (у 1 знач.). Імперіалісти США, Англії і Франції.. намагались з допомогою корніловської змови задусити революцію і здійснити свої колонізатор-ські плани (Іст. УРСР, II, 1957, 46); Війна в Ірландії була вже не громадянською війною армії проти короля, а колонізаторською, грабіжницькою (Нова іст., 1956, 16).

КОЛОЇЗАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до колонізації. Колонізаційне питання в Росії є підпорядковане питання щодо аграрного питання в центрі країни (Ленін, 15, 1949, 63).

КОЛОЇЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Захоплення якої-небудь країни чи області й насильницьке перетворення її на ко-

лонію (у 1 знач.). Бажаючи не відстати від своїх старших партнерів по майбутній колонізації України, греки до весни прислали на Південь десятки тисяч війська (Гончар, II, 1959, 64).

2. Заселення вільних територій. Заселення Слобідської України [у XVIII ст.] відбувалось за рахунок службової російської колонізації, викликаній необхідністю будувати укріплення і фортеці для боротьби з кримськими татарами (Іст. УРСР, I, 1953, 288).

КОЛОНІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до колонізувати. На півдні, на Балканському півострові, колонізованому слов'янськими племенами в жорстокій боротьбі з Візантією, виник ряд південнослов'янських держав (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 356).

КОЛОНІЗОВУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до колонізувати; // у знач. прикм. Щоб визначити найбільш основне в відмінності трьох головних районів [США], ми можемо назвати їх: промислова північ, колишній рабовласницький південь і колонізовуваний захід (Ленін, 22, 1950, 8).

КОЛОНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Здійснювати колонізацію.

КОЛОНІЗУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Піддаватися колонізації.

2. Пас. до колонізувати.

КОЛОНІСТ, а, ч. Людина, яка живе, перебуває в колонії (у 2, 5 знач.). Колонія ся заселена швейцарськими колоністами, що приїхали сюди в 20-х роках розводити виноград (Л. Укр., V, 1956, 61); Колишні колоністи відвідали музей Макаренка в Крюкові на Дніпрі (Літ. Укр., 5.IX 1967, 1).

КОЛОНІСТКА, и, ж. Жін. до колоніст. Сам хазяїн з'явився на люди в якомусь арештантському сіряку, ..а наймичку вирядив у чобітки та в білу пухову хустку, що їх лише багаті колоністки носять (Гончар, II, 1959, 213).

КОЛОНІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до колоніст. Штабний поїзд Врангеля стояв у ці дні в Мелітополі, в місті славнозвісних українських черешень, що розкинулось серед приазовського степу, серед різних колоністських ..фельдів (Гончар, II, 1959, 293).

КОЛОНІЯ, ї, ж. 1. Країна, позбавлена імперіалістичними державами політичної та економічної незалежності. Німецький імперіалізм поставив собі мету скинути Радянську владу і перетворити нашу Батьківщину у свою колонію (Біогр. Леніна, 1955, 193); Протягом кількох століть Індонезія була іноземною колонією (Наука., 4, 1958, 52).

2. Поселення переселенців з іншої країни, області. Тепер я не над морем, хоч і під ясным небом, тепер я над лиманом Дністровим біля города Акермана у французькій колонії в Шабі (Л. Укр., V, 1956, 64); Вивчила [експедиція] стан російських колоній в Америці і провела всі необхідні роботи на кораблях (Видатні вітч. географі., 1954, 54).

3. Товариство земляків у чужій країні; земляцтво. — Ти зрозумій, яка се сила. — Драгоманов!.. Він встановить тісний контакт з емігрантською колонією у Відні (Кол., Терен., 1959, 159).

4. У стародавньому світі — поселення, засновані греками, римлянами, фінікійцями та ін. на чужих землях. Селища греків у чужих країнах прийнято називати колоніями (Іст. стар. світу, 1957, 98).

5. Певні заклади спеціального призначення (лікувальні, виправні тощо). Він чомусь переконаний, що з усіх умінь вміння медика найбільш вартісне, — медики чи на фронті під час війни, чи навіть в місцях ув'язнення, у виправних колоніях, — всюди вони є людом потрібним (Гончар, Тронка, 1963, 176); Далі — піски, соснові бори,

Ворскла, монастир на горі, в якому розмістилася дитяча трудова колонія (Тют., Вир, 1964, 50).

6. біол. Складна сукупність особин, які живуть в з'єднанні одна з одною. В першій половині квітня попелиці починають розмножуватись, утворюючи на бур'янах свої колонії (Техн. культ., 1956, 266); Хлопець шарпнув гілку і струсив на себе цілу колонію кузок (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 160).

КОЛОНКА, и, ж. 1. Зменш. до колбна 1. Для бойківського житла характерні низькі й довгі галереї на колонках по головному фасаду (Дерев. зодч. Укр., 1949, 16); Серед лісу колонок, якими були підперті піддашся, чорніли двері й вікна (Коцюб., I, 1955, 290).

2. Ряд цифр, слів, послідовно розміщених по вертикалі. Коли помічник подав відомості про останній район, секретар підрахував колонку цифр, записав суму внизу (Смолич, День., 1950, 47); // Стовпець друкарського набору. Готовий набір складають у колонки — так звані гранки (Наука., 5, 1965, 57); // Відбиток такого стовпця в книзі, газеті. Далі було підверстано на всі п'ять колонок.. Польське телеграфічне агентство повідомляє: 14 березня 1923 року Рада послів у Парижі визнала Східну Галичину за Польщею (Козл., Ю. Крук, 1957, 458).

3. Назва різноманітних пристосувань у формі видовженого циліндра, напр.: котла для нагрівання води у ванній, високої посудини з ручкою і краном для відпуску води, бензину і т. ін., що поступає з центрального резервуара тощо. Влітку Оля вставала рано і, біжучи по воду до колонки, спостерігала життя своєї вулиці (Сенч., Опов., 1959, 79); Він вже готовий був кинутись на кухню, принести їжу, розпалити колонку у ванній (Рибак, Час., 1960, 253).

КОЛОНКОВИЙ, а, е. Стос. до колонки (у 3 знач.).

КОЛОНКОВИЙ, а, е. Прикм. до колонк. Колонкове хутро; // Вигот. із хутра колонка. Колонкова шуба.

КОЛОННИЙ, а, е. Прикм. до колбна 1; з колонами. Фасад палацу культури. Він велично виступає на узгір'ї берега світлим колонним входом (Баш, П'єси, 1958, 137); Великий інтерес викликав у любителів музики творчий звіт композитора [Гомоляки], який відбувся в Колонному залі імені М. В. Лисенка (Рад. Укр., 22.XII 1962, 4).

КОЛОНОВІД, а, ч. 1. Той, хто веде колону (у 2 знач.), йде на чолі колони.

2. Молодший чин у російській армії XVIII — початку XIX ст.; офіцер, що йшов попереду колони війська.

КОЛОНК, нка, ч. Хижий звірок родини куніцевих з цінним пухнастим хутром. Колонок — *Mustela sibirica* — звірок завбільшки з тхора, з рудим хутром (Посібник з зоогеогр., 1956, 100); Іван Іванович полював на колонків, барсука, білку та іншу дрібну тайгову дичину (Довж., I, 1958, 109); // Хутро цього звірка. Батько і син Попови здали у Благовещенську районну контору споживчої кооперації 60 лисиць, 80 єнотів і 30 колонків (Веч. Київ, 19.III 1958, 1).

КОЛОНТИТУЛ, а, ч., друк. Напис у верхньому лівому чи правому кутку сторінки книги, журналу, який повторює заголовок книги або твору, прізвище автора, назву розділу і т. ін.

КОЛОНЦИФРА, и, ж., друк. Цифра, яка може розміщуватися внизу або рідше зверху сторінки і показує порядковий номер сторінки книги, журналу тощо.

КОЛОНОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на колону (у 1 знач.). Високі, до стелі, вишикувані в ряд колоноподібні корньори ділять те приміщення надвоє (Шовк., Інженери, 1956, 57).

КОЛОПОДІБНИЙ, а, е. Який за формою, окресленням нагадує коло.

КОЛОРАДСЬКИЙ ЖУК. Комаха, дуже небезпечний шкідник картоплі, вперше виявлений у штаті Колорадо в Північній Америці; картопляний жук. *Небезпечність колорадського жука обумовлюється його надзвичайною плодючістю і ненажерливістю* (Колг. Укр., 7, 1960, 21).

КОЛОРАТУРА, н, ж. Прикрашування вокальної партії технічно блискучими, віртуозними пасажами, трелями, руладами і т. ін., а також здатність голосу виконувати їх. *Веселі рулади жвавої колоратури заповнили кімнату* (Смолич, День., 1950, 244); *Мріяла [Тоня] про міську олімпіаду, на якій вона сподівалася покорити журі своєю колоратурою* (Мокр., Сто., 1961, 36).

КОЛОРАТУРНИЙ, а, е. Стос. до колоратури. *У практиці багатьох наших педагогів вокалу ще цупко тримаються залишки своєрідного формалізму., всю увагу зосереджено тільки на техніці, тій чи іншій високій ноті, колоратурних пасажах* (Про мист. театру, 1954, 421).

△ **Колоратурне сопрано** — жіночий голос найвищого регістру, що легко й вільно виконує колоратуру. *З прочинених дверей залящав голос худенького дівчати — у неї було навдивовижу гарне, ясне і гнучке колоратурне сопрано* (Дмит., Наречена, 1959, 221).

КОЛОРИМЕТР, а, ч., спец. Оптичний прилад для виміру інтенсивності кольору; застосовується для визначення концентрації речовини у забарвленому розчині шляхом порівняння інтенсивності забарвлення досліджуваного і стандартного, взятого за зразок розчину; // астр. Прилад для визначення кольору зірок і планет.

КОЛОРИМЕТРИЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до колориметра. *Одним з найпоширеніших методів у геохімічних, заводських та наукових лабораторіях є колориметричний метод* (Наука., 12, 1957, 14); *Колориметричні вимірювання виявляють, що полярні шапки Марса червонуваті порівняно з білим екраном* (Розв. науки в УРСР., 1957, 215).

КОЛОРИМЕТРИЯ, і, ж., спец. 1. Сукупність методів кількісного визначення кольору.

2. Фізичний метод кількісного хімічного аналізу, що ґрунтується на залежності інтенсивності забарвлення розчину від концентрації розчиненої речовини.

КОЛОРИСТ, а, ч. 1. Художник, у творах якого головним засобом втілення художнього задуму є колорит (у 1 знач.). *Григорій Степанович Смольський відомий глядачам як чудовий колорист, твори якого не раз експонувалися на виставках* (Мист., 3, 1962, 37); * *Образно. Глибокий психолог, прекрасний колорист, майстер чіткого малюнка і яскравого образу, Ванда Василевська завойовує читача щирістю своєї творчості* (Літ. газ., 2.III 1950, 2).

2. Майстер розцвічення або забарвлення тканин.

КОЛОРИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до колориту. *Засвідчують вони [картини] також і характер колористичних шукань їхнього автора* (Літ. Укр., 27.III 1964, 4); *Колористичне багатство більшою мірою властиве його [Т. Шевченка] прозі — російським повістям* (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 25).

КОЛОРИТ, у, ч. 1. Співвідношення фарб, кольорів по тону, насиченості, що створює певну єдність картини, фрески і т. ін. *Колорит гуцульських [керамічних] виробів: білий фон побілки займає близько половини всієї лицьової площі* (Гуцульська кераміка, 1956, 46); *Колорит українських геометричних килимів відзначається декоративністю, багатством та різноманітністю кольорових сполучень* (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 60); // Загальний характер забарвлення; співвідношення фарб, тон, що домінує в чомусь; колір, відтінок кольору. *Гарна сторона [Сіцилія], загальний колорит рожево-*

золотий, він якось надто гармонізує з мавританським стилем сливе всіх церков і більших будов у Палермо (Л. Укр., V, 1956, 413).

2. перен. Сукупність особливостей, своєрідність, характерна особливість чого-небудь. *Знаєте, я починаю думати, що ми мало дбаємо в оповіданнях з народного життя про український колорит* (Коцюб., III, 1956, 384); *Сила музики «Запорожця» [С. Гулака-Артемівського] — в її простоті, дохідливості, народності, національному колориті* (Рильський, III, 1956, 358).

Місцевий колорит див. місцевий.

КОЛОРИТНИЙ, а, е. 1. Який відзначається майстерним співвідношенням фарб, кольорів (про картину, фреску і т. ін.). *Перед моїми очима майнули, мов мрія, картини Маккарта, ..картини колоритні, іскряні, свіжі* (Н.-Лев., III, 1956, 311); // Барвистий.

2. перен. Своєрідний, характерний, яскраво виражений. *Михайло Окунь — один з колоритних реалістичних образів українського куркуля, створених Карпенком-Карим* (Життя К.-Карого, 1957, 87); *Колоритна мова дядька Лева, Килини, Лукаша, його матері та інших персонажів підтверджує, що образи ці списані поетесою з типів волинських селян* (Рад. літ-во, 2, 1962, 111).

КОЛОРИТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. колоритний. *Українській архітектурі XVIII ст. властиві мальовничість і колоритність, які досягалися білою пластикою стін, керамічними вставками, багатим ліпним орнаментом* (Іст. УРСР, I, 1953, 383); *Національна колоритність, специфічна мова, характерний гумор українського селянина поєднуються в образі Хоми Хаєцького з новими рисами радянської людини, з її новим світовідчуттям* (Рад. літ-во, 5, 1963, 33).

КОЛОРИТНО. Присл. до колоритний. Вони [старовинні історики] пишуть колоритно і драматично., видумують промови і розмови історичних осіб (Фр., XVI, 1955, 383); *Старосвітське селянське середовище колоритно втілює в собі постать прадіда Данила [у «Вершниках» Яновського] з його землеробським пантеїзмом і гайдамацькими піснями* (Про багатство л-ри, 1959, 264).

КОЛОС, ч. 1. род. а. Суцвіття більшості злаків і деяких інших рослин, у якому квітки розміщені вздовж стрижня. *Колос колосу киває, Колос колосу співає, Ніби скрізь гуде бджола* (Черн., Поезії, 1959, 178); *По один-однісінький колос цієї пшениці люди приїздили до батька з-під самого Херсона!* (Ю. Янов., II, 1954, 118); * *У порівн. Люди живосилом відірвали Мар'яна від дружини, щось говорили йому, втішали, а він, заплющивши повіки, трусився і гнувся в риданні, мов колос в росі* (Стельмах, I, 1962, 169).

Кобос у **кобос** — про однаково великі, рясні або густі рівні колоски. *Надійшли жнива, достигла Василева пшениця — така гарна, колос у колос!* (Вовчок, I, 1955, 82).

2. род. у. Те саме, що колосся. *Жито колосом аж об плечі черкається* (Н.-Лев., III, 1956, 326); *Ще твої широкі ниви, буйні колосом поля не були такі щасливі, як під зорями Кремля* (Гонч., Вибр., 1959, 113); * *Образно. Гарний соловей голосом, а колгосп колосом* (Укр. присл., 1955, 373).

КОЛОС, а, ч. 1. заст. Статуя, колона, обеліск величезних розмірів. *Мій провідник обіруч хопив сокиру і вдарив нею в чорний п'єдестал. Захиталася величезна будівля, затремтів до самого вершка і кам'яний колос* (Фр., II, 1950, 97).

Колос Родоський — мідна статуя давньогрецького бога сонця Геліоса висотою біля 70 м, поставлена на о. Родосі; зруйнована землетрусом у 227 р. до н. е. * *У порівн. На середину зали вийшло чоловік п'ять сту-*

дентів і між ними, як колос Родоський, Воздвиженський (Н.-Лев., I, 1956, 365).

2. перен. Про кого-, що-небудь виняткове своєю величиною або важливістю. *Се був хлопець величезного росту, плечі як двері, руки як лопати, правдивий колос* (Фр., III, 1950, 225).

◇ Колос на гліняних ногах — про щось зовні величне, а насправді слабе, готове зруйнуватися.

КОЛОСАЛЬНИЙ, а, е. Надзвичайно великий, величезний. *Хоч Рим — город колосальний, я собі ходжу, як в Чернігові* (Коцюб., III, 1956, 268); *Земляк читав його [оповідання] в гурті волинських учителів, і воно справило на них колосальне враження* (Вас., Незібр. тв., 1941, 190); *Колосальна будівля вокзалу, наскрізь пронизана вранішнім сонцем, здається, пливе у синюватому мореві* (Вол., Земля., 1950, 33); *Нам добре відомо, ..що фольклорний елемент відіграв колосальну роль у формуванні творчого методу й світогляду самого Горького* (Рильський, III, 1956, 142).

КОЛОСАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. колосальний. *Після перебування на інших.. підприємствах Надія тепер ще більше відчула могутність і колосальність свого заводу* (Баш, Надія, 1960, 55).

КОЛОСАЛЬНО. Присл. до колосальний. — *Те, що я тут сьогодні побачив... колосально, — закриваючи блокнот, відповів Такахасі* (Гончар, II, 1959, 391).

КОЛОСАТИЙ, а, е, діал. Колосистий. *Колосате жито*.

КОЛОСІНА, н, ж., розм. Один колос (у 1 знач.). * У порівн. *Голос чує, де поле й трави: — Я тебе любила, сину! Тож прилинь хоч на часину: душать ось мене удави, гнуть к землі, як колосину* (Тич., II, 1957, 118).

КОЛОСІСТИЙ, а, е. Який має багато колосків, з великим колосом. *Коли жнеш високе колосисте жито або яру пшеницю, та в гурті, та з піснями, то й те байдуже* (Мирний, III, 1954, 98); *Комбайновий агрегат.. випливає із-за обрію, косить, підтинає смугою червоно-смагляву колосисту пшеницю...* (Гончар, Тронка, 1963, 218).

КОЛОСІСТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. колосистий.

КОЛОСІСТО. Присл. до колосистий. *Нехай буйно та колосисто рости буде їхня [комсомольської ланки] пшениця!* (Головко, I, 1957, 393).

КОЛОСІТИ: Колосіти колос (колосочки) — те саме, що колосітися. *Пшенице, колосочки колоси* (Тич., II, 1957, 45).

КОЛОСІТИСЯ, біється, недок. Викидати колос. *Все то панське добро, колись по йому колосилося жито... — тепер тільки будяки червоніють* (Мирний, IV, 1955, 208); *Вони опинилися на відкритій сонцю просторій галявині, зарослій пирієм, що починав колоситися* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 63); * Образно. *Тут, на цій не раз скропленій потом і кров'ю землі, виросла і колосилась наша сила* (Цюпа, Україна., 1960, 5); // *Виднітися колосками. Окруж мене то жито половіє, а в житі купка льону голубо цвіте; то ячмінь колоситься; оддалеки гайок синіє* (Вовчок, I, 1955, 8); *Далі був глибокий яр, за ним колосилися жита, починався лісок* (Шер., Перші загони, 1939, 62).

КОЛОСІННЯ, я, с. Стан і пора викидання колоса. *Період колосіння жита триває 10—12 днів, хоч більшість рослин виколошується за 5—6 днів* (Колг. Укр., 6, 1958, 17); *Треба провести широкі виробничі дослід з підживлення озимини у фазі колосіння* (Хлібороб Укр., 2, 1964, 32).

КОЛОСІТИ, іє, недок., рідко. Те саме, що колосітися. *Ячмінь колосіє*.

КОЛОСКОВИЙ, а, е. Прикм. до колосок. *Сухим металевим дзвоном подзвонює туге колосся; колосковими хвилями переливаються жита* (Гончар, Людина., 1960, 90); // *Який має суцвіття у вигляді колоска. Колгоспи і радгоспи Кримської області першими в республіці приступили до збирання колоскових культур* (Рад. Укр., 3.VII 1957, 1); // у знач. ім. **КОЛОСКОВІ**, вих, мн. Те саме, що колосові (див. колосовий). *Комплексне збирання колоскових відіграє величезну роль у підвищенні культури землеробства* (Рад. Укр., 17.VII 1962, 2); — *Так, на сьогоднішній день в колгоспі ми маємо, — читав Силін. — Урожай колоскових на круг по двадцять шість центнерів* (Автом., В. Кошик, 1954, 287).

КОЛОСКОПІДІЙМАЧ, а, ч. Те саме, що колосопідіймач. *Всеньку ніч тут і поралися гуртом, ладнаючи до комбайна колоскопідіймач* (Головко, I, 1957, 434).

КОЛОСНИК див. колосникі.

КОЛОСНИКІЙ, ів, мн. (одн. колоснік, а, ч.). Чавунні бруски, з яких складається решітка в топках для проходження повітря під паливо і виходу золи з топки. — *Паровоз поки що в депо, колосники міняють* (Головко, II, 1957, 538); *Під час роботи локомотива треба стежити, щоб колосники були достатньо завантажені паливом, своєчасно звільняти їх від золи і шлаків* (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 63); *Паровоз має вирушати в рейс. Раптом виявилось: перегорів колосник* (Роб. газ., 26.V 1965, 2).

КОЛОСНИКОВИЙ, а, е. Стос. до колосників. *Топка для спалювання майже всіх видів твердого палива повинна мати піддувало і колосникову решітку* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 391).

КОЛОСНЯК, а, ч. (*Elymus* L.). Багаторічна трава родини злакових з довгим кореневим щем і сизими жорсткими листками. *Молочний лиман відділений від моря пересипом, вкритим на підвищеній частині піщаною рослинністю з пануванням колосняка чорноморського* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 49).

КОЛОСОВІДНИЙ, а, е. Який нагадує собою колос; подібний до колоса. *Мишій зелений дуже подібний до мишію сизого, а за будовою своєї колосовидної волоті дуже схожий на могор* (Бур'яни., 1957, 34).

КОЛОСОВИЙ, а, е. Прикм. до колос. *Ячмінь, який має недосить міцний колосовий стрижень, ..обсипається і обламається* (Зерн. комбайни, 1957, 5); // *Який має суцвіття у вигляді колоса. Яру пшеницю сіємо перехресним способом раніше від інших колосових культур* (Колг. Укр., 9, 1956, 18); // у знач. ім. **КОЛОСОВІ**, вих, мн. Злакові хлібні рослини. *Озимі колосові посіяно на масивах, оброблених за типом півпару* (Рад. Укр., 31.I 1963, 1).

КОЛОСОК, скá, ч. Те саме, що колос 1. *Жито було справді добре: колоски товсті, довгі, повні сухого зерна* (Мирний, I, 1949, 267); *Дід Дунай задумано перебирає дрібні зернятка нахиленого, сивого, як і старий, колоска* (Стельмах, I, 1962, 239); * Образно. *Турбай — тільки зернина з могутнього партійного колоска* (Руд., Остання шабля, 1959, 283).

КОЛОСОПІДІЙМАЧ, а, ч. Пристрій до комбайна для підіймання колосків при збиранні хліба. *При наявності полеглих хлібів жатку комбайна обладнують паралелограмним мотовилом, а при відсутності — встановлюють.. колосопідіймачі* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 282).

КОЛОСОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до колосок. *Розкажи, розкажи мені, поле: Чого рідко ростуть колосочки?* (Тич., I, 1957, 5); * Образно. *Як реп'ях той, учепиться [доля] За латані поли Та й збирає колосочки На чужому полі* (Шевч., I, 1951, 274).

КОЛОСЯ, я, с. Збірн. до колос 1. Колосся вже об-смалилось, передиміло, і сніпки лиш чаділи, облиті водою... (Коцюб., I, 1955, 121); За рікою колосся дости-гає — хилиться на лану, а над ним підіймається сонце (Стельмах, I, 1962, 153); * У порівн. Тільки ясні, як колосся ячменю, вуса свідчили, що це Роман (Довж., I, 1958, 385).

КОЛОТ, у, ч., діал. Колотнеча. Вона все чула.. і бо-лялась, щоб не вийшло якого колоту через сей случай (Барв., Опов., 1902, 154); Ех, Готлібе, Готлібе! Чи знав ти, чи гадав ти, якого колоту наробив твій лист..! (Фр., V, 1951, 393).

КОЛОТИ, колію, колеш, недок. 1. перех. і без додатка. Натискати або проколювати чим-небудь гострим, спри-чиняючи біль. Вона [панночка] мене й щипає, і штирхає, і гребінцем мене скородить, і шпильками коле (Вовчок, I, 1955, 109); Вони знущалися над ним: кололи, били, — та нічого їм не сказав юнак (Тич., II, 1947, 170); // Ви-кликати почуття болю, що нагадує укол (про мороз, вітер і т. ін.). Хай мороз не коле так — В мене шапка з кролика (Бойко, Ростіть.., 1959, 28); Гострі сніжинки кололи обличчя (Жур., Звич. турботи, 1960, 203); // без-ос., у чому. Боліти (про відчуття гострого, різкого болю, кольки). Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду (Коцюб., I, 1955, 366); Вова біг, доки не почало колоти в боці (Коп., Дуже добре, 1937, 36).

2. перех. і без додатка. Уражати кого-небудь, встром-ляючи в тіло вістря зброї. Хто рачки ліз, а хто про-стягся, Хто був шкереберть, хто качався, Хто бив, хто різав, хто колов (Котл., I, 1952, 236); Врізалися [щорсівці] у самий табір [німецьких окупантів] на сільській площі, кололи, стріляли впритул, збивали з коней (Довж., I, 1958, 131).

3. перех. Забивати ударами ножа (про свиней). Коло-ли свиней, і несамовитий крик їх розносився по всьому селу (Мирний, I, 1949, 298); Баба Федора своє порося ще пожаліла колоти, хай підросте (Донч., III, 1956, 97).

4. перех. Розсікати, роздрібнювати що-небудь тверде на частини. — На дривітні колоддя кололи, у дрова ру-бали (Кв.-Осн., II, 1956, 247); Біля сарая Галаган колов дрова (Головко, II, 1957, 479).

5. перех., перен. Ображати когось неприємними за-уваженнями; в'їдливо дорікати кому-небудь. П'є [Мак-сим], гуляє; з шинкаря насміхається; з кріпаками пані-братається, жалкими докорами їх коле (Мирний, I, 1949, 214); Для когось у них знаходився і сміх, і доброта, і пестоці, а його [Тимофія] вони вічно кололи одним: «За що ми тобі гроші платим?» (Стельмах, II, 1962, 34).

◇ Колоти очі кому: а) дорікати кому-небудь, соро-мити когось. [К о н о н:] То ти он як, ти мені колеш очі лавошницею [крамаркою]? (Кроп., II, 1958, 465); — Не коліть нам, дядьку Сатроне, очей нашими злид-нями (Іщук, Вербівчани, 1961, 93); б) викликати роз-дратування. Ми християни; храми, школи, Усе добро, сам бог у нас! Нам тільки сакля очі коле: Чого вона стоїть у вас, Не нами дана (Шевч., I, 1951, 327); Сиро-та ж всім очі коле, Скрізь чужий він чоловік (Манж., Тв., 1955, 115); Правда очі коле — неприємно слухати, ви-знавати правду. Правда очі коле — до цього зводиться боязнь самопізнання есерів і меншовиків (Ленін, 25, 1954, 178); [К у р і н н и й:] Що, правда очі коле? (Зар., Антеї, 1962, 129).

КОЛОТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до колоти 1—4. Ставши навколішки, Кардаш розглядав посічені піском, наче голками колоті, маленькі сосонки (Жур., Звич. турботи, 1960, 16).

2. у знач. прикм. Вигот. коленням. З естетичного погляду зруб, складений з колотих або тесаних брусів,

справляє неприємне враження від нерівностей, сучків (Дерев. зодч. Укр., 1949, 54).

КОЛОТИСЯ, коліюся, колешся, недок. 1. Виклика́ти почуття болю. Стерня колется, ніжка болить... Спать не хочеться, гулять кортить (Сто пісень.., 1946, 225); // Мати здатність колоти (у 1 знач.). В про-менях сонця купається жито, Колються вуса шорсткі (Бойко, Про 17 літ, 1958, 59); * Образно. Не знав пан ротмістр, що наші козачки колючься, як ті розі (Стор., I, 1957, 160).

2. Битися за допомогою холодної (колючої) зброї; колоти один одного. [П е т р о:] Де-коли під музику [в комедії] співають, сміються, плачуть, лаються, б'ються, стріляються, колючься (Котл., II, 1953, 32); Люди і звірі всі вкупі боролись, Гризлись зубами, ..ко-лолись (Л. Укр., I, 1951, 464).

3. Піддаватися коленню; розщеплюватися, дробити-ся. Чорні блискучі боки його [роялю] кололись і за-падались за кожним махом кілка (Коцюб., II, 1955, 88); На річках кололася і ребром ставала аршинна крига (Ле, Наливайко, 1957, 45); Сокира вправно подзенькує в міцних руках, сухі кругляки колючься легко (Чаб., Балкан. весна, 1960, 31).

4. Пас. до колоти 4.

◇ [І] х́очеться, і [й] ко́леться — про які-небудь ва-гання. Хиткі не знають, чого вони хочуть: і хочеться, і колеться, і Мілюков не велить (Ленін, 32, 1954, 331); — Хочеться й колеться. Думаю: оце прийду, а там у нього хтось є. Чого прийшла? (Руд., Остання шабля, 1959, 441).

КОЛОТИТИ, очу́, бтиш, недок. 1. перех. Розмішува-ти що-небудь рідке. Стась мовчав і тільки колотив ло-жечкою чай (Н.-Лев., II, 1956, 74); Жінка колотила на припічку кулешу (Март., Тв., 1954, 67); // Робити кала-мутним; каламутити. Два голуби пили воду, А два коло-тили... (Укр.. лір. пісні, 1958, 341).

2. перех. Певним способом виготовляти (про масло). — Мати чогось довго колотила масло, гнітила сир, то й мені не спалося (Стельмах, I, 1962, 70).

3. неперех., перен. Виклика́ти неспокій, незадово-лення, незгоду; підбурювати проти кого-, чого-небудь. [С и д і р:] Бачите, не вспів у село увійти, вже й коло-тить миром (К.-Карий, I, 1960, 47); // перех. Викли-ка́ти замішання, хвилювання, збентеження. Кожного [в'язня] гріє надія, кожного колотить тривога, кожно-му вже щемить біля серця (Збан., Єдина, 1959, 80); — Господар над господарем, куди вже не йшло, ще може інколи позбиткуватися, але щоб наймит комизував і ко-лотив мою душу — це вже погибеллю пахне (Стельмах, I, 1962, 116); // безос. Трусити від гніву, роздратування. Гната колотило, рвало на шмаття, не вкладалося в бе-реги. «Мені вказувати? ..Так не діждешся!» — шепо-тів він (Тют., Вир, 1964, 69).

4. перех., перен., рідко. Те саме, що біти 2. — Не вер-нись, милий, не вернись, друже, Бо ти бив мене, коло-тив дуже! (Укр.. лір. пісні, 1958, 396); — Добре, синку. Отак лупцюй кожного, як мене колотив. Нікому не попускай (Довж., I, 1958, 218).

КОЛОТИТИСЯ, очу́ся, бтишся, недок. 1. розм. При-ходити в рух від чого-небудь; коливатися. Тіlesa його жіночки колотились перед ним від поштовхів ридвана (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 11); // Нерівно різкими поштовхами битися (про серце). Добре пам'ятає він, як колотилось його серце, коли старости взяли за клямку й відчинили двері (Коцюб., I, 1955, 24); Небез-пеки не було, але однакою в мене дуже колотилося серце і стукало щось у скронях (Сміл., Сашко, 1957, 169).

2. Збиватися (про масло). Щось масло довго не коло-титься (Сл. Гр.).

3. Трястися від холоду, страху і т. ін.; тремтіти, дрижати. Чи змерзла, чи з тривоги вся колотилась, на силу в хату вернулася, та й упала на постіль (Барв., Опов., 1902, 168); Розказували [баби].., що буває так, що тільки гляне і вже зурочить — зараз нападе на людину пропасниця! так і труситься, так і колотиться! (Григ., Вибр., 1959, 62).

4. розм. Напружувати зусилля для досягнення чого-небудь; бути зайнятим чим-небудь, клопотатися чимось. — Як у них там? — Поповнення приймають, всю ніч колотяться (Гончар, I, 1954, 374); До півночі колотився [Федір], товкся по місту, .. потім ще й дома довго не лягав, і ось тепер маєш — проспав (Ткач, Арена, 1960, 115).

◇ Колотітися з ліхом — жити в нестатках, злиднях, перебиватися. Прийшлося [Оришці] нужду терпіти, прийшлося з лихом колотитися (Мирний, IV, 1955, 32).

5. Те саме, що хвилюватися. — Думаєте, пан їм [сиротам] пособить своїм хлібом? — ще більше колотився чоловік (Стельмах, I, 1962, 613); // Не давати спокою (про почуття, думки). Минув тиждень, як поховали ми Степана.., а все мені одне в голові колотиться: чия це куля, чия? (Жур., Вечір., 1958, 348); Весь час в голові хурделили і колотилися ті самі роздуми (Стельмах, I, 1962, 381).

6. перен. Бурхливо виявляти незадоволення, незгоду; бушувати. — Ми ще самі тут у себе колотимось, бродимо, як ота земля повесні, а вони [інтервенти] тим часом лізуть, лізуть (Гончар, II, 1959, 21); Недарма колотяться на подвір'ї заробітчани (Стельмах, I, 1962, 191); // безос. Ми [хлопи] теж пану не спускали... Отак два роки колотилось (Фр., X, 1954, 289); Ми чекаємо — ждемо: чи смерть, чи воля бідолашним буде. Колотилось в нас такеньки аж тиждень (Вовчок, I, 1955, 271).

7. з ким, за що, про що і без додатка. Зчиняти сварку; сперечатися. П'яний додому вертався [Яків], лаявся, колотився (Мирний, I, 1954, 235); Вічно голодні Гранчакові діти: троє босих, а двойко в чобітках, за які щоденно колотилася вся хата (Стельмах, I, 1962, 207); Що мали б то старі мисливці говорить, Коли б із них которий змагання це побачив! Про що колотитесь? Про куций хвіст собачий! (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 36).

КОЛОТІВКА, и, ж. Предмет домашнього вжитку у вигляді палички із сучками на кінці для колотіння, збивання чого-небудь. Павло завжди догоджав братовій. То стільчик зробить їй під корову, то колотівку нову (Томч., Жменяки, 1964, 27).

КОЛОТІННЯ, я, с. Дія за знач. колотіти. Ринка і риночка — невисока посудина циліндричної форми для колотіння масла, готування печені тощо (Полт.-київський діалект., 1954, 124).

КОЛОТНІЧА, і, ж. 1. Безладний рух, гомін людей; сум'яття. В кузові зчинилася колотнеча. Люди кричали, лаялися, потім почали гупати кулаками об вицвілий верх кабіни (Руд., Остання шабля, 1959, 373); Десь на протилежнім кінці села знялась раптом страшенна колотнеча, запахкали постріли, дико завалувала собачня (Гончар, II, 1959, 99); Бував він на своєму віку не раз на ярмарках, бачив колотнечу, а подібного нічого не зустрічав (Збан., Сеспель, 1961, 164); // Стихійний вияв незадоволення своїм становищем; заворушення. Піднялася знову буца та колотнеча... Не в одних Пісках (Мирний, I, 1949, 324); Не спинити.. тої колотнечі, як не спинити хуртовини, не спинити зливи, що затоплює землю, клекоче бурчаками, руйнує греблі й все, що на дорозі... (Коцюб., I, 1955, 118); * Образно.

Літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів без жодного насильства, сварки й колотнечі (Л. Укр., V, 1956, 126).

2. Побутові незгоди, сварки. Колотнеча в Кайдашевій хаті не переставала (Н.-Лев., II, 1956, 305); — Зараз же мені, Прохоре, помирися з Вірою, і щоб у моїй хаті більше колотнечі не було, а були мир та спокій (Шиян, Баланда, 1957, 166).

КОЛОТНИК, а, ч.. діал. 1. Сварлива людина; забіяка.

2. Той, хто колотить (у 3 знач.).

КОЛОТНИЦЯ, і, ж., діал. Жін. до колотник.

КОЛОТНУТИ, ну, неш, док., перех. Однокр. до колотіти 1. Колотнути воду в пляшці.

КОЛОТНЯ, і, ж., розм. Колотнеча. І не було такого дня, Щоб рук його не доходила Якась замотана й немилла Панів з хлопами колотня (Фр., X, 1954, 286); В п'ятницю ж у Люборацьких така колотня була в двірку, що й не сказати (Свидн., Люборацькі, 1955, 42).

КОЛОТТЯ, я, с. Дія за знач. колотіти 4.

КОЛОТУХА, и, ж., діал. 1. Ряжанка.

2. Сварлива жінка.

КОЛОТЬ, і, ж., діал. Замерзла грудками грязь на дорозі. З хлібом управились, а одвезти у місто на базар або на ярмарок куди — колоть же така — ні з двору! (Мирний, III, 1954, 7).

КОЛОША¹, і, ж., діал. Холоша. А інший, голову.. задравши, Пряменько витягнувся та й скочив через тин, Та як же врізався об землю, вражий син, Колошу роздравши (Греб., I, 1957, 80).

КОЛОША², і, ж., спец. Певна кількість матеріалу (руди, палива, вапняку і т. ін.), що засипається за один раз у доменну піч, вагранку тощо. Шихту, яку називають робочою колошою, завантажують з колошникової площадки (Слюс. справа, 1957, 28).

КОЛОШКАТИ, аю, аеш, недок., перех., розм. 1. Те саме, що полóхати. — Я гнає овець до старости, а вони два перебігли та й давай мені колошкати овець: кишкають на вівці, одбивають од мене (Сл. Гр.); [Петро:] Торішню ніч знов щось колошкало телят (Кроп., V, 1959, 288).

2. Раптово порушувати спокій, переривати сон і т. ін.; турбувати. — За що знущаєтесь ви надо мною так!.. — За те, — сказав один Рябкові з наймитів, — Щоб не колошкав ти вночі своїх панів (Г.-Арт., Байки., 1958, 51); — Може, до хати зайдемо? — Е, ні, не буду колошкати твоїх — нехай сплять до світу божого (Стельмах, II, 1962, 31); * Образно. Хай знають [партизани], що тут засідка, набагато небезпечніша від тих, може, поодиноких фашистських стрільців, які колошкають тишу й темряву, гатячи з своїх автоматів (Загреб., Європа 45, 1959, 409).

3. рідко. Те саме, що кошлáтити. Флегонт стояв за хвірткою на вулиці — у самій тужурці, простоволосий, вітер колошкав йому чуба, сніжком присипало плечі (Смолич, Реве та стогне., 1960, 596).

КОЛОШМАТИТИ, áчу, áтиш, недок., перех., розм. 1. Розвіваючи в різні боки, кошлати, скуйовджувати що-небудь. Вітер розкидав йому поли старого, заляпаного оливою піджака і колошматив руду з білими кущами бороду (Мик., II, 1957, 145); Шумів ліс, билась об нього буря вгорі, потроху розгойдувала стовбури, колошматила листя (Ю. Янов., I, 1958, 318); // Нападаючи на кого-небудь, смикати його, кусати зубами (про собак). Якось чуємо на вгороді гвалт, собаки гризуться. Побігли діти, аж воно Брус колошматить сусідового Рябка (Панч, В дорозі, 1959, 183).

2. Дуже сильно бити кого-небудь. [Андрій:] То ж хулігани! Обізлилися на Арсена, а підстерегли мене і...

давай колошматить. Ледве вирвався! (Мороз, П'єси, 1959, 257); // Бити, завдаючи ударів зброєю; громити. — І чоловік повернеться. От побачите. Фронтів уже немає, так він, мабуть, десь недобитків бандитських колошматить (Речм., Весн. грози, 1961, 48); Матрос гоїв свою руку, розповідав мені про бої, про Москву, де він колошматив буржуйських юнкерів (Чаб., Шляхами..., 1961, 95).

КОЛОШНИК, а, ч., спец. Верхня частина доменної печі, вагранки тощо разом з отвором, через який засипається колоша (див. **КОЛОША**²). Посиленням тиску газу під колошником і збільшенням температури дуття значно підвищено продуктивність доменних печей і знижено витрати коксу (Ком. Укр., 7, 1960, 25).

КОЛОШНИКОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до колошник. Григорій Сидорович підхопив його [опука] і потяг нагору, майже до колошникової площадки (Ю. Янов., II, 1954, 112).

КОЛУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **колувати**.

КОЛУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Рухатись по колу, по коловій лінії. Сонце по небі колує, Знають і хмари свій шлях (Фр., XI, 1952, 408).

2. Іхати в об'їзд: об'їжджати. Хто колує, той дома не ночує (Номис, 1864, № 11404).

КОЛУМБАРІЙ, ю, ч., спец. Сховище ури з прахом при крематорії. Маленька урна з написом «Юрій Крайнев» стояла в колумбарії (Собко, Граніт, 1937, 81).

КОЛУН, а, ч. Важка, з тупим клиноподібним лезом сокира для розколювання колод і дров. Дядько Микола смачно навпів розколює березові і грабові кряжі. Робить це він так: підійме над головою колуна, замахнеться, скаже «гех» — і дерево розвалюється надвоє (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 25).

КОЛУПА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **колупати** і **колупатися**. Руки дідуса лежали на колінах. Сухі, поморщені, чорні від постійного колування в землі, вони нагадували дубову кору (Руд., Вітер..., 1958, 202).

КОЛУПА́ТИ, аю, аєш, недок. 1. перех. Руйнуючи поверхню, робити заглибини, ямки в чомусь. Один з Троянської громади... Ціпком все землю колував (Котл., I, 1952, 106); Батарей сміливіше пристрілюються до гусениць [танка], колувають дорогу, луляють і в лоб (Ю. Янов., I, 1954, 54); // Роблячи заглибини, відділяти, відколювати шматки чого-небудь. Гусари позабирали паннів і почали танцювати, — підковані закаблуки колунали діл, глина летіла на стільці (Н.-Лев., III, 1956, 152); — Кисляк такий, хоч ножем ріж, хоч пальцем колуй (Стельмах, I, 1962, 117); Не їдять, тільки колувають виделками прохолоде м'ясо (Вільде, На порозі, 1955, 188).

◇ **Колупати дүшу (сёрце і т. ін.)**; **Колупати на сёрці** — про душевний біль, переживання. Кашель перестав сливе зовсім, тільки на сёрці частенько млоїть (щовечора щось там колуває...) (Л. Укр., V, 1956, 340); [І в а н:] Правда, веселих [пісень] мало зосталось у голові, а ті, що йдуть до самого сёрця, то раз у раз так і колувають тобі душу... (Кроп., I, 1958, 112); **Колупати піч (ко́мин)** — виконувати обрядову дію під час сватання (про дівчину). — Онисю, ставай колувати піч! Приїхав Моссаковський та ще й з братом, певне, з сватом, — гукнув батько (Н.-Лев., III, 1956, 35); Катруся стояла, соромливо опустивши голову, коло печі й колунала пальцем комин (Ів.. Тарас пляхи, 1954, 27).

2. у чому, неперех. Проникати всередину чого-небудь, видаляючи звідти якісь частинки. І зараз приступивши к ділу, Він шпеник в рані розглядав; Прикладував припарки к тілу І шилом в рані колував (Котл., I, 1952, 285); — Не знаю, за кого ви гадаєте мене сватати?..

— Курочка починає колувати в носі (Вільде, Сестри..., 1958, 79).

3. перех., перен., фам. Одержувати великими сумами (про гроші). — Вивчися, то й будеш паном, будеш служити, гроші колуватимеш... (Мирний, I, 1954, 151).

КОЛУПА́ТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. 1. Те саме, що **колупати** 2. — Який молодець! Навіть не застогнав, як лікар колувався йому в рані й робив перев'язку... (Донч., VI, 1957, 119); Спідлоба зиркне [слідчий] нам назустріч, а сам колувався гусячою пір'їнкою у великих жовтих зубах (Збан., Єдина, 1959, 105).

2. перен. Поратися біля чого-небудь загайного, налягоджуючи, ремонтуючи. Одна з них [машин] зупинилася, і шофер, відкривши капот, почав колупатися, другий німець-солдат присвічував ліхтариком (Тют., Впр, 1964, 432).

3. перен. Займатися справою, яка вимагає кропіткої і довготривалої праці; робити що-небудь дуже повільно або невміло. Вони [мама] все колупаються на городі і в саду (Коп., Земля, 1957, 127).

КОЛУПНУ́ТИ, ну́, нєш, док., перех. і неперех. 1. Однокр. до **колупати** 1, 2. — Ану, колупнути кору цього грубого кореня [винограду]... (Коцюб., I, 1955, 208); Недалеко десь за током Землю колупнув снаряд (Воскр., Взагалі..., 1948, 132); Василина.. всипала в миску сирого борщу, колупнула грудку недовареної каші і сіла коло столу обідати (Н.-Лев., II, 1956, 35); Дятел.. колупнув кору, зирк — жушок (Коп., Як вони..., 1961, 117); Потім засунув [Когут] палець до рота, — колупнув щось між зубами (Цюпа, Назустріч..., 1958, 19).

◇ **Колупну́ло за сёрце (дүшу і т. ін.)** кого — заніло, заболіло серце у кого-небудь. Колупнуло Антося за сёрце, аж заплакав (Свидн., Люборацькі, 1955, 111).

2. перен., розм. Глибше пізнати кого-, що-небудь. Інший — глянути з боку, — такий уже «страдатель» за нашого брата мужика. А колупни, так панським духом і вдарить у ніс (Головко, II, 1957, 201); — Еге, ти його глибше колупни... Він усім на світі невдоволений (Гончар, Тропка, 1963, 176).

КОЛЧАКІ́ВЩИНА, п. ж. Контрреволюційна воєнна диктатура ставленика іноземних імперіалістів адмірала Колчака, встановлена в 1918 р. на Уралі. У другій половині 1919 р. були визволені Урал і значна частина Сибіру. Остаточо ж колчаківщина була ліквідована на початку 1920 р (Іст. УРСР, II, 1957, 160).

КОЛЧА́Н, а, ч., іст. Шкіряна або дерев'яна сумка, чохол для стріл. Йшли цунники, сховавши в колчани Рій бистрих стріл — разючий дощ війни (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 150).

КОЛЧЕДА́Н, у, ч. Загальна назва мінералів, що являють собою сполуки сірки, іноді миш'яку й сурми з металами групи заліза, міді, цинку, нікелю, кобальту тощо. Були знайдені родовища руд і мінералів (сірчаній колчедан в горі Алтин-Тюбя, бурий залізняк, апатити) (Видатні вітч. географи..., 1954, 71).

КОЛЧЕДА́ННИЙ, а, е. Те саме, що **колчедановий**. **КОЛЧЕДА́НОВИЙ**, а, е. Прикм. до **колчедан**. Колчеданові поклади: // Який містить у собі колчедан. Колчеданові руди.

КОЛЮ́ЧЕ. Присл. до **колючий**. — На темній вошині бджоли менше споживають меду. Яків колюче посміхасться: — А нема такої вошини, щоб зовсім бджоли нічого не їли? (Стельмах, I, 1962, 595); Дівчина колюче дивилась на Кіндрата Дорофійовича (Логв., Літа..., 1960, 13).

КОЛЮ́ЧИЙ, а, е. 1. Яким колють, проколюють кого-, що-небудь. Отруйних риб поділяють на активно- і пасивнотоксичних. Перші озброєні особливим колючим апаратом, сполученим із отруйними залозами, який риба застосовує для самозахисту (Наука., 7, 1956, 27).

2. Який створює відчуття уколу; гострий. *Колючий биль.*

КОЛЮЧИЙ, а, е. 1. Який може колоти і колотися (у 1 знач.). *Рука його.. раптом наткнулась на шершаву колючу бороду* (Коцюб., I, 1955, 241); *Настя спритно сковзнула вздовж колючих снопів, що пахтіли сонцем і степом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 139); // Який має колючки; з колючками. *І стежечка, де ти ходила, Колючим терном поросла* (Шевч., I, 1951, 384); *Мелькає облига зливою зелень, сивіють величезні, обтяжені росю листки папороті, в'ється низом колюча ожина* (Гончар, II, 1959, 253); // Який викликає почуття болю, що нагадує укол (про мороз, вітер і т. ін.). *Колючий вітер обпалював щоки* (Шиян, Баланда, 1957, 10); *Він, переможений, присоромлений, ..відчуває, як по шкірі починає противно розтікатися колючий холод* (Стельмах, Хліб., 1959, 50).

2. перен. Який дошкуляє; дошкульний. — *Не погнівись! Мужича правда єсть колюча, А панська на всі бжки гнуча, І хан сказав так, не сумнись* (Котл., I, 1952, 274); *Хома встромляє в Андріїві очі свої, каламутні. Гострий колючий сміх креше з них іскри* (Коцюб., II, 1955, 56); *Гострий був на колюче слово Попович* (Довж., I, 1958, 250); // Проникливо гострий (про очі, погляд). *Ранеску вже вп'явся у крамаря своїми колючими очима, свердлов його наскрізь* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 105); *Погляд її віщує бурю, він колючий, пронизливий* (Речм., Твій побратим, 1962, 51); // Який різко висловлює свої думки, погляди (про людину). *От і колюча ти, як їжак, і різка до невірливості, і все-таки ніби свіжий вітер по наших лабораторіях пройшов* (Собко, Срібний корабель, 1961, 234); [Н а т а ш а:] *Якби щастя від плаття залежало, то жодної нещасливої жінки не було б на світі. Плаття!* [С в і т л а н а:] *Колюча ти, Наташо* (Зар., Антеї, 1962, 208).

КОЛЮЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. **колючий**. *Зважаючи на колючість куца, збирати [ягоди ялівцю] руками важко* (Лікар. рослини., 1958, 70); *Лице його було червоне, люте; очі стратили свою гостру колючість і якомсь похмуро дивились* (Мирний, III, 1954, 51).

КОЛЮЧКА, и, ж. 1. розм. Будь-яке невелике колюче вістря. [С а в к а:] *Я тобі правду кажу: оце упав би на колючки та зразу й заснув би!* (Вас., III, 1960, 60); *На непривітній голій землі, обнесений колючками іржавого дроту, .. неквапливо метушився понад бруківкою концтабір* (Коз., Гарячі руки, 1960, 115); * У порівн. *У віршованому шаржі, в епіграмі простенька рима бувас чітка та гостра, мов колючка* (Рад. літ-во, I, 1965, 37); // Те саме, що **скабка**. *Трапилось так, що й бджоли покусали хлопчину, і колючку загнав у ногу* (Донч., Пісня., 1947, 55); *Не підсадиш ти мене на грушу, Колючок не виймеш із ступні...* (Забашта, Вибр., 1958, 26); * Образно. *Першою.. колючкою в Чіпчинім житті була смерть бабина* (Мирний, I, 1949, 155); // Тверде голчасте утворення на тілі у деяких тварин. *Якийсь дивний і страшний звір [Лис Микита], синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, .. не то їжовими [їжаковими] колючками* (Фр., IV, 1950, 93); * У порівн. *Короткі посічені коси настобурчилися на його голові, неначе колючки на їжаківі* (Н.-Лев., III, 1956, 370); // Який-небудь орган рослини чи якась частина його стебла, листа і т. ін., що становить собою загострене утворення. *Хвалився Будяку, надувшись, Коров'як, Що на троянду він походить колючками* (Бор., Тв., 1957, 143); *Терен заховав під білими квітами свої гострі колючки* (Руд., Остання шабля, 1959, 379); * У порівн. *Тетяна пішла, а слова, сказані Гичкою про Зінька,*

засіли в її голові, наче будякові колючки (Добр., Тече річка., 1961, 157).

◇ **Бўти** (сидіти, почувати себе і т. ін.) як на колючках — те саме, що **Бўти** (сидіти і т. ін.) як на голках (див. голка). *Коцюбинський почував себе як на колючках* (Сміл., Сад, 1952, 198).

2. перен. Колючий погляд. *Вона такими колючками зиркала в бік Лебеда, ніби він і є причиною отих непорядків* (Баш, Надія, 1960, 64); — *Тільки-но я це промовив, наче підмінив хто румуна. Очі добрі зробилися, зникли з них колючки, усміхнувся* (Мур., Бук. повість, 1959, 169).

3. Дрібна костиста хижка риба, у якої на животі і на спині замість черевного і спинного плавців розміщені гострі кісткові пластинки.

4. розм. Те саме, що **колька** 1. — *Я стара людина: або ногу підколю, або колючка нападе, то й запізнюся* (Барв., Опов., 1902, 497).

КОЛЮЧКОВИЙ, а, е. Стос. до колючки (у 1 знач.).

КОЛЮЧЧЯ, я, с. Збірн. до колючка 1. *З туману вирізуються контури старого й глухого лісу, що густо поріс колюччям та папороттю* (Вас., III, 1960, 222).

КОЛЯДА, й, ж. Старовинний обряд славлення різдвяних свят піснями (колядками). *Цілий вечір по вулицях їздили оркестри всякої музики, витинали дуже веселі марші.. От який тут святий вечір і коляда* (Л. Укр., V, 1956, 385); *Василько чекав коляди, бо вона мала дати заробіток* (Турч., Зорі., 1950, 158); // Те саме, що **колядка** 1. *Приходь коляду доколядувати!* (Коб., II, 1956, 89); *Все він знав.. Знав, що піп читає в церкві, Геть усі умів коляди* (Шер., Дорога., 1957, 43); // Винагорода за колядування. *Он і пан іде, коляду несе: коробку вівса, наверх ковбаса* (Сл. Гр.); — *От тобі й на! Поїли свині нашу коляду!* — промовив сам до себе погонич (Н.-Лев., III, 1956, 28).

КОЛЯДКА, й, ж. 1. Старовинна обрядова різдвяна пісня. *Любий дядьку.. Хочу тільки де про що вас запитати: чи співають у Болгарії колядки і чи схожі вони на українські?* (Л. Укр., V, 1956, 24); *Його молода красуня мати співала йому чарівних пісень-колядок, яких ніхто вже й не знає сьогодні* (Довж., I, 1958, 314).

2. Обряд колядування. *Було на вулиці, вечорницях, у досвітки, в колядці, на ігрищах ніхто, як я, перед вела* (Стор., I, 1957, 101); *Весела пора — колядки. Нездаром кожна дівчина, як бога, дожидає їх; і наспівавшись, і нагулявшись, і нарегочешся* (Мирний, III, 1954, 42); *Обряд щедрівок, колядок і посівання розвивається тепер у нашому народі цілком на світській основі* (Літ. Укр., 24.I 1964, 3).

КОЛЯДКОВИЙ, а, е. Який є колядкою. *Почалися веселі колядкові співи* (Фр., VIII, 1952, 100).

КОЛЯДНИЙ, а, е. Який є колядкою. *Колядний обряд — одна з найкращих розваг дітей та юнацтва до революційного села* (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 90).

КОЛЯДНИК, а, ч. Той, хто колядує. *Голоси малих колядників уже розтиналися по селу* (Мирний, III, 1954, 34); *Як господар і князь він мусив сидіти в теремі, ждати колядників, щоб вийти на ганок, коли вони почнуть співати* (Скл., Святослав, 1954, 224); * У порівн. — *Ну, дай нам спокій! Оце ж пак заходимось ходити по хатах з жартами, неначе колядники або якісь щедрівники* (Н.-Лев., I, 1956, 609).

КОЛЯДНИЦЯ, і, ж. Жін. до **колядник**. *Стара Очкуриха.. пирогами годувала, ще й сороківку дала колядницям* (Мирний, III, 1954, 42); * У порівн. *Вночі дівчата, рознісши листівки, повернулися рожеві, бурхливі, мов колядниці* (Гончар, Земля., 1947, 84).

КОЛЯДУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **колядувати**. *Після святого вечора починалися нові радощі —*

колядування (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 57); *Ні одне весілля, ні одні танці, ні одне колядування не обходилось без неї* (Стельмах, I, 1962, 153).

КОЛЯДУВАТИ, *ую, уєш, недок.* Співати колядки, брати участь в обряді, пов'язаному з виконанням цих пісень. — *Благословить колядувати!* — крикнула Горпина, зазираючи у вікно (Мирний, III, 1954, 41); *Заховавшись у природній фортеці міста, козаки дозволили собі домашню розкіш — пішли колядувати* (Ле, Наливайко, 1957, 77); *Наближаються свята, і закортіло мені розказати нашій молоді, як то колись гуляли, колядували* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 56).

2. *перен.* Ходити з якою-небудь справою від одного до другого. *Побоюється [пан], що його строкарі можуть закомизитись і підуть в економії Рокотова, Маркозова чи Кочубея, тому й раніше звичайного послав своїх прикажчиків колядувати по селу* (Стельмах, I, 1962, 186).

КОЛЯКА, *и, ж.* Збільш. до кілоб 1. Одним зручним скоком Соломія опинилась на березі і з такою легкістю витягла з тину коляку, мовби то була застромлена дитиною ломачка (Коцюб., I, 1955, 337); *Дід Гаврило забив над глинищем осикову коляку* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 75).

◇ *Хоч коляку на голові теши — те саме, що Хоч кілоб на голові теши* (див. кілоб). — *Що тобі, сто разів казати? Хоч ти йому коляку на голові теши, а він усе — дай та дай!* (Гр., I, 1963, 251).

КОЛЯСА, *и, ж., заст.* Коляска (у 1 знач.). Іздять вони [пани] у таких колясах, що хитає, як у колиці (Вовчок, I, 1955, 380); *А ось він сам — в труській колясі Чи в торохтливім тарантасі* (Бажан, Роки, 1957, 242).

КОЛЯСКА, *и, ж.* 1. Чотириколісний ресорний екіпаж з відкидним верхом. *Гамза і Гамзиха не забарились покататися: в один з хороших літніх вечорів, перед заходом сонця, легенька коляска.. вивозила їх на гору* (Мирний, IV, 1955, 159); *Панство почало зручніше вмошуватись у легенькій віденській колясці* (Стельмах, I, 1962, 389).

2. Невеликий візок спеціального призначення. За машинами гучними стрілами проносились мотоцикли, здебільшого — з причепними колясками (Смолич, День.., 1950, 29); — *Бечак — зветься такий велосипед, — сказав Дорошенко. З вигляду невинний собі триколісний велосипед з коляскою...* (Гончар, Тронка, 1963, 332).

3. Те саме, що візбк 3. Посередині хати стояла порожня коляска-плетянка, а її мешканець тимчасово переселився у ночви. *Парувала купеля* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 467).

КОЛЯСОЧКА, *и, ж.* Зменш.-пестл. до коляска. Справляю собі колясочку, *Проїжджати буду* (Чуб., V, 1874, 106); *Мати стояла біля колясочки, легенько похитувала її за ручку, присипляла немовля* (Коцюба, Нові береги, 1959, 463); * У порівн. *На сцену вийшов Боженко в кожусі, шапці і з кулеметом «максимом», який тихо покотився за ним, наче дитяча колясочка* (Довж., I, 1958, 166).

КОЛЬБА, *и, ж., зах.* Приклад. *Загуділо щось у повітрі з страшенним розмахом, і важка кольба солдатського ружжя [рушниці], мов грім, упала йому на плечі* (Фр., II, 1950, 166); *В кримінал замкнули їх.. за книжки та за тоту демонстрацію, що жандарми кольбами розігнали* (Козл., На переломі, 1947, 90).

КОЛЬДКРЕМ, *у, ч., заст.* Косметична мазь для шкіри. *На носі він вгледів прищик, дістав з несесера кольдкрему, помазав й припудрив* (Коцюб., II, 1955, 384).

КОЛЬЄ, *невідм., с.* Намисто з дорогоцінних каменів,

перлів і т. ін. *Прекрасної роботи кольє, браслети, дорогоцінні обручки.. Це, напевне, дістається їм [жінкам] тільки як подарунки* (Вільде, На порозі, 1955, 98); *З сережок рубіновим сявом лле, На зморщеній шиї — брильянтне [брильянтове] кольє* (Воскр., З перцем!, 1957, 228).

КОЛЬЗА, *и, ж.* Однорічна олійна рослина з жовтими квітками; ярий ріпак. *Ярий ріпак, або кользу, вирощують на Україні давно* (Ол. та ефір. культ., 1956, 168); *Варила [Настя] ці дні липку затірку, присмачуючи її замість шкварки жменькою потовченої кользи чи розбитою крашанкою* (Стельмах, Хліб.., 1959, 215).

КОЛЬЗОВИЩЕ, *а, с.* Поле, на якому зібрано кользу. *Просто до кагатів поправували. Не дорогою, а кользовищем* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 66).

КОЛЬКА, *и, ж.* 1. Різкий, гострий біль (у животі, у боці і т. ін.), який створює відчуття уколу. *Як побачила я Параску та й не стямилась; як кольнула мене колька в печінки* (Н.-Лев., II, 1956, 26); *Катерина.. скаржилася на сина, котрий завдав їй такої образи, що в грудях з'явилася колька* (Чорн., Потік.., 1956, 87).

◇ *На кольки брати кого, що, безос.* — боліти (про відчуття колючого болю). *Сміялися ми з друзями, аж на кольки нас брало* (Вишня, I, 1956, 289); — *Ноги гудуть. Та поперека на кольки бере* (Вишня, I, 1956, 376).

2. діал. Колючка (у 1 знач.). *Товариш Швед.. наказав прочистити путь батальйонові через плац, щоб не було під ногами реп'яхів, баранчиків, будяків, кураю й іншої кольки* (Ю. Янов., I, 1954, 269).

КОЛЬКИЙ, *а, е.* Те саме, що колючий 1. *Позаростають стежечки і доріжечки Зеленими споришами, .. колькими будяками* (Чуб., V, 1874, 442); *Брели [моряки] морем попід скелями, по мулькй гальці, колькому черепашинику* (Мушк., Серце.., 1962, 232).

КОЛЬКО. Присл. до колької; // у знач. присудк. сл. *На стерні колько* (Сл. Гр.).

КОЛЬНУТИ, *ну, нєш, док., перех.* Однокр. до колюти 1, 2, 5. *Його в руку штиком кольнув якийсь француз* (Мирний, I, 1949, 237); *Тільки запальна Варя Кочубей насурмилась, ладна вже була кольнути Сою якимсь гострим слівцем* (Ткач, Плем'я.., 1961, 52); — *Добрий мені обід, — кольнув Фред. — Вечеряти якраз час...* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 57); // безос. *Ганні кольнуло в грудях коло самісінького серця* (Н.-Лев., I, 1956, 86).

КОЛЬОРІСТИЙ, *а, е, розм.* Те саме, що барвістий. [П а н н а:] *Уві сні я часто бачу себе у таких світлих та кольористих убраннях, яких в дійсності ніколи й не бачила на собі* (Вас., III, 1960, 477); *Перед будинком розстилався невеличкий квітничок: десяток кольористих клумб і жовті стежки між ними* (Смолич, II, 1958, 8).

КОЛЬОРІСТИСТЬ, *тості, ж.* Властивість за знач. кольористий.

КОЛЬОРІСТО. Присл. до кольористий. *Сталось диво тоді: камінець засіяв і промінням ясним всіх людей здивував, і палючим огнем кольористо блищить, і проміння його усім очі сліпить* (Сам., I, 1958, 60); *В саду були великі озера з такою дивною прозорою водою, що всі квіти й дерева кольористо.. відбивалися в них* (Ів., Вел. очі, 1956, 36).

КОЛЬОРОВИЙ, *а, е.* 1. Який має яскравий або світлий (не білий) колір. *Я таки справді мушу собі сукню пошити хоч яку-небудь та білу, бо я не хочу бути в чорному на твоєму весіллі, а в кольоровому я просто якось не в стані бачити себе тепер* (Л. Укр., V, 1956, 346); *Романенко уважно раз і другий раз прочитав підкреслені кольоровим олівцем рядки в передовій статті* (Жур., Звич. турботи, 1960, 54); *Спалахує лампа під великим кольоровим абажуром* (Мик., I, 1957, 406).

2. Забарвлений у різні кольори; різноколірний. Біля одної — білої [юрти], з відкритим верхом — стояв Джамбул, у кольоровому халаті (Десняк, Опов., 1951, 41); Сліди розпису на стінках деяких моделей свідчать про те, що стіни жител зафарбовували або розписували кольоровим візерунком, добре відомим з посудин трипільців (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 61); // Який відтворює природне забарвлення зображуваного (про кіно, телебачення). Блискучі переваги кольорового кіно перед чорно-білим очевидні, як очевидні і безмежні перспективи його розвитку (Довж., III, 1960, 131); Промисловість вже почала освоювати нову апаратуру кольорового телебачення для серійного виробництва (Наука., 11, 1958, 29).

3. Який належить не до білої раси (про людей). Кольорове населення.

4. Який стосується виробництва всіх металів, крім заліза або його сполук. В кольоровій металургії передбачається величезне зростання виробництва алюмінію та рафінованої міді (Наука., 3, 1959, 2).

△ Кольорові метали див. металь.

5. Прикм. до колір 1; колірний. Розвивається так званий поліхромний стиль, у якому кольоровий ефект досягався шляхом поєднання на золотому або срібному фоні різних вставок з яскравого різнокольорового каміння і скла (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 239).

КОЛЬОРОВІСТЬ, вості, ж. 1. Наявність того чи іншого кольору в чомусь. Промені різної кольоровості неоднаково заломлюються призмою (Курс фізики, III, 1956, 322); Щоб встановити сортність гасу, бензину та ряду інших продуктів перегонки нафти, необхідно спочатку визначити їх кольоровість (Веч. Київ, 10.V 1957, 2).

2. розм. Властивість за знач. кольоровий 2. Тихий часе надвечірній.. Як ти млою повиваєш Те, що грало пишнотвітньо В кольоровості незмірній! (Рильський, II, 1960, 50).

КОЛЬРАБІ, невідм., ж. Городня дворічна рослина з товстим кулястим стеблом, що виглядом і смаком нагадує ріпу і є різновидом капусти. Кольрабі являє собою дворічну капустяну рослину, ботанічно близьку до білоголової капусти (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 159); Особливо цінні овочеві делікатеси — цвітня капуста, кольрабі, спаржа, баклажани, зелений горошок (Рад. Укр., 26.IX 1961, 3).

КОЛЬТ, а, ч. Револьвер або кулемет особливої системи. З кишені її куценської спідниці визирала ручка маленького кольта (Досв., Вибр., 1959, 17); [К у з ь м а:] А навчити з кулемета стріляти можеш? [Т а р а с:] Чого ж, можна. Я й максим, і кольт, і люїс знаю, як своїх п'ять пальців (Корн., I, 1955, 159).

КОЛЬЧУГА, и, ж. Частина старовинного захисного військового спорядження у вигляді сорочки з металевих кілець. [П а н Д у ш е ч к а:] Ромця гадала, що прийдуть лицарі в шоломах, у кольчугах, а прийшли якісь костурники... (Вас., III, 1960, 210); Про всяк випадок надів він під сорочку кольчугу й засунув за пояс кинджал (Тулуб, Людолови, I, 1957, 467); * Образно. І тільки дуб у золотій кольчугі, Як воїн, вийшов зиму зустрічат (Шпорта, Ти в серці., 1954, 120); * У порівн. — Тебе ж і голкою не вкоlesh. Весь в орденах, мов у кольчугі!.. (Руд., Остання шабля, 1959, 434).

КОЛЬЧУГАЛЮМІНІЄВИЙ, а, е. Прикм. до кольчугалюміній // Зробл. із кольчугалюмінію.

КОЛЬЧУГАЛЮМІНІЙ, ю, ч. Міцний алюмінієвий сплав, який містить 0,5% нікелю.

КОЛЬЧУЖНИЙ, а, е. Прикм. до кольчуга. В кольчужні кільця дівчина вплете Свого волосся пасмо золоте (Бажан, I, 1946, 301).

КОМА¹, и, ж., грам. Розділовий знак, що має форму гачка (,); уживається для відокремлення слів, словосполук і речень. Читайте Од слова до слова, Не минайте ані титли, Ніже тії коми, Все розберіть... (Шевч., I, 1963, 333); В кінці рядків маємо логічну паузу, позначену знаками пунктуації (кома, крапка) (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 94).

△ Крапка з комою див. крапка.

КОМА², и, ж., мед. Стан організму, що характеризується втратою свідомості з порушенням чутливості, розладом життєво важливих функцій — кровообігу й дихання. Кома виникає при тяжких отруєннях організму або при захворюваннях головного мозку (Заг. догляд за хворими, 1957, 184); Я чув, що при діабеті буває кома, але уявлення про неї мав дуже неясне (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 248).

КОМАКАДЕМІЯ, ї, ж., іст. Скорочення: комуністична академія.

КОМАНДА, и, ж. 1. Короткий наказ командира за встановленою формою. — Нумо, вдармо на той город! ..І команди не чекали [половці].. Жваво рушили до брам (Фр., XIII, 1954, 371); Вся армія кинулась штурмом до Лук. — В атаку! — лунала команда Івана (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 173); // Чис-небудь розпорядження, висловлене коротко, владно. Хриплий голос режисера кричить словами команди (Ю. Янов., V, 1959, 122).

◇ Віддавати (віддати) команду див. віддавати; Мов (на́че, як і т. ін.) за командою (на команду, по команді) — разом, водночас, дружно. Мов на команду, обі жінки заридали вголос (Фр., III, 1950, 199); В цю мить, мов за командою, вздовж цілої валки заторохкотіли постріли (Досв., Вибр., 1959, 91); Раптом усі, мов по команді, зірвалися з місця й побігли вулицею (Руд., Остання шабля, 1959, 539).

2. Керівництво якою-небудь військовою частиною; командування. Загін залишився під командою Кіндрата Терена (Юхвід, Оля, 1959, 304).

3. Невелика військова частина, виділена в окрему одиницю або сформована для якогось призначення. Не пішов [Кость] з командою, а зостався при майорові (Кв.-Осн., II, 1956, 388); Диригент вивів музикантську команду на збірний пункт, куди поспішали члени штабу й рядові командири (Мик., II, 1957, 512); Налетівши на військову команду, турбаївці миттю обеззброїли її (Гончар, Таврія., 1957, 133).

4. Екіпаж судна, особовий його склад. Десять великими святами команда одного з таких катерів пригнала з моря велике парусно-моторне судно (Гончар, II, 1959, 73); Кораблі розійшлися так близько, що можна було бачити обличчя команди на зустрічному кораблі (Тулуб, Людолови, II, 1957, 231).

5. Спортивний колектив на чолі з капітаном. Капітани футбольних команд «супротивників» потиснули один одному руки (Вишня, День., 1950, 130); Команди виявилися однакової сили — коли одна забивала гол, той друга не лишалася в боргу (Збан., Мор. чайка, 1959, 212).

Збірна команда див. збірний.

6. Група людей, що виконує якусь роботу. Пожежа була ліквідована без допомоги пожежної команди (Смолич, II, 1958, 81); Машинна команда.. з ранку й до вечора поряється біля машини (Ткач, Крута хвиля, 1956, 119); У нього [капітана] — радист, кочегари, матроси, ..А в мене [комбайнера] команда — Оленка та Фрося! (С. Ол., Вибр., 1959, 124).

КОМАНДАРМ, а, ч. Скорочення: командувач армії. Дивізія чекала на командарма (Панч, II, 1956, 334).

КОМАНДІР, а, ч. 1. Керівник військової частини, підрозділу, з'єднання, загону, судна, ескадрильї тощо. Повідав нам таки наш секретар., що коли став [Іван

Андрійович] на секретарстві, то ніхто й не знає; через це з його один командир (служив він у гусарах) завжди сміявся (Мирний, I, 1954, 47); Перед командиром загону молодий хлопець, щойно повернувся з розвідки (Головко, I, 1957, 363).

2. розм., жарт. Про того, хто любить наказувати, розпоряджатися. — Хоч не вінчана, та не буде вашою, бо тут я командир, а де командує пан Занудов, там справа йде, як горить (Н.-Лев., III, 1956, 347).

КОМАНДІРИХА, и, ж., розм. Дружина командира (у 1 знач.).

КОМАНДІРІВ, рова, рове. Прикм. до командір 1; належний командирові. Від командирового голосу він підхопився на ноги (Панч, Іду, 1946, 60); Командирова зброя.

КОМАНДІРКА, и, ж., розм., жарт. Жін. до командір 2.

КОМАНДИРОВАННИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до командирувати.

КОМАНДИРІВКА, и, ж. Те саме, що відрядження 2—4. — Всього три дні був у командировці, а вже занудьгував за ними (Донч., VI, 1957, 537); [О л ь г а:] Я піду.. в місто, пошукаю номер в готелі.. Дай мені твій паспорт — про всякий випадок і командировку (Коч., II, 1956, 317).

КОМАНДИРІВОВИЙ, а, е. Стос. до командировки. Командировочне посвідчення; // у знач. ім. командировочний, ного, ч. Той, хто перебуває у відрядженні. Їхали переважно командировочні. Інженери з будівництва везли високі рулони з проектами (Кучер, Прощай.., 1957, 16).

КОМАНДІРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до командір; належний командирові. Немов підхоплені гарячим вітром, звелась дибки командирські коні (Довж., Зач. Десна, 1957, 153); // Власт. командирові. Його манера розмовляти нагадувала командирську (Сміл., Сашко, 1957, 31).

КОМАНДИРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Те саме, що відряджати 1. Батько почав наполягати, щоб Данило пішов учитися, і його командировали на робфак (Кучер, Трудна любов, 1960, 229).

КОМАНДНИЙ, а, е. 1. Прикм. до команда. До особисто-командних змагань на першість країни залишилось близько двох місяців (В ім'я Вітч., 1954, 35); // Признач. для подавання команди (у 1 знач.). Перед щитами — командний стіл з комутатором. Біля нього лише одна людина — Євдокія Вороненко (Баш, На землі.., 1957, 29); // Власт. для тих, хто подає команду. Командний голос.

2. Стос. до командування. Командна посада; Командні кадри.

△ **Командна висота (позиція)** — найвища, панівна висота в якій-небудь місцевості, що дає військам пизку переваг над супротивником. Михайло Фрітйофович запропонував зійти на гору Ану, команду висоту над Псирцою (Трубл., Мандр., 1938, 2); Командний пункт — пункт, з якого керують боєм. Крім вогневої Брянського, тут розмістився командний пункт батальйону з усім своїм штабом (Гончар, I, 1954, 47).

3. перен. Керівний, провідний, головний. Люди бездарні, зарозумілі, нечесні, самозаспокоєні не мають права займати командні пости (Літ. газ., 20.I 1961, 1); До цього списку [підприємств, експлуатацію яких здійснюватиме держава] повинні ввійти.. підприємства.., які є командними в господарському житті країни (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 208).

◇ **Командний склад:** а) особи, які командують військами або якою-небудь військовою частиною; б) керівний склад підприємства, установи. Командний склад заводу «Арсенал».

КОМАНДОР, а, ч. 1. У середньовічних духовних і лицарських орденах — найвище звання, а також особа, що мала це звання. [К о м а н д о р:] З банітами ставать до поєдинку не личить командорові (Л. Укр., III, 1952, 364); Головний інженер був подібний до статуї командора (Шовк., Інженери, 1956, 327).

2. заст. Керівник загону кораблів, який не мав чину адмірала.

3. спорт. Керівник кінних, лижних, автомобільних і т. ін. змагань.

КОМАНДОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до командор. Він.. з великою гідністю носить свій білий командорський плащ (Л. Укр., III, 1952, 342).

КОМАНДУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. командувати. Артем залишився в заставі, перебравши на себе командування цією групою (Головко, II, 1957, 568); Він мені одразу полюбився, цей Адаменко, ..я йому передав командування над моїми шахтарями (Ю. Янов., II, 1958, 246).

2. збірн. Особи, які стоять на чолі військ, військових підрозділів і т. ін.; командири. Полковник одержав дозвіл командування і негайно вилетів до Києва (Дмит., Наречена, 1959, 228); Президія Верховної Ради СРСР.. призначає і змінює вище командування Збройних Сил СРСР (Конст. СРСР, 1963, 11).

КОМАНДУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Говорити слова команди (у 1 знач.). — Починати! — командує Тихович (Коцюб., I, 1955, 226); — Швидше до лікарні! — командував голова колгоспу (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 56).

2. чим. Бути командиром чого-небудь. Ротою тепер командував гвардії старший лейтенант Кармазин (Гончар, III, 1959, 198); Він служив у Балтійському флоті, командував кораблем «Ревель» (Видатні вітч. географі.., 1954, 39); // також ким, розм. над ким. Спрямовувати рух, дію когось, чогось; керувати. Бурунда командував над стрільцями (Фр., VI, 1951, 128); Капітан дивився в бінокль і командував керманичами та машиністами (Ю. Янов., II, 1958, 139); Командувати боєм (обороною).

3. ким, чим, над ким — чим і без додатка, перен., розм. Порядкувати, розпоряджатися. Баба-повитуха.. командувала молодичами, неначе генерал москалями (Н.-Лев., III, 1956, 109); [П р а п о р щ и к:] Ану, ви! На цьому параді [зустрічі міністра] я команду (Корн., I, 1955, 162); — Хто ти така? Хто тебе прислав сюди командувати нами, вказувати нам? (Шиян, Балада, 1957, 93).

КОМАНДУВАЧ, а, ч. Керівник великого військового з'єднання. Бійці вже обступили командувача тісним колом (Гончар, Таврія.., 1957, 707); Пізно ввечері.. генерал Родко пішов до командувача армії (Собко, Вогонь.., 1947, 67).

КОМАНДУЮЧИЙ, чого, ч. Те саме, що командувач. Командуючий Чорноморським флотом поздоровляв ескадру (Кучер, Чорноморці, 1948, 22).

КОМАР, а, ч. Двокрила кровососальна комаха з тонким довгастим тільцем і хоботком. Кусає комар до пори (Номис, 1864, № 7770); — Ой, чи хутко ви там? Тут комарі заїдають, — протягла немов заспанним голосом Зоня (Л. Укр., III, 1952, 653); Рятуючись від комарів, що густо дзвеніли над головами, заробітчани взялися розкладати багаття (Гончар, Таврія, 1952, 90); Малярійні комарі, поширюючи серед населення певних місць малярію, завдають величезної шкоди (Підручник дезинф., 1953, 46).

◇ **Задущити [в п'юзі] комара** див. задущувати; **Комар носа не підточи́ть** — не буде до чого причепитися, прискіпатися. — Ви не турбуйтеся, все буде оформлено так, що комар носа не підточить... (Руд., Вітер.., 1958, 313).

КОМАРИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **комар**. Вилетіла муха з хати комарика рятувати (Сл. Гр.); Рої комариків і золотокрилих мушок бриніли.. в тіні дерев (Фр., III, 1950, 181).

КОМАРИНИЙ, а, е. Прикм. до **комар**. Ярмарковий гук затихає, як писк комариного рою (Вас., II, 1959, 191); Обличчя й руки свербіли від комариних укусів (Донч., III, 1956, 52).

КОМАРИЩЕ, а, ч. Збільш. до **комар**. Упав з дуба комарище, Розбив собі головище (К.-Карий, II, 1960, 7).

КОМАРІВ, рова, рове. Прикм. до **комар**; // перен. Такий мізерний, як у комара. — Мовчи, дурню, кому.. твого комарового життя потреба! (Фр., VIII, 1952, 166).

КОМАРНЯ, і, ж. Збірн. до **комар**. — В болоті нам очі комарня виїдала (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 529).

КОМАТОЗНИЙ, а, е, мед. Прикм. до **кома**². Коматозний стан.

КОМАХА див. **комахи**.

КОМАХИ, ах, мн. (одн. **комаха**, и, ж.). 1. Клас безхребетних членистоногих тварин, до якого належать жуки, бабки, мухи, бджоли, блощиці, мурашки тощо. По дереву лізли червоні комахи (Щог., Поезії, 1958, 294); З розкритого вічка теплою хмаркою підіймається комаха, полощеться в сонячному повітрі (Стельмах, II, 1962, 250); Над кожною квіткою пурхають комахи (Коп., Як вони.., 1948, 13).

2. розм. Мурашки, мурахи.

КОМАХОЗАПІЛЬНИЙ, а, е. Який запилюється комахами (у 1 знач.). Крім конюшини, бджоли запилюють ще й такі комахозапильні рослини: гречку, соняшник, огірки, баштанні (Колг. Укр., 5, 1958, 29).

КОМАХОЇДНИЙ, а, е. 1. Який живиться комахами. Комахоїдні птахи (ластівки, дятли, шпаки, синиці і багато інших) винищують величезну кількість комах (Зоол., 1957, 122); У нашій вітчизняній флорі групу комахоїдних рослин представляють росичка, товстянка й пухирник, що «поїдає» водних тварин (Веч. Київ, 25.III 1966, 4).

2. у знач. ім. комахоїдні, них, мн. Ряд ссавців, що живляться комахами (їжак, кріт і т. ін.). Хохуля — один із найдавніших і найцікавіших представників ряду комахоїдних (Веч. Київ, 15.IV 1968, 4).

КОМАШЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **комашка**. — Яких я бачив там звірюк, Довготелесих та страшних гадюк, Комашечок.. (Гл., Вибр., 1957, 81).

КОМАШІНА, и, ж. Одна комаха. Івась.., забачивши на траві.. червоненьку комашину, присів до неї (Мирний, IV, 1955, 9); Маленькі комашини в траві повзають, стрибають коники-швидкокрильці (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 517).

КОМАШІНИЙ, а, е. Прикм. до **комаха**, **комахи**. Билинка хитнулася, і коник, не втримавшись, розправив райдужні крильця і легко спустився на своєму комашиному парашуті на землю (Донч., III, 1956, 388); Їм здалося, що то якісь могили або здорові комашині купи (Н.-Лев., IV, 1956, 19); Однесла Мотря на вигін [горщик із кажаном], постановила в комашину кучу (Дн. Чайка, Тв., 1960, 32).

КОМАШІНКА, и, ж. Зменш. до **комашина**. До сестричок-полуничок ходять в гості їжаки, комашинки (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 86); * У порівн. Воли були здорові, комашиною здавався біля них Яшко (Головко, I, 1957, 127).

КОМАШІТИСЯ, шүся, шійся, недок., розм. Те саме, що метушїтися. Навколо Каленика Романовича комахаться учні, він губиться в цій колотнечі (Сенч., Опов., 1959, 7); Того ж самого дня.. на дні котлована

комахились уже люди (Коцюба, Нові береги, 1959, 169).

КОМАШКА, и, ж. Зменш. до **комаха**. Пташки ущузли, звірина причаїлась, малі комашки замерли в траві (Коцюб., I, 1955, 176); В високій траві гудуть польові комашки, а здалека блищать коси косарів (Кобр., Вибр., 1954, 29); Каминецький соломинкою допомагав мурашці видобутись з-під купини тирси. Перелякана комашка сприйняла допомогу як спробу нападу (Вільде, Сестри.., 1958, 283); * У порівн. Невеличкий на зріст, сухий, як комашка.., дід Оникій був схожий на вусатого жука (Н.-Лев., IV, 1956, 199).

◇ **Комашки бігають (бігали) по тілу (по спині і т. ін.)** див. **бігати**.

КОМАШНИК, ашника, розм. Те саме, що **мурашник**. Він розворушив комахник і довго стежив, як метушїться перелякана комахня (Тулуб, Людолови, I, 1957, 137); Семен виглянув з вікна і вниз в людському комахнику відшукав її.. постать (Сміл., Зустрічі, 1936, 61); * У порівн. Річковий вокзал навіть уночі ворухився, як величезний комахник (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 124).

КОМАШНЯ, **КУМАШНЯ**, і, ж., діал. 1. Обід для кумів.

2. Поминки. Агітація ведеться двоєка, світська.. і церковна по соборчиках, церквах, на хрестинах, комахнях і т. ін. (Фр., XVI, 1955, 182).

КОМАШНЯ, і, ж. 1. збірн. Комахи (у 1 знач.). Всяка комахня утікає поперед серпами (Фр., I, 1955, 60); Між оселями пурхали серпокрильці, виловлювали неповоротку після дощу комахню (Десняк, I, 1955, 395).

2. збірн., розм. Мурашки. Хутко перебігли [пани] до міста; наче межі комахню впали (Вовчок, I, 1955, 118); * Образно. Ціль [у тирі] — дошка з чорним паперовим колом, на якому розбіглася комахня цифр (Донч., II, 1956, 211); * У порівн. Де той народ, що, мов працююча комахня, оселяв колись родючу землю? (Коцюб., I, 1955, 292).

3. розм. Те саме, що **мурашник** 1. — Якби таку жінку та мені — я б її у комахню втручив, — нехай би пихкала! (Вовчок, I, 1955, 127); І врешті ти б попав у темних змії житло, В пекучу комахню, в холодні трясовини (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 133).

КОМБАЙН, а, ч. Складна машина, що одночасно виконує роботу кількох машин, цикл виробничих процесів. Не тільки трактори загули, з'явилися на полях і комбайни (Рильський, III, 1956, 51); А ось, поглянь, — комбайн такий, що швидко, без зусилля рубає й сипле в риштаки потрощене вугілля (Забіла, Малим.., 1958, 47).

КОМБАЙНЕР, а, ч. Той, хто водить комбайн, керує ним. Тут [у полі] щойно побував комбайн; комбайнер, видно, дуже старався скосити якнайбільше (Чаб., Тече вода.., 1961, 31); Тато мій тепер На шахті комбайнер (Бойко, Ростить.., 1959, 33).

КОМБАЙНЕРКА, и, ж. Жін. до **комбайнер**. [Г а л я:] Я комбайнерка, але була і шофером, і на мотоциклі їздила (Корн., I, 1955, 289).

КОМБАЙНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **комбайнер**. Охоче навчав [комбайнер] комбайнерському ділу.. хлопців, дівчат (С. Ол., Вибр., 1957, 153); // Належний комбайнерові, комбайнерам. В донецьких степах, в комбайнерським фургоні.. актори безсонні Готують «Дванадцятую ніч» (Бажан, Роки, 1957, 201).

КОМБАЙНОБУДУВАННЯ, я, с. Галузь машинобудування, що виробляє комбайни. Вітчизняне комбайнобудування; Вугільне комбайнобудування.

КОМБАЙНОВИЙ, а, е. Прикм. до комбайн. — Цокота у вас — молодець! — сказав Кошик, дивлячись на комбайновий агрегат (Автом., В. Кошик, 1954, 285); Комбайнові ножі; // Який здійснюється за допомогою комбайна. Застосування двофазного комбайнового збирання зернових культур.. викликає додаткові затрати (Колг. Укр., 1, 1957, 7); // Який виробляє комбайни. Комбайновий завод.

КОМБАЙНУВАННЯ, я, с. Застосування комбайна в сільському господарстві та промисловості. Колгоспи й радгоспи південних областей приступили до збирання хлібів прямим комбайнуванням (Рад. Укр., 3.VII 1957, 1).

КОМБАТ, а, ч. Скорочення: а) командир батальйону. До побачення, сивий комбате, В батальйон ти прийдеш молодим... (Дмит., Вітчизна, 1948, 133); б) командир батареї. На вимогу комбата артилерійський.. полк вислав дві самохідні гармати (Гончар, І, 1954, 221).

КОМБІД, у, ч., іст. Скорочення: комітет бідноти. 11 червня 1918 року Ленін і Свердлов підписали декрет про створення комітетів бідноти (комбідів) (Біогр. Леніна, 1955, 201).

КОМБІКОРМ, у, ч. Скорочення: комбінований корм (суміш сухих кормів, що містить необхідні для даного виду тварин поживні та мінеральні речовини, а також вітаміни). Годуючи тварин відповідними комбікормами, можна досягти високої ефективності (Хлібороб Укр., 8, 1966, 18).

КОМБІКОРМОВИЙ, а, е. Прикм. до комбікорм; // Який виробляє комбікорми. Збільшилась потужність комбікормових підприємств, а виробництво комбікормів зростає вдвоє (Хлібороб Укр., 4, 1966, 5); Комбікормовий завод.

КОМБІНАТ, у, ч. 1. Велике промислове підприємство, що об'єднує кілька різних підприємств, зв'язаних між собою технологічним процесом або адміністративно. Сучасний металургійний завод являє собою поєднання ряду взаємно зв'язаних підприємств і цехів, тобто комбінат (Ек. геогр. СРСР, 1957, 34); — Я керую великим комбінатом. Ми топимо чавун і варимо сталь (Рибак, Час., 1960, 797); Текстильний комбінат; // Об'єднання кількох дрібних підприємств місцевої промисловості або комунально-побутового обслуговування. Комбінат побутового обслуговування; Деревообробний комбінат; // Сукупність теплиць, парників і т. ін. для прискореного масового вирощування рослин. Доцільно було створити міжколгоспний теплично-парниковий комбінат (Колг. Укр., 4, 1957, 34).

2. Об'єднання навчально-виховних закладів різних ступенів, напр. інституту й технікуму, дитячих ясел і садка при заводах та інших підприємствах. У навчально-курсовому комбінаті щороку підвищують свою кваліфікацію від 600 до 700 робітників (Наука., 8, 1956, 13).

3. У капіталістичних країнах — об'єднання різних підприємств як одна з форм монополії для ведення конкурентної боротьби.

КОМБІНАТОР, а, ч., ірон., жарт. Спритний, хитрий діло, який досягає мети за допомогою комбінацій (у 3 знач.). — Ніколи б до такого не додумався! Ви — геній. Мені здавалося, ніби я комбінатор, але ви... (Собко, Стадіон, 1954, 184).

КОМБІНАТОРНИЙ, а, е, спец. Який ґрунтується на комбінуванні. Комбінаторні зміни звуків — звукові зміни, що виникають внаслідок взаємодії звуків мови в мовному потоці (Сл. лінгв. терм., 1957, 81).

КОМБІНАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до комбінації (у 1—3 знач.). У відчужанні співзвучностей велику роль

відіграють комбінаційні тони (Рад. психол. наука., 1958, 16); Комбінаційна гра.

КОМБІНАЦІЯ, ї, ж. 1. Сполучення, поєднання або розташування чого-небудь (перев. однорідного) у певному порядку. Се була музика нових поколінь, нечувані комбінації звуків (Коцюб., ІІ, 1955, 387); До вечора вона по-своєму переставляла меблі, .. спробувавши всі комбінації (Мик., ІІ, 1957, 295); Комбінація гарнірів з різних овочів значно збагачує другі страви вітамінами й мінеральними солями (Укр. страви, 1957, 18).

◇ Комбінація з трьох пальців, жарт. — дуля. У розмірену ходу подій воно [слово «але»] вскакує, як комбінація з трьох пальців (Донч., VI, 1957, 523).

2. спорт. Ряд цілеспрямованих прийомів гри в боротьбі за перемогу над противником. Такі інтересні, складні й хитромудрі розігруються на зеленому [футбольному] полі комбінації (Вишня, І, 1956, 406); Комбінація є дуже сильною тактичною зброєю шахіста, бо завдяки їй звичайно досягається вирішальна.. перевага або ж оголошується мат ворожому королю (Перша книга шахіста, 1952, 90).

3. перен. Складний, хитромудрий план, задум або замір для здійснення якоїсь мети. Ежен переглядав газету. Та, видно, не займала його.. довжелезна вступна стаття з високополітичними комбінаціями та пророцтвами (Фр., І, 1955, 333); А може Ви придумаете якусь іншу комбінацію, тоді повідоміть [повідомте] мене (Коцюб., ІІІ, 1956, 424); У гострих його очах уже іскряться найсміливіші вигадки й комбінації (Гончар, І, 1954, 96).

4. Жіноча сорочка, яку надягають під сукню й т. ін. Шовкова комбінація.

КОМБІНЕЗОН, а, ч. Робочий одяг, що становить сполучення куртки зі штанами. Прийшла Таня в комбінезоні, закурена — просто з борозни, від трактора (Головко, І, 1957, 417); Я був одягнений в теплий комбінезон льотчика (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 279).

КОМБІНОВАНИЙ, а, е. Який становить комбінацію (у 1 знач.) чого-небудь. Комбіноване освітлення — це поєднання спрямованого й розсіяного освітлення (Довідник фот., 1959, 65); Деяких хворих на туберкульоз лікують комбінованим методом (Наука., 2, 1959, 59); Командування розраховувало взяти село комбінованим ударом (Тют., Вир, 1964, 497); Комбіноване знімання.

КОМБІНОВАНО. Присл. до комбінований. Велику кількість м'ясних страв.. приготують комбіновано з іншими продуктами — борошном, овочами і т. д. (Укр. страви, 1957, 128).

КОМБІНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. комбінувати. Розвиток спеціалізації і кооперування, а також доцільне комбінування споріднених підприємств — одна з найважливіших умов технічного прогресу і раціональної організації суспільної праці (Програма КПСР, 1961, 65); Комбінування овочів з м'ясом значно полегшує перетравність тваринного білка (Укр. страви, 1957, 18).

КОМБІНУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Сполучати, поєднувати або розташовувати що-небудь (переважно однорідне) у певному порядку. Він мовчав кілька хвилин, комбінуючи в душі все, що досі чув і бачив (Фр., VI, 1951, 469); Полив по борознах комбінуємо з поливом пристовбурних смуг, даючи в крайні від дерев борозни більше води, ніж у середні (Хлібороб Укр., 7, 1965, 30).

2. Об'єднувати спільним технологічним процесом або адміністративно. ..з одного боку, мануфактура вводить в процес виробництва поділ праці або розвиває його далі, з другого боку — вона комбінує ремесла, які були раніше самостійними (Маркс, Капітал, т. І, кн. 1, 1952, 340).

3. розм. Робити комбінації (у 2, 3 знач.). — Тринадцять на спаса минуло [Ользі], — гордо величалась мати, потай комбінуючи собі різні проекти (Кач., II, 1958, 23); — Я люблю чесно, начистоту, а він крутить, як циган сонцем, .. все щось комбінує (Хижняк, Невгамовна, 1961, 306).

КОМБІНУВАТИСЯ, *ується, недок.* Сполучатися, поєднуватися в певних співвідношеннях або в певному порядку. Ці два питання комбінувалися в його умі (Фр., VI, 1951, 248); Основна умова утворення умовних слинних рефлексів полягає в тому, що діяння обраного індиферентного подразнення комбінується з годуванням собаки або з вливанням йому в рот кислоти (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 77).

КОМБРИГ, а, ч. Скорочення: командир бригади. Комбрига викликали в штаб корпусу (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 6).

КОМВІШ, у, ч., *іст.* Скорочення: комуністична вища школа.

КОМВУЗ, у, ч., *іст.* Скорочення: комуністичний вищий навчальний заклад. Для підготовки кадрів партійних і радянських працівників.. велике значення мало створення.. комвузу (Іст. УРСР, II, 1957, 285).

КОМГОСП, у, ч. Скорочення: комунальне господарство. Фанери для вікон з великими труднощами довелося дістати на ордер комгоспу (Кир., Вибр., 1960, 51).

КОМДІВ, а, ч. Скорочення: а) командир дивізії. Командарми й комдиви знали випадки, коли він [командувач дивізії] ходив в атаку разом із стрілецькими лавами (Ю. Янов., II, 1958, 237); б) командир дивізіону кораблів.

КОМЕДІАНТ, розм. **КУМЕДІАНТ**, а, ч. 1. заст. Взагалі артист. Отак мандрівні кумедіанти й переводили з вистави до вистави Климка та Стецька, змінюючи обставини, життєві подробиці (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 200); // Цирковий клоун; штукар. Дрімайло.. грався торбами, як от штукар, або комедіант, бавиться своїм штукарством (Н.-Лев., IV, 1956, 317); // перен., ірон. Про людину, що своєю поведінкою, учинками схожа на штукаря, фокусника. Саша поспішає за ним, як песик, з захопленням дивлячись на цього комедіанта. Такі гримаси корчить, так перекирвлювати людей — потіха та й годі! (Полт., Повість.., 1960, 339).

2. перен., ірон. Удавальник, лицемір. Робітничий клас добре налякав «думських» комедіантів.. (Ленін, 9, 1949, 411); Чи ти скінчиш, нарешті, нещасний комедіанте! Коли перестанеш брехати бодай собі самому? (Коцюб., II, 1955, 266); Поїзд рушив. Микола Павлович припав до спинки фотеля і вперше на своєму віку заплакав. — Комедіант! — топнула [тупнула] з досадою ногою Ганна Михайлівна (Л. Янов., I, 1959, 382).

КОМЕДІАНТКА, розм. **КУМЕДІАНТКА**, и, ж., заст., ірон. Жін. до комедіант. Комедіантко, прокляття на тебе! Всі твої слова, і сміхи, і сльози — все комедія, все роль..! (Фр., IV, 1950, 353).

КОМЕДІАНТСТВО, а, с., заст., ірон. Удавання, лицемірство. Не докоряй мені комедіантством! Не докоряй тим, що я грала роль [роль] перед тобою! (Фр., IV, 1950, 353).

КОМЕДІАНТСЬКИЙ, розм. **КУМЕДІАНТСЬКИЙ**, а, е, заст., ірон. Прикм. до комедіант. Кидалася Настя по тісному гарему.. Швидше, швидше покинути цю клітку, барвисту, як *комедіантські буди на ярмарку (Тулуб, Людолови, II, 1957, 19).

КОМЕДІЙНИЙ, а, е. Стос. до комедії (у 1 знач.), пов'язаний з нею. Блискавично було розіграно цю не-

личку, майже комедійну сцену (Стельмах, I, 1962, 590); Комедійні елементи п'єси «Приїздить у Дзвонкове» поєднуються з ліричними (Іст. укр. літ., II, 1956, 324); // В основі якого є комедія. Переключаючись на роботу в кіно, я думав присвятити себе виключно жанру комічних і комедійних фільмів (Довж., I, 1958, 21); // Який грає в комедіях. Карпо Соленик — найкращий комедійний актор в українському театрі першої половини XIX століття (Літ. Укр., 17.V 1966, 2); // Власт. комедії. В «Останній зустрічі» визначилась також характерна особливість поетики п'єс Левади — поєднання комедійних ситуацій з гостро драматичними (Рад. літ-во, 8, 1965, 64).

КОМЕДІЙНІСТЬ, ності, ж. Наявність комедійних елементів у п'єсі, грі тощо. Широчінь гоголівського діапазону, ліричність, комедійність і фантастика його «Вечорів...», пафос «Тараса Бульби» спричинились до того, що, мабуть, нічий твори не дали стільки сюжетів для опер, як твори Гоголя (Рильський, III, 1956, 213); Комедійність характерів, ситуацій і положень у цьому фільмі [«Трактористи»].. життєва, сповнена здорового народного гумору (Укр.. кіномист., II, 1959, 86).

КОМЕДІОГРАФ, а, ч. Драматург, який пише комедії (у 1 знач.). Великий мислитель і вчений [Дж. Бруно] був також.. поетом, комедіографом (Наука., 1, 1960, 63).

КОМЕДІОГРАФІЯ, і, ж. Писання комедій (у 1 знач.); сукупність комедійних творів. Визначальною рисою сучасної комедіографії є помітне поширення її проблематики (Рад. літ-во, 5, 1966, 31).

КОМЕДІЯ, розм. **КУМЕДІЯ**, і, ж. 1. Драматичний твір з веселим, смішним або сатиричним сюжетом. Я ніколи комедій не писав (Коцюб., III, 1956, 125); У репертуарі його [антрепренера Ленкавського] трупи.. були різні п'єси: трагедії й комедії, водевілі, опери (Укр. клас. опера, 1957, 70); Музична комедія — один з найпопулярніших жанрів театрального мистецтва (Літ. газ., 25.XI 1953, 3); // Вистава такого твору. — Сьогодні ще зранку ходить за мною слідком, — розказує далі пані, — скигить: дайте, мамо, копійку, в театр на кумедію піду (Вас., I, 1959, 211); Ми комедію дивились, Ми сміялись — аж втомилась! (Бойко, Ростіть.., 1959, 100).

△ Комедія масок; Комедія дель арте — італійська народна комедія епохи Відродження з постійними дійовими особами (масками), традиційним сюжетом, але вільним імпровізованим текстом. Скиба побачив старого чоловіка.. з білим, знекровленим обличчям, .. шкіра на якому нагадує машкару арлекіна з комедії масок (Загреб., Європа. Захід, 1961, 103); Комедія характерів — комедія, у якій змальовано головним чином людські характери. Ця комедія ситуацій [«Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка] у трактуванні Марка Лукича [Кропивницького] наближалась до комедії характерів, серед яких найяскравішим був основний персонаж — Шельменко (Минуле укр. театру, 1953, 55).

2. перен. Забавний випадок, що-небудь смішне; курйоз. Ізліз мій дядько на дзвіницю Та знай гука: — Оце кумедія яка! Всі люди на землі мов ті перепелиці (Греб., I, 1957, 79); Суддя спитав четвертого чоловіка, а далі п'ятого. І ті назвали себе синами Миколи Джері.. Пан тільки витріщав очі на ту комедію і не знав, чи ті люди жартували, чи зовсім подуріли (Н.-Лев., II, 1956, 253); — Людочки! Людочки! — верещав хлібороб.. — Ця комедія набридла солдатам, вони вистрілили з гвинтівок. За одну мить майдан опустів (Тют., Вир, 1964, 413); З ним трапилась комедія; // Про що-небудь пародійне. Захопивши владу, Салаші і його поплічники влаштували в Буді, в королівському палаці, комедію

присяги перед короною св. Стефана (Гончар, III, 1959, 228); *Комедія виборів у капіталістичних країнах*.

3. перен. Удавання з себе когось із певною метою; лицемірне поводження. *Настуся.. одразу втямила цю всю дядинину комедію* (Н.-Лев., IV, 1956, 237); [Д. Ж у а н (падає на коліна):] *Я вас благаю, донно Анно!* [А н н а (з гнівним рухом):] *Годі! Доволі вже комедії! Вставайте!* (Л. Укр., III, 1952, 363); *Їй спало на думку, що все це комедія, їй кажуть неправду* (Донч., VI, 1957, 321).

◇ *Грати комедію див. грати*²; *Ламати комедію див. ламати*.

КОМЕНДАНТ, а, ч. 1. Той, хто стоїть на чолі залоги фортеці або укріпленого району. *Селяни розказують, що як Текелій руйнував кіш, то звелів комендантові.. все.. знести* (Стор., I, 1957, 260); — *Я арештанта привіз.. Піду до коменданта, а він хай тут залишається, — вів далі фельд'егер, вказуючи на Тараса Григоровича* (Тулуб, В степу., 1964, 24).

2. Військовий начальник, що наглядає за правильною відбудовою гарнізонної служби, дисципліною військових і т. ін. у населених пунктах і військових таборах, а також забезпечує їхню охорону (оборону) й нормальну діяльність різних служб. *Артьомов був призначений військовим комендантом села Руського* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 146).

3. Той, хто керує військовими перевезеннями на залізницях та водних шляхах. *Железняков на хвилину вийшов з вагона, здибав коменданта станції, який повертався від ешелонів* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 142).

4. Керівник будинку, що належить установі або використовується установою. *Комендант приміщення зайшов, оглянув вікна* (Кач., II, 1958, 69).

5. діал. Командир. * Образно. — *Овечки.. розсипалися по зеленому.. А передом барани, коменданти* (Фр., IV, 1950, 25).

КОМЕНДАНТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до комендант. — *У мене був земляк Карпо, з комендантського взводу маленький такий чоловічок* (Ю. Янов., I, 1958, 312); *Комендантський патруль*.

*Комендантська година див. година*¹.

2. у знач. ім. комендантська, кої, ж. Службове приміщення для коменданта (у 2—4 знач.). *В комендантській.. біля телефону позмінно чергують озброєні комсомольці* (Гончар, Людина., 1960, 15).

КОМЕНДАТУРА, и, ж. Установа, яку очолює комендант (у 2 знач.). *Голобородькові довелося звернутись до військової комендатури, щоб узнати адресу госпіталю* (Голов., Тополя., 1965, 119); *В домі, де розмістилася комендатура, сиділо двоє офіцерів* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 124); // *Приміщення для цієї установи. Наші вибивали залишки [фашистського] гарнізону із села. Горіла комендатура* (Тют., Вир, 1964, 527).

КОМЕНДЕРУВАТИ, ую, уєш, недок., діал. Командувати. — *Ну, спати! — комендерує Лесиха* (Фр., I, 1955, 64); — *Я ними комендерував би інакше, якби я був панотцем* (Коб., II, 1956, 48).

КОМЕНДОР, а, ч. Морський артилерист; матрос-навідник. *Навіть комендори на бронепоездах — напівголі, богатырського здоров'я матроси — і ті часом не витримували, знеможено падали біля своїх розпечених гармат* (Гончар, II, 1959, 125); *Микола Панасюк досконало опанував професію першого комендора гармати — навідника* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 273).

КОМЕНТАР, я, ч. 1. Пояснення, тлумачення до якого-небудь тексту. *Відстає від потреб науки публікація пам'яток української мови з кваліфікованими лінг-*

вістичними коментарями (Мовозн., XVI, 1961, 7); *Додавався [до перекладу] детальний коментар, що пояснює ряд питань фольклорного характеру* (Рад. літ-во, 2, 1958, 104).

2. звичайно мн. Роз'яснювальні або критичні зауваження з приводу яких-небудь подій, явищ. [Г а р м а ш:] *На ваших очах стався випадок, що не потребує особливих коментарів* (Мик., I, 1957, 165); *Брак подробиць він умів поповнювати своїми гумористичними коментарями* (Жур., Звич. турботи, 1960, 37).

Коментарі зайві — зрозуміло без пояснень, усе ясно.

КОМЕНТАРІЙ, я, ч. Те саме, що коментар. [В а л е н т:] *Мене не ваблять закони й коментарі на їх* (Л. Укр., III, 1952, 289).

КОМЕНТАТОР, а, ч. Той, хто коментує що-небудь; автор коментаря, коментарів. *В Галичині за сі статті предадуть анафемі і видавця, і перекладачів, і коментатора* (Л. Укр., V, 1956, 133); *З кінця 1942 р. він [Я. Галан] працює коментатором на радіостанції ім. Т. Г. Шевченка (Саратов)* (Іст. укр. літ., II, 1956, 597).

КОМЕНТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до коментувати. *Двадцять прислів'їв, записаних і коментованих Венеліним, побачили світ більше як через півстоліття після смерті збирача* (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 72); // у знач. прикм. *Тим більше необхідний [гарний коментар], чим глибший ідейно-художній задум, багатші конкретно-історичні реалії, сильніше соціальне звучання коментованого твору* (Рад. літ-во, 8, 1968, 86).

КОМЕНТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. коментувати. *Картографування в радянській лінгвістичній географії супроводиться докладним коментуванням* (Нариси з діалектології., 1955, 201); *У 60-х роках XIX ст. читання й коментування творів художньої літератури в старших класах гімназії і в недільних школах для дорослих набирав значного поширення* (Рад. літ-во, 2, 1965, 58).

КОМЕНТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Давати коментар, коментарі до якого-небудь тексту. *Він [Д. І. Яворницький] виявляв постійний інтерес до народних пісень, переказів, дум, приповідок; збирав і по змозі публікував їх, коментував* (Нар. тв. та етн., 6, 1965, 40).

2. Роз'яснювати, тлумачити що-небудь. *В оцій передмові я не думаю детально розбирати змісту листів [М. Драгоманова], ані коментувати їх* (Фр., XVI, 1955, 366); *Кукса почав роздивлятися газету, вголос коментуючи деякі статті* (Кучер, Трудна любов, 1960, 372); *Японські вчені широко коментують запуск радянської космічної ракети* (Рад. Укр., 4.I 1959, 4).

КОМЕРСАНТ, а, ч. У капіталістичних країнах — той, хто займається комерцією; купець. *В моїй каюті французькі монахи і турецький комерсант* (Коцюб., III, 1956, 349); *Це були, певне, комерсанти, підрядчики та інші люди, заклопотані комерцією* (Досв., Вибр., 1959, 102).

КОМЕРЦІЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до комерції, пов'язаний з нею; торговельний. *Він надумався поширити свої комерційні справи виданням.. книжок* (Вас., I, 1959, 346); — *Нам відомо, що, спонукувані, без сумніву, комерційним інтересом, до .. Мічуріна вже приїхали або в усякому разі їдуть з-за кордону два визначні іноземці* (Довж., I, 1958, 395); *Комерційні операції; // Який займається комерцією. Роблю таку велику уступку через те, що я людина не комерційна* (Коцюб., III, 1956, 231).

2. Стос. до вільної (без карточок) торгівлі за підвищеними цінами при картковій системі постачання.

Під час.. скасування карткової системи було скасовано високі ціни комерційної торгівлі (Рад. Укр., 1. III 1949, 1); Комерційні ціни.

△ Комерційна гра, заст.— гра в карти, у якій виграш і програш залежать не тільки від випадку, а й від розрахунку; Комерційне училище — у дореволюційній Росії — середній навчальний заклад, що мав торговельний ухил; Комерційний банк — у капіталістичних країнах — банк, що кредитує промислові та торговельні підприємства; Комерційний директор — заступник директора підприємства, що займається постачанням, збутом і т. ін.; Комерційний суд — у дореволюційній Росії — суд, що розглядав справи, пов'язані з торгівлею та векселями.

КОМЕРЦІЯ, ї, ж. У буржуазному суспільстві — торгівля й пов'язані з нею справи.— Гроші призначені самим богом нам, купцям, людям комерції, а не вам, ченцям (Н.-Лев., III, 1956, 395); Переходять вулицю міщани. Вони поспішають на базар по звичці, бо там давно вже ніякої комерції немає (Ю. Янов., I, 1958, 182).

Підтримати комерцію, заст., жарт. — підтримати продавця, купуючи в нього товар.

КОМЕТА, и, ж. Небесне тіло, що має яскраве ядро й туманну оболонку, від якої тягнеться довга смуга світла, що нагадує хвіст. Крім зір, на небі спостерігаються хвостаті тіла — комети (Курс заг. геол., 1947, 14).

КОМЕТНИЙ, а, е. Прикм. до комета. Метеорити, які входять до складу кометних ядер, після вивчення їхнього віку та інших особливостей виявились уламками кори планет (Знання., 4, 1966, 5); Кометний хвіст; // Стос. до вивчення комет. Кометна астрономія.

КОМИЗ, у, ч., розм. Те саме, що вередування; примха, каприз. Ач як на його комиз напав. Ось я тобі! (Сл. Гр.).

КОМИЗА́, й, розм. 1. ж. Те саме, що вередування; примха, каприз.

2. ж. і ч. Те саме, що вередун.

КОМИЗИТИСЯ, ижуся, изишся, недок., розм. Те саме, що вередувати; капризувати. — Та ну-бо, вирайся швидше! Ще й комизиться!.. — говорив дід, бо його вже брала нетерплячка (Н.-Лев., IV, 1956, 203); // Виявляти впертість; упиратися; норовитися. [Степан:] Свахо, не комизься, іди в хату! (Кроп., II, 1958, 62); Всі його знайомі дівчата так і бігають за ним, тільки моргни. Не буде комизитись і Варварочка! (Донч., V, 1957, 380); Спершу Лиска трохи боялася, комизилася — півтора дні привчала її Даринка ходити в возику смирно (Вирган, В розп. літа, 1959, 260).

КОМИЗЛИВИЙ, а, е. Схильний комизитися. [Клавочка:] Стійте. Стійте, куди ж ви? І пожартувати не можна... Яке комизливе цвіркуня. Та ну ж бо, не накопильте губи (Коч., I, 1956, 84).

КОМИН, а, ч. 1. Передня (нижня) частина димоходу варистої печі. [Софія:] От побачите, мамо, як я комин розмалюю (К.-Карий, I, 1960, 291); Федоська запалила і поставила на припечку, під коминком, тріску кучу скалку (М. Ол., Леся, 1960, 84).

2. Канал з вогнетривкого матеріалу для виходу диму з печі, груби в повітря; димохід. Каганець чадів. У комині гудів осінній вітер (Донч., II, 1956, 105).

3. Горішня частина димоходу над дахом якої-небудь будівлі; димар. Два височезні комини стриміли до неба (Фр., V, 1951, 383); Господарі вертаються з роботи.., а нишком поглядають на димок, що в'ється понад коминком низеньким (Л. Укр., I, 1951, 234); У селі дим вставав над коминами (Перв., Материн.. хліб, 1960, 7).

КОМИНА́Р, КОМИНЯ́Р, а́, ч., діал. Сажотрус.

КОМИНАРЧУ́К, КОМИНЯРЧУ́К, а́, ч., діал. Хло-

пець-сажотрус. Малий обмурзаний коминарчук стояв у хвіртці (Фр., V, 1951, 343).

КОМИНКОВИЙ, а, е. Прикм. до коминок 2. Коминкові ґратки.

КОМИНО́К, нка́, ч. 1. Зменш. до комин 1. Після вечері.. постелила мати на полу, а під коминком — Давидові (Головко, II, 1957, 23); Спить Лиска. Ніч. А вранці схопилась — та шмиг! — в коминок (Нех., Казки.., 1958, 67).

2. Кімнатна піч із широким отвором для палива та прямим димоходом. І внесло хлоп'я моторне Хмизу та скіпок; От взяли ми й затопили Теплий коминок (Щог., Поезії, 1958, 371); В коминку тріщить і гуде веселий огонь (Фр., VI, 1951, 363).

КОМИНЯ́Р див. комина́р.

КОМИНЯРЧУ́К див. коминарчу́к.

КОМИ́Ш, у́, ч. 1. (*Scirpus* L.). Висока водяна або болотна багаторічна рослина родини осокових. Під тими вербами не було очерету ні комишу (Н.-Лев., I, 1956, 411); Поблизу берега осока, далі очерет, комиш, водяна сосонка-хвощ (Курс заг. геол., 1947, 124).

2. розм. Те саме, що очерет. Чутно було, як шелестить комиш шорстким листом та іноді хрусне під ногою суха очеретина (Коцюб., I, 1955, 348); Сьогодні зранку на ставку скошуватимуть розозу та комиш (Донч., I, 1956, 50).

КОМИШЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до комиш. Комишеві зарості; // Зробл. з комишу. Злегка шарудів вітер комишевими матами за вікном (Гончар, II, 1959, 147).

КОМИШІ́Т, у, ч., спец. Будівельний матеріал із комишу, спресованого в плити разом із глиною, гіпсом і т. ін. А хіба хата з.. комишиту чи з шлакобетону гірша? (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 206).

КОМИШІ́ТОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до комиші́т; // Який виробляє комишит. Комишитовий завод; // Зробл. із комишиту. Комишитова будівля.

КОМИ́ШНИК, а, ч., заст. Розбійник, що ховався в очеретах і комишах пониззя Дніпра. Здригнулися комишники, побачивши побитих товаришів, і кинулися навтьоки (Коцюб., I, 1955, 185).

КО́МІ, невідм. Народ, що становить основне населення Комі АРСР. Мова комі.

КОМІ́ВОЯЖЕ́Р, а, ч. У капіталістичних країнах — роз'їзний агент підприємства або торговельної фірми, який укладає торговельні угоди та збирає замовлення на товари. Люди заходили.. і питали непевним голо- сом: може, потрібний.. комівояжер? (Вільде, Сестри.., 1958, 120).

КОМІ́ВОЯЖЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до комівоя- жер.

КОМІ́ЗМ, у, ч. 1. Смішне, комічне в чому-небудь (у подіях, учинках людини тощо). — Старі комедії цікаві не тільки тому, що вони талановиті, несуть у змісті багато комізму, а ще й тому, що цілий ряд старовинних прийомів зараз здаються нам смішними (Довж., III, 1960, 183); Пародійні твори.. завжди про- йняті щирою веселістю. Комізм цих творів найчастіше впливав із суперечності між формою і змістом (Іст. укр. літ., I, 1954, 107).

2. Засіб, прийом зображення чого-небудь у смішно- му, комічному вигляді. Комізм або гумор п. Гоголя мав свій, особливий характер (Белін., Вибр. статті, перекл. Кундзича, 1948, 130).

КО́МІК, а, ч. 1. Актор, який виконує комічні ролі. Заведено говорити про Саксаганського як про актора- коміка (Рильський, III, 1956, 339); Я був визнаний надзвичайним коміком, і навіть сам директор гімназії потис мені після спектаклю руку і порадив іти на сцену (Смолич, Театр.., 1940, 14).

2. перен., розм. Той, хто має здібність розвеселяти когось, викликати сміх. *Омелько вважав себе за надзвичайного коміка, і не раз увесь клас сміявся з його витівок* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 9); — *Ох і комік!* — сплеснула в долоні Катря і кинулась до Павла та й ну куйовдити йому чуприну (Кучер, Трудна любов, 1960, 311).

3. заст. Автор комедій.

КОМІКС див. **комікси**.

КОМІКСИ, ів, мн. (одн. **комікс**, у, ч.). У капіталістичних країнах — пригодницькі (переважно про вбивства, отруєння тощо), рясно ілюстровані книжечки, розраховані на низькі уподобання та смаки. *Буржуазія використовує бульварну літературу, комікси, бойовики, бурлеск і стриптиз для того, щоб відвернути трудящих від класової боротьби* (Ком. Укр., 6, 1965, 12).

КОМІКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **комікувати**. Завдання комедіографа — не в пустому комікуванні (Вітч., 8, 1958, 190).

КОМІКУВАТИ, ую, уєш, *недок.* Вдаватися до прийомів зовнішнього комізму, щоб викликати сміх у глядачів. *Він завжди грає цілком серйозно, без найменших спроб комікувати* (Мист., 5, 1960, 28).

КОМІНТЕРН, у, ч., іст. Скорочення: Комуністичний Інтернаціонал. *Комінтерн відіграв величезну роль у боротьбі за справжній інтернаціоналізм* (Ком. Укр., 5, 1960, 26).

КОМІ-ПЕРМ'ЯК див. **комі-перм'які**.

КОМІ-ПЕРМ'ЯКІ, ів, мн. (одн. **комі-перм'як**, а, ч.; **комі-перм'ячка**, и, ж.). Основне населення **Комі-Перм'яцького національного округу РРФСР**.

КОМІ-ПЕРМ'ЯЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **комі-перм'які**.

КОМІ-ПЕРМ'ЯЧКА див. **комі-перм'які**.

КОМІР, а, ч. Певної форми смужка тканини, хутра тощо, пришита в одязі до країв вирізу для ший. *Вона [сорочка] в нього або червона, або синя, та без коміра* (Кв.-Осн., II, 1956, 9); *Карпо Петрович.. розцібнув мундир.. Суконний комір тер шию* (Коцюб., II, 1955, 366); *Гучко ішов, ховаючи обличчя у хутряний.. комір* (Собко, Зор. крила, 1950, 222).

◇ **Заливати (заліти) за комір** див. **заливати**.

КОМІРЕЦЬ, рця, ч. 1. Зменш. до **комір**. У чорному кошушку, з червоним комірцем ходив [справник] (Вовчок, I, 1955, 248); *Над вузьким комірцем кошуха волотим колесом пливла голова Ларіона Денисенка* (Стельмах, II, 1962, 384).

2. Вузький комір, пристебнутий чи приметаний до чоловічої сорочки або жіночого плаття. *Вона почала вишивати собі комірець, але й та робота їй остогидла* (Н.-Лев., III, 1956, 126); *Ранком рушив [Василь] на завод у начищених.. черевиках, із свіжим комірцем на гімнастерці* (Ю. Янов., II, 1954, 98).

КОМІРКА, и, ж. 1. Зменш. до **комора**. — *В комірці біля гаража ви знайдете все потрібне* (Смолич, I, 1958, 58); *Платон рвучко метнувся до комірки й за момент повернувся з пузатою пляшечкою* (Досв., Вибр., 1959, 218).

2. Маленьке, тісне приміщення; кімнатка. *Комірка.. була маленька, збита з дощок і обліплена глиною* (Фр., VII, 1951, 344); *Він забрався в свою комірку і ліг на дерев'яний тапчан* (Рибак, Що сталося.., 1947, 124).

3. Заглиблення, ямка; гніздо. *Вона була така наївна і така хитра, так мало і так багато знала, як та мурашка, що будує пишні палати і живе в темних комірках* (Коцюб., II, 1955, 214); *На столах лежали скриньки з безліччю клітинок. Очевидно, то були окремі комірки для літер* (Вільде, Сестри.., 1958, 110); // *Невеликий отвір, вічко (у системі подібних). Перед сімбою*

насіння сої пропускали на решета з довгастими комірками 4,5 міліметра завширшки (Колг. Укр., 4, 1959, 26); *Сотова комірка*.

КОМІРКОВИЙ, а, е. Прикм. до **комірка**.

КОМІРНИЙ, а, е, розм. 1. Те саме, що **квартирний**.

2. у знач. ім. **комірне**, ного, с. Наймана кімната, куток. *Батько Олексин був такий бідняк, що не мав навіть своєї хати і жив у комірнім* (Хотк., Довбуш, 1965, 176); *Мойшем, вислухавши мене, .. погодився на те, що за комірне й харчування будемо платити йому за добу з душі «царськими» по п'ять карбованців* (Досв., Вибр., 1959, 43).

Брати (взяти, приймати, прийняти) в комірне кого — брати когось на квартиру; **Іті (піті) в комірне** — іти на квартиру до когось. — *Хату замкну і піду в комірне* (Фр., IV, 1950, 30); *З сьогоднішнього дня треба було йти у комірне до убогої родини Гранчаків, що давали їй притулок у хижці* (Стельмах, I, 1962, 33).

3. у знач. ім. **комірне**, ного, с. Плата за найману кімнату, куток. *Землі зроду не було, комірне плати, кругом злидні* (Коцюб., II, 1955, 8); *Господар дому підвищив комірне* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 166).

КОМІРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **комора**. *Сонячний пил просівався крізь комірне віконце* (Тют., Вир, 1964, 380); *Комірне зберігання насіння*; // *Який живе в коморі. Антон уперше побачив комірного шкідника* (Чорн., Потік.., 1956, 243).

2. у знач. ім. **комірний**, ного, ч., рідко. Те саме, що **комірник**. *Раніше гвіздки, нитки й клей одержував майстер, а зараз комірний видає їх* (Роб. газ., 8.I 1961, 2).

КОМІРНИК, а, ч., розм. Те саме, що **квартирант**. *Шостий комірник, ученик сьомого класу гімназійного, Микола Демидів, лежав також на ліжку біля вікна* (Мак., Вибр., 1954, 48).

◇ **Іті (піті) в комірники** — ставати квартирантом. — *Візьму та й піду в комірники* (Н.-Лев., II, 1956, 304).

КОМІРНИК, а, ч. Той, хто завідує коморою, складом. *Ланка очищатиме насіння.. і за вагою здаватиме його комірникові* (Колг. село, 6.VII 1954, 3); *Діди.. доказували не раз на колгоспних зборах, що незамінних комірників нема* (Тют., Вир, 1964, 403).

КОМІРНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до **комірник**. *Таки побачить вона в цьому році свою сім'ю, своїх дітей у новій, на дві половини хаті і поставить їм страву на стіл, як господиня, а не комірниця* (Стельмах, I, 1962, 226).

КОМІРНИЦЯ, і, ж. Жін. до **комірник**. *Треба було ставити одну деталь, виявилось, що вона непридатна. Де взяти заміну? На складі. А комірниця вихідна* (Роб. газ., 15.IV 1966, 2).

КОМІРЧАСТИЙ, а, е. Який має багато комірок (у 3 знач.). *Комірчаста конструкція греблі*.

КОМІРЧИК, а, ч. Зменш. до **комірець**. *А там ще як почнуть [дочки] вигадувати свої витребеньки, якісь комірчики та стьожечки* (Н.-Лев., I, 1956, 121); *Комірчик світлої, дбайливо випрасуваної сорочки вибивався з-під піджака* (Собко, Справа.., 1959, 48).

КОМІРЧІНА, и, ж. Зменш. до **комірка** 1, 2. *Параска.. з комірчини робить другу хату* (Мирний, IV, 1955, 117); [Ж і н к а:] *Я тут служу на кухні. Се ж над вами моя комірчина* (Л. Укр., II, 1951, 188); *По стінах його тісної комірчини.. бовваніли лубочні картинки* (Ільч., Серце жде, 1939, 160).

КОМІСАР, а, ч. 1. Посадова особа, наділена урядом особливими повноваженнями. *Комісар закордонних справ стояв на березі й дивився в синю морську далечінь* (Ю. Янов., II, 1958, 108); — *Тепер той ко-*

валь працює комісаром всього фронту на Далекому Сході, — говорив під кінець політрук (Цюпа, Три явори, 1958, 12).

Батальйонний (дивізійний, полковий і т. ін.) **комісар** — персональне звання військово-політичних працівників Радянської Армії в 1935—1942 рр.; той, хто мав це звання. *Батальйонний комісар стояв на воротах* (Перв., Дикий мед, 1963, 299); *До кімнати ввійшов обвітрений боями корпусний комісар Живих* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 327); **Військовий комісар**: а) уповноважений партії та уряду в 1918—1942 рр., який разом із командиром відповідав за боєздатність і політичний стан військової частини. *Партія посилювала в армію тисячі організаторів і агітаторів в особі військових комісарів, які відіграли вирішальну роль у справі зміцнення армії* (Біогр. Леніна, 1955, 205); б) той, хто очолює військовий комісаріат і займається обліком військовозобов'язаних, призовом до армії тощо; **Народний комісар** — член уряду, який очолював один із народних комісаріатів, що існували з 1917 по 1946 р. Він був призначений.. народним комісаром суднобудівної промисловості СРСР (Іст. УРСР, II, 1957, 493).

2. За кордоном і в Росії XVIII — початку XX ст. — урядовець, що виконував поліцейні функції; пристав. *Як.. почула [генералиха], що він кріпаків бунтує, то жалілася комісарові* (Мирний, I, 1949, 214); *У другій кімнаті біля стола сидів комісар поліції* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 44); *Повітовий комісар щодня засилав телеграми* (Кач., II, 1958, 354).

3. Під час Французької буржуазної революції кінця XVIII ст. — уповноважений Національного конвенту, якого направляли з дорученнями в департаменти або війська. У розпорядженні комітетів були комісари Конвенту, яких посилювали в департаменти й на фронті (Нова іст., 1956, 73).

КОМІСАРІАТ, у, ч. Назва державної або адміністративної установи, яку очолює комісар. *Йосиф готує відповіді на питання, які можуть йому ставити в комісаріаті поліції* (Вільде, Сестри.., 1958, 116).

Військовий комісаріат — установа, що здійснює облік військовозобов'язаних, призов до армії тощо. В тій заяві було палке прохання до військового комісаріату, аби послали її на Ленінградський фронт (Автом., В. Кошик, 1954, 50); **Народний комісаріат** — центральний орган державного управління однією з галузей господарського, культурного та ін. будівництва в СРСР з 1917 по 1946 р. (до утворення міністерств).

КОМІСАРІАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до комісаріат.

КОМІСАРИВ, рова, рове. Прикм. до комісар; належний комісарові. Він [директор] дуже боявся, що хтось з учнів не встане або ж нешановливо відповість на яке-небудь комісарове запитання. Він знав, як ненавидять його вихованці фашистів (Довж., I, 1958, 291).

КОМІСАРКА, и, ж. Жін. до комісар 1. — *Комісарка? — І чийсь палаючий свіжою кров'ю клинок вже звисав над дівочою головою* (Гончар, II, 1959, 93).

КОМІСАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до комісар. *Кругом метушня, біганина, сполохані крики, а він.. один не втратив самовладання, стоїть, не ховаючись, у своїм комісарському кашкеті* (Гончар, II, 1959, 170).

КОМІСІЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до комісія 3. *Комісійна оплата; // Який виступає посередником, бере товари на комісію. Степан Якович купив у комісійній крамниці копію картини Шишкіна* (Донч., V, 1957, 441).

2. у знач. ім. **комісійне**, ного, с. Гроші, які одержують за виконання комісії (у 3 знач.).

КОМІСІОНЕР, а, ч. Посередник у торговельних операціях, який виконує доручення за певну винагороду. Тут щодня ходить комісіонер до Ялти (Л. Укр., V,

1956, 191); *Необхідність витіснення з торгівлі.. посередника-комісіонера вимагає дальшого зміцнення позиції держторгорганів* (КПУ в резол. і рішен., 1958, 230).

КОМІСІОНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до комісіонер.

КОМІСІЯ, і, ж. 1. Група осіб, якій доручено розв'язувати певні питання. *Комісія розібрала діло вербівських селян і звеліла наділити їх кращою землею* (Н.-Лев., II, 1956, 261); *На третій рік — чуємо, якась комісія їде в село, пасовисько розмірювати* (Фр., II, 1950, 48); *Дорка пройшла комісію, котра визнала її здоровою* (Ю. Янов., Мир, 1956, 72); *Приймальна комісія; Виборча комісія.*

2. Орган державного управління, який виконує певні функції. *Державна планова комісія УРСР.*

3. Доручення, пов'язане з купівлею (продажем), за виконання якого встановлюється певна винагорода.

Брати (взяти) на комісію — брати для (продажу) за певну винагороду. *Книгарня бере книжки на комісію* (Л. Укр., V, 1956, 100); **Здавати (здати) на комісію** — давати посередникові для продажу за певну винагороду.

КОМІТАТ, у, ч. Найбільша одиниця адміністративно-територіального поділу в Угорщині. *В Угорщині складається етнографічний атлас для всієї країни і два окремих атласи — для комітатів Сольнок — Бараня* (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 6).

КОМІТЕНТ, а, ч., спец. Той, хто доручає комісіонерові здійснити за винагороду певну операцію (купівлю, продаж тощо). *На підставі договору комісії одна особа (комісіонер) зобов'язується з доручення другої особи (комітента) за винагороду укласти один або кілька правочинів від свого імені, але коштом комітента* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 44).

КОМІТЕТ, у, ч. 1. Колегіальний орган, що керує будь-якою галуззю державної або громадської діяльності. *Мене переведено в Кримський комітет філоксерний* (Коцюб., III, 1956, 126); — *Під загрозою — залізниця на Миколаїв. Партійний комітет покладає на вас, таврійські комунари, будь-що втримати залізницю* (Гончар, II, 1959, 105); *Анрі Барбюс став головою Всесвітнього комітету боротьби проти війни й фашизму* (Літ. газ., 31.VIII 1950, 3).

Батьківський комітет див. батьківський; **Комітети бідноти** — у Росії й на Україні 1918—1920 рр. — організації сільської бідноти, що були опорою диктатури пролетаріату на селі; **Комітети незаможних селян** — в УРСР 1920—1933 рр. — організації незаможного селянства, що були опорою диктатури пролетаріату на селі; **Комітет народного контролю СРСР** — орган народного контролю в СРСР, створений 1965 р. внаслідок реорганізації Комітету партійно-державного контролю; **Комітет партійного контролю при ЦК КПРС** — орган, заснований Центральним Комітетом КПРС відповідно до Статуту, який перевіряє партійну дисципліну й притягає до відповідальності комуністів — порушників Програми партії тощо; **Місцевий комітет див. місцевий**; **Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу** — центральний орган КПРС, що його обирає з'їзд КПРС і який керує всією роботою партії між з'їздами.

2. Орган державного управління, створюваний урядом для проведення спеціальних заходів. *Комітет оборони.*

КОМІТЕТНИК, а, ч., розм. Член комітету.

КОМІТЕТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до комітет. *Всі групи, гуртки, підкомітети і т. д. повинні бути на становищі комітетських установ або філіальних відділів комітету* (Ленін, 7, 1949, 235); *Комітетські справи.*

КОМІТЬ: ◇ **Коміть головою** — стрімголов, сторч-голов. *Ось-ось утратить [Панталаха] рівновагу і впаде вниз коміть головою* (Фр., II, 1950, 262); *Чимало-таки поганих [печенігів] повалилося коміть головою у траву* (Оп., Іду., 1958, 59).

КОМІЧНИЙ, а, е. 1. Пройнятий комізмом; який викликає сміх, смішний. *Вона незграбним і дуже комічним рухом перехилилася на один бік* (Фр., IV, 1950, 335); *Вона була і комічна і зворушлива у своєму хвилюванні* (Собко, Справа., 1959, 29); *Він мав вигляд досить комічний, карикатурний* (Думки про театр, 1955, 38); // у знач. ім. **комічне**, ного, с. Те, що викликає сміх. *Джерелом комічного є, як відомо, і невідповідність між формою і змістом* (Талант., 1958, 146).

2. Власт. комедії (у 1 знач.). *Комічні ролі посідають в його [П. Саксаганського] репертуарі чільне місце* (Рильський, III, 1955, 346).

3. Власт. комікові (у 1 знач.). *Він мав комічний хист; він умів передражнювати всіх* (Григ., Вибр., 1959, 390).

КОМІЧНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **комічний** 1. — *Як розлучать нас, то я.. голову об мур розіб'ю, — сказав.. Начко спокійним, але до комічності рішучим голосом* (Фр., VI, 1951, 174).

КОМІЧНО. Присл. до **комічний** 1. *Ломачевський.. комічно став на траву одним коліном і подав Олесі поганенькі квітки* (Н.-Лев., III, 1956, 128); *Теличко розреготався: видно, Сагайдина скарга прозвучала для нього зовсім комічно* (Гончар, III, 1959, 335).

КОМКОР, а, ч. Скорочення: командир корпусу. *Вперед виступають комкори* (Ус., Лави., 1948, 65).

КОМНЕЗАМ, у, ч., іст. Скорочення: комітет незможних селян. *Павло Галушка організував комнезам, почав землю ділити, як вчив Ленін* (Кучер, Дорога., 1958, 9); *Комнезами були опорними пунктами диктатури пролетаріату на селі й відіграли велику роль у розгромі куркульства і зміцненні Радянської влади, у проведенні в життя її законів* (Іст. УРСР, II, 1957, 183).

КОМОД, а, ч. Невисока шафа з висувними шухлядами, де зберігають білизну тощо. *Пальто лежить у комоді* (Коцюб., III, 1956, 442); *Маруся дістала з комоду рушник, повісила на цвях біля умивальника* (Головко, II, 1957, 442).

КОМОДА, и, ж. Те саме, що **комод**. *Тут же комода стояла, на ній всякі коробочки, пляшечки* (Свидн., Люборацькі, 1955, 56); *В ній [хаті] два вікна, ..два столи, шафа, комода, умивальник* (Л. Укр., V, 1956, 207).

КОМОДИК, а, ч. Зменш. до **комод**.

КОМОДКА, и, ж. Зменш. до **комод**.

КОМОЛИЙ, а, е, діал. Безрогий. *Комолий віл і гулю б'є* (Номис, 1864, № 3364).

КОМОННИЙ, а, е, заст. Прикм. до **комонь**; // Який іде на коні. *Піші та комонні мирославці крок за кроком відганяють нападників од брами* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 387).

КОМОННИК¹, а, ч. (*Succisa M. et K.*). Дика трав'яниста рослина, що цвіте синьо-фіолетовим суцвіттям і використовується в медицині.

КОМОННИК², а, ч., заст. Вершник. *По полю мчались козаки. Поперед усіх поспішав Сомко; за ним паволоцький Шрам; за ними ще з півдесятка комонників* (П. Куліш, Вибр., 1969, 107); *Старий патрицій пускає її [матрону] на своє місце, сам сідає коло комонника* (Л. Укр., II, 1951, 527).

КОМОНЬ, я, ч., заст. Кінь. *Він кричав: — Не руште з місця!.. Я ж не винен, Що мій комонь спотикнувся!*

(Фр., XII, 1953, 134); *Комоні ржуть, почувши дим війни* (Коч., Я. Мудрий, 1946, 114).

КОМОРА, и, ж. 1. Окрема будівля для зберігання зерна тощо. *Один купець хороший дворики мав. Щоб де було свій крам складати.. Він у дворі комору збудував* (Гл., Вибр., 1957, 83); *Між коморою та будиночком ворота й хвіртка* (Довж., I, 1958, 217); *В колгоспних коморах шумлять трієри* (С. Ол., Вибр., 1957, 38).

2. Приміщення в житловому будинку, де тримають продукти харчування, хатні речі тощо. *Весело вам, дітки, В горницях просторих; Їстоньки чи питки — Всього є в коморах* (Граб., I, 1959, 138); *В Мар'яна під однією покрівлею розмістилося все — хата, комора, корівник* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 31).

3. рідко. Те саме, що склад¹. 1. *Сомко має в Переяславі свої крамні комори в ринку* (П. Куліш, Вибр., 1969, 57); *У коморі селекційної станції лежать десятки тисяч мішечків* (Минко, Повна чаша, 1950, 82); * *У порівн. У деяких тварин шлунок, немов комора* (Хлібороб Укр., 12, 1963, 26).

КОМОРИТИ, рю, рш і **КОМОРИВАТИ**, ую, уєш, недок., діал. Жити в найманій квартирі. *Він коморить у мене* (Сл. Гр.); *Добра жінка.. мене до себе прийняла, — ту [тут] коморую я й донині* (Фр., XIII, 1954, 112).

КОМОРИВАТИ див. **коморити**.

КОМОСЕРЕДОК, дку, ч., іст. Скорочення: комуністичний осередок. *Висунення кандидатур з безпартійних, які довели свою відданість Радянській владі, повинні взяти на себе.. комосередки* (КПУ в резол. і рішен., 1958, 131).

КОМПАКТНИЙ, а, е. Без проміжків; щільний. *Багато робітників прийшло на вечір просто з роботи.. Сиділи вони компактними групами* (Минко, Вибр., 1952, 414); *Цвітна капуста розвиває щільну, компакту головку* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 159); // *Стислий, короткий. Оповідання вийшло компакте, сюжет стрункий* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 137).

△ **Компактний шрифт** — дрібні, густо надруковані літери.

КОМПАКТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **компактний**. *Велике значення в сільському будівництві має компактність забудови* (Колг. Укр., 6, 1967, 56); *Доброю рисою пісень І. Неходи є їх компактність* (Рад. літ-во, 6, 1957, 27).

КОМПАКТНО. Присл. до **компактний**. *Якщо побудує село більш компактно, то площі буде потрібно в 5 — 6 раз менше й будівництво обійдеться дешевше* (Рад. Укр., 12.V 1959, 4).

КОМПАНІЄЦЬ, їйця, ч. На Україні в XVII—XVIII ст. — козак легкокінного гетьманського полку. *Ой, над Бугом над рікою, На турецькій границі, Там стояли пікінери, З ними компанійці* (Укр.. думи., 1955, 159); *В поход у дорогу славні компанійці До схід сонечка рушали* (Шевч., II, 1953, 42).

КОМПАНІЙКА, и, ж. Зменш. до **компанія** 1. *У шкільній канцелярії я побачила ту саму елегантну компанійку, яку стрічала по дорозі* (У. Кравч., Вибр., 1958, 311).

КОМПАНІЙНИЙ, а, е. Прикм. до **компанія** 2. *Викинули чоловіка з роботи, хоча йому бракувало щось менше року до компанійної пенсії* (М. Ол., Чуєш., 1959, 32).

КОМПАНІЙСЬКИЙ, а, е. 1. розм. Те саме, що **товариський**. *Павлюк подякував товаришам і.. приєднався до них. Цей велетень завжди був компанійським хлопцем* (Трубіл., Лахтак, 1953, 68); *Що не принесе [школярка] до школи, усім до крихітки поділиться — от уже вдачу компанійську має* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 23).

2. *іст.* Прикм. до компанієць. *Везуть труну мальовану, Китайкою криту. А за нею з старшиною Іде в чорній свиті Сам полковник компанійський* (Шевч., II, 1953, 43).

Компанійський козак — те саме, що компанієць.
КОМПА́НІЯ, і, ж. 1. Те саме, що товариство 1. *Полискотав його катюга добре, і спроваджено до компанії, до товариства, туди, де козам роги правлять* (Кв.-Осн., II, 1956, 420); *Весела компанія з піснями й музикою зупинилася біля острова* (Бойч., Молодість, 1949, 206).

◇ **Водіти компанію** *див.* **водіти**; Для компанії; За компанію — разом з іншими тільки тому, що інші роблять те саме. *Випити для компанії; Підтримувати [підтримати] компанію* — не відмовлятися від участі в тому, що задумали чи роблять інші. — *Я зайшла, думаю, може й ви з нами, підтримуєте мені компанію* (Л. Укр., II, 1951, 67); *Тéпла компанія, ірон.* — група близько знайомих людей, які разом п'ють, гуляють, розважаються. *Перекуда все ходив та ходив, поки й приткнувся біля якоїсь теплої компанії* (Кучер, Трудна любов, 1960, 267).

2. Капіталістичне торговельне або промислове товариство, що об'єднує підприємців; спілка. *Величезні бариші давали англійській буржуазії торгові компанії* (Нова іст., 1956, 18); // Назва членів такого товариства (на письмі скорочено К^о), що додається до імені офіційного голови фірми.

КОМПА́НУВАТИ, *ую, уєш, недок., з ким, діал.* Товаришувати. *Грицько з Іваном компанували* (Сл. Гр.).

КОМПА́НЬЙОН, а, ч. 1. Товариш, співучасник чого-небудь. *Мій компаньйон погано знав німецьку мову і добре упрів, поки ми покінчили наші справи* (Коцюб., III, 1956, 338); *Він не був відлюдьком, ходив на танці, був веселим компаньйоном на товариських вечірках* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 239).

2. Член торговельної або промислової компанії. *Англійські капіталісти разом із своїми компаньйонами — російськими капіталістами.. встановили на приїсках каторжні умови праці й життя робітників* (Іст. УРСР, I, 1953, 664).

3. *заст.* Той, кого найняли в багатий дім розважати панів або виконувати їх доручення.

КОМПА́НЬЙОНКА, и, ж. Жін. до компаньйон 1, 3. — *Пустив я твою компаньйонку чи економку додому на тиждень, а вона от і забарилась* (Н.-Лев., IV, 1956, 247); * У порівн. *В товаристві двох гусей, Що були мов компаньйонки І в літанні помагали, Пелікан слабкий прилинув* (Л. Укр., IV, 1954, 189).

КОМПАРАТИВІ́ЗМ, у, ч. 1. Порівняльно-історичний метод у мовознавстві, що виник на початку ХІХ ст.

2. Один із методів буржуазного літературознавства другої половини ХІХ — початку ХХ ст., суть якого полягала в зіставленні творів літератур різних країн і народів для встановлення запозичень сюжетів з інших літератур тощо. *Порівняльний метод, або так званий компаративізм, зовсім відривав літературний процес від конкретної історичної дійсності, від національних і соціальних умов розвитку і боротьби народу* (Іст. укр. літ., I, 1954, 14).

КОМПАРАТИВІ́СТ, а, ч. Фахівець із компаративістики, компаративізму; той, хто застосовує порівняльно-історичний метод у вивченні мов, у теорії літератури. *Не випадково переважна більшість видатних лінгвістів — у більшій чи меншій мірі компаративісти* (Мовозн., ХІІІ, 1955, 8).

КОМПАРАТИВІ́СТИКА, и, ж. Порівняльно-історичне мовознавство.

КОМПАРАТИВІ́СТИЧНИЙ, а, е. Стос. до компаративістики, компаративізму. *Міграційна теорія в фольклористиці була чужою для загального напрямку журналу [«Киевская старина»], тим-то й статей компаративістичного характеру на його сторінках з'явилося дуже мало* (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 33).

КОМПАРАТИВІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до компаративіст. *Неспроможність компаративістських спроб пояснити весь літературний процес тільки літературними впливами зараз для нашого літературознавства є настільки безсумнівною, що серйозно про це й говорити якось незручно* (Рад. літ-во, 3, 1964, 145).

КОМПАРА́ТОР, а, ч., спец. Вимірювальний прилад, що діє за принципом порівняння вимірюваної величини з еталонною. *Для полегшення праці цукроварів виробничники Київського заводу контрольно-вимірювальних приладів створили.. оригінальний прилад для нагляду за нарощуванням кристалів, так званий піроскопічний компаратор* (Веч. Київ, 20.IX 1958, 1).

КОМПА́РТІЯ, і, ж. Скорочення: комуністична партія. *В наш час найпоширенішою формою зв'язку між компартіями є зустрічі їх керівних діячів, взаємний обмін інформацією, обмін делегаціями* (Ком. Укр., 5, 1960, 26).

КО́МПАС, а, ч. Прилад для визначення сторін світу, у якому намагнічена стрілка завжди показує на північ. *Магнітна стрілка є головною частиною компаса — приладу, що дає змогу визначити сторони світу* (Фізика, II, 1957, 132); *Офіцери на ходу будуть поглядати на компаси, що світитимуться в темряві на їхніх руках* (Гончар, III, 1959, 297); * *Образно. Велике вчення — марксизм-ленінізм — було, є і буде надійним компасом, нестихним дороговказом до людського щастя, до комунізму* (Літ. газ., 4.VII 1961, 1).

КО́МПАСНИЙ, а, е. Прикм. до ко́мпас. *Компасна стрілка; // Який визначається за допомогою компаса. Компасний курс пароплава.*

КОМПАТ́РІОТ, а, ч., *заст.* Співвітчизник; земляк. *Якби не компатріоти, то прийшлося б загинути* (Л. Укр., V, 1956, 34); *Сахно впізнала його. Це був її компатріот* (Смолич, I, 1958, 91).

КОМПАТ́РІОТКА, и, ж., *заст.* Жін. до компатріот. *Надзвичайно зрадили, що раптом в Одесі, далеко від рідних берегів, зустріли свою.. компатріотку* (Смолич, Світанок.., 1953, 351).

КОМПА́УНД, а, ч., спец. 1. Парова машина з двома циліндрами.

2. Суміш яких-небудь речовин, яка не становить хімічної сполуки.

КОМПЕ́НДІЙ, ю, ч., книжн., *заст.* Те саме, що компендіум. *Перша систематична проба історії німецької літератури Гагена і Бішінга — досить сухий компендій біографічних та бібліографічних дат* (Фр., XVI, 1955, 389).

КОМПЕ́НДІУМ, у, ч., книжн., *заст.* Стислий виклад основних положень якої-небудь науки, результатів дослідження тощо.

КОМПЕНСА́ТОР, а, ч., спец. Назва різних приладів для зрівноважування умов праці яких-небудь механізмів або для вимірювання різниці чогось. *До паропроводу вмикають зігнуті труби — компенсатори, які.. пружиняють і тим зберігають цілість паропроводу* (Фізика, II, 1957, 12); *Компенсатори дають змогу добути високої точності складання вузла з деталей* (Допуски.., 1958, 209); *Механічний компенсатор.*

КОМПЕНСА́ТОРНИЙ, а, е, спец. 1. Прикм. до компенсатор. *Компенсаторні механізми.*

2. Стос. до компенсації (у 2 знач.). *Дослідження на собаках показали, що характер компенсаторних і*

захисних реакцій.. залежить від типологічних особливостей вищої нервової системи (Наука., 5, 1959, 27).

КОМПЕНСАЦІЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до компенсації (у 1, 2 знач.). *Компенсаційні засоби; Компенсаційні можливості організму.*

2. *техн.* Признач. для компенсації (у 3 знач.). *Компенсаційне обладнання.*

КОМПЕНСАЦІЯ, ї, ж. 1. Відшкодування, зрівноважування, винагорода за що-небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат. — *Я сподіваюся все мирно закінчити: Землі належний шмат, сусіде мій, візьміте Як компенсацію* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 173); — *Чи, може, ви жадаєте якоїсь матеріальної компенсації?.. Я все зроблю, щоб загладити перед вами свою вину!..* (Кол., Терен., 1959, 378); *Компенсація витрат.*

2. *мед.* Вирівнювання порушених функцій в організмі, заміна пошкоджених або загиблих клітин тощо. *При видужанні після хвороби.. велике значення має так звана компенсація функцій* (Курс патології, 1956, 32); *Високоорганізованим, багатоклітинним організмам властива здатність так званої компенсації, тобто заміни пошкоджених або загиблих у результаті шкідливих впливів окремих клітин* (Наука., 12, 1963, 23).

3. *техн.* Усунення зовнішніх впливів, які перешкоджають правильній дії точних механізмів. *Компенсація маятника.*

КОМПЕНСОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до компенсувати 1. *Справедливість вимагав.., щоб Єгиптові була компенсована.. шкода, заподіяна у зв'язку з руйнуванням єгипетських міст* (Рад. Укр., 17.XI 1956, 1).

2. у знач. прикм., *мед.* Який має в чому-небудь компенсацію (у 2 знач.). *Хворі з компенсованими пороками [серця] .. не потребують спеціального лікування* (Наука., 6, 1960, 35).

КОМПЕНСУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* 1. Давати компенсацію (у 1 знач.) за що-небудь; відшкодовувати. — *До речі: корона зможе компенсувати панові сотнику збитки і все пережить* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 211).

2. Поповнювати, вирівнювати, зрівноважувати що-небудь. — *Виснаження ґрунту я компенсую звичайними заходами угноєння* (Смолич, I, 1958, 69); *Скільки ще наївного теоретизування було в його виступі! Але молодечий запал компенсував усе* (Кол., Терен., 1959, 155).

КОМПЕНСУВАТИСЯ, ується, *недок. і док.* 1. Поповнюватися, вирівнюватися, зрівноважуватися. *Посилене виділення [з організму] води, якщо її втрата не компенсується, може призвести до негативного водного балансу* (Наука., 8, 1959, 26).

2. *тільки недок.* Пас. до компенсувати. *Зоня не має гарної шкіри, але вона має зате вроджене почуття елегантності, і одне одним компенсується* (Вільде, На порозі, 1955, 69).

КОМПЕТЕНТНИЙ, а, е. 1. Який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий. — *Я довідався про це від компетентної особи* (Фр., VI, 1951, 265); — *Я не почуваю себе настільки компетентним в іригації, щоб братися за розробку проекту в усіх технічних подробицях* (Гончар, Таврія., 1957, 171); // Який ґрунтується на знанні; кваліфікований (у 2 знач.). [М и к о л а:] *Дякую.. за компетентну допомогу* (Мик., I, 1957, 474); *Компетентна думка.*

2. Який має певні повноваження; повноправний, повновладний. *Лікар Нен-Сагор віддав на суд компе-*

тентних і високих зборів своїх колег плоди всієї своєї.. діяльності (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 269).

КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. компетентний. [З о р і н:] *Олег Миколайович, мене ще зранку непокоїть поведінка восьмого сектора.., бажано, щоб ви оглянули. Разом з Бережним.* [С в і т л о в и д о в:] *Для цього цілком досить компетентності Грабчака* (Баш, П'єси, 1958, 129).

КОМПЕТЕНТНО. Присл. до компетентний. *Він підійшов до Вагнера, коротко й цілком компетентно поінформував його* (Мик., II, 1957, 538).

КОМПЕТЕНЦІЯ, ї, ж. 1. Добра обізнаність із чим-небудь. *Хто з приємністю і сяким-таким зрозумінням прочитає літературний твір на чужій мові, особливо близькій до рідної.., береться до перекладання. Особливої компетенції до цього, здається, не потрібно* (Фр., XVI, 1955, 399).

2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи. *Комендант рішуче заявив, що то не входить до його компетенції* (Кучер, Голод, 1961, 351); — *Гадаю.., що це не стосується ні вашої, ні моєї компетенції..* (Ю. Янов., I, 1954, 203).

КОМПІЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. компілювати.

КОМПІЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок., перех.* Робити компіляцію (у 1 знач.). *Компілювати статтю.*

КОМПІЛЯТИВНИЙ, а, е, книжн. Який ґрунтується на компіляції (у 1 знач.); який становить компіляцію (у 2 знач.). *Компілятивний твір.*

КОМПІЛЯТИВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. компілятивний. *Компілятивність твору.*

КОМПІЛЯТОР, а, ч. Той, хто займається компіляцією; автор компіляції. *Якби він не знав Томаса.., він би сприймав його книгу як спробу спритного компілятора* (Рибак, Час., 1960, 485).

КОМПІЛЯЦІЙНИЙ, а, е. Який ґрунтується на компіляції (у 1 знач.); який становить компіляцію (у 2 знач.). *Компіляційна праця.*

КОМПІЛЯЦІЯ, ї, ж. 1. *тільки одн.* Писання твору, на підставі чужих матеріалів без самостійного дослідження й опрацювання джерел; компілювання. *Займатися компіляцією.*

2. Твір, написаний таким способом. *У мене ж тим часом один план, ..се навіть не дає мені нічого свого писати, а тільки переклади та компіляції* (Л. Укр., V, 1956, 142); *То була компіляція, в якій я вивів і п'яничку.., і павука-багатія та бідного сироту, і парубків* (Минко, Моя Минківка, 1962, 112).

КОМПЛЕКС, у, ч. Сукупність предметів, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле. *Шпиталь у львівському карнім закладі — се невеличке крило просторого будинку, відділене тісним і темним коридором від головного комплексу тюремних келій* (Фр., IV, 1950, 178); *Щоб історичні факти розкривали суть явищ, їх треба вивчати в комплексі, в усій їх сукупності* (Ком. Укр., 5, 1960, 40); *Сучасний автомобіль — це комплекс складних вузлів і механізмів* (Знання., 9, 1969, 6); *Комплекс агротехнічних заходів; Комплекс гімнастичних вправ.*

КОМПЛЕКСНИЙ, а, е. Який охоплює групу предметів, явищ, дій, властивостей; який становить комплекс чого-небудь. *Програма партії передбачає комплексний розвиток і спеціалізацію господарства союзних республік* (Рад. Укр., 26.XI 1961, 1); *Комплексне лікування; Комплексне дослідження; Комплексна експедиція.*

Комплексна бригада — виробнича бригада, до складу якої входять робітники різних професій. *Учасники наради заслухали.. 10 доповідей про практику організа-*

ції комплексних бригад (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 3); **Комплексна механізація** — механізація комплексу робіт. Комплексна механізація являє собою заміну ручної праці машинною на всіх взаємозв'язаних процесах.. виробництва (Ком. Укр., 6, 1960, 31); **Комплексна сполука** — складна хімічна речовина, що утворюється внаслідок сполучення окремих молекул. В кожній комплексній сполуці можна виділити центральний атом металу й приєднані до нього молекули або іони (Наука..., 8, 1963, 10).

КОМПЛЕКСНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до комплексний. Створено нові.. робітничі селища, які відзначаються чіткістю планування й комплексністю забудови (Архіт. Рад. Укр., 1957, 6); Комплексність в обробці деталей.

КОМПЛЕКСНО. Присл. до комплексний. Технічну реконструкцію треба здійснювати комплексно, враховуючи перспективи розвитку науки й техніки (Ком. Укр., 6, 1960, 35); Мислити комплексно, інтересами всього району, Кузь не вмів (Руд., Остання шабля, 1959, 546).

КОМПЛЕКТ, у, ч. 1. Повний набір предметів, які становлять щось ціле або мають однакове призначення. Зробіть у книгарні наказ, щоб вони вислали.. 4 комплекти (том 1, 2, 3-й, 4-й) моїх оповідань (Коцюб., III, 1956, 275); Оркестр — у повному комплекті срібних інструментів — негайно вирушив вітати.. подружжя (Смолич, Мир., 1958, 53); До комплекту лічильно-аналітичних машин входять сортувальна машина і табулятор (Наука..., 12, 1957, 10).

2. Установлене число осіб, які допущені куди-небудь або повинні бути десь за штатом і т. ін. Товариство було в комплекті, отже господарі.. попросили гостей до наставленої вечері (Фр., VI, 1951, 210); Штатний комплект.

КОМПЛЕКТАЦІЯ, і, ж. Те саме, що комплектування. Органи «Сільгосптехніки» через свої бази комплектації постачатимуть в першу чергу засоби механізації для будівництва комплексних ферм (Ком. Укр., 10, 1968, 81).

КОМПЛЕКТНИЙ, а, е. Який становить комплект (у 1 знач.); який виробляють комплектами. Почалося виробництво комплектного устаткування для домених.. печей (Наука..., 9, 1959, 48); Комплектний набір.

КОМПЛЕКТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. комплектний. Комплектність продукції.

КОМПЛЕКТУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до комплектування; // Який займається комплектуванням. У комплектувальному відділі механік.. перевіряє розміри деталей (Рад. Укр., 7.I 1955, 2).

КОМПЛЕКТУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається комплектуванням.

КОМПЛЕКТУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до комплектувальник.

КОМПЛЕКТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. комплектувати. Київський обласний бібліотечний колектор провадить комплектування книг для районних, сільських і клубних бібліотек (Київ. пр., 16.VI 1951, 2); У комплектуванні вузів беруть участь промислові підприємства, радгоспи й колгоспи, які відряджають до інститутів найбільш підготовлену молодь, що проявила себе на виробництві (Рад. Укр., 8.VII 1961, 2); Комплектування племінних груп високопродуктивних тварин.

КОМПЛЕКТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Скласти комплекти чого-небудь. Комплектувати газети.

2. Набирати потрібну кількість кого-, чого-небудь; доповнювати до комплекту. Медичні вузи треба комплектувати переважно з людей, які не менше двох років

працювали у медичних.. закладах (Рад. Укр., 16.IV 1959, 3); Комплектувати полк; Комплектувати бібліотеку.

КОМПЛЕКТУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Набиратися в комплект (у 2 знач.), входити до нього. Кадри українського дореволюційного театру комплектувалися з найрізноманітніших верств суспільства (Минуле укр. театру, 1953, 61); Головатого приваблювало море, приваблювали відчайдушні човнярі, що комплектувалися майже виключно з запорізької сіроми (Добр., Очак. розмир, 1965, 81).

2. Пас. до комплектувати. За бажанням самих учнів та їх батьків у ряді шкіл комплектуються класи з виробничим навчанням (Наука..., 12, 1958, 7).

КОМПЛЕКЦІЯ, і, ж. Будова тіла; статура. Торба побіг, скільки йому дозволяли комплекція й ревматичні ноги (Трубл., Лахтак, 1953, 156); Його могутня комплекція навіває спогади про гоголівського запоріжця Кирдягу (Довж., Зач. Десна, 1957, 535).

КОМПЛЕМЕНТ, у, ч., фізл. Білкова речовина сприватки крові людини й тварин типу ферментів. Вакцинована в молодому віці велика рогата худоба повністю втрачає реакцію зв'язування комплекменту через два роки після щеплення (Мікр. ж., XII, 4, 1960, 37).

КОМПЛІКАЦІЯ, і, ж., книжн. Ускладнення, заплутаність. — Панове, не хвилюйтеся, все буде, сподіваюся, гаразд, хоча, не стану приховувати, виникають деякі комплікації, але це вже стосується роботи нашого управління (Загреб., Диво, 1968, 609).

КОМПЛІМЕНТ, у, ч. Приємні, люб'язні слова; похвала, лестощі. Тут [на Капрі] всі зацікавилися українською літературою, дякуючи перекладам моїх оповідань, і говорять мені компліменти (Коцюб., III, 1956, 405); Мені здавалось, що вона напрошується на компліменти, але тон у неї був щирий (Л. Укр., III, 1952, 605); Катрі приємно чути такі речі від Гриця, але вона вдає, що не любить компліментів (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 70).

КІДАТИ (сіпати і т. ін.) **КОМПЛІМЕНТИ** — говорити кому-небудь компліменти. Бонковський сипав компліменти, жартував (Н.-Лев., III, 1956, 59).

КОМПЛІМЕНТНИК, а, ч., розм. Той, хто любить говорити компліменти.

КОМПОЗИТОР, а, ч. Автор музичних творів. — Хоч тут і село.., але в нас можна почути найкращих італійських і німецьких композиторів (Н.-Лев., I, 1956, 171); [О с т р о ж и н:] Заграйте що-небудь, з ласки вашої. Ви, певно, граєте новітніх композиторів? (Л. Укр., II, 1951, 11); Друга симфонія композитора Л. М. Ревуцького є зразком глибокого проникнення художника в образний лад українського народного мелосу, зразком вміння мислити й творити в дусі народної музики (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 140).

КОМПОЗИТОРКА, и, ж. Жін. до композитор. То грає.. композиторка (Л. Укр., III, 1952, 577); Молода композиторка [Л. Дичко] чи не першою з українських професіональних музикантів зважилася на написання а капельних солоспівів (Мист., 4, 1967, 26).

КОМПОЗИТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до композитор. В основу своєї композиторської творчості Глінка поклав народний мелос (Іст. УРСР, I, 1953, 456); Композиторський талант; // Який готує композиторів. Композиторський факультет.

КОМПОЗИЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до композиції. До композиційних засобів, запозичених у музики, Тичина неодноразово звертатиметься й надалі (Поезія.., 1956, 36); Композиційним центром картини [Ф. Г. Кричевського] є Олекса Довбуш, що сидить на воронім коні (Вітч., 2, 1961, 172).

КОМПОЗИЦІЙНО. Присл. до композиційний; з погляду композиції. *Композиційно Куліш будує п'єсу так, що кожен наступний епізод немовби заперечує попередній* (Вітч., 8, 1968, 162); *Композиційно танець побудований так, що .. у кожній п'ятірці є ведуча* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 3).

КОМПОЗИЦІЯ, і, ж. 1. тільки одн. Будова, структура, розташування та взаємний зв'язок складових частин художнього твору, картини тощо. *Композицією літературного твору називається така побудова, яка об'єднує всі його частини в єдине ціле* (Укр. літ., 9, 1957, 125); *Привертає [малюнок В. Г. Литвиненка] увагу своєю динамічністю, майстерним виконанням і переконливою композицією* (Укр. рад. граф., 1957, 58); *Композиція вишивки — це творчо обдумане сполучення різних елементів узору* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 72).

2. Музичний твір. *Моя улюблена композиція [увертюра до «Вільгельма Телля» Д. Россіні] вводить мене звичайно в поважний та притім бадьорий настрій* (Фр., IV, 1950, 347); *Шкода, що Лисенкові не можна друкувати нових композицій до Шевченка* (Л. Укр., V, 1956, 91); *Державна заслужена академічна капела УРСР «Думка» включає до програми.. нові композиції П. Майбороди та ін.* (Мист., 6, 1958, 5); // *Твір живопису, скульптури тощо, який має певну будову.* * У порівн. *Стоїмо.., притулившись одне до одного на вузькому виступі, ніби кам'яна композиція* (Вільде, Сестри., 1958, 540); // *Твір, який складається з літературної та музичної частин, об'єднаних однією темою, сюжетом.* *Найкраще самобутній талант С. Людкевича, розмах його мистецької думки виявився у двох монументальних композиціях на слова Тараса Шевченка — кантаті-симфонії «Кавказ» і кантаті «Заповіт»* (Мист., 1, 1963, 6).

3. тільки одн. Теорія складання музичних творів. *Клас композиції*; // *Складання музичних творів.*

КОМПОЛКУ, невідм., ч. Скорочення: командир полку. *Смаглявий дід підходить до комполку, Вруча, як дар, дорідні колоски* (Мал., 3 книги життя, 1938, 69).

КОМПОНЕНТ, а, ч. Складова частина чого-небудь; складник. *Дуже важливу роль відіграла вертепна драма у формуванні окремих компонентів українського оперного мистецтва* (Укр. клас. опера, 1957, 29); *Конюшина червона є добрим компонентом у травосумішах для незаливних лук* (Колг. Укр., 8, 1956, 32).

КОМПОНУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до komponування. *Компонувальна схема.*

КОМПОНУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. komponувати 1, 2. *Арістотель.. зі звисних йому грецьких літературних творів висновував правила, які буцімто кермували поетами при komponуванні тих творів* (Фр., XVI, 1955, 255); *В прийомах komponування роману.. я використовував якнайширше всі жанри публіцистики* (Смолич, VI, 1959, 53).

2. Те саме, що композиція 1. *Удале komponування картини.*

КОМПОНУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. книжн. Складати з окремих частин що-небудь ціле. *Компонувати черговий номер часопису.*

2. Створювати композицію картини, мелодію тощо. *Дід і співав, і komponував пісні й думки* (Стор., I, 1957, 101); — *Тема цікава, що й казати, — відповів Ломов. Він уже почав навіть komponувати картину, уже уявляв деякі деталі її* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 320); *Я вальса власного якраз komponував* (Рильський, Поеми, 1957, 244); // *заст. Писати вірші тощо. Балабуха.. записував часом свої думки, свої погляди, навіть komponував вірші* (Н.-Лев., III, 1956, 132).

3. розм. Те саме, що вигадувати¹ 1. *Тут думу дов-*

гую держали, І всяк komponував своє (Котл., I, 1952, 186); // *Мати намір зробити щось; задумувати. — Так от бачите, сестриці, Що тут komponують! На катів та на все добре Кайдани готують!* (Шевч., I, 1951, 302); — *Мені здається, що ти щось недобре на нашого пана полковника komponуєш* (П. Куліш, Вибр., 1969, 161).

КОМПОНУВАТИСЯ, ується, недок., книжн. Пас. до komponувати 1, 2.

КОМПОСТ, у, ч., с. г. Органічне добриво, що складається з суміші землі, торфу, мінеральних речовин із рослинними й тваринними покидьками. *Добриво, утворене від розкладу будь-яких органічних покидьків, змішаних з землистими матеріалами, називають компостом* (Овоч., 1956, 54); — *Підвозьте сюди торф, змішуйте з коров'яком та гноївкою — і от вам чудовий компост* (Хлібороб Укр., 6, 1965, 16); *В одному.. кутку [двору] височіла купина компосту...* (Вільде, Сестри., 1958, 436).

КОМПОСТЕР, а, ч. Прилад, яким пробивають або витискають знаки контролю на залізничних квитках, банківських чеках і т. ін. *Клацав компостер, гомоніли люди. — А це чий парубок? — запитав кондуктор* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 52).

КОМПОСТЕРНИЙ, а, е. Зробл. компостером. *Компостерний знак.*

КОМПОСТНИЙ, а, е, с. г. Те саме, що компостовий. *Компостна купа.*

КОМПОСТОВАНИЙ¹, а, е, с. г. Дієпр. пас. мин. ч. до compostувати¹. *Внесення перед оранкою гною, компостованого з мінеральними добривами, забезпечило більший урожай* (Колг. Укр., 10, 1958, 22); // у знач. прикм. *Поліська дослідна станція рільництва вивчала ефективність компостованих добрив* (Картопля, 1957, 155).

КОМПОСТОВАНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до compostувати². *Компостований квиток.*

КОМПОСТОВИЙ, а, е, с. г. Прикм. до компост. *Компостова маса*; // *Признач. для компосту. Компостова яма.*

КОМПОСТУВАННЯ¹, я, с., с. г. Дія за знач. compostувати¹. *Дуже ефективним виявився спосіб compostування гною з фосфоритним борошном* (Колг. Укр., 2, 1959, 20); *Гній з тваринницьких приміщень відразу ж вивозять в поле до місця compostування* (Хлібороб Укр., 3, 1969, 8).

КОМПОСТУВАННЯ², я, с. Дія за знач. compostувати². *Компостування квитків.*

КОМПОСТУВАТИ¹, ую, уєш, недок., перех., с. г. Перетворювати на компост. *Щоб збільшити кількість органічних добрив, заготовляємо торф і compostуємо його з гноєм* (Колг. Укр., 5, 1959, 36); *Слабо розкладений торф треба compostувати довше* (Добрива., 1956, 65).

КОМПОСТУВАТИ², ую, уєш, недок., перех. Робити компостером певний знак. — *А де тут касир, що compostує білети?* (Жур., Даша, 1961, 50); *В парку автобус потраплятиме насамперед у контрольнотехнічний пункт, де автомат-годинник compostуватиме пунтвіку* (Веч. Київ, 19.I 1967, 2).

КОМПОТ, у, ч. Солодка рідка страва з фруктів та ягід, зварених у воді; узвар. *Христя почастивала всіх справжніми варениками з сиром та сметаною, потім запропонувала компот з сушні* (Ю. Янов., I, 1958, 405); *Виноград і продукти його переробки — вино, сік, мед, компоти, варення тощо — являють собою дуже цінні харчові речовини* (Наука., 2, 1957, 24).

КОМПОТНИЦЯ, і, ж. Посуд, у якому тримають або подають зварений компот, кисіль і т. ін. *Кисіль..*

трохи охолодивши, розливають.. у склянки, компотниці (Технол. пригот. їжі, 1957, 205).

КОМПРАДЁР, а, ч. У деяких країнах Сходу — тубільний купець, посередник між іноземним капіталом і місцевим ринком.

КОМПРАДЁРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до компрадёр.

Компрадёрська буржуазія — у колоніальних і залежних країнах Сходу — угодовська верхівка національної буржуазії, що є посередником між іноземним капіталом і місцевим ринком. Поміщики й компрадёрська, переважно торгова й лихварська, велика буржуазія становлять відкритий табір реакції (Ком. Укр., 2, 1967, 66).

КОМПРЕС, у, ч. Пов'язка (іноді змочена водою або яким-небудь лікарським розчином), яку накладають на хворе місце для лікування. Вона десь певно лежить у себе з компресом на голові (Коцюб., II, 1955, 261); Катерина лежала на диванчику, вся обкладена.. компресами (Збан., Переджнив'я, 1955, 43); Для зогрівального компресу складають у кілька шарів марлю, змочують у теплій воді й віджимають (Заг. догляд за хворими, 1957, 149); Теплий компрес; Холодний компрес.

КОМПРЕСІЙНИЙ, а, е, техн. Стос. до компресії, пов'язаний з нею. Канавки на поверхні поршня [двигуна] призначені для компресійних.. кілець (Зерн. комбайни, 1957, 159); Компресійні холодильники.

КОМПРЕСІЯ, ї, ж., техн. Стиснення повітря, газу або пальної суміші в циліндрі поршневої машини. Компресію в циліндрах двигуна перевіряють.. компресометром (Підручник шофера.., 1960, 24).

КОМПРЕСНИЙ, а, е. Стос. до компресу, признач. для нього. Компресна вата.

КОМПРЕСОР, а, ч. Машина для стискання повітря, газу, пари. Газу стискають потужними нагнітальними насосами—компресорами (Курс фізики, II, 1956, 166); Подаючи стисле повітря, гуркотіли компресори (Донч., I, 1956, 156).

КОМПРЕСОРНИЙ, а, е. Прикм. до компресор; // Який складається з компресорів. Дві теплиці тут обігрівуються гарячою водою від компресорної підстанції газопроводу Дашава — Київ — Москва (Колг. Укр., 4, 1957, 34); // Який виготовляє компресори. Компресорний завод; // Признач. для компресора. Компресорне мастило.

КОМПРОМЕТАЦІЯ, рідко **КОМПРОМІТАЦІЯ**, ї, ж. Дія за знач. компрометувати, компромітувати. [Юліан:] Не хочу йти з тобою по вулиці. [Камілла:] Але се ж така дрібниця! Що за компромітація! (Фр., IV, 1950, 450); Сахно глянула на нього й прочитала.. «Всі мої виступи були тільки вигадкою і наклепом на шановного доктора В. Г. з метою його компрометації..» (Смолич, I, 1958, 61).

КОМПРОМЕТУВАННЯ, рідко **КОМПРОМІТУВАННЯ**, я, с. Дія за знач. компрометувати, компромітувати.

КОМПРОМЕТУВАТИ і рідко **КОМПРОМІТУВАТИ**, ую, уєш, недок., перех. Виставляти кого-, що-небудь у негарному світлі; шкودити добрій славі когось, чогось. — Лазить [Стоколоса] за мною, як тінь, і ще мене компрометує своїми.. листами (Фр., II, 1950, 297); — А нічого мене при всякій нагоді компромітувати перед сторонніми (Головка, Мати, 1940, 10); — Я не хочу більш компрометувати ваш чесний дім своєю присутністю!.. (Кол., Терен., 1959, 296).

КОМПРОМЕТУВАТИСЯ і рідко **КОМПРОМІТУВАТИСЯ**, уюся, уєшся, недок. Компрометувати себе. Переглянувши пильно ті вірші, я запевнився, що то така мізерія, котрою не варт вдруге компромітуватися (Коцюб., III, 1956, 125); — Чи я хочу, щоб ти компрометувався? Ти, урядовець.., внук владики, їдеш у това-

рстві своєї матері. Яка тут грозить компрометація? (Коб., III, 1956, 284).

КОМПРОМЕТУЮЧИЙ, рідко **КОМПРОМІТУЮЧИЙ**, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до компрометувати, компромітувати. Цей простий звичай здавався для неї комедією, дуже компрометуючою навіть її (Н.-Лев., III, 1956, 110); // у знач. прикм. Він розіслав свої листи у всі ті місця в Харкові, де перебував Улас, вимагаючи компрометуючих матеріалів на хлопця (Тют., Вир, 1964, 149).

КОМПРОМІС, у, ч. Згода з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками; поступка заради досягнення мети. Лібералізм держиться тільки компромісами з різнорідними, ворожими собі силами (Фр., XVI, 1955, 31); — Я пропоную вам компроміс: я відкриваю вам вільний вихід з маєтку й зобов'язуюся не переслідувати вас, а ви... ви за це даруєте мені життя... (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 104); В ідейній боротьбі для марксистів немає й не може бути ніяких компромісів, примирення принципів, згладжування докорінної протилежності між буржуазною й соціалістичною ідеологіями (Ком. Укр., 5, 1960, 41).

◇ Іті (піті) на компроміс — поступатися чимось заради досягнення мети. Він не пам'ятав такого випадку, щоб коли-небудь йшов на компроміс із власною совістю (Збан., Переджнив'я, 1955, 24).

КОМПРОМІСНИЙ, а, е. Який є компромісом. Компромісне розв'язання питання.

КОМПРОМІТАЦІЯ див. компрометація.

КОМПРОМІТУВАННЯ див. компрометування.

КОМПРОМІТУВАТИ див. компрометувати.

КОМПРОМІТУВАТИСЯ див. компрометуватися.

КОМПРОМІТУЮЧИЙ див. компрометуючий.

КОМРОТИ, невідм., ч. Скорочення: командир роти.

КОМСКЛАД, у, ч. Скорочення: командний склад. Зібрався комсклад в партизанському штабі (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 99).

КОМСОМЇЛ, у, ч. Скорочення: Комуністична Спілка Молоді. Комсомол допомагає партії виховувати молодь в дусі комунізму, залучати її до практичного будівництва нового суспільства (Статут КПРС, 1961, 26); Михась.. вступив у лави комсомолу, став активістом молодим (Сос., II, 1958, 436).

КОМСОМОЛЕЦЬ, льця, ч. Член комсомолу. Комсомольці, вперед! У бою і в труді Хай палають серця молоді (Воронько, Поезії, 1950, 111).

КОМСОМОЛІЯ, ї, ж., збірн., розм. Комсомольці. Край донецький прославляти Комсомолія іде! (С. Ол., Вибр., 1959, 189); Туди, де важче, туди, де найбільш потрібні були молоді сили, завжди йшла комсомолія (Наука.., 6, 1959, 5).

КОМСОМОЛКА, и, ж. Жін. до комсомолець. Он чорнява комсомолка піонерів повела (Сос., I, 1947, 52); [Арсен:] Ніколи не бійся говорити правду в вічі. Ти ж комсомолка! Знаєш, хліб їж і правду ріж (Мороз, П'єси, 1959, 271).

КОМСОМОЛІЯТА, лят, мн., розм. Юні комсомольці. Комсомоліята, хоч народ і молодий, а кмітливий (Цюпа, Три явори, 1958, 41).

КОМСОМОЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до комсомол і комсомолець. Двері раптом відчинились і до хати ступив секретар комсомольської організації (Довж., Зач. Десна, 1957, 42); Я ходжу на комсомольські збори, всім цікавлюсь (Сос., I, 1957, 341); Комсомольський квиток; // Власт. комсомольцеві, комсомольцям. — Я дав комсомольське слово (Забашта, Нові береги, 1950, 50); Комсомольський запал.

КОМСОРГ, а, ч. Скорочення: комсомольський організатор — керівник первинної комсомольської орга-

нізації або комсомольської групи. *Ліда поговорила з комсоргом і нарешті одержала завдання* (Донч., V, 1957, 390).

КОМУНА, и, ж. 1. Колектив осіб, що об'єдналися для спільного життя на засадах спільності майна та праці.

2. Форма сільськогосподарського кооперування, при якій усуспільнюються всі засоби виробництва, а споживання та побутове обслуговування здійснюються на громадських засадах. *Перші комуні на Україні, а також радгоспи показували селянам переваги великих господарств над дрібними і сприяли здійсненню суцільної колективізації* (Іст. УРСР, II, 1957, 368); [М а к с и м:] *Та батько ж.. такий, що й зараз у комуну, мати не хочуть.* [М о т р о н ь к а:] *Не хоче, й не треба! Тебе й без землі.. комуні прийме* (М. Куліш, П'єси, 1960, 73).

3. розм. Те саме, що **комунізм** 1. *З комуністичного зернятка має вирости пишна нива, з паростків нового життя забувати всесвітня комуні* (Еллан, II, 1958, 277); *Ленінським сяйвом осяяна, Йде у комуну держава* (Воронько, Поезії, 1950, 101).

△ **Паризька комуні**: а) революційний уряд повсталіх трудящих мас у Парижі в 1871 р.; б) революція 18.III 1871 р.; в) період диктатури пролетаріату, встановленої після перемоги цієї революції. *У галасі мені хтось показав Край столу місце і значущо мовив: Тут за часів Паризької комуні Промову виголосив Клемансо* (Рильський, III, 1961, 265).

4. Адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління у Франції, Бельгії й деяких інших країнах; поселення міського чи сільського типу.

5. За середньовіччя в Західній Європі — міська громада, що домоглася незалежності від феодала й права на самоврядування. *Міста, що звільнилися від влади сеньйорів, у Франції називались комунами* (Іст. середніх віків, 1955, 68).

КОМУНАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який належить до міського господарства, пов'язаний з ним. *Користування комунальним транспортом (трамвай, автобус, тролейбус, метро) у другому десятиріччі (1971—1980 рр.) стане безплатним* (Програма КПРС, 1961, 83).

Комунальна квартира — квартира, що належить міському господарству й заселена декількома родинами наймачів. *Жили Жукови в комунальній квартирі* (Донч., V, 1957, 220); **Комунальне господарство** — сукупність господарських підприємств, організацій та установ, які задовольняють побутові потреби міського населення (житлове будівництво, енергомережа, водопостачання, транспорт і т. ін.). *Життя сучасного міста немислиме без складного комунального господарства* (Наука., 10, 1963, 22); **Комунальний банк** — банк, що надає позички на комунальне господарство; **Комунальний відділ** — відділ виконкому міськради або райради, що займається міським комунальним господарством; **Комунальні послуги** — забезпечення населення міст водою, газом, опаленням, електрикою тощо. *Витрати на житло, тобто плата за квартиру, за комунальні послуги (опалення, освітлення, газ, радіо) і т. д., у сучасній робітничій сім'ї становлять приблизно 5% всього бюджету* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 87).

2. Прикм. до **комуна** 4. *Комунальні вибори.*

КОМУНАЛЬНИК, а, ч., розм. Той, хто працює в комунальному господарстві. *Квітникове господарство, що його.. збудували комунальники під Херсоном, своєрідне й поки що найбільше на Україні* (Рад. Укр., 8.II 1968, 4); *Профспілка комунальників.*

КОМУНАР, а, ч. 1. Учасник Паризької комуні. *Ішли паризькі комунари На смертні грані барикад* (Мал., За.. морем, 1950, 63).

2. *поет.* Борець за комуністичний лад; комуніст. *Ударом зрушив комунар Бетонно-світові підпори* (Еллан, I, 1958, 78).

3. Член комуні (у 1, 2 знач.). *Наші комунари прийняли статут сільськогосподарської артілі* (Колг. Укр., 8, 1957, 3); *Довелося комунарам замість мирної праці на комунівській землі взяти в руки зброю* (Хлібороб Укр., 10, 1969, 2).

КОМУНГОСП, у, ч. Скорочення: комунальне господарство.

КОМУНІВСЬКИЙ, а, е, розм. Прикм. до **комуна** 1—3. *Перші десять родин комуні поставили собі.. спільну хату, щоб було справді нове комунівське життя* (Ю. Янов., II, 1954, 155); *І від серця йшов, гримів Мій комунівський заспів* (Ус., I сьогодні.., 1957, 76); // *Належний комуні (у 1, 2 знач.). Комунівські гори спускаються поволі до невеликої балки* (Донч., I, 1956, 50).

КОМУНІЗМ, у, ч. 1. Вища суспільно-економічна формація, що приходить на зміну капіталізові й ґрунтується на усуспільненні засобів виробництва; має два ступені розвитку: соціалізм і власне комунізм — безкласове суспільство, у якому здійснюється принцип: «від кожного — за його здібностями, кожному — за його потребами». *Комунізм є найвищий ступінь розвитку соціалізму, коли люди працюють з усвідомлення необхідності працювати на загальну користь* (Ленін, 30, 1951, 178); *Революція іде. І скрізь ми Бачимо її все-світню путь, — Всі шляхи ведуть до комунізму, Всі дороги в комунізм ведуть!* (Криж., Під зорями.., 1950, 139).

2. Створена Марксом, Енгельсом і Леніним унаслідок глибокого вивчення об'єктивних законів розвитку суспільства наукова теорія й тактика пролетарської революції та побудови комуністичного суспільства. *Ідеї комунізму захоплюють серця трудящих і перетворюють світ* (Ком. Укр., 10, 1959, 9).

△ **Воєнний комунізм** *див.* **воєнний**; **Науковий комунізм** — те саме, що **комунізм** 2; **Первісний комунізм** — суспільний докласовий лад первісної родової общини, при якому була спільна власність на засоби й продукти виробництва; **Утопічний комунізм** — домарксистське вчення про соціалістичну перебудову суспільства, яке ґрунтувалося не на пізнанні законів розвитку суспільства, а на мріях про ідеальне суспільство.

КОМУНІКАТИВНИЙ, а, е, *лінгв.* Прикм. до **комунікація** 2. *З комунікативною функцією [мовлення] тісно зв'язані функції вираження й впливу* (Рад. психол. наука., 1958, 230).

КОМУНІКАЦІЙНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **комунікація** 1. *Комунікаційні шляхи.*

КОМУНІКАЦІЯ, ї, ж. 1. *спец.* Шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо. *Одна її лекція завела мене в один із найглухіших закутків наших гір, до села, позбавленого всякої комунікації* (Фр., IV, 1950, 279); *Водні комунікації.*

Вузол комунікацій — місце, де сходяться, перетинаються шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо

2. *лінгв.*, *рідко.* Те саме, що **спілкування**; зв'язок. *Речення як засіб комунікації.*

КОМУНІСТ, а, ч. 1. Член комуністичної партії. *Комуніст повинен всією своєю поведінкою на виробництві, в громадському і особистому житті показувати високі зразки боротьби за розвиток і зміцнення комуністичних відносин, додержувати принципів і норм комуністичної моралі* (Програма КПРС, 1961, 122); *Комуністи школи обрали його секретарем партійної організації* (Донч., V, 1957, 293).

2. *заст.* Прихильник комунізму. — *Я догадуюсь,*

що це якийсь соціаліст, комуніст (Н.-Лев., IV, 1956, 165).

КОМУНІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до комунізму (у 1 знач.). З кожною весною все ближче наш Комуністичний світ (Сос., Поезії, 1950, 114); Історичні рішення ХХІ з'їзду КПРС визначили величну програму комуністичного будівництва в нашій країні (Наука., 2, 1960, 1); // Який ґрунтується на принципах комунізму (у 1 знач.). Наша країна вступила в новий період свого розвитку — в період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства (Наука., 3, 1959, 1).

2. Стос. до комунізму (у 2 знач.). Двадцять однакових реляцій вплило до староства в Дрогобичі про якихось таємничих людей, що голосять по селах комуністичні засади (Фр., V, 1951, 414).

3. Який керується ідеями комунізму (у 2 знач.), прийнятий ними. Комуністичні партії — це братні партії. У них одна ідеологія — марксизм-ленінізм, одна мета — боротьба проти імперіалізму, за торжество комунізму (Рад. Укр., 8.I 1963, 3); Завдяки комуністичному вихованню мас із гуці народу ростуть, як казкові богатири, наші чудесні люди (Матер. ХХІ з. КПУ, 1960, 73); Комуністичний рух.

Комуністичний Інтернаціонал — міжнародне об'єднання комуністичних партій, що існувало протягом 1919—1943 рр.; Комінтерн, III Інтернаціонал; **Комуністичний суботник** — добровільна неоплачувана праця трудящих у вихідний день на користь держави, суспільства.

КОМУНІСТКА, и, ж. Жін. до комуніст. Історія пролетарського революційного руху в Росії знає багато комуністок — талановитих організаторів мас, мужніх борців за справу трудящих (Рад. право, 2, 1960, 25).

КОМУТАТОР, а, ч., спец. 1. Прилад для замикання й розмикання електричного кола або для зміни напрямку електричного струму.

2. Пристрій для ручного з'єднування телефонних ліній. Для диспетчерського зв'язку використовується телефонний комутатор (Сигналізація., 1955, 8); На столі три військових телефони, польовий комутатор (Корн., I, 1955, 192).

КОМУТАТОРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до комутатор. Комутаторний шнур.

КОМУТАЦІЯ, і, ж., спец. Процес зміни напрямку струму в секціях обмотки якоря колекторної електричної машини. Останніми пішли Журавльов і Гук. Вони трохи забарились, обговорюючи систему комутації (Гур., Життя., 1954, 34).

КОМФОРТ, у, ч. Найзручніші побутові умови, сукупність побутових вигод; вигоди, затишок. Касино було уряджене хоч і не з комфортом, то все-таки досить чисто й вигідно (Фр., VIII, 1952, 380); Це чудесний готель, в центрі острова, абсолютна чистота і комфорт (Коцюб., III, 1956, 322); Сахно встигла дещо роздивитися. Одведена для неї кімната була.. з комфортом (Смолич, I, 1958, 62).

КОМФОРТАБЕЛЬНИЙ, а, е. Який має комфорт, із комфортом; вигідний, зручний. Василь Васильович.. дивився з вікна своєї тихої комфортабельної квартири (Дмит., Наречена, 1959, 124); Відстань від Києва до Владивостока члени експедиції подолали у комфортабельному лайнері «ТУ-104» за 17 годин (Веч. Київ, 12.II 1966, 3); Комфортабельні меблі.

КОМФОРТАБЕЛЬНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. комфортабельний. Комфортабельність автобуса.

КОМФОРТАБЕЛЬНО. Присл. до комфортабельний. До послуг малюків затишні спальні кімнати, комфортабельно обставлені ідальні, світла музична зала і, звичайно, багато іграшок (Веч. Київ, 7.II 1966, 2).

КОМФОРТНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що комфортабельний. Комфортні умови.

КОМЮНІКЕ, невідм., с. Урядове повідомлення, здебільшого про наслідки або хід дипломатичних переговорів. У радянсько-чехословацькому комюніке про перебування в Радянському Союзі партійно-урядової делегації ЧССР підкреслюється, що обмін думками з основних питань сучасного міжнародного становища підтвердив повну єдність у цих питаннях обох сторін (Ком. Укр., 12, 1963, 55).

КОНАННЯ, я, с. Дія за знач. конати. Дивлюся я на смерть натури, і благання Я посилаю доленьці моїй, Щоб і мені дала кінець такий, Щоб я була спокійна в час конання (Л. Укр., Неопубл. тв., 1947, 3); В кігтях у нього [шуліки] тріпотіла в останньому конанні якась неочачна пташина (Коп., Сон. ранок, 1951, 55); Тебе [Тарасе] на відлюдді киргизьким В брудній казармі, у тяжкім конанні Лях привітав братерським дружнім стиском (Зеров, Вибр., 1966, 437); * Образно. А на гілці лист пожовклий Затремтить в конанні, І впаде, і тихо ляже, і засне востаннє (Олесь, Вибр., 1958, 230).

КОНАР див. конари.

КОНАРИ, ів, мн. (одн. конар, а, ч.), діал. Грубі гілки, що ростуть від стовбура дерева. Під скрип могутніх конарів дубових складались першії мої пісні (Фр., XI, 1952, 163); Переходив [свист] хвилями у дике, невловиме виття — вихру чи звірів? А з ними у парі йде скрип і та стогін грабових конарів та плач смерекових велетнів (Круш., Буденний хліб., 1960, 263).

КОНАРИСТИЙ, а, е, діал. Гіллястий. Одно було в нім [у саду] найцікавіше для нас.. — се.. грубий, високий і дуже конаристий дуб (Фр., I, 1955, 258).

КОНАТИ, аю, аєш, недок. 1. Бути в передсмертній агонії; умирати. Вже десять тухольців було ранених; вони конали від страшної гадючої отрути (Фр., VI, 1951, 128); Дехто з людей упав коло гармат і хрипів, конаючи (Ю. Янов., I, 1958, 166); * Образно. Сиділи ми при згаслому багатті усі гуртом.., дивилися, як вогники блакитні тремтіли і конали (Л. Укр., I, 1951, 293).

2. Те саме, що мучитися 1. Бачив він [Т. Шевченко].., як його рідні брати та сестри конали на панщині, в неволі... (Мирний, V, 1955, 312); Душно конать у знесиллі... Дайте повітря на мить! Раз до цілющої хвилі З ліжка мене підніміть! (Граб., I, 1959, 53); Вода в ручаях і криницях висихала, навіть звірі в лісах конали від спраги (Ів., Вел. очі, 1956, 111).

КОНАЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до конати 1. З гнітючим чуттям пробирались хлоп'ята впововж кладовищенського рову, заповненого конаючими людьми (Гончар, Таврія, 1952, 108); // у знач. ім. конаючий, чого, ч. Той, хто вмирає. Стоять чумаки.. круг конаючого, похиливши сумно голови (Коцюб., I, 1955, 182).

КОНВАЛІЄВИЙ, а, е. Прикм. до конвалія. Конвалієве листя; // Вигот. з конвалії. Конвалієвий настій.

КОНВАЛІЙКА, и, ж. Зменш.-пестл. до конвалія. Гордовита конвалійка загортається у звої свого листя, хотіла би сховати там також і чарівний свій солодкий запах (У. Кравч., Вибр., 1958, 288).

КОНВАЛІЙНИЙ, а, е. Прикм. до конвалія. Конвалійний запах; // Вигот. із конвалії. Вона вгамувала серце конвалійними краплями (Ю. Янов., II, 1954, 67).

△ **Конвалійне дерево** — невелике південне вічно-зелене дерево або кущ із білими квітками, сильний запах яких нагадує запах конвалії.

КОНВАЛІЯ, і, ж. (*Convallaria* L.). Багаторічна трав'яниста рослина, що цвіте дрібними білими квітками, схожими на дзвіночки; застосовується в медицині, парфюмерії. З Великого Луку віяло холодком і пахло

конвалією (Стор., I, 1957, 252); Білі рухливі дзвоники конвалій висять на тонесеньких ніжках. Пахучі, чудові конвалії (Коп., Як вони..., 1961, 43); Цінною сировиною для виготовлення препаратів, які широко застосовуються при серцевих захворюваннях, є конвалія травнева (Наука..., 7, 1958, 30).

КОНВЕЙЕР, а, ч. 1. Пристрій для безперервного пересування деталей виробів від одного робітника до іншого, для транспортування вантажів і т. ін. На конвейєрі до його робочого місця подавалися нескінченним потоком невеликі гостроверхі балони (Рибак, Час..., 1960, 93); Для безперебійного транспортування вугілля з лави до вантажного пункту були створені конвейєри (Сигналізація..., 1955, 4).

△ **Зелений конвейер** — планове використання зелених соковитих кормів для годівлі худоби протягом усього пасовищного періоду. У передових колгоспах організовано.. зелений конвейер, при якому худоба одержує зелений корм безперервно з ранньої весни до пізньої осені (Зоол., 1957, 189).

2. у знач. присл. **конвейєром**. Від одного до одного, одне за одним. Цегляну стіну мурував Карпо Чумак, а доярки з Яриною подавали йому конвейєром цеглу (Кучер, Трудна любов, 1960, 407); Все йде конвейєром. Не встигли ще зібрати урожай з тисячі гектарів, як з 900 він уже обмолочений. Слідом ідуть трактори з тросовими волокушами. Скиртується солома, провадиться луцення стерні (Рад. Укр., 20.VII 1967, 1).

КОНВЕЙЕРИЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. конвейєризувати. Конвейєризація ділянок усуває необхідність перерв у їх [комбайнів] роботі (Техн. нормув..., 1958, 8).

КОНВЕЙЕРИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Застосовувати конвейєр, конвейєрну систему. Конвейєризувати виробництво.

КОНВЕЙЕРНИЙ, а, е. Прикм. до конвейєр. Конвейєрна лінія; // Який здійснюється конвейєром (у 2 знач.). Інженер влаштував конвейєрну подачу води з Катущ. Він вишикував дві шеренги чоловіків і жінок (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 309).

КОНВЕЙЕРНИК, а, ч. Той, хто керує роботою конвейєра.

КОНВЕКЦІЙНИЙ, а, е, спец. Прикм. до конвекція. Вертикальні течії води в озерах являють собою конвекційні течії від нерівномірного нагрівання води (Курс заг. геол., 1947, 122).

△ **Конвекційний струм** — електричний струм, зумовлений рухом наелектризованих тіл, напр. мікроскопічних частинок пилу, диму.

КОНВЕКЦІЯ, і, ж., спец. 1. фіз. Перенесення тепла або електричних зарядів рухливим середовищем. Поширення теплоти через переміщення шарів рідини або газів називається конвекцією (Фізика, II, 1957, 20).

2. гідр. Водобмін між верхніми та нижніми шарами в озерах, морях і океанах унаслідок різниці їх температури, густини тощо.

3. метеор. Обмін повітря між верхніми та нижніми шарами атмосфери, що відбувається внаслідок нерівномірного їх нагрівання.

КОНВЕНТ, у, ч. У деяких країнах — назва виборних органів з особливими законодавчими повноваженнями. Якобінці Робесп'єр і Дантон розвинули величезну діяльність, вимагаючи скинення короля і скликання народних зборів — конвенту, обраного загальним голосуванням (Нова іст., 1956, 64).

Національний конвент — у часи Французької буржуазної революції кінця XVIII ст. — національні збори, найвищий представницький орган.

КОНВЕНЦІЙНИЙ, а, е, дипл. Встановлений конвенцією. Конвенційний тариф

КОНВЕНЦІОНАЛЬНИЙ, а, е, зах. Відповідний до угоди; // Який відповідає певній традиції; умовний. Я вірив, мріяв, любив. Тонув душею в рожевім тумані, будував золоті замки на вітрі, вважав окрасою життя те, що було лише конвенційною брехнею... (Фр., IV, 1950, 344).

КОНВЕНЦІЯ, і, ж., дипл. Договір, угода між державами з якого-небудь спеціального питання. Відповідно до міжнародної китобійної конвенції щороку встановлюються строки полювання на вусатих китів (Наука..., 7, 1958, 57).

КОНВЕРГЕНТИ, ів, мн., лінгв. Звуки, що в процесі історичного розвитку мови збіглися в одному звукові; напр., сучасний український «и» виник унаслідок збігу давньоруських «ы» та «и».

КОНВЕРГЕНТНИЙ, а, е. 1. біол. Який має ознаки подібності внаслідок конвергенції (у 1 знач.). Останнім часом дедалі більше груп тварин, що їх вважали спорідненими, виявляються конвергентними, тобто пов'язаними не генетично, а спільними умовами життя (Наука..., 9, 1969, 27).

2. лінгв. Який зазнав конвергенції (у 2 знач.). Конвергентні звуки.

КОНВЕРГЕНЦІЯ, і, ж. 1. біол. Поява в неспоріднених організмах подібних ознак, що виникають унаслідок пристосування цих організмів до однакових умов життя. Сумчастий кріт є чудовим прикладом конвергенції, тобто набування зовнішньої подібності з плацентарними тваринами, що виробилася внаслідок еволюційного розвитку в однаковому навколишньому середовищі (Посібник з зоогеогр., 1956, 18).

2. лінгв. Збіг ознак, властивостей у явищах, між собою не пов'язаних, незалежних. Конвергенція.. — збіг двох або кількох фонем в одному звуці в результаті історичного розвитку фонетичної системи мови (Сл. лінгв. терм., 1957, 81).

3. опт. Сходження зорових осей очей на предметі, на який дивимосся зблизька Конвергенція й акомодация швидко вдосконалюються протягом перших трьох місяців життя (Шк. гігієна, 1954, 62).

КОНВЕРЗАЦІЯ, і, ж., зах., заст. Розмова. Ціла моя конверзація складалася з коротких відповідей (Коб., I, 1956, 526).

КОНВЕРСІЯ, і, ж., ек. Зміна умов випущених раніше державних позик (напр.: зменшення позикового процента, подовження терміну виплати тощо).

КОНВЕРТ, а, ч. 1. Пакет із паперу, певним чином складеного й склеєного, у який вкладають лист, документи тощо для пересилання поштою або для передавання кому-небудь — Куди пошлють з конвертом, миттю збігаю (Барв., Опов., 1902, 406); По хвилі вернувся [Начко] з цілою зв'язкою.. заклеєних конвертів і звитків телеграм (Фр., VI, 1951, 251); Його [листа] згорнули вчетверо і поклали в конверт — без марки, бо на фронт, — і написали адресу: номер польової пошти (Смолич, Мир..., 1958, 77).

2. Вид ковдри для немовлят, що має форму такого пакета.

КОНВЕРТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до конверт. Оксен мовчки подав йому листа. Дорош узяв блакитний конвертик і похапцем розірвав (Тют., Вир, 1964, 193).

КОНВЕРТОВИЙ, а, е. Признач. для виготовлення конвертів (у 1 знач.). Конвертовий папір: Конвертова машина.

КОНВЕРТОР, а, ч. Обертова піч грушоподібної або циліндричної форми, у якій виплавляють сталь продуванням повітря чи кисню через розплавлений чавун. Батько вуйка Андрія був ливар. Він міг, не дивлячись

на полум'я, а тільки слухаючи гудіння в конверторі, варити сталь (Турч., Зорі., 1950, 92).

КОНВЕРТОРНИЙ, а, е. Прикм. до конвертор. Конверторне виробництво; Конверторний процес; // Який виплавляє сталь у конверторах. Конверторний цех; // Виплавлений у конверторі. Конверторна сталь.

КОНВЕРТОРНИК, а, ч. Той, хто працює біля конвертора; сталевар. Конверторники Кривого Рога виробили додатково до плану десятки тисяч тонн сталі (Рад. Укр., 3.II 1961, 2).

КОНВОІР, а, ч. Те саме, що конвоїрник; вартовий (у 1 знач.). Спереду, позаду і з боків [Остапа] їхало четверо конвоїрів (Панч, Гомон. Україна, 1954, 248); В дворі в'язниці вже чулися окрики конвоїрів (Чорн., Визвол. земля, 1959, 101).

КОНВОЙ, ю, ч. 1. Група озброєних людей, що супроводять кого-, що-небудь для охорони або запобігання втечі; варта (у 1 знач.). Потім його відвели під конвоем у рідне село (Фр., IV, 1950, 44); А що шляхи були дуже небезпечні від татар., то приставляли [козаків] до кожного каравану конвой (Тулуб, Людолови, I, 1957, 400).

2. Група військових кораблів, які охороняють транспортні або торговельні судна від ворожого нападу. Малі кораблі конвою зав'яжуть нерівний бій з ворожими торпедоносцями (Кучер, Голод, 1961, 23).

КОНВОЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до конвої. Конвоїна охорона; // Який належить до конвою. Транспорт не може маневрувати.. Його повинні захистити конвойні кораблі (Ткач, Моряки, 1948, 37).

2. у знач. ім. конвоїрний, ного, ч. Те саме, що конвоїрник. З обох флангів колону охороняли конвойні (Бурл., Напередодні, 1956, 4).

КОНВОЙНИК, а, ч. Той, хто супроводить кого-, що-небудь для охорони або запобігання втечі; вартовий (у 1 знач.). В одному місці вже йде міньба, в іншому — бійка, а біля вагонів здоровезні мордані-конвойники з Вовчої сотні, з особистої Махнової охорони,.. дудлять [спирт] з бутлів (Гончар, II, 1959, 234).

КОНВОЙОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до конвоювати. З лопатою на плечі, конвойований капралом і Романюкою, Парфен неквапом виходить з двору (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 10).

КОНВОЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. конвоювати. Почували, що передбачається щось більше, ніж звичайне і звичне конвоювання судна (Ткач, Крута хвиля, 1956, 158).

КОНВОЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. Супроводити кого-, що-небудь конвоем. Свідки гусари розповідають, що конвоювали вони валку на півторахста возів (Тулуб, Людолови, II, 1957, 521); Конвоювало нас [заарештованих] ще менше поліцаїв, ніж учора (Збан., Єдина, 1959, 82); Він [корабель «Швидкий»] безперервно конвоював транспорти і танкери до лінії фронту (Ткач, Крута хвиля, 1956, 245).

КОНВУЛЬСІЙНИЙ, а, е. Те саме, що конвульсійний. У нього по горлу пробігла конвульсивна спазма (Збан., Малин. дзвін, 1958, 266); Конвульсивними рухами дістав [Бабенко] сірники, черкнув об коробку (Руд., Остання шабля, 1959, 200).

КОНВУЛЬСІЙНО. Присл. до конвульсійний. Яків.. конвульсивно ворухнув головою (Скл., Карпати, II, 1954, 222); Довго вчитувався [Мухтаров] в наказ. Потім відірвався, папірець конвульсивно затис у жмені (Ле, Міжгір'я, 1953, 163).

КОНВУЛЬСІЙНИЙ, а, е. 1. Спричинюваний конвульсією, конвульсіями, який є конвульсією; судомний. Конвульсійне дрижання повік; // Який супроводиться конвульсією, корчами. Щось встає зсередини у нього

й конвульсійним сміхом вилітає крізь горло... (Коцюб., I, 1955, 409).

2. перен. Напружений, поривчастий, різкий (про рух). * Образно. Останнім конвульсійним рухом він [кленовий лист] поривається вгору, до світла, до сонця (Вишня, II, 1956, 143).

КОНВУЛЬСІЙНО. Присл. до конвульсійний. Його обличчя поблідло, а уста задрижали конвульсійно (Фр., VI, 1951, 187); Береговенко конвульсійно проковтнув слину і скорботно опустив додолу очі (Збан., Ліс. красуня, 1955, 68).

КОНВУЛЬСІЯ, ї, ж. Судом, корчі. Матрос пручався, як в'юн, але згодом забився в конвульсіях, як спіймана риба... (Досв., Вибр., 1959, 111); * Образно. В гарячому світлі, вкритий мухами, увесь стіл був ніби живий, ворухився і здригувався в конвульсіях (Н.-Лев., II, 1956, 50).

КОНГЛОМЕРАТ, у, ч. 1. книжн. Механічне, випадкове поєднання чого-небудь різнорідного. * Образно. Саме тут [у в'язниці].. довідався [Федір Пилипович] про існування в країні багатьох різних партій.. та про багато іншого, що лягло конгломератом у голову і потребувало осмислення (Іщук, Вербівчани, 1961, 118).

2. геол. Осадова гірська порода, що складається з гальки й валунів, зцементованих глиною, окисами заліза тощо. Конгломерати — цементовані валуни й галька різних порід, які виникли внаслідок закруглення уламків проточними водами (Курс заг. геол., 1947, 69).

КОНГЛОМЕРАТНИЙ, а, е, геол. Прикм. до конгломерат 2.

КОНГОЛЄЗЕЦЬ див. конголєзці.

КОНГОЛЄЗКА див. конголєзці.

КОНГОЛЄЗЦІ, ів, мн. (одн. конголєзець, зця, ч.; конголєзка, и, ж.). Населення Конго.

КОНГОЛЄЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до конголєзці й Конго.

КОНГРЕГАЦІЯ, ї, ж. 1. У католицькій церкві — об'єднання церковних, зокрема чернечих, громад, діяльність яких підпорядкована єдиному статуту. Конгрегація єзуїтів.

2. Адміністративний орган при римському папі, що займається певним колом питань. Свята конгрегація вимагає, щоб він якнайшвидше перейшов до іншої родини (Тулуб, Людолови, I, 1957, 153).

КОНГРЕС, у, ч. 1. З'їзд, нарада з широким представництвом, переважно міжнародного характеру. Матушки.. сиділи рядком попід стінами, неначе поважні дипломати на конгресі (Н.-Лев., III, 1956, 122); Що п'ять років у столиці однієї з слов'янських країн збираються міжнародні конгреси славистів, організатором яких виступає Міжнародний комітет разом із національними комітетами багатьох країн (Літ. Укр., 11.VI 1968, 1); Конгрес народів на захист миру.

2. Законодавчий орган (парламент) у США та більшості латиноамериканських країн. Американський парламент — конгрес — складається з двох палат (Нова іст., 1956, 38).

КОНГРЕСМЕН, а, ч. Член конгресу (у 2 знач.). В Сполучених Штатах якраз у розпалі передвиборна кампанія, конгресменам доводиться маневрувати між двома вогнями... (Гончар, II, 1959, 362).

КОНГРУЕНТНИЙ, а, е, мат. Який суміщається при накладанні (про геометричні фігури).

КОНГРУЕНЦІЯ, ї, ж., мат. Суміщення геометричних фігур при накладанні.

КОНДАК, а, ч. Коротка церковна пісня, що славить бога, богородицю або святих. Доколя дві тисячі літ кипить життя, все змінилось, само обличчя землі стало

іншим, а тропарі й кондаки співають усе на тих же вісім гласів (Хотк., II, 1966, 352).

КОНДВІРОБИ, ів, мн. Скорочення: кондитерські вироби. Доручаємо купувати все знавцю кондвиробів Кірі (Коп., Десятікласники, 1938, 180).

КОНДЕНСАТ, у, ч., спец. Продукт, утворений способом конденсації (у 1, 3 знач.). По ньому [трубопроводу] піде не чистий природний газ, а конденсат. Це цінна хімічна сировина, до складу якої, крім метану, входять пропан і етан, виявлені в Краснодарському краї (Веч. Київ, 21.II 1967, 1); На днищі балона [компресора] розміщений кран зливання конденсату (Підручник шофера..., 1960, 267); Конденсат водяної пари.

КОНДЕНСАТОР, а, ч., спец. 1. Прилад для нагромадження електричних зарядів, що складається з двох або кількох провідників, ізольованих один від одного. Два провідники, ізольовані один від одного і розміщені поблизу один від одного, утворюють конденсатор (Курс фізики, III, 1956, 38); Великою подією в науці було винайдення.. конденсатора електричної енергії (Нариси розв. прикл. електр..., 1957, 9).

2. Апарат, у якому відпрацьована пара будь-якої рідини охолоджується й перетворюється на цю рідину. Треба було б звернути увагу на конденсатори, де пара масла.. стає рідиною (Шовк., Інженери, 1935, 113).

КОНДЕНСАТОРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до конденсатор. Конденсаторний прилад; // Признач. для конденсатора. Малинська паперова фабрика.. випускає половину конденсаторного паперу в країні (Рад. Укр., 23.VII 1967, 2); Конденсаторне мастило.

КОНДЕНСАЦІЙНИЙ, а, е, спец. 1. Стос. до конденсації (у 1, 3 знач.), пов'язаний з нею. Конденсаційна система опалення; // Признач. для конденсації. Конденсаційний насос; // Одержаний способом конденсації. Конденсаційна вода.

2. У якому застосовують конденсатори. Конденсаційна турбіна.

КОНДЕНСАЦІЯ, ї, ж. 1. спец. Згущення, ущільнення, нагромадження чого-небудь. Блискавка являє собою електричний розряд між хмарою й землею або між хмарами. Це явище .. зв'язане з процесами конденсації вологи, яка є в повітрі, і з висхідними течіями повітря (Курс фізики, III, 1956, 129); Пил і газу, що їх викидають промислові підприємства, служать ядрами конденсації водяної пари з повітря (Наука..., 3, 1960, 40).

2. перен. Про стиснення думки, викладу тощо. Темною близька до «Титарівни» поема [Т. Шевченка] без назви «У Вільні, городі преславнім...» (1848).. Емоційно наснажену розповідь веде сам автор; художня конденсація досягається мовною майстерністю (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 311); Чим характерний сьогодні мистецький процес? Насамперед прагненням до великого образного узагальнення, до максимальної конденсації думки в ім'я ідейної змістовності твору (Мист., 1, 1966, 23).

3. спец. Перетворення пари або газу на рідину. Внаслідок конденсації водяної пари починалось випадіння.. дощу або снігу (Мікр. ж., XXII, 6, 1960, 79).

КОНДЕНСОВАНИЙ, а, е. 1. спец. Дієпр. пас. мин. ч. до конденсувати 1, 3; // у знач. прикм. Велетенські вікна, здається, всотують у себе світло потужних електроламп і конденсованими пасмами передають його на майдан (Кир., Вибр., 1960, 276); Конденсована волога.

2. перен. Стислий, стиснений. Романтичний пафос, властивий творчій натурі Гончара, породив у нього прагнення до образів особливо містких, згущених, конденсованих (Про багатство л-ри, 1959, 233); Кожен розділ роману «Вершники» має всі особливості новели..

де відчувається суворий відбір фактів та конденсоване художнє мислення (Рад. літ-во, 2, 1958, 24).

КОНДЕНСОВАНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. конденсований 2. Найчастіше письменник [Ю. Яновський] лише посилається на народні пісні, уникаючи широких цитувань, що обумовлюється особливостями стилю «Вершників» — лаконічністю, конденсованістю розповіді (Рад. літ-во, 9, 1965, 24).

КОНДЕНСОВАНО. Присл. до конденсований 2. Усний спосіб життя пісні вимагає, щоб думка у ній була висловлена коротко, конденсовано (Рад. літ-во, 6, 1957, 30).

КОНДЕНСОР, а, ч., спец. Оптичне скло, що збирає проміння від джерела світла й направляє його на освітлюваний предмет. В досконаліших мікроскопах до дзеркала додається конденсор (Практ. з анат. рослин, 1955, 5).

КОНДЕНСУВАТИ, ую, усь, недок. і док., перех. 1. спец. Збирати, нагромаджувати, скупчувати (електроенергію тощо). Конденсувати електричні заряди. * Образно. Це був час мітингів, декларацій, лозунгів, листівок, час крилатого слова, що максимально конденсувало в собі потреби дня (Талант..., 1958, 30).

2. перен. Стискати (думку, виклад і т. ін.).

3. спец. Перетворювати пару або газ на рідину.

КОНДЕНСУВАТИСЯ, ується, недок. і док., спец. 1. Збиратися, нагромаджуватися, скупчуватися (про електроенергію тощо). У вогких приміщеннях.. конденсується волога, яка поволі псує ізоляцію проводів (Монтаж і ремонт..., 1956, 139); * Образно. Є люди, енергія яких немовби конденсується у стриманих, але вправних руках, у скупому, але завжди ваговитому слові (Вол., Самоцвіти, 1952, 173).

2. Перетворюватися на рідину (про пару, газ). Нагріта на сонці рідина перетворюється в пару, що, відпрацювавши в тіні, знову конденсується (Наука..., 1, 1958, 6).

КОНДИТЕР, а, ч. Майстер, що виготовляє кондитерські вироби; цукерник. Одного разу, наважившись, Галя сказала вдома: — Мені дуже подобається виготовляти тістечка, торти. Хочу бути кондитером! (Веч. Київ, 16.XII 1957, 3); Школа кухарів і кондитерів.

КОНДИТЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до солодошів. Кондитерське виробництво; // Який виробляє солодоші. — В мене дядько на кондитерській фабриці працює — в нього хіба ж такі шоколадні торти? (Збан., Мор. чайка, 1959, 150); // Який торгує солодошами. Кондитерський відділ у крамниці.

Кондитерські вироби — цукерки, тістечка, торти тощо. [Р о м а н ю к:] Кунжут.. дає.. цінне сім'я, яке іде в кондитерські вироби (Корн., II, 1955, 239).

2. у знач. ім. кондитерська, кої, ж. Крамниця, що торгує цукерками, тістечками, тортами тощо: цукерня. О. Артемій.. забіг в кондитерську за паляницями та.. тістечками, накупив ласощів (Н.-Лев., IV, 1956, 110); По дорозі зайшла [Ніна] до кондитерської, купила цукерок (Донч., V, 1957, 521).

КОНДИЦІЙНИЙ, а, е, спец. Який відповідає кондиції (у 1 знач.). Високоякісні вина можна виробляти тільки з своєчасно зібраного стиглого кондиційного винограду (Колг. енци., I, 1956, 176); Буре вугілля, яке містить 8 процентів смоли, вважається кондиційним (Знання..., 4, 1966, 13); Кондиційне насіння.

КОНДИЦІЙОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до кондиціювати; // у знач. прикм. Кондиційоване повітря.

КОНДИЦІЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. кондиціювати. Кондиціювання — це механічна вентиляція, яка забезпечує необхідний обмін повітря з автоматичним регулюванням температури та вологості повітря в

приміщенні (Довідник сіль. будівельника, 1956, 474); Кондиціювання насіння.

КОНДИЦІЮВАТИ, юю, юєш, *недок., перех.* Доводити до кондиції (у 1 знач.). Кондиціювати повітря.

КОНДИЦІЯ, ї, *ж. 1. спец.* Якість, норма, яким повинен відповідати товар, матеріал і т. ін. Всього вирощений молодняк реалізують на м'ясо при досягненні ним відповідних кондицій (Птахівн., 1955, 10); Насіння зернових доведено до посівних кондицій і перевірено на схожість (Рад. Укр., 26.ІІ 1957, 2).

2. *заст.* Умова договору, угоди. За якимись хитримими кондиціями воєвода київський спровадив кілька бунтарських загонів за межі воєводства (Ле, Україна, 1940, 134); — Якби я був якийсь авантюрист, не було б нічого легшого, як прийняти ваші кондиції, а потім обдурити вас (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 108).

3. *тільки мн., заст.* Тимчасові підробітки домашніх учителів, репетиторів; приватні уроки. У четвертій інтермедії до драми Довгалецького.. введено бурсаків-піворізів, що мандрують по Україні, шукаючи кондицій (Іст. укр. літ., І, 1954, 104).

КОНДОВИЙ, а, е, *заст.* Міцний, ядерний; добірний (про шпилькові дерева, ліс).

КОНДОЛЕНЦІЙНИЙ, а, е, *зах.* Який містить, виражає кондоленцію. По смерті батька я вислав до неї кондоленційне письмо (Коб., ІІІ, 1956, 88).

КОНДОЛЕНЦІЯ, ї, *ж., зах.* Те саме, що співчуття. Висловити комусь кондоленцію з приводу смерті члена родини.

КОНДОМІНІУМ, у, ч. Сумісне володіння однією територією двома або кількома державами.

КОНДОР, а, ч. Великий хижий птах з голою головою та шиєю, що живиться переважно падлом; водиться в Південній Америці. З хижих птахів на особливу увагу заслуговує кондор.., що належить до ряду американських грифів (Посібник з зоогеогр., 1956, 44); Стоїть закутий У клітку лев. А поруч з ним кондор розправив крила І гріє їх на сонці веснянім... (Олесь, Вибр., 1958, 331); * У порівн. Тепер, як кондор над рябцями, він [літак] кружляв.. над ворожими головами (Панч, І, 1956, 125).

КОНДОТЬЄР, а, ч. В Італії XIV—XV ст. — ватажок найманих військових загонів. На країну.. сильне військо наступило, — за французькими полками з різних сторін кондотьєри (Л. Укр., І, 1951, 395).

КОНДУЇТ, у, ч. У дореволюційній Росії — журнал із записами про поведінку учнів у навчальному закладі. — Русин... Русин... Русин, — муркотів святий Петро. — Чекай хвилину, нехай я лише загляну до твого [твого] кондуїту (Фр., ІІ, 1950, 127); Відсутність такої довідки [про говіння] записувалась у кондуїт, і подібний запис у кондуїті розцінювався при вступі до університету як політична неблагонадійність (Смолич, Мир., 1958, 32).

КОНДУЇТНИЙ, а, е, *заст.* Те саме, що кондуїтовий.

КОНДУЇТОВИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до кондуїт. Кондуїтовий журнал.

КОНДУКТОР, а, ч. 1. Працівник залізничного транспорту, який супроводить поїзд і стежить за безпекою його руху, за збереженням вантажу тощо. Входить кондуктор, итемплєус білети, я даю свій (Коцюб., ІІ, 1955, 269); Кондуктор помітив мене тільки тоді, коли поїзд ішов майже повним ходом (Сміл., Сапко, 1957, 140); Батько.. працює старшим кондуктором на залізниці (Вільде, На порозі, 1955, 90); // Працівник міського транспорту, що продає квитки й стежить за порядком у трамваї, тролейбусі, автобусі. Він почав якусь сварку з кондуктором, зчинився крик, трамвай зупинив-

ся (Фр., IV, 1950, 458); Чому кондуктор так довго не відправляє машини? (Донч., V, 1957, 281).

2. Пристосування у верстатах, що надає правильного положення інструментові стосовно оброблюваного виробу. Кондуктор — це особливий шаблон з відповідними отворами, який накладається на оброблювану деталь і міцно скріплюється з нею (Практ. з машинозн., 1957, 88); Четвертини кілець стали поруч, міцно закріплені в.. кондукторі (Собко, Біле полум'я, 1952, 311).

КОНДУКТОРКА, и, *ж.* Жін. до кондуктор 1. У вагоні.. головний інженер знайшов.. кондукторку Катерину (Сенч., Опов., 1959, 150); — Центральна! — оголосила кондукторка. Дмитро вийшов з вагона (Автом., Щастя.., 1959, 173).

КОНДУКТОРНИЙ, а, е. Прикм. до кондуктор 2. Кондукторна втулка.

КОНДУКТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кондуктор 1. Кондукторська куртка; // Який складається з кондукторів. Вадим приєднався до кондукторської й паровозної бригад (Бойч., Молодість, 1949, 275).

КОНЕНЯ, яти, с. 1. Зменш.-пестл. до кінь 1; лоша.

2. *перев. мн.* коненята, нят. Дорослі, але малі на зріст або слабосилі коні. Ледве тягнули виснажені коненята тяжкого, з забитими глеєм колесами, драбинчака-воза... (Крот., Сини., 1948, 164).

КОНЕФЕРМА, и, *ж.* Скорочення: кінська ферма. Племінна конеферма дає колгоспові хороші прибутки (Вишня, ІІ, 1956, 55).

КОНЕЧНЕ, **КОНЕЧНО**. Присл. до **конечний**; **конче** (у 1 знач.). Він [спокій] мені був **конечне** потрібний після втоми цього дня (Л. Укр., ІІІ, 1952, 608); Звір, не маючи іншого виходу, мусив **конечно** попастися в їх руки і на їх ратища (Фр., VI, 1951, 12); Хоч раз на рік, а вже **конечне** скличе Сусідів він і родичів своїх На верхогони (Рильський, Марина, 1944, 9).

КОНЕЧНИЙ, а, е. Конче потрібний; обов'язковий, неодмінний. Праця — се не тільки твердий обов'язок чоловіка, але прямо умовина [умова] його життя, **конечна** для життя так, як повітря до дихання (Фр., ІІІ, 1950, 180); Цей хвиловий антракт у роботі був таким природним, таким **конечним**, що я мимохіть звернув увагу на робітника, який ні разу не покористувався ним (Коцюб., І, 1955, 296).

Конечна потреба — крайня необхідність. З'їзд звертає особливу увагу на **конечну** потребу створення масової художньої літератури (Еллан, ІІ, 1958, 170).

КОНЕЧНІСТЬ, ності, *ж.* Крайня потреба, необхідність. Важкі обставини життя, **конечність** заробітку спонукували мене кидатися на різні поля (Фр., І, 1955, 31); Я.. **заходжу** туди [в критику] більше з **конечності**, ніж з охоти (Л. Укр., V, 1956, 432); Хіба не він, Головатий, ще в 1775 році.. застерігав царських вельмож і самого Потьомкіна про **конечність** і доцільність існування Запорозької Січі? (Добр., Очак. розмир, 1965, 8).

КОНЕЧНО див. **конечне**.

КІОНИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до кінь 1. Їхав я день і ніч — серед степу ночував і коника попасав (Вовчок, VI, 1956, 236); Сів Іван на коня. — Но, конику, но!.. В лісі стрінем світання... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 151).

△ **Морський кіоник** — риба, голова якої схожа на кінську. Мовчки й зосереджено пливуть риби. Викручуються морські коники (Ів., Вел. очі, 1956, 63).

2. *перен., рідко.* Те саме, що **вібрик** 2. [А н д р і й:] Охочий же був **покійний** до балачок та до всіляких коників (Мороз, П'єси, 1959, 256); Коляда впав на ліжко і забився в істериці.. Фросина вийшла з хати. Бачила вона вже не раз ці коники (Зар., На.. світі, 1967, 181).

◇ **Викидати (вікинути) кіоника (кіоники)** — робити

дивні, несподівані вчинки; робити вибрики (у 2 знач.). *Може, я б ще довго викидав тут всякі коники, але на подвір'ї з'явилась моя мати* (Сміл., Сашко, 1957, 39); — *Викинеш ще якого коника, на очі не навертайся. Не тільки до нас, а й у колгосп тобі дорога буде заказана* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 32).

3. перен. Улюблений предмет розмов якоїсь особи. [З о я:] *Це батькова смерть так на неї вплинула. Батькове ім'я — це її коник. Вона навіть не вірить, що він застрелився* (Коч., II, 1956, 106); // *Пристрасть до чогось; те, що приносить комусь успіх. Точність була його коником, на якого він ставив і завжди вигравав* (Рибак, Час., 1960, 495).

◇ **Сідати (сісти) на свого коника** — починати розмову на улюблену тему. — *Я, безумовно, не нав'язую своїх думок... Я в порядку обговорення, — сів він на свого випробуваного коника* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 236).

4. Вид дитячої гри — їзда верхи на паличці. *Отож воно, мале, взяло Другую паличку у Івася — Івась у коники ігрався — Зробило хрестик* (Шевч., II, 1953, 318).

5. Комаха з довгими ногами, що стрибає й крилами утворює сюржітливі звуки. *Обізвалась трава голосами тисячі своїх жильців: коників, метеликів, жуків* (Мирний, I, 1954, 318); *Десять блищить водиця тиха, Край струмка цвіричить дець коник* (Л. Укр., IV, 1954, 111); *Уже останній коник степовий затиш, І вітер ліг на луках спати* (Олесь, Вибр., 1958, 392); * У порівн. *Мов велетенські коники, стрекочуть Там трактори* (Рильський, III, 1961, 294).

6. Пряник або іграшка, що має форму коня. — *На, Маріє, медяника та не плач, — сказав Михалчевський, осміхаючись, .. витяг з кишені коника і подав Марії* (Н.-Лев., II, 1956, 141); *Він.. знає, що тато привезе гостинця, і вже наперед тишиться дерев'яним коником або цукровою сопілкою* (Кобр., Вибр., 1954, 29); *На ній [ялинці] золоті та срібні горіхи, .. коники, ведмеді, зайці* (Багмут, Опов., 1959, 6).

◇ **Хліб, хоч коники ліпії** — дуже глевкий хліб. — *Але й хліб спекла, хоч коники ліпи! — сказала сердито Кайдашиха* (Н.-Лев., II, 1956, 302).

7. Вирізна краса на дахові, що іноді має форму кінської голови. *Голуби посідали на конику будинку.*

8. Дерев'яна пластинка з вирізами й загнутим верхом, що її вставляють вертикально в кожний із чотирьох кінців витушки, з якої мотають пряжу в клубок. *Сюрчала міцна нитка в дерев'янім юрку.., і коники.. кружляли раз по раз від швидкого обертання* (Цюпа, Три явори, 1958, 9).

КОНІНА, н, ж. 1. Кінське м'ясо; конятина. *Татари споживали конину й баранину* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 125); *Черниш наздогнав двох дівчат. Одна з них несла шмат мерзлої конини* (Гончар, I, 1954, 244).

2. розм. Кінь (у 1 знач.); заморожений, слабосилий кінь; конятина. *Малі сани тягнула рудава конина* (Коб., Вибр., 1949, 336); — *Конина смирна, якраз для такого кіннотника, як ти* (Тют., Вир, 1964, 193).

КОНІСЬКО, а, ч., розм. 1. Збільш. до кінь 1.

2. Заморожений, слабосилий кінь (у 1 знач.). — *От-от, здавалося мені,.. приїхав віз, приволікся конисько* (Коб., II, 1956, 297).

КОНІЧЕНЬКО, а, ч., нар.-поет. Пестл. до кінь 1. *Ой пушу я кониченька в саду, А сам піду к отцю на пораду* (Нар. лірика, 1956, 31); [П а в л о:] *Осідлаю кониченька, Коня вороного, Нехай несе чистим полем Мене молодого* (Кроп., II, 1958, 383).

КОНІЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до коник 1. *Грає, несучи дівчину, Коничок буланый* (Укр. поети-романтики., 1968, 168); *В нього шабля і рушниця, Ще й коничок сивий* (Укр. лір. пісні, 1958, 571).

КОНІЩЕ, а, ч. Збільш. до кінь 1. *Не встиг конище.. проскочити й десятка кроків, як раптом трісла [тріснула] зарані кимось підрізана підпруга* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 55).

КОНІВКА див. конівка.

КОНІДІЯ, ї, ж. Спора безстатевого розмноження в деяких грибів. *Спори, які утворюються безстатевим шляхом, називаються конідіями* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 13); *Влітку на міцелії утворюється величезна кількість конідій* (Практ. систем. та морф. рослин, 1955, 44).

КОНІЧНИЙ, а, е. Прикм. до конус. *Конічною поверхнею називається поверхня, що утворюється рухом прямої, яка переміщується в просторі так, що вона при цьому постійно проходить через нерухому точку й перетинає дану лінію* (Геом., II, 1954, 68); *Конічні перерізи*; // *Який має форму конуса. Мензурки бувають циліндричні.. і конічні* (Фізика, I, 1957, 15); *Чоловічі екземпляри ялівцю мають.. конічну крону* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 58).

КОНКА, и, ж., заст. Трамвай з кінною тягою. *З'їздила Петербург вздовж і впоперек.. на конках* (Л. Укр., V, 1956, 300); *Основним міським транспортом [у Києві в 1889—1892 рр.] був трамвай на кінній тязі (так звана конка)* (Визначні місця Укр., 1958, 58); *На Невському з дзенькотом пробігали новенькі вагончики трамвая, який.. змінив конку* (Бурл., Панапередодні, 1956, 46); // *Вагон такого трамвая.*

КОНКВІСТАДОР див. конкістадори, конквістадори.

КОНКІСТАДОР див. конкістадори.

КОНКІСТАДОРИ, КОНКВІСТАДОРИ, ів, мн. (одн. конкістадор, конквістадор, а, ч.). Іспанські й португальські завойовники Центральної та Південної Америки, які надзвичайно жорстоко ставилися до тубільців. *1743 року невеличкий загін португальських конкістадорів.. вирушив у хащі тропічних лісів* (Знання., 12, 1968, 10); // *Загарбники, завойовники взагалі. Не хижі конквістадори — Працівники морів Крають сині простори Грудьми кораблів* (Рильський, I, 1960, 299).

КОНКЛАВ, у, ч. Рада кардиналів, що обирає римського папу. *У кріслах сидять недвижно, як манекени, кардинали.. Має відбутися конклав* (Кол., Терен., 1959, 80).

КОНКОРДАТ, у, ч. Угода між урядом якої-небудь держави й римським папою, що визначає становище католицької церкви в цій державі. *Диктатор Фрэнко в 1953 році уклав з Ватиканом конкордат (угоду), який визнав католицизм єдиною законною релігією країни* (Наука., 6, 1958, 45).

КОНКРЕТИЗАЦІЯ, ї, ж. Дія за знач. конкретизувати. *Дальшу розробку й конкретизацію марксистського вчення про комуністичне суспільство ми знаходимо в праці Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг»* (Укр. іст. ж., 6, 1960, 5); *Велику роль у конкретизації уявлень учнів.. відіграє застосування натуральних об'єктів* (Метод. викл. анат., 1955, 21).

КОНКРЕТИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до конкретизувати. *В його [М. Горького] літературно-критичних виступах були розвинуті й конкретизовані численні питання соціалістичного реалізму* (Іст. укр. літ., II, 1956, 140).

КОНКРЕТИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Надавати чому-небудь конкретного вираження; визначати конкретно, точно, предметно. *Узагальнюючи практичний досвід Радянської держави, В. І. Ленін розвинув теорію наукового комунізму, конкретизував питання про дві фази комуністичного суспільства* (Ком. Укр., 4, 1970, 26); — *Мабуть, треба буде скликати од-*

криті комсомольські збори.. І щоб ви зробили доповідь, — вже конкретизувала Ярина свій план (Собко, Стадіон, 1954, 217).

КОНКРЕТИЗУВАТИСЯ, у́сться, недок. Пас. до **конкретизувати**. Тимірязєв вважав, що наукові істини повинні завжди конкретизуватись і перевірятись експериментом (Вісник АН, 8, 1949, 62).

КОНКРЕТНИЙ, а, е. Який існує реально; цілком точний, предметно визначений; протилежне а б с т р а к т н и й. Воля, воля і воля! Це чарівне слово.. з літими, під впливом витворених панциною умов, прибирало [у хлопця] більш конкретну форму (Коцюб., I, 1955, 339); — От я й прийшла до вас з конкретною пропозицією. У мене є добрі коні.. Візьміть їх і зоріть своє поле (Мик., II, 1957, 352); Пленум накреслив конкретні заходи дальшого розвитку громадського тваринництва (Наука., 1, 1960, 2); // Який виражає цілком точні, предметно визначені поняття. Рослинний світ у тропіках «Вершників» виявлений значно менше, ніж у конкретній лексиці (Мова і стиль «Вершників», 1955, 24).

КОНКРЕТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **конкретний**. Творчість молодих поетів, що виступили в середині 20-х років і пізніше, відзначалась життєвою конкретністю, прагненням у живих рисах втілити образ радянської людини — будівника соціалізму (Іст. укр. літ., II, 1956, 81); Народній пісні.. властиві яскрава сюжетність і конкретність змісту (Укр. клас. опера, 1957, 13); Конкретність зображення.

КОНКРЕТНО. Присл. до **конкретний**. Слово його [С. М. Кірова] звучало ясно, точно, конкретно й крилато (Тич., III, 1957, 26); У повісті «Fata morgana» Коцюбинський не тільки конкретно зображує життя, боротьбу народу, а й показує тенденцію розвитку суспільства, освічує шлях до соціальної справедливості (Літ. Укр., 26.IV 1963, 2).

КОНКРЕЦІЯ, ї, ж. Мінеральне утворення округлої форми в осадових гірських породах. Коли мінеральні утворення мають різну, але округлу форму, то вони звуться конкреціями (Курс заг. геол., 1947, 131); На дні океану часто трапляються скупчення так званих залізо-марганцевих конкрецій — кульок завбільшки з волосський горіх, а то й з яблуко (Наука., 12, 1963, 26).

КОНКУРЕНТ, а, ч. 1. Той, хто конкурує з ким-небудь. [У б и й б а т ь к о:] Хто ж цей, сказати б, мій конкурент на лавровий вінок, мій злий суперник? (Мик., I, 1957, 414); // Те, що конкурує з ким-небудь. Серйозним конкурентом Боспору в хлібній торгівлі в 30-х роках V ст. до н. е. була Феодосія (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 278).

2. розм. Учасник конкурсу.

КОНКУРЕНТКА, и, ж. Жін. до **конкурент**. Юхиміні солодко стислося серце, що вибуває [її] конкурентка (Ю. Янов., Мир, 1956, 289).

КОНКУРЕНТНИЙ, а, е. Прикм. до **конкурент** 2. З розвитком монополій і з загостренням конкурентної боротьби на світовому ринку експлуатація робітників посилювалась (Нова іст., 1957, 48).

КОНКУРЕНЦІЯ, ї, ж. 1. Суперництво в якій-небудь галузі, боротьба за досягнення кращих наслідків; змагання. Конкуренція була не тільки серед художників [приватного салону], але й серед продавців (Дмит., Розлука, 1957, 174); — Вона й ту дівчину.. вижила, бо боялася конкуренції (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 138).

2. Боротьба між приватними підприємцями за вигідніші умови виробництва й збуту товарів при товарному виробництві; боротьба між капіталістами за найбільші прибутки. Конкуренція ж є особливою формою

змагання, що властиве капіталістичному суспільству.. (Ленін, 27, 1951, 176); — Гуральні і корчми лишаються.. нашою власністю. А хто потім захоче робити нам конкуренцію, нехай поспробує (Фр., IV, 1950, 382); На відміну від буржуазної конкуренції, що призводить до розорення однієї з сторін. соціалістичне змагання передбачає товариську взаємодопомогу, бо має своєю метою задоволення не тільки особистих, а, насамперед, суспільних потреб (Ком. Укр., 6, 1960, 52).

КОНКУРС, у, ч. Змагання, яке дає змогу виявити найбільш гідних із його учасників або найкраще з того, що надіслане на огляд. Оповідання з життя молдаван скінчив уже і послав до «Зорі». На конкурс нічого не послав, не встиг (Коцюб., III, 1956, 130); Велике враження на членів журі конкурсу вокалістів справив прекрасний голос Бели Руденко (Мист., 3, 1959, 14).

[Не] пройти за **конкурсом** — [не] бути зарахованим до навчального закладу, обраним на якусь посаду з-поміж багатьох претендентів тощо. [О л е н а:] Ви — професор? Дали кафедру? [Г а р м а ш:] Виходить, так. За конкурсом я пройшов першим (Мик., I, 1957, 161).

КОНКУРСНИЙ, а, е. Прикм. до **конкурс**; пов'язаний з конкурсом. Зараз тверезо оцінював [Захар] труднощі конкурсних іспитів (Ле, Право., 1957, 73); // Признач. для конкурсу. Конкурсний твір.

КОНКУРСНИК, а, ч. Учасник конкурсу. — Чи ви знаєте, товариші, що серед наших конкурсників тримає іспити чудовий баритон з українського народного хору? (Ле, Право., 1957, 79).

КОНКУРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **конкурувати**.

КОНКУРУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Боротися з ким-небудь за досягнення кращих наслідків; змагатися. Він почав з висока пояснювати Завадці, що українська економіка розвивається двома шляхами: кооперативним і приватним, при обопільній згоді не конкурувати між собою (Вільде, Сестри., 1958, 137); // Витримувати конкуренцію з ким-небудь. У всьому світі захоплюються білизною й прозорістю поліського фарфорового посуду, який успішно конкурує з витворами кращих зарубіжних майстрів (Рад. Укр., 3.II 1966, 4).

2. Брати участь у конкуренції (у 2 знач.). З жахом пригадувала вона, як ставилися цехи до вільних ремісників, що наважувались із ними конкурувати (Тулуб, Людолови, I, 1957, 114); Капіталісти конкурують.. один з одним (Нова іст., 1956, 130).

КОНКУРУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **конкурувати**. Конкуруючі країни.

КОНОВАЛ, а, ч. 1. заст. Той, хто, не маючи ветеринарної освіти, займався каструванням і лікуванням коней. А вже який.. був коновал: і скотину лічив, і свиней, і болячки на людях вигоював (Стор., I, 1957, 206); [2 - й ч о л о в і к:] Він тобі і знахар, і ворожбит, і коновал, і все на світі!.. (Кроп., I, 1958, 480).

2. перен., зневажл. Поганий лікар; неук у медицині. — Оце вважаєте за грип? Ускладнення? Вам коновалом бути, а не лікарем! (Коп., Земля., 1957, 101).

КОНОВАЛЬСТВО, а, с.. заст. Заняття коновала (у 1 знач.).

КОНОВАЛЬСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до **коновал** 1 і **коновальство**. Цехи: різницький, коновальський.. Кипіли в пеклі всі в смолі (Котл., I, 1952, 138).

КОНОВИЙ, а, е. Прикм. до **кін** 2. Шкода, якщо конове ремесло посяде такий великий талант! (Мирний, V, 1955, 385).

КОНОВКА, **КОНІВКА**, и, ж. 1. Те саме, що **відріб** 1. Почав [пан] іти поруч зо мною, хоч я несла коновки в обох руках (Фр., III, 1950, 103); Грядки хтось поливав недавньою порою, Коновка бо в траві стояла із водою (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 28);

* У порівн. *Надворі лє дощ немов із коновки* (Коб., I, 1956, 86).

2. Висока, здебільшого звужена вгорі кварта. *Зачепила [княгиня] рукавом срібну коновку, повну вишнівки, да й розлила по всій скатерті* (П. Куліш, Вибр., 1969, 129); *Випивали скільки мочі Аж до самої півночі... Мужики — то конівками, А баби — то все чарками* (Манж., Тв., 1955, 214); *Дівчина.. внесла на таці куманці й карафки з горілками і ковани з срібла коновки* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 92).

КОНОВКАР, я, ч., рідко. Майстер, що робить відра, коновки. *Назавжди зникли з гірських і підгірських доріг оті знайомі мені з юності вічні пролетарі-зидарі — коновкарі, дьогтярі, решетарі* (Козл., Сонце., 1957, 7).

КОНОВОД, а, ч., розм. Те саме, що **конокрад**. *І чого то на тих ярмарках не було? .. Коноводів, мошенників [шахраїв], що обдурюють народ, так і не розминешся!* (Кв.-Осн., II, 1956, 470); *Тепер вона знала, чим зробився Роман і хто брав у їх на селі коні... Коновод!.. Злодій!..* (Гр., II, 1963, 284).

КОНОВОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **коновка**. [Р у с а л к а:] *Ронила сльози дрібні, збирала в кінви срібні, без любої розмовоньки сповнила вщерть коновоньки...* (Л. Укр., III, 1952, 188); *Ой вип'ю, вип'ю коновоньку меду* (Чуб., V, 1874, 368).

КОНОВОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **коновка**. *Встає наймит.. Та бере він коновочки, Та іде по воду* (Укр.. лір. пісні, 1958, 550); *Несе з торбиною на плечах Нову коновочку старий* (Шевч., II, 1953, 311).

КОНОВ'ЯЗЬ, і, ж. Стовп або жердина, до яких прив'язують коней на відкритому місці. *Позлізали й поприв'язували коней... у конов'язей* (Сл. Гр.); *Біля конов'язі він побачив прив'язаного одного з своїх коней* (Сміл., Зустрічі, 1936, 139); *На високому сухому місці, не ближче 5 метрів від стайні, влаштовують конов'язі* (Конярство, 1957, 148).

КОНОГІН, гбна, ч., заст. Робітник — погонич коня на шахті, який возив вагонетки з вугіллям. *Немов пройшли весняні грози у штреках темних і глухих... Гуркочуть там електровози, де коногона свист затиш* (Сос., Солов. далі, 1957, 60); *Гриміли врубові в низах його [Донбасу] підземних.. І з світлих зал його, як з царств його таємних, Ішов машин владар — колишній коногін* (Ус., Дорогами., 1951, 227).

КОНОГОНИТИ, ню, ниш, недок., заст. Бути коногоном. *Повернули праворуч. Парамон Пархомович розповідав, як колись тут коногонив* (Ю. Янов., II, 1954, 146); *Ходив він в лампоносах, стояв на плитах, коногонив і рубав антрацит* (Рудь, Гомін., 1959, 117).

КОНОКРАД, а, ч. Той, хто краде коней; коновод. [А н т о н:] *Та чи не конокрад ти, що так плутаєш?* (Кроп., I, 1958, 203); *Так і не довелось Гнатові звести рахунки із степовими конокрадами* (Тют., Вир, 1964, 72).

КОНОКРАДСТВО, а, с. Крадіжка коней. *Конокрадством.. він ніколи не бавився* (Фр., II, 1950, 239); *Коли щастило чоловікові, ставав ліверантом, а розтікалися гроші, — знову брався за конокрадство* (Стельмах, I, 1962, 498).

КОНОПАТИТИ, ачу, атиш, недок., перех. Забивати, затикати дірки, щілини клоччям, мохом і т. ін. *Чавунні труби слід конопатити просмоленім пасмом* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 106); *Козаки конопатили човни, обладнували борти протиштормовими зв'язками очерету* (Добр., Очак. розмир, 1965, 83).

КОНОПАТКА, и, ж., спец. Залізна лопатка з ручкою для конопачення.

КОНОПАТНИК, а, ч. Той, хто займається конопаченням.

КОНОПАЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. **конопатити**. *Довгі труби донного водоспуску розчленовують на секції, а стики роблять еластичними (муфти з конопаченням і чеканенням стиків свинцем)* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 108); *Конопачення човна*.

КОНОПЕЛЬКИ, лбок, мн. Зменш.-пестл. до **коноплі** 1. *Полю я конопельки, Дрібні, зелененькі* (Чуб., V, 1874, 282); *Роботящі руки Марії Павлівни вміють.. землю розпушити, щоб росли конопельки, високі та гарні* (Колг. Укр., 11, 1957, 26).

КОНОПЕЛЬНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **конопляний**. *Конопельна нитка* (Сл. Гр.).

КОНОПЕЛЬНИК, а, ч., орн., рідко. Те саме, що **коноплянка**.

КОНОПЛЕВОЛОКНО, а, с. Прядиво, виготовлене з конопель. *Ми можемо й повинні.. дати країні вдоволь хліба, цукру, м'яса.. коноплеволокна* (Рад. Укр., 2.X 1948, 1).

КОНОПЛЕЗАВОД, у, ч. Завод первинної обробки конопель. *Більшість колгоспів здають тресту на коноплезаводи* (Колг. енци., II, 1956, 248).

КОНОПЛЕЗБИРАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для збирання стебел і насіння конопель. *Коноплезбиральний комбайн*.

КОНОПЛЕПРЯДИЛЬНИЙ, а, е. Признач. для прядіння ниток із конопляного прядива. *Коноплепрядильна машина*.

КОНОПЛЕПРЯДИЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається прядінням конопляної пряжі.

КОНОПЛЕПРЯДИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до коноплепрядильник.

КОНОПЛЕПРЯДІННЯ, я, с. Прядіння ниток із конопляного прядива.

КОНОПЛЕТІПАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для тіпання конопель, очищення їх волокна від костриці тощо. *Коноплетіпальна машина*.

КОНОПЛЕТІПАННЯ, я, с. Тіпання конопель, очищення їх волокна від костриці та короткого волокна.

КОНОПЛИНА, и, ж. 1. Одно стебло конопель. *Між капустою пишалася темно-зелена коноплина* (Фр., IV, 1950, 201); *Як то норець, що під водою плине, У зіллі він повзе, і стиха коноплини Розсовує* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 200).

2. Одно зерно конопель.

КОНОПЛИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **коноплина**.

КОНОПЛИСЬКО, а, с., рідко. Те саме, що **коноплище** 1. *Поруч з коноплиськом, через межу, лежало широке поле кукурудзи* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 14).

КОНОПЛИЩЕ, а, с. 1. Місце, ділянка, на якій росли коноплі; коноплисько. *Яка паша на коноплиці? Як брали коноплі, то й повиривали погану траву* (Сл. Гр.); *Зимують жуки у ґрунті на коноплицях або поблизу їх* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 202); // *Ділянка землі для вирощування конопель. Колгоспи вирощують коноплі на спеціально виділених ділянках — коноплицях* (Колг. Укр., 11, 1956, 16).

2. рідко. Те саме, що **коноплі** 1. *Батько проводжав його суворим поглядом, аж доки хлопець не зник за високими коноплицями, що росли на березі річки в кінці Устименкової садиби* (Цюпа, Три явори, 1958, 28); *Надвечір'я було теплим... Коноплиця розливали над оселями цибулячий дух* (Тют., Вир, 1964, 453).

КОНОПЛІ, пель, мн. 1. Однорічні трав'янисті рослини, зі стебел яких виготовляють прядиво, а з насіння видобувають олію. *Листатий любисток тут побратавсь з жменькою конопель* (Вовчок, I, 1955, 340); *Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до перед-*

містя (Фр., IV, 1950, 91); З насіння конопель одержують харчову й технічну олію (Наука., 10, 1956, 24).

◇ Віскочити як Пилип з конопель див. вискакувати.

2. Виготовлене на прядиво волокно цієї рослини. Другого дня молодіці поприходили.. й розібрали все прядиво, всі повісма конопель та льону, скільки їх лежало на підрах в коморі (Н.-Лев., III, 1956, 87); Вона серед бутаторії Палацу розшукала прядку, дець узяла пасмо конопель (Сміл., Сашко, 1954, 260).

КОНОПЛЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до коноплі. Літали вони [горобці], гралися, по смітничку громадили, та й знайшли три конопляні зернятка (Л. Укр., III, 1952, 480); Засунувши гвинтівку в конопляну горстку, він подався городами до річки, щоб викинути у воду новеньку гвинтівку (Цюпа, Три явори, 1958, 28); // Вигот. з волокна або насіння коноплі. Залізний вовк, конопляний хвіст [загадка] (Номис, 1864, № 353); На парканах сушилася випрана білизна та довге конопляне полотно, що його виткали за зиму (Томч., Готель., 1960, 56); Конопляна макуха відома як дуже багатий на білкові речовини цінний корм для тварин (Наука., 10, 1956, 24); // Власт. коноплям. У нас там, на городах, пахне кропом У сизі ранки; конопляний дух Аж голову туманить (Рильський, III, 1961, 294); // Який видобувають із конопель. Конопляна олія належить до .. легко висихаючих (Колг. енци., I, 1956, 591); Конопляне молоко.

△ Конопляна блоха — один із найпоширеніших і найнебезпечніших шкідників конопель.

2. Який має колір прядива з конопель. Анатолій гучно регоче, аж пасма густого конопляного волосся здригаються на голові (Руд., Остання шабля, 1959, 46).

КОНОПЛЯНКА, и, ж. Співочий птах ряду горобцеподібних, що живиться переважно насінням бур'янів. На різні голоси славлять весну дрозди, коноплянки, вівчарики, щиглики та інше голосисте птаство (Коп., Як вони., 1961, 8); На бур'яни.. впали зграйки щиглів і червоноголових коноплянок (Степмах, Хліб., 1959, 201).

КОНОПЛЯР, а, ч. Фахівець із коноплярства. Непоганих результатів.. досягли.. льонарі й коноплярі, які виростили добрий урожай льону й конопель (Рад. Укр., 21.I 1958, 1).

КОНОПЛЯРКА, и, ж. Жін. до конопляр. По всіх морях-океанах, ріках-озерах плавають судна, оснащені продукцією працюючих городищанських коноплярок (Хлібороб Укр., 7, 1969, 30).

КОНОПЛЯРСТВО, а, с. Вирощування та обробляння конопель як галузь сільського господарства. Найбільш високодоходними галузями є льонарство й коноплярство (Колг. енци., II, 1956, 591); Найвідповідальнішими роботами в коноплярстві є збирання й мочіння конопель (Наука., 10, 1956, 25).

КОНОПЛЯРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до конопляр і коноплярство. Коноплярський район.

КОНОПЛЯСТИЙ, а, е, розм. Веснянкуватий, ластатий. Такий коноплястий з себе (Сл. Гр.).

КОНСЕКВЕНТНИЙ, а, е, книжн. Те саме, що послідовний. Одні естетики, консеквентні в своїй доктрині, сміло замикають очі на дійсні факти (Фр., XVI, 1955, 295); Будьмо консеквентними, не відділяймо слова від діла... (Коцюб., I, 1955, 170).

КОНСЕКВЕНТНІСТЬ, ності, ж., книжн. Абстр. ім. до консеквентний. У слові ГанГрена краще заховати обидва «Г» чужої мови для консеквентності (Сам., II, 1958, 375).

КОНСЕКВЕНТНО, книжн. Присл. до консеквентний. — Ви демократ, плебей і консеквентно Робили те, що мусили, мій друже (Фр., XII, 1953, 359).

КОНСЕРВА див. консерви.

КОНСЕРВАТИВНИЙ, а, е. Який обстоює, захищає старе, віджило; ворожий прогресові. Творчість українського радянського народу.. славить усе прогресивне, що йде проти всього регресивного, консервативного (Рильський, III, 1956, 151); При наявності певної суперечності між консервативними поглядами.. й реалістичними тенденціями.. творчості, Квітка-Основ'яненко відбив окремі сторони народного життя, побуту (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 5); Консервативна партія.

КОНСЕРВАТИВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. консервативний. Поховальний обряд.. відзначається великою консервативністю (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 180).

КОНСЕРВАТИВНО. Присл. до консервативний. Його гнітили всякі особисті невинувдані претензії консервативно настроєних людей (Рибак, Час., 1960, 490).

КОНСЕРВАТИЗМ, у, ч. Прихильність до старого, віджилого, обстоювання його; консервативні погляди, переконання. Я.. волю.. держатись мужицького ґрунту, котрий, попри свій консерватизм, щонайменше є здоровий (Коб., III, 1956, 126); Часто на шляху новатора трапляються байдужі люди, які.. проявляють.. консерватизм, стають на перешкоді новому, прогресивному (Рад. Укр., 3.X 1956, 1).

КОНСЕРВАТИСТ, а, ч., рідко. Те саме, що консерватор. Граф.. причисляв [зараховував] себе до консерватистів (Фр., VII, 1951, 333); — Він чоловік без серця.., а до того консерватист до смішності (Коб., I, 1956, 152).

КОНСЕРВАТИСТКА, и, ж., рідко. Жін. до консерватист. Вона консерватистка, навіть обскурантка, ненавидить нові ідеї (Н.-Лев., V, 1966, 177).

КОНСЕРВАТОР, а, ч. 1. Той, хто має консервативні погляди, переконання; ворог прогресу. — Той, хто боїться ламати застарілі норми, — консерватор (Руд., Вітер., 1958, 332); — Оце говорила я з Ременем, ..він мені видався не таким уже й консерватором (Чаб., Стоїть явір., 1959, 164).

2. У деяких капіталістичних країнах — член консервативної партії. Консерватори.. більш відверто, ніж ліберали, проводили загарбницьку колоніальну політику (Нова іст., 1957, 44).

КОНСЕРВАТОРЕЦЬ, рця, ч., розм. Студент консерваторії.

КОНСЕРВАТОРІЯ, ї, ж. Вищий музичний навчальний заклад. Антося радила Ваті їхати до Києва і вчитись в консерваторії (Н.-Лев., IV, 1956, 185); Її мрією було дістатися де-небудь в консерваторію, студіювати музику (Коб., III, 1956, 301); Скінчивши в 1869 році консерваторію, Лисенко оселяється на постійне життя в Києві (Іст. укр. музики, 1922, 206).

КОНСЕРВАТОРКА, и, ж. Жін. до консерватор.

КОНСЕРВАТОРКА, и, ж., розм. Жін. до консерваторець. — У мене сестра консерваторка (Л. Укр., III, 1952, 616).

КОНСЕРВАТОРНИЙ, а, е. Прикм. до консерваторія. Консерваторні реки; Консерваторна освіта.

КОНСЕРВАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до консерватор.

КОНСЕРВАТОРСЬКИЙ, а, е. Те саме, що консерваторний. Консерваторські студенти.

КОНСЕРВАЦІЯ, ї, ж. Дія за знач. консервувати 2, 3. Сушіння — це один з перших засобів консервації деревини (Стал.-буд. справа, 1957, 64); Велика робота проводиться щодо консервації та реставрації пам'яток архітектури й мистецтва (Наука., 3, 1967, 14); До моменту прибуття нової партії робітників завод це був на консервації (Бурл., Напередодні, 1956, 410).

КОНСЕРВИ, ів, мн. (одн. консерва, и, ж., розм.). 1. Харчові продукти тваринного або рослинного походження, відповідно оброблені (сушінням, стерилізацією, солінням і т.ін.) та вміщені в герметично закриті банки для зберігання протягом тривалого часу. *Заряд армії запотребував незвичайної маси.. консервів* (Фр., VIII, 1952, 362); *Гастрономічні крамниці спокушали зір бляшанками різних консервів* (Донч., II, 1956, 206); — *А ми консерву поїмо.. і знову марш-марш вперед* (Гончар, Таврія.., 1957, 592).

2. тільки мн., спец. Окуляри з темними скельцями для захисту очей від яскравого світла, пилу тощо. *Чорні скельця консервів*.

КОНСЕРВНИЙ, а, е. Прикм. до консерви 1. *Консервне виробництво*; // *Признач. для консервів. Консервна банка*; // *Признач. для відкривання консервів. Консервний ніж*; // *Який виробляє консерви. Тепер будуються нові консервні й овочесушильні заводи* (Овоч., 1956, 7); *Одеський порт народжував і перший пролетаріат Півдня. На рибальському улові й урожаєх овочівників постав консервний промисел* (Смолич, V, 1959, 8).

КОНСЕРВНИК, а, ч. Робітник консервної промисловості. *Роботи у консервників більшає, бо з кожним днем потік сировини на їх підприємство зростає* (Рад. Укр., 28.VI 1967, 2).

КОНСЕРВНИЦЯ, і, ж. Жін. до консервник.

КОНСЕРВОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до консервувати 1, 2. *За спостереженнями наших птахівників, птиця теж добре поїдає зерно з консервованих у восковій стиглості качанів і це сприяє підвищенню несучості* (Колг. Укр., 10, 1958, 30); // у знач. прикм. *Консервовані огірки відрізняються від маринованих складом прянощів і заливки* (Укр. страви, 1957, 65); *Павло сів відпочити і пригадав, як колись він ніс цією стежкою консервовану кров* (Кучер, Голод, 1961, 440).

КОНСЕРВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. консервувати 1, 2. *Перед консервуванням овочі миють, сортують, обробляють парою* (Укр. страви, 1957, 213); *Найпоширеніший спосіб консервування крові — це додавання до неї цитрино-кислого натрію* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 202).

КОНСЕРВУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Перетворювати в консерви (у 1 знач.). *Консервувати овочі*; *Гриби консервують у скляних банках*.

2. спец. Піддавати спеціальній обробці, створювати відповідні умови і т.ін., щоб запобігти псуванню, розкладу тощо. *Консервувати деревину*; *Консервувати качани*; *Консервувати кров*.

3. Тимчасово припиняти хід, розвиток, діяльність чого-небудь. *Консервувати будівництво заводу*.

КОНСЕРВУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Зберігатися.

2. тільки недок. Пас. до консервувати.

КОНСИЛІУМ, у, ч. Нарада лікарів для визначення характеру хвороби й засобів лікування хворого. *Мене оглядали 2 лікарі, а після того був консилиум* (Коцюб., III, 1956, 347); *Консилиум вирішить, чи можна робити Наталі операцію* (Зар., На.. світі, 1967, 413); * *Образно. [В а с и л ь:] Здається, для літературного консилиуму досить людей* (Сам., II, 1958, 93).

КОНСИСТЕНТНИЙ, а, е, спец. Який відзначається значною консистенцією. *Консистентне мастило*.

КОНСИСТЕНЦІЯ, і, ж., спец. Ступінь щільності або густини речовини. *Служить нам [дотик] до пізнання не тільки форми тіл, їх консистенції, поверхні і температури, але також їх віддалення* (Фр., XVI, 1955, 263); *Абрикоси для сушіння беруть стиглими, коли вони вже набули властивого сорту забарвлення, аромату*

та щільної консистенції м'якоті (Садівн., 1957, 275).

КОНСИСТОРІЯ, і, ж. 1. У дореволюційній Росії — установа з церковно-адміністративними й судовими функціями, що підлягала спархіальному архієреєві. — *Коли б ще часом діло не дійшло до консисторії, бо тоді доведеться продати й воли й коники*, — сказав отець Харитін (Н.-Лев., III, 1956, 182); *Написали [селяни] листа до консисторії, і отцю Миколаю, кажуть, трохи перепало від архієрея.. за треби* (Стельмах, I, 1962, 266).

2. У католицькій церкві — нарада кардиналів з участю папи. *На засіданню папської консисторії прийшло до бурхливих сцен* (Фр., II, 1950, 146).

КОНСИСТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до консисторія. *Він [о. Сава] часто їздив до Києва, бував часто в консисторії і розказував консисторським урядникам багато дечого про сусід батюшок* (Н.-Лев., IV, 1956, 49); *Консисторські попи*.

КОНСКРИПЦІЯ, і, ж., військ., заст. У низці європейських країн до запровадження загальної військової повинності — набирання чоловіків до армії на підставі військової повинності, але з дозволом викупу й заступництва. *Зачалося нещастя наше від конскрипції, знаєте, що була в 59-ім році* (Фр., II, 1950, 46).

КОНСОЛІДАЦІЯ, і, ж., книжн. Дія за знач. консолідувати й консолідуватися. *Се [XX] століття розпочалося у нас досить значним піднесенням духу, зростом ентузіазму, зростом праці на різних полях, виявленням мети, консолідацією сил* (Фр., XVI, 1955, 334); *Розвиток української мови в другій половині XVI — першій половині XVII ст. був могутнім фактором консолідації української народності й посилення опору зовнішнім ворожим силам, які намагалися денационалізувати її* (Іст. УРСР, I, 1953, 202); *Сучасна епоха є епохою небаченого зростання й консолідації міжнародного робітничого й комуністичного руху* (Наука., 4, 1960, 16).

КОНСОЛІДОВАНИЙ, а, е, книжн. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до консолідувати.

2. у знач. прикм. *Згуртований, міцно об'єднаний. Консолідована група*.

КОНСОЛІДУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., книжн. Зміцнювати, укріплювати що-небудь; об'єднувати, згуртовувати когось. *Чернишевський, очолюючи революційних демократів, збирав і консолідував антицаристські сили* (Іст. УРСР, I, 1953, 485).

КОНСОЛІДУВАТИСЯ, ується, недок. і док., книжн. Зміцнюватися, укріплюватися; об'єднуватися, згуртовуватися. *Міжнародний пролетаріат консолідується*.

КОНСОЛЬ, і, ж. 1. Виступ у стіні будинку, що підтримує карниз, балкон, архітектурні прикраси тощо. *Консоль — виступаюча з стіни кам'яна, залізобетонна, металічна або дерев'яна опора.. звисаючої частини будинку* (Архіт. Рад. Укр., 11, 1939, 41); // *Виступ у якій-небудь конструкції для підймання вертикального навантаження. Консоль рухається вгору або вниз по опорній частині верстата* (Фрез. справа., 1957, 20).

2. Колонкова пересувна підставка для статуєток, квітів і т.ін. *Високі дзеркала на.. консолях ніби потопали в меланхолічному сутінку* (Н.-Лев., IV, 1956, 239); *Дія перша. Хата Гоцинської, салон.. Піаніно трохи в глибині, ліворуч; .. біля нього консоль з тропічною рослиною* (Л. Укр., II, 1951, 5); *Громада мармуру лисіла на консолі проти вишуканого каміна* (Рибак, Помилка., 1940, 332).

КОНСОЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до консоль. *Консольна балка*; // *Який має консоль (у 1 знач.)*. *Консольний верстат*.

КОНСОНАНС, у, ч. 1. муз. Гармонійне поєднання

звуків; співзвуччя; протилежне **дисонанс**. При паралельному поєднанні мелодичних ліній можливі не тільки паралелізми консонансів, але й дисонансів (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 55); * Образно. Бачу.. в суспільстві новий консонанс (Фомін, Вибр., 1958, 29).

2. **літ.** Рима, у якій наголошені голосні різні, а голосні, що стоять перед голосними наголошеними або після них — однакові.

КОНСОНАНТ, а, ч., **лінгв.** Те саме, що **приголосний** 2. Консонант — термін, що вживається в такому ж значенні, як і термін «приголосний (звук)» (Сл. лінгв. терм., 1957, 82).

КОНСОНАНТИЗМ, у, ч. Система приголосних звуків мови. Вона [українська мова] має кілька засобів до урівноваження вокалізму з консонантизмом, себто кількості голосівок з шелестівками (Сам., II, 1958, 365); Вокалізм — система голосних певної мови, консонантизм — приголосних (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1951, 141).

КОНСОРЦІУМ, у, ч. Об'єднання групи монополістів (переважно банківських) для здійснення значних фінансових або комерційних операцій. Фінансовий консорціум.

КОНСПЕКТ, у, ч. Короткий писаний виклад змісту чого-небудь. — Що ж се ви написали? — спитала я. — Конспект лекції на завтра (Л. Укр., III, 1952, 579); Сидять над конспектами студенти, готуються до останніх екзаменів (Гончар, Людина., 1960, 4).

КОНСПЕКТІВНИЙ, а, е. Який передає основний зміст чого-небудь у стислій формі; короткий (у 2 знач.). Конспективний виклад матеріалу.

КОНСПЕКТІВНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. конспективний. Конспективність викладу.

КОНСПЕКТІВНО. Присл. до конспективний. Потім перейшов думками на географію і став конспективно повторяти її (Вас., I, 1959, 177).

КОНСПЕКТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. конспектувати. Конспектування прочитаного матеріалу.

КОНСПЕКТУВАТИ, ую, уєш, **недок.**, **перех.** Скласти конспект чого-небудь. Довго просиджувала [Ніна] за столом, конспектувала уроки (Коп., Земля., 1957, 208); Ніколи не конспектуйте [книжки] одночасно з першим читанням. Лише читаючи вдруге, робіть короткий конспект вже знайомого матеріалу (Знання., 11, 1968, 14).

КОНСПІРАТИВНИЙ, а, е. Пов'язаний з конспірацією; таємний. Підпільний райком партії влаштував конспіративне засідання (Ю. Янов., II, 1954, 22); Старі більшовики в свій час уміли добре організувати конспіративні квартири, явки, паролі, шифри (Шер., Молоді месники, 1949, 9).

КОНСПІРАТИВНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. конспіративний. Конспіративність зборів; Конспіративність листування.

КОНСПІРАТИВНО. Присл. до конспіративний. Тася конспіративно розповідала нам про те, що Маруся має їхати за женихом кудись аж у Сибір (Вас., II, 1959, 312); Більшовики.. таємно переховувались, збирались конспіративно (Смолич, Мир., 1958, 29).

КОНСПІРАТОР, а, ч. Той, хто вдається до конспірації. [Л ю б о в:] Ну, от і проговорились. Ех, конспіратор з вас!.. (Л. Укр., II, 1951, 69); — А ви, Петре, справді конспіратор неабиякий, і артист! (Головка, I, 1957, 484); Вийшовши на волю, він діяв обережно, як досвідчений конспіратор (Цюпа, Назустріч., 1958, 118); * У порівн. Він гаявся з відповіддю, оглядаючи всіх, як справжній конспіратор (Гончар, IV, 1960, 42).

КОНСПІРАТОРКА, н, ж. Жін. до конспіра́тор. — Валентина — велика конспіраторка (Досв., Вибр., 1959, 56).

КОНСПІРАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до конспіра́тор; // Власт. конспіраторові. Конспіраторські звички.

КОНСПІРАЦІЙНИЙ, а, е. Те саме, що конспіративний. Він.. провадив.. конспіраційну та організаційну діяльність (Фр., IV, 1950, 318).

КОНСПІРАЦІЯ, ї, ж. Заходи, яких уживає нелегальна організація для збереження в таємниці своєї діяльності, а також своїх членів; суворе дотримання таємниці. Умови підпілля вимагали суворої конспірації, і треба було гарантувати безпеку на кожній ланці зв'язку (Смолич, Світанок., 1953, 15); Розходились полтавці по одному, дотримуючись всіх правил конспірації (Гончар, II, 1959, 194); // **заст.** Таємний замір, змова. Ваш лист прийшов у той час, як ми сиділи вкупі з дядьком і я не могла не дати йому цього листа, то от вже тепер мені трудно бути в Вашій ювілейній [ювілейній] конспірації проти нього (Л. Укр., V, 1956, 160).

КОНСПІРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. конспірувати. Скликання засідання обласкому, конспірування його.. було покладено саме на Олександра Стоярова (Смолич, Світанок., 1953, 86).

КОНСПІРУВАТИ, ую, уєш, **недок.** 1. **перех.** Застосовувати конспірацію щодо кого-, чого-небудь. Конспірувати роботу організації.

2. **неперех.**, **рідко.** Те саме, що конспіруватися. — Здоров був! — промовив Хома з серцем і озирнувся, якось немов затурбований. — Конспіруєш і боїшся шпигів? (Фр., IV, 1950, 318).

КОНСПІРУВАТИСЯ, уюся, уєшся, **недок.** Дотримуватися конспірації. — Що з вами? Що ви конспіруєтесь? — запитав Михайло Юлія, коли ми опинились самі без жандармів у просторім баракі (Досв., Вибр., 1959, 161).

КОНСТАНТА, н, ж., **спец.** Стала величина в низці тих, які змінюються. Знання важливих констант фізики, зокрема гравітаційної постійності, .. може мати дуже важливі наслідки для геофізиків, астрономів, геологів, фізиків (Знання., 11, 1966, 25); Константа рівноваги.

КОНСТАНТНИЙ, а, е, **спец.** Який не змінюється; постійний, сталий. Константні форми рослин.

КОНСТАНТНІСТЬ, пості, ж. Властивість за знач. константний. Константність сприймання полягає у відображенні предмета таким, яким він є насправді, незалежно від деяких мінливих умов (Рад. психол. наука., 1958, 33).

КОНСТАТАЦІЯ, ї, ж. Те саме, що констатування. Франко не обмежується.. самою констатацією фактів, а дає їй широкі узагальнюючі штрихи (Рильський, III, 1956, 271); В них [поезіях О. Олеся 1903 і 1904 рр.] — констатація смутку, вболівань, шукання поетового місця в житті (Рад. літ-во, 1, 1958, 90).

КОНСТАТОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до констатувати. Пізніше наявність їх [соленосних відкладів].. констатована в багатьох районах Дніпровсько-Донецької западини (Геол. Укр., 1959, 398).

КОНСТАТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. констатувати. Всі в нас кажуть, що зле жити у нашому світі, а як же воно має бути ліпше, коли всі задовольняються констатуванням того факту, і то тільки в приватних розмовах (Л. Укр., V, 1956, 67).

КОНСТАТУВАТИ, ую, уєш, **недок.** і **док.**, **перех.** Установлювати, відзначати наявність чого-небудь. Констатую факт, що в тебе енергії.. нема (Стеф., III, 1954, 37); Лікарі констатували звичайну втому горла (Ле, Право., 1957, 58).

КОНСТАТУВАТИСЯ, ується, **недок.** і **док.** Установлюватися, відзначатися.

КОНСТЕ́БЛЬ, я, ч. У США та Англії — найнижчий поліцейний чин.

КОНСТИТУТИ́ВНИЙ, а, е, книжн. Який становить основу чого-небудь; визначальний. *Конститутивні положення.*

КОНСТИТУЦІ́ЙНИЙ¹, а, е. Стос. до конституції (див. консти́туція¹). *Конституційний маніфест був вирваний всеросійським жовтневим страйком (Ленін, 11, 1949, 112); Право на працю трудящих Радянського Союзу — це конституційне право (Рад. право, 4, 1960, 42); Конституційний закон; // Який ґрунтується на конституції. Конституційний лад; Конституційна держава.*

△ **Конституційна мона́рхія** — державний лад, при якому влада монарха обмежена конституцією.

КОНСТИТУЦІ́ЙНИЙ², а, е. Прикм. до консти́туція². *О. О. Богомолець вказував, що конституційні властивості можуть змінюватися під впливом зовнішнього середовища (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 161).*

КОНСТИТУЦІО́НАЛІ́ЗМ, у, ч. Буржуазна течія в політиці й науці державного права, що визнає конституційну монархію найкращою системою управління.

КОНСТИТУЦІО́НАЛІ́СТ, а, ч. Прихильник конституціоналізму. *З пристрастю запального революціонера викриває Мирний конституціоналістів, показуючи їх реакційний монархічний характер (Вісник АН, 5, 1949, 27).*

КОНСТИТУЦІО́НАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до консти́туція². *Конституціональні особливості організму.*

КОНСТИТУ́ЦІЯ¹, ї, ж. Основний закон держави, що визначає суспільний і державний лад, виборчу систему, принципи організації та діяльності державних органів, основні права й обов'язки громадян. *Маємо тільки конституцію [1905 р.] на папері, скасовану фактично (Коцюб., III, 1956, 283); Кожна Союзна республіка має свою Конституцію, яка враховує особливості республіки і побудована у повній відповідності з Конституцією СРСР (Конст. СРСР, 1963, 7).*

КОНСТИТУ́ЦІЯ², ї, ж. Будова організму, зумовлена певним співвідношенням у розвитку органів і тканин. *Конституції я був нервової, вразливої змалку (Вишня, I, 1956, 5); Сукупність зовнішніх (морфологічних) і внутрішніх (функціональних) особливостей організму визначає поняття конституції (Хвор. дит. віку, 1955, 135).*

КОНСТИТУЮ́ВАТИ, юю, юєш, недок. і док., перех., книжн. Установлювати, визначати склад, зміст чого-небудь. *Конституювати президію конференції.*

КОНСТИТУЮ́ВАТИСЯ, юється, недок., книжн. Пас. до консти́туювати. *Конференція конститується, як загальнопартійна конференція РСДРП, що є верховним органом партії (Ленін, 17, 1949, 394).*

КОНСТРУКТИ́ВІЗМ, у, ч. 1. Один із найпоширеніших напрямів (переважно західноєвропейської) архітектури початку ХХ ст., пов'язаний із застосуванням індустріальної техніки, будівельних матеріалів і конструкцій; заперечував архітектурну спадщину, роль національних традицій. *Протягом довгого часу в архітектурі, наприклад, панував конструктивізм і ніхто якось не помічав, що конструктивізм цілком чужий для нас (Тич., III, 1957, 49).*

2. В образотворчому мистецтві та літературі початку ХХ ст. — дрібнобуржуазна формалістична течія, що заперечувала ідейний зміст мистецтва й підмінювала художній образ абстракцією.

КОНСТРУКТИ́ВІСТ, а, ч. Прибічник, послідовник конструктивізму. *Конструктивісти направляли архітектурну творчість в основному по шляху лєсеноваторства (Архіт. Рад. Укр., 1957, 7).*

КОНСТРУКТИ́ВІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до конструктиві́зм і конструктиві́ст. *Конструктивістські проекти будинків.*

КОНСТРУКТИ́ВНИЙ, а, е. 1. Стос. до конструкції (у 1 знач.). *Радянська космічна ракета являє собою багатоступінчасту ракету, яка має високі конструктивні якості (Наука., 2, 1959, 7); // Стос. до конструювання, пов'язаний з ним. Деякі дані про особливості розв'язування старшокласниками конструктивних задач знаходимо в роботах П. М. Якобсона (Рад. психол. наука., 1958, 197).*

2. Який може бути основою чого-небудь. *Ми вносимо конструктивні пропозиції про загальне й повне роззброєння (Рад. Укр., 7.X 1960, 2); Конструктивна думка.*

КОНСТРУКТИ́ВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до конструкти́вний 2.

КОНСТРУКТИ́ВНО. Присл. до конструкти́вний. *Конструктивно перемички є греблями невеликого розміру (Довідник сіль. будівельника, 1956, 171); Конструктивно правильно оформлені деталі здебільшого дешевіші за зварювані при однаковій міцності (Знання., 2, 1966, 30).*

КОНСТРУ́КТОР, а, ч. 1. Той, хто конструює щонебудь, створює конструкції (у 1, 2 знач.). *Уже два дні підряд невтомно працюють над своїм літальним апаратом двоє завзятих конструкторів (Коп., Подарунок, 1956, 51); Вчені й конструктори.. працюють над створенням нових, ще досконаліших електронних машин (Наука., 1, 1957, 7).*

2. Набір частин і деталей, з яких діти будують іграшкові споруди або складають різні прилади. *Щоб колись [діти] любили будувати, конструктори вигадую для них (Голов., Поезії, 1955, 199); Відчинив другу шафу. Там стояли різноманітні конструктори, з яких можна було зробити різноманітні моделі машин (Ів., Вел. очі, 1956, 35).*

КОНСТРУ́КТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до констру́ктор 1. *Тася.. жила недалеко від конструкторського бюро, в якому працювала кресляркою (Дмит., Розлука, 1957, 313).*

КОНСТРУКЦІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Придатний для конструкцій (у 2 знач.). *Після гартування конструкційні сталі мають велику міцність (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 173).*

2. Пов'язаний з конструюванням. *Конструкційна задача.*

КОНСТРУ́КЦІЯ, ї, ж. 1. Будова, взаємне розташування частин машини, апарата, приладу тощо. *Словаки везуть туристів на човнах назад сливе до самої Щавниці. Ці човни допотопної конструкції (Н.-Лев., II, 1956, 416); [І в а н:] Маємо машини найновішої конструкції (Фр., IX, 1952, 381); В районах землетрусів будують невисокі будинки особливої конструкції, здатні витримувати підземні поштовхи (Фіз. геогр., 5, 1956, 106).*

2. *перев. мн.* Споруди складної будови, а також окремі їх частини. *Міцність дерев'яних і металевих конструкцій з часом знижується, а залізобетонних — підвищується (Наука., 12, 1956, 15); Залізні конструкції ковальського цеху ще лежали на землі (Собко, Любов, 1935, 97); * Образно. Люблю я таких людей, завзятих і проклятих, щоб душа в них була не з лопуцька, щоб оглядали життя з високої конструкції (Ю. Янов., II, 1958, 244).*

3. Словосполука, якій властиві певні граматичні зв'язки, певна граматична будова. *Збагатилися її удосконалилися синтаксично-фразеологічні конструкції української мови (Мовозн., VI, 1948, 7); Синонімічні конструкції.*

КОНСТРУЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. конструювати. За 40 років, які минули з початку конструювання гідротурбін, досягнуті великі успіхи (Розв. науки в УРСР., 1957, 448); Конструювання машин.

КОНСТРУЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. 1. Робити конструкцію (у 1, 2 знач.) чого-небудь. Знаю, друже, що ти конструюєш тепер літаки (Гонч., Вибр., 1959, 73); Я конструюватиму тільки такі моделі, які захочу сам (Собко, Граніт, 1937, 197).

2. книжн., рідко. Створювати що-небудь у певному складі; установлювати певний склад чогось. Конструювати губкоми так, щоб до них, крім працівників губцентра, обов'язково входили представники повітів (КПУ в резол. і рішен., 1958, 72).

КОНСТРУЮВАТИСЯ, юється, недок. Пас. до конструювати. — Історія не конструюється (Фр., IV, 1950, 314).

КОНСУЛ, а, ч. 1. Урядова особа, що представляє й захищає інтереси своєї держави та її громадян у якомусь пункті іншої держави. — Німецький консул не повинен знати нічого з таємниць доктора Гальванеску (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 86).

2. У стародавньому Римі — титул кожної з двох виборних найвищих урядових осіб, а також той, хто мав цей титул. — У двісті шістнадцятому році до нашої ери геніальний карфагенський полководець Ганнібал, маючи п'ятдесят тисяч війська, знищив під Каннами сімдесятитисячну римську армію консула Теренція Варрона (Ю. Янов., II, 1958, 231).

3. Титул кожної з трьох осіб, які мали необмежену виконавчу владу у Франції в період консульства (у 3 знач.), а також той, хто мав такий титул. Бонапарт.. примусив їх прийняти закон про передачу влади трьом консулам на чолі з Бонапартом (Нова іст., 1956, 88).

КОНСУЛАТ, у, ч., рідко. Те саме, що консульство 1. Польський консулат.

КОНСУЛЬСТВО, а, с. 1. Представництво однієї держави в якому-небудь пункті іншої держави, очолюване консулом. У двері вілли, де містилося Львівське радянське консульство, подзвонила молода людина (Галан, Перед лицем фактів, 1949, 101); На ранок мене запросили в радянське консульство (Корн., Разом із життям, 1950, 161); //Приміщення, де перебуває таке представництво.

2. У стародавньому Римі — час управління консулів у добу республіки.

3. Період в історії Франції від перевороту Наполеона 9 листопада 1799 р. (18 брюмера) до проголошення імперії в 1804 р.

КОНСУЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до консул і консульство. Президент, поруч інших питань, поцікавився моїм консульським стажем (Кулик, Записки консула, 1958, 41); Українська РСР має право.. обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками (Конст. УРСР, 1969, 7).

КОНСУЛЬТАНТ, а, ч. Той, хто дає консультації з питань свого фаху. Вона тут і лікар, і консультант, і консиліум; виважувала своїми руками людські життя і смерті (Мушк., Серце., 1962, 146); Від спеціаліста нині вимагається, щоб він був не просто кваліфікованим консультантом, добрим порадиником, а й умілим організатором, здатним перетворювати свої знання.. в реальні результати (Ком. Укр., 1, 1969, 81).

КОНСУЛЬТАНТКА, и, ж. Жін. до консультант.

КОНСУЛЬТАТИВНИЙ, а, е. Який має дорадчі права. Консультативна комісія.

КОНСУЛЬТАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до консультації (у 1, 2 знач.). Інститут провів велику консультаційну

роботу з питань мовознавства (Мовозн., XIII, 1955, 163); // Признач. для консультацій. Консультаційний пункт.

КОНСУЛЬТАЦІЯ, і, ж. 1. Порада фахівця з якого-небудь питання. Варто було б в наших газетах і літературних журналах систематичніше давати консультації людям, що «пробують перо» (Рильський, III, 1956, 415); Слід використати всі форми керівництва й допомоги пропагандистам — курси, семінари, теоретичні конференції, групові та індивідуальні консультації і т.ін. (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1).

2. Подавання порад з яких-небудь питань; консультування. Група вчителів організувала при клубі консультацію для колгоспників, які заочно навчаються в інститутах і технікумах (Колг. Укр., 11, 1958, 6).

3. Установа, у якій фахівці допомагають порадами з яких-небудь питань. Розгалужена сітка таких закладів, як молочні кухні, дитячі консультації, ясла, дитячі садки, створює найкращі умови для розвитку дитини до вступу її в школу (Анат. і фізіол. люд., 1957, 187); Юридична консультація.

КОНСУЛЬТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. консультувати. На адресу літературного об'єднання редакції районних газет надсилають десятки віршів початкуючих авторів для консультування (Літ. газ., 4.V 1951, 4).

КОНСУЛЬТУВАТИ, юю, юєш, недок., перех. і неперех. Давати поради з якого-небудь питання. Ми з головою сілради часто консультували своїх учителів, підбадьорювали, підучували (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 5); Юра.. уважно читає твори молодих авторів і консультує їх (Літ. газ., 31.I 1958, 3).

КОНСУЛЬТУВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок. Звертатися до кого-небудь за порадою з якогось питання. Перекладачеві треба багато знати, консультуватися із спеціалістами (Мовозн., XIII, 1955, 81).

КОНТАГІЙ, ю, ч., мед. Те саме, що зараза 1; інфекція.

КОНТАГІОЗНИЙ, а, е, мед. Те саме, що заразливий 1; інфекційний. Токсико-септичні захворювання мають виразно контагіозний характер (Хвор. дит. віку, 1955, 47).

КОНТАКТ, у, ч. 1. спец. Стикання двох електричних провідників, що створює умови прохідності струму, а також місце такого стикання. Залізні половинки розійшлися, і контакт був порушений. Кожна з половинок брами була не страшна... (Смолич, I, 1958, 97); Штепселі майже по всій довжині розрізані пополам, що робить їх пружними й забезпечує надійний контакт між ними й гніздами, в які вони вставляються (Монтаж і ремонт., 1956, 50); // Прилад, що здійснює стикання електричних провідників. Ніна кинула пускову ручку.. Знову перевірила контакти, заміряла пальне (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 58); Конденсатор призначений для того, щоб запобігти іскрам між контактами (Автомоб., 1957, 116).

2. Спілкування, зв'язок, тісні стосунки. В живому контакті з читачем письменник починає краще бачити саме життя і суворіше оцінювати свої власні книжки (Смолич, VI, 1959, 9); Академія наук УРСР має широкі контакти з вченими і науковими установами майже всіх країн світу (Ком. Укр., 6, 1969, 52); //Взаємна узгодженість у роботі. Був той дивний контакт, який виникає між справжніми друзями в роботі (Собко, Срібний корабель, 1961, 235); // перен. Взаєморозуміння. Між ним [промовцем] і слухачами.. встановився той контакт, що допомагає промовцеві (Шовк., Інженери, 1956, 326).

3. спец. Стикання, дотик (у 1 знач.). Антибіотичні речовини виробляються рослинами більш активно, коли

вони перебувають у контакті з відповідним збудником хвороби (Наука., 1, 1960, 13); *Перебувати в контакті з хворими.*

4. геол. Поверхня стику гірських порід, з яких утворюються суміжні ділянки земної кори.

КОНТАКТНИЙ, а, е, спец. 1. Стос. до контакту (у 1 знач.), пов'язаний з ним. *Контактне зварювання.. є одним з найпродуктивніших методів з'єднання металів* (Рад. Укр., 19. XI 1957, 2); // Який діє на підставі контакту. *Високі якості мають контактні електрозварювальні машини* (Наука., 5, 1956, 37); // Признач. для контакту. *На колії стояли темні трамвайні вагони. Побликувало скло, чорніли вгорі контактні дуги і проводи, по яких вже не проходив струм* (Перв., Дикий мед, 1963, 198); *Контактна мережа.*

2. Який впливає, діє внаслідок дотику, під час дотику. *Контактні отрути можна застосовувати проти всіх комах у різних стадіях їх розвитку шляхом обприскування або обпилювання* (Захист рослин., 1952, 171); *Препарати контактної дії.*

КОНТАКТОР, а, ч., спец. Прилад, за допомогою якого пускають у рух і зупиняють електричні двигуни й автоматизують виробничі процеси. *Він [машиніст] приходить на електровоз задовго до початку рейсу, старанно перевіряє роботу електричних машин, апаратів, контакторів* (Роб. газ., 16.II 1966, 2).

КОНТАКТУВАННЯ, я, с., книжн. Дія за знач. контактувати.

КОНТАКТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., книжн. Встановлювати контакт (у 2 знач.), діяти в контакті з ким-небудь. *Твір митця може відставати від дійсності, може з нею контактувати чи вступати в конфлікт* (Гад. літ-во, 11, 1967, 60); *Серед літератур народів СРСР. з якими українська література давно й плідно контактує, грузинська посідає особне місце* (Вітч., 7, 1969, 200).

КОНТАМІНАЦІЯ, і, ж. 1. Змішування двох або кількох подій під час розповіді; // літ. Вкраплювання подробиць однієї події до іншої, одного літературного твору до іншого.

2. лінгв. Виникнення нового слова, його форми або виразу внаслідок зближення, поєднання частин двох подібних слів, форм, виразів. *Контамінація значно менш поширена, ніж індукція* (Мовозн., XVI, 1961, 28).

КОНТАМІНОВАНИЙ, а, е, лінгв. Який виник унаслідок контамінації. *Заздалегідь — контаміноване слово, утворене з двох близьких за значенням: загідь, загодя і здалека, здаля* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 248).

КОНТЕЙНЕР, а, ч., спец. Знімне пристосування (велика скриня або кузов) для перевезення вантажів без упакування. *У контейнерах можна перевозити не тільки цукрові буряки, а.. й інші.. продукти* (Колг. енци., I, 1956, 596); *Вантажі в контейнерах, що прибули зі справними пломбами, видаються вантажоодержувачам без перевірки їх ваги та вмісту* (Рад. право, 2, 1960, 117).

КОНТЕЙНЕРНИЙ, а, е, спец. Який здійснюється за допомогою контейнера. *Впроваджуючи.. контейнерний спосіб перевезення буряків, можна більш як у 4 рази зменшити затрати праці на вантажно-розвантажувальних роботах* (Наука., 8, 1956, 29).

КОНТЕКСТ, у, ч. Закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу. *Слово може мати не одно, а кілька значень, може бути багатозначним — залежно від контексту* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 56); *У взятій окремо поза контекстом фразі визначити.. логічний наголос часто буває неможливо* (Худ. чит., 1955, 107).

КОНТЕНТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., заст. Годувати, харчувати. *Жінки обіцянку дали глину місити, воду носити, людей контентувати* (Барв., Опов., 1902, 171).

КОНТЕНТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., заст. Годуватися, харчуватися; їсти. [Х о т и н а (усаджуючи гостей і рідню):] *Контентуйтесь, милості просимо! Годуйтесь!* (Кроп., II, 1958, 73).

КОНТИНГЕНТ, у, ч., книжн. 1. Сукупність людей, що становлять подібну з певного погляду групу; склад осіб певної категорії. *Головний контингент прохожих становили діти, що спішили до шкіл* (Фр., VI, 1951, 440); *Більше половини контингенту вузу становитимуть студенти заочного й вечірнього відділів* (Рад. Укр., 12.VIII 1959, 3).

2. Установлена для певної мети визначена кількість кого-, чого-небудь. норма. *Рада Міністрів СРСР.. визначає щорічні контингенти громадян, які підлягають призову на дійсну військову службу* (Конст. СРСР, 1963, 15); *Контингент завезення товарів.*

КОНТИНЕНТ, у, ч. Одна з основних великих частин суші, оточена з усіх або майже з усіх боків морями та океанами; материк (у 1 знач.). *Метеорологи сповіщали про вторгнення на європейський континент теплих мас повітря* (Трубіл., Глиб. шлях, 1948, 90); *Вічно живе Шевченкове слово з могутньою силою звучить сьогодні на мовах народів різних країн і континентів* (Літ. газ., 14.III 1961, 3).

КОНТИНЕНТАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до континент. *Континентальні відклади [тріасового періоду мезозойської ери] склалися з прісноводних глин і піщаних порід із тваринними рештками та залишками наземних рослин* (Курс заг. геол., 1947, 270); // Який розташований, міститься на континенті. *Отруйних риб, що водяться в.. континентальних водах, небагато* (Наука., 7, 1956, 27); *Радянський Союз — велика континентальна країна — є одночасно й морською державою* (Рад. Укр., 28.VII 1946, 3).

△ **Континентальний клімат** — клімат суші, віддаленої від моря, що відзначається сухістю, гарячим літом і холодною зимою. *Клімат гірської країни Паміру сухий, різко континентальний* (Фіз. геогр., 5, 1956, 99); — *Прибувши до нас [з півдня] в континентальний клімат, відразу, звичайно, зачала [яблуня] на морозі і ледве плодоносила* (Довж., I, 1958, 465).

КОНТО, невідм., с., зах. Рахунок. *Тепер я також мав конто в друкарні* (Фр., IX, 1956, 407); *В банках Цюриха, Женеви, Берна відкривали конто французи, німці, італійці, навіть японці* (Загреб., Європа 45, 1959, 498).

КОНТОКОРЕНТ, у, ч., фін. У капіталістичних країнах — єдиний рахунок, який відкривають установи банку своїм постійним клієнтам для взаємного розрахунку. *Банк позбавлений змоги відкрити окремий контокорент офіційного агентства* (Кулик, Записки консула, 1958, 197).

КОНТОКОРЕНТНИЙ, а, е: △ **Контокорентний рахунок**, фін. — те саме, що контокорент.

КОНТОРА, и, ж. Адміністративно-канцелярський відділ підприємства, закладу, установи або окрема установа з господарськими, фінансовими й т. ін. функціями. *Микола й його товариші прийшли в контору, де сиділи директор та писарі* (Н.-Лев., II, 1956, 200); *П'ятницький.. прохав контору друкувати II том, не гаючись, як тільки поступить од Вас перше оповідання* (Коцюб., III, 1956, 379); *Багато громадян щодня звертаються до нотаріальних контор. Одним треба оформити якісь правові відносини, іншим — засвідчити доручення на одержання грошей, майна тощо* (Рад. Укр.,

23.VI 1962, 3); // Приміщення, де перебуває такий відділ або установа. *Машина помчала мимо контори колгоспу* (Десняк, Десну..., 1949, 197).

КОНТО́РКА, и, ж. 1. Зменш. до конто́ра. Він з'явився в точно визначений час до своєї конторки (Хор., Місто., 1962, 109); *Ми зустрілися з ним у бригадній конторці* (Роб. газ., 5.VI 1966, 3).

2. Високий письмовий стіл з похилою поверхнею й шухлядами, за яким працюють стоячи. *На конторках, на полицях.. лежали цілі штуки усякої матері* (Н.-Лев., II, 1956, 44); *Крім круглого стола.. та невеличкої конторки, тут не було меблів* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 181).

КОНТО́РНИК, а, ч. Той, хто служить у конторі. *В конторі хаос.., конторники нічого не роблять* (Коцюб., III, 1956, 162); *В квартирі конторника все ще світилося* (Панч, О. Пархом., 1939, 3).

КОНТО́РНИЦЯ, і, ж. Жін. до конто́рник. — *Хто б подумав: Гриня і в академію!* — кинула одна з конторниць (Гончар, Тронка, 1963, 175).

КОНТО́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до конто́ра. *Хтось подав Альоші шмат конторської книги* (Гончар, Таврія., 1957, 342); *Конторські службовці*.

КОНТР... Префікс, що вживається для творення слів із значенням «протилежний чомусь», «який протидіє комусь, чомусь», напр.: *контрбала́нс*, *контрма́нєвр*, *контрпро́пози́ція* і т. ін.

КОНТРА, и, ж., заст., зневажл. 1. Контрреволюціонер, контрреволюціонерка. — *І що ти йому сказав? — А що мені з ним говорити? Сказав, що він суча контра і щоб не любився нашими зборами* (Стельмах, II, 1962, 17).

2. збірн. Контрреволюціонери. *В ньому оживало завзяття громадянської війни, згадувалися бої з контрою* (Ю. Янов., Мир, 1956, 235).

КОНТРАБАНДА, и, ж. 1. Незаконне, таємне перевезення або перенесення через державний кордон товарів, коштовностей і т. ін., заборонених або обкладених митом. *Незабаром [Геденштром] був обвинувачений у недостатній боротьбі з контрабандою* (Видатні вітч. географи., 1954, 56).

2. збірн. Товари, коштовності тощо, які незаконно, таємно перевозять або переносять через кордон. *Вона з батьком їздила по контрабанду й її підстрелив хтось уночі, очевидно, сторожа* (Ю. Янов., II, 1958, 102); * *У порівн. Не скорились ворогові [козаки], звили собі гніздо в Туреччині й возили звідти на Україну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш на волю* (Коцюб., I, 1955, 334).

3. у знач. присл. контрабандою. *Потай від влади, митного контролю, митних органів. Перед від'їздом із Галичини я зустрівся тут з Арабажимим, з котрим і умовились вертати разом і перевезти контрабандою кілька українських книжок* (Сам., II, 1958, 400).

4. перен. Замасковане пропагування, поширення недозволених, неприпустимих думок, поглядів або такі думки. *Ворожа контрабанда*.

КОНТРАБАНДИ́СТ, а, ч. Той, хто займається контрабандою (у 1 знач.). [Д о л о р е с:] *Абатиса та держала таверну для контрабандистів* (Л. Укр., III, 1952, 333); *Він був.. колишній моряк торговельного флоту й контрабандист* (Ю. Янов., I, 1954, 252).

КОНТРАБАНДИ́СТКА, и, ж. Жін. до контрабанди́ст.

КОНТРАБАНДИ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до контрабанди́ст. *Контрабандистська шаланда*.

КОНТРАБАНДНИ́Й, а, е. Який є контрабандою (у 1, 2 знач.). *Панас привозив [матері] контрабандні хустки й серги, шовк і коньяк* (Ю. Янов., I, 1954, 267);

// перен. Старанно приховуваний; таємний, заборонений. *Ми зайшли удвох в якусь пивницю Чи їдальню. Фуксія, й герань.., І горілки чарка контрабандна — Все навіки в пам'ять увійшло* (Рильський, II, 1960, 101).

КОНТРАБА́С, а, ч. Найбільший струнний смичковий музичний інструмент, що має форму скрипки й найнижче звучить серед смичкових інструментів. *В кутку стояла величезна шафа, в котрій.. були інструменти на цілий оркестр: і контрабаси, і валторни, і скрипки* (Сам., II, 1958, 412); *Раптом заплакало небо, заскавувало надривно й відразливо, наче хто сіпнув струну на велетенському контрабасі* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 229).

КОНТРАБАСИ́СТ, а, ч. Музикант, що грає на контрабасі. *Скрипалям і контрабасистові не личить сидіти під час гри. Закінчать грати, сядуть відпочити* (Томч., Жменяки, 1964, 73).

КОНТРАБА́СНИЙ, а, е. Те саме, що контраба́сoвий.

КОНТРАБА́СОВИЙ, а, е. Прикм. до контраба́с.

КОНТРАГЕ́НТ, а, ч. Особа або установа, що бере на себе певні зобов'язання за договором. [Р е д ж і:] *Ну, скажи — твій.. контрагент виконає цей договір, якщо я переміню ім'я?* (Коч., II, 1956, 145); *Останню частину справи провадила сама дружина Ананія, щоб не вдаватися до послуг контрагентів* (Ю. Янов., I, 1954, 134).

КОНТРАГЕ́НТСТВО, а, с. Становище контрагента, його повноваження; // Контора контрагента.

КОНТР-АДМІРА́Л, а, ч. Перше (молодше) адміральське звання або чин у флоті, а також особа, що має це звання.

КОНТР-АДМІРА́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до контр-адміра́л. *Контр-адміральське звання*.

КОНТРА́КТ, у, ч. Письмова угода, договір, за яким сторони, що його уклали, мають взаємні зобов'язання. — *Заглянь в контракт свій зі мною, — Яка там умова?* (Г.-Арт., Байки., 1958, 71); — *Я.. покличу писаря, зробимо контракт при свідках.., і я вам зараз дам гроші* (Фр., III, 1950, 70); *Столярчук витяг.. гаман, а з нього наші контракти і ще якісь папірці* (Мур., Бук. повість, 1959, 54).

КОНТРАКТА́НТ, а, ч. Організація або особа, що бере на себе певні зобов'язання за договором; // Організація, що здійснює контрактацію.

КОНТРАКТА́ЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до контракта́ція. *Контрактаційний договір*.

КОНТРАКТА́ЦІЯ, і, ж. 1. Складання угоди, контракту на одержання або використання кого-, чого-небудь.

2. Форма заготівлі сільськогосподарських продуктів на підставі договорів, які укладають щороку заготівельні організації з колгоспами та колгоспниками про вироблення цих продуктів і продаж їх державі. *Контрактація не просто організовувала збут сільськогосподарської продукції, а й пов'язувала цю справу з організацією виробництва* (Наука., 4, 1960, 32); *Контрактація льону: // Система набору робітників на яку-небудь державну роботу на підставі наперед укладених договорів*.

КОНТРА́КТНИЙ, а, е. Те саме, що контра́ктoвий.

КОНТРА́КТОВА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до контра́ктувати. *За два роки поголів'я поповнилось контрактованим у населення району молодняком* (Коз., Нові Потоки, 1948, 184).

КОНТРА́КТОВИЙ, а, е. Прикм. до контра́кт. *Він зруйнований, бо контрактіві умови тяжкі* (Фр., VIII, 1952, 383).

Контра́ктoвий я́рмарок див. я́рмарок.

КОНТРАКТУВАТИ, *ую, уєш, недок., перех.* Скласти угоду, контракт на одержання або використання кого-, чого-небудь; наймати, зобов'язувати контрактом. *Контракувати робітників; Контракувати врожай.*

КОНТРАКТУВАТИСЯ, *уюся, уєшся, недок.* 1. Брати на себе певні зобов'язання за договором.

2. Пас. до **контракувати**.

КОНТРАКТУРА, *и, ж., мед.* Значне зменшення рухомості в суглобі через пошкодження м'яких тканин (шкіри, м'язів, зв'язок) або нервів. Другим наслідком гнійного запалення суглоба може бути контрактура (Лікар. експертиза..., 1958, 873).

КОНТРАЛЬТО, *невідм., с. і ч.* Найнижчий жіночий голос. Дама голосно з ним розмовляла по-французьки грубим контральто (Л. Укр., III, 1952, 621); З грубих голосів виринає.. молодий приємний контральто (Вас., I, 1959, 341); Горпина дужим контральто заспівала пісню (Ю. Янов., Мир, 1956, 272).

КОНТРАЛЬТОВИЙ, *а, е.* Прикм. до **контральто**. Контральтовий голос.

КОНТРАМАРКА, *и, ж.* Талон або записка, що дає право безплатно відвідати виставу в театрі, цирку тощо. Можна було одразу вгадати, що вона прийшла в театр по контрамарці (Л. Укр., III, 1952, 706); Мала.. вільну контрамарку до театру імені Франка (Мал., Звенигора, 1959, 301); // Талон, що видається глядачеві, який тимчасово виходить із зали, на право повернення назад без пред'явлення квитка вдруге.

КОНТРАПУНКТ, *у, ч., муз.* 1. Те саме, що **поліфонія**. Я буду Вам грати.., окрім того, українських пісень масу у власній транскрипції, вільній від контрапункту і всякої теорії (Л. Укр., V, 1956, 277); Майстерно з'єднуючи дві різнохарактерні колядки, він [М. В. Лисенко] тим самим показує вільне володіння технікою вокального контрапункту (Укр. клас. опера, 1957, 181).

2. Відділ теорії музики, присвячений вивченню поліфонії. Він [диригент] має бути людиною широкої загальної освіти, грати на різних інструментах, володіти технікою диригування, крім того, знати музично-теоретичні дисципліни — гармонію, контрапункт (Мист., 2, 1966, 23).

КОНТРАПУНКТИЧНИЙ, *а, е, муз.* Який ґрунтується на правилах контрапункту (у 1 знач.). Контрапунктичні мелодії, переплітаючись одна з другою, складають оригінальний гармонійний рисунок пісні (Іст. укр. музики, 1922, 83).

КОНТРАПУНКТИЙНИЙ, *а, е, муз.* Прикм. до **контрапункт**. Головний принцип обробки народної пісні П. Козицьким — це сприймання мелодії пісні як теми, що стає музичним організмом, а також вільний і різноманітний, здебільшого поліфонічний розвиток теми з майстерним використанням контрапунктних засобів обробки (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 67).

КОНТРАСИГНАЦІЯ, *ї, ж.* Підпис міністра (чи іншої офіційної особи) на акті, виданому головою держави, який означає, що міністр бере на себе відповідальність за цей документ.

КОНТРАСИГНУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех.* Стверджувати власним підписом документ, виданий головою держави.

КОНТРАСТ, *у, ч.* 1. Гостро виражена протилежність. Владко.. сміливий, рішучий, вродливий, а його брат якийсь ніби наполоханий.. — ось який контраст являли обидва брати (Фр., VI, 1951, 241); Серед білих або злегка жовтавих домів ростуть групами кипариси, що збільшує контраст між білим і чорним (Коцюб., III, 1956, 351); Франція капіталістична країна. Контрасти між багатством і вбожеством не можуть у ній

не існувати (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 70); Між чорною.. ніччю і неймовірно ясним палючим днем тут існує різкий контраст (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 39).

2. У живопису та фотографії — велика, різка відмінність у яскравості або кольорі предметів. Макс Осборн розглядав контрасти світла й тіні у Рембрандта як символічне втілення боротьби звірячих інстинктів з божественним променем (Мист., 4, 1956, 41); Контраст негатива виражається різницею між максимальним і мінімальним його почорнінням (Довідник фот., 1959, 160).

КОНТРАСТНИЙ, *а, е.* 1. Який становить контраст; різко протилежний. Цвіркун і Клавочка являють собою контрастну пару — вона величава, .. висока, він же жвавий, маленький (Коч., I, 1956, 84).

2. Який характеризується використанням контрастів. Переважна більшість плакатів [періоду громадянської війни] побудована на контрастних сполученнях двох-трьох фарб (Укр. рад. граф., 1957, 28); Контрастний метод дослідження.

3. спец. Який має значну різницю між темними та ясними місцями зображення. Коли зображення має в межах від білого до чорного 7—10 тонів, то воно сприймається як контрастне (Довідник фот., 1959, 63).

КОНТРАСТНІСТЬ, *ності, ж.* Властивість за знач. **контрастний**. Дедалі більше місця в репертуарі театрів України займає балет А. Хачатуряна «Спартак», який вражає яскравістю й контрастністю музичних образів (Мист., 4, 1965, 4); Контрастність і різкість зображення кадру на екрані.. залежить від стану поверхонь лінз об'єктива (Пересувні кінопр., 1959, 226).

КОНТРАСТНО. Присл. до **контрастний** 1. Дьогтярно-чорні очі її серед усього білого виділялися різко, контрастно (Вол., Місячне срібло, 1961, 67).

КОНТРАСТУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. **контрастувати**. Шевченко [в поемі «Сова»] користується художнім прийомом, близьким до його манери в портретному живопису: контрастуванням світла і тіні (Іст. укр. літ., I, 1954, 231).

КОНТРАСТУВАТИ, *ує, недок., з ким — чим.* Бути контрастним, протилежним до кого-, чого-небудь, становити контраст до когось, чогось. Неприродна лагідність прикро контрастувала з попереднім диким і грізним тоном (Фр., VIII, 1952, 115); Його ясно-блакитні, майже безбарвні очі дивно контрастували з обвітреним червоним обличчям (Собко, Нам спокій.., 1959, 87); Характерною рисою архітектури житла є також принцип контрасту.. Так, наприклад, загальний ясний тон пофарбування стін контрастує з темним кольором даху, від чого стіна здається ще світлішою (Жилий буд. колгоспника, 1956, 132).

КОНТРАТАКА, *и, ж.* Зустрічна атака, яка здійснюється для того, щоб відбити наступ ворога або самому перейти в наступ. Наш підрозділ уперто відбивав контратаки численного ворога (Десняк, Опов., 1951, 110); Загули мотори, вдарили наші бронебійники, ворог пішов у контратаку (Гончар, Новели, 1954, 40).

КОНТРАТАКУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех.* Здійснювати контратаку. Бригада рішуче контратакувала гітлерівців (Ле, Опов. та нариси, 1950, 396); // спорт. Відбиваючи атаку суперника-гравця, самому переходити в наступ. Арміїці легко зупиняли всі атаки суперників, захищаючи підступи до воріт всією п'ятіркою, а потім дружно контратакували (Веч. Київ, 16.I 1961, 3).

КОНТРАФАГОТ, *а, ч.* Найнижчий за регістром дерев'яний духовий музичний інструмент, який звучить на октаву нижче від фагота.

КОНТРГАЙКА, и, ж., техн. Додаткова гайка, нагвинчена біля основної, що не дає їй відгвинчуватися. *Наявність контргайки збільшує силу тертя й запобігає самовідгвинчуванню гайки* (Практ. з машинозн., 1957, 176).

КОНТРЗАХІД, ходу, ч. Захід, що вживається на противагу заходам супротивника. *Полковник досвідчено знав про всі контрзаходи свого супротивника — генерала Вінце* (Скл., Карпати, II, 1954, 205).

КОНТРИ, ів, мн., розм., рідко. Напружені стосунки, великі суперечки.

◇ **Біти в контрах; Мати контри з ким** — мати з ким-небудь неприязні взаємини. *В консисторії був тоді.. Лев Кордасевич, який ще з давніших літ мав якісь контри з о. Квінтіліаном* (Фр., VIII, 1952, 72).

КОНТРИБУЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до контрибуція.

КОНТРИБУЦІЯ, і, ж. Грошова сума, яку накладає держава-переможець на підкорену державу. *На.. Німеччину покладено не моральну, ні, справжню грандіозну контрибуцію* (Еллан, II, 1958, 227); // Грошовий або натуральний податок, який бере переможець із населення території, зайнятої ним під час війни. *По сплаченню контрибуції у всіх ..мов гора з плечей зсунулася* (Фр., I, 1955, 187); *Зміст промови його — просто перелік контрибуції, накладеної на село* (Головко, Літа.., 1956, 10).

КОНТРМІНОНОСЕЦЬ, сця, ч., заст. Ескадрений міноносець.

КОНТРНАСТУП, у, ч. Зустрічний наступ, що є відповіддю на наступ супротивника. *Полк кинувся в контрнаступ* (Довж, Зач. Десна, 1957, 139); *Радянські війська відбили контрнаступ ворога й створили в районі Києва стратегічний плацдарм* (Ком. Укр., 11, 1963, 25).

КОНТРОВЕРЗА, и, ж., книжн. Суперечка, розбіжність, спірне питання.

КОНТРОВЕРС, у, ч., книжн. Те саме, що **контроверза**. *Даремне гадаєте, що наш публіцистичний контроверс мав такий фатальний вплив на мої відносини до Вас* (Л. Укр., V, 1956, 210).

КОНТРОЛЕР, а, ч. Особа, що контролює чи перевіряє кого-, що-небудь. *Приходить контролер до нас. — Ну, як у вас працює газ?* (Перв., Райдуга.., 1960, 26); *Серед контролерів працює багато комсомольців. Жодний випадок здачі продукції низької якості не залишається поза увагою* (Ком. Укр., 7, 1968, 54); *Контролер поїзда; // Прилад, за допомогою якого здійснюють контроль або реєструють що-небудь. Оксана.. повезе туди контролер своєї конструкції* (Автом., В. Кошик, 1954, 229).

КОНТРОЛЕРКА, и, ж. Жін. до контролер. *Тоня вихором злетіла вниз по сходах.. і встигла підійти до каси, коли контролерка вже підписала свої рахунки* (Собко, Матв. затока, 1962, 54).

КОНТРОЛЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до контролер. *Контролерський стаж.*

КОНТРОЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. контролювати. *Шульга, разом з фізиком Мезенцевим, підводили підсумки заключної серії випробувань однієї важливої деталі, зв'язаної з контролюванням* (Рибак, Час.., 1960, 667).

КОНТРОЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. Перевіряти кого-, що-небудь. *Бої штурмових груп він контролював особисто* (Гончар, I, 1954, 189); *Виконання кошторису.. систематично контролює бухгалтерія* (Колг. енци., II, 1956, 353); *Дуже поширені електронні прилади, що контролюють різні виробничі процеси* (Наука.., 3, 1959, 18).

КОНТРОЛЮВАТИСЯ, юється, недок. Пас. до конт-

ролювати. *Робота місцевих організацій ВЛКСМ спрямовується і контролюється відповідними республіканськими, крайовими, обласними, окружними, міськими, і районними партійними організаціями* (Статут КПРС, 1961, 26).

КОНТРОЛЬ, ю, ч. 1. Перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось. *Коли він виходив із хати, його одяг підлягав контролю* (Кцюб., I, 1955, 329); *В сучасних умовах першорядного значення набирає партійний, державний і громадський контроль за правильною організацією справи* (Резол. XXII з., 1961, 24).

2. Установа або організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його. *Десятки тисяч трудящих працюють зараз в органах народного контролю* (Ком. Укр., 12, 1966, 6).

3. збірн. Контролери. — *Роботу їхню вже не перевіряє контроль* (Автом., Щастя.., 1959, 21).

КОНТРОЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до контроль; який здійснює контроль. *Контрольний орган; Контрольний апарат; // Признач. для контролю. На контрольній ділянці застосовували таку ж агротехніку, яку запроваджуємо завжди при сівбі озимини* (Колг. Укр., 2, 1954, 9); *Перед контрольною роботою з тригонометрії в класі завжди помічалось незвичайне пожвавлення* (Донч., V, 1957, 349); // у знач. ім. **контрольна**, ної, ж., розм. Перевірна письмова робота в школі. *Галля згадала, що на сьогодні ж контрольну з арифметики призначено* (Ів., Тасмниця, 1959, 23).

КОНТРПАРА, и, ж., техн. Струм пари, яку випускає циліндр парової машини, щоб швидко загальмувати її. *Машиніст другого ешелону теж побачив небезпеку, він.. устиг дати контрпару* (Загреб., Шепіт, 1966, 37).

КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНИЙ, а, е. Скерований проти революції, ворожий їй; протиреволюційний. *Революція [1905—1907 рр.] показала, що в умовах імперіалізму ліберальна буржуазія є контрреволюційною силою* (Іст. УРСР, I, 1953, 621); — *Скажу я вам слово, а ви запишете і скажете там, де треба, що я контрреволюційну агітацію розводжу* (Тют., Вир, 1964, 140).

КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до контрреволюційний. *Контрреволюційність партії кадетів; Контрреволюційність буржуазії.*

КОНТРРЕВОЛЮЦІОНЕР, а, ч. Той, хто допомагає або сприяє контрреволюції. *Есерівські контрреволюціонери.*

КОНТРРЕВОЛЮЦІОНЕРКА, и, ж. Жін. до контрреволюціонер.

КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ, і, ж. 1. Боротьба класу експлуататорів проти росту революції за збереження своєї держави, а також проти революції, що перемогла, за повернення дореволюційного ладу. *В р. 1848 пан Годієра був урядовим агентом-прокаторм, який дурих шляхту і заохочував її до повстання, а рівночасно нашіптував селянам проти шляхти і готував до кровавої [кривавої] контрреволюції в разі шляхетського бунту* (Фр., VIII, 1952, 82); *Навесні 1918 року керівники лівих есерів вийшли із складу Радянського уряду й незабаром стали на шлях відкритої збройної контрреволюції* (Ком. Укр., 11, 1967, 41).

2. збірн. Контрреволюціонери. *Підводила голову контрреволюція по містах* (Гончар, Таврія.., 1957, 374); *Розв'язана внутрішньою контрреволюцією та іноземними інтервентами громадянська війна викликала мобілізацію всіх сил і засобів на захист завоювань Жовтня* (Ком. Укр., 12, 1961, 59).

КОНТРРІЗВІДКА, и, ж. Організація, що має завдання протидіяти розвідці супротивника, боротися зі

шпіонажем, диверсіями тощо. Василь Чумак у листопаді 1919 року був схоплений і розстріляний денікінською контррозвідкою (Поезія., 1956, 68); Їй пригадалися потаємні кімнати контррозвідки (Мик., II, 1957, 289).

КОНТРРОЗВІДНИК, а, ч. Той, хто працює в контррозвідці. Контррозвідник, очевидно, до неї щось тихо промовляв, бо згодом ми зачули її голос (Досв., Вибр., 1959, 94); Гречкун чомусь подумав, що ця людина зовсім не має нічого спільного з тими сухарями-контррозвідниками, які ладні наперед вбачати в кожній людині злочинця (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 210).

КОНТРРОЗВІДНИЦЯ, і, ж. Жін. до контррозвідник. Вона солдат своєї армії, вона її контррозвідниця (Мик., II, 1957, 295).

КОНТРУДАР, у, ч. Удар у відповідь на чий-небудь удар (у військових діях, політичній боротьбі тощо). Полки Косінського гналися навперейми.. Доводилося приймати бій і відповідати на нього бодай слабкими контрударами (Ле, Наливайко, 1957, 93); * Образно. На атаки буржуазної ідеології треба відповісти подвійним контрударом (Літ. газ., 21.III 1959, 3).

КОНТРФОРС, у, ч. Вертикальний виступ стіни, що надає їй міцності та стійкості. Ззаду до веж.. тулилося присадкувате приміщення собору, підтримуване химерним плетивом контрфорсів (Загреб., Європа 45, 1959, 344).

КОНТУЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до контузити. Тяжко контужений ворожою міною майор Захар Билина був підібраний селянами (Ле, В снопі., 1960, 235); Григорій був контужений і поранений в ногу (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 589); // у знач. прикм. Якийсь контужений сержант, зібравши біля себе гурт легкопоранених, заїкаючись, розповідав дуже голосно, як він підкладав вибухівку під дот і як нею ж його оглушило, бо не встиг далеко відповісти (Гончар, III, 1959, 54).

КОНТУЗИТИ, ужу, узиш, док., перех. Завдати комусь контузії. Сержант не був поранений, але удар важкого снаряда по танку оглушив, контузив його (Собко, Кавказ, 1946, 79); Рвалися міни. Одна з них вибухнула так близько, що контузила старшого лейтенанта (Шиян, Партиз. край, 1946, 25).

КОНТУЗІЯ, і, ж. Загальне ураження організму людини й вищих тварин, що виникає внаслідок раптової дії механічної сили (при розривах снарядів, завалах землею тощо) на всю поверхню тіла або більшу його частину. Молодий шахтар.. після аварії на шахті дістав контузію (Смолич, Мир., 1958, 21); Верхня його губа тремтіла, коло правого ока нервово тіпалася щока — наслідок севастопольської контузії (Кучер, Трудна любов, 1960, 442).

КОНТУР, а, ч. 1. Лінія, що окреслює форму предмета; обрис. М'які, делікатні контури її обличчя вирівнялись, стали ще лагіднішими (Коцюб., I, 1955, 48); На горі за ставком замерли химерні контури верхів дерева, мов на горельєфі група сонних людей (Вас., I, 1959, 270); В ранковій імлі бовваніли суворі контури вкритих тайгою гір (Донч., III, 1956, 81); // Графічне окреслення предмета. Плотна Самокиша виконані в улюбленій ним.. манері, з чітким обрисовуванням контурів (Мист., 5, 1957, 7).

2. спец. Замкнений ланцюг провідників. Основним елементом радіотехнічних пристроїв є коливальний контур (Курс фізики, III, 1956, 224); Контур замкненого провідника.

КОНТУРНИЙ, а, е. Прикм. до контур 1. Який має вигляд контура. Контурний малюнок.

△ **Контурна карта** — географічна карта, на якій

зроблено обрис суші та водойм без зазначення їх назв. Працюючи над контурними картами, учні набувають цінні трудові навички — наполегливість, акуратність у роботі (Укр. іст. ж., 1, 1960, 99); **Контурна лінія** — переривчаста, із крапок лінія. Він точно вловлював контурні лінії і тушував тіні так м'яко й рівно, ніби працював не олівцем, а тушшю і пензлем (Тулуб, В степу., 1964, 420).

КОНУРА, и, ж., розм. 1. Те саме, що буда¹ 3. Собаки.. позалазили в свої конури (Мирний, IV, 1955, 179).

2. перен. Тісне, темне й брудне приміщення, житло Мене здивувало те, що тут, у цій темній конурі, були люди (Збан., Єдина, 1959, 53).

КОНУРКА, и, ж., розм. Зменш. до конура. Крізь щілини пробивався місячний промінь у його [Василеву] темну конурку, мережав ясними поясами його постіль і долівку (Мирний, IV, 1955, 179); Він волів краще півгодини пересидіти в тісній, напівтемній конурці, ніж.. докоряти собі за поспішність (Руд., Остання шабля, 1959, 106).

КОНУС, а, ч. Геометричне тіло, що утворюється обертанням прямокутного трикутника навколо одного з катетів. — В голові так і миготить: периметр, трикутник, гіпотенуза, конус... (Донч., V, 1957, 436); // Те, що нагадує таке геометричне тіло. Поміж узгір [узгір'їв].. Піднісся конус голої гори (Бажан, Вибр., 1940, 184); Дерев'яні дахи гострими конусами височили над хатами (Жур., Вечір., 1958, 276).

КОНУСНИЙ, а, е. 1. Прикм. до конус. — Одна грань [різця], скажімо, обточує банку, друга здійснює стружку з конусної частини (Донч., V, 1957, 361).

2. Який має форму конуса; конічний. До його робочого місця подавалися нескінченним потоком невеликі гостроверхі балони, і Софрон мусив швидким рухом насадити на балон конусну голівку (Рибак, Час., 1960, 93).

КОНУСНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. конусний 2. Конусність характеризується відхиленням твірних циліндричної деталі від паралельності (Допуски., 1958, 37).

КОНУСОВИЙ, а, е. Те саме, що конусний. Конусова втулка; Конусовий вулкан.

КОНУСОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на конус; який має вигляд конуса. Вдалині забовваніли конусоподібні будівлі (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 163); Балістичні ракети мають циліндричний корпус, конусоподібну головну частину (Рад. Укр., 15.II 1968, 4).

КОНФЕДЕРАТ, а, ч. Учасник, член конфедерації (у 2 знач.). Один тільки під лавою Конфедерат п'яний Нездужа встатъ (Шевч., I, 1951, 91).

КОНФЕДЕРАТИВНИЙ, а, е. Прикм. до конфедерація.

КОНФЕДЕРАТКА, и, ж. Польська національна шапка з чотирикутним верхом, без козирка, яку колись носили конфедерати. Важне було військо в Гетьманщині, народ, знаєш, усе здоровий, на добрих конях, .. у кожного — мушкет, ратище, шабля і чотири пістолі, а шапки якісь чудні, о чотирьох вуглах, з ріжками, неначе у ляхів конфедератки (Стор., I, 1957, 263); // Польський військовий кашкет із чотирикутним верхом. П'єро стояв децю розгублений, намагаючись зсунути тісну конфедератку з своєї голови (Смолич, Театр., 1946, 41).

КОНФЕДЕРАЦІЯ, і, ж. 1. Об'єднання, союз самостійних, суверенних держав. Як найбільш підходяща форма мирного співіснування НДР і ФРН пропонується конфедерація обох німецьких держав, до якої могло б приєднатися також вільне місто Західний Берлін (Рад. Укр., 20.I 1963, 4); // Об'єднання, спілка яких-небудь громадських організацій. Конфедерація трудящих Латинської Америки.

2. У феодально-кріпосницькій Польщі XVI — XVIII ст. — тимчасові військово-політичні союзи шляхти, що створювалися для досягнення певної мети. На гвалт Пулавського і Паца Встає шляхетська земля, I — разом сто конфедерацій (Шевч., I, 1951, 83); Польський круль [король] тільки було оглянувся на козаке безголов'я, так зараз і закопошилась проти його Барська конфедерація (Стор., I, 1957, 163).

КОНФЕКЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до конфекційн. Конфекційні вироби.

КОНФЕКЦІОН, у, ч. Крамниця або відділ готового жіночого одягу та білизни, а також майстерня, у якій шують ці речі для продажу.

КОНФЕРАНС, у, ч. Виступ на сцені, пов'язаний з веденням програми естрадної вистави, концерту тощо, а також текст такого виступу. Боровому вдалося слушно вмонтувати у свій конферанс гумореску (Грим., Незакінч. роман, 1962, 140); Містить [збірка] різноманітний за жанром матеріал — конферанс для ведучих, невеличкі інтермедії, частівки, пісні (Літ. газ., 8.IV 1958, 3).

КОНФЕРАНСЬЄ, невідм., ч. і ж. Артист (або артистка), що оголошує номери програми під час естрадної вистави, концерту тощо й розважає присутніх між номерами. Пролунав голос конферансьє, вибухли оплески, Оксана пішла на сцену (Сміл., Сад, 1952, 9); Маринка — конферансьє — оголошувала номер за номером (Збан., Переджнив'я, 1960, 410).

КОНФЕРЕНЦ-ЗАЛ, у, ч. Зал для врочистих зборів, нарад, конференцій і т. ін. В конференц-зал Академії наук у день відкриття наради [фізиків] Шульга прийшов.. задумливий (Рибак, Час.., 1960, 172); Конференц-зал заповнювався помалу й переважно.. молодими лікарями (Шовк., Людина.., 1962, 284).

КОНФЕРЕНЦІЯ, ї, ж. Збори, нарада представників яких-небудь держав, партійних, громадських, наукових і т. ін. організацій для обговорення та розв'язання певних питань. На конференції партійній Тут сам головував Ілліч (Рильський, I, 1956, 313); Москва передавала про конференцію в Потсдамі. Три пункти щодо Німеччини: демократизація, денацифікація, демілітаризація (Загреб., Європа. Захід, 1961, 179); Велику роль у розвитку вітчизняної біологічної науки відіграють наукові наради й конференції, які широко практикуються в нашій країні (Ком. Укр., 9, 1962, 45).

КОНФЕСІЙНИЙ, а, е. Який стосується віросповідання, релігії; релігійний, духовний. Франко виступав проти конфесійного виховання (Вісник АН, 4, 1949, 46).

КОНФЕСІОНАЛЬНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що конфесійний.

△ Конфесіональні школи — релігійні школи або школи, що перебувають на утриманні та під контролем церкви.

КОНФЕТА, и, ж., розм. Те саме, що цукерка. На тих парашутах дарунки-пакети: Смачний шоколад і найкращі конфети (С. Ол., Вибр., 1959, 162).

КОНФЕТНИЙ, а, е, розм. Прикм. до конфета.

КОНФЕТТІ, невідм., с. Різнобарвні паперові кружальця, якими обсіпають один одного на балах і мас-карадах. Там, певне, будуть тільки квітки та конфетті (Л. Укр., V, 1956, 402); Весь зал оповитий нитками серпантину і засипаний барвистими кружечками конфетті (Собко, Матв. затока, 1962, 283); * У порівн. З неба тихо сіявся сніжок, наче біле конфетті (Гур., Друзі.., 1959, 141).

КОНФІГУРАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до конфігурації. Міцність зразків сучасних литих сплавів не нижча, ніж кованих і штапованих, а конфігураційна міцність значно вища (Роб. газ., 10.I 1965, 2).

КОНФІГУРАЦІЯ, ї, ж. 1. Обрис зовнішньої форми чого-небудь. Віктор лазив по дахах, по всіх закутках, обчислюючи площі найрізноманітніших конфігурацій (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 216); Одні [машини] ріжуть метал, інші зварюють, треті надають потрібної конфігурації (Рад. Укр., 15.VII 1959, 8); Деталі корпусу [судна] мають складну просторову конфігурацію (Наука.., 6, 1964, 28).

2. Взаємне розташування, розміщення якихось предметів або їх частин. Конфігурація зірок.

КОНФІДЕНЦІАЛЬНИЙ, а, е, книжн., рідко. Те саме, що конфіденційний. Розмова мала бути конфіденціальна (Сміл., Сад, 1952, 161).

КОНФІДЕНЦІАЛЬНО, книжн., рідко. Присл. до конфіденційний. — Миколо Дмитровичу, я хотів би поговорити з вами. Конфіденціально (Шовк., Інженери, 1956, 131).

КОНФІДЕНЦІЙНИЙ, а, е, книжн. Який не підлягає розголосові; довірчий, таємний. Вибравши вільний час, Юрко по-панібратськи взяв Івана під руку й попросив на конфіденційну розмову (Чорн., Визвол. земля, 1959, 216).

КОНФІДЕНЦІЙНО, книжн. Присл. до конфіденційний. — Я думав, що ми її не застанемо вдома, — конфіденційно зауважив Павлов (Ю. Янов., Мир, 1956, 23).

КОНФІРМАЦІЯ, ї, ж. 1. заст. Затвердження найвищою державною владою судових вироків у буржуазних країнах; // Судовий вирок, затверджений найвищою державною владою.

2. У католиків — таїнство миропомазання дітей 7—12 років; у протестантів — обряд прийняття юнаків і дівчат до членів церкви.

КОНФІРМУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. заст. Затверджувати судовий вирок і т. ін.

2. Здійснювати обряд конфірмації (у 2 знач.).

КОНФІСКАТА, и, ж., зах. Конфіскація. Я післав уже мого комісара, щоб доконав конфіскати (Фр., IV, 1950, 167); І далі, немов у якомусь шаленому танці, мерехтить усе в мозку... Одна і друга революція, конфіскація маєтків (Козл., Сонце.., 1957, 137).

КОНФІСКАЦІЯ, ї, ж. Примусове та безплатне забирання майна, грошей і т. ін. у приватної особи на користь держави. Конфіскація означає відчуження власності без відшкодування (Ленін, 6, 1949, 385); Боявся [бай] почути страшну відповідь — слова про конфіскацію його табунів (Донч., I, 1956, 116); // Вилучення з ужитку друкованих творів і т. ін., накладання на них арешту. Сконфіскував [прокурор] .. заледве десять [чисел газети], а й з них трьох конфіскацій суд не затвердив (Фр., VI, 1951, 231); Іван стояв коло столу і читав вирок суду в справі конфіскації першого номера журналу (Кол., Терен.., 1959, 290).

КОНФІСКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до конфіскувати. Небіжчикові дала казна на виплат.. конфісковане на Волині в польського повстанця дідича ще друге село (Н.-Лев., I, 1956, 598); В той же день конфісковані цінності було відправлено в Херсон (Гончар, II, 1959, 74).

КОНФІСКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. конфіскувати; конфіскація. Конфіскування газети.

КОНФІСКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Здійснювати конфіскацію чогось. Українські часописи ще не виходять, бо їх би зараз конфіскували (Коцюб., III, 1956, 283); [І з о г е н:] Як ти схибнешся, .. розвалиться наш дім, єпископа засудять на вигнання, церковні добра конфіскують (Л. Укр., III, 1952, 297); Відгукнувшись на декрет Леніна, розбили [ковалівці] панський маєток, .. конфіскували панську землю (Кучер, Прощай.., 1957, 306).

КОНФІСКУВАТИСЯ, *ується, недок.* Пас. до конфіскувати. За декретом конфіскується поміщицька земля (Головко, II, 1957, 435).

КОНФІТУРИ, *ів, мн., зах.* Варення. — Ми пили чай на веранді. Пробували свіжі смородинові конфітури, що я наварила (Фр., IV, 1950, 361); Дарка збирала малину панам на конфітури (Л. Укр., III, 1952, 660).

КОНФЛІКТ, *у, ч.* Зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка. По селах де-де почали прориватися різні місцеві конфлікти (Фр., VIII, 1952, 70); В душі я нишком радію, що конфлікт.. розв'язався для мене щасливо (Коцюб., II, 1955, 235); // Ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички. Втішало також, що Швеція обіцяла зберігати нейтралітет і не втручатись у конфлікт між Росією і Францією (Кочура, Зол. грамота, 1960, 68); На Близькому Сході вибухнув воєнний конфлікт (Рад. Укр., 7.VI 1967, 1); // Суперечність, сутичка, покладена в основу сюжету художнього твору. Наявність дії, гострого конфлікту — обов'язкова умова для драматичного твору (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 152).

КОНФЛІКТНИЙ, *а, е.* Стос. до конфлікту. Конфліктна справа; // В основу сюжету якого покладено гострий конфлікт. Конфліктний твір; // Признач. для розгляду конфлікту. Відбувалися засідання конфліктної комісії (Мик., II, 1957, 492).

КОНФЛІКТНІСТЬ, *ності, ж.* Абстр. ім. до конфліктний. Загальноприйнятою є думка, що велике мистецтво неможливе без конфліктності, без драматизму (Криж., М. Рильський, 1960, 151); Якщо твір не є конфліктним за змістом, то його конфліктність не виявиться в процесі сприймання (Рад. літ-во, 5, 1967, 27).

КОНФЛІКТУВАТИ, *ую, уєш, недок.* Вступати в конфлікт із ким-небудь. Є в нього ще дві дочки, теж від першої дружини, .. але з ними він більше конфліктує тепер, ніж живе в мирі (Гончар, Тронка, 1963, 165).

КОНФОРКА, *и, ж.* 1. Приставка на самоварній трубі для чайника. На столі стояв самовар, а на йому на конфорці стирчав чайник (Н.-Лев., IV, 1956, 263).

2. Круглий отвір у кухонній плиті (у газовій — палик, прикритий решіткою), на який ставлять каструлі тощо, коли щось варять, кип'ятять і т. ін. В кухні гула.. плита, на конфорці стояло відро з водою, на другій — похідний чайник (Ю. Янов., II, 1954, 69); // Кружок, який накладають на цей отвір. Поставила [Ликера] на конфорку праску, якою прасувала білизну (Добр., Ол. солдатики, 1961, 18).

КОНФУЗ, *у, ч.* Стан ніяковості, сорому; замішання, незручне становище. Яреськові від такого конфузу аж рум'янець виступив на.. обличчі (Гончар, II, 1959, 25); У другій дії вийшов конфуз.. Наталка повинна була падати мені на груди, обнімати й цілувати, промовляючи: — За що вони тебе вбили? А вона стоїть, ще й сміється (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 26).

КОНФУЗИТИ, *ую, узиш, недок., перех.* Завдавати сорому, соромити. — Щоб не конфузити хлопців перед медициною, мусив [Петро] навіть на хитрість піти: до тридцяти дев'яти нагнав температуру (Головко, I, 1957, 468).

КОНФУЗИТИСЯ, *уюся, узишся, недок.* Те саме, що ніяковити; соромитися. Всі.. гості конфузились, метушились, примітивши Лемішок в жупанах (Н.-Лев., I, 1956, 222).

КОНФУЗЛИВИЙ, *а, е.* Який часто ніяковіє, бен-тежиться (у 2 знач.); соромливий, сором'язливий.

КОНФУЗЛИВІСТЬ, *вості, ж.* Властивість за знач. конфузливий.

КОНФУЗНИЙ, *а, е.* Який спричиняє конфуз, призво-

дить до конфузу. Маковей не втримався, щоб не розповісти товаришам про свою конфузну пригоду (Гончар, I, 1954, 51).

КОНФУЦІАНСТВО, *а, с.* Етико-політичне вчення давньокитайського мислителя Конфуція. Переважна більшість дослідників не має жодних сумнівів щодо існування засновників багатьох.. релігій: Сіддхартха Гаутами в буддизмі, Конфуція в конфуціанстві, Мухаммеда в ісламі (Наука.., 6, 1967, 19).

КОНЦЕНТР *див. концентр.*

КОНЦЕНТРАТ, *у, ч.* 1. Спеціально оброблений сухий продукт, зручний для зберігання й швидкого готування їжі. Почали широко застосовувати.. харчові концентрати (Технол. пригот. їжі, 1957, 8); Харкевич сидів на своїй колоді і їв гречану кашу з концентрату (Голов., Тополя.., 1965, 213).

2. Корм для худоби, що містить у собі багато поживних речовин (зерно, висівки борошна тощо). Зерно бобових культур і продукти його переробки є кращими концентратами (Зерн. боб. культ., 1956, 5); До складу концентратів [раціону для корів] входить 1—1,5 кілограма подрібнених качанів кукурудзи, 0,5—0,8 кілограма макухи й кілограм подрібненого зерна ячменю (Колг. Укр., 1, 1957, 20).

3. *гірн.* Руда, збагачена високим вмістом металу внаслідок спеціальної обробки. Щоб одержати так званий урановий концентрат, руду обробляють сірчаною кислотою (Наука.., 11, 1956, 14).

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ, *а, е.* Стос. до концентрації. Концентраційний процес.

Концентраційний табір — у капіталістичних країнах, особливо фашистських, — місце масового ув'язнення та знищення революційних діячів, військовополонених і т. ін. Наступної осені Кіндрата розкували з кайданів і повезли в концентраційний табір у Домбю (Козл., Ю. Крук, 1957, 434).

КОНЦЕНТРАЦІЯ, *ї, ж.* 1. тільки одн. Дія за знач. концентрувати й дія та стан за знач. концентруватися; зосередження (у 1 знач.). Необхідною умовою різкого піднесення сільського господарства є концентрація й поглиблена спеціалізація виробництва (Ком. Укр., 12, 1968, 8); Поезія з-поміж усіх родів літератури передбачає максимальну концентрацію думки й почуття (Про багатство л-ри, 1959, 303); Посилена концентрація капіталу призвела до утворення величезних монополістичних об'єднань (Наука.., 12, 1958, 48).

△ **Концентрація капіталу** — збільшення розмірів капіталу за рахунок нагромаджень, тобто перетворення в капітал частини додаткової вартості.

2. *хім.* Ступінь насиченості, густоти якогось розчину. Пеніцилін, особливо в розчинах невеликих концентрацій, стимулює схожість насіння квасолі (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 7); Вчені виявили, що на дні Атлантичного океану дуже висока концентрація марганцю (Веч. Київ, 7.IX 1967, 4).

3. *гірн.* Збагачення корисних копалин шляхом виділення найпридатнішої складової частини для дальшої обробки. Концентрація руди.

КОНЦЕНТРИ, *ів, мн. (одн. концентр, а, ч.), спец.*

1. Кола різної величини, але зі спільним центром.

2. Послідовні ступені в навчанні, коли той самий матеріал на кожному наступному етапі викладається й вивчається щораз глибше та в ширшому обсязі.

КОНЦЕНТРИЗМ, *у, ч.* У навчанні — система викладання, за якою ті самі питання або розділи програми вивчають кілька разів, причому кожного наступного разу глибше й ширше.

КОНЦЕНТРИЧНИЙ, *а, е.* Який має спільний центр. Годинник показував рівно дванадцять. З-за шахти

«КІМ» підводився круглий місяць, облямований світлим концентричними колами (Гур., Наша молодість, 1949, 348); На поперечному перерізі.. дерев можна бачити ряд концентричних кілець (Стол.-буд. справа, 1957, 11).

КОНЦЕНТРИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до концентричний.

КОНЦЕНТРИЧНО. Присл. до концентричний.

КОНЦЕНТРОВАНІЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до концентрувати.

2. у знач. прикм., перен. Зосереджений на кому, чому-небудь, спрямований на когось — щось. Добірня гвардія білих, одягнена й озброєна, з панцерниками, танками, авіацією мусила вишукувати всіх засобів, щоб витримати концентрований удар [Червоної Армії] (Ю. Янов., II, 1958, 235); Він.. тлів і чадив від концентрованої, роз'їдаючої ненависті... (Вол., Дні.., 1958, 54).

3. у знач. прикм. Який містить багато цінних поживних речовин. Зерно кукурудзи й інших злаків являє цінний, багатий на вуглеводи концентрований корм (Наука.., 1, 1957, 11).

4. у знач. прикм., хім. Який відзначається високою концентрацією (у 2 знач.). На хімічних заводах виробляють багато концентрованої сірчаної кислоти (Уроки.. хіміка, 1956, 88).

5. у знач. прикм., гірн. Який підлягав концентрації (у 3 знач.); збагачений (про корисні копалини).

КОНЦЕНТРУВАННЯ, я, с. Дія та стан за знач. концентрувати й концентруватися. XVII століття для Росії характеризується значним зростанням товарного обігу, концентруванням невеликих місцевих ринків в один всеросійський ринок (Іст. УРСР, I, 1953, 285); З метою збагачення або концентрування мікрокомпонентів у радіохімії часто також застосовують так званий метод багаторазової кристалізації (Наука.., 11, 1956, 14).

КОНЦЕНТРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Збирати, скупчувати, зосереджувати кого-, що-небудь в одному місці. Вони на власні очі бачили, як ворог концентрує ешелони боеприпасів і танкові з'єднання (Ле, Право.., 1957, 120); // перен. Зосереджувати на чому-небудь, спрямовувати на щось. Ханчук зітхнув, провів рукою по голові, ніби концентруючи думки (Досв., Вибр., 1959, 149); Концентрує [доповідь] увагу на потребі ширше висвітлювати в літературі нашу славну героїчну сучасність (Літ. газ., 15.III 1959, 4).

2. хім. Насичувати, згущувати який-небудь розчин, видаляючи з нього частину розчинника.

3. гірн. Збагачувати корисні копалини, виділяючи найпридатнішу складову частину для подальшої обробки або використання.

КОНЦЕНТРУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Збиратися, скупчуватися, зосереджуватися в одному місці. [К р и ш т о ф:] Дрібна продукція пережила свій вік — капітал концентрується (Фр., IX, 1952, 363); // перен. Зосереджуватися на чому-небудь. Офіцери скерували свої сили проти заводу, бо там концентрувалася воля до боротьби (Ю. Янов., II, 1954, 111); Дія у повісті «Причеп» [І. Нечуя-Левицького] починається відразу, увага читача концентрується на смішних і безглузвих розмовах та вчинках священиків (Рад. літ-во, 1, 1963, 28).

2. хім. Ставати густішим, згущуватися (про розчин).

3. гірн. Збагачуватися (про корисні копалини).

4. Пас. до концентрувати.

КОНЦЕПТ, у, ч. 1. філос. Формулювання, загальне поняття, думка.

2. зах. Вигадка, фантазія. — Значить, я арештова-

ний? — запитав я. — Арештований! — скрикнув він, немов переполошений. — Що се знов за концепт! (Фр., III, 1950, 237).

КОНЦЕПЦІЯ, ї, ж. 1. Система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище. Меншовики й есери, дотримуючись своєї опортуністичної й догматичної концепції, вважали гегемоном [Великої Жовтневої] революції російську буржуазію (Ком. Укр., 2, 1967, 36); Ми серйозно засперечалися.. І, мабуть, в запалі десь якимсь словом чи й цілою концепцією зачепив гонор друга (Ле, В снопі.., 1960, 374).

2. Ідейний задум твору. В основі концепції вступної статті М. Рильського про поезію дожовтневого періоду лежить ленінське вчення про боротьбу двох культур у кожній національній культурі (Рад. літ-во, 1, 1958, 112); Т. Шевченко був першим справжнім істориком Коліївщини. І всі його концепції, висловлені в поемі «Гайдамаки», прийняті радянськими вченими (Вітч., 7, 1968, 214).

КОНЦЕРН, у, ч. Об'єднання підприємств різних галузей промисловості, банків і т. ін. під спільним фінансовим керівництвом як одна з форм капіталістичних монополій. У Західній Німеччині економічну й політичну долю країни вирішують концерни (Ком. Укр., 8, 1960, 47).

КОНЦЕРТ, у, ч. 1. Прилюдне виконання музичних творів, балетних, естрадних і т. ін. номерів за певною програмою. — Я буду давати концерти на фортепіані, як правдива артистка (Н.-Лев., IV, 1956, 185); [М и л е в с ь к и й:] Дозвольте провести вас на концерт і бути там вашим сусідом (Л. Укр., II, 1951, 34); Клуб відкрили в новорічний вечір. Драмгуртківці організували концерт (Бойч., Молодість, 1949, 343); * Образно. Ще сонце не зійшло, а вже пташня Гучний концерт за вікнами вчиняє (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 64).

◇ Жаб'ячий концерт див. жаб'ячий; Котячий концерт: а) нявчання котів; б) безладна музика, співи тощо. У вуличних збіговищах.. та котячих концертах [Калинович] участі не брав (Фр., VI, 1951, 153).

2. Великий музичний твір для одного інструмента, що виконується в супроводі оркестру. До числа кращих творів Дворжака треба.. віднести концерти для скрипки.. з супроводом симфонічного оркестру (Мист., 5, 1956, 48); Перші музичні твори Л. М. Ревуцького з'явилися ще перед Жовтневою революцією. Він написав тоді ряд невеликих п'єс, а також сонату й концерт для фортепіано (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 17).

КОНЦЕРТАНТ, а, ч. Артист, що дає концерт або бере в ньому участь. Концертант виступив з різноманітною й змістовною програмою.

КОНЦЕРТАНТКА, и, ж. Жін. до концертант.

КОНЦЕРТИНО, невідм., с. 1. Музичний інструмент, що має вигляд шестигранної гармонії. Учасникам конкурсів з.. баяна, концертино, гармонії (у тому числі губної).. не повинно минути 32 років (Мист., 1, 1959, 45).

2. Віртуозний музичний твір типу концерту, але менший за обсягом і складністю.

КОНЦЕРТМЕЙСТЕР, а, ч. 1. Той, хто керує групою виконавців в оркестрі (перший скрипаль, альтист і т. ін.). Від концертмейстера залежить рівень всього концерту (Веч. Київ, 13.III 1957, 3); Раніше функції диригента виконував скрипаль-концертмейстер, органіст, клавесиніст тощо (Мист., 2, 1966, 24).

2. Той, хто виконує соло в симфонічному або оперному оркестрі. Марія грала стоячи.. Але від того звуки не стали слабшими.. Була в них пристрасть, і гнів, ..і кохання, яких не звідужав жоден концертмейстер світу (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 162).

3. Піаніст, який допомагає виконавцям учить їх партії та акомпанує їм під час концертів. Досвідчені митці, диригенти, режисери, концертмейстери не втомно виконують.. прекрасний квітник талантів (Мист., 3, 1959, 14).

КОНЦЕРТНИЙ, а, е. Прикм. до концерт. Виступали [аматори] на концертній естраді (Фр., VI, 1951, 252); В Колонному залі Української філармонії ми прослухали велику концертну програму народного хору (Літ. газ., 12.IV 1951, 3); // Признач. для концертів. От до концертної ми вирушили зали (Рильський, Мости, 1948, 77).

△ **Концертний рояль** — рояль великого розміру (на відміну від кабінетного). На помості самотньо стояли два концертні роялі (Кучер, Дорога., 1958, 66).

КОНЦЕРТОВИЙ, а, е. Те саме, що концертний. Вже чувся там [у залі] настрій концертний (Тич., I, 1957, 219); От вона і в концертній залі, зала невеличка, та людей чимало (Л. Укр., III, 1952, 533).

КОНЦЕРТУВАТИ, ую, уєш, недож. Давати концерти; виступати на концертах. — Вечорами концертуємо з Манею (Коб., III, 1956, 97); У ненадрукованих спогадах диригента Гумеля є оцінка, яку дав композитор [М. Лисенко] грі видатного чеського скрипача Франтішека Ондрижичека, що багато концертував по різних країнах (Мист., 3, 1968, 7).

КОНЦЕСІЙНИЙ, а, е. Прикм. до концесія. Концесійні підприємства.

КОНЦЕСІОНЕР, а, ч. Той, хто володіє концесією. За концесіонером «прослідкувати» легко, за кооператорами — трудно (Ленін, 32, 1951, 317).

КОНЦЕСІОНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до концесіонер. Концесіонерський капітал.

КОНЦЕСІЯ, ї, ж. 1. Договір, на підставі якого уряд або місцеві органи самоврядування передають на певних умовах громадянам своєї країни, чужоземцям або іншим державам право експлуатації лісів, надр, підприємств і т. ін. Пролетарська влада з допомогою концесій може забезпечити собі угоду з капіталістичними державами передових країн.. (Ленін, 32, 1951, 160); В селі були вже чотири шинки і на п'ятий годі було дістати концесії (Фр., I, 1955, 96); Вільна торгівля, декрет про концесії і оренду, заміна продрозверстки продподатком, нове виділення лісового фонду хліборобам вселило великі надії (Стельмах, II, 1962, 283).

2. Підприємство, організоване на підставі такого договору. Порадив ще мені купець знайти собі солідного напарника до концесії (Козл., Сонце., 1957, 124); Ще не загоїлася рана, як його примусили працювати на бавовниковій плантації англійської концесії (Бурл., Напередодні, 1956, 202).

КОНЦТАБІР, бору, ч. Скорочення: концентраційний табір. Одного дня через Київ проходила велика партія радянських полонених з Бориспільського концтабору (Сміл., Сашко, 1954, 107); Відправка політв'язнів до концтабору Берези Картузької була майже рівнозначною страті (Чорн., Визвол. земля, 1959, 101).

КОНЧЕ, присл. 1. Неодмінно, обов'язково. Треба йому було конче когось при собі мати (Вовчок, I, 1955, 168); Цим літом ми вже конче побачимось в Криворівні (Коцюб., III, 1956, 356); Сьогодні вони конче повинні були прийти на Січ (Тулуб, Людолови, I, 1957, 407).

2. Дуже, вкрай. Буває такий стан у людей, коли конче хочеться висловитись (Дмит., Розлука, 1957, 122); Уже неодноразово підкреслювалось, що нам конче потрібна гостра, смілива, бойова критика (Рад. літ-во, 4, 1958, 29).

КОН'ЮНКТИВА, и, ж., анат. Слизова, або сполучна, оболонка ока, що вкриває внутрішню поверхню повік і передню частину очного яблука.

КОН'ЮНКТИВІТ, у, ч., мед. Запалення кон'юнктиви. Переважною формою захворювання [робітників] були хронічні кон'юнктивіти (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 247).

КОН'ЮНКТУРА, и, ж. 1. Сукупність певних умов, збіг обставин, стан речей, здатний впливати на вирішення, розв'язання якої-небудь справи, питання тощо. Кон'юнктура стала такою, що за один день можна було заробити на півроку спокійного життя (Вільде, Сестри., 1958, 454).

2. ек. Сукупність ознак, які характеризують стан товарного господарства (рух цін, розміри випуску продукції тощо).

КОН'ЮНКТУРНИЙ, а, е. Стос. до кон'юнктури, пов'язаний з нею. Кон'юнктурні показники; // Який визначається кон'юнктурою. Наша соціалістична держава додержує принципу мирного співіснування не з кон'юнктурних, не з тактичних міркувань.. Він впливає з самої природи соціалістичного суспільства (Ком. Укр., 3, 1960, 23); Кон'юнктурні ціни.

КОН'ЮНКТУРНИК, а, ч., зневажл. Безпринципна людина, що спритно використовує збіг обставин, змінює свою поведінку залежно від кон'юнктури (у 1 знач.). Якби вчений, скоряючись більшості, відступав від своїх наукових переконань, він став би кон'юнктурником, отже, перестав би, по суті, бути вченим (Ком. Укр., 4, 1966, 65).

КОНЮХ, а, ч. Той, хто доглядає коней. Було нікому не дам і одного коня вицистити, сам усіх вискребу; а конюхи.. ніколи за се на мене не сердились (Стор., I, 1957, 105); На дворі конюхи виводили засідланих коней (Багмут, Щасл. день., 1951, 23).

КОНЮШИЙ, шого, ч., заст. Стайничий. Конюший доглядав, як поєно з дубових відер панські цугові коні (Фр., II, 1950, 104).

КОНЮШИНА, и, ж. Багаторічна трав'яниста бобова кормова рослина, що має трійчасті листки й квітки кулястої форми. Літом густа, пахуча трава та квітки.. конюшини нависали з берегів аж над саме водяне дзеркало (Фр., III, 1950, 251); Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підставок (Коцюб., II, 1955, 214); Введення в сівозміну конюшини забезпечує систематичне зростання врожайності всіх культур сівозміни (Рад. Укр., 6.III 1946, 2).

△ **Заяча конюшина** (*Anthyllis* L.) — цінна кормова рослина родини бобових; використовується також у народній медицині для лікування ран.

КОНЮШИННИЦЕ, а, с. Поле, що було під конюшиною або засіяне нею. Як доїхав до конюшинища (конюшину вже було викошено) — побачив оддалік табунець якихось.. птахів (Вишня, II, 1956, 224); Найкраще льон вилежується на низькому, густому й рівному травостой. Це насамперед конюшинище, облоги тощо (Хлібороб Укр., 1, 1966, 25).

КОНЮШИННИЙ, а, е. Те саме, що конюшиновий. Сирота лежав під ожередом, на боці.. Тіло просякало хлібною тишею, конюшинний дух похлюпувався навколо (Гуц., Скупана., 1965, 261).

КОНЮШИНОВИЙ, а, е. Прикм. до конюшини. Погляд агронома зупинився на акуратно вивершених ожередах конюшинового сіна, що вишикувались вздовж гонів (Хлібороб Укр., 11, 1967, 32); Конюшинове насіння; // Признач. для обмолочування конюшини. Конюшинова молотарка.

КОНЮШНЯ, і, ж. Те саме, що стайня. Василь мерщій повів коней у конюшню (Мирний, IV, 1955, 172);

В розчинені двері конюшні чути було Марійн.. голос до коня (Головко, II, 1957, 115).

◇ **АВГІЄВІ КОНЮШНІ ДИВ.** **АВГІЇВ.**

КОНЯ, яти, с., розм. 1. рідко. Зменш. до кінь 1; лоша.

2. Те саме, що конячина. На півдороги від Кам'янця до Гайсина тюпали коняча в подертій бричці (Свидн., Люборацькі, 1955, 206); Коняча вкрились піною, задихались.. Та хоч як мучаться, саней не рушать з затоки й на п'ядь (Фр., XII, 1954, 36); Коняча рушили підтюпцем (Досв., Вибр., 1959, 40).

КОНЯКА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що кінь 1, кобйла 1. Гей, у мене був коняка, Був коняка-розбишака (Щог., Поезії, 1958, 62); Раптом зовсім зблизька форкнула коняка (Коцюб., I, 1955, 350); Від коняки несло потом і ремінною збруєю (Тют., Вир, 1964, 326).

КОНЯР, а, ч. Фахівець із конярства; той, хто займається конярством. Відповідно до запитів епохи конярі.. поставили за мету вивести швидких на рисі, сильних і нарядних упряжних коней (Конярство, 1957, 46); — Нашій Батьківщині потрібні мільйони й мільйони породистих коней. І країна чекає від конярів дальших успіхів (Вишня, II, 1956, 57).

КОНЯРСТВО, а, с. Розведення коней як галузь тваринництва. Широко розвинутою галуззю на Запоріжжі було скотарство і, зокрема, конярство (Іст. УРСР, I, 1953, 291); У фільмі.. показано, яких успіхів досягли в конярстві колгоспи (Вишня, II, 1956, 55).

КОНЯРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до конярство. Конярські ферми.

КОНЯТИНА, и, ж. Те саме, що коніна 1. Вийняв [Юдун] ковбасу.., що .. конятиною начинена (Кв.-Осн., II, 1956, 234); Сафар нарізав конятини довгими, тонкими смугами (Тулуб, Людолови, I, 1957, 160).

КОНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до кінь, коняка; кінський. Раптом щось дихнуло в лице мені гарячим, і перед самим своїм носом я бачу конячі голови (Вас., Вибр., 1954, 45); Вершники вловили конячий біг, повернули на замір бою (Ле, Хмельницький, I, 1957, 193); // Такий, як у коня. — Волячими нервами, конячими носами не почувши цих тонких, делікатних пахоців (Н.-Лев., IV, 1956, 248).

◇ **Коняча до́за** — дуже велика доза. В ті часи [XVII ст.].. ліки прописувалися справді в конячих дозах — у 20—60 раз більших, ніж тепер (Вітч., 12, 1964, 174).

КОНЯЧІНА, и, ж., розм. Малий або худий, слабосильний кінь. — Пірнув і я з конячиною та з візком в ту гущавину (Н.-Лев., I, 1956, 58); Конячина дідова, постоявши в задумі кілька хвилин, з власної ініціативи нап'ялась і рушила (Вас., Вибр., 1954, 240); Худа конячина тягла важкий віз (Бойч., Молодість, 1949, 197).

КОНЯЧІНКА, и, ж. Зменш. до конячина.

КОНЯЧКА, и, ж. Зменш. до коняка. Раз Андрійко.. пас худобу: пару конячок, корову та двоє телят (Коцюб., I, 1955, 442); — Там є конячки, але щоб справжніх коней... немає і в заводі (Довж., Зач. Десна, 1957, 149).

КОНЬЯК, у, ч. Міцний алкогольний напій, який виготовляють із виноградних вин, переганяючи їх і тривалий час витримуючи в дубових діжках. Він сам поставив на стіл.. коньяк (Коцюб., II, 1955, 136); Через хвилину Чиж сидів у кабінеті і просив чарку коньяку або чаю, бо й замерз, і намучився (Сміл., Сад, 1952, 208).

КОНЬЯКОВИЙ, а, е. Прикм. до коньяк. Коньякове виробництво; // Признач. для витримування коньяку. Коньякова діжка.

КОНЬЯЧНИЙ, а, е. Те саме, що коньяковий. У Криму створено нову галузь — коньячне виробництво (Рад. Укр., 7.VI 1967, 4).

КООПЕРАТИВ, у, ч. Те саме, що кооперація 2, 3. Кооператори Закарпаття першими на Україні стали ініціаторами створення шкільних кооперативів (Рад. Укр., 21.XII 1960, 3); Він заскочив до кооперативу, купив конверт і папір (Сміл., Зустрічі, 1936, 205); Житловий кооператив.

КООПЕРАТИВНИЙ, а, е. Стос. до кооперації, кооперативу. Розвиваючи ленінський кооперативний план, Програма [КПРС] накреслює шляхи переходу села до комунізму (Ком. Укр., 1, 1962, 19); Кооперативний рух виник понад сто років тому і є нині одним із масових громадських рухів (Рад. Укр., 1.VII 1961, 4); В. І. Ленін ніколи не протиставляв загальнонародну власність кооперативній (Наука., 4, 1958, 8); Один «чудак»-селянин вивчив напам'ять одну мою п'єску і вичитує її на призьбі, і на весіллі, і в сільській кооперативній крамниці (Вас., Незібр. тв., 1941, 201); // Побудований, створений на засадах кооперації. Об'єднати цих дрібних продуцентів пшениці могла виключно кооперативна організація (Кулик, Записки консула, 1958, 207).

КООПЕРАТОР, а, ч. Той, хто працює в галузі кооперації (у 2, 3 знач.); працівник кооперативу. Технікум готував кооператорів: крамознавців та бухгалтерів (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 49); Як тільки на Закарпаття приїжджають кооператори з інших областей України, вони захоплюються бездоганною чистотою, дбайливим збереженням товарів у магазинах (Рад. Укр., 21.III 1960, 3).

КООПЕРАТОРКА, и, ж. Сорт озимої пшениці. Місцева посухостійка Кооператорка, схрещена з зимостійким сортом з берегів Волги, дала степовим просторам більш досконалу озиму пшеницю — Одеську 3 (Колг. Укр., 10, 1962, 6).

КООПЕРАЦІЯ, ї, ж. 1. тільки одн. Особлива форма організації праці, при якій багато людей разом беруть участь у тому самому процесі або в різних, але зв'язаних між собою процесах праці; співробітництво. Сучасна інтенсифікація сільського господарства перетворюється в основну форму його переходу від кооперації ручної праці до виробництва, яке ґрунтується на кооперації систем машин (Ком. Укр., 10, 1968, 72).

2. Масове виробниче, торговельне і т. ін. об'єднання, створене його членами-пайовиками. В кооперації, особливо в сільськогосподарській кооперації, Ленін бачив доступний і зрозумілий мільйонам селян шлях переходу від дрібного одноосібного господарства до великих товариських виробничих об'єднань селян (Біогр. Леніна, 1955, 270); Споживча кооперація України є однією з найбільш масових громадських і господарських організацій на селі (Рад. Укр., 23.VI 1962, 2); Житлово-будівельна кооперація.

3. розм. Кооперативна крамниця; кооператив. Треба було Миколці збігати до кооперації (Вишня, II, 1956, 293); [М а ш а:] А скажи, справді, для чого тобі влада?.. [М а т и:] Щоб у кооперації було повно товару (Мик., I, 1957, 196).

КООПЕРОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до кооперувати; // у знач. прикм. В Радянському Союзі залишилося два дружні класи — робітники й кооперовані селяни (Ком. Укр., 11, 1966, 50); Кооперовані замовлення; Кооперовані поставки.

КООПЕРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. кооперувати й кооперуватися 1. В процесі економічного і науково-технічного співробітництва країн соціалізму, координації їх народно-господарських планів, спеціалізації й кооперування виробництва складається новий тип міжнародного поділу праці (Програма КПРС, 1961, 20); Кооперування дрібного селянського господарства й створення

державних господарств дозволило здійснити докорінну перебудову в усіх галузях життя села (Ком. Укр., 6, 1968, 12).

КООПЕРУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех.*
1. Об'єднувати на засадах кооперації (у 1, 2 знач.).

2. Залучати до участі в кооперації (у 2 знач.).

КООПЕРУВАТИСЯ, *уюся, уєшся, недок. і док.*
1. Об'єднуватися на засадах кооперації (у 1, 2 знач.). Як правило, етнографи в своїх експедиціях кооперувалися з фольклористами (Рильський, III, 1956, 165); У виробництві свинини і яловичини колгоспи кооперуються між собою (Хлібороб Укр., 12, 1963, 19).

2. тільки недок. Пас. до кооперувати.

КООПТАЦІЯ, *ї, ж.* Уведення до складу якого-небудь виборного органу нових членів (або кандидатів) без проведення додаткових виборів. Комітети поповнюють свій склад шляхом кооптації (Ленін, 7, 1949, 217).

КООПТУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. кооптувати.

КООПТУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех.* Здійснювати кооптацію кого-небудь. Зважаючи на складність умов нелегальної боротьби й можливість провалів, [Празька] конференція надала Центральному Комітетові [РСДРП] право кооптувати членів і кандидатів у члени ЦК (Рад. Укр., 18. I 1962, 3).

КООПТУВАТИСЯ, *ується, недок.* Пас. до кооптувати.

КООРДИНАТА *див. координати.*

КООРДИНАТИ, *ат, мн. (одн. координата, и, ж.), спец.* Числа, якими визначають положення точки на прямій або кривій лінії, на площині, поверхні, у просторі тощо. Вони добре передавали артилеристам на лівий берег координати. Це була найвища точка на березі Дніпра (Кучер, Зол. руки, 1948, 73); У каталогах зір вказуються координати їх місця на небі і зоряна величина (Астр., 1956, 10).

КООРДИНАТНИЙ, *а, е, спец.* Прикм. до координата. Лінія в просторі може бути визначена трьома координатними параметричними рівняннями (Курс мат. анал., II, 1956, 104); Координатні осі; Координатні площини.

КООРДИНАЦІЙНИЙ, *а, е.* Стос. до координації. Координаційна нарада; Координаційний механізм.

КООРДИНАЦІЯ, *ї, ж.* 1. Погодження, зведення до відповідності, установлення взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями, поняттями тощо. Була координація дій [партизанів] з штабами фронтів (Шер., В партиз. загонах, 1947, 122); Рада Економічної Взаємодопомоги відіграє важливу роль у координації планів розвитку народного господарства соціалістичних країн (Наука., 2, 1960, 6); Особливого значення набуває нині питання координації науково-дослідної роботи (Рад. Укр., 14. X 1961, 2).

2. Узгодженість рухів, дій і т. ін. У 3 роки мозочок дитини своїми розмірами наближається до мозочка дорослої людини, у зв'язку з чим розвивається здатність збереження рівноваги тіла й координації рухів (Шк. гігієна, 1954, 54).

КООРДИНОВАНИЙ, *а, е.* Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до координувати. Окостенілі неслухняні ноги ледве тримають його, рухи скупі, погано координовані (З глибини душі, 1959, 44); // у знач. прикм. Координована діяльність.

КООРДИНУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. координувати. Альпіністам.. слід розвивати сміливість, спритність, швидкість реакцій, точність у координуванні рухів (В дорогу, 1953, 19); Координування економічних досліджень.

КООРДИНУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех.* Здійснювати координацію; погоджувати. Академія наук УРСР координує дослідження з проблем природничих

і суспільних наук, які здійснюють у республіці вузи і галузеві науково-дослідні установи (Ком. Укр., 1, 1969, 34); — Прошу пояснити, чому ви не прислали до нас зв'язківців, щоб координувати оборону? (Тют., Вир, 1964, 313); Центральна нервова система координує, спрямовує.. всю життєдіяльність організму людини (Шк. гігієна, 1954, 4).

КООРДИНУВАТИСЯ, *ується, недок. і док.* 1. Зазнавати координації (у 2 знач.); узгоджуватися. Дії координуються.

2. тільки недок. Пас. до координувати. Праця окремих осередків.. координується Комуністичною партією (Еллан, II, 1958, 133).

КОПА, *й, ж.* 1. Стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху. Прокинулась — нема нічого. На Йвася глянула, взяла Його тихенько сповила Та, щоб дожать до ланового, Ще копу дожинать пішла (Шевч., II, 1953, 287); Панський хліб був вже вижаний. Все поле було вкрите копами та стайками (Н.-Лев., II, 1956, 187); Оголені поля сумовито жовтіли стернями, тільки де-не-де стирчали копи й полукипки (Дім., I будуть люди, 1964, 153); // Копиця (у 1 знач.). Де ж Катрусю пригорнула [ніч]: Чи в лісі, чи в хаті? Чи на полі під копою Сина забавляє..? (Шевч., I, 1963, 30).

◇ Не твоя копа молотиться — це не тебе стосується. — Ти спи отам, — цикнув Артемович на сина. — Не твоя копа молотиться (Гончар, Новели, 1954, 108).

2. розм. Одиниця лічби, що дорівнює 60 (снопів, яєць і т. ін.). Латин по царському звичаю Енею дари одрядив: Лубенського шмат короваю, Корито Опішнянських слив, Горіхів Київських смажених, Полтавських пундиків пряжених I гусячих п'ять кіп яєць (Котл., I, 1952, 174); Продавала їх [раки] на копи або й на штуки (Фр., III, 1950, 50).

◇ Більш копій ліха не буде — гірше вже не буде. [К о н о н:] Коли на те пішло, так більш копи лиха не буде (Кроп., II, 1958, 421); Наговоріти (наплесті і т. ін.) сім кіп гречаної вівни *див. вівна*.

3. заст. Одиниця лічби грошей, що дорівнює 50 копійкам. I день і ніч працювала, Подушне платила... I синові за три копи Жупанок купила (Шевч., I, 1951, 232).

4. На Україні в XV—XVIII ст. — збори сільської громади для розв'язування судових або громадських справ. — На копу скликають, на раду громадську, — сказав Максим (Фр., VI, 1951, 25).

КОПАЛ, *у, ч., спец.* Тверда жовта або червонувата смола з тропічних дерев, яку використовують для виготовлення лаків і лінолеуму.

КОПАЛИНА *див. копалини.*

КОПАЛИНИ, *лин, мн. (одн. копалина, и, ж.).* Природні мінеральні утворення, які видобувають із надр землі. Вчені-геологи республіки.. відкривають нові поклади заліза, вугілля та інших копалин (Наука., 3, 1958, 7).

△ Корисні копалини — природні мінеральні утворення неорганічного та органічного походження (руда, вугілля, нафта тощо), які видобувають із надр землі й використовують у народному господарстві. В надрах землі залягають різноманітні корисні копалини, що мають велике значення для господарства. До них належать поклади палива — вугілля й нафти, руди різних металів, різні солі, а також будівельні матеріали — глина, пісок, вапняк (Фіз. геогр., 6, 1957, 20).

КОПАЛЬНЕВИЙ, *а, е.* Прикм. до копальня. Копальневі споруди.

КОПАЛЬНИЙ, *а, е.* Признач. для копання. Копальні знаряддя; Копальна машина.

КОПАЛЬНИК, а, ч. Той, хто копає, викопує що-небудь. Коли у копальника, який вертався з поля, прикажчики витрушували кілька бараболів, вели на псарню і віддавали псові і пану управителю на забаву (Вол., Дні., 1958, 176).

КОПАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до копальник. Рубан вибирає за копальницями картоплю (Шиян, Баланда, 1930, 205).

КОПАЛЬНЯ, і, ж. Система підземних споруд для добування корисних копалин (руди, солі, благородних металів тощо). Надворі поночило.. Здавалось, що ми під землею, в якихось велетенських копальнях, котрі несподівано освітив зверху каламутний смерковий світ (Н.-Лев., II, 1956, 389); Якось занесло мене до Велички, і я оглядав копальні солі (Стеф., III, 1954, 73); Крізь роки й хуртовини тебе в копальні бачу я (Сос., II, 1958, 355); * У порівн. Ночі бувають різні: темні, як глибока копальня, ясні, як полярний день (Трубл., I, 1955, 121); // Гірниче підприємство, де видобувають корисні копалини. Поступово у шахтарів визріло рішення відібрати у капіталістів копальні і самим управляти ними (Наука., 4, 1963, 4); Протягом 1928—1931 років Микитенко виїздив на рудні копальні Криворіжжя й вугільні шахти Донбасу, що дало йому можливість вивчити життя шахтарів (Рад. літ-во, 9, 1967, 28).

КОПАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до копати 1—3. Дівчина стояла в задумі над свіжою замаскованою схованкою. Разом із запакованими речами земля мовби ввібрала в себе.. її дівочі надії й поривання. І від цього вона, ..копана та перекопана поколіннями, стала особливо дорогою (Гончар, IV, 1960, 46); Під Кисвом дальня долина Вся окопами копана (Мал., Звенигора, 1959, 104); // у знач. прикм. Ой у моїм городчику Копана криниця (Укр.. думи., 1955, 254).

КОПАНИЦЯ, і, ж. 1. Вид заступа або мотики. Сотні колгоспників з копаницями, сокирами виходили щодня на болота. Копали осушувальні канали (Хлібороб Укр., 1, 1969, 10); «Копаниця» (мотика), набуваючи поступово функції сапачки.., міняє свою форму й розміри (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 32).

2. перев. мн., діал. Полози саней. Неблискуча намерзла колія за ніч наволохатилась намороззю, і її чітко прорізали сліди копаниць (Стельмах, Правда., 1961, 95).

КОПАНИЧКА, и, ж., діал. Зменш. до копаниця 2. Другого дня по обіді я.. стругав копанички до санок (Фр., I, 1955, 263).

КОПАНКА, и, ж. 1. Невелике водоймище з ґрунтовою водою, викопане для господарських потреб; сажавка. Недалеко від землянки.. чорніла яма, обставлена очеретом. То — копанка для води (Мирний, II, 1954, 81); По обіді Тіна мила в копанці миски (Мушк., День., 1967, 23); В непроточних водоймах з невеликою кількістю води (у ставках, копанках) завантажувати більш як 40 кг льоносоломки на 1 куб. м води.. недопустимо (Техн. культ., 1956, 85).

2. Криниця без зрубу. Добрі люди викопали ямку і вправили кадіб, та й стала копанка (Свидн., Любо-рацькі, 1955, 209); Узяв хліба шматочок, а води таки не брав: була там у лісі копанка (Сл. Гр.); Тут [на луках] була, мабуть, копанка, бо від села сюди тяглася луками стежка (Панч, Гарні хлопці, 1959, 123).

КОПАННЯ, я, с. Дія за знач. копати 1—3. Він копав та копав [рів], не розгинаючись.. Вона також узялась до копання, але більше стояла та розглядалась (Коцюб., I, 1955, 39); Він похвалив за копання ставка (Ю. Янов., Мир, 1956, 195); Колгоспники.. організовано провадять копання картоплі (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2).

КОПАНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до копанка. Ой у городі копаночка, Там купалася ластівочка (Нар. лірика, 1956, 365).

КОПАНЬ, і, ж., рідко. 1. Те саме, що копанка 1. А як далеко річка, то щоб був колодязь або копань при коші. З них [отара] напивається щоденно (Сл. Гр.).

2. Те саме, що котлован 1. В копані довкола крана юрмився великий натовп (Баш, Вибр., 1948, 35).

КОПАТИ, аю, аєш, недок. Ударяти, бити, штовхати ногою. Отаман не жалував нагайки, бив, копав ногами, аж кості у старого тріщали (Фр., III, 1950, 203); // Брикати, хвицати (про тварин). — Купив [батько] коня такого, що копає й кусає, та й підкував на всі чотири ноги (Март., Тв., 1954, 143).

КОПАТИ, аю, аєш, недок. 1. перех. і без додатка. Розпушувати землю заступом, лопатою тощо. — Я звеліла їм копати.. город (Н.-Лев., III, 1956, 106); Трактором орати — не лопатою копати (Укр.. присл., 1955, 366); Городи копають жінки біля хат (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 220).

2. перех. Робити заглиблення, виймаючи, відкидаючи землю заступом, лопатою тощо. І здалека Запорожці чули.. Як діточки на Орелі Лінію копали І як у тій Фінляндії В снігу пропадали (Шевч., II, 1953, 30); [С а ш к о:] Бабусю, скажіть дідові, що я тут копати-му ямки для грушок (Мороз, П'єси, 1959, 42); Мисливці копали яму на диких кіз (Донч., II, 1956, 28).

◇ Копати яму кому, під ким, під кого — підступно, тасмно готувати комусь нещастя, неприємність. Не копай другому ями, бо сам упадеш. Хто під ким яму копає, то в ню [неї] впаде (Номіс, 1864, № 9562); [Я р е м ч у к:] Поки Рогуля домагався високої посади, під старого директора яму копав, то скрізь доводив, що в ливарному цеху негайна реконструкція до зарізу потрібна (Мур., Радісний берег, 1961, 7).

3. перех. Добувати що-небудь із землі за допомогою заступа, кирки тощо; викопувати. Вона ходила копати буряки і з того добувала прожиток для себе (Коцюб., I, 1955, 66); — Золоті багаті руди Все копають [карлики] та збирають (Л. Укр., IV, 1954, 159); Коли копають картоплю, — стелеться дим над землею (Рильський, III, 1961, 196).

4. неперех., проти кого, перен., розм. Підступно, тасмно діяти на шкоду кому-небудь. Як розсердиться [Панас], то вже злий буде хто й зна поки і все проти того чоловіка копатиме (Гр., II, 1963, 345).

КОПАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. у чому. Копати, робити заглиблення в землі; ритися. Щоб досягти до його [вугілля], копають глибокі колодязі (шахти) та й копаються на всі боки попід землею (Гр., Без хліба, 1958, 154); Чоловік у землі копається, як той черв'як (Кобр., Вибр., 1954, 46); Вона спитала, що він тут робить, на якій ділянці працює, який має фак? Він неохоче відповів: — Яка вже там робота. Копуюсь у ямі. Працюю в котловані гідроелектростанції (Коцюба, Нові береги, 1959, 96).

2. у чому, розм. Те саме, що копірсятися 1. Копатися Луценко в клункові.. Чи хоч сорочку взяти? Те положить, те вийме (Тесл., 3 книги життя, 1949, 198); — Прибув.. ревізор. Тиждень.. у паперах копався, кожний документ перевіряв (Шиян, Баланда, 1957, 237); // перен. Надмірно аналізувати, обдумувати що-небудь. В. Бєлінський гостро засуджував тих літераторів.., які.. копалися у дрібненьких особистих емоціях (Мал., Думки.., 1959, 21).

3. у чому, коло чого, перен., розм. Із замилюванням весь час поратися біля чого-небудь. — Ми з сестрою дуже любимо квітки; так і копаємось тут у садку, — промовила Степанида (Н.-Лев., I, 1956, 358); Дядько

в іншій постанові зріс, коло землі копався (Мирний, IV, 1955, 136); — Раніше я теж думав, що нема в світі нічого милішого, як копатися в машинах, у різній апаратурі (Гончар, IV, 1960, 82); // Займатися якою-небудь клопітною роботою. Другого нічого і не розпочинаю, все коло неї [роману «Повія»] копаюся (Мирний, IV, 1955, 363); З автомобілем щось сталося, і він спинився. Шофер почав копатися в моторі (Минко, Моя Минківка, 1962, 44); // Робити що-небудь повільно або невміло; вовтузитися (у 2 знач.). [Ш е в ц о в:] Швидше сюди давай! сюди!.. Ну, що ти там так довго копався?.. (Гр., II, 1963, 502).

4. під кого, перен., розм. Підступно, таємно готувати кому-небудь неприємність, нещастя. — Он воно що? — протяжно вимовив Захар. — Значить, копаються під Зарубу! (Кучер, Трудна любов, 1960, 119).

5. Пас. до копати 1—3. Та чи можна засипати в рік, у десять, у двадцять років яругу, яка копалася не десятки, а цілі сотні літ?.. (Мирний, I, 1949, 368); Лаврські печери копалися протягом багатьох століть, аж до ХХ включно (Наука., 2, 1968, 29).

КОПАЧ, а, ч. 1. Робітник, що копає землю; землекоп. Чув розмову невгавуцу, бачив купок дітей шумливих, бачив двох копачів з заступами (Вовчок, VI, 1956, 226); — Де ж таких копачів узяти, звідки їх скликати, аби вони мені доленьку мою відкопали?.. (Хотк., II, 1966, 265); Радянські копачі каналів, озброєні машинами, у п'ять стислих років виймуть і перемістять мільярди кубометрів землі (Вол., Самоцвіти, 1952, 72); // Той, хто займається копанням могил. Дітей у нас було п'ятеро.., усі померли. Треба було мені тії одбутки робити самому. То дошки на труни, то копачам, то людей одбувати (Барв., Опов., 1902, 203); Взяв [батько] труну на плечі й пішов на кладовище.. Він ще здаля побачив копачів, які тепер тут, здається, й жили (Кучер, Голод, 1961, 108).

2. Знаряддя, яким копають, викопують що-небудь. Сенько припав до землі з залізним копачем і став рити землю (Фр., VIII, 1952, 293); Вона взялася за копач, шукаючи очима буряк, що міг залишитися біля комбайна (Автом., В. Кошик, 1954, 285); // Машина для копання, викопування. Нам тепер не доводиться копати буряк: тракторним копачем підорюють, а ми за гичку легко виймаємо і чистимо (Горд., Цвіти., 1951, 25).

КОПАЧКА, и, ж. Вид невеликого заступа або садового совка. На піддослідну ділянку.. прийшли інститутські дівчата з копачками (Вол., Дні., 1958, 190); Ідучи на екскурсію, слід мати при собі .. копачку, подібну до садового совка, або лопаточку для викопування рослин (Весн. флора, 1955, 8).

КОПЕР, пра, ч., техн. 1. Машина для забивання паль. Малюнок.. показував спорудження невеликої гідро-станції — паровим копром забивають палі поперек річки (Вол., Місячне срібло, 1961, 122); Он похажки на самий верх копра Здирається важка залізна баба... Зоглядітись не встигнеш, як вона, В дубову палю гуркнувши, вже знову Побралася угору (Вирган, Квіт. береги, 1950, 122); // Пристрій для подрібнювання металевого лому. Спочатку треба побити [виливницю] на дрібні шматочки. Дробити нічим. Потрібен потужний копер (Роб. газ., 18.V 1965, 2).

2. Споруда над стовбуром шахти, де встановлено механізми шахтового підймання. Над шахтою виросте новий своєю конструкцією баштовий копер, на якому будуть встановлені підйомна машина, розвантажувальний пристрій та інші механізми (Рад. Укр., 5.III 1961, 1); Поруч фарбою новою сіяв небачений копер — такий, що небо головою, здалось, над шахтою підпер (Уп., Вірші... 1957, 91).

КОПЕЦЬ, кіпця, ч. Насипаний або викопаний межовий знак. Вовкун силою потяг Гаву на.. високий копець із каміння, що означував границю села Н. (Фр., III, 1950, 22); — Ех, діду Охріме, не пізнати вже вам тоді і з свічкою своїх двох із половиною десятин, хоч і підкопували все літо кіпці. Бо межі зоремо ж (Головко, Вибр., 1936, 310).

КОПІЛ, а, ч. 1. Дерев'яне шевське знаряддя, що має форму ступні і яким користуються для виготовлення взуття. На сирій від осінньої вогкості землі виразно витискалися сліди пари городянських чобіт на кривий копил, з високими корками (Гр., II, 1963, 301); — Я бачив у шевця такий самий копил. Він був теж потиканий шпильками (Мик., II, 1957, 201); * Образно. Тремтить, убивці! Думайте, лакузи! Життя не наліза на ваш копил (Сим., Земне тяжіння, 1964, 15).

◇ [Всі] на один копіл зшиті (зроблені, скрблені і т. ін.) — про людей, предмети з однаковими властивостями, якостями, формою (частіше з недоліками). В Січі.. довкола великого майдану розташувалися курені, побудовані всі на один копил (Панч, Гомон. Україна, 1954, 226).

2. Короткий брусок, закріплений у полоз саней для зв'язку полозів з коробом. Сани йшли у затоки, стукались копилами, а він одставляв ногу і упирався в тверді краї дороги (Коцюб., II, 1955, 278); Накрутивши на копил віжки, дбайливо поправивши збрую на конях, бригадир.. підійшов до Марка (Кир., Вибр., 1960, 377).

КОПИЛЕЦЬ, льця, ч. Зменш. до копіл.

КОПІЛИТИ, лю, лиш, недок., перех., розм. Випинати, надувати (звичайно губи). Степанида ледве осміхалась і копилила свої тонкі губи (Н.-Лев., I, 1956, 368); Губи в нього розтулилися, він чудернацько якось копилив їх, випинав (Загреб., Спека, 1961, 15).

◇ Губу (губи) копілити див. губа¹; Нбса копілити див. ніс.

КОПІЛЛЯ, я, с. Збірн. до копіл. Розгубивсь, як швець з копиллям (Номис, 1864, № 6621).

КОПИЛОВИЙ, а, е. Прикм. до копіл. Копиловий цех.

КОПІЛЬНИК, а, ч., рідко. Той, хто складає в копи сіно або скошений хліб. Мій синочку, мій голубчику! Мій молотнику, мій косарику і мій копильнику (Сл. Гр.).

КОПИЛЬЧАКІЙ, ів, мн., розм. Те саме, що гринджбли. Ніхто в колгоспі краще за нього не змайструє саней. Чи прості — копильчаки з ріжками, чи місткі — козирки (Донч., VI, 1957, 224).

КОПИРСАННЯ, я, с. Дія за знач. копирсати й копирсатися. Пишне волосся ніби іскрилося від.. копирсання пальців у ньому (Ле, Міжгір'я, 1953, 20); Висиджувати довгі години, мордувати себе копирсанням над кожною рисочкою, прожилками кожного листочка.. виявлялося йому.. не під силу (Грим., Незакінч. роман, 1962, 153); В колі молодих Данилових і Харитонових товаришів взагалі не було особливої схильності до копирсання в політичних справах (Смолич, Мир., 1958, 29).

КОПИРСАТИ, аю, аєш, недок., перех. і неперех. Те саме, що колупати 1, 2. Старий Брус.. усе щось по піску паличкою копирса (Кв.-Осн., II, 1956, 125); Почав [Русин] працювати щосили, копирсаючи та вибиваючи дрюком діру в помості (Фр., II, 1950, 123); Над головою в Арсеня свистіли кулі, копирсали землю, обсипали його порохом (Ле, Мої листи, 1945, 153); * Образно. Жаль розростається в його душі дужче, копирсає в серці глибше (Мирний, IV, 1955, 230).

КОПИРСАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. у чому. Проникаючи в середину чого-небудь, перебирати, перевертати, перекладати щось. Марія копирсалася в гаманці, поки натрапила на фотокартки (Чорн.,

Пісні.., 1958, 26); *Дорош приніс вила, став копирсати-ся ними у твердому настилі гною* (Тют., Вир, 1964, 113); * *Образно. — Хто їм дав право копирсатись у моїй душі, вивертати її перед усіма?* (Донч., V, 1957, 389); // *Встромляючи що-небудь гостре в середину чогось, відокремлювати шматки, частинки. Він довго копирсався дротиною в своєму цибухові, заглядаючи в середину люльки* (Сміл., Сад, 1952, 69).

2. у чому, коло (біля) чого, перен., розм. Займатися якою-небудь клопітною роботою; копатися (у 3 знач.). *Максим.. вийшов з хати та.. довго копирсався коло хазяйства* (Мирний, I, 1949, 357); *Він дні і ночі копирсався в лабораторіях, ставив досліди* (Рибак, Час., 1960, 131); — *Ти глина, яку треба формувати, — каже Сашко, копирсаючись біля одного з приймачів* (Гончар, Тронка, 1963, 111).

КОПИРСНѹТИ, нѹ, нѣш, док., перех. Однокр. до **копирсати**. — *Як хтось почне [розкопувати гору], то й я копирснѹ заступом скільки там разів, — сказав Карпо і пішов у хату* (Н.-Лев., II, 1956, 274); *Мамут потоптався ще трохи в неприємній ямі, копирснѹв землю великими.. бивнями й ліг на бік* (Ю. Янов., I, 1958, 94); *Гострим носком свого чобітка вона копирснѹла грудку сухої глини* (Гур., Наша молодість, 1949, 241).

КОПИСТКА, и, ж. Дерев'яна лопатка для розмішування чого-небудь. *Хапаючись, так повернула [Мелашка] кописткою в горшку, що вона зав'язла в густій лемішці, хруснула й переломилась* (Н.-Лев., II, 1956, 324); *Розчин старанно перемішують дерев'яною кописткою, щоб грудочки добре розтерлися* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 94).

КОПИСТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **копистка**. *Грицько наструже кописточок* (Мирний, IV, 1955, 71); * У порівн. *Руки як кописточки* (Номис, 1864, № 13937).

КОПИТ, а, ч., діал. Копито (у 1 знач.). *Кінь в'ється в небеса.., ніби хоче взятъ увесь видимий світ Під свій копит дзвінкий, підкований копит* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 130).

КОПИТЕНЬ, тня, ч., розм. Те саме, що **копйтник**. *На землі.. почала вже показуватись довга зелена трава, круглі листочки копитня* (Гжицький, У світ.., 1960, 281); *В лісі.. копитень, лінеї, плауни, верес та багато інших представників рослинного світу зеленіють під снігом* (Веч. Київ, 14.I 1957, 4).

КОПИТЕЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до **копйто**. *Телятко.. зацокотіло сльодяними копитечками по долівці* (Тют., Вир, 1964, 507).

КОПИТКА, и, ж., орн. Те саме, що **саджа**.

КОПИТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **копйто**. *Внаслідок різних умов експлуатації коня копитний риг звичайно стирається нерівномірно* (Профіл. захвор.., 1955, 213); // *Який має копита. Копитні тварини.*

2. у знач. ім. **копйтні**, них, мн. Назва ряду ссавців (кінь, олень і т. ін.), що мають копита. *А чи відомо їй.., що листя того бузку не їсть жодне з копитних* (Гончар, Таврія, 1952, 259).

КОПИТНИК, а, ч. (*Asarum L.*). Багаторічна трав'яниста квіткова рослина, що має копитоподібні листочки. *А всякого зілля, квіток! і копитник хрещатий, папороть розрослась купою* (Вовчок, I, 1955, 100); *Скрізь у очі полізло різне зілля: копитник і ракова шийка, ..деревій і ромен* (Стельмах, I, 1962, 139).

КОПИТНЯК, а, ч. Те саме, що **копйтник**. *Кореневища копитняка варять на козиному молоці* (Лікар. рослини.., 1958, 36); *Трохи вище, на схилі, починався вже ліс, де у тіняві з-під крайніх кущів виглядала трава-копитняк* (Мур., Бук. повість, 1959, 305).

КОПИТО, а, рідко **КОПИТО**, а, с. 1. Рогове утворення в кінці ніг деяких ссавців. *Ой у полі жито Копитами*

збито (Укр.. лір. пісні, 1958, 356); *Ведуть коня вороного, Розбиті копита... А на йому сиделечко Хустиною вкрите* (Шевч., II, 1953, 43); *Б'ють копита рівно, дзвінко, Вершники рушають* (Мас., Київ. каштани, 1954, 143).

◇ **3 (із) копйтá (з копйт)**: а) відразу, галопом (рушити) (про коней). *Коні невдоволено крутнули головами, шарпнули з копита і понесли вулицею, збиваючи густу куряву* (Коцюб., I, 1955, 239); *Вороний з копита рвонув у галоп, і по шляху тільки дим-пилюга клубком послалася за вітром* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 32); б) зразу ж, не готуючись (про людину). — *Почекайте, він так із копита не може. Йому треба подумати* (Мик., Повісті.., 1956, 113); *Ківаний на всі чотіри копйта (ногі) див. ківаний*.

2. розм. Те саме, що **копйл** 1. *Коли съ [ти є] швець, пильнуй свого копита* (Номис, 1864, № 9573); *Господар дратвою обтягував на копиті нового чобота* (Кач., II, 1958, 73).

◇ **На своє копйтó** — на свій лад, по-своєму. *Агент прийнявся оброблювати Шеффеля на своє копито* (Фр., V, 1951, 328).

КОПИТЦЕ, йтця, с. Зменш.-пестл. до **копйтó**. *Еге ж, бачив я його [чорта] добре.., намалював би вам і ріжки, і копитце* (Вовчок, VI, 1956, 261).

КОПИЦЯ, і, ж. 1. Невеликий стіжок сіна, соломи тощо. *Дівчата на луці гребли, А парубки копиці клали* (Шевч., II, 1953, 186); *По той бік річки прослався луг з копицями сіна* (Шиян, Переможці, 1950, 71); * У порівн. — *Витріщаю очі — суне мій Вуйко [ведмідь], мов копиця сіна в темноті* (Фр., IV, 1950, 26).

2. рідко. Те саме, що **копá** 1. *Он у вибалочку затишний гайок, а за ним густо розкидані копиці хліба* (Коп., Земля.., 1957, 33).

3. перен. Велика кількість, купа чого-небудь. [П р і с ъ к а:] *Моя матінко рідна! Яка велика копиця грошей!* (Мирний, V, 1955, 140); *Крамар нахилив голову над касою й чогось там шукав, так що передо мною була лиш копиця чорного волосся* (Коцюб., I, 1955, 253); — *Гаразд, гаразд! — бадьоро вигукнув доповідач, ..витягуючи копицю паперів з товстого портфеля* (Досв., Вибр., 1959, 279).

КОПИЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. **копйчити**.

КОПИЧИТИ, чу, чипш, недок., перех. 1. Складати в копиці, копи. *Копичити сіно.*

2. розм. Складати купою, нагромаджувати. * *Образно. Мене аж обгортає лях, Коли згадаю про поетів, Що без дороги, без признаков Ідуть у хаосі сюжетів, Главу копичать на главу* (Рильський, Поеми, 1957, 42).

КОПИЧИТИСЯ, иться, недок. 1. Лежати купою, копицею. *Коло печі копичилась солома і соняшникові шапки* (Логв., Літа.., 1960, 58).

2. розм. Те саме, що **нагромаджуватися** 3; збиратися (у 2 знач.). *У хмарі.. росла громовина — копичилась грізна сила* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 208); *Чорні хмари тривожно копичилися на небі* (Хотк., II, 1966, 102).

КОПИЧКА, и, ж. Зменш. до **копйця**. — *І ти б, — кажу, — Хведорку, копичку накосив, — продали б* (Барв., Опов.., 1902, 100); *Копичка волосся; За столом, заваленим рівненькими копичками книг, сидів Пармен* (Досв., Вибр., 1959, 423).

КОПИЧНИК, а, ч. Машина для збирання сіна, соломи в копиці або частина комбайна, що збирає та відокремлює соломі від половини.

КОПІЄЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **копйка** 1. — *Та й ткне [пан] мені копієчку в руку* (Мирний, II, 1954, 289); *Коли б знав раніше, що доведеться мандрувати,*

то.. не витрачав би грошей на кіно та морозиво, збирав би копійчку до копійчки (Збан., Курил. о-ви, 1963, 31).

До копійчки — всі гроші, повністю все (про гроші). — Ні, я звідси не піду, поки мені до копійчки не буде заплачено, — рішуче сказав Омелько... (Мирний, IV, 1955, 374); Ні копійчки — нічого (про гроші). [Х и м к а:] Він, — бог його знає! — де свої заробітки діває, додому ні копійчки не приносе [приносить]... (Мирний, V, 1955, 239).

КОПІЄСТ, а, ч. 1. заст. Переписувач, що робить копії з ділових паперів.

2. Той, хто копіює оригінальні твори художників або представників інших видів мистецтва. Митець не відображає, подібно фотографії, .. він не безстрашний копіїст (Мист., 6, 1958, 8); Художником Залеський ніколи не був, але любив живопис і вчився малювати ще з шкільної лави. Упертий і наполегливий, він став прекрасним копіїстом. У нього добре виходили складні орнаменти, маски й голови (Тулуб, В степу.., 1964, 420).

КОПІЙКА, и, ж. 1. Грошова одиниця — одна сота карбованця, а також дрібна мідна монета такої вартості. По копійці заробляла [вдова], Копу назбирала (Шевч., I, 1963, 230); Коли почнеш плакати, дід.. чи мати дають зразу мідну копійку (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); Народна мудрість говорить, що копійка карбованець береже, а хвилина — годину (Ком. Укр., 12, 1963, 30); * Образно. В руках у нього вічно біліла книжка. Він заводив у неї кожну народну копійку, кожне стебло (Коцюб., II, 1955, 83); // тільки мн. Про дуже малу, мізерну кількість грошей. Типографія [друкарня] кричить без грошей, різні кредитори лаяють, а в касі — копійки (Коцюб., III, 1956, 161); Він працював, як шалений, кілька разів викручував від поту сорочку, а заробляв копійки (Чорн., Визвол. земля, 1959, 44).

◇ Аби свіжа копійка — аби торгувати. Часом він було й втратиться здорово, а стануть йому те доводити: «то що, що втратився! аби свіжа копійка!» (Вовчок, I, 1955, 217); До (що до) [останньої] копійки — усі гроші, не залишаючи при собі ніяких грошей. — Якщо не хочеш, щоб ми погинули, дай нам землі.. Ми не хочемо нічиєї кривди, ми не хочемо дурно, виплатимо що до копійки... (Коцюб., I, 1955, 111); Посилав [Багіров дружині] усе, до копійки, що платила йому армія (Гончар, I, 1954, 172); Копійка ціна: а) (чому) дуже мала ціна. — Такому коню уся ціна — копійка (Мирний, III, 1954, 317); Та, власне, які там речі — старий костюм — копійка йому ціна, кілька сорочок і ковдра (Голов., Тополя.., 1965, 256); б) (кому) нічого не вартий. Йому копійка ціна, і ніякого авторитету він ніколи не завоює (Мик., I, 1957, 349); На копійку чого, з дієсл. — дуже мало; на дуже малу суму. На копійку вип'є, а прийде додому — усе догори дном переверне... (Мирний, III, 1954, 19); Ні (і) на копійку, перев. з запереч. дієсл. — зовсім ні (не, нічого). — Це ж [Таранюк] старовинний жандарм, ще з миколаївських часів. Крім того, в нього ні на копійку авторитету (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 212); — Фашистам і на копійку вірити не треба, — промовив Віктор (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 169); Ні копійки; Ні (і) [щербатої, зламаної, ламаної] копійки нема (не було) за душею — зовсім нічого нема (не було) грошей. — Куди я піду, коли в мене копійки нема за душею, — сказала Василина (Н.-Лев., II, 1956, 84); Соцький з десятником прийшли правити податъ.. — Та що ж ви візьмете, коли в мене й копійки зламаної нема за душею!.. (Коцюб., I, 1955, 92); Навіть у 1921 році, коли в нас люди орудували мільйонами, в дядька Володимира, як він казав, не було за душею і щербатої копійки (Стельмах, Гуси-лебеді..,

1964, 43); Щербаті копійки — дуже малі, мізерні гроші. Не обмежуючи себе місцевою тематикою, митець [І. Труш] на свої щербаті копійки та на кошти друзів побував у Києві й на Чернечій горі (Літ. Укр., 17. I 1969, 4); Щербатої (зламаної, ламаної) копійки не вартий — нічого не вартий. Хай помовчить він завтра, хай скаже про своє кохання згодом.. Коли ж посміє Каргат сказати про свої почуття вже завтра, то це означатиме, що й щербатої копійки ті почуття не варті (Шовк., Інженери, 1956, 268); Щербатої (зламаної, ламаної) копійки не дати — зовсім нічого не дати (про гроші). — Заплатіть мені, — каже наймит. — Заплатити? — Та я тобі, злодію, щербатої копійки не дам! Іди геть! — пхав хазяїн (Вовчок, I, 1955, 311); Як нова копійка — зовсім новий, свіжий, чистий, гарний. На radoщах Семен Федорович купив собі нового костюма, зайшов до перукарні і вийшов звідти, як нова копійка (Зар., На.. світі, 1967, 112).

2. збірн., розм. Гроші. Де лиш мав [Дон-Кіхот] яку копійку, Чи продав горох, чи просо, Чи воли, чи гурт овечок, Все в книгарню так і пер (Фр., XII, 1953, 110); Кожум'яка, здавши синам ремесло, не малу копійку має (Барв., Опов., 1902, 252); Державна копійка любить точний облік (Логв., Давні рани, 1961, 117).

◇ Без копійки — зовсім без грошей. [Ж а н н а:] Ну, ваш милий Петрусь дуже швидко повернеться до вас, як блудний син, без копійки і, можливо, без піджака (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 86); Влетіти в [добр]у копійку кому — дорого обійтись комусь. От колись посміювались сусіди — надто вже механізацією захоплені у Переселенні. Говорили, що це влетить їм у копійку (Колг. Укр., 11, 1960, 20); Збивати копійку див. збивати.

КОПІЙКОВИЙ, а, е. Прикм. до копійка. Копійкова монета.

КОПІЙОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до копіювати; // у знач. прикм. Копійовані роботи Шевченка.

КОПІЙЧАНИЙ, а, е. 1. Прикм. до копійка 1. Копійчана монета; // Який має вартість однієї копійки. Він не ламається, коли для діла, то тут нічого ламатися, як копійчаний бублик (Собко, Звич. життя, 1957, 130); Захар сухий і такий тонкий, як копійчана свічка (Григ., Вибр., 1959, 149).

2. Який коштує дуже дешево; малоцінний. І люди в такі ледачі, Мудрують по-собачи: .. — Ми громадяни, — А то все суччя копійчане, Бадилля світове!.. (Гл., Вибр., 1951, 69); Раділа раденька, що за вторговані.. гроші мати куплять їй копійчані сережки або поганенький кісник! (Л. Янов., I, 1959, 144); // Низькооплачуваний. Де не підеш, скрізь тобі в очі цвікають: — Ага! Ковалівка? Копійчані трудовні (Кучер, Трудна любов, 1960, 83); За власною ініціативою, без будь-якої підтримки, існуючи копійчаними уроками, він [Б. Грінченко] підготувався до екзамену на звання народного учителя (Рад. літ-во, 1, 1963, 118); // Не вартий уваги; дрібний. — Копійчана справа, — вставив своє Хоменків шурик, — не варто звертати уваги... (Сміл., Сад, 1952, 196).

3. перен., розм. Надмірно дріб'язковий. — Зрозумій, на рещті, як ти здрибнюєш честь свого і мого роду копійчаними рахунками (Стельмах, Хліб.., 1959, 294).

КОПІЙЧИНА, и, ж., розм. Те саме, що копійка. Микитка виканючив швидко три копійчини (Григ., Вибр., 1959, 413); — Я кинув службу, продав свій апарат, дорогу панську одіж, склав якусь копійчину і рушив на село (Коцюб., I, 1955, 260); До революції в їхньому селі добре жилося тільки куркулям. Бідняки літо й зиму тільки й думали про те, де б заробити копійчину (Панч, В дорозі, 1959, 241).

◇ Влетіти в [добр] копійчину — те саме, що Влетіти в [добр] копійку (див. копійка). — Ну й понавиписували ж отаких машин [екскаваторів]! Мабуть, у добру копійчину влетіло (Коцюба, Нові береги, 1959, 85); Збивати копійчину див. збивати; Не мати за душею ні копійчини — те саме, що Ні (і) [щербатої, зламаной, ламаної] копійки нема (не було) за душею (див. копійка). — Ви ж казали, що не маєте за душею ні копійчини, — в'їв батько. — Для вас витрушу останнє, — розщедрився дядечко (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 35).

КОПІРКА, и, ж., розм. Копіювальний папір. — Директив тут та циркулярів різних зібралася ціла гора. Сідайте та під копірку переписуйте, треба по колгоспах порозсилати... (Вишня, II, 1956, 71); Очі його знову наштотхнулися на віддрукований під копірку папірець (Рибак, Час..., 1960, 351).

КОПІТ, поту, ч., розм., рідко. Те саме, що курява. — Антосьо їде! — стали кричати [хлопці]. І вискоком за бричкою.. Аж копіт збили дорогою (Свидн., Любо-рацькі, 1955, 36).

КОПІТКИЙ, а, е, розм. Те саме, що марудний 1; клопітний. Руками виривали бур'яни, розпушували міжряддя, обережно підгортали кожен корінець... Копітка то була праця, якого терпіння вимагала! (Грим., Незакінч. роман, 1962, 43).

КОПІЮВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до копіювання. Копіювальні роботи; // Признач. для копіювання. Олію.. застосовують для виробництва копіювального паперу (Ол. та ефір. культ., 1956, 215); Копіювальна машина.

КОПІЮВАЛЬНИК, а, ч. Фахівець із копіювання. Для розмноження графічного матеріалу в складі геодезичної служби треба мати фотографів і копіювальників (Інж. геод., 1959, 452).

КОПІЮВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до копіювальник. Закінчивши вечірню школу робітничої молоді, вона вирішила залишитися на заводі копіювальницею (Веч. Київ, 31.III 1958, 2).

КОПІЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. копіювати. Фотопапір спеціального призначення застосовують.. для.. копіювання документів (Довідник фот., 1959, 90); Це був перший прихований потяг до словесної творчості, що в першій своїй стадії замінюється копіюванням і вибором чужих творів... (Вас., Вибр., 1950, 201).

КОПІЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. 1. Робити копію з чого-небудь. Написав я йому [слова] на грифельній дошці, звелів копіювати (Вас., IV, 1960, 44); Порушуючи панський наказ, Шевченко.. крадькома копіював суздальські картини, що прикрашали панські покої (Слово про Кобзаря, 1961, 21); Копіювати креслення.

2. перен. Наслідувати кого-, що-небудь, точно відтворюючи його рухи, мову тощо; удавати. Янош.. копіював на своїм лиці кождий вираз, чи то сміх.., який бачив на лиці свого пана (Фр., III, 1950, 226); Широкою рукою черпають з народного джерела наші поети, користуючись елементами народного стилю, а не копіюючи той чи інший пісенний зразок (Рильський, III, 1956, 70); Марія абсолютно точно копіювала стару Закревську (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 240).

3. Відтворювати що-небудь механічним способом за допомогою гектографа, копіювального преса тощо.

КОПІЮВАТИСЯ, юється, недок. Пас. до копіювати 1, 3. На оброблюваній поверхні копіюється форма заготовки (Технол. різального інстр., 1959, 15).

КОПІЯ, ї, ж. 1. Точне відтворення чого-небудь, що цілком відповідає оригіналові. Тільки дві гарні копії з портретів козацьких полковників.. були прикра-

сою в залі (Н.-Лев., I, 1956, 618); Картину ми отримали, велике спасибі за неї! Копія зовсім гарна (Л. Укр., V, 1956, 187); Це була переписана рукою Жені копія листа її тата (Сміл., Сашко, 1957, 165); // Відбиток з негатива; знімок. Після виготовлення копій з негатива фільми-листівки одразу ж надсилалися для публічного демонстрування (Укр.. кіномист., I, 1959, 39).

2. розм. Той, хто дуже подібний до кого-небудь. Ся Регіна — то не була його Регіна. То була якась виблїдла.. копія його ідеала (Фр., VII, 1951, 267).

КОПКИЙ, а, е. 1. Який легко копати; пухкий (про землю).

2. розм. У якому грузнуть ноги; пухкий (про сніг). Шпортаючись драними чоботями в копкому снігу, побігла [Христя] геть (Речм., Весн. грози, 1961, 74).

КОПНИЙ, а, е, заст. Прикм. до копа 4. — У нас коли скликають на копу, то скликають потиху, передаючи з хати до хати копне знамено (Фр., VI, 1951, 25).

КОПНИЙ, а, е, розм. Не в'їжджений після снігопаду (про шлях). За лісом він не повернув до свого села, а пішов копною дорогою до тієї самотньої хатинки, де жила Мар'яна (Стельмах, II, 1962, 398).

КОПНИСТИЙ, а, е, розм. Не зовсім уїжджений після снігопаду (про шлях). Дорога була копниста, сніг — твердий, хрусткий, як цукор-пісок, і Люба скоро впріла (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 337).

КОПНУВАЧ, а, ч. Те саме, що копічник. Усі комбайни повинні бути устатковані копнувачами, щоб соломі й полові збирати у великі купи (Зерн. боб. культ., 1956, 110).

КОПНУТИ, ну, неш, док., перех. Однокр. до копати. Замість відповіді Бовдур ногою щосили копнув селянина в живіт, хоть сам при тім такий почув біль у нозі, що аж йойкнув (Фр., I, 1955, 286); Він ще раз копнув його під ребра ногою (Кос., Новели, 1962, 187); Прудивус копнув Покивана чоботищем у бік (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 232).

КОПНУТИ, ну, неш, док., перех. Однокр. до копати 1, 2. Гнат поставив сторчма пальці і копнув ними землю (Панч, В дорозі, 1959, 47); Копнеш, підважиш і вивернеш набік буряк (Донч., VI, 1957, 364); * Образно. Ніхто не копнув у душі так глибоко, як оцей чудний німець (Кол., Терен.., 1959, 48).

КОПНЯК, а, ч., розм. Удар ногою. Кидав [Никанор Ферапонтович] напасників, як снопи, ломав їм ноги копняками своїх здоровенних чобіт (Фр., IV, 1950, 377).

КОПОВИК, а, ч., заст. П'ятдесят копійок. На другий день Василь знову приносить семигривеника.., на третій — сороковку, на четвертий — коповика (Мирний, IV, 1955, 117); [С у х о в і й:] Та ось тобі п'ятизлотник, а як знайду коня та грамоту, то ще накину коповика (Кроп., V, 1959, 347).

КОПОВИЦЯ, і, ж., розм., рідко. Те саме, що возовиця 1. Коповиця була, люди мов бджоли гудуть.., копи возять (Барв., Опов.., 1902, 339).

КОПОВІЗ, вбузу, ч., рідко. Те саме, що возовиця 1. Як зайде коповіз, багато роботи волам буде (Сл. Гр.).

КОПОТІТИ, очу, отіш, недок., розм. Стукаючи, тупаючи, іти, бігти дрібними кроками. Ой ще зілля не кипить, А вже милий копотить (Чуб., V, 1874, 417); — Діду! Діду! — гукав хлопчик, чимдуж копотячи з гори (Мирний, I, 1954, 165); Вони [повстанці] вже переїхали через браму і копотять горі дорогою (Фр., VIII, 1952, 302); // Стукати, тупати, ідучи, біжачи дрібними кроками. Летить наш кінь! Він копитами на цілий всесвіт копотить... (Тич., II, 1957, 208); На вулиці Горького чисто, просторо, і ранком в урочистій тиші лиш дзвінко копотить чобітками дітвор та

підлітки по асфальтових тротуарах (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 97).

КОПОШІТИСЯ, шуся, шішся, *недок.*, *розм.* Те саме, що **ворушітисся**²; метушитися. Стою я та дивлюсь: люд, як комахня, копошиться, одно на одного наступає, зіходяться, розходяться, гомонять, кричать (Вовчок, I, 1955, 14); Чмель виніс.. миску свіжого щільнику, де копошилося з десяток чорно-жовтих ос (Тулуб, Людолови, II, 1957, 251).

КОПРА¹, и, ж. Висушений м'якуш плодів кокосової пальми, з якого добувають кокосову олію. Речовина, що є в зрілих плодах [кокосових горіхів], називається копрою (Фіз. геогр., 5, 1956, 149).

КОПРА², и, ж., *діал.* Гній в очах.

КОПРАВІЙ, а, е, *діал.* Каправий.

КОПРІЙ, ю, ч. (*Foeniculum A d a n s.*). Ефіроносна рослина, олію з якої використовують у харчовій, парфюмерній промисловості та медицині.

КОПРОВІЙ, а, е. Прикм. до **копёр**. Копровий цех.

КОПТ *див.* **копти**.

КОПТИ, ів, *мн.* (*одн.* **копт**, а, ч.). Назва єгиптян-християн, нащадків давніх єгиптян.

КОПТИЛЬНИЙ, а, е. Признач. для копчення. Коптильна піч; Коптильний завод.

КОПТИЛЬНИК, а, ч., *спец.* Робітник, що займається копченням харчових продуктів (риби, м'яса тощо).

КОПТИЛЬНЯ, і, ж. Спеціальне підприємство або цех для копчення риби, м'яса, різних м'ясних виробів і т. ін. До коптилень підводиться газ — коптіння ковбас буде більш рівномірним (Веч. Київ, 4.IV 1958, 2).

КОПТИТИ, пчу, птіш, *недок.*, *перех.* Приготовляти продукти харчування (рибу, м'ясо тощо), пров'ялюючи їх у диму; закопчувати (у 2 знач.), вудити (*див.* **вудити**²). Чоловік.. одно [свиняче м'ясо] варить, інше в димах коптить, начиняє ним ковбаси (Фр., IV, 1950, 124); Олександр оповів, як вони [алтайці] przygotowляють сирки, як їх коптять над вогнищем на прутті (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 184); Ковбаси можна коптити у димовій трубі печі (Укр. страви, 1957, 76).

◇ **Коптіти небо**, *зневажл.* — жити бездіяльно, не приносячи користі суспільству. Без діла жить — тільки небо коптить (Укр.. присл., 1955, 84).

КОПТІННЯ¹, я, с. Дія за знач. **коптіти**; копчення. Інженер.. розробив нову технологію так званого електрокоптіння риби, що має замінити звичайне коптіння (Наука.., 7, 1957, 3).

КОПТІННЯ², я, с. Дія за знач. **коптіти**. Щоб викликати появу жіночих квіток, застосовують коптіння (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 49).

КОПТІТИ, пчу, птіш, *недок.* Утворювати кіпоть; чадити. Найкраща спілка і товариство при писанні оригінальних белетристичних речей — се робоча лампа (коли не коптить) і чотири стіни (Л. Укр., V, 1956, 289); Якщо в газовій лампі дуже висунутий гніт, вона починає коптити (Уроки.. хіміка, 1956, 39); Каганець коптить.

КОПТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **копти**.

КОПУЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **копулювати**. Щеплять [виноград] способом косого копулювання (Колг. енци., I, 1956, 175).

КОПУЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.* і *док.*, *перех.* Прищеплювати рослини, з'єднуючи навскіс зрізані гілки.

КОПЧЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **коптіти**.

КОПЧЕНІЙ, а, е. Виготовлений копченням. Мати.. присувала мені.. копчений волячий язик (Коцюб., II, 1955, 364); Ілля дістав із скриньки хліб, копчену ковбасу, в'яленого ляца (Десняк, Десну.., 1949, 388).

КОПЧЕНИНА, и, ж., *збірн.* Копчені харчові продукти; вудженина. — Дід Кіптілій робить копченину для самого князя і для бояр та воєвод (Загреб., Диво, 1968, 104).

КОПЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. **коптіти**; вудження. В Ольвії було розвинуте соління й копчення риби (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 251); Не кожний любитель ковбас сирого копчення знає, що на приготування їх йде майже два місяці (Роб. газ., 23.III 1965, 2).

КОПЧЕННЯ, я, с., *збірн.* Те саме, що **копченина**.

КОПЧЕНЯ, і, ж. Копчене м'ясо, копчена риба. Брати Сячени радо зустріли дорогого гостя [Савенка], відразу знайшли деє схований окіст копчені, поставили кілька пляшок самогонки (Чаб., Катюша, 1960, 79).

КОП'ЯК, а, ч., *діал.* Копиця (у 1, 3 знач.); купа. Загорівся коп'як сіна (Укр.. думи.., 1955, 189).

КОРА, й, ж. 1. Верхня, здебільшого легко відокремлювана оболонка, що вкриває стебла, гілки, стовбури, коріння рослин. Білі поплавці з березової кори білили разками по лозах (Н.-Лев., I, 1956, 54); Зелена жовна, причепившись до пня.., довбала своїм залізним дзюбом кору (Фр., VI, 1951, 11); Кора на стовбурі була шершава, з неї легко відколупувались невеличкі кушочки (Донч., IV, 1957, 172).

2. Верхній затверділий шар чого-небудь. Буду сіять квітки на морозі, Буду лить на них сльози гіркі, І від сліз тих гарячих розтане Та кора льодовая, міцна (Л. Укр., I, 1951, 41); Поверхня лави дуже швидко остигає. Вона утворює тверду кору, по якій можна ходити (Фіз. геогр., 5, 1956, 102); * Образно. Все, що було доброго та живого в душі [Катрі], так перетрухло та перетліло, такою корою покритися, що нічому вже не проломити її (Мирний, IV, 1955, 293).

△ **Земна кора** — верхня тверда оболонка земної кулі. На величезній частині поверхні Землі земна кора тверда й нерухома (Про вулкани.., 1955, 3); **Кора великих півкуль** [головного мозку] — верхній шар головного мозку у вищих хребетних тварин і людини. Відомо, що центральна нервова система, особливо її вищі відділи, кора великих півкуль і підкірка, регулюють усі функції організму тварин і людини та здійснюють зв'язок організму як єдиного цілого з навколишнім світом (Наука.., 5, 1959, 25).

КОРАБЕЛЬ, бля, ч. 1. Велике морське судно. До самої хмари З щоглистими кораблями Палає Скутара (Шевч., I, 1951, 202); На синьому морі плив здоровий корабель (Н.-Лев., II, 1956, 233); Велика Вітчизна веде у моря Із мирним добром кораблі (Мас., Київ. каштани, 1954, 35); * Образно. Комбайнер.. упевнено веде свій корабель (Рад. Укр., 9.VIII 1949, 2).

◇ **Брати (взяти) на абортдаж корабель** *див.* **абортдаж**; **Паліти (спаліти) свої (за собою) кораблі** — робити рішучий крок, після якого неможливе повернення назад. Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, той не вмере, не здобувши нового добра (Л. Укр., I, 1951, 268).

2. Те саме, що **Повітряний корабель**. Прислухаючись, Саша помічає, що корабель уже вирівнявся, він іде тепер у хмарах на повний хід (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 133).

△ **Космічний (міжпланетний) корабель** — апарат, будова якого дає змогу робити польоти в космічному просторі. Радянська людина на космічному кораблі здійснила політ у космос (Рад. Укр., 14.IV 1961, 1); Юрій Гагарін їде по космодрому до гігантського міжпланетного корабля (Рад. Укр., 16.IV 1961, 3); **Повітряний корабель** — великий, важкий літак або дирижабль. Це комфортабельна чотиримоторна машина.., справжній повітряний корабель (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 20).

КОРАБЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до корабель 1. На помості корабельнім розгорілося багаття, то матроси розпалили, щоб заклаккі руки гріти (Л. Укр., I, 1951, 310); Нищівний вогонь корабельної артилерії не дав змоги прорвати укріплення (Гончар, Таврія., 1957, 374); // Який служить, працює на кораблі. До бочмана підбіг корабельний лікар (Ткач, Моряки, 1948, 17); Нині лейтенант корабельної служби.. — не тільки прекрасно навчений бойовий офіцер, а й спеціаліст з широким інженерно-технічним кругозором (Рад. Укр., 22.II 1962, 3); // Признач. для будівництва та лагодження кораблів. Говорили люди, що Петро.. на корабельному заводі працював (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 66).

△ **Корабельний** ліс — ліс з високими прямими деревами; дерево, яке використовують для будівництва кораблів. На Боспор ввозили [греки] корабельний ліс (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 283).

КОРАБЕЛЬНИК, а, ч. 1. Фахівець із будівництва кораблів. Будинок цей звів колись.. Ярема Ярило.., що був і будівничим, і корабельником, і меблярем (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 158).

2. заст. Власник торговельного корабля або взагалі той, хто плаває на кораблі; моряк. Усе море було пусте: сусідство обох флотів відстрашило купців та корабельників (Оп., Іду.., 1958, 218).

КОРАБЕЛЬНЯ, і, ж. Сукупність споруд для будівництва та ремонту кораблів; верф. Здавна знає [капітан] ту степову корабельню. Весь величезний берег у високих крапах, а в їхньому чорному лісі жевріють.. закладені кораблі (Гончар, Тронка, 1963, 341); На Малій Хортиці й на правому березі Дніпра проти північно-західної частини Великої Хортиці було закладено корабельню (Наука.., 9, 1967, 38).

КОРАБЛЕБУДІВНИЙ, а, е. Стос. до кораблебудування. Кораблебудівний інститут; // Який будує кораблі. Кораблебудівний завод; // Признач. для будівництва кораблів. Кораблебудівна техніка.

КОРАБЛЕБУДІВНИК, а, ч. Той, хто будує кораблі. Яка країна найбільше готує спеціалістів — вчених, інженерів, агрономів, кораблебудівників? ..Наша! (Чаб., Шляхами.., 1961, 126); — Я дуже люблю фізику, — каже Леся, — адже не можна бути кораблебудівником, не знаючи фізики (Ів., Таємниця, 1959, 90).

КОРАБЛЕБУДУВАННЯ, я, с. Будівництва кораблів. В сплаві з іншими металами широко застосовується [титан] в кораблебудуванні, авіаційній, ракетній і атомній техніці (Веч. Київ, 1.VII 1968, 3); // Наука про будівництва кораблів. В кораблебудуванні.. застосовуються математика й фізика (Наука.., 1, 1964, 51).

КОРАБЛЕВІЙ, а, е. Те саме, що корабельний. Алі.. хапався за бік баркаса і піднімався разом з ним догори, мов краб, приліплений до кораблевого облавка (Коцюб., I, 1955, 390).

КОРАБЛЕВОДІННЯ, я, с. Наука про безпечне, точне та найкоротше плавання корабля в морі від одного місця до іншого. Обидва учні вивчали.. спеціальні дисципліни: кораблеводіння, складання морських карт та користування ними (Видатні вітч. географи.., 1954, 20); // Керування кораблем під час плавання. Атомніходи оснащені найновішими засобами кораблеводіння, що дають змогу в будь-який момент точно знати їх місцезнаходження (Рад. Укр., 5.IV 1966, 4).

КОРАБЛИК¹, а, ч. Зменш.-пестл. до корабель 1. Ніхто з моря кораблика До берега не повертає (Бор., Тв., 1957, 97); До скали — вже рукою подати. Ще хвилина — й скіпки полетять Від кораблика нашого (Воронько, Драгі.., 1959, 113); // Дитяча іграшка — човник із паперу, кори тощо. Унизу.. біг.. потік води, і

хлопчаки наввипередки пускали паперові кораблики (Собко, Звич. життя, 1957, 72).

КОРАБЛИК², а, ч., заст. Старовинний жіночий головний убір. Не надіну я серпанка.. Одягнуся, як міщанка, У кораблик і керсет (Щог., Поезії, 1958, 244); Ярина.. надівала на голову кораблик (Панч, Гомон. Україна, 1954, 73).

КОРАЛ див. корали.

КОРАЛЕВІЙ, а, е. Те саме, що кораловий. — Не вір гадюці, хоч коралевими барвами міниться! (Фр., VI, 1951, 59); — Ні, не так у нас на далекій півночі вітають гостя. Приложи, красуне, свої коралеві уста і випий кілька крапель (Оп., Іду.., 1958, 208); Коралеве намисто.

КОРАЛИ, ів, мн. (одн. корал, а, ч.). 1. Морські тварини, рід поліпів, що живуть колоніями на морських та океанських скелях. У теплих краях зустрічаються рифи, скелі.., складені з вапняків, які утворилися в результаті титанічної праці маленьких живих організмів — коралів (Таємн. вапна, 1957, 14); Органічне життя за силурського періоду [палеозойської ери] досягло значного розвитку. Тут були численні найпростіші організми, губки, особливо корали (Курс заг. геол., 1947, 261).

2. Вапнисті відклади деяких видів цих тварин — червоний, рожевий або білий камінь, який після обробки використовують як прикрасу. Цінними є корали, що мають чудовий рожевий і червоний колір (Фіз. геогр., 5, 1956, 59); — Таке намисто ще лише Дзвінка має, а більш ніхто на всі гори, — не раз говорила Анничка [княгині], милуючись разками червоних, великих, правдивих коралів (Гжицький, Опришки, 1962, 74); // * У порівн. І знов те саме тихе дихання води й очерету, і знов, як корали, роти зелених жаб (Коцюб., II, 1955, 265).

КОРАЛИК див. коралики.

КОРАЛИКИ, ів, мн. (одн. коралик, а, ч.). Зменш.-пестл. до коралі 1. Бо багачка, вража дочка, Не хоче робити, Начіпляє кораликів, Щоб її любити (Чуб., V, 1874, 113); Невелика була вартість срібних та мідяних прикрас і бурштинових кораликів, бо ж цінніші взяла з собою мати у могилу (Оп., Іду.., 1958, 12).

КОРАЛІНА¹, и, ж. Намистина з коралів (див. корали 2). Велика, груба коралина блиснула срібним кільцем (Кобр., Вибр., 1954, 169).

КОРАЛІНА², и, ж. (*Symphoricarpos* J u s s). Кущ родини жимолостевих з гарними білосніжними ягодами; сніжноягідник.

КОРАЛІ, ів, мн. 1. Намисто (намистини) з коралів (див. корали 2). Зінька зірвала з себе.. очіпок, рвонула намисто — і коралі, і дукачі посипались на землю (Стор., I, 1957, 361); Старшенька [Яринка] — біленька, носик тупенький, а брів то й не видно, очі — як ті незабудки, намисто з коралів на шиї (Тич., I, 1957, 255); // Взагалі намисто. Староміський.. видобув із своєї шкіряної торби кілька.. ліктів різнобарвних скиндячок і блискучих скляних коралів (Фр., III, 1950, 59).

2. розм. Нарости червоного кольору на шиї індики. Аж тут нараз ізчепляться два індики за коралі, тягнуться завзято (Март., Тв., 1954, 136); Довгоший індик з червоними коралами все вище й вище задирає голову (Гуц., З горіха.., 1967, 124).

КОРАЛОВИЙ, а, е. 1. Утворений з вапнистих відкладів коралів. Коралові вапняки складаються з черепашок коралів (Курс заг. геол., 1947, 171); Є в Тихому океані, закинутий далеко від материків і великих островів, маленький кораловий атол Бікіні (Загреб., День.., 1964, 37); Кораловий острів; // Зробл. з коралів (у 2 знач.). Мати носить воду, а Оріся віджимає [білизну],

королове намисто з побрязкуванням плигає на грудях (Тют., Вир, 1964, 125).

Коралові рифи — надводні або підводні смуги на мілководних ділянках тропічних морів, утворені головним чином вапняковими скелетами коралів.

2. Який має колір коралів (див. **корали** 2); яскраво-червоний. *Повні коралові уста неначе осміхнулись до його* (Н.-Лев., IV, 1956, 170); *Зуби блищали, мов перла з-під вуст коралових* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 159).

КОРАЛЬ, ю, ч. Збірн. до **корали** 2. — *В мене віночок з чистого золота, З перлів дрібних та коралю* (Л. Укр., I, 1951, 330); * Образно. [Б а б у с я:] *Кажуть, в них [плотарів] були залізні руки, .. А кров густа з червоного коралю* (Воронько, Казка., 1957, 10).

КОРАН, у, ч. Книга, що містить виклад догм і положень мусульманської релігії. *Він.. у богомільнім настрій довбав з корану святі слова* (Коцюб., II, 1955, 125); *Священний коран.. кілька віків зберігався в самаркандській мечеті* (Ле, Міжгір'я, 1953, 61).

КОРБА, и, ж. 1. Пристрій з ручкою, яку крутять для надання обертального руху валові, для заведення машини тощо. *Василь крутив корбу, в діжці шуміло, і в дірочку товстою цівкою плив свіжий вишневий мед* (Вас., Вибр., 1954, 275); *Трактор чхнув, здригнувся. За кожним обертотом корби у нього всередині щось прокидалось, гурчало* (Рад. Укр., 5.IV 1959, 3).

2. Те саме, що **ко́лбворо́т** 2. *Меланхолійно поскрипували корби, якими спускано робітників у глибіню* (Фр., VIII, 1952, 399); *Десь у селищі брязнуло об цямрину відро і, немов чайка спросоння, закигикала корба* (Ткач, Арена, 1960, 25).

КОРБАР, я, ч., заст. Робітник, що працює біля корби (у 2 знач.). *Герман із сином ішов поміж ямами, поміж довгими рядами отих корбарів* (Фр., VIII, 1952, 400).

КОРБОВИЙ, а, е. Прикм. до **корба**.

△ **Корбове жорно** — жорно з корбою (у 1 знач.). *У круп'яра в місті побачив я.. корбові жорна, що ними крупі меле* (Фр., II, 1950, 39).

КОРВЕТ, а, ч. 1. Трищогловий військовий вітрильний морський корабель XVIII—XIX ст. *Англійські.. корвети.. стояли всуші із сірійськими* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 188); *Корвет нападного флоту втратив фок і грот, на палубі паніка, борт пробито ворожою бомбою, капітан кинувся вплав* (Ю. Янов., II, 1958, 200).

2. Охоронне й розвідувальне судно англійського флоту, що його використовували під час другої світової війни для боротьби з підводними човнами.

КОРД, у, ч., спец. 1. Дуже міцні нитки, з яких виготовляють спеціальні тканини. *Застосування в автомобільних шинах теплостійкого корду з капрону (замість бавовни) вдвоє підвищує строк їх служби* (Наука., 12, 1960, 12); *Корд із штучного волокна витримує великі навантаження й зберігає підвищену міцність навіть при температурі 100—120 градусів* (Веч. Київ, 20.II 1957, 2).

2. Сорт вовняної тканини з позовжніми ворсовими рубчиками. *Пальто з корду*.

КОРДА, и, ж., спец. Довгий мотузок, на якому ганяють коней по колу під час навчання та виїжджування. *Перед запряганням лоша ганяють на корді* (Конярство, 1957, 110); *Жокеї з самого ранку, повиводивши зі стаєнь породистих жеребців, нещадно ганяли їх на корді* (Гончар, Таврія, 1952, 268).

• **КОРДЕБАЛЕТ**, у, ч. Колектив танцюристів, що виконують групові танці в балетних виставах. *Леонід Дидоренко вчиться в балетній школі й успішно танцює в кордебалеті* (Мист., 1, 1964, 7); // *Танець, що його виконує така група. Всі учениці середніх і старших класів*

[хореографічної школи] виявили.. бездоганну чіткість ліній кордебалету (Веч. Київ, 2.VI 1961, 2); * Образно. *Але ж, життя! Які кордебалети вигинає життя, привівши ще й до цієї, такої дошкульно щирої розмови* (Ле, Міжгір'я, 1953, 448).

КОРДЕБАЛЕТНИЙ, а, е. Прикм. до **кордебалет**.

КОРДЕГАРДІЯ, і, ж., заст. Приміщення для військової варті. *Кордегардія фортеці*.

КОРДОВИЙ, а, е. Прикм. до **корд**; // Зробл., пошитий з корду. *Він був уже в чистій сатиновій сорочці.., в нових кордових штанях* (Кучер, Трудна любов, 1960, 169).

КОРДОН, у, ч. 1. Межа, що розділяє території держав. — *Тебе зранено, синку, чи не з ляхами бився? — Ні, дідусю, то мене москаль вистрелив, як я кордон переходив* (Коцюб., I, 1955, 365); *Розвалилася панська Польща, зник назавжди ненависний кордон на Збручі* (Козл., Сонце., 1957, 108); *Південні кордони України на великому протязі омиваються Азовським і Чорним морями* (Наука., 7, 1956, 13); // Межа між чим-небудь. *Річка Сугаклей.. була кордоном поміж двома районами* (Ю. Янов., II, 1954, 154); *Етнічні кордони*.

За кордон — до чужої держави. — *Князь Костянтин надумав виїхати мене за кордон як найкращого учня* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 70); **За кордоном** — у якій-небудь чужої державі; не в межах своєї держави. *Запізнився з одповіддю через те, що живу зараз за кордоном* (Коцюб., III, 1956, 363); **З-за кордону** — з чужої держави. *Примх, іграшок і розкошей З-за кордону не везли* (Щог., Поезії, 1958, 369).

2. **рідко**. Прикордонна або інша військова сторожа. *Тим часом Василь, проскочивши крізь москальський кордон, кинувся прямо у горниці* (Мирний, IV, 1955, 197).

КОРДОННИЙ, а, е. Прикм. до **кордон**. *Місце було небезпечне — тут раз у раз вешталась кордонна сторожа* (Коцюб., I, 1955, 350); *Холодний зброї блиск, от перше привітання, Кордонні вартіві непривітні..* (Л. Укр., I, 1951, 176).

КОРДУБАТИЙ, а, е. Який має кривий стовбур; сукуватий (про дерево). *Дужі гілляки [дубів] в цвілих кордубатих узлах покривали зверху місцину шатром* (Тич., I, 1957, 240); // **перен.** Незграбний (про людину). *Коли він увійшов до церкви, там.. наполохано заметушилась кордубата постать отця Христія* (Стельмах, Правда., 1961, 164).

КОРЕГУВАЛЬНИК, а, ч., військ. 1. Той, хто здійснює корегування під час стрільби з гармат. *Четверта гармата зробила постріл по німецьких спостерігачах-корегувальниках* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 273); *Артилерист-корегувальник безперервно кричав у телефон* (Перв., Дикий мед, 1963, 412).

2. Літак, з якого корегують стрільбу з гармат.

КОРЕГУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. **корегувати**. *Могли й навмисне залишити його [фашиста] для корегування вогню по наших вогневих точках* (Підс., Вічна-віч, 1962, 170); *Серед чудової апаратури, встановленої на борту станції «Луна-9», особливе захоплення викликають ракети, призначені для корегування орбіти* (Веч. Київ, 9.II 1966, 2).

КОРЕГУВАТИ, ую, уєш, **недок.**, **перех.** 1. **військ.** Вносити поправки в наведення гармат, спостерігаючи їх стрільбу з певних пунктів. *Поручик Туманов, щоб було зручніше корегувати стрільбу, услід за піхотою теж кинувся з телефоністами до першої лінії* (Панч, I, 1956, 136).

2. **книжн.**, **друк.** Те саме, що **коректувати** 1, 2. *Можна признати рацію моєму бажанню корегувати самій, бо таки автор завжди має гостріше око* (Л. Укр., V, 1956, 278); *В Адаменка був гострий розум, план того бою*

цілком постав у його голові, я лише корєгував і переводив на практичні рейки (Ю. Янов., II, 1958, 253).

КОРЄЄЦЬ див. **корєйці**.

КОРЄЙКА, и, ж. Свиняча або теляча грудинка. Корєйка й окіст (задня нога) засмажуються в натуральному вигляді (Укр. страви, 1957, 150).

КОРЄЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **корєйці** й **Корея**. Стежкою в горах ішов корєйський хлопчик (Донч., V, 1957, 446).

КОРЄЙЦІ, ів, мн. (одн. **корєєць**, **єйця**, ч.; **корєйнка**, и, ж.). Народ, що становить корінне населення Кореї. Дуже добре вродив [рис], корєйці постарались... (Гончар, Тронка, 1963, 312); Він косоокий, тому що у матері-красуні Юлі теж косі очі. Вона корєйнка (Довж., I, 1958, 111).

КОРЄКТА, и, ж. 1. Відбиток друкарського набору для виправлення помилок. Прийшла інша робота для газети, потім треба було йти додому на обід, потім до друкарні по корєкти (Фр., IV, 1950, 43); Сьогодні дістав звістку з редакції, що мені посилають сюди корєкту (Коцюб., III, 1956, 398); З ранку до вечора він працював у себе за столом, читаючи, пишучи, правлячи корєкти, редагуючи (Гжицький, Вел. надії, 1963, 273).

2. Те саме, що **корєктúra** 1. Всі видатки, які треба — мої, чи на корєкту, чи на що слід (Л. Укр., V, 1956, 77); По вечері він [І. Франко].. робив корєкту своєї збірки оповідань «В поті чола» (Стеф., II, 1953, 17).

КОРЄКТІВ, у, ч. Часткова зміна або виправлення чого-небудь; поправка. Вже бачу, як ти хмуришся.. Але не бійся за мене, тут у мене є корєктиви (Л. Укр., V, 1956, 339); Хавцький мав гострий зір, він.. до всього хотів вносити свої корєктиви (Гончар, III, 1959, 206); Андрій ознайомився з планом наведення переправи, вніс деякі корєктиви, і робота закипіла з новою силою (Гур., Наша молодість, 1949, 238).

КОРЄКТНИЙ, а, е. Який тактовно та ввічливо поводиться з людьми; ввічливий. З його слів тільки здається мені, що у Кропивницького нема ані примадонни, ані «примадона» і єсть тільки «чесні, корєктні робітники»... (Л. Укр., V, 1956, 211); На уроках [професор] такий важний, корєктний, знаючий, — а тут [біля річки] — наче мала дитина (Кол., Терен., 1959, 37).

КОРЄКТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **корєктний**. Мені не містилося в голові, щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінціальної «золотої молоді», пишного своєю бездоганно модною одежею, корєктністю та аристократичними звичками, ..опинивсь раптом на селі в ролі сільського крамаря!.. (Коцюб., I, 1955, 253); Тактовності й корєктності він не втратив (Шовк., Інженери, 1956, 30).

КОРЄКТНО. Присл. до **корєктний**. На слова Желізнякова він хотів відповісти корєктно, але стримано й упевнено (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 286); Сам Дубинський, інженер за спеціальністю, з робітниками поводився більш-менш корєктно (Гжицький, Вел. надії, 1963, 12).

КОРЄКТОР, а, ч. Фахівець, що займається читанням і виправленням корєкти (у 1 знач.). Корєктор під час якоїсь надто живої суперечки кинувся на нього з кулаками (Фр., VI, 1951, 291); Виправлення в тексті роблять з допомогою корєктурних значків. І люди, які займаються цією непомітною, але необхідною роботою, називаються корєкторами (Наука., 5, 1965, 57).

КОРЄКТОРКА, и, ж. Жін. до **корєктор**.

КОРЄКТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **корєктор**. Корєкторська робота.

КОРЄКТУВАЛЬНИК, а, ч., військ. Те саме, що **корєгувальник**. Корєктувальники в стереотруби побачать своїх, — і по своїх артилеристи не будуть стріляти

(Смолич, Мир., 1958, 169); Принесли з передової артилерійського корєктувальника Замошкіна. Він сидів з рацією на високій горі й керував вогнем цілого полку (Кучер, Голод, 1961, 118).

КОРЄКТУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. **корєктувати** 2. Безперервність планування передбачає щорічне корєктування контрольних цифр на наступний рік із врахуванням уточнених потреб народного господарства й ходу виконання плану поточного року (Ком. Укр., 6, 1962, 15); Корєктування рукопису книжки; Корєктування стрільби.

КОРЄКТУВАТИ, ую, усьш, недок., перех. 1. книжн. Вносити корєктиви, поправки в що-небудь. Сміливість, наполегливість, натхненна праця й трудова звитяга комсомольців і молоді корєктують розрахунки господарників, скорочують строки будівництва (Ком. Укр., 2, 1962, 65); Учасники експедиції весь час корєктували карти, виправляли координати багатьох островів (Видатні вітч. географи., 1954, 61).

2. друк. Виправляти текст чого-небудь у корєктурі (у 2 знач.).

3. військ. Те саме, що **корєгувати** 1. Гримлять залпи.., вогонь корєктує лейтенант Толєйкіс (Рад. Укр., 29.VII 1967, 4).

КОРЄКТÚРА, и, ж. 1. тільки одн. Виправлення помилок у відбитках друкарського набору. Учора видержав [зробив] першу корєктуру від 18 до 27 сторони (Мирний, V, 1955, 397); [М и х а й л о:] Я закінчу корєктуру і тоді піду додому (Сміл., Сад, 1952, 341).

2. Те саме, що **корєкта** 1. Я хотів би переглянути перед друком рукописи. В корєктурі трудніше (Коцюб., III, 1956, 374); За столом, заваленим книжками.., корєктурами й рукописами, сиділи двоє: Драгоманов і Павлик (Кол., Терен., 1959, 323).

КОРЄКТÚРНИЙ, а, е. Прикм. до **корєктúra** 2. Входить Криницька. На ходу читає і править корєктурні аркуші (Мик., I, 1957, 355); Корєктурний відбиток.

КОРЄКЦІЯ, ї, ж., спец. Виправлення чого-небудь. Для забезпечення прольоту станції на ближчій віддалі від поверхні Марса треба здійснити корєкцію її траєкторії (Рад. Укр., 15.XII 1962, 1); // Виправлення зору за допомогою окулярів. Без корєкції гострота зору афакічного ока практично межує із сліпотою (Наука., 4, 1966, 26).

КОРЕЛЯТИВНИЙ, а, е, книжн. Який перебуває у взаємній залежності, у взаємному зв'язку; співвідносний. Корєлятивні зміни; Корєлятивні поняття.

КОРЕЛЯТИВНІСТЬ, ності, ж., книжн. Абстр. ім. до **корєлятивний**. Корєлятивність понять.

КОРЕЛЯТИВНО, книжн. Присл. до **корєлятивний**. В організмі частини об'єднані спільним обміном речовин, корєлятивно зв'язані між собою й зумовлюють діяльність одна одної (Ком. Укр., 9, 1962, 48).

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ, а, е, книжн. Стос. до корєляції; співвідносний. У біології і в природних явищах найчастіше переважають корєляційні залежності (Хлібороб Укр., 7, 1966, 37); Корєляційні зв'язки.

КОРЕЛЯЦІЯ, ї, ж., книжн. Взаємна залежність, взаємний зв'язок; співвідношення. Між окремими ознаками й властивостями організму існує тісний зв'язок. Між ними є певна залежність, яка в науці має назву корєляції (Юним мічур., 1955, 55); Закон корєляції, або співвідношення росту й залежності розвитку одних органів від інших, має величезне гігієнічне й педагогічне значення (Шк. гігієна, 1954, 38).

КОРЕНА́СТИЙ, а, е. 1. Який має міцне, велике, розгалужене коріння. В огородь загородив козак аж сім високих, старих корєнастих дубів (Вовчок, I, 1955, 380); У відчинене вікно.. простягла гнучку галузку корє-

наста вишня (Дмит., Наречена, 1959, 232); * Образно. *Все кругом мовчало, терпіло, слухало й робило на коренастий рід панів Польських* (Мирний, II, 1954, 109).

2. Який має невисокий зріст, але міцну будову; кремезний (у 1 знач.). *Була се приземкувата, коренаста.. постать* (Фр., VII, 1951, 51); *Дід був коренастий, розкарячкуватий, короткоший і довгорукий* (Збан., Єдина, 1959, 164); *Стояла підвода, запряжена парою гнідих коней, низькорослих і коренастих* (Коз., Зол. грамота, 1939, 83).

КОРЕНЕБУЛЬБОПЛІД див. коренебульбоплід.

КОРЕНЕБУЛЬБОПЛОДИ, ів, мн. (одн. коренебульбоплід, лода, ч.). Загальна назва для коренеплодів і бульбоплодів. *Кращими кормами [для корів зимою].. є силос, коренебульбоплоди й плоди баштанних культур* (Колг. Укр., 1, 1957, 20).

КОРЕНЕВІЙ, а, е. 1. Прикм. до **корінь** 1. *Кінчик кореня вкритий кореневим чохликом* (Практ. з анат. рослин, 1955, 163); *Кореневе підживлення рослин*.

2. лінгв. Належний до кореня (у 4 знач.). *Кореневі голосні; // Який становить корінь слова. Коренева морфема; // Який падає на корінь слова. Кореневий наголос; // Який складається тільки з кореня. Слово, що не має афіксів або має тільки корінь і закінчення, зветься кореневим словом* (Сл. лінгв. терм., 1957, 97).

КОРЕНЕВІЩЕ, а, с. 1. Підземне стебло багаторічних трав'янистих рослин із недорозвиненим листям. *На ділянках, засмічених кореневищними бур'янами, використовують пружинні лапи. Ними краще витягати з ґрунту кореневища пирію* (Хлібороб Укр., 7, 1964, 19); *Аір має повзуче, круглувате, товсте кореневище* (Лікар. рослини., 1958, 22).

2. Головний корінь дерева, що є продовженням стовбура. *Дуба не повалила холодна сталь сокир, хоч.. видно було внизу, при самому кореневищі, давні сліди заліза* (Цюпа, Назустріч., 1958, 6); *Ніяких видимих змін, все звичне, непорушне,— і кореневище старої верби,.. і човен, прип'ятий іржавим ланцюгом* (Руд., Остання шабля, 1959, 50).

КОРЕНЕВІЩНИЙ, а, е. Який має кореневище (у 1 знач.). *Характерною особливістю кореневищних злакових трав.. є наявність кореневищ з численними вузлами кущення* (Колг. енци., II, 1956, 602); *Кореневищний бур'ян*.

КОРЕНЕВЛАСНИЙ, а, е. Який росте на власному корені; не прищеплений. *Для вирощування кореневласних саджанців пагони ріжуть на чубуки завдовжки 40—60 см* (Колг. енци., I, 1956, 173); *Виноградники щеплені й кореневласні*.

КОРЕНЕВМІСНИЙ, а, е. Який містить у собі корінь рослин. *Кореневмісний шар ґрунту*.

КОРЕНЕІД, а, ч. Хвороба сходів буряків, спричинювана різними мікроорганізмами. *Яровизація насіння буряків підвищує їх стійкість проти коренеїда* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 19).

КОРЕНЕНІЖКА див. корененіжки.

КОРЕНЕНІЖКИ, жок, мн. (одн. корененіжка, и, ж.). Клас найпростіших тварин (амеба тощо), які мають здатність утворювати тимчасові вирости з протоплазми для пересування й здобування їжі. *Ці (крейдянні) гори являють собою кладовище решток багатьох мільярдів молюсків, рачків, мікроскопічних живих істот — керененіжок* (Таємн. вапна, 1957, 14).

КОРЕНЕПЛІД див. коренеплід.

КОРЕНЕПЛІДНИЙ, а, е. Прикм. до коренепліда. *Коренеплідний сорт петрушки*.

КОРЕНЕПЛОДИ, ів, мн. (одн. коренеплід, лода, ч.). Культурні рослини (буряк, морква тощо) з м'ясистим коренем, що використовуюється як продукт харчу-

вання, для годівлі худоби, а також для технічних потреб. *Коренерізка РКР-2,0 є найбільш поширеною машиною, яка випускається тепер нашою промисловістю для різання коренеплодів* (Механ. і електриф., 1953, 480).

КОРЕНІСТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **коренастий**. *На вгороді бузина коренистая — Чортова дівчина норувистая* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 33); *Здавалося, був [чоловік] сильний, коренистий, грубий* (Фр., VIII, 1952, 113).

2. У якому міститься коріння; з корінням. *Зрідка, десть під лісом, на коренистій дорозі, мов у бубон, били вковані колеса возів* (Стельмах, II, 1962, 304).

КОРЕНІТИ, ню, ніш, недок., перех. і без додатка, розм. Ущипливо, дошкульно докоряти комусь за що-небудь; дуже лаяти когось, ганити. *Було поки лає, коренить — несила моя, сльози ринуть, а наплачусь добре — утрусь.. — жартую* (Вовчок, I, 1955, 128); [Г а н н а:] *Мало їм було знущатись над нами, ще й бідну дитину почали ганити та коренити* (Кроп., V, 1959, 148); [М и х а й л о:] *Корени мене за ледарство, за панські звички, але не чіпай моєї честі* (Стар., Вибр., 1959, 180).

КОРЕНІТИСЯ, йтсья, недок. 1. Пускати коріння; вкорінюватися. *Усе тее пригодиться, що на полі корениться* (Номис, 1864, № 10135); *Дуб, що вище виростає, То глибинніш корениться* (Мисик, Верховіття, 1963, 18); * *Образно. Горе все глибше коренилося в серці матері* (Л. Янов., I, 1959, 403).

2. у чому, перен. Мати що-небудь своїм коренем, джерелом; походити від чого-небудь, мати щось своєю причиною. *Що п'янство корениться не в злій натурі.. народу, а в його цілім економічному і родинному життю, се доказують і многі [численні] пісні та приповідки народні* (Фр., XVI, 1955, 69); *Гафурі своє патріотичне почуття.. подає в таких образах, що кореняться в образах народної творчості* (Тич., III, 1957, 238).

КОРЕНІЩЕ, а, с. Збільш. до **корінь** 1, 2. *Багнистою вулицею йшов мужик, немов дубове коренище котилось по дорозі* (Коцюб., I, 1955, 309); *Я.. сів на погорблене коренище верби, .. а школярка обома ручатами вчепилась у чобіт, стягла його і вилила брудну юшку* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 162); * *У порівн. Дядько ішов сам: глухо покашлюючи, .. з залізними вилами в руках, з кудлатою головою, як коренище* (Вас., II, 1959, 126).

КОРЕНЮКА, и, ж. Збільш. до **корінь** 1. — *А щоб тебе тристенний з такою коренюкою, мало чоловік не впав!..* (Фр., III, 1950, 133).

КОРЕСПОНДЕНТ, а, ч. 1. Той, хто листується з ким-небудь. *Оце вже виплатила всі задоволені листовні довги [борги].., а тепер уже писатиму тільки постійним кореспондентам* (Л. Укр., V, 1956, 390); *Ім'я Горького було оточене сердечною любов'ю й повагою в гуртку семінарських кореспондентів Коцюбинського* (Поезія., 1956, 13).

2. Співробітник газети, журналу, радіо тощо або приватна особа, що надсилає свої інформації з місць; дописувач. *В мене був знайомий кореспондент телеграфного агентства* (Сам., II, 1958, 359); *Ми, кореспонденти фронтової газети, їздили туди [до міста] щодня по оперативний матеріал* (Дмит., Наречена, 1959, 102).

КОРЕСПОНДЕНТКА, и, ж. Жін. до кореспондент.

КОРЕСПОНДЕНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кореспондент. — *Вам треба терміново випустити стіннівку. Мобілізуйте увесь свій кореспондентський актив* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 160).

КОРЕСПОНДЕНЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до кореспонденції (у 1, 3 знач.). *Се справжні образки з натури, сливе дописи, тільки що мені не подобається форма*

кореспонденційна, то я собі їх писатиму в напівбелетристичній формі (Л. Укр., V, 1956, 160).

КОРЕСПОНДЕНЦІЯ, ї, ж. 1. тільки одн. Листування між окремими особами або установами. За остатній час я запустила кореспонденцію і тепер маю багато листів написати (Л. Укр., V, 1956, 187); Я остаточно втратив надію розрухати її [Зоню] до переписки зо мною, і всяка кореспонденція між нами урвалася (Коб., II, 1956, 310).

2. збірн. Сукупність поштових відправлень (листів, телеграм тощо). — Ви погляньте, скільки кореспонденції приніс. Вся пошта аж гуде, — радів Буренкін (Довж., I, 1958, 417).

3. заст. Окреме поштове відправлення (лист, телеграма тощо). — О-ох! — з пільгою зітхнув Макар Іванович, вертаючись до покою з пачкою кореспонденцій (Коцюб., I, 1955, 163).

4. Замітка, допис, повідомлення, надіслані кореспондентом (у 2 знач.) до газети, журналу тощо. Вона.. помістить кореспонденцію в місцевій газеті (П.-Лев., IV, 1956, 161); Кореспонденція малює картину штурму в складальному цеху (Автом., В. Кошик, 1954, 3).

КОРЕСПОНДУВАТИ, ую, уєш, недок., з ким, заст. Листуватися з ким-небудь. Ти і подібні їм великі представники російської науки та російської культурної праці кореспондують із нами (Фр., XVI, 1955, 354); Знов кореспондую з земляками в справі відшукування посади (Сам., II, 1958, 466).

КОРЕЦЬ, рідше **КІРЕЦЬ**, кірця, ч. 1. Металевий або дерев'яний кухоль чи ківш із держакон. Бачим кадівби з кірцями (Щог., Поезії, 1958, 297); Старша дружка в сінях ухопила з відра корець і пирснула мені в вічі погожої води (Барв., Опов., 1902, 398); Стер усмішку Тарас із лица, Випив трохи рації з кірця (Воронько, Драгі., 1959, 113).

2. Стара міра сипких тіл, що дорівнює 100 кг; центнер. От він.. на другий день забрався до Дрогобича, закупив кілька кірців жита (Фр., I, 1955, 177); Кирило Кухта повернувся зі зборні додому веселим, наче йому хтось там корець муки пообіцяв (Іщук, Вербівчани, 1961, 369).

◇ Знати (узнати, пізнати і т. ін.) почому (почім) корець ліха див. ліхо¹.

КОРЕЯНКА див. корейці.

КОРЖ, а, ч. Плоский круглої форми виріб із прісного тіста. Там лакомили різні [різні] їли [боги], Буханчики пшеничні білі, Кислиці, ягоди, коржі (Котл., I, 1952, 95); Хомиха качала корж, а очей не зводила з сина (Н.-Лев., I, 1956, 73); Юлка подала на стіл ще теплого пшеничного коржа, посипаного сіллю і натертого салом (Томч., Жменяки, 1964, 129); * Образно. Доц прибив його [листя] до землі, спресував рудим коржем (Коз., Сальвія, 1959, 117).

КОРЖИК, а, ч. 1. Зменш. до корж. Взяла у холодочок завела, .. Та коржином погодувала, Свіженьким коржином (Шевч., II, 1953, 319); Мати ще влила йому свіжого кок-чаю і розломилла сьогодні спечений коржик (Ле, Міжгір'я, 1953, 96).

2. див. **КОРЖИКИ**.

КОРЖИКИ, ів, мн. (одн. **КОРЖИК**, а, ч.). Печиво з тіста (з цукром або на меду), переважно у формі кружечків. І ласощі все тільки їли [праведники], Сластиони, коржики, стовпці (Котл., I, 1952, 149); Коли гості впоралися з ними [стравами], подали десерт — .. всякі солодкі тістечка, мазурки, плячки та коржики з коринкою (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98).

КОРЗІНА, и, ж. Те саме, що **КОШИК** 1; кошіль (у 1 знач.). Мерщій одяглася вона, ухопила корзину і — готова (Мирний, III, 1954, 172); — Ти зможеш

плести корзини з лози, — сказав він похмуро (Ю. Янов., II, 1954, 80).

КОРЗІНКА, и, ж. Зменш. до **КОРЗИНА**. Уранці маленька дівчинка, червона шапочка — встає, встає... Умилась там чи ні — корзинку — і в ліс голубий! (Тич., I, 1957, 101).

КОРЗІНОВИЙ, а, е. Прикм. до **КОРЗИНА**. Корзинова лоза.

КОРЗНО, а, с. Старовинний верхній одяг, схожий на плащ. Мстислав.. стояв стрункий, мов юнак, у червоному корзні, у блискучому шоломі (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 372).

КОРИДОР, а, ч. Вузкий (переважно довгий) прохід у середині будинку, який з'єднує окремі його кімнати, квартири тощо. Кухня була аж на другому краї дому, відділена від горниць довгим коридором (Мирний, IV, 1955, 346); Двері у передпокій нарозтіж, в тіснім коридорі повно людей (Коцюб., II, 1955, 258); І шум, і співи в коридорі — курсанти з лекції ідуть (Сос., I, 1957, 111); * У порівн. Кабінет був вузький і довгий, наче коридор (Дмит., Розлука, 1957, 292); // Обмежений з обох боків вузький довгий простір; прохід, хідник. Комбриг дав наказ батальйонам відходити через село на схід, єдиним коридором, в якому ще не замкнулося вороже кільце (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 24).

КОРИДОРНИЙ, а, е. Прикм. до **КОРИДОР**. На тлі коридорного вікна йому було добре видно, як падають і знов підводяться німці (Гончар, III, 1959, 260); Коридорний служник; // у знач. ім. **КОРИДОРНИЙ**, ного, ч.; **КОРИДОРНА**, ної, ж. Той (та), хто обслуговує номери в готелі. Коридорний в форменому кашкеті.. ставить на підлогу два чемодани (Коч., II, 1956, 255).

△ **КОРИДОРНА СИСТЕМА** — таке розташування кімнат у приміщенні, двері з яких виходять у спільний великий коридор. Валя мешкала на Сніговій вулиці в похмурому, незграбному будинку, який колись, мабуть, служив за готель, про що свідчила й коридорна.. система (Вільде, Сестри., 1958, 217).

КОРИДОРЧИК, а, ч. Зменш. до **КОРИДОР**. Батайль провів його через вузький коридорчик у велику затишну кімнату (Рибак, Помилка., 1956, 271); Дмитро переступив поріг, зупинився у напівтемному коридорчику (Збан., Переджпів'я, 1960, 56).

КОРІНКА, и, ж. Чорний дрібний ізюм без кісточок. Коли гості впоралися з ними [стравами], подали десерт — .. всякі солодкі тістечка, мазурки, плячки та коржики з коринкою (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98).

КОРИСЛИВИЙ, а, е. 1. Який прагне до власної, вигоди, наживи. — Я не всіх [учнів] міг переважити на свій бік.. Одиниці такими й zostалися — оглядними, корисливими (Кучер, Трудна любов, 1960, 601).

2. Який ґрунтується на користі (у 2 знач.); який робиться заради власної вигоди. За Ясногорську Шовкун піклувався з таким же самозабуттям, як колись за її Юрася. Робив це він не з якихось корисливих міркувань, це було його внутрішньою потребою (Гончар, III, 1959, 216); Я тобі чесно скажу, що з корисливою метою в комсомол не мав і не маю наміру вступати (Донч., V, 1957, 359).

КОРИСЛИВИСТЬ, вості, ж. 1. Властивість за знач. **КОРИСЛИВИЙ** 1. Вони [селяни — дрібні власники в «Кайдашевій сім'ї»] проймаються почуттям корисливості, турботами лише про власне господарство (Іст. укр. літ., I, 1954, 377).

2. Якість за знач. **КОРИСЛИВИЙ** 2. Корисливість мотивів.

КОРИСЛИВО. Присл. до **КОРИСЛИВИЙ**. Шейдемани прямо, грубо, цинічно, здебільшого корисливо зраджували

пролетаріат і переходили на сторону буржуазії (Ленін, 28, 1952, 262).

КОРИСНИЙ, а, е. 1. Який дає, приносить добрі наслідки. — *Все коло того господарства. Робота це корисна, але дуже монотонна*, — сказала Ватя (Н.-Лев., IV, 1956, 103); *Морська подоріж корисна мені не тільки сама по собі (лікар радить тижнів два, а то й довше побути на морі), а ще й тим, що скорочує час їзди залізницею* (Л. Укр., V, 1956, 408); *Його завжди короткі зауваження були корисні* (Донч., VI, 1957, 632); // у знач. ім. **корісне**, ного, с. Те, що дає користь (у 1 знач.). *А скільки корисного для себе знайде український етнограф у творах Котляревського, Гоголя, Квітки (Рильський, III, 1956, 164); // Здатний приносити користь (у 1 знач.). — Я мав щастя бути учнем дорожньої Ганни Антонівни. Дуже поганим учнем, коли хочете знати. І коли вона з мене зробила корисну людину, то це не було легко* (Ю. Янов., I, 1954, 27); *На врожайність полів позитивно впливає також заселення лісових смуг корисними птахами, які знищують шкідливих комах і мишей* (Колг. Укр., 4, 1955, 10).

△ **Корисні копалини** див. **копалини**.

2. рідко. Який дає, приносить кому-небудь матеріальну вигоду, прибутки. *Батьки та матері гострили на його зуби, як на корисного жениха, особливо убогий* (Мирний, II, 1954, 79); *Він дістане почесну й корисну посаду, потім староство і закінчить свій життєвий шлях принаймні сенатором* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 40).

3. спец. Який становить ту частину цілого, що використовується за певним призначенням. *Загальна корисна площа житла новозбудованого селища.. становитиме понад 100 тисяч квадратних метрів* (Вітч., 5, 1956, 120); *Собаки і прилади.. піднімалися на висоту від 100 до 450 кілометрів і більше. При цьому вага корисного вантажу в 1959 році становила близько 2 тонн* (Наука.., 2, 1960, 15).

△ **Коефіцієнт корисної дії** див. **коефіцієнт**.

КОРИСНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. **корисний** 1, 2. *Неставало [у Тиховича] певності в корисності діла* (Коцюб., I, 1955, 224); *Корисність речі має бути поєднана з вимогами краси* (Вітч., 10, 1964, 178); *Корисність спорту*.

КОРИСНО. Присл. до **корисний** 1, 2. *Не можу сказати, щоб полеміка впливала на нерви корисно* (Л. Укр., V, 1956, 438); *Сюди [у Варшаву] зібралися і крамарі, сподіваючись корисно розпродати свої товари* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6); // у знач. присудк. сл. *Це дуже корисно, коли передивляєшся свою річ удруге* (Коцюб., III, 1956, 359).

КОРИСТАТИ, аю, аєш, недок., з чого, рідко. Те саме, що **користуватися** 1, 2. *Восени я вернув до Львова, щоб користати з бібліотек* (Фр., I, 1955, 19); *Користаючи з раптової прихильності солдатів,.. Бош знову захопила слово собі* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 278).

КОРИСТАТИСЯ див. **користуватися**.

КОРИСТОЛЮБЕЦЬ, бця, ч. Корислива людина. *Користолубець щохвилини Торочить про свої права, А от про те, що сам повинен Зробити людям, — забуває* (Воскр., 3 перцем!, 1957, 373).

КОРИСТОЛЮБНИЙ, а, е. Те саме, що **корисливий** 1. *Всі Кавулі скупі, неприхильні до людини, користолубні, хитрі* (Вільде, Опов., 1954, 16).

КОРИСТОЛЮБНО. Присл. до **користолубний**.

КОРИСТОЛЮБСТВО, а, с. Властивість за знач. **користолубний**. *Колективізм за природою своєю проти-лежний індивідуалізму, егоїзму, користолубству*

та іншим проявам старої, буржуазної моралі (Ком. Укр., 11, 1963, 10).

КОРИСТУВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для певного використання. *Племінне й користувальне поголів'я птиці повинно перебувати у певних числових співвідношеннях* (Птахівн., 1955, 87); *Не однакові вимоги ставляться до користувальних коней у різних її [України] зонах* (Конярство, 1957, 88).

КОРИСТУВАННЯ, я, с., чим, з чого і без додатка. Дія за знач. **користуватися**. *Леся взяла в тимчасове користування піаніно* (М. Ол., Леся, 1960, 176); *У постійному користуванні Максима Рильського були твори класиків марксизму-ленінізму, енциклопедична й довідкова література* (Літ. Укр., 22.VII 1969, 2); *Словник укладено за алфавітним принципом, що створює велику зручність для користування* (Вітч., 4, 1964, 205); *Місця спільного користування*.

КОРИСТУВАТИСЯ, йстуюся, йстуюєшся, рідко **КОРИСТАТИСЯ**, аюся, аєшся, недок. 1. чим і з чого. Уживати, використовувати що-небудь для власних потреб. *Довелося їм користуватись тією хатою* (Мирний, IV, 1955, 240); *Бекір користувався з кожної вільної хвилини і приносив слабому свіжі новини з вулиці* (Коцюб., II, 1955, 155); *Ключа від нього [чорного ходу] мав батько і користувався інколи* (Смолич, II, 1958, 76); *Користуватися послугами*; // *Застосовувати що-небудь*. *Сідла Брянського, введені спочатку в мінроті, швидко дістали визнання, і тепер ними користувалися всі полки дивізії* (Гончар, I, 1954, 110); *При визначенні вартості продукції конопель — волокна й насіння — також слід користуватися коефіцієнтом пропорціональності* (Колг. Укр., 4, 1954, 42).

2. чим і з чого. Використовувати що-небудь у своїх інтересах, діставати вигоду з чогось. *Пани почали наймати на рік строкових за малу ціну в зимній [зимовий] час, користуючись народним голодом та холодом* (Н.-Лев., II, 1956, 40); — *Писарець, користуючись з твоєї темноти, навмисне напише так, щоб воно не помогло, щоб ти й удруге йшов до нього та ніс карбованця* (Коцюб., I, 1955, 451); *Галат.. виклав фантастичний план: послати вночі всі кулемети в середнє село, де стоїть штаб.., користуючись панікою, дезорганізувати ворога і пройти крізь нього* (Ю. Янов., I, 1958, 158).

3. чим. У сполуч. з абстр. ім. означає: мати що-небудь. *З давніх-давен у всіх війнах парламентарі користалися правом недоторканності* (Гончар, III, 1959, 236); *Варвара Павлівна користується неабиякою повагою в сусідів* (Собко, Скеля.., 1961, 16).

КОРИСТУВАЧ, користувача, ч. Той, хто користується яким-небудь майном, землею тощо.

КОРИСТЬ, і, ж. 1. Добрі наслідки для кого-, чого-небудь; протилежне ш к о д а. *Од того вийшло більше шкоди, ніж користі* (Н.-Лев., III, 1956, 133); *У колективі буде змога використати всі здібності людські.., щоб вони давали повноцінну користь* (Ле, Опов., 1950, 168); *Велику користь дає повітря соснового лісу й деяким хворим на бронхіальну астму* (Наука.., 9, 1956, 19).

◇ **Іті (піті) на корість кому, чому** — позитивно діяти, впливати на кого-, що-небудь, давати добрі наслідки. *Вони [робітники] борються за такий устрій суспільства, в якому створені спільною працею багатства йшли б на користь усім трудящим, а не жменьці багатіїв* (Ленін, 7, 1949, 172); — *Я, певно, цим нажебраним в бідноті добром не здобрію; мабуть, воно не піде мені на користь...* (Н.-Лев., V, 1956, 311).

2. Матеріальна вигода для кого-небудь; прибуток. *Любітесь, діточки, весною. На світі є кого любить І без користі* (Шевч., II, 1953, 224); — *Була фабрика, а*

хто мав користь з неї? (Коцюб., II, 1955, 11); Даремно Ліда думає, що Кузьмич не розуміє користі від її [Валентини] винаходу (Руд., Вітер..., 1958, 13).

◇ **Витягати (витагати, витягнути) користь** див. **витагати**; **Говорити на користь** кого, чого — бути доказом позитивних якостей, правоти кого-, чого-небудь; **На користь** чію, кого, кому: а) (також чого, чому) з добрих наслідками для кого-, чого-небудь. *Спасибі Вам.. за Вашу невсипучу працю на користь рідній мові* (Мирний, V, 1955, 401); *Хай важка дорога; Хай похмурі днини, — Все зроби, що мога, На користь країни!* (Габ., I, 1959, 336); *Справу було вирішено на їхню користь* (Вільде, Сестри..., 1958, 119); б) заради прибутку, чисті-небудь матеріальної вигоди. *Чи він продає, чи він купує, то все не на користь собі, усяке його ошукає, аби хто схотів* (Вовчок, I, 1955, 280).

КОРИТАР, я, ч., діал. Коридор. *Сіни були невеликі і вели з одного боку на довгий.. ганок, а з другого — на коритар* (Фр., I, 1955, 272); *На коритарі почулися кроки вартівних і заблимає світло нафтових ламп* (Ірчан, II, 1958, 93).

КОРИТИ, рію, ріш, недок., перех. 1. Те саме, що **картати**; докоряти, дорікати комусь. *Видко було, що тим сміхом корив він Зінку за те, що вона прийняла подарунок од чужого чоловіка* (Стор., I, 1957, 234); *Ой, не кори мене, любий, за мрії про славу* (Л. Укр., I, 1951, 260); *Коли посідали вечеряти, Остап корив батька за необачність* (Горд., II, 1959, 209).

2. **рідко**. Примушувати покоритися; скоряти. *Що більше корило кріпаків — чи речі, чи аранжир Олексія Івановича? Певно, що одно другому допомагало* (Мирний, IV, 1955, 220); *Тільки людський закон, освячений тим урочистим вінчанням, настійливо переконував, що вона дружина лікаря, і це корило* (Ле, Міжгір'я, 1953, 27).

3. **діал**. Схиляти в покорі (голову, чоло). *В серці твоїм хай горить Огнем могутнім гордість благородна, Перед ніким чола щоб не корить* (Фр., XIII, 1954, 270).

КОРИТИСЯ, ріюся, рішся, недок., кому, чому. Беззаперечно слухатися кого-небудь, підлягати комусь, чомусь; підкорятися. *Улас.. не любив нікому кланятися та коритися* (Н.-Лев., III, 1956, 288); *Волелюбний український народ не корився чужинцям* (Цюпа, Україна..., 1960, 19); * **Образно**. *Смілих, дужих любить море, Хвилі коряться хоробрим* (Нагн., Вибр., 1950, 42); // **чому**. Робити, чинити, поводитися відповідно до чого-небудь, згідно з чимсь. *Сором хилитися, Доли коритися: Час твій прийде З долею битися* (Л. Укр., I, 1951, 49); *Я не збираюся, пишучи мемуари, коритися практиці писання романів* (Ю. Янов., II, 1958, 30).

КОРИТО, а, с. 1. Дерев'яна довга посудина для годівлі або напування тварин, птиці. *Посеред пасіки стояло корито з водою, прикритою різною соломой* (Мирний, I, 1954, 281); *Гуси з кабаном їдять щось з одного корита* (Довж., Зач. Десна, 1957, 480); // **Довга** дерев'яна посудина біля криниці, з якої напувають коней, худобу. *Привів я до колодязя напувати коней, дивлюсь, нема цебра, нічим в корито натягати води* (Стор., I, 1957, 114); *Ось уже корови воду Із корита попили* (Вирган, В розп. літа, 1959, 25).

2. **розм**. Те саме, що **річище**. *Збігши з шумом і шелестом із гір, вийшла [ріка] на рівнину і тече тихо, широко в гладкім, глинуватім кориті* (Фр., VIII, 1952, 381); *Частина ґрунту, по котрій тече річка, зветься річище, або корито* (Сл. Гр.); *Тут у кориті висхлого бурчака, облямованого по високих берегах червоним польовим маком, було безпечніше* (Коцюб., I, 1955, 342).

3. **діал**. **Ночви**. Дебелі пружні голі руки товклись у

кориті, викидаючи лікті та.. розгортаючи шмат білизни (Досв., Вибр., 1959, 231).

КОРИТОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на корито (у 1 знач.). *Згладжені льодовиками скелі, коритоподібні долини, нагромадження морен визначають головні риси краєвидів високих гірських країв [Іспанії]* (Наука..., 5, 1958, 51).

КОРИТЦЕ, я, с. Зменш. до **корито** 1, 3. *Біля куреня.. сидить Кирило, довбає коритце для води* (Мирний, V, 1955, 141); *Господиня.. винесла сухе коритце* (Досв., Вибр., 1959, 76).

КОРИФЕЙ, я, ч. 1. У старогрецькій трагедії — керівник і заспівувач хору. *Коли хор скінчив співати, Меценат злегка кивнув головою корифеєві* (Л. Укр., III, 1952, 447).

2. Танцівник кордебалету, який виконує сольні партії.

3. **перен**. Провідний, видатний діяч науки, мистецтва тощо. — *Корифеї марксизму дали нам цінний дороговказ для розвитку нашої науки* (Рибак, Час..., 1960, 436); *Театральна діяльність Карпенка-Карого зв'язана з тими трупами, в яких працювали корифеї українського театру — М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський* (Життя К.-Карого, 1957, 212).

КОРИФЕЙКА, и, ж. Жін. до **корифе́й** 2, 3.

КОРИЦЕВИЙ, а, е. Прикм. до **кори́ця** 1. *Корицевий запах; // Який добувають із коричневого дерева. Корицева олія.*

КОРИЦЯ, і, ж. 1. Висушена кора коричневого дерева, що її вживають як прянощі для кондитерських виробів, а також у медицині й парфюмерії. *Кориця — це кора з коричневого дерева, яке культивується в багатьох тропічних країнах* (Укр. страви, 1957, 344); — *Кориці додайте у тісто, кориці, Луківно!* (Баш, Надія, 1960, 28).

2. **Пестл**. до **корá**. *В нашої берізки Білая кориця* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 13); *Де ще недавно лежали сніги, стояла густа і чорна, як дьоготь, вода, що пахла не то мазутом, не то терпкуватим душком перегнилої вільхової кориці* (Тют., Вир, 1960, 99).

КОРИЧНЕВИЙ, а, е. Кольору кориці або смаженої кави; брунатний. *Коваль мовчав, не відриваючи погляду від пластмасового коричневого отвору репродуктора* (Собко, Срібний корабель, 1961, 95).

КОРИЧНИЙ, а, е: △ **Кори́чне дере́во** — назва деяких тропічних дерев родини лаврових, кору яких використовують як прянощі.

КОРІАНДР, у, ч. (*Coriandrum* L.). Однорічна трав'яниста ефіроолійна рослина родини зонтикових. *При квашенні капусти бажано додавати спеції: кмин, коріандр.. лавровий лист* (Колг. Укр., 8, 1957, 37).

КОРІАНДРОВИЙ, а, е. Прикм. до **коріандр**. *Коріандрове насіння; // Який добувають із коріандру. Коріандрова жирна олія.. застосовується в текстильній промисловості при виробленні сукон і в поліграфічному виробництві* (Ол. та ефір. культ., 1956, 261).

КОРІВКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **корóва** 1. — *Чи багато корівок та воликів думаєте дати? — спитала сваха* (Н.-Лев., III, 1956, 54); *Два роки доглядала [телицю], раділа — корівка, думала, буде...* (Головко, II, 1957, 121).

КОРІВНИК, а, ч. Те саме, що **корівня**. *Бачив його в корівнику, де він оглядав корів і розмовляв з доярками* (Донч., V, 1957, 39).

КОРІВНИК, а, ч. Той, хто доглядає корів.

КОРІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до **корівнік**. *Одну дочечку мала, та й ту утратила [втратила]: із поля робітницю, .. од корів корівницю* (Сл. Гр.).

КОРІВНЯ, і, ж. Приміщення, хлів для великої рогатої худоби. *Колгоспна корівня.*

КОРІВОНЬКА, и, ж. Пестл. до корова 1. [Д р у ж - к и (співають):] *Ой дай, мати, масла, Я ж твою корівоньку пасла* (Кроп., II, 1958, 63).

КОРІВЧИНА, и, ж., розм. Невелика або поганенька корова. *Мотря коло печі та в хаті або за корівчиною ходить* (Мирний, II, 1954, 139); *В нас була за лісом десятина. Ну, звичайно, шкапа й корівчина* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 11).

КОРІНЕЦЬ, нця, ч. 1. Зменш. до корінь 1, 2. *Раз якось хмара наступила, Схопилась буря і зломилась Деревце бідне з корінцем* (Гл., Вибр., 1957, 112); *Корінець таємничо смочив соки землі...* (Коп., Вибр., 1953, 11); * У порівн. *Йому здавалося, що... касир надто повільно працює сухими, як корінці калгану, пальцями* (Руд., Вітер., 1958, 216); // *тільки мн. Коріння деяких рослин, що їх використовують як ліки. Усю худобу попереводила [Пріська] на зілля та корінці та на усякі ліки* (Кв.-Осн., II, 1956, 175); *Потім «лікарка» надсипала корінців Василеві, сказала настояти на горілці* (Ю. Янов., II, 1954, 104); // *Ніжка гриба. — Лише сеї ночі виклюнувся [грибок] з землі. Та й корінець здоровий* (Фр., IV, 1950, 329).

2. Місце, де зшиті аркуші книжки, зошита, папки, або частина палітурки, що закриває це місце. *Ольга пішла в батьків кабінет і почала переглядати книжки: взяла в руки філософську книжку, .. потім достала.. книжку з червоним корінцем* (Н.-Лев., I, 1956, 429); *Ляля стояла перед своєю книжковою шафою, торкаючи поглядом знайомі корінці томів* (Гончар, IV, 1960, 43).

3. Частина аркуша, що залишається після відривання квитанції, ордера тощо в квитанційній, ордерній і т. ін. книжці. *Кривлячись від уїдливої цигарки в зубах, він [рахівник] неохайно кидав корінці ордерних книжок товстому.. помбухові* (Ле, Міжгір'я, 1953, 173).

КОРІНІТИСЯ, іться, недок., у кому—чому. 1. Мати своєю причиною, підставою, джерелом. *Йому [І. К. Карпенкові-Карому] головне довести глядачеві, що нещастя, які обрушуються на Софію, на Гната, коріняться не в чийсь злий вдачі, а що вони викликані умовами тодішнього життя* (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 79).

2. Глибоко таїтися, міститися.

КОРІННИЙ, а, е. 1. Споконвічний, постійний (про населення певної місцевості, представників певного середовища тощо). *Елліни не були корінними жителями південної частини Балканського півострова, а прийшли сюди з півночі* (Іст. стар. світу, 1957, 69); *Дивною була ця любов до степових рослин і запахів у нього, корінного поліщука, який народився і виріс у суворих пушах, під шум вікових поліських дібров* (Гончар, III, 1959, 63); // *Властивий певній мові з найдавніших часів її розвитку. Корінна лексика.*

△ **Корінний зуб** — один із п'яти задніх зубів кожної щелепи.

2. геол. Який знаходиться на місці первісного утворення. *У межах правобережної частини Придніпровської низини близько до Києва корінна рівнина збереглася від розмиву у вигляді окремих останців* (Геол. Укр., 1959, 373); *Корінна порода.*

3. Який стосується основ чого-небудь; істотний (у 1 знач.). *Питання про диктатуру пролетаріату є корінне питання сучасного робітничого руху в усіх без винятку капіталістичних країнах* (Ленін, 31, 1951, 300); *Хоч я знав, що корінної, найпотрібнішої ради ти мені не даси, але я вже не почував себе самотнім* (Л. Укр., III, 1952, 692); *Настав у війні корінний перелом: Б'ємо окупантів зимою і літом* (Нех., Хто сіє вітер, 1959,

302); *На базі спільності корінних інтересів робітників, селян, інтелігенції склалася незламна соціально-політична та ідейна єдність радянського народу* (Програма КПРС, 1961, 13).

4. спец. Головний, основний. *Корінний вал підіймального крана.*

Корінний кінь — те саме, що корінник.

5. у знач. ім. **корінний**, ного, ч. Те саме, що **корінник**. *Вузdeckи на конях і дуга корінного були обвішані бронзовими дзвіночками* (Руд., Остання шабля, 1959, 87).

КОРІННИК, а, ч. Кінь, запряжений у голоблі (при наявності підпряжних); середній кінь у трійці. *Поторгав [погонич] гриву корінника і вже потім поважно усівся на високі козла* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 51).

КОРІННЯ, я, с. 1. Збірн. до корінь 1, 2. *Буря.. вирвала кілька дубів з корінням* (Мирний, III, 1954, 188); *Масна земля оживляла коріння, гнала по стовбурах соки* (Шиян, Баланда, 1957, 60); * *Образно. Могутність радянського мистецтва полягає у тому, що воно своїм корінням входить глибоко у народне життя* (Рад. Укр., 10.III 1957, 1); *Корінці деяких рослин, що їх використовують як ліки. Під полом лежали усякі трави і коріння: м'ята, любисток, терлич, папороть* (Кв.-Осн., II, 1956, 189); — *Не буде [зараження], — запевнив Денис. — У мене є всякі медикаменти і коріння* (Гончар, III, 1959, 43).

◇ **Докопуватися (докоп'ятися) до коріння** *див. докопуватися; Коріння пускати (пустити) в що, в чому: а) міцно, надовго закріплюватися де-небудь. Люди стали на мирну колію, вже Радянська влада пустила глибоке коріння в народ* (Речм., Весн. грози, 1961, 59); б) набувати особливої сили, постійності (про почуття, звички тощо). *Бажання бавити собою, грати певну роль, чути похвали й сміх навколо себе пустили коріння в моїй душі* (Думки про театр, 1955, 104).

2. Коренеплоди, що їх уживають як присмаки до страв, напоїв; прянощі. *Отаман виніс із кімнати здорову пляшку горілки, настояну на жовтому корінні* (Н.-Лев., II, 1956, 224); *М'ясо.. дичини іноді шпигують ароматичним корінням* (Технол. пригот. їжі, 1957, 50).

КОРІННЯЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до коріння. — *Яке коріннячко, таке й насіннячко... У батька.. вдалися* (Кач., Вибр., 1953, 437).

КОРІННЯЧЧЯ, я, с. Збільш. до коріння. — *Плечима оперся о сплетене корінняччя* (Фр., IV, 1950, 26).

КОРІНЦЕВИЙ, а, е. Прикм. до **корінець**; // Зробл. з корінця (у 1 знач.). *Корінцева цигарниця.*

КОРІНЧАСТИЙ, а, е. Який має велике, розгалужене коріння. *Як той хрін корінчастий: де вже розкорениться, то й посіяти за ним доброго нічого не можна* (Вовчок, I, 1955, 184).

КОРІНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до корінь 1, 2. *За кожним листочком і корінчиком доглядали, як тільки зійшли буряки* (Кучер, Дорога..., 1958, 212); * У порівн. *Простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашої душі любов до рідного слова* (Фр., IV, 1950, 134).

КОРІНЯКА, и, ж. Збільш. до корінь 1. *Свіже повітря пахло опарою і прісним духом вербової коріняки* (Тют., Вир, 1960, 106).

КОРІНЬ, реня, ч. 1. Частина рослини, що міститься в землі й за допомогою якої рослина всмоктує з ґрунту воду з поживними речовинами. *Дніпро берег ріє-ріє, Яворові корінь мис* (Шевч., II, 1953, 342); *Кожен раз, коли сокира рубнула по виноградному корені або тріснула галузка, Замфір відчував біль у голові та серці* (Кочуб., I, 1955, 216); *Вбирання води та мінеральних ре-*

човин відбувається в молодих ростучих ділянках кореня (Практ. з анат. рослин, 1955, 166); * У порівн. Вона [вогнева позиція], розгалужуючись, як корінь, на всі боки, розкинулась попід насипом ячейками і ходами сполучень (Гончар, III, 1959, 24); // Деревина або речовина цієї частини рослини. Калган-корінь м'якшив гіркоту горілки (Рибак, Помилка..., 1956, 247); // Підземна частина деяких рослин (моркви, буряків, петрушки тощо), що її вживають у їжу. На буряках вона застала Христю Кавунову, що дочичала останні накопані корені (Кучер, Трудна любов, 1960, 53).

△ Солодкий корінь (*Glycyrrhiza* L.) — те саме, що солодець; локриця.

◇ Виривати (вірвати) з коренем кого, що — знищувати, викорінювати, усувати кого-, що-небудь. — Отой Ілян — хороша квіточка... Добре, що вчасно вирвали з коренем (Чаб., Балкан. весна, 1960, 151); Дивітися в корінь — заглиблюватися в суть справи; Докопуватися (докопатися) до кореня — те саме, що Докопуватися (докопатися) до коріння (див. докопуватися); Корінь життя — те саме, що женьшень. Не одну тисячу кілометрів сховався він у російській тайзі в пошуках кореня життя — женьшеня (Довж., I, 1958, 113); На корені — у незжатої, нескошеної або незрубаної вигляді (про хліб, траву, дерево). Так гниє деревина на корені: уже й віти її посохли, і середина випала, а вона все стоїть (Мирний, III, 1954, 23); Був тут і... хліб, куплений на корені (Стельмах, Хліб..., 1959, 71); Пускати (пустити) корінь — надовго оселятися, міцно осідати де-небудь (про людину). Хочеш бути шахтарем — Глибше корінь пускай У прославлену землю Донеччини! (С. Ол., Вибр., 1959, 199); Рубати під корінь кого, що — підривати основу існування кого-, чого-небудь. Самогонщиків треба рубать під корінь (Кучер, Трудна любов, 1960, 497).

2. Частина зуба, волоса, нігтя тощо, яка міститься в тілі. Зуби складаються з коронки, шийки й кореня (Анат. і фізіол. люд., 1957, 92); — Хоч сама тонкорука, а як вхопила [зуб] за корінь, то так скрутила, мов добрий дядько (Гончар, Тронка, 1963, 67); * Образно. Коли б його, Терентія, сила, він би за насмішку судив би, як за за давні борги, сам язика з коренем вишарпував би (Стельмах, I, 1962, 111).

3. перен. Початок, походження чого-небудь. Багато що в ній [статті] подобалося й Тарасові, особливо думки про єдиний корінь слов'янських народів (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 159); // Основа, джерело, головна причина чого-небудь. — Вони [сзуїти] всьому злу корінь! (Мирний, I, 1954, 183); [А р к а д і й (до Ліди):] Старий більшовик сказав мені сьогодні: «Ти, Аркадій, відстав [від життя] і заплутався...» Чому я, молодий, відстав, а він ні — чому?.. Де корінь тут, де правда, скажи... (Корн., I, 1955, 140); Ленін, досконало володіючи марксистським методом пізнання, вміло розкривав корені кожного суспільного явища, визначав тенденцію його розвитку (Ком. Укр., 5, 1960, 37).

◇ В (у) корені — у самій основі, цілком. Перше півстоліття свого існування.. марксизм боровся з теоріями, які були в корені ворожі йому (Ленін, 15, 1949, 17).

4. грам. Головна частина слова (без афіксів), що виражає його основне (лексичне) значення й не поділяється на морфеми. Слово «маятник», я думаю, можна так залишити, бо корінь цього слова український (Л. Укр., V, 1956, 20); В основі слова в першу чергу виділяється так званий корінь, що містить у собі основний зміст лексичного значення слова (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 292); Видозміни кореня, що утворюються внаслідок чергувань звуків, називаються варіантами кореня (Сл. лінгв. терм., 1957, 84).

5. мат. Величина, що при піднесенні її до певного ступеня дає дане число. Квадратний корінь.

△ Добування кореня див. добування; Добувати (добути) корінь див. добувати.

◇ Запрягати (запрягти) в корінь — запрягати коня корінним (у 5 знач.). I, загнудавши раз коня, Він [пан] став питати в його: — Чи вас у корінь запрягти, Чи з боку — і з якого? (Сам., I, 1958, 235).

КОРІНЬКОВИЙ, а, е. 1. Зробл. з кореня (у 1 знач.). У руці [гетьмана Самойловича] — довжений костур з коріньковою наголовкою (Морд., I, 1958, 208).

2. Настояний на корінні (у 2 знач.). Усякі горілки.. стояли.. Була.. і полинькова, і корінькова (Кв.-Осн., II, 1956, 241).

КОРКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до корок 1, 2. Коркова кора; Коркове виробництво; // Зробл. з корка (у 1 знач.). Голуб плавав у корковому поясі, і руки в нього були вільні (Кучер, Чорноморці, 1956, 58); Пораненого покляли на корковий матрац (Ткач, Крута хвиля, 1954, 338); // Який виробляє корки (у 2 знач.). Корковий завод.

△ Корковий дуб — вічнозелене дерево, з кори якого роблять корки (у 2 знач.). Цілий гай з коркового дуба... Просто собі оддери шматочок кори й затирай (Вишня, I, 1956, 180).

2. З корками на підборах (про взуття). — Що ж тобі, Парасочко, подарувати? — Коркові черевики! — каже (Барв., Опов., 1902, 104); Бере чоботи коркові (Сл. Гр.).

КОРКОШІ, ів, мн., діал. Плечі. Андрусь.. приніс мене на коркошах (Фр., IV, 1950, 187); Під гору взяв від вичка на коркоші (Черемш., Тв., 1960, 34).

КОРМ, у, ч. Іжа тварин. Аж баба хліб бровку шпурнула.., То він за кормом і погнався (Котл., I, 1952, 134); На придолинку росла конюшина, пирій — ситний корм скотині (Горд., II, 1959, 195); Основним для курей є зерновий корм — овес, кукурудза, просо та відходи, які лишаються під час переробки (висівки, борошняний пил) (Зоол., 1957, 129).

△ Грубі корми див. грубий; Дріжджовані корми див. дріжджований; Зелений корм див. зелений.

КОРМА, і, ж. Задня частина судна. Сей, сидя на кормі, хитався (Котл., I, 1952, 111); Павлик сидів на кормі (Донч., VI, 1957, 69).

КОРМИГА, и, ж. Насильницьке панування; неволя, ярмо. То як же мені свого чоловіка забути хоч на хвилинку? Він мене з пекла, з кормиги визволив!.. (Вовчок, I, 1955, 143); [А н д р і й (до Олени):] Нехай умру в ярмі, пропаду у кормизі, а тебе не покину!.. (Кроп., I, 1958, 459); Він бачив сам, як живуть люди під польською кормигою — ві Львові, в Дубні, в Корці (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 152).

КОРМИЛО, а, с., заст., поет. 1. Весло або кормове стерно, за допомогою якого керують судном, човном. І попливе човен З широкими вітрилами І з добрим кормилом (Шевч., I, 1963, 261).

2. перен. Влада, керівництво. Росла й зросла народна сила, Народний випростався стан, Коли у Січі до кормила Став непокірливий Богдан (Рильський, III, 1961, 145).

КОРМИТИ, кормлю, кормиш; мн. кормлять; недок., перех., розм., рідко. Те саме, що годувати 1. — Пистина Іванівна яким смачним борщем кормила, — не їси, було, а п'єш! (Мирний, III, 1954, 266); Птах пташаткам в тихім кутку Гніздечко звиває, ..зерном кормить, До сну їм співає (У. Кравч., Вибр., 1958, 204).

КОРМИТИСЯ, иться, рідко. Пас. до кормити.

КОРМЛІННЯ, я, с. У Росії XIV — першої половини XVI ст. — система винагородження царських намісників, які виконували судово-адміністративні функції

та одержували право стягати з населення податки, мита тощо на свою користь. *Намісники управляли дорученими їм областями й чинили суд. За це вони за старим звичаєм діставали право на кормління, тобто на збір на свою користь певних доходів з населення* (Іст. СРСР, I, 1957, 102).

КОРМО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **корм**, напр.: **кормовиробництво**, **кормодобування**, **кормозапарник**, **кормороздавальний** і т. ін.

КОРМОВИЙ¹, а, е. Прикм. до **корм**. *Кормові якості зернових бобових культур досить високі* (Зерн. боб. культ., 1956, 3); *Кормові ресурси*; // *Який служить кормом. Високу ефективність мікродобрив виявлено й при вирощуванні таких цінних кормових культур, як конюшина, люцерна, земляна груша, кормові буряки, картопля, люпин тощо* (Наука., 2, 1957, 24).

Кормова база — запаси кормів для тваринництва, а також джерела їх здобування та виробництва. Для розвитку тваринництва вирішальне значення має міцна кормова база (Рад. Укр., 4.VIII 1959, 2).

△ **Кормові дріжджі** див. **дріжджі**.

КОРМОВИЙ², а, е. Який міститься на кормі. *Ворожий снаряд розірвався недалеко від кормової гармати* (Ткач, Моряки, 1948, 38); *Кормовий прапор*; *Кормовий трюм*.

КОРМОДРОБАРКА, и, ж. Машина, що подрібнює корм. *Універсальна кормодробарка*.

КОРМОКУХНЯ, і, ж. Окреме або суміжне з оборою приміщення, у якому переробляють і готують корми за допомогою спеціальних машин. *На кожній фермі є кормокухня, обладнана запарниками та іншими потрібними машинами* (Колг. Укр., 4, 1957, 3).

КОРНЕР, у, ч. У футбольній грі — штрафний кутовий удар у напрямі воріт тієї команди, один із гравців якої вибив м'яч за лінію своїх воріт. *А ви прислухайтесь до тих хлоп'ят. Тут вам і «офсайт», і «корнер», і «пенальті», і «аут», і все, все...* (Вишня, I, 1956, 402).

КОРНЕТ¹, а, ч. У царській армії — перший офіцерський чин у кавалерії, що відповідав підпоручикові в піхоті, а також особа, що мала такий чин; хорунжий. *Пристав, обважнілий гвардії корнет у відставці, посміхаючись, вислухав Стадницького* (Стельмах, Хліб., 1959, 209).

КОРНЕТ², а, ч. Духовий мідний музичний інструмент типу вкороченої труби.

КОРНЕТИСТ, а, ч. Музикант, що грає на корнеті. *Наперед вийшли два корнетисти. Вони високо підняли свої труби.. і голосно й урочисто протрубили, як на параді* (Кучер, Трудна любов, 1960, 163).

КОРНІШОН, а, ч. Маленький молодий огірок для консервування або маринування. *Плоди огірків споживають зеленими.. Залежно від віку й розміру їх називають зеленець, корнішон* (Овоч., 1956, 309).

КОРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кор** в 1 знач., напр.: **корообдир**, **короочисний** і т. ін.

КОРОБ, а, ч. 1. Впирі із лубу, бересту, лози тощо для пакування, перенесення або зберігання чого-небудь; козуб. *Назвався грибом — лізь у короб* (Номис, 1864, № 7076); *Сіяч ходив по ниві, брав рукою зерно з мішка або з короба, підвішеного в нього через плече* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 407); * *Образно. В цей момент йому дуже хотілося вірити, що доля відміряла йому здоров'я щедрим коробом* (Збан., Сеспель, 1961, 205).

2. Верхня частина воза, саней з боковими стінками й сидінням.

3. розм. Те саме, що **жолоб** 1. *Побрязкуючи прив'язую, коні гризуть дерев'яні короби й щаблі ясел* (Кир., Вибр., 1960, 353).

КОРОБЕЙНИК, а, ч. У дореволюційній Росії — мандрівний крамар, що розносив по селах у короби дрібний крам. *Під шатрами торгували.. коробейники стрічками, ситцем* (Н.-Лев., I, 1956, 58); *Собаки.. зразу поскоплювались і загавкали, мов на вовка або на коробейника* (Барв., Опов., 1902, 418).

КОРОБКА, и, ж. 1. Невелике вмістище різної форми з картону, пластмаси, фанери тощо, звичайно з кришкою. *Там усе повозки стоять, понакладувані ящики, коробки, і усе з товаром* (Кв.-Осн., II, 1956, 402); *У другій руці Софія несла несесер та коробку з капелюшем* (Л. Укр., III, 1952, 522); *Кузнецов.. вийняв з кишені коробку сірників* (Головка, II, 1957, 550); *Плівка лежить на столах і шухлядах.. у металевих круглих коробках* (Ю. Янов., II, 1958, 98); * *Образно. Я взяв каретку, .. дверцята грюкнули, і ми лишилися в тісній коробці* (Коцюб., II, 1955, 437).

2. рідко. Те саме, що **мірка** 2. *Дают мені, матусенько, жита по коробці* (Сл. Гр.); *Надійшов, нарешті, й такий день, що довелося замісити останню коробку борошна* (Л. Янов., I, 1959, 42).

3 **коробки** (за **коробку**) **молотити**, *заст.* — **молотити**, одержуючи як плату відповідну міру вимолоченого зерна. *Менший знов просить: «Братик мій, дай мені хоч з коробки молотить».* — *«Не дам, — каже старший, — який з тебе молотник?»* (Стор., I, 1957, 31); *У нас у кого нема свого плуга, волів.. становиться молотити за коробку* (Барв., Опов., 1902, 303).

3. Кістяк, основа якої-небудь будівлі. *Баштові крани.. поралися біля цегельних коробок майбутніх будинків* (Руд., Остання шабля, 1959, 24); *Задимлені коробки з'єднаних один з одним будинків вражали своєю спустошеністю* (Хижняк, Тамара, 1959, 281).

4. спец. Вмістище для різних механізмів, приладів тощо. *Юрій поклав трубку і погладив рукою чорну блискучу коробку телефону* (Собко, Зор. крила, 1950, 6).

△ **Коробка швидкостей** (**передач**) — механізм для зміни швидкості, іноді й напрямку руху в автомашинах, верстатах і т. ін. *Для зміни числа обертів служить коробка швидкостей* (Токарна справа., 1957, 6); *Христина відразу зрозуміла, що тут щось негаразд з муфтою зчеплення або коробкою передач* (Збан., Переджнив'я, 1955, 370).

5. *заст.* Старовинний головний убір заміжніх жінок. [М а р т а:] *Надінуть на голову коробку, волю дівочу зажають, світ зав'яжуть...* (Вас., III, 1960, 84); *На голові коробка велика.. шовковою хусткою вив'язана* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 81).

△ **Черепна (мозкова) коробка** — кісткове утворення, у якому міститься головний мозок. *У черепі кроля дуже розвинена мозкова коробка, в якій є головний мозок* (Зоол., 1957, 136).

КОРОБКОВИЙ, а, е. Прикм. до **коробка** 1, 3, 4. *Коробкове виробництво*; // *Який виробляє коробки. Коробковий цех*.

КОРОБОЧКА, и, ж. 1. Зменш. до **коробка** 1. *А до мене Яків приходив, коробочку раків приносив* (Сл. Гр.); *Кінчивши говорити, підійшов голова району до Марти і підніс їй маленьку-маленьку коробочку, сірники мовби* (Ряб., Жайворонки, 1957, 53).

2. Сухий плід рослини, у якому міститься насіння. *Плід льону-довгунця — невелика куляста коробочка з п'ятьма гніздами* (Техн. культ., 1956, 11); *На полі вже дозрів бавовник білосніжний, свої коробочки розкрив* (Забіла, У.. світ, 1960, 111).

КОРОБОЧНИК, а, ч. Робітник, що виготовляє коробки (у 1, 4 знач.).

КОРОБОЧНИЦЯ, і, ж. Жін. до **коробочник**.

КОРОБЧАСТИЙ, а, е. Схожий на коробку (у 1 знач.). Борознуутворювач коробчастої форми дає змогу садити саджанці на глибину до 60 сантиметрів (Колг. Укр., 9, 1956, 37).

КОРОВА, и, ж. 1. Велика парнокопитна свійська молочна тварина; самка бугая. Котра корова багато реве, то та молока мало дає (Номис, 1864, № 12881); На просторному дворі мекали вівці, стояли потомлені воли. Молодиця доїла корову (Н.-Лев., II, 1956, 205); На лісовій галявині під доглядом пастухів паслися корови й коні (Донч., II, 1956, 62); * У порівн. — Ось я виплакалась (ревла, їй-богу, як корова), і тепер мені легко (Дн. Чайка, Тв., 1960, 51); // Самка деяких порід великих рогатих тварин (лося, оленя тощо).

△ **Морська корова** — вимерлий водяний ссавець ряду сиреноподібних; ритина. Із морських тварин.. зазначу таких-о: дельфін, ..морський кінь, морська корова, краб (Вишня, I, 1956, 175).

◇ **Дійна корова** див. дійна; **Лічить** (іде, пристало і т. ін.), як корові сідло — зовсім, аж ніяк не пасує комусь. [О х р і м:] А й пристало [вбрання] тобі, як корові сідло! (Кроп., I, 1958, 384); Як (на́че, ніби, мов, немов і т. ін.) корова язиком злизала див. злизувати.

2. перен., зневажл. Про незграбну, товсту або нерозумну жінку. Жінка його не сподобалась мені: неінтелігентна, нецікава, суца корова (вибачай за вислів!) (Коцюб., III, 1956, 168).

КОРОВАЙ, ю, ч., етн. Великий круглий пухкий хліб із прикрасами з тіста, який печуть на весілля. Хороші коровайниці хороший коровай бгають (Номис, 1864, № 7156); Починався весільний обряд.. печенням короваю (Фр., VIII, 1952, 61); На середньому столі стояв.. великий, спечений на всю піч з різними фантазіями коровай (Кач., Вибр., 1953, 287).

КОРОВАЙКА, и, ж. (*Plegadis falcinellus*). Дикий птах родини ібісових, що гніздиться колоніями в очереті або плавнях.

КОРОВАЙНИЙ, а, е. Прикм. до **коровай**. Коровайні шишки; Коровайний батько.

КОРОВАЙНИЦЯ, і, ж. Жінка, що виготовляє коровай. У суботу зібрала Івга коровайниць: бгають коровай, пісень співають, шишки ліплять (Кв.-Осн., II, 1956, 301); Заспівала найстарша коровайниця, приступаючи з ножем до великого весільного короваю (Кач., Вибр., 1953, 291).

КОРОВАРНЯ, і, ж. Те саме, що **корівня**. Сонце поклато багрець на бідони, що стоять біля короварні (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 65); Чути було, як два артезіани дзвенять колесами, женучи воду в короварню і стайню (Кучер, Полтавка, 1950, 4).

КОРОВИЙ, а, е, мед. Стос. до кору. Корове захворювання.

КОРОВІЙ, а́, е́. Стос. до кори головного мозку. Корові центри.

КОРОВІНА, и, ж., розм. Невелика або погана корова. Не скоро діждалася вона з неї [телички] коровини, бо вона не мала багато поля (Коб., III, 1956, 533).

КОРОВИЦЯ, і, ж., розм., рідко. Те саме, що **корова** 1. [М а т и:] Пора ж тобі коровицю здоїти, оту молочну (Л. Укр., III, 1952, 254); А я гадав, пане брате, що то зоря ясна, А то моя дівчинонька коровицю пасла (Коломийки, 1969, 154).

КОРОВ'ЯК, у́, ч. 1. бот. Те саме, що **дивина** 2. Сьогорішні коров'яки зеленіли між жовтими торішніми (Мирний, I, 1954, 255); Мов свічки, горіли жовтим цвітом високі коров'яки, ніжно білів ромен (Панч, Гомон. Україна, 1954, 53).

2. Кал корів, волів і т. ін. Побілення дерев розчином

вапна з коров'яком також захищає їх від пошкодження зайцями (Колг. Укр., 10, 1960, 33).

КОРОВ'ЯКОВИЙ, а, е. Прикм. до **коров'як** 1. Коров'яковий відвар.

КОРОВ'ЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **корова** 1. В нас раз у раз під вікнами брязкіт навантажених возів, овечі та коров'ячі голоси (Л. Укр., V, 1956, 343); М'ясо її [ведмедиці] смачніше від коров'ячого (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 69); // Вигот. із молока корови. Коров'яче масло; // Власт. коровам. Коров'яча віспа.

КОРОГВА, й, ж. 1. заст. Прапор. — А корогву принесли? — Ось вона! Ї! — обіззався Мажуга і, розгорнувши, підняв (Коцюб., II, 1955, 81); // іст. Військовий бойовий прапор. Хай заграють сурмачі; Сутим золотом засяють Корогви і пірначі (Щог., Поезії, 1958, 203); Хвала безсмертним Жовтим Водам, Огням козацьких корогов! (Рильський, III, 1961, 145).

2. Підрозділ у польсько-литовській армії XVI—XVII ст. та в козацькому війську. Кілька кінних корогов.. раптом повернули знову через річку, до правого берега (Кач., Вибр., 1953, 21).

3. церк. Прикріплене до довгого держака полотнище (чи бляха) з зображенням Христа або інших святих, яке несуть під час хресного ходу. Ми увійшли в церковцю.. Двома рядками стоять корогви (Н.-Лев., II, 1956, 401); З відчиненої брами Січової Покровської церкви виходив столітній батюшка з причтом, півчими, корогвами і святою водою (Довж., I, 1958, 234).

4. заст. Шматок червоної тканини, вивішуваний уранці після шлюбної ночі, якщо молода виявлялася незайманою. Біля червоної корогви казались п'яленькі молодіці і стара баба: танцювали, вибивали тропака (Стор., I, 1957, 360).

КОРОГОВ, гві́, ж., заст., церк. Корогва (у 1, 3 знач.). Його погляд зупинився на жалібній корогві, застромленій у тин. Корогов було зроблено з двох почеплених на тичці хусток: білої й чорної. То був знак, що в хаті є мрець (Коцюб., I, 1955, 230).

КОРОГОВКА, и, ж., заст., церк. Зменш. до **корогва** 1, 3. Пішло військо, короговки сяють, Попереду музиченьки грають (Чуб., V, 1874, 504); Не дуже ремствував [Терентій] і тоді, коли старий купляв для церкви короговку (Стельмах, Хліб.., 1959, 472).

КОРОДИТИСЯ, рódжуся, рódішся, недок., розм. 1. Скаржитися, жалітися на біль, нездужання; кволитися (у 2 знач.). Як прийшла косовиця, то й жінка кородиться; прийшли жнива, ходить жінка, як нежива, а як прийшла Покрова, то й жінка здорова (Номис, 1864, № 10859); Незабаром мати почала кородитися на груди, сохнуть та в'янути (Н.-Лев., IV, 1956, 229); // Корчятися (від болю). Полизкають [людці] борщу, ковтнуть галушок із шість, — Уже й кородяться, що й бабка не порадить (Г.-Арт., Байки.., 1958, 185); Аж кривився [Захар], кородячись від якихось рефлексивних болів у зовсім загосній рані в плечі (Ле, Право.., 1957, 161).

2. Не погоджуватися з чим-небудь; упиратися, пручатися. [Т е т я н а:] Та нуте лиш перестаньте кородиться; випийте кубочок меду, то горло і прочиститься (Котл., II, 1953, 48); Вони.. його тягнуть до волості, а він не хоче, кородиться (Сл. Гр.).

КОРОДУВАТИ, у́є, недок., перех., спец. Спричиняти корозію чого-небудь (про дію хімічних сполук, газів, вологи). Аміачна вода та аміакати швидко й сильно кородують мідь, бронзу, латунь (Наука.., 8, 1958, 37).

КОРОЗІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до корозії. Всі метали мають різну корозійну стійкість (Фрез. справа.., 1957, 42).

КОРОЗІЯ, і, ж. 1. хім. Руїнування поверхні металів унаслідок їх хімічної взаємодії з зовнішнім середовищем; іржавіння. Хімічна корозія виникає в результаті дії на поверхню металів і сплавів атмосфери повітря, сірчастого й вуглекислого газів, ..кислот, лугів, солей і т. ін. (Слюс. справа, 1957, 60); *Щоб вберегти метали від корозії, їх доводиться покривати захисними плівками, нікелювати, хромувати або фарбувати* (Наука., 2, 1963, 4).

2. геол. Руїнування гірських порід під впливом повітря та води.

КОРОЇД, а, ч. Жучок-шкідник бурого або чорного кольору, що живе під корою, рідше — в деревині та корі дерев. Роздовбуючи гнилу деревину, відриваючи кору, дятел знищує тисячі личинок короїдів (Корисні птахи., 1950, 54); *Вона [жінка] була худя і висока, наче висохле дерево, сточене короїдом* (Рибак, Час., 1960, 125).

КОРОК, рка, ч. 1. Кора коркового дуба, яку використовують для різних потреб; // Вторинна покривна тканина рослин, що міститься під корою або шкіркою. Корок захищає рослину від проникнення в неї бактерій і грибків, а також від об'їдання кори тваринами (Практ. з анат. рослин, 1955, 72).

2. Затичка для пляшки та ін. посуду з кори такого дерева. *Стара хвацько вибиває корок з пляшки, переливає горілку до карафки* (Ю. Янов., IV, 1959, 148); *Скрізь бринів сміх. Хлопали корки з пляшок* (Смолич, II, 1958, 114); * У порівн. *Смоливус із сіней.. вилетів, мов корок із пляшки* (Чорн., Красиві люди, 1961, 27); // Взагалі будь-яка затичка для посуду, трубок і т. ін.

3. Те саме, що підб'ор; каблук. *Сотничиха дивиться, усміхається, встас, стукає корками і теж пускається у танець* (Стор., I, 1957, 301); *Софія не дуже висока, .. ходить на високих корках* (Л. Укр., III, 1952, 499); *На струнких ногах — капранові панчохи і спортивні туфлі на низеньких корках* (Кучер, Прощай., 1957, 43).

КОРОЛІВА, н, ж. 1. Жін. до король 1. Глава монархії — король або королева — успадковує владу (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 7); * У порівн. *Іван ходив по кімнаті з натхненним обличчям та дивувався всіх зразками найкращих промов, а курсистка сиділа в казковому захваті, як королева в підводному царстві* (Коцюб., II, 1955, 219).

2. чого, перен., розм. Про жінку, що виділяється серед інших красою, поставою, вмінням і т. ін. *Раз.. Катерину навіть обрали «королевою балу»* (Вільде, Сестри., 1958, 508); *Королева гімнастики*; // Про те, що переважає де-небудь, має найбільше значення. *Ніяке дерево не витримує в цій безводній солончаковій краю, на палених вітрах, і тільки вона, жилава акація, цупка та колюча королева півдня, веселить людський зір* (Гончар, II, 1959, 278).

3. Дружина короля (у 1 знач.). *Вмерла наша королева, а король не встиг жалоби доносити, а вже посватався* (Л. Укр., II, 1951, 191).

4. Друга після короля й найсильніша фігура в шаховій грі; ферзь. [Г а й д а р е н к о:] *Ну, так ми ж тоді ось як. (Робить хід). [П а н а х и д а:] Запишемо. Член ЛКСМУ Павло Гайдаренко обороняє королеву* (Мик., I, 1957, 200); *Надто глибоко в тил зайшла чорна королева* (Собко, Любов, 1935, 6).

КОРОЛІВІЙ ЦВІТ (*Phaseolus multiflorus* Lam.). Декоративна трав'яниста рослина родини бобових з витким стеблом, загостреними округлими листочками й червоними, блідо-рожевними або строкатими квітками; королів цвіт. *Між городиною.. жартівлива рука бризнула квітами: королевий цвіт, кручені паничі, чорнобривці* (Вас. II, 1959, 195); *Переплітаючись химерно та*

красиво, Рослини різні тут п'ялися в височінь: І гречка, і овес, і золотий ячмінь, І королевий цвіт (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 92); * *Образно. Не чуло ти і не бачило ще нічого, мій королевий цвіте!* (Барв., Опов., 1902, 125).

КОРОЛІВІЧ, а, ч. Син короля (у 1 знач.). *Ой поїхав королевич на прогуляння* (Чуб., V, 1874, 768); *Завели її мрії рожеві: Королевича малювали їй мрії* (Еллан, I, 1958, 63).

КОРОЛІВКО, а, ч., нар.-поет. Те саме, що король-вч. *Дасть тобі король червону королю, .. А король-ко — вороного коня* (Чуб., III, 1872, 281).

КОРОЛІК, а, ч. 1. Зменш. до король 1.

2. Дрібний лісовий птах ряду горобиних із сіруватим-зеленим пір'ям та оранжевим або жовтим тім'ям; золотомушка.

КОРОЛІХА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що король-ва 3. *Дасть тобі король червону королю, А король-ха — полумисок червінців* (Чуб., III, 1872, 281).

КОРОЛІЦЯ¹, і, ж., діал. Королева (у 3 знач.). *З'їла царя й царицю, короля й королицю* (Сл. Гр.).

КОРОЛІЦЯ², і, ж. (*Chrysanthemum leucanthemum* L.). Багаторічна дика трав'яниста рослина, що має жовті або білі квітки з жовтими осередками; польова ромашка; білий ромен. *Літо ще не встигло прив'янути буйну зелень весни, але вже жбурнуло на луки понад Ворсклою повні жмені жовтогарячих королиць* (Дмит., Обпалені., 1962, 15); *На лісових галявинах білими скатертинами стеляться квіти королиці* (Веч. Київ, 26.VI 1961, 4).

КОРОЛІВ, лєва, лєве. Прикм. до король 1; належний королю. *Я шукав, я питав королевого двора* (Сл. Гр.).

△ **Королів цвіт** — те саме, що **Король-вий цвіт**. У городі і в саду ясніли.. осінні квіти: різнобарвні гайстри, палка красаля, гвоздики, гарячий, як кров, королів цвіт (Вас., II, 1959, 267).

КОРОЛІВНА, н, ж. Дочка короля (у 1 знач.). *Поміж лицарів блискучих, поміж дам пренишно вбраних королівна йде по волі у буденних чорних шатах* (Л. Укр., I, 1951, 436); *Розсердився-розгнівався під кінець король і сказав королівні: — Доки це я буду приймати твоїх гостей, харчувати й частувати, ..доню моя мила?* (Григ., Вибр., 1959, 445); * У порівн. *Був Максим удовець, мав дві дочки. Одна — Катрею звали — вже дівчина доросла, а хороша та пишна, як королівна* (Вовчок, I, 1955, 90).

КОРОЛІВСТВО, а, с. Монархічна держава, яку очолює король (у 1 знач.) або королева (у 1 знач.). — *А коли ти англійській короні Віддаси королівство своє, Знай, що в тую ганебну годину Пропаде й панування твоє* (Л. Укр., I, 1951, 361); *Ім [панам] байдуже, що козацький край — найкраща, найкоштовніша перлина королівства — горить в огні найлютішого повстання* (Кач., II, 1958, 411).

КОРОЛІВСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до король 1 і король-ва 1. *Сім уже літ.. Висіла туга й печаль над двором королівським Ойнея* (Фр., XIII, 1954, 315); *Перед ним здіймався королівський замок з невеликою вежею* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 5); // Власт. королю або королеві. *Добре.., що шовкові брови удались, хода павина да вид королівський, — дак і козака доскочила!* (Барв., Опов., 1902, 121).

2. Який міститься на тій половині шахової дошки, що й король. *Королівський пішак*.

3. Уживається як складова частина назв деяких рослин і тварин. *Ми їх витягали на сонці, .. червоних чортів і кардиналів, собачих рибок і королівських* (Коцюб., II, 1955, 300); *Мухомор королівський*.

КОРОЛІВАННЯ, я, с. Дія за знач. **король-вати**. Він і уві сні бачить корольвання (Ле, Україна, 1940, 68).

КОРОЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. 1. Бути королем (у 1 знач.), правити королівством. *Багатий дуже був той край, Де він [Лев] королював* (Гл., Вибр., 1957, 148).

2. перен., розм. Мати владу над ким-небудь; володарювати. *Моїй Насті не буде над ким королювати, хіба над.. німою французженкою* (Н.-Лев., III, 1956, 247).

КОРОЛЬ, я, ч. 1. У деяких феодальних і буржуазних країнах — титул монарха, а також особа, що має цей титул. *Було, шляхта, знай, ..День і ніч гуляє Та королем коверзує...* (Шевч., I, 1951, 82); *Гшов 1848 рік.. Загомоніли піддані проти своїх королів* (Мирний, I, 1949, 231); *Князі і королі — все кануло у воду, Неволі чорної нікому не вернуть* (Рильський, III, 1961, 232).

2. чого, перен., розм. Про чоловіка, що відзначається особливою красою, вмінням тощо. *Король балу; // також з означ.* Про великого монополіста в якій-небудь галузі промисловості або торгівлі. *Хоч корчилились за океаном Гарматні й сталінні королі, — Наш прапор над домом-титаном [Кремлем] Про мир провіщав всій землі* (Бажан, Рокн, 1957, 262).

3. Гральна карта, що зображує чоловічу постать із короною на голові. *Бурлаки грали в карти, такі за-смальцьовані, що на них ледве червоніли безталанні королі* (Н.-Лев., II, 1956, 201); *Ярина.. розкладас карти. [Я р и н а:] Бубновий король сумує за бубнвою дамою* (Корн., II, 1955, 109).

4. Головна фігура в шахах. *Король, як і ферзь, може ходити в усякий бік — по вертикалі, горизонталі і діагоналі, але тільки на сусіднє поле* (Перша книга шахіста, 1952, 27); — *Справді, справді! — відгукнувся Коротков, дуже зайнятий поганим становищем свого короля. — Тобі мат!* (Собко, Скеля., 1961, 99).

5. Весняна танкова забава молоді. — *Ну лиш у хрещика або в короля! Зчеплюються руками і мене вхоплять та й понесуться, регочучись, аж земля гуде* (Вовчок, I, 1955, 60); [1 - ша д і в ч и н а:] *Розводьте огнище, скакати будемо!.. [Д е к о т р а і з д і в ч а т:] Е, ні! Краще будемо короля водити!* (Вас., III, 1960, 19).

КОРОЛЬОК, лька, ч., розм. Король незначної, невеликої держави. *Всі сусідні корольки.. Пішли в похід з своїм народом* (Котл., I, 1952, 193).

КОРОМИСЛО, а, с. 1. Дерев'яна вигнута палиця з зарубками або гачками на кінцях, якою носять на плечах відра з водою тощо. *Несучи на коромислі коновки з водою, вона твердо ступала по розмоклій глині босими. червоними ногами* (Фр., I, 1955, 82); *Параскіца набрала води й скинула коромисло на плечі* (Коцюб., I, 1955, 272); *Зінька, ..не кваплячись, заходилася складати на коромисло випрану білизну* (Шиян, Баланда, 1957, 19); * У порівн. *Позаду нього теліпався вигнутий коромислом вовчий хвіст* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 54).

◇ **Дим коромислом** див. дим.

2. Рід важеля з точкою опертя посередині, який застосовують у вагах, паровій машині тощо. *Головною частиною.. терезів є коромисло* (Фізика, I, 1957, 21).

3. Дитяча гра, суть якої в тому, що двоє стають один до одного спиною і, переплівшись руками, по черзі нагинаються вперед, підіймаючи один одного.

КОРОНА¹, и, ж. 1. Металевий з коштовними прикрасами вінець, що його носять на голові монархи як символ влади. *Там лежав князів скарб.., золоті корони, обсіпані діамантами* (Н.-Лев., III, 1956, 302); *Цар старий давно помер, Замість нього вже тепер Син його сидів на троні В царськiм одязі й короні* (Перв., Райдуга., 1960, 108); * Образно. *Так! пастух у полі — владар, Трон йому — гора крута, Сонечко над головою — То корона золота* (Л. Укр., IV, 1954, 120); // Зображення такого вінця на гербах, орденах і т. ін. *Ні, настане час великий Небесної кари. Розпадуться три корони*

На гордій тіарі! (Шевч., I, 1951, 265); // чого, перен. Те, що своїм виглядом нагадує такий вінець. *Раптом на тлі синього моря пропливає корона золотого волосся. Морські очі [жінки] встромилися в мене і біле обличчя привітно киває* (Коцюб., II, 1955, 292); *Марійка.. тру-сонула короною каштанових кіс* (Донч., V, 1957, 278).

2. перен. Влада монарха. *Шотландське лицарство усе перейшло Служити в англійському війську, Пішло боронити мечем і щитом Корону і владу англійську* (Л. Укр., I, 1951, 354); *В Петрограді скинули вседержавну корону* (Ковінька, Кутя., 1960, 115); // заст. Держава, уряд, влада (у 2 знач.). *Старий Кодак був колись городом і належав до польської корони* (Стор., I, 1957, 246); *Європеець — захисник колоній Все хитрує, крутить і виля, Він британській молиться короні Й африканця жалить, мов змія* (Дмит., Осінь., 1959, 19).

3. астр. Світлий ореол навколо Сонця, який видно під час сонячного затемнення. *Під час повного сонячного затемнення, коли Місяць закриває диск Сонця, яскраве світло не перешкоджає бачити слабке світло корони* (Наука., 2, 1957, 12).

Сонячна корона див. сонячний.

4. Те саме, що **крона**¹. *Понесло холодом.., й старі дуби та липи почули його і стрепенули своїми коронами* (Фр., VII, 1951, 143); *На вершечках [сосон], жовтих, як ананаси, лежали чорні корони, мов волохаті папуги* (Коцюб., II, 1955, 211).

КОРОНА², и, ж., рідко. Те саме, що **крона**². *Перемучився я так місяць і поїхав до Києва, до спеціаліста-професора. Що мені коштувало і нервів і грошей (40 корон кожні оглядини)* (Коцюб., III, 1956, 439); *Йому [панові Бадовському] залишилося тільки.. шляхетство, 12 корон пенсії і велике точило* (Козл., Ю. Крук, 1957, 366).

КОРОНАРНИЙ, а, е: △ **Коронарні судини**, анат.— кровеносні судини, що живлять серцевий м'яз; вінцеві судини. *Серце має кровеносну систему, що живить його, — коронарні (вінцеві) судини* (Заг. догляд за хворими, 1957, 75).

КОРОНАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до коронації. *Коронаційний маніфест*.

КОРОНАЦІЯ, ї, ж. Урочиста церемонія коронування монарха, що вступає на престол. *Зараз почали [птахи] зносити все, що потрібне для коронації: пташину корону, берло, царський плащ, трон, кадило і дороги масті* (Фр., IV, 1950, 99); *Гарчить наш генерал про славу коронацій* (Еллан, I, 1958, 209).

КОРОНКА, и, ж. 1. Зменш. до **корона** 1, 4. *На голівці [у дівчинки] малесенька золота коронка* (Л. Укр., III, 1952, 488); *Коси заплела [Катерина] в дрібні сталки, в коронку виклала їх на голові* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 101).

2. Зовнішня частина зуба. *Зуби складаються з коронки, шийки й кореня* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 92).

3. Металевий або пластмасовий ковпачок, який насаджують на зуб, щоб зберегти його. *В роті у нього тьмяно блищали золоті коронки* (Донч., II, 1956, 76).

4. техн. Обідок різальних частин бура. *Сотні й тисячі тонн кварциту було вивезено, перш ніж коронки бурів торкнулися руди* (Ткач, Плем'я., 1961, 134); *Через певний час допитливий розум чеканника і його вмілі руки створили універсальну бурову коронку. Вона надійно працює і в слабких, і в твердих породах* (Роб. газ., 29.I 1965, 2).

5. діал. Мереживо (у 1 знач.). *Була [Целя] тільки в сорочці, що обшита вгорі коронкою* (Фр., II, 1950, 288); *Батько приступив до ліжка, застеленого біленьким простиралом із коронками* (Мак., Вибр., 1954, 207).

КОРОНКОВИЙ, а, е, техн. Який має коронку (у 4 знач.). *Коронковий бур.*

КОРОННИЙ, а, е. 1. Прикм. до корона 1. *Коронна краса.*

2. Стос. до корони (у 2 знач.); державний, урядовий. *Королева.. увічнювала свою коронну власність покордонною фортецею (Ле, Право.., 1957, 194); Звістку про те, що Потоцький стягає проти нього [Довбуша] коронне військо, він сприйняв зовсім не так безжурно, як хотів показати товаришам (Гжицький, Опришки, 1962, 138).*

Коронний гетьман, іст.— гетьман, якого призначав сам король. *На канані.. лежить.. сам гетьман коронний — Потоцький, син старого Миколи Потоцького, що завершив сумно під Корсунем свою бойову славу (Стар., Облога.., 1961, 23); Коронний суд, іст.— суд, що складався з постійних суддів-чиновників, яких призначав монарх. [Дрейсгер:] Того чоловіка конечно треба під коронний суд віддати (Л. Укр., IV, 1954, 237).*

3. Найкращий, найбільш удалий (звичайно про роль, номер і т. ін. у репертуарі артиста). *Він передивився.. усі її [актриси] давніші портрети «в коронних ролях» і в «бойових» убраннях (Л. Укр., III, 1952, 696); Нетерпляче чекав [Роман]: коли ж вона, нарешті, заспіває свою коронну, як йому здавалося, пісню про Романа і Марусю? (Минко, Ясні зорі, 1951, 190); Я вирішив продемонструвати свій.. коронний номер (Сміл., Сашко, 1954, 262).*

КОРОНОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до коронувати.

2. у знач. прикм. Який має владу монарха, вінчаний на царювання. *Чим же гірша моя королева від інших коронованих осіб?.. (Л. Укр., III, 1952, 577); Новий коронований деспот Микола I нещадно розправився з декабристами (Слово про Кобзаря, 1961, 8); // Увінчаний короною (у 1 знач.). Хотілося б зогнать оскому на коронованих главах, На тих помазаниках божих... (Шевч., II, 1953, 69).*

КОРОНОГРАФ, а, ч. Телескоп для фотографування корони Сонця. *У полі зору коронографа Кримської обсерваторії [21 жовтня 1965 р.] з'явилась дуже невиразна світла рухома плямка. Вона й виявилась кометою (Наука.., 3, 1966, 31).*

КОРОНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. коронувати і коронуватися. *Погоджуючись на коронування, Данило мав інше на думці — здобути військових спільників на заході, щоб стати гуртом проти татар (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 577).*

КОРОНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Вінчати кого-небудь на царювання. * Образно. *Ролі розподілили, на суфлера урочисто коронували.. білявого комсомольця Івася Литвиненка (Кир., Вибр., 1960, 218).*

КОРОНУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. Вінчатися на царювання. *Галицько-волинський князь [Данило] коронувався в 1253 р. (Іст. УРСР, I, 1953, 105); Хлопці раненько встали і пішли дивитись, як цар коронується (Калин, Закарп. казки, 1955, 69).*

КОРОП, а, ч. Прісноводна (переважно ставкова) костиста риба родини корошових, що має темно-золоту луску. *В березі є човни.., на котрих рибалки ловлять коропи (Н.-Лев., IV, 1956, 77); Стис удлище, підсік... Ого, нівроку! Немов струна, співає волосінь, І короп кидається у глибіню, Згинає вудлище в дугу широку (Рильський, II, 1960, 121).*

△ **Дзеркальний короп** див. дзеркальний.

КОРОПИЩЕ, а, ч. Збільш. до короп. *Гірше, ..коли попадеться такий коропище, що з вашої ліски залишиться тільки клептик (Вишня, II, 1956, 247).*

КОРОПІВ, пова, пове. 1. Прикм. до короп. *Не можна пропустити нагоди побродити в теплій ставковій воді. Іншого разу це було суворо заборонено заради коропового спокою (Донч., I, 1956, 51); // Пов'язаний з розведенням коропів. Коропове ставкове господарство.*

2. у знач. ім. коропів, вих, мн. Родина костистих (переважно прісноводних) риб, які мають промислове значення (короп, сазан, лящ, вобла та ін.). *Багаті на рибні запаси.. нижні течії Дніпра та Бугу. На першому місці за кількістю стоїть родина корошових (Наука.., 10, 1960, 31).*

КОРОПЧУК, а, ч., розм. Невеликий короп. *Спіймався коропчук вагою приблизно в півкілограма (Гур., Життя.., 1954, 238).*

КОРОСТА, и, ж. Заразна шкірна хвороба людини й тварин, що виникає внаслідок проникнення в шкіру коростяних кліщів. *Короста не проста: на кого схоже, на того й нападе (Номис, 1864, № 157); Короста — заразна хвороба. Її викликає дуже маленький, непомітний для ока кліщ (Хвор. дит. віку, 1955, 203); Всі [в'язні] в концтаборі люто шкребли ноги і ребра — поширилась така короста, що люди аж плакали від люті й безсилля (Збан., Єдина, 1959, 294).*

КОРОСТЯВИЙ, а, е. Хворий на коросту. *А тут йому з березника назустріч шкандиба рижа кобила, коростява (Кв.-Осн., II, 1956, 229); Спросоння стогнала коростява коняка (Ле, Історія радості, 1947, 29).*

КОРОСТЯНИЙ, а, е. Прикм. до короста. *Коростяний свербіж.*

△ **Коростяний кліщ** — паразит на тілі теплокровних тварин та людини, збудник корости. *Березовий дьоготь народ уживає для знищення коростяних кліщів (Лікар. рослини.., 1958, 155).*

КОРОТАЙ, а, ч., розм. Низька на зріст людина. *Пахол сильно шкутильгав.. Він був зовсім калічний коротай! (Смолич, Ми разом.., 1950, 124).*

КОРОТАТИ, аю, аєш, недок., перех., у сполуч. зі сл., що означають час, розм. Заповнювати час якоюсь діяльністю, проводити його в розвагах, іграх і т. ін., аби тільки він швидко й непомітно минав, проходив. *Засміялась [Маруся]. Пішла.. Стою, дивлюсь услід, зачудований, помалу напливає радість: «Ну, здається, буде з ким коротать осінні дні...» (Вас., II, 1959, 295); Цілий день кожен [в'язень].. коротав свій час у суперечках, у розмовах та грі в карти (Збан., Єдина, 1959, 121); Довгі зимові вечори коротали лісні робітники з своїх дерев'яних будах (Ірчан, II, 1958, 255).*

◇ **Коротати вік (життя, літа)** — жити в журбі, нудьгуючи, одноманітно. *Лучче [краще] ж мені, мати, тяжкий камінь зняти. Ніж за нелюбом та вік коротати (Укр. лір. пісні, 1958, 310); Та не дай. господи, нікому, Як мені тепер, старому, У неволі пропадати, Марне літа коротати (Шевч., II, 1953, 68).*

КОРОТЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до короткий. *При коротенькій гладкій фігурі студента товариш його здавався мізерним та тендітним (Коцюб., I, 1955, 195); Панкратов зробив коротеньку доповідь (Донч., II, 1956, 62).*

КОРОТЕНЬКО. Присл. до коротенький. *Виберить хвилинку часу і напишіть до мене хоч коротенько (Коцюб., III, 1956, 306).*

КОРОТЕСЕНЬКИЙ, а, е, зменш.-пестл. Дуже короткий. *На призьбі сидить молодий ще тато Орисин; ..в зубах коротесенька люлька (Стар., Облога.., 1961, 19).*

КОРОТИТИ, очу, бітиш, недок., перех. Робити коротшим; укорочувати. *[Я в д о х а:] А гріх же воно так сердитись, та й негаразд, для усіх негаразд... Все ж то воно на серце ваше сідає, життя коротить (Мирний, V, 1955, 138).*

КОРÓТКИЙ, а, е. 1. Який має малу довжину; протилежне до в г и й. У садочок входить молодий хлопець в солом'яному брилі, в короткому синьому жупанку (Шевч., II, 1953, 168); Шия в його була така коротка, ніби голова лежала на самих плечах (Н.-Лев., I, 1956, 117); Обидві ноги його були прикуті до каменя залізними короткими ланцюгами (Гончар, III, 1959, 108); // Близький, недалекий (про відстань, шлях). Найкоротша дорога за місто веде попри кладовище (Вільде, Сестри..., 1958, 156); // Невисокий, низький. Ось показала коротка й сита фігура [Івана] (Коцюб., I, 1955, 385); // Невеликий обсягом, розміром. Тобі ніколи во зиться з довгими листами, то нехай вже буде короткий (Л. Укр., V, 1956, 11).

△ Корóтка фóрма прикмётника — форма прикметника, що закінчується в наз. відмінку однини чол. роду на приголосний, а не на -ий, напр.: я с е н, з е л е н; Корóтка хвїля див. хвїля.

◇ Корóткі рúки в кого — хто-небудь не має права, можливості зробити щось. [Д е н и с:] Ой Кононе, гляди, щоб я тебе не взяв за чуба. [К о н о н:] Короткі руки! (Кроп., II, 1958, 476).

2. Який триває недовго; короткочасний; протилежне тр и в а л и й. Короткий був роман старого канцеляриста й бідної, бездомної сироти (Фр., VI, 1951, 165); Короткі промови — найкращі завжди (Мас., Поезії, 1950, 54); Нарада була коротка, але палка (Донч., V, 1957, 392); // Недостатній за часом. Старому жениться й ніч коротка (Номис, 1864, № 8672); Нарікаю тільки, що дні короткі, не стає мені часу (Коцюб., III, 1956, 411); // Уривчастий (про мову, звуки тощо). Часом чути окремі вигуки, короткі розмови тих, що ближче до авансцени (Л. Укр., II, 1951, 510); В темряві лунали короткі команди, шикувались підрозділи (Гончар, III, 1959, 296); Хворий лежав на лівому боці.. І з сухого рота ледве виривалося коротке й часте дихання (Шовк., Людина..., 1962, 166); // Швидкий (про рух, дію тощо). Море несло на собі хвилю і, докотивши, коротким, навиклим рухом скидало її на берег (Коцюб., II, 1955, 290).

Корóтка справа — справа, що вирішується швидко. Ну, Хома знав, що зробити [з гуральнею]. В нього справа коротка: — Спалити (Коцюб., II, 1955, 85).

△ Корóтке замика́ння див. замика́ння; Корóткий звук — звук, вимова якого триває відносно меншу кількість часу.

3. Стисло викладений, висловлений; небагатослівний. Далі йшло коротке описання життя на селі (Л. Укр., III, 1952, 583); Коротка звістка, але скільки в ній глибокого політичного змісту (Еллан, II, 1958, 77).

У (в) корóтких слова́х — коротко, стисло. Блаженко в коротких словах доповідає суть справи (Гончар, III, 1959, 85).

◇ Корóтка пам'ять у кого — хтось швидко забуває, має погану пам'ять. Пам'ять коротка у ворогів, грають з вогнем... Та не вдається їм обдурити народ, погнати його на нову війну (Цюпа, Назустріч..., 1958, 364); Корóткий рóзум — слабкий, обмежений розум. Ні, враже, ти нарався не на того! Тоді — коротким розумом своїм ти не збагнув ще сили молодого, нового ладу (Гонч., Вибр., 1959, 209); Корóткі жа́рти — не до жартів, справа поважна. — Мало що може трапитись, коли людина не зовсім твереза... Всяке може статися. Це ж шахта. Тут жарти короткі (Ткач, Плем'я..., 1961, 90).

КОРÓТКІСТЬ, кoсті, ж. Абстр. ім. до корóткий. Короткість життєвого свого шляху якось дивовижно передчував юнак Лермонтов (Рильський, III, 1956, 204).

КОРОТКО... Перша частина складних слів, що від-

повідає слову корóткий у 1 знач., напр.: к о р о т к о - в у с и й, к о р о т к о в о л о б с и й, к о р о т к о - г р і в и й і т. ін.; у 2 знач., напр.: к о р о т к о т р и - в а л и й.

КОРОТКО. Присл. до корóткий. З ними [входять] Годвінсон і Джошуе Кембль, обоє коротко обстрижені (Л. Укр., III, 1952, 21); Сонце світить коротко, бо небо — вузеньке над міжгір'ям (Коцюб., III, 1956, 141); Пароплав прогудів тричі — коротко, уривчасто, потім ще раз — протяжно (Жур., Звич. турботи, 1960, 131); Сахно витягла листа й передала його господареві. — Коли дозволите, я коротко розповім, у чому справа (Смолич, I, 1958, 59).

Кóротко ка́жучи, у знач. вставн. сл. — не входячи в подробиці, деталі. Які ж, коротко кажучи, найголовніші ознаки радянського перекладацького стилю? (Рильський, III, 1956, 98).

КОРОТКОЗО́РИЙ, а, е. 1. Який погано бачить на далекій відстані (про очі); близькозорий. Пані Наталія говорила.. притишеним голосом сливе на вухо Варварі, а її ясні короткозорі очі неспокійно тоді блукали (Коцюб., II, 1955, 163); Лікар зняв окуляри і подивився на неї своїми прищуреними короткозорими очима (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 39); // Який має цю ваду зору (про людину). До того ж був [Калиновський] короткозорий, уже через вулицю не міг впізнати людини (Панч, Гомон. Україна, 1954, 267); // у знач. ім. корóт-козóрий, ро́го, ч. Близькозора людина. Він, як усі короткозорі, задумливо мружив проти сонця.. очі (Збан., Сеспель, 1961, 10).

2. перен. Нездатний правильно передбачити, розраховувати; недалекоглядний, непроникливий. Лунали голоси з низин і з верховин.. А я, сучасності короткозорий син, Котився по життю глухим покотиполем (Рильський, Поеми, 1957, 269); Короткозора людина.

КОРОТКОЗО́РІСТЬ, рoсті, ж. 1. Вада зору, внаслідок якої людина погано бачить на далекій відстані. Багато людей, які страждають короткозорістю, вважають, що це не дуже велике зло... Тим часом, саме короткозорість буває іноді причиною страшною трагедії — повної втрати зору (Наука..., 6, 1962, 45); Чорноус зняв окуляри, — він рідко лишався в них на людях, чомусь ніби соромився своєї короткозорості (Мушк., Чорний хліб, 1960, 143).

2. перен. Непроглядність, непроникливість. Як може Самієв недооцінювати значення їхньої присутності там, у самому пеклі [на передовій]? Адже це з його боку короткозорість... (Гончар, III, 1959, 349); Не сподівався він, що Каргат з таким темпераментом буде закидати йому, комуністові, політичну короткозорість (Шовк., Інженери, 1956, 73).

КОРОТКОЗО́РО. Присл. до корóткозóрий. Жінка Карася.. сиділа за прядкою, короткозоро щурячи очі (Бойч., Молодість, 1949, 269).

КОРОТКОМЕТРА́ЖНИЙ, а, е. Який має невелику кількість метрів плівки. Короткометражний фільм.

КОРОТКОМÓВНИЙ, а, е. Виражений невеликою кількістю слів; лаконічний. Хоч як пан Бжеський вчитувався в короткомовний текст позову, він нічого не добрав (Тулуб, Людолови, I, 1957, 245).

КОРОТКОНО́ГИЙ, а, е. Який має короткі ноги. Стьопа Шандрук ледве встигав за товаришем, а опецькуватий і коротконогий Омелько зовсім відстав (Донч., IV, 1957, 283); // Який має короткі ніжки (у 1 знач.). Коротконогий стілець.

КОРОТКОСТРОКО́ВИЙ, а, е. Те саме, що короткотерміно́вий. Тепер колгоспи широко користуються короткостроковими й довгостроковими кредитами (Хлібороб Укр., 1, 1965, 16).

КОРОТКОТЕРМІНОВИЙ, а, е. 1. Який триває короткий термін. *Скінчили [допризовники] короткотермінову військову підготовку* (Еллан, II, 1958, 52); *Короткотермінові паузи (в 3—5 хвилин) [під час навчання] благотворно впливають на нервову систему дітей і підлітків* (Шк. гігієна, 1954, 161); *Короткотермінові курси*.

2. Виданий або наданий на короткий термін. *Короткотерміновий кредит; Короткотермінова позичка*.

КОРОТКОХВИЛЬОВИЙ, а, е, спец. Який має хвилю малої довжини. *Короткохвильове випромінювання Сонця*; // *Який працює або ведеться на коротких хвилях. З допомогою короткохвильових радіостанцій можна легко зв'язати які завгодно точки земної кулі* (Рад. Укр., 7.V 1946, 3); *Короткохвильовий радіозв'язок*.

КОРОТКОХВИЛЬОВИК, а, ч. Радіоаматор, що займається передаванням або прийманням по радіо телеграфних сигналів, музики тощо на коротких хвилях. *Перші позивні з космосу в Києві були прийняті 5 жовтня о 4 годині дня короткохвильовиками* (Рад. Укр., 8.X 1957, 1).

КОРОТКОЧАСНИЙ, а, е. Який триває недовго. *Дощ пройшов несподіваний, рясний і короткочасний* (Дмит., Наречена, 1959, 66); *Короткочасні курси; Короткочасна кампанія*.

КОРОТКОЧАСНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до короткочасний. *Коли людина опиняється на лоні природи, вона стає мрійливою, вона задумується про великі відстані та інші планети, про неосяжність світу і короткочасність життя людини...* (Чаб., Тече вода..., 1961, 193); *Хромосферні спалахи відрізняються від інших сонячних утворень своєю короткочасністю* (Наука..., 2, 1957, 15).

КОРОТКОЧАСНО. Присл. до короткочасний.

КОРОТКУВАТИЙ, а, е. Трохи короткий, коротший, ніж треба. *На йому була.. смушева шапка, сіра, трохи короткувата чумарка* (Л. Янов., I, 1959, 90); *Я стає на лижі. Вони були трохи короткуваті* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 301).

КОРОТУН, а, ч., розм. Низькоросла людина; куцан.

КОРОТУНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до коротун. *Хороша дбайливість одного про одного особливо помітна у ставленні старших до маленького брата, смішного і жвавого коротунчика* (Горький, Дитинство, 1947, 117).

КОРОТУХА, и, ж., розм. Жін. до коротун.

КОРОТШАННЯ, я, с. Дія за знач. коротшати.

КОРОТШАТИ, ас, недок. Ставати коротшим. *Дні все коротшають* (Л. Укр., I, 1951, 226); *День устас. Із сходу день іде. Коротшають і утікають тіні* (Рильський, Наша сила, 1952, 58).

КОРОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до корок 2, 3. *Хороша була та Катря.. Черевички на корочках високеньких; сорочка тонесенька* (Вовчок, I, 1955, 182).

КОРПАТИСЯ, аюся, асся, недок., розм., рідко. Те саме, що **пОРПАТИСЯ**. *Антосьо все корпавсь у капшуці; далі вийняв цілу паку бумажок.. і дав одну тому, що просив* (Свидн., Люборацькі, 1955, 122).

КОРПІЯ, ї, ж., заст. Висмикані зі старого полотна нитки, які вживали замість вати та марлі як перев'язувальний засіб. *Коли почали проводити ранених, то мати по всьому Бобринцеві ходила та випрошувала старі полотняні речі, заставляючи учеників своїх.. робити корпію* (Збірник про Кроп., 1955, 47).

КОРПОРАТИВНИЙ, а, е. Стос. до корпорації (у 1 знач.); вузькогруповий, відокремлений. *Вишгородські гончарі, певно, також об'єднувалися в свої корпоративні організації* (Вісник АН, 8, 1949, 43); // *Власт. корпорації. Корпоративна дисципліна*.

КОРПОРАТИВНІСТЬ, ності, ж. Групова замкненість, відокремленість.

КОРПОРАЦІЯ, ї, ж. 1. Замкнена група осіб, об'єднана вузькофаховими, становими та ін. інтересами. *Свою приналежність до вільної корпорації чисельників взуття Сашко мусив старанно приховувати* (Смолич, V, 1959, 17); *Швидке зростання багатства на одному полюсі суспільства й злиднів — на другому, запекла конкуренція між монополіями й корпораціями — така найхарактерніша риса в житті сучасного капіталізму* (Наука..., 2, 1960, 9).

2. заст. Студентська організація в німецьких університетах. *Розповів [Гулак] про студентські роки в Дерпті, про студентські корпорації* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 418).

КОРПУС, ч. 1. род. а. Те саме, що **тулуб**. *Він схопивсь з місця і, плентаючись ногами, всім корпусом рішуче подався до дверей* (Вас., I, 1959, 258); *Подавалася [Галя].. цілим корпусом назад, щоби бути рівною й стрункою* (Март., Тв., 1954, 397); *Російські білі кури відзначаються великим корпусом* (Птахівн., 1955, 26).

2. род. у. Кістяк, основа чи оболонка машини, механізму тощо. *Рухались також усі інші частини машини, зуби зачіплялись за зуби, блискучі залізні дрюки то висувались наперед, то подавались в глибину корпусу* (Фр., VI, 1951, 254); *Розетка складається з фарфорового або карболітового корпусу й двох латунних гнізд* (Монтаж і ремонт..., 1956, 48); *Корпус годинника; // Кістяк судна разом з обшивкою. Високий, ніби багатопверховий будинок у риштованнях, стояв корпус майбутнього лінкора* (Собко, Шлях..., 1948, 95).

3. род. у. Один із кількох будинків, що мають спільне призначення й розташовані на тій же ділянці. *Вертепом звали один номер в старому корпусі, де жили скінчивші [ті, що закінчили] курс* (Н.-Лев., I, 1956, 340); *Він потяг Уласа до головного корпусу університету, на ходу розказуючи, що його викликають на розмову до ректорату* (Тют., Вир, 1964, 58); *Зводяться корпуси нових заводів, фабрик, електростанцій* (Наука..., 12, 1957, 4); // *Відокремлена частина великого будинку. Всі ці покої.. містилися в одному з великих і, очевидно, з багатьох корпусів будинку* (Смолич, I, 1958, 63).

4. род. у. Військове з'єднання, що складається з кількох дивізій або бригад. *Два корпуси докупи звівши, ..На штурм їх не веде [Турн], а мчить* (Котл., I, 1952, 214); [В а т у т і н:] *А німці з Вишгорода удару не ждуть. Подавити б їхню оборону масованим вогнем артилерійського корпусу* (Дмит., Драм. тв., 1958, 115); *Танковий корпус*.

Жандармський корпус — у дореволюційній Росії — військово-поліцейська організація, створена Миколою I 1827 р.

5. род. у. Сукупність осіб якогось одного фаху, службового становища тощо. *Кореспондентський корпус*.

△ **Дипломатичний корпус** див. дипломатичний.

6. род. у. У дореволюційній Росії — середній військовоначальний заклад закритого типу. *Він тепер, окрім жіночої гімназії, має уроки ще й в корпусі* (Л. Укр., V, 1956, 305).

△ **Кадетський корпус** див. кадетський.

7. род. у. Повна збірка яких-небудь текстів. *Слід поставити питання.. про видання повного багатомного корпусу української музичної народної творчості* (Мист., 1, 1955, 44).

8. род. у. Назва одного з розмірів (на 10 пунктів) друкарського шрифту.

КОРПУСКУЛА, и, ж., фіз. Маленька частинка матерії (електрона, фотона тощо). *Сонячне випромінювання.. складається.. з потоків так званих корпускул — заряджених електрикою частинок* (Наука..., 4, 1962, 13).

КОРПУСКУЛЯРНИЙ, а, е, фіз. Прикм. до корпусула. Сонце є.. джерелом корпускулярного випромінювання (Рад. Укр., 14.XI 1957, 3).

КОРПУСНИЙ, а, е. Прикм. до корпус 2—4, 8. Корпусна сталь; корпусна артилерія; Корпусний шрифт; // у знач. ім. корпусний, ного, ч. Командир корпусу (у 4 знач.). Корпусний стояв на пероні. Круг нього штаб: усі ці люди, непогані офіцери, були під Верде-ном (Кач., II, 1958, 358).

КОРСА, я, ж., діал. Полос (див. полос¹). * У порівн. — Видно пана по халявах, — сказала Маса і показала Антосові на чоботи. А вони в його, як собаки, руді і набік, як корси (Свидн., Люборацькі, 1955, 75).

КОРСАЖ, а, ч. 1. заст. Частина жіночої сукні, що охоплює груди, спину й боки. Марина в платті до лиця. Плаття коротке з корсажем (К.-Карий, I, 1960, 431); Санда витягла з-за корсажа записку і подала її Анжелі (Чаб., Балкан. весна, 1960, 248).

2. Твердий пояс спідниці або штанів. Гість ходив по корчмі.., легко несучи на коротких тонких ногах великий, ледь стягнутий корсажем.. живіт (Рибак, Помилка.., 1956, 19).

КОРСАЖНИЙ, а, е. Прикм. до корсаж.

КОРСАЖНИЦЯ, і, ж. Кравчиня, що шиє корсажі.

КОРСАК, а, ч. (*Vulpes corsac*). Невелика лисиця, що живе в степах і пустелях Азії та Південно-Східної Європи. Корсак.. — невелика лисиця, що живе в пустелях і передгір'ях Центральної Азії і в степах східної частини Європейської підобласті (Посібник з зоогеогр., 1956, 120); Жовтий корсак — степова лисиця — ось що було на думці в наймита-пастуха (Донч., I, 1956, 128).

КОРСАР, а, ч., заст. Пірат. На злото в трюмі — жде казна. Тебе, корсара, — зла тюрма (Ю. Янов., V, 1959, 54); За гроші царівни Зори Вадим купив корабель, зібрав ватагу таких, як і сам, втікачів і став корсаром. Він нападав на галери царя Сулима (Мокр., Острів.., 1961, 75).

КОРСАРСТВО, а, с., заст. Піратство.

КОРСАРСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до корсар. Корсарський корабель.

КОРСЕТ, **КЕРСЕТ**, а, ч. 1. Широкий пружистий пояс, який носять під сукнею для стягування талії, надання стрункості фігурі. Олесь.. стояла серед кімнати в білих спідницях, в білому корсеті, котрий не сховався на її повному стані (Н.-Лев., III, 1956, 42); // Твердий бандаж для верхньої частини тулуба, що носять при захворюванні або викривленні хребетного стовпа.

2. Те саме, що корсетка. Пляхта на їй шовкова, хустка з золотими квітами, з золотою габою.. Корсет зелений з байки або з сукна (Вовчок, I, 1955, 182); Привіз [Сергій] їй усяких гостинців коштовних, не тільки черевики, та й на корсет черкасини (Барв., Опов., 1902, 204); Стара заметушилась на печі, поправила хустку на голові, обтрусилася крейду з свого керсета (Григ., Вибр., 1959, 33).

КОРСЕТІНА, **КЕРСЕТІНА**, и, ж., розм. Стара або блаженська корсетка. Старенька хустка, руді запаски, драна корсетина — ото було все Оксаніне вбрання (Л. Янов., I, 1959, 32); Очіпок полотняний на ній, керсетина (Тесл., 3 книги життя, 1949, 168).

КОРСЕТКА, **КЕРСЕТКА**, и, ж. Верхній жіночий одяг — безрукавка, пошита в талію з кольорової тканини. Продає тут маківники якась огрядна молодиця у синій корсетці (Вовчок, VI, 1956, 290); Зробивши в хаті лад, Маріора перед дзеркалом.. поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку із шнуровицями (Коцюб., I, 1955, 187); На Марині.. темно-синя оксамитова керсетка (Мирний,

IV, 1955, 225); Одягнута вона зараз була не в те вбрання, в якому бачив її, а в керсетці і пляхті (Головко, II, 1957, 557).

КОРСЕТНИЙ, **КЕРСЕТНИЙ**, а, е. Те саме, що корсетовий, керсетовий. Корсетна шнурівка.

КОРСЕТНИК, **КЕРСЕТНИК**, а, ч. Кравець, який шиє корсети, корсетки.

КОРСЕТНИЦЯ, **КЕРСЕТНИЦЯ**, і, ж. Жін. до корсетник, керсетник.

КОРСЕТОВИЙ, **КЕРСЕТОВИЙ**, а, е. Прикм. до корсет, керсет. Корсетова тканина; // Який шиє корсети. Корсетова майстерня.

КОРСІКАНЕЦЬ див. корсіканці.

КОРСІКАНКА див. корсіканці.

КОРСІКАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до корсіканці й Корсіка.

КОРСІКАНЦІ, ів, мн. (одн. корсіканець, нця, ч.; корсіканка, и, ж.). Корінне населення Корсіки. Корсіканці говорять на діалекті італійської мови (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 87); Братався в ці дні і Яресько з французькими матросами, алжирцями, корсіканцями (Гончар, II, 1959, 83).

КОРТ¹, у, ч. Майданчик для гри в теніс. У Москві на закритих кортах стадіону «Динамо» проходять всесоюзні змагання з тенісу (Рад. Укр., 31.III 1946, 1); Тенісний корт заллятий сонячними променями. День для змагання був чудовий (Томч., Закарп. опов., 1953, 184).

КОРТ², у, ч., заст. Бавовняна тканина для верхнього одягу.

КОРТЕЖ, у, ч. Урочистий похід, виїзд. До них прилаштувався піший сотник Заблудовський і собою завершував гоноровитий гетьманів кортеж (Ле, Наливайко, 1957, 338); Кортеж автомашин спинився біля огорожі собору (Рибак, Час.., 1960, 192); Рушив на Київ весільний кортеж, а за ним довга валка з посагом молодой (Колг. Укр., 1, 1958, 3).

КОРТЕСИ, ів, мн. В Іспанії (до 1939 р.) та Португалії (до 1910 р.) — законодавчі збори, парламент. Кортеси (парламент), зібравшись революційним шляхом, у 1912 р. ввели в Іспанії конституцію (Нова іст., 1956, 93).

КОРТИЗОН, у, ч. Один із гормонів кори надниркових залоз; // Препарат, що використовується в лікувальній практиці як замінник таких гормонів. Тепер кортизон одержують синтетично й широко застосовують у лікувальній практиці (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 32).

КОРТИК, а, ч. Вид холодної колючої зброї у формі вузького, короткого кинджала, яку носять офіцери військово-морського та військово-повітряного флоту. Адмірал міцніше нацупив на лоба фуражку, поправив кортик, зібрався йти (Гончар, Таврія.., 1957, 587).

КОРТІВ ОРГАН, анат. Периферична частина звукоприймального апарату в ссавців і людини. Від них [слухових кісточок] звукові коливання передаються в рідину внутрішнього вуха, завдяки чому збуджуються чутливі клітинки кортієвого органу (Шк. гігієна, 1954, 64).

КОРТІТИ, тіть, недок., безос., кому, кого, з інфін. і без додатка, розм. Дуже хотітися, бажатися; тягти до чогось. Кому кортить, тому й болять (Номис, 1864, № 9754); Кортіло сердешного забалакать до дівчини, та з чого почати? (Свидн., Люборацькі, 1955, 139); От якось-то й одважилось [щенья] вхопить Шматок м'яся, щоб не кортіло (Гл., Вибр., 1957, 57); Уже довідалися вони.. про всі подробиці, які їм кортіло знати (Дн. Чайка, Тв., 1960, 76); [К р и в о н і с:] Люблю я з люлькою у бій іти. Коли рубнув, тоді і потягнув,

інколи так кортить ще потягнути, але стримую себе (Корн., I, 1955, 247).

КОРТОВИЙ, а, е, заст. Пошитий із корту (див. **корт**²). Найбільше займає місця.. кортова куртка, цупка і неестетична (Коцюб., II, 1955, 245); В солом'яному брилі, полотняній сорочці, кортових штанах дід Клим брів за возом (Горд., II, 1959, 273).

КОРТЯЧКА, и, ж., діал. Нетерпіння. Хоч він не заспокоїв хвилюючої кортячки, то все ж таки вона скоро відступила від нього (Черемш., Тв., 1960, 100).

КОРУВАННЯ, я, с., діал. Дія за знач. **корувати**². [Л ю б о в:] Що ж кажуть лікарі? [М и л е в с ь к и й:] Перевтома — ..заборонили писати... [Л ю б о в:] Заборонили писати! Се варварство, а не корування! (Л. Укр., II, 1951, 74).

КОРУВАТИ¹, ую, уєш, недок., перех. Здирати кору. Ті стяте дерево корують, Ті ріжуть пилами, чвертують, Кладуть у стоси (Фр., X, 1954, 320); Два [лісо руби] пилили, два корували, він мав суччя стинати (Круш., Буденний хліб.., 1960, 334).

КОРУВАТИ², ую, уєш, недок., перех. і без додатка, діал. Лікувати. [П с и х і а т р:] Ми не коруємо нудотою (Л. Укр., II, 1951, 65); — Доки це я буду приймати твоїх гостей, харчувати, й частувати, й корувати..? (Григ., Вибр., 1959, 445).

КОРУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., діал. Лікуватися. Мені сказав [лікар], що я зовсім недаремне їду в Сан-Ремо, бо мені таки ще треба коруватись (Л. Укр., V, 1956, 420).

КОРУГВА, й, ж., діал. Корогва (у 1—3 знач.). Завзяттям даю Я волю і кличу в коругву свою! (Стар., Поет. тв., 1958, 227); Тільки що винесли маму на кладовище, з коругвами, з попами (Коцюб., II, 1955, 281).

КОРУНА, и, ж., діал. Корона. Там [у палаці] надінеш ти коруну Із каменів самоцвітних (Щог., Поезії, 1958, 96).

КОРУНД, у, ч. Дуже твердий мінерал, що являє собою кристалічний глинозем; різновидами його є рубін, топаз, сапфір. Корунд — кристалічний окис алюмінію. З нього виготовляють точильні круги, порошки для шліфування (Слюс. справа, 1957, 59).

КОРУНДОВИЙ, а, е. Прикм. до **корунд**. Корундові родовища; // Зробл. з корунду. Корундова голка для програвача.

КОРУПЦІЯ, і, ж. У капіталістичних країнах — підкупність, продажність урядовців і громадських діячів. Джерело сили Тафта — в Уолл-Стріті, в його грошах, в його складній і страшній машині підкупу, підступу, провокацій та корупції (Смолич, VI, 1959, 367).

КОРХ див. **кірх**.

КОРЧ¹, а, ч. 1. Пенъ, викорчований з корінням. Наносив [Павло] повну діжку води, врубав дров з старого дубового корча (Кучер, Трудна любов, 1960, 77); Вербовий корч майже не тримався на воді. Але те не злякало Фреда. Він десь роздобув зручного кілка і.. сміливо всівся в розкаряці (Збан., Курил. о-ви, 1963, 74); // Розгалужене коріння дерев, кущів. [О с т а п:] Ходім, Тарасе, до старого млина, там глибоко, на дні корчі, і риби там багато (Корн., I, 1955, 310).

◇ На корч заввішки див. **заввішки**.

2. Те саме, що **кущ** 1. Тільки при долині два корчі калини (Чуб., V, 1874, 32); Недалечко під корчем ліщини горить ватра (Черемш., Тв., 1960, 88); У затишному ярочку, в густих корчах калини хлопці несподівано спинилися (Кол., Терен., 1959, 196).

КОРЧ², у, ч., розм. Те саме, що **корчі**. В горлі корч хапав; я затиснула зуби сильно, бо мені виривався зойк з уст (Коб., I, 1956, 128).

КОРЧАГА, и, ж. У Київській Русі — велика глиняна посудина з вузькою шийкою для зберігання зерна або рідини. Посеред підлоги, недалеко від вогнища, стало видно.. яму-піч, у якій пекли хліб, різний посуд біля неї — череп'яні з вузькими шийками корчаги, ..ночви, миски (Скл., Святослав, 1959, 8).

КОРЧАКА, и, ж. Збільш. до **корч**¹ 1. В печері біліла вербова корчака, що весною була знесена водою (Н.-Лев., II, 1956, 163).

КОРЧАСТИЙ, а, е. 1. Який має дуже розвинене, покручене коріння. Сутулуватий, з товстими.. ногами, він стояв біля столу, мов корчастий пенъок (Шиян, Партиз. край, 1946, 57).

2. Який має дуже розвинені гілки; густий (у 1 знач.). Із заростів корчастої ліщини Там і донині зрубом порохнявим Біліє [криниця] вдень (Вирган, Квіт. береги, 1950, 110).

КОРЧЕМНИЙ, а, е, заст. Те саме, що **корчмарський**. Цікавий міг завсіди побачити й самого співака, що.. сидів за корчемним столом з зв'язаною головою (Фр., II, 1950, 200); Виявилось, що то були об'їждчики, котрі у проїжджаючих трусили корчемну горілку (Кроп., VI, 1960, 202).

КОРЧИК, а, ч. Зменш. до **корч**¹. Звила собі [спниця] гніздо на самім березі моря на невеличкім корчику (Фр., IV, 1950, 134).

КОРЧИТИ, чу, чиш, недок., перех. 1. також без додатка, перев. безос. Виникати, з'являтися (про корчі); судомити. — Так мені живіт болить, так болить, аж корчить... (Коцюб., I, 1955, 454); Хлопцям з голоду корчило шлунки, в очах літали зелені й жовті метелики (Мик., II, 1957, 413); Нестерпне ридання [Ганни] тіпає і корчить тіло (Коз., Сальвія, 1959, 111).

2. перен., розм., рідко. Удавати кого-небудь, прикидатися ким-небудь. Черниш спалахнув: — Товаришу сержант! ..Що ви з себе Швейка корчите? (Гончар, I, 1954, 4).

◇ **Дурня корчити** див. **дурень**.

КОРЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок. Вигинатися, кривитися в корчах; судомитися. Клубком із рота піна билась; Сама ж [Сивілла] вся корчилась, кривилась, Мов дух вселився в неї злий (Котл., I, 1952, 119); Кожна зморшка на безвусому виді скакала у нього, і видно було, як під старою свиткою корчилось тіло, наче пружина (Коцюб., II, 1955, 35); Хлопець.. через силу йде до своєї оселі, падає, мов сніп, у клуні на сіно і корчиться на ньому від болю (Стельмах, Хліб.., 1959, 594).

КОРЧІ, ів, мн. Мимовільне скорочення м'язів (від болю, холоду, при деяких захворюваннях і т. ін.); судома. [Р і ч а р д:] Я досі знав лиш бідність артистичну, ощадність бачив, працю невсипущу, та корчів голоду я ще не бачив, не чув його спотвореного крику (Л. Укр., III, 1952, 36); Серце то шалено колотилося, то зовсім замирало в болісних корчах (Смолич, I, 1958, 100); * Образно. Червона Армія замкнула кільце оточення, і гітлерівський Берлін здригався в останніх смертельних корчах (Собко, Серце, 1952, 56).

КОРЧІВКА, и, ж. Місце, де викорчувано ліс. Се корчівка: тут були колись грабки — він вирубав, після викорчував та й почав сіяти (Сл. Гр.); Вже й ліс порунали. Корчівку нову Покрила хвиляста родюча рілля (Воронько, Тепло.., 1959, 97).

КОРЧМА, корчмі, ж. У дореволюційній Україні — шинок, заїзд, де продавались спиртні напої. На верстовім шляху в полі Корчма під еербою Стоїть собі в холодочку (Шевч., II, 1953, 187); Гнат почав учащати до корчми. В корчмі за чаркою він забував своє лихо (Коцюб., I, 1955, 26); Колгоспники показують

густий сад, де колись стояла фатальна корчма (Кучер, Дорога.., 1958, 209).

[Аж, щоб] **корчма** дудніла див. дудніти.

КОРЧМАР, я, ч., заст. Господар корчми; шинкар. Старий, аж трухлявий, корчмар.. налив Миколі півкварту горілки (Н.-Лев., II, 1956, 259); Ні корчми, ні корчмаря тут уже не лишилось (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 462).

КОРЧМАРКА, и, ж., заст. Жін. до **корчмар**; шинкарка. І побігла враз корчмарка І Андрія розбудила (Тич., III, 1947, 154).

КОРЧМАРСЬКИЙ, а, е, заст. 1. Прикм. до **корчма**. Корчмарський стіл; // Власт. корчмі. Корчмарська задуха.

2. Який продають таємно, без патенту (про алкогольні напої). Корчмарська горілка.

КОРЧМУВАННЯ, я, с., заст. Таємна, незаконна торгівля спиртними напоями.

КОРЧОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **корчувати**. Простяг [старий] вузлуваті чорні руки, схожі на покручене коріння старих корчованих ним пнів (Цюпа, Назустріч.., 1958, 102).

КОРЧОМАХА, и, ж., діал. 1. Збільш. до **корч** 1. Учитель уже забрюхався по вуха. Він важко дихав, плутаючись по підводних корчوماхах (Гончар, I, 1954, 437).

2. Груба, крива або сучкувата палиця. Не роздумуючи, Михайло пірнув під одне з ліжок, умотив біля себе корчомуху й причаївся (Загреб., Європа 45, 1959, 42).

КОРЧОМКА, и, ж., заст. Зменш. до **корчма**. Що п'ять верстов, то й корчомка. Нічого й лічити! Бо п'ять верстов як пройдеш — Треба й відпочити (Рудан., Вибр., 1937, 151).

КОРЧУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для корчування. Корчувальна машина; Корчувальні плуги.

КОРЧУВАЛЬНИК, а, ч. Те саме, що **корчувач**. — До нас їдуть люди, ще виділені трактори, корчувальники, лісосівалки... (Ле, Право.., 1957, 282).

КОРЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **корчувати**. Корчування тропічного лісу не жарт (Ю. Янов., I, 1954, 133); Радянськими вченими сконструйовані різні типи машин для корчування пнів (Рад. Укр., 8.I 1965, 2).

КОРЧУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Виривати з землі разом із корінням дерева, кущі, пні. Вона сама було й барила робить, діжки, кадовби набиває.. і хлопцями орудує, дуби корчує (Барв., Опов.., 1902, 423); Петро корчує пень. Уже чуприна мокра. То заступом, то сокирою. Тільки тріски летять (Головко, I, 1957, 448); В тяжких злиднях, часто по сто кілометрів від залізниці, корчували [українські емігранти] роками дерево, кущі, носили й каменюки (Ірчан, II, 1958, 342); // Очищати від пнів, корчів ділянку, де колись були дерева, кущі. Вище по Дніпру до самого обрію теж всюди кипіла робота: корчували плавні, розчищали дно майбутнього Каховського моря (Гончар, Маша.., 1959, 70).

КОРЧУВАТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **корчасти**. Понад Дніпром з обох боків зеленими мурами тяглись плавні.., де сплітались у непроникливу сітку корчуваті дуби, липи, вільшина, верби й лози (Скл., Свято-слав, 1959, 333); Надбережні корчуваті верби полоскали свої свіжі віти в запіненій.. воді (Ле, Наливайко, 1957, 396); // Густо вкритий корінням дерев, яке виступає з землі. Пісня спотикається на корчуватих стежках, падає й знову підводиться (Кол., На фронті.., 1959, 63).

2. перен., розм., рідко. Кремезний, вузлуватий (у 3 знач.). Оленчук ще довго сидів, ..і в темряві ночі корчува-

та постать його непорушно темніла під навислим зоряним небозводом (Гончар, Маша.., 1959, 69).

КОРЧУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до **корчувати**. Рідко раніше проходила цим лісом людина. Бурями, зливами і часом корчувались тут дерева (Збан., Над Десною, 1951, 33).

КОРЧУВАЧ, а, ч. Машина для корчування; корчувальник. Древа з корінням можна корчувати бульдозерами або спеціальними корчувачами-збирачами (Довідник сіль. будівельника, 1956, 132).

КОРШАК, а, ч. Те саме, що **шуліка**. Коршак за голубом ганяється, бо живою кров'ю впивається (Укр.. присл.., 1955, 432); Прометею, Прометею! Одлетів твій коршак хижий, Не допив живої крові, Плоть живу не доклював (Рильський, I, 1960, 312).

КОРЮШКА, и, ж. Невелика промислова риба родини оселедцеподібних, поширена здебільшого в басейнах Північного Льодовитого й північної частини Атлантичного й Тихого океанів. Особливо добрі консерви з корюшки, ряпушки, оселедців та сигових риб (Укр. страви, 1957, 68).

КОРЯВИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що **кострубатий** 1; нерівний (про дерево). Ліси закінчилися. Все рідше траплялися коряві сосни, що корінням цупко вхопилися за стрімкі скелі (Ів., Вел. очі, 1956, 66).

КОРЯК ¹, а, ч. 1. Кругла посудина з ручкою для зачерпування й виливання води (молока, вина тощо); корець (у 1 знач.), ківш (у 1 знач.). Повитягав [кухар] з казана.. зварену рибу і склав її в стябло, чи здоровий коряк, в котрому навіть держално було видовбане (Н.-Лев., II, 1956, 222); Треба коряк який взяти до рук, Напиться води-джерелівки (Фр., XI, 1952, 417); — Пийте! — піднесли йому [голові колгоспу] алюмінієвий коряк молока (Рудь, Гомін.., 1959, 53); // Черпак для вихлюпування води з човна. — Човен, сказати правду, .. тече, та там коряк лежить, — будете вихлюпувати (Вишня, II, 1956, 215).

2. Дерев'яний черпак для набирання зерна, борошна тощо. [К у к с а:] Піди у млин, нехай Антон візьме коряк з якого там купецького лантуха (Кроп., I, 1958, 176); * У порівн. Підставляє [мірошник] пальці під мучник, підносить чорну, мов старий коряк, руку до носа, підіймає голову до коша: — Левку, засипай! (Стельмах, I, 1962, 146); // Міра сипких тіл (як плата за млино). Моє діло мірошницьке — підкрути та й сядь, а коряки бери! (Номис, 1864, № 3114); Як тільки млина я поставив, Коряк непомірний помольцям приправив (Манж., Тв., 1955, 249).

КОРЯК ² див. **корякі**.

КОРЯКІЙ, ів, мн. (одн. **коряк**, а, ч.; **корячка**, и, ж.). Народність, що живе переважно в Коряцькому національному окрузі Камчатської обл. РРФСР.

КОРЯЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **корякі**. Коряцька мова.

КОРЯЧКА див **корякі**.

КОРЯЧКУВАТИЙ, а, е. Який має кривий, сучкуватий стовбур (про дерево). Таке корячкувате [дерево], що й на палицю не вибереш (Сл. Гр.); На скелях росли низенькі корячкуваті сосни, скарлючені бурями (Донч., III, 1956, 234); // перен., розм. Незграбний, із кривими ногами (про людину). Низька корячкувата постать спинилась на хатнім порозі (Коцюб., II, 1955, 44); Низький корячкуватий дідок з палицею — скептик до краю (Ю. Янов., IV, 1959, 18).

КОРЯЧОК, чка, ч. Зменш. до **коряк** ¹. Ватя встала і гукнула на паничів: — Та візьміть з собою корячок, щоб вичерпати воду з човна (Н.-Лев., IV, 1956, 119); Оверко.. сам вихилив повний корячок сирцю (Горд., II, 1959, 174).

КОСА́ ¹, і, ж. 1. Заплетене волосся. Якраз під старою вишнею.. стояла дівчина, хороша, як зоря ясна; руса коса нижче пояса (Вовчок, I, 1955, 38); Очі в неї були великі, дві чорні коси, перекинуті наперед, обрамляли лице (Сенч., На Бат. горі, 1960, 32).

◇ До сивої косі — до старості. — Я ждатиму Івана хоч до сивої коси (Л. Укр., III, 1952, 739); Зав'язати косу́ див. зав'язувати.

2. перев. мн. Довге волосся. Хто се, хто се по тім боці Рве на собі коси?.. (Шевч., I, 1951, 164); Густі, золото-жовті коси буйними хвилями спадали на її груди і плечі (Фр., II, 1950, 378); Дівча біжить в тяжкій одчаї, Коса їй плечі устеляє (Стельмах, Жито., 1954, 90); * Образно. По один бік глибокого темного шляху білорі берези в розпущених зелених косах (Вас., II, 1959, 54).

КОСА́ ², і, ж. Сільськогосподарське знаряддя для косіння трави, збіжжя тощо, що має вигляд вузького зігнутого леза, прикріпленого до держака. Свідок слави, дідівщини З вітром розмовляє, А внук косу несе в росу, За ними співає (Шевч., I, 1951, 60); [К о н о н:] Косарі косять, А вітер повіває, Шовкова трава На коси полягає (Кроп., II, 1958, 431); Ти пам'ятаєш, як косили ми в полі жито, як порвав я косу, бо косив невміло (Сос., II, 1958, 369); // Ніж косарки. В обід Тимко приїхав у село за нагостреними косами для косарки (Тют., Вир, 1960, 271).

◇ Наскочила (зайшла, найшла, напала, трапила і т. ін.) коса́ на ка́мінь — про тих, що не хочуть уступити один одному. [Л і х т а р е н к о:] Ви не сваріться зо мною, бо наскочила коса на камінь. Я не з тих, що бояться! (К.-Карий, II, 1960, 336); [А р с е н:] Сам же образив дівчину, а ждав, щоб вона вибачилась. А Надія горда ж була! [Г а н н а:] О, і не говори! Напала коса на камінь (Мороз, П'єси, 1959, 242); Смерть занесла свою гостру косу́ див. заносити.

КОСА́ ³, і, ж. Вузька наливна смуга суходолу в морі, річці тощо, сполучена одним кінцем із берегом; мис. Човен повернув за гострий ріг піскуватої коси і вступив у Чорне море (Н.-Лев., II, 1956, 225); Скільки оком скинеш — леліс Дніпро, вигинаючись поміж горами, тихо муючи піскуваті коси (Коцюб., III, 1956, 45); На піщаній косі, що кинджалом врізалась у море, стояв маяк (Шиян, Переможці, 1950, 44).

КОСА́ ⁴, і, ж., діал. Селезінка. Коса свиняча, що коло печінки, довгенька (Номіс, 1864, № 310).

КОСА́Р, я, ч. 1. Той, хто косить траву, збіжжя тощо. Гей, нуте, косарі! Хоч не рано почали, та багацько утяли (Номіс, 1864, № 9999); У косовицю став [Чіпка] за косаря, — викосив дванадцять копиць сіна (Мирний, II, 1954, 67); Косарі, у білих сорочках, обкошували береги (Десняк, I, 1955, 381).

2. перев. мн. Ряд членистоногих тварин класу павукоподібних.

КОСА́РИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до коса́р 1. За горою за крутою Косарики косять (Нар. лірика, 1956, 112); Раз косарики забули поприбирати коси під час грози (Тют., Вир, 1960, 85).

2. тільки мн. (*Gladiolus* L.). Рід трав'янистих рослин родини півникових з лінійно-мечоподібним листям і квітками різного кольору; гладіолус. По травистих схилах [Кам'яних Моги́л] ростуть косарики безкрилі (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 41).

КОСА́РКА, и, ж. Сільськогосподарська машина для косіння трави, збіжжя тощо. Пшениця через борт косарки перевисає, крило з напругою скидає зернисті снопи (Горд., Дівчина., 1954, 222); Я й тепер, бува, під час жнив комсомольцям такі вистави показую, що дівчата не знають, за ким треба спритніше в'язати:

чи за мною, чи за косаркою (Мур., Бук. повість, 1959, 12).

КОСА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до коса́р 1. Грицько між косарями перед вів, а Палажка з наймичкою коло трави косарської поралась (Барв., Опов., 1902, 145); Ударив Остап Вересай по струнах — залунала в росяному повітрі косарська пісня (Бурл., О. Вересай, 1959, 35).

КОСА́РЮВА́ТИ, юю, юєш, недок. Бути косарем; займатися косовицею. Ми з Петром косарюємо вдвох (Сл. Гр.); Вона бере косу.. Кладе ручку так, наче вона все життя косарювала (Чаб., Балкан. весна, 1960, 374).

КОСА́ТИЙ, а, е. З великими або грубими косами (переважно про жінку). Дві дівки косатих та два парубки усатих (Сл. Гр.).

КОСА́Ч, а, ч. Те саме, що тете́рів. На лісових проталинах токували вже ранніми ранками глухарі і косачі (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 88).

КОСЕ́КАНС, а, ч. Одна з тригонометричних функцій — секанс доповняльного кута.

КОСЕНЯ́ТА, я́т, с. Зменш.-пестл. до ко́си (див. ко́са ¹). Заново переплела доньку з одної у дві коси і сплакнула, притулившись устами до косенят (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 98); // Погані коси. Було заплете ті косенята, достоту так, неначе кішка позасмоктує (Н.-Лев., II, 1956, 9).

КОСЕНЬ́КИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до ко́сий; косува́тий. Цілісінський день було розкладає [Марта] тії клатки — косенькі, вузенькі, довгі (Григ., Вибр., 1959, 256); — Та так, косенький на одно око, — каже староста (Кв.-Осн., II, 1956, 489).

КО́СИЙ, а, е. 1. Який падає або розташований під кутом до горизонтальної площини; непря́мий, похили́й. Виноградний лист закривав гостей од косо́го проміння сонця (Н.-Лев., I, 1956, 458); Біжить [дівчина] темною вулицею, шльопаючи по калюжах, Косий дощ і вітер підганяють її (Ів., Вел. очі, 1956, 25); // Який відхиляється від прямої лінії, іде по діагоналі, наскіс; наскісний. В деяких швах стібки лежать трохи похило або утворюють косі шви (Укр. нар. худ. вишнв., 1958, 95); Косий зріз; // Який має негоризонтальний розріз (про очі). Він косоокий, тому що у матері красуні Юлі теж косі очі. Вона корейка (Довж., I, 1958, 111); В їхніх [волів] косих розумно-сумовитих очах мерехтів відблиск молодика (Стельмах, Хліб., 1959, 435).

Ко́сий ко́мір — стоячий ко́мір, що застібається збоку. Іван Іванович.. раніш ходив у синій сорочці з косим ко́міром (Сам., II, 1958, 289); **Ко́сий сті́л** (сто́лик) — трикутний сті́л (столик). Попід стінами стояло дванадцять стільців, в кутках — косі столики (Н.-Лев., I, 1956, 117).

2. Зроблений, прикріплений, вирізаний і т. ін. криво (про предмети); скривлений, перекошений. Косі двері; Косий стіл; // Який проходить (лежить) не по середині, а збоку. Рідке волосся його було старанно зачесане на косий проділ (Собко, Звич. життя, 1957, 27).

3. Який має неоднаково спрямовані зіниці (про очі з такою вадою); зизий, зизоокий. Якось без тямку дивився [Ларченко] вниз своїми косими очима (Мирний, II, 1954, 197); // Про людину з такою вадою очей. Як вийшла бабище старая, Крива, горбатая, сухая, ..ряба, беззуба, коса (Котл., I, 1952, 115).

4. перен. Який виражає неприязнь, ворожість (про очі, погляд і т. ін.). Правда, сей [товариш] та той гляне на нього косим оком (Фр., VI, 1951, 389); [А н н а:] Та чи могли б ви шпагою відтяти всі косі погляди.., шепти, моргання.., що скрізь мене б стрічали й проводжали? (Л. Укр., III, 1952, 394); На косі погляди

тих, що осуджували його, він волів не зважати (Жур., Даша, 1961, 18).

КОСИНА, й, ж. Те саме, що кривина 1. При вишиванні готової речі треба перевірити, чи немає вшитих деталей косини (В'язання., 1957, 49).

КОСІНЕЦЬ, нця, ч. 1. Лінійка у формі прямокутного трикутника для креслення й перевірки прямих кутів. Для креслення коротких відрізків прямих ліній, проведення паралельних прямих і побудови кутів у 30° , 45° , 60° і 90° користуються косинцями (Кресл., 1956, 13); // перен. Те, що своїм виглядом нагадує такий трикутник. Тимко.. часто задирав голову, проводжав даленіючі косинці журавлів (Тют., Вир, 1960, 11).

2. Прилад для вимірювання земельних наділів, що складається з двох тонких тичок, з'єднаних кінцями вгорі та скріплених поперечкою. Землю почали ділити. Гречка сам узяв у руки косинець на три аршини — і пішов триаршинними кроками і по луках, і по ріллі, і по толоці (Смолич, Реве та стогне., 1960, 570).

3. Накладка, якою скріплюють (подекуди й прикрашають) кут рами, оправы тощо. Щоб рама [автомобіля] була більш міцною й жорсткою, на ній установлюються косинці (Підручник шофера, 1960, 226).

4. Трикутна поличка або шафка. Над столиком висить фарбований косинець (Стельмах, Хліб., 1959, 424).

КОСІНКА, и, ж. Трикутна жіноча хустка, яку носять на голові або шиї. Косинка, зв'язана вузликом під бородою, зливалась з її лицем (Коцюб., II, 1955, 377); Косинка сповзла з її голови і лежала на плечах трикутником, мов піонерський галстук (Гур., Життя., 1954, 324).

КОСИНУС, а, ч., мат. Одна з тригонометричних функцій — синус доповняльного кута. Освітленість поверхні пропорціональна косинусові кута падіння променів (Курс фізики, III, 1956, 264).

КОСІНЧИК, а, ч. Зменш. до косінець. — Дивлюсь, аж в одному куточку на косинчику чи на поличці ніби образ (Н.-Лев., I, 1956, 596); — Забула сказати тобі: он у косинчику лежить книжка, що вчора передала хутірська жінка (Вас., II, 1959, 296).

КОСИТИ¹, кош'у, косиш, недок., перех. 1. також без додатка. Зрізувати, стинати траву, збіжжя й т. ін. косою, косаркою тощо. Вони [пани] дрова возили, В болотах очерет косили, Носили в пекло на підпал (Котл., I, 1952, 135); Поки батько й брати косили, а сестри гребли недалечко, я то сидів біля воза, ..то до їх бігав (Гр., I, 1963, 295); Ось він зовсім виразно бачить той зруб, на якому.. косив.. траву (Стельмах, I, 1962, 167); * У порівн. Сміх розкотився по хаті, з кутка в кут. Цілі ряди коливались од нього. Сміх косив наче та клав людей в покоси. Пан в постолі! Ха-ха! (Коцюб., II, 1955, 45).

◇ **Косіти на грабкі див. грабкі.**

2. перен. Позбавляти життя; нищити, вбивати. Наче хмари, бідний Київ Печеніги облягли.. Став людей косити голод, Став в могили їх нести (Олесь, Вибр., 1958, 348); Я єсть народ, якого Правди сила ніким звойована ще не була. Яка біда мене, яка чума косила! — а сила знову розцвіла (Тич., II, 1957, 161); // безос. Пішла на людей пошесть та хвороба всяка: різачка та пропасниця, а найбільше — обкладки. Скільки від них дітвори перемерло! .. За малими почало й великих косити: не проходить того дня, щоб двох або трьох не ховали (Мирний, IV, 1955, 251).

КОСИТИ², кош'у, косиш, недок. 1. перех. і чим. Дивитися збоку, скося; скошувати (очі). Кукса підозріло косив запалі очі на вікно (Донч., I, 1956, 69); Вдивляючись у Кравчука, вона весь час косила оком на його сусіда (Собко, Нам спокій., 1959, 68).

2. *неперех.* Бути косооком, бути косим. Олександра Іванівна кинула на мене своїми прекрасними сірими очима. Ліве око косило, але погляд був живий, пронизливий і гарячий (Смолич, Театр., 1946, 109); Він, здавалося, навіть трохи косив, бо, звертаючись до дівчини, дивився кудись повз неї, в простір (Коз., Сальвія, 1957, 48).

3. чим, *неперех.*, перен. Дивитися неприязно, вороже. Неспокійно переступає [дід] з ноги на ногу, косить на бабу сердитими очима (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 44).

КОСИТИСЯ¹, коситься, недок. 1. Зрізуватися, стинатися косою, косаркою тощо. Ця трава добре коситься; // безос. [Недоросток:] На, випий, Юхиме, чарку, щоб краще косилося (Вас., III, 1960, 88); Під ожередом спинив [Скибу] молотник якийсь. — Як там коситься? — спитав (Головко, I, 1957, 297).

2. Пас. до косіти¹. На полянах і пролісках росла висока трава і ніколи не косилась, бо людей тоді було небагато (Стор., I, 1957, 238).

КОСИТИСЯ², кош'уся, косишся, недок. 1. тільки 3 ос., розм. Те саме, що *скривлятися*; ставати викривленим, перекошеним. Косяться вікна.

2. Дивитися збоку, скося. Хотів, щоб і не дивитись [на Марту], так як вже не сторожився — очі мої косяться та й косяться у той бік, де вона (Вовчок, VI, 1956, 240); Крокуючи за Дерзким, Данько час від часу з затаєною гордістю коситься на свій трофей (Гончар, Таврія., 1957, 317).

3. чим., перен. Дивитися неприязно, вороже. Ще весною на луках вона помітила надмірну Юркову увагу до Франки й косилась на неї очима (Чорн., Визвол. земля, 1959, 177).

КОСИЦЯ, і, ж. 1. Зменш.-пестл. до коса¹. Коли вона говорила, косиці її метались в повітрі (Собко, Скеля., 1961, 57); О. Сергій, низенький, з рудими, рідкими косицями, викинув з рота декілька деренчливих слів (Чумак, Черв. заспів, 1956, 145); * Образно. Повилазили з села до ставу зелені сизуваті верби й постилялись косицями в воду (Барв., Опов., 1902, 156).

2. бот., розм. Те саме, що *вуса* 3. А в пшениці золсті косиці (Сл. Гр.).

3. розм. Квітка, якою завітчуються. Ой зацвіли черешеньки, зацвіли косиці (Сл. Гр.).

4. рідко. Загнуте перо у хвості птаха. Сидить півень на криниці, спустив крильця ще й косиці (Сл. Гр.).

5. діал. Цівка. Теля почало кидатися, поки гаряча кров косицею біла з його рани (Фр., IV, 1950, 202).

КОСИЧИТИ, чу, чиш. недок., перех., розм. Те саме, що *заквітчувати*. Ледве помітний в лісовім зелі, збирав [Іван] квітки і косичив ними свою кресаню (Коцюб., II, 1955, 307); * Образно. Вийде сонце і довше постоїть над землею.. Ліси косичить, ..хором могутнім несеться клич: — Весна! Весна! (Хотк., II, 1966, 24).

КОСИЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок., розм. Те саме, що *заквітчуватися*. В купальський день, коли гуцули скрізь Косичаться чорнобилем, квітками.. — Олекса був уже з нафтовиками (Забашта, Вибр., 1958, 213).

КОСИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до косіця 1. Довгу косу одрізали і zostавили невеличкі пацьорочки, завивши їх у густі косички. (Мирний, IV, 1955, 172); Тіна, неслухняна, галаслива, нестримана, щодня губить стрічки із своїх.. кучерявих косичок (Ів., Тасмниця, 1959, 125).

КОСИЩЕ, а, с. Збільш. до коса¹. [Оленка:] Я все було дивуюсь, чого в тих багатих паннів такі здоровецькі косища, неначе в кожної куделя на голові або повісимо конопель (Н.-Лев., II, 1956, 484).

КОСІННЯ, я, с. Дія за знач. косіти¹. Косіння можна провадити вручну або пристосованими для цього кінними косарками (Бур'яни., 1957, 61).

КОСМАКІЙ, ів, мн., фам. Те саме, що кудли; патли. — *Ось постій, каже, суча дочко: дай мені тебе за космаки піймати* (Сл. Гр.).

КОСМАТІЙ, а, е, розм. Те саме, що кошлатий. *Казились вітрюгани степові, І вили пси косматі* (Мур., Осінні сурми, 1964, 17); *Од дощу в походах носили [запоріжці] з вовни косматі бурки* (Стор., I, 1957, 264).

КОСМЕТІКА, и, ж. 1. Заходи догляду за шкірою, волоссям, нігтями. *Дуже важливе значення має мед у лікувальній косметиці* (Рад. Укр., 20.IV 1958, 4); *Кабінет косметики*.

2. збірн. Засоби для надання свіжості й краси обличчю та тілу людини. — *Вона не змінилася. Або, може, була й добре напудрована й позакривала зморшки. — Може й так.. Але що це може нас обходити, .. чи хтось там вживає косметики чи ні* (Коб., III, 1956, 111); *На ній було стільки косметики, що навіть виразні блакитні очі, здавалось, були намальовані пензлем живописця* (Дмит., Розлука, 1957, 68).

КОСМЕТИЧНИЙ, а, е. Стос. до косметики. *Косметичні засоби*.

КОСМІЧНИЙ, а, е. Стос. до космосу. *Настав вечір. В космічній височині заблищали зірки* (Досв., Гюлле, 1961, 108); *2 січня 1959 року в СРСР здійснено пуск космічної ракети в сторону Місяця* (Рад. Укр., 4.I 1959, 1); // *Власт. космосові. Космічна радіація*.

△ **Космічне проміння** — особливе проміння, що проникає у верхні шари атмосфери зі світового простору; відзначається великою енергією. *З глибин всесвіту безперервно йде на Землю потік космічного проміння* (Наука., 10, 1960, 15); **Космічний пил** — пил, дрібні тверді частинки, які проникають в атмосферу зі світового простору. *В міжпланетному просторі, крім.. планет і астероїдів, рухається безліч маленьких камінців і порошків, які називаються космічним пилом* (Бесіди про всесвіт, 1953, 82).

КОСМОГОНІЧНИЙ, а, е. Стос. до космогонії. *Та й інші філософи старшої доби подають свої поучення та космогонічні поняття в віршованій формі* (Фр., XVI, 1955, 383); *В космогонічних уявленнях [на Русі] панувала геоцентрична система будови всесвіту* (Нарисп стар. іст. УРСР, 1957, 505).

КОСМОГОНІЯ, і, ж. Розділ астрономії, що вивчає походження й розвиток небесних тіл та їх систем. *Теорія Канта була першим боязким кроком народження нової галузі знання — космогонії* (Бесіди про всесвіт, 1953, 144); *Сучасна космогонія має в своєму розпорядженні докази того, що весь процес виникнення планет Сонячної системи й самого Сонця проходив досить швидко* (Рад. Укр., 15.IV 1964, 2).

КОСМОГРАФІЧНИЙ, а, е, заст. Стос. до космографії.

КОСМОГРАФІЯ, і, ж., заст. 1. Опис усесвіту. *Я поки що даю тільки невеличкі проби їх [переробок «Олександрії»] текстів.., а надто випис розділів, на які поділено текст повісті в обох перерібках і вставлений у оповідання виклад космографії* (Фр., XVI, 1955, 324).

2. Навчальний предмет, що дає загальні відомості з астрономії й фізичної географії. *Працював [Броунов] викладачем математики, фізики й космографії* (Видатні вітч. географи., 1954, 103).

КОСМОДРОМ, у, ч. Ділянка зі спеціальними спорудами й обладнанням для розміщення, обслуговування й старту космічних кораблів. *Космодром — це велике господарство, складна споруда.. Тут готують до запуску космічні кораблі* (Рад. Укр., 16.IV 1961, 3).

КОСМОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до космології.

КОСМОЛОГІЯ, і, ж. Учення про всесвіт як єдине ціле; // Розділ астрономії, присвячений цьому вченню.

КОСМОНАВТ, а, ч. Той, хто літає в космічний простір; астронавт (у 2 знач.). *Перший в історії космонавт майор Юрій Гагарін.. розповів про себе і про свій видатний політ у космічний простір* (Рад. Укр., 14.IV 1961, 1); *Напренований космонавт, розташувавши своє тіло горизонтально при злітанні ракети вгору, зможе перенести 14-кратне прискорення протягом 2—3 хвилин* (Наука., 2, 1958, 13).

КОСМОНАВТИКА, и, ж. Наука про польоти людини, а також автоматичних літальних апаратів у космос; астронавтика. *Калуга — батьківщина основоположника космонавтики К. Е. Ціолковського*.

КОСМОНАВТКА, и, ж. Жін. до космонавта. *В районі приземлення відважну космонавтку [Валентину Терешкову] чекали лікарі, журналісти, інженери* (Рад. Укр., 20.VI 1963, 2).

КОСМОПОЛІТ, а, ч. 1. Прибічник космополітизму. *Таку стару історичну пам'ятку та дзюбаками, та ломами, та в багно? Зрадники! Нігілісти! Космополіти!* (Фр., III, 1950, 116); *Космополіти.. заперечували самобутність української мови* (Рильський, III, 1956, 63).

2. спец. Рослини й тварини, поширені в усіх частинах земної кулі. *Різна фауна й флора буває не тільки в теплих морях, але й в арктичних, отже, і тварини, що живуть на значних глибинах, бувають космополітами* (Курс заг. геол., 1947, 165).

КОСМОПОЛІТИЗМ, у, ч. Реакційна буржуазна теорія, що проповідує байдуже ставлення до батьківщини та свого народу, заперечує патріотизм, національну незалежність, національну культуру й висуває ідею створення «світової держави», встановлення «світового громадянства». *Даремне мене в космополітизмі при сій справі укоряли* (Л. Укр., V, 1956, 131); *Безрідний космополітизм з самого зародження був зброєю реакційних сил для ідейного розтління народу* (Рад. літ-во, 11, 1949, 4).

КОСМОПОЛІТИЧНИЙ, а, е. Стос. до космополітизму, пройнятий ним. *Космополітичні погляди; Космополітичні ідеї*.

КОСМОС, у, ч. Те саме, що всесвіт 1. *Космос — це світ зірок, зоряних асоціацій, галактик, серед яких знаходиться наша сонячна система* (Наука., 5, 1961, 14); *Людина — в космосі! У всесвіті — людина. Давно жадана мить хвилює світ. Вдивляється вся наша Батьківщина, — це син її йде першим у політ!* (Тер., Серце., 1962, 8).

КОСО. Присл. до **косий**. *Голубі дощі спадають косо* (Стельмах, Жито., 1954, 116); *Косо, криво, аби живо* (Укр.. присл., 1955, 234); *Трохи косо посаджені очі пильно бігали по дрібних рядках сторінок* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 138); *Він чув добре, що його сусід-шляхтичі.. якось згори, косо дивляться на нього* (Фр., II, 1950, 382).

КОСОБОКИЙ, а, е, розм. Те саме, що кривобокий. *Ось і містечко. замерехтіли кособокі хатки міщан з барвистими віконницями* (Коч., Зол. грамота, 1960, 474).

КОСОВИЙ¹, а, е. Прикм. до **коса**¹. *Косові стрічки*. **КОСОВИЙ**², а, е. Прикм. до **коса**². *Косова сталь; // Який виготовляє коси. Косовий цех*.

КОСОВИЙ³: *Косовий сажень див. сажень*.

КОСОВИЦЯ, і, ж. 1. Косіння та збирання трави, збіжжя. *Цілою громадою стали вони [заробітчани] на косовицю сіна, а потім хліба* (Мирний, II, 1954, 76); *Червень місяць добігав уже до кінця. Починалася косо-*

виця (Фр., V, 1951, 333); *Що може бути миліше, як по довгому дню косовиці повертати на заході сонця з веселого луку додому* (Довж., Зач. Десна, 1957, 38).

2. Час, коли косять та збирають траву. *Все йшло, як треба; по косовиці жнива наставляли, як і щороку* (Свидн., Люборацькі, 1955, 16); *Се було так у жнива, здається, чи в косовицю* (Барв., Опов., 1902, 115); *Воно час такий — роботи ніякої гарячої: обсіялись, а косовиця ще не підійшла* (Головко, II, 1957, 400).

КОСОВОРІТКА, и, ж. Російська чоловіча сорочка із стоячим коміром, що застібається збоку. *Зім'ята льняна косоворотка недбало розхристана, з-під неї видно спітнілі волосаті груди* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 20).

КОСОГІН, гона, ч., розм. Кривошип у косарці. *Косогін бринить, як коник у покосі* (Головко, I, 1957, 242).

КОСОГІР, гору, ч. Схил гори, горба тощо. *Село стояло на косогорі, то все видно, як на тарілці* (Свидн., Люборацькі, 1955, 5); *Старі дуби на косогорі шумлять під вітром навісним* (Мал., Любов, 1946, 44).

КОСОДЕРЕВІНА, и, ж., діал. Карликова сосна, що росте на гірських вершинах. *Густа мряка окутала гори, звідкіля виднілися тільки незграбні контури косодевини...* (Галан, Гори., 1956, 69).

КОСОКУТНИЙ, а, е, мат. З гострими або тупими (непрямими) кутами. *Не можна допускати в школах віконних прорізів з овальним або косокутним верхнім краєм* (Шк. гігієна, 1954, 198).

КОСОКУТНИК, а, ч., мат. Фігура або тіло з гострими або тупими кутами.

КОСООКІЙ, а, е. 1. Який має косоокість; зизий, зизоокій. *Чи на добро, чи на лихо, росло в тій хаті невеличке дівчатко — Явдошка, що найшлася через рік після того, як косоока Меланія зійшлася з кривоногим Терьохом* (Мирний, I, 1949, 234); *Гайченко перестав коситись, глянув співбесідникові прямо в очі, і той тільки тепер збагнув, чому Федір Петрович весь час дивився спідлоба — він був косоокий* (Збан., Переджнів'я, 1955, 58).

2. розм. Який має косий розріз очей. *Він косоокий, тому що у матері красуні Юлі теж косі очі. Вона корейка* (Довж., I, 1958, 111); *Зайчик косоокий Сіав лан широкий* (Стельмах, Живі огні, 1954, 31).

3. у знач. ім. **КОСООКІЙ**, кого, ч., розм. Заєць. *Косоокий здивовано повів головою і, ніби неохоче, поплигав у куці* (Гончар, IV, 1960, 59).

КОСООКІСТЬ, кості, ж. Вада зору — неоднакова спрямованість зіниць; зизоокість. *Великим розділом роботи інституту (очних хвороб) є лікування косоокості у дітей* (Наука., 3, 1959, 29).

КОСОШАРИЙ, а, е, спец. Який має косошарість (про дерево).

КОСОШАРІСТЬ, рості, ж., спец. Вада деревини — гвинтоподібне розташування волокон.

КОСТЕЛ див. **костьол**.

КОСТЕЛЬНИЙ див. **костьольний**.

КОСТЕНІТИ, ію, ієш, недок. 1. тільки 3 ос. Перетворюватися на кістку (про хрящі, рогові відростки тощо). *Кістки таза [у жінок] з'єднані між собою до 15-річного віку хрящовими прошарками, які костеніють лише до 23—25 років* (Фіз. вихов., 1954, 12).

2. Утрачати гнучкість, чутливість від холоду; клякнуту, коцюбнути. *Мороз обпалював обличчя, костеніли руки на зброї, наливалися втому ноги* (Багмут, Записки., 1961, 34).

3. перен. Зупинятися в своєму розвитку, застигати в певних формах. *Історичний досвід розвитку соціалістичних націй показує, що національні форми не ксте-*

ніють, а видозмінюються, удосконалюються і зближаються між собою (Програма КПРС, 1961, 100).

КОСТЕР, тра, ч. 1. діал. Стіс дров, очерету тощо. *Стояв у неї на городі В кострі на зиму очерет* (Котл., I, 1952, 86).

2. гірн. Кріплення в шахті з дерев'яних стояків, складених горизонтально один на одного у вигляді трикутних або квадратних колон, які підпирають стелю в лаві. *Покрівлю в лаві керують, плавно опускаючи її на дерев'яні костри, які встановлюють по всій довжині лави у шахтовому порядку* (Наука., 3, 1958, 32).

КОСТЕРНИК, а, ч., гірн. Робітник-шахтар, що ставить костри (у 2 знач.).

КОСТИЛЬ, я, ч., спец. 1. Металевий стрижень, загострений з одного кінця й розширений або загнутий під прямим кутом із другого. *Ковадло має внизу чотири лапи, якими воно кріпиться до стільця за допомогою залізних костилів або хомутів* (Посібник сіль. коваля, 1958, 92); *Оксана влаштувалась горною біля преса гарячого штампування, на якому роблять костилі для кріплення рейок до шпал* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 176).

2. Пристосування для опертя в деяких машинах, механізмах тощо. *Торкнувся [літак] колесами землі, стукнувся костилем і, прокотившись з сотню кроків, зупинився* (Трубл., III, 1956, 124).

КОСТИЛЬНИЙ, а, е, спец. Прикм. до **костиль**. *Страйк охопив усе місто. Припинили роботу залізничні майстерні, .. костильний і навіть військовий [заводи]* (Панч, О. Пархом., 1939, 10); // Признач. для забивання костилів (у 1 знач.). *Костильний молоток*.

КОСТИСТИЙ, а, е. 1. Який має широкі, великі, випнуті кістки; ширококостий. *Він був високий на зріст, широкий в плечах, костистий, навіть трошки сухорлявий* (Н.-Лев., IV, 1956, 41); *Подовгасте, сильно костисте лице свідчило про енергічну вдачу і сильну волю* (Фр., III, 1950, 263); *Увечері прийшов у казарму якийсь робітник — вилицюватий, костистий, з допитливими очима і твердою ходою* (Панч, Синів., 1959, 22).

2. Те саме, що **кістлявий** 1. *Дід строїть бандуру; пробіг по струнах — І струни говорять в костистих руках, — І старець співа про Богдана* (Бор., Тв., 1957, 83); *Януш Острожський відкидає крісло і люто стукає по столу костистими пальцями* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 216).

3. Який має багато дрібних кісток. *При організації дитячого харчування слід виключити костисті риби (окунь, лящ і т. ін.)* (Шк. гігієна, 1954, 96).

КОСТИТИ, кощу, костіш, недок., перех., фам., рідко. Дуже лаяти. *Тихон.. і не слуха, як його Стеха і костить, і коренить* (Кв.-Осн., II, 1956, 147); *Я, разом з Дмитровою мамою, почав костити Керенського* (Минко, Моя Минківка, 1962, 95).

КОСТОГРІЗ, а, ч., **КОСТОГРІЗА**, и, ж. 1. Народна назва кількох хвороб (карієсу, туберкульозу кісток і т. ін.), що вражають і руйнують кістки й зуби людини та хребетних тварин.

2. Те саме, що **костолуза**. *Нехай костогризи та сорокопуди черешні об'їдають — він ані не бачить, ані не чує* (Фр., II, 1950, 86).

3. заст., зневажл. Бідняк. *Той волоцюга, костогриза ще дитиною тебе зводив!* (Барв., Опов., 1902, 87); *— Що се ти ще кепкуєш із мене, старий костогризе? — силувався крикнути, але тільки пропищав Іван* (Фр., III, 1950, 134).

КОСТОГРІЗА див. **костогріз**.

КОСТОЛУЗА, и, ж. Невеликий співочий птах із міцним та масивним дзьобом, пристосованим для розгризання кісточок плодівих дерев; костогриз, дубоніс.

КОСТОМА́ХА, и, ж., розм., зневажл. 1. Те саме, що кістка 1. *Всю ніч ока не стулив, Костомахи надавив* (Фр., X, 1954, 122); *Хай-но покаже смерть носа, то я її люшню по старих костомáхах* (Козл., Сонце., 1957, 52); // *Велика кістка. Вовк покинув костомáху* (Стельмах, Живі огні, 1954, 45).

2. перен. Про смерть. *А як прийде, браття, костомáха, Та як прийде, браття, з косою, То я крикну: «Чи здорова, свахо!? Нумо, свахо, разом ізі мною!»* (Пісні та романси., II, 1956, 155); *Ти ж ще нічого й не зробив у Ковалівці.. От збудуй їм станцію, ферми світлі та механізовані, постав людям нові хати, лікарню, школу, дай їм грошей добрих за їхню працю. А як будуть після цього казати про тебе добре слово, тоді вже й клич до себе костомáху та й починай з нею грати в підкидного* (Кучер, Трудна любов, 1960, 384).

КОСТОПА́ЛЬНЯ, і, ж., заст. Спеціальна будівля або приміщення в цукроварні, де спалювали кістки для очищення цукру. *Коло самого ставка.. [стояли] костопальні* (Н.-Лев., II, 1956, 207).

КОСТОПРА́В, а, ч. У народній медицині — людина, що вміє виправляти вивихи або правильно скласти переламані кістки. [Г а в р и л о:] *Либонь і ребер скількохсь переламано.. Прийдеться по знахарку посылать або й по костоправа!* (Кроп., IV, 1959, 153); *Він був столяром і стельмахом, шевцем і бондарем, човнярем і рибалкою, слюсарем і радіоаматором, ткачем і навіть костоправом* (Стельмах, Правда., 1961, 42); // ірон. Про лікаря-хірурга. [Л і д а:] *І де цей костоправ, що примушує вас чекати і так мучитись!* (Корн., I, 1955, 92).

КОСТРІ́ЦЯ, **КІСТРІ́ЦЯ**, і, ж. 1. Внутрішня тверда неволокниста частина стебел прядивних рослин (конопель, льону та ін.), що залишається у вигляді дрібних колючих трісочок під час попередньої обробки цих рослин; терміття. *Помочить [Мотря коноплі].., висушить, витіпа: костриця на топливо, волокно на прядиво* (Мирний, II, 1954, 46); *Сиплеться костриця на землю під ноги. Під терниціями її вже цілі купи* (Головко, II, 1957, 24).

Пересохнути на кострицю — стати сухим і ламким (про сіно, злаки). — *Та це ж ходила подивитись на Маринине жито: лежить, пересохло на кострицю, висипається, скотиною побите* (Вас., Вибр., 1954, 248).

2. бот. Те саме, що вівсяниця 1. *Береги ставу й уся балка нижче вкриті були суцільним трав'яним килимом. Саме цвіли костриця, тимофіївка, білі ромашки* (Минко, Ясні зорі, 1951, 87).

КОСТРІ́ЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок. 1. тільки 3 ос. Виділяти кострицю й ставати колючим унаслідок цього (про прядиво, волокно). *І прядиво костричиться На терниці* (Ус., I сьогодні., 1957, 45).

2. перен., розм. Поводитися зарозуміло; гороїжитися, чванитися. — *Чого ж ти, Семене, костричишся? — звернувся до нього Чемериця по-товариському. — Чому не змагаєшся? — Бухкало зробив зневажливу гримасу* (Коцюба, Нові береги, 1959, 209).

3. перен., розм. Те саме, що наїжачуватися 3. — *А що ж би ви хотіли? — раптом костричиться Хома. — Одразу все не впорядкуєш!* (Ю. Янов., II, 1954, 203).

КОСТРІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до костриця.

КОСТРУ́Б, а, ч. 1. діал. Яструб

2. етн. Весняна танкóва гра дівчат. [2 д і в ч и н а:] *Ні, краще [гратися] в женчика!* [3 д і в ч и н а:] *Чи в коструба!* (Коч., П'єси, 1951, 119).

3. діал. Нечепура, неохайний. *Сидів коструб на припечку, я не подивився* (Сл. Гр.).

КОСТРУБА́ТЕНЬКИЙ, а, в. Зменш.-пестл. до кострубатий. *Юля у відповідь знижувала плечима і підводи-*

ла вгору чорні кострубатенькі бровенята (Донч., V, 1957, 228).

КОСТРУБА́ТИЙ, а, е. 1. Який має нерівну поверхню; шорсткий. *Одарка вийшла з хати і простягла руку до старого кострубатого стовбура сухої груші* (Н.-Лев., II, 1956, 29); *Передо мною лугова Вузенська стежка, тільки не гладенька, А кострубата* (Вирган, В розп. літа, 1959, 202); *Він [берег] має вигляд сірого коржа, спеченого на сонці, порепаного й кострубатого* (Донч., II, 1956, 143); // *Нерівний, покручений. Скоро вишикувалась колона — довга, темна, кострубата* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 58).

2. перен. Невправний, незграбний, недоладний (про стиль, мову й т. ін.). *Лист вийшов трохи кострубатий, зате правильний* (Мик., II, 1957, 482); [П е р е д р я г і н:] *Ми з Зоєю перекладаємо п'єси для театру.. Ну, мова в мене, звісно, важка, кострубата, я ж математик* (Коч., II, 1956, 114).

3. Кошлатий, розкуйовджений, наїжений (про волосся, брови тощо). *З-під білих кострубатих брів.. визирають добрі, а лукаві очі* (Коцюб., I, 1955, 149); *Рука командира лягла мені на кострубату голову* (Цюпа, Три явори, 1958, 21).

КОСТРУБА́ТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. кострубатий 1, 2. *Незважаючи на розтягнутість, кострубатість стилю, новела пройнята хвилюючим символічним звучанням* (Рад. літ-во. 2, 1958, 29).

КОСТРУБА́ТО. Присл. до кострубатий 1, 2. *Стіл.. прикритий .. білою скатертю, з-під якої кострубато заломлюються контури посуду* (Вільде, Сестри., 1958, 362); *Як умів (хоч, може, часом не дуже переконливо виходило та кострубато трохи), сперечався з Павлом* (Головко, II, 1957, 419).

КОСТРУБА́ЧИТИ, чу, чиш, недок., перех., розм., рідко. Те саме, що кошлатити; куйовдити. *Вона з радощів почала кострубачити його голову, бороду* (Мирний, III, 1954, 157).

КОСТРУ́БОНЬКО, а, ч., етн. Зменш.-пестл. до коструб 2. *У кострубонька як грати, так треба пісню голосно викликати* (Кв.-Осн., II, 1956, 321).

КОСТУ́Р, а, ч. 1. Груба палиця часто з загнутим верхнім кінцем; ціпок. *Онися взяла свого костура й.. вийшла з кімнати на оглядини* (Н.-Лев., III, 1956, 208); *Вийшов Хо на галяву, сперся на сучкуватий костур* (Коцюб., I, 1955, 149); *Був він без зброї, тільки з костуром в руці* (Гжицький, Опришки, 1962, 68).

2. Те саме, що мілиця. *Гаряче втрутився до цієї справи редактор місцевої газети Красицький, інвалід війни, що здалеку давав знати про себе гучним стукотінням костурів* (Жур., Опов., 1956, 152).

КОСТУРЕ́ЦЬ, рця, ч. Зменш. до костур. *Я собак боюся. — Ой з костурцем, бабко* (Сл. Гр.).

КОСТУРЯ́КА, и, ж. і ч. Збільш. до костур. *По дорозі він костурякою збивав траву* (Мирний, IV, 1955, 97); *Стояв на ганку й Тягнирядно із здоровенним костурякою в руці* (Головко, II, 1957, 126).

КОСТЮ́М, а, ч. 1. Комплект верхнього одягу, що складається з піджака, штанів, а іноді й камізельки (у чоловіків) або жакета й спідниці (у жінок). *Ішла [Марта] назустріч, затягнена в синій новий костюм, що був їй так до лиця* (Коцюб., II, 1955, 298); *Павло, уже одягнутий — в чорному елегантному костюмі.. — не одразу озвався на Чумакові слова* (Головко, II, 1957, 477).

2. рідко. Те саме, що бдяг. *Бачачи сумний стан їх костюмів і їх босі ноги.. чесний чоловік пішов із ними просто на торг і покупував їм дешеві чоботи й убрання* (Фр., VI, 1951, 200); *Юнаки й дівчата в яскравих українських національних костюмах виконують гопак* (Рад. Укр.,

26.I 1954, 1); // Театральний або маскарадний одяг. У мене був костюм Діани-мисливиці: золотий лук, сагайдак і туніка по коліна (Тулуб, Людолови, I, 1957, 14); // Різний одяг спеціального призначення. Лижний костюм; Купальний костюм; Водолазний костюм.

КОСТЮМЕР, а, ч. Працівник театру, кіностудії, який підготовляє костюми для спектаклю, кінознімання. Костюмер тримав наготові дорогий царський одяг (Дмит., Наречена, 1959, 126).

КОСТЮМЕРКА, и, ж. Жін. до костюмер.

КОСТЮМЕРНИЙ, а, е. Стос. до театального або маскарадного костюма, до їх виготовлення та зберігання; // у знач. ім. костюмерна, ної, ж. Приміщення для зберігання театральних і маскарадних костюмів.

КОСТЮМНИЙ, а, е. Прикм. до костюм. Костюмні штани; // Признач. для костюма. Костюмна тканина.

КОСТЮМОВАНИЙ, а, с. Діспр. пас. мін. ч. до костюмувати; // у знач. прикм. Всі костюмовані і замасковані гості підходили до неї (Коб., III, 1956, 390).

Костюмований бал (вечір, карнавал) — бал, учасники якого одягнені в маскарадні костюми. У Палаці піонерів увечері відбувся костюмований карнавал (Веч. Київ, 2.I 1957, 4).

КОСТЮМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. костюмувати й костюмуватися.

КОСТЮМУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Одягати в театральний або маскарадний костюм.

КОСТЮМУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. Одягатися в театральний або маскарадний костюм.

КОСТЮМЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до костюм 1. Молодий сільський учитель Антін Вова одягся в свій новенький костюмчик (Вас., I, 1959, 84); Мати мовчки снувала по кімнаті й затикала в темні кутки Маркові костюмчики (Панч, В дорозі, 1959, 112).

КОСТЯНИЦЯ, і, ж., бот., рідко. (*Rubus saxatilis* L.). Те саме, що кам'яниця 2, 3. На території України костяниця.. досить поширена в лісових та лісостепових районах (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 114).

КОСТЯНИЧНИЙ, а, е, бот., рідко. Прикм. до костяниця.

КОСТЬОЛ, **КОСТЕЛ**, у, ч. Римсько-католицький храм. Вона [церква] була вже повернута панством на костел (Стар., Облога., 1961, 5); Кальварійський костел увесь горів у рожевім світлі (Фр., IV, 1950, 268); Вона так часто пробуває в костьолі, що коли я стрічаю її потому, у мене в вухах гудуть органи (Коцюб., II, 1955, 265); За мигтючими озерами біліло якесь село з високою гранчастою баштою костьолу (Гончар, III, 1959, 446).

КОСТЬОЛЬНИЙ, **КОСТЕЛЬНИЙ**, а, е. Прикм. до костьол, костел. На костельній вежі пробив годинник (Тудор, Вибр., 1949, 288); Костьольний дзвін мене збудив сьогодні (Павл., Пальм. віть, 1962, 67).

КОСУЛЯ¹, і, ж., с. г., заст. Вид сохи; плужниця. До революції застосовувались [у рільництві] примітивні знаряддя — сохи, косулі, дерев'яні плуги й борони (Колг. Укр., 11, 1957, 8).

КОСУЛЯ² див. козуля.

КОСЯ, і, ж., дит. Коник. — Служу ясному пану! — скрикнув Панталаха і скочив до коней. — .. Стій, кося! (Фр., II, 1950, 240).

КОСЯК¹, а, ч., розм. 1. Те саме, що одвірок 1. Остук зіперся об косяк дверей (Ю. Янов., I, 1958, 156).

2. Те саме, що лутка 1. Той харчав, звалившись під лавкою; той сидів, обпершись спиною об косяк вікна (Мирний, II, 1954, 156).

КОСЯК², а, ч. 1. Скупчення риб у період нересту. У річках кета щільними косяками йде вгору проти те-

чії з швидкістю в середньому 47 кілометрів за добу (Наука., 7, 1957, 36).

2. розм. Те саме, що згряя 1. Над палаткою час від часу пролітали косяки диких гусей (Багмут, Опов., 1959, 51).

КОСЬ-КОСЬ, виг. Уживається для кликання коней. Він набрав у капелюх віска, ходив за жеребцем і кликав: кось-кось... (Чорн., Потік., 1956, 289).

КОТАНГЕНС, а, ч., мат. Одна із тригонометричних функцій — тангенс доповняльного кута.

КОТАР, я, ч., фольк. Кіт. Ой ти, коте, котарю, Та замітай кошару (Укр. колиськ. пісні, 1939, 50).

КОТЕДЖ, у, ч. Невеликий, переважно заміський, одноквартирний житловий будинок із ділянкою землі. Близько свого котеджу вона зупиняється: дець грає віолончель (Мик., I, 1957, 191); Марійка навіть не помітила, як проїхали центр і околицю з присадкуватими котеджами для робітників велозаводу (Донч., V, 1957, 566).

КОТЕЛ, тл́а, ч. Те саме, що казан 1, 3. В чорнім котлі кипить вода (Коцюб., II, 1955, 329); Водячи паровоз, Мармура вчив свого помічника підтримувати у котлі потрібний тиск пари (Чорн., Визвол. земля, 1959, 53).

КОТЕЛОК, лка́, ч. 1. Те саме, що казанок 2. Їжу подавали не в тарілках, а в звичайних солдатських котелках (Збан., Сеспель, 1961, 42).

2. розм. Твердий чоловічий капелюх з опуклим верхом і невеликими полями. Зсунув [перукар] на потилицю котелок і скучно, як щодня, розглядає вітрину приладів електричних (Коцюб., II, 1955, 411); Мсьє Енно.. мав на голові легенький котелок з муаровою стрічкою (Смолич, V, 1959, 47).

КОТЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до котел. Котельна установка.

КОТЕЛЬНИК, а, ч. Те саме, що казаняр. В Севастополі раптом усе затихло. Так довго гриміло й нестерпно гуло, наче у велетенському корабельному казані, якого клепають з усіх боків сотні котельників (Кучер, Голод, 1961, 209).

КОТЕЛЬНЯ, і, ж. Те саме, що казанна. Коли наше село визволила наша армія, батько пішов на завод, .. відбудовував зруйновану котельню (Рад. Укр., 13. VIII 1962, 2).

КОТЕНЯ, яти, с. Маля кішки. Петрусь бігав по хаті, грався з котеням, щебетав, пустував (Н.-Лев., IV, 1956, 219); Коло нього лежала.. кішка з трьома маленькими.. котенятами (Григ., Вибр., 1959, 124).

КОТІ, ів, мн., діал. Вид теплового, переважно жіночого, взуття. У цьому вбранні, та ще в котах на ногах, легко впізнати, хто вона (Донч., III, 1956, 54).

КОТИГОРОШОК, шка, ч. 1. фольк. Казковий персонаж незвичайної сили. Остапові згадався котигорошок. — Хіба я боюсь смерті? — чув він його цапний голос (Коцюб., I, 1955, 366).

2. жарт. Про людину невеликого зросту; коротун.

КОТИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до кіт. Білий котик спав на лаві серед нашого двора (Забіла, Одна сім'я, 1950, 65); * У порівн. Стрибнув [Івась], як котик (Мирний, I, 1954, 239).

2. Морський ссавець із цінним хутром; водиться в північній частині Тихого океану. Котики — один з видів тюленів — мають хутро, міцність і краса якого дуже цініться (Фіз. геогр., 5, 1956, 59); // Хутро цієї тварини. Ви можете серед білого дня підійти до кожного одесита — хай на ньому буде каракуль і котик — і запропонувати йому участь у фільмові (Ю. Янов., V, 1959, 118).

3. Судвіття верби та деяких інших односім'ядольних рослин. На придорожніх вербах сіріли оксамитові котики (Тулуб, Людолови, II, 1957, 325); Зупинився [хлопчик] біля куща червонолозу, що не в пору рясно бризнув ніжними сріблясто-синюватими котиками (Стельмах, На.. землі, 1949, 327).

КОТИКОВИЙ, а, е. Прикм. до кóтик 2. Вони [радянські біологи] вивчали котикові лежбища на островах Прибилова (Рад. Укр., 26. VII 1961, 1); // Вигот. з хутра котика. Двері [вагона] з гуркотом відсунулись, і на порозі.. бачить [Огей] в розкішному котиковому манто молоду жінку (Досв., Вибр., 1959, 206); Котиковий комір.

КОТИЛЬЙОН, а, ч. Старовинний танок, що нагадує вальс у швидкому темпі. Букетом, який.. подав [Роман] Стефанії при котильйоні, він зовсім здобув собі її серце (Мак., Вибр., 1954, 182).

КОТИРУВАННЯ, я, с., фін. Дія за знач. котірувати. Котирування акцій.

КОТИРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., фін. Визначати біржовий курс цінних паперів, чужоземної валюти, товарів. Німецькі марки та австрійські крони.. одеська біржа вже не котирувала (Смолич, V, 1959, 67).

КОТИРУВАТИСЯ, ується, недок. і док., фін. Цінитися, оцінюватися (про цінні папери, чужоземну валюту, товари).

КОТИСЬКО, а, ч. Збільш. до кіт. Котисько в одну мить схопив рибину, завурчав загрозливо (Збан., Мор. чайка, 1959, 38).

КОТИТИ, кочу, кóтиш, недок. 1. перех. Пересувати круглий предмет у певному напрямі, обертаючи його. Галя помагала йому, то котила м'яча, то підставляла свою паличку (Мирний, IV, 1955, 73); Спішить до діла люд; Тут валка камінь котить, Там молоти кують (Фр., XIII, 1954, 274); Вони тягали міхи, клумки, горнці, корчаги, котили барила (Скл., Святослав, 1959, 124); // Везти, переміщати на колесах. Німець чогось мугикнув, а на другий день на диво всій Одраді звелів до току машину котити, недогар'я молотити (Мирний, IV, 1955, 255); Біженці котили на двоколках убогий свій скарб (Довж., Зач. Десна, 1957, 332).

◇ Хоч коті гармати: а) міцний, з надійною опорою. Лід кріпкий, хоч гармати коти (Номис, 1864, № 13436); б) дуже міцно спить. А вже підпилий як засне, То хоч коти гармати, І усом не моргне (Шевч., I, 1951, 240).

2. перех. Рухати силою течії, вітру тощо. Вітер в гаї нагинає лозу і тополю, Лама дуба, котить полем Перекотиполе (Шевч., I, 1951, 153); Котить.. безодня безмірні вали, І від жаху всі снасті в човні загули (Л. Укр., IV, 1954, 262); Внизу котив Дніпро свої хвилі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 122); * Образно. Чути, котить прохолоду В плавнях вітер легкокрилий (Шпак, Вибр., 1952, 108).

3. неперех., розм. Те саме, що їхати 1. Панни засумували та все поглядали на вікна, чи не котять гості з гори у двір (Н.-Лев., I, 1956, 142); Звільна котили [панські вози] по селу, викликаючи своєю появою з усіх хат купки цікавих (Фр., II, 1950, 363); Кілька разів шофер зупинявся в селах.. скидав ящики з посудом і залізом і, весело наспівуючи, котив далі (Кучер, Трудна любов, 1960, 204).

4. неперех., розм. Те саме, що котітися 2. Темні, аж сині [хмари], клеочуть, здійсмаються здоровенними клубками і котять одно проти другого (Мирний, I, 1954, 306); Коли вийшли з хати на подвір'я, по небу котив повновидий місяць (Панч, В дорозі, 1959, 137).

5. неперех., розм. Те саме, що текті 1. Між горами

котить річка глибока (Вовчок, I, 1955, 230); Котить, грюкає велетенська хвиля (Ю. Янов., I, 1958, 55).

КОТИТИСЯ¹, кочуся, кóтишся, недок. 1. чим і без додатка. Обертаючись, пересуватися в певному напрямі. Давай [Оксана] матері брехати, буцімто Домахи не застала та, йдучи назад, побачила відьму, що клубом котилася (Кв.-Осн., II, 1956, 439); Котилася тарілочка по крутій горі (Гя., Вибр., 1951, 197); То не бочка котиться.., це отець Кабанович не то качається, не то йде... (Март., Тв., 1954, 38); І котилося каміння аж туди.. в безодню... (Тич., II, 1957, 18); // Їхати, переміщатися (про віз, автомобіль і т. ін.). Віз котився поволі, коні ледве лізли (Кобр., Вибр., 1954, 78); Автобус знову котився.. такою ж рівною, зеленою і веселою трасою (Баш, Надія, 1960, 36); // перен., розм. Іти, пересуватися (про юрбу). Жахлива татарська орда котилася на захід (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 487).

◇ Котяться голови — гинуть люди в бою. І чудно й нудно, як поміркую, Що часто котяться голови буї За тее диво! (Шевч., II, 1953, 32); Хоч котіся: а) пусто. Зайдеш Часом до хатини — Хоч котись, не знайдеш Ані стебелини (Граб., I, 1959, 374); б) рівний, гладенький. Тепер дорога гарна, хоч котися (Мирний, IV, 1955, 342).

2. Рухатися силою течії, вітру тощо. З високої вежі вічарику видно, Як котяться хвилі лиманові швидко (Л. Укр., I, 1951, 20); Над містом котились валунами сірі, як каміння, хмари (Гончар, IV, 1960, 54); Дим котився по сонних господах, затуманював голе гілля (Мас., Сорок., 1957, 319); // перен., розм. Поширюватися в просторі (про звуки, запахи тощо). Стук сокири по сухому дереву далеко котився у рожевому морозному повітрі (Коцюб., I, 1955, 70); Деся пісня котиться дзвінка, Цвіте веселкою тугою (Сос., I, 1957, 433); // перен., розм. Поширюватися, ставати відомим (про чутки, вістки тощо). Котилася чутка світом, і невідомо було, хто пустив її перший (Мур., Бук. повість, 1959, 65).

3. розм. Рухатися по небосхилу (про небесні світила). Сонце котилося все вище та вище по небі (Н.-Лев., II, 1956, 129); Місяць в небі, як підкова, безумно котиться у світ (Мал., Любов, 1946, 85); // Падати по кривій (про метеорити). Глянула на небо, аж над Кишиневом котиться з неба зоря (Н.-Лев., III, 1956, 270); З небес зірки котилися поволі І гасли в хвилях чорної Двіни (Стельмах, Шляхи.., 1948, 13).

4. Спадати краплями додолу (про сльози, піт і т. ін.). Буйні краплі поту котилися.. по його чолу й падали на землю, як горох (Коцюб., I, 1955, 305); Рясні сльози градом котяться по дівочих щоках (Гончар, Маша.., 1959, 9).

◇ Сліна (слінка) кóтиться — дуже хочеться їсти, пити. Котилась слінка, глядячи на шматочки жовтогогарячого балика (Мирний, III, 1954, 268); — Спасибі, дядино, я не голодний, — а в самого слина так і котиться (Багмут, Опов., 1959, 7).

КОТИТИСЯ², кóтиться, недок. Народжувати малят (про котів, овець та деяких інших тварин). Весь час, всі думки [Івана] займала турбота.., щоб вівці щасливо котились (Коцюб., II, 1955, 332).

КОТИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до кóтик 1.

КОТИЩЕ, а, ч. Збільш. до кіт. Дикий котище.. учепився пазурами в спину одному з козаків (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 10).

КОТКИЙ, а, е. 1. Який легко котиться (див. котітися¹ 1).

2. Зручний для кочення; добре вкочений. Котка доріжка; Коткий ґрунт.

КОТКО, а, ч., фольк. Те саме, що кóтик 1. Танцювали миші По бабиній хаті.. І котко-баламут, Нам без його не пробуть (Чуб., V, 1874, 515).

КОТКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **коткувати**; // у знач. прикм. На коткованих гребенях [грунту] сходи кукурудзи з'явилися на 2—4 дні раніше, ніж на контрольних ділянках (Колг. Укр., 3, 1961, 13).

КОТКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **коткувати**. Коли верхній шар ґрунту пересохлий, вслід за сівбою провадять коткування (Зерн. боб. культ., 1956, 35).

КОТКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Вирівнювати й ущільнювати котком поверхневий шар ґрунту. Зразу ж після сівби поле коткуємо для того, щоб площа вирівнялась і волога з нижніх шарів ґрунту піднялась у верхні (Наука., 3, 1962, 42).

КОТКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до **коткувати**.

КОТЛЄТА, и, ж. Харчовий виріб із посіченого чи молотого м'яса або риби, довгастої або круглої форми. Страва була чудово приготована: котлети вийшли пухкі, .. не засушені (Н.-Лев., IV, 1956, 123); Замовив [Арсен].. котлети з макаронами — це був його обід, сніданок і вечеря (Дмит., Розлука, 1957, 62); // Такий же виріб з овочів, каші. Моркв'яні котлети; Гречані котлети.

КОТЛЄТКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **котлєта**. [А г а:] Я з'їла... котлєтку, бутерброд з ікрою (Корн., II, 1955, 246).

КОТЛЄТНИЙ, а, е. Прикм. до **котлєта**; // Признач. для котлет. Котлєтний фарш.

КОТЛОВАН, а, ч. 1. Штучне заглиблення в ґрунті для фундаменту будівель, гідротехнічних споруд і т. ін. Невеличкий екскаватор.. копав котлован під фундамент майбутнього будинку (Собко, Стадіон, 1954, 140); Потім поїхали на котлован [Каховської ГЕС] і побачили диво: він весь був у воді (Довж., III, 1960, 510).

2. Те саме, що **котловіна**. Гордій звелів Крукові почекати, а сам пішов котлованом униз до ріки (Козл., Ю. Крук, 1957, 548); Село з усіх боків оточене пасмами.. гір, і тільки в цьому котловані бувають рясні сади, городи, виноградники (Гончар, III, 1959, 84).

КОТЛОВИЙ, бва, бве. Прикм. до **котел**.

КОТЛОВІНА, и, ж. Велика западина на поверхні землі. Було, як почують хуторяни, що йде татарва, то.. ховаються по байраках і котловинах (Стор., I, 1957, 203); Перед очима Анатолія відкрилася вечірня панорама міста, що лежало в гігантській котловині (Руд., Остання шабля, 1959, 57).

КОТЛОВИННИЙ, а, е. Прикм. до **котловіна**. Котловинні джерела.

КОТЛЯР, а, ч. Те саме, що **казаняр**. [К н и ш:] Дай я, простий котляр, обійму героя! (Мик., I, 1957, 94).

КОТОК¹, тка, ч., фольк. 1. Те саме, що **кóтик** 1. — Півнику-братуку, відчини!.. — Тоток-тоток, не велів коток! (Укр.. казки, 1951, 44); * У порівн. І старесенький дідок Тут мурлика, мов коток (Гл., Вибр., 1957, 287).

2. Назва колискової пісні. В сповиточку малому ти [муза] співала котка надо мною (Мирний, V, 1955, 279); Погодувала [мати] вже, стала заколихувати, «котка» стиха співаючи (Головка, I, 1957, 343).

КОТОК², тка, ч. 1. Машина з масивним циліндром, що обертається навколо осі, для вирівнювання та вкочування ґрунту, шляхового покриття. Котки гладкі й кулачкові використовують для коткування шляхового полотна (Колг. енци., II, 1956, 765); Чорно-бура земля, змішана ніби з побитим склом та дрібненькими камінцями, була вкочена котками (Досв., Гюлле, 1961, 60).

2. Сільськогосподарське знаряддя для ущільнення ґрунту, руйнування ґрунтової кірки. Звертала [Горленко]. пильну увагу.. на роботу борін, котків, культиваторів (Крот., Вибр., 1959, 58); Після сівби поле

коткують кільчастим або гладеньким котком (Колг. Укр., 6, 1956, 19); // заст. Кам'яне або бетонне знаряддя для молотби. Дехто молотив кам'яними котками, тягаючи їх самотужки по розстелених.. снопах (Ю. Янов., II, 1958, 322); Де стукотить коток на золотім гармані.., там в сонячній меду цвіте платок Оксани (Сос., II, 1947, 15).

3. техн. Пристрій для намотування дроту, кабелю; котушка. Здається, що смиче він той червоний провід не з котка, почепленого на грудях, а з самих грудей (Гончар, III, 1959, 352); Маслюк витягає з куца телефонний апарат, коток з дротом (Багмут, Щасл. день.., 1951, 150).

4. Кругла дерев'яна колодка, по якій перекочують важкі предмети. Вої [воїни] виймали з них [човнів] приготовані ще з Києва волокни — дерев'яні котки (Скл., Святослав, 1959, 332).

5. Порожнистий усередині стрижень із кружечками на кінцях для намотування ниток, стрічки тощо. Коток ниток.

КОТОЛУП, а, ч., розм. 1. Той, хто ловить котів. Хоч і котолуп, та гроші має (Номис, 1864, № 14334).

2. лайл. Негідник, шибеник. [Петро:] Ах ти, котолуп, вівця ти кручена!.. (К.-Карий, II, 1960, 225).

КОТОНІЗАЦІЯ, і, ж., текст. Дія за знач. **кото-нізувати**.

КОТОНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., текст. Переробляти на спеціальних машинах луб'яні волокна (льону, конопель тощо) у бавовноподібну масу.

КОТОНІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док., текст. Пас. до **кото-нізувати**.

КОТОЧОК¹, чка, ч. Зменш.-пестл. до **коток**¹ 1. Повернеться батько з бою, Звеселиться вся земля... Спи, коточку, спи, маля! (Рильський, I, 1956, 253).

КОТОЧОК², чка, ч. Зменш. до **коток**². При широкому способі сівби доцільніше коткувати не все поле, а тільки рядки посівів коточками, які чіпляють позаду сошників сівалки (Колг. енци., I, 1956, 646).

КОТРИЙ, а, е, займ. 1. пит. Який саме? Який за порядком? — В котрому вікні він сидів? — знов спитав Микола (Н.-Лев., II, 1956, 201); Дев'ять таких бочок, повних вина, повипинали боки і розляглись підковою.. попід стінами льоху. — Котре біле? — збудив тишу Йон (Коцюб., I, 1955, 242); — На пост? — Каленик смачно позіхнув. — А котра зараз година? (Гончар, III, 1959, 311); // Який із кількох? Котрий з вас поїде?

2. неознач. Один із кількох; який-небудь, будь-який. [К р у с т а:] Анакреон старіший був над тебе в той час, коли складав веселі оди. От якби нам хто заспівав котру! (Л. Укр., II, 1951, 397); Треба ж все те оберігати, щоб у такій метушні хтось.. не поцупив котрої сулії (Кучер, Трудна любов, 1960, 165).

3. рідко. При повторенні на початку речень означає о д и н, д р у г и й. Дітвора, котроре біжить, котрого на руках несуть (Кв.-Осн., II, 1956, 124).

4. у знач. спол. сл. Те саме, що **який**. Онисько.. у своєму довгому кожусі, котрий трохи не волочився по землі, смішив дівчат (Мирний, III, 1954, 44); Хто зна, котре з них [світил медицини] має рацію (Л. Укр., V, 1956, 419); Чується.. Шум океану, Луною котрого ця річка Воркоче (Рильський, I, 1960, 185).

КОТРИЙ-БҀДЬ, займ., неознач., рідко. Те саме, що **будь-який**.

КОТРИЙ-НЕБҀДЬ, займ., неознач. 1. Те саме, що **який-небудь**.

2. Те саме, що **хто-небудь**. Коли ж було куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже

котрий-небудь, або батько, або мати, так слідком за нею й ходять (Кв.-Осн., II, 1956, 25).

КОТРИЙСЬ, ась, есь, займ., неознач. Те саме, що якийсь. — Це котрась тітка добувається до твоїх покоїв (Н.-Лев., IV, 1956, 239); Під канапою.. політик знайшов загублений котримось із злодіїв.. піваркуш сірого паперу (Фр., IV, 1950, 43); Котрийсь із парубків зненацька починав голосно співати коломийку до танцю (Мас., Під небом.., 1961, 35).

КОТУРНИ, ів, мн. 1. іст. Взуття типу сандалій з високими дерев'яними підставками під підощвами, яке взували давньогрецькі й давньоримські актори для збільшення зросту, надання величі постаті. Котурни стоять осторонь — їх швидко будуть прив'язувати до ніг (Янов., IV, 1959, 39).

◇ Піднятий на котурни — неприродно, нежиттєво створений. Художні засоби [М. Рильського] природно-емоційні, а не штучно підняті на котурни (Мал., Думки.., 1959, 17); Ставати (спинатися і т. ін.) на котурни — бути зарозумілим, підносити себе. Я ніколи не хотів ставати на котурни, ані щадити себе (Фр., I, 1955, 30).

2. перен. Про неприродне зображення чого-небудь, неприродний спосіб триматися, поводитися. [Мон-таньяр:] Подумай щиро, без котурнів, без пафосу фальшивого (Л. Укр., II, 1951, 175).

КОТУСЬ, я, ч. Пестл. до кіт 1. Узяла [відьма] жаб'ячої сметанки та кобилячого сиру.. і, поскладавши на тарілочку, поставила перед свого котуса (Кв.-Осн., II, 1956, 103); Рудий котусь показав себе дужчим і спритнішим навіть від такого проворного спритника, як київський жонглер Іван Покиван (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 234).

КОТУШКА, и, ч. 1. техн. Те саме, що коток 3. Попід тином біг з катушкою червоноармієць і змотував чорний дріт (Панч, II, 1956, 150); Він шукав собі транспорту, щоб везти катушки з кабелем (Гончар, I, 1954, 64).

2. ел., радіо. Прилад, що складається з порожнистої циліндричної основи з намотаним на неї дротом. Контурна катушка; Індукційна катушка.

КОТУШКОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до котушка.

КОТЮГА, и, ч. 1. Збільш.-зневажл. до кіт 1. * У порівн. В червленій ризі похожає, Та мов котюга позирає На сало (Шевч., II, 1963, 70).

2. діал. Собака. Стар [старий], як котюга а бреше, як щеня (Номис, 1864, № 6905); Привітав його старий котюга веселим гавканням (Гжицький, Опришки, 1962, 58).

КОТЮЧИЙ, а, е. 1. Який котиться (див. котітися¹ 1). Іноді вона [стежка] мені Здається раптом схожа на котючий Клубочок сірий (Вирган, В розп. літа, 1959, 203).

2. Який котить що-небудь. Лист червонів, жовтів, в'янув і обсіпавсь, і котючий вітер низався поміж деревом безлистим (Вовчок, I, 1955, 203).

КОТЯ, яти, с. Маля кішки. * У порівн. І тихо, мов ті котята, рачки покравись хлопці (Мирний, IV, 1955, 17).

КОТЯРА, и, ч. Збільш.-зневажл. до кіт 1. Аж тут котяра в мішку.. страшенно занявчав та й зіпсував Климкові торг (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 209); Слідом за нею ходив оранжево-рижий котяра (Тют., Вир, 1960, 180).

КОТЯТИНА, и, ж. Котяче м'ясо.

КОТЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до котя. Досталось тоді не одній Мокрині, й не за одні котятка (Мирний, II, 1954, 102); — Моє котятко все й затонуло в молоці (Фр., VI, 1951, 142).

КОТЯЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до кіт 1. Завелось у палаці ціле котяче царство (Мирний, II, 1954, 101); Раптом чути жалісне котяче нявкання (Коч., II, 1956, 34); // Такий, як у kota. Він сів на лавці.. і водив довкола своїми котячими очима (Фр., VII, 1951, 32); Веренчук круто повернувся до неї, ворухнув своїми ріденькими котячими вусами (Жур., Звич. турботи, 1960, 221); // Вигот. із шкіри, хутра kota. Він одним рухом руки розперезав.. свій черес із котячої шкіри, туго напханий банкоматами (Фр., VIII, 1952, 367).

△ Котяча лапка (*Antennaria G a e r t n.*) — багаторічна трава з повзучими пагонами. То там, то сям простяглись до сонця котячі лапки, сухі, бездушні, м'якенькі, немов оксамит (Коцюб., II, 1955, 215); Котяча м'ята (*Nepeta*) — трав'яниста рослина родини губоцвітих.

◇ Котячий концерт див. концерт.

2. у знач. ім. котячі, чих, мн. Назва родини хижих ссавців, до яких належать: кіт, лев, тигр, леопард, рись і т. ін.

КОФЕ, невідм., с. Те саме, що кава¹. Ви [імперіалісти] топите в океані кофе, боби, зерно, гноїте і спалюєте їх на пні, щоб не знизити ціни, в той час як мільйони людей умирають з голоду (Довж., III, 1960, 69); Вона справно пила щоранку кофе з сухариками (Донч., III, 1956, 48).

КОФЕЇН, у, ч. Речовина (алкалоїд), що міститься в насінні кави, листках чаю та ін.; застосовується в медицині як тонізуючий засіб. — Що! Серце? Дайте мені кофеїну, камфори.. — я повинен діяти (Ю. Янов., I, 1954, 164); Внаслідок вмісту кофеїну чай має і тонізуючі властивості (Укр. страви, 1957, 284).

КОФЕЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до кофе. Кофейна гуща; // Вигот. із кофе. Кофейний крем.

2. Темно-брунатний. Зайшов високий, інтелігентної зовнішності дідуган.. у широкому, кофейного кольору макінтоші (Гончар, III, 1959, 226).

КОФЕЙНИК, а, ч. Те саме, що кавник. Мідний кофейник.

КОФЕЙНИЦЯ, і, ж. Те саме, що кавнічка.

КОФЕЙНЯ, і, ж., заст. Кав'ярня. Надвечір, коли не йдемо до театру, то або сидимо вдома, або йдемо в.. кофейню (Л. Укр., V, 1956, 39).

КОФІЙ, ю, ч., розм., заст. Кава (див. кава¹ 3). Приїжджі задовольняли свої потреби всякою всячиною: хто гарячим чаєм чи кофієм, а хто смачною стравою (Мирний, III, 1954, 257).

КОФТА, и, ж. 1. Короткий (перев. нижче пояса) жіночий одяг. Лишившись у в'язаній кофті і в шерстяній хустці.. бабуся сіла на диван (Донч., VI, 1957, 127); Біля яблуні стояла.. Марина Василівна. На ній сліпучо-біла батистова кофта (Сенч., На Бат. горі, 1960, 23).

2. розм., рідко. Коротке тепле жіноче пальто. Кофта була обшита малиновим оксамитом (Н.-Лев., IV, 1956, 66); На низеньких вішалках — багато дитячої одежі: свитки, кошушки, материні кофти (Головко, II, 1957, 298).

КОФТИНА, и, ж., розм. Те саме, що кофта; // Про поганеньку, поношену кофту. Лесі боляче стало, коли вона.. глянула на матір — маленьку, зсутулену і таку безпорадну в блаженькій.. кофтині (Хижняк, Невгамовна, 1961, 250); На ній кофтина старенька.. з сукна домо-тканого й чоботи-шкарбуни на ногах (Головко, I, 1957, 153).

КОФТИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кофтина. Під ліхтарем.. стояла дівчина.. в білій кофтинці — і простоволоса (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 70); Оцю спідничку.. одягне і квітчасту кофтинку (Собко, Матв. затока, 1962, 52).

КОФТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кóфта 1. На Галецькій.. була.. чистенька чорна кофточка (Н.-Лев., IV, 1956, 309); Вона раптом оглянулася довкола саду і витягла з-за кофточки папірець (Сміл., Сашко, 1957, 47).

КОХАНЕЦЬ, нця, ч. 1. Чоловік, що перебуває в позашлюбному зв'язку з жінкою або дівчиною. [А н н а:] Мені не байдуже, щоб тут мене взивали подвійною вдовою — і по мужу, і по коханцю! (Л. Укр., III, 1952, 389); Олена.. вже міцно схопила довгожданого коханця за огривок і струснула його при цьому, мов добрий дядько (Гончар, Таврія.., 1957, 153).

2. Те саме, що коханий 2. Нещасний коханець край брами У розпачі голову стиснув руками. «..Не любить мене чарівниця-дівчина!» (Л. Укр., I, 1951, 110); Кохана вмирає, не знісши сили любовного почуття, яке висловив їй коханець (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 66).

3. розм. Те саме, що пестун 1. — Араб! — каже Шахай, сідаючи в сідло. — Не араб! — кричить збоку Соса, б'ючи по гриві свого коханця (Ю. Янов., I, 1958, 167).

КОХАНІЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до кохати 3. Звитий [вінок] з мирту дорогого, З щиро коханих квіток (Щог., Поезії, 1958, 349); // у знач. прикм. Далеко ясно кохана та ніжне лице [панни], мармурові неробочі руки (Вас., I, 1959, 265).

КОХАНІЙ, а, е. 1. Якого кохають. Йване мій, Іване, Друже мій коханий (Шевч., II, 1953, 132); Коли вмерла перша жінка, він сказав собі, що не оженився, бо не знайде вже такої вірної та коханої дружини (Коцюб., I, 1955, 41); Йому, видно, хотілося зараз говорити і говорити про неї, далеку кохану дівчину (Гончар, III, 1959, 82).

2. у знач. ім. коханий, ного, ч.; кохана, ної, ж. Той (та), кого кохають. [М а в к а:] Заграй мені, коханий, у сопілку, нехай вона все лихо зачарує! (Л. Укр., III, 1952, 231); Ти мене, кохана, проведеш до поля (Рильський, I, 1956, 33).

3. Якого люблять. Думаю собі: «Як-то тепереньки небожата мої кохані? Чи згадують мене?» (Вовчок, I, 1955, 10); «Для нас у ріднім краї навіть дим солодкий та коханий...» (Л. Укр., I, 1951, 234); Як тебе та не любити, мій коханий край! (Сос., Зел. світ, 1949, 19).

КОХАНКА, и, ж. 1. Жінка або дівчина, що перебуває в позашлюбному зв'язку з чоловіком. — Як він ненавидів того урядовця.. за те, що він чоловік його коханки, за свою ганьбу, за свою полохливість! (Коцюб., I, 1955, 408); [Б о б р е н ч и х а:] А знаєш, хто така його Маруся? — Його Маруся, то його коханка. Тепер, мабуть, вона йому обридла (Сам., II, 1958, 79); Прибігла Сафарова мати й троє дівчат, чи то бідних родичок, чи то Омирових коханок (Тулуб, Людолови, I, 1957, 222).

2. Жінка, що кохає; жінка, яку кохають; кохана (див. коханий 2). — Я хочу, щоб моя жінка.. припала коло мене не рабинею, а гарячою коханкою (Н.-Лев., I, 1956, 346); [«Т о й, щ о г р е б л і р в е»:] Збігав я гори, доли, яри, ізвори, — милішої коханки нема від озерянки (Л. Укр., III, 1952, 187); * Образно. На зеленій гілці примостився голосний соловей і щирим співом своїм вабив до себе свою коханку (Л. Янов., I, 1959, 33).

3. розм. Те саме, що пестуха; пестунка. Мали вони дочку і вона була в їх така коханка, що виросла, вже пора й сватать, а вона не вміла діла робить (Сл. Гр.); Жила в мене пташка в цяцькованій клітці, Було їй доволі зерна і водиці; Співала коханка, себе розважала І томлену душу мою звеселяла (Гл., Вибр., 1957, 249).

КОХАННЯ, я, с. 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; закохання (у 1 знач.).

Кохання обняло її палку душу ніби полум'ям (Н.-Лев., III, 1956, 329); Не кажи, що без кохання Твої літа проминуть, Що дівчачі почуття Марно в серденьку заснуть... (Граб., I, 1959, 364); І в серці моєму займалося тихе світання, Я знав, що у ньому давно уже зріє кохання (Перв., II, 1958, 53); // Особа, що викликає таке почуття; кохана людина. [В а с и л ь:] Он-он де те віконечко, .. там моє вірне кохання сидить, мене дожидає (Мирний, V, 1955, 112); Сідлає коня молодий партизан, і дівчина зброю йому подає: — До стрічі нової, кохання моє! (Сос., II, 1958, 39).

2. рідко. Те саме, що любов 2. Ненька з радощів великих, з великого свого кохання аж заплакала, побачивши [сина] (Вовчок, I, 1955, 331); Хо стрівається очима з худою, мізерною людиною і не витримує того погляду, повного віри, повного кохання до своєї країни (Коцюб., I, 1955, 175).

3. Дія або стан за знач. кохати 1, 3 і кохатися. Зміст його [роману «Трістан та Ізольда»] — фатальне та нещасливе кохання лицаря-васала Трістана і його королеви Ізольди Злотокося (Л. Укр., I, 1951, 409); Любить у коханні, в труді, у бою, як пісню, що лине зорею... Всім серцем любить Україну свою, — і вічні ми будемо з нею! (Сос., II, 1958, 314); Настали роки кохання в полі та в худобі (Мирний, I, 1949, 29); Ростеш ти в коханні у батька дитина (Щог., Поезії, 1958, 234).

КОХАННЯЧКО, а, с., нар.-поет. Пестл. до кохання. Серденько щось Рибалочці віщує: Чи то тугу, чи то переполох, Чи то коханнячко?.. не зна він — а сумує! (Г.-Арт., Байки.., 1958, 76); Цілую тебе, друже мій, серденько моє, коханнячко солодке (Коцюб., III, 1956, 170); [М а р у с я:] Спасибі тобі, мій батеньку, За твоє коханнячко! (Н.-Лев., II, 1956, 432).

КОХАНО, присл. 1. Кохаючи, виявляючи кохання (у 1, 2 знач.). Ті хороші білі руки Знов кохано обіймають (Л. Укр., IV, 1954, 110).

2. Лагідно, ніжно. Тьохкає кохано соловейко (Стар., Вибр., 1959, 526); // ірон. Любо та кохано Прийшли, взяли сіромаху Та й повезли з дому.. Прямо до прийому (Шевч., II, 1953, 107).

КОХАНОК, нка, ч., розм. Те саме, що коханець. Шлюбна жінка покинула Сенька перед кількома роками й утекла з своїм коханком до Америки (Март., Тв., 1954, 283); Смутний вечір, смутний ранок: Деся поїхав мій коханок (Укр.. лір. пісні, 1958, 471).

КОХАНОЧКА, и, ж. Пестл. до кохання. Ой галочко, Коханочко! Отруй, серце, свого брата, Тоді буду тебе сватать (Пісні та романси.., II, 1956, 19); Прилинь човном серед ночі У той захисток, коханочко, Де в воді зірки горять (Граб., I, 1959, 579).

КОХАНОЧОК, чка, ч. Пестл. до коханок. В'яне сестра ізраночка: — Нема ж мого коханочка! (Мал., Вибр., 1959, 109).

КОХАНЧИК, а, ч. Пестл. до кохання. Тепер, коли не стало обох його коханчиків-синів, .. яким же круглим сиротою почув себе Василь! (Фр., I, 1955, 140).

КОХАТИ, аю, аєш, недок., перех. 1. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі. — Коли вподобав Олену, бери Олену, а мені кожна невістка буде любя, аби тебе кохала, мій сину (Вовчок, I, 1955, 51); [М а р у с я:] Як-то чудно у світі діється, що, кого щиро кохаєш, — одвертається від тебе та ще й кепкує, зневажає; кого ж ненавидиш, дивиться на його не хотіла б — у вічі лізе!.. (Кроп., I, 1958, 89); Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання (Сос., I, 1957, 67).

2. рідко. Те саме, що любити 1. Хто кохав життя ледаче, Непереливки тому (Гл., Вибр., 1957, 120); Як це добре, що вільні ми люди, Що кохаєм Вітчизну свою

(Шпорта, Ти в серці.., 1954, 42); Добра донька дуже кохала свого батька (Коцюб., ІІІ, 1956, 8).

3. Дбайливо вирощувати, плекати що-небудь, ходити коло чогось. Лукаш усе садовину ростив та кохав (Вовчок, VI, 1956, 227); — Останні роки бачили мене з бородою, на фронті ніколи було її кохати, — ну, пізнали тепер? (Ю. Янов., ІІ, 1958, 287); // Старанно доглядати що-небудь. Запустіє та оселя, що цілий рід кохав її та доглядав (Мирний, I, 1954, 279); // Виховувати, ростити кого-небудь, старанно доглядаючи. — Доню моя, доню моя, Цвіте мій рожевий! Як ягідку, як пташечку, Кохала, ростила На лишенько... (Шевч., I, 1963, 26); // перен. Виношувати, плекати (намір, думку тощо). Прохав, молив... Що більше вдію? Хоча б хто на сміх написав... То все б кохав дурну надію, Все б долі привид не згасав (Граб., I, 1959, 340); Вони.. вкупі кохали свої молоді заміри (Дн. Чайка, Тв., 1960, 47).

КОХАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. з ким і без додатка. Почувати, виявляти один до одного глибоку сердечну прихильність (про осіб різної статі). Страшно.. Увесь вік свій дієувати, Ні з ким не кохатись (Шевч., ІІ, 1963, 164); Сходились коло церкви, або десь у лісі, щоб стариня не знала, як кохаються діти ворожих родів (Коцюб., ІІ, 1955, 313); Ото ще біда — людям треба кохатися, а тут війна! (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 38); * Образно. Кохаюся з лихом, привіту не знаю (Пісні та романси.., ІІ, 1956, 30); Як будеш з правдою кохатись, то не будеш і паном зватися (Укр.. присл., 1955, 63).

2. у кому — чому, рідше ким, чим і рідко на кому — чому. Виявляти замилювання до кого-, чого-небудь, захоплюватися, любитися кимось, чимось; любити. Серце люди полюбило І в людях кохалось (Шевч., I, 1951, 352); Змалку кохайтесь в освіті (Граб., I, 1959, 150); Вибіжимо, бувало, на яку-небудь могилу і кохаємось просторим круговидом (Кроп., VI, 1960, 201); Гости знали Софіїну слабкість: здавна кохалася в конях (Гончар, Таврія.., 1957, 92); Гуцули кохаються в народному мистецтві з предку-віку (Вол., Дні.., 1958, 3); Ніколи удові вбогій кохатися на рожках (Головко, ІІ, 1957, 189).

3. у кого, у чому, де, розм. Виховуватися, рости (звичайно, у достатках, у розкоші). Мов яблучко у садочку, Кохалась дитина (Шевч., ІІ, 1953, 12); — Ой, того ж я красивіша усіх на виду, Що кохаюсь у батенька, мов бджілка в меду (Манж., Тв., 1955, 46); Галя далі бачила, ширше сягала своїм розумом: він у неї кохався при достатках (Мирний, ІІ, 1954, 256).

КОХІНХІНА див. кохінхіни.

КОХІНХІНИ, хін, мн. (одн. кохінхіна, и, ж.). Порода великих курей індокитайського походження. Найбільше тут акліматизованих гуданів.. Але є тут також для певного досліду та порівняння і кохінхіни (Крот., Вибр., 1959, 294).

КОХІНХІНКА, и, ж. Те саме, що кохінхіна.

КОХІНХІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кохінхіни. Великий кохінхінський когут.. залопотів крилами (Мак., Вибр., 1954, 132).

КОЦ, а, рідше **КОЦЬ**, я, ч., розм. 1. Грубе вовняне однотонне вкривало з начісками. Довго я качалась в постелі, загорнувшись коцем з головою, щоб зогрітись (Мирний, IV, 1955, 348); — Осьде маєш коц і простирало, — крикнув [наглядач], кидаючи ті речі фігурці на голову і майже до землі її пригнітаючи (Фр., ІІ, 1950, 341); Ярема і Кемпер їхали в одних санях. Лежали на віні, вкритім теплим гуцульським коцем (Загреб., Шепіт, 1966, 89); // рідко. Покривало на ліжко з якої-небудь тканини. У.. кутку.. — ліжко, заслане м'яким шовковим коцем (Мирний, ІІ, 1954, 232).

2. Ворсовий пристрижений однобічний килим. Лави і над ними стіни були вкриті коцем (Стор., I, 1957, 234);

З другої половини XVI ст. з'являються назви «коц» і «ліжник», які .. означали окремі види килимів (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 92).

КОЦИК, а, ч., рідко. Зменш. до коц. В куті біля дверей умивальник, насупротив нього великий куфер [скриня], застелений барвистим коциком (Фр., IV, 1950, 444).

КОЦЮБА, й, ж. 1. Знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплесканим і загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання з неї жару, попелу; кочерга. — В коцюби два кінці: один по мені, другий по вас (Н.-Лев., ІІ, 1956, 290); Гриць з тихим усміхом дивиться в огонь, держачи в руках коцюбу (Фр., ІІІ, 1950, 280); Дружина коцюбою з печі вигрібає присок (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 678).

◇ Бий його (тебє і т. ін.) коцюба! див. бити; Ні б́о́гові сві́чка, ні чо́ртові коцюба́ див. бог; Носа́ (носо́чка) й коцюбо́ю не діста́ти (не діста́неш) — дуже чванливий, гордий. Вона.. чванькувата — носочка й коцюбою не дістати (Вовчок, VI, 1956, 293).

2. техн. Довгий металевий прут, розплесканий на кінці у вигляді ложки для розмішування розтопленої сталі, чавуну в печі. Він же [сталевар] бере коцюбу у руки, Знову стає при вогні (Шпорта, Запоріжці, 1952, 40); З молотками й коцюбами здружені, зміни йдуть до печей (Рудь, Дон. зорі, 1958, 9).

КОЦЮБИТИ, ить, недок., перех., безос., до чого, на що, фам. Вабити, тягти. [О п а р а:] Мене вже так і коцюбить до танців (Кроп., V, 1959, 30).

КОЦЮБИТИСЯ, блюся, бишся; мн. коцюбляться; недок., фам. Опинатися, упиратися, комизнитися. То вже вір сьому — чого ще ти коцюбишся! (Номис, 1864, № 10744); — Ну-ну, чого б я ото коцюбився? Ось побачиш, ми з тобою не тільки в цьому порозуміємось (Шовк., Людина.., 1962, 245).

КОЦЮБКА, и, ж. Зменш. до коцюба́ 1. Залізною коцюбкою став [Бальзак] згрібати попіл (Рибак, Помилка.., 1956, 81).

КОЦЮБНУТИ, ну, неш; мин. ч. коцюб і коцюбнув, ла, ло; недок., розм. Те саме, що клі́якнути 1; дубіти. Вічно на собачому холоді, коцюбнуть руки, здається, навіть кров холоде в жилах (Гур., Друзі.., 1959, 126); Шинелі погано захищали від холоду, люди коцюбли, але не робили жодного руху, щоб зігрітись (Трубл., I, 1955, 46).

КОЦЮРБИТИСЯ, блюся, бишся; мн. коцюрбляться; недок., розм. Гнутися, кривитися, скручуватися. Марко підходив до прогнутого мосту, над яким коцюрбилися старі, з підмитим корінням верби (Стельмах, Правда.., 1961, 403); У неї [баби] лице, як дубова кора, а пальці на руках вузлами коцюрбилися і тремтіли (Іщук, Вербівчани, 1961, 137); // Скорчуватися від старості, болю, страху тощо. Добре зодягнений вовводський дозорець.. ногами тусав якусь дівчину, що, мов їжак, коцюрбилася, ховаючи від грізних чобіт своє лице (Ле, Наливайко, 1957, 8); — Стріляй, бузувіре, стріляй, зраднику, твоя пора, — хрипить, незручно коцюрблячись на долівці, Погиба (Стельмах, Кров людська.. I, 1957, 66).

КОЦЬ див. коц.

КОЧ, а, ч., заст. Вид коляски, фаєтона. Із коча пан мій вилізав І посила за молодим (Шевч., ІІ, 1953, 94).

КОЧЕГАР, а, ч. Робітник, що обслуговує печі парових казанів. Бувши за кочегара на винокурні, не стерпів [Павло Никодимович] якоїсь образи й люто побив поміщицького управителя Северина Ярошевського (Крот., Вибр., 1959, 21); Кочегар жбурляв його [вугілля] в криваву горлянку паровоза (Мик., ІІ, 1957, 251).

КОЧЕГАРИТИ, рю, риш, недок., розм. Працювати кочегаром. Кочегарили вони удвох з Мартою (Гончар, Маша.., 1959, 6).

КОЧЕГА́РКА, и, ж., техн. Приміщення, де містяться печі парових казанів. *Лагодили каюти і камбуз, наводили порядок у машинному відділі та в кочегарці* (Трубл., Лахтак, 1953, 186); *Кілька ранків я крадькома приходив на подвір'я кочегарки* (Сміл., Сашко, 1954, 70).

КОЧЕГА́РНИЙ, а, е, техн. Прикм. до кочегар і кочегарка. *Кочегарна бригада; Кочегарне відділення.*

КОЧЕГА́РНЯ, і, ж., техн. Те саме, що кочегарка. *Йому було і тісно і незвично у трюмі, в корабельній кочегарні* (Воронько, Тепло., 1959, 166).

КОЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. котіти¹ і котітися¹. *Якщо одне тіло не ковзає, а котиться по іншому, то тертя, що виникає при цьому, називається тертям кочення* (Курс фізики, I, 1957, 79).

КОЧЕРГА́, й, ж. 1. Те саме, що коцюба¹. *Кочерга до печі хазяйка — вона своє діло зна, жар загриба* (Номис, 1864, № 10295); *Саме став топитися тол. Партизани залізними невеличкими кочергами почали вибирати його в дерев'яні скриньки* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 775).

◇ **Ні б́о́гові сві́чка, ні чо́ртові кочерга́** див. бог.

2. тільки мн. Сукупність знарядь, якими пораються біля печі (коцюба, рога́ч, дерев'яна лопата тощо). *Мар'я ходила, як сова, насуплена — мовчазна, торохтіла кочергами, мисками, горшками* (Мирний, III, 1954, 155); *Кинулась [мати] деркач з-під печі.., закладений кочергами, витягати* (Тич., I, 1957, 258).

3. тільки мн. Те саме, що кочере́жник. *В кочергах, під припічком і по всіх темних закутках притаїлись, сумуючи, діди* (Вас., I, 1959, 215); *Як ішов у хату, взяв вила-трійчатки й поставив у кочергах* (Головко, II, 1957, 135).

КОЧЕРЕ́ЖКА, и, ж. Зменш. до кочерга́ 1. *Розпечений прут заліза в руках Каленика Романовича обертаяся в красиву кочережку* (Сенч., Опов., 1959, 6).

КОЧЕРЕ́ЖНИК, а, ч. Місце біля припічка, де стоять коцюба, рога́ч тощо. *Кинула [молодиця] сапу в кочережник* (Вирган, В розп. літа, 1959, 277).

КОЧЕРЖИ́ЛНО, а, с., розм. Держак кочерги (у 1 знач.). *Рубай, сину, ясенину, буде кочержилно* (Чуб., V, 1874, 879).

КО́ЧЕТ, а, ч. Пристосування на човні для прикріплення весла; гніздо для весла. *Важкий човен помаленьку й мляво сунувся по воді. Бабайки тихо ворушились в кочетах* (Н.-Лев., II, 1956, 227); *Весла без діла лежали в кочетах, бо посудину несло водою і без того надто хутко* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 307).

КО́ЧІВЛЯ, і, ж. 1. Те саме, що кочува́ння. *Кочівля племен.*

2. Те саме, що кочови́ще.

КО́ЧІВНИЙ, а́, е́. Те саме, що кочови́й. *Кочівні племена; Кочівне шатро; Кочівні птахи.*

КО́ЧІВНИК див. кочівникі́.

КО́ЧІВНИКІ́, і́в, мн. (одн. кочівни́к, а́, ч.; кочівни́ця, і́, ж.). Те саме, що кочови́к. — *В давні часи, коли цей осокір був ще маленьким деревцем, на Україну напали кочівники* (Донч., VI, 1957, 275); *З боку степу каховські околиці вже як в облозі. Наче найшла звідкись орда кочівників* (Гончар, Таврія., 1957, 33); *Будівельники, як і геологи, завжди вічні кочівники.. Як тільки підніметься місто, настає час пакувати чемодани* (Літ. газ., 11.VII 1958, 1).

КО́ЧІВНИЦЯ́ див. кочівникі́.

КО́ЧІВНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до кочівни́к. *Кочівницька орда.*

КО́ЧОВИ́Й, а́, е́. Який кочує (про народ, плем'я тощо); мандрівний. *Півтори тисячі років тому з'являються у приазовських степах грецькі факторії, висунуті для торгівлі з кочовими народами* (Дмит., Наречена, 1959, 23); *Всі вони [скіфи] були об'єднані під владою*

сильних кочових племен (Іст. СРСР, I, 1956, 15); // *Власт. кочовикам; неосілий. Всі листи від 1877 до 1881 р. пропали в тривожних роках мого кочового життя* (Фр., XVI, 1955, 366); // *Признач. для проживання кочовиків. Кочовий намет; // Пов'язаний з частою зміною пасовища, місця годівлі (про тварин, птахів). Відгіннопасовищне тваринництво прийшло на зміну кочовому* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 72).

КО́ЧОВИ́К див. кочови́к.

КО́ЧОВИ́КІ́, і́в, мн. (одн. кочови́к, а́, ч.; кочови́чка, и, ж.). 1. Народ, плем'я, що кочує. *В кінці XIII ст. великої могутності досяг князь Ногай, який об'єднав під своєю владою багато кочовиків* (Іст. СРСР, I, 1956, 80); *Танки вдосвіта палали по туманному полю, як вогнища кочовиків* (Гончар, III, 1959, 272); // *Про тварин, птахів і т. ін., які переходять або перелітають з одного пасовища, місця годівлі на інше. Звірі-кочовики; Птахи-кочовики; Комахи-кочовики.*

2. перен., жарт. Про людей, які часто змінюють місце проживання, праці. — *От нас, будівельників, часто називають кочовиками* (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 45).

КО́ЧОВИ́ЧКА див. кочови́к.

КО́ЧОВИ́ЩЕ, а, с. Стоянка кочовиків (у 1 знач.) і територія, де вони кочують. *Далі бранця не питав він, Всіх половців навертав він, В кочовища поспішив* (Фр., XIII, 1954, 374); *Обважнілий ясиром, .. повертається [ширинський бей] до своїх кочовищ* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 136).

КО́ЧУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. кочува́ти. *Хани.. більшу частину року проводили в кочуваннях* (Іст. СРСР, I, 1956, 80); *Кочування зв'язане з тим, що з настанням зими.. вовки, шукаючи їжі, змушені робити великі переходи* (Наука., 2, 1959, 46); *Всю «принадність» .. вічного кочування.. довелося випробувати на власній шкірі* (Бучма, З глибин душі, 1959, 9).

КО́ЧУВА́ТИ, у́ю, у́єш, недок. 1. Часто переїжджати з місця на місце зі своїм житлом і майном (про народи, племена тощо). *Вже сім день, як під горою ми стоїмо, кочуєм караваном* (Сл. Гр.); // *розм. Мандрувати. Хто в пустині кочує, Край криниці.. [радий] спочиває* (Фр., X, 1954, 401); // *Переходити, пересуватися, перелітати з одного пасовища, місця годівлі на інше (про тварин, птахів). Отари кочують по степах* (Сл. Гр.); *Вовки.. весною і літом.. живуть осіло, а восени й зимою кочують* (Наука., 2, 1959, 46).

2. перен., ірон., жарт. Часто переходити з одного місця в інше, змінюючи місце праці, проживання тощо. *Шукає [Кузьма] роботи, кочує: То в трест, то на шахту він — тиць...* (С. Ол., Вибр., 1959, 215).

КО́ШАНИ́ЦЯ див. кошені́ця.

КО́ШАРА, и, ж. 1. Загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня. *Було собі Ягня, потішненьке таке, В кошарі не було такого* (Гл., Вибр., 1957, 157); *В кошарі його обливало ціле море овець* (Коцюб., II, 1955, 334); *А отут стоїть кошара, В ній живе овець отара* (Позн., Ми зростаєм., 1960, 79); // *рідко. Хлів для великої рогатої худоби. На подвір'ях і кошарах ремигали лежма воли* (Довж., I, 1959, 85); // *перен., зневажл. Про будь-яке приміщення, переповнене людьми. Еней, ввійшовши в сю кошару, Побачив там багацько душ* (Котл., I, 1952, 142); *З цієї кошари [в'язниці] ще ніхто не виходив* (Збан., Єдина, 1959, 88).

2. дорев. Дерев'яний фабричний будинок. *Тут і там поміж ямами здійсмалися кошари або великі шопи, що були складами.. добутого матеріалу* (Фр., VIII, 1952, 400); *Вузькі вулички роїлися робітничим людом, по кошарах фурчали млинки* (Ков., Світ., 1960, 24); // *Житловий будинок для робітників біля фабрики, на промислі тощо.*

КОШАРНИЙ, а, е. Прикм. до кошара. Кошарний кліщ.

КОШАЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що котячий 1. Ніч така темна, що й кошачого ока не побачиш (Кроп., V, 1959, 597).

КОШЕЛИК, а, ч. Зменш. до кошіль. Стежкою до будиночка прямував.. Іван Іванович. В руках він мав невеликого кошелика (М. Ол., Леся, 1960, 183).

КОШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до косіти¹ 1. Здрастуй, сонячний килиме. Ще не кошених трав! (Рильський, I, 1956, 149); На лугах іще трава не кошена, У полях красуються жита (Воронько, Тепло., 1959, 150).

КОШЕНИЦЯ, рідше **КОШАНИЦЯ**, і, ж., розм. Скошені вруна чи недостигле зелене збіжжя на корм худобі. Ну, каже кінь, пусти мене.. на пшеницю, на зелену кошеницю (Сл. Гр.); Ой пшениця, кошаниця — товарові паша (Сл. Гр.); Сей та той перейде один-півтора перекося, кине косу на землю, зітхне важко-важко та й лягає на вогку холодну кошеницю, щоб дрібку освіжитися, спочити (Фр., V, 1951, 334).

КОШЕНІЛЬ, і, ж. 1. Загальна назва кількох видів комах, із тіла самих яких добувають червону фарбу; кармін, червець.

2. Барвник, який міститься в тілі цих комах.

КОШЕНІЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що кошенілевий. Кошенільна фарба.

КОШЕНІЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до кошеніль; // Вигот. із кошенілі (у 2 знач.). Кошенілевий лак.

КОШЕНЯ, яти, с. Маля кішки. Діти гралися в хаті з кошенятами (Н.-Лев., III, 1956, 355); Женя нагадувала мені.. кошеня (Сміл., Сашко, 1957, 62); * У порівн. Козеня, Неначе тєє кошеня, І не пручалось, не кричало, На лоні пестилося, гралось (Шевч., II, 1953, 308); // перен., зневажл. Про малу на зріст, кволу, але задирливу людину. [Т р о х и м:] Ах, ти кошеня! Хто це про мене таке сміє говорити? (Собко, П'єси, 1958, 305).

◇ Хоч кошенят бий, зневажл. — про людину з грубими рисами обличчя. Приїхав з полку старший панич.. Тонкий, цибатий, як журавель, з рижуватим, шорстким, як на ведмеді, волоссям, з великим лобом — хоч кошенят бий, з великими, розумними, сірими очима (Мирний, I, 1949, 203).

КОШЕНЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до кошеня. Іде раз Мокрина, а за нею кошенятко. Вона й не догляділа, придавила якось дверима (Мирний, II, 1954, 102); Ї в садку [дитячому] ще й цуценятко, є ласкаве кошенятко (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 69).

КОШЕНЯТОЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до кошеня. Хоч ти його [дитя] і збидиш, пхнеш, поскубеш, воно заплакало, відійшло, побачило кошенятчко, іграшку яку-небудь, вже воно і там, вже возиться коло нього (Кв.-Осн., II, 1956, 360).

КОШИК, а, ч. 1. Виріб, різний за формою та розміром, виплетений з лози, стебел рогозу, дранки тощо, який використовують у побуті для зберігання або перенесення чого-небудь. Горпина вбігає у хату з порожнім кошиком на руці (Н.-Лев., II, 1956, 476); Сухорляві, але міцненькі руки держали на плечі великий кошик, повний малини (Л. Укр., III, 1952, 660); Займався [Баклагов] тепер тим, що плів верболозові кошики (Гончар, Таврія., 1957, 74); * У порівн. За дощем град сипнув, як з кошика (Вовчок, Вибр., 1937, 218).

◇ З гробшика та з кошика тягтіся (тягну́тися) — терпіти матеріальні нестатки, добиваючись чого-небудь. — Хіба не ми з Олександром з останнього грошика та з кошика тягнулись, щоб ти учителем став..? (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 75); Усе з гробшика та з кошика — про того, хто не має свого господарства, а харчується тільки тим, що купує.

2. розм. Міра, що дорівнює вмісту кошика. Ключниця.. винесла з льоху два кошики яблук і всіх частувала (Коцюб., II, 1955, 82); Коли поставили на стіл десять повних кошиків винограду, добродушні горці оніміли від захвату (Довж., I, 1958, 493).

3. бот. Суцвіття соняшника та інших кошикоцвітих. Цвітіння [соняшника] починається з країв кошика й поступово переходить до центру (Ол. та ефір. культ., 1956, 23); Можна використати на корм також і сухі кошики соняшника, якщо їх перемолоти на борошно (Колг. Укр., 9, 1959, 22).

КОШИКАР, я, ч. Майстер, що плете кошики. Тепер від першого Данькового враження про кошикаря не зосталося й сліду (Гончар, Таврія., 1957, 79).

КОШИКАРКА, и, ж. Жін. до кошикар.

КОШИКОВИЙ, а, е. Прикм. до кошик 1.

КОШИКОЦВІТІ, тих, мн. Родина рослин, суцвіття яких має форму кошика (соняшник, ромашка, осот, будяк і т. ін.); складноцвіті. Пошкоджує [попелиця] сливу та абрикос, а влітку переселяється на будяки та інші кошикоцвіті (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 349).

КОШИЧОК, чка, ч. Зменш. до кошик. Маленький кучерявий хлопчик несе повний квіток кошичок (Коцюб., III, 1956, 412); Квітки [кмину піскового].. зібрані в кулясті кошички (Лікар. рослини., 1958, 60).

КОШІВКА, и, ж., рідко. Те саме, що кошик 1. Чорний мордатий чоловік, як ведмідь зарослий, ухопив здоровенну кошівку з рибою і з натугою поніс її у курінь (Мирний, I, 1949, 104); Савка зазирнув у свою кошівку, поправив у ній захований між огірками та хлібом пакуночок і виглянув з-за куща (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 192).

КОШІВОЧКА, и, ж., рідко. Зменш.-пестл. до кошівка. — А ти чого, Маївочко, така весела йдеш? Повнісіньку кошівочку [грибів], напевно, нам несеш? (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 81).

КОШІЛЬ, кошеля, ч. 1. Те саме, що кошик 1. Вкладається [дядько Лев] проти вогню на траві, поклавши кошеля під голову (Л. Укр., III, 1952, 210); Він виханував рибу руками без ніяких приладів, а як наловив повний кошіль, то виліз з води (Стеф., II, 1953, 17).

◇ Кошелі носити за ким — залишатися до когось.

2. Виплетена з лози або соломи велика кругла посуда для зберігання зерна; солом'яник (у 3 знач.). Вибірало [пшеницю] з кошелів у мішки і дець по подвір'ю ховали просто в сніг (Головко, II, 1957, 330).

КОШЛАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. кошлати.

КОШЛАТИ див. кошлатити.

КОШЛАТИЙ, а, е. 1. З розкуйовдженим, розкошланим волоссям. Музика спинилась. З-за фортепіано підвелася з кошлатою головою людина (Досв., Вибр., 1959, 364); // З розкуйовдженими волосинками. У діда шорсткі кошлаті брови, а очі, сірі, з хитруватими вогниками, глибоко сидять в орбітах (Кир., Вибр., 1960, 284); // перен. З густим віттям, рясним листям і т. ін., що нерівно виступають, стирчать. Гойдалися кошлаті віти (Коцюб., II, 1955, 211); За дорогою широкою, Де верба стоїть кошлата, Йшли з мамою, з синьоокою, Із Марусею хлоп'ята (Мал., II, 1948, 185); // перен. Який розповзається клаптями, клубами в різні боки (про хмари, дим, туман і т. ін.). Під місяцем, наче дим, пропливали кошлаті осінні хмари (Гур., Наша молодість, 1949, 391); Чорний кошлатий дим здіймався до неба (Загреб., Європа 45, 1959, 210).

2. Який має густу відстовбурчену, розкуйовджену вовну, шерсть (про тварин). Кошлаті коники, низько схиливши голови, тягли вози (Горд., II, 1959, 224); Ота сухоребра кошлата корівчина.. мала просто таки неймовірний характер (Збан., Доля, 1961, 191); // Густо

покритий переплутаними волокнами; ворсистий (про тканину, килим). Він сів на вузенький тапчан.. і якийсь час мовчки дивився на кошлатий темний килим на стіні (Досв., Вибр., 1959, 245); Румун.. всунув їх [чоботи] у свій кошлатий ранець і подався наздоганяти своїх (Петльов., Хотинці, 1949, 12).

КОШЛАТИСЯ див. кошлатитися.

КОШЛАТИТИ, ачу, атиш і **КОШЛАТИ**, аю, аєш, недок., перех. Робити кошлатим (у 1 знач.). На призьбі дід старий — як сон. Кошлатить йому брови внук (Тич., I, 1957, 83); Середа кошлатив під форменим кашкетом мокре від поту волосся (Панч, I, 1956, 80); Батько.. кошлав бороду і здіймав руки до неба (Смолич, Мир., 1958, 432); Молоді яблуньки стоять запилені, гарячий вітер кошлатить їм листя (Донч., V, 1957, 211).

КОШЛАТИТИСЯ, иться і **КОШЛАТИСЯ**, ається, недок. Бути, ставати кошлатим. Над лобом безладно кошлатився напівсивий.. чуб (Коз., Зол. грамота, 1939, 64); * Образно. На верхах високих верб.. кошлатиться паморозь (Стельмах, Хліб.., 1959, 165).

КОШЛАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. кошлатий.

КОШЛАТО. Присл. до кошлатий. Над водою, над плавнями кошлато висів туман (Гончар, Таврія.., 1957, 397).

КОШМАР, у, ч. 1. Важке, страшне, гнітюче видіння. Кошмар скажений У гарячковім сні, мабуть, Не давить так, як тут у мене (Фр., XIII, 1954, 410); Іноді просто не віриться, що це дійсність, а так — немов заснув і душить кошмар (Головко, II, 1957, 81); * У порівн. Думки виринали тривожні й безладні, як кошмари (Тулуб, Людолови, II, 1957, 512).

2. перен., розм. Що-небудь жахливе, огидне, гнітюче. Ми пішли до старої хати.. Повіяло кошмарами пониклих руїн (Вас., II, 1959, 327); Страшним кошмаром вставала перед ним тюрма (Кол., Терен.., 1959, 375).

КОШМАРНИЙ, а, е. Сповнений кошмарів; жахливий. Ті дні кошмарними були, був наступ дикий і невпинний (Сос., I, 1957, 441); * Образно. Туманіють під місяцем кострубаті будяки, раз по раз кидаються.. од свого кошмарного сну (Вас., II, 1959, 21); // перен., розм. Неймовірно великий. Кошмарну ціну заплатив польський народ за два десятиріччя панування поміщиків і шляхти (Козл., Подорожі, 1959, 71).

КОШНИЦЯ, і, ж., діал. Висока й вузька повітка, вплетена з лози, куди зсипають кукурудзу в качанах. Параскіца влізла в кошницю, яку.. наполовину виповняли качани (Коцюб., I, 1955, 269); Проти стодоли — комора, за коморою кошниця на кукурудзу (Гжицький, У світ.., 1960, 15).

КОШОВИЙ, а, е, іст. 1. Прикм. до кіш² 1, 2. Кошовий отаман.

2. у знач. ім. **кошовий**, вбого, ч. Вождь, отаман козаків на Запорізькій Січі. У неділю вранці-рано Синє море грало, Товариство кошового На раді прохало (Шевч., I, 1951, 284); Стояв кошовий і дивився на своє військо, як на розбурхане море (Довж., I, 1958, 237).

КОШТ див. кошти.

КОШТИ, ів, мн. (одн. кошт, у, ч.). 1. Гроші, капітал, матеріальні цінності. — Чого вже я не робив, як не побивався, скільки й кошту стратив, а все-таки нічого не вдіяв (Стор., I, 1957, 230); — Шкода й коштів на шибениці різним гультям (Л. Укр., I, 1951, 444); Держава виділяє великі кошти у вигляді кредиту для подання допомоги трудящим в індивідуальному житловому будівництві (Наука.., 12, 1957, 5).

Власним (своїм і т. ін.) коштом — за власний раху-

нок, за власні гроші. Ми все будували своїми силами, своїми руками, своїм коштом, не чекаючи на допомогу із закордону (Цюпа, Україна.., 1960, 59); На чий кошти (чий кошт) — за чий рахунок. Дома пояснили йому, що магістрат прислав віз, і цей вивозив сміття цілий день на кошт Гершка (Мак., Вибр., 1956, 359).

2. рідко. Те саме, що витрати; видатки. Шумне, легке життя [життя].. тягло за собою немалий кошт (Фр., VIII, 1952, 234); Пришліть мені (коли можна — скоріше) таку етнографічну програму.., яку я переглядав у Вас у Криворівні.. Кошти поверну (Коцюб., III, 1956, 423).

◇ **Хитро-мудро та невеликим (недорогим) коштом** — розумно та з малими витратами. Хочеться так, щоб хитро-мудро та невеликим коштом (Номис, 1864, № 3106).

3. у знач. присл. коштом. За чийсь рахунок, за чиї-небудь гроші. Тепер на Україні розгорнулось будівництво шкіл-інтернатів коштом колгоспів (Рад. Укр., 4.VI 1959, 1); // Використовуючи що-небудь; за рахунок чогось. Акторський склад змінювався постійно коштом припливу нових сил з Києва і Одеси (Смолич, Театр.., 1940, 182).

4. заст. Забезпечення, постачання. Торгується [Кузьма Трохимович] і требус [вимагає] багацько: дай йому і кошту, і грошей скільки забажа (Кв.-Осн., II, 1956, 6).

КОШТОВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що коштовний 1. — Ой і справ же мені, мати, та шальовий платок, А ще к тому на голівку коштовитий цвіток (Чуб., V, 1874, 748).

КОШТОВНИЙ, а, е. 1. Який має високу вартість; дуже цінний, дорогий (про предмети). Покої були пусті-сінькі, всі коштовні оздобы були позабирані (Фр., III, 1950, 168); Обробив, обточив дивний той камінець, І уставив його у коштовний вінець (Сам., I, 1958, 60); Бережімо честь народу — найкоштовнішу перлину (Тич., II, 1957, 240).

2. перен., рідко. Який має важливе, істотне значення. Бажаю Вам якнайскоріше одужати та збагатити нашу не дуже то родючу ниву своїми коштовними творами (Мирний, V, 1955, 412); Ти брешеш, Бруте, ти брешеш, Кассію, ..коли запевняєш, ніби мій жарт вимірений проти тих ідей, що складають коштовний здобуток людськості (Л. Укр., IV, 1954, 134).

КОШТОВНІСТЬ, ності, ж. 1. Річ, що має високу вартість, цінність. Він дістав годинника з золотим ланцюжком, стріпнув ним, показуючи, яку мав у себе коштовність (Чорн., Визвол. земля, 1959, 82); Підкова стала в горах коштовністю (Гончар, III, 1959, 89).

2. чого, перен., рідко. Те саме, що вартість 1; цінність. Висока коштовність речі.

КОШТОВНО. Присл. до коштовний 1. В захопленні природою степовою чіпляв [вершник] запашну полиневу стеблинку до ефеса коштовно цяцькованої шаблі (Ле, Наливайко, 1957, 7).

КОШТОРИС, у, ч., бухг. План передбачуваних витрат і надходжень матеріальних і грошових ресурсів, потрібних для нормальної діяльності підприємства, установи, організації. — Ви мені поручіть сю будову, я вам дешевенько достарчу робітників і всього потрібного матеріалу. А ви собі тільки план виробіть, кошторис тощо (Фр., III, 1950, 115); — Більш як двісті не можу дати.. Кошторис не витримає (Донч., II, 1956, 21); — У нас кошторис, — говорю. — Відведено певну суму — і вкладайся (Збан., Малин. дзвін, 1958, 59).

КОШТОРИСНИЙ, а, е, бухг. Стос. до кошторису; передбачуваний кошторисом. Кошторисна сума; Кошторисні асигнування.

КОШТУВАТИ, ую, уєш і рідко **КОШТУВАТИ**, ую, уєш, *недок.* 1. Мати певну ціну, вартість у грошовому вираженні. *Груші були здорові і дорого коштували на ярмарку* (Н.-Лев., II, 1956, 379); *Одна лише біда, що кошик з ягідками коштував аж цілих десять крейцерів* (Кобр., Вибр., 1954, 72); *Ті цимбали Копійок двадцять п'ять Івану коштували* (Рильський, Поеми, 1957, 243).

2. Вимагати певних грошових витрат; обходитися в якусь суму. [Храпко:] *Це діло трудне, забарне та й грошей багато коштує* (Мирний, V, 1955, 167); *Дві ями відразу копати і цямрувати, то день у день коштує* (Фр., IV, 1950, 10); *Оті переносини [друкарні] й нове поповнення в обладнанні мусило коштувати не менше трьох тисяч злотих* (Вільде, Сестри., 1958, 149); // *чого та з інфін., перен.* Вимагати певних зусиль, утрат для свого здійснення. *Тоді тільки Кирило побачив, скільки сил коштувала гонитва* (Коцюб., II, 1955, 218); [З е т:] *Заспівав би краще. Ну, що коштує спробувать?* (Л. Укр., I, 1951, 451); *Про те, щоб взяти перевал в лоб, не могло бути й мови. Це коштувало б занадто багато жертв, але успіху не гарантувало* (Гончар, I, 1954, 85).

◇ **Коштувало** [вєліких і т. ін.] зусиль див. зусиль; **Що б там (то) не коштувало** — за будь-яких умов, незважаючи ні на що. — *Що б там не коштувало, одривай [хату], а ні, я сама одірву, — говорила Мотря* (Н.-Лев., II, 1956, 361); *Пам'ятав я: треба дійти до своїх [у штаб], що б то не коштувало* (Ю. Янов., I, 1958, 88).

КОШТУВАТИ див. коштувати.

КОШУЛЕНЬКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до кошуля. *Сестра брату кошуленьку шила* (Перв., 3 глибини, 1956, 94).

КОШУЛЯ, і, ж., діал. Сорочка. [В і л ь к о м и р с ь к а:] *Гельця в одній кошулі вибігла в парк і одразу ж потрапила в руки.. гайдамаків* (Коч., I, 1956, 122); *Пішов [Гриць], забравши випрані кошулі, Пішов і довго звістки не було* (Бажан, Роки, 1957, 253).

КОЩАВИЙ, а, е. Сухорлявий, худий, кістлявий. *Був [Михайло].. високого зросту, кощавий, похпливий, жвавий* (Вовчок, I, 1955, 217); *Кощавий, жиливий, без жодної натуги Остап хилиться в лад із косою* (Горд., II, 1959, 327); *Кощаве обличчя старого було спокійне, брунатне, мовби вирізане з дерева* (Стельмах, Над Черемошем., 1952, 27); * *Образно. Тільки тепер я відчув по-справжньому, що воно за кощава рука голоду* (Збан., Єдина, 1959, 257).

КОЩАВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. кощавий.

КП(б)У, невідм., ж., іст. Скорочення: Комуністична партія (більшовиків) України.

КПИ: ◇ **На кпи брати** (здіймáти і т. ін.) кого, що, діал. — кепкувати, глузувати з когось, чогось. *Лис на кпи його здійсмає [ведмедя]: «Бач, як вуйко мій співає!»* (Фр., XII, 1953, 19); *Дівчата ще дужче сміялися, бабині слова на кпи брали* (Черемш., Вибр., 1960, 38).

КПІНИ, кпин, мн., розм. Те саме, що кепкування. *Нута був спокійний, любив жарти і кпини* (Фр., IV, 1950, 12); *Цей день починався невдало для Анатолія. Ота несподівана зустріч у машині. Тепер кпини начальника цеху* (Загреб., Спека, 1961, 120); *Мене образив такий грубий тон і оці кпини, але я змовчав* (Чаб., Катюша, 1960, 67).

◇ **Брати на кпини** див. брати.

КПІТИ, кплю, кпиш; мн. кплять; *недок.*, з кого — чого, над ким — чим, розм. Те саме, що кепкувати. *З громади кпили [борці], хлопців били* (Шевч., II, 1953, 77); *Лис Микита кпив собі з них [стрільців], ..ще й інших.. остерігав* (Фр., IV, 1950, 91); *Юрко бігав кри-*

вилькою, мов пружина, і просто кпив собі з хорта (Козл., Ю. Крук, 1950, 64).

КПІТИСЯ, кплюся, кпійшся; мн. кпляться; *недок.*, з кого — чого, над ким — чим, розм. Те саме, що кепкувати. *Женися, козаче, женися, З мене, молодії дівчини, не кпися* (Чуб., V, 1874, 78); *Не впору був твій плач і сміх не впору, То й кпились люди з сліз і сміху твого* (Фр., XIII, 1954, 127).

КПРС, невідм., ж. Скорочення: Комуністична партія Радянського Союзу. *Непорушний закон життя КПРС — ідейна і організаційна єдність, монолітність її рядів, висока свідомість дисципліна всіх комуністів* (Статут КПРС, 1961, 4).

КПУ, невідм., ж. Скорочення: Комуністична партія України. *ХХІ з'їзд Комуністичної партії України.. — видатна подія в житті КПУ і всього українського народу* (Ком. Укр., 3, 1960, 2).

КРАБ, а, ч. 1. Морський десятиногий короткохвостий рак, у клешнях і ногах якого є смачне м'ясо. *Коли море рябіло, Джузеппе капав у нього оливу. Тоді ми дивились крізь жовту пляму.. Бачили білі піски, .. життя їжаків, ліниве повзання крабів* (Коцюб., II, 1955, 417); *Ловили [дівчата] в затоці драглих медуз і виганяли з шкарубін полохливих крабів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 260); *Він зрушив ногою каменюку, і з-під неї, незграбно ворущачи клешнями, виліз великий чорний краб* (Багмут, Щасл. день., 1959, 118).

2. тільки мн. Консерви з крабового м'яса. *Випуск таких продуктів, як консервований зелений горошок, краби.., полегшив виготовлення багатьох страв* (Технол. пригот. їжі, 1957, 8).

3. жарт. Кокарда на кашкеті моряків. *В мундирі, із «крабом» на білім кашкеті, Стоїть він [капітан] завжди на своїм кораблі* (С. Ол., Вибр., 1959, 124); *Павло.. рвонув з жердки матроського бушлата, нову мічманку з блискучим крабом і вмиль став перед Миколою* (Кучер, Трудна любов, 1960, 12).

КРАБОВИЙ, а, е. Прикм. до краб 1. *Крабове м'ясо; // Вигот. із м'яса крабів. Крабові консерви; // Пов'язаний із добуванням крабів. Крабовий промисел.*

КРАБОЛОВ, а, ч. 1. Той, хто ловить крабів, полює на них. *Рибалки, краболови й китобой Примор'я працюють в Охотському, Японському й Берінговому морях, у водах Індійського океану, в районі Антарктики* (Рад. Укр., 20.VI 1964, 4).

2. Судно, пристосоване для ловлення крабів і виробництва крабових консервів.

КРАВАТКА, и, ж. Зав'язана вузлом під коміром сорочки, блузки смужка тканини, яку носять для прикраси. *Йшли.. похмурі робітники, і їх суворість наче замикали чорні костюми аж до краваток з крепу* (Коцюб., II, 1955, 401); *Федір Архипович розстебнув комір сорочки і зняв краватку* (Рибак, Час., 1960, 174); *Довго стояв [Іван] перед дзеркалом, вив'язуючи краватку* (Зар., Світло, 1961, 7).

Піонерська краватка — трикутна червона хустина, яку носять піонери на шиї, зав'язуючи довгі її кінці вузлом. — *Шкода, коли б наш досвід, здобутий такою ціною, пропав, загубився. Хто знає? Можливо, він ще колись придасться тим, що ходять нині в піонерських краватках* (Гончар, III, 1959, 114).

КРАВАТКОВИЙ, а, е. Прикм. до краватка. *Краватковий вузол; // Признач. для пошиття краваток. Краваткова тканина; // Який шиє краватки. Краваткова фабрика.*

КРАВЕЦТВО, а, с. Кравецьке ремесло; заняття кравецьким ремеслом. *Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся* (Номис, 1864, № 9573); *Глоба.. промишляв кравецтвом* (Стор., I, 1957, 238); *Вони..*

з бабусею навчать подружку кравецтва (Козл., Ю. Крук, 1957, 518).

КРАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із пошиття одягу. До голови йшли.. ткачі з клубками в руках, кравці з ножицями, мірошники (Н.-Лев., III, 1956, 24); Я не кравець, а скортіло мене пошити собі одягу (Коцюб., III, 1956, 277); Шие мені кравець добрі штани (Жур., Вечір., 1958, 328).

КРАВЕЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до кравець. Кравецький підмайстер; Кравецький цех; // Признач. для пошиття одягу. Закрутилося блискуче коліща кравецької машинки (Шиян, Баланда, 1957, 191). // Який шие одяг. Синє вбрання.. надавало [дівчині] вигляду молоденької школярки з кравецької майстерні (Досв., Вибр., 1959, 20);

△ **Кравецький м'яз**, анат.— довгастий тонкий м'яз стегна.

КРАВЦЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. кравцювати.

КРАВЦЮВАТИ, юю, юєш, недок. Займатися кравецтвом. Взяв мене батько од череди й почав вчити кравцювати (Н.-Лев., I, 1956, 55).

КРАВЧЕНКО, а, ч., заст. 1. Син кравця.

2. Учень кравця; кравецький підмайстер. Шили козацьку одягину кравчики з кравченками та кравчихами (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 329).

КРАВЧИК¹, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до кравець. Коли б то коханка на сукню набрала, А я — щоб був кравчик (Крим., Вибр., 1965, 103); Бондар, кравчик, селянин — Всі працюють як один (Перв., Райдуга., 1960, 95).

2. заст. Учень кравця; кравецький підмайстер. То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики.. зібралися на ярмарок погулять (Кв.-Осн., II, 1956, 19); І шевчик або кравчик посила їй [Катрі] навздогінці.. солодкомовні привіти (Мирний, IV, 1955, 296).

КРАВЧИК², а, ч. (*Lethrus apterus*). Жук родини пластинчатовусих, який пошкоджує сходи соняшника, буряків, зернових, баштанних та інших сільськогосподарських культур; головач (у 3 знач.). Для боротьби з кравчиком посіви соняшника обкопують ловильними канавками (Ол. та ефір. культ., 1956, 67).

КРАВЧІНА¹, и, ч., розм. Молодий кравець; недосвідчений кравець. До нас почав вчащать захожий парубок кравчина; прийде з шиттям було й сидить... (Фр., XIII, 1954, 113).

КРАВЧІНА², и, ж. Назва козацько-селянського війська, яке в кінці XVI ст. зібрав Наливайко. Кравчина запорізька До Хотині поспішала (Укр.. думи., 1955, 124); Обізвався Наливайко — Не стало кравчини! (Шевч., I, 1951, 64).

КРАВЧІНЯ, і, ж. Жін. до кравець. Для київських.. кравчинь та модисток не було більшого авторитету, як.. Смирнов (Смолич, Мир., 1958, 234); Вона до всього придивилася і остаточно вирішила: буде кравчиною!.. Пішла працювати в кравецьку майстерню (Тарн., Незримий горизонт, 1962, 311).

КРАВЧІХА, и, ж. Жін. до кравець. Господиня хотіла показати нову спідницю, яку вона пошила сама — знайома кравчиха тільки допомогла їй викроїти (Жур., Опов., 1956, 158).

КРА́ГА див. кра́ги.

КРА́ГИ, крaг, мн. (одн. кра́га, и, ж.). Накладні шкіряні халяви до черевиків. Сотник роздратовано цьвонув себе стеком по крагах (Панч, I, 1956, 160); Проти сонця Генріх аж виблискував у жовтих черевиках і крагах (Чорн., Визвол. земля, 1959, 119).

КРАГУЛЕЦЬ, льця, ч., діал. Яструб. Он крагулець метнувся (Дн. Чайка, Тв., 1960, 88).

КРАДЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до кра́сти. Якби взяли І всю мізерію з собою, Дідами крадене добро,

Тойді [тоді] оставсь би сиротою З святими горами Дніпро! (Шевч., I, 1951, 331); // у знач. прикм. Мужики везли крадену пшеницю (Н.-Лев., III, 1956, 171); Старий Щербина, бувало, обдурював на ярмарках.. кучматих румунських циган.., які нерідко з краденими кіньми перебиралися з королівства на Поділля (Стельмах, I, 1962, 69); // у знач. ім. кра́дене, ного, с. Чужі речі, привласнені таємно. Плавні були добрим місцем до схованки краденого (Коцюб., I, 1955, 375).

Кра́дене весілля, заст.— таємне одруження без згоди батьків. [Г о р п и н а К о р н і ї в н а:] Так оце у вас крадене весілля, ховане вінчання! (Н.-Лев., II, 1956, 526); **Кра́дений шлюб** — шлюб після викрадення нареченої в батьків.

КРАДІ́Ж, дежу́, ч. Таємне привласнення чужих речей, грошей і т. ін.; злочинство. [К н я з ь:] Розбоям, крадежам не дам ширитись (Фр., IX, 1952, 218); З шинку не вилазить [Бовкаліха], як чоловіка.. за крадіж у козу посаджено (Барв., Опов., 1902, 252); Бачить він, що поліція веде.. вісімнадцятилітнього хлопця за крадіж (Калин, Закарп. казки, 1955, 186).

КРАДІ́ЖКА, и, ж. 1. Те саме, що крадіж. Пшептинський.. кричав, совався до їх з кулаками, винуючи їх у недавній крадіжці сусідських коней (Н.-Лев., I, 1956, 214); Суд.. визнав Явдоху.. винною в крадіжці зерна з громадського магазю (Донч., III, 1956, 14).

2. Украдені речі. Безневинних б'ють, а він собі нишком крадіжку поживе та й сміється потайно (Мирний, I, 1949, 262); — Витрусили крадіжку, а вона, бач, ще й невинна! — викрикувала кума (Л. Янов., I, 1959, 48).

КРАДІ́Й, я, ч. Те саме, що злодій 1. [Т о н я:] Ви знову дверей не зачинили? А ще крадіїв боїтесь (Коч., II, 1956, 432); Крадіїв негайно звільнили з підприємства (Рад. Укр., 5.VII 1963, 3).

КРАДІ́ЙКА, и, ж. Жін. до крадіїв. Мабуть, думає [білочка], що ніхто й не помітив хитрощів маленької крадійки (Коп., Сон. ранок, 1951, 160).

КРАДЬКИ, присл., розм. Те саме, що крадькома. Гнувся [Петрик] додолю, як лоза від вітру, .. а очима крадьки папоротиного цвіту шукав (Черемш., Тв., 1960, 37); Сіла [Мар'яна] .. на полу й крадьки зиркнула блискучими очима на Гната (Вирган, В розп. літа, 1959, 304).

КРАДЬКО́МА, присл. Непомітно для інших; нишком. Діти.. полізли крадькома на грушу (Н.-Лев., II, 1956, 378); Жвавій Прісьці обридла така повільна їда, і вона вже крадькома від матері дала Гапці штурханців зо два (Л. Укр., III, 1952, 667); На очах Гордого з'явилася непрошена сльоза, і він крадькома змахнув її долонею (Руд., Вітер., 1958, 27).

КРАЄВІ́Д, у, ч. Місцевість, що відкривається перед очима; пейзаж, ландшафт. Очі його розбігалися по неширокім, але розкішнім гірським краєвиді (Фр., III, 1950, 8); З скелі одкривається чудовий широкий краєвид на море (Коцюб., III, 1956, 351); За вікном вагона щохвилини виростали все нові й нові краєвиди (Руд., Остання шабля, 1959, 66); // Художнє зображення природи на картині. Ходив [Саранчук] по крамниці і розглядав картини по стінах. Було їх чимало тут. Справді, як виставка, — краєвиди, жанрові картини (Головко, II, 1957, 453).

КРАЄЗНА́ВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто займається краєзнавством. Зараз до безпосередньої роботи в народних музеях і музейних кімнатах залучено тисячі активістів-краєзнавців (Ком. Укр., 12, 1968, 44).

КРАЄЗНА́ВСТВО, а, с. Вивчення історії, географії, економіки, етнографії тощо певної місцевості. К. Д. Ушинський вказує на безпосередній зв'язок між краєзнавством і наочним навчанням (Видатні вітч.

географи., 1954, 84); Він ще децю хотів сказати., але тут втрутився директор місцевого музею краєзнавства, людина вчена й вельми до всього цікава (Довж., I, 1958, 77).

КРАЄЗНАВЧИЙ, а, е. Стос. до краєзнавства. Краєзнавча експедиція в тайгу.. потребує багато вантажу (Донч., II, 1956, 22); В краєзнавчу роботу може бути включене збирання матеріалів з історії громадянської й Великої Вітчизняної воєн (В дорогу, 1953, 9).

КРАЄЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **край**¹. 1. Станеш на краєчку Шевченкової гори — і перед очима розстилаються дивно гарні картини за Дніпром (Н.-Лев., II, 1956, 384); Якраз на виду, на самому краєчку колиски, висіла.. шапочка й сорочка (Л. Янов., I, 1959, 46); Лише краєчком [санок] черкнула Зінька Єгорові санчата, і він перекинувся в сніг (Шиян, Баланда, 1957, 10).

◇ **Краєчком вуха чути** (почути і т. ін.) — те саме, що **Краєм вуха чути** (почути і т. ін.) (див. **край**¹). Артамонов сів осторонь, йому цікаво було хоч краєчком вуха почути, що діється на будові (Дмит., Розлука, 1957, 293); **Краєчком ока бачити** (побачити, дивітися, помітити і т. ін.) — те саме, що **Краєм ока бачити** (побачити, дивітися, помітити і т. ін.) (див. **край**¹).

КРАЖА, і, ж., заст. Крадіж. За кражу платив той курінь, до якого належав злодій (Стор., I, 1957, 274).

КРАЇНА, и, ж. 1. Територія, що становить єдність із погляду історії, природних умов, населення тощо. Той неситим оком — За край світа зазирає, Чи нема країни, Щоб загарбать (Шевч., I, 1963, 236); Було колись в одній країні: сумний поет в сумній хатині рядами думи шиковав (Л. Укр., I, 1951, 279); Навряд чи десть по інших країнах співають так гарно й голосисто, як у нас на Україні (Довж., I, 1958, 69); // кого, чого. Місцевість, що характеризується наявністю в ній великої кількості кого-, чого-небудь. Пустелі й вітер... Пустелі й вітер... І піраміди на тлі зорі... Країна сонця й ієрогліфів (Сос., I, 1957, 317); Країна героїв.

Рідна (моя, своя і т. ін.) **країна** — батьківщина, вітчизна. Подивіться на рай тихий, На свою країну, Полюбите щирим серцем Велику руїну (Шевч., I, 1951, 330); Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині? (Коцюб., I, 1955, 177).

2. Те саме, що **держава**. Хто поверне в рабство ту країну, Де свободи стяг затрепетав? (Рильський, III, 1961, 81); Наша країна послідовно проводить політику мирного співіснування (Рад. Укр., 6.V 1959, 1); Соціалістичні країни; // перен. Про населення якої-небудь держави. Черниш народився тоді, коли країна прощалася з Іллічем (Гончар, III, 1959, 131).

Країна Рад — Радянський Союз.

3. Те саме, що **край**¹. 5. Налетіли птахи з теплих країн, заспівали, защебетали (Вовчок, I, 1955, 316); Гарна країна [Буковина]! (Л. Укр., V, 1956, 338); Засмалені матроси співають на палубі.. про зелені тропічні країни (Гончар, III, 1959, 182).

Екзотична країна див. **екзотичний**.

КРАЙ¹, ю, ч. 1. Лінія, що обмежує поверхню чогонебудь, а також те, що прилягає до цієї лінії; кінець (див. **кінець**¹). Він підбіг до краю покрівлі і скочив униз зручно й легко, як кіт (Коцюб., I, 1955, 399); — **Бери, Іване, невід за один край та закидай**, — порядкував пан (Мирний, I, 1954, 313); Вона [пустеля] впирається в небо мертвотними жовтими тонами, і, здається, там і є край світу (Стельмах, I, 1962, 174); Відчувши величезну втому, сідає [Володимир] на край постелі (Довж., I, 1958, 112); * Образно. Краєм думки тишив себе: може, то міліція по бандитах стріляла! (Мур., Бук. повість, 1959, 221); // Верхній зріз стінок посудини,

яких-небудь заглиблень і т. ін. О. Хведор зареготавсь, наливаючи горілки в чарку, аж горілка перелилась через край (Н.-Лев., I, 1956, 125); А ранок наливає В прозору чашу, що країв не має, Рожевого цілющого вина (Рильський, II, 1960, 121); // Найвіддаленіша від центру частина якої-небудь місцевості; околиця. Тим часом Кирила повели аж на край міста (Коцюб., II, 1955, 209).

Край неба — те саме, що **крайнебо** 1. Темрява скрізь панувала; зоря ж освітила край неба і до живих завітала (Л. Укр., IV, 1954, 281); Край неба запалав червоною загравою. Сходило сонце (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 191).

△ **Передній край**, військ. — найближча до супротивника лінія оборони. За кілометр від ожередів.. розсипались ракети і не вщухала стрілянина. Там був уже передній край (Гончар, III, 1959, 215); * Образно. Однією з наук, яка перебуває на передньому краї боротьби за створення матеріально-технічної бази комунізму, є кібернетика (Колг. Укр., 7, 1962, 44).

◇ **Біти через край** — бурхливо виявлятися (про енергію, почуття тощо). Але нас скоряла сила, Що, неначе водограй, Вирувала в ньому [Андрієві] й била, Як то кажуть, через край (Перв., II, 1958, 80); **Бўти** (опинітися) на краю загібелі див. **загібель**; **Взяти** (дати і т. ін.) **через край** — не дотриматися міри в чомусь; переборщити. Він тепер міркував, чи не дуже взяв через край, говорячи про земських начальників (Сам., II, 1958, 231); Від краю до краю; Із краю в край — на всьому просторі. Плацдарм.. забульбався від краю до краю вибухами (Гончар, III, 1959, 363); **Краєм вуха слухати** — слухати не уважно, не зосереджено; **Краєм вуха чути** (почути і т. ін.): а) не повністю, трохи чути; б) між іншим. мимохідь, випадково чути. Хлопчик краєм вуха почув, що командування має намір присвоїти Маслюку звання (Багмут, Щасл. день.., 1951, 159); **Краєм ока бачити** (побачити, дивітися, помітити і т. ін.): а) не повертаючи обличчя до об'єкта, що знаходиться збоку, бачити його. Глухенький дивився в поле, проте бачив Марину краєм ока (Гончар, Новели, 1954, 145); б) (тільки док.) побіжно, мигцем побачити, помітити. На базарі краєм ока помітила [Оленка] цілі гори яблук, помідорів, капусти (Кучер, Трудна любов, 1960, 199); **На край світу** — кудись дуже далеко. Забіг би [сотник] на край світу, та уже шлюб не розірве (Кв.-Осн., II, 1956, 217); **На краю могили** — близько до смерті. Надто довго він писав цей твір, початий ще в дні юних мрій і закінчений вже на краю могили (Дмит., Розлука, 1957, 165); **На краю світу** — в дуже віддаленому, глухому, необжитому місці. Кому спало б на думку шукати живу людину тут, на краю світу? (Гончар, III, 1959, 110); **Піднімати** (підняти) **край завіси** див. **завіса**¹; **Привести на край безодні** див. **безодня**; **Стояти на краю безодні** див. **безодня**; **Через край** — понад міру. Горілки не вживав [Кузьма Трохимович] так, щоб через край (Кв.-Осн., II, 1956, 6); **Співай** [пое-те], та тільки щоб не сумно, Бо в вік наш поступу журитись через край І непрактично, й нерозумно (Сам., I, 1957, 185).

2. розм., рідко. Те саме, що **шматок**. Коли єсть хліба край, то й під вербою рай (Номнс, 1864, № 1397); От ми купимо будинок, Добрих коней, поля край (Щог., Поезії, 1958, 244).

3. чому. Закінчення, припинення якоїсь дії, стану. Пора й перестати, бо є кінець слюзам, є край і лементові (Мирний, III, 1954, 19); [Г е л е н:] Люди не стихії, і лиху й гніву людському є край (Л. Укр., II, 1951, 305); На берегах Сиваша лунає залізний гомін будівництва, прийшов край віковій тиші і дрімоті (Цюпа, Україна.., 1960, 226); // кому і без додатка. Закінчення життя; смерть. І зігнувшись під вагою, Хирна шкапа краю жде

(Граб., I, 1959, 299); — *Ти тоді певний був, що мені настав край, бо машина моя вся взялася вогнем* (Ю. Янов., II, 1954, 75); // у знач. присудк. сл. Усе закінчено. Крик нестримного відчаю вирвався з чийхось грудей: — *Край! Ми — оточені!!!* (Гончар, III, 1959, 141).

◇ **Доводити (довесті) до краю (рідко краю) див. доводити; Доходити (дійті) [до] краю див. доходити; Класти (покласти) край див. класти і покласти.**

4. *рідко*. Те саме, що *країна* 1, 2. *Усіх кличе [Остап]: — Ходім, браття, за край воювати!* (Вовчок, I, 1955, 331); *Як щирі народу свого громадяни, За край ми повинні гадать!* (Граб., I, 1959, 83); *Славсь і розцвітай, Вільна земле — наш Радянський край!* (Нех., Мн живе-мо..., 1960, 84).

Рідний край — батьківщина, вітчизна. *Давно.. в дале- кім ріднім краю я чула казку* (Л. Укр., I, 1951, 457).

5. Місцевість, область, район і т. ін., що має певні природні й кліматичні особливості; сторона. *Легенький вітрець подихав з теплого краю* (Мирний, II, 1954, 31); *Звенигородський повіт — пишний куточок України, край садків* (Н.-Лев., II, 1956, 27); *Донбас — інду-стріальний край; // тільки мн., у сполуч. з присв. займ.* Про місцевість, у якій хтось проживає, з якої хтось походить. *Він мав заїхати в ваші краї і казав, що завезе Вам книжки* (Сам., II, 1958, 439); *І Давид кинувся: — Що, встаєте [дівчата]? — Та ми до Вербівки брали квитки, бо до Ганівки ж дорого. А тут уже свої краї — пішки підемо* (Головко, II, 1957, 9).

Екзотичний край див. екзотичний.

6. Велика адміністративно-територіальна одиниця поділу в РРФСР та Казахській РСР. *Алтайський край; Краснодарський край; Цілинний край.*

◆ **Без кінця-краю; Без кінця й краю див. кінєць¹; Без краю:** а) який не має видимих меж (у просторі); безмежний. *Синь і синь над полями без краю* (Сос., I, 1957, 225); б) який безконечно триває; необмежений (у часі). *Нудьга без краю, серце гасне* (Граб., I, 1959, 99); в) безмежно (в просторі). *Довкола без краю іскрився під сонцем сніг* (Панч, Ерік., 1950, 99); г) постійно, безперервно. *З неба темного невпинно Лмється дощ без краю* (Л. Укр., IV, 1954, 96); д) дуже, надзвичайно. — *Як тільки я сяду писати до нього, я думаю тільки про те, що я його люблю .. без краю* (Л. Укр., III, 1952, 584); *Знову зустрічі тихі! Й без краю сумні розставання* (Рильський, I, 1960, 115); е) у дуже великій кількості. *Бачу в темі я пожежу руду і знамена червоні без краю* (Сос., I, 1957, 194); **До [самого] краю:** а) цілком, зовсім, гранично. *Ніхто не мучив мене так, як один мій шкіль- ний товариш, безвольний до краю* (Л. Укр., III, 1952, 687); *Вийшовши з-за стовбура могутнього кедра, Глу- шак зупиняється, до краю зосереджений* (Довж., I, 1958, 104); б) до межі, після якої продовження дії неможли- ве; далі нікуди. *Доборолась Україна До самого краю* (Шевч., I, 1951, 335); — *Ну, добалакався до краю. Коли вже справника з заробітчанами змішав в одну купу — далі йти нікуди* (Головко, II, 1957, 196); **І (та й) край** — і все, та й годі. — *Що мені люди, я сам собі хазяїн, та й край!* (Вас., III, 1960, 95); — *Та вже з ним як не говорили — затявся і край* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 436); **Немає (не буде, не було, не видно і т. ін.) краю (кінця-краю, ні кінця ні краю) чому:** а) щось дуже далеко простягнулося. *Краю плавням не було* (Коцюб., I, 1955, 364); *Золотисті лани пшениць такі, що їм кінця-краю не видно* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 107); б) щось дуже довго триває. *Все йде, все минає — і краю не- мас...* (Шевч., I, 1963, 71); *Підійшов Осадчий, нахилився до Бачури і прошепотів: Іване Семеновичу, припиняйте позачергові дебати, бо їм не буде ні кінця ні краю* (Чаб., Тече вода..., 1961, 175); **Непочатий край** чого — дуже ба-

гато. *Як послухати, що він про село розповідає,.. — робо- ти край непочатий* (Головко, II, 1957, 413).

КРАЙ², прийм. з род. в. Уживається при вказуванні на місцезнаходження предмета поблизу іншого; біля, коло. *Хата була третя од кінця й стояла край вишнево- го садочка* (Н.-Лев., II, 1956, 310); *Там лірник сидів собі доли, — край нього Поводар, хлоп'ятко малес* (Л. Укр., I, 1951, 345); *Як брат із братом край стола, Син України з сином Комі Державні зважують діла* (Риль- ський, III, 1961, 25).

КРАЙВИКОНКОМ, у, ч. Скорочення: крайовий ви- конавчий комітет.

КРАЙКА, и, ж. 1. Крайня частина чогось. *Крокуючи по крайці автостради, солдат сказав, що до Франції ще дуже далеко* (Ю. Янов., II, 1954, 57).

2. Вузька щільно виткана смужка по краях тка- нини, нерідко з іншої, грубшої пряжі. *Непідрублену крайку завіси тріпало.. вітром* (Смолич, Театр..., 1940, 137).

3. *заст.* Жіночий пояс із грубої (переважно вовняної) кольорової пряжі. *Ось підвелася одна молодиця.., під- перезана червоною крайкою* (Мирний, I, 1954, 345); *Гандзя була лише в одній сорочині, .. підперезаній.. край- кою* (Фр., I, 1955, 256); *До діда й Максима поволі в свя- тешній, підперезаній крайкою запасці підходить баба Ганна* (Стельмах, I, 1962, 232).

КРАЙКОМ, у, ч. Скорочення: крайовий комітет. Особи, які перебували раніше в інших партіях, прийма- ються в КПРС на загальних підставах, але з обов'язковим затвердженням обкомом, крайкомом, ЦК компартії союзної республіки (Статут КПРС, 1961, 7).

КРАЙНЕБО, а, с. 1. Частина неба над лінією гори- зонту; небосхил. *Синіми хмарами підпирали крайнебо буковинські верхи* (Коцюб., II, 1955, 318); *Мені видало- ся, що геть далеко на тлі рожевого крайнеба замаячили обриси якогось величезного птаха* (Фр., II, 1950, 95); *Догорів літній день. Щирим золотом приснуло сонце з-під високих.. чорних ялин, .. вирізалось на крайнебі* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 87).

2. Лінія горизонту. *Сонце все раніше й раніше впливало з-за крайнеба вранці* (Ю. Янов., II, 1958, 450); *Далеко, на самому крайнебі, паслися гуртиком гіллясто- рогі олені* (Гончар, Таврія..., 1957, 126).

КРАЙНІЙ, я, є. 1. Який міститься скраю, на межі чогось; кінцевий. *Гашиця вирвалася з обіймів Йонових і шуснула в крайню хату* (Коцюб., I, 1955, 236); *Ліс.. порідшав: крайні його буки стояли поодиноці* (Томч., Готель..., 1960, 40).

На крайньому поробі життя див. поріг.

2. Якого далі не можна зволікати, переносити; остан- ній. [Ч а п л я:] *Крайній час починати оранку* (Фр., VIII, 1952, 20); *Як крайній термін [присилання руко- писів] — визначаю два місяці* (Коцюб., III, 1956, 203); *Крайня пора.*

3. Який досяг найвищого ступеня; надзвичайний, надмірний, граничний (у 2 знач.). — *Царю, всі ми.. зведені до крайньої недолі* (Фр., IV, 1950, 119); *Середа розводить руками і в крайньому незадоволенні зникає* (Мик., I, 1957, 444); *Крайні злидні; Крайне напружен- ня; Крайня жорстокість.*

Крайні заходи — найсуворіші, найрішучіші, надзви- чайні заходи; **Крайня потреба** — виняткова, пекуча, нагальна необхідність. *Стикатися з ними [гайдамака- ми] без крайньої потреби не було рації* (Головко, II, 1957, 568).

◇ **На крайній випадок; У крайньому разі** — якщо немає (не буде) іншого виходу. *В Святошині, Голосіїв- ському лісі київські ополченці готувалися до захисту міста на крайній випадок* (Загреб., Диво, 1968, 131);

І. Франко був переконаний у тому, що серед сучасного йому молодого покоління нема нікого, хто не читав би «програмний» роман «Что делать?» чи, в крайньому разі, не чув про нього (Рад. літ-во, 3, 1957, 41).

4. перен. Який найрізкіше виражає певні суспільні погляди (про політичні напрями, партії або їх представників). Заперечувати громадянські війни або забувати про них — значило б впасти в крайній опортунізм і відректись від соціалістичної революції (Ленін, 23, 1950, 65); Москвофілів Драгоманов вважав представниками крайньої реакції (Укр. літ. критика., 1959, 213); Крайня ліва (права) партія; Крайній шовініст; // Найрадикальніший (про погляди, переконання). Я пригадав собі, що стрічався з ним і в іншому товаристві, де він держався крайніх поглядів та виставляв себе демократом (Коцюб., I, 1955, 253).

КРАЙНІСТЬ, ності, ж. 1. Те саме, що **крайнощі** 1; надмірність. Він покличе його листом на поєдинок, тільки лист той мусить пройти перше через Антонініні руки — і вона не допустить до крайності ні в той, ні в другий бік (Коцюб., I, 1955, 409); — Для вас подвиг — це ризик, якась крайність (Ткач, Моряки, 1948, 72); Крайність заходів.

◇ Вдаватися (вдватися) до крайності; Впадати (впасти) в крайність — те саме, що Вдаватися (вдватися, доходити, дійти і т. ін.) до крайнощів (див. **крайнощі**). Не можна вдаватись і до іншої крайності — запізнюватись із збиранням кукурудзи (Рад. Укр., 22.VIII 1958, 1).

2. перен. Про що-небудь зовсім не схоже на все інше, протилежне іншому. Відносна форма вартості і еквівалентна форма — це співвідносні неподільні моменти, які взаємно один одного обумовлюють, але водночас вони є і крайності (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 54).

3. розм. Дуже велика потреба, крайня необхідність. Їхати з ними учителькою.. рішитись не могла б без великої крайності (Л. Укр., V, 1956, 245); Коли.. тобі крайність у мене служити, то я вже.. найму тебе (Л. Янов., I, 1959, 276).

КРАЙНОЩІ, ів, мн. 1. Надмірність у якійсь дії, діяльності, у вчинках, а також найвищий ступінь вияву певних поглядів, переконань тощо. Треба зображати [героїв праці] красивими і натхненними, не допускаючи крайнощів натуралістичного копіювання дійсності (Криж., М. Рильський, 1960, 144).

◇ Вдаватися (вдватися, доходити, дійти і т. ін.) до крайнощів; Впадати (впасти) в крайнощі — виявляти надмірність, перебирати міру в чомусь. До крайнощів, як то кажуть, не дійшло. Але.. наші хлопці не одмовили собі в приємності побешкетувати з radoщів (Ю. Янов., II, 1954, 23).

2. перен. Те саме, що **крайність** 2. Переходити в дискусії з одних крайнощів в інші.

КРАЙОВІЙ, а, ё. 1. Прикм. до **край** 1 4—6. [Дрейс і гер:] Треба щось почати для рятунку нашого крайового промислу від повної згуби (Л. Укр., IV, 1954, 240); Крайова конференція.

2. спец. Який міститься на краю чогось. Збирають крайові віночки квіток [волошки синьої].., вириваючи їх з кошиків (Лікар. рослини., 1958, 157); Каміння по краях льодовика утворює так звані крайові морени (Фіз. геогр., 5, 1956, 117).

КРАЙОК, йка, ч. Зменш.-пестл. до **край** 1 1. Рана нагадувала своєю формою серце. Крайки її були сині, трохи бузкові (Ю. Янов., II, 1958, 128); Колісник приростився на самому крайку лави (Мирний, III, 1954, 142); Зітхають жінки, долонями й крайками хустоктирають сльози (Головко, II, 1957, 319).

КРАЙЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **край** 1 1. Остан..

бачив частинку неба ясного й променя сонячного удень, а вночі — купку зірочок.., крайчик.. місяця (Вовчок, I, 1955, 334); Горовиць.. присів на крайчик стільця (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 633).

КРАК 1, а, ч., діал. Куц. Пан з небораком чатують за краком (Стар., Вибр., 1959, 113); Оцей старий дотепник і штукар — Відомо всім — колишній вовкулака. Було, засяє місяця пожар, І він крадеться з-за густого крака (Рильський, Поеми, 1957, 11).

КРАК 2, а, ч., діал. Ворон (див. **ворон** 1 1). Полети ж ти, краще, де матінка плаче (Чуб., V, 1847, 465).

КРАКОВ'ЯК, уй а, ч. Польський народний танець у швидкому темпі. Олеся танцювала.. краков'яка з Бонковським (Н.-Лев., III, 1956, 60); Він танцював вальс, краков'як (Трубл., II, 1955, 10); // Музика до цього танцю. В хаті бумкав бубон, бряжчали цимбали, високо і тонко виводила скрипка. Награвали краков'яка (Смолич, Мир., 1958, 67); // Польська народна пісенька типу коломийки. Зоня знала стільки веселих, дотепних краков'яків, уміла так гарно танцювати (Л. Укр., III, 1952, 647).

КРАЛЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **кряля** 1. [Дзвон:] А тебе таки справді, кралечко, гедзь.. напав (Стар., Драм. тв., 1941, 55); [К а р п о:] Дивіться, ото ж вона і є, кралечка моя (Собко, П'єси, 1958, 18).

КРАЛЯ, і, ж., розм. 1. Те саме, що **красуня** 1—2. Над Прутом у лузі не місяць зійшов, То хлопець до кралі-дівчини прийшов (Пісні та романси., II, 1956, 165); — Чи ви бачили коли нашу сотниківну? — Як не бачить, — одказують брати, — бачили, на всю околицю кряля (Стор., I, 1957, 39); За Лісовськими спустилася в підгір'я пишногруда сільська кряля Ганна Лавренко в супроводі своїх дядьків — Онукія та Левонтія Сердюків, що в останній момент приєдналися до заробітчан (Гончар, Таврія., 1957, 13).

2. заст. Королева (у 1, 3 знач.). Кряль і кряля не знали, як шанувати Колумба (Сл. Гр.); * У порівн. Дивітеся, вийшла погуляти, Мов кряля, пані молодая З двома маленькими дітьми (Шевч., II, 1953, 94).

3. Те саме, що **дама** 4. Чирвова кряля.

КРАМ, у, ч. 1. збірн. Предмет торгівлі (звичайно фабричного виробництва); товар. Накупили І кряму й пива наварили (Шевч., II, 1953, 64); В кінці вулиці стояв високий будинок, а під ним були крямниці з усяким крямом (Н.-Лев., II, 1956, 206); Голосно пропонують свій барвистий крям молоді квіткарки (Чаб., Балкан. весна, 1960, 270).

2. розм. Те саме, що **тканіна** 1. В перший ярмарок набрала [мати] їй у найбагатшого крямаря найкращого кряму (Свидн., Люборацькі, 1955, 11); Крям розмотували [погромники] з штук і стелили собі під ноги (Смолич, II, 1958, 41).

3. заст. Крямниця. [К у п е ц ь:] Приходь до мого кряму, я мила дам без грошей (Л. Укр., II, 1951, 229); Ходив по місту, зазирає до крямів, розмовляв із знайомими (Круш., Буденний хліб., 1960, 251).

КРАМАР, крямаря, ч. 1. Те саме, що **торгівець**. Крямар — як комар: де сяде, там і н'є (Укр. присл., 1955, 15); У відчинених крямницях посідали заспані крямарі (Фр., VI, 1951, 254); Складають товари крямарі. Вечоріє... (Вишня, I, 1956, 58).

2. зневажл. Гендляр; // перен. Про безпринципну людину, що ради власної вигоди торгує своєю совістю, переконаннями, талантом. Розступилось коло крямарів, що хотіли правого судити, Та ганьби із себе їм не змити (Рильський, III, 1961, 123).

КРАМАРЕНКО, а, ч., заст. Син крямаря. — Мені [шляхтичеві] довелося сидіти на лаві поруч.. крямаренка! (Тулуб, Людолови, I, 1957, 352).

КРАМАРІХА, и, ж., розм. Дружина крамаря. На станції по платформі йде назустріч Грицькові пані крамариха (Вас., I, 1959, 159).

КРАМАРІВ, крамарева, крамареве. Прикм. до крамаря; належний крамареві. Крім Наталки та Ніни, сиділа ще дочка крамарева (Головко, II, 1957, 62).

КРАМАРІВНА, и, ж., заст. Дочка крамаря. Найдю тобі рівню Хоч за морем синім, Або крамарівну, Або сотниківну (Шевч., I, 1951, 231).

КРАМАРКА, и, ж. Жін. до крамаря. Вже стояли.. декілька стільців перекупок, крамарок (Мирний, I, 1954, 45); Приїсться садовина, заманеться цукру чи булки — то є на світі ще крамарка Мелашка (Вас., I, 1959, 59).

КРАМАРОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до крамарка. Ой крамарко, крамарочко, скажи ж мені всю правдочку (Чуб., V, 1874, 910).

КРАМАРСТВО, а, с. 1. Те саме, що торгівля. І в писарстві, і в крамарстві йому.. пощастило (Гр., Без хліба, 1958, 12); Не часто буває з селянами, що від хліборобства переходять .. на крамарство, візникування (Гжицький, У світ., 1960, 6).

2. перен., зневажл. Поведінка крамаря (у 2 знач.); прагнення до наживи, власної вигоди.

3. Збірн. до крамаря. Це тобі не ярмаркове купецтво та крамарство, що в одну хату по п'ять душ влазить (Мирний, III, 1954, 255); Вірші на містечкове крамарство, сатири на міщанство.. — такий.. зміст журналу [школярів] (Вас., II, 1959, 298).

КРАМАРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до крамаря. Білі крамарські руки тільки мигтіли перед рудими бородами (Коцюб., II, 1955, 174); Поки жива земля, поки на ній живуть.., Клопоти крамарські її [поезію] ще не заб'ють (Сам., I, 1958, 111); // Належний крамареві, крамарям. Була то.. звичайна крамарська буда, яких безліч в Італії (Л. Укр., III, 1952, 740); // Власт. крамареві, крамарям. Червоні кролячі очі видавали лукаву душу..: писарська каверза побраталася у них з крамарськими хитрощами (Мирний, III, 1954, 75).

2. Стос. до крамарства (у 1, 2 знач.). Загнибіда говорив про свої крамарські діла, кого і коли накрав, як і його накривали (Мирний, III, 1954, 65).

КРАМАРЧУК, а, ч. 1. розм. Бідний, поганенький крамар. Хто вони? прості люди, мужики... ну, скажемо навіть: крамарчуки (Крим., А. Лаговський, I, II, 1905, 80); // зневажл. Крамар (у 1 знач.). Солдат.. суворим поглядом зміряв.. пришишколого крамарчука (Рибак, Час., 1960, 156).

2. заст. Те саме, що крамаренко.

3. заст. Учень, помічник крамаря (у 1 знач.). — До мові Улясі вже лицяється багато молодих крамарчуків.., але вони їй не до пари (Н.-Лев., IV, 1956, 328); Мусили розступатися перед Савкою каховські крамарчуки, знали уже його норов (Гончар, Таврія., 1957, 24).

КРАМАРЮВАТИ, юю, юєш, недок. Те саме, що торгувати. У заулочку по правім боці.. той грек крамарює (Вовчок, VI, 1956, 290); [К о н о н:] Я відкрив би лавочку, як Тіпка, та й сидів би собі та крамарював (Кроп., II, 1958, 431); — Такому панові, як оце я, крамарювати?! (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 31).

КРАМНИЙ, а, е. Придбаний у крамниці, звичайно фабричного виробництва. Вийшов з хати дід Грицай, в одній сорочці, в крамних синіх штанях (Н.-Лев., IV, 1956, 192); Сорочка в мене крамна (Вас., II, 1959, 292); Христина ще живе у тих щасливих роках, коли здається, що дуже легко росте дівоча краса: досить одягнути щось нове крамне, запнутися гарною хусткою (Стельмах, Хліб., 1959, 163).

КРАМНИК, а, ч., рідко. Те саме, що продавець.

Не встиг крамник відімкнути двері, як крамницю заповнили чоловіки, молодіці, дівчата (Кир., Вибр., 1960, 301); Привітний крамник тільки й чекав того, щоб почути, який потрібен Глафірі крам (Чорн., Потік., 1956, 395).

КРАМНИНА, и, ж., розм. Тканина фабричного виробництва. Де ж тобі, мила, крамнини шукати? (Чуб., V, 1874, 632); Шила вона йому сорочку з крамнини (Мухк., Чорний хліб, 1960, 57).

КРАМНИЦЯ, і, ж. Приміщення для роздрібної торгівлі; магазин (у 1 знач.). На базарі стоять рядками малесенькі крамниці (Н.-Лев., I, 1956, 50); В найбагатшій крамниці Два купці сиділо, І туди чумак заходить З мазницею сміло (Рудан., Тв., 1956, 112); Між ділом він мав на меті зайти до крамниці й купити книгу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 18); Перед хлібною крамницею.. стояла автомашина з причепом, з якої носили хліб у магазин, .. навпроти, в овочеву крамницю, приймали свіжу зеленину (Томч., Готель., 1960, 5).

КРАМНИЧКА, и, ж. Зменш. до крамниці. Учора я зайшов собі в крамничку, Щоб на вечір запастися — Лойову купити свічку (Сам., I, 1958, 149); Ходить поміж рядами крамничок.. дід-сторож (Шиян, Баланда, 1957, 82).

КРАМНИЧНИЙ, а, е. Прикм. до крамниці. Калинович зі своїм тягарем опинився в темних, тісних крамничних сінях (Фр., VI, 1951, 160); Власники крамниць поспішали спустити залізні штори на вітринах, щоб.. ошадити свої крамничні багатства (Смолич, Реве та стогне., 1960, 13).

КРАМОЛА, и, ж. 1. заст. Бунт (див. бунт¹); заколот (у 1 знач.). [Я р о с л а в:] Хто сміє тут крамолу учиняти І сварами бентежити наряд? (Коч., III, 1956, 42).

2. перен., розм., рідко. Антидержавні погляди, висловлення. Молодик стрепенувся, з панічним жахом подивився на парторга, мовби Зарічний висловив якусь страшну крамолу (Тарн., Незримий горизонт, 1962, 146).

КРАМОЛЬНИЙ, а, е, заст. Бунтівний, бунтівливий, заколотний. Посипались в усі кінці імперії таємні розпорядження збирати і знищувати його [Т. Шевченка] крамольні твори (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 47).

КРАМОЛЬНИК, а, ч., заст. Бунтівник, бунтар, заколотник. У старовину грішників або крамольників.. палили при повному зборі найвищого духовенства, адміністрації й війська (Сам., II, 1958, 298).

КРАМУВАТИ, ую, уєш, недок. Те саме, що торгувати. Приїхала Галя крамом крамувати (Чуб., V, 1874, 912); [К и р и л о:] Він, кинувши писарство, крамує (Мирний, III, 1954, 70); Ти заспівай.., Як братом брат крамує без сорому (Граб., I, 1959, 261).

КРАН¹, а, ч. 1. Трубка з затвором, прикріплена до водопроводу, газопроводу чи іншого резервуару для виливання рідини, випускання газу. Ватя ледве встигла поставити чайник на стіл і закрутити кран самовара (Н.-Лев., IV, 1956, 64); Господарка раптом побачила, що з крана тік тоненький, блискучий струмочок води, і похапцем закрутила колісце (Досв., Вибр., 1959, 232).

2. Пристрій особливої конструкції для перекриття трубопроводу.

КРАН², а, ч. Механізм для підймання й переміщення вантажів. Для переміщення дуже важких деталей застосовують мостові крани (Слюс. справа, 1957, 295); Стріла порталного крана нахилиється над трюмом баржі (Рад. Укр., 18.XII 1961, 4); Підіймальний кран.

Баштовий кран див. баштовий.

КРАНЕЦЬ, нця, ч., мор. 1. Колода або набитий клоч-

чям і обплетений мотузком мішок, який вивішують за борт судна для пом'якшення ударів об інші судна, причали тощо. *Боцман з матросами готувалися закидати на берег швартові кінці та спускати.. «м'які кранці»* (Трубл., III, 1956, 106); *Червонофлотці з боцманської команди.. в'яжуть мати, кранці і швабри* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 119).

2. *тільки мн.* Місце для зберігання снарядів на палубі військового корабля.

КРАНІВНИК, а, ч. Робітник, що працює на підйомальному крані.

КРАНІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до кранівник.

КРАНІОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до краніології. *Краніологічні матеріали.*

КРАНІОЛОГІЯ, і, ж. Розділ антропології та зоології, що вивчає будову черепа людини та тварин.

КРАНОВА, вбі, ж., розм. Те саме, що кранівниця. *І кранова у будці синьоока, а біля серця в неї партквиток* (Сос., Щастя., 1962, 13).

КРАНОВИЙ¹, а, е. Прикм. до кран¹.

КРАНОВИЙ², а, е. Прикм. до кран². *А на греблі, на найвищій будівельній точці.., працює крановий машиніст* (Довж., Зач. Десна, 1957, 588).

КРАНОВИЙ, вого, ч., розм. Те саме, що кранівник. *Такелажник Микита Сидорович Водоп'ян, задривши голову, гукає до кранового Томи Старчая, що сидить угорі на машині* (Мик., I, 1957, 226); *Крановий, підморгнувши хлопцям, погнав свій вертлявий.. кран прямо на Миронову* (Руд., Вітер., 1958, 292).

КРАНТ, а, ч., діал. Кран (див. кран¹). *Свиридон Зайченко.. завжди мився до пояса під крантом* (Ю. Янов., II, 1958, 415); — *По воду Далеко вже не ходимо. З-під кранта!* (Вирган, В розп. літа, 1959, 229).

КРАП¹, у, ч. 1. розм., рідко. Те саме, що крапання. *Гомонить великий ліс густим весняним крапом, пахне вологою і терпкими солодощами живиці* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 122).

2. спец. Забарвлення у вигляді дрібних цяток на чому-небудь. *Крап, нанесений на папір наблизком, швидко висихає* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 33); // Малопомітні умовні позначки на зовнішньому боці гральних карт, що їх роблять шахраї для розпізнавання карт.

КРАП², у, ч. Барвник, який добувають із коріння фарбувальної марени.

КРАПА́ННЯ, я, с. Дія за знач. крапати.

КРАПАТИ, крапас і крапле, недок. Падати, литися краплями; капати (у 1 знач.). *Галецька говорила, а сльози крапали з очей* (Н.-Лев., IV, 1956, 285); *Кривавий піт з нас крапле, ллються сльози* (Граб., I, 1959, 494); *Зранку крапав дощик, і сонце не встигло ще випити росу* (Вільде, Опов., 1954, 91).

КРАПЕЛІ́НА, и, ж., розм. Те саме, що краплі́на. *Удвох ішли в рясній долині, Де сонце в кожній крапельні — Роса квітчала сінокіс* (Мас., Сорок., 1957, 390); *Ти плачеш. Ти, що відіпхнула любов мою, як сиротину, Тепер надармо просиш, ловиш Любові хоч би крапельну* (Фр., XI, 1952, 17).

◇ **Ні (ані, і) крапельі́ни** — те саме, що **Ні (ані, і) краплі́ни** (див. краплі́на). *Дяки і гості пообідали.., а що напиктів, так і крапельіни не zostавили* (Кв.-Осн., II, 1956, 485); [Ч а л и й:] *Пан боїться?* [Я в о р с ь к и й:] *Я? Ні крапельіни, присягаю!* (К.-Карий, II, 1960, 296).

КРАПЕЛІ́НКА, и, ж. Зменш.-пестл. до крапельі́на.

◇ **Ні (ані, і) крапельі́нки** — те саме, що **Ні (ані, і) краплі́ни** (див. краплі́на). *Дощику ніхто й крапельінки не бачив* (Кв.-Осн., II, 1956, 123).

КРАПЕЛІ́НОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до крапе-

лі́нка. *Серце.. хоче, щоб ти хоч крапельіночку шкодувала за минулим* (Мушк., Серце., 1963, 273).

КРАПЕЛЬКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до краплі́а. *Червона глина бризнула трьома кров'яними крапельками на білу Карпову сорочку* (Н.-Лев., II, 1956, 273); *Мряка обсіла кожух і капелюх Паньків дрібними крапельками* (Март., Тв., 1954, 159).

◇ **До [останньої] крапельки** — те саме, що **До [останньої] краплі́** (див. краплі́а). — *Чортові парубки видудлили все до останньої крапельки, — сказала Марія* (Н.-Лев., II, 1956, 118).

2. *тільки одн., перев. чого, перен.* Зменш.-пестл. до краплі́а. *Слізеньки ллються дрібні: Крапельку власної долі, Власного щастя крихітку.. Просять дурні* (Граб., I, 1959, 353); *Він не міг відмовитись хоч від невеличкої іронії, хоч від крапельки ущипливості* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 145).

◇ **Ні (ані, і) крапельки** — те саме, що **Ні (ані, і) краплі́** (див. краплі́а).

КРАПЕЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що краплі́нний. *Крапельне змащування роблять за допомогою маслянок, які автоматично подають мастило без тиску* (Слюс. справа, 1957, 317); *При вивченні антибактеріальної дії мікроциду ми використовували метод розведення та крапельний метод* (Мікр. ж., XXII, 1, 1960, 45).

КРАПЕЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. 1. Пляшечка з пристосуванням у шийці для відрахування крапель.

2. Скляна трубочка з гумовим наконечником, за допомогою якого набирають рідину й випускають її по краплі; піпетка. *Крапельницею може служити зігнута під кутом скляна паличка* (Заг. догляд за хворими, 1957, 163).

КРАПІ́НКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кра́пка 1. *Навіть темні крапінки на них [очах] віддають.. блиском* (Стельмах, Хліб., 1959, 454).

КРА́ПКА, и, ж. 1. Невеличка цятка на певному фоні; плямочка. *Коли сонце вже скотилось до самого обрію, далеко в морі з'явилася чорна крапка* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 56); *Внизу, за левадами, річка белькоче щось уві сні під залізничним мостом. Вище — червона крапка семафора* (Головко, I, 1957, 140); * У порівн. *Розпластавсь орел на крилах, В небі крапкою дрижить* (Щог., Поезії, 1958, 410).

2. Графічний знак (.) як умовне позначення чого-небудь (в алгебрі, нотному письмі, телеграфному коді, на географічних картах і планах). *Крапки і тире поринають в галоп, Проскакують.. лінії знаків: «Чернігів залишено... Наш Конотоп...»* (Бажан, Роки, 1957, 248); *Кожна крапка на карті має свій порядковий номер* (Донч., II, 1956, 75).

3. грам. Розділовий знак, яким позначають на письмі кінець розповідного речення, відокремлюють речення одне від одного, а також уживають для скорочення слів. *В кінці рядків маємо логічну паузу, позначену знаками пунктуації (кома, крапка)* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 94); *Кожне речення.., що виражає закінчену думку, обов'язково відділяється на письмі крапкою* (Худ. чит., 1955, 95).

△ **Кра́пка з ко́мою** — розділовий знак, яким відокремлюють на письмі структурно ускладнені частини речення.

◇ **Кра́пку (крапки́) ста́вити (постави́ти) над «і»** див. і¹; **Кра́пку ста́вити (постави́ти) на чому** — закінчувати щонебудь, зупинятися на чомусь. *Гулька перехопив його погляд, збагнув, що перегнув палку посміхнувся:.. — Давай на цьому поставимо крапку* (Тарн., Незримий горизонт, 1962, 139); *На цьому кра́пка* — усе, кінець (про остаточне завершення чого-небудь). *В той липневий ранок 1945 року, коли всі радіостанції світу все ще вели мову*

про капітуляцію Німеччини, старший лейтенант Максим Нерчин спокійно виключив приймача. Досить! На цьому крапка. Починалося інше життя (Рибак, Час., 1960, 7).

4. тільки мн., грам. Те саме, що Три крапки.

△ Три крапки — розділовий знак у вигляді трьох рядом поставлених крапок (...), яким позначають на письмі незакінченість висловлення.

КРАПКОВИЙ, б́ва, б́ве. Який має вигляд крапок (у 1 знач.). Переважною формою захворювання були.. запалення рогової оболонки [ока] у вигляді крапкових помутнінь (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 247).

КРАПЛАК, у́, ч., спец. Суміш алюмінієвих і кальцієвих солей алізарину, яку використовують для виготовлення художніх і поліграфічних фарб. // Фарба з такої суміші. Я хотів покласти ще краплаку на палітру і мимоволі оглянувся (Тич., І, 1957, 217).

КРАПЛЕНИЙ, а, е. Позначений спеціальним крапом (див. крап¹ 2) (про гральні карти тощо).

КРАПЛЕПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на краплю (у 1 знач.). Сучасна жива речовина — протоплазма клітин — має краплеподібну.. будову (Наука., 8, 1958, 45).

КРАПЛІНА, и, ж. Те саме, що кра́пля 1, 2. Важкі краплини гойдалися на колоссях, легенька пара знялася над нивами (Коцюб., ІІ, 1955, 397); Лице матері вкрите краплинами роси (Довж., І, 1958, 34); Оріся вперше відчула, що в тому бою є якась краплина і її допомоги (Автом., Так народж. зорі, 1960, 279).

◇ До [останньої] крапліни — те саме, що До [останньої] кра́плі (див. кра́пля). І любов, і надію, і ніжність, Ірено, перелю до краплини в серденько твоє (Уп., Вірші., 1957, 25); Краплина в морі (в річці і т. ін.) — те саме, що Кра́пля в морі (в річці і т. ін.) (див. кра́пля). Та ці видання [закарпатських коломийок] — краплина в морі пісенної поезії Закарпаття (Нар. тв. та етн., 5, 1964, 94); Мов (як і т. ін.) краплина (дві крапліни) воді подібний до кого (схобжий на кого) — те саме, що Як (мов і т. ін.) кра́пля (дві кра́плі) воді подібний (схобжий) (див. вода́). Інженер Голобля, мов дві краплини води, був схожий на батька (Збан., Переджнив'я, 1960, 65); Ні (ані, і) крапліни; Ні на крапліну — анітрішки, анітрошки, ніскілечки. [Ш е в ч е н к о:] Караюсь, мучусь я, але не каюсь. І не змінився ні на краплину (Тич., І, 1957, 313); [К р я ж:] Думаєш, я шкодую, що мене не обрали головою? Ні краплини (Зар., Антеї, 1962, 210).

КРАПЛІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до крапліна. На чолі рясно виступили дрібненькі краплинки поту (Вас., Вибр., 1954, 276); Щоб хоч краплинка радощів і мук Мого часу в його очах відбилась! (Дмит., В обіймах., 1958, 79).

КРАПЛІННИЙ, а, е. Прикм. до крапліна. Крізь краплинне плетиво холодне я побачу — йдеш назустріч ти (Забіла, Поезії, 1963, 62).

△ Краплінна інфекція — зараження хворобою, збудники якої переносяться найдрібнішими краплинками, що виділяються з рота хворого під час розмови, кашлю тощо. При так званій краплинній інфекції зараження відбувається через виділювані хворими під час кашлю, чхання.. найдрібніші бризки й крапельки слини з бактеріями (Шк. гігієна, 1954, 296); Краплінний аналіз, хім. — метод якісного аналізу дуже малих об'ємів розчину (0,01—0,001 мл). М. О. Тананаєв розробив метод краплинного аналізу (Розв. науки в УРСР., 1957, 235).

КРАПЛІНОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до краплінка.

◇ До [останньої] крапліноньки — те саме, що До [останньої] крапліни (див. крапліна). — Беруть йоржів, відварюють. Потім починають їх проціджувати..

щоб усе, що є, до краплиноньки... (Довж., І, 1958, 423).

КРАПЛІНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до краплінка. Лиш на [віях].. золотистих Дві-три краплиночки зависли (Фр., Х, 1954, 14); Де ж ти, голубонько? Де? На хвилиночку Глянь з отим усміхом милим, чаруючим, Втіхи, надій принеси хоть краплиночку (Граб., І, 1959, 379).

◇ Ні (ані, і) крапліночки — те саме, що Ні (ані, і) крапліни (див. крапліна). [М а р і я:] Ви так.. усміхаєтесь, що я ні краплиночки вас не боюся (К.-Карий, ІІ, 1960, 109); Вона [Леся Українка] без краю і без міри Талан і серце віддала. І ні хвилиночки в розваги, І ні краплиночки собі (Воронько, Народж. легенди, 1954, 26).

КРАПЛІСТИЙ, а, е. 1. Який виступає, падає великими краплями (про дощ, росу, піт і т. ін.). Перлами ясними он під тополями Грає краплиста роса (Стар., Вибр., 1959, 7); Краплистий дощ товкся, немов горох до долівки (Март., Тв., 1954, 304); Ще мить, і вони [сльози] покотилися б по щоках — рясні і краплисті (Донч., VI, 1957, 267).

2. Те саме, що крапчастий 1. Мостила вона ближче до себе дві великі подушки у краплистих темних пошивках (Вовчок, І, 1955, 254); Навіть цивільний піджак, білий комірець та краплиста краватка не могли змінити вигляду задумливого, завжди зосередженого обличчя начальника штабу дивізії (Рибак, Час., 1960, 184).

КРАПЛІСТО. Присл. до краплистий 1. Роси лягли краплисто, рясно, цвітуть склом і сріблом (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 60).

КРАПЛЯ, і, ж. 1. Маленька частинка якої-небудь рідини, схожа на кульку. Посипались рідкі краплі дощу (Н.-Лев., ІІ, 1956, 390); Руки її пообвивані шматками, на фартусі червоні краплі крові (Кобр., Вибр., 1954, 169); Хвиля розбивалася об камінь і дохлюпувала до наших підощов солоні краплі (Ю. Янов., ІІ, 1958, 51).

◇ До [останньої] кра́плі — повністю, цілком; до останку. Іван знов ніби висмоктав горілку до краплі (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 352); Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі (Мал., Запов. джерело, 1959, 106); До останньої кра́плі кр́ові боротися (бітися і т. ін.) — до останку, до останнього подиху боротися, битися тощо; Кра́пля в кра́плю схобжий на кого (пішов у кого і т. ін.) — те саме, що Як (мов і т. ін.) кра́пля (дві кра́плі) воді подібний (схобжий). Обоє [діти], крапля в краплю, пішли в матір (Стельмах, ІІ, 1962, 105); Кра́пля в морі (в річці і т. ін.) — мізерна, незначна частинка великого цілого; дріб'язок. Сміються — і я сміюся, говорять, співають — я теж. Я крапля у річці й блищу на сонці так само, як ціла хвиля (Коцюб., ІІ, 1955, 270); Якщо з'являються час від часу поодинокі видання [бібліографії], то це крапля в морі (Вітч., 4, 1964, 202); Кра́пля по кра́плі — потроху, поступово. У грудях, на самому дні, зерно по зерні, крапля по краплі, збирається сила (Коцюб., ІІ, 1955, 131); Як (мов і т. ін.) кра́пля (дві кра́плі) воді подібний (схобжий) див. вода́.

2. тільки одн., перев. чого, перен. Дуже мала кількість, частинка чого-небудь; трошки, дуже мало. Земле, .. Сили, що в твоїй живе глибині, Краплю, щоб в бою сильніше стояти, Дай і мені (Фр., Х, 1954, 12); З жорстокого слова хтів [Рустем] видушити краплю надії (Коцюб., ІІ, 1955, 158); На самоті перед завісою невідомого сміливість з кожним кроком по краплі почала виціджуватись на росяну землю (Стельмах, ІІ, 1962, 67).

◇ Ні (ані, і) кра́плі — нітрохи, анітрохи, ніскільки. Вони все-таки мають людські ідеї, добрі заміри і ні краплі крутійства (Л. Укр., V, 1956, 140).

3. тільки мн. Рідинні ліки, які для вживання відраховують такими частинками. Я вигадав, що заслаб.. Підняв тривогу, мусив приймати краплі од живота (Коцюб., II, 1955, 364); Довелося.. попросити доктора.., щоб дав Олені краплі для заспокоєння (Вільде, Сестри.., 1958, 477); Валеріанові краплі.

4. діал. Крапка (у 1 знач.). Матерія була убога, темненька, з червоними краплями (Н.-Лев., II, 1956, 293).

КРАПЛЯСТИЙ, а, е, діал. Краплистий. Тим часом подужчав вітер, полив ще густіший та краплястіший дощ (Л. Янов., I, 1959, 320).

КРАПНУТИ, не, док. Однокр. до **крапати**. Дощ крапнув на пил гарячий... (Тич., III, 1947, 178); // без-ос. — Здається, крапнуло! Ще! І ще!.. — Що таке? — Дощ! (Гончар, III, 1959, 393).

КРАПОВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **крапчастий** 1. Хто червоного пояса прохає, а хто крапового пояса хоче (Вовчок, I, 1955, 304).

КРАПОТІТИ, тить, недок. Підсил. до **крапати**. Тим часом дощ напускався, крапотів наче з ясного неба (Гончар, III, 1959, 393).

КРАПОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **крапка** 1. У **крапочку** — крапчастий (у 1 знач.). На голові її була у крапочку хустинка (Голов., Поезії, 1955, 193).

КРАПЧАСТИЙ, а, е. 1. Укритий крапками (у 1 знач.), цяточками. Бринить дідок, Як той мачок, Крапчастий і повнесенський (Гл., Вибр., 1951, 235); В вибої жайворон змостив собі гніздечко, У нім крапчасте.. яєчко (Вирган, В розп. літа, 1959, 107); Вітер розвіває на ній крапчасту хустку (Цюпа, На крилах.., 1961, 239).

△ **Крапчастий ховрах** див. **ховрах**.

2. рідко. Те саме, що **краплистий** 1. Ще дрімали каштани в крапчастій росі, а Василь поспішав до лікарні (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 26).

КРАПЧАСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. **крапчастий** 1. Першою ознакою мозаїки на червоній конюшині є утворення крапчастості на листі (Мікр. ж., XVIII, 4, 1956, 7); Крапчастість [листіків] найбільше помітна перед цвітінням картоплі (Картопля, 1957, 226).

КРАСА, і, ж. 1. Властивість, якість гарного, прекрасного. Парубок постояв на згірку, помилувався красою околиці (Мирний, I, 1949, 128); Як я люблю тебе, мій рідний краю, Як я люблю красу твою, твій люд (Фр., XIII, 1954, 324); Боротьба за чистоту, красу і багатство української мови.. — це наша спільна справа (Рильський, III, 1956, 96); Краса, її благодіючий вплив на людство, краса як могутній рушійний чинник вдосконалення людського суспільства — саме така краса становила естетичний ідеал Шевченка (Вітч., 3, 1961, 128).

В усій (півній) красі — в усій величі, в усьому блиску. Коли він зійшов на горбок, перед ним встали в повній красі всі ниви (Коцюб., II, 1955, 394); — Хіба не буває, що в одному-єдиному вчинку людина розкривається в усій своїй душевній красі!? (Головко, I, 1957, 458).

2. Оздоба, прикраса кого-, чого-небудь; слава. Ви [Панас Мирний], найбільш шанований мною письменник український, сила й краса літератури нашої (Коцюб., III, 1956, 195); А меросій Бучма, друг наш Бронек — Народу гордість і краса! (Рильський, III, 1961, 91); З кріпосної брами вилетів гусарський полк, краса всіх кінних полків (Довж., I, 1958, 263).

3. Гарна, приваблива зовнішність; урода (у 2 знач.). Нащо ж мені краса моя, Коли нема долі? (Шевч., I, 1951, 55); Під деревом.. стояла дивної краси висока молода красуня в білому убранні (Н.-Лев., III, 1956, 291); Стрункий, весь зітканий із м'язів, він їй здався живим

втіленням сили й краси... (Руд., Остання шабля, 1959, 29).

◇ **Набиратися (набратися) краси** див. **набиратися**; **Наводити (навести) красу**, жарт. — чепуритися, митися тощо. В одній перукарні, куди Анрі-Жак зайшов, щоб навести красу, перукар запропонував йому свого велосипеда (Ю. Янов., II, 1954, 58).

4. заст. Красуня. А Катря й не чує: — Чому не прийшов? Чому його нема? — Не знаю, не знаю, моя красо! (Вовчок, I, 1955, 208); Групи незайнятої молоді стояли по обох боках входу, .. обіймаючи критичними поглядами кожну нову.. красу (Фр., VI, 1951, 220); Краса несканна була та цариця (Дн. Чайка, Тв., 1960, 136).

КРАСЕН див. **красний**.

КРАСЕНЬ, красеня і красня, ч. 1. Уродливий хлопець, чоловік; уродливець. Смільчака такого, такого красеня, .. як цей хлопчик удався, пошукати по цілім широкім і великім світі (Вовчок, I, 1955, 346); Се був високий, вродливий парубок.. — ідеал сільського красеня (Фр., IV, 1950, 454); Чорний чуб і невеликі темні вуса робили з нього красня (Мик., II, 1957, 284).

2. Про того, хто виділяється своєю красою, про щось гарне. Огнем тремтячим блиснула луска, — Але.. правця відпуска У темну воду красня золотого (Рильський, II, 1960, 121); Спочатку нічого не бачила [Софія] там, окрім круторогих красенів-волів (Гончар, Таврія, 1952, 138); Добре тобі, місяцю ясний, Добре тобі, красеню світлий (Мур., Лірика, 1954, 7).

КРАСІВИЙ, а, е. Те саме, що **гарний** 1. Хороші зірочки на небі, та вечірня зірочка красивіша над усім (Кв.-Осн., II, 1956, 311); Високий, красивий, він прямо поступив у двір (Мирний, I, 1954, 300); Деся за садом співали дівчата. В однісі з них був особливо сильний і красивий голос (Грим., Подобиці.., 1956, 54); // у знач. ім. **красіве**, вого, с. Те, що має приємний зовнішній вигляд, відзначається гармонією барв, ліній і т. ін. У щастя людського два рівних є крила: Троянди й виноград, красиве і корисне (Рильський, III, 1961, 199).

КРАСІВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. **красівий**. Ні смаку, ні здорового глузду в плануванні [будинку] нема, але є претензія на розмах і красівість (Чаб., Тече вода.., 1961, 91).

КРАСІВО. Присл. до **красівий**. В його хаті.. переставляла [Христя] .. всяку всячину, щоб вона якнайкрасивіше стояла, найпоказніше видавала (Мирний, III, 1954, 223); Його обличчя з високим і чистим чолом, трохи випнутими вилицями і красиво окресленими губами було привабливим (Собко, Скеля.., 1961, 8).

КРАСІЙ, а, е, діал. Строкатий, барвистий. Очі його розбігалися.. від тих овець, що, немов красими ряднами, накидані були по полонині, аж до.. кристалевого плеса (Фр., III, 1950, 8); // Рябий (про тварин). Надібав по дорозі красу корову (Март., Тв., 1954, 247).

КРАСІЛО, а, с. 1. заст. Барвник.

2. діал. Червона фарба. Та й купили білила, ще й чорного чорнила, червоного красила: дідам бороди білити, хлопцям пояси красити, дівчатам запаски чорнити (Сл. Гр.).

КРАСІЛЬНИЙ, а, е, розм. Те саме, що **фарбувальний**. Паша забігала в чесальний, снувальний.. і красильний цехи і кликала всіх на вулицю (Бурл., Напередодні, 1956, 239).

△ **Дрік красільний** див. **дрік**¹; **Красільна речовина** — те саме, що **барвник**; **Красільні рослини** — рослини, з яких добувають барвники.

КРАСІЛЬНИК, а, ч., розм. Те саме, що **фарбувальник**; **фарбар**.

КРАСІЛЬНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до **красільник**.

КРАСИЛЬНЯ, і, ж., розм. Те саме, що фарбувальня. **КРАСИТИ**¹, крашú, красíш, недок., перех., розм. Робити гарним, прикрашати. *Горе тільки рака красить* (Укр.. присл., 1955, 33); *Всю світлицю дуже красила нова картина, вишита гарусом* (Н.-Лев., I, 1956, 349); *Він був у тому настрої діяльного натхнення, що завжди так осяює, красить людину перед боєм* (Гончар, III, 1959, 263).

КРАСИТИ², крашú, красíш, недок., перех., розм., рідко. 1. Те саме, що фарбувати. *Хазяїн Тарасів, маляр Ширяєв, посилав його красити на будинках покрівлю, стелі, підлоги та інше що* (Мирний, V, 1955, 310).

2. Те саме, що забарвлювати 1 (перев. в червоний колір). *Сонце заходило й червоним промінням красило гребені снігу* (Вас., I, 1959, 159).

КРАСИТИСЯ, крашúся, красíшся, недок., розм., рідко. 1. Те саме, що малюватися 1; підфарбовуватися.

2. тільки 3 ос. Пас. до красіти² 2. Степи на величезному просторі красились пожежами (Гончар, III, 1959, 272).

КРАСИТИ, ію, ієш, недок. 1. розм., рідко. Те саме, що красуватися 1, 4. *Світло.. яріло.. на дівочих та молодичих білих, синіх, червоних, зелених та рябих убраннях, що красили, як весняний цвіт* (Л. Укр., III, 1952, 670).

2. діал. Червоніти, шарітися. *Красіє, як рак в окропі* (Гал.-руські.. приповідки, II, 1908, 303).

КРАСКА, и, ж., розм. 1. Те саме, що фярба. *Думаєте, що він так малював собі просто, абияк, що тільки розміша краску.., та так просто й маже..? Е, ні* (Кв.-Осн., II, 1956, 5); *Передо мною були просто цятки краски* (Л. Укр., III, 1952, 598).

2. Те саме, що рум'янець. *Непокірна краска залила обличчя до самої хмари чорних кучерів* (Л. Укр., III, 1952, 682).

Краска со́рому — рум'янець, спричинений почуттям сорому. *Краска сорому залила обличчя* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 50); *Наливатися (налітисся) краскою див. наливатися*.

КРАСНЕНЬКО, присл., нар.-поет. Підсил. до красно. *Так миленько та красненько в нашій полонині* (Коломийки, 1969, 47); *Дякую красненько за ласку; // Досить. Виплакавшись красненько, всмак, Хима потроху розбирав, про що читає батюшка* (Коцюб., I, 1955, 88).

КРАСНИЙ, а, е, КРА́СЕН, сна, сне, нар.-поет. Те саме, що гáрний 1; прекрасний, чудовий. *Мені здається, що тим і наш світ красний, що він не однаковий* (Мирний, V, 1955, 307); *Ізнов прийшла весна-красна, Ізнов зазеленіло поле* (Гл., Вибр., 1951, 178); *Вдовж стін стоять широкі ослони, застелені різнобарвними, дуже красними килимцями* (Коцюб., III, 1956, 45); *Знову літо у краснім цвіті, В колиханні ясних комет* (Мал., Запов. джерело, 1959, 222); // Який має привабливу зовнішність; уродливий (у 1 знач.). *Не родися красна, та родися щасна* (Номис, 1864, № 1674); *Хто його [Кармеля] уперше стрічав.., потім ніколи вже не зміг забути його обличчя красного* (Вовчок, I, 1955, 346); *Стояв син її в сріблі місяця такий красний.., що в мамі серце защемило* (Вільде, На порозі, 1955, 337); // Приємний, втішний. *Одної ночі мав він красний сон* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 92); *Над сонним містом легкокрилим роєм Витають красні мрії, давні сні* (Л. Укр., I, 1951, 71); // Найкращий. *Нащо собі марно жалю завдавати, Нащо свої красні літа загубляти!* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 245); // Радісний, щасливий. *Іноді й віри не доймаємо, що доля наша така красна* (Барв., Опов., 1902, 97); *Чи не так, як .. весну, Я бачила кохання й молодощі*

І все, чим красен людський вік убогий? (Л. Укр., I, 1951, 145).

◇ **Красна дичина** — найкраща болотна та ін. дичина (бекас, валюшень, глухар тощо); **Красна дівця** — молода, гарна, вродлива дівчина. *Почали казати [старости].. про порошу, про князя, про куніцію і звели на красну дівця* (Кв.-Осн., II, 1956, 488); **Красна мо́ва** — мова, що відзначається майстерністю або пишністю вкладки думок. *Красная мова наводить добрії слова* (Номис, 1864, № 12859); **Красна ри́ба** — цінна парода безкісткових (осетрових і т. ін.) риб; **Красна то́ня** — перший у сезоні улов, звичайно найкращий. *Красна тоня вдалась добра; але того літа риба ловилась дуже погано* (Н.-Лев., II, 1956, 249); **Красна ціна́ (платня́)** — найвища ціна (платня). — *Хорошу, Тимофію, витесав кроковку. Продай мені її. Красну ціну заплачу* (Стельмах, II, 1962, 37); **Красне місце** — найкраще, почесне місце. *Лісничий посадив на красне місце гостя* (Рибак, Зброя., 1943, 129); **Красне писання**, заст. — каліграфія, чистописання. *При читанні каталога він не спитав.., чому .. не були на годині красного писання* (Ков., Світ., 1960, 106); **Красне письменство**, заст. — художня література. *Наш інтелігентний читач.. бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем.. соціальних, психологічних, історичних і інших* (Коцюб., III, 1956, 239); **Красне слово**; **Красні слова́** — влучне, виразне (у 2 знач.) слово. *Марченко виголосив .. тост за дружбу польського і радянського народів.. Красні слова самі лилися з уст* (Минко, Ясні зорі, 1951, 24); **Красне со́нце** — яскраве сонце. *Так і зима мине; на весну красне сонце загіє..* (Мирний, I, 1949, 210); **Красний госпо́дар (хазя́їн)** — добрий господар. — *Такий мені хазяїн красний, що хазяйці й чарки випить не дав..* (Свидн., Люборацькі, 1955, 126); **Красний день** — гарний, погідний, сонячний день. *День був красний, люди по городах, по полях працювали* (Ков., Світ., 1960, 5); **Красний зві́р** — найцінніший для мисливця звір (ведмідь, лось, кунця тощо). *Ні зоряних небес мандрівні хори, Ні вітрокрилі в морі байдаки, Ні в полі збройних лицарів полки, Ні звіра красного глибокі нори, .. — Ніщо мого вже серця не торкне* (Зеров, Вибр., 1966, 442); **Красний торг**, заст. — багатий товарами, вдалий щодо купівлі або продажу торг. *Тепер літо, в полі робота, а наш торг тільки зимою красний* (Фр., III, 1950, 54); **[Не] для (за́для, ра́ди) красного слова (слівця́)** — [не] для ефекту, [не] для того, щоб справити враження. *Не ради красного слова вона тепер приводила в примір братової синів* (Мирний, IV, 1955, 115); *Не для красного слова мовиться: народ — творець історії. Він с таким насправді* (Рад. Укр., 15.IV 1964, 1).

КРА́СНО, нар.-поет. 1. Присл. до красний. *Красно при долині Квітонька цвіла* (Граб., I, 1959, 95); *Життя усіх нас красно розцвіло лише в безсмертнім Жовтні* (Тич., II, 1947, 223); *Було дуже красно так іти і виспівувати.. уволу* (Турч., Зорі., 1950, 6).

Красно говори́ти (мо́вити і т. ін.) — доладно або пишномовно говорити. *Скільки раз я красно виголошував їх [думки] на зібраннях! Але ніколи досі ті думки не чіпали мене глибоко* (Коцюб., I, 1955, 260); *Хоч і не красно говорили [промовці], та в запалі щирістю і голосом брали* (Ле, Міжгір'я, 1953, 235).

2. Щиро, сердечно, люб'язно. *Прийшов [Іванко] до царя, красно привітався* (Калин, Закарп. казки, 1955, 12); *Кланяюсь тобі, роде, найперше — і вам, мир, красно дякую* (Ю. Янов., I, 1954, 35).

КРАСНОГОЛОВЕ́ЦЬ, вця, ч. (*Boletus rufus* Schaeff.). Істівний гриб із червоною або жовтогарячою шапкою; підосичник. *Гайку, гайку, дай гриба й бабку! сирійжку з добру діжку, красноголовця з доброго молодця*

(Номис, 1864, № 340); *Ми збирали красноголовці, черво-нюки, опеньки* (Досв., Вибр., 1959, 56); * *Образно. Ой казали красноголовці, Що ми зроду хлопці...* (Чуб., V, 1874, 1183).

КРАСНОМОВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто вмiє гарно гово-рити, майстерно володiє словом; оратор. [Р і ч а р д:] *Лукавий Рим зовсiм не винен з того, що майстер Год-вінсон не красномовець* (Л. Укр., III, 1952, 9); // ірон. Любитель виголошувати пишномовні, але беззмістовні промови. Вони спочивали від учораших брудних, лайли-вих промов, благодушно слухаючи красномовця (Ле, В снопі., 1960, 307).

КРАСНОМОВНИЙ, а, е. 1. Який володiє красномов-ністю. *Нестямний ляск у долоньки привітав красномов-ного пана за його річ* (Мирний, III, 1954, 389); *Красно-мовний лісник оволодів увагою аудиторії* (Дмит., Наре-чена, 1959, 203); // Який характеризується доладністю, майстерністю (про мовлення). *Нічна пізня доба, чарка горілки.. додають красномовності навіть не красномов-ній розмові мовчуна о. Мойсея* (Н.-Лев., I, 1956, 120); // ірон. Який відзначається пишномовністю, але не має глибокого змісту. *На простих селянських щитах не було Девізів гучних красномовних* (Л. Укр., I, 1951, 354); *Шевченко з обуренням відмітає красномовні лібе-ральні базікання про мирні шляхи ліквідації кріпос-ництва в Росії* (Слово про Кобзаря, 1961, 127).

2. перен. Зрозумілий без слів. *Буває час, де потрібні-ше красномовне мовчання, ніж говірка слово* (Н.-Лев., I, 1956, 137); *Вигуками й красномовними жестами вони розповідали, що тут уже були руські* (Гончар, III, 1959, 91); // Промовистий, виразний (у 2 знач.). *На-род давав назви річкам красномовні, сповнені великого змісту* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 90).

3. перен. Переконливий, яскравий. *Ти рости, пшени-це повна, — красномовна наша міць!* (Тич., I, 1957, 203); *Нам приклади свідчать рясні й красномовні: Поспіш-ність — успішності ворогом є* (Перв., II, 1958, 358); *Факт вельми показовий і красномовний: чудова пісня українського Кобзаря прийшла вперше до білоруського гусляра Янки Купали з рідних фольклорних джерел* (Рад. літ-во, 5, 1958, 53).

КРАСНОМОВНІСТЬ, ності, ж. Здатність, уміння гарно, майстерно говорити; ораторський хист. *Мені взагалі не слід би довгих листів писати, та все не вмію стримувати свою красномовність* (Л. Укр., V, 1956, 390); *Хоч красномовністю не відзначалася [Марія Іва-нівна], але цього разу була немов у натхненні* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 97); // Майстерність, доладність мови. *Думка Сагайдачного, підтримана красномовністю Со-беського, перемогла* (Мак., Вибр., 1956, 533).

КРАСНОМОВНО. Присл. до красномовний. *Ніна говорила переконливо й красномовно* (Донч., V, 1957, 377); *Павлюк з Дудником красномовно переглянулись* (Кач., Вибр., 1953, 276); *Змінюється пейзаж Черкащи-ни.. Про це красномовно розповідає велична комсомоль-ська будова* (Цюпа, Україна., 1960, 158).

КРАСНОМОВСТВО, а, с. 1. Те саме, що красномов-ність. *Одні дивувалися красномовству чиновника, другі підхвалювали Кряжова* (Мирний, I, 1949, 389); — *Я чув, що серед молодих дяконів Софії відзначається своїми талантами Лев, сам з Азії, простого роду, але красно-мовством знаменитий...* (Скл., Святослав, 1959, 511).

2. заст. Риторика. *Визначний зразок урочистого красномовства ХІ ст. становить «Слово о законѣ и благодати»* (Іст. укр. літ., I, 1954, 37).

КРАСНОПИС, у, ч. Те саме, що каліграфія. *Це був урок краснопису. Галя [чорненька] і Галя [біленька] старанно виводили літери* (Ів., Таємниця, 1959, 20).

КРАСНОПИСЕЦЬ, сця, ч., рідко. Те саме, що калі-граф.

КРАСНОПІРКА, н, ж. Те саме, що червонопірка. *Жабі з криком підхопила своє вудлище і, мов дитя, стрибонула до золотистої краснопірки, що плюскалась на траві...* (Досв., Вибр., 1959, 53).

КРАСНОТАЛЬ, ю, ч., бот. (*Salix acutifolia* W i l l d.), рідко. Те саме, що шелюга; червоний верболіз. *Куці красноталю.. щедро обдарували Гордого і Валентину прохолодними дощовими краплями* (Руд., Вітер., 1958, 243).

КРАСНУХА, и, ж. Інфекційна хвороба вірусного ха-рактеру (переважно в дітей), що супроводиться червону-ватим висипом на шкірі; червона висипка. *Краснуха — найлегша й найбезпечніша з гострозаразних висипних хвороб* (Шк. гігієна, 1954, 307).

КРАСОВІЙТИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що гár-ний 1. *В нас народ — дозрілий, красовитий — світлим шляхом Леніна іде* (Тич., Комунізму далі., 1961, 7); *І такої, як ти, Красовитої дівчини, .. в світі ніде не знайти* (Вирган, В розп. літа, 1959, 48).

КРАСОВІЦЯ, і, ж., діал. Красуня (у 1 знач.). *Що то вже за молодиця була красовиця!* (Вовчок, I, 1955, 243).

КРАСОВУЛЯ, і, ж., заст., жарт. Велика чарка. *Троянці .. Одважних стали обнімати.. І красовулю піднесли* (Котл., I, 1952, 223); *Балабуха.. згадав ті кра-совулі, що він колись хилив з студентами* (Н.-Лев., III, 1956, 47).

КРАСОЛЯ, і, ж. (*Tropeolium* L.). Однорічна декора-тивна рослина з розгалуженим стеблом і великими за-пашними квітками яскравого (переважно жовтогарячого) кольору. *Порозцвітали гарно квіти: Нагідочки, красолі і мачок* (Гл., Вибр., 1957, 173); *У городі і в саду ясніли свіжі, живучі осінні квіти: .. палка красоля, гвоздики, ..королевий цвіт* (Вас., II, 1959, 267); *Буйними кущами росли тут жоржини, слалась по землі красоля* (Шиян, Баланда, 1957, 144).

КРАСОЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до красолі. *В неї на голівці жовті чорнобривці.. і листок красольки, наче парасолька* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 14).

КРАСОТА, й, ж. Те саме, що красá 1, 3. По-гляньмо: *всюди красота; Холодну землю сонце гріє* (Гл., Вибр., 1951, 178); *Чи вік же їй продівувать? Зно-сити брівоньки ні за що. Хіба за те, що сирота? А кра-сота то, красота!* (Шевч., II, 1953, 249); *Янкель поста-рався показати на своєму обличчі всю красоту панночки* (Довж., I, 1958, 249).

КРАСОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до красá 4. *На порозі.. дівчинка — сама красочка; кучерявенька, пле-чички голі і ручечки голісінькі, а білі, як молоко* (Вовчок, I, 1955, 375).

2. діал., пестл. Квіточка. *Зійду я на гору, Аж кра-сочки грають. Не грайте, красочки.. Мені в батька не жити, Мені віночків не вити* (Чуб., III, 1872, 189).

КРАСТИ, крáду, крáдеш, недок. 1. перех. Нпшком привласнювати чуже. *Осавула .. пішов до пана й розказав, що молотники крадуть із панського току жито* (Н.-Лев., II, 1956, 191); *Левко потроху краде ці дерева і завозить .. циганам на ложки* (Стельмах, I, 1962, 72); * *Образно. Крадуть мій час люди, спільні обіди, вечери* (Коцюб., III, 1956, 422).

2. неперех. Займатися злодіємством. *Жінок там на тютюн міняють, Вдень п'яні сплять, а крадуть вніч* (Котл., I, 1952, 243); — *Такий молодий парубок — і кра-де. Мені дуже жаль таких людей ...* (Коцюб., I, 1955, 446).

КРАСТИСЯ, крáдуся, крáдешся, недок. 1. Непо-мітно йти, пробиратися кудись, підходити до кого-

чого-небудь. Неначе злодій, поза валами В неділю крадуся я в поле (Шевч., II, 1953, 46); Побачивши сплячого Очере́та, вона навшипиньки крадеться до столу і, взявши флакон, зникає так само нечутно (Коч., II, 1956, 451); // Обережно, безшумно наближатися до здобичі (про тварин). Вони [вовки] неначе змовились: один ліг в ярку догори черевом, а другий, крадучись та присідаючи до землі, обминув теля ззаду і погнав його на ярк (Коцюб., I, 1955, 32); Здається, що назустріч мені крадеться гнучкий, мінливий леопард, він вигинається, припадає до землі білявим черевом, грає всіма відтінками брунатного кольору.. хутра... (Кол., На фронті.., 1959, 27); // Тихо, безшумно ходити. Як при небіжчиці на пальцях ходив та говорив шепотом, .. та вже й до смерті своєї крався і шептав (Вовчок, VI, 1956, 224); // Нішком робити що-небудь. Хлоп'я кладе хустину на місце і тихо крадеться до кишені (Мирний, I, 1954, 279).

2. перен. Непомітно наближатися, надходити. — Як вони живуть отута? — думала Христя, почувавши страх, що крався до неї з-за спину... (Мирний, III, 1954, 227); Як же іноді, крадучись стиха, Уразить тебе смуток який, — Пам'ятай, що бездольному втіха — То блискуча веселка надій (Щог., Поезії, 1958, 313); Втома крадеться тихо, але він Втомі взяти себе не дає! (Бичко, Вогнище, 1959, 82).

КРАСУВА́ННЯ, я, с. Стан за знач. красува́тися 4. Чутки пливли, як хмари .., носились в повітрі, мов пил з квіток в час красування ниви (Коцюб., II, 1955, 42); Ще жила пшениця у красуванні.., а на дворі радгоспівським до.. жнив готувалися (Колг. Укр., 7, 1958, 45).

КРАСУВА́ТИ, ую, у́єш, недок., у чому, чим і без додатка, рідко. Те саме, що красува́тися 1. 2. 4. Темний гай вже забув зимування сумне І красує в зеленім наряді (Л. Укр., I, 1951, 93); Гетьман глянув на башти розкішного замку, що красували з-за широкого ставу (Стар., Облога.., 1961, 34); Вони [дівчата] красують, певно, не вінками ж? (Граб., I, 1959, 537); Красують пшениці наліті, і буде добрий урожай... (Тер., Правда, 1952, 62).

◇ **Красува́ти очі (зір)** — вабити, милувати зір. [О л е н а (бере намисто):] Дороге та блискуче! .. Оця-то блискучість і красує очі, і підкупає розум, і дуриє серце (Кроп., I, 1958, 472).

КРАСУВА́ТИСЯ, уюся, у́єшся, недок. 1. Вабити зір, виділятися красою; викрашатися. Меж горами старий Дніпро, Неначе в молоці дитина, Красується, любується На всю Україну (Шевч., II, 1953, 111); Серед пустих степів красуються, як квітники, веселі хутори, присілки, села (Мирний, I, 1949, 179); Серед парку красується тисячолітнє терпентинове дерево... (Вишня, I, 1956, 180); // чим. Чим-небудь привабливо виділятися. Хто йде тим селом, Той дивується, Що садами воно Та й красується (Укр.. думи.., 1955, 394); Чудова весняна природа красувалася цілою повнотою свіжості, життя й запаху (Фр., V, 1951, 17); Увесь дах [будинку] Плачинди красується рівно виложеними вікнами (Стельмах, Хліб.., 1959, 109); // у чому. Мати гарний, привабливий вигляд у певному обрамленні, оточенні. Друге [село] стоїть на спадистій горі і красується в яблунях та черешнях проти сонця (Н.-Лев., II, 1956, 27); Ціле літо мазанка красувалася в яскравому.. цвітінні кручених паничів (Смолич, V, 1959, 16).

2. тільки 3 ос. Бути на видному місці; виділятися, виднітися. Хоч у нього теж пошматована сорочка і під оком красується помітний синець, але вигляд у нього переможний (Шиян, Баланда, 1957, 100); На зеленій, мов гриб, хатині .. яскраво красувалася вивіска (Козл., Ю. Крук, 1957, 194).

3. у чому, чим і без додатка. Те саме, що пишáтися. З себе була [вдова] огрядна, висока, чорнява, — все було

у червоному очіпку красується (Вовчок, I, 1955, 183); Довготелесий правофланговий красувався у синьому доломані з.. вилогами (Смолич, V, 1959, 691); А вона так і пострілює на всіх своїми блискучими, як вишня в росі, очима, не всидить на місці, сміється, красується, знаючи й сама, що вона гарна і що їй сьогодні дозволено красуватись (Гончар, Тронка, 1963, 140).

4. тільки 3 ос. Покриватися цвітом; квітувати (переважно про злакові рослини). — У нас тепер вишні та черешні цвітуть, а далі й мак красуватиметься... (Вовчок, I, 1955, 47); Жито вже красувалось. Жовті палички цвіту тихо гойдалися .. вздовж колосків (Коцюб., II, 1955, 392); Ячмінь красується у полі — І спів стихає солов'я (Стельмах, Жито.., 1954, 170).

КРАСУ́ЛЯ, і, ж., діал. Красуня. Закохався [Грицько] в сусідчину наймичку — веселу, моторну й робочу дівчину, хоч і невелику красулю (Мирний, I, 1949, 176).

КРАСУ́Н, а, ч., діал. Красень (у 1 знач.). [К о р о л ь:] Чи до вподоби тобі, доню, цей красун? (Кроп., IV, 1959, 164).

КРАСУНЕ́ЦЬ, нця, ч. Зменш.-пестл. до красу́нь. Вуса крутить красунець (Мал., Звенигора, 1959, 235).

КРАСУНЕ́ЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до красу́ня 1. Дівоньки, красунечки, .. розгуляйтесь (Пушкін, Ё. Онсгін, перекл. Рильського, 1949, 89).

КРАСУ́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до красу́нь. Пан Куна квапився додому, де зостався з його жінкою чепуренький красунчик (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 258).

КРАСУ́НЯ, і, ж. 1. Уродлива дівчина, жінка; вродливиця. Під деревом.. стояла дивної краси висока молода красуня (Н.-Лев., III, 1956, 291); Глухою доріжкою .. ходила в саду доросла дочка учителя, красуня Маруся (Вас., II, 1959, 312); Звівши очі, Андрій побачив у вікні красуню-панночку (Довж., I, 1958, 223).

2. Про щось гарне (переважно вживається як прикладка). Сонце сипле золотим промінням додолю, .. немов ніжно-розкішно цілує землю-красуню (Фр., II, 1950, 73); Тим часом віковий бастион слов'янства на заході — чеська красуня-столиця вирувала радісною повиник свят (Гончар, III, 1959, 457).

3. Уживається як складова частина термінів, що означають сорти яблунь, груш і т. ін. Боскопська красуня. Лісова красуня; Мліївська красуня.

△ **Нічна́ красу́ня** (*Mirabilis jalapa*) — багаторічна трав'яниста рослина родини нічечвітних; культивується як декоративна рослина.

КРАСУ́НЬ, я, ч. Те саме, що кра́сень. Дівчата.. одкривали обличчя, коли стрічались з красунем-турком (Коцюб., I, 1955, 395); Це був.. красунь на все село: чорнобривий, червоновидий, високий на зріст (Л. Янов., I, 1959, 33); Олені дивилися добрими і смирними .. очима і зовсім не були схожі на тих красунів-оленів, що їх бачив Юра на малюнках (Багмут, Щасл. день.., 1959, 127); Сходить місяць — красунь дорідний, в заводь неба ясну пливе (Гонч., Вибр., 1959, 44).

КРАСУ́НЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до красу́ня 1. Підбігає з сміхом до татуса красунька Орися (Стар., Облога.., 1961, 19); Бану тільки рукою махнув, сховавши під очима гордість за свою дружину-красуньку (Чаб., Балкан. весна, 1960, 411).

КРАСУ́ХА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що красу́ня 1. — В мене донечка красуха (Гл., Вибр., 1957, 287).

КРАТ: У сто (тісячу) крат, заст., розм. — у сто (тисячу) разів. Те, що писали ви [Якуб Колас] в ті дні [війни], — не рими, Не вірші, ні! Це більше у сто крат: Це серця кров (Рильський, III, 1961, 116).

КРА́ТА див. кра́ти.

КРА́ТЕР, а, ч., геол. Лійкуватий отвір на вершині вулканічної гори, через який під час виверження вулка-

на виливається лава, виходять гази, вилітають попіл, каміння тощо. *З природних явищ особливо вражають уяву людини виверження вогняних мас з глибин Землі через кратери вулканів* (Про вулкани..., 1955, 3); *Краєвид не мав горизонтів, бо звідусюди .. обмежений був шпильчастим обрієм кратера* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 342); * *У порівн. Гул і дим, неначе з кратера вулкана, над висотою вирував...* (Гонч., Вибр., 1959, 163); // *Частина місячного ландшафту, що своєю формою нагадує кратер земного вулкана. Не все знають люди про гори й долини на Місяці, про кратери й цирки, якими вкрита його видима поверхня* (Наука., 2, 1959, 10).

КРА́ТИ, крат, мн. (одн. **кра́та**, и, ж.). 1. розм. Клітки на чомусь. *Тканина в крати.*

2. діал. Грати (див. **гра́ти**¹). *Бренькіт замків затих, дрімали крати* (Фр., XIII, 1954, 103).

КРА́ТКА див. **кра́тки**.

КРА́ТКИ, ток, мн. (одн. **кра́тка**, и, ж.), розм., діал. Зменш. до **кра́ти**. *Тим часом Карапетова дочка Милексита заглядала з своїх покоїв в залу через віконце з кратками* (Н.-Лев., IV, 1956, 23).

КРАТКОВАНИЙ, а, е, діал. Картатний (про тканину). *Капелюх і палиця давно випали йому з рук, у котрих тепер він.. м'яв кратковану .. хустку* (Фр., VII, 1951, 61).

КРА́ТНИЙ, а, е, мат. Якій ділиться на яке-небудь число без остачі; // у знач. ім. **кра́тне**, ного, с. Ціле число, що ділиться на інше без остачі.

△ **Найме́нше спі́льне кра́тне** — найменше число, що ділиться на всі інші числа без остачі.

КРА́ТНІСТЬ, ності, ж., мат. Властивість числа ділитися на яке-небудь число без остачі.

КРАТОВАНИЙ, а, е, діал. Гратований, загратований. *Вікно кратоване високо, Немов підсліпувате око, Гляділо скося у тюрму* (Фр., X, 1954, 361).

КРАТО́ЧКА див. **кра́точки**.

КРАТО́ЧКИ, чок, мн. (одн. **кра́точка**, и, ж.), діал. Зменш. до **кра́тки**. *Вона повернулася до стіни і почала рахувати пальцем краточки на перському килимі* (Л. Укр., III, 1952, 697).

КРАТЧА́СТИЙ, а, е, діал. Гратчастий. *Кратчасті вікна.*

КРАХ, у, ч. 1. У буржуазних країнах — розорення, банкрутство (у 1 знач.). *Галицькі нафтярі .. обмежували продукцію, боячися краху* (Фр., VIII, 1952, 407); *Не сплять королівські банкіри та фінансисти, вигадують, як відстрочити невідхильний ганебний крах* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 594); *Початок кризи в Сполучених Штатах Америки супроводився масовим крахом банків, фінансових і промислових компаній* (Нова іст., 1956, 165).

2. перен. Цілковитий провал чогось; невдача, катастрофа (у 2 знач.). *Крах колоніальної системи імперіалізму — одна з знаменних рис нашої епохи* (Ком. Укр., 2, 1961, 42); *Марина ще не вірила, що настав крах усім її мріям, усім сподіванням* (Дмит., Наречена, 1959, 224).

КРАША́НКА, и, ж. 1. Пофарбоване куряче яйце, призначене для великодніх свят. *На великдень, на соломі Против сонця, діти Грались собі крашанками* (Шевч., II, 1953, 197); *Святки веселії настали. Дівчата хлопців цілували і віддавали крашанки* (Рудан., Тв., 1956, 81); *Горпина.. роздавала жебракам — кому крашанку, кому шматок проскури* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 16).

2. діал. Яйце. — *На орляче гніздо в одному місці на-трапили, — весело розповідали дівчата. — З крашанками* (Гончар, Таврія., 1957, 150); * *У порівн. На його видовжене, мов качина крашанка, обличчя лягає тінь самолюбства* (Стельмах, I, 1962, 37)

◇ **По кра́шанках про́йде і ні одної (жодної) не розда́вить; З варено́ї кра́шанки курча́ в́исидить** — про хитру, спритну людину. *Хитрий [Лантух], дідько б його вхопив!.. По крашанках пройде і жодної не роздавить* (Руд., Остання шабля, 1959, 214); [К л и м:] *Це він на людях посміхається — хитрий. З вареної крашанки курча висидить* (Зар., Антеї, 1962, 71).

КРА́ШЕНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до **кра-сі́ти**¹ 1. *Під .. яблуною була поставлена бесідка з зелено крашеної решітки* (Фр., III, 1950, 363).

КРА́ШЕНИ́НА, и, ж., діал. Пофарбована тканина. *Були між стягами й менші, з простої крашенини — голубі, як небо, червоні, як вогонь, жовті, як пшеничне море...* (Скл., Святослав, 1959, 524).

КРА́ШЕНИ́ЦІ, йць, мн., діал. У гуцулів — пофарбовані в червоний колір сукняні штани. *Витягалось найкраще лудінь [одяг], нові крашениці, писані кептарі, череси* (Коцюб., II, 1955, 310).

КРА́ЩАТИ, аю, аєш, недок. Ставати кращим, набувати кращої якості; поліпшуватися. *Дзвінка дівоча пісня.. лунає десь у зелених горах. Вище — кругозір ширшає, кращає* (Коцюб., III, 1956, 44); *Як Дніпро і Конка замерзнуть, тоді шляхи кращають* (Ю. Янов., I, 1954, 75); *При цих думках настрій його все кращав* (Тют., Вир, 1964, 61); // *Ставати вродливішим, гарнішим. Що більш виростав той хлопчик, то він кращав* (Вовчок, I, 1955, 346); *Її чорняве обличчя більшає і кращає* (Стельмах, I, 1962, 131).

КРА́ЩЕ, присл. 1. Вищ. ст. до **га́рно**, **до́бре** 1, 3 і **хо́роше**; **ліпше**. *Ніхто краще за неї не гаптував у п'яльцях* (Мирний, IV, 1955, 337); *Вона дівчина бідна, але завжди вибирається краще від господарських дочок* (Л. Укр., III, 1952, 478); *Добре нам мати на світі хорошого друга, Друзів — ще краще* (Рильський, III, 1961, 200); // у знач. присудк. сл. Про поліпшення стану хворого. *Хворому стало краще.*

Тим кра́ще — тим сприятливіше, тим вдаліше, щасливіше для когось. [Л і к а р:] *Прочитає [панночка] останнє слово науки і думає, що вже всю мудрість проглинула. По-моєму, чим менше панночка книжок читає, тим краще* (Л. Укр., II, 1951, 40).

2. у знач. част. Уживається для підкреслення переваги чогось над чимось; **ліпше**. *Ходімо краще додому.*

КРА́ЩЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **кра́щий**.

КРА́ЩЕНЬКО. Присл. до **кра́щенький**.

КРА́ЩИЙ, а, е. Вищ. ст. до **га́рний** 1—5, **до́брый** 1—6, 8 і **хо́роший**; **ліпший**. — *Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори* (Н.-Лев., II, 1956, 264); *Вояк про обов'язок свій питає, Гинучи, кращий, ліпший час вітає* (Фр., XIII, 1954, 388); *Людська недоля будила не розпач в мені, а бажання Кращої долі, щасливої* (Л. Укр., I, 1951, 23); — *Людина повинна створити нові рослини, кращі за природу* (Довж., I, 1958, 433); // у знач. ім. **кра́ще**, щого, с. *Одно тільки скрашало його життя невеселе: надія на краще* (Коцюб., I, 1955, 104); *Трудно жилось. Уже й не думала ніколи Маруся про краще* (Головко, II, 1957, 440).

КРА́ЯНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кра́яти**. *Хліб — як золотий, Насичений вітрами степовими І крайний смаглявою рукою Мисливця, риболова, косаря!* (Рильський, II, 1960, 148).

Не до ладу́ кра́яний, та мі́цно зші́тий див. **зші́тий**.

КРА́ЯНИН, а, ч. Мешканець певного краю (країни) стосовно іншого мешканця того ж краю (країни); співвітчизник, земляк. [Н а р т а л:] *Я помилився, хутко показали мені сю помилку твоєї країни* (Л. Укр., II, 1951, 431); *До батька Миколи приїхали гості, із заходу сонця і сходу країни* (Мак., Вибр., 1954, 381); — *Так*

от що, земляки мої любі, краєни мої золоті,— почав Косован.. — День вам добрий! (Мур., Бук. повість, 1959, 154).

КРАЯННЯ, я, с. Дія за знач. **краяти**. Віра Павлівна не вправлялася сама з краєнням (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 197).

КРАЯТИ, краю, краєш, *недок.*, *перех.* і без додатка. 1. Різати що-небудь на шматки, на частини; розрізувати, розтинати. Грицько виніс із хати буханець хліба і краєв на кусні (Март., Тв., 1954, 116); Крають плуги для нового засіву Землю, від ран живонісних щасливу (Рильський, III, 1961, 230); // Різати що-небудь взагалі; тяти. Поки ніж не крає, дерево не грає. А хто вірже глибоченько, тому заспіває (Л. Укр., I, 1951, 217); // *перен.* Вриватися, візуватися в простір, у воду тощо. Повітря .. крас гострий жіночий голос (Коцюб., II, 1955, 239); Архип.. спостерігає, як швидкі блискавиці, ламаючись у всіх напрямках, крають чорну пелену неба (Шиян, Переможці, 1950, 88); Ось вже крають воду весла, Хвиля легко плеще в борт (Мур., Піонер. слово, 1951, 37).

◇ **Краяти серце** (душу) *чиє*, *кому* — завдавати муки, душевного болю кому-небудь. Жаль гострим ножем краєв йому серце (Мирний, I, 1954, 324); Думки, спогади краєли серце Костомарова (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 463).

2. *розм.* Те саме, що **крóїти**. Кравець крас, як йому сукна стає (Номіс, 1864, № 9899); Пану чоботи він краєв Та купця корив і лаяв (Щог., Поезії, 1958, 177).

КРАЯТИСЯ, крається, *недок.* Піддаватися краєнню; різатися. Хліб крається погано.

◇ **Крається** (**краялося**) **серце** у кого, *чиє*, *рідко кому*; **Крається** (**краялася**) **душá** у кого, *чия*, *рідко кому* — хто-небудь дуже переживає, відчуває душевний біль. Капають сльози по личеньку, Крається серце в журбі (Пісні та романси.., II, 1956, 249); [Едіта:] У мене серце аж крається, що він на згубу йде (Л. Укр., III, 1952, 31); Багато про що .. жалівся він мені, і серце мені краялося при його словах! (Коб., II, 1956, 315).

КРЕАТИН, у, ч., *біох.* Азотиста органічна сполука, що міститься в різних тканинах хребетних тварин і людини. Вивченням креатину і його ролі в м'язах і був покладений початок дослідженням у галузі біохімії м'язової системи на Україні (Розв. науки в УРСР.., 1957, 273).

КРЕАТУРА, н, ж., *книжн.* Той, хто посідає значне місце завдяки протекції впливової особи і є слухняним виконавцем її волі; ставленик.

КРЕВЕТКА, н, ж. Істівний десятиногий морський рачок із дуже розвиненим черевцем. Ковтав [Джузеппе] живі креветки, дрібненькі рибки (Коцюб., II, 1955, 417); Де в жовтих глеках подають вино І на тарелях — рибу та креветки, Сиділи ми в компанії французів (Рильський, III, 1961, 265).

КРÉВНИЙ, а, е, *розм.* 1. Те саме, що **крóвний** 1—3; рідний. І син, його крєвная дитина, цурався батьківського духу! (Мирний, I, 1949, 183); [Мартіан:] Я мушу бути сам. Таким, як я, не можна мати крєвної родини (Л. Укр., III, 1952, 324); Ногайці.. женуть у неволю двадцять тисяч бранців. А це наші крєвні сестри та брати (Тулуб, Людолови, I, 1957, 471); Це було тої доби, коли два крєвних народи.. вчинили між себе розраду (Стар., Облога.., 1961, 4); Крєвний зв'язок; Крєвна справа; * Образно. Ясно було одне — що крєвні нитки, які в'язали старих інструкторів з масою, не порвалися (Мик., II, 1957, 504).

2. у знач. *ім.* **крєвні**, *них*, *мн.* (*одн.* **крєвний**, *ного*, *ч.*; **крєвна**, *ної*, *ж.*). Те саме, що **рóдичі**. Кобза з Остапом.. попрощалися із своїми крєвними і потягли з сіроматами в гай (Стор., I, 1957, 364); [Хуса:] Назову тебе

сестрою. [Сабіна:] Публій дуже добре знає, що ти сестри не маєш. [Хуса:] Ну, нехай своячкою чи крєвною якою (Л. Укр., III, 1952, 155); Не знайшли ні друзі, ані крєвні Рицарського тіла молодого (Рильський, III, 1961, 241).

3. *заст.* Родовитий, родовий. Плебей.. — син поштаря і швачки — дозволив собі покохати його дочку, крєвну дворянку!.. (Смоліч, II, 1958, 116).

4. *перен.* Гіркий, важкий, кривавий (про сльози, працю тощо). Не було міри малому горю Івасевому, не було упину крєвним сльозам його (Мирний, I, 1954, 270); Дома.. нужда крєвна (Манж., Тв., 1955, 44).

КРÉВНІСТЬ, ності, ж., *розм.* Те саме, що **спорідненість**. Монастирські мури.. не порвали між ними.. таємної нитки духовної крєвності (Л. Укр., III, 1952, 742).

КРÉВНО, присл., *розм.* 1. Те саме, що **крóвно**. Любить і звір свою дитину. Але поріднитися душею, а не крєвно може тільки людина (Довж., I, 1958, 259); З тобою [російським народом] недоли нас крєвно з'єднали (Стар., Вибр., 1959, 9).

2. *рідко*. Щиро, старанно, пристрасно. Хто робить крєвно, той ходить певно (Укр.. присл., 1955, 81); Ми мирні люди, та у нас серця За кожне горе крєвно вболівають (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 117); // Дуже гірко. Припавши до подушки, крєвно і голосно заголосила [Христя] (Мирний, III, 1954, 358).

КРЕВНЯК, а, ч., *діал.* Родич. В святковому вбранні .. виходять царські крєвняки (Дн. Чайка, Тв., 1960, 200).

КРЕВНЯЧКА, н, ж., *діал.* Жін. до **крєвняк**. Коло неї пораються.. її кумки та приятні крєвнячки (Черемш., Тв., 1960, 88).

КРЕДЕНЕЦЬ, нця, ч., *заст.* Буфет для посуду. В кінці зали здіймався креденець, важкий і величезний, як віттар (Тулуб, Людолови, I, 1957, 93).

КРЕДЕНС, а, ч., *заст.* Буфет для посуду. Переходячи через покої, шляхтич помітив сліди втечі, бо золототкані драпрі були вже здерті з дверей, столи стояли голі, креденси порожні (Панч. Гомон. Україна. 1954, 296).

КРЕДИТ, у, ч. Права сторона бухгалтерського рахунку, де записують усі витрачені цінності, а також борги й видатки, зазначені в цьому рахунку; протилежне дебет. Якщо по дебету і кредиту нема ніякої остачі, то в колонках ці затрати не закриваємо (Колг. Укр., 7, 1956, 10).

КРЕДІТ, у, ч. 1. Надання в борг матеріальних цінностей, грошей; позика. [Сімон:] Ми не знали економії, окрім кредиту у кравця (Фр., IX, 1952, 8); — Для нашого дворянства навіть кредит став смертельною отрутою (Стельмах, Хліб.., 1959, 43); Слід вказати на велике поширення [в Київській Русі] кредиту в торгівлі (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 439); Довготерміновий (довгостроковий) кредит; Короткотерміновий (короткостроковий) кредит.

△ **Відкривати** (**відкрити**) **кредіт** *див.* **відкривати**; **Надавати** (**надати**) **кредіт** *кому* — надавати позичку кому-небудь. Сільськогосподарська кооперація надавала кредит селянству України (Іст. УРСР, II, 1957, 152); У кредит — те саме, що **На віплат** (*див.* **віплат**). Купці.. пропонували .. свої товари «до грошей», тобто в кредит (Вільде, Сестри.., 1958, 411).

2. *мн.*, *фін.* Бюджетні суми в кошторисі, у межах яких дозволені витрати на щось. — План озеленення міста виконав! Кредити всі використав! (Вишня, I, 1956, 397).

КРЕДИТІВ, а, ч., *фін.* Те саме, що **акредитів**.

КРЕДІТКА, н, ж., *заст.*, *розм.* Кредитний квиток. Він ткнув .. дядькові кредитку на три карбованці (Досв., Вибр., 1959, 292); Не цурався і Дорохтей цього

зарібку [торгівлі грішми], хоч і зменшився він після введення кредиток (Стельмах, I, 1962, 234).

КРЕДИТНИЙ, а, е. Те саме, що **кредитовий** 1. *Кредитний банк; Для фінансування бідняцьких господарств на Україні було створено.. кредитний фонд* (Іст. УРСР, II, 1957, 265).

Кредитний квиток (білет), заст.— те саме, що **Кредитовий квиток (білет)** (див. **кредитовий**). До введення.. кредитних квитків золотий полуімперіал на Поділлі коштував вісімнадцять карбованців асигнаціями (Стельмах, I, 1962, 234).

КРЕДИТОВИЙ, а, е. 1. Стос. до кредиту. *Кредитове товариство; Кредитова угода.*

Кредитовий квиток (білет), заст.— боргове зобов'язання державної скарбниці, банку, що замінювало гроші.

2. Стос. до кредиту. *Кредитовий запис.*

КРЕДИТОР, а, ч. Той, хто надає кредит (у 1 знач.); позикодавець. *Князь сів, щоб на дозвіллі розібрати численні рахунки своїх кредиторів* (Л. Укр., III, 1952, 511); *Така вже звичка була у пана ховатися від своїх кредиторів* (Кач., II, 1958, 492); *Майно, яким віддають державні установи.., не може бути повернене на задоволення кредиторів* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 7).

КРЕДИТОРКА, и, ж. Жін. до **кредитор**. Це була «великодушна» кредиторка широкого гурту вантажників (Сміл., Зустрічі, 1936, 110).

КРЕДИТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кредитор**. *Кредиторські претензії.*

КРЕДИТОСПРОМОЖНИЙ, а, е. Який заслуговує довір'я кредиторів; здатний, спроможний повернути борг. *Кредитоспроможна людина.*

КРЕДИТОСПРОМОЖНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **кредитоспроможний**. *Кредитоспроможність країни.*

КРЕДИТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **кредитувати**. *Операції по кредитуванню індивідуального житлового будівництва виконує Будівельний банк СРСР і його установи* (Рад. право, 6, 1960, 96).

КРЕДИТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перек. Надавати кому-небудь кредит, позику. *ЦВК і Раднарком у 1922 р. видали декрет про створення Банку споживчої кооперації, який кредитував промислові підприємства й торгові організації* (Іст. УРСР, II, 1957, 238).

КРЕДИТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. Користуватися кредитом; брати в кого-небудь у борг, у кредит. *До революції Іванов.. ходив [обідати].. на Бессарабку, в чайну.., де кредитувалися до «получки» робітники* (Смолич, Мир., 1958, 62).

КРЕДО, невідм., с. Основні погляди, переконання. Він [Бальзак] поспішив написати статтю, у якій виклав своє політичне кредо (Рибак, Помилка., 1956, 277); *У своїх роботах вона [О. Кульчицька] правдиво зображує трудове життя гуцулів, розкриває їхню духовну красу й моральну чистоту. Її кредо — художньообразна правда* (Мист., 5, 1957, 47).

КРЕЗ, а, ч. Людина, що володіє величезними багатствами. *Ще більше розбагатівши, стали [Фальцфейни] могутніми степовими крезами* (Гончар, Таврія, 1952, 141).

КРЕЗОЛ див. **крезולי**.

КРЕЗОЛИ, ів, мн. (одн. **крезол**, у, ч.). Речовини, що містяться в кам'яновугільній і торфовій смолах, деревновугільному дьогті; використовуються для виготовлення дезинфекційних засобів, штучних смол і т. ін.

КРЕЙДА, и, ж. М'який білий вапняк, що використовується в хімічній, паперовій та ін. галузях промисловості. *Крейда, пісок, червонясте та сіре каміння Скрізь понад шляхом нависло, неплідне та голе* (Л. Укр., I,

1951, 151); *Крейда є найбільш цінною породою для вапнування* (Добрива., 1956, 118); // *Грудка такого вапняку, порошок або їх розчин, що вживається для білення, писання тощо. Стеля вибілена крейдою з чорними мережками по краях* (Стор., I, 1957, 234); *В напівпіднятій руці вона все ще тримала грудочку крейди* (Сміл., Сашко, 1954, 228); * У порівн. *Карпо.. став непорушно.., білий, як крейда* (Н.-Лев., II, 1956, 299).

КРЕЙДИСТИЙ, а, е. Який містить у своєму складі крейду. *Крейдисті породи; Крейдисті гори; // Схожий на крейду. Крейдисті вапняки.*

КРЕЙДОВИЙ, а, е. Те саме, що **крейдянний** 1. *Потужна товща крейдових відкладів Волино-Подільської плити складається переважно з карбонатно-глинистих і карбонатно-піскуватих порід* (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 68).

КРЕЙДУВАТИЙ, а, е. Те саме, що **крейдистий**. *Крейдуватий ґрунт.*

КРЕЙДЯНИЙ, крейдяна, крейдяне. 1. Прикм. до **крейда**. *Ой ти горо крейдяная! Чом не гориш, тільки куришся?* (Чуб., V, 1874, 684); *Він сильно стріпнув пальцями, аби стрясти з них.. крейдяний порошок* (Фр., I, 1955, 250); *Крейдяні громадя протилежного берега білили у воді казковим палацом* (Тют., Вир, 1960, 239); // *Зробл. з крейди. Чітко.. виписував [професор] формули на глянцевої таблиці крейдяним олівцем* (Рибак, Час., 1960, 40).

△ **Крейдяний період** — третій (останній) період мезозойської ери. *Крейдяний період.. характеризується.. умовами, ..подібними до умов юрського періоду* (Курс заг. геол., 1947, 274).

2. перен. Який має колір крейди; білий. *Анатолеве обличчя біле, майже крейдяне* (Кач., II, 1958, 334); *Обличчя розпливається в темряві, гоїдається неясною крейдяною плямою* (Донч., II, 1956, 148).

△ **Крейдяний папір** — блискучий папір, укритий білою клейовою фарбою.

КРЕЙМАХ, а, ч., діал. Крем'ях (у 1 знач.). *Маруся тут же знайшла черепочки та давай у креймах грати* (Кв.-Осн., II, 1956, 48); *Недалечко діти.. в креймах граються* (Морд., I, 1958, 197).

КРЕЙСЕР, а, ч. Великий швидкохідний військовий корабель з могутнім озброєнням. *На рейді димили крейсери і міноносці* (Ю. Янов., I, 1954, 252); *Першим пострілом крейсер «Аврора» Новий ранок вікам сповістив* (Мас., Побратими, 1950, 160).

КРЕЙСЕРСТВО, а, с. Те саме, що **Крейсерська служба** (див. **крейсерський**).

КРЕЙСЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **крейсер**. *Охочих погостити з Павлом було чимало. І свої, крейсерські, і знайомі моряки з штабу* (Кучер, Голод, 1961, 434).

△ **Крейсерська служба** — розвідувальна охоронна служба окремого судна або ескадри в певних водах. *Надвечір.. з плавнів повернулися пароплавчики крейсерської служби* (Ю. Янов., I, 1954, 271); **Крейсерська швидкість** — звичайна швидкість корабля або літака на відміну від максимальної.

КРЕЙСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **крейсувати**. *До кінця умовленого крейсування залишилися хвилини* (Трубл., II, 1955, 439).

КРЕЙСУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Плавати за певним маршрутом.— *«Сміливий звіробій» крейсує біля берегів нашого острова!* (Трубл., I, 1955, 163)

2. Здійснювати розвідувальну й охоронну службу в певних водах.

КРЕЙЦАР див. **крейцер**.

КРЕЙЦАРИЩЕ, а, с., зневажл. Збільш. до **крейцар**. *Куди чоловік не потелепав би за тими крейцарищами* (Ков., Тв., 1958, 38).

КРЕЙЦЕР, зах. **КРЕЙЦАР**, а, ч. У колишній Австро-Угорщині, Німеччині та деяких інших західноєвропейських країнах (до кінця ХІХ ст.) — дрібна розмінна монета ($\frac{1}{100}$ гульдена — в Австро-Угорщині, $\frac{1}{60}$ гульдена — у Німеччині). *Невеликий то з того й заробок, по три, чотири крейцари за мітлу* (Фр., І, 1955, 370); *Четвертина того буханця за чотири крейцери мусила вистачити [Тарасові] на вечерю й на сніданок* (Ков., Світ., 1960, 56); // *тільки мн. Гроші. Смоляк каявся в тому, що.. колись.. присвоював криваві бідняцькі крейцари* (Козл., Ю. Крук, 1957, 410).

КРЕКІНГ, у, ч., техн. 1. Розщеплювання нафти й важких нафтопродуктів (мазуту та ін.) у спеціальних установках при високій температурі й тискові для одержання бензину, газоліну тощо. *Процес хімічного розкладу вуглеводнів нафти на більш легкі речовини називається крекінгом* (Хімія, 10, 1956, 106); *З метою одержання бензину на заводах переробляють нафту, мазут та інші важкі нафтопродукти, піддаючи їх крекінгу* (Наука., 7, 1958, 11).

2. Установа, завод для такої переробки. *На обрії бовваніють велетенські бакоподібні цехи крекінгів — нафтоперегонних заводів* (Дмит., Там, де сяє., 1957, 95).

КРЕКІНГ... Перша частина складних слів, що означає: признач. для крекінгу (у 1 знач.), напр.: к р е к і н г - п і ч, к р е к і н г - у с т а н о в к а.

КРЕКІНГОВИЙ, а, е. Прикм. до крекінг. *Крекінговий цех*; // *Який одержують у процесі крекінгу. Крекінговий газ*.

КРЕКІНГ-ПРОЦЕС, у, ч., техн. Те саме, що крекінг 1. *Честь відкриття крекінг-процесу належить російським інженерам Шухову й Гаврилову* (Нафта., 1951, 16).

КРЕКІНГУВАННЯ, я, с., техн. Дія за знач. крекінгувати. *Вводиться в експлуатацію й установа розливання рідкого газу, який одержується в процесі крекінгування на Надвірнянському нафтопереробному заводі* (Роб. газ., 22.І 1965, 1).

КРЕКІНГУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., техн. Піддавати крекінгу (у 1 знач.).

КРЕКІТ, коту, ч. Кректання качок, жаб і т. ін. *А з долини, із ставу долинав рівний, невгамовний крекіт жаб* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 36).

КРЕКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до кректати. *Спочатку Семен хотів випити маленькими ковточками.., але не втерпів і вихилив цілу разом і хрипко-голосно крекнув: «а-а-а»!* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 668); *Здоровкаючись з Куликом.., Оленчук жартома так здавив йому долоню, що той аж крекнув* (Гончар, ІІ, 1959, 13); *Крекнув селезень*.

КРЕКОТАТИ, бче, недок. Те саме, що кректати 2. *По траві йти не можна, колеться, жаби крекочуть на сухоліття* (Горд., Чужу ниву., 1939, 77).

КРЕКТАННЯ, я, с. Дія за знач. кректати і звуки, утворювані цією дією. *Він купався, зайшовши по груди у річку, і, ..виринаючи знов з пирханням та кректанням, невдоволено кричав до тих, що були на березі* (Довж., І, 1958, 396); *За дверима.. гамір: безцеремонне грюкання, важкий тупіт і кректання* (Баш, Надія, 1960, 65).

КРЕКТАТИ, крекчу́, кре́чеш, недок. 1. Видавати уривчасті горлові звуки під час фізичного напруження, з болю тощо. *Грицько.. ходить, мов сплутаний; усе крекче, мов що переважке підіймає* (Барв., Опов., 1902, 137); *Батько крекче та перекидається з боку на бік на призьбі* (Коцюб., І, 1955, 247); *Не плаче воно [дитя]; здається, взялося за якусь надсильну роботу й аж крекче в напрузі* (Стельмах, ІІ, 1962, 409); // *Видавати звук, схожий на відкритий е, виражаючи при цьому певні емоції. Йосипенко тільки кректав та все знай носив грошки*

(Мирний, ІV, 1955, 209); *Пан писар.. голосно крекче на знак, що хоче.. читати* (Фр., ІІ, 1950, 233); *Поліцай мовчки бере пляшку.., нюхає й задоволено крекче* (Ю. Янов., ІV, 1959, 241).

2. Уривчасто кричати (про качок, жаб і т. ін.). *В ставку голосно кректали жаби* (Коцюб., І, 1955, 49); *Кректало [в очереті] кілька черників та безугавно.. хрипіли лиски* (Досв., Вибр., 1959, 411).

КРЕКТУН, а, ч., розм. Той, хто крекче.

КРЕКТУХА, н, ж., розм. Жін. до кректун.

КРЕМ, у, ч. 1. Густа солодка маса зі збитих вершків, молока, масла, яєць, цукру з доданням різних спецій, кави, шоколаду, горіхів і т. ін., що вживається при виготовленні тортів, тістечок, а також як десерт. — *А тобі, Мишко, доведеться забути про креми* (Коцюб., ІІ, 1955, 394); *Я.. випиваю свою [каву], подібну до кофейного крему* (Л. Укр., V, 1956, 38); *Крем може бути ванільний, кофейний, шоколадний, горіховий.. тощо* (Технол. пригот. їжі, 1957, 209).

2. Косметична мазь. *На підлогах.. валялось сміття, ..порожні баночки з-під крему для лиця та інший бруд* (Мик., ІІ, 1957, 407); *Крем і пудра захищають шкіру [обличчя] від вітру, температурних та атмосферних впливів* (Наука., 7, 1965, 37).

3. Паста для шкіряного взуття. *Мої думки так заворжили мене, що я замість жовтого крему поклав на жовтий чобіт якогось чоловіка чорний* (Сміл., Сашко, 1957, 95).

КРЕМАЛЬЄРА, н, ж., техн. Пристрій із зубчастого коліщатка та зубчастої рейки для плавного пересування різних частин апаратів, фотокамер і т. ін. на точну відстань. *Для так званої грубої установки [мікроскопа] на фокус користуються кремальєрою* (Практ. з анат. рослин, 1955, 4).

КРЕМАЛЬЄРНИЙ, а, е, техн. Прикм. до кремальєра.

КРЕМАТОРІЙ, ю, ч. Приміщення для кремації. *Через кілька днів мені довелося стояти у почесній варті в крематорії біля труни Маяковського* (Довж., І, 1958, 23).

КРЕМАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до кремації, признач. для неї. *Скільком старшим сестрам та братам цього наймолодшого покоління так і не судилось вернутись з фашистських каменоломень, .. з концтаборів, овіяних смородом кремаційних печей* (Гончар, Тронка, 1963, 141).

КРЕМАЦІЯ, ї, ж. Спалювання тіла померлого в спеціальній печі. *Кремація тіла*.

КРЕМЕЗ, а, ч., розм. Те саме, що крем'язень. *Той незнайомий кремез нічого не каже* (Вовчок, VI, 1956, 340).

КРЕМЕЗНЕНЬКИЙ, а, е. Досить кремезний. *Середній на зріст [Митро Хведорович]! Кремезенький!* (Вишня, І, 1956, 30).

КРЕМЕЗНИЙ, езна́, езнé. 1. Міцної будови тіла (про людину); дебелий (у 1 знач.), широкоплечий. *Кремезна Варвара здивовано підняла.. своє широке, землистого кольору, обличчя* (Коцюб., ІІ, 1955, 163); *На ганок вийшов літній кремезний чолов'яга* (Головка, ІІ, 1957, 313); // *Гарного здоров'я; міцний, здоровий (про людину або її організм). Його організм був.. сильний та кремезний* (Фр., ІV, 1950, 247); [Г а л я:] *Чи не занедужав він?* [І в а н:] *Не думаю, він чоловік ще кремезний* (Сам., ІІ, 1958, 116); // *Сильний, жиливий, міцний (про руки, ноги тощо). Висока на зріст.., з кремезними ногами, ..вона [Мотря] була ніби намальована на білій стіні* (Н.-Лев., ІІ, 1956, 272); *Гаряче світло.. блищало на тоненьких золотих волосинках, якими поросли ті кремезні руки* (Коцюб., І, 1955, 61).

2. перен., рідко. Твердий, невіддатливий (про характер людини). *З душі так само чарівний, Але палкий та*

кремезний, Середній брат мій був би рад — До смерті стати в перший ряд (Граб., I, 1959, 402).

3. Високий, грубий, коренистий (про дерево); могутній. *І пеньки твої [лісу] кремезні Чагарник позакривав* (Щог., Поезії, 1958, 315); *Зліва — надзвичайно цікава група кремезних дубів-екзотів* (Наука., 10, 1958, 43).

КРЕМЕЗНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. кремезний. *При всій своїй вайлуватій кремезності здається [Степура].. якимось дивно беззахисним в цю мить* (Гончар, Людина., 1960, 9).

КРЕМЕЗНІТИ, ію, ієш, недок., розм. Ставати кремезним.

КРЕМЕНА́, й, ж. (*Petasites Gaertn.*). Багаторічна лікарська рослина родини кошикоцвітних із широкими листками, нижня частина яких укрита волосинками; білокопитник.

КРЕМЕНІСТИЙ, а, е. 1. Який складається з кременю, містить кремін. *Вечір настав тихий та рожевий. І усе порожевіло: кременисті шпилі, ..Дніпро внизу, далекії темнії гаї* (Вовчок, I, 1955, 321); *Прикордонники залягли за довгим кам'яним виступом. Це був наче природний гребінь кременистої траншеї* (Донч., II, 1956, 536); // *Укритий, устелений камінням; кам'янистий. Брянський маленькими білими руками звівся в кременистий бруствер і легко вилетів наверх* (Гончар, III, 1959, 118); *Хто б не йшов.. По дорогах кременистих Через прикарпатські села — Всіх вітають словом тут* (Павл., Бистрина, 1959, 72).

△ **Кременіста кукурудза** — сорт кукурудзи з твердим зерном. *Вже виділено лінії кременистої кукурудзи з підвищеною холодостійкістю* (Хлібороб Укр., 3, 1964, 20).

2. Який складається з кремнезему. *Під назвою кременистих порід об'єднуються ті породи, які в основному складаються з силікатної кислоти неуламкового походження* (Курс заг. геол., 1947, 69); *Кременистий сланець*.

3. Який містить кремній. *Кремениста сталь використовується для виготовлення пружин і ресор* (Токарна справа, 1957, 57); *Кременисті [бронзи] мають добрі пружинячі властивості* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 44).

КРЕМЕНІСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. кременістий 1.

КРЕМЕНІВКА, и, ж., заст. Рушниця, у якій набій запалювався від удару кресала об кремін.

КРЕМЕР, а, ч., заст. Вид примітивного культиватора; дряпак (у 1 знач.). *А в коваля сьогодні вже завізно: Той борону, той кремера притяг* (Рильський, I, 1960, 243).

КРЕМІНЕЦЬ, нця, ч. Зменш. до **кремін**. *Дід Євмен.. заходився вибивати огонь з кремінця* (Стельмах, Правда., 1961, 47).

КРЕМІННИЙ, а, е. 1. Який утворився з кременю завдяки природним умовам; кам'яний (у 1 знач.). *Ой там за горою та за кремінною Не по правді живе чоловік з жоною* (Фр., IX, 1952, 93); // *Зробл. з кременю. В неї [царівни] зуби міцніші від зубців кремінних в серпчка* (Л. Укр., IV, 1954, 277); *Давид виймає з кишені обкусаний кремінний наконечник стріли* (Стельмах, I, 1962, 127).

2. Те саме, що **кременістий** 1, 2. *Ой, вихожу сам я на дорогу, Шлях кремінний сріблом криє мла* (Стар., Вибр., 1959, 90); — *Це кварцит. Оце й є він та кремінна порода, що має в собі чимало заліза, — показав Огей* (Досв., Вибр., 1959, 347).

КРЕМІННЯ, я, с. Збірн. до **кремін**. *З того часу заржавіла січова рушниця, злігся порох, розгубилося креміння* (Мирний, II, 1954, 83); *Всипана кремінням*

дорога спускалася між двох вигонів (Мик., II, 1957, 243).

КРЕМІНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **кремін**. — *І ти дістав кремінчик та кресало Й почав кресати* (Воронько, Казка., 1957, 33).

КРЕМІНЬ, меню, ч. Дуже твердий мінерал — кварц чорного, бурого або жовтого кольору, який у давнину використовували для добування вогню. *Крізь камінь, кремін — рік у рік Прорубує тропи робітник* (Рильський, I, 1956, 114); *Однією з різновидностей кварцу є кремін* (Заг. хімія, 1955, 445); * *Образно. На серці в мене кремін — хай же спів твій його підточить і в безодню скине* (Л. Укр., I, 1951, 429); * *У порівн. Ти мусиш йому доводити, стояти за правду, як кремін* (Гончар, Тронка, 1963, 294); // *Шматок такого мінералу для викресування вогню. Врешті черкнулась криця об кремін, спалахнула.. іскра* (Коцюб., I, 1955, 346); *На шитому чабанському поясі висить гаман з люлькою, тютюном та кременем* (Стельмах, I, 1962, 43); // *перен. Про міцну здоров'ям людину. Хоч вони майже одного віку з Турбаєм, але Іван Юхимович — це кремін* (Руд., Остання шабля, 1959, 30); // *перен. Про тверду характером людину. Та й Настуся сумує: батько кремін, не подається* (Барв., Опов., 1902, 454); *Відомо, що за людина з Невкипілого — кремін* (Головко, II, 1957, 259).

КРЕМЛЬ, я, ч. Внутрішня фортеця в містах стародавньої Русі. *Київський кремль, збудований в кінці X ст., виявився занадто малим для столиці Русі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 467); *Центральну частину міста звичайно становив кремль. Це була дерев'яна або кам'яна фортеця* (Іст. СРСР, I, 1957, 80).

КРЕМНЕЗЕМ, у, ч. Застаріла назва двоокису кремнію, що зустрічається в природі у вигляді кремнію, кварцу, аметисту тощо. *Аморфний кремнезем поширений у природі значно менше, ніж кристалічний* (Заг. хімія, 1955, 445).

КРЕМНЕЗЕМНИЙ, а, е. Який складається з кремнезему. *Кремнеземні породи*.

КРЕМНІЄВИЙ, а, е, хім. Прикм. до **кремній**; // Який має в своєму складі кремній. *Кремнієва кислота*.

КРЕМНІЙ, ю, ч. Хімічний елемент, що входить до складу гірських порід, піску та ін.; силіцій. *Після нього [амонію] йдуть: кремній — чотиривалентний неметал, багатьма сторонами схожий на вуглець* (Заг. хімія, 1955, 80).

КРЕМОВИЙ, а, е. Блідо-жовтий (про колір); жовтавий. *Блакитна сукня.. зграбненько пошита.., але кремлова по свіжішій моді зроблена* (Л. Укр., III, 1952, 497); *Троянди — білу, кремову й червону, — Я зрізав, не без жалю і вагань* (Рильський, I, 1956, 261).

КРЕМСАТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. Грубо, нерівно розрізувати, рубати. *В руках Кіндрата Дорофійовича сокира люто кремсала кору ще влітку зрубаної верби* (Логв., Літа., 1960, 141); * *Образно. Пригадав Оленчук, як починалося, як першу ниву свою обробляв із старшим сином, що.. десть тепер на польським [фронті] шляхту кремсає...* (Гончар, II, 1959, 279).

КРЕМ'ЯЗЕНЬ, зня, ч. Кремезний чоловік; велетенський, здоровило. *Дебелий, широкоплечий крем'язень.. осміхнувся сліпучобілими зубами* (Ю. Янов., I, 1954, 289); *Літній крем'язень теше собі весло* (Гончар, III, 1959, 349).

КРЕМ'ЯНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **кремінний** 1. *На місцях стоянок муст'єрського часу звичайно зустрічаються.. крем'яні знаряддя* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 15).

2. Те саме, що **кременістий** 1. *Я на гору круту крем'яну Буду камінь важкий підіймать* (Л. Укр., I, 1951, 41); *Один з них не дожив до сонця й дня нового, Упав,*

зневажений, на крем'яну дорогу (Рильський, II, 1960, 116).

3. перен. Твердий, непіддатливий (про людину, її характер). У небіжчиці матері спаджувала [Парася] натуру, — така була мама крем'яна, що іскри хіба тільки викрешеш! (Ю. Янов., I, 1954, 119).

КРЕМ'ЯНИСТИЙ, а, е. 1. Те саме, що кременістий 1. Крем'яниста земля роздроблювалась під їх ногами (Коб., I, 1956, 452); Крем'яниста дорога; // Із кременю. Зацвіла на скелі крем'янистій скромна квітка і непоказна (Забашта, Пісня., 1961, 22).

2. перен. Важкий, з численними перешкодами (про життєвий шлях). У неї був син комуністом, Легеньких шляхів не шукав, А завше ішов крем'янистим, За волю боротися звав (Шпорта, Ти в серці., 1954, 34).

КРЕМ'ЯХ, а, ч. 1. Гладенький (переважно заокруглений) камінець, який використовують діти для гри. Грали [дівчата] у крем'яшки, вишивали. Потім прилучилися хлопці до них і почали жартувати: то крем'ях закинуть, або що (Головко, I, 1957, 111); * У порівн. Оббивсь як крем'ях (Номис, 1864, № 1852).

Грат (гратися) в крем'яхи — гратися п'ятьма камінцями так, щоб, підкинувши один із них, устигнути захопити в жменю решту (по черзі або разом) і зловити підкинутий. Захар грається в крем'яхи з дітьми і все обдурює їх (Григ., Вибр., 1959, 151).

2. рідко. Те саме, що камінець 1. Залопотів дощ, і між крем'яхами по червонястій пилюці заскакали димки (Гончар, III, 1959, 11).

КРЕМ'ЯШОК, шк'а, ч. Зменш. до крем'ях. Івась їй і своїх крем'яшків надає (Мирний, IV, 1955, 70).

Грати (гратися) в крем'яшки — те саме, що **Грати** (гратися) в крем'яхи (див. крем'ях). До обід пасла [Оксана] з іншими дівчатами вкупі. Грали у крем'яшки, вишивали (Головко, I, 1957, 111).

КРЕН, у, ч. 1. Нахил набік корабля, човна, літака. Тралер має величезний крен. Уся ліва сторона палуби погрузала в море (Трубл., I, 1955, 230); В темряві крен робив не літак, а панорама міста (Ле, В снопі., 1960, 34).

2. перен. Зміна напрямку, орієнтації; поворот до інших завдань, до іншої мети. Кінематографія [після появи звукового кіно] знову вернулася значною мірою до театру. Я б сказав., навіть занадто різкий крен було зроблено в бік театру (Довж., III, 1960, 287).

КРЕНДЕЛИК, а, ч. Зменш.-пестл. до крендель; // у знач. присл. кренделіком. У вигляді кренделя. — Кіснички вплету, кренделіком коси зложу. — наче намальоване буде! — утішається Марта своєю роботою (Мирний, IV, 1955, 337).

КРЕНДЕЛЬ, я, ч. Виріб із тіста (звичайно здобного), формою схожий на вісімку. З борошна [у пекарні] пекли різні паляниці, булки, кренделі, пампушки (Ів., Вел. очі, 1956, 114).

◇ **Кренделі** (кренделя) плести (писати, виписувати, виписати і т. ін.) ногами: а) іти хитаючись, різко змінюючи за кожним кроком напрям руху (про п'яного). Дві постаті, обнявшись, плели кренделі по грязюці ногами (Головко, II, 1957, 91); б) (жарт.) танцюючи, робити незвичні па. Танцював увесь клас.. Він саме збирався виписати ногами якогось кренделя (Є. Кравч., Квіти., 1959, 62).

КРЕНДЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до крендель.

КРЕНДЕЛЬНИК, а, ч. Пекар, що випікає кренделі, а також продавець кренделів.

КРЕНДЕЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до крендельник.

КРЕНИТИ, ню, ніш, недок., перех. Нахилити набік (корабель, човен, літак); // безос. В деякі дні навіть флагман кренило на 30—35 градусів (Наука., 7, 1958, 58).

КРЕНИТИСЯ, ниться, недок. Нахилитися набік (про корабель, човен, літак). Човни кренились і черпали воду (Десняк, I, 1955, 331).

КРЕОЗОТ, у, ч., хім. Продукт перегонки деревини або кам'яного вугілля — масляниста рідина з різким запахом і антисептичними властивостями; використовується в медицині й техніці.

КРЕОЗОТОВИЙ, а, е, хім. Прикм. до креозот; // Вигот. із креозоту. Креозотове мастило.

КРЕОЛ див. креоли.

КРЕОЛИ, ів, мн. (одн. креол, а, ч.; креолка, и, ж.).

1. Нащадки іспанських і португальських колонізаторів у країнах Латинської Америки.

2. Люди, що походять від змішаного шлюбу іспанців та індіанців. Дідусь — мулат, а можливо, креол (Павл., Пальм. віть, 1962, 76).

КРЕОЛІН, у, ч., хім. Мильний розчин крезолу; застосовується для боротьби зі шкідниками-комахами і як дезинфекційний засіб. Креолін являє собою маслянисту рідину темно-бурого кольору з запахом дьогтю (Підручник дезинф., 1953, 128).

КРЕОЛКА див. креоли.

КРЕОЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до креоли.

КРЕП, у, ч. Прозора шорстка тканина, звичайно чорного кольору. Жінка вступила в кімнату, тягнучи за собою.. довгий, вузький кінець чорного крепу (Л. Укр., III, 1952, 714); Село тупо завмерло в скорботі, мов накрите чорним крепом трауру (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 27).

КРЕПДЕШИН, у, ч. Тонка густа шовкова тканина. І збираються подружки До знайомого двора В легких платтях з крепдешину (Мал., Звенигора, 1959, 178); Ідуть дівчата, може й на музики, Бо в крепдешин убрались не дарма (Мур., Повість., 1948, 57).

КРЕПДЕШИНОВИЙ, а, е. Зробл., пошитий із крепдешину. На зеленій мураві — різнобарвна суцвіть крепдешинових, крепжоржетових суконь (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 19).

КРЕПІТАЦІЯ, і, ж., мед. Шум, який чути в місці переламу кістки, а також у грудній клітці при деяких легеневи́х захворюваннях. Діагноз у виразно виявлених випадках [переломів] легко поставити на основі добре відчутної крепітації уламків (Хвор. дит. віку, 1955, 14).

КРЕПОВИЙ, а, е. Зробл., пошитий із крепу. Ліва [щoka] темніла під напівспущеним чорним креповим покривалом (Л. Укр., III, 1952, 713).

КРЕСАК, а, ч., заст. Те саме, що кременівка.

КРЕСАЛО, а, с. Залізне або сталеве знаряддя для викрешування вогню з кременю. За пояс лико одвічало, На йому висів гаманець; Тютюн і люлька і кресало, Лежали губка, кремінець (Котл., I, 1952, 130); Їх очі стрілись на мент, як кремінь і кресало у злій боротьбі (Коцюб., II, 1955, 301); Мар'ян кладе дрівця у піч, виймає з кишені кресало, кремінь і губку (Стельмах, I, 1962, 178).

КРЕСАННЯ, я, с. Дія за знач. кресати 1—2. Добути вогонь можна насамперед способом кресання (Смоліч, Сорок вісім., 1937, 290).

КРЕСАНЯ, і, ж., діал. Капелюх (у 1 знач.). Волосся [вугляра].. спадало з-під чорної повстяної кресані на його плечі (Фр., I, 1955, 51); Ледве помітний в лісовім зелі, збирав [Іван] квітки і косичив ними свою кресаню (Коцюб., II, 1955, 307); Кола.. стягає кресаню, розсипаючи чорні косми (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 59).

КРЕСАТИ, кресу́, крешеш, недок. 1. перех. і неперех. Добувати іскри, вогонь кресалом. Тухольці кресали огонь і розкладалиognища (Фр., VI, 1951, 107); Тимко задоволено блиснув у темряві зубами і почав кресати вогонь (Тулуб, Людолови, I, 1957, 80); Як тільки

з'являлись вовки, зараз Рудковський і Махтей брали кресала й креміння в руки, виходили.. й кресали (Збірник про Кроп., 1955, 19); // Вдаряючись або вдаряючи чимось об сталь, камінь, утворювати іскру. Ось гукнули уже гаківниці, Крешуть іскру дворучні мечі (Перв., I, 1958, 265); День і ніч стугоніли під вікнами ковані колеса возів, коні кресали копитами іскри (Десняк, Опов., 1951, 106).

2. *перех. і неперех.* Сильно вдаряти, сікти. Посліпли обов од хвилі гарячої крові, що заливала їм очі, а все ж кресали бартку об бартку (Коцюб., II, 1955, 343); Миттю кінь почув той тихий посвист — ось він вже на брамі камінь креше (Л. Укр., I, 1951, 393); Кресали каміння ковані чоботи (Гончар, III, 1959, 120); І племініє золотом нива, І крешуть молоти в метал (Ус., На.. берегах, 1951, 49).

3. *перех., перен., розм.* Пристрасно, з запалом робити, виконувати що-небудь. В міському саду військовий оркестр охоче кресав.. польку (Козл., Ю. Крук, 1957, 405); З мотокорпусу хлопці-молодці Крешуть «Яблучко» на мостовій (Мал., Звенигора, 1959, 139).

◇ **Кресати підковами (підківками, чобітьми)** — енергійно йти, танцювати з запалом, натхненням. Іде козак дорогою, підковами креше (Чуб., V, 1874, 410); Танцювали вже із добру годину, а Чайченко усе сидів собі та тільки дививсь, як другі підківками крешуть (Вовчок, I, 1955, 193); Мішки, скриньки — всі найтяжчі хлоп'ячі речі — на возі; за возом — креше чобітьми сільська ватага (Вас., II, 1959, 209); **Кресати словами на кого** — різко говорити з ким-небудь; лаяти когось, гримати на когось. Щось, чути, на наймичку головач креше словами (Козл., Ю. Крук, 1950, 8).

4. *неперех., розм.* Те саме, що **бліскати** 1; спалахувати. За дідовим тином крешуть блискавиці (Довж., I, 1958, 70); Коні. З-під копит у них крешуть іскри (Цюна, Назустріч., 1958, 47).

◇ **Кресати очима** — гнівно дивитися, поглядати. Вичитує Параска, аж крешучи своїми карими очима (Мирний, IV, 1955, 357).

КРЕСАТИСЯ, кресється, *недок.* 1. Добуватися кресанням. * Образно. Дівчино рідна! Ти любя мені Тим, що змагання дівочі Крешуться в серці твоїм, як огні (Вороний, Вибр., 1959, 177).

2. Сильно вдарятися об що-небудь. Повзли [піхотинці].. все вище і вище між розпеченим камінням, об яке кресались.. кулі (Гончар, III, 1959, 113).

КРЕСИ, крес, *мн., іст.* Окраїни давньої Польщі (звичайно про українські землі). Король пообіцяв козакам вчасно виплачувати утримання за службу на кресах (Тулуб, Людолови, I, 1957, 30); Шляхта подуріла від сваволі, живучи на кресах між козацтвом (Ле, Наливайко, 1957, 153); // У панській Польщі — східні окраїни — українські та білоруські землі. А самі українські землі інакше не називалися як кресами Речі Посполитої (Цюна, Україна., 1960, 254).

КРЕСИВО, а, *діал.* Кресало. Вітрець повіне, то колоски так і крешуть, як у кресиво (Барв., Опов., 1902, 147).

КРЕСЛЕНИК, а, ч., *техн.* Те саме, що **креслення** 2. Детальний кресленик; Складальний кресленик.

КРЕСЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **креслити** 1, 2. Кімната Панащенка в новому житловому будинку. Етажерка з книгами, на столі аркуші паперу, прилади для креслення (Дмит., Драм. тв., 1958, 366); Тамара зайнялась своїми справами — треба було.. закінчити креслення карти розташування пристаней (Хижняк, Тамара, 1959, 106).

2. *техн.* Умовне графічне зображення якогось об'єкта (машини, споруди тощо), виконане за допомогою креслярських інструментів на папері, кальці тощо; кресле-

ник, креслюнок. Будівля в риштованні. Носять цеглу, вимірюють, проходять студенти з кресленнями (Мик., I, 1957, 168); Мишуня подумав, що Семен Ларивонович.. покаже креслення вітроподвигуна, над яким морочився бригадир цілу зиму (Ю. Янов., II, 1954, 135).

3. Навчальний предмет у загальноосвітній школі, завданням якого є навчити учнів креслити (у 2 знач.). У 1958 році в Київському художньому інституті відкрито художньо-педагогічний факультет, що готує викладачів малювання й креслення (Мист., 1, 1966, 21).

КРЕСЛИТИ, лю, лиш, *недок.* 1. *перех.* Проводити риси, лінії (на папері, землі тощо). Калашник.. креслив щось на снігу гострим залізним зубком великих вил (Епик, Тв., 1958, 414); * Образно. Німецькі ракети креслили небо (Ю. Янов., I, 1958, 304); Сокіл креслить блакить (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 287).

2. *перех. і неперех.* Робити, виготовляти креслюнок, схему тощо. За столиком машиніст-підпільник креслить рисунок вагона (Баш, П'єси, 1958, 41); — Я таки навчу вас креслити, зроблю своєю помічницею (Дмит., Розлука, 1957, 286); Два дні я місця собі не знаходив. Спробував креслити діаграми.. і переплутав цифри (Грим., Подробиці., 1956, 105).

3. *перех., перен., рідко.* Те саме, що **намічати** 2; накреслювати (у 2 знач.). Для мандрівок зоряних путі Креслив, повний мудрої напруги, Ціолковський в віщій глухоті!.. (Рильський, III, 1961, 313); Вони [гідрологи] найперші креслять Новим річкам маршрут (Нагн., Вибр., 1957, 128).

4. *перех. і неперех., рідко.* Те саме, що **закреслювати**; перекреслювати. Писав і креслив, А вранці кинув на ріку (Рильський, II, 1960, 99).

КРЕСЛИТИСЯ, иться, *недок.* Пас. до **креслити** 2.

КРЕСЛЮНОК, нка, ч., *техн.* Те саме, що **креслення** 2. Робочий креслюнок; Теоретичний креслюнок.

КРЕСЛЯР, а, ч. Фахівець із креслення. Креслярі.. знімали копію з топографічної карти (Гончар, III, 1959, 125); Ірма закінчила курси креслярів і пішла працювати у конструкторське бюро (Рибак, Час., 1960, 40).

КРЕСЛЯРКА, и, ж. Жін. до **кресляр**. Вона з фаху креслярка і працює в Проектобуді (Смолич, Сорок вісім., 1937, 206).

КРЕСЛЯРНЯ, і, ж. Приміщення. майстерня, де займаються кресленням, виготовленням креслюнків. Керуючи з 1802 р. губернською креслярнею в Києві, Меленський в 1803 р. складав план міста в двох частинах (Знання., 10, 1967, 18).

КРЕСЛЯРСЬКИЙ, а, е. Стос. до креслення, признач. для нього. Безконечні години просиджував [Денис] за креслярською дошкою (Сенч., На Бат. горі, 1960, 103); Креслярський інструмент; Креслярська майстерня.

КРЕСНУТИ, не, *недок.* Тріскаючись, ламаючись, зрушувати з місця (про кригу). Крига почала креснути (Сл. Гр.).

КРЕСНУТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех.* Однокр. до **кресати** 1, 2, 4. Чумак.. дістав з кишені гаман, набив люльку тютюну, взяв губку та крицю, креснув — і викресав (Україна., I, 1960, 67); Супротивник одсувається назад.., щоб, бува,.. не креснув зачепа... (Мирний, I, 1949, 301); Трамвайні блискавиці Креснули віддалік (Рильський, Поеми, 1957, 22).

◇ **Кресну́ти очима (поглядом)** — гнівно глянути, подивитися. — Ух, — знов водночас креснули очима Кожух і Сидорін (Баш, Надія, 1960, 169); — У нас, знаєте, мова коротка, — креснув офіцера поглядом Баржак (Гончар, II, 1959, 78).

КРЕСОВИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **креси**. На сейм з'їхалось багато.. кресової шляхти (Панч, Гомон. Україна, 1954, 385).

КРЕСОНґТИ, нґ, неш, док., перех. і неперех., розм. Підсил. до креснґти. *Квапливо кресонув [токаря] сірником і запалив на плящі вату* (Донч., III, 1956, 456); *Кресонув [Петро] по скроні жандарма, що стояв у дверях, прожогом вискочив на сходи* (Рибак, Дніпро, 1953, 64).

КРЕСЬ, **КРЕСЬ-КРЕСЬ**, виг. 1. Звуконаслідування, що означає звук від удару об креміння і т. ін.; // у знач. присудка. *Витяг запальничку — кресь-кресь!.. Не горить* (Головко, I, 1957, 162); *Юрасик.. дістає кресало. Кресь-кресь, кресь-кресь, але ні іскорки від кремінця* (Воронько, Казка.., 1957, 36).

2. розм. Уживається як присудок за знач. креснґти. — *Бувало, ні з сього, ні з того, ти стоїш — а він [пан] — кресь тебе по щоці!* (Мирний, III, 1954, 164).

КРЕСЬ-КРЕСЬ див. кресь.

КРЕТІН, а, ч. 1. Хворий на кретинізм (у 1 знач.); ідіот (у 1 знач.). *На відміну від кретинів, у карликів.. пропорції тіла розвиваються нормально* (Шк. гігієна, 1954, 100).

2. лайл. Дурень, тупа, нікчемна людина; ідіот (у 2 знач.). *В яку безодню моральної гидоти дав йому заглянути той кретин, та попсована мумія!* (Фр., VI, 1951, 263); *Витяг [Микита Петрович].. бандитську цидулку, пожмакав її, кинув на землю: — Знайшли кого лякати, кретини* (Мур., Бук. повість, 1959, 203).

КРЕТИНІЗМ, у, ч. 1. Хвороба, спричинена порушенням діяльності щитовидної залози; проявляється в різко вираженій фізичній і розумовій недорозвиненості. *Брак гормону підшлункової залози — інсуліну — призводить до цукрової хвороби [діабету]; випадіння функції щитовидної залози — до кретинізму* (Наука... 3, 1967, 37).

2. перен. Тупоумство, розумова обмеженість. *Чиновники.. втекли.., посилаючи прокльони на адресу Піппо Бенедетті, звинувачуючи його в кретинізмі* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 75).

КРЕТІНКА, и, ж. Жін. до кретін.

КРЕТИНОЇД, а, ч. Розумово нормальна людина з зовнішністю кретина (у 1 знач.).

КРЕТОН, у, ч. Цупка бавовняна тканина з фарбованої пряжі або з набивним малюнком; використовується для оббивання меблів, стін і т. ін. *Меблі.. обтягнені квітчастим кретоном* (Стельмах, Хліб.., 1959, 338).

КРЕТОННИЙ, а, е. Те саме, що кретоновий.

КРЕТОНОВИЙ, а, е. Вигот. з кретоноу. *Кретоновий чохол*.

КРЕХ, а, ч. Водоплавний птах родини качиних.

КРЕЧЕТ, а, ч. Великий хижий птах родини соколиних із чорно-сизим оперенням. *Глянув [Тарас] на небо, на ключ кречетів і махнув хусткою* (Довж., I, 1958, 262); *З денних хижаків у тундрі.. найбільш характерний.. кречет* (Посібник з зоогеогр., 1956, 91).

КРЕЩЕНДО, присл., муз. Поступово збільшуючи силу звуку; усе гучніше. * Образно. *Протяг [собака] на дроті через двір крещендо таку гучну ноту, що дріт обірвався!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 480); // у знач. ім., невідм., с. Поступове збільшення сили звуку. * Образно. *І дай симфоній грому, Крещендо туч важких, і клетоту, й жаги* (Забашта, Пісня.., 1961, 28).

КРИВАВИЙ, а, е. 1. Прикм. до кров 1. *Старий циган стиха постогнував і лишив за собою, од порога до лави, криваву стежку* (Коцюб., I, 1955, 376); [Р і ч а р д:] *Ні, мрія не завжди бавить. Часом то за мрію річки криваві люди проливають* (Л. Укр., III, 1952, 93); *А від плеча і до плеча Кривава борозенка, Убито хлопця сурмача Івана Морозенка!* (Мал., Звенигора, 1959, 116); // Змішаний з кров'ю. *Кашель б'є, підкида його [Івася].., аж рве, аж кривава слина виступає на опалені смагою*

уста (Мирний, I, 1954, 306); *На губах у нього [диверсанта] кривава піна: від п'ятиденного бігу лопнули судини в легенях, але він не помічас своєї крові* (Довж., I, 1958, 102); // З якого тече, виступас кров. *На палаті Ватикану Бачу все криваву рану: З неї капає кров тепла* (Фр., XIII, 1954, 392); *На блідому обличчі криваве садно на вилиці* (Головко, II, 1957, 613).

2. Залитий кров'ю, закривавлений. *Поліг [Ізяслав Василенко] на кривавій траві Під червоними щитами* (Мирний, V, 1955, 273); *Високий старець [з'явився].. З сріблостою по пояс бородою І з босими, кривавими ногами* (Фр., XIII, 1954, 196).

3. перен. Який має колір крові; червоний, багрянний. *Сонце хилилось уже на захід і кривавим блиском обливало сніжні полонини* (Фр., VI, 1951, 315); *З правого боку збігала вниз.. течійка кривавих маків, а зліва.. осміхалося море* (Коцюб., II, 1955, 290); *Розжарене призахідне сонце забарвило весь світ символічним кривавим кольором* (Довж., I, 1958, 431).

4. Пов'язаний із пролиттям крові, з жертвами; кровопролитний. *Раз серед кривавого бою.. Максимові трохи не довелося свою голову зложити* (Мирний, I, 1949, 232); *А за містом січ кривава Аж до вечора тривала* (Фр., XIII, 1954, 370); *Я люблю тебе, Львово, без тьми За твої робітничі повстання, За червеві криваві змагання* (Павл., Бистрина, 1959, 34); // Який здійснив багато вбивств, заплямував себе пролиттям крові. *Обурення і гнів проти кривавого вбивці — царя охопили всю Росію* (Бажан, Наша.. Москва, 1951, 43); *Ти, Партіє, високу віру В народів послана кріпить, Кривавих паліїв сокиру Тобі єдиній розтрощить* (Рильський, III, 1961, 96); *Її [України] не взяти змором, .. не обдуристь Підступним тим, кривавим людомором, Вона живе і вічно буде жити* (Забашта, Пісня.., 1961, 35); // перен. Який відзначається нелюдською жорстокістю; жорстокий, тиранічний, немилосердний. [Б е к е р:] *У нас тут є кривавий суд, ніхто не чув такого. Кого почнуть судити тут, не випустять живого* (Л. Укр., IV, 1954, 232); *Несли [радянські люди] рештки свого добра, гнів і горе, й страшні вісті про криваві розправи* (Довж., I, 1958, 380); *Кривава інквізиція; // перен. Сповнений страшних подробиць; жахливий* (у 1 знач.). *Давніх літ переказом кривавим.. Він [Дунай] шумів і серце молодеє Чарував* (Рильський, II, 1960, 206); *Багато.. збереглося в народі кривавих легенд* (Головко, II, 1957, 236).

◇ **Кривава баня** див. баня; **Кривава неділя** — день злочинного розстрілу царським урядом мирної демонстрації петербурзьких трудящих 9 січня 1905 р. *Вони [петербурзькі робітники] тільки просили хоч трохи полегшити їх життя. А цар розстріляв їх. «Кривавою неділею» назвав народ отой день...* (Головко, II, 1957, 310); **Кривава оргія**; **Кривавий бенкет**, поет.: а) битва, побоїще. [Н е о ф і т - р а б:] *Так чи не ліпше залишити мрії про вічне і піти на часове, замість агап [обідів для вбогих] на оргію криваву?* (Л. Укр., II, 1951, 238); *Упосні на бенкетах кривавих невільники-народи спали довго у спільній віковій.. темниці* (Л. Укр., I, 1951, 269); б) масові вбивства. *Простою випадковістю можна пояснити те, що Герцен лишився в живих після кривавої оргії, яку вчинила.. французька буржуазія* (Наука.., 1, 1960, 49); **Кривава помста**: а) пережиток родового ладу — помста вбивством за вбивство родича. [Р і д Б о г у с л а в ч и н і Т е т е р я:] *Ясне товариство..! Нечисті бусурмани зазнали наші рід.. Просимо вашої оборони, просимо кривавої помсти* (Н.-Лев., II, 1956, 436); б) жорстока відплата за вчинені злочини. *В загоні він був одним із відважних.. Його помста була страшна і кривава* (Кучер, Дорога.., 1958, 135); **На кривавий шлях ступати** (ступіти) — чинити вбивство.

[К а с с а н д р а:] *Стій! Невже пора ступати нам на шлях кривавий?* (Л. Укр., II, 1951, 332).

5. *перен.* Дуже сильно виявлений, до болю нестерпний, пристрасний (про почуття гніву, ненависті тощо). *Чи довго ще будуть нас кривдити на світі Напасті та злоба кривава?* (Стар., Поет. тв., 1958, 34); *Не один цієї ночі.. очима гарячими уперше з кривавим гнівом глянув на князівський палац* (Головко, II, 1957, 237).

◇ **Криваві сльози** — гіркі, невтішні сльози. *Хусточку усю.. змочила [Галочка] своїми гіркими, кривавими сльозами* (Кв.-Осн., II, 1956, 350); *«Нечаю, Нечаю, ..що ж ти, брате, нароби?» плакало кривавими сльозами серце* (Кач., Вибр., 1953, 109).

6. *перен.* Нажитий важкою працею, добутий потом і кров'ю; кривний (у 4 знач.). *Кривава наша копійка!* (Номис, 1864, № 10581); *Не турбується [Хапко] втраченою, бо теж гроші не зароблені ручками та пучками, не криваві, а ласкаві* (Вовчок, VI, 1956, 288); *Одберімо хліб свій кривавий, для розкошів одірваний од голодного рота* (Коцюб., II, 1955, 73); *Отут вони [вуглярі] живуть при скелі, і палять вугіль дров'яний.. За гріш кривавий, мідяний* (Шпорта, Мужність, 1951, 73).

◇ **До кривавого поту працювати; Кривавим потом умиватися** (вмітися і т. ін.) — дуже важко, виснажливо працювати. *Хіба закон працював на тих виноградниках до поту кривавого?..* (Коцюб., I, 1955, 194); [Г а н н а:] *Жируєш ти [Зінько]! Це все з баглаїв!.. Попогнула б спину на спеці та вмила б кривавим потом — не зажирувала б!* (Кроп., II, 1958, 38); **Кривава праця** — тяжка, виснажлива, непосильна праця. *Стояли перед нею [Мотрею] давні лихі роки, пригадала вона свою криваву працю* (Мирний, I, 1949, 260); **Кривавими мозолями добувати** (заробляти і т. ін.) — добувати, заробляти і т. ін. щось важкою, виснажливою працею. *Для того, хто бачив, якими кривавими мозолями він добувається, цукор був не солодкий* (Руд., Остання шабля, 1959, 113); [К р я ж:] *На що плюнув? На що? На те, що кривавими мозолями, серцем зводили на своїй землі?* (Зар., Антеї, 1962, 257).

КРИВАВИТИ, влю, виш; *мн.* кривавлять; *недок.*

1. *неперех.* Виділяти кров, стікати кров'ю. *На лобі в нього кривавила подряпина — від скаутської патериці* (Смолич, Мир., 1958, 212); *Рука кривавила вже й через хустину* (Вільде, Сестри., 1958, 366).

2. *перех., нар.-поет.* Бити до крові, завдавати кривавих ран. *Не забути [Наталі].. Як батька сивого взяли і шомполами у коморі Кривавили при жінці хворій* (Рильський, Поеми, 1957, 153); * *Образно. 1942 року поклав я на могилу Купали скромні квіти. Білорусію тоді кривавили й топтали фашистські орди* (Рильський, III, 1956, 400).

◇ **Кривавити серце чие** (душу чию) — завдавати комусь тяжких душевних мук, страждань. [Р у ф і н:] *Я не можу ніяким словом вимовити страху, тривоги тої злої, що мов яструб кривавить, мучить, роздирає серце* (Л. Укр., II, 1951, 343); *Кривавить серце кволе мого брата лиха негода, роздавлює його до краю кляте ярмо народу...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 41).

3. *перех.* Те саме, що **закривавлювати**. — *Руками кривавлю землю, а головою хіба розіб'ю я сей мур?..* (Коб., II, 1956, 104); *Землю б'є [кінь] сиру в коліно під собою, Удила піною кривавлячи густою!* (Рильський, II, 1956, 16); *А в неї під пахвою рана Кривавить пов'язку тугу* (Бичко, Вогнище, 1959, 70).

4. *перех., перен.* Забарвлювати в червоний колір. *Хапливо йде сліпої ночі час, — Вже йно шпилі кривавить меркло племін* (Стар., Поет. тв., 1958, 186); *Зоря, подібна до жоржини, кривавить рваних хмар кінці...* (Сос., Поезія., 1961, 15).

КРИВАВИТИСЯ, влюся, вишся; *мн.* кривавляться; *недок.* 1. Виділяти кров, стікати кров'ю; кривавити (у 1 знач.). *Простору нема. Є лиш указані дороги, якими треба йти, хоч би кривавилися ноги* (Хотк., II, 1966, 352); *Від цвяхів на солдатських чоботях кривавляться пальці* (Зеров, Вибр., 1966, 354); *Кривавилась рана.*

◇ **Кривавиться серце чие** (душа чия) — хтось переживає тяжкі душевні муки, страждає. *І кривавиться серце, читаючи повість вашу, гуцули... повість боротьби вашої* (Хотк., II, 1966, 377); *Її душа кривавилась, мов покалічена* (Коб., II, 1956, 176).

2. Те саме, що **закривавлюватися**. *Забули люди про той час, коли кривавились тут гори. Шал родової помсти згас!* (Тер., Щедра земля, 1956, 40); *І вдень, і у ночі летіли Разіна човни, кривавились мечі* (Гонч., Вибр., 1959, 237); *Люди заціпили зуби, що вже кривавились від цинги, і мало не заплакали* (Кучер, Голод, 1961, 255).

3. *перен.* Відсвічувати червоним, багряним кольором; червоніти. *Останній їхній [променів] пил кривавився на шибках і на кудлатій брові хмарини* (Стельмах, I, 1962, 118); *Листя з туги жовтіє, а деяке з туги кривавиться* (Мал., Думки., 1959, 16).

КРИВАВИЦЯ, і, *ж.* 1. *нар.-поет.* Те саме, що **кров** 1. *Гірка та важка ти, хліборобська доле!.. Дрібними дощами полита, потом та кривавицею примочена!* (Мирний, III, 1954, 66); *Вона мовчки втирає кривавицю з обличчя* (Гончар, Новели, 1954, 9).

◇ **Кривавицею ридати** — дуже сильно, невтішно плакати. *Як його я вже, мороку, Не молила, не прохала, Кривавицею ридала, .. так ні* (Манж., Тв., 1955, 178).

2. *перен.* Щось нажите, здобуте тяжкою працею. *Він підходив до обгорілих снопів, що лежали скрізь по подвір'ю й димились, перевертав їх, оглядав. Ось лежить його праця, його кривавиця, його надія* (Коцюб., I, 1955, 122); [А н д р і й (один):] *Ох, не можу ж я далі терпіти, гнутись і вклонятись перед ним [Бичком], .. котрий користується моєю кривавицею і за мою гірку працю мене ж зневажає!..* (Кроп., I, 1958, 459); *Все димом за вітром пускав [трудящий люд], хоч.. то ж була його кривавиця і вже його, а не панове добро* (Головко, II, 1957, 306).

КРИВАВНИК, а, *ч., бот., рідко.* Те саме, що **деревій**.

КРИВАВО. Присл. до **кривавий** 3—6. *Криваво сходило і криваво заходило сонце* (Кобр., Вибр., 1954, 186); *Національний і соціальний гніт.. являли один нестерпний бич, що криваво разив і пригинав людей до землі* (Рильський, III, 1956, 40); *Розпачливо і криваво Сурма грає у Роланда* (Л. Укр., IV, 1954, 140).

КРИВАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Кульгати, шкутильгати. *Криваючи, він випряг коні, повів до воза та наклав перед них сіна* (Стеф., I, 1949, 204).

КРИВДА, и, *ж.* 1. Несправедливий учинок щодо кого-, чого-небудь, несправедливе ставлення до когось, чогось; несправедливість (у 2 знач.). *Його [І. Франка] цікавлять соціальні й економічні сторони того [сільського] життя, гніт, страждання і всяка кривда* (Коцюб., III, 1956, 36); *Колись гордий противник усякої кривди, тепер низько клонив [суддя] перед нею голову* (Кобр., Вибр., 1954, 42); [С и л ь в е с т р:] *Смирись, Микито! Скрізь ти кривди бачиш, Які судити ти ще молодий* (Коч., П'єси, 1951, 14); // *Образа, ураза. Не стільки гірка кривда, як злість налила її очі сльозами* (Н.-Лев., I, 1956, 369); *Не мав [Іван] до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бився за неї з Юром* (Коцюб., II, 1955, 343); *Олена розплакалася.. То не були сльози гіркого жалю чи невинної кривди* (Вільде, Сестри., 1958, 9).

◇ **Кривду мати від кого та без додатка** — бути ображеним, скривдженим кимось; ображатися. — *Надіюся, любий брате, Що не будеш кривди мати* (Фр., XII, 1953, 446); **Кривду робити (чинити і т. ін.)** кому — несправедливо поводитися з ким-небудь, ображати когось; кривдити (у 1 знач.); *Лучче [краще] кривду терпіти, як кривду чинити* (Помис, 1864, № 2294); — *Ну, чого ти плачеш? — знов почала Настя, .. — чи тобі хто кривду яку робить?* (Л. Укр., III, 1952, 736).

2. Те саме, що **шкóда**. *Думаю, що йому не буде кривди, якщо партія дасть йому більшу плату за той час роботи при редакції* (Л. Укр., III, 1952, 693); *Вона.. без кривди домашньому комфорту могла робити ще більші пожертвування* (Кобр., Вибр., 1954, 101); *Яка їм із того кривда, вони не могли сказати* (Март., Тв., 1954, 106).

3. нар.-поет. Те саме, що **неправда** 1. *Що мусим робити? Нема правди, не виросла; Кривда повиває...* (Шевч., I, 1951, 146); *Земле, моя всеплодюча мати, .. дай.. Ясність думкам — в серце кривди влучать* (Фр., X, 1954, 12); *Ми ростемо у височинь і вишир, І правда наша кривду поборолала...* (Рильський, II, 1960, 89); — *Не вчись, дочко, брехать! Кривдою світ пройдеши, та назад не вернешся* (Григ., Вибр., 1959, 95).

• **КРІВДЖЕНИЙ**, а, е. Діспр. пас. мин. і теп. ч. до **крівдити**. [Ж а н д а р м:] *Я полюбив отсю бідолаху, Анну, сироту.., кривджену нелюдами-братами* (Фр., IX, 1952, 143); *Навіть гнані, уполіжені і кривджені Пірат, Полкан та Дзвоник відчули в цій новій дівчині лагідну та жалісливу натуру* (Коз., Сальвія, 1959, 30); // **крівджено**, безос. присудк. сл. *Нащо ж його стільки кривджено, що вже й терпець увірвався чоловікові? І пограбували, і в тюрму закинули, й по етапу тягали* (Гр., II, 1963, 452).

КРІВДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. **крівдити**. *Чуючи себе безсильною запобігти кривдженню селян (се було 1849 року), небагато звертала [влада] уваги й на те, коли селяни потурбували свого кривдника* (Фр., VIII, 1952, 383).

КРІВДИТИ, джу, диш, недок., перех. Робити комусь кривду (у 1 знач.). *Козаки його [пана] стереглись, як огню, і обходили, бо тяжко їх кривдив* (Вовчок, I, 1955, 41); *З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили* (Стеф., I, 1949, 173); *Вони [бійці] не кривдили старого, і.. кожний закликав Ференца до свого казанка* (Гончар, III, 1959, 229); // *також без додатка, рідко. Ображати, обмовляти. А то люди, як почули, що старостів заслав, стали кривдити, що кульгава та всякі поговірки пустили* (Барв., Опов., 1902, 295).

КРІВДИТИСЯ, джуся, дишся і рідко **КРИВДУВАТИСЯ**, уюся, усься, недок., на кого, рідко чим і без додатка, розм. 1. Те саме, що **ображ́атися**. *Ви, діду, не кривдуйтеся тим, що ми вас не вибрали* (Сл. Гр.).

2. Жалітися (у 1 знач.), скаржитися. *Командант [комендант] обняв панотця поза шию і кривдувався: — Видиш, Ясю, як нас наші газдині малюють?* (Черемш., Вибр., 1960, 238); — *Що сталося? — Знов сусіди? — Не на сусідів сьогодні кривдимось...* (Гончар, Тронка, 1963, 89).

КРІВДНИЙ, а, е. Сповнений кривди (у 1 знач.); несправедливий. *Ми в лихий і кривдний час Все мусили терпіти* (Воскр., З перцем!, 1957, 334); *Миронець нікому не прощає кривдних образ* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 85); // *Образливий, прикрий. Надовго зоставалось на душі тяжке кривдне почуття.. бурлацької безпритульності* (Гончар, Таврія, 1952, 22).

КРІВДНИК, а, ч. Той, хто робить комусь кривду (у 1 знач.). *Гриць Галабура мав замість покарання свого кривдника [графа] задовольнитися кільканадцять-*

ма ринськими (Фр., VII, 1951, 343); *У нього [І. Франка].. люди діляться на два табори: на кривдників.. і покривджених* (Коцюб., III, 1956, 39); *Марко плакав, кидався на кривдників з кулаками* (Ткач, Арена, 1960, 66).

КРІВДНИЦЯ, і, ж. Жін. до **крівдник**. *Перед нею стояла кривдниця, зла розлучниця!* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 135).

КРІВДНО, присудк. сл. Про відчуття кимось кривди, досади, жалю. — *Я свого не подарую.. Для мене буде вже надто кривдно..* — говорив Мотуз (Н.-Лев., IV, 1956, 224); *Бабі було так кривдно. Не дають молочка...* (Коцюб., II, 1955, 272); [Я р о с л а в:] *Іриночко.. Було й тобі, напевно, часом кривдно, Тернів і я твої свавільства злі* (Коч., П'єси, 1951, 87).

КРИВДУВАТИСЯ див. **крівдитися**.

КРИВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **кривий** 1, 4, 5. *На одишбі, в кутку кривенький стіл* (Вовчок, VI, 1956, 281); *Так вона до віку, дякуючи братові, зосталася кривенькою* (Мирний, IV, 1955, 73); *Дідусь пошкандибав до кручі (а ноги кривенькі босі)* (Сос., I, 1957, 60).

КРИВЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **кривенький**. *Побачу я лани, оселі, тини, кривесенькі такі* (Сос., II, 1958, 426).

КРИВИЗНА, ї, ж. Те саме, що **кривина**. *Чим більша кривизна лінзи, тим коротша фокусна віддаль* (Практ. з анат. рослин, 1955, 3).

КРИВІЙ, а́, е́. 1. Непрямий, вигнутий, покручений. *Блискають шаблі, миготять криві турецькі ятагани* (Н.-Лев., III, 1956, 307); *Криві стежки вились по каменистій спадині* (Коцюб., I, 1955, 392); *Чумацький Шлях простягався у вічність двома велетенськими кривими коліями* (Довж., I, 1958, 307).

Кривий т́анець — старовинний український весняний гуртовий танок; коло (див. **ко́ло** 6). — *Беріться у хрещика, у ворона, поведем кривого танця* (Кв.-Осн., II, 1956, 425).

2. у знач. ім. **крива́**, во́ї, ж., мат. Непряма лінія. *До складу дискримінантної кривої можуть входити обвідна, геометричне місце особливих точок і окремі лінії сім'ї* (Курс. мат. анал., II, 1956, 101).

△ **Зам́кнена (за́мкнута) крива́ лі́нія** див. **за́мкнений**.

3. у знач. ім. **крива́**, во́ї, ж. Лінія, якою графічно зображують співвідношення кількісних показників якого-небудь процесу. *Крива виробництва молока невпинно підноситься завдяки зміцненню та удосконаленню кормової бази* (Хлібороб Укр., 11, 1964, 4).

4. Який характеризується несиметричністю; перекошений, викривлений. *Глянув же я на себе в дзеркало, так батечки!.. і рот кривий, і щоки позападали* (Стор., I, 1957, 121); *Криві ворота.. неприязно кинулись у вічі й образили Грицькову хазяйливу натуру...* (Мирний, I, 1949, 278); *Я ж такий сумний і ніяковий, і у мене каблучки криві* (Сос., I, 1957, 207).

◇ **Крива́ усмі́шка; Кривий́ усмі́х** — нещира, вимушена або презирлива усмішка. — *Посватав! узав добро! — шипіла вона [Маланка] з кривим усміхом* (Коцюб., II, 1955, 30); *Кілька кроків він ішов мовчки з тою ж кривою усмішкою, застиглою на губах* (Головко, II, 1957, 518); **Криве́ дзе́ркало**: а) дзеркало, що дає неправильне зображення; б) (чого) спотворення чогось; **Кривий́ на одне́ о́ко** — сліпий на одне око; одноокий. *За ним їхали Мартин з своїм братом, кривим на одне око* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 283); **Криві́м о́ком диві́тися** (погляда́ти і т. ін.) на кого — що — підозріло, з неприязню дивитися на кого-, що-небудь, ставитися до когось, чогось. *На козацьку Україну кривим оком поглядали* (Сл. Гр.); **Кривий́ по́гляд** — підозрілий, неприязний погляд. *На криві погляди він волів не зважати* (Жур., Вечір., 1958, 209).

5. Який має одну ногу пошкоджену або коротшу від другої; кульгавий. *В жалю, в сльозах і гіркім смутку Богиня [Венера] сіла в просту будку, На передку сів Купидон; Кобила їх везе кривая* (Котл., I, 1952, 217); *За ним [хлопчиною] щосили гнав старий, кривий на одну ногу садівник* (Фр., II, 1950, 101); *Кривий швець приволік дво-лемішний плуг* (Панч, В дорозі, 1959, 31).

6. перен., розм. Те саме, що **хібний**; неправильний (у 2 знач.), помилковий. *Він тепер соромився.. тісі кривої стежки, якою він думав дійти до щастя* (Мирний, I, 1949, 363); *Згадаймо, браття, кожний крок кривий, всі помилки, що важко промайнули* (Фр., XIII, 1954, 80); *Маркушевському тяжко давалося життя. На кривих манівцях, якими рясніли сорок п'ять прожитих ним років, йому траплялося всього: і удач, і зривів, і раптових поворотів* (Ю. Бедзик, Альма., 1964, 79).

◇ **Криве** слово: а) несправедливе, образливе слово; заперечення. [М а р у с я:] *Ні одного кривого слова я від нього не чула* (Стар., Вибр., 1959, 275); б) нещира, лицемірна мова. — *Не по правді сказав ти се, боярине... Бач, сонце.. закрило своє ясне лице, щоб не слухати твоїх кривих слів!* (Фр., VI, 1951, 47).

КРИВИНА, ї, ж. 1. Властивість за знач. **кривій** 1, 4. *Кривина доріжок [у парку] повинна бути красива, відповідати певній художній закономірності* (Озелен. колг. села, 1955, 54); *Хребет у дорослої людини має чотири кривини* (Шк. гігієна, 1954, 68).

2. мат. Величина, що характеризує ступінь відхилення кривої лінії від прямої. *Просторові лінії називають ще лініями подвійної кривини* (Курс мат. анал., II, 1956, 109); *Кривина поверхні*.

КРИВІТИ, кривлю, кривіш; мн. кривлять; недок., перех. 1. що. Те саме, що **викривляти** 1. *Лице — сухе і чорне — тремтить, .. страх його кривить та корчить...* (Мирний, I, 1954, 360); *Дивляться: чоловік криве дерево направляє, а рівне кривить* (Калин, Закарп. казки, 1955, 42).

◇ **Кривіти** губи (рота, уста): а) робити гримасу, виражаючи незадоволення, презирство. *Юра.. виструнчується, презирливо кривлячи губи набік* (Смолич, II, 1958, 50); б) ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, з презирством. *Вона ходила змалку на завод І на хліб свій чорний не кривила рот* (Павл., Бистрина, 1959, 205); **Кривіти** душею див. душа; **Кривіти** очима — скося поглядати. *Зсугулюючись він обережно і пильно кривить очима на склянку* (Стельмах, I, 1962, 194).

2. кого, перен., розм. Те саме, що **передражнювати**; перебивати. *На Христю — як на сіло: не було такого двору, з якого вона, вийшовши, не кривила хазяїв* (Мирний, III, 1954, 42); *Він кидав на дівчат груддям.., кривив їх, висунувши язика* (Вас., I, 1959, 154).

КРИВІТИСЯ, кривлюся, кривішся; мн. кривляться; недок. 1. Ставати кривим; викривлятися (у 1 знач.), згинатися. *А ти, дубе, кріпись.., Не хились, не кривись* (Рудан., Тв., 1956, 60); // *Утрачати симетричний вигляд; схилитися набік, перекошуватися. Хати старіли, кривилися, .. оселі дірчавили — осушувалися...* (Мирний, IV, 1955, 241); *Валя підвелася.. Плечі її трохи кривилися* (Епік, Тв., 1958, 380).

2. перен. Робити гримаси, виражаючи незадоволення, презирство, а також від болю тощо. *Тітка кривилася і потиху нарікала на «дармоїдів»* (Фр., VI, 1951, 269); *Юзя не кривилася, не хлипала по-дитячому* (Л. Укр., III, 1952, 658); *Начальник стояв ззаду, морщився, кривився, шморгав носом, затуляючись хусточкою* (Вас., I, 1959, 204); *Кривилася теща, подаючи до столу чужі миски та полумиски* (Збан., Сеспель, 1961, 405); *Вікто-*

рія кривилася, але терпляче переносила біль (Хижняк, Тамара, 1959, 221).

3. з кого, над ким. Те саме, що **передражнювати**; перебивати. *Балабуха.. мав таку природню міну в устах, непаче кривився з кого, закомпилував спідню губу* (Н.-Лев., III, 1956, 15); *Смішно ж було дивитися.. на Остапа: так часто кривиться.. хлопець над своїм дужим товаришем* (Мирний, IV, 1955, 30).

КРИВИЧ див. кривичі.

КРИВИЧІ, їв, мн. (одн. кривич, а, ч.). Давнє східнослов'янське плем'я, що жило у верхів'ях Дніпра, Західної Двіни та Волги. У поході 907 р. брали участь словени, кривичі, древляни, радимичі, поляни, сіверяни і в'ятичі, тобто всі ті слов'янські племена, які на той час були підвладні Олегові (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 538).

КРИВІТИ, їю, їеш, недок., розм. Ставати кривим (у 1, 4, 5 знач.).

КРИВЛЯКА, и, ч. і ж., зневажл. Той, хто кривляється. *З виляском, з тюканням застрибала довкола кривляки вдоволені дітвори* (Гончар, Таврія, 1952, 282).

КРИВЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. **кривлятися**. У мистецтві, відзначив якимсь Ленін, найцікавіше й найцінніше — це правдиве відображення того, як художник почуває, а нещирість і кривляння одразу впадають у вічі (Літ. Укр., 19.IV 1962, 1).

КРИВЛЯТИСЯ, яюся, ясшся, недок. Робити гримаси, неприродно вигинатися, звиватися. *Серед натовпу дітлашні кривлялися у вивернутому кожусі босий, просто-волосий оleshківський юродивець* (Гончар, Таврія, 1952, 282); *Соломко враз перестав кривлятися, грізно глянувши на своїх хлопців і очима показав на домкрат* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 155); // перен. Неприродно, не просто триматися; маніритися.

КРИВО. Присл. до **кривій** 1, 4, 6. — *Ну, то вмивайся скоріш. — Н-не хочеться, криво потягаючись, так само протягла Юзя* (Л. Укр., III, 1952, 659); *Вдався Улас до сільського господарства зовсім непридатним. Заставлять його сіно на гарбу класти, накладе так, що тут же й розсунеться; ..кілок у тин заб'є — обов'язково криво* (Тют., Вир, 1964, 48).

◇ **Криво** дивітися на кого — що: а) дивитися на кого-, що-небудь з підозрою, неприязню; б) ставитися з недовірою, неприязню до когось, чогось. *Більшість духовенства дивилася все криво на всякі.. проблески свободнішої думки* (Фр., XVI, 1955, 36); [Н а з а р П е т р о в и ч:] *То-то директор на мене криво дивиться. Еге ж. Прискіпався на виробничій нараді* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 65); **Криво** всіміхатися (всіміхнутися, посміхатися, посміхнутися і т. ін.): а) усміхатися нещиро. — *Мені подушок не треба, — криво посміхнувся постоялець, мовби виправдуючись* (Гончар, II, 1959, 158); б) усміхатися глузливо, неприязню. *Далекий гомін долітає до Хоми. Певно, біжать рятувати. Хома осміхається криво* (Коцюб., II, 1955, 65); — *Звісно, зараз перед моїми вікнами марсельєзу заспівають [робітники], — криво посміхнувся граф* (Стельмах, I, 1962, 618); **Криво** свідчити — казати неправду, виступаючи свідком. — *Чоловік може творити різні гріхи, .. він може.. брехати, криво свідчити, красти, вбивати, але гріх перелюбства такий великий, що його творити одному не під силу* (Загреб., Диво, 1968, 482).

КРИВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кривій** у 1 знач., напр.: к р и в о д з ь о б и й, к р и в о к л ь у б и й, к р и в о л а п и й, к р и в о п л е ч и й.

КРИВОБОКИЙ, а, е. Який має викривлений бік, викривлену постать. — *Ні, мамо, не така краса мені снилась, як в тих поганеньких дочок пашів! Одна*

губата, друга кирпата, третя чорна, інша кривобока, — сказав Саїб (Н.-Лев., IV, 1956, 19); Кривобокий скрипаль щось пиляє на скрипці (Кол., На фронті..., 1959, 143); // Викривлений, перекошений на один бік (про оселю тощо). А доведеться самотнім в холодній хаті кривобокий Або під тином простягтись (Шевч., II, 1953, 361); Євген повернув до своєї кривобокої оселі (Стельмах, I, 1962, 217).

КРИВОБОКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. кривобокий.

КРИВОВ'ЯЗИЙ, а, е. Який має викривлені в'язи, шию.

КРИВОДУШИТИ, шу, пиш, недок., рідко. Бути нещирим; лицемірити. — Хіба ж не в них, не в оцих руках, — думає вона, — вся сила й багатство трудової людини, яка добуває ними не тільки свій хліб, а ще й можливість ні перед ким не запобігати, не криводушити (Гончар, Тронка..., 1963, 269).

КРИВОДУШНИЙ, а, е. Який кривить душею; нещирий, лицемірний, підступний. Був цей гетьман хитрий, криводушний (Укр.. казки, легенди..., 1957, 248); // Власт. нещирій людині. Наслухався [Нестір] всього — щирого і криводушного, справедливого і хибного (Вол., Озеро..., 1959, 77).

КРИВОДУШНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. криводушний. Радянська школа.. розвиває в них [юнаків і дівчат] відразу до криводушності, обману й кар'єризму, любов до правди, чесності, щирості (Літ. Укр., 6.IV 1962, 4).

КРИВОЛІНІЙНИЙ, а, е, спец. Який становить криву лінію. Траєкторія руху тіла може бути прямолінійною і криволінійною (Курс фізики, I, 1957, 14); Основне призначення фрезерних верстатів — обробляти деталі з криволінійним контуром (Стал.-буд. справа, 1957, 144); // Утворюваний кривою лінією. Криволінійна поверхня.

△ **Криволінійний рух** — рух, що здійснюється по кривій; непрямолінійний рух. Всякий криволінійний рух є складним рухом (Курс фізики, II, 1956, 5).

КРИВОЛІНІЙНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. криволінійний.

КРИВОНІЖКА, и, ч. і ж., розм. Кривонога людина.

КРИВОНІС, нбса, ч. 1. розм. Кривоноса людина. Хоч кривоніс, аби бог приніс (Номис, 1864, № 8933).

2. Невеличкий лісовий птах родини в'юркових із сильно загнутим на кінці дзьобом. Всі птахи мостять гнізда і виводять діток навесні, а кривоніс зимою! (Коп., Як вони..., 1961, 111).

КРИВОНОГІЙ, а, е. 1. Який має криві ноги. [1 - й в а р т о в и й:] Жінки.. не вбережеш, .. будь ти хоч богом олімпським, мов кривоногий Гефест! (Л. Укр., II, 1951, 322); Раптом із саду маленьке кривоноге цуценя вибігло (Головко, I, 1957, 109); // у знач. ім. **кривонігий**, гого, ч.; **кривоніга**, гої, ж. Про людину з такими ногами. Була тут [у пеклі] шляхта і міщани.. Були багаті і убогі, Прямі були і кривоногі (Котл., I, 1952, 138).

2. рідко. Те саме, що **кривий** 5; кульгавий. Як на каліку кривоногого, іде він [дід] досить скоро і безпечно (Фр., VII, 1952, 307).

КРИВОНОСІЙ, а, е. Який має кривий ніс. — Де ваш син? — грізно гаркнув.. кривоносий жандарм (Козл., Ю. Крук, 1957, 386); В хату увійшов.. кривоносий дядько (Стельмах, II, 1962, 401).

КРИВОПРИСЯГА, и, ж. Фальшива, лицемірна присяга. Смоляк каявся в тому, що кривоприсягою та обманом він обдер, мов липу, свою рідну сестру (Козл., Ю. Крук, 1957, 410); Гльчиха боїться кривоприсяги, як смерті. Фальшива присяга, кажуть, аж до третього коліна карає (Вільде, Сестри... 1958, 85).

КРИВОПРИСЯЖНИЙ, а, е. Який фальшиво присягав; лицемірний. Невже зрадив хан? Кривоприсяжний пес! (Кач., Вибр., 1953, 149).

КРИВОПРИСЯЖНИК, а, ч. Той, хто фальшиво присягав; лицемір, ошуканець. На згадку людям прийшов старий шабай.. Кривоприсяжник, манисвіт (Горд., Дівчина..., 1954, 105).

КРИВОП'ЯТИЙ, а, е. Який має криві п'яти. Ти хвалився, мій миленький... А у тебе ніс, як кушка, та ще кривоп'ятий (Коломийки, 1969, 103).

КРИВОРОТІЙ, а, е. Який має кривий рот. Баба бридка, криворота.. їх стала окликать (Котл., I, 1952, 147).

КРИВОРУКИЙ, а, е. Який має криві руки. — Геть... криворукій! — крикнула вона (Епик, Тв., 1958, 293); — Ти.. такий, що й криворуким воювати будеш... — говорив.. безногий інвалід (Ішук, Вербівчани, 1961, 427).

КРИВОСЛОВИТИ, влю, виш; мн. кривословлять; недок., кому, розм., рідко. Образливо комусь заперечувати. Невістка.. не поспішає свекрусі кривословити (Ле, Ю. Кудря, 1956, 260).

КРИВОТЛУМАЧЕННЯ, я, с., рідко. Неправильне пояснення, міркування; перекручення. Високе патріотичне звучання «Слова» [поєми М. Рильського «Слово про рідну матір»] не давало ніяких підстав для кривотлумачення (Криж., М. Рильський, 1960, 88).

КРИВОШІП, а, ч., техн. Частина шарнірного механізму для перетворення обертального руху в поступальний і навпаки. Діафрагма насоса приводиться в дію важелем з кривошипом (Механ. і електриф., 1953, 113); Шатунні шийки разом з щоками.. утворюють кривошип, кількість яких відповідає числу циліндрів двигуна (Автомоб., 1957, 39).

КРИВОШІПНИЙ, а, е, техн. Прикм. до кривошіп. Кривошипний механізм.

КРИВОШІЯ, ї, ч. і ж. 1. розм. Людина з кривою шиєю.

2. мед. Неправильне положення голови внаслідок захворювання шийних хребців, м'язів і т. ін.

КРИВУВАТИЙ, а, е. Трохи, злегка кривий (у 1, 4, 5 знач.). А який воїн з Микули? Він сам позирав на себе й дивувався — ноги довгі, кривуваті (Скл., Святослав, 1959, 339); Старий Глушук кривуватими ногами впирався в колоди й штовхав пліт уперед (Чорн., Потік..., 1956, 6).

КРИВУЛИНА, и, ж., розм. Те саме, що **кривуля** 1. Він сидів на камені, де плач робить кривулину (Скл., Карпати, II, 1954, 201); Зірке око [Антон] враз помітило кривулину на Омеляновій ріллі (Минко, Вибр., 1952, 298).

КРИВУЛЯ, і, ж., розм. 1. Непряма, покручена лінія; звивина, закрут. Ішов [хлопчик].. дорогою, що робила кривулі (Калин, Закарп. казки, 1955, 93).

2. у знач. присл. **кривулями**. Зигзагами (у 2 знач.). Майже з-під ніг зірвався бекас і кривулями помчав над водою до берега (Коп., Як вони..., 1948, 15).

3. зневажл. Про криву, кульгаву людину. Так вона [Галя].. зосталася кривенькою. Василь часто підіймав її на глузд, звучи «кривулею» (Мирний, IV, 1955, 73); // перев. мн. Про криві ноги, руки.

4. ірон. Незграбно написана літера. Я думав про грамоту так колись: «..Стулиш ту кривулю, виходить слово» (Барв., Опов., 1902, 403); Катерина засиділася біля столу, що на ньому лежали шматки паперу з Антоновими кривулями (Чорн., Визвол. земля, 1959, 230).

КРИВУЛЯСТИЙ, а, е, розм. Нерівний, покручений, звивистий. Кілька.. хаток-фанз.. приліпилось до гори, понад якою простягся кривулястий вузький шлях... (Досв., Гюлле, 1961, 156); Шляхом понад

кривулястою річкою їхало шестеро озброєних вершників (Ле, Наливайко, 1957, 7).

КРИВУЛЯТИ, яю, яєш, *недок., розм.* 1. Іти, їхати і т. ін., раз у раз відхиляючись від прямого шляху. *Здалеку п'яний ледар кривуляє по степу* (Тич., I, 1957, 172); *За вибалком машина почала кривуляти, як п'яна, — ми думаємо, що куля вдарила в механізм* (Ю. Янов., I, 1954, 65).

2. Пролягати кривою, зигзагоподібною лінією (про шлях, річку тощо); звиватися. *Дорога кривуляла в густому сосновому лісі* (Коп., Як вони., 1961, 71); *Широка, втоптана стежка кривуляла, кидалася то ліворуч, то праворуч, вигиналася дугою до лісу* (Мушк., День., 1967, 44).

3. *рідко.* Те саме, що **кульгати** 1; шкутильгати. *Безногий ішов, кривуляв* (Чуб., V, 1874, 65).

КРИВУЛЬКА, и, ж. 1. Зменш. до **кривуля** 1, 3. 4. — *Ти [іжак] своїми кривульками перебіжиш мене? — сміявся Заєць* (Фр., IV, 1950, 64); *Перед Бунчуком лежала купа дрібно списаних кривульками листків з учнівських зошитів* (Зар., На.. світі, 1967, 199).

2. у знач. присл. **кривулькою**. Зигзагом (у 2 знач.). *Візок усе котився вузькою, нев'їждженою дорогою, що бігла кривулькою поміж озиминою до села* (Коцюб., I, 1955, 308).

КРИВУЛЬКУВАТИЙ, а, е, *розм.* Трохи кривий (у 1, 4, 5 знач.), покручений; звивистий. *На підлозі сльози всіх парасоль пливли кривулькуватими, брудними струмочками* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 236).

КРИВУЛЬЧАСТИЙ, а, е, *розм., рідко.* Те саме, що **кривулястий**. *Знову ж — криниця, журавель і кривульчаста дорога* (Мик., II, 1957, 18); *Тараса нема.. «Загинув від руки... німецько-фашистських...», — лізли в очі кривульчасті рядочки з листа* (Мур., Жінла.. вдова, 1960, 8).

КРИГА, и, ж. 1. Те саме, що **лід**. *Ставок під кригою в неволі І ополонка — воду брать...* (Шевч., I, 1951, 42); *Морозом тріскучим зіпило тебе, У кригу важку окувало* (Фр., XIII, 1954, 173); *Швидка течія невпинно мчала під кригою* (Шиян, Баланда, 1957, 18); * *Образно.* *Крига ніяковості була розтоплена привітною усмішкою гостя* (Рибак, Час., 1960, 842); * У порівн. *Рогніда усміхнулася, але її усміх був справді холодний, наче крига* (Оп., Іду., 1958, 161).

◇ **Кріга скресла**: а) водоймища, річки тощо звільнилися від криги (весною); наступила весна. *Скоро оце скресла крига, .. вже Катря веснянки заспівала* (Вовчок, I, 1955, 182); б) почалося, настало щось довгоочікуване, сподіване. *На спеціальному засіданні комісії з топоніміки й ономастики УРСР.. було ухвалено створити до 50-ї річниці Жовтневої революції довідник, який включатиме всі назви населених пунктів УРСР.. Це свідчить про те, що нарешті крига скресла* (Літ. газ., 15.V 1961, 3); **Кріги серед зимі не випросиш у кого** — про дуже скупу людину. *В отих кугуток хутірських.. і кріги серед зими не випросиш!* (Гончар, II, 1959, 159); **Крігою братися (взятися)** — замерзати, покриватися кригою (про водоймища, річки тощо). *В потоці вода бралася кригою* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 197); **Печеної кріги бажати (забажати, хотіти і т. ін.)** — мати примхливє або неможливе для здійснення бажання.

2. Те саме, що **крижіна**. *Кріги здорові пливуть звідусюди* (Коцюб., I, 1955, 430); *Бричку нашу треба було.. з осторогою перевезти.. по кригах* (Барв., Опов., 1902, 27).

3. збірн. **Битий лід скреслих водоймищ, річок і т. ін.; крижини.** *І Нева Тихесенько кудась [кудись] несла Тоненьку кригу попід мостом* (Шевч., II, 1963, 441); *На річці скрегоче крига* (Коцюб., II, 1955, 260); *Розбила щука лід у ріках, і крига пливла в море* (Довж., I, 1958, 173); *Потовчена снарядами крижка крига треться об береги!* (Гончар, III, 1959, 285).

КРИГНАТИ, аю, аси, *недок., діал.* Стогнати, крекати (у 1 знач.). *Старий дід кригнає* (Сл. Гр.).

КРИГНУТИ, ну, неш, *недок., діал.* Мерзнути, замерзати. — *Маєш три сини, як соколи, а сама в холодній хаті кригнеш?* (Вас., Вибр., 1954, 16).

КРИГОЛАМ, а, ч. Потужне судно, що, ламаючи кригу, прокладає шлях іншим суднам у замерзлому морі, річці тощо. *Потужний криголам.. швидко просувався через кригу* (Трубл., I, 1955, 497); *Ведуть на північ моряки могутні криголами* (Забіла, У.. світ, 1960, 106); — *Ми примусимо атом.. рухати криголами і поїзди* (Рибак, Час., 1960, 224); Атомний криголам «Ленін».

КРИГОЛАМНИЙ, а, е. Прикм. до **криголам**. *Криголамний флот*; // *Який є криголамом. Криголавному пароплавові «Седову» вдалося підійти крізь кригу до маленького острівця Домашнього* (Трубл., I, 1955, 334).

КРИГОПЛАВ, у, ч., *рідко.* Те саме, що **льодохід**. * У порівн. *Темна лютя образи і обурення впала на Сюзона бурхливим весняним кригоплавом* (Тулуб, Людологи, II, 1957, 84).

КРИГОРІЗ, а, ч. Тригранний бик, що захищає міст або греблю від ударів крижин під час льодоходу. *На ріці, проти міста, семеро теслярів спішно лагодили кригоріз* (Горький, Опов., перекл. Хуторяна, 1948, 230).

КРИГОРІЗНИЙ, а, е. Прикм. до **кригоріз**. *Кригорізна частина мостового бика*; // *Признач. для різання криги. Кригорізна машина.*

КРИГОРУБ, а, ч. 1. Робітник, що заготовляє або розбиває кригу. *Біля кригорубів зібралося чимало дітвори* (Шиян, Вибр., 1947, 212).

2. Сокирка, якою користуються альпіністи для вирубання східців у кризі під час підймання на гору.

КРИГОХІД, хόδу, ч., *рідко.* Те саме, що **льодохід**. *Могутня картина весняного кригоходу, як хмелем, впоїла Яреська* (Гончар, Таврія., 1957, 490).

КРИЖ, а, ч., *заст.* 1. Хрест. *Ой виступила матір божая, На крижеві стала* (Чуб., I, 1872, 161).

◇ **Лежати (лягти, падати, впасти і т. ін.) кріжем** — лежати, падати лицем до землі, розкинувши руки. *Оксана в двері: «Вбили! вбили!» Та й пада кріжем* (Шевч., I, 1963, 92); *Лежала [Юзя] кріжем на голій підлозі* (Л. Укр., III, 1952, 657).

2. Хрестоподібна ручка (звичайно меч). *Зняв [Добриня] з голови шолом, поклав руку на криж меча* (Скл., Святослав, 1959, 268).

КРИЖАК¹, а, ч., *діал.* Крижень. *Ви [О. Вишня] на вечірнім перельоті — Гроза чирків і крижаків, Ви — приклад всім нам у роботі* (Рильський, III, 1961, 92); *На ранок на плесі зблизька Побачив я.. Звичайні наші поліські Крижні, руді крижаки* (Дор., Літа., 1957, 44).

КРИЖАК², а, ч., *іст., заст.* Хрестоносець.

КРИЖАНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кріга**. *Мережає на шибках крижану тканину мороз* (Вас., II, 1959, 571); *З піддашка густо звисають крижані бурульки* (Стельмах, I, 1962, 89); // *Зробл. із криги. Крижана хижка.*

2. Пронизливо-холодний; холодний, як лід. *Погода.. стоїть мінлива, .. то вітер подме крижаний, то пролетить сніжок* (Ю. Янов., II, 1954, 108); *Не висушать тебе [джерело] пекучі літа дні, І втіху нестимуть потоки крижані Волам, що йшли з марудним ралом, Отарам кіз і вівцям* (Зеров, Вибр., 1966, 279); * *Образно.* [Б а г а т и й б р а т:] *Як страшно тут! Гаряча кров Стає у жилах крижаною* (Олесь, Вибр., 1958, 451).

3. *перен.* Який призводить до заціпеніння; ворожо-холодний, холодно-зневажливий. [С о х а (звертається до всіх крижаним голосом):] *Ну, ну, давайте. Хто мені питання ставить?..* (Корн., II, 1955, 325); *Віра дивилася прямим колючим крижаним поглядом, і очі їй були*

примружені (Грим., Син., 1950, 225); 3.. крижаною чемністю промовив [Каргат]: — Ви повинні.. ліквідувати оцей бруд (Шовк., Інженери, 1956, 45); // Надмірно байдужий, холодно-спокійний. Крижаний спокій охопив Настю (Тулуб, Людолови, I, 1957, 254).

КРИЖАНІТИ, ію, ієш, недок. Те саме, що замерзати 1, 3. Голова молодиці нерухомо лежала на підігнутім лікті, і тільки сніжинки, набиваючись під повіки, ворухили її довгі вії, на яких крижаніла слюза (Стельмах, I, 1962, 644); На льоту ворони крижаніли, додолу каменем падали (Збан., Сеспель, 1961, 235); // Дубіти, костеніти (у 1 знач.). Мертвіла приморожена щока, терпли, крижаніючи, руки (Ле, Право., 1957, 189).

◇ **Кров крижаніє** (крижаніла) в жилах — те саме, що **Кров застигас** (застигла, холоне, захолола) в жилах (див. жила¹ 1).

КРИЖАНО. Присл. до крижаний 2, 3. Старий злякався, глибоко, крижано поповз йому в серце страх (Ю. Янов., I, 1954, 111).

КРИЖАСТИЙ, а, е. Широкий у плечах і крижах (у 1 знач.); кремезний (у 1 знач.), дебелий (у 1 знач.). — У Петра Лукича нова наймичка.., крижаста така... (Мирний, III, 1954, 86); Федір Прохорович — середній на зріст, втоптанний, крижастий (Д. Бедзик, Плем'я., 1958, 24); В хату швидко заходить огрядна крижаста дівка (Вирган, В розп. літа, 1959, 294); // перен. Крислатий (про дерево). Внизу, в затишку, серед високих яворів та присадкуватих крижастих яблунь, виглядає своїми будівлями Шевченківка (Крот., Сини., 1948, 49).

КРИЖАЦЬКИЙ, а, е, іст., заст. Прикм. до крижак². Круг воза йшли робітники, .. хто з бляшанкою, хто з блискучою.. машинкою — «інжектором», котру можна було б сміливо вважати за меч з часів крижацьких походів (Коцюб., I, 1955, 225).

КРИЖЕНЯ, яти, с. Пташа крижня. Закахало спрощення криження... (Вишня, II, 1956, 117).

КРИЖЕНЬ, жня, ч. Велика дика качка. Чи крижні то були, чи то були чирята, Про те нам байдуже (Греб., I, 1957, 73); Крижень на плесі тривожно кахнув (Досв., Вибр., 1959, 411); Крижень — досить великий птах, має цінне м'ясо і тому являє собою бажану здобич для мисливця (Корисні птахи., 1950, 15).

КРИЖИНА, и, ж. Крижана брила. Серед крижин, що море вкривали, з'явилося судно (Трубл., I, 1955, 142); Над рікою лунає тріск і гук — одна якась крижина одривається від берега, летить на інші, .. розколюється (Скл., Святослав, 1959, 87); * У порівн. Був він [саркофаг] холодний, важкий, мов крижина з північного моря (Л. Укр., I, 1951, 425); // Шматок криги (у 1 знач.). Грицько присів, знайшов крижину й кинувся.. навперейми собаці (Вас., I, 1959, 163); * Образно. Ти кажеш — у тебе крижина в грудях замість серця лежить (Дн. Чайка, Тв., 1960, 292); * У порівн. З того менту, як вона побачила їх разом, кров захолола в її жилах, серце стало крижиною і холодне.. б'ється в грудях (Коцюб., I, 1955, 268).

КРИЖИНИЙ, а, е. Прикм. до крижень. Як перельоту я жадібно дождав — І табунців чирят, і зграй тяжких крижини...! (Рильський, III, 1961, 186).

КРИЖИНКА, и, ж. Зменш. до крижіна. Де-не-де, ховаючись у воді, пливли за течією по ковбані крижинки (Досв., Вибр., 1959, 285); * Образно. В її душі розтанула остання крижинка сумніву (Збан., Сеспель, 1961, 176); * У порівн. Холодні очі сковзнули по всьому, наче крижинки (Коцюб., II, 1955, 412).

КРИЖІ, ів, мн. 1. Нижня частина спини; попереk. Взяв дід бабу за крижі Та поводи по хижі (Чуб., V, 1874, 1136); Калинович.. пробував устати, але почув біль у крижах і ойкнув (Фр., VI, 1951, 351); В крижах

пече, ніби колесом його [Павла Максимовича] переїхали, розтрощивши хребет (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 62).

2. Задня частина тулуба тварини (звичайно коня). Та тут Галену [кобилу] як уперезав батіг по крижах, то на ній аж шкіра стряслася (Март., Тв., 1954, 44); Селянин, хльоскаючи його [коня] по гладких крижах віжками, звертав на дорогу (Панч, I, 1956, 371).

3. анат. Трикутна кістка, що утворилася внаслідок зростання між собою п'яти хребців і з'єднує тазові кістки з хребтом. Крижові хребці зростаються в одну масивну кістку — крижі (Анат. і фізіол. люд., 1957, 33).

КРИЖІВНИЦЯ¹, і, ж., бот. (*Crucianella* L.). Трав'яниста рослина родини хрестоцвітих; хрестовниця.

КРИЖІВНИЦЯ², і, ж. Дошка або брус, що з'єднує вгорі полудрабки воза. Біля двору, торохтячи, проїхав драбняк. Економський фурман Євген Колосюк стишує загнудані коні, щось гукає Христині та озирється, швиденько вискакує на віз, вмоцнується на крижівницю (Стельмах, I, 1962, 520); Ззаду на возі, коло самої крижівниці, сидів запорошений.. чоловік (Іщук, Вербівчани, 1961, 336).

КРИЖКА, и, ж. Зменш. до кріга 2. Малі Семченята.. задубілими пальцями витягали тонку крижку, гризли зубами і бухкали (Чорн., Визвол. земля, 1959, 197).

КРИЖМА, и, ж., діал. Крижмо. Присяжний громадський Янцьо Кшесінський кликав старого Федора Орфенюка в куми, бо сподівався багацької крижми (Черемш., Тв., 1960, 233).

КРИЖМО, а, с., етн. 1. Біла тканина, у яку сповивають дитину хрещені батьки після обряду хрещення.

2. Полотно або інша тканина як подарунок новонародженому від хрещеної матері. Кума одріже полотно на крижмо (Сл. Гр.); Запрошуються кум і кума.. Кума приносить крижмо (полотно на пелюшки), а кум — напої (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 97).

КРИЖОВИЙ, а, е, заст. Хрестоподібний.

Крижова дорога — перехресна дорога; Крижова церква — церква, побудована у вигляді хреста. Церква крижова б то зветься, а замість притворів — піддашки на товстих мурованих стовпах (Свидн., Люборацькі, 1955, 18).

КРИЖОВИЙ, а, е. Прикм. до кріжі. Хребет [кроля] поділяється на п'ять відділів: шийний, грудний, поперековий, крижовий і хвостовий (Зоол., 1957, 136); Крижовий біль; Крижовий хребець.

КРИЗА, и, ж. 1. Різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища. Ваша справа ще молода, а вже мусила різні кризи перебувати (Л. Укр., V, 1955, 59); Лист до Проскурових не тільки не послабив кризи, а ще більше її ускладнив (Ле, Право., 1957, 232); В лекціях і диспутах точаться дискусії фахівців театральної справи про кризу театру (Еллан, II, 1958, 171).

◇ **Душевна криза** — гостре невдоволення собою, своєю діяльністю. Письменник [М. Коцюбинський] залишає Тиховича в стані душевної кризи, після якої мусить настати остаточний розрив з старими ілюзіями (Іст. укр. літ., I, 1954, 612).

2. В економіці капіталістичного суспільства — періодичне перевиробництво товарів, що призводить до різкого загострення всіх суперечностей економіки країни: до скорочення виробництва, розладу кредитних і грошових відносин, банкрутства фірм, масового безробіття і зубожіння трудящих мас. — Криза, що почалась минулого року в капіталістичних країнах, .. припинила роботу чи не в усіх отих «кращих» лабораторіях (Шовк., Інженери, 1956, 132); Не стало панів, зникла криза, пропало безробіття (Козл., Сонце., 1957, 82); Господарча криза; Промислова криза.

3. мед. Переломний момент під час хвороби, після якого стан хворого відразу поліпшується або погіршується; характеризується відповідно раптовим зниженням або підвищенням температури тіла. Чотирнадцятий день минув передучора від часу, як моя мати лягла в постіль.. криза минула щасливо (Коб., III, 1956, 206); Перед світанком у хворого відбулася криза, йому стало легше (Шиян, Баланда, 1957, 72).

4. Гостра нестача чого-небудь. Паливна криза.

◆ **Ідейна криза** — знецінення ідей, що склалися в певному суспільному середовищі, політичній течії тощо, яке супроводжується ідейним розладом серед колишніх однодумців, хитаннями, пошуками нових ідей і т. ін.; **Політична криза** — політичне становище, яке характеризується різким загостренням класової боротьби трудящих проти панівної експлуататорської верхівки й неспроможністю останньої керувати суспільством. Всяка революція (на відміну від реформи) сама по собі означає кризу і дуже глибоку кризу, як політичну, так і економічну (Ленін, 30, 1951, 309); **Урядова криза** — у буржуазних країнах — зміна уряду в зв'язку з утратою підтримки з боку парламенту.

КРІЗИСНИЙ, а, е. Те саме, що **кризовий**.

КРИЗОВИЙ, а, е. Стос. до кризи (у 1—3 знач.). Кризове становище; Кризові явища в економіці; Кризовий стан хвороби.

КРИЇВКА, н, ж., розм. Те саме, що **закхисток**; схованка. Схиблений удар — і життю борця грозила велика небезпека, коли [б] йому не вдалось.. сховатись у безпечну криївку і добути меча (Фр., VI, 1951, 9); З галасом.. та свистом вони [діти] повискакували з своїх криївок і обпали Параскіцу (Коцюб., I, 1955, 272); // Місце таємного зберігання чогось або перебування когось; потайник, сховок. Вислідив я ту криївку, Де мій батько скарб сховав (Фр., XII, 1953, 45); Хлопці.. готувалися якнайшвидше повзти до своєї постійної криївки: німецького складу (Ю. Янов., II, 1954, 43).

КРИК, у, ч. 1. Сильний різкий звук голосу; зойк. Там [у пеклі] чутні жалобні крики, Там мука грішним не мала (Котл., I, 1952, 134); Йому важко було слухати дитячий крик, важко було дивитись на гармидер в хаті (Н.-Лев., VI, 1966, 387); Від жіночого крику задрижала корчма (Хотк., II, 1966, 200); // Вигук (у 1 знач.), вигуки. В цирку здійснюється крик обурення всуміш з оплесками (Л. Укр., II, 1951, 529); Один із старшин узяв булаву і підніс її Кирдязі.. Радісний крик розлігся по всій юрбі: — Слава! (Довж., I, 1958, 234); // Поклик. Трембіта звучала, і чувся призивний крик легінів: «Ігі-і-а-а-а!» (Хотк., II, 1966, 102); // Гамір, галас. А раби тими шляхами Без гвалту і крику Позіходять до купи (Шевч., II, 1953, 292); На базарі стояв крик, лемент (Мирний, I, 1954, 318); // Гвалт, лемент. До школи підїхали вантажні машини з солдатами. З сьомого класу чувся крик (Довж., I, 1958, 297); // Про різкі звуки тварин, птахів. Кололи свиней, і несамовитий крик їх розносився по всьому селу (Мирний, I, 1949, 299); Часом з озера долітав крик лебедя (Довж., I, 1958, 226).

◇ **Великий крик за малий пшик** — багато галасу даремно. — Ти не хихикай, розуме недоспілий, бо покладу на санки і в повіт завезу! — Великий крик за малий пшик! — ображено заметались вузькі, присмоктані уста. — За що мені така сіпанина? — Не каліч дерево! (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 225); **Горловий (гортанний) крик** див. **гортанний**; До крику — дуже боляче. Стиснулось серце до крику... (Сос., I, 1957, 186); **Заходитися (зайтисся) криком** див. **заходитися** ²; **Крик застрявав (застрів) у горлі (грудях)** див. **застрівати**; **Криком дуба не зламаєш** — не допоможе крик, галас у важливій справі. — Криком дуба не зламаєш .. і мене

своїм горлом не зламаєш! — говорить Прутик (Ков., Світ., 1960, 83); **Криком кричати** — сильно кричати (від болю, з розпуки тощо). У грудях йому горить, криком кричить дитячий розпач (Вас., II, 1959, 9); — Що це, справді, чи я вам наймит, чи що..? — вже криком кричить Яків (Григ., Вибр., 1959, 135); **У крик** — почати кричати. Тоді вона [пані] в крик. Назбігалися люди (Вовчок, I, 1955, 136); Тільки ніч — дитина в плач, у крик і аж синіє (Гончар, Тронка, 1963, 303).

2. **перев. у сполуч. зі сл. с е р ц е, д у ш а, перен.** Про вияв відчаю, сильного душевного переживання. — Ой, нема вже мого Василька, нема моєї дитини! — заголосила Олена. Той крик серця.. луною розлігся в серці Якіма. (Коцюб., I, 1955, 84); * У порівн. Шевченківське пророче визначення «і чужого научайтесь й свого не цурайтесь».. прорвалося, мов крик душі, через ґрати і кайдани темної царської ночі (Мал., Думки., 1959, 9).

3. **розм.** Різка суперечка; сварка, лайка. — Годі вже тобі! Ще мало того крику, — спиняла мати Карпа (Н.-Лев., II, 1956, 271); — Та не кричи бо, — гамували його десятники, — криком нічого не вдієш (Коцюб., I, 1955, 213); Цареві блазні і кати.. Хотіли вирвати язик, Хотіли ноги поламати, Топтали [рідну мову] під шалений крик (Рильський, III, 1961, 302).

◇ **Крик зчиняти (зчинити, підіймати, підняти і т. ін.)** — починати голосно, крикливо дорікати когось, сваритися. Кухаренкові, бач, болить дуже — крик такий зчинив (Головко, II, 1957, 423); Інший би підняв крик, .. а Микола нічого. Тільки насурмився (Збан., Курил. о-ви, 1963, 106); **Криком брати (взяти)** — досягати чогось без великих зусиль, приголомшуючи свого супротивника вигуками, лайкою. Якби криком брать, так кого б ми до рук не прибрали! (Укр. присл., 1955, 223); — Це в нього [Махна] тактика нібито така.. Більше гиком та криком бере (Гончар, II, 1959, 240).

◆ **[Останній] крик моди** — остання новинка в моді, що привертає до себе увагу.

КРИКЕТ, а, ч. Гра в м'яч, під час якої гравці, поділившись на дві групи, намагаються загнати м'яч палицями у ворота суперника.

КРИКЛИВИЙ, а, е. 1. Який багато й часто кричить; схильний часто кричати; галасливий (у 1 знач.). Я бачу себе маленьким.. хлопчиною посеред цілої юрми.. крикливих, веселих.. хлоп'ят (Фр., I, 1955, 258); Катрусі скоро надокучила криклива дитина (Кобр., Вибр., 1954, 110); Над полем кружляло крикливе гайвороння, збираючись у великі зграї (Цюпа, Назустріч., 1958, 298).

2. Який доходить до крику (про голос, розмову тощо); пронизливий, верескливий. Онікій говорив тоненьким крикливим голосом (Н.-Лев., IV, 1956, 199); Цей крикливий тон здався Ганні якимсь таким зневажливим, що її мов у серце що вразило (Гр., II, 1963, 43); Іноді там-там у натовпі зривався крикливий вигук (Головко, II, 1957, 304); * Образно. В уяву мою, під звуки крикливого полкового оркестру, .. плывуть майбутні дні.. чужої весни (Кол., На фронті., 1959, 34).

3. Схильний до сварок; сварливий, лайливий. — Чи не крикливий та не лайливий отой отець Тарасій? — сказав.. стиха Копронідос (Н.-Лев., III, 1956, 365); Грицько такий сердитий, крикливий (Мирний, III, 1954, 20).

4. **перен.** Який впадає у вічі, привертає до себе увагу; дуже яскравий; претензійний, екстравагантний. Від Панської вулиці наближалася.. група.. молодих дівчат, повбраних у сукні крикливих.. кольорів (Фр., VI, 1951, 461); Вадим уже не бачив над своєю головою крикливих реклам (Руд., Остання шабля, 1959, 428).

5. **перен.** Сповнений нездійснених обіцянок; галасливий (у 2 знач.). Декаденти в своїх крикливих деклара-

ціях проголосили себе єдиними новаторами в поезії (Рад. літ-во, 1, 1958, 119).

КРИКЛІВЦІ, виць, **КРИКЛІВЦІ**, ів, мн. 1. Хворобливий стан дитини, коли вона безугавно кричить без сліз. Позавчора розказав мені Демид[овський] за крикльвиці. Крикльвиці — дитяча болість (Мирний, V, 1955, 347); Добре вип'є баба..., сяде й заведе свою музику... «Я вмю і трясцю насилать, і крикльвиці» (Дн. Чайка, Тв., 1960, 29).

2. розм. Нервові (переважно жіночі) захворювання, що характеризується сильним збудженням і супроводжується викриками; істерія (у 1 знач.). — Коли я відьма, то нашлю на тебе усіх чортів, ще й крикльвиці на ніч (Н.-Лев., III, 1956, 257).

КРИКЛІВЦЯ, і, ж. Нервовохвора жінка, що страждає від крикльвиць (у 2 знач.); істеричка. Зараз Тетяна на батька ні з того ні з сього напускається. А там ще й на крикльвицю обернеться... (Шовк., Людина., 1962, 111); Крикльвиця враз замовкла, знітилася (Кач., II, 1958, 136).

КРИКЛІВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. крикльвий. — Нагадує крикльвість твоя ті створіння, що напровесні по дахах про своє палке кохання світ повідомляють (У. Кравч., Вибр., 1958, 298); Створюється новий стиль радянського декоративного мистецтва, .. якому чужі крикльвість, формалізм (Нар. тв. та етн., 2, 1963, 15).

КРИКЛІВО. Присл. до крикльвий 3, 4. — Оце, як бачиш, — крикливо почала Параска, — чортова лобурячка трохи не вбила Василя (Мирний, IV, 1955, 72); Повз них пройшла.. крикливо нафарбована дівчина (Панч, На калин. мості, 1965, 121).

КРИКЛІВЦІ див. крикльвиці.

КРИКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до кричати 1—4. Йому хотілось гукнути на всі легені словами пісні або хоч крикнути (Коцюб., I, 1955, 340); З дупла старої липи крикнула сова (Фр., VII, 1951, 120); Далекий потяг востаннє крикнув, і даленіють залізні гами... (Сос., I, 1957, 94); Зінька крикнула щось і пручнулася з рук. Та не вирватись їй (Головка, II, 1957, 175); Ой як крикнув Гамалія: «Брати, будем жити, — Будем жити, вино пити, Яничара бити, А курені килимами, Оксамитом крити!» (Шевч., I, 1963, 202); Явдоха щось уже стала дуже верховодити, за віщось крикнула на Мотрю (Мирний, I, 1949, 396).

◇ Крикнути на все горло (на весь рот); Крикнути на всю хату (в'улицю, село і т. ін.); Крикнути мов (на́че, як і т. ін.) на живіт (печінкі, пуп і т. ін.); Крикнути не своїм гблосом — дуже голосно, надривно закричати. Осатаніла вража баба І крикнула як на живіт (Котл., I, 1952, 182); В цей час за тином щось шелеснуло і хтось із чоловіків крикнув не своїм голосом: — Німці!! (Тют., Вир, 1964, 262); Крикнути [на] пробі див. пробі; На гвалт крикнути див. гвалт.

КРИКНЯВА, и, ж., розм. Крик багатьох людей; шум, галас, гамір. Крикнява тим часом стихала... (Коцюб., I, 1955, 236); Те птаство, що літає й ховається у вітті, лишає по собі безліч пісень, і висвистування, і цвірінькання, і крикняву (Загреб., Шепіт, 1966, 220).

КРИКОНУТИ, ну́, неш, док., однокр., розм. Підсил. до крикнути. А воно, погане, як криконе на мене: «Бо ви, мамо, самі винні!..» (Н.-Лев., II, 1956, 21).

КРИКУН, а́, ч. 1. Той, хто часто кричить; горлань. — Он який крикун вистрибус! — переводила [Пистина Іванівна] очі на сина (Мирний, III, 1954, 191); І тут нараз яка ж зміна! Замість шаленого крикуна просто хлопчик-душка (Фр., IV, 1950, 458); // Сварлива людина. За старшого над людьми тут ротмістр Гессен, крикун і грубіян з німецьких колоністів (Гончар, II, 1959, 354).

2. перен., зневажл. Галасливий фразер; базіка. Буває так між нами: Хто робить — той мовчить, а вірять Крикунам (Бор., Тв., 1957, 142); Крикуни.. кричали: «Вірш, слізьми що наповний, Є негарний» (Фр., XIII, 1954, 436); Демагоги й крикуни.. намагаються ширити нігілістичні погляди на радянську літературу (Про багатство л-ри, 1959, 75).

КРИКУХА, и, ж. Жін. до крикун. Жила-була в гаю Сорока. Багато є сорок дурних, Моя ж крикуха білобока Була на погляд краща всіх (Гл., Вибр., 1957, 328); — Де ж ти його [танкіста] бачив, татку? — Вгадай... І хто б подумав!.. В сараї у Тесленчихи... — У тої крикухи? — здивувалась тьотя Варя. — Що завжди була чимось незадоволена? (Гончар, IV, 1960, 42).

КРИКУЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що крикльвий 1—3. * Образно. — Крикучий гонг покличе до сніданку. На зустріч сонце гімн свій лє... (Тич., I, 1957, 106).

КРИЛАС, а, ч. У церкві — підвищене місце для хору, читців із правого та лівого боку від середніх дверей вівтаря. Михалчевський.. вчився в церковній школі, читав і співав на криласі (Н.-Лев., II, 1956, 126); Що то за хлопець ріс! Вже, було, вмів на криласі читати (Свидн., Люборацькі, 1955, 7); Хор на криласі весь час співав урочистих молитов (Панч, Гомон. Україна, 1954, 63).

КРИЛАТИЙ, а, е. Який має крила (у 1, 3, 4 знач.). Коло порога висів якийсь крилатий купідон (Н.-Лев., III, 1956, 39); Наче моторошний сон, врізалась йому в серце назавше ота перша його дитяча зустріч із степовим крилатим розбійником [орлом] (Гончар, II, 1959, 32); Крилатий транспорт став звичайним і загальнодоступним (Веч. Київ, 15.XII 1967, 2); Надвечір вони [тіні] лягли вже у весь свій зріст; лягли по долинах без краю довгі чорні тополі, тонкі крилаті вітряки (Коцюб., II, 1955, 213); // перен. Який надихає, підносить. Весна їм шле гадки крилаті На всяку втіху навісну... (Стар., Поет. тв., 1958, 30); Крилаті ідеї.

Крилаті брови — густі, зарослі брови, схожі на крила (у 1 знач.). Крилаті брови [дівчини] майже зійшлися на перенісці (Жур., Вечір., 1958, 366).

△ **Крилаті слова; Крилатий вислів (віраз); Крилата фраза** — влучна словосполука, влучний вислів літературного походження, що стисло й образно передають думку й стали загальноновживаними. Крилаті слова — образні, влучні вирази, цитати, афоризми, що походять з літературних джерел або історичних документів і вживаються в мові як ходячі приказки, прислів'я (Сл. лінгв. терм., 1957, 85).

КРИЛАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. крилатий. Відчуття якоїсь неймовірної легкості, крилатості, простору весь час не покидало Данька (Гончар, Таврія., 1957, 320).

КРИЛАТКА, и, ж. 1. Верхній чоловічий одяг XIX — початку XX ст., подібний до киреї, плаща з пелериною. У хату ввійшов здоровий пан у сірій киреї, у такій, що то звуть її крилаткою, бо вона немов з крилами (Григ., Вибр., 1959, 453); В номері у Марка Лукича стояв якийсь добродій у широкій романтичній крилатці (Минуле укр. театру, 1953, 77); Вітер кучмив моє довге волосся, крилатка надималася за моїми плечима (Ю. Янов., V, 1959, 143).

2. Сухий плід деяких дерев (ясена, клена тощо) з пластинчастими пагінцями, схожими на крильця, завдяки яким його легко переносить вітер. У жовтні досягають горішки лип, крилатки ясенів, ..боби білої акації (Наука., 10, 1961, 31).

КРИЛАТО, присл. 1. У вигляді крил (у 1 знач.). Від силуету китайського [навільйону], від крилато вигнутих його дахів віє і сивою давниною і безжурною молодістю (Вол., Дні., 1958, 29).

2. перен., поет. Натхненно, піднесено. *Маруханка танцює легко, сміливо, якось по-своєму крилато* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 476).

КРИЛАШ, а, ч., заст. Помічник рибальського отамана. *Отаман полюбив Миколу й настановив його за крилаша, цебто за свого помічника* (Н.-Лев., II, 1956, 242).

КРИЛІЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до крило́ 1. *Ой, літає чорна галочка по полю, А черкає крилечками по йому* (Укр. лір. пісні, 1958, 100); * *Образно. На крилечках, вітрику, полети, Колосочки золотом обмети* (Олесь, Вибр., 1958, 327).

КРИЛЮ, а, с. 1. Літальний орган птахів, комах та деяких ссавців (напр., кажанів). *Якби то далися орлині крила, За синім би морем милого знайшла* (Шевч., I, 1951, 4); *Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл* (Коцюб., II, 1955, 227); *Над плесом озера я юність пригадав, Вечірні небеса і посвист крил качиних* (Рильський, III, 1961, 186); * *Образно. [Річард:] Все вище, вище й вище я здіймався на крилах мрій — тепер упав на землю...* (Л. Укр., III, 1952, 36); *Червона заграва швидко розгортала над хутором крила* (Вас., II, 1959, 337); * У порівн. — *Дивися, як я полечу, Бо я сова... — Та й замахала [Марина], Неначе крилами, руками* (Шевч., II, 1953, 101).

◇ **Брати (взяти) під [своє] крило́** — брати когось під свою опіку, захист; **Віросли (ростуть, є і т. ін.) кри́ла в кого** — хтось відчув силу, енергію до великих звершень, подвигу тощо. *Ярема гнувся, бо не знав, Не знав, сіромаха, що вирости крила, Що неба достане, коли полетить* (Шевч., I, 1951, 84); *Тремтячими руками він почав відмикати замок, відчуваючи, що його істота перероджується, що в нього ростуть крила* (Досв., Гюлле, 1961, 79); **Мов (немов, наче, і т. ін.) на кри́лах** — дуже швидко. *Час летів, немов на крилах, І, мов сон, життя минало* (Л. Укр., I, 1951, 374); *Не чуючи сходів під ногами, він, наче на крилах, спустився на тротуар* (Головко, II, 1957, 490); **Опускати (опустити) кри́ла** — втрачати впевненість у собі, впадати у відчай, журитися через невдачі в чомусь. — *А ти був крила опустив: не журися, козаць, отаманом будеш* (Збан., Переджнив'я, 1960, 30); **Під крило́м чи́м** — під чиєюсь опікою, захистом. *Путя взагалі чималий страхополох, певне, через те, що вирости.. під крилом гувернанток* (Л. Укр., V, 1956, 403); *Молодий тоді Когут навчався під крилом батька бути хижак* (Цюпа, Назустріч., 1958, 404); **Підрізати (підтіяти, підбити, зламати і т. ін.) кри́ла кому** — підірвати міць, знесилити кого-небудь або обмежити поле його діяльності. *Висмоктала її [Ганніні] соки тяжка робота, підрізала крила зневіра...* (Руд., Остання шабля, 1959, 205); *Як сталося те... Що не могли йому [Шевченковому генію] підбити крила Неволі й гніт?* (Сам., I, 1958, 139); **Розправляти (розправити) кри́ла** — починати діяти на повну силу, виявляти всі свої здібності. *Ремо почав переконуватися, що схований до того в панцир мозок Гюлле.. розправляє свої крила* (Досв., Гюлле, 1961, 103); *Юний поет [Т. Шевченко] ще тільки розправляє свої дужі крила для великого польоту* (Слово про Кобзаря, 1961, 30); *Тут [у партизанському загоні] він розправив крила* (Рибак, Час., 1960, 361); **Чу́ти (відчувати) кри́ла за плечима** — відчувати натхнення, силу, спроможність до дії. *Орлині крила чуєм за плечима, Самі ж кайданами прикуті до землі* (Л. Укр., I, 1951, 113).

2. діал. Плавець (у риб). *Лежачи .. на м'якім намулі, вона [щука] легесенько грає в воді червонуватими крилами і хвостом* (Фр., III, 1950, 331).

3. Нерухома відносно корпусу плоска поверхня літака (планера тощо), що підтримує його в повітрі під час польоту. *Літаки гордо понесли на своїх крилах червоні зорі кудись на захід* (Гончар, III, 1959, 371); *Авіаційні конструктори застосовують найрізноманітніші форми крил* (Рад. Укр., 14.VI 1967, 3).

4. техн. Обертальна лопать вітряка. *Ставок, гребелька, і вітряк З-за гаю крилами махає* (Шевч., II, 1953, 205); *Он уже й вигін передо мною зеленіє, і млини стоять з поламаними крилами, сумують...* (Мирний, I, 1954, 83); // *Обертальна лопать турбіни, колеса пароплава тощо. Вода ринула з лотків, загула в крилах турбіни* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 41).

5. Підводна частина корпусу швидкоплавного судна, що утримує його в максимальному надводному положенні під час руху. *Щоб судно стійко і на далекі відстані йшло на підводних крилах, потрібно було вирішити проблему регулювання його підйомної сили* (Наука., 11, 1962, 37).

6. Бляшаний дашок над колесом автомашини, екіпажа тощо для захисту від пилу, болота. *Автомобіль щільно під'їждить до солдата, майже зачіпаючи його крилом* (Ю. Янов., IV, 1959, 169); *Ганна задумливо постукала ручкою нагайки по крилу чорної, залюпаной грязюкою тачанки* (Гончар, II, 1959, 256).

7. Робоча частина мотовила жниварки, хедера комбайна тощо, яка нагинає скошувану масу до різального апарата та відкидає її набік. *Через дорогу жала жито «комунія».. — Кіньми жнуть, аж бринить косогін, а крила — мах-мах-мах...* (Головко, I, 1957, 243).

8. Бокова частина будівлі, споруди, якоїсь площини тощо. *О шостій годині сідали гості за довгий стіл обідати.. На однім крилі і на другім розмова ішла тихше* (Мирний, I, 1949, 388); *Шпиталь у львівським карнім закладі — се невеличке крило просторого будинку* (Фр., IV, 1950, 178); *В північному крилі [шахти] обвал, .. людей лавою привалило* (Ткач, Плем'я., 1961, 114); *Через півгодини майдан став наповнятися людьми.. На лівому крилі молодиці та жінки* (Тют., Вир, 1960, 177).

9. Бокова частина бойового порядку; фланг. *Вже не тікають від Данила татари, а крилом його обхоплюють* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 401); *Залягло все праве крило роти, бо якраз на нього навалився вогнем німець* (Перв., Невигадане життя, 1958, 291).

10. Крайнє угруповання якої-небудь політичної організації, напрямку тощо. *Лівонародництво.. є лише невелике крило селянської (тобто буржуазної) демократії в Росії* (Ленін, 20, 1950, 99); *Тут [у Києві] було створено Кирило-Мефодіївське товариство, революційне крило якого очолив.. Тарас Шевченко* (Цюпа, Україна., 1960, 129).

КРИЛОНОГІ, гих, мн. Ряд морських черевоногих моллюсків, характерною ознакою яких є пара плавців, так звані крила.

КРИЛОНЬКО, а, с. Зменш.-пестл. до крило́ 1. * *Образно. [Таня:] Буває іноді, Катре, що як налинуть ті думоньки та як підхоплять на крилоньки, та й занесуть-занесууть...* (Вас., III, 1960, 120).

КРИЛОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на крила (у 1 знач.). *Крилоподібні м'язи.*

КРИЛЯ, яти, с. Зменш.-пестл. до крило́ 1. — *Івасик сидить звершечку та співа: «Гуси, гуси-лебедята! візьміть мене на крилята!»* (Н.-Лев., III, 1956, 202).

КРИЛЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до криля́. [Бабуся:] *Пасіться, любі каченятка.. Купайте в сонечку крилятка* (Олесь, Вибр., 1958, 476).

КРИЛЬЦЕ, крільця, с. 1. Зменш.-пестл. до крило́ 1, 2. *Полетіла б я до тебе, та крилець не маю* (Пісні та

романси.., II, 1956, 5); Жайворонок.. крильцями тріпоче в синій вишині (Сос., Солов. далі, 1957, 14); Часом лиш плесне серед тих фаль [хвиль] весела риба срібним крильцем (Фр., VIII, 1952, 214).

2. Кожен із бокових виступів нижньої частини носа. Крильця її рівного, з ледь помітною горбинкою носа і досі дихають переляком (Стельмах, I, 1962, 52).

3. Різальна частина лапи культиватора. Для проведення борозен на культиваторах кріпляться лапи.. із знятими крильцями (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 130).

Під крильцем чийм — те саме, що Під крилом (див. крило). Тільки з появою Бжеського йому [Маєвському] блимнула надія оселитися під крильцем нового магната (Тулуб, Людолови, I, 1957, 50); Підрізати (підтяти, підбити, зламати і т. ін.) крильця кому — те саме, що Підрізати (підтяти, підбити, зламати і т. ін.) крила (див. крило). — Ой, гляди, щоб Заруба тобі крилець не підрізав, — хихикнув Барило (Кучер, Трудна любов, 1960, 256); Розправляти (розправити) крильця — те саме, що Розправляти (розправити) крила (див. крило). Час, моя пісне, у світ погуляти, Розправити крильця, пошарпані горем (Л. Укр., I, 1951, 64).

КРИЛЬЦЯТА, цят, мн., рідко. Крильця. Метелик полетів.. за тою свічкою.., скільки сили було в його бідних крильцях (Л. Укр., III, 1952, 475); Іван випростав палець. Сонечко опинилося на самій пучці, крильця його розкрилися — і воно спурхнуло (Гуц., Скупана.., 1965, 69).

КРИЛЬЧАСТИЙ, а, е, техн. Із крилами (у 4, 7 знач.). Крильчастий насос.

КРИЛЬЧАТКА, и, ж., техн. Механізм (або деталь механізму), складовою частиною якого є крила (у 4, 7 знач.). При обертанні крильчатки вода відцентровою силою відкидається.. до стінок корпусу (Автомоб., 1957, 57); Мотовило [жнивирки] являє собою крильчатку (Зерн. комбайни, 1957, 10).

КРИМІНАЛ, у, ч. 1. розм. Карний злочин. Він довів цензорів, що тут немає ніякого криміналу, коли автор вдається до цензури (Мирний, V, 1955, 430); — Надто ганебно це — виправдовуватися, не відчувачи за собою ніякого криміналу... (Шовк., Інженери, 1956, 335).

2. заст. В'язниця, тюрма. Тиждень минув від хвилини, коли брати переступили пороги криміналу, а ще не кликано їх до суду (Фр., VI, 1951, 181); [Ж у р а к і в с ь к и й:] Правду кажучи, то він, сірома, і до криміналу попав через свою охоту до науки (Вас., III, 1960, 297); [Ч м у р:] Уночі збиратись заборонено. Ну, чого стоїте? Бо я вас усіх до криміналу (Мокр., П'єси, 1959, 82).

КРИМІНАЛІСТ, а, ч. 1. Фахівець із криміналістики. Професія криміналіста не з легких. Вона потребує вдумливості, терпіння (Веч. Київ, 10.III 1967, 3).

2. розм. Те саме, що кримінальник 1. — Бандит [Салаші], криміналіст, німецький наймит! —.. лаявся [Ференц] (Гончар, III, 1959, 228).

КРИМІНАЛІСТИКА, и, ж. Юридична наука, що вивчає та розробляє методи розкриття карних злочинів. Вона заявила твердо, що вчитиметься тільки на прокурора. В крайньому випадку — на суддю; заявивши про це, обклалася літературою з криміналістики і правознавства (Вол., Місячне срібло, 1961, 296); Порівняння відбитків пальців (дактилоскопія) служить у криміналістиці одним з найточніших способів встановлення особи (Наука.., 4, 1965, 40).

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до криміналістики. Практика криміналістичної науки вчить: немає

такого злочину, що не залишив би по собі слідів (Наука.., 7, 1967, 18).

КРИМІНАЛІСТКА, и, ж. Жін. до криміналіст. **КРИМІНАЛЬНИЙ**, а, е. 1. юр. Те саме, що карний 1—3. Тяганина при розслідуванні кримінальних справ криє в собі багато негативних наслідків (Ком. Укр., 9, 1966, 21); Сотник знав кримінальні закони Речі Посполитої, якими керувалися і воеводства на Україні (Ле, Наливайко, 1957, 62).

△ Кримінальне право див. право; Кримінальне судочінство див. судочінство; Кримінальний кодекс див. кодекс.

2. Такий, у якому описуються карні злочини та їх розслідування (про художній твір). Модні.. кримінальні романи.. зацікавили його (Фр., VIII, 1952, 396); Хлопці, які недавно їздили до Англії, привезли цілу купу кримінальних романів (Собко, Срібний корабель, 1961, 162); Кримінальна новела.

КРИМІНАЛЬНИК, а, ч. 1. розм. Карний злочинець. — Ти, злодію, .. кримінальнику, зараз мені забирайся відси! — кричав запінений підмайстер (Фр., I, 1955, 227); Вона.. з огидою почала їсти бурду, принесену двома кримінальниками у брудному відрі (Хижняк, Тамара, 1959, 144).

2. заст. Арештант. Зараз-таки назвала мене жінка кримінальником: через те, що обстрижений (Март., Тв., 1954, 206).

КРИМІНАЛЬНІСТЬ, ності, ж., юр. Властивість за знач. кримінальний 1.

КРИМІНАЛЬНО, юр. Присл. до кримінальний 1. Кримінально караний.

КРИМІНАЛЬСЬКИЙ, а, е, заст. В'язничний. Арештанти увійшли на.. кримінальське подвір'я (Фр., IV, 1950, 480).

КРИМІНАЛЬЩИНА, и, ж., розм. 1. Те саме, що кримінал 1.

2. Збірн. до кримінальник 1.

КРИМІНОЛОГ, а, ч. Фахівець із кримінології.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до кримінології.

КРИМІНОЛОГІЯ, ї, ж. Вчення про злочинність як соціальне явище.

КРИМКА, и, ж., заст. Кримська сіль. Несли [посли Енея].. Пиріг завдовжки із аршин, І солі кримки (Котл., I, 1952, 172); Не важко було по селах розвозити кримку і продавати панам кав'яр (Стельмах, Хліб.., 1959, 55).

КРИМЧАК див. кримчакі.

КРИМЧАКІЙ, ів, мн. (одн. кримчак, а, ч.; кримчачка, и, ж.). 1. заст. Кримські татари. — Торгівлю [козаки] розпочали з кримчаками, ярлик собі виправили на безмитну торгівлю... (Тулуб, Людолови, I, 1957, 356); Надходив вечір, небезпека несподіваного наскоку.. кримчаків зростала з кожною хвилиною (Ле, Хмельницький, I, 1957, 321).

2. розм. Те саме, що кримчани. Машина летіла, спритно обминаючи засипані вирви від бомб і снарядів. Видно, шофер був кримчак (Кучер, Голод, 1961, 437).

КРИМЧАНИ, чан, мн. (одн. кримчанин, а, ч.; кримчанка, и, ж.). Мешканці Криму. Добрий почин кримчан [у виноградарстві] підтримують і наслідують в інших областях (Рад. Укр., 16. IX 1956, 2).

КРИМЧАНИН див. кримчани.

КРИМЧАНКА див. кримчани.

КРИМЧАЧКА див. кримчакі.

КРИН, у, ч., заст. Лілея. Рожевим крином процвіти [земле]! (Шевч., II, 1953, 291); [Т і р ц а:] І зацвіте Сіон весняним крином, і знов поллється молоком і медом земля обітована (Л. Укр., II, 1951, 160).

◇ Сільний крин див. сільний.

КРИНИЦЯ, і, ж. 1. Глибоко викопана й захищена цямринами від обвалів яма для добування води з водонесних шарів землі; колодязь. *Марія встала та й пішла з глеком по воду до криниці* (Шевч., II, 1953, 310); *Дружно курились димарі хат, рипіли журавлі біля криниць* (Головко, II, 1957, 182); * *Образно. — Я б радив тобі.., любчику, закинь.. нинішню пригоду в криницю забуття* (Фр., III, 1950, 242); * *У порівн. Матерні сльози, як криниця: не спити її, не вилити* (Ю. Янов., I, 1954, 13).

◇ **Калам'їтити воду в криниці** див. калам'їтити. 2. рідко. Те саме, що джерелі 1. *Між коренем пробилася Глибока криниця; Дзюрчить з неї.. Холодна водиця* (Щог., Поезії, 1958, 154); *Самородних криниць чимало в землі.*

3. чого, перен. Джерело (у 2 знач.), скарбниця чогонебудь. *І коли через віки невідомий митець знову припаде устами до незглибимої криниці життєвого й художницького подвигу Тараса Шевченка, то й тоді зачерпне він звідти снаги для свіжого слова* (Вітч., 12, 1964, 191).

КРИНИЧАНИЙ, а, е. Те саме, що криничний. *В воді тихо плавала криничана червонобока жабка* (Н.-Лев., I, 1956, 197); * *У порівн. Вода зелена та чиста, як сльоза, холодна, як криничана* (Н.-Лев., II, 1956, 391).

КРИНИЧАСТИЙ, а, е. Багатий на криниці (у 2 знач.). *Заховалось за церквою село, .. у йому.. криничастий ставок* (Барв., Опов., 1902, 136).

КРИНИЧЕНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до криниця. [П а в л о:] *Рублена криниченько, прийми моє тіло!..* (Кроп., II, 1958, 377); *Ой, у полі три криниченьки, Любив козак три дівчиноньки* (Укр.. лір. пісні, 1958, 211).

КРИНИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до криниця. *Не плюй в маленьку криничку: пригодиться води напиться* (Номис, 1864, № 4478); *Недалеко від яру, де була колись.. криничка, стоїть лісова сторожка* (Стельмах, I, 1962, 255); *Балка була.. суха, — тільки погожа вода з холодної кринички протікала по їй [ній] дзюркотливим струмочком* (Гр., I, 1963, 402).

КРИНИЧНИЙ, а, е. Прикм. до криниця. *А козак добре дбає.. Холодною криничною водою коня напуває* (Укр.. думи.., 1955, 20); *Біля криничних жолобів тихо шипить сніг* (Стельмах, I, 1962, 124).

КРИНИЧОВИНА, и, ж., рідко. Джерело (у 1 знач.), сукупність джерел. *Тут липина і горобина, і дуб кучерявий поспліталися вітами.. над холодною криничовиною* (Вовчок, I, 1955, 194); *Шукає вона очима тих ярків зелених, де буває криничовина* (Н.-Лев., I, 1956, 114).

КРИНИЧУВАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що криничастий. *Криничувата долина; Криничуватий яр.*

КРИНОЛІН, а, ч. Модна в другій половині XIX ст. широка спідниця на тонких обручах. *Панни.. порозвішували.. на кілочках.. білі спідниці та криноліни, що тоді почали входити в моду* (Н.-Лев., III, 1956, 189); *Фіакри і повози збивали клубами куряву не менше, як і.. дами широкими кринолінами* (Фр., VIII, 1952, 320); *Роздивившись якісь старовинні портрети.. дам у кринолінах, Сахно.. знову опинилася в галереї* (Смолич, I, 1958, 89).

КРИПТА, и, ж. 1. У перших християн — підземна галерея, де відбувалися богослужіння й ховали померлих. *Гамір.. наповняє крипту і луною розкочується по темних переходах катакомб* (Л. Укр., II, 1951, 235).

2. Місце давнього поховання знатної особи; підземний склеп. [К у н и ц я:] *При розкопках кожного кургану, при розкритті кожної крипти незмінно фігурує своя «золота чаша»* (Коч., II, 1956, 321); *Історія пе-*

чер ховає в своїх стінах, темних закутках, похоронних криптах.. багато невідомих для історичної науки сторінок (Веч. Київ, 30.IX 1968, 3).

КРИПТОГАМІЯ, і, ж. Спосіб розмноження безквіткових, спорових рослин.

КРИПТОГРАМА, и, ж. Напис, зроблений криптографічним способом. *Графоніми, або криптограми.. — це псевдоніми, виражені умовними значками, цифрами, зірочками, крапками, рисками і т. п.* (Рад. літ-во, 7, 1967, 56).

КРИПТОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до криптографії.

КРИПТОГРАФІЯ, ї, ж. Спосіб письма спеціальними умовними знаками — шифром; шифроване письмо, тайнопис. — *Пане підполковнику, ви криптографію добре знаєте?* (Стельмах, II, 1962, 258).

КРИПТОМЕРІЯ, ї, ж. Південне хвойне вічнозелене дерево, висота якого сягає 60 м. *З 1959 року головна увага спрямовується [на Закарпатті] на вивчення фізіології морозостійкості чаю, інжиру.., криптомерії* (Рад. Укр., 27.II 1965, 3).

КРИПТОН, у, ч. Хімічний елемент, один з інертних газів, який у невеликій кількості є в повітрі. *До складу повітря входять елементи, відомі під назвою інертних газів: гелій He, неон Ne, аргон Ar, криптон Kr і ксенон Xe* (Цікава хімія, 1954, 78).

КРИПТОНІМ, а, ч. Шифрований підпис автора під своїм твором, щоб приховати справжнє ім'я. *Куліш друкувався під криптонімом «Николай М.»* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 511); *Найпоширенішими формами криптонімів є ті, що походять від прізвищ та імен авторів* (Рад. літ-во, 7, 1967, 56).

КРИСАНЕЧКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до крисання. *Набік кинена крисанечка відрізувала косу тіль на одній стороні обличчя [легеня]* (Хотк., II, 1966, 52).

КРИСАНЯ, і, ж., діал. Капелюх, бриль. *Юра, натискаючи крисаню на чоло, прискореним ходом.. погнав далі* (Фр., IV, 1950, 421); *Марусяк зняв крисаню і низько кланявся господині* (Хотк., II, 1966, 75); *Хлопчик у зеленій крисані з квіткою, у вишиваній сорочці безтурботно змахнув коновкою* (Вол., Озеро.., 1959, 22).

КРИСАНЬКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до крисання. *Ось недавно купив я своєму Петрусеві.. крисання з павами* (Март., Тв., 1954, 218); *Недбалим рухом поправляють [хлопчики] крисання на головах* (Хотк., II, 1966, 385).

КРИСАСТИЙ, а, е. Те саме, що крисатий. *Порозсідалися.. чоловіки у білих сорочках, у картузах святкових.. (Ще парубкували в них: крисасті)* (Головко, I, 1957, 234).

КРИСАТИЙ, а, е. Який має широкі криси (про капелюх, бриль і т. ін.). *Лице [пані Міхонської] прихилилося близесенько до Борисового, її капелюх скинув у нього крисатий капелюх з голови* (Фр., III, 1950, 431); *Усе це були.. статечні газди в крисатих капелюхах та з люльками в зубах* (Гончар, III, 1959, 323).

КРИСИ, ів, мн. 1. Відігнуті краї капелюха, бриля тощо. *Польова березка повилася по плечах, по рукавах сорочки, звисала з крисів бриля* (Коцюб., I, 1955, 60); *Краньцовська вхопила обома руками криси свого капелюха й бігла в напрямі лісу* (Март., Тв., 1954, 303); *Звелів [син] матері з хижі принести новий картуз із «дугими» крисами* (Головко, I, 1957, 73).

2. Краї посуду, човна тощо. *Баба Палажка.. взяла в руки веретено, вмочила його в воду і черкнула шпилькою навхрест по крисах миски* (Н.-Лев., II, 1956, 350); *Синє полум'я хитнулось, хлюпнуло в чорні криси цистерни* (Коцюб., II, 1955, 92).

КРИСЛАТИЙ, а, е. 1. Який має розложисте гілля, розкішну крону (про дерево, кущ); гіллястий. *Пара-*

скіца сидить на улюбленому місці, під великим крис-латим куцем (Коцюб., I, 1955, 278); Груша тая була висока та крислата, товста, в три обіймища (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 11); * Образно. Очі з-під кри-слатих брів дивилися поверх чорних окулярів.. — корот-козорі й розгублені (Смолич, II, 1958, 33).

2. Те саме, що крисатий. Укривши голову крисла-тим брилем з доброї житньої соломи, Кардаш.. блукав серед пісків (Жур., Звич. турботи, 1960, 16).

КРИСЛАТО, присл. Розлого, шпроко. Минаємо сад, Що віти розкинув крислато (С. Ол., Вибр., 1959, 135).

КРИСТАЛ, ч. 1. род. а. Тверде тіло, що має при-родну форму багатогранника. Кристали — це тверді тіла, в яких частинки мають правильне періодичне розміщення (Знання., 2, 1966, 1); Його [мармур] при-красили.. кристали піриту, флюориту (Стельмах, II, 1962, 56); Куди б ми не кинули погляд, скрізь поба-чимо предмети, що складаються з кристалів: камені бруку і будинків, пісок, сніг, сіль, цукор, шматок будь-якого металу (Наука., 10, 1956, 12).

2. род. у, заст. Кришталь (у 1 знач.). * У порівн. В кожному слові [Владка] чути було щире переконання, чисту, мов кристал, правду (Фр., VI, 1951, 276); Про-мінь на мудрім обличчі Грав райдужний, наче кристал (Бажан, Роки, 1957, 262).

КРИСТАЛИК, а, ч. Зменш. до кристál 1. Перисті хмари найвищі, утворюються вони на висоті 10—12 км і складаються з дрібних кристаликів льоду (Фіз. геогр., 5, 1956, 91); * У порівн. — Пишне марно-слів'я не розчиняє гіркоти, що осіла на дно старої душі нерозчинними кристаликами (Вол., Місячне сріб-ло, 1961, 61).

КРИСТАЛИСТИЙ, а, е. Схожий на кристал (у 1 знач.); такий, як у кристала. Кристалиста будова речо-вини.

КРИСТАЛІЗАТОР, а, ч., спец. Апарат для криста-лізації хімічних сполук.

КРИСТАЛІЗАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до кристаліза-ції (у 1 знач.). Кристалізаційний аналіз; Кристалі-заційний стан; // Признач. для кристалізації. Кри-сталізаційний апарат.

КРИСТАЛІЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Перехід речовини з газоподібного, рідкого або твердого (аморфного) стану в кристалічний. При кристалізації чистого металу або сплаву спочатку виникає безліч зародків кристалів, які швидко ростуть, тиснувши один одного (Хімія, 10, 1956, 12); Під час кристалізації виникає багато так званих зародків кристалів, які, розростаючись.., утво-рюють кристалічні зерна (Наука., 11, 1961, 36).

2. перен. Становлення, набуття чітких форм (про за-дум, ідеї, суспільні напрями і т. ін.). Відбувається.. кристалізація суспільних світоглядів (Еллан, II, 1958, 178); Історія текстів «Демона», історія кристалізації останнього варіанта являє.. великий інтерес для лі-тературознавця (Рильський, III, 1955, 213).

КРИСТАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до кристалізувати; // у знач. прикм. * Образно. О ви, кристалізовані стони [стоґони], Ви, сльози, перетоп-лені в алмази, .. Не покидайте ви мене (Фр., X, 1954, 154); // кристалізовано, безос. присудк. сл. * Образно. Чогось аж страшно, як подумаєш, скільки людської пра-ці кристалізовано у цих виробах (Л. Укр., V, 1956, 253).

КРИСТАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Піддавати кристалізації, перетворювати в кристали; виформовувати.

2. перен. Надавати чомусь чіткості, завершеності. У трудовій діяльності людина розвиває свої таланти, кристалізує характер і виробляє світогляд (Гур., Наша молодість, 1949, 80).

КРИСТАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Пе-ретворюватися в кристали, набувати форми кристалів. Деякі речовини залежно від умов можуть кристалізу-ватися в різних кристалічних формах (Цікава хімія, 1954, 61).

2. перен. Набувати чіткості, завершеності; вифор-мовуватися. Хай «Шляхи мистецтва» будуть тою трибуною, де у вільній дискусії кристалізуватиметь-ся єдиний напрям (Еллан, II, 1958, 74); Аморфна маса, за яку він вважав своїх земляків, почала вже кри-сталізуватися (Панч, II, 1956, 196).

КРИСТАЛІТ див. кристаліти.

КРИСТАЛІТИ, ів, мн. (одн. кристаліт, у, ч.). 1. геол. Найдрібніші зародкові кристалоутворення в різнови-дах вулканічного скла.

2. мет. Дрібні неправильної форми кристали лито-го металу або сплаву, міцно зв'язані між собою. Зви-чайно метали і сплави складаються із кристалів не-правильної форми — кристалітів (Токарна справа., 1957, 39).

КРИСТАЛІЧНИЙ, а, е. Стос. до кристала. (у 1 знач.). Кристалічний багатогранник; Кристалічна будова; Кристалічний стан речовини; // Який складається з кристалів. Є на Україні і титанові руди,.. чимало кристалічних сланців (Цюпа, Україна., 1960, 89); Кристалічна порода.

КРИСТАЛІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. кристалічний.

КРИСТАЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову кристál у 1 знач., напр.: криста-логідрат, кристалооптика, криста-лофізика та ін.

КРИСТАЛОГРАФ, а, ч. Фахівець із кристалогра-фії. Деякі висновки.. російського кристалографа були повторені зарубіжними вченими (Видатні вітч. гео-графи., 1954, 106).

КРИСТАЛОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до криста-лографії. Як же класифікувати різні кристали? По-перше, це можна зробити, виходячи з особливостей геометричної структури ґратки, тобто з кристало-графічної точки зору (Наука., 9, 1964, 18).

КРИСТАЛОГРАФІЯ, ї, ж. Наука про кристали, їх будову та властивості. Геометрична кристалогра-фія вивчає форми кристалів (Наука., 10, 1956, 12).

КРИСТАЛОЇД, у, ч. Речовина, здатна кристалізу-ватися й у розчиненому стані легко просочуватися через тваринні й рослинні перетинки. Та сама речови-на в одних розчинниках може проявляти себе як колоїд, а в інших — як кристалоїд (Заг. хімія, 1955, 456).

КРИСТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Те саме, що криста-лічний.

2. перен., заст. Кришталевий (у 2 знач.). Пюбсі-давши групами берег ставу, ..приглядаються собі [бе-рези та липи] в його кристальних водах (Фр., VIII, 1952, 214); Веселих людей течія.. Сміється, співає, сія.. В кристальних озерах вітрин (Бажан, I, 1946, 173).

КРИСТАЛЬНО, заст. Присл. до кристальний 2. Ніж-на, тиха, кристально чиста мелодія почулася ніби здалека, як світлий спомин з глибини душі (Л. Укр., III, 1952, 590).

КРИТЕРІЙ, ю, ч. Підстава для оцінки, визна-чення або класифікації чогось; мірило. Крите-рієм правильності теоретичних висновків, як відомо, є практика (Наука., 8, 1956, 36); Правда життя — ось найперший критерій художності, що його вису-ває марксистсько-ленінська естетика (Рад. літ-во, 3, 1962, 9).

△ **Критерій істини**, філос.— мірило істинності, вірогідності людських знань, їх відповідності об'єктивній дійсності.

КРИТИ, крию, криєш, недок., перех. 1. чим і без додатка. Укривати, устеляти поверхню чого-небудь. Довгі плакучі трави крили тепер боки гори (Коцюб., II, 1955, 308); Оливи кучеряві сріблом криють всі левади (Л. Укр., I, 1951, 396); * Образно. Чи скоро пролісок прокинеться для мене І, рясом криючи утрати глибший слід, Заграс, зацвіте надії тло зелене? (Зеров, Вибр., 1966, 97); * У порівн. Як та галич поле крила — Ченці повалили До Констанця (Шевч., I, 1963, 266).

2. чим і без додатка. Робити покрівлю, дах, дашок над чим-небудь; покривати. Ой як крикнув Гамалія: «Брати, будем жити, .. А курені килимами, Оксамитом крити!» (Шевч., I, 1963, 202); Сильний грудний бас.. вигукнув: — Ріжте мене, але черепицею крити не буду (Руд., Остання шабля, 1959, 22); Комсомольці, від диму чорні, Кузню криють добротним толем (Забашта, Нові береги, 1950, 59).

3. чим. Обтягувати, обшивати що-небудь тканиною, шкірою. — Мені шують шубу на хутрі з сибірських лисиць, котру криють сукном місцевого виробу (Рибак, Помилка., 1956, 97).

4. Затуляти що-небудь, ховати від зору. Дід не підняв голови..: так само схилився циліндр, криючи бороду до половини (Коцюб., II, 1955, 404); Село невеличке та занедбане, криє між лісами та дебрями свої порозкидані нужденні бойківські хатки (Фр., II, 1950, 27); Білий лоб твій криють чорні коси... (Крим., Вибр., 1965, 235); // Затягувати, окутувати кого-, що-небудь димом, парю тощо, роблячи невидимим. Чорна хмара з-за Лиману Небо, сонце криє (Шевч., I, 1963, 66); Малими руками підкидає [дітвора] пил угору і криє себе, мов запоною, від цікавих очей... (Мирний, I, 1954, 346); Ніч криє і місто, і табір ворожий (Л. Укр., I, 1951, 112); З Ташані валувала пара, .. криючи дорогу.., міст (Тют., Вир, 1964, 39).

5. Тримати щось у таємниці; приховувати. Крий, ховай погане, а воно таки гляне! (Укр.. присл., 1955, 267); Криє [Христя] від матері свою лиху годину, щоб не вразити її серця... (Мирний, III, 1954, 109); Дозя недовго по смерті матері крила.. своє правдиве лице під маскою щирості.. і вірності (Фр., VIII, 1952, 282); * Образно. Ти йдеш узліссям. Кожен куц там криє глибокі таємниці (Рильський, II, 1960, 147).

Крити в собі — ховати, таїти в собі що-небудь. Була вона проста та щира; нічого не крила в собі, бо й нічого було (Свидн., Люборацькі, 1955, 43); Згодом уже здавалось, що в усьому лісі немає жодної п'яді землі, яка не крила б у собі смертоносної начинки (Жур., Звич. турботи, 1960, 174).

△ **Нічого гріха крити див. гріх.**

6. від кого — чого, заст. Оберігати, захищати. — Хай тебе криє мати божя від усього лихого, — шепче вона. — Спи, сину, може, переспши (Мирний, I, 1949, 161); Розпуджено гвалтом недолі орлів, Що люд од напасників крили (Стар., Поет. тв., 1958, 143).

△ **Крий божже (мати божжа):** а) уживається для вираження небажаності, заперечення чогось. Коли я вирвусь з цієї пустині? Чи, може, крий божже, Тут і загину (Шевч., II, 1953, 47); Мати.. допитувалася [в Уласа]. чи не вкрав він чого, крий божже (Тют., Вир, 1964, 63); б) уживається для підкреслення величезної кількості, інтенсивності чогось. Пан стрічає сам, такий гнівний, крий мати божжа! (Вовчок, I, 1955, 67).

7. фам., рідко. Критикувати, картати, лаяти. [Б у л а в а:] Як почав кричати [Роман Дмитрович], аж

іскри з очей летять. Я ще ніколи не чув, щоб так крили (Мик., I, 1957, 401); Криє [учителька] всіх, хто винен, навіть на особи й посади не зважає (Кучер, Трудна любов, 1960, 451).

8. У картярській грі — бити карту партнера старшою картою або козирем.

△ **Нічим крити, фам.** — нічого відповісти, немає чим заперечити. Шум знявся в залі, почулися вигукки: .. Чого ж ти мовчиш, Гудзію? Нічим крити? (Головко, II, 1957, 548).

КРИТИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до крити 1—3, 8. Везуть труну мальовану, Китайкою крити (Шевч., II, 1953, 43); Біленькі хатки, криті соломою.., потопають у зелених садах (Кучер, Голод, 1961, 41); Мусій стояв на порозі в козушку, критому зеленим англійським сукном (Кос., Новели, 1962, 87).

△ **Шіто й крито див. шітий.**

2. у знач. прикм. Який має дах, дашок, накриття. Приїхав Хшановський парю чудових коней в критих санках (Н.-Лев., II, 1956, 63); Звідти [з мечеті] пішли на критий турецький базар, де.. зібрано все, чим торгує схід (Коцюб., III, 1956, 348); Під'їхали дві криті санітарні машини (Кучер, Голод, 1961, 191); Критий тік.

КРИТИК, а, ч. 1. Той, хто аналізує, оцінює літературні, мистецькі та наукові твори. Друкарю! Не дрімай.., Щоб мокрим нас рядом злий критик не напав (Бор., Тв., 1957, 130); Історія знає трагічні помилки великих митців і критиків (Рильський, Веч. розмови, 1962, 131); Літературний критик; Театральний критик.

2. Людина, що аналізує, розглядає різні життєві явища, дає кому-, чому-небудь оцінку, виявляє вади, хиби. — Я знаю, що писар.. заздриває [бачить] в мені свого критика й наглядча (Н.-Лев., IV, 1956, 44); Він придивлявся до неї.. оком естетика й критика (Фр., VI, 1951, 228); [С а г а й д а к:] Чого йому ще треба? [Н а с т я:] Як же? Твій улюблений друг і присяжний критик (Дмит., Драм. тв., 1958, 483).

КРИТИКА, и, ж. 1. Розгляд і оцінка когось, чогось із метою виявлення та усунення вад, хиб. Оперта на тих двох авторитетах [церковній і мовній традиціях], мусила література [в Галичині] стати кастовою, зречтисся всякого поступу, всякої критики (Фр., XVI, 1955, 38); Напруження минуло, зате знов почалася критика, знов почали пропонувати Юрчикові брати отаманство. Говорили одверто, не звертаючи уваги на те, що Маруся сидить тут же і що кожне таке слово гірше ножа його крає (Хотк., II, 1966, 226); Член партії повинен.. розвивати критику і самокритику, сміливо викривати хиби і добиватися їх усунення (Статут КПРС, 1961, 4); [М а р т и н е н к о:] Знаєте, здорова критика мов цілюща вода (Мороз, П'єсп, 1959, 198); // розм. Вказівка на вади, хиби. Критикували на шкільних комсомольських зборах, але до неї якось і критика не липне (Гончар, Тронка, 1963, 33); // розм. Негативне судження про щось. Паничі переморгувалися межи собою, але ніякої критики вголос не вимовляли (Л. Укр., III, 1952, 674).

△ **Голоббельна критика див. голоббельний; Затиск критици див. затиск; Затискати (затіскувати, затіснути) критику див. затискати; Наводити (навести) критику; Піддавати (піддати) критиці — критикувати. [П и с а р:] Покажіть вірші, я зараз наведу критику (Сам., II, 1958, 146); Співати не пристане сам [Сава Петрович], послухає тільки, а потім критику наведе: мовляв, поганих.. пісень співають (Головко, II, 1957, 192); Захищаючи інтереси трудящих, революційний демократ Писарєв піддав всебічній критиці тодішні**

економічні і політичні російські відносини (Наука., 12, 1958, 50); **Не витримувати критики** див. **витримувати**; **Понад усяку критику** — позбавлений будь-яких вад, недоліків. *Усім хлопець подобався дуже.. Більше за те — був понад усяку критику* (Головко, I, 1957, 278).

2. Літературний жанр, завданням якого є розгляд, тлумачення та оцінка літературних, мистецьких або наукових творів. *Читав [Іван] усе, що потрапляло до рук: художню літературу, критику, публіцистику* (Кол., Терен., 1959, 155); *Літературна критика; Театральна критика*.

3. Збірн. до критик 1. *Таке обмеження [селянською тематикою] сфери творчості не раз підкреслювалось не тільки критикою, але й інтелігентним читачем* (Коцюб., III, 1956, 239); *Гостро негативна оцінка, що її зазнали від критики перші мої.. твори, змусила мене замислитись над подальшими шляхами моєї творчості* (Донч., VI, 1957, 582).

4. заст. Критична стаття. — *Чи ж осли не пишуть критик? Чи комедії не грають Мавпи?* (Л. Укр., IV, 1954, 144).

КРИТИКА́Н, а, ч., розм. Людина, схильна до дріб'язкової, уїдливої, упередженої критики. *Знайдеться критикан — в газету напише* (Ряб., Жайворонки, 1957, 109).

КРИТИКА́НКА, и, ж., розм. Жін. до критикан.

КРИТИКА́НСТВО, а, с., розм. Дріб'язкова, уїдлива, упереджена критика. *Ленін усіляко підтримував критику, принципіальну, товариську і різко засуджував демагогічне критиканство* (Ком. Укр., 6, 1967, 47); *Не допускати проявів демагогії й критиканства, розносу за помилки в творчих шуканнях* (Рад. Укр., 6.I 1957, 1).

КРИТИКА́НСЬКИЙ, а, е, розм. Стос. до критиканства; // Власт. критиканові, критиканам. *Критиканська уїдливість*.

КРИТИКОВА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до критикувати. *Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую [в поемі «Гайдамаки»] так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого* (Шевч., I, 1963, 142); // **критиковано**, безос. присудк. сл. *Марусяк не мав уже жодного авторитету. При нім критиковано і його самого, і його діяльність, і критиковано різко, немилостиво* (Хотк., II, 1966, 279).

КРИТИКУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех. Розглядати й оцінювати когось, щось, викриваючи вади, хиби; піддавати критиці. *Моя мета була презентувати письменників, а не критикувати їх* (Л. Укр., V, 1956, 295); *Хлопці.. сиділи недалеко од їх [дівчат] і, критикуючи, назирали за ними* (Вас., I, 1959, 154); *До батька вона вже звикла, що цей без кінця дирекцію критикує* (Гончар, Тронка, 1963, 62).

КРИТИКУВА́ТИСЯ, ується, недок. Зазнавати критики (у 1 знач.). *Гостро критикуються [у творах критичного реалізму] буржуазно-поміщицький суспільний лад і всі негативні явища життя* (Укр. літ., 9, 1957, 312).

КРИ́ТИСЯ, криюся, криєшся, недок. 1. Те саме, що **ховатися** 1. *Криється в пожарі За костюлом. Хто ж це такий?* (Шевч., I, 1963, 136); * *Образно. Угорі так яро сяють зорі, ні одна не криється за хмарами* (Л. Укр., I, 1951, 237); // *Знаходячись за чимось або в чомусь, бути невидимим для зору. Лодії [човни] князя Святослава, які досі крились у очеретах.., рушили вгору* (Скл., Святослав, 1959, 355); *Що криється там, за горбами та невеликими, розритими струмками видолінками?* (Трубл., I, 1955, 159).

Кри́тися з очей — зникати з поля зору, ставати невидимим. *Прочанин.. спускається стежкою в яр і криється з очей* (Л. Укр., III, 1952, 144).

2. перен. Бути в чомусь, не проявляючись відкрито. — *Дивись, який! Може, там ще в йому й нечиста сила криється!* (Барв., Опов., 1902, 427); *Тут традицій — стільки криється! Лиш торкни ти їх, збуду!* (Тич., II, 1957, 130); *Зародки елементів нового криються в старому, як метелик у коконі* (Еллан, II, 1958, 126).

3. з чим. Приховувати що-небудь від інших; таїти. *Вона крилася з тим добром від усіх і рада була, що ніхто її не чіпає* (Мирний, IV, 1955, 119); *Дивувалися громадяни його знанню в садівництві, тим більше.., що він не крився з тим знанням* (Фр., VI, 1951, 34); // *без додатка. Таїтися. Довіжливо, не криючись, говорили вони [перехожі], що тікають з тих або інших таборів* (Гончар, IV, 1960, 72).

4. Ховатися, щоб уникнути якоїсь небезпеки; переховуватися. *Тоді вона побачила, від чого Йосип тікав, від чого крився у москалях* (Мирний, IV, 1955, 94); *От і дочекався він того часу, коли навіть вночі мусить критися на своїй Україні від людей* (Стельмах, II, 1962, 80).

5. чим. Те саме, що **укриватися**; покриватися. *У неділю вранці-рано Поле крилося туманом* (Шевч., I, 1951, 310); *Сині губи [графа Потоцького] крилися білою піною* (Стар., Облога., 1961, 40); *Прив'яла напороть ще зеленіє, Та.. намороззю криється трава Уранці-рано* (Рильський, II, 1960, 147).

◇ **Кри́тися забуттям** див. **забуття**.

6. Пас. до крити 2, 3, 8.

КРИТИЦИ́ЗМ, у, ч., книжн. Критичне ставлення до чогось. *Він виробив собі певний критицизм* (Фр., VII, 1951, 52); *Захвачені [захоплені] легким критицизмом, почали стрибати з теми на тему* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 48); *Деся в глибині, невідомо ким посіяні, зерна критицизму.. помалу проростали* (Кол., Терен., 1959, 158).

КРИ́ТИЧНИЙ 1, а, е. 1. Стос. до критики (у 1 знач.). *Ви знаєте, яка прикрість ота критична шпилька? Потрапити в нашу сатиричну газету «Колючка» — велика біда* (Ковінька, Кутя., 1960, 68); // *Який містить критику. Його [М. Драгоманова] критичні статті «кидали нове світло на нашу минушину, відкривали нові горизонти..»* (Коцюб., III, 1956, 31); *Критичне зауваження; Критична література*; // *Який ґрунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чого-небудь. Я дуже багато попрацював над критичним освоєнням емпіричної побудови Мічуріна* (Довж., I, 1958, 475); *Ленін вказував, що по самій своїй суті теорія марксизму є критичною і революційною* (Біогр. Леніна, 1955, 19).

2. Здатний виявляти та оцінювати позитивне й негативне в кому-, чому-небудь; вимогливий. *Він обвів критичним поглядом свій салон, в думці рівняючи його до салону баронеси* (Л. Укр., III, 1952, 508); — *Критичний у вас розум, Олено, — говорив він.., — аналізуючий* (Коб., I, 1956, 82); *Урочисті й складні церемонії.. вколювали критичну думку дорослих людей* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 149).

△ **Крити́чний реалізм** див. **реалізм**.

◇ **Крити́чним о́ком** диві́тися (огляда́ти, гляну́ти і т. ін.) — вимогливо придивлятися до кого-, чого-небудь, виявляючи вади, хиби. *Інколи він [завідувач кав'ярні].. проходив по довгелезній веранді, критичним оком оглядаючи підлогу, стільці й білі скатерки на столах* (Собко, Скеля., 1961, 78).

КРИТИЧНИЙ ², а, е. 1. Який перебуває в стані кризи (у 1 знач.); переломний. *Панна.. сьогодні іменинниця, — їй минув 21 рік.. А далі почнуться критичні роки для панни* (Л. Укр., III, 1952, 484); *Їй уже тридцять сім років, — вік для спортсменки майже критичний* (Собко, Стадіон, 1954, 4).

2. Винятково складний, тяжкий, небезпечний, скрутний. *Стан був настільки критичний, що я вже думала.. про морфій або, ще й гірше, про нову хірургічну битву...* (Л. Укр., V, 1956, 276); *Наше становище було критичне* (Ткач, Моряки, 1948, 32).

▲ **Критична величина**, спец. — величина, що характеризує перехід у новий стан, якість, набуття нових властивостей; **Критична температура**, фіз. — температура речовини, коли зникає різниця між рідиною та парою. *Перед тим, як приступити до вимірювання критичної температури своїм методом, Надєждін з'ясував, який ступінь точності він може дати* (Вісник АН, 5, 1949, 66); **Критичний стан речовини**, фіз. — стан речовини, коли зникає різниця між рідиною та парою.

КРИТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. критичний ¹ 2. — *Гімназія.. виробляє пам'ять, порядне думання, систематичність а, нарешті, критичність* (Фр., III, 1950, 31); — *Знайдемо [в навчанні].. систематичність і критичність свого мислення* (Кол., Терен., 1959, 99).

КРИТИЧНО. Присл. до критичний ¹. *Я не буду мати найменшої претензії до Вас, коли Ви критично віднесетесь до моїх поправок* (Коцюб., III, 1956, 370); *Одні з хлопців розпитували, другі критично оглядали її сукенку, маленькі з шнурочками черевики* (Вас., I, 1959, 152); *Вони, ці молоді інженери, не можуть критично поставитися до себе* (Шовк., Інженери, 1956, 161).

КРИТКОМА, присл., діал. Крадькома. — *Не чуже ж я візьму, а своє. Коли не дають самі, треба криткома брати* (Гр., I, 1963, 253).

КРИХА, й, ж., розм., рідко. Те саме, що кріхта 1, 2. *Я навіть чую, як він [хліб] дихав, Зеленим зводиться лицем, Щоб серце радувать не крихою, Не перецьвилем сухарцем* (Мал., Полудень., 1960, 126); *За тую криху — мало гріху!* (Номис, 1864, № 113).

КРИХІТКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до кріхта 1—3. — *Дуже ти хліба просив. Хоч шматочок, хоч крихітку, хоч півкрихітки* (Тют., Вир, 1964, 229); *Новий рік.. нові надії принесє.. а з ними, може, хоч невеличку крихітку щастя* (Мирний, IV, 1955, 287); *Хлопець крихітку здригнувся, коли його обвіяв свіжий.. вітерець* (Фр., III, 1950, 11).

◇ До [останньої] кріхітки — те саме, що До [останньої] кріхти (див. кріхта). — *Люто вдарив чоловік, і вулжєві небораці до крихітки хвіст відсік* (Фр., XI, 1952, 224); *Ні (ані, і) кріхітки; Ні (і) на кріхітку* — те саме, що *Ні (ані, і) кріхти; Ні (і) на кріхту* (див. кріхта). [М а р и н к а:] *Сьогодні Маруся краще спала, а то ті дві ночі ані крихітки* (Стар., Вибр., 1959, 408); *Жахавсь я любові, — гадав, що кохання Нам працю спиняє. Аж бачу я, любко, що й крихітки правди У тому немає* (Крим., Вибр., 1965, 65); *Він [барометр] і на крихітку не хоче посунутись на сухеньке, хоч нам дуже потрібна година* (Коцюб., II, 1955, 234); *В її голосі не було ні крихітки попередньої пустотливості* (Вільде, На порозі, 1955, 34).

2. перен., пестл. Про маленьку дитину, тварину або маля тварини. — *Гу-гу-гу! Крихітко, комашечко! — ..припадає [мати] до своєї одиначки* (Л. Янов., I, 1959, 282); *Ти [дочка] у Києві — далеко, Ніжна крихітко мала* (Мас., Сорок., 1957, 115); *Птаха, меншого за*

королика жовтоголового, ви не зустрінете на території нашої країни. Він — найменший. Живе ця крихітка у хвойних лісах Карпат (Наука... 8, 1966, 47).

КРИХІТНИЙ, а, е, розм. Дуже маленький; малесенький. *Входить [М. Щорс], хитаючись, в крихітну кімнатку і оглядається навколо* (Довж., I, 1958, 184); *Придорожні берези струшували з крихітних сонних бруньок холодну росу* (Стельмах, II, 1962, 250); *Мишеня поблискує крихітними вугликами очиць* (Руд., Остання шабля, 1959, 159).

КРИХІТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кріхітка. *Щороку сутужно Хомі.. І так уже з тим хлібом поводитися обережно, так стереглися, щоб і крихіточка не загинула марне, а не стало...* (Коцюб., I, 1955, 87); [С а б і н а:] *Нехай дозволить владарка покласти крихіточку їй фарби на обличчя* (Л. Укр., III, 1952, 170).

◇ *Ні (ані, і) крихіточки* — те саме, що *Ні (ані, і) кріхти* (див. кріхта). [А д а:] *Невже у вас нема ані крихіточки прихильності до мене?* (Ірчан, I, 1958, 109).

КРИХКІЙ, а, е. 1. Який легко кришиться, розсипається. *Земля була грудчаста й крихка* (Смолич, II, 1958, 92); *Весь ліс — в інеї, в крихкому, казково розкішному уборі* (Гончар, II, 1959, 136); * *Образно. Те слово.. було якесь легке, крихке, порожнє* (Коцюб., II, 1955, 287); *Все виявилось крихким у житті Семена Архиповича Шульги* (Рибак, Час., 1960, 404); // *Який не відзначається міцністю; трухлявий (про дерево тощо). Вітер.. сторуко ухопив дерево за крихкий стовбур* (Епик, Тв., 1958, 166).

△ **Крихкий метал** — метал, що не піддається куванню, кришиться при ударі.

2. перен. Те саме, що крихкотілий; тендітний. *Орест Білинський.. дивувався, що вона, така тендітна, така крихка, вродила аж п'ятеро.. здоровених істот* (Вільде, Сестри., 1958, 175); *Виснажлива хвороба зробила його якимось крихким, тендітним — в обличчі ні кровинки, руки, мов тріски* (Гончар, II, 1959, 132).

КРИХКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. крихкий 1. *Недостатній її [зобної залози] розвиток викликає уповільнення росту й порушення розвитку кісткової тканини, призводячи до крихкості кісток* (Шк. гігієна, 1954, 100); *Крихкість сталі; Крихкість чавуну.*

КРИХКО. Присл. до крихкий 1. *Попід землею йде далекий зброї гул... І крихко падають од гулу того гори* (Сос., I, 1957, 280).

КРИХКОТІЛИЙ, а, е. 1. Який має слабе здоров'я, худеньку постать; тендітний, крихкий (у 2 знач.). *Максим сидів на кормі, де вчора тулилася до борту худорлява й крихкотіла Медже* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 201); *До нас ішов тонкий, крихкотілий юнак, незручно переступаючи з ноги на ногу* (Трип., Дорога., 1944, 21).

2. Огрядний, опасистий, із в'ялим, пухким тілом. *Не вірилось, що така крихкотіла людина, як Давид Маркович, може так швидко орудувати лопатою* (Шовк., Інженери, 1956, 379).

КРИХКУВАТИЙ, а, е. Трохи крихкий. *Крихкувате стебло.*

КРИХТА, и, ж. 1. Дрібненька частинка, шматочок, грудочка чого-небудь (переважно хліба). *Отак вона научала, Болящих лічила. А з убогим остаточною ділилась* (Шевч., I, 1951, 373); *Баба мала за пазухою півхліба.. і крихту солі* (Фр., IV, 1950, 30); *Біліє розсипане вапно, крихти цементу...* (Гончар, Тронка, 1963, 238).

◇ *Кріхти в роті не було; І кріхти в рот не брав (не брала і т. ін.)* — зовсім нічого не їв

(не їла тощо). Нашвидку перекусивши, бо з самого ранку крихти в роті не було, Артем зразу ж пішов з дому (Головка, II, 1957, 526); — Може, гарячого чогось з'їси?.. Ти ж учора й крихти в рот не брала (Руд., Остання шабля, 1959, 388).

2. перен. Про дуже незначну, мізерну кількість чого-небудь. Приніс я тобі грошенят крихту: п'ять карбованців (Вовчок, I, 1955, 141); Скрізь блукають голі-босі, Крихти лану ждуть і досі (Граб., I, 1959, 266); Повірте, що я не стану витрачати дорогоцінної крихти часу на зайве (Ю. Янов., II, 1958, 14).

3. у знач. присл. крїхту, розм. Дуже мало; трохи. — Допоможи він [батько] мені крихту, каплю... і я б тепер багач на всю губу був (Мирний, I, 1954, 197).

◇ До [останньої] крїхти — цілком, до кінця, зовсім; геть усе (усі). — І все до крихти розказала [княжна]... Мені і Ксенії сестрі (Шевч., II, 1963, 36); Тепер тільки розумний та хитрий здолає жити, а дурні мусять геть до крихти вигинути... (Коцюб., I, 1955, 112); — Хорошого, Свириде, рибалку маєш, — відриває [Руденко] очі друга від землі. — Чесний до останньої крихти, а твердий, мов камінь (Стельмах, II, 1962, 214); Не зосталося (не зостанеться) й крїхти чого — зовсім нічого не залишилося (не залишиться). — Сьогодні, — попередила Текля Юру, — доведеться, мабуть, збігати на базар двічі, бо з'їли чисто все, що було вдома, і на кухні не зосталося й крихти (Смолич, II, 1958, 39); Ні (ані, і) крїхти; Ні (і) на крїхту — анітрохи, ніскільки, аж ніяк. Гомер зробився незрівнянним майстром грецької мови, не вмівши ані крихти граматики (Фр., XVI, 1955, 246); Всі сердито загукали, та не збентежився ні крихти хлопець (Л. Укр., I, 1951, 293); В його чесності та порядності вона ні на крихту не сумнівалася (Тют., Вир, 1964, 108).

4. перен., пестл., рідко. Те саме, що крїхітка 2. Спи, моя крихто, рости крилата, Дітки вже сплять малі (Шпорта, Ти в серці..., 1954, 147).

КРИХТІНА, и, ж. Те саме, що крїхта 1, 2. Ідуть [три брати] так не день, не три дні, Вже в саквах самії злидні, Що ні хліба ні крихтини, Ані солі порошини! (Манж., Тв., 1955, 169); Вважаю труд свій за крихтину З того, що взяв на борги (Мал., Серце..., 1959, 209).

КРИХТОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до крїхта.

◇ До [останньої] крїхтоньки — те саме, що До [останньої] крїхти (див. крїхта). — Розкажу я все до крихтоньки Завтра матері твоїй... (Олесь, Вибр., 1958, 167).

КРИХТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до крїхта. — Ти знаєш, що в мене в хазяйстві зайва крихточка не пропадає (Н.-Лев., I, 1956, 383); Тяжко, важко.. Мучитись у горю, а не вміти Того горя й крихточку вменшить (Фр., X, 1954, 25); — Ну то дай же я поцілую тебе, моя крихточко!.. — нахилила [сусідка] Надію голову до свого упрілого обличчя (Баш, Надія, 1960, 28).

◇ Ні (ані, і) крїхточки — те саме, що Ні (ані, і) крихти (див. крїхта). Марта не була на їх [батьків] схожа.. ані крихточки (Григ., Вибр., 1959, 256).

КРИЦЕВИЙ, а, е. 1. Зробл. з криці (у 1 знач.); сталевий. Ще й сідла там були.. — ах, які сідла!.. — і крицеві панцири (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 175); Крутиться довгий гранчастий бур, вгризається в руду крицевим зубом... (Ткач, Плем'я., 1961, 238); Крицевий спис; * Образно. Ким підказані співцеві ті слова крицеві? (Уп., Вірші..., 1957, 114).

2. Який має колір криці; світло-сірий. Крицевого кольору полотнище; // Такий, як у криці. Очі [ворога]

блиснули холодним крицевим блиском (Донч., II, 1956, 536).

3. перен. Твердий, міцний, як криця. Ведмідь підчепив [вовка] своїми крицевими кігтями і розпорів йому живіт (Гжицький, Опришки, 1962, 190); В нас мускули крицеві (Бичко, Вогнище, 1959, 265); // Незламний, стійкий. Чернець духу кріпкого, побожності непорушної, волі крицевої... (Вишня, I, 1956, 171); Крицеві згуртувалися ряди (Сос., I, 1957, 267).

КРИЦЯ, і, ж. 1. Те саме, що сталь. Слово, чому ти не твердая криця, Що серед бою так ясно іскриться? (Л. Укр., I, 1951, 126); Молотом щосили б'є [коваль]; Він залізу міць дає, Він тверду гартує крицю (Зеров, Вибр., 1966, 466); В тому вітанні голос колгоспника й сталевара, Що крицю найкращу варить, аж іскор встають стожари (Шпорта, Запоріжці, 1952, 99); * Образно. Я довго Фінського заливу Рухливу крицю споглядав (Рильський, III, 1961, 255); * У порівн. І мова, що в катів під вершлягом була, Міцною зробиться, як криця (Сам., I, 1958, 96); // Виріб із сталі. Блищали міді там і криці, Всі убрані були світлиці (Котл., I, 1952, 148); Догодила й йому [запоріжцеві Безвухому] криця шляхетська у лівий висок (Стар., Облога..., 1961, 57).

2. мет. Шматок неочищеного від різних домішок заліза пористої будови, який утворюється під час виплавляння сталі з руди або чавуну. Криця холола в горні, темнішала, приймала тони бакану і кіноварі (Тулуб, Людолови, II, 1957, 316); За допомогою проковування з криць видаляли шлаки й одночасно ліквідували пористість криць (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 413).

3. розм., рідко. Те саме, що кресало. Витяг [Чіпка] гаман, люльку, наложив тютюном; налапав у гамані крицю, кремін (Мирний, I, 1949, 333); Чумак.. набив люльку.., взяв губку та крицю, креснув — і викресав [вогню] (Україна., I, 1960, 67).

КРИЧАННЯ, я, с. Дія за знач. кричати 1, 2, 4.

КРИЧАТИ, чу́, чі́ш, недок. 1. неперех. Видавати крик; волати, галасувати, репетувати. У балці стало щось кричать (Шевч., II, 1953, 187); Вічно товчуться [у заїзді] оті створіння [люди], кричать, метушаться і сміються (Коцюб., II, 1955, 223); Вороги металися в паніці серед соняшників.., кричали, вили (Довж., I, 1958, 131); * Образно. Все кричало в ній протестом, і жалем, і розпачем (Гончар, II, 1959, 195); // Голосно плакати, ридати, голосити. Жінки, порозпускавши коси, Розхристані і без свиток, ..По мертвих жалібно кричали (Котл., I, 1952, 273); Дитина, чую, аж із шкіри вибивається, кричить... (Мирний, I, 1954, 94); І раптом крик: чийсь діти кричать (Крот., Сини., 1948, 17); // Видавати пронизливі звуки (про тварин, птахів). Кричать сови, спить діброва, Зіроньки сіяють (Шевч., I, 1951, 36); Цілими днями люди й худоба ковтають гарячу степову порохняву. Кричать верблюди. Натужно ревуть непоєні воли (Гончар, II, 1959, 110); // перен. Гучно, пронизливо густо, свистіти (про гудок, сирену тощо). Кричать гудки, мов сурми бою, і трактор владною ходою у полі чорну ріже путь (Сос., I, 1957, 156); Вона [сирена] кричала методично, важким ревом пробиваючи пелену туману (Ю. Янов., II, 1958, 50).

◇ Крїком кричати див. крик; Кричати в одну душу — настирливо, безперервно, сильно кричати. Кричить в одну душу (Номис, 1864, № 3460); Кричати на все горло (на весь рот і т. ін.); Кричати на всю хату (вулицю і т. ін.); Кричати [на́че, як, мов і т. ін.] на живіт (на печінку, на пуп і т. ін.); Кричати не своїм голосом — дуже голосно, надривно кричати; горлати, репетувати. Слуг кличуть патріархально: одчинять вікна або двері й на все горло кричать: — Владек! Касю!

Марино! (Н.-Лев., II, 1956, 394); *Та спорять, та кричать на усю хату* (Кв.-Осн., II, 1956, 484); *Деякі діти кричали на весь рот* (Мирний, IV, 1955, 195); *Кричить наче на печінки* (Номис, 1864, № 3455); *У Йвана та Петра дві хати запалали, А Йван з Петром сами себе не рятували; А тільки.. кричали на живіт* (Бор., Тв., 1957, 176); *Кричить як на пуп* (Номис, 1864, № 3456); *Без шапки біг за Юрішком нещасливий батько, мати кричала не своїм голосом* (Хотк., II, 1966, 191).

2. *перех.* Дуже голосно щось говорити, вигукувати, співати. *Кричали друзі незнайомі Слова вітання в темноту* (Рильський, II, 1960, 310); *На білому снігу зачорніли постаті бійців, вони бігли і кричали «ура»...* (Тют., Вир, 1964, 498); *Сьогодні парубки.. не кричать своїх пісень на вигоні, бо будень* (Григ., Вибр., 1959, 188).

◇ **Крича́ти** [на] *пробі див. пробі; На гвалт крича́ти див. гвалт; Хоч кричі́ пробі див. пробі.*

3. *неперех.* Дуже голосно звертатися до кого-небудь із закликком, попередженням тощо. *А серед базару Стоїть Гонта з Залізняком, Кричать: «Ляхам кари! Кари ляхам, щоб каялись!»* (Шевч., I, 1963, 117); [С л у г а (кричить до народу):] *Гей, слухайте, вона нас проклинає!* (Л. Укр., II, 1951, 128); *Шестеро уланів налетіли на Остапа. — Остапе, Остапе, не давайся! — кричав Тарас, врубуючись в гущу ляхів* (Довж., I, 1958, 264).

4. *неперех., на кого і без додатка.* Із криком лаяти кого-небудь; сваритися. *Не той голова, що дуже кричить, а той, що вміє навчить* (Укр.. присл., 1955, 393); *Наум сердиться, кричить на жінку, що йому не помага* (Кв.-Осн., II, 1956, 81); — *Та чого ж ви, дідусю, злякались? Я ж на вас не кричав, не грозив* (Фр., XII, 1954, 135); — *Ти чого не на роботі? — Бачиш? Хліб печу. — А робота на полі хай сама робиться? — Не кричи. Ти не в лісі* (Тют., Вир, 1964, 68).

5. *неперех., про кого — що, а також із спол. що, перен.* Настирливо й набридливо говорити, писати, повідомляти про кого-, що-небудь. *Кричите, Що бог створив вас не на те, Щоб ви неправді поклонились!..* (Шевч., I, 1951, 331); *Це був він, Марко Баніт, про якого по всьому місту кричали барвисті афіші* (Ткач, Арена, 1960, 65); *Найбільший в Європі канал, в газетах про нього кричимо, і така неувага до .. людей...* (Гончар, Тронка, 1963, 81).

6. *неперех., перен.* Виразно виділятися на загальному тлі, впадати в око. *Я.. не збав.., щоб вона [ідеологія] у мене кричала з творів, вважаючи це за нехудожній.. спосіб пропаганди* (Вас., IV, 1960, 53); // *Приваблювати, спокушати, покушувати. Матрос.. подивився на.. вітрину, звідки кричали смачні пиріжки, ковбаси та інші принадні речі* (Мик., II, 1957, 242); // *Виразно свідчити про щось. Твоя ноша [одяг] кричить кождому, що ти мужик* (Март., Тв., 1954, 205); *Вся моя поведінка кричала про безумне захоплення ним* (Вільде, Сестри., 1958, 311).

КРИ́ЧНИЙ, а, е, мет. Прикм. до **кри́ця** 2.

КРИ́ЧУЩИЙ, а, е. 1. *рідко.* Дієпр. акт. теп. ч. до **крича́ти** 1. *Я бачу криваві, кричущі роти Катованих і гвалтованих* (Рильський, Поеми, 1957, 292).

2. *прикм., перен.* Який викликає крайнє незадоволення, обурення; неприпустимий. *Хіба заснеш, коли на десять кварталів такий гармидер і гвалт? ..Яке кричуще порушення правил додержання громадського супокою і тиші!* (Смолич, Мир., 1958, 59); *Борис під час дуже відповідального дослідження припустився кричущої необережності* (Мур., Свіже повітря., 1962, 188); *Кричуща несправедливість.*

КРИ́ЧУЩО. Присл. до **кричущий** 2. *Кричущо порушувати закон.*

КРИ́ШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **криши́ти** 1, 2;

// у знач. *прикм.* *Мотря насипала галушок у миску і поставила на столі коло тарілочок з.. кришеним салом* (Коцюб., I, 1955, 44); *За дверима канцелярії селяни курили кришену махорку* (Мик., II, 1957, 35).

КРИ́ШЕНИК, а, ч., розм. Відрізаний шматочок чого-небудь їстівного (перев. сала). — *Сальця ще є трохи: пошила спідницю людям, так дали кришеник* (Барв., Опов., 1902, 503); *Не бачила [Одарка], якими кришениками сала наділив її економ* (Л. Янов., I, 1959, 421); *Вона взяла кілька кришеників картоплі, покуштувала* (Добр., Тече річка., 1961, 184).

КРИ́ШЕННЯ, я, с. Дія за знач. **криши́ти** 1, 2 і **криши́тися**. *Кришення ґрунту.*

КРИ́ШЕНЯ, яти, с., *пестл.* Те саме, що **кри́хитка** 2.

КРИ́ШЕНЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до **кри́шеня**. *Дитинка ще не зовсім одужала, — усе ще квиліло кришенятко* (Вовчок, I, 1955, 242); — *Думалось, хоч дітей врятує — не пощастило. В землю загнали [фашисти] моїх кришеняток, іроди, упирі кляті!* (Збан., Єдина, 1959, 237).

КРИ́ШЕНЯТОЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до **кри́шеня**. *Каліки нещасливі, діти-кришеняточка й ті в неї не гуляли* (Вовчок, I, 1955, 126).

КРИ́ШЕЧКА ¹, и, ж. Зменш. до **кри́шка** ¹. *Що за чудесна була [люлька]! Корінькова, з кришечкою і з мідним ланцюжком* (Кв.-Осн., II, 1956, 399); *У мене чайник заляк у руках, — а кришечка у йому тільки дзень-дзень!* (Мирний, IV, 1955, 369).

КРИ́ШЕЧКА ², и, ж. Зменш. до **кри́шка** ². — *А що ж ми будемо їсти, коли в хаті не буде ні кришечки, а в коморі ні пилиночки? — Василина вибухас новими прокльонами* (Стельмах, I, 1962, 288); [Є ф р о с и н а:] *Наша мадам їла.. всього по кришечці* (Н.-Лев., II, 1956, 486); *Посиділа ще кришечку, а далі й пішла собі стиха* (Барв., Опов., 1902, 111); — *Устань, моя кришечко, моя лебедочко!* (Кв.-Осн., II, 1956, 347).

◇ До [найме́ншої] **кри́шечки** — те саме, що До [ос-та́нньої] **кри́хти** (див. **кри́хта**). — *Думаєте, наш пан уже й не розбирається, хто навмисно збитки робить, а в кого ненароком худоба вскочила в спаш. Все він знає до найменшої кришечки* (Стельмах, I, 1962, 571); **Ні (ані, і) кри́шечки** — те саме, що **Ні (ані, і) кри́хти** (див. **кри́хта**). *Одні утрати.. виводила перед нею її споминка, а щастя та втіхи — ані кришечки* (Мирний, III, 1954, 235).

КРИ́ШИВО, а, с. Подрібнена маса чого-небудь. *Давно сільськогосподарською наукою доведено, що внесене в ґрунт торфове кришиво набагато підвищує його родючість* (Хлібороб Укр., 11, 1963, 41); *Терешко Стародуб утрамбовує силос в траншеї..; ось він набрав повні пригорці зеленого кришива* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 84).

КРИ́ШИЛЬНИК, а, ч., спец. Робітник, який що-небудь кришить (у 1, 2 знач.).

КРИ́ШИЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до **кри́шильник**.

КРИ́ШИНА, и, ж., розм., *рідко.* Те саме, що **кри́хта** 1. *Обережно, о дитячко, Стіл щодня змети — І кришини перед хатку Пташці принеси* (У. Кравч., Вибр., 1958, 210).

КРИ́ШИТИ, кришу́, кри́шиш, *недок., перех.* 1. Розколювати, розбивати, подрібнювати щось на дрібні шматочки, на крихти. [А н т о с ь:] *Руки в нього ти бачив? Залізо можна кришити* (Мик., I, 1957, 52); *Камінь кришить вітер і негода, Дуб столітній хилиться від них* (Мал., Листи., 1961, 52); *Тала вода з шаленою люттю розмивала, кришила береги та кам'яні скелі* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6); // *Смітити крихтами чого-небудь. Докійка.. хліба вкусить обережно, щоб не кришити* (Головка, II, 1957, 23).

2. Різати на дрібні частинки. — Чи так, чи не так, Уродив пастернак. А петрушку Криши в юшку — Буде смак, буде смак (Шевч., I, 1951, 275); У хаті і у кімнаті жінки порались, .. то муку сіяли, то локишину кришили (Кв.-Осн., II, 1956, 90); Кошовий отаман.. кришив тютюн на низенькому пеньку (Довж., I, 1958, 229).

◇ Вигадувати (вігадати) такé, що і в борщ не кришать — плести нісенітниці, дурниці. — От химерна Шумиха! Се вона все вигадує про мене таке, що і в борщ не кришать (Морд., I, 1958, 107).

3. перен., розм. Нещадно бити, рубати, вбивати. Дід і почне кришить татар..: так голови і валяться, як груші увосени (Стор., I, 1957, 97); — Добре! — кричав несамовито Шрам. — Так їх, каторжних! Бий, криши дияволів на шматки! (Стар., Облога., 1961, 75); // Знищувати, ламаючи, розбиваючи. Він знав, що той танк, якщо його не знищити, згодом вдереться в інший квартал і кришитиме все на своєму шляху (Гончар, III, 1959, 280).

КРИШИТИСЯ, кришиться, недок. Розпадатися, розсипатися на дрібні частинки; перетворюватися на крихти. Вони [калачики] сухі, кришаться, і скоро вся одежа у мене і волосся моєї сусідки в кришках (Коцюб., III, 1956, 426); Вулілля було доброї якості. Воно не блищало в зламі яскравим сріблястим блиском, як антрацит, але й не кришилося (Тулуб, В степу., 1964, 274).

КРИШІННЯ, я, с. Дія за знач. кришити 1, 2. Грунт під час глибокої оранки легко піддається кришінню (Колг. Укр., 7, 1957, 17).

КРИШКА¹, и, ж. Верхня частина предмета, якою затуляють у ньому отвір; покривка, накривка. Гануш.. проворно одчинив кришку фортеп'яна, сів і вдарив міцно по клавішах (Н.-Лев., III, 1956, 218); В тиші хтось грюкнув кришкою парти (Головко, II, 1957, 57); Вгорі зі стіни виглядала витяжна труба, закрита кришкою (Ю. Янов., II, 1954, 40).

◇ Не зоставити ні кришки, ні покривки див. зоставляти.

КРИШКА², и, ж. 1. Те саме, що крихта. Рудий Максим мав звичку згортати з столу всі кришки у жменю та кидати в рот (Коцюб., II, 1955, 52); — Обманула, дуришвітко, раз, то хоч тепер май кришку совісті (Стельмах, I, 1962, 131); — Ай, бабусечко! Що там розказувати! Нуда така! — .. Чого ж вивчили тебе, кришко? (Вовчок, I, 1955, 104).

◇ До [останньої] кришки — те саме, що До [останньої] крихти (див. крихта). Все, що було у торбині, Стеребив [Іван] до кришки (Рудан., Тв., 1956, 122); Ні (ані, і) кришки — те саме, що Ні (ані, і) крихти (див. крихта). — Вийди, доню, наперед, — сказав старий Проць.., ні кришки не дивуючись із того, що бачить її живу (Ю. Янов., I, 1954, 123); Кошик перевернений і паланиць ані кришки нема! (Фр., IV, 1950, 85).

2. Те саме, що кришиво. Для виготовлення кольорового асфальту застосовуються різні матеріали — мармурова кришка, вапняк, сірі й червоні гранітні висівки (Наука., 4, 1963, 17); М'яка з торф'яною кришкою земля пружинила під колесами (Стельмах, II, 1962, 83).

КРИШТАЛІВІЙ, а, е. 1. Прикм. до кришталь 1, 2. Підніжжя кришталеві гори заляпано болотом і кров'ю (Л. Укр., II, 1951, 209); Мерехтіла кришталева пишність люстр (Стельмах, II, 1962, 7); Новий рік стрічаємо в поході.. Не було переливчастого кришталевого дзвону, але був пишний тост командира (Логв., Давні рани, 1961, 25); // Зробл. із кришталю (у 1 знач.). Моторні лакеї розносили великі кришталеві чарки з.. шипучим вином (Мирний, I, 1949, 389); Сміх сипавсь їй з горла, як лісові горіхи у кришталеву вазу (Коцюб., II, 1955, 213); На почесному місці перед колонами спортсменів п'ять кришталевих кубків (Рад. Укр., 18.VIII 1959, 4);

* Образно. Що ти про мене думаєш? Що я лиха, злопам'ятна дівчина з кришталевим серцем у грудях (Л. Укр., V, 1956, 110).

2. перен. Який прозорістю, грою барв і т. ін. нагадує кришталь (у 1 знач.); прозорий, ясний, блискотливий. З височенного перекаату скатертю переливається широкий пласт кришталеві лави (Стор., I, 1957, 240); Стрий не то шумить, не то журчить принадливо, котячи по камінню свої кришталеві води (Фр., III, 1950, 8); Його очі блищали кришталевими перлинами сліз (Досв., Вибр., 1959, 400); // Високоморальний. Кришталева людина; // Бездоганно чистий. Довкола відчувалось.. кришталеве почуття дружби і любові (Сміл., Зустрічі, 1936, 208).

3. перен. Мелодійний, дзвінкий, чистий звучанням (про голос, звук і т. ін.). З Манюриноного горла тече срібна ріка кришталевих звуків (Ю. Янов., I, 1954, 23); Задзвенів у запалій тиші кришталевий Лукашків голос і вщух (Довж., I, 1958, 460); * Образно. Крізь біль і сльози у неї виринув в очах на мить знову кришталевий сміх (Вас., II, 1959, 42).

КРИШТАЛІВО. Присл. до кришталевий 2, 3. День стояв чистий, кришталеві прозорий (Гончар, III, 1959, 391); Жіночі кришталеві чисті голоси ніжно переплітаються з басовими громами чоловічих (Речм., Весн. грози, 1961, 118).

КРИШТАЛИК, а, ч. 1. Шматочок кришталю (у 1 знач.).

2. чого, перен. Крижинка, частинка інею тощо, яка нагадує такий шматочок. Береги бралися кришталіками криги (Коз., Блискавка, 1962, 77); Погожим ранком на дахах осідають білі голчасті кришталіки інею (Наука., 11, 1961, 60).

3. анат. Частина ока позаду зіниці, що має вигляд двоопуклої прозорі еластичної лінзи. Кришталік у перші 6 місяців життя дитини має опуклішу форму, ніж у наступні роки (Шк. гігієна, 1954, 61); У внутрішній порожнині ока.. міститься прозоре хрящовидне тіло.. — кришталік (Курс фізики, III, 1956, 302).

КРИШТАЛИКОВИЙ, а, е, анат. Прикм. до кришталік 3.

КРИШТАЛИНА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що кришталік 1, 2. * Образно. Від зоряних кришталін не одірвать очей в переддосвітній час (Тер., Серце., 1962, 35).

КРИШТАЛЬ, ю, ч. 1. Дуже прозоре скло високого гатунку, якому властива гра барв і мелодійний дзенькіт. Служниці одчинили високі двері з дорогого кришталю (Н.-Лев., IV, 1956, 12); Ходи лиш до мене до замку, З кришталю мій замок ясний (Л. Укр., IV, 1954, 122); Вироби з поліського кришталю все ширше знаходять попит у широких кіл населення (Рад. Укр., 16.II 1965, 3); * Образно. Ця натура нічого не може затаїти від мене, це кришталь — дзвінкий і прозорий (Коцюб., II, 1955, 436); * У порівн. Кришталем заіскрилася роса по зеленій траві.. (Мирний, II, 1954, 55); Чиста совість, як кришталь, дала Сквороді змогу високо тримати прапор співця (Тич., III, 1957, 109).

2. збірн. Вироби з такого скла (переважно посуд). З альтанки в саду бряжчав кришталь і срібло. Чувся гомін (Головко, I, 1957, 53); Вона [люстра] і її кришталь ледь-ледь погойдуються (Стельмах, I, 1962, 296).

3. нар.-поет. Пестливе звертання до коханої, дорогої людини. Ой, вийди, вийди, серденько Галю, Серденько, рибонько, дорогий кришталю! (Чуб., V, 1874, 88); — Моя матінко, мій дорогий кришталю! (Барв., Опов., 1902, 39); [Д о м а х а:] Василечку, дорогий кришталю! До чого ж ти себе допустив? (Кроп., II, 1958, 167).

△ Гірський кришталь див. гірський.

КРИШТАЛЬНИЙ, а, е, поет. Те саме, що кришталевий. Він ішов у кришталевому гроті й зачаровання ніс у душі (Мас., Степ, 1938, 18); У сонне, кришталеве море Вдивляється рання зоря (Дн. Чайка, Тв., 1960, 272).

КРІВ, кр'ові, ж., діал. Кров (у 1 знач.).— Ми крив'ю та потом копійку до копійки збирали, не кому ж — їм [сином] складали (Мирний, IV, 1955, 40); Карав він [пророк] сміливо порок, Життя осуджував негоже. Та не послушали тих слів, ..І полилась невинна крив (Граб., I, 1959, 140).

КРІВЛЯ¹, і, ж., діал. Покрівля. В кінці верхнього бульвару біліє стара каплиця з берісками на кривлі (Тудор, Вибр., 1949, 253).

КРІВЛЯ², і, ж., діал. Кров (у 1 знач.). Обкипіло серденько Гарячою кривлею (Укр.. лір. пісні, 1958, 377); Чавун і свинець пронизували з шваром ряди, крушили кістки, обляпували кривлею живих (Стар., Облога., 1961, 36).

КРІВЦЯ, і, ж., нар.-поет. Пестл. до кров 1. Людська кривця не водиця, розливати не годиться (Номис, 1864, № 1283); Клякотить бій, гарячий, червоною кривцею вмитий... (Кос., Новели, 1962, 9); * У порівн. [Р у с а л к а П о л ь о в а:] Мак мій жаром червонів, а тепер він почорнів, наче кривця пролилася, в борозенці запеклася... (Л. Укр., III, 1952, 232).

△ З'яча кривця див. з'ячий.

КРІЗНИЙ, а, е. Який проходить наскрізь через щось; наскрізний. Крізна тріщина; // Який проймає наскрізь. Крізний вітер.

КРІЗНІТИ, іє, недок., розм., рідко. Те саме, що просвічуватися. З неї [скрині] не щезав світ божий, навіть коли.. накриєшся зсередини.. віком, бо й віко те крізнило (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 60).

КРІЗЬ, прийм., із знах. в. 1. Уживається при вказівці на предмет, речовину, середовище або отвір, через які хтось або щось проникає, проходить, просвічується тощо. Ордою йшли придани, Співали п'яні; а Мар'яна Крізь тин дивилася на те (Шевч., I, 1963, 154); [Р і ч а р д:] Так, мрія нас вела за океан, до неї ми крізь пуці пробивались (Л. Укр., III, 1952, 93); Крізь густий туман ми помітили неясні ознаки берега (Ю. Янов., II, 1958, 85); Ранені перемовлялися крізь відкриті вікна (Тют., Вир, 1964, 347); // Уживається при вказівці на певний відрізок часу, протягом якого щось відбувалося, здійснювалося; через. В серцях Таке тепло живлюще розливалось, Така глибока шана до народу [вірменського], Що крізь віки проніс велику мову (Рильський, III, 1961, 160); — Гинучи сам, я хотів би, щоб моє кохання було, як прапор, підхоплене іншим і чесно пронесене ним далі, крізь усе життя... (Гончар, III, 1959, 337).

◇ День крізь день — те саме, що День у день (див. день). Ми день крізь день зустрічалися з ним (Літ. Укр., 30.IV 1967, 2); Крізь зуби цідіти (казати і т. ін.) див. зуб; Крізь пальці дивітися див. палець; Крізь сліози сміятися (говорити і т. ін.) див. сліоза; Як (мов, ніби і т. ін.) провалітися (піти) крізь землю див. земля.

2. Уживається при вказівці на дію (стан), що чергується з іншою, переривається нею, проривається через неї. Біля дверей при свічці дрімає й стогне крізь сон хазяйка (Коцюб., II, 1955, 242); Шумить водоспад у яру, та й крізь шум його чути.. голоси на тім боці (Головко, II, 1957, 206); — Бувайте здорові! — ..крізь смуток осміхається чоловік (Стельмах, I, 1962, 29).

КРІЙ, кр'ю, ч. 1. Дія за знач. кр'іти. Жінка в нужді й недостатку утримувалася то шиттям, то даванням

лекцій крою (Фр., VI, 1951, 237); Панна Сатурніна дала їй свої сукні на крій, і — закипіла робота (Тулуб, Людолови, I, 1957, 269).

2. Модель, форма одягу або взуття; фасон. Який крій, такий стрій (Гал.-руські. приповідки, I, 1901—1905, 312); На менший [дівчинці] убрання.. трохи коротке.. і якогось дитячого крою (Л. Укр., III, 1952, 499); На його лакованих, пошитих по німецькому крою чоботях ворухилися.. сонячні зайчики (Стельмах, Хліб., 1959, 224); * Образно. Боцман Смола — людина зовсім іншого крою (Ткач, Жди., 1959, 3).

КРІЛИК, а, ч., розм. Те саме, що кріль. — Я скажу вдома, що.. коло кріликів була (Л. Укр., III, 1952, 634).

КРІЛЬ, кроля, ч. Невелика тварина — гризун родини заячих; розводиться на м'ясо та для хутра. Кролі жили в клітках у сараї (Донч., IV, 1957, 290); В школі були кролі. Та що цікавого — прибирати за ними? (Ів., Вел. очі, 1956, 34); * У порівн. Очі, як у кроля, червоні (Номис, 1864, № 8168); Зевес моргнув, як кріль, усами (Котл., I, 1952, 242).

КРІЛЬЧАТНИК, а, ч. Те саме, що кролятник. Колгоспи допомагають школам у будівництві крільчатників (Ком. Укр., 7, 1960, 44).

КРІЛЬЧИХА, и, ж. Те саме, що кроліця. Ангурська крільчиха ..схожа на пухнасту шапку діда Мороза (Донч., IV, 1957, 290).

КРІМ, прийм., із род. в. 1. Уживається при виділенні когось із групи людей, чогось із ряду однотипних предметів, понять і т. ін.; за винятком когось, чогось; окрім. Усі, окрім Руфіна, підходять під благословення (Л. Укр., II, 1951, 411); — Ви здійснюєте волю Батьківщини. Все відкиньте, все забудьте, крім неї, крім обов'язку (Гончар, III, 1959, 311); // Уживається з запереченням при вказівці на наявність когось, чогось за відсутності інших подібних предметів і явищ. Не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині (Фр., VI, 1951, 7).

2. Уживається при підкресленні наявності, необхідності когось, чогось у додаток до того, про кого — що йде мова. Почуття, що крім одного лиха є й друге ще, .. застигло думки чорною запоною... (Мирний, I, 1954, 286); Крім мене, ще є [у будиночку] одна пані приїжджа (Л. Укр., V, 1956, 359).

Крім того (цього) — уживається в ролі приєднувального сполучника зі значенням «також, до того ж». — Я працюю.. Крім того, я активно захищаю спортивну честь нашого радгоспу (Гончар, Тронка, 1963, 112).

КРІОЛІТ, у, ч. Мінерал — сполука алюмінію та фтору; використовується в алюмінієвій промисловості. Велика кількість фтористого водню йде на виробництво штучного кріоліту (Заг. хімія, 1955, 291).

КРІОСКОПІЧНИЙ, а, е, хім. Стос. до кріоскопії. Метод визначення молекулярної ваги за зниженням точки замерзання розчинника називається кріоскопічним (Заг. хімія, 1955, 222).

КРІОСКОПІЯ, ї, ж., хім. Метод визначення молекулярної ваги речовини шляхом встановлення різниці між температурою замерзання розчину й температурою замерзання чистого розчинника.

КРІП, кр'опу, ч. Однорічна городня рослина родини зонтичних, що її використовують як ароматичну приправу для страв, а також для соління огірків і помідорів. У казармах подали бурлакам на вечерю куліш з одним кропом без сала (Н.-Лев., II, 1956, 101); Зелений кріп виханувався з-поміж повзучих огірків (Фр., IV, 1950, 201); У нас там, на городах, пахне кропом У сизі ранки (Рильський, III, 1961, 294).

КРІПАК¹, а, ч., іст. Особисто залежний від поміщика й прикріплений до земельного наділу селянин.

Бжозовський задумав другого дня з сільською поліцією половити своїх кріпаків і вернути додому (Н.-Лев., II, 1956, 202); Між кріпаками ходила таємна чутка про жадану волю (Мирний, III, 1954, 185); Колись поміщик феодал Потоцький даровими кріпаками вергав оці камінні брили (Ле, Право., 1957, 99).

КРІПАК², а, ч., розм., рідко. Міцний тютюн. Закурили дядькового кріпака (Головко, II, 1957, 30).

КРІПАЦТВО, а, с. 1. Система суспільних відносин у добу феодалізму, за якою поміщик мав право на особу, працю й майно підлеглих йому селян-кріпаків; кріпосне право. [І в а н:] У однім селі та жив собі заможний чоловік, ще за кріпацтва (Кроп., I, 1958, 83); Їх не обділила доля тією глибиною селянською чистотою, яку не зміг розсікти.. батіг кріпацтва (Стельмах, I, 1962, 130); // Суспільне становище селян, що перебували в цих відносинах, пов'язане з важкими умовами життя. Такий-то виходився хороший, моторний, і не пізнати його, що в гіршому кріпацтві зріс (Вовчок, I, 1955, 22); Не зазнали [підліщани] й кріпацтва (Крот., Сини., 1948, 13).

2. іст. Збірн. до кріпак¹. Жили вони [пани] в селі Одраді, де близько й полупанка не було — саме кріпацтво... (Мирний, IV, 1955, 222); Лише з вуст простого народу, кріпацтва, доходило до мого слуху співчуття (Минуле укр. театру, 1953, 19).

КРІПАЦЬКИЙ, а, е, іст. 1. Прикм. до кріпак¹. Уранці на майдані.. зібралась у купу.. кріпацька громада (Мирний, I, 1949, 378); Повставав [у палацах].. за бенкетом бенкет З дарової кріпацької праці (Граб., I, 1959, 172); В'їздить бундючно на майдан Владар кріпацьких душ, їх пан (Бажан, Роки, 1957, 242); // Власт. кріпакові, кріпакам. Се була байдужність кріпацька (Барв., Опов., 1902, 20).

2. Стос. до кріпацтва (у 1 знач.). Дмитрій.. закликався зовсім відмінити кріпацькі закони Бориса Годунова (Ле, Побратими, 1954, 8); Почав [Базилевський] ще тугіше затягувати на Турбаях кріпацьку петлю (Гончар, Таврія, 1952, 193).

КРІПАЧИТИ, чу, чиш, недок., іст., розм. Перебувати в кріпацтві; бути кріпаком, підневільним. — Ти, сину, кріпацтва, мабуть, не застав? — Не застав, бабо. Дід мій кріпачив (Ю. Янов., I, 1954, 18).

КРІПАЧКА, и, ж., іст. Жін. до кріпак¹. — Ти, дякувати господові, не кріпачка: твоя праця не загине дурно (Вовчок, I, 1955, 22); Моя мати була кріпачка сорочинського дідича Черниша (Сам., II, 1958, 409); Дівчину, просту кріпачку, я візьму за руку. Відкупивши її в пана, віддам у науку (Тич., I, 1957, 213).

КРІПАЧЧИНА, и, ж., іст. Те саме, що кріпацтво 1. Саме знялась кріпаччина (Мирний, IV, 1955, 213); Шевченко виступав за революційне знищення кріпаччини і повалення самодержавства (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 37).

КРІПЕННИЙ, а, е, діал. Кремезний (у 1 знач.). Це дід кріпенний (Сл. Гр.).

КРІПЕНЬКИЙ, а, е, розм., рідко. Досить міцний, сильний. З Дніпра віє кріпенький вітерець (Рад. Укр., 5.V 1961, 2).

КРІПІЛЬНИЙ, а, е. 1. гірн. Признач. для кріплення стелі, лави тощо в шахті. Кріпильний ліс; Кріпильні матеріали.

2. техн. Стос. до кріплення (у 1 знач.). Кріпильні роботи; // Признач. для скріплювання, з'єднування частин машин і конструкцій. Кріпильна різьба; Кріпильна деталь.

КРІПІЛЬНИК, а, ч. Шахтар, що працює на кріпильних роботах. Двоє кріпильників звичними рухами ставили раму (Досв., Вибр., 1959, 348); Кріпильники

встановляли додаткові стояки, зміцнюючи ними стелю (Донч., Шахта., 1949, 57).

КРІПІТИ, плію, пиш; мн. кріплять; недок. 1. перех., техн. Те саме, що скріплювати 1. Головне було — зібрати компресори.. Кріпили деталь за деталлю.., міцно пригвинчували гайки (Трубл., I, 1955, 136); Рубали [солдати] щоглові сосни й вікові дуби, ..кріпили понтони, плоту (Довж., Зач. Десна, 1957, 304).

2. перех., гірн. Установлювати кріплення (у 2 знач.). Тато мій працює в шахті, Кріпить лаву він удень (Бойко, З Дон. краю, 1952, 65); Пішов [син] стелі у шахті кріпити (Рудь, Гомін., 1959, 90); // гідр. Устеляючи чимось, захищати від руйнування. За всіма технічними проектами дно обвідного каналу треба було кріпити каменем (Чаб., Тече вода., 1961, 108).

3. перех., мор., ав. Міцно прив'язувати, закріплювати. На палубі.. метушилися матроси. Вони.. кріпили якісь канати (Донч., III, 1956, 220).

4. перех., перен., розм., рідко. Те саме, що зміцнювати 2. — Громадська робота в нас заснована так, щоб вона не збавляла людської сили та здоров'я, а кріпила їх (Мирний, IV, 1955, 328); Той світоч, що його нам Ленін засвітив, ..Нам осяває путь, серця кріпить і гріє (Рильський, III, 1961, 286).

5. перех., спец. Робити міцним (вино тощо), з високим вмістом алкоголю. — Добре вино кріпити не треба, — сказав Іраклій (Головко, I, 1957, 279).

6. неперех., діал. Лютувати (див. лютувати¹ 2). Зима доходила кінця, та холоди ще сильні кріпили (Вовчок, I, 1955, 298); В затінках кріпив мороз, а проти сонця топився воском сніг (Збан., Сеспель, 1961, 328).

КРІПІТИСЯ, пліюся, пишся; мн. кріпляться; недок. 1. Твердо, стійко триматися; виявляти витримку в чомусь. Та, наче явір вглиб, у корінь втятий, Я ще державсь, кріпився (Фр., XIII, 1954, 29); Пишу сьогодні коротенько: як не кріплюся, а тягне до ліжка (Коцюб., III, 1956, 392); Коли вийшли на дорогу, уповноважений.. звернувся до Романа. — Кріпися, козаче, отаманом будеш (Панч, II, 1956, 410).

2. спец. Пас. до кріпінти 1—3, 5. Кронштейн лінзи фотоелемента кріпиться гайками на двох стояках (Пересувні кінопр., 1959, 24).

КРІПКІЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що міцний 1, 2, 5. Лід кріпкий, хоч гармати коти (Укр.. присл., 1955, 299); А зима вже морозами кріпкими укріпила (Вовчок, I, 1955, 282); Люди наші кріпкі і високі, як дуби (Ю. Янов., I, 1954, 75).

КРІПКО. 1. розм., рідко. Присл. до кріпкий; міцно. У другому возику сиділи два чоловіки і парубок — усі троє зв'язані кріпко (Вовчок, VI, 1956, 231).

2. діал. Дуже, сильно. Кріпко розумна була [Галочка]: кожного, хто у неї спитається, навчить і розкаже (Кв.-Осн., II, 1956, 312); — Хоч що ви мені тут кажіть, а вовк — звір кріпко пологливий! (Вишня, II, 1956, 145).

КРІПЛЕНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до кріпінти 1, 2, 5. Пробував [Мухтаров].. оцінювати коротенькі, навіть не кріплені дерев'яним кріпленням тунельки (Ле, Міжгір'я, 1953, 366); Наливки були не міцні, не кріплені, і Роман покуштував кожної (Минко, Ясні зорі, 1951, 93).

КРІПЛЕННЯ, я, с., спец. 1. Дія за знач. кріпінти 1—3, 5. За способом кріплення фрези бувають — суцільні й насадні (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 23); Виймання вугілля, доставка та кріплення в дореволюційному Донбасі були важкою ручною працею (Гірн. пром., 1957, 28).

2. Споруда в шахті зі стояків, рам і т. ін., що запобігає обвалам порід. У післявоєнний період дедалі

ширше застосовуються нові види кріплення — металеве й залізобетонне (Гірн. пром., 1957, 35); Курбала про-слизнув між вагонетками та кріпленням і хутко по-дався двійчастою колією (Досв., Вибр., 1959, 194).

3. Деталі для скріплювання, з'єднування частин машин і конструкцій. Рама плуга повинна бути рівною й мати всі бойові кріплення (Механ. і електриф., 1953, 26); Жодну машину не можна скласти без кріплення — без тих численних болтів, які з'єднують між собою різноманітні вузли (Веч. Київ, 6. I 1960, 2); Парова машина так гуркотіла й дрижала, що, зда-валося, ось-ось вилетить із свого кріплення (Трубл., Лахтак, 1953, 15).

4. Пристосування для прикріплювання, закріплю-вання чогось. Хтось уже бабрався в глибокому снігу, заплутавшись у кріпленні власних лиж (Збан., Малін. дзвін, 1958, 302); Гейнц труснув ранцем, перевіряючи міцність кріплення, поправив автомат (Загреб., Єв-ропа 45, 1959, 91).

КРІПНУТИ, ну, неш, недок., розм., рідко. Те саме, що міцніти. [О л е с я:] Як кріпнуть.. мої сили!.. Я знов, знов щаслива!.. (Кроп., II, 1958, 342).

КРІПОСНИЙ¹, а, е, іст. 1. Те саме, що кріпаць-кий 2. Кріпосний гніт; Кріпосне право.

2. Належний кріпосникові. Спершу я сама була.., а далі.. пані взяла свою кріпосну молодицю з дочкою (Вовчок, I, 1955, 259); Кріпосні театри існували в ней-мовірно важких умовах поміщицької сваволі (Укр. клас. опера, 1957, 41).

КРІПОСНИЙ², а, е, військ., заст. Фортечний. На кріпосному мурі стояв ксьондз і кропив уланів кро-пилом (Довж., I, 1958, 258); Будувалася спеціальна залізнична вітка, щоб.. доставляти.. будівельні мате-ріали, сталеві балки та кріпосну артилерію (Гончар, II, 1959, 353).

КРІПОСНИК, а, ч., іст. Поміщик-реакціонер, що застосовував кріпосницькі методи експлуатації се-лянства. Тоді, в епоху «60-х років», сила кріпосників була надламана.. (Ленін, I, 1948, 254); // перен., розм. Про жорстоку, деспотичну людину. Нерідко син ворогу-вав з батьком, обзивав його.. «кріпосником-деспотом» (Мирний, I, 1949, 370).

КРІПОСНИЦТВО, а, с., іст. Суспільний лад, основою якого було кріпацтво. І кріпосництво і капіталізм гноблять робітника і прагнуть вдержати його в тем-ноті (Ленін, 20, 1950, 342); Т. Г. Шевченко .. вів бороть-бу проти царизму і кріпосництва (Рильський, III, 1956, 22).

КРІПОСНИЦЬКИЙ, а, е, іст. 1. Стос. до кріпос-ництва. Джамбул! Він ще застав аж ті часи кріпос-ницької Росії, коли література сидьма сиділа в велико-світських салонах (Тич., III, 1957, 66); // Власт. крі-посництву. Кріпосницькі порядки; Кріпосницький гніт.

2. Прикм. до кріпоснік. «Велика реформа» була кріпосницькою реформою і не могла бути іншою, бо її проводили кріпосники (Ленін, 17, 1949, 90).

КРІПОСТЬ, і, ж., військ., заст. Фортеця. Троянці, в кріпості запершись, Енея ждали вороття (Котл., I, 1952, 215); — Народ у кріпості голодний. Довго вони не видержать (Довж., I, 1958, 248).

КРІПШАТИ, аю, аєш, недок., розм., рідко. Те саме, що міцнішати. Я чув, що кріпшаю душею, Росту, яснішає мій зір (Фр., XIII, 1954, 411); Насувалася ніч. Мороз кріпшав (Шер., В партиз. загонах, 1947, 46).

КРІС, а, ч., зах. Рушниця. В чересі кріс, в руках топір, Буяє легінь тобою (Пісні та романси., II, 1956, 66); Ось блищить мій кріс, — ціль добра (Фр., X, 1954, 45); Дівчина стоїть із крісом На посту (Павл., Пальм. віть, 1962, 57).

КРІСІЛКО, а, с. Зменш.-пестл. до крісло 1, 2. Опустивсь Любораченко на кріселко, і сам не знає, що з ним діється (Свидн., Люборацькі, 1955, 177); Скрізь без ладу розставлені старовинні меблі: стільці, кріселка, столи (Вас., III, 1960, 222); Леся обережно сідає на краєчок тендітного кріселка (Стельмах, I, 1962, 271).

КРІСІЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до крісло 1—3. Крі-сельна ручка; Крісельний ряд.

КРІСІЛЬЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до крісло 1, 2. Всі ці комодики,.. крісельця, диванчики.. чомусь нагадують мені поперелякуваних овець (Кол., На фронті., 1959, 167).

КРІСЛЕЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до крісло 1, 2. Наша [пані] сидить у крісlecky. Зирнула на нас і одвернулася (Вовчок, I, 1955, 134); Долівка [світлиці] вистелена килимами, кругом невеличкі.. крісlecka (Мирний, V, 1955, 65).

КРІСЛО, а, с. 1. Різновид широкого, переважно м'якого стільця, з бильцями та зручною спинкою; фотель. Хшановський лежав в кріслі, задривши.. ноги на спинку стільця (Н.-Лев., II, 1956, 57); Я падаю в крісло, закриваю очі долонею... (Коцюб., I, 1955, 418); Маленький, жвавий Чиж раптом пірнув у глибоке крісло і немов заховався у ньому (Сміл., Сад, 1952, 150).

2. рідко. Те саме, що стілець. Целя.. попідливала свої квітки, позмітала пил із столика, з пари крісел (Фр., II, 1950, 290); Посередині кімнати лежали два крісла.., прикриті стягнутою зі столу скатертю (Кобр., Вибр., 1954, 147).

3. тільки мн., заст. Місця в партері театру. В те-атрі в проходах між кріслами вона не ходила, а бігала й ніби пурхала (Н.-Лев., IV, 1956, 230); Катя й Оленька оглядали ложі обох ярусів, крісла (Ільч., Серце жде, 1939, 226).

4. з означ., перен. Про високу адміністративну по-саду. Ніхто сторонній не сказав би, що людина ця.. чекає міністерського крісла (Ю. Янов., I, 1954, 126); — Чим ви гарантовані, що коли-небудь не вирине десь така потвора та не засяде в президентське крісло, як засів свого часу Гітлер? — Не вийде, — категорично заперечив Черниш. — Народи порозумнішали (Гончар, III, 1959, 420).

КРІСЛО-ГОЙДАЛКА (~а~и), с. Крісло на вигну-тих полозках, на яких воно гойдається.

КРІСОВИЙ, а, е, зах. Прикм. до кріс. Крісові пострі-ли; // Признач. для кріса. Густий град крісових куль сипався безпереривно [безперервно] (Коб., III, 1956, 460).

КРІТ, крот, ч. Невеликий комахоїдний ссавець, що живе під землею; цінний своїм хутром. Байдуже кротові, що поверх його.. нори привітно сяє ясне сонечко (Мирний, IV, 1955, 295); Кріт риє під землею дуже довгі проходи, такі собі підземні дороги (Коп., Як вони.., 1961, 30); * Образно. — Сліпі кроти. Не вмі-ють вони підійти до дитини! (Тулуб, Людолови, I, 1957, 354); * У порівн. — Живемо, як кроти, риючись у землі, і байдуже нам, що світить сонце (Коцюб., I, 1955, 299).

КРОАТ див. кроа́ти.

КРОАТИ, ів, мн. (одн. кроа́т, а, ч; кроа́тка, н, ж.), заст. Хорвати.

КРОАТКА див. кроа́ти.

КРОАТСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до кроа́ти. В тій кофейні.. [є] різні слов'янські газети.., чеські, сербські, кроатські, болгарські і які хочеш (Л. Укр., V, 1956, 39).

КРОВ, і, ж. 1. Червона рідина, яка, циркулюючи в замкнутій кровоносній системі організму, забезпе-чує живлення його клітин і обмін речовин у ньому. Похвойте та вставайте, Кайдани порвіте І вражою злою кров'ю Волю окропіте (Шевч., I, 1951, 354); Вог-

кий холод зціплював кров у жилах (Коцюб., I, 1955, 96); Порізаними, липкими від крові руками Яресько хапається в темряві за мерзлу.. землю (Гончар, II, 1959, 437); * Образно. Чорні вишки Баку кров землі посилають У труби (Сос., Щоб сади.., 1947, 58); * У порівн. Ставок зачервонів проти заходу, неначе политий кров'ю (Н.-Лев., III, 1956, 343).

До **кріві** — так, що аж кров виступила, потекла. Одна любя, тиха дівчинка вкусила мене колись до живої крові, як я силоміць піднесла її на руки... (Вовчок, I, 1955, 381); Ішли [заробітчани], розбиваючи ноги до крові (Гончар, Таврія, 1952, 5); **Замовляти** (замовити) **кров** див. **замовляти**; **Запектіся** **крів'ю** див. **запікати**; **Затамовувати** (затамувати, зупиняти, зупинити) **кров** — припиняти кровотечу; **Сходити** (зійти, стікати, стекти і т. ін.) **крів'ю** — втрачати кров від поранення. **Намацав** [Гуменний] **гарячу.. ранку** і міцно **затиснув** її, щоб не сходити **крів'ю** (Гончар, Новели, 1954, 18); [Знахар:] **Ти, сину, зараз помреш, бо кров'ю стік** (К.-Карий, II, 1960, 386); **У криві** — закривавлений. **Хіба знати, як швидко живе ніч, коли отак у льоху побитий і весь у крові** (Головко, II, 1957, 162).

△ **Заряження криві** див. **заряження**.

◇ **Випивати** (випити) **кров** див. **випивати**; **Висисати** (виссати) **кров** див. **висисати**; **Висмоктувати** (висмокстати) **кров** див. **висмоктувати**; **До останньої краплі криві боротися** (бітися і т. ін.) див. **крапля**; **Закипає** (закипіла) **кров** див. **закипати**; **Заморожувати** (заморозити) [всю] **кров** [у жилах] див. **заморожувати**; **Запалювати** (запалити) **кров** (огонь у криві) див. **запалювати**; **Зрощувати** (зросити) [власною, своєю] **крів'ю** **землю** (трави, шляхи і т. ін.) див. **зрощувати**; **Кров відступає** (відходить, відійшла і т. ін.) з обличчя (лиця і т. ін.) у кого, рідко кому — хтось блідне від раптового неприємного враження. — **Я.. відчув, як при її словах зникла мені чи не вся кров з лиця** (Коб., III, 1956, 285); **Кров грає** (заграє, заграє, зашуміла, кипить і т. ін.) у кому — чому, у кого та без додатка — хтось відчув приплив енергії, пристрасті. **Часом так погано, що й на світ не дивився б, а часом чую, як кров у мені грає** (Коцюб., I, 1955, 300); **У вбранні зеленім ти пройшла повз мене, глянула — шалено зашуміла кров** (Сос., III, 1958, 59); **Колись було — ..кров кипіла, Тремтіли нерви, наче струни в грі** (Фр., XIII, 1954, 29); **І він [кинджал] порою любо грає, Привабливо дзвенить, На дзвін його душа палає І в серці кров кипить** (Зеров, Вибр., 1966, 402); **Кров заливає** (залила) **обличчя** (лице і т. ін.) див. **заливати**; **Кров застигає** (застигла, холодне, захолбла) **в жилах** див. **жіла**¹; **Кров з молоком**; **Мов** (як і т. ін.) **з крив'ю** **молоко**: а) **рум'яний, рожевовидий** (про людину та її обличчя). **Венера білолика, красна, Курносенька, очима ясна І вся, як з кров'ю молоко** (Котл., I, 1952, 212); б) **здорова, рожевовида людина**. **Гриць.. був хлопець незвичайної вроди, кров з молоком** (Фр., III, 1950, 266); **Тут якраз мені одна підвернулася.., продавцем у крамниці працювала, кров з молоком** (Збан., Єдина, 1959, 147); **Кров зупиняється** (зупинилася) див. **зупинятися**; **Кров кипить** (кипіла) **на ранах** див. **кипіти**; **Кров псувати** (зіпсувати): а) (кому) **псувати** **настрій** комусь, **дратувати** когось. **У Калитки не одного кров зіпсувало трактора тріщання** (Рильський, I, 1960, 303); б) (собі) **нервувати**. [Завадський:] **Та що там.. Чи товарто собі кров псувати задля такої марниці?** (Фр., IX, 1952, 367); [Кіттель-Гавс:] **Щоб не псувати собі крові ще більше, то чи не доладніше було б, пане начальнику, поспробувати якось миром влагодити?** (Л. Укр., IV, 1954, 238); **Кров ударяє** (ударіла, кидалася, кидається, б'ухала, б'ухає і т. ін.) **в голову** (до голови, обличчя і т. ін.)

кому — кров припливає комусь до голови, обличчя внаслідок сильного збудження. **Останові вдарилася кров до лиця. Несила йому слухати синові речі** (Горд., II, 1959, 304); **Бжозовський згадував про бурлак.., і вся кров кидалася йому в голову** (Н.-Лев., II, 1956, 204); **Кров бухала йому до голови, як морська хвиля** (Коцюб., I, 1955, 397); **Набиратися** (набратися) **кріві** див. **набиратися**; **Наливатися** (налітися, наллятися) **крів'ю**; **Набігати** (набігти) **крів'ю** — червоніти від злості, напруження тощо. **Лице її мінилося: раз наливалось кров'ю, мов буряк, то знов блідло, мов полотно** (Фр., V, 1951, 396); **Очі в провідника наллялися кров'ю і вилізли наверх, як у барана** (Коцюб., I, 1955, 295); **Обличчя хлопчика набігло кров'ю, зуби заскрегстали** (Фр., VI, 1951, 172); **Обкипати** (обкипіти) **крів'ю** див. **обкипати**; **Піти** (смоктати, ссати і т. ін.) **кров** **чую** — тяжко визискувати когось, експлуатувати. — **Цей дідок.. пив нашу кров і на ній збудував.. хату під залізом** (Мик., II, 1957, 311); — **А панич Льольо? ..Як ссав народну кров, так буде і далі ссати** (Коцюб., II, 1955, 85); **Серце крив'ю обливається** (обливалось, обкипає, обкипіло і т. ін.) **перев. чис** — хтось дуже сильно переживає, мучиться, страждає. **Серце її обливалось кров'ю, сльози заливали очі** (Коцюб., I, 1955, 83); **Щодня моя старша доня ходила.. на мітинги. Я мовчала, хоч серце кров'ю обкипало** (Дн. Чайка, Тв., 1960, 128); **Хвилювати** (бентежити, бунтувати, розпалювати і т. ін.) **кров** **у** **кого** — викликати хвилювання, неспокій у когось; **збуджувати** когось. **Плач, злість, досада разом піднімалися з душі [Мотрі], бунтували стару кров** (Мирний, I, 1949, 411); **Воля, воля і воля! Це чарівне слово.. розпалювало кров у хлопця** (Коцюб., I, 1955, 339); [Хоч] **кров з носа** — незважаючи на будь-які труднощі. [Халява:] **Коли б ми оце були на Подолі, вже б хоч кров з носа, а добули б хоч по.. чарчині!** (Кроп., V, 1959, 263); — **Розшукати партизанів на чім би не стало. Кров з носа!** (Головко, I, 1957, 365).

2. **перен.** **Людські жертви** при якому-небудь зіткненні, боротьбі, війні тощо; **убивства, кровопролиття. Окопне життя, злигодні, кров, вогонь і рани посіяли в мільйонах сердець тривогу** (Довж., I, 1958, 41); **Треба буде крові та крові, щоб вибити його [противника] вдруге..** (Гончар, III, 1959, 367).

◇ **[Безневінна, невинна]** **кров** **ллється** (тече, текла і т. ін.) — **[безневинні]** **люди** **гинуть** у боротьбі тощо. — **Грицьку!.. Ти бачиш? кров безневинна ллється..** (Мирний, I, 1949, 305); **Гомоніла Україна, Довго гомоніла, Довго, довго кров степами Текла-червоніла** (Шевч., I, 1963, 106); **Втопіти в криві** див. **втопіти**; **Заливати** (залити) **крів'ю** див. **заливати**; **Затоплювати** (затопляти, затопити) **в** (у) **криві** див. **затоплювати**²; **Захлинатися** (захлинутися) **у власній криві** (власною крив'ю) див. **захлинатися**; **Змивати** (змийти) **крів'ю** **сором** (ганьбу і т. ін.) див. **змивати**; **Кров за кров** — відплата, помста вбивством за вбивство. **Замучені руки Розв'язались — і кров за кров, І муки за муки!** (Шевч., I, 1963, 114); — **А що ж, вони наших рубатимуть, .. а ми з ними цяцкатись?..** — **Ні, зуб за зуб! Кров за кров!** (Гончар, II, 1959, 232); **Крив'ю [та кістками]** **здобувати** (здобути, добувати, добuти і т. ін.): а) **досягати** чого-небудь у боротьбі ціною великих жертв. **Потомки козаки копалися в сирій землі, понівечені, зубожені, темні, якісь каліки, а не люди, без пам'яті про бувальщину дідів своїх, котрі добували кров'ю «славу та волю»** (Мирний, I, 1949, 369); — **Хто ж її [землю] їм наділяв, як вони своєю кров'ю та кістками її добували?** — **злюче увернув Пищимуха** (Мирний, IV, 1955, 365); б) **добувати** тяжкою, непосильною працею. **Що діди та батьки кров'ю здобули,**

те нерушиме (Коцюб., II, 1955, 53); Приходилось мало не кров'ю своєю здобувати найпростіші речі для.. Оксани (Л. Укр., V, 1956, 426); Упиватися (упітися) кров'ю чиею (кріві чиеї) — заспокоюватися кривавою помстою. — Котилися І наші козаці Дурні голови... Упивались і чужої І своєї крові!.. (Шевч., II, 1963, 43); Чорна кров — про загиблих ворогів. Притуплялися шаблі від крові чорної контрреволюційної (Сос., I, 1957, 265).

3. Порода, породистість тварин. Гнат Щербина.. своєю лапатою рукою крізь шкуру безпомилково відчував силу і кров скотини (Стельмах, I, 1962, 69).

4. перев. з означ., перен. Про рід, походження, національність людини. — Бери, хлопче. Гарна дівчина. Пізнаю кров! — сказав Щорс (Довж., I, 1958, 156); — Козарлюга з тебе хоч куди, справжня чумацька кров (Стельмах, I, 1962, 330); Українська кров у когось; // у сполуч. з присв. займ., розм. Про близьких родичів (переважно про дітей). — Щоб мене мій син, моя кров, та прив'язав налігачем..? — сичала Кайдашиха (Н.-Лев., II, 1956, 363); Жалко матері своєї дитини. Уже який.. він не лихий.., а все ж таки своя кров... (Мирний, I, 1949, 214); — Вам свідчуся.., що отсей Мошко.. показав мені в.. біді більше серця, .. ніж моя власна кров (Фр., IV, 1950, 407).

◇ Блакитна (голуба, дворянська) кров у кого [тече в жилах кого, чиїх], заст. — про чийось родовитість, шляхетність. — Іване Юхимовичу, ви ж, — каже [пан], — благородний; у ваших жилах тече дворянська кров (Мирний, III, 1954, 168); Вони [юнкери] довірливо вручають.. свою долю йому [Врангелеві], обрусілому шведові, в жилах якого тече голуба кров вікінгів (Гончар, II, 1959, 207); Голос криві чий говорить (обзивається, обізв'явся, озивається, озв'явся) в кому — чому — з'являється почуття кровної спорідненості з кимось. Батьківський голос крові Озв'явся в душі моїй (Забашта, Вибр., 1958, 92); Кістка від кісті, кров від криві див. кістка; Прокляття (проклін) криві, заст. — прокляття, яке тяжіє над нащадками за вчинки їх предків. [Е л е а з а р:] Ви не кленете. Я прощаю, браття, вам всі слова. А все ж проклятий я страшним прокльоном крові (Л. Укр., II, 1951, 145).

5. з означ., перен. Про вдачу, характер, темперамент людини. [Р і ч а р д:] Мої всі кривні волі домагались.. Така вже кров (Л. Укр., III, 1952, 51); Гаряча кров у когось.

◇ Входити (увійти) в кров див. входити; Говорить (заговорила, обзивається, обізв'ялася, озивається, озв'ялася) кров чия — виявляються погляди, настрої, звички, властиві комусь. Аркадій Петрович уже сміявся над собою: Ха-ха! Заговорила дворянська кров... (Коцюб., II, 1955, 393); А наймолодший [син] — мій вогник, .. як він востаннє спалахнув! вся батьківська кров обізв'ялася! (Л. Укр., I, 1951, 231).

6. перен., розм. Про те, що придбане важкою працею, великими зусиллями. Один бурлака схопив з стола золотий годинник.. — Не зачіпай! Це наша кров! — крикнув Микола (Н.-Лев., II, 1956, 203).

◆ Пролівати (літи, проліти і т. ін.) кров: а) (свою) діставати поранення або бути вбитим, борючись за кого-, що-небудь, відстоюючи щось. [М і р і а м:] Учителю! чи ти мені дозволиш проліти кров мою? (Л. Укр., II, 1951, 117); Не раз, Україно, в жорстокім бою Ти кров проливала священну свою (Рильський, III, 1961, 238); б) (чужу) убивати когось, завдавати ран комусь. [Ж і р о н д и с т:] Кров Цезаря проливши, Брут обмив усе болото цезарських тріумфів (Л. Укр., II, 1951, 164); І сам я особисто пролив крові ворожої.. чимало (Довж., I, 1958, 279); Пускати (пус-

тіти) кров кому: а) лікувати випусканням крові. Похвалився чабан, що й кров [вівці] пустив, ну, а щось невесела-таки (Головко, II, 1957, 198); б) сильно бити. [Ш м е т е л ю к:] Я авантюрист? ..Я тобі кров пуцу за такі слова! (Мик., I, 1957, 242); в) убивати когось, завдавати ран кому-небудь. — Покиньмо кров врагам пускати, Пора нам відсіль уплітати, — Низ Евріалові сказав (Котл., I, 1952, 226); — Знову.. підводять голову [фабричні], — нахмурився Гаркуша. — Мало їм у н'ятому крові пустили... (Гончар, I, 1959, 37).

КРОВАВИЙ, а, е, заст. Кривавий. На базарі, Як посеред моря Кривавого, стоїть Гонта (Шевч., I, 1963, 132); Лови на грубого звіра — то.. боротьба тяжка, не раз кровава, не раз на життя і смерть (Фр., VI, 1951, 8).

КРОВАВИТИ, влю, виш; мн. кровавлять; недок., перех. і неперех., заст. Кривавити. Споминки.. рвали його душу, кровавили серце (Фр., II, 1950, 203).

КРОВАВИЦЯ, і, ж., заст. Кривавиця. [А н д р і й:] Я не крадене продаю, а свій піт, свою кровавицю! (Кроп., I, 1958, 457).

КРОВАВНИК, а, ч., бот., розм. Те саме, що деревій. Беруть його [деревію] листки.. і прикладають до ран.. Ось чому цю чудову рослину народ назвав кровавником (Лікар. рослини.., 1959, 22).

КРОВІНА, и, ж. 1. поет., рідко. Те саме, що кров 1. Нас мучить з прокиду жага... Але не княжої кровини (Граб., I, 1959, 249); Вижидає [ворон] крові-їжі: Де б хатину, де б дитину, Де б кровини на хвилину (Мал., Запов. джерело, 1959, 180).

2. розм. Те саме, що кровінка 1.

◇ Ні (ані, нема, не було й) кровіни на (в) обличчі (лиці, губах і т. ін.) — те саме, що Ні (ані, нема, не було [видно]) кровінки на (в) обличчі (лиці, губах і т. ін.) (див. кровінка). Двір наповнився дітьми з блідими лицами, в яких не було й кровини (Чорн., Визвол. земля, 1959, 46).

КРОВІНКА, и, ж., розм. 1. Крапелька крові. Я чую, як серце.. б'ється, Як кожда кровинка тремтить (Фр., XIII, 1954, 100); І тут збагнув [Турбай], що він — мужик.. Кожною кровинкою, всіма фібрами душі (Руд., Остання шабля, 1959, 161).

◇ Ні (ані, нема, не було [видно]) кровінки на (в) обличчі (лиці, губах і т. ін.); Без [жодної] кровінки обличчя (личко і т. ін.) — бліде, безкровне обличчя, губи. На чистому лиці не видно було ні кровинки (Н.-Лев., II, 1956, 131); В губах не було ані кровинки, і вони тремтіли, мов.. листки від вітру (Фр., VII, 1951, 281); Не дише той, що застиг біля порога. Його смагляве обличчя без жодної кровинки (Збан., Сеспель, 1961, 74).

2. у сполуч. з присв. займ., перен., пестл. Про рідну дитину. — Це ж народиться дитина.. От і доглядай свою кровинку (Стельмах, Правда.., 1961, 367).

КРОВІНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кровінка. Дорогий Ванечко! ..кровиночко моя! Пишемо.. листа, а за слізьми світа білого не бачимо (Логв., Давні рани, 1961, 19).

◇ Ні (ані, нема, не було [видно]) кровіночки на (в) обличчі (лиці, губах і т. ін.) — те саме, що Ні (ані, нема, не було [видно]) кровінки на (в) обличчі (лиці, губах і т. ін.) (див. кровінка). Ані кровіночки не було видно в його лиці, ані в губах (Фр., IV, 1950, 231).

КРОВІСТИЙ, а, е, розм. Який має червонястий колір шкіри на обличчі; здоровий, рожеволилий. Має [начальник поліції] літ з 50, середнього зросту, заживний, кровистий (Л. Укр., IV, 1954, 236);

// перен. Енергійний, діяльний. Її жива, кровиста натура ниділа і сохла в.. бездільній самоті (Фр., V, 1951, 419).

КРОВІТИ, влб., виш; мн. кровлять; недок., розм., рідко. Те саме, що **кривавити** 2. Рану печінки майже неможливо з'єднати швами. Тендітна тканина розповзається, кровить (Наука.., 6, 1966, 23).

КРОВІЦЯ, і, ж., поет. Те саме, що **кров** 1. * Образно. Куш червоної калини Грони ягід нахилив В чисту воду й поливає Глиб кривицею своєю... (Щог., Поезії, 1958, 383).

◇ Пускати (пустити) **крівіцю** кому, чію—те саме, що Пускати (пустити) **кров** (див. **кров**). Не раз пускав [Остриця].. шляхетську кривицю (Укр.. думи.., 1955, 86).

КРОВНИЙ, а, е. 1. Який має спільних предків; рідний за кров'ю. Як це буває в хорошій сім'ї, яка.. не забуває, що вона — кровна рідня, — стан гострої неприязні [між братами] існував недовго (Тют., Вир, 1964, 227); // Який ґрунтується на походженні від спільних предків. Кровна спорідненість.

2. перен. Який ґрунтується на духовній близькості, спільності інтересів; міцний, нерозривний. Народність їх [Пушкіна, Шевченка, Міцкевича] полягає у кровному зв'язку з народом (Рильський, ІІ, 1956, 71); Кровна дружба.

3. перен. Який глибоко хвилює когось, безпосередньо стосується кого-небудь; близький (у 5 знач.). З якою пристрастю він сперечався Про діло кровне — про літературу! (Рильський, ІІ, 1960, 326); Побудова нового, комуністичного суспільства стала рідною, кровною справою всього радянського народу (Ком. Укр., 3, 1962, 3); Кровні інтереси.

4. Корінний, природний; з діда-прадіда. Максим Бортняк, кровний хлібороб.., встає до роботи вдосвіта (Бабляк, Літопис.., 1961, 3).

5. Породистий, чистокровний (про тварин). На Вавілова його [Лобанова] поява впливає, як удар батога на кровного скакуна (Собко, Любов, 1935, 23).

◇ **Крвна обра́за** — глибока образа; **Крвна по́мста** — те саме, що **Крива́ва по́мста** (див. **кривавий**). Члени роду доти переслідували напасника, поки його не вбивали. В цьому полягав обов'язок кровної помсти (Іст. СРСР, І, 1956, 5); **Крвний во́рог** — лютий, непримиренний ворог. [С е р б и н:] Чи мені не було своїх дівчат, що я полюбив тебе — ..сестру свого кровного ворога? (Вас., ІІІ, 1960, 34).

КРВНІСТЬ, ності, ж. Породистість, чистокровність. Формальне підвищення кровності.. може знизити продуктивність стада (Свинарство, 1956, 69).

КРВНО. Присл. до **крвний** 1—3. Міцно і кровно зріднені між собою, вони [східнослов'янські народи] жилились з одного могутнього джерела (Цюпа, Україна.., 1960, 13); Соціалістичне суспільство кровно зацікавлене в дійовості художньої істини і краси (Талант.., 1958, 100).

◇ **Крвно обра́зити** — глибоко, жорстоко образити. Вірна!.. Вони [мінометники] вважали б себе кровно ображеними, коли б Ясногорська.. дала підставу називати себе не так (Гончар, ІІІ, 1959, 197).

КРОВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кров** у 1 знач., напр.: к р о в о в т р а т а, к р о в о з а м і н н и к, к р о в о п о с т а ч а н н я та ін.

КРОВОВІЛИВ, у, ч., мед. Вилив крові з ушкодженої судини в тканини та порожнини організму. При захворюванні на цингу хворіє весь організм: руйнуються ясна, розхитуються й випадають зуби, спостерігаються крововиливи в підшкірну клітковину (Шк. гігі-

єна, 1954, 276); Місцевий колега правильно визначив діагноз: крововилив у мозок (Вільде, Сестри.., 1958, 96).

КРОВОЖЕР, а, ч., зневажл. Жорстока, люта, жадібна до вбивств людина; кровопивець, тиран. Нам кровожерів нещадно скарати, Не дати пожежу війни роздуть (Дор., Єдність, 1950, 114); Він [Б. Грінченко].. показує, що.. сільські багатії й «вище начальство» — це одна зграя кровожерів (Вітч., 12, 1963, 152).

КРОВОЖЕРЛИВИЙ, а, е. Те саме, що **кровожерний**. Чайки.. заквилили.., а потім накинлись разом на кровожерливого птаха (Скл., Святослав, 1959, 612); Кровожерливий крокодил; Кровожерливі фашисти; // Який вимагає кровопролиття, жертвування, ґрунтується на них. Деяке уявлення про історичне і доміфологічне існування людей дають страшні, кровожерливі обряди первісних релігій (Наука.., 12, 1958, 51).

КРОВОЖЕРЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. **кровожерливий**. Символом монархічної влади в Росії був двоголовий орел; Тичина з іронією характеризує його епітетом дзюбати́й, бо це є символ хижацтва, кровожерливості (Укр. літ., 10, 1957, 26).

КРОВОЖЕРЛИВО. Присл. до **кровожерливий**.

КРОВОЖЕРНИЙ, а, е. 1. Який живиться іншими тваринами, нападає на людей; хижий (про тварин). Кровожерний звір; Кровожерний лев.

2. перен. Жадібний до вбивств, кровопролиття; жорстокій, лютий. Людство знищить згубну, Кровожерну зграю паліїв війни (Бажан, Роки, 1957, 221); — На палю його [Яська]! — наполягав кровожерний Сашко (Чаб., Катюша, 1960, 54); // Який виражає жорстокість. Кровожерні очі.

КРОВОЖЕРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **кровожерний**. Він чув багато оповідань про підступність і кровожерність рисі (Донч., ІІІ, 1956, 276).

КРОВОЖЕРНО. Присл. до **кровожерний**. Відомо .., як кровожерно поводитися гітлерівці з радянськими громадянами (Ле, В снопі.., 1960, 153).

КРОВОЗМІШЕННЯ, я, с. Статеві зносини між найближчими родичами.

КРОВОЗМІШНИЙ, а, е. Стос. до кровозмішення.

КРОВОЗМІШНИК, а, ч. Той, хто допустився кровозмішення. Вмираючий.. спитав напівпритомно: — Де він, цей злодій, цей розбійник, цей проклятий кровозмішник? (Оп., Іду.., 1958, 404).

КРОВОЗМІШНИЦЯ, і, ж. Жін. до **кровозмішник**.

КРОВОЛИТТЯ, я, с. Те саме, що **кровопроліття**. Тоді [в давні дикі часи].. кроволиття звали.. героїзмом (Л. Укр., І, 1951, 53).

КРОВОНОСНИЙ, а, е. Признач. для кровообігу; по якому тече кров. Під впливом різних причин тиск крові у кровоносних судинах може змінюватися (Метод. викл. анат., 1955, 107); Кровоносна система комах.. розвинена мало (Захист рослин.., 1952, 27).

КРОВООБІГ, у, ч., фізл. Рух крові по замкнутій кровоносній системі людини або тварини. Не спить.. Вільям Гарвей, перевіряє кровообіг на хворих (Тулуб, Людолови, ІІ, 1957, 596); Великим колом кровообігу називають шлях крові по артеріях з лівого шлуночка до всіх органів і тканин, а потім по венах до правого пересердя (Заг. догляд за хворими, 1957, 76); * Образно. Сьогодні вперше за двадцять п'ять років вам нема листів..—Порушився кровообіг життя (Довж., І, 1958, 431).

КРОВОПИВЕЦЬ, вця, ч., зневажл. Те саме, що **кровожер**; гнобитель, тиран. [В'язень-лицар:] Тиран мій зблід би, він почув би вирок..: ганьба кровопивцям! (Л. Укр., ІІ, 1951, 186); Цілі покоління проливали свою кров у боротьбі проти.. всяких.. п'явок і кровопивців (Еллан, ІІ, 1958, 225).

КРОВОПІВЦЯ, і, ч. і ж., зневажл. Те саме, що **кровожёр**. Цар скинів, почав кричати: Я його не хочу знати! І який він в біса князь? Кровопівця твій Ромась! (Перв., Казка., 1958, 66).

КРОВОПІЙ, я, ч., зневажл., рідко. Те саме, що **кровожёр**. Сказано — кровопій людський [Грицько]! (Мирний, III, 1954, 26).

КРОВОПРОЛІТНИЙ, а, е. Пов'язаний з кровопролиттям. Після тривалих кровопролитних битв війсьсько відходило (Довж., I, 1958, 283); І почалась війна — тяжка, кровопролитна Літчизняна війна (Цюпа, Україна., 1960, 69).

КРОВОПРОЛІТТЯ, я, с. Масове знищення людей; масові вбивства, різня. При бажанні можна вчасно припинити непотрібне кровопролиття (Кочура, Зол. грамота, 1960, 356); Не могло бути спокою., коли в Німеччині.. згряя злочинців готувалась до нових кровопролитть (Рибак, Час., 1960, 231).

КРОВОПУСКАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до кровопускання.

КРОВОПУСКАННЯ, я, с. Випускання крові з організму для його лікування. Жаль мені, що треба жити на чужині, але ж трудно інакше набрати сили для неминучого кровопускання (Л. Укр., V, 1956, 195); Дуже поширеним методом лікування при багатьох захворюваннях є кровопускання (Заг. догляд за хворими, 1957, 143).

КРОВОСІСНИЙ, а, е. Те саме, що **кровоссальний**. Кров'яні інфекції передають кровосисні членистоногі (воші, комарі, кліщі та ін.) (Підручник дезинф., 1953, 37).

КРОВОСМІК, а, ч. Південноамериканський кажан, що висмоктує кров із теплокровних тварин. * У порівн. Жадібний плющ припнувся на граніті, Сухий, як бич, чіпкий, як кровосмок (Бажан, Вибр., 1940, 181).

КРОВОСОС, а, ч., розм. Те саме, що **кровосмік**.

КРОВОСПІННИЙ, а, е. Який зупиняє кровотечу. Кровоспинний препарат; Кровоспинний засіб.

КРОВОССАЛЬНИЙ, а, е. Який ссе кров. Кровоссальні комахи; // Який відтягає кров. Кровоссальні банки.

КРОВОТВОРЕННЯ, я, с. Процес утворення в організмі клітин крові. Кровотворення регулюється нервовою системою (Метод. викл. анат., 1955, 89); Вітамін В₁₂ бере участь у процесах кровотворення (Наука., 12, 1956, 19).

КРОВОТВОРНІЙ, а, е. Стос. до кровотворення. Кровотворний орган; Кровотворний процес.

КРОВОТІЧА, і, ж. Витікання крові за межі кровоносних судин. В завязтті бою він не помічав ні болю, ні кровотечі (Довж., I, 1958, 286); Хвора поступила до клініки з небезпечною кровотечею (Смоліч, Прекр. катастроф., 1956, 146).

КРОВОТІЧНИЙ, а, е. Такий, з якого витікає, тече кров. На кровотечні рани прикладають шматочки.. квіток нагідок, змішаних порівну з листками полину (Лікар. рослини., 1958, 40).

КРОВОТОЧІВНИЙ, а, е. Те саме, що **кровотічний**. Кровоточива виразка; * Образно. Цей Спартак.. мабуть, і в гадці не має, якої.. кровоточивої рани в серці Богдановім торкнувся (Гончар, Людина., 1960, 21).

КРОВОТОЧІВІСТЬ, вості, ж. Хвороба, пов'язана з порушенням згортання крові; гемофілія. Причиною [пупкової] кровотечі буває природжена кровоточивість (Хвор. дит. віку, 1955, 37).

КРОВОТОЧІТИ, бчїть, недок. Те саме, що **кривавити** 2. Рана ятрилася і кровоточила (Тулуб,

Людолови, II, 1957, 531); Неглибокий поріз на долоні вже не кровоточив (Руд., Остання шабля, 1959, 179).

КРОВОХАРКАННЯ, я, с. Виділення крові з мокротинням під час кашлю (частіше при туберкульозі легень і горла). Застій крові в легенях нерідко супроводиться кровохарканням (Курс патології, 1956, 210).

КРОВ'ЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кров** 1. Ревли гармати, Свистіли кулі.. Красили землю струги [струмені] кров'яні (Фр., X, 1954, 61); Заморожені еритроцити, червоні кров'яні тільця, можуть зберігатися протягом 10 років (Знання., 11, 1965, 25); Через.. шоку у неї палала кров'яна смуга* (Козл., Ю. Крук, 1950, 302); // Вигот. із крові. Кров'яне борошно; Кров'яна ковбаса.

△ **Кров'яний тиск** — тиск крові у серцево-судинній системі людини й тварин, спричинюваний діяльністю серця, а також пружністю й тонусом судин. [Н і н а:] Спробуйте душ.. Як у вас з кров'яним тиском? (Коч., II, 1956, 273).

2. перен. Який має колір крові; червоний, багрянний. На йому були широкі штани.. з.. кров'яного кольору вузькими смужками (Н.-Лев., II, 1956, 127).

КРОВ'ЯНИСТИЙ, а, е. Який містить кров; з домішкою крові. Він важко дихав, і кров'яниста піна.. пухирилась йому в куточках губів (Гончар, Людина., 1960, 158); Кров'янисте м'ясо; // Налитий кров'ю. Кров'янисті очі.

КРОВ'ЯНИСТІСТЬ, тості, ж. Якість за знач. **кров'янистий**.

КРОВ'ЯНИТИ, ню, ніш, недок., перех., рідко. Те саме, що **кривавити** 3, 4; закривавлювати. Туна ворожа сила Отрути повіддю лилась, Маляток білих кров'янила (Рильський, II, 1960, 260).

КРОВ'ЯНИТИ, іє, недок. Наливатися кров'ю. Кров'яніє лице господареві, на чолі надуваються жили (Горд., II, 1959, 197); // перен. Ставати червоним, багряним; червоніти, багряніти. Північне сяйво кров'яніє й висне, Немов ведмедя вбитого нутро (Дмит., Вірші., 1949, 63).

КРОВ'ЯНКА, н, ж. Кров'яна ковбаса. На тарілці лежав шматок.. ковбаси — кров'янки (Томч., Готель., 1960, 214); Для приготування кров'янки використовують кров домашніх тварин (Укр. страви, 1957, 78).

КРОЄНИЙ, а, е. Діспр. пас. мнн. ч. до **крііти**. * Образно. За твої.. Вередливо кроєні уста — Скільки переграло в мене крові! (Перв., I, 1958, 167).

Не до ладу **крієний** (кр'яєний), та міцно зшітий див. **зшітий**.

КРОЄННЯ, я, с. Дія за знач. **крііти**. Тепер.. кроєння верху й пошиття заготовок централізовано на головному підприємстві (Рад. Укр., 12.XII 1962, 1).

КРОІТИ, крою, крііш, недок., перех. Розтинати тканину, шкіру тощо на частини відповідної форми та розміру для пошиття з них одягу, взуття тощо. Стара скрині з комори викочує та оксамити.. кроїть та приміряє на панночку (Вовчок, I, 1955, 107); Варя слухняно стала кроїти матерію (Донч., V, 1957, 287); // Вирізувати за міркою частини одягу, взуття тощо. Сорок років випало [дядькові] тачати Халявки та кроїть переди (Мал., Звенигора, 1959, 20).

КРОІТИСЯ, іться, недок. Пас. до **крііти**.

КРОК, у, ч. 1. Рух ногою вперед, убік або назад, що його робить людина або тварина, ідучи або біжачи; ступінь (див. **ступінь** 2). Він увесь тремтів. Зробив кілька кроків услід Варварі і став.. (Коцюб., II, 1955, 172); Пан Гнатковський.. витріщився й поступив крок назад (Март., Тв., 1954, 202); На руїнах тиша. Зінька ступила крок.., ще прислухалась (Головко, II, 1957,

173); Зелений шум пливе над ними неначе маревом згадок, і карабінки за плечима хитає сумно коней крок (Сос., II, 1958, 411); // тільки мн. Звуки від такого руху. У цій хвилині почулися в сінях кроки (Фр., VI, 1951, 191); На шляху затихають кроки Олександра (Стельмах, II, 1962, 42); * Образно. Здається мені, що я серед тиші ловлю останні кроки життя (Ю. Янов., II, 1958, 18).

◇ **Вибивати (відбивати, рубати) крок** — твердо й чітко ступати під час ходіння. Чітко вибиваючи крок, .. оркестр.. вимарширував на Рибальську (Смолич, Мир., 1958, 53); Високий чорнявий хлопець у званні лейтенанта танкових військ, підтягнутий і стрункий, чітко відбиваючи крок, підійшов до генерала (Собко, Серце, 1952, 78); Рубаючи крок, проходили прапорносці (Гончар, III, 1959, 370); Відмірювати (відміряти) кроки див. відмірювати; Дотримувати (дотримати, додержувати, додержати і т. ін.) кроку: а) (з ким, рідко кому) не відставати від когось у чому-небудь. Своїми дотепами.. він підгонював [підганяв] їх пити все більше й більше, щоб додержати йому кроку (Фр., IV, 1950, 241); б) те саме, що **Іті в ногу** (див. **нога**). З трудом Сторожа додержує кроку (Граб., I, 1959, 306); **Крок за кроком**: а) дуже повільно; повагом, помалу. Дно було нерівне, і вони мусили посуватись обережно, крок за кроком (Гончар, Новели, 1954, 60); б) поступово, у певній послідовності. Марта почала розповідати. Крок за кроком, слово за словом, нічого не приховуючи (Собко, Срібний корабель, 1961, 140); **Крок наза́д** — відхід, відступ від досягнутого. — Від нас залежить доля батальйону. Крок назад — уже зрада (Гончар, III, 1959, 117); **Крок у крок іті (ступати і т. ін.)**: а) (з ким) іти (ступати) в такт, роблячи рівночасно з іншими кроки; іти в ногу. Щоб потрапити з ним крок у крок, часто дріботіла [Катерина] ногами і спотикалася (Чорн., Потік., 1956, 350); б) (за ким) невідступно, не відходячи йти за кимось. * Образно. Він ішов злегка розгойданою ходою, не відчуваючи, що за ним крок у крок ступає його совість (Вільде, Сестри., 1958, 372); **Кроком руш!** — уживається як команда йти в певному напрямі. [В'юн:] Загін — струнко! ..Кроком руш! (Корн., I, 1955, 152); **Кроку не мі́же (не міг і т. ін.) ступіти (зробити); І кроку не ступить (не ступлять і т. ін.) без кого** — без чієї-небудь допомоги, участі нічого не може (не міг, не можуть і т. ін.) здійснити, зробити. — Незабаром став я його [отамана] правицею, бо без мене не міг він кроку ступити (Тулуб, Людолови, I, 1957, 71); **Міряти кро́ки** — розмірено ходити туди й назад. Біля воріт міряє кроки вартовий (Хижняк, Тамара, 1959, 42); **На ко́жному (ко́жнім) кро́ці**: а) скрізь, усюди; де не ступиш. За руки ми взялись, і тихе павутиння обличчя обпліта на кожному кроці нам (Сос., I, 1957, 202); Ці говорильні [гучномовці], поначіплювані на кожному кроці, вже добре надокучили Сахно (Смолич, I, 1958, 63); б) раз у раз, постійно; безперервно. Сьогодні всі були якісь особливо вразливі і ображались на кожному кроці (Гончар, IV, 1960, 46); **Небезпе́ка чекала на кожному кроці**: за переданий товаришеві найменший шматочок хліба — смерть, за перехоплену записку — смерть, за необмежені розмови — смерть (Хижняк, Тамара, 1959, 209); **Ні кро́ку [наза́д, вперед і т. ін.]!** — уживається як наказ, команда не рухатися з місця. Ми для того й вийшли на цю путь широку, щоб іти вперед нам — і назад ні кроку! (Тич., II, 1957, 267); — **Ні кроку назад! Окопуватись!** — скомандував Бронников (Гончар, II, 1959, 318); **Ні (і) на [оді́н] крок не...**; **Ні (і) кро́ку не...**: а) нікуди. Слуги її ні на крок не відпускають (Тют., Вир, 1964, 221); **І кроку від себе не**

відпускає [Семен], все просить співати (Вовчок, I, 1955, 281); б) нітрохи, ніскільки. Воєнком.. не відставав від неї ні на крок (Гончар, II, 1959, 180); **Взад і вперед показую я шлях, А сам ні кроку поступить не можу** (Фр., XIII, 1954, 326); **Рівня́ти крок з ким, на кого і без додатка**: а) те саме, що **Іті в ногу** (див. **нога**). Людські потоки Під гордий марш свої рівняють кроки (Рильський, II, 1960, 19); б) робити так, як хтось інший. — Ми молоді, — продовжувала вона, — не з дідами ж нам крок рівняти! (Томч., Закарп. опов., 1953, 30).

2. **перен.** Про ступінь, етап у розвитку чого-небудь, в освоєнні чогось нового, у розв'язанні якогось завдання тощо. Наші кроки в кіно були спробами дитини, що вчиться ходити (Ю. Янов., II, 1958, 10).

◇ **Крок уперед** — про певний поступ, успіх у чомусь. Знов рік минув. Знов крок один вперед ступило всім нам дорожє діло (Фр., XIII, 1954, 80); Переклади Старицького, Грабовського і Франка були значним кроком уперед, рівняючи з давнішими (Рильський, III, 1956, 105).

3. **перев. з означ.** Те саме, що **ходá 1. Валентій.. хитким, непевним кроком Ступив наперед** (Фр., XIII, 1954, 225); **Швидким кроком підійшов він до.. панночки і взяв її в танець** (Л. Укр., III, 1952, 586); **Устина.. пройшлася легким дівочим кроком** (Чорн., Визвол. земля, 1959, 49); // Про спокійну, тиху ходу коня; найповільніший алюр. Виїхала проти нас на коні Маня. Їхала кроком (Коб., III, 1956, 51); **Крок — найповільніший алюр, при якому кінь піднімає та опускає на землю ноги, чергуючи по діагоналі** (Конярство, 1957, 22).

Збавля́ти (зба́вити) крок (кро́ку) див. збавля́ти; Поверта́ти (поверну́ти) крок див. поверта́ти.

4. **з означ.** Певний спосіб пересування, руху в танці, ходіння на лижах і т. ін. **Панна Юзя пробігла мазурковим кроком.. до альтанки** (Л. Укр., III, 1952, 666); **Пара за парю, зберігаючи дистанцію, дівчата йдуть змінним кроком** (Збірник укр. нар. танців, 1957, 19); **Фінський крок.**

5. **перез. з означ., перен.** Учинок, дія (у 2 знач.). **Нарешті він раз зважився на рішучий крок** (Фр., VI, 1951, 249); **Воронцов знав і те, що.. кожен його хибний крок, навіть хибний жест обернеться чимось кров'ю тут, під чужою дамбою** (Гончар, III, 1959, 366); // **Захід, маневр. Голота.. підозріло стежила за його дипломатичними кроками** (Тулуб, Людолови, I, 1957, 404).

◇ **Пе́рший крок; Пе́рші кро́ки до чого і з означ.** — початок у якійсь справі, діяльності тощо. **То не була ще опера, — то були тільки перші кроки до неї** (Мирний, III, 1954, 201); **Хоч в його [І. Франка] листі до мене нема ніякого формального перепрошування, але я його вважаю за перший крок до згоди** (Л. Укр., V, 1956, 212); **Він [О. Пушкін] любовно благословив перші літературні кроки.. Гоголя** (Рильський, III, 1956, 21).

6. **Відстань (приблизно 70—75 см) між стопами ніг під час ходіння як міра довжини. Стоїмо на тій самій землі — ледве десять кроків між нами** (Коцюб., II, 1955, 419); **В Заячій балці кроків за сто попереду.. Марко помітив биків** (Тют., Вир, 1964, 9); **Недаром кажуть: для босого й два кроки — верста** (Мур., Бук. повість, 1959, 73).

◇ **Бу́ти (опині́тися) на крок від загі́белі див. загі́бель; Гіга́нтськими кро́ками йти вперед; Зробі́ти гіга́нтський крок уперед див. гіга́нтський; Одíн крок до чого — дуже близько до чогось; поряд. Від неймовірного багатства до неймовірної бідності тут [у Перу] один крок** (Знання., 6, 1971, 17); **Сажéнними**

крѳками йти (просуватися і т. ін.) див. сажѳний; Семимильними крѳками йти (просуватися і т. ін.) див. семимильний.

7. спец. Певна стала відстань або величина чогонбудь (при спрямованому рухові механізму, деталі тощо). Відстань між двома сусідніми витками [різби], вимірювану паралельно осі гвинта, називають кроком гвинта (Токарна справа, 1957, 15).

△ Гігантські крѳки див. гігантський.

КРѳКВА, и, ж. Два бруси, з'єднані в горішній частині під кутом і закріплені долішніми кінцями до стін будівлі, на яких тримається дах. На хаті заблищали крокви й лати, наче сухі ребра (Н.-Лев., II, 1956, 364); Держачися крокви, по латах, мов по сходах.., доліз [злодій] до бантини (Фр., II, 1950, 24); Високо зводилися вгору крокви рублених приміщень (Десняк, II, 1955, 466).

КРОКВІНА, и, ж. Один із брусів крокви.

КРОКВЯНИЙ, а, є. Прикм. до крѳква. Кроквяні ноги; Кроквяні ферми.

КРОКѳТ, у, ч. Гра, за правилами якої крізь розставлені в певному порядку на майданчику дротяні ворітця проганяють дерев'яними молотками дерев'яні кулі. — Лишимо й панові трохи земельки.. на яку грядку.. та на крокет... (Коцюб., II, 1955, 390); Ніби тут розчищали майдан для крокету, де гратимуть велетні (Донч., Зоряна фортеця, 1933, 113); Тополя повиточував кулі для крокету й кеглів і навіть відполірував їх (Бойч., Молодість, 1949, 296).

КРОКѳТНИЙ, а, е. Прикм. до крокет. Крокетний молоток; Крокетні кулі; Крокетний майданчик.

КРОКЕТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. крокетувати.

КРОКЕТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Під час гри в крокет ударяти своєю кулею по кулі іншого гравця. Крокетувати кулю противника.

КРОКІ, невідм., с., спец. 1. Нашвидку зроблений малюнок, кресленик, що лише загально окреслює задуману композицію або архітектурну споруду; ескіз.

2. План місцевості, накреслений на око, без попереднього вимірювання.

КРѳКІВКА, и, ж. 1. Зменш. до крѳква.

2. розм. З'єднані поперечною жердиною під певним кутом дві дерев'яні планки для вимірювання земельних ділянок.

КРОКІС, кѳсу, ч. 1. (*Carthamus crocus*). Багаторічна декоративна трав'яниста рослина з яскравими жовтогарячими квітками, зібраними в кошикоподібні суцвіття; дикий шафран. Там, на піску, над морем, зацвіла тепер її любима квітка — гірський крокіс... (Коцюб., I, 1955, 396); Розцвітають орхідеї, крокіс, мальви, марунки і ніжненькі повійки... (У. Кравч., Вибр., 1958, 155); Ой зілля, зілля да рясне, Клонися милій в ноги білі, ..Щоб серед крокосів та лілій.. Вона як щастя розцвіла! (Рильський, Поеми, 1957, 163).

2. (*Pulmonaria mollissima*). Медунка м'якенька.

КРОКІЮВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. крокіювати.

КРОКІЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех., спец. Робити крокі.

КРОКОДІЛ, а, ч. Великий земноводний плазун, тіло якого вкрите панциром із рогових щитків; живе в тропічних країнах. Широкі смужки червоного світа.. падали на стародавній довгий фортеп'ян, схожий на крокодила з вузьким хвостом (Н.-Лев., II, 1956, 49); Дивлюсь — аж ось жирафи, і тигри, й крокодил... Це піді мною Африка, велика річка Ніл (Забіла, У.. світ, 1960, 41); Крокодили — це чудово пристосовані до життя у воді хижаки, які швидко плавають і спритно пірнають (Посібник з зоогеогр., 1956, 45).

КРОКОДІЛІВ, лова, лове. Прикм. до крокоділ. Крокодилів зуб; Крокодилова лапа.

◇ Крокоділові сльѳзи — те саме, що Крокоділячі сльѳзи (див. крокоділячий). — Не дивись на його, .. не вважай на ці крокодилові сльѳзи (Л. Янов., I, 1959, 459).

КРОКОДІЛЯЧИЙ, а, е. Прикм. до крокоділ. Крокодиляча голова; Крокодиляча шкіра; // Вигот. із шкіри крокодила. Крокодиляча валізка; Крокодиляча сумочка.

◇ Крокоділячі сльѳзи — про вдавані, нещирі жалощі хитрої та підступної людини. Котяться по щокках у його крокодилячі сльѳзи за бідними дітками-немовлятками, а насправді бачить він за тими дітками триста десятин чорноземлі (Вишня, I, 1956, 291); Стріляв [Скиба] мовчки і рубав мовчки, а тут раптом заговорив, заплакав над Ганною крокодилячими сльѳзми (Гончар, II, 1959, 262).

КРОКОМІР, а, ч. Прилад у вигляді кишенькового годинника для орієнтовного вимірювання відстаней у кроках; педометр. Вершомет не дуже покладался на крокомір Запарі і сам підраховував свої кроки (Трубл., I, 1955, 374).

КРОКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. крокувати. Вряди-годи скрипіли наслані на шпалах дошки від ритмічного крокування вартових (Ле, Клен. лист, 1960, 156).

КРОКУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Те саме, що іті 1, 5; марширувати. Незаможницьке військо хвацько крокувало з піснями від казарм до повітового народного (Гончар, II, 1959, 243); // Проходжуватися, прогулюватися. На палубі у присмерку вечора густо крокували пасажири (Епік, Тв., 1958, 268).

2. техн. Пересуватися, послідовно переставляючи опорні частини в напрямі руху (про машини, механізми). Він [екскаватор] крокував, низько опустивши свою сорокаметрову стрілу (Собко, Біле полум'я, 1952, 6).

КРОКУС¹, у, ч. Те саме, що крокіс. Дома ніяких квіток не було: ..царську борідку, гвоздики тільки що посіяли, ні крокуси, ..ні повний мак ще не зійшли (Григ., Вибр., 1959, 97); Ми приносимо з лісу, з поля синьоокі проліски, золоті кульбабки, ніжні фіалки, пахучі конвалії, тендітні.. прозорі крокуси... (Коп., Як вони.., 1961, 136).

КРОКУС², у, ч. Порошок окису заліза жовтогарячого (шафранового) кольору, що використовується для полірування металу, скла тощо.

КРОКУЮЧИЙ, а, е. Який пересувається, послідовно переставляючи опорні частини в напрямі руху (про машини та механізми). Гуртківці.. закінчували модель крокуючого екскаватора (Донч., V, 1957, 365).

КРОЛЕМАТКА, и, ж. Кролиця, яку тримають для одержання приплоду. Від вирощеного приплоду однієї кролематки за рік можна одержати 50—60 кг м'яса (Колг. енц., I, 1956, 654); Племінна кролематка.

КРОЛЕНЯ, яти, с. Маля кроля. Кроленята народжуються голими, сліпими й не можуть самостійно житись і пересуватись (Зоол., 7, 1957, 141); * У порівн. Діти, як кроленята, матір обсіли (Горд., Сильніше смерті, 1946, 3).

КРѳЛИК, а, ч. Те саме, що кріль. Лопатинський понавозив з Києва картин, на яких були намальовані панни з котиками, ..з кроликами і навіть.. з собачками (Н.-Лев., III, 1956, 207); Дикі кролики — предки всіх порід свійських кроликів (Посібник з зоогеогр., 1956, 116); * У порівн. Мов кролик на удава, дивився сенатор на роз'ярілого свого вождя (Гончар, II, 1959, 210).

КРѳЛИКОВИЙ, а, е. Те саме, що крѳлячий. Крѳликове м'ясо.

КРОЛІЦЯ, і, ж. Самиця кроля.

КРОЛІВНИК, а, ч. Той, хто займається розведенням кролів; працівник кролеферми. Кролівники взяли зобов'язання виростити не менше двадцяти кролят від кожної кролематки (Колг. Укр., 5, 1958, 30).

КРОЛІВНИЦТВО, а, с. Розведення кролів як галузь тваринництва. В останні роки багато колгоспів і радгоспів успішно займаються кролівництвом і одержують від нього багато м'яса, цінних шкурок і пуху (Колг. Укр., 2, 1958, 2).

КРОЛІВНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до кролівництва. Кролівницьке господарство.

КРОЛІСТ, а, ч. Спортсмен, що плаває кролем.

КРОЛЯ, яти, с. Маля кроля. На подвір'ї повно малечі, .. повно качат, курчат та кролят (Гончар, Тронка, 1963, 8).

КРОЛЯТИНА, и, ж. Кроляче м'ясо. Очищену й промиту кролятину кладуть у підсолений окріп (Укр. страви, 1957, 168).

КРОЛЯТНИК, а, ч. Приміщення для кролів. — Голубі кролики! Я для них сам і кролятник будував (Вишня, II, 1956, 290); За літньою кухнею.., за кролятником сонце край степу сідає (Гончар, Тронка, 1963, 16).

КРОЛЯЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кріль**. З кролячого хутра виготовляють коміри, шапки, різний хутряний одяг (Колг. енци., I, 1956, 654); Кроляче м'ясо; // Признач. для розведення та утримання кролів. Кроляча ферма; — Недавно до кролячої клітки заліз тхір: видушив і малечу, і дорослих (Донч., II, 1956, 298); // Пошитий із хутра кроля. Іде моя «Мура» у моїй козушці.. та в кролячій капелюсі (Вишня, I, 1956, 78); Кроляча шапка; // Такий, як у кроля. Червоні кролячі очі видавали лукаву душу, східні заміри (Мирний, III, 1954, 75); Чижик апатично подивився своїми кролячими очима на стурбованого Богиню (Панч, I, 1956, 218).

КРОЛЬ, ю, ч., спорт. Найшвидший спосіб плавання на грудях, під час якого плавець по черзі викидає над водою то одну то другу руку вперед за голову. Спортсменка показує прекрасний стиль плавання кролем (Собко, Стадіон, 1954, 344).

КРОМАНЬЙОНЕЦЬ див. **кроманьйонці**.

КРОМАНЬЙОНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кроманьйонці**. Палеолітичні пам'ятки України доводять, що тут містилося одно з найзначніших вогнищ культури кроманьйонської людини кінця старокам'яного віку (Рад. Укр., 30.III 1950, 2).

КРОМАНЬЙОНЦІ, ів, мн. (одн. **кроманьйонець**, нця, ч.). Люди епохи пізнього палеоліту — безпосередні предки сучасної людини. Серед численних груп неантропів найбільш відомими є кроманьйонці — люди, що досягали 180 сантиметрів зросту (Наука., 3, 1965, 60).

КРОМІШНІЙ, я, є: $\diamond$ **Кромішня п'їтьма́ (те́мрява)** — непроглядна, безпросвітна п'їтьма, темрява. І сниться їм, бідним [черв'якам], у п'їтьмі кромішній; Десь сонце горить у всім чарі весни (Фр., X, 1954, 37); В кромішній темряві виринуло обличчя мого командира полку (Ю. Янов., II, 1954, 76).

КРОМКА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що **кра́йка** 1. Кораблі.. ідуть вздовж кромки льоду (Довж., Зач. Десна, 1957, 412).

КРОМЛЕХ, а, ч., архл. Споруда часів неоліту та бронзового віку з великих нетесаних каменів, укладених колом або півколом. В Серезліївці.. були виявлені кромлехи з каменів, поставлених на горизонті, часто у два-три ряди (Археол., VIII, 1953, 10).

КРОН, у, ч., спец. Мінеральна хромова фарба. Жовтий крон; Зелений крон.

КРОНА¹, и, ж. Верхня частина дерева, що являє собою сукупність його гілок. Кальвіль сніговий — добре дерево, але.. не дає правильної крони (Горд., Цвіти., 1951, 12); Шумлять зеленими кронами ялинові ліси (Шиян, Переможці, 1950, 5).

КРОНА², и, ж. У деяких європейських країнах — грошова одиниця різної вартості, а також монета відповідної вартості. В мене.. справа була — розбити крони на руські гроші (Досв., Вибр., 1959, 54); Чеська крона; Австрійська крона.

КРОНВЕРК, а, ч., військ., заст. Зовнішнє фортечне укріплення з кількох бастіонів.

КРОНГЛАС, у, ч. Спеціальне оптичне скло. Цинковий кронглас.

КРОНИСТИЙ, а, е. Який має велику крону. Крониста липа.

КРОНОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до **крон**. Кронова фарба.

КРОНПРІНЦ, а, ч., іст. Наступник престолу в Німеччині та Австро-Угорщині (до 1918 р.).

КРОНПРИНЦЕСА, и, ж., іст. Дружина кронпринца.

КРОНЦИРКУЛЬ, я, ч. 1. Циркуль із вигнутими ніжками для вимірювання зовнішніх або внутрішніх розмірів предметів. Для вимірювання товщини виробу, а також зовнішнього діаметра вживається кронциркуль (Стол.-буд. справа, 1957, 95); На скляну площину ліг сталевий кронциркуль, яким вона заміряла зернята (Вол., Озеро., 1959, 48).

2. Маленький циркуль для креслення дуг радіусом до 1 мм. Кронциркуль має гвинт, за допомогою якого його ніжки можна встановити на певній віддалі (Кресл., 1956, 14).

КРОНШНЕП, а, ч. Птах ряду кулікоподібних з довгим, загнутим донизу дзьобом. Десь у далечині почувся мелодійний свист кроншнепа (Досв., Вибр., 1959, 409); Над дорогою пролітали дрібні кулики і великі кроншнепи з кривими дзьобами (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 111).

КРОНШТЕЙН, а, ч. 1. техн. Горизонтальна підпора для деталі, механізму, пристрою, прикріплена до вертикальної площини. До рами [автомобіля] прикріплені кронштейни для кріплення крил, підніжок, паливного бака, ресор та інших деталей (Підручник шофера., 1960, 226).

2. архт. Скідна підпора (переважно кам'яна) балкона, карниза тощо; консоль. Дуже типовим [на Україні] було влаштування великих виносів даху, укріплюваних на кронштейнах (Дерев. зодч. Укр., 1949, 10); Я загримувався і чекав біля кронштейна на вихід (Смолич, Театр., 1946, 101).

КРОПИВА, й, ж. Трав'яниста рослина, стебло та листя якої густо вкриті жалкими волосками. Бур'ян, Будяк колючий з кропивою Коло криниці поросли (Шевч., II, 1953, 317); Віра.. шугає в зарості кропиви, обжалоє собі ноги (Шиян, Баланда, 1957, 184); Кропива — дводомна загальновідома рослина, дуже поширена біля людських жител (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 172).

$\triangle$ **Водяна кропива** — те саме, що **кушір**. Водяна кропива, хитаючись і сюди і туди, покриває увесь діл річки (Мирний, V, 1955, 349); Глуха кропива див. **глухий**; **Собача кропива** — багаторічна медоносна та лікарська рослина. Оля дивилась на всі ці мертві руїни, що густо поросли собачою кропивою (Юхвід, Оля, 1959, 33).

КРОПИВКА, и, ж. Зменш. до **кропива**. Кропивка розцвіте, — Тремтять над нею в теплій, сонній тиші Бабки прозоро-сині.. (Рильський, I, 1960, 248); Софії видно, як попливла жаба до куща річкової кропивки (Шиян, Вибр., 1947, 271).

КРОПІВНИК, а, ч., рідко. Те саме, що кропів'янка 1.
КРОПІВНИЦЯ, і, ж., мед. Те саме, що кропів'янка 3.

КРОПІВОВІ, вих, мн. Родина двосім'ядольних рослин, до яких належать різні види кропиви та деякі інші рослини.

КРОПІВ'ЯНИЙ, а, е. Прикм. до кропива́. *Примчали [хлопці] до кущів і почали нещадно рубати зелені стебла кропиви.. Кілька разів рубнув [Василь] — так і повалилися голови кропив'яні* (Коп., Як вони., 1961, 51); // *Вигот. із кропирових. Затріпотіли в повітрі.. кропив'яні вітрила* (Скл., Святослав, 1959, 125); *Віра Андріївна поклала папери в кошик поверх старого кропив'яного мішка* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 99).

◇ **Кропів'яне сім'я**, зневажл., заст. — прізвисько чиновників, канцеляристів, які брали хабарі; **Кропів'яним сім'ям засипати** кого — засипати докорами; вилаяти. *До хати вже і не вступають [п'яниці], бо я кропив'яним сім'ям так і засиплю* (Барв., Опов., 1902, 290).

КРОПІВ'ЯНИК, а, ч. Зарості кропиви.

КРОПІВ'ЯНКА, и, ж. 1. Невелика співоча пташка ряду горобцеподібних; кропивник, волове око (очко). *Щебече соловейко і своїм голосом криє цьомкання кропив'янки* (Мирний, III, 1954, 137); *Сонце.. так нестерпно пекло, що навіть галасливі кропив'янки поховались у кущах* (Юхвід, Оля, 1959, 187).

2. Невеличкий строкато забарвлений метелик, гусінь якого живе на кропіві. *Метелик кропив'янка — справжній живий барометр. За його поведінкою можна безпомилково за кілька годин завбачити грозу* (Колг. Укр., 9, 1958, 47).

3. мед. Захворювання, що супроводжується висипом на шкірі та її свербінням; кропивниця, кропив'яна пропасниця (лихоманка). *До групи кропив'янки слід віднести також два інших шкірних захворювання* (Хвор. дит. віку, 1955, 202).

КРОПІВ'ЯНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кропів'янка 1. *Тихесенько, як кропив'яночка закінча [закінчує] свою пісеньку, так вона закінчила* (Кв.-Осн., II, 1956, 333).

КРОПІЛО, а, с. Зв'язаний докупи жмуток трави, кінського волосу тощо для кроплення свяченою водою під час деяких християнських обрядів. *Поміж возами Попи з кропилами пішли* (Шевч., I, 1963, 103); *Не вмира живая думка, Що душами править, Ні кропило, ні крутило Її не задавить* (Фр., XIII, 1954, 328); *На кріпосному мурі стояв ксьондз і кропив уланів кропилом* (Довж., I, 1958, 258).

КРОПІЛЬНИЦЯ, і, ж. Посудина для свяченої води, у яку вмочають кропило. *На столі стояла здорова кропильниця з водою.. лежав хрест та чорніло кропило* (Н.-Лев., IV, 1956, 99); *Черниці взяли за вушка велику металеву кропильницю* (Мик., II, 1957, 375).

КРОПІТИ, кроплю, крбпиш; мн. крбплять; недок. 1. *перех. і без додатка*. Обливати дрібними краплями, бризками; оббризкувати. *Ухопив [дід] казанок з водою і, вирвавши жмут трави, почав кропити [бджіл]* (Мирний, I, 1954, 192); *Бризки від хвиль.. рясно кропили палубу* (Донч., III, 1956, 215); // *Оббризкувати свяченою водою* (під час деяких християнських обрядів тощо). *Романиха голосила над коровою. Кропила.. свяченою водою* (Стеф., I, 1949, 50); *Витягають [ченці] .. воду. Почали нею кропити прочан* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 79); // *перен., розм. Бити; стріляти. — Це ти тут свекор над усіма! — почала вона віником кропити Макара* (Вас., I, 1959, 166); [Б о г у н:] *Вже починають [вороги] кропити нас.. Треба б і нам з гармат почати* (Корн., I, 1955, 248); // *перен., жарт. Дошкульно лая-*

ти, шпетити. Вона йому вичитувала, .. вона кропила його (Коцюб., II, 1955, 11).

2. *тільки з ос., неперех., рідко*. Падати дрібними краплями (про дощ); накрапати. *Кропив дрібний січений дощик* (Кач., II, 1958, 290).

КРОПІТИСЯ, кроплюся, крбпишся; мн. крбпляться; недок. 1. Обливатися дрібними краплями; оббризкуватися.

2. Пас. до кропіти 1.

КРОПІННЯ, я, с. Дія за знач. кропіти 1.

КРОПІТКІЙ, а, е, рідко. Те саме, що клопітний 2. *Уже кілька днів він переглядав європейську пресу.. Робота кропітка, марудна* (Кол., Терен., 1959, 355); *Ніхто з журналістів не повинен цуратися кропіткої, чорнової роботи* (Рад. Укр., 23. IV 1959, 1).

КРОПІТКО, рідко. Присл. до кропіткій. *Нагадував він.. лагідного вчителя, який кропітко.. перевіряє зошити* (Шиян, Партиз. край, 1946, 129).

КРОПКА, и, ж., діал. Крапка (у 1 знач.). *Він показав йому.. кроваві кропки по стіні* (Фр., IV, 1950, 231).

КРОПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до кропіти 1. *Земле Полтавщини, кроплена моєю кров'ю, благословенна будь в житті!* (Ю. Янов., I, 1954, 71); *Бачу я тебе, немов ромашку, На світанні кроплену в росі* (Мал., Запов. джерело, 1959, 243).

КРОПЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. кропіти 1.

КРОПЛЯ, і, ж., діал. Крапля. *Наймичка підгледіла.. як сипав [Мошко].. якісь кроплі* (Фр., IV, 1950, 410).

КРОПОВИЙ, а, е. Прикм. до кріп. *Кроповий запах;* // *Вигот. із кропу. Кропова олія.*

КРОС, у, ч. 1. Спортивний біг або перегони по пересіченій місцевості з подоланням природних перешкод. [В е р н и д у б:] *А тебе все ж таки дожену. Зрозуміло, не на сто метрів, а на великому кросі* (Коч., II, 1956, 13); *Лижний крос.*

2. У боксі — зустрічний удар, коли рука боксера перехресує руку супротивника. — *Є в боксі.. удар, зветься «штопор», .. він схожий на крос з поворотом кулака долонею вниз* (Собко, Звнч. життя, 1957, 232).

△ **Телефонний крос** — проміжний пристрій для з'єднання зовнішніх абонентських ліній з проводами абонентських приладів телефонної станції; щит перемикань.

КРОСВОРД, а, ч. Гра-задача, яка полягає у вписуванні літер у перехресні рядки клітинок накресленої фігури так, щоб по горизонталі та вертикалі вийшли загадані слова. *Люба сиділа біля столу і розв'язувала кросворда* (Собко, Звнч. життя, 1957, 75).

КРОСЕНЦЕ, я, с. Зменш. до крбсно. *Молодим господарям — кросенця ткати* (Чуб., III, 1872, 109).

КРОСИНГ¹, а, ч. Гірнична виробка, зроблена над основою для вентиляції; повітряний міст.

КРОСИНГ², у, ч. У деяких спортивних змаганнях та іграх — положення, коли один з учасників заважає супротивникові.

КРОСНА, сен, мн. (одн. крбсно, а, с.). 1. Ручний ткацький верстат. *Господарям — поле орати, А господарям — на кроснах ткати* (Н.-Лев., II, 1956, 462); *Староміський стояв коло стола, позираючи на позасновувані кросна* (Фр., III, 1950, 67); *Любила [Мір'єм] свої кросна, з-під яких снувались довгі рушники з чудними візерунками* (Коцюб., II, 1955, 143); *За горами Карпатами, Де річка Уж тече, Над кроснами нап'ятими Гуцулка килим тче* (Воронько, Три покоління, 1950, 38).

2. Спеціальна рама, на яку натягують тканину для вишивання; п'яльці.

3. Рама в деяких примітивних знаряддях. *Кросна в жорнах розхиталися — треба їх тугіше задовбати* (Сміл., Сад, 1952, 250).

4. діал. Полотно, тканина. Ой хоч я невеличка, та ще й недоросла. Поставила і виткала шовкові кросна (Барв., Опов., 1902, 422); * Образно. Високий південь звівся наді мною, Під мною кросна тче Десна (Стельмах, Жито., 1954, 13).

КРОСНО див. крѣсна.

КРОТ: ◇ Сто (сто сот, тисячу) крот [болячок і т. ін. у печінкі] кому, чий, лайл. — уживається як проклин, як вияв гніву, обурення. А сто крот болячок у твої печінки! (Номис, 1864, № 3732).

КРОТКИЙ, а, е, заст. Добрий, сердечний, лагідний. Господь послав Тебе нам, кроткого пророка (Шевч., II, 1963, 323); // Який виражає доброту, лагідність, сумирність (про зовнішність). Ваші риси — милі, кроткі — Довіку в пам'ять залягли! (Граб., I, 1959, 100).

КРОТОВИЙ, а, е, Те саме, що кротячий. По-новому глянув [Річинський] на толоку, всіяну.. кротовими купинами (Вільде, Сестри., 1958, 23); Після ясного денного світла в номері здавалося темно, ніби в кротовій норі (Добр., Ол. солдатики, 1961, 9).

△ **Кротівий дренаж** — система підземних каналів (дрен), що їх прокладають під час гідромеліоративних робіт дренажними машинами. Учасники семінару ознайомилися з агротехнікою на заплаві й машинами для прокладання кротового дренажу (Хлібороб Укр., 11, 1964, 13).

КРОТОВІНА, н, ж. 1. Купка землі, вигорнута кротом із норі на поверхню. Кротовини перетинають лісову дорогу, — свіжі, лискучі купки чорноземлі (Ю. Янов., Мир, 1956, 144); Машина вибігла на лужок, ..легко застрибала по кротовинах (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 264); // Земля, взята з цієї купки. Помстила ясногарячою кротовиною долівку, помила вікна (Кучер, Пов. і опов., 1949, 69).

2. Кротяча нора. Восени.. гадюки залазять до старих кротовин, у дупла.. і засинають на зиму (Визначник земноводних., 1955, 133).

3. Підземний водопровідний канал, що його прокладають під час гідромеліоративних робіт. Подавання води.. по гончарних трубках, або кротовинах, є одним з досконаліших способів підгрунтового зрошення (Колг. Укр., 2, 1962, 41).

КРОТОВІННЯ, я, с. 1. Те саме, що кротовіна 1. Христина.. з досади почала вмінати ногою підрізану шапку кротовиння (Стельмах, I, 1962, 521).

2. Збірн. до кротовіна 2. Берлін стоїть немов на кротовинні: ціла сітка підземних труб каналізаційних, поштових, електричних проводів і т. п. (Л. Укр., V, 1956, 253).

КРОТОВИЩЕ, а, с. Те саме, що кротовіна 1. — А ти ж її [землю] бачив? — тремтять прив'язі довгасті повіки старого.. — Ходаки з кротовища взяли її (Стельмах, I, 1962, 21).

КРОТУВАННЯ, я, с. Те саме, що Кротівий дренаж (див. кротівий). У боротьбі з перезволоженням орного шару [землі] велике значення має кротування (Колг. Укр., 12, 1958, 38).

КРОТЯЧИЙ, а, е. Прикм. до кріт. Прозорий перший туман злегка засивівся по вибалках, рясно всипаних горбиками підземних кротячих поселень (Гончар, III, 1959, 306); Висока щось кричала.., аж її роток манячив здалеки, неначе кротяча нора (Н.-Лев., I, 1956, 474); * Образно. Кротячі підсліпуваті халупи, завалені гноєм дворища воно [сонце] безжалісно виставляло на показ чи посміховисько (Стельмах, II, 1962, 113); // Пошитий із хутра крота. Кротяче манто.

КРОХМАЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. крохмалити.

КРОХМАЛИСТИЙ, а, е. Багатий на крохмаль. До вуглеводів належить цілий ряд крохмалистих і цукристих речовин (Шк. гігієна, 1954, 272); Крохмалисті плоди.

КРОХМАЛИСТИСТЬ, тості, ж. Якість за знач. крохмалистий. Калійні добрива, які містять хлор.., знижують крохмалистість картоплі (Колг. енци., II, 1956, 101).

КРОХМАЛИТИ, лю, лиш, недок., перех. Намочувати білизну, тканину в крохмальному розчині, щоб зробити її цупкою та глянсовою. Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки [квітів], другі вправляють дроти в те листя, треті фарбують, четверті крохмелять, завивають та розправляють (Л. Укр., III, 1952, 491).

КРОХМАЛИТИСЯ, иться, недок. Пас. до крохмалити.

КРОХМАЛЬ, ю, ч. Вуглевод, що утворюється в листках та стеблах рослин і відкладається зернятками в бульбах, насінні, коренях. Крохмаль.. утворюється в результаті фотосинтезу в листках рослин (Заг. хімія, 1955, 438); Насіння егороху містить більше.. крохмалю, ніж інші культури (Зерн. боб. культ., 1956, 11); // Білий порошок, який добувають із бульб картоплі, зерен рису, пшениці тощо. По хаті пішов дух.. крохмалю (Н.-Лев., III, 1956, 85); Картопляний крохмаль.. широко застосовується в.. промисловості (Картопля, 1957, 10).

КРОХМАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який складається з крохмалю, містить у собі крохмаль. Уражені бульби загнивають, а крохмальні зерна залишаються непошкодженими; тому хвора картопля являє собою брудну масу крохмалю (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 336); // Вигот. із крохмалю. Крохмальний клей; // Який виробляє крохмаль. Крохмальний завод; Крохмальний цех.

2. Просякнутий розчином крохмалю; накрохмалений. Вчора зробили мені пов'язку.. з крохмального бинта (Л. Укр., V, 1956, 261); Бронзова шевелюра Геннадія.. гарно вимальовується на крохмальній подушці (Вол., Місячне срібло, 1961, 64).

КРОХМАЛЬНЯ, і, ж., заст. Крохмальний завод. А проте на бенкети чимало ще зоставалося.. — крохмальня, цегельня, ..броварня (Вовчок, VI, 1956, 296).

КРОЧОК, чку, ч. Зменш.-пестл. до крок 1. Лицар встав із кута і.. підійшов дрібненьким крочком до столу (Оп., Іду., 1958, 409).

КРУ, КРУ-КРУ, КРЮ, КРЮ-КРЮ, виг. Звуконаслідування, що означає журавлиний крик; // у знач. присудка. А журавлі все — кру, кру... (Головко, II, 1957, 11).

КРУГ¹, а, ч. 1. мат. Частина площини, обмежена колом (див. ко́ло¹ 1). Площа круга.

2. Ділянка якоїсь поверхні, формою схожа на таку площину. Серед цього амфітеатру гір в середині круга стоїть невисока гора (Н.-Лев., II, 1956, 414); Сміялися озер круги, Степи, діброви і долини (Щог., Поезії, 1958, 198); Терентій покружляв-покружляв навколо випалених кругів згарища, які то темніли, то світилися волокнами ватри (Стельмах, I, 1962, 462); // перев. мн. Концентричні кола, що розходяться від місця порушення водної гладіні. Ось уже шубовснула котрась із дівчат — круги пішли по воді (Головко, I, 1957, 450); // заст. Ділянка поля. В сьому крузі луччі [кращі] буряки, аніж на низу (Сл. Гр.).

◇ **Круги літають** (літали і т. ін.) перед очима (в очах) у кого — в очах когось темніє (потемніло) від слабості, втоми. Червоні круги літали перед його очима та розпливалися (Коцюб., II, 1955, 344); Круги під очима в кого — хтось має синці під очима від хвороби, перевтоми, безсоння тощо. Швагер вийшов із

церкви. *Круги під очима, видно, зморився* (Коцюб., II, 1955, 79); *Сонце в крузі* — сонце на виднокрузі, на обрії. * У порівн. *Ходжу, блуджу попід гаєм, Як те сонце в крузі* (Чуб., V, 1874, 277).

3. Предмет, що має округлу, овальну або кільцеподібну форму. *Господиня.. викинула на стіл гарячий круг мамалиги* (Гончар, III, 1959, 14); *Рятівний круг; Шліфувальний круг*.

△ **Гончарський (гончарний) круг** див. **гончарський, гончарний**.

4. *заст.* Одиниця обліку готової продукції в деяких народних ремеслах і заняттях.

Круг воску — шматок воску циліндричної форми вагою в кілька кілограмів. *Бразд.. привозив Кожемі дарунок.. — кілька кадів меду, кілька кругів воску* (Скл., Святослав, 1959, 88); **Круг коліс** — комплект коліс для воза. — *За найкращий ясеновий круг коліс.. ти мені платив десять карбованців і морщився* (Стельмах, II, 1962, 37); **Круг прядива** — певна кількість прядива (2—3 пуди), намотаного на дерев'яний обруч. — *На тобі круг прядива, щоб ти його й пом'яла, і потіпала, і спряла* (Укр.. казки, 1951, 312).

КРУГ², прийм., з род. в. Те саме, що **навколо** 2; **навкруг, кругом**. *Мов ті валькірії, круг неї Танцюють, граються дівчата* (Шевч., II, 1953, 74); *Навколо великих людей і круг їх пам'яті завжди точиться.. боротьба* (Рильський, III, 1956, 249).

◇ **Круг пальця обвести (обкрутити)** кого — обдурити, ошукати когось. — *Нашого пана круг пальця сам граф Потоцький не обведе* (Стельмах, I, 1962, 257); — *Ніколи собі цього не прощу! Отак по-дурному дали себе круг пальця обкрутити* (Головка, II, 1957, 460).

КРУГЛЕНЬКИЙ, а, е. Досить круглий (у 1, 4 знач.). *Хазяйка вишива кругленьку квітку на очіпку* (Вовчок, I, 1955, 297); *До нас увійшов кругленький.., статечний літній чоловік з привітним поглядом* (Досв., Вибр., 1959, 142).

КРУГЛЕСЕНЬКИЙ, а, е. Дуже круглий (у 1 знач.). [Я к и м:] *Ой у мене жінка Неабияка, Круглесьенька, білесенька, Та ще й чорнявая!..* (Кроп., II, 1958, 352).

КРУГЛИЙ, а, е. 1. Який має форму круга, кулі, циліндра тощо або формою нагадує їх; округлий. *Виступає круглий місяць З сестрою зорею, Виступають із-за хмари* (Шевч., II, 1963, 44); *Білий.. цвіт гойдавсь поверх води між круглим широким листям* (Мирний, V, 1955, 349); *Вікна круглі, як ілюмінатори* (Ю. Янов., II, 1958, 80); // *Гладкий, опасистий. Барва її лица не була.. рум'яною, ..щоби не були круглі* (Л. Укр., III, 1952, 664); *Той, кого я признав за Шеметуна, був круглий, рум'янощобий, у просторому піджаку, що не сходився на животі* (Збан., Єдина, 1959, 105).

△ **Круглі дужки** — дужки, що мають таку форму: ().

◇ **Зустріч (нарада і т. ін.) за круглим столом** — зустріч, нарада тощо, учасники якої мають рівні права.

2. *перен., розм.* Те саме, що **цілковитий**; повний. — *Могли тоді межувати землю, як пану хотілося, і «полюбовна казка» ставала круглим обманом* (Стельмах, I, 1962, 273).

Круглий відмінник; **Кругла відмінниця** — учень (учениця), що має оцінки «відмінно» з усіх предметів. *Дочка круга відмінниця, грає на інструменті* (Гончар, Тронка, 1963, 162); **Круглий (кругла) сирота** — сирота, що не має ні батька ні матері. — *Микола — круглий сирота, чесного хорошого роду* (Кв.-Осн., II, 1956, 349); *Вмерла Катрусина мати, і Катруся стала круглою сиротою* (Кобр., Вибр., 1954, 88).

3. *розм.* Те саме, що **весь**¹ 1; **цілий** (про відрізок часу). *Є місяця — чувати: Круглий рік весна...*

(Граб., I, 1959, 371); *Мало не круглу добу крутилася на ногах* (Чорн., Пісні.., 1958, 85).

4. *розм.* Який не має одиниць, дробових чисел; рівний, заокруглений, цілий (про число, рахунок і т. ін.). *В геологічному управлінні працювали люди, яким стукнуло вже півсотні з гаком, а то й круглих шістдесят* (Жур., Звич. турботи, 1960, 158).

◇ **Кругла сума** — велика, значна сума. *Мужі називали таку круглу суму, що серце бідного скульптора покотилось у прірву* (Донч., VI, 1954, 525); **Кругле слово**; **Круглий зворот** — влучне слово, зворот. *Валентин Модестович.. полюбляє круглі звороти та вишукані іноземні слова* (Шовк., Інженери, 1956, 174).

КРУГЛИТИ, лю, ліш, недок., *перех.* Те саме, що **заокруглювати** 1.

КРУГЛІСІНЬКИЙ, а, е. Дуже круглий (у 1 знач.). *В пана Стецька все було круглісінке: і мислі, і діла, і черево* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 207).

КРУГЛІСТЬ, лості, ж. Якість за знач. **круглий** 1.

КРУГЛІТИ, ію, ієш, недок. 1. Ставати округлим (у 1 знач.), круглястим.

2. *тільки 3 ос.* Виднітися (про щось округле, кільцеподібне). *Де.. гори кругліють мішків і пакунків, Я сиджу з продавцем бананів* (Рильський, I, 1960, 236); *Між двома листочками настурцій.. кругліє дірочка* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 58).

КРУГЛІТИСЯ, іється, недок. Те саме, що **кругліти** 2. *В вибої жайворон змостив собі гніздечко, У нім крапчастеє кругліється яєчко* (Вирган, В розп. літа, 1959, 107).

КРУГЛІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати круглішим (див. **круглий** 1). — *Ти в своєму розумі, чоловіче!? — круглішають очі Окуня* (Стельмах, I, 1962, 365).

КРУГЛО. Присл. до **круглий** 1, 4. *Ті вусаті, кругло стрижені люди.., були для льотчика десь у глибинах минушини* (Гончар, Тронка, 1963, 55); — *Чи не два мільйони кругло буде в нашій країні таких душ, що одягаються по-мушкетерськи?* (Март., Тв., 1954, 199).

КРУГЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **круглий** у 1 знач., напр.: **к р у г л о б о к и й, к р у г л о л і ц и й, к р у г л о п л е ч н и й.**

КРУГЛОВИДЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **кругловидий**. *Була [Маруся] кругловиденська, ясноока, уста рум'яні, як вишня* (Вовчок, I, 1955, 185); *Маленька, кругловиденська, з терновими мрійними очима.., вона зразу прихилила до себе серце всякої людини* (Вас., I, 1959, 117).

КРУГЛОВИДИЙ, а, е. Який має кругле обличчя. *Іван Тупотун був чоловік середніх літ.., рум'яний, кругловидий* (Барв., Опов.., 1902, 304); *Худенький гостроносий хлопець нашіптував щось.. у саме вухо кругловидий, пишнощобий дівчині* (Руд., Вітер.., 1958, 424); * *Образно. Ясна світова зірка — височенько; Гасне кругловидий блідий місяченько* (Манж., Тв., 1955, 37).

КРУГЛОГОЛОВИЙ, а, е. Який має круглу голову. [Д е в і:] *Се, бачиш, Годвінсон, він довгополий, круглоголовий, з книжкою в руках* (Л. Укр., III, 1952, 14); *В кутку, .. на підгонистій підставці світить недобрими очима круглоголовий сич* (Стельмах, I, 1962, 296).

КРУГЛОГОЛОВКА, н, ж. Ящірка родини агамових, що має круглу голову. *Навкруги стояла мертва тиша, і тільки.. круглоголовки прудко сновигали поміж рідких кущиків трави* (Наука., 1, 1964, 63).

КРУГЛОГУБЦІ, ів, мн. Щипці з круглими кінцями (губками). *Круглогубцями.. загинають дріт і тонкий штабовий матеріал* (Практ. з машинозн., 1957, 217).

КРУГЛОРІТІ, тих, мн. Клас рибоподібних хребетних тварин, у яких немає щелеп (міноги та ін.).

КРУГЛОТА, й, ж. Те саме, що **крівлість**.

КРУГЛОШЛІФУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для шліфування круглих поверхонь. *Круглошліфувальний верстат*.

КРУГЛУВАТИЙ, а, е. Трохи заокруглений; круглястий. *Дно скрізь видно; воно закидане круглуватим камінням* (Н.-Лев., II, 1956, 416); *Дмитро Холод помітив на круглувatomу Логвиновому обличчі легке хвилювання* (Епік, Тв., 1958, 30).

КРУГЛЯВИЙ, а, е. Те саме, що **круглуватий**. *Густий мох.. зеленим руном покривав.. кругляву площу* (Фр., VIII, 1952, 183); *Он — наче келихи на дорогий шампан, Гриби, що лійками їх звуть серед селян; Високі ковпаки — як кубків дно кругляве* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 98).

КРУГЛЯВКА, и, ж., розм. Про кругловиду дівчину, жінку. — *А пізніше... як зірвете фрукти в саду і позвозите збіжжя, що тоді робите? — спитала Софійка в чорноокої круглявки* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 265).

КРУГЛЯК, ч. 1. род. а́. Колода, стовбур зрубаного дерева. *Провадив [через рів] місток із смерекових кругляків* (Фр., I, 1955, 198); *По кругляках тягли гужем широкогорлу гармату* (Стар., Облога., 1961, 30); *Парубок дужим плечем налягає на необтесаний кругляк* (Стельмах, II, 1962, 340); // *Оцупок колоди. Сокира вправно подзенює в міцних руках, сухі кругляки колються легко* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 31).

2. род. у́, збірн. Лісовий матеріал (колоди тощо). *Будова являє собою простий витягнутої форми прямокутник, рублений з грубого кругляку* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 15); *Повз двір йшли машини з причепами, на машинах лежав червонокорий сосновий кругляк, свіжі дошки* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 140).

3. род. а́. Круглястий камінь. *Каменем вислані улиці.. вилискувались на сонці широкими сірими кругляками* (Мирний, III, 1954, 257); *Великі кам'яні кругляки, щербате каміння.. — усе те валило в збиту громаду монголів* (Фр., VI, 1951, 125); * *У порівн. Миготять на узмор'ї дельфіни, наче чорні камені-кругляки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 358).

4. род. а́, перен. Про будь-який предмет, споруду тощо круглої, кулястої або циліндричної форми. *Грунт укачували рубчастими кругляками* (Горд., Цвіт., 1951, 15); *Артилеристи.. котили на руках протитанкові гармати, встановлюючи їх.. в кругляку, виритому німцями для своєї зенітки* (Гончар, III, 1959, 262).

КРУГЛЯСТИЙ, а, е. Трохи заокруглений; круглуватий, круглявий. *Свіча [річка] бурлить і розбивається о круглясте каміння* (Фр., I, 1955, 364); *Обличчя у Мишуні було круглясте, як у немовляти* (Ю. Янов., II, 1954, 129).

КРУГЛЯТИ, яю, явш, недок., діал. 1. *неперех.* Кружляти. *Граки вже кругляли побіля своїх гнізд* (Л. Янов., I, 1959, 318).

2. *перех.* Пити. *Нам, братику, не все парубкувать.. І тютюнкову день і ніч в шинку круглять!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 125).

КРУГЛЯЧОК, чка́, ч. Зменш.-пестл. до **кругляк**. *Петро гребнув полову долонею, .. і Степановим очам відкрились білі круглячки ретельно вкладених одне біля одного курячих яєць* (Загреб., Спека, 1961, 28).

КРУГЛЯЧЧЯ, я, с. Збірн. до **кругляк** 1—3.

КРУГОВЕРТЬ, і, ж. Те саме, що **коловорот**¹. — *Лоцман, пантруй! Бистрина. Круговерт* (Шер., Генерал Орленко, 1948, 11); *Парубки ще міцніше налягають*

на колесо, і все в шаленій круговерті меркне, засновується колами темної основи (Стельмах, I, 1962, 62).

КРУГОВІД, у, ч. 1. Те саме, що **виднокіло**. *Густий.. ліс стояв у пільмі, мов.. вал, протягаючийся [який протягався] геть поза край круговиду* (Фр., VIII, 1952, 303); *Рокочучи, відплинув гомін міді, І чорна трость ебенова співа.. Одна на всім припишклім круговиді* (Бажан, Роки, 1957, 284).

2. *рідко*. Те саме, що **кругозір** 1. *Се.. жінки з дуже затісненим круговидом життєвих інтересів, симпатій і антипатій* (Фр., II, 1950, 331).

КРУГОВИЙ, а́, е́. 1. Який відбувається, здійснюється по колу, по колу. *Круговий рух; На одному возі Іскров.. встановив кулемета, щоб з нього вільно можна було вести круговий обстріл* (Бойч., Молодість, 1949, 53); *Велику допомогу бомбардувальникам і розвідникам подають установлені на них радіолокатори з індикаторами кругового огляду* (Радіолокація., 1958, 26).

△ **Кругова оборона** — лінія оборони, що утворює коло. *Прокіп Журба наказав усім.. відступити під кам'яну брилу.. й тут зайняти кругову оборону* (Кучер, Голод, 1961, 134).

◇ **Кругова порука**: а) взаємна відповідальність у певному середовищі, групі тощо. *Селяни були зв'язані круговою порукою, тобто відповідали один за одного своїм майном за сплату податків* (Іст. СРСР, II, 1957, 211); б) взаємне приховування, взаємний порятунок. [В о з н и й:] *Всі грішні, та іще й як!.. І один другого так обманюють, як того треба, і як не верти, а виходить — кругова порука* (Котл., II, 1953, 15); *Сатиричному зображенню кругової поруки нижчих і вищих інстанцій бюрократично-чиновницького апарату присвячено байку [Гребінки] «Рибалка»* (Іст. укр. літ., I, 1954, 182).

2. у знач. ім. **кругова**, вої, ж., заст. Чарка, з якої по черзі п'ють усі, хто сидить за столом, у крузі. — *Правильно каже Юхим.. Сидиш у кругу, так кругову й пий! А хитрувати нічого* (Головко, II, 1957, 325).

КРУГОВІНА, и, ж. Ділянка якоїсь поверхні, формою схожа на коло, круг (у 1 знач.). *Біліє пісок на круговині, що вирівняно перед верандою* (Вас., II, 1959, 60); *На початку травня [в степу] можна бачити круговини півника кримського* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 20).

КРУГОВОРІТ, у, ч., *рідко*. Те саме, що **коловорот**¹. *Є щось.. невимовно ніжне.. в цих бризах, .. що мовби єднають у вічному круговороті і море, й степи...* (Гончар, Тронка, 1963, 335); *Настрій танцю передавався глядачам, захоплюючи їх у свій круговорот* (Галан, Гори., 1956, 25).

КРУГОГЛЯД, у, ч., *рідко*. Те саме, що **кругозір**. *За широтою ідейно-художнього кругогляду.. Павлик поступався перед Франком* (Укр. літ. критика., 1959, 448).

КРУГОЗІР, зору, ч. 1. Обсяг, широта уявлень, знань, інтересів. *Були між нашими критиками також люди.. обмеженого кругозору, яким здається, приміром, що німецька поезія скінчилася зі смертю Гете* (Фр., XVI, 1955, 333); *Виростають нові кадри сільської інтелігенції. Це люди широкого розумового кругозору, невичерпної творчої ініціативи* (Тич., III, 1957, 299); *Дашина мати була звичайною хатньою господинею, кругозір якої сягав не дуже широко* (Жур., Вечір., 1958, 218).

2. *рідко*. Те саме, що **виднокіло**. *Дзвінка дівоча пісня.. лунає десь у.. горах. Вище — кругозір ширшає, кращає* (Коцюб., III, 1956, 44); *Який чудовий кругозір І даль яка барвиста!* (Шер., Дорога., 1957, 111).

КРУГОЙДУЧИЙ, а, е, поет., рідко. Якний рухається або розташований по колу. *Обернулись і зникли вітри кругойдучі І лишили мене в самоті* (Перв., I, 1958, 209); *А вже степовий кругойдучий берег Вчуває вогнистого моря прибій...* (Вирган, В розп. літа, 1959, 129).

КРУГОЙДУЧИСТЬ, чості, ж., поет., рідко. Абстр. ім. до кругойдучий. *І розвертається движима та страшна, Безмежна й вічна кругойдучість циклу* (Бажан, Вибр., 1940, 78).

КРУГОМ: $\diamond$ Голова йде (ходить, заходила) крúгом, рідко — те саме, що Голова йде обертом (див. обертом). *Контрактом же я так зв'язаний, що не можу кинути службу раніше.. Голова йде кругом* (Коцюб., III, 1956, 163).

КРУГОМ. 1. присл. Рухаючись по колу, описуючи коло. *На ніжці курячій стояла [хатка].. І вся вертілася кругом* (Котл., I, 1952, 115); *Нахилившись, він обходить кругом коліску* (Стельмах, II, 1962, 149).

2. присл. Звідусіль, з усіх боків. *В'їхали в панський двір. Всі нас кругом озирають та переморгаються* (Вовчок, I, 1955, 45); *Води обляли кругом полонину* (Коцюб., II, 1955, 331); *Коли ревли кругом гармати, ішов він сміло на багнет* (Сос., II, 1958, 371).

3. присл. Скрізь, усюди. *Латин, так дома спорядивши, Кругом все в хатах оглядав* (Котл., I, 1952, 171); *І над водою, і над гаєм, Кругом, як в усі, все мовчить* (Шевч., I, 1963, 5); *По краю йду. Сади та виноград, Плідні лани, пасовиська кругом* (Фр., XIII, 1954, 324); *На її [хати] зеленій старій стрісі і кругом було безліч насінин* (Довж., I, 1958, 325).

4. присл., розм. Повністю, цілком. *Білолиця, карока [вдова] І станом висока, У жупані; кругом пані, І спереду й збоку* (Шевч., I, 1963, 158); *Кругом щаслива ти людина: Не залякаєшся грози* (Граб., I, 1959, 116).

5. прийм., з род. в. Уживається при позначенні предмета, особи, навколо яких щось відбувається, розташовується тощо; навколо, побіля. *А глянь лиш гарно кругом себе,— І раю кращого не треба!* (Шевч., II, 1953, 95); *Кругом ставка.. біліє смуга з вишневих та черешневих садків* (Н.-Лев., II, 1956, 27).

$\diamond$ Кругом пучки (пальця) обернути (обмотати) кого — те саме, що Круг пальця обвести (обкрутити) (див. круг²). — *Знай, який у тебе чоловік, .. я всіх кругом пучки оберну..!* (Григ., Вибр., 1959, 154).

6. у знач. виг. Уживається як військова команда повернутися на 180°. — *Оркестр, встати! — крикнув Гавриченко.. — Оркестр піднявся. — Кругом! — Оркестр повернувся* (Довж., I, 1958, 153).

КРУГООБІГ, у, ч., спец. Процес, що завершується поверненням до вихідного стану й первісної форми. *Цей кругообіг, ця закономірність в існуванні життя вразили його в ці хвилини як ніколи* (Рибак, Помилка., 1940, 192); *Питання кругообігу азоту в природі.. привертали велику увагу вчених усього світу* (Наука., 9, 1956, 33); *Кругообіг речовин; Товарно-грошовий кругообіг; Кругообіг капіталу*.

КРУГОСВІТНИЙ, я, є. Те саме, що навколосвітній. *Оглядає [Тарас] свою хату — не впізнає, ніби після довгої кругосвітньої мандрівки* (Вас., Вибр., 1954, 156).

КРУЖАЛЕЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до кружало.

КРУЖАЛКО, а, с. Зменш. до кружало 1. *Показуючи на блискуче кружало, спитав [Петрусь щось] матері* (Григ., Вибр., 1959, 130); *Уста ворухаться і ворухиться на підборідді руде кружало.. борідки* (Стельмах, I, 1962, 195).

КРУЖАЛО, а, с. 1. Те саме, що круг¹ 2, 3. *Знов почав [Антосьо] танцювати; аж кружало витоптав, танцюючи, на.. долівці* (Свидн., Люборацькі, 1955, 142); — *Л-л-ясь! Так кружала по воді й побігли...*

(Вишня, I, 1956, 155); *Біля сцени в пахучих стружках тонули розкидані кружала дроту* (Мик., II, 1957, 34); * *У порівн. Дорогу їм просвічував місяць, який котився по небу, як кружало криги* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 165).

$\diamond$ Кружало літають (заходили і т. ін.) перед очима (в очах) у кого — те саме, що Круги (літають, літали і т. ін.) перед очима (в очах) (див. круг¹). *Ваша голова закрутилася; заходили зелені кружала перед закритими очима* (Мирний, IV, 1955, 314).

2. у знач. присл. кружало. Колом. *Олеся.. одчиняє віконце, дивиться: парубки обіли кружалою її хату* (Вовчок, I, 1955, 24); *Улани кружалою ішли навколо нього* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 37).

3. Дерев'яна або металева дуга, на якій зводять круглі частини будівлі (арку, склепіння тощо). *Як пристрої, що.. забезпечують належну якість кладки [печей], застосовують опалубку, кружала, шаблони* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 451).

4. Деталь машини, механізму тощо, яка має форму круга, кільця; диск. — *Отакенна.. залізьяка у ній [машині] застряла!.. Кружало так і тріснуло* (Мирний, IV, 1955, 247); *Козак Мамай, .. ухопивши кусень готової глини, кинув на кружало, торкнув ногою станок* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 328); *Рука моториста весь час на залізному кружалі.., колія залізниці надто звивиста, покручена* (Мас., Під небом., 1961, 217).

5. іст. Шинок, корчма. [С и л ь в е с т р:] *Пробач.., княже, ледве розшукали Цього ми грека в ближньому кружалі, Де чаші він зі смаком вихиляв* (Коч., П'єси, 1951, 94).

КРУЖАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до кружало 1; // Пов'язаний з гончарським кругом, із гончарством. *Майже на всіх роменських городищах.. є кружальна кераміка* (Археол., VIII, 1953, 31).

КРУЖАЛЬЦЕ, я, с. Зменш. до кружало 1. *Сонце.. тихо сяє; бігають його жовті кружальця по сухій траві* (Мирний, IV, 1955, 82); *На стіні висіла карта, на якій було багато синіх кружалець, зроблених олівцем* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 76); *Коли б подивитись з місяця на землю удень, вона б здавалась нам біленьким кружальцем* (Сл. Гр.); *В шухляді він знайшов лимон і ножиком вправно порізав на тоненькі кружальця* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 87).

КРУЖАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. перех. і без додатка. Пити хмільні напої. *Зевес тогді [тоді] кружав сивуху І оселедцем заїдав* (Котл., I, 1952, 69); *Вона утотчила і унесла чого треба було. Стали кружати* (Кв.-Осн., II, 1956, 222); *Там наші два діди спіткалися знайомі.. Сидять, кружають мед* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 327); * *Образно. Було колись — в Україні Лихо танцевало [танцювало], Журба в шинку мед-горілку Поставцем кружала* (Шевч., I, 1963, 65).

2. неперех., рідко. Те саме, що кружляти 1, 4, 6. *Він бачив цілу юрбу.. гімназистів, що, кружаючи біля учителя, весело щebetали* (Мирний, III, 1954, 186); *Стрикізки [бабки] кружали невтомно над водою* (Коб., I, 1956, 453); *Хто кружає, той дома спатать лягає, а хто простує, той в дорозі ночує* (Номис, 1864, № 11406); *Марно тільки молодець По степу кружає* (Манж., Тв., 1955, 187).

КРУЖГАНОК, нку, ч., рідко. Зовнішня галерея, веранда, звичайно навколо будівлі. *З обох боків старої будівлі прибудував [Єремія] ще по крилу покоїв і з'єднав їх кружганками* (Стор., I, 1957, 366); *Дзвіниця.. була з кружганками, висока* (Стар., Вибр., 1959, 63).

КРУЖЕЛЯТИ, аю, аєш, недок., розм., рідко. Те саме, що кружляти 1—6. *Вже й вороння не кружеляє*

в каламутному небі. Десь одлетіло й спить (Кучер, Трудна любов, 1960, 330); Пухнасті сніжинки, не долетівши до землі, раптом рвалися вгору.., завертали вбік, кружеляли, вихрились (Ряб., Жайворонки, 1957, 199); Спробувати дійти, куди прагне Какора, видавалося Сивооку загадково-вабливим і бентежним. А коли купець справді задурив собі голову медом і кружеляє в пуцях з дурного жиру? (Загреб., Диво, 1968, 147).

КРУЖЕНЯТИ, яю, яєш, недок., розм., рідко. Те саме, що **кружляти** 1—5. Дим клубками круження; * Образно. Вітай все нове, що в житті круження (Тич., Комунізму далі.., 1961, 36).

КРУЖЕЧОК, чка, ч. 1. Зменш.-пестл. до **кружок**. Вода в зеленому плесі стояла спокійно. Іноді скидалась рибка, залишаючи на воді кружечок, який ріс, розпливався і зникав (Томч., Готель.., 1960, 12); У темно-синьому небі висів місяць, дуже схожий на відрізаний кружечок лимона (Собко, Звич. життя, 1957, 51).

2. Накреслене колечко. На картах вулкани позначають червоними зірочками або кружечками (Фіз. геогр., 5, 1956, 102).

КРУЖИНА, й, ж., рідко. 1. Навколишній простір; околиця. Зелений гай, пахуче поле В тюрмі приснилися мені, — І луг широкий, наче море, І тихий сум на кружині (Пісні та романси.., II, 1956, 211); «Пісочкове», — сумно подумав Гаврило, оглядаючи широку лугову кружину (Тют., Вир, 1964, 400).

2. розм. Обвід, окружність. Кружина долини півмилі.

КРУЖИТИ, кружу́, кру́жиш, недок., розм., рідко. Те саме, що **кружляти** 1, 2, 4. Тухольські молодці з криком, мов ворони, кружили довкола становища ворогів (Фр., VI, 1951, 134); Над лугами ворон кружить (Мал., Звенигора, 1959, 255).

КРУЖИТИСЯ, кружу́ся, кру́жишся, недок., розм., рідко. Те саме, що **кружляти** 1, 2, 4. Кинулись до води — тільки вінок маковий плаває — кружиться (Вовчок, I, 1955, 94); Перед очима в них похитувались, кружились: земля, туман і дерева (Коз., Зол. грамота, 1939, 83).

КРУЖІВКА, и, ж., діал. Кружівка. Буде мати бити щіткою, гребінкою і веретеном, кружівкою (Сл. Гр.).

КРУЖІННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. **кружити** і **кружитися**. Нікого так я не люблю, як вітра вітровіння.. Він замахнеться раз — рев! свист! кружіння! (Тич., I, 1957, 79).

КРУЖКОМА, присл., рідко. Те саме, що **ко́лом** (див. **ко́ло**¹ 3). Мануйло підійшов до гуртка підлітків, що, розсівшись кружкома, перебирали відходи (Гончар, Таврія, 1952, 160).

КРУЖЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. **кружляти**. Від невпинного кружляння навколо жорна тьмарилося йому в голові (Тулуб, Людолови, II, 1957, 166); В легкому, дзвінкому кружлянні Втішається юнь молода (Рильський, I, 1960, 285); Вже збагнула [людина], що вона — тільки невелика.. частка неосязної матерії, вічне кружляння енергії (Мушк., Серце.., 1962, 184).

КРУЖЛЯТИ, яю, яєш, недок. 1. **неперех.** Рухатися навколо кого-, чого-небудь, описуючи кола. Знов рушив [Скиба] навколо скирт кружляти (Головко, I, 1957, 345); Хай собі кружляє, обертається, Хоч круг лампочки, земля стара!.. (Рильський, I, 1960, 260); * Образно. Нудно, важко.. жити без любові до чогось або до когось.. Чи не вона — той центр, що довкола нього кружляє життя людини? (Шовк., Інженери, 1956, 75); // по чому. Ходити, походжати, їздити, описуючи кола. Ярина й Антоніна Никонівна.. кружляли по повір'ю (Збан., Малин. дзвін, 1958, 301); // **перен.** Постійно перебувати біля когось, чогось. Коло неї [річки] кружляють рибалки з вудками й приманками

(Фр., VI, 1951, 304); Веселий хлоп'ячий рій кружляв навколо.. Мічуріна (Довж., I, 1958, 495); // **перен.** Переміщатися по колу (про чарку, келих і т. ін.). Чарка пішла кружляти, і дедалі в хаті робилося голосніше (Вас., I, 1959, 92); Кружляли чарки з горілкою, лунали сміхи (Ірчан, II, 1958, 310); // **перен.** Поширюватися (про чутки, погослови). Кружляли різні чутки (Коз., Серце.., 1947, 42).

2. **перех. і неперех.** Рухати по колу; крутити. Весняна повідь підхопила його й понесла хутко-хутко, кружляючи поміж сокорами, вербами, дубами (Довж., I, 1958, 287); Замість відповіді вона почала кружляти мене по кімнаті (Ю. Янов., II, 1958, 57); // **тільки неперех.**, **чим.** Швидко крутити; завихрювати (про вітер, віхолу тощо). Осінній вітер здував з старих яблунь і груш пожовклий лист і кружляв ним у повітрі (Довж., I, 1958, 438); Вітер скаженів, кружляв сніжними вихорами, засипав тундру.. (Трубл., I, 1955, 277); // **ким**, **чим і кого**, **що**, **безос.** Потім він опустився на воду, і ним почало кружляти з неймовірною швидкістю (Довж., I, 1958, 306); Нече в якомусь штормі, кружляло матроса всю дорогу (Кучер, Прощай.., 1957, 285).

3. **неперех.**, **з ким і без додатка.** Танцювати, описуючи кола. [Г о д в і н с о н:] Ой, що я чую?.. Недоліток в танку несамовитім Кружляє перед постаттю Молоха! (Л. Укр., III, 1952, 81); Зал в огнях. Кружляють пари, Хвилі музики плывуть (Сос., Вибр., 1941, 263); Я все-таки відшукав очима Оленку, яка під мелодійні звуки вальса.. кружляла із своїм підполковником (Грим., Подорожці.., 1956, 92).

4. **неперех.**, **над чим і без додатка.** Плавно літати, описуючи кола. Птахи кружляли над плавнями цілими хмарами (Коцюб., I, 1955, 364); До кімнати.. залетіла бджілка і весело загула, кружляючи над мискою (Кочура, Зол. грамота, 1960, 241); Дев'ять літаків летіли над нами, потім почали кружляти над узліссям (Сміл., Сашко, 1954, 73); // Опадати додолу, описуючи кола. Кружляло осіннє листя, з неба долинали курликання журавлів (Руд., Остання шабля, 1959, 566); // **Витися**, **зависати в повітрі** (про пил, сніг і т. ін.). Вже перший сніг кружляє над землею І тихо падає (Рильський, I, 1960, 283); Дощу нема й тепер. Чорні стовпи [пили] кружляють у степу (Кучер, Прощай.., 1957, 19).

5. **неперех.** Завихрюючи пил, сніг, мести, віяти (про вітер, хуртовину). Один поза одним несеться [вихор], кружляє (Манж., Тв., 1955, 56); За вікном кружляв віхола (Літ. Укр., 19.III 1963, 2).

6. **неперех.** Їздити, ходити кружним шляхом. — Хоч не-хоч, а доведеться тепер.. кружляти об'їздами до самісінької ночі (Стельмах, Правда.., 1961, 23); // **Пересуватися**, **час від часу змінюючи напрям руху**; **петляти**. Старезний.. дідів човен поплив.. по квітучому садку, кружляючи поміж кущів порічки, агрусу (Довж., I, 1958, 287); // **Ходити манівцями**, **збившись із шляху**; **блукати**. Цілу ніч він кружляв у якихось бескетях, кам'яних лабіринтах (Гончар, III, 1959, 109); * **Образно.** А потім знов хотіла написати, та от і тепер кружляю, кружляю, а все вертаюсь до того самого (Л. Укр., III, 1952, 697); Думки Ремо кружляли хаотично... (Досв., Гюлле, 1961, 47).

7. **неперех.** Здійснювати кругообіг у живому організмі; перебувати в русі, текти (про соки, кров і т. ін.). Се так гріється хлоп'ятко — вірить в кров палермітанську, що кружляє в нього в жилах, більш, ніж в той чужий вогонь (Л. Укр., I, 1951, 310); Кров, що бухала їй до лица, мов уся зледеніла й перестала кружляти (Кобр., Вибр., 1954, 210); Навесні пробуджуються дерева, бубнявють бруньки, кружляють соки.

8. *перех. і без додатка, розм.* Те саме, що **кружа́ти** 1. *Всі раділи, веселились, гуляли, мед-вино кружляли* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 68); *Після закуски вони почали кружлять пиво* (Н.-Лев., II, 1956, 231); *Вони ж усе їздять до нас, сватами звуться, кружляють* (Барв., Опов., 1902, 201).

КРУЖНИЙ, а, е. Об'їзний, обхідний (про шлях, стежку тощо). *Вевеллі поїхав кружними шляхами і дістався до турецького табору мало не через місяць* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 503); *Альоша потрапив у таврійські степи далекою кружною дорогою* (Гончар, II, 1959, 70); * *Образно. [В а л е н т:] Я не проламувався через мур, шануючи твоє завдання, батьку, але тепер знайшов я кружну стежку* (Л. Укр., III, 1952, 291).

КРУЖНІСТЬ, ності, ж., рідко. Абстр. ім. до **кружний**. *Хотіла я дуже заїхати в Прагу, та не випало через негоду і через кружність* (Л. Укр., V, 1956, 421).

КРУЖНО, присл., діал. Колом (див. **ко́ло** 1 3). *Прийшовши до ганку, кружно обступили вони його* (Мирний, III, 1954, 308).

КРУЖОК, жќа, ч. 1. Зменш. до **круг** 1 2, 3. *Семен шубовснув у воду, і вода широкими кружками побігла від нього* (Коцюб., I, 1955, 41); *Приносять інколи йому з бідняцьких дворів то кисляку гладішку, то кружок сиру* (Стельмах, II, 1962, 104).

2. у знач. присл. **кружќа**, рідко **кружко́м**. Те саме, що **ко́лом** (див. **ко́ло** 1 3). — *Сідайте ж бо кружка та й слухайте* (Вовчок, I, 1955, 60); *Всі сполошилися й оточили діда кружком* (Стар., Облога.., 1961, 31); *Сон покинув його, і він ходив кружка по кімнаті, шукаючи.. виходу з свого становища* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 298).

3. Верхня частина діжки, бочки тощо, якою накривають їх або придавлюють засолені овочі. *Він.. потрапив на діжку з водою, скинув кружок і шубовснув у воду обома руками* (Н.-Лев., II, 1956, 270); *На.. долівці лежали кружки від кадоба* (Коцюб., I, 1955, 39); *У невеликій тарі спецій кладуть лише два шари — на дно бочки і зверху під кружки* (Колг. Укр., 8, 1956, 36).

КРУК, діал. **КРЮК**, а, ч. Великий хижий птах із блискучим чорно-синім пір'ям, що живе подалі від осель (переважно в лісі); ворон. *Не штука вбити крука: злови-но живого* (Номіс, 1864, № 7250); *Закрякали чорні крюки, Виймаючи очі; Заспівали козаченьки Пісню тії ночі* (Шевч., I, 1963, 45); *Круки — нечисленні осілі птахи України. Живляться вони гризунами, комахами. Поїдають також різні покидьки й трупи тварин* (Веч. Київ, 4. II 1961, 4); * *Образно. Ридає вночі віоліна. О музику, серця не край! В диму і крові Україна, розтерзаний круками край* (Сос., II, 1958, 242); * *У порівн. Польська шляхта і татари налітали із заходу і сходу, мов ті круки* (Цюпа, Україна.., 1960, 243).

◇ **Білий крук** — те саме, що **Біла ворона** (див. **білий**).

КРУКАТИ див. **крюкати**.

КРУКІВ, кова, кове. Прикм. до **крук**. *Майорша обійшла округ чорну, мов крукове крило, ріллю* (Барв., Опов., 1902, 347).

КРУ-КРУ див. **кру**.

КРУМК, виг. Звуконаслідування, що означає крик жаби, крука тощо. *Ворон стривожився: чи не загрожує небезпека рідному гнізду? — Крумк, крумк! Сте-режися! — гукнув він* (Донч., IV, 1957, 107).

КРУМКАННЯ, я, с. Дія за знач. **кру́мкати** та зву-ки, утворювані цією дією. *Крумкання жаб*.

КРУМКАТИ, ає, недок. Видавати звук «крумк» (про жабу, крука). *На озері крумкають жаби* (Кучер, Трудна любов, 1960, 57).

КРУМКНУТИ, не, док. Однокр. до **кру́мкати**. *Ворон крумкнув удруге* (Донч., IV, 1957, 59).

КРУМЦІРКУЛЬ, я, ч. Те саме, що **кронці́ркуль** 1.

КРУП 1, а, ч., розм., рідко. Те саме, що **крі́жі** 2. *Жанна відпустила віжки і періщила коней по крупах* (Смолич, Світанок.., 1953, 406).

КРУП 2, у, ч., мед. Гостре запалення гортані й трахеї, що супроводжується спазмами горла та утрудне-ним диханням. — *Нещастя в неї, — єдина дочка вми-рає від крупу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 35).

КРУПА, й, ж., рідко. 1. Те саме, що **крупі́й**. *Зерно сип на камінь знову; Жде крупа тебе давно, В ступах виспіло пшоно* (Щог., Поезії, 1958, 196); *Насунулись хмари, посипалася крупа пополовині з.. дощем* (Н.-Лев., IV, 1956, 260).

Дёрти (дра́ти) **крупі́у** див. **дёрти**.

2. Те саме, що **крупі́на**. *Є місця, де деревини — як крупа від крупи в московськiм куліші* (Коцюб., I, 1955, 465).

КРУП'Є, невідм., ч. Співвласник картярського будинку, а також банківник і розпорядник гри в ньому.

КРУПІ́Й, крупі́в і рідко **круп**, мн. 1. Очищені й по-дрібнені зерна злакових рослин, що їх використовують як продукт харчування. *Без солі солоно, без круп густо* (Номіс, 1864, № 10074); *Мати подає капусту. Капуста добра, з салом, ще й крупами засипана* (Фр., I, 1955, 235); *Гречані крупи*.

2. Атмосферні опади, схожі па дрібні кулясті зер-нята. *Засвистів, заплакав у холодній грубі вітер. Зато-рохтіли крупи в биті вікна* (Вас., II, 1959, 133); *Крупа-ми сипав у шибки сердитий вітер-сніговий* (Іщук, Вер-бівчани, 1961, 47).

КРУПІ́ЙНА, и, ж. Окреме зернятко крупів. *Добра каша: крупина за крупиною гониться з дрючиною* (Номіс, 1864, № 12321).

КРУПІ́ЙНКА, и, ж. Зменш. до **крупі́на**. *Треба нам всім жити одностайно, бо коли кожна крупинка сама по собі — каші не звариш* (Колг. Укр., 2, 1956, 28); *На вершині хмари, де температура повітря досягає мінус 10—15 градусів, народжується снігова крупинка* (Знання.., 6, 1965, 16).

КРУ́ПКА, и, ж. 1. рідко. Зменш.-пестл. до **крупі́а**. *Не клюй, курка, крупку* (Номіс, 1864, № 13760).

2. спец. Перше грубе млино зерна пшениці під час переробки її на сортове борошно. — *От що, Артеме, .. візьми крупки та відвезеш завтра до Домки* (Панч, II, 1956, 18); // *Будь-яка подрібнена речовина. Карто-пляна крупка*.

3. (*Draba* L.). Трав'яниста рослина родини хресто-цвітих.

4. діал. Трихіна. *Забили кабана, а він з крупкою*.

КРУПКІ́Й, а, е. Який складається з крупинок. *Крупкий мед*.

КРУПКУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на крупи; зерни-стий. *Крупкуватий сніг*.

КРУ́ПНИЙ, а, е. Те саме, що **гру́бий** 1; проти-лежне **дрі́бни́й**. *Крупне зерно; Крупний пісок*.

КРУПНІ́ЙК, у, ч. Густа юшка з крупів (у 1 знач.). *Крупник кулішеві брат* (Номіс, 1864, № 12323); *Очі їй зайшли сльозою, а руки затремтіли, що аж ледве крупнику з рук не випустила, несучи до стола* (Л. Укр., II, 1952, 553); *Підсміюючись, він.. звернувся до стро-карів: — Коли надокучив економський крупник — за-бирайтесь на американське харчування* (Стельмах, I, 1962, 193).

КРУПНІ́ЙСТИЙ, а, е. Який складається з крупи-нок; крупчастий, крупкий. *Крупнистий сніг порошив об шибки* (Ле, Наливайко, 1957, 43).

КРУПНИЧОК, чкú, ч. Пестл. до крупнік. [Г р а ф:] Коли змолотять по півкопи — даси увечері ти їм ріденький крупничок (К.-Карий, II, 1960, 17).

КРУПОВІЙКА, и, ж. Машина для очищення крупів від лузги.

КРУПОДЕРНИК, а, ч. Те саме, що круп'яр. Оттам, мамо, мельник, оттам круподерник (Сл. Гр.).

КРУПОДЕРНЯ, і, ж. 1. Невелике підприємство, на якому виготовляють крупи. Колгоспна круподерня.

2. Пристрій у млині, на якому деруть зерно на крупи.

КРУПОЗНИЙ, а, е, мед. Стос. до крупу (див. круп²). Пневмонія буває крупозна й дрібновогнищева, або катаральна (Хвор. дит. віку, 1955, 165).

△ **Крупозне запалення легень** (легенів) — запалення легень, коли вражена ціла легеня або значна її частина й на враженій ділянці нагромаджується рідина, що містить багато фібрину.

КРУПОРУШКА, и, ж., розм. Те саме, що круподерня. Біля млина сьогодні людно. Працюють не лише обидва камені, але й крупорушка (Мушк., Чорний хліб, 1960, 102).

КРУПЦІ, пець, мн. Зменш.-пестл. до крупі.

КРУПЧАСТИЙ, а, е. Те саме, що крупнистий. Одцвітали крупчасті опуки молочаю (Стельмах, На.. землі, 1949, 505); Крупчастий сніг.

КРУПЧАТКА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що питлівка. — Може, дехто вже й паляниць з крупчатки понапікав (Головко, II, 1957, 307).

КРУП'ЯНИЙ, а, е. Прикм. до крупі 1. Круп'яне виробництво; // На якому виготовляють крупи. Круп'яний завод; // Пригот. із крупів, з крупами. У печі збігає щойно підбитий молоком борщ круп'яний (Козл., Ю. Крук, 1950, 19); Круп'яна юшка; // Який дає зерно, що йде на виробництво крупів. Більше уваги необхідно приділити підвищенню врожайності круп'яних культур і, насамперед, гречки (Колг. Укр., 3, 1959, 3).

КРУП'ЯР, а, ч. Той, хто займається виробництвом крупів. У круп'яра в місті побачив я був корбові жорна, що ними крупи меле (Фр., II, 1950, 39).

КРУТАНИНА, и, ж., розм. 1. Поспішний, безладний рух; метушня. В домі почалось ворухіння, крутанина та біганина (Н.-Лев., IV, 1956, 556).

2. рідко. Те саме, що крутіїство 2, 3. — При тім жж я міркую, що ми свої люди, так і говорімо ж без непотрібної крутанини (Фр., II, 1950, 173).

КРУТАР, а, ч., діал. Крутий (у 1, 2 знач.). [Ж а н д а р м:] Але се одно тобі скажу, небоже: ти на крутаря не вродився (Фр., IX, 1952, 105).

КРУТАРСТВО, а, с., діал. Крутіїство. Карав.. зимними словами одного з слухачів, котрого спіймав на брехні і крутарстві (Коб., За ситуаціями, 1914, 36).

КРУТЕНЬ, тня, ч. 1. Скручений жмут соломи, яким розпалюють або підтримують вогонь у печі. Спали соломи три крутні під челюстями (Чуб., I, 1872, 123); // Скручений жмут соломи, сіна, що залишається на шляху перетягання копиць. На стерні після проходу волокуш залишаються.. крутні (Рад. Укр., 24.VII 1962, 2).

2. діал. Вихор (див. віхор¹ 1). * У порівн. В голові її крутнем пронеслися думки (Мик., II, 1957, 299).

КРУТЕНЬКИЙ, а, е. Досить крутий; крутуватий. — Низом, долиною в провалля є дорога. Крутенька, правда (Горд., II, 1959, 317); — Марина жінка добра... Мирон трошки крутенський (Мирний, I, 1949, 185); — Ще була.. після того бумага та ще й крутенька (Н.-Лев., IV, 1956, 66).

КРУТЕНЬКО. Присл. до крутенький.

◇ [Крутенько] садіти гопакá (гайдука і т. ін.) — із запалом танцювати гопака тощо. Еней матню в кулак прибравши, .. Садив крутенько гайдука (Котл., I, 1952, 73).

КРУТИВУС, а, ч., розм. Франт, чепурун із хвацько закрученими вусами; прудивус.

КРУТИВУСИК, а, ч. Зменш.-пестл. до крутивус. — Плати, плати, крутивусику, а він певно порухується — хіба що рак не свисне... (Вовчок, VI, 1956, 281).

КРУТИГОЛОВА, и, ч. і ж., розм. Той (та), хто крутить іншим голови, морочить інших. Лукія, нахилившись до капітана, стишено-інтимно пояснює йому, що то дочка Горпищенка-чабана. — Ох, крутиголова, натанцюється хтось від неї... (Гончар, Тронка, 1963, 140).

КРУТИГОЛÓВКА, и, ж. Пташка родини дятлових. Крутиголовка належить до родини дятлових. Але вона не дуже схожа на інших «членів родини». Оперення в неї м'якше, дзьоб менший, тулуб гнучкіший; забарвлення зверху сіро-буре, зісподу — жовтувато-біле (Наука., 8, 1966, 47).

КРУТИЗНА, и, ж. 1. Якість за знач. крутий 1. Крута гора забивас дух. Але розвідники наче й не відчувають тісі крутизни (Кучер, Голод, 1961, 129); Астрономи десятиліттями спостерігають і докладно вивчають місячні кратери — знають їх розміри й глибину, крутизну схилів та висоту валів (Знання., 4, 1966, 10).

2. Те саме, що кру́ча 1. Ще не здіймалися іти [Івась і Карпо], мов роздумували, як то по такій крутизні карабкатися (Мирний, I, 1954, 250); Сіно в горах добувається важко. В іншому місці косар на такій крутизні махає косою — аж душа холоде (Вол., Озеро., 1959, 23); // Крутий узвіз. На крутизні коні, напружуючись, захропіли, і всім довелося встати (Гончар, I, 1954, 505).

КРУТИЙ, а, е. 1. Майже прямовисний; стрімкий; протилежне пологий, пологистий. Хмарочки стали розходитись.. і покотились геть-геть за крутії гори (Кв.-Осн., II, 1956, 41); Максим Колиберда натрапив таки каменюку і пошпурив на Данила. Камінь виписав круту траєкторію в чистому небі (Смолич, Мир., 1958, 10); // Обривистий, урвистий, прямовисний (про берег, стіну урвища). Круті глинясті стіни урвища жовтіли (Коцюб., I, 1955, 346); Є на Дніпрі крутий і шпильастий берег (Бап, На землі., 1957, 43); // Високо піднятий, бурхливий (про хвилю, морський прибії). Грає море, Хвилю підіймаючи круту (Мал., Звенігора, 1959, 20); // перен. Дуже сильний, відчутний (про підвищення рівня розвитку чогось). Партія і Радянський уряд вживають кардинальних заходів до забезпечення крутого піднесення сільського господарства (Ком. Укр., 3, 1965, 3).

2. Дуже загнутий, вигнутий, сильно закручений. Корови поважно несли в обори своє голе рожеве вим'я та круті роги (Коцюб., II, 1955, 398); — Ходімо, ходімо, — охоче обізвався славнозвісний кошовий, закидаючи за вухо крутого вуса (Вишня, I, 1956, 328); // Чітко окреслений, опуклий, рельєфний (про чоло, ніс і т. ін.). В цього [парубка] невеличка борода.. крутий високий лоб (Гр., II, 1963, 7); Оцей.. кремезний, вилицюватий юнак з крутим підборіддям, завжди.. нагонить на інших настрій діловитості і серйозності (Гончар, I, 1954, 459).

3. Дуже вигнутий, не поступовий (про поворот шляху, річки тощо). Далі крутими завертнями повертала вона [річка] до гори (Мирний, I, 1954, 256); Інколи над берегом Прута проскакував вершник і зникав за крутим поворотом річки (Коцюб., I, 1955, 352); Проїхали і

цей кілометр, а дорозі ще не кінець, це тільки крутий поворот (Гончар, III, 1959, 171); // перен. Несподіваний, раптовий (про зміну в поведінці, суспільних явищах, подіях тощо). Мінялися влади. Круті повороти робило життя (Гончар, II, 1959, 10); Сталась з людиною зміна крута (С. Ол., Вибр., 1959, 275); // перен. З відчутними, помітними переходами (про мелодію). Пісня його була крута в колінах, то стрімких, то журливих, то радісних, то уривчастих (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 341).

Крутий танок (танець, ряд) — весняна дівоча гра, у якій ланцюжок танцівниць робить завороти, зигзаги. Одні навзаводи біжать, а другі Крутії танці водять (Фр., X, 1954, 388).

4. Суворий, твердий, невіддатливий (про характер, вдачу людини й про людину з таким характером); протилежне лагідний. Він боявся батька, його крутого норову, твердого слова (Н.-Лев., I, 1956, 188); Виказувала.. характер тільки Варвара; сувора, крута і справедлива дівчина (Вол., Місячне срібло, 1961, 174); // перен. Рвучкий, сильний, лютий (про вітер, мороз). Од вітру крутого закрившись полою, ..Черкнув [партизан] сірника (Перв., I, 1958, 348); — А хто з нас забуде.. Як бив із крутими вітрами у тіло.. Нещадний, колючий пісок? (Гірник, Друзі.., 1953, 13).

◇ **Круті заходи** — суворі, рішучі дії, спрямовані проти кого-, чого-небудь. — Як на мене, то треба вжити крутих заходів.. і вщент зруйнувати їхнє хижацьке гніздо (Тулуб, Людолови, I, 1957, 14).

5. розм. Міцний, твердий. На круте дерево треба крутого клина (Номіс, 1864, № 3890); — Бачте, яка буйна [картопля]! А вгризніте, яка крута! (Барв., Опов., 1902, 428); * Образно. Сокира рубала Японські дроти на льоту, Так, мовби сто років збирала Для помсти цю силу круту (Нагн., Вибр., 1950, 212); // Туго зав'язаний, сплетений. Разом із цим ще одне так різко впливало з давнини: нагай на батьківській червоножилавій руці — крутий, ушестеро переплетений (Крот., Сини., 1948, 14); * Образно. Я почав мари́ти, як-то осього крутого вузлика, що лихе життя його зав'язало, добродій становий буде розв'язувати? (Мирний, IV, 1955, 359).

6. перен., розм. Дуже складний для розуміння. [Лікар:] Говориш ти загадками крутими! (Фр., XI, 1952, 252); В дитячих головах тиснуться не дитячі круті мислі (Головко, II, 1957, 365); // Який важко сприймається, засвоюється (про слово, мелодію тощо). Не круте ймення, та забула (Сл. Гр.); Крута пісня; // Сповнений труднощів; важкий, складний. Хвилина була крута (Мирний, IV, 1955, 13); І куте слово теж не зле-бо В горнилі душ нести сюди, Де мудрість віку в дні круті Стоїть в величній простоті (Мал., Листи.., 1961, 17).

7. перен. Гострий, різкий, дошкульний (про вислів, розмову тощо). Крутою була розмова (Гончар, Таврія, 1952, 105); // Грубий, брутальний (про лайку). Скиба похмурий дивиться на них якийсь час і стиха, без слів, самими губами, вивернув із себе круту лайку (Головко, I, 1957, 307); // Непристойний, масний (про жарт, анекдот і т. ін.). Серед грізних вигуків та нахвалок на козаків почулися раптом веселі жарти та круті дотепи (Головко, II, 1957, 314); Мов мурашня, копошиться людська маса, вигукуючи круті слова, гогоче (Чаб., Балкан. весна, 1960, 350);

8. Дуже густий внаслідок тривалого варіння (про їжу). І ласощі все тільки їли [праведники], ..Крутії яйця з сирівцем (Котл., I, 1952, 149); Каша у нас пшоняна, крута, увариста (Ю. Янов., V, 1959, 158); // Густо замішаний (про тісто). Хляпала діжа, Па-

раска місила круте тісто (Горд., II, 1959, 345); // В'язкий, тягучий (про мокрий ґрунт). Здавалося — йди хоч століття, все буде під ногами цмокати крута земля, сіятиме.. дощ (Гончар, III, 1959, 136); Круте болото; // перен. Низький, сильний (про голос); густий (у 4 знач.). Цибатий Невкипіль.. дзьобав крутим басом Муху Івана (Головко, II, 1957, 220).

9. Дуже насичений, міцний (про настій, навар, тю-тун, запах і т. ін.). В хаті повно людей. Намоклі сіряки, крутий тютун, .. кашель... (Мик., II, 1957, 7); Крута кава; Крутий чай; * Образно. Люблю клопоти, й землю, й цвіт, Своїм горбом, як кажуть, чую Його [життя] крутий солоний піт (Мал., Серце.., 1959, 208).

КРУТИЛКА, и, ж., розм. Саморобна зимова карусель на льоду. А як парубки з дівчатами крутилку було зроблять! ..Санчата по колу вихором літають (Вишня, II, 1956, 294).

КРУТИЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до крутіння. Крутильний момент; // У якому скручують волокно, дріт і т. ін. Крутильний цех; // Признач. для крутіння, скручування чогось. Крутильна машина.

КРУТИЛЬНИК, а, ч. Робітник, який працює на скручуванні волокон, пряжі, дроту тощо.

КРУТИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до крутильник. Жанна.. працювала крутильницею на заводі синтетичного волокна (Рад. Укр., 3.III 1963, 3).

КРУТИТИ, кручу́, кру́тиш, недок. 1. перех. і неперех. Надавати чомусь обертового руху; обертати. * У порівн. Стіни.. закрутилися, заходили ходором, мов хто навсправжки крутив їх перед його.. очима (Мирний, I, 1954, 325); // Рухаючи корбою тощо, примушувати знаряддя, механізм і т. ін. діяти. Василь узявся допомагати батькові крутити січка́рню (Чорн., Потік.., 1956, 353); // Тримаючи що-небудь, раз у раз змінювати його положення (від ніяковості, нерішучості тощо). Сидить [поет] за столом, крутить в руках перо над білим аркушем паперу; крутить довго, але папір все зостається білим (Л. Укр., I, 1951, 298); Погасян крутив ложку, не знав, що робити: захищати Чумаченка чи чекати, що буде далі (Тют., Вир, 1964, 323); // чим. Швидко повертати з одного боку в інший. Іван витріщав на Соломію очі і крутив.. цапиною борідкою (Коцюб., I, 1955, 378).

◇ **Круті́, Гаврі́ло, фам.** — уживається під час захоплення, спонування до дії, вчинку; **Круті́ти веремію див. веремія**; **Круті́ти [верті́ти] на всі бо́ки** — довго розмірковувати над чим-небудь, змінюючи щось, домагаючись результатів. Увесь вечір складав розклад лекцій, крутив, вертів на всі боки — нічого не виходило [виходить] (Вас., IV, 1960, 18); **Круті́ти го́лову кому** — дурити, морочити; збивати з пантелику когось. Як не вмів діла робить, то береться другим голову крутить (Укр. присл., 1955, 389); Йй одне задоволення — крутити голови хлопцям (Гончар, Тронка, 1963, 40); **Круті́ти голово́ю:** а) заперечувати що-небудь порухом голови з одного боку в інший. Артем крутив головою: не вірив Павлові (Головко, II, 1957, 419); б) добре думати, мізкувати. — Тут треба багато міркування, треба добре головою крутить! (Н.-Лев., III, 1956, 320); **Круті́ти мо́зком (мізка́ми)** — добре думати, мізкувати. Виходить, ще краще треба крутити мізками, щоб когось перехитрити (Стельмах, II, 1962, 24); **Круті́ти но́сом див. ніс**; **Круті́ти рома́н (любо́в)** з ким — мати з кимось інтимні стосунки або фліртувати. — Звичайно, ти .. романів по госпіталях не крутив, прапор свого кохання тримав високо (Гончар, I, 1954, 72); **Круті́ти фі́льм (кінокарті́ну)** — демонструвати кінофі́льм. Він сьогодні вперше крутитиме кінокар-

тину в Зворині (Томч., Закарп. опов., 1953, 19); **Крутіти хвостом** — хитрувати, лукавити, лицемірити. — Він [Оксен] хитрий. Любить хвостом крутити (Тют., Вир, 1964, 161).

2. *перех. і неперех.* Утворювати коловерт, вир; вирувати (про воду, течію). Розвісила [верба] .. віти над темною кручею, де вода, мов кип'яток у горшку, крутила (Мирний, IV, 1955, 170); — Течія тут крутить, як циган решетом, — озвався дід Коваль (Голов., Тополя., 1965, 207); // *безос.* Водю чортзна-як крутило, Що трюхи всіх не потопило (Котл., I, 1952, 87); // Здіймати сніг, пил і т. ін.; курити, сильно дути (про вітер, заметіль). Із повислих хмар сипле сніг, та вітер рве його і крутить у скаженім танці (Фр., VII, 1951, 416); У полі знову гуде сніг.. Крутить хурделиця (Мик., II, 1957, 306); // *безос.* На третій [день].. як почало крутити, .. то й пса жалко було вигнати з хати, не те, що пускатися.. в дорогу (Коцюб., III, 1956, 127); Схилялися трави на березі. Пилом крутило (Перв., I, 1958, 213).

Крутіти замётами див. замёт.

3. *перех.* Туго звивати, скручувати що-небудь; су-кати. Хто жне, хто перевесла крутить, .. хто носить снопи (Кв.-Осн., II, 1956, 147); Жінки й діти крутили ужви (Фр., VI, 1951, 108); Півста кремезних.. заробітчан м'яли.. коноплі й крутили мотузки (Смолич, II, 1958, 28); // Вивертати, заламувати, завдаючи болю. Цькують його собаками, Крутять назад руки І завдають козакові Смертельні муки (Шевч., II, 1963, 152); Учитель не стільки вчив, скільки крутив за вуха та бив по плечах (Коцюб., III, 1956, 27); * Образно. Серце у бідолахи билось сильно, голод крутив кишки (Фр., IV, 1950, 92); // Туго завивати, обгортаючи чимось (переважно про цигарку). Олена, мати Василька, крутила голубці на вечерю (Коцюб., I, 1955, 78); Вийняв [Славко] тютюн, крутив папіроси (Март., Тв., 1954, 245); Сіли в кімнаті на крісла й лутки, Кру-тять [переселенці] махорочні самокрутки (Мал., За-морем, 1950, 46); // Підкручувати, підгинати (волосся, вуса); укладати. — О, ми розворушимо ваш Богуслав! — гукнув Казанцев, крутячи вуса (Н.-Лев., III, 1956, 137); Здається, тільки й жде [Тоня] атестата зрілості, щоб уже ні від кого не залежати і вільно крутити собі зачіски, які захоче (Гончар, Тронка, 1963, 33).

◇ **Волам хвості крутіти див. віл; Хоч мотузкі круті з кого** — хтось надмірно розчулений, лагідний, піддатливий до всього. Почала Хівря Наталцю.. голубити. Розумна дитина зараз розібрала, що тепер з матері хоч мотузки крути, і.. виговорила їй за те, що її побили (Григ., Вибр., 1959, 113).

4. *неперех., перен., розм.* Хитрощами ухилятися від відвертої відповіді, розмови, прямої дії. Не крути, бо перекрутиш (Номис, 1864, № 5868); [Сиді:] Так, так, голубчику. Нічого тут крутить і сюди, і туди: у нас є свідки, що ти коней віддав злодіям! (К.-Карий, I, 1960, 43).

◇ **Крутіти словами** — говорити неправду; обдурювати, обманювати. — Ей, дівчино, щось ти крутиш словами, — гірко заговорив Корній (Л. Укр., III, 1952, 566); Як не круті [як не верті], а... — що не роби, як не хитруй, нічого не вдієш. [Коваль:] Не раз подякує Січ-мати старому Ковалеві, що вигодував такого молодця... Як не крути, як не верти, а не вдержиш дома (Кроп., V, 1959, 11); Отже, як не крути, а головою муру не проб'єш (Коз., Гарячі руки, 1960, 77).

5. *неперех., ким, перен., розм.* Розпоряджатися ким-небудь за власним розсудом; верховодити. Хоч жменька старшини, ніби й танула в морі голоти, але крутила вона нетягами, як хотіла (Тулуб, Людолови, I, 1957,

406); — На шахти йду! — гукав Карпо й дружині. — Годі мною крутити, як циган сонцем! (Ю. Янов., Мир, 1956, 235); // Знущатися над кимось. [Я в-д о х а:] Іноді живий жаль бере, як почнуть отими людьми крутити (Мирний, V, 1955, 151).

6. *неперех.* Чинити щось на свій лад, часто для власної вигоди. Я кручу по-своєму, а вона [кума] розкручує по-своєму (Н.-Лев., III, 1956, 252); Писарчук та староста крутять так, щоб ік своїй вигоді повернути (Григ., Вибр., 1959, 260); // Чинити щось не по правді, кривдячи когось. — В своїй калитці тримав [пан].. і суддю, і засідателів, і землеміра.. А ті вже крутили, як пан хотів (Стельмах, I, 1962, 272).

7. *тільки 3 ос., неперех., перен.* Виклика́ти тривале відчуття болю, який періодично то посилюється, то послаблюється. У бабусі сильно зуби крутили (Вишня, II, 1956, 60); — Колав [Мефодій] колись [колодязі], а тепер уже у відставку вийшов: ноги дуже крутять... (Гончар, Таврія, 1952, 202); // *безос.* Навесні білила [Горпина] полотно — почало у неї руки крутити (Григ., Вибр., 1959, 146); // *розм.* Хвилювати, турбувати (про думки, почуття тощо). Він усе її.. сватас. Вона й не дивиться. Журиється, тужить! Усякі думи її крутять (Барв., Опов., 1902, 518).

◇ **Крутіти в носі** — спричиняти неприємне враження, відчуття від чогось. Спершу все те крутило у носі, — вона [Оришка] оддавала людям свою долю, .. а як не стало чого збувати, .. почала і не таке їсти (Мирний, IV, 1955, 32).

КРУТІТИСЯ, кручу́ся, кру́тншся, *недок.* 1. Робити обертові, колові рухи; обертатися. Їй здавалося, що земля крутилася під нею і її хитала (Мирний, IV, 1955, 125); Рано-вранці я вставала, Мичку микала та пряла; А серденько занудилось, Веретенце не крутилось (Щог., Поезії, 1958, 236); Край столу, де крутиться чорний диск на патефоні, сидять трос людей (Ю. Янов., IV, 1959, 104); // з ким і без додатка. Танцюючи, робити колові рухи; кружляти (у 3 знач.). На пісню обізався парубок, що танцював з двома дівчатами, .. крутячись по черзі то з одною, то з другою (Л. Укр., III, 1952, 670); Грізні стіни стоять мовчазливо, Крутяться привиди в дикім танку... (Рильський, I, 1960, 91); // Часто змінювати положення тіла лежачи або сидячи; вертітися (у 1 знач.). Виноградський крутився на стільці, видно, хотів щось сказати Тамарі (Хижняк, Тамара, 1959, 108); Крайнюк крутився на своїй постелі, зітхав і кашляв, а заснути ніяк не міг (Кучер, Голод, 1961, 452); // Швидко, хапливо рухатися, метушитися. Крутиться, як посолений в'юн (Укр.. присл., 1955, 300); Гість і Безбородько сіли за стіл, а Марія крутилася по світлиці, як метелик біля світла (Стельмах, Правда., 1961, 202); // *перен., розм.* Постійно займатися різними справами, клопотатися чимось, шукаючи виходу з біди, труднощів. Трудне життя, як не крутись... А ще й крутись не завжди є на чім та біля чого (Головко, II, 1957, 397); — Відкіль ті й борги взялися?.. Кручуся, силкуюся, а воно не до ліпшого йде — до ще гіршого (М. Ол., Чуєш., 1959, 7).

◇ **Кру́титься голова́ (в голові)** — паморочиться голова. В глибоких ямах, серед задухи й смороду, од яких крутиться голова, працюють.. тисячі робітників (Коцюб., III, 1956, 38); Світ кру́титься пе́ред очі́ма (в оча́х) у ко-го — комусь здається від хвилювання, перевтоми, голоду, що все навколо хитається, перебуває в коловому русі. Дух спирається в Галиних грудях від щастя; світ кру-титься перед очима (Мирний, IV, 1955, 106); Крутився світ в очах, цілий день носила [Оленка], забавляла дітей, хоч би хто шматок хліба дав (Горд., II, 1959, 8).

◇ Крутітися як (на́че, мов і т. ін.) мұха в окро́пі; Крутітися як (на́че, мов і т. ін.) [та] білка (білочка) в ко́лесі — бути постійно заклопотаним, дуже зайнятим; метушитися. — *Дві машини тепер у нас [у колгоспі], .. та однаково крутимось усі як та білочка в колесі* (Кучер, Трудна любов, 1960, 115).

2. Вирувати, утворювати коловерт, вир (про воду, течію). *Між скелями та по камінні ревла Рось, крутилась вода, мов на лотоках* (Н.-Лев., I, 1956, 70); *Од швидкого руху вона [вода] пінилась і крутилась* (Трубл., I, 1955, 90); // *рідко*. Здіймати сніг, пил і т. ін.; курити, сильно дуті (про заметіль, вітер). *Вітер крутиться у полі, у стовпах, дротах гуде...* (Тич., II, 1957, 138); *Крутилась, віяла метелиця, намітала високу кучугуру* (Донч., III, 1956, 131);

3. *розм.* Ходячи туди-сюди, постійно перебувати де-небудь, біля когось. *Підійшли [звірі] до того місця, де все ще крутився Лис Микита* (Фр., IV, 1950, 94); *Тоня знову крутиться біля нього.* — *Ну, давай уже, розшифруємо [листа], — каже брат* (Гончар, Тронка, 1963, 19); // *Вештатися* (у 1 знач.), тинятися. *З острова вийти не можна було, ще вештались та крутились по степах татари і ногайці* (Стор., I, 1957, 348).

◇ Думка кру́титься (думкі́ кру́тяться) [в голо́ві] — *хтось постійно думає про когось, щось*. *Петру.. хочеться щось спитати в Іона, але він не наважується*. А думка крутиться в голові, не дає спокою (Чаб., Балкан. весна, 1960, 233); **Круті́тися в'юно́м** див. в'юн; **Кру́титься на язи́ці** що: а) про сильне бажання сказати щось, спитати про кого-, що-небудь. — *А мене так і кортить розпитать про Марію, так і крутиться на язиці ймення її, та ніяково розпитувать...* (Коцюб., I, 1955, 143); б) про намагання пригадати щось добре відоме, але забуте в даний момент; **Розмо́ва кру́титься** (крути́лася і т. ін.) *коло* (навколо) *кого — чого* — розмова постійно йде про когось — щось, раз у раз повертається до когось — чогось. *Розмова найбільше крутилася навколо переселенців* (Стельмах, I, 1962, 13); **Сльо́зи кру́тяться** (сльо́за́ кру́титься) *в оча́х у кого* — хтось близький до плачу. *Лице моє жалібно кривиться і в очах крутиться гірка сльоза...* (Коцюб., I, 1955, 415).

4. *над чим і без додатка, рідко*. Те саме, що **кружля́ти** 4. *В небі крутились білі мартини й чайки* (Н.-Лев., II, 1956, 226); *З далекого берега прилітали кусючі.. гедзі й крутились над головою* (Донч., III, 1956, 77); * *Образно*. *На веранді, як тая нетля, крутилася жвава розмова.. молоді* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 47); // *Витися, зависати в повітрі* (про пил, сніг і т. ін.). *В венеціанське вікно лилося сонце широким потоком, в сизій муті його крутились пилінки* (Коцюб., II, 1955, 397); *Ніч іде. Як серце терпко стука, і сніжинки крутяться в вікні* (Сос., I, 1947, 121).

5. Різко змінювати напрям, робити вигини; звиватися (про шлях, ріку тощо). *Яр крутився гадюкою на всі боки* (Н.-Лев., II, 1956, 310); *Степова.. річка крутилася туди й сюди серед рівної площини* (Гр., I, 1963, 402); *Часом шлях крутився вище хмар, .. над ущелинами та безоднями* (Скл., Святослав, 1959, 213).

6. *рідко*. Скручуватися, звиватися в кільце, у спіраль. — *Ох ви, люди небораки, — промовляв Василь до різця, з-під якого бігла, крутилася красива стружка* (Ю. Янов., II, 1954, 104); *На деревах уже жовкло, крутилося сухе листя* (Збан., Сеспель, 1961, 160).

◇ Як не круті́сь, а... — те саме, що **Як не круті́**, а... (див. круті́ти). — *Що ж, братенику рідненький, як не крутисся, а, видно, нам удвох в одній упряжці не йти — доведеться ділитися [багатством]* (Стельмах, I, 1962, 594).

КРУТИ́ХВІСТ, воста, ч., *розм.* Те саме, що **круті́й** 1; хитрун.

КРУТИ́ХВІСТКА, и, ж., *розм.* 1. Жін. до **круті́хвіст**. — *Я тобі покажу, крутихвістко, опозицію! Я тебе навчу, як зустрічати нові кадри!* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 136).

2. Легковажна жінка, дівчина. — *Я Галину.. краще знаю, ніж ти... Вона не яка-небудь крутихвістка* (Коп., Земля..., 1957, 148).

КРУТИ́Ж, тежу́, ч., *рідко*. Те саме, що **вир** 1. *Великий жаль вхопив Івана за серце.. Його тягло скочити з скелі у крутіж* (Коцюб., II, 1955, 332); *Розсікав [Тимофій] тугі підводні течії, могутніми плечима з розгону кришив крутежі* (Стельмах, II, 1962, 204).

КРУТИ́Й, я́, ч. 1. Хитра та спритна в своїх учинках людина; шахрай, ошуканець. — *Треба вибрати в сватих доброго крутія, щоб викрутив [у Терлецьких].. зайву сотню карбованців* (Н.-Лев., III, 1956, 52); *Надаремне Роман.. упевняв пана, що Семен не має грошей, що він круті́й і т. ін.* (Коцюб., I, 1955, 106); // *Нещира в своїх стосунках з іншими людьми особа; лицемір*. — *Ти думаєш, я люблю отих крутіїв, боягузів, пристосовників?* (Рибак, Час..., 1960, 591).

2. Той, хто схильний до крутіїства (у 3 знач.) (про чиновника, канцеляриста й т. ін.); бюрократ. *Певне, ніхто не вміє краще за Нестора намолоти при відповідних обставинах сім мішків гречаної вовни, — а це могло мати неабияке значення для переговорів з крутіями-прикажчиками* (Гончар, I, 1959, 10).

3. *розм.* Той, хто крутить що-небудь. *Динамку [під час демонстрування фільму] крутили руками .. Денис кидав ручку, світло гасло і збуджені глядачі кричали: — Давайте крутія!* (Тют., Вир, 1964, 40).

КРУТИ́ЙКА, и, ж. Жін. до **круті́й** 1, 2. — *Хіба.. в цієї порожньої крутійки є серце?! Хіба їй шкода чоловіка та дітей?!* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 14).

КРУТИ́ЙКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи крутіїський (у 2 знач.). — *Крутіїкуватий ти, Давиде, чоловік, як я бачу. То дає, то не дає...* (Добр., Тече річка..., 1961, 278).

КРУТИ́ЙСТВО, а, с. 1. Нечесне поводження; шахрайство, ошуканство. *За кількох письменних Рябенко розписався, мов за неписьменних. Зінько бачив, що це вже якесь крутіїство, але навіть його зроблено, — спершу не зрозумів* (Гр., II, 1963, 377); *Тепер же мені.. збридло усяке крутіїство і замилювання очей* (Л. Укр., V, 1956, 58); // *Брехливість, лицемірство*. *Завжди такий непримиренний до брехні і крутіїства, він сам тепер викручується брехнею, наче хлопчак* (Вільде, Сестри..., 1958, 549).

2. Ухиляння від прямої відповіді, відкритих дій, учинків. *Цей кремезний фермер ставить питання руба і жадає відповіді без крутіїства* (Кулик, Записки консула, 1958, 206).

3. Навмисне використання дрібниць, формальностей і т. ін. для затягування чи заплутування судових та адміністративних справ із корисливою метою або щоб зняти із себе відповідальність.

КРУТИ́ЙСЬКИЙ, а, е. 1. Власт. крутіїві, крутіям (у 1 знач.). *Передавав [Жержеля] крутіїську манеру.. Харлана* (Вол., Місячне срібло, 1961, 175); *Крутіїська вдача*.

2. Лицемірний, нечесний, брехливий. *Ми всі цілком зневірилися у щирість та совість крутіїського уряду* (Коцюб., III, 1956, 285).

КРУТИ́ЛЬ, те́лі, ж. 1. Пристрій для сукавання мотузків.

2. *діал.* Вир (у 1 знач.). *Хлопець булькнув у крутіль*.

КРУТІННЯ, я, с. Дія за знач. **крутити** 1—4, 7 і **крутитися** 1—4, 6. *Крутіня колесом; Крутіня перевесел.*

КРУТІНЬ, теня, ч. Те саме, що **крутень**. *Вона.. то рогачем розгортала на черені жар, то сунула туди нового крутень (Іщук, Вербівчани, 1961, 213); Все.. стоїть [взимку] тихо-тихо, поки.. не прилетить.. холод з вітром.. і стане з долу вгору крутити білі крутені (Григ., Вибр., 1959, 325).*

КРУТІСТЬ, тості, ж. Якість за знач. **крутий** 1; крутизна (у 1 знач.). *Більш механізовано садівництво й виноградарство на рівнинах і невеликих схилах, крутість яких не перевищує 10° (Колг. енци., II, 1956, 52).*

КРУТІЯ, ї, ж., рідко. Те саме, що **завірюха** 1. *Налітає раз у десять років Отака скажена крутія (Перв., I, 1958, 169); * Образно. Крутією зірвалася згадка, ..Мов живий пригадався батько (Забашта, Нові береги, 1950, 49).*

КРУТЛИВИЙ, а, е. Дуже, занадто рухливий, метушливий; непосидючий, вертлявий. *Він сидів отам, У барвнім колі повнотілих дам, Панів півсонних, паничів крутливих Та панночок.. примхливих (Рильський, II, 1956, 113); Ще в березні прилетів омелях, великий, крутливий чорно-сивий птах (Турч., Зорі.., 1950, 243).*

КРУТНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех. 1. Однокр. до **крутити** 1—3. *Художник крутнув вмикача, і кімнату залило море світла (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 361); Хлопець крутнув головою, очі злісно блиснули (Вас., II, 1959, 55); Пліт захитався й пропустив воду. Прудка течія крутнула ним і понесла вниз (Коцюб., I, 1955, 355); Кир.. схопив Северина за руку і крутнув так, що вона хруснула (Тют., Вир, 1964, 370).*

2. Змінити напрям руху чогось; повернути (у 1 знач.). *Він крутнув яструбка різким поворотом на німця (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 87); // Повернутися (у 1 знач.). Василик біг якраз навстріч Орлюкові. Але, почувши крик учительки, він крутнув назад (Довж., I, 1958, 391).*

КРУТНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. 1. Однокр. до **крутитися** 1. *Настя крутнулася на одній нозі й вибігла з зали (Н.-Лев., III, 1956, 214); Гарасько нетерпляче крутнувся на ослоні, миттю схопився й почав кашляти (Мирний, IV, 1955, 347).*

2. розм. Те саме, що **повернутися** 1. *Санчата.. несамовито крутнулися вбік (Стельмах, I, 1962, 62).*

3. розм. Кинутися, метнутися куди-небудь. *Крутнулася [баба] туди-сюди, та бачить, що треба лізти вгору (Щог., Поезії, 1958, 485); Поправивши хустку, вона крутнулася до комори, засунула її на замок.. і вибігла на вулицю (Стельмах, Над Черемошем.., 1952, 294).*

КРУТНЯ, ї, ж., розм. Те саме, що **крутість** 1. *Од-радяни одкинулися, думаючи, що то німецькі крутні, щоб ціну збивати (Мирний, IV, 1955, 242); — Казав [піп], що мужик крутнею живе (Март., Тв., 1954, 47).*

КРУТО. Присл. до **крутий**. *Дорога.. спускалася дуже круто в глибокий вузький яр (Н.-Лев., II, 1956, 309); Фіолетові, круто округлені підтьоки [набряки] під його очима ще глибше втиснулися в обличчя (Стельмах, II, 1962, 183); За Вишгородом Дніпро круто повертав ліворуч (Скл., Святослав, 1959, 63); — З жінками треба круто держатися, — навчав.. Стальський [Рафаловича] (Фр., VII, 1951, 223); Коли він з ким обійшовся круто, то це, щоб у інших острашка була (Мушк., Чорний хліб, 1960, 162); Темніли круто заплетені високі тини (Жур., Звич. турботи, 1960, 41); Саньці приходилось круто з гарматами (Ю. Янов., I, 1958, 165); Хтось*

щось говорив, хтось лаявся круто (Мирний, IV, 1955, 136); Курчат у перші дні годуємо круто звареними яйцями (Колг. Укр., 9, 1958, 27); Круто пахли високі буйні ромашки (Вас., II, 1959, 370).

КРУТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **крутий** у 1 знач., напр.: **крутогорбий**, **крутодахий**; у 2 знач., напр.: **крутобровий**, **крутогрудий**.

КРУТОБЕРЕГІЙ, а, е. Який має круті береги. *Ти, і Україна, І Дніпро крутоберегий, І надія, брате, Не даєте мені бога О смерті благи (Шевч., II, 1963, 66); Ой уже Сула та крутоберега Свої срібні хвилі в Переяслав не посилає (Мирний, V, 1955, 272).*

КРУТОБЕРЕЖЖЯ, я, с. Крутий берег; круча (у 1 знач.). *В тім місці берег крутий — крутобережжя (Сл. Гр.).*

КРУТОБЕРЕЖНИЙ, а, е. Те саме, що **крутоберегий**. *Крутобережна ріка.*

КРУТОБОКИЙ, а, е. 1. Який має круті схили; майже прямовисний. *Сниться їй десь край розкішний, Синє небо, берег пишний, ..І на скелі крутобокій З мур [мурів] кріпких палац високий (Щог., Поезії, 1958, 181); // Стрімкий. Друзі підійшли до балки, спускалися вниз по її крутобокій схилах (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 226).*

2. З дуже опуклими боками. *Він влаштувався .. на носі крутобокого козацького човна (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 102); На низеньких полицях лисіли бронзою крутобокі пудові гарбузи (Жур., До них іде.., 1952, 96).*

КРУТОВЕРТЬ, ї, ж., рідко. Те саме, що **вир** 1. *Пором заносило помалу На крутоверть (Мал., Віщий голос, 1961, 23); — Віддалятися від берега не рекомендується, бо там.. такі крутоверті, що легко можуть засмоктати (Чаб., Катюша, 1960, 253).*

КРУТОВИНА, и, ж. Крутий схил; крутизна (у 1 знач.). *Коли досягали хліба, він [пан] наймає косарів.., бо жниварками на крутовинах чи у.. вибалках не розженешся (Юхвід, Оля, 1959, 72).*

КРУТОВІР'Я, я, с., рідко. Те саме, що **вир** 1. *Вільшина переборює неспокійне крутовір'я, спрямовує човен до своєї пристані (Цюпа, На крилах.., 1961, 238).*

КРУТОГОРІЙ, а, е, поет. Який має стрімкі схили, береги (про річку). *І тут.. невесело було, Та все-таки якось жилось. Принаймні вкупі сумували, Згадавши той веселий край, І Дніпр той дужий, крутогорий (Шевч., II, 1963, 240); // Із стрімкими горами (про місцевість).*

КРУТОНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., розм. Підсил. до **крутнути**. *Русевич з силою крутонував ручку телефону і.. наказав з'єднати його з лабораторіями (Шовк., Інженери, 1956, 29); Від болю й гордої образи так крутонули [коні] вбік, що ледве не скинули вершника (Стельмах, I, 1962, 500).*

КРУТОНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док., розм. Підсил. до **крутнутися**. *Шмалько, крутонувшись, мов дзига, ледве не гепнувся на землю (Добр., Очак. розмир, 1965, 50); * Образно. Їдете й кінець... Далі безодня.. А вона [дорога] крутнулася ліворуч і посунулася далі трохи... (Вишня, I, 1956, 162).*

КРУТОРОГІЙ, а, е. 1. Який має дуже загнуті, сильно вигнуті, закручені роги. *Дивимось, а се чумаки з гори йдуть. Воли все сиві-половії та круторогі, а ярма мережані (Вовчок, I, 1955, 58); Ясь грав, і раптом круторогий баранець-ватажок почав вибрикувати ногами (Ів., Вел. очі, 1956, 40); * Образно. І з неба місяць круторогий туманно дивиться в вікно (Сос., II, 1958, 143).*

2. у знач. ім. **круторогі**, гих, мн., нар.-поет. *Воли. Отак вона вишивала, У віконце поглядала, Чи не ре-*

вуть круторогі, Чи не йде чумах з дороги (Шевч., I, 1963, 252); Широки.. шляхом тягнеться валка чумацьких маж. Круторогі ступають поважно (Сам., II, 1958, 360); Щодень меншало в гуртах круторогих, щодень більшало волячих шкур на возах (Гончар, II, 1959, 117).

КРУТОСХІЛ, у, ч. Крутий, стрімкий схил гори, берега тощо. Вузька дорога потяглася вгору між глинястими крутосхилами, вкритими чагарником (Гончар, I, 1954, 505); Ще довго дивився [Сахно] на самотню постать Ліди, що повільно підіймалася на крутосхил (Руд., Вітер., 1953, 438).

КРУТОЯЗІКИЙ, а, е. Нестриманий, гострий у словах. Крутоязика людина.

КРУТОЯР, у, ч. 1. Глибокий яр, балка з крутими схилами. Він зірвався цієї ночі по камінню в якийсь крутояр і пошкодив ногу (Гончар, I, 1954, 113); Крутояром, ліском.. до самісінького Жежериного обійстя вони підійшли незримі й нечутні (Речм., Весн. грози, 1961, 55).

2. рідко. Те саме, що **урвище**; круча (у 1 знач.). Як меч, блищав у тьмі чорних крутоярів Потік Дніпра (Бажан, I, 1946, 163).

КРУТОЯРИЙ, а, е. 1. З глибокими, крутими ярами, балками (про місцевість, рельєф). Крутояре узгір'я.

2. рідко. Із стрімкими схилами (про берег).

КРУТУВАТИЙ, а, е. Досить крутий. Крутувати.. були ці дядьки-капітани (Гончар, Тронка, 1963, 150); Оця життєрадісність.. оцей дошкульний, часом крутуватий гумор скрашували важку, .. жажливу дійсність (Кучер, Голод, 1961, 197).

КРУТУВАТО. Присл. до крутуватий. — Ви не ображайтесь на мене, старого, може, я трохи крутувато сказав (Чаб., Стоїть явір., 1959, 27).

КРУТЬ, присудк. сл., розм. Уживається як присудок за знач. **крутнути** і **крутнутися**. Повибігали якісь панночки..; повертілись перед очима, та й круть за двері! (Вовчок, I, 1955, 75); — Побачила нас [хазяйська дочка] і — круть у хату (Тют., Вир, 1964, 168).

◇ **Ні круть ні (ані) верть** — про безвихідне, тяжке становище. Розкажи [ластівочко]: чи й там, як тута, Пекло скрізь — ні верть ні круть (Граб., I, 1959, 327); Тут не зарадиш: ні круть ані верть (Павл., Бистрина, 1959, 106); Хоч (чи) круть, хоч (чи) верть — що не роби, нічого не вдієш. Руба поставив [Тарас] питання: «Хочеш за мене заміж чи ні?» .. Отут мені, хоч круть, хоч верть (Мур., Жила.. вдова, 1960, 71).

КРУТЬ-ВЕРТЬ, присудк. сл., розм. Уживається на позначення швидких, рвучких рухів, раптових поворотів у різні боки. Комар круть-верть — на ніс присів, — Лев клацнув, не вловив (Гл., Вибр., 1951, 133); Скільки б не тримав [Яків Степанович] у руці [пташку], все головою — круть-верть (Літ. Укр., 2.IV 1968, 4); // перен. Спритно діючи, досягати чогось. Хапко — круть-верть і вже в нашому повіті, під Макивцями (Вовчок, VI, 1956, 275).

◇ **Хоч круть-верть, хоч верть-круть** — те саме, що **Хоч (чи) круть, хоч (чи) верть** (див. **круть**). Я вже і сюди і туди, а воно хоч круть-верть, хоч верть-круть — все одно (М. Ол., Чуєш.., 1959, 50).

КРУТЬКО, а, розм. 1. Непосидюча, вертлява, надто рухлива людина; вертун.

2. Те саме, що **крутий** 1.

КРУЧА, і, ж. 1. Високий стрімкий берег; урвище. Сонце саме сходить з-за Дніпрової кручі (Вовчок, I, 1955, 92); Круча сажнів у два заввишки круто уривалася згори і спадала у воду (Гр., I, 1963, 352); На високій кручі над Дністром догоряло Тарасове вогнище (Довж.,

I, 1958, 276); // Крута, майже прямовисна гора. Тисячі тронів упало.., але титанова [Прометей] круча стоїть (Л. Укр., I, 1951, 190); Бульдозери зрізали кручу, розрівнюючи майбутнє подвір'я (Руд., Остання шабля, 1959, 22).

2. рідко. Глибоке місце в річці. Кругом вода, — кругом.. чорніють безодні кручі... (Мирний, III, 1954, 232); Попав у кручу та й утон (Сл. Гр.).

КРУЧЕНИЙ, а, е. 1. Вигот. крутінням; скручений, зсуканий. На Романові була синя.. сорочка.., кручений пояс з.. барвистими китицями на кінцях (Ткач, Арена, 1960, 41); Кручені шнурочки.

2. Непрямий, викривлений, звивистий. Молода пар.. проходжувалася.. по кручених стежках городу (Кобр., Вибр., 1954, 84); Старий вівчар нагадував крученого сучкуватого граба (Томч., Готель.., 1960, 22); * Образно. Жінки.. задумалися над крученою дівочою долею (Горд., II, 1959, 253).

3. Те саме, що **виткий** 1. Через річечки.. були перекинуті.. легенькі місточки, обвиті повійкою та усяким крученим зіллям (Н.-Лев., I, 1956, 163); Руфін.. поспішно виходить.. у садок, становиться [стає] проти оплетеного гліциною та крученою рожею вікна (Л. Укр., II, 1951, 385).

△ **Кручені паничі** (*Протаеа rigripaea* Lam.) — багаторічна витка декоративна рослина родини берізкових із великими лілійкуватими квітками. Навколо неї [груші] дівчина щовесни насівала кручених паничів та королевого цвіту (Гончар, IV, 1960, 40).

4. Спіралеподібний, гвинтоподібний. Волька мовчки йшов за хлопцями по кручених сходах (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 33); Вирізьблені дубові книжкові полиці, з крученими колонками.., займають всю задню стіну кімнати (Коч., II, 1956, 352).

5. рідко. Те саме, що **кучерявий**. Волосся в неї [Марині] було густе, кручене, хоч і коротке (Вільде, Сестри.., 1958, 340).

6. зневажл., лайл. Дурний, придуркуватий. [С т е п а н:] Ти, мабуть, і справді кручений; я тобі кажу: .. не бий ти даремно чобіт, бо тільки підметки почовгаєш (Кроп., I, 1958, 410); [П е р ш и й с т а р и й т к а ч:] От кручені! Де тут глузд? де тут розум? Се ж чорт зна до чого дійде (Л. Укр., IV, 1954, 244).

7. Несерйозний, легковажний, пустотливий, із вдачею шибеника. А що вже кручений той Яків, сама Жалійка скаже: вулицею йде — по нозі лясь, верть, круть, вищить, кахика (Горд., Чужу ниву.., 1947, 27); Курникав якусь веселу пісеньку шибенної вдачі Максим. Йому, крученому, .. легше живеться на світі, ніж серйозній людині (Стельмах, Правда.., 1961, 247).

△ **Кручена вівця**; **Кручений баран** — вівця або баран, хворі на вертіж, метелицю. * У порівн. Ходить, як кручена вівця (Номис, 1864, № 10944); **Кручений м'яч**, спорт. — м'яч, який крутиться під час лету.

КРУЧЕНИК див. **крученики**.

КРУЧЕНИКИ, ів, мн. (одн. **кручений**, а, ч.). Смажена страва, переважно з овочів (рідше з крупів, грибів і т. ін.), туго обгорнених тонким шаром м'яса або риби. Велика кількість страв (крученики, завиванці..) приготується у фаршированому або шпигованому вигляді (Укр. страви, 1957, 3); В печі на великих сковородах смажилися карасі в сметані, .. крученики з щупака і в'юни до хріну (Панч, Гомон. Україна, 1954, 73); Крученики по-волинському.

КРУЧЕННЯ, я, с. 1. тільки одн., рідко. Те саме, що **крутіння**.

2. техн. Вид деформації матеріалів, під час якої нерівномірно зміщуються окремі точки деталі від її поздовжньої осі. Деформація кручення виникає тоді,

коли тіло закручується навколо своєї поздовжньої осі. Такої деформації зазнають більшість обертових деталей та інструментів: вали, свердла, викрутки (Фрез. справа, 1957, 43).

КРУЧУВА́ТИЙ, а, е. Із досить крутими схилами. *Ти ідеш, сіяючи в промінні, Кручуватим берегом ріки* (Вирган, В розп. літа, 1959, 68); // Стрімчастий. *У цьому яру пан бив колись камінь на свою кам'яницю та й вибив оту глибоку яму з кручуватими стінами* (Гр., II, 1963, 296).

КРУШІ́НА, н, ж. (*Frangula Mill.*). Рослина (кущ або невеличке дерево) родини жостерових із темно-червоними ягідками; використовується в медицині як проносне. *Красувалися й дозрівали на вітах ламкої крушини темно-червоні ягоди* (Шиян, Баланда, 1957, 125).

КРУШІ́ТИ, крушу́, кру́шиш, *недок., перех.* 1. розм., рідко. Те саме, що **тרו́щити** 1; розбивати щент. *Чавун і свинець пронизували з шкваром ряди, крушили кістки* (Стар., Облога., 1961, 36); *Кинулись [козаки] крушити на дрізки три шибениці* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 167).

2. також без додатка, *заст., нар.-поет.* Журити, мучити. *Смутно, страх як смутно було, .. і хоч смуток крушить, а таки скарб.. маємо* (Вовчок, I, 1955, 300); *Не діло мене крушило, а туга насердна...* (Барв., Опов., 1902, 119).

КРУШІ́ТИСЯ, крушу́ся, кру́шишся, *недок., заст., нар.-поет.* Журитися, мучитися (у 1 знач.). *Кепкують над краєм твоїм сиротливим, Ти крушишся серцем сама...* (Стар., Поет. тв., 1958, 28).

КРЮ́ *див. кру.*

КРЮ́ИТ-КАМЕ́РА, н, ж. Приміщення на військовому кораблі, де зберігають вибухові речовини.

КРЮ́К¹, а, ч. 1. Те саме, що **гак** 1—3. Деякі, зачеплені крюком за ребро, мотались на шибеницях (Стор., I, 1957, 399); *Біля Луки, що саме крюком розхитував крокву, став [Скиба] і.. дивився на вогонь* (Головко, I, 1957, 350); *На крюк замикав хатні двері старий* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 32).

2. *перен., заст., зневажл.* Крутій (у 2 знач.). *І у Турна був сутяга, Брехун, юриста, крюк, підтяга* (Котл., I, 1952, 273); *Літ сорок назад.. вибрали мене в засідателі.. Не хотілось мені зробитися тим крюком* (Стор., I, 1957, 116).

3. *перев. мн., іст.* Знаки староруського та давньоукраїнського безлінійного нотного письма. *Нотні знаки, що ставилися над текстом, звалися крюками або «знаменами»* (Іст. укр. музики, 1922, 128).

КРЮ́К² *див. крук.*

КРЮ́КА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **кря́кати** та звуки, утворювані цією дією.

КРЮ́КАТИ, рідко **КРУ́КАТИ**, ає, *недок.* Видавати звуки «крю-крю», «кру-кру» (про птахів). *Угорі десь крюкають журавлі* (Україна., I, 1960, 76); *В очеретах бугай реве. На берестині ворон крюка* (Щог., Поезії, 1958, 302); *Все тєє птаство в степу.. дуже туркотіло, крюкало, щебетало* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 21).

КРЮ́КОВИЙ, а, е, *іст.* Стос. до крюків (*див. крюк*¹ 3). Була створена [у Київській Русі] і оригінальна система записування музичних творів— .. крюкова нотація (Нарисн стар. іст. УРСР, 1957, 536).

КРЮ́-КРЮ́ *див. кру.*

КРЮ́ЧКОДЕР, а, ч., *заст., зневажл.* Крутій (у 2 знач.). Він [Потоцький] ішов з.. відомим крюкодером, що не раз виплутував грізного феодала від різних відповідальностей перед королівським судом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 99).

КРЮ́ЧКОДЕРСТВО, а, с., *заст., зневажл.* Крутіїство (у 3 знач.). — Чому шляхта завжди виграє свої

позви? Та тільки тому, що вона на крюкодерстві собаку з'їла (Тулуб, Людолови, I, 1957, 177).

КРЮ́ЧКУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **гачкува́тий**; **карлю́куватий**. *Над головою [миші] стоїть смерть, ряба та люта, .. з крюкуватими гострими лапами* (Мирний, I, 1954, 355); *Крюкувате письмо*.

КРЮ́ЧОК, чка́, ч. 1. Зменш. до **крюк**¹ 1. Для підіймання й опускання [балок] на брусах є крючки, скоби або кільця (Довідник сіль. будівельника, 1956, 115); *Ми ловили [рибу] неводом, вудкою, на крючки* (Коцюб., II, 1955, 417); *Кирило Іванович.. тікав чимдужче у свою хату, запираючи її на крючок, і пив там без просипу* (Мирний, I, 1954, 149).

2. *заст., зневажл.* Крутій (у 2 знач.). *Наїхали гості.. Прийшов столоначальник з сім'єю; дрібні крючки з правління.. збіглися і без запросин* (Н.-Лев., III, 1956, 102); *Тепер уже без ніяких діло викрутять судові крючки* (Стельмах, I, 1962, 348).

3. *заст.* Міра горілки — приблизно 0,325 літра. — *Не виканючимо сьогодні собі й на крючок горілки* (Н.-Лев., IV, 1956, 292).

КРЮ́ШО́Н, у, ч. 1. Суміш білого вина з ромом, лікером, коньяком або свіжими фруктами. — *В пунш мараскін! Ананаси в крюшон! .. Веселіться!* (Рильський, I, 1960, 309).

2. Фруктовий газований напій.

КРЯ́, **КРЯ́-КРЯ́**, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик птаха родини воронових, качки, жаби.

КРЯ́Ж, а, ч. 1. Пасмо невисоких гір, горбів; гірська гряда. *А. Д. Архангельський (1947) розглядав Донецький кряж і Дніпровсько-Донецьку западину як геосинклінальний прогин, що виник у девонському періоді* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 3); // Гірський хребет. *Перед ними знову вставала панорама гір, нижчі і вищі кряжі* (Гончар, III, 1959, 112); // рідко. Пагорб, узвишся. *Нижній давно зник, і за крутими лісистими кряжами берега.. лисніли його.. церкви* (Епік, Тв., 1958, 257).

2. *перев. мн., діал.* Крижі (у 1, 2 знач.). *Ще в наймах почала вона боятись холоду.. в кряжах заболіло, а там колючки в грудях поробилися* (Григ., Вибр., 1959, 146); *Шарапа.. навідріт стьобнув вороного.. віжками впоперек кряжа* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 82).

3. *діал.* Кругляк (у 1 знач.). *Близнята спритно вклали на сани кленові кряжі* (Стельмах, I, 1962, 73).

КРЯ́ЖИ́СТИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що **кремезні́й** 1. *З хати, смачно позіхаючи, вийшов кряжистий лісник* (Стельмах, Правда., 1961, 375); *День відо дня руйнується йому ширококосте кряжисте тіло* (Гончар, Таврія, 1952, 35).

КРЯ́ЖИТИ, жу́, жі́ш, *недок., діал.* 1. Працювати, не розгинаючи спини.

2. Дбати, турбуватися про когось. *Стара, було, так і кряжить за дітьми, щоб ніхто не зобідив [скривдив]* (Сл. Гр.).

КРЯ́ЖОВИЙ а, е. Прикм. до **кряж** 1; пасмовий. **КРЯ́К**, ч. 1. род. у, розм. Те саме, що **кря́кання**. *Воронячий кряк*.

2. род. а, рідко. Те саме, що **крячо́к**. *Сполошені кряки й кулики тоскно кричали й били крилами* (Скл., Святослав, 1959, 289).

КРЯ́КА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **кря́кати** та звуки, утворювані цією дією. *Птаство почало злітатися: .. крик, гамір, крякання* (Фр., IV, 1950, 69); *Крякання качок I голос лиски чуть між комишами...* (Рильський, I, 1960, 169); *Він.. позіхав з смаком і з кряканням* (Коцюб., I, 1955, 330).

КРЯ́КАТИ, кря́каю, кря́каєш і кря́чу, кря́чеш, *недок.* 1. Видавати звуки «кря-кря» (про птаха родини вороно-

вих; каркати (у 1 знач.). Убрався між ворони і крякай як вони (Номис, 1864, № 5880); На стрісі.. Сів ворон та й кряче, недолю віщує (Фр., XIII, 1954, 94); Стало чуть, як гайвороння кряче, Ворушачи.. гілля дібров (Бажан, Роки, 1957, 228).

2. перен., розм. Віщувати, накликати нещастя, невдачу. — Журно! — промовила [мати], — все думається.. Та ще й сон такий бачила сю ніч.. Поганий сон, сину! — Ат, не крякайте, мамо! (Головко, I, 1957, 69).

3. Видавати звуки «кря-кря» (про качок); кахкати. За городом качки пливуть, Каченята крячуть (Укр.. лір. пісні, 1958, 203); Там лиски чорніють, Там крижні крякають у ситняках, — І так щодня (Рильський, I, 1956, 76).

4. рідко. Те саме, що кв'якати; крєктати (у 2 знач.). Сова З-під стріхи в поле вилітає, А жаби крякають, гудуть (Шевч., II, 1953, 16); Десь за Россю на болоті крякали жаби (Н.-Лев., I, 1956, 62).

5. тільки крякаю, крякаєш і т. д. Те саме, що крєктати 1. Демид Пампушка, слухаючи [Оврама], аж підстрибував од нетерплячки, аж крякав басом (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 268); Дзвеніли чарки, .. захмелілі друзі, випиваючи ще по одній, крякали (Кол., Терен., 1959, 41).

КРЯКІТ, коту, ч. Те саме, що крякання. З півночі суне чорним клоччям гайвороння, сіючи, розсипаючи зляканий крякіт (Рибак, Помилка., 1956, 13).

КРЯКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до крякати 1, 3—5. Крякнула ворона на весь рот та й упустила рака в море (Стор., I, 1957, 29); Починало вже зоріти, Качка крякнула (Щог., Поезії, 1958, 291); Налив [Матюха Якову] у склянку «первака».. Той мовчки випив усю до дна за одним духом, тоді тільки крякнув (Головко, II, 1957, 64).

КРЯ-КРЯ див. кря.

КРЯЧА, ати, с., розм. Те саме, що кача. Трапляється, батьку, що кряча малеє ловить рибку краще, ніж стареє (Сл. Гр.).

КРЯЧАЧИЙ, а, е, розм. Прикм. до крячка. Крячає яйце.

КРЯЧКА, и, ж., розм. Те саме, що качка¹. Далі ішов я: озера блищали; Крилами крячки об воду черкали (Щог., Поезії, 1958, 425); * У порівн. — Ти хоч би пішла проходилася. А то сидиш крячкою у хаті, аж зажовкла (Мирний, III, 1954, 346).

КРЯЧОК, чка, ч. Водяний птах родини мартинів. Ой що ж то за крячок, Що по морю літає? (Укр.. думи., 1955, 83); Крячки стрілами падали на воду і хопали рибу (Н.-Лев., II, 1956, 227); Грудочки води, здіблені навколо човна ворожими кулями, на диво були схожі на.. блакитнокрилих крячків, що з квилінням падали на ріку (Стельмах, II, 1962, 202).

КСАНТОФІЛ, у, ч. Жовтий рослинний пігмент.

КСЕНОН, у, ч. Хімічний елемент — інертний газ, що застосовується у вакуумних приладах, газосвітливих лампах. Слідом за аргоном були відкриті ще чотири газоподібні елементи: гелій He, неон Ne, криптон Kr і ксенон Xe (Заг. хімія, 1955, 274).

КСЕРОФІТ у, ч. Рослина засушливих місцевостей (пустель), пристосована до умов тривалої посухи.

КСЕРОФОРМ, у, ч., фарм. Суха мурашина кислота — жовтий порошок, що застосовується в мазах і присипках як антисептичний засіб.

КСИЛІМА, и, ж. Те саме, що деревина¹. Вгору по судинах деревини (ксилеми) від коренів до листя рухається висхідна течія води й розчинів мінеральних речовин (Наука., 2, 1963, 40).

КСИЛОГРАФІЧНИЙ, а, е, друк. Стос. до ксилографії.

КСИЛОГРАФІЯ, і, ж., друк. 1. Гравіювання на

дереві. Ім'я Олексія Іллєча Кравченка, одного з найталановитіших майстрів гравюри на дереві й родоначальників сучасної ксилографії, широко відоме не лише в нашій країні (Мист., 6, 1962, 40).

2. Гравюра на дереві й відбиток такої гравюри. Графік В. Юркунас у своїх ксилографіях відтворює будівництво Каунаської ГЕС (Мист., 6, 1957, 22).

КСИЛЮЛ, у, ч., хім. Близький до бензолу ароматичний вуглеводень, що застосовується як розчинник у виробництві пластифікаторів, синтетичного волокна тощо. З допомогою термічної переробки кам'яного вугілля одержують кокс і кам'яновугільну смолу, з якої виділяють такі продукти, як бензол, тулол, ксилол, нафталін (Наука., 3, 1958, 14).

КСИЛОЛІТ, у, ч. Штучний будівельний матеріал із суміші цементу, тирси, азбесту тощо. Суміш його [магнезійного цементу] з тирсою під назвою ксилоліту застосовується для покриття підлог (Заг. хімія, 1955, 546).

КСИЛОФОН, а, ч. Ударний музичний інструмент, що складається з низки дібраних у певному порядку дерев'яних пластинок, по яких ударяють дерев'яними молоточками.

КСЬОНДЗ, ксьондза, ч. Польський католицький священник. Прийшли ксьондзи і запалили Наш тихий рай (Шевч., II, 1953, 33); Дідич збудував костюл., знайшов ксьондза (Н.-Лев., I, 1956, 130); На кріпосному мурі стояв ксьондз і кропив уланів кропилом (Довж., I, 1958, 258).

КТИР, я, ч., розм., рідко. Волочниця, вовчок-муха. Наповнених медом збирачок [бджіл] на льоту переймають і знищують потворні ктирі, граціозні бабки, легкі оси, важкі шершні (Бджолн, 1955, 203).

КУАФЕР, а, ч., заст. Перукар.

КУАФЮРА, и, ж., заст. Зачіска (переважно жіноча). Стояла [Софія], обертаючи голову перед свічадом, аби краще бачити красу куафюри (Л. Укр., III, 1952, 541).

КУБ¹, а, ч. 1. мат. Правильний шестигранник, усі грані якого — квадрати. Прямокутний паралелепіпед, що має рівні виміри, називається кубом (Геом., II, 1954, 37); Фан Савич мовчки діставав чи то конуса, чи куба, .. ставив перед класом на.. підставку (Збан., Сеспель, 1961, 198); // Про який-небудь предмет, споруду, що має форму такої фігури. Коло порога стяла піч.. Це був куб, складений з каміння (Н.-Лев., II, 1956, 392); Довго здалеку дивився [він] на сірий куб головної контори [заводу], вдихав знайомий дим печей (Загреб., Спека, 1961, 318).

2. мат. Добуток трьох однакових співмножників або третій степінь числа. Щоб піднести до квадрата або куба степінь, треба відповідно помножити на 2 або 3 показник степеня (Алг., I, 1956, 52).

3. розм. Те саме, що кубометр. Навчивсь Русанов працювати, міг ловко, за хвилиночку, ковшем чотири куби взять (Шер., Дружбою., 1954, 82).

КУБ², а, ч. Великий казан, бак і т. ін. для переганяння або кип'ятіння рідини. Для перегонки води роблять перегінні куби. Їх звичайно вмазують у піч або нагрівають на вогні спеціальних пальників (Урокн.. хіміка, 1956, 48); В уяві постав бруднуватий барак, .. в кутку величезний «куб» з окропом (Собко, Біле полум'я, 1952, 102).

КУБАНЕЦЬ див. кубанці.

КУБАНКА¹ див. кубанці.

КУБАНКА², и, ж. 1. Невисока смушева шапка з плоским верхом із тканини або шкіри. На голові Савченка була кубанка (Панч, О. Пархом., 1939, 145); Збивши набакир свою кубанку, всівся [Сагайда] біля термоса (Гончар, III, 1959, 317).

2. Сорт ярої пшениці; пшениця цього сорту.

КУБАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кубанці й Кубань. У Харкові.. написав [Кухаренко] драму «Чорноморський побит», в котрій зобразив життя та звичаї кубанських козаків межі 1794—1796 роками (Коцюб., III, 1956, 49).

КУБАНЦІ, ів, мн. (одн. кубанець, нця, ч.; кубанка, и, ж.). Населення Кубані. Кубанці, .. дніпровці були не з лясливого племені (Хор., Ковила, 1960, 60).

КУБАТУРА, и, ж. Об'єм чогось у кубічних мірах. Кубатура приміщення; Кубатура вивезеного ґрунту.

КУБАХ, а, ч. 1. діал. Ямка для садіння городньої культури. Ти кубахи роби, а я капуста садитиму (Сл. Гр.).

2. рідко. Викопане коріння рослини, дерева разом із землею. Поле було нерівне, зрете мінами й снарядами, але він бачив на ньому прив'язане бадилля й викопані кубахи (Кучер, Чорноморці, 1948, 157); — Давай-те пересадимо її [топольку] поближче до нас! — запропонувала Ксеня. — Серед літа не прийметься, — зауважив Славчук. — А ми з землею перенесем, з усім кубахом (Голов., Тополя., 1965, 87).

КУБЕЛЕЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до кубло 1, 2. Весела [княжна] гуляла, Мов ласочка з кубелечка, На світ виглядала З того Києва (Шевч., II, 1963, 31); Місточок не гуляв, хоч він і зруйнований: трясогузочка там кубелечко звилала... (Вишня, I, 1956, 384).

◇ **Віти (звивати, звіти) кубелечко** — те саме, що **Віти (звивати, звіти) кубло** (див. кубло). Хотілося [Ганні] з колісковою піснею на устах зивати тепле.. кубелечко на сімейне життя (Гр., II, 1963, 108).

КУБЕЛЬЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до кубло 1, 2. Одарка.. намостила кубельце на полу, куди баба й положила дитину (Мирний, I, 1954, 53); Гюлле правила за господарку не лише свого кубельця, але й допомагала невістці (Досв., Гюлле, 1961, 98); * У порівн. Як ластівчине кубельце, притулилася сакля Нур'ялі до скелі над морем (Тулуб, Людолови, I, 1957, 285).

◇ **Віти (звивати, звіти) кубельце** — те саме, що **Віти (звивати, звіти) кубло** (див. кубло). Не бажав я звить кубельця, Де б у затишку цвіли Мир та рай (Граб., I, 1959, 170); У хлопця.. турбот вистачас: незабаром весілля, своє кубельце треба зивати (Мур., Бук. повість, 1959, 260).

КУБИК, а, ч. 1. Зменш. до куб¹ 1. Мартіан.. виносить звітти календар — мармуровий кубик з написаним на ньому календарним текстом (Л. Укр., III, 1952, 306); * У порівн. Кипариси [відтіняли] .. білизну будинків із плескатими дахами, що розсипалися крейдяними кубиками по схилах гір (Тулуб, Людолови, I, 1957, 263).

2. розм. Кубічний сантиметр як міра об'єму (переважно рідини). Після ста кубиків чужої крові тіло небіжчиці залишилося без змін (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 147); — У Віри Михайлівни в операційній є синтетична плазма.. Принесіть кубиків сімсот (Шовк., Людина, 1962, 206).

3. перев. мн. Знаки розрізнення середнього командного складу в Радянській Армії до 1943 р. Минуло два роки. На петлицях Солода з'явилося по третьому кубіку (Руд., Вітер., 1958, 90); Служить [Федот] у Червоній Армії, добився двох кубиків (Тют., Вир, 1960, 6).

4. перев. мн. Дитяча забавка — набір дерев'яних брусків у формі куба з наклеєними на них картинками, літерами тощо.

КУБІНЕЦЬ див. кубінці.

КУБІНКА див. кубінці.

КУБІНЦІ, ів, мн. (одн. кубінець, нця, ч.; кубінка, и, ж.). Населення Куби. Океанським лайнером

«Россия» з Гавани в Одесу прибуло понад 900 молодих кубінців (Літ. Укр., 10.IX 1965, 1).

КУБІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кубінці й Куба.

КУБІЗМ, у, ч. У західноєвропейському буржуазному мистецтві початку ХХ ст. — формалістичний напрям, представники якого зображували предмети реального світу у вигляді геометричних фігур (куба, конуса тощо). — Я в живопису апломбно називав Курбе родоначальником кубізму (Ле, Право., 1957, 345); За антихудожність Ленін різко засуджував твори експресіонізму, футуризму, кубізму та інших «ізмів» (Рад. літ-во, 2, 1958, 137).

КУБІСТ, а, ч. Послідовник кубізму. Великі письменники-реалісти.. виступали проти занепадницької літератури, .. кубістів, сюрреалістів (Рад. літ-во, 5, 1957, 76).

КУБІСТІЧНИЙ, а, е. Стос. до кубізму. Кубістичні полотна.

КУБІСТКА, и, ж. Жін. до кубіст.

КУБІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кубіст.

КУБІЧНИЙ, а, е. 1. Який має форму куба (див. куб¹ 1). Його очі прикипіли до великої кубічної скляної посудини (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 180); Кубічна будівля.

2. мат. Стос. до куба (див. куб¹ 2). Кубічний корінь.

3. спец. Який має три виміри (про міри об'єму). Кубічний метр.

КУБКОВИЙ, а, е. Стос. до кубка (у 2 знач.). Кубковий матч.

КУБЛИТИСЯ, люся, лишся; мн. кубляться; недок.

1. Порпатися в м'якому ґрунті, соломі тощо, звичайно роблячи заглиблення (про птахів, плазунів і т. ін.). Квочка з курчатами.. кублилась в моркві (Н.-Лев., I, 1956, 85); В листі.. шаруділи, звиваючись, гадюки, кублились їжаки (Гопчар, III, 1959, 99); Горобці кублилися в стрісі і.. цвірінчали (Тют., Вир, 1964, 125); // Сідати, вмоцуватися в гнізді (про птахів). Почувся.. воронячий лемент на старих ясенах парку. — Без вечери кубляться на ніч, — подумав Шайба (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 247).

2. Влаштовувати кубло, гніздо; гніздитися (у 1 знач.). Я чую птиць, що кубляться на кручах (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 49); На горищі, перетвореному на голубник, кублилися.. голуби (Смолич, V, 1959, 16).

3. перен., розм. Розміщуватися купкою. Вона.. встигала давати раду всім дітям, що кублилися на гарячій печі (Кучер, Прощай., 1957, 100).

4. перен., розм. Те саме, що гніздитися 3. [С т е п а н:] Там, де кривда, диявол кублиться! (Кроп., II, 1958, 69); Чи ти вбачав оті хати подерті, .. Де кублиться з віків неволя й мла? (Стар., Вибр., 1959, 23).

5. Те саме, що клубочитися. Важкі хмари пливли низько, вони.. кублилися, звивалися (Смолич, I, 1947, 190); Кублився в заметах вогкий дим (Панч, II, 1956, 389); Дика лють кублилася у Зіни під горлом (Смолич, Сорок вісім., 1937, 37).

КУБЛИЩЕ, а, с. Збільш. до кубло.

КУБЛО, а, с. 1. Заглиблення в землі, часто під коренями дерев, де живуть і розмножуються звірі, плазуни; лігво. Вітер звалив величезного дуба. Під коренем того дуба зробив собі старий вовк кубло (Коп., Як вони., 1948, 97); До пенька з усіх сторін повзли вужаки.. Гади збиралися на зиму в спільне кубло! (Донч., IV, 1957, 41); // Місце, житло птахів, зроблене з галуззя, листя тощо для відкладання яєць, висиджування й виведення пташат; гніздо (у 1 знач.). Беркут кубло в'є на скелі, Як зачує дитинят (Щог., Поезії, 1958,

224); *Одвічний інстинкт гнав їх [журавлів] з пекучого півдня на болотисті низовини, де щороку вили вони свої кубла* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 3); // перен., розм. Те, що нагадує лігво, гніздо. *Аврум.. злякано став приглядатися до якогось кубла з брудного ганчір'я, що було накидане на ліжку коло хворої* (Вас., II, 1959, 16); *В спорожнілих солом'яних кублах, в похалцем виритих.. стрілецьких ячейках ще, здавалось, не вивітрились рештки людського тепла* (Гончар, III, 1959, 215).

◇ **Віти** (звивати, звіти) **кубл** — те саме, що **Гніздб віти** (звіти) (див. **гніздб**). — *Пора й синові хазяїном стати... Час йому пошукати дружину, своє кубло звити* (Мирний, I, 1949, 185).

2. перен., розм. Людське житло; оселя, дім (у 2 знач.). *Козачі кубла обгорнуло тихе хліборобське щастя* (Мирний, I, 1954, 109); *Все те — родюча нива, віз, коні, кубло — все те своє, рідне, з серцем зрослося* (Коцюб., II, 1955, 43); *Впадали в очі.. затишні панські кубла, що мостилися серед густих дерев* (Горд., Чужу ниву.., 1939, 84).

3. Звірята одного приплоду; виводок. *Вовче кубло; * У порівн. На Каялі хмара світло вкрила й по Русі, мов барсове кубло, розметнулася половецька сила* (Забіла, У.. світ, 1960, 169); // перен., розм. Про родину, рід. — *Вже перевізся [Балабуха] з жінкою, з усім кублом* (Н.-Лев., III, 1956, 91); *Через тиждень вертається Андрій: привіз із собою ціле кубло — матір, дівчинку-сестру і школяра-брата* (Вас., II, 1959, 510); *Родове кубло Шамраїв стало множитися і обживати степовий край віддавна* (Тют., Вир, 1964, 414).

4. перен. Місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів. *Варка — це була господня таємного кубла, де в усяку годину можна було б дістати горілку* (Сміл., Зустрічі, 1936, 110); *Стародавні римські лазні в середньовічній Європі деградували.., перетворившись на кубла розпусти* (Шк. гігієна, 1954, 13); // збірн., зневажл. Група людей, що займається антигромадською або злочинною діяльністю; згряя (у 3 знач.). [Н а р т а л:] *Кубло гадюче! перед ворогами під ноги стеляться, .. а перед братом сторчака стають і раді закусати!* (Л. Укр., II, 1951, 428); *На бригаді кубло завелось, він знає. Давно треба розігнати* (Горд., Дівчина.., 1954, 238); *Контрреволюційне кубло*.

КУБОВИЙ, а, е. Яскраво-синій (про тканину); індиговий. [1-й ч о л о в і к:] *Я в тебе купив жінці на спідницю кубового ситцю* (Кроп., II, 1958, 497); *Кубова, синя спідниця.. клалася рівними рясними фалдами* (Л. Янов., I, 1959, 147).

△ **Кубова фарба** — нерозчинна органічна фарба яскраво-синього кольору; калія.

КУБОК, бка, ч. 1. Великий келих; чара. *Юпитер, все допивши з кубка, Погладив свій рукою чуб* (Котл., I, 1952, 69); *Кубок огнистого вина відразу освіжив його* (Фр., VI, 1951, 102); *Бульба добивав посуд — сулії, пляшки.., карбовані срібні кубки і турецькі чарки* (Довж., I, 1958, 220); * Образно. *Яке це щастя — в radoцax земних Трудів і днів спивати кубок повний!* (Рильський, I, 1956, 89).

2. Ваза з коштовного матеріалу, що її вручають як приз переможцям спортивних змагань. *Тривають змагання на кубок СРСР з футболу* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 4); *Всюди знаки спортивної слави Ольги Аніканової — .. великі і маленькі медалі, статуетки, кубки* (Собко, П'єси, 1958, 319).

КУБОМЕТР, а, ч. Кубічний метр. *Брянський уважно вислухує рапорт.. Записує, скільки кубометрів викопано* (Гончар, III, 1959, 24); *З одного кубометра*

деревини можна виробити півтори тисячі метрів віскозної тканини (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 101).

КУБОЧОК, чка, ч. Зменш. до **кубок** 1. [Т е т я н а:] *Випийте кубочок меду, то горло і прочиститься* (Котл., II, 1953, 48).

КУБРИК, а, ч. Житлове приміщення на судні для команди. *Глуха перегородка.. відокремлювала на кормі каюти для начальства, залишаючи багато місця для команди на палубі й в кубрику* (Ю. Янов., II, 1958, 68); *Незайнята частина моряків в кубриках почала впадати в тугу* (Довж., Зач. Десна, 1957, 403).

КУБРЯЧИТИ, чу, чиш, недок., діал. Пиячити. *По теплих хатах.. гнали з буряків самогон, кубрячили, нудилися* (Тют., Вир, 1964, 460).

КУВАКАТИ, аю, аєш, недок., розм., рідко. Плакати, кричати (про немовля). *Хлоп'ятко Простягає рученятка Та кувака істихенька* (Манж., Тв., 1955, 170).

КУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до кування (див. **кування** 1). *О пів на четверту кувальна машина вже стояла.. готовою до проби* (Собко, Звич. життя, 1957, 105); *Кувальна температура; Кувальний прес*.

КУВАННЯ 1, я, с. Дія за знач. **кувати** 1. *Не чув [Андрій] того кування заліза в залізо, пекельної кузні, що все перекувати хотіла в ніщо* (Коцюб., II, 1955, 91); *Прикинув [Іванко] оком — добре залізо, у куванні тягуче* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 198); *Кування деталей; Кування коней*.

КУВАННЯ 2, я, с. Дія за знач. **кувати** 2 та звуки, утворювані цією дією. *Може, чую сьогодні востаннє у тополях кування зозулі* (Гонч., Вибр., 1959, 24).

КУВАННЯЧКО, а, с., нар.-поет. Пестл. до **кування** 2. — *Ой, не жаль мені теї [тієї] калини.., Тільки жаль мені та куваннячка, Раннього вставаннячка* (Укр. лір. пісні, 1958, 104).

КУВАТИ 1, кую, куєш, недок., перех. 1. також без додатка. Б'ючи молотом по металу (переважно розжареному) або натискаючи пресом, надавати йому потрібної форми. *За річкою коваль кує...* (Вовчок, I, 1955, 181); *Дід Захарко був коваль, хоч я ніколи не бачив, аби він щось кував* (Довж., Зач. Десна, 1957, 472); // Обробляючи метал молотом або пресом, виготовляти що-небудь; викувувати (у 1 знач.). *Палили багаття вони цілу ніч, Все ясну зброю кували* (Л. Укр., I, 1951, 354); *Вони мовчки кують у два молоти червоні лемеші та чересла* (Гончар, Новели, 1949, 106); * Образно. *Один на другого кують Кайдани в серці* (Шевч., II, 1953, 289); *Кують і нагрівають слово* (Ю. Янов., V, 1959, 12).

◇ **Кувати вухналі (ухналі) зубами, жарт.** — цокати зубами від холоду. *Загорнувся він у неретку (сіть така), сидить, ухналі зубами кує* (Україна.., 1960, 288); *Куй залізо, поки (колі) [вонб] гаряче* — не марнуй даремно часу, дій, поспішай скористатися зі сприятливих обставин. — *Не час для рефлексій. Куй залізо, поки гаряче!* (Головка, II, 1957, 487); — *Куй залізо, поки воно гаряче. Я вже аж десять посилок додому послав* (Кол., На фронті .., 1959, 44); *Ні кувати, ні молотити* — нічого не робити, не вживати ніяких заходів. [Х р а п к о:] *Двісті рублів узав [Тихоненко], як одну копійчку взяв, та три роки ні кує, ні меле* (Мирний, V, 1955, 130); — *Умовлялися з Палазею, що поставиш на штурвал, а сам ні куєш, ні мелеш?* (Ю. Янов., II, 1954, 190).

2. Прибивати підкови (коневі); підковувати. *На те конякують, щоб не спотикався* (Номис, 1864, № 6025); *Збоку при смолоскипі двоє бійців кували коня* (Гончар, III, 1959, 78).

3. перен. Створювати що-небудь, досягати чогось

наполегливою працею, зусиллям. Сиджу на чужині, Кую свою долю (Рудан., Тв., 1956, 38); Ми щастя нашої планети під стягом Леніна куєм (Сос., Щастя., 1962, 53); В тилу і на фронті Куєм перемогу!.. (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 183); // Формувати чийсь характер. Країна.. кує З брил людських міцну нову людину... (Рильський, I, 1956, 111).

◇ **Кувати ліхо (лихє)** перев. на (проти) кого — підступно діяти проти когось, завдавати комусь горя, лиха. Став чоловік гірким п'яницею. От яке лихо сі шинкарі кують (Барв., Опов., 1902, 291); [Х р а п к о:] А як вони [діти] проти мене зле замишляють?.. Коли, приміром, хто на мене лихе кує!.. (Мирний, V, 1955, 162); **Кувати речі недобрії**, заст.— плести плітки, зводити наклепи. А тим часом вороженьки Чинять свою волю — Кують речі недобрії (Шевч., I, 1963, 24).

4. у що, чим і без додатка. Те саме, що **заківувати** 1. Сироту Степана.., Отамана молодого, Турки-яничари ловили.., В кайдани кували (Шевч., II, 1963, 340); Ми не кували других кайданами, Чужої не нищили волі! (Стар., Вибр., 1959, 9); Беруть коваля, кують та ведуть до темниці (Кобр., Вибр., 1954, 179); Тільки пани.. можуть міряти землю залізними ланцюгами.. Це все одно, що матір в кайдани кувати (Стельмах, Хліб.., 1959, 385).

5. рідко. Те саме, що **обківувати**. У кузні — хлопці-ковалі Вози обковують-кують... (Гірник, Сонце.., 1958, 32); Кувати залізом скриню.

КУВАТИ², кую, куєш, недок., перех. і неперех. Видавати звуки «куку» (про зозулю). Дзвенить птахів співами ліс І зозуля кує коло кладки (Фр., X, 1954, 12); Кує зозуля, подає голос одуд (Ю. Янов., IV, 1959, 249); // перен., нар.-поет. Віщувати (довгі роки, щастя тощо). Ой зозуле, зозуленько, Нащо ти кувала, Нащо ти їй довгі літа, Сто літ накувала? (Шевч., I, 1963, 227); Десять кувала ще людям щастя пізня зозуля (Козл., Сонце.., 1957, 89).

КУВАТИСЯ, кується, недок. 1. Піддаватися куванню, бути придатним для кування (див. **кування**¹). Сталь розлита правильно. Злиток куватиметься, як масло (Собко, Біле полум'я, 1952, 304).

2. Пас. до **кувати**¹ 1. Не знаю я, де взять на них [кайдани] заліза, і на яким вогні вони куються (Л. Укр., I, 1951, 194); Заграви у небі — то варять метал!.. То зброя кується!.. То — наш арсенал! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 292).

3. перен. Створюватися, формуватися великими зусиллями, наполегливою працею. Де у людства власна воля, там кується краща доля (Укр.. присл., 1955, 403); Серед страждань, серед проклять Кувались дух його і воля... (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 106).

КУВЕРТ, а, ч., заст. Комплект столового посуду для однієї особи. На столі, сервірованому лише на чотири куверти, стояли різні закуски (Смолич, V, 1959, 746); В кінці довгого столу було чимало вільних кувертів (Полт., Повість.., 1960, 336).

КУВІ, **КУВІ-КУВІ**, виг. Звуконаслідування, що означає крик поросяти. А поросята собі — куві-куві! (Барв., Опов., 1902, 244).

КУВІКАННЯ, я, с. Дія за знач. **кувікати** та звуки, утворювані цією дією. З дворів долинали кувікання поросят, кудкудакання курей (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 107).

КУВІКАТИ, ає, недок. Видавати звуки «куві» (про поросся). Вранці, поки Гафійка готувала їм [свинням] їжу, все це вищало, кувікало, хрюкало (Коцюб., II, 1955, 51); В хліві кувікало на весь голос поросся (Головко, II, 1957, 122).

КУВІКНУТИ, не, док. Однокр. до **кувікати**. Десять

скотина ревнула, поросся кувікнуло (Мирний, III, 1954, 314).

КУВІ-КУВІ див. **куві**.

КУГА, й, ж. 1. (*Schoenoplectus P a l l a*). Водяна та болотяна рослина родини осокових із круглим безлистим стеблом. З куги плете собі Васюта бриль (Гр., I, 1963, 111); Хлоп'якам заважали кудлаті очеретинки, що стирчали з-під криги, гострячки безлистої куги (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 38).

2. діал. Рогіз. В глибині кону.. берег річки, подекуди порослий очеретом, кугою.. і терном (Кроп., II, 1958, 265).

КУГУАР, а, ч. Тварина родини котячих; пума.

КУДАХКАТИ, кудахче і кудахкає, недок., діал. Кудкудакати. Курка кудахче в однім місці, а яйця кладе в другім (Номис, 1864, № 5899).

КУДЕЛИЦЯ, і, ж. Те саме, що **кужіль**. Як погнала бабусенька куріпочку пасти, Сама сіла під тиночком куделицю прясти (Україна.., I, 1960, 342); Біля стовпа, що підпирає стелю, прив'язана куделиця (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 43); * Образно. Осідаючи.., затягав [приклад] сивою куделицею темні водянисті марева дібров та лісів (Стельмах, I, 1962, 418).

КУДЕЛЯ, і, ж. 1. Те саме, що **кужіль**. Ось там приперта до лавиці куделя, веретено пряде, крутиться (Кобр., Вибр., 1954, 170); Стала собі [Грициха] в сінях.., куделю встромила за крайку й почала прясти (Март., Тв., 1954, 68); Кине мати прядку і куделю, Теж підсяде до казок (Шпак, Вибр., 1952, 141).

2. перен., розм. Про скуповлене волосся. Якійсь мучились там [у пеклі] птахи З куделями на головах (Котл., I, 1952, 140); По-бандитському стрижена [Ганна] — замість кіс чорна куделя вибивається з-під кубанки (Гончар, II, 1959, 254).

3. Недоброякісне волокно льону. Волокно [льняне] нижче сьомого номера — коротке, плутане, воно називається куделею (Техн. культ., 1956, 105).

КУДИ, присл. 1. пит. У яке місце?, у якому напрямку? Все йде, все минає — і краю немає. Куди ж воно ділось? відкіля взялось? (Шевч., I, 1951, 75); — Кого вибрали? куди? — почувши останнє слово, питає Мотря, висунувшись у вікно. — Мене вибрали, мамо, в управу! (Мирний, II, 1954, 273); [П р о ч а н и н:] Скажи, де ти береш тут воду? Я піду та й наберу собі й тобі. Куди тут по воду йти? (Л. Укр., III, 1952, 124); — Ти куди? — запитав він, наздогнавши Уласа. — Провалився. Додому їду (Тют., Вир, 1964, 58); // Уживається в питально-окличних реченнях, коли намагаються затримати, спинити когось, щось де-небудь. Курей тим часом із десятків Прийшло напитися води.. — Бач, капосні, — кричить [Мірошник], — куди... У мене й так води немає, Ще й ви сюди?! (Гл., Вибр., 1951, 13); Він пожбурнув ціпком у корову, що паслась на межі. — А-а, ти, бісова худоба, бодай тебе вовки з'їли!.. А куди!.. (Коцюб., I, 1955, 99); Мінометники в радісному запалі ринули до воріт, на ходу заряджаючи протитанкові гранати. — Куди? — перепинив бійців старший лейтенант (Гончар, III, 1959, 278); // у сполуч. з част. не. Указує на те, що дія, рух, виражені відповідним дієсловом, спрямовані на будь-яке місце, у будь-якому напрямку. — Куди шматок хліба не пожене чоловіка, — вслід переселенцям, ні до кого не звертаючись, промовив Лесь Якубенко, думаючи і про чужі і про свої шляхи строкаря (Стельмах, I, 1962, 32).

2. у знач. сполучн. сл. Приєднує підрядні речення місця (нерідко в поєднанні зі словом-відповідником т у д и в головному реченні). Куди голова задумала, то туди й ноги несуть (Номис, 1864, № 6684); Пливуть

собі [запоріжці] та співають; Рибалка літає, А попереду отаман Веде, куди знає (Шевч., I, 1951, 61); Здалека чути переплеск весла, Падуть листки пожовклі і червоні І тихо плинуть по холоднім лоні Туди, куди і молодість пішла (Рильський, II, 1960, 270); Забудь усе й лети, куди життя несе в огні труда (Сос., II, 1958, 371).

3. у знач. сполучн. сл. Приєднує підрядні додаткові речення. Він знав, куди Варка прати ходила, туди він саме прийшов і сів над водою, на березі, на камені (Вовчок, I, 1955, 163); Чоловік дав завдаток, розказав, куди завезти ялинку, і пішов (Коцюб., I, 1955, 79); Насамкінець скромно поцікавився [старий Йонеску], звідки подорожує і куди держить путь поважна іноземка (Смолич, I, 1958, 48).

4. у знач. сполучн. сл. Приєднує підрядні означальні речення. На другий день голосила по селу чутка, що прошлої [минулої] ночі якісь страшидла.. убрались до голови в хатину, де він спав і куди ніколи нікого не пускав (Мирний, II, 1954, 189); Соломія й сама думала про ті сторони, куди закликав Іван (Коцюб., I, 1955, 380); Боплан дивився.. в бік лісу, куди подалися запорожці (Довж., I, 1958, 258).

5. у знач. сполучн. сл. Приєднує підрядні допустові речення у сполуч. з часткою *не*, перед якою може ще стояти частка *б*. Все було, куди не підемо, він на очі наворачтається (Вовчок, I, 1955, 97); Лукавий Лис — усюди Лис, Не раз про його, може, чули, — Дотепний, мудрий, як той біс, Куди б його не повернули (Гл., Вибр., 1951, 112); І все, куди не йду, холодні трави снігаться (Сос., I, 1957, 68).

6. *неознач.*, *розм.* У якесь місце, у якомусь напрямку; куди-небудь. Пішли під землю темнотою, Еней все щупався рукою, Щоб не ввалитися куди (Котл., I, 1952, 127); — Може, ти хочеш зо мною куди полетіти? — спитала у Павлуся Лелія (Л. Укр., III, 1952, 488); Треба скриню забрати, а тоді вже чи в суд, чи куди (Головко, II, 1957, 150).

7. у сполуч. з част. *о т, о н, розм.* Саме в цьому напрямку; туди. — От би куди стрілу пустити! — подумав він (Мирний, I, 1954, 247).

8. у знач. част., *розм.* У сполуч. з прикметниками або прислівниками вищого ступеня порівняння означає: *значно, незрівнянно, далеко*. Чоловік мій куди далі, то все хмурніший ходить, аж мені серце болить (Вовчок, I, 1955, 209); В науці Матвій куди за неї сильніший... (Вас., II, 1959, 315); Терикон стояв зовсім близько, ніби ще одна трибуна, куди вища і грандіозніша за споруди стадіону (Собко, Стадіон, 1954, 19); Вона була непоказна собою, маленька, чорнява, зодягнута простенько,.. молодички одягались куди вишуканіше (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 477).

9. у знач. част., *розм.* Уживається нерідко в сполуч. з підсил. частками *вже, ж, там, тут*, щоб висловити сумнів у можливості чогось. Куди йому уже до Риму? Хіба як здохне чорт в рові! Як вернеться пан Хан до Криму, Як жениться сич на сові (Котл., I, 1952, 69); Стара пані була не що, сумирна собі, — може, тому, що вже блаженська була, .. так куди вже бійка! не на умі (Вовчок, I, 1955, 102); Заїхав [Михайло] якось до матері. І не впізнала. Куди ж там — у кожаниці, в кашкеті шкіряному, в чоботях — комісар червоний, та й годі (Збан., Сеспель, 1961, 98); // Уживається, щоб висловити сумнів у чийхось силах. [К а с с а н - д р а:] Не врятував нас Гектор богорівний, куди ж сьому лідійцеві! (Л. Укр., II, 1951, 283).

◆ Бог [його] знає куді див. бог; Куді ж пак — уживається для категоричного заперечення того, що було

висловлене раніше. — Чого ти скубешся? — з плачем вимовля Чіпка. — Постій, я бабусі скажу — вона тобі дасть! — Боюсь я твоєї бабусі, — куди ж пак! — одказує хлопець (Мирний, II, 1954, 47); — Змалечку не вчились, бо не до наук було, а вирости, уже б і вчитись — так куди ж пак — ми й так уже письменні та дрюковані (Збан., Переджнив'я, 1960, 387); Куді і вброн кісток не заносить див. заносити; Куді кому до кого — не можна й порівнювати когось із кимось. — Куди мені старій до вас молодих? — одказує Параска (Мирний, IV, 1955, 145); — А про Давида — правда: куди Тихонові до нього (Головко, II, 1957, 148); Куді Мака́р телят не ганяв див. ганяти; Куді не кинь (скинь) оком див. око; Куді [не] слід див. слід; Куді очі дивляться (бачать і т. ін.) див. око; Куді попало див. попадати; Куді твоє діло див. діло; Старший куді пошлють див. старший; Хоч куді — прекрасний, чудовий. — Справив я собі чоботи, козушок — парубок, хоч куди! (М. Ол., Чуєш., 1959, 6); Хто куді див. хто.

КУДИ-БУДЬ, присл. У будь-яке місце, у будь-якому напрямку.

КУДИ-ІНДЕ, присл. Куди-небудь в інше місце. Ходім, ринде, куди-інде, де нас люде не знатимуть і риндею не зватимуть (Номис, 1864, № 10360); — А бий тебе сила божя! — думає Максим. — Хоч би вже повели куди-інде... або ворог де вирикався!.. А то — муштра та й муштра! (Мирний, II, 1954, 122).

КУДИ-НЕБУДЬ, присл. У яке-небудь місце. Тепер він усе править куди-небудь од усіх заховатись (Вовчок, I, 1955, 347); [Р о м а н:] Покинула б ти Самрося, або що; чи куди-небудь втекла б від нього?.. (Кроп., II, 1958, 43); — Скажи, чи ти хоч куди-небудь ходиш у гості? (Гончар, III, 1959, 221).

КУДИСЬ, присл. 1. У невизначеному напрямі; невідомо куди. А дні тим часом йшли кудись, І круг тебе давно не стало Багато з того, що колись Жило, росло і розцвітало... (Щог., Поезії, 1958, 226); Дівчина зажуреними очима задумано дивилася кудись (Головко, I, 1957, 108); Життя кудись іде, хвилюється, як море (Рильський, I, 1960, 114); // Байдуже куди. Приємно було.. підставляти лице під сонце і вітер і йти кудись без цілі (Коцюб., II, 1955, 210).

2. У певне (невідоме для мовця) місце. І, запалить — не запалила [Синиця моря], А тільки слави наробила Та з сорому й сховалася кудись (Гл., Вибр., 1951, 38); [О л е к с а:] А де ж се мати? [М а р'я н а:] Вони незабаром вернуться — на часиночку пішли кудись (Вас., III, 1960, 46); — Не женіть мене звідси в санзвод.. Тут усі наші... А там вилікують і потім зашлють кудись... (Гончар, III, 1959, 43).

Кудись-інде — у яке-небудь інше місце. — А німці в вас є? — Були, а це тижнів зо два як нема. Пооб'їдали нас, пообпивали, та й побралися кудись-інде, — каже білява [жінка] (Вирган, В розп. літа, 1959, 267).

КУДКУДАК, виг. Звуконаслідування, що означає крик курки. Кудкудак за п'ятак, кукуріку за копійку (Номис, 1864, № 10267).

КУДКУДАКАННЯ, я, с. Дія за знач. кудкудакати та звуки, утворювані цією дією. — А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані (Фр., I, 1955, 234); Розсипаючи дрібне кудкудакання, повагом пройшла через дорогу квочка (Рибак, Що сталося.., 1947, 52).

КУДКУДАКАТИ, кудкудаче і кудкудакає, *недок.* Видавати звуки «кудкудак» (про курку). Чіпка слухає [казочку] — й дума: «І чого отой дід з бабою плаче? чого тая курочка кудкудаче?..» (Мирний, II, 1954, 47); Кудкудакали кури, шукаючи гнізд, щоб звестися... (Гончар, III, 1959, 318).

КУДКУДАКНУТИ, не, док. Однокр. до кудкудакати. Кудкудакнула курка.

КУДЛА, и, ж., розм. 1. Кудлата голова.

2. Жінка з кудлатою головою.

КУДЛАЙ, я, ч., розм. 1. Кудлата собака. Ми з матір'ю вийшли і стали на чати. Десь постріл ударив. Зайшлись кудлаї (Перв., II, 1958, 336); Він мерщій підхопив цуценя на руки, притис до грудей і почав пестити кошлату, всю в будяках, шерсть маленького кудлая (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 11).

2. Про чоловіка з кудлатим волоссям; патлань. [П о д о р о ж н і й (стиха до шинкаря:)] Чи можна того кудлая пивом похачувати? (Л. Укр., IV, 1954, 223).

КУДЛАНЬ, я, ч., розм. Те саме, що кудлаї; патлань. З-під повітки кидається до мене кудлань, і ми стоїмо якийсь час один перед одним, аж поки з-за хати не виходить господар (М. Ол., Чуєш..., 1959, 59).

КУДЛАСТИЙ, а, е. Те саме, що кудлатий. Кудласта кішка; // З розкуйовдженими волосинками. Великі білі вівчарки, наче ведмеді, скачуть на задніх лапах, і скаче на них довга кудласта вовна (Коцюб., II, 1955, 225).

КУДЛАТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. Те саме, що кошлатити; куйовдити (у 1 знач.), патлати. Що він нового їм розкаже?.. Отож і кудлав поруділі на кінчиках від кабінетного диму брови (Мушк., Серце..., 1962, 103).

КУДЛАТИЙ, а, е. 1. Який має довгу скуйовджену вовну; кошлатий, патлатий. Чіпка вступив у двір. Велика чорна кудлата собака кинулась на його з-під загороди (Мирний, II, 1954, 166); Прозорий вечір сліп, І ліс наїжився, мов хижий звір кудлатий (Рильський, Поеми, 1957, 28); Дітям сняться Кудлаті білі ведмеді (Нех., Під. зорею, 1950, 52); // З довгою розкуйовдженою вовною. Він [Вовк] до Огню то рило підведе, То лапу коло жару сушить, То біля полум'я кудлатий хвіст обтрусить (Греб., I, 1957, 71); Здоровий сам [Лев], кудлата грива, На пиці широченний ніс (Гл., Вибр., 1951, 132); // Зробл. із шкіри з такою вовною (про одяг, головні убори). Оце він пішов од ставу берегами в кудлатій баранчій шапці (Мик., II, 1957, 20); // З довгим і нерівним ворсом; волохатий (про тканини та вироби з них). І кепі кудлата зимова, і пальто, перелицьоване з якогось непоганого колись краму, і штани в смужку — все носило слід чийогось.. догляду (Ле, Міжгір'я, 1953, 401); Оленка садовила кудлатого ведмедика в автомобіль (Жур., Опов., 1956, 166); // у знач. ім. **кудлатий**, того, ч. Про тварину з довгою скуйовдженою вовною. На річ таку Собаці Кінь сказав: «.. Коли б я не хотів у полі працювати, Коли б я хліба не возив, То що б стеріг тоді кудлатий І що б він їв?» (Гл., Вибр., 1951, 68).

2. Який має густе та розпатлане волосся на голові або обличчі; патлатий. Отець Степан був невеликий на зріст, присадкуватий, товстенький та кудлатий: волосся на голові, на короткій бороді стирчало, неначе розпатлане вітром (Н.-Лев., III, 1956, 21); [Х л о п ц ь:] Вона була тоді таким смішним, завжди кудлатим дівчатком (Л. Укр., II, 1951, 99); Ще донедавна з уявою про письменника, поета зв'язувався образ.. кудлатої, босякуватого вигляду особи (Еллан, II, 1958, 159); // З густим розпатланим волоссям. До нас з усіх боків тиснуться страшні, кудлаті обличчя, блискотять ножі, револьвери... (Фр., IV, 1950, 376); Коли я увійшов, мій приятель сидів біля столу. Він кивнув своєю кудлатою головою на канапу біля вікна (Досв., Вибр., 1959, 15); // Розпатланий, скуйовджений. З-за верби висунулась кінська голова, а за нею зачорніла висока шапка, зачервоніло повне лице з дов-

гими чорними кудлатими вусами (Н.-Лев., II, 1956, 171); Зніжковівши, він сердито понурився, кудлаті брови лягли ще нижче (Ільч., Вибр., 1948, 28); // у знач. ім. **кудлатий**, того, ч. Про людину з густим і розпатланим волоссям на голові або обличчі. — Параско, та хіба Варка Лоботрясиха вже розписалась із отим кудлатим?.. (Є. Кравч., Квіти..., 1959, 146).

3. перен. З густими гілками, густим листям і т. ін., що нерівно стирчать. Ой березка зелененька, та трошки кудлата; Одчинялась у моєї дівчиноньки хата (Метл. і Кост., Тв., 1906, 332); Сонце світило на їх з-за Росії й пронизувало.. високий куц очерету з кудлатими китицями, що закрив їх од млина (Н.-Лев., II, 1956, 312); Гілка вишні рясна і кудлата Нову схованку закрива (Мас., Сорок., 1957, 379); // Який має вигляд пасма або клаптів (про хмари, туман і т. ін.). За колесами закрутився кудлатий пил (Стельмах, На.. землі, 1949, 44); * Образно. Ключилися хмари, кудлатою брудною ковдрою сунулись-сунулись над містечком (Головко, I, 1951, 156).

КУДЛАТИСЯ, ається, недок., розм. Те саме, що куйовдитися 1; кошлатитися.

КУДЛАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. кудлатий.

КУДЛАЧ, а, ч., розм. Те саме, що кудлаї. Надходить ведмідь: одчини! — Утікай, пане кудlach, бо вже пана Козовського їмо (Сл. Гр.).

КУДЛИ, ів, мн., фам. Скуйовджені пасма волосся або вовни. От дурна псина.. Рве пазурами траву, відкидає від себе, і летять навздогін за нею збиті на задку кудли (Коцюб., II, 1955, 226); — Ти на чоботи не лягай, бо й так гаряче, — сказав Артем, висмикуючи носки чобіт з-під кудлів пса (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 40).

КУДЛИТИСЯ, иться, недок., розм. Бути кудлатим, стирчати в різні боки. Він ступав ногами швидко і дженджуристо, так, ніби граючись. На палиці — торба з харчами, з-під солом'яного бриля сиве волосся кудлиться, як у попа-розстриги (Тют., Впр, 1964, 74).

КУДОВЧИТИ, чу, чнш, недок., перех., розм. Те саме, що кошлатити; куйовдити (у 1 знач.), патлати. Нервово кудовчить [Микита] шевелюру, обсмикується (Мам. Тв., 1962, 238); Сердито кудовчив [Марко Іванович] у жмені свої розпатлані вуса (Баш, Надія, 1960, 468).

КУДОВЧИТИСЯ, чуся, чншся, недок., діал. Вовтузитися (у 1 знач.). Дядько Марко ще кудовчився у постелі, коли Надія вскочила до його конторки (Баш, Надія, 1960, 141); Завелася сварка. Взагалі тепер Микитка та Наталка зробилися жваві, гострі, як горобці, що на вулиці в смітті кудовчаться (Григ., Вибр., 1959, 415).

КУДОЮ, присл., розм. 1. Яким шляхом, якою вулицею, стежкою тощо. І не то що дорогу в Київ — знала вона навіть кудою в Херсон братись (Вовчок, I, 1955, 339); — Ти ж кудою подасися, Остапе? — Та мені аби на Чорний шлях, а там уже якось воно буде... (Коцюб., I, 1955, 337); [П а л а ж к а:] І кудою він уліз, шибеник, вікна всі ніби позачинені були... (Вас., III, 1960, 168).

2. у знач. сполучн. сл. Приєднує підрядні додаткові речення. Напевне ніхто не знав, кудою вона побралася, ані де вона пристала на життя (Вовчок, I, 1955, 366).

3. у знач. сполучн. сл. Приєднує підрядні означальні речення. З Бівець до Семигор була простіша дорога, але Лаврін поїхав назад тим самим шляхом, кудою йшла Мелашка (Н.-Лев., II, 1956, 311).

4. у знач. сполучн. сл. Приєднує підрядні речення місця (звичайно в поєднанні зі словом т у д о ю в головному реченні). Якби-то кудою схотів, тудою й полетів! (Вовчок, VI, 1956, 263).

КУДРІ, ів, мн., фольк., рідко. Кучері (у 1 знач.). Від роскоші кудрі (кучері) в'ються, від журби січуться (Номис, 1864, № 13499).

КУЖЕЛИНА, и, ж., розм. Те саме, що **кужіль**.

КУЖЕЛИТИ, ить, недок., розм., перев. безос. Вихрити, мести (про вітер, завірюху й т. ін.). Вітер дедалі дужче кужелив, зриваючи невлежаний сніг (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 94); Віхола не втихала. Ліс шумів, зверху кужелило (Хор., Незакінч. політ, 1960, 77).

КУЖЕЛИТИСЯ, иться, недок., розм., рідко. Те саме, що **клубочітися** 1. Чад і дим з нори кужелиться (Сл. Гр.); З-під коліс автомашини на стовповому шляху кужелилася пилуга (Ле, Історія радості, 1947, 275).

КУЖЕЛИЦЯ, і, ж., розм. Те саме, що **кужіль**. Спитає мати з-за прядки: — Що, цівок немає? Ану, Докійко, кинь свою кужелицю, насучи (Головко, II, 1957, 83).

КУЖІВКА, **КУЖІЛКА**, и, ж. Частина прядки у вигляді кілка, на який намотують пряжу. Гелена сидить на низькому різьбленому стільці і пряде пурпурну вовну на золотій кужілці (Л. Укр., II, 1951, 248).

КУЖІВОЧКА, **КУЖІЛОЧКА**, и, ж. Зменш.-пестл. до **кужівка**, **кужілька**. Нехай вона ранесенько не встас, Кужілочки густесенько не в'є (Чуб., V, 1874, 800).

КУЖІЛКА див. **кужівка**.

КУЖІЛОЧКА див. **кужівочка**.

КУЖІЛЬ, желя, ч., **КУЖІЛЬ**, жєлі, ж. 1. Прядиво або вовна, намотані на кужівку. Ой піду я за ворота білу кужіль пряди, Там мій милий, чорнобривий жене воли пасти (Чуб., V, 1874, 76); А в зимі, то мамі прядуть кужіль та й співають свої дівочькі співанки (Стеф., I, 1949, 99); Порожньою бічною вуличкою пробігли дівчата з пухнастими кужелями (Стельмах, Хліб., 1959, 129); * Образно. Кужелі золотавого пилу Піднімав суховій на соші [шосе]... (Мас., Степ, 1938, 53).

2. рідко. Те саме, що **кужівка**, **кужілька**. А мати сидить на призьбі коло хати Та вовну з кужеля пряде (Шевч., II, 1953, 316).

КУЖІЛЬ див. **кужіль**.

КУЖІЛЬНИЙ, а, е. Зробл. з кужеля. Кужільний мотузок.

КУЗЕН, а, ч., заст. Двоюрідний брат, а також взагалі родич (переважно в буржуазно-дворянському середовищі). Поздорови від мене тіток і кузенів (Л. Укр., V, 1956, 334).

КУЗЕНЬКА, и, ж. Зменш. до **кузня**. І хоч той гуркіт у розвої Мене глушив зі всіх сторін, Я в ньому кузеньки сільської Відчув далекий рідний дзвін (Мал., Серце..., 1959, 217).

КУЗІНА, и, ж., заст. Двоюрідна сестра, а також взагалі родичка (переважно в буржуазно-дворянському середовищі). Чи ти стрічаєш там коли кузину? (Л. Укр., V, 1956, 400); Дівчина мовби прислухалась до чогось. Не очутилась навіть, коли кузина шепотом позвала її на ім'я (Головко, II, 1957, 486).

КУЗІНКА, и, ж., заст., зах. Те саме, що **кузіна**. Купували для неї ляльки й цяцьки і тітки й дядини, і дядьки й натітники, і усякі кузинки і дарували їй на іменини (Н.-Лев., IV, 1956, 228); Дора, кузинка моя, познайомилась з Манею і вже разів кілька відвідувала її (Коб., III, 1956, 55).

КУЗНЯ, і, ж. Майстерня (або цех), де обробляють метал куванням. Інші збилися біля кузень, лагодили броню, гострили шаблі, насаджували на списи ратища і виливали кулі (Стор., I, 1957, 397); У кузні ще раз-вдруге ударив молотком коваль на ковадлі (Головко, Літа..., 1956, 4); З великої кузні було чути сопіння ковальського міха і стук коваля (Кобр., Вибр., 1954, 121); І кузню в

тій далечі бачив Микита, Де б'є електричний, швидкий молоток (Воронько, Три покоління, 1950, 72); * Образно. Київський державний інститут театрального мистецтва ім. Ів. Карпенка-Карого по праву можна назвати кузнею мистецьких талантів (Мист., 5, 1964, 27).

КУЗОВ, а, ч. Частина автомашини, автобуса тощо, признач. для перевезення людей або вантажу. За кілька хвилин вантажники навантажили машину, посідали самі в кузов, і машина швидко рушила (Сміл., Сашко, 1957, 128); Кузов автомобіля потрібний для розміщення вантажу чи пасажирів, він прикріплюється безпосередньо до рами (Автомоб., 1957, 6); Кузов, сидіння та інші металеві частини [туристичних автобусів] повністю замінені конструкціями з склопласту (Ком. Укр., 6, 1960, 11).

КУЗОВНИЙ, а, е. Прикм. до **кузов**. Кузовна рама; // Який виготовляє кузови. Кузовний цех.

КУЗЬКА, и, ж. 1. розм. Те саме, що **комашка**. Тихо, не сюрчать коники, не деренчать усякі кузьки (Мирний, IV, 1955, 83); Тільки покінчили з ховраком, а тут уже треба йти в наступ на довгоносіка, що страшенно шкодить цукровим бурякам.. Деякі школярі наловили по кілька кілограмів цієї шкідливої кузьки (Коп., Як вони..., 1961, 137).

2. ент. Небезпечний шкідник зернових культур; хлібний жук. Кузьку — рудого жука з чорно-зеленими грудьми та з квадратною чорною плямою коло основи надкрил — знає кожний, кому доводилося бувати влітку на хлібному полі (Шкідн. поля., 1949, 98); Мигтять [чайки], віражують, на льоту хапають, здзьобують кузьку з колосків (Гончар, Тронка, 1963, 30).

3. перев. збірн., розм., рідко. Те саме, що **вошва**. Фашисти прудилися вечорами коло розпеченої дочервона пічки, ловили навпомацки під фуфайкою кузьку і потім кидали її просто на підлогу (Ю. Янов., II, 1954, 37); — Дуже ти розумним став! — злостиво і чітко відрубав голова. — Гляди, щоб на твоєму тілі не викохувалась тюремна кузька! (Стельмах, Хліб., 1959, 392).

КУЗЬМІРКИ, рок і рків, мн., розм., рідко. Те саме, що **жмўрки** 1. — Дядьку! ну зав'яжемо очі та в кузьмірки будемо гратись (Мирний, I, 1954, 273); — Та думаю, тату, що не в кузьмірки граються [колгоспники] (Донч., VI, 1957, 230).

КУЙОВДА, и, ж., розм. Кудлата людина або тварина. Тато.. не догадується, куди занесло його дзигу, баламутку, його куйовду (Гончар, Тронка, 1963, 249); * У порівн. Ніч, як куйовда, стояла надворі; мела страшенна хуга (Мирний, II, 1954, 295).

КУЙОВДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. **куйовдити** 1 і **куйовдитися** 1. Молодий, веселий, я любив поїсти, поспати і пропонувати свої кучері кожній красивій дівчині узбережжя для розчісування, куйовдження й інших дурниць (Ю. Янов., II, 1958, 100).

КУЙОВДИТИ, джу, диш, недок. 1. перех. Те саме, що **кошлатити** (про волосся, вовну і т. ін.). Серед плавнів коло хатки лишилась на хазяйстві лише коза і жалібно мекала, коли осінній вітер куйовдив її білу шерсть (Коцюб., I, 1955, 377); Ніжна дівоча рука куйовдить милі кучері (Ю. Янов., IV, 1959, 197); Матвій п'ятірнею куйовдив чорну бороду (Чорн., Пісні..., 1958, 68).

2. перех. і неперех. Крутити, мести (про завірюху, вітер). Надворі завірюха куйовдила, буря сумно вила у димар, холод у хату перся (Мирний, I, 1954, 85); Поривний вітер задирав сніг проти шерсті, куйовдив, вихрив, перекидав у порожні підворітні (Збан., Сеспель, 1961, 284).

КУЙОВДИТИСЯ, джуся, дишся, недок. 1. Ставати,

бути кошлатим (у 1 знач.) (про волосся). Міцно зашнурувала [Тоня] тапочки, підв'язала стрічкою кучері, щоб не куйовдилися на вітрі (Собко, Матв. затока, 1962, 14); Він нахмурився тими місцями, де в людей ростуть брови, а в нього куйовдився легкий пух (Смолич, V, 1959, 14).

2. розм. Порпатися, ритися. Бувало, смерклося, — то ми і до хронка, Тепер.. Він тільки збитень смокче, Куйовдиться, не їсть і спать не хоче (Г.-Арт., Байки.., 1958, 146); В багні куйовдилась, ще й на квітник прийшла [Свиня] Між квітами пориться (Гл., Вибр., 1951, 148).

3. фам., рідко. Те саме, що побратися. Вона ще чогось там куйовдилась коло печі, щось наказувала Іваньці, коли двері відчинилися і на порозі з'явилися чоловіки (Григ., Вибр., 1959, 33); Ніби чорти в пеклі, куйовдилися в диму палаючих гамазеїв козаки (Добр., Очак. розмир, 1965, 147).

4. фам., рідко. Те саме, що вовтузитися 1. Аж до світу куйовдилася презва на.. вулиці (Гр., II, 1963, 275); — Годі вам там куйовдитись, — окликнув своїх закоханих. — Пора за роботу (Гончар, II, 1959, 369).

5. перен., рідко. Те саме, що вихоритися 1. * Образно. Думки [Чіпки] помутилися, куйовдилися у голові без порядку, як завірюха зимою... (Мирний, II, 1954, 65).

КУКАН, а, ч. У рибалок — тонка мотузка, на яку нанизують пійману рибу; низка (у 1 знач.). Іде [Олеся] з-за баркана з вудками і скільки рибин на кукані (Кроп., II, 1958, 331); В кожного з нас біля боку шворка теліпається. На кінці шворки — корок. На ту шворку нанизують зловлену рибу, а зветься вся та штуківина куканом (Збан., Мор. чайка, 1959, 33).

КУКАННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. кукати 1. Невеличка полонина.. вітала їх таємничим куканням зозулі в гущавині (Фр., III, 1950, 16); В лісі роздавалося кукання зозулі (Галан, Гори.., 1956, 80).

КУКАТИ, аю, аєш, недок. 1. перех. і неперех., рідко. Те саме, що кувати 2. Раненько піп збудив Івана і каже: — Уставай, Іване, бо зозуля кукає (Калин, Закарп. казки, 1955, 198); // Видавати звуки, схожі на крик зозулі. Було, вночі Сидить під тином, мов зозуля, Та кукає; або кричить, Або тихесенько співає Та ніби коси розплітає (Шевч., II, 1953, 206); — Навчусь зозулю кричать, бо щось я стала примічатъ — прийдесться мені кукать (Тич., II, 1947, 153).

2. перен., ірон. Не знаходячи іншого виходу, перебувати, сидіти де-небудь, очікуючи кращих обставин, умов. Про дорогу годі було й думати. За вікном біліло, а дядько Баран люто чухмарив потилицю: ..Будемо тепер кукати в цих проклятих Броварах... (Збан., Сеспель, 1961, 365); Та... батальйон і досі сидить у землі, а Дем'янова рота кукає під огнем — без огнеприпасу, без їжі й води, навіть без санітарів (Смолич, Мир.., 1958, 159).

КУКІБЛИВИЙ, а, е, діал. Бережливий, дбайливий. Я похвалила кукібливу і працюовиту мою гостю, що.. так повела господарство (Барв., Опов.., 1902, 426).

КУКІБНИЙ, а, е, діал. Бережливий, дбайливий. Кукібна молодиця.

КУКІБНИК, а, ч., діал. Дбайливий чоловік.

КУКІБНИЦЯ, і, ж., діал. Жін. до кукібник. У нас невістка не робітниця, Нашому добру не кукібниця (Чуб., V, 1874, 727).

КУКІБНИЧКА, и, ж., діал. Пестл. до кукібниця. До всього здатна [дочка], прядочка у єї [неї] грає, веретенце шумить і дзижчить, до господарства перша кукібничка (Барв., Опов.., 1902, 540).

КУКІЛЬ, коблю, ч. (*Agrostemma* L.). Бур'ян родини

гвоздикових із темно-рожевими, зрідка білими квітками й отруйним насінням; росте серед хлібних злаків. Хома журився, Що.. кукіль у просі зародився (Бор., Тв., 1957, 159); Як вона любить тепер оте жито, ті блаватки та цвітки куколю, що де-де блискають, мов сині та рожеві зірки серед лісу золотистих стебел!.. (Фр., I, 1955, 256); — Оцей жовтий — осот, а червонуватий — кукіль. Найлихіші вороги наших ланів (Донч., VI, 1957, 36); * Образно. Будь сіячем, і хай життя твоє Насущний хліб, а не кукіль дає (Забашта, Пісня... 1961, 19); — Одним словом, товаришу Нерчин, вам доведеться виполоти у своїх поглядах, а можливо, й уподобаннях немало куколю (Рибак, Час.., 1960, 321).

КУКІЛЬВАН, у, ч. (*Coccilus suberosus* D. C.). Рослина, що має гіркі та отруйні плоди. [Х о м а:] Що ти, кукільвану об'ївся? [А н д р і й:] Не кричить, тату, бо я й так злякався!.. (К.-Карий, II, 1960, 201).

КУКІЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до кукіль. Кукільні зерна.

КУКЛА, и, ж. 1. розм., заст. Загорнений у ганчірку жований хліб і т. ін., що його використовували замість соски. Вона не своя, коли.. хрещениці не побачить, не почукає на руках, не погодує з кукли (Мирний, IV, 1956, 68); Знаходить [Катря] житнього хліба жовану куклу, нашвидку піджовує її, пхає дитині в рот (Вас., II, 1959, 349).

2. діал. Згорнуте повіслю льону. Кукла льону, зачепившись за мисник, повисла там, мов русалчине волосся (Коцюб., I, 1955, 30).

КУ-КЛУКС-КЛАН, у, ч. Терористична расистська організація в США, створена для розгрому демократичних організацій і боротьби з визвольним рухом негрів; вдається до вбивств прогресивних діячів, лінчування тощо. Для боротьби проти негрів колишні заколотники Півдня утворили таємну терористичну організацію, так званий ку-клукс-клан (Нова іст., 9, 1957, 90).

КУКЛУКСКЛАНІВЕЦЬ, вця, ч. Член ку-клукс-клану.

КУКЛУКСКЛАНІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до ку-клукс-клану.

КУКНУТИ, ну, неш, док., рідко. Однокр. до кукати 1. Почув солдат зозулю — кукнула раз вона (Перв., I, 1958, 440); — Я до Асканії взагалі солов'я не чув, — зізнався Валерик. — У школі весна було зійде і не то соловей — зозуля не кукне... (Гончар, Таврія, 1952, 250).

КУКОБИТИ, блю, биш; мн. кукоблять; недок., перех., діал. Доглядати. Зовсім знемігся [батько] на силах; не мав снаги й себе самого кукобити (Барв., Опов.., 1902, 247).

КУКСА, и, ж. Залишок покаліченої або ампутованої руки, ноги, пальців. Каліки повистромлювали свої кукси, цебто руки й ноги без пальців (Н.-Лев., IV, 1956, 289); Мусій простяг на світло каганця свою ліву руку, де випиналися дві маленькі кукси з пальців (Кос., Новели, 1962, 86).

КУКУ, виг. 1. Звуконаслідування, що означає крик зозулі. Між листям дець Зозуля закувала: — Куку! (Гл., Вибр., 1951, 59); Од ставків зозуля дець на осіці ранковій зраділа: — куку!.. куку!.. (Головко, I, 1957, 208); А по бурі, шумі, гуку залунало: куку! куку! (У. Кравч., Вибр., 1958, 156); // у знач. присудка. В саду зозуленька — куку, куку, — А я молода терплю муку (Чуб., V, 1874, 586).

◇ **Кукі в рукі** [дати, взяти і т. ін.], заст. — дати, взяти хабара. — Бакишиш треба дати... ви не знаєте, що то бакишиш? Куку в руку... Хабар... (Коцюб., I, 1955, 382).

2. Уживають діти, коли, сховавшись, подають голос, щоб їх шукати. «А куку!» (каже дитина, бавлячись) (Номис, 1864, № 9269); Але весела й жвавенька

була і щебетала дівчинка мала: «Кукі, кукі! а де ти? тут, татусю? Візьми на руці, поцілуй Марусю!» (Л. Укр., I, 1951, 31).

КУКУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех., розм., рідко. Те саме, що **кува́ти**². На дубі сидючи, Зозуля кукувала (Греб., I, 1957, 46); Літо зустрічалося з осінню. У гаях уже не кукували зозулі (Автом., Щастя., 1959, 3).

КУКУ́КАТИ, аю, аєш, недок., перех. і неперех., рідко. Те саме, що **кува́ти**². Все літечко кукукала, гуляла — Тепер сиди, очицями моргай (Гл., Вибр., 1957, 134); Он чорний шпак співа вгорі, Зозуля голосно кукука (Щог., Поезії, 1958, 319).

КУКУ́КНУТИ, ну, неш, док., рідко. Однокр. до **куку́кати**. Як явір зелену головоньку склонить, Зозуля кукукне (Пісні та романси., II, 1956, 13).

КУКУРІ́КАННЯ, я, с. Дія за знач. **кукурі́кати** 1 і звуки, утворювані цією дією. Звісно, що великі пани не люблять м'явкання [Опозиції] ще гірше, ніж лев когутячого кукурікання (Фр., II, 1950, 395); Тишу сплячого села до решти сполохало безладне кукурікання піснів (Коцюб., I, 1955, 247); Здала почулося нерішуче кукурікання перших півнів (Речм., Весн. грози, 1961, 59).

КУКУРІ́КАТИ, кукурі́каю, кукурі́каєш і рідко кукурі́чу, кукурі́чеш, недок. 1. Видавати звуки «кукуріку» (про півня). Ану вставай, чоловіче, третій півень кукурі́че (Укр. присл., 1955, 103); Вражий півень, як живий — тільки не дзюбне! Прокинусь — в уха кукурі́кає (Вовчок, VI, 1956, 293); Кукурі́кає півень, злетівши на паркан, нагадуючи людям, що пора вставати (Минко, Повна чаша, 1950, 50).

2. перен., розм. Не маючи іншого виходу, перебувати десь, очікуючи кращих обставин, умов. Одного разу вівчарками зацькував [Густав Софію], на кам'яну бабу загнав — мусила з годину там кукурі́кати... (Гончар, Таврія, 1952, 328); Рольф за давньою звичкою мерщій поставив носок чобота у щілинку між дверима й порогом. А то ще роздумає й хряпне дверима перед самісіньким носом. Кукурі́кай тоді (Загреб., Європа 45, 1959, 231).

КУКУРІ́КНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до **кукурі́кати** 1. Північ: трічі під вікном Півень кукурі́кнув (Бор., Тв., 1957, 62); Десь недалеко хрипливим голосом, як відрубав, кукурі́кнув півень (Коцюб., I, 1955, 247); Бабин півень.. злетів на тин і кукурі́кнув (Донч., VI, 1957, 30).

КУКУРІ́КУ, виг. Звуконаслідування, що означає крик півня; // у знач. присудка. Довго, довго дивувались [русалки] На її уроду... Треті півні: кукурі́ку! — Шелеснули в воду (Шевч., I, 1951, 6); Злітає з сідала котра [курка], або оце доріжкою йде, зупиниться, витягне шию і, неначе півник який молоденький: кукурі́ку! (Тесл., З книги життя, 1949, 80); // у знач. ім. Протягли своє «ку-ку-рі-ку!» горлаті півні... (Мирний, I, 1954, 318); Найдовше він імітував півня, і його «кукурі́ку» переможно лунало з карети (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 107).

КУКУРУ́ДЗА, и, ж. 1. Рослина родини злакових, що має грубе високе стебло та їстівні зерна, зібрані в качан; маїс. Скрізь по обидва боки Раставиці на покати стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку (Н.-Лев., II, 1956, 168); Настали жнива.. Висока й міцна, як дубина, стояла по горах кукурудза, вип'явши напоказ грубі качани (Коцюб., I, 1955, 246); Вітер шелестів соняшниками, вилискував листям кукурудзи (Гончар, II, 1959, 90).

2. збірн. Зерна цієї рослини. На гарячому черені

мати насипали сушитись лущену кукурудзу (Донч., V, 1957, 153); Молдавські страви характерні широким використанням кукурудзи, кукурудзяної муки та крупів (Технол. пригот. їжі, 1957, 4); // Зерно в качанах. У великому довгому покої лежала висока купа кукурудзи, коло якої двоє робітників вибирали більші качани й вкидали до другого, меншого покою (Кобр., Вибр., 1954, 121); Над вікнами сміялися разки зубастої кукурудзи (Стельмах, На.. землі, 1949, 554).

КУКУРУДЗІ́ННЯ, я, с. Стебла кукурудзи. По хаті пройшов тихий шелест голосів. Ніби легенький вітерець заборсався в лапатову кукурудзинні (Кир., Вибр., 1960, 351); Стоїть біля кузні величезна гарба-платформа, призначена для перевезення соковитого кукурудзиння до силосних траншей (Руд., Остання шабля, 1959, 454).

КУКУРУ́ДЗИЩЕ, а, с. Поле, на якому росла кукурудза. Торік їх [буряки] сіяли після ярих зернових культур, що йшли по кукурудзищу (Колг. Укр., 2, 1956, 12); У підмерзлу землю — на старому кукурудзищі — забивали пакілець (Рудь, Гомін., 1959, 144).

КУКУРУДЗІ́ВНИК, а, ч. Фахівець із кукурудзівництва. Знатний кукурудзівник.

КУКУРУДЗІ́ВНИЦТВО, а, с. Вирощування кукурудзи як галузь сільського господарства.

КУКУРУДЗІ́ВНИЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кукурудзівник**.

2. Стос. до кукурудзівництва.

КУКУРУ́ДЗНИК, а, ч., розм. Легкий навчально-тренувальний літак, який під час Вітчизняної війни використовували для бойових завдань. Десь над головами спокійно, впевнено ходили «кукурудзники» (Гончар, III, 1959, 283).

КУКУРУДЗОВО́Д, а, ч. Те саме, що **кукурудзівник**.

КУКУРУДЗОДРО́БАРКА, и, ж. Машина для подрібнювання кукурудзи. Концентровані корми подрібнюють.. на кукурудзодробарці (Колг. Укр., 6, 1956, 12).

КУКУРУДЗОЗБИРА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для збирання кукурудзи. Для роздільного й одночасного механізованого збирання качанів і стебел [кукурудзи] використовують спеціальні кукурудзозбиральні й силосні комбайни (Колг. енци., II, 1956, 475).

КУКУРУДЗОСАДЖА́ЛКА, и, ж. Машина для садіння кукурудзи.

КУКУРУДЗОСАДІ́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для садіння кукурудзи. Кукурудзосадильна машина.

КУКУРУДЗОСХО́ВИЩЕ, а, с. Приміщення для зберігання кукурудзи. Кукурудзосховище будують з ґратчастими стінами й підлогою, що забезпечує добру вентиляцію (Колг. енци., I, 1956, 670).

КУКУРУ́ДЗЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кукурудза**. Між лопушиям лежала ціла купа наламаних кукурудзяних шульок (Фр., VI, 1951, 147); Русяве волосся, мов золотиста кукурудзяна волоть, спадало на крутий лоб (Шиян, Баланда, 1957, 76); Стих, не шелестить уже пожовклим листям кукурудзяний лан (Коз., Вісімсот., 1953, 123); // Зробл. із зелених стебел кукурудзи. У дослідях в перший період коровам згодовували кукурудзяний силос і кормові буряки (Соц. твар., 1, 1956, 22); // Вигот. із зерна кукурудзи. У млині стояв теплий, приємно-солодкуватий запах кукурудзяної муки (Коцюб., I, 1955, 353); // Пригот. із кукурудзяного борошна. Мати поклала йому в тайстрину грудку сиру і окрась кукурудзяного хліба (Томч., Закарп. опов., 1953, 13).

2. Який має колір стиглої кукурудзи; золотисто-жовтий. В хустині кукурудзяного кольору, в червоних відблисках сонячного проміння.. Мариня справді виглядала надзвичайно (Вільде, Сестри., 1958, 203).

КУКУРУДЗЯНКА, и, ж. 1. Купи з кукурудзи. — Зараз буде все добре, — потішав Олекса Копач Якима. — Мама прийде з комори, принесе бульб, кукурудзянки, будемо варити обід (Ков., Світ., 1960, 25).

2. Страва з таких круп. Готують [із кукурудзи] найрізноманітніші страви — мамалигу, каші, гойданки., кулеші, лемішку, книшики гуцульські, малай, кукурудзянку та ін. (Укр. страви, 1957, 6).

КУЛАГА, и, ж., діал. Пісна страва у вигляді густого киселю з борошна (іноді з ягодами або фруктами). Нізчимний борщ йому обрид, Капуста і рулі, та ще кулага тая; Скоромного сердега забажав (Гл., Вибр., 1951, 100); // Напій з ягід. В поліській частині Білорусії традиційним і улюбленим напоєм і досі є кулага, яку варять із свіжих ягід (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 79).

КУЛАК, а, ч. 1. Кисть руки з зігнутими і притиснутими до долоні пальцями. На пні сиділа молодиця, Підперши щоку кулаком (Бор., Тв., 1957, 55); — Отаким нам треба бути, — стисне й покаже тугий, як вилитий, ковальський кулак, — а ми поки що он які, — розіжме кулак зовсім (Головко, II, 1957, 408); Калина ловить у клітці гарненького чижики і питає, скільки у хлопця грошей. Той розтулив кулак і показав карбованця (Коп., Як вони., 1961, 24); * У порівн. Гливи такі, як кулак (Номис, 1864, № 14034); Попенко, запихаючись булкою на увесь рот, так що за обома щоками його наче два кулаки стриміло, усміхнувся очима (Мирний, I, 1954, 331); // Про кисть руки, стиснену для удару. Я мав нечоловічу силу; кулаком, як довбнею, вбивав вола, здержував у млині шестірню (Стор., I, 1957, 349); Навіть в сні його [наймита] лякає Газдівський кулак! (Фр., XII, 1954, 180); * Образно. — Вчора більше кулаки говорили.. А в кулаці небагато розуму (Стельмах, I, 1962, 543); // перен. Про удар стиснутою кистю руки. Він не давав наплювати собі в кашу, сам себе обстоював і за кожний кулак віддавав з процентом (Коцюб., I, 1955, 441); — Ну, давай навкулачки, — сказав Тарас, засукавши рукави. — Подивлюся я, що за митець у кулаці (Довж., I, 1958, 218).

◇ **Біти в кулак**; **Ударяти (ударити) кулаком об (в) кулак** — погрожувати кулаками. Вона знову починала кричати, сваритись, у кулаки бити (Мирний, IV, 1955, 82); Крикнула, аж завищала Кайдашиха і вдарила кулаком об кулак під самим носом у Карпа (Н.-Лев., II, 1956, 299); Олександра скочила до Гната і вдарила кулаком в кулак (Коцюб., I, 1955, 29); **Затиснути в кулак** див. **затискати**; **Збирати (зібрати) сили в кулак**; **Збиратися (зібратися) в кулак** — збирати всі сили, всю волю. Краще нехай сам вистоятъ, сам збере в один кулак свої сили, переконається у своїй правоті (Рибак, Час., 1960, 497); Іноді Чернишеві здавалося, що ворогові зараз видно все, до зірки на його пілотці.. А переборовши химеру, зачувши поблизу знайоме сопіння, знову збирався весь у напружений кулак і повз далі (Гончар, III, 1959, 49); **Кідатися (кінутися, соватися, сунутися) з кулаками (кулаком) до кого, на кого** — намагатися побити кого-небудь. Захлипуючись потоком лайки, кинулась [матушка] із кулаками на «зухвалу вчительку» (Коцюб., I, 1955, 307); Хомашенко з кулаками кинувся до Василя, але шлях йому перегородив Михась (Чорн., Потік., 1956, 279); До неї з кулаком совався [Бахус] (Котл., I, 1952, 97); Кайдашиха кричала й совалась з кулаками до Палажки (Н.-Лев., II, 1956, 339); **На кулак** виклика́ти — викликати на бійку. На кулаки став викликати [Дарес] І перебі́йця визивати, Кричав, опарений мов пес (Котл., I, 1952, 93); **Позіхати в кулак** — приховувати позіхання. Панна

Анеля куталась в хустку, позіхала в кулак і на мене не звертала уваги (Коцюб., II 1955, 248); **Показувати (показати) кулак**; **Грозити (сваритися) кулаком (кулаками)**; **Трясті (трусити, труснути) кулаком (кулаками)** — робити погрознливий жест (погрознливі жести). Охоплений нових надій тремтінням — А смерть уже на чоло клала знак, — Він небу, гордий, показав кулак (Рильський, I, 1960, 329); Багато людей схоплюється на лавки, грозять кулаками. Чутно тільки найдужчі голоси (Л. Укр., II, 1951, 530); — Я тобі позаглядаю, — свариться кулаком їй услід Про́кіп (Тют., Вир, 1964, 20); — Все-таки я їм не здамся! — труснув кулаками Руденький: що їм таке я, насмішка? (Тич., I, 1957, 237); **Сміятися (пхикати, пхикнути) в кулак** — приховувати сміх. Михайло сміявся в кулак, одвернувшись назад, а Жабі лічила малеч (Досв., Вибр., 1959, 54); Писарці пхикнули в кулак, але не могли вдержатись, і гучний регіт залунав по хаті (Коцюб., I, 1955, 38); **Схопитися на кулак** — розпочати бійку. Серед двору зішлись двоє: бородаймотузяр і дебелий городовик. Вони схопились на кулаки (Смолич, II, 1958, 29); **Тримати в кулак** (кулаці) кого, що — повністю підкоряти собі кого-, що-небудь. [Ромодан:] А чого ви мовчали? Чому не виступили тут або в Києві? [Дремлюга:] Легко сказати! А потім що? Він таку атмосферу створив, усіх у кулаці тримав... (Корн., II, 1955, 294); **Трубити в кулак** див. **трубити**; **Хліпати в кулак** — приховувати сльози. Сама з царицею горювала, І сльози рукавом втирала, І хлипала собі в кулак (Котл., I, 1952, 85).

2. перен. Зосереджене ударне угруповання військ. На півдні передбачалось створити міцний кулак і розбити ворога, прорвавши його фронт за допомогою механізованих і моторизованих частин вкупі з кількома кінними полками (Трубіл., I, 1955, 56).

◇ **Збирати в кулак** кого — згуртовувати кого-небудь. — За Батьківщину! Вперед!.. З якоюсь особливою силою і значимістю прозвучала вона [фраза] їм тут, збираючи всіх у кулак (Гончар, III, 1959, 118); **Збиратися (збиватися, складатися і т. ін.) в кулак** — збиратися до купи; згуртовуватися. Вони воліли бути вкупі всі до кінця і тислися до Сагайди, збивалися навколо нього в один закривавлений кулак (Гончар, III, 1959, 146); У наше життя ввійшла якась свіжа хвиля, розрізнений колектив почав складатися в один кулак (Збан., Малп. дзвін, 1958, 178).

3. спец. Деталь машини у формі виступу, що поштовхами приводить механізми в рух. [Кукса:] Ну, як ти даси їм ради? Це ж не те, що там, як бува у млині, що-небудь ламається, кулак чи порплиця: цюк раз, цюк удруге — і полагодив! (Кроп., I, 1958, 175); Зараз в інституті створюється система програмного керування фрезерним верстатом, який виготовлятиме об'ємні кулаки (Наука., 12, 1962, 22).

4. діал. Жменя чого-небудь; верчик. Він зупиняє коняку, кидає їй кулак сіна (Фр., VIII, 1952, 340).

КУЛАКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Те саме, що **кулачити**. Семен доки кричав на жінку, доки кулакував дочку, а далі сів на ослін та й став чупер на голові микати (Март., Тв., 1954, 98); Лемко, почувшись свободним, піймав близько стоячого Сука, повалив на землю і ну ж колінами толочити, кулакувати по під ребра (Ков., Тв., 1958, 59).

КУЛАН, а, ч. Дикий азіатський осел. Кулани — стадні тварини. Влітку й на початку осені табун складається з жеребця, самок та молодих тварин (Знання., 3, 1966, 28).

КУЛАЦЮГА, и, ч. Збільш. до кулак 1. Здоровезний

Кайтів кулацюга проробив повільний еліпс навколо Геббельсового носа (Котл., На фронті.., 1959, 93).

КУЛАЧА́, ати, с. Зменш.-пестл. до кула́к 1. Одарочка з розкудланою головою, з червоним личком, тручи кулачатами очиці, пхикала (Мирний, I, 1954, 239).

КУЛАЧИ́ТИ, чу, чиш, недок., перех., діал. Бити кулаками (у 1 знач.). Як прозрів [Турн], кулачив Рутулян (Котл., I, 1952, 264); — Гамселити [панів], — підказав Покиван. — Товкмачити, — підказали з юрби.. — Троцити! Гепати! Гилити! Голомити! Кулачити! (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 368).

КУЛАЧИ́ЩЕ, а, ч. і с. Збільш. до кула́к 1. — Як теленне [Тарасій] по голові кулачищем (Н.-Лев., III, 1956, 397); Гей, як Біда тее вчула, Кулачищем замахнула (Фр., X, 1954, 135); Два бандити навалились на нього, наносячи удари здоровенними кулачищами (Цюпа, Три явори, 1958, 35).

КУЛАЧКИ́, чок, мн., заст. Кулачні бої. — Ніхто в кулачки не мішайтесь, Кінця од самих дождитесь, — Побачим, — візьметь-то чия? (Котл., I, 1952, 97); Там колись, кажуть, кулачки були, та такі страшні, що як розпаляться, то й кийками б'ються і чим хто запопаде (Мирний, I, 1954, 73).

◇ **Бітисся на кула́чки** — брати участь у кулачному бою. Ще й чорти на кулачки не б'ються, а Мотря з бабою біжать у ліс (Дн. Чайка, Тв., 1960, 31); На кула́чках — у кулачному бою. Не один парубок або чоловік, покуштувавши на кулачках Махамедового «безміна», похиріє-похиріє та через півроку й на той світ переступить... (Мирний, II, 1954, 114); Чи, бува, на кулачках, чи там підлізти під бугая й підняти його на собі, — то було дідові раз плюнуть (Вишня, I, 1956, 400).

КУЛАЧКОВИ́Й, а, е, спец. Прикм. до кулачо́к 2; // Який має кулачки. Розподільний, або кулачковий, вал служить для того, щоб відкривати клапани циліндрів у певній послідовності і в необхідний момент (Автомоб., 1957, 44); Кулачкові механізми; Кулачкова муфта.

КУЛАЧНИ́Й, а, е. У якому застосовується сила кулака (у 1 знач.). Бачачи, що кошовому загрожує велика небезпека, група тверезих кинулась наперейми п'яним. Почався кулачний бій (Довж., I, 1958, 232); Якийсь прикажчик, мабуть, великий аматор кулачних розваг, вдерся й собі в гуцу тих, що бились (Добр., Ол. солдатики, 1961, 118).

Кула́чне пра́во — свавілля, панування грубої сили. — Годі, годі! — огризнувся на нього міліціонер. — Будеш тут кулачне право встановлювати. Веди його (Мик., II, 1957, 346).

КУЛАЧНИ́К, а, ч., заст. Той, хто полюбляє битися кулаками (у 1 знач.). Бовць, ..задирака, Стрілець, кулачник і рубака І дужий був з його хлопак (Котл., I, 1952, 195).

КУЛАЧО́К, чка́, ч. 1. Зменш.-пестл. до кула́к 1. Мелашка.. неначе боролася з здоровою діжею, тикаючи в тісто маленькими кулачками та тонкими руками (Н.-Лев., II, 1956, 323); Подоївши вівці, зайшла [Катря] в хату малому вечеряти дати. А він спить уже: приткнувся на голому полу, кулачок під голову (Головко, II, 1957, 199); * У порівн. У тому морозі, їй здається, стоїть біля неї невеличка дівчинка, личенько як кулачок, а очі як зірочки (Мирний, III, 1954, 302).

◇ **Тримати в [залі́зному] кула́чку́** — те саме, що **Тримати в кула́ку́** (кулаці́) (див. кула́к). Санінструктор штабу Леночка Перова.. тримала в залізному кулачку лазневу справу (Ю. Янов., II, 1954, 7).

2. спец. Те саме, що кула́к 3. Щоб запобігти вібрації й забезпечити нормальні умови роботи різця, відрізу-

вати заготовку [деталі] найкраще по можливості ближче до кулачків патрона (Різальні інстр., 1959, 51).

КУЛАЧЧЯ́, я, с. Збірн. до кула́к 1. Вже вона його і лаяла, і кулаччям у спину товкмачила, так нічого і не зробила (Кв.-Осн., II, 1956, 35); М'язи дихають крізь рукава, Стугонить у кулаччях кров (Вирган, Квіт. береги, 1950, 47).

КУЛЕБ'Я́КА, и, ж. Довгий великий пиріг з кислого тіста з м'ясом, рибою, кашею тощо. Українська кухня запозичила деякі страви російської кухні, які збагатили її асортимент. До таких страв належать щі, солянка, пельмені, кулеб'яка та інші (Укр. страви, 1957, 9).

КУЛЕМЕ́Т, а, ч. Автоматична скорострільна зброя малого калібру. З хутора, з-під ожерев'я солом часті й зле гавкали кулемети (Головко, I, 1957, 64); Якийсь холод пройшов по партеру, коли.. на сцену вийшов Боженко в кожусі, шапці і з кулеметом «максимом» (Довж., I, 1958, 166).

КУЛЕМЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до кулемета́. По найвидніших гребенях ворог виставив поодинокі кулеметні гнізда (Гончар, III, 1959, 95); Кулеметні черги краями степове безгоміння (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 5); // Озброєний кулеметом (кулеметами). Її прозивали Жабі. Вона пішла в кулеметний загін (Досв., Вибр., 1959, 20).

КУЛЕМЕ́ТНИК, а, ч. Бовць кулеметного підрозділу; стрілець із кулемета. — Я знаю не тільки бухгалтерію, — кажу, — я знаю ще й радіосправу, а раніше був непоганим кулеметником (Ю. Янов., I, 1954, 21); Вже надвечір з степової могили перебрались до села кулеметники (Гончар, II, 1959, 325).

КУЛЕМЕ́ТНИЦЯ́, і, ж. Жін. до кулеметник. Сотні мужніх захисників Одеси, і серед них кулеметниця Ніна Онілова.. — навіки прославили свої імена (Цюпа, Україна.., 1960, 234).

КУЛЕ́ША, і, ж., діал. Страва з кукурудзяного борошна. Пора варить кулешу. В киплячий казан він сипле муку, крає її навхрест, і скоро запашна пара мішається з запахом диму (Коцюб., II, 1955, 330); Семен і Семениха прийшли з церкви та й обідали — мачали студену кулешу у сметану (Стеф., I, 1949, 33); Гуцул віддасть останню сорочку, Останній шмат кулеші із казана, Коли зустрине в лісі партизана (Воронько, Казка.., 1957, 4).

КУЛЕ́ШИК, у, ч. Зменш.-пестл. до кулі́ш. Поодаль був малий Телешик, Він плакав і лигав кулешик (Котл., I, 1952, 212); — А пшінце розкипіло та й добреньке. Коли б ще дав бог курятинку, а ще краще перепелятинку, то вже б справжнісінький чумацький був кулешик (Тют., Вир, 1960, 81).

КУЛЕ́ШКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до кулеша́. — Я так люблю... кулешку... — перебив нараз протяжно, ніби потішав мовчазливу [мовчазну] матір (Коб., III, 1956, 530); Повечерявши рідкою кулешкою, почали лаштуватись до сну, бо були втомлені (Мур., Бук. повість, 1959, 47).

КУ́ЛИК, а, ч. 1. Зменш. до ку́ль. На покрівлі дома чорніли дірки, стриміли розкудлані кулики, підняті вітром (Н.-Лев., III, 1956, 92); — Полола і копати помагала [Галина Петрівна]. А недавно кулики на полі розставляла (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 124).

2. Маленький мішечок. На вітряку її чекав кулик заробленого зерна, і він мав сильнішу владу над нею, аніж уся передвесняна краса (Стельмах, I, 1962, 151).

КУ́ЛИ́К, а́, ч. Невеликий болотяний птах з довгими ногами та довгим дзьобом. Усякий кулик до свого озера привик (Укр.. присл., 1955, 278); В цей буденний робочий день на Дінці було безлюдно, і на піщаних плесах тепер гуляли, пересвистуючись, маленькі сірі

кулики (Собко, Звич. життя, 1957, 192); * У порівн. Чого так сильно зажурився... Зовсім охляв і занудився, Мов по болотіві кулик? (Котл., I, 1952, 107); — Що се, — кажу, — пане Якове, надувсь, мов кулик на вітер? (Вовчок, I, 1955, 70).

ЛІСОВИЙ КУЛІК — те саме, що вальдшнеп. Вальдшнеп, — або лісовий кулик, — благородна птиця, трохи менша як наш голуб, темно-рудуватого кольору, з довгим, як у всіх куликів, дзьобом і довгими ногами (Вишня, II, 1956, 142).

КУЛИКАТИ, аю, аєш, недок., перех. і без додатка, діал. Пити (горілку, вино і т. ін.). Правда, лучалось ярмаркувати, — Із ляхами кожухи на жупани міняти Та й горілочку добре куликати (Морд., I, 1958, 132).

КУЛИКНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка, діал. Однокр. до кулика́ти. [Б о б:] Ото бояться, щоб, чого доброго, без них не куликнув (Галан, I, 1960, 399).

КУЛИТИСЯ, люся, лишся, недок. Сутулячись, щулитися (звичайно від холоду, вітру, страху і т. ін.). Під вікном, на скрині, кулилась з холоду найстарша десятилітня дівчинка (Коцюб., III, 1955, 434); На вид бідного Йонки, скуленого, тремтячого і заслиненого зо страху, весь клас голосно зареготався, хоч усякий і собі тремтів та кулився (Фр., I, 1955, 251); Переможці, зовсім на переможців не скидаючись, кулилися в окопі, ховали голови від вітру і мовчки чекали (Ірчан, II, 1958, 224).

КУЛИЧОК, чка́, ч. Зменш.-пестл. до кулі́к. Замічай, куличок, куди чайка летить (Номис, 1864, № 5702); * У порівн. Виплинуть [хмари] світлою тінню на луг, Як кулички, як качки легкокрилі, Що так і пурхають в травах навкруг (Дор., Літа., 1957, 24).

КУЛІ, невідм., ч. У деяких країнах Далекого Сходу, а також у ряді країн Азії, Африки та Америки — чорнороб, вантажник. Балаган був майже порожній: кілька китайців-ремісників, вантажники-кулі в синіх робах (Донч., VI, 1957, 411); Покірним кулі він не хоче бути, а хоче.. собі до щастя вибороти путь (Гонч., Вибр., 1959, 105).

КУЛІНАР, а, ч. Фахівець із кулінарії; кухар. В колгоспах не було підготовлених кулінарів, які могли б готувати механізаторам високоякісні страви (Колг. село, 13.III 1956, 3).

КУЛІНАРІЯ, ї, ж. 1. Мистецтво приготування їжі; куховарство. Видно, Хлипало непогано розбирався в кулінарії (Збан., Єдина, 1959, 151).

2. Приготовлена їжа. — Уклінно прошу покуштувати мові кулінарії (Донч., V, 1957, 474).

КУЛІНАРКА, и, ж. Жін. до куліна́р. Кулінарка вона була надзвичайна, тому всякі тонкі закуски, фарші, здоби, печиво для почесних гостей були на її руках (Ів., Таємниця, 1959, 158).

КУЛІНАРНИЙ, а, е. Стос. до кулінарії. Він їв небагато і мало звертав уваги на кулінарні заходи господині (Л. Укр., III, 1952, 503); Паніматка приготувала для гостей виключно угорські страви за рецептами кулінарної книги (Скл., Карпати, II, 1954, 344).

КУЛІСА, и, ж. 1. звичайно мн. Частина театральної декорації, що розміщуються з боків сцени; лаштунки. В глибині сцени дорога, обсаджена деревами, між котрими близько правої куліси видно кам'яну фігуру (Фр., IX, 1952, 33); Завіса підіймається, в залу віє холодом сцени, старими фарбами й тим особливим запахом куліс, що завше є незмінний у кожному театрі (Ю.Янов., II, 1958, 19); Бачу — з-за куліс дві стрункі, високі дівчини ведуть під руки згорблену стару жінку (Рильський, III, 1956, 349); // тільки мн., перен.

Частина сцени театру, розташована за декораціями. Прийшли, Розмотуючи мокрі шарфи з шиї, Перукарі, музики, лицедії, Крикливий люд лаштунків і куліс (Бажан, Роки, 1957, 281).

За кулісами — за сценою. Богдан і Настя частують дружок і гостей. За кулісами чути музики, потім співи (Н.-Лев., II, 1956, 424); Жукова притулилась до якогось стовпа за кулісами (Донч., V, 1957, 400); **За куліси** — за сцену. В перший же антракт я викликала його за куліси (Л. Укр., III, 1952, 706); Ми з Левицьким з захватом ринулись за куліси (Минуле укр. театру, 1953, 105).

2. тільки мн., с. г. Смуги високостеблих рослин (соняшника, кукурудзи, сорго і т. ін.), висаджені у ґрунт, щоб запобігти його вимерзанню і засиханню. Вперше куліси з кукурудзи на парах були застосовані на Півдні Росії ще понад 70 років тому (Наука., 5, 1956, 16); У місцевостях, де часто бувають великі вітри, баштанні культури вирощують в кулісах з кукурудзи, соняшника і сорго (Колг. енц., I, 1956, 57).

3. техн. Рухома деталь механізму, що перетворює обертальний рух на поступальний або навпаки. Граблини [навісного механізованого копнувача] мають дерев'яні підшипники, насаджені на шийку вала, і важелі, які з'єднані з кулісами (Зерн. комбайни, 1957, 147).

КУЛІСНИЙ, а, е. 1. с. г. Прикм. до куліса 2. Ефективним засобом проти пилових бур є вузькі дев'ятиметрові полезахисні лісові смуги у поєднанні з кулісними посівами високостеблих рослин (Наука., 8, 1959, 31); // Признач. для куліс. Кулісні рослини.

2. техн. Який являє собою кулісу (у 3 знач.). Кулісний механізм.

КУЛІШ, лешу́, ч. Густий суп (звичайно з пшона). Густенька каша, Та каша, бачте, та не наша, А наш несолений куліш — Як знаєш, так його і їж (Шевч., II, 1953, 223); Іваниха не відповіла, — не хотіла вже заводитись, — і почала розпалювати в печі та приставляти куліш (Л. Укр., III, 1952, 563); В перший вечір сів [Олексій] з нами всіма за стіл вечеряти, не погребував пшоняним кулешем, який зварила в печі мати (Цюпа, Три явори, 1958, 7).

КУЛОН¹, а, ч. Жіноча прикраса з дорогоцінного каменю або іншого матеріалу на ланцюжку, яку носять на шиї. Янтар з оцінкою вищий клас йде на вироблення браслетів, кулонів, намиста, різних вставок до ювелірних виробів (Наука., 6, 1963, 22).

КУЛОН², а, ч. Одиниця виміру кількості електрики.

КУЛУАРИ, ів, мн. Приміщення (бокова зала, коридор) в громадських будівлях (парламентах, театрах і т. ін.) для відпочинку, а також для неофіційних зустрічей, обміну думками тощо. Та дехто в парламентських кулуарах глузував, що прогресисти цього разу приєднали свої вирішальні голоси до пропозиції відсутньої у палаті комуністичної фракції (Кулик, Записки консула, 1958, 210); Про Пролеткульт останніми часами багато згадується, особливо в кулуарах і на підсекціях наради про освіту (Еллан, II, 1958, 82).

◇ **Почути в кулуарах** — довідатися про якусь політичну або суспільну подію з розмов, що ведуться в поінформованих колах. [Віра:] Невже вас міг збентежити кепський настрій двох чи трьох рецензентів, які почули в кулуарах, що можна вас вилаяти (Коч., II, 1956, 228).

КУЛУАРНИЙ, а, е. Прикм. до кулуа́ри.

КУЛЯ¹, і, ж. 1. Геометричне тіло, утворене обертанням кола навколо свого діаметра. Радіус кулі; Поверхня кулі.

2. Предмет, що має таку форму. Дві блакитні бані зіллялись в одну величезну кулю, оперезану чудовим

поясом темно-зелених дерев, білих хат, чорних тинів (Коцюб., I, 1955, 30); Надщерблена куля місяця, впливши з-за лісів, викочується на зоряні простори неба (Коз., Сальвія, 1959, 90); Гастрономічні крамниці спокушали зір бляшанками різних консервів, .. кулями чудового сиру (Донч., II, 1956, 206); * У порівн. У діда з очей аж дві сльози викотились, як дві срібні кулі, аж брязнули, ударившись об кам'яний поміст (Стор., I, 1957, 95).

Земна́ кўля — планета Земля. Не раз.. огинав [Дорошенко] планету, та хоч де б він був, чи з цього, чи з протилежного боку земної кулі, він і звідти линує думками.. в це село степове (Гончар, Тронка, 1963, 152); **Повітря́на кўля** див. повітряний; **Сліпа́ кўля** див. сліпий.

3. Маленький свинцевий або сталевий снаряд для стрільби із ручної вогнепальної зброї і кулеметів, що являє собою передню частину бойового патрона. Сміливого і куля не бере (Укр.. присл., 1955, 75); Гукнули бідні: ближні й дальні! Не телеграми привітальні, а кулю в лоба глутаям! (Тич., I, 1957, 63); * У порівн. Гули хрущі та літали, як кулі (Коцюб., I, 1955, 27).

◇ **Кўлею** кінутися (вілетіти і т. ін.) — дуже швидко побігти і т. ін. Мотря вхопила хворостину й кинулась у двері кулею (Н.-Лев., II, 1956, 355); Юрко натяг на себе одяг і через вікно кулею вилетів у сад (Чорн., Визвол. земля, 1959, 227); Під кўлі йти (потрапляти і т. ін.) — опинятися в зоні обстрілу; потрапляти під обстріл. — Намучились ми з нею, — промовив старий.. — Просто під кулі йде, хотіла, щоб убило (Гончар, II, 1959, 370); Пустіти [собі] кўлю в лоб (в лоба) див. лоб; Хоч кўлю в лоб — про безвихідне становище. — Було, все було... Погуляла, а на похмілля тепер хоч і кулю в лоб! (Гончар, II, 1959, 258).

4. заст. Бомба. До половини підкопала [дівчина] стіну, Підклала кулю розривну під неї, А потім добула вогню і запалила (Л. Укр., I, 1951, 115).

Кўля́ ², і, ж., діал. Милиця. В руках у нього дві кулі, що ними підпирається, безпомічно волочачи хорі.. ноги (Фр., II, 1950, 9); — Ну, нехай подужаю [подужчаю]! Як відріжуть лікарі ногу, то ще б якось на кулі ходив (Март., Тв., 1954, 224).

Кўля́вий, а, е, діал. Кульгавий. Довбуша не велів брати [пан], бо Довбуш був кулявий (Укр.. казки, легенди.., 1957, 446); Довгі місяці в Римі панував сум. Італ'янську фашистську армію били скрізь, мов кулявого собаку (Козл., Щури.., 1956, 195).

Кўля́стий, а, е. Який має вигляд кулі (див. кўля¹ 1); круглий (у 1 знач.). На тлі свіжого як повесні лісу показується біла мурована брама, з-за якої визирають кулясті чорні баньки церкви з золотими зірками (Коцюб., III, 1956, 139); Мусій Горбань був жилавий, з кулястою лисою головою, обличчям заріс у руду бороду помелом (Перв., Материн.. хліб, 1960, 131); За формою бактерії можуть бути кулясті, паличковидні і звивисті (Захист рослин.., 1952, 119).

Кўля́стість, тості, ж. Абстр. ім. до кулястий. Фердіна́ндо Магелла́н (1480—1521) своєю кругосвітньою подорожжю остаточно підтвердив кулястість Землі (Рад. наука про походж. Землі, 1955, 15).

Кўля́ти, яю, яєш, недок., діал. Кульгати (у 1—2 знач.). Вона мала звихнену ногу і ходячи куляла (Коб., I, 1956, 48).

Кўль, я, ч. Обмолочений і обтрушений від уламків сніп жита або пшениці, що використовується для покрівлі. По всій улиці коло кожного двора лежали купи соломки та стриміли кулі (Н.-Лев., III, 1956, 81); — Збудували ми хліва.., своїх кулів натрусили, сніпків з них

накрутили і ними вишили (Кучер, Прощай.., 1957, 193); Йому треба.. збити на кулі сорок кіп пшениці, — він помолотив би й машиною — діло невелике, — але йому до зарізу треба кулів: клуні й нові хати синам укривати (Кос., Новели, 1962, 167); * У порівн. Він зразу заплющив очі — і, як куль соломи, упав знову на ліжко... (Мирний, I, 1954, 360).

Куль околóту — сніп жита або пшениці, обмолочений нерозв'язаним. Під вікном блиснув сніп вогню, і зразу ж за цим у хату влетіло водночас чотири кулі околóту (Епик, Тв., 1958, 296).

Кўльба́ба, и, ж. Трав'яниста рослина родини складноцвітих, стебло якої виділяє молочний сік, а пухнасте насіння розноситься вітром. Зелений острів завітчався рясними жовтими квітками кульбаби, неначе хто посіяв по траві зорі (Н.-Лев., II, 1956, 129); Обабіч степової дороги вітер оббивав пухнасті голівки кульбаби, розкидав невагоме насіння, мов білий лебединий пух (Руд., Вітер.., 1958, 412); На війні найзлісніший ворог той, що личкується в одержу свого супротивника. Отак і кульбаба — все в ній схоже на кок-сагиз — і корінь, і листя, і цвіт, і насіння (Вол., Сади.., 1950, 137); // Квітка цієї рослини. Одцвілились кульбаби у гаю, Облітають, мов пороша біла (Нех., Чудесний сад, 1962, 105).

Кўльба́бин, а, е. Прикм. до кульба́ба. Хлопчик побачив, що тепер уже розцвіли всі кульбабині подружки і навколо немов постелився ніжний золотий килим (Донч., VI, 1957, 497); Улька була в ситцевому квітчастому платті, сама легенька, ніби кульбабина парасолька: тільки дмухну, вона й полетить (Добр., Ол. солдатики, 1961, 100).

Кўльба́бка, и, ж. Зменш.-пестл. до кульба́ба. Лучка у плавнях вже зеленіла, перші кульбабки вже розкрили свої сонячні личка у цьому південному краю (Смолич, V, 1959, 697); При дорозі затаїлася в траві кульбабка. Вона вже одцвіла. Голівка її в біленькій прозорій шапочці (Коп., Як вони.., 1961, 8).

Кўльба́ка, и, ж., заст. Сідло. За тиждень вернувся [батько] і привіз хлопчика на кульбаці, літ дев'яти (Стар., Облога.., 1961, 18); Слуги виносять із сусідньої кімнати оружжя, мечі, кульбаки, ратища і подають Гостомислові (Фр., IX, 1952, 248); Ніби Діоген, Уміє він із долею мириться: Пропив кульбаку, то не жаль стрепен! (Рильський, Поеми, 1957, 13).

Віса́дити з кульба́ки — вибити з коня. Камерта висадив [Еней] з кульбаки, Ансула в ад послав по раки (Котл., I, 1952, 260).

Кўльба́чити, чу, чиш, недок., перех., заст. Сідлати. Заходились кульбачити й своїх [коней] — Мамай з товаришами (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 79); Стефан із темної стайні На волю коня виводить І синім сідлом кульбачить (Перв., З глибини, 1956, 186).

Кўльба́чний, а, е, заст. Стос. до кульбаки.

Кўльба́чник, а, ч., заст. Сідляр. — Без шкіри вам не прожити. Проте вона потрібна й іншим цехам. — А звісно: і кульбачникам, і лимарям, і кожум'якам (Тулуб, Людолови, I, 1957, 175).

Кўльга́, й, ч. і ж., розм. Людина або тварина з укороченою чи хворою ногою.

Кўльга́вий, а, е. З укороченою чи пошкодженою ногою; кривий (у 5 знач.). Я допоміг Жабі та кульгавому Іванові влізти у вагон і стрибнув слідом за ними (Досв., Вибр., 1959, 179); Вона вкинула барліг у станок до кульгавих поросят (Добр., Тече річка.., 1961, 40); // у знач. ім. **кульга́вий**, вого, ч.; **кульга́ва**, вої, ж. Те саме, що **кульга́**. Почали сходитися вовки, а ззаду них старий вовк, його брат.. Вовк перепитав усіх,

ніхто не знав. Тоді став питати кульгавого (Калин, Закарп. казки, 1955, 99).

КУЛЬГАВІСТЬ, вості, ж. Нерівна хода, викликана хворобою ноги або її укороченням. Вона була вродлива, та на її обличчі лежав відбиток суму і болю, спричинених потворною кульгавістю (Дмит., Наречена, 1959, 139); До всього при звичається людина. Кульгавість — а втім, часом її зовсім не помітно — та кийок ні в чому немовби не перешкоджають нині Сергієві Антоновичу (Шовк., Людина..., 1962, 105).

КУЛЬГАННЯ, я, с. Дія за знач. кульгати.

КУЛЬГАТИ, аю, аєш, недок. 1. Шкандибати, маючи укорочену або хвору ногу. Ходжу я без апарата добре, однак все з палкою, інакше кульгаю дуже (Л. Укр., V, 1956, 282); Біла візникова кобила помітно кульгала (Коцюб., II, 1955, 375); Ондечки заць повертається з озимини в ці куці і все кульгає (Коп., Як вони..., 1961, 169).

2. Ледве йти; шкандибати. Вечоріє. Тільки що сунуться по шляху дві довгі-довгі тіні, третя, коротка, кульгає далеко позаду (Вас., II, 1959, 157).

3. перен., розм. Бути в незадовільному стані, мати недоліки. Дарма, що наука на кафедрах тоді [в старому університеті] кульгала або дрімала. Між молодіжжю бували невеличкі, сказати б, братства, що кохались у їй щирим серцем (Н.-Лев., I, 1956, 182); Та з ними [людьми] весело, і сором перед ними, Коли у віршеві кульгають бідні рими (Рильський, I, 1960, 253); Завод кульгає не тому, що має якусь органічну хвибу, а просто тут [на заводі] не знають усіх його можливостей, не дають йому стати на ноги, випростатися, вільно йти вперед (Шовк., Інженери, 1956, 76).

◇ **Кульгати на обидві ноги** — мати багато недоліків (про справу, роботу і т. ін.).

КУЛЬКА, н, ж.; мн. кúлькі, кúльок. 1. Зменш. до кúля¹ 2; маленька куля. Більша частина товариства сиділа мовчки з похиленими головами або, крутячи кульки з хліба, трохи нетерпеливо поглядала на промовця (Фр., VI, 1951, 212); Розплющив [Матюха] очі заспані — над головою кульки блискучі ліжка, від стіни килим і черевичок голубий із жовтим, гарусний, — Лізина робота (Головко, II, 1957, 42); * У порівн. Біжить Айше, як золота кулька, й червоні кіски жемуться за нею, немов проміння (Коцюб., II, 1955, 159).

2. Зменш. до кúля¹ 3. Ой свиснула кулька, Не злілася, А газдиня кров'ю Залілася (Фр., XII, 1954, 387); Прокіпчук зупинився серед загону і свої.. очі здержав [затримав] на непомітній могилці із низьким хрестиком. — Спиш, братчику, а ми по тобі сіємо жита.. Бацнула кулька в голову — і впав (Ірчан, II, 1958, 83).

КУЛЬКОВИЙ, а, є. Прикм. до кúлька.

КУЛЬМІНАЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до кульмінація 2; // Який є кульмінацією. Голос Владка не дійшов іще до кульмінаційного пункту своєї шкали (Фр., VI, 1951, 276); Зламаний олівець, певно, був тією кульмінаційною точкою, з якої одразу почало спадати його гостре нервово збудження (Кучер, Трудна любов, 1960, 381); Скупими мазками подає письменник кульмінаційний момент мініатюри, створюючи колоритний, суворо правдивий епізод з дитячого життя (Рад. літ-во, 2, 1958, 31).

КУЛЬМІНАЦІЯ, ї, ж. 1. астр. Проходження світила через небесний меридіан.

2. перен. Найвище напруження, піднесення у розвитку чого-небудь. Може, інстинктивно відчуючи історичну перспективу, поет визначає [визначає] момент кульмінації в розвитку національної революції (Еллан, II, 1958, 93); Коли мелодія досягла

найвищого свого зльоту, кульмінації, здалося, ніби мене хтось схопив за руку і сказав: «Ходім!» (Збан., Малин. дзвін, 1958, 274).

КУЛЬМІНУВАТИ, ує, недок. і док. 1. астр. Проходити через небесний меридіан (про світило). Спостерігаючи яку-небудь зорю щовечора, ми упевнимосся.., що в даній місцевості кожна зоря кульмінує завжди на тій самій кутовій висоті над горизонтом (Астр., 1956, 23).

2. перен. Досягати найвищого напруження, піднесення у розвитку чого-небудь.

КУЛЬОВИЙ, а, є. 1. Прикм. до кúля¹ 1. Сферичне дзеркало являє собою старанно відполіровану поверхню кульового сегмента (Курс фізики, III, 1956, 270).

2. Який має у своїй будові кулі (див. кúля¹ 2), діє за їх допомогою. Сировиною для порошкової металургії, або металокераміки, є металевий порошок. Існує кілька способів його одержання. Найпростіший — це розмел крихкого металу в кульових млинах (Наука., 2, 1963, 14).

3. Прикм. до кúля¹ 3. Ухопив [замполіт] гвинтівку в бійця, який перев'язував кульову рану на руці (Ле, Право., 1957, 122); Будинки.. з попсованою штукатуркою, в деяких шибках кульові дірочки (Бурл., М. Гонти, 1959, 215).

КУЛЬОК, лька́, ч., мн. кулькі, кульків. Те саме, що кúлик. До часу мужиків ледачий пан мордує, — Колись до їх усіх смерть в гості примандрує, .. Не гляне, чи то їх кульками хата вишита, Чи, може, дереном земляночка накрита (Г.-Арт., Байки., 1958, 45); Після закінчення учбового кварталу Андрій приніс кулька з цукерками і печивом (Стельмах, На.. землі, 1949, 370); Заруба глухо кашлянув, одразу уявивши собі, як сотні жінок бредуть ланом кукурудзи, струшують у паперові кульки пилок (Кучер, Трудна любов, 1960, 556).

КУЛЬТ, у, ч. 1. Релігійне служіння божеству; релігійна обрядовість. [А в реліа:] Я тільки безборонно бачу в вікна на вулицях весь ідолянський [ідолський] культ: веселі сатурналії, ..похід весталок (Л. Укр., III, 1952, 281); Воля релігійних переконань зовсім не є волею організації ворожих трудовому людві сил. Це слід запам'ятати.. прихильникам.. релігійних культів (Еллан, II, 1958, 252); Пережитком глибокої давнини є ведмежий культ, що процвітав у багатьох районах Русі аж до християнізації і навіть пізніше (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 495).

△ **Служителі культу** — духівництво. — Як бачите, товариші, до нас прийшла делегація.. від монастиря. Хоча служителю культу нема чого робити на зборах трудящих, але послухаємо, що вони нам скажуть (Мик., II, 1957, 383).

2. кого, чого, перен. Поклоніння кому-, чому-небудь, шанування когось, чогось. В першій курильні культ Бахуса й Помони.. переміг карти (Фр., VI, 1951, 230); Такого полум'яного культу материнства, такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки [як у Т. Шевченка] не знайти, мабуть, ні в одного з поетів світу (Рильський, III, 1956, 245).

Культ особи — сліпе поклоніння комусь, безмірне звеличення, обожнювання кого-небудь. — У вашій сім'ї, оскільки я встиг помітити, про Марію Іванівну Басову як про бога говорять. Справжній культ особи, — весело поглядаючи на господаря, сказав Зуб (Собко, Справа., 1959, 24); **Створіти культ** кого, чого; **Робіти культ** з чого — робити кого-, що-небудь предметом захоплення, шанування. Те, що я створив собі культ мосі дружиноньки і ношу його в серці, може, видається тобі нудним і нецікавим (Коцюб., III, 1955,

149); [І в а с ь:] *Та невже ж таки той карбованець стане нам на дорозі? Невже ми, наче якісь обивателі, будемо робити з нього культ... божество?* (Мур., Радісний берег, 1961, 15).

КУЛЬТ... Перша частина складних слів, що відповідає слову **культу́рний**; вживається у значеннях: а) культурно-освітній, напр.: **культобслуговування і т. ін.**; б) пов'язаний з культурно-освітньою роботою, напр.: **культактивіст, культбригада, культсектор і т. ін.**; в) який задовольняє культурні потреби, напр.: **культмагазін, культторгіт. ін.**

КУЛЬТИВАТОР, а, ч. Сільськогосподарське знаряддя для розпушування зораного ґрунту, знищення бур'янів і т. ін. *Заволочивши пшеницю, Галя із подругами Катериною і Марією висівали під культиватор перегній, послід, попіл, що збирали зимою по дворах* (Горд., Цвіти., 1951, 18); *Перевіряли [колгоспники] .. аж надто ревниво, пристрасно. Шукали дефектів у сівалках, плугах, записали, що один культиватор був не змащений, а в трьох боролах не вистачало зубків* (Минко, Вибр., 1952, 36).

КУЛЬТИВАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до культивації (у 2 знач.). *Культиваційні приміщення (парники і теплиці) дають можливість створювати штучний мікроклімат, відповідно до вимог вирощування рослин* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 9).

КУЛЬТИВАЦІЯ, і, ж. 1. Обробіток ґрунту культиватором. *При обробітку чистих парів треба застосовувати культивацію на різну глибину і проводити її переважно у першій половині літа при порівняно знижених температурах* (Хлібороб Укр., 8, 1964, 4).

2. Те саме, що **культивування**.

КУЛЬТИВОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **культивувати** 2.

2. у знач. прикм. Штучно розведений, вирощений. *Походження первісного землеробства у східній Європі .. ще не з'ясоване. Поки що невідомі найперші види культивованих рослин* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 37).

КУЛЬТИВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **культивувати** 2, 3. *Він обіцяв показати інтересні дослідження над щепленням рослин і культивуванням різноманітних тварин* (Смолич, І, 1958, 77); *Культивування цієї [церковнослов'янської] для східних слов'ян XIV—XV ст. вже цілком штучної, препарованої мови вимагало такого довголітнього навчання і такої суворості, по-своєму досконалої школи, якої вже не могло бути в країні* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 31).

КУЛЬТИВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *перех.* і без додатка. 1. Обробляти ґрунт культиватором. *Він уже в четвертому класі, а тепер от вийшов на поле землю культивувати* (Вишня, І, 1956, 344); — *Бачите, — показала вона рукою вдалину, — наш Іван як по струнці веде трактора. Це для того, щоб зручно було йому культивувати* (Автом., В. Кошик, 1954, 27).

2. Розводити, вирощувати (рослини, тварини). *Вона [кукурудза] росла й дожидала.., чей з'явиться [іноземець] та випробує її придатність і зачне культивувати її хоч на пашу для худоби на цих землях* (Март., Тв., 1954, 258); *Понад десять тисяч років існує і вірно служить людству пшениця.. І всі тисячі років людина з любов'ю дбала про свою годівницю, захищала і оберігала її од незчисленних ворогів, культивувала, підносила* (Оров., Зел. повінь, 1961, 68).

3. Розвивати що-небудь; сприяти розвиткові чогось. *Водевіль Артемовського культивували народну пісню, що за тих часів було і сміливо і важливо* (Рильський, ІІІ, 1956, 357); — *Ми єдина країна в світі, яка в державному*

масштабі всіляко культивує критику й самокритику (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 194).

КУЛЬТИВУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **культивувати**. *Поволі попрямував [агроном] до трактористів глянути, як культивується пар* (Рудь, Гомін.., 1959, 129); *Серпневі персики в умовах Києва успішно культивуються в кущових формах* (Тр. бот. саду, 1, 1949, 104); *Тепер він [ренет бергамотний] широко культивується в колгоспних і радгоспних садах* (Юним мічур.., 1955, 47); *Чистий «космічний» стиль, що особливо старанно культивувався поетами Пролеткульту, як правило, був далекий від реалізму* (Нов., Поезія.., 1956, 83).

КУЛЬТІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до культу. *Після ХХ з'їзду [КПРС] література.. стала багатшою, глибшою, ближчою до народу, вона поступово звільняється від культівських нашарувань* (Літ. газ., 12. І 1962, 1).

КУЛЬТМАСОВИЙ, а, е. Культурно-масовий. — *Ну, культмасовий сектор, — усміхаючись, кивнула вона Марійці, — доповідай* (Донч., V, 1957, 318).

КУЛЬТОВИЙ, а, е. Стос. до культу (у 1 знач.). *На території лаври протягом сотень років було зведено понад 80 різних кам'яних культових і цивільних споруд* (Наука.., 7, 1957, 20).

КУЛЬТОСВІТНІЙ, я, є. Культурно-освітній. *Його, Миронова, дивує: на селі праці для партійця — непочатий край. На селі кооперація, КВД, культосвітня робота. А він [Давид] з такими дрібницями* (Головко, ІІ, 1957, 82).

КУЛЬТПОХІД, хόδy, ч. 1. Колективне відвідування культурно-освітнього закладу: театру, музею і т. ін. *Культпоходи, збори, вечори, Перші вірші, і любов безкраю, І пісні, і дружбу — пам'ятаю В комсомольські пізні вечори* (Криж., Під зорями.., 1950, 11).

2. Масовий рух, що виник з ініціативи комсомолу у 1928 р. з метою ліквідації неписьменності і малописьменності. *Над трибуною теж маяли на вітрі прапори, а через усю стіну сільради висів лозунг: «Вітаємо культпохід — стимул до суцільної колективізації»* (Панч, ІІ, 1956, 94).

КУЛЬТПРАЦІВНИК, а, ч. Той, хто відає культурно-масовою роботою (в якій-небудь організації, установі тощо). *Сільські вчителі, лікарі, агрономи, культпрацівники несуть у колгосп свої знання, досвід, культуру* (Тич., ІІІ, 1957, 304).

КУЛЬТПРАЦІВНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до **культпрацівник**.

КУЛЬТПРОП, а, ч., розм. Той, хто відає справами агітації та пропаганди і культурно-освітньою роботою (в організації, установі тощо). *І ось я, культпроп окружкому, чи, як тоді звалось, завполітос, зустрівся з чорнооким юнаком, моїм ровесником* (Донч., VI, 1957, 610).

КУЛЬТРОБОТА, и, ж. Культурно-масова робота. *Щирий привіт їй і моє гаряче побажання успіху в культроботі на селі* (Вас., ІІІ, 1960, 333); *Зранку, нашвидку поївши, Надя поспішала в комітет комсомолу. Там у неї було багато справ: комсомольське навчання, лекції, бесіди, культробота, стінні газети, шахові змагання, розгляд заяв, різні зведення для райкому* (Ткач, Плем'я.., 1961, 187).

КУЛЬТТОВАРИ, ів, мн. Товари, призначені для задоволення культурних потреб населення (канцелярське приладдя, музичні інструменти і т. ін.). *Поля влаштувала матір у магазин культтоварів продавцем* (Автом., Щастя, 1959, 149).

КУЛЬТУРА, и, ж. 1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його

історії. Він, купець, що раз у раз мав діло з різним народом, їздив по чужих землях... захопився блиском та багатством європейської культури, правда, більше зовнішньої (Коцюб., II, 1955, 135); Мрію я про той близький час, коли щезне різниця між селом та містом, коли всі висоти культури будуть і в селянина напихваті (Ю. Янов., II, 1954, 127); // з означ. Рівень розвитку суспільства у певну епоху. Не менш важливою ознакою ананьїнської культури є наявність досить розвиненої металургії — спочатку міді і бронзи, а згодом і заліза (Археол., II, 1948, 3); // Те, що створюється для задоволення духовних потреб людини. Тепер Франко.. всі сили свої оддає українській літературі й науці і ще немало може зробити для рідної культури (Коцюб., III, 1956, 35); Щоб зберегти Будапешт, врятувати від загибелі його історичні цінності, пам'ятки культури і мистецтва, щоб уникнути численних жертв серед мирного населення, — радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції (Гончар, III, 1959, 236); Слід мати на увазі, що національний характер, як і вся національна специфіка культури, — категорія, якій в головних рисах властива, як відомо, значна стійкість (Про багатство л-ри, 1959, 47).

Будінок (Палац) культури — заклад, у якому провадиться культурно-освітня робота. У Бориславі збудовано чудовий Палац культури нафтовиків на 700 місць, який став улюбленим місцем культурного відпочинку трудящих (Наука., 8, 1956, 13); **Діячі (майстри, працівники і т. ін.) культури** — ті, що працюють у галузі освіти, літератури і т. ін. Передові діячі російської культури приділяли велику увагу українському народу, засуджували жорстоку колоніальну політику царизму на Україні (Ком. Укр., 5, 1967, 69); **Матеріальна культура** — сукупність засобів виробництва та інших матеріальних цінностей суспільства на кожному історичному ступені його розвитку. Певні зв'язки має історична діалектологія з археологією, яка вивчає історію народу за пам'ятками матеріальної культури (Нариси з діалектології.., 1955, 7).

2. Освіченість, вихованість. — Вона дуже відрізняється від своїх ровесниць. Здається мені, що вона має культуру і в серці (Коб., III, 1956, 118); — Культури йому бракує. Ой як бракує! — вирішив зять, обмацуючи руками лисніючу під оком гулю (Шиян, Баланда, 1954, 47).

3. чого. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності. Технічний прогрес значно підвищить вимоги до культури виробництва (Програма КПРС, 1961, 58); [О л ь г а:] На шахті «Глибокій» майже нема нещасних випадків. Чому? Там висока соціалістична культура праці їх знищила (Корн., II, 1955, 162); Культура мови і слова в деяких театрах перебуває в загрозовому стані, в чому винні перш за все керівники театрів і його майстри (З глибин душі, 1959, 50).

4. спец. Розведення, вирощування якої-небудь рослини або тварини; культивування. Іван Володимирович [Мічурін] перший в історії плідництва став працювати над горобиною і домогся того, що ввів цю досі дику рослину в культуру (Юним мічур.., 1955, 79); Дика у тебе, волошко, натура, Що не слама її людська культура (Рильський, III, 1961, 179); // Рослина, що розводиться, вирощується. Бригади переключилися на підготовку ґрунту для пізніх культур (Панч, В дорозі, 1959, 220); Вговорила подруг Леся. Ланку їй дали-таки. Дві взяли собі культури — Кукурудзу й буряки (Воскр., Подивись.., 1962, 52).

5. чого, бакт. Мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі. [Н і н а:] Не чіпайте цього флакончика. В ньому культура менін-

гококів (Коч., II, 1956, 284); Для боротьби з гризунами виготовляють на бульйоні у спеціальних лабораторіях культуру бактерій, яку зберігають у герметично закритих банках (Захист рослин.., 1952, 100).

КУЛЬТУРНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до культурний 2. На подругу, бачите, комарики напали. Дак чемненький, культурненький Сьома таку здоровенну гілляку відчахнув, що нею, отією гіллякою, не тільки комара — тигра можна вбити (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 14).

КУЛЬТУРНИЙ, а, е. 1. Стос. до культури (у 1 знач.). Я запропонував вести в газеті постійний одділ [відділ] хроніки галицького життя — політичного, громадського, культурного (Коцюб., III, 1956, 258); Економічне, громадське, культурне життя російського, українського та білоруського народів розвивалося в тісних взаємозв'язках (Рильський, III, 1956, 15); Україна зробила величезний стрибок у своєму економічному і культурному розвитку (Наука., 12, 1957, 1); // Стос. до поширення культури. Мало єсть таких, що проводять культурну роботу в народі безпосередньо (Л. Укр., V, 1956, 94); Після розв'язаного завдання найбільшого в світі політичного перевороту перед нами стали інші завдання — завдання культурні.. (Ленін, 33, 1951, 48); Член партії повинен: ..брати активну участь у політичному житті країни, в керуванні державними справами, в господарському і культурному будівництві (Статут КПРС, 1961, 5).

2. З високим рівнем культури; освічений, вихований. Друге [оповідання] — невеличкі нариси, як однакові враження відбиваються у душах культурної людини і простого чоловіка (Мирний, V, 1955, 406); — Треба стояти лицем до мас, бути чуйним, культурним, діловим, — говорив він, проводжаючи обох аж до дверей (Шиян, Баланда, 1957, 199); Він.. ішов по садках полохати закоханих, а культурний Борька, хоч і стояв «вище цього», а все-таки супроводжував свого друга (Гончар, IV, 1960, 79); // Відповідний до вимог культури. Культурних розваг в комуні було тоді небагато. Приміщення під клуб ще не було відремонтоване (Мик., II, 1957, 476); Фабрика була досить солідна, та культурний рівень її був низький (Довж., I, 1958, 20); — Запевняю вас, що нічого з вашим старим не станеться.. І за себе теж не турбуйтеся: ви не в лісі, ви в культурній, цивілізованій Полтаві (Гончар, II, 1959, 177).

3. Який має високорозвинені, досконалі засоби виробництва. — Анархія у прифронтовій смузі продовжується. Поділля, Волинь руйнуються. Цукрові та винокурні заводи, великі маєтки, культурні господарства — знищуються селянами та солдатами (Головко, II, 1957, 482); // Який здійснюється високорозвиненими, досконалими засобами виробництва. Зразу ж впадала в око культурна обробка землі (Смолич, I, 1958, 55).

4. Який розводиться, вирощується (про рослину); протилежне д и к и й. Товсті листки, великі круглі бруньки, опушені і гранчасті кінці гонів подовження свідчать про те, що сіянці культурні (Юним мічур.., 1955, 55); Археологічні розкопки.. свідчать про те, що доісторичні форми кукурудзи порівняно з сучасними були значно примітивнішими, проте це були вже культурні рослини (Укр. бот. ж., XVII, 5, 1960, 3); // Оброблюваний (про ґрунт, землю).

△ **Культурний шар**, архл. — шар землі, що містить органічні рештки, будівельні залишки і предмети матеріальної культури минувшини. Всього в культурному шарі вдалося зібрати близько 50 великих і дрібних уламків глиняного посуду (Археол., IX, 1954, 164).

КУЛЬТУРНИК, а, ч. 1. Прихильник культурництва. — Треба б нам поговорити про.. національні й просвітні справи, щоб негайно ставать до праці, коли вже нас продражнили «культурниками» (Н.-Лев., I, 1956, 621); Молодіж українська [у 80-х роках XIX ст.] ділилася на «політиків» і «культурників» (Сам., II, 1958, 391); Показано Поторайчина [у повісті Л. Мартовича «Забобон»] тільки як культурника, що обстоює потребу організації читальні, кооперативу тощо (Іст. укр. літ., I, 1954, 687).

2. розм. Культпрацівник у будинку відпочинку, санаторії і т. ін. Санаторний культурник влаштував екскурсію до Желізнозводська — на гору Желізную (Десняк, II, 1955, 407); Культурник беззвучно розкривав і закривав рота, ніби витягнена з води риба, щось намагався відповісти, але слова не йшли з його вуст (Вол., Місячне срібло, 1961, 230).

КУЛЬТУРНИЦТВО, а, с. У дореволюційній Росії — напрям серед буржуазної інтелігенції, прихильники якого підміняли справжню боротьбу за інтереси народу просвітительською діяльністю. І. Франко в своїх атеїстичних поглядах різко підносився над поверховим, буржуазно-обмеженим культурництвом з його постійним обвинуваченням трудящих у неуцтві (Вісник АН, 4, 1949, 49).

КУЛЬТУРНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до культурництва. Говорив Суворий.. Він розкривав перед аудиторією минуле культурницьких і культурних процесів, по ниточці розкладав течії (Досв., Вибр., 1959, 385); Уряд і польська шляхта цілком слушно вбачали навіть у невинній культурницькій роботі серед українського населення загрозу своєму безроздільному пануванню, оскільки вона підігрівала національні почуття і вивольні прагнення народу (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 133).

КУЛЬТУРНІСТЬ, ності, ж. Рівень, ступінь освіченості, вихованості. — Європа вийшла з темряви й дійшла до високої культурності через науки (Н.-Лев., I, 1956, 624); Минаючи вже обсяг талантів названих поетів та широку їх культурність, слід пам'ятати, що то ж був період значного зросту української літературної мови (Рильський, III, 1956, 105).

КУЛЬТУРНО, присл. 1. В галузі, у питаннях культури (у 1 знач.). Хоч завдання фургона — передусім культурно обслуговувати віддалені кошари, ферми та відділки, проте господареві його доводиться виконувати ще й безліч інших доручень (Гончар, Тронка, 1963, 117); За 30 років радянська жінка політично і культурно виросла (Рад. Укр., 14.I 1948, 1).

2. У відповідності до вимог культури (у 1, 2 знач.); у відповідності до запитів культурної людини. Живемо культурно, гарно — не пропадає в нас час марно (Укр. присл., 1955, 379); — Слухай, ти, зятику дорогий!.. Якщо я засидівся в тебе, так ти скажи просто. У порядних людей це робиться інакше, культурно (Головко, II, 1957, 136).

КУЛЬТУРНО-... Перша частина складних слів, що відповідає слову культурний, напр.: к у л ь т у р н о - г о с п о д а р с ь к и й, к у л ь т у р н о - г р о м а д с ь к и й, к у л ь т у р н о - ш е ф с ь к и й і т. ін.

КУЛЬТУРНО-ВИХОВНИЙ, а, е. Стос. до поширення культури, виховання. В кінці подвір'я височів двоповерховий цегляний будинок, в якому на верхньому поверсі був клуб з багатьма кімнатами, призначеними для культурно-виховної роботи (Збан., Між.. людьми, 1955, 11).

КУЛЬТУРНО-ІСТОРІЧНИЙ, а, е. Стос. до історії культури. Давню російську літературу колись вважали майже виключно церковною. Потім, коли обсяг вивче-

них пам'яток розширився, їх стали розглядати з культурно-історичної точки зору (Рад. літ-во, 3, 1957, 33).

КУЛЬТУРНО-МАСОВИЙ, а, е. Пов'язаний з обслуговуванням культурних потреб мас. Хто ще має стільки можливостей для проведення політико-виховної і культурно-масової роботи серед трудящих, як профспілки? (Ком. Укр., 6, 1960, 7).

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ, я, е. Стос. до поширення культури, освіти. Умови.. примушували так чи інакше пристосовувати працю культурно-освітню до гострих завдань політичного й економічного менту (Еллан, II, 1958, 80).

КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВИЙ, а, е. Стос. до культури побуту. Якість будівельно-монтажних робіт, особливо на спорудженні житлових будинків і приміщень культурно-побутового призначення, часом ще низька (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2).

КУЛЬТУРТРЕГЕР, а, ч., книжн. Іронічна назва імперіаліста-колонізатора, який прикриває гноблення народів загарбаних країн брехливими заявами про насадження культури. Гімназист Гервасій, — відчуваючи себе культуртрегером, — читав Василькові і «Вершника без голови», і «Останнього з могікан» (Смолич, Мир., 1958, 60).

КУЛЬТУРТРЕГЕРСТВО, а, с., книжн. Спосіб дій поведінка культуртрегера, культуртрегерів. — Культуртрегерством і українством тепер не проживеш. Життя, даруйте, стає складнішим (Стельмах, I, 1962, 37).

КУЛЬТУРТРЕГЕРСЬКИЙ, а, е, книжн. Прикм. до культуртрегер і культуртрегерство.

КУЛЬТФОНД, у, ч. Грошовий фонд, признач. для культурно-освітніх потреб. Значні відрахування у культфонд дали нам змогу побудувати і добре обладнати колгоспний клуб (Колг. Укр., 11, 1958, 6); — Правління зарезервує в культфонді певну суму і закуплятиме на неї кіносеанси, концерти й вистави (Кучер, Трудна любов, 1960, 460).

КУЛЬЧИК, а, ч., діал. Сережка. Вони обмили її від ніг до голови запашною водою, старанно підрізали їй нігті на руках і ногах і пофарбували їх рудою хною, підмазали очі, простромили в уші розкішні перлові кульчики (Тулуб, Людолови, I, 1957, 223).

КУЛЬША, і, ж., розм., рідко. Те саме, що стегно. — Не бійсь! не ляжу спати голодна, — обізвалась Масючка і взяла, при тих словах, качину кульшу в руки (Н.-Лев., I, 1956, 581); Ходжу ледве-ледве, їздити можу з великою бідю, а навіть сидіти дуже тяжко, бо ся поза найгірша для такого пацієнта, що має не всі кості в кульші (Л. Укр., V, 1956, 267); Смикнула [Одарка] плечем до підборіддя, двинула під рясною спідницею повними кульшами і відвернулася (Панч, В дорозі. 1959, 230).

КУЛЬШОВИЙ, а, е, розм., рідко. Прикм. до кульша. Віктор сьогодні зранку відчував біль, тупе ниття у кульшовому суглобі (Руд., Вітер., 1958, 254).

КУМ¹, а, ч.; мн. кумі, кумів. 1. Хрещений батько по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеної матері; батько дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері. Був у нього.. приятель, циліорик, та ще й Марусин кум, вона в нього аж трьох діточок хрестила (Кв.-Осн., II, 1956, 82); [К о в ш и к:] Опишіть, будь ласка, мого кума. Коли хочете, я вам про нього таке розкажу.. (Корн., II, 1955, 209); Жили в луках та ярах віками. Кого не візьми — рідня: кум, сват, брат, племінник (Тют., Вир, 1964, 369).

Кумі — кум і кума разом. — Неси ж [дитину] в хату, а я верхи Кинусь за кумами в Городище.. (Шевч., I, 1951, 314); Стрічні кумі — перші зустрічні, яких запрошують бути кумами. — Ви б, Олексію Івано-

вичу, стрічних кумів узяли, — радять йому добрі приятелі (Мирний, IV, 1955, 22); **Просіти** (кїїкати) в кўми — запрошувати бути кумом або кумою. — Я тебе до себе в куми прошу... Чув? У куми! Бог послав мені сина. Прошу тебе охрестити (Мирний, IV, 1955, 225); Хто не чув її .. пісень на весіллях та артільних святах? Хто не кликав її у куми? (Тют., Вир, 1964, 425).

2. заст. Приятель (у звертанні). — Гей, куме! — гукає Хома до Романа Блаженка. — Ходіть-но до мене персиків їсти (Гончар, III, 1959, 128).

3. нар.-поет. Епітет вовка в казках, байках. Ніхто не бачив, тільки зорі, Як ласий кум і шустрая кума Через садок попхались крадьком! (Гл., Вибр., 1951, 107).

КУМ², **КУМ-КУМ**, виг. Звуконаслідування, що означає крик жаби. Наловили [жаби] комарів, почали веселий спів: — Квок-квок! Кум-кум! (Забіла, Одна сім'я, 1950, 64).

КУМА, й, ж.; мн. кумі. 1. Хрещена мати по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеного батька; мати дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері. — Я знаю її, вона кума моя (Мирний, III, 1954, 145); У нас тепер в гостях Марія Михайлівна, вона ж була і за куму (Л. Укр., V, 1956, 7); — Тамо, глаголю вам, у кожній шостій хаті у мене — кум, і через кожну хату — кума (Баш, На землі.., 1957, 60).

2. заст. Приятелька (у звертанні). Прокинсья, кумо, пробудись Та кругом себе подивись (Шевч., II, 1953, 368).

3. нар.-поет. Епітет лисиці в казках, байках. Про-кракала, роззява, огляділась — Чортма куми і снідання нема... (Гл., Вибр., 1951, 90).

КУМАН, а, ч., рідко. Те саме, що куманець.

КУМАНЕЦЬ, нця, ч. Керамічна фігурна посудина для спиртних напоїв, що використовується тепер здебільшого як прикраса. Яснопільський дячок Діонісій, вихиливши, щоправда, перед тим куманець медку, присягався, що на власні вуха чув, як у ніч під Новий рік півень тричі заспівав... (Рибак, Помилка.., 1956, 10); На нижніх полицях стояли тісними рядками книжки, на горішніх — безліч різних череп'яних виробів: кухлики, карафки, глечики, ведмедики та куманці, ясно помальовані або розписані візерунками українського народного орнаменту (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 256).

КУМАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. куматися. Кумання, щоправда, — вигідна річ на світі, але... Не кожному воно на здоров'я виходить (Козл., Щури.., 1956, 160).

КУМАНЧИК, а, ч., рідко. Те саме, що куманець.

КУМАРІН, у, ч. Речовина з запахом свіжоскошеного сіна, яка зустрічається в багатьох рослинах; одержана синтетично, використовується для кондитерських виробів, у парфюмерії тощо. Особливо неповторний аромат надає сіну маленька непримітна злакова рослина, так звана пахуча трава, приємний запах якої залежить від наявності в ній кумарину (Наука.., 7, 1961, 50).

КУМАСЕНЬКА, и, ж. Пестл. до кумá. Ой піду я до куми, Наговоримось сами: Гей, кумасенько моя, А чи любиш гультя? (Черн., Поезії, 1959, 232); — Куди це ти, кумасенько, біжиш? Даєш неначе з ляку драла, — Гука Ховрах (Гл., Вибр., 1951, 8).

КУМАСЯ, і, ж. 1. Пестл. до кумá. — Ну, і згляньтеся, людонькове [людоньки], скільки ті шельми нарobili мені шкоди! — бідкався господар, перериваючи безцільні падькання [бідкання] кумів і кумась (Фр., VI, 1951, 146); В його шестеро ж дітей, в його шість кумів, шість кумась (Вишня, I, 1956, 102); А ти, кумасю, спала,

спала, Пишалася, та дівувала, Та ждала, ждала жениха (Шевч., II, 1963, 417).

2. перен., зневажл. Про жінку, яка розносить плітки. Кумасі плескали язиками, аж одляски по всіх улицах пішли (Гр., II, 1963, 395); — Ну, а в любові щось він тямить чи теж глухуватий? — випитували безсоромні кумасі, в яких про людське око на губах ворушилася святість церкви, а з кимсь наодинці — безстыдство корчми (Стельмах, I, 1962, 166).

КУМАСЬ, я, ч. Пестл. до кум¹. — Здоров, кумасю мій Кіндрате! (Гл., Вибр., 1951, 33).

КУМАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. 1. Бути кумами. Шинкар та Мірошник у пеклі спіткались, Вони на цім світі колись-то кумались. Зраділи друг друзі (Манж., Тв., 1955, 273); Ганна з Марією подружилися ще дівчатами, майже дітьми. Їхні батьки нібито кумались чи то були далекими родичами (Руд., Остання шабля, 1959, 171).

2. заст. Приятелювати. — Піду до попа, висповідуюсь.. та й дам зарік до смерті не пити й з відьмами не куматись (Н.-Лев., III, 1956, 257).

КУМАЧ, у, ч. Бавовняна тканина яскраво-червоного кольору. Продавиця засміялась і розгорнула перед хлопцем червоний кумач (Донч., VI, 1957, 86); Ще задовго до приходу поїзда вся святково прикрашена кумачем привокзальна площа і всі прилеглі вулиці були переповнені (Баш, На землі.., 1957, 16); * Образно. За горою небо одягло кумач (Гонч., Вибр., 1959, 30); * У порівн. Вона довго переломлювала себе й нарешті ви-йшла, червона, як кумач (Ю. Янов., II, 1958, 70).

КУМАЧЕВИЙ, а, е. Зробл. із кумачу. Просторий зал червоного кутка з довгим столом під кумачевою скатертиною, з книжковими шафами, шаховим і патефонним столиками займав другу половину будинку (Вол., Місячне срібло, 1961, 269); // Кольору кумачу; яскраво-червоний. Тепер у неї тільки й думки, котрий очіпок до лиця: чи гурочковий [огірковий], чи кумачевий, чи квітчастий (Барв., Опов., 1902, 338).

КУМАШНЯ див. ко́машня.

КУМЕДІАНТ див. комеді́ант.

КУМЕДІАНТКА див. комеді́антка.

КУМЕДІАНТСЬКИЙ див. комеді́антський.

КУМЕДІЯ див. комеді́я.

КУМЕДНИЙ, а, е, розм. Смішний, забавний. Дівчата аж за боки беруться та регочуть від кумедних Горпининих вигадок (Мирний, III, 1954, 33); // Те саме, що дивові́жний 1. — Мамо, я це продам між своїми товаришками, — сказала Гінда, оглядаючи кумедні гребені, криві шпильки (Кобр., Вибр., 1954, 73); Все це наби-рало трохи кумедного відтінку, і та тривожна напруженість, що опанувала було сходом, спала (Багмут, Опов., 1959, 23).

КУМЕДНИК, а, ч., розм. Те саме, що жартівні́к. Де вже там на такого кумедника ображатись. Цей Семен розсмішить хоч кого! (Ільч., Серце жде, 1939, 256); // Те саме, що дива́к. Учні лісової школи зрідка кидають вкрадливі погляди. Що, мовляв, надумав оцей кумедник? Звичайну сосну висаджує з кримською (Рудь, Гомін.., 1959, 110).

КУМЕДНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до кумедник.

КУМЕДНІСТЬ, ності, ж., розм. Абстр. ім. до кумедний.

КУМЕДНО, розм. Присл. до кумедний. Всі вибухнули голосним реготом, так кумедно вертівся та пере-кривлювався дротар [артист цирку] (Фр., II, 1950, 88); Тихо пішов [Остап] обніжком, як чорногуз, кумедно широко ступаючи (Головко, II, 1957, 211); Він стояв і дивився мені в очі, кумедно посміхаючись (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 110).

КУМ'ЄКАТИ, аю, аєш, *недок.*, *розм.* Розбиратися в чому-небудь; розуміти, тямити. — *Треба, мій пане, кумекати щось у політиці, коли у вас голова, не гарбуз* (Козл., Ю. Крук, 1957, 462); *Купріян кумекав, що машини приносять більше користі, ніж живі руки* (Тют., Вир, 1964, 414); // *Міркувати про що-небудь.* — *Моя це і єсть пропозиція про червоний прапор, — от нехай Максим скаже: кумекали ми з ним про це ще в потаємному гуртку* (Смолич, Мир., 1958, 22).

Кум'єкати *що, по якому* — розуміти, знати яку-небудь мову. В *Чурук-Су* ніхто не знає ніякої іншої мови, крім своєї, хіба Гасан, що метикує по-арабському, та Ахмет, що трохи кумекає по-китайському (Досв., Гюлле, 1961, 21).

КУМ'ЄЦЬ, мця, ч. Пестл. до кум¹. — *Прийде кумець на обідець, а ложки не буде* (Номис, 1864, № 11899); — *Пора їхати! пора! — каже гість, як проспівали і слюзи обтерли.* — *Пождїть, кумцю! Ще хвилиночку, — просить паніматка* (Свидн., Люборацькі, 1955, 41).

КУМІЙ *див. куміки.*

КУМІЙКИ, ів, *мн.* (*одн. кумік, а, ч.; кумічка, и, ж.*). Одна з тюркських народностей, що є частиною населення Дагестанської АРСР.

КУМІН, а, *є.* Належний кумі. *Не додому вночі йдучи з куминої хати І не спати лягаючи, Згадай мене, брате* (Шевч., II, 1953, 179); *Через дорогу під куминими Уляниними ворітьми — кілька колодок лежить* (Вишня, I, 1956, 18).

КУМІР, а, ч. 1. Статуя, якій язичники поклоняються як божеству; ідол. [Г о д в і н с о н:] *Зробить кумир з поганки, ледащиці — се ж гірший гріх! Адже він тим порушив господню заповідь страшну, велику* (Л. Укр., III, 1952, 75); — *Відаю, — дивиться вона на образ Христа, — і знаю, що іде Христос по Русі, призріває багатого, убогого і мене, княгиню. Але повернути кумири й хрестити всіх людей моїх не можу* (Скл., Святослав, 1959, 57); // *заст.* Статуя взагалі. [К е м б л ь:] *Бачиш, портрети лиш малювані бувають, все ж ліплене і різьблене — кумір, а не портрет* (Л. Укр., III, 1952, 31).

2. *перен.* Той, хто служить предметом захоплення, поклоніння. [Ш а л і м о в:] *Я бачу, ти тут не нудьгуєш без мене. Швидко знайшла собі кумира. Поряд, під самим боком* (Коч., II, 1956, 30); *Невдячні глядачі на час його й забули, як те й буває подеколи з черговим кумиром юрби* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 239); *У всякого молодого актора чи актриси звичайно є свій кумир, якому він беззастережно віддається всім серцем і таємно чи явно схиляється перед ним. Таким кумиром для мене був видатний актор українського театру Василь Юрчак* (З глибин душі, 1959, 8).

Зробити (*створити і т. ін.*) *[собі]* **кумір** (**куміра**) — визнати кого-, що-небудь єдино достойним поклоніння. *Всю любов, жагу молодого серця він віддав синові, створивши живого кумира* (Дмит., Розлука, 1957, 50).

КУМІРНЯ, і, *ж.* Язичеська молитовня з кумирами. *Царі Самі собі побудували Храми, кумирні, олтарі* (Шевч., II, 1953, 351); // *Звичайно про буддійську молитовню.* — *Історія цього бога, — каже професор, — починається з останньої китайської війни. До того часу Будда спокійно спостерігав життя в кумирні. Його вкрав, звичайно, матрос експедиційного загону* (Ю. Янов., II, 1958, 55); * *У порівн. Тіні коротшають. Туляться вони під виступи водогравів, заповзають під дахи, низько напущені над стінами, наче в китайських кумирнях* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 15).

КУМІС, у, ч. Напій із кобилячого (рідше верблюдячого і коров'ячого) молока, що перебродило. *Вона спитала: «А куди ж поїдемо?» — В моє село, в Самарську*

губернію. Там на степах я, може, поправляюсь, питиму кумис (Л. Укр., III, 1952, 538); *Друзі казали нам, що, мабуть, завдяки кумису дід Джаке залишається міцним і в дев'яносто років* (Мас., Життя., 1960, 78).

КУМИСОЛІКАРНЯ, і, *ж.* Заклад для лікування кумисом.

КУМИСОЛІКУВАЛЬНИЙ, а, *є.* Стос. до кумисолікування. *На базі башкирського степового конярства виникло одне з найбільших в країні кумисолікувальних курортних господарств* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 220).

КУМИСОЛІКУВАННЯ, я, *с.* Лікування кумисом.

КУМИЦЬКИЙ, а, *є.* Прикм. до куміки. *Кумицька мова.*

КУМИЧКА *див. куміки.*

КУМІВ, мова, мове. Належний кумові. *Невтямки, мабуть, їй, яке то з кумового пива буде диво, а не озивається і не пита* (Вовчок, VI, 1956, 280); // *Прикм. до кум¹.* *Перед репродуктором стоїть кумова мама (сімдесят три їй), ..держиться за стільця і підскакує* (Вишня, I, 1956, 399).

КУМІВСТВО, а, *с.* 1. Стосунки між кумами.

2. *перен., зневажл.* Потурання по службі своїм друзям або родичам на шкоду справі. *Кумівство, поблажки, які часто допускають бригадири, дуже шкодять справі* (Рад. Укр., 27.I 1961, 5).

КУМІВСЬКИЙ, а, *є.* *розм.* Стос. до кумівства (у 2 знач.). *Кумівські стосунки.*

КУМКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кумкати** і звуки, утворювані цією дією. *Де колись човни плавали, там лопушина розпустила свої широкі листи, і хіба тільки уночі кумкання жаб нагадувало, що там колись була вода* (Мирний, IV, 1955, 16); *Щебетання солов'їне та тихе кумкання жаб долітає в розчинене вікно* (Головко, I, 1957, 374); *На ставу повільно і голосно закумкали жаби, і Павло Михайлович, наче колись у дитинстві, почув у їхньому кумканні: «Кум, кума»* (Кучер, Прощай., 1957, 469).

КУМКАТИ, аю, аєш, *недок.* Видавати звуки «кум-кум» (про жабу). *Посеред нього [болота] в калюжах кумкали жаби* (Фр., III, 1950, 118); *Мені згадалось, як минулої весни сюди, на пустельну заплаву, де росли очерети і кумкали жаби в сонних озерцях, прийшов земснаряд і перший порушив споконвічну тишу гуркотом своїх машин* (Жур., Вечір., 1958, 136); // *Видавати звуки, схожі на крик жаби. Вони негайно ж охрестили його жабником, стали кумкати й плигати по-жаб'ячому* (Ю. Янов., II, 1954, 59).

КУМ-КУМ *див. кум².*

КУМОНЬКА, н, *ж.* 1. Пестл. до кум^а. *Поставив козак Нечай Три сторожі в місті, А сам пішов до кумоньки Щуку-рибу з'їсти* (Укр. думи., 1955, 112); — *Чула я, кумонько, чула тебе все; та що ж? — думаю* (Л. Укр., III, 1952, 469); — *Ой, зажене вона скоро, ця хімія, хвостатих кумоньок знову до лісу* (Рад. Укр., 24.III 1963, 4).

2. *перен.* Те саме, що **кум^а** 2. *Стільки завидючих очей стежило за ним, стільки безглузвих інтриг плели кумоньки довкола його особи* (Вільде, Сестри., 1958, 508).

КУМОЧКА, н, *ж.* Те саме, що **кумонька**. — *Ні, — каже [Івга], — кумочко, голубочко, ні, моя рідна тітусю! Вже мені не до знахурки! Ходім до волості* (Кв.-Осн., II, 1956, 261); *Усі змішались. Маланка обіймала вже ковалиху. — Кумочко, кумо...* (Коцюб., II, 1955, 76).

КУМΠΆН, а, ч., *діал.* Компаньйон. *Камінь скрізь зчорнів від крові, Та не знають цієї мови Незагоєної рани Папа та його кумпани* (Фр., XIII, 1954, 392); — *На вулиці маму перестрів бандит Крючок з своїми*

кумпанами, примусили зайти до хати бандитського підсобника Герпініна (Мельн., Коли кров., 1960, 124).

КУМПА́НІЯ, і, ж., діал. Компанія (у 1 знач.). Обличчя Софрона побіліло від хвилювання і прихованої злості на Фесюка: знали ж, кого покликати в чесну кумпанію. Тепер не обберешся лиха з ним (Стельмах, II, 1962, 112).

КУМПО́Л, а, ч., вульг. Те саме, що голова́ 1. — Так його! — під'юдив Фіалек. — По кумполу його, Василю! Його, бач, ні п'ятий рік не навчив, ні кров, що проливав з нами у Політехніці! (Смолич, Мир., 1958, 66); — А розбіжаться! Він няньчитись не любить. Що не так — лапою по кумполу (Збан., Малин. дзвін, 1958, 114).

КУМУВА́ТИ, ую, уєш, недок. Брати участь в обряді хрещення дитини, стаючи кумом або кумою її батьків. — Що тепер на тобі та на твоїй дочці — я вам дарую, щоб ви пам'ятали той день, коли в мене кумували (Мирний, IV, 1955, 228); Цимбаленко позавчора кумував у Катрі (Л. Янов., I, 1959, 83).

КУМУЛЯ́ЦІЯ, і, ж., мед. Нагромодження в організмі людини, тварин і рослин різних речовин (ліків, отрут і т. ін.) у результаті тривалого їх уживання.

КУМЦЯ́, і, ж. Пестл. до кума́. Коли ж вони, кумцю [Мотре], дуже любляться, Гнат із Настею! (Коцюб., I, 1955, 51).

КУМЦЬО́, мця, ч. Пестл. до кум¹.

КУНА́, й, ж. 1. рідко. Те саме, що куні́ця 1, 4. — Да поїдем, братці, у чисте поле. У чисте поле куну ловити (Чуб., III, 1872, 283); Одягаються [пани] у легкі дорогі шовки у літі, а як зима — беруть на себе м'якенькі оксамити, обгортаються теплими кунами та бобрами (Вовчок, I, 1955, 380); Гривня поділялась на дрібніші грошові одиниці і дорівнювала 20 нагатам, або 25 кунам (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 439); * У порівн. Хильцем шморгнули [брати], мов куні, гушавиною (Фр., VIII, 1952, 241).

2. розм., рідко. Пробій у дверях, воротах і т. ін. По сій мові замки пудові у дверей [дверях] забряжчали, і засуви у кунах залізні важкі завищали (Сл. Гр.).

3. заст. Залізна скоба, прибита у церкві, в яку вкладали руку жінки, караючи її за порушення правил пристойності. — Не розглядай, чи вона Олена, чи не Олена, а тільки бери ту, що стоїть на рундуку, біля куні, та у руках червону маківку держить (Кв.-Осн., II, 1956, 215); Старі люди гомоніли, що треба її., по давньому звичаю, забити на ніч у церкву в куну, замкнувши руку залізною дужкою (Н.-Лев., II, 1956, 82).

4. заст. В'язниця. Тільки що стало на світ займатись, заскрипіли залізні ворота під баштою, і з куні вивели Кобзу, Остапа, Барила і ще двох січовиків (Стор., I, 1957, 385); [О л е с я:] Хто кинувся обороняти своє добро, того велено було у кайдани забити та в куну вкинути (Кроп., II, 1958, 299).

КУНА́К, а, ч. У кавказьких горців — людина, зв'язана з іншою зобов'язанням взаємної дружби, захисту, гостинності; друг, приятель. Він відчував, що ті люди недоброзичливо настроєні до його кунака, але не знав, як захистити його (Тют., Вир, 1964, 364).

КУНА́ЦТВО, а, с. Звичай, який зв'язує кунаків зобов'язанням взаємної дружби, захисту, гостинності; дружба, приятелювання.

КУНА́ЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до куна́к.

2. у знач. ім. куна́цька, кої, ж. Кімната для кунаків, гостей у домі кавказького горця.

КУНГА́Н, а, ч. У тюркських народів та кавказьких горців — високий глек з носиком. Наповнивши вузькою глеки-кунгани дзвінкою холодною цівкою, спритно

ставили [жінки] глеки на плечі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 214).

КУНГА́С, а, ч. Великий човен без палуби (гребний або парусний), поширений переважно на Далекому Сході. Поволі кунгас наш суне Між круч від коси до коси. Вези ж ти нас, Лено-красуне, На хвилі високій неси (Дор., Літа., 1957, 44).

КУНДЕ́ЛЬ, я, ч., діал. Вівчарка. Вівчарики пре-хорошенько Найкращого баранчика взяли Та й патра-ють гуртом, а кунделі Мовчать (Гл., Вибр., 1951, 7); Стрічають нас веселим гавкотінням кудлаті кунделі (Ільч., Вибр., 1948, 33).

КУНЖУ́Т, у, ч. Південна трав'яниста однорічна рослина, з насіння якої добувають олію. [Р о м а н ю к:] Кунжут — культура пропашна (Корн., II, 1955, 239); Виготовляють халву з багатого на жир насіння кунжуту, соняшника або з ядер горіхів та арахісу і збитої з відваром мильного кореня карамельної маси (Укр. страви, 1957, 333).

КУНЖУ́ТНИЙ, а, е. Те саме, що кунжу́товий. Вигадував [Микоша] ще й інші прізвиська [Михайлові]: граф Кунжут — натяк на кунжутне виробництво в маєтку його батька (Полт., Повість., 1960, 220).

КУНЖУ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до кунжу́т. Кунжу-това олія.

КУНИ́ЦЕВИЙ, а, е. 1. Прикм. до куні́ця 1; // Зробл., пошитий із куниці. Кунице́вий комі́р.

2. у знач. ім. куні́цеві, вих, мн., зоол. Назва родини хижих ссавців, до якої належать куниця, видра, борсук та ін. Останнім часом на звірофермах Полтавщини почали розводити невеликого напівводного хутрового звірка — норку, з родини кунице́вих (Наука., 5, 1958, 30).

КУНИ́ЦЯ, і, ж. 1. Дрібна хижа тварина родини кунице́вих з цінним пушистим хутром. Раз над ранок чує тітка: щось так стогне під дверми! Що се? чоловік, чи кітка, чи куниця між курми? (Мак., Вибр., 1954, 410); Найстрашніший для неї [білки] ворог — куниця. Хижа звірина, що й по деревах лазить і в вузьке дупло прослизне (Коп., Як вони., 1961, 105); // Хутро цієї тварини. Згодом інший, місцевий купець майже силоміць упхав йому пальто, підбите куницями (Вільде, Сестри., 1958, 55).

2. перен., нар.-поет. Наречена. Постукали і раз, і вдруге, і утретє, і ввійшли старости, і подали хліб, і говорили старости законні речі про куницю, як і поперед сього було (Кв.-Осн., II, 1956, 71); Вони ж, старости, так доладно говорять: — Звір наш та пішов у двір ваш, а з двору у хату та й сів у кімнату, тут мусимо його піймати. Тут сховалася наша куниця (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 27).

3. іст. Плата князеві, поміщикові тощо за шлюб. Стануть розказувати, ..як ніхто ні женився, ні заміж не йшов, не заплативши куниці... (Мирний, II, 1954, 86); — Скрізь немає добра, бо панів багато, — сказала Катерина. — А певне, що так, приміром, наш сотник, прийдеш до нього з проханням, поклін клади, аж два червоних, та ще й курку, та ще й качку, а весільну куницю, аж п'ять золотих (Панч, III, 1956, 169).

4. іст. Грошова одиниця. Захар Беркут, прийшовши до нього, обіцяв йому десять куниць плати, щоб навчив його своїй примови (Фр., VI, 1951, 35).

5. рідко. Волоть очерету. По той бік очерет стояв чорною стіною, стиха похитуючи червонуватою куницею, злегка шелестячи пожовклим листом (Мирний, IV, 1955, 23); Дніпрові плавні. Позолота сонця на стиглих куницях очерету. Постріл (Епик, Тв., 1958, 598).

КУНИ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до куні́ця 1.

КУНИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до куні́ця 1. Він головно

хотів якнайскоріше виміняти боброві та куничні шкірки на метал чи сукно (Оп., Іду., 1958, 278).

КУНКТАТОР, а, ч. Млява, нерішуча людина.

КУНКТАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кунктатор.

КУННЯ, я, с., діал. Збірн. до куня. В комишах гуляє осінь, Куння хилиться шовкове (Перв., І, 1958, 165).

КУНСТКАМЕРА, и, ж., іст. Зібрання і місце зберігання різноманітних (художніх, природничо-наукових, історичних та інших) рідкісних речей. Нінина квартира нагадувала скоріше кунсткамеру петровських часів, ніж покої молодій дівчини (Добр., Тече річка., 1961, 81).

КУНТУШ, кунтуша́, ч. Верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського і польського населення XVI—XVIII ст. Взяла [Венера] очіпок грезетовий І кунтуш з усами люстровий, Пішла к Зевесу на ралець (Котл., І, 1952, 69); На другій стіні висів портрет якогось давнього Сухобруса в кунтуші, з прорізаними рукавами (Н.-Лев., І, 1956, 349); Юнак в кунтуші польського селянського строю підвівся з полика, щоб дати місце хворій жінці (Досв., Вибр., 1959, 174).

КУНШТ, а, ч., заст. Малюнок, картинка. Опріч образів висіли ще на стінах деякі куншти: два козаки тягаються за чуби, а внизу підписано: «Два дурні б'ються, а третій дивиться» (Стор., І, 1957, 234).

КУНШТИК, а, ч., заст. Зменш.-пестл. до куншт. І книжечок з кунштиками В Ромні накупила [княгиня].., І азбуку по кунштиках Заходилась вчити (Шевч., II, 1953, 12); Він їй кунштики для заполочі, для вишивання малює (Ільч., Серце жде, 1939, 52).

КУНШТЮК, а, ч., заст. Витівка, каверза; фокус. Траплялись і такі кунштюки: коли я уперше зограв з великим успіхом роль Виборного, то актор В.П.Б.-ов.. захотів, як кажуть, потягатись зо мною (Кроп., VI, 1960, 225).

КУНЯ, і, ж., діал. Волоть очерету. Цупкі й високі очеретини блищали на сонці, як золоті; куня стелилась за вітром та привітно шуміла, як лан стиглої високої пшениці (Коцюб., І, 1955, 373).

КУНЯТИ, яю, ясш, недок., розм. Те саме, що дрімати. — Певно, що Одарка не гаптус: або спить або так куняє (Вовчок, І, 1955, 46); Шкода, що часом я на лекціях куняв (Рильський, Поеми, 1957, 251); * Образно. Місто заснуло; скелі стояли над водою, неначе тяжку думу думали; куняв ліс на горі, сумували зелені верби (Н.-Лев., І, 1956, 53); На кручі куняли гармати з позатиканими горлянками (Головко, І, 1957, 78).

КУНЯЧИЙ, а, е, розм. Те саме, що куніцевий 1. — Добре, пане. Візьміть мою кунячу шубу з бобровою облямівкою та коміром (Тулуб, Людолови, І, 1957, 282).

КУПА, и, ж. 1. Велика кількість чого-небудь складеного, зсипаного горою в одному місці; гора (у 2 знач.). Сніжинки.. крутилися, збивалися в купу, і та купа росла, більшала і, наче стовп, піднімалася вгору (Мирний, IV, 1955, 303); // Велика кількість яких-небудь предметів, складених один на одній. Зверху, на високій купі [дров], лежала біля самої стіни здоровенна вербова колода (Гр., І, 1963, 421).

Димові кўпи — купи бадилля з перегноєм і т. ін., які спалюють для захисту рослин від приморозків. Ефекту в боротьбі із заморозками можна досягти, спалюючи димові купи (Хлібороб Укр., 10, 1965, 14); Зно́сити (зсипа́ти і т. ін.) на (в) кўпу — згромаджувати що-небудь горою в одному місці. Максим і Яків привезли перший віз і зсипали пісок на купу (Л. Укр., III, 1952, 663); Уляна зривала на городі гарбузи, плутаючись в довгому огудинні, зносила на купу (Тют., Вир, 1964, 396); Лежа́ти кўпо́ю (кўпа́ми) — бути складеними один на одній. Сонце пригріває, всюди по узлісся

лежать купами зимові селянські шкури — в самих сорочках ходять по полю дядьки (Гончар, II, 1959, 221); Лóвчі кўпи — купи бур'яну для приманювання й виловлювання сільськогосподарських шкідників. Лóвчі купи розміщують ранньою весною по краях бавовникового поля на відстані не менше як 20 м одну від одної (Техн. культ., 1956, 265).

◇ Змішувати (зміша́ти) в одну кўпу — не розбираючи, без достатнього обґрунтування змішувати різні речі. — Ну, добалакався до краю. Коли вже справника з заробітчанами змішав в одну купу — далі йти нікуди. Досить! (Головко, II, 1957, 196); Лё́двє трима́тися кўпи — майже розпадатися. Сорочка, правда, у нього з червоного ситцю, але вона вже ледве трималася купи (Чаб., Катюша, 1960, 22); Таке́, що й кўпи не держі́ться див. держа́тися.

2. перен. Те саме, що група 1. Перед коршмою [корчмою] стояла досить велика купа селян (Фр., VII, 1951, 323); — Ми уміємо і гуртом працювати. Недарма у нас кажуть: «Де людей купа, не болить біля пупа!» (Головко, II, 1957, 501); Біля них збилася жаркою купою отара (Гончар, Тронка, 1963, 5); — От тут стежечка, що я її вчора не доглядився, а тут купа вишеньок (Вовчок, VI, 1956, 230); На південь за пологими левадами та сіножатями, за купами вільхи та верболозу, проти синього неба ясно вирізувалась ламана смуга горяного берега Росі (Н.-Лев., III, 1956, 7).

◇ До кўпи — в одне місце, усіх разом. — Видно, чорт сім пар лаптів стоптав, поки вас [дівчат] до купи зібрав! (Мирний, І, 1954, 76); Жі́ти при кўпі — жити разом. Потім ще й Семен оженився. Не дав Прохор ділитися — живи при купі, бо чим його ділитись? (Мик., II, 1957, 76); Іті́ кўпо́ю (рідко при кўпі) — йти разом, гуртом. Ішли вони купою, всі весело розмовляли (Мирний, II, 1954, 183); Всі рі́пники, що йшли при купі, розгомонілися (Фр., V, 1951, 300); Ма́ла кў́па — вигук у дитячій та інших розвагах, після якого влаштовується загальна сутичка і всі валяться один на одного, а також назва цієї гри. Позскакували [молодниці] з санчат та й собі туди — пхаються, падають... А чоловіки: — Мала купа! мала купа! на купу! на купу!.. (Мирний, II, 1954, 194); Учні скористалися з вільних хвилин і почали гратися в «малюї купи» (Сміл., Сашко, 1957, 30); Трима́тися кўпи — триматися разом. Як будемо триматися купи, стовчемо панів і в ступі (Стельмах, І, 1962, 561).

3. перен., розм. Велика кількість чого-небудь. [П а в л о:] Один ляпне, другий не розчолопа, а третій не второпа, і стане така купа брехні, що й в оберемок не забереши (Кроп., II, 1958, 370); Повернулися [Сердюки] незабаром [з міста] з купою практичних новин, пожвавілі (Гончар, І, 1959, 42).

Кў́па (кў́по́ю) на кў́пі — дуже велика кількість чого-небудь. Скрізь по селах шибениці; Навішано трупу — Тільки старших, а так шляхта — Купою на купі (Шевч., І, 1951, 119); Не сумуйте, що купа на купі Всі поляжем за діло святе (Граб., І, 1959, 74).

КУПА́ВА, и, ж., діал. Латаття. Здавалось — цілий світ у водах, між купав, Тремтів і майорів, одбившиися яскраво (Рильський, Поеми, 1957, 213); Захо́чу я — русалкою плистиму Між білосніжних лілій і купав (Забашта, Вибр., 1958, 5).

КУПА́ЙЛА, КУПА́ЙЛО, КУПА́ЛА, КУПА́ЛО. Міфологічний персонаж у слов'ян, пов'язаний з обрядом купання і т. ін. в ніч з 6 на 7 липня, а також обряд і час його справляння. Коли було настане час, між зеленими святами з святом Купайла, Захар Беркут.. іде на кілька неділь у гори за зіллям і ліками (Фр., VI, 1951, 35); Іван

стояв завітчаний, як вільце на Купайла (Коцюб., I, 1955, 60); А от вже на ізрищах, на Купала, весною...у ворона, у хрещика,— тут вона рада була грати з подругами (Кв.-Осн., II, 1956, 314); Під самого купала.. Ми папороть шукати Ходимо по лісах (Дн. Чайка, Тв., 1960, 303); Не раз сміялась вона отут, на цій стежці, коли ще дівчиною бігала з подругами під вечір на Івана Купала шукати клечання і квітів для вінків (Гончар, II, 1959, 252).

КУПАЛЬНИЙ¹, а, е. Прикм. до купання. Я, бачте, виїхала з Євпаторії раніше, ніж думала, бо ще далеко до кінця купального сезону мене напав тиф (Л. Укр., V, 1956, 60); // Признач. для купання. Журба стоїть біля машини. Журба, певне, вагається, бо жінки тільки в купальних костюмах (Епик, Тв., 1958, 596); Сахно.. мусила дозволити [лакею] роздягти себе й напнути на плечі купальний халат (Смолнич, I, 1958, 68).

КУПАЛЬНИЙ², а, е. Те саме, що купальський. По городах залунали Купальні пісні, І не чуть пісень весільних — Вже нема весни (Дн. Чайка, Тв., 1960, 347).

КУПАЛЬНИК¹, а, ч. Той, хто купається. Хтось на дорозі, але досить далеко від купальників, кричав щосили: — Діти, геть із води (Фр., IV, 1950, 396); Великий став аж кипів від купальників. Багато їх було і на березі, і в купальнях (Минко, Вибр., 1952, 205).

КУПАЛЬНИК², а, ч. Костюм для купання. Терезка помила посуд, взяла ковдру, купальник і пішла через городи на річку (Томч., Готель., 1960, 253).

КУПАЛЬНИЦЯ¹, і, ж. Жін. до купальник¹. Генген на тім боці ставу ледь майорять серед ночі купальниці. Як качки на воді (Головко, I, 1957, 450); Оддаль, метрів за триста, була дівоча вишка. На неї якраз вилізла купальниця (Минко, Вибр., 1952, 206).

КУПАЛЬНИЦЯ², і, ж. Лучна рослина родини жовтцевих з яскравими великими квітами. Купальниця європейська (*Trollius europaeus* L.) — багаторічна рослина, в насінні якої міститься понад 20% середньовисихаючої олії (Ол. та ефір. культ., 1956, 340).

КУПАЛЬНЯ, і, ж. Споруда на воді або біля води, пристосована для переодягання і купання. З купальні стрибає у воду Наталя, бовтається, плаває, полощеться (Вас., III, 1960, 357); Швидко роздягнувшись, Прохор кинувся у воду. На дощані стіни купальні полетіли теплі бризки (Шиян, Баланда, 1957, 153).

КУПАЛЬСЬКИЙ, а, е. Стос. до свята Купайла, до обряду, що справляється в ніч на Купайла. Пригадайте, що тільки птиця хутко гору перелітає, риба бистро ріку перепливає і тільки купальський огонь можна у мет перестрибувати (Вовчок, I, 1955, 330); При моїх купальських піснях (й інших обрядових) маю записані мотиви, отже, хотіла б просити п. Лисенка проредувати мені ті мотиви (Л. Укр., V, 1956, 104); А з берега, немов вінок купальський, Пливе водою пісня (Рильський, II, 1960, 120).

КУПАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до купати.

◇ [Як (мов і т. ін.)] купаний у барвінку (любистку) — дуже вродлива людина. І той Чайченко! Чи він у барвінку купаний, що так дівчат чарує? (Вовчок, I, 1955, 229); В хату вскочила Маруся. Струнка, вродлива, мов купана в любистку, вона внесла з собою запах осіннього бадьорого вітру (Панч, I, 1956, 430); Купаний в окропі — дуже запальний. Він буде приймати в канцелярію «молодих»? Навіщо? Щоб скомпрометуватися; щоб мати неспокій, а то — хто зна? — може, й великий клопіт? Хіба він не знає тих шибайголів, купаних в окропі!.. (Коцюб., I, 1955, 164).

КУПАНКА, и, ж., розм. Те саме, що купання.

КУПАННЯ, я, с. Дія за знач. купати і купатися. Турн осушивсь після купання і ганусною [ганусівкою] підкрпивсь (Котл., I, 1952, 250); Я буду брати морські ванни раз на день; думаю, що то буде добре для ноги, бо морське купання, я завважала, завжди для неї було добре (Л. Укр., V, 1956, 66); Мальовничості цій картині додавали ще зграї сизих голубів, що зліталися сюди з монастиря для купання (Вільде, Сестри., 1958, 517).

КУПАТИ, аю, аєш, недок., перех. Занурювати у воду для миття, освіження тощо. І княгиня з дитиною Не тією стала.. І купала, й колихала, Сама й годувала (Шевч., II, 1953, 11); Глафіра в дерев'яних ночвах купала свого ненаглядного сина (Чорн., Визвол. земля, 1950, 146); Щусь на леваді купає в ставку коня (Гончар, II, 1959, 265); // Занурювати що-небудь у щось рідке, сипуче і т. ін. Річка тече, як щире золото, між зеленими берегами; кучеряві верби купають у воді віти (Вовчок, I, 1955, 11); * Образно. Вже сонце котилось до темного бору І в теплім промінні купало І ярі лани, і веселую гору, — Навколо все барвами грало (Л. Укр., I, 1951, 345); Ростуть дуби, купають в небі віти, А навкруги, немов веселі діти, Дубки та липки зводяться рясні (Рильський, III, 1961, 209); * У порівн. Струнки мінарети.. немов купали в блакиті неба жовтий півмісяць (Коцюб., II, 1955, 123).

◇ Купати в барвінку (любистку) — мити відваром пахучих трав дитину, щоб вона виросла вродливою і щасливою. До схід сонця воду брала, В барвінку купала [дитину] (Шевч., I, 1963, 226); — Тебе, Чіпко, мабуть, у любистку купали, що так усі жінки липнуть до тебе (Мирний, II, 1954, 255); Ти співала мені в сині ночі люлійних пісень, ти в любистку мене у хатині похилій купала, коли вперше я крикнув і глянув із ночі на день... (Сос., II, 1958, 306).

КУПАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. Занурюватися у воду для миття, освіження тощо. Пере Ганна сорочки, а син купається, пірнає, брѳохається, хлюпається, грає, як та риба, в чистій воді (Н.-Лев., I, 1956, 104); Він же купався до перших морозів — аж поки бралися крижаною коркою кам'яні брили на Ланжеронівському пляжі (Смолнич, V, 1959, 14); // Занурюватися в що-небудь рідке, сипуче і т. ін. Тепер біля кожної хати ростуть троянди, і на майдані, де раніше дітлашня купалася в поросі, я з дівчатами розвела квітник (Ів., Вел. очі, 1956, 83); * Образно. В лісі було тепер зовсім тихо; внизу ярм клубилася мряка, але вершки дерев уже купалися в рум'яній заграві (Фр., III, 1950, 85); Вже ближчими ставали і хати, і вулиці, і завулки цього села, що купалось у теплих пахоцях снопів, соняшників та яблук (Стельмах, Правда., 1961, 126); * У порівн. Те біле, трохи блакитне світло тихо лилось згори, а зачарована земля неначе купалась у фантастичному сяйві (Коцюб., I, 1955, 30).

◇ Купатися в золоті (меді, молоці і т. ін.) — мати всього вдосталь, бути дуже багатим. Де ті, що.. Хіття [бажання] до праці не несли й по горло в золоті купались? (Щог., Поезії, 1958, 440); Купались їх [багатіїв] незлічні зграї В вині, в меду, у молоці... Ми ж після смерті ждали раю, Що обіцяли нам жерці (Сос., I, 1957, 465); [В і з н и к:] Дайте йому, каже, золота, срібла, скільки забажає. Нехай, каже, купається в молоці, тільки не пускайте, каже, за кордон. Он як!.. (Довж., I, 1958, 401); Купатися в криві — проливати багато крові; Купатися в розкоші (розкошах, щасті і т. ін.) — жити в багатстві, щасливо і т. ін. — Дай же, боже, щоб наші молоді живі та здорові були, в щасті кохалися, в розкоші купалися (Мирний, I, 1949, 358); За рахунок працюючого люду вона [буржуазія] буде своє благополуччя, купається в розкошах (Цюпа, Назу-

стріч., 1958, 54); — *Зерном засієш, — за рік я у силі Дар принесу не такий ще в комори, — В щасті купайся, неначе у хвилі...* (Нагн., Пісня., 1949, 20); **Купа́тися в рома́нтиці** (мрія́х і т. ін.) — цілковито віддаватися романтиці, мріям і т. ін. — *Цілий гуртожиток купався, як то кажуть, у романтиці* (Ю. Янов., II, 1954, 82); *Неллі знову хилиться і пришиває гудзики і купається в солодких мріях* (Ірчан, II, 1958, 118); **Купа́тися як сир у ма́слі див. ма́сло; Хоч купа́йся** — велика кількість чого-небудь. *Цілий тиждень музики грали, ..варена та запікана річкою лилася, а що вже простої, то хоч купайся...* (Мирний, I, 1949, 357).

КУПЕ́, невідм., с. Окреме відділення у залізничному пасажирському вагоні на два або чотири спальних місця. *Ми поспускали стори [штори] в купе і їхали мовчки* (Фр., III, 1950, 215); *Вагони просторі, купе широкі — в першому класі на дві і на чотири особи* (Дмит., Там, де сяє..., 1957, 78).

КУПЕ́ЙНИЙ, а, е. У якому є купе (про вагон). *В одному з купейних вагонів двоє молодих кандидатів наук грали в шахи* (Руд., Остання шабля, 1959, 569).

КУ́ПЕР, пра, ч., розм. Те саме, що **ку́прик**. *Нащо мені женитися, нащо мені панство: коло купрів ремняки — то все господарство* (Номис, 1864, № 830).

КУПЕРВА́С, у, ч., заст. Купорос. *Вибирай, дівчино, персник, А хоч стьожку чи корали.. Та хоч трішки купервасу В свято брови насурмити* (Щог., Поезії, 1958, 325).

КУПЕ́ЦТВО, а, с. 1. Купецький стан. *Блокада в першу чергу вдарила по інтересах купецтва і по казні* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 63).

2. Збірн. до **купе́ць** 1. — *Треба як личить стрінуги дорогих гостей! Це тобі не ярмаркове купецтво та крамарство, що в одну хату по п'ять душ влазить* (Мирний, III, 1954, 255); *Київське купецтво вело велику торгівлю з Російською державою* (Іст. УРСР, I, 1953, 126).

3. заст. Заняття купця (у 1 знач.); торгівля. *Сухобрус усе ходив до магазину, не кидаючи купецтва* (Н.-Лев., I, 1956, 374); — *Я покинув купецтво, яким займався мої батьки, і переселився з Корсуня в Царгород* (Оп., Іду..., 1958, 214).

КУПЕ́ЦЬ, пця́, ч. 1. Власник торговельного підприємства, особа, що займається приватною торгівлею. *Почався ярмарок. Купці порозкладавали свій товар, повідчиняли лавки* (Кв.-Осн., II, 1956, 404); *Там під горою, під бором Іхали купці з набором* (Фр., XIII, 1954, 386); // У дореволюційній Росії — особа, що належала до купецького стану. *Кожний вишукував товарища по своєму пір'ю: пани віталися тільки до панів, купці — до купців* (Мирний, III, 1954, 258); *Ти несеш, столице давня, Мак червоний у руці, Зникли в далечі безславній І купці твої, й ченці* (Рильський, III, 1961, 87).

2. заст. Покупец. *Він з жінкою своєю ходить-походжає та спродає, та гроші лічить, та балакає й жартує з купцями своїми, та погукує на наймита свого* (Вовчок, I, 1955, 309); *Не зараз угадав крамар, на який товар я купець* (Март., Тв., 1954, 206); *Продайте кобзи, флейти, ліри Як знайдуться на них купці* (Еллан, I, 1958, 280).

КУПЕ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **купе́ць** 1. *Був товар усякий купецький, що і для панів, і їх жінок, було дечого і для простого народу* (Кв.-Осн., II, 1956, 309); [К у к с а:] *Піди у млин, нехай Антон візьме коряк з якого там купецького лантуха* (Кроп., I, 1958, 176); *Сюди пристали і купецькі судна, з яких одно було під португальським прапором* (Видатні вітч. географи., 1954, 61); // Власт. побуту, звичаям купців. *Купецьку*

фальш, що світ, мов змій, Здавила в золота скрут, Захланність і обман гидкий Забудь, забудь, забудь! (Фр., XIII, 1954, 123).

Купе́цький стан — стан, що складається з купців. *Одважні борці.., що винуватили мене в несталості та запобіганні, походжають собі дуже безпечно по рідній землі, як добре оплачені слуги уряду або як шановні достойники купецького стану* (Л. Укр., IV, 1954, 133); **На купе́цький лад** — по-купецькому, як у купців.

КУПІ́ЛО, а, с., фам. Те, на що купують; гроші. — *Нехай хлопи купують [маєток]. — Хлопи, певно, купили би. але у них купила нема* (Фр., VII, 1951, 232); — *То чого ж не купили [гармонію]? — Із-за дрібниці: купила в кишенях не хватило* (Гончар, Таврія, 1952, 120).

◇ **Купі́ло притупі́ло** — немає грошей. *Купив би, та купило притупило* (Номис, 1864, № 10495); [П о л і к а р п І в а н о в и ч:] *Купи.. пиріжків, тільки парочка й зосталась. [Є ф р е м:] Купило притупило* (Кроп., IV, 1959, 320).

КУ́ПИНА, кúпині́, ж. Горбик на луці чи болоті, порослий травою або мохом. *На старих очеретинах гойдалися покинуті гнізда, по рудих, аж червоних, ослизливих од туману купинах валялись пір'я й гадючі линовища* (Коцюб., I, 1955, 361); *Я щасливо перестрибував з купини на купину, з горбка на горбик* (Козл., Весн. шум, 1952, 104); *По болоту бродив: знайшов на купині гніздо плиски і сполохав чаплю* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 167).

КУ́ПИНА, и, ж., рідко. Те саме, що **ку́па** 1. *Каминецький соломинкою допомагає мурашці видобутись з-під купини тирси* (Вільде, Сестри., 1958, 283).

КУ́ПИНА¹, й, ж. (*Polygonatum A d a n s.*). Багаторічна рослина родини лілійних із схленими квітками та довгим кореневищем. *Скрізь, вдововж берега, заяскравіли весняні купини* (Гончар, Таврія, 1952, 90).

КУ́ПИНА², и, ж., заст. Куш (у 2 знач.). *Загрузаючи по черево, сопучи і чвакаючи, вона [корова] потяглася до купин зеленої осоки* (Вол., Місячне срібло, 1961, 305).

◇ **Неопалі́ма купина́ див. неопалі́мий**.

КУ́ПИНІСТІЙ, а, е, рідко. Те саме, що **купиня́с-тий**. *Машина, сіпнувшись, немов норувистий кінь, покотилась по купинистих луках* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 121).

КУ́ПИНКА, и, ж., чого, рідко. Пестл. до **ку́пина**. *На купинці трави, широко розкидавшись, спала під свиткою людина, а біля неї лежала коса, мантачка й торбина* (Стельмах, Хліб., 1959, 488).

КУ́ПИННЯ¹, я, с. 1. Збірн. до **ку́пина**. *Болото це велике: широке і довге, густо вкрите зеленим купинням* (Збан., Крил. гонець, 1953, 35).

2. Місце, покрите купинами. *Коли прибули на заплаву геологи під керуванням П. і вирубали у плавнях посеред купиння якусь вербу чи кілок, правління колгоспу хотіло притягати їх до суду* (Довж., III, 1960, 458); *З розгону напливає берег.. Данило вискакує на хистке купиння, оглядається довкола, водячи браунінгом* (Стельмах, II, 1962, 57).

КУ́ПИННЯ², я, с. Збірн. до **ку́пина**¹. *Дуби ще червоніли могутніми кронами і були схожі на червоне купиння на синьому плесі озера* (Смолич, Реве та стогне., 1960, 272).

КУ́ПИННЯ³, я, с., чого, рідко. Збірн. до **ку́пина**. *На розлогому полі зразу за насипом, поміж купинням прив'ялої буякової гички, майоріло кілька веселих барвистих хустинок* (Смолич, Театр., 1946, 72).

КУ́ПИНОРІ́З, а, ч., с. г. Рід плуга для зрізування купин (див. **ку́пина**) і вирівнювання ґрунту. *В колгос-*

пах бракує техніки для освоєння боліт — корчувальників, кущорізів та купинорізів (Хлібороб Укр., 6, 1965, 19).

КУПИНЯСТИЙ, а, е. Вкритий купинами (див. ќупина́); нерівний, горбастий. Вистрибнувши з човна, негайно попрямував [косар] до купинястої ділянки луків, де росла цупка, міцна трава (Коп., Сон. ранок, 1951, 10); Ми йшли очеретами, чагарниками, через заболочені, купинясті вибалки (Збан., Крил. гонець, 1953, 22).

КУПИТИ див. купува́ти.

КУПИТИСЯ, иться; мн. ќупляться; недок., діал. Купчитися. — До мене хлопці з усіх кутків так і купляться купцем (Барв., Опов., 1902, 223).

КУПІВЕЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний із можливістю купувати. — А де людей мало, там земля дешевша від грибів.. У нас орендна ціна, скажу вам, вища, ніж там [в Америці] купівельна (Стельмах, І, 1962, 197).

КУПІВЛЯ, і, ж. Те саме, що купува́ння. Під свободою, в рамках нинішніх буржуазних виробничих відносин, розуміють свободу торгівлі, свободу купівлі і продажу (Комун. маніф., 1947, 29); — Чогось у мене од тієї купівлі аж голова заморочується (Н.-Лев., IV, 1956, 236).

Купівля-продаж — операція купівлі й продажу чогонебудь. Взаємовідносини між двома типами спеціалізованих господарств будуються на основі купівлі-продажу, тобто одне господарство на договірних умовах купує молодняк і повністю за нього відповідає, а друге молодняк продає (Хлібороб Укр., 11, 1963, 11).

КУПІДОН, а, ч. У римській міфології — бог кохання, у вигляді крилатого хлопчика з луком і стрілами. В жалю, в сльозах і в гіркім смутку Богиня сіла в просту будку, На передку сів Купідон (Котл., І, 1952, 217); // Зображення цього бога. Коло порога висів якийсь крилатий купідон, прив'язаний червоними стрічками до дерева, а коло груби, на гравюрі невеликої вартості Геркулес.. замірявся на страшного лева (Н.-Лев., III, 1956, 39); // перен., ірон. Дуже гарний, красивий юнак; красень; // перен. Про закоханого хлопчика, юнака. — Ах ти ж шмаровоз, шмаровоз! шмаркатий купідон, амур ти сопливий!.. Бач, що йому в голові! — Потім.. різко кинув: — До вечора в курник!.. Там скоро прохолонеш од любоців (Вас., І, 1959, 174).

КУПІДОНЧИК, а, ч. Пестл. до купідо́н. Венери серце засвербіло Од жалю, що Еней стогнав; Підтикавши — ану за діло; І купідончик не гуляв (Котл., І, 1952, 285).

КУПІЛЬ, ќупелі — ж. і ќупелю — ч. 1. Тепла вода для купання. Ще діточки сповиті спали, Ще купіль гріли матері, Намарне гріли: не купали Маленьких діточок своїх! (Шевч., II, 1953, 314); Малюки обсіли ночви, руками хлюпались у теплому купелі і бризкали на рожеве тільце найменшого братика (Чорн., Визвол. земля, 1959, 183); * У порівн. Сонце пекло так, що трава була тепла і люди бродили в ній, мов у купелі (Тют., Вир, 1964, 247); // Купання. Вона спала смачно, твердо, спокійно, мов дитина по купелі (Фр., VII, 1951, 154); Максимова купіль у Сріблянці зробила їхню сердечну розмову якоюсь особливою, легкою, схожою на веселу і втішну гру (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 45); // тільки мн. купе́лі, ів. Мінеральні джерела; теплі води. Подамся сього літа вже не на теплі купелі, а на вільне море (Л. Укр., V, 1956, 42); Тепер я пробув місяць на купелях в Уграх (Стеф., III, 1954, 235); // Посудина або кімната для купання; ванна. — Чи бажаєте зараз іти до купелі? — спитала вона баронесу (Л. Укр., III, 1952, 524); * Образно. Часто хмарка народившись в синій купелі неба, розтає без сліду, несучися в невідому далечінь (Ю. Янов., II, 1958, 74).

2. церк. Посудина з водою, в яку опускають дитину при церковному обряді хрещення. Він почуває, що це не чужа йому дитина, а є в ньому частина чогось рідного, свого; на те він держить його на руках перед купелем, на те у хрест його вводить!.. (Мирний, IV, 1955, 226); * Образно. Три східних слов'янських народи: російський, український і білоруський — сини однієї матері. Спільна в них колиска — стародавня Київська Русь; одна в них чиста купіль — широкий Дніпро (Рильський, III, 1956, 15).

КУПКА, и, ж. Зменш. до ќупа. — Як віддаю йому гроші, так назирцем бачу, що чимала-таки купка є (Кв.-Осн., II, 1956, 258); Коли Черниш підійшов до Ясногорської, вона саме перевзувалася, сидючи на купці насмиканої соломи (Гончар, III, 1959, 215); — Одарко, Одарко-о! Біжи швидше-швидше! — гукала купка дівчаток до білявої дівчини (Дн. Чайка, Тв., 1960, 98); Найкоротшою стежкою, поміж осоками та карагачем, Мухтаров збоку підійшов до спантеличеної купки людей (Ле, Міжгір'я, 1953, 34); Окружи мене то жито половіє, а в житі купка льону голубо цвіте; то ячмінь колоситься (Вовчок, І, 1955, 8).

◇ **Збива́тися (позбива́тися) в ќупку (в ќупки)** — сходитися близько, збиратися невеличкими групами. По всьому дворі люди позбивались в купки й стиха розмовляли (Н.-Лев., III, 1956, 9); Всі троє збиваються в купку, дивляться одне одному у вічі (Мик., І, 1957, 89); Ќупками (ќупкою) йти (стояти і т. ін.) — йти або стояти невеличкими групами (групою). Надходили люди.., впливали чорні постаті і нечутно ступали по гарячій землі. Купками й поодинокі (Коцюб., II, 1955, 401); Під високим плотом, що відгороджував двірський сад від вулиці, стояли купкою хлопчики й радилися (Март., Тв., 1954, 144).

КУПКИ, дит. Присудк. сл. за знач. купа́тися. Чистенько умивалися, .. У тазу купалися — Ой, купки та ще й хлюпки! (Бичко, Вогнище, 1959, 218).

КУПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. за знач. купі́ти 1,2. Колись давно, ще не за нашої пам'яті, приїхав.. один польський пан-дідич в свій куплений на Волині маєток (Н.-Лев., І, 1956, 130); Дерев'яні меблі, куплені минулого року, протягом зими покололися (Руд., Остання шабля, 1959, 188); // у знач. прикм. Агентів куплених своїх Намарне ви до нас послали, — Як чорні вежі капіталу, Вони впадуть до наших ніг (Сос., І, 1957, 463); Закрий суворий вид плащем своїм широким І далі — від гріха та куплених утіх! (Рильський, І, 1960, 252).

КУПЛЕТ, а, ч. 1. Строфа вірша, пісні. Вона [Антося] підхоплювала останні куплети пісні, і її дужий дзвінкий альт дзвенів і розливався, як чиста струна дорогого рояля (Н.-Лев., IV, 1956, 91); Бранець сухим скрипучим голосом натужно проспівав йому рідною мовою якийсь фривольний куплет, щось на зразок коломийки (Гончар, III, 1959, 108).

2. тільки мн. Пісенька з кількох строф на побутову або політичну тему, приспів якої звичайно повторюється. Крилаті епіграми, сатиричні куплети, які Іван, жартуючи, називав «осами», розліталися в списках і усно по Львову (Кол., Терен., 1959, 325); Марко Баніт легко й дотепно складав комічні сценки, фейлетони, куплети, майстерно поєднував текст з акробатичними номерами (Ткач, Арена, 1960, 198).

КУПЛЕТИСТ, а, ч. Естрадний артист, який виконує куплети (у 2 знач.). Вона забувала про все й тільки бачила перед собою на сцені танцюриста-червоноармійця..

чи веселого куплетиста (Сміл., Зустрічі, 1936, 117).

КУПЛЕТИСТКА, н, ж. Жін до куплетіст. Діляться, як новою, Його друзі звісткою: Час проводить з провідною Миша куплетисткою (Дор., Літа.., 1957, 166).

КУПЛЕТНИЙ, а, е. Який має характер куплетів. Керуючи хором, він [П. Стельмахук] написав багато мелодій на різні тексти, в тому числі й на слова Т. Шевченка.. Як правило, це пісні куплетної будови (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 39).

КУПЛЕТНІСТЬ, ності, ж. Власт. за знач. куплетний. В сучасних думках спостерігається відхід від імпрізаційності, вільної речитації в бік квадратності форми, пісенної куплетності (Мист., 4, 1961, 11); Відсутність сюжетної побудови пісні веде до зляканої аморфної куплетності і сірого текстування (Мал., Думки.. 1959, 81).

КУПЛЕТНО. Присл. до куплетний. Народна пісня будується переважно куплетно (Мист., 6, 1955, 7).

КУПЛЯ, і, ж. 1. розм., рідко. Те саме, що купівля. Сей Іваненко напропале закохався у ярмарках, у куплі та в продажі (Вовчок, I, 1955, 217); Дві сили на землі: .. Одна — це гніт і кров, це визиск і неволя, Продажа й купля це.. А друга — чесний труд у дружбі світлочолій (Рильський, II, 1960, 322).

Купля-продаж — те саме, що купівля-продаж (див. купівля). Повинна розгорнутись рішуча боротьба з приватнокапіталістичними методами розподілу (вільною куплею-продажем) продуктів фабрично-заводського виробництва і продуктів сировини (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 82).

2. заст. Покупка. Хіба поїде у місто за куплями для празника великого або вже по якому-небудь дуже гарячому ділу (Мирний, I, 1954, 148).

КУПЛЯТИ, яю, яєш, недок., перех., розм., рідко. Те саме, що купувати 1. — От, коли б таких та спродувати, чи купляти,— були б торги (Вовчок, I, 1955, 217); — і купець купляє для прибутку, на те він і купець! — вузчають очі Терентія (Стельмах, I, 1962, 179).

КУПНА, й, ж., діал. Купівля. Не раз на торзі по купні, коли контрагенти питаються один одного, відки вони, то ще жаден вороницький не приповівся, що він з Воронич (Март., Тв., 1954, 266); — Сама рада, і дякувати богу, що діждалася тих грошень; а щодо купни коня, то кінська мати ще не згинула (Коб., III, 1956, 537).

КУПНИЙ, а, е, діал. Купівельний. Ціна купна була дивно низька, ледве сте корон за морг (Март., Тв., 1954, 334); // Куплений. Купне — щупне (Номіс, 1864, № 10482).

КУПНО, присл., заст. Разом. Івась познав невеличких черепочків з битой полив'яної посуду, Грицько наструже кописточок, купно наревуть калачиків, почистять, порозкладають на черепочках і ото ними Галя годує своїх гостей Гриця та Івася (Мирний, IV, 1955, 71); Побачив [Заруба] заводських. Вони сиділи не купно, а вроздріб по всій залі, серед колгоспників, наче давно були свої, ковалівські (Кучер, Трудна любов, 1960, 456).

КУПОВАНИЙ, а, е. Те саме, що куплений. Одні [румуни], в чорних сукняних безрукавках, виглядали ще сьак-так, а інші, у купованих піджаках, були облатані, як старці (Вільде, Повнол. діти, 1960, 373); Новина в нашій віллі та, що купили недавно корову і маємо своє молоко.., бо тут куповане молоко таки поганеньке (Л. Укр., V, 1956, 393); — Може ж, ти хоч слово промовиш, — починає гніватись Гервасій, — чи воно в тебе куповане? (Стельмах, I, 1962, 345); Пам'я-

тайте, бандерята й цуперята, знайте, куповані: будемо й далі пильнувати! І нашу рідну землю, і наше небо стерегтимемо, аби шуліки не залітали (Жур., Опов., 1956, 203).

Не купований — не цінний для того, хто говорить, за який не плачено грошей. Після пильних підрахунків, помирилися всі на тому, щоб іти пішки:— Підешви свої, не куповані! (Гончар, Таврія, 1952, 14).

КУПОЛ, а, ч. 1. Опуклий дах, що має форму півкулі; баня. За якийсь час перед подорожніми заблищав купол монастирської церкви (Мик., II, 1957, 269); Коли під куполом цирку акробат виконує якийсь карколомний номер, оркестр раптово замовкає (Рад. Укр., 2.X 1962, 3); * Образно. В Радянському Союзі індивідуальна творчість письменників, по-перше, об'єднана під одним куполом Спілки,— куполом, який колонами своїми стоїть на ґрунті творчості народної (Тич., III, 1957, 98); * У порівн. Самітно стояла грубезна липа на горбі, наче величезний купол над лісовим храмом (Оп., Іду.., 1958, 25).

2. перен. Куляста поверхня або предмет такої форми. Куці в одному місці зовсім сплелися верховіттям, утворивши просторий купол (Смолич, II, 1958, 47); Поблизу Ромен, коло соляного купола гори Золотухи, радянські геологи відкрили нафту (Цюпа, Україна.., 1960, 174); То просто була система парашута така: купол не суцільний, а смужками-стрічками (Гончар, Тронка, 1963, 23); По голубому куполу неба ширяють якісь вузькі, чорні птахи (Вільде, Наші батьки.. 1946, 3).

КУПОЛОПОДІБНИЙ, а, е. Який має вигляд купола, подібний до нього. На вершині куполоподібного пагорба, на віддалі до двох годин ходу, виднівся силует вершника (Галан, Гори.., 1956, 68); Ничипір з матросом Васьком напинали якусь дощату халабуду, а поруч стояло щось куполоподібне, закутане брезентом (Добр., Тече річка.., 1961, 256).

КУПОЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до купол.

КУПОН, а, ч. 1. Відрізна частина цінних паперів, при поданні якої у встановлений строк мають сплачуватися проценти. — Книжечки щадничі, імперіали, дукати, купони.. Усе життя моє було ними заповнене! (Фр., VII, 1951, 65).

◇ Стрігти купони див. стрігти.

2. заст. Квиток на місце в театральній ложі.

3. Відріз тканини на плаття, блузку і т. ін. з наміченими лініями для розкрою. Мимоволі згадуються ті розкромлені купони на плаття, сарафани, халати, дитячі костюмчики, що були колись у продажу (Веч. Київ, 11.IV 1966, 2).

КУПОННИЙ, а, е. Прикм. до купон 1; // Який одержують з купонів.

КУПОНЬКА, и, ж. Пестл. до купка. Нещасна та баталія Під Солобківцями, Лежать ляхи з козаками Та все купоньками! (Укр.. думи.., 1955, 133); Подивитись на берег — так увижається, що купонька невеличка тих гір Кримських (Вишня, I, 1956, 167).

КУПОНЬКИ, дит. Пестл. до купки. Бовтається [Явдоха] зв'язаними руками та ногами.. і приговорює: «..купочки-купоньки!» (Кв.-Осн., II, 1956, 183).

КУПОРОС, у, ч. Сірчанокисла сіль деяких важких металів. Залізний купорос; Мідний купорос; * У порівн. Праворуч поля, ліворуч, на схилі, .. старі виноградники синіють мідним купоросом (Томч., Готель.., 1960, 34); Під припухлими віями блищали сині, як мідний купорос, очі (Тют., Вир, 1960, 12).

КУПОРОСНИЙ, а, е. Прикм. до купорос. — Попечене сприснемо купоросною ацидою [кислотою] (Стор., I, 1957, 388); Через маслянистий вигляд сірчану кисло-

ту називають іноді купоросним маслом (Заг. хімія, 1955, 325).

КУПОРОСОВИЙ, а, е. Прикм. до купорос.

КУПОЧКА, н, ж. Пестл. до кúpка. Не дав йому господь діточок купочки, уродилась дівчинка одним, як сонечко в небі (Вовчок, I, 1955, 21); Чи вже ніхто із вас не здужа допомогти Тій купочці старих борців, що до мети Помимо перешкід змагається невпинно? (Граб., I, 1959, 155).

КУПОЧКИ, дит. Пестл. до кúpки. Бовтається [Явдоха] руками та ногами, вихилия черевом і попереком і приговорює: «..купочки-купоньки!» (Кв.-Осн., II, 1956, 183).

КУПРИК, а, ч., анат. Нижня кінцева частина хребта у людини, деяких ссавців і птахів. Юра з Ванею припустили ще дужче. Вони майже не торкалися землі, і п'яти цокали їм нижче куприка (Смолич, II, 1958, 89); // Страва з цієї частини хребта тварин, птахів. [Х и м к а:] Куприк? Що ж тут їсти? Сама кістка! [І в а н:] Лакомий кусочок! (Мирний, V, 1955, 228).

КУПРИКОВИЙ, а, е, анат. Прикм. до кúприк.

△ Кúприкова залоза — парна шкірна залоза птахів, розташована над останнім хвостовим хребцем.

КУПРИТ, у, ч. Окис міді; червона мідна руда. Куприти дуже нестійкі і при розведенні лужних розчинів водою цілком розкладаються, знову виділяючи гідрат окису міді в осад (Заг. хімія, 1955, 524).

КУПУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жінка, яка купує що-небудь. Купувальниця дякує і бере з собою дбайливо загорнуту покупку (Вітч., 10, 1963, 101).

КУПУВАННЯ, я, с. Дія за знач. купувати 1. Цілий рік турботи та клопоти, купування та перепродування, сварка та згоди (Мирний, III, 1954, 80); В Ніцці наші дами так зайнялись.. купуванням всякої «дешевизни», що навіть не мали часу подивитись на могилу Герцена (Л. Укр., V, 1956, 384).

КУПУВАТИ, ую, уєш, недок., **КУПИТИ**, куплю, кúпиш; мн. кúплять; док., перех. 1. Придбавати за гроші. Ще в школі, Таки в учителя-дяка Гарненько вкраду п'ятака —.. та й куплю Паперу аркуш (Шевч., II, 1953, 45); Ранком, як він ішов у Бориню купувати коня, то мороз пощипував за обличчя і вітер гнав поземку (Чорн., Потік., 1956, 12).

◇ Вітрішки купувати див. вітрішки; Котá в мішкú купувати див. кіт.

2. перен., розм. Привертати на свій бік підкупом, хабарем; підкуповувати. Скарбів тих нема, щоб купить нас могли, А смертю лякати нас годі! (Стар., Поет. тв., 1958, 225); Воввода ж не мріяв, лиш грошима повіяв — І зумів твоє серце купити (Голов., Поезії, 1955, 34); // Викликати прихильність якими-небудь діями тощо. [Є в г е н і я:] Я була більше бійцем, ніж жінкою... Ось чому я так боялася, щоб він не пішов до Любовицької... Вона могла б купити його ласкою... (Коч., II, 1956, 408).

3. перен., фам. Обдурювати. — Хочеться випити, а тут нема доброго товариша. Ось і гроші.. Ходімо. — Купуєш?.. — Та як же інакше? — запевняю його. Але в ту ж мить відкривається мені глибший зміст його запитання, цебто: дуриш? (Мик., II, 1957, 69); Кузьма Осадчий заперечливо крутить головою, розпливається над мискою в усмішці: — Ви мене, дядьку бригадире, на цьому не купите (Гончар, Тронка, 1963, 271).

◇ За що кúпів, за те й продав, фам. — розповідаю те, що почув. І лише слухаючи Дригожилу, що, повернувшись до барака, розповідав, як рознесло перегатки й затопило на дні якогось вченого, Канушевич не стерпів. — Брехня усе це, — відрубав різко. — За що купив, за те й продав, — зауважив Дригожила (Коцюба, Нові

береги, 1959, 162); Такій, що кúнить і продасть — про підлу, підступну людину. — Ти думаш, Чінко, що справді у всіх такі думки? Їй-богу, ні! Лушня такий чоловік, що купить і продасть (Мирний, II, 1954, 253).

КУПУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до купувати 1. Коли б удалося експортувати Ваші видання до нас, вони купувалися би охоче і книжки може б розходились швидше, ніж у Вас (Коцюб., III, 1956, 206); — Я не буду гудити чужу землю. Може, на ній і готові палляниці ростуть, може, там щастя купується за копійки, може, там і долар легше заробляється (Стельмах, I, 1962, 200).

КУПЦІВНА, н, ж. Дочка купця (у 1 знач.). Молоді професорівни й купцівни не хотіли навіть пити чаю та все ждали, щоб музики швидше заграли до танців (Н.-Лев., I, 1956, 378); * У порівн. У білому з голубими квіточками платті вона виглядала купцівною (Мирний, IV, 1955, 138).

КУПЧА, чої, ж., дорев. Те саме, що Кúпча грамота (див. кúпчий). [Г е р а с и м:] Ху! Слава богу, справився з ділами: совершив [зробив] купчу, і земельки прибавилось (К.-Карий, I, 1960, 373); Вона від нього має скарб: ..Штук три з коронами серветки й фальшиву купчу на маєтки (Еллан, I, 1958, 207); * Образно. Рвонує чорт сорочку Плачинді, подивився.. і вже купчу виймас на продаж душі (Стельмах, I, 1962, 57).

КУПЧАК див. купчакі.

КУПЧАКІЙ, ів, мн. (одн. купчáк, á, ч.) (Tagetes erectus L.), діал. Повняки. Настя повішала на стінах два ряди гарних образів від жердки аж до мисника, ще й позаквітчувала їх купчаками та кучерявою м'ятою (Коцюб., I, 1955, 53); І ось непомітна зайшла ніч, купчаки гостро запахи на грядці (Ю. Янов., Мир, 1956, 68).

КУПЧАСТИЙ, а, е. Густий, щільно розташований. Тихо шепотілося під подувом легковійного вітерця широкє поле, вкрите гострим запахом крислатого, купчастого базиліка (Кач., Вибр., 1953, 262).

Купчасті хмари — хмари у вигляді густих скупчень. Купчасті хмари.. Окремі густі хмари з різко обмеженими контурами, характерної кулястої форми, з горизонтальною основою, що закругленими виступами переходить до вершини, яка має вигляд купола, оточеного наростами (Нар. прикмети.. погоди, 1956, 111).

КУПЧАСТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. купчастий.

КУПЧИЙ, а, е: Кúпча грамота, дорев. — нотаріальний акт про купівлю і продаж нерухомого майна, про право володіти ним.

КУПЧИК, а, ч., зневажл. Зменш. до купе́ць 1. Були там купчики проворні, Що їздили по ярмаркам [ярмарках] І на аршинець на підборний Поганий продавали крам (Котл., I, 1952, 137); Панок каже: «Я звусь Лукич. Я не купчик, підрядчик» (Фр., X, 1954, 129); В партері старого, дореволюційного провінціального театру сиділи чопорні чиновники, хвацькі купчики та напіндючені «аристократи» (Смолич, Театр., 1940, 192).

КУПЧИНА, н, ч. 1. Збільш. до купе́ць 1. Выпьем, брат! — підскачовши до пристава, загукав височенного росту бородатий купчина (Мирний, III, 1954, 264).

2. заст. Те саме, що купе́ць 1. — А чому поруч із паном війтом сидить католик пан Себастьян Браччі?! А далі Готліб Шульц лютеранської віри з Арабаджізаде, татарським купчиною? (Тулуб, Людолови, II, 1957, 84).

КУПЧИТИ, чу, чиш, недок., перех., розм. Збирати докупи; скупчувати. Навесні степові вітри купчили молочно-сизі хмари (Рибак, Час., 1960, 82).

КУПЧИТИСЯ, итсья, недок. 1. Розташовуватися густо, щільно. Тільки.. будяки, колючки стримлять на просторі, та глуха кропива купчиться.. (Вовчок, I, 1955, 169); Над самою водою лиману понад шляхом купчилися рівні сірі будівлі (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 349).

2. Збиратися купками; товпитися, юрмитися (про людей). Тут.. більш усього купчиться молодіць коло сковород, мисок та глечиків (Вовчок, VI, 1956, 230); Молодь галасливим натовпом вийшла на перон. Коло неї..купчилися цікаві пасажири (Кол., Терен.., 1959, 91); // Збиратися до купи в якесь одне місце (про неживі предмети). Купчаться хмари, звисають низько над землею (Довж., I, 1958, 37); Машины купчилися на плацу перед школою (Загреб., Європа. Захід, 1961, 62); * Образно. Образи купчилися в його мислях, як мультиплікат кінокартини (Досв., Вибр., 1959, 353).

КУПЧИХА, и, ж. 1. Жін. до купець. Пидоря, не дивлячись на її тридцять літ, підхопила собі двадцятилітнього молодця з міських міщан, одкупила, крамницю завела і незабаром купчихою стала (Мирний, IV, 1955, 31); Тут чекала її ще немила несподіванка, бо хоч знала, що кошичок коштує десять крейцерів, то купчиха зацінила п'ятнадцять (Кобр., Вибр., 1954, 72).

2. Жінка з купецького стану, дружина купця. Удова-купчиха прийняла її наостанку за хліб та одягу (Мирний, III, 1954, 20); До вікон влипи, наставляють вуха купці й купчихи, панни й панічі (Бажан, Вибр., 1940, 82).

КУПЮРА¹, и, ж. Скорочення в тексті літературного або музичного твору. Якщо моя драма не вийде з цензури або вийде з великими купюрами, то я Вам надішлю її до «Зорі» (Сам., II, 1958, 462); Не всі образи «Лісової пісні» увійшли до кінотвору.. Очевидно, наближення символічного твору-казки до реального звучання вимагало таких купюр (Мист., 2, 1961, 30).

КУПЮРА², и, ж. Окрема одиниця цінного паперу (облігації, грошового знаку) визначеної номінальної вартості.

КУП'Я, я, с. Збірн. до купина¹. Сидухи та перепічайки з бубликами, з варивом, сидять на горбиках, мов ті жаби на маленьких болотяних острівцях та куп'ї (Н.-Лев., I, 1956, 50); Довгоноса чапля вартувала між куп'ям (Ле, Вибр., 1939, 178).

КУП'ЯНИСТИЙ, а, е. Те саме, що купинястий. Утикана пеньками, порослими зеленкуватим мохом, ця долина здавалася куп'янистим дном вислого озера (Мур., Бук. повість, 1959, 288).

КУРА, и, ж., діал. 1. Курява. Іде чумака заморений, Курюю покритий (Щог., Поезії, 1958, 434); Скочила я на віз; Михайло погнав коня так, що тільки кура по дорозі курить (Гр., Без хліба, 1958, 142); * У порівн. В битві розвіється гідь білопанська, Нече кура степова (Мас., Сорок.., 1957, 445).

2. Завірюха (у 1 знач.). Вітер.. підіймає Олю вгору І несе на білу гору, Де живе його сестра, Снігокрутниця кура (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 76).

КУРАГА, и, ж. Сушені абрикоси без кісточок. Курага — це абрикоси, розрізані або розірвані вздовж.. і висушені без кісточок (Укр. страви, 1957, 320).

КУРАЄВИЙ, а, е. Прикм. до курай¹. Стерня під ногами чи трава тонконіг, виноградник чи полиневі та кураєві зарості, а ти крок за кроком.. відміряєш цю землю (Гончар, Тронка, 1963, 262).

КУРАІНА, и, ж. Одна стеблина кураю (див. курай¹). Он серед сивого відкритого простору темніє якась стеблина, мабуть, водорость занесена під час припливу з Азова, або кураїна, зачочена вітром зі степу (Гончар, II, 1959, 59).

КУРАІСТ, а, ч., муз. Музикант, що грає на курай (див. курай²). Ще за юнацтва свого поет уперше почув гру кураїста (Тич., III, 1957, 220).

КУРАЙ¹, ю, ч. (*Salsola* L.). Трав'яниста степова рослина групи перекотипале. Курай росте в посівах різних культур (Бур'яни.., 1957, 35); Вітрові вслід котився не знати куди беручий курай (Кучер, Пов. і опов., 1949, 91).

КУРАЙ², я, ч. Старовинний народний башкирський музичний інструмент; рід сопілки. Ти кобзу любиш ніжнодзвонну, а я — співаючий курай (Тич., II, 1947, 233).

КУРАЇНТИ, ів, мн. Старовинний баштовий або стінний годинник, бій якого супроводжується музикою, а також музичний механізм такого годинника. Приміщення було просторе, світле і добре обставлене.. коштовні меблі паліандрового дерева під темним штофом.. бронзові куранти (Смолич, V, 1959, 778); Прозорі, ясні звуки кремлівських курантів.. заповнюють великий зал, і зразу ж бажать зелені важкі пляшки, і плинне золото піниться в келихах (Собко, Матв. затока, 1962, 282).

КУРАЇНОВИЙ, а, е. Прикм. до куранти. Спокійних веж незмірена величність, Курантового дзвону течія І Мавзолею невмируща вічність Одкрилися мені (Бичко, Сійся.., 1959, 333).

КУРАРЕ, невідм., с. Міцна рослинна отрута, у якій міститься стрихнін; застосовується в експериментальній фізіології та медицині. Кураре одержують з кори різних видів південно-американських рослин; він містить ряд діючих начал типу алкалоїдів, що мають цікаву властивість — позбавляти тварин руху (Наука.., 2, 1955, 13).

КУРАТОР, а, ч. 1. Особа, якій доручено наглядати за якою-небудь роботою. Величезна туша куратора Праскіна ледве вміщалась у кріслі. З-під низького лоба дивилися невеликі осоловілі очі (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 426); // заст. Опікун. Най йому куратора надать, бо він марнотратник. Або най переписе ґрунт на тебе, бо його ще не один ошукає (Март., Тв., 1954, 125).

2. Студент-медик, який стежить за перебігом хвороби у хворого, що перебуває на стаціонарному лікуванні.

КУРАТОРІЯ, і, ж., заст. Кураторство. Адвокат, якому уряд доручив кураторію спадщини, .. довідався про існування братів (Фр., VI, 1951, 203).

КУРАТОРСТВО, а, с. Заняття куратора. Як сурогат дрібних органів самодіяльності населення земська медицина висунула санітарні кураторства (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 78).

КУРАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до куратор.

КУРБЕТ, у, ч. Стрибок верхового коня з підібганими передніми ногами; // Вид акробатичного стрибка. Спершу робили найпростіше — стойки, курбети, сальто. Але навіть під час виконання цих нескладних акробатичних вправ Марко Баніт ретельно стежив за кожним рухом юнака (Ткач, Арена, 1960, 141).

КУРГАН, у, ч. Насип над стародавньою могилою. На території, де раніше жили скіфи, збереглося й досі багато курганів. Це земляні горби, які скіфи насипали над могилами своїх вождів (Іст. стар. світу, 1957, 93); Минаючи багато міст і сіл, старих багатостолітніх курганів, перенесімося в Дубно на Волині (Довж., I, 1958, 198); // У старі часи — високий земляний насип при дорозі, на кордоні і т. ін. Смеркає вже; нігде ні шляху, ні кургану; Шукаю шляхових на небі я зірок (Бор., Тв., 1957, 69); На обох берегах Обської губи Овчин збудував знаки — земляні кургани (Видатні вітч.

географи., 1954, 31); // Горб, гірка, що нагадують насип. Хуртовина всю ніч розстинала по стріхах білі хуртові ковдри, нагромаджувала під стінами і парканами пухкі кургани (Тулуб, Людолови, II, 1957, 270).

КУРГАННИЙ, а, е. Прикм. до курган. В одному з курганних поховань на правому березі р. Салгіру біля Сімферополя знайдений завершник із пісковика у вигляді стилізованої голови бика (Нариси стар. іст. УРСР. 1957, 75); // У вигляді кургана. Курганний спосіб закладання силосу.. порівняно з траншейним на одну третину знижує собівартість центнера консервованого корму (Рад. Укр., 8.VIII 1962, 3).

КУРГАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до курган.

КУРГАНЧИКОВИЙ, а, е. Прикм. до курганчик. Курганчикова миша характерна своєю здатністю збирати восени великі запаси корму на зиму і споруджувати над ними земляні курганчики (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 454).

КУРГІКАТИ, їчу, їчеш, недок., діал. 1. Стиха попискувати (переважно про свиней).

2. перен. Тихо наспівувати; мугикати. Гребці і весла положили, Та сидя люлечки курили і кургикали пісеньок (Котл., I, 1952, 112).

КУРГУЗІЙ, а, е, діал. Куций. Жметься, гнеться, — як кургузій дідько (Номис, 1864, № 3053).

КУРД див. курди.

КУРДИ, ів, мн. (одн. курд, а, ч.; курдка і курдянка, и, ж.). Народ іранської мовної групи, що живе в Ірані, Туреччині та деяких ін. країнах Близького Сходу і частково в Радянському Союзі (на Закавказзі).

КУРДКА див. курди.

КУРДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до курди.

КУРДУПЕЛЬ, пеля, ч., фам. Коротун, куций. — Ніколи по таким курдупелі, як ти, я не сподівався стільки хитрощів (Фр., VI, 1951, 194); * У порівн. — А ти от Явдохала, низька як курдупель (Крим., Вибр., 1965, 409).

КУРДУПЕЛЬКА, и, ж., фам. Жін. до курдупель.

КУРДУПЕЛЬНИЙ, а, е, фам. Прикм. до курдупель. Курдупельний чоловік.

КУРДЮК, а, ч. Жирове відкладення біля хвоста у деяких порід овець. * У порівн. Чорна, збита, як баранячий курдюк, борода вся в рудих лишаях (Тют., Вир. 1964, 483); // Уживається як лайливе слово. — Ти куди прешся, баранячий курдюк? — закричав він та накинувся на Тимка (Тют., Вир. 1964, 364).

КУРДЮЧНИЙ, а, е. Прикм. до курдюк. У стравах казахської кухні широко застосовують курдючне сало (Технол. пригот. їжі, 1957, 4); // Який має курдюк; з курдюком. Незграбно.. стрижені курдючні вівці здіймали пилугу (Ле, Міжгір'я, 1953, 72).

КУРДЯНКА див. курди.

КУРЕЦЬ, рця, ч. і ж. Той, хто курить (див. курити¹ 1), має звичку курити. Брати тим часом устаткували в своїй спальні все, що було потрібне, щоб хвилюво перетворити її на елегантну курільню, де приготовано все, що розвеселяє серце пристрасного курця (Фр., VI, 1951, 204); Дехкани по черзі смотали чилім, старанно видмухуючи дим, втягнутий в очеретину попереднім курцем (Ле, Міжгір'я, 1953, 65).

КУР'ЄР, а, ч. 1. Співробітник установи, який розносить ділові папери тощо; посильний. Кур'єр від пана капітана приніс нам три квитки до театру (Досв., Вибр., 1959, 99); Були в моїм віданні папки, папери Та дід і бабуся — конторські кур'єри (С. Ол., Вибр., 1959, 111).

2. Службова особа для роз'їздів із спішним дору-

ченням; особа для доставки секретної, дипломатичної пошти. Наркомзаксправ, в розпорядженні якого я ще перебував, запропонував мені виїхати дипломатичним кур'єром в Кабул (Довж., I, 1958, 18).

3. розм., заст. Кур'єрський поїзд. Коли скрізь буду їхати кур'єром, то завтра о 7 вечора буду у Відні (Коцюб., III, 1956, 272); З доктором Зінгером ми зазнайомилися в м'якому купе шепетівського кур'єра, на перегоні Харків — Київ (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 206).

КУР'ЄРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до кур'єр.

△ Кур'єрський поїзд — пасажирський поїзд, що йде із найбільшою швидкістю. Ми надоспіли якраз на кур'єрський поїзд до Відня (Фр., IV, 1950, 297); Холодний дощик, очевидно, не поспував настрою машиністові кур'єрського поїзда, що повіз зі Сходу на Захід кілька міжнародних вагонів (Трубл., I, 1955, 110).

КУРЗАЛ, у, ч. Приміщення на курорті для концертів, зборів, розваг і т. ін. Софія встала і пішла стежкою, прямуючи до курзалу (Л. Укр., III, 1952, 525); Архітектори передбачають будівництво курзалу для групи закладів (Знання.., 8, 1965, 8).

КУРИ, ей, мн. Загальна назва свійських птахів родини курячих; курки й півні. Гафійка сиділа на призьбі за хатою. Біля ніг її кружились кури (Коцюб., II, 1955, 19); — Почекай, курей погодую та проведу тебе трошки (Шиян, Переможці, 1950, 36); // М'ясо цих птахів; курятина. Баранів тьма була варених, Курей, гусей, качок печених (Котл., I, 1952, 91).

◇ Грошей [і] кюри не клюють у кого — дуже багато грошей у когось. В нього [Созоненка] грошей кури не клюють (Стельмах, II, 1962, 355); [І] кюри загребуть кого — загине безслідно хто-небудь. Күрям на сміх — про що-небудь явно безглузде.

КУРИВО, а, с. 1. Те, що курять; курильний тютюн. — Це смачний крам, а ченцям не можна вживати курива, — сказав отець Тарасій (Н.-Лев., III, 1956, 372); Ілько сів на ступі близько біля Зінчиної терниці, витяг з кишені куриво й почав цигарку крутити (Головко, II, 1957, 27); // Те саме, що куріння 1. Лист пожмакано, але нічого — на куриво годиться (Смолич, Мир.., 1958, 159).

2. Те, чим обкурюють, курять (див. курити¹ 2); речовина, що дає при горінні ароматичний дим. [С і н о н:] Дружинонька твоя золотокудра либонь тепер багаття розпалила і пахощів насипала солодких, димок від курива, мов легка мрія, над сніжно-білим чолом ніжно в'ється (Л. Укр., II, 1951, 314); Пахне м'ятою і якимсь приємним куривом, привезеним патріархом зі сходу (Тулуб, Людолови, II, 1957, 387); // Дим від обкурювання. Обкурював ладаном хату й кошари.., червона од метушні Палагна серед курива того ознаяляла нарешті, що готові усі дванадцять страв (Коцюб., II, 1955, 335).

3. Те, що куриться: випари, мла, туман, дим. По їй [долині] то там, то там віхтями здіймалося куриво туману (Мирний, I, 1954, 164); На березі отава Ліла солодке куриво міцне (Рильський, II, 1960, 77); * Образно. [П е ч а р и ц я:] Звісно, молода баришня... не давно з тієї [тієї] школи... ще куриво науки не вивітрилось... (Мирний, V, 1955, 163); * У порівн. Через гребінь скель.. перекидалась хвиля і котилась з гори по каменюках, а до неба підіймалась хмара пари, як куриво од великого пожарища (Стор., I, 1957, 240).

4. рідко. Димне багаття. Кругом стола йшов угору дим, неначе хто на столі розіклав куриво од комарів та мошки (Н.-Лев., II, 1956, 64).

КУРІЛКА, и, ж., розм. Те саме, що курільня. В курилиці було зовсім порожньо (Смолич, Мир..,

1958, 293); *Гамір, як той димок синій, снував по фойє. Човгання ніг і сміх.., розмови у кріслах попід стінами й біля курилки* (Тич., III, 1957, 14).

КУРІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для куріння (у 1 знач.). *Махорка — цінна технічна культура. З неї виготовляють курільні вироби* (Колг. енци., II, 1956, '2).

КУРІЛЬНИЦЯ, і, ж. Посудина, в якій спалюють ароматичні речовини для обкурювання чого-небудь. *Посудини типу курільниці зустрічаються в кількох варіантах: у вигляді циліндричної або прямокутної посудини, або у формі зрізаного конуса* (Археол., VIII, 1953, 66); *Бронзові курільниці дихали ніжними ароматами* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 561).

КУРІЛЬНЯ, і, ж. Кімната для куріння (у 1 знач.). *Хоч і була окрема курільня, обидві кімнати й салоник тонули в клубах диму* (Фр., VI, 1951, 210); *Тут була і вітальня, і зала, і спочивальня, і курільня* (Смолич, I, 1958, 88).

КУРІНІ, них, мн. Те саме, що *кур'ячі* (див. *кур'ячий*).

КУРІТИ¹, курю, куріш, *недок.* 1. *перех.* і *без додатка*. Вдихати й видихати дим якої-небудь речовини, переважно тютюну. *Ми — шваби, куримо табак* (Граб., I, 1959, 249); *І за вечерею, і повечерявши, — обсівшись біля припічка, щоб курити в піч, гомоніли допізна чоловіки про се, про те* (Головка, II, 1957, 181); — *Ти дай мені, синоч, закурити... Зроду таких не кури* (Тют., Вир, 1964, 213); * *Образно. Із Лисянки Кругом засвітило: Ото Гонта з Залізняком, Люльки закурили. Страшно, страшно закурили. І в пеклі не вміють Отак курить* (Шевч., I, 1963, 117).

Курити люльку (*каль'ян і т. ін.*) — користуватися для куріння (у 1 знач.) люлькою, кальяном і т. ін. *Мій Кирило — золото не чумак!.. Все люльку кури* (Вовчок, I, 1955, 60); **Курити тютюн** (*тютюнець, цигарку і т. ін.*) — вживати для куріння тютюн, цигарки тощо. *Еней, по човну походжася, Роменський тютюнець кури* (Котл., I, 1952, 164); *Запалив я цигарку, вчитель — теж. Скільки споминів, слів. Як колись я від нього потайки цигарки в час перерви кури*... (Сос., I, 1957, 244).

2. *перех.* і *неперех.* Спалюючи певні речовини, наповнювати приміщення ароматичним димом. — *Прочитавши його роботи книжку, зараз у хаті курі, а то завадить* (Кв.-Осн., II, 1956, 249).

◇ **Курити фімі'ам** *див. фімі'ам*.

3. *перех.* Добувати, одержувати способом перегонки (горілку, смолу, дьоготь і т. ін.). — *Пан втік, а панича Льольо на насіння лишили. Нехай курить... горілку* (Коцюб., II, 1955, 85); — *Вас дьоготь бентежить? — хвилюється і сердиться Лісовський. — Але чому ж ви тоді курите його у ваших лісах?* (Стельмах, I, 1962, 42).

4. *неперех.*, *розм.*, *заст.* Гуляти, п'ючи; пиячити. *Троянці добре там курили, Дали приманку всім жінкам, По вечорницям всі ходили, Просвітку не було дівам* (Котл., I, 1952, 78).

КУРІТИ², курю, куріш, *недок.* Роблячи що-небудь, здійснювати куряву, пил; пилити. *Галя вимітала долівку. Йому [Василеві] на заваді і тихе шуршання притертого деркача по долівці. — Не кури! — кричить він на сестру* (Мирний, IV, 1955, 28); // *Іхати, бігти, здійснюючи куряву. Курить щось по дорозі. Що воно біжить так прудко?* (Коцюб., II, 1955, 13); *На шляху курить десь парю коней фаєтон* (Вас., III, 1960, 345); // *чим.* Здійснюючи вгору дрібні часточки чого-небудь, крутити ними в повітрі. *У місті була відлига, але за містом тяг холодний вітер і кури дрібним снігом* (Фр., VII, 1951, 405); // *Виділяти в повітря дрібні часточки чого-небудь. Шумить, налята буйним соком,*

Курить пилком озимина (Шпорта, Твої літа, 1950, 103).

КУРІТИСЯ¹, йт'ся, *недок.* 1. Те саме, що *куріти*¹. *Кинулись люди додому, а дома Діло вже здійогонь та солома. Тільки одно там небоги й застали: Попіл курился та печі стирчали...* (Щог., Поезії, 1958, 86); *Його очі блищали і у високо піднесеній руці ледве курилася забута цигарка в мундштуці* (Сміл., Пов. і опов., 1949, 171); * *Образно. Запалив Чіпка рай тихого щастя в Грицьковій хаті та й покинув куритися...* (Мирний, II, 1954, 190); // *Про ароматичні речовини. Нате й мій гріш на ладан, Щоб і моє перед Богом курилось* (Номис, 1864, № 6433); *Курился для духу яловець* (Котл., I, 1952, 73).

Вогнище курітьс'я — вогнище ледве жевріє, горить малопомітним полум'ям. *На подвір'ї вогнище.. курітьс'я* (Кач., II, 1958, 8).

2. *над чим, з чого, безос.* Підніматися клубками вгору (про дим). *Призирається на двір старого Кирика, чи не курітьс'я в нього з труби, що, може, вже й обід варють [варять]* (Кв.-Осн., II, 1956, 173); *З коминів над хатами не курилося: в цю пору обід вже зварили, а до вечері ще не бралися* (Смолич, Рече та стогне.., 1960, 176).

Дим (*димок і т. ін.*) **курітьс'я** — дим, димок і т. ін. в'ється, стелиться. *Свічки ряснії в церкві тій палали, курился кадила запахуючий дим* (Фр., XIII, 1954, 131); *Гомін стоїть по всій логвині, курітьс'я кізякові димки, то тут, то там вже смачно пахне степовою чабанською кашею* (Гончар, II, 1959, 113).

3. Виділяти випари, пар; оповиватися туманом; парувати. *Шпилі і спуски рудих глиняних гір чорніли, а долина і глибокі западини курилися туманом* (Мирний, IV, 1955, 194); *Набубнявілі мокрі гіллячки верб злегка курилися* (Коцюб., I, 1955, 385); *Гори курилися, сиві тумани здіймалися з темних ущелин і розпливалися в морі небесної блакиті* (Томч., Готель.., 1960, 18).

4. Вкриватися вихорами пилу, снігу тощо. *Курітьс'я довгий шлях, і вершник мчить, у брязкоті металу* (Сос., II, 1958, 165).

◇ **Курітьс'я курява** — крутиться порошок. *В небі курява курилася, по землі трава стелилася* (Забіла, У.. світ, 1960, 152); **Пісок** (*сніг і т. ін.*) **курітьс'я** — пісок, сніг і т. ін. крутиться в повітрі. *Райса задивилася, як курился над землею, немов дим, білий пісок* (Коцюб., I, 1955, 308); *За хатою темно спухали, курилися сніги, а у вікнах метушився рій сніжинок* (Стельмах, I, 1962, 177); *Стогнуть сніговії, курітьс'я поземка, меркне місяць в чорно-каламутному хмаровинні...* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 42).

КУРІТИСЯ², курітьс'я, *безос.* Про наявність бажання або можливість курити (див. *куріти*¹). *Буває так закурітьс'я, Що й люлька не курітьс'я* (Гл., Вибр., 1951, 207).

КУРИЩЕ, а, с., *діал.* Вогнище, розкладене для обкурювання чого-небудь. — *Давай-но сядьмо, Силантію, он там біля залишеного козаками курища від комарів, бо кляте зілля заїдає зовсім* (Ле, Побратими, 1954, 27); *Декілька ночей усією бригадою рятували буряки від дальших ушкоджень. Розводили.. курища з кізяка, що впередсвіт густим димом обволікали плантації.* (Крот., Вибр., 1959, 287); * *Образно. Їм і язиками не хотілось повертати, — навіть для підтримання свого димного сектантського курища. І воно поволі дотлівало* (Вол., Місячне срібло, 1961, 287).

КУРИЩЕ а, с. 1. Велика курява. *Спершу в курищі, видно було, маячило щось чорне, а чимдалі, то все більше і більше скривався віз з очей Свиридових* (Мирний, I, 1954, 281).

2. Те саме, що імля. * У порівн. А там знизу, з лук Псових, білим курищем здіймається туман (Мирний, IV, 1955, 168).

КУРІАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до курії. Обласний сейм, що перебував у Львові, обирався за куріальною системою. Багато місць у сеймі було віддано курії великих землевласників (Іст. УРСР, I, 1953, 532).

КУРІВНИК, а, ч. Людина, яка займається розведенням курей. [Лундишев:] Треба вам сказати, що я завзятий курівник. В моєму маєтку, в Лундишеві, ціле куряче містечко (Коч., I, 1956, 595).

КУРІВНИЦТВО, а, с. Розведення курей як галузь птахівництва. Як показали деякі спостереження у курівництві, продуктивність дочок більше залежить від батьків, ніж від матерів (Птахівн., 1955, 68); — В табун завжди треба збирати птиць з однако-вим пір'ям. Це кажу вам я, спеціаліст курівництва й птахівництва взагалі (Загреб., Європа 45, 1959, 433).

КУРІЙ¹, я, ч., розм. Те саме, що курець. Прийшли з сусіднього села славні стрільці й курії, брати Гаркавенки (Вас., I, 1959, 149); — Тут від свого курія ніяк не видихаємо, так ще й від вас нюхай (Тют., Вир, 1964, 212).

КУРІЙ², я, ч. Курка-гермафродит.

КУРІНЕЦЬ, нця, ч. Зменш.-пестл. до курінь 1. Рибалки розташувалися і курінець собі нап'яли. Вночі невід кидають (Коп., Подарунок, 1956, 101); * У порівн. Попереду ще треба знати, Які там в біса хати — Неначе курінець, Такі, що ледве можна влізти, Лягти або присісти (Гл., Вибр., 1951, 79).

КУРІННИЙ, а, е. 1. Прикм. до курінь 1. Командири під шнур розпланували майданчики для майбутніх палаток. Було наказано будувати легкі тимчасові палатки курінного типу (Гончар, I, 1954, 444).

2. у знач. ім. курінний, ного, ч., іст. Те саме, що Курінний отаман. Прокіп Іванович був тоді нашим курінним. І що то за козак з його був! ..Розумний, чулий, правдива, щира козацька душа, без помсти й користі (Стор., I, 1957, 177); До вибору курінного братчики ставились особливо уважно (Добр., Очак. розмір, 1965, 21); Жовто-сині знамена затріпотіли на станції знов.. І до юрби полонених сам курінний підійшов... (Сос., I, 1957, 185).

Курінний отаман, іст.: а) виборна особа, що керувала куренем (у 3 знач.). Тільки три чайки, слава богу, Отамана курінного, Сироти Степана молодого, Синє море не втопило (Шевч., I, 1951, 285); [Горобець:] Дозволь слово мовити, курінний отамане (Корн., I, 1955, 223); б) ватажок куреня (у 5 знач.).

КУРІННЯ, я, с. 1. Дія за знач. куріти¹ 1. — Він мені, доню, віку вкоротив на тридцять літ отим курінням (Збан., Морська чайка, 1959, 27); — Ні, курити не можна. На верхній палубі є місце для куріння (Ткач, Моряки, 1948, 117).

2. Те саме, що куриво 2. Запашний та білий стовп куріння підіймався вище й вище (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 33); Опинившись у костьолі, він мимоволі замилувався.. з розкішних ікон, .. корогов, що танули в хмарах ароматичного куріння (Тулуб, Людолови, I, 1957, 149).

КУРІНЬ, реня, ч. 1. Легка будівля, сторожка (на городах, баштанах і т. ін.). Кругом мовчки подивилась; Бачить — ліс чорніє, А під лісом, край дороги, Либонь, курінь мріє (Шевч., I, 1951, 41); — Адже тепер, опівдні, душно, — усі діди на баштанах по куренях сплять (Гр., Без хліба, 1958, 51); — Ну, знаєш, Лесю, з милим, як казали наші батьки й діди, рай і в курені (Крот., Сини., 1948, 325).

2. Вбоге житло. І занесе піском, снігом Курінь —

мою хату. Отак мені доведеться Свято зустрічати (Шевч., II, 1953, 185); Так і живемо: я в своїм курені, а син поки що окремо (Мур., Бук. повість, 1959, 6).

3. іст. Окрема частина запорізького козацького війська. Січове військо поділялось на 38 куренів, на чолі яких стояли курінні отамани (Іст. УРСР, I, 1953, 341); — Напирайте всіма куренями! Татарівський курінь, нападай збоку! (Довж., I, 1958, 251); — Від козаків ми походимо. Як погромила Катерина Січ Запорозьку, одному з куренів було визначено оці місця під поселення (Гончар, II, 1959, 60).

4. іст. Житло козаків, що складали таку частину війська. Ой як крикнув Гамалія: «Брати! будем жити, Будем жити, вино пити, Яничара бити, А курені килимами, Аксамитом крити!» (Шевч., I, 1951, 203); Минули передмістя. Показалися запорозькі січові курені, вкриті дерниною або повстю (Довж., I, 1958, 228).

5. іст. У період громадянської війни — військова частина контрреволюційного козацтва. Сформувавши курінь в Катеринославі, отаман Божко написав гусячим пером, як колись писали запорожці, листа до професора Яворницького (Вишня, I, 1956, 274); Варто було уважніше придивитись до самих «козаків» військ директорії. В «Осадному корпусі» директорії, який увійшов до міста, справжні, так би мовити — «кадрові» петлюрівські частини — січовики, синьожупанники та гайдамацькі курені — були лише вкраплені окремими групами (Смолич, V, 1959, 261).

КУРІПКА, и, ж. 1. Народна назва кількох видів птахів ряду курячих. Знялася згря куріпок. Чудові маленькі курочки. Пролетівши трохи, вони сіли в бур'яні (Коп., Як вони., 1961, 16); * У порівн. Бабуся, кругленька та кріпка, дубає на ніженьках, наче та куріпка (Тич., III, 1947, 75); // М'ясо цих видів птахів як їжа. Терпеливо, мов дитині, заходився [полісовщик] пояснювати, як треба пряжити куріпку в сметані, бо ж батюшка чоловік делікатний і не гоже йому пекти птицю в землі (Стельмах, I, 1962, 87).

2. діал. Курка.

КУРІПОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до куріпка. Все це [птаство] було тоді таке плодюче, що яка-небудь куріпочка за місяць вилуплювала зо три десятки пташенят (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 21); Було мені.. покаже [дідусь], де на небі стоїть Віз, Волосожар, Квочка. Я було й питаю: «Яка ж то Квочка? чи рябенька собі куріпочка, чи біленька?» (Барв., Опов., 1902, 357).

КУРІПЧИН, а, е. Прикм. до куріпка. Запитав звірів їжак: — Може, зробимо отак: для куріпчиних дітей Змелем лантух гречки цей? (Стельмах, Колосок., 1959, 73).

КУРІП'Я, яти, с. Пташа куріпки. Вона спала й була схожа на куріпку, що за день набігалася з своїми куріп'ятами, приткнула голову під куц і заснула (Чорн., Визвол. земля, 1959, 150); Ой погнала бабусенька куріп'ята пасти (Сл. Гр.); Легкою зграйкою спиргнули куріп'ята (Рильський, Поеми, 1957, 256).

КУРІТИ¹, куріть, рідко куріє, недок. Горіти слабо, виділяючи при цьому дим. Вкине [Чіпка] у піч гнилої соломи, — тліє вона там собі та курить (Мирний, II, 1954, 193); Тільки перед завісою.. горіло кілька ламп; одна з них, проти капітана, просто куріла (Досв., Вибр., 1959, 100); У руках ще куріла цигарка — підніс [Тихін] до вусів, затягся жадібно нею раз, удруге (Головка, II, 1957, 115); // Сповнювати повітря димом. Черевата піч потріскалась, — диміла, куріла (Мирний, I, 1949, 140); — Укритий кіптявою й прахом Берліна, він [солдат] щойно вийшов з бою й

весь ще курів на осонні біля Бранденбурзької брами (Довж., I, 1958, 279).

Дим курить — димить. Ззаду так як дим курить, Степ кругом синіс (Бор., Тв., 1957, 63).

КУРІТИ², рить, недок. 1. Підіймати куряву вгору. Каменем вислані улиці, зранку політи, щоб не куріли, вилискувались на сонці широкими сірими кругляками (Мирний, III, 1954, 257); Ідуть полки. Курять шляхи походні (Бажан, I, 1946, 138); // Здійматися вгору (про пил, сніг, туман і т. ін.). З шинелі летять клаті сукна і курить пилюка (Тют., Вир, 1964, 499); Осінній степ.. лежав тепер у чорних ранах, і тільки над ними ледь-ледь курів туманець відпару (Стельмах, I, 1962, 635); Над землею курів парок, хвилями гоїдалося легке сріблясте марево (Грим., Незакінч. роман, 1962, 206); // чим. Те саме, що парувати¹ 1. Під гарячим сонцем степ курів пахощами й вигравав веселкою барв (Панч, III, 1956, 66); // безос. Над хвилястими зеленими ланами житів куріло синюватим маревом (Коз., Серце матері, 1947, 73).

◇ **Аж [пил] курить** — дуже, інтенсивно, із запалом. Бились-бились — аж курить, аж іскри скачуть (Укр. казки, 1951, 80); — Ласій таки курник буде. — Буде? — Аж пил курить (Збан., Переджнив'я, 1960, 386).

КУРІТИСЯ, куріться, рідко куріється, недок. 1. Те саме, що куріти¹. Чимале дворище, ще вчора застросне, по-господарськи впорядковане, тепер, все покрите попелом, курілось (Мирний, III, 1954, 342); Підняв недопалок. Він ще курівся (Збан., Курил. о-ви, 1963, 129); Бійці встигли вже витягти екіпаж, на якому курілася одежа (Панч, Іду, 1946, 36).

2. над чим, з чого, безос. Те саме, що курітися¹ 2. Над хатою ледь курілось (Збан., Сеспель, 1961, 304).

3. Те саме, що курітися¹ 3, 4. Із верб, що обступали Морозенкове подвір'я, накрапало місячне проміння і роса, а за подвір'ям легеньким відпаром курілося озерце (Стельмах, Хліб., 1959, 487); Тихо курілися луки, переливаючись барвами (Баш, Вибр., 1948, 3); Став курівся каламутною поземкою, сніговий вихор тоскно завивав на льоду (Кучер, Трудна любов, 1960, 356); // безос. На невеличкому подвір'ї.. грався холодний, гострий, як бритва, вітер, не снігом курілося, а піском і сажею (Збан., Єдина, 1959, 88).

КУРІЯ, ї, ж., іст. 1. У стародавньому Римі — одиниця родової організації суспільства.

2. У деяких буржуазних країнах — розряд виборців за якоюсь ознакою (майно, стан, національність і т. ін.). Отже, початок історії був таким, що для недалеких соймових виборів із сільської курії ми мали трьох кандидатів (Фр., III, 1950, 244); Виборчий закон в Росії виділяє робітників в окрему робітничу курію (Ленін, 20, 1950, 210).

Рімська (папська) курія — сукупність центральних установ, через які провадиться управління католицькою церквою. Курія (папська, або римська) — папська установа для керування цілою католицькою церквою (Фр., II, 1950, 430); Зростання прибутків пана Бжеського обіцяло пану пробощу з римською курією чималу користь (Тулуб, Людолови, I, 1957, 50).

КУРІОЗ, у, ч. Дивний, недоладний або нісенітний випадок, подія. Я навіть знав і такий курйоз, що автор був перше «нашим відомим», а потім спустився до «починаючого» (Л. Укр., III, 1952, 744); // заст. Рідкісний, дивний предмет. Друкований той курйоз в формі листа.. і розісланий до всіх греко-католицьких священників в Галичині (Фр., XVI, 1955, 343).

КУРІОЗНИЙ, а, е. Який являє собою курйоз; дивний (у 1 знач.), смішний. Знайомість з доктором

і його жінкою — курйозні (Коцюб., III, 1956, 355); Вона ніяк не могла зібрати думки й оговтатися в несподіваних і курйозних — коли не сказати більше — обставинах (Смолич, I, 1958, 62).

КУРІОЗНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. курйозний.

КУРІОЗНО. Присл. до курйозний.

КУРКА, и, ж. 1. Свійська птиця, яку розводять на м'ясо і для одержання яєць; самка півня. В баби було на хазяйстві четверо овець, три курки та півень (Н.-Лев., III, 1956, 323); Курка рябенька, мов знести хотіла, бочком заглядала в шапку (Тич., I, 1957, 248); * У порівн. Невістка заслала стіл білою скатеркою.. бігає по хаті, як курка з яйцем (Н.-Лев., II, 1956, 25); // М'ясо цієї птиці. Мати постаралася найдками: вона зготувала юшку з куркою (Мирний, IV, 1955, 144).

◇ **Курка лапою загребє** — те саме, що [І] **курі загребуть** (див. **курі**); **Курці на сміх** — те саме, що **Курям на сміх** (див. **курі**); **Співцям про це скажуть я мушу**. Щоб курці не співають на сміх, заглянь, поет, в свою ти душу (Сос., Поезія., 1961, 6); **Курці ніде клінути** — дуже тісно, немає вільного місця. Збив [пан] мене — курці ніде клінути!.. (Мирний, III, 1954, 164); **Мокра курка** — про жалюгідну на вигляд або безвольну, нерішучу людину. [К а т е р и н а:] Така дівчина була [Джульєтта], а ти мокра курка (Корн., I, 1955, 307); **Сліпа курка** — про людину, що погано бачить або короткозору (у 1 знач.). Як курка лапою — про що-небудь виконуване, виконане незграбно, неакуратно. Оце книжки, а оце я так пишу — дивіться, гарно? Як курка лапою все одно (Ю. Янов., V, 1959, 160); Взяла Катерина граблі з залізними зубками, латку озимого жита заволочила, загребла, як курка лапою... (Чорн., Визвол. земля, 1959, 206).

2. Страва з курячого м'яса. Сіли за полудень... Печена курка й пироги пощезали з тарілок (Н.-Лев., III, 1956, 26).

3. спец. Загальна назва птахів родини курячих. Звертає на себе увагу своїм чудовим синьо-фіолетовим забарвленням характерний птах Нової Зеландії султанська курка.., що також належить до нелітаючих птахів (Посібник з зоогеогр., 1956, 13).

КУРКОВИЙ, а, е. Прикм. до **курб**; // Який має курок. Сергій Голубицький підняв над головою справжню куркову рушницю з одним стволом (Кучер, Зол. руки, 1948, 227).

КУРКУЛЕНКО, а, ч., розм. Сын куркуля. [О л е н а:] Товариші! Геть пластунів буржуазії, поповичів, куркуленків, ворогів пролетарської науки! (Мик., I, 1957, 173); — За тридцять п'ять років революції ми перевиховали князів та графів, не те що якихось куркуленків (Добр., Тече річка., 1961, 201).

КУРКУЛЕНЧИХА, и, ж., розм. Дружина куркуленка. * У порівн. — Справді розігнало тебе, — покосилась на неї Вутанька, — мов куркуленчиху яку-небудь з хуторів (Гончар, II, 1959, 258).

КУРКУЇЛИК, а, ч., зневажл. Зменш. до **куркуль**. — Куркулики наші посміхалися вже, раділи, а зараз [за Радянської влади] ось які набожні стоять та тільки очима стріляють... (Ірчан, I, 1958, 288); З далеких річок прикочували верхи на оленях чоловіки. Це були переважно середняки і дрібні куркулики (Багмут, Щасл. день.., 1959, 202).

КУРКУЇЛИТИ. лю, лиш, недок., перех., розм. Те саме, що **розкуркулювати**. — Де Прокіп Хвиля живе? Куркулити його підемо (Тют., Вир, 1964, 167).

КУРКУЇЛІХА, и, ж., розм. Дружина куркуля. Коло сільради сідали на старі колоди, а хто просто

на землю. Між чоловіками квітли святкові керсетки молодих куркулих (Мик., II, 1957, 359).

КУРКУЛІЩЕ, а, ч., зневажл. Збільш. до куркуль. Як злетілася вовками до хати вся Смолякова фамілійка: і сердитий, як звір, куркулище — брат з Вербівця (Козл., Ю. Крук, 1957, 464).

КУРКУЛІВНА, и, ж., розм. Дочка куркуля. Сказала вона, що йде до своєї матері, і вказала рукою на похилу хату. От тобі й куркулівна! (Цюпа, Грози., 1961, 12).

КУРКУЛЯКА, и, ч., зневажл. Збільш. до куркуль. Заговорив [парубок] згодом, підвівши очі: — Ти от повіриш, мій хазяїн — куркуляка ж який: мав сімдесят десятин землі (Головко, II, 1957, 12); На зріст куркуляка був такий високий, що Василь перед ним здавався підлітком (Довж., I, 1958, 83).

КУРКУЛЬ, я, ч. Багатий селянин-власник, на якого працюють наймити і незаможники. Куркуль — той, що живе чужою працею, що грабує чужу працю і використовує для себе нужду.. (Ленін, 29, 1951, 232); Його батько, Максим Сергійович, був за нове життя, виступав проти куркулів. Куркулі ж ховали від держави хліб, гноїли його в ямах (Збан., Т. Шашло, 1949, 21).

КУРКУЛЬКА, и, ж., розм. Жін. до куркуль. Ота Василина — то ж новітня куркулька, перекупка з торжка, хитра і облудна, як блекота (Чаб., За півгодини., 1963, 94).

КУРКУЛЬНЯ, і, ж. Збірн. до куркуль. Насередині завовтузилося ще кілька фігур.. Це визначало, що куркульня та її прихильники готували щось несподіване (Епік, Тв., 1958, 342); Навесні, в міру наближення білополяків до Києва, .. куркульня всюди заворушилася, стала відкрито бойкотувати продрозверстку (Гончар, II, 1959, 231).

КУРКУЛЬСТВО, а, с. 1. Клас куркулів; куркулі. Ліберальні народники хотіли не революції, а реформ для дрібної буржуазії, для куркульства (Рад. Укр., 15.I 1954, 2); Ліквідація куркульства як класу і колективізація — події надзвичайної політичної ваги, що відбулися, коли фільм [«Земля»] був уже готовий (Довж., I, 1958, 23).

2. Збірн. до куркуль. Німою й похмурою стіною як стояло, так і стоїть до мене тільки міщанство та куркульство, — проте я добре знаю, що ховається за цією мовчанкою (Вас., Незібр. тв., 1941, 201); Нахабніло в степах куркульство (Гончар, II, 1959, 85).

КУРКУЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до куркуль. Під ногами горіла земля від куркульських повстань (Панч, В дорозі, 1959, 52); // Належний куркулеві, куркулям. — А ви, хлопці, кидайте на сани куркульське майно та повеземо його бідноті! (Тют., Вир, 1964, 168); // Який складається з куркулів. На поміч колоністам з глибини степу підходили куркульські банди — не раз доводилось бронепоездам у підмогу кінноті відкривати зогонь зі всіх бортів, відбиваючись від банд і шаблею і картечкою (Гончар, II, 1959, 125); // Власт. куркулеві, такий, як у куркуля. Він збивав їх [гроші] з усією куркульською хитрістю, винахідливістю і скаредністю (Стельмах, II, 1962, 366).

КУРКУМА, и, ж. (Сурсита L.), бот. Трав'яниста рослина родини імбирних, з коріння якої добувають жовту фарбу і пряну приправу для їжі. Фруктово-ягідну суміш звичайно підкрашують карміном, ама-рантом та куркумою (Технол. пригот. їжі, 1957, 211).

КУРЛІЙ, виг. Звуконаслідування, що означає крик журавля. Не раз над Вітровою Балкою — курли, курли — пролітали ключі журавлині й верталися знов (Головко, II, 1957, 394); На болоті кричали журавлі..

Зухвало й призивно відлунювалось в лісі їх голосне «курли» (Збан., Над Десною, 1951, 34).

КУРЛІКАННЯ, я, с. Дія за знач. курлікати і звуки, утворювані цією дією. Летіли під весняними хмарами дикі гуси, курликали журавлі, і те призивне курликання довго бриніло в теплом і тихому повітрі (Донч., II, 1956, 464); Споловіла кукурудза по городах та курликання журавлів все ще чимось нагадували Павліні ту першу осінь (Вільде, Сестри., 1958, 335).

КУРЛІКАТИ, курлікаю, курлікаєш і курлічу, курлічеш, недок. Видавати звук «курли» (про журавля). Здалека під небом, В вирій летючи, Голосно курличуть Журавлів ключі (Щог., Поезії, 1958, 173); І тільки б слухати тонкий синиці свист, І журавлиний ключ, що тепло так курличе (Рильський, Поеми, 1957, 224); // Видавати, утворювати звуки, що нагадують крик журавля. Курличуть колеса. Ось шина ударила в корінь, забряжчали орчики (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 516).

КУРЛІКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до курлікати. * У порівн. З горба на прощання ще оглянуться [заробітчани] — крикне, мов курликне, котрийсь та й пропадуть з очей за горбом (Головко, II, 1957, 397); // безос. Курликнуло десь угорі (Гончар, Дорога., 1953, 40).

КУРЛЮКАТИ, аю, аєш, недок. Те саме, що курлікати. Кури кудкудакали, Гуси гегали, Качки квакали, Журавлі курлюкали, Бузьки клекотіли, дрібне птаство пицало (Фр., IV, 1950, 98); Летіли під весняними хмарами дикі гуси, курлюкали журавлі (Донч., Вибр., 1948, 125); Оце набере [Катря] в пазуху невеличких індишат та й майне з ними по степу. Старі індики курлюкають, женуться за нею (Мирний, IV, 1955, 294).

КУРЛЮКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до курлюкати. Як котрий [журавель] курлюкне, похитнувшись, То раптом.. Махне крилами й в небо полетить!.. (Вирган, В розп. літа, 1959, 212).

КУРНИЙ, а, е. 1. З курявою. Перед ним лежить дорога, ..Повна крем'яха, курна, І далека, і страшна (Щог., Поезії, 1958, 192); Ще за сонця, як по улицах гнали череди, над містечком густою хмарию стала курна темрява (Вас., I, 1959, 210); Вулиця, якою йшла Ольга, була курна. Праворуч їхали вози, тягнулась за возами худоба (Вільде, Сестри., 1958, 110).

2. Який димить; димний (у 1 знач.). Теплі й запашині воскові свічі, зв'язані шворкою в товстий пучок, горіли курним факелом (Ільч., Серце жде, 1939, 5); // Який сповнює приміщення, повітря димом. В гірських селах ще в 1945—1947 рр. зустрічались курні печі (Матеріали з етногр., 1956, 96); Могутні тепловози майже повністю витіснили курні паровози (Веч. Київ, 15.XI 1966, 2); // Сновнений диму. Після курної кузні морозне осіннє повітря залило лице Давидові рум'янцем (Головко, II, 1957, 17); Донбас попереду ввижався курний і рідний (Ю. Янов., I, 1954, 283).

3. Який опалюється піччю без димаря. Горішню часть [частину] хати наповняв дим, — як звичайно буває в курних хатах (Фр., VIII, 1952, 178); Дід мій ходив на заробітки, панам палаци мурував, а сам у курний хатині жив (Кучер, Дорога., 1958, 45).

КУРНИК, а, ч. Приміщення для курей. — Коли бувало влізу до курника, то не душу одну Курку або дві, щоб наїстися, .. але видушу десять, двадцять (Фр., IV, 1950, 78); Йонька говорив, що треба зробити курник із глини, Уляна.. знала, що в тому немає необхідності: клуня он пуста, держи курей хоч тисячу (Тют., Вир, 1960, 88); // перен. Про маленьке й незручне для людей приміщення. Він [виселок] складався всього-навсього з трьох халупок, властиво курників,

низеньких, кривих, зіплених з глини, як ластівчані гнізда (Коцюб., I, 1955, 368).

КУРНІКАТИ, аю, аєш, недок., перех. і без додатка, розм. Тихенько наспівувати; мугикати. А за ними Сліпий Волох знову.. Шкандибає, курникає (Шевч., I, 1951, 105); Старий поклав граблі на плече й повернувся услід за возом, на якому курникав якусь веселу пісеньку шибенної вдачі Максим (Стельмах, Правда., 1961, 247).

КУРНО, присудк. сл. Роблячи багато куряви. Ішли люди попід тинами вулицею курно (Головко, I, 1957, 217).

◇ **Курітися (куріти) курно** — здійсмати велику куряву, огортатися нею. Курилася дороженька [доріженька], Курилася курно (Чуб., V, 1874, 164); Ой, дарма шляхи курили курно (Мур., Багаття, 1940, 6).

КУРНОСЕНЬКИЙ, а, е, рідко. Пестл. до курносій. Венера білолика, красна, Курносенька, очима ясна І вся, як з кров'ю молоко (Котл., I, 1952, 212).

КУРНОСИЙ, а, е, рідко. Те саме, що кирп'ятий. На щоці [у Солохи] огник; зубів недолік, горбатенька, курноса (Кв.-Осн., II, 1956, 212); Він був курносий, до того ж його коротенький, задраний угору ніс був червоний і потрісканий (Мик., II, 1957, 560).

КУРНУТИ¹, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка. Однокр. до куріти¹. [П а н а с З а х а р о в и ч:] Тепер і курнути можна. (Крутить з газети здоровенну цигарку й дивиться на Дніпро) (Баш, П'єси, 1958, 113).

КУРНУТИ², ну́, не́ш, док., фам. Несподівано виїхати куди-небудь; втекти. Завтра ранісінько повстаємо і курнемо в село так, аж закуриться (Фр., II, 1950, 51).

КУРОК, рка́, ч. Частина ударного механізму в ручній вогнепальній зброї. Кармелюк виймає пістолет, оглядає його, цокає курком (Вас., III, 1960, 449); // розм. Спусковий гачок, натискаючи на який цей механізм приводять у дію. Палець ліг на курок... (Сос., I, 1957, 426).

Зв'одити (звесті) курок — приводити курок у положення готовності до пострілу. Замфір врешті зважується, піднімає рушницю, зводить курок і... кидає її у рів, далеко від себе (Коцюб., I, 1955, 216); У руці в Матюхи хрупнув наган — то він курок звів (Головко, II, 1957, 146); Спускати (спустити) курок — стріляти. [М а ш а:] Другим [оком] дивись на мушку. Припини дихання і враз спускай курок (Мик., I, 1957, 244); Іван Силівич навів дуло рушниці просто Литці в праве плече і рвучко спустив курок (Епик, Тв., 1958, 312).

КУРОКРАД, а, ч. Той, хто краде курей. — Та стійте, діждемо набору [в солдати]: хоч отих куроградів заправторимо [запроторимо] (Мирний, II, 1954, 193); — Ну, а останній раз у тої самогонщиці здибалась мені ота поліцейська шкура, отой куроград Гунька (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 136).

КУРОПАТВА, и, ж., діал. Куріпка (у 1 знач.). — Глянь-но на куропатву, що по ямках та щілинах тулиться (Крим., Вибр., 1965, 108).

КУРОРТ, у, ч. Місцевість з природними цілющими властивостями, пристосована для лікування, відпочинку. Обридло-таки мені волочитись по курортах (Л. Укр., V, 1956, 262); В таких цілющих курортах, як Ворохта, Яремче, Трускавець, Моршин, гуцулові не можна було й мріяти про лікування (Козл., Сонце., 1957, 5); // перен. Про всяке місце, де добре жити, відпочивати. — Погостюєте у нас... — З охотою, — відгукується зв'язковий, кришачи хліб до тарілки з молоком, — це ж справжній курорт! (Ю. Янов., I, 1954, 229); Ціле літо у дворі в нього лунає радіола, гомін

та сміх.., бо тут добре, тут курорт, тут в усьому достаток (Гончар, Тронка, 1963, 84); * У порівн. — Де там, хазяєчко. У них тюрмою і не пахне. Наче якийсь курорт (Кучер, Трудна любов, 1960, 18).

КУРОРТНИЙ, а, е. Стос. до курорту. Се ж була курортна публіка. Вона прибула сюди, щоб залишити морю і горам свої болі, щоб визволитись від своїх недугів (Л. Укр., III, 1952, 622); У курортній книжці з'явилися нові записи: бурова номер один, п'ятнадцятихвилинні нарзанні ванни, замість дванадцятихвилинних (Дмит., Обпалені., 1962, 13).

КУРОРТНИК, а, ч. Людина, що лікується та відпочиває на курорті. Стояв серпень, купальний та виноградний сезон, і місто було набите курортниками (Смолич, VI, 1959, 11).

КУРОРТНИЦЯ, і, ж. Жін. до курортник.

КУРОРТОЛОГ, а, ч. Фахівець з курортології. Закарпаття багате на оригінальні цілющі води. Вчені-курторологи дослідили вже понад 300 мінеральних джерел (Рад. Укр., 22.IV 1966, 4).

КУРОРТОЛОГІЯ, і, ж. Наука, що вивчає цілющі властивості місцевостей та їх використання з метою лікування. Це було повідомлення про науково-медичну конференцію з питань курортології, яка мала відбутися в Москві у квітні, перед розгортанням курортного сезону (Дмит., Обпалені., 1962, 50).

КУРОСЛІП, у, ч., діал. Калюжниця. Згадався давній сонячний ранок на жовтій від куросліпу і червоній від бузького вогню леваді (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 718).

КУРОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до курка. До нас звик бігати під вікно чорний собака і приходила рябенька курочка (Вовчок, VI, 1956, 233); Розсокоталась на все подвір'я зозуляста курочка, запишалась таким червоним гребенем, що, здавалось, то їй хтось калинового соку бризнув на сіру голову (Збан., Сеспель, 1961, 300); Де-не-де попереду нас із хуркотом перебігали по лататтю сполохані курочки та в очеретах ляжливо кахкали лиски (Досв., Вибр., 1959, 406).

КУРС, у, ч. 1. Напрямок руху, шлях (судна, літака і т. ін.). Яхти розійшлися своїми курсами (Хижняк, Невгамовна, 1961, 115); Бомбардувальники летять тим же курсом, яким приходили розвідники (Ю. Янов., I, 1954, 48); Фургон, слухняно міняючи курс, зникає в безлюдній степовій далечі (Гончар, Тронка, 1963, 121).

Лягати (лягти) на курс див. лягати.

2. перен. Основна настанова, напрям (у політиці). VI з'їзд партії відповідно до вказівок В. І. Леніна взяв курс на підготовку збройного повстання (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 9); — Вітаю, пане Франко, з новим політичним курсом!.. — Іван озирнувся — перед ним стояв Степан Лабаш (Кол., Терен., 1959, 355).

3. Систематичний виклад основ якої-небудь науки або її частини у вищій школі, а також підручник, що являє собою такий виклад. На столі перед професором лежала купа друкарських гранок-шпальт: професор готував для перевидання скорочений курс своєї наукової праці (Смолич, Мир., 1958, 82).

4. Закінчений цикл навчання, його обсяг і час, за який цей цикл навчання відбувається. За цілий університетський курс така думка не приходила йому в голову (Н.-Лев., IV, 1956, 85); Незабаром він знов займає перше місце і вже не кидає його за весь гімназійний курс (Коцюб., III, 1956, 28).

5. Рік, ступінь навчання (у вищому і середньому спеціальному навчальному закладі). Богдан був тоді ще дуже молодим студентом першого курсу (Л. Укр., III,

1952, 585); Улас прездав російську мову і був зарахований на історичний факультет. Прочився два курси, а на третьому змушений був припинити навчання (Тют., Вир, 1964, 63); // Студенти, слухачі одного року навчання. Якось улітку цілий наш курс республіканської партії побував в екскурсії в степах Південної України (Ле, Право., 1957, 5).

6. Закінчений ряд, цикл лікувальних процедур. Відбувши курс лікування в саратовському госпіталі, я відвідав село Кінтенталь (Гур., Друзі., 1959, 18); — Панна Нонна серйозно радить мені прийняти цілий курс лікування дубовим наваром (Збан., Єдина, 1959, 201).

7. В СРСР — вартість цінних паперів, установлювана спеціальними державними нормативними актами; // У капіталістичних країнах — ціна, за яку купують або продають на біржі акції, облігації, векселі та інші цінні папери. — А на скільки, пане голова, потяг Левко? Ви й не спитались. — Пиши більш. Напиши... на двісті рублів... по курсу (Кв.-Осн., II, 1956, 262); Колінз дочитав телеграми про курси акцій на біржі (Рибак, Час., 1960, 112); * Образно. Кокетним, навиклим рухом поправив він бороду й волосся, осміхаючись до думки, що не понизився ще курс його в жінок (Коцюб., I, 1955, 163).

◇ БУТИ в КУРСІ чого — знати про хід якої-небудь справи, про останні факти, досягнення в певній галузі. На Капрі збираюся, аж настануть морози.. Ще не раз до того часу напишу до Вас, тож будете все в курсі справ (Коцюб., III, 1956, 400); Кортить прочитати газету, щоб бути в курсі світової політики (Ю. Янов., I, 1954, 77); — Тіточко, ви зовсім не в курсі, що наймодніше. Мода на «діячок» вже минула (Вільде, Сестри., 1958, 459).

КУРСАНТ, а, ч. 1. Слухач курсів. То виспівували хлопці — високо ж та весело!.. Що, курсантів не впізнала! — Ми в Попівку, у село (Тич., I, 1957, 171); Поїду, — твердо сказала Катря. — А жити де? Там гуртожиток тільки для курсантів (Кучер, Трудна любов, 1960, 423).

2. Вихованець військового училища. Курсант школи прапорщиків Микола Щорс з головою поринає у навчання, вивчає способи водіння військ, взаємодію частин (Скл., Легенд. начдив, 1957, 18); * У порівн. У два ряди, мов військові курсанти під час святкового параду, вишикувалися молоді липи, тополі і клени (Автом., Щастя., 1959, 3).

КУРСАНТКА, и, ж. Жін. до курсант. [Ш т о л ь ц:] Начальник льотної частини затвердив порядок іспитів. Починає друга ланка. Учлюти на місці? [Б о г а т е н к о:] Так. Але курсантки Василенко до цього часу нема (Мик., I, 1957, 493).

КУРСАНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до курсант; // Такий, як у курсанта. Він., очевидно, залишився вдоволений ідеальною курсантською виправкою молодого офіцера (Гончар, III, 1959, 19).

КУРСИ, ів, мн. Одна з форм прискореної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників певного вузького фаху. Не сьогодні — завтра виїздить до Львова панна Ольга Андріївська, яка вже була колись у Львові на курсах (Коцюб., III, 1956, 311); Незабаром Панкратов поїхав учитися, а Павлусь вступив на бібліотечні курси і тепер був бібліотекарем у робітничому клубі (Донч., II, 1956, 15).

КУРСІВ, у, ч. 1. Друкарський похилий шрифт з начертанням літер, подібним до рукописного. Дотримуючись послідовно буквализму, слово вечорниці в українському тексті теж виділили курсивом (Пит. перекл., 1957, 23).

Курсів мій (наш) — вказівка того (тих), хто цитує,

що надруковані курсивом у цитаті слова виділені не в оригіналі.

2. Те саме, що скоріпис. Був ще й третій тип письма — «скоріпис», або курсив, що з відповідними змінами дійшов до наших днів (Рад. літ-во, 5, 1958, 45).

КУРСІВНИЙ, а, е. Прикм. до курсів.

КУРСІСТКА, и, ж. У дореволюційній Росії — студентка, слухачка Вищих жіночих курсів. Чхенкелі.. справді бачив мене.. — я проводжала ту курсистку, що жила зо мною (Л. Укр., V, 1956, 203); То грала Лія Штерн — курсистка, студентка консерваторії. На життя вона заробляла, працюючи в аптеці проти фармацевтом (Смолич, Мир., 1958, 74).

КУРСІВКА, и, ж. Документ на право лікування і харчування в санаторії без надання житла.

КУРСОВІЙ, а, е. Прикм. до курс 5. Він, не шкодуючи сил, таки складав іспити, креслив «аркуші» обов'язкових курсових креслень (Ле, В споіл., 1960, 371).

КУРСОРНИЙ, а, е. Вільний, швидкий (про читання текстів іноземними мовами без докладного аналізу).

КУРСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. курсувати.

КУРСУВАТИ, ую, уєш, недок. Здійснювати регулярні рейси у визначеному напрямку, за певним курсом, маршрутом. Під час бою міновози мусять курсувати весь час з боєприпасами на вогневу (Гончар, III, 1959, 203); Невдовзі Терезка з Михасиком були пасажирами автобуса, що курсує між вокзалом і Доманинцями (Томч., Готель., 1960, 300).

КУРТАЖ, у, ч. У капіталістичних країнах — комісійна винагорода, яку одержують біржові маклери та інші посередники за комерційні операції.

КУРТАЖНИЙ, а, е. Прикм. до куртаж.

КУРТИЗАНКА, и, ж., заст. Жінка легковажної поведінки та авантюрного способу життя, що обертається у вищому світі. Почувала й почувас [Софія] себе куртизанкою, потайно хтивою навіть і зараз, у своєму солідному віці (Гончар, Таврія, 1952, 144).

КУРТІНА, и, ж. 1. заст. Грядка для квітів та інших рослин; клумба. Як стрільчасті ватри, розцвітають канни На каймі блакитних городських куртин (Бажан, I, 1946, 134).

2. Ділянка, засаджена однією породою дерев, а також група дерев однієї породи. Ліси тут представлені кленово-липовими дібровами.. Граб є лише у вигляді невеликих куртин (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 14).

3. військ., заст. Частина фортечного валу між двома бастіонами. На козаків із сусідніх куртин сипався густий свинцевий дощ (Добр., Очак. розмнр, 1965, 142).

КУРТКА, и, ж. Короткий верхній одяг, що наглухо застібається. На дівчині червоніла, аж горіла, як жар, суконна куртка (Н.-Лев., III, 1956, 389); Я була в зеленій стрілецькій куртці (Фр., IV, 1950, 351); Не переодягайся, у високих, за коліна, мисливських чоботях, у жовтій шкіряній куртці, граф з'явився несподівано в залі серед танцюючих гостей (Донч., III, 1956, 16).

КУРТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до куртка. Налити нам чаю, пані взяла шитво — дитячу курточку (Л. Укр., III, 1952, 707); Огей відчув енергійний дотик до ліктя і, озирнувшись, побачив перед собою засмалене обличчя жінки в короткій робітничій курточці (Досв., Вибр., 1959, 374).

КУРТУАЗНИЙ, а, е. Вишукано люб'язний, ввічливий.

△ Куртуазна література — західноєвропейська придворна література середньовіччя, що оспівувала рцарство.

КУРТУАЗНО. Присл. до куртуазний. Філіпп Сга-

нарель, куртуазно вклонившись, поспішив з архиєрейського саду (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 257).

КУРУВАННЯ, я, с., заст. Дія за знач. **курувати**. Курування хворих.

КУРУВАТИ, ую, уш, недок., перех. і без додатка, заст. Лікувати. Пішла баба і куди! Як свята курує; Пройшло уже кілька літ, Ба, і ксьондз хорує (Рудан., Співомовки., 1957, 26).

КУРУЛТАЙ, ю, ч. У деяких монгольських та тюркських народів — з'їзд, збори, концерт, а також свято, бенкет. — У 1206 р. на раді монгольської знаті (курул-таї) всемонгольським ханом був проголошений Темучин (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 574).

КУРФЮРСТ, а, ч. У феодальній Германії — можновладний князь, що мав право брати участь у виборах імператора. Для ведення війни Росія уклала союз з Данією і саксонським курфюрстом (князем) Августом II, який був одночасно і польським королем (Іст. УРСР, I, 1953, 322).

КУРЧА, ати, с. 1. Пташа курки. Він підняв пучку угору й ніби сипав просо, як сиплють його курчатам (Н.-Лев., III, 1956, 318); Курча, що відбилося від квочки, дець під лопухом жалісно пищить... (Томч., Готель., 1960, 132); * У порівн. Сини твої тебе уб'ють Оперені, а злозачаті Во чреві згинуть, пропадуть, Мов недолежані курчата!.. (Шевч., II, 1963, 378); // Страва з м'яса такого пташати. Обідали у Княжевичів.. Обід: борщ з кашею, голубці, курчата й солодке (Коцюб., III, 1956, 153).

2. перен., розм. Наївне дівча. Споглядає набілене обличчя дівчатка з нафарбованими губами й віями.. «Ще юне курча», міркує Огей, потупивши зір у чорну течу філіжанки (Досв., Вибр., 1959, 242); Дідусь Харитон вірно говорить. Ну яка вона випускниця? Ну яка з неї студентка? Курча жовтороте... (Хижняк, Тамара, 1959, 9).

3. тільки мн., розм. Дрібненькі тріщинки на обвітреній шкірі ніг, рук і обличчя. Ніс зовсім обліз, на ногах вже курчата, плечі й спина від сонця аж чорні (Сенч., На Бат. горі, 1960, 274); Навпроти них Данько мовби освітився сам собі, став почувати усі свої невивідні курчата на ногах (Гончар, Таврія, 1952, 179).

КУРЧАТИНА, н, ж. М'ясо курчати.

КУРЧАТКО, а, с. Зменш.-пестл. до **курча**. Гребе квочка на сміттячку, Курчаток скликає (Г.-Арт., Байки., 1958, 170); Петрусь.. почав ловити курчатко, щоб піддержати його в теплих долонях (Донч., VI, 1957, 132); * У порівн. Бачив [Лазар].. всю її постать, малу, м'якеньку, наче курчатко з жовтим пушком (Коцюб., I, 1955, 198).

КУРЧАТНИК, а, ч. Приміщення для курчат. До комплексу ферми увійшли широкогабаритний пташник на 12 тисяч курей-несучок.., курчатник для вирощування курчат від 45 до 90-денного віку (Хлібороб Укр., 8, 1965, 31).

КУРЧАТНИЦЯ, і, ж. Робітниця, що вирощує і доглядає курчат. Як правило, курчат для колгоспу на ІПС повинні добирати курчатниці, які вирощуватимуть їх, і зоотехнік (Птахівн., 1955, 179).

КУРЧАТОЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до **курча**т-ко.

КУРЧАЧИЙ, а, е. Прикм. до **курча**; // Признач. для курчат.

КУРЧИН, а, е, розм. Прикм. до **курка**; // Який належить курці.

КУРЯ, яти, с., діал. Курча. Курка Куряті тихенько кудкудачить (Бор., Тв., 1957, 154); Баба садила їх за стіл.. і балакала з ними, і кудкудакала, як квочка між курятами (Стеф., I, 1949, 114); * У порівн. Мов

курята, сполохані шулікою, люди подались до церкви (Фр., II, 1960, 364).

КУРЯВА, и, ж. Дрібні тверді частинки, що нависають у повітрі або осідають на поверхні чого-небудь. Берлин рушив, а Івася курява покрила... (Шевч., I, 1963, 40); Я одітхнув вільніше, протер очі від куряви і оглянувся навкруги (Коцюб., III, 1956, 136); Він і сам ще стидався свого нового стану, особливо перед товаришем, з яким змалку босими ногами толочив куряву по цілому Печерську (Смолич, Мир., 1958, 28); // Такі часточки, що вихором крутяться в повітрі. Дивлюся — з поля щось біжить, Неначе бісова отара, Шумить, гуде і торохтить, А курява така, як хмара (Гл., Вибр., 1951, 187); Над вулицею стояла така густа курява, що, здавалося, порошок знімався, але осідати на землю вже не встигав (Вільде, Сестри., 1958, 246); // Дуже дрібні частки снігу, що носяться в повітрі. Гострий вітер зарум'янив її лиця, очі спустила вона вниз, захищаючи їх від дрібної снігової куряви (Фр., VI, 1951, 264); І він поспішав, підіймаючи сипучі снігові скиби, аж біла курява вставала на його шляху (Руд., Остання шабля, 1959, 235).

◇ **Курява стовп**ом див. стовп.

КУРЯВИЙ, а, е. З курявою; курний (у 1 знач.). Подались люди з села курявими шляхами (Коп., Вибр., 1948, 226).

КУРЯНИЙ, а, е. Те саме, що **курявий**. Шумлять дуби, спадають теплі роси На свіжі ниви, куряні путі (Шпорта, Вибр., 1958, 360).

КУРЯТИНА, н, ж. М'ясо курки; // Страва з м'яса курки. Пан справник, після доброго мирського обіду, ліг спочивати, бо дуже втопився, троцивши курятину та яєшню (Кв.-Осн., II, 1956, 267); Посеред столу в тарелі здіймалась гора смаженої курятини, засушеної в дрібному цукрі (Досв., Гюлле, 1961, 75); * У порівн. — А їстівні [індики] — тьху, тьху, щоб не наврочити, м'ясо біле та ніжне, як курятина, саме на старі зуби (Донч., VI, 1957, 232).

КУРЯТИНКА, и, ж. Пестл. до **курятина**. — Коли б ще дав бог курятинку, а ще краще перепелятинку, то вже б справжнісінький чумацький був кулешик (Тют., Вир, 1960, 81); — Що там сьогодні, жіночко? Борщ з молодю курятинкою? (Гончар, Тронка, 1963, 268).

КУРЯТКО, а, с., діал. Курчатко. Розповідав [Микола] Славкові, .. яке в них дома є пецене курятко, що само лізе до рук (Март., Тв., 1954, 407); * У порівн. Вуйни досягали його [Петрика] руками й гладили, як біле курятко (Черемш., Тв., 1960, 35).

КУРЯТНИК, а, ч. Приміщення для курей. Там в стіні діра пробита, Нею часто Лис Микита Нічю в курятник гостив (Фр., XII, 1953, 24); Стають дядьки з вечора з гирлигами на причілку і годинами ждуть, доки звір наблизиться, пробираючись до кошари чи до курятника (Гончар, II, 1959, 20); * Образно. — А хто мені там плаче?! — крикнув Бульба. — Вже. Вже закудкудакали! Чортів курятник! — сердився Тарас, шугаючи.. мимо жіночої челяді (Довж., I, 1958, 221).

КУРЯЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **курка** і **кури**. Іду я та й угляділа під лопухом дванадцятро курячих яєць (Н.-Лев., III, 1956, 283); Увійдуть в спустіле село — підіймається курячий гам — солдати ловлять курей, гусей... (Вас., Незібр. тв., 1941, 204); А скільки було потруєно та покльовано [довгоносіків] курячими дзьобами! (Руд., Остання шабля, 1959, 390); // Такий, як у курки. [Х р а п к о:] Що, і та, тупорила, проти мене? Куди ж уже тій з її курячим мозком? (Мирний, V, 1955, 163); Ображений Гулька, підводячись, курячим фальцетом заверещав (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 159).

2. у знач. ім. **кúрячі**, чих, мн. Назва ряду птахів, до якого належать кури, індики, цесарки, павичі тощо; курині.

Кúрячі груди — здавлена з боків грудна клітка, що дуже видається вперед. — *Ех!* — одчайдушно гукнув він і навіть сорочку розпанахав на своїх курячих грудях (Смолич, Мир., 1958, 20).

△ **Кúряча сліпотá**: а) (*Nonnea Med.*), бот. Народна назва трав'янистої рослини з жовтими квітами. Під полом лежали усякі трави і коріння: ..дурман, ..реп'яхи, куряча сліпота й багато дечого (Кв.-Осн., II, 1956, 189); б) мед., розм. Хвороба очей, при якій людина погано бачить в сутінках, при ослабленому освітленні. *Куряча сліпота* напала й на Гриця. Спершу йому здавалось, що він запорошив очі (Добр., Ол. солдатики, 1961, 94).

◇ **Кúряча пам'ять**, розм. — слаба, погана пам'ять. *Женя ніяк не могла пригадати. От уже куряча пам'ять — бачити людину і не згадати, де й коли...* (Сміл., Сашко, 1957, 218); **Хátка на кúрячий ніжці (лапці)**, фольк. — маленька вбога хатка. *На ніжці курячий стояла То хатка дуже обветшала* (Котл., I, 1952, 115); *Дід Лісовик подався до баби Яги. Привітався в її старій хатці на курячий лапці* (Козл., Мандрівники, 1946, 41).

КУС, а, ч., розм. Те саме, що **шматок**. Коли дивимось — несе Сенька на блюді здоровенний кус м'яса (Стор., I, 1957, 196).

КУСАК, á, ч., діал. Кусок, кусень. *Вкусив [Бовдур] усім ротом кусак хліба* (Фр., I, 1955, 300); *Невістка вложила в бесяги три книші, кусак солонины, вузлик бринзи* (Черемш., Тв., 1960, 235).

КУСА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **кусати**. Але за ваші шакалячі зрадницькі кусання ми відміримо повною мірою (Еллан, II, 1958, 223).

КУСА́ТИ, áю, áєш, недок. 1. *перех.* Ранити, устромляючи зуби, захоплюючи клювом і т. ін. *Хоч би тобі лихе слово Почув хто од його.. і собаки не кусали Москаля Максима* (Шевч., II, 1953, 55); *Він вигинається і кусає матір за руку. Та, скрикнувши, відсмикує руку* (Багмут, Опов., 1959, 14); * *Образно.* [Горнов:] *А терпкою я здався їй кислицею: вже вона пробувала кусати мене з усіх боків, та тільки оскому набила* (Кроп., I, 1958, 424); // *Здавлювати, захоплюючи зубами.* *Мужики хмуру кусали вуса* (Головка, II, 1957, 237); *В збентезі, кусаючи в зубах зірваний листок, дивився [Данько] кудись угору на місяць* (Гончар, II, 1959, 247); *Параска Тихонівна, давячись слізьми, кусала подушку* (Ю. Янов., II, 1954, 141); // *Ранити жалом або хоботком (про комах).* *Грошей вчора він проциндрив щось не трохи, Що Паню через те всю ніч кусали блохи* (Г.-Арт., Байки., 1958, 52); — *Чи то мало кого комарі кусають...* (Л. Укр., III, 1952, 632); // *перен.* *Завдавати болю, образи; уражати.* — *Так ви гадаєте, що ваша жінка свята? — з масною усмішкою кусає його Погиба* (Стельмах, II, 1962, 65).

◇ **Куса́ти губи** — закусуючи губи, виявляти стримувані почуття досади, образи і т. ін. [Пузир:] *Восени поїдемо.. в земський банк — нехай всі ті, що сміялися з мого кожуха, губи кусають!* (К.-Карий, II, 1960, 321); *Жаннет кусала губи й напружено дивилася в одну точку, щоб стримати сльозу* (Жур., Вечір., 1958, 246).

2. *перех.* Відокремлювати невеликі частинки чогонебудь, захоплюючи, здавлюючи зубами. *Йому було приємно, що всі дивились, як він кусав пиріг і виколупував пальцем з середини сливи* (Коцюб., II, 1955, 280); *На яблуках ще були стружки, та ми обтирали їх руками й кусали так люто, що сік розлітався на боки* (Ю. Янов., II, 1958, 112); // *Роздавлювати зубами.*

Василина взяла горіхи й почала їх навіщось кусати (Н.-Лев., II, 1956, 142).

3. *неперех.* Те саме, що **кусатися** 1. *Мухи та комарі кусають до пори* (Укр.. присл., 1955, 218); * *Образно.* *Правда, не варт усього переймати, що по воді пливе. Люди — божі собаки: і брешуть, і кусають* (Коцюб., I, 1955, 46).

4. *неперех.*, розм. Подразнювати шкіру; пекти. *Сніткнулась [Маріка], големи рученятами в сніг, а він — кусає, а він — колоть. Насилу втекла* (Вас., II, 1959, 211).

5. *перех.*, фам. Їсти. *Не тільки нічим содержуватися [утримуватися] з діточками, та глядіть лишень, чи є що кусати!* (Кв.-Осн., II, 1956, 487); *За годинки поспішали люди з роботою, щоб було що і самому кусати і вивезти лишень на продаж* (Мирний, III, 1954, 255).

◇ **Куса́ти [собі] лікті** — виявляти велику досаду з приводу втрати чогось; жалкувати. — *Ех, Зіньку, Зіньку, — зітхнув сторож. — Допарубкуєтесь ви, що прогавите Тетяну. Будете кусати лікті...* (Добр., Тече річка., 1961, 222).

КУСА́ТИСЯ, áюся, áєшся, недок. 1. Мати звичку (схильність) кусати (у 1 знач.). [Писар:] *Здрасуйте, Ганна Степанівна, я вже тепер і підступитись до вас боюся.* [Галля:] *Чого ж? підступайте безпечно, я не кусаюсь* (Сам., II, 1958, 145); — *Ото, дурню, не лови. Знай, що шмелі кусаються* (Мирний, I, 1954, 179); — *Оце так! — вихопилось у Мар'яна Поляруша. — Гадюки в усьому світі кусаються* (Стельмах, I, 1962, 200); // *перен.* *Завдавати болю, образи; уражати.* *Днями сиділи в нетопленій хаті і не варили страви. Світили ненависним оком, кусались кривавим словом. Як звірі* (Коцюб., II, 1955, 37).

2. *Кусати один одного.* *Там вороги всі так змішались, Стіснулись, що уже кусались* (Котл., I, 1952, 288); *Вони [циган і циганка] налітали одно на одного, бились грудьми, як роз'юшені півні, кусались і дряпались, як коти* (Коцюб., I, 1955, 374).

3. *тільки 3 ос., перен., жарт.* *Коштувати надто дорого. — Ой хліб тепер кусається! Повіриш, у нас було колись стоги стоять, а сей год — три засторонки в клуні: хоч їж, хоч дивись!..* (Кос., Новели, 1962, 66); // *Бути недосяжним (про гроші).* *Та щоб купити корову, не вистачало ще добрих сорок карбованців, а то й більше. Такі гроші кусалися. Вони були недосяжні* (Донч., III, 1956, 92).

КУСА́ЧКИ, чок, мн., спец. Те саме, що **гострогубці**. *На столику біля саморобного дерев'яного верстата різні інструменти: пилка, молотки, кусачки* (Донч., V, 1957, 172); * *У порівн.* *Метелик сидів зовсім нерухомо, однак, коли пальчики Люди, занесені над ним, — як ті кусачки, зімкнулися — він несподівано вихнувся вбік* (Ряб., Жайворонки, 1957, 170).

КУ́СЕНЬ, сня, ч., розм. 1. Те саме, що **кусок** 1, 2. *Щохвилі кусень грубий глини й вапна із стелі спадає* (У. Кравч., Вибр., 1958, 458); — *Огірок дай, та не жовтяк, а тверденький, і хліба кусень вірж* (Шиян, Баланда, 1957, 89); *Січкарь.. впаковував у мішки з зерном кусні добре просоленого сала і, посвистуючи, спокійно їхав широким шляхом* (Стельмах, II, 1962, 36); *Давно минули ті часи, коли він був ватажком зграї. Тоді він завжди мав найкращий кусень* (Донч., Вибр., 1948, 252); *Він жив аж геть на другім кінці нашого села, що все-таки становило добрий кусень дороги, бо село наше велике та довге* (Фр., IV, 1950, 463); *Василь купив у нього прадідівську хатину та ще й кусень городу біля хати* (Козл., Сонце., 1957, 69); *Най доля дасть у щасті кращий кусень* (Воронько, Казка., 1957, 73).

◇ **Кусень хліба** — те саме, що **кусок хліба** (див. ку-

сбк). — Вивчиться, матиме якийсь кусень хліба, — а це не кожному щастить... (Добр., Ол. солдатики, 1961, 27).

2. Одиниця чого-небудь, порізаного на частини. За плечима клунок солі, в руках плетена рогозяна валізка, в якій кусень мила, трохи синьки та інші дрібні покупки (М. Ол., Чуєш..., 1959, 34); // Відріз тканини. * У порівн. Лопасті люто вдаряли об воду, і білясті вали крутилися в зеленій глибині, немов кусень густого полотна на валку ткацького верстата (Досв., Вибр., 1959, 288).

КУСКОВИЙ, а, е. Порізаний на куски. Великі шматки м'яса.. шпигують кусковим салом і обсмажують (Укр. страви, 1957, 59); На місці виробництва кусковий торф коштує дуже дешево (Роб. газ., 30. III 1965, 1).

КУСЛИВИЙ, а, е. Який кусається (у 1 знач.). — Такий у нього якийсь вид, мов у тої кусливої собаки, що лащиться, на животі повзає, але так і чуєш, що вона може загарчати і кинутись на тебе (Фр., III, 1950, 224); Ставківський робітничий клуб був схожий на великий вулик розтривожених кусливих бджіл (Кач., Вибр., 1953, 205); * Образно. Холод став дуже .. дошкульний, аж кусливий (Н.-Лев., IV, 1956, 262); — Паки тепер злі й кусливі, як роздратовані в дуплі оси (Кач., Вибр., 1953, 60); // перен. Дошкульний. Я говорив їм кусливі фрази, бавив такими ж дотепами (Коб., I, 1956, 446).

КУСНИК, а, ч. Зменш. до кúсень. Я слідив [стежив] за кожним куснем вугля, як він, зразу чорний, облитий синявим огником, поволі червонів, а далі білів, розпадався на кусники (Фр., IV, 1950, 464); Спокійно повів бровою Павло й поклав їй на тарілку маленький кусник риби (Кучер, Трудна любов, 1960, 172); Іван мав хатчину та кусник городця, жінку, корову та п'ятеро дітей (Март., Тв., 1954, 227); Діти сумно дивилися на труну, покриту кусником домашнього полотна (Кобр., Вибр., 1954, 154).

◇ **Кúсник** хліба — те саме, що **Шматок** хліба (див. **шматок**). — Підростеш, тоді зрозумієш, яка в світі точиться жорстока боротьба за отой кусник хліба (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 4).

КУСНИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до кúсник. Була хвиля, коли хотіла [пані] зараз же розірвати письмо, прочитати, пошарпати на куснички (Фр., III, 1950, 439); Покришити бринзу на дрібні куснички.

КУСНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., розм. Однокр. до куса́ти 1, 2, 4, 5. Обідали.. Ніяких розмов: лусне десь по лобу ложка, хтось із малих кусне сусіда за вухо (Вас., Вибр., 1950, 235); Він, Патресов, ще не склав зброї. О, в нього ще гострі зуби, і він доходить часом до божевільного стану від думки, що не має сили й змоги куснути (Донч., II, 1956, 85); Мухобій згріб у жменю шматяру рибини, .. куснув білого, розвареного риб'ячого м'яса (Загреб., День..., 1964, 80); * Образно. Залізний ніс, а хвіст вербовий, У рот їй пальці не кладіть: у лісі дуб який здоровий, А як кусне — і той кричить (Гл., Вибр., 1951, 219).

КУСОК, скá, ч. 1. Частина, відділена, відбита і т. ін. від чого-небудь; шматок. На серце мов кусок льоду впав (Кв.-Осн., II, 1956, 349); Григорій Михайлович перегинається, мов ножик, викидає з-під ліжка затягнуті на колодки дівочі чобітки, кусок смоли і різне шевське начиння (Стельмах, II, 1962, 99); // Частина чогось їстівного. Недовго посиділа дітвора у хаті: ухопивши по куску хліба та по шматочку тарані, дьорнули надвір (Мирний, IV, 1955, 99); Почало з'являтися на столі.. і печене, і смажене, і варене, і парене, і терте, і так кусками (Стельмах, Хліб..., 1959, 64);

// перен., розм. Про їжу як засіб існування. Прошу Енею поклонятись І хліба-солі не цуратись, Кусок останній розділю (Котл., I, 1952, 174).

◇ **Відривати кусок від (од) рота** — відмовляти собі у найнеобхіднішому заради кого-, чого-небудь. Наказував лиш синові, та й дуже, жалувати матір, що й при бідності відривала кусок од рота, аби лиш йому, Петрові, добре було (Дн. Чайка, Тв., 1960, 124); **Кусок в горло не лізе (не полізе)** — про стан, коли людина не може їсти з якоїсь причини. [З о л о т н и ц ь к и й:] Обідать у такого хазяїна важко, тут і кусок в горло не полізе (К.-Карий, II, 1960, 325); **Кусок хліба** — те саме, що **Шматок** хліба (див. **шматок**). Коли ж нема хіті того робить [складати відомості], коли робиш ради куска хліба, — о, яке невеселе і тяжке таке життя! (Мирний, V, 1955, 342); **Лáкомий кусок** див. **лáкомий**; **Лáсий кусок** див. **лáсий**.

2. Взагалі частина чого-небудь. А тут же й наймичка в мене така трапилась, що не жаль їй кусок города поступити (Барв., Опов., 1902, 308); — Про нарізку тут балачка йде на поля, так от по скільки воно в якому куску? (Головко, II, 1957, 106).

3. Відріз певного розміру (про тканину і т. ін.). Оксана Сергіївна.. застелила стіл куском найбільшої марлі (Ю. Янов., II, 1954, 70).

КУСОНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., розм. Підсил. до кусну́ти. Артем мовчав. Він.. кусонує хліба наскільки рота хватило (Головко, II, 1957, 250); * Образно.— Іваненко, що з тобою? — В плече кусонула [куля], — обізвався червоноармієць, що, люто відстрілюючись, лежав у борозенці (Стельмах, II, 1962, 201); «Мабуть, нічого особливого», — подумав він, і щось боляче, тупо куснуло його за серце (Тют., Вир, 1964, 482).

КУСОЧОК, чка, ч. Зменш. до кусок. Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали (Кв.-Осн., II, 1956, 68); Дід ще по шматочку та по кусочку відкладав, батько, він — всі працювали на одно гніздо (Мирний, I, 1954, 279); Дістала [Маруся] з-за припічка гребінку й кусочок одбитого дзеркальця (Григ., Вибр., 1959, 32).

◇ **Лáкомий кусочок** див. **лáкомий**; **Лáсий кусочок** див. **лáсий**.

КУСТАР, я, ч. 1. Дрібний товаровиробник, який працює на ринок; ремісник. Літом якраз вони ганяють по селах, один — кустарів описус, а другий — здається, над оцінкою землі працює (Мирний, V, 1955, 385); Договір склали вже з опішнянськими гончарами на мальовничі гончарські вироби та роменськими кустарями — на плахти і килими (Головко, II, 1957, 277); Окремі кустарі повинні бути зведені в трудові артілі (КІУ в резол. і рішен., 1958, 84); Восени я викрив фінінспекторові махінації його татуся, кустаря-одинака (Кач., II, 1958, 18).

2. перен. Той, хто діє неорганізовано, одірвавшись від колективу. [А р к а д і й:] Як ви можете не знати цього факту? Доки в вас буде ще жити кустар, земщина? (Корн., I, 1955, 120).

КУСТАРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до кустар 1. При монастирі [Кисво-Печерської лаври] існувала навіть спеціальна кустарна майстерня, в якій монахи виготовляли «мощі» (Наука., 7, 1957, 22); Велике значення в Прикарпатті, Буковині і на Закарпатті має кустарний народний промисел, зокрема різьбярство (Цюпа, Україна., 1960, 274); // Вироблений вручну, індивідуально. Смагляві обличчя знову ворухнулись усміхами, коли вони, понахилявшись, стали розглядати Віталіів передавач, змонтований із хаосу шурупів, кустарну штуку в грубій коробці (Гончар, Тронка, 1963, 107).

Кустарним способом — вручну, індивідуально. Деяких інструментів у Запари не було, і Торба та Зорін, за вказівками гідролога, зробили їх у машинному відділі кустарним способом (Трубл., Лахтак, 1953, 125).

2. перен. Примітивний, недосконалий; // рідко. Те саме, що **аматорський**. У нас всі здорові. Папа на сей час в Колодяжному, мама в Полтаві на кустарній виставі, читатиме там реферата (Л. Укр., V, 1956, 378).

КУСТАРНИЦТВО, а, с. 1. Кустарний промисел, заняття кустаря. Пам'ятаєте, в «Історії ВКП(б)» так просто й сказано: «Робітники змушені були займатися кустарництвом, виробленням запальничок, мішочництвом» (Ю. Янов., II, 1954, 16).

2. перен. Робота, що ведеться неорганізовано, примітивно. «Економісти» виправдували кустарництво, дрібний практицизм і роз'єднаність місцевих організацій (Біогр. Леніна, 1955, 52).

КУСТАРНО, присл. Те саме, що **Кустарним способом** (див. **кустарний**). — Завод не тільки не в силі виконати замовлення німецької армії на панцир, але й біжучий ремонт німецької воєнної техніки провадить кустарно... (Ю. Янов., I, 1954, 225).

КУСТАРЩИНА, и, ж., розм. Те саме, що **кустарництво**. — Так от, виступає, значить, інженер і зводить до того, що держава дає передову техніку, але на цю техніку, мовляв, в наших МТС налипла кустарщина і відсталість (Жур., Вечір., 1958, 22); — Це кустарщина, а не сад.. Це треба ставити на державні рейки. Зрозуміло? Ось добув для вас [І. В. Мічуріна] субсидію..! (Довж., I, 1958, 457); У забудові села великої шкоди завдає кустарщина. Хто де облюбував місце, там і будується (Літ. Укр., 3.IX 1965, 4).

КУСТРАТИЙ, КУШТРАТИЙ, а, е, діал. Кудлатий. Йому вчувається пісня голодного люду; ..чорні коряві руки, попечене обличчя, їх нечесані кустраті голови... (Мирний, I, 1954, 345); Маленькі лелеки, почувши рух, підводились над кустратими краями гнізда (Стельмах, I, 1962, 7); Із-за каменя спочатку показала велика, куштрата голова, а потім з'явився високий хлопчина (Збан., Мор. чайка, 1959, 20); Кустратий собака.

КУСТРІ, ів, мн. (одн. **куштра** і **куштря**, і, ж.), діал. Кудли. — Я тільки через поріг, а мене сіп за рукав: «Куди лізеш? Піди в хижу, розчеши свої кустрі та аж тоді увиходь до людей...» (Л. Янов., I, 1959, 325); Зозла вп'явся [Чіпка] руками в свою нечесану куштру (Мирний, II, 1954, 179); [К у к с а:] А ви б розчесали свою куштру, а то горобці подумують, що куделиця, і обсмикають на гнізда! (Кроп., I, 1958, 210).

КУСЮЧИЙ, а, е. 1. Те саме, що **куслівий**. З далекого берега прилітали кусючі з смарагдовими очима гедзі і крутилися над головою (Донч., III, 1956, 77); *Образно. Тоді й пішов [Крамаренко] до Бориса. Ну, той і порадив.. Прочитав мораль. Молоде щеня, а кусюче (Мур., Свіже повітря., 1962, 21); Жінки загули. Стали кусючі, як роздратовані оси (Баш, На .. дорозі, 1967, 115).

2. Те саме, що **колючий** 1. Щетина в кожного на обличчі кусюча. Найбільше щетини в Магерама. Не щоки — дротяна щітка (Донч., II, 1956, 167); Собаки налетіли на нього з обох боків двома клубками кусючої шерсті (Загреб., Європа 45, 1959, 32).

КУСЬ, виг. Уживається як присудок за знач. **кусати** 1, 2. * Образно. Він [Лука Лукавий] мурличе бува, Ходить кішечкою. Кусь — і зубки схова За усмішечкою... (Біл., Зигзаг, 1956, 13).

КУТ, а, ч. 1. Геометрична фігура, утворена двома лініями, що виходять із однієї точки; // Така фігура, утворена лініями яких-небудь предметів, знаків і т. ін. В небі пролітали журавлі, спрямовуючи вістря кутів на південь, Закарпаття, Дунай... (Чорн., Визвол. земля, 1959, 155).

Кут збору див. зір; Під кутом — утворюючи по відношенню до чого-небудь таку фігуру. Дорога враз повернула, зламавшись майже під прямим кутом (Смолич, I, 1958, 44); — Дивіться, під яким кутом ця траншея стояла до нас... (Гончар, III, 1959, 62); Дві сірувато-зелені скелі стояли під кутом одна до одної (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 136).

◇ **Згладжувати (згладити) гострі кути** — не братися за розв'язання складних питань. Партія вчить нас не згладжувати гострих кутів, не тікати від питань, які вважаються нібито дрібними (Рад. Укр., 9.II 1957, 1); **Обминати гострі кути** — уникати принципової постановки питання. — Ти цупко тримаєшся за рятівне коло, на якому начертано: «Не псувати стосунки, дотримуватись зі всіма згоди, не псувати настрої начальству, обминати гострі кути...» (Рибак, Час., 1960, 764).

2. Те саме, що **куток** 1. З тяжким стогоном кинулася [Марина] в кут хати й затулила вуха (Кобр., Вибр., 1954, 168); Мати задержала зошит у руках і, усівши спокійно в кут старенької софи, гляділа мовчки на.. обличчя сина (Коб., II, 1956, 304).

Із кута в кут ходити (тинятися і т. ін.) — те саме, що **Із кутка в куток ходити (тинятися і т. ін.)** (див. **куток**). Він ходив по кімнаті із кута в кут, про щось пильно думаючи (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 218).

3. розм. Те саме, що **куток** 2. [П р е д с л а в а:] Ми жебраки, Нещасні, без кута, без кусня хліба! (Фр., IX, 1952, 206); // Частина житлового приміщення (будинку, квартири чи кімнати), призначена для когось, чого-небудь. Пан Адам молотив на току, пані Констанція не вилазила з свого кута (Коцюб., II, 1955, 248); Його донька була за куховарку в господаря, і старий мав із нею кут у кухні (Досв., Вибр., 1959, 15); Кут меншої кімнати, відокремлений перегородкою з дикту й матового скла, мав служити завідувачеві лабораторій кабінетом (Шовк., Інженери, 1948, 13).

4. чого, який. Частина якої-небудь території, місцевості. В найдальшій куті острова висока гора шпилем подралась до неба (Стор., I, 1957, 398); Як тільки з далекого кута села.. розлягалось його глухе дудніння, вона вискакувала надвір (Коцюб., II, 1955, 30); Сходяться надвечір дівчата з верхнього кута по воду (Тудор, Народження, 1941, 4).

◇ **Загнати (завести) в [тісний, глухий] кут** — поставити в безвихідне становище. І няньчину всю рать розбили, — Скалічили, розпотрошили І всіх в тісний загнали кут (Котл., I, 1952, 183); Розкладається буржуазне суспільство, вичерпавши свої творчі сили, завівши культуру, цивілізацію в глухий кут (Еллан, II, 1958, 122); Інтерпеляція білогвардійців була, очевидно, колективна і розрахована на те, щоб загнати нас у глухий кут (Кулик, Записки консула, 1958, 174); **Заходити (зайти) в [глухий] кут** — потрапляти в безвихідне становище. — Чим більше я розмірковувала про своє становище, тим більше заходила в кут, не знаходячи виходу (Кол., Терен., 1959, 339).

КУТАС, а, ч., діал. Прикраса у вигляді китиці на одязі тощо. — Вмирати, братці, козакам не диковина, — сказав сотник і надів на голову високу смушеву шапку з червоним верхом і кутасом (Стар., Облога., 1961, 11); Мала [Парасинка] на собі.. багато вишитий кожух із звисаючими кутасами (Коб., II, 1956, 18); Нежонаті [хлопці], а це багато значить. Вони

носять ще капелюхи з кутасами (Ірчан, II, 1958, 73); * У порівн. Похмурий звіробій викидав купи зірок, яскраво-жовтих, проте сумних, як золоті кутаси на чорних боках домовини (Коцюб., II, 1955, 214).

КУТАСИК, а, ч. Зменш. до кутас. Хлопець причіп-ливо його [одяг] оглядає.. — Цей кутасик у них, здається, вже не тут? (Ю. Янов., I, 1954, 208).

КУТАТИ, аю, аєш, недок., перех. Старанно загор-тати, одягати в що-небудь тепле. Бачив я.. як мати неодмовна Хворую дитину, Пригортаючи до серця, Ку-тала в ряднину (Щог., Поезії, 1958, 55); Я садовлю її в сани, наче пакую дороге скло, кутаю ноги (Коцюб., II, 1955, 254); Знайомий стукіт у двері. — Ввійдіть, — гукає вчителька, щільно кутаючи плечі в пухову хустку (Донч., VI, 1957, 419); // Надто тепло одягати. Батько й мати цілий день на роботі, бабуся теж, а глуха тітка тільки те й робить, що заставляє їсти та кутає його немилосердно і тягне на вулицю (Кучер, Голод, 1961, 39); Плечі покриті сірою пуховою хустиною — здоров'я в неї слабеньке, мати її завжди кутала (Руд., Остання шабля, 1959, 545); * Образно. Гасне день, злітає вечір, Вечір озеро цілує, Кута землю в темні шати І тумани розстила (Олесь, Вибр., 1958, 44); Насувалася ніч. Вона кутала далеке місто й бадьорила нас новими надіями (Епік, Тв., 1958, 380); // перен. Щільно, густо вкривати (туманом, імлою тощо). Все кутав туман (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 259).

КУТАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. Старанно загорта-тися, одягатися в що-небудь тепле. Школярник міцно тре руки, перебирає ногами, — холодно! Та нема часу кутатись: он, здається, вже рідне село! (Л. Укр., III, 1952, 473); Інга сама сидить в кріслі, кутаючись в хут-ряну душогрійку (Коч., II, 1956, 352); — Гляньте, уже й сніг пролітає, — сказала [Ясногорська] замис-лено, кутаючись у плащ-палатку (Гончар, III, 1959, 217); // Тепло одягатися. Осінь була на диво тепла, Марія кутатись не любила, зодягнулась у мережану українською вишивкою блузку з довгими рукавами (Руд., Остання шабля, 1959, 534); * Образно. Потеп-ліло, закапало з дерев, і з імлі виглянув жовтий диск сонця, кутаючись у біде хутро (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 735); // перен. Щільно, густо вкриватися (тума-ном, імлою тощо). На сході лягали вже рожеві пасма, а Дніпро кутався в густий туман (Епік, Тв., 1958, 372).

КУТИ, кую, куєш, недок., перех., діал. Кувати (див. кувати¹). Сьогодні ранесенько я бачила, хтось до вас строкатого коника приводив кути (Вовчок, Вибр., 1937, 217).

КУТИЙ¹, а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до куті. Видзвонює кінь копитами, сталлю кутими та підби-тими (Голов., Близьке.., 1948, 113); Я бачу шаблю, сріблом куту (Забашта, Вибр., 1958, 99); * Образно. Але знайшлись і куті з криці груди, З яких біда кресала лиш вогонь (Стар., Вибр., 1959, 19).

КУТИЙ², а, е. 1. Зробл. із металу куванням (див. кування¹). Царям, всесвітнім шинкарям, І дукачі, і таляри, І пута кутії пошли (Шевч., II, 1953, 332); Наші кулі й шаблі куті ворога сікли (Гонч., Вибр., 1959, 179); * Образно. І куте слово теж не зле-бо В горнилі душ нести сюди (Мал., Листи.., 1961, 17).

◇ Куте срібло — не лите срібло. На низьких круг-лих столах з бронзи і кутото срібла стояли десятки холодних і гарячих страв (Тулуб, Людолови, II, 1957, 244).

2. Оббитий листами металу (про двері). В Копичин-цях, браття, стріляють людей За те, що.. в арешт ся наперли, Немовбито всі ми без кутих дверей, Без замків рабами не вмерли (Фр., XI, 1952, 392); Роман намацав

у півтемряві важкі, куті двері і з силою рвонув їх (Гон-чар, III, 1959, 144).

КУТИК, а, ч. Зменш. до кут. Два кутики зеленої петлиці, Пружнастий ремінь щільно стиснув стан (Бажан, Вибр., 1940, 172); Обережно, щоб не забруд-нити папірця, Надя взяла його за кутики й почала читати (Ткач, Плем'я.., 1961, 132); Старому задри-жало щось коло кутиків уст (Коб., II, 1956, 84); Лирик сидів тихо в своєму кутику, ні за чим він не жалкував, та нічого й не бажав (Л. Укр., III, 1952, 474); — А я мушу заздальгідь шукати собі теплого кутика на зиму (Фр., IV, 1950, 39); Завтра їду оглядати Помпею і кращі кутики Неаполя (Коцюб., III, 1956, 271).

КУТИКУЛА, и, ж., спец. 1. У рослин — тонка без-структурна плівка, що вкриває покривну тканину лист-ків і стебел. В дорослому стані стебло конопель має чотири основних типи тканин — кору, твірну тка-нину, деревину і серцевину. Зовні кора вкрита епідер-місом і шаром кутикули (Техн. культ., 1956, 126).

2. У тварин і людей — шар щільної речовини, що вкриває поверхню клітин.

КУТКОВИЙ, а, е. Прикм. до куток 3. Зберуться часом куткові молодіці та баби, посідають на призь-бі, почнуть гомоніти (Вас., Вибр., 1954, 158); Уве-чері кутковий верховода Мусій Ступак незадоволений вийшов на вулицю (Сміл., Зустрічі, 1936, 33).

КУТНИК, а, ч., техн. Інструмент для вимірювання і розмічення кутів. До найпростіших вимірювальних інструментів належать: масштабна лінійка, крон-циркуль, нутромір, кутники (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 29).

КУТНІЙ, я, є. Розташований у кутку (у 1 знач.). Кутні вежі з тихим рипінням обертались і мацали довгим промінням у гущавині саду (Смолич, I, 1958, 94); // заст. Те саме, що покútній. В кутньому вуглі стояв кіот з образами в срібних позолочених шатах (Стор., I, 1957, 234).

△ Кутні зуби — задні п'ять зубів з кожного боку обох щелеп. Повернув Нечипір язиком у роті... аж так і є: намацав піввареника, що застряло у кутніх зубах (Кв.-Осн., II, 1956, 109); На кутніх зубах спробував [Дорохтей] золото (Стельмах, I, 1962, 50).

◇ Сміятися (засміятися, реготатися, зареготатися) на кутні [зуби] — плакати. — Ми то тепер регочемо, а чи не доведеться нам на кутні зареготатись, як ні-мець справді машиною весь хліб підніме? — спитав хтось (Мирний, IV, 1955, 243); — Ще й сміється, дурне! Щоб ти на кутні сміялося!.. (Ковінька, Кутя.., 1960, 86).

КУТОВИЙ, а, е. 1. Стос. до кута (у 1 знач.), його вимірювання, розмічення. Куткові лінійки застосову-ють для перевірки внутрішніх двограних гострих кутів (Слюс. справа, 1957, 121); Еластична муфта.. служить для з'єднання вертикальних і горизонтальних валів як з нормальним, так і з великим кутовим зміщен-ням (Наука.., 6, 1956, 40).

△ Кутовий удар, спорт. — у грі в футбол: удар по м'ячу з кута поля. Не минає й п'яти хвилин, як біля воріт господарів поля подається четвертий кутовий удар (Веч. Київ, 27.IV 1957, 3).

2. Який має форму кута, зігнутий під кутом. Поста-вив [Максим] шестерню. Перевірів циліндричну фрезу, кутову, фасонну (Ткач, Арена, 1960, 177).

△ Кутове залізо; Кутова сталь — смуга металу, зігнута по всій довжині під кутом. Щоб зменшити коли-вання маркера і тим самим вирівняти хід сівалки під час сівки, необхідно замінити ланцюг на розпірку з кутового заліза (Нові спос. вирощ.. буряків, 1956, 37).

КУТОК, тка, ч. 1. Місце, де сходяться внутрішні

сторони предмета; // Частина приміщення, простір між двома стінками, що сходяться. *Переполюхані панянки тулились по кутках, як овечата розігнаної вовком отари* (Стор., I, 1957, 375); *Вона вже не зважилась більше потикатись у натовп, а пішла в кутіок межі хлівом і стайнею* (Л. Укр., III, 1952, 670); *В кімнаті всі речі були на виду: в кутіку стояв рояль з нотами на пультах* (Панч, В дорозі, 1959, 73); // Частина якогось-небудь місця, якоїсь площі. *На ласий кусок найдеться кутіок* (Номис, 1864, № 12011); *Знай, неборак, ганя то в той, то в сей кутіок [двору]: То зазирає в курник, то дейко до свинок* (Г.-Арт., Байки., 1958, 50).

Із кутка́ в куті́ок ходіти (тиня́тися і т. ін.) — ходити в різних напрямках у приміщенні (від хвилювання, з нудьги, неробства, або розмірковуючи над чим-небудь). *У хаті в сутінках ходив [Давид] із кутка в кутіок, палив цигарку за цигаркою* (Головко, I, 1957, 73); **Куті́ок (куткі́) о́ка (очей, рота, уст)** — місце, де сходяться повіки або губи. *Іншим думи нахилили обважнілі голови, а в декого й скупа сльоза тремтить... перекочується з одного кутка очей до другого* (Стельмах, I, 1962, 161); *Біля кутків рота в нього з'явилися малопомітні борозни* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 39).

2. розм. Місце проживання; житло, притулок. *Знов він бачив свій давній кутіок, Знов дививсь на дружину свою, Обіймав своїх любих діток* (Граб., I, 1959, 473); *Танцювали гуляки, що не мали ні рідні, ні кутка, ні родини, нічого, крім вільного неба і вічного бенкетування душі своєї* (Довж., I, 1958, 228); *Вона ще не стала кресляркою, не знайшла роботи, не має постійного кутка* (Дмит., Розлука, 1957, 285).

Сіме́йний куті́ок — місце проживання сім'ї. — *Буду радий, коли ви, що й говорити, неприємну камеру заміняєте на тихий сімейний кутіок* (Збан., Єдина, 1959, 112); **Чужі́й (свій і т. ін.) куті́ок** — чуже (своє і т. ін.) місце проживання. *Бодай ніхто не діждав в чужім кутіку сидіти* (Укр. присл., 1955, 52); — *Хіба мислимо без нього [колгоспу]?.. Отак, як ви тут, вовкулаками?.. Кожний у свій кутіок глипає... Ні тобі колбуди, ні тобі зборів!..* (Гончар, III, 1959, 221).

3. Частина якої-небудь території, місцевості, країни і т. ін. *В світі божому нема кутка без горя Не тільки тут, а і по той бік моря* (Гл., Вибр., 1951, 77); *Звенигородщина — співучий кутіок України, в ньому Кирилівка не останнє в цьому село* (Вас., II, 1959, 359); *Стоючи на березі Тихого океану і дивлячись на захід, я згадував Україну, і вона постала перед моїми очима у своєму справжньому розмірі, десть там далеко на заході в лівому кутіку, і це помножило мою гордість громадянина великої Радянської країни* (Довж., I, 1958, 26); // *Певна частина (кінець) села. [В а с и л ь:] Чого на наш кутіок по воду прийшла?* (Кроп., II, 1958, 117); *Ні, не можу далі за лихими сусідами вдержатись на кутіку. Хоч зараз спродуйся, пакуйся та й на кубанські степи* (Сам., II, 1958, 354); *Тиша. Лиш на кутіку і дзвзяк і стук. Проїде вулицею хтось* (Тич., I, 1957, 83); // *Невелика складова частина чого-небудь. Лихий і обважнілий, він заглядав у кожний кутіок господарства, добирався навіть до мисника і печі* (Стельмах, I, 1962, 69); // *Сховане від очей, недоступне для спостережень місце; тайник. Це було весни тієї, Що один про неї спомин Освітляє нам істоту, Огріває нам істоту До найглибшого кутка* (Рильський, II, 1960, 200).

Глухі́й куті́ок — віддалена місцевість. *Сталося дивне диво: занехаяний та похований наш спів.. перейшов з глухих кутків та широких степів у ясні палати* (Мирний, V, 1955, 416).

4. Приміщення, місце (в школі, установі тощо), спеціально відведене для яких-небудь занять і відпочин-

ку. *Один хлопчик сказав, що чорногузика в живому кутіку вона, коли чергує, не годує, бо їй страшно* (Ів., Вел. очі, 1956, 53).

Черво́ний куті́ок див. черво́ний; Непоча́тий куті́ок див. непоча́тий.

КУТО́МІР, а, ч. 1. Прилад для визначення кутових розмірів. *Для вимірювання кутів застосовується кутімір. Він складається з двох лінійок, шарнірно з'єднаних між собою* (Токарна справа, 1957, 112).

2. Пристрій для стріляння з гармат по закритих цілях.

КУТО́МІРНИЙ, а, е. Прикм. до кутімір. *Точки пересічення осей знаходять.. при значних відстанях — за допомогою кутімірних геодезичних інструментів* (Інж. геод., 1959, 302).

КУТО́ЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до кутіок. *У кутіочку коло дверей стояла бабуся, боса, в керсетині порваній* (Тесл., Вибр., 1950, 56); *Сизокрилими голубками У кутіочках на вустах Їй спурхнуло щось усмішками* (Тич., I, 1957, 18); *Вона злізла з дивана, підійшла до свого кутіочка і взяла на руки Хому* (Забіла, Катруся., 1955, 54); *І знову на небо [думка], бо на землі горе, Бо на їй, широкій, кутіочка нема Тому, хто все знає* (Шевч., I, 1951, 26); *Маленька цяточка на землі, далеко не райський кутіочок, чорні весняні бурі, овечі кошари та молочай, а душа його [Дорошенка] звідусіль поривалася саме сюди* (Гончар, Тронка, 1963, 152); *Інша думка вже зринає, народжується в кутіочку серця: «А що коли Павлик і справді не винуватий?»* (Донч., VI, 1957, 53); *Правда, і в сій новій науці життя все ще залишався якийсь таємний кутіочок* (Л. Укр., III, 1952, 663); *З шкури тюленя він обов'язково зробить чучело і віддасть його до шкільного кутіочка живої природи* (Багмут, Щасл. день., 1959, 119).

КУТУ́ЛЯТИ, яю, яєш, недок., перех., діал. Жувати (у 1 знач.). *Дід одійшов, узяв клунок і приніс до куреня. Вийняв пиріг, дав малому, а недоїдений сам почав кутіляти* (Мирний, I, 1954, 170); *Артем мовчав. Він передбачливо, зарані ще, посеред батькового запитання, кусонув хліба, наскільки рота хватило, і, кутіляючи зараз, природна річ, не міг же відповідати* (Головко, II, 1957, 250).

КУТЯ́, і, ж., етн. 1. Обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен, уживана з солодкою підливою напередодні різдва чи водохреща. *Стоїть кутя на покуті, А в запічку діти* (Шевч., I, 1951, 365); *По селі, по якій годині тиші, коли йшла рокова, церемоніальна вечерея з примівками і обрядами по старому звичаю, з дідухом і кутею, почалися веселі колядкові співи* (Фр., VIII, 1952, 100); — *Завтра кутя. І все в нас буде, як на батьківщині: і кутя, і узвар, і сіно постелимо за звичаєм...* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 334).

Бага́та кутя́ — переддень різдва; святний вечір. *Батько подарував Лаврінові ту грушу на багату кутію тоді, як Лаврін чхнув за вечерею* (Н.-Лев., II, 1956, 377); **Голо́дна кутя́** — переддень водохреща. [П а в л о:] *Сьогодні ж святний вечір, то, здається, кличуть мороза вечеряти?* [Я в д о х а:] *Мороза кличуть вечерять на голодну кутію, а це багатий вечір* (К.-Карий, II, 1960, 154).

◇ **Передава́ти (переда́ти) куті́ меду** — переборщити. *Одного разу два такі знавці Передали куті, як кажуть, меду — І от зайшла в них жвава суперечка* (Рильський, III, 1961, 172).

2. Те саме, що ко́ливо. *На проводи наносять сюди на гроби чимало чого: чи куті, чи буханців, чи крашанок* (Кв.-Осн., II, 1956, 114); *Поминальної куті з торішньої пшениці дві мисочки наварив* (Ковінька, Кутя., 1960, 25).

КУХАР, я, ч. Те саме, що **куховар**. *Кухар зварив куліш* (Н.-Лев., II, 1956, 32); *Гусенята росли швидко.. Я ходив з ними до їдальні, і кухар завжди давав їм рисової каші з компотом* (Багмут, Опов., 1959, 49).

КУХАРКА, и, ж. Жін. до **кухар**. Тут же все присилають з базару самі продавці, а кухарка тільки ходить вибирати (Л. Укр., V, 1956, 385); *Стара кухарка порається мовчки коло обіду, й тільки блискучі миски та каструлі дзвонять їй дрібно під руками* (Козл., Пов. і опов., 1949, 12).

КУХАРОЧКА, и, ж. Пестл. до **кухарка**. Перший раз побачив мене — і здивувався. — А, кухарочка! — сказав весело (Фр., III, 1950, 101).

КУХАРСТВО, а, с. Готування їжі; робота кухаря або кухарки. *Нездатний був Тарас до кухарства так само, як не погодився він потім і за лакея у свого пана* (Мирний, V, 1955, 310); *Жалував [Славко] дуже тих людей, що доля змусила їх займатися кухарством* (Март., Тв., 1954, 239).

КУХАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кухар** і **кухарство**. То було диво з чуд кухарського майстерства (Мирний, III, 1954, 288); // *Належний кухареві. За мить десь із-за куців вийшов.. паруб'яга у білому кухарському ковпаку на голові* (Гончар, Таврія, 1952, 169); // *Такий, як у кухаря; виготовлений кухарем. В його таки була думка смачно пообідати у батюшки, бо його сестра готувала зовсім-таки не кухарський обід: борщ та кашу з салом* (Н.-Лев., IV, 1956, 114).

КУХАРЧУК, а, ч. Хлопчик, який допомагає кухареві; хлопчик на кухні. *Управитель вчитися не дозволив і забрав Шевченка на панську кухню кухарчуком* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 11); *Лікар вийшов, а натомість прийшов кухарчук у високому білому ковпаку і приніс сніданок* (Панч, Ерік., 1950, 21).

КУХАРЮВАТИ, юю, юєш, недок., розм. Готувати їжу; бути кухарем або кухаркою. *Вдерлись [козаки] до архирейської [архієрейської] господи та й заходились кухарювати* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 410); *Дружині Левка Івановича, яка кухарює на котлопункті, батько Лінин сподобався своєю розсудливістю* (Гончар, Тронка, 1963, 264).

КУХВА, и, ж., заст. 1. Бочка (див. **бóчка** 1). *От в кухві тій, що з борошном стояла, Уся громада [мишей і пацюків] посідала — Розслухать, що і як* (Гл., Вибр., 1957, 89); *В кутку за кухвою драбина стоїть, і по ній на горище полізла стара* (Головко, I, 1957, 267).

2. Глек (у 1 знач.). *Молодиці квапливо бігли по воду, вимахуючи мідяними побіленими кухвами* (Коцюб., I, 1955, 198); *Кинувши чималий кавалок на верхняк, гончар закрутив, і стала під його руками виникати з глини — кухва не кухва, прездорова кубушка з вузьким горлечком* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 328).

КУХЛИК, а, ч. Зменш. до **кухоль**. — *Сів на лавці та й попросив напиться. Принесли кухлик, ледве проковтнув, — так мені горло здавило* (Стор., I, 1957, 216); *Сам господар.. звільнившись з варті біля казарми, змерзлий сидів біля грубки, сьорбав із кухлика чай* (Головко, II, 1957, 526); *Писар, кахикаючи над останньою молошною кашею, що доїдав, та поглядаючи на кухлик тернівки, знай усами підморгує* (Кв.-Осн., II, 1956, 265); *Він поїхав по вина, брав щонайдорожчі, щонайстаріші і горілки усякої.. у пляшках і ведмедях, у кухликах і графинах* (Мирний, III, 1954, 285).

КУХЛИЧОК, чка, ч. Пестл. до **кухлик**. *Кухличок мідненький Водиці повненький* (Нар. лірика, 1956, 152); *Забрали ми порожні пляшки, кухлички та чарки, та давай дякувати богу* (Н.-Лев., III, 1956, 258).

КУХЛЯ, яти, с. Зменш. до **кухоль** 1, 2. *Ой, у сінях,*

на полиці кухля із водою... (Чуб., V, 1874, 903).

КУХЛЯТКО, а, с. Пестл. до **кухля**. *Вип'єм, добра паніматко, Ну, по одній наливай! Вип'єм з горя! Де ж кухлятко? З веретеном не дрімай!* (Бор., Тв., 1957, 121).

КУХМІСТЕР, а, ч., заст. 1. Власник невеликого ресторану, кухмістерської.

2. Кухар.

КУХМІСТЕРСЬКИЙ, а, е, заст. 1. Прикм. до **кухмістер**; **кухарський**.

2. у знач. ім. **кухмістерська**, кої, ж. Невеликий ресторан; їдальня. *Обідаєм ми дома, у нас своя кухарка, і се дуже добре, а то по тих кухмістерських люди вічні катари наживають* (Л. Укр., V, 1956, 108); *Не ходив навіть обідать, бо нічим було заплатити в кухмістерській* (Ільч., Серце жде, 1939, 245).

КУХНЯ, і, ж. 1. Спеціально пристосоване приміщення з піччю, плитою і т. ін. для готування їжі. *Вона пройшла кухню, де куховарка кришила зілля на страву* (Мирний, I, 1954, 323); *З кухні долинає тихе шипіння примуса і ледве вловимий запах чогось смачного* (Шовк., Інженери, 1948, 7); // *Готування їжі. У північній частині міста вона [вода] мала надто великий процент кальцію і через це була майже непридатна для кухні* (Вільде, Сестри., 1958, 516); // *чого, перен., ірон. Про скриту, закулісну сторону якої-небудь негативної діяльності. Автор викриває брудну кухню націоналістичної продажно́ї преси* (Іст. укр. літ., II, 1956, 600).

Похідна (солдате́ська і т. ін.) кухня — обладнана для готування їжі повозка або машина, що їде за військом у поході. *Усі колії забиті заметеними снігом составами — порожняки, військові ешелони з двоколками, похідними кухнями* (Головко, II, 1957, 458); *Смачно пахнучи, тряслися за своїми підрозділами солдатські кухні* (Гончар, III, 1959, 429).

2. Набір страв, характер харчування. *А на столику вся холодна кухня. І яблука, і помаранчі, і фіги* (Фр., IV, 1950, 347); *Українська кухня з давніх часів відзначалась великою різноманітністю страв і їх високими смаковими й поживними якостями* (Укр. страви, 1957, 3).

Молóчна кухня див. **молóчний**.

КУХНЯНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **кухонний**. *Вона забачила здоровенний кухняний ніж на столі...* (Мирний, III, 1954, 100); *В кутку Хома старанно трошив ще простий кухняний ослончик, брудний, у помиях, наполовину згнилий* (Коцюб., II, 1955, 89).

КУХОВА́Р, а, ч. Робітник, що готує їжу. *Згодили якось москаля з міста за куховара* (Вовчок, I, 1955, 130); *Партизани сідають колом, витягають хліб. Куховар ділить варене м'ясо на плащі* (Воронько, Казка., 1957, 54).

КУХОВА́РИТИ, рю, риш, недок. Готувати їжу; бути куховаром або куховаркою. *Вона вміла дуже добре куховарить і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини, та на храми* (Н.-Лев., II, 1956, 267); [К о в ш и к:] *А я думала тебе, куме, сьогодні ввечері в гості покликати. Цілий день куховарила, так старалася...* (Корн., II, 1955, 269); *Горпина все життя куховарила на весіллях* (Кучер, Трудна любов, 1960, 597).

КУХОВА́РКА, и, ж. Жін. до **куховар**. [Л у к е р і я С т е п а н о в н а:] *Підіть, мамо, .. до нашої куховарки та покажіть їй, як пшоном заминають борщ* (Кроп., II, 1958, 297); *Піп прийшов натщесерце, він поспішав, бо вдома куховарка Лукія пекла улюблені пироги* (Донч., III, 1956, 20); * У порівн. — *Я тут у сій.. Ялі одягаюсь, мов куховарка — нізащо не пішла б так по Москві!* (Л. Укр., III, 1952, 605).

КУХОВАРНЯ, і, ж., заст. Кухня (у 1 знач.). Господині не було — певне, десь поралась на куховарні, щоб наготувати їжі на таку сімейку (Досв., Вибр., 1959, 55); Проходячи мимо куховарні гетьмана Гордія Пихатого, коли челядники десь одвернулися, вкрав [Петро] там.. шматок житнього хліба (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 270).

КУХОВАРОЧКА, и, ж. Пестл. до куховарка. Взяв недавно я русяву Куховарочку з Ельзасу (Л. Укр., IV, 1954, 201).

КУХОВАРСТВО, а, с. Те саме, що кұхарство. В тюрмі Гапка хоч стратила свою красу, перебувши тяжку віспу, та зате навчилася куховарства (Фр., VII, 1951, 31); Його прозвали Герміною за те, що виконує жіночі роботи: варить, пече, пере білизну, порядок наводить в хаті.. А в куховарстві, як вже казала тітка Павлина, він король (Томч., Готель., 1960, 203).

КУХОВАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до куховар і куховарство. Сусанна Уласівна була добра господиня і розуміла куховарську справу незгірше доброго кухаря (Н.-Лев., IV, 1956, 123); Явдоха, неня, похапцем пакувала харчі й куховарський припас (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 79); // Належний кухареві. Двері відчинилися, і з'явився високий чоловік у білому, вже добре пом'ятому, халаті і такій самій полотняній, схожій на куховарський ковпак, шапці (Собко, Справа., 1959, 80).

КУХОВАРЧИН, а, е. Прикм. до куховарка. — Тебе наймали у горниці, — до печі й не становись; то, мов, куховарчине діло (Мирний, III, 1954, 234); Він.. попрямував до кухні, зачувши звідти куховарчин сміх (Гончар, Таврія, 1952, 309); // Належний куховарці. Куховарчин фартух.

КУХОВКА, и, ж., рідко. Зменш. до кұхва. Скиба взяв мішок і розкрив куховку, що тут же біля полу стояла, накрита ряденцем. Наставив мішок — сип (Головка, I, 1957, 331); Засіли вони в наметі в генерального писаря, поставили чималу куховку та й почали [пити] (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 83).

КУХОЛЬ, хля, ч. 1. Металева або череп'яна посуда з ручкою для пиття. Гаїнка подавала йому тремтячою рукою води. Підводила йому голову, він на хвилинку припадав смажними устами до кухля (Гр., II, 1963, 481); Неосудний налив йому в кухоль окропу, вкинув туди маленький дрібочок сахарину (Мик., II, 1957, 322); // чого. Кількість чого-небудь, що вміщується в такому посуді. [К и р и л о:] Адже розказував якийсь чоловік, що десь-то та хтось-то усіх ховрахів повиливав на своїм наділі; а сусіда його, каже, навіть і кухля води не збавив: на божу волю здався (Кроп., II, 1958, 11); Гостинні гуцули завжди ладні поділитися шматком хліба і кухлем квасного молока (Жур., Вечір., 1958, 266).

2. Велика склянка з вушком для пиття пива та інших напоїв. Кабаре! які там дива! Знову казка чарівна... І за повним кухлем пива Чарівніша ще вона (Олесь, Вибр., 1958, 340); Саме найкраще — то лимонад: скляний великий кухоль, а в ньому палає цілий Везувій (Коцюб., II, 1955, 241); // заст. Оздоблений глиняний посуд для пиття напоїв. Ой, візьмемо, панібра-те, Старі кухлі полив'яні, Горілкою наливані (Щог., Поезії, 1958, 57); Праворуч, в глибині камін..; на каміні оригінальні кухлі і чималий старосвітський дзигар (Л. Укр., II, 1951, 6); // Кількість напою, що вміщується в такому посуді. Не важко було вгадати, що суддя навіть хильнув собі десь у шинку кухоль-другий з приятелем (Козл., Ю. Крук, 1957, 379).

3. рідко. Висока округла посуда з вузьким верхом

і ручкою. Рядок струнких дівчат, ..з високими кухлями на плечах, оживляв кам'яну пустелю (Коцюб., I, 1955, 392); І ви [прощайте], запінені потоки, Картвельські зорі уночі, І ти, горянко чорноока, Із повним кухлем на плечі! (Мал., Звенигора, 1959, 25).

КУХОННИЙ, а, е. Прикм. до кұхня 1. Через хвилину все стихло, а через другу — вона побачила, як валка москалів бігом промелькнула повз кухонні вікна (Мирний, IV, 1955, 196); — Прошу пробачити, товаришу Яремченку, — виправдовувався Біляєв, показуючи на кухонний безпорядок (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 11); // Признач. для кухні, який використовується на кухні. Вона підійшла з кухонним ножом до розквітлої черешні (Донч., III, 1956, 37); Раптом у суміжній кімнаті, де Лариса складала хатне та кухонне начиння, щось загуркотіло (Руд., Остання шабля, 1959, 63); // Який працює на кухні. Степанові Гуровичу.. допомагали по кухні його помічника тьотя Поля.. та низенька кухонна робітниця (Коз., Сальвія, 1956, 28).

Кухонна латинь, жарт., заст. — неправильна латинська мова. — А ви, Олексій Петрович, любите розважатися кухонною латинню й силогістикою? — каже миленький (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 185).

КУХОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до кұхня 1. — Поки до чаю, то служниця кілька раз викликала пані в малу кухоньку (Л. Укр., III, 1952, 707); Снав Максим у тісній кухоньці, в закутку між грубкою і глухою стіною (Коз., Блискавка, 1962, 143).

КУХТА, и, ч., діал. Кухарчук. А в кухні жар і вар, і кухар куктів штурка, Щоб, боже борони, не припалась курка! (Фр., X, 1954, 203).

КУХТИК, а, ч., діал. Зменш. до кұхта. Кухарі там Картали куктиків, і голосом розбитим Кричала ключниця сердита на дівчат (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 191).

КУЦАК, а, ч., розм. 1. Хтось або щось коротше за звичайне (про людину низького росту, короткий одяг і т. ін.). Серед найпомітніших етнографічних матеріалів маємо.. речі щоденного вжитку, селянський одяг — гунька, куцак, свита, пояси, запаски ХІХ ст. (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 70).

2. Те саме, що чорт. Куцим, або куцаком, звуть у нас того, що в пеклі грішників припікає (Барв., Опов., 1902, 306); * У порівн. — А ще до того вигадлива, весела [Тодоська], до того зуби шкирить, тому моргне, цьому загадку загадає, прямо тобі, як куцак.. крутиться (Дн. Чайка, Тв., 1960, 81).

3. розм. Те саме, що обріз². Нещодавно шумів ліс шумом зловісним, ляскав куцаками, нагаями та бомбами бандитськими... (Вишня, I, 1956, 153); Куцак сильною віддачею мало не викидав чоловіка із землі (Стельмах, На.. землі, 1949, 25).

КУЦАН, а, ч., розм. Низькоросла людина.

КУЦАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до куцан. Чорнявий моторний куцанчик, склавши долоні, щось кричав йому знизу (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 8).

КУЦЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до кұций. От вона виступає, вбрана за фею-царицю, в фантастичному білому куценькому вбранні (Н.-Лев., IV, 1956, 251); Сей том розійшовся досить швидко і зробився тепер майже бібліографічною рідкістю, хоча видання, неважаючи на старанність, вишло непоказне (дешевенький папір, дрібний друк у дві шпальти, куценська передмова) (Фр., XVI, 1955, 310); Ось цей школяр в куценській сорочині, у тапочках, у штанях до колін (Голов., Поезії, 1955, 204); Може б, ще більше всипали небораку, так на його щастя схопився зайчик; от Потоцький

покинув Кондратовича і чкурнув за куценьким (Стор., I, 1957, 130).

КУЦІЙ, а, е. 1. Недостатньої довжини; короткий (про одяг і т. ін.). Ой гуць-гуці! сорочечки куці; будем робити, щоб приточити (гуцаючи дитину) (Номис, 1864, № 9259); Ой ти козаچه черноусий! Чого в тебе жупан куций? (Сам., II, 1958, 16); Просто з роботи зайшов Пузанов — в мазуті, в куцій обтріпаній своїй шинелі (Гончар, IV, 1960, 76); Піл був таким куцим, що на ньому тільки й можна було спати, скрутившись клубком (Стельмах, Хліб., 1959, 215); // Про деякі частини тіла. Вгляділа [Олеся] його куций ніс і смуглявий вид і зітхнула (Н.-Лев., III, 1956, 128); Варивон хитрувато закручував куцими пальцями цигарку (Стельмах, II, 1962, 326); Була куца, як робити, Була довга, як просити, У нього рука (Нех., Казки., 1958, 35).

2. Короткий або обрубаний (про хвіст). Зачепившись за дріт куцим хвостом, колисався [чорт] на йому (Сам., II, 1958, 236); У всьому корова як корова — і ноги на місці, і роги круті, а ось хвіст — куций (Донч., VI, 1957, 143); Коник, запряжений у лінійку, тюпав собі потику, відганяючись куцим хвостом від набридливих мух (Тют., Вир, 1964, 73).

3. Те саме, що **куцохвостий**. Приймакові так, як тому куцому собаці (Барв., Опов., 1902, 317); Куце й нещасне мале зайченя В кожному вірші танцює щодня (С. Ол., Вибр., 1959, 173); // у знач. ім. **кучий**, цого, ч. Тварина з коротким або обрубаним хвостом. Далеко куцому до зайця! Заєць стрибає, куций бігає, та не поймає (Номис, 1864, № 5436); — А щоб була доладна рада, — Пускати на раду всіх хвостатих, А куцих не пускати (Гл., Вибр., 1957, 89); — Збирався куций іти на ведмедя, та з переляку подох, — сказав Берник (Мур., Бук. повість, 1959, 121); // Чорт. [Сестра Серахвима:] В садку, як рвонеться вона [Юліана], видно куций їй силу придав таку, що ми так і розскочилися з сестрою Мархвою (Мирний, V, 1955, 116); — Ти де, дівчисько, так свою пику засмальцювала? — пожартував Гнат. — У самісінькому пеклі, бігала до куцих, щоб вони прийняли тебе в свою компанію, — зі сміхом відскакує від нього наймика (Стельмах, II, 1962, 347).

4. Який триває недовго; короткочасний. Звичайно, Євфросинія Лук'янівна розуміла Євгенію Кузьмівну з її куцим вдовиним щастям (Сенч., Опов., 1959, 130); — Вже вечір, — схаменулася Леся з почуттям страху в серці. День тепер куций, мов заячий хвіст (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 97).

5. розм. Низького зросту; малий. Нема ні пекла, ані раю, Немає й бога, тільки я! Та куций німець узловатий (Шевч., I, 1951, 332); Найбільше уподобався їй Пицимуха. Чи, може, через те, що вона була куца, а він — саженого росту (Мирний, IV, 1955, 361); З куцої Тоськи виявився неабиякий гребець, навіть проти води (Смолич, Мир., 1958, 35).

6. перен., розм. Надто обмежений; недостатній. Нині ми дістали врешті закон про волю друку. Хоч який він там поганенький та куций (відноситься лише до періодичних видань), а все ж для нас він має велике значення (Коцюб., III, 1956, 285); Розквіт демократії в соціалістичних країнах і все більше згортання й без того куцої демократії в країнах капіталізму — такі дві протилежні лінії в політичному розвитку сучасного світу (Ком. Укр., 5, 1966, 28).

КУЦИК, а, ч., рідко. Те саме, що **куціна**. Рудий писар, у парусиновому куцику та в вишиваній сорочці, стояв коло нього (Коцюб., I, 1955, 37).

КУЦІНА, и, ж. Короткий верхній одяг. У одного

довга одежа спускалася до самих ніг; широкі рукави майтонали сюди й туди, — тоді як на других були якісь коротенькі куцини (Мирний, I, 1954, 364); В малім гурті, в куцині риболова, На лоні приятнім живлющої води Він одмінювався враз (Рильський, Поеми, 1957, 209); Йшли [діти] в різноманітній одязі: у власних кожушках, у материних кофтах і батьківських куцинах (Гжицький, У світ., 1960, 77).

КУЦІНКА, и, ж. Зменш. до **куціна**. Крім троянівців, .. були приземкуваті, шустрі і говірки манилівці в своїх куцинках із дерев'яними закрутками замість гудзиків (Тют., Вир, 1964, 170).

КУЦО, розм. Присл. до **кучий** 6. Всі складні проблеми людських стосунків, проблеми культури й мистецтва Кушнір намагався увібгати в кілька відомих партійних істин, які він затвердив на зубок, але розумів їх куцо й примітивно (Руд., Остання шабля, 1959, 547).

КУЦОЗОРІЙ, а, е. Те саме, що **короткозорий** 2. Впав Арсенал. Лише на окремих ділянках чути ще стрілянину. Недобра вістка лине з Києва, шириться робітничим світом. Радіють куцозорі реставратори історії, тріумфує міщанство (Довж., I, 1958, 60).

КУЦОХВОСТИЙ, а, е. З коротким або обрубаним хвостом. — Но, но, розтріскоталася, сороко куцохвоста! — скрикнула мати (Фр., I, 1955, 62); Куцохвості миші-нориці зовсім розгубилися — їх, мабуть, ошелешив раптовий простір і сонце (Донч., IV, 1957, 285); // у знач. ім. **куцохвостий**, того, ч. Тварина з коротким або обрубаним хвостом. Ось зараз вискочить куцохвостий з-за куца, бухне з дула білий клуб диму, і заєць покотиться під гору (Мушк., Чорний хліб, 1960, 165).

КУЦЬ: куць... куць, спол. розділовий, діал. Або... або. — Уже ж вона мені отут сидить в печінках, Ся річка! — рибалка став казати. — Куць виграв, куць програв, ось слухай лишень, жінко: Піду я до Сули скажену позивати! (Греб., I, 1957, 75).

КУЧА¹, і, ж., рідко. Те саме, що **куча**. Тут ворохи солодких пряників-медовиків, в'язки бубликів, гора.. сухих грушок, ..кучі сластьонів... (Вовчок, I, 1955, 304); Прапори нападницькі проволоклись.. Презирливим рухом навалені в кучі, На площу Москви драним рам'ям лягли (Бажан, Роки, 1957, 259); [М о л о д и ц я 2-га:] Йшла я за водою до невольницької криниці — бачу: біля Кардашевої хати зібралась куча людей (Вас., III, 1960, 50).

КУЧА², і, ж. Приміщення для птахів і тварин. Вони.. впіймали чорного півня й принесли матері. Мотря вкинула його в кучу (Н.-Лев., II, 1956, 372); Не менше старанно оглянув [Трацький] стайні, хліви і кучі (Фр., III, 1950, 78).

КУЧАНИН, а, ч., рідко. Сусід (по кутку на селі). Я підвів голову. Це був мій товариш — кучанин Івась (Гр., I, 1963, 292); — Казав Денисенко, що прийде увечері до Гната... Зберіться, кучани, та побалакаєм (Мик., II, 1957, 7).

КУЧЕР¹, а, ч., розм. Те саме, що **візник** 1. Він прямо поступив у двір, і новий пан зробив його кучером (Мирний, I, 1954, 300); Геннадій провів гостя в будинок і наказав кучерові готувати тарантас (Кочура, Зол. грамота, 1960, 246); Гнат ніколи не ходить пішки, він або їздить із кучером Кузьмою лінійкою, або верхи на сільрадівському жеребці Дунаї (Тют., Вир, 1964, 32).

КУЧЕР² див. **кучері**.

КУЧЕРИК див. **кучерики**.

КУЧЕРИКИ, ів, мн. (одн. **кучерик**, а, ч.). Зменш.-пестл. до **кучері**. — Пам'ятаєш, серце Іванку, як ми сходились тут, у сему [сьому] лісі: .. я заклала свої

руки тобі за ший та й цілувала кучерики любі? (Коцюб., II, 1955, 345); Дрібно-дрібно закручені кучерики з мідними переливами й невеликі блакитні усміхнені очі пасували саме до такої рожевої шкіри, яка була в Сташки (Вільде, Сестри., 1958, 378); Людмилі Степанівні ще немає тридцяти років, та в неї вже блищить сивий кучерик, якраз над лобом (Донч., IV, 1957, 46); * Образно. [М а в к а:] В гаю я зривала кучерики з хмелю... (Л. Укр., III, 1952, 208).

КУЧЕРІ, ів, мн. (одн. **кучер**, я, ч.). 1. Кучеряве або завите волосся. Вернувся з Києва Петрусь Уже Петром і паничем, І кучері аж по плече, і висипався чорний ус (Шевч., II, 1953, 222); Почала мені на пальці Мила злотий кучер вить (Л. Укр., IV, 1954, 127); На другий день нам уже обстригли кучері. Ми були вояками (Фр., I, 1955, 75); Сивувате волосся опадало кучерями на опуклий лоб (Ільч., Серце жде, 1939, 73); * Образно. Вікна його кімнати затіняли густі віти каштана, що підвівся над низенькими вишневими кучерями дерев (Досв., Вибр., 1959, 15); * У порівн. Летить.. петарда в повітрі, тріскає над головою і, оточившись вогнем, наче золотими кучерями, падає на землю (Коцюб., III, 1956, 412).

2. Хвостові пера у качура. * У порівн. Пан Зануда пригладив волосся на висках, .. і воно чорніло, неначе качурині кучері, позатикані за вуха (Н.-Лев., III, 1956, 344).

КУЧЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кучер**¹; // Належний кучерові. Біля нього сидів напочіпки, ніби шукаючи компанії, якийсь молодий парубок у кучерській шляпі (Ільч., Серце жде, 1939, 150); // у знач. ім. **кучерська**, кбї, ж. Кімната для кучерів у поміщицькому маєтку. Постукав у віконце кучерської І наказав — наказ в житті останній! — Щоб коней потихеньку запрягли В родинну бричку... (Рильський, III, 1961, 149).

КУЧЕРЯВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **кучерявий**. Відчинилися двері, на порозі уявилася дівчинка — сама красочка: кучерявенька, плечики голі (Вовчок, I, 1955, 375); Ось до Волі підбігла дівчинка маленька, кучерявенька і з голосним плачем стала питати, де її мама (Ю. Янов., II, 1954, 35); Сказав їм Петро Іванович кучерявєнке словечко, поладнав, що треба, сів, стьобнув кобильчину батіжком, і візок побіг (Ковінька, Кутя., 1960, 48).

КУЧЕРЯВЕЦЬ, вця, ч. 1. Кучерявий чоловік, хлопець. Поруч Сергія, мов двійко котенят, попригупувались одне до одного Чередниччині Валя і кучерявець Шурко (Мушк., Чорний хліб, 1960, 23).

2. Хвороба рослин, що супроводиться виснаженням стебел і деформуванням листя. Розповсюджений кучерявець скрізь. Найбільш уражуються ним сорти [картоплі]: Рання рожева, Народна, Вольтман (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 342).

КУЧЕРЯВИЙ, а, е. 1. Який закручується (про волосся, шерсть). Кучеряве посічене волосся стирчало на голові, як пух, і блищало сивиною (Н.-Лев., II, 1956, 264); Чи давно вона була в кухні, — Мар'я.. вимивалася в миль, розчісувала свої кучеряві коси і пов'язувала голову, — як от уже простоволоса й сердита сидить тепер (Мирний, III, 1954, 148); Спалахнув Рябов і люто трусонув кучерявим чубом (Довж., I, 1958, 455); Біле ягнятко було заблукалося межі волів. Воно бігло.. з таким страхом, що кучерявий волос на нім дрожав [дрижав] (Стеф., III, 1954, 198).

2. Який має кучері; з кучерями. Не в шутку молодець був жвавий, Товстий, високий, кучерявий, Обточений, як огірок (Котл., I, 1952, 166); Вона ласкаво погладила його кучеряву головку (Фр., IV, 1950, 30); // у знач. ім. **кучерявий**, вого, ч.; **кучерява**, вої, ж. Людина з во-

лоссям, що закручується. — Розумієш, кучерява, чого ми хочемо? — підійшов Козаков до худорлявенької дівчинки (Гончар, III, 1959, 15); // перен. З густим, розкішним листям (про дерева). І горобина, і дуб кучерявий поспіталися вітами зеленими (Вовчок, I, 1955, 194); У закутку базарного майдану Росли берези кучеряві колом (Рильський, III, 1961, 171); // перен. Про місця, вкриті буйною зеленню. Далекосхідна тайга проноситься під літаком тисячами кучерявих сопок (Довж., I, 1958, 11); // перен. З хвилястою поверхнею, схожою на завитки (про хмари, дим і т. ін.). Сонце вже спускалося за гору і горіло променистим огнем, золотячи сумні кучеряві хмари (Мирний, I, 1954, 68); Над гірськими вершинами одинокий заводський димар.. виводив якийсь кучерявий малюнок (Чорн., Визвол. земля, 1959, 156).

△ **Кучерява м'ята** (*Mentha piperita* L.). — вид м'яти з закрученим листям. Он і грядочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема: .. й кану-пер, і м'ята кучерява, ще й повної рожі кущик невеличкий (Л. Укр., III, 1952, 493); Настя повішала на стінах два ряди гарних образів від жердки аж до мисника, ще й позаквітчувала їх купчаками та кучерявою м'ятою (Коцюб., I, 1955, 53).

З. перен. Вигадливий, надмірно прикрашений. Не для людей, тієї слави Мережані та кучеряві Оці вірші віршую я (Шевч., II, 1953, 112).

◇ **Кучерява фраза** (промова) — пишномовна, витіювата фраза, промова. Той, хто мав грати того джуру, ніяк не міг вимовити .. кучеряву фразу (Минко, Моя Минківка, 1962, 104); По синьому бездонному небу пливли не спливаючи молочно-пінні хмарки, що у добрій згоді перекликалися з радісно-схвильованою, тому трохи кучерявою промовою Корнія Івановича (Вол., Місячне срібло, 1961, 243); **Кучеряві літери** — літери з завитками, закарлючками. Раптом впала мені в очі невелика пошарпана книжечка, не то друкована, не то писана якимись чудними, ламаними та кучерявими літерами (Л. Укр., III, 1952, 740).

КУЧЕРЯВИТИ, влю, виш; мн. кучерявлять; недок., перех. Завивати кучері. Дядя Ваня.. тепер вечорами клопотався в голярні, стриг парубкам чуби, кучерявив соромливих дівчат (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 254); * Образно. Сама весна .. грала й трепетала.., Воронки застилаючи траву, Зелені кучерявлячи поля (Рильський, II, 1956, 174).

КУЧЕРЯВИТИСЯ, иться; мн. кучерявляться; недок. Витися, завиватися кучерями (про волосся). Звела очі, аж проти мене, на липовій лавці, старий, старий дід.. Борода біла нижче пояса кучерявиться (Вовчок, I, 1955, 10); На голові у нього кучерявиться коротке русяве волосся (Вас., I, 1959, 59); З-під берета її вибивалося пофарбоване рудувате волосся, що кучерявилось після завивки (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 543); // перен. Виділятися густим, розкішним листям (про дерева). У передсвітанковій імлі кучерявилась велика дика груша (Десняк, II, 1955, 339); Лісовод говорив стиха, але здавалося, що навколо вже кучерявилися й шуміли молоді діброви (Жур., До них іде., 1952, 94); // перен. Утворювати хвилясту поверхню, схожу на завитки (про хмари, дим і т. ін.). Вилискуючи на сонці, вороні коні швидко помчали по укатаній широкій дорозі на північний захід. Тільки позаду кучерявилася хмарка пилуки (Кочура, Зол. грамота, 1960, 51).

КУЧЕРЯВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. **кучерявий**. Виділяючи токсичні речовини, шкідливі для рослин, нематоди затримують розвиток останніх, спричиняють кучерявість листя і викривлення стебел (Захист рослин., 1952, 276); Лірик по самій природі

таланту, він [О. Гончар], проте, воліє створювати ліричний настрій не прямими висловлюваннями, а самою суттю, самим «подихом» зображуваних подій і явищ: лірична кучерявість і водявість йому цілковито чужі (Про багатство л-ри, 1959, 235).

КУЧЕРЯВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. кучерявити.

КУЧЕРЯВО. Присл. до кучерявий 2, 3. Сизий димок виривається з чорного димаря і кучеряво розвивається в прозорчатому повітрі... (Мирний, III, 1954, 106); [Лукерія Степанівна:] Як забалакаєш так кучеряво, то зараз мені голова почина морочитись (Кроп., II, 1958, 294); Взагалі дід Матвій говорить дуже «кучеряво» (Вишня, I, 1956, 32).

КУЧЕРЯВЧИК, а, ч. Пестл. до кучерявець 1. Як їдять та п'ють — то й кучерявчиком звуть, а як поп'ють, поїдять — прощай, шолудяй! (Укр. присл., 1955, 225); — Мій цвіркунчику, — шепотіла над парубком мати, — моє зозулятко! Кучерявчику мій, пострибунчику! (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 21).

КУЧЕРЯВЧИКИ, ів, мн., рідко. Те саме, що кучерики.

КУЧКА¹, и, ж., рідко. Зменш. до куча¹. Вже скільки він не потрощив [поїв] корінців [хріну], а кучкані трошки не позначилась (Кв.-Осн., II, 1956, 477); Парубки зібрались у кучку і впівголоса співають якоїсь пісні (Кроп., II, 1958, 401).

Могутня кучка — група прогресивних російських композиторів другої половини XIX ст., що боролися за розвиток національної музичної культури. І передвижники, і «могутня кучка» войовничо боролися, маючи такого глашатая, як Стасов, за життєву правду, за реалізм (Рильський, III, 1956, 12).

КУЧКА², и, ж. Зменш. до куча². Хата, до котрої ми зайшли, то була напіврозвалена стара кучка, житло старого діда жебрака (Фр., I, 1955, 70).

КУЧКІЗМ, у, ч. Рух композиторів, пов'язаний із діяльністю могутньої кучки.

КУЧКІСТ, а, ч. Той, хто входив до могутньої кучки. Він [Ф. Ліст] був гарячим поклонником і активним пропагандистом творчості російських композиторів, зокрема М. Глінки, О. Даргомижського, О. Аляб'єва, кучкистів, молодого Глазунова (Мист., 5, 1961, 38); В діяльності художників-передвижників, що мала багато спільного з діяльністю композиторів-кучкистів, брали наші [українські] художники активну участь (Рильський, III, 1956, 12).

КУЧМА, и, ж., розм. 1. Висока бараняча шапка. Татарська кучма насунулась йому на очі, ніс закандзюбився (Стор., I, 1957, 335); Микула одягнув довгу одержу, неначе рясу, насунув на голову кучму (Мак., Вибр., 1956, 413); Там стояв Куліш. За ним видно було присадкувату фігурку Бурлаківського, зодягненого в кучму й кобеняк (Ільч., Серце жде, 1939, 210); * Образно. Щезла з Хребта-гори вже снігова блискачя кучма (Фр., XIII, 1954, 307); Безладно розкидані хати.. дрімали, попритулявшись до крутих схилів яруги, насунувши на вікна завалені снігом кучми солом'яних дахів (Речм., Весн. грози, 1961, 3); * У порівн. Вид у нього засмажений, полуплений од спеки, чуб кучмою, нестрижений (Вас., III, 1960, 133); Попелясте волосся кучмою сиділо на голові (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 167).

2. чого, перен. Висока копиця (про волосся). Голову його вже вкривала буйними сріблястими хвилями кучма сивого волосся (Смолич, Світанок., 1953, 224); Буває, що набреде тут на їхню екскурсію табірний баяніст, в якого на голові ціла кучма густої вовни, аж дивно, чому його не стрижуть у таку спеку (Гончар, Тронка, 1963, 223); // Скуйовджене волосся. Ви-

гляд справді був у Тараса не женихівський: нестрижена біла кучма, чорна сорочка, латані білі штани (Вас., II, 1959, 368); Він довго морщить лоба, трясє кучмою і бородою, вилічуючи, скільки буде верст до Медвина (Стельмах, I, 1962, 172).

◇ Дати кучму — дати прочухана. Як пан Еней так забавлявся, То лиха він собі не ждав, Не думав і не сподівався, Щоб хто з Олімпа кучму дав (Котл., I, 1952, 101).

КУЧМАТИЙ, а, е, розм. Те саме, що кошлатий. Денис, повернувши кучмату голову до тепла, спить на кожусі (Тют., Вир, 1964, 15); З-за рогу, заступаючи кучматою шапкою сріблясту підківку місяця, показується чоловіча постать у кожусі (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 285); * Образно. Їх [верби] восени пообрубували, і тепер із їх кучматих голів виростали нові тонкі паростки (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 25); // З кошлатим волоссям. Щербина, бувало, обдурював.. і кучматих румунських циган-переводчиків, які нерідко з краденими кінями перебиралися з королівства на Поділля (Стельмах, I, 1962, 69).

КУЧМИТИ, млю, миш; мн. кучмлять; перех., розм. Те саме, що кошлатити. Вітер кучмив моє довге волосся (Ю. Янов., V, 1959, 143).

КУЧУГУРА, и, ж. 1. Невелика полого гора; горб. За містом впевненою рукою Михайло Михайлович скерував човна до берега, і вони швидко зійшли на високу, зарослу травом, піскову кучугуру (Сміл., Пов. і опов., 1949, 45); Береги далеко. Правий — гори, кучугури і переярки в лісах. Лівий — мілини, пісок, верболози (Смолич, II, 1958, 44); * Образно. В кучугурах хмар заплескалась сіра світанкова смуга (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 114).

2. розм. Те саме, що купа 1. Вітер вив, мов дикий звір, і, змітаючи цілі кучугури снігу, підіймав їх догори, до білих хмар, що низько повисли над землею (Коцюб., I, 1955, 31); Вутанька внесла знадвору в'язку свіжої соломи.. Хлопець, здається, цього тільки й ждав: стрибнув десь згори просто в золоту кучугуру (Гончар, II, 1959, 161); Оглядав [Молокан] пожвавлені чайхани, розкриті від росяних циновок кучугури динь та кавунів (Ле, Міжгір'я, 1953, 338).

КУЧУГУРИСТИЙ, а, е, розм. Вкритий кучугурами; з кучугурами. — Звідки оці кучугуристі пустирі перед нами, де ото ярмаркові своїми возами тирлюються? (Гончар, Таврія, 1952, 112).

КУЧУГУРИТИСЯ, иться, недок. Здійматися, виднітися кучугурами. Море кучугурилося.., мінилося на сонці срібними лезами (Тулуб, Людолови, II, 1957, 170); Переліски в бік до Союму та очерета понад Вірським ставом кучугурилися над білою гладінню, наче випуска білого смушку на білому ж кожусі (Смолич, Реве та стогне., 1960, 587); // Те саме, що громадитися 2. Біля них [шкільних парт] кучугурилась величезна купа викинутих після перев'язок брудних закривавлених бинтів (Гончар, Людина., 1960, 196).

КУЧУГУРИЩЕ, а, с. Збільш. до кучугура 1. Вибравшись на твердіше, він [мотоцикл] знову переможно деркоче, мчить вперед так, наче хоче злетіти в повітря, відірватись од цих в'язких піщаних кучугурищ (Гончар, Тронка, 1963, 227).

КУШ¹, а, ч., розм. Певна сума грошей як винагорода за що-небудь. Критиці піддаються в сатирі й судді, які за добрий куш виправдовують злочинців і засуджують невинних людей (Рад. літ-во, 4, 1957, 91).

КУШ², виг. Мисливський вигук, за яким собака повинен лягти і замовкнути. Свисток... Сетер підбігає. — Лягай! Куш! Піль! Візьми! Тубо! Не руш! —

Сетера вчили, як полювати птицю (Вишня, I, 1956, 274).

КУШАТИ, аю, аєш, *недок.*, *перех.*, *рідко*. Куштувати. А хмільного — свідок бог — Не кушаю зроду (Рудан., Співомовки., 1957, 35); Не кушав плоду з дерева живого (Фр., XIII, 1954, 128).

КУШЕТКА, и, ж. Невеличкий диван з узголів'ям, але без спинки. Скрізь попід стінами тулились канапки, кушетки, м'які фотелі з подушками й подушечками (Коцюб., II, 1955, 247); Боженко відштовхнув кухлик з водою і, закривши голову чорною буркою, упав на вбогу клейончату кушетку (Довж., I, 1958, 195).

КУШИР, у, ч. (*Ceratophyllum* L.). Багаторічна трав'яниста рослина, що росте у воді; водяна кропива. Сам Дашкович.. обіруч вибирав раки й рибу з жабурина та куширу (Н.-Лев., I, 1956, 416); Воду занесло мулом, товстий шар куширу та ряски вкрив її теплою ковдрою зверху (Чаб., Тече вода., 1961, 7); Для періоду заповнення водоймища і для першого року його існування характерний буйний розвиток рослин, що вільно плавають на воді — ряски, спіродели, куширу (Укр. бот. ж., XVII, 1, 1960, 7).

КУШКА, и, ж. Дерев'яний кухоль, у якому косарі тримають гострильний брусок. Авило виклепав косу.. А Федір уже біля колодязя в кушку піску, води набрав (Головка, I, 1957, 211); Стежкою іде Мирон; за плечима збита коса, при поясі кушка з мантачкою, в роті люлька (Стельмах, Хліб., 1959, 331); * У порівн. Ой дівчино чорнобрива, маєш ніс, як кушку (Україна., I, 1960, 348).

КУШНІР, а, ч. Фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутрянні вироби. Взяв мене батько од череди й почав вчити кравцювать. Він, бач, був кравцем і кушніром (Н.-Лев., I, 1956, 55); Зажила собі великої слави дивовижно гарна робота гуцульських кушнірів. Це вони шують напрочуд гарне вбрання — кептари (Мас., Під небом., 1961, 131).

КУШНІРСТВО, а, с. Ремесло кушніра. — Не кушнірство винне, що Франц розпився... — обізвався нараз знов Павло (Коб., III, 1956, 491).

КУШНІРСЬКИЙ, а, е. Стос. до кушнірства. Цехи: різницький, коновальський, Кушнірський, ткацький, шаповальський Кипіли в пеклі всі в смолі (Котл., I, 1952, 138); Судячи з величезної кількості хутри і великого поширення хутряної одежі, слід гадати, що на Русі була розвинута також кушнірська справа (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 429).

КУШНІРУВАТИ, ую, уєш, *недок.* Бути кушніром, займатися кушнірством. — Чого тільки я не вчився, за що я не брався на своєму віку! Я й кравцював, й кушнірував (Н.-Лев., I, 1956, 56); Оселився [Олексій] неподалік од Мирослава,.. жив там собі, кушніруючи та шевцюючи (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 403).

КУШПЕЛ, і, ж., *діал.* 1. Стовп, клуби пилу. Ось з-за села піднялася страшенна кушпела. Вихор підхопив її високо-високо і мчав прямо на село... (Мирний, II, 1954, 111); Інші командири повели вже своїх на обід, вже тільки кушпела влягається за ними по плацу (Гончар, Людина., 1960, 67).

2. Завірюха. Була тоді кушпела велика, — сніг так зараз слід і замете (Сл. Гр.).

КУШПЕЛИТИ, ить, *недок.*, *діал.* 1. Здіймати куряву; // Крутити (у 1 знач.). З повітрини йому добре видно, як кушпелить над лісом сніг і закидає дерева по саме черево (Епик, Тв., 1958, 394); Гуде, висвистує оскажений вітер, жене вулицею шмаття порваних газет, жбурляє почорніле листя, кушпелить порохнявою, розмітає на тротуарах сміття (Хижняк, Тамара, 1959, 15).

2. Іти, їхати і т. ін., здіймаючи куряву. Довго я

кушпелила босими ногами по шляху (Чаб., Стоїть явір., 1959, 6); Цей агітфургон.. цілими днями гасас по відділках або кушпелить грейдером аж у райцентр за новою кінострічкою чи в якихось інших справах (Гончар, Тронка, 1963, 117).

КУШПОТІТИ, ить, *недок.*, *діал.* Підсил. до кушпелити. То не кушпела кушпотить, то татарва мчить на наших!.. (Мирний, II, 1954, 111).

КУШТРА *див.* кустрі.

КУШТРАТИЙ *див.* кустратий.

КУШТРЯ *див.* кустрі.

КУШТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. куштувати.

КУШТУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *перех.* і без додатка.

1. З'їдати або випивати трохи чого-небудь для проби; пробувати. Усякого товару, якого тільки подумавш, — усе є.. З якої хоч купи і скільки хоч куштуй, ніхто тобі не поборонить (Кв.-Осн., II, 1956, 12); — Скажи, — каже, — йому, щоб він нап'є з пшениці буханців і, крий боже, щоб не їв і не куштував, які вони (Стор., I, 1957, 34); — Еге, брати мої, здається, хтось наш обід куштував, — каже він (Укр. казки, 1951, 162); Хліба шмат, водою повний глек Були мені смачніші, ніж вино, Хоч я його й не куштував давно (Криж., Калин. міст, 1940, 5).

2. *перен.* Пізнавати з власного досвіду. Правда, що тягла ти [бурсо] добре оковиту, Іноді харцизтом обридла світу; Тільки вже за тебе куштувала й ліки — З свіжої берези віники великі (Щог., Поезії, 1958, 131); Потім як пішла [Параска] поневірятися по наймах, панської ласки куштувати (Еллан, II, 1958, 8); Вісім років я поневірявся, куштуючи заробітчанської долі в кубанських станицях, в Новоросійську, Єйську (Ле, В снопі., 1960, 311).

КУЩ, а, ч. 1. Низькоросла дерев'яниста рослина, гілки якої ростуть майже від кореня. Міцні дуби стоять, не шумлять і не шелестять, а поміж ними проквітають калинові кущі (Вовчок, I, 1955, 350); Раз, лежачи знічев'я на травіці, У холодочку під кущем, Він [Собака] розбалакався з Конем (Гл., Вибр., 1951, 68); На полі Антон повирубав, з корінням повикорчовував кущі ялівнику та ліщини (Чорн., Визвол. земля, 1959, 40); * Образно. Вони сиділи одне насупроти одного за золотим кущем багаття (Стельмах, II, 1962, 240); * У порівн. Фат'ма йшла попереду — зелена, як весняний кущ (Коцюб., I, 1955, 400); // тільки мн. Скупчення таких рослин на певній ділянці, а також ділянка з такими рослинами. Кам'яна печера була в густих кущах під високими дубами, в скелі (Н.-Лев., III, 1956, 292); Із кущів хутко вибігають козаки і парубки, зодягнені по-козацькому (Вас., III, 1960, 14); Тривожна ніч.. Здається, вискочить кіннота з кущів і кинеться на нас... (Сос., II, 1958, 422); // *перен.* Скупчення або пучки чого-небудь. За церквою видно кущ верб, такий рясний зеленіє (Тесл., Вибр., 1950, 121); Тільки по лукавих іскорках очей, що проблизкують під кущами брів, Дорошенко впізнає свого давнього приятеля (Гончар, Тронка, 1963, 335).

◇ В кущі; По кущах — далі від відповідальності, від безпосередньої участі у справі. [Г о р л о в:] Це ж народ знаєш який. Командуючий зробить, вони зразу до його слави й примазуються. Ходять гоголем і ордени одержують. А трохи що не так — в кущі, бояться відповідальності (Корн., II, 1955, 63); — Цілий рік трубили про ту кукурудзу, а як до діла прийшлося, то всі по кущах!.. (Кучер, Трудна любов, 1960, 271).

2. Скупчення рослин, стебла яких ростуть від поверхні ґрунту пучком. Сонце світило на їх з-за Росії й пронизувало зелені верби, кущі високої осоки коло самого каменя в воді (Н.-Лев., II, 1956, 312); Кирило

нагнув до себе кущ зілля й припав до нього гарячим обличчям (Коцюб., II, 1955, 215); Павутиння літало в повітрі, чіплялося за кущі хризантем (Томч., Готель., 1960, 23); * У порівн. Зірвалася [Одарочка] і побігла до хати. Мов кущ квіточок котився двором — то вона бігла (Мирний, I, 1954, 253).

3. перен. Об'єднання невеликих підприємств, артілей, організацій і т. ін. Беручи до уваги, що безспірний тип управління радянськими підприємствами, кущами підприємств і цілими галузями ще не виробився, .. з'їзд вважає можливим і допустимим на шляху до повної єдиноначальності застосування різних комбінацій у справі управління промисловістю (КПУ в резол. і рішен., 1958, 58).

КУЩА, і, ж., поет., заст. Шатро, намет. Ходімо в кущу, опочий, Та по večеряємо вкупі З веселим гостем молодим (Шевч., II, 1953, 309).

КУЩАВИЙ, а, е. Який росте пучками (про волосся). Шульга глянув з-під кушавих брів на усміхнене обличчя президента (Рибак, Час., 1960, 97); Він сідає. Краплі поту Хо́ва кушава борода (Мал., Віщий голос, 1961, 15).

КУЩАСТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **кущистий**. Височили буйні кущі жоржини, зарості якихось кушастих жовтих і фіолетових квітів (Сенч., На Бат. горі, 1960, 51).

2. перен. Який росте пучками (про волосся). Решта слів десь загубилась у кушастій сивій бороді старого (Л. Укр., III, 1952, 672); Очі глибоко заховалися під чорними кушастими бровами і дивляться насторожено, гостро (Собко, Нам спокій., 1959, 28).

КУЩЕННЯ, **КУЩІННЯ**, я, с. Дія за знач. **кущитися**. Для кращого кущення маточних рослин пагони, які утворилися у перший рік, зрізують (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 228); При скошуванні суданської трави в ранні строки створюються більш сприятливі умови для посиленого кушення рослин (Колг. Укр., 7, 1956, 22); — В період кушіння волога потрібна посіву, як мляті молоко (Ряб., Золототисячник, 1948, 185).

КУЩИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **кущ** 1, 2. Читаю й бачу неначе: гора, травичка, кущики (Тесл., Вибр., 1950, 156); Спереду невеликий старосвітський полковницький будинок, соломкою вкритий. На стрісі мох і навіть кущик жита (Довж., I, 1958, 217); // перен. Пучок волосся. Чудний той був князь Ратієв, — низенький, .. оброслий волоссям, як звір, воно у його не тільки на щоках і під очима поп'ялося, а й на самому кінці носа, мов бородавка, чорнів кущик (Мирний, IV, 1955, 15); З-під капелюха вибивалося повісмо білого волосся, під гострим хрящуватим носом кущики таких же білих вусів (Збан., Курил. о-ви, 1963, 137).

КУЩИСТИЙ, а, е. Який росте кущем, кущами. Ряд за рядом у борозни ставали, як по шнурку, молоді деревця. Од поля кушиста жовта акація, далі — кленки та бересточки (Оров., Зел. повінь, 1961, 13); Насіння, висіяне таким способом [по одній насініні], дає міцні кушисті сходи і добрий урожай (Колг. Укр., 1, 1958, 46).

КУЩИСТИСТЬ, тості, ж. Наявність кущів, здатність утворювати їх (про злакові та інші трав'янисті рослини). У посіві вівса мишій був затінений, тому у нього зменшились і кушистість, і ріст, і розміри колосків (Бур'яни., 1957, 20); — Треба закріпити в ній [пшениці] кушистість і добірне зерно, щоб це спадкувалося в звичайних умовах, розумієш? (Донч., V, 1957, 239).

КУЩИТИСЯ, їться, недок. 1. Росту кущем, кущами. Кучерява бузина кущилася аж під дах (Тулуб, Людолови, I, 1957, 108); Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги (Тют., Вир, 1964, 197).

2. Утворювати кущі (про злакові та інші трав'янисті рослини). Озимі рослини, висіяні весною, тільки

кущатся, а не колосяться тому, що для першої стадії їх розвитку необхідна низька температура (Фізика і с. г., 1948, 38); В полі густо кущилась ярина, буйно зеленіли озимі (Панч, I, 1956, 591); // перен. Росту пучками (про волосся). — Ану, замовкніть там! — задер [управитель] тупе підборіддя з глибокою вм'ятиною, в якій густо кущилась щетина (Стельмах, I, 1962, 23); На округлому обличчі з гострим підборіддям і тонкими, міцно затиснутими вустами кущилися густо чорні брови, що зрослися на перенісці (Кучер, Прощай., 1957, 109).

КУЩІННЯ див. **кущення**.

КУЩОВИЙ, а, е. 1. Який росте кущем, кущами. На дні ярів доцільно висаджувати кущові породи для затримання мулу, який може замулювати луки (Наука., 8, 1959, 31).

2. Прикм. до **кущ** 3. — На кущовій нараді я вже двічі виступала з промовою (Кочура, Родина., 1962, 44); — Варвара Іванівна беззмінний і чудовий керівник предметної комісії в школі і кущового методоб'єднання... (Коп., Земля., 1957, 169).

КУЩОРІЗ, а, ч., с. г. Машина для зрізування кущів і невеликих дерев на зарослих ділянках, призначених для сільськогосподарського використання. Для розчистки місцевості від кущів і невеликих дерев з діаметром стовбурів до 20 см, а також для зрізування купин застосовують кущорізи (Колг. енци., II, 1956, 21).

КУЩУВАТИЙ, а, е. Те саме, що **кушастий**. Дротяні загорожі навколо садіб були майже непомітні в густих зарослях кущуватої жовтої акації (Руд., Вітер., 1958, 9); Нелегко було вчорашнім хліборобам загонити великі саперні лопати в кущуватий, рутвяно-зелений, вкритий тумановою россою посів... (Гончар, III, 1959, 215); Никанор зовсім заріс чорною кущуватою бородою (Мик., II, 1957, 79); Важкі думки примушують його кущувати брови ще нижче насунутися на очі (Чаб., Балкан. весна, 1960, 186).

КШТАЛТ, у, ч. Зовнішній вигляд чого-небудь. Головка [Солохи] зрослася, тільки прийняла якийсь чудовий кшталт: високо-високо угору тяглася, а там, де свиня ухопила зубами, схилилася набік (Мирний, I, 1954, 54); // перен. Про особливості вдачі, характеру людини. Завзятого Троянці кшталту... І носа хоть кому утруть (Котл., I, 1952, 183).

◇ **На кшталт** чого — те саме, що **На зразок** (див. **зразок**). У казармі, за величезною грубою, щілина між грубою і стіною, коли з боків завісити ряднами, являла собою щось на кшталт кімнатки (Думки про театр, 1955, 48); Керовані хибними мотивами, ми всі, за винятком хіба одного Шолохова, вилучили з своєї творчої палітри страждання... Ми замінили його чимось на кшталт подолання труднощів... (Довж., III, 1960, 276); **На одін кшталт** — на один зразок, лад. Пан розглядає на одін кшталт змайстрованих близнят, його темне обличчя веселіє (Стельмах, I, 1962, 81); — Як все це безмежно нудно! — вигукнула вона. — Всі на одін кшталт. Всі стрижені під одну гребінку (Руд., Вітер., 1958, 354); **На свій кшталт** — на свій лад. Марію він полюбив теж на свій кшталт. Жадібним оком назирив її, як бездоглядний самородок, по-гендлярському визначив йому справжню ціну (Вол., Місячне срібло, 1961, 37).

КЮВЕТ, у, ч. Водостічна канава вздовж шляху і залізничного полотна. Солдати порозлягались у кюветах, у холодку, сиділи навпочіпки на схилах у затінку, купчили на полотні невеличкими гуртками (Смолич, Мир., 1958, 402); Артьомов крізь віконце вдивлявся у потоки, що обабіч шляху клекотали в кюветах (Чорн., Потік., 1956, 194).

КЮВЕТА, и, ж. Ванночка для обробки й промивання фотографічних та ін. пластинок та відбитків. *Кювета з розчином кислоти, в якій лежала мідна дошка, погойдувалася в міцних руках* (Ільч., Серце жде, 1939, 143); *Під час проявлення слід ритмічно, але не швидко погойдувати кювету або пінцетом пересувати фотоплір у проявнику* (Довідник фот., 1959, 163).

КЮРАСО, невідм., с. Апельсиновий лікер.

КЮРЕ, невідм., ч. У Франції та Бельгії — парафіяльний католицький священик.

КЮРІ, невідм., с., фіз. Одиниця виміру радіоактивності. *Кюрі* — одиниця виміру радіоактивних речовин,

що дорівнює кількості випромінювань одного грама радію за секунду (Наука., 3, 1957, 5).

КЮРІЙ, ю, ч. Створений штучно хімічний елемент із порядковим номером 96. *Кюрій своїми хімічними властивостями ще більше [ніж америцій] відрізняється від урану* (Наука., 3, 1960, 26).

КЯРІЗ, а, ч., гідр. Підземна споруда для збирання ґрунтових вод і виведення їх на поверхню землі. *Крім рік, використовують для зрошування ґрунтові води, які за допомогою спеціальних підземних галерей (кярризів) виводять на поверхню* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 362).

Л

Л, невідм., с. П'ятнадцята літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «л» (вимовляється «ел»).

ЛАБА, и, ж., діал. Лапа (у 1 знач.). *Хапаєся [хапється] лабами за коріння, нюхає і ричить [ведмідь], так ричить, мов розгніваний п'яниця* (Фр., IV, 1950, 26); — *То як же це ти сам в таку даль подався [подався]? Таж ту [тут] легко господареві Глибокої Дебри в лаби попасти!..* (Кол., Терен., 1959, 11).

ЛАБА́З, у, ч., заст. Приміщення для продажу або зберігання зерна та борошна. *Ряди величезних амбарів та лабазів тіснилися понад берегом* (Гончар, II, 1959, 9).

ЛАБА́ЗНИЙ, а, е, заст. Прикм. до лаба́з.

ЛАБА́ЗНИК, а, ч., заст. Власник лабазу, а також продавець у лабазі. — *Ну що то за безсердечний народ ці англійці. — Попи і лабазники! — сказав батько* (Смолич, II, 1958, 10).

ЛАБА́ЗНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до лаба́зник.

ЛАБАРДА́Н, у, ч., заст. Просолена й пров'ялена тріска без кісток. *Обід з усілякими лабарданами та винами розв'язує йому язик* (Про мист. театру, 1954, 31).

ЛАБА́ТИЙ, а, е, діал. Лапатий (у 1, 3 знач.). — *Є там що в ямі? — А дідько є лабатиий! Заморока та й годі* (Фр., IV, 1950, 16); *Зелений дикий виноград коло мого вікна розлізеться лабатиим листям по стіні!..* (Коб., III, 1956, 269).

ЛАБЕ́ТИ, ів, мн. 1. розм. Дуже великі, міцні руки; лапи. *Як піймав мене [чоловік] в лабети, як придавив, то в мене й дух у п'яти заліз!* (Мирний, II, 1954, 223); — *Живи на здоров'я.. Та більше не попадайся людоловам у лабети!..* (Гончар, III, 1959, 381); * *Образно. Мене знову рвонуло встати. Аж хижий сон уже держав мене в своїх лабетах* (Вас., II, 1959, 330).

2. Те саме, що **тенета**; пастка (див. **па́стка**¹). *Соломія знесилилась.. Груді важко дихали й очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабети* (Коцюб., I, 1955, 363).

3. чого, перен. Про те, що сковує, позбавляє свободи дій, ставить у безвихідне становище. *Швидше до гурту, за труд!.. Не даймося Більше в лабети облуд!* (Граб., I, 1959, 154); *Наша країна була у лабетах капіталізму* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 201); *Він виборсався з лабетів смерті* (Рибак, Час., 1960, 295); *Його серце впало і причаїлось в лабетах лихого передчуття* (Гур., Друзі., 1959, 160).

◆ **Захо́плювати (захо́пити) в [свої] лабе́ти**: а) (кого) позбавляти когось свободи дій; б) (що) привласнювати, загарбувати щось. — *Хіба він мені брат? — каже, бувало, Василь.. — Захопив у свої лабети все добро та й*

брат! (Мирний, I, 1949, 218); **Потра́пляти (потра́пити, попада́тися, попада́тися і т. ін.) в лабе́ти до кого, кому, чиї та без додатка**; **Опини́тися в лабе́тах** — потрапляти в небезпеку, у скрутне становище, у безвихідь; бути схопленим. *Всяка ж забара дасть Богу змогу стягти потуги, скріпитися силою; тоді ми опинимось в лабетах* (Стар., Облога., 1961, 29); *Вимагали б [фашисти] виявити партизанську тасмницю. А партизан не має на це права. Потрапив в лабети — мусить умерти мовчки* (Збан., Єдина, 1959, 237); *Вколо рук моїх гадюками мотався Густо-зелений ліс водорослин і трав — І врешті у такі лабети я попався, Що далі ні пливти, ні вирватись ніяк* (Рильський, Поеми, 1957, 263).

ЛАБІАЛІ́ЗАЦІЯ, ї, ж., лінгв. Заокруглення випнутих уперед губ (під час вимови деяких звуків); // Особливе забарвлення звуків мови внаслідок заокруглення випнутих уперед губ.

ЛАБІАЛІ́ЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **лабіалізува́ти**; // у знач. прикм. Залежно від участі губ голосні діляться на: 1) негубні (або нелабіалізовані, чи неогублені).. і 2) губні (або лабіалізовані, чи огублені), напр. «о», «у», при артикуляції яких губи випинаються вперед і округляються (Сл. лінгв. терм., 1957, 37).

ЛАБІАЛІ́ЗОВАНИ́СТЬ, ності, ж., лінгв. Властивість за знач. **лабіалізований**.

ЛАБІАЛІ́ЗУВА́ТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., лінгв. Вимовляти, заокруглюючи випнуті вперед губи (про звуки мови).

ЛАБІАЛІ́ЗУВА́ТИСЯ, ується, недок. і док., лінгв. Набувати особливого забарвлення внаслідок заокруглення випнутих уперед губ (про звуки мови).

ЛАБІА́ЛЬНИЙ, а, е, лінгв. Те саме, що **губни́й**¹ 2. **Лабіальні приголосні**.

ЛАБІ́ЛЬНИЙ, а, е, книжн. Який легко змінюється; нестійкий.

ЛАБІ́ЛЬНИ́СТЬ, ності, ж., книжн. Абстр. ім. до **лабільний**. *Втрата лабільності в рослинах таких цукрів, як глюкоза, пов'язана з недостатчею калію* (Допов. АН, 2, 1954, 87).

ЛАБІОДЕНТА́ЛЬНИЙ, а, е, лінгв. Те саме, що **губно-зубни́й**.

ЛАБІ́РИНТ, у, ч. 1. За давньогрецькою легендою — палац із величезною кількістю приміщень і заплутаних ходів, що його збудував Дедал на острові Кріті.

2. чого та з означ. Дуже складне, заплутане розташування приміщень, переходів, доріг, алей у парку тощо. *За нею [долиною] було видно цілі лабіринти невисоких скель* (Н.-Лев., II, 1956, 409); *І Алі, і Фатма*

були тут людьми чужими, не знали стежок і легко могли заплутатися в їх лабіринті (Коцюб., I, 1955, 400); Солекопи знали тут кожну штольню, заплутаний підземний лабіринт (Скл., Карпати, II, 1954, 271); На кістках [українського народу].. викладалися ці нетрі, лабіринти, гроти [Софіївського парку] (Ле, Право..., 1957, 99); * У порівн. Спочатку я просто блукала в коридорі, мов в якомусь лабіринті (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 43).

3. *перев. чого та з означ., перен.* Складне, заплутане поєднання, переплетення чого-небудь. Зла недоля зіпхнула його на саме дно суспільного пекла, провела лабіринтом арештів, безглузвих допитів, страшних тюрем (Кол., Терен., 1959, 374); // Про те, що важко збагнути, у чому важко розібратися. [К а й Л е т і ц і й:] Я не люблю таких процесів. Завжди темне дно буває в них — його й збагнути трудно, се хаос, лабіринт, а не процес (Л. Укр., II, 1951, 370); Мабуть, легше зварили найскладнішу швидкісну плавку, ніж продертися крізь складні лабіринти завдань на квадратні рівняння (Собко, Біле полум'я, 1952, 24).

4. *анат.* Внутрішня частина вуха, що виконує функції органа слуху й рівноваги. Заліз [довгоносик] в ушний лабіринт, добрався до ковадла з молоточком (Вишня, I, 1956, 420).

ЛАБІРИНТОВИЙ, а, е. 1. Стос. до лабіринту (у 1, 2, 4 знач.). *Лабіринтові переходи*; // Схожий на лабіринт (у 1, 2 знач.). *Лабіринтові органи дихання*.

2. *у знач. ім. лабірінтові*, вих, мн. Підряд риб ряду окунеподібних, які мають особливий орган дихання атмосферним повітрям.

ЛАБОРАНТ, а, ч. 1. Науково-допоміжний працівник лабораторії, наукового закладу. *Лабораторія безлюдна. По-одному, по-двоє кінчали свої частки роботи лаборанти* (Ю. Янов., II, 1958, 118); *Інженери і майстри, конструктори і лаборанти тісно тулилися за довгим столом у заводській їдальні навколо Шульги* (Рибак, Час., 1960, 100).

2. Помічник професора, викладача під час лабораторних занять. Він тепер дуже зайнятий, вчиться до екзаменів, а разом з тим він лаборантом при фізичному кабінеті (Л. Укр., V, 1956, 140).

ЛАБОРАНТКА, и, ж. Жін. до лаборант. Якщо лаборанткам задачу дано — Звіряти на схожість артільне зерно І вже бригадир оглядає лани, — Для нас це — найперша ознака весни! (С. Ол., Вибр., 1959, 29); Була така сусідка, лаборанткою працювала у нас на заводі (Гончар, III, 1959, 30).

ЛАБОРАНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до лаборант. *Лаборантський сектор Словникового відділу Інституту мовознавства АН УРСР провів велику роботу над поповненням загальної словникової картотеки* (Мовозн., XIII, 1955, 161).

ЛАБОРАТОРІЯ, ї, ж. 1. Спеціальне приміщення, обладнане для проведення експериментів, дослідів, випробувань і т. ін. *Поліція забралась навіть в самий університет і там обшукала лабораторію і навіть кабінет одного професора* (Л. Укр., V, 1956, 185); *Для.. хімічних досліджень необхідно мати обладнання, матеріали, лабораторію* (Цікава хімія, 1954, 118); *На фермі є лабораторія, в якій щомісяця визначають жирність молока кожної корови* (Колг. Укр., 8, 1958, 28); // Спеціалізована установа або відділ установи, де проводяться експерименти, досліді, випробування тощо. *Лабораторія баштанних культур Всесоюзного інституту рослинництва рекомендує пророщене насіння охолоджувати* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 89); * *Образно. Ленінград по праву вважають носієм технічного прогресу, лабораторією передового вироб-*

ничого й технічного досвіду (Рад. Укр., 23.VI 1957, 1).

Зуботехнічна (зубопротезна) лабораторія — майстерня для виготовлення зубних протезів. Для подання населенню зуболікарської допомоги було відкрито.. 4 зуботехнічні лабораторії (Матеріали охор. здоров'я..., 1957, 158).

2. *кого і з означ., перен.* Про внутрішні творчі процеси, внутрішню діяльність кого-, чого-небудь. *Лабораторія творчої думки Володимира Ілліча Леніна найповніше розкривається при експонуванні його науково-теоретичних праць з питань імперіалізму* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 67); *Творча лабораторія письменника*.

ЛАБОРАТОРНИЙ, а, е. Прикм. до лабораторія 1. *Лабораторні умови; Лабораторне приміщення*; // Признач. для дослідів або праці в лабораторії. *Лабораторний посуд; Лабораторний халат*; // Який виконується або відбувається в лабораторії. *Щоб перевірити якості цього торіанітового піску, треба зробити спеціальне лабораторне дослідження* (Трубл., Шхуна., 1940, 13); *Лабораторні заняття*.

ЛАБРАДОР, у, ч. Мінерал із групи польових шпатів. *Побачив [Молокан] красу й велич склепіння з тесаного зеленувато-чорного лабрадору, з величезними фігурами, барельєфами* (Ле, Міжгір'я, 1953, 432).

ЛАБРАДОРІТ, у, ч. Гірська порода, у складі якої переважає лабрадор; використовується як будівельно-облицювальний матеріал. *Ленінський мавзолей і станції московського метро.. оздоблено коштовним волинським каменем лабрадоритом* (Літ. Укр., 26.III 1963, 2).

ЛАБРАДОРІТОВИЙ, а, е. Прикм. до лабрадоріт. [Р у ж н и й:] *Це лабрадоритовий кар'єр, а не кінський завод* (Мам., Тв., 1962, 401); // Зробл. з лабрадориту. *Лабрадоритові плити*.

ЛАБРАДОРОВИЙ, а, е. Прикм. до лабрадор. *Лабрадорові породи*.

ЛАБУЗ, у, ч., діал. Бур'ян. *Стара, дуплява грушка широко розкладала довге листя, а до неї тулилися купи розвіяного вітром лабузу* (Кобр., Вибр., 1954, 166).

ЛАБУЗІННЯ, я, с., збірн., діал. Бур'ян. * У порівн. *Волочив [Семен] по дорозі ногами, мов мокрим лабузинням по стерні* (Козл., На переломі, 1947, 35).

ЛАБУЗНИТИСЯ, нюся, нишся, недок., розм. 1. без додатка. Те саме, що лєститися. [Х в е д о с ь к а:] *Мамочко, чи ви тепер добренькі?* [Х о т и н а:] *Та чого це ти так лабузнишся?* (Кроп., II, 1958, 55).

2. до кого. Те саме, що підлабузнюватися; підлещуватися. — *Про що це ти бога молиш, пане Купо? Чого з тим ладаном лабузнишся до вседержителя?* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 42).

ЛАБУШТАН, у, ч., бот., діал. Тоя. В тихім плесі потічка, над яким горів царівник сонячним цвітом та синів лабуштан низкою черевиків, жалібно кумкали жаби (Коцюб., II, 1955, 313).

ЛАВА¹, и, ж. 1. Дошка (або кілька дощочок) на стояках (іноді — прикріплена до стіни), на яку сідають або кладуть, ставлять що-небудь; ослін. *Гість лави не засидить, ліжка не залежить* (Номис, 1864, № 11939); *Хата простора, чиста: кругом стін липові лави* (Мирний, I, 1949, 330); *В саду кипіла робота — чистили алеї, пушили грядки, понівечені за зиму дощані халатбудки, лави* (Досв., Вибр., 1959, 368); // Дошка, прикріплена горизонтально до стіни пасажирського вагона, пароплава тощо, на якій сидять, лежать, а також кладуть багаж; полиця. *У вагоні ще попросторішало. Звільнилась горішня лава — зайняли для Гайового* (Головка, II, 1957, 439).

◇ Знаходити (знайти) сокіру під лавою див. сокіра;

Кінути під лáву що — викинути що-небудь як непотрібне; занедбати, забути. *А що на вас вони скажуть? Знаю вашу славу! Поглузують, покепкують Та й кинуть під лаву* (Шевч., I, 1951, 76); *Колі (як) покладуть на лáву — після смерті.* [Д у д а р:] *Га? Я лежатиму? (Підводиться).* [Г о л о с:] *Мабуть, як на лаву покладуть, аж тоді* (Мик., I, 1957, 28); *Лягті на лáву — померти: Посадіти на лáву підсудних — передати на розгляд суду; Потрапити (сісти і т. ін.) на лáву підсудних; Опинітися на лаві підсудних — потрапити під суд.* *Натрапила [Клавда] на таких шахраїв, що якби.. не зупинилась, могла б опинитися на лаві підсудних* (Вільде, Сестри., 1958, 454); *Сидіти (бути) на лаві підсудних (обвинувачених) — бути підсудним.* *Галан мав нагоду спостерігати головних німецько-фашистських воєнних злочинців, що сиділи на лаві підсудних* (Іст. укр. літ., II, 1956, 295); * У порівн. *Я сидів, наче на лаві обвинувачених* (Л. Укр., III, 1952, 688).

2. Похилий стіл із прикріпленням до нього сидінням, за яким працюють учні, студенти; парта. *Шкільна лав; Студентська лав.*

◇ *Із (зі) шкільної (студентської) лáви:* а) з часу навчання в школі (у вузі). *Товариш із шкільної лави;* б) відразу після закінчення школи (вузу). *З шкільної лави світлим, ніжним юнаком я попав у залізні лещата фронту* (Кол., На фронті., 1959, 6); *На шкільній (студентській) лаві — під час навчання в школі (у вузі).* *Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робилося.. проектів!* (Коцюб., I, 1955, 222).

ЛАВА², и, ж. 1. Спосіб шиккування, коли люди стоять один біля одного в лінію; шеренга, ряд. *У дві лави задніпрянці З москалями стали Аж за милю — меж лавами Понесли клейноди* (Шевч., I, 1951, 269); *Привели їх [рекрутів] до кам'яниці довгої-довгої, облупаної, чорної. Построїли в лаву перед кам'яницею* (Мирний, I, 1949, 221); *Друзі шикуються в лави, Струмом команда пройшла* (Гірник, Друзі., 1953, 30); // Велика кількість щільно розташованих предметів. *На нивах.. збившись стеблинами в густу лаву, подекуди стоять самотою клатті недокошеної пшениці* (Вас., Вибр., 1954, 64); // у знач. присл. лáвою. Суцільною масою. *Понад тихим Дунаєм зеленою лавою простягся кучерявий гай вербовий* (Коцюб., I, 1955, 137); *Весь натовп пішов лавою до дверей* (Ю. Янов., IV, 1959, 30).

◇ *Бути в перших лáвах* кого і без додатка — бути попереду, першим у якихось діях, бути найактивнішим серед інших. — *Зрозуміло. Хочеш бути, Романе, в перших лавах оборонців країни* (Крот., Сини., 1948, 10); *Як і на фронті, в навчанні у перших лавах буду* (Воскр., Поезії, 1951, 79).

2. Бойовий лад у війську (переважно кінноті), розгорнений для атаки. *Прокотився наказ: негайно розгорнутися в бойові лави* (Гончар, I, 1954, 309); *Сини сиділи коней, ясну зброю брали в руки, шикували грізні лави* (Гур., Друзі., 1959, 9); // у знач. присл. лáвою (лáвами). Ладом, установленим для атаки; // Військовий підрозділ, вишикуваний у такий спосіб для атаки. *Мов рої ті гулі, Де і брались полки, Уставала за лавою лав* (Манж., Тв., 1955, 80); *Він летів попереду кінної лави.. А за ним сила-силенна вершників* (Руд., Остання шабля, 1959, 230).

◇ *Змика́ти (зімкну́ти) лáви* див. змика́ти.

3. перев. мн. Сукупність осіб, об'єднаних певними стосунками, організацією тощо. *Із наших лав прийшли вожді, Що, як і ми, зросли з нуждою* (Сос., I, 1957, 466); *Нове життя формувало письменників.. Вони частково виходили з лав письменників старшого покоління, але поруч з ними весь час з'являлись нові автори* (Вітч., 5, 1956, 136).

Вступати (вступіти) до лав (в лáви) чого і з означ. — ставати членом якоїсь організації, об'єднання. *Михась пройшов сувору школу, та твердо йшов крізь років дим, вступив у лави комсомолу, став активістом молодим* (Сос., II, 1958, 436); *Іти (ставати) до лав армії — іти до армії, ставати солдатом; Прийма́ти (прийня́ти) до лав чого і з означ. — робити когось членом певної організації, об'єднання.* *Сашко написав так: «..Прошу прийняти мене до лав комсомолу»* (Жур., Даша, 1961, 35).

4. У феодальній Польщі й на Україні до середини ХІХ ст. — колегія суддів, що розглядала кримінальні справи. *В ряді міст, крім ради, була і друга колегія — лав*, що складалася з обраних довічно міщан-лавників і відала судом у кримінальних справах (Іст. УРСР, I, 1953, 128).

ЛАВА³, и, ж. Вибій у шахті із суцільною системою розробки вугільного чи інших пластів корисних копалин. *Шахтареві слава, коли багато вугілля дає лав* (Укр.. присл., 1955, 344); *Тепер, при наявності комбайнів і високопродуктивних скребкових конвейєрів, середня довжина багатьох лав у Донбасі становить 150 м і більше* (Гірн. пром., 1957, 26).

ЛАВА⁴, и, ж. 1. Розплавлена силікатна маса, що виливається на земну поверхню під час вибуху вулкана. *З вікна видно Везувій. Увечері на вершкуні горять вогнем два потоки лави* (Коцюб., III, 1956, 270); *Коли розплавлена магма досягає поверхні землі, вона виливається у вигляді лави* (Наука., 8, 1958, 22); * У порівн. *Й як далеко гляне око, Розливається широко Кров гаряча, мов з вулкану Лава, серед урагану* (Фр., ХІІІ, 1954, 392).

2. кого, чого і з означ., перен. Велика кількість кого-, чого-небудь, що навалює, нестримно рухається суцільною масою. *Водяна лав* перевалюється через бетонний водозлив відбудованої греблі (Рад. Укр., 5.V 1946, 2).

ЛАВАНДА, и, ж. 1. (Lavandula). Вічнозелена південна чагарникова рослина родини губоцвітих, з якої добувають ефірну олію. *Кримська область має особливо сприятливі умови для вирощування троянди казанлицької, лаванди, фіалки* (Колг. енци., II, 1956, 591); *В долині коло Арля це було. Лаванди море. Висохлі маслини* (Рильський, III, 1961, 250).

2. Парфуми, які виробляють із цієї рослини. *Часто в світі чесні люди Не конче гарно пахнуть, Слуги ж панські уживають Завжди амбру та лаванду* (Л. Укр., IV, 1954, 149); *Василь Семенович напаччений пачулями і лавандою* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 72).

ЛАВАНДОВИЙ, а, е. Прикм. до лаванда. *Лавандові квіти;* // Який видобувають із лаванди. *Лавандову ефірну олію, крім парфюмерії, використовують у лакофарбовому та керамічному виробництвах* (Ол. та ефір. культ., 1956, 308); // Власт. лаванді. *Лавандовий запах.*

ЛАВІНА, и, ж. 1. Величезна маса снігу, льоду, що зсувається з гірських схилів; сніговий обвал. — *Лавина, як відомо, складається з мільйонів невинних сніжних клатків і з нічого більше!* (Фр., VI, 1951, 272); *Зміщення снігу з високих місць у нижчі може відбуватися двома способами: а) безпосереднім скочуванням — лавинами і б) у вигляді льодовиків* (Курс заг. геол., 1947, 136).

2. кого, чого і з означ., перен. Велика кількість, сукупність кого-, чого-небудь, що нестримно рухається суцільною масою. *Бренькнули ті ноти й покотились разом вниз.. зростаючи в лавину звуків* (Коцюб., I, 1955, 376); *З горба було видно, як змішались в одну суцільну масу дві лавини ворогуючих між собою людей* (Ле, Наливайко, 1957, 90); *З глибини наших позицій ішла залізна лавина в нову контратаку* (Цюпа, Назуст-

річ., 1958, 233); * У порівн. *Божевільна з жаху череда ринула повз утікачів і промчала, як лавина* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 107).

ЛАВИННИЙ, а, е. Те саме, що лавинний.

ЛАВИНОВИЙ, а, е. Прикм. до лавина 1. *Лавиновий сніг.*

ЛАВИЦЯ, і, ж., діал. Лава (див. лава¹). *Якимиха, побачивши гостей, кинулася по хаті: постирала лавицю й попросила сідати* (Кобр., Вибр., 1954, 57); *На чисто вимитих лавицях стояли відра з холодною водою* (Гончар, III, 1959, 423).

ЛАВІРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. лавірувати. *Історія більшовизму, нагадує Володимир Ілліч [Ленін], сповнена прикладів лавірування, компромісів з іншими, в тому числі й буржуазними, партіями* (Ком. Укр., 6, 1970, 16).

ЛАВІРУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Плисти під вітрилами, маневруючи ними так, щоб зустрічний вітер дув то з правого, то з лівого боку. *Шість діб довелося лавірувати [суднам] проти зустрічного вітру, поки обійшли острів з півночі* (Видатні вітч. геогр., 1954, 31); *Вони [шхуни] довго сновигають у гавані, як нічні птахи, лавірують, хитрять із вітром* (Ю. Янов., II, 1958, 45); // Плисти, часто змінюючи курс, щоб не наштовхнутися на міліну, крижину тощо. *«Колумб».. зменшив ходу і, лавіруючи між шхунами, ..став швартуватися до причалу* (Трубл., Шхуна., 1940, 16); // перен. Часто змінюючи напрям руху, обминати перешкоди.

2. перен. Виявляти спритність, виходячи зі скрутного становища, пристосовуючись до певних обставин. *Ми мусили вицікувати, відступати, лавірувати, підписувати найпринизливіший мир, одержуючи через те можливість будувати новий фундамент нової соціалістичної армії* (Ленін, 29, 1951, 45).

ЛАВКА¹, и, ж. Те саме, що лава¹. *Старший брат сів на лавці, а усі інші [діти] у рядочок коло його* (Вовчок, I, 1955, 298); *Біля зупинки посиділа [Тамара] на лавці і, не дочекавшись трамваю, вирішила пройтись* (Хижняк, Тамара, 1959, 270); *На верхній лавці, важко перевертаючись на бік, як лантух, кряче й сопє лісоруб Гутман* (Кол., На фронті., 1959, 31).

◇ **Знаходити (знайти) сокіру під лавкою** див. сокіра.

ЛАВКА², и, ж., діал. Крамниця. *Мати все турбувалася, коли б його у лавку піти, набрати Галі на плаття* (Мирний, IV, 1955, 138).

ЛАВНИК, а, ч., іст. Член лави (див. лава² 4). — *Якщо були б ви письменні й знали закони, ніякі лавники й радці не могли б вас покарати без права* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 176).

ЛАВНИЦЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до лава² 4 і лавник. *Ти коли-небудь був у лавницькому суді?* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 162).

ЛАВОВИЙ, а, е. Прикм. до лава⁴. *Якщо кратер такого вулкана заповнений лавою, то це буде лавове озеро* (Курс заг. геол., 1947, 219).

ЛАВОЧКА¹, и, ж. Зменш.-пестл. до лава¹. *За столом вже молода Сіла на посад, На лавочках всі дружечки Посідали вряд* (Л. Укр., I, 1951, 323); *В саду під розквітлою яблунею гарненька зелена лавочка з спинкою* (Ряб., Жайворонки, 1957, 6).

ЛАВОЧКА², и, ж., діал. Зменш. до лавка². [К о н о н:] *Я відкрив би лавочку, як Тіпка, та й сидів би собі та крамарював би* (Кроп., II, 1958, 431).

◇ **Закривати (закрити) лавочку** див. закривати.

ЛАВР, а, ч. 1. (*Laurus*). Південне вічнозелене дерево або кущ, висушене листя якого вживають як приправу до страви. *Орішник широко повис; Черешні з лаврами*

сплелися; Сяга до неба кипарис (Щог., Поезії, 1958, 233); // Висушене листя такого дерева. *Ярина.. принесла.. казанок, у якому булькотіла юшка, миску з сочивом. У світлиці запахло лавром, .. перцем* (Скл., Святослав, 1959, 31).

2. перев. мн. Вінок, гілка цього дерева як символ нагороди, перемоги. — *Поети, мов діти, Їм милі тріумфи, і лаври, і квіти, І вабить їм очі велика слава* (Л. Укр., I, 1951, 111); *Зустрічайте його [А. Бучму] ви литаврами. Він сьогодні закиданий квітами, він сьогодні увінчаний лаврами* (Тич., II, 1957, 37); // тільки мн., перен. Про успіх, славу, визнання. *Не заздрю лаврам писак І прилизаним трубадурам* (Еллан, I, 1958, 169); *Ще більше хотіла б Софія і взагалі не бути ніде похованою, якось обминути їхні ідіотські склепи і поносити лаври святої ще за життя* (Гончар, Таврія, 1952, 132).

◇ **Добувати (добути, здобувати, здобути і т. ін.) лаврів (лаври)** — досягати успіху, визнання і т. ін. — *Я буду давати концерти на фортепіані.. Добудемо собі лаврів* (Н.-Лев., IV, 1956, 185); *При недавніх виборах.. він.. здобув собі нові лаври* (Фр., III, 1950, 248); **Лаври Герострата** — ганебна, сумна слава; **Лаври чиї не дають спати кому** — хтось заздрить чий-небудь успіхам; **Пожинати лаври** — користуватися наслідками чого-небудь. *Хай книжка лежить собі, а ми, братко, давай пожинати лаври* (Вас., I, 1959, 347); **Спочивати (спочити) на лаврах** — заспокоюватися на досягнутому. *Драма художника Сагайдака виникає тому, що художник непомітно для себе, спочивши на лаврах минулих звершень, загруз у самозакоханості* (Літ. газ., 11.III 1959, 3).

ЛАВРА, и, ж. Великий православний чоловічий монастир, підпорядкований у своїй діяльності найвищій церковній владі. *Спочила коло святої Лаври та й пішла собі місця питати* (Вовчок, I, 1955, 14); *Моя баба колись за п'ятсот кілометрів до Печерської лаври в Київ пішки ходила* (Ле, Право., 1957, 220).

ЛАВРИК, а, ч., діал. Равлик. *З намулу на дні [струмка] визирила черепашка, мабуть, лісового лаврика* (Донч., IV, 1957, 40).

ЛАВРОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до лавр 1. *Відвівши очі од вінок, Нерчин глянув перед собою на рівну, густу громаду лаврових кущів* (Рибак, Час., 1960, 11); *В прекраснім лавровім гаю він [цар] побачив два трони* (Вишня, I, 1956, 197); // Власт. лавру. *Лаврові пахощі; // Зробл. з гілок, листя лавра. На скелі Хороша дівчина сидить, В лавровім вінку вона сяє* (Л. Укр., I, 1951, 8).

Лавровий лист — висушене листя лавра, що його вживають як приправу до страви. *Пахне лимоном, хурмою, чаєм і лавровим листом* (Руд., Остання шабля, 1959, 238).

◇ **Лавровий вінок (вінець)** — вінок із листя та гілок лавра як символ перемоги, тріумфу тощо. *Дві могутні постаті держали сплетені лаврові вінки двох союзних армій* (Кобр., Вибр., 1954, 186); — *Мені чоло сьогодні квітчає Сей почесний лавровий вінець* (Л. Укр., I, 1951, 348).

2. у знач. ім. лаврові, вих, мн. Родина південних вічнозелених рослин, до яких належать лавр, камфорове дерево тощо.

ЛАВРОВИШНІВИЙ, а, е. Прикм. до лавровишні. **ЛАВРОВИШНЯ**, і, ж. (*Laurocerasus*). Південне вічнозелене дерево або кущ родини розоцвітих із пахучим листям і плодами, схожими на вишні. *Він іде подвір'ям поміж клумбами та кущами густої, приземкуватої лавровишні* (Руд., Вітер., 1958, 309).

2. Плід цієї рослини. *Тайфідє силоміць заливала їй*

у горло настоянку з лавровишні (Тулуб, Людолови, I, 1957, 377).

ЛАВРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до лавра. В печерах лежить двадцять братів, що будували лаврську дзвіницю (Н.-Лев., II, 1956, 330); На лаврських кручах, на горбах крутих І на Дніпрі, у битвах за причали Ми справді бачили людей святих, Що смертю смерть в бою перемагали (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 13); // Який належить лаврі. В 50-х роках XVIII ст. талановитий архітектор, лаврський кріпак Степан Ковнір збудував у садибі Лаври [Києво-Печерської] флігель (Іст. УРСР, I, 1953, 382).

ЛАВСАН, у, ч. Синтетичне поліефірне волокно, що своїми властивостями нагадує вовну. Лавсан міцністю переважає нейлон і через те, що не мнеться, він не поступається перед вовною (Наука., 3, 1958, 15).

ЛАВСАНОВИЙ, а, е. Прикм. до лавсан. Лавсанове волокно; // Вигот. із лавсану. Лавсанова пряжа в 4 рази дешевша від натуральної вовни (Рад. Укр., 27.II 1962, 1).

ЛАВЧІНА, и, ж. Зменш.-пестл. до лавка¹. В «клітці» під сходами на маленькій, старій лавчині сиділо троє (Фр., IV, 1950, 477).

ЛАГ, а, ч., мор. 1. Навігаційний прилад для вимірювання швидкості руху судна або пройденого ним шляху. Після обстрілу глибинними бомбами у підводному човні зіпсувались лаг і курсограф (Трубл., Шхуна., 1940, 239).

2. Борт судна. Стати лагом до хвилі.

ЛАГІДКОМ, присл., розм. Злагідно, дружно.

ЛАГІДЛИВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що згідливий.

ЛАГІДНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до лágідний.

ЛАГІДНЕНЬКО. Присл. до лágідненький. А сами серпи побрали І постать займають, Та вдвох собі лágідненько, Любо розмовляють (Л. Укр., I, 1951, 327); Колись Андрій глянув на неї лágідненько — і вже розквітли з того в дівочому серці буйні надії (Вас., I, 1959, 273).

ЛАГІДНИЙ, а, е. 1. Спокійний, сумирний, тихий. Меланя характеру була лágідного, ніколи в гнів не впадала (Смолич, Мир., 1958, 40); // Ніжний, ласкавий. Себе я чую сильним і свободним.. Таким веселим, щирим і лágідним, Яким я був за давніх, давніх літ (Фр., XI, 1952, 8); Така собі проста Докія Петрівна, з людьми не горда і з дітьми лágідна (Головка, II, 1957, 192); // Який виражає спокій, доброту, ласку, ніжність. Лágідні очі бідного з найбідніших чабана Дмитра загорялися тим радісним, переможним вогнем, що запалав ще в дні Великого Жовтня (Ірчан, II, 1958, 408); Завжди усмішка лágідна цвіла їй на вустах (Сос., Поезії, 1950, 124); // Злагоджений, дружній (про життя, взаємини тощо). Хоч наша родина дуже бідна, проте в хаті було життя тихе, лágідне (Вас., IV, 1960, 10); // Пройнятий доброзичливістю, приязню, ласкою. — Любий джуро! Щира дяка тій, що шле тебе до мене, але я прийти не можу на запросини лágідні (Л. Укр., I, 1951, 433); Як не готував себе Іван Юхимович до лágідної розмови, гнів почав брати верх над його волею (Руд., Остання шабля, 1959, 372).

2. Приємний для сприймання; нерізкий, м'який, ніжний. І всі струни озвалися співом, Лágіднішим од вітру дзвінкого (Л. Укр., I, 1951, 128); Із звисаючої лампи, ослоненої зеленою ажурною заслоною, розходилося ніжне, лágідне світло (Коб., III, 1956, 193); Катерина гладила її волосся, і так заспокоїливо впливали на Марію оті любовні, лágідні доторки її долонь!.. (Руд., Остання шабля, 1959, 387); // Якому не властиві різкі температурні коливання. Після незвичайно довгої і лágідної осені настала відразу люта, морозна зима (Фр., IV, 1950, 45); Сосни шумлять під вітрами,

Тихнуть у лágідну днину (Нагн., Зустрічі., 1958, 67); // Несильний, невеличкий (про вітер, хвилі тощо). Немов лágідні хвилі гойдають водні лілеї (Коцюб., II, 1955, 132); До весни далеко, але вітрець лágідний лоскоче щокую (Коп., Лейтенанти, 1947, 113); // Рівний, нестрімкий. Лágідний берег ріки.

ЛАГІДНІСТЬ, ності, ж., перев. з означ. Властивість за знач. лágідний. Тая йому неприродна лágідність прикро контрастувала з попереднім диким і грізним тоном (Фр., VIII, 1952, 115); Лисенко, попри всю лágідність особистої своєї вдачі, мав ворогів, був супроти них непримиренний (Рильський, III, 1956, 350); Мова капітанова потроху губила лágідність (Ю. Янов., Вершники, 1939, 41).

ЛАГІДНІТИ, ію, ієш, недок. Ставати лágідним. — Дай ми [мені] спокій, Маню! — відказав Симон, лágідніючи (Фр., I, 1955, 319); Мороз і стужа лágіднили, сніг іще хіба несподівано й рідко навертався (Коб., III, 1956, 525).

ЛАГІДНО. Присл. до лágідний. Ось уже корови воду Із корита попили, І одна по одній.. В стійло лágідно пішли (Вирган, В розп. літа, 1959, 25); — Ти засни, а я тобі казочку розкажу, — сказала лágідно бабуся (Коп., Сон. ранок, 1951, 32); Він глянув їй у очі, і одразу стало лágідно і спокійно на серці (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 462); Через що коти гризуться з собаками і.. не живуть лágідно? (Сл. Гр.); Сей зимовий сезон почався так лágідно, що я маю добру надію на сей рік (Л. Укр., V, 1956, 109); Під ногами пружко угинається килим трави, а поряд ласкаво і лágідно хлюпає море (Ткач, Жди., 1959, 6); Стежка лágідно здійснювалася вгору і пропадала місцями в густих лопухах (Коцюб., II, 1955, 394).

ЛАГЛІНЬ, я, ч., мор. Плетений трос, який використовують для буксирування лагів (у 1 знач.).

ЛАГОДА, и, ж., рідко. 1. Те саме, що злáгода. Нічим їй ніхто не догодить, ні з ким жити в покої, в лагоді не може (Коцюб., I, 1955, 465).

2. Те саме, що лágідність. Іду помарить край ставка, Де лагода та сяєво блакиті (Стар., Поет. тв., 1958, 200); Навкруги такий достиглий спокій, Така в усьому лагода розлита (Вирган, В розп. літа, 1959, 212).

ЛАГОДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. лáгодити 1. Він запросив мене до хати й повів у невеличку кімнату, де був розкладений інструмент для лагодження взуття (Сміл., Сашко, 1954, 158); Остап взяв у колгоспі й привіз орішини, але до лагодження [хлівця] не брався (Кочура, Родина., 1962, 191).

ЛАГОДИЛЬНИЙ, а, е. Стос. до лагодження. Лагодильні роботи; // Признач. для лагодження. Лагодильна майстерня; Лагодильне знаряддя.

ЛАГОДИЛЬНИК, а, ч. Той, хто лагодить (у 1 знач.) що-небудь.

ЛАГОДИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до лáгодильник.

ЛАГОДИТИ, джу, диш, недок., перех. 1. Усуваючи пошкодження, робити придатним для користування; ладнати (у 2 знач.). В Яру колись гайдамаки Табором стояли, Лагодили самопали, Ратища стругали (Шегі., I, 1951, 337); Коло столу сидів Улас і лагодив старого синього жупана (Н.-Лев., III, 1956, 298); Полагодити місточок, звісно, можна, так невідомо, кому його лагодити, бо він якраз на межі (Вишня, I, 1956, 383).

2. перен. Усувати, ліквідувати непорозуміння, припиняти сварки тощо. Це був його улюблений дотеп, яким він звичайно лагодив більш серйозні балачки між нами (Вільде, На порозі, 1955, 91); // Уладнувати, виправляти (у 2 знач.). Негарно Мирону стало, що його зять такий: закручувати чужі гроші вмів, а віддавати не вмів.. Він почав лагодити діло (Григ., Вибр.,

1959, 231); // Робити менш відчутним; угамовувати. Сльози лагодили її жаль, розливали всякі думки (Фр., V, 1951, 283); Слова учителя лагодили біль його душі (Круш., Буденний хліб., 1960, 156).

3. Робити щось готовим, придатним для вжитку, користування. — Лагодь, сину, сани, відвезеш ялинку (Коцюб., I, 1955, 80); Васирина подала йому вечерю та й пішла лагодити постіль (Март., Тв., 1954, 61); Він, до бою лагодячи гармату, ..пестив рукою її мідне жерло (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 403); // Заздалегідь робити все необхідне для здійснення, проведення чогось. — Дружечки прийшли, нехай убирють до вінця нашу молоду, ..а я піду лагодити весілля! (Кв.-Осн., II, 1956, 87); Я лагоджу дві книжки до друку (Стеф., III, 1954, 219); // Збирати, лаштувати когось у дорогу тощо. Лагодила [мати] їх [синів] цілу ніч у дорогу (Стеф., I, 1949, 193); // Готувати, приготувати (їжу тощо). Мати замовкла, стала лагодити обід для батька (Ков., Світ., 1960, 38).

4. розм. Те саме, що робіти 2; виготовляти. Лиш де-де в кошарах цюкали теслі, лагодячи нові цямрини для ям (Фр., VIII, 1952, 400); Лице в нього було поважне, скуплене, немов лагодив домовину (Коцюб., II, 1955, 430); Ми якраз з Сашком лагодили шпаківню в його дворі, коли побачили тачанку (Чаб., Катюша, 1960, 49).

5. розм., рідко. Те саме, що устанавлювати. Метушилася [господиня] поміж гостей, кожному намагалась щось сказати чи запитати, поспішала назустріч новим, лагодила на столі квіти (Досв., Вибр., 1959, 254).

ЛАГОДИТИСЯ, джуся, дишся, недок. 1. до чого, на що і з інфін. Робити приготування до певної дії, стану; готуватися (у 1 знач.). Як так на небі дві хитрили, Тут [на полі] лагодились два на бій (Котл., I, 1952, 283); [Кіндрат Антонович:] Ідїть краще у дім та готуйтеся до чаю. [Олесь:] Щерано до чаю лагодитись (Кроп., II, 1958, 276); Мовчки стежив старий, як хлопець вкладався на сухому дерні проти сонця й лагодився спати (Сміл., Зустрічі, 1936, 29); // куди. Збиратися, лаштуватися в дорогу тощо. Лишень на божу днинку збиратись стало, а Саїн з товаришами в дорогу лагодиться (Черемш., Тв., 1960, 344); Коли Андрій лагодився до клубу, мати просила його не баритись (Гур., Наша молодість, 1949, 8).

2. тільки 3 ос., розм. Те саме, що ладитися 1. Радів і Янек Свенціцький, що справа лагодилася, і потроху опановував роль управителя (Тулуб, Людолови, I, 1957, 50); // з чим, безос. У самого Колодяжного не все лагодилося з іспитами, і він волів найменше зараз засідати (Рибак, Час., 1960, 441).

3. тільки недок. Пас. до лагодити 1, 3. Містки вічно лагодилися наспіх, і вони служать завжди однаково кречучи як від великого, так і від малого вантажу (Ле, Міжгір'я, 1953, 14); Матеріали уже переписуються, і збірник лагодиться (Коцюб., III, 1956, 242).

ЛАГОДІННЯ, я, с. Дія за знач. лагодити. Доми та забудування і в його селі, і в Києві стояли без лагодіння десятки років (Н.-Лев., I, 1956, 619); Не така дорога, як лагодіння (Сл. Гр.).

ЛАГОМІНА див. лагомїни.

ЛАГОМІНЕЦЬ, нця, ч., розм., рідко. Те саме, що ласун.

ЛАГОМІНИ, мін, мн. (одн. лагомїна, и, ж.), розм. Те саме, що ласощі. Везли [Латинці] з собою лагомїни, оливу, мило, риж, маслини (Котл., I, 1952, 195).

ЛАГОМІНКА див. лагомїнки.

ЛАГОМІНКИ, нок, мн. (одн. лагомїнка, и, ж.). Зменш.-пестл. до лагомїни. Коли не забредеш к Мірош-

нику бувало, У його є і хліб, і сіль, і сало, Чи то в скоромний день — із маслом буханці, Книші, вареники і всякі лагомїнки (Греб., I, 1957, 69).

ЛАГУНА, и, ж. 1. Неглибока морська затока, що утворилася внаслідок відокремлення частини моря піщаною косою. Венеція розташована в одній з лагун Адріатичного моря (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 116); Ми довго плавали, ми бачили увіч Гарячі кактуси, банани тонкошкурі, Легку блакить лагун на чорнім фоні бурі (Рильський, I, 1956, 145).

2. Внутрішня водойма коралового острова (атола).

ЛАГУННИЙ, а, е. Те саме, що лагуновий. Лагунна псверхня.

ЛАГУНОВИЙ, а, е. Прикм. до лагуна. Лагуновий риф; Лагунові відклади; // Який має лагуни. Лагунові острови.

ЛАД, ладу і ладу́, ч. 1. Стан, коли де-небудь чисто прибрано, всі речі на своїх місцях; порядок у чомусь або де-небудь; протилежне безладу. Він згадував свій город і виноградник, той лад, який зазела там Параскіца власними руками (Коцюб., I, 1955, 265); В дворі будов хазяйський лад: ліворуч — ряд, праворуч — ряд (Гонч., Вибр., 1959, 317); Кімнату за кімнатою в кожному будинку, ступінь за ступенем на повір'ї прибирали, перетирали, перемивали, чистили, підмітали, наводячи зразковий лад (Коз., Сальвія, 1959, 26).

◇ **Приводити (привести) до ладу́ (в лад)**: а) (що) надавати чомусь доброго вигляду, стану; упорядковувати; б) (себе) надавати охайності своєму зовнішньому вигляду. Тарас швидко переодягся, привів себе до ладу, спустився вниз і вийшов у парк (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 184).

2. Стан, коли все робиться, виконується як слід, відповідно до певних вимог, правил і т. ін.; упорядкованість. Хтось до когось давно хоче писати, та ніяк не може прийнятись, то якийсь спішний лист на заваді стане, то хтось розкисне сам, та й так нема ладу (Л. Укр., V, 1956, 386); Як людина військова, любить [пан Бжеський] лад і дисципліну (Тулуб, Людолови, I, 1957, 46); Кинувши роботу, батько одразу пішов тоді в школу.. наводити правду і лад... (Гончар, Тронка, 1963, 65); Ми оберігаємо на вокзалі лад, регулюємо рух, стежимо за роботою прибиральниць (Кол., На фронті., 1959, 34); // Злагожденість, узгодженість у діях; організованість. Хоч пішли вони [половці] в кожухах, Не було ладу в їх рухах (Фр., XIII, 1954, 374); Праця відбувалася надзвичайним темпом. І в той же час зразу бив в очі надзвичайний лад і організованість усієї роботи (Смолич, I, 1958, 75); // Згода, злагода в стосунках, взаєминах і т. ін. Нащо й клад, коли в сім'ї лад (Укр. присл., 1955, 120); У товаристві лад — усяк тому радіє (Гл., Вибр., 1951, 10); // у знач. присл. ладом. Зрозуміло, ясно, не заплутано. Та ви ладом кажіть (Номис, 1864, № 2717); — Та чому оця Маруся нам не скаже нічого?.. — І справді, чом таки не скажеш ладом, Марусе? (Вовчок, I, 1955, 189).

◇ **Без ладу́** — безладно, без порядку. Тікали без ладу, куди попало, аби тільки чим скоріше добратися до свого табору або в ліс (Мак., Вибр., 1956, 504); Кляті руки.. метлялися сюди й туди без усякого ладу (Смолич, Мир., 1958, 54); Без ладу й складу: а) безладно, не-доладно, плутано. Говорили без ладу й складу; б) негарний, недоладний. Кобила була крива, без ладу й складу; Давати (дати) лад: а) (кому, чому) дбайливо доглядати кого-, що-небудь; доводити до належного стану. Розумний всякому дає лад (Укр. присл., 1955, 88); Діти малі, треба їм лад дати (Коцюб., I,

1955, 67); *Вийдуть отари з кошари — Треба давати їм лад!* (С. Ол., Вибр., 1959, 143); б) (чому) лагодити що-небудь. [О к с а н а:] *Трактор знов попсувався. Возилася з ним цілу ніч, а дати йому лад сама не можу* (Мороз, П'сси, 1959, 34); *Доводити (довесті) до ладу* що: а) доводити щось до належного стану; упорядковувати. *Горпина молодю повдовіла, а за хворістю не мала спромоги довести до ладу й те господарство, яке залишив їй чоловік* (Л. Янов., I, 1959, 38); б) успішно завершувати, розв'язувати що-небудь. — *Сміється, а й самі не знає, з чого. А я знаю, що ні один з вас не доведе до ладу задачу* (Вас., I, 1959, 69); *Доходити (дійті) [до] ладу*: а) (з чим) розбиратися, орієнтуватися в чомусь. *Омелян дивувався, що дзвони висіли на кількох поверхах, так розділені, що ніякий дзвонар не зумів би з ними дійти ладу* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 521); б) набувати струнності, послідовності (про думки). *Тепер думки в його голові поступово доходили ладу. Він починав розуміти: машина, певно, підірвалася на міні* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 26); *Іті (піті) на (в) лад*: а) налагоджуватися, ладитися. *Озирнули [хлопці] свою роботу — повесіли, підбадьорились. Зразу якось почули, що діло на лад йде, що в них щось вийде* (Вас., II, 1959, 236); *Розмова не йшла в лад* (Фр., III, 1950, 316); б) відбуватися, здійснюватися успішно. *Гармаш помітив, що сьогодні не все йде на лад у Василя Пилиповича* (Донч., Дочка, 1950, 204); *[Не] в ладах бути (жити і т. ін.) з ким — [не] в мирі, згоді, злагоді бути, жити й т. ін. з кимось. — Чи ти думаєш, що я хочу бути не в ладах з [тобою]* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 51); *[Не] в (у) лад з чим, чого, чому — [не] згідно з чим, [не] відповідно до чогось. Коло важко притупувало в лад музиці* (Л. Укр., III, 1952, 671); *Грав весь вечір патефон в такт і в лад з гармошкою* (С. Ол., Вибр., 1959, 193); *[Не] до ладу кому і без додатка*: а) [не] такий, як треба; [не] доречний; [не] добрий. *Мов темна темрява вся жизнь моя [все життя моє]...; ні одної хвили не бачив я, щоб до ладу була* (Фр., XIII, 1954, 129); б) [не] так, як треба; [не] доречно, [не] добре. [С т е п а н:] *Не здивуйте! Вона [Хведоська] у нас хатня, промез людьми негусто бува, все більш під материним крилом, то навряд чи зугарна до ладу й відповісти* (Кроп., II, 1958, 56); *Ні ладу ні складу — ні найменшого порядку, зв'язку; безладдя. [М и к и т а:] Там отак-то на гетьманиці все переплуталось та заборсалось, як волосін у повсті: ні ладу ні складу* (Кроп., V, 1959, 547).

3. перев. з прийм. в (у) та означ. Певним чином зумовлене розташування, розміщення кого-, чого-небудь; порядок (у 7 знач.). *На перехрестях небесних шляхів хрещатим візерунком іноді мчали в бойовому ладі наші винищувачі* (Коп., Навколо полум'я, 1961, 180); *Йшли вони [панцирники] точним ладом* (Смолич, Реве та стогне., 1960, 78); *Виходить в чисте поле він у світі присмерковім, А в полі двісті сорок мін Лежать в ладу шуховім* (Перв., I, 1958, 389); *Бойовий лад піхоти*.

4. з прийм. на та означ. Спосіб, зразок, манера. *Він.. од мужицтва одстав, а збивався трохи на купецький лад* (Кв.-Осн., II, 1956, 254); *Виходить Сабіна, — молода, гарна рабіня-самаритянка, убрана на грецько-римський лад* (Л. Укр., III, 1952, 154); *На якусь мить запала мовчанка. Видно, пообідавши, слідчі настроюють себе на робочий лад* (Збан., Єдина, 1959, 104).

◇ *Іті (піті) якимось ладом* — відбуватися, здійснюватися, проходити певним чином. *Життя пішло звичайним, розміреним ладом* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 82); *На всі (різні) лади* — всякими способами; всіляко, по-різному. *Вони [патриції], бач, кесаря хвалили На всі*

лади (Шевч., II, 1953, 271); *Коли хто помилявся в читанню, .. підхоплював [о. Телесницький] помилку, повторяв її на різні лади* (Фр., IV, 1950, 218); *Вигадка була справді дотепною, і її обмірковували на всі лади* (Дмит., Наречена, 1959, 204); *На одін лад — на один зразок. Наші літературні редактори.. іноді надмірно захоплюються «причісуванням» мови на один лад* (Рильський, III, 1956, 73); *На свій лад* — по-своєму. *Потроху та помалу усе панночка на свій лад перевернула, — життя і господарство* (Вовчок, I, 1955, 108); *Сон і дрімота на свій фантастичний лад перетворювали пароплавні розмови, що їх наслухався художник* (Вол., Озеро., 1959, 65).

5. з означ. Система суспільного, державного укладу. *Комунізм — це такий суспільний лад, де праця стане першою життєвою потребою людини* (Наука., 3, 1959, 1); *Державне право.. охоплює фактично весь комплекс суспільних відносин, які визначають основні устої суспільного й державного ладу* (Рад. Укр., 13.II 1969, 2); *Колгоспний лад; Соціалістичний лад; Буржуазний лад; Феодальний лад*.

6. з означ. і чого, лінгв. Будова, структура (про мову). *Структура мови Шевченка з її граматичним ладом і основним словниковим фондом збереглась як основа сучасної української літературної мови* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 621); *Рубінові здалося, що це говорить не бабуся, .. а мати — так багато було спільного в інтонаціях, навіть в самому ладі мови* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 8).

7. з означ., муз. Спосіб побудови звукоряду, розташування звуків; тональність музичного твору. *Все ж і цей хор [гімн Афродіті] має досить цільний характер, завдяки діатонічному ладу, що не змінюється* (Укр. муз. спадщ., 1940, 109); * *Образно. [А в т о р:] Мій голос журливець щось починає, А струни твої на веселім ладу* (Л. Укр., I, 1951, 155).

8. тільки мн., муз. Поперечні поділки на грифі щипкових струнних інструментів; // Клавіші гармонії, баяна, акордеона та духових інструментів. *З-під руки визирали білі гудзички ладів старенької гармонії* (Шиян, Вибр., 1947, 3); *В швидких парубочьких руках блискотіли перламутрові лади акордеона* (Руд., Остання шабля, 1959, 87).

◆ *Вибувати (вібути, виходити і т. ін.) з ладу* — ставати недіючим, непридатним для чого-небудь; переставати діяти. *Тривожно жилось ворогам, — що за знак? — То електростанція вибула з ладу, То склади горять* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 245); *Виводити (вівести) з ладу* — робити недіючим, непридатним для чого-небудь; псувати. *Ольга із своєю ескадрильєю здійснює спустошливі нальоти на ворога, виводить з ладу підземні ангари* (Укр. кіномист., III, 1959, 117); *Ставати (ста́ти) до ладу* — розпочинати діяти; ставати діючим. *Стала до ладу друга черга каналу Північний Донець — Донбас* (Цюпа, Україна., 1960, 306).

ЛАДАН у. ч. Ароматична смола, яку добувають із тропічного дерева босвелії; використовують звичайно для куріння під час виконання релігійних обрядів. *Кинулася Настя хату прибрати і сіни упорати, а Наум засвітив свічку і ладаном покурих* (Кв.-Осн., II, 1956, 85); *У напівтемній церкві вогко, пахне пліснявиною, ладаном і воском* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 219).

◇ *Дбати про ладан і (та) домовину, заст.* — готуватися до смерті. — *Пху на тебе, сатано! Тобі час би вже про домовину та ладан дбати, а він тобі он що!* (Н.-Лев., IV, 1956, 221); *[І] ладаном не викуриш кого — ніяк не можна позбутися когось. Та часом і свій брат запорожець, як було убереться в хату, то й ладаном не викуриш* (Мирний, I, 1949, 183); *На ладан*

дихати — бути близьким до смерті. [М о т р я:] *На ладан дихаю, мабуть, скоро здохну* (Кроп., II, 1958, 360); *Як чорт [нечістий] від ладану тікати (втекти) від кого — чого — всіляко уникати кого-, чого-небудь. Весілля — Клим мій там, Клим бенкет носом знає, А діло? Клим, як чорт від ладану тікає* (Бор., Тв., 1957, 136); *Як чорт (дідько) ладану боятися кого, чого — дуже боятися кого-, чого-небудь. Коли б її змалечку привчили шанувати труд,.. вона б не боялась, як чорт ладану, ні села, ні робітничого селища* (Збан., Переджнив'я, 1960, 63).

ЛАДАНКА, и, ж., заст. Маленький мішечок із ладаном або якимось зіллям, що його забобонні люди носили на грудях як талісман. *Той чоловік був грек.., продавав.. ладанки од усяких хвороб, навіть пальмові гілки* (Н.-Лев., III, 1956, 363).

ЛАДАННИЙ, а, е. Те саме, що ладановий. *Ладанний дим.*

ЛАДАНОВИЙ, а, е. Прикм. до ладан. *Ладановий запах.*

ЛАДЕН див. ладний².

ЛАДИТИ, джу, диш, недок. 1. з ким, неперех. Жити в мирі, злагоді; дружити (у 1 знач.). *Не ладила вона з Павлом Дніпровським — той любив бурчати на неї* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 27); *Завжди він умів з людьми ладити* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 82).

2. перех., розм. Те саме, що лагодити 1. *Ой зацвіла калинонька в лузі, Вломилася поличенька в плузі. Ой чи мені поличеньку ладити, Чи до дівчини на зальоти іти?* (Чуб., V, 1874, 377); *Клопоталися чоловіки у тому саду: пісок возили, сідці по згір'ю направляли та місточки через рівчаки ладили* (Вовчок, I, 1955, 145).

3. перех., розм. Те саме, що готувати 1; лагодити (у 3 знач.). [Г о м і н с е р е д м о л о д і:] *Музики йдуть! Музики! Ладьте місце для музик!* (Фр., IX, 1952, 121); *Кулеметники зняли чохла з кулеметів і ладили стрічки* (Ю. Янов., I, 1958, 143); *Стали похорон ладити. От уже й домовину принесли новеньку, всипали квітками пахучими* (Вовчок, I, 1955, 68); *Данкевич пішов скорою ходою додому. Застав тещу при тім, як ладила підвечірок* (Мак., Вибр., 1954, 282); // *Організовувати, збирати, доводити до стану готовності. Не корилась Україна, Повстанські ладила війська На клич Тараса й Северина* (Рильський, III, 1961, 145); // *Наперед визначати; намічати* (у 2 знач.). — *Не таку йому жінку ладять Кіндрат Дорофійович і Домна Федорівна* (Логв., Літа.., 1960, 59); // *Заготовляти. Докія ладила вже для неї рушники, постіль* (Коб., II, 1956, 13).

4. перех. Те саме, що налагоджувати 4; ладнати (у 7 знач.), настроювати (у 1 знач.). *Взяв він ліру, довго ладив, І здавалося, що рад Був щось звати із давнини* (Щог., Поезії, 1958, 351).

ЛАДИТИСЯ, джуся, дишся, недок. 1. тільки 3 ос. Іти успішно, вдало; удаватися. *Без учителя чогось діло не ладилось, і співи скоро спинилися* (Вас., I, 1959, 101); *Розмова в них не ладилась, Казимир щось не догворював* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 23); *Після весілля в Глушуків почало не ладитись життя* (Чорн., Потік.., 1956, 71); // *безос., з чим і без додатка. Як не ладиться, то й у печі не гориться* (Номис, 1864, № 1700); *Зі спектаклем, вже зовсім готовим, щось не ладилось* (Коцюб., II, 1955, 136); *Добре мені стало жити на білому світі. І на роботі ладиться.., і дома просто-таки рай* (Вільде, Винен.., 1959, 4); // *Бути злагодженим, гармонійним (про спів, гру). Мусадзе слухняно заграє. І хоч співали вони стократ гірше, ніж звичайно, проте тепер пісня вже ладилася* (Собко, Біле полум'я, 1952, 131).

2. до чого, на що, куди і без додатка, розм. Те саме, що готуватися 1; лагодитися (у 1 знач.). *Але поки монголи радились і ладились до ударного приступу, Максим також не дрімає* (Фр., VI, 1951, 82); *Ладяться козаки в дорогу; Семен з ними* (Вовчок, I, 1955, 91); // *з інфін. Мати намір що-небудь зробити. Вузечка роздирала йому [коневі] губи, і він ладився стати дибки під залізною рукою свого господаря* (Тулуб, Людолови, 1957, 17).

ЛАДІВНИЦЯ, і, ж., рідко. Те саме, що патронташ. Обличчя в Чубенкових бійців були зосереджені й уважні, .. вони діловито мацали й розстібали ладівниці (Ю. Янов., I, 1954, 293); *Через плече в мене висіла дубельтівка, а на паску — ладівниця з кількома набоями* (Досв., Вибр., 1959, 420).

ЛАДКА див. ладки.

ЛАДКАННЯ, я, с., фольк. Різновид весільного співу. Тип весільного ладкання, такий живучий на всій українській території, прижився також у польському фольклорі (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 49).

ЛАДКАТИ, аю, аєш, недок., дит. Плескати в долоні. *Лідка ладкає в ладусі: — Значить, любиш ти мене!* (Тич., II, 1957, 39).

ЛАДКИ, док, мн. (одн. ладка, и, ж.), дит. Долоні. *Ладки, ладоньки, ладусі, ой ладусі, ладки! Де були ви? У бабусі* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 13).

БІТИ ладки кому — плескати в долоні до дитини. *От такі, було, слова промовляє, а сама до дитини всміхається й ладки їй б'є* (Вовчок, I, 1955, 268).

ЛАДКОМ, присл., розм., рідко. Так, як треба. [П и л и п:] *Ну, годі, не пручайся! Побалакаєм ладком* (К.-Карий, I, 1960, 225); — *На все добре, Гервасію. Постарайся влагодити все ладком, а я не забуду твоєї послуги* (Стельмах, Хліб.., 1959, 298).

ЛАДНАННЯ, я, с. Дія за знач. ладнати.

ЛАДНАТИ, аю, аєш, недок. 1. з ким, неперех. Жити в мирі, злагоді. *Він з братом ладнає* (Сл. Гр.); // *Знаходити шляхи до злагоди, примирення; порозуміватися. [М е к д у г е л:] Негайно їдьте до Геррісона. Ви найшли того йолопа, ви й ладняйте з ним* (Ірчан, I, 1958, 250).

2. перех. Те саме, що лагодити 1. *Деся поділись, Загубились Гудзики на комірці. Став ладнати, Пришивати — Зшив [Неумійко] з сорочкою штанці* (Бойко, Ростіть.., 1959, 103); *Дівчата з високо підтиканими спідницями, з заступами в руках стоять у нафтовому рові. Вони ладнають рівчак* (Донч., II, 1956, 256); // *Приводити в лад, у порядок. Валка підходила до міста. Погоничі ладнали на віслючках вантаж* (Досв., Гюлле, 1961, 110); *Молода, гарненька дівчина Жура чепуриться перед великим дзеркалом, ладнає зачіску* (Коч., II, 1956, 509).

3. перех. Те саме, що готувати 1; лагодити (у 3 знач.). *Старий Кайдаш.. пішов до церкви, загадавши сиnam ладнати вози з рублями для возовиці* (Н.-Лев., II, 1956, 275); *Хлопці чистять сідла — ладнають у бій* (Гер., Поезії, 1950, 113); *У великій хаті, стомлена щоденною працею, Параска ладнала вечерю поважним гостям* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 109).

4. перех., розм. Те саме, що робіти 2; виготовляти. *Ми мали Дніпро форсувати. Сапери ладнали плоту* (Нагн., Пісня.., 1949, 119).

5. перех. Припасовувати, прикріплювати до чого-небудь; установлювати десь. *Дітлахи ладнають сітку, щоб чорних крабів наловити* (Забіла, Одна сім'я, 1950, 67); *Мася мовчки їла, Митро коні ладнав до ясел* (Свидн., Люборацькі, 1955, 53); *Ант.. одіслав набік комишину, до якої готувався ладнати залізе* (Скл., Святослав, 1959, 9); *Двоє фізкультурників вносять ма-*

ленький столик і стілець і ладнають їх біля брами (Коч., II, 1956, 73).

6. *перех.*, розм. Те саме, що *шикувати*. Гурт бійців збільшувався, і старий робітник почав їх ладнати (Панч, О. Пархом., 1939, 86).

7. *перех.* Те саме, що *налагоджувати*; *настроювати* (у 1 знач.). * Образно. Може, здалося — снилось мені, Що птахи в небі ладнають струни (Гірник, Сонце., 1958, 55); Бичуючи брехню, розпусту і пороки, Серця ладнаючи на новий стрій високий, Пощо, сатирику, ти з ліхтарем своїм Так прикрадаєшся під цей веселий дім? (Рильський, I, 1956, 80).

ЛАДНАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. до чого, куди, з інфін. Те саме, що *готуватися* 1. — Моя мати не прожила копу літ.. Скоро.. й стала ладнатися на той світ (Вовчок, VI, 1956, 224); Хоменко подався в садок, де за клунею кулеметний взвод ладнався до виступу (Трубл., I, 1955, 62); Юра ладнався вже образитися та заревти (Смолич, II, 1958, 8).

2. тільки 3 ос., розм. Те саме, що *ладитися* 1. Справа не ладнається.

3. до кого, під що. Те саме, що *підладжуватися* 1. З гуцавини своєї Дзвенить [пташка] одноманітно, як струна, А інша десь ладнається до неї (Рильський, III, 1961, 147); — Ну-с, як там у вас ідуть справи, без п'яти хвилин товаришу інженер? — А нічого, готуємось замінити вас, неосвічених, — ладналась під іронічний тон батька Катря (Рибак, Час., 1960, 455).

4. розм. Те саме, що *шикуватися*. Війська ладналися величезним чотирикутником (Ю. Янов., IV, 1959, 86); Ладналась колона демонстрантів, піднялись вінки, прапори (Ів., На краю., 1960, 163).

5. Пас. до *ладнати* 2—7. Тут усе ладнається і припасовується для задоволення всіх вимог радянської людини (Кучер, Дорога., 1958, 53).

ЛАДНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до *ладний* 1.

ЛАДНЕНЬКО. Присл. до *ладненький*. — Ми вже йому налаштуємо ладненько віно... Рік по шлюбі не зможе заснути від цього (Вільде, Сестри., 1958, 455).

ЛАДНИЙ 1, а, е, розм. 1. Те саме, що *гάρний* 1; красивий (про зовнішні ознаки). Прибігаю до криниці, — беруть воду молодіці, — беруть воду, дають пити, не жаль ладну зачепити (Чуб., V, 1874, 143); Оглянувши Мотронку, Милорадович похвалив її: — Дуже ладна дівчина (Бурл., О. Вересай, 1959, 42); // Сонячний, погідний. — Ладний деньок буде завтра, — промовила Лесиха (Фр., I, 1955, 63); // Який заслуговує схвалення; добрий, слухний. — Управа каже, щоб на курси учителям грошви дали. — То й дасть.. Се діло ладне (Мирний, I, 1955, 289).

2. Добре, вдало, акуратно зроблений, виконаний. Була се дівчина. Мужичий ладний вкривав ї [її] стрій (Фр., XIII, 1954, 53); — Ладна робота! Ти у мене, Матвію, на всі руки майстер (Цюпа, Назустріч., 1958, 388); // Вдало, зі смаком підібраний. — Син говорив мені, що у вас ладна бібліотека (Кол., Терен., 1959, 47).

3. Діловитий (у 1 знач.), вправний (*див. вправний* 1). Ладний господар.

4. Пройнятий доброзичливістю, приязню, ласкою; лагідний, ніжний. — Так я тобі й повірю. Всі ви майстри на ладні слова (Чаб., Тече вода., 1961, 11).

5. Злагоджений, гармонійний (у 2 знач.). Потоцький любував з пригорку за ладним, огрядним рухом могутньої піхоти (Стар., Облога., 1961, 37); З вікон аудиторій університету.. звучав ладний, суголосний хор юних голосів (Смолич, Мир., 1958, 70).

28*

ЛАДНИЙ 2, ладен, дна, дне, на що, до чого або з інфін., присудк. сл. Схильний, охочий що-небудь робити. Дівчата, ладні на такі штуки, побігли на город і принесли два здорові гарбузи (Н.-Лев., III, 1956, 25); Пораділи [учні], що вчителька самих у хаті лишила, то зараз і хату ладні перевернути! (Вас., I, 1959, 121); Ладний був до господарства її Стефан. Мав золоті руки (Чорн., Визвол. земля, 1950, 10); // Готовий до певних учинків; згоден на певну дію, стан. Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний звук, один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя? (Коцюб., I, 1955, 177); Ремінець муляв худе рамено молодого інженера, але він заради друга ладен був знести і не такі стражданья (Дмит., Наречена, 1959, 155).

ЛАДНО, розм. Присл. до *ладний* 1, 2, 5. Безусий, підтягнутий ладно, Сидить за прицілом солдат (Гірник, Друзі., 1953, 50); Одягла [Таня].. темно-синє, ладно підігнане по її невеличкій фігурі пальто (Ряб., Жайворонки, 1957, 113); Дехто з селян, побачивши, як ладно та швидко працювали на полі тозівці,.. приходив і просив їх прийняти до гурту (Чаб., Балкан. весна, 1960, 370); Птахи ладно співали, а найчастіше вчувався голос зозулі (Мур., Бук. повість, 1959, 28); // у знач. присудк. сл. Добре, приємно комусь. Сиджу коло мами, ладно мені, а за школу забув (Стеф., III, 1954, 41).

ЛАДО, а, ч., ж. і с., нар.-поет. Пестлива назва чоловіка, дружини, дитини; коханий, любий. — Вітрило-вітре мій єдиний, Легкий, крилатий господине! Нащо на дужому крилі На вої любії мої, На князя, ладо моє миле, Ти ханові метаєш стріли? (Шевч., II, 1953, 336); — Не бійся, ладо моє. Нікуди я від тебе не піду (Міщ., Сіверяни, 1961, 161); * Образно. Дніпре, ой Дніпре, ладо моє, Йду по твоїй я [греблі] (Турч., Земле моя., 1961, 24).

ЛАДОВАНИЙ, а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до *ладувати* 2. Назустріч нам без кінця і краю йшли підводи, ладовані качанами (Літ. газ., 1. I 1948, 2).

ЛАДОВИЙ, а, е. Прикм. до *лад* 7. Наспівність та своєрідний ладовий колорит (перемінний лад) мелодії «Ой, у лісі, на ялині» чудово передають характер широкої роздольної пісні (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 100).

ЛАДОНЬКИ, ньок, мн., діт. Зменш.-пестл. до *ладки*. Ладки, ладоньки, ладусі, ой ладусі, ладки! Де були ви? У бабусі (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 13).

ЛАДОЧКОМ, присл., рідко. Пестл. до *ладком*. Воно й слід було б зауважити парубкам, щоб не засиджувалися допізна, та нехай уже, іншого разу. Бо ж так ладочком гуторять (М. Ол., Чуєш., 1959, 46).

ЛАДУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *перех.*, діал. 1. Лагодити (у 3 знач.). — Отче Ісидор, .. ладує вечерю, гости їх [хлопців] (Фр., VIII, 1952, 212); // Налагоджувати. — Ми в себе ладуємо таке гоже життя, щоб усі трударі їли білі калачі (Чорн., Потік., 1956, 292).

2. Вантажити (у 1 знач.). — Збереш ватагу добрих хлопців, а дівчата пристануть, то й дівчат, і гайда на колію, — лис ладувати (Мур., Бук. повість, 1959, 22).

3. Заряджати (у 1 знач.). Матвій довбав діри, шахтар ладував їх динамітом і вистрілював (Ірчан, II, 1958, 261).

ЛАДУНКА, и, ж., заст. Патронташ. Все для воєнної справи кожний мав при собі, як-то: ратище, шаблю і чотири пістолі, а на грудях замість ладунки широкий черес, набитий в два і три ряди патронами (Стор., I, 1957, 265); Казав [асесор] йому ножа мислив-

ського гострити... Ладунки готувать і обдивитись нас (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 114).

ЛАДУНОК, нку, ч., діал. Вантаж (у 1 знач.). Ждемо від Вас вісті, коли буде готов перший ладунок (Фр., V, 1951, 382).

ЛАДУСІ, ів, мн., дит. Зменш.-пестл. до ладки. Ладки, ладоньки, ладусі, ой ладусі, ладки! Де були ви? У бабусі (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 13).

ЛАЖ, у, ч., фін. 1. Надбавка до номінальної вартості золотих грошей, що є наслідком знецінення банківотів.

2. Перевищення курсу цінних паперів (акцій, облігацій і т. ін.) проти їх номінальної вартості.

ЛАЖНИЙ, а, е, фін. Прикм. до лаж 1.

ЛАЗ¹, у, ч. 1. Вузкий отвір, через який можна пролізти, пройти куди-небудь; лазівка (у 1 знач.). В куполі був лаз, щільно прикритий лядою (Юхвід, Оля, 1959, 69); Для виходу курчат на вигул у кожній секції під вікнами в стіні влаштовують лази з подвійними дверцятами (Птахівц., 1955, 180); Білий [собака] залишив кроля, сунув голову в лаз, що утворився в частоті, і вискочив на вулицю (Чорн., Потік., 1956, 334); // спец. Отвір у стінці агрегату, машини, котла і т. ін. для різних цілей (завантаження, чистки, ремонту).

2. Стежка в густих зарослях, якою звичайно ходять звірі. І нині, життєву кінчаючи дорогу, Благословляю я з подякою щораз.. Поранку сизого розумну тишу строгу, Між віттям сплетеним звіриний древній лаз (Рильський, Поеми, 1957, 222).

ЛАЗ² див. лָзі.

ЛАЗ³, у, ч., діал. Лука (див. лўка¹). Раз зібрався чоловік у діл косити. Серед лази лишив купку трави (Калин, Закарп. казки, 1955, 208).

ЛАЗАР, я, ч., заст. Жебрак. Хто всякі квітки хлопцям пришивав? — я, Варка Луценкова; хто .. лазарів передражняв? — я! (Мирний, I, 1954, 71).

◇ **Співати (заводити) лָзаря** — скаржитися, прикидатися нещасним, обійденим долею. — Та що казати — підкупили, він і почав лазаря співати (Вас., III, 1960, 219); — Ну, завели лазаря, тепер до вечора не замовкнуть [жінки], — мовила Соломія (Добр., Тече річка., 1961, 298).

ЛАЗАРЕТ, а, ч. 1. заст. Лікарня (звичайно при якому-небудь закладі т. ін.). Вранці його однесли до лазарета в монастирі (Н.-Лев., III, 1956, 396); Тюремний лазарет [у фашистів] — то пересильний пункт на той світ (Збан., Єдина, 1959, 197); * Образно. У нас дома вічний лазарет — все хтось лежить у ліжку (Коцюб., III, 1956, 371).

2. Невеликий лікувальний заклад при військовій частині; невеликий госпіталь. В руку штиком кольнув якийсь француз. Максим зрадів та зараз у лазарет... (Мирний, I, 1949, 237); — Це — воєнний лазарет, товаришу лікар? Я весь час буду лежати на справжньому великому ліжку, як червоноармієць? (Ю. Янов., I, 1958, 266).

ЛАЗАРЕТНИЙ, а, е. Прикм. до лазарет. Білий лазаретний стіл з скляними приполицями був передо мною (Смолич, День., 1950, 284).

ЛАЗАРЕТНИК, а, ч., розм., заст. Хворий, який лежить у лазареті (у 1 знач.). З усіх жертв нещадного ярмарку становище лазаретників було найжачливішим (Гончар, Таврія, 1952, 107).

ЛАЗЕР, а, ч. Прилад для генерування або підсилення і гострого напрямлення пучків монохроматичного світла. Лазери дають змогу одержувати потужні гостронаправлені промені світла суворо визначеної довжини хвилі (кольору) (Знання., 2, 1972, 4).

ЛАЗИ, ів, мн. (одн. лаз, а, ч.; лָзка, и, ж.). Південно-кавказька народність, що живе в Абхазькій, Аджарській АРСР і в Туреччині.

ЛАЗИТИ, лָжу, лָзиш, недок. 1. без додатка, по чому, на чому. Пересуватися по поверхні всім тілом (про плазунів); плазувати. Був у нього вуж домашній, що нікого не кусав і свобідно всюди лазив (Фр., XI, 1952, 222); // Пересуватися по поверхні, майже притискуючись до неї (звичайно про дрібні живі істоти, які мають багато ніг). Позіхнула [Меланія] такеньки, що в мене рукава замаяли, а які мухи по столу лазили, то поскочувалися, як насіння од вітру (Вовчок, I, 1955, 255); Назад тільки раки лазять (Стельмах, Хліб., 1959, 157); // Пересуватися на руках і ногах, припадаючи тулубом до якої-небудь поверхні (про людину). А воно таке маленьке, Воно ще й не лазить (Шевч., II, 1953, 195); Професор лазив тоді по палісадничку, .. ловив земляну жабку (Ю. Янов., II, 1954, 84); // перен., розм. Ходити, долаючи перешкоди або шукаючи що-небудь. Вдень лазила [вдова] на смітниках, Черепки збирала (Шевч., I, 1951, 236); — Каторжний промисел [сіль збирати].. Ноги тобі пороз'їдає, руки пороз'їдає, а ти все бродиш, лазити по багнищах та лиманах, бо це твій хліб (Гончар, II, 1959, 409); // перен., розм. Ходити без діла; тинятися. — Казала я тобі, не лазь по сонці! Так от же буде лазити, поки знов її тряця вхопить! (Л. Укр., III, 1952, 632); [М и к и т а:] Ходять, лазять, заважають, Від роботи одривають, Хоч покинь, та з двору йди... (Олесь, Вибр., 1958, 467).

◇ **Лָзити [на колінах] в но́гах у кого, перед ким** — принижуватися перед ким-небудь. Він радніший би був просити, в ногах лазити, сльозами молити, аби тільки забути те, що було! (Мирний, I, 1949, 310); [З і н ь к а:] Перед ким я скорилася, жебрала, у ногах лазила? — Перед катом своїм!.. (Кроп., II, 1958, 71); **Лָзити рачки (ра́ка)** — пересуватися на чотирьох кінцівках (про людей); рачкувати. Кілька разів так дурили хлопці Йойну, а самі сміються, аж рака лазять (Фр., IV, 1950, 10); З Дем'яном Тимофій народився мало не в один день, разом рачки лазив, разом гуси пас (Смолич, Реве та стогне., 1960, 91).

2. по чому, на чому. Хапаючись руками або чіпляючись ногами (лапами), підніматися по чому-небудь угору або спускатися вниз. Там був приставлений на горіще товстий дрючок, по которому кури лазили на сідало (Н.-Лев., II, 1956, 178); Прийшлося дідові драбину приставляти, по липі з уликом лазити (Мирний, I, 1954, 193); По драбині лазила в льох дівчина (Горд., Сильніше смерті, 1946, 14); // через що. Піднімаючись на що-небудь, переміщатися на інший бік; перелазити. — Чого це ти, Кайдашенку, лазити через наші перелазити? (Н.-Лев., II, 1956, 272); Ось перелаз, що хлопчиком ще лазив Він через нього (Рильський, Мости, 1948, 84).

3. у що, до чого. Проникати всередину чого-небудь. — Балаш, здається, людина з достатками, але я в його скриню не лазив (Н.-Лев., II, 1956, 315); Він в шахту лазив, в лунах криці, туди, де сонце тільки сниться, тому він, може, так і зблід (Сосюра, II, 1958, 345).

◇ **За словом (відповіддю і т. ін.) у киш́ені не лָзити** — бути дотепним, метким, добре обізнаним у розмові. Та й сам дідусь був не промах: за словом у кишеньку не лазив (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 70); **Парамон Пархомович насідав на сина, а той давав здачі й до киш́ені по відповідь не лазив** (Ю. Янов., II, 1954, 145); **Степан Павлович добре обізнаний з шляховим будівництвом, за цифрами і фактами не лазив до киш́ені** (Минко, Повна чаша, 1950, 8); **Лָзити в (до) киш́ені; Лָзити по киш́енях** —

красти. — *То, може, в кишені чужі лазили...* (Мирний, I, 1954, 273); — *Здається, довгий час ти мав справу з кишеньковими злодіями.., але ж сам по кишенях лазити не навчивсь?* (Гончар, Тронка, 1963, 146).

ЛАЗІВКА, и, ж. 1. Те саме, що *лаз*¹ 1. *За одну мить я вбіг на дідусяве подвір'я, видивився лазівку на горище рибальської мазанки, пірнув у заснований павутинням напівморок* (Збан., Мор. чайка, 1959, 24).

2. *перен.* Хитрий, спритний прийом для виходу з певного, звичайно неприємного, скрутного становища. *Щоб закрити всі лазівки для дармоїдів, В. І. Ленін пропонував запровадити найсуворіший контроль над мірою праці і споживання* (Ком. Укр., 7, 1961, 25).

ЛАЗІННЯ, я, с. Дія за знач. *лазити* 1, 2. *На гранітних скелях альпіністи провадять змагання з техніки лазіння на скелі* (В дорогу, 1953, 11).

ЛАЗКА див. *лази*.

ЛАЗНІВІЙ, а, е. Прикм. до *лазня*. *Санінструктор штабу Леночка Перова.. тримала в залізному кулачку лазневу справу (лазня була її гордістю)* (Ю. Янов., II, 1954, 7).

ЛАЗНЯ, і, ж. Спеціальне приміщення, де паряться і миються. — *Змилуйтесь, свате, я в сій зроду Лазні не купався* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 73); *Челканов доповів, що лазня готова, можна йти митися* (Мик., II, 1957, 431); * У порівн. *В палаці була духота, як у лазні* (Н.-Лев., IV, 1956, 28); // *Миття в такому приміщенні.* * У порівн. — *Коли б так, щоб і недалеко, й рибки піймати, — вставив червоний, як після лазні, Матня* (Мирний, I, 1949, 409).

ЛАЗОК, зка, ч. Зменш.-пестл. до *лаз*¹. — *Ось уже й ріка недалеко. Ще лише через вориння перескочити, потім невеличкий лазок* (Фр., IV, 1950, 395).

ЛАЗОМ, присл., розм. Пересуваючись по поверхні усім тілом або майже притискуючись до неї.

ЛАЗУНІЙ, ів, мн. Назва ряду птахів, на ногах яких є пристосування для лазіння.

ЛАЗУР, і, ж., рідко у, ч. 1. поет. Яскраво-синій колір; блакить. *Чисте небо усміхалося своїм нескінченим лазуром до темної зелені борів* (Фр., VIII, 1952, 159); *Як чудово було б узяти вантаж десь далеко на півночі і привезти його в незнайоме південне місто, осяяне сонцем і морською лазур'ю* (Літ. Укр., 28.XII 1962, 2).

2. Фарба такого кольору.

△ **Берлінська лазур** — мінеральний пігмент синього кольору, що застосовується для виготовлення малярних і друкарських фарб, лаків тощо. Позитиви забарвлюються в синій колір солями заліза внаслідок утворення берлінської лазури (Довідник фот., 1959, 180).

ЛАЗУРІТ, у, ч. Мінерал темно-синього кольору, з якого виготовляють різні прикраси, дрібні вироби.

ЛАЗУРНІЙ, а, е, поет. Те саме, що *лазурівий*. *Морем лазурним цвіте степ колективний без меж...* (Сос., Близька далина, 1960, 7).

ЛАЗУРОВІЙ, а, е, поет. Яскраво-синій; блакитний. *Мов гігантський мур гранітний, прямовісно голі скали пчуться із безодні моря в лазурову височінь* (Фр., XI, 1952, 190); *Благословенні ви, вітрила лазурові Життя і юності, жадоби і любові!* (Рильський, Поеми, 1957, 246).

△ **Лазурівий камінь** — складний мінерал блакитного кольору, до складу якого входить лазурит.

ЛАЗУТЧИК, а, ч., розм., рідко. Розвідник, переважно у тилу ворога. *Французькі лазутчики іноді пробиралися в Севастополь і писали потім у своїх доповідях про моральний стан російської армії* (Кучер, Дорога.., 1958, 113); // *Збирач секретних відомостей;*

шпигун. За наказом генерала Горна, кілька десятків лазутчиків, під виглядом ярижок і дрібних крамарчуків, перейшли кордони (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 137); // *зневажл.* Той, хто по-зрадницькому підбурює до яких-небудь злочинних дій: провокатор. *В непримиреному конфлікті стикаються [у п'єсі Я. Галаня «Любов на світанні»] чесні, віддані радянському ладові будівники колгоспного життя з націоналістичними лазутчиками, що прагнуть залякати селян, зірвати посівну кампанію* (Іст. укр. літ., II, 1956, 325).

ЛАЗУТЧИЦЯ, і, ж., розм., рідко. Жін. до *лазутчик*.

ЛАЗЯЧИЙ, а, е. 1. Діспр. акт. теп. ч. до *лазити* 1.

2. у знач. прикм. Який має здатність лазити (у 1 знач.). *Вони [змії] не задушують свою здобич перед заковтуванням, як це роблять мідянки.. та лязячі вужі.., а ковтають її живою* (Визначник земнобудних.., 1955, 116).

3. у знач. прикм. Який має пристосування для закріплення на чому-небудь (звичайно про рослину, птаха). *Для озеленення альтанок, паркових кіосків, огорож, павільйонів, стін будинків використовують виткі й лязячі декоративні рослини* (Колг. енци., II, 1956, 443).

ЛАЙБА, и, ж. Великий човен з двома щоглами і косими вітрилами.

ЛАЙДАК, а, ч., діал. 1. Вбога бездомна людина. — *Я лайдак. Пропив усе до нитки. І полотно пропив* (Стеф., Вибр., 1945, 34).

2. Уживається як лайливе слово. *Увійшло в хату оце пиховате цабе, розсілося — і давай хизуватися.. — Чому голови не хилиш, лайдако! Падай на коліна, старий собако!* (Ковінька, Кутя.., 1960, 67).

ЛАЙДАКУВАТИЙ, а, е. Який має риси, схильності лайдака (у 1 знач.). *Він поглянув на Огея, придушеного думками і все такого ж недовірливого, лайдакуватого* (Досв., Вибр., 1959, 316).

ЛАЙДАЦЬКИЙ, а, е, діал. Прикм. до *лайдак* 1. — *Сьогодні ж матимеш наказ, королем уже підписаний: негайно і без жалю ліквідувати той лайдацький бунт* (Ле, Наливайко, 1957, 290).

ЛАЙДАЧКА, и, ж., діал. Жін. до *лайдак*.

ЛАЙКА¹, и, ж. 1. Те саме, що *лаяння*. — *Не лай дурнів, Іване, На біса та лайка?* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 162); *Поступово починається лайка* (Довж., I, 1958, 54).

2. Слово або вираз, яким лаються. *З моїх уст готові зірватись грубі слова лайки, і я говорю їх, говорю у голос, і сам лякаюсь свого голосу* (Коцюб., I, 1955, 417); *Здається, він всі слова людської мови забув, окрім лайки та окрику «Пішов!»* (Гончар, Таврія.., 1957, 638).

ЛАЙКА², и, ж. Сорт м'якої шкіри. *За ними [чобітьми] з'явилися жіночі черевики на високих елегантно вигнутих підборах з лайки тілесного кольору* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 200).

ЛАЙКА³, и, ж. Порода мисливських і сторожових собак. *А ось біжить «трійка»: два чорні песики, видно, вже старші, і один маленький.. Всі три із породи місцевих лайок* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 106).

ЛАЙКОВИЙ, а, е. Зробл. з лайки (див. *лайка*²). *Коричневі лайкові рукавиці, видно, надіті були взагалі вперше, — вони аж рипіли* (Собко, Біле полум'я, 1952, 296).

ЛАЙЛІВЕЦЬ, вця, ч., рідко. Той, хто лається, має звичку лаятися. [Т е р е н т і й:] *За кордон такого лайливця, коли б я був царем, .. я б не пустив* (Довж., I, 1958, 401).

ЛАЙЛІВІЙ, а, е. 1. Який є лайкою (див. *лайка*¹), містить у собі лайку. *Цей тонкий і ніжний майстер*

слова [Т. Г. Шевченко], який знав і вживав найласкавіші його відтінки, не був скупий і на дуже різкі, навіть лайливі вислови на адресу ворогів (Рильський, III, 1956, 244); Лайливе Кіндратове слово зачепило за живе Параску Дмитрівну, бо приховувало в собі натяк на їхні колишні взаємини (Дмит., Наречена, 1959, 209).

2. Схильний лаятися, сваритися (про вдачу людини). — Писар — чоловік лихий, лайливий, битливий (Н.-Лев., IV, 1956, 165); Криклива й лайлива, вона не церемонилася ні з ким (Добр., Тече річка., 1961, 30).

ЛАЙЛИВИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до лайливець.

ЛАЙНАК, **ЛАЙНЯК**, у, ч., рідко. Те саме, що кізяк 1. В долині — каша. Вози, худоба і люди збилися в купу, од якої йде пара і пахне потом і лайнаком (Коцюб., II, 1955, 240); — Та йдіть-бо на обід, Годі з вас моляться: На коров'ячий лайняк Горох розкипиться! (Рудан., Співомовки., 1957, 37).

ЛАЙНЕР, а, ч. Велике океанське, морське пасажирське або вантажне судно. — Отже, ви можете уявити корабель, і не якусь там річкову пантофлю, а величезний океанський лайнер (Собко, Справа., 1959, 133); // Новітній пасажирський літак великої місткості. Літак ТУ-104.. з польотною вагою понад 70 тонн — перший у світі реактивний лайнер — є одним з досконалих швидкісних пасажирських літаків (Наука., 1, 1959, 26).

ЛАЙНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до лайнер; // Такий, як у лайнера. — За комфорт не ручуся, але швидкість буде та, що треба. Лайнерська (Кучер, Голод, 1961, 453).

ЛАЙНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка, розм. Однокр. до ла́яти¹. Бо вже б, здавалося, пора: Либонь, уже десяте літо, Як людям дав я «Кобзаря», А їм неначе рот зашито, Ніхто й не гавкне, не лайне, Неначе й не було мене (Шевч., II, 1953, 200); — Холодно, матері його ковінка, — прошепотів Біда. Вартовий з солідарності теж лайнув ніч і холод (Трубл., I, 1955, 50).

ЛАЙНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док., розм. Однокр. до ла́ятися. Чоловіки хором: — Кажеш, землеміри вже наїхали? — Да, плани вже складають. — Диво! А в нас... — хтось лайнувся зло і сплюнув (Головко, II, 1957, 33).

ЛАЙНЯК див. лайна́к.

ЛАК, у, ч. 1. Плівкотворний розчин смол або ефірів целюлози в спирті, скипидарі або маслі, яким покривають яку-небудь поверхню для її збереження і блиску. Лаки різні, скипидар, фарби, дубильні речовини! Все це дає нам ліс (Чаб., Стоїть явір., 1959, 101); * У порівн. Друга верба розчахнулася.. і погналась вгору двома зеленими гніздами з блискучим листом, неначе помазаним лаком... (Н.-Лев., II, 1956, 159); тільки одн.// Блискучий застиглий шар цього розчину на поверхні якого-небудь предмета. Карпо Петрович піднявся з-за столу, похитався на блискучих од лаку чоботях і підійшов до канапи (Коцюб., II, 1955, 368); Новий більярд виблискував свіжим лаком (Десняк, Десну., 1949, 199); * Образно. Залива крізь листя стежку скверу Сонячний жовтогарячий лак (Перв., II, 1958, 57).

2. також мн., перен. Про вироби з дерева, шкіри і т. ін., поверхня яких вкрита застиглим шаром цього розчину. Химери плели ж на нас усі, хто в лаки, в лоски обкрилися — меншовики, есери — буржуазії кляті підголоски (Тич., I, 1957, 206).

3. перен. Про зовнішній блиск.

◇ **Покритий [рожевим] лаком** — ідеалізований, прикрашений. Позитивні герої [творів деяких авторів] покриті рожевим лаком, негативні — найчорнішою сажею (Рад. літ-во, 3, 1957, 13).

ЛАКЕЙ, я, ч. 1. Слуга у панів або при ресторані, готелі (в поміщицькому та буржуазному побуті). [О л я:] Як його пан не вчив, а доброго лакея з Тараса не виходило (Вас., III, 1960, 278); Лакеєві з нічного ресторана П'яненко́кий пан гірчицею обличчя змазав (Еллан, I, 1958, 245).

2. перен., зневажл. Людина, яка підлабузнюється, вислужується перед ким-небудь; підлабузник. Якби селянське повстання не було подією загальнонаціонального політичного значення, есерівські лакеї з передпарламенту не кричали б про необхідність передати землю селянам (Ленін, 26, 1951, 166); Містер Уоллстрит Упевнений, мабуть, Що, як рабом не буде бритт, — Лакеєм може бути (Бажан, Роки, 1957, 182).

ЛАКЕЙСТВО, а, с. 1. Служба, виконання обов'язків лакея (у 1 знач.). [Б у л а в а:] Сорок п'ять років я прослужив за швейцара. Всю науку пройшов, усе лакейство, котре до революції було на світі, я вивчив (Мик., I, 1957, 425).

2. перен., зневажл. Підлабузництво, вислужування перед ким-небудь. Вони [кадети] виступали проти революційного руху, відкрито проголошували своє лакейство і раболіпство перед царизмом (Іст. УРСР, I, 1953, 630).

3. рідко. Збірн. до лаке́й. Верстов на п'ять, а може, і більш, уподовж дороги гуля міщанство: дівчата у стрічках, ..козацтво у брилях, ..а скільки ще того лакейства у фраках та у сюртуках — мов та німота! (Стор., I, 1957, 76).

ЛАКЕЙСТВУВАННЯ, я, с., зневажл. Дія за знач. лаке́йствувати. Він [О. Маковей] викриває політичну недалекоглядність Центральної ради, іронізує над її лакействуванням перед німцями (Жовт., 2, 1956, 84).

ЛАКЕЙСТВУВАТИ, ую, уєш, недок., перед ким, зневажл. Бути лакеєм (у 2 знач.). Судді, що лакействують перед буржуазією, вміють зводити нанівець забезпечені конституцією свободи, коли справа стосується боротьби праці і капіталу (Ленін, 9, 1949, 368).

ЛАКЕЙСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до лаке́й 1. Іхня-бо [панських посіпак] батьківщина — то лакейські передпокої в панських палацах! (Вишня, I, 1956, 294); // Власт. лакеєві. В місті він набрався міщансько-лакейських звичок (Мельн., Поріддя., 1959, 8); // у знач. ім. лаке́йська, кої, ж. Кімната для лакеїв (у 1 знач.). На другім кінці палацу, у лакейській, нудили світом без роботи Петро, Вареників син, та Іван Шкляр (Мирний, I, 1949, 197).

2. перен. Сповнений підлабузництва. Безсоромна продажність, лакейська служба імперіалістам, зрада корінних інтересів робітничого класу — ось що наглядно продемонстрували праві соціалісти перед найширшими масами трудящих (Ком. Укр., 6, 1962, 59).

ЛАКЕЙЧУК, а, ч. Хлопець-лакей (у 1 знач.). Коли княгиня йшла, то нас упереджав об тім приставлений до послуги лакейчук Томошка (Збірник про Кроп., 1955, 39); Він ще хлопцем служив за лакейчука., а навчився багато: і брехать, і вибріхуватись (Григ., Вибр., 1959, 157).

ЛАКЕЙЧУКУВАТИ, ую, уєш, недок. Служити лакейчуком.

ЛАКІЗА, **ЛАКУЗА**, и, ч. і ж., зневажл. Те саме, що лаке́й. [П а р у б о к:] Ви обоє панського кодала: твій батько з лакизів, а її з поварів!.. (Кроп., I, 1958, 68); Усім псевдовченим — царським лакизам Шевченко протиставив ідеал ученого — мислителя і борця, який живе нероздільно з народом (Наука., 3, 1961, 13); У великих присінках — тиск, гармидер: пани вигукували,

а лакузи, як ті швигалки, носилися перед ними (Мирний, III, 1954, 257).

ЛАКІТКА, и, ж., діал. Ласощі. Тато витягнув з пазухи яблуко та й якось несміливо подав доньці. Ніколи він ще не давав їй ніяких лакітків (Стеф., Вибр., 1945, 83); Нема на світі кращої людини, як він. Який добрий! Не приходить ніколи додому, щоб не принести їй якої лакітки (Круш., Буденний хліб..., 1960, 29).

ЛАКМУС, у, ч. 1. Рослинна фарба, що в кислому середовищі набуває червоного кольору, а в лужному — синього; використовується як кислотно-основний індикатор. Кислоти кислі на смак, вони однаково діють на лакмус (Хімія, 9, 1956, 42).

2. Те саме, що Лакмусовий папір (див. лакмусовий).

ЛАКМУСОВИЙ, а, е. Прикм. до лакмус.

△ **Лакмусовий папір** — просякнутий розчином лакмусу фільтрувальний папір, що вживається як індикатор на кислоти та луги. Наявність лугу й кислоти в мастилі встановлюють за допомогою лакмусового паперу (Пересувні кінопр., 1959, 153).

ЛАКОВАНІЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до лакувати. Удосконалюється технологія виробництва електролітично лудженої і лакованої консервної жерсті (Наука., 5, 1956, 22).

2. у знач. прикм. Те саме, що лаковий 2. На його лакованих, пошитих по німецькому крою чоботях ворухилися тьмяні сонячні зайчики (Стельмах, I, 1962, 216); Він задивився на широку ріку, на легеньку луску темно-синьої брижжі, що перебігала, як нервовий дріж, по світло-блакитній, лакованій поверхні води (Коп., Вибр., 1948, 154); * У порівн. Листя вічнозелених дерев дуже велике, звичайно жорстке і блискуче, наче лаковане (Фіз. геогр., 5, 1956, 145).

Лакована підлога — натерта до блиску підлога.

ЛАКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до лак 1. Лакова плівка не тільки надає поверхні деревини блиску, а й захищає її від впливу вологи (Стол.-буд. справа, 1957, 24).

Лакове дерево — тропічне дерево, що росте переважно в Китаї та Японії, з соку кори якого виготовляють лаки.

2. Такий, поверхня якого покрита лаком. Вискрипували лакові чобітки паничів (Мирний, III, 1954, 261); // перен. Який блищить, лисніє. Петросов, чорноволожий, з чорносливом очей, увесь як чорний лаковий жук, схилиється над Курцом (Донч., II, 1956, 76).

ЛАКОЛІТ, а, ч., геол. Закам'яніла маса вивержених гірських порід, що застигла в земній корі у вигляді купола. Якщо тиск [пари] не дуже великий, то магма не доходить до поверхні [землі] і застигає на певній глибині у формі величезних куполів — лаколітів (Наука., 6, 1958, 56).

ЛАКОМИЙ, а, е, розм. 1. Який дає смакову насолоду; дуже смачний, ласий; // перен. Який може дати певне задоволення, вигоду і т. ін.; привабливий, спокусливий. Гроші — лакома річ (Номис, 1864, № 1374).

◇ **Лакомий кусок** (кусочок, шматок, кусник і т. ін.): а) дуже смачна їжа. Був [пан Темницький] подібний до гладкого кота, що, розкішно муркотючи, пасе очима якийсь лакомий кусник (Фр., II, 1950, 292); б) що-небудь принадне, спокусливе. Літ з десять був у нас суддею Глива. Да, знаєш, захотів на лакомий кусок, В Полтаву перейшов: там, кажуть, є пожива (Греб., I, 1957, 70).

2. без додатка, на що, з інфін. Який любить поласувати чим-небудь смачним. — Гледи [гляди], Михайло, гледи! Рознесуть твою славу шапку лакомі бджоли на мед (Вовчок, I, 1955, 338); // Який виражає бажання поласувати. Кинув гріш вікном, і вони (циганчата) його зручно зловили.. І знов звернулися очі всіх.. на

нього. Великі, з лакомим.. виразом... (Коб., I, 1956, 537); // перен. Який має особливу пристрасть, спокусу до чого-небудь. Знаю, що такий батько лакомий заплакати, бо до нього приступає тоді і втіха і жаль (Март., Тв., 1954, 209).

ЛАКОМИНА, и, ж., розм. Те саме, що ласощі. Там лакомини.. їли [боги], Буханчики пшеничні білі, Кислиці, ягоди, коржі (Котл., I, 1952, 95); Мати завжди підсовувала йому кращий шматочок: часом спече якусь лакомину, перехопить десь сала, заріже курку, — і все Грицеві (Добр., Ол. солдатики, 1961, 98).

ЛАКОМІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до лакомина. Гості їли з великим смаком... таки й затужили за.. овочевими стравами після всяких солодоців та лакоминок (Козл., Мандрівники, 1946, 54); Ялина була вбрана.. сріблом та золотом, та цяцьками, та лакоминками, аж проглянути не можна було!.. (Григ., Вибр., 1959, 417).

ЛАКОМИТИСЯ, млюся, мишся; мн. лакомляться; недок., розм. 1. без додатка і чим. Те саме, що ласувати. Ведмідь.. оглядає, де кращий вулій, солодший мед; от впав йому такий в око, зараз лапу патлату туди, видира й лакомиться (Вовчок, I, 1955, 383).

2. звичайно на що. Із заздністю дивитися або бажати, намагатися заволодіти чим-небудь; ласитися (див. ласитися²). — Та не з такого я роду, щоб мала на чуже лакомитися! (Фр., VII, 1951, 90); — Ой, які красні пера! Чи брати? — Бери, коли так лакомишся (Калин, Закарп. казки, 1955, 82).

ЛАКОМО, рідко, розм. Присл. до лакомий 1. Взяв [Гьоргій] квартиру з водою і пив так лакомо, що чути було булькотання [булькотання] води в гортанці (Стеф., I, 1949, 159).

ЛАКОМСТВО, а, с., рідко. Те саме, що ласощі. Ти чесна жінка, ти не продаєш своєї вроди й пестощів за гроші, ..за лакомство нещасне, за розкоші (Л. Укр., I, 1951, 284); Головне для слуг Ватікану — не віра, а гроші, лакомство, розпуста (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 151).

ЛАКОНІЗМ, у, ч. Гранична стислість і чіткість (мови, зображення і т. ін.). Говорили [селяни] про своє бідкування поважно, сумовито, з тим лаконізмом, що не раз дуже хапає за серце, ніж цвітисті промови (Фр., VII, 1951, 433); Лише тут дід не витримав і, зрадивши принципам лаконізму, вигукнув довжелезне слово: — Чортибатьказна-що!.. (Руд., Остання шабля, 1959, 504); Народна українська ігрова пісня має таку.. особливість, як влучність характеристик виведених у ній образів при лаконізмі вираження (Укр. клас. опера, 1957, 14).

ЛАКОНІЧНИЙ, а, е. Який відзначається лаконізмом. Любив він слухати жартливих оповідань пана Станіслава і часом немов припечатував їх лаконічними увагами загального змісту (Фр., IV, 1950, 206); В лаконічних цифрах надходили все нові й нові повідомлення про високі виробітки на косовиці (Вол., Самоцвіти, 1952, 213).

ЛАКОНІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до лаконічний. Тарас аж спинився від сміхотливого захоплення лаконічністю стилю (Ільч., Серце жде, 1939, 91); Однією з основних особливостей архітектури народного житла на Україні є гранична простота і лаконічність об'ємно-просторової композиції (Жилий буд. колгоспника, 1956, 130).

ЛАКОНІЧНО. Присл. до лаконічний. Мішель відповів несподівано коротко і лаконічно — наче викладав бойове завдання (Смолич, Світанок., 1953, 520).

ЛАКОФАРБА, и, ж. Скорочення: лакова фарба. Більш як п'ятнадцять процентів олійних масел..

направляються для виробництва олифи, лакофарб та мила (Роб. газ., 29.IV 1962, 2).

ЛАКОФАРБОВИЙ, а, е. Прикм. до лакофарба. Лавандову ефірну олию, крім парфюмерії, використовують у лакофарбовому та керамічному виробництві (Ол. та ефір. культ., 1956, 308).

ЛАКТАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Прикм. до лактація.

ЛАКТАЦІЯ, і, ж., спец. Виділення молока у самок ссавців. Табірний період утримання худоби в умовах України триває близько півроку, охоплюючи основний час лактації у корів (Колг. Укр., 6, 1958, 28); // Період, протягом якого відбувається таке виділення молока. Передовий досвід учить, що частка продуктивності корів в період зимівлі — це добра половина молока, одержуваного за лактацію (Колг. село, 14.I 1955, 3).

ЛАКТОБАЦИЛІН, у, ч., спец. Грибок, яким окислюють молоко, надаючи йому лікувальних якостей, а також кисле молоко, виготовлене способом такої закваски.

ЛАКТОЗА, и, ж., спец. Цукор, який входить до складу молока ссавців; молочний цукор. Лактоза зброджується швидше, ніж суміш глюкози (Мікр. ж., 4, XVIII, 1956, 49).

ЛАКТОМЕТР, а, ч. Прилад для визначення питомої ваги молока.

ЛАКТОСКОП, а, ч. Прилад для визначення кількості жиру в молоці.

ЛАКУВАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який служить, признач. для лакування.

2. перен. Який приховує, маскує недоліки. Треба проблематику стосунків молодих людей [на екрані] вирішувати таким чином, щоб вона не була лакувальною (Довж., III, 1960, 335).

ЛАКУВАЛЬНИК, а, ч. 1. Фахівець із лакування.

2. перен. Той, хто приховує, маскує недоліки, прикрашаючи дійсність. Деякі лакувальники мотивують свої позиції тим, що, мовляв, їм хочеться показати життя в його ідеалі (Довж., III, 1960, 334).

ЛАКУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до лакувальник.

ЛАКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. лакувати. Особливо гарного вигляду набуває деревина після лакування і полірування (Стал.-буд. справа, 1957, 20); Послідовно обстоювати принципи соціалістичного реалізму сьогодні — це значить боротися як з рештками безконфліктності і лакування дійсності, так і з спробами очорнити наше життя (Про багатство л-ри, 1959, 87).

ЛАКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Покривати лаком. Лакувати меблі; // Робити поверхню чого-небудь блискучою, наносючи шар певної швидко застигаючої рідини. Тістечка лакують підготовленою масою і випікають в духовці до жовтого кольору (Укр. страви, 1957, 348).

2. перен. Приховувати, маскувати недоліки, прикрашаючи дійсність. Той, хто знає життя, не буде ні лакувати дійсність, ні вдаватися до солодких «сиропів», ні мазати все чорною фарбою (Вітч., 4, 1956, 130).

ЛАКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до лакувати. В обплітальному цеху, де лакуються монтажні дроти, нині використовують світлостійкі пігменти (Рад. Укр., 20.VIII 1961, 3).

ЛАКУЗА див. лакіза.

ЛАКУЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до лакүза. Так, ми страшні і буржуазним націоналістам, і жучкам лакузького мистецтва, бо вони живуть людиноненавистництвом, а ми — безмірною любов'ю (Літ. газ., 17.III 1959, 3).

ЛАКУНА, и, ж. 1. анат. Порожнина, заглиблення між тканинами організму або його органами.

2. лінгв., літ. Пропуск у тексті.

ЛАКУНАРНИЙ, а, е, анат. Прикм. до лакүна 1. В деяких випадках нальоти бувають розміщені в заглибинах мигдаликів (лакунарна ангіна) (Хвор. дит. віку, 1955, 160).

ЛАКФІОЛЬ, і, ж. (*Cheiranthus cheiri* L.). Кімнатна або садова трав'яниста рослина з жовтими або червоножовтими запашними квітами.

ЛАМА¹, и, ж. Південноамериканська в'ючна тварина родини верблюдів. В Київському зоопарку одержано .. приплід від південноамериканських верблюдів — лам (Наука., 9, 1956, 32); Складаю їстівні припаси: Сухарі, консерви, сир од лам (Рильський, I, 1960, 140).

ЛАМА², и, ч. У Тибеті та Монголії — монах-буддист. Одне тільки слово — мир — привело сюди, в Париж, у цей зал, .. старенького індуса, тибетського ламу, англійського докера (Рибак, Час., 1960, 860).

ЛАМАЇЗМ, у, ч. Різновид буддизму, поширений у Тибеті та Монголії.

ЛАМАЇСТ, а, ч. Послідовник ламаїзму.

ЛАМАЇСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ламаїзм і ламаїст.

ЛАМАНЕЦЬ, нця, ч., розм. 1. Відламаний шматок чого-небудь їстівного (звичайно хліба). Ішов Старець по долині з Ламанцями у торбині (Гл., Вибр., 1951, 119).

2. звичайно мн. Те саме, що шулик. На столі з'явилися.. тонюсінські коржі-ламанці до макового молока (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98).

ЛАМАНІЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до ламати 1.

2. у знач. прикм. Який поламали, зіпсували. Чути було вигуки, оклики, тріск ламаних меблів (Фр., VI, 1951, 155); Велосипед під нею був неначе і не її, лискучий нікелем та з сіткою над колесами, англійський «Дукс», а якесь ламане доробало (Смолич, Мир., 1958, 57); // Зігнутий під кутом. Впала мені в очі невелика пошовкла і пошарпана книжечка, не то друкована, не то писана якимись чудними, ламаними та кучерявими літерами (Л. Укр., III, 1952, 740); Вулиця йде ламаною кривулькою (Вільде, Сестри., 1958, 535); // В якому є багато неправильного, неточного (про мову). Негр, якого Данькові штуки щиро розвеселили, несподівано заговорив до хлоп'ят хоч і ламаною, але цілком для них зрозумілою мовою (Гончар, Таврія, 1952, 171).

Ламана лінія — лінія, що складається з відтинків прямої лінії, з'єднаних під кутом. Недалеко від станції по схилах горбів і по ярах пролягала ламана лінія траншей (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 227); **Ламаний килим** — килим, орнамент якого складається з різнокольорових, з'єднаних під кутом смуг. Орнамент складається переважно з чорних, голубих, червоних або вишневих смуг, переділених часто білим перетканням, яке утворює ламані лінії. Такий килим називають ламаним (Матеріали з етногр., 1956, 52).

◇ **Ламаного гроші** [шеляга] не вартий див. гріш; **Ламаної копійки** не вартий див. копійка; **Ламаної копійки** не дати див. копійка; **Ні (і) ламаної копійки** нема (не було) за душею див. копійка; **Ціна — ламаний гріш:** а) (чому) про що-небудь дуже дешево; б) (кому, чому) про того або те, що нічого не вартий (варте), нікуди не годиться. [Е л ь з а:] А що, коли Грета Норман все-таки піде грати в новий театр? [Ш р е д е р:] Коли це трапиться, то вам всім ціна ламаний гріш! (Собко, П'єсн, 1958, 163).

ЛАМАННЯ, я, с. Дія за знач. ламати. Такі точки з ламанням пер ставлять бурсаки, тоді як скінчать останній писаний екзамен (Н.-Лев., IV, 1956, 165); Ламання каменю вимагало не тільки великої фізичної сили, а й певної спритності (Тасмн. вапна, 1957, 29);

Ламання тютюнового листа необхідно провадити в декілька прийомів в міру його досягання (Техн. культ., 1956, 381); *Ні, мало і сліз тих, і слів, і думок, і серця стискання, і болю, й ламання у розпачі рук, і стогнання, і мук...* Одно зостається — мовчання (Л. Укр., I, 1951, 229); *Перебудовуючи роботу школи, необхідно дуже обережно і поступово здійснювати ламання виробленої системи* (Літ. газ., 15.VIII 1958, 2).

ЛАМАНТИН, а, ч. Рід водяних ссавців ряду сиреноподібних.

ЛАМАНЬ, і, ж., розм. 1. Поламані або старі предмети. *Молодь з бригади комуністичної праці допомогла.. ланкам кукурудзоводів возити та викладати на гребнях схилів паливний матеріал, тобто всяку ламань, прілу соломі, сухий бур'ян, хмиз — все для курних вогнищ* (Вол., Місячне срібло, 1961, 309).

2. Сухе гілля й дерева, що впали на землю.

ЛАМАРКІЗМ, у, ч. Еволюційна теорія розвитку живої природи, створена французьким природознавцем Ламарком.

ЛАМАТИ, аю, аєш, недок. 1. *перех.* Згинаючи або б'ючи з силою, відділяти частини чого-небудь або розділяти щось на частини. *Вітер в гаї нагинає Лозу і тополі, Ламі дуба, котить полем Перекотиполе* (Шевч., I, 1951, 153); *Надвечір скресає річка й ламає кригу* (Коцюб., II, 1955, 259); *Раніше, ніж починати снідання, старійшина ламав хліб, брав частку від страв і кидав це у вогнище, бо, як вірили, під ним жили душі пращурів* (Скл., Святослав, 1959, 10); // Видобувати або розробляти, розламуючи що-небудь певним знаряддям. *І світа божого не бачать, не знають, Під землею камінь [камін] ламають* (Шевч., I, 1951, 285); *Життя — важкий подвиг.. Працюй до знемоги незмінним борцем, Конай та одужуй, покою не май, Шляхи вік прокладуй та гори ламай* (Граб., I, 1959, 314); // Відокремлювати листя або плоди від стовбура. *Вони страхались, щоб часом хто не вгледів, як вони ламали чужу калину* (Н.-Лев., II, 1956, 173); *Вони різали соняшник, ламали кукурудзу, орали на зяб* (Ряб., Золототисячник, 1948, 46).

Ламати р'юки (пальці) — про жест, який є виявом сильного горя, страждання, хвилювання і т. ін. [К о з а к:] *Білих ручок не ламай, Карих очей не стирай, Мене з війни із славою К собі дожидай!* (Кроп., V, 1959, 274); *Ламаю пальці я з тонким нервовим хрустом, ходжу з кутка в кутку у тиші голубій* (Сос., II, 1958, 122).

2. *перех.* Робити непридатним; руйнувати, псувати ударами. *Він бив машину що було сили, помагав правою лівою руці, крутив головки гайкам і ламав все, що вдавалось зламати* (Коцюб., II, 1955, 91); — *А навіщо вам вибої? — А щоб колеса ламати!* (Вишня, I, 1956, 370); // Робити вільним вхід, прохід, доступ куди-небудь у щось, руйнуючи перепону. — *Не пускають нас, — ламай двері, бий вікна. Усе трохи* (Мирний, IV, 1955, 185); [Б у д і в н и ч и й:] *Ламайте, хлопці, стіну, щоб видніше. (Робітники ламами й сокирами ламають стіну, вона незабаром падає. Окривається вид на шкляну гору)* (Л. Укр., II, 1951, 204); // Різкими рухами розділяти на частини, порушувати єдність чого-небудь; розривати. *Земле, моя всеплодющая мати,.. Сили рукам дай, щоб пута ламати* (Фр., X, 1954, 12); // військ. Руйнуючи, псуючи, переборювати опір (звичайно про наступ на ворога). [Б л а г о н р а в о в:] *Командуючий армією Огнев залишає заслон, а сам з наданою йому групою кінноти Колоса ламає ворожу оборону* (Корн., II, 1955, 20).

3. *перех., перен.* Рішуче відкидати що-небудь традиційне, усталене; руйнувати, знищувати ..бути революціонером — значить ламати все шкідливе, віджило

найрішучіше, найнещадніше (Ленін, 25, 1951, 300); *В труді ми йдемо од бою і до бою, тьму перешкод ламаємо не дарма* (Сос., Близька дальна, 1960, 293); // Рішуче міняти (характер, звички). *Пашу славу п'ятирічку закінчити щоб раніш, треба нам ламати звичку, почувати молодіш* (Тич., II, 1957, 211); *Лише один довгобровий Яків Данько.. не захотів ламати свого баришницького норову* (Стельмах, II, 1962, 11); // Руйнувати, змінювати на гірше (життя, кар'єру і т. ін.). *Шевченко давав широкі узагальнення, викривав розбещеність світської черні, що ламала й калічила душу людини* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 106); // Порушувати щось, не дотримуватися чого-небудь. [К о р ж:] *У нас єсть закон дідівський — не ми його поставляли, не нам і ламають його* (Вас., III, 1960, 56); — *Я для чогось побився об заклад з парубками, що притягну з лісу деревину. Воно, звісно, дурне діло заклад, але ж не ламати слова* (Стельмах, Хліб., 1959, 494).

4. *перех., перен.* Умовляти кого-небудь діяти певним чином. *Старости робили своє діло: вони умовляли, уговорювали, підводили, підбивали, ламали стару Сикліту [Секлету] Британову віддавати дочку за Василя Мітлу* (Григ., Вибр., 1959, 36).

5. *перех., перен.* Порушувати звичайний вигляд, звичайні контури. *Мала Целінка морщила брівки, ламала губки і з загніваним личком кричала* (Фр., II, 1950, 321); *Повні, червоні уста [дівчини] щоразу ламала вибачлива усмішка* (Рибак, Час., 1960, 39).

6. *перех. і неперех., перен.* Викликати хворобливе відчуття ломоти. *Ніч бійців не приборкала сном, Хоч і втома важуча ламала* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 135); // *безос., що або кому, в чому. Ох-ох-ох! Усе мені ламає, усе болить, чи на негоду, чи що* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 91); *Вечірні випари пронизували косарів, ламало в суглобах...* (Горд., II, 1959, 201).

◇ **Голову ламати** див. голова; **Ламати комедію** — те саме, що **Грати комедію** (див. грати²). *До столу вихлясом вийшов Тихін Фіялко. Він шулився у своїй перешитій з солдатської шинелі кацавейці і від хвилювання трохи збивався: — Комедію ти ламаєш, Трохиме* (Речм., Весн. грози, 1961, 91); **Ламати лід** див. лід; **Ламати списи:** а) (*заст.*) змагатися в киданні списів на рицарських турнірах; б) (*за що, навколо чого*) пристрасно боротися за кого-, що-небудь, відстоювати щось. *Перше, ніж податись у Шаплик, Сагайдак пішов подивитись на колоди. Може, вони й не варті того, щоб за них ламати списи* (Добр., Тече річка., 1961, 291); *Почали виступати по одному. Головним чином ламали списи навколо конкретних кандидатур* (Мик., II, 1957, 526); **Ламати хребта** — важко працювати, надирватися на роботі. — *Послала до нього [куркуля] сина. Ламав там хребта, аж поки почалась колективізація* (Гончар, I, 1954, 473); **Ламати ціну** за що — оцінювати що-небудь надто дорого, набагато вище його вартості. *Зараз він.. скаже, що я шкуродер, бо ламаю таку безбожну ціну за пустякову роботу* (Чаб., Катюша, 1960, 112); **Ламати шапку (бриль) перед ким** — улесливо, догідливо кланятися, вітаючи кого-небудь (звичайно знявши головний убір). *Всяк бриль лама перед старим [владикою]* (Граб., I, 1959, 249); *Ні перед ким не ламав шапки Кифір Авдюк* (Бабляк, Впшн. сад, 1960, 144); **Ламати язик чим** — про вимову важких, незрозумілих слів. *Нащо б, здавалося, тріпати мозок, ламати язик такою маловідомою в світі мовою?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 34).

ЛАМАТИСЯ, ається, недок. 1. без додатка і на чому, під чим, об що. Розпадатися на частини; розділятися, відділятися (звичайно внаслідок дії зовнішньої сили). *Заревіла престрашенна буря.. гілляки тріщать, ламаються, падають...* (Кв.-Осн., II, 1956, 413); *Все, що*

вляглося за зиму, все, що від самої осені стояло на Пслі непорушно, тепер кришилося, ламалося під могутніми ударами весни (Гончар, Таврія, 1957, 489); // Легко піддаватися такій дії; бути ламким, крихким. Ящїрка так розтанцювалася, що загубила хвостик, тому що він легко ламався (Ів., Великі очі, 1956, 40); * Образно. Сонячний промінь дивно ламався в морі на скалки, і вони гострими стрїлами протинали темну глибину (Кучер, Голод, 1961, 253).

2. Робитися непридатним; руйнуватися, псуватися. — Воно й добре цією машиною хлїб брати, та то не гаразд, що вона так часто ламається! (Мирний, IV, 1955, 246); — Коли віз ламається, людина розуму набирається! (Є. Кравч., Квіти., 1959, 109); // військ. Руйнуватися, псуватися під тиском ворога (про лінію оборони). Фронт ламається, ворог наступає (Вільде, Троянди., 1961, 344).

3. перен. Знищуватися, руйнуватися (звичайно про що-небудь традиційне, звичне, усталене і т. ін.). — Старі звичаї ламаються, пропала чесність, простота (Коцюб., I, 1955, 293); [С п а р т а к:] Давайте краще будемо співати.. [Н і н а:] Давай про дружбу. Щоб вона між нас Ніколи не ламалась (Дмит., Драм. тв., 1958, 43).

4. Змінювати тембр і діапазон (про чоловічий голос у перехідному віці). Голос у хлопця вже ламався, був смішний, басовитий (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 8); // Ставати переривчастим під дією певних почуттів, переживань (про голос). Улас зблід, голос його тремтів і ламався: — Ви порушуєте закон і конституцію (Тют., Вир, 1960, 69); // Підкошуватися від болю (про ноги). Іти було важко. Маленькі ноженята, обгорнуті в ганчір'я, чавкали в грязюці й ламалися в колінах (Головко, I, 1957, 86).

5. перен., розм. Упиратися, відмовлятися від чого-небудь, приховуючи свої бажання, прикидаючись. — Прочитав би щось.. Не ламайся, я не люблю проханнях (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 277).

ЛАМБРЕКЄН, а, ч. Верхня частина драпіровки на вікні або дверях. Вишивкою оздоблюють такі вироби, як порт'єри, штори, ламбрекени (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 64).

ЛАМЕНТАЦІЯ, ї, ж., заст. Скарга, нарікання. [В е р е с а й:] Партія чекає од вас політичної відповіді, а не ламентацийі ображеного вельможі (Мик., I, 1957, 394); — Значить, ніяких новин на заводі немає, і не згадує мене ніхто? — не слухаючи бабиних ламентаций, знову запитав Кирило Сидоренко (Собко, Звич. життя, 1957, 128).

ЛАМІНАРІЯ, ї, ж. Різновид бурих водоростей, окремі види яких (морська капуста) вживаються як їжа. Дарвін писав, що жителі Вогняної Землі їдять слимаків, гриби і морські водорості з ламінарій (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 5); На узбережжі Тихого океану в СРСР, Японії та Північній Америці ламінарії так багато, що її збирають і використовують під назвою «морська капуста» як доброякісну харчову речовину, багату на вуглеводи та білки (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 29).

ЛАМКІЙ, а, є. 1. Який легко ламається (у 1 знач.). Кістяні крючки легкі і еластичні, але ламкі і порівняно швидко сточуються об пряжу (В'язання., 1957, 5); Особливо ефективно застосування алмаза при обробці найбільш твердих і ламких важкооброблюваних металів (Рад. Укр., 7.І 1965, 3); Озимий ячмінь належить до шестирядних форм, які мають ламкий колос (Колг. Укр., 8, 1959, 13); Тихий дзвін котився по узліссях, І льодок ламкий та дзенькотливий Під твоєю ніжкою трїщав (Рильський, II, 1960, 100).

2. перен. Який міняється; переривчастий (про голос). Ганя каже ламким голосом (і та ж усмішка не злітає з її обличчя) (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 52); // Який змінює тембр і діапазон (про чоловічий голос у перехідному віці). Його голос здавався ламким, зовсім ще юнацьким, хоч капітанові було вже, безперечно, під тридцять років (Собко, Срібний корабель, 1961, 49).

ЛАМКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. ламкий 1. Волокно [трести] швидше вбирає вологу, ніж деревина, тому при підвищенні вологості волокна деревина не втрачає своєї ламкості (Техн. культ., 1956, 96); Шкірне сало робить шкіру м'якою, еластичною, гнучкою, запобігає її висиханню, ламкості, трїщинам (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 16).

ЛАМПА, и, ж. 1. Прилад для освітлення, що має різний вигляд і різну будову. Зайшло й сонце. В покоях посвітили лампи й свічки (Н.-Лев., III, 1956, 245); Женя Голубар дістав дозгу віршовку, кілька смолоскипів; Галя роздобула дві справжні шахтарські лампи (Мокр., Острів., 1961, 62).

Лампа Ілліча — образна назва електричної лампи (в пам'ять про В. І. Леніна, який дбав про електрифікацію країни). У кругу веселих вечорами Сяє лампа Ілліча (Шпак, Вибр., 1952, 142).

△ Електрична лампа — скляний балон з розжареною електричним струмом ниткою (вольфрамовою, вугільною і т. ін.), що є джерелом світла. Три електричні лампи: посередині висить одна, під ліжком друга, на столі стояча (Коцюб., III, 1956, 404); Карбїдова (карбїдна) лампа див. карбїдовий (карбїдний); Кварцова лампа див. кварцовий; Лампа денного світла — трубка, світло якої, створене електричним розрядом в газі, мало відрізняється від природного денного світла. На шахті імені Жданова було багато цікавого: чудові механізми, просторий рудний двір, лампи денного світла (Ткач, Плем'я., 1961, 254); Лампа розжарювання — те саме, що Електрична лампа. Майбутнє, безсумнівно, за газосвітними лампами, які з часом витіснять малоекономічні лампи розжарювання (Курс фізики, III, 1956, 347); Лампа-спалах — припасована до фотоапарата лампа, яка короткий час яскраво освітлює предмет в момент фотографування. Добре оживляють знімок групи людей на передньому плані, яких можна підсвітити за допомогою лампи-спалаху (Довідник фот., 1959, 70); Люмінесцентна лампа див. люмінесцентний; Небнова лампа див. небновий.

2. Прилад спеціального призначення на різних виробництвах. Паяльна лампа являє собою герметичний резервуар для пального з паяльником (Підручник де-зінф., 1953, 203).

ЛАМПАДА, и, ж. 1. церк. Наповнена оливою невелика посудина з гнотом, яку заплюють перед іконами. Перед іконою пречистої Горить лампада уночі (Шевч., II, 1953, 222); Нарешті вона зітхнула, підійшла до кіота, поправила гнотик у лампаді, заслонила шторки (Мик., II, 1957, 295).

2. заст., поет. Світильник, лампа. [А н н а:] Глянь, лишень, Долорес, — як блимає у сій гробниці світло, мов заслоняє хто і відслоняє... Ну щоб, як там хто є? [Д о л о р е с:] То кажани навкруг лампади в'ються (Л. Укр., III, 1952, 338); Ключ у дверях задзвенів. Самота працююча й спокійна Світить лампаду мою і розкладає папір (Рильський, I, 1956, 57); // перен. Про сяйво зірок. Снились їй ночі в серпанках сріблястих, Зір тихосайні лампади, Крики пташечі [пташині], зітхання вітрів... (Олесь, Вибр., 1958, 222).

ЛАМПАДКА, и, ж., церк. Зменш.-пестл. до лампада 1. Перед іконами блимають подекуди самотні

свічки та лампадки (Вас., II, 1959, 116); По вечері баба Ганна, шелестячи житом, запалює перед божницею лампадку (Стельмах, Хліб., 1959, 247).

ЛАМПА́ДНИЙ, а, е, церк., поет. Прикм. до лампа́да. Лампа́дний вогник, що одразу почав був дуже реагувати на Кіханин сміх, .. ще більше витягся угору (Ю. Янов., I, 1958, 186).

ЛАМПА́ДОЧКА, и, ж., церк. Пестл. до лампа́дка. Бачив я тільки узеньке ліжечко, а над ліжечком великий хрест чорний, а перед хрестом лампа́дочка горяща... (Вовчок, VI, 1956, 237).

ЛАМПА́С, а, ч. Кольорова смужка з сукна, що нашивається по зовнішньому шву формених штанів. На газді були такі самі холосні [штани] з вузенькими холошами з білого товстого сукна з червоними лампасами (Н.-Лев., II, 1956, 412); На генералові — камергерський мундир.. і штани з червоними лампасами (Ю. Янов., I, 1954, 276).

ЛАМПА́Ч, у, ч., рідко. Те саме, що лампа́ч. Набив [Альоша] старого лампачу, що сипався з розруйнованої задньої стіни колишнього сарайчика, і замісив глину (Мик., II, 1957, 248).

ЛАМПАЧЕ́ВІЙ, а, е, рідко. Прикм. до лампа́ч. Вони сиділи на старій півструхлій колоді біля лампачевого хлівця (Перв., Материн.. хліб, 1960, 131).

ЛАМПІ́ВНИК, а, ч. 1. Робітник, який виготовляє лампи.

2. заст. Робітник, який запалює і гасить лампи, стежить за ними. Лампівник, тримаючи в руках довгу палицю для запалювання ламп, копирсався в гнотах (Полт., Повість.., 1960, 570); // спец. Те саме, що ламповий.

ЛАМПІ́ВНИЦЯ, і, ж. Жін. до лампівнік. Голубою дівчина Ганнуся родилася і виросла в Донбасі, Така собі звичайна лампівниця (Шпорта, Вибр., 1958, 266).

ЛАМПІО́Н, а, ч. Скляний або паперовий ліхтар для яскравого освітлення або ілюмінації. Грона лампіонів, яскрава ілюмінація вітрин, водограй, зелені вогники пролітаючих таксі, .. — все це були деталі розмаїтої картини нічного міста (Гур., Життя.., 1954, 6); Головна алея була прикрашена прапорцями й освітлена лампіонами (Гжицький, Опришки, 1962, 38).

ЛАМ́ПКА¹, и, ж. Зменш.-пестл. до ла́мпа 1. Якась таємна потвора зазирає крізь вікна до хати, освітленої маленькою лампкою (Круш., Буденний хліб, 1960, 289); У куточку вгорі горіла маленька бляшана лампка, неначе зірочка далеко блимала (Григ., Вибр., 1959, 375); У музеї при шахті він побачив синову власну лампку-шахтарку (Ю. Янов., Мир, 1956, 133).

ЛАМ́ПКА², и, ж., зах. Маленька чарка. — Найжизне свобода! — крикнув він трохи хриплим від перепиття голосом і спорожнив свою лампку (Фр., I, 1955, 319).

ЛАМ́ПОВА́, вої, ж. 1. Жін. до ламповий. Ось запрошують на сцену Лампову Козак Олену й шахтаря Бузька Павла (С. Ол., Вибр., 1959, 206).

2. Спеціальне приміщення, де зберігаються лампи (звичайно на шахті). Не грюкне спозаранку кліть, порожня лампова (Рудь, Дон. зорі, 1958, 36).

ЛАМ́ПОВИЙ, а, е. Прикм. до ла́мпа. Склозаводи, на яких лампове скло виробляють ручним способом, будуть цілком механізовані (Наука.., 1, 1957, 6); // Який діє за допомогою ламп (у 2 знач.). Сучасна електротехніка широко використовує для створення електричних коливань лампові генератори (Осн. радіотехн., 1957, 104); Для Клави купили справжній ламповий радіоприймач (Ткач, Плем'я.., 1961, 56).

ЛАМ́ПОВИЙ, во́го, ч. Робітник, який видає лампи, відповідає за лампове господарство (звичайно на шахті).

Тільки на цій шахті він працює шістнадцять років. Починав з лампового (Рад. Укр., 27.IX 1961, 2).

ЛАМ́ПОНО́С, а, ч. Той, хто розносить лампи (звичайно на шахті). На шахту прийшов він шістнадцятирічним підлітком. Спочатку працював лампоносом, а останні 29 років — вибійником (Роб. газ., 25.I 1963, 2); Був Іван Андрущенко спочатку лампоносом, потім копогоном (Дмит., Обпалені.., 1962, 166).

ЛАМ́ПОНО́ША, і, ч. і ж. Те саме, що лампоно́с. Вже й зміні пора бути, а тут і посланий лампоноша не повертається (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 136).

ЛАМ́ПОЧКА, и, ж. Зменш. до ла́мпа 1. Не можна було розібрати тих рухів при нерівнім, блимаючим світлі карасинової [керосинової] лампочки (Коцюб., I, 1955, 30); Всі [шахтарі] були в спецівках, з лампочками, стволіва дала сигнал, кліть плавно пішла (Ю. Янов., II, 1954, 146); Знову я в селі. В колгоспній хаті Лампочка сіяє Ілліча (Нех., Під.. зорею, 1950, 173).

ЛАМ́УТ див. ламу́ти.

ЛАМ́УТИ, ів, мн. (одн. ламу́т, а, ч.; ламу́тка, и, ж.), заст. Евенки.

ЛАМ́УТКА див. ламу́ти.

ЛАМ́УТСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до ламу́ти.

ЛАН¹, у, ч. 1. Безліса рівнина, рівний, широкий простір; поле. — Ой тумане, тумане — Мій латаний талане! Чому мене не сховаєш Отут серед лану? (Шевч., I, 1951, 310); — Для одного мало оцих ланів, степів безкраїх?.. — думають одрадяни, вертаючись додому (Мирний, IV, 1955, 243); У ніч, у млу, у біль, у дикий лан Летіло непідковане копито (Ю. Янов., V, 1959, 63); // без додатка, який, чого. Великий безлісний простір оброблюваної землі. І там степи, і тут степи, Та тут не такі, Руді, руді, аж червоні, А там голубії, Зеленії, мережані Нивами, ланами, Високими могилами, Темними лугами (Шевч., II, 1963, 64); Вже сонце котилось до темного бору І в теплім промінні купало І ярі лани, і веселую гору (Л. Укр., I, 1951, 345); По один бік дороги милував очі безконечний лан озимини (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 9); // Ділянка оброблюваної землі, яка має певні межі. Як тільки хліб поспів, так зараз від усякого двора вийшло по женцю і в один день увесь лан Тихонів і зжали, і пов'язали, і у копи поклали (Кв.-Осн., II, 1956, 148); Христине серце не б'ється мов, а стиха токаче: очі бігають з ниви на ниву, з одного лану на другий (Мирний, III, 1954, 105); Ти із ланкою своєю.. боліла серцем і душею.., щоб лан-ділянку вберегти від бід-напастей десяти: від приморозків запізнілих, від довгоносіка того... (Гонч., Вибр., 1959, 322); * Образно. Любові й віри невмирущі зерна Поет посіяв на лану своїм (Рильський, II, 1960, 273).

2. заст. Ділянка оброблюваної землі в межах 10—30 десятин як міра площини. Дарус тобі два лани жита (Чуб., III, 1872, 370); Широке, розлоге поле, та не людське воно, а панське. Люди не мають ланів, у них все різи (Коцюб., I, 1955, 110).

3. чого, який, рідко. Простір, у межах якого відбувається певна дія. Не зітхай так безнадійно, Скорбних уст не замикай, Рук не складуй ще подвійно, З лану битви не тікай (Граб., I, 1959, 62); // перен. Галузь, сфера діяльності. Гуртом же, країнци, до лану освіти, Щоб вихід пошвидше знайти (Граб., I, 1959, 154); На ратному полі і на трудовому лану.. завжди йшли опліч ці народи-брати (Рильський, III, 1956, 7).

ЛАН², а, ч. 1. У Китаї та Кореї — одиниця виміру маси.

2. Стара китайська грошова одиниця.

ЛАНГЕТ, у, ч., кул. М'ясна страва, приготовлена з тонких шматочків вирізки. *Лангет.. нарізають з середньої частини вирізки під кутом 30—45° плоскими овальними кусками* (Технол. пригот. їжі, 1957, 51).

ЛАНГУСТ, а, ч., **ЛАНГУСТА**, и, ж. Великий морський десятиногий рак без клешень.

ЛАНГУСТА див. лангуст.

ЛАНДВЕР, у, ч. У Німеччині та Австро-Угорщині — військовозобов'язаний другої черги або військова частина з цих військовозобов'язаних.

ЛАНДИ, ланд, мн. Неродючі прибережні піщані рівнини на південному заході Франції, на берегах Біскайської затоки.

ЛАНДО, невідм., с., заст. Карета з відкидним верхом на чотири місця. *Біля тераси вже чекав чудовий екіпаж. Чорне лаковане ландо, запряжене парю вороних породистих коней* (Рибак, Помилка., 1956, 75).

ЛАНДРАГОН, а, ч. Кінний стражник у колишній Австрії.

ЛАНДСКНЕХТ, а, ч. У Західній Європі XV—XVII ст. — найманий солдат. *Кого тільки тут [у Києві] не було: .. крилаті гусари, кварцяне військо, піхота, гармаші, шведські й саксонські ландскнехти* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 167); // перен. Продажний вояка. *Щось надто дешевими стали під Каховкою ландскнехти її величності Антанти* (Гончар, II, 1959, 351).

ЛАНДТАГ, у, ч. Виборний орган самоврядування областей і земель у Німеччині та Австрії. — Великі питання епохи розв'язуються не промовами і не голосуванням більшості, а залізом і кров'ю, — заявив Бісмарк у прусському ландтагу (Нова іст., 8, 1956, 204).

ЛАНДШАФТ, у, ч. 1. Загальний вигляд місцевості; пейзаж. *Макуха попросив льотчика спуститися нижче. Вдивляючись у знайомий ландшафт, став підказувати йому напрямки* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 118); *Осінній пейзаж змінився одноманітним ландшафтом зими — біла габа снігу вкрила степи* (Чаб., Катюша, 1960, 232).

2. Малюнок, картина із зображенням переважно сільської місцевості. *Картина на стіні у рамі, під рушником: зимовий ландшафт і вовк на горбі, а внизу у долині засніжене село* (Головка, I, 1957, 302).

3. геогр. Частина земної поверхні з певним сполученням рельєфу, клімату, ґрунтів, рослинного і тваринного світу. *Типовий ландшафт Нової Зеландії — це дуже гориста місцевість альпійського типу* (Посібник з зоогеогр., 1956, 11); *В результаті робіт наших експедицій ми прийшли до висновку, що різні природно-вогнищеві хвороби властиві територіям різних географічних ландшафтів* (Наука., 5, 1959, 14).

ЛАНДШАФТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до ландшафт. *Пейзажна, або ландшафтна, фотозйомка — фотографування місцевості* (Довідник фот., 1959, 66); *В результаті потепління в епоху епіпалеоліту на території Східної Європи поступово встановились ландшафтні умови, близькі до сучасних* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 31).

2. Який має природний вигляд. *У садовому мистецтві є два основних способи, чи стилі, розпланування садів і парків: геометричний (регулярний) і ландшафтний (природний)* (Озел. колг. села, 1955, 53); *На початку XIX століття Олександрія являла собою прекрасний ландшафтний парк, подібний.. до інших великих парків Росії кінця XVIII століття* (Парк Олександрія., 1949, 4).

ЛАНДШТУРМ, у, ч. 1. Народне ополчення, що виникло 1813 р. у Пруссії.

2. У Німеччині та Австро-Угорщині XVIII—

XIX ст. — формування з військовозобов'язаних третьої черги.

ЛАНЕЦЬ, нця, ч., розм. 1. Одягнена в лахміття людина; старець. *Забравши деяких Троянців, Осмалених, як гурия, ланців, П'ятами з Трої наживав [Еней]* (Котл., I, 1952, 65); — *Я гоноровий шляхтич.., у мене є голка, щоб не ходити обірванцем, а ти голтіпака, ланець, безштанько* (Стор., I, 1957, 132); // Надзвичайно бідна людина; бідняк. *Дивувалися й завидували Чипці люди не менше Грицька. «І як-таки за такого ланця та вийшла така багачка, як Галя!»* (Мирний, I, 1949, 358); — *Сергій насміявся з тебе?.. — Та не Сергій, а отой ланець Роман Волошин! — кривиться Терентій* (Стельмах, Хліб., 1959, 121); // Уживається як лайливе слово. — *А ви, лежні, ланці, чого зуби скалите? — кинулась до їх Параска і почала банітувати* (Мирний, IV, 1955, 82); [С т е х а:] *Ах ти ж анцихрист, проява, ланець, пройдисвіт, чортове ледащо!* (Сам., II, 1958, 172); — *Гей, Микито! Де він, ланець? Вилітай! Ось я, післанець Від саміського царя!* (Фр., XII, 1953, 15).

2. звичайно мн. Старі, поношені речі домашнього вжитку (звичайно одяг, білизна); ганчірки; // Зневажлива назва речей домашнього вжитку; барахло. — *Бач, як заливаються потом, а мішків з ланцями не кидають* (Гончар, I, 1954, 116).

ЛАНЕЦЬ, нця, **ЛАНЦ**, а, ч., діал. Ланцюг. *За правду, за волю ми станемо враз, Ланці, ні багнети не пострах для нас!* (Пісні та романси., II, 1956, 214); — *Якось мені самій казала [Лук'яниха], що якби її Марину ланцом прив'язав, то урвалася б та й пішла б на танці* (Кобр., Вибр., 1954, 164).

ЛАНІТА див. ланіти.

ЛАНІТИ, іт, мн. (одн. ланіта, и, ж.), книжн., заст., поет. Шоки. *Молодії Ланіти, очі і уста [у Марії] Марніють зримо* (Шевч., II, 1953, 310); [У б и й - б а т ь к о:] *На твоїх ланітах, як говориться в таких випадках, палає рум'янець досади* (Мик., I, 1957, 412).

ЛАНКА, и, ж. 1. Складова частина (кільце) ланцюга (у 1 знач.). *Ланки тракторної гусениці — найбільш масова і трудомістка деталь* (Рад. Укр., 19.VIII 1959, 2); // спец. Окрема деталь машини, механізму. *Тіла, що входять до складу механізму, називаються його ланками* (Практ. з машинозн., 1957, 207); // перен. Складова частина чого-небудь цілого. *Шевченко нещадно бичує всю систему самодержавного ладу, всі його ланки, починаючи з самого вінценосця Миколи I і кінчаючи рядовими, найдрібнішими представниками царської влади* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 165); *Індустріалізація країни, кооперування сільського господарства, культурна революція — такі основні ланки ленінського плану побудови соціалістичного суспільства* (Програма КПРС, 1961, 11); * Образно. *Йому уявився весь величезний фронт від Балкан і до північної Норвегії, де армії його країни ведуть невтомну боротьбу з ворогом. І в цьому залізному тисячкілометровому ланцюгу маленькою ланкою стоїть його «Крейсер»* (Гончар, III, 1959, 162).

2. перен. Особа, предмет і т. ін., завдяки яким хто-, що-небудь з чимось з'єднуються в одне ціле. *Безстрашний рицар революції Фелікс Дзержинський довгий час був живою ланкою, яка поєднувала російський і польський робітничий рух* (Рильський, III, 1956, 56); *Усіма силами душі кликала вона Нур'ялі додому як рідного, як єдину ланку, що зв'язує її з життям* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 295); *В усіх цих сценах [опери «Украдене щастя»] важливою зв'язуючою ланкою між героями п'єси та їх односельчанами є гуцульський характер інтонацій (гуцульська гама), синкопа в ритмі та інші ознаки прикарпатської музики* (Рад. Укр., 3.I 1961, 4).

3. Найменша організаційна одиниця в якому-небудь об'єднанні. [Романюк:] *А хіба ти не на первій лінії? Твою ланку вся область знає* (Корн., Калин. гай, 1950, 9); *З-за лісу навпроти нас вихопилась ланка.. стерж'ятників-бомбардувальників* (Ю. Янов., I, 1954, 54); [Багатенко:] *Ланка, стій! Ліворуч. Струнко!.. Товаришу лейтенант, ланка учльотів прибула* (Мик., I, 1957, 499).

ЛАНКОВІЙ, а, е. 1. Прикм. до ланка. Ланкове змішання полягає в тому, що кілька підряд посаджених дерев однієї породи чергують в ряду з кількома деревами другої породи (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 289); При ланковому фотографуванні кожний хронометражист спостерігає за роботою ланки бригади (2-3 чоловіки), яка виконує комплекс узгоджених між собою операцій (Техн. нормув., 1958, 26).

2. у знач. ім. ланковій, вого, ч.; ланкова, вої, ж. Керівник ланки (у 3 знач.). Якось до старого вчителя сільської школи зайшов прославлений майстер колгоспних полів — ланковий Іван Семенович (Ю. Янов., II, 1954, 114); Ланкова.. Такого слова Дід мій зроду не чував (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 19); Ой нема краси такої, Як краса трудящих рук, Як у тої ланкової Євгенії Долинюк (Тарн., 3 дал. дороги, 1961, 281).

ЛАНКУВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. ланкувати. Ім [ланковим] нараховували за рік, як кажуть за ланкування, по 150—200 трудоднів (Колг. Укр., 7, 1956, 5).

ЛАНКУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Бути ланковим, ланковою. Оповідає Настя Щиглик — низенька, кругла на лиці і в стані жіночка, що ланкує в городній бригаді (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 118).

ЛАНОВІЙ, а, е, іст. 1. Який має стосунок до володіння або користування землею. На початку другої половини XVI ст. селянські господарства на Україні ділилися за майновим станом на ряд груп: дворищні, .. ланові (Іст. УРСР, I, 1953, 133); // у знач. ім. лановій, вого, ч. Той, хто має ділянку землі або користується нею. Споконвіку провадилась у підліщан непримиренна війна з лановими та ставчанами. Наймитство — і досить ситі, земляні люди (Крот., Сини., 1948, 13).

2. у знач. ім. лановій, вого, ч. Наглядач за польовими роботами у поміщика. Збираймося, ходімо, бо лановий як запримітить, що нас немає, буде халепа! (Мирний, IV, 1955, 223); Коли б лановий був людиною, а не панським псом, Євдоким кинувся б до нього, але краще було перечекати (Стельмах, Хліб., 1959, 583); // Польовий сторож. Лановий, постогнуючи, виліз з куреня (Свидн., Люборацькі, 1955, 210).

ЛАНОК, нка, ч. Зменш.-пестл. до лан¹ 1; нивка. Доходили [молодиця з дівчинкою] до ланку у пущі самій і там сідали одпочивати (Вовчок, I, 1955, 367); В квітні виорав цапок Огородець і ланок (Стельмах, Колосок., 1959, 43).

ЛАНОЛІН, у, ч. Одержуваний під час промивання овечої вовни жир, що використовується в медицині та парфюмерії. До її [мазі] складу входять: безводний ланолін., звичайне господарське мило., чиста глина (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 51).

ЛАНОЛІНОВИЙ, а, е. Прикм. до ланолін.

ЛАНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до ланок. Ой, по ланочку він весь день ходив, Грудкою гострою ніжку набив (Сто пісень., 1946, 224); Було аж в очах рябонить. Ниви, нивки та ще й нивочки. Лани та ланочки (Жур., Вечір., 1958, 345).

ЛАНСЬЄ, невідм., с., заст. Бальний танець — різновид кадрили.

ЛАНТАН, у, ч. Рідкісноземельний хімічний елемент — метал білого кольору, що окислюється на повітрі,

а при нагріванні горить. Відомо, що в коренях.. рослин.. є скандій, галій, германій, лантан.. та інші надзвичайно рідкі елементи (Наука., 5, 1962, 36).

ЛАНТУХ, а, ч. 1. Великий мішок з грубої тканини. Бонковський, змолотивши графську пшеницю, наклав на п'ять возів мішків та лантухів і звелів мужикам везти на продаж (Н.-Лев., III, 1956, 171); Не міг [Митрофан Огієнко] відірвати очей від величезних, пошитих із нових ряден лантухів, що, мов кабани годівані, лежали впоперек на санчатах (Гончар, II, 1959, 152); Коли треба було сіяти, він [мішок] — сішник. Коли до млина жито везти, він — лантух. Коли після обіду спати хочеться, його можна було або під грушею розіслати, або вкритися ним (Вишня, I, 1956, 14); * У порівн. На верхній лавці, важко повертаючись на бік, як лантух, крякче й сопє лісоруб Гутман (Кол., На фронті., 1959, 31); Не пам'ятаючи себе, лантухом впала вона з горища (Речм., Весн. грози, 1961, 10).

2. чого. Міра, що дорівнює вмісту такого мішка. В Росію з Голландії було надіслано кілька лантухів картоплі з тим, щоб посадити і вирощувати нову культуру в різних районах країни (Хлібороб Укр., 5, 1965, 10); — Кожен віз гною — зайвий лантух, а то і два зерна (Рябокляч, Жайворонки, 1957, 69); // перен. Про велику кількість чого-небудь. Дає поради [обиватель], Носить лантухи настанов, Підмічає серйозні вади У діяльності установ (Сим., Земне тяжіння, 1964, 54).

3. перен. Неповоротка, неспритна людина. Як це могло статися, що він досі не помічав, яка Ляля вродлива! А той лантух Василь, бач, помітив (Загреб., Спека, 1961, 218); // без додатка, з чим. Уживається як лайливе слово. [Катерина:] Що він собі думає, лантух з половою, що це йому старий режим? (Корн., I, 1955, 306).

◇ В п'ять лантухів не ввібрати чого — про надмірний прояв чого-небудь. Як балакати — так його і в п'ять лантухів не вбереш, а як до діла — то його в торбинку усього зложити можна (Укр. присл., 1955, 182); Лантух з кістками (маслаками) — про дуже схудлу людину. Черевний тиф, туберкульоз і жовтуха перетворили її дужого, вродливого сина на чорний лантух з маслаками, в якому ледве тліла іскра життя (Перв., Материн.. хліб, 1960, 59); Лантух солі з'їсти з ким — те саме, що Пуд солі з'їсти (див. сіль). Я з-під Знам'янки родом, з-під Куцівських лісів — із тамтешнім народом лантух солі я ззів [з'їв] (Голов., Поезії, 1955, 16); Як з лантуха сипнути (посіпатися) — те саме, що Як (мов, немов і т. ін.) з мішка сипнути (посіпатися) див. мішок. Усі засміялись; як з лантуха, сипнули веселі дотепи й жарти (Донч., I, 1956, 52).

ЛАНТУХУВАТИЙ, а, е. Схожий на лантух (у 1. 3 знач.). Дзвони хрипло кричали і гнали вперед вузлуваті фігури, покручені непомірною працею, сю в одно зливу з п'ятю масу важких лантухуватих тіл (Кочуб., II, 1955, 86).

ЛАНТУШОК, шка, ч. Зменш.-пестл. до лантух 1, 2. — Друзі мої! Якби ви могли мені допомогти, я б вам дав усі три лантушки [із зерном], ви б посіяли їх на трьох ділянках (Ів., Вел. очі, 1956, 97).

ЛАНЦ див. ланець.

ЛАНЦЕТ, а, ч. Невеликий хірургічний ніж, гострий з обох боків. Лікар скрізь ходив з ланцетом.. і спермацетом, І чванивсь, як людей морив (Котл., I, 1952, 143); Він одчинив скляну шафу й брязнув купою блискучих хірургічних приладь. Він узяв з дека їх кілька — ланцетів, пінцетів та щипчиків (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 103); * Образно. Хай пензель твоїй буде блискучим

ланцетом істотності і кометою в майбутнє... (Еллан, II, 1958, 64).

ЛАНЦЁТНИЙ, а, е. Прикм. до ланцёт; // Формою схожий на ланцет; ланцетоподібний. *Стеблові листки [цикорію] ланцетні, гострозубчасті* (Лікар. рослини..., 1958, 43).

ЛАНЦЁТНИК, а, ч. Невелика напівпрозора морська тварина з видовженим і сплюсненим з боків тілом, схожим на ланцет. *Ланцетник через особливості своєї будови виділяється в окремий підтип безчерепних* (Зоол., 7, 1957, 192); *Своїми науковими працями про ланцетника.. та інших тварин О. Ковалевський незаперечно довів, що між хребтними та безхребтними існує нерозривний зв'язок* (Наука., 2, 1959, 52).

ЛАНЦЁТОВИЙ, а, е. Те саме, що ланцётний.

ЛАНЦЁТОЛИСТИЙ, а, е. З ланцетоподібним листям. *Зустрічається [на Україні] найбільш посухостійкий ланцетolistий, або зелений, ясен* (Колг. енци., I, 1956, 713).

ЛАНЦЁТОПОДІБНИЙ, а, е. Подібний до ланцета. *Грайливий вітерець тихо погойдував ланцетоподібні листочки, від чого по пашні, ніби по воді, розходились легенькі брижі* (Добр., Тече річка., 1961, 189); *Листя [у мигдалю] ланцетоподібне, вузьке, гладеньке* (Сад. і ягідн., 1957, 32).

ЛАНЦЮГ, а, ч. 1. Ряд металевих кілець, послідовно з'єднаних одне з одним. [С и д і р С в и р и д о - в и ч:] *Химко! Піймай собаку та прив'яжи на ланцюг, щоб часом не кинулась на кого* (Н.-Лев., II, 1956, 523); *Попереду з зав'язаними назад руками йшли Кобза й Остап. Вів їх на ланцюгах стрепенний князя пан Щука, найлютіший катюга з челядинців Єремії* (Стор., I, 1957, 375); *Стало чути, як за вікном шумить море та десь скрегоче якірний ланцюг* (Кучер, Дорога., 1958, 110); * *Образно. Про те, що Людмила могла й не впізнати невдячного перевертня, який так просто порвав кільця ланцюга, що в'язав їхнє майбутнє в одне, про це намагався [Захар] не думати* (Ле, Право., 1957, 94); * *У порівн. Весь час відчував на собі батьків насторожений і чатуючий погляд. Той погляд стримував його, мов міцні ланцюги* (Шиян, Баланда, 1957, 45).

2. звичайно мн. Те саме, що кайдани 1. *Поки присяжний заковував мене в ланцюги, вже й зовсім стемніло* (Фр., II, 1950, 19); *Ми знайшли ті гори, де був прикутий Прометей. Прометей там на волю рветься, він уже звільнив, він вихопив одну свою руку з ланцюгів — хоч і з болем, з кров'ю, а звільнив* (Тич., III, 1957, 39).

◇ **Взяти (посадити) на ланцюг (ланцюгі)** — закувати в ланцюги, прив'язати ланцюгом. [С т а с ь:] *Не пройде і місяця, як я живцем візьму цього гультая на ланцюги* (Вас., III, 1960, 211); *До такого стану довести людину! Посадити на ланцюг без води, без хліба і заставити стріляти у своїх же братів!..* (Гончар, III, 1959, 108); *Як (ніби і т. ін.) з ланцюга зірватися див. зриватися.*

3. мн., чого, які, перен. Те, що сковує волю, свободу, пригнічує кого-, що-небудь. *Час не стояв. Промайнула воля, поламала ланцюги віковічні* (Мирний, I, 1949, 368); *Сини Міцкевича, Словацького, Шопена, Сини Коперника, заковані сини! Рвіть ланцюги тяжкі! Хай згине тьма шалена, Хай сяє голубінь народної весни!* (Рильський, II, 1960, 181).

4. Суцільний ряд, сукупність кого-, чого-небудь, розташованого один поруч з одним. *Війна прийшла... Почорнілі поля, ланцюг хат над річечкою, .. і садки, і високі тополі — все тепер стало сірим, похмурым* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 226); *Марійка на ходу озирнулась, побачила за собою розтягнутий ланцюг лижників* (Донч., V, 1957, 472); *На вузькоколіщці*

погуркував електровоз, тягнучи довгий ланцюг вагончиків (Чорн., Красиві люди, 1961, 35); // *Ряд бійців, розташованих на деякій відстані один від одного. Ось вони [бійці] розійшлися у ланцюг* (Ю. Янов., I, 1958, 90).

5. чого, перен. Безперервний, послідовний ряд подій, міркувань і т. ін. *Він перечікував безконечний ланцюг процедур, що їх вимагали дипломатичні закони й дипломатична ввічливість* (Ю. Янов., II, 1958, 109); *Ранком ланцюг спогадів обірвався* (Ле, Право., 1957, 225); *Вона [висота] стояла головною ланкою в ланцюгу великого плану нашого наступу* (Трип., Дорога., 1944, 5).

6. чого, який, спец. Устаткування, що складається з поєднаних між собою елементів, які утворюють безперервну лінію.

△ **Замікати (замкнути) ланцюг** — вводити устаткування в дію, ліквідуючи спеціально створений розрив між двома його найближчими елементами. — *Замкнув ланцюг, — почувлась команда. Страшний електричний удар стрепенув усе тіло Івана Петровича* (Сам., II, 1958, 247).

7. у знач. присл. ланцюгом. Один за одним. *Ланцюгом простяглися понад Осколом крейдяні гори, завітчані лісами* (Шиян, Переможці, 1950, 97).

ЛАНЦЮГОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до ланцюг 1.

△ **Ланцюгова реакція, фіз., хім.** — реакція, продукти якої у свою чергу вступають у взаємодію з висхідними продуктами. Число ядер, що діляться, зростає лавиноподібно. Цей процес назвали ланцюговою реакцією ділення ядер (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 252); **Ланцюговий рефлекс, фізл.** — рефлекс, який є наслідком ряду послідовних імпульсів. Інстинктивна поведінка являє собою не що інше, як ланцюговий рефлекс (Психол., 1956, 15).

2. Який тримається на ланцюгах, здійснюється за допомогою ланцюгів. *Через Дніпро, за проектом Шарля де Віноля, споруджували ланцюговий міст* (Рибак, Помилка., 1940, 118); *Ланцюгова передача здійснюється гнучким ланцюгом між двома паралельними валами* (Практ. з машинозн., 1957, 205).

△ **Ланцюгове пароплавання** — пересування суден за допомогою протягнутого по дну річки або каналу ланцюга — туєра. У 1888 р. Сибіряков на порогах Ангари організував так зване туєрне, або ланцюгове, пароплавання (Видатні вітч. географи., 1954, 101).

3. Якого посадили на ланцюг, прив'язали до ланцюга. — *Ніколи не чіпай хижого звіра, ланцюгового собаки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 54).

ЛАНЦЮЖКОВИЙ, а, е. Прикм. до ланцюжок 1; // У вигляді ланцюжка. *Засніжені Татри... Ялиці, Смереки та буки ставні, Сліди ланцюжкові лисиці* (Рильський, Сад., 1955, 39).

ЛАНЦЮЖОК, жкя, ч. 1. Зменш. до ланцюг 1. *Що за чудесна була [люлька]! Корінькова, з кришечкою і з мідним ланцюжком* (Кв.-Осн., II, 1956, 399); [Б е б е х:] *Не сьогодні так завтра приведемо Гаркушу до пані Марусі, як цуцика на ланцюжку* (Стор., I, 1957, 296); *Високо над землею пролітали журавлі, потім замаяорів ланцюжок диких гусей* (Шиян, Вибр., 1947, 22).

2. перен. Прикраса з паперу, в'язання з ниток і т. ін., що має вигляд ряду з'єднаних між собою кілець. *Французькі каламбури, коротенькі розмови, ексцентричні афоризми.. чіплялись одно до одного, мов кільця на ланцюжку з барвистого паперу* (Л. Укр., III, 1952, 617); *Ланцюжок — основа будь-якого візерунка. Навчившись швидко вив'язувати його і добившись рівних і чітких за формою петель, можна приступати до побудови.. візерунка* (В'язання., 1957, 12).

З. у знач. присл. **ланцюжком**. Один за одним. *Ланцюжком іде група бійців* (Ю. Янов., IV, 1959, 238); *Зрідженими хвилястими ланцюжками вороги збігали на горби, зникали у видолінках* (Коз., Гарячі руки, 1960, 147); *Йшли рідким ланцюжком у великому сосновому лісі* (Збан., Крил. гонець, 1953, 16).

ЛАНЬ, і, ж. Тварина родини оленів, струнка і дуже прудка. *Як гордо мчали ми через рови й каміння.., Як пробивалися між плетивом гіллястим За ланню бистрою, за кабаном ікластим!* (Рильський, II, 1956, 15); // перен. Про струнку, тендітну жінку. — *Не хвилюйся, моя трепетна лань, — лагідно озвався [батько]* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 145); * У порівн. *Неначе сполохана лань гірська, побігла Назіра-хон* (Ле, Міжгір'я, 1953, 238).

ЛАП, виг., розм. Уживається як присудок за знач. **лапати**. — *А де ж твій картуз? Лап він за голову, — нема картуза* (Гр., I, 1963, 448); *Швиденько загнала [дівчина] скот у загороду та до хустки мерщій. Лап, — вогкенька ще. Ну, та нічого, і на голові висохне* (Головко, I, 1957, 106).

ЛАПА, н, ж. 1. Стопа, нога тварини, птаха і т. ін. *Великі білі вівчарки, наче ведмеді, скачуть на задніх лапах* (Коцюб., II, 1955, 225); *Ледве чутно тріснув сучок під глухою лапою куніці* (Донч., II, 1956, 7); *Жодна гілляка не хруснула під його чобітьми, наче ті чоботи були підбиті шкірою з котячих або тигрячих лап* (Гончар, IV, 1960, 60); * Образно. *Весна підійшла на вогких ведмежих лапах і дихала з пролісків, із молодих дубових хащів теплою парою* (Мик., II, 1957, 237); * У порівн. *По Дніпру білють вередливі піскуваті мілини, неначе хто порозстилав по воді білі хустки, порозкидав величенькі білі гусячі лапи* (Н.-Лев., II, 1956, 384); // перен., зневажл., ірон. Рука або нога людини (звичайно велика, незграбна). *У фашиста сто лап, що побачив — те й цап* (Укр.. присл., 1955, 412); *Лошаков, усміхаючись, підійшов до Колісника і подав йому руку. Той трохи не познаменувався до пухкої панської руки, коли уздрів її у своїй червоній страшенній лапі* (Мирний, III, 1954, 283); *Товариші запевняють, що на таку лапу, як у Левка, по всій Червоній Армії обувачки не знайдеш* (Гончар, II, 1959, 341).

△ **Вівча лапа** див. **вівчий**.

◇ **Вириватися (вірватися)** з лап чий, кого — рятуватися від кого-, чого-небудь, вивільнятися з неволі, залежності. — *Усі вони [шинкарі] добрі, як сплять; а тільки розплющить очі, то так і норовить.., як би тебе так заборсати, щоб з його лап не вирвався..* (Мирний, I, 1949, 270); *Він вирвався з лап смерті і ще не раз переможе, обійде і вивернеться од ворога* (Коз., Гарячі руки, 1960, 152); **Запускати (запустити, просувати, просунути) лапу (лапи)** в що, до чого — брати що-небудь чуже; красти. *Шовкун ламав уже голову.., щоб випроводити з управи члена, котрий, як він боявся, міг стати йому на переметі, шкодити, не допускати просувати лапи до земських грошей* (Мирний, I, 1949, 384); *Все гаразд, минуло лихо, — Дума так цей молодець, Запустивши лапу тихо У державний гаманець* (Воскр., Цілком.., 1947, 55); **Курячі лапи**; **Як (мов, немов і т. ін.) курка лапою** — про поганий почерк. *Доктор зірвався з крісла, мов опечений, кинувши оком на грубі каракулі та курячі лапи, якими надряпане було його ім'я на конверті* (Фр., II, 1950, 336); *Оце я так пишу — дивиться, гарно? Як курка лапою все одно* (Ю. Янов., V, 1959, 160); **Накладати (накласти) лапу** див. **накладати**; **Попадатися (попастися, ловитися, зловитися, пійматися) у лапи чий, кому** — попадати в залежність до кого-небудь. [2-й ч о л о в і к:] *Мартин Хандоля горілки не вживав, а як піймався у лапи глитаєві, розпився*

і звівся нінащо! (Кроп., I, 1958, 481); **Прибирати (прибрати) до [своїх] лап** кого, що — підкоряти собі кого-, що-небудь. *Як квочка курчат збирає під крила, так Василь Семенович прибрав до своїх лап цілий повіт..* (Мирний, I, 1949, 208).

2. **чого, яка, перен.** Гілка хвойного дерева або великий і широкий лист інших рослин. *Обважнілі лапи ялин сяяли сніговою позолотою, що пережегалася з голубими тіннями* (Руд., Остання шабля, 1959, 57); *Директор радгоспу.. і вдень сидить у своєму кабінеті при світлі лампи, як Діоген у бочці, бо вікна йому знадвору затуляє зеленими лапами листатий веселий виноград* (Гончар, Тронка, 1963, 27).

3. Інструмент, пристрій, вигнутий, розплющений кінець якого служить для підтримування, зачеплювання чого-небудь або натискування на щось. *Колись, у молодості, до вчителювання, він служив колійним обхідником.. Ніхто так ловко не орудував лапою і ключем, як він* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 56); *В хаті, біля лави, на низенькому ослінчику сидів Василь. Між колін тримав шевську лапу, на ній — дірявий Лідин черевик* (Мушк., Серце.., 1962, 299); // Пристрій для надання стійкості або для прикріплення до чого-небудь якоїсь машини і т. ін. *Екскаватор уперся обома лапами в землю, тулуб його трохи піднявся, посунувся вперед* (Собко, Біле полум'я, 1952, 6).

4. с. г. Робоча частина ґрунтообробних знарядь. Для проведення борозен на культиваторах кріплять лапи підгортальників із знятими крильцями (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 130); *Він усе боявся зачепити їх [листочки] гострою лапою. різнути якого рядка. І не зачепив, і не різнув, а вів трактора, як по струні* (Кучер, Трудна любов, 1960, 591).

5. спец. Шип на кінці колоди, який вганяють у відповідну до нього виїмку у другій колоді при скріпленні їх у вінець. *З тесаних брусів рубали ріжки в лапу і без лишку, завдяки чому одержували чіткий ріг будинку* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 57).

ЛАПАСТИЙ, а, е. Те саме, що **лапáтий**. *Гаркуша міцно потер лапастою долонею буре чоло, сплюнув* (Ряб., Золототисячник, 1948, 13); *Він ішов, декуди повище кісток босими стопами тонучи в м'якесенькім моху та збиваючи росу.. з широких, лапастих папоротей* (Фр., III, 1950, 84); *Не переставав хлюскати лапастий дощ, розливаючи великі річки-озера по землі* (Мирний, I, 1954, 317); *На шиби грайливо падав лапастий сніг* (Досв., Вибр., 1959, 146).

ЛАПАТИ, аю, аєш, недок., перех. і без додатка, розм. 1. Торкати, хапати що-небудь рукою (руками). *Володько соромливо зиркав на хазяїв, хтів щось сказати і не смів. Тільки лапав рукою те місце, де мав вирости вус* (Коцюб., II, 1955, 431); *Яшко мовчки сховав [сопілку] у пазуху і зразу ж побіг до корів. На ходу все лапав: не вірилося, що сопілка в нього* (Головко, I, 1957, 131); // *Дотиками рук розшукувати що-небудь у темноті. Зажурився, сердешний, і горючими сльозами вмивається. Коли чує, — хтось лапає біля клямки* (Стор., I, 1957, 41); *Бурлаки розсипалися по двох темних кімнатах, лапали руками по всіх закутках, лазили під ліжка і не знайшли пана* (Н.-Лев., II, 1956, 203); // *Розпізнавати що-небудь дотиками пальців. [Н а с т я (лапає пальцями Єфросинине плаття):] Яке ж гарне твоє плаття! Ото якби собі таке справити.. А як шелестить!* (Н.-Лев., II, 1956, 482); *Сниться мені чи справді? Лапаю ніс, лапаю вуха.. ні, це не сон* (Баш, На землі.., 1957, 77).

2. діал. Хапати, ловити. — *Тримай! Лапай злодіїв! — загукали сусіди, що якраз надбігли на поміч.. господареві* (Фр., VI, 1951, 146).

ЛАПА́ТИЙ, а, е. 1. З великими лапами (у 1, 2 знач.). — *Ведмедя оце бачив, — сказав він, — здоровенний, лапаний* (Шиян, Партиз. край, 1946, 34); [Б а б у с я:] *Лягайте спати, завтра прийде тато, Заріжу я вам курочку лапату* (Воронько, Казка., 1957, 8); *Лапаті ялини давали затишок* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 61).

2. Такий великий і широкий, як лапа (у 1 знач.). *Гнат Щербина, казали люди, своєю лапатою рукою крізь шкуру безпомилково відчував силу і кров скотини* (Стельмах, Хліб., 1959, 73); *Дві відгодовані доньки доїли корову, широко розставивши червоні лапаті ноги* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 227).

3. З великим і широким листям або пелюстками (про рослини, візерунки). *Намітка світилась, і через неї було видно високий очіпок з червоними лапатими квітками на жовтогарячому полі* (Н.-Лев., II, 1956, 170); // *Великий і широкий* (про листя і т. ін.). *І от ростуть за нашої доби В добу колишню саджені дуби, Розкрилюються вітами широко, Лапатим листям юне тішать око* (Рильський, III, 1961, 208); *Лапате листя каштанів парує під теплим дощем* (Ю. Янов., I, 1958, 191).

4. Який падає, йде великими сніжинами або краплями (про опади). *Сніг перестав, посіявся дрібний імлистий дощ, потім знову пухкий лапаний сніг* (Вас., II, 1959, 40); *І пада сніг лапаний, волохатий Спокійно й величаво над селом* (Рильський, I, 1956, 69); *Рідкий лапаний дощ глухо стугонів по критому гонтою дашку* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 77); // *Великий* (про сніжини, краплини і т. ін.). *Кілька важких і лапатих дощових капель упали на круп коня.. і покотилися вниз по сухій шерсті* (Тют., Вир, 1960, 84); *Подих ледь помітного вітру кинув з дубів лапаті пластівці снігу* (Руд., Остання шабля, 1959, 52);

ЛАПА́ТИСЯ, аюся, аєшся, недок., за що і без додатка, розм. Те саме, що лапати 1. [К и р п а:] *В ділі кумерчеському [комерційному] треба частіш лапатись за кишеню...* (Кроп., IV, 1959, 190); — *А ви не лапайтеся! — резонно всовіщав дівочий ляпас. — Бо пролапаєте всі свої нашивки...* (Кач., II, 1958, 347).

ЛАПАТОЛІ́СТИЙ, а, е. З лапатим листям. *На темних лапатолистих фігах завзято, мов сотні тріскачок, до одуру, до самозабуття тріщать цикади* (Коцюб., I, 1955, 285); *Це був кленок. Лапатолистий кленок, що, може, тільки п'яте літо як пустив коріння в землю* (Жур., Вечір., 1958, 395).

ЛАПІ́СЬКО, а, с. Збільш. до лапа 1. [К и л и н а:] *Скажений, пусти вже! Там і лаписько, як ковальські кліщі* (Кроп., II, 1958, 408).

ЛАПІ́ЩЕ, а, с. Збільш. до лапа 1, 2. *Він [коновод] загріб своїми лапищами цілу купу каміння і потяг до стовпа* (Гр., II, 1963, 296); — *Який-небудь відставний суб'єкт лізе тобі в грудну клітку своїми лапищами...* (Гончар, Тронка, 1963, 111); *Сосни махали кошлатими лапищами* (Донч., II, 1956, 36); * *Образно. Немилосердні лапища війни і злиднів не минули села* (Стельмах, II, 1962, 188).

ЛАПІ́ДА́РНИЙ, а, е, книжн. Короткий, стислий, але чіткий і ясний. *Останній її [строфи] рядок має всі прикмети так званого лапідарного стилю, який вимагає суцільного, а не латаного перекладу* (Фр., XVI, 1955, 406); *Віршована мова.. не терпить нічого аморфного, зайвого, вона лаконічна, лапідарна за самою своєю природою* (Літ. газ., 16.I 1962, 3).

ЛАПІ́ДА́РНІСТЬ, ності, ж., книжн. Абстр. ім. до лапідарний. *Під цією зовнішньою простотою [віршів] криється величезна глибина думки, влучність вислову,*

епіграматична лапідарність стилю (Вітч., 5, 1956, 143).

ЛАПІ́ДА́РНО, книжн. Присл. до лапідарний.

ЛА́ПКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до лапа 1—4. *Он під постіллю муркає [кіт] та так гарно простягає лапку до клубочка з ниткою* (Коцюб., I, 1955, 439); *Літо квітує, лапками бджоли Гречок колишуть білі моря* (Мал., Звенигора, 1959, 125); *Ганна, відламавши ялинову лапку, встигла тільки нагнутися, щоб зчистити з чобіт налиплу грязюку, як раптом несподівано розітнувся новий оглушливий постріл* (Коз., Сальвія, 1959, 206); *До віконечка.. тулилась молода вишня, занизана набухлими лапками бруньок* (Стельмах, I, 1962, 206); *Відхиленню ножа у вертикальній площині [жатки] заобігають притискні лапки* (Зерн. комбайни, 1957, 96); // *Відбитки, сліди живих істот, звичайно дрібних. На килимі були виткані не квітки, а якісь.. червоні та білі латки, а кругом їх замість листя вились якісь ніби курячі та гусячі лапки* (Н.-Лев., III, 1956, 15).

△ **Гу́сяча** (рідко **гусі́на**) **ла́пка** (*Potentilla anserina* L.) — багаторічний бур'ян з жовтими квітками і стеблом, яке стелиться по землі. [П а с т у х:] *Я навіть на прогаліні фіалку одну знайшов і гусячі лапки* (Л. Укр., II, 1951, 200); *Голубі сніжинки пролітали, Мерзла і лунка була дорога, Тільки часом дець — льодок розталий І гусина лапка біля нього* (Рильський, I, 1956, 178); **Котя́ча ла́пка** див. **котя́чий**.

◇ **Зложі́ти ла́пки** — стати смирним, боязким, злякатися кого-небудь. *Фашист у селі кури ловив, партизани піймали — він і лапки зложив* (Укр.. присл., 1955, 419); **Покла́сти ла́пки** — втратити пильність, стати необачно довірливим. — *І як-таки повірити такому волоцюзі? Прийшов — чорт його зна й відки, сказавсь — біс його зна й ким; а ми — на тобі, та цить! — і лапки поклали...* (Мирний, I, 1949, 134); [В а с и л и н а:] *Не роби так, як, буває, інші, що тільки парубок моргне їй, вона вже й лапки покладе* (Вас., III, 1960, 59); **Скака́ти** (служі́ти, сто́яти, ході́ти і т. ін.) **на за́дніх ла́пках**: а) підтримувати тулуб у вертикальному положенні (про чотириногих тварин). — *Я [Цуцик] те роблю, чого ти не зумієш: На задніх лапках я по-вченому служу* (Гл., Вибр., 1951, 116); б) (перед ким) прислуговуватися кому-небудь, підлещуватися до когось. *Як виставимо свої драми, .. то будуть тоді наші «генії» перед нами на задніх лапках скакати* (Л. Укр., V, 1956, 184); **Ха́тка на ку́рячій ла́нці** див. **ку́рячий**.

2. звичайно мн. Шкурки, хутро з лап тварини.

ЛА́ПКИ, по́к, мн. Значки (« » або „ „) для виділення прямої мови, цитат, заголовків, а також слів, ужитих у непрямому, найчастіше іронічному значенні. *У нас іноді під народним мистецтвом розуміють примітив, і коли кажуть — народне, то це слово беруть у лапки* (Рильський, III, 1956, 140); *Коли.. чужих фраз з лапками у тексті непомірно багато, вони починають нагадувати вам сірих стоног* (Вол., Дні., 1958, 183).

ЛА́ПНУ́ТИ, ну́, не́ш, док. Однокр. до лапати. *Лапнула себе за голову, аж і в мене нема хустки на голові* (Н.-Лев., III, 1956, 259).

ЛА́ПНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. Однокр. до лапатися. *Без будь-якої потреби лапнувся за зброю* (Ле, Клен. лист, 1960, 99).

ЛА́ПОТЬ, птя, ч., рідко. Те саме, що лича́к. *Бийте, дівки, тропака, Не жалкуйте лаптів* (Чуб., V, 1874, 1108); *Деякі пани іноземні туристи, які часом шукають на Україні лапті і постолі, даремно гають час. Вони можуть їх побачити хіба що в музеї* (Цюпа, Україна., 1960, 296).

ЛАПОЧКА, и, ж. Пестл. до лапка 1.

△ **Котяча лапочка** — те саме, що **Котяча лапка** (див. лапка). Могло б здаватись, що **Коцюбинський** теж ботанік, коли зображає серед моря квіток жовті черевички, .. котячі лапочки (Вітч., 10, 1963, 143).

ЛАПСЕРДАК, а, ч. Старовинний довгий верхній одяг польських і галицьких євреїв. *Довгополий, увесь у плямах лапсердак звисав нижче колін* (Мик., II, 1957, 321).

ЛАПЧАСТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **лапáтий**. *Столітні лапчасті ялини, завалені пухким снігом, низько хилили до землі свої мохнаті лапи* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 446); *Ще вчора, під ту неgodу, що з вечірніми померками насунула над землею і полила лапчастий дощ, він сидів у своїй невеличкій квартирі.. і писав* (Мирний, I, 1954, 319); *Рум'янець обнік Олі шию, розлився по трикутнику декольте й обличчі негарними лапчастими плямами* (Вільде, Сестри., 1958, 526).

2. с. г. Який має вигляд лапи (у 4 знач.). *Конструкція лапчастих сошників проста. Їх можна виготовити в майстернях колгоспів і радгоспів* (Хлібороб Укр., 7, 1967, 12).

ЛАПША, і, ж., рідко. Те саме, що **лókшина**. — *Випий [горілки], скільки зможеш, — сказала Македониха, насипаючи в тарілку гарячої смачної лапші* (Шиян, Вибр., 1947, 208).

ЛАР див. лари.

ЛАРЕЦЬ, рця, ч., заст. Скринька для зберігання коштовних речей, звичайно невеликих. *Принесли.. великі скрині з царським одягом.. і ларці з вінцями* (Скл., Святослав, 1959, 147).

ЛАРИ, ів, мн. (одн. лар, а, ч.). За релігійними уявленнями стародавніх римлян — душі померлих предків, захисники живих нащадків. [П р і с ц і л а:] *А коли б ти перед ларами поставив сина, як вимага традиція латинська, що мала б я робити?* (Л. Укр., I, 1951, 381).

ЛАРИНГІТ, у, ч. Запалення слизової оболонки гортані. *Гострі ларингіти виникають під впливом різних подразників: термічних, хімічних* (Лікар. експертиза., 1958, 116).

ЛАРИНГОЛОГ, а, ч. Лікар, який лікує хвороби вуха, горла, носа.

ЛАРИНГОЛОГІЯ, ї, ж. Наука, яка вивчає анатомію, фізіологію та захворювання гортані.

ЛАРИНГОСКОП, а, ч. Прилад у вигляді дзеркала на довгому стрижні для дослідження гортані.

ЛАРИНГОСКОПІЧНИЙ, а, е. Прикм. до ларингоскопія.

ЛАРИНГОСКОПІЯ, ї, ж. Дослідження гортані, звичайно за допомогою ларингоскопа.

ЛАРЬОК, рка, ч. Невелика легка будівля для торгівлі. *Вона таким його [Житомир] собі й уявляла. Біленькі будиночки в садочках на околиці. Криниці й водорозбірні колонки, дощаті ларки* (Кучер, Трудна любов, 1960, 198); *На галявинах стояли машини, ларки з водою і морозивом* (Грим., Подобиці., 1956, 32).

ЛАС, у, ч., діал. Смак. *Кожний Івась ма [має] свій лас* (Номис, 1864, № 7938).

ЛАСАЧ, а, ч., діал. Ласун (у 1 знач.). *Страшний ласач патлатий [ведмідь] учищає та й учищає мед по волі й по роздоллі* (Вовчок, I, 1955, 383).

ЛАСЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до ласий 1. — *Нехай йому лихе!.. горох ласенька річ. І дітвора за ним полізе хоч у ніч!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 59); *Він [підлабузник] буде вам тертись об ногу, мов кіт, щоб тільки ласенький шматочок дістати* (Воскр., Цілком., 1947, 68); // у знач. ім. **ласеньке**, кого, с. Що-небудь

дуже смачне. *Все бажалось їй ласенького та добренького* (Н.-Лев., I, 1956, 62).

ЛАСИЙ, а, е. 1. Який дає смакову насолоду; дуже смачний. *Великий кавун, як жар червоний, дуже ласи штука* (Гр., I, 1963, 361); *Гриб туркоче: «Я такий, Що прибавиш сала — І вечеря буде ласа, Краща каші, Ліпша м'яса»* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 85); // у знач. ім. **ласе**, сого, с. Що-небудь дуже смачне. *Де їсться смачно, там і п'ється, Од земляків я так чував; На ласеє куток найдеться, Еней з своїми не дрімав* (Котл., I, 1952, 206).

2. перен., розм. Дуже принадний, спокусливий. *Так жахаються [пани] смерті наглої: Жаль їм злинути з світу ласого, Від утіх-розкош — в ніч беззоряну* (Стар., Поет. тв., 1958, 169); *Люди добрі, помагайте, Заберіть од мене касу! ..А мені вже службу дайте Не таку занадто ласу* (Воскр., 3 перцем!, 1957, 295).

◇ **Ласий шматок** (шматочок, кусок, кусочок) — про кого-небудь принадного, щось спокусливе. [З а л е с ь к и й:] *А ласий шматочок! Хоч хлопська душа, а гарна, .. як намальована* (Собко, П'єси, 1958, 53); *Підступні сусіди наші, користуючись послабленням сили Руської держави, .. з усіх боків сунули, щоб і собі урвати ласий шматок* (Цюпа, Україна., 1960, 17).

3. Який має особливу пристрасть до чого-небудь смачного. *Ніхто не бачив, тільки зорі, Як ласий кум і шустрая кума Через садок попхались крадькома* (Гл., Вибр., 1951, 107); *У хлопця завжди лежала в кишені для нього грудочка цукру або шматок хліба, а теля було ласе — не сказати!* (Донч., Пісня., 1947, 42); // перен. Який виражає жадобу; жадібний. *Савка дивився ласими очима на полотно, що майже сріблом блищало біллю проти сонця* (Коб., III, 1956, 472); *Юзеф Крапивницький обходив свої конюшні, корівники та вівчарні і ласим оком оглядав нагарбане в людей добро* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 25).

4. перен., до кого—чого, на кого—що. Який має особливу пристрасть до кого-, чого-небудь; охочий до чогось. — *До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, поки не охрип, співатиму* (Шевч., I, 1951, 105); *Йшла [баба] до воріт або над став шукати жінок, ласих на розмову* (Стеф., I, 1949, 113).

ЛАСИТИСЯ¹, лашуся, ласишся, недок., на когс—що, розм. Заздро дивитися на кого-, що-небудь, жагуче прагнути заволодіти кимось, чимось. *Ласиться, як кіт на сало* (Номис, 1864, № 5010); *Так! Ще є підступники сьогодні, Що на ниви ласяться народні* (Рильський, Наша сила, 1952, 20).

ЛАСИТИСЯ², лашуся, ласишся, недок., діал. Лашитися. *Панночка до неї ласиться та просить: — Купить мені, бабусечко, по новій моді убрань хороших!* (Вовчок, I, 1955, 105); — *Николко, .. як надбіжить пес, то не бійся, бо.. він не кусає, лиш ласиться* (Март., Тв., 1954, 146).

ЛАСИЦЯ, і, ж. Те саме, що **ласка**². *Ласиця дуже хижий звірок і часто вбиває гризунів більше, ніж їй потрібно для споживання на день* (Звірі.. Карпат., 1952, 33); * У порівн. *Вона прилипла до нього, мов ласиця, а її блискучі, майже дикі очі впилися жадібно в його блідаве, ніжне обличчя* (Коб., II, 1956, 81).

ЛАСІЙ, я, ч., розм. Те саме, що ласу́н 1.

ЛАСІЙКА, и, ж., розм. Жін. до ласій. — *Я таки зроду ласійка: люблю солоденьке, та добреньке, та смачненьке* (Н.-Лев., I, 1956, 601).

ЛАСКА¹, и, ж. 1. Доброзичливе, привітне ставлення до кого-небудь. — *Спасибі тобі, дочко, за твою ласку, як до його, так і до мене* (Мирний, I, 1949, 360); *Йому потрібне їй втішне слово й дружня ласка* (Сміл., Сад, 1952, 144); *Мар'янові хочеться схлипнути від*

цієї людської ласки, яку має від ученої людини (Стельмах, Хліб., 1959, 34).

◇ **Будь ласка; Коли (як, якщо) [буде] [твоя, ваша і т. ін.] ласка; З ласки вашої (твоєї і т. ін.)** — чимне звертання при проханні або згоді на що-небудь. — *Збудить мене, будь ласка, Чіпку* (Мирний, I, 1949, 278); — *Сестро! — каже брат, — коли твоя ласка, позич мені грошей!* (Вовчок, I, 1955, 4); *Пишіть до мене, як буде ласка* (Шевч., VI, 1957, 197); — *Якщо твоя дівоча ласка, принеси старому чим горло промочити* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 62); — *На це я пристаю, — коли ваша така ласка, — тихо промовив Улас* (Н.-Лев., III, 1956, 303); *Напишіть мені з ласки своєї вичерпуючий лист і дуже вибачайте, що я своїми приватними справами Вам не даю чистого спокою* (Стеф., III, 1954, 252); [Крицький:] *То викличте мені, з ласки вашої, Любов Олександрівну на хвилинку* (Л. Укр., II, 1951, 16); *Здаватися (здатися) на ласку кого, чий:* а) підкорятися кому-небудь. [Антоніо:] *Бракує слів, щоб гідно відповісти... Здаюся на вашу ласку, мій магістре* (Л. Укр., III, 1952, 112); б) здаватися в полон. *Печеніги не втекли й від меча князя Святослава. Він зустрів їх орду, ..почав з нею рать, і печеніги одразу дали спину, їхній каган Куря здався на ласку князя Святослава* (Скл., Святослав, 1959, 427).

2. у знач. присл. **ласкою:** а) ласкаво, привітно. *Хазяїн коло його спершу миром та ласкою, показує й розказує — як і що, й коли робити...* (Мирний, I, 1949, 148); б) з доброї волі. — *Ні, Тимофію! Коли так... Не даєш ласкою, оддаси силою!* (Мирний, I, 1949, 315).

3. Милування, пестощі як вияв ніжності й любові. *За один її цілунок, Най горю сто тисяч літ! За любов її і ласку Дам я небо, рай, весь світ* (Фр., XI, 1952, 45); *Припадав [Тихін], питався — чого вона плаче? А як вона скаже? Хіба вона знає? Тільки ще дужче плакала й під ласками його сама його голубила* (Головко, II, 1957, 153); * У порівн. *Вітер назустріч такий, як дівоча ласка* (Гончар, II, 1959, 45).

4. Те саме, що **послуга**. — *Зробіть ласку, дядечку, велику, Не жалуйте дерев старих, Візьміть та вирубайте їх* (Гл., Вибр., 1951, 72); *Ви зробили б мені велику приємність і ласку, коли б прислали своє поличчя* (Коцюб., III, 1956, 219); *Софія сиділа гордо і посеред розмови давала зрозуміти, що скоріш вона робить ласку князеві, ніж він їй* (Л. Укр., III, 1952, 505); // Увага до кого-небудь. *Свати почали в хату наvertатись. Старі дякують за ласку, частують, а дочки не змовляють* (Вовчок, I, 1955, 21); // заст. Милість, благодіяння (у відношенні до залежних). — *Я панською Ласкою багатий* (Шевч., I, 1951, 90); *М. Коцюбинський підкреслює, що в скрутному становищі селянам годі чекати якоїсь ласки від бога* (Рад. літ-во, 3, 1957, 118).

◇ **Бүти (лишатися і т. ін.) на чий ласці** — жити у кого-небудь із милості. *Сиротою на ласці родичів лишилася [Люба]* (Ле, Міжгір'я, 1953, 24); **Запобігати ласки** — добиватися прихильності, милості. *О. Артемій був зовсім самостійним чоловіком, хоч і запобігав ласки в княгині, як значної особи* (Н.-Лев., IV, 1956, 60); *Було в його таке господарство, що люди приходили в його ласки, помочі запобігати* (Гр., I, 1963, 403); **З ласки:** а) користуючись чиею-небудь милістю. *Я згадала, що я сиротую, що вбога я, та не при батькові-матері зроста, живу у чужій сім'ї з ласки* (Вовчок, I, 1955, 198); б) роблячи милість кому-небудь. *Зоня-таки не забуває ніколи, що вона «велика», і тільки «з ласки» товаришує з «малою» Юзею* (Л. Укр., III, 1952, 656); **З ласки кого, чий** — завдяки кому-небудь, за допомогою

когось. *Пані Лександрі скортіло побачити Тодоську. З ласки знайомих здобула собі пропуск у тюрму і пішла* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 85); *Цигарку запаливши, що звійшла В історію, з кореспондентів ласки, Оповідати ввечері він любить Про сутички, про будні бойові* (Рильський, Мости, 1948, 91); **Можє, ваша ласка; Не ласка** — чи не бажаєте? [Олімпіада Іванівна:] *Панове, може, ваша ласка закусити. Любочко, проси!* (Л. Укр., II, 1951, 14); — *Ви варті пасовиська, ви варті ліса? А торби жебрацької не ласка?* (Фр., II, 1950, 53).

ЛАСКА², и, ж. Невелика хижа тварина з тонким і гнучким тілом. — *Б такий малесенький хижак, що зветься ласка. Або ще називають її у нас часом — ласочка* (Коп., Як вони., 1961, 173); * У порівн. *Поза ним, як ласка, тихо підкралася Саня і з-за плечей до книжечки тієї зазирнула* (Ле, Мої листи, 1945, 24).

ЛАСКАВ див. ласкавий.

ЛАСКАВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до ласкавий. — *От любя в нас дитина Юрко! — часом говорила Маруся до чоловіка. — Приязнений та ласкавенький, хоч у вухо вбгай* (Н.-Лев., III, 1956, 288).

ЛАСКАВЕНЬКО. Присл. до ласкавенький. [Мирон:] *А ти їх гарненько та ласкавенько попроси та книжку їм хорошу прочитай, от вони й подобрішають* (К.-Карий, II, 1960, 129).

ЛАСКАВЕЦЬ¹, вця, ч. 1. заст. Благодійник (у 1 знач.). *Ляхистан ухиляється від сплати харчу і не приборкує козаків, отже, він постає проти свого володаря і ласкавця* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 461).

2. нар.-поет. Коханець. *Тіло несуть, коня ведуть, кінь голову клонить; за ним іде чорнявая, білі ручки ломить... Весь світ сходить, та не найде такого ласкавця!* (Чуб., V, 1874, 317); *Театру злий законодавець І перемінливий ласкавець Найчарівливіших актрис, Почесний опікун куліс, Онєгін наш уже в театрі* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 18).

ЛАСКАВЕЦЬ², вцю, ч. (Virleugit L.). Трав'яниста, переважно лісова рослина родини зонтичних з блідо-рожевими квітками. *Світилоцці зробили меч, як таки водиться на весіллі: нав'язали ласкавців, васильків, чорнобривців* (Кв.-Осн., II, 1956, 94); *На горбах, на моріжках, .. на схилах горбів зеленіли куці ласкавцю* (Мур., Бук. повість, 1959, 283).

ЛАСКАВИЙ, рідко **ЛАСКАВ**, а, е. 1. Який виявляє ласку, ніжність. *Непевний був Максим отой, брате. А трудящий, роботящий, Та тихий до того, Та ласкавий...* (Шевч., II, 1953, 255); *Чоловік був такий ласкавий, сердечний, що хотілося виповісти йому все своє горе* (Турч., Зорі., 1950, 22); // Який виражає ласку, ніжність. [Одріа:] *Я й не знаю, чи зугарен він хоч слово ласкаве сказати* (Кроп., I, 1958, 94); *Я глянув на маму, а вона дивиться на мене такими сумними і водночас ласкавими очима* (Багмут, Опов., 1959, 8); *Відчувши ласкавий дотик руки, ляжливо прошепотіла [Віта]: — Де я?* (Хижняк, Тамара, 1959, 260); // Приязний, привітний. *Спершу мені так добре було, усі до мене такі ласкаві — і старі, і малі* (Мирний, I, 1954, 91); *Дома всі були ласкаві зі мною і завжди хотіли догодити мені* (Сміл., Сашко, 1957, 67).

2. перен. Приємний для сприймання; ніжний (про неживі предмети). *Небо глибше, сонце ласкаве, пурпур і золото на листі в гаю* (Л. Укр., I, 1951, 200); *Літо стояло над Лісняками сонячне, запашне і ласкаве* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 49).

3. У якому виявляється доброзичливість, привітність. *Дуже мені бажалося відгукнутись на Ваші ласкаві запитання — прислати що до збірника. Наперед*

буду просити вашого ласкавого пробачення за ті огріхи, яких можу допуститися... (Смолич, I, 1958, 57).

◇ **Будь ласкавий; Будь ласкав; Буйте ласкаві** — чемне звертання при проханні. Він до друга Рогози: — *Будь ласкавий, підвези!* (С. Ол., Вибр., 1959, 252); *Ой ти, милий, чорнобривий, та будь же ти ласкав: Та не стреляй [стріляй] моїх утят, як полетять на став* (Чуб., V, 1874, 169); — *Скажіть Василю, будь-те ласкаві, нехай вона вертається додому* (Н.-Лев., II, 1956, 83); **Бути на ласкавім хлібі** — жити з милості інших, бути під чиею-небудь опікою. Все на ласкавім хлібі, все під опікою, все по чужих кутках, нікому не потрібна [Зоня] (Л. Укр., III, 1952, 655); **Ласкавий пане (добродію)**, заст. — чемне звертання. — *Доброго здоров'я, папашо, — каже один, — то ви, може, і є товариш Палійчук? — Василь Палійчук, ласкавий пане більшовику* (Ю. Янов., I, 1954, 39); *Сердечне спасибі Вам, Ласкавий Добродію, за Вашу обіцянку* (Коцюб., III, 1956, 117); **Ласкавий хліб; Ласкаві грощі** — милостиня. [Н е о ф і т - р а б:] *Я досі був рабом, ..а ви тепер ще й жебраком мене зробити хотіли, щоб я по волі руку простягав по хліб ласкавий* (Л. Укр., II, 1951, 231); *Не турбується [Володько] втратою, бо теж гроші не зароблені ручками та пучками, не криваві, а ласкаві* (Вовчок, VI, 1956, 288).

ЛАСКАВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до ласкавий. Він знов бачив Марічку, її миле обличчя, її просту і щиру ласкавість (Коцюб., II, 1955, 344); *В зелених очах князя світилася скрадлива ласкавість* (Кач., Вибр., 1947, 212); *Я мав фізичну потребу дихнути чистим повітрям. Дихнув ним на полі, за містом, де земля пила снігові води, м'які і добрі од ласкавості сонця* (Коцюб., II, 1955, 362); — *Прощайте, зоставайтеся здорові! спасибі вам за хліб, за сіль, та за вашу ласкавість!* (Н.-Лев., II, 1956, 282); *Тієї ночі Варвара Павлівна заборонила Марії примушувати Васю працювати. Вася не довго думав над причиною такої ласкавості* (Собко, Скеля., 1961, 107).

ЛАСКАВО. Присл. до ласкавий. Іван Петрович здивовано і разом з тим ласкаво глянув на хлопчика (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 268); — *Чи, може, при вас такого не можна говорити? — ласкаво поцікавився професор* (Смолич, I, 1958, 65); [С т е п а н:] *Що то, подумавши, весна: сонце світе [світить] ясно та ласкаво і наскрізь пронизує тебе теплом* (Кроп., II, 1958, 44).

◇ **Вибачте ласкаво; Даруйте ласкаво** — прохання бути поблажливим. Може б хто послухав казки? Ось послушайте, панове! Тільки вибачте ласкаво, Що не все в ній буде нове (Л. Укр., I, 1951, 363); *Даруйте ласкаво.. Я не розумію, що ви сказали* (Довж., I, 1958, 371); **Ласкаво просьмо** — радо запрошуємо. На фронтоні головного будинку аеровокзалу великий транспарант: «Ласкаво просимо!» (Рад. Укр., 7.IX 1961, 1).

ЛАСКАВЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до ласкавець¹ 2. **ЛАСО**. Присл. до ласий. Ласо їсть, на м'якому спить і така виходилася, що молодиця хоч куди! (Кв.-Осн., II, 1956, 471); — *Давайте Сот три машин вантажних.. — А чи не ласо буде?* (Вирган, В розп. літа, 1959, 215); *Кіт облизується ласо: Гава в дзьобі держить м'ясо* (Бойко, Ростіть., 1959, 73); *Польські і литовські пани, об'єднавшись, ласо поглядали на землі російського народу, мріючи їх загарбати* (Бажан, Наша.. Москва, 1951, 14).

ЛАСО, невідм., с. Те саме, що аркан 1. Враз Юра схоплюється. В руці в нього смертоносна шаблюка. В другій — ласо (Смолич, II, 1958, 48).

ЛАСОГУБ, а, ч., розм. Те саме, що ласоліуб. Діти — великі ласогуби.

ЛАСОЛІУБ, а, ч. Людина, охоча до всього ласого.

ЛАСОЛІУБЕЦЬ, бця, ч., розм. Те саме, що ласоліуб. **ЛАСОЛІУБНИЙ**, а, е. Охочий до всього ласого. Ось цю кохану, цю матір, цю святиню топчуть, втоптують в грязь «злії люди».. — пани, паничі, ситі й ласоліубні представники пануючого класу (Рильський, III, 1956, 245).

ЛАСОЛІУБСТВО, а, с., книжн. Прагнення до всього ласого.

ЛАСОЧКА, и, ж. 1. рідко. Зменш.-пестл. до ласка². Коли — зирк! — вискочила ласочка з земляної нори (Мирний, I, 1949, 179); * У порівн. *Попід гаєм, мов ласочка, Крадеться Оксана* (Шевч., I, 1951, 93).

2. у знач. присл. ласочкою. Крадучись. Наташа ласочкою промайнула у свою кімнату (Збан., Переджнив'я, 1960, 279).

3. перен., розм. Ласкава назва дівчини або жінки. [М о к р и н а:] *Чи повернеться ж язик виговорювати такій ласочці?* (Кроп., II, 1958, 443).

ЛАСОЩІ, ів, мн. Солодкі кондитерські вироби і взагалі все смачне. І ласощі все тільки їли [праведники], Сластиони, коржики, стовпці, Варенички пшеничні, білі, Пухкі з кав'яром буханці (Котл., I, 1952, 149); *Вся наша величезна північ споконвіку цвіту не бачить. Яблуко — ласощі. Виноград — казкове слово! А ми зробимо Радянську Росію яблуневою, грушевою, вишневою, персиковою!* (Довж., I, 1958, 461); * У порівн. *Явдоха ковтає його [борошно], як невимовні ласощі* (Донч., III, 1956, 10).

ЛАССАЛЬЯНЕЦЬ, нця, ч. Прихильник лассальянства. Програма Інтернаціоналу [1864 р.] мала бути досить широка для того, щоб її вважали прийнятною і англійські тред-юніони, і послідовники Прудона у Франції, Бельгії та Іспанії, і лассальянці в Німеччині (Комун. маніф., 1963, 15).

ЛАССАЛЬЯНСТВО, а, с. Опортуністична течія в робітничому русі в Німеччині 60-х років XIX ст., названа за ім'ям її засновника Ф. Лассалья. К. Маркс і Ф. Енгельс гостро виступали проти культу особи, характерного для лассальянства (Ком. Укр., 9, 1964, 16).

ЛАСТ¹, а, ч. 1. Видозмінена, схожа на плавник кінцівка морських тварин (моржів, тюленів і т. ін.). Птахи [пінгвіни].. захищають своїх самиць, б'ючи офіцерів ластами і злісно галасуючи, коли ті намагаються забрати їх яйця (Довж., Зач. Десна, 1957, 410); *На руках у Ольги були величезні брезентові рукавиці, схожі на ласти тюленя* (Донч., Карб. камінь, 1946, 47).

2. спорт. Пристосування для підводного плавання, яке надівається на ноги плавця. На ногах у нас гумові ласти. З їх допомогою можна рухатись під водою з великою швидкістю (Веч. Київ, 23.IX 1957, 4).

ЛАСТ², а, ч., мор. У різних країнах — одиниця виміру корабельного вантажу, неоднакова по відношенню до різних вантажів.

ЛАСТАТИЙ, а, е, розм. Укритий ластовинням. Ластате обличчя.

ЛАСТИК, у, ч. Цупка бавовняна тканина з блисковою правою стороною. На порозі появилася Марина. У білому ситцевому платті, у чорному з ластиків бурнусі (Мирний, III, 1954, 176); — *Привіз ластиків на сачок, — недбало подає, а сам пильно дивиться на неї — чи догодив? — Спасибі тобі, сину, — аж затремтіла вона. «Нічого ж не казала — сам догадався»* (Стельмах, II, 1962, 334).

ЛАСТИКОВИЙ, а, е. Прикм. до ластик. Мартинюк вирядився політньому — в білих ластикових штанях.. та в сірій парусиновій толстовці (Дмит., Наречена, 1959, 59).

ЛАСТИТИСЯ, лашуся, ластитися, *недок.* 1. Ніжно горнутися, пеститися до кого-небудь. *І щечече [Оксана], і сміється, і вигадує, і регочеться, і до матері ластитися* (Кв.-Осн., II, 1956, 445); * У порівн. *З берегом хвиля прозора шуткує, Ластиться наче до його вона* (Манж., Тв., 1955, 102).

2. Те саме, що **лащитися** 2, 3. *Собака ластився до людей* (Трубл., I, 1955, 158); *Всім пастирським серцем і глибокою попівською кишенею щиро горнувся, ластився й липнув [до пана] далекоглядний отець Варлам* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 300).

ЛАСТІВКА¹, п, ж. 1. Перелітний птах ряду горобцеподібних з вузькими гострими крилами, стрімкий у льоті. *Ластівки вились над ставком і от-от не черкались крилом блискучої хвилі* (Коцюб., I, 1955, 40); *Лаштуються відлітати Щороку сині ластівки* (Рильський, Сад., 1955, 22); * У порівн. *Дочка — як ластівка: пощечече, пощечече та й полетить* (Укр. присл., 1955, 128).

2. *перен., розм.* Ласкава назва дівчини або жінки. — *Е, дочко, — каже старий, — любих гостей до хати просять, а ти тут в'єшся. Йди, моя ластівко!* (Вовчок, I, 1955, 72); — *Ненько моя, ластівко моя! Десь ти багато горя зазнала, десь ти багато сліз вилила, що не схотіла на цім світі жити* (Н.-Лев., II, 1956, 248).

◇ **Перша ластівка** — про перші ознаки появи кого-чого-небудь. *Одною з перших ластівок української прози про людей комуністичної праці став роман «Серце мого друга» Д. Бедзика* (Рад. літ-во, 5, 1962, 15).

ЛАСТІВКА², п, ж., *розм.* Те саме, що **ластка**.

ЛАСТІВОНЬКА, п, ж. Пестл. до **ластівка**¹.

ЛАСТІВОЧКА, п, ж. Зменш.-пестл. до **ластівка**¹. *Ластівочка прилетіла аж до мого до вікна* (Тич., III, 1947, 88); [Хведоска:] *Ненечко, ластівочко!.. Я ж у вас любя дитина, — правда?* (Кроп., II, 1958, 55); * У порівн. — *Як я до тебе йшла — як ластівочка щечетала, назад повертаюся — вороном крячу...* (Мирний, I, 1954, 89).

ЛАСТІВЧАНІЙ, а, е. Те саме, що **ластівчин**. *Він [виселок] складався всього-навсього з трьох халупок, властиво курників, низеньких, кривих, зліплених з глини, як ластівчані гнізда* (Коцюб., I, 1955, 368).

ЛАСТІВЧАЧИЙ, а, е, діал. Ластівчин. *Інша хата прилипла до скали, як ластівчаче гніздо під стріхою* (Свидн., Люборацькі, 1955, 146).

ЛАСТІВЧИН, а, е. Прикм. до **ластівка**¹. *Ластівчині крила Розрізають хмари* (Воронько, Тепло., 1959, 125); // *Належний ластівці. Ще нижче розкидані були, неначе ластівчині гнізда, хижі, халупи, землянки простого люду* (Скл., Святослав, 1959, 63).

ЛАСТІВ'Я, яти, с. 1. Те саме, що **ластовеня**¹. *Ліплять гнізда ластівки, Ластівки-будівники.. Подивіться, скільки хат Для майбутніх ластів'ят!* (Бойко, Ростіть., 1959, 20).

2. *перен., розм.* Ласкаве звертання до дитини або дівчини. — *Гарні, любі діточки... а гостинчика немає, ластів'ята, — не купила* (Вас., I, 1959, 125); *Харитон Макарович доброзичливо поглянув на дівчаток. — Ах ви ластів'ята!..* (Мокр., Острів., 1961, 82).

ЛАСТІВ'ЯНИЙ, а, е. Те саме, що **ластівчин**. *Була вона така ж висока і струнка, як і Платон Платонович, з бровами, схожими на ластів'яні крила* (Донч., Дочка, 1950, 43); * *Образно. Ластів'яний твій щebet, білянко, вітер дужий розвіяв, розніс...* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 13).

ЛАСТІВ'ЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до **ластів'я**. — *Ой, ти, ластів'ятко моє нещасливе! — приголубила його Печериця* (Козл., Мандрівники, 1946, 37).

ЛАСТІВ'ЯЧИЙ, а, е. Те саме, що **ластівчин**. *Крилонька легенькі маю: двоє крилець ластів'ячих* (У. Кравч., Вибр., 1958, 45).

ЛАСТКА, п, ж. Вставка під пахвами в чоловічих сорочках та верхньому жіночому одязі при особливому крої рукавів. *Вставити ластку*.

ЛАСТОВЕНЯ, яти, с. 1. Пташа ластівки. *У глибині саду воркотіла дика голубка, а під шкільним дахом пищали ластовенята* (Є. Кравч., Квіти., 1959, 50); * У порівн. *Стоян побачив і дітей, що мчали, як ластовенята, вулицею* (Вітч., 7, 1948, 97).

2. *перен., розм.* Ласкаве звертання до дитини або дівчини.

ЛАСТОВЕНЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до **ластовеня**. *Встали мати, встали й татко: Де ластовенятко?* (Тич., Хор., 1958, 10).

ЛАСТОВЕНЬ, тівня, ч. (*Vincetoxicum*). Загальна назва багаторічних медоносних трав (рідше півкущів), окремі види яких отруйні.

ЛАСТОВИЙ, а, е. Прикм. до **ласт**¹.

ЛАСТОВИЙНИЙ, а, е. Те саме, що **ластівчин**. *В неї [Лукини] ніби вирости ластовинні крила й несли її* (Н.-Лев., III, 1956, 338); *Уляні снилось вніч: .. Під стріхою живе кохання ластовине* (Мал., Звенигора, 1959, 89).

ЛАСТОВІЙНКА *див. ластовійнки*.

ЛАСТОВІЙНКИ, нок, *мн.* (одн. **ластовійнка**, *нки, ж.*). Те саме, що **ластовійння**. *На лиці [Оксани] помітні дрібні ластовійнки* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 209).

ЛАСТОВІЙННЯ, я, с. Руді пігментні цяточки на шкірі, які з'являються у деяких людей переважно навесні. *Він неспокійно кліпав очима, вічно сміявся і повертав на всі боки широкий вид з густим ластовійнням* (Коцюб., I, 1955, 52); *Дівчинка була руда, в ластовійнні, з носом, що нагадував гудзик* (Сміл., Сашко, 1957, 12); * *Образно. Велике крижане поле було всіяне чорним ластовійнням. То лежали тюлені* (Трубл., I, 1955, 146).

ЛАСТОВІЙННЯЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до **ластовійння**. — *А скільки в тебе ластовійннячка на носі! — протягнув Денис, розглядаючи Настусине личко* (Коп., Хата хлопчика., 1957, 10).

ЛАСТОВІЙНЧАТИЙ, а, е. У ластовійнні. *Кінчик гострого носа підстрибнув, і ластовійнчатое обличчя одразу забуло образу* (Панч, II, 1956, 399).

ЛАСТОНОГІ, гих, *мн.*, *зоол.* Ряд ссавців, що мають кінцівки у вигляді ластів і живуть у морі. *З морських звірів велике промислове значення мають ластоногі, насамперед гренландський тюлень* (Наука., 2, 1952, 18).

ЛАСУВАТИ, ласую, ласуєш, *недок.*, *чим і без додатка*. Їсти що-небудь смачне. — *Давно вже не ласував, так ось ласощі і у горло не йдуть* (Кв.-Осн., II, 1956, 477); *Про все йому [ведмедю] байдуже, Лежить та ласує медком* (Гл., Вибр., 1951, 57); *Жінки примостились край столу, взяли по шматочку шинки і ласували нею* (М. Ол., Леся, 1960, 51).

ЛАСУВАТИСЯ, ласуюся, ласуєшся, *недок.*, *розм.* 1. *на що*. Дивитися із заздрістю; прагнути заволодіти ким-,чим-небудь. *Василько серед слідчих — як серед вовків. Вони дивляться на нього розпаленими очима, ласуючись на свою здобич* (Турч., Зорі., 1950, 268).

2. Те саме, що **ласувати**. * *Образно. [Полковник:] Медові твої речі, та, мабуть, не нашим губам ними ласуватись...* (Кроп., V, 1959, 502).

ЛАСУН, а, ч. 1. Той, хто любить ласощі. *Ласун худобу всю на ласощі проїв; На старості — старців Повів!* (Бор., Тв., 1957, 151); *Маленькі Кузьма з Люсею самі дуже люблять все солодке. Страшенні ласуни!* (Коп., Сон. ранок, 1951, 27).

2. *перен.* Той, хто має особливу пристрасть до кого-чого-небудь. [П а в л о:] Хоч би ось і Влас. Він, братця, має мене за ласуна, а сам ніби б то й не ласий до дівчат? (Кроп., II, 1958, 369); [П р і с я:] Ач, вигадав, ласуне кривоногий! Женіть його, дівчата! (Коч., П'єси, 1951, 121).

ЛАСУ́НКА, и, ж. Жін. до ласу́н. Ромка була ласунка і за гроші, які давала їй мати, купувала тістечка (Сміл., Сашко, 1957, 18).

ЛАСУ́ХА, и, ж. Те саме, що ласу́нка. Тася тягла Раїсу до себе, і та мусила йти до кухні, щоб зготувать для маленької ласухи яку легумінку (Коцюб., I, 1955, 320); Задля тої ласухи жадання тіла часом були незглибно дужчими від поривів душі (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 456).

ЛАТ, а, ч. У давній Латвії — грошова одиниця.

ЛА́ТА¹, и, ж. Те саме, що ла́тка 1. На свиті стільки лат, як на селі хат (Укр.. присл., 1955, 43); * У порівн. Мов лату на латі, На серце печалі нашили літа (Шевч., I, 1951, 282); // *перен.* Про старий, латаний одяг. І всі молоді, як перемиті, і всі — хоч часом прикриті і латами, пригнічені нуждою, — а з гарячим завзяттям у серці (Мирний, I, 1954, 347); Одягнений у діри й лати, Спітнілий, темний, як земля, Ти усміхався, мулате, Прибульцям хтозна-відкіля (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 99).

◇ **Ла́та на ла́ті:** а) про дуже старий, латаний одяг. Грицькова жилетка — лата на латі (Гр., II, 1963, 353); б) про надзвичайну бідність, злидні. І дівчина його любить, Хоч лата на латі (Шевч., I, 1951, 112).

ЛА́ТА², и, ж., буд. Довга жердина або дошка, яку кладуть уперек кроков. В печі догорають якісь опилки, лати з сусідського паркана (Фр., VII, 1951, 344); Він [беміт] дуже легкий і не потребує громіздких кроков та лат (Роб. газ., 13.II 1963, 1).

ЛА́ТАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до лата́ти¹. Мавка виходить з хати перебрана: на їй сорочка з десятки, скупі пошита і латана на плечах (Л. Укр., III, 1952, 227); — Товаришу багермейстер, трубопровід наш дуже латаний. Ремонтник невеличкий не завадив би (Донч., II, 1956, 182); // у знач. прикм. У неділю.. мати не ходила на роботу, можна було влізти у її латані чоботи (Вовчок, I, 1955, 290); Світить латаною стріхою бабина хата (Ю. Янов., I, 1954, 18); * Образно. Такий Талан твій латаний, небого! (Шевч., II, 1953, 322).

ЛА́ТАННЯ, я, с. Дія за знач. лата́ти¹.

◇ **Лата́ння дір** — часткове задоволення гострої потреби в чому-небудь. В його [пана маршалка] голові дозріла геніальна думка: .. повернути готові гроші хлопської каси на латання дір вічно голодної «великої власності», в першій лінії своєї власної (Фр., VII, 1951, 330).

ЛА́ТАТИ¹, аю, аєш, *недок.*, *перех.* 1. Лагодити, пришиваючи латки. Кайдашиха тільки хату замела та й сіла коло вікна старі сорочки латать (Н.-Лев., II, 1956, 285); Незвична сидіти без діла, вона й зараз домоглась від Марусі роботи собі: латала свіжі проріхи на Петрусовій ватянци (Головка, II, 1957, 575); На розі вулиці моєї У голубому рундуку Працює швець: то черевики Комусь латає нашвидку, То залива комусь калози (Нех., Ми живемо..., 1960, 118); // Лагодити, усуваючи пошкодження в чому-небудь. І не їсть [козацтво], і не спить, Пильно варту держить Та у стінах пробої латає (Манж., Тв., 1955, 81); Люди вбрали городину, позасівали шматки поля, підорюють наділені ниви, а хто снопами околоту обставляє стіни хат.. і латає стріхи (Чорн., Визвол. земля, 1950, 209); * Образно. Не було [в Галичині] ані репертуару, котрий прихо-

дилось наскоро латати, перелицьовувати та перекладати з чужих мов, ані акторів (Фр., XVI, 1955, 244).

◇ **Лата́ти діру́ (діри) див. діра́.**

2. *перен.*, *розм.* Карати биттям. [Н е д о р о с т о к:] Та було б тобі, моя нене, довгий батіг брати, та щоранку, щовечора, як сидорову козу, латати, та змалечку оті норози з мене виганяти... (Вас., III, 1960, 115).

ЛА́ТАТИ², аю, аєш, *недок.*, *перех.*, *діал.* Латувати.

ЛА́ТАТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що лапа́тий 3.

ЛА́ТАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. *розм.* Те саме, що лата́ти¹ 1. Пішли наші вгору: в долині ріжуть, а вгорі латаються (Номис, 1864, № 988); — Перекур, — кидає незадоволено шофер. — Латайтесь будемо (Збан., Переджнив'я, 1955, 48).

2. *перен.*, *до кого*, *фам.* Домагатися чисті-небудь прихильності; підлещуватися. — Годі до мене лататися, — задихаючись, сказав він (Собко, Звич. життя, 1957, 172).

3. *Пас.* до лата́ти¹ 1.

ЛАТА́ТЄВІЙ, а, е. Прикм. до лата́ття.

ЛАТА́ТТЯ, я, с. Водяна рослина з великим листям та білими або жовтими квітками. На озері розкрились лілеї білі і зазолотили квітки на лататті (Л. Укр., III, 1952, 196); Посередині [затоки].. зеленіло, ніби полив'яні тарілки, латаття з білими і жовтими квітками (Коп., Сон. ранок, 1951, 169); * Образно. Над гострими голками тополь, над широким лататтям кленів висне чудесна передвечірня сутінь (Собко, Любов, 1935, 110).

ЛАТА́Ч, а, ч. Те саме, що жа́бник. Ліси в смарагдові вже шати прибрались, діброва зелена шумить, долини, луги латачем завітчались (У. Кравч., Вибр. 1958, 46).

ЛАТВІ́ЄЦЬ *див. латві́йці.*

ЛАТВІ́ЙКА *див. латві́йці.*

ЛАТВІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до латві́йці і Латвія.

ЛАТВІ́ЙЦІ, ів, *мн.* (*одн. латві́єць, їйця, ч.; латві́йка, и, ж.*). Те саме, що лати́ші.

ЛА́ТВО, присл., *діал.* Легко. Перебрались вони через глибоку балку і з милію простували рідким лісом, так що якби погоня настигла, то б латво було їх тучки захопити (Стор., I, 1957, 389).

ЛАТЭ́НТНИЙ, а, е, *наук.* Який не виявляється зовнішньо; прихований. Розрізняють три форми хронічного холециститу: так звану латентну, що має прихований перебіг, хронічно рецидивуючу та хронічну гнійно-виразкову (Наука., 10, 1960, 43); Внаслідок великого гідростатичного тиску ламкі породи.. набувають латентної, або прихованої, пластичності (Курс заг. геол., 1947, 245).

ЛАТЭ́НТНІСТЬ, ності, *ж.*, *наук.* Абстр. ім. до латэ́нтний.

ЛАТЕРА́ЛЬНИЙ, а, е, *анат.* Який знаходиться, розташований збоку від серединної площини тіла.

△ **Латера́льний (бокові́й) при́голосний** — приголосний звук, при вимові якого кінчик язика впирається в альвеоли або у верхні зуби, а повітряний струмінь проходить з обох боків.

ЛАТЕРИ́Т, у, ч., *геол.* Гірська порода червоного або бурого кольору, схожа на глину. В умовах жаркого клімату кінцевим продуктом вивітрювання поруч з глинами є латерит, що характеризується червоним забарвленням (Курс заг. геол., 1947, 76).

ЛАТЕРИТИ́ЗАЦІ́Я, і, *ж.*, *геол.* Процес утворення латериту. У певних кліматичних умовах, .. при латеритизації, магнетит заміщується гематитом (Геол. ж., XIII, 4, 1954, 6).

ЛАТИ, лат, мн. Металеве спорядження стародавнього воїна, яке захищало від холодної, а пізніше і від вогнепальної зброї. Форма її [скелі] нагадує погруддя середньовікового рицаря, закованого в лати (Визначні місця Укр., 1958, 201).

ЛАТІНА, и, ж., заст. Латинь. Балабуха не дуже сподобався Олесі з лиця, але його зріст, велика постать, вченість і латина звернули її увагу (Н.-Лев., III, 1956, 45); — Ви думаєте, що та латина, ..фізика чи математика, ..які товчемо ми в гімназії до одуру, здадуться нам на щось у житті? (Кол., Терен., 1959, 99).

ЛАТІНЕЦЬ див. латінці.

ЛАТІНИЦЯ, і, ж. Латинська абетка, латинське письмо. Буквами звичайно називають знаки письма фонетичного типу (напр., кирилиця, глаголиця, .. грецький алфавіт, латиниця) (Сл. лінгв. терм., 1957, 22).

ЛАТИНІЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. латинізувати.

ЛАТИНІЗМ, у, ч. Слово або зворот, запозичений з латинської мови. Певне число термінів різних ділянок науки, техніки, мистецтва і т. ін. — це слова-інтернаціоналізми, переважно — грецизми або латинізми (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 87).

ЛАТИНІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до латинізувати. Формою боротьби проти католицизму, латинізованої наукової схоластики з її презирством до слов'яноноруської мови.. було саме відстоювання гідності слов'янської мови (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 75).

ЛАТИНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Запроваджувати латинську мову і латинську культуру.

2. Будувати абетку на основі латинської.

ЛАТИНІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док.

1. Засвоювати латинську мову і латинську культуру.

2. тільки недок. Пас. до латинізувати.

ЛАТИНІСТ, а, ч. Фахівець з латинської філології; // Викладач латинської мови. Переклад [Енеїди В. Брюсова] став цілком неприйнятним для масового читача і цікавим, може, тільки для латиністів (Рильський IX, 1962, 65).

ЛАТІНКА¹, и, ж., розм. Те саме, що латиниця. Галицьким губернатором став магнат Голуховський, який зразу ж поставив собі на меті полонізувати українське населення, перевести українські видання на латинку (Іст. укр. літ., I, 1954, 215).

ЛАТІНКА² див. латінці.

ЛАТІННИК, а, ч., діал. Католик. Він причепився до священника, що хоче перейти на латинський обряд, говорив, що його батько чи дід був латинником (Н.-Лев., II, 1956, 407); Головна сила полеміки Вишенського, яка дуже часто переходить у сатиру, лежить у його глибокій розумінню [розумінні] етичної сторони спору між латинниками та православними (Фр., XVI, 1955, 426).

ЛАТІНСТВО, а, с., розм. Те саме, що католицизм. Брем'я, хижий од рождення [народження] і вихований ще в єзуїтських школах.. прийнявши латинство, став найлютішим гонителем православного люду (Стор., I, 1957, 365); — Дуже розумно ви зробите, як жінку й дітей переписете тепер на латинство... (Козл., Сонце., 1957, 72).

ЛАТІНСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до стародавнього Риму і до латинян. Латинські посли ззиркнулись, По серцю їм ся річ була (Котл., I, 1952, 270); // Стос. до латині. На першому листі був латинський напис (Н.-Лев., II, 1956, 406); Йосиф знаходив насолоду, прислухаючись, як син учить латинські слова (Вільде, Сестри., 1958, 120).

2. заст. Католицький.

ЛАТІНЦІ, ів, мн. (одн. латінець, нця, ч.; латінка, и, ж.), іст., розм. Те саме, що латиняни. — Троянець я, Еней одважний, Латинців ворог я присяжний, — Еней так з човна закричав (Котл., I, 1952, 201); — От дурні, синку, були латинці: вони й не знали, чи існує на світі горілка... (Довж., I, 1958, 219).

ЛАТІННЯНИ, нян, мн. (одн. латинянин, а, ч.; латіннянка, и, ж.), іст. Жителі стародавньої Італійської області — Лаціума, а також підлеглих Риму міст.

ЛАТІННЯНИН див. латінняни.

ЛАТІННЯНКА див. латінняни.

ЛАТІНЬ, і, ж., розм. Латинська мова. Кожного ранку приходив він учити їх хлопчика латині і після лекції довго сидить із балакучим старшиною (Тулуб, Людолови, I, 1957, 38).

△ Вульгарна латинь — просторічна латинська мова на відміну від класичної; народна латинь.

ЛАТІСЬКИЙ, а, е. Прикм. до латиші. Червоні латиські стрільці в роки громадянської війни проливали кров за визволення священної землі України від контрреволюційних банд (Рад. Укр., 12.I 1969, 1).

ЛАТИФУНДИЗМ, у, ч. Панування латифундій. Джерелом злиднів селян, відсталості системи виробництва на Кубі був латифундизм (Ком. Укр., 5, 1963, 75).

ЛАТИФУНДИСТ, а, ч. Власник латифундії. Ліквідовано як клас [на Кубі] поміщиків-латифундистів, великих і середніх капіталістів (Ком. Укр., 5, 1963, 77).

ЛАТИФУНДІЯ, і, ж. У стародавньому Римі — великий приватний маєток, де використовувалась праця рабів. В Італії і Сіцилії були великі маєтки римських рабовласників, які називались латифундіями (Іст. стар. світу, 1957, 160); // Велике приватне земельне володіння. Стала Брацлавщина країною великих латифундій, де кожен магнат володів мало не цілим повітом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 273).

ЛАТІШ див. латиші.

ЛАТИШІ, ів, мн. (одн. латіш, а, ч.; латішка, и, ж.). Народ, який становить основне населення Латвійської РСР. Латиш Матте переклав револьвера в ліву руку й простяг праву руку гостю (Ю. Янов., I, 1958, 112).

ЛАТИШКА див. латиші.

ЛАТКА, и, ж., мн. латкі, тбк. 1. Шматок тканини або шкіри, яким зашивають дірки в одязі, взутті і т. ін. На шкарбанах було рясенько латок (Н.-Лев., III, 1956, 370); — О, вже й подався [Остап]. Хоч би ж був латку дав налатати (Головко, II, 1957, 209); * Образно. Літа, літа, яких тільки латок не накладаєте ви на людську свитку!.. (Довж., Зач. Десна, 1957, 105); * У порівн. Роздобудь собі п'ятак, Приліпи його, мов латку, В черевик під ліву п'ятку (С. Ол., Вибр., 1959, 146).

◇ У латках — полатаний. Свитина вся була в латках (Котл., I, 1952, 83); Латка на латці — те саме, що Лата на латі (див. лата¹). [Ч о л о в і к:] А у тебе плахта Витерта, подерта.. Латка скрізь на латці... (Олесь, Вибр., 1958, 434); На латку не годітися кому — бути набагато гіршим за кого-небудь. [В а с и л ь:] Що ж сестра Юліана? .. Та ви їй до чобота шкарбуна на латку не годитесь! (Мирний, V, 1955, 104); Приставити (приліпити) латку — сказати кому-небудь щось дошкульне, про когось щось дотепне. — О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку й приставить (Кв.-Осн., II, 1956, 417); На кожного знайде [Гжехоткова], що скажати, кожному приліпить латку (Фр., IV, 1950, 256); Світити латками — носити старий полатаний одяг.

2. перен., чого і без додатка. Площа, ділянка тощо, яка виразно виділяється з чогось, відрізняється від чого-небудь. Очі [панка].. числять отари овець і череди худоби, що сям і там здоровенними латками сунеться по

стернях та толоках (Фр., VIII, 1952, 78); На оголеній вітром од снігу латці шосе в шаленому кар'єрі зацоко-тіли кілька десятків підків (Головко, II, 1957, 570); Зеленіли окремі латки озимини (Ле, Ю. Кудря, 1956, 81); // Про маленький клаптик землі. — Косив би я оце в артілі, а ти в'язала за мною. Дурні ми, дурні! Прив'язалися до своєї латки, мов до пуповиння (Цюпа, Назустріч..., 1958, 448).

3. перен. Невеличка частина якої-небудь поверхні, що відрізняється іншим забарвленням; пляма. [Б у р л а к а:] Чи не бачив хто, люди добрі, пару моїх волів, полових, з білими латками на спині? (Вас., III, 1960, 438).

4. перен., у знач. присл. латка́ми. Окремими ділянками, частинами. Рижій, коноплі зеленіють латками (Тесл., З книги життя, 1918, 120); Зірки спочатку по одній, за хвилину — ніби з пригорщі розсипані, засвічувалися латками, не перемагаючи, а підкреслюючи чорну темряву (Ле, Хмельницький, I, 1957, 15).

ЛАТНИЙ, а, е. Прикм. до лати.

ЛАТНИК, а, ч. Середньовічний воїн, одягнений у лати. Тепер в кутку одного із залів [Оружейної палати] можна побачити групу лицарів — латників. У нових залах музею вони стоятимуть парадним строєм (Рад. Укр., 7.VII 1965, 4).

ЛАТОЧКА, и, ж. Зменш. до латка. — Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірм'яжка, повстяна шапочка, на спині латочка (Кв.-Осн., II, 1956, 185); Відцвіли вже по дворах соняшники; .. на латочках картоплищ перед порогами граються діти (Сенч., Опов., 1959, 76); Була зима без снігу, а тепер весна без дощу — що ж своя латочка дасть? (Ю. Янов., IV, 1959, 11).

ЛАТТЯ, я, с., рідко. Старий, полатаний одяг. Як його веселою бути, коли дрантя та лаття покриває молоде тіло? (Мирний, IV, 1955, 249).

ЛАТУВАННЯ, я, с., буд. Дія за знач. латувати. Листяні породи [дерева].. слід застосовувати.. для виготовлення відкритих прикладних кроков, латування (Колг. енци., I, 1956, 114).

ЛАТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., буд. Накладати дошки-лати на крокви.

ЛАТУК, ую, ч. (*Lactuca L.*). 1. Бур'ян з дрібними блідо-жовтими квітами, зібраними в китицю; використовується в медицині.

2. Трав'яниста городня рослина — вид салату, листя якої вживається як їжа в сирому вигляді. На стеблі латуку листки ростуть лише в напрямку з півночі на південь, ребром до сонця (Веч. Київ, 8.IX 1958, 4).

ЛАТУКОВИЙ, а, е. Прикм. до лату́к.

ЛАТУННИЙ, а, е. Вигот. з латуні. Впроваджуються у виробництво нові дрібнозернисті сплави.., які успішно застосовуються для обробки латунних виробів (Різальні інстр., 1959, 16); Без будь-якої потреби лапнувся [генерал] за зброю на добротних ремнях з блискучими латунними пряжками (Ле, Клен. лист, 1960, 99).

ЛАТУНЬ, і, ж. Сплав міді з цинком, іноді з домішкою свинцю, заліза, олова та ін. металів. Латунь (сплав міді з цинком) має міцність майже в 2 рази більшу, ніж чиста мідь (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 44); * У порівн. Жовтогарячий місяць, наче викований з розжареної латуні, наколовся на гостру верхівку ялини (Донч., II, 1956, 42).

ЛАУН-ТЕНІС, у, спорт. Те саме, що теніс.

ЛАУРЕАТ, а, ч. Звання, яке надається за видатні досягнення в галузі науки, мистецтва і т. ін., а також особа, удостоєна цього звання. В числі лауреатів Ленінських премій — вчені, наукові працівники, інженери і робітники вугільної промисловості (Рад. Укр., 22.IV 1957, 1); Академік Д. В. Скобельцин вручас

О. Є. Корнійчуку золоту медаль і диплом лауреата Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (Літ. газ., 6.IX 1960, 1).

ЛАУРЕАТКА, и, ж. Жін. до лауреат. У Спілці письменників України нову шевченківську лауреатку, автора великої двотомної епопеї «Сестри Річинські» [І. Вільде], сердечно вшановували її колеги літератори, представники громадських організацій (Вітч., 5, 1965, 220).

ЛАУРЕАТСТВО, а, с., розм. Звання до лауреата. Тут [у Ташкенті] не присуджувались премії за кращі фільми, як у Каннах чи Карлових Варах, не було азарту, суперечок у кулуарах між ворогами і оборонцями можливих претендентів на лауреатство (Мист., 6, 1958, 25).

ЛАУРЕАТСЬКИЙ, а, е, розм. Прикм. до лауреат. Його покликання — пантеони, павільйони.. з безліччю колон, пілястрів і класичних урн, які він щедро розставляв де треба і не треба, поки не досяг лауреатських висот (Довж., II, 1959, 97).

ЛАФА, й, ж., фам. Пожива, користь, вигода. Цілий повітовий уряд, окрім казначея [скарбника], окружного, поштмейстера, стряпчого («царевого ока!») та станових, — був панський виборний... Лафа була! (Мирний, I, 1949, 207); // у знач. присудк. сл. Добре, везе (кому-небудь). Настрій в барона Нольде був пречудовий. Така лафа! Поза чергою — в тил, та ще й напередодні наступу! (Смолич, Мир., 1958, 362).

ЛАФЕТ, а, ч. 1. військ. Станок, на якому закріплюється ствол гармати. В сучасній артилерії при відбої відкочується тільки ствол гармати, а лафет лишається на місці (Курс фізики, I, 1957, 136); Соса сидів на лафеті гармати і, поклавши книжку на затвор, читав (Ю. Янов., I, 1958, 155).

2. спец. Станок, на якому закріплюються частини агрегату, механізму і т. ін. Бригади мають три комбайни, .. жатки, лафети, плуги, культиватори.. і багато інших причіпних і навісних машин (Колг. Укр., 4, 1958, 7); По рейках на землі під'їхала «сороконіжка» — спеціальний вагон-лафет для перевозки важких деталей (Собко, Біле полум'я, 1952, 304).

ЛАФЕТНИЙ, а, е, спец. Який закріплюється на лафеті (у 2 знач.). При роздільному збиранні хлібів першими включають в роботу лафетні жатки (Рад. Укр., 18.VI 1961, 2).

ЛАФЕТОВИЙ, а, е. Те саме, що лафетний.

ЛАФІТ, у, ч., заст. Сорт червоного виноградного вина. І шерхнуть юнаку гарячі губи, Тепло у жилах розлива лафіт (Шер., Щастя., 1951, 26).

ЛАХИ, ів, мн., розм. Те саме, що лахміття. Цілими днями прів він, двигаючи їх торби, а на нічлігах носячи воду, стелячи постелі та перучи жебрацькі лахи (Фр., IV, 1950, 144); Потягла [Оленка] лахи, зачала мостити, щоб скорше спати лягли (Горд., Заробітчани, 1957, 15); За кілька днів, взявши, як то кажуть, лахи під пахи, Кардаш поїхав (Жур., Звич. турботи, 1960, 15).

ЛАХМАЙ, я, ч., розм. Людина в лахмітті. Тепер мене ненавидять, В шию вибивають: Піди, голяк, піди, лахмай, Піди, сполощися! (Чуб., V, 1874, 1041).

ЛАХМАН див. лáхмані́.

ЛАХМАНІ́, лáхмані́в, мн. (одн. лáхман, лáхмані́, ч.), розм. Те саме, що лахміття 1, 2. Обік костьола бернардинів стояли якісь дві скулені старенькі жінки в лахманах (Фр., VI, 1951, 250); Там [у хаті] був нелад; перекинуті ослони лежали догори ногами, лахмани валялись долі (Коцюб., I, 1955, 380); * Образно. Йому лишалося одне: підставляти плечі й груди під падаючий теплий дощ, намилюватися, стежити, як з рук,

в тулуба сповзають пухнасті лахмани білої піни (Загреб., Європа 45, 1959, 381).

ЛАХМАНІНА, и, ж., розм. Старий, драний одяг. У таку лахманину вдяглася, наче справді старчиха (Сл. Гр.); — Хіба ж, мамо, у цій лахманині можна виходити на вулицю? (Стельмах, Хліб., 1959, 160); // перен., зневажл. Простий дешевий одяг. — Ось якби вам пришлося так, як мені, на кожний кусник хліба, на кождо мізерну лахманину так тяжко гарувати .., то, певно б, ви не тої заспівали (Фр., III, 1950, 132); Треба ж [Ліді] заробити на якусь лахманину, на чобітки хоч які-небудь стягтися (М. Ол., Чуєш., 1959, 34).

ЛАХМАННЯ, я, с., розм. Те саме, що лахміття 1. Їх лиця пожовкли з нужди, їх руки немов обросли глиною і земним воском. Їх одіж — то позшиване лахмання, що ледве-ледве держиться на тілі (Фр., I, 1955, 79).

ЛАХМАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що кошлатий 1. Багнетів гострий блиск... шапки кругом лахматі... коло дзвінка сестра сумуючи стоїть... (Сосюра, I, 1957, 260); Секретар райкому партії Романенко звів лахматі брови (Жур., Звич. турботи, 1960, 53).

ЛАХМІТНИК, а, ч., розм. 1. Той, хто скуповує і продає старі зношені речі. В її кімнаті стояв важкий дух пудри, духів і від безлічі меблів було тісно, як у крамниці лахмітника (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, II, 1952, 159).

2. зневажл. Той, хто ходить у лахмітті (у 1 знач.).

ЛАХМІТНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до лахмітник. — На кого це задивилися?.. На ту лахмітницю, яка від снігу до снігу босою ходить (Стельмах, II, 1962, 286).

ЛАХМІТТЯ, я, с. 1. Дуже старий, подертий одяг. Із запічка злазить хлопчик у лахмітті в якомусь (Тесл., З книги життя, 1949, 15); // Шматки, рештки подертого одягу та інших речей. За день труд руки обірвав, Не міг здрігнути я до рана; Холодний вітер розвівав Лахміття драного жупана (Граб., I, 1959, 194); На ліжку не було навіть соломи. Голі, заплямлені дошки прикриті лахміттям, що служило за матрац і ковдру (Вільде, Сестри., 1958, 553); Сорочка на ній була подерта на лахміття (Тулуб, Людолови, I, 1957, 142); * Образно. По небу пливло лахміття хмар (Збан., Єдина, 1959, 155).

2. перен., зневажл. Про предмети одягу, білизни і т. ін. А сам, вернувшись в будинки, Своє лахміття позбирав (Котл., I, 1952, 81); — Беріть оце лахміття, — він бгає рукою старанно складені штани.., — беріть і несіть туди, звідки принесли (Вільде, Сестри., 1958, 339).

ЛАЦКАН, а, ч. Вилога на грудній частині верхнього одягу (пальта, піджака і т. ін.). У Дениса до лацкана піджака був приколотий тендітний букетик білих конвалій (Дмит., Наречена, 1959, 200); На стіні — фото. Круглолиций, засмаглий чоловік з орденом Леніна на лацкані легкого літнього піджака, поруч з ним — жінка (Збан., Курил. о-ви, 1963, 237).

ЛАЦНО, присл., діал. Добре (у 1, 3 знач.). Лацно на сім світі, що хотіти, те чинити (Номис, 1864, № 1334); — Лацно тобі, коли тато здоровий гарує вдень і вночі (Ков., Світ., 1960, 38).

ЛАШТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до лаштувати. Ані війська муштровані, Ні гармати лаштовані, Ні шпінське ремесло В гріб його ще не звело (Фр., X, 1954, 7).

ЛАШТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. лаштувати. Тепер, коли справа вже дійшла до лаштування в дорогу, Сергій відчув, що відриватися від того, чим жив він у Нових Потоках, дуже важко (Коз., Нові Потоки, 1948, 297).

ЛАШТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Те саме, що ладнати 3—7. Нема [Іванові] роботи біля товару — лаштує під повіткою, що потрібніше до весняної справи (Мирний, I, 1949, 209); Лаштують коси косарі — І стук, і дзенькіт на зорі (Гірник, Сонце., 1958, 32); — Не трісне, як підожде трохи! — з серцем вимовила Христя і кинулась лаштувати снідання (Мирний, I, 1954, 242); Почали рубати ліс, лаштувати плоти (Шиян, Партиз. край, 1946, 124); Привезли кіномеханіки апарати, стали екран лаштувати у клубі (Козл., Весн. шум, 1952, 88); Шофер сів на надувного гумового, човника, почав лаштувати свої вудки (Чаб., Тече вода.. 1961, 46); Німці й моргнути не встигли. Бліді, руки підняли, трясуться. Діденко хуленько лаштує полонених (Ю. Янов., I, 1954, 62); Храпков лаштував скрипку, намагався не втручатися в жарти гостей (Ле, Міжгір'я, 1953, 194).

ЛАШТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. куди, на що, до чого, з інфін. і без додатка. Те саме, що ладнатися. Пан Бжозовський мусив тьопатися назад до Вербівки, а бурлаки почали й собі лаштуватися в далеку дорогу (Н.-Лев., II, 1956, 254); Серед нічної тиші та темноти до вас донеслося, як Яким почав лаштуватися до відпочинку (Мирний, IV, 1955, 325); Жінки почали лаштуватися на ночівлю (Хижняк, Тамара, 1959, 129); Ганна Гаврилівна саме лаштувалась обідати (Ільч., Серце жде, 1939, 372).

2. Пас. до лаштувати. Щось багато в сім році лаштується збірників, та чи багато пустить цензура (Сам., II, 1958, 424).

ЛАШТУНКИ, ів, мн. 1. Те саме, що куліси (див. куліса 1). За лаштунками чутно голос сотника: «Хведоре! нехай коней сідлають!» (Стор., I, 1957, 290); Він — студент, із тих, що добре ознайомлені з лаштунками нашого комерційного апарату (Еллан, II, 1958, 37); Я вірю тільки, що наш рух не загине між селянами і що вже пізно полякам їсти нас. Вся оця заколота, певне, перейде собі за лаштунками, а на сцені її не буде й видно (Л. Укр., V, 1956, 172); — Науку [у фашистській Німеччині] відштовхують за лаштунки історії (Рибак, Час., 1960, 36).

2. діал. Сцена. Прийшли, Розмотуючи мокрі шарфи з шиї, Перукарі, музики, лицедії, Крикливий люд лаштунків і куліс (Бажан, Роки, 1957, 281).

ЛАЩИТИ, лашу, лаштиш, недок., перех. Те саме, що пестити. Часом прокинеться в ньому чоловік і він тоді стає таким добрим: і дітей лащить і до жінки заговорить як слід (Коцюб., I, 1955, 438); Він ходить між корів, підійде до одної, до другої скотини — лащить їх (Ю. Янов., IV, 1959, 13); Марить море Середземне, Ледве лащить береги... (Олесь, Вибр., 1958, 248).

ЛАЩИТИСЯ, щуся, щишся, недок. 1. Те саме, що лаштитися 1. [Деві (лащиться до Річарда):] Дай подивитись, дядьку, на те, що ти ліпив на кораблі (Л. Укр., III, 1952, 15); Обхопила йому [чоловікові] ноги і плакала — плакала нестримно і лащилась, як теля до матері (Ю. Янов., I, 1958, 77); — Мамочко! Я піду до бабусі.., — лащилась Тамара. — Хіби не пустиш? (Хижняк, Тамара, 1959, 110).

2. Ливучи до людини, виявляти прив'язаність до неї (про тварин, переважно собак). Розумний звір підбіг до свого господаря і почав лащитися до нього (Фр., VII, 1951, 151); Собака.. роздивився, що то сам Оверко був, радісно завищав, засоромлено замахав хвостом, лащився (Горд., II, 1959, 185); Воно вже й величеньке [лисеня]. Кинулося до свого господаря, скавчить стиха, лащиться (Коп., Як вони., 1961, 154); * Образно. — Як їй [кішці] дам понюхати своїх крапель, то пере-

стане м'якати, а так вам буде коло ніг лащитися, що аж їй будуть із шерсті іскри скакати (Фр., II, 1950, 397).

3. Лестощами домагатися чиєї-небудь прихильності; підлещуватися. Він іноді і лащиться до мене, та не нависне мені його те підлабузнювання (Мирний, III, 1954, 170); Як ластівка, впадала [Любов Прохорівна] й покійно лащилася до нього [чоловіка], аби приспати правду, аби сховати карб на молодім, гарячім, жіночім серці (Ле, Міжгір'я, 1953, 113); Дівчата насмішувалися: лащиться прикажчик до Олени (Гончар, Таврія, 1952, 219).

ЛАЯНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до лаяти¹. Ларька таки знали люди. Знали й гомоніли, що він — справді дорогий чоловік, хоч часто ходить і битий і лаяний (Вас., I, 1959, 105); // у знач. безос. присудк. сл. лаяно. Вона пішла за дядька Тимоху, щоб не жити голодною.. Так казано в нас у сім'ї і лаяно її, казано, що вона одурила дядька Тимоху (Гр., I, 1963, 288).

ЛАЯННЯ, я, с. Дія за знач. лаяти¹. [Т е т я н а:] У нас ласкою всього достанеш, а криком та лаянням нічого не возьмеш (Котл., II, 1953, 55).

ЛАЯТИ¹, лаю, лаєш, недок., перех. 1. Різкими, образливими словами висловлювати осуд, докори. Сей коваль такий, що хоч би й паном йому бути, лихий та сварливий, господи милосердний! І жінку лає, і дочку (Вовчок, I, 1955, 34); — І чого ви їх [дітей] так лаєте? Це ж гріх, Василю, — починає [Марія] гудити молодицю (Стельмах, I, 1962, 222); // Обзивати кого-небудь принизливими, образливими словами. Дочок своїх вона лаяла мужичками, заставляла служити Кириликові (Мирний, I, 1954, 154); Я писала, наприклад, від імені товариства, а мене за те лаяли «анонімним писакою» — от і звичай європейські (Л. Укр., V, 1956, 139); — Свистуни, — лаяв їх Тимко. Ті вину вато підійшли до воза (Тют., Вир, 1960, 46).

2. Висловлювати своє незадоволення; корити (у 1 знач.). Посилаю Вам своє останнє оповідання і передчуваю, що будете лаяти мене за нього, бо я й сам себе лаю (Коцюб., III, 1956, 392); Генерал розбирає минулу операцію, кого лає, кого хвалить (Ю. Янов., I, 1958, 342).

ЛАЯТИ², лаю, лаєш, недок., рідко, на кого і без додатка. Те саме, що гавкати¹. Нехай собака лає, вітер рознесе (Шевч., VI, 1957, 27); Тиша кругом. В селі там пси десь лають (Фр., XI, 1952, 151).

ЛАЯТИСЯ, лаюся, лаєшся, недок. 1. без додатка і чим, у що. Виразити своє незадоволення грубими, часто непристойними або образливими словами. — Га? Лаюся чого? на душі легше... як нахмариться там — вилаюся і легше (Коцюб., II, 1955, 18); Рибалки тоді [в шторм] славили бога й ніяк не могли перекричати реву штормової хвилі. Лаялися вони знаменито (Ю. Янов., II, 1958, 47); Ференц, на велику втіху бійцям, лаявся міцною російською лайкою (Гончар, III, 1959, 228).

2. з ким, між ким і без додатка. Дорікати одне одному, лаяти одне одного; сваритися. Ой не биймося, І не лаймося: Живім хороше — Повінчаймося (Чуб., V, 1874, 206); Лайка та сварка, бучі та колотнечі! Не було того дня, щоб вони між собою не лаялись (Мирний, II, 1954, 284); [М и р о н:] Живемо так: я вдосвіта приходжу, вона спить; коли я прокидаюся, вона вже на роботі. Лаємося і цілуємося по телефону третій рік (Корн., II, 1955, 15).

ЛЕБЕДАХА, и, ч. і ж., діал. Бідняга. Набігається, лебедаха, утомиться, заспається (Кв.-Осн., II, 1956, 472).

ЛЕБЕДИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до лебідь¹.

Лебедик хлюпнеться і вирне: Блисне проміннячко вечірнє Між хвиль ясних (Граб., I, 1959, 427); На буфеті, тумбочці, етажерці і вікні — всюди стояли фігурки маленьких слоників, білих лебедиків, сірих гусят (Чорн., Пісні.., 1958, 71).

2. перен., нар.-поет. Пестливе звертання до чоловіка. — Рятуй мене, Уласе, мій місяцю повний, мій лебедику, бо я пропаду (Н.-Лев., III, 1956, 338).

3. рідко. Давня народна гра. Хоч у хрещика гуляє, хоч у лебедика бігає, — усе не довго (Барв., Опов., 1902, 374).

ЛЕБЕДИН, а, ч., нар.-поет. Лебідь. Лебедин одинокий проплив над сполоханим степом (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 36).

ЛЕБЕДИНА, и, ж., нар.-поет. Жін. до лебедін. Ой, білая лебедина Тихий Дунай сколотила (Чуб., V, 1874, 151).

ЛЕБЕДИНИЙ, а, е. 1. Прикм. до лебідь¹. Долини й гори були засипані свіжим білим снігом, неначе лебединим пухом (Н.-Лев., III, 1956, 142); Лебедині крила — хмари в вишині (Сос., Солов. далі, 1957, 117).

2. Який чим-небудь нагадує лебедя (у 1 знач.); такий, як у лебедя; // Білий, як у лебедя. Кінь спинається дрижачою ногою з брудного кювета і важко піднімає свою лебедину ший (Гончар, III, 1959, 158); Під горою криниченька: Там вмивалась дівчинонька, Вмивалася, говорила: Лице моє лебедине (Метл. і Кост., Тв., 1906, 57).

◇ Лебедина пісня; Лебединий спів — останній твір; останній вияв таланту, діяльності. Лебединим співом Максима Тадейовича [Рильського] звучить чудесна його стаття про великого народного митця О. П. Довженка (Нар. тв. та етн., 5, 1964, 16); [С в і т л о в и д о в:] Я всю душу вклав у цей проект!.. Він мені навіть уві сні ввижається: чи тому, що старість, чи, може, це вже моя лебедина пісня?.. (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 23);

* Образно. Лебединою піснею літа Айстри в київських парках цвітуть (Нагн., Гірські вершини, 1960, 32).

ЛЕБЕДИХА, и, ж., розм. Те саме, що лебедіця. Рік чи два тому померла лебедиха. Її взяли й поховали тут же, на березі ставка (Дмит., Розлука, 1957, 279).

ЛЕБЕДИЦЯ, і, ж. Самка лебедя (у 1 знач.). — Я не лебідь, а лебедіця. Я князівна, — промовила до Юрка лебедіця людською мовою (Н.-Лев., III, 1956, 290); * У порівн. Вся вона була якась внутрішньо чиста, мов лебедіця (Гур., Друзі.., 1959, 146).

ЛЕБЕДИТИ, джу́, діш, недок., діал. 1. Говорити неясно, неправильно вимовляючи слова; лепетати (про дітей). Дивився [Семен] у вікна, і причувалося йому, як діти лебеділи: — Тату! Що нам ви плинесли з міста?.. (Ірчан, II, 1958, 314); // Говорити незв'язно, нерозбірливо; белькотати. — Да-да-да!.. — лебедів зовсім розварений інспектор, усідаючись на бричку (Дн. Чайка, Тв., 1960, 107); // Звертатися до кого-небудь ласкавими, ніжними словами. Ержі незабаром прокинулася і заплакала. Маргіт тривожно нахилилася над нею, щось ласкаво лебеділа до немовляти (Гончар, Новели, 1954, 55); * Образно. Смеречина шуміла легоньким [легеньким] шумом і нашіптувала.., що сеї ночі буде їх любові обіймати, і на ручках заколисувати, і над личком лебедіти (Черемш., Тв., 1960, 49).

2. Настирливо або слізно просити; жалібно молити. — Змилуйтеся, даруйте життя [життя] що я вам винен?.. — лебедів хлопчина, коли Сенько ухватив його за ковнір сорочки і підняв праву руку над його головою (Фр., VIII, 1952, 190); З усіх боків тяглися до нього старці: сліпі, безногі — гугняво лебеділи милостині (Тулуб, Людолови, I, 1957, 16).

3. Співати, наспівувати (звичайно жалібні мелодії). Зачав пісню лебедіти слізними словами (Сл. Гр.).

ЛЕБЕДОНЬКА див. лебідонька.

ЛЕБЕДОЧКА див. лебідочка.

ЛЕБЕДЯ, і, ж., рідко. Те саме, що лебедія. В білій сукенці з широкими рукавами, вона була схожа на лебедю, що пливла по зеленому озері (Чорн., Визвол. земля, 1959, 62); * У порівн. Жінка в його така була людина добра, така тиха.. сивенька вже була, а хороша, та чепурна, як тая лебедя (Вовчок, I, 1955, 182).

ЛЕБЕДЯ, яти, с. 1. Пташа лебедя (у 1 знач.). Під берегом там плавають лебедята (Чуб., V, 1874, 17); * Образно. І скільки згинуло майбутніх лебедят У мокрім мороці царевої Росії (Рильський, II, 1946, 157).

2. перен., нар.-поет. Пестливе звертання до дитини, молоді людини і т. ін. Чи справді то кавун, чи ні? Вгадайте, дівоньки й хлоп'ята; Чи, може, так здалось мені! Гуртом порадьтесь, лебедята! (Гл., Вибр., 1951, 191).

ЛЕБЕДЯТКО, а, с. Пестл. до лебедя.

ЛЕБЕДЯЧИЙ, а, е. Те саме, що лебедіний 1. І як в вирій в пору ранню Гурт лебедячий летів, Він немерзнучу ковбаню Покидати не хотів (Щог., Поезії, 1958, 445).

ЛЕБІДКА¹, и, ж. 1. Самка лебедя (у 1 знач.). І який там сокіл білу лебідку спіймає, Та лебідка й пісню співає починає (Мирний, V, 1955, 261); Білі лебідки пливли і чорні, Лебеді статні ячали молоді... (Забашта, Вибр., 1958, 24); * У порівн. Іван.. бачить: серед безкрайніх луків, у морі червоних квітів іде, наче лебідка, дівчина невиданої краси (Кол., Терен., 1959, 22); Мазовше, Мазовше, та співай же більше, довше! Ви лебідками ячите, ластівками щебечіте (Тич., Зростаю., 1960, 36).

2. перен., нар.-поет. Пестлива назва молоді жінки або дівчини. — А ти — лебідка моя. — Твоя? — ще дивується дівчина (Стельмах, Хліб., 1959, 481).

ЛЕБІДКА², и, ж., техн. Машина, пристрій для підймання і переміщення вантажів. Лівий борт відкинувся, а нескладна лебідка підіймала площадку разом з машиною так, що буряки самі вивалювалися з кузова (Руд., Остання шабля, 1959, 528); Лебідки дівчатам аж в небеса Підносять гранітні брили (Нагн., Пісня., 1949, 127).

ЛЕБІДКОВИЙ, а, е, техн. Прикм. до лебідка²; // Який є лебідкою. Лебідкові підйомники застосовують також для підймання затвора (Довідник сіль. будівельника, 1956, 131).

ЛЕБІДОНЬКА, **ЛЕБЕДОНЬКА**, и, ж. 1. Пестл. до лебідка¹. Не біла лебідонька в переліт летить — Красна дівка із полону біжить (Перв., Слов. балади, 1946, 23); Мов по дзеркальній озера блакиті, Пливають лебедоньки в убранні білосніжнім (Рильський, I, 1956, 24).

2. перен., нар.-поет. Пестливе звертання до жінки, дівчини. — Матусю моя, лебідонько моя! Звідкіль тебе ждати, звідкіль виглядять? (Н.-Лев., II, 1956, 248); [Сотник:] Настусю, Я коло тебе захожуся [заходжуся] Тепер, лебедонько, не так! (Шевч., II, 1953, 171).

ЛЕБІДОЧКА, **ЛЕБЕДОЧКА**, и, ж. Те саме, що лебідонька, лебедонька. — Марусенько! моя лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко! — приговорював Василь (Кв.-Осн., II, 1956, 46); Впливала лебедочка по воді, Дожидалась неминучої біди (Щог., Поезії, 1958, 100).

ЛЕБІДЧИК, а, ч. Робітник, який працює на лебідці (див. лебідка²). Біля електричних лебідок застигли лебідчики в чеканні команди (Руд., Вітер., 1958, 252).

ЛЕБІДЧИЦЯ, і, ж. Жін. до лебідчик. Лебідчиця.. уважно стежить за кожним рухом бригадира (Рад. Укр., 11.XII 1960, 3).

ЛЕБІДЬ, бедя, ч. 1. Великий перелітний дикий водоплавний птах з довгою, красиво вигнутою шийкою і білим (рідше чорним) пір'ям. То не хмару снігів Буйний вітер навів, — Піднімаються лебеді білії (Бор., Тв., 1957, 123); Чи тільки в казці лебідь умирає Не з криком навісним, а з любим співом?.. (Л. Укр., I, 1951, 192); Озеро рівне, і чорний лебідь нечутно лине вздовж берега (Смолич, II, 1958, 11); * У порівн. Майнули перед нею коні, баскі, високі, прудкі, з крутими шиями, як у лебедів (Н.-Лев., I, 1956, 149); По Славуті пароплави Лебедями попливли (Стельмах, Жито., 1954, 150); // Скульптурне зображення цього птаха. Еллади карта, Коцюбинський, на етажерці лебідь: оце і вся моя кімната, — заходьте коли-небудь! (Тич., I, 1957, 164).

2. ч., рідше ж., розм., перен., нар.-поет. Пестливе звертання до чоловіка або жінки. [Н а с т я:] Боже мій! летять мої соколи, плывуть мої лебеді! (Н.-Лев., II, 1956, 464); [Т и х о н:] Не журись, .. моя лебідь: я своєму золотогривому коневі в одно ухо влізу, а в друге вилізу та й стану таким молодцем, що ні в казці сказати, ні пером описати (Вас., III, 1960, 150).

ЛЕВ¹, а, ч. 1. Великий хижий звір родини котячих з короткою жовтою шерстю і довгою пишною гривкою у самців. Рикаючи й трясучи головою, Спинився лев біля тебе близенько (Л. Укр., I, 1951, 333); Глянув ще Федько на нього: Знову листя рве з дерев! І рішив Федько: «Нічого, Хоч і страшно, — цап не лев!» (С. Ол., Вибр., 1959, 159); * У порівн. Як леви, боролись вони за народ, За правду народного діла (Олесь, Вибр., 1958, 64); // Скульптурне зображення цієї тварини. — Чи то правда, що там є такий лев, що з рота вода тече? (Н.-Лев., II, 1956, 330); // перен. Про дуже хоробру, безстрашну людину. Владко був, можна сказати, властивим левом теперішньої оборони (Фр., VI, 1951, 268).

2. перен., заст. і ірон. Людина, яка звертає на себе увагу модним одягом, манерами і т. ін. Ніде так не стрічають радо І ніжних балерин, і левів-співаків, Як у прокурених димами вояків (Рильський, Мости, 1948, 76).

△ **Морський лев** — науково неточна назва тварини родини ластоногих, яка водиться біля узбережжя Каліфорнії; **Мурашиний лев** — комаха з прозорими крилами, зовні схожа на бабку, личинка якої живиться мурашками.

ЛЕВ², а, ч. 1. Грошова одиниця в Болгарії. З 1 січня тут [у Болгарії] змінено масштаб цін, підвищено золотий вміст лева, пущено в обіг нові гроші (Рад. Укр., 4.I 1962, 4).

2. іст. Монета, яка була в обігу в давній Австрії, Бессарабії та на Поділлі. — В мене нема й грейцаря [крейцера], паноченьку, нема. Я би просила ласки божої та й вашої, чи ж би ви нас не допомогли хоть левом, а ми би відробили (Март., Тв., 1954, 40).

ЛЕВАДА, и, ж. Присадибна ділянка землі з сінокосом, городом та плодовим садом або іншими деревами. По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, неодгороджені тинами (Н.-Лев., 1956, 167); Під містечком тягнулися левади, густо обсажені на ровах високою дерезою (Вас., II, 1959, 50); Край села стоїть оселя, за оселею левада (Ю. Янов., V, 1959, 20).

ЛЕВАДКА, и, ж. Зменш.-пестл. до левада. Перестав [п'яниця] пити, купив левадку, поставив вітряк і довіку їв хліб (Кв.-Осн., II, 1956, 229); Внизу лежало завітчане левадками, гаями й садками моє місто Валки (Панч, В дорозі, 1959, 34).

ЛЕВАДНИЙ, а, е. Прикм. до левада.

ЛЕВЕНЕЦЬ, нця, ч., рідко. 1. Високий, дужий юнак. — Ой козаченьку, левенеце! Не скажу я тобі, серце! (Чуб., V, 1874, 319).

2. Те саме, що **гайдамака** 1. [М а р т а:] Стривай! Ось старий левенець, здається, відтіля йде, то він розкаже нам, чи вже зібралися біля могили всі (К.-Карий, II, 1960, 93); Ватага левенців складалася з утікачів від кріпаччини (Панч, Гомон. Україна, 1954, 224).

ЛЕВЕНЯ, яти, с. Маля лева (див. лев¹ 1). Самко своєю міцною фігурою й рвучкими рухами нагадував молоде левеня (Досв., Вибр., 1959, 222); Леви дуже погані батьки, і смертність серед левенят висока (Веч. Київ, 5.IX 1969, 4).

ЛЕВЕНЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до левеня. — Це левенятко головате — Таке мале, а вже вусате! (Бойко, Ростіть..., 1959, 72).

ЛЕВЕРЖЕТ, а, ч., заст. Пасмо волосся, залишене спереду над лобом на повністю остриженій голові.

ЛЕВІЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до лев¹ 1. [І з о г е н:] Ти богові їх душі доручи, — він може врятувати в рові левиним і в огняній печі (Л. Укр., III, 1952, 299).

2. Такий, як у лева (див. лев¹ 1); // Який нагадує про силу лева. Народу серце билось в серцях Бійців його — і подвиги левині Луною пролунали у віки (Рильський, Мости, 1948, 89).

◇ **Левіна гріва (шевелюра)** — пишне довге волосся (звичайно у чоловіків). Схожий (так хотілося йому) на справжнього вченого і обов'язково з левиною гривою.. на голові.., він підніметься на кафедру (Рибак, Час..., 1960, 162); Повернувся [Мамайчук] в радгосп пристойним кіномеханіком з левиною рудою шевелюрою і в розцяцькованій навипуск сорочці (Гончар, Тронка, 1963, 113); **Левіна частка (дболя і т. ін.)** — найбільша або найкраща частина чого-небудь. Соціалізм назавжди знищив несправедливий розподіл продуктів праці, коли левину долю національного доходу привласнювали експлуататори (Нар. тв. та етн., 1, 1963, 70).

ЛЕВІЦЯ, і, ж. Самка лева (див. лев¹ 1). Поєдинок Мцирі з барсом дуже нагадує боротьбу Таріела з левом і левницею (Рильський, III, 1956, 197); * У порівн. Явдоха, мати, як левця, відбороняла молодого коваля від посягання примхливої пані (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 48).

ЛЕВІАФАН, а, ч. 1. За біблійною легендою — величезне морське страховище або літаючий дракон. З тим самим видом він [цар на малюнку] левів полює, левіафанів ловить, б'є пташок і їде полем через людські трупи (Л. Укр., I, 1951, 252).

2. книжн. Те, що вражає своїми величезними розмірами або силою.

ЛЕВІТ, а, ч. 1. іст. Священнослужитель у древніх євреїв. — Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм.. Всі пророки твої від тебе відреклись і левітів немає з тобою (Л. Укр., I, 1951, 129).

2. перен., заст. Співець. В кайданах будеш, — віри твердо йми: Тебе, мого обраного левіта, Я виведу з залятої тюрми, Щоб голос твій не згинув серед світа... (Граб., I, 1959, 290).

ЛЕВКАС, у, ч., спец. Суміш алебастру або крейди з клеєм, що вживається для ґрунтування дерева, а також зроблений з цієї суміші ґрунт.

ЛЕВКОНИЯ, і, ж. (*Matthiola annua* R. Br.). Трав'яниста декоративна рослина з пахучими, зібраними в китиці квітками різних кольорів. Щось немов відпихало його від неї [будівлі попа], ..від того квітника з пахучими бальзамами, левконіями та цілими грядками резеди (Фр., VII, 1951, 47); Ой пишно на вікні, лілові та багряні, В вазонах розцвіли левконії й герані (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 28).

ЛЕВОВИЙ, а, е. Те саме, що левіний. Стала лисиця наближатися до левових палат, аж звідти лев грізно ричить (Укр.. казки, 1951, 57); От на фіранці з'явилась тінь Коваля з пляшкою в руках. Велика, тепер темна, а не сива шевелюра його нагадує левову гриву (Собко, Срібний корабель, 1961, 70).

◇ **Лєвова частка (пайка і т. ін.)** — те саме, що **Левіна частка (дболя і т. ін.)** (див. левіний). — Левову частку в ньому [бюджеті Західної Німеччини], як і раніше, становитимуть витрати на гонку озброєнь (Рад. Укр., 14.I 1962, 1); В умовах експлуаторських формацій левову пайку того, що створюється енергією і розумом трудящих, привласнюють пануючі класи (Ком. Укр., 4, 1963, 27).

ЛЕВОМІЦЕТИН, у, ч. Антибіотик, який уживається для лікування дизентерії, коклюшу та інших захворювань. В практиці лікування дизентерії поряд з сульфамідами з успіхом застосовуються і антибіотики — синтоміцин, левоміцетин (Мікр. ж., XVIII, 4, 1956, 27).

ЛЕВУЛЬОЗА, и, ж. Цукор, який є в меду, солодких фруктах; фруктоза. При нагріванні з кислотами інулін розпадається на цукор, який називається левульозою (Практ. з анат. рослин, 1955, 37).

ЛЕВУРДА, и, ж. (*Allium ursinum* L.). Дикоростуча цибулинна рослина, смак якої нагадує часник.

ЛЕВ'ЯТНИК, а, ч. Приміщення в зоопарку або цирку, де утримуються леви.

ЛЕВ'ЯЧИЙ, а, е. Те саме, що левіний. Вирізьблені дубові книжкові полиці, з крученими колонками й лев'ячими головками, займають всю задню стіну кімнати (Коч., II, 1956, 352); Третій [робітник] кремезний, з лев'ячою головою і незабутніми вусами.. то Серго Орджонікідзе (Руд., Вітер., 1958, 384).

◇ **Лєв'яча гріва (шевелюра)** — те саме, що **Левіна гріва (шевелюра)** (див. левіний). Лев'яча каштанова грива спадала йому на плечі (Донч., III, 1956, 171); Він гречно.. підняв фетровий капелюх, відкриваючи сиву лев'ячу шевелюру, зачесану набік (Гончар, III, 1959, 226); **Лєв'яча частка (частіна, дболя і т. ін.)** — те саме, що **Левіна частка (дболя і т. ін.)** (див. левіний). Погані електричні світильники лев'ячу частину свої променистої енергії кидають у небо, а не на землю (Наука..., 8, 1963, 22); Тремтіли вони [святипики] перед владиками, віддавали їм лев'ячу долю своїх.. прибутків (Тулуб, Людолови, I, 1957, 131).

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ, і, ж. 1. Перехід на легальне становище. Вимоги страйку були такі: звільнення політичних в'язнів з тюрм, легалізація Ради робітничих депутатів, свобода слова і зібрань (Смолич, V, 1959, 113).

2. Надання законної сили; узаконення. [Р а х м і л ь:] То документ без підпису, без легалізації — так собі, писарева мазанина (Фр., IX, 1952, 71).

ЛЕГАЛІЗМ, у, ч. Дозволеність, відповідність чинним законам. Опортунізм вирощений легалізмом. Робітничі партії епохи 1889—1914 років повинні були використати буржуазну легальність (Ленін, 21, 1950, 211); // Те саме, що **Лєгалійний марксізм** (див. лєгалійний).

ЛЕГАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до легалізувати; // у знач. прикм. Легальний. Ні одна з легалізованих партій в Росії.. не дала того, що дала партія робітничого класу, партія загнаних у підпілля неїмущих пролетарів (Ленін, 20, 1950, 498); Серед римських пап були морські пірати, розпусники і злочинці, про яких цивілізована людина не може інакше говорити, як про легалізованих розбійників у тіарах (Мельн., Обличчя..., 1960, 50).

ЛЕГАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Переводити на легальне становище. Іспанські робітники

своєю героїчною боротьбою в повному розумінні слова вирвали в уряді закон, який легалізує — нехай з численними застереженнями й винятками — страйк як засіб економічної боротьби (Ком. Укр., 4, 1966, 75).

2. Надавати законної сили; узаконювати. Коли мистецтво підтримує і легалізує примітивні смаки, то це найгірша роль, яку воно може зіграти (Літ. Укр., 4.XII 1962, 3).

ЛЕГАЛІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. 1. Переходити на легальне становище.

2. тільки недок. Пас. до легалізувати.

ЛЕГАЛЬНИЙ, а, е. Визнаний, дозволений законом; який має законну силу; узаконений. [К у з ь:] Ваша [есдеків] організація була легальна, в той час як ми, більшовики, ..мусили щомісяця новими паспортами запасатись (Тич., I, 1957, 233); // Який використовує дозволені законом можливості, який ґрунтується на використанні цих можливостей. Всяка легальна робота між народом та серед несвідомої інтелігенції нашої поки що неможлива, бо ще не маємо права зборів, спілок і т. ін. (Коцюб., III, 1956, 278); Але революціонери, які не вміють повднувати нелегальні форми боротьби з усіма легальними, є дуже погані революціонери (Ленін, 31, 1951, 72).

△ **Легальний марксизм** — буржуазне перекручення марксизму, що виникло в 90-х роках XIX ст. в середовищі російської буржуазної інтелігенції. При самому виникненні «легального марксизму» Ленін розглядав в його представниках буржуазних лібералів (Біогр. Леніна, 1955, 21).

ЛЕГАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до легальний. Більшовицькі організації України відразу ж після виходу з підпілля почали перебудовувати свою роботу відповідно до умов легальності і нових завдань (Ком. Укр., 2, 1967, 30); Чи одна, чи друга сторона переступить межі легальності, йому все одно всміхається користь (Фр., VIII, 1952, 82).

ЛЕГАЛЬНО. Присл. до легальний. — За кордоном організації соціалістів існують цілком легально, мають свою пресу (Кол., Терен., 1959, 260); [К у з ь:] Бо чого ж тоді усім вам легально дихати давали, а нас, більшовиків, до Єнісейської губернії засилали (Тич., I, 1957, 234); Винне нещасливе уладження наших родинних обставин, котре не дозволяє легально розірвати зв'язок, уже фактично розірваний (Фр., XVI, 1955, 91).

ЛЕГАТ, а, ч. 1. У стародавньому Римі — намісник імператора в провінції в період принципата. [А в р е л і я:] Мати завтра збирається в Єгипет, бо вітчим від цезаря туди легатом іде (Л. Укр., III, 1952, 286); В місто прибули частини мезійської армії під командуванням легата (намісника) Нижньої Мезії Плавтія Сільвана (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 307).

2. Дипломатичний представник папи римського; нунцій. Єзуїт Посевін, легат папський, перший начав унію в Україні (Шевч., I, 1951, 149).

ЛЕГАТО, муз. 1. невідм., с. Перехід від одного звука до іншого без перерви; плавне виконання; протилежне с т а к к а т о. Помітно зближує поліські пісні з білоруськими манера виконання давніх протяжних пісень, зокрема підкреслене легато, що моментами переривається віддихом або короткою паузою (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 48).

2. присл. Плавно переходячи від однієї ноти до іншої. [П о л і н а К.:] І раз, і два, і три, і чотири — не поспішай, легато, легато (Коч., II, 1956, 85).

ЛЕГГОРН, а, ч. Порода білоперих курей, що відзначаються особливою несучістю, скороспілістю, витривалістю. — Це леггорни білі, як лебедочки, це — плі-

мутроки, а це — новина в нас — бронзові індики (Донч., VI, 1957, 232).

ЛЕГЕЙДА, й, ч. і ж., зах., лайл. Недотепа. — Розсудливий батько і сам би сього догадався, що дітям уже пора до школи, а такий легейда, як ти, може потішитися несподіванкою (Фр., VI, 1951, 371); — Де ти, легейдо, волочився на моє лихо? (Козл., Ю. Крук, 1957, 373).

ЛЕГЕНДА¹, и, ж. 1. Народне сказання або оповідання про якісь події чи життя людей, оповите казковістю, фантастикою. Майстерно й поетично оповідав він усім відомі й усім дорогі легенди люду (Коцюб., I, 1955, 292); Здавалось малому чи снилось малому, не знаю, Чи, може, легендою стало у нашому краю, Як Ленін проходив між люди, заходив до хати (Мал., Запов. джерело, 1959, 51); Це була легенда про лебедів, у яких нібито існує великий закон: самець і самка паруються раз, на все життя (Гончар, III, 1959, 179); * У порівн. Слова батьківські рівні, оповідь спокійна, плине, наче давня легенда, а насправді то живе його життя (Кучер, Дорога., 1958, 13); // Вигадана, прикрашена розповідь про що-небудь. Може, то тільки легенда край той, осяяний сонцем, край той, куди я збиралась болі свої віднести? (Л. Укр., I, 1951, 309).

2. Що-небудь вигадане, неправдиве. Велика Жовтнева соціалістична революція вщент розбила реакційну легенду, ніби народні маси не здатні управляти державою (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 6); — Ага, так то звідси легенда, що комуністи вбивають священиків? (Вільде, Сестри., 1958, 373).

ЛЕГЕНДА², и, ж., спец. 1. Напис на монеті.

2. Сукупність умовних знаків і пояснень до карти, плану, малюнка і т. ін. На аркушиках блокнота — розкреслені схеми, а під ними внизу — пояснення маршруту. Ці додаткові нотатки Іван Антонович, користуючись термінологією топографів, називав легендами (Гончар, III, 1959, 276).

ЛЕГЕНДАРІЗОВАНИЙ, а, е. Оснований на легенді (див. легенда¹ 1). Вона [Марко Вовчок] не дотримувалась цілковитої історичної достовірності і вносила легендаризовані епізоди, ідучи за народною поезією (Укр. літ., 8, 1956, 246).

ЛЕГЕНДАРНИЙ, а, е. 1. Який є легендою (див. легенда¹ 1). Прагнучи пов'язати руську історію з біблійською, Нестор починає свій виклад від потопу і поступово від легендарних переказів переходить до історичних фактів (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 510); // Відомий тільки з легенд. Мов легендарний Антей, що, припавши до рідної матері-землі, набрався нової сили, змужнів Шевченко після повернення з України (Слово про Кобзаря, 1960, 52).

2. Який своєю незвичайністю (силою, героїзмом, хоробрістю тощо) викликав багато легенд (див. легенда¹ 1). Легендарна Перша кінна армія вийшла всією масою в глибокий тил основних сил Врангеля і відкрила й другий шлях до Криму (Ю. Янов., II, 1958, 235); Очі бригадирові були звернені на схід, де далеко за Дніпром і степом сяяв та двигтів у праці легендарний Донбас (Ю. Янов., II, 1954, 151); Якось Шурі довелося побачити вперше легендарні «катуші» (Гончар, III, 1959, 180).

3. Який насправді не існує; вигаданий (див. вигаданий¹ 2). Коли часами в сутіні щоденній яскрава квітка щастя процвіте, її приймаю не як надгороду, — як дар, як диво, як нежданий рай, відкритий на хвилину з ласки неба, як легендарний з папороті цвіт (Л. Укр., I, 1951, 241); Під час поїздок у країни Західної Європи Петро I дізнався про легендарні «золоті» і «срібні» острови (Видатні вітч. географи., 1954, 20).

ЛЕГЕНДАРНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до легендарний 2, 3.

ЛЕГЕНДАРНО. Присл. до легендарний 2, 3.

ЛЕГЕНЕВІЙ, а, е. Прикм. до легені. Легеневі пухирці з пористими стінками мають істотне значення в процесі дихання (Метод. викл. анат., 1955, 112); Перенесення грипу «на ногах» може іноді бути причиною виникнення тяжких легневих, нервових і серцевих ускладнень (Наука., 1, 1958, 21).

ЛЕГЕНІ, нь і ів, мн. (одн. легеня, і, ж.). Орган дихання у людини і хребетних тварин, що розміщується в грудній порожнині. Що в неї таке — грип чи запалення легенів? Хіба без лікаря визнаєш (Хижняк, Тамара, 1959, 190); Жаба дихає за допомогою легень, а також і шкіри (Зоол., 1957, 89).

ЛЕГЕНЯ див. легені.

ЛЕГЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до легкий. Легенькі суденця нахилилися під вітром (Собко, Шлях., 1948, 8); Батько, зодягнений в легеньке демісезонне пальто, стояв осторонь (Руд., Остання шабля, 1959, 66); Дівчина весело регоче, й в блискучих її очах світить легенький жаль (Вас., II, 1959, 41); Морозець легенький, Тихесенький сніг (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 37).

ЛЕГЕНЬКО. Присл. до легенький. Легенько вдягнувшись, Валерик швидко подався з дому (Збан., Старший брат, 1952, 9); Висока дівчина легенько перейшла двір і стала на рундуці (Вовчок, VI, 1956, 238); Вмить з-за стовбура почувся тихий сміх; хтось вдарив Гната легенько по плечах (Коцюб., I, 1955, 49).

ЛЕГЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до легенький. Десь взялася легесенька сніжинка, крутнулася перед очима і лягла на пересохлих губах холодною краплиною (Кол., На фронті., 1959, 167); Все то позбігали, повиходжували легесенькі ніжечки дівочі (Вовчок, I, 1955, 181).

ЛЕГЕСЕНЬКО. Присл. до легесенький. Сес сказавши, не озираючись, пішла [Маруся] додому швидко, ступаючи так легесенько, неначе і землі не доторкається (Кв.-Осн., II, 1956, 78); Він легесенько взяв її за плечі (Фр., VII, 1951, 266).

ЛЕГІНИК, а, ч., діал. Зменш.-пестл. до легінь. Її донечка вибрала собі молоденького слюсаря, легіника не то на всі гори та на всю Буковину, але на цілу.. Україну (Федьк., Буковина, 1950, 95).

ЛЕГІНЮВАТИ, юю, юєш, недок., діал. Парубкувати. Той цар мав сина, котрий легінював до тридцяти років (Калин, Закарп. казки, 1955, 240).

ЛЕГІНЬ, геня, ч., діал. Юнак, парубок. Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка (Коцюб., II, 1955, 313); Шляхом урочисто, в ритм пісні, проходять дівчата і легіні (Стельмах, Над Черемошем., 1952, 120).

ЛЕГІОН, у, ч. 1. У стародавньому Римі — вища бойова одиниця. Римське військо складалося з легіонів. У кожному легіоні було 4500 воїнів. Головну масу його становила важкоозброєна піхота (Іст. стар. світу, 1957, 150); Во время Ірода царя, Кругом Сіона й на Сіоні Романські п'яні легіони Паскудились (Шевч., II, 1953, 301).

2. У деяких країнах — назва особливих військових частин. Немає брата, ні сестри, Щоб незаплакані ходили, Не катувалися в тюрмі, Або в далекій стороні, В британських, гальських легіонах Не муштрувалися! (Шевч., II, 1953, 270); Ще хлопчиком був він свідком приходу наполеонівських військ разом з польськими легіонами (Рильський, III, 1956, 299).

3. перен. Надзвичайно велика кількість; багато. Який легіон демонів упертості сидить в сій дівчині! (Л. Укр., V, 1956, 18); Про них [комсомольців] мов

слово. В Донбасі таких — легіон: Ті зводять дахи на будови, Ті місять, ті возять бетон (С. Ол., Вибр., 1959, 224).

◇ Ім [же] ім'я — легіон — когось надзвичайно, дуже багато. Ярослав Галан став героєм нашого народу, а його послідовників нині не один і не два, ім ім'я — легіон (Мельн., Поріддя., 1959, 76).

ЛЕГІОНЕР, а ч. Воїн, солдат, який входить до складу легіону (у 1, 2 знач.). [С е р в і л і я:] Мій чоловік Фастидій в легіонерах служить від тепера (Л. Укр., II, 1951, 374); Сновигають по двору легіонери й гайдамаки — петлюрівці (Головко, I, 1957, 354).

ЛЕГІОНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до легіонер. У 1920 році до коломийської тюрми було стягнуто сотні гуцулів, які не хотіли миритися з пансько-шляхетською владою і відповіли на легіонерські різки й шомполи повстанням (Козл., Сонце., 1957, 9).

ЛЕГІТ, готу, ч. Легкий приємний вітерець. Сонце грає промінням, весняний легіт жене по небесній блакиті як пух легенькі білі хмаринки (Коцюб., I, 1955, 111); * Образно. Що третій Вітер молодий — Ласкавий Легіт-Теплокрил (Тич., I, 1957, 50); * У порівн. Але ось щось затремтіло, В небі щось зашелестіло, Ніби легіт, мов вітерець, Нече в скрипку гарний грець Потихеньку грає, грає (Перв., Райдуга., 1960, 162); До неї леготом полину (Сос., Вибр., 1941, 219); // перен. Шум, гомін і т. ін., що нагадують віяння легкого вітерця. На берегах невгавав пташиний легіт (Чорн., Визвол. земля, 1959, 143); Розірвались на камінні золоті хмарки, І плывуть.. в леготі ріки (Гойда, Сонце., 1951, 9).

ЛЕГІТИМАЦІЙНИЙ, а, е, юр. Стос. до легітимізації.

△ Легітиміційна карта, діал. — посвідка про особу. Вбув [Панько] великі чоботи, надяг кожух, а легітиміційну карту й карту до голосування запхав у пазуху (Март., Тв., 1954, 158).

ЛЕГІТИМАЦІЯ, і, ж., юр. Визнання чи підтвердження законності якого-небудь права або повноваження; // Документ, який підтверджує це право або повноваження. План був дуже нескладний: хутенько дістати від воєводи легітиміцію перебування в Польщі та мандрувати до Варшави (Досв., Вибр., 1959, 97); Щоб у гори, де ліс сплавляють, пройти, треба було виправити легітиміцію (Мур., Бук. повість, 1959, 16).

ЛЕГІТИМІЗМ, у, ч. Реакційний політичний напрям у Західній Європі ХІХ—ХХ ст. (переважно у Франції), який відстоював спадкове право певної династії, скинутої революцією, на владу як головний принцип державного устрою.

ЛЕГІТИМІСТ, а, ч. Монархіст, прихильник легітимізму.

ЛЕГІТИМІСТКА, и, ж. Жін. до легітиміст.

ЛЕГІТИМУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., юр. Визнавати або підтверджувати законність якого-небудь права або повноваження.

ЛЕГІТНИЙ, а, е. Легкий, приємний (про вітер). Легітний вітер.. розносив пісню вздовж вулиці (Кучер, Пов. і опов., 1949, 56).

ЛЕГІТНО, присл. Легко, невагомо. І ти побачиш контури споруд, Що легітно здіймаються в блакиті (Брат., Пісня., 1953, 22).

ЛЕГКИЙ, а, е. 1. Який має невелику, незначну вагу; протилежне в а ж к и й. Чи баба з воза, — що ж? велика дуже вада!.. Кобилі легший віз, сьому кобила й рада (Г.-Арт., Байки., 1958, 53); Птахи знову поверталися з-за моря: схудлі, легкі, бистрі (Гончар, Дорога., 1953, 3); * Образно. О життя! Я злився піснею з тобою, лиш тобою може моя пісня жить і летить

над гаєм хмаркою легкою (Сос., Близька далина, 1960, 83); // Тонкий, ефірний (звичайно про тканини і т. ін.). — Одягаються [пани] у легкі дороги шовки у літі, а як зима — беруть на себе м'якенькі оксамити (Вовчок, I, 1955, 380); Легка чадра на плечі і червоні капці доповняли її туалету (Коцюб., I, 1955, 290); // Який погано, мало гріє; нетеплий. Входить Ольга. В руках у неї невеличкий чемоданчик і легкий жакет (Коч., II, 1956, 314); Огей.. побачив перед собою засмалене обличчя жінки в короткій робітничій курточці, темній коротенькій спідничці і не по теплу легких сандаліях (Досв., Вибр., 1959, 374); // Який здається невагомим; негроміздкий, витончений (про будівлі, споруди і т. ін.). Там, на тій кручі, і досі височить легка, ажурна альтанка (Дмит., Обпалені.., 1962, 15); Легка колонада підтримувала покрівлю (Ле, Міжгір'я, 1953, 14); // Який не обтяжує шлунка, добре перетравлюється, невеликий за кількістю (про їжу, обід і т. ін.). Незабаром, по легкому й короткому сніданку, рушили в похід (Ільч., Серце жде, 1939, 81); // спец. Який має відносно невелику питому вагу. Учитель повинен також розповісти про поділ промислових металів на чорні і кольорові, а сплавів — на легкі і важкі (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 37).

Легке повітря, розм. — чисте, свіже повітря, яким вільно дихати. Їй зробилося весело: вона завважила, що сьогодні було і гаряче і разом з тим легко повітря (Л. Укр., III, 1952, 660); Я відчув би її [Батьківщину] навіть по цьому легкому весняному повітрю, що тече на мене звідти, мов з високих вічно чистих гір (Гончар, III, 1959, 339); **Легкий ґрунт**; **ґрунт легкого складу** — піщаний або супіщаний ґрунт. Бульби, вирощені на легких ґрунтах, містять значно більшу кількість цих елементів [попелу і калію] (Картопля, 1957, 26); На Поліссі переважають кисл. ґрунти легкого механічного складу (Колг. Укр., 9, 1956, 22).

△ **Легка атлетика** див. атлетика; **Легка індустрія** — сукупність галузей промисловості, що виробляє переважно предмети широкого вжитку.

◇ **3 легкими руками** — без вантажу, без ноші. — Давай пристаємо кудись до села і звільнимо свої руки, підемо далі з легкими руками (Ю. Янов., I, 1954, 283); **3 легким серцем**; **3 легкою душею** — без тривоги, болю, жалю. Не з легким серцем ішов Каргат до Русевича (Шовк., Інженери, 1948, 240); Пашке вже, певне, з легкою душею пострілював з парабелума по «живих мішенях» (Коз., Гарячі руки, 1960, 11); **3 легким чéревом** — не попоївши; надголодь. Як лірик ти, то знай, що з черевом легким літати легше в високості (Сам., I, 1958, 184); **3 легкої руки чиеї** — про чие-небудь звичайно вдале починання. Старі баби ойкають, головами хитають, дивлячись на Марійчину роботу, бо з її легкої руки всі наші дівчата повбиралися по міському фасону (Мур., Бук. повість, 1959, 140); **Легка рука** чия, у кого — комусь що-небудь добре вдається. Хто ж скує той меч замовний?.. І народ, надії повний, Знов звернувся до юнака: — По тобі, ковалю, справа, бо легка твоя рука! (Забіла, Малим., 1958, 32); **Легкий на гроші** — про того, кому дістаються гроші без важкої праці. — Вчені, вони теж, бачиш, різні. Одні вчені на гроші легкі, інші — на мозолі (Довж., I, 1958, 463).

2. Плавний, граціозний (про ходу, рухи і т. ін.). Здавалося, що вона не йшла, а неначе точилася, така дрібна й легка була у неї похода (Л. Укр., III, 1952, 712); Остап скочив на берег, легким рухом закинув на плечі сакви й незабаром зник у чагарнику (Коцюб., I, 1955, 338); От дорогами-шляхами, невідомими стежками йде красуня молода, і легка її хода (Забіла, Одна

сім'я, 1950, 137); * **Образно**. Темніша небо... — і небавом В садочок зірка дорога Увійде легкою ходою... (Стар., Поет. тв., 1958, 25); // Стрункий, здатний швидко й плавно рухатися (про людину, живу істоту, постать). Легка, граціозна постать дівчини вирізувалася пластично над водою (Коб., III, 1956, 254); Полетів турчин легкими кіньми на козаків (Вовчок, I, 1955, 333); Заходить Лена, як сніжинка біла, нечутно йде, струнка вона й легка (Гонч., Вибр., 1959, 376).

3. Приступний для розуміння, простий для засвоєння. Легка задача; // Який не являє собою складності, не викликає напруження при виконанні; нескладний. Обличчя здавалося вирізьбленим скупю на легкі ефекти рукою вдумливого артиста (Л. Укр., III, 1952, 664); Вербівці стали на роботу в сахарні. Ця робота була для них легша од роботи на полі, але зате нудніша (Н.-Лев., II, 1956, 209); — Скинути їх [куркулів], переобрати комітет. Трудна це справа.. — Не легка, — згодився господар (Головко, II, 1957, 497); // Який дістається без напруження, великої, важкої праці, зусиль. Легкий зарібок Вам на всіх дорогах (Граб., I, 1959, 138); Обіцянками легких завоювань принадила їх [греків] і погнала на Вкраїну Антанта (Гончар, II, 1959, 64); // Нічим не ускладнений, без труднощів і клопоту. — Кажуть, що льотчики та підводники рано лисіють, не від легкого то, певне, життя (Гончар, Тронка, 1963, 12); Перехрестила [баба Секлета].. — Хай тобі легка путь постелеться (Ю. Янов., I, 1954, 71); [Костомаров:] Х-ху! Стомився як... Ну просто ж сил немає! Цей вечір, мені здається, буде не із легких. Гостей багато! (Тич., I, 1957, 289); * **Образно**. Бездумні роси на траві поблідлій Живуть життям ритмічним і легким (Рильський, I, 1960, 315).

◇ **Легкий хліб**; **Легкі хліба** див. хліб.

4. Який має жартівливий, пустотливий характер; протилежне с е р й о з н и й. Не легка веселість грала в Панасовім серці, а давня мужича зненависть, що знайшла своє слово (Коцюб., II, 1955, 45); Дівчатам далеко було легше і сміятись, і стрічати місячні ночі з Юрієм Дзвонарем, хоч той безсовісно дунив їх своїми легкими і веселими словами (Стельмах, Хліб.., 1959, 128); — Звичайно, коли б тут закрутився якийсь легкий роман, то мені було б прикро за Юрія (Гончар, III, 1959, 336); // Просто, зрозуміло побудований. Це такі легкі, ніжні вірші [«Зів'яле листя» І. Франка] (Коцюб., III, 1956, 41); Журнал явно віддавав перевагу простому сатиричному віршеві, легкій байці перед напищеною, завітчаною словесними орнаментами одою (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 29); // Який має розважальний характер. Вони підходили до ресторану «Р'єра». Назустріч їм лилися солодкі звуки легкої музики (Дмит., Розлука, 1957, 155); // Не обтяжений переживаннями, роздумами (про настрій, самопочуття). Чи згадаєш ти в нових краях Поржавілий і старосвітський дах, Де огнище твоє колись палало? І чи промовиш з почуттям легким: Там цілиною йдуть леміш і рало (Зеров, Вибр., 1966, 27).

◇ **Легкий на слово** — який любить багато говорити; говіркий. Легкий на слово, веселий, він любить, зібравши гурт цікавих, брехнути їм з свого вояцького ж минулого що-небудь приголомшливе, розгонисто-неймовірне (Гончар, Тронка, 1963, 131).

5. Не дуже сильний, ледве помітний, незначний (силою, розмірами, ступенем вияву). Бурлаки почули легкий шелест в оситнягу недалеко од багаття: щось ішло і прямувало до їх (Н.-Лев., II, 1956, 216); Легкий вітер доносить з луків запах свіжого сіна (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 95); Он, бач, на сосні затаїлась білка, Он слід легкий: то перебіг русак! (Рильський, III,

1961, 207); Вона ні сердилася, ні дивувалася. Легка посмішка ледь-ледь світилася на її губах (Сенч., На Бат. горі, 1960, 23); // Несуворий (про покарання). Це був молодий дезертир.., що не раз сидів у тюрмі, відбуваючи мізерно легкі покарання за свої злочини (Довж., I, 1958, 297); // Немічний, неглибокий (про сон, дрімоту і т. ін.). Чує він крізь легкий сон, що якась дівчина співає тонким голосом пісню (Н.-Лев., II, 1956, 169); // Незагрозливий, швидко, без ускладнень виліковний (про рану, хворобу і т. ін.). Дівчині обмито рану, що показала зовсім легкою (Фр., VI, 1951, 164); Куля влучила в стегно, не зачепивши кістки. Поранення було легке (Руд., Остання шабля, 1959, 201); Людям з легкими катарами шлунка [мінеральна] вода допомагає (Н.-Лев., II, 1956, 394); Кожен кашель, навіть дуже легкий, викликає докори в необережності... (Коцюб., I, 1955, 329).

6. Не обтяжений великою кількістю знарядь, деталей і т. ін.; рухливий, маневрений (у 2 знач.). На легких і важких літаках стоять прилади і апарати, що дають можливість розв'язувати бойові завдання вдень і вночі (Рад. Укр., 11.VII 1961, 2); Полковник поставив легку охорону біля лісу (Ле, Наливайко, 1957, 56); // З невеликою силою дії. Залежно від їх сили слонів і коней прийнято називати «легкими фігурами», а тури і фєрзі — «важкими фігурами» (Перша книга шахіста, 1952, 46).

△ Легка кавалерія див. кавалерія.

ЛЕГКІСТЬ, кость, ж. Абстр. ім. до легкій 1—5. Конструктивна думка скрізь спрямована зараз на досягнення легкості, портативності, обтічності, зменшення габаритів (Довж., III, 1960, 101); Один молодий чоловік, утомившись стрибанням через козла, одійшов набік і почав надягати на себе сюртук, скинутий було для легкості рухів (Л. Укр., III, 1952, 578); Для легкості засвоєння пісні текст її повинен бути не надто розтягнутим (Рад. літ-во, 5, 1958, 25).

ЛЕГКО, присл. 1. Без фізичного напруження, не докладаючи великих зусиль. Легко, мов пірце яке, несуть [коні] здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузької вулиці (Коцюб., I, 1955, 188); Не зминав [Мокеїч] перед ярмарковими багачами — самі вони зминали перед ним. Де проходив широкоплечий Мокеїч, там уже легко міг протиснутись і сухорлявий, жилавий Цимбал (Гончар, I, 1959, 39); // З плавними переходами; граціозно (ходити, танцювати і т. ін.). Кінь гуцульський тут господар повний.. Як безпечно, легко, делікатно Він по стежці йде, на п'ядь широкий, Над такими дебрями, що в тебе Дух захопне (Фр., XIII, 1954, 331); Він підбіг до краю покрівлі і скочив униз зручно і легко, як кіт (Коцюб., I, 1955, 399); Із груби на лаву кіт — очі, як дві жарини, а ступав легко-легко... (Кос., Новели, 1962, 20); // Без помітної дії ваги. Мокрий сніг, легко падаючи, як цвіт вишні од вітру, лягав на землю і засипав Соломію (Коцюб., I, 1955, 383); Його руки замиготіли над стіною так швидко, наче він не цеглу клав, а грав на цимбалах. Цеглини лягали рівно, легко, ніби з власної волі (Руд., Остання шабля, 1959, 24).

2. Не зустрічаючи перешкод; плавно. Його займали хмари.. Радісно й легко пливли веселі громади в білих та синіх серпанках (Коцюб., II, 1955, 212); Дужий і рівний вітер легко жене яхту по воді (Гончар, Тронка, 1963, 340); Мчать сани легко й весело, без скрипу (Мур., Ідуть.., 1951, 130).

3. Без ускладнення; просто. — Потрапити, скажу вам, не зовсім легко туди [в Америку]: найтяжче — перейти біля Кутно російський кордон (Стельмах, I, 1962, 197); // Без великого розумового напруження. Драма — цікаво написана, легко читається... (Мирний,

V, 1955, 423); Навчання давалося мені легко (Довж., I, 1958, 12); Легко, без напруження, Тарас пише рідною своєю мовою (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 86); // Досить вільно, природно, невимушено (розмовляти, спілкуватись і т. ін.). Про що з ним не заведи розмову — так легко, так любо з ним говорити (Мирний, III, 1954, 191); Живу я в хаті з п. Ольгою, тим часом ми одна одній не заважаєм, — з нею легко жити (Л. Укр., V, 1956, 337); Ступакова застала дівчину за роботою.. Вони легко розговорилися (Ткач, Плем'я.., 1961, 55).

4. З малою інтенсивністю; ледве помітно; не сильно. Причалує шаланда, легко пошарудівши об камінь бортом (Ю. Янов., II, 1958, 46); Нема нічого в людській діяльності, де не справився б Василь, легко при цьому посміхаючись дідовою посмішкою (Довж., I, 1958, 88); Пальці його продовжували легко тремтіти і над бровами виступив піт (Тют., Вир. 1960, 56); // Без можливих ускладнень; незагрозливо, виліковно. — Якщо тебе легко поранило, все рівно ведеш вогонь. Зрозумів? (Гончар, III, 1959, 344); // Те саме, що злєгка. Однорічна рослина [нагідка].., галузиста, часто від самого низу, легко опушена, трохи липка (Лікар. рослини.., 1958, 38).

5. з інфін. Про реальну можливість чого-небудь. Колонка стояла на горбику, тут було слизько, розлита вода позамерзала, легко було впасти (Сенч., На Бат. горі, 1960, 9); У цих міжгір'ях, особливо вночі, дуже легко було заблудитись (Гончар, III, 1959, 98).

◇ Легко лежить — про те, що не дуже стережуть, ховають. Як же випадав коли такий нещасний день, що.. в самого ні крихти хліба, ..не гріх тоді й підняти, що легко лежить!.. (Мирний, I, 1949, 263); Легко сказати — заперечення у відповідь на пропозицію зробити що-небудь важке. Для нас зараз найголовніше — твердо, не гарячуючи, визначити її [невдачі] причину. — Легко сказати — визначити, — ..відповів Андрій, — це ж і є найважче (Собко, Срібний корабель, 1961, 50).

6. Без напруження, вільно. Твердий сніг рипить під ногами в Семена, легко дихати йому на цьому холодному роздоллі (Коцюб., I, 1955, 110); Дихалося легко, привільно (Донч., V, 1957, 472); // З полегшенням. — Берег! — легко зітхнула моя сусідка, побачивши сірі піски (Коцюб., II, 1955, 290); Це була перша людина, яку побачила тут Сахно, і, треба признатися, навіть зітхнула легко (Смолич, I, 1958, 64).

7. у знач. присудк. сл. З незначним напруженням; не важко. — А Суворов що казав? .. — «Важко в навчанні — легко в бою!» (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 46); // Те саме, що Легко на душі (на серці). Славно у тій пасіці. Дихать — не надихається! Легко, вільно! (Вовчок, I, 1955, 382); Щось наче змів з нього вчорашній дощик — через те, може, було так легко (Коцюб., II, 1955, 210).

◇ Легко на душі (на серці) — про відчуття заспокоєння, задоволення, радості. Чого воно любо так стає на душі, легко на серці, як побачиш з-під снігу зелену травичку? (Мирний, I, 1954, 76); Навіть сонце світить так любо, немов приязно усміхається їй на вітання. І Софії так легко, так весело на душі... (Л. Укр., III, 1952, 506); Маковейчикові радісно і легко на серці, бо сонця так багато, що небо аж побіліло від нього (Гончар, III, 1959, 59).

ЛЕГКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову легкий у 1, 3 знач., напр.: л е г к о в н и й.

ЛЕГКОАТЛЕТ, а, ч. Спортсмен, який займається легкою атлетикою. Легкоатлети України були ініціаторами проведення цілорічних тренувань на відкритому повітрі (Спорт.., 1958, 79).

ЛЕГКОАТЛЕТІКА, и, ж. Скорочення: легка атлетика. Легкоатлетика — найбільш масовий і найбільш різноманітний вид спорту (Рад. Укр., 7.IV 1946, 3).

ЛЕГКОАТЛЕТІЧНИЙ, а, е. Прикм. до легкоатлетика. Відбувалися легкоатлетичні змагання. Біля бігових доріжок зібралося багато глядачів (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 548); Гагара розвиває у вас три види спорту: мисливський, стрілецький і легкоатлетичний (Вишня, II, 1956, 176).

ЛЕГКОАТЛЕТКА, и, ж. Жін. до легкоатлет. Наші легкоатлетки в змаганнях на першість Європи в 1946 і 1950 роках завоювали переважну більшість золотих медалей (Фіз. вихов., 1954, 8).

ЛЕГКОБИТ, а, ч., діал., зневажл. Людина, що живе легкими заробітками. — Ми, робітні люди, продукуюмо гроші, а ви, легкобити, ужиткуєте (Март., Тв., 1954, 72).

ЛЕГКОВАГІЙ, а, е. 1. Невеликої або меншої, ніж треба, ваги. Запроваджуються брикетування залізної руди і стружки, пакування легковагого лому (Наука., 5, 1956, 6); Дуже пошкоджені рослини в'януть і засихають або ж відстають у рості і дають щупле й легковаге зерно (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 104).

2. рідко. Те саме, що легковажний.

ЛЕГКОВАГІСТЬ, гості, ж. Абстр. ім. до легковагій. Зниження ваги плавки пояснюється легковагістю металообробки (Рад. Укр., 10.I 1954, 2).

ЛЕГКОВАЖЕННЯ, я, с., діал. Легковажність. Все, що ховалося на дні її душі, витягнули люди на прилюдний вид, обкинули поблажливим усміхом легковаження найдорожчий її скарб, найціннішу суть її існування (Кобр., Вибр., 1954, 210).

ЛЕГКОВАЖИТИ, жу, жиш, недок. 1. перех. Ставитися легковажно до кого-, чого-небудь. [М о н т а н ь я р:] Невже ти так свій розум легковажиш, талан свій зневажаєш, всім відомий..? (Л. Укр., II, 1951, 175); — То ти легковажиш мої слова, сину? — спитала [мати] і глянула на мене з жалісливим докором (Коб., III, 1956, 32).

2. неперех. Бути легковажним. — Раджу вам добре обміркувати все і не легковажити в розмові зі мною. Це справа серйозна (Кол., Терен., 1959, 260); Велику справу задумав Богдан! Тут не можна легковажити (Кач., Вибр., 1947, 218); Не легковажили вони — Марійка із Петром, як в незабутню ніч весни на мості за селом призналися у почуттях (Гонч., Вибр., 1959, 308); // ким, чим. Не зважати на кого-, що-небудь, не берегти когось, щось. Антонович суворо засуджував тих офіцерів, які іноді, заради зовнішнього успіху, легковажили собою або підлеглыми (Гончар, I, 1954, 258).

ЛЕГКОВАЖНИЙ, а, е. Який діє необачно, бездумно, не розмірковуючи; несерйозний. Та й на вдачу він був легковажний — в його було на тиждень сім п'ятниць (Н.-Лев., IV, 1956, 319); [Л і л я:] Так, так, молодь тепер дуже легковажна (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 43); * Образно. Заспівав десь у траві легковажний шпачок (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 320); // у знач. ім. легковажний, ного, ч.; легковажна, ної, ж. Той (та), хто діє необачно, бездумно, не розмірковуючи; несерйозний. Тут [на запорозькій раді] уже не було хвилювання легковажних. Хвилювались характери важкі, міцні (Довж., I, 1958, 237); // Який часто міняє предмет своїх захоплень, уподобань; непостійний. Нехай не дума.. погано про неї: що й заміж вийшла Без любові за Тихона. Що як весела та сміється, то вже й легковажна. То в неї вдача така (Головко, II, 1957, 108); А може, завів собі легковажну курортну кралю? (Дмит., Обпалені., 1962, 48); // У якому виявляється

нерозсудливість, поверховість. Настусю вразив цей насмішуватий та легковажний тон (Н.-Лев., IV, 1956, 248); Та хіба з отим дівчиськом він довго знаходитиме спільну мову? До чого це йдеться — легковажне пурхання над життям, а як же совість і честь? (Ю. Янов., II, 1954, 67); Він має не тільки розум, відточений життям, партійним вихованням, він має силу волі, щоб вчасно виправити легковажну поведінку (Ле, Міжгір'я, 1953, 17); // Який не має глибокого змісту; пустий, беззмістовний. Шофер на-свиствував легковажний блюзик, час од часу позирав у дзеркальце.., підморгував сам собі (Загреб., Європа. Захід, 1961, 111).

ЛЕГКОВАЖНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до легковажний. Він був дуже далеким від легковажності, передбачав незчисленні труднощі, які неминуче поставили перед радгоспом (Оров., Зел. повінь, 1961, 8); Лариса картала себе за легковажність, давала собі клятву більше не зустрічатися з Вадимом (Руд., Остання шабля, 1959, 54).

ЛЕГКОВАЖНО. Присл. до легковажний. Сестра легковажно махнула на неї рукою (Л. Укр., III, 1952, 746); Отець Річинський переконав себе, що при вирішенні цього питання не має права поступати легковажно (Вільде, Сестри., 1958, 20).

ЛЕГКОВІЙ, а, е. Признач. для перевезення людей і легкого багажу. Коли я пізно повертався додому, раптом недалеко від наших воріт побачив легкове авто (Сміл., Сашко, 1954, 232).

ЛЕГКОВІЙК, а, ч., розм. Легкова автомашина. Хвацько давши газу, підготував [Павло] такий стрибок, що легковик злетів одразу, немов крилатий, на горбок (Упеник, Вірші., 1957, 193).

ЛЕГКОВІЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до легковійк. Він незчувся, як під'їхав легковичок і скреготнув гальмами (Літ. газ., 17.II 1955, 3).

ЛЕГКОВІЙ, ю, ч., поет. Легкий вітерець; легіт. — Чи тобі не вистачить простору угорі під хмарами гулять? Чи тобі замало, легковію, колихати в морі кораблі? (Забіла, У .. світ, 1960, 175).

ЛЕГКОВІЙНИЙ, а, е. Який віє злегка, не сильно (звичайно про вітер). Тихо шепотілося під подуном легковіяного вітереця широке поле (Кач., Вибр., 1947, 74); * Образно. Думка приходила велична і проста, і з неї, як листя, обсипалися непотрібні прикраси, кружляючи в повітрі легковійними примарами (Ю. Янов., I, 1958, 191).

ЛЕГКОВІЙНО. Присл. до легковіяний. * Образно. Над землею легковіяно тремтіло імлісте срібло місячної ночі (Стельмах, Правда., 1961, 310).

ЛЕГКОВІР, а, ч. Той, хто легко вірить будь-чому; дуже довірлива людина.

ЛЕГКОВІРНИЙ, а, е. Який легко вірить будь-чому; дуже довірливий. [О р и с я:] Вони вас одурять, ошукають, у біду вженуть! Ви неписьменні, легковірні, а се старі кримінальники! (Фр., IX, 1952, 76); Не думав і не гадав ніколи він, що Тихін отакий легковірний: хтось белькнув дурним язиком, а він уже й глузд втратив (Головко, II, 1957, 123).

ЛЕГКОВІРНО. Присл. до легковірний.

ЛЕГКОВІР'Я, я, с. Надзвичайна довірливість. Пустили-сь чужака в своє подвір'я? Тепер карайтеся за легковір'я! (Год., Заяча математ., 1961, 125).

ЛЕГКОДУМНИЙ, а, е. 1. Те саме, що легковажний. Щоб здаватися молоденькою, трохі легкодумною дівчиною і підійти під статі простих дівчат, вона одірвала найбільшу оргинію і кинула нею згори на Лемішківського (Н.-Лев., I, 1956, 199); В епоху великих війн та революцій радянська кінематографія.. ніколи в

світі не вдавалася до сюжетів, що сприяли б вихованню з людей легкодумних мрійників та мрійниць (Довж., III, 1960, 285).

2. Те саме, що безтурботний 1. В очах не було дівочої легкодумної безжурності (Л. Укр., III, 1952, 664).

ЛЕГКОДУМНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до легкодумний.

ЛЕГКОДУМНО. Присл. до легкодумний.

ЛЕГКОДУМСТВО, а, с. Те саме, що легкодумність. — Мовчали б краще, колего, .. та не драгували пана Тиховича своїм легкодумством (Коцюб., I, 1955, 197).

ЛЕГКОДУХ, а, ч. 1. Позбавлена сили волі, нерішуча, безсила людина; // Легковажна, несерйозна людина. Іван почув правдиву ненависть до тої сороки [паночки], що, здавалося, не мала ніякісінького розуміння про божий світ і про клопоти життя.. — Хотів я допомогти їм, — думав собі Іван. — Але коли се такі легкодухи, то нехай самі собі радять, як зуміють (Фр., III, 1950, 154).

2. Боязка людина. — Так ви, бачу, всі легкодухи, Передо мною так, як мухи (Котл., I, 1952, 93); Але щоб потурати отаким легкодухам та боягузам, за це вже хай вибачають! (Головко, III, 1957, 324).

ЛЕГКОДУХИЙ, а, е. 1. Позбавлений сили волі; нерішучий, безсильний. Є такі люди.. Такі легкодухи, що в radoцax та розкошах немає над їх, а в притупі вони як трава полягають (Вовчок, I, 1955, 163); [Кіндрат Іванович:] Оці образовані люди, то вони якісь легкодухи, нетерплячі (Кроп., II, 1958, 337); * Образно. Вони [коні] в них задихаються від ожиріння серця!.. Легкодухи, як і їхні господарі! (Гончар, III, 1959, 89); // Легковажний. Страх, що Іван вважатиме її за звичайну легкодуху попівну, яка шукає собі жениха, примусив її заговорити з ним сьогодні (Кол., Терен., 1959, 113).

2. Те саме, що боязкий 1; // у знач. ім. легкодохий, хого, ч.; легкодох, хої, ж. Боязка людина; боягуз, боягузка. Тут не було нічем і легкодухих, Герої йшли крізь смерчі і югу (Забашта, Вибр., 1958, 128).

ЛЕГКОДУХІСТЬ, хості, ж. Абстр. ім. до легкодохий. Легкодухість опанувала зразу якась безсоромна, неймовірна: махнув би рукою на клас, на школярів, на все.. (Вас., II, 1959, 89); Варвара Павлівна отямилась і в глибині душі їй стало соромно за цей нестримний жах, за так недоречно виявлену легкодухість (Собко, Справа., 1959, 9).

ЛЕГКОДУХО. Присл. до легкодохий. Проклинав [Софрон] сам себе за те, як легкодухо полестився на звабну казку, що у цій клятій Америці золото на землі розкладено (Рибак, Час., 1960, 91).

ЛЕГКОДУШНИЙ, а, е. Те саме, що легковажний. Любов?! Як часто це слово на устах цокотух, легкодушних жінок!.. (У. Кравч., Вибр., 1958, 257); На гладкому низькому чолі ніяка поважніша думка не лишила сліду, а на устах грав легкодушний усміх (Фр., VII, 1951, 69).

ЛЕГКОДУШНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до легкодушний. Один Леонід Семенович з легкодушністю молодого хлопця нічогосінько не думав і балакав з Ватєю (Н.-Лев., IV, 1956, 133); Спинилася [Орися] й одеревеніла від жаху; але не вид смерті їй вжахнув, а свідомість своєї хвилюватої легкодушності (Стар., Облога., 1961, 65).

ЛЕГКОДУШНО. Присл. до легкодушний. — Дівчина губить легкодушно свою будучину і відстрашує від себе і від других сестер женихів! (Коб., I, 1956, 70).

ЛЕГКОЗАЙМИСТИЙ, а, е. Який легко займається. Облицювання печей листовою сталлю обов'язкове в приміщеннях, де в повітрі можуть бути легкозаймисті гази (Довідник сіль. будівельника, 1956, 456).

ЛЕГКОЗАСВОЮВАНИЙ, а, е. Який легко засвоюється. Шпинат містить багато легкозасвоюваних солей заліза та кальцію, а також вітамінів (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 242).

ЛЕГКОЗБРОДЖУВАНИЙ, а, е. Який легко зброджується. Кількість амідних сполук, використовуваних для синтезу білка, залежить від припливу в шлунок тварини легкозброджуваних вуглеводів, насамперед цукру (Соц. твар., 1, 1956, 91).

ЛЕГКОЗДІЙСНЕНИЙ, а, е. Який легко здійснити.

ЛЕГКОЗРОЗУМІЛИЙ, а, е. Який можна легко зрозуміти.

ЛЕГКОКРИЛИЙ, а, е. 1. Який має легкі, швидкі у льоті крила. За чайкою я лину легкокрилою, Морські вітри беруть в обійми нас (Забашта, Квіт., 1960, 132); Сісти б на приладдя легкокриле й полетіть, де сонечко встає! (Тпч., Зростай., 1960, 55); * У порівн. [О л е с я:] І Олесю без Власа сонечко не гріє! І линула б вона до нього щовечора пташкою легкокрилою... (Кроп., II, 1958, 332).

2. перен., поет. Який вільно, легко лине, летить і т. ін. Ранній легкокрилий вітерець із гаю Наче з ним шуткує, наче заграває (Манж., Тв., 1955, 37); Пісня, колись легкокрила, никла від горя заков... Як же вона задзвеніла в час, коли стрілись ми знов! (Сос., Близька далина, 1960, 235); Легкокрила уява молодого артиста давала поштовх для створення яскравих, блискучих малюнків (Мартинч, Повість про нар. артиста, 1954, 210).

ЛЕГКОМИСНИЙ, а, е. діал. Легкодумний (у 1 знач.). Яка ж то пані ласкава! Я думав, що пані назве мене щонайменше розбійником або шибеником, а то тільки легкомисним (Фр., I, 1955, 204).

ЛЕГКОМИСНІСТЬ, пості, ж., діал. Абстр. ім. до легкомісний. Він [закордонний політик] з легкомисністю, властивою поетам, забував про свою турботу (Фр., IV, 1950, 39).

ЛЕГКОМИСНО, діал. Присл. до легкомісний.

ЛЕГКОМОТОРНИЙ, а, е. спец. Який має мотор легкого типу.

ЛЕГКОНОГІЙ, а, е. Швидкий, легкий у ходьбі, бігу, танці і т. ін. Наполовині в воді лежала сосна. Місяцями мохом обросла, становила кладку для легконогих лісних звірів (Коб., I, 1956, 453); Легконогі кози теж обходили нас стороною (Рад. Укр., 25.I 1964, 3).

ЛЕГКОПЛАВКИЙ, а, е. спец. Який плавиться при невисокій температурі. Метали поділяються.. на легкоплавкі й тугоплавкі (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 34).

ЛЕГКОПЛАВКІСТЬ, кості, ж., спец. Абстр. ім. до легкоплавкий. Збільшення міцності і легкоплавкості металу було досягнуте з винайденням сплавів міді з оловом (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 85).

ЛЕГКОПОРАНЕНИЙ, ного, ч. Той, хто має невелике, легке поранення. Легкопоранені йшли на шлях самі, добираючись у Севастополь на першому-ліпшому транспорті (Кучер, Голод, 1961, 76).

ЛЕГКОПРОНИКНИЙ, а, е. Через який легко проникнути.

ЛЕГКОПРОХІДНИЙ, а, е. Через який легко пройти, перейти. Долини і численні перевали полегшують прохід через гори. Тому, незважаючи на висоту, Альпи досить легкопрохідні (Фіз. геогр., 6, 1957, 17).

ЛЕГКОПРОХІДНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до легкопрохідний.

ЛЕГКОРОЗЧИННИЙ, а, е. Який легко розчиняється (звичайно у воді). Гній та важкорозчинні мінеральні добрива краще вносити під попередню культуру, а легкорозчинні — безпосередньо під післяжнивні культури (Колг. Укр., 6, 1956, 18).

ЛЕГКОСУГЛИНКОВИЙ, а, е. Який належить до легких суглинків. В північних районах УРСР, де плодіві дерева в достатній мірі забезпечені водою, найкращим підґрунтям є легкосуглинкове та супіскове (Сад. і ягідн., 1957, 167).

ЛЕГКОТРАВНИЙ, а, е. Який не обтяжує шлунка, легко перетравлюється (про їжу). Їжу рекомендують [при лікуванні травами] не стільки ситну, скільки легкотравну (Лікар. рослини., 1958, 18).

ЛЕГКОТРАВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до легкотравний.

ЛЕГКУВАТИЙ, а, е. Трохи легкий (у 1—5 знач.).

ЛЁГМА, присл., розм. У лежачому положенні; лежачи.

ЛЕГОВАНІЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до легувати.

2. у знач. прикм. Такий, до складу якого введені ті чи інші метали для одержання сплаву з певними якостями (про сталь, чавун і т. ін.). За хімічним складом чавуни розрізняють нелеговані і леговані, тобто такі, у складі яких є спеціальні домішки (Токарна справа., 1957, 51); // Який виготовлено із сталі, чавуну і т. ін. з певними якостями. Завод одержав замовлення — виготовити і поставити народному господарству леговані балони місткістю по 85 літрів (Роб. газ., 24.I 1962, 1).

ЛЕГОВИЩЕ, а, с., діал. Те саме, що лігвище. Ціла та громада мала обступити медведяче леговище і очистити його доразу від поганого звіра (Фр., VI, 1951, 10); Кипить самовар, діти п'ють чай з молоком, а жінка плете щось гачечком. На нього війнуло.. тим знайомим теплом їдальні, молока з часм.. і котом, що вічно валявся на кані. Леговищем людини, ситим спокоем (Коцюб., II, 1955, 285).

ЛЕГУВАННЯ, я, с. Дія за знач. легувати. Міцність металів можна змінювати за допомогою легування (додаванням до даного елемента домішок інших) (Наука., 11, 1961, 37).

ЛЕГУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Вводити до складу металу інші метали для одержання сплаву з певними якостями.

ЛЕГУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до легувати.

ЛЕГУМІНА див. легуміни.

ЛЕГУМІНИ, мін, мн. (одн. легуміна, н, ж.), діал. Ласощі. Мов бачу тихую оселю В якомусь світлі чарівнім: Кахляну грубу, білу стелю, Дубовий сволок, а на ній Медяники і легуміни (Стар., Поет. тв., 1958, 190).

ЛЕГУЮЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до легувати.

2. у знач. прикм. Який додають при плавці до яких-небудь металів для надання їм певних якостей. Високі якості швидкорізальної сталі забезпечують легуючі елементи — вольфрам, хром (Різальні інстр., 1955, 8).

ЛЁГШАТИ, аю, аєш, недок. 1. Ставати легшим; протилежне в а ж ч а т и. Легшає, викидаючи водяний вантаж, човен (Логв., Давні рани, 1961, 42); // Зменшуватися в силі вияву; послаблюватися. Згадав я вас, — і якось тихо На серці хорому стає, Потроху легша давнє лихо, Чи тільки злегшання вдає (Граб., I, 1959, 100).

2. кому і без додатка, безос. Ставати легше (про поліпшення самопочуття, зменшення горя і т. ін.). Тут вже й знахурка поспіла. І що то, чого не робить, чого не діє: і підкурює, і шепче, і вмива, і злизує — нічого не легша! (Кв.-Осн., II, 1956, 472); Мені легшає в неволі, Як я їх [вірші] складаю. З-за Дніпра мов далекого Слова прилітають І стеляться на папері (Шевч., II, 1953, 112).

ЛЁГШЕ, присл. Вищ. ступінь до лёгко. [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] Ну, а скажи від серця, не виховуєш, легше тобі тепер живеться, правда, легше?

(Кроп., II, 1958, 248); Василь Васильович, мов крізь сон, відчув укол, рятівна рідина влилась під шкіру, і йому стало легше (Дмит., Наречена, 1959, 128).

ЛЁГШЕНЬКО, присл. Пестл. до лёгше. — Легше... легшенько, дочко, — обізвався він. — Не налягай так на ноги! (Мирний, III, 1954, 67).

ЛЁГШИЙ, а, е. Вищ. ступінь до лёгкій. * Образно. Осінь танула, як воскова свічка, ставала все прозорішою й легшою (Коцюб., II, 1955, 248).

ЛЕДА, присл., діал., рідко. Тільки, тільки-но. [Д. Ж у а н:] З нагірного шпилья людині видно простори вільні, та вона сама прикована до площинки малої, бо леда крок — і зірветься в безодню (Л. Укр., III, 1952, 358).

ЛЕДАР, я, ч. Людина, яка не любить працювати; ледачий. Ледар день гуляє, три — слабий, а на п'ятий — вихідний (Укр. присл., 1955, 391); Ледар нічого не робить, лише цілими днями волочиться по затінках, пакостить людям, намовляє молодших до лиходійства (Ков., Світ., 1960, 121); * Образно. Бджола дасть мед. А ледар-джміль нічого — Ні меду, ні доробку будь-якого (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 147); // ч. і ж. Уживається як лайливе слово. Може, сподіваєшся якого ледаря до себе? — крикнув Клим з порога (Н.-Лев., III, 1956, 358); У якогось козака покрала дівка, якась ледар, моркву (Барв., Опов., 1902, 227).

◇ **Ледаря корчити** — ледарювати. Умовляла-умовляла [дівчина] і вмовила: дав слово — перестану ледаря корчити. У суботу піду на роботу (Ковінька, Кутя., 1960, 140).

ЛЕДАРКА, н, ж. Жін. до ледар. — Ти, ледарко, фараонко, з землі стовбичиш, нічого не робиш, а я тобі повинна їсти носити! (Донч., III, 1956, 33).

ЛЕДАРКУВАТИЙ, а, е, розм. Те саме, що ледачений. Ледаркуватий, добродушний, з мрійною лагідною вдачею, Піхтір не любив задиратись з хлопцями (Вас., I, 1959, 164).

ЛЕДАРСТВО, а, с. Те саме, що ледарювання. [О л ь г а:] І все те скоїлося через твоє ледарство та через заздрість. Замість праці ти баглаї годував та завидував (Кроп., III, 1959, 197); Узявся бригадир ще раз переконувати Секлету Пилипівну, що її ледарство та неробство до добра не доведе (Віпіння, I, 1956, 429); — Черепаша — символ нехлюйства і ледарства (Вол., Місячне срібло, 1961, 74).

ЛЕДАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ледар; // Власт. ледареві. Голосочок, як у пташки, В нашої Мелашки, Гарна дівка, тільки в неї Ледарські замашки (Воскр., З перцем!, 1957, 117).

ЛЕДАРЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. ледарювати. Сьогодні його завзятість у роботі сприймалася гірше, ніж чийсь ледарювання (Руд., Остання шабля, 1959, 387).

ЛЕДАРЮВАТИ, юю, юєш, недок. Бути ледарем. — Привикла [Параска] змалку ледарювати, розлінувалася, все коли б на готовому їй, коли б панувати (Мирний, IV, 1955, 70); — Колгосп у нас добрячий. Люди не ледарюють, та голова й спуску не дає ледарям (Кон., Подарунок, 1956, 25).

ЛЕДАРЮГА, н, ч. і ж., зневажл. Збільш. до ледар. В розпалі чого тільки не наговорить жінка. Ледарюгою Остапа назвала (Горд., II, 1959, 263).

ЛЕДА-ХВІЛЯ, присл., діал., рідко. Будь-якої хвилини. Тобі пора їхати додому. А вже твої товариші леда-хвиля тут будуть (Фр., VII, 1951, 73).

ЛЕДА-ХТО, леда-кого, займ., неознач., діал. Будь-хто або хтось, до кого немає довір'я.

ЛЕДАЦЮГА, н, ч. і ж., зневажл. Збільш. до ледар. — Так і нишпорить, погань, щоб хоч годину ту захар-

лати, — лєдацюга! — лаялась Параска (Мирний, IV, 1955, 92); Здоровило з білим, як сметана, чубом, .. цей лєдацюга мав протодияконський бас і ніжну душу (Мик., II, 1957, 412).

ЛЄДАЧ, і, ж. Лєдачі люди; лєдарі. — Перекажи йому, що нам треба доброго собачника... Розумієш? Собачника, що підганяв би оту лєдач працювати (Ле, Міжгір'я, 1953, 151); // Уживається як лайливе слово. — То ти покрав, сучий сину?.. — Признавайся! Признавайся, чортова лєдач, бодай ти загинув! (Коцюб., I, 1955, 442)

ЛЄДАЧЕНЬКИЙ, а, е, розм. Трохи лєдачий. Сусіда був не статечний чоловік, а так собі лєдаченький (Сам., II, 1958, 266).

ЛЄДАЧИЙ, а, е. 1. Який не любить щось робити, уникає праці, не працює; лінивий (у 1 знач.). Чи наїшла Оксана собі уроки чи роботу? — лєдача дівчина, не пише мені (Л. Укр., V, 1956, 180); Людина лєдача, він мало дбав про заробітки, і, невідомо, як існувала і з чого жила його багатодітна сім'я (Шиян, Баланда, 1957, 40); * Образно. Нерушливий і лєдачий на вдачу місяць.. раптом ліг, вивернувся та й заснув (Н.-Лев., IV, 1956, 12); // у знач. ім. лєдачий, чого, ч.; лєдача, чої, ж. Те саме, що лєдарі лєдарка. [Г о р п и н а:] Бачила я лєдачих, а такої лєдащиці, такої нехлюйки за все моє життя бачити не довелося (Собко, П'єси, 1958, 27); Як відомо, всі лєдачі Ждуть легенької удачі (С. Ол., Вибр., 1959, 146).

2. Сповнений лінощів. Хто кохав життя лєдаче, Непереливки тому (Гл., Вибр., 1951, 81); Йй любо, одрадно було, що син покоровся, що він побачив, якого лиха наробив собі, через свою дурну голову та лєдачу волю (Мирний, I, 1949, 321); Дні прожив я не лєдачі, А придбати не зумів Ані затишку на дачі, Ні коштовних килимів (Мас., Як пахне земля, 1958, 44); * Образно. Незначний випадок раптово повернув лєдачу Ольжину фортуна, поставив її обличчям до життя (Кач., II, 1958, 32).

3. перен. Який рухається, тече дуже повільно, мляво. Улітку наша річка обміліла, Пливе собі ліниво, як і всі. Ще лєдачіша, як усі (Рильський, I, 1956, 76); А тут Збруч — вузький рівчачок, що на дні його лєдве дзюркоче мирна й лєдача водичка (Кулик, Записки консула, 1958, 143); // Який відбувається мляво, повільно, зрідка. Навколо мене лунає лєдача стрілянина (Багмут, Записки.., 1961, 26).

4. перен., зневажл. Про когось поганого або щось погане, ні до чого не придатне. Лєдача та дівка, що сама себе хвалить (Номис, 1864, № 7100); — Таку лєдачу пам'ять маю, що й не згадаю (Гл., Вибр., 1957, 91); Однак лєдачий дишель не витримав його [господаря] — тріснув, і господар по самий пояс шубовснув у виквацьоване жабами болото (Стельмах, I, 1962, 101); // у знач. ім. лєдаче, чого, с. Щось погане. Добре далеко чутно, а лєдаче ще далі (Номис, 1864, № 4450).

ЛЄДАЧИСТЬ, чості, ж. Абстр. ім. до лєдачий 1. — А навіщо наука тим, які сповиті духовною, політичною і моральною лєдачістю? (Стельмах, Хліб.., 1959, 20).

ЛЄДАЧИТИ, ію, ієш, недок., розм. Ставати лєдачим (у 1 знач.).

ЛЄДАЧКУВАТИЙ, а, е, розм. Те саме, що лєдаченький. Він турбувався за взвод, але будучи лєдачкуватим, використовував часто мою слухняність (Багмут, Записки.., 1961, 43); Вона трималася передніх [вершників загону], неабияк спонукаючи до того лєдачкуватого холодноногого коня, щоб не дуже відставати від батька (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 108).

ЛЄДАЧО. Присл. до лєдачий 3. Двоє погоничів лєдачо пленталися за валкою (Досв., Гюлле, 1961, 105).

ЛЄДАЩИЙ, а, е, рідко. Те саме, що лєдачий 1. За лєдачим чоловіком жінка пропадає (Чуб., V, 1874, 234); — Опустили [боги] на землю золотого плуга, щоб хлібороб ним усякий люд годував: і роботящий і лєдащий (Стельмах, Хліб.., 1959, 153).

ЛЄДАЩИЦЯ, і. 1. ж. Те саме, що лєдарка. — А там, про мене, й сватай, коли вона здорова і не лєдащиця (Н.-Лев., II, 1956, 179); Весною Муха-лєдащиця Майнула у садок На ряс, на квіти подивиться (Гл., Вибр., 1951, 65); Когось іншого вже прозвали б лєдащицею .. за те, що не любила працювати, а Даринці аж личило (Ю. Янов., Мир, 1956, 94).

2. ч. і ж. Те саме, що лєдащо 2. Що п'яниця-лєдащиця щодня п'є; А як прийде та додомоньку, Мою головоньку б'є (Барв., Опов., 1902, 270); Гляньте — молодесенька, а вже впивається! Лєдащиця, та й годі!.. (Вовчок, I, 1955, 268); — Маєтку не має вона ніякого, — говорила дальше Миколайова. — Що там по батьках лишилось, те брат-лєдащиця проплутав (Фр., VI, 1951, 257); * Образно. В того доля ходить полем, Колоски збирає; А моя десь, лєдащиця, За морем блукає (Шевч., I, 1951, 15).

ЛЄДАЩИЧКА, и, ж. і ч. Зменш.-пестл. до лєдащиці. — З мене вже впрям лєдащичка стала (Вовчок, I, 1955, 158); Нечипорів батько та був собі велика лєдащичка: спився і звівся нінащо (Кв.-Осн., II, 1956, 101).

ЛЄДАЩИТИ, ію, ієш, недок., розм. Те саме, що лєдачіти. Так же і розсуди: який батько покине .. діток, щоб без науки лєдащили? (Кв.-Осн., II, 1956, 23).

ЛЄДА-ЩО, лєда-чогó, займ. неознач., діал. Будь-яка, яка-небудь дрібниця. При столі пані Міхонська була в дивнім якімсь настрою: то сміялась з лєда-чого, то знов похилила голову в важкій задумі (Фр., III, 1950, 452).

ЛЄДАЩО, а, ч. і с., зневажл. 1. Те саме, що лєдар. Таке лєдащо той одинчик, що господи! Ні за що — і за холодну воду не возьметься, а все тільки на печі сидить (Укр.. казки, легенди.., 1957, 101); — Через твою жінку, через оте лєдащо та я буду на старість таке лихо терпіти! (Н.-Лев., II, 1956, 299); — Лєдащо! Кобили приборкати нездатний (Шиян, Баланда, 1957, 137); * Образно. Завзято погейкує хлопець: — ..Мели ногами, старий лєдащо, пересувайся! (Чаб., Балкан. весна, 1960, 87).

2. Людина, яка поводить себе легковажно, безпутно. Не лай мене, моя мати, Ніколи ні за що, — Полюбила козаченька П'яницю й лєдащо (Чуб., V, 1874, 206); — Вони, мене не знавши, подумают, що я який-небудь лєдащо, що тільки зводжу тебе з ума (Кв.-Осн., II, 1956, 50); Ізогнеться стан високий, Брови полиняють, І незчується, а люди Сміються згадають Ваші літа молодії, Та й скажуть — лєдащо! (Шевч., I, 1963, 160); // Уживається як лайливе слово. Навкулачках якесь лєдащо, взявши в жменю шматок заліза, трохи не проломило йому голови (Барв., Опов., 1902, 177); Сказали б раніше, нізащо. Ніхто б не повірив, що ти, Оницько Климе, лєдащо, У зрадники можеш піти! (Перв., II, 1958, 251); // перен. Про непридатну, зіпсовану річ. Зима! Кожуха нема, чоботи лєдащо і їсти нема що (Номис, 1864, № 561).

◇ Лєдащо нєсить кого — про непотрібне ходіння, вештання. [М а р' я н а:] Де вас лєдащо носить? Уже і гулять нема коли: скоро буде північ! (Вас., III, 1960, 15); Пустітись в лєдащо — стати безпутною людиною. Батьки, які синів не вчили, .. Кипіли в нефті [нафті] в казанах; Що через їх синки в лєдащо Пустилися, пішли в ні нащо (Котл., I, 1952, 137).

ЛЄДА-ЯКИЙ, а, е, діал. Поганий, лєдачий. Лєда-якого бортника і мед лєдачим пахне (Номис, 1864, № 7160).

ЛЄДВЕ. 1. присл. З великими зусиллями, з трудом; насилу (у 1 знач.). *А із Криму чоловік Ледве поги доволік. Воли поздижали, Вози поламались* (Шевч., II, 1953, 120); *Він, ледве стримуючи хвилювання, бачив удалині милий образ дівчини* (Стельмах, На.. землі, 1949, 545); *Терентій ледве тримався на ногах* (Довж., I, 1958, 445).

2. присл. Майже непомітно або нечутно; слабо. *Череп'яний каганчик.. ледве блимав у темному кутку своєю сизою горошиною на кінці гнота* (Мирний, IV, 1955, 286); — *Сідайте, дочки, — ледве шелестіли старі Демидові вуста* (Довж., I, 1958, 313); *Скривавленого, ледве живого, стягли Цигулю після мордування з ослона* (Головко, II, 1957, 358).

3. присл. Зовсім недавно, тільки що. — *Та не слухала я її, бо вона молода, ледве шістнадцять минуло* (Л. Укр., III, 1952, 470); *На смерть засуджено тров. Всі молоді, ледве почали жити* (Коцюб., II, 1955, 219); *А на ранок Давид підвівся ледве розвиднілось і зразу ж зібрався йти* (Головко, II, 1957, 181).

4. у знач. част. Навряд. У цій корчмі ледві [ледве] є пиво? (Сл. Гр.); *Стаття Франка незвичайно подобалась мені.. Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив би у нас вивести тону гнилятину на чисту воду* (Коцюб., III, 1956, 278).

Лєдве не — трохи не; мало не, майже. *Брязнуло — наче стріла за стрілою пролетіла, ледве його не скинуло з місця* (Вовчок, I, 1955, 328); *Вже не міг би він тепер повірити в жодне лихе слово про неї, про її легковажну щедрість у почуттях, про здатність її закохуватись ледве не в кожного стрічного* (Гончар, Тронка, 1963, 105); **Лєдве дихати див. дихати.**

5. у знач. спол. Уживається для приєднання підрядних речень часу; близький за значенням до як тільки, тільки-но, лише тільки. *Ледве Тарасові минуло 9 літ, як умерла мати* (Мирний, V, 1955, 309); *Ледве хтось поставив грубку, як уже знов стало славно* (Л. Укр., V, 1956, 387); *Ледве Валя закінчила перев'язувати Миронові ноги, дві баби скромно зайшли в хату* (Коп., Лейтенанти, 1947, 185).

ЛЄДВЕ-ЛЄДВЕ, присл. Те саме, що лєдве 1—3. *Насовувалась на землю вечірня мла, і в п'яті тій ледве-ледве було запримітити, як одномірно колихались списи й шапки* (Стар., Облога.., 1961, 14); *Вітерець заснув, і гілочки по садкам [садках], дрімаючи, ледве-ледве колишуться* (Кв.-Осн., II, 1956, 40); *Крізь вікно ледве-ледве сіріло небо* (Шиян, Вибр., 1947, 143).

ЛЄДВЕ-ЛЄДЬ, присл. Те саме, що лєдве-лєдве. *І гордо розвалився в фаєтоні, Якого шапки ледве-лєдь тягли* (Рильський, II, 1960, 127).

ЛЄДВЕ-НА-ЛЄДВЕ, присл. Те саме, що лєдве-лєдве. У приєднанні ледве-на-ледве по степу росяному шлях мріявся... (Вовчок, I, 1955, 150).

ЛЄДВЕ-НЕ-ЛЄДВЕ, присл. Те саме, що лєдве-лєдве. *Не їв [Іван] нічого від самого ранку, то так ізголоднів, що ледве-не-ледве дотяг до вечора* (Март., Тв., 1954, 35).

ЛЄДЕНЄЦЬ, нця, ч., рідко. Прозора цукерка з застиглої суміші цукру з фруктовим соком; льодяник.

ЛЄДЕНІТИ, йть, недок., перех. Пронизувати холодом; холодити, морозити (у 2 знач.). *Скригнув мороз під ногами, Іній на шапці блищить, Холод проходить руками, Пальці твої леденить* (Гойда, Сонце.., 1951, 11); *Дрібний дощ леденить змучених рибалок* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 261); // перен. Доводити до стану оціпеніння. *Його [Я. Галана] творчість, його слово палить вогнем їх [націоналістів] запроданські душі, сліпить їх злочинні очі, леденить їх зрадницьку кров* (Ком. Укр., 8, 1962, 57).

ЛЄДЕНІННЯ, я, с. Дія за знач. леденіти.

ЛЄДЕНІТИ, ію, ієш, недок. 1. тільки 3 ос. Перетворюватися в лід або вкриватися льодом. *Ніч. Холодна, пронизлива ніч. Леденіє крило літака...* (Забашта, Вибр., 1958, 234); // Ставати холодним як лід; мерзнути, залякати. *В тій її крайній Півночі була не тільки холоднеча та пурга, від якої душа леденіє, .. була там і краса білих літніх ночей* (Гончар, Тронка, 1963, 264); * Образно. — *Перед його [В. І. Леніна] величчю схилились не тільки люди, а й природа. Вона леденіла тоді з розпачу* (Довж., I, 1958, 485).

2. перен. Завмирати, ціпеніти (від жаху, болю, туги тощо). *Жандарми зашарили по хаті ліхтариками, й Мокрина з дочкою леденіли, мов мерці, в цьому світлі* (Козл., Ю. Крук, 1957, 386).

ЛЄДІ, невідм., ж. Дружина лорда або баронета у Великобританії, а також заміжня жінка аристократичного кола. *Англічанка наша дуже цікава і красива стара леді* (Л. Укр., V, 1956, 111); *Леді й мілорди, месє і медам! Прошу уклінно до зали!* (Рильський, I, 1956, 116); * У порівн. *Завжди стримана, як леді (до речі, так її прозивали іще в гімназії), — Людмила од несподіванки навіть здригнулась* (Головко, II, 1957, 485); // перен., жарт. Про жінку взагалі. *Розважались таврійські леді, на чабанську кашу поспішали, на ту, що, — зі степом, з димком!* (Гончар, Таврія, 1952, 263); — *Ми хотіли б, містер Гук, згідно правил честі, Леді Мельник — ланковій — свій візит нанести!* (С. Ол., Вибр., 1959, 128).

ЛЄДЬ. 1. присл. Те саме, що лєдве 1—3. *Оксані подих перехопило. Лєдь стримуючи хвилювання, вона здвигнула плечима* (Головко, I, 1957, 114); *Парубок наче недбалою ходою підходить до Марти і Фесюкового Гната, лєдь витискує з себе «добровечір» і прямує далі* (Стельмах, II, 1962, 340); *Від Дніпра лєдь повівав теплий низовий вітер* (Скл., Святослав, 1959, 7); [П о р ф и р і й:] *А годочків скільки?* [І в. Т о в с т о л і с:] *Ну, небагато. Лєдь за сорок* (Коч., II, 1956, 279).

2. у знач. спол. Те саме, що лєдве 5. *Лєдь облетів з нього [життя] ніжно-золотий пил цвітіння, і калос уже тужавіє й дзвенить налитим зерном, похитуючись на гнучкому стеблі* (Мнк., II, 1957, 396).

ЛЄДЬ-ЛЄДЬ, присл. Те саме, що лєдве-лєдве. *Кав'ярня притулилась до горба. Від неї в'ються вулички гористі, В які лєдь-лєдь просунеться гарба* (Воронько, Тепло.., 1959, 174); *Втримався [Бачура], бо не хотів розладнувати відносин з обласним начальством водного господарства, яке лєдь-лєдь нормалізувалося після сьогоднішньої купелі на греблі* (Чаб., Тече вода.., 1961, 172); *Лєдь-лєдь вітер повіє* (Черемш., Тв., 1960, 84).

ЛЄЄР, а, ч., мор. Трос, який натягують на суднах вздовж палуби, щоб запобігти падінню людей за борт, для сушіння білизни тощо. *З радістю драїв би палубу.., з півслова кидався б під час бурі натягувати вповдовж палуби штормові лесри* (Гончар, Тронка, 1963, 199); *Він тремтів увесь, мов у лихоманці, вп'явся побілілими руками в холодний сталевий лєєр, що був туго натягнутий вздовж борту* (Кучер, Голод, 1961, 349).

ЛЄЄРНИЙ, а, е, мор. Прикм. до лєєр.

ЛЄЖА, і, ж. 1. рідко. Лежання. *З снання не купить коня, а з лежі не справить одежі* (Номіс, 1864, № 11299); — *З Низу на домівку йдемо. — З Низу? Так рано на лежі розходитися?* (Ле, Україна, 1940, 394).

2. діал. Тяжка хвороба, при якій лежать у постелі. *І він просить бога, щоб не дав йому гнилої лежі, і виглядає смерті, як рідної мамі* (Черемш., Вибр., 1960, 300); *Лежав отак, мучився своєю лежею* (Козл., Сонце.., 1957, 16).

◇ **Впасти у лежу** — злягти, захворіти. [І в а н и х а:] Він.. як мене хомнув по голові, то я трохи в лежу не впала (Март., Тв., 1954, 96).

ЛЕЖАК, а, ч. 1. Горизонтальна частина димоходу. Він поліз на горище, оглянув лежак, знайшов там дірку, замазав її, і диміти перестало (Мокр., Острів.., 1961, 41); Побудували піч [у пташнику] для ogrівання з довгим цегляним лежаком, що йшов уздовж всієї задньої стіни і глухого причілка (Добр., Тече річка.., 1961, 216).

2. Те саме, що **танчан**. Замість канапи стояв довгий цератовий лежак (Кобр., Вибр., 1954, 71); Десятки юнаків і дівчат в трусиках і купальниках бігали поміж лежаками (Руд., Вітер.., 1958, 312).

3. Лежачий вулик. Міністерство сільського господарства СРСР рекомендує до використання такі типи вуликів: лежак, двокорпусний, багатокорпусний та двостінний вулик (Бджільн., 1956, 14).

4. спец. Труба або певне устаткування, укладене, змонтоване в горизонтальному положенні. У донному водоспуску водовідвідна труба (лежак) проходить в основі земляної греблі (Довідник сіль. будівельника, 1956, 106).

ЛЕЖАКОВИЙ, а, е. З лежаком (у 1 знач.). Печі лежачого типу застосовуються для опалювання сільськогосподарських приміщень (Довідник сіль. будівельника, 1956, 409); // Який здійснюється за допомогою лежача (про обігрівання). За призначенням мала стежача двохіла теплиця на лежачому обігріванні в основному с розсадною (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1956, 142).

ЛЕЖАНИЙ, а, е. Те саме, що **залéжаний**.

◇ **Лéжаний хліб** — засоби до життя, що дістаються легко, без зусиль. Попові а котові — то лежаний хліб (Номис, 1864, № 8071).

ЛЕЖАНКА, н, ж. 1. Нпзька піч у вигляді танчана для лежання. Постелила вона цареві на полу, .. сама ж лягла на лаві, а дітей обох поклала на лежанці (Укр. казки, легенди.., 1957, 83); Хата вже старенька і холодна. Хоч як нагопи лежанку звечора, а однаково до ранку вихолоне (Кучер, Трудна любов, 1960, 363); *У порівн. Пісок був теплий, як нагріта лежанка (Руд., Вітер.., 1958, 341).

2. Призначене для лежання, спання підвищення з дерева, глини тощо. Просто проти дверей, під віконцем уперед кімнати був пілок-лежанка, завшишки з подвійне ліжко (Досв., Гюлле, 1961, 17); На земляних лежанках акуратно були складені ковдри й плащ-палатки (Собко, Вогонь.., 1947, 19).

ЛЕЖАННЯ, я, с. Дія за знач. **лежати**. Такі є спритні Василі: Від лежання.. аж сині (Год., Заяча математ., 1961, 21); Ще більш схуд і пожовк Матвій, а за час лежання в ліжку заріс ясно-русявою бородою (Ірчан, II, 1958, 304).

ЛЕЖАТИ, жу́, жіш, недок. 1. без додатка, на чому, в чому. Перебувати в горизонтальному положенні, бути розпластаним усім тілом на чому-небудь (про людей та деяких тварин). Одного вечора, втомившись, лежав Михайло на траві у пасіці і дививсь у небо (Вовчок, I, 1955, 382); В гарячий літній день у полонині Рядами овецьки лежали (Фр., XIII, 1954, 170); Дебелі воли лежали, підгорнувши під себе ноги, великими білястими масами і здавалися здалека сірим камінням (Довж., I, 1958, 242); // У сполуч. з словами, що вказують на особливості цього положення. Осавула лежав на спині і спав міцним сном (Н.-Лев., II, 1956, 203); Обоє лежать уже горілиць на воді заспокоєні, Тоня бризкає водою угору (Гончар, Тронка, 1963, 231); Він лежав ниць, поклавши голову на зігнуті руки (Перв., Невигадане

життя, 1958, 161); // Бути хворим, не вставати з постелі. Вона.. На сонці дуже запеклась, Та й занедужала. Лежала недовго щось (Шевч., II, 1953, 18); — Вона [мати] не буде ходити коло мого товариства, коли воно зляже, як отой лежить (Мирний, I, 1954, 350); // У сполуч. з словами, що вказують на стан хворого або причину, що викликала такий стан. Іван лежав перед ним непритомний, але його могутня воля до життя й боротьба передались хірургові й заповнили його (Довж., I, 1958, 321); // перев. з словами в землі, в могилі і т. ін. Бути похованим. Хрест високий на кладовищі трохи збоку Златомальований стоїть. Не вбогий, мабуть, хтось лежить? (Шевч., II, 1963, 280); Усе просив: — Живі люди! Ходіть на мої гробки! ..на мою могилку! Гомоніть, як я лежатиму! (Вовчок, I, 1955, 179); Перед її очима в круговороті виринали рідні обличчя, і поруч з живими воскресали й ті, що вже давно лежали в землі (Стельмах, I, 1962, 32); Під Ленінградом, у могилі чесній Лежить мій друг, що вмер за Ленінград (Рильський, Мости, 1948, 13).

◇ **Лежати в ліжку (ліжкові)** — бути хворим, хворіти. Пишу до Вас, лежачи в ліжку (Коцюб., III, 1956, 159); Заніс [син] з гімназії кір, то й тепер ще лежить у ліжкові (Мирний, V, 1955, 401); **Лежати в лікарні (госпіталі і т. ін.)** — бути на лікуванні; лікуватися (у 1 знач.). Майстер мартенівського цеху Василь Якович Становий у день приходу німців до міста лежав у лікарні (Ле, Опов. та нарисн, 1950, 384); Вони разом лежали в госпіталі, разом повернулися в полк (Гончар, III, 1959, 231); Не довелося навіть лежати в санаторії, як я сподівався (Коцюб., III, 1956, 270); **Лежати в недужі** — тяжко хворіти. — Де ж то він, Голубчик мій? Серед чужих долин Лежить в недужі, може, плаче? (Гл., Вибр., 1951, 75); Трістан у недужі лежить, ослаб мов дитина (Л. Укр., I, 1951, 414); **Лежати в обороні, військ.** — перебуваючи в окопах, на передньому краї. Лежали в обороні ми в куцах тут, У сорок другому було нелегко нам (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 78); **Лежати в пропасниці (скарлатині і т. ін.)** — хворіти на пропасницю, (скарлатину і т. ін.). [Ж і н к а:] Там вогко, як в льоху; мос найменше лежить в пропасниці (Л. Укр., III, 1952, 28); **Лежати колодою** — бути нерухомим, не рухатися. Він ще живий, він не лежатиме тут колодою, не ждатиме, як прийде смерть... (Коцюб., I, 1955, 367); Борис, що колодою лежав на дні тачанки, мусив слухати, як його переможець насвистував якусь веселеньку пісеньку (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 76); **Лежати лёжнем:** а) не вставати з постелі, постійно перебувати в лежачому положенні; б) нічого не робити. Час такий, що нікому лёжнем лежати не годиться!.. (Панч., Гомон. Україна, 1954, 260); **Лежати при смерті** — помирати. Ледве вблагала [Анна], щоб дочку взяти замість Оксена. Куди йому — лежить при смерті (Цюпа, Назустріч.., 1958, 70).

2. перен., розм. Нічого не робити; ледарювати. — Чоловік на те й уродився, щоб робити, а не лежати (Мирний, I, 1949, 145); Немає боїв — це не значить — лежи, Чекай, поки ворог на штик твій полізе (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 223); [С а в к а:] А я думаю, що це — лежень лежить, а чорт для нього долю держить. От що! (Мам., Тв., 1962, 205).

◇ **Робота лежить** — не здійснюється, не виконується те, що потрібно комусь зробити. Робота лежить, а дівчата своє справляють... Реготи, співи (Мирний, I, 1949, 204); Робота лежить, а я мучуся бездіяльністю і проклинаю життя (Коцюб., III, 1956, 440).

3. Бути покладеним або перебувати на якій-небудь горизонтальній поверхні (звичайно частиною, що має більшу протяжність). На стареньких санях лежала вже

ялинка (Коцюб., I, 1955, 80); *На столі рівними стовпцями лежать книги, учнівські зошити* (Стельмах, I, 1962, 351); // *Бути на якій-небудь поверхні, вкриваючи її. Під деревом шишо розсипане лежить* (Гл., Вибр., 1951, 76); *Сніг лежав на ріллі й на стернях* (Ю. Янов., I, 1958, 90); // *Розташовуватися на фігурі певним чином (звичайно про одяг). — А накинй на себе оту синю [спідницю], нехай я подивлюсь, як вона лежить на тобі* (Н.-Лев., II, 1956, 103); *На ньому добре лежав елегантний сірий костюм* (Трубл., Шхуна., 1940, 17); // *Вкриваючи яку-небудь поверхню, надавати їй певного забарвлення (про сонячне проміння, тінь і т. ін.). Золотіють мандарини, тінь лежить на синій сливі* (Бажан, II, 1947, 167); * *Образно. Було тихо, і сонце мирно лежало на водяних галявинах* (Гончар, Новели, 1954, 15); // *перен. Проявлятися, бути видимим, помітним (про думки, мрії, переживання і т. ін. на обличчі, чолі тощо). В суворім погляді похмурих очей, в непорушних обличчях лежала якась-то дума глибока* (Стар., Облога., 1961, 5); *Думка лежить на чолі, пензлем покладена думка* (Ю. Янов., V, 1959, 121).

◇ **Лёгко лежить див. лёгко; Лежати на поверхні** — про неглибокі, поверхові явища, події, риси тощо. *Сприймання картини завдяки відсутності глибоких і тонких підтекстів та багатоплановості вичерпується незвичайно швидко, як і все, що лежить на поверхні* (Довж., III, 1960, 107); **Лежати далёко від чого** — бути несхожим на що-небудь. — *Ото придумали машину — ручну кукурудзосаджалку! — продовжувала молода сіяльниця. — Чи далеко вона від сапи лежала?* (Автом., В. Кошик, 1954, 25); **Лежати недалёко від чого** — бути схожим на що-небудь.

4. *тільки 3 ос.* Бути покладеним, захованим; зберігатися всередині чого-небудь. — *Там такий [батько] скупий, що крий боже! ..від скрині своєї, де в нього гроші лежать, нікому-нікому [ключа] не дасть* (Кв.-Осн., II, 1956, 258); *На соснах тих — бляшанки з-під консервів Приладнані уміло. В них лежать Горіхи завжди: то задля гостей Із лісу* (Рильський, II, 1960, 91); *Блокнот був пахучий, він лежав у сумці поруч з туалетним милом* (Гончар, III, 1959, 276); // *Бути на збереженні, зберігатися або тимчасово знаходитися де-небудь (про чиясь власність, річ). — Забула і про гроші, що ще у панича zostалися. Нащо вони? Хай лежать до слушного часу* (Мирний, III, 1954, 169); *Дивно, що всі листи збіглися разом. Десь, певно, лежали на пошті* (Коцюб., III, 1956, 429); *Давно вже час хоча б пересипати божий дім. І гроші в — лежать в консисторії та громаді, але отець Миколай не дуже квапиться з цим* (Стельмах, I, 1962, 412).

◇ **Лежати в банку (на книжці)** — зберігатися в спеціальних закладах (про гроші, коштовності). [Ф е д о р а:] *Чого ж вам іще. Придане дадуть. Кажуть, що на неї тисяча у банкові лежить* (Вас., III, 1960, 140); **Лежати в заставі** — бути закладеним за позичені гроші (про речі, коштовності). *Він .. забрав з скрині срібні ложки, котрі лежали в неї в заставі* (Н.-Лев., II, 1956, 233); **Лежати під замком** — бути надійно захованим. *Добула [Софія] свої персні та браслети, що вже давно лежали під замком* (Л. Укр., III, 1952, 540).

5. *тільки 3 ос.* Бути розташованим де-небудь, займати простір; простилатися. *Ми без перешкод прибули до селища, що лежало на широчезній галявині між двома лісами* (Досв., Вибр., 1959, 43); *Обабіч шляху лежали незнайомі поля, перекраєні вузькими довгими нивками* (Гончар, III, 1959, 12); *Навколо лежали болота і чагарники* (Хлібороб Укр., 6, 1965, 18); // *Пролягати, проходити, мати певний напрям (про шлях, дорогу). Шлях у Гетьманське лежав повз його землю, мимо хутора*

(Мирний, I, 1949, 242); *Від Володимира шлях лежить лісом до Угровська* (Хижняк, Д. Галпцький, 1958, 292).

◇ **Лежати в руїнах** — бути зруйнованим. *Січ лежить в руїнах, неначе давня Троя* (Н.-Лев., III, 1956, 306); *Він полишив у себе за плечима Європу, яка ще лежала в руїнах, мертва, знеямлена, розгублена* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 292).

6. *тільки 3 ос., на кому, перен.* Бути чийм-небудь обов'язком, заняттям. *Як не гірко, а все то [домашні клопоти] на Пилипові лежало; його одного знали, його тягли...* (Мирний, III, 1954, 22); *На Тасі лежали лише обов'язки продавця* (Дмит., Розлука, 1957, 171).

7. *тільки 3 ос., перен.* Мати місце, бути в наявності. *Теоретично не підлягає сумніву, що між капіталізмом і комунізмом лежить певний перехідний період* (Ленін, 30, 1951, 87).

◇ **Лежати в основі** — бути джерелом, вихідним положенням, опорою чого-небудь. *В основі дружби народів СРСР лежить спільність їх життєвих інтересів* (Вісник АН, 11, 1953, 19); **Лежати на душі (на серці)** — бути предметом постійної турботи, тяжких роздумів і т. ін. [Р о м а н:] *Серденько моє, світе мій!.. На душі моїй лежить тяжка провина, і я мушу її виявити перед тобою...* (Кроп., II, 1958, 53); *На серці ж у Надії лежала печаль.. Юрій від одинокого пострілу недобитого фашиста назавжди залишився у чужій землі* (Чорн., Красиві люди, 1961, 46); **Серце (душ) [не] лежить до кого — чого** — про прихильність або неприхильність до кого-, чого-небудь. *Вона любила обох синів, але серце її чомусь більше лежало до молодшого сина Уліба* (Скл., Святослав, 1959, 32); — *Ліда вмів [вишпавати], — не без гордості сказав Солод. — А у Валентини до цього душа не лежить, — без найменшого жалю в голосі промовив Федір* (Руд., Вітер., 1958, 141).

ЛЕЖАТИСЯ, *іться, недок., безос., розм., частіше із запереч.* Про наявність можливості або бажання лежати. *Не спиться, не лежиться, і сон мене не бере* (Чуб., V, 1874, 248); — *Не ваше діло! — шпарко перебив її Чіпка: — лежить там собі на печі, коли лежиться!* (Мирний, I, 1949, 404).

ЛЕЖАЧИ, *присл.* У лежачому положенні. *Прошу вибачити за неможливий почерк.. Інакше не можу написати, бо пишу лежачи* (Л. Укр., V, 1956, 126).

ЛЕЖАЧИЙ, а, е. 1. Діспр. акт. теп. ч. до **лежати** 1. *Люди ждали. Без найменшого руху, .. затопивши палаючий зір у лежачу долі в'дъму* (Коцюб., I, 1955, 277); *Я лежу довго, спокійно, майже забуваю про свого недалеко мене так само неповоротно лежачого сусіда* (Коцюб., III, 1956, 153).

2. *у знач. прикм.* Який перебуває в горизонтальному положенні, лежить. *Я чув, як серце радісно кричить, Щоб ворога лежачого не бить. А розум говорив мені спокійно: Затям, що завжди гадина лежить* (Павл., Бистрина, 1959, 245); *Під лежачий камінь вода не тече* (Укр.. присл., 1955, 85); // *у знач. ім. лежачий, чого, ч.; лежача, чої, ж.* Той, хто лежить (у 1 знач.) *Тимко звівся і.. став пробиратися до дверей, переступаючи через ноги лежачих* (Тют., Вир, 1960, 19); // *Який проходить у лежанні. «Обломов» І. Гончарова весь зітканий із подробиць лежачого життя його героя* (Талант., 1958, 67),

◇ **Лежача робота** — робота, яка не потребує зусиль, напруження сил. — *О, чули? Вже дорвався ковалів син до лежачої роботи!..* (Вол., Місячне срібло, 1961, 188); **Лежачий хліб** — те саме, що **Лёжаний хліб** (див. **лёжаний**). — *Роботи не боюсь: треба жити, то треба й робити.. Нема ніде хліба лежачого* (Вовчок, I, 1955, 15).

3. у знач. прикм. Який лежить у постелі, не може ходити (про хворого). — *Адже я, милі мої, як собі не кажіть, а лежачий хворий, — намагається жартувати зблідлий зв'язковий* (Ю. Янов., I, 1954, 170); — *Але ж як він увійшов? Він же був лежачий хворий!* — *здивувалась медсестра* (Довж., I, 1958, 321).

4. у знач. прикм. Який не використовується. Якби він не пив горілки, то досі б лежачі гроші лежали (Сл. Гр.).

ЛÉЖБИЩНИЙ, а. е. Прикм. до **лéжбище**.

ЛÉЖБИЩЕ, а, ч. Місце, де лежать стадами тварини. Вони вивчали котикові лежбища на островах Прибилова (Рад. Укр., 26.VII 1961, 1).

ЛЕЖЕБОК, а, ч., розм. Той, хто не любить працювати, багато лежить, спить; ледар, нероба. — *Наш цех не потерпить лежебоків* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 216); *Правда чи неправда — жив Дармоїд. І такий лінивий, Лежебок такий* (Нех., Казки., 1958, 34); // *Уживається як лайливе слово. [П а ч а л ь н и к п о л і ц і ї:] Се тут с пара таких каламутників, а їх вже давно на оці маю. [Д р е й с і г е р:] Егеж, пра блазнів, шибеників, лежебоків, волоцюг* (Л. Укр., IV, 1954, 236).

ЛЕЖЕБОКА, н, ч. і ж., розм. Те саме, що **лежебо́к**. — *Вставай, лежебоко! Давай я тобі швиденько коси позаплітаю* (Коп., Подарунок, 1956, 60).

ЛÉЖЕНЬ, жня, ч. 1. розм. Те саме, що **лежебо́к**. — *Вставай, лежню, ранок недалеко* (Стельмах, II, 1962, 360); [Т е р п и л и х а:] *Петро добрий парубок.., він не лежень, трудящий, з ним обідніти до злиднів не можна* (Котл., II, 1953, 18); *Бісові лежні так позав'язували мішки з борошном, що як віз похилився набік, один мішок, скотившись, розв'язавсь* (Гр., I, 1963, 457).

◇ **Лéжнем лежати** див. **лежати**.

2. спец. Те саме, що **лежак** 1. *Стара жінка з дівчатами вилізли на горище. За лежнем була купа старого дрантя* (Перв., Невгадане життя, 1958, 270).

3. Брус або колода, що звичайно лежить на землі і служить основою для чого-небудь. Для прошпарювання бочку встановлюють на лагах або лежнях (Сад. і ягідн., 1957, 297); *А замшілі дубові мости через рів невідомо коли й підіймалися, бо вже заросли їхні лежні на берегах рову густою травою* (Загреб., Диво, 1968, 159).

ЛЕЖКИЙ, а, е, спец. Здатний добре зберігатися (про фрукти, овочі і т. ін.). *Бульби, заражені фітофторою, мало лежкі; у сховищах на таких бульбах швидко розвивається вторинна, так звана суха гниль* (Захист росл., 1952, 385).

ЛÉЖКІСТЬ, кості, ж., спец. Властивість за знач. **лежкий**. Режим кореневого живлення впливає на технологічні властивості овочів, на їх **лежкість**, морозостійкість (Овоч., 1956, 52); *При пізніх строках сіви лежкість коренеплодів підвищується* (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 152).

ЛÉЖМА, присл., розм. У лежачому положенні; лежачи. *На подвір'ях і кошарах ремигали лежма воли* (Довж., I, 1958, 85); *Не забути [Лесі] останнього консилиуму в Києві, після якого оце три місяці лежма провалялася в ліжку* (М. Ол., Леся, 1960, 118); *Кинулись і ми з батьком. Приволокли додому чомусь панську шафу. А вона така здорова була, що ледве лежма вміщалась у нашій хаті* (Є. Крав., Бувальщина, 1961, 33).

ЛЕЖНЯ, і, ж., розм. Те саме, що **лежання**. *За лежнею ніколи й посидить* (Укр. присл., 1955, 200); — *Господи, яке то вже до лежні воно! Хоч би людей стидався!* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 23).

ЛÉЗВО, а, с., рідко. Те саме, що **лéзо**.

ЛÉЗГ див. **лэзги**.

ЛÉЗГИ, ів, мн. (одн. лезг, а, ч.). Предки сучасних лезгинів; також стара назва лезгинів.

ЛЕЗГІН див. **лезгін**.

ЛЕЗГІНИ, ів, мн. (одн. лезгін, а, ч.; лезгінка, н, ж.). Народність, що є частиною населення Півдня Дагестанської АРСР. *Стоїть посеред Каспійського моря місто Нафтові Камені, створене.. руками радянських людей, — азербайджанців, росіян, вірмен, грузинів, татар, лезгинів, українців* (Наука., 5, 1964, 15).

ЛЕЗГІНКА¹ див. **лезгін**.

ЛЕЗГІНКА², н, ж. Народний танець лезгинів, а також музика до нього. *Почалася лебедино-плавна і в той же час — бурхлива в своїм темні лезгінка* (Ле. В снопі.., 1960, 316).

ЛЕЗГІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лезгін**.

ЛÉЗО, а, с. Гостра частина знаряддя, яким ріжуть, колють або рубають. *Дон Жуан бере шпагу до рук і проводить рукою по лезу* (Л. Укр., III, 1952, 377); *Різці — найпоширеніший вид різального інструмента з одним лезом* (Різальні інстр., 1959, 19); * У порівн. *Подія кожна, кожна новина, Мов гостре лезо, раять мою душу* (Дмит., Осінь.., 1959, 42); // *Уся різальна частина такого знаряддя. Василеві він подарував складаний ніжик з двома лезами й з шилом!* (Скл., Карпати, II, 1954, 84); *Схрестивши два смертельних леза перед обличчям, він ледь помітно торкнув жеребця шпорою* (Руд., Остання шабля, 1959, 117); * У порівн. *І сонце знов понад тітьмою Підносить промені, мов леза* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 104); // розм. *Тонка сталева пластинка з двома гострими краями, яка є частиною безпечної бритви. Він.. видобув лезо безпечної бритви.. і наголо зняв бороду* (Ю. Янов., II, 1954, 49).

◇ **Взяти на лéза** — знищити. — *Кулю в лоба гли- таям! Візьмім, візьмім на гострі леза! Всім краям — Марсельєза!* (Тич., I, 1957, 63); *На суд! На суд! На чисту воду! Хай знає ворог, як не гнуч, А меншовицьку породу На леза візьмуть обіруч!* (Ус., I сьогодні.., 1957, 110).

ЛÉІ, лей, мн. (одн. лéя, лéї, ж.). Нашивки з цупкої тканини або шкіри на штаних у кавалеристів.

ЛЕЙБ-... Перша частина складних слів, що означає: який входить в обслугу монарха; придворний, напр., л е й б - г у с а р.

ЛЕЙБ-ГВАРДІЄЦЬ, йця, ч. Той, хто входить до складу лейб-гвардії. — *А на вуса подивитись — герой! Такі вуса хіба що в імператорських лейб-гвардійців були* (Мур., Бук. повість, 1959, 216).

ЛЕЙБ-ГВАРДІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лейб-гвардія** і **лейб-гвардієць**. *Не втерпів я. Випрямився, обсмикав мундир на собі лейб-гвардійський, відчинив двері* (Баш, На землі.., 1957, 79); *Призначений у лейб-гвардійський гренадерський полк у Петербург, він починає вимагати у батьків гроші* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 386).

ЛЕЙБ-ГВАРДІЯ, ї, ж. Привілейоване військо в ряді монархічних країн; спочатку — особиста охорона монарха. *Під гуркіт барабанів та неприємний при- свист флейт марширували роти лейб-гвардії, призначені в караул* (Бурл., Напередодні, 1956, 46).

ЛÉЙБИК, а, ч., діал. 1. Чоловічий верхній одяг (звичайно без рукавів). *Він був у довгому лейбику до колін, в хромових чоботях* (Кучер, Трудна любов, 1960, 158); // Частина чоловічого костюма; жилет. *З'явився відомий на весь город ефенді Мустафа, у чорній візит-ці, рябому лейбику* (Коцюб., II, 1955, 136); *Іван.. розглядає Сидора Пазюка: висока бараняча кучма, гуня*

наопашки, під нею гаптований лейбик (Кол., Терен., 1959, 147)

2. Жіночий верхній одяг. Жінка висмикнула вати з свого старого лейбика й дала Дрімайлові (Н.-Лев., IV, 1956, 317).

ЛЕЙБ-МÉДИК, а, ч. Придворний лікар. — Лейб-мédик., — представив він свого супутника (Тулуб, Людолови, I, 1957, 267).

ЛЕЙБОРИСТ, а, ч. Член англійської робітничої партії, яка дотримується в політиці реформістської позиції.

ЛЕЙБОРИСТКА, п, ж. Жін. до лейборіст. У Кардіффі нас прийняла мер міста, лейбористка Елена Еванс (Наука., 1, 1960, 5).

ЛЕЙБОРИСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до лейборіст. В Англії дві великі партії — консервативна і лейбористська (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 79); Так просто кінчивши кризу, знов уряд довів свій хист, Пильнуючи лейбористські традиції, всім відомі (Бажан, Роки, 1957, 198).

ЛЕЙДЕНСЬКИЙ, а, е: $\triangle$ Лейденська бáнка див. бáнка¹.

ЛЕЙКА, п, ж. Вид вузькоплівкового фотографічного апарата. Входять кореспондент Крикун та редактор Тихий. На поясі у Крикуна великий маузер, на грудях висить лейка (Корн., II, 1955, 9).

ЛЕЙКЕМІЯ, і, ж. Те саме, що лейко́з. Люди, що перенесли променеву хворобу або були опромінені децю меншою дозою радіації, найбільше хворіють на лейкемію (злаякісне білокрів'я) (Наука., 11, 1963, 45).

ЛЕЙКОЗ, у, ч. Захворювання кровотворної системи, що виявляється в значному збільшенні кількості лейкоцитів; білокрів'я. Є окремі спроби використовувати радіоактивний фосфор під час таких захворювань системи крові, як лейкози (Наука., 10, 1960, 39).

ЛЕЙКО́МА, п, ж., мед. Те саме, що більмó 1.

ЛЕЙКОПЛА́СТ, а, ч. Безбарвне дрібне утворення в клітинах більшості рослин. В переважній кількості клітин ядро оточене дуже дрібненькими безбарвними зернятками або кульками: це лейкопласти (Практ. з анат. рослин, 1955, 20).

ЛЕЙКОПЛА́СТИР, у, ч. Вид пластиру у вигляді світло-жовтої маси, нанесеної тонким шаром звичайно на полотно, що застосовується для закріплення на шкірі невеликих пов'язок.

ЛЕЙКОЦИ́Т див. лейко́цити.

ЛЕЙКОЦИ́ТИ, ів, мн. (одн. лейко́цит, а, ч.). Білі кров'яні тільця; білокрівці. Білі кров'яні тільця (лейкоцити) відіграють дуже істотну роль в боротьбі організму з інфекціями (Шк. гігієна, 1954, 78); Вводячи жабі мікроби сибірки, І. І. Мечников виявив, що незабаром усі вони захоплювалися лейкоцитами і захворювання не наставало (Курс патології, 1956, 75).

ЛЕЙКОЦИТО́З, у, ч., мед. Збільшення лейкоцитів у крові.

ЛЕЙСТРОВИ́Й, óvá, óvé, діал. Реєстровий. Сироту Степана Козака лейстрового, Отамана молодого, Турки-яничари ловили (Шевч., I, 1951, 285); Він посідав значну та високу посаду полкового обозного лейстрових козаків (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 9).

ЛЕЙТЕНА́НТ, а, ч. Друге офіцерське звання в армії, флоті, міліції, а також людина, що носить це звання. Доки Черниш лікувався, в полк йому прийшло звання лейтенанта і орден Червоного Прапора за висоту 805 (Гончар, III, 1959, 213); [К о б з а:] Завтра боцман Кобза буде лейтенантом (Корн., I, 1955, 35); І вони [дівчата] тепер солдати і командири, лейтенанти, капітани і майори, льотчики і зенітники (Вишня, I, 1956, 313); — А хто в тебе за стіною живе? — стри-

вожився Шугалія. — Свої. Лейтенант з міліції (Кучер, Трудна любов, 1960, 522).

Моло́дший лейте́нант — перше офіцерське звання в Радянській армії, флоті, міліції, а також людина, що носить це звання. Вийшовши за двері, молодший лейтенант випрямлявся, .. і дзвінким, срібного тембру голосом викрикував прізвище того, кого викликалося до кабінету військкома чи на комісію (Тют., Вир, 1960, 195); **Ста́рший лейте́нант** — третє офіцерське звання в Радянській армії, флоті, міліції, а також людина, що носить це звання. Коли на старшого лейтенанта Пахомова наринув ворожий вал, артилеристи запрацювали в граничному темні (Довж., I, 1958, 286).

ЛЕЙТЕНА́НТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до лейтенáнт. Чумаченкові замполіт наказав після цього самому пройтись по стрілецьких ротах, уважно обстежити здоров'я своїх юних лейтенантиків (Гончар, III, 1959, 197).

ЛЕЙТЕНА́НТИВ, това, тове. Прикм. до лейтенáнт. Помічав [Маковей] при світлі цигарки гостру борозну на смуглявому лейтенантовім чолі і сам хмурився, щоб у нього теж з'явилась така борозна (Гончар, III, 1959, 410).

ЛЕЙТЕНА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до лейтенáнт.

ЛЕЙТМО́ТИВ, у, ч. 1. Основний мотив (тема), який повторюється на протязі всього музичного твору. У мелодії весь час проривався і повторювався в різних варіаціях один сумний лейтмотив (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 177); Для всебічного розкриття емоціонального стану героїв у різних ситуаціях в опері [«Арсенал» Г. Майбороди] використовується широка система .. лейтмотивів (Мист., 3, 1962, 29).

2. перен. Основне положення, думка, що повторюється, підкреслюється у чому-небудь. Лейтмотивом основних творів, написаних поетом [Т. Г. Шевченком] після заслання, є заклик до селянської революції (Рад. літ-во, 5, 1964, 112).

ЛЕЙТМО́ТИВНИЙ, а, е. Стос. до лейтмотиву. Іноді та чи інша пісня відігравала роль лейтмотивної характеристики (Укр. клас. опера, 1957, 95).

ЛЕЙТТЕ́МА, п, ж. Те саме, що лейтмотів. В музичній драматургії опери [«Іскра життя» Ю. Мейтуса] в цілому важливу роль відіграє тема, яку можна було б назвати лейттемою «творення» (Мист., 2, 1965, 12); Цікаве перетворення народнопісенних мотивів у формі наскрізних лейттем, що уособлюють образ народу, його боротьбу за волю і щастя, має місце в балеті «Таврія» В. Нахабіна (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 24).

ЛЕЙЦИ́Н, у, ч., хім. Одна з незамінних амінокислот, що входить до складу тваринних і рослинних білків. Вносячи під рослини відповідні добрива, ми можемо поліпшити якість молока, збільшити у м'ясі вміст таких найважливіших амінокислот, як триптофан, лізин, група лейцинів (Наука., 1, 1958, 56).

ЛЕЙЦИ́Т, у, ч. Сірий, білий або жовтуватий мінерал магматичного походження, який легко перетворюється в глинисті мінерали.

ЛЕКА́ЛО, а, с. 1. Фігурна лінійка для викреслювання кривих ліній. Криві лінії, яких не можна провести циркулем, звичайно креслять за допомогою спеціальних кривих лінійок, які називаються лекалами (Кресл., 1956, 15).

2. техн. Калібр (у 3 знач.). Контроль за додержанням проектних розмірів укосів при спорудженні гребель здійснюється за допомогою пересувних укісних лекал (Інж. геод., 1959, 311); На кожне замовлення необхідно скласти лекало (Роб. газ., 26.V 1965, 2).

ЛЕКАЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **лекало**. *Перевірні лінійки.. поділяються на лекальні, з гострим робочим ребром.., і куткові, з широкою робочою поверхнею* (Практ. з машинозн., 1957, 22).

2. Те саме, що **фігурний**. *Цегляні колодязі треба викладати з лекальної цегли* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 347); *Ходжасєв пройшовся в тунелі, побув у бетонному цеху, де виготовлялися на каркасі з напів-сталевих прутів лекальні сектори — тубінги тунельного личкування* (Ле, Міжгір'я, 1953, 146).

ЛЕКАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який виготовляє лекала. — *Розуміси? Слюсар найвищого розряду. Інструменти робив. Точні. Лекальник я* (Мур., Бук. повість, 1959, 230).

ЛЕКСЕМА, и, ж., лінгв. Слово як самостійна смислова одиниця, що розглядається в мовознавстві в усій сукупності своїх форм і значень. *Спираючись на народну мову, переважно на гумористичні її лексеми, Котляревський, як видатний художник слова, збагатив літературну мову* (Іст. укр. літ., I, 1954, 157).

ЛЕКСИКА, и, ж. Сукупність слів певної мови, її окремих сфер чи діалектів. *Лексика (а також фразеологія) — це той головний і необхідний матеріал, яким ми користуємося в своїй писаній і усній мові* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 66); *Назви горщиків, вживані гончарами с. Комишня, відрізняються від назв, що існують у лексиці опішнянських гончарів* (Полт.-київський діалект., 1954, 116); // *Словниковий склад твору або творів якого-небудь письменника. Наукова і публіцистична лексика «Вершників» звучить в устах більшовиків, тих людей, що «роблять революцію»* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 105).

ЛЕКСИКАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Набуття певними несамоостійними формами самостійного лексичного значення. *Лексикалізація цих форм [вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників], тобто набуття ними самостійного лексичного значення.., вимагає розгляду їх у словотворі* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 65).

ЛЕКСИКАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Який є наслідком лексикалізації. *Від лексикалізованих ініціальних аббревіатур зрідка утворюються нові слова: вузівець* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 425).

ЛЕКСИКОГРАФ, а, ч. Фахівець з лексикографії. *Серед широкого кола знайомих Шевченка слід згадати російського письменника й лексикографа В. Даля* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 83); *Велику роботу по оздоровленню, очищенню і збагаченню нашої мови проводять, звичайно, наші лексикографи* (Рильський, III, 1956, 66).

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ, а, е. Прикм. до **лексикографія**. *Російсько-український словник 1948 р. був свого часу детально розглянутий і оцінений як важлива лексикографічна праця* (Рад. літ-во, 2, 1961, 37).

ЛЕКСИКОГРАФІЯ, і, ж. Теорія і практика укладання словників. *Українська лексикографія має свою давню і повчальну історію* (Рильський, III, 1956, 63).

ЛЕКСИКОЛОГ, а, ч. Фахівець з лексикології. *Виходячи з націоналістичних мотивів, різні лексикологи і письменники намагалися будувати літературну мову, «українізуючи» її* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 151).

ЛЕКСИКОЛОГІЧНИЙ, а, е. Прикм. до **лексикологія**. *Важливе значення має також запис місцевих (обласних) слів, які є матеріалом для вивчення лексикологічних відмінностей певного діалекту* (Нариси з діалектології.., 1955, 190).

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, і, ж. Розділ мовознавства, що вивчає лексику, тобто сукупність слів певної мови. *Лексикографія і лексикологія становлять важливий роз-*

діл мовознавства, що має своє теоретичне і практичне значення (Мовозн., XIV, 1957, 133).

ЛЕКСИКОН, а, ч. 1. книжн. Запас слів; лексика. *Петро Петрович став земським начальником. Він нітрохи не відминився в своїх ідейних поглядах, тільки змінив деякі слова в лексиконі своєї балачки* (Сам., II, 1958, 231); — *Ви ще не зовсім одвикли від військового лексикона, — двозначно зауважив Куцевич* (Рибак, Час.., 1960, 321).

2. заст. Словник. — *І де оце молоде покоління понабиралось отієї модної нервовості? Чи воно повишувало її в книжках, чи в лексиконах?* (Н.-Лев., IV, 1956, 183); *Колись наші далекі нащадки дивуватимуться, знайшовши в старих поживклих лексиконах дивне слово «війна»* (Загреб., Спека, 1961, 106).

ЛЕКСИЧНИЙ, а, е. Прикм. до **лексика**. *Він зібрав чимало етнографічного та лексичного матеріалу і тепер упорядковував його* (Гр., II, 1963, 78); *Словозміна іменників тісно пов'язується з їх лексичною структурою* (Сучасна укр. літ. мова, II, 1969, 35).

△ **Лексична одиниця** — те саме, що **лексема**. *У Квітки-Основ'яненка.. знаходимо.. яскраві свідчення засвоєння деяких лексичних одиниць тодішньої російської мови українською мовою* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 43).

ЛЕКТОР, а, ч. Той, хто читає лекції, лекцію. *Клуб було радіофіковано, голос лектора чітко звучав з гучномовця* (Дмит., Наречена, 1959, 136); — *Треба ж учительці мови прилучатися завжди до багатющого народного джерела, — пам'ятала вона вимогу свого інститутського лектора-мовника* (Крот., Сини., 1948, 282).

ЛЕКТОРІЙ, ю, ч. 1. Організація, яка влаштовує публічні лекції. *Важко назвати на Україні село, де б не був створений лекторій* (Рад. Укр., 1. II 1955, 1); *Співробітники [Феодосійської] галереї проводять велику популяризаторську роботу. Тут є лекторій, випущено два діафільми про життя і творчість Айвазовського* (Довж., III, 1960, 86).

2. Цикл лекцій, об'єднаних тематично або влаштованих для певного кола слухачів. *Велику увагу приділяє філармонія роботі музичних лекторіїв. Адже тематичні лекційні цикли допомагають слухачам глибше розуміти музику* (Мист., 4, 1961, 14).

3. рідко. Приміщення, де відбуваються публічні лекції.

ЛЕКТОРКА, и, ж., розм. Жін. до **лектор**. *Там нема електрики, Віє з луку холодом, Ти одна є лекторка Із заводу* (Ус., I сьогодні.., 1957, 61).

ЛЕКТОРСТВО, а, с. Робота, заняття лектора.

ЛЕКТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лектор**. *Прийшов з лекторського бюро доповідач і прочитав лекцію про міжнародне становище* (Донч., V, 1957, 391); *Науковий і педагогічний талант О. І. Білецького, його неабиякий лекторський хист зробили його одним з найавторитетніших керівників дослідницької роботи* (Рад. літ-во, 18, 1955, 10).

ЛЕКТРИСА, и, ж., заст. 1. Жін. до **лектор**.

2. Жінка, обов'язком якої є читання вголос кому-небудь.

ЛЕКТУРА, и, ж. 1. заст. Посада, заняття лектора-викладача. *Я мала охоту більше на лекцію не йти; але хочу пізнати цей тип панночок; хочу довідатися від панни Жолі про її дотеперішню лектуру* (У. Кравч., Вибр., 1958, 346).

2. діал. Читання. *Господар виймає книжку, і починається лектура..* (Коцюб., I, 1955, 173).

ЛЕКЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до **лекція**. *Партійні організації України домоглися певних успіхів у розгортанні лекційної пропаганди* (Ком. Укр., 7, 1960, 14);

В ньому [інституті] був свій особливий.. порядок, який зобов'язував.. відвідувати всі заняття (лекційні та лабораторні) (Бурл., Напередодні, 1956, 93); // Признач. для читання лекцій. Нарада мала відбутися в лекційному залі палацу культури (Ткач, Черг. завдання, 1951, 58).

ЛЕКЦІЯ, і, ж. 1. Усний виклад навчального предмета викладачем у вищому або середньому спеціальному навчальному закладі. Вчора увечері Стражеско показував мене студентам і читав їм лекцію. З неї я зрозумів, що мені ліпше тепер, ніж було (Коцюб., III, 1956, 445); Тоня Турбай одержує відпустку на десять днів слухати лекції і скласти екзамени зимової сесії (Собко, Матв. затока, 1962, 294); // Публічне читання на певну тему. [Р о м о д а н:] Чули, товаришу Овчаренко? Доведеться вам поїхати почитати лекції на селі (Корн., II, 1955, 313).

2. звичайно мн. Записи курсу з якого-небудь навчального предмета, публічних читань, складені лектором або слухачем. Під вікном стояв чималий стіл, на ньому були розкидані книжки та розтріпані зшитки університетських лекцій Настиного брата (Л. Укр., III, 1952, 582).

3. заст. Заняття у початковій або середній школі, звичайно приватне. До 1892 року я, потай од жандармів, займався приватними лекціями (Коцюб., III, 1956, 281); // Зміст шкільного завдання. Він пригадував давні розмови та слова свого вчителя Хоцінського, як от школяр пригадує вивчену лекцію (Н.-Лев., I, 1956, 166).

◇ **Слухати (вислухувати) лекції (лекцію)** — слухати повчання; **Читати лекції (лекцію)** кому — повчати кого-небудь. [С и н:] Ви мені, батьку, лекцій не читайте (Довж., I, 1958, 346).

ЛЕЛЕ, виг. Уживається для вираження жалю, нарікання, страху або здивування (часто разом з «ой»). [Г о л о с ч е р е з в у л и ц ю:] Ой, леле, Христя вже пішла, а я ще сиджу (Вас., III, 1960, 176); Макар Іванович.. зазирнув у передпокій.. і охолов. Ой, леле! Офіцер.. (Коцюб., I, 1955, 165); І раптом він — о леле! — у стіні Побачив двері ще якісь чудні (Бажан, II, 1947, 201); // у знач. присудк. сл. Погано кому-небудь, лихо, нещастя з кимось. Леле, лелечко мені! (Номис, 1864, № 9270).

ЛЕЛЕ-ЛЕЛЕ, виг. Те саме, що леле. Ой, леле-леле, чого тільки не чували ми тут, нове, справді народне життя будуючи, від різних панських посіпак (Вишня, I 1956, 291).

ЛЕЛЕКА, и, ч. і ж. Великий перелітний птах із довгим прямим дзьобом та довгими ногами. Доля Жабам догодила — Лелеку королем зробила (Гл., Вибр., 1951, 123); На високому стовбурі старого в'яза в лелечім гнізді сплять лелеки — самець і самка (Довж., I, 1958, 85); — Недарма на моїй хаті звили гніздо лелеки.. — Лелеки — то щастя! (Стельмах, II, 1962, 291); // рідко. Про такого птаха-самця. На старій вербі похилій, під дощем і спекою, Жила собі лелечиха із лелекою (Нех., Ми живемо.., 1960, 31); * Образно. Кохай мене, я твій завжди, незмінна подруго далека. Моя зажурена лелеко, прилинь сюди! (Уп., Вірші.., 1957, 26); * У порівн. Ось вони розійшлися у ланцюг. Хороші хлопці, чорт візьми! Бачать, як лелеки (Ю. Янов., I, 1958, 90).

ЛЕЛЕЧА, áти, с. Пташа лелеки. * У порівн. Були вони [діти] різні на зріст, від трилітніх пузирів до довгоногих, мов ті лелечата, десятиліток (Собко, Звич. життя, 1957, 75).

ЛЕЛЕЧЕНЯ, яти, с. Те саме, що лелечя. Лелеченята були ненаситні — скільки їм не носили їжі — все

витають дзьобики, все їсти просять (Збан., Мор. чайка, 1959, 246).

ЛЕЛЕЧИЙ, а, е. Прикм. до лелєка. Я ніколи ще не заглядав у лелечі гнізда (Сміл., Сашко, 1957, 63).

ЛЕЛЕЧИН, а, е. Належний лелеці. А ген над рікою Зрослись верба з вербою, Лелечина там хата Із хмизу в вишині (Біл., Пташ. голоси, 1956, 36).

ЛЕЛЕЧИХА, и, ж., розм. Самка лелеки. — В нас за селом на старій вербі жили лелеки. Лелечиха з лелеченятами (Збан., Малин. дзвін, 1958, 96).

ЛЕЛЕЧКО, виг. Те саме, що леле. Ой лелечко, лелечко, болить моє сердечко! (Чуб., V, 1874, 1061); Микола.. нащось починає закреслювати цифри перед літерами. Федір Васильович далі не витримує: — Лелечко! — сплескує він руками. — Не може звести подібні члени (Мушк., Чорний хліб, 1960, 20).

ЛЕЛІННЯ, я, с. Дія за знач. леліти. Ох, як же я собі яскраво уявляв.. Рибалок на човнах — по одному, по двох, Гусей далеких клич, леління перших трав (Рильський, Поеми, 1957, 257); Дівчинка стиха сміялася, наче далекий струмок жебонів, але від того ніжнього леління наче гарячим приском сипонуло по спині шукачеві (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 348); Він мовчки до її голосочку дослухався, як до леління води тихої (Вовчок, I, 1955, 148).

ЛЕЛІТИ, іє, недок. 1. Виблискувати, блищати, відбиваючи світло, проміння. Далеко, далеко на самім горизонті леліло опалове світло — одблиск сонця (Л. Укр., III, 1952, 608): — Ти бачиш, княже? Там світає світ, Огнями грає, прискає промінням.. То над Москвою сяєво встає, На шоломах Кремлівських веж леліє (Бажан, Роки, 1957, 229); // Виділятися яскравим кольором. — Вертайся змій і розкажи мені, чи не леліють білії вітрила (Л. Укр., I, 1951, 414); Після палаючого сліпучого дня млисто-бузково синіла польова далеч, леліла і кликала дівчат туди, де тополі за стернями, де зумкочуть коники на весь степ (Гончар, Людина.., 1960, 173); Дві косички лилися й леліли, Як важке смолянисте кільце (Мал., Звенигора, 1959, 214).

2. Тихо протікати; струменіти. Прудко біжить та річка гоней із двадцять, до самої луки зеленої, — по луці вже тихо і широко розливається і тихо далі леліє попід гаями (Вовчок, I, 1955, 180); * Образно. Ні гайка і ні струмка навколо. Тільки сонце з вишини пече, Тільки вітер понад низом віє Та пшениця навкруги леліє (Вирган, В розп. літа, 1959, 159).

ЛЕЛІТКА, и, ж. 1. Блискуче кружальце для прикрас. // Блискучі цяточки на чому-небудь. Не питай, чи то справді роса самоцвітна, всесвітня краса, чи то, може, те сонце здурило, в лелітки дощ холодний змінило (Л. Укр., I, 1951, 201); В батькових очах спалахують лелітки — такі золоті лелітки, як на Дніпрі в сонячну годину (Донч., V, 1957, 16).

2. діал. Назва квітки. Я нарву найкращих квіток, Купчаків, жоржин, леліток, Принесу з росю в клас (Стельмах, Жито.., 1954, 177); Ну, заграйте ж, заграйте чечітку, я новенькі підшви зіб'ю, причеплю на манишку лелітку — степову білу квітку мою! (Рудь, Дон. зорі, 1958, 13).

ЛЕЛІТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до лелітка. * У порівн. Дрібненькі світляні блиски грали як леліточки по темній бронзовій правій щоці (Л. Укр., III, 1952, 713).

ЛЕЛІЯ, і, ж., заст., поет. Лілія. Скрізь по світлицях простяглася довга стежка дорогого килима, закиданого оберемками лелій, фіялок, рож (Н.-Лев., I, 1956, 164); — Мамо, а яка найстарша ельфа? — Вона, Павлусю, зветься Лелія, бо живе у самій найкращій

лелії (Л. Укр., III, 1952, 487); *Хвиля лелію леліє, мов промовляє: «Рости»* (Сос., II, 1958, 130); * У порівн. Демократія радянська розцвілась лелією, і для бідних всього світу стали ми надією! (Тич., I, 1957, 211).

ЛЕЛІЯНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до леліяти. Одна згадка про гешефти з волами.. розбудила в його голові цілий ряд давно леліяних думок і мрій (Фр., III, 1950, 23); Він [Хмельницький] здійснить мрію не хвилину — Давно леліяну в душі, Не дасть турецькому нашій У зашморг взяти Україну (Павл., Бистрина, 1959, 36); // у знач. прикм. Їх леліяні мрії були розбиті (Козл., Мандрівники, 1946, 67).

ЛЕЛІЯННЯ, я, с. Дія за знач. леліяти. Сучасний літератор, письменник наших днів, не може жити творчим життям без леліяння в душі.. образів великих літературних попередників (Смолич, VI, 1959, 131).

ЛЕЛІЯТИ, ію, ісш, недок., перех. 1. Оточувати ласкою, піклуванням; пестити, голубити. Отак він любить, так леліє — За неї зробить все, як є... (Гірник, Сонце., 1958, 196); * Образно. Любов, що кохає й найменшого брата, Собою весь світ обіймає й леліє (Фр., XIII, 1954, 125); Вітер чуб його русавий торкав, леліючи, крилом (Сос., II, 1958, 183); // перен. Дбайливо, з любов'ю доглядати що-небудь. Надійшла весна. Вся ланка Льон леліяла, плакала (Криж., Під зорями., 1950, 44); Це нам квітки щаслива Батьківщина в садах своїх леліє голубі, щоб на вершини линули орлино ми по шляху батьків у боротьбі (Сос., Поезії, 1950, 249).

2. перен. Те саме, що **плекати**. Сучасному читачеві може видатися дивним і навіть неправдоподібним, що Заньковецька все життя леліяла мрію зіграти Катерину у «Грозі» — і не могла цю мрію здійснити: царський уряд не допускав на українську сцену твори російських драматургів... (Рильський, III, 1956, 348).

ЛЕЛЬО, я, ч., діал. Батько (у 1 знач.).

ЛЕЛЬОМ-ПОЛЕЛЬОМ, присл. Дуже повільно. Що ти ходиш лельом-полельом, — наче тобі ступінь по червінцеві (Сл. Гр.).

ЛЕМА, и, ж. Допоміжна теорема, необхідна для доказу іншої. Лемою називається допоміжна теорема, з допомогою якої доводиться наступна теорема (Геом., I, 1956, 99).

ЛЕМБИК, а, ч., заст. Чавун (посуд). Раз Лембики удвох, чи то утрюх, Загризлися з Горшками, І сварку здумали свою рішати боками (Бор., Тв., 1957, 158).

ЛЕМЕНТ, у, ч. Те саме, що **лементування**. У волості стало тихо-сумно. Один лемент Прісччин роздавався серед неї (Мирний, III, 1954, 62); Кричали [в ефірі] на різних мовах про війну, супроводжуючи цей ошалілий лемент тріскотливими маршами (Цюпа, Назустріч., 1958, 117); Біля одного великого будинку я мимоволі спинився.. З його чувся на вулицю якийсь лемент, якісь крики (Сам., II, 1958, 322); Починається звичайний ранковий лемент. Перегукуються в'язні, цокотять колодками (Хижняк, Тамара, 1959, 192); Аж ось.. загавкав собацюга. За ним недалеко другий, далі третій, четвертий... Зчинився в селі собачий лемент (Вас., II, 1959, 155); Кури у дворі з лякливим лементом кинулися врозтіч (Руд., Вітер., 1958, 418); Лиш тільки стемніє, понад берегом здійметься жаб'ячий лемент (Жур., Опов., 1956, 90); Моїх критиків часто уводить у блуд і те, що ідеологія в моїх творах.. не кричить, але це ще не означає, що вона не діє або менше діє, ніж агітний лемент (Вас., IV, 1960, 53).

◇ **Здійняти** (зняти, завести, зчинити і т. ін.) **лément** — почати лементувати; залементувати. Баби зня-

ли лемент, як по покійнику (Коцюб., I, 1955, 258); Спостерегла Марійка, що в неї знов пропала одна велика курка, і завела голосний лемент (Коб., II, 1956, 70); Вночі у вагоні перегриз [собака] мотузку і потрощив ущент цілий клунок харчів однієї сердитої баби. Та зчинила такий лемент! (Коп., Сон. ранок, 1951, 172); **Лément душі** — бурхливий вияв якого-небудь почуття. Кляла вона свою долю; проклинала людей.. То був бо-лісний лемент душі, глибока враз серця (Мирний, I, 1949, 320).

ЛЕМЕНТИТИ, нчу, нтіш, недок., рідко. Те саме, що **лементувати** 1. Вхопилася [Одарка] за батька, щось лементіла, плачучи й сміючись (Ле, Ю. Кудря, 1956, 296).

ЛЕМЕНТЛИВИЙ, а, е. Те саме, що **криклівий** 2. В залі заговорила мати-господиня, її лементливим голосом тепер заповнювалися покої суботівської господи (Ле, Хмельницький, I, 1957, 314).

ЛЕМЕНТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **лементувати**; лемент. Пригнічені отим бушуванням голосів, незрозумілим лементуванням за фанерною стіною, дівчата.. думають кожна по-своєму про своє життя (Хор., Незакінч. політ, 1960, 31); По хаті носилося Христине лементування (Мирний, III, 1954, 18); Горі її, знайшовши собі вихід в тужливому лементуванні, не знало впину (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 142).

ЛЕМЕНТУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Говорити дуже голосно; галасувати (у 1 знач.). Стара стогне та руки ламає, а Настя — на десять дворів чутно, лементує... (Мирний, IV, 1955, 46); Чути було, як, перекриваючи всіх, лементує в натовпі баба Марина (Гончар, II, 1959, 180); — У вікно! У вікно стрибнула! — лементував чаплений, тримаючись рукою за вухо, — кішка навіжена! (Ів., Вел. очі, 1956, 25); // Кричати від болю, страждання або волаючи про допомогу. Дарчин крик покrywся голосом Юзі, що впала додола, трясучись і кидаючись.. та лементуючи (Л. Укр., III, 1952, 635); Їх розбудив нестямний крик з двору: — О, рятуйте, рятуйте! — лементувало щось (Мирний, IV, 1955, 189); Від творів Стефаника душа холоде.., коли бачиш, як гинуть знедолені люди, коли чуєш, як вони лементують, волають у розпачі, в безнадії (Літ. Укр., 1. III 1963, 2); // Зчиняти гамір, галасуючи разом (про людей). Десь ревіла худоба, лементували діти (Гончар, IV, 1960, 31); Лементуючи, швидко зішли [жінки] на місток, тримаючи на руках свою страшну ношу [пораненого] (Коз., Гарячі руки, 1960, 123); // Кричати (про тварин, птахів та ін.). Над головою в мене метушилися старі горобці й тривожно лементували (Сміл., Сашко, 1957, 5); Таке було [собачатко] на вдачу зле... Так почало лементувати, Аж захлиналися, дурне (Воскр., I всерйоз., 1960, 70).

2. перен., зневажл. Виявляти підвищений інтерес до якого-небудь питання, активно обговорюючи його, привертаючи до нього увагу широкої громадськості; галасувати (у 2 знач.).

ЛЕМЕХУВАТИЙ, а, е, розм. Неповороткий, млявий, флегматичний. Такий [Петро] палкий та опришкуватий, як той огонь, хоч на взір ніби й лемехуватий (Н.-Лев., III, 1956, 281); — Сторожа... наші дівчата... — зволікаючи, сказав лемехуватий монашок і підійшов на один крок ближче до печі (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 413).

ЛЕМЕШЕВІЙ, а, е. Прикм. до **леміш**.

ЛЕМІНГ, а, ч. (*Lemning*). Дрібний північний звірок-гризун з довгою буро-жовтою п'ятнистою шерстю; полярна миша. З тварин у тундрі особливо численні маленькі гризуни — лемінги, що живляться корінням трав (Фіз. геогр., 6, 1957, 38).

ЛЕМІШ, меша́, ч. Частина плуга або іншого землерийного знаряддя, що підрізує шар землі знизу. Глибоко плуг лемешами впирається в чорну землю, за скибою скиба лягає (Гр., II, 1963, 454); Бульдозери вже підійшли до кургана, .. могутні машини ріжуть його сталевими лемешами, розрівнюють, розгортають (Гончар, Тронка, 1963, 285); Основні робочі органи канавокопача — фреза, леміш і двобічна полиця, встановлені на рухомій рамі (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 55); * Образно. Проб'ється [весна] травою в полі, де ти сьогодні лежиш, Підніме спалену землю блискучий її леміш (Перв., II, 1958, 16); * У порівн. Бач — пику зморшками, мов лемішем, зорало! (Г.-Арт., Байки., 1958, 125).

◇ Зробити з лемеша швайку; Звести з лемеша на швайку — досягти мізерних результатів. [С т а р ш и н а п е р ш и й:] Ох, старі голови та розумні; химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку (Шевч., I, 1951, 101).

ЛЕМІШКА, и, ж. 1. Страва з густо запареного борошна, звичайно гречаного. Тут з салом галушки лигали, Лемішку і куліш глтали (Котл., I, 1952, 68); Хапаючись, так повернула [Мелашка] кописткою в горшку, що вона зав'язла в густій лемішці, хруснула й переломилась (Н.-Лев., II, 1956, 324); А у самому млині Мельник меле цілі дні.. Буде хліб і галушки, .. І лемішка в молоці (Стельмах, Колосок., 1959, 19).

2. перен. Про нерішучу, безхарактерну людину. Невже ота нещасна пригода.. сколотила мій спокій? Я сердивсь, нарікав себе мазуном, лемішкою — ні, не помагає (Коцюб., I, 1955, 259).

◇ Розбити горщик (глек) з лемішкою — те саме, що Розбити горщик (глек) (див. розбивати). Дівер з невісткою Розбив горщик з лемішкою (Чуб., V, 1874, 724).

ЛЕМІШНИЙ, а, е. Оснащений лемешем. Промисловість випускає достатню кількість дискових і лемішних луцильників (Колг. Укр., 4, 1961, 5).

ЛЕМКА див. лемки.

ЛЕМКИ, ів, мн. (одн. лемко, а, ч.; лемка, и, ж.). Етнографічна група українців, які здавна живуть в Карпатах на обох схилах Східних Бескидів. [М и т р о (читає):] Лемки в сірих гунях по-сусідськи розмовляли з покутянами з-над Пруту (Фр., IX, 1952, 38); Історико-етнографічна спільність населення Карпат, головним чином деяких етнографічних груп українців (гуцулів, бойків, лемків), поляків., словаків і чехів., сформувалась внаслідок довголітнього проживання їх на спільній території (Нар. тв. та етн., 4, 1964, 21).

ЛЕМКІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до лемки. У бойківському та лемківському житлі також під одним дахом .. розміщені комори і приміщення для худоби (Дерев. зодч. Укр., 1949, 16); Лемківська культура зберегла нам самотутню архітектуру, .. одяг та віками усталені звичаї, .. обряди (Вітч., 2, 1969, 214).

ЛЕМКО див. лемки.

ЛЕМУР, а, ч. Тварина, що займає проміжне положення між мавпами і нижчими ссавцями; півмавпа. Характерними тваринами, ендемічними для Мадагаскарської області, є лемури, що належать до ряду півмавп (Посібник з зоогеогр., 1956, 50).

ЛЕН, у, ч. Спадкове земельне володіння в епоху феодалізму, яке надавалось васалу за умови несення ним військової служби та виконання інших повинностей. Джерелом існування дружинників стало власне господарство, основане на землі, одержаний в лен (Археол., VIII, 1953, 18).

ЛЕНДЛОРД, а, ч. Крупний англійський землевласник, який здає землю в оренду фермерам. Майже всі землі в Ірландії були захоплені і поділені між англійськими аристократами — лендлордами (Нова іст., 1956,

172); Вівці — лендлорда, і гори, й поляни, — Є так, було так... Чи буде й навік? (Бажан, Роки, 1957, 204).

ЛЕНІНГРАДЕЦЬ див. ленінградці.

ЛЕНІНГРАДКА див. ленінградці.

ЛЕНІНГРАДЦІ, ів, мн. (одн. ленінградець, дця, ч.; ленінградка, и, ж.). Жителі, уродженці Ленінграда. Час блокади Аліна прожила в місті Леніна.. Змагалася за перемогу, скільки могла, і з гордістю почувала себе ленінградкою (Ю. Янов., II, 1954, 88); Ленінградець, син потомственого пугіловця, він мужньо воював проти усяких волохатих, патлатих... Голубих, сизих, жовтих (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 112).

ЛЕНІНЕЦЬ, нця, ч. Послідовник ленінізму, людина, віддана справі Леніна, справі Комуністичної партії. В тяжких умовах реакції тільки ленінці зберегли вірність марксизмові (Рад. Укр., 19.I 1954, 3); На наших знаменах був .. клич: «Ми ленінці завжди й одини!» (Сос., I, 1957, 144).

△ **Юний ленінець** — член піонерської організації ім. В. І. Леніна; піонер. Конференція доручає ЦК посилити по всіх організаційних ланках зв'язок з організаціями КСМУ та юних ленінців, залучаючи до цієї роботи витриманих партійців (КПУ в резол. і рішен., 1958, 226); На зльоті ми вогнище буйне палили.. В ту мить побратались, навік подружили — Ми ленінці юні, сім'я Ілліча (Бичко, Вогнище, 1959, 17).

ЛЕНІНІАНА, и, ж., книжн. Зібрання, сукупність творів мистецтва, спогадів і т. ін., пов'язаних з життям і діяльністю В. І. Леніна. Жовтневій революції присвятив своє полотно «Народжені Жовтнем» М. Антончик. Мабуть, з усієї ленініани на виставці це найкраща картина (Мист., 3, 1965, 6); Спогади про Леніна — це надзвичайно цікава складова частина тепер уже не тільки радянської, але й світової ленініани (Рад. Укр., 20.I 1961, 3).

ЛЕНІНІЗМ, у, ч. Учення В. І. Леніна, що являється собою дальший розвиток і конкретизацію марксизму в умовах імперіалізму і пролетарських революцій; ідеологія Комуністичної партії Радянського Союзу. В умовах імперіалізму виріс і оформився ленінізм, творцем якого був вождь російських комуністів Володимир Ілліч Ленін (Іст. УРСР, I, 1953, 574); Ленінізм — це думка сміла, це партії нашої сила (Укр. присл., 1955, 331); — А от скажіть мені, товариші.. У кого з них зародилось таке вчення, що освітило.. дорогу всьому людству? — Ленінізм? Ні в кого (Гончар, III, 1959, 295).

ЛЕНІНСЬКИЙ, а, е. 1. Належний В. І. Леніну. Задумавшись, знов і знов перечитувала Вутанька ленінські слова, що паленіли в глибині сцени на червоному полотнищі (Гончар, II, 1959, 184); Делегатам роздали передсмертні листи і нотатки Леніна, відомі в партії як ленінський заповіт (Руд., Остання шабля, 1959, 166); // Присвячений пам'яті В. І. Леніна. Якось у школі на ленінських святі обрали мене делегатом на зліт (Бичко, Вогнище, 1959, 15); // Пов'язаний з життям і діяльністю В. І. Леніна. Ленінську меморіальну зону в Розливі відвідали представники творчих спілок України (Літ. Укр., 3.VI 1969, 1).

△ **Ленінська премія** — премія за видатні досягнення в галузі науки, літератури та мистецтва, встановлена на честь В. І. Леніна. Великій групі провідних учених, конструкторів і спеціалістів присуджено Ленінські премії (Наука., 1, 1958, 2); **Ленінський призов у партію** — масовий прийом до Комуністичної партії передових робітників у зв'язку із смертю В. І. Леніна. Для кампанії ленінського призову партія встановила: вербувати тільки робітників від верстата, лише робітників, зайнятих в даний час безпосередньо у виробництві (КПУ в резол. і рішен., 1958, 241).

2. Створений В. І. Леніним. Досвід Радянського Союзу і країн народної демократії підтвердив правильність ленінського положення про те, що в період побудови соціалізму класова боротьба не зникає (Програма КПРС, 1961, 20); Ленінська теорія відображення дає ключ до розуміння об'єктивного світу (Деякі пнт. поет. майстерн., 1956, 9).

3. Який відповідає настановам ленінізму, оснований на його засадах. Член партії повинен: .. Бути непримирним в усіх випадках, коли порушуються ленінські принципи добору і виховання кадрів (Статут КПРС, 1961, 6); Мудра ленінська національна політика возз'єднала нас у державу, про яку мріяли віками (Панч, В дорозі, 1959, 244); // Який є послідовником вчення В. І. Леніна. І це говорить людина, що називає себе комісаром! Ні, не такою уявляється йому душа ленінського революційного комісара! (Гончар, II, 1959, 116).

ЛЕННИЙ, а, е, іст. Прикм. до лен.

ЛЕННИК, а, ч., іст. Володар лєну — васал, який одержав його у володіння і виконує певні обов'язки по відношенню до свого володаря.

ЛЕНТА, и, ж., нар.-поет., розм., рідко. Стрічка. Ой піду я на торг, на торжочок, Та куплю собі шаблю золотую, А до шаблі лєнту голубую (Чуб., V, 1874, 154); У дівчат біліють банти, ще й по лєнті у косі... (Тич., II, 1957, 327); На лєнтах безкозирок.. золотом горіли прості слова «Чорноморський флот» (Трип., Дорога.., 1945, 58); Ні ричажків з літерами, ні катушок із лєнтами, ані валка для паперу в машинці не було (Смолич. Прекр. катастр., 1956, 133); * У порівн. Вона [дорога] видавалася тут між полями зміїним звозом... там знов рівною лєнтою (Коб., III, 1956, 461).

ЛЕНЧИК, а, ч. Дерев'яна основа кавалерійського сидла. Сидло складається з: лєнчика.., повстяних підкладок під полки лєнчика, подушки крил (Конярство, 1957, 190).

ЛЕОПАРД, а, ч. Великий хижий звір родини котячих з плямистою рудувато-жовтою шерстю, що живе в Африці та Азії; пантера. Леопард із льоху вискочив на сцену, ступив, зиркнув... І полилась Святая кров (Шевч., II, 1963, 292); Після обіду мама раптом оголосила, що до міста приїхав звіринець з мавпами, леопардами і ведмедями (Смолич, II, 1958, 102); * У порівн. Гошка постраждав найбільше, хоч бився, як леопард (Тют., Вир., 1964, 413); Як леопард, стрибнув він у саклю, зірвав з цєяха дідівський ятаган і кинувся до Горпини (Тулуб, Людолови, II, 1957, 123).

△ **Морський леопард** — морська тварина родини ластоногих з плямистою шерстю, що живе в морях, головним чином в Антарктиді. На прибережних крижинах [Антарктиди] протягом цілого року живуть тюлені-крабїди і морські леопарди (Знання.., 12, 1965, 5).

ЛЕОПАРДОВИЙ, а, е. Прикм. до леопард. Вони теж почали по черзі гладити леопардову шерсть (Гончар. Таврія, 1952, 134); Прездоровою голоблею орудував Прудивус, наїдаючи на якогось меткого шляхтича, гусара — в леопардовій шкурі (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 389).

ЛЕП, у, ч. 1. Бруд, що вкривас спітніле, довго не мите тіло. Хлюпнувши на себе раз, .. для сміху, кожний потім входив у смак і довго відтирав із себе леп, що в'їдався в шкіру цілими роками (Мик., II, 1957, 432); Грицько опусти в воду ноги, відтирав із ступнів чорний леп (Збан., Сеспель, 1961, 427); // Липкий бруд, що вкривас певну поверхню. На столі лєну, хоч ріпу сій (Свидн., Люборацькі, 1955, 21); // чого, який, перен. Про щось негативне в житті людини. Я був чистий і свіжий, ..я

був молодий, не чув своїх літ і свого тіла, того лєну брудного життя (Коцюб., II, 1955, 295); — Давайте перше згребла покусусмо, щоб отой леп дрібновласницький пообшкрїбати на собі (Кучер, Процай.., 1957, 394).

2. діал. Земляний віск; озокерит. Раз за разом гатить він дзюбаком у .. опоку і відривас від неї кусні лєну (Фр., IV, 1950, 24).

ЛЄПЕТ, у, ч. 1. Те саме, що лєпетання. Харитя своїм дитячим лєпетом прохала у бога здоров'я слабій матусі (Коцюб., I, 1955, 15); Вони, дивлячись на кумедні порухи маленьких рученьят, на незрозумілий лєпет і усмішки маленької, і собі усміхалися (Коцюба, Нові береги, 1959, 159).

2. чого і без додатка, перен. Тихий невиразний шум. Вітер затих, тільки з лєпетом в річці Хвиля за хвилею йде (Дн. Чайка, Тв., 1960, 255); Вже холод осені я в теплім вітрі чую, і в листя лєпеті, і в сонячнім вогні (Сос., Щастя.., 1962, 188).

ЛЕПЕТАННЯ, я, с. Дія за знач. лєпетати і звуки, утворювані цією дією. Флора Германівна, усміхаючись з її [дівчинки] докорів і лєпетання, любовно пояснювала, чому вона довго не приходила (Коцюба, Нові береги, 1959, 211); А на оте безпорадне лєпетання Каринський мав готову відповідь: — Учора на нараді всі ми чекали від вас ділового виступу (Шовк., Інженери, 1956, 388); Легке, недбале лєпетання, Вимови огріхи дрібні І досі будять хвилювання І серце радують мені (Пушкін, Є. Онсгін, перекл. Рильського, 1949, 81); Літо, мос літо!.. В ніжності світання листя лєпетання, лютників огні... (Сос., Поезія.., 1961, 20).

ЛЕПЕТАТИ, ечү, ечен, недок. 1. перех. і без додатка. Говорити нерозбірливо, неправильно (про дитячу мову). — Не плачте, мамочко! Не плачте! — лєпетала вона своїм нетвердим язичком (Мирний, I, 1954, 211); Щось дитиночка шепоче, щось лєпече, наче: ма-ма... (У. Кравч., Вибр., 1958, 162); // Говорити невиразно, невпевнено, з трудом підшукуючи слова. — Я закінчила десятирічку, шукаю роботи.. — лєпече Тамара, мов не своїм голосом (Хижняк, Тамара, 1959, 63); // Говорити мовою, незрозумілою для співбесідника. Ван знову лєпетав щось по-китайському і, як дитина, кидався на руках у Пархоменка (Панч, О. Пархом., 1939, 81); // Говорити що-небудь несерйозне, нерозумне. Лєпече, як той пустий млин (Номнс, 1864, № 255); [Ф е с ь к а:] Все мені [Рябина] своїм п'яним язиком таке лєпече, що й вимовити встидно! (Фр., IX, 1952, 392); // Вести легку, несерйозну розмову; балакати (у 1 знач.). Ось біжать дві панночки, лєпечуть одна до одної голосно, шпарко (Л. Укр., III, 1952, 581).

2. неперех., перен. Тихо, невиразно звучати, шуміти. Погасла зірниця, стемніла блакить, все задрімало, .. поночі тихо журливо лєпечуть тополі (Дн. Чайка, Тв., 1960, 148); Розлігшись, спить під дубом на траві; Під боком річечка лєпече (Бор., Тв., 1957, 59).

ЛЕПЕТЛИВИЙ, а, е. Який багато лєпече; говіркий. Давненько та лєпетлива Мелася Чубатка по тім березі [живе] (Вовчок, VI, 1956, 334); Дух йому перехопило й мову заціпило, наш речник та балаклій [балакун], ставши аж ніяк не лєпетливим, міг тільки пробекати: Е-е-е... (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 469); * Образно. Сніг лежав уже по самих ярках та затінках, а то скрізь позбігав лєпетливими дзюркотливими струмками (Гр., II, 1963, 477).

◇ **Лєпетлівий на язїк** — балакун. — Не казала, бо Зануда на язик лєпетливий, а ми люди убогі: боїмось поговору (Н.-Лев., III, 1956, 332).

ЛЕПЕТУН, а, ч., розм. Той, хто багато лєпече; говору. — Ти, Давиде, їй-бо, лєпетун, — грає очима

Уляна.— Щодня щось таке вигадаси (Стельмах, Хліб., 1959, 496).

ЛЕПЕТУХА, и, ж., розм. Та, що багато лепече; говоруха. *Прощу ж тебе, мій миленький, до свекрухи й не веди, Бо свекруха й лепетуха, сварлива голова* (Чуб., V, 1874, 535); *Тетяна.., не помітивши там Химки Цвіркунихи, заспокоїлась. Найважливіше — щоб не бачила [її з Олексою] ця нездержлива лепетуха, а то зараз рознесе по всій слободі* (Добр., Тече річка., 1961, 275).

ЛЕПЕТЯ, і, ч. і ж., діал. Те саме, що лепегун і лепетуха. — *Іван малий, чорний як циган.., лепече як та лепетя* (Л. Укр., III, 1952, 740); [Г е р а с и м:] *Не втікай, старче божий. Не потурай на те, чого язик-лепетя не накаже* (Мирний, V, 1955, 77).

ЛЕПЕХ див. лепеха.

ЛЕПЕХА, й, ж., рідко **ЛЕПЕХ**, у, ч. (*Asorus* L.). Трав'яниста багаторічна рослина з довгими мечоподібними листками й гострим запахом; айр. Від ставу, що вправлений у рамці з кучерявих верб, розмальованому лататтям і лепехою — хлюпання весел (Головко, I, 1957, 53); *Вітер повіяв від мочарів теплом та запахом сирого лепеху і татарського зілля* (Фр., I, 1955, 63).

ЛЕПЕХУВАТИЙ, а, е, рідко. Схожий на лепеху. *Ой густий очерет да й лепехуватий* (Чуб., V, 1874, 176).

ЛЕПЕШИННЯ, я, с. Стебла лепехи. *Примостивши гостя на м'якій в'язанці жовтого торішнього комишу та лепешиння, Кисачка заходився біля риби* (Збан., Переджнив'я, 1960, 165).

ЛЕПЕШНИК див. лепешняк.

ЛЕПЕШНЯК, рідко **ЛЕПЕШНИК**, а, ч. (*Glyceria* R. Br.). Багаторічна трава родини злакових, що росте на дуже зволжених ґрунтах. Дно і укуси [осушних] каналів заростають вологолюбними рослинами — частухою подорожниковою, рогозою широколистою, вехою водяною, осокою, лепешняком водяним (Колг. Укр., 10, 1958, 41); *Ноги затремтіли у Віті — не встояв на пеньку, плюснув у калюжу, помчав з-під мосту лепешником у лози* (Вас., II, 1959, 192).

ЛЕПІДОДЕНДРОН, а, ч. Величезне вимерле дерево родини плаунових, що росло в кам'яновугільний період.

ЛЕПІДОЛІТ, у, ч. Бідна на залізо літієва слюда фіолетового або бузкового кольору.

ЛЕПІДОСИРЕН, а, ч. Велика двоякодихаюча риба, що живе в заболочених водоймах басейну річки Амазонки. *Серед прісноводних риб Гвіано-Бразильської підобласті є кілька дуже цікавих форм, з яких в першу чергу слід назвати двоякодихаючу рибу лепідосирен.., що досягає довжини 1,3 м* (Посібник з зоогеогр., 1956, 41).

ЛЕПРА, и, ж., мед. Те саме, що проказа. *Може, в цих місцях лютує якась із жажливих і нерозгаданих південних пошестей.. — Проказа! Лепра! — здригнулася Сахно на свою здогадку* (Смолич, I, 1958, 80).

ЛЕПРОЗОРІЙ, ю, ч. Лікувальний заклад — колонія для хворих на лепру. *Кілометрів за п'ятнадцять од Вілюйська тоді містився лепрозорій — лікарня для хворих на проказу, що називалася ще просто вілюйською колонією* (Вітч., 12, 1962, 196).

ЛЕПСЬКИЙ, а, е, розм. Хороший, гарний. *Олена, що йде, то усе вихваля пана Забрюху, ..які то в нього уси шпетні і який сам увесь лепський та моторний* (Кв.-Осн., II, 1956, 212); [Б г е р:] *Ось постривайте, я вам зараз щось лепське прочитаю* (Л. Укр., IV, 1954, 220); — *На рибі теж розумітися треба, ..карась, до прикладу. Дуже лепська то риба* (Збан., Між.. людьми, 1955, 21).

ЛЕПСЬКО, розм. Присл. до лепський. *Із кожного куреня везли знамена на конях, лепсько убраних* (Стор., I, 1957, 259); — *Ну, замаскувались, я вам скажу, Андрію Володимировичу, ви лепсько. Без свічки не знайдеш* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 111).

ЛЕПТА, и, ж. 1. У стародавньому Єрусалимі та в Греції — дрібна монета.

2. перен., книжн. Посильне подаяння, пожертвування або милостиня. [М а р и н а (дає гроші):] *Візьми, дідусю, і від мене лепту* (Кроп., V, 1959, 490); — *Та хіба можна віддати таке добро! Самих прочан сила-силенна — і кожен несе свою лепту монастиреві* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 124).

3. перен., уроч. Вклад у яку-небудь суспільну справу. *Працюй, освічай людей. Клади й свою лепту на користь добра світового, людськості, правди* (Тесл., Вибр., 1950, 90); *У тісній співдружності з нами [киргизами] працює ряд українців, які вносять посильну лепту в розвиток мистецтва Радянської Киргизії* (Мист., 6, 1957, 24); *Кожна людина, живучи в комуністичному суспільстві, повинна вносити лепту своєю працею в будівництво і дальший розвиток цього суспільства* (Рад. Укр., 9.IV 1959, 2); // *Частка чого-небудь. Слава тобі, Шафаріку.. Привітай же в своїй славі І мою убогу Лепту — думу немудрую Про чеха святого* (Шевч., I, 1951, 263); — *Загальні збори чернігівського [гуртка:] .. несуть Вам [М. В. Лисенку] сьогодні й свою лепту призначення й подяки* (Коцюб., III, 1956, 252); *А з другого боку, і комітет театральний прикинув свою лепту до того розстрою [трупі]* (Фр., XVI, 1955, 101).

◇ **Лепта вдовиці** — порівняно невеликий, убогий вклад у що-небудь спільне. *Це б то, бачиш, лепта удовиці* (Номис, 1864, № 4583); *Будь ти й мені за ознаку надії, Що не потоне народ наш без сліду в народностях інших, Що до скарбниці, до вічного поступу інших народів Він хоч убогую лепту вдовиці успіє вложити* (Сам., I, 1958, 92).

ЛЕПТОСПІРОЗ, у, ч. Гостре інфекційне захворювання тварин. Щеплення проти лептоспірозу сільськогосподарських тварин провадяться в плановому порядку (Профіл. захвор., 1955, 151).

ЛЕРКА, и, ж. Інструмент для нарізування зовнішньої різьби. Для нарізування зовнішньої різьби на токарному верстаті, крім різців, іноді застосовують плашки, найчастіше круглі, або так звані лерки (Різальні інстр., 1959, 118).

ЛЕС, у, ч. Ґрунтоутворююча гірська осадовна порода сірувато-жовтого, іноді бурого або червонувато-бурого кольору. В лесах Приазов'я виявлені лише поодинокі черепашки наземних молюсків (Геол. Укр., 1959, 360); *Порох з-під ніг брав [Саїд] і, перетираючи в міцних долонях, запевняв професора: — Це дійсно лес, нанесений водою з гір* (Ле, Міжгір'я, 1953, 100).

ЛЕСОВИЙ, а, е. Який складається з лесу. *Лесові породи лівого і правого берегів долини р. Молочної істотно відрізняються між собою* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 73); *На доброму лесовому ґрунті дерева гарно приймалися, і молоденькі яблуні вже досягли середнього людського зросту* (Мас., Життя., 1960, 84); *Загадкове походження лесового острова, що займає центральну і східну частину кряжа* (Літ. Укр., 20.VI 1965, 4).

ЛЕСОПОДІБНИЙ, а, е. Подібний своїм виглядом чи якостями до лесу. *Лесоподібні суглинки окраїн Донецького кряжа використовуються для виробництва будівельних матеріалів* (Геол. Укр., 1959, 554).

ЛЕСТИВИЙ, а, е. Схильний до лестощів; // Сповнений лестощів. *Як кого одурять похвалюю або лестивою*

річчю, то люди й кажуть: «Упустив рака з рота» (Стор., I, 1957, 29); Микошинський ласував не так тю-тюном, як лестивими догодами полковника (Ле, Україна, 1940, 181).

ЛЕСТИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. лестивий. Годи, лести йому стократ, Лестивість рани гоїть... Супроти влєсливості, брат, Не всякий завустойть (Воскр., 3 перцем!, 1957, 209).

ЛЕСТИВО. Присл. до лестивий. Мовить супутник до нього лестиво: — Містер шановний, чи це [безробітні] для вас диво? (Біл., Зигзаг, 1956, 87).

ЛЕСТИТИ, лещу́, лєстіш, недок. 1. кому і без додатка. Лицемірно, нещиро вихвалити кого-, що-небудь. Він [М. Гоголь] не лестить життю, але й не зводить наклепу на нього (Бєлін., Вибр. статті, перекл. Кундзича, 1948, 125); Панські синки увивались коло нього, лєстили йому, бо Франко був їм дуже потрібний (Кол., Терен., 1959, 29); // Говорити кому-небудь присмності, компліменти. [В і к т о р:] Закрутила голову добру молодцю, от він і забуває про все на світі. [О л ь г а:] Лєстиш, звичайно... А слухати приємно! (Лєв., Нові п'єси, 1956, 15).

2. кому, чому. Давати насолоду, бути приємним. По закінченні вузу його, як одного з найкращих вихованців, призначили в апарат міністерства. Це йому лєстило, хоч і не цілком задовольняло (Добр., Тече річка., 1961, 7); Лєстило її дівочому честолобству відчувати, що десятки очей стежать за нею (Д. Бєдзик, Серце., 1961, 52).

ЛЕСТИТИСЯ, лещу́ся, лєстішся, недок. 1. до кого, коло кого. Ніжно горнутися, виявляти ласку до кого-небудь; ластитися. Хотіла було [мати] сваритись на дочку, .. так та ж як узяла коло неї лєститись, і приговорювати, і розважати її (Кв.-Осн., II, 1956, 49); Лєстячися до батька, мов кіточка, вона пішла з ним у покої (Фр., III, 1950, 154).

2. перен. Лєстошамп, догідливістю намагатися повернути до себе чюсь увагу, добитися чийого-небудь довір'я або замаскувати свої підступні думки, наміри. [Р о м а н:] Я не хочу ні лєститися, ні умизгатися, щоб таким побитом зменшити свою провину... (Кроп., II, 1958, 54); — Мені здається, що темні є замисли греків, а подвійним їх язик. Цей посол не дарма позичав очей у собаки і лєстився на всі лади, що аж огидно було його слухати (Оп., Іду., 1958, 117).

ЛЄСТКА, и, ж., діал. Лєстоці. Лєстки горшей [гірше] отрутизни (Номис, 1864, № 3073); Знай носа підійма Майор.. Ані вблагать його, ні лєстками не знадуть! (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 266).

ЛЄСТОЦІ, ів, мн. Лицемірне, нещире вихваляння. Щоб запобігти в неї ласки, треба було безперестану кадити перед нею фіміями лєстоців (Н.-Лєв., IV, 1956, 250); Більшість дивилась на нього [О. Пушкіна] поглядом, в якому захват, шанобливість і лєстоці приховували задрість і потаємну думку: що можуть мати корисного від цього знайомства? (Полт., Повість., 1960, 464).

ЛЕСТУН, а, ч., заст. Той, хто любить лєстити. Поки в коморі єсть і в скрині, лєстун потреться в сій хатині (Сл. Гр.).

ЛЕСУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. лєсувати¹. До прозорого покриття, застосовуваного в столярній обробці виробів, належить також оліфлення, або лєсування — фарбування поверхні підігрітою оліфою (Гурток «Умілі руки..», 1955, 69).

ЛЕСУВАТИ¹, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Наносити тонкий шар прозорої фарби на картини та інші вироби з метою підсилити або змінити тон забарвлення.

ЛЕСУВАТИ², ую, уєш, недок., перех., с. г. Певним чином обробляти ґрунт, надаючи йому властивостей лєсу.

ЛЕТ, у, ч., поет. Дія за знач. літати і летіти; літ (див. літ¹). Маленька пташка уперто літала над головою в Дорі.. Він зацікавився нею і довго стежив за її летом (Коцюб., II, 1955, 381).

◇ Зрива́тися в лет — пориватися летіти або швидко летіти. В горах орли зривалися у лет (Нагн., Вибр., 1950, 151).

ЛЕТАЛЬНИЙ, а, е, мед. Який веде до смерті; смертельний.

Летальний кінєць — смерть. Кров, яку вливають в організм хворого, обов'язково підбирають за сумісністю груп, інакше червонокривці злипаються, руйнуються, і це призведе до летального кінця (Знання., 2, 1966, 3).

ЛЕТАЛЬНІСТЬ, ності, ж., мед. Те саме, що смертність. У 1826 році в лікарні Києва лікувалося 492 хворих, з них вмерло 52.. Така висока летальність спостерігалася і в наступні роки (Матеріали. охор. здоров'я., 1957, 23).

ЛЕТАРГІЙНИЙ, **ЛЕТАРГІЧНИЙ**, а, е, мед. Стос. до летаргії (у 1 знач.).

△ Летаргійний (летаргічний) сон — те саме, що летаргія 1. Ремо торкнув його за плече. Ахмед ніби прокинувся від летаргічного сну (Досв., Гюлле, 1961, 89).

ЛЕТАРГІЧНИЙ див. летаргійний.

ЛЕТАРГІЯ, ї, ж. 1. мед. Хворобливий стан, схожий на сон, з майже нечутним диханням і пульсом. Ми зиму жили над Бугом у Дмитровці.. Тут я хворів скільки місяців гарячкою і замер (летаргія) (Збірник про Кроп., 1955, 27); Почув [пан] холод у цілїм тілі і біль, утому і непевність, помішану зі страхом, як чоловік, що будиться з летаргії — в темнїм і тіснїм гробі (Фр., II, 1950, 109); * У порівн. Стільки років жив [Забейко], наче в летаргії, аж раптом цей дїтлах дивно й боляче розбудив його (Вільде, Винен., 1959, 59).

2. яка, перен. Цілковита нерухомість, бездіяльність. В'язниця спочивала в обіймах незбудної летаргії (Кач., II, 1958, 349); Вони робитимуть все, що можна, аби розбудити громадську думку з тієї галицької летаргії, яка живій людині давно вже печінки виїла (Кол., Терен., 1959, 292).

ЛЕТІННЯ, я, с. Дія за знач. летіти.

ЛЕТІТИ, лєчу́, лєтіш, недок. 1. Пересуватися в повітрі за допомогою крил (про птахів, комах і т. ін.). — Та ніколи мені сидіти, — Одвітує Бджола, — Вже час до пасіки летіти: Далеко від села (Гл., Вибр., 1951, 65); В небі летіли гуси з далекого краю (Довж., I, 1958, 173); // Пересуватися в повітрі завдяки певній зовнішній силі (вітру, поштовху і т. ін.). Летить стріла каленая, Бряжчить шабля о шеломи (Шевч., II, 1953, 339); Шматки кулів летіли вгору й горіли (Н.-Лєв., II, 1956, 197); Над морем летіла хмара, і крапля упала в море... (Ю. Янов., V, 1959, 24); * Образно. Гроші, як полова — летіли. Швидко їх й не стало (Мирний, IV, 1955, 55); // Пересуватися, переміщатися в повітрі (про літаки, ракети і т. ін.). Не дають ніяк спокою Літаки — одно летять! (Вирг., В розп. літа, 1959, 33); // Пересуватися в певному напрямі на летальних апаратах (про пасажира або пілота). Я летів над країною — міста виникали з-під крила (Перв., II, 1948, 25); [Т а р а с о в:] Децо вона приховала од вас. Треба перевірити, чи може вона зараз летіти (Мик., I, 1957, 501); // перен. Линути, розноситися в просторі (про слова, звуки тощо). Заспівали сади, Зашуміли ліси, Тиха пісне, лети, Мою думу неси (Павл., Бистрина, 1959, 13); Є хвилини, є години: Повний смілого завзяття, Я кепкую — ні сльозини, З уст летять гіркі прокляття

(Граб., I, 1959, 265); // перен. Ширитися, передаватися, пересилатися певним способом (поштою, радіо тощо). *Летять по радіо слова — з найдавших далей вісті* (Забіла, Одна сім'я, 1950, 6); *Про кожний крок Шевченка летіло в Петербург вірнопідданське донесення* (Слово про Кобзаря, 1961, 138).

2. Те саме, що *падати* 1, 2. *Раптом клубок летить їй з колін і котиться просто мені під ноги* (Коцюб., II, 1955, 249); *Вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано, а ту [тут] гріє, з колоса летить* (Фр., II, 1950, 45); *Трахкотіли терниці, сипалась костриця на землю, і на Ілька летіли легенькі біленькі трісочки* (Головко, II, 1957, 28); *Раптом він посунувся униз і зрозумів, що летить в улоговину* (Тют., Вир, 1964, 498).

◇ *Летіти до чорта див. чорт; Летіти під укїс див. укїс.*
3. перен. Дуже швидко переміщатися (по землі, воді і т. ін.); мчати; нестися (у 1 знач.). *Рипить сніжок, співає полозок, санки летять під білії намети ялин лапятих* (Л. Укр., I, 1951, 312); *Катер летів проти вітру, розсікаючи білі баранці на гострій хвилі* (Кучер, Прощай..., 1957, 5); [К о м а н д и р з а с т а в и (до зв'язківця):] *Лети у штаб, с вість про комісара* (Воронько, Казка..., 1957, 59).

4. перен. Швидко, непомітно проходити (про час). *І в'янеш ти, а дні летять, Несуть все добре за собою* (Шевч., II, 1963, 259); [Б о ч к а р ь о в а:] *Працюєш до пізнього вечора, на все реагуєш, і час летить... і літа летять...* (Корн., I, 1955, 109); *Ніч летіла швидко. Професор напружено працював над планом задуманої операції* (Баш, Проф. Буйко, 1946, 63).

5. перен. Линути думками, почуттями, помислами, душею до кого-, чого-небудь. *Він солодко вкладається на ліжко, всіма думами летючи до Уляни* (Стельмах, Хліб..., 1959, 146); *Галя звернула до хутора. Думкою летіла поперед себе. Нарешті вона довідається, де її рідні* (Збан., Між.. людьми, 1955, 109); * *Образно. Куди серце летить, туди й око глядить* (Укр.. присл., 1955, 109).

ЛЕТКИЙ, а, е. Який має здатність швидко зникати, поширюючись у повітрі або випаровуючись. *Прожарювання без доступу повітря, якщо при цьому утворюються леткі продукти — гази або пари, — називається сухою перегонкою* (Уроки.. хіміка, 1956, 68).

△ *Летка мазь* — мазь для втирання в шкіру; має приємний запах і швидко висихає.

ЛЕТУЧИЙ, а, е. 1. Який літає, летить, переміщається в повітрі. *Все навколо проймав його [дим] гіркий, ядучий запах. І все навкруг було припорошене летучим гаром* (Жур., Вечір..., 1958, 286).

2. перен. Який може швидко пересуватися, на ходу маневруючи. *Передбачається.. впровадити летучий апарат на ряді прокатних станів, а це дасть можливість організувати нескінченне прокатування* (Ком. Укр., 6, 1960, 32); // мед. Який раптово виникає то в одному, то в другому місці, швидко проходить в одному місці й з'являється в іншому (про хвороби). *Летучий ревматизм*.

3. перен. Який швидко минає; скороминущий (час, явище і т. ін.). *Не дай в неволі пропадати, Летучі літа марне тратить* (Шевч., II, 1953, 266).

4. перен. Те саме, що *летючий* 3. *Вночі, довідавшись про загибель товариша, вся нічна зміна депо, на летучому мітингу, тут же в цеху, одноголосно ухвалила: затаврувати ганьбою гайдамаків* (Головко, II, 1957, 628).

5. спец. Те саме, що *леткий*. *У дровах, бурому вугіллі, торфі є багато горючих летучих речовин* (Таємн. вапна, 1957, 45). *Вугілля західного Донбасу.. відзначається*

високим (до 42 процентів) виходом летучих продуктів (Наука., 12, 1958, 22).

△ *Летуча мазь* — те саме, що *Летка мазь* (див. *леткий*).
ЛЕТУЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. *летучий* 5. *Завдяки своїй розчинності, летучості і здатності проникати крізь шкіру етилова рідина може проникнути в організм людини і викликати тяжке отруєння* (Підручник шофера., 1960, 65).

ЛЕТЮЧИЙ, а, е. 1. Який має здатність пересуватися в повітрі за допомогою крил. *Знайду те слово, — радіє, мов дитя, І сяс ніч, і рожевіє туча, І вже я сам, немов бджола летюча, Обмазаний у кольори життя* (Мал., Віщий голос, 1961, 130); *Летючі лисиці балулі мають собачі голови і крила, що сягають у розмасі півтора метра* (Знання., 9, 1970, 23); // Який летить у повітрі, пересуваючись за допомогою крил (про птахів, комах і т. ін.). [Х о р у н ж и й:] *З пістоля кулею летючу птицю б'є [Гаркуша], досконально грає на бандурі, співає, вірші komponує* (Стор., I, 1957, 294); *Я вже втратив усяку надію що встрілю... мої постріли розривали повітря, не пошкодивши ані одну летючу тварину* (Досв., Вибр., 1959, 437); // Який пересувається в повітрі завдяки певній зовнішній силі (вітру, поштовху і т. ін.). *Тануть, В'януть Сніги, — Як крізь хмари летючі Гляне сонце блискуче* (Олесь, Вибр., 1958, 86); *Чулося дирчання автоматів, завивання і розриви мін, сухе шарудіння летючих снарядів* (Собко, Шлях..., 1948, 59); *Хвилинку він з подивом прислухався до виття вітру і з острахом — до бриніння летючого піску* (Смолич, Ми разом..., 1950, 32); // Який рухається в повітрі (про літаки, ракети і т. ін.). *Пішли брати в ліс. Зрубали там дерево і почали думати, як його летючий корабель збудувати* (Ів., Укр.. казки, 1950, 176); // Який пересувається в просторі на літальному апараті. *Вона щоночі, пославши свій аеростат високо-високо вгору, .. стежить і ловить летючого ворога* (Вишня, I, 1956, 313); // перен. Який розноситься, лине в просторі (про слова, звуки тощо). — *Така-то вже [удова] жвава, говірка, така — що й летючі слова хапає...* (Вовчок, I, 1955, 219).

Летюча міша: а) те саме, що *кажан*; б) переносний гасовий ліхтар. *В корівнику було напівтемно. Ліхтар «летюча миша» висів на стовпі посеред приміщення і тихо погойдувався* (Тют., Вир, 1960, 110); *Летюча рибка (рібка) — риба, яка, виплигуючи з води, може певний час триматися в повітрі*. [Л ю б о в:] *Дивіться, он летюча рибка! А ну, хто швидше! (Біжить швидко до річки)* (Л. Укр., II, 1951, 64); *Летюча фортеця див. фортеця; Летючий поцілунок див. поцілунок; Летючий собака — великий рукокрилий нічний ссавець-кажан*.

2. Який швидко рухається (по землі, воді і т. ін.). *І мислиш: то не снів уява, Не порох пожовтілих книг — Човни летючі Святослава І хижокий печеніг* (Рильський, I, 1956, 235); // Якому властиво швидко переміщатися з місця на місце. *Фелах працює мовчки, тихий, пильний, будує дім, — там житиме пустий летючий рій мандрівців* (Л. Укр., I, 1951, 304); // перен. Який швидко поширюється, розноситься (про звістку, палке слово і т. ін.). *Два роки минули, і слуги летючу звістку оп'ять [знову] принесли, що парус на морі біліє* (Дн. Чайка, Вибр., 1960, 140); *Читаючи «Ронделі», розумієш, чому вони літом 1920 року були передруковані в газеті-листівці, ..сила цих експресивних, летючих рядків дорівнювала силі бойових гасел* (Поезія..., 1956, 90); // перен. Легкий, стрімкий (про крок, ходу). *Сави не було, але він прийшов скорим, летючим кроком* (Коб., II, 1956, 191); *Летюча швидка хода Ольги творила дивний контраст з її внутрішньою урівноваже-*

ністю (Донч., III, 1956, 381); // перен. Неврівноважений, неспокійний (про людину та її вдачу). *Не хотів і мене директор випускати за три роки, хоч успіхи мої були добрі.* — *Летюча натура, вітер,* — неодмінно влізеш у якусь історію (Вас., Незібр. тв., 1941, 165).

ЛЕТЮЧИЙ голландець — легендарний образ капітана, приреченого на вічне плавання в морі, а також корабель цього капітана. [Представник «Стремительного»:] *Летючим голландцем ми будемо бродити по морю, і нам тоді не страшний ніхто* (Корн., II, 1955, 30).

3. перен. Який починають без попередньої підготовки і проводять швидко (про мітинги, збори); летучий (у 4 знач.). Керівники артільного руху заспокоювали їх [селян], скликали летючі збори, .. та маса стояла на своєму (Епік, Тв., 1958, 286); // Який швидко проходить. *Надвечір знову пройшов дощ, короткий, летючий* (Гончар, Людина.., 1960, 113).

4. спец. Те саме, що **леткий**. Ароматний запах у сосновому лісі створюється завдяки наявності в повітрі найдрібніших частинок ефірного летючого масла жилиці — скипидару (Наука.., 9, 1956, 18).

ЛЕТЮЧКА, и, ж., розм. 1. Екстрено випущений листок з коротким повідомленням про що-небудь. *Василько мав завдання піти в сусіднє село, де був храм, зайти в церкву і тихенько людям позапихати в кишені кожухів чи де вже прийдеться ті летючки* (Турч., Зорі.., 1950, 71); // Недовговічний літературний твір. *Читав я десь думку, може, більш дотепну, ніж обгрунтовану, .. що кожна література, яка тільки зароджується або відроджується, починається добою летючок і випадкових брошур* (Фр., XVI, 1955, 118).

2. Ремонтна машина, яка може швидко пересуватися з місця на місце для ліквідування аварій, поломок і т. ін. *Терентій Трохимович Підріз — водій емтесівської летючки* (Рудь, Гомін.., 1959, 63); *Везуть фрукти, овочі до великої магістралі. А вчора рушила бурякова летючка* (Кучер, Дорога.., 1958, 211); *Йому, колишньому директорів, .. дають в розпорядження якусь нікчемну ремонтну летючку, жалюгідний набір ключів і терпугів* (Вол., Місячне срібло, 1961, 199); // Машина, поїзд і т. ін., які швидко доставляють в інші місця.

3. бот. Насіння деяких рослин, яке, маючи крилоподібні вирости, може пересуватися силою вітру.

ЛЕТЯГА¹, и, ж. Маленька тварина, схожа на білку, яка має між передніми і задніми лапами літальну перетинку і живе на деревах. *Летяга — Pteromys volans, — як і бурундук, ендемічна для підобласті Тайги Старого Світу. Вона схожа на білку, але менших розмірів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 101).

ЛЕТЯГА², и, ч., діал. Нетяга. *Ой полем, полем киліємським, Битим шляхом ордиїнським, Ей, гуляв, гуляв козак, бідний летяга* (Укр.. думи.., 1955, 73).

ЛЕХА, и, ж., спец. Доріжка, прохід, який робиться для зручності збирання певних рослин. В практиці передових колгоспів міцно вкоренився прийом збирання плосконі на суцільних посівах конопель з попереднім вибиранням лех, тобто доріжок завширшки 45—60 см (Техн. культ., 1956, 183).

ЛЕЦИТИН, у, ч., хім. Жироподібна органічна речовина, велика кількість якої міститься в нервових тканинах, яєчному жовтку, ікрі тощо. *Насіння сої містить у середньому 2% лецитину і тому має високі емульгуючі якості для виготовлення харчових продуктів* (Зерн. боб. культ., 1956, 76).

ЛЕЩАТА, щат, мн. 1. Слюсарний прилад, яким затискують оброблюваний предмет. *Затиснувши деталь у лещата, обстукують її молотком і ще раз дотиску-*

ють (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 51); *Він разом з Танею порався біля станка, підкручував гайки, лещата* (Донч., Секрет, 1947, 30); * У порівн. *Голова схилилась на сумку, і втома, неначе лещатами, стулила його тіло* (Стор., I, 1957, 342); // чого, з означ., перен. Про те, що стискає, обмежує, позбавляє вільних рухів, дій і т. ін. [2-й чоловік:] *Хто раз попався у його [глитая] лещата, годі вже пручатись!* (Кроп., I, 1958, 478); *Здавлений цензурними лещатами, Чернишевський змушений був вдаватися до езопівської мови, до натяків* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 545).

2. заст. Лубки, шини, за допомогою яких роблять пов'язку, що забезпечує нерухомість пошкодженої кістки кінцівки. *Дмитрик лежить у лікарні. Зламану ногу його взято в лещата* (Кецюб., I, 1955, 135); *Рука його весь час була в лещатах, на виду зробився блідий, очі глибоко заховалися в ямки* (Ле, Вибр., 1939, 69).

3. заст. Розщеплена на кінці палиця. *Співали тут і колядок; Палили клоччя, ворожили, По спині лещатами били, Загадовали загадок* (Котл., I, 1952, 131).

4. діал. Кліщі. *Іван вимахував важким молотом, а коваль Максим довгими лещатами перевертав на кувадлі шматок розпеченого заліза* (Юхвід, Оля, 1959, 182).

◇ **Брати (взяти) в лещата** кого, що: обходити з двох боків (звичайно ворожі війська). *Червона Армія з півночі і партизани з повстанцями з півдня взяли кращі петлюрівські війська — гайдамацькі курені та полки січовиків — у лещата* (Смолич, V, 1959, 618); *Гордій Лобода! У шинелі солдата Стояв ти байдужий до смерті в ту мить, Коли куркулі тебе брали в лещата, Хотіли тебе застрашити й зломити* (Перв., II, 1958, 384); **Попадати (попасти) в лещата:** а) потрапляти в оточення; б) виявлятися в скрутному, безвихідному становищі. *З шкільної лави світлим, ніжним юнаком я попав у залізні лещата фронту* (Кол., На фронті.., 1959, 6).

ЛЕЩАТКА, ток, мн. Зменш. до **лещата**. *На старому верстаку лежать рубанок, пила. Тут же звичайні лещатка* (Веч. Київ, 6. VIII 1962, 1).

ЛЕЩАТНИЙ, а, е. Прикм. до **лещата** 1.

ЛЕЩИЦЯ, і, ж. (*Gypsophila* L.). Трав'яниста степова рослина; перекотиполе. *На Михайлівській цілині зустрічається також чимало видів, що утворюють «перекотиполе», як лещиця волотиста* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 64).

ЛЕЯ¹, і, ж. У Румунії — грошова одиниця. — *Тебе хлопці послухають, я знаю. — І, витягнувши з гаманця сто лей, подає мені* (Мур., Бук. повість, 1959, 22).

ЛЕЯ² див. **лєї**.

ЛЖА, лжі, ж., заст. Неправда, брехня. [Єпископ:] *Свят, свят господь! Замокни, душе лжі! Він одержимий* (Л. Укр., II, 1951, 499); — *Лжа! Брехня! — і молоденька господиня, мов на гарячому спіймана, затупотіла бистрими ніжками* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 261).

ЛЖЕ... Перша частина складних слів, що значенням відповідає словам **несправжній, уявний**, напр.: **лжекласицизм, лжепатріот** і т. ін.

ЛЖЕВЧЕНІСТЬ, ності, ж. Несправжня, показна вченість.

ЛЖЕВЧЕННЯ, я, с. Мнине, облудне вчення.

ЛЖЕМАРКСИЗМ, у, ч. Несправжній, мнимий марксизм.

ЛЖЕМАРКСИСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лжемарксизм**.

ЛЖЕНАУКА, и, ж. Те, що не є справжньою наукою, але видається за неї. *Ідеалістичні, метафізичні ідеї реакційних класів гальмують розвиток науки, перетво-*

рюють історію, політекономію, філософію у предмет купівлі-продажу, а кінець кінцем — у лженауку (Ком. Укр., 5, 1960, 37).

ЛЖЕНАУКОВИЙ, а, е. Який не відповідає вимогам науки; ненауковий. Франко боровся проти буржуазного націоналізму В. Антоновича і М. Грушевського. Він піддав гострій критиці їх лженаукові «праці» (Іст. УРСР, I, 1953, 535).

ЛЖЕПАТРІОТИЗМ, у, ч. Несправжній, удаваний патріотизм.

ЛЖЕПАТРІОТИЧНИЙ, а, е. Стос. до лжепатріотизму; удавано патріотичний. Після розмови з Кирилом Кухтою про смисл лжепатріотичного лозунга «За веру, царя і отечество» Федір Пулипович прийшов до висновку, що вербівчани не схильні до фанатизму (Іщук, Вербівчани, 1961, 49).

ЛЖЕПРИСЯГА, и, ж., юр. Брехливе або фальшиве, неправдиве свідчення суду або слідству під присягою.

ЛЖЕПРОРОК, а, ч. Той, хто видає себе за пророка. [1 - й з про х а ч і в:] Наша старшина не встояла б віч-на-віч проти тебе. [3 - й з про х а ч і в:] Один твій погляд скине лжепророків! (Л. Укр., II, 1951, 492).

ЛЖЕСВІДОК, дка, ч., юр. Той, хто дає брехливі або фальшиві, неправдиві свідчення.

ЛЖЕСВІДЧЕННЯ, я, с., юр. Дія за знач. лжесвідчити.

ЛЖЕСВІДЧИЙ, а, е, юр. Стос. до лжесвідчення.

ЛЖЕСВІДЧИТИ, чу, чиш, недок., юр. Давати брехливі або фальшиві, неправдиві свідчення.

ЛЖЕТЕОРІЯ, ї, ж. Несправжня, основана на хибних засадах теорія. Вчення Павлова до цього часу є гострішою зброєю проти численних реакційних ідеалістичних лжетеорій (Вісник АН, 9, 1949, 5).

ЛЖЕЦЬ, я, ч., заст., поет. Той, хто говорить неправду, схильний до неправди. [Л і с н и ц ь к и й:] Я прийшов сказати, Що ненадійний, темний чоловік — Іван Виговський, лжець та інтриган (Дмит., Навіки разом, 1950, 33).

ЛЖИВИЙ, а, е, заст. Який говорить неправду, схильний до неправди. — Лживі й хижі ромеї, наді мною вони посміялись, двоєручать з нами, хозарами, болгарами і всіма язиками... (Скл., Святослав, 1959, 231); * Образно. Бездум'я і галас, гола плакатна схема дуже непереконаливі, а часто і лживі свідки для визначення справжнього таланту (Мал., Думки..., 1959, 13); // Який виражає неправду. Так і ти, поете, слухай Голоси і лживі, й праві, Темний гріх і світлий сміх, І клади.. На спокійні терези (Рильський, I, 1956, 60).

ЛИБАК, а, ч., зах., іст. Робітник, що видобував нафтопродукти найпримітивнішим способом. До Борислава либаки вибиралися на цілий тиждень, ночували там (Фр., VIII, 1952, 348).

ЛИБАННЯ, я, с., зах., іст. Дія за знач. лібати. Герман довго слухав їх бесіди про те «либання», але не знав, що воно таке (Фр., VIII, 1952, 348).

ЛІБАТИ, аю, аєш, недок., перех., зах., іст. Видобувати нафтопродукти найпримітивнішим способом. Береться кінський хвіст, згониться ним поверх води, то тота ропа набирається на волосінь, а з неї рукою зсувається до коновки. Тото називається «либати» (Фр., VIII, 1952, 348).

ЛІБАЦТВО, а, с., зах., іст. Видобування нафтопродуктів найпримітивнішим способом. Ось у таку пору, в хвилі перших народин галицького нафтового промислу, розпочав Герман своє либацтво (Фр., VIII, 1952, 349).

ЛІБАЦЬКИЙ, а, е, зах., іст. Стос. до либацтва. Либацьке ремесло манило його головно тим, що чоловік

не потребував сидіти на однім місці (Фр., VIII, 1952, 349).

ЛИБОНЬ. 1. присл. Означає деяку непевність, сумнів у вірогідності висловлюваного; нібито. Про Сагайдачного співали, Либонь співали і про Січ, Як в пікнери набирали, Як мандровав козак всю ніч (Котл., I, 1952, 113); — Сидоре... Я чув, ти женишся... Та, кажуть, либонь молода не хоче (Мирний, I, 1949, 348); Про землю чутки такі химерні ходять: либонь бомага од царя є, щоб трудящий люд землею наділяти (Головко, II, 1957, 218); // Уживається при логічному висновку, що впливає з певних подій чи ситуацій; мабуть. Пісня замовкла, либонь уста у співачки зайнялися іншою роботою (Л. Укр., III, 1952, 660); // Уживається при висловленні можливості певної дії, події тощо. — А ось я її либонь і побачу, — подумав [Павло] (Вовчок, I, 1955, 149); // Уживається для підкреслення приблизності часу, певної міри і т. ін. Зробилася скрипка гучна і півуча, Пішла із майстерні на світ; Ходила по людях, міцна і живуча, Либонь чи не сотнями літ (Щог., Поезії, 1958, 345); Всі почали чекати того суду, який мав бути либонь восени, як казав адвокат (Коцюб., I, 1955, 76); // Уживається при запитаннях про більш-менш вірогідні події, явища і т. ін. та при відповідях на такі запитання. Ой либонь моя дівчинонька Та й у лісі заблудилася? (Чуб., V, 1874, 24); — З ким це вона забалакалась? Либонь Прокіп Кандзюба? Таки він (Коцюб., II, 1955, 10); — Нащо питає! Либонь не знаєш Собачого життя мого! (Гл., Вибр., 1951, 115).

2. у знач. вставн. сл. Відповідає усім відтінкам значення прислівника. Мені з ногою недобре, дедалі, то все, либонь, гірше робиться (Л. Укр., V, 1956, 31); Вогонь буйнішав, та пожежі, либонь, ніхто й не гасив (Ільч., Серце жде, 1939, 11); Либонь, уже десяте літо, Як людям дав я «Кобзаря». А їм неначе рот зашито (Шевч., II, 1953, 200); Так і zostались у старих Марко та дівчинка Ніна. Либонь, уже років зо два з того часу минуло? (Мик., II, 1957, 316).

ЛИВАР, я, ч. Те саме, що ливарник. Батько вуйка Андрія був ливар. Він міг, не дивлячись на полум'я, а тільки слухаючи гудіння в конверторі, варити сталь (Турч., Зорі..., 1950, 92).

ЛИВАРНИЙ, а, е. Стос. до литва. Викладання основ ливарної справи треба розпочати з роз'яснення суті ливарного виробництва (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 175); Льоня приходив сюди [в читальню] просто з роботи, з ливарного цеху, встигнувши тільки на швидку вмитись (Донч., III, 1956, 435); // Признач. для виробництва литва. Сірий ливарний чавун широко застосовується в техніці для виготовлення литих деталей (Токарна справа..., 1957, 52); Бронзи є чудовим ливарним матеріалом (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 44); // Який відповідає вимогам виробництва литва. Кременисті бронзи мають добрі ливарні властивості. З них можна відливати тонкостінні деталі (Токарна справа..., 1957, 61); // у знач. ім. ливарний, ного, ч. Цех, у якому відливають металеві вироби; ливарний цех. З садів над залізницею, Де потяг мчить птицею, ..Димок із цукроварного, З майстерні чи ливарного Привітно промайне (Гірник, Сонце..., 1958, 19).

△ **Ливарний двір** — частина доменного цеху, яка розташована безпосередньо біля домни і призначена для приймання з неї рідкого чавуну й шлаку. На ливарному дворі холов чавун попереднього топлення, рухався кран (Ю. Янов., II, 1954, 111).

ЛИВАРНИК, а, ч. Робітник, який відливає металеві вироби; фахівець ливарної справи. Ливарники в широких повстанях брилях — вагранники, заливальники, формувальники — всі на своїх місцях (Рад. Укр.,

11. IV 1961, 2); — *Хто ти такий?! Потомствений ливарник, свідомий робітник. То як же ти можеш стояти осторонь від боротьби свого класу?* (Головко, II, 1957, 613); *Висококваліфіковані модельники зроблять моделі; ливарники віділяють деталі* (Вітч., 2, 1956, 105).

ЛИВАРНИЦЯ, і, ж. Жін. до ливарник. Уславлена.. *Ливарниця під бункером стоїть* (Мур., Ідуть., 1951, 153).

ЛИВАРНЯ, і, ж. Майстерня, цех, де відливають металеві вироби. *В монастирі відкривали свою ливарню, і його [прадіда] вивели з підземелля* (Кучер, Трудна любов, 1960, 228); * *У порівн. Навіть серед яворів було душно, як у ливарні* (Ле, Міжгір'я, 1953, 33).

ЛИВЕНЬ, вня, ч., рідко. Дуже сильний дощ; злива (у 1 знач.). *Дерево понагиналося, змочене ливнем; краплі з листу гурьом стікають додолю* (Мирний, I, 1954, 311).

◇ **Лівнем літи див. літи; Лівнем літисся див. літисся.**

ЛИВНИЙ, а, е, рідко. Дуже сильний; зливовий, зливний (див. зливний²). — *Випав гарний ливний дощ, і небо тепер ясне* (Коцюб., I, 1955, 317); *Повітря свіже, пахуче: учора над Запоріжжям пройшов ливний дощ* (Вишня, День..., 1950, 22).

ЛИВНИК, а, ч. Канал, по якому під час виробництва литва розплавлений метал надходить у ливарну форму. *Кожний ливник важить 300 грамів, а він запропонував довести його вагу до 175 грамів* (Веч. Київ, 26.IX 1958, 2).

ЛИВЦЕМ, присл., розм.: ◇ **Ливцём літи див. літи; Ливцём літисся див. літисся.**

ЛИГАННЯ¹, я, с. Дія за знач. лигати¹.

ЛИГАННЯ², я, с., вульг. Дія за знач. лигати².

ЛИГАТИ¹, аю, аєш, недок., перех. Надівати мотузку на роги корові, волу і т. ін. *Лигати корову налигачем; // Мотузкою з'єднувати худобу до купи. Карпо розпугав коні, став їх лигати — видно, поведе на водопій* (Ішук, Вербівчани, 1961, 14).

ЛИГАТИ², аю, аєш, недок., перех., вульг. Їсти, пити зі смаком, з жадобою. *Тут з салом галушки лигали, Лемішку і куліш глтали І брагу кухликом тягли* (Котл., I, 1952, 68); *Умів він дудлити й жлоктати [горілку]. Кубрячити, смикати й лигати* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 248).

ЛИГАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., з ким, розм. Заводити знайомство, дружбу; товаришувати (з негативним відтінком). *Він був старий коновод і не любив лигатися з звичайними міськими злодіячками, що жили з дрібної крадіжки* (Гр., II, 1963, 277).

ЛИГНУТИ¹, ну, нєш, док., перех., вульг. Однокр. до лигати². *І сонце зішло височенько, Уже час сьомий ранку був; Уже закушовав [закушував] смачненько, Хто добре пінної лигнув* (Котл., I, 1952, 209); *Там на диво бенкет розпочався. Вихиляють до дна Повні кухлі вина.. Всяк лигнув до пуття* (Граб., I, 1959, 296).

ЛИГНУТИ², ну, нєш, док., перех., вульг. Ударити. *Чіпка, як почув про діло — мов хто його обухом лигнув по голові* (Мирний, II, 1954, 571); *Хтось лигнув його [Андрія] так, що він зарився у пісок* (Тют., Вир, 1964, 412).

ЛИЖА див. ліжі.

ЛИЖВА див. ліжви.

ЛИЖВАР див. лижвар.

ЛИЖВИ, лижв, мн. (одн. ліжва, п, ж.). Те саме, що ліжі 1. *Мама возила її сковзатися на льоду на лижвах або в гості* (Н.-Лев., IV, 1956, 227); *Ну, а лижви, Коли ж ви Помчите вже його?* (Біл., Зигзаг, 1956, 74).

ЛИЖВЯНИЙ, а, е. Те саме, що ліжний 1. *Плівка зафіксувала його берет, ..лижвяні штани, заправлені*

в черевики армійського зразка (Ю. Янов., II, 1954, 60).

ЛИЖВАР, а **ЛИЖВАР**, а, ч. Те саме, що ліжник. *Здається, що жоден лижвар не насмілювався б з верхів'я [сопки] з'їхати до низу* (Літ. Укр., 29.I 1965, 4); *За годину по виході зі станції лижварі опинились на широкому крижаному полі* (Трубл., Хатина., 1934, 45); *Найзавзятіші лижварі — наприклад, Аркадій з Віктором — давно підготували лижі* (Коп., Тв., 1955, 133).

ЛИЖІ, лиж, мн. (одн. ліжа, і, ж.). 1. Плоскі, звичайно дерев'яні полози різної довжини, які прикріплюють до ніг для пересування по снігу. *Вона зовсім забракувала лижі і спосіб їзди на них* (Л. Укр., V, 1956, 54); *Двоє мисливців бігли на лижах поруч нарт* (Трубл., Вовки., 1936, 40); // Пристосування на літаку, подібне до таких полозів, яким користуються замість коліс у зимовий період.

△ **Водяні ліжі** — полози для пересування по воді. *Вона одягла на Галю чудне гумове вбрання, на ноги водяні лижі* (Ів., Вел. очі, 1956, 61).

2. спец. Пристрої для упору на різних приладах, машинах і т. ін. *Канавокопачі мають опірні лижі і пересувні пальці* (Колг. Укр., 7, 1960, 38); *Цей [копіювальний] пристрій являє собою лижу, яка весь час стикається з ґрунтом* (Наука., 5, 1956, 11).

ЛИЖНИЙ, а, е. 1. Стос. до лиж. *Вона віддала своїй подрузі одну лижну палицю* (Сміл., Сашко, 1957, 13); // Признач. для ходіння на лижах. *Струнка, у зеленому лижному костюмі, вона тримала в руках голоблі візка* (Рибак, Час., 1960, 180); // Пов'язаний з ходінням на лижах. *В загальнофізичну підготовку необхідно включити щоденну ранкову гімнастику, зимою у вихідні дні — лижні походи* (В дорогу, 1953, 19).

2. Який складається з лижників. *Під час фінської він потрапив був у лижний батальйон* (Гончар, Людина., 1960, 15).

ЛИЖНИК, а, ч. Той, хто ходить на лижах або займається лижним спортом. — *Тарасе Демидовичу! Та ви ж — справжній лижник!* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 302); *Низка лижників з'явилася з-за лісу. Вони швидко котилися з гори* (Собко, Стадіон, 1954, 287); // Боєць, засобом пересування якого є лижі. *Лижники захопили станцію і перерізали єдину дорогу для відступу Торопецькій групі, яка хотіла прорватися на південь* (Тют., Вир, 1964, 502).

ЛИЖНИЦЯ, і, ж. Жін. до ліжник. *Великих успіхів взимку 1950 року добились радянські лижниці на Всесвітніх студентських іграх* (Фіз. вихов., 1954, 9); *Як легко в горах дишеться! У гори всіх запрошую — Чи лижник ви чи лижниця!* (Нех., Чудесний сад, 1962, 140).

ЛИЖНЯ, і, ж. Слід, прокладений лижами. — *Ти пригадуєш, як важко було прокласти лижню? — продовжує Вадим* (Руд., Остання шабля, 1959, 52).

ЛИЖУЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до лизати; // у знач. прикм. Сисні органи комах можуть бути різноманітно побудовані. *В одних вони колючо-сисні, у других сисні або лижучі* (Захист рослин., 1952, 14).

ЛИЗ: ◇ **Як лиз злизав див. злизувати.**

ЛИЗАК, а, ч., діал. Лизуха (див. лизуха²). — *Ну, а коней з хворобами.. не продаєш?.. — Не продаю і не купую.. Хіба що з лизаком чи іншою, не страшною, хворобою* (Стельмах, I, 1962, 189).

ЛИЗАННЯ, я, с. Дія за знач. лизати. *Якась собачка лизала їй теплим язиком руки, шию.. Нелі стає гидко від цього лизання* (Вільде, Сестри., 1958, 364); *Ротові частини в одних комах.. пристосовані для гризіння, у других — для гризіння і лизання* (Шкідн. поля., 1949, 108); *Товариство сидить коло груби і дивиться*

на огонь, на ..огненні язики, що, сплітаючись, лижуть з усіх боків сухі дрова. Дрова тріскотять від того гарячого лизання, лопотять огняними іскорками (Мирний, I, 1954, 339).

ЛИЗАТИ, лижу́, ли́жеш, *недок., перех. і неперех.*
1. Проводити язиком по кому-, чому-небудь, доторкуватися язиком до когось, чогось. *Кожна корова своє теля лиже* (Укр.. присл., 1955, 288); * *Образно. Тепле, як язик материн, сонце лиже і лиже рожеві спини [поросят]* (Горд., II, 1959, 11); * *У порівн. Вітер піднімався зверху, падав вниз й неначе лизав язиками по снігу* (Н.-Лев., II, 1956, 63); // *Істи, пити, підбираючи страву, питво язиком. Лисичка тим часом лиже та й лиже кашку, аж поки сама всеї [всієї] не з'їла* (Фр., IV, 1950, 57); [І в а н:] *Ви ж високого коліна: ваш батько вкупі з хортами лизав панські тарілки!* (Кроп., I, 1958, 67); *Дружину княжу вороняччя покривало чорними крильми, хижі звірі лижуть кров гарячу, і гарчать, і б'ються над кістками* (Забіла, У.. світ, 1960, 172); // *перен. Доторкуватися або вкривати собою (про хвилю, вогонь і т. ін.). Між хмарами місяць тихенько котивсь, І на небі зізди займались; А піняві хвилі Дніпрові дулись І берег високий лизали* (Бор., Тв., 1957, 70); *Уже готовий злиток лежить у нагрівальній печі. Гаряче полум'я генераторного газу лиже його з усіх боків* (Собко, Біле полум'я, 1952, 307); *Вогонь червоним язиком лизав дерево.*

2. *перен., зневажл. Цілувати. [П е ч а р и ц я:] Слова по-людському вимовити не може [Грицько], — а от ручки лиже!..* (Мирний, V, 1955, 154); — *Бовдур! — і вона впила губами в нього ще раз. — Їй-богу ж, гепну! — Йолоп! — не вгавала пані і лизала його знов та й знов* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 17).

◇ **Лизати руки** (п'яти, чоботи, рідко по руках і т. ін.) кому — підлабузнюватися до кого-небудь, принижуючи власну гідність; лизатися (у 3 знач.), підлизуватися. [Г е р а с и м:] *Ах ти ж [Пузир] погань! Давно лизала панам руки, за верству шапки скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить* (К.-Карий, I, 1960, 400); *Галицькі бояри чужинцям п'яти лижуть, продають рідну землю, гендлюють нею* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 290); *Все корилось перед ним, Шанувало, поважало, І лизало по руках* (Фр., XIII, 1954, 9).

ЛИЗАТИСЯ, лижу́ся, ли́жешся, *недок.* 1. Лизати себе. Собака лижеться.

2. *перен., зневажл. Цілуватися. В се врем'я Юпитер, підпивши, З нудьги до жінки підмочавсь, І морду на плече склонивши, Як блазень, чмокавсь та лизавсь* (Котл., I, 1952, 261).

3. *перен. зневажл. Підлабузнюватися до кого-небудь, принижуючи власну гідність, підлизуватися. По його хоч нічого не роби, тільки йому зваж... Тільки йому лижи!.. Не такий Василь Порох, щоб лизався...* (Мирний, I, 1949, 249); — *Да, тепер лижешся, а сам [пес] знову підеш товктися по огірках! Треба ж ..пам'ятати, старий дурень!* (Ю. Янов., II, 1954, 121).

ЛИЗЕНЬ, зня, ч., *рідко.* Язик великої рогатої худоби. І юшка з тляками, з кишками Телячий лизень тут лежав (Котл., I, 1952, 205).

◇ **Як лизень злизав див злизувати.**

ЛИЗКАТИ і **ЛИЗЬКАТИ**, аю, аєш, *недок., перех. і неперех., розм.* 1. Те саме, що **лизати** 1.

2. *Істи дуже мало, повільно. Сіло б та наїлось одразу, а то й лизкає увесь день* (Сл. Гр.).

ЛИЗНУТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех.* 1. Однокр. до **лизати**. *Пес дійсно ще раз лизнув Юрка по лиці і ліг собі мирно під ноги* (Козл., Ю. Крук, 1950, 244); *Одсунула [Секлета] горщик здоровенний.., помішала*

ложкою страву, лизнула й смакувала довго; добрий борщ! (Головка, II, 1957, 43); *Червоні язики яскравого полум'я лизнули його одяг, руки, ноги* (Ткач, Ждн., 1959, 34); *Зрадів Осел, у ноги повалився, Фортунику у рученьку лизнув* (Гл., Вибр., 1951, 137); * *Образно. Вітер сніг лизнув. Зітхнув. Зима* (Тич., Зростай., 1960, 52).

2. *перен. Дуже мало з'їсти чого-небудь. — Не діждеш, щоб я тобі і лизнути дав! Ні, сам поїм усе* (Кв.-Осн., II, 1956, 477); — *Ото всього?! Та хіба ж так вареники їдять! Ото лизнула та й уже?!* (Віншня, I, 1956, 348).

3. *перен., розм., зневажл. Напитися п'яним. Чіпка напоїв Сидора й москалів, що з ним прийшли, та на радощах і сам так лизнув, що насилу виліз з хати* (Мирний, I, 1949, 349).

◇ **Чорт (віл) лизне́ кого** — зникне хто-небудь безслідно. — *За кучму сю твою велику Як дам ляца тобі я в пику, То тут тебе лизне і чорт!* (Котл., I, 1952, 83).

ЛИЗОБЛЮД, а, ч., *зневажл.* Той, хто догоджає кому-небудь, підлабузнюється до когось заради власної вигоди; підлабузник. *В очах [старшого ватаги] спалахнув мстивий вогник. — А, лизоблюд, охоронець його світлості Яреми проклятого. Злазь!* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 292).

ЛИЗОБЛЮДКА, и, ж., *зневажл.* Жін. до **лизоблю́д**.

ЛИЗОБЛЮДНИЧАТИ, аю, аєш, *недок., зневажл.* Бути лизоблюдом, поводити себе як лизоблюд.

ЛИЗУН, а, ч., *зневажл.* 1. Той, хто любить лизатися (у 2 знач.).

2. *перен. Те саме, що лизоблю́д. — Що ж то ти робиш? — Не бач? Не відчиняють гемонські панські лизуни. Не пускають по волі — увійдемо силою* (Мирний, IV, 1955, 187); *В повітрі заблищали шаблі і кулаки, почувалася лайка. — Ах ти, панський лизуне! — Хлопська пико!* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 488).

ЛИЗУНЕЦЬ, нця, ч. Грудка солі, яку дають лизати худобі. Великій рогатій худобі і вівцям можна давати сіль також у вигляді лизунця (Колг. енци., II, 1956, 69).

ЛИЗУХА¹, и, ж., *зневажл.* Жін. до **лизу́н**.

ЛИЗУХА², и, ж. Захворювання худоби, птиці тощо, викликане недостатчею мінеральних речовин у кормах. При виникненні захворювання на лизуху слід зразу ж перевірити, з яких кормів складено раціон тварин (Профіл. захвор., 1955, 182).

ЛИЗЬКАТИ див. **лізкати**.

ЛИЗЬ: ◇ **Як лизь злизав див. злизувати.**

ЛИК¹, у, ч. 1. *заст.* Обличчя, а також його зображення (звичайно на іконах). *Обіч громадається, мчаться в безвихідь Тіні прадавніх століть. Ось вони — Герцоги, лорди, дільці, фабіанці, Ликів заверчений калейдоскоп* (Бажан, Роки, 1957, 204); *Засмажені, мужні обличчя [козаків], обернені до ликів святих [у церкві], визирають під променем ласкавого, тремтячого світу вже менше суворо* (Стар., Облога., 1961, 6); *У вівтарі тьмяно виблискували на золотому тлі якісь-то старовинні мозаїчні лики роботи грецьких майстрів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 125).

2. *перен. Зовнішній вигляд, видима поверхня чого-небудь. Осінь іще не показувала свого лику, але її ди-хання, суворе й холодне, уже почувалося в посвіжілому повітрі* (Вас., II, 1959, 506); *Співай [пісне] йому [народові], що мінить лик землі, Що справедливості несе закони* (Рильський, III, 1961, 247).

◇ **Взяти на себе лик див. взяти.**

ЛИК², у, ч., *церк.* Зібрання, сонм (ангелів, святих і т. ін.). *Останнім часом переговори про прилучення Софії Фальцфейн до лику святих децю зайшли в тупик* (Гончар, Таврія, 1952, 132).

ЛИК³, а, ч., *діал.* Ковток (див. **ковто́к**¹ 1). Пили

пиво двома склянками. Кожний тягнув один лик, доливав склянку, щоби була повна, й подавав сусідові (Март., Тв., 1954, 116).

ЛІКАТИ, лікаю, лікаєш, недок., перех., діал. Ковтати. Ходжу до доктора.., ликаю бром як спасення, висипляюся добре (Стеф., ІІІ, 1954, 223); Дарка заплющувала очі і ликала кминковий суп, ложку за ложкою (Вільде, Б'є восьма, 1945, 17).

ЛІКНУТИ, лікнуну, лікнеш, док., перех., діал. Однокр. до лікати. А я вийму горілочку фляшу.. Та як збігнуться усі святії: Гриць, Павло, Данило, Николай, Та як ликнуть они.., То забудуть навіть за свій рай (Пісні та романси.., ІІ, 1956, 156); Радувався [Тріщин], що вдалося йому ликнути вже раз м'ясо (Март., Тв., 1954, 404).

ЛІКО, а, с. Внутрішня частина кори молодих листяних дерев, переважно липи, що легко відокремлюється від стовбура і ділиться на стрічки; лубок (у 1 знач.). Хома Патики Пішов зимою драти лика, Лубка ж не обідрав і липку зіпсував (Бор., Тв., 1957, 138); Не багато лика надереш з сухої колоди (Тулуб, Людолови, І, 1957, 465); * У порівн. — В чоловіка шкура до п'ят затрусилася [від страху] і почала відставати від тіла, наче лико напровесні (Стельмах, Хліб.., 1959, 61); // Стрічки з такої частини кори дерева, що використовуються для виготовлення різних побутових предметів. Із лик плетені козубеньки, З якими ходять по опеньки, Були, мов суми, на плечах (Котл., І, 1952, 189); Свита в поросі біліє, Поясок із лика, Через плечі подорожня Торба невелика (Рудан., Тв., 1956, 73); Третя [сестричка] держала гарно плетені з лика пантофлі (Фр., ІV, 1950, 154); Давав [ліс] гриби і ягоди, звірину і смолу для човнів, лико для взуття (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 25); // Виріб з такої частини кори. Виніс він ще з хижі лико з вівсом, щоб посипати шлях, коли рушать коні (Скл., Святослав, 1959, 22).

△ **Вівче лико** див. вівчий.

◇ **Дерти (надерти) лико (ліка)** з кого і без додатка: а) тяжко карати кого-небудь; бити когось. [Р о г а ч:] Парубоцтво, ходить битися чи боротись!.. Може, є цікавий повчитись, як лика деруть, — з'явись! (Кроп., V, 1959, 167); — Був би ти, діду, молодшим — я надрав би з тебе лика! — костеніє злоба на синьому виду [Пілговського] (Стельмах, І, 1962, 432); — Карпо.. отаборився із ручним кулеметом, так що дивиться, щоб із ваших хлопців лика не надер (Тют., Вир, 1964, 383); б) грабувати кого-небудь. Благослови, владико, дерти з бідного лика! (Укр.. присл., 1955, 23); [Д е н и с:] А коли з мене Дорохвей чи Тіпка дере лика, то я йому за те мушу добро робити? (Кроп., ІІ, 1958, 459); Лик [ліка] не в'яже хто — про дуже п'яну людину, що не може зв'язно говорити. [С е с т р а М а р х - в а:] Гляньте, що завів п'яний Гарасим. Нализався, що й лик не в'яже (Мирний, V, 1955, 78); Не ліком (не з ліка) шитий — про людину, яка має певні здібності, знання, вміє поводитися належним чином і т. ін. Та й вона — не ліком шита, має розум, зна, коли й до чого треба мовить слово (Мур., Багаття, 1940, 57); — І ми не з лика шиті, пізнаємо, звідки вітер, — тупнув Литка (Епик, Тв., 1958, 63).

ЛІКОВИЙ, а, е. 1. Зробл. з лика.

2. перен. Поганий, несправжній і т. ін.

ЛІКОДЕР, а, ч., розм. Той, хто дере лико.

ЛІКУВАТИ, ую, уєш, недок., уроч., книжн. Виявляти велику радість; торжествувати. Лукавий Лис поважно докладас: «Великий господар! Це безголога твар Пред королем своїм ликує, Радіс і танцює...» (Гл., Вибр., 1951, 113); Мушин виграв, касісри [касіри] ликували (Ков., Тв., 1958, 58).

ЛІКУВАТИЙ, а, е. Схожий на лико певними якостями (звичайно жорсткістю волокон). Як поростуть великі коноплі, то волокно буде ликувате (Сл. Гр.).

ЛІЛИК, а, ч., діал. Кажан. Попід деревами шниряли без шуму чорні лилики (Фр., VII, 1951, 125).

ЛИМАН, у, ч. Затока з морською водою в гирлі річки або озеро поблизу моря, іноді багате на грязі з лікувальними властивостями. Дністро вливався в закруглений лиман, неначе вилазив з зелених густих очеретів (Н.-Лев., ІІ, 1956, 219); Грязі бердянського лиману — особливий дар природи. Вони містять у собі дуже цінні лікувальні речовини (Рад. Укр., 14.X 1965, 4); * Образно. Твої сині очі — лимани — Ясніють у щирім привіті (Нагн., Зустрічі.., 1955, 46).

ЛИМАННИЙ, а, е. Стос. до лиману. Чорний озерний і лиманний мул має велике бальнеологічне значення (Геол. Укр., 1959, 636); Істотне місце в господарстві Усатівського поселення мало лиманне і морське рибальство (Археол., VIII, 1953, 97).

△ **Лиманне зрощування (зрощення)** — зволоження ґрунту за допомогою снігозатримання. Лиманне зрощування проводять, створюючи земляні валики навколо поля і глибоко промочуючи його талими водами (Ек. геогр. СРСР, 1957, 62); Лиманне зрощення, яке забезпечує затримання поверхневих вод на верхніх елементах рельєфу, є одночасно і протиерозійним заходом (Хлібороб Укр., 7, 1964, 21).

ЛИМАНОВИЙ, а, е. Те саме, що лиманний. Де ходили люті турки-яничари, Там пасуться мирні овечок отари... З високої вежі вісчарику видко, Як котяться хвилі лиманові швидко (Л. Укр., І, 1951, 20); Поїздка на південь, морські ванни та лиманові грязі, хоч і поправили трохи здоров'я, повністю проте на ноги [Лесю] не поставили (М. Ол., Леся, 1960, 127).

ЛИМАР, я, ч. Майстер, який виготовляє ремінну зброю. Як шкурка з бузівка у шевчика в руках Або у лимаря в зубах, Чого не витерпить, що їй не виробляють! (Г.-Арт., Байки.., 1958, 44); Дуже важливе значення має також підготовка і перепідготовка лимарів, ковалів та колісників, бо щороку.. доводиться провадити ремонт возів, саней, зброї тощо (Колг. село, 28.I 1955, 2).

ЛИМАРЕНКО, а, ч., розм. Син лимаря. У перетику ходила По опеньки, Лимаренка полюбила Молоденька (Шевч., ІІ, 1953, 140).

ЛИМАРІХА, и, ж., розм. Дружина лимаря. Ой пила, пила лимариха на меду, та й пропила свою дочку молоду (Сл. Гр.).

ЛИМАРНІЙ, а, е. 1. Стос. до лимарства. Сарматам були знайомі основні види домашнього ремесла — ткацтво, килимарство.. лимарне й теслярське ремесла (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 221).

2. Вигот. з ременів; ремінний.

ЛИМАРНЯ, і, ж. Лимарна майстерня.

ЛИМАРСТВО, а, с. Ремесло лимаря. Гнат уже давно помітив, що його старий охолов до наживи: не вдається ні в лимарство, ні в комерцію (Стельмах, І, 1962, 343).

ЛИМАРСЬКИЙ, а, е. Те саме, що лимарний. Він і ремінця лимарського не варт (Сл. Гр.).

ЛИМАРЩИНА, и, ж., заст. Шкіра-сириця. Ноги [Івасеві] другого ж дня одрізали... За якийсь час загоїлися виразки; лікар опрацював на свій кошт коліна в лимарщину і сповістив матір, щоб забидала сина (Л. Янов., І, 1959, 415).

ЛИМАРЮВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. лимарювати.

ЛИМАРЮВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Бути лимарем. Добре Дорошеві: один син лимарюс, другий

кравцює (Сл. Гр.); — Він зроду не лимарював, а його робота — ярма та діжки (Тют., Вир, 1964, 286).

ЛИМОН, а, ч. 1. Південне вічнозелене цитрусове дерево, яке дає їстівні плоди. Щоб прискорити плодоношення сіянців лимона, їх треба прищепити вічком (окулірувати) (Колг. Укр., 6, 1958, 34).

2. Плід цього дерева овальної форми, з товстою жовтою пахучою шкіркою, кислий на смак. В шухляді він знайшов лимон і ножиком вправно порізав на тоненькі кружальця (Чорн., Визвол. земля, 1959, 87).

ЛИМОНАД, у, ч. Прохолодний кисло-солодкий напій, у склад якого входить сік лимона або інших фруктів чи ягід. А саме найкраще — то лимонад: скляний великий куваль, а в ньому палає цілий Везувій! (Коцюб., II, 1955, 241); Біля одного рундучка Петру скинув з плеча клунок, видобув.. монету і всмак напився лимонаду (Чаб., Балкан. весна, 1960, 49).

ЛИМОНАДНИЙ, а, е. Прикм. до лимонад.

ЛИМОНАРІЙ, ю, ч. Розсадник, у якому вирощуються лимони та інші цитрусові рослини. Поширились також цитрусові, які вирощують у траншеях і лимонаріях (Колг. енци., I, 1956, 653); Є проект розкинути сітку лимонаріїв по лінії газопроводу Дашава — Київ, — використати дешеве тепло природного газу (Вол., Сади., 1950, 212).

ЛИМОНІВКА, и, ж., розм. Горілка, настояна на лимонних шкірках.

ЛИМОНІТ, у, ч., геол. Збірна назва ряду мінеральних сумішей гідроокисів заліза.

ЛИМОНКА¹, и, ж., розм. Старовинний сорт груші народної селекції. Лимонка досягає і [білий] налив, Веселку рос обтрушують отави, Дівочий голос доліта ласкавий (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 103).

ЛИМОНКА², и, ж., розм. Ручна граната, що формою нагадує лимон. Однієї ночі в штаб «Урагану» прибув Гнат Яворина. Замість шаблі при ньому був автомат, а на поясі висіло дві грізних лимонки (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 65).

ЛИМОННИЙ, а, е. 1. Прикм. до лимон. Біля морських берегів [Середземномор'я] тягнуться виноградники і сади з апельсиновими, мандариновими та лимонними деревами (Фіз. геогр., 6, 1957, 44); Блідо-рожеві воскові квітки [лимонника] відзначаються ніжним лимонним запахом. Це й дало назву рослині (Веч. Київ, 25.VIII 1962, 4); // Зробл. із лимона; з лимоном. — О, кекс! — вигукнула Марійка. — Та ще й лимонний, мій улюблений! (Донч., V, 1957, 237).

△ **Лимонна кислота** — кислота, яка міститься в плодах лимона та інших рослин і використовується для приготування їжі, в медицині тощо. Вперше лимонна кислота була одержана з лимонного соку; вона міститься в журавлині і в інших ягодах та плодах (Укр. страви, 1957, 346).

2. Кольору шкірки стиглих плодів лимона. Зацвіли [клени] неприродно яскраво, барвисто, зазвичай ясно-жовтим, яскраво-червоним, багряним, оранжевим, лимонним і якимсь фантастичним червоно-зеленим кольором (Коз., Сальвія, 1959, 70).

ЛИМОННИК, а, ч. (*Schizandra Michx.*). Витка кущова рослина з білими або рожевими квітами і червоними, зібраними у волоть плодами, що має запах лимона; використовується в медицині. Під великим корчем давно поваленої тайфуном піхти, серед сушняку і заростей лимонника та чортового дерева, диверсант зупинився (Довж., I, 1958, 102); Лимонник використовується в медицині для виготовлення тонізуючих препаратів (Колг. Укр., 5, 1958, 45).

ЛИМОННИЦЯ, і, ж. Метелик жовто-лимонного кольору родини білянок. Юрась уже впіймав жовту

лимонницю, білу з крапками капусницю, а Андрійко — «адмірала» (Донч., VI, 1957, 476).

ЛИМОННО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **лимон**, напр.: лимонно розчїнений, і слову **лимонний**, напр.: лимонно хїнений.

ЛИМОННО-ЖОВТИЙ, а, е. Те саме, що **лимонний** 2. Італієць за кермом співає У лимонно-жовтому таксі. І ніхто на нього не зважає, Бо співають італійці всі (Дмит., Осінь., 1959, 27).

ЛИМОННОКИСЛИЙ, а, е. Який містить лимонну кислоту.

ЛИМОНОВИЙ, а, е. Те саме, що **лимонний**. Рожі та білі лелії, левкої та лимонові квітки закивали голівками, дихнули своїм солодким духом (Н.-Лев., III, 1956, 301).

ЛИМПАЧ, у, ч. Необпалена цегла з глини з домішкою соломи або інших органічних речовин; саман. На півдні Української РСР саман має назву «каліб», а на південному сході — «лимпач» (Жилий буд. колгоспника, 1956, 182).

ЛИМПАЧЕВИЙ, а, е. Прикм. до лимпач. Лимпачева будівля.

ЛИН, а, ч. Прісноводна риба родини коропових з товстим слизким тілом. А чутка у гаю була така, Що ніби Щука та частенько, Як тільки зробиться темненько, Лисиці й шле То щупачка, то сотеньку карасиків живеньких, Або линів гарненьких... (Гл., Вибр., 1951, 43); Риби у тому ставку було чимало. Водились і лини, і корони (Мокр., Сто., 1961, 71); * У порівн. Коли Антон побачив коней, вгодованих, як лини, в нього розбіглися очі (Чорн., Потік., 1956, 203).

ЛИНВА, и, ж. Товста дуже міцна мотузка з волокон або дроту; канат. Робітник від млинка стояв над ямою і торгав линву, що зовсім вільно звисала з валу (Фр., I, 1955, 108); М'язисті плечі й дебеті руки — все тіло [шахтаря] переплетене м'язами, як вузлами сталеві линви (Чорн., Красиві люди, 1961, 10); * У порівн. Регіт, гамір, шум.. Язики, як линви, лиця розпашілі, в них прихована гроза (Тют., Вир, 1964, 176).

ЛИНВОВИЙ, а, е. Прикм. до лінва.

ЛИНІНА, и, ж. М'ясо лина. Їй так хотілось чогось гарячого, смачного, незвичайного, а дух свіжої линини лоскотав ніздрі, спирав віддих (Коцюб., II, 1955, 22); — Що ти там робиш? — Кригу в сажалці розбиваю, щоб, часом, лини та карасі не задихнулись. — І це діло, — похвалив [чоловік] жінку. — Таки добре мати про запас свою линину (Стельмах, Правда., 1961, 252).

ЛИНІТИ, іє, недок., діал. Сивіти. Багатий, ненюко, не шлеться, А вбогий, ненюко, не сміє, — Так моя руса коса линіє (Чуб., V, 1874, 484); // Виднітися сивизною (про волосся) або кольором, схожим на сивизну. Нависла сивизна йому над чолом — Линіє на сонці (Манж., Тв., 1955, 154); Буйніє дружне поле, пахне материнка, полинець.. Линіють пшениці (Горд., Дівчина., 1954, 135).

ЛИНОВИЩЕ, а, с. Скинутий під час линання верхній покрив деяких живих істот (про шкіру змії, зовнішній панцир рака і т. ін.). На старих очеретинах гоїдались покинуті гнізда, по рудих, аж червоних, ослизливих од туману купинах валялись пір'я й гадючі линовища (Коцюб., I, 1955, 361).

ЛИНОК, нка, ч. Зменш. до лин. — Насипали ми височенну греблю, збудували млин. А в став напустили різної риби: і коропів, і лящів, і линків (Тулуб, Людолови, I, 1957, 74).

ЛИНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до линок. [В і т р о в и й:] А зараз давай юшку зваримо.. Єсть линочки, окуні, сомки, карасі (Корн., II, 1955, 219).

ЛИНТВАР, я, ч., діал. 1. Бараняча шкура. Піймавши барана, спокійно Вівчарі, Линтвар злупивши, потрошили (Бор., Тв., 1957, 188).

◇ **Линтварі дубити** з кого — жорстоко бити, карати кого-небудь. — Як згадав, як з мене мій рідний батько линтварі дубив ні за що ні про що, — опустив батіг.. Хай, думаю, хоч мої діти небитими ростуть, коли вже мені перепало (Тют., Вир, 1964, 160).

2. Верхній одяг, зробл. з баранячої шкурн. Товстий Анкулія був зодягнений у червоний линтвар, у високу смушеву шапку (Чаб., Балкан. весна, 1960, 310).

ЛИНТВАРИК, а, ч., діал. Зменш.-пестл. до **линтвар**. [1 - й чоловік:] Шкур щоб не вимочували в річці.. [2 - й чоловік:] От тобі і маєш! А я якраз завтра.. наважився намочити линтварики (Кроп., III, 1959, 266).

ЛИНУТИ, ну, неш, недок., поет. 1. Плавню, легко летіти. Мандруємо вогким туманом назустріч сліпій сніговиці... Так линуць малим караваном у вирій запізнені птиці (Л. Укр., I, 1951, 309); Весна... На північ линуць гуси (Мас., Сорок., 1957, 387); * Образно. Життя торкає серця струни чулі — і я на крилах пісні лину знов (Сос., Щастя., 1962, 27); // Рухатися вперед із великою швидкістю. У сні зайшов я в дивну долину. Було так ясно, тихо, легко в ній, Що бачилось мені: не йду, а лину (Фр., XI, 1952, 291); Автомобіль линує проспектами й вулицями Петрограда (Смолич, Реве та стогне., 1960, 305); — Чуєш, як сніг рипить? Це вершники — брати мої линуць мене виручати (Довж., I, 1958, 59); Ідуть в Каховку пароплави, в Каховку линуць поїзди (Тер., Правда, 1952, 81); // Плавню пересуватися по воді, в повітрі тощо. По морю лине човник, як селех (Н.-Лев., III, 1956, 314); Неначе дзеркало прозоре В обводі яснозолотім, Азовське відбивало море Хмарки, що линули над ним (Рильський, III, 1961, 255); Спокійно линуць води Дніпра, ..тиша й спокій панують навкруг (Скл., Святослав, 1959, 87); // Поширюватися в просторі (про звуки, запахи і т. ін.). Згори лине жайворонкова пісня (Мирний, I, 1949, 125); Лине здалеку дівочий спів (Довж., I, 1958, 96); З гарячою парою з кухні линує ніжний аромат тіста і варених ягід (Сенч., На Бат. горі, 1960, 32); // перен. Ставати широко відомим; поширюватися (про відомості, славу і т. ін.). Заслужено линула по околицях країна слава про хоробрих русичів (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 367); Хай від міста до міста, з села до села Лине Партії слава, народу хвала! (Рильський, I, 1956, 395); Скрізь про нашу жінку слава лине, Про радянську — скромну і просту (Нех., Дивлюсь., 1949, 40).

2. перен. Пориватися, рватися до кого-, чого-небудь, кудись (серцем, думками і т. ін.). А я дивлюсь... і серцем лину В темний садочок на Україну (Шевч., II, 1953, 20); Потім — як же стало на хуторі сумно. Що не робить [Зінька], а вся думками на село так і лине (Головко, II, 1957, 26); Кожне дитя Мріями лине в широке життя! (С. Ол., Вибр., 1959, 174); // Відчувати потяг до кого-, чого-небудь; горнутися (у 1 знач.). Батько був добрий, і мати нічого, Я до їх линула, як ні до кого (Щог., Поезії, 1958, 338); Малюки чомусь линуць до неї найбільше, їм з нею весело (Гончар, Тронка, 1963, 221).

3. Минати, проходити (про час, події тощо). Тихо-тихо Дунай воду несе, Ще тихіше рік за роком лине (Фр., XIII, 1954, 277); Роки линули, віки — З гір посипались піски (Олесь, Вибр., 1958, 226); Швидко лине новорічна ніч (Собко, Матв. затока, 1962, 294); Люди поспішали на роботу, діти вибігали гуляти на подвір'я і вулиці, і життя линуло далі (Ів., Життя., 1945, 27).

ЛИНУТИ, ну, неш, док., перех. і без додатка. Однокр. до **літи**. Галя вийшла на рундук, линула воду з кухля (Мирний, I, 1949, 334); [Хведоська:] Як питають мати, чого я так почервоніла, що я їм скажу? Хоч би хто линує на мене водою!.. (Кроп., II, 1958, 54); Загуркотів грім, і на запилену землю линує дощ — буйний та теплий (Довж., I, 1958, 95).

ЛИНУТИСЯ, нётся, док. Однокр. до **літисся** 1. — Дощику, дощику! Зварю тобі борщику в новенькому горщику, поставлю на дубочку, дубочок схитнувся, а дощик линувся (Ю. Янов., I, 1954, 259).

ЛИНЮЧИЙ, а, е. Який легко линяє. Для вишивання треба застосовувати нитки, які не линяють. Лише одна линюча нитка може після прання зіпсувати всю художню річ (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 5); Знов той же вечір, та ж кімната, ті ж Шпалери стін, линючі і строкаті (Бажан, Вибр., 1940, 79).

ЛИНЮЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. **линючий**.

ЛИНЯЛИЙ, а, е. Який вилиняв.

ЛИНЯННЯ, я, с. Дія за знач. **линяти**. Ріст личинки супроводжується лиянням, під час якого скидається хітиновий покрив (Захист рослин., 1952, 39).

ЛИНЯТИ, яє, недок. 1. Втрачати свіжість, яскравість первісного кольору; блякнути (у 2 знач.). Очі плачуть, чорні брови Од вітру лияють (Шевч., I, 1955, 72); Сіро і сутно [сутінно] ставало на острові по заході сонця: всі фарби лияли, як в акварелі, що її підмочили (Коцюб., II, 1955, 296); Фарби Макса Лібеля вирізнялись особливою міцністю. Тканини, пофарбовані ними, не лияли (Собко, Серце, 1952, 207); // перен. Втрачати своєрідність, яскравість, самобутність і т. ін. В перекладі [крилаті слова] тьмяніють, лияють.., бо їм немає цілковитих відповідників (Літ. газ., 7.II 1958, 3).

2. Поновлювати в певні періоди зовнішній покрив (пір'я, шерсть, панцир і т. ін.) (про тварин, птахів, комах). Коли сокіл лияє — Широко він свої крила розпускає, Високо у гору літас (Мирний, V, 1955, 270); Виростаючи, личинка лияє востаннє й перетворюється на лялечку (Шкідн. поля., 1949, 18).

ЛИНЬ, і, ж., поет. Дія за знач. **лінути**. Хлоп'ячий гамір, вітру тепла лить, Багряний цвіт вечірньої зірничі.. Це все влилося казкою у спокій (Мал., Книга., 1954, 79); І дайте плавність, дайте зграйність І ніжну лить його пісень Моїм пісням (Шер., Дорога., 1957, 5).

ЛИНЬКА, и, ж., спец. Дія за знач. **линяти** 2. Зміна всіх ознак личинкової фази [комах].. відбувається стрибком, при лияці (Допов. АН, 2, 1961, 234); // Відходи лияння. Побічною продукцією [тваринництва] є гній, шерсть-линька, пух, пір'я (Колг. Укр., 3, 1957, 12).

ЛИПА, и, ж. 1. Дерево з серцеподібним зубчастим листям і жовтим пахучим медоносним цвітом. В садах солодко дрімають окутані місячним саявом стрункі тополі, широковіті липи, крислаті яблуні (Коцюб., I 1955, 31); Балака жадібно дихав росяною свіжістю пущі, ароматом липи й бузини (Тулуб, Людолови, I, 1957, 41); // Деревина цього дерева. Липа і осика використовуються на будівництво жилих і господарських приміщень (Стал.-буд. справа, 1957, 38).

◇ **Обдирати** (обдёрти, облуплювати, облупити і т. ін.), як (мов, наче і т. ін.) ліпу — те саме, що **Обдирати** (обдёрти, облуплювати, облупити і т. ін.), як (мов, наче і т. ін.) ліпку (див. ліпка). — Ага! То значить... лиш то гешефт, як може пана обдирти, мов липу з лика (Фр., III, 1950, 391).

2. перен. Про що-небудь фальшиве, підроблене.

◇ **Ліпу справляти** — обдурювати, підробляти (здебільшого документи). — *Я можу від лікарів посвідчення подати, що інвалід війни!* — зухвало озвався Шпулька. — *За півсотні мені яку завгодно липу на Галицькому базарі справлять* (Смолич, Мир., 1958, 329).

ЛІПАТИ, аю, аєш, недок., чим, діал. Лупати (у 1 знач.). Прикурюючи від цигарки, все придивлявся [Кола], липав очима на шофера (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 25).

ЛІПЕНЬ, пня, ч. Сьомий місяць календарного року; другий місяць літа. *Я міг би приїхати [в Криворівню] в липні, не раніше* (Коцюб., III, 1956, 393); *При порівнянні середніх місячних температур виходить, що найтеплішим місяцем у північній півкулі є липень* (Фіз. геогр., 5, 1956, 82).

ЛІПЕЦЬ¹, пця, ч., діал. Липень. *Та ще далеко було до п'ятнадцятого липця, тільки червень чедавно почався* (Свидн., Люборацькі, 1955, 8).

ЛІПЕЦЬ², пцю, ч., діал. Липовий мед. * Образно. *Мудрої мови мед золотистий, липець пахучий нам до сподоби* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 154); // *Напії з цього меду.* — *А я б оце напилась питного меду-липцю!* *Я таки зроду ласійка: люблю солоденьке* (Н.-Лев., I, 1956, 601).

ЛІПИНА, и, ж. 1. Липове дерево. *У самій гущавині дубрівній, де там липина і горобина, і дуб кучерявий поспліталися вітами зеленими.* — *забралась [Катря] аж туди, та й сидить* (Вовчок, I, 1955, 194); *Галювину оступили вікові дуби, соснина між дубами і липина висналася,* — *як усе тягнеться до сонця!* (Горд., II, 1959, 59); // *Гілка липового дерева. В кожнім кутку [хати] гілляка зелена, на кожнім гвіздочку кленина або липина* (Свидн., Люборацькі, 1955, 185).

2. діал. Тріски. — *На дривітні колоддя кололи, у дрва рубали і на липину трошили* (Кв.-Осн., II, 1956, 247); *Потрошити на липину* (Сл. Гр.).

ЛІПІВКА, и, ж. Діжка з липового дерева. *А щебра осінь в кожний двір завозить Валки возів з тугими лантухами.* *І в липівках заносить мед у льохи* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 15); *Закололи, значить, того набана.., розчинили,* — *сало в липівку, м'ясо в діжку* (Вишня, II, 1956, 37).

ЛІПКА, и, ж. 1. Зменш. до ліпа 1. *Скільки тут Сокири не бряжчали, Ні дубчика, ні липки не стяли* (Греб., I, 1957, 62); *По алеї із молодих липок.. їхав зелений ридван* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 39).

2. діал. Таволга. *Квітнули величезні степові рум'янки, червоно-бузковий шпадник.., запашна липка* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 51).

◇ **Обдирати** (обдёрти, облуплювати, облупити і т. ін.), як (мов, наче і т. ін.) ліпку: а) грабувати, забирати все дочиста. *Не раз подорожніх багатих панів, Як липку сиру, обдирали [гайдамаки]* (Бор., Тв., 1957, 71); — *Добре!* — *провадять усі в один голос.* — *Як липку облупимо [голову] ... та й писаря завряд [заодно]* (Мирний, I, 1949, 293); б) брати, стягати дуже велику плату (податок, викуп і т. ін.). — *Злигались удвох [пан і прикажчик], доки воля вийде, обібрати нас, як липку. Собаки!* — *і Василь зо зла плюнув* (Мирний, IV, 1955, 162).

ЛИПКИЙ, а, е. Який легко прилипає; клейкий. *Хліб вийшов липкий, з закальцем на два пальці* (Н.-Лев., II, 1956, 302); *Зіпертися не було на що. Руки вгрузали в липке багно* (Руд., Вітер., 1958, 101); // *Вкритий шаром клейкої речовини; просякнутий клейкою речовиною. Соломія провела рукою по його грудях і намацала мокру й липку сорочку* (Коцюб., I, 1955, 357); *Живи, розгортайся, липкий зелений листе* (Рильський, I, 1960, 286); * Образно. *Такий солодкий, липкий сон*

на світанку! (Донч., II, 1956, 136); *Липкі очі гестапівця ялозили по ньому, як трупні мухи* (Рибак, Час., 1960, 38); * У порівн. *Задля своєї товариської, легко запальної і немов липкої вдачі волочив [Хома] за собою все цілий хвіст сателітів, прихильників* (Фр., IV, 1950, 306); // *перен. Охочий до чого-небудь; беручий (у 1 знач.). Хвалить [мати] сина, який він липкий до роботи* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 222).

◇ **Липкі руки** у кого — про того, хто бере чуже, краде. *Їмось догадувалася, що в Івана липкі руки, але мовчала* (Март., Тв., 1954, 358).

ЛИПКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. липкий. *Мокрий сніг за зовнішнім виглядом не відрізняється від звичайного, але має велику липкість* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 73).

ЛИПКО. Присл. до липкий. *Хтось навіть пританцював, хвацько вистукуючи закаблукми по вогкій, що липко ляцала, землі* (Стельмах, Хліб., 1959, 439).

ЛИПКУВАТИЙ, а, е. Трохи липкий.

ЛИПНІВІЙ, а, е. Прикм. до липень. *Тихо, без вітру палає липнева спека* (Вас., II, 1959, 23); *Липнева ніч, справді, була гаряча і задуща* (Смолич, II, 1958, 88); // *Який відбувається в липні. Липневий Пленум ЦК КПРС [1955 р.].. велику увагу приділив роботі наших конструкторів* (Вітч., 2, 1956, 103).

ЛИПНИК, а, ч. Те саме, що липучка¹. *Липник і падиволос чіплялися до його рясц і заважали ході* (Вільде, Сестри., 1958, 24).

ЛИПНУТИ¹, ну, неш, недок. 1. тільки 3 ос. Приклеюватися до кого-, чого-небудь. *Сніг лип до полозків, до кінських копитів* (Н.-Лев., III, 1956, 120); *Пудами чіплялась за чоботи глина. Чіплялась за чоботи, липла, як сум, Як туга, якої нічим не віддерти...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 62); // *Бути липким. Ще пахло [в школі] тоді свіжою фарбою, і до чого не торкнись — все липне* (Гончар, Тронка, 1963, 141).

◇ **Липнути до рук див. рука.**

2. розм. Обліплювати, обсідати кого-, що-небудь (про мух і т. ін.). *Мухи липнуть до теплого.*

3. до кого, перен. Горнутися, тулитися, відчувати симпатію до кого-небудь. *Легковажні й легкодумні панни й дами так і липли й горнулися до його* (Н.-Лев., V, 1966, 245); *В школі стала [Ніна] вожакою, ..і піонери липли до неї, наче вона притягала їх, як магніт* (Коп., Земля., 1937, 6); * Образно. *Сон так і липне до неї, огортає в свої звабливі обійми* (Дім., Ідол, 1961, 17); // до чого. *Настирливо прагнути чого-небудь; домагатися чогось. Чого ж тепер усі пани липнуть до сії грамоти?* (Мирний, IV, 1955, 80).

4. Те саме, що злипатися 2. *Липли очі і рука відмовляла йому* (Фр., I, 1955, 188).

ЛИПНУТИ², ну, неш, док., чим, на кого і без додатка, діал. Однокр. до ліпати. *Дівчина липнула на його своїми очима, мов блискавкою* (Н.-Лев., II, 1956, 309); — *Де ти гроші подів, ледащо, кажи, де?..* — *А він тільки липне очима та й мукне...* (Коцюб., I, 1955, 304).

ЛИПНЯК, а, ч. Липовий ліс. *В липняках рубки догляду спрямовані на оздоровлення насаджень* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 92).

ЛИПОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до ліпа 1. *Хати, оточені вишневими садочками, привітно виявлялись із-за липових і кленових заростей* (Стор., I, 1957, 359); — *Поїхав я в ліс дров рубати. А ліс густий, .. липовий* (Донч., VI, 1957, 21); // *Обсаджений липами. По довгих липових та каштанових алеях вештались або бігали бігцем молоді послушники* (Н.-Лев., IV, 1956, 288); *З липового шляху вчитель повертає до крайнього двору* (Стельмах, I, 1962, 649); // *Зробл. із липи. [Лев:]*

Та вже тих сопілок до лиха маєш! [Л у к а ш:] Ну, скільки ж їх? — Калинова, вербова та липова — ото й усі (Л. Укр., III, 1952, 194); Він дістав з мисника невелику липову довбаночку.. і налив меду (Стельмах, II, 1962, 238); // Вигот. або видобутий із квітів липи. Липовий мед — не тільки найцінніший продукт харчування, він широко застосовується і в медицині (Літ. Укр., 19. I 1965, 1).

△ **Ліповий цвіт** — висушені квіти липи, що використовуються в медицині як потогінний засіб. — А що се — кашель вас напав, батюшка? — пита сестра Меланія. — Липового цвіту напийтеся увечері, на ніч (Вовчок, I, 1955, 255); В коморі пахло борошном і сушеним липовим цвітом (Тют., Вир, 1964, 47).

2. у знач. ім. **ліпові**, вих, мн. Родина листяних дерев з серцеподібним зубчастим листям і жовтим пахучим медоносним цвітом.

3. перен., розм. Підроблений, несправжній. — Звуть його — Яків, трохи кульгає, прізвиська не пам'ятаю, воно в нього липове (Ю. Янов., I, 1954, 226); — Виявилось, коли ми перевірили роботу Званова, що ударник з нього липовий (Донч., II, 1956, 120).

ЛИПУЧИЙ, а, е. Те саме, що **липкий**. Дівчина по коліна провалилася в трясовину.. Липуча твань чавкала, здіймалась пухирями (Донч., III, 1956, 76); Легка бджола за взятком полетить.. Бруньки липучі лопнуть на каштанах (Рильський, Троянди.., 1957, 11); * Образно. Голова болить, як не лусне, в ній мляво, як мокрі мухи, лаять розірвані й липучі думки (Дн. Чайка, Тв., 1960, 115); — Ви такі ввічливі, аж липучі, — з серцем промовила Люба (Стельмах, Хліб.., 1959, 411); — У нас народ липучий до доброго діла, всі.. хочуть швидше жити в комунізмі (Чаб., Тече вода.., 1961, 29).

ЛИПУЧКА¹, и, ж. Трав'яниста рослина — бур'ян, насіння якої має колючки і легко чіпляється до чого-небудь. У деяких бур'янів, як-от: липучка, реп'яшок, якірці, лопухи та ін., насіння і плоди мають різні шипи (Колг. енци., II, 1956, 150).

ЛИПУЧКА², и, ж., розм. Липкий папір, який застосовують для боротьби з мухами. За прилавком буфету володарює буфетник.. над ним висить обліплена мухами липучка (Гончар, Маша.., 1959, 77).

ЛИПЧИЦЯ, і, ж., діал. Підмаренник. Олександра нарвала липчиці і знебачки кинула її Іванові на голову (Коцюб., I, 1955, 59); * У порівн. Ув'язавсь до мене, як липчиця (Барв., Опов.., 1902, 246).

ЛИП'ЯНКА, и, ж. Те саме, що **ліпівка**. Із сцільників в лип'янку мед сочить (Бор., Тв., 1957, 58); Баба топить піч, варить, смажить, пече. Викопаля і заповітну лип'янку з медом (Коп., Вибр., 1948, 251).

ЛИС, а, ч. 1. Хижий ссавець родини собачих з цінним рудим або сріблястим хутром і з довгим пухнастим хвостом. З курника прибігла жінка.. — Чоловіче, .. Задумав нам курку лис! (Фр., XIII, 1954, 267); Вони зайшли на галявину, пориту лисячими норами, які вже подекуди пообвалювалися.. — Не водяться вже лиси. Змандрували, — сумно пояснив Тимко (Тют., Вир, 1964, 228); * У порівн. У вічі — як лис, а поза очі — як біс (Укр. присл., 1955, 154); // Самець лисиці. На галявину вискочили, граючись, лис з лисицею (Донч., II, 1956, 7); // Хутро цієї тварини. Мені шують шубу на сибірському лисі з місцевого сукна (Рибак, Помилка.., 1940, 74).

△ **Полярний лис** — те саме, що **песець**. Це був полярний лис. Його ще звуть песцем (Трубл., Вовки.., 1949, 23).

◇ **Лісом вїтися** коло кого — шукаючи прихильності, упадати біля кого-небудь. Червоний [піп] ступав тяжкою ногою, неначе ведмідь, блідий же вився лисом коло нього (Март., Тв., 1954, 205); **Лісом підши-**

тий — хитрий, як лис. Лисом підшитий, псом підбитий (Номис, 1864, № 3050).

2. перен. Про хитру, лукаву людину. Завідуючий був старий лис, з медом на вустах, якого, проте, радили мені стерегтися (Вас., Незібр. тв., 1941, 185); В серці її все аж кипіло від гніву. В таку мить цей старий лис.. тікає від роботи! (Собко, Срібний корабель, 1961, 202).

ЛИСАВИЙ, а, е, рідко. З лисиною. За одним із столів — Цупович, невеличкого росту, лисавий блондин (Галан, I, 1960, 359); Аж де ся взяв татарин старий, бородатий, На двох конях лисавих за ним уганяє (Думи.., 1941, 21).

ЛИСАК, а, ч., рідко. Те саме, що **лисак**.

ЛИСАНЬ, я, ч., рідко. Той, у кого є лисина. Голова цехкому, лагідний лисань Палагутенко, глянув на неї здивовано (Хижняк, Невгамовна, 1961, 13).

ЛИСЕНЯ, яти, с. Маля лисиці. В тритижневому віці лисенята починають пити молоко, пробують їсти м'ясний фарш (Наука.., 5, 1958, 28); Лисиця дітей доглядала як слід. Лисиця дітей виряджала у світ. Її лисенята Поштиві були (Перв., Райдуга.., 1960, 61); * У порівн. — А коли ж ви нас одвідаєте? — питає панночка, сюди-туди обертаючись та в вічі їм [гостям] заглядаючи, немов як лисеня (Вовчок, I, 1955, 112).

ЛИСЕНЯТКО, а, с. Пестл. до **лисень**.

ЛИСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **лісний**. Чоловічок лисенький зовсім, як диня голова була, тихий та ласкавий (Вовчок, VI, 1956, 223); Оленка спала безтурботним сном, коли мати гукнула їй: — Оленко, ось вставай подивися, яка теличка лисенька в нас є (Горд., II, 1959, 27).

ЛІСИЙ, а, е. 1. З лисиною або без волосся (про голову). В одного чоловіка біла борода висіла до пояса, а лиса, як коліно, голова блищала при місяці (Н.-Лев., I, 1956, 54); За столом сидів переперезаний ремнями чоловік; голова у нього була важка, лиса (Тют., Вир, 1964, 343).

2. З лисиною або без волосся на голові (про людину). — Живе тут пані з Португалії.. Товста, як барило, й лиса (Вовчок, I, 1955, 376); — Дурний, як поліно, лисий, як коліно, хоч не пан, зате підпанок (Мур., Бук. повість, 1959, 36); * Образно. Мов пущене ядро з гармати, земля круг сонця творить цикл. Тюпцем круг неї лисий місяць, — беззубо дивиться в монокль (Тич., I, 1957, 121); // у знач. ім. **лісний**, сого, ч. Людина з лисиною або без волосся на голові. [Г о р п и н а:] Ач, старий шкарбан, який ревнивий! А ще хоче, щоб я за нього пішла. Не діждеш, лисий! (Кроп., I, 1958, 155).

◇ **Діда (дідька) лісого** — те саме, що **Чорта (дідька) лісого**. [О к с а н а:] Індивідуальних нас кожне забере, а в колгоспах — діда лісого (М. Куліш, П'єси, 1960, 165); **До лісого чорта (дідька)** — дуже багато. — Тебе змалечку хвалять: талант.. Стоси книжок перечитав, до лісого дідька різних опер та п'єс передивився (Мур., Свіже повітря.., 1962, 28).

На [яко́го] **чорта (дідька) лісого**, вульг., лайл. — навіщо. — На дідька б лісого сидів я тут — вже краще у Менделя... (Коцюб., II, 1955, 9); **Чорт (дідько) лісний**, вульг., лайл. — ніхто, ніщо. — Показались десь діти, чи який хрін.. Межи ними й дідько лисий не розбере справи!.. (Коцюб., I, 1955, 33); Вчитель вчитав Кадошці за біганину по огірках та грядках, на яких лисий чорт виросте, коли кожний тобі здурілий пес буде там товктися (Ю. Янов., II, 1954, 120); **Чорта (дідька) лісого**, вульг., лайл. — повне заперечення чого-небудь. [П а в л о:] Хіба не можна ханнуть? [Г о р п и н а:] Чорта лісого ханнеш, коли все позапирано (Кроп., II, 1958, 239); — Ну, щоб я пішов агітувати проти плану, то це вже дідька лісого (Мик., I, 1957,

59); Чортові (дідьку, батьку) лісому розкажі, вульг., лайл.— вияв недовіри до чіх-небудь слів.— Чіпка добрий чоловік: за кожним кумуватиме...— Батькові своєму лісому розкажи! — приснув Грицько (Мирний, I, 1949, 402).

3. Те саме, що облізлий 1. На голові стирчить якась лиса-преліса шапка (Збан., Сеспель, 1961, 300); Лапи всі лисі, ратиці пообкусані, і не говорить [диявол], а якимось хрипучим голосом мекає (Вишня, I, 1956, 450).

4. перен. Позбавлений рослинності; голий (про землю, гори тощо). З погідного неба сонце сипле гарячим промінням на високі лисі гори (Фр., I, 1955, 364); Де сіла [сарана], то вже за годину лисою стала земля (Панч, Гомон. Україна, 1954, 26).

5. З білою плямою на лобі (про деяких тварин).— Ну, чого вирячилась, як лисе теля на нові ворота? (Гр., II, 1963, 458); Лиса теличка за рукав тягне, біленькі поросята коло льохи товпляться (Горд., Заробітчани, 1949, 9); // у знач. ім. **лісий**, сого, ч. Кінь, віл і т. ін. з білою плямою на лобі. Узав [партизан] коня за повід — любовно погладив по морді лисого (Головко, I, 1957, 366).

ЛІСИНА, и, ж. 1. Місце на голові, де випало і не росте волосся. На голові блищала лисина (Тесл., Вибр., 1936, 99); Волосся він зачісував з потилиці на лоб, щоб якось замаскувати лисину (Руд., Вітер., 1958, 176).

◇ Хоч на лісині пасі (робі) що — немає місця для чого-небудь. — От тепер і пострибайте без земельки, а худобу хоч на лисині паси! (Панч, II, 1956, 392).

2. перен. Ділянка землі, позбавлена рослинності. Ремінь вирішив тишком залатати оці лисини, що виникли після лихої вирубки буку (Чаб., Стоїть явір., 1959, 176); // Ділянка чого-небудь, яка своїм виглядом відрізняється від навколишніх ділянок (гола, світла і т. ін.). Зала двигтить золотими огнями: райдужним дощем блискучих іскор пирскають хрусталеві пацьорки, сяють мармурові лисини (Вас., II, 1959, 551); Вже горби з-під снігу лисинами, Голосніший стук і сміх, Вже з піснями розколесаними Голий березень надбіг (Рильський, I, 1960, 291).

3. Біла пляма на лобі деяких тварин. Мій кінь вороний так, як хмара, літає, І лисина в лобі — як з місяця ріг (Бор., Тв., 1957, 74); По білих лисинах на лобах одразу можна було пізнати худобу Окунів (Стельмах, Хліб., 1959, 136).

ЛІСИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **ліщина**. [І в г а:] От Грицько, так Грицько! Оце так. Ну ж я тебе хоч у лисинку поцілую (Мирний, V, 1955, 256); В одному місці на отаві була лисинка, .. на ній залишилось від копиці трохи сіна (Панч, Гарні хлопці, 1959, 123); Був в артілі коник: вороної масті, Лисинка на лобі, гривка поміж вух (С. Ол., Вибр., 1959, 297).

ЛІСИЦЯ, і, ж. 1. Самка лиса. * У порівн. — Оріся крутилася біля Сергія Золотаренка, як тічкуча лисиця (Тют., Вир, 1964, 9); // Те саме, що **лис** 1. Там, де колись на лощині вовки вили та лисиці нори рили, красується село Вовча Долина (Мирний, I, 1949, 179); Живе лисиця в найрізноманітніших угіддях (Звірі.. Карпат., 1952, 30); Одягнена [жінка] з певним смаком: в пальті кольору кофе, з бурою лисицею на шиї (Чорн., Потік., 1956, 225); * У порівн. [М и к о л а:] То виборний Макогоненко; чоловічок і добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця (Котл., II, 1953, 29).

2. перен. Те саме, що **лис** 2.— Стара лисиця той Турковський! А я? де мої очі були?! (Л. Укр., III, 1952, 513); Серед п'яниць, рабів похилих, Неситих скнар, важких тупиць.., Серед шакалів і лисиць — Не жив я вільно, а таївся (Черн., Поезії, 1959, 253).

3. Намерзлий узор на віконних шибках або незамерзла частина шибки. — Ось гляди, сину, з яким чер-

воним ідуть! — показала мені мати через продуту лисицю в маленькій шибці (Збан., Єдина, 1959, 15).

4. тільки мн., діал. Різного типу дерев'яні пристрої, лещата і т. ін. Хата наша .. похилилась... Батько хоч і взяв у лисиці, дак облупилася ж кругом, обпала (Барв., Опов., 1902, 249); На «лисиці» під стелею Татарчица поклала пучок сухих васильків (Вас., Вибр., 1954, 106).

ЛІСИЧА, ати, с. Те саме, що **лисеня**. Приніс мені батько з поля двох сліпих лисичат (Збірник про Крон., 1955, 28).

ЛІСИЧИЙ, а, е. Прикм. до **лисіця** 1, 2. Жменя конопель маяла в її руці, неначе лисичий хвіст (Н.-Лев., II, 1956, 278); Щоб приховати хвилювання, ще нижче схилила [дівчина] голову: — Він був біля лисичих нір! (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 353); // Такий, як у лисиці. [Б и ч о к:] Хіба у мене такий страшний погляд? [О л е н а:] Ні, погляд у вас лисичий, та вовча думка! (Крон., I, 1958, 452).

ЛІСИЧИТИ, чу, чеш, недок., розм. Бути лисицею (у 2 знач.). [П р и б л у д а:] Як тільки хто почне передо мною лисичити, то мені здається, що у того чоловіка лежить каменюка за пазухою (Крон., I, 1958, 156).

ЛІСИЧКА¹, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до **лисіця** 1—3. У тихому гаю Лисичка щастя мала, Як у своїм добрі жила, гуляла (Гл., Вибр., 1951, 125); Лисичка з ліщини зирнула, А зайчик за сосну сховався (Мур., Хороші сусіди, 1948, 44); [В а с и л и н а:] Бач, яка лисичка. Іди ж ото і не базикай мені отут! (Вас., Вибр., 1954, 300); На замуrowаних шибках іскряться лисички од морозу (Кос., Новели, 1962, 20); * У порівн. [А р с е н:] Ви що ж, гадали, що лисичкою одкрутитесь? Е, ні. Так не вийде, ні! (Мороз, П'єси, 1959, 291).

Лисичка-сестричка — персонаж народних казок. — Лисичко-сестричко, куди вандрувала І що там нового у світі чувала? (Фр., XIII, 1954, 259).

2. тільки мн. Веселі іскорки в очах. Раптом у лукавих очах пробігли дві хитрі лисички. Ще й додала інтимним шепотом: — Не цурайтеся (Головко, II, 1957, 490).

ЛІСИЧКА², и, ж. Їстівний гриб жовтого кольору.

ЛІСИЧЧИН, а, е. Належний лисичці (див. **лисічка**¹ 1). Прибіг заць до лисиччиної нори (Укр. казки, 1951, 35).

ЛІСИТИ, ію, ієш, недок. 1. Ставати лисим (у 2 знач.). Голова його уже лисіла, де-не-де сідина пробивалася між рідким волоссям (Мирний, III, 1954, 160); Ясько давно помер. А я, сивий, ще й лисію... (Рильський, Поеми, 1957, 224).

2. Виднітися лисиною (у 2 знач.). Де-не-де темніли балки, лисіли оголені вітром горби (Коз., Вибр., 1947, 53).

ЛІСІЮЧИЙ, а, е. Який лисіє. Схилились над ним [Аркадієм Петровичем], цілуючи руки — з одного боку Антоша, його лисіючий син, а з другого — дочка (Коцюб., II, 1955, 385); Старенький темний берет хвацько тримався на .. лисіючій голові (Ю. Янов., II, 1954, 50).

ЛІСК, у, ч. Блиск начищеної, лакованої, змащеної і т. ін. гладкої поверхні. Стара Марта аж сплеснула руками, коли.. вздріла Максима, що докінчував наваксовувати чоботи до сліпучого лиску (Смолич, Мир., 1958, 507); Шапку він ще в дверях зірвав з голови і тепер пригладжував рукою білявий, з шовковим лиском чуб (Ле, Хмельницький, I, 1957, 309).

ЛІСКА¹, и, ж. Болотний птах родини пастушкових з чорно-сірим пір'ям і білим роговим наростом на лобі. Безхвоста, короткотіла лиска пролетіла над ставом (Коцюб., II, 1955, 265); Гніздо лиска влаштував з су-

хих стебел очерету, десь над водою, в густих заростях (Корисні птахи.., 1950, 18).

ЛІСКА², и, ж., рідко. Те саме, що **лисичка**¹. Влізла й лиска в рукавичку, примостилась у кутку (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 158).

ЛІСКА³, и, ж., розм. Кличка корови, собаки та інших домашніх тварин з білою плямою на лобі. І так би от, уткнувшись в копицю, Поринув у солодку голубинь,— А треба притьмом Лиску там чи Маньку Сьогодні гнать аж на Попів ланок (Рильський, II, 1960, 304).

ЛІСКАТИ, ліскає, недок., діал. Лисніти. Ото драпонує! аж потилиця лиска (Номис, 1864, № 4417).

ЛИСКОТІТИ, бче, недок., діал. Підсил. до **ліска́ти**. За тиждень від добрих мірок вівса поправилась [кобила] так, аж на ній лискотіла шерсть і тверде тіло вигравало попід шкірою (Тют., Вир, 1964, 395).

ЛИСКУЧИЙ, а, е, чим, від чого і без додатка. Який має лиск. Хороший з лиця, .. з чорним лискучим усом, він був перший красень на селі... (Мирний, I, 1949, 213); Повз вікна пропливає лискучий від поту рудий круп жеребця (Тют., Вир, 1964, 65); Велосипед під нею був неначе і не її, лискучий нікелем та з сіткою над колесами (Смолич, Мир., 1958, 57).

ЛИСНИТИСЯ, йтсья, недок., чим, від чого і без додатка. Те саме, що **лисніти**. Кажуть всі, що у районі Щонайкращі наші коні! Ось вони лисняться, ситі, У веселім табуні (Позн., Ми зростаєм.., 1960, 76); Обличчя їхні пашать здоров'ям, лисняться від поту (Гончар, I, 1954, 464); [М и к и т а:] Бачиш ондечки сокиру? Дивись, як вона блищить!.. Я одвертаю від неї погляд, а вона ще дужче лисниться перед очима (Кроп., I, 1958, 118).

ЛИСНІТИ, іє, недок., чим, від чого і без додатка. Блищати своєрідним лиском (про начищену, лаковану, змащену і т. ін. поверхню). Пучку другої руки він смачно присмоктував, бо там колись було сало, а тепер вона тільки лисніла ним (Мирний, I, 1954, 331); За Свиридихою тюпав Сидорчук.. Важко дихав. Упрівав і весь аж лиснів від рясного поту (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 140); Поскріб я коней, щоб і порошок не було, помив їх водою: блищать, аж лисніють (Мур., Бук. повість, 1959, 7); Уже шумлять невидані врожаї, де ковилем лисніла цілина (Сос., Так ніхто.., 1960, 39); // Яскраво відсвічувати, сяяти, блищати. У хатці темно й тихо; в віконечко скрять дві пламенисті зірочки іскрясті з неба голубого і білий сніг лиснів (Вовчок, I, 1955, 300).

ЛИСНІТИСЯ, ієтсья, недок., чим, від чого і без додатка. Те саме, що **лисніти**.

ЛИСНІЮЧИЙ, а, е. Який лисніє, лисниться. На це зелене, бадиллясте, соковите та лисніюче море неначе зверну впає дощ з жовтих соняшників (Н.-Лев., IV, 1956, 191); Зігнувши лисніючі шиї, проскакали лоша та зникли за вербами (Руд., Вітер.., 1958, 123).

ЛИСНУТИ, не, док. Однокр. до **лисніти**. Вже почало снитись і марить, що бистра річка, що як минали — в очі лиснула, приливає усе ближче та ближче (Вовчок, I, 1955, 345).

ЛИСНЮЧИЙ, а, е. Який лисніє, лисниться. На рослин лиснючих конях вилетіло чотири вершники (Стельмах, На.. землі, 1949, 6); Дочки.. поначіплювали на себе золота та лиснючих дорогих діамантів (Н.-Лев., IV, 1956, 19).

ЛИСОХВІСТ, восту, ч. (A l o r e s i g u s L.). Трав'яниста кормова рослина родини злакових з густою колосоподібною волоттю. Лисохвіст лучний належить до трав з добрими кормовими властивостями (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 64); Вправно в'язав

[Кукін] тонкі снопики перевеслами з лисохвосту (Рудь, Потік.., 1959, 21).

ЛИСТ¹, ч. 1. род. а́. Орган повітряного живлення і газообміну рослин у вигляді тонкої, звичайно зеленої пластинки. Лист за листом опадає, Рік за роком упливає. Назад не вертає! (Рудан., Тв., 1956, 53); Виноградний лист вирізується з темряви й ніжно тремтить разом з тонким вусиком у місячному сяйві (Коцюб., I, 1955, 279); * У порівн. А я піду на край світа... На чужій сторонці Найду кращу [дівчину] або згину, Як той лист на сонці (Шевч., I, 1951, 15); Пішли літа [Маланчині] марне з світа, як лист по Дунаю... (Коцюб., II, 1955, 14); // Складова частина головки капусти. У відрі стоїть глек з молоком, сир у капустяному листі, біла селянська паляниця (Ю. Янов., I, 1954, 61); // у знач. присл. **листо́м**, спец.— плавно, поволі. [Ш т о л ь ц:] В зоні виконати, три петлі, два праві й два ліві перевероти.. Падіння листом до шестисот метрів (Мик., I, 1957, 500).

◇ **Фіговий лист** див. **фіговий**.

2. род. у. Те саме, що **лістя**.— Я б прикрила твій слід листом, щоб його вітер не завіяв, піском не замів,— сказала Мелашка (Н.-Лев., II, 1956, 314); Ах, яке ж синє й зоряне небо! І запах цегли — руїн, жовтого листу — аж у голову хмелем (Головко, II, 1957, 163); // Засушене, рідше свіже листя деяких рослин, що використовується як приправа або для виготовлення напою чи ліків. Яких вже мені ліків не завдавали! Лукаш мене напував листом от чорних порічок (Вовчок, VI, 1956, 248); Дівчата онде подались Збирати свіжий лист із чаю (Рильський, Сад., 1955, 88); Не поспішаючи, він кладе в казанок.. сіль, дрібно покришену й підсмажену цибулю і лавровий лист (Кол., Терен., 1959, 39).

ЛИСТ², а́, ч. 1. Тонкий, щільний шматок або шар якого-небудь матеріалу (паперу, заліза, фанери і т. ін.). Газорізальник Мамайчук-старший.. щось викроє з товстого сталевого листа (Гончар, Тронка, 1963, 179); Цілий вечір Мишуня казався й дурів.. Зачепив неумисно й перекинув відро з водою. Упустив фанерного листа, на якому лежало тісто (Ю. Янов., II, 1954, 139); Шиферний лист іде на покрівлю житлових і промислових будівель (Веч. Київ, 12.X 1957, 1).

2. Писаний текст, признач. для повідомлення про що-небудь, для спілкування з кимось на відстані, а також відповідна поштова кореспонденція. По копійці заробляла [вдова], Копу назбирала. Та до сина лист писала, У військо послала — Полегло (Шевч., I, 1963, 230); Аж двічі Павло прочитав листа зряду. І, як це й завжди бувало з ним після Корнійових листів, трохи полегло ніби (Головко, II, 1957, 413); — Вам, Полю, ось газетки і рекомендований лист,— дістала листоноша пошту з кержової сумки (Автом., Щастя.., 1959, 4); // Писане звертання до особи або осіб, розраховане на широке розповсюдження. Кожний студент знає знаменитий лист Белінського, як він писав про Гоголя (Корн., Разом із життям, 1950, 105).

3. який. Офіційний, грошовий або інший документ. [Й о г а н н а (після мовчання):] Хузане, дай мені розлучний лист (Л. Укр., III, 1952, 164); // Документ для записування яких-небудь відомостей. Вони [обліковці] обійдуть квартиру за квартирою.. зустрінуться з кожним громадянином Радянської держави і, опитавши його, занесуть дані у переписний лист (Рад. Укр., 11.I 1959, 1).

◇ **Викона́вчий лист** див. **викона́вчий**.

4. спорт. Одна з фігур гри в городки.

ЛИСТАТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. Перегортати (сторінки книги, зошита і т. ін.). Анна, спершись ліктями на стіл, листає якусь книгу (Кол., На фронті..

1959, 129); Федора Михайлівна тремтячою рукою почала листати ноти (Панч, В дорозі, 1959, 81).

ЛИСТАТИЙ, а, е. З широким, великим листям; широколистий. Здорові дикі груші та яблуні розкішно розкидають гіллясті листаті верхи (Н.-Лев., II, 1956, 391); Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги (Тют., Вир, 1964, 197).

ЛИСТВА, й, ж. Збірн. до лист¹. Сонце, прокравшись крізь густу листву золотими віттями, розстелилося на стінах, по долівці (Мирний, III, 1954, 291); І все це мов тільки наснилось, — Тріпоче зелена листва, В садах молодих загубилось Маленьке село Хохітва (Шпорта, Ти в серці..., 1954, 79).

ЛИСТВЯНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що листяний. Буки й тополі та інші листвяні дерева ніжним шумом своїм утворювали для нього [туркоту горлиці] щонайкраще тло (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 74).

ЛИСТИК¹, а ч. Зменш. до лист¹. * У порівн. Зевес моргнув, як кріль усами, Олимп, мов листик, затрусивсь (Котл., I, 1952, 242).

ЛИСТИК², а, ч. Зменш. до лист². Моїх книжок нехитрі листики не йшли на форуми і виставки (Бичко, Простота, 1963, 37).

ЛИСТІВКА, и, ж. 1. Поштова картка, іноді з малюнком з одного боку, для відкритого листа. Біля газетного кіоска хлопець і дівчина роздивлялися листівки з портретами кіноартистів (Рибак, Час., 1960, 107); // Лист, написаний на відкритій поштовій картці. Останнього дня перед від'їздом надійшла заблукана, спізнена листівка від Івонка (Вільде, Б'с восьма, 1954, 134).

2. Друкований або рукописний листок із злободенним, агітаційним змістом. Парторг батальйону приніс екстрений випуск листівок про подвиг Самійла Поліщука (Гончар, I, 1954, 29); В цей час понад самою школою прогує літак і закидає листівками всі хати, городи, вигін (Довж., I, 1958, 383).

ЛИСТІВОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до листівка. Одна з них прислала листівочку матері (Шиян, Партиз. край, 1946, 119); Листівочки ті наче з неба падали.. Оголошено було, що смертю буде покараний не тільки той, хто їх розповсюджує, а й той, хто читає (Петльов., Хотинці, 1949, 147).

ЛИСТКОВИЙ, ова, ове. 1. Прикм. до листок¹. Особливо відмінна будова листя водяних рослин. Листкова пластинка у таких рослин тонка, прозора (Практ. з анат. рослин, 1955, 190).

2. кул. Який ділиться на окремі тонкі шари (про тісто). Паштети їв [Рахметов], бо «гарний пиріг не згірший за паштет, і листкове тісто знає простий народ» (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 300).

ЛИСТОБЛІШКА, и, ж., ент. Те саме, що медяниця 2. Дорослі медяниці можуть не тільки літати, але й добре стрибати, чому й називаються ще листоблішками (Шкідн. поля., 1949, 31).

ЛИСТОВЕРТКА, и, ж., ент. Те саме, що листо-війка. Для «зимового» обприскування садів.. проти щитівок, листовертка і кліщиків рекомендується застосовувати вилугувані нафтові масла (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 41).

ЛИСТОВІДНИЙ, а, е. Те саме, що листоподібний. У півнів листовидний гребінь стоячий, у курок російської білої породи — звисаючий (Птахівн., 1955, 21).

ЛИСТОВИЙ¹, а, е. Прикм. до лист¹. На випаровування води листовою поверхнею дерев витрачається велика кількість тепла (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 290); // Вигот. із листя. Листову землю одержують з листяного перегною, який заготовляють протягом

літа в дубовому або кленовому лісі (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 32).

ЛИСТОВИЙ², а, е. 1. Прикм. до лист² 1. Тонке листове залізо і жерсть ріжуть спеціальними ножицями (Монтаж і ремонт., 1956, 65); // спец. Признач. для виготовлення листа.

△ Листовий стан — система машин або машина (прокатний стан), де виробляють (прокатують) листи. Проект листового стану вони [конструктори] розробили на рік раніше, ніж передбачалося (Ком. Укр., 1, 1961, 36).

2. рідко. Признач. для писання листа (див. лист² 2). Доктор.. сів до столу, витягнув листовий папір і забрався до писання (Кобр., Вибр., 1954, 96).

ЛИСТОВІЙКА, и, ж. Шкідник, гусінь якого живе в листках, скручуючи їх у трубочку або пакет. До найбільш небезпечних первинних шкідників належать: сосновий і непарний шовкопряд, дубова листовійка (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 132).

ЛИСТОВНИЙ, а, е. Який здійснюється за допомогою листування (у 1 знач.). [С г а н а р е л ь:] Пане! Він вам дає відповідь, ще й листовну! (Л. Укр., III, 1952, 401); Іван Франко підтримував листовні зв'язки з болгарським письменником Іваном Шишмановим (Мист., 5, 1956, 31).

ЛИСТОВНО. Присл. до листівний. Зв'язавшись з ними листовно, Марія просила прославлених майстрів поділитися своїм досвідом (Цюпа, Назустріч., 1958, 367).

ЛИСТОГРІЗ, а, ч., ент. Те саме, що листоїд. Чимало в колгоспі попрацювали, щоб уберегти посіви від шкідників хрестоцвітних — блішок, личинок гірничного листогриза (Колг. Укр., 6, 1961, 20).

ЛИСТОГРИЗУЧИЙ, а, е. Те саме, що листоїдовий. Застосування хлортену ефективно також проти комплексу листогризучих шкідників саду та лісу (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 35).

ЛИСТОЇД, а, ч. Невеличкий жук-шкідник, який живиться листям і пагонами рослин. Буякові листоїди — блохи та буякова мінуюча міль — погано переносять зрошення (Хлібороб Укр., 7, 1966, 27).

ЛИСТОЇДОВИЙ, а, е. Прикм. до листоїд; // у знач. ім. листоїдові, вих, мн. Родина жуків-шкідників, які живляться листям і пагонами рослин.

ЛИСТОК¹, тка, ч. Те саме, що лист¹ 1. Бачу, сидить дитина — бліде-бліде личко.., а як здійме ручку вхопити листок з гіллі над собою, — що то за ручка понесенька (Вовчок, I, 1955, 386); * У порівн. Моє серце забилося, Як од вітру листок (Мас., Кнів. каштани, 1954, 72).

ЛИСТОК², тка, ч. 1. Те саме, що лист². Хоцінський розгорнув листок газети і почав водити очима за стрічками (Н.-Лев., I, 1956, 133); Він шарпко підійшов до столу, згріб копичку вузьких листків і, розідравши їх, кинув на підлогу (Досв., Вибр., 1959, 267); — Ніколи не думав, щоб це могло забрати стільки ходіння й часу. Ходжу з обхідним листком (Собко, Срібний корабель, 1961, 201).

◇ Фіговий листок див. фіговий.

2. Те саме, що листівка 2. ..робітничі листки — ця перша форма соціал-демократичної літератури — знайомі вже всім російським робітникам.. (Ленін, 4, 1948, 190).

△ Листок непрацездатності; Лікарняний листок — документ, що засвідчує право робітника або службовця на тимчасове звільнення від роботи і на допомогу в разі тимчасової непрацездатності. В артілі оплачують людям лікарняні листки на випадок тимчасової непрацездатності (Рад. Укр., 14.VII 1967, 2).

ЛИСТОКРУТКА, и, ж. Те саме, що **листовійка**. В боротьбі проти парші, яблуневої молі, листокрутка та інших шкідників і хвороб сад зараз же після цвітіння обприскують бордоською рідиною (Колг. Укр., 2, 1961, 33).

ЛИСТОНОША, і, ч. і ж. Службовець пошти, який розносить кореспонденцію адресатам. — Тітка виразно наказала листоношам, щоб усі листи віддавано їй до рук (Фр., VI, 1951, 294); Іде молода листоноша.. Із чорної сумки на боці біліють газети й листи (Сос., Близька дальна, 1960, 104).

ЛИСТОНЬКО¹, а, ч., нар.-поет. Зменш.-пестл. до **лист**¹. Де ти, калино, зросла така, Така висока, Така висока, Листоньком широка? (Нар. лірика, 1956, 373).

ЛИСТОНЬКО², а, ч., нар.-поет. Зменш.-пестл. до **лист**². Десь поїхав милий, буду споминати. Буду споминати, листоньки писати (Укр. лір. пісні, 1958, 251).

ЛИСТОПАД, ч. 1. род. у. Опадання листя восени (в теплих країнах — перед початком посушливої пори року), а також час цього опадання. Тепер ще тільки осінь і листопад (Н.-Лев., IV, 1956, 245); Сьогодні в лісі справжній листопад. Клену обсіпаються від найменшого подиху вітерця (Донч., IV, 1957, 56).

2. род. а. Одинадцятий місяць календарного року; третій місяць осені. Одного осіннього хорошого вечора в листопаді.. у неділю сиділа собі господиня Солошина й сусіда її коло двору (Мирний, I, 1954, 68); Радянська Армія визволила Київ 6 листопада 1943 р. (Панч, В дорозі, 1959, 304).

ЛИСТОПАДНИЙ, а, е. Стос. до листопаду (у 1 знач.). Щорічна зміна листя у нього [сунічного дерева] відбувається не восени, як у звичайних листопадних дерев, а серед літа (Наука., 2, 1960, 48); Листопадна пора.

ЛИСТОПАДОВИЙ, а, е. Прикм. до **листопад** 2. В ці листопадові дні.. втікав до Австрії і претендент на українську корону (Стельмах, II, 1962, 50); Холодний листопадовий дощ.

ЛИСТОПОДІБНИЙ, а, е. Який має форму листа, листка, схожий на лист, листок.

ЛИСТОПРОКАТНИЙ, а, е, спец. Стос. до прокатки листового металу; який служить для прокату листового металу.

△ **Листопрокатний стан** — те саме, що **Листовий стан** (див. **листовий**² 1). В післявоєнні роки на наших підприємствах побудовано.. потужні блюмінги, слябінги, листопрокатні, сортові і трубні стани (Наука., 5, 1956, 6).

ЛИСТОПРОКАТНИК, а, ч., спец. Фахівець з прокату листового металу. Листопрокатники заводу імені Петровського ведуть боротьбу за економію кожної хвилини (Роб. газ., 21.IX 1962, 2).

ЛИСТОРІЗ, а, ч., спец. Робітник, який ріже листовий метал.

ЛИСТОСОРТУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до сортування листів (див. **лист**² 2); який служить для сортування листів. Поштовий зв'язок уже тепер має листосортувальні машини, пристрої для автоматичного сортування посилок, штемпелювальні, франкірувальні машини (Наука., 4, 1967, 30).

ЛИСТОСТЕБЛОВИЙ, а, е. Який складається з листа і стебла. Машини з кузовами великого об'єму використовують для перевезення подрібненої листостеблової маси (Колг. Укр., 8, 1959, 10).

ЛИСТОЧОК¹, чка, ч. Зменш.-пестл. до **листок**¹. Між зеленим морем листу на дереві подекуди визирали, як сивина в голові, пожовклі листочки (Вас., II, 1959,

267); Взяв я — рукою погладив його [зайця], Кинув на лаву капусту листочок (Щог., Поезії, 1958, 120); * У порівн. Затрусилася [Маруся], як осиковий листочок (Кв.-Осн., II, 1956, 59).

ЛИСТОЧОК², чка, ч. Зменш.-пестл. до **листок**². З куска сталі можна виготовити сталіні пластинки і навіть дуже тонкі листочки (Фізика, II, 1957, 14); — Я мушу мовчати, мушу зрестися єдиної потіхи, — листів від нього, бодай тих коротких, байдужих листочків (Л. Укр., III, 1952, 584).

ЛИСТУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **листуватися**. Між ними почалося листування (Н.-Лев., IV, 1956, 190); Вася підтримував листування з багатьма бійцями і офіцерами, які вибували з роти до госпіталів (Гончар, I, 1954, 172).

2. Зібрання листів, написаних і одержаних ким-небудь. Велика група матеріалів другого і третього томів [збірника] являє собою листування Богдана Хмельницького з російським урядом і російськими воєводами (Літ. газ., 19.XI 1953, 3).

ЛИСТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., з ким і без додатка. Обмінюватися листами, писати один одному листи. [М и л е в с ь к и й:] Невже він вам нічого не писав? [Л ю б о в:] Ми не листуємося (Л. Укр., II, 1951, 74); Федір Голубенко всю війну листувався з Валентиною, підтримував її в біді (Руд., Вітер., 1958, 146).

ЛІСТЯ, я, с. Збірн. до **лист**¹ 1. Стрепенулися темні ліси і, розправляючи, підставляли своє загоріле листя під дрібні дощові краплі (Мирний, I, 1954, 355); Роль листя у житті рослинного організму анітрохи не менша, ніж роль коріння (Наука., 10, 1962, 30); * У порівн. Летіли в даль думки, немов осінні листя (Сос., I, 1957, 290).

ЛІСТЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **лістя**. Через велику лістяну поверхню огірків випаровується багато вологи (Колг. Укр., 5, 1958, 41); З городу вони поверталися з оберемками лістяних спецій (Рудь, Гомін., 1959, 10).

2. Який має лістя, з лістям (про дерева); протилежне х в о й н и й. Лістяне дерево; // Який складається з таких дерев. Завершував собою краєвид лістяний ліс, що покрит горби та схили (Шиян, Баланда, 1957, 193).

3. Який утворюється з лістя, має у своєму складі лістя. Лістяна земля. Виготовляється з лістя дерев, що перегнило в буртах або в лісі (Озелен. колг. села, 1955, 200).

Лістяні овочеві культури — овочі, лістя яких уживається як їжа (салат, петрушка і т. ін.). До лістяних овочевих культур належать салатні, шпинатні і пряні рослини (Колг. енци., II, 1956, 174).

ЛІСТЯЧКО, а, с., збірн. Зменш.-пестл. до **лістя**. Теплою весною Повійнуть не всіє, — Лістячко рясеньке Всі гаї окриє (Граб., I, 1959, 219); Під вікном осики лістячком зашепотіли сполохано (Головко, I, 1957, 116).

ЛИСУВАТИЙ, а, е. З невеликою лисиною (у 1, 3 знач.). Сів [П'ятко] до столу, схилив на руки лисувату голову і голосно, як дитя, заплакав (Кол., Терен., 1959, 64); Бує справді у пенсне і трошки лисуватий Дмитро Миколовий (Рильський, Поеми, 1957, 249); У неї щось питав круглий, як гарбуз, статечний дядечко, що тримав за повід лисуватого бичка (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 177).

ЛИСУН¹, а, ч., розм. Людина з лисиною. Проти Арсена сидів згаданий вище лисун в окулярах (Дмит., Розлука, 1957, 80).

ЛИСУН², а, ч., зоол. Те саме, що **Гренландський тюлень** (див. **тюлень**). Дорослі екземпляри [гренландсько-

го тюленя] (лисуни) досягають майже 2 метрів (Наука.., 2, 1958, 18).

ЛИСУХА, и, ж. Водоплавний птах з чорно-сірим пір'ям і білим наростом на лобі. На великих конусоподібних купках сухого очерету гніздяться лисухи (Веч. Київ, 20.VII 1957, 3).

ЛИСЯЧИЙ, а, е. Прикм. до лис і лисця. Вони зайшли на галявину, пориту лисячими норами (Тют., Вир, 1964, 228); Мельник викресав вогню і освітив вузьку, як лисяча нора, печеру (Коцюб., I, 1955, 353); // Зробл. із хутра лиса, лисиці. У діда.. з лисячої шапки, яку він і влітку не знімає, мов із стріхи, вода капотить (Руд., Остання шабля, 1959, 439); На ніжних її плечах не лисяча горжетка, а зелені погони з трьома червоними нашивками (Вишня, I, 1956, 313); // Такий, як у лиса, лисиці. Рудий песик з лисячою мордочкою сидів біля драбини (Донч., Ю. Васюта, 1950, 136); // перен. Хитрий, лукавий. Безсила злість в очах.., а на обличчі заостеніла та ж солодка лисяча осмішка [усмішка] (Вас., IV, 1960, 43); Герман уважно дивився на дебели коротку потилицю Рідкодуба і думав про напористість уповноваженого та про лисячу вдачу Христини (Кир., Вибр., 1960, 205).

ЛИТАВРА див. **литаври**.

ЛИТАВРИ, тавр, мн. (одн. **литавра**, и, ж.). Ударний музичний інструмент, що має форму півкулі, отвір якої затягнений шкірою; різновид барабана. Довбиш б'є у литаври. Козаки збираються на майдан (Н.-Лев., II, 1956, 435); Полки звелись. Виходять в бій. І чути, б'є важка литавра (Мал., Книга.., 1955, 5); // Звуки, утворювані цим інструментом. Урочисто грав духовий оркестр. В найскладніших звукових сплвах, у зіткненні мотивів, мідних сурм, голосів, литавр і нових пісень народжувалась народна героїчна симфонія перемоги нового життя на землі (Довж., I, 1958, 93).

ЛИТАВРИСТ, а, ч. Музикант, який грає на литаврах.

ЛИТАВРОВИЙ, а, е. Прикм. до **литаври**. Щохвилини міг він почути литавровий бій, заклик на раду (Туллуб, Людолови, I, 1957, 409).

ЛИТВІН див. **литвіни**.

ЛИТВІНИ, ів. мн. (одн. **литвін**, а, ч.; **литвінка**, и, ж.), заст. 1. Литовці. Вовода хмурого вигляду литвин, з довгими, вже посивілими вусами (Коч., П'єси, 1951, 131).

2. Поліщуки. На українських заводах з'явилися безчасні поліщуки, чи, як звуть їх на Україні, литвини (Н.-Лев., II, 1956, 95); Артем уже знав, що є тартаки такі великі в місті, а ліс туди потоми по Дніпру литвини сплавляють (Головко, II, 1957, 213).

ЛИТВІНКА див. **литвіни**.

ЛИТВО, а, с. 1. Литі металеві вироби; відливки. Липень.. позолотою обдав хліба в полі, і від того гарячого подиху повнозерний колос став схожий на мідне литво (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 49).

△ Кам'яне литво див. **кам'яний**.

2. Те саме, що **лиття** 1. Одним з методів переробки пластмас є литво (Наука.., 11, 1958, 12).

ЛИТИ, ллю, ллєш, недок. 1. перех. і без додатка. Змушувати текти, витікати яку-небудь рідину. Вже не пам'ятаю, чи довго я там спала. Тільки чую, мене штовхає під бік якийсь молдаван і ллє мені на лице воду з тикви (Н.-Лев., III, 1956, 265); Скривилась [баба-яга] кисла на борщ, мов середа на п'ятницю.. — Це, — каже, — не борщ, а кисла юшка, хоч на хвіст лий собаці! (Козл., Мандрівники, 1946, 43); Пані в кріслі. Коло неї — сполохані, заспані покоївки, дають нюхати, ллють краплі в стакан (Вас., III, 1960, 351); «Грай, кобзарю, лий, шинкарю!» Козаки гукали.

Шинкарь знає, наливає і не схаменеться (Шевч., I, 1963, 74); // перен. Випромінювати, видихати, поширювати навколо себе (світло, пахощі, звуки і т. ін.). Сріблестий місяць тихо Чарівне світло лив на сонну землю (Фр., XIII, 1954, 222); Зацвітали магнолії, цитрини пахощі лили широко розчинені пелюстки їхніх квіток (Скл., Помилка, 1933, 107); // Те саме, що **розливати**. Де п'ють, то там і ллють, без шкоди не буває (Г.-Арт., Байки.., 1958, 61).

◇ **Літи воду** — вести пусту, беззмістовну розмову; **Літи воду на чий млин** (чиє **кблєсо**) — діяти на чію-небудь користь. Ревізіоністи ллють воду на млин буржуазії, яка добре розуміє, що сила робітничого класу в створених ним марксистсько-ленінських партіях (Ком. Укр., 5, 1960, 31); Сторонникам [прихильникам] чистої естетики, що ллють воду на млин ворога, ми заявляємо: вам з нами не по путі (Мал., Думки.., 1959, 5); **Літи** (**проливати**, **проліти**, **точити**) **кров** **див. кров**; **Літи піт** — важко працювати. Честь тому, хто в землю чорну В спеку, в холод піт свій ллє! (Граб., I, 1959, 511); Вранці вийшли на роботу.. І не стидались лити поту На лоні братньої землі (Олесь, Вибр., 1958, 408); **Літи слізи** (**слізки**) — гірко плакати. Думав жити, поживати Та бога хвалити, А довелось на чужині Тільки слізи лити! (Шевч., II, 1953, 106); Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють (Укр. присл., 1955, 204).

2. **неперех.** Сильно, безперервно текти. Як же хлине дощ, і вже не йде, а ллє (Кв.-Осн., II, 1956, 413); Він показав руки свої в землю і в крові. — Бач, чим підкупувались! Аж піт з усіх лив (Головко, I, 1957, 113); // **безос.** Відразу ж з неба хлюпнув не дощ, а небачена злива. Лило як з відра безперервним потоком (Збан., Сеспель, 1961, 445).

◇ **За спину** (**шію**) **не ллє** — немає чого поспішати. [К а р м е л ю к:] Перебили тобі рахубу, Мошко, ну, та нічого — за спину не ллє, починай [грати] знову (Вас., III, 1960, 187); [Н е д о р о с т о к:] Нема чого нам поспішатись, адже за шію не ллє? (Вас., III, 1960, 17); **Ливцєм** (**лівнем**) **літи** — іти дуже сильно (про дощ).

3. **перех.** Виготовляти що-небудь із розплавленої речовини. — Ну, тепер тільки осені діждати, сала купити — та й свічки почнемо лити (Мирний, I, 1954, 229); Є в нашій місті вулиця, Де сталь гарячу ллють, Де кораблі будують (Нагн., Слово.., 1954, 53).

ЛИТИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **літи** 3. А в Римі свято. Велике свято! .. І з собором Іде сам кесар. Перед ним Із бронзи литую статую Самого кесаря несуть (Шевч., II, 1953, 271); Вдалині, на обрії, за смугою лісу, ніби з срібла литі, крейдяні гори (Головко, Літа.., 1956, 175); // Те саме, що **пролітий**. Ти, любий друже, заговориш.. про бога, та про море, Або про марне литу кров З людей великими катками (Шевч., II, 1953, 228).

2. **у знач. прикм.** Вигот. способом лиття (у 3 знач.); вилитий із розплавленої речовини. Тверді сплави поділяються на дві основні групи: литі тверді сплави і металокерамічні (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 48); На помості валялись здоровецькі купи срібних грошей, здорові шматки литого срібла та щирого золота (Н.-Лев., IV, 1956, 36); Важкою, литого скла, попільницею затопила Сахно Гальяванеску в тім'я... (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 103); Сухо подзвонюють мідяним листом дуби, ..під ногами вислизують тугі, мов литі, жолуді (Кучер, Прощай.., 1957, 70); // **перен., розм.** Те саме, що **налітий** 2. Зерно лите, повне, як жолудь (Горд., II, 1959, 337).

ЛІТИСЯ, ллється, недок. 1. Текти струменем. Вода

лється на колеса зверху, обливає їх білою піною (Н.-Лев., II, 1956, 28); У душі одрада, у серці легко. Кров лється по жилах дужче і дужче (Мирний, V, 1955, 349); Дивляться, перед ними стоїть старий довгоносище, захеканий, стомлений, піт з нього не капає, а лється (Вишня, I, 1956, 419); // перен. Іти, пересуватися, сипатися і т. ін. великою масою. Блюють овечки і лються перістим потоком в долину, трясучи вим'ям, обважнілим од молока... (Коцюб., II, 1955, 323); Нас — мільйони. Масою грізною, як лавина огненна, лились-сунулись степами (Головко, I, 1957, 77); Хіба не він орав отут ниву, косив сіно і підставляв змозолені жмені важкому зерну, що лилося з лотоків? (Тют., Вир, 1964, 526).

◇ Ливцём (лівнем) літисся — те саме, що Ливцём (лівнем) літи (див. літи); Літисся річкою (річками) — розливатися (проливатися) у великій кількості. Весілля було пишне та бучне..; горілка річкою лилася... (Мирний, IV, 1955, 40); Всі шукали щастя.. Для нього віддавали все найдорожче, губили себе і других, сльози й кров лились річками во ім'я його (Л. Укр., III, 1952, 550).

2. перен. Випромінюватися, поширюватися в просторі (про світло, пахощі тощо). Хвилі світла лились з неба, і чорні тіні десь пощезли, неначе сонячне сяйво загнало їх у землю (Коцюб., I, 1955, 61); У вікна через зарості фуксій лилося м'яке передвечірнє світло (Сенч., Опов., 1959, 45); // Плавно поширюватися в просторі; линутися (про звуки, музику і т. ін.). Іноді ця лагідна мелодія ставала подібною до заглушеного стогону, але потім лилась вона далі, як прозорий струмок (Л. Укр., III, 1952, 590); З репродуктора лилась вечірня музика.

3. перен. Легко, вільно викладатися, будуватися (про мовлення, стиль). Неначе наш Дніпро широкий, Слова його [пророка] лились, текли і в серце падали глибоко! (Шевч., II, 1953, 102); А з темряви другої кімнати тихо лється журна сповідь найдорожчої в світі людини, яка дала їй життя (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 4); Вірші лються, як дзвінкий, прозорий струмок (Донч., II, 1956, 400).

4. Пас. до літи 3. Деякі деталі машин лються з чавуну.

ЛИТКА, и, ж. Округлий м'яз на задній частині голівки людини. Довга коса, чорна, як гадюка, так і обвивається круг тонкого стану і аж до повних литок достає (Стор., I, 1957, 83); Підтикана дівчина з червоними литками мила вікна (Панч, I, 1956, 382); * У порівн. Білий, мов циганська литка (Номис, 1864, № 8530).

◇ Смали́ти (присма́лювати) літки біля кого — заліпцятися до кого-небудь.

ЛИТКАСТИЙ, а, е, розм. З великими, товстими литками. Вона.. зацікавлено розмовляла з якоюсь тутешньою дівчиною, литкастою, повногрудю (Гончар, Тронка, 1963, 193); Стікає.. прозора вода на товсті, литкасті, червоні від води, босі ноги [Лукерки] (Тют., Вир, 1964, 127).

ЛИТКАТИЙ, а, е, розм. Те саме, що литка́стий. Литката дівчина; Литкаті ноги.

ЛИТКОВИЙ, а, е. Прикм. до літка. Литковий м'яз разом з іншими піднімає п'ятку вверху, бере участь у ходінні «навшпиньки» (Метод. викл. анат., 1955, 79).

ЛИТОВЕЦЬ див. литовці.

ЛИТОВКА див. литовці.

ЛИТОВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до литовці і Литва. То синок був литовської Гордої графині (Шевч., II, 1963, 178); Литовська осінь на приморських соснах

Смичком норд-оста грає (Мур., Осінні сурми, 1964, 89).

ЛИТОВЦІ, ів, мн. (одн. литовець, вця, ч.; литовка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Литовської РСР. І виходили промовці й розкривали творчі плани — і поляки й росіяни, українці і литовці (Тич., II, 1957, 239).

ЛИТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до літка. Ох, діти — наші квіточки! Пристарілися литочки: Тепер не втямлять тропака... (Гя., Вибр., 1951, 207); Вишиті низом квіти так і кружляли вінком навколо її красивих, ледь-ледь відхилених убоки литочок (Стельмах, Хліб.., 1959, 160).

ЛИТТЯ́, я́, с. 1. Дія за знач. літи 3. Лиття під тиском є одним з найекономніших способів виготовлення виробів з пластичних мас (Наука.., 11, 1958, 11).

2. Те саме, що литвб́ 1. Його [ковалю] зашкарублі мозолисті руки До сонця здіймали ажурне лиття (Воронько, Поезії, 1950, 60).

ЛИХАЦТВО, а, с., розм. Нестримна сміливість, що межує з нерозсудливістю.

ЛИХАЦЬКИЙ, а, е, розм. Нестримно, нерозсудливо сміливий. Почуваємо ми себе справді чудово, на лихацьку їзду водія не скаржимося (Гончар, Маша.., 1959, 28).

ЛИХАЧ, а́, ч., розм. 1. Нестримно, нерозсудливо смілива людина. — Даю тобі вірне, непорушне слово: буду витриманий комсомолець, а не лихач! (Ю. Янов., I, 1954, 177).

2. заст. Візник екіпажа з баским конем, а також самий екіпаж з таким конем. Вулиця їхня — содом і гоморра: трамваї, автомобілі, лихачі... (Головко, II, 1957, 591).

ЛИХВА́, ліхві́, ж., заст. 1. Процент. У нього було троха грошей, і він.. позичав хлопам на лихву (Фр., II, 1950, 44); Танасій, щоправда, не менший багатир за Івана, але він на лихву ніколи грошей не позичав (Круш., Буденний хліб.., 1960, 219).

◇ З лихво́ю — з надлишком. Ці витрачені на купання двадцять хвилин з лихвою окупляться вночі, коли доведеться йти одноманітною, вкритою курявою, дорогою (Собко, Кавказ, 1956, 23); Безумовно, зрошення потребує додаткових затрат, але вони з лихвою окупаються врожаєм (Хлібороб Укр., 12, 1963, 16).

2. Те саме, що лихварство. — Чому ви жодним словом не згадали.. про страшну лихву по селах, про безробіття, голод? (Кол., Терен.., 1959, 167); — Князь дуже дивується, .. що за таку малу частину свого майна править боярин Рогдай у заставу всю волость довжника [боржника]. Це лихва, князь лихварів не любить (Оп., Іду.., 1958, 124).

ЛИХВА́Р, я́, ч. У буржуазному суспільстві — той, хто позичає гроші за великий процент. Селяни-кріпаки терпіли не тільки від поміщиків, але й від лихварів, сільських багачів-мироїдів, цісарських урядовців (Іст. укр. літ., I, 1954, 128); Старий лихвар і не подумав образитись. Пани мають свої примхи, а йому потрібні тільки гроші (Рибак, Помилка.., 1956, 39).

ЛИХВА́РКА, и, ж. Жін. до лихвар. [Д о л о р е с:] Гадаєте, що як іспанський гранд дочці гідальга кине шлюбний перстень, немов гаман з червінцями лихварці, то в ній повинно серце розцвісти? (Л. Укр., III, 1952, 370).

ЛИХВА́РСТВО, а, с. Заняття лихваря. Один шинок поставив, Другий — кинувся в лихварство (Шер., Дорога.., 1957, 45); // Надання позики на кабальних умовах. В 1113 р. в Києві знову сталося народне повстання, викликане.. розвитком лихварства, яке розоряло масу населення (Іст. УРСР, I, 1953, 73).

ЛИХВАРСЬКИЙ, а, е. Стос. до лихварства. *Капіталізм, який почав свій розвиток з дрібного лихварського капіталу, кінчає свій розвиток гігантським лихварським капіталом* (Ленін, 22, 1950, 215); *Сама гадка, що сестра твоя працювала стільки років на сплячування того нещасного довгу [боргу] з процентом лихварським, ..виводить мене з рівноваги!* (Коб., III, 1956, 217); // Стос. до лихваря. *Запродував [п'яниця] лихварям збіжжя ще в накоренку і перевів увесь Мартошин посаг пусто-дурно, на лихварську користь* (Л. Укр., III, 1952, 636).

ЛИХВАРЮВАТИ. юю, юєш, *недок.* Бути лихварем. — *Та невже ж він лихварює?* — Так, потай і під величезні проценти (Тулуб, Людолови, I, 1957, 280).

ЛИХЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **лихий**¹. *Галля розказус, що бачила, що чула, що там добре й що лихеньке їй здалося* (Вовчок, I, 1955, 314); *Одна тільки.. Степанова постать у сірому лихенькому сіряку псувала.. веселу картину* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 39).

ЛИХИЙ¹, а, е. 1. Який чинить лихо, здатний чинити лихо. — *Лихі, мабуть, люди ці Книші?* — каже Кармель (Вовчок, I, 1955, 350); *Деякі з жінок завидували Хівері, що в неї свекруха не лиха* (Григ., Вибр., 1959, 110); * *Образно. Мовчки ждуть козаки... Від лихої руки Не минути цю ніч їм напасті* (Манж., Тв., 1955, 81); // у знач. ім. **лихий**, хого, ч. Чорт; нечиста сила. *Сивилла грошики вкалитку, Піднявши пелену і свитку, — Ізслизла, мов лихий злигав* (Котл., I, 1952, 158).

◇ **Лихий несé (приніс) кого** — те саме, що **Лиха година несé (принесла)**. *Аж ось лихий царя несе З законами* (Шевч., II, 1953, 351); [М а р и с я:] *Хотіла вчора увечері вийти до Миколи, лихий приніс письмоводителя, з ним порались до півночі...* (К.-Карий, I, 1960, 343).

2. Який сердиться, лютує; сердитий, лютий (див. **лютий**¹). — *Облиймо бісову бабу холодною водою, ..може, не буде така палка та лиха* (Н.-Лев., II, 1956, 13); — *Кажуть, мулла Смаїл лихий на сина, що не хоче сватати Шерфе* (Коцюб., II, 1955, 126); *І мати вже не пізнавала свого Дмитра — таким він став лихим і впертим* (Стельмах, II, 1962, 377); *Вона не пішла на квартиру до племінника, бо була лиха на Софію* (Дім., Ідол, 1961, 207); // Дуже злий, лютий (про тварин). *Згадав він про лихих собак, що проводили його нині вулицею, і зупинився, вагаючись* (Коцюб., I, 1955, 240); // Який виражає недобрі наміри. *Хуса — чоловік середнього віку, дуже чорнявий, кучерявий, кремезний, вираз обличчя у нього не лихий, але владний* (Л. Укр., III, 1952, 145); *Лихі усмішки ледь-ледь пробилась на хліборобських обличчях* (Стельмах, Хліб., 1959, 26).

3. Сповнений лиха, страждання. *Ти покинув на родині Мене сиротою; Я.. зріднилась З долею лихою!* (Бор., Тв., 1957, 56); *Зашуміли гори, забриніли води, Зазнала Лисичка лихої пригоди* (Фр., XIII, 1954, 259); // Який несе з собою лихо, страждання. [М а р и н а:] *Я певна, що Герцик прибув до нас з лихим заміром...* (Крон., V, 1959, 552); // Недобрий у певному відношенні; поганий. *Вона перелякалася так сильно його слів, неначе схоплена на лихім учинку* (Коб., III, 1956, 240); *Початкуючі диригенти вправляються в тактуванні перед дзеркалом, щоб вчасно позбутися лихих навичок* (Осн., диригув., 1960, 191); *Іван нагадує собі ту хвилю, коли він привіз раз додому лихі оцінки* (Круш., Буденний хліб., 1960, 106); // Недоброякісний, недостатній і т. ін. *Не до стида, як сорочка лиха* (Номис, 1864, № 13588); — *От умре [Іван]... бідний мій світку!.. Недоїдає... це від лихого харчу...* (Март., Тв., 1954, 39); // Проїнятий чимось недобрим (про слово, вислів

і т. ін.). — *Так, що ж ти проти лихого слова зробиш?* (Кв.-Осн., II, 1956, 397); // Дуже тяжкий. *Є такі люди, що невиносливі їм лихі муки, справжнє горе* (Вовчок, I, 1955, 163); *Якось (в бою не без напасті) мені в атаці довелося в лиху біду потрапити* (Гонч., Вибр., 1959, 147); // у знач. ім. **лихé**, хого, с. *Що-небудь погане, недобре. Не зробив я, і не думав я, отамане, батьку мій, кому-небудь лихого, а терплю горе і бог знає за що* (Шевч., VI, 1957, 83); *Гості, ніби спіймані на лихому, замовкли і ніяково відвели очі* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 45).

◇ **Лиха (важкá, тяжкá) година**: а) тяжкий час; горе, нещастя. *В грудях билось єдине жадання: Щоб тебе не спіткало страждання, Щоб минула година лиха* (Граб., I, 1959, 264); *Оце було коли не з добра, а з лихої години заведеш пісню, то зараз і репетує: — Не квили!* (Барв., Опов., 1902, 4); б) Уживається як лайливий вислів. — *А бери її лиха година! Сидить, як ідол, ..у бровах сам чорт ховається, і ні пари з вуст!* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 51); *9 1/2 год. ранку. — І яка лиха година там стукає?* (Вишня, I, 1956, 224); **Лиха година несé (принесла) кого** — про прихід кого-небудь небажаного. *Думки мої вриваються, я весь насторожуюсь.. Не інакше, як офіцера несе сюди лиха година* (Кол., На фронті., 1959, 126); **Лиха личина** — уживається як лайливий вислів. *Наче на лиху личину принесло* (Номис, 1864, № 5109); [Л и ч а к:] *А я, розумієш, так думаю: Загуба чи не Загуба, а якась лиха личина в нашій окрузі завелася.., хтось комору запалив* (Мам., Тв., 1962, 482); **Лихé око див. око**¹.

ЛИХИЙ², а, е. Нестримно, нерозсудливо сміливий. *Я буду співать про козаків лихих, Що тільки у сінях зазнали утіх* (Чумак, Черв. заспів, 1956, 105); // Баский (про коней). *Він [вітер] мчить на лихих сивогривих конях, висі стогне* (Донч., VI, 1957, 179); // у знач. ім. **лихий**, хого, ч. Баский кінь. — *То це до тебе коляса!* — каже один Антосові. — *Може, до тебе, то так; а до мене приїде четверня лихих* (Свидн., Любо-рацькі, 1955, 128).

◇ **Лихий на їжу** — дуже охочий до їжі. — *Лихий на їжу [Антон]. Коли б до роботи такий прудкий* (Коп., Навколо полум'я, 1961, 215).

ЛИХО¹, а, с. 1. Обставина, подія, що викликає страждання; горе, біда (див. **бідá**¹). *У всякого своє лихо, І в мене не тихо; Хоч не своє, позичене, А все-таки лихо* (Шевч., I, 1963, 336); *Від надміру води криничани терпіли часом справжнє лихо* (Гончар, Таврія, 1952, 16); * *Образно. Давня приказка каже, що лихо не ходить поодинці, а в парі* (Коцюб., I, 1955, 228); * У порівн. *Він перехиляється до вікна і побіля церковної огорожі бачить, як саме лихо, тарантас пристава* (Стельмах, I, 1962, 591); // у знач. присудк. сл. *Важко, погано кому-небудь. Як вдариться ж чумаченько Об поли руками: Доле моя, щастя моє, Лихо мені з вами* (Шог., Поезії, 1958, 66); // у знач. виг. Уживається для вираження горя, нещастя і т. ін. *Ох лихо ж моє! Хоч би він одвернувся, хоч би не дивився на мене!* (Мирний, I, 1954, 78); — *Ну, а дома як? Чи все гаразд?* — *Мотря лежить у сипняку. — Ой, лихо!* — *забідкався Остап* (Головко, II, 1957, 531).

◇ **Давати (дати) ліха закаблúкам див. закаблúк; До ліха**: а) (чого) багато, безліч. [Л е в:] *Та вже тих сопілок до лиха маєш!* (Л. Укр., III, 1952, 194); — *Ходженою стежкою людина іде й не озирається, хоч і вибоїн під ногами до лиха* (Мур., Бук. повість, 1959, 206); б) уживається як лайливий вислів. *Аж на гони старигань Полетів до лиха, Покотився разів п'ять* (Рудан., Старий вовк, 1958, 9); *Панотче! З радою такою йдіть до лиха!* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 194); **Доскóчити ліха** — потрапити в біду.

Спати в такій дорозі — не слід, щоб не доскочити лиха (Кол., На фронті.., 1959, 180); Знати (узнати, пізнати і т. ін.), почому (почім) ківш (пуд, фунт, корець і т. ін.) ліха; Узнати (пізнати), де ліхо живе; Випити [свій, півний] ківш ліха — зазнавати багато горя, страждань, клопоту, неприємностей. — Доведеться вам тут узнати, почому ківш лиха, — ніби про щось звичайне й необхідне лїниво говорив Шухновський (Збан., Малин. дзвін, 1958, 20); — Убити б того ненависного управителя.. — Та й графиню отак, як вона тебе за коси та по підлозі, хай знала б, почім фунт лиха (Рибак, Помилка.., 1956, 121); Як оговталась, обжилася [панночка], то пізнали ми тоді, де воно в світі ліхо живе (Вовчок, I, 1955, 109); За коротке своє життя випила дівчина лиха повний ківш (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 136); [І] сміх і ліхо — одночасно і смішно і сумно. — Увесь тремтить [пан], очі палають.., а з нього так і біжать потьоки... Сміх і ліхо!.. (Мирний, III, 1954, 164); Ліхо його знає — хто його знає; Ліхом торгувати — наживатися на чужому горі, нещасті. Коли хочеш, сину, знать, Де краще лихом торговать, Іди ти в Січ (Шевч., I, 1951, 277); Ліхо приносить (надносить) кого — про прихід кого-небудь небажаного. Аж тут ліхо надносить комісара (Март., Тв., 1954, 384); Ліхо та й годі — погано. Я випустила Катрю з хати, а сама сіла, щоб сон не хилив, та мені не спалося: ліхо та й годі дождитись було! (Вовчок, I, 1955, 198); Набратися (ковтнути і т. ін.) ліха; Прийтися з ліхом кому: а) пережити горе, нещастя, неприємності. Розкажу вам, якого раз набрався лиха (Стор., I, 1957, 77); б) набідуватися. А що вже мати наплакалась та набралась лиха, то, мабуть, нікому не доводилось так бідувати, як матері (Н.-Лев., II, 1956, 258); Тут прийшлося Бертольду з лихом: Край чужий, ворожі люди (Л. Укр., I, 1951, 376); На ліхо кому і без додатка — на жаль, на горе, на біду. Парубок гарний, чепурний, та на ліхо хазяйства в його зовсім не було (Гр., I, 1963, 314); На ліхо собі був [Нечипір] такий невеличкий (Кв.-Осн., II, 1956, 101); Не оберешся ліха з ким і без додатка — про можливість неприємностей, клопоту і т. ін. Обличчя Сафрона побіліло від хвилювання і прихованої злості на Фесюка: знали ж, кого покликати в чесну кумпанію. Тепер не оберешся лиха з ним (Стельмах, II, 1962, 112); — Ну що його робить? — Сказала Ведмедиха, — Пусту Свиню за стіл, Не оберешся лиха (Іванович, Перебендя.., 1960, 61); Не поминайте (не поминай) ліхом; Не згадуйте (не згадуй) ліхом — ввічлива форма прощання з ким-небудь. — Не поминай лихом, лейтенанте! — попрощався моряк із своїм і Харкевича благодійником (Голов., Тополя.., 1965, 14); — Прощайте, мамо!.. не згадуйте лихом... (Мирний, I, 1949, 216); Подаль від ліха — порада не займати, не чіпати кого-, чого-небудь, щоб уникнути неприємностей. — Не чіпайте його, хлопці, — подалі від лиха (Стельмах, I, 1962, 51); Сто лих — про великий клопіт, горе, неприємність і т. ін. Тут ржання кінське з тупотнею, Там разний [різний] гомін з стукотнею, Скрізь клопіт, халепа, сто лих! (Котл., I, 1952, 233); Туди до ліха — вираз незадоволення. [Хуса:] Туди до лиха! От ще біснувата!.. (Л. Укр., III, 1952, 166); Ударяти (ударити, кидати, кинути, бігти і т. ін.) лихом об землю — забувати горе, біду; не журитися. Навколо діжі кружляли та вибивали спочатку дружки з боярами, а потім — уся молодь, а там вдарили лихом об землю й старші (Смолич, Мир.., 1958, 59); Воно минеться все, козаче, не журисть! Кинь лихом об землю! (Г.-Арт., Байки.., 1958, 129); Вночі тепер сплю мало, А ледве сліз не ллю, А вдень зо всієї сили Об землю лихом б'ю (Л. Укр., I, 1951, 37); Якого ліха див. який.

2. Що-небудь погане, зле, недобре. Піп людей карає, а сам ліхо робить (Номис, 1864, № 7031); А люди тихо Без всякого лихого лиха Царя до ката поведуть (Шевч., II, 1963, 409); — Їй материнства хочеться, дитинку колихати, а тут чорне ліхо землю рве (Тют., Вир, 1964, 380).

ЛІХО², присл. 1. Із злістю, сердито, роздратовано. — Досить! — Гальванеску ліхо гримнув і люто визвірився на Сахно (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 102).

2. Недобре, погано. Ступосян.. ніччю трясся від холоду в своїх нужденних, ліхо накритих халупках (Фр., VI, 1951, 303); Тепер живу ліхо, бо тато загніваний, не дає удержання (Стеф., III, 1954, 47); // у знач. присудк. сл. Поки із ним, при йому, то й нічого, — очі світ бачать; а зостанеться сама — боязко та ліхо їй (Вовчок, I, 1955, 169).

ЛИХОВІСНИЙ, а, е. Який свідчить про наближення, початок якого-небудь лиха, нещастя. Щось лиховісне було в гарячій повітрі кав'ярні (Коцюб., II, 1955, 153); Тихі, припишкі пороги. Ні лиховісного погрюкування човнів об каміння, ні гоготання Ненаситця (Рудь, Гомін.., 1959, 34); Як у давній пісні Шепнули Бондарівні лиховісні, Та мудрі люди: «Дівчино! Втікай!» (Рильський, II, 1956, 52); То не буря-громовиця скаженіє і люте, ой, не круки лиховісні небо всіяли хрестами, — то чужинці йдуть ордою (Гур., Друзі.., 1959, 13); // Який виражає лихі, ворожі наміри щодо кого-, чого-небудь. Мовчазний і похмурий, з блідим нервовим обличчям, він рідко коли підводив очі — чорні, з лиховісним вогником (Коцюб., I, 1955, 297); Максим Кривоніс одним духом випив кухоль горілки, вдарив ним об стіл і лиховісним оком блимнув на шляхту (Панч, Гомон. Україна, 1954, 72); // Який викликає страх, тривогу. При місяці оглядали ханський палац, і парк, і оту лиховісну Соколину вежу, куди вкидали дівчат-полонянок (Гончар, Тронка, 1963, 177).

ЛИХОВІСНО. Присл. до лиховісний. У нього лиховісно блиснули очі (Збан., Сеспель, 1961, 298); Бовталась лиховісно вода від безугавного плавання потопельників (Козл., Мандрівники, 1946, 45).

ЛИХОВОД, а, ч. Те саме, що лиходій. [К о н о н:] Геть з мого подвір'я! [Г а в р и л о:] Це так на дядька? [К о н о н:] Ні, ..на лиховода (Кроп., III, 1959, 270); І прийде час, коли ми без тривоги перекуєм на молоти мечі. Коли не буде місця лиховодам в садах життя (Сос., Солов. далі, 1957, 67).

ЛИХОДІЙ, я, ч. Той, хто чинить ліхо, здатний чинити ліхо. [К а р м е л ю к:] Я ж не лиходій, я ж не звір, я ж не заїдав у світі чужого віку (Вас., III, 1960, 484); — Лиходій! — дивлячись просто в очі куркулеві, промовив наймит. — Ми тебе судитимемо! (Багмут, Щасл. день.., 1959, 194); * Образно. Зашуміли із лісу осокори: — Зростемо ми до неба скоро. Не страшні нам суховії-лиходії (Забашта, Нові береги, 1950, 144).

ЛИХОДІЙКА, и, ж. Жін. до лиходій. А вчора зненацька донька спитала: — Чи правда, що зла лиходійка стріляла? (Нагн., Степ.., 1958, 11); * Образно. — Отож, холодюга така. Хоч би вже не зима ця лиходійка, хоч би літо (Збан., Єдина, 1959, 32).

ЛИХОДІЙНИЙ, а, е. Який чинить або несе з собою ліхо. Люди через те недобрі й лиходійні, що не тямлять нічого, нічого не знають про те, що вчиняють, казав ще Сократ (Н.-Лев., I, 1956, 616).

ЛИХОДІЙСТВО, а, с. Те саме, що лиходіяння. Задумав [Артемій] написати до мирового посередника лист про усі писареві.. лиходійства (Н.-Лев., IV, 1956, 157); Де не копнешся в папських архівах, скрізь

надибавш на жахливі злочини, брехню, облуду, лукавство, продажництво, лиходійство (Мельн. Обличчя., 1960, 39).

ЛИХОДІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до лиходій. — Вишло чоловік двадцять, так вони й очистять лиходійський гай (Пушкін, Дубр., перекл. Терещенка, 1937, 209).

ЛИХОДІЯННЯ, я, с. Дія за знач. лиходіяти. Робота над цією картиною [«Нескорені»] була роботою для фронту, вона повинна була допомогти швидше добити ненависного ворога і відплатити йому за лиходіяння, вчинені на радянській землі (З глибин душі, 1959, 87).

ЛИХОДІЯТИ, ію, ієш, недок. Чинити лихо.

ЛИХОЛІТНІЙ, я, є. Стос. до лихоліття. Вірили ми свято, Вірили без міри: І любові-ласці І бабиній казці. Та припала інша Пора лихоліття: Віру в нас убили (Граб., I, 1959, 220).

ЛИХОЛІТТЯ, я, с. Часи тяжкого лиха, бідування народу. Розказали кобзарі нам Про війни [війни] і чвари, Про тяжке лихоліття... Про люті кари, Що ляжи нам завдавали (Шевч., II, 1963, 47); Після темної ночі, після лихоліття знову розцвітає життя (Донч., IV, 1957, 212); // Лихо, бідування в такі часи. Страшне лихоліття народу і причини еміграції розкрив народний поет-коломийкар Закарпаття Олекса Улинець (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 47).

ЛИХОМАНИТИ, ить, перех., розм. 1. безос. Про відчуття гарячки (у 1 знач.). — Чогось лихоманить мене, — здригнувся Левко й передав косу Григорієві (Стельмах, I, 1962, 557); // Про відчуття нервового дрижання внаслідок надмірного хвилювання, страху і т. ін. — Молоді ви ще, то звідки вам знати, який то був чоловік Гаркуша. Перед ним панів лихоманило, тряслися, як восени лист на осиці (Кочура, Зол. грамота, 1960, 40); [Сергії:] Бачив би ти, як її лихоманило перед кожним екзаменом (Дмит., Дівоча доля, 1960, 44).

2. перен. Приводити в збуджений стан; хвилювати. Коли агітатор від земельної давнини перейшов до нинішніх справ, до різних чуток, що лихоманили село, тут уже всі, витягнувши шиї, почали розбиратись (Стельмах, I, 1962, 368); Недарма.. старий світ шаленіє.. Недарма його лихоманить засліплююча ненависть і охоплює похмура розгубленість (Рад. Укр., 15.X 1961, 2).

3. перен. Порушувати нормальний ритм роботи (підприємства, установи). Припливи і відпливи робочої сили лихоманять будови (Рад. Укр., 6.III 1963, 2); Навіть сторож дід Павло — На електровозі!.. Лихоманить шахту «Біс» Штурмова гарячка! (С. Ол., Вибр., 1959, 221).

ЛИХОМАНКА, и, ж., розм. 1. Хворобливий стан, при якому людину кидає то в жар, то в холод; гарячка. Нетривалість лихоманки (від 2 до 4—5 днів) і швидке поширення інфекції — характерні ознаки грипу (Наука., 3, 1959, 33); Ярнка сиділа на невисокій скрині з інструментами і дивилася на сонце. Нервова лихоманка струшувала все її тіло (Собко, Зор. крила, 1950, 126); // Інфекційне захворювання людини, при якому періодично то підвищується, то знижується температура; малярія. Гонсало ще лежав на м'яких подушках, увесь розбитий приступом лихоманки, злий і підозрілий (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 38); * Образно. Трясється в лихоманці кулемет (Гонч., Вибр., 1959, 371); * У порівн. Страйки, справді, трусили зараз Києвом, як лихоманка (Смолич, Мир хатам., 1958, 50).

[Мов (як, наче і т. ін.)] лихоманка б'є (тіпає, тріскає і т. ін.) кого—про приступ лихоманки у когось. Ускочила [Оксана] у хату... блідна, труситься, мов лихо-

манка її б'є... (Кв.-Осн., II, 1956, 439); Кожний день тіпала його лихоманка (Козл., Ю. Крук, 1957, 437); Його часто трусила лихоманка, і він казав, що та хвороба має вийти з нього разом з потом (Донч., IV, 1957, 18).

2. чого, перен. Метушливо гарячкова діяльність у якій-небудь галузі. Той, кому доводилось брати участь або хоч спостерігати велику лихоманку наступу, пам'ятає, як швидко летить час в останню ніч (Ю. Янов., II, 1954, 8); Лихоманка іспитів і заліків почала спадати, і поступово порожніли кімнати гуртожитків (Рибак, Час., 1960, 450).

ЛИХОМАНКОВИЙ, а, е. 1. Стос. до лихоманки (у 1 знач.); який буває під час лихоманки. Під серцем ятриться лиш на мить притишена в лихоманковому забутті рана (Ле, Ю. Кудря, 1956, 280); Торік, за гетьманату, сидів він у херсонській цитаделі, в камері смертників... і відтоді не гасне в очах його оцей жагучий лихоманковий блиск (Гончар, II, 1959, 9).

2. перен. Дуже збуджений, нервовий. Не могла [Тетяна Василівна] заснути цілу ніч, ждала.., дрижала від лихоманкового очікування (Загреб., День., 1964, 111); Все, що далі говорив Румлер, скидалося на лихоманкову плутану сповідь (Рибак, Час., 1960, 22).

3. перен. Надзвичайно поспішний, нерівний (про дії, працю і т. ін.). — За півтори години далеко не втечеш, Андрію, — думалося [Михайлові] в лихоманковому темні гонитви (Ле, Ю. Кудря, 1956, 317).

ЛИХОМАНКОВО. Присл. до лихоманковий. Очі його лихоманково горіли і глибоко запали під надбрів'я (Рибак, Зброя., 1943, 235); Двері враз залящали, неначе готелем лихоманково трусить неспокій (Бажан, II, 1947, 23); Видно в бінокль, як лихоманково рубають його матроси швартови (Гончар, Таврія., 1957, 339).

ЛИХОМАННИЙ, а, е. Те саме, що лихоманковий. З лихоманною швидкістю пам'ять відновила минулі дні (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 126).

ЛИХОМАННО. Присл. до лихоманний. Молодиця лихоманно снувала по хаті (Цюпа, Три явори, 1958, 54).

ЛИХОРАДКА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що гарячка 1. Вона тряслася в лихорадці, її очі блищали, уста були майже зовсім білі і потріскані від гарячки (Фр., I, 1955, 85); — Тільки він утік, я, як опечений, вискочив з-під стола... лихорадка так мене й б'є! (Кв.-Осн., II, 1956, 295); * Образно. Ті руки, що в смертельну лихорадку Повергли світ старий вогнем, свинцем, Свободі на Збручі поклали кладку (Павл., Бистрина, 1959, 102).

ЛИХОРАДКОВИЙ, а, е, розм., рідко. Стос. до лихорадки; // перен. Нервово збуджений, напружений. — Стий, товариші!.. — Голоси лунали схвилювані, лихорадкові (Вас., II, 1959, 36).

ЛИХОРАДКОВО, розм., рідко. Присл. до лихорадковий. Петруня хоче обминуть її, вона бере за руку, говорить швидко, лихорадково (Вас., III, 1960, 357).

ЛИХОСЛІВНИЙ, а, е. Який уживає грубі, дошкульні слова і вирази щодо кого-небудь. Побачивши, що тут йому не світить, відійшов [чоловік] від лихослівних дівчат (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 28).

ЛИХОСЛІВ'Я, я, с. Уживання лайливих, соромітних слів. Алкоголізм, хуліганство, лихослів'я та інші супутники капіталізму не сумісні з соціальною суттю нашої країни (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 91); // Грубі, недобррозумілі слова і вирази, вживані щодо кого-небудь. Він назвав її дурною бабою, ..і Мокрина, яка звикла до лихослів'я чоловіка, взяла батога, стьобнула ним спочатку чоловіка, а потім повела коні (Стельмах, II, 1962, 136).

ЛИХОСЛОВ, а, ч. Той, хто вживає лайливі, соромітні слова. У розмовах [Підситочок] ввічливий і не лихослов (Тют., Вир, 1960, 80).

ЛИХОСЛОВИТИ, влю, виш; мн. лихословлять; недок. 1. *неперех.* Вживати грубі, дошкульні слова і вирази щодо кого-небудь. Олеся заговорила, неначе воскресла: пригадала Вільшаницю, варенуху-ведмедя, лихословила й сміялась з Онисі (Н.-Лев., III, 1956, 153); — Він не хоче, щоб до нього ходили з обшуками, ..щоб про нього.. лихословили газети!.. (Кол., Терен., 1959, 295).

2. *неперех.* Уживати лайливі, соромітні слова. Лаявся він бридко, сороміцьки, люто. Спершу лихословив на адресу Сагайдака, а потім накинувся на Юрка (Добр., Тече річка., 1961, 138).

3. *перех.* Лаяти, ображати кого-небудь. [М а р у с я:] Кинув на посміх людям!.. Ще й лихословиш мене та гордуєш перед усіма, що звів з ума! (Кроп., I, 1958, 98); Хома із своїми підводами бився в загальній тіснязі, лихословив усіх, ліз через голови наперед (Гончар, I, 1954, 324).

ЛИЦАР, я, ч. 1. *іст.* Західноєвропейський середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану. Зібрав він лицарів своїх, Все горде-пишне панство, Щоб то шотландський вільний люд Забрати у підданство (Л. Укр., I, 1951, 351); Часто діти зображували героїв своїх улюблених книг — русалок, середньовічних лицарів (М. Ол., Леся, 1960, 43); // Воїн з важким озброєнням і спорядженням. Колись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змій, і щороку посиляли йому дань (Укр. казки, легенди., 1957, 123); На верблюдах сиділи лицарі, убрані в золоті шлики й панцирі (Н.-Лев., IV, 1956, 37); * У порівн. На зелених горах гордий Київ розцвів, ніби лицар у панцир закутий (Сос., II, 1947, 48).

2. *іст.* Вільний козак-запорожець, якому властиві козацька доблесть і воєнне мистецтво. Громада вибрала гетьмана — Преславного Лободу Івана, Лицаря старого (Шевч., II, 1953, 138); — Являє [картина] сцену знамениту: Як у сімнадцятому сторіччі Вкраїнські лицарі на Січі Писали ноту (Іванович, Перебендя., 1960, 83).

3. *перен.* Самовідданий, благородний захисник когось, чого-небудь. У тій прогулянці пань по околиці від мужчин, як лицар і оборонець слабшого полу, асистував Адам Б. (Кобр., Вибр., 1954, 144); Кажуть, знав Самуся дуже добре Сам славетний лицар Кармелюк (Криж., Калин. міст, 1940, 85); // чого, перен. Людина, яка самовіддано служить певній справі, віддається їй. Його [П. Панча] слід вважати старим, непохитним лицарем нашої літератури... (Вітч., 8, 1958, 100); Він [директор] просто не чує тебе, якщо тільки твої слова не про силос, не про вовну... Він сказати б, лицар силосу і жертва його (Гончар, Тронка, 1963, 84).

4. *перен., розм.* Вихована, підкреслено чемна людина. [Н а т а ш а:] І навіщо такі люди на світ родяться? Черстві, скупі, боягузи. [О л ь г а:] А ти хочеш, щоб усі лицарями були? (Зар., Антеї, 1962, 228); // Про того, до кого мають або хто має до кого-небудь сердечну прихильність. Цю особливу прихильність до Соломії помічав не тільки Остап, а всі, і лиш висміювали бідного коротконогого лицаря (Коцюб., I, 1955, 347).

◇ **Лицар без страху і догани**, книжн. — про людину великої сили і високих моральних якостей. [М и л е в с ь к и й:] Заспокойтесь, ..я знаю, що ви лицар без страху і догани (Л. Укр., II, 1951, 30); Лицар серця чийого — чий-небудь коханий. [С е м е н:] І, може, Надійка знайшла вже лицаря свого серця? (Мороз, П'єси, 1959, 12).

ЛИЦАРСТВО, а, с., *іст.* 1. Збірн. до лицар 1, 2. Король Едвард не сподівався Шотландського повстання, Його лицарство розійшлося Уже на спочивання (Л. Укр., I, 1951, 358); На старих, бризками сивої піни окутаних Дніпрових порогах спочиває слава древнього козацького лицарства (Собко, Шлях., 1948, 129).

2. Діяльність, поведінка і звички лицаря. Лицарські повинності гірше ярма, ти скинуть їх хочеш тепер, та дарма! У кров переходить лицарство! (Л. Укр., I, 1951, 440); Рано вмерла в Юрка сентиментальна дитяча уява про лицарство (Коз., Вибр., 1947, 105).

ЛИЦАРСЬКИЙ, а, е. 1. *іст.* Стос. до лицаря. У дитячі любі роки, Коли так душа бажала Надзвичайного, дивного, Я любила вік лицарський (Л. Укр., I, 1951, 152); — Благослови, мати, дітей своїх! — сказав Бульба.. — Моли бога, щоб воювали хоробро, щоб боронили честь лицарську (Довж., I, 1958, 225); Страхи́ня над'їхав, — грізним словом визиває турчина на лицарський герць (Фр., XVI, 1955, 16).

2. *перен.* Вихований і підкреслено чемний; благородний (у 1 знач.). [Я л и н а:] Прости ж мене за те, що горе тобі причинила і чесній лицарській душі твоїй несамохіть уразу тяжкую зробила (К.-Карий, II, 1960, 94); На кожний лист вона уперто допоминалась відповіді, довгої, палкої, повної неземних почувань і лицарського духу (Коцюб., I, 1955, 406).

ЛИЦЕ, я; мн. лиця, лиць; с. 1. Те саме, що обличчя 1. Перемінилась і Параска: лице її подовшало, хоч краса ще грала на йому (Мирний, IV, 1955, 114); Жита буйні, хвилясті... Ось із них визирнуло рожеве лице й сині очі (Головка, I, 1957, 66); * Образно. Сонце нахилило своє золото-червоне повне лице на самі вершини гір (Фр., V, 1951, 27); // Обличчя як ознака зовнішнього вигляду людини. З воріт виходять люди... о, скільки, скільки тут знайомих милих лиць!.. (Сос., II, 1947, 7).

◇ **Біти в лице** — бути дуже помітним, впадати в око. Невірності у визначенні [імперіалізму] Каутського б'ють в лице (Ленін, 22, 1950, 248); В лице — прямо, відверто (висловитися, сказати що-небудь). — Зрадник! Хай йому скажуть се у лице! Тоді побачать... (Коцюб., II, 1955, 216); Отто Гутбродт в першу мить хотів кинути Таубенфельдові в лице якесь їдке слово (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 126); В лиці кого, заст. — те саме, що В особі кого (див. особа). Бог в лиці Надєжди.. помагає мені одружитися з вашою дочкою (Шевч., VI, 1957, 215); В лицях — зображуючи дійові особи. — Іч, куди забрався, гемонський хлопець! — строїть міни Данько, продовжуючи розмову в лицях (Гончар, Таврія, 1952, 189); В трьох лицях — в трьох особах. [Н е о ф і т р а б:] А що я в вас найшов? Слова облудні і марну мрію про небесне царство та про царя єдиного в трьох лицях (Л. Укр., II, 1951, 236); З лиця; На лице, рідко — рисами обличчя. [Т е к л я:] Що в неї хорошого? Ні з лиця, ні з росту. Та їй до мене, як курці до пави (Кроп., I, 1958, 399); На лице я здаюся далеко здоровою, енергія, як часом, то нормальна (Л. Укр., V, 1956, 356); З лиця хоч воду пий (воді напийся) — надзвичайно вродливий. Дівчата — хоч з лиця воду пий! Дозвольте попишатися, ей-ей, такі красуні, що хоч кого зачарують (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 40); — А що то за молодиця, дядьку! Хороша, хоч води з лиця напийся (Барв., Опов., 1902, 12); Змі́тати (змести, стирати, стерти) з лиця землі — нищити. — Вони б мали й один одного в ложці води втопити, з лиця землі змести!.. (Мирний, I, 1949, 274); Рештки цього села зітре з лиця землі бульдозер для того, щоб дно нового [Каховського] моря було чисте (Довж., III, 1960, 256); Зна́ти в лице див. зна́ти; З яким лицем з'являтися (їхати, іти) — про почуття сорому після якого-небудь учинку. [Ж і -

рондист:] З яким лицем я буду завтра їхати на гільйотину? Сором всій Жиронді за мене буде! (Л. Укр., II, 1951, 176); Лице (лицем) в лице — у безпосередній близькості або віч-на-віч. Перший день російської революції з разючою силою поставив лицем в лице стару і нову Росію.. (Ленін, 8, 1949, 89); Я.. йду просто на нього [сонце], лице в лице (Коцюб., II, 1955, 229); Лице горить (пашить) — про рум'янець на обличчі. У Галі лице горіло — очі грали, сіяли (Мирний, IV, 1955, 121); Під лозунгом партії — «лицем до виробництва» — була перебудована вся робота партійних, комсомольських і профспілкових організацій [Донбасу] (Укр. іст. ж., 4, 1960, 21); Лицем до чого — звернувши всю увагу, зосередивши всі сили на чому-небудь; Лицем у кого — схожий з ким-небудь рисами обличчя. Микола був русявим, симпатичним хлопцем. Лицем в матір, статуєю в батька і діда — міцний, дужий (Коз., Гарячі руки, 1960, 134); Лиця немає (не знати) на кому — у кого-небудь бліде, спотворене сильними переживаннями обличчя. Уляна стояла по один бік хати, ..лиця на ній не знати! (Мирний, I, 1949, 202); На скуйовдженому завгоспові лиця не було: — Біжіть до медпункту! Там... (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 197); Мінитися (перемінитися, змінитися і т. ін.) в (на) лиці — про зміни в обличчі внаслідок сильних переживань. [Л ю б к а:] Він її очима пече, а вона аж міниться в лиці (Кроп., II, 1958, 8); Шестірний перемінився в лиці — поблід, задрижав (Мирний, I, 1954, 334); Наум бачить, що Маруся зовсім змінилась на лиці: стала собі рум'яненка, як зоренька перед сходом [схід] сонця (Кв.-Осн., II, 1956, 86); Не вдарили лицем у грязь (болото) — показати себе з кращої сторони, не осоромитись. Їм хотілося поговорити раніше з своїм активом, підготувати його, щоб не вдарити лицем у грязь перед чекістами (Мик., II, 1957, 393); [Т и б е р і й:] Давайте ж не вдарим лицем в болото і заспіваємо яку-небудь кантату (Кроп., V, 1959, 246); [Не] до лиця що: а) [не] гармонує з зовнішністю; [не] личить. Вона хотіла приміряти, що їй буде краще до лиця, чи який очіпок, чи кораблик? (Кв.-Осн., II, 1956, 238); [О к с а н а:] Як тобі гарно в цьому мундирі! [А р т е м:] Ну? [О к с а н а:] Дуже до лиця (Корн., II, 1955, 146); б) [не] відповідає характеру певної особи, становищу і т. ін.; [не] годиться. — Не вдавайте з себе поета! Се вам дуже не до лиця (Фр., II, 1950, 335); Та нам не до лиця забобони! (Ю. Янов., II, 1958, 127); Перед лицем кого, чого: а) перед ким, чим-небудь. — Перед лицем закону.. Союзу Радянських Соціалістичних Республік ми, Іван Демидович Орлюк і Уляна Василівна Рясна, виявляємо свою волю на спільне життя... (Довж., I, 1958, 334); б) у безпосередній близькості з чим-небудь. Величезну міць носить у собі людина. Ця сила не помічається в будній день, бо прокидається вона лише перед лицем смертельної небезпеки (Гончар, III, 1959, 151); Боротьба і суперництво капіталістичних держав не виключають і певної єдності між ними перед лицем наростаючих сил соціалізму і робітничого руху (Програма КПРС, 1961, 31); Під лице — до пари. [С т е п а н:] Що не говори, а Роман Хведосці під лице! (Кроп., II, 1958, 67); Повертати (повернути, обертати, обернути) лицем до кого — чого — розташувати військові частини фронтом у певному напрямі. Щоб ліквідувати прорив, Врангель змушений був обернути лицем до півострова дві дивізії з-під Перекопу (Гончар, II, 1959, 419); Спасти (змінитися) з лиця (на лиці) — змарніти. Василь ні живий, ні мертвий. Не їсть, не п'є... аж почорнів, з лиця спав (Мирний, IV, 1955, 168); Він змінився із лиця (Барв., Опов., 1902, 281).

2. перен. Сукупність ознак, що характеризують що-

небудь. Могутня гребля Дніпрогесу символізує лице нашої Радянської України (Цюпа, Україна., 1960, 97); Широке застосування електролізу і електротермії змінить лице металургії (Наука., 1, 1962, 12).

3. Верхня, зовнішня сторона предмета; протилежне с п і д. — Чи це воно на лице, чи, мабуть, навиворіт? — питала Онися, придивляючись до матерії (Н.-Лев., III, 1956, 170); Низь — техніка вишивання, при якій візерунок прокладається чорною або червоною ниткою зі споду, а потім вишивка виконується рештою кольорів — з лиця (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 66).

◇ Показати товар лицем — показати що-небудь з найкращого, вигідного боку. Нікого не цікавить, що було у вас на душі або дома, коли ви робили фільм.. Ви мусите показати товар лицем (Довж., III, 1960, 295).

4. тільки мн. Щокі. Я чую, що мої лиця присохли до вилиць, очі сухі і не змигнуть, наче хто вставив їх у рогову оправу (Коцюб., I, 1955, 418); Вигляд у неї був розгублений, немінний, лиця раптом покрилися наче вапном і губи посиніли (Епік, Тв., 1958, 167).

ЛИЦЕВИЙ, а, е, ЛИЦЬОВИЙ, а́, е́. 1. Прикм. до лиця 1. Дивилась любовно очима на сина.. Потім її злегенька затремтіли, і м'язи лицеві біля рота — в печаль (Головка, II, 1957, 20); У дітей в ранньому віці мозкова частина черепа більш розвинена, ніж лицева (Шк. гігієна, 1954, 71).

2. Який міститься, знаходиться спереду, зверху, зовні. Гостям показали справді унікальний витвір — перший глобус Місяця з усіма впадинами та рельєфами на його лицевій і тильній стороні (Вол., Місячне срібло, 1961, 352); Колорит гуцульських [керамічних] виробів: білий фон побілки займає близько половини всієї лицьової площі (Гуцульська кераміка, 1956, 46).

3. спец. Ілюстрований. Одним з найбільших історичних творів цього часу [XVI ст.] було Лицеве (тобто ілюстроване) літописне зведення (Іст. СРСР, I, 1957, 124).

ЛИЦЕДИЙ, я, ч. 1. заст. Актор. У Петербурзі, у виставі «Вій», я й виступив перший раз на кону, як лицедій, в маленькій рольці чабана (Збірник про Кроп., 1955, 317); * Образно. — Я навіть вергуни вмю пекти. — Вергуни? Ха-ха-ха... От молодчина! Ну й дівка! Не дівка, а справжній лицедій (Добр., Очак. розмир, 1965, 23); // перен., зневажл. Посередній або поганий актор. Створити образ видатної людини в кінофільмі.. не може простий лицедій, а лише артист — громадянин, справжній художник (Довж., III, 1960, 137).

2. перен. Людина, яка вміє маскувати свої думки, вчинки і т. ін.

ЛИЦЕДИЙКА, и, ж., заст. Жін. до лицедій.

ЛИЦЕДИЙНИЙ, а, е, заст. Прикм. до лицедій і лицедійство. Писцеві комедій, розпроданих потай, Служі лицедійних розваг Не личить гордливих надгробків пишнота (Бажан, Роки, 1957, 199).

ЛИЦЕДИЙСТВО, а, с. 1. заст. Театральна вистава. Біля собору Нотр Дам де Парі на помості приготувано було для показу лицедійство. Грали середньовічну містерію (Тич., III, 1957, 32).

2. перен. Маскування думок, вчинків і т. ін.; удавання. Тільки, знаєте, се вже було не лицедійство, а лицемірство... (Л. Укр., III, 1952, 704).

ЛИЦЕДІЯТИ, ію, ієш, недок. 1. заст. Грати на сцені.

2. перен. Приховуючи правду, грати певну роль.

ЛИЦЕЗРІННЯ, я, с., заст., ірон. Дія за знач. лицезріти. — Тепер розкажуй,.. а я відпочиватиму, слухатиму і втішатимуся лицезрінням пишної краси своєї нареченої (Бурл., Напередодні, 1956, 129).

ЛИЦЕЗРІТИ, ію, ієш, недок., перех., заст., ірон. Споглядати, бачити кого-, що-небудь у безпосередній близькості. *Виходячи вчора з господи обозного, Оникій Бевзь уперше лицезрів красуню Роксолану* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 161).

ЛИЦЕМІР, а, ч. Лицемірна людина. *По закону апостола Ви любите брата! Суєслови, лицеміри, Господом прокляті* (Шевч., I, 1963, 327); *Ленін виставив до ганебного стовпа Троцького, назвавши його Іудушкою. Ленін зірвав маску з цього дворушника і лицеміра* (Біогр. Леніна, 1955, 113).

ЛИЦЕМІРИТИ, рю, риш, недок. Діяти лицемірно, виявляти лицемірство. *На ділі саме буржуазія завжди лицемірила, називаючи «демократією» формальну рівність, а на ділі насилуючи бідноту, трудящих* (Ленін, 30, 1951, 37); *Дівчина лицемірила в розмовах з Жанною. Ні, не поїде вона до Кривчика нізащо в світі!* (Дмит., Наречена, 1959, 227).

ЛИЦЕМІРНИЙ, а, е. Який лицемірить, здатний лицемірити. — *Колись і мене [піп] назвав антихристом. — Невже антихристом?..* — сказав лицемірний Денис, ще й перехрестився (Н.-Лев., IV, 1956, 154); // Сповнений лицемірства; нещирий. *Люди плакали і кричали, а мені лицемірними здались і їхні жалі, і страх злочину* (Коцюб., II, 1955, 365); *На полірованих могильних плитах рябіли написи, за якими вгадувалися і справжня, непідробна туга, і лицемірні зітхання* (Руд., Остання шабля, 1959, 77).

ЛИЦЕМІРНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що лицемірство. *Франко добре відчував лицемірність буржуазної «свободи слова»* (Літ. газ., 4.IX 1952, 4).

ЛИЦЕМІРНО, присл. Удавано сердечно, доброзичливо; нещиро. *Він глянув на Нелю, і його очі спалахнули наче від магнію, але тут же сховались за лицемірно опущеними повіками* (Вільде, Сестри., 1958, 429).

ЛИЦЕМІРСТВО, а, с. Невідповідність слів, учинків справжнім переконанням, намірам, почуттям. [Д. Ж у а н:] *По-вашому, се легко — утопитись у тім бездоннім морі лицемірства, що зветься кодексом чеснот лицарських?* (Л. Укр., III, 1952, 410); // Удавана сердечність, доброзичливість, якою приховують лихі наміри; нещирість. *Вона вірила в ці співчуття.. Раптом виявляється, що все це — жалюгідне, бездушне лицемірство!* (Руд., Вітер., 1958, 393).

ЛИЦЮВАТИ¹, ію, юєш, недок., перех. Перешивати, роблячи спідній бік лицювим; перелицьовувати. *Сім раз відрізали — довга, сім раз лицювали — нова* (Укр. присл., 1955, 318).

ЛИЦЮВАТИ², ює, недок., неперех., діал. Личити. *Її рум'яні лиця і палкі, на всі боки стріляючі очі зовсім якось не лицювали до тої жалоби* (Фр., III, 1950, 414); *Туга за минулим і старим не лицює молоді* (У. Кравч., Вибр., 1958, 261).

ЛИЦЯННЯ, я, с. Дія за знач. лицятися. *Та як ударить [Остап Вересай] про жону гусарську, Про щиголе розповість лицання,— Ну, хто б таки байдуже слухать міг?* (Рильський, Зграя., 1960, 39); *Чути веселі вигуки, срібні реготи дівчат та шепоти лицання* (Фр., VIII, 1952, 78).

ЛИЦЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок. 1. до кого і без додатка. Те саме, що залицятися. *Щаслива нитка до смерті не вірвалась Павлусеві. Найшлась і дівчина, що, як той скарб, сама до його лицялась* (Стор., I, 1957, 61); *Була в небіжчика, у Стольника б то пана, Дочка, мов ангел той, улюблена й кохана. От і лицялося багато паничів* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 71).

2. з ким і без додатка, діал. Любитися (у 1, 2 знач.),

кохатися. *Нумо, серце, лицятися Та поїдем вінчатися, Щоб не знали батько й мати, Де ми будем ночувати* (Шевч., II, 1963, 157).

ЛИЦЬОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до лицювати¹; // у знач. прикм. *Лицьоване пальто; Лицьований костюм.*

ЛИЦЬОВИЙ див. лицевий.

ЛИЧАК, а, ч. 1. Плетене з лика або іншого матеріалу селянське взуття, яке носили з онучами, прив'язуючи до ноги мотузками. *І чоловіки й молодіці носили личаки, обгорнувши ноги білими онучками* (Н.-Лев., II, 1956, 102); *Саморобні постолі та ще личаки з липової кори були тут [на Гуцульщині] єдиним взуттям для бідноти* (Козл., Сонце., 1957, 8); *Ходив [Митрофан], похмуро притупував чобітьми, поверх яких було натягнуто нові, з валу виплетені домашнього виробу личаки* (Гончар, II, 1959, 135).

2. перен., заст. Вбога людина.

ЛИЧАКОВИЙ, а, е. Прикм. до личак 1; // Який ходить у личаках. * *Образно.— Стара, темна, личакова Росія померла й не воскресне. Такий закон природи* (Довж., Зач. Десна, 1957, 231).

ЛИЧАНІЙ, а, е. Зробл. з лика. *На одному кінці мотузка було прив'язано камінь, ..на другому, зовнішньому,— личаний квач* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 138); // перен. Схожий на лико. *Його сині очі під личаними віями засяяли хитро й лагідно* (Вас., II, 1959, 80).

ЛИЧЕНЬКО, а, с., нар.-поет. Пестл. до лицé 1, 4. *Червоною китайкою Личенько накрито* (Укр.. лір. пісні, 1958, 356); *Сама мила, невеличка, І очі сивенькі, Коси довгі русаві, Личенька повненькі* (Рудан., Вибр., 1959, 458); * *Образно. Усміхни, народ, своє личенько!* (Тич., II, 1957, 186).

ЛИЧЕЧКО, а, с., нар.-поет. Пестл. до лицé 1, 4. *Як заглядить [Маруся] чужого чоловіка, то не то що личечко, а й ніжечки, здається, малесечки порум'яніють* (Вовчок, I, 1955, 381).

ЛИЧИНА, и, ж. 1. заст. Машкара (у 1 знач.), маска (у 1 знач.). *Північ, мов танцюристка в єдвабній личині, Скаче, світить очима, регоче й гуде* (Л. Укр., IV, 1954, 263); *Де-не-де гуркотить барабан.. Це шаман у рогатій личині з вишкіреними зубами танцює свій ворожбитський танець* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 589); * *Образно.— Надивилися ми вже їх [націоналістів] — то в шликах, то в башликах приходили, а це вже в новій виступають одєжі. Міняють личини, братовбивчу ворожнечу між нами посіяти хочуть...* (Гончар, II, 1959, 190).

2. перен. Удавана зовнішність людини. [Г а н н а:] *Вічно якась стриманість, коректність, респектабельність! І нащо тобі ся личина?* (Л. Укр., III, 1952, 720); — *Да, красуня. Мальована! А що під тією личиною!* (Головко, I, 1957, 487); *Хороший, поза всім, хлопчина Був той Микола. Не була його веселість — та личина, Що закрива гримасу зла* (Рильський, Поеми, 1957, 167); // *Зовнішній удаваний вияв чого-небудь. Чому ж у наших фільмах любов змальовується як.. щось таке, що треба душити й приховувати під грубою личиною героїчної цілеспрямованості, декларованої пишномовними словами* (Довж., III, 1960, 207); *Викрити порок у його новій личині, показати, як зло, подібно до хамелеона, змінює своє забарвлення, пристосовуючись до нових умов, дбайливо маскує під позитивне свою негативну сутність — невідкладне завдання комедіографа* (Рад. літ-во, 5, 1966, 33).

◇ **Носіти** (надягати, надягти, напинати, нап'ясті) личину — маскувати, ховати свої справжні думки. *Рік служби у почтах Потоцького навчив його носити*

личину (Тулуб, Людолови, II, 1957, 9); *Різні пройдисвітти нап'яли на себе релігійну личину з єдиною метою — пожитися за рахунок довірливих богомольців* (Наука., 6, 1959, 50).

3. перен., лайл. Погана, зла, підступна людина. *Хочеш справу розпочати, — Оглядайся на всі боки, Щоб яка личина часом Не втяла мороки* (Граб., I, 1959, 617); *Якась-таки личина донесла комендантові* (Збан., Єдина, 1959, 166); // з означ. Уживається як лайливе слово. — *Люблю й я смажене сало. Держиш його на вогні, а воно, лиха личина, шкварчить та на паляницю тільки кап, кап* (Вишня, I, 1956, 432); *Поки пташка літає і корму добуває, зозулень повкидає усіх маленьких пташенят з гнізда.. Отаку катавасію в чужому гнізді окаєнна личина робить* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 265).

ЛИЧИНКА, и, ж. Одна з перших стадій розвитку живого організму (черв'яків, комах, земноводних), що передує стадії лялечки; жива істота в цій стадії. *Личинки майже всіх земноводних, а також і багато дорослих форм живуть у воді* (Визначник земноводних., 1955, 8); *Крім досить швидко посувається під землею, одночасно ласуючи черв'яками, личинками* (Коп., Як вонп., 1948, 12).

ЛИЧИНКОВИЙ, а, е. Прикм. до личінка. У личинковій стадії комахи посилено їдять і ростуть (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 7).

ЛИЧИТИ, ить, недок. 1. кому, чому. Гармонувати з зовнішністю; бути до лиця. [П а н і:] *Ніяк не личить оте чернече убрання веселій панні Ромці* (Вас., III, 1960, 477); *Коли вийшов на сцену Василь, Ярника відразу його впізнала. Хлопцеві страшенно личили прикрасні молоді чорні вуса* (Донч., IV, 1957, 178).

2. кому, чому і без додатка. Відповідати установленним правилам, звичаям, певному становищу і т. ін. *Ми б хотіли тут в сій справі Скільки слів до вас сказати, Та співцям співати личить, Отже, ми почнем співати* (Л. Укр., I, 1951, 376); *Говорив [Діденко] небагато — багатомовність, звичайно, зараз не личила йому* (Головка, II, 1957, 486).

◇ Як лічить — добре, достойно і т. ін. *Від ранку й до ранку — стук, грюк, хлюпанина.. Треба як личить стрінутися дорогих гостей!* (Мирний, III, 1954, 255).

ЛИЧКО¹, а, с. Пестл. до лицє 1, 4. А щоб личко не марніло З чорними бровами, — До схід сонця в темнім лісі Умийся сльозами (Шевч., I, 1951, 39); *Його червоні личка мішалися з китицями рож, а білу сорочечку не можна було доглянути поміж роєм білого цвіту* (Март., Тв., 1954, 147).

ЛИЧКО², а, с. Зменш.-пестл. до ліко. *Пожалієш личка, не допоможе й віршовка!* (Укр.. присл., 1955, 106); [С т а р ш а д р у ж к а (до боярина):] *Старий боярин, як качан.. Личком підперезався, У бояри прибрався* (Н.-Лев., II, 1956, 427).

◇ Не лічком шитий — те саме, що Не ліком (з ліка) шитий (див. ліко). [П е т р о:] *Воно, значить, і ваша гімназія не личком шита! Таки часом і вона засіва добре насіння...* (Мирний, V, 1955, 157).

ЛИЧКО³, а; мн. лички, чок; с., розм. Вузька поперечна нашивка на погонах. — *Ти, сержант, зловживаєш своїми личками, — нарікали товариші* (Гончар, I, 1954, 95).

ЛИЧКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до личкувати.

ЛИЧКУВАЛЬНИЙ, а, е. Який використовують для личкування. *Почався випуск великої кількості скляних личкувальних плит* (Рад. Укр., 23.III 1958, 4).

ЛИЧКУВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто що-небудь личкує.

ЛИЧКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. личкувати. Хо-

джаєв.. *побув у бетонному цеху, де виготовлялися на каркасі з напівсталних прутів лекальні сектори — тюбінги тунельного личкування* (Ле, Міжгір'я, 1953, 146).

ЛИЧКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Робити що-небудь зверху кращим, приховуючи його вади. *Як не личкували льону, то купимо; ось наберіть з-під споду, чи такий буде, як і зверху, гарний* (Сл. Гр.).

2. буд. Облицьовувати.

ЛИЧКУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Те саме, що маскуватися 1, 2. *На війні найзлісніший ворог той, що личкується в одержу свого супротивника* (Вол., Садн., 1950, 137).

2. Пас. до личкувати.

ЛИЧМАН, а, ч. 1. заст. Металева прикраса, яку жінки носили на шиї.

2. діал. Пастух овець. *Як череді без личмана, так козакам без гетьмана* (Номис, 1864, № 752).

ЛИШ¹ див. лишє¹.

ЛИШ² див. лишє².

ЛИШАЙ, я, ч. 1. Те саме, що лишайник. *Велике каміння.. творило хаос поламаних скель.., списаних лишаями, здушених у гадючих обіймах* (Коцюб., II, 1955, 308); *Навіть на голих скелях, де, здавалось би, зеленому лишаві пожитись нічим, шумлять вершинами могутні, — в три обхвати, — сосни* (Руд., Остання шабля, 1959, 190).

2. Назва ряду шкірних хвороб. *Стригучий лишай — заразне захворювання шкіри, яке зустрічається головним чином при недодержанні чистоти* (Хвор. дит. віку, 1955, 204); *На обличчі у Олександра Петровича різкіше виділилася луска вітряних лишайів* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 540).

ЛИШАЙНИЙ, а, е. Прикм. до лишай.

ЛИШАЙНИК, а, ч. Нижча рослина, тіло якої складається з гриба і водорості; росте на камінні, корі дерев, на землі. У вологих, затінених місцях мох і лишайники можуть вкривати камінь, пень або стовбур дерева з усіх боків (Наука., 8, 1961, 35); *Прозелень в очах Стадницького схожа на потріскані в час дозрівання цятки лишайників, щовиростають на старих воротях чи хвортках* (Стельмах, I, 1962, 36).

ЛИШАЙНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до лишайник. У Східному Сибіру переважає лишайникова тундра (Фіз. геогр., 7, 1957, 152).

ЛИШАТИ, аю, аєш, недок., **ЛИШИТИ**, ш́у, ші́ш, док., перех. 1. Ідучи, їдучи куди-небудь, не брати з собою. *Як то приповідають: і в поле мене не бери, і дома мене не лишай* (Свидн., Люборацькі, 1955, 170); *На самім споді тачанки лежали в сіні пахучі яблука. Їх румун відмовився брати, лишаючи Маковейчикові на знак своєї прихильності* (Гончар, III, 1959, 73); *Хіба лишити сани з ялинкою в лісі, а самому вертатись додому?* (Коцюб., I, 1955, 81); * Образно. *До побачення, сніжні долини, Бліндажі у кленовім гаю, Бездоріжжя чорнозему й глини, Де лишили ми юність свою* (Дмит., Вітчизна, 1948, 133); // Віддавати куди-небудь на певний час. *Любов Прохорівна вечорами лишала паранджу у сусідових жінок* (Ле, Міжгір'я, 1953, 83).

2. Ідучи, покидати кого-небудь, розлучатися з ним. *Ой гірко Марусі Матусю лишати, До свекора, до свекрухи Ой та й привикати* (Забашта, Квіт., 1960, 123); *Або ж мене вірно люби, Або ж навік лиши* (Укр. лір. пісні, 1958, 242); // Ідучи, покидати кого-небудь, залишати без уваги, допомоги. *Уперед! Не жде поступ всесвітній: На шляху пристаючих лиша* (Граб., I, 1959, 395); *Лишив тебе слабою й невідомо, як тобі тепер* (Коцюб., III, 1956, 164); *Став Тарас благати колишнього товариша, щоби тільки втихомирився..*

а він його не лишить (Ков., Світ., 1960, 53); // Відходячи кудись, залишати що-небудь без догляду. — Дивись, Івасю, не одходь, братику.. Возів не лишай! (Вовчок, I, 1955, 38); — Бог зна, звідки й з чого занялося... Може, жар у печі лишили (Коцюб., I, 1955, 122); // перен. Переставати існувати в кому-, чому-небудь; зникати. [З і н ь к а:] Де ж поділася моя погорда, де ж поділася моя міць?.. Все, все мене лишило!.. (Кроп., II, 1958, 71); Сестро мила, Нової свічки не світи. І зір погас. Лишає сила (Воронько, Драгі., 1959, 98).

3. Передавати у спадщину, для використання і т. ін. Коло.. поточку якась добра душа лишала горнятко або коновочку гусянки (Коцюб., II, 1955, 317); Умерла раз на Соколію бідна вдова, а шестером [шістьом] дрібним сиротам не лишила нічого (Федьк., Буковина, 1950, 59); Такий портрет лишив художник нам, Немов стоїть Міцкевич там донині (Рильський, III, 1961, 282); — Спа-а-аю все. Ні грама німцям не лишу! Хай суху землю гризуть (Тют., Вир, 1964, 328).

4. Викликати після себе що-небудь, бути причиною появи чого-небудь. Там почались мої дороги над рідним гомоном води, де на піску маленькі ноги лишали мокрії сліди (Сос., Близька далина, 1960, 183); Здавалось, з гір потекла колись бистра вода і лишила по собі висохлі кам'яні лежа (Коцюб., II, 1955, 294).

5. Пропонувати залишитися, не йти з певного місця, від певного товариства і т. ін. Обід приходився посередині лекції, його [вчителя] лишали обідати (Коцюб., I, 1955, 405).

6. Іти, їхати з певного місця. Катерина не радила йому лишати рідного краю, бо, як кажуть, в гостях добре, а вдома краще (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7); В нерівному бою лишаючи Донбас, він лампочку свою узяв про ліпший час (Рудь, Дон. зорі, 1958, 3); І їм, що лишили навіки свій край, Все мариться-сниться покинутий рай (Пісні та романси., II, 1956, 254); // Проходити, проїздити повз що-небудь. Згорбившись, осунувшись, Тихович смутними очима поглядав на хати й оселі, що лишав за собою... (Коцюб., I, 1955, 230); Колія Забайкальської залізниці наближається до самого краю берега Ангари, лишаючи по другий бік гірські урвища (Трубл., I, 1955, 80).

7. Зберігати, приберігати для чого-небудь. Тобі посилаю дві фотографії, а дві собі лишаю (Л. Укр., V, 1956, 221); — Що ж ви робите із своїм урожаєм? На посів лишаєте тридцять два пуди (Стельмах, I, 1962, 371); Восени продати можна [телицю] з прибутком, а чи й на зиму лишать — там видно буде (Головко, II, 1957, 398); Лишій мені одну живу берізку, Один-єдиний свіжий куц ліщини (Мур., Осінні сурми, 1964, 95); // Не втрачати, зберігати на певний час. Не лишила пам'ять давня світлий молодості слід (Гонч., Вибр., 1959, 80).

8. Зберігати у якому-небудь стані, положенні і т. ін., не порушувати його. Перевертала [пані] усе в буфеті, висувала шухляди комоди і так їх лишала (Коцюб., II, 1955, 241); Вартові здійсмають з Нартала частину ланцюгів, але руки й ноги лишають у кайданах (Л. Укр., II, 1951, 503); Кожна з них [ламп] освітлювала якийсь один кут, лишаючи цілу кімнату в сутінку (Смолич, I, 1958, 62); // Беручи частину чого-небудь, іншу не чіпати, зберігати за кимось. — Не бійсь, всієї землі не одберуть, лишать трохи і нам... (Коцюб., II, 1955, 388).

9. Переставати що-небудь робити, відмовлятися від чогось. Блажен, хто міг лишити рано Бенкети юності, до дна її не випивши вина (Пушкін, Є. Онгін, перекл. Рильського, 1949, 222); // Позбавляти чого-небудь. — Божусь моєю бородою.., Що тих богів лишу чинів,

Які тепер в війну вплетуться (Котл., I, 1952, 243); Довго й голосно читав він. На кінці було: а таку-то Солоху за підпал хлівця лишити усіх прав (Мирний, I, 1954, 70).

10. перев. наказ. сп. Уживається для виразу незгоди з ким-небудь, при бажанні припинити розмову і т. ін. [К а с с а н д р а:] Гектор вже був мертвий, а Деїфоб одважний тільки словом. [Д е ї ф о б:] Лишій. Хто вмер, не встане (Л. Укр., II, 1951, 282); — Ну, цю софістику ви лишій для когось іншого. Нас це не переконує (Головко, II, 1957, 533).

◇ Ка́меня на ка́мені не лиша́ти (не лиші́ти) див. ка́мінь; Лиша́ти (лиші́ти) в спо́кою — не турбувати. Я лишаю його абсолютно в спокою, аж до покінчення екзаменів (Л. Укр., V, 1956, 182); Лиша́ти (лиші́ти) в ті́ні — не брати до уваги; обходити. Буржуазні газети.. говорять про національне визволення на Балканах, лишаючи в тіні економічне визволення (Ленін, 18, 1950, 353); Лиша́ти (лиші́ти) з но́сом див. ніс; Лиша́ти (лиші́ти) мо́кре місце — те саме, що Ка́меня на ка́мені не лиша́ти (див. ка́мінь). — Грізна зброя артилерія.. Ви вкажіть нам ціль за п'ять, за три версти — мокре місце від неї лишимо (Головко, II, 1957, 543); Лиша́ти (лиші́ти) сві́т — вмирати. О, скажи, моя Вітчизно-мати, Де той світ, веселий, молодий, Що його прийшлося мені лишати, З ворогами йдучи на двобій? (Бойко, Про 17 літ, 1958, 71); Лиші́ти думку про кого — що — те саме, що Ві́кинути з думки; Покі́нути думку (див. думка). А Ганна? Ганна, що ж — дівча.. Про неї й думку він лишив (Дор., Три богатирі, 1959, 34); Не лиша́ти (не лиші́ти) живо́го місця — дуже бити або псувати. Вона [Анелюка] моя іржа — а я залізо. Вона мене всього сточила. Не лишила живого місця (Коцюб., II, 1955, 259).

ЛИША́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, недо́к., ЛИШІ́ТИСЯ, шу́ся, ші́шся, до́к. 1. Продовжувати бути в певному місці, не змінювати свого місця перебування. Чоловік лишався в полі, а вона йшла з ними [дітьми] додому (Стеф., I, 1949, 193); Юрко звик лишатися вдома із старою бабусяю (Донч., Ю. Васюта, 1950, 97); Дід лишився, бо хотів умерти на своїй стороні, а дядько Панас як пішов, так і по сей день... (Коцюб., I, 1955, 339); Переконавшись, що, крім Щорса, в штабі нікого не лишилось, Боженко сів з Щорсом на диван (Довж., I, 1958, 145); // з інфін. Продовжувати перебувати де-небудь з певною метою. Дівчина зникає за дверима, а нетерпеливий Палазин батько лишається чекати її повернення (Ю. Янов., I, 1958, 618); — Та ви, дідусю, лишайте коси клепають, та вчіть, як гострити, мантачити... (Вишня, I, 1956, 316); // за кого — що. Бути десь за кого-небудь, виконуючи чийсь обов'язки. — Товаришу гвардії старший лейтенант, з вашого наказу гвардії лейтенант... — Лишаєшся за мене, — не дав йому кінчити Брянський (Гончар, III, 1959, 40).

2. Не зникати. Партії міняються і гинуть, а трудящі лишаються.. (Ленін, 26, 1951, 304); Пройдуть літа, пролинуть зими, А до життя жагучий смак Так і лишиться (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 55); // Бути не повністю використаним ким-небудь. — Таке добро, таке багатство лишається [від батька]. Треба вчасно до своїх рук прибрати (Шиян, Баланда, 1957, 68); Одні кажуть, що він вже проїв ті гроші, що тітка одписала, а другі присягають, що в нього чимало ще лишилось (Коцюб., I, 1955, 303); Після роздачі 'в кухні децю лишилося (Гончар, III, 1959, 270); // Бути єдиним можливим із ряду варіантів. Лишався єдиний вихід: прямувати напростець (Гур., Друзі., 1959, 20); // Становити яку-небудь величину до настання якогось

моменту, досягнення якої-небудь межі тощо. Небагато часу лишається до початку нового навчального року в сітці партійної освіти (Рад. Укр., 16.IX 1950, 2); До палацу лишалось кілометрів з п'ятнадцять (Смолич, I, 1958, 52); Тепер однак, хоч до виїзду два дні лишилось, маю більше часу вільного, бо вже справ менше (Л. Укр., V, 1956, 416); Передвиборна кампанія в Петербурзі підходить до кінця. До виборів лишилось три дні.. (Ленін, 12, 1949, 75); // Діставатися кому-небудь, припадати на долю комусь. Лишилось нам орать немало. Чого ж ви стали? гей, воли! (Сос., II, 1958, 399).

3. Не переставати бути ким-небудь, зоставатися чимсь. Життя може забрати у неї найближчих.., украсти щастя, але людина лишається людиною (Стельмах, II, 1962, 226); Облетіли надії, розметались безслідно..: як була панська земля, так і лишилась панська (Коцюб., II, 1955, 37); Мабуть, з сивої давнини віків пройшли через століття оці дикунські звичаї, незламними й живучими лишилися в побуті слободян (Шиян, Баланда, 1957, 7); // з інфін. Продовжувати перебувати в якому-небудь стані, положенні. Лиш сліпий Жан лишився сидіти, світлячи більмами на собак, що лизали тарілки (Коцюб., II, 1955, 390).

4. тільки док. Виявитися у якому-небудь стані. Настя лишилась молодою удовою (Коцюб., I, 1955, 27); Батько мій, дворянин, на тринадцятому році лишився круглим сиротою (Минуле укр. театру, 1953, 13); // Виявитися без чого-небудь, позбутися чого-небудь. — Що їм [дітям] з тата, з мами, як лишається без ґрунту? (Март., Тв., 1954, 120); — Усім догодив, а сам лишився без тютюну (Тют., Вир, 1964, 253).

5. безос., кому, з інфін. Треба тільки (зробити що-небудь). Книжка видана так добре, так чепурно, що мені лишається скласти Спілці.. велике спасибі (Коцюб., III, 1956, 209); Бондаренкові лишалось хіба що стисло додати децю з подробиць до характеристики тих обставин у Києві, що спричинили переїзд делегатів більшовиків до Харкова (Головко, II, 1957, 464); Лишилось тільки ще спакуватись... (Коцюб., II, 1955, 222).

6. Відставати, відриватися від кого-, чого-небудь, що рухається. Галас і гомін лишаються позаду, а з ним знову тиша чарівної білої ночі (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 85); За кілька секунд ціль лишилась позаду літака (Минко, Повна чаша, 1950, 213).

7. Втрачати кого-, що-небудь, позбуватися чогось. [К н у р:] Оришко! так як же се? Марусі, значить, лишилися? [К н у р и х а:] Маруся вже не наша (Мирний, V, 1955, 84); [М а р' я н а:] День і ніч сей гріх буде тяжким каменем лежать на душі.., я лишуся покою (Вас., III, 1960, 41).

◇ Лиша́тися (лиши́тися) з нбсом див. ніс; Лиша́тися (лиши́тися) на сумлі́нні чьому — про чинюсь особисту відповідальність за дії, вчинки і т. ін. Я ніколи не буду сього знати, се лиши́ться на твоєму сумлі́нні (Л. Укр., III, 1952, 691); Лиша́тися (лиши́тися) босторо́нь — не втручатися. Коли я дізналась, що ви, начальники Ванняшині, розшукуєте правду його народження і дитячого життя, не можу відмовчатись, лиши́тись осторо́нь (Логв., Давні рани, 1961, 58); Лиша́тися (лиши́тися) поза́ду — відставати від кого-, чого-небудь. Його улюбленець Захар позаду не лишався (Дор., Три богатирі, 1959, 50); Не лиша́тися (не лиши́тися) в боргу́: а) не відставати від інших, намагатися робити те саме, що й інші; б) віддячувати кому-небудь за щось. Дочка партизана й сама не лишалась в боргу (Бичко, Вогнище, 1959, 70); Нічого не лиша́ється, як — про необхідність робити, діяти певним чином. У поміщиків десятки мільйонів десятин землі. Тому мільйонам селян-

ських сімей нічого не лишається, як іти в кабалу до поміщиків (Ленін, 24, 1950, 109); Павлові нічого більше не лишалось, як потиснути руку дівчині, вклонитись господині й піти (Головко, II, 1957, 489); Сліду не лиша́ється (не лиши́ться) чого, від кого—чого — зникати безслідно. В золотому труді віддамо ми Вітчизні всі сили, щоб і сліду руїн не лишилось на нашій землі (Сос., Поезії, 1950, 6); Ось самотня хата. Чи повернеться до неї син або онук?.. Чи розлетяться прахом на грізних мінах і сліду від них не лиши́ться? (Довж., I, 1958, 33).

ЛИШЕ́¹, ЛИШ, част. 1. обмежувальна. Уживається для виділення, обмеження у знач. тільки, виключно. Серед плавнів коло хатки лишилась на хазяйстві лише коза (Коцюб., I, 1955, 377); Лише мох вкриває собою оте віковичне, ніким не займане каміння (Шиян, Переможці, 1950, 5); Про свою зовнішність спочатку лиш догадувалася [Люба], а з роками й переконалася, що в цьому на батьків скаржитися не мала за що (Ле, Міжгір'я, 1953, 23); // Уживається у знач. тільки-но. І в гадці собі не мають [Іван з Аницею], що сьогодні лиш раз їли (Март., Тв., 1954, 35); — Що одинаку — справжня біда, то для гурту крапля лише (Крот., Сини., 1948, 74); // Уживається у знач. всього, тільки. Маю ще лиш на 2 обіди в кишені, а тютюну нема (Коцюб., III, 1956, 163).

2. підсил., спонук. Уживається при дієсловах звичайно наказ. сп. та присудк. сл. ну (ану), бо. Ану лиш швидше убирайся, З Дидоною не женихайся, Зевес поход тобі сказав (Котл., I, 1952, 81); А глянь лиш гарно кругом себе, — І раю кращого не треба! (Шевч., II, 1953, 95); // Уживається з дієсловами звичайно наказ. сп. для застереження. — Не дуже лиш носися з своїми кулаками, бо поодбиваю! — сказав, одходячи, Василь (Мирний, IV, 1955, 22); — Гляди лиш, як ще й ти звалишся, що батько з нами буде робити? (Кв.-Осн., II, 1956, 37).

Ну (ану́, ану́те, ке) лиш — спонукання до дії. — Ну лиш у хрещика або в короля! (Вовчок, I, 1955, 60); — Ану лиш не роздягайся. Підеш із Лукичем (Головко, II, 1957, 383); Як його звати — Лінуюсь сказати, Ануте лиш ви! (Гл., Вибр., 1951, 214); — Хоч вітать козаків Як гостей — вояків, — Ке лиш бочку вина дорогого (Граб., I, 1959, 298).

ЛИШЕ́², ЛИШ, спол. 1. обмежувальний. Уживається у знач. тільки. Беріть, везіть хоч на возах, я й сам ще навантажую, я лиш на власних терезах мішечок кожний зважую (Л. Укр., I, 1951, 276); Перебуваючи в Петербурзі, Шевченко цікавився не лише образотворчим мистецтвом, а й розвитком науки (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 491); // обмежувально-протиставний. Уживається у знач. один тільки; самий тільки. З високих круч луна орлиний клекіт, Лиш тихі води все стоять мовчазно (Л. Укр., I, 1951, 133); Нема йому відпустки і спочинку. Лише — неспокій, пошуки і риск (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 104); // обмежувально-протиставний. Уживається у знач. тільки-но і тільки. Вчора набігла хмарка, мов чумацьке ряденце, та лише покропила суху землю... (Коцюб., I, 1955, 43); Тут традицій — стільки криється! Лиш торкни ти їх, збуди! Гнів Шевченка пломеніється, Чернишевського сліди... (Тич., II, 1957, 130).

Лише́ б; Лиш би — аби тільки. Нехай хоч гірше, лиш би інше! (Фр., X, 1954, 295).

2. часовий. Уживається звичайно з присл. тільки для поєднання підрядного речення на означення дії, яка щойно відбулась, з головним реченням. Тітка кришила буряк і лише постерегла, що Гнат прокинувся.

голосно заторохтіла грубим голосом (Коцюб., I, 1955, 32); *Лиш Данило щез в тумані, Аж із-за горбочка Йде дівчина молодая* (Рудан., Тв., 1959, 78); *Ранком, лиш тільки забринів день, хлопці вже сиділи разом, поглядаючи тривожними очима на двері* (Мик., II, 1957, 262).

Лише́ (лиш) що, діал. — тільки що, щойно. *Він поповз до другої [хати]. Там лише що помер остатній живий чоловік* (Фр., VIII, 1952, 334); **Ско́ро лише́ (лиш)** — як тільки. *Скоро лиш пісок з горішньої пляшки пересиплеться в долішню — перевертають її догори денцем* (Коцюб., III, 1956, 7).

3. умовний. Уживається для поєднання речень, у яких ідеться про дію в головному реченні як умову для здійснення дії підрядного речення. — *Я вже вам буду бавити маленького Андрійка, буду йому за няньку, лише зvezіть наш хліб та складіть у стодолу!* (Коцюб., I, 1955, 15).

ЛІШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **лишіти** 1—8.

ЛИШЕ́НЬ¹, част. 1. спонук. Уживається при дієсловах звичайно наказ. сп. [П р і с ь к а:] *Подай, лишень, дочко, свитку, я трохи полежу* (Вас., III, 1960, 77); — *Слухай, лишень, що я тобі скажу... Чи не пішов би ти, гей, до мене гарбичем?* (Гончар, Таврія, 1952, 160); // підсил., спонук. Уживається при дієсловах звичайно наказ. сп. та словах ну (а ну), бо. — *Ану, лишень, виходь до гурту. Хіба ж у горі ховатися треба в куток?* (Головко, II, 1957, 382); — *Так ну, лишень, понюхаймо кабаки* (Кв.-Осн., II, 1956, 112).

2. обмежувальна. Уживається для виділення, обмеження чого-небудь у знач. т і л ь к и. *Хата Оском'юка складалася лишень з одної кімнати й сіней* (Март., Тв., 1954, 275); *Люблю пісні мого краю, Та не сплять на тім лишень: З любов'ю вухо привертаю До братніх на землі пісень* (Рильський, I, 1956, 408); // Уживається у знач. т і л ь к и - н о. *Лист Ваш.. не застав мене в Вінниці, через що я, мандруючи по Бессарабії, одібрав його лишень сими днями* (Коцюб., III, 1956, 120).

ЛИШЕ́НЬ², спол., обмежувальний. Уживається у знач. т і л ь к и. *Колись царі йому [Т. Шевченкові] бажали долі — Труїли душу трутою неволі, Лишень живим не встигли розп'ясти!* (Мал., Полудень.., 1960, 94); *До неї [сталі] доторкніться лишень, Вона аж заговорить під руками* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 12).

ЛІШЕНЬКО, а, с. Пестл. до **ліхо**¹ 1. *А я зрадів би, моє диво! Моя ти доле чорнобрива! Якби побачив, нагадав Веселе та молоде Колишне лишенько лихее* (Шевч., II, 1953, 92); *Мені в дівчини краще, ніж у княгині, ..красую, пишаю, лишенька не знаю!* (Л. Укр., III, 1952, 493); *Жаль і тих конят, Що так замучились, — та ба, і з ними лишенько мені: В сусіда, бач, до досвіта на ніч вони позичені* (Фр., XIII, 1954, 37); *А Віці ж що? Хіба ж вони поснули, На раді стоячи? Про їх же діло йшло?.. От те ж то й лишенько! Овечок не було* (Гл., Вибр., 1951, 62); — *Мамо! Ти тільки не хвилюйся. Гайдамаки! .. — Ой, лишенько! — забідкалась мати* (Головко, II, 1957, 594).

ЛІШЕЧКО, а, с. Пестл. до **ліхо**¹ 1. — *Ой, лишечко, — каже лисичка, — санки тріщать* (Укр.. казки, 1951, 28).

ЛИШІТИ див. **лишати**.

ЛИШІТИСЯ див. **лишатися**.

ЛІШКА: Чіт чи лішка див. **чіт**.

ЛІШКО, а, с. Зменш.-пестл. до **ліхо**¹ 1. [С т е х а:] *Посипалося лишко на мене, бідну удову, як на ту чаєчку, що вивела діток на роздоріжжі!..* (Кроп., I, 1958,

446); — *Ой, лишко!.. Я ж і забула за обід! — скрикнула мати і побігла до пекарні* (Гр., II, 1963, 57).

ЛІШОК, шку, ч. 1. який, чого. Те, що перевищує встановлену, потрібну кількість. *Кількість цукру для приготування 1 кг вершкового морозива може коливатись в межах від 250 до 300 г. Лишок цукру так само, як і недостача, погіршує якість морозива* (Технол. пригот. їжі, 1957, 211); // *Частина чого-небудь, що залишається після задоволення певних потреб. — Тепер ми вже все маємо, що нам треба, ще й на сторону лишок продаємо* (Мирний, IV, 1955, 330); *Третій [син] — не для забавки — для захисту орача, із лишку тієї плавки важкого відтяг меча* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 21); // *Частина чого-небудь зайвого, що залишається як відходи, покидьки, рештки, вибірки і т. ін. Майже тридцять процентів деревини залишається в лісі у вигляді так званих лісорубних лишків* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 204).

2. з числ. Надмір, додаток до чого-небудь (звичайно про некруглі цифри). *Вся програма на мануфактуру на IX з'їзді партії визначалась в 600 з лишком мільйонів* (Ленін, 32, 1951, 260); *Університет. Сто з лишком років стояв будинок* (Ю. Янов., V, 1959, 169).

◇ **Взяти лішку** — зробити щось додатково. *Переді мною пропливла ніким не вигадана повість життя Рудого і Павла, — я тільки й взяв, напевне, лишку, що дав їм інші імена* (Уп., Вірші.., 1957, 209).

ЛІШТВА, и, ж. 1. Вишивка у вигляді прямої гладі. — *Я їй вишиваю сорочки, учу, як мережки шити, вербову лиштву, занизування* (Мирний, I, 1954, 75); *Пряма гладь, або лиштва, — це дуже тонке й точне вишивання* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 53); // *Кольорова вишивана нашивка, кайма. Зоя йде пішки з дівчатами: у всіх білі вишивані сорочки, сині, червоні, зелені спідниці з лиштвами* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 274); *На ногах [Наді] нові черевички і шкарпетки з лиштвою* (Панч, В дорозі, 1959, 271); // *Обшивка одягу (звичайно його нижньої частини). — Вже навіть лиштва посіклася до решти, — тереблячи, піднімає [Христина] вгору подолок спіднички* (Стельмах, I, 1962, 155); *Мама сіла дошивати Каті нове плаття, ..залишилося тільки підшити лиштву* (Забіла, Катруся.., 1955, 55).

2. Планка на прорізі вікна або дверей; наличник. *Іван перескакує з розгону двометрову грядку квітника і впирається обома руками в лиштву вікна* (Кол., Терен.. 1959, 138); // *чого. Довга планка, видовжений предмет і т. ін. Дубовик розкрив лантух, витяг лиштву сала* (Епик, Тв., 1958, 560).

ЛІШТОВКА, и, ж. Зменш. до **ліштва** 1.

ЛІШТОВОЧКА, и, ж. Пестл. до **ліштовка**. — *Я, бачте, забулася, як то ясна пані казала: чи тут.. лиштовочку наложити?* (Л. Укр., III, 1952, 543).

ЛІ, невідм., с. Китайська міра довжини, яка дорівнює 576 м.

ЛІАНА, и, ж. Витка кущова або деревна рослина, поширена переважно в тропічних і субтропічних лісах. *Гліцинії і всякі цвітучі ліани оплітають [на Капрі] стіни* (Коцюб., III, 1956, 333); *Лимонник — це ліана, яка досягає 15-метрової довжини. Стебло, коріння і особливо плоди — ароматні* (Веч. Київ., 12.IV 1966, 4); * У порівн. *Сп'яніла юрма спліталася руками, мов ліанами, утворювала непролазний.. живий ліс* (Кач., II, 1958, 316).

ЛІАНОВИЙ, а, е. Прикм. до **ліана**. *Юнак підбіг до товстелезного стовбура і вхопився за одну з гнучких ліанових гілок* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 160).

ЛІБЕРАЛ, а, ч. 1. Послідовник лібералізму; член ліберальної партії. *Після поразки революції ліберали*

відвернулись від неї і з обуренням відкидають думку про нелегальну пресу (Ленін, 20, 1950, 56); Лаяв [Іван] сучасне земство, в якому служив, глузував злісно з тих лібералів, що так швидко змінили овечу шкуру на вовчу (Коцюб., II, 1955, 219); — Я сам проти монархії, — вихвалявся бравий ліберал. — Але порядок, чорт мене бери, повинен бути? (Кач., II, 1958, 225); Вождь лібералів — знов при грі, І знов зиркає гордо (Еллан, I, 1958, 283).

2. *заст.* Вільнодумна людина; вільнодумець. — Я оберігаю незалежність свого духу від усякої політики. Та й до того ж, по складу своєї душі, я ліберал і лірик (Стельмах, Хліб., 1959, 45); * У порівн. Митрополит грізно окинув оком молодих професорів, ніби лібералів, і надувся (Н.-Лев., I, 1956, 366).

3. *перен., розм.* Людина, схильна до зайвої терпимості, потурання (звичайно шкідливого) кому-, чому-небудь. [Поміщця:] Я про Івана Петровича згадала. Все згоріло. [Басов:] Іван Петрович сам винен. Ліберал. От і догрався (Корн., I, 1955, 152).

ЛІБЕРАЛІЗМ, у, ч. 1. Політичний напрям, який в епоху феодального кріпосництва та буржуазних революцій відстоював свободу буржуазії і став глибоко реакційним із встановленням її політичного панування. Революція [1905 р.] надзвичайно швидко викрила лібералізм і показала на ділі його контрреволюційну природу (Ленін, 13, 1949, 95); Шевченко був непримиренним борцем проти українського буржуазного націоналізму і лібералізму (Рильський, III, 1956, 22).

2. *заст.* Який дотримується вільнодумних поглядів; вільнодумство. — Ф'юю! — свиснув Антоша.. — Страх, що діється всюди, а тут ще ви, татку, з своїм лібералізмом (Коцюб., II, 1955, 387); В 1826 р. остаточно був відмінений цензурний статут 1804 р., з якого, втім, за 20 років за допомогою різних уточнень і доповнень вже майже вивітрився дух лібералізму (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 65); // *перен.* Відступ від певних правил, норм етикету тощо. Вона сіла серед канапи, .. заклала ногу на ногу, ще й трохи простягла її набік, що в сільських паннів вважається за страшенний лібералізм (Н.-Лев., IV, 1956, 116); Я сама завжди була проти лібералізму у справі перекладу і тільки брак техніки примушував мене уживати ліберальних способів (Л. Укр., V, 1956, 89).

3. *перен., розм.* Зайва терпимість, потурання (звичайно шкідливе) кому-, чому-небудь. Хома тим часом ходив по возах, вергав важкі ящики, вичитував за лібералізм іздовим, які, мовляв, приймають на схорону різний мотлох (Гончар, I, 1954, 286).

ЛІБЕРАЛКА, и, ж. Жін. до ліберал. Ватя.. взяла в руки папіроску, щоб удавати з себе сучасну панну, навіть лібералку (Н.-Лев., IV, 1956, 116).

ЛІБЕРАЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до ліберал 1 і лібералізм 1. І ліберальна, і консервативна партії в цей час [в кінці XIX ст.] відбивали інтереси великого капіталу (Нова іст., 1957, 44); // Проїнятий лібералізмом. Був це один із значніших львівських банкірів, чоловік освічений, знаний з ліберальних поглядів (Фр., VI, 1951, 280).

2. *заст.* Який дотримується вільнодумних поглядів; вільнодумний. Що нам закони? Наш суд ліберальний, В світі нікому не є підначальний! (Щог., Поезії, 1958, 477); Щодо приймання незнайомих, але відомих людей взагалі, то ми, українки, в сьому досить ліберальні (Л. Укр., V, 1956, 267); // Проїнятий вільнодумством. Лицей в час навчання в ньому пушкінської плеяди був прогресивним учбовим закладом, в якому проповідувались ліберальні погляди (Видатні вітч. географи., 1954, 67).

3. *перен., розм.* Який виявляє зайву терпимість, потурання (звичайно шкідливе) кому-, чому-небудь. **ЛІБЕРАЛЬНІСТЬ**, ності, ж., *заст., розм.* Абстр. ім. до ліберальний 2, 3.

ЛІБЕРАЛЬНО, *заст., розм.* Присл. до ліберальний 2, 3.

ЛІБЕРАЛЬСТВУЮЧИЙ, а, е. Який вдається до лібералізму (у 1 знач.). Автор [М. Олійник] зумів змалювати яскравий образ Лесі Українки.. з її стражданнями за долю народу і огидою до ліберальствующого панства (Жовт., 1, 1956, 120).

ЛІБЕРІЯ, і, ж., *заст.* 1. Царський одяг. Царевич тоді став прохати у царя, щоб позволив убратись у його ліберію і погулять на коні по подвір'ю (Сл. Гр.).

2. Те саме, що лівр'є. [П од о р о ж н і й:] Багатий фабрикант Дрейсігер.. тепер їздить в кареті з льокаями в ліберії (Л. Укр., IV, 1954, 222).

ЛІБЕРТІ, невідм., с. Сорт блискучої, шовкової або напівшовкової тканини.

ЛІБРЕТТИСТ, а, ч. Автор лібретто. «Арсенал» є результатом не тільки праці композитора і лібреттистів, але й усього великого колективу Київського театру опери і балету ім. Т. Г. Шевченка (Мист., 2, 1961, 29).

ЛІБРЕТТИСТКА, и, ж. Жін. до лібреттист. Лібреттистка «Купальної іскри» Л. Яновська побудувала сюжет опери на основі народних українських повір'їв та легенд (Укр. клас. опера, 1957, 269).

ЛІБРЕТТО, невідм., с. 1. Словесний текст великого музично-вокального твору (опери, оперети і т. ін.). Бажаючи поширити репертуар, М. П. Старицький написав лібретто «Чорноморці» і «Різдвяна ніч», а Лисенко створив до них музику (Життя Саксаганського, 1957, 25).

◇ З іншого лібретто — те саме, що з іншої (другої) опери (див. опера). «До батьків укоханої дочки такого листа не пишуть...» Все це слова з іншого лібретто, аніж ми гадаємо (Ле, Право., 1957, 264).

2. План сценарію балету або кінофільму. Приносять.. коротеньке лібретто кіноф'єси, я читаю (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 75).

3. *розм.* Короткий виклад змісту опери, балету тощо, який звичайно видається окремою книжечкою.

ЛІБРИФОРМ, у, ч., *спец.* Механічна тканина деревини; деревні волокна. Деревні волокна (або волокна лібриформу) — довгі, порівняно тонкі, з загостреними кінцями клітини (Стол.-буд. справа, 1957, 15).

ЛІВАК, а, ч. 1. Опортуніст, який свої дрібнобуржуазні погляди прикриває революційними фразами. В поемі [М. Рильського] «Чумаки» (1923) епізоди з життя чумаків є тільки приводом, щоб почати бій з різними ліваками футуристичного і пролеткультського напрямку (Криж., М. Рильський, 1960, 35); // *перен., розм.* Той, хто використовує робочий час для додаткових підробітків. — Не терпить він хапуг та ліваків, такі, каже, тільки ганьблять нашу степову гвардію... (Гончар, Тронка, 1963, 276).

2. діал. Лівша.

ЛІВАЦТВО, а, с. Спосіб думок і дій, власт. лівакові (у 1 знач.). Треба в цьому питанні [перебудови села] бути точними, чіткими, вільними від лівацтва, довір'я вигадок і спрощенства (Довж., III, 1960, 90).

ЛІВАЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до лівак 1 і лівацтво. Інженери-шкідники, лівацькі перевертні.. знайшли свій безславний кінець (Цюпа, Україна., 1960, 64); Всупереч.. лівацькому псевдоноваторству, Сосюра писав просто, дохідливо (Рад. літ-во, 4, 1963, 54).

ЛІВАЧКА, и, ж. Жін. до лівак 1.

ЛІВЕР¹, а, ч. Прилад для набирання рідини. Щоб розважити п'яний гурт, він одягнув чийсь трикут-

ний капелюх, у правій руці тримає лівер на зразок рапіри (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 397).

ЛІВЕР², у, ч. Нутроші забитої худоби, що вживаються як їжа. На підприємства громадського харчування кролі надходять без шкіри і потрошені, але іноді з лівером (легені, печінка і серце) (Технол. пригот. їжі, 1957, 49).

ЛІВЕРАНТ, а, ч., заст. Той, хто займається перепродажем заради прибутків (звичайно коней, худоби і т. ін.); баришник. Іцик поглядає на їх наскидані копичі і засукує руки, — знає, що швидко набереться в нього сотна і буде можна везти до ліверанта в Дрогобич (Фр., V, 1951, 199); Старий Щербина бувало обдурював на ярмарках тертих продавців: і степових, наче з бронзи відлитих, згонщиків, і чорних, мов гайвороння, молдавських ліверантів (Стельмах, Хліб., 1959, 73).

ЛІВЕРАНТСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до ліверант.

ЛІВИ, ів, мн. Етнографічна група (раніше плем'я), що живе на узбережжі Ризької затоки в Латвійській РСР. Меченосці почали спустошувати територію Латвії і Естонії, яка називалась тоді Лівонією (за ім'ям лівів — одного з найбільших прибалтійських племен) (Іст. СРСР, I, 1957, 75).

ЛІВИЗНА, й, ж. Лівий, лівацький напрям у суспільно-політичних поглядах. Зовнішня «лівизна» надзвичайно гучних закликів і гасел, якими були заповнені його [М. Семенка] вірші, здебільшого ховала під собою пустоту.. нігілізму (Поезія., 1956, 159).

ЛІВИЙ, а, е. 1. Розташований з того боку тіла, де міститься серце; протилежне п р а в и й. Там-то його й скалічено, Та й на Україну Повернено з одставкою: Бачиш, праву ногу Чи то ліву підстрелено... (Шевч., II, 1953, 254); У Гниди тільки брова ліва тріпонулась, а він мов не чув, заговорив знов про воли (Головко, II, 1957, 67); // Розташований з боку тієї руки, яка ближча до серця. Шосе.. простяглося рівно між двох водяних просторів — буро-зеленої смуги Дунаю праворуч і величезного спокійно-синього плеса Кагулу — з лівого боку (Смолич, I, 1958, 43); // Розташований з цього боку, якщо стояти обличчям у напрямі руху (річки тощо). Грім все гуркоче, і руда хмара лівим крилом обійма небо (Коцюб., II, 1955, 47); Багратіон з усіма полками переправився на лівий берег Дніпра (Кочура, Зол. грамота, 1960, 86); // у знач. ім. ліва, вої, ж. Ліва рука; лівиця. Не знає права, що робить ліва (Укр. присл., 1955, 246); Кум-полковник вкотив у двір сивими кінями.. Усе вуса закручує правицею, а лівою шаблю придержує (Вовчок, I, 1955, 133).

Лівий крайній, спорт. — один з гравців футбольної команди, що грає зліва. У нас спорт організовано, .. в кожній сім'ї — чи стрибун, чи бігун, чи штангіст, чи воротар, чи крайній правий, чи крайній лівий (Вишня, I, 1956, 401); **Лівий фланг** — частина війська, фронту, розташована ліворуч, якщо стояти обличчям до противника. Всі почули глухий, рівномірний, безперервний гул далеко на лівому фланзі (Гончар, III, 1959, 44); **По (на) ліву рұку (руч)** — з лівого боку; ліворуч. Коло середнього стовпа прив'язали батька, по праву руку коло його Грегора, по ліву руку меншого сина (Н.-Лев., III, 1956, 279); А посередині якраз — Самий найстарший — предводитель, На ліву руч від його — князь (Мирний, V, 1955, 287); У ліву рұку — у лівий бік; ліворуч. Соломія міркувала, що, коли брати у ліву руку, плавні мусять швидко скінчитися (Коцюб., I, 1955, 361).

◇ **Вста́ти з лівої но́гі (лівою ного́ю, на ліву но́гу)** — бути в поганому настрої. Сьогодні прокинувся [Федір Іполитович] пізно, по-недільному. Виспався на славу,

встав начебто не з лівої ноги (Шовк., Людина., 1962, 53); **Макар Іванович Літко встав, мабуть, із ліжка лівою ногою, бо так йому сьогодні не по собі щось, усе його дратує, усе турбує** (Коцюб., I, 1955, 161); [Н а д є ж д а П е т р і в н а:] Ви сьогодні на ліву ногу встали, Любов Олександрівно (Л. Укр., II, 1951, 68).

2. Політично радикальний або більш радикальний, ніж інші. На початку вересня 1915 року в Ціммервальді (Швейцарія) зібралась перша конференція інтернаціоналістів, на якій Ленін організував ліву групу (Біогр. Леніна, 1955, 141); Я сидів і переглядав газети, які в провідних статтях і фейлетонах страшенно клопоталися про те, чи буде наша нова Дума ліва, чи буде вона права (Сам., II, 1958, 358); // у знач. ім. ліві, вих, мн. Прихильники радикальної політики. — Ну... що ж там? Чия гору взяла, чи праві, чи ліві? (Мирний, IV, 1955, 362); В середині II Інтернаціоналу посилювалась боротьба між лівими і опортуністами різних видів (Нова іст., 1957, 119).

3. Який показною революційністю прикривав опортуністичні, реакційні тощо погляди, настрої. Ще задовго до XV з'їзду [ВКП (б)] партія за «лівою» фразою троцькізму викрила справжню суть його (КПУ в резол. і рішен., 1958, 485).

ЛІВИЦЯ, і, ж. Ліва рука; протилежне п р а в и ц я, п р а в а р у к а. Коли це вмить як шерепне ядро в найближчу мажу, так відбитою скибою й відшматувало у запорожця аж за пальці лівицю (Стар., Облога., 1961, 50); Він, шаблюку вхопивши по-татарському, лівицею, хоч і не був шульгою, рубався люто (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 88); * Образно. Злетілися [до Одеси] й лідери контрреволюційних партій — і центру, і правиці, і лівиці: октябристи, трудовики, кадети, есери і меншовики (Смолич, Світанок., 1953, 8).

ЛІВІННЯ, я, с. Дія за знач. лівіти.

ЛІВІТИ, ію, ієш, недок. Ставати лівішим (див. лівий 2). Чоловік з горя «лівіє» і «несе свою голову» на яке-небудь ризиковане [ризиковане] підприємство (Л. Укр., III, 1952, 744).

ЛІВІШАННЯ, я, с. Дія за знач. лівішати.

ЛІВІШАТИ, аю, аєш, недок. Те саме, що лівіти.

ЛІВКУТ, а, ч., діал. Лівша.

ЛІВКУТОМ, присл., діал. Лівою рукою. — Ах ти, тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га? (Фр., I, 1955, 241).

ЛІВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову лівий 2, напр.: л і в о е с е р і в с ь к и й, л і в о н а р о д н и к.

ЛІВОБЕРЕЖЖЯ, я, с. Лівий берег річки. Тепер вони виразно бачили високі кручі лівобережжя з білими стежками, що крутилися від самої води до перших хат (Петльов., Хотинці, 1949, 29); // Земельний простір, який прилягає до лівого берега, розташований за лівим берегом річки. Лівобережжя підходить до Дніпра низиною, високий правий берег бовваніє за рікою, мов далекі гори (Ю. Янов., II, 1954, 233).

ЛІВОБЕРЕЖНИЙ, а, е. Розташований на лівому березі, біля лівого берега річки; протилежне п р а в о б е р е ж н и й. Швидка вода відносила нас до правого, румунського, берега, допомагаючи врятуватися від лівобережних гострих брил (Мур., Бук. повість, 1959, 32); // Який прилягає до лівого берега річки. Правобережна частина УРСР вища за лівобережну (Геол. Укр., 1959, 6); Видно було весь Київ, і Дніпро, і лівобережні далі, що тонули в синій імлі (Жур., Вечір., 1958, 369).

ЛІВОБІЧ, присл., рідко. Те саме, що лівобруч; протилежне п р а в о б і ч. Крадькома кидав [директор]

скісні погляди правобіч і лівобіч, бачив широкі долони Дорошенка (Загреб., Спека, 1961, 147).

ЛІВОБІЧНИЙ, а, е. Який дотримується лівого боку, міститься на лівому боці. *Лівобічне запалення легенів.*

ЛІВОМІЦЕТІН, у, ч., фарм. Лікарський препарат — антибіотик. *Новий антибіотик лівоміцетин був синтезований групою наукових співробітників Інституту біологічної та медичної хімії АМН СРСР (Мікр. ж., XV, 2, 1953, 38).*

ЛІВОРУЧ, присл., від кого — чого і без додатка. 1. З лівого боку; протилежне п р а в о р у ч. *Ліворуч чорна машина, що з червоного рота прокльоном стогне (Стеф., I, 1949, 174); За вечерею парубок сидів ліворуч від Яся (Ів., Вел. очі, 1956, 42).*

2. У лівий бік, на лівий бік; протилежне п р а в о р у ч. *Чорною плямою, заступаючи небо, стоїть у житі жандарм, поглядає праворуч, ліворуч (Довж., Зач. Десна, 1957, 6); Командир полку послав кінну розвідку далеко ліворуч і праворуч від дороги, щоб з'ясувати там характер ворожої оборони (Гончар, III, 1959, 95).*

ЛІВОСТОРОННІЙ, я, е. Те саме, що лівобічний.

ЛІВОФЛАНГОВИЙ, а, е. Розташований на лівому фланзі; протилежне п р а в о ф л а н г о в и й. *Лівофлангові роти почали тікати. Гайдамаки увірвалися в місто (Довж., I, 1958, 182); // у знач. ім. лівофланговий, вого, ч. Той, хто замикає шеренгу на лівому фланзі.*

ЛІВР, а, ч., іст. 1. Старовинна срібна французька монета, пізніше замінена франком. *Блищали перед ним червінці, дукати, флорини, гінеї та ліври (Тулуб, Людолови, I, 1957, 276).*

2. Старовинна французька міра ваги, що дорівнює приблизно 0,5 кг.

ЛІВРІЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до лівр'єа.

2. Який носить ліврею, одягнутий у ліврею. *Ліврейний лакей відчинив дверці карети (Кочура, Зол. грамота, 1960, 257); // у знач. ім. лівр'єйний, ного, ч. Той, хто носить ліврею, одягнутий у ліврею. [К о с т ь:] Я тобі два злоти дам і постараюсь, щоб ти мерщій в ліврейні вискочив, тоді не всякий буде тобою потурати (К.-Карий, I, 1960, 449).*

ЛІВР'ЄА, і, ж. Формений, звичайно обшитий галунами, одяг для швейцарів, лакеїв і т. ін. *Бачу: пишні похорони, Духовенство, цугом коні, Свічі, півчі у киреях, Гайдуки стирчать в лівр'єях (Щог., Поезії, 1958, 178); Порт'є розгладжував золочені галуни своєї лівр'єї (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 8).*

ЛІВША, і, ч. і ж. Той, хто лівою рукою володіє краще, ніж правою. — *Ви помітили, в якій руці він тримав ножа? У лівій руці. Він, значить, лівша (Ю. Янов., II, 1958, 130); — Вона лівша. У неї, видно, щось із правою рукою (Головко, I, 1957, 447).*

ЛІГА¹, и, ж. Об'єднання окремих осіб, організацій, держав; асоціація (у 1 знач.). *В буржуазних країнах створено ліги боротьби з небезпечними думками..., — ми ж революційну думку кидаєм у самі маси (Тич., III, 1957, 9); Швейцарська ліга радіолюбителів кожного року організує традиційні змагання короткохвилювників усього світу (Рад. Укр., 7.I 1965, 3).*

Ліга Націй — міжнародне об'єднання держав, що існувало в період між першою і другою світовими війнами. *Серед 56 країн, по яких Ліга Націй вела статистику письменності населення, Румунія займала 55-е місце (Ком. Укр., 10, 1962, 53).*

ЛІГА², и, ж., муз. Знак у вигляді дуги над нотами, який означає, що треба грати зв'язно, не відриваючи однієї ноти від другої (легато).

ЛІГАТУРА, и, ж. 1. Зображення одним письмовим знаком двох або декількох літер.

2. мет. Домішка міді або олова до золота, срібла, платини для надання сплаву більшої твердості.

3. мед. Нитка і т. ін., якою перев'язують кровоносну судину, щоб спинити кровотечу.

ЛІГАТУРНИЙ, а, е. Прикм. до лігату́ра.

ЛІГВИЩЕ, а, с. Те саме, що лігво. *Він показав Шевченкові і його товаришеві місця вовчих лігвищ (Тулуб, В степу..., 1964, 208); — Коли Свиридович вигнав татарку до хатини в садку, баба Палажка обурилася. — От собака! Жінці родити час, а він її з хати жене до того чортового лігвища (Тулуб, Людолови, II, 1957, 403); — Спокійно, — сказав лейтенант, уважно оглядаючи лігвище під густими кущами, де, видно, ще зовсім недавно лежав бандит (Гончар, Новели, 1954, 34). * У порівн. — Позабивались по своїх хуторах, як по лігвищах... (Гончар, III, 1959, 221).*

ЛІГВО, а, с. Заглиблення або інше місце в землі, де живе тварина. *Збудував він недалеко від зміського лігва собі кузню та й задумав, як би звести того змія з світу (Укр. казки, легенди..., 1957, 225); Не можна, ясна річ, залишати в спокої вовчі лігва і самих вовків, цих ворогів нашого господарства... (Вишня, II, 1956, 275); * У порівн. Хатки стояли, заховавшись, як гриби, біля кореня вікового кедра, як лігва хижих звірів (Донч., II, 1956, 25); // перен., розм. Вбоге житло або постеля людини. Хутко помостила [Одарка] подушку до стіни, а піл заслала рядниною. Стара не перелізла — перекотилася на те лігво (Мирний, III, 1954, 131); * Образно. Шевченко написав свій грізний «Сон», несучи розплату російському самодержавству, .. в Петербурзі, в самому лігві царської оприщини (Літ. газ., 10.III 1961, 4).*

ЛІГМА, присл., розм. У лежачому положенні; лежачи. *На дзвін не йшли, а плазували лігма Раби та блазні, дуки й королі (Бажан, Вибр., 1940, 53).*

ЛІГНІН, у, ч., спец. 1. Багата на вуглець речовина, яка після целюлози є основною складовою частиною здерев'янілих рослинних тканин. *Майже половина його [очерету] ваги (45 процентів) становить целюлоза. Він має також понад 23 проценти лігніну (Наука..., 3, 1961, 40).*

2. Вигот. з деревини сорт тонкого, гофрованого паперу, який застосовується в медицині; деревна вата.

ЛІГНІТ, у, ч., спец. Різновид бурого вугілля. *Буре вугілля, або лігніт. Відрізняється лігніт від торфу більшою.. щільністю (Курс заг. геол., 1947, 124).*

ЛІГРОЇН, у, ч., спец. Один з продуктів перегонки нафти, який використовується як пальне або як розчинник лаків. *Бензин використовується як пальне для авіа- та автодвигунів, лігроїн — для легких дизелів (Гірн. пром., 1957, 85); Той брилик.. несе на собі.. запах лігроїну та мастил (Рудь, Гомін., 1959, 60).*

ЛІГРОЇНОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до лігрої́н; // Який діє за допомогою лігроїну.

ЛІД, льо́ду, у льоду́, на льоду́, по льоду́; мн. льоді́, ів; ч. 1. Замерзла вода, вода, що перейшла в твердий кристалічний стан. *Лід кріпкий, хоч гармати коти (Укр. присл., 1955, 299); Лід, як і більшість твердих тіл, має правильну геометричну форму будови (Наука..., 10, 1956, 10); * У порівн. Руки й ноги були в мене, як лід (Мирний, IV, 1955, 347); Нам треба нещадно боротися проти байдужого, холодного, як лід, віршописання (Мал., Думки..., 1959, 38); // Скупчення, суцільні маси замерзлої води; крига (у 1 знач.). Як порива мене палке бажання.. поміж льоди дістатись самоцвітні (Л. Укр., I, 1951, 195); Лід стояв суцільним полем від одного берега гирла до другого (Видатні вітч. географи..., 1954, 31).*

2. перен. Про що-небудь холодне, позбавлене ду-

шевної теплоти. В його голосі чувся вже лід (Коцюб., II, 1955, 391); *І як у серці поєднати розлуки лід, любові жар!* (Сос., II, 1958, 96); // *Хтось холодний, байдужий. Вони зішлись: тьма і промінь, Пісні і проза, лід і племін* (Пушкін, Б. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 49).

Материківий лід див. **материківий**; **Сухий лід** — тверда вуглекислота, що застосовується для охолодження. **Сухий лід**.. виготовляється з рідкої [вуглекислоти] швидким випаровуванням (Цікава фізика.., 1950, 189).

◇ **Ламати** (зламати, проламувати, проламати, розбивати, розбити) лід: а) робити перший крок, класти початок чому-небудь. [О м е л я н:] *Тут би я, проламавши перший лід, здобувши собі довір'я людей, міг би був зробити чимало доброго* (Фр., IX, 1952, 198); б) робити рішучі зміни в чому-небудь. — **Лід треба ламати**. *Треба Гната прикрутити так, щоб він визнав свої помилки* (Тют., Вир, 1960, 163); *Разом з усіма миролюбними людьми народи обох країн [СРСР і Франції] будуть.. розбивати лід недовір'я і скептицизму, наполегливо йти вперед до загального миру й дружби між народами* (Ком. Укр., 4, 1960, 14); **Лід рушив** — про початок, перші кроки у певній справі. **Лід рушив**, знайомість зав'язалася (Коцюб., I, 1955, 320); **Посадити на лід** кого — звести нанівець чію-небудь справу. — *Приймімось, човни попалім, Тоді і мусять тут остатися [чоловіки] І нехотя до нас прижаться; Ось так на лід їх посадім* (Котл., I, 1952, 103); *Коли б ти [прохожий] кождим був стручком [гороху] подавився! Щоб в горлі він тобі кілком був зупинився! Коли б щоб тріснув був од його твій живіт, Ніж мав оце мене та посадить на лід!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 60); **Розтопити лід** чого і з означ. — позбутись недовір'я, холодності тощо. **Публіка залишалась байдужою і холодною, як лід**.. Я не знав, що робити і як грати, щоб розтопити цей лід (Думки про театр, 1955, 116); *Зробимо все, щоб назавжди розтопити лід холодної війни* (Рад. Укр., 2.III 1962, 4); **Сісти на лід** — невдало завершити яку-небудь справу, опинитися в скрутному становищі; розоритися. *Хтось.. мусить подумати про матеріал для дальшої статті, бо хтось інакше сяде на лід з своїми фінансами* (Л. Укр., V, 1956, 351).

ЛІДЕР, а, ч. 1. Той, хто стоїть на чолі політичної партії або іншої певної суспільно-політичної організації; вождь (у 2 знач.), керівник. *Злетілися [до Одеси] й лідери контрреволюційних партій* (Смолич, V, 1959, 10); *Під тиском мас 2 травня [1917 р.] із складу Тимчасового уряду були виведені лідер партії кадетів міністр закордонних справ Мілюков і лідер партії октябристів.. Гучков* (Іст. УРСР, II, 1957, 20).

2. Особа або група осіб, що йде першою у якому-небудь змаганні. *Країна справедливо пишається передовими людьми, лідерами соціалістичного змагання* (Рад. Укр., 29.IV 1959, 1).

Гонка за лідером — велосипедні змагання, в яких попереду кожного гонщика їде мотоцикліст, переборюючи опір повітря. *Й. Гільбергер з О. Савельєвим були найсильнішими в гонці на 25 км за лідером* (Спорт.., 1958, 57).

ЛІДЕРСТВО, а, с. 1. Становище, обов'язки, діяльність лідера (у 1 знач.).

2. Першість у чому-небудь.

ЛІДЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лідер**.

ЛІДІРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док. Іти першим у якому-небудь змаганні, бути лідером (у 2 знач.). *Лідирують карагандинці і по випуску сталевозного прокату* (Роб. газ., 27.I 1962, 1); *Лідирує зовсім ще юний спортс-*

мен у майці спортивного товариства «Наука» (В ім'я Вітч., 1954, 58).

ЛІДІРУЮЧИЙ, а, е. Який лідирує. *Вже після перших двох кілометрів утворюється лідируюча група* (Веч. Київ, 28.VIII 1961, 3).

ЛІДІЄЦЬ див. **лідійці**.

ЛІДІЙКА див. **лідійці**.

ЛІДІЙЦІ, ів, мн. (одн. **лідієць**, **ійця**, ч.; **лідійка**, и, ж.). Населення стародавньої держави Лідії. [А н д р о м а х а:] *Хвала богам! Пішли таки лідійці! Пішли на бій* (Л. Укр., II, 1951, 291).

ЛІЄЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **лійка** ¹ 1, 2. *Дівчата у фартухах щось заклопотано мудрують над різними скляними лієчками і колбами* (Гур., Через намети, 1961, 64); *Іде заєць на город, Набрав води повен рот, Він капусту поливає, В нього лієчки немає* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 14).

ЛІЖЕЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до **ліжка**. *На дитячому ліжечку з густою шовковою сіткою, розкинувшись, лежало дитинча* (Смолич, День.., 1950, 150).

ЛІЖКО, а, с. Признач. для лежання мебля у вигляді рами на ніжках з двома спинками, на яку кладуть матрац і постіль. *По своєму ліжку простягай ніжку* (Номис, 1864, № 9883); *Через двері в кімнату Балабуха вгледів здорове ліжко, неначе порон на Росі, а над ліжком здоровий килим* (Н.-Лев., III, 1956, 44); *Господиня постелила Чернишеві на ліжку, а Козакову на долівці* (Гончар, III, 1959, 16); // *Місце для сну; постіль. Я розстелю золоті шати, й на ліжку з трав і конвалій так солодко відпочивати вам буде* (Сос., II, 1958, 394).

Лікарняне ліжко див. **лікарняний**.

◇ **Вставати** (встати, підводитися, підвестися) з **ліжка** — видужувати. — *На восьмий тиждень я устав з ліжка. Тоді вже почав жваво у силу вбиратись* (Вовчок, VI, 1956, 248); — *Я.. дожидався, поки жінка підведеться з ліжка, поки хатні клопоти прибере до своїх рук* (Мирний, V, 1955, 379); **Класти** (покласти) **в ліжко**; **Тримати в ліжку** — створювати постільний режим у зв'язку з хворобою. *Дома дівчинку зараз роздягли і поклали в ліжко, бо в неї почався напад пропасниці* (Л. Укр., III, 1952, 635); *Ті болі в грудях.. тижнями тримали мене в ліжку* (Л. Укр., V, 1956, 404); **Лежати в ліжку** (**ліжкові**) див. **лежати**.

ЛІЖКОВИЙ, а, е. Прикм. до **ліжка**. *Ліжкова білизна; // Який лежить у ліжку (про хворого). — Ти для мене ліжковий хворий!* (Ю. Янов., I, 1954, 178).

ЛІЖМА, присл., розм. Те саме, що **лежачи**.

ЛІЖНИК, а, ч. Домоткана ковдра (звичайно вовняна). *Палагна збудилась, як тільки почало дніти.. Одкинула теплий ліжник і встала на ноги* (Коцюб., II, 1955, 337); *Маленький стіл, перо, папір і ліжко, ліжником накрите* (Павл., Бистрина, 1959, 226); // діал. Кустарний килим; коц. З другої половини XVI ст. з'являються назви «коц» і «ліжник», які вживались поряд з назвою «ковер» і означали окремі види килимів (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 92).

ЛІЖНИЦЯ, і, ж., заст. 1. Спальня.

2. Ліжка, постіль. *Прибіг [воєвода] до світлиці, упав до ліжниці, Відкинув запони рукою* (Стар., Вибр., 1959, 111).

ЛІЗІН, у, ч., спец. Амінокислота, що входить до складу майже всіх білків, особливо тваринних. *Ми можемо.. збільшити у м'ясі вміст таких найважливіших амінокислот, як тріптофан, лізин* (Наука.., 1, 1958, 56).

ЛІЗИС, у, ч. Поступове падіння температури при деяких захворюваннях; протил. к р и з а. *Лізіс характеризується повільним падінням температури з по-*

ступовим зникненням симптомів хвороби (Заг. догляд за хворими, 1957, 73).

ЛІЗОЛ, у, ч., спец. Масляниста рідина червоно-бурого кольору, що застосовується для дезинфекції. Після застосування лізолу в приміщенні надовго залишається неприємний запах (Підручник дезинф., 1953, 190).

ЛІЗОЦИМ, у, ч., спец. Антибіотична речовина, що міститься у тваринних та деяких рослинних білках. Ми застосували для лікування телят лізоцим, виготовлений з білка свіжих курячих яєць (Соц. твар., 1, 1956, 53).

ЛІЗТИ, лізу, лізеш, недок. 1. Пересуватися по поверхні всім тілом (про плазунів); плазувати. [М а р и н а:] Дивися, чорная змія По снігу лізе... (Шевч., II, 1953, 100); // Пересуватися по якій-небудь поверхні, майже притискуючись до неї (про дрібні живі істоти, які мають багато ніг). Упав на стовбур білий відблиск сонця, І комахинка лізе по йому (Рильський, I, 1960, 155); // на чому і без додатка. Пересуватися, припадаючи тулубом до якоїсь поверхні, торкаючись неї руками і ногами (про людину). * У порівн. Зігнулося так, мов на ногах і на руках лізе. А борода аж по землі волочиться (Мирний, I, 1954, 191); // Пересуватися на колінах. Різних націй вірні католики На колінах лізли до престолу (Л. Укр., I, 1951, 100).

◇ **Лізти назад** — відмовлятися від чого-небудь. — Тепер якось ніяково назад лізти.. Але що мені зробити, як викрутитися?.. (Коцюб., I, 1955, 168); **Лізти раком (рачки)** — пересуватися на чотирьох кінцівках (про людей); рачкувати. Не всім туди раком лізти, де зузуга кує (Номис, 1864, № 5169); — Ви, бабня, мені уважайте.. Щоб усього було вдосталь, Батюшка щоб рачки лізли з хати (Кач., II, 1958, 8).

2. перен., розм. Іти поволі, долаючи неміч, утому. Уже й вечір, а його нема! Насилу вже, гульк! — лізе додому у пізній вечір ні живий, ні мертвий і слова не промовить (Кв.-Осн., II, 1956, 105); Маленький похорон звертає в другу вулицю.. Хлопчики померзли, і баби ледво лізуть (Стеф., I, 1949, 146); Палають вікна по цехах, гримить, жаліється залізо, «кукушка» там по рейках лізе і тонким голосом кричить (Сос., I, 1957, 432); // Пересуватися дуже повільно; сунутися. Важкі сірі хмари лізли низько над землею (Собко, Шлях., 1948, 69); // Минати надзвичайно повільно. Кожна година здається мені вічністю. Час так лізе поволі — як ніколи (Коцюб., III, 1956, 153).

3. по чому, з чого і без додатка. Хапаючись руками або чіпляючись ногами, лапами, підійматися по чому-небудь угору або спускатися вниз. Схаменулись нехрещені, Дивляться — мелькає, Щось лізе вверх по стовбуру До самого краю (Шевч., I, 1963, 6); [М о н т а н ь я р (спускає шнур, причепленого до гачка, за вікно):] Лізь та поглядай уділ.. Долізеш вниз, а там вже клопіт мій, як переправити тебе ще й далі (Л. Укр., II, 1951, 177); — Де ж ти дитину діла?.. — Скинула. Лізла з горища, упала та й скинула (Мирний, III, 1954, 170); // Важко підійматися (на гору). А ми все ліземо вгору. Перед нами виростають дві гори, одна другій вище (Коцюб., III, 1956, 136); З стогнанням ледве зрушився [Давид] з місця й довго по сходах ліз (Головко, II, 1957, 167); // перен. Переміщатися вгору або сповзати вниз (про неживі предмети). — Б'ють склянки — початок дня. Сходить сонце, як прапор, і прапор лізе на щоглу, як сонце (Ю. Янов., II, 1958, 80); Сонце лізе й лізе вгору і все навколо золотить (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 84); Брови полковника лізли вгору, а вус він затискав ще міцніше між зубів (Смолич, Світанок., 1953, 219); Той кожух, що лежав у мого Павла під голо-

вами, лізе, лізе з лави, спускається, спускається додолу (Барв., Опов., 1902, 261).

◇ **Волбєся лізе вгору (догори)** — те саме, що **Волбєся дібом встало (стає і т. ін.)** (див. дібом). [С е м е н:] От, ти тільки розказуєш, а у мене на серцеві холоде й ніби волосся догори лізе... (Кроп., I, 1958, 112); **Лізти на стінку (стіну)** — бути надто збудженим, роздратованим. — Місяць тому ти ліз на стінку, вимагаючи миру з Туреччиною і татарами, а тепер співаєш щось зовсім іншої (Тулуб, Людолови, I, 1957, 411).

4. на кого — що. Забиратися на кого-небудь високого, що-небудь високе. — А якого гаспида ти там стогнеш? — пита його Настуся, дивуючись, що її дурень та осмілюється без спросу лізти на піч (Кв.-Осн., II, 1956, 474); — Чи не по двоє в сідлі? — Справді таке, як по двоє... Чи це вже вояків стільки на світі піднялось, що по двоє на коня лізуть? (Гончар, II, 1959, 13); // перен. Насуватися зверху на що-небудь; наповзати, налазити. Дощі випадали щоденно. Вискочить сонце на мить на блакитну полянку, щоб осушитись [обсушитись].., і знову лізуть на нього важкі, розтріпані хмари (Коцюб., II, 1955, 69); Синя хвиля знову лізе на кладку, мис Орисі чобітки (Тют., Вир, 1964, 127).

◇ **На небо (до неба) [живім] лізти** — бути святошею. Пархома, в щасті не брикай! В нудьзі притьмом не лізь до неба! (Г.-Арт., Байки., 1958, 82); **На рожен (ніж) лізти; Проти рожен лізти:** а) наражатися на дуже велику, смертельну небезпеку; ризикувати. — Ну, чого йому треба було на той рожен лізти? От і напоровсь! (Головко, II, 1957, 577); б) не погоджуватись з ким-небудь, заперечувати щось; іти наперекір. Так, все життя він лізтиме проти рожен, буде обстоювати те, у що вірить (Мур., Свіже повітря., 1962, 188); [А н д р і й:] Не твого носа це діло. [С е м е н:] Ну от, я до тебе з душею, а ти на рожен лізеш (Мороз, П'єси, 1959, 38).

5. перен. Напирати на кого-небудь, штовхати когось, пхатися. Народ за військом копошився, Всяк товпився, всяк ліз, тіснився (Котл., I, 1952, 282); — Це подуріли люди, показалися! Один на одного лізе, один другого не бачить (Мирний, III, 1954, 92).

6. до кого — чого, з ким — чим, з інфін. і без додатка, перен., розм. Настирливо звертатися до кого-небудь, робити щось проти його волі; набридати. — Геть ік бісу, не лізь! — одказав Жук і закрив голову подушкою (Мирний, I, 1954, 335); Се просто земляцька недбалість.. Вороного. Чого ж було лізти: давайте п'єсу?! (Л. Укр., V, 1956, 229); // Втручатися в чийсь життя, в чужі справи. — Тату, не лізьте! Я роблю й маю право на своє добро (Н.-Лев., II, 1956, 298); — Добро Хіврі, що її свекруха не лізе, не мішається ні до чого (Григ., Вибр., 1959, 110); — А догматики, вони й сьогодні ще не перевелись. Той лізе думки твої перевіряти, а той помпезну арку якусь будує серед степу (Гончар, Тронка, 1963, 127); // Домагатися чого-небудь; чіплятися до когось. Дидона надріз сказала — К чорту убирайся, На мене більш не женихайся... Не лізь! Бо розіб'ю і ніс! (Котл., I, 1952, 145); Чути було Маріїн гнівно-ласкавий голос до коня. Видно, мішку мішала, а він ліз (Головко, II, 1957, 115); З усіма він добрий, з усіма жартує, з обіймами лізе, але ні до одної по-справжньому не прихилиється (Стельмах, I, 1962, 277); // Настирливо йти, проникати куди-небудь. Хтось усилювався пройти у горниці, слуга не пускала: — Та куди ти лізеш? Дай хоч напитися батюшці чаю (Мирний, I, 1954, 305); — Куди ти прешся, ідоле?! — насадала на когось баба Параска. — Ні світ ні зоря уже й лізуть! Та ноги обмітай!.. (Є. Кравч., Квіти., 1959, 57); — Що це таке повелося: кожен тобі лізе в квартиру. На роботі

не відіб'єшся від них, так ще й тут пороги оббивають... (Ле, Міжгір'я, 1953, 56); // Навально насуватися (про ворожі сили). — На Київ Денікін суне.. А тут Петлюра. Стягнув усю шатію і лізе разом з польськими панами (Довж., I, 1958, 199); На Тараса [Трясила] юрби лізуть перед нього і по нім (Сос., I, 1957, 386); // у що, зневажл. Намагатися досягти певного становища. — А ти.. піддержав би її. У люди вивів. Бач же, сам лізеш у паничі (Мирний, IV, 1955, 132); Він терпіти не міг, коли його вчили, вказували. Тим більше, що в ці вчителі ліз його власний син (Минко, Ясні зорі, 1951, 197).

◇ Лізти в душу — втручатися в чужі інтимні справи, переживання, почуття. Ольга ідеальна товаришка, з тих, що не лізуть силоміць у душу і що не відпирають холодом (Л. Укр., V, 1956, 340); — Лізуть своїми довгими лапами в чужу душу. Огидно! (Мур., Свіже повітря.., 1962, 168); Лізти під ноги кому — заважати кому-небудь. — Як будеш дурним, будеш їм усе лізти під ноги.., то певно будуть тебе лякати (Коб., II, 1956, 78); Лізти поперед батька в пекло — забігати, вихоплюватися наперед, поспішати що-небудь зробити раніше за інших. — А я так гадаю, панове, — підвів голову коваль Максим. — Не треба поперед батька в пекло лізти (Тулуб, Людолови, I, 1957, 22).

7. Пробиратися, проникати звідкись куди-небудь, а також вибиратися звідкись. Не лізь, куди голова не влізе (Номис, 1864, № 5893); Обізвалася Зубиха, лізучи з-під покутя і таскаючи превеликений горщик (Кв.-Осн., II, 1956, 190); Прийшов додому Демидів батько, і довелося старому лізти в хату вікном (Стельмах, I, 1962, 302); Чус піп, що йде [козак], що близько кара, і під ліжко лізе він скоріш... (Сос., I, 1957, 370); // Забиратися куди-небудь потай, крадучись. — Лізеш у чужу хату красти, та хочеш, щоб хазяїн не ловив тебе?.. (Мирний, I, 1949, 343); // Занурюватися в що-небудь рідке; поринати. Хто в болото лізе, той ся покаляє (Номис, 1864, № 5993); [Ф л е г о н:] Воно страшненько, як сказати правду. Та се, бач, так, як літом в річку лізти: спочатку жаско, а нирнеш — то й рай (Л. Укр., II, 1951, 486); В нас було правило: не розвідавши броду, не лізь у воду (Гончар, Новели, 1954, 39).

◇ У пельку (петлю) лізти — наражатися на небезпеку, ризикувати життям. — На біса було лізти в пельку? Нехай би собі тікали [шведи], скільки влізе (Ю. Янов., II, 1954, 124); — Нащо самим у петлю лізти?.. Пропадем, усі пропадем (Гончар, II, 1959, 118); Лізти в пляшку — сердитися, гніватися, не маючи для цього ніяких підстав. Зрештою, сам собі винен, і нічого тепер лізти в пляшку (Гончар, I, 1954, 343); В ярмо (зашморг) лізти до кого і без додатка — потрапляти в економічну залежність від кого-небудь, працювати на когось. — Так, людоньки, так. Лізьте в ярмо, жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові (Коцюб., II, 1955, 54); Мав [тесть] пристойну хатину, ..а найголовніше — коня, яким міг ґрунт обробити, не лізучи у зашморг до гли-таїв (Мур., Бук. повість, 1959, 4).

8. розм. Просовувати руку (пальці) куди-небудь, у щось. Батько мовчки лізе твердими запеченими пальцями до кишені своєї засмальцьованої гімнастюрки (Гончар, Тронка, 1963, 130); Таки лізе чоловік рукою до кишені, і там шелестять листки тютюну (Стельмах, I, 1962, 215); Гнат лізе в кошик, витяга звідти присмирнілу курку і грудочку масла, загорнуту в ганчірку (Тют., Вир, 1964, 67).

◇ Не лізти за словом (по слово) до кишени (в кишенью) див. кишенья.

9. у що, під що і без додатка, перен., розм. Проникати, потрапляти в небезпечне місце. [О р е с т:] Підліт-

ком я мав звичай.. бігати на пожар і там орудувати уку-пі з пожарними, лізучи у найбільший вогонь (Л. Укр., II, 1951, 28); — Що ж я йому скажу? — посміхається льотчик. — Щоб дозволив вам з вівцями під бомби лізти? (Гончар, Тронка, 1963, 11); // Намагатися взяти участь у чому-небудь, втрутитися в щось (у бій, бійку, небезпечну справу, суперечку тощо). Хотів сказати ще більше я, Та перебила доленька моя. Даремна, каже, річ, і рот тобі замажуть, Сиди собі, не лізь (Гл., Вибр., 1951, 143); — Ти про смерть не думай, ти про життя думай. І в першу чергу — про своє завдання. Повинно б удатися. Все — за це. Ну, а коли зірветься.. не лізьте згарячу (Головко, II, 1957, 539); — Чого йому було у політику лізти? (Вільде, Сестри.., 1958, 373).

Лізти в бійку — розпочинати бійку. Родина Гамаліїв з діда-прадіда перебойці. Образи не пробачать, з двох слів у бійку лізуть (Тют., Вир, 1964, 21).

10. Пробиватися вгору крізь яку-небудь масу (звичайно про рослини); вилазити (у 3 знач.). Сонечко так ясно світить і гріє, травиця з землі так і лізе (Мирний, I, 1954, 88); Іде весна ланами.. Де не ступить — з-під землі лізуть паростки малі (Забіла, У.. світ, 1960, 37); // Занурюватися в що-небудь під дією сили. Руда здавалася м'якою і податливою: тільки постав бур куди треба — і він сам лізе в руду, як ніж у масло (Ткач, Плем'я.., 1961, 182); // Виповзати, проступати назовні. Напик спершу такого хліба, що і в руках не вдержує: рідкий, крізь пучки лізе, кислий (Барв., Опов.., 1902, 173); Воно [волосся] лізло з-під шапки та крізь дірки в шапці (Коцюб., I, 1955, 34); // Попадати, проникати куди-небудь, викликаючи неприємні почуття. Спереду аж у вічі йому волосся лізе, уха закриває, по потилиці шльопається (Кв.-Осн., II, 1956, 8); Під ногами стріляють петарди, і дим лізе у рот (Коцюб., III, 1956, 413); Повзли [бійці] далі.. Знову лоскотав щокі спориш, ..лізли в очі сухе бадилля будяків, гостролистий пирій... (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 193).

◇ Лізти в голову — настирливо з'являтися у свідомості. Ті грішні думки все чогось настирливо лізли йому в голову (Н.-Лев., III, 1956, 11); Петру.. думає: мабуть, грати зроблено для того, щоб ніхто не вкрав оцих дорогих окрас... Та зразу ж відгонить од себе такі крамольні думки — дивись, що лізе в голову (Чаб., Балкан. весна, 1960, 107); Лізти в очі — ввижатися. Тільки що очі заплющу, вареник так, так тобі і лізе в очі, перехрестишся, заплющишся, а він знову (Шевч., VI, 1957, 28); Лізти в (чужій) горіх — втручатися в чий-небудь справи. [Б а б и:] От так йому, от так йому треба! Най не лізе в чужий горіх! (Фр., IX, 1952, 392); Лізти з шкіри (шкүри, сїли і т. ін.) — намагатися будь-що досягти чого-небудь. Запроданцям не йме Шевченко віри.. І хай не лізуть братовбивці з шкіри (Павл., Бистрина, 1959, 104); Сокіл [кінь] не любив відставати. Побачивши поперед себе коня, із шкури ліз, аби порівнятися, випередити (Міщ., Сіверяни, 1961, 32); Лізти на очі — бути на видноті, перед очима. [Д р е м л ю г а:] Ти побудь недалеко.. Тільки не лізь на очі (Корн., II, 1955, 291); Лізти [осою] межі очі (в очі, у вічі, до очей) — набридати, надокучати кому-небудь. Рік газети не читав — тільки взяв до рук, а вони [сусіди] osoю в очі лізуть (Збан., Сеспель, 1961, 105); — Отак завжди. Вип'є та й лізе межі очі! (Мпрний, IV, 1955, 147); — Боже мій, — скрикнула пані — .. Чого в вічі лізеш? Чого тобі треба? (Вовчок, I, 1955, 30); Оце! наче жаба до очей лізе (Номис, 1864, № 3410); Очі на лоб (на лоба, догорі і т. ін.) лізуть (лізли, вилазять, вілізли, полізли і т. ін.); Очі ро́гом лізуть (лізли, вилазять, вілізли, полізли і т. ін.) див. око;

У рот (гóрло пéльки) не лізе що — у кого-небудь зовсім немає бажання їсти. [М и к о л а:] Ходи й ти обідати. Мені якось самому страва в рот не лізе (Фр., IX, 1952, 112); Віктор.. продовжує мовби ще з більшим апетитом їсти. Хоч і не лізе вже шматок у горло (Головка, I, 1957, 459).

11. Розпадатися на шматки (про тканину, хутро). Смух у мене дуже добрий, — Лізе без ножа (Щог., Поезії, 1958, 114).

ЛІЙ, лóю, ч. Жир рогатої худоби, що вживається в їжу; у старовину використовувався для освітлення. Татарки.. частували їх.. свіжим інжиром та смаженими на овечім лою коржиками... (Коцюб., I, 1955, 289); Намет ледве освітлювався ліхтариком, в якому горів гніт, опущений у якийсь лій (Трубл., Лахтак, 1953, 144); // перен. Жирова речовина, що виділяється залозами шкіри людини. В повній безпеці Валерик міг себе почувати лише на водокачці.., подалі від чорних ченців, що, спливаючи лóєм, ріжуться по закапелках з конторниками «в очко» (Гончар, Таврія, 1952, 243); Він побачив старого Никодима, посміхнувся йому грубообтесаним обличчям, скинув старого, що аж лóєм узявся, картуза (Стельмах, II, 1962, 167).

◇ **Лій топити** з кого: а) піджарювати кого-небудь на вогні (з міфологічних і релігійних уявлень про пекло). [Г а в р и л о:] Коли ж погано будете бити шляхту, всі до одного підете в геєну вогненну і там єзуїти з чортами лій з вас топимуть (Корн., I, 1955, 219); б) мордувати кого-небудь, знущатися з когось. Не чваньтесь, з вас деруть ремінь, А з їх [батьків], бувало, і лій топили (Шевч., I, 1963, 333); **Мати лій в голові** — бути розумним. — Що ж там робиться? — хотів допитатись Мар'ян. — Коли маєш лій в голові, сам розчовнеш, — відповів Лесь (Стельмах, Хліб.., 1959, 198); **Підливати лóю у вогонь** кому і без додатка — підбурювати кого-небудь, сердити і т. ін. Сидять [спекулянти] зараз у нашій хаті за столом та підливають лóю у вогонь твоїй рідній матері (Кучер, Трудна любов, 1960, 137).

ЛІЙКА¹, и, ж. 1. Конус з трубкою, яким користуються для переливання рідини в посуд з вузькою шийкою або для фільтрування; // Такий же конус з трубкою, що застосовується для засипання в що-небудь сипучих речовин. Зверху барабана є люк, в який при засипанні зерна вставляється лійка (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 77); * У порівн. Піднялося величезною лійкою вгору кроваве [криваве] полум'я (Фр., VIII, 1952, 406).

2. Посудина із впаяною в неї трубкою, перев. з ситечком, для поливання. Сухий ґрунт можна зволожити, поливаючи його з лійки з ситечком (Ол. та ефір. культ., 1956, 303); На пустирі зібралася вся школа. У кожного цеберка або лійка (Донч., V, 1957, 212); // Такий же посуд для змазування різними мастилами деталей машин. * У порівн. Біжить піт з женців, заливає очі, капає з носа, мов з лійки (Мирний, I, 1954, 345).

3. геол. Один з видів підземних печер. В міру того, як розмір лійки.. збільшується, стеля її не витримує тиску покриваючих верств і провалюється (Курс заг. геол., 1947, 130).

4. мор. Черпак для виливання води.

5. діал. Груздь. — Он — наче келехи на дорогий шампан, Гриби, що лійками їх звуть серед селян (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 98).

ЛІЙКА², и, ж. Невеликий вузькоплівковий фотографічний апарат. Попереду снували фоторепортери з лійками (Автом., В. Кошик, 1954, 258).

ЛІЙКОПОДІБНИЙ, а, е. Те саме, що **лійкуватий**. Борошно просівають, роблять в ньому лійкоподібне заглиблення (Укр. страви, 1957, 240).

ЛІЙКУВАТИЙ, а, е. Схожий на лійку (див. **лійка**¹ 1). В тих проблосках лійкуватий [лійкуватий] грубий комин машини і її кремезний круглий хребет зарисовувалися серед темряви (Фр., III, 1950, 326); Нічний бінокль показував на висоті глибокі..лійкуваті ями — це робота наших батарей (Кач., Вибр., 1953, 386).

ЛІК¹, у, ч. 1. Те саме, що **лічіння**; **лічба**. Збилися куми з ліку, коли несли найменшого хрестити, нарекли наздогад Степаном (Гончар, Таврія, 1952, 14); Я не літописом холодним Холодний лік веду вікам. Низький уклін серцям народним І робітничим шлю рукам (Рильський, 300 літ, 1954, 26).

◇ **Без ліку** — про велику кількість кого-, чого-небудь; дуже багато. А людей, людей! без ліку, та все чужі — минають і не глянуть на тебе (Вовчок, I, 1955, 14); Гуркочуть льотчики, змітаючи з лиця землі ворогів без ліку (Довж., III, 1960, 41); **Весті лік чому** — рахувати що-небудь. Тільки серце і годинник ведуть невмолимо свій одноманітний лік секундам (Кучер, Трудна любов, 1960, 385); **Втрачати (втрáтити, губіти, загубіти, згубіти, забувати, забúти і т. ін.) лік чому** — збиватися в підрахунках. Втративши лік годинам і дням, жив Анатолій у тому вагончику (Руд., Остання шабля, 1959, 498); Сьогодні дням і числам Я загубила лік (Л. Укр., I, 1951, 36); Лічу в неволі дні і ночі, І лік забуваю (Шевч., II, 1953, 210); **Не знати ліку чому**: а) не вміти рахувати. Приніс чоловік гроші, двадцять п'ять рублів. Я й не хотіла брати, бо я ліку бумажкам не знаю (Барв., Опов.., 1902, 267); б) мати дуже багато чого-небудь. Багач чуже загібає, бо своєму ліку не знає (Укр.. присл., 1955, 4).

2. Результат, наслідок підрахунків. Там горлиця туркоче віддалік, Літам зозуля підбиває лік (Дор., Літа.., 1957, 26).

ЛІК², у, ч., рідко. Те саме, що **ліки**. Я зладжу лік, щоб болю вам влекшив [полегшив] (Фр., XIII, 1954, 57); [Л і к а р:] Спокійне, впорядковане життя — найкращий лік проти всяких справжніх і можливих хвороб (Л. Укр., II, 1951, 49); Ох, мені тим ліком [виплакати печалі] погоїтись трудно: Сліз мені немає, а в душі так нудно (Крим., Вибр., 1965, 113).

ЛІКАР, я, ч. Особа з вищою медичною освітою, яка лікує хворих. [С т а р и й п а н:] Мені лікар заборонив виходити з кімнати (Вас., III, 1960, 215); Мабуть, не знайти на нашій Україні такого села, з якого б не вийшли десятки вчителів, лікарів, агрономів (Вишня, II, 1956, 9); * Образно. Сонце, спочинок, чисте повітря — ось мої лікарі й ліки (Коцюб., III, 1956, 361).

ЛІКАРІВ, рева, реве. Прикм. до **лікар**. Зім'явши в долоні лікарів рецепт, кинув [ключник] його до рова (Фр., II, 1950, 283); Лікареве обличчя прибрало поважного вигляду (Коцюба, Нові береги, 1959, 398); // Пов'язаний з діяльністю лікаря. — Ні, не пособить лікареве гоїння! — думала Гаїнка (Гр., II, 1963, 489).

ЛІКАРКА, и, ж. Жін. до **лікар**. Стара мати кидається.. до лікарки, то знов поспішається до знахарки (Вовчок, I, 1955, 355); Вона була педіатром, цебто лікаркою по дитячих хворобах (Ю. Янов., II, 1954, 64); * Образно. О чарівнице! лікарко чудова! Ти [весна] кличеш жити й тих, хто жити не хоче (Сам., I, 1958, 118).

ЛІКАРНЯ, і, ж. Заклад для стаціонарного лікування хворих. Дмитрик лежить у лікарні. Зламану ногу його взято в лещата (Коцюб., I, 1955, 135); [Л і д а:] До лікарні ліг мій батько на аналіз. У нього з шлунком погано (Корн., I, 1955, 92).

ЛІКАРНЯНИЙ, а, е. Прикм. до **лікарня**. Він лежав із забинтованою головою на твердому лікарняному ліж-

ку (Грим., Незакінч. роман, 1962, 263); // Який застосовують у лікарні. Лікарняний режим; // Який складається з лікувальних закладів. На мальовничій околиці Моринців розташувалось лікарняне містечко (Хлібороб Укр., 1, 1964, 39).

△ Лікарняне ліжко — місце для хворого в лікарні. Кількість лікарняних ліжок у селах Західної України збільшилась в 20 раз (Іст. УРСР, II, 1957, 489); Лікарняний листок див. листок.

ЛІКАРСТВО, а, с., розм., рідко. Те саме, що ліки. Та пішов милий од хати до хати Своїй милій лікарства шукати (Чуб., V, 1874, 406); Не приймаю жадних лікарств, окрім крапель з конвалії (Коцюб., III, 1956, 449); — Накосився на болотах, заробляючи нещасну копійчину в куркульні. Так останнє тепер збуваю на лікарство та натірки (Стельмах, II, 1962, 409).

ЛІКАРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до лікар. Хо слухає, як молодий лікар розгортає плани своєї лікарської та просвітньої діяльності на селі (Коцюб., I, 1955, 172); Лікарський обхід наближався до палати (Бойч., Молодість, 1949, 90); Нема гірше як дурний лікар, часом більше пошкодить словами (знаєте, ота лікарська щирість як у Нотнагеля!), ніж pomoже рецептами (Л. Укр., V, 1956, 159); // Належний лікареві, лікарям. Кузьмич зайшов у палату в білому лікарському халаті, поважний, неквапливий, як професор (Руд., Вітер., 1958, 365).

2. Стос. до лікування; пов'язаний з лікуванням; лікувальний (у 1 знач.). Зовсім зморений сном у перші хвилини після сп'яніння, Юра втратив абсолютно всяке бажання до сну після такої кількості лікарських маніпуляцій (Смолич, II, 1958, 81).

Лікарська дільниця — дільниця, виділена для медичного обслуговування населення відповідним закладом. Тут є велика лікарська дільниця (Вишня, I, 1956, 358); Лікарська управа, іст. — управа, яка керувала лікувальними закладами. В архівних справах Київської лікарської управи.. минулого століття ми знаходимо звіти про роботу лікарень Києва (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 23).

ЛІКАРСЬКИЙ, а, е. Який має лікувальні властивості. Лубениця — один з найважливіших центрів культури і збору лікарських рослин на Україні (Тр. бот. саду, 1, 1949, 50).

ЛІКАРША, і, ж., розм. Дружина лікаря. Лікарша мішає карти, як шулер перед гарячою грою (Ле, Міжгір'я, 1953, 52).

ЛІКАРЮВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. лікарювати. Багато дечого бачив доктор Масловський за тридцятичотирьохлітнє лікарювання (Вишня, День., 1950, 106).

ЛІКАРЮВАТИ, юю, юєш, недок., розм. 1. Займатися лікарською практикою, працювати лікарем. Демид переїхав у город і почав лікарювати (Гр., II, 1963, 159); Він поїхав лікарювати в глибоку провінцію та так і застряв у нашому містечку (Збан., Ліс. красуня, 1955, 91).

2. Те саме, що лікувати. Потім її стала [Маріула] вчити І лікарювати, Які трави, що од чого (Шевч., I, 1951, 372).

ЛІКВАЦІЯ, і, ж., мет. Неоднорідність хімічного складу твердих сплавів, що виникає при їх застиганні. Ліквація [ливарних матеріалів] призводить до неоднорідності структури вилівки (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 178).

ЛІКВІДАТОР, а, ч. 1. Прихильник ліквідаторства. Ліквідатори, це — ті найбільш безбоязні опортуністи, які стали проповідувати непотрібність нелегальної соціал-демократичної партії в сучасній Росії, непотрібність РСДРП (Ленін, 16, 1949, 1).

2. Той, хто бере участь у ліквідації чого-небудь. Для ліквідації справ товариства, не визначеного по суду неспроможним, товариші можуть обирати особих ліквідаторів як серед себе, так і з сторонніх осіб (Цив. кодекс УРСР, 1950, 53).

ЛІКВІДАТОРСТВО, а, с. Крайня права меншовицька опортуністична течія в РСДРП, прихильники якої заперечували революційну класову боротьбу пролетаріату і його керівну роль у революції, домагалися ліквідації нелегальної революційної партії робітничого класу. Треба серйозно розглянути теоретичний зміст таких течій думки, як народництво і ліквіда-торство (головні з дрібнобуржуазних течій, що розкладають робітничий рух) (Ленін, 20, 1950, 44).

ЛІКВІДАТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до ліквідатора (у 1 знач.) і ліквідаторства. Троцький і троцькісти, займаючи в усіх питаннях ліквідаторську позицію, маскували своє ліквідаторство центризмом, тобто примиренством (Іст. УРСР, I, 1953, 646).

ЛІКВІДАЦІЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до ліквідації.

2. у знач. ім. ліквідаційні, них, мн., спец. Гроші, які виплачують у зв'язку з ліквідацією закладу, підприємства, установи тощо. — Доведеться відправити їх [робітників]. Преображенський.. єхидно перебив: — Без ліквідаційних і проїзних? (Ле, Міжгір'я, 1953, 208).

ЛІКВІДАЦІЯ, і, ж. 1. Припинення діяльності (закладу, підприємства, установи тощо). [В е р е с а й:] Постанову про ліквідацію планувальної комісії передайте мені в партійний комітет (Мик., I, 1957, 380); // Доведення чого-небудь до кінця з метою позбутися чогось, розрахуватися з ким-, чим-небудь і т. ін. Не мучить мене [хвороба] уже тижнів зо два. Користуюсь сим і займаюсь ліквідацією літературних справ (Л. Укр., V, 1956, 250); Ліквідація боргів.

2. Припинення існування, знищення чого-небудь. Ліквідація куркульства як класу і колективізація — події надзвичайної політичної ваги (Довж., I, 1958, 23); Стирання відмінностей між людьми розумової і фізичної діяльності не означає, звичайно, ліквідації фізичної праці (Ком. Укр., 11, 1962, 17); // Фізичне знищення кого-небудь. Свій табір військовополонених вони мали здати для ліквідації спеціальній команді СС (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 131).

ЛІКВІДНИЙ, а, е, спец. Який легко реалізується, обертається на готові гроші.

ЛІКВІДНІСТЬ, ності, ж., спец. Абстр. ім. до ліквідний.

ЛІКВІДОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ліквідувати. Він комендант табору, який скоро буде ліквідований, і в тій ліквідації він теж візьме участь (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 168); В роки першої п'ятирічки капіталістичні елементи були в основному ліквідовані (Іст. КПСР, 1959, 436); Пожежа була ліквідована без допомоги пожежної команди (Смолич, II, 1958, 81); // ліквідовано, безос. присудк. сл. Соціалізм завоював вирішальні перемоги. Ліквідовано умови реставрації капіталізму (Рад. Укр., 18.V 1962, 3).

ЛІКВІДУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Припиняти діяльність (закладу, підприємства, установи тощо). — Ліквідували його установу як непотрібну (Довж., II, 1959, 96); // Доводити що-небудь до кінця з метою позбутися чогось, розрахуватися з ким-, чим-небудь і т. ін. Спочатку наполовину, а потім і зовсім прийде́ться ліквідувати діло [про квартиру] (Л. Укр., V, 1956, 377).

2. Припиняти існування, знищувати що-небудь; позбуватися, усувати. — Я не хотіла вас образити, — почала було Сазно, прагнучи ліквідувати прикрий інцидент (Смолич, I, 1958, 76); Соціалістичний лад уже лік-

відував економічні основи протилежності між містом і селом (Нариси з діалектології... 1955, 15); // Фізично знищувати кого-небудь; убивати. [Л а р н с а:] *Справа ж ходить не про те, .. кого з нас раніше ліквідують* (Мик., I, 1957, 251).

ЛІКВІДУВАТИСЯ, *ується, недок. і док.* 1. Припиняти свою діяльність (про заклад, підприємство, установу тощо). *Якось на гастролях у Москві театр Суслова прогорів і мусив ліквідуватися* (Минуле укр. театру, 1953, 99).

2. *тільки недок.* Пас. до **ліквідувати**. *Ліквідуються такі негативні явища, як прогули, пияцтво, хуліганство* (Рад. Укр., 2.XI 1960, 2).

ЛІКЕР, у, ч. Солодкий, ароматний міцний спиртний напій. *Стіл був заставлений.. різного рода винами, лікерами та купами закусок* (Фр., I, 1955, 318); *Буришно-жовтий, густий, схожий на олію лікер золотився в маленьких чарках* (Собко, Запорука., 1952, 58); * У порівн. *Другу чарку [горілки] вона вже ніби цідила через губи, наче солодкий лікер* (Н.-Лев., IV, 1956, 341).

ЛІКЕРНИЙ, а, е. Прикм. до **лікер**. *Кримські лікерні токаї відносяться до кращих десертних вин* (Укр. страви, 1957, 383).

ЛІКИ, ів, мн. Речовини, препарати, які використовуються для лікування. *Вона швидко заслабла на сухоти, довго лічилась усякими ліками* (Н.-Лев., IV, 1956, 229); *Ліки треба давати хворому в точно призначений час і в тій дозі, яку приписано* (Заг. догляд за хворими, 1957, 14); // *перен.* Про те, що несе полегшення, заспокоєння. *В гарячці я палав, і рани Були гарячі, як вогонь. Дала ти ліки незрівнянні Своїх очей, своїх долонь* (Лмит., В обіймах сонця, 1958, 57).

ЛІКНЕП, у, ч., іст. 1. Скорочення: ліквідація неписьменності; навчання в СРСР неписьменних дорослих. *До революції неписьменний, він десь у двадцятих роках закінчив школу лікнепу* (Рад. Укр., 20.III 1949, 3).

2. Пункт ліквідації неписьменності, школа для дорослих. *То був час, коли вчилися всі — колишні батрацькі сини і наймики, малі діти в школах і їх батьки й бабусі в лікнепах* (Цюпа, Україна., 1960, 66).

ЛІКНЕПІВСЬКИЙ, а, е, іст. Стос. до лікнепу. *Чумак глянув і посміхнувся: з-за плечей подруг висовувалась голова Пріськи Затірки, його лікнепівської учениці* (Речм., Весн. грози, 1961, 126).

ЛІКОПОДІЙ, ю, ч. 1. бот. Те саме, що **плаун**.

2. Дозрілі сухі спори цієї рослини; // Жовтий порошок зі спор цієї рослини, що застосовується в медицині, техніці. *Вихори рідини, яка тече в трубі, можна зробити помітними для ока, якщо в прозору рідину.. всипати трохи легкого порошку, наприклад, лікоподію* (Цікава фізика., 1950, 143).

ЛІКОТЬ, ктя, ч. 1. Місце з'єднання плечової кістки з кістками передпліччя, де згинається рука. *Чи не цей то Микитка, Що по лікті свитка?* (Чуб., V, 1874, 67); *Крізь витерті рукави пошарпаної свитки світилися лікті* (Коцюб., I, 1955, 34).

На ліктях, розм. — плазом. — Ми.. всю Трансільванію на ліктях перечовгали (Гончар, III, 1959, 206).

◇ **Лікті [собі] кусати (грізти)** — досадувати на несправність чогось, шкодувати за загубленим. *Катря йому [Павлові] законна дружина.. Хай шаленіє Соломія та кусає собі лікті* (Кучер, Трудна любов, 1960, 319); — *Багатії вже й лікті кусають, що мене обрали* (Збан., Сеспель, 1961, 274); **Почуття ліктя** — про товариську підтримку в чому-небудь. *Почуття ліктя серед наших людей знайшло яскравий прояв у прагненні підтягати відстаючих до рівня передових* (Рад. Укр., 3.IV 1962, 3); **Чути лікоть чий** — відчувати товариську

підтримку в чому-небудь. *Перон тече людським потоком мимо. Та чує кожен з трьох плече і лікоть побратима* (Дор., Три богатирі, 1959, 4).

2. Частина рукава одягу, що облягає місце, де згинається рука. *У неї були продерті лікті, либонь ніколи було й залатати* (Л. Укр., III, 1952, 707).

3. Старовинна міра довжини, приблизно в півметра. *Поруччя було невисоке, півтора ліктя понад вулицею* (Фр., III, 1950, 31).

ЛІКПОМ, а, ч., заст. Скорочення: лікарський помічник; фельдшер. *Мотрона Іванівна організувала курси медсестер у районі, потім сама витримала іспити на лікпома* (Ю. Янов., Мир, 1956, 25).

ЛІКПОМІВСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до **лікпом**. *Лікпом Мишка ходив у кожне містечко ревізувати ліки. Це були найвидатніші дні лікпомівського життя* (Ю. Янов., I, 1958, 121).

ЛІКТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **лікоть** 1. *Вона сперлася на ліктик і хотіла була замислитися* (Вовчок, Вибр., 1937, 96).

ЛІКТОР, а, ч. У Стародавньому Римі — особа, що супроводжувала і охороняла представників вищої адміністрації. *В Римі свято.. Жерці і ліктори стоять Круг Капітолія* (Шевч., II, 1953, 271).

ЛІКТОВИЙ, а, е. Прикм. до **лікоть** 1. Особливої уваги вимагають до себе колінні, ліктьові і плечові суглоби, оскільки до них найшвидше проникає холодне повітря (Наука., 8, 1959, 24).

ЛІКУВАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до лікування. *Велика кількість жінок-лікарів працює в галузі спорту й лікувальної фізичної культури* (Фіз. вихов., 1954, 9); // *В якому лікують. Я цілком одужав. Ще кілька днів, і я переступлю поріг лікувальної установи* (Ю. Янов., II, 1954, 78).

2. Те саме, що **лікарський**. *Старий лікар сушив на плиті якісь лікувальні трави* (Грим., Син., 1950, 113).

ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНИЙ, а, е. Який сприяє попередженню захворювання. *Окремими розділами шкільної гігієни є гігієна дітей, які.. навчаються у спеціальних школах, а також гігієна дитячих лікувально-профілактичних і санаторних установ* (Шк. гігієна, 1954, 7).

ЛІКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **лікувати** і **лікуватися**. *Хворий повинен беззастережно вірити своєму лікареві — це вірно, це одна з передумов успішного лікування* (Шовк., Людина., 1962, 86); — *Лікарська комісія запропонувала нашому голові колгоспу негайно виїхати на лікування* (Кучер, Трудна любов, 1960, 486).

ЛІКУВАТИ, *ую, уєш, недок.* 1. *перех.* Застосовувати ліки та інші засоби для припинення чийогось захворювання. *Коли Пушкін хворів на малярію, його лікував Рудиківський* (Матеріали.. охор. здоров'я., 1957, 23); — *Оце ти так трудящих лікуєш?* (Тют., Вир, 1964, 67); * *Образно. Час все лікує* (Укр.. присл., 1955, 274); // *Застосовувати ліки та інші засоби для припинення захворювання якого-небудь органа. Мусив Корній лікувати свій зуб одинцем* (Гончар, Тронка, 1963, 67); * *Образно. Зникають чорні попелища в краю, обпаленім вогнем, — то воля партії найвища лікує рани день за днем* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 57).

2. *перех. і без додатка.* Вживати заходів для припинення якого-небудь захворювання. *Всі в місті поважали лікарів, які лікували скарлатини, дифтерити, апендицити* (Ів., Вел. очі, 1956, 30).

ЛІКУВАТИСЯ, *уюся, уєшся, недок.* 1. Вживати заходів для свого одужання. *Познайомився з одним галицьким русином.. котрий приїхав не лікуватись во-*

дами, а так собі трохи розважитися (Н.-Лев., II, 1956, 399); Люди час від часу хворіють, лікуються, одужують, знову хворіють (Скл., Святослав, 1959, 384).

2. Пас. до лікувати 2.

ЛІЛЕЙНИЙ, а, е, заст., поет. 1. Прикм. до лілея.

2. Кольору лілеї; такий, як у лілеї. Вивела Трістана вона з одчаю тьми лілейними руками та спільними сльозами (Л. Укр., I, 1951, 410); Тадеуш згадував лілейний цвіт руки, Ключа й записочку, нечитану ще досі (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 113).

ЛІЛЕЯ, ї, ж., заст., поет. Лілія. Зглядалися фіалки або — і з жагою Одна до другої схилялися лілеї (Л. Укр., IV, 1954, 117); На воді лежали широкі темно-зелені листки латаття, а поміж них жовтіли голівки лілей (Ткач, Жди., 1959, 84); О, як горіли спраглиї уста! Де ти тепер, моя хистка лілеє? (Фр., XIII, 1954, 322); Ти руки простягла, лілеє, І плине чорний войовник, Що в білих снах душі твоєї Майнує (Рильський, I, 1960, 176); * У порівн. Наче квітка білої лілеї, завита у чорну хустку, лежала вона бліда-бліда (Мирний, III, 1954, 279).

ЛІЛІЙНИЙ, а, е. Прикм. до лілія. Мало крохмалю відкладається в листі злаків і майже не виявлено його у лілійних та орхідних рослин (Практ. з анат. рослин, 1955, 29); Пташки ті голосні, Лілійні ті квіти, Ті зірочки яснії... Коханнечко! Се ти! (Манж., Тв., 1955, 52); // у знач. ім. **лілійні**, них, мн. — родина рослин, до яких належать лілія, тюльпан і т. ін. До родини лілійних (*Liliaceae*) належать багаторічні трави з цибулинами (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 179).

ЛІЛІПУТ, а, ч. Неприродно мала на зріст людина; карлик. — Ліліпути — випадкове явище серед звичайних людей (Багмут, Щасл. день., 1951, 6); До містечка заїхав мандрівний театр ліліпутів (Вільде, На порозі, 1955, 56); // перен. Про надзвичайно малий предмет, істоту. Є зірки-гіганти, які в мільярди разів перевершують Сонце об'ємами, а також зірки-ліліпути, що в мільйони разів менші за Сонце (Наука., 2, 1958, 37); Він ловив у давні часи сомів такого розміру, що теперішні соми — просто ліліпути! (Донч., VI, 1957, 58).

ЛІЛІПУТКА, и, ж. Жін. до ліліпут.

ЛІЛІПУТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ліліпут.

ЛІЛІЯ, ї, ж. (*Lilium*). Цибулинна рослина родини лілійних з прямим стеблом і великими, форми дзвона, білими або яскраво забарвленими квітками; вирощується як декоративна. Своїми великими різнокольоровими дуже пахучими квітами лілії прикрашають квітники (Озелен. колг. села, 1955, 228); * У порівн. В садах кохалися, цвіли, Неначе лілії, дівчата (Шевч., II, 1953, 33); // перен. Про кого-чи що-небудь, кольором або ніжністю схоже на квітку цієї рослини. — Марія, Марія, дівчина чиста, лілія біла., зламана, сплямлена, ваша лілія (Л. Укр., III, 1952, 576).

Водяна лілія (*Nymphaea* L.) — те саме, що латаття. Далекі озера манили до себе.. блакиттю своїх плес і ніжністю білосніжних водяних лілій (Збан., Переджнив'я, 1960, 441).

ЛІЛОВИЙ, а, е. Кольору бузку або фіалки; світло-фіолетовий. По обрїю неба сірими та ліловими баранцями побігли волохаті хмаринки (Вас., I, 1959, 156); На лісовій поляні, Де дзвоник лілові та зводики Навпроти сонця грїються невинно, Ми сидимо (Рильський, Сад., 1955, 71).

ЛІЛУВАТИЙ, а, е. З ліловим відтінком.

ЛІМ, лому, ч., діал. Хмиз. І не було дороги предо мною, Столітній лім спиняв щокрок мій хід (Фр., XIII, 1954, 177).

ЛІМБ, а, ч. Диск з поділками на градуси у кутомірних приладах. Перед зніманням пробної стружки рекомендується сумістити нульову поділку лімба з рискою нерухомого диска (Токарна справа, 1957, 136); // Вузький край чого-небудь. Лімб сонця.

ЛІМІТ, у, ч. Норма, в межах якої дозволяється користуватися чим-небудь, використовувати щось. На кожну бригаду, на кожний трактор встановлюється річний ліміт пального (Колг. Укр., 11, 1956, 4).

ЛІМІТАЦІЯ, ї, ж. Встановлення ліміту на що-небудь.

ЛІМІТНИЙ, а, е. Стос. до ліміту. Постійно використовувані матеріали відпускаються цехам за лімітною або лімітно-забірною картками (Матер.-техн. постач., 1959, 70).

ЛІМІТРОФИ, ів, мн., іст. Прикордонні області, які утримували війська, що стояли на кордоні. Які прекрасні, добрі народи заселяють ці лімітрофи! (Смолич, Сорок вісім., 1937, 18).

ЛІМІТРОФНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що прикордонний. Клімат всієї лімітрофної (прикордонної) смуги, завдяки швидкому випаровуванню та дощам, значно поліпшиється (Наука., 10, 1958, 58).

ЛІМІТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Установлювати ліміт; // Обмежувати, ставити в залежність від чого-небудь. Сам [Хіврин] потягся до спеціальності, яка лімітувала видобуток руди, — став свердлієм, бурщиком (Ю. Янов., Мир, 1956, 178); Слід пам'ятати, що статус дипломата значною мірою лімітував його [І. Кулика] громадську і літературну діяльність в Канаді (Рад. літ-во, 5, 1958, 20).

ЛІМІТУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до лімітувати. В багатьох випадках продуктивність праці лімітується здатністю оператора завантажувати і вивантажувати верстат (Технол. різального інстр., 1959, 284).

ЛІМНОЛОГ, а, ч. Фахівець з лімнології. Г. Ю. Верещагін, видатний лімнолог-байкалознавець, розробив багато теоретичних і практичних питань (Видатні вітч. географи., 1954, 145).

ЛІМНОЛОГІЧНИЙ, а, е. Прикм. до лімнологія.

ЛІМНОЛОГІЯ, ї, ж. Розділ гідрології, який вивчає внутрішні води (озера, ставки і т. ін.); озерознавство. Дослідження озер є об'єкт лімнології (Курс заг. геол., 1947, 117).

ЛІМУЗІН, а, ч. Легковий автомобіль із закритим кузовом. Перед віллою зупиняються чорні блискучі лімузини (Галан, Перед лицем фактів, 1949, 32); Побачили б ви, на яким лімузині Від станції мчався я, степу орач! (С. Ол., Вибр., 1959, 63).

ЛІМУЗІНЧИК, а, ч. Зменш. до лімузін. Який смішний в очах людей оцей їхній лімузинчик, що його волоче по стерні велетенський робочий танк... (Гончар, Тронка, 1963, 184).

ЛІМФА, и, ж. Безбарвна рідина, що циркулює в лімфатичній системі людини та хребетних тварин і відіграє важливу роль у процесі обміну речовин, а також виконує захисні функції. Залози внутрішньої секреції виділяють вироблювані ними речовини прямо в кров і лімфу (Шк. гігієна, 1954, 98); Надмір тканинної рідини.. відпливає з міжклітинних просторів по спеціальній системі судин. Попавши в ці судини, тканинна рідина змінює свій склад і дістає назву лімфи (Анат. і фізіол. люд., 1957, 48).

ЛІМФАДЕНІТ, у, ч. Запалення лімфатичних вузлів.

ЛІМФАТИК, а, ч., розм. Хворобливо в'яла, нерухова лімфатична людина.

ЛІМФАТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до лімфи. Лімфатичні вузли складаються з невеликих скупчень особливого

виду сполучної тканини (Анат. і фізіол. люд., 1957, 53).

△ **Лімфатична система** — система судин, по яких в тілі людини та хребетних тварин циркулює лімфа.

2. *заст.* Хворобливо в'ялий, нерухливий (звичайно про людину, її характер і т. ін.). Вона перетворилася з лімфатичного, незграбного підлітка на сільську.. дівчину (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, І, 1952, 206).

ЛІМФОГРАНУЛЕМАТОЗ, у, ч. Захворювання, що характеризується пухлиноподібним розростанням лімфатичних вузлів. В медичній пресі опубліковані повідомлення ряду авторів.., у яких наводяться результати клінічного випробування нових.. речовин на хворих раком і лімфогранулематозом (Наука.., 2, 1960, 38).

ЛІМФОСАРКОМА, и, ж. Злоякісна пухлина, що розвивається з тканини лімфатичних вузлів і лімфатичних фолікулів ряду органів. Було встановлено, що азотистий іприт різко гальмує розвиток лімфосарком (Знання.., 1, 1965, 19).

ЛІМФОЦІТ *див.* лімфоцити.

ЛІМФОЦИТИ, ів, мн. (*одн.* лімфоцит, а, ч.). Одна з форм лейкоцитів в організмі людини і хребетних тварин. Серед різних видів білих кров'яних тілець у дорослої людини кількісно переважають лімфоцити та нейтрофіли (Шк. гігієна, 1954, 78).

ЛІНГВІСТ, а, ч. Фахівець з лінгвістики; мовознавець. У своїх надзвичайно цікавих спогадах про Маркса Лафарга характеризує його як глибоко освіченого лінгвіста (Мовозн., VII, 1949, 5); Час також нашим лінгвістам разом з літературознавцями подумати над створенням словників мови окремих письменників (Рильський, III, 1956, 67).

ЛІНГВІСТИКА, и, ж. Наука про мову; мовознавство.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до лінгвістики. При вивченні художнього перекладу лінгвістичні питання цілком збігаються з питаннями стилістичними (Мовозн., XVIII, 1963, 69); Діалектологія — порівняно молода лінгвістична дисципліна (Нариси з діалектології.., 1955, 4).

2. Пов'язаний з мовою; мовний. Відтінки, бувши обов'язковими ознаками фонети, передаються, як і всякі інші лінгвістичні категорії, від покоління до покоління (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 134).

ЛІНГВІСТКА, и, ж. Жін. до лінгвіст.

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА, и, ж. Розділ мовознавства, що вивчає стилі мови. В радянський період на Україні широко розвинулась така важлива галузь мовознавства, як лінгвостилістика (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 18).

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до лінгвостилістики. У праці [«Питання російсько-українських мовних зв'язків»] поєднується історико-літературний і лінгвостилістичний аспекти дослідження аналізованого матеріалу (Мовозн., XVI, 1961, 19).

ЛІНЗА, и, ж. 1. Оптичне скло, обмежене двома сферичними поверхнями або однією сферичною і однією плоскою, здатне збирати або розсіювати промені, що проходять через нього. Учений оком лінз Дивився на зерно (Воронько, Три покоління, 1950, 92); * У порівн. Сергій Пастухов казав, що стінна газета в цеху, немовби лінза.. — Лінза! Вона ж збирає всі промені в один сильний промінь (Автом., В. Кошик, 1954, 71).

2. чого. Поклади, що залягають певними пластами. В Америкосівці та Олександрівці лінзи глини вкладені в досить глибокі ерозійні жолоби, вимиті у крейдових та палеогенових породах (Геол. ж., XVI, 1, 1956, 75);

Всюди під колишнім курортом залягають лінзи і гнізда ртутної руди (Роб. газ., 24.XI 1962, 2).

ЛІНЗОПОДІБНИЙ, а, е. Формою подібний до лінзи (у 1 знач.). Форми залягання карбонатних порід різні: пластовидні, лінзоподібні та гніздоподібні (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 54).

ЛІНЗОЧКА, и, ж. Зменш. до лінза 1. Він знайшов якесь скельце, і виявилось, що воно має властивості лінзочки, якою можна зібрати промені пучком і навести їх на край голоші, і матерія починає тліти... (Гончар, Тронка, 1963, 317).

ЛІНИВЕНЬКИЙ, а, е, розм. Трохи лінивий; ледаченький. Мотря таки лінивенька, а що коли схоже, то за трьох зроби [зробить] (Мирний, I, 1954, 234).

ЛІНИВЕНЬКО, розм. Присл. до лінивенький. Маргарита говорила півголосом, лінивенько розтягаючи пусті слова (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, I, 1952, 108).

ЛІНИВЕЦЬ, вця, ч. 1. розм. Лінива людина; ледар. Як зведе [козак] його гараником! Той лінивець аж підскочив вище козака (Україна.., I, 1960, 232).

2. Південноамериканський ссавець, який живе на деревах і погано пристосований до пересування по землі. Зеленоватий колір шерсті лінивців пояснюється тим, що на їх шкірі симбіотично живуть водорості (Наука.., 9, 1961, 44).

3. *техн.* Деталь гусеничних машин. Гусениця, наче ганчірка з ноги, безсило опустилася з заднього лінивця і впала, прикриваючи собою стежечку (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 751).

ЛІНІВИЙ, а, е. 1. Схильний до лінощів, який не любить працювати, ухиляється від роботи; ледачий (у 1 знач.). Лінивий ученик плачучи до школи йде (Укр. присл., 1955, 130); Мати в ланку йде робить, А лінива дочка спить (С. Ол., Вибр., 1957, 316); // у знач. ім. **ЛІНІВІЙ**, вого, ч. Той, хто лінується, не любить працювати, ухиляється від роботи. Машиністом я роблю На електровозі І лінивих не люблю В себе на дорозі (Воскр., 3 перцем!, 1957, 201); // до чого, на що. Який не бажає робити що-небудь, уникає чогось. Денис ніколи не входив у суперечки, бо був лінивий на слово (Тют., Вир, 1964, 243); // Який виражає, означає лінь. З лінивими рухами одаліски вона потяглася, розпростувала гнучке молоде тіло, звелася й апатично обвела круг себе очима (Коцюб., I, 1955, 285); Вона ніколи не дозволяла собі жити спокійно і тихо, найбільшим гріхом у житті вважала ліниве заспокоєння (Собко, Справа.., 1959, 280); // Сповнений бездіяльності, лінощів. Ліниве життя.

2. Який нешвидко, поволі робить щось, які-небудь рухи. Іноді він прокинеться, помружить очі на вогонь.. і знову дрімає, як лінивий Рябо на прив'язі (Тют., Вир, 1964, 15); // У якому виявляється млявість, повільність. Лінивою, тихою ходою чвалають круторогі бедраті воли (Коцюб., I, 1955, 180); Лінивий вітер лащився до ніг, чаклував щось у прим'ятій траві (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 109).

3. Виготовлений прискореним способом (про страву). Ми уминали слідом за смачною ковбасою ліниві вареники (Досв., Вибр., 1959, 60).

ЛІНІВІСТЬ, вості, ж. Стан за знач. лінивий. Шука не рушається.. Сонна лінівисть ще держить у обіймах її тіло (Фр., III, 1950, 333).

ЛІНИВО. Присл. до лінивий 2. Чарівник сидить у березняку на траві сумний і скучний, ліниво копірсає паличкою землю (Вас., II, 1959, 55); Чорні важкі буйволи, ліниво ремигаючи, лежали в загородах у теплій багнюці (Гончар, III, 1959, 91); Улітку наша річка обміліла Пливе собі ліниво (Рильський, I, 1960, 248).

ЛІНІЙСТВО, а, с. Те саме, що **лінійність**. Видно, прогнала жінка його за лінійство, за грубіянство, хоч він нікому й не признається (Барв., Опов., 1902, 500); — В лінійстві та в теплі чорти з блохами плодяться (Козл., Ю. Крук, 1957, 360).

ЛІНІТИСЯ див. **лінуватися**.

ЛІНІЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **лінійка** ¹.

ЛІНІЙКА, и, ж. Зменш. до **лінія** ¹, ². Люди [з літака] ляльками робляться, стрункими вузькими лінійками простягаються вулиці (Вишня, I, 1956, 208).

ЛІНІЙКА ¹, и, ж. 1. Пряма риска на папері, дощці тощо, яка допомагає писати рівними рядками. Літера «а» вже вилазить у неї за лінійки (Ів., Таємниця, 1959, 18); Рука шпарко бігла по лінійках сторінок, слова вишиковувалися стрункими шеренгами (Смолич, II, 1958, 99); На папері, Де — ніби рельси у незнану даль — По н'ять рядів ідуть лінійки нотні, Німі і чорні знаки виступають (Рильський, II, 1960, 92).

2. Планка для креслення прямих ліній. Низькопоклонство [на службі], .. слугування перед старшими, — то перо підчинити, то поспішитися лінійку подати (Мирний, I, 1954, 155); І лінійки, і пенали — В нас таких речей немало! (Бойко, Ростіть.., 1959, 57); // Обчислювальний, вимірювальний інструмент різної форми. На лінійці зроблені поділки на міліметри. Отже, лінійка являє собою теж вимірювальний інструмент (Стол.-буд. справа, 1957, 94); Лекальні лінійки.. використовують для виявлення відхилення виробів від прямолінійності (Слюс. справа, 1957, 121); Тані здавалось, що хомутик на вимірювальній лінійці, яка відраховувала міліметри, сьогодні повзе вниз нестерпно повільно (Донч., VI, 1957, 163); // тільки мн., перен., дорев. Удари планкою по руці як засіб покарання у старій школі. [Недоросток:] Коли б оце тобі вліпив в долоню з десяток лінійок, як, бувало, наш дяк сипле, тоді б у голові в тебе швидше колеса повертались... (Вас., III, 1960, 92).

Під **лінійку** — за допомогою лінійки, рівно. Різати папір і картон ножем рекомендується.. під металеву лінійку (Гурток «Умілі руки..», 1955, 22).

3. Одна з доріжок всередині піонерського табору, що ділить його на прямокутники — квартали. Звуться вони [доріжки] не алеями, а лінійками (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 72); Піонери спали.. На лінійці, на волейбольних і баскетбольних майданчиках порожньо (Собко, Звич. життя, 1957, 131).

4. Стрій в одну шеренгу; // Збір учнів, піонерів, які стоять у шеренгах. Київські піонери провели біля пам'ятника Іллічу урочисту лінійку (Рад. Укр., 23.IV 1961, 4); Школа шикувалась на урочисту лінійку (Збан., Курил. о-ви, 1963, 113).

ЛІНІЙКА ², и, ж. Старовинний кінний екіпаж на багато місць, у якому сидять боком до напрямку руху. Привезли Вересая ввечері додому на панській лінійці (Бурл., О. Вересай, 1959, 36); // Легкий візок такого ж типу. — Тобі який транспорт треба? Лінійку запрягти? (Тют., Вир, 1964, 193); З кабінету пішов до стайні, запряг у лінійку булану Стрілку.. й помчав у поле (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 225).

ЛІНІЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до лінії (у 1 знач.). Масштаб виражають лінією, поділеною на сантиметри.. Таке зображення називається лінійним масштабом (Фіз. геогр., 5, 1956, 16).

2. мат. Який має протяжність, виміри в горизонтальній площині. Щоб визначити лінійний розмір небесного світила, треба виміряти кут, під яким ми бачимо його радіус (Астрономія, 1956, 46); Величина лінійного кута не залежить від положення його вершини на ребрі (Геом., II, 1954, 16); // Траєкторія якого наближається

до прямолінійної. У Фізико-технічному інституті АН УРСР протягом короткого часу створено лінійний прискорювач елементарних частинок (Наука.., 8, 1961, 15).

△ **Лінійні міри** — міри довжини; **Лінійна швидкість** — швидкість руху точки, яка визначається довжиною шляху, пройденого за одиницю часу.

3. Те саме, що **видовжений** ². Тут на скелях відоме острівне місцезнаходження цибулі лінійної (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 7); Це [тризубець морський] багаторічна кореневищна рослина.. Листки прикореневі лінійні (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 112); // Який складається з ліній. В цій книжці [«Пісні братерства»] заслуговує похвали також майстерно виконаний формац із золотим лінійним рослинним орнаментом (Укр. рад. граф., 1957, 119).

4. військ., заст. Який складає основу армії; регулярний. Навіть безводні, безрадні азіатські степи, де страждав, мучився, але не каявся рядовий Оренбурзького лінійного полку Тарас Шевченко, жили його як поета (Рильський, II, 1956, 183).

△ **Лінійний корабель** — велике, добре озброєне військове судно, яке використовують для нанесення могутніх, руйнівних ударів; лінкор. У Галіфаксі вивантажилися з лінійного корабля два піші полки (Кулик, Записки консула, 1958, 119).

5. У якому розміщується що-небудь у певній послідовності, в один ряд. Основним документом для керівника будови є лінійні календарні графіки (Ком. Укр., 4, 1965, 70); Наукою планування ще й тепер рекомендується лінійний план [поселення] для невеличких населених пунктів (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 97); // у знач. ім. **лінійний**, ного, ч. Солдат або інша особа, що стоїть у ряду для позначення місця розташування і проходження військ або колон демонстрантів.

△ **Лінійна тактика** — фронтальна тактика, без розгортання військ у глибину, без глибокого маневрування.

6. Який функціонує, працює на транспортній лінії. — Поїдете додому лінійним чи почекаєте нашого автобуса? — запитав сержант (Собко, Срібний корабель, 1961, 137); // Який обслуговує транспортні лінії. «Магазини на колесах» звільняють лінійних працівників від потреби їздити за товарами у віддалені районні центри (Рад. Укр., 2.III 1961, 3); Всі суди.., і в тому числі.. лінійні суди на транспорті, організовані у відповідності з єдиним загальносоюзним (Як побуд. рад. суд, 1948, 4); // Стос. до обладнання різного виду зв'язку та комунікацій. Під час обходів є можливість оглянути опори, виявити стан ізоляторів і лінійної арматури (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 45).

7. Пов'язаний кровною спорідненістю від предків до нащадків. Корів використовують за планом лінійного розведення і індивідуального добору для одержання бичків — продовжувачів лінії (Хлібороб Укр., 7, 1965, 20).

ЛІНІЙНИК, а, ч., розм. Працівник лінії зв'язку. — Одного разу — тривога! Лінійники повідомляють, що, мабуть, обрив (Гончар, III, 1959, 281).

ЛІНІЙОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **лініювати**.

ЛІНІЙЧАТИЙ, а, е. Який складається з ліній (у 2 знач.), вкритий лініями. Розріджені гази.. дають спектри, які складаються з окремих кольорових ліній; такі спектри називаються лінійчатими (Курс фізики, III, 1956, 325).

ЛІНІЮВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для лініювання.

ЛІНІЮВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто лініює.

ЛІНІЮВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до **лініювальник**.

ЛІНІЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. **лініювати**.

ЛІНІЮВАТИ, юю, юєш, *недок., перех.* Проводити на чому-небудь паралельні лінії, щоб писати рівно.

ЛІНІЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **лініювати**.

ЛІНІЯ, і, ж. 1. Риска, вузька смужка на якій-небудь поверхні. [Л і к а р:] Усякій панночці слід малювати хоч трошки. [С а н я:] А що ж, коли хто, як я, не може й лінії вивести? (Л. Укр., II, 1951, 35); Редактор узяв ручку і став повільно виводити під заголовком дві тоненькі хвилясті лінії (Жур., Звич. турботи, 1960, 60); // *мат.* Межа поверхні, яка має тільки один вимір — довжину; // Уявна риска, найчастіше пряма, яка з'єднує дві точки або визначає напрям, межу чого-небудь. Лінія, по якій устанавлюється вісь магнітної стрілки, називається магнітною силовою лінією (Фізика, II, 1957, 134); Савка зробив середнім пальцем розчепіреної руки щось на зразок вісімки.. і, швидко пронизавши накреслену фігуру прямою лінією, блискавично вдарив по карті кулаком (Довж., I, 1958, 199).

2. Смуга, справжня або уявна, яка визначає межу, границю чого-небудь. Межа, вище якої сніг зберігається навіть літом, називається сніговою лінією (Фіз. геогр., 5, 1956, 114); Євпаторійська затока на більшій частині своєї берегової лінії має невисокі береги, облямовані широкими смугами пляжів (Геол. Укр., 1959, 584); Над лінією окопів пролітали кулі (Ле, Історія радості, 1947, 10); Лінії футбольного поля. // звичайно мн. Обриси, контури чого-небудь. Верхи гір вирізуються на небі надзвичайно виразно гарними смугами. Лінії сміливо й граціозно гнуться то вгору, то вниз (Н.-Лев., II, 1956, 397); [Р і ч а р д:] Але сей смуток до лица матусі. У неї гарні старощі... Сей погляд, сі прості лінії, одяга навіть (Л. Укр., III, 1952, 57); Владне лице Стадницького.. найбільш характерне незвичною лінією: вона починається з підрізу підборіддя і правильною підковою охоплює щоки до скронь (Стельмах, I, 1962, 37).

Передова лінія — район бойових дій. Опинившись одного разу на передовій лінії, Василько розшукав Кузьму (Панч, Гарні хлопці, 1959, 109); **Стояти на передовій лінії** чого — бути попереду, в перших лавах чого-небудь. Ось уже півстоліття стоїть [П. Тичина] на передовій лінії художньої мислі (Мал., Думки., 1959, 8); **Перша лінія** — передня частина, край чого-небудь. У футбольній команді я був форвардом. Ми стояли на першій лінії (Ю. Янов., II, 1958, 62).

3. *заст.* Кордон якої-небудь держави, а також ряд укріплень на ньому. — Із города із Глухова Полки виступали 3 заступами на лінію (Шевч., I, 1951, 250); Взятий до війська від ріллі, виступив [Спориш] при лінії одним тягом дванадцять літ (Фр., II, 1950, 273).

4. Ряд кого-, чого-небудь у вигляді безперервного ланцюжка. Татари злазили вгору.., витягшись у лінію, як колонка мандруючих мурах (Коцюб., I, 1955, 399); Вона уже вдруге визирала у вікно на море і пильно вдивлялася в лінію.. суден англійського флоту (Панч, В дорозі, 1959, 54); // Назва деяких вулиць, їх сторін і т. ін. Потім подався [Арсен] на Петровські лінії, до свого тимчасового пристановища (Дмит., Розлука, 1957, 62).

△ **Лінія оборони; Оборонна лінія**, військ. — система певних захисних укріплень, вогневих точок і т. ін. Коли гітлерівці перенесли вогонь вглиб лінії оборони, він кинув недокурену цигарку і сказав Василеві: — Зараз підуть в атаку... (Цюпа, Назустріч., 1958, 223); Ворожі кулі.., перелітаючи, рвалися геть далі, позаду оборонної лінії (Ле, Право., 1957, 188).

◇ **Ставити в (на) одну лінію** кого — те саме, що **Ставити в один ряд** (див. ряд). От наші критики не такі лицарі і коли приходить до діла, то ставлять в одну лінію і поетів і поетес, і літератів і літераток (Л. Укр., V, 1956, 126).

5. Шлях, полотно залізниці, трамваю, метро і т. ін. За сім років на Україні буде побудовано близько 900 кілометрів нових залізничних ліній (Наука., 6, 1959, 14); Де перепліт трамвайних ліній й огні зажурені такі, на синім тлі сплелися тіні (Сос., I, 1957, 309); // Шлях транспортного зв'язку між двома пунктами; маршрут. З центром міста Кривий Ріг селище зв'язане тролейбусними, трамвайними та автобусними лініями (Нар. тв. та етн., 1, 1963, 72); // Система телефонного, телеграфного і т. ін. зв'язку між двома пунктами; обладнання для цього зв'язку, для електропередачі. Гуртом закопували [люди] стовпи, трамбували коло них землю, і все далі й далі тягнули рівну, як струна, лінію (Кучер, Трудна любов, 1960, 425); Високовольтна лінія електропередачі.. прокладається у винятково складних умовах (Літ. газ., 8.I 1957, 1); Телеграфіст з начальником штабу вибігли з вагона. — Миколо Олександровичу, лінія Новоград-Волинський — Житомир порвана (Довж., I, 1958, 207); // Механізоване обладнання для транспортування чого-небудь у певному напрямку. Стали до ладу понад 1400 автоматичних, напіваавтоматичних і потоково-конвеєрних ліній (Наука... 2, 1960, 1).

6. Послідовний ряд осіб, об'єднаних кровною спорідненістю від предків до нащадків. Зразу ж після весілля і виїхали б з Людмилою у Київ до її старезної бабуні по материній лінії (Головко, II, 1957, 487); Віталій тут почуває себе, як господар, бо дядько Сухо-млин йому далекий родич по батьковій лінії (Гончар, Тронка, 1963, 232); // спец. Споріднена група тварин, птахів і т. ін., виведена від певної породи методом селекції. Метод розведення тварин по лініях.. забезпечує прогрес окремих стад і породи в цілому (Свинар., 1956, 68).

7. *перен.* Напрямок або система поглядів, дій. [Л і к а р:] Людина собі встановилась, вибрала собі свою лінію, має обов'язки, сім'ю (Л. Укр., II, 1951, 49); Полковник Кушкін приїхав у бригаду і наполягав на проведенні своєї лінії (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 17).

Сюжетна лінія, літ. — послідовний розвиток подій у художньому творі. Повість «Світла доля твоя» [Є. Куртяка] невелика, хоча в ній переплітається кілька сюжетних ліній (Вітч., 1, 1961, 187).

◇ **Весті лінію** чию див. **весті**; **Гнути лінію** яку — те саме, що **Весті лінію** (див. **весті**). Остап єдину лінію гне — за правду скрізь б'ється (Горд., II, 1959, 228); **Ставати (стати) на одну лінію з ким** — уподібнюватися в якому-небудь відношенні до когось. [С т е п а н:] А дітей треба поженити. Невірно робиш, Часник.. В цьому ділі ти на одну лінію став з Галушкою (Корн., I, 1955, 326).

8. *перен.* Галузь, ділянка якої-небудь діяльності тощо. [К о в ш и к:] У мене до вас є одне серйозне питання і, як кажуть, по дівочій лінії (Корн., II, 1955, 231); — Син — по підводній лінії: в Чорному морі у водолазах ходить (Донч., VI, 1957, 261).

9. Дометрична російська міра довжини, що дорівнювала 1/10 (раніше 1/12) дюйма.

ЛІНКОР, а, ч. Скорочення: лінійний корабель. [Н а г а р:] Комісар наказує підняти пари для евакуації, відкрити вогонь з лінкорів (Корн., I, 1955, 26); Ходять в морі наші кораблі: Крейсери, есмінці і лінкори — Вартові радянської землі (Нех., Ми живемо.., 1960, 53).

ЛІНКРУСТ, у, ч. Рулонний оздоблювальний матеріал з гладенькою або рельєфно-візерунчастою поверхнею, яким облицьовують внутрішні стіни будинків, пасажирських вагонів, кают кораблів. Підіймають [робітниця] лінкруст сріблястий, Приміряють його до стін, — Ніби ліплений з алебастру, Де розведено ультрамарин (Забашта, Нові береги, 1950, 23).

ЛІНКУВАТИЙ, а, е, розм. Трохи лінивий. Почала було Дора сама листа сорочити [писати], та щось не вийшло нічого.. Воно таки лінкувате..! (Л. Укр., V, 1956, 184); — Я така була до діла прикидлива, що хлопець лінкуватий був, млявий, — я його було на плечах половину дороги на ниву й піднесу (Барв., Опов., 1902, 223).

ЛІНКУВАТО. Присл. до лінкуватий. Собака лінкувато пробіг до будки (Панч, Гарні хлопці, 1959, 48).

ЛІНОГРАВЮРА, и, ж. Один з видів гравюри на лінолеумі. Гравюра на лінолеумі (ліногравюра, лінолеорит, лінорит) дає багаті декоративні можливості великих форматів, вигідна для виконання творів у кілька фарб (Укр. рад. графіка, 1957, 202); Майстри [естампа] з успіхом працювали в таких традиційних техніках, як офорт, ліногравюра, дереворит (Вітч., 10, 1962, 184).

ЛІНОЛЕУМ, у, ч. Рулонний матеріал для покриття підлоги, що виготовляється з тканини або потовщеного паперу і пластмас. На заводі пластмас.. освоєється виготовлення лінолеуму (Наука., 12, 1958, 23); Геркулес [ведмідь].. клубком покотився по блискучому лінолеуму... (Ткач, Гриць., 1955, 15).

ЛІНОЛЕУМОВИЙ, а, е. Вигот. з лінолеуму.

ЛІНОТИП, а, ч. Друкарська машина, що відливає набір цілими рядками. На допомогу складачам приходить електронна машина, яка на лінотипі набирає 400 знаків за секунду (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 451); Крізь відчинені двері почувся шипучий брязкіт лінотипів (Кучер, Голод, 1961, 70).

ЛІНОТИПІСТ, а, ч. Робітник-складач, який працює на лінотипі. Лінотипіст, читаючи оригінал, одночасно натискає на потрібні клавіші літер, не дивлячись на них, і лише зрідка переводить погляд на ту частину клавіатури, де розміщені цифри та прописні літери (Роб. газ., 23.IX 1965, 2); Навіть у друкарні лінотипісти.. знали, що Антон їде у відрядження (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 581).

ЛІНОТИПІСТКА, и, ж. Жін. до лінотипіст.

ЛІНОТИПІЯ, ї, ж. Складання тексту за допомогою лінотипа.

ЛІНОТИПНИЙ, а, е. Прикм. до лінотип. У просторому світлому залі лінотипного цеху працюватиме 40 лінотипних машин (Наука., 7, 1968, 35); // Складений лінотипом.

ЛІНОЩІ, ів, мн. Відсутність бажання працювати, робити що-небудь; неробство. — Ні, робота мені не страшна! Не звикла я до лінощів (Н.-Лев., I, 1956, 149); Лінощі як схильність до бездіяльності, неробства є наслідком виховання і самовиховання (Хлібороб Укр., 8, 1965, 39); // Стан розслаблення; млявість, сонливість. — Мені не хотілося навіть думати — чудні лінощі розлилися по цілій моїй істоті (Смолнч, День., 1960, 214).

ЛІНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. лінуватися.

ЛІНУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., з інфін. і без додатка. Не мати бажання працювати, робити що-небудь, діяти. — Наймички лінуються прати, а я собі думаю: дай позволю й поперу в ставку, поки панни повстають (Н.-Лев., III, 1956, 190); [Женя:] Я лінувалася вчитись, і мене не перевели у другий клас (Кроп., II, 1958, 406); — Ти не хочеш учити церковнослов'янських літер — аз, буки, веді? Ти лінуєшся? (Донч.,

III, 1956, 25); // Не робити чого-небудь, бути бездіяльним унаслідок лінощів. Буду гуляти з самого рання, аж до обіду. А це не через те, що хочу лінуватися, а для роботи (Коцюб., III, 1956, 418); Він став лінуватися, пропускати лекції і одного разу прямо сказав дома, що більше не хоче ходити до школи (Вас., I, 1959, 64); Він реготав з Фелікса і казав, що замикатиме його тут щоразу, як той лінуватиметься (Ю. Янов., II, 1954, 41).

ЛІНЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. лінчувати. А ось газети — американські.. Зубожіння мас, розорення фермерів, лінчування, самогубства (Наука., 5, 1951, 3).

ЛІНЧУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Вчиняти самосуд, так званий суд Лінча, який застосовує реакційна буржуазія США звичайно до негрів, революційних діячів. Вдягнувши химерні чували, на Півночі янки здіймали пожари, на Півдні — рабів лінчували... (Уп., Вірші., 1957, 136); — Ми про вас чували! Розказали б нам, за що... негра лінчували? (С. Ол., Вибр., 1959, 130).

ЛІНЧУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до лінчувати.

ЛІНЮХ, а, ч., розм. Те саме, що лінощі. 1. Тут [на Мазурах] пани величають мужика лінюхом, як у нас, хоть пани за нього не орють землі та не платять податків (Стеф., II, 1953, 57); * Образно. Ніяк не хоче лінюх [лин] зеленавий Виходити на поверхню зо дна (Рильський, II, 1960, 118); — Треба виганяти з себе лінюха замолоду (Кол., Терен., 1959, 50).

ЛІНЬ¹, і, ж. 1. Те саме, що лінощі. — Який молодий [Сава], а він перехитрить вам хоч би й якого заводіяку. Лише його лінь гризе мене (Коб., II, 1956, 22); Лінь тікає діла, Як сонечка тьма; Лінь — се одур тіла; Одур — лінь ума (Граб., I, 1959, 567); Труд найбільше шануй. Всі пороки з безділля і ліні (Криж., Під зорями., 1950, 27); Ірися щебетала: — Сидиш без діла і клюєш? Чи се на тебе лінь напала? (Котл., I, 1952, 214).

2. у знач. присудк. сл., з інфін., розм. Не хочеться, нема бажання. Спати хочеться, а лягати лінь (Вас., I, 1959, 259); Зупиняється кінь. Понокав Іван: — Що, вже їхати лінь? (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 149).

ЛІНЬ², я, ч. Дуже міцний, тонкий канат, який звичайно вживається як корабельна снасть. З буксира кинули тонкий лінь (Ю. Янов., II, 1954, 94).

ЛІНЬКИ, ів, мн., розм. 1. Те саме, що лінь¹ 1. Не було у їх ніякої худобини, тільки собака та кривобока хатина. Бідували вони на світі більш за ліньками (Україна., I, 1960, 293); Де в пошані трудодні, нема ліньків та гульні (Укр. присл., 1955, 364); Поспішас сусід, злий на свій сон, на свої ліньки (Ле, Міжгір'я, 1953, 499).

◇ **Ліньки напали** кого, на кого — про стан млявості, сонливості у кого-небудь. — Ганджо, на тебе, бачу, ліньки напали (Панч, Гомон. Україна, 1954, 217).

2. у знач. присл. Те саме, що лініво. Хто ліньки жив, — оглянеться й заплаче, Що згасне день, а він не бачив дня (Мал., Книга., 1954, 84); Ліньки, в роздумі й ваганні кінь підходив до ствола (Рудь, Дон. зорі, 1958, 101); // у знач. присудк. сл., з інфін. Не хочеться, нема бажання; лінь (див. лінь¹ 2). Йому ліньки було читати самому, і вони читали удвох (Коцюб., I, 1955, 321); — Тільки їсти та одіж рвати, а до роботи тобі ліньки (Епик, Тв., 1958, 398); Ліньки було запалити сірника, щоб глянути на кишенькового годинника (Трубл., I, 1955, 83).

ЛІНЬКУВАТИЙ, а, е, розм. Трохи лінивий. Він був дуже багатий, лінкуватий, і служба в полку.. його не спокушала (Добр., Ол. солдатики, 1961, 44); // Сповнений лінощів; млявий, повільний. Нахаба-кіт неквапними

лінкуватими кроками перейшов йому дорогу (Рибак, Час.., 1960, 96).

ЛІНКУВАТИСТЬ, тості, ж., розм. Абстр. ім. до лінкуватий. Ріпак був у тому робочому натхненні, в тому розпалі сил, коли чиясь найменша незграбність чи лінкуватість перевертала все всередині (Хор., Місто.., 1962, 29).

ЛІНКУВАТО, розм. Присл. до лінкуватий. Довговусі степовики.. лінкувато торгувалися з перекупками за дині (Панч, І, 1956, 63); * Образно. Сонце повагом, лінкувато підводилося з-за лісів (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 212).

ЛІШАЗА, и, ж. Фермент, який міститься у тваринних і рослинних організмах і забезпечує гідроліз і синтез жирів. В насінні і рослинах сої є різноманітні ферменти (уреаза, ліпаза..) (Зерн. боб. культ., 1956, 77).

ЛІШАРИТ, у, ч. Вулканічна гірська порода світлого кольору, за складом близька до граніту.

ЛІШИТИ, ліплю, ліпиш; мн. ліплять; недок. 1. *перех.* Робити що-небудь з в'язкої, пластичної речовини, матеріалу. Жінки.. стали коровай ліпити (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 301); Раб копає землю, теше камінь, і носить мул з ріки, і ліпить цеглу (Л. Укр., І, 1951, 253); Ми із татом, як живу, Ліпим бабу снігову (Нех., Ми живемо.., 1960, 47); // також без додатка. Створювати скульптуру як твір мистецтва з в'язкого, пластичного матеріалу. Річард ліпить з неї [індіанки] статую натуральної величини (Л. Укр., ІІІ, 1952, 44); В думці він [скульптор] уже починав ліпити їхні струнки і по-своєму граціозні постаті (Гончар, І, 1954, 494); Він [П. Верна] навчився ліпити з натури, використовувати властивості м'яких матеріалів — глини і пластиліну (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 105); // *перен.* Створювати засобами мистецтва, художнього слова. Актор В. Дальський точно знайденими фарбами стримано і майже ювелірно ліпить цей складний образ (Мист., 1, 1959, 20); Яким безмежно багатим досвідом повинен володіти письменник, якою чутливою повинна бути його душа, щоб він міг вільно ліпити людські характери (Талант.., 1958, 120); // *перен.* Виховувати. Високе, почесне й надзвичайно важке завдання — ліпити характер дитини (Донч., VI, 1957, 589); // *перен.* Робити що-небудь недбало, абияк. Моє перо холодно ліпитиме рядки (Ю. Янов., І, 1958, 132).

◇ **Хліб, хоч кóники ліпі́ див. кóники; Хоч свічкі́ ліпі́** — про м'який, лагідний, піддатливий характер людини. Було видно: не характер в Антоніні Никонівни — віск. З неї хоч свічки ліпи (Збан., Малин. дзвін, 1958, 175).

2. *перех.*, розм. Те саме, що приклеювати; чіпляти. Найшла баба і Микиту — Святий чорта ціпнить!.. Баба їдну [свічку] йому ставить, Другу чорту ліпить... (Рудан., Вибр., 1949, 97); Пани.. ліпили на лоб і на груди замість кокардів [кокард] і гудзиків реп'яхи (Вас., І, 1959, 213); Учитель.. далі ліпив пахучу вошину до порожніх рамок (Ю. Янов., ІІ, 1954, 114); // *перен.* Ставити одне за одним; з'єднувати в одне. — Читай, онучку, букву за буквою, ліпи їх докупи (Минко, Моя Минківка, 1962, 8).

3. *перех.*, *перен.*, фам. Уживається замість іншого дієслова, зміст якого розкривається контекстом для вираження енергійної, несподіваної або необдуманної дії. [Несмія н:] Хіба давно один зовсім юний педагог — причепливий і суворий — ліпив нам з Назаром двієчки? (Дмит., Дівоча доля, 1960, 23).

4. у що, чим і без додатка, *неперех.*, розм. Падати, з силою ударяючи; засліплювати, засипати, заливати (про сніг, дощ і т. ін.). Надворі мете хуртеча, Ліпе [ліпить] сніг в вікно (Щог., Поезії, 1955, 371); В дерев'яне

накриття ліпив дощ (Горд., ІІ, 1959, 168); Чи спека, чи ліпить метелиця-хуга — спішить все одно він робити своє (С. Ол., Вибр., 1959, 82); // *безос.* Надвечір надтягли сірі хмари і почало ліпити широкими пластами снігу (Фр., VIII, 1952, 344); // *перен.*, фам. Давати ляпаса. Він спалахує гнівом, шалів і, поки Тихін приходить до пам'яті, вдруге ліпить.. в ухо (Горд., Дівчина.., 1954, 188).

ЛІПІТИСЯ, ліплюся, ліпишся; мн. ліпляться; *недок.* 1. Приставати, приклеюватися до чого-небудь. Земля розмокла й неприємно було йти по ній, болото ліпилося до черевиків (Томч., Готель.., 1960, 133); // Щільно тулитися, прилягати до чого-небудь. Тимко сідає на лаву, а Марко ліпиться до одвірка (Тют., Вир, 1960, 96); Рядок [в листі] ліпиться до рядка (Ю. Янов., V, 1959, 175).

2. Розміщуватися, розташовуватися на невеликому або незручному місці. [Б у д і в н и ч и й (до майстрів, що гуртами ліпляться по уступах гори):] Панові-браття, треба щось почати (Л. Укр., ІІ, 1951, 209); Слова його були прості, звичайні; ..але найкращі для труженників і мучеників землі, які ліпилися на ослонах і вікнах, на порозі й помості дворянського палацу (Стельмах, ІІ, 1962, 16); Звуки оркестру розтривожили громаду вороння, що ліпилась на кленах та липах біля Михайлівської церкви (Збан., Сеспель, 1961, 393); // *перен.* Бути розташованим на невеликому або незручному місці (про неживі предмети). А по стрімких шпичастих горах праворуч від дороги ліпляться біленькі хатинки селюця (Коцюб., ІІІ, 1956, 43); Верби схилилися то на воду, то на вуличку, ..то на білі хатки, що ліпилися вздовж неї... (Ряб., Жайворонки, 1957, 63); // до кого, *перен.*, *зневажл.* Намагатися стати близьким; хилитися. Відірвався [Гузир] від селян-бідаків, а до багачів, як не ліпився, та так і не встиг приліпитись (Чорн., Пісні.., 1958, 65).

3. *звичайно 3 ос.* Створюватися, робитися з в'язкого, пластичного матеріалу.

4. *Пас.* до **ЛІПІТИ**. Величезна охота — піти до кухні і там власними очима дивитися, як ліпляться.. його улюблені пироги (Фр., ІІ, 1950, 80); * Образно. Окинув поглядом її розкішну постать і подумав, що саме такі форми можуть ліпитись хіба що на попівських пирогах (Збан., Малин. дзвін, 1958, 21).

ЛІПКА, и, ж. Те саме, що ліплення. Офіційна сатовитість, мундир.. затіняють головне в портреті — обличчя, яке, незважаючи на грамотну ліпку, — психологічно невиразне (Мист., 3, 1953, 7); Для портретів його [Т. Шевченка] роботи характерна старанна ліпка форми, світлотіньове моделювання, вміле використання тонових градацій і контрастних сполучень білого та чорного (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 24).

ЛІПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **ЛІПІТИ** 1. Посудини, ліплені вільноруч, виготовлені з нечищеної глини (Археол., ІІ, 1948, 105); // у знач. *прикм.* [К е м б л ь:] Портрети лиш мальовані бувають, все ж ліплене і різблене — кумир, а не портрет (Л. Укр., ІІІ, 1952, 31); Очі з удаваною побожністю підводить [Стадницький] угору, до ліплених амурів (Стельмах, Хліб.., 1959, 293).

ЛІПЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **ЛІПІТИ** 1. Вони з нахабністю ярмаркового фокусника пропонували товари свої фірми: ..китайські шовки, приладдя для автоматичного ліплення вареників (Вільде, Сестри.., 1958, 120); Кропивницький суворо дотримувався принципу добірності репертуару і життєвої правдоподібності в сценічному ліпленні образу (Збірник про Кроп., 1955, 88); Зрозуміло, що епічний жанр ставив перед письменником дуже високі художні вимоги щодо компо-

зиції, ліплення характерів (Про багатство л-ри, 1959, 247).

2. Те, що зроблене з пластичних матеріалів або за моделями з цих матеріалів. Поклавши на чоло руку, мовчки дивилась [Ганна] в стелю, прикрашену ліпленням (Гончар, Таврія, 1952, 328).

ЛІПЛЯНКА, и, ж., діал. Мазанка. Тільки в одній ліплянці світилися два віконця й вився димок з вербового димаря (Коцюб., I, 1955, 368); Всюди до схилів туються тісно ліплянки (Вирг., В розп. літа, 1959, 190).

ЛІПНИЙ, а, е. Стос. до ліплення (у 1 знач.). Всі ліпні роботи по фасадах та інтер'єрах виконав на високому художньому рівні досвідчений ліпник (Архит. і буд., 1, 1955, 9); // Виготовлений ліпленням. Харівський скарб знаходився в ліпному горщику (Археол., VIII, 1953, 37); Гестапівець.. подивився на вкриті ліпною оздобою стелю (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 73); // Звиліпленими прикрасами. Кімната.. освітлена одним алебастровим ліхтарем, що спускається на позолочених ланцюжках з білої ліпної стелі (Коч., III, 1956, 123).

ЛІПНИК, а, ч. Спеціаліст з ліпних робіт. Він досвідчений ліпник.

ЛІПОЇД, у, ч. Органічна жироподібна речовина, тваринного або рослинного походження, зразком якої є віск, холестерин. При атеросклерозі в стінці артерій утворюються скупчення жирових речовин (ліпоїдів), головним чином холестерину (Наука., 2, 1960, 41).

ЛІПОЇДНИЙ, а, е. Прикм. до ліпоїд. Одержані з кори надниркових залоз біологічно активні речовини.. являють собою очищені екстракти ліпоїдних речовин (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 31).

ЛІПОМА, и, ж. Доброякісна пухлина, що розвивається з жирової тканини. Ліпома.. розвивається з жирової тканини, найчастіше з підшкірної клітковини (Курс патології, 1956, 164).

ЛІПОТА, й, ж., заст. Краса. Ліпота і негідь, Сила і немічність, — Все тут [на кладовищі] уляглося, Все пішло у вічність (Щог., Поезії, 1958, 162); І він устав на горах перед нами, Наш Київ.. У багрянці слави й ліпоти! (Рильський, II, 1960, 199).

ЛІПШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати ліпшим; кращати. Критика від того не ліпшає й не гіршає, що її пише жінка (Л. Укр., V, 1956, 126).

ЛІПШЕ. 1. Присл. до ліпший. Риба шука — де глибше, а чоловік — де ліпше (Укр.. присл., 1955, 259); Сама [Устина] орала й сіяла ліпше за любого господаря (Чорн., Визвол. земля, 1959, 11); // у знач. присудк. сл. Про поліпшення стану хворого. Тепер мені ліпше, і я знов можу ходити сама (Л. Укр., V, 1956, 19); Поволі професор починав одужувати. Щодня йому ставало ліпше (Баш, Проф. Буйко, 1946, 20).

2. у знач. част. Уживається для підкреслення переваги якоїсь дії. [Лев:] От ліпше заберуся до роботи, як маю тут жувати клоччя! (Л. Укр., III, 1952, 227); — Узяв би ти мене ліпше з собою, ..а то тільки душу ятриш (Мур., Бук. повість, 1959, 182).

ЛІПШИЙ, а, е. Вищ. ст. до добрий 1 і гідний; кращий. Коли люди до тебе добрі, а ти будь ліпший (Номис, 1864, № 4440); За життя родичів дівчина зазнала ліпших часів (Л. Укр., III, 1952, 646); — Усі дерева ростуть довго, чим ліпше дерево, тим довше воно росте (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 108).

Пєрший-ліпший див. пєрший.

ЛІРА¹, и, ж. 1. Старогрецький струнно-щипковий музичний інструмент. [Неріса:] Красу я тямила й малою, і серденько тремтіло від хвали, як струночка під плектроном на лірі (Л. Укр., III, 1952, 430);

В батьковій хаті над ліжком висіла картина — півлежача німфа з лірою (Сам., II, 1958, 412); // перен. Символ поезії, поетичної творчості. В найтяжчі роки життя російського суспільства ліра Пушкіна служила свободі і прогресу (Вісник АН, 5, 1949, 33); І груди орде-ном.. мені прикрасив мій народ за голос мій, за пісню щирі, що славить сонце і степи, що не віддає я кату ліру у дні страшної боротьби (Сос., II, 1958, 431).

2. Тип дивана-тахти, контури якого нагадують цей музичний інструмент. Інка лежить на модерній лірі (Речм., Твій побратим, 1962, 46).

3. Старовинний струнно-клавішно-смичковий музичний інструмент, який був поширений у Росії, Білорусії та на Україні. І знову ліри заревли, ..А парубки, узявшись в боки, Навприсідки пішли (Шевч., II, 1953, 77); Біля клечання.. сидять два лірники, джмелями дзижчать і поскрипують роками вичорнені ліри, і за душу хапають жалісливі голоси (Стельмах, II, 1962, 323).

Δ Сузір'я Ліри — сузір'я, розташоване вздовж Чумацького шляху в північній півкулі неба, з яскравою зіркою Вега. Наша сонячна система рухається в напрямі до сузір'їв Ліри і Геркулеса (Астр., 1956, 105).

ЛІРА², и, ж. В Італії та деяких інших країнах — грошова одиниця і відповідна їй монета. Обід — з 5 чи 6 страв. Все смачно і дуже по-панськи. За це все я плачу 6 лір на добу (Коцюб., III, 1956, 322); — П'ять тисяч лір одноразово — це непогана платня [за операцію] (Смолич, I, 1958, 82).

ЛІРИЗМ, у, ч. 1. Ліричний характер, ліричний зміст (творів мистецтва). З порівняннями, на мою думку, треба обережніш обертатися. Я думаю, що вони часто шкодять ліризмові твору (Сам., II, 1958, 449); Ліризм, особисте ставлення автора до змалюваного світу освітлює то теплим, ніжним сявом любові, то загравою гніву і ненависті майже всі сторінки «Кобзаря» (Рильський, III, 1956, 235).

2. розм. Ліричний настрій. Розповідь його була.. то злегка глумлива, то сповнена теплого ліризму (Кол., Терен., 1959, 225).

ЛІРИК, а, ч. Автор ліричних поезій; ліричний поет. Поет-лірик передає думки, почуття, настрої, викликані як навколишньою дійсністю, так і своїми переживаннями (Укр. літ., 9, 1957, 111); Взагалі Франко — лірик високої проби, і його ліричні вірші просяться часто в музику (Коцюб., III, 1956, 42); Ми знаємо Шевченка і як лірика м'якого, і як філософа глибокого (Тич., III, 1957, 80); // перен. Людина ліричних настроїв. — За складом своєї душі я ліберал і лірик (Стельмах, I, 1962, 41).

ЛІРИКА, и, ж. 1. Один з трьох родів літератури, поряд з епосом і драмою, в якому з особливою виразністю виявляється емоційне ставлення автора до зображуваного. Поема створюється і існує на ґрунті взаємозв'язку двох літературних родів: епосу і лірики (Мал., Думки., 1959, 55); Велике місце в народній поезії і пісенній творчості займає лірика (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 91); // Емоційний елемент у творчості письменника. Були поети, у вірші яких почали проникати тенденції ідилічності, аполітизму, втечі в чисту лірику (Про багатство л-ри, 1959, 134).

2. Твори цього роду поезії. Рання високопоетична лірика Шевченка переважно романтична (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 152); — Ось — гранки, збірку лірики видаю (Головко, II, 1957, 473).

3. перен., розм. Ліричний настрій. — Така лірика найшла на мене після Грінаві... Не хотілося ні з ким сваритися, з кожним братався б... (Гончар, III, 1959, 335).

ЛІРИКО-ДРАМАТИЧНИЙ, а, е. 1. Який має в собі елементи лірики і драми. *Лірико-романтичний і лірико-драматичний характер пісень, що пробуджували революційну свідомість, довгий час був пануючим у побуті передових людей російського суспільства* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 28); *Лірико-драматичний твір*.

2. Перехідний між ліричним і драматичним (про голос співака). *Лірико-драматичне сопрано*.

ЛІРИКО-ЕПІЧНИЙ, а, е. Який має в собі елементи лірики й епосу. *Біля першоджерел нашої культури.. палає незабутніми і незмивними барвами лірико-епічний твір* (Рильський, III, 1956, 29).

ЛІРИКО-РОМАНТИЧНИЙ, а, е. Який має в собі елементи лірики і романтики. Автор талановитої трилогії «Прапороносці», чудових лірико-романтичних новел.. О. Гончар не відразу став майстром художньої прози (Рад. літ-во, 3, 1957, 21).

ЛІРИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до лірики (у 1 знач.). *Ліричний поет з нього був би добрий, а до політика не та голова* (Л. Укр., V, 1956, 143); *До війни капітан був ліричним поетом, майор — драматургом* (Ю. Янов., I, 1954, 94); // Який є об'єктом опису в ліриці. *Ліричний герой ранніх творів П. Тичини — життєлюб і оптиміст* (Рад. літ-во, 1, 1958, 31); *Ліричним героєм Рильського є в першу чергу сам поет* (Криж., М. Рильський, 1960, 74); // Який є лірикою. *Я так люблю наші ліричні пісні* (Л. Укр., V, 1956, 73); *Ліричні вірші Франка з циклу «Зів'яле листя» стоять на рівні шедеврів світової поезії* (Корн., Разом із життям, 1950, 67).

2. Емоційно-забарвлений, хвилюючий. *Війна дуже підкреслила в ній [медсестрі Надійці].. риси: силу волі, скромну мужність і ліричну задушевність* (Жур., Вечір.., 1958, 263); *З великою ліричною теплою і задушевністю письменник змалював образ сержанта* (Вітч., 8, 1958, 137).

Ліричний відступ: а) пройнята ліризмом частина художнього твору, яка не має безпосереднього зв'язку з послідовним розвитком сюжету. Автор «Слова» часто виходить за межі описуваної події, перериваючи своє оповідання про похід Ігоря ліричними відступами (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 36); б) (перен., жарт.) Відхилення від теми розмови під впливом якого-небудь почуття.

3. Такий, при якому почуття, душевні переживання панують над розумом. *Може, у мене справді занадто лірична натура* (Л. Укр., V, 1956, 437); *В. Сосюрі належить понад два десятки поем, але й вони своїми особливостями підкреслюють саме ліричний характер його світосприймання* (Іст. укр. літ., II, 1956, 403).

4. М'яко-співучий, ніжного тембру (про голос співака). *Як співала вона своїм чарівним ліричним голосом, що мов сцільючою водою лився в душу!* (Думки про театр, 1955, 25); *У неї прекрасне ліричне сопрано* (Гур., Друзі.., 1959, 52); // Повільний, плавний (про танець і т. ін.). *Хоровод «Веснянка» дуже поширений на Україні. Цей здебільшого плавний, ліричний танець виконується дівчатами* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 3).

ЛІРИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до ліричний 2. *Широчінь гоголівського діапазону, ліричність, комедійність і фантастика.. спричинились до того, що, мабуть, нічий твори не дали стільки сюжетів для опер, як твори Гоголя* (Рильський, III, 1956, 213); *Мова українського народу багата й поетична, нею можна до тонкощів передати і високий пафос, і задушевну ліричність, і м'який гумор* (Літ. газ., 10.VIII 1950, 3).

ЛІРИЧНО. Присл. до ліричний 2. — *Ще не раз згадаш ті дні, коли до школи бігала.. — лірично промовила Варвара Павлівна* (Собко, Справа.., 1959, 180).

ЛІРНИК, а, ч. Народний співець-музикант, що акомпанує собі на лірі. *Київ шестидесятих років [XIX ст.] відвідували ще мандруючі народні рапсоди, сліпці-музики, кобзарі і лірники, які співали під акомпанемент кобзи або ліри* (Укр. муз. спадщ., 1940, 54); * У порівн. *Коли вони, мов ярмаркові лірники, заведуть бувало на дозвіллі з братом Денисом тільки їм самим відому пісню.., то Блаженко-старший одразу розжалобиться до сліз* (Гончар, I, 1954, 48).

ЛІРНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до лірник. — *Ото б варто було послухать, як київські та черкаські філософи заспівають лірницьких пісень!* (Н.-Лев., I, 1956, 420); *Перша частина [симфонії] після прологу побудована на темах, близьких до лірницьких наспівів і заплачок* (Мист., 1, 1961, 23).

ЛІРО-ДРАМАТИЧНИЙ, а, е. Те саме, що лірико-драматичний.

ЛІРО-ЕПІЧНИЙ, а, е. Те саме, що лірико-епічний. У сучасній ліро-епічній поемі дедалі частіше виступає героєм не якась окрема дійова особа, а збірний образ людини нашого часу (Рад. літ-во, 2, 1962, 57).

ЛІРОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на ліру (див. ліра¹ 1). У брюссельської капусти листки ліроподібні, з подовженими черешками (Овоч., 1956, 195).

ЛІРОХВІСТ, хвоста, ч. Птах ряду горобиних з буро-сірим пір'ям і хвостом ліроподібної форми (у самців). *Лірохвіст.. належить до найбільш примітивних птахів з ряду горобиних* (Посібник з зоогеогр., 1956, 21).

ЛІС, у, мн. лісі, ів, ч. 1. Велика площа землі, заросла деревами і кущами. *Пішов Дідок у ліс по дрова* (Гл., Вибр., 1951, 87); *Якийсь хижий птах з пронизливим криком вилетів з лісу* (Тулуб, В степу.., 1964, 218); *Регочеться мій друг, і луна йде коридорами, як у лісі* (Ю. Янов., II, 1958, 40); // Дерева, які ростуть на такій площі. *З одного боку нависла гора кам'яна над хаткою, поросла лісом* (Вовчок, I, 1955, 288); — *Ні, Микуло, — заперечив Ант. — На лови йду сам, ви з Вістою ліпше ідіть випалюйте ліс* (Скл., Святослав, 1959, 8); * У порівн. *Садок на волі розрісся, мов ліс* (Мирний, IV, 1955, 16); // Певна ділянка такої площі. *Жив на Ганчарівці хазяїн заможний.. Було й поле, був і ліс* (Кв.-Осн., II, 1956, 311); *За селом лежали під снігом ґрунти і ліси пана Стадницького* (Стельмах, I, 1962, 142); // чого, перен. Велика кількість, багато (високих предметів). *У вікна дивились грядки капусти і ліс кукурудзи* (Коцюб., II, 1955, 217); *Ліс очерету хилиться п'яний, Дивиться мрійно у воду* (Рильський, I, 1960, 113); *Олексій Максимович висунувся з вікна і теж ще здалеку замахав рукою у відповідь на цілий ліс радісно піднятих рук* (Баш, На берегах.., 1962, 28).

◇ За деревами [й] лісу не бачити (не видно) див. дєрево; Ліс лісом — дуже густий, високий. *Хліб налився, Ліс лісом трава..* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 220); **Темний ліс** — про що-небудь незрозуміле, заплутане або невідоме. *Чужа душа — темний ліс, каже прислів'я. Але ні, є душі прозорі, як кристаль* (Перв., Невигадане життя, 1958, 214); *Надруковані в різні часи і різними мовами — німецькою, угорською, румунською, — ті карти являли собою темний ліс* (Гончар, III, 1959, 385); *У ліс дивіться — будучи незадоволеним своїм місцем, прагнути його покинути. Вовка як не годуй, а він усе в ліс дивиться* (Укр.. присл., 1955, 157); — *Ах ви ж, казанські сироти! Земство вас виховує, годує, зодягає, а ви все в ліс дивитесь?* (Гончар, Таврія, 1952, 77); *Щось [велике] у лісі здохло — сталося щось незвичайне. Треба, щоб у лісі щось дуже велике здохло, щоб ми помирились!* (Н.-Лев., II, 1956, 12).

2. тільки одн. Зрубані дерева як будівельний та ін. матеріал. На надвірну комору.. дубового лісу купи: нехай лежить та висихає (Шевч., VI, 1957, 217); [Семен:] Ходім краще та визнаємо, де поставлять наші вагони з лісом (Мороз, П'єси, 1959, 24).

ЛІСА, и, ж. Огорожа, сплетена з хворосту. Полагодив [Чіпка] хату, давай погріб очищати та оброблювати; новою лісою усадьбу обплітати (Мирний, I, 1949, 324); Як гордо щепами хвалився він мені В саду малесенькім, обведеним убого Низькою лісою! (Рильський, Поеми, 1957, 230); // Плетена загорода. Ось стара громадська ліса, яку відчиняє перед нами старий дід Панько (Фр., IV, 1950, 326); // Плетена хвіртка або ворота. Данило припав до ліси у повітці й крізь щілини дивився (Ле, Ю. Кудря, 1956, 170).

ЛІСГОСП, у, ч. Скорочення: лісове господарство. Контроль за веденням господарства в колгоспних лісах здійснюють лісгоспи (Колг. Укр., 9, 1959, 39); До свого лісгоспу Захар добирався вже вантажними автомашинами (Ле, Право., 1957, 247).

ЛІСГОСПІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до лісгосп. Школа почала возити стовпи... з лісгоспівського масиву (Мунік., Чорний хліб, 1960, 124).

ЛІСЕЛЬ, я, ч., мор. Парус, який піднімають при слабкому вітрі на додаток до основних прямих парусів для збільшення їх площі.

ЛІСИСТИЙ, а, е. Порослий лісом (у 1 знач.). Він зовсім не надіявся тут, серед диких лісистих гір, ..побачити.. таке ніжне сотворіння (Фр., III, 1950, 88); Багато невільників втікало ще по дорозі до Німеччини, як тільки ешелони заходили в лісисті місця України (Логв., Давні рани, 1961, 94).

ЛІСИСТІСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до лісистий. Найбільша лісистість у нас — у оцих Байраках (Чаб., Стоїть явір., 1959, 172).

ЛІСІВНИК, а, ч. Фахівець із лісівництва. Лісівник, висаджуючи молоді дерева, повинен передбачати, як вони будуть розвиватися (Наука., 6, 1964, 40); Левко був лісівник завзятий Із підхерсонського села (Рильський, II, 1956, 251).

ЛІСІВНИЦТВО, а, с. 1. Наука про вирощування лісів. Інститут лісівництва вивчає найефективніші методи лісостепових насаджень (Вісник АН, 7, 1949, 7).

2. Вирощування лісів як галузь рослинництва. Заповідник Асканія-Нова.. був останнім пунктом нашої екскурсії як степовий базис наукового лісівництва (Ле, Право., 1957, 5).

ЛІСІВНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до лісівництво. Суцільне рубання лісів на великих площах Карпат без додержання вимог лісівницької науки призвело до посилення ерозійних процесів (Наука., 8, 1958, 3).

ЛІСІВНИЧИЙ, а, е. Прикм. до лісівник і лісівництво. — Така вже наша доля лісівника (Чаб., Стоїть явір., 1959, 193); Дорослі дерева цих видів [горіха].. мають добрі лісівничі властивості (Колг. Укр., 9, 1960, 38).

ЛІСКА¹, и, ж. Зменш. до ліса. Грицько.. сів на колодку, що лежала під ліскою (Вас., Вибр., 1954, 103).

ЛІСКА², и, ж. Те саме, що волосінь 3. В руках у вас вудочка. Ліска у вас кріпка, гачок у вас сталеви́й, загартований, міцний (Вишня, II, 1956, 246).

ЛІСКА³, и, ж., діал. Ліщина (у 1 знач.). Під дубом, між двома кущами ліски, ..стоїть моя небіжка Одарка (Н.-Лев., I, 1956, 68); Я була у лісі — Все говорить там. Ліска каже: «Прісю, йди горішок дам» (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 83); // Ціпок з ліщини. Олекса, підпираючися грубою ліскою і стогнувши

раз по разу, поволікся до Перегинська (Фр., VIII, 1952, 240).

ЛІСКОВИЙ, а, е, діал. Прикм. до ліска³. Живо рухаючи білими вусиками, скочила [мишка] на лісковий корч (Фр., VI, 1951, 149); // Зробл. з ліски. Узяв дід ціпок лісковий.., закупив люлечку на дорогу та і шкандибає лісом (Козл., Мандрівники, 1946, 41).

ЛІСНИЙ¹, а, е. Те саме, що лісовий. Виряджав [я] свою сім'ю на літнє мешкання, щоб вона серед лісної прохолоди та вільного польового повітря набралася сили та здоров'я (Мирний, V, 1955, 399); Тремтить якийсь вогник здалека, — Се, певне, в хатині лісній (Л. Укр., IV, 1954, 95); В глибоких ярах по обох боках дороги гей би засіяв різними лісними й польовими квітами (Кобр., Вибр., 1954, 75); // у знач. ім. лісна́, но́ї, ж. Лісова русалка; мавка. Іван знає, що то лісна, а не Марічка, що то вона надить його (Коцюб., II, 1955, 323).

ЛІСНИЙ², но́го, ч., діал. Лісник (у 1 знач.). Підплачував [Мендель] лісничих і лісних, щоб гляділи крізь пальці на те, яке і в якій кількості дерево він вивозить із лісу (Фр., VIII, 1952, 384).

ЛІСНИК, а, ч. 1. Лісовий сторож. Вона ходила в ліс, де стояли готові зруби, ..і розпитувала про ціни в лісників (Коцюб., II, 1955, 25); Гості — лісники й лісничі.. розмовляли один з одним (Донч., VI, 1957, 540).

2. рідко. Те саме, що лісівник. Лісник знайомий єсть у мене Він до щеплювання має хіть велику (Рильський, III, 1961, 204).

ЛІСНИКІВ, ко́ва, ко́ве. Прикм. до лісник. — Хвора за сім кілометрів звідси, це — лісникова жінка (Донч., VI, 1957, 330); // Належний лісникові. Увесь день стояла в лісниковій хаті рожево-золота темрява (Вас., II, 1959, 143).

ЛІСНИКІВНА, и, ж., розм. Дочка лісника. — Лісниківну, значить, виглядаєш, малий. Ранувато трохи (Іщук, Вербівчани, 1961, 433).

ЛІСНИКУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Бути лісником. Максим Бобровник любив ліси — і не сказати... Партизанив тут ще в громадянську... А потім лісникивав (Збан., Єдина, 1959, 10).

ЛІСНИЦТВО, а, с. Ділянка лісу як господарська одиниця, а також установа, що відає цією ділянкою. У Голосіївському лісництві (під Києвом) виявлено 7 природних гібридів горіха (Колг. енци., I, 1956, 299); Хіба ми забули, як ранньою весною лісництво відпустило бідноті сто дерев. А одержала біднота ті дерева? Ні, не одержала (Шиян, Баланда, 1957, 118); Любила [Улянка] їздити.. оглядати лісництво, бувати на заготівлі лісу (Донч., IV, 1957, 115); // Господарські будівлі цієї установи. Прислухалася [Олена] до шелесту ясенів біля воріт лісництва (Вільде, Сестри., 1958, 12).

ЛІСНИЦЯ, і, ж., розм. 1. Дике плодове дерево, що росте у лісі, та його плоди: дичка. Ідуть вони, ідуть, аж при дорозі стоїть лісниця.., така колюча, напівусохла (Укр.. казки, легенди., 1957, 366).

2. Те саме, що лісна́ (див. лісній¹). Потік гримів і падав зі скали.. Ночами потопельниці й лісниці Схилилися до дикої води (Перв., II, 1958, 97).

ЛІСНИЧИЙ, чого, ч. Службовець лісництва, а також завідуючий ним. А дитя осталося, Плаче, бідне.., та на лихо Лісничі почули (Шевч., I, 1951, 44); — Морфологію, анатомію рослин я буду вивчати і не забуду жодної назви, бо я хочу бути лісничим (Шиян, Магістраль, 1934, 287).

ЛІСНИЧИХА, и, ж., розм. 1. Дружина лісника або лісничого. Нудьгувала гарна лісничиха Оце вже вісім

або десять літ (Фр., XI, 1952, 260); *Постукав в двері стиха... А відчинив їх не лісник — Привітна лісничиха* (Нагн., Вибр., 1957, 186).

2. Жін. до лісник. *У яру, де річка тиха, Де глибокий брід, Молоденька лісничиха Кінчила обхід* (Воронько, Тепло., 1959, 151).

ЛІСНИЧІВКА, и, ж., діал. Оселя лісничого. Упоравши рубачів, лісничий пішов до своєї лісничівки (Фр., III, 1950, 274).

ЛІСО... Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову ліс, напр.: л і с о в и р у б у в а н н я; 2) слову лісовий, напр.: л і с о п р о х о л б а.

ЛІСОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до ліс 1; власт. лісу. Долини здалека ніби дишуть тобі в лице холодком, лісовою вогкістю (Н.-Лев., II, 1956, 263); Пташки щебечуть-розлягаються, та верхів'я лісове шепотить (Коцюб., I, 1955, 459); Далеко праворуч між лісовими масивами на верховинах гір зажеврилося голе каміння (Гончар, III, 1959, 434); Вітя.. вдихав у себе чисте повітря зі всіма лісовими пахощами (Томч., Готель., 1960, 16); // Який знаходиться в лісі, розташований у ньому. Дівчина стомлено оглянула лісову галявину (Ю. Янов., I, 1958, 315); Мчать козаки степами і лісовими дорогами, через річки, день і ніч (Довж., I, 1958, 272).

2. Який водиться або росте в лісі. — Та й дика ж ти, як лісова коза (Н.-Лев., II, 1956, 50); Соня лісова в Радянських Карпатах дуже поширена (Звірі.. Карпат., 1952, 38); Самотіє лісова груша — єдиний слід того, що й у цьому кутку колись шумів ліс (Стельмах, II, 1962, 33); Ми дзвіночки, Лісові дзвіночки, Славим день (Тич., I, 1957, 46); // Вкритий лісами. Мовчав суворий лісовий край (Коз., Серце матері, 1947, 88); // у знач. ім. лісовий, вого, ч. Те саме, що лісовік 2. [Р у с а л к а:] Дідусю! Лісовий! біда! рятуйте! (Л. Укр., III, 1952, 194).

3. Стос. до лісівництва. Соймонову належить винахід «пилної [пиляльної] машини» для потреб лісового господарства (Видатні вітч. географи., 1954, 37).

ЛІСОВИК, а, ч. 1. розм. Той, хто живе в лісі або займається лісовим промислом, полюванням. Григорій Григорович Андрусак — спадкоємний лісовик.. З дитинства чув шум смерекових борів.., знав у горах назву кожної травиці, кожного дерева, чагарника (Літ. Укр., 31.VII 1962, 2); Він, Аркадій Валеріанович, мусить з своїх лісових хуторів зігнати селян, ..і лісовики, і селяни, що приїзять до них, підточують його багатство лісокрадством (Стельмах, I, 1962, 289); // Партизан, що діє в лісах. Колись, при денікінцях, і влітку, і восени в оцім лісі по ярах вони жили лісовиками. Увесь ліс шумів од них — партизанів (Головко, II, 1957, 19); Третій рік з сідла не сходить, до безсоння звик. І страшний для окупантів грізний лісовик (Шер., Дорога., 1957, 78); // Той, хто працює в галузі лісівництва. Держава оснастила лісовиків найновішою технікою (Рад. Укр., 15.V 1963, 2); Щоб вітер не вигриз зубами молоді насадження, лісовики виставили біля них захисні щити, сплетені з лози та очерету (Вол., Місячне срібло, 1961, 309).

2. Міфологічна істота, яка, за уявленням багатьох народів, жила в лісі. Очі [молодого хлопця] світилися таким тихим, таким мрійним світом, неначе вони ще й теперечки бачили лісовиків з зеленими бородами (Н.-Лев., I, 1956, 587); Слов'яни вірили, що в кожному лісі був свій лісовик, від якого залежала удача на полюванні (Іст. СРСР, I, 1956, 35).

ЛІСОВИКІВ, ко́ва, ко́ве. Прикм. до лісовік. На галявину вискочили, граючись, лис з лисицею, і зелені лісовикові очі світили їм (Донч., II, 1956, 7).

ЛІСОВИЧКА, и, ж. Жін. до лісовік. Хоч людські очі проводжають лісовичок з співчуттям і зітханням, однак серце ще більше тривожиться (Стельмах, I, 1962, 394); [Л е в:] Треба тільки [чарівне] слово знати, то й в лісовичку може уступити душа така саміська, як і наша (Л. Укр., III, 1952, 227).

ЛІСОВІДНОВЛЕННЯ, я, с., спец. Відновлення лісу. Поряд з роботами по лісовідновленню в республіці передбачено протягом ближчих 3—5 років закласти на великих площах лісонасадження з тополі (Колг. Укр., 7, 1958, 38); Лісівники Волині нагромадили багатий досвід механізації трудомістких процесів лісовідновлення (Рад. Укр., 30.XI 1962, 3).

ЛІСОВІДНОВНИЙ, а, е, спец. Стос. до лісовідновлення. Правління артілей мають.. провадити рубки догляду за лісом, лісовідновні і санітарні рубки (Колг. Укр., 10, 1960, 36).

ЛІСОВОД, а, ч., розм. Те саме, що лісівник. Йй добре було відомо, що за освітою Мурашко лісовод (Гончар, Таврія, 1952, 275); Повільно виростає дуб, глибоко вкорінюється в землю..; його треба, як чудесно висловлюються лісоводи, виховувати (Жур., Вечір., 1958, 38).

ЛІСОВОЗ, а, ч. Вид транспорту для перевезення лісу (у 2 знач.). На лісовозі встановлено двигун потужністю 180 кінських сил (Рад. Укр., 7.IX 1966, 1); Часто мчать дорогами лісовози, возять прекрасний карпатський ліс (Козл., Сонце., 1957, 7).

ЛІСОВОЗНИЙ, а, е. Стос. до лісовоза, який є лісовозом. Наші автомобілі працюють у складі лісовозних автопоїздів, плітьотрубовозів, автопанелевозів, збиральних машин (Роб. газ., 24.VI 1966, 3); На конвейєр поставлено лісовозний автомобіль (Рад. Укр., 7.IX 1966, 1).

ЛІСОВПОРЯДЖЕННЯ, я, с. Сукупність заходів, пов'язаних з організацією і веденням лісового господарства. Лісовпорядження являє собою сукупність польових і камеральних робіт (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 174).

ЛІСОВПОРЯДКУВАННЯ, я, с. Те саме, що лісовпорядження. В колгоспних лісах силами спеціальних лісовпорядних партій за рахунок держави провадиться лісовпорядкування (Колг. енци., I, 1956, 701).

ЛІСОВПОРЯДНИЙ, а, е. Прикм. до лісовпорядження і лісовпорядкування. Періодично, звичайно через 10 років, лісовпорядні роботи треба повторювати (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 174).

ЛІСОВПОРЯДНИК, а, ч. Той, хто здійснює лісовпорядження. Лісовпорядники складають плани ведення лісового господарства (Колг. Укр., 10, 1960, 36).

ЛІСОГОСПОДАРСТВО, а, с. Скорочення: лісове господарство.

ЛІСОГОСПОДАРСЬКИЙ, а, е. Стос. до лісогосподарства. Очищення місць рубок має дуже важливе лісоексплуатаційне, лісокультурне і лісогосподарське значення (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 112).

ЛІСОЗАВОД, у, ч. Завод первинної обробки лісу (у 2 знач.). На Турківських лісозаводах він думав пошукати собі ліпшої роботи (Чорн., Визвол. земля, 1959, 18).

ЛІСОЗАГОТІВЕЛЬНИЙ, а, е. Стос. до лісозаготівлі. Лісозаготівельна промисловість.

ЛІСОЗАГОТІВЕЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається лісозаготівлею. Рибалки, лісозаготівельники.. Хабаровського краю стають на трудову вахту (Рад. Укр., 11.IX 1958, 1).

ЛІСОЗАГОТІВЛЯ, і, ж. Державна заготівля лісу (у 2 знач.). Воно [очищення місць рубки] полегшує лісозаготівлі і даліші лісокультурні роботи (Лісівн. і по-

лезах. лісорозв., 1956, 112); // Місце в лісі, де проходить ця заготівля. *Часом виїздив [зять] десь і на далекі лісозаготівлі* (Ле, В снопі..., 1960, 31).

ЛІСОЗАГОТІВНИК, а, ч. Те саме, що лісозаготівельник. *За самовільне вивезення деревини.. лісозаготівник повинен сплатити двократну таксову вартість цієї деревини* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 130).

ЛІСОЗАХИСНИЙ, а, е. 1. Стос. до захисту, охорони лісів, лісонасаджень. *Тарасівська і Благодатівська лісозахисні станції Міністерства сільського господарства УРСР завершують підготовку до весни* (Рад. Укр., 17.III 1949, 3).

2. Який являє собою лісонасадження, що захищають сільськогосподарські культури. *З-за лісозахисної смуги.. проглядали колгоспні будівлі* (Підс., Віч-на-віч, 1962, 99).

ЛІСОЗБЕРЕЖЕННЯ, я, с. Збереження лісу (у 1 знач.).

ЛІСОЗБЕРІГАННЯ, я, с. Зберігання лісу (у 1 знач.).

ЛІСОЗНАВСТВО, а, с. Наука, що вивчає видовий склад лісу, лісові рослини угруповання, середовище, в якому зростають рослини в лісі.

ЛІСОЗНАВЧИЙ, а, е. Стос. до лісознавства. *Уважно стежить він і за новинами лісознавчої літератури* (Літ. Укр., 8.I 1965, 3).

ЛІСОК, скá, ч. Зменш.-пестл. до ліс 1. *Вдалині повитий туманом дрімав лісок* (Горд., II, 1959, 174); *Достав Панас сокиру та брусок, Налагодивсь — і полягли дерева... Пропає лісок Знічев'я!* (Гл., Вибр., 1951, 73); — *Чоловіче... а в кого то ви березовий лісок купили?* (Фр., I, 1955, 373).

ЛІСОКОМБІНАТ, у, ч. Комбінат для заготівлі і первинної обробки лісу (у 2 знач.).

ЛІСОКРАД, а, ч., розм. Той, хто краде ліс (у 2 знач.). — *Так проморгали лісокрадів? Добру маю охорону!* (Стельмах, Хліб..., 1959, 96).

ЛІСОКУЛЬТУРА, и, ж. Лісонасадження (у 2 знач.). *Деревні породи пошкоджуються шкідниками як у розсадниках та молодих лісокультурах, так і в дорослих насадженнях* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 401).

ЛІСОКУЛЬТУРНИЙ, а, е. Стос. до лісокультури. *Дуже важливим у підготовці і проведенні лісокультурних робіт є правильна організація праці* (Рад. Укр., 21.III 1950, 2).

ЛІСОМАТЕРІАЛ, у, ч. Дерево як будівельний та ін. матеріал; ліс (у 2 знач.). *Лісоматеріал для опор повинен бути рівний, очищений від кори і гілок* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 221).

ЛІСОМЕЛІОРАТИВНИЙ, а, е. Стос. до лісомеліорації. *Щоб запобігти ерозії, треба створювати лісомеліоративні насадження* (Колг. Укр., 10, 1960, 24).

ЛІСОМЕЛІОРАТОР, а, ч. Фахівець з лісомеліорації. *Його [О. Гроссгейма] головні наукові праці.. служать енциклопедією для ботаніків, географів, агрономів, лісомеліаторів* (Видатні вітч. географи..., 1954, 140).

ЛІСОМЕЛІОРАЦІЯ, і, ж. Поліпшення природних (грунтових, гідрологічних і кліматичних) умов шляхом лісорозведення.

ЛІСОНАСАДЖЕННЯ, я, с. 1. Насадження лісу (у 1 знач.). *Деякі учасники спору.. у полемічному запалі стали взагалі піддавати сумніву саму ідею степового лісонасадження* (Жур., Вечір., 1958, 39).

2. звичайно мн. Штучно насаджений ліс та площа, яку він займає. *Лісонасадження урочища Гришино розміщені в досить великій балці* (Укр. бот. ж., XVII, 1, 1960, 85).

ЛІСОНАСАДЖУВАННЯ, я, с. Процес садіння лісових саджанців.

ЛІСООХОРОНА, и, ж. Охорона лісу (у 1 знач.).

ЛІСООХОРОННИЙ, а, е. Прикм. до лісоохорона.

ЛІСОПАРК, у, ч. Приміський ліс, пристосований для прогулянок, відпочинку. *Близько 180 гектарів займатиме показовий лісопарк — чудове місце відпочинку відвідувачів виставки* (Колг. Укр., 7, 1957, 12); *З самого ранку лісопарк повнився музикою та співами* (Гончар, Земля..., 1947, 3).

ЛІСОПАРКОВИЙ, а, е. Прикм. до лісопарк. *Догляд в лісопаркових насадженнях полягає у прочищенні, проріджуванні та видаленні хворих і засохлих дерев* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 292).

ЛІСОПІЛКА, и, ж. 1. розм. Те саме, що лісопильня. *На підстілку худобі в колгоспі використовують торф, тирсу з лісопилки, деревне листя* (Колг. Укр., 8, 1956, 23).

2. Машина для розпилювання лісу (у 2 знач.). *На колгоспному подвір'ї то верескливо брала високу ноту, то хрипло деренчала лісопилка* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 227).

ЛІСОПІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до розпилювання лісу (у 2 знач.). *В окремих господарствах.. працюють лісопильні установки* (Колг. Укр., 4, 1958, 5); *В Азіатській частині СРСР лісопильні центри зосереджені вздовж Сибірської магістралі* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 56).

△ **Лісопильна рама** — машина для поздовжнього розпилювання колод, кряжів і брусів.

ЛІСОПІЛЬНЯ, і, ж. Лісопильний завод. *І день і ніч на лісопильнях.. скрегіт пил* (Ус., Шість, 1940, 16); * *У порівн. Мить передихнувши, мотори знов завили, як лісопильня* (Гончар, Земля..., 1947, 161).

ЛІСОПОСАДКА, и, ж. Те саме, що лісонасадження. *Завершується виконання річного плану лісопосадок на державній лісозахисній смузі* (Рад. Укр., 14.IX 1950, 1).

ЛІСОПРОМИСЛОВЕЦЬ, вця, ч. Капіталіст-підприємець у галузі лісопромисловості. *Селяни.. не давали поміщикам і лісопромисловцям винищувати ліси* (Іст. УРСР, II, 1957, 27); *Від гірського міста Турка через Село Руське і далі до Борині лісопромисловець Станіслав Крапивницький проклав вузькоколійку* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 18).

ЛІСОПРОМИСЛОВИЙ, а, е. Стос. до лісопромисловості.

ЛІСОПРОМИСЛОВІСТЬ, вості, ж. Скорочення: лісова промисловість.

ЛІСОПУНКТ, у, ч. Підприємство, яке веде заготівлю лісу (у 2 знач.) і входить до складу ліспромгоспу. *Лісопункт поповнився новими механізмами* (Колг. Укр., 2, 1957, 10).

ЛІСОРАМА, и, ж. Скорочення: лісопильна рама. *Закріплені колоди подаються в лісораму верстатником і розпилюються* (Стал.-буд. справа, 1957, 61).

ЛІСОРОЗВЕДЕННЯ, я, с. Розведення лісу, вирощування його на нових місцях. *Масове захисне лісорозведення почалося після Великої Жовтневої революції* (Колг. Укр., 11, 1961, 35); *Старий Бувалець ніби помолодшав, як почув про великі плани лісорозведення* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 208).

ЛІСОРОЗРОБКА, и, ж. Розробка лісу (у 1 знач.). *Населення [тайги] займається лісорозробками і сплаванням лісу по ріках* (Фіз. геогр., 6, 1957, 40); // Ділянка, де провадиться розробка лісу. *По всій долині й у горах — на фабриках, заводах і лісорозробках, в містах і селах проходили перші, після багатьох років, відкриті партійні збори* (Скл., Карпати, II, 1954, 406).

ЛІСОРОЗСАДНИК, а, ч. Ділянка землі, на якій вирощуються саджанці для лісорозведення. При кожній школі, кожному учбовому закладі, можливо, варто закласти лісорозсадники й квітники, де вирощуватимуться найцінніші саджанці медоносних дерев та квітів (Літ. Укр., 19.І 1965, 1); // Установа, яка вирощує саджанці для лісорозведення. Деякі передові лісорозсадники для стратифікації використовують торф, бо в ньому створюються кращі умови зволоження і доступу повітря (Колг. Укр., 11, 1956, 40).

ЛІСОРУБ, а, ч. Робітник, який рубає або спилює і заготовляє ліс (у 2 знач.). Тарасик не раз бачив, як лісоруби підходили до товстелих дерев, підпилювали їх (Чаб., Стоїть явір., 1959, 144); Лісоруби з великим перебільшенням виконали план заготівлі лісу (Рад. Укр., 8.І 1948, 3).

ЛІСОРУБНИЙ, а, е. Стос. до рубання лісу. Після закінчення рубок на лісосіках.. залишається багато лісорубних решток — гілок, сучків, хвої (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 112).

ЛІСОРУБСЬКИЙ, а, е. Прикм. до лісору́б. Лісорубські інструменти.

ЛІСОСАДИВНИЙ, а, е. Який саджають з метою розведення лісу. Привезений на місце садіння лісосадивний матеріал негайно прикопують у кількох місцях так, щоб у кожній групі був повний набір сіянців різних порід (Колг. енци., II, 1956, 446).

ЛІСОСАДИЛЬНИЙ, а, е. Стос. до лісонасадження; який використовується при лісонасадженні. На берегах древнього Дніпра гудуть трактори.. Створюються дві механізовані лісосадильні станції (Рад. Укр., 27.ІV 1963, 3); Для механізованого садіння застосовують лісосадильні машини СЛН-1 (Колг. Укр., 9, 1959, 37).

ЛІСОСІКА, и, ж. Ділянка, на якій вирубали, рубають або рубатимуть ліс. Незалісені лісосіки являють собою площі, на яких був вирубаний ліс, що тут раніше ріс (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 11); Лісовози не встигають вивозити розкрижоване дерево, і його тут же на лісосіках укладають в штабелі (Гончар, Маша., 1959, 90).

ЛІСОСІЧНИЙ, а, е. Стос. до лісосіки. При розробленні лісосічного фонду потрібно.. лісосіки розбивати на пасіки, а останні — на окремі стрічки (Колг. Укр., 1, 1957, 38).

ЛІСОСКЛАД, у, ч. Склад, на якому зберігається ліс (у 2 знач.). Рамові тільки встигають різати дерево, а з лісоскладу їм подають, підкочують нові деревини (Чорн., Визвол. земля, 1950, 93).

ЛІСОСМУГА, и, ж. Смуга лісових насаджень. Зимою лісосмуги захищають виноградники від холодних вітрів (Колг. Укр., 9, 1959, 37); Кого не хвилюють тополі в колгоспному парку, В полях лісосмуги — жива проти вітру стіна? (Гірник, Друзі., 1953, 8).

ЛІСОСПЛАВ, у, ч. Сплав лісу (у 2 знач.). Водні багатства Українських Карпат можна використовувати для.. лісосплаву (Наука., 11, 1963, 30).

ЛІСОСПЛАВНИЙ, а, е. Стос. до лісосплаву. Лісосплавні дільниці.. наполегливо готуються до початку сезону (Рад. Укр., 18.ІІІ 1949, 2).

ЛІСОСПЛАВНИК, а, ч. Сплавник лісу (у 2 знач.). **ЛІСОСТАН**, у, ч. Ліс, переважно однорідний за складом порід, віком дерев і т. ін. Дубові лісостани у стиглому віці (120—140 років) досягають висоти 37 метрів з діаметром стовбура близько одного метра (Наука., 4, 1958, 24).

ЛІСОСТЕП, у, ч. Природна зона помірного поясу з чергуванням лісових ділянок і степових масивів. В середній Україні простягнувся лісостеп (Цюпа, Україна., 1960, 86).

ЛІСОСТЕПОВИЙ, а, е. Прикм. до лісостеп. Інститут лісівництва вивчає найефективніші методи лісостепових насаджень (Вісник АН, 7, 1949, 7).

ЛІСОТЕХНІЧНИЙ, а, е. Стос. до лісового господарства, лісової промисловості. Цінність його [бархата амурського], як лісотехнічної породи, полягає в тому, що з його кори виробляють корки для пляшок (Озелен. колг. села, 1955, 66); Інститут [землеробства] реорганізовано у вищий учбовий заклад, який існує і нині під назвою Ленінградська лісотехнічна академія (Колг. Укр., 10, 1957, 13).

ЛІСОТОРГІВЕЦЬ, вця, ч. Купець, який торгує лісом (у 2 знач.).

ЛІСОТУНДРА, и, ж. Природна зона, перехідна між зонами тундри і лісу. Я жив у пустелі в спеку, І лисотундра мені Являла зиму далеку В північній своїй стороні (Дор., Літа., 1957, 43).

ЛІСОХІМІЧНИЙ, а, е. Стос. до лісохімії. Карпатський ліс — цінна сировина і для лісохімічної промисловості (Наука., 10, 1961, 36).

ЛІСОХІМІЯ, і, ж. Розділ технічної хімії, який вивчає властивості лісової рослинної сировини і технологію її переробки. — Тут у вас гостює спеціаліст по лісохімії (Чаб., Стоїть явір., 1959, 206).

ЛІСОЧКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до ліска². В тій хвилі явився обік нього гарний паничик.. з блискою лісочкою в руці (Фр., II, 1950, 122).

ЛІСОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до лісбк. Там, у темному лісочку, кують зозулі... (Мирний, III, 1954, 105); Голубіють ставки у балках, зеленіють молоді лісочки (Жур., Вечір., 1958, 339).

ЛІСПРОМГОСП, у, ч. Скорочення: лісове промислове господарство. В Тульчинському ліспромгоспі на Вінниччині існує відділ робітничого постачання (Рад. Укр., 25.І 1959, 2); Натуру в тайзі ми знімали біля малюсінської станції. Кілька будиночків, заселених працівниками ліспромгоспу (Довж., III, 1960, 121).

ЛІТ¹, льоту і рідше лѐту, ч. 1. Те саме, що летіння. Один ворон уповільнив літ, ніби завмер на місці (Тют., Вир, 1960, 139); Снаряди падали то тут, то там, скорочуючи літ (Кач., Вибр., 1953, 311); Рання, рясна сивина, Тихим туманом розвійся. Лѐту в минуле не бійся, Пісне юнацька, ясна (Воронько, Тепло., 1959, 45); // Те саме, що літання. Над нами з хуркотом промайнув перший табунець чирят як знак початку вечірнього льоту (Досв., Вибр., 1959, 406).

На літ кого, чого — відстань, яку може пролетіти хто-, що-небудь. Кривоніс.. не пробіг і на літ стріли, як побачив ватагу (Панч, Гомон. Україна, 1954, 369).

◇ На льоту́ (лету́): а) під час літання. Гуляла хуртовина по степах, замерзали подорожні, й пташки падали на лѐту (Довж., I, 1958, 471); б) на швидку, мимохідь. Син.. щось на лѐту гукнув батькові, але за гулом, за тупотом Оленчук нічого не розібрав (Гончар, II, 1959, 121); На льоту́ (лету́) хапати́ (ловити): а) ловити кого-, що-небудь, що летить, літає. Ми кидали в двері поштового вагона мішок із сургучевою печаткою і на льоту хапали інший (Жур., Звич. турботи, 1960, 39); б) швидко або мимохідь сприймати, засвоювати або розуміти що-небудь. Надаремно думка силувалася ловити на лѐту сей або той образ, ..прослідити його зв'язок з іншими (Фр., VII, 1951, 120); Валя кожну мою пораду ловила якось на льоту, вміла її реалізувати (Збан., Малин. дзвін, 1958, 362).

2. спец. Період найінтенсивнішого розмноження летючих комах. Весняний літ мух.. триває від одного до трьох місяців (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 113).

ЛІТ², а, ч. У давній Литві — грошова одиниця.

ЛІТ... Перша частина складних слів, що відповідає слову літературний, напр.: літконсульта́нт, літфа́к.

ЛІТА́, літ, *мн.* 1. Період часу в кілька років; роки. *Минули літа, а село Не переминилось* (Шевч., I, 1951, 391); *Літа пригасили горе, та не могли викорчувати думок, згадок* (Стельмах, II, 1962, 407); * *Образно. Мов лату на латі, На серце печалі нашили літа́* (Шевч., I, 1951, 282).

Мно́гії літа — побажання кому-небудь довгих років життя. — *Будь здоров на многії літа!* (Кв.-Осн., II, 1956, 14).

2. *тільки род. в.* У сполученні з числівниками вживається на позначення років. *Чи помолодшав я через 10 літ в неволі, чи постарішав серцем, скажи мені, мій брате рідний* (Шевч., VI, 1957, 139); — *П'ятдесят літ нашої дружби прошуміли в тайзі як один день* (Довж., I, 1958, 115); *Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання* (Сос., I, 1957, 67).

Сто літ — дуже багато, довго, давно. [М у з а:] *Звелю писати оди... [П о е т:] Сто літ, як вийшли з моди!* (Л. Укр., I, 1951, 301); — *Я, звичайно, бажаю їй сто літ жити* (Гончар, III, 1959, 83).

3. Період часу від народження; вік (у 1 знач.). — *Певно, він хлопчик добрий і любий — еге? ..Які його літа?* (Вовчок, I, 1955, 377); *Ім'я їй — Ната. Олег одних із нею літ* (Сос., II, 1958, 457); // *Певний період у житті людини.* [С а в к а:] *Ой ви, слуги молодії, Беріть коні воронії, Доганяйте, повертайте літа молодії...* (Вас., III, 1960, 63); *Невинність дитинства не в силі змити погань зрілих літ* (Стельмах, II, 1962, 57); // *Велика кількість прожитих людиною років; старість.* *Він.. полишає службу через те, що літа й здоров'я не дозволяють йому клопотатись такими трудними справами* (Л. Укр., III, 1952, 513); *Козак намагався триматися по-молодецькому, але літа вже зігнули йому спину* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 97).

◇ **В літа́х** — те саме, що **літній**². *Марко Лукич тоді був уже людиною в літах, у трупі його дуже шанували й прозивали «батьком»* (Збірник про Кроп., 1955, 343); **Доводити** (довести) **до літ** кого — вирощувати, виховувати кого-небудь. *Дядина.. мене, сироту, до літ довела* (Барв., Опов., 1902, 95); **Доходити** (дійти) **[до] літ** *див. доходити*; **Літа́ виходять** (вийшли) — про досягнення повноліття або зрілих років. — *Я б тебе, каже, і сватав, коли б ти не крива.. Так і крає мені серце.. А тут літа виходять* (Барв., Опов., 1902, 228); *А літа, хто ж їх відає, чи вони вийшли, чи вони не вийшли? про те піп знає* (Л. Укр., III, 1952, 668); **Літа́ обсіли** кого — став старим хтось. — *Ой лишенько ж тяжке: літа, літа обсіли чоловіка!* (Головко, II, 1957, 422); **На весні літ** — замолоду. *Біди не знаючи, росла Голубка-дівчина, як ось — На весні літ Де лихо нагле не взялось* (Граб., I, 1959, 487); **На ста́рості літ** — у старості, на схилі віку. [Не] **по літа́х** — [не] у відповідності до віку. *Добре Чіпці у діда підпасичем. Робота.. і по його літах і по його душі* (Мирний, I, 1949, 154); *Йому сподобалась дівчина — отака не по літах серйозенька* (Головко, I, 1957, 368).

4. *розм.* Період у житті суспільства; часи. *І згадував літа лихі, Погані, давні літа* (Шевч., II, 1953, 23); — *Ну, та й літа ж тепер настали!* — балакають старі люди (Мирний, I, 1949, 326).

ЛІТА́К, а, ч. Апарат з двигуном і нерухомими крилами, пристосований для літання. *Всі літаки мають спеціальні прилади, які по атмосферному тиску показують, на якій висоті над рівнем океану знаходиться літак* (Фіз. геогр., 5, 1956, 85); *Дівчина-пілот над*

рідною землею веде стрімкий літак у мрійну далечінь (Сос., II, 1958, 80).

ЛІТАКОБУДІВНИЙ, а, е. Стос. до літакобудування. **ЛІТАКОБУДУВА́ННЯ**, я, с. Галузь промисловості, що виробляє літаки. *Газові турбіни прийшли в авіацію. Їх поява була початком нової ери в літакобудуванні — ери газотурбінних лайнерів* (Наука., 10, 1961, 16).

ЛІТАКОВИЙ, а, е. Прикм. до літа́к. *Над Сулою, на південнім схилі, Мов на літаковому крилі, Саджанці вбиваються у силу* (Вирган, В розп. літа, 1959, 70).

ЛІТАКО-ВІЛІТ, льоту, ч. Виліт літака для виконання певного завдання; // Одиниця обчислення транспортної роботи, яку виконує літак за один виліт. *Тільки торік санітарна авіація республіки.. зробила близько 15 400 літако-вильотів* (Наука., 10, 1957, 20); [Г а л и н к а:] *Мене командуючий жде не діждеться. А ви мене в прийомній маринуйте.. На мене витратили зайвий літако-виліт* (Дмит., Драм. тв., 1958, 92).

ЛІТАКОВОДІ́ННЯ, я, с. Водіння літака. *Поряд із зростанням швидкостей польотів безперервно вдосконалюються і засоби літаководіння* (Наука., 3, 1960, 15).

ЛІТА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до літання; який використовується для літання. *Уже два дні підряд невтомно працюють над своїм літальним апаратом двоє завзятих конструкторів* (Коп., Подарунок, 1956, 51).

ЛІТА́НІЯ, ї, рідко **ЛІТА́НЯ**, і, ж. Урочиста церковна служба, а також довга благальна молитва у католиків. — *Ха, ха, ха, ха!.. Чорт, панове, Літаню співає* (Шевч., I, 1951, 89); // *перен.* Нескінченні скарги, нарікання тощо. *Візьмусь до писання, бо нема часу хорувати, хоч знаю, що за се буде мені від сестри літанія щодня зрана до вечора* (Л. Укр., V, 1956, 263).

ЛІТА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **літати**. *В товаристві двох гусей, Що.. в літанні помагали, Пелікан слабкий прилинув* (Л. Укр., IV, 1954, 189); *Повидумували всякі машини — і до бігання, і до плавання, і до літання...* (Фр., VIII, 1952, 399); *Як танцювала вона з іншими, він водив очима слідком за її легким літанням* (Н.-Лев., I, 1956, 186).

ЛІТА́НЯ *див. літання*.

ЛІТА́ТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Мати здатність триматися і пересуватися в повітрі. *Не вчи орла літати, а рибу плавати* (Номис, 1864, № 5357); — *Як же я полечу? Хіба в мене є такі крила, як у тебе [ельфа]? — сказав Павлусь. — Я не вмію літати* (Л. Укр., III, 1952, 488); [Ш у м е й к о:] *Не все те й літає, що хвостом махає* (Мик., I, 1957, 435).

2. Те саме, що **летіти**¹, але означає рух, який відбувається в різний час і в різних напрямках. *Ворона за море літає, а дурна вертається* (Номис, 1864, № 6041); [Д р у ж к и:] *Ой ви, галочки, літайте, Ой ви, дружечки, співайте* (Кроп., II, 1958, 64); — *Воно, брат, де ворон не літає, а на рідну сторону вертас* (Тют., Вир, 1960, 214); * У порівн. *Не сінце вони смакують, не траву і не овес, а так ходять, як літають, завертають в МТС* (Тич., I, 1957, 169); *Може, через те, що Христині найбільше в світі хотілося мати крила, вона й по землі не ходила, а наче літала* (Стельмах, I, 1962, 153); //на чому і без додатка. *Пересуватися на літальних апаратах (літаках, ракетах і т. ін.). Марченко був відомим пілотом-випробувачем. Він вже давно працював в інституті стратосфери і літав на шести літаках Юрія Крайнева* (Собко, Зор. крила, 1950, 17); [П о л к о в н и к:] *Ми авіація.. Літаємо з важкими бомбами* (Довж., I, 1958, 347); // Про різні

предмети, які пересуваються у повітрі. *Повітря було чисте, прозоре. По йому знай то сюди, то туди літали іскорки сонячного світу* (Мирний, I, 1954, 318); [П е р е л е с н и к:] *Поглянь, як там літає павутиння, кружляє і вирує у повітрі...* (Л. Укр., III, 1952, 246); *Літає пір'я по дворах, всюди лунає дике гортанне «хазяйка!»* (Гончар, II, 1959, 276); // перен. *Думками, мріями і т. ін. прагнути до чого-небудь, переноситися кудись. І в думках забуду, що я сирота, І думка далеко, високо літа* (Пісні та романси..., II, 1956, 30); *Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи. Тримала їх у жмені і далеко гадками літала* (Стеф., I, 1949, 43); *Мої мрії у виборі майбутньої професії літали у сфері архітектури, живопису, мореплавства* (Довж., I, 1958, 13); // *Лунати, розноситися в повітрі в різні боки (про звуки). Довкола них літала груба лайка і прокляття побожних кумась* (Фр., VI, 1951, 152); *Долинами пісня літає* (Ю. Янов., V, 1959, 36); *Сміх літав, мов прудкокрила ластівка по селу, від танка до танка* (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 228); // перен. *Поширюватися, розноситися в різних напрямках; розповсюджуватися (про вісті, новини тощо). Всюди вістка про те літала, всюди будила сонне людське життя* (Мирний, III, 1954, 232).

◇ **Вісоко літати:** а) займати високе суспільне становище. *Хто високо літає, той низько сяде* (Номис, 1864, № 8270); [С т о р ч а к:] *Страшний він був учора на бюро. Ще не бачив таким.* [К а ч а н:] *Високо літав, та низько сів* (Зар., Антеї, 1961, 72); б) мати про себе дуже високу думку; зазнаватися (у 2 знач.). — *А чи не високо ти, Андрію, літаєш? Бо можна сісти низько-низько, що й курка лапою загребє* (Стельмах, Хліб..., 1959, 308).

3. перен. *Дуже швидко, стрімко ходити, бігати, їздити і т. ін. Юнона скрізь літає, Всіх на Енея наворачтає Весільний збитъ з його вінець* (Котл., I, 1952, 191); *Не плаває — літає Семен Дніпром, тільки човен синю хвилю розбиває* (Вовчок, I, 1955, 91); *Літає малий Микита на ковзанах, як птах* (Вас., II, 1959, 120); *Дівчата.. в парі з товаришками літали в танці* (Л. Укр., III, 1952, 565); *Тролейбуси в Ленінграді новенькі, чистенькі, літають ленінградськими вулицями прудко* (Вишня, I, 1956, 306); *Лисніє листя ясенів, де він літав конем шалено й дівчат під зорями любив* (Сос., I, 1957, 348); *Заклопотаний літав по всіх усядах хлопчик* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 92); // *Дуже швидко, легко рухатися (про неживі предмети, пальці рук під час гри і т. ін.). Чіпка сидить з товариством за столом; чарка літає за чаркою, задурює їм голови* (Мирний, I, 1949, 399); *Коли його пальці літали по клавішах піаніно, він побачив у дзеркалі відбиток знайомої довготелесої фігури* (Д. Бедзик, Плем'я..., 1958, 54).

4. перен., розм. *Те саме, що падати.*

ЛІТАТИСЯ, ається, недок., безос., кому. Про наявність бажання або можливості літати (у 2, 3 знач.). *Ластівки літають, бо літається, І Ганнуса любить, бо пора...* (Рильський, I, 1960, 260); — *В ті роки я стрічав свою молодість. Тоді мені не ходилось, а літалось* (Стельмах, Правда..., 1961, 58).

ЛІТАЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до літáк. — *Ну, хлопче, купуй [іграшку], — сказав парубок. — Ех, літачок! Ех, бистрокрилий!* (Донч., VI, 1957, 85).

ЛІТАЮЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до літáти. *Крізь літаюче пір'я він примітив перед собою чотирьох маленьких хлопчиків* (Н.-Лев., I, 1956, 168); *Часами темнішало від швидко літаючих хмар, але як швидко налітали вони, так швидко й проносились* (Ю. Янов., II, 1958, 86).

2. у знач. прикм. Який вміє літати, має засоби для

пересування в повітрі. *Схопився кіт на задні лапи, Почував між ушей: — Коли б то крила, скуштував би Літаючих мишей!* (Бойко, Ростіть..., 1959, 73); — *Спочатку ми робитимемо літаючі моделі аеропланів* (Донч., I, 1956, 66).

△ **Літаюча фортеця (кріпость)** — чотиримоторний важкий бомбардувальник далекої дії. *Подоляк дізнався, що заводи були розбомблені лише годину тому і що погром цей вчинили не німці, а союзницькі «літаючі фортеці»* (Гончар, III, 1959, 425); *Ближче до приміщень аеропорту стояв.. транспортний літак С-54, за ним — чотиримоторна «літаюча фортеця»* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 37).

ЛІТВЕЧІРКА, и, ж. Скорочення: літературна вечірка. — *Це ж і літвечірка сьогодні в нас. Чудово* (Головка, I, 1957, 165); *Щотижня збори, літвечірки, й веселі по домах ідем* (Сос., I, 1957, 309).

ЛІТГУРТКІВЕЦЬ, вця, ч. Член літературного гуртка.

ЛІТГУРТОК, тка, ч. Скорочення: літературний гурток. *Там знову те саме: робота серед робкорів і сількорів, на районах у літгуртках робітничих* (Еллан, II, 1958, 170).

ЛІТЕПЛИЙ, а, е, діал. Теплий. *Літепле молоко* (Сл. Гр.); *Фруктові дерева вкривалися цвітом.. та насичували вечірній літеплий легіт солодкими пахощами* (Оп., Іду..., 1958, 534).

ЛІТЕПЛО, а, с. Тепла вода. *Гафійка гриміла ложками, хлюпала літеплом* (Коцюб., II, 1955, 39); — *Умивайся, а я тобі літепло приготувала з васильками та любистком* (Кочура, Родина..., 1962, 6); * У порівн. *З теплої, як літепло, ..води встала тонесенька пара* (Н.-Лев., I, 1956, 66); // *яке, чого, перен. Про що-небудь тепле; тепло. Коли.. гостра спека змінюється м'яким атласним літеплом синього південного вечора, на токах запалюються електричні ліхтарі* (Гончар, Південь, 1951, 143); *Яблуні чорне і голе галуззя В сонячнім літеплі, в чистій блакиті* (Ус., Листя..., 1956, 11).

ЛІТЕР, а, ч. Документ, який дає право безкоштовного або пільгового проїзду. *Іде [Юрась] сам, уже без провожатого, по військовому літеру, як справжній воїн* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 71).

ЛІТЕРА, и, ж. 1. Письмовий знак, що позначає звук або сполучення звуків мови; буква. — *І хто сю грамоту видумав, хто сі літери вигадав? .. Літеру до літери приложи — слово виходе [виходить]...* (Мирний, IV, 1955, 80); *Він од Зінька вже навчився всіх літер, умів з них і слова читати* (Гр., II, 1963, 407); *І так чітко [виднілись] на білій хустині темні літери: В і С* (Сос., I, 1957, 96); * Образно. *Національні герої та народні месники України в наше духовне життя входили спочатку через фольклор, потім через художню літературу і вже тільки після цього їхні імена вписалися золотими літерами в історію* (Літ. Укр., 22.X 1965, 3); // *Металевий брусочок з винуклим зображенням цього знака, що вживається для друкарського набору. Зимно-холодний метал наче вислизав з рук, не хоче кластися літера до літери* (Еллан, II, 1958, 43).

2. чого, перен. Суто формальне значення чого-небудь.

ЛІТЕРАЛЬНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що буквáльний.

ЛІТЕРАЛЬНО, рідко. Присл. до літерáльний. *В долині жовтий голий горб, з одного боку котрого немов приліплено здорового стільника — і то літерально* (Коцюб., III, 1956, 146).

ЛІТЕРАТ, а, ч., заст. Літератор. *Один звісний російський літерат обіцяв мені допомогти* (Сам., II, 1958, 472).

ЛІТЕРАТКА, и ж., заст. Жін. до літерат. Хтось тут познайомився, з одною італ'янською літераткою (Л. Укр., V, 1956, 388).

ЛІТЕРАТОР, а, ч. Те саме, що письменник. Опріч Горького.., є тут [на Капрі] ще інші російські літератори (Коцюб., III, 1956, 406); Ідеологічна битва з ворогом триває, і немає вищого обов'язку для радянського літератора, ніж обов'язок з честю тримати свої позиції в цій битві (Про багатство л-ри, 1959, 321).

ЛІТЕРАТОРКА, и, ж. Жін. до літератор. Але ж ти до безнадійності не літераторка! (Л. Укр., III, 1952, 689); Драгоманивський гурток ентузіастів української демократичної культури запалив у Ольги Петрівни [Пчілки] інтерес до етнографії й фольклору і спрямував її на тернистий шлях української літераторки (Вітч., 1, 1964, 149).

ЛІТЕРАТОРСТВУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Бути літератором, працювати в галузі літератури.

ЛІТЕРАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до літератор.

ЛІТЕРАТСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до літерат; // Власт. літерату. В мені ж бо, як запевняли мене вже замолоду, літератська жилка (Коб., III, 1956, 7).

ЛІТЕРАТУРА, и, ж. 1. Уся сукупність наукових, художніх і т. ін. творів того чи іншого народу, періоду або всього людства. Хоч він всеньке літо сидів над книжками, писав диктанти, розв'язував задачі, читав літературу, конспектував.. — він все ж таки ловив себе на тому, що такий-от розділ знає гірше, ніж інший (Тют., Вир, 1964, 52).

2. Вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова. Як би там не було, а література моя професія (Л. Укр., V, 1956, 20); Щось сильне тягне мене до літературної праці — і літературі я відданий цілою душею (Коцюб., III, 1956, 282); Література є найпоширенішим і найбільш доступним видом мистецтва (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 7); // Сукупність творів цього виду мистецтва. Журнала вже десяти рік і в очі ні одного не бачив і не знаю, що там і діється, в тій новій.. літературі (Шевч., VI, 1957, 130); Настуся записалася в якусь школу, щоб довідатися французької мови та вислухати курс французької літератури (Н.-Лев., IV, 1956, 429); Великого творчого значення набула свідомо орієнтація художника — на протизагу колишній національній відокремленості й замкненості — на використання досвіду братніх літератур (Про багатство л-ри, 1959, 45); // Літературна діяльність, процес творення художніх творів за допомогою слова. Хтось.. не хоче навіть до роботи братись, а властиве треба, і погода саме літературі сприяє (Л. Укр., V, 1956, 343).

Художня література — те саме, що література 2. Художня література є одним з наймогутніших засобів людського пізнання (Іст. укр. літ., I, 1954, 9).

3. Сукупність друкованих творів певної галузі знань, з певного питання. Література про Маркса і марксизм надзвичайно велика (Ленін, 21, 1950, 63); З допомогою мемуарної літератури нерідко розкриваються цілі важливі сторінки літературного руху (Рад. літ-во, 1, 1962, 134); В парку була влаштована виставка технічної літератури (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 3); // розм. Друковані твори; книжки. В кімнаті м'які меблі, стіл, завалений літературою (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 5).

ЛІТЕРАТУРНИЙ, а, е. 1. Стос. до літератури (у 2 знач.). На літературну ниву я вийшов.. не скоро (Вас., IV, 1960, 40); Ще торік заходився я скласти літературний альманах з праць, ще ніде не друко-

ваних (Коцюб., III, 1956, 255); Одного чудового дня вона віднесла рукопис у редакцію літературного журналу (Донч., V, 1957, 510); // Належний творам художньої літератури. Прямого звертання до літературних образів інших письменників у «Вершниках» немає (Мова і стиль «Вершників», 1955, 37); // Пов'язаний з вивченням літератури. Вона згадала про літературні вечори, про публічні лекції (Н.-Лев., I, 1956, 561); Микола.. теж вступав в університет, тільки не на літературний, а на біологічний факультет (Тют., Вир, 1964, 54); При сільському клубі працює літературний гурток (Літ. газ., 21.IX 1950, 2).

Літературне читання — колективне читання художніх творів з метою обговорення. Стрічали ми новий рік літературним читанням (Коцюб., III, 1956, 418).

2. Пов'язаний з творенням художньої літератури. Добре не пам'ятаю, коли саме почалися мої літературні спроби (Вас., IV, 1960, 16); Українська література розвивалася в тісному зв'язку з російським літературним процесом (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 4); Треба бережно ставитись до відроджуваної української літератури, особливо пролетарської і селянської, вважаючи одним з головних завдань для пролетарських і селянських письменників набуття літературних навиків (КПУ в резол. і рішен., 1958, 309); // Який свідчить про здатність до написання художніх творів. Опріч величезного літературного хисту, який зразу зачарував мене, я бачив в них [творах Панаса Мирного] широкий та вільний розмах думки (Коцюб., III, 1956, 198); Мені здається, що якби ти мала літературний талант, ти б утворила на сій основі щось палкіше (Л. Укр., III, 1952, 688).

3. Пов'язаний з діяльністю в галузі художньої літератури; письменницький. Я не настільки сильний, щоб бути літературним ватажком напряду (Л. Укр., III, 1952, 686); Я познайомився з харківським українським літературним світом (Довж., I, 1958, 19); У Дніпропетровську відбулася нарада літературного активу, присвячена розглядові перших книжок молодих письменників (Літ. газ., 12.III 1957, 1).

4. Який відповідає вимогам літератури (у 2 знач.); художній. Франко явився новатором у галицькій літературі. Не тільки в формі, в літературній манері, а і в своїх відносинах до фактів життя, які він малює (Коцюб., III, 1956, 36); «Казка» краще, ніж «Сон», бо вона і по формі літературніша, і по змісту цікавіша (Л. Укр., V, 1956, 260).

5. Який відповідає нормам, закріпленням у писемності, літературі (про мову, мовлення).

△ **Літературна мова** — вироблена форма загальнонародної мови, яка має певні норми в граматиці, лексичі, вимові тощо. Літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі (Л. Укр., V, 1956, 126); Літературна мова тільки тоді розвивається успішно, коли вона не пориває зв'язку зі своїм ґрунтом — мовою широких мас (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 30).

ЛІТЕРАТУРНИСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до літературний 4, 5.

ЛІТЕРАТУРНО. Присл. до літературний 4, 5. Малоосвічені люди.. не тямлять літературно зложити фрази (Л. Укр., III, 1952, 689).

ЛІТЕРАТУРНО-... Перша частина складних слів, що відповідає слову літературний у 1 знач., напр.: літературно-історичний, літературно-критичний і т. ін.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець з літературознавства. Дехто з наших літературознавців і критиків звертався до мене з листами (Вас., IV, 1960,

48); Коли б зміст твору вичерпувався ідеєю, тоді на-вряд чи можна було б вважати серйозними суперечки між літературознавцями з приводу тлумачення окре-мих творів (Талант., 1958, 38).

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, а, с. Наука про худож-ню літературу, її теорію та історію. У нашому літе-ратурознавстві існує програмова вимога розглядати ху-дожні твори у єдності змісту й форми (Рад. літ-во, 1, 1961, 42); Радянське літературознавство підняло ви-вчення життя і творчості поета [Т. Шевченка] на гідну височінь (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 5).

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ, а, е. Стос. до літературо-знавства. Дослідження творчості Шевченка, навіть в сучасних масштабах, в основному відбувається в літе-ратурознавчому плані (Мовозн., XVII, 1962, 29); Літературознавчі праці.. українського критика Л. Но-виченка справедливо визнані широкою громадськістю як цінний внесок у сучасну науку (Літ. Укр., 7.IV 1964, 4).

ЛІТЕРАТУРЩИНА, и, ж., зневажл. Поганий ху-дожній смак, що виявляється у відсутності просто-ти викладу. Надмірна кількість літературних асо-ціацій завжди вносить у вірші присмак літературицини (Криж., М. Рильський, 1960, 95); — Зерна цінного іноді запорошені найогиднішою літературициною і кан-целярськими неоковирними зворотами (Донч., VI, 1957, 632).

ЛІТЕРНИЙ¹, а, е. Стос. до літера.

ЛІТЕРНИЙ², а, е. Стос. до літери (у 1 знач.), позна-чений літерою. Найменування матеріалів бувають циф-рові, літерні або літерно-цифрові (Матер.-техн. по-стач., 1959, 29); // Який має особливе призначення і тому нумерується літерами. Літерна ложка.

ЛІТЕЧКО, а, с. 1. Пестл. до літко 1. Надворі літеч-ко, ясно й тепло, як в їсі; скрізь пташки щебечуть (Н.-Лев., II, 1956, 25); * Образно. — Минулося наше літечко, перейшли літа молоді, пристиг час у велику дорогу на той світ знаряджатися (Л. Янов., I, 1959, 332); * У порівн. Відлетів він [хороший настрої] у той день геть.. немов тепле літечко за безкрає море (Збан., Сеспель, 1961, 135).

2. рідко. Пестл. до літо 2. Це були матері.. розкида-них долею по всіх фронтах синів, що від них ні вістоники, ні чутки ось уже третє літечко (Довж., I, 1958, 333).

ЛІТІЄВИЙ, а, е. Прикм. до літій.

ЛІТІЙ, ю, ч. Хімічний елемент — дуже легкий, м'який лужний метал сріблито-білого кольору; в при-роді в чистому вигляді не зустрічається. Як лужний метал, літій енергійно взаємодіє з водою (Хімія, 10, 1956, 6); Сполуки літію є важливими.. при виробництві обезболюючих препаратів, багатьох ліків (Веч. Київ, 25.VII 1957, 2).

ЛІТІЯ, ї, ж. Різновид короткого богослужіння. Труну з тілом [М. В. Лисенка] перенесли до Володимир-ського собору, де увечері відбулася заупокійна літія (Вітч., 11, 1962, 194).

ЛІТКО, а, с., рідко. Пестл. до літо 1. На далекі за-робітки Всіх синів повіряжа [повіряджа удова], В люту зиму, в теплі літки (Граб., I, 1959, 505).

ЛІТКОМ, присл., розм. Влітку, літом. Як літком немає Мотрі дома, — баба зварить йому їстки, догляне, й нагодує, й спати положить (Мирний, I, 1949, 140).

ЛІТМОНТАЖ, у, ч. Скорочення: літературний мон-таж.

ЛІТНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до літній². До трибу-ни підходить.. літненька вже, невисока, чорнява жін-ка (Вишня, II, 1956, 31).

ЛІТНИЙ, а, е. Стос. до польоту, літання.

Літна погода — погода, сприятлива для польоту лі-така, дирижабля тощо. На сигнальній щоглі висіла велика куля — знак літної погоди (Ільч., Звич. хло-пець, 1947, 99).

ЛІТНИК, а, ч. 1. сад. Однорічна декоративна садова рослина. Однорічні квіткові рослини, або так звані літники, коли їх висівати весною, розвиваються, цві-туть і плодоносять.. того самого літа (Колг. енци., I, 1956, 557).

2. етн. Старовинний жіночий одяг із легкої матерії. Сидить баба в літнику (Чуб., III, 1872, 164); // Спід-ниця з легкої вовняної тканини, яку носили влітку. На спідниці — «саяни» та «літники» — виготовляється вовняна тканина, яка має орнамент з різнокольоро-вих вертикальних смужок (Матеріали з етногр., 1956, 52).

3. діал. Дачник. — Колишнє ваше мешкання новий власник розширив і винаймає літникам (Коб., III, 1956, 98).

ЛІТНІЙ¹, я, є. Прикм. до літо 1. І в небі, й на землі було розлите розкішне щастя пишного літнього ранку (Н.-Лев., II, 1956, 87); Був гарний літній день, і все навколишнє здавалось прекрасним (Довж., I, 1958, 65); // Який буває влітку; теплий, гарячий. Пахоці з липи, теплий холод, котрий, мов літня вода, обдавав Свирида кругом, — розбудили у його голові якісь незнайомі йому ще думки (Мирний, I, 1954, 281); Смолистий дух у ніздрі б'є. Тут в травні літня вже задуха Обличчя жаром об-дає (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 76); // Який бу-ває влітку. У Настусі літні вакації тяглись ціле літо (Н.-Лев., IV, 1956, 227); Відрядили Захара на літню практику на Україну, до Уманського лісництва (Ле, Право., 1957, 93); // Який використовується вліт-ку, признач. для літа. Літнє мешкання. Праворуч буди-нок з верандою і садком (Л. Укр., II, 1951, 45); На но-гах мала [дівчина].. шнуровані черевики, літні, ..добре вже зношені (Фр., VI, 1951, 162); Звістка про літнє обмундирування викликала захоплення всієї роти (Гончар, III, 1959, 327).

ЛІТНІЙ², я, є. Який починає старіти; немолодий. Він був вже літній чоловік, високий, широкоплечий (Н.-Лев., IV, 1956, 246); В машині сидить німецький генерал. Літній, навіть старий (Ю. Янов., I, 1954, 151); // Характерний для людини немолодої, що почала старіти. Його літнє обличчя, з невеличкими україн-ськими вусами, було захоплене своїми думками (Сміл., Пов. і опов., 1949, 18); // Досить дорослий. Уже Іва-сєві за двадцять років минуло. Парубок літній — час би вже й про жінку подумати (Мирний, II, 1954, 87); На одній парті зо мною сидів літній балбес, син місцевого аптекаря — Юрка (Перв., Неви-гадане життя, 1958, 18).

ЛІТО, а, с. 1. Найтепліша пора року між весною й осінню. Минуло літо, після жнив Овес хазяїн змолотив (Гл., Вибр., 1951, 29); Чи осінь, чи зима, чи в зелені діброва весни вітає дні, чи літо славить птах, — усе мені шумить хода твоя (Сос., II, 1958, 34).

◇ **Бабіне літо див. бабин**; Скільки літ, скільки зим — дуже давно (говориться під час зустрічі). — Скільки літ, скільки зим не бачилися? Здрастуйте! (Мирний, III, 1954, 266).

2. рідко. Те саме, що рік. Либонь, уже десяте літо, Як людям дав я «Кобзаря». А їм неначе рот зашито (Шевч., II, 1953, 200).

ЛІТОГРАФ, а, ч. Фахівець із літографування. Се може кожний літограф справити таку роботу (Л. Укр., V, 1956, 104); Професія літографа куди кра-ща для здоров'я, ніж праця складача (Вільде, Сестри., 1958, 124).

ЛІТОГРАФІЯ, і, ж. 1. Спосіб плоского друку, при якому для виготовлення форми використовують літографський камінь з нанесеним на нього малюнком. Професор Харківського художнього інституту Й. Дайц написав підручник з літографії (Мист., 2, 1956, 29); Йосиф Завадка не дуже розумівся на літографії, бо якось не доводилось займатись цією справою (Вільде, Сестри., 1958, 123).

2. чого і без додатка. Відбиток, одержаний у такий спосіб. Хто ривсь у викладених на прилавку книжках, хто біля вертушки проглядав листівки-літографії (Головко, II, 1957, 451); Літографію портрета Пастера йому подарував старий Майкельсон (Рибак, Час., 1960, 641).

3. Підприємство, цех, де друкують у такий спосіб.

ЛІТОГРАФОВАНІЙ, а, е. Надрукований способом літографування. Павло витяг з кишені жмут паперу, писаного й літографованого (Н.-Лев., I, 1956, 454).

ЛІТОГРАФСЬКИЙ, а, е. Стос. до літографії. Кристалічні відміни вапняків., що дуже щільні і мають прихованокристалічну будову, дістали назву літографського каменю і застосовуються в поліграфічній промисловості (Курс заг. геол., 1947, 56); У наших сусідів через вулицю на стіні в хаті висіла велика літографська картина (Минко, Моя Минківка, 1962, 81).

ЛІТОГРАФУВАННЯ, я, с. Дія за знач. літографувати.

ЛІТОГРАФУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Друкувати способом літографії.

ЛІТОГРАФУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до літографувати.

ЛІТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до процесу осадового породоутворення. Основні крейди рослини тісно пов'язані з відслоненнями крейди різного геологічного віку і різного літологічного складу (Бот. ж., X, 2, 1953, 47).

ЛІТОЛОГІЧНО. Присл. до літологічний. Літологічно поклади напівпустинь представлені глинистими пісками та піщаними глинами (Курс заг. геол., 1947, 94).

ЛІТОЛОГІЯ, і, ж. Відділ геології, що вивчає осадові породи.

ЛІТОМ, присл. У літній час; влітку. З оболонками вікно В садочок літом одчинялось (Шевч., II, 1953, 164); Хочу себе потішити, що літом буде нам краще (Коцюб., III, 1956, 393); Літом пересихає [річка] так, що в деяких місцях її перебродять кури (Тют., Вир, 1964, 5).

Літом і зимою — цілий рік, увесь час. Колись там весело було. Бувало, літом і зимою Музика тне, вино рікою Гостей несуть налива... (Шевч., II, 1953, 9).

ЛІТОПИС, у, ч. 1. У стародавній Русі — хронологічно послідовний запис історичних подій, зроблений їх сучасником. З кінця XI ст. в Новгороді вели літопис, в якому записували найважливіші міські події (Іст. СРСР, I, 1956, 67); Схилившись у куточку, біля воскової свічки, він писав літопис цих суворих днів (Скл., Святослав, 1959, 478); // Книга з такими записами. На сторінках літопису змальовано докладно, як тікав од козаків розбитий польський коронний гетьман Потоцький (Довж., I, 1958, 273).

2. чого, перен. Послідовний запис будь-яких подій; історія чого-небудь. Потрібний ґрунтовний літопис життя і творчості поета [Т. Шевченка] (Від давнини., I, 1960, 75); Українська пісня має своє глибоко національне прекрасне звучання, ..є історичним літописом народу (Мал., Думки., 1959, 68); Шари снігу і льоду, що відкладаються рік у рік — це своєрідний літо-

пис клімату та його трансформацій за минулі часи (Наука., 5, 1960, 24).

ЛІТОПИСАННЯ, я, с. Писання літопису. Літописання було дуже поширене на Русі (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 510); Найдавніший, або початковий, літопис у своєму первісному вигляді був написаний в Києві; він кілька разів доповнювався і редагувався в Києво-Печерському монастирі, який став центром літописання (Іст. УРСР, I, 1953, 79).

ЛІТОПИСЕЦЬ, сця, ч. 1. У стародавній Русі — той, хто писав літопис (у 1 знач.). Літописи склалися на основі різних джерел. Перше з них — власні спостереження самих літописців (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 30); — Літописець оповідає: князь Святослав ходив легко, як барс (Довж., I, 1958, 293).

2. чого і без додатка, перен. Про того, хто послідовно описує певні події. Учителю Кочубей був чесним літописцем своєї епохи, і тому жодна більш-менш важлива подія не проходила поза його увагою (Кучер, Прощай., 1957, 130); Дніпрогес сам народжував не тільки своїх будівників, а й своїх літописців, — співців гарячих почуттів (Вітч., 8, 1958, 187).

ЛІТОПИСНИЙ, а, е. Стос. до літопису (у 1 знач.). Коли хочете знати [про уманську різню], читайте самі ту літописну скрижаль, залиту кров'ю (Стор., I, 1957, 164); Галицько-Волинський літопис вміщений у так званому Іпатіївському літописному списку XV ст. (Іст. УРСР, I, 1953, 113); // Який міститься у літопису, відомості про який є в літопису. Перегортаєм літописні дати, Перевертаєм давнини пласти (Дор., Тобі, народе., 1959, 7).

ЛІТОРАЛЬНИЙ, а, е, спец. Який міститься в прибережній смугі морського дна. Узбережні, або літоральні, поклади поширені в неглибоких частинах моря, в прибережній його частині (Курс заг. геол., 1947, 166).

ЛІТОСФЕРА, и, ж., геол. Верхня тверда оболонка земної кулі; земна кора. Земля тверділа й охолоджувалася. Утворювалася зовнішня оболонка, так звана літосфера (Нафта., 1951, 23).

ЛІТОТА, и, ж. Один із засобів підкреслення виразності мови, побудований головним чином на применшенні якої-небудь ознаки предмета; протилежне гіперболо. Поруч з гіперболою в народній сатурі застосовується, хоч і не так часто, літота (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 48).

ЛІТОЧИСЛЕННЯ, я, с. Система визначення часу за роками від умовно обраного історичного моменту. Ми додержуємо того вже давно прийнятого в багатьох країнах світу літочислення., за яким рік рокам провадиться від вигаданого народження Ісуса Христа (Іст. стар. світу, 1957, 5); Перше числення часу за сонячним календарем виникло в Єгипті біля берегів Нілу за кілька тисячоліть до початку нашого літочислення (Наука., 10, 1960, 49).

ЛІТР, а, ч. 1. У міжнародній метричній системі мір — основна одиниця ємності рідких і сипких тіл, що дорівнює 1000 куб. см. А то вже щось та значить, коли колгоспник почав рахувати, ..скільки коштує центнер пшениці й літр молока (Кучер, Трудна любов, 1960, 5).

2. розм. Посуд такої ємності.

ЛІТРАЖ, у, ч. Об'єм якої-небудь посудини, виражений у літрах. У багатоциліндрових двигунах сума робочих об'ємів усіх циліндрів, виражена в літрах, називається літражем двигуна (Підручник шофера., 1960, 11); Сучасні назви горщиків, як і іншого посуду, визначаються літражем: одолітровий горщик, дволітровий (Полт.-київський діалект., 1954, 117).

ЛІТРЕДА́КТОР, а, ч. Скорочення: літературний редактор.

ЛІТРЕДА́КЦІЯ, ї, ж. Скорочення: літературна редакція.

ЛІТРОВА́Й, а, е. Який вміщує один літр. *На столі.. серед наїдків стояли дві літрові темні пляшки* (Ц. Бедзик, Дніпро.., 1951, 33).

ЛІТРОВКА, и, ж., розм. Посудина (звичайно пляшка) ємністю в один літр; // фам. Літрова пляшка горілки. *Скоро на столі з'явилася літровка, пучечки зеленої цибульки, свіжа, червонобока редька* (Коцюба, Нові береги, 1959, 269).

ЛІТУВА́ННЯ, я, с. Дія і стан за знач. літувати. *За своє літування у полонині зазнав Іван немало пригод* (Коцюб., II, 1955, 326); *Через кожні 4—5 років стави виводяться на літування, тобто їх залишають на літо без води* (Наука.., 10, 1956, 23).

ЛІТУВА́ТИ, ую, уєш, недок. 1. перев. з обставиною місця. Проводити де-небудь літо; жити десь літом. *Літуємо, було, у будці, аж покіль приїде на рябому коні осень [осінь]* (Барв., Опов.., 1902, 355); *Він [кріт] літує І зимує У норі, Тільки шапку Залишає Угорі* (Стельмах, Колосок.., 1959, 80).

2. гідр. Залишатися на літо без води (про штучні водойми). *Щороку один з ставків літує. Мул з .. ставків використовуємо на добриво* (Колг. Укр., 5, 1959, 17).

ЛІТУ́Н, а, ч. 1. Той, хто літає, має здатність літати. *Над лісом кружляли високо-високо соколи та шуліки, ..найбистріші літуни між птицями* (Оп., Іду.., 1958, 28); — *Обіцяв прийти до нас товариш Микола [льотчик], отой літун, що ви бачили його в Кисві на аеродромі* (Вас., II, 1959, 238); *Вирішив [Сашко] зробитися авіатором, а не моряком. Адже моряк панував тільки над водною стихією, а літун панував над водами, землями і самим повітрям* (Смолич, V, 1959, 27); // Про дитячу забавку, яка має назву змія. *Для виготовлення літуна треба мати квадратний аркуш паперу і соснові дранки* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 186).

2. перен., зневажл. Той, хто часто міняє місце роботи, шукаючи особистої вигоди. *На ледарів-літунів падає народний гнів* (Укр.. присл.., 1955, 391); [Ф р о с я:] *На руднику такі діла, а ти в куці? У нові мандри? Літун ти нещасний, ось ти хто!* (Мокр., П'єси, 1959, 205).

ЛІТУ́НСТВО, а, с. Переміна місця роботи в шуканні особистої вигоди. *У перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни на більшості підприємств трудова дисципліна не стояла ще на належному рівні. Прогули, факти літунства, порушення порядку були частим явищем на виробництві* (Іст. УРСР, II, 1957, 315); — *Я ж по своєму літунстві і там працював деякий час...* (Гончар, Тронка, 1963, 192).

ЛІТУРГІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до літургії. *Люди виходять з церкви з літургійним гаслом священика* (Козл., Ю. Крук, 1957, 442).

ЛІТУРГІ́Я, ї, ж. Те саме, що обідня. *З церкви розлягався голосний на ціле село, протяглий спів літургії* (Фр., II, 1950, 196); *Кузюткін.. гаряче молився під час усієї літургії до моменту причастя* (Бурл., Напередодні, 1956, 80).

ЛІТУ́ЧКА, и, ж., розм. 1. Коротка оперативна виробнича нарада. — *Я можу йти? В мене літучка...* (Довж., II, 1959, 145); [В о р о н і н:] *Я повідомляв на літучці, що є ще три статті, які чомусь були забраковані* (Лев., Нові п'єси, 1956, 8).

2. Про легкий, швидкий вид транспорту. — *Приїхала аж із області санітарною літучкою якась швигалка.. Всіх чабанів по кошарах об'їжджає, на місці*

зуби рве, без відриву від виробництва... (Гончар, Тронка, 1963, 67).

ЛІТФОНД, у, ч. Скорочення: літературний фонд. *Ялтинський будинок Літфонду своєю структурою і основними житловими умовами, на мою думку, найбільше відповідає творчому спочинку* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 11).

ЛІФ, а, ч. Предмет одягу, звичайно жіночого, який облягає груди і спину. *За фланелевий ліф теж спасибі, ..мені він потрібний* (Л. Укр., V, 1956, 202).

ЛІФТ, а, ч. Технічна споруда з спеціальною кабіною для вертикального переміщення людей або вантажів. *Ліфтом вона піднялась на п'ятий поверх* (Донч., V, 1957, 432); *Він спускався другого ранку ліфтом під землю* (Рибак, Час.., 1960, 93); * *У порівн. Легко, як ліфт у багатоповерховому будинку, кліть шугнула в підземелля* (Чорн., Красиві люди, 1961, 8).

ЛІФТЕ́Р, а, ч. Робітник, що обслуговує ліфт. *І я влетів з трояндами в кабіну, Де усміхався приязно ліфтер* (Рильський, II, 1960, 225).

ЛІФТЕ́РКА, и, ж. Жін. до ліфте́р.

ЛІФТЕ́РША, і, ж., розм. Те саме, що ліфте́рка. *Біла ліфтерша — він [містер] шляпу знімає, Чорна ліфтерша — стоїть, як бик* (Мал., Звенигора, 1959, 210).

ЛІФТОВИ́Й, а, е. Прикм. до ліфт. *В ньому [стволі шахти] ходило відразу кілька ліфтових кабінок для людей* (Трубіл., Глиб. шлях, 1948, 167).

ЛІФЧИ́К, а, ч. 1. Предмет дитячої або жіночої білизни, який облягає груди. *Вона швидко натягла панчохи, взяла черевички і наділа ліфчик* (Забіла, Катруся.., 1955, 4); *Лукерка.. прала всякий дріб'язок: занавіски, ліфчики, рушники* (Тют., Вир, 1964, 127).

2. Зменш. до ліф.

ЛІХТА́Р, я, ч. Освітлювальний пристрій, в якому джерело світла захищене склом, слюдою тощо. *Музики розставили свої пюпітри, порозкладали ноти й посвітили ліхтарі* (Н.-Лев., III, 1956, 138); *Старшина засвітив свій електричний ліхтар* (Гончар, III, 1959, 256); *У місті ставили вуличні ліхтарі* (Зар., Світло, 1961, 3); * *У порівн. В невеличкому березовому гайку, ніби в чародійному ліхтареві, догорас сонце* (Стельмах, I, 1962, 352).

ЛІХТА́РИК, а, ч. Зменш.-пестл. до ліхта́р. *Карпо освітив ліхтариком навколо* (Досв., Вибр., 1959, 410); *У парку розвішані були гірлянди ліхтариків* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 254).

ЛІХТА́РНИЙ, а, е. Прикм. до ліхта́р. *У ліхтарнім сьайві на твоїм волоссі Світлячком вечірнім заіскрився сніг* (Руд., Поезії, 1949, 50); // Признач. для ліхтаря. *Хрін стояв мовчазний, як ліхтарний стовп, пильно когось видивляючись* (Головка, II, 1957, 285).

ЛІХТА́РНИК, а, ч., заст. 1. Робітник, який обслуговував вуличні ліхтарі. *Непомітно впливали з туману ліхтарники, розносячи світло. Тихими вулицями.. розтеклися з легким гойданням червоні вогні* (Коцюб., II, 1955, 284); *Назустріч сунув.. старий похилий ліхтарник із рогожею та драбиною на плечах* (Ільч., Серце жде, 1939, 35).

2. Той, хто розносив ліхтарі в шахтах.

ЛІХТА́РНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до ліхта́рник.

ЛІХТА́РНЯ, і, ж., діал. Ліхтар. *Катря вийшла покірно в сінні й зараз вернулася з двома засвітленими ліхтарнями* (Стар., Облога.., 1961, 77); *Світло ліхтарні, яку держав [Спорин] у руці, падало скісно на його лице* (Фр., II, 1950, 279).

ЛІХТЕР, а, ч. Вантажне, звичайно несамохідне судно типу баржі.

ЛІЦЕ́ІСТ, а, ч. Вихованець лицею. *Мрії про вольність..*

були тим повітрям, яким дихав Пушкін-ліцеїст (Рильський, III, 1956, 172); Федір Матюшкін був єдиним ліцеїстом, який став моряком (Видатні вітч. географі., 1954, 67).

ЛІЦЕЙ, ю, ч. 1. У царській Росії — середній, іноді вищий чоловічий учбовий заклад для привілейованих верств населення. Дворяни неохоче віддавали дітей до гімназій. Через це уряд організував поза загальною шкільною системою дворянські ліцеї (Іст. СРСР, II, 1957, 102).

2. У деяких країнах Західної Європи — середній, іноді вищий учбовий заклад.

ЛІЦЕЙСЬКИЙ, а, е. Стос. до ліцею. Рідні книги в синьому сап'яні, Тихий згад шумних ліцейських літ (Рильський, II, 1960, 110).

ЛІЦЕНЗІЙНИЙ, а, е. Стос. до ліцензії.

ЛІЦЕНЗІЯ, ї, ж. Дозвіл, що надається державними органами на право торговельного і т. ін. обміну між країнами; // Такий дозвіл на право використання чого-небудь. Силікальцит крокує далеко за межі нашої країни. Ліцензії на право виробництва його придбали концерни Італії, Японії, Бразилії (Наука., 2, 1963, 34); Заручившись підтримкою конгресмена щодо передачі ліцензії на виробництво нового виду зброї, Колінз попросився (Рибак, Час., 1960, 117); * Образно. Якось послабився антиміщанський пафос нашої літератури. Створюється враження, ніби ліцензія на викриття міщанства видана лише гумористам «Перця» та «Крокодила» (Рад. літ-во, 3, 1958, 35).

ЛІЦИТАЦІЙНИЙ, а, е, діал. Прикм. до **ліцитація**. Підписувати документи ліцитаційного продажу: Ліцитаційний едикт.

ЛІЦИТАЦІЯ, ї, ж., діал. Аукціон. Назначили ліцитацію, отаксували все мос добро на круглих шістдесят ринських (Фр., I, 1955, 374); Три тирольські корови, куплені на ліцитації в одному дворі, вилежувалися (Круш., Буденний хліб., 1960, 46); Ліцитація земельних володінь.

ЛІЦИТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. і без додатка, діал. Продавати з аукціону. — Вже ліцитують, ..вже на бубон викликають (Стеф., Вибр., 1945, 66).

ЛІЦИТУВАТИСЯ, ується, недок., діал. Пас. до **ліцитувати**. Мені припала задача заявити одному вбогому мужикові.., що його господарство має ліцитуватися (Коб., I, 1956, 443).

ЛІЧБА, й, ж. 1. чого і без додатка. Те саме, що **лічення** і **лічіння**. Поняття числа виникло у найдавніші часи в зв'язку з потребою вести лічбу конкретних предметів (Вісник АН, 11, 1953, 33); Попід лісом бездоріжжям прямує чоловік, ледве чутно ворущаючи губами, і тепер земля прислухасться до перестуку краплин і лічби хлібороба. Він міряє землю (Стельмах, I, 1962, 376).

Весті лічбу чому — те саме, що **Весті лік** чому (див. **лік**). Встала [дорога] горда і россою вмилась, Не вела лічби пекучим ранам, Пов'язала їх сидим туманом (Мал., Звенигора, 1959, 177); **Лічбу загубити** — те саме, що **Втрачати** (**втратити**, **губити**, **загубити**, **згубити**, **забувати**, **забути** і т. ін.) **лік** чому (див. **лік**). Дід Баклага.. жив на землі давно і жив важко, так що вже й стомився жити і лічбу тим рокам своїм загубив (Мик., II, 1957, 315).

2. Кількість чого-небудь. Тепер у нас «Волынь» так розкупується, ..що щодня збільшує лічбу друкованих аркушів (Коцюб., III, 1956, 189).

3. заст. Прості арифметичні дії; арифметика. Арифметику у межах цілої лічби він добре вивчив ще як був писарем (Гр., I, 1963, 244); На стор. 13 [букваря] була лічба (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 600).

4. тільки мн., заст. Взаємні рахунки, претензії

тощо. — *Киньмо, Йово, лічби всякі! Дай лиш руку...* (Граб., I, 1959, 257).

◇ **Не лічбю** кого, чого; **Без лічби** кого, чого — дуже багато кого-, чого-небудь. Дам ті срібла не вагою, дам ті злата не лічбою (Сл. Гр.); І так уже нашого брата-козака без лічби помучено (Панч, Гомон. Україна, 1954, 34); **Нема лічби** кому, чому — дуже багато, без ліку кого-, чого-небудь. Поза зорями ще зорі та й ще.. *Нема їм лічби* (Барв., Опов., 1902, 358).

ЛІЧЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мнн. ч. до **лічити** ¹ 1. *Вовк і лічені вівці бере* (Номис, 1864, № 11104); [П е д о р я:] *Не берить, бо пироги лічені!* (Н.-Лев., II, 1956, 497).

Не лічено кого, чого — про велику кількість кого-, чого-небудь. [Ч а б а н:] *А ти ж зідки знаєш, що я сірома? А може, в мене лану не міряно, добра не лічено?* (Вас., III, 1960, 241).

2. у знач. прикм. Дуже малий кількісно. *Як тікати?* Зосталися лічені дні, коли не години [до розстрілу] (Ю. Янов., II, 1954, 28); *Роботи ще було багато, а часу — лічені хвилини* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 40).

ЛІЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. **лічити** ¹ 1—4.

ЛІЧЕЦЬ, чця, ч., заст. Лікар. Уже в Київській Русі були своєрідні лікарі — «ліцці», «відуні», які лікували людей (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 70); *Дід-лічець уже заново перев'язав рани.. і сидів, підперши голову руками* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 112).

ЛІЧІЛКА, и, ж., розм. Віршик із лічбою в дитячій грі. Він [дитячий фольклор] представлений такими жанрами, як колискові пісні, ..небилиці, скоромовки, дражнилки, лічилки (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 123); // Гра, в якій використовується такий віршик.

ЛІЧІЛОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **лічилка**. Зараз порахуємо всіх дітей підряд. Лісова лічилочка буде саме влад (Забіла, У.. світ, 1960, 69); *Скрізь, де тільки можна, дітлахи примостилися грати в класи, лічилочку, дарма що вже сутеніло* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 192).

ЛІЧІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для лічби, підрахування. Розроблено кінематику грабельного апарата, теорію лічильного автомата жниварок-самоскидок (Наука., 10, 1957, 15); — *Солдати, напевне, сидять на своїх місцях біля лічильних машин* (Собко, Срібний корабель, 1961, 98); // У якому застосовується лічба. Вона користується складною, дуже тонкою вишивкою низзю, а також лічильною гладдю (Мист., 5, 1960, 21).

ЛІЧІЛЬНИК, а, ч., чого і без додатка. 1. Той, хто веде лік чому-небудь. * Образно. Спросоння закричав десь півень, потім другий, третій, а за хвилину на селі уже не вгавав спів цих нічних лічильників часу (Воскр., Весна., 1939, 61).

2. Прилад для підрахування чого-небудь. В ній [ракеті] є два передавачі з антенами, лічильник космічного проміння (Наука., 2, 1959, 7); Він не відривав очей од лічильника [таксі].. Його зацікавила сама механіка — диви, як блискають цифри, як швидко росте сума (Збан., Курил. о-ви, 1963, 37); * Образно. І став Біз-Бен, вусач-солдат, лічильником годин (Бажан, Роки, 1957, 183).

ЛІЧИТИ ¹, лічу́, лічи́ш, недок. 1. *неперех.* Називати числа у послідовному порядку. — *Лічитиму до трьох: раз!.. два...* (Довж., I, 1958, 206); // Знати назви і послідовність чисел в яких-небудь межах. Людина навчилася лічити тисячі років тому (Наука., 9, 1961, 20); — Він такий тямовитий, що вже сам до тисячі лічить (Стельмах, II, 1962, 107).

2. *перех.* і без додатка. Визначати кількість, суму кого-, чого-небудь. Став пан Пістряк лічити; лічить-лічить, а у п'ятій сотні одного козака не долічиться (Кв.-

Осн., II, 1956, 161); — *Він в семінарії лічити не вмів навіть гроші...* (Вовчок, VI, 1956, 254); — *Скільки ж це буде верстов?* — запитав Григорія наш дід Семен.. — *А хто їх там лічив,* — стримано відповів мандрівник (Довж., I, 1958, 77); // *Вести певні підрахунки. Курчат восени лічать* (Укр.. присл., 1955, 292); *Щось вічно розмірковував [Мемет], пригадував, лічив і раз у раз бігав у крамничку* (Коцюб., I, 1955, 394); *Комбат став лічити на пальцях* (Гончар, III, 1959, 249).

◇ **Грудкі лічити** [на доробі] — дивитися вниз (опустивши очі). **Лічити дні** (години, хвилини і т. ін.) — стежити за часом, з нетерпінням чекаючи кого-, чого-небудь. *Лічу в неволі дні і ночі І лік забуваю. О господи, як-то тяжко Тії дні минають* (Шевч., II, 1963, 235); **Не лічити чого** — дуже багато чогось. *Не лічив Пилипо, скільки разів приходилося йому падати* (Мирний, IV, 1955, 301); *Летить, кричить, шумить орел, Розбитих хвиль не ліче: Їх безліч* (Олесь, Вибр., 1958, 61); **Не лічити годин** (хвилин і т. ін.) — не стежити за часом. *Не дивлячись на сонце, не лічачи годин, йшла молода пара довгим зеленим яром* (Н.-Лев., I, 1956, 154); **Рёбра лічити** (полічити) кому — бити кого-небудь. — *Вилазь, вилазь лишень; я тобі ребра полічу, як ніхто ще тобі їх не лічив...* (Мирний, IV, 1955, 60).

3. **неперех.** Визначати в певній кількості, в певних сумах; нараховувати. — *То скільки ж це вийде орендної плати з пана за сорок три роки, якщо по дев'ять карбованців з десятини лічити?* (Стельмах, I, 1962, 357).

4. **перех.** Рахувати, визначаючи що-небудь як початок відрахунків, одиницю виміру тощо. *Товщину снігового покриву вимірюють снігомірною рейкою.. Лічать від землі до поверхні снігу* (Фіз. геогр., 5, 1956, 94); *Ми всі від Жовтня золотого Ведем літа і лічим вік* (Мас., Побратими, 1950, 5).

5. **перех., перен.** Брати до уваги під час підрахунків, визначення чого-небудь і т. ін.; враховувати. *Опріч відомих Вам оповідань я надрукував.. «Посол від чорного царя», оповід. в «Житті і слові» — ото, здається, і все, коли не лічити дрібничок* (Коцюб., III, 1956, 195); *Мені за сей час нічого веселого не трапилось, коли не лічити веселого сонця і моря* (Л. Укр., V, 1956, 209).

6. **перех., за кого** — що, ким, чим, перен. Те саме, що **вважати**. [Степанида:] *От правда на світі! Як жінок, то й не лічать за людину!..* (Кроп., I, 1958, 135); — *А як крадуть [мужики] ліс, то через те, що вони лісом обділені, що панський ліс вони лічать своїм* (Коцюб., I, 1955, 462); *Пани і підпанки, що слините з-за брам.* — *Не вас лічив Тарас За Україну!* (Ю. Янов., V, 1959, 67).

ЛІЧИТИ ², лічу́, лічиш, *недок., перех., рідко.* Те саме, що **лікувати**. *Дурня вчити, що мертвого лічити* (Укр.. присл., 1955, 250); *Вона набрала зілля Та пішла в палати Лічить його* (Шевч., I, 1951, 373); *Розмовляю та синів питаю, Чи давно захорував їх дєдьо, Що йому робили, чим лічили?* (Фр., XIII, 1954, 333).

ЛІЧИТИСЯ ¹, лічу́ся, лічишся, *недок. 1.* в чому, де. Бути в певній кількості; // Входити до складу чого-небудь, належати до чогось. *В Уманщині лічаться і деякі села подолянські* (Свидн., Люборацькі, 1955, 3); // *Перебувати на певній посаді, службі, бути занесеним у певні списки і т. ін.*

2. Визначатися в певній кількості, в певних сумах; нараховуватися. *Від села на вигін, до табору, лічиться не більше трьох кілометрів* (Ле, Історія радості, 1947, 70).

3. **перен.** Розцінюватися, сприйматися певним чином; вважатися. *Поміж повітовим панством наша сім'я лічилася за людей середнього достатку* (Мирний, IV, 1955, 334).

4. **Пас. до лічити** ¹.

ЛІЧИТИСЯ ², лічу́ся, лічишся, *недок., рідко.* Те саме, що **лікуватися**. *У неї [баби] лічитись не дорого, бо вона ціни не назначає, а всякий дає їй скільки може* (Л. Укр., V, 1956, 163); *Просидів у Києві цілий тиждень, лічився у проф. Яновського* (Коцюб., III, 1956, 438); *Павло порадив, як лічитися від простуди* (Тют., Вир, 1964, 123).

ЛІЧІННЯ, я, с. Дія за знач. **лічити** ¹ 1—4.

ЛІЩИНА, и, ж. 1. Кущ родини березових з їстівними плодами — горіхами. *Кажуть люди, що ліщина Уродила густо; А як в торбу подивлюся, Так у їй і пусто* (Щог., Поезії, 1958, 133); *Лишіть мені одну живу берізку, Один-єдиний свіжий кущ ліщини* (Мур., Осінні сурми, 1964, 95); // *Тонка, гнучка гілка з цього куща. Карпо взяв довгу та рівну ліщину і почав з Лавріном міряти город вздовж та впоперек* (Н.-Лев., II, 1956, 354).

2. Чагарник з кущів цієї рослини. *Ліщина була така густа, що за десять кроків не видно людини* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 137); *Тепер в ліщину зайдем серед дубів старих.* — *Ану, хто перший знайде на цім кущі горіх?* (Забіла, У.. світ, 1960, 62).

ЛІЩИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **ліщина**. — *Ти б пішов та ліщинки де заробив.., огород би обгородили* (Барв., Опов., 1902, 291).

ЛІЩИНОВИЙ, а, е. Прикм. до **ліщина**. *Латиш ішов просто на вершників і грався ліщиною гілкою* (Ю. Янов., I, 1958, 113); *Яринка потягла великий ліщиновий сніп на горбок* (Донч., IV, 1957, 136); // *Зробл. з ліщини. Дугою вудлице зігнулось ліщинове* (Рильський, II, 1946, 152).

ЛІЩИНОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **ліщина**. *Зелена та ліщинонька, Гей, чом без сонечка зів'яла?* (Укр.. лір. пісні, 1958, 220); *Вороними травень мчитьсся.., Заплітає сині зорі у ліщиноньку густу* (Гірник, Сонце.., 1958, 26).

ЛКСМУ, *невідм., ж.* Скорочення: **Л е н і н с ь к а К о м у н і с т і ч н а С п і л к а М б л о д і У к р а ї н и**. [Середа:] *Панько Середа. Учень десятого класу тутешньої повної середньої школи. Член ЛКСМУ* (Мик., I, 1957, 464).

ЛЛЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **льон**. У сільському господарстві часто використовують як паливо.. *лляну кострицю* (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 30); *Краще за нього [проса на печі] хіба тільки лляне насіння* (Багмут, Опов., 1959, 3); // *Вигот. з насіння льону. Лляна олія має важливе промислове значення* (Екстр. метод. доб. олій.., 1958, 9); // *Зробл. з волокон льону. Вона все було сидить.. і виводить голос, як лляну тонку нитку* (Н.-Лев., I, 1956, 61); // *Вигот. з прядива, що є результатом обробки волокон льону. Не простого — лляного полотна тридцять локтів узяла* (Укр.. думи.., 1955, 21); // *Пошитий з полотна, виготовленого з прядива льону. Надіне Марина сорочку тонку лляну, затягнеться поясом шовковим* (Мирний, IV, 1955, 231); *В костюмі лляному білім Комсомольців прийшов вітати Молодий голова артілі* (Забашта, Нові береги, 1950, 57).

2. Схожий світлим кольором і м'якістю на волокна льону (про волосся). *Правила парусом донька рибалки, коси у неї лляні* (Гонч., Вибр., 1959, 277); *З-під зсунутої хустки вибилися лляні пасма кіс* (Речм., Весн. грози, 1961, 108).

ЛЛЯТИ, лляю́, лля́ш і ллю́, ллє́ш, *недок., перех. і неперех., діал.* Лити. *Нащо в криницю воду лляти, коли вона і так повна!* (Номис, 1864, № 1455); *Вночі лляв дощ* (Коб., III, 1956, 188).

ЛЛЯТИЙ, а, е, діал. Литий. *Куле ллята, розпро-*

клята, ти розводице стара! (Мал., Запов. джерело, 1959, 89).

ЛЛЯ́ТИСЯ, ллє́ться, недок., діал. Литися. *О, не даремно, ні, в степах гули гармати, і ллялась наша кров, і падали брати...* (Сос., I, 1957, 54); *Микольцьові слова, що ллялися з його рота, як вода з лотоків, заглушували її* (Март., Тв., 1954, 439).

ЛОБ, лóба, ч. 1. Верхня надочна частина обличчя людини або морди тварини. *По його лобі та по щоках у розмові бігали зморшки* (Н.-Лев., III, 1956, 320); *Ступили обидва [цапки] на кладку, зішлись по середині та й ну один одного лобами й рогами бити!* (Коцюб., I, 1955, 468); *Хвилястий чорний чуб спадає на високий прямий лоб* (Стельмах, II, 1962, 388); // перен., розм. Про голову людини. — *Не виб'єш із їх бісових лобів тієї волі та мандрів* (Мирний, IV, 1955, 220); [Суховій:] *Вночі козакові шлях на небі, а вдень на кінці язика та в лобі* (Кроп., V, 1959, 323); // чого і без додатка, перен. Передня частина чого-небудь. *Тверда й пряма, як меч легіонера, Розколина пробила лоб скали* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 15); *Машина м'яко вперлася лобом у тугу повітряну подушку й зупинилася* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 459).

△ **Барáнячий (льодовий) лоб**, геол. — відшліфована льодовиком скеля, заокруглена з одного боку. Схил, обернутий проти течії, стає положистим, а схил за течією льоду — крутим. Така форма скель зветься льодовим лобом, або баранячим (Курс заг. геол., 1947, 146).

◇ **Біти лóбом (лоба́ми) об зéмлю; Розбива́ти лóба (лоб́и), зневажл.** — схилитися перед ким-небудь, бити поклони. *Свого часу українські націоналісти безсоромно твердили, ніби Пушкін — ..мало цікавий для європейців, перед якими ці панове били лобами об землю* (Рильський, III, 1956, 180); — *Створили собі ідола [божество] і давай перед ним розбивати лоби...* (Гончар, Тронка, 1963, 206); **В лоб (в лóба):** а) в передню частину чого-небудь. *Коли б не треба було поспішати, він зараз без ніякого страху підпустив би оцей танк під саме дуло гармати і лише тоді з усією люттю своєю ударив би в самий лоб* (Головко, I, 1957, 289); б) військ. фронтальним ударом; з фронту. *Три «яструбки» пішли фашистам у лоб* (Ю. Янов., I, 1954, 49); — *Ви, пане Гульський, підете в лоб січовикам, а я з своїми черкасцями зайду ліворуч* (Ле, Наливайко, 1957, 55); в) надто прямолінійно; прямо. *Те, що він викладає думки трохи по-газетному, «в лоб», не заперечує їх безсумнівної щирості* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 30); *Зміст їхніх розмов був дуже простий і бив прямо в лоб* (Кучер, Трудна любов, 1960, 220); *Комуністи замислили напоямляти «карапузів» [секту] не в лоб, не антирелігійною пропагандою.., а знаннями про походження та розвиток життя на землі* (Вол., Місячне срібло, 1961, 289); **Голіти лоб** див. голіти; **З-під лóба диві́тися (гля́нути і т. ін.)** — хмуро, вороже, недружелюбно дивитися і т. ін. *Відколи мачуха ввійшла в батькову хату, — ця маленька, семи років, дівчинка й разу не глянула на неї по-людському, а все з-під лоба* (Гр., I, 1963, 333); *Андрій з-під лоба дивився на начальника штабу* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 21); **Лóбом в лоб** — про зустрічний рух, удар кого-, чого-небудь з кимось, чимось. *По фронту в тридцять кілометрів ішли лісом танк на танк, лобом в лоб, і — горіли* (Гончар, IV, 1960, 61); **Лóбом неширо́кий** — нерозумний. *Ходив по храміні, ходив, Аж поки, лобом неширокий В своїм гаремі одинокий, Саул сердега одурів* (Шевч., II, 1953, 352); **Мідний (пустій) лоб** див. мідний; **На лóбі [собі] запи́сати** — дуже добре запам'ятати. — *Скажи: «Я їй цього не забуду!» Хай вона це запише собі на лобі!..* (Мир-

ний, III, 1954, 55); **На лóбі напі́сано у кого** — видно з першого погляду, помітно із зовнішнього вигляду. [Денис:] *Я кожного з вас на пальцях знаю!* [Пилип:] *Це вже так і на лобі у тебе написано* (Кроп., II, 1958, 49); [Завірюха:] *Здоровенькі були, панове міністри!* [Мерчик:] *А хіба в нас на лобі написано, що ми міністри?* (Мам., Тв., 1962, 318); **Очі на лоб (на лóба) лі́зуть (вила́зять) див. око; Пóвний (золоті́й) лоб** у кого — хтось розумний, мудрий. *Ні, не забудь цього до гроба, коли побив мене йолоп за те, що в мене повний лоб, а в нього порожньо у лобі* (Сос., II, 1958, 364); *І люди є такі ледачі, Мудрують..: Ми, бачте, сила, ми — стовби. У нас, мов, золоті лоби* (Гл., Вибр., 1951, 68); **Пусті́ти [собі] кúлю в лоб (в лóба)** — застрелитися. *Рука його шарпнулася до кобури, — сам пуцу собі кулю в лоб!* (Гончар, II, 1959, 183); **Стúкну́тися лобáми на (в) чо́му** — про зіткнення поглядів, інтересів і т. ін. — *Раз мало не стукнулись лобами на одному інтересі* (Стельмах, II, 1962, 295); **Хоч лóбом в стіну б́итися** — про неможливість що-небудь зробити, про непереборні перешкоди. *Хоч лобом в стіну бийся, то не допоможе* (Номіс, 1864, № 5664); **Як (бі́льш, ніж) óка в лóбі гляді́ти (пильнува́ти і т. ін.)** кого, що, чого — дуже пильно доглядати, берегти. — *Усі чепурні [дочки], шанують одержу, усі глядять одержини як ока в лобі* (Н.-Лев., I, 1956, 121); *Матір поважав [син], а стара гляділа й пильнувала його більш, ніж ока в лобі* (Вовчок, I, 1955, 80).

2. перен., вульг. Про хлопця, підлітка, парубка; лобуряка. — *Чого ж ви стоїте, лоби? — звернувся Гаркуша до парубків* (Гончар, Таврія, 1952, 44); // заст. Той, кого забрили в солдати. — *Зовсім було Якова прийняли і крикнули «Лоб!»* — розказувала далі Настя (Мирний, IV, 1955, 46).

ЛОБА́НЧИК, а, ч., заст., розм. Золота монета, на якій зображено голову певної особи. *Вивозив батько Дорохтея полуімперіали і чужоземні лобанчики.. на Азов, а звідти повертався з рибою* (Стельмах, I, 1962, 234).

ЛОБА́НЬ, я. 1. ч., розм. Людина або тварина з великим опуклим лобом; // Уживається як лайливе слово. — *Ти, такий лобаню, схопився, лоба не перехрестивши, та до хліба зараз тягнешся?* (Вас., I, 1959, 324).

2. ч. і ж. Цінна промислова риба родини кефалевих. *Позаторік восени, коли пішла в морі лобань, змовився Нур'ялі з братами Медже.. вийти на лов* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 260).

ЛОБАС, а, ч. Те саме, що лóбур. — *Ото ще дурний лобас! Нічого до пуття не зробить* (Сл. Гр.).

ЛОБА́СТИЙ, а, е. Те саме, що лобáтий. *Малого Шевченка знали навіть на другому кутку: «То — розумовський — бачили, який лобастий»* (Вас., II, 1959, 570); *Невеличкий, але меткий, з кучмою кучерявого бронзового волосся на лобастій голові, ..він стояв посеред натовпу* (Кол., Терен., 1959, 29).

ЛОБА́ТИЙ, а, е. З великим опуклим лобом (про людину або тварину). *Лінивою, тихою ходою чвалають круторогі бедрати воли, похитують лобатими головами* (Коцюб., I, 1955, 180); *З печі на лежанку спустився, нарешті, сам Василько, білоголовий, лобатий карапуз* (Гончар, II, 1959, 141); // у знач. ім. лобáтий, того, ч., розм. Те саме, що лобáнь 1. *«Лобатим», чи «лобком», дражнили у бурсі Демка Гречаного за його крутий лоб* (Морд., I, 1958, 186).

△ **Лобáтий горб**, геол., — те саме, що Барáнячий (льодовий) лоб (див. лоб). *Місяць стояв праворуч, над Россю, якраз над тим лобатим горбом, на якому досі, уже впівголоса, співали дівчата* (Ряб., Жайворонки, 1957, 63).

ЛОБЕЛІЯ, і, ж. Трав'яниста напівкущова однорічна чи багаторічна рослина з плодами у вигляді коробочки; використовується як декоративна. *Лобелія. Найкраща карликова форма з компактними кущиками та синіми квітками* (Озелен. колг. села, 1955, 212).

ЛОБЗИК, а, ч. Ручний інструмент у вигляді рамки із затискачами на кінцях для вузької тонкої пилки, який використовується для узорного випилювання. *Якщо в листі треба вирізати кутові або криволінійні прорізи, застосовують ножівку полегшеної конструкції — лобзик* (Слюс. справа, 1957, 165); *Бабуся підвелась, взяла на комоді велике фото, вставлене в химерну рамку, вирізану лобзиком з дикту* (Коп., Земля., 1957, 62).

ЛОБЗИКОВИЙ, а, е. Прикм. до лобзик.

Лобзиковий верстат — деревообробний верстат, на якому випилюють криволінійні контури, виготовляючи ажурні прикраси для дерев'яних виробів.

ЛОБИК, а, ч. Зменш.-пестл. до лоб 1. *Коли давала [маті] снідати Кириликові, то якось пестливо погладдила його по голові і поцілувала у лобик* (Мирний, I, 1954, 150); *Вузенські оченята нишпорять по молодих обличчях, вузенський лобик наїжився зморшками...* (Кроп., Сини., 1948, 7).

ЛОБИЩЕ, а, ч., Збільш. до лоб 1. *Хто знає, які думки ховає цей важкий, високий лобище?* (Донч., II, 1956, 277); *Стурбовано помацала [матінка] лобище сотникові, бо ж була певна, що це триклятий борц довів її сінка до марення* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 432).

ЛОБКОВИЙ, а, е. Прикм. до лобок². *Кожна безіменна кістка [таза дитини] складається.. з трьох самостійних частин, які прилягають одна до одної: клубової кістки, сідничної і лобкової* (Шк. гігієна, 1954, 69).

ЛОБНИЙ, а, е. Прикм. до лоб 1. *Щелепи [у дельфінів] видовжені далеко вперед, мов дзьоб. А зверху на них лежить жирова подушка — лобний виступ* (Наука., 2, 1967, 23).

Лобне місце: а) (іст.) поміст, підвищення на площі, з якого в старовину оголошувались царські укази і де проводилися публічні страти. *Біля лобного місця дячки з гусячими перами за вухом і каламарями мідними, прив'язаними до гудзиків на блаженських рясах, нишпорять поміж прийшлими людьми* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 273); б) природне підвищення в якому-небудь пункті, що є його центром. *На лобному місці, де колись стояла трухлява дерев'яна церковка, тепер стоїть будинок школи-одинадцятирічки* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 138).

ЛЮБОВИЙ, а, е. 1. Те саме, що лобний. *В тім капшучці жаб'яча задня права лапка.. та лобова кісточка* (Кв.-Осн., II, 1956, 205); *В цей час [у дитини молодшого шкільного віку] помітно посилюється ріст лобових часток* (Шк. гігієна, 1954, 53).

2. Спрямований прямо перед собою, в лоб; фронтальний. *Вогонь партизанів був лобовим огнем з прекрасно замаскованих позицій* (Воскр., Весна., 1939, 44); // перен. Прямий, прямолінійний. *На таке лобове запитання юнак згоджується на перше-ліпше ім'я* (Ю. Янов., IV, 1959, 138); *Він не вміє думати примітивно, і тому лобове, прямолінійне розкриття думки йому не може прислужитися* (Літ. Укр., 18.II 1962, 2).

△ Лобовий штурм (удар); **Лобова атака** — прямий напад на ворога. *Видираючись майже по прямосисних скелях.. суворовські війська повели лобовий штурм Сен-Готарду* (Іст. СРСР, II, 1957, 97); *Польська кіннота лобовою атакою вдарила на османів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 529).

3. Який міститься в передній частині чого-небудь;

передній. *Поземка стала збільшуватися.. По землі неслися оті важкі хмари,.. засліплюючи лобове скло автомашин* (Ле, Право., 1957, 249); *Олександр Романюк обладнав свій комбайн електроосвітленням, встановивши одну фару на лобовому щиті і по одній — на елеваторах* (Хлібороб Укр., 8, 1963, 19).

ЛОБОГРІЙКА, и, ж. Найпростіша жнивварка з ручним скиданням зжатої стебла. *Нехитра машина лобогрійка: запряжи в неї троє коней, посадови двох людей — скидати й поганяти, — викосиш за день гарної роботи до п'яти гектарів* (Ю. Янов., Мир, 1956, 99).

ЛОБОГРІЙНИК, а, ч. Той, хто працює на лобогрійці. *Знатний лобогрійник Іван Гринюк косить по 12 гектарів за день* (Рад. Укр., 3.VII 1948, 3).

ЛОБОДА, й, ж. Найпоширеніший бур'ян, що заміщує посівні та городні культури; листя деяких видів цієї рослини вживають у їжу, як шпинат, салат тощо. *Хома журился, що лобода й кукіль у просі зародився* (Бор., Тв., 1957, 159); *Лобода біла росте не тільки на полі, але й на городах, левадах, по канавах тощо* (Бур'яни., 1957, 39).

ЛОБОДИНА, и, ж., розм. Одне стебло лободи. *Живе, як сорока на лободині* (Номис, 1864, № 2115); — *Коли ви цього року не виполете одної лободини, то на той рік з цієї лободини виросте сто тисяч лободин* (Вишня, II, 1956, 45).

ЛОБОДОВИЙ, а, е. Прикм. до лобода; // у знач. ім. лободові, вих, мн. Назва родини однорічних і багаторічних трав, до якої належать різні види лободи, кураю. *Види кураю — це дуже поширені переважно в степовій частині Української РСР бур'яни з родини лободових* (Бур'яни., 1957, 34).

ЛОБОДЯНИК, а, ч., заст. Хліб з лободою. [О л е н а:] *Мати нагодують її [дитину] баговинням та глевким лободяником!* (Кроп., I, 1958, 490).

ЛОБОДЯНКА, и, ж., заст. Страва з лободи. *Це ж не лободянка, а справжня косарська юшка!* (Стельмах, Хліб., 1959, 530).

ЛОБОК¹, бка, ч. Зменш.-пестл. до лоб. *Котик її [дочку лисенці] — цок та в лобок, та в мішок, та й знову став грать* (Укр. казки, 1951, 45); — *Тебе і в лобок варто поцілувати, — і він приложився своїми гарячими устами до її білого чола* (Мирний, III, 1954, 251).

ЛОБОК², бка, ч., анат. Підвищення, горбок на місці зрощення передніх кісток таза.

ЛОБОТРЯС, а, ч., зневажл. Те саме, що лобур. — *Увечері Гармаш в салон-вагоні отамана Щупака Мандрику бачив.. А з ним якраз і сінка-лоботряса вашого директора* (Головка, II, 1957, 600); *Лоботряси почали добувати з кишень чорні, пузаті пляшки* (Гончар, Таврія, 1952, 44).

ЛОБУР, а, ч., зневажл. Бездіяльна й ледача людина; лоботряс. — *Це ж ті бієвські лобурі, що старців по ярмарках водять!* (Н.-Лев., II, 1956, 375); *Поміщик Золотарьов був безжурний гультай — п'яничка та лобур, завсідник усіх ресторанів та кафе* (Смолич, V, 1959, 40); // Уживається як лайливе слово. — *Що ти вдієш із таким.. лобурем, таким харцизякою!* (Вас., I, 1959, 324); — *А вже, а вже ти щось накоїв, лобуре?* (Козл., Ю. Крук, 1950, 75).

ЛОБУРКА, и, ж., зневажл. Жін. до лобур. — *Хіба гарно, як сусіди почнуть потріпувати мене лобуркою? — обізвалась моя жінка* (Н.-Лев., IV, 1956, 318).

ЛОБУРЯКА, и, ч., зневажл. Збільш. до лобур. — *Хай він не думає, що Сергій такий от лобуряка. Він до всякої роботи беручий* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 46); *Сиволап скося глянув на Савку. Здоровенний лобуряка, з розхристаними грудьми і чуприною на правому оці*

(Ткач, Плем'я., 1961, 57); *Закрутився фашист клятий — Нікуди тікати, Закрутився окаянний, Бісів лобуряка* (Укр. думн., 1955, 498); — *А ви, лобуряки, оце так лекції вчите?* — почав суворо гримати на школярів о. Лука (Вас., I, 1959, 122); * У порівн. *Пріська.. гляне на Хіврю, як та грас зеленими очима, на Грицька, що спідлоба, мов лобуряка, світить своїми — і знову похилиться...* (Мирний, III, 1954, 27).

ЛОБУРЯЦЬКИЙ, а, е, зневажл. Прикм. до **лобуряка**; // Такий, як у лобуряки. — *Бачу я її погляд лобуряцький, ..ні, вона мене не проведе, наскрізь я її бачу, що воно за цяця* (Мирний, I, 1954, 47).

ЛОБУРЯЧКА, п, ж., зневажл. Жін. до **лобуряка**. — *Оце як бачиш, — крикливо почала Параска, — чортова лобурячка трохи не вбила Василя* (Мирний, IV, 1955, 72).

ЛОВ, у, ч. 1. кого, чого і без додатка. Те саме, що **ловлення**. — *Щасливого лову!* — кивала вона головою рибалці (Коцюб., II, 1955, 303); *Ген-ген по берегу біліє самотня рибальська хатина, де кочує риболовецька бригада в сезон лову* (Гончар, Тронка, 1963, 229); *Дизельний рефрижераторний риболовний траулер.. призначається для лову та обробки риби* (Наука., 2, 1957, 17).

На лов — на полювання, риболовлю. *Батько дикою тропою, йому відомою, на лов крутими горами, тайгою на звіра хижого пішов* (Гонч., Вибр., 1959, 135).

2. Те, що виловлене; вилов (у 2 знач.). *Лов винагородив рибалок. За добу виповнили вони баркас по борти* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 260).

ЛОВЕЛАС, а, ч. Спокусник, зальотник, баламут (у 2 знач.). — *Такий ловелас, як Микола Іванович, якій завгодно дівчині голову закрутить* (Збан., Малш. дзвін, 1958, 312).

ЛОВЕЛАСІВСЬКИЙ, а, е, розм. Прикм. до **ловеласа**. *Веселий, поранений в руку сержант хвалювано розповідав товаришам про свої дозоснні ловеласівські пригоди* (Гончар, III, 1959, 178); // Власт. ловеласові. *Виплекане обличчя, розкішні чорні вуса, ловеласівський зальотницький погляд* (Мельн., Обличчя., 1960, 29).

ЛОВЕЛАСНИЧАТИ, аю, асш, недок., розм. Поводитися як ловелас; упадати за ким-небудь.

ЛОВЕЦТВО, а, с. Те саме, що **мисливство**. *На ловецтві.. найкраще знався він у всій країні* (Рильський, II, 1956, 82).

ЛОВЕЦЬ, вця, ч. 1. Той, хто ловить рибу, звіра тощо. *На ловця і звір біжить* (Укр. присл., 1955, 269); *Йде ловець, виносе сітку, До землі його рука Нахилия тернову вітку І ладнає сторожка* (Щог., Поезії, 1958, 384); — *Тигрів п'ятдесят шість [убив].. і двадцять чотири живцем піймав для звіринців.. Ось який це стрілець і ловець* (Довж., I, 1958, 101); * Образно. *Та хто твої [А. М. Бучми] почислить ролі, Хто оспіває до кінця Мисливця славного у полі, На сцені — людських душ ловця!* (Рильський, III, 1961, 91).

2. Те саме, що **мисливець** (у 1 знач.). *Ловці шатнули по гаях, Дались на полювання* (Граб., I, 1959, 412); *Розтеклись ловці по гаю, Полювали цілу днину, Та коли б вже вполювали Хоч на сміх яку пташину!* (Л. Укр., I, 1951, 366).

ЛОВЕЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ловець**. *Ще сонечко не зараз мало сходити, а вже ловецьке товариство вирушило з табору* (Фр., VI, 1951, 11); // Признач. для ловецтва. *Володимир Мономах.. сам наглядав і за кінями, і за ловецькими птахами (соколами), і за кухнею* (Іст. СРСР, I, 1956, 54); *Зліва чути звуки ловецьких сурм* (Коч., П'єси, 1951, 129); // Власт. ловцеві. *Почут-*

тя ловецького задоволення опанувало тепер його душу (Фр., IV, 1950, 429).

ЛОВИ, ів, мн. 1. Полювання на звіра, птахів, рибу тощо. *Вже третій день тривали лови* (Фр., VI, 1951, 10); *Ми з ловів поверталися додому На пароплаві «Крупська»* (Рильський, II, 1960, 198); * Образно. — *А жити й їсти треба, і тому й ведуться такі шалені лови за жінкою з посагом* (Вільде, Сестри., 1958, 526).

На лови; На ловах — на полювання, рибальство (на полюванні, рибальстві). [Х и м к а:] *У суботу панича не буде дома — на лови збирається* (Мирний, V, 1955, 217); *Під великим камінням водилися круглоголові бички, і Вітя з хлопцями сьогодні ходив на лови* (Собко, Скеля., 1961, 67); *Повіки хай живе в серцях людських Амвросій Бучма, славний між чудових, Що найживішим був серед живих — На сцені, в дружбі, у сім'ї, на ловах!* (Рильський, Згряя., 1959, 15).

2. Те саме, що **ловлення**. *На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови* (Коцюб., I, 1955, 335); *На лови Дончака [жеребця] вийшли мало не всі колгоспники і нічого не могли вдіяти* (Чорн., Потік., 1956, 290).

ЛОВИЛЬНИЙ, а, е. Признач. для ловлення. *Це були довгі жердяні загорожі, в яких через певні проміжки залишалися вузькі проходи з однією або кількома замаскованими ловильними ямами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 46).

ЛОВИТВА, п, ж., заст. Ловн. Діти його люблять. *Він їх іноді й на ловитву птахів бере з собою* (Коп., Як вони., 1961, 25).

ЛОВИТИ, ловлю, ловиш; мн. ловлять; недок., перех. і без додатка. 1. Хапати що-небудь на льоту. [М а в к а:] *(Вона кидає йому [Лукашеві] один кінець свого пояса, держачи за другий) Лови!* (Л. Укр., III, 1952, 220); — *Лови, Карпо! — дід кинув од коша порожній мішок* (Головка, II, 1957, 39); // Хапаючи що-небудь на льоту, збирати докупн. *Олеся ловила стрічки рукою й швидко то откидала їх, то притягала, то обсмикувала* (Н.-Лев., III, 1956, 44); *Старе позашиване решето на колінах ловило.. зернятка, і стукіт їх м'який акомпанував настроєм старої матері* (Ле, Міжгір'я, 1953, 94); *Вона.. радісно щебечучи, ловила в підставлені долоні краплистий сонячний дощик* (Гончар, III, 1959, 409).

◇ **Ловіти момент (мент)** — користуватися слушним моментом, слушною нагодою. *Мусив [Алі] ловити мент, коли човен опускався врівень з його плечем, щоб зручно було прийняти важкий мішок* (Коцюб., I, 1955, 390); *Режисер, я бачу, починає ставитись до мене прихильно. Я ловлю момент і вирішую з картини цілу сцену* (Ю. Янов., II, 1958, 25).

2. Намагатися схопити, спіймати того (те), хто (що) тікає, віддаляється. *Парубок поліз під лаву ловити порося* (Н.-Лев., II, 1956, 113); *Зійшовшись, вони співали, кричали, свистали, ямки рили, коників ловили* (Мирний, I, 1954, 244); *В неділю вони [сезонники] виходили на вулицю з гармошками, горлали пісні, ловили необережних дівчат* (Смолич, II, 1958, 28); * Образно. *Ранковий вітрець, юний і пустотливий, гнався за чимось, ловив і не міг уніймати* (Збан., Єдина, 1959, 8); // Намагатися вхопити те, що рухається. *Івага.. кидається губернаторові в ноги і руки ловить цілувати йому і всім судящим* (Кв.-Оси., II, 1956, 290); *Маланка ловила його за поли.. — Чусш-но, Прокопе, щоб мені одрізали ближче, там, де пшениця родить...* (Коцюб., II, 1955, 78).

◇ **Ловіти вітра в полі див. вітер; Ловіти вітрів (гав, гави, граків, гракі, ворон)** — розглядати все

навколо із зайвою цікавістю; байдикувати. Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів (Кв.-Осн., II, 1956, 66); Сама працювала не розгинаючись і других підганяла, щоб гав не ловили, не байдикували (Кучер, Голод, 1961, 62); Наймишка й небога тут рвуться, а він стоїть, ізхилившись на лісу, да.. граки ловить (Барв., Опов., 1902, 388); [Х а л я в а:] Одначе чого це я ворон ловлю? (Кроп., V, 1959, 244).

3. Брати, вибирати що-небудь з рідини. Качечка випливає з качуром за ними. Ловить ряску, розмовляє з дітками своїми (Шевч., II, 1953, 363); В казані прудко ворочались макаронини, ..не витримав Микола — почав ловити ложкою (Збан., Курил. о-ви, 1963, 63).

4. Хватати які-небудь живі істоти з певною метою. Оце висила [Ратієв] кріпаків ловити живих зайців і напускати у садок... (Мирний, IV, 1955, 15); Там [на болоті] ходив бузько і жаб ловив (Л. Укр., III, 1952, 481); Я розмотав вудку і почав ловити красноперів (Коп., Як вони., 1948, 61); Мурчик — кіт вусатий — Десь повівся із хати, Примостився на стерні й ловить миші цілі дні (Стельмах, Живі вогні, 1954, 16); // розм. Висліджувати (у 1 знач.), розшукувати кого-небудь, щоб затримати, заарештувати. — Нехай гонять, нехай ловлять, нехай заганяють, Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають! (Вовчок, I, 1955, 368); — Богуна ловити, що воду решетою носити (Кач., Вибр., 1953, 119); — Це, мабуть, знову фабричних ловлять.. Соцькі були вже зовсім схопили одного, та... втримати не могли (Гончар, I, 1959, 36).

◇ Ловіти метелики — бавитися. Ловить білі метелики (Номис, 1864, № 6260); Ловіти окунів (окуні) [носом] — дрімати. Стоять з позасвічуваними свічками, хто слуха, а хто і окунів ловить, слухаючи (Кв.-Осн., II, 1956, 239); Пилип-з-конопель уже носом ловив окуні, хоч досі й умів начебто випити чарку горілки (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 504); Ловіти півня — те саме, що Пускати півня (див. пускати). Захлинаючись, ловить «півня» на не дуже високій, але дуже голосній і дуже препаскудній ноті кримський осел... (Вишня, I, 1956, 200); Ловіти решетою (у решето) кого, що — байдикувати. Він дуже розумний: решетою у воді зірки ловить! (Укр.. присл., 1955, 254); [М а к с и м:] Е, ні! Коли їхать, то всім разом. Що я там без вас робитиму? Дурних у решето ловитиму, чи що? (Мам., Тв., 1962, 312); Ловіти рибу (рібку) в каламутній воді — мати вигоду з чого-небудь, користуючись з неясності обставин, чиїхось труднощів і т. ін. [Я р ч у к:] Абстрактного добра і зла не існує. Все на світі відносне. [Н а т а л я:] Це називається в каламутній воді ловити рибу (Мик., I, 1957, 411); На гачок ловіти див. гачок; На льоту (лету) ловіти див. літ¹; Піті раків (раки) ловіти — утонуті. Фашист думав Дніпро проплить — пішов на дно раки ловить (Укр.. присл., 1955, 423).

5. перен. Намагатися збагнути, сприйняти слухом, зором. Коли в залі загомоніли, він очутився й ловив, про що йшло друге питання (Досв., Вибр., 1959, 282); Він кожному з п'яток вдивлявся пильно в очі, Ловив їх першу мисль і чув їх перший сміх (Бажан, Вибр., 1940, 161); // Сприймати, що-небудь органами чуття. Тимко уважно слідкував за дівчиною і кілька раз ловив дивний блиск її очей, який вона відразу ж гасила своїми віями (Тют., Вир, 1964, 37); Як гарно в лісі! Ловить слух Синичок писк веселий... (Нех., Чудесний сад, 1962, 115).

◇ Ловіти кожне слово; Ловіти слова із рота — уважно слухати, прислухатися. Він знову говорив напівголосом, і люди в дворі попритихали, немов перед

грозою. Ловили кожне його слово (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 140); Прокіп вмовляє: — Держіться. Як будемо разом стояти, наш буде верх. Йому ловлять слова із рота (Коцюб., II, 1955, 60); Ловіти погляд (погляди, очі і т. ін.) на собі — відчувати на собі чий-небудь погляд, погляди. Люда інколи ловила на собі запитливі погляди Раєнкових знайомих і червоніла (Зар., Світло, 1961, 11); Я теж часом зовсім забував про неї над своїми паперами та книжками. Іноді тільки ловив несподівано на собі її очі — глибокі, пильні (Вас., II, 1959, 266).

6. радіо, розм. Приймати радіосигнали, передачі. Степами гомін ходить уночі.. І ловлять недріманні приймачі Слова Москви (Рильський, III, 1961, 69); — А щогла висока — бачиш? Антена радіохвилі ловить (Донч., VI, 1957, 255).

7. перен., звичайно на чому, розм. Виявляти чий-небудь помилки, суперечності і т. ін. Досада Йосипенкові. Він знай ловить на чому-небудь Василя (Мирний, IV, 1955, 182); Запальність Сашкова росте й росте, він уже.. наче бачить перед собою автора статті, жарко полемізує, ловить його на чомусь, висміює (Гончар, Тронка, 1963, 42).

◇ Вітрішки ловіти див. вітрішки; Ловіти на гарячому кого — заставати кого-небудь на місці злочину, викривати злочин, зловживання. Степан Васильович вів тепер боротьбу з картярками..: ловив картярів на гарячому (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 127); Ловіти на слові кого — виявляти протиріччя в словах співрозмовника. [М і ч у р і н:] Слухайте, не ловіть мене на слові... Не забувайте, що, крім гніву, існує ще священна непримиренність (Довж., I, 1958, 483); Ловіти себе на чому — раптом зупиняти свою увагу на чому-небудь. Я часто ловив себе на тому, що мені до всього байдуже (Ю. Янов., II, 1954, 78); Ловила себе на думці, що пишається сином. Але на те вона й мати (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 38).

ЛОВІТИСЯ, лóвиться; мн. лóвляться; недок. 1. Потрапляти на гачок, у пастку тощо (про рибу, звірів тощо). Хоч лопни, а риба не ловиться (Номис, 1864, № 13517); [П е т р о:] А що, діду, рої ловляться? (Мирний, IV, 1955, 143); Взяли з собою всі рибальські снасті, Щоб риба нам ловилась в різній масті (Мал., Звенигора, 1959, 295).

На гачок ловітися див. гачок; Отака́ (от така́) ловісь — вигук, що вживається для вираження здивування. — Отака ловись! — каже голова. — Бує Чіпка, а став Никихвор Іванович... Що то значить гроші! (Мирний, I, 1949, 377); Глянули на мене сірі очі.. Тільки очі — от така ловись! — Очі не хлопчачі, а дівочі (Вирган, В розп. літа, 1959, 1962).

2. за що, чого і без додатка. Хапатися, триматися за що-небудь. Олена піднесла обі долоні вгору й ловилась за вуха й за чоло (Март., Тв., 1954, 123); Великими руками ловилися [люди] землі (Стеф., I, 1949, 105).

3. перен. Сприйматися. Його слова ловились у польоті і подавалися з уст до уст (Фр., VI, 1951, 230).

ЛОВІННЯ, я, с. Дія за знач. ловіти; ловлення.

ЛОВКАЧ, а, ч., розм. Спритна людина, що вміє добре влаштовувати свої справи, вдається до хитрощів. Домашня Миша заздрить Кажану: «От де ловчак! Такому скрізь житуха» (Год., Заяча математ., 1961, 127).

ЛОВКЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до лóвкий. — А вона, справді, ловкенька: говорить, як у дзвоник кує! (Вас., I, 1959, 153); — Там у крамниці є такі ловкенькі цукерки.. Такі смачні, неначе солодкий, солодкий лід (Коп., Подарунок, 1956, 40).

ЛОВКЕНЬКО, розм. Присл. до ловкенький. — Ось бач, як воно все виходить ловкенько.. І кози ситі, й сіно ціле (Збан., Курил. о-ви, 1963, 131).

ЛІВКИЙ, а, е, розм. 1. Те саме, що **гáрний** 1, 2. [І в а н:] Як одягнуся, то-то з мене й козарлюга буде, та й ловкий же! (Кроп., I, 1958, 98); — Ой, яка ж то сорочка ловка! — похвалила Настя шитво (Цюпа, На-зустріч., 1958, 89); [Х и м к а:] Іч, яку ловку та голос-ну [пісню] зачали! А нуте ще (Мирний, V, 1955, 229); [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] Ловка буде з нього [клена] соха в кошару (Кроп., II, 1958, 307).

2. Який відзначається спритністю. *Пес був ловкий, скочив змієві на плечі, чотири голови йому відкусив і дитину взяв* (Калин, Закарп. казки, 1955, 165); *За обі-дом батько почав розказувати.. про якогось ловкого мошенника, злодія* (Григ., Вибр., 1959, 441).

ЛІВКО, розм. 1. Присл. до **лівкий**. [В а с и л ь:] Ну й дівчина ж! Як вона ловко співа, та як тонко та голосно (Кроп., II, 1958, 116); *Ловко й вправно орудує лопатою Грицько Погребняк, ніби земля сама слу-хається його* (Собко, Нам спокій., 1959, 154); *Мені на-віть подобається, як він ловко нас обкрутив* (Ю. Янов., II, 1958, 129).

2. у знач. присудк. сл. Уживається для вираження почуття приємності, задоволення, яке відчуває хто-небудь. — *Ух!* — голосно крикнула вона й зашуміла з санчатами з горки. — *Ось ходіть-но сюди — ловко, аж дух забиває!* (Вас., I, 1959, 160); — *Як ловко!* — *стиха вигукнула Вутанька, чуючи, як тануть сні-жинки на її розпашілих щоках, на віях* (Гончар, II, 1959, 181).

◇ **Лівко** кому в чому — до лиця. *Кажуть, мені ловко в тій хустині, Хлопцю я сподобатися хочу* (Забашта, Квіт., 1960, 135).

3. у знач. присудк. сл. Означає схвалення чого-небудь або несхвалення, з відтінком іронії. *Пішли [хлопці] грабувати пошту, а поліція знала про все і всіх накрила.. Ловко!..* (Коцюб., II, 1955, 243).

ЛІВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **ловіти**; ловіння. *Дітвора, боса й майже гола, ..забавлялась ловленням дрібних рибок на гачки* (Фр., VI, 1951, 303); *З особливою силою реалізму змальовано в українських і словацьких піснях ловлення призначених у рекрути людей* (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 38).

ЛІВЛЯ, і, ж. Те саме, що **лові**. *Не тоді собак году-вать, як на ловлю йти* (Номис, 1864, № 7778); [Т е р е-щ е н к о:] *Одна щука на живець — хіба це ловля?..* (Корн., II, 1955, 342); *Діти все ще возилися з котом, тобто спускали його згори в долину на ловлю щурів* (Ков., Світ., 1960, 38).

ЛІВЧИЙ, а, е. 1. Стос. до ловів. *І пал рибальства благородний У грудях так шалено цвів, Що я й синів, і зеленів, — А все в човні стирчав з Ігнатом, У ловчий пристрасті співбратом* (Рильський, Поеми, 1957, 180); // Признач. для знищення шкідників сільськогос-подарських культур. *Для знищення гусениць яблуневої плодожерки.. треба накладати на дерева ловчі пояси* (Колг. Укр., 5, 1958, 39); *Для короїдів лісники готують принаду — ловчі дерева* (Донч., Вибр., 1948, 256); *Ловчі купи розміщують ранньою весною по краях бавов-никового поля* (Техн. культ., 1956, 265).

2. у знач. ім. **лівчий**, чого, ч. Особа, що займалася у бояр, поміщиків різними видами полювання, головним чином полюванням з собаками. *Мчали всі на білих конях, Нече буря. Поспішали Піші ловчії з хортами* (Л. Укр., IV, 1954, 169); *Коли ловчі можайського князя виїжджа-ли на полювання, Колоцький нападав на них, бив, відбирав у них соколів і собак* (Іст. СРСР, I, 1956, 105); *Ловчий був, Люб'язний кавалер, людина знаменита!* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 81); // У стародавній і Московській Русі — придворний, який відав князівським або царським полюванням.

ЛОГАЗА, и, ж., діал. Ячна каша з салом або олією. *Зразу їли логазу, а як ся запомогли, без вечері лягли* (Номис, 1864, № 10833); *В село заїде [комісар].. Борщу, вареників, логазу Поїсть* (Фр., X, 1954, 283).

ЛОГАРИФМ, а, ч., мат. Показник степеня, до якого потрібно піднести число-основу, щоб одержати дане число. — *Як лише вийдете з гімназії.., за два [роки] половина з вас.. на логарифми буде дивитися, як теля на нові ворота* (Фр., III, 1950, 30); *Два тонень-ких зшитки лежали на таблиці логарифмів* (Собко, Звич. життя, 1957, 298).

ЛОГАРИФМІЧНИЙ, а, е, мат. Стос. до логарифма. Логарифмічне рівняння.

Логарифмічна лінійка — прилад для різноманіт-них обчислень. — *Вам доведеться не спати вночі, блискавично працювати з логарифмічною лінійкою* (Ри-бак, Час., 1960, 166).

ЛОГАРИФМУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., мат. Знаходити логарифм даного числа.

ЛОГАРИФМУВАТИСЯ, ується, недок., мат. Пас. до логарифмувати.

ЛОГІК, а, ч. Учений, фахівець із логіки.

ЛОГІКА, и, ж. 1. Наука про закони і форми мислен-ня. — *Поговорімо за всіма правилами логіки, бо логіка є підвалина справжнього мислення* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 25).

2. Внутрішня закономірність. *Логіка життя силь-ніша за логіку конституційних підручників* (Ленін, 11, 1949, 90); *Для соціалістичного реалізму неприйнятна умовність, яка панує в мистецтві буржуазного модер-нізму. Це — умовність, ..що перекручує логіку реаль-них речей і подій* (Про багатство л-ри, 1959, 18); // Пра-вильність, розумність висновків. *Що таке страх? Це така дика, атактична, звіряча сила, яка не залежить од логіки, сили волі* (Коцюб., II, 1955, 427).

3. звичайно з означ., розм. Сукупність чийх-небудь поглядів; Хід міркувань, умовиводів. *Логіка Лесі Укра-їнки відгострена, як бритва* (Рильський, III, 1956, 113); *Логіка Малахова була цілком послідовною і все-таки неправильною* (Собко, Справа., 1959, 212).

Жіноча логіка див. **жіночий**.

ЛОГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до логіки (у 1 знач.). Логічні електронні машини є лише моделлю людського мозку (Наука., 9, 1959, 20); Логічні категорії; // За-снований на законах логіки Лічильно-обчислювальна машина, крім математичних, виконує ряд логічних операцій (Вісник АН, 9, 1957, 9).

2. У якому є внутрішня закономірність; розумний, послідовний. З загальнофілософського погляду все наше мислення є образна концепція світу. Між тим, ми розрізняємо логічне і образне мислення, дві форми пі-знання (Талант., 1958, 49); *Краса цієї повісті не так в її ідеях, як в глибокій, тонкій, логічній психології героїні Наталки* (Л. Укр., V, 1956, 43); // Який від-значається стрункністю внутрішньої будови. *Вона розіб'є його логічні фрази, ..скаже правду* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 128).

△ **Логічний наголос** див. **наголос**; **Логічний пози-тивізм** див. **позитивізм**.

ЛОГІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **логічний** 2. — *Я бачу, ви не можете збагнути логічності цієї пропозиції після всіх попередніх подій* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 106).

ЛОГІЧНО. Присл. до **логічний** 2. Ми обоє могли бути об'єктивними, могли розмовляти тактовно, логічно (Ю. Янов., II, 1958, 22).

ЛОГОГРІФ, а, ч. Шарада, для розв'язання якої необхідно відшукати загадане слово й утворити від

нього нові слова, переставляючи або викидаючи окремі склади чи літери.

ЛОГОПАТ, а, ч. Людина, що хворіє на логопатію.

ЛОГОПАТІЧНИЙ, а, е. Прикм. до логопатія.

ЛОГОПАТІЯ, ї, ж. Розлад мови (заїкання, гаркавість, шепелявість і т. ін.).

ЛОГОПЕД, а, ч. Фахівець із логопедії. Позбутися вад артикуляції можна лише настирливою, тривалою роботою під доглядом досвідченого педагога або лікаря-логопеда (Худ. чит., 1955, 40).

ЛОГОПЕДИЧНИЙ, а, е. Прикм. до логопедія. Для подання допомоги дітям з недоліками мови при дитячих поліклініках існують логопедичні кабінети (Веч. Київ, 14.І 1963, 4); Заїкання має перебіг періодичний, може пройти само по собі, без втручання або під впливом лікування і спеціальних логопедичних занять (Хвор. дит. віку, 1955, 218).

ЛОГОПЕДІЯ, ї, ж. Наука, що вивчає розлад мови та розробляє методи його лікування.

ЛОДЖІЯ, ї, ж. Приміщення в загальному об'ємі будинку, відкрите з фасадного боку і огорожене парапетом або ґраткою, а також відкрита галерея, що прилягає до будівлі. Застосування лоджії в умовах півдня України треба визнати особливо вдалим (Архіт. і буд., 2, 1955, 14); Був цей мотив і тут, у владичому домі: і в карнизах над вікнами, і в капітелях колон, і в різьбленні лоджій (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 159).

ЛОЖА¹, і, ж. 1. Відділені перегородками місця для кількох глядачів у театральному залі. По ложах, по партері де-не-де мріють люди (Н.-Лев., III, 1956, 304); В найкращу з усіх, в позолочену ложу Прозів, поклонившись, старик-білетер (С. Ол., Вибр., 1959, 64); // перен. Про людей, що сидять на цих місцях. Не аплодувала одна тільки ложа в театрі. Ложа більшовиків (Довж., Зач. Десна, 1957, 19).

2. іст. Відділення масонської організації. В 1818 р. [І.] Котляревський вступив у полтавську масонську ложу «Любов до істини» (Іст. укр. літ., I, 1954, 152).

ЛОЖА², і, ж. Дерев'яна частина деяких видів ручної вогнепальної зброї (гвинтівки, мисливської рушниці тощо). В лівій руці старанно тримав [старшина] бойовий трофей — німецький автомат з довгою обоймою патронів, закладеною в ложі автомата (Ле, Право., 1957, 116).

ЛОЖА³, і, ж., заст. Ложке (див. ложе¹). Милого ложка — міх та рогожа, То мені постіль гожа (Чуб., V, 1874, 21).

ЛОЖЕ¹, а, с. 1. заст., поет. Місце для снання; постіль. — Діти! — Атта Троль гукає І качається по голім, Незастеленому ложі (Л. Укр., IV, 1954, 146); Не пам'ятаю, як опинився я аж під ложем своїм. А ложе моє отак за грубою стояло (Баш, На землі., 1957, 63); — Я хворий для людей, мій любий, — ласкаво пояснив патер, — але для бога мушу я підвестися з ложа страждань (Тулуб, Людолови, I, 1957, 148); * У порівн. Блакитні тіні розкривали свою глибину і приймали, як в м'яке ложе, Гафійчині думи (Коцюб., II, 1955, 39).

◇ **Прокрустове ложе**, книжн. — мірка, під яку штучно підганяють факти (за іменем міфічного старогрецького розбійника, який відрубав або витягував ноги жертвам, що не відповідали довжині його ліжка). Удачі автора йдуть за рахунок подолання штампів, що перетворилися в прокрустове ложе для письменника (Вітч., 1, 1962, 204); **Розділяти (ділити) ложе** з ким і без додатка — бути з ким-небудь в інтимних стосунках. [К а с с а н д р а:] Троянки у неволі — і живі! ..Обходять кросна, розділяють ложе, дітей годують еллінам на втіху... (Л. Укр., II, 1951, 325); **Смертне**

ложе — місце, на якому людина вмирає або лежить мертва. Заметався сержант на своєму смертному ложі.. Не помирати хотілось Орлюкові — жити! (Довж., I, 1958, 320); На ложі смертному лежить Ілліч, Неначе на горі найвищій світу, Легендами квітчає наш народ Його безсмертний, життєдайний образ (Ю. Янов., V, 1959, 82); Кнут Гамсун теж казав, що все про себе він міг би розповісти хіба тільки на смертному ложі (Вас., IV, 1960, 7); **Цвинтарне ложе** — те саме, що **могила** 1. Пісеньку зложу.. І братчику мому [моєму] на цвинтарнім ложу На струнах шовкових заграю (Пісні та романси., II, 1956, 160).

2. Заглиблення в ґрунті, камені, яким тече річка, струмок і т. ін.; річище, русло. Коли ріка виробляє своє ложе, вона повільно знижує виступи дна (Курс заг. геол., 1947, 105); Здавалось, з гір потекла колись бистра вода і лишила по собі висохлі кам'яні ложа (Коцюб., II, 1955, 294); // Твердий шар, тверда основа ґрунту. Озимий ячмінь добре перезимовує лише тоді, коли насіння висівають у вологий ґрунт на тверде ложе (Колг. Укр., 8, 1959, 12).

ЛОЖЕ², а, с. Те саме, що **ложка**². Притиснувши коліном студента, він ложем підбив до нього кимсь оброну рушницю (Панч, В дорозі, 1959, 61); Гупнув ложем гвинтівки об долівку (Д. Бедзін, Дніпро., 1951, 90).

ЛОЖЕЧКА, н, ж. 1. Зменш. до **ложка**. Стась мовчав і тільки колотив ложечкою чай (Н.-Лев., II, 1956, 74); Опущена в гарячий чай металева ложечка, дістаючи теплоту від чаю, нагрівається (Фізика, II, 1957, 19); Дідок.., тримаючи на руках дитину, годував її з чайної ложечки манною кашею (Головка, I, 1957, 461); // Пестл. до **ложка**. Дівчатам вже не до їжі.. Треба своє діло справляти; та, не бравшись за ложечки, і заспівали (Кв.-Осн., II, 1956, 74); — Дайте мені, голубко, борщику трошки.. Хоч дві ложечки (Коцюб., I, 1955, 454).

2. чого. Деталь деяких машин і знарядь. Її [картоплю] добре захоплювали ложечки саджалки і висаджували в ґрунт без пропусків (Хлібороб Укр., 12, 1964, 13).

3. розм. Нижня частина грудей під ребрами. Удар Зірченкові припав під ложечку, і той звалився, задихаючись (Воскр., Весна., 1939, 37).

◇ **Ссати (зассати, смоктати, засмоктати і т. ін.) під ложечкою** — боліти, пекти у нижній частині грудей під ребрами. — Ой, скупий же ви народ — армійські інтенданти!.. У вас під ложечкою ссе, коли треба розкошелитись (Руд., Вітер., 1958, 172); Проганяючи всякі злі думки, Євген Вікторович відчув, як знов засмоктало в нього під ложечкою (Ле, Міжгір'я, 1953, 354).

ЛОЖЕЧНИК, а, ч. Футляр для ложки, який носили за поясом запорожці. Підперізувались вони шкур'яним поясом і прив'язували до його гаман, .. швайку — часом налагодить зброю, і ложечник з ложкою (Стор., I, 1957, 267).

ЛОЖИТИ, ложу, ложити, недок., розм. Те саме, що **класти** 1, 2. Ввечері плете [Іван] рукавиці, бавиться з дітками.., спати їх ложить (Мирний, I, 1949, 210).

ЛОЖКА, н, ж. Предмет столового прибору, яким набирають рідку або розсипчасту страву. Присунулись гості до миски й почали носити страву з миски до рота, підкладаючи під ложку хліб, щоб не закапати скатірки (Коцюб., I, 1955, 44); Сіли обідати в сінях круг столика. Мовчки сьорбали з ложок і думали — кожен про своє (Головка, I, 1957, 107); // чого і без додатка. Кількість страв, набрана цим предметом. Укинула Приська ложку каші в рот; не пожувавши, ковтнула (Мирний, III, 1954, 47); Мати з'їла дві-три ложки

та й поклада ложку. Страва здалась їй несмачною (Коцюб., I, 1955, 15); // перен. розм. Мала кількість, крапля чого-небудь. Хіба не видно он по тій сумовитій корові, на хребті якої походить ворона, що Гранчакові діти сидять без ложки молока? (Стельмах, I, 1962, 224).

◇ В ложці [воді] не спіймати (піймати) кого — про хитру, спритну людину. Сестра її там така, що і в ложці води не піймаєш (Барв., Опов., 1902, 202); Людина він досвідчена, хитра. Його і в ложці не спіймаєш... Такий, що з піску мотузки суче... (Руд., Остання шабля, 1959, 42).

ЛОЖКАР, я, ч. 1. Майстер, що виробляє ложки. У нас по селах кождий ложкар має свій питомий спосіб, свою форму ложок (Фр., II, 1950, 130).

2. Інструмент, яким виробляють ложки. При археологічних розкопках знайдено багато деревообробних інструментів: сокир., ложкарів, стамесок (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 427).

ЛОЖКАРНИЙ, а, е. Стос. до виробництва ложок.

ЛОЖКОВИЙ, а, е. Прикм. до ложка.

ЛОЖНИЦЯ, і, ж., заст. Спальня. Підчаший.. налив князеві другу [чарку] й поніс її на срібному підносі у великокняжу ложницю (Оп., Іду., 1958, 574).

ЛОЗА, й, ж. 1. Народна назва деяких кущових порід верби. Понад Россю над самим берегом росли довгими рядками верби та лози (Н.-Лев., II, 1956, 312); По берегах річок ніжні верби і лози над водою і в воді радували людську душу (Довж., I, 1958, 173); * У порівн. Люде гнуться, як ті лози, Куди вітер віс (Шевч., I, 1963, 32); // Довге тонке стебло цих та деяких інших кущових рослин; лозина (у 1 знач.). Він давно вже лагодився піти до Запори попрохати дозволу нарізати лози в його лузі (Гр., I, 1963, 551); Сокири гупали в грубе коріння, аж листя тремтіло на гнучких лозах (Коцюб., I, 1955, 218); Як парость виноградної лози, Плекайте мову (Рильський, III, 1961, 211); * У порівн. Голоси переплітаються, мов лози винограду (Н.-Лев., III, 1956, 315); // Зрізані стебла цих рослин як матеріал для деяких виробів. — Заходився раз Кирило мій Плести у хаті ясла. На що, на що — на це дотепний був. Ще і лози червоної добув (Гл., Вибр., 1951, 162); [П р о к і п:] Буду з лози меблю плести (Корн., П'єси, 1947, 446); // розм. Різка, дубець з цього стебла. — Хай тепер і він [пан] господарює.. на десятинках. — Ой, погосподарює він лозою по наших спинах (Стельмах, I, 1962, 627).

2. Те саме, що лозняк. Заспівали соловейки в лозах та в садах понад Россю (Н.-Лев., III, 1956, 156); Уздовж дороги попід вербами пішли та й пішли [козаки], поминули греблю, лози перебрели (Головко, II, 1957, 296).

◇ Довга лоза див. довгий.

ЛОЗАН, а, ч., заст. Лоза (у 1 знач.). Ох, те жито — панське жито, А гаї шумлять над нами Лозанами дошкульними (Сам., I, 1958, 136).

◇ Надавати лозанів кому — побити лозиною кого-небудь.

ЛОЗІНА, н, ж. 1. Одна стеблина лози. Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину підв'яже (Коцюб., I, 1955, 190); Іван виламав з куща лозину і з колії зігнав безпечну корову (Чорн., Визвол. земля, 1959, 61); — Ну, як можуть бути гарні справи, коли ви працюєте так, що лозиною вас мало ганяти (Собко, Любов, 1935, 63); * Образно. Відразу щось розтяло хмару і мовчки нахвалється на когось огняною лозиною (Вас., I, 1959, 124); * У порівн. Струнка, як тополя, Гнучка, як лозина, Ростеш ти в коханні У батька дитина (Щог., Поезії, 1958, 234).

2. Те саме, що лоза. А калина з ялиною Та гнучкою лозиною, Мов дівчаточка із гаю Виходжаючи співають (Шевч., II, 1953, 342); На березі росли кущі срібної лозини (Козл., Пов. і опов., 1949, 79); Вироби з лозини досвідчених майстрів користуються на Вінниччині особливим попитом (Рад. Укр., 25.III 1965, 3); Згадалися солов'ї у рідному селі, що заливалися цілими ночами в недалекій лозині над річкою (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 21).

ЛОЗІНКА, н, ж. Зменш.-пестл. до лозина. Він раптом цвяхнув лозинкою по снігу (Коп., Лейтенанти, 1947, 117); * У порівн. Вперлася [дівчина] йому в груди обома руками, напружилась гнучкою лозинкою і вислизнула в'юном (Речм., Весн. грози, 1961, 137).

ЛОЗІННЯ, я, с., розм. Те саме, що лозняк. Ганкаур вийшов із своїми людьми на берег. Втягнувши піроги в густе лозиння, він рушив йому одному відомою дорогою (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 90).

ЛОЗИНОЧКА, н, ж. Пестл. до лозинка.

* Образно. Лозиночка заплакана стоїть, А Дуб поламаний лежить (Гл., Вибр., 1951, 150); * У порівн. [Г о л о х в о с т н і й:] Виприснула [Галя]... Хистка, як лозиночка, в'юнка, мов вузь! (Стар., Драм. тв., 1941, 339).

ЛОЗИНУВАТИЙ, а, е, розм. Довгий і тонкий, як лозина. Нічим нібито не примітний хлоп'як, звичайний сільський пастушок — сухоногий, лозинуватий (Гончар, Таврія, 1952, 69).

ЛОЗИНЯКА, н, ж. Збільш. до лозина 1. — Тільки застану, що він [син] тут отирається без роботи, — так й займу лозинякою (Вас., II, 1959, 232).

ЛОЗНИЦЯ, і, ж., діал. Сушарка. У Вінницькій, Хмельницькій та Закарпатській областях плоди сушать переважно в лозницях (примітивних сушарках) (Сад. і ягідн., 1957, 281); В лозниці сушать переважно сливи, вишні, груші і дрібні яблука (Колг. Укр., 6, 1956, 38).

ЛОЗНЯК, а, ч. Зарості лози. В заплавах річок природні зарості очерету часто засмічені лозняком (Наука., 3, 1961, 41).

ЛОЗО... Перша частина складних слів, що відповідає слову лоза (у 1 знач.); напр.: л о з о п л е т і н н я; слову лозовий, напр.: л о з о т а р а.

ЛОЗОВИЙ, а, е. Зробл., вигот. із лози (у 1 знач.). Загородку заплели нову, кругом обгородили новою лозовою лісою (Мирний, I, 1949, 367); Вони сиділи за лозовим столиком (Мокр., Сто., 1961, 48).

ЛОЗУНГ, а, ч. Те саме, що гасло 1. Іскрівці несли лозунги революції в робітничі маси, організовували і спрямовували їх боротьбу (Біогр. Леніна, 1955, 54); — Хіба ви не знали раніш, що лозунг «Вся влада Радам» визначає лінію більшовиків на Україні? (Головко, II, 1957, 523); «За мир» — на щоглах пароплава на сонці лозунг тріпотав... (Тич., II, 1957, 273); Сергій з цікавістю розглядає наочні приладдя, розвішані по стінах лозунги (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 9); — А ми зробимо Радянську Росію яблуневою, грушевою, вишневою, персиковою!.. Треба на кожне подвір'я двадцять саджанців. І все! І всі будемо багаті! Ось мій лозунг! (Довж., I, 1958, 461).

Висувати лозунг — виступати з певним заклинком. Свідомі робітники балканських країн перші висунули лозунг послідовного демократичного розв'язання національного питання на Балканах (Ленін, 18, 1950, 326); Під лозунгом чого, яким — керуючись певною ідеєю, певним принципом. Партія бере до уваги, що в історії її були випадки, коли під лозунгом внутріпартійної демократії відбувалися спроби докорінно змінити партійну лінію (КПУ в резол. і рішен., 1958, 261).

ЛОЗУНГОВИЙ, а, е. Власт. лозунгу; схожий на лозунг. Чіткий, закличний, часто лозунговий вірш Еллана (Блакитного) весь відданий потребам боротьби і будівництва (Про багатство л-ри, 1959, 115).

ЛОЗУНГОВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до лозунговий. Лозунговість і плакатна агітаційність.. довгий час лишались в арсеналі засобів окремих драматургів (Укр. рад. драм., 1957, 18).

ЛОЗУНГОВО. Присл. до лозунговий. Лексика, що розкриває патріотичні почуття Брянського, звучить піднесено, урочисто, навіть лозунгово (Мовозн., VI, 1948, 16).

ЛОЗЯНИЙ, а, е. Те саме, що лозбвий. Збиваючи куряву босими ногами й хвацько поганяючи своїх лозяних коней, помчали вони [хлопчаки] в поле (Довж., I, 1958, 79).

ЛОЇВКА, и, ж., діал. Свічка з лою. При столику, освітленим.. лоївкою, сиділо кілька грушатицьких селян (Фр., VIII, 1952, 18).

ЛОЙОВИЙ, а, е. Зробл. із лою; у якому згорає лій. І остання догоряє його свічка лойова (Рудан., Тв., 1956, 48); В наметі при лойових каганцях з чотирьох кутків розливалось нерівне світло (Ле, Хмельницький, I, 1957, 208).

ЛОЙОК, йку́, ч. Зменш.-пестл. до лій. Як ноги в гнойку [гнійку], то й губа в лойку. Де гнойок, там і лойок (Номис, 1864, № 7188).

ЛОКАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. локалізувати і локалізуватися. Мікроби.. уражають переважно певні органи або тканини, тобто мають певну локалізацію (Підручник дезинф., 1953, 35); Письменник [П. Панч] виявляє нахил до локалізації подій.. (в повісті «Голубі ешелони» дія відбувається на протязі двох діб в межах одного петлюрівського ешелону) (Рад. літ-во, 1, 1963, 22).

ЛОКАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до локалізувати і локалізуватися. З локалізованої раніше у трьох стилях.. українська літературна мова перетворилася у мову функціонально багатогранну (Мовозн., XVIII, 1963, 10); // у знач. прикм. Причини сновидінь.. зв'язані з появою локалізованих вогнищ збудження в корі великих півкуль (Метод. викл. анат., 1955, 213).

ЛОКАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Обмежувати певним місцем, не допускати поширення чого-небудь. — Я вірю, що ще не пізно боротися з ворогом винограду, що ми змогли б ще локалізувати його, здушити, знищити (Коцюб., I, 1955, 201).

ЛОКАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Розміщуватися, зосереджуватися в певному місці. При шлункових захворюваннях болі локалізуються в підложечковій ділянці (Заг. догляд за хворими, 1957, 114).

2. тільки недок. Пас. до локалізувати.

ЛОКАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який не виходить за певні межі; місцевий. Проблема освоєння Карпат гірськолижниками давно вже втратила локальне, місцеве значення (Рад. Укр., 4.II 1964, 4); Загальні тости за столами самі собою закінчилися, тепер тости виникали то там, то там, мали, так би мовити, локальний характер (Загреб., Спека, 1961, 103); // Власт. певній місцевості, певному середовищу. Оповідання написані не дуже вдатно, мова їх вражає занадто локальним характером (Коцюб., III, 1956, 206); Малюючи побут бурси, семінарії, Свидницький вводить [у твір] чимало бурсацьких жаргонних слів і виразів, які надають творіві локального колориту (Іст. укр. літ., I, 1954, 328).

2. У живописі — такий, що незмінно, постійно властивий певному предмету (про колір, тон). Полотно Самокиша виконані в улюбленій ним, децю графічній манері.. У них відчувається прагнення до ло-

кального колірного розв'язання, до експресії (Мист., 5, 1957, 7).

ЛОКАЛЬНО. Присл. до локальний. При використанні мінеральних добрив під кукурудзу весною найкращі результати дає внесення їх перед культивацією зябу не врозкид, а локально (Хлібороб Укр., 2, 1964, 9).

ЛОКАТОР, а, ч. Апарат для визначення місцезнаходження тіла способом уловлювання відбитих від нього звукових хвиль або радіохвиль. Зараз робляться цікаві спроби створити мініатюрний ультразвуковий локатор, який дає змогу сліпим людям орієнтуватися серед навколишніх предметів (Наука., 11, 1956, 19); На індикаторах локаторів командного пункту.. з'явилися малесенькі світляні плями (Собко, Срібний корабель, 1961, 29); * У порівн. Пам'ять, мов локатор, Пронизує минувшину густу (Воронько, Тепло., 1959, 194).

ЛОКАТОРНИК, а, ч. Той, хто обслуговує локатор. Плч-о-плч з льотчиками і штурманами трудяться інженери, техніки, водії спеціальних машин, локаторники (Рад. Укр., 15.IX 1961, 3).

ЛОКАУТ, у, ч., політ. Закриття підприємств і масове звільнення робітників з виробництва як одна з форм класової боротьби буржуазії проти робітничого класу. В Донбасі вуглепромисловці оголосили локаут, в результаті якого на початок вересня 1917 р. було закрито близько 200 шахт (Іст. УРСР, II, 1957, 49); Власник заводу відмовився задовольнити вимоги робітників і оголосив локаут (Смолич, V, 1959, 609).

ЛОКАУТНИК, а, ч., політ. Той, хто оголошує локаут. Провокація локаутників не вдалася (Ленін, 20, 1950, 189).

ЛОКАУТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., політ. Звільняти внаслідок локауту.

ЛОКАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до локації. Дельфіни завдяки дуже досконалим локаційним органам можуть визначити не тільки місцезнаходження риб, а й їх породу (Хлібороб Укр., 1, 1964, 47).

ЛОКАЦІЯ, і, ж. Визначення місцезнаходження тіла за допомогою локатора. При ультразвуковій локації серія відбитих сигналів вказує на неоднорідність структури досліджуваних тканин (Веч. Київ, 22.VI 1957, 4); // Таке визначення місцезнаходження чого-небудь деякими тваринами. На думку спеціалістів, локація кажанів у багато разів ефективніша, ніж робота створених для аналогічних цілей технічних пристроїв (Ком. Укр., 11, 1964, 41).

ЛОКІТЬ, **ЛОКОТЬ**, ктя, ч., діал. 1. іст. Давня міра довжини, що дорівнює приблизно довжині ліктювої кістки людини. Не простого — лляного полотна тридцять локтів узяла (Укр.. думи., 1955, 21); Шинок стояв.. майже [на] локоть нижче від рівня вулиці (Фр., II, 1950, 9).

2. Лікоть (у 1 знач.). Близько локоть — та не вкусиш (Номис, 1864, № 5395); На землю шапку положивши, По локоть руки засукав [Ентелл] (Котл., I, 1952, 95).

ЛОКОМОБІЛІСТ, а, ч. Той, хто працює на локомотиві. Завтра вона вже стане жінкою, подругою свого коханого Василя Макаренка, кращого локомотивіста в колгоспі (Кучер, Дорога., 1958, 30).

ЛОКОМОБІЛЬ, я, ч. Парасилова установка, що застосовується для приведення в дію різних машин (молотарок, насосів і т. ін.). Локомотив як первинні двигуни широко застосовуються на сільських електростанціях (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 49); Привезено смоки, локомотив маленький (Гр., I, 1963, 381).

ЛОКОМОБІЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до локомотиву; // Який діє за допомогою локомотива. Торф застосовується як паливо для локомотивних і газогенераторних

сільських електростанцій (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 29).

ЛОКОМОТІВ, а, ч. Самохідна машина (паровоз, тепловоз, електровоз і т. ін.) для пересування вагонів, по залізничних рейках. Дизельні локомотиви — машини необмежених можливостей і великих відстаней (Рад. Укр., 10.VII 1962, 3); *Десь здалека зачувся свист локомотива* (Коб., III, 1956, 260); * Образно. *Революції — локомотиви історії*, — говорив Маркс (Ленін, 9, 1949, 88).

ЛОКОМОТІВНИЙ, а, е. Прикм. до локомотів. *За останні роки локомотивний парк депо поповнився потужними тепловозами* (Роб. газ., 30.VII 1965, 2).

ЛОКОН, а, ч. Кучеряве або завите пасмо волосся. *Чорні, густі коси вилися локонами по білих плечах* (Н.-Лев., IV, 1956, 7); — *Дозволь чикнути собі на пам'ять оцей гарненький локон...* (Гончар, II, 1959, 93); *Локони білого волосся поприлипали до висків* (Тют., Вир, 1964, 125).

ЛОКОТЬ див. локіть.

ЛОКРІЦЯ, і, ж. Багаторічна рослина родини бобових, корінь якої використовується в промисловості та медицині.

ЛОКРІЧНИЙ, а, е. Прикм. до локріця.

ЛОКСОДРОМА, и, ж., мат., геогр. Гвинтова лінія, спіраль на певній сферичній поверхні. *Гвинтова лінія на циліндрі є локсодромаю* (Курс мат. анал., II, 1956, 108).

ЛОКСОДРОМІЧНИЙ, а, е, мат., геогр. Прикм. до локсодрома.

ЛОКША, і, ж., діал. Локшина. *Такого багато людей! Ну, сказано — багато. Да все локшу кришать* (Барв., Опов., 1902, 3); *Кожного дня на столі й голубці, і локша в молоці* (Мур., Бук. повість, 1959, 129).

ЛОКШИНА, и, ж. Виріб з прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужок. *Макушині наймички аж засіпалися пораючись: та локшину кришить, та вареники ліпить, та курку патрає* (Кв.-Осн., II, 1956, 264); *Особливо славився ресторан своєю запіканою з локшини з курятиною* (Загреб., Європа 45, 1959, 59); // *Страва, для приготування якої використано цей виріб. Поїли борщ, Христя достала локшину на молоці...* (Мирний, I, 1949, 274); *Настя та Устя поставили миски з локшиною та борщем* (Л. Янов., I, 1959, 399); * У порівн. *Дід і почне кришить татар, як локшину: так голови і валяться* (Стор., I, 1957, 97).

◇ На локшину кришіти (покришіти) — сікти, рубати на дрібні частини, шматки. *Не признався б, хоч би мене на капусту сікли, на локшину кришили* (Вовчок, VI, 1956, 339).

ЛОКШИТИ, шү, шійш, недок., перех., розм. Сікти, рубати на дрібні частини, шматки. [Ш р а м:] *Що ж, що рука утята? І цурпалком недобитків локшитиму!* (Стар., Вибр., 1959, 482); *Як назбігалось людей!.. Давай локшити вовка* (Ів., Укр. казки, 1950, 14).

ЛОМ¹, а, ч. Товстий загострений з одного кінця металевий стрижень, яким ламають, розбивають що-небудь тверде. *Робітники ломами й сокирами ламають стіну, вона незабаром падає* (Л. Укр., II, 1951, 204); *Чувся в темряві крізь галас і крики брязкіт ломів об залізо* (Головко, I, 1957, 67).

ЛОМ², у, ч. 1. Поламані або придатні лише для переробки предмети (переважно металеві). *Доли одпечатувалися синіми квадратами місячні вікна, а на шибках у їх лежали нерухомі тіні од волохатих гілочок і сучечків, ніби хто понакидав туди срібного лому* (Вас., I, 1959, 239); *Ідея одержання мартенівської сталі.. була*

викликана потребою переплавляти нагромаджуваний металевий лом (Наука., 1, 1957, 8).

2. Сухе гілля, сучки дерев, що попадали на землю; сушняк, хмиз. *Ой піду я в ліс по дрова, Назбираю лому* (Нар. лірика, 1956, 295); *Стрімкі дебрі, завалені від віків гниючим ломом* (Фр., IV, 1950, 473).

ЛОМАКА, и, ж. Велика палиця; дрючок. *Наймичка вибігла з ломакою й прогнала собак* (Н.-Лев., III, 1956, 14); *Без ломаки ніччю не випускалася* [Варвара], *хоч це не є звичаєм молодичь ходити з палицею* (Март., Тв., 1954, 317); * У порівн. *Був на селі Квачан-собака, Кудлатий та товстий, Хвіст здоровенний, як ломака, І сам такий страшний* (Гл., Вибр., 1951, 68).

Ломака походить по кому див. походити.

ЛОМАЧКА, и, ж. Зменш. до ломака. *Почали Ворони кидати ломачки і швидко накидали таку купу, що зовсім заткала вхід до печери* (Фр., IV, 1950, 116); * У порівн. *Соломія.. витягла з тину коляку, мовби то була застромлена дитиною ломачка* (Коцюб., I, 1955, 337).

ЛОМАЧЧЯ, я, с. 1. Збірн. до ломачка. *Поки спинив Вернидуб канонаду, покотом лягло шість козаків та ще ломаччям з возів та турів п'ять було ранено* (Стар., Облога., 1961, 67); *Казав [Івась], що він набере і груддя у пазуху, і цегли в кишені, і ломаччя у руки...* (Мирний, IV, 1955, 12).

2. Те саме, що хмиз. *Затріщало сухе ломаччя під ногами втікачів* (Фр., VIII, 1952, 368); *Повернувся [Чумак] з оберемком ломаччя і.. заходився роздмухувати в грубі вогонь...* (Речм., Весн. грози, 1961, 270).

ЛОМБАРД, у, ч. Кредитна установа, що надає грошові позички за певний процент під заставу рухомого, а раніше й нерухомого майна. *Старий Гамза, як не гаразд своє хазяйство вів, а проте усі його великі помістя були заложені в ломбард* (Мирний, IV, 1955, 204).

ЛОМБАРДНИЙ, а, е. Прикм. до ломбард.

ЛОМБЕР, а, ч., заст. Назва гри в карти звичайно між трьома гравцями. *Завзятих кличе картярів Бостон і ломбер стариків І віст, ще й досі серцю милий* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 134).

ЛОМБЕРНИЙ, а, е, заст. Признач. для гри в карти (звичайно про стіл). *Сивоголові пани наказали поставити ломберні столи і тут же, серед гамору й танців, сіли за карти* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 564).

ЛОМІГА, и, ж., діал. Ломака. [М а р т а:] *А тепер бери ж, мій милий, оцю довгу ломигу та бий мене, щоб я пам'ятала, коли свого чоловіка до дуба в'язала* (Вас., III, 1960, 116).

ЛОМИК, а, ч. Зменш. до лом¹. *Кілька разів землею засипало амбразури і їх доводилося прочищати залізними ломиками* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 148).

ЛОМИКАМЕНЕВІЙ, а, е. Прикм. до ломікамінь; // у знач. ім. *ломикаменеві*, вих, мн. Родина багаторічних трав'янистих рослин з прикореневою розеткою листків.

ЛОМИКАМІНЬ, меню, ч. (*Saxifraga* L.). Багаторічна трав'яниста рослина з прикореневою розеткою листків та білими, жовтими або червоними квітками. *Квітку ту вчені люди звуть Saxifraga. Нам, поетам, годиться назвати її — ломикамінь* (Л. Укр., I, 1951, 151); *Квітки ломикаменю витикали маленькі голівки з щілин між каменями* (Загреб., Європа 45, 1959, 240); * У порівн. *Борця й співця в собі ти* [Л. Українка] *повєднала, Досвітні зустрічаючи вогні. Не мріючи про камінь п'вдестала, Сама ти ломикаменем стояла Напроти бурі в найхмарніші дні* (Рильський, Зимові записи, 1964, 55); * Образно. *Прометей і ломикамінь — це поняття одної категорії, це символи боротьби проти*

одвічного зла, соціальної й національної кривди, насильства й тупої гнітючої стихії (Рад. літ-во, 1, 1964, 61).

ЛОМІНІС, носа, ч. (*Clematis* L.). Багаторічна трав'яниста або кущова рослина родини жовтцевих з виткими стеблами і великими квітками. *Ломиніс.. Дуже гарні виткі рослини з тонкими пагінцями, розрізним листям та рясними квітами* (Озелен. колг. села, 1955, 95).

ЛОМІТИ, ломлю, ломіти; мн. ломлять; недок. 1. *перех.*, розм. Те саме, що **ламати** 1, 2, 3, 6. *Геть, вітри-розбійники, не шуміть, нашу любу яблуньку не ломіть!* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 46); *Ломила я квіт калини, ломила я ружу* (У. Кравч., Вибр., 1958, 118); *Стучи! Стучи!.. Ломи, січи Каміння, злото добувай!* (Черн., Поезії, 1959, 69); *Тиха вода береги ломить* (Номис, 1864, № 3030); *Ломлять донці збиту з поля шляхту, до річки притискують...* (Кач., II, 1958, 451); — *Він дав прилюдно запоруку, якої не ломить ні один варяг* (Оп., Іду.., 1958, 348); *Нині чогось у мене нога болить. Ломить вище коліна* (Коцюб., III, 1956, 189); [Стара Бавмертиха:] *І в грудях йому болить і в крижах ломить* (Л. Укр., IV, 1954, 444); *На світанку, коли все тіло ломить від втоми, хочеться задрімати* (Перв., Невигадане життя, 1958, 289); — *Та мене, правду кажучи, наче щось ломить* (Мирний, I, 1949, 273); *Старий Папаяніс нездужав. Ломить кості, тягне в попереку* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 497).

◇ **Голову ломіти** — Те саме, що **Голову ламати** (див. **головá**). *Зоня ломила собі голову над іншою загадкою: — Мені лише цікаво, яку штуку втне нам тітка Клавда* (Вільде, Сестри.., 1958, 505).

2. *неперех. і від чого, безос., перен.* Бути у надзвичайно великій кількості. *Ніде кінця не бачилось ланам, Од жовтих скирд ломило землю там* (Щог., Поезії, 1958, 167).

3. *перех., перен.* Долати, бороти кого-небудь (про сон, утому і т. ін.). *Сон мене ломить, і я засипаю* (Фр., IV, 1950, 181).

ЛОМІТИСЯ, ломлюся, ломішся; мн. ломляться; недок. 1. Те саме, що **ламатися** 1. *Це був твердий лід... він уже не ломився...* (Досв., Вибр., 1959, 184); *До загального залу набилося стільки людей, що ломилися стіни* (Чорн., Потік.., 1956, 265).

2. *тільки 3 ос., від кого — чого і без додатка, перен.* Бути заповненим кимось, чимось, заставленим і т. ін. чим-небудь у надзвичайно великій кількості. *Робітники та біднота пухли з голоду, а в них [куркулів] комори ломилися від хліба* (Руд., Вітер.., 1958, 12).

3. *у що і без додатка, розм.* Іти напролом, намагатися силою потрапити куди-небудь. *Уже хтось грюкав кілком по запорах і ломився в ворота* (Головко, II, 1957, 286).

◇ **Ломітися у відчинені (відкриті) двері див. двері.**

ЛОМІТ, моту, ч., діал. Ламання. *Камінь.. з громовим ломотом грохнув собою в долину, розбиваючися о скалу* (Фр., VIII, 1952, 226); *Раз у раз чувся в діброві ломіт сухого гілля* (Оп., Іду.., 1958, 178).

ЛОМКА, и, ж. Те саме, що **ламання**. *На Україні збирання жовтого тютюну провадять за 5—6 ломок* (Техн. культ., 1956, 381); *Ця епоха [XVIII ст.], а особливо в Росії, була епохою великої ломки, шукань, заворушень, повстань народних* (Тич., III, 1957, 103); *Це були місяці великої душевної ломки. Він за цей час пережив і передумав більше, ніж за кілька попередніх років* (Руд., Вітер.., 1958, 446).

ЛОМЛЕНИЙ, а, е, розм. Діспр. пас. мнн. ч. до **ломіти** 1.

ЛОМОВІЙ, á, é. Признач. для перевезення важких вантажів. [Неоніла:] *Уявляю. Мабуть, сама [спортсменка], як гардеробна шафа, а з лиця як ломовий кінь* (Собко, П'єси, 1958, 343).

ЛОМОВІК, á, ч. 1. Візник, який займається перевезенням важких вантажів. *Мореплавець-флотський, ..вантажник і биндюжник-ломовик відтоді [коли Одеса стала портом] стали справжніми господарями і порту, і міста* (Смолич, V, 1959, 8).

2. Кінь, упряжка з возом тощо для перевезення важких вантажів. — *А який транспорт?.. Двох парокінних ломовиків вистачить* (Головко, II, 1957, 469); *Скрізь велика й цербата кам'яна бруківка, наче спеціально вимощена для ломовиків* (Кучер, Трудна любов, 1960, 198); * У порівн. *Я за шістнадцять років, признаюся, мало зробив, та в цьому не тільки моя провина, але й провина керівництва, що дивилось на мене як на ломовика, який все вивезе* (Довж., I, 1958, 22).

ЛОМОТА, и, ж. Тупий, ниючий біль у кістках, суглобах, м'язах. *Хворий скаржиться на загальне нездужання, занепад сил, ломоту в попереку, м'язові болі* (Наука.., 1, 1958, 21); *Зараз мені — за сімдесят, мене термосить іноді ломота, руки дрижать* (Ю. Янов., II, 1958, 9).

ЛОНЖЕРОН, а, ч.. спец. 1. Поздовжній брус в крилі, хвостовому оперенні або корпусі літака, що падає йому міцності. — *Ми зробимо поверхню [крил літака] з однієї суцільної дощечки або з оцих брусків. Вони звуться лонжеронами* (Вас., II, 1959, 228); // *Такий брус рами автомобіля, який є основою для кузова, а також для кріплення ресор та інших деталей. Спереду трактора «Беларусь» до правого його лонжерона водії прикріпили поздовжній кутник. Це полегшує керування трактором* (Колг. Укр., 6, 1961, 16).

ЛОНО, а, с., книжн., поет. 1. Те саме, що **груді** 1, 2. *У тумані на могилі, Як тополя, похилилась Молодиця молодая. Щось до лона пригортає Та з туманом розмовляє* (Шевч., I, 1951, 310); *І, тулячи малу до лона, Наталя книжку їй чита* (Рильський, Поеми, 1957, 176); *Личко їй [Галі] молоде та радісне, як яблучко, червоніло, .. лоно високе — видавалось з-під міцно обліплого плаття* (Мирний, IV, 1955, 139); * У порівн. *У чистій і ніжній, як лоно коханки, блакиті, в могутній хвилі життя.. почувалась така повна гармонія...* (Коцюб., I, 1955, 305); * Образно. *Коли б я знав, що розлучусь з тобою, О краю мій, о землянько свята, ..я попрощався б хоч з тобою, До лона рідного припав* (Олесь, Вибр., 1958, 407); // *Живіт, утроба як символ материнства. Будь лоно прокляте, що ворога зносило, [виносило]. Хай груди висохнуть, які проклятий ссав!* (Рильський, Поеми, 1957, 242); * Образно. *До тебе в лоно, Ленінградє, Річки історії течуть* (Рильський, III, 1961, 225).

2. *чого, перен.* Про те, що є пристановищем, притулком для кого-, чого-небудь. *В лоні могутнього Радянського Союзу український народ знайшов справжню свободу і незалежність* (Літ. газ., 10.XII 1953, 1); *Того дня сесь час провів [Бублик] у лоні сім'ї, лагодячись до завтрашнього переїзду на дачу* (Донч., VI, 1957, 524).

◇ **Прийняти до лона (в лона)** — зробити членом, частиною і т. ін. чого-небудь, приєднати, прилучити до чогось. *Увійти до лона чого — стати членом, частиною і т. ін. чого-небудь. — Три місяці тому, замість унії, він увійшов до лона католицької церкви* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 103).

3. *перен.* Про надра землі, глибину вод. *І ось земля, рідна земля, знову розкриває своє лоно, знову чекає праці, пісень, плугів, запліднення* (Донч., III, 1956, 515);

Сай шумує на дні, кличе в своє дике і тим прекрасне, бурхливе лоно (Ле, Міжгір'я, 1953, 67), Але землі родюче лоно Підніме соки [винограду] з глибини, І висять сивуваті грона На пружних лозах восени (Перв., II, 1958, 138); * Образно. Тепла земля Італії, змучена, як породілля, людям вручає радість, зрощену в лоні щедротному (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 8); // Про поверхню (води, землі тощо). А лоно вод, мов дзеркало ясне, Розкинулось в барвистій, пишній рамі (Стар., Вибр., 1959, 76); Ще в раннім дитинстві, співаче, На лоні донецьких степів Я чув: твоє серце гаряче Творило схвильований спів (Уп., Укр. поема, 1950, 11); На лоні трав пекучі плями.. Багряний місяць над полями пливе між хмарами: війна! (Сос., II, 1958, 170).

На лоні ночі — вночі. Мир первозданний Одпочив на лоні ночі (Шевч., II, 1953, 277); На лоні природи; На лоні природи на відкритому повітрі, серед природи; на відкрите повітря, на природу. [П р и д о р о ж н і й:] Між вербами натягнемо екран, а на горбику, серед лози, — глядач. Хто сидить, хто лежить, як кому зручніше на лоні нашої чудесної природи (Корн., II, 1955, 78); — Вийду у відставку, поїду в своє Сергіївське, в тишу сільську, на лоно природи (Кочура, Зол. грамота, 1960, 412).

ЛОПАР див. лопарі.

ЛОПАРІ, ів, мн. (одн. лопар, я, ч.; лопарка, и, ж.). Стара назва народності саамі. За словами Істори, жителі цієї країни, саамі — лопарі, живуть розкидано по морському узбережжю (Видатні вітч. географи., 1954, 5).

ЛОПАРКА див. лопарі.

ЛОПАРСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до лопарі. В лопарській легенді розповідається, як Ленін жив на кризі (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 5).

ЛОПАТА, и, ж. 1. Знаряддя з довгим держакон і широким плоским кінцем, яке застосовують для згрібання, перекидання або насипання чого-небудь. Та взяв [Максим] якось Заступ і лопату, Та й пішов собі у поле Криницю копати (Шевч., II, 1963, 275); Тоді молотили хліб ціпами, зерно провіювали лопатами та перецищали решетами (Збірник про Кроп., 1955, 12); За парканом у дворі чути було людей: хтось лопатою одкидав сніг (Головко, II, 1957, 479); * У порівн. Долоня його широка, мов лопата (Март., Тв., 1954, 235); // Таке дерев'яне знаряддя для саджання хліба в піч і виймання його з печі. Як піч уже поспіла, от коровай посадили на лопату (Кв.-Осн., II, 1956, 302); Тільки що Кайдашиха виплескала хліб, а Мелашка посаджала, посипаючи лопату межисіткою, голодний Кайдаш знов увійшов у хату (Н.-Лев., II, 1956, 324); Ті [жінки] виймали лопатами з просторої, як майдан, печі.. величезні хліби і паляниці (Морд., I, 1958, 134).

◇ Борода лопатою — широка борода, формою схожа на лопату. Бороди широкі й різноманітні: лопатою, цапом, бакенбардами (Ю. Янов., IV, 1959, 44); Лопата влізе — про що-небудь дуже велике, широке. Коли роззявить [Домаха] рот, так і лопата улізе; нісочок, як у рябця (Кв.-Осн., II, 1956, 177); Мов на лопаті вйвіз — про що-небудь зроблене недоладно, невправно. — Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз?.. (Фр., I, 1955, 235); [Хоч] лопатою горні (гребі, загірбай і т. ін.) що; Лопатою горну́ти (гребті, загірбати і т. ін.) що — дуже багато чого-небудь. Ти писав мені, що в Каневі цього добра [карасів] хоч лопатою горни (Шевч., VI, 1957, 217); — Катанку купив. Так ви забрали собі в голову, що гроші в мене як полова — лопатою гребу (Стельмах, II, 1962, 373); — Сказано, діду, що ти великий багач, по сто мітлів щотижня

продаєш, гроші лопатою загірбаєш (Фр., I, 1955, 373); Як лопатою класти — дуже поволі, не поспішаючи. Йому треба так, як лопатою класти (не хутко розбирає діло) (Номис, 1864, № 6408).

2. Те саме, що заступ. Чорна земля шугала з Гнатової лопати на окіп, а він копав та копав, не розгинаючись (Коцюб., I, 1955, 39); Незвичайною була сівба над Дніпром у сорок четверту весну.. Орали тракторами, але орали й коровами, й скопували лопатами (Довж., I, 1958, 388); // чого, перен. Кількість чого-небудь, набрана цим знаряддям. Перша лопата землі оголяє жовті, покриті філоксерою корінці (Коцюб., I, 1955, 210).

Садіння під лопату чого — висаджування чого-небудь у ґрунт за допомогою лопати. Кращим способом ручного садіння сіяців є садіння під лопату (Колг. Укр., 9, 1959, 37); Садити під лопату що — користуючись лопатою, висаджувати що-небудь у ґрунт. Частина ланки під лопату картоплю садить (Вишня, I, 1956, 343).

3. з означ. Механізоване знаряддя різної форми для згрібання, розмішування, набирання і т. ін. чого-небудь. Кінні лопати (скрепери) застосовуються для розрівнювання і переміщення ґрунту (Механ. і електриф., 1953, 307); Якщо потрібно підгортати чи вигрібати гній із загонів, до нього [трактора] чіпляють бульдозерну лопату (Хлібороб Укр., 8, 1965, 18); Тракторна лопата безперервно вантажила автомашини гноєм (Рад. Укр., 7.XII 1961, 3); Нагірбають [брудочисники] величезними ковшами-лопатами жулицию — справжні гори нарастають її (Крот., Сини., 1948, 216).

ЛОПАТІВІЙ, а, е. Який має лопаті, з лопатами М. Є. Жуковський запропонував метод підйомних сил для розрахунку осьових лопатевих машин (Розв. науки в УРСР., 1957, 449); — Колеса лопатеві, як у пароплава... (Донч., VI, 1957, 10).

ЛОПАТЕНЬ, тня, ч. 1. Те саме, що лопать. Шум спід млинових коліс, котрі мигочуть своїми лопатнями, .. тихий благодатний літній вечір, — все це наводить на душу тихі думи (Н.-Лев., I, 1956, 52); * Образно. — Трошки опізнився..! — промовив до його Кованько й показав свої лопатні з-під губів (Н.-Лев., I, 1956, 520); * У порівн. Вона таки розказала про все своїй сестрі Хотині, а в тієї язик як лопатень, — так усі й довідалися (Гр., I, 1963, 480).

2. Широке свердло спеціального призначення. Мені страшенно докучало якесь скрипіння, .. немовби хто з великою силою тупим свердлом-лопатнем вертів діру в сухій ялиці (Фр., IV, 1950, 179).

ЛОПАТИ¹, аю, аєш, недок., ЛОПНУТИ, ну, неш, док. Те саме, що лопатися. Дорогою вже текла річка, в калабанях лопали бульки (Трубл., II, 1955, 113); Пухирці його [вуглекислого газу] при виході з води лопають із дзвінким шелестом (Геол. Укр., 1959, 678); В обох ногах прикре почуття, ніби жили мають лопнути (Л. Укр., V, 1956, 188); Почали з'їжджати з гори, як на кобильчині наритники лопнули (Ковінька, Кутя., 1960, 47); Тонкий мотузок натягнувся — здається, ось-ось лопне. Але він був міцний і не лопався (Трубл., I, 1955, 184); Здавалося, що уряд Керенського мав бути сильним, бо йому обіцяли підтримку буржуазні союзні уряди, але він лопнув (Ленін, 30, 1951, 3).

◇ Лопнути від сміху див. сміх; Нехай очі лопнуть кому — вживається для висловлення запевнення в чому-небудь. — Йй-богу! — ударив він в груди. — Нехай лопнуть мені очі (Смолич, II, 1958, 61); Хоч лопни — про марні зусилля зробити що-небудь, досягти чогось. Хоч лопни, а риба не ловиться (Номис, 1864, № 13517).

ЛОПАТИ ², аю, аєш, недок., перех. і без додатка, вульг. Істи; тріскати. [Н а с т я:] А лопав бісова дітвора так, що й харчів на них не настачиш, скоро й вуха об'їдять (К.-Карий, II, 1960, 171); — Лопай, нечиста сило! — Я вже сказав: ми не лопаем, а годуємось, як і належить людям благородним! (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 436).

ЛОПАТИСТИЙ, а, е. Схожий на лопату (у 1 знач.); широкий. На порозі спитав [господар] гостя, чи курить, .. запросив у хату, усміхаючись в свою широку, лопатисту бороду (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 125).

ЛОПАТИСЯ, ається, недок. 1. Тріснувши, ділитися на шматки; розламуватися, розбиватися. Сипався з гілля дерев іней, льодок на калюжах лопався, тріщав (Скл., Хазяїни, 1948, 132); // Те саме, що рєпатися. Він чує, як.. на смереці лопається кора і як з шипінням тече смерековий сік і капає на землю (Чорн., Визвол. земля, 1950, 52); — Тобі видали червону книжечку не для того, щоб ти нею затулявся, щоб працював разом із нами так, щоб шкіра на руках лопалася (Тют., Вир, 1960, 77); // Звільнятися від верхніх покривів, розриваючи їх унаслідок зростання, визрівання (про бруньки, овочі тощо). На деревах лопаються рожеві гніздечка бруньок (Стельмах, I, 1962, 291); Назустріч сонцю жирувала молода запліднена земля, .. розпирала тугі пуп'янки яблунь, і вони на очах лопалися від натуги (Кол., Терен., 1959, 18); // Розриваючи зовнішню оболонку, вибухати; розриватися. Навколо нас виростають, як сизі дерева, стовпи диму, бухають, ляскають, лопаються снаряди і міни (Багмут, Записки., 1961, 27); // Рватися, тріскатися внаслідок сильного натягування (про драти, струни тощо). Музика різала, пиляла, аж струни лопалися (Мирний, I, 1949, 358); Тонкий мотузок натягнувся — здається, ось-ось лопне. Але він був міцний і не лопався (Трубл., I, 1955, 184); // Розлазитися, рватися, звичайно на швах (про що-небудь старе, поношене). Від років лопався вже не тільки самий кожух, але й застарілі латки на ньому (Стельмах, Хліб., 1959, 374).

◇ Голова лопається — сильно болить голова. Це питання мов молотком гупає в скроні, голова лопається від дивного неприємного дзвону (Збан., Єдина, 1959, 87).

2. перен. Зазнавати поразки, невдачі, краху; руйнуватися. Стара «надбудова» в революційну епоху лопається, а нова створюється у всіх перед очима самодіяльністю найрізніших соціальних сил, які показують на ділі свою справжню природу (Ленін, 9, 1949, 119).

ЛОПАТИТИ, ачу, атиш, недок., перех., розм. Розгрібати, згрібати, пересипати що-небудь, лопатою.

ЛОПАТКА, и, ж. 1. Зменш. до лопата; маленька лопата. І досі бачу ту залізну лопатку, якою батько набирає вугля з дощаної скрині (Фр., IV, 1950, 187); Діти у сквері орудували іграшковими лопатками, прощаючись з останнім снігом (Руд., Остання шабля, 1959, 306); Комбриг побачив бійця. Той стояв з невеличкою саперною лопаткою в руці (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 10).

2. Те саме, що лопать 2. Газотурбінна установка складається з трьох основних частин: компресора, камери згорання і турбінного колеса з лопатками (Наука., 9, 1956, 12); Станція [ГЕС] потребувала.. машин, валів, підшипників, турбінних лопаток (Ю. Янов., II, 1954, 169).

3. Парна кістка трикутної форми в складі плечового пояса хребетних тварин і людини. — У мене очі мало з голови не вискочать, так призираюся, щоб вицілити йому [ведмедеві] просто під ліву лопатку (Фр., IV,

1950, 26); Він був страшний: ребра і лопатки випинались у нього з-під шкіри (Тулуб, Людолови, I, 1957, 476); // Частина тулуба в межах розташування цієї кістки. Поворухнувшись, Юрко .. відчув гострий біль у лівій лопатці (Козл., Ю. Крук, 1957, 500); Під струменів поміж лопатками, і це трохи псувало їй настрої (Вільде, Сестри., 1958, 179); // Передня плечова частина м'ясної туші. Лопатка [передня нога] і грудинка використовуються для засмажування в натуральному вигляді (Укр. страви, 1957, 150).

Класти (покласти) на [обидві] лопатки кого: а) перемогати кого-небудь у боротьбі, поклавши супротивника на спину. Найбільшу насолоду Олег Башмачний дістає тоді, коли йому трапляється нагода покласти на обидві лопатки Сашка Чайку (Донч., II, 1956, 379); б) перемогати кого-небудь (у дискусії, суперечці). Після натяку Башкуєва він просто не знав, що говорити, почувавши, що його поклали на обидві лопатки (Добр., Ол. солдатики, 1961, 87).

4. архт. Вертикальне стовщення стіни — різновид пілястра без капітелі й бази. Створення ряду архітектурних елементів і деталей — пілястрів, лопаток, поясків, карнизів і т. п. — взагалі не властиве сучасній архітектурі жилих будинків (Жилий буд. колгоспника, 1956, 147).

5. розм. Недозрілий стручок гороху. Лопатки гороху варять цілими (Укр. страви, 1957, 207); — Ей, обскубуть горох наш зеленцем, — побач!.. В лопатках обнесуть!.. (Г.-Арт., Байки., 1958, 59).

◇ Лопаткі в горосі побачити (помітити і т. ін.) — виявити, відчутти щось неприємне, звичайно приховуване. Коли він очунявся і побачив, що лопатки в горосі, то одної ночі невідомо куди зник з Бобринця (Збірник про Кроп., 1955, 37); Секретар постеріг лопатки в горосі. Він тільки шморгонує носом і нічого нікому не сказав (Мирний, I, 1954, 160).

ЛОПАТКОВИЙ, а, е. Стос. до лопатки (у 1 знач.) і до її виготовлення. Десятки робітників лопаткового цеху подали заяви в громадське бюро з проханням переглянути застарілі, занижені норми (Роб. газ., 6.I 1963, 2); // Прикм. до лопатка 3. Написаний він [лист] чорною тушшю на лопатковій кістці корови (Веч. Київ, 14.III, 1968, 4).

ЛОПАТНИЙ, а, е. Прикм. до лопата.

ЛОПАТНИК, а, ч. Робітник, який виконує яку-небудь роботу лопатою. Спершу він працював лопатником на поверхні, далі ублагав десятника і перейшов до забою кайлувати руду (Гур., Наша молодість, 1949, 90).

ЛОПАТОПОДІБНИЙ, а, е. Формою схожий на лопату (у 1 знач.). Витер [Віктор] рукавицею широкий лопатоподібний наконечник [відбійного молотка] (Ле, В снопі., 1960, 77).

ЛОПАТОЧКА, и, ж. Зменш. до лопатка 1. Торти розкладають на десертні тарілки лопаточками (Укр. страви, 1957, 399).

◇ Борідка лопаточкою — борідка, формою схожа на лопаточку. Акуратно підстрижена лопаточкою руда борідка і сумірно-солодкий вираз сірих, ледь прижмурених очей таїли в собі щось святенницьке й лукаве (Добр., Ол. солдатики, 1961, 23).

ЛОПАТЬ, і, ж., чого і без додатка. 1. Широкий плоский кінець чого-небудь. Збільшити продуктивність праці [орача] можна було тільки за рахунок розширення лопаті наральника (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 399); Волька добував усіх сил, щоб затримати лопать крила біля землі (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 46).

2. Робоча, плоскої форми частина гребних і повітряних гвинтів, а також коліс, весел і т. ін. Вентилятор [двигуна] складається з чотирьох-шести лопатей (Під-

ручник шофера.., 1960, 43); *Ожили лопаті. Заграли пінні буруни. Корабель зрушив з місця* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 23).

ЛОПІТ, поту, ч., розм. Те саме, що **лопотання**. — *Добридень!.. — Ай! Високе, чисто жіноче і різко-дзвінке, воно в блискавку злилось з рожевим тілом та з лопотом ніг. Лягнули двері — і стало пусто* (Коцюб., II, 1955, 209); *Нараз почується страшенний шум, тріск, лопіт, — очевидно, полонінь [пломінь] вихопився на дах* (Фр., III, 1950, 43).

ЛОПНУТИ див. **лопати**¹.

ЛОПОНУТИ, ну́, не́ш, док., однокр., фам. Втекти. *Лопоне він од мене* (Сл. Гр.).

ЛОПОТА́ННЯ, я, с., розм. Дія за знач. **лопотати** і звуки, утворювані цією дією. *Те лопотання босих ніг, те відсапування розхвилюваних грудей, невгаваюче бовкання дзвона, чад з диму, що розноситься вітром, — сповняють повітря несказанною тривогою* (Коцюб., I, 1955, 124); *Рясне лопотання крапель дощу; Чути лопотання качиних крил.*

ЛОПОТА́ТИ, очу́, бчеш і **ЛОПОТІ́ТИ**, очу́, отіш, недок., розм. 1. Ударяти, ударятися чим-небудь по поверхні, видаючи глухі звуки. *Хвиля від хвилі лопотіли грубі дощові краплі в вікно* (Фр., I, 1955, 266); *Осколки, як бурульки граду, вищерблюють листочки саду. Плоди з гіллячками летять, об лопушиння лопотять* (Швець, Кроки.., 1962, 30); *Жабі.. плавала по мілкому і, мов мале дитя, лопотіла по воді ногами* (Досв., Вибр., 1959, 48); *Дощик, лий, дощик, лий І на кользу, й на рижій.. Лопоти, шуми в горосі* (Стельмах, Колосок.., 1959, 17).

2. Видавати такі звуки ногами під час бігу. *Чумаза дітвора в довгих полотняних сорочках босоніж лопотіла слідом [за коляскою]* (М. Ол., Леся, 1960, 62); *Дівчинка зривається з ліжка й босими ногами лопотить по підлозі* (Донч., Вибр., 1948, 26); *Діти у довгих латаних сорочках, лопочучи босими ноженятами, з радістю бігали* (Турч., Зорі.., 1950, 30); // *Швидко йти, бігти, видаючи такі звуки. А що малих дітей привчив [Тихів], так із усього села! Тільки що дасть бог ранок, то усі до нього, аж лопотять!* (Кв.-Осн., II, 1956, 135); // *безос. За Скибою хтось гнався. За куцями лопотіло все ближче й ближче* (Загреб., Європа 45, 1959, 56).

3. Видавати шерех; шерехтїти. *Христя глянула на бумажку — сіра та нова, вона ще такої зроду не бачила; пом'яла в руках — лопоче...* (Мирний, III, 1954, 120); *Вузькі підтички жінок лопотять, черкаючись об халяви* (Коцюб., I, 1955, 121).

4. Розвіваючись на вітрі, видавати глухі звуки. *Молодиця не витримувала, зривалась з призьби.. і кидалась в танець так прудко, що синій плащ її надувався й лопотів на вітрі* (Коцюб., I, 1955, 375); *Свищуть, гудуть та голосять снасті та щогли, розпачливо б'ються об їх паруси, лопотять, прискорюючи ходу* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 173); // *чим. Видавати такі звуки чимсь, що розвівається на вітрі. Вітер лопотів прапорами, як осіннім листом* (Епїк, Тв., 1958, 419); *Виросла [яблуня] на волі розлога, пишна і тепер лопотіла дрібним листом* (Горд., Дівчина.., 1954, 3).

5. Утворювати або видавати глухі звуки деякими механізмами, крилами і т. ін. *Оглядаюсь на море. Там лунко лопотить моторка* (Збан., Морська чайка, 1959, 199); *На озерах, на болотах Крила птахів лопотять: Сірі гуси ізнялися, Білі лебеді ячать* (Олесь, Вибр., 1958, 353); *Катер лопотів гвинтом і рвався вперед* (Коп., Вибр., 1948, 197); *Навколо стояла така тиша, що було чути, як лопотіли крильми голуби* (Юхвід, Оля, 1959, 126).

6. Говорити поспішно, неясно. — *То заходьте, за-*

ходьте до кімнати, прошу вас, товариші служиві, — дрібно й хутко лопотів.. Діодор (Мик., II, 1957, 388); // *Говорити незрозумілою для слухача мовою. Добрих п'ять хвилин лопотів з французом, виповідаючи йому все про своїх товаришів* (Загреб., Європа 45, 1959, 111); // *зневажл. Те саме, що базікати. Язык без кісток: що хоче — лопоче* (Укр.. присл., 1955, 182); — *Її мама тут! Он там стоїть із моїм чоловіком коло брами та й лопотить* (Коб., II, 1956, 216).

◇ **ЛОПОТІ́ТИ** **язиком** — те саме, що **Ляпати** **язиком** (див. **ляпати**). [І в а н а н д р і й о в и ч:] *Тільки ж я вас прошу.., не лопотіть язиком багато* (Стар., Вибр., 1959, 203).

ЛОПОТІ́ННЯ, я, с., розм. Дія за знач. **лопотіти** і звуки, утворювані цією дією. *Крізь розкрите вікно вдирався в кімнату радісним лопотінням наростаючий шум дощу* (Рибак, Час.., 1960, 789); *Владний крик, і клацання затвора, і лякливе лопотіння ніг...* (Сос., Так ніхто.., 1960, 25); *Вона іде навшпиньки, щоб своїми кроками, лопотінням плаття не порушити доколишнього спокою* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 53); *Великі нічні метелики влітали у відчинені вікна й кружляли з лопотінням навколо лампи* (Донч., II, 1956, 62); *Ще продовжувалось те татарське лопотіння, а вже в полі пішла луна від гromу покликів* (Кач., II, 1958, 446).

ЛОПОТІ́ТИ див. **лопотати**.

ЛОПОТЛІ́ВИЙ, а, е, розм. Який лопотить. *Дощ набирав сили. Заграв лопотливими струмками у річках* (Рибак, Помилка.., 1956, 56).

ЛОПОТН́Я, і, ж. Те саме, що **лопотання**.

ЛОПОТН́ЯВА, и, ж., розм. Те саме, що **лопотання**. *Услід за цими словами почувалася лопотнява босих ніг* (Коцюб., I, 1955, 309).

ЛОПОТУ́Н, а, ч., розм. Той, хто багато лопотить (у 6 знач.).

ЛОПОТУ́ХА, и, ж., розм. Та, хто багато лопотить (у 6 знач.).

ЛОПОТЮ́ЧИЙ, а, е, розм. Який лопотить, може лопотіти. *На столі з'явилася лопотюча накрохмалена скатертина* (Загреб., Спека, 1961, 76); *Під лопотючим дахом намету або під скиртою сіна — о, там розмови ніколи не бувають казенними* (Чаб., Тече вода.., 1961, 43).

ЛОПУ́Х, а, ч. 1. Бур'ян родини складноцвітих із широкими листками і чіпким суцвіттям з колючками; реп'ях. *Лопух розстилав своє широке зелене листя* (Мирний, I, 1954, 255); *У низинах, залитих водою, витикався лапаний лопух* (Збан., Сеспель, 1961, 361); // *тільки мн. Зарості цієї рослини. Стежка лагідно здійсмалялася вгору і пропадала місцями в густих лопухах* (Коцюб., II, 1955, 394); *Висадився [дід] десантом.. та за хлівом у лопухах і замаскувався* (Вишня, I, 1956, 253); // *Лист цієї рослини. Лопух зорвала і накрила, Неначе бриликом, свою, Свою головоньку смутною* (Шевч., II, 1953, 307); * *У порівн. — А ти чого вуха, мов лопухи на смітнику, розвісила?* (Стельмах, I, 1962, 110).

2. *перен., фам. Про некмітливу людину. — Лопухом я буду, а не комсомольцем, коли не вирву Раю з пазурів секти!* (Автом., Щастя.., 1959, 118).

ЛОПУХО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **лопу́х**. *Малий Мирон.. любить.. квітчатися прилипчастими лопуховими гудзиками, яких так і насилає на себе від ніг до голови* (Фр., I, 1955, 232); *Піонери вже встигли роздягтися і сиділи в трусах, з лопуховим листям на голові від сонця* (Донч., VI, 1957, 62).

ЛОПУХУВА́ТИЙ, а, е. Великий і широкий, як листя лопуха. *Ганну зустрів лютим гавкотом рябий,*

кудлатий, приземкуватий собака з довгими, лопухуватими вухами (Коз., Сальвія, 1959, 202).

ЛОПУЦЬОК, цька, ч., розм. Молода, соковита стеблина деяких рослин, звичайно їстівна. А сирота її в селі.. Лопуцьки їсть, ставочки гатить (Шевч., II, 1953, 13); — Миколо, глянь, скільки смовді! Це була рослина з товстим, налитим соком солодким лопуцьком (Сенч., На Бат. горі, 1960, 274).

◇ Душа не з лопуцька у кого — хто-небудь не байдужий до чогось. — І я ласий до солодкого, — жартує [Володько], — сказано: кожна душа не з лопуцька, того ж хоче, що й людська (Вовчок, VI, 1956, 285); Люблю я таких людей завзятих, щоб душа в них була не з лопуцька, щоб оглядали життя з високої конструкції (Ю. Янов., I, 1954, 316).

ЛОПУШАНИЙ, а, е. Те саме, що лопуховий.

ЛОПУШІНА, и, ж., розм. 1. Листок лопуха. Баба обклала спухлу ногу лопушиною, вже їй не так пекло-трудило (Дн. Чайка, Тв., 1960, 75); Він повертає до хати і помічає на призьбі якусь мисочку, прикриту зверху.. листком лопуха. Свирид Яковлевич відкидає лопушину і вдихає в себе пахощі свіжовідкинутого сиру (Стельмах, II, 1962, 104).

2. Те саме, що лопух 1. Дно рову укрилося широколистою лопушиною (Мирний, IV, 1955, 14).

ЛОПУШІНИЙ, а, е, розм. Те саме, що лопуховий. З лопушиного листа Вийде чашка не проста (Бойко, Билиці., 1958, 34).

ЛОПУШІННЯ, я, с., розм. Зарості лопуха; лопухи. — Мене знайшла Маша поблизу в лопушинні (Ю. Янов., II, 1954, 77); З гострих кінців листя дощинки скочувалися на лопушиння (Чорн., Визвол. земля, 1959, 91).

ЛОПУШІТИСЯ, їться, недок., розм. Широко розростатися, випускати багато листя (про рослини). За житами лопушиться Цукровий буряк (Вирган, В розп. літа, 1959, 155).

ЛОПУШНЯК, ч., діал. 1. род. а. Лопух (у 1 знач.). Хліб Уляна загорнула в лопушняк і поклала в холодильник (Тют., Вир, 1960, 238).

2. род. у. Зарості лопуха. З високої трави й вухатого лопушняку раз у раз виринає вигоріла під сонцем кучма кучерявого волосся (Кол., Терен., 1959, 9).

ЛОПУШОК, шкá, ч. Зменш.-пестл. до лопух 1. Злякалась Миша та притьмом Поміж травною, лопушком З переполоху почухрала (Гл., Вибр., 1951, 26); Молодий лопушок з трудом розправляв своє зелене вушко (Донч., VI, 1957, 497).

ЛОПУШІЯ, я, с., діал. Збірн. до лопух 1. Заспокоївши голод, хлопець засунувся під якийсь пліт у лопушія і заснув мов забитий (Фр., VIII, 1952, 334).

ЛОРД, а, ч. 1. Англійський спадковий дворянський титул, що надається королем аристократам, а також особа, що має цей титул. Вже третій день ходить до мене один лорд і все дає мені за сю книжку ціну — ну, правда, тричі більшу від тільки що призначеної мені (Л. Укр., III, 1952, 742); Англійський король за вірну службу нібито пожалував [Денікіну] титул лорда (Гончар, II, 1959, 207); * У порівн. Йому [ослику] так скучно, як англійському лорду, що бачив весь світ (Коцюб., II, 1955, 406).

2. Член верхньої палати англійського парламенту. Палата лордів.

ЛОРД-КАНЦЛЕР, а, ч. В Англії — голова палати лордів і вища судова службова особа.

ЛОРД-МЕР, а, ч. У деяких великих містах Англії — особа, яка очолює муніципалітет; міський голова.

ЛОРДОЗ, у, ч. Нормальний вигин у дорослої людини

шийного і поперекового відділів хребта опуклістю вперед, який за певних умов може перетворюватися на патологічний.

ЛОРЕТКА, и, ж., заст. Жінка легкої поведінки; повія.

ЛОРНЕТ, а, ч. 1. Рід монокля в оправі, яким користувались у дворянських колах. І, здається, не лорнет у його блідій і вузькій руці, а лупа, без якої він не розглядив би полтавської губернської дрібноти (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 244).

2. Окуляри в оправі з ручкою. Онегін входить, іде поміж рядами сам, Лорнет подвійний свій наводить На ложі незнайомих дам (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 20).

ЛОРНЕТКА, и, ж., розм. Те саме, що лорнет. Міські поети пхають у кишені Папірчик, олівець й лорнетку (Л. Укр., IV, 1954, 113); — Як приємно давати радість простому народові! — сказала розчулена панночка, дивлячись крізь лорнетку на дівчат (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 25).

ЛОРНЕТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., рідко. Оглядати кого-небудь у лорнет. З виразом глупого задоволення лорнетував [Володько] сидячі в противній ложі панни (Фр., II, 1950, 73).

ЛОСЕНЯ, яти, с. Маля лося. Старий Копистка тим часом заглядив.. лосицю з двома лосенятами (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 483).

ЛОСЕНЯТКО, а, с. Пестл. до лосеня.

ЛОСИНА, и, ж. 1. Вичинена шкура лося або оленя.

2. М'ясо лося.

3. тільки мн., заст. Штани із шкіри лося.

ЛОСИНИЙ, а, е. Прикм. до лось.

ЛОСИНОВИЙ, а, е. Те саме, що лосиний.

ЛОСИЦЯ, і, ж. Самка лося. Старий Копистка тим часом заглядив прездорову комолу лосицю (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 483).

ЛОСК¹, у, ч. 1. рідко. Блиск гладенької поверхні.

2. перен. Бездоганний зовнішній вигляд. За лоском цієї чемності обоє вони ще більше відчули, що вузол неприязні між ними зашморгується все тугіше (Баш, Надія, 1960, 233); В цих [XVII століття] школах і університетах шляхта здобувала не стільки знання, скільки зовнішній лоск (Іст. УРСР, I, 1953, 208).

ЛОСК², у, ч., діал. 1. Безладдя.

◇ У лоск лягті — вилягті. У лоск лягла пшениця (Сл. Гр.).

2. у знач. присл. лоском. Безладно. З річки лоском вдаль несеться Праників удар (Фр., XIII, 1954, 181).

◇ Кинути (покинути) лоском — залишити у безладді. Як приїхали [Люборацькі] звідкільсь та коні випрягли, то так лоском і покинули все — так і лежало (Свидн., Люборацькі, 1955, 3); Олександра кинула все лоском у хаті й побігла на буряки (Коцюб., I, 1955, 63); Лоском лежати — бути неприбраним, неупораним. [С т е п а н:] У Трохима лежить все лоском у полі, так я оце йду прохати допомоги у добрих хазяїнів (Кроп., V, 1959, 138); Лоском лягати — зовсім лягати; падати. Їрик реготу знявся кругом неї і розкотився по всіх хатах. Люди — лоском лягають, аж за животи беруться (Мирний, III, 1954, 86).

ЛОСКІТ¹, коту, ч. 1. Те саме, що лоскотання. В одному кутку ще заклинала якась [дівчина] сміхом, немов од лоскоту (Головко, II, 1957, 95).

2. який, чого або в чому. Відчуття легкого нервового збудження, викликане дотиком до шкіри. П'ючи, Тоня аж залилася, аж за груди потекло, і вона, втративши свою оту сторожкість, щиро, дзвінко засміялась від холодного водяного лоскоту (Гончар, Тронка, 1963,

34); * Образно. *По тілу проходить лоскіт тривоги* (Багмут, Записки..., 1961, 73).

ЛОСКІТ², коту, ч., діал. Шум, тріск. *Недалеко нас ударив грім. З страшним лоскотом, мов ломилось у висоті над лісом, покотилось щось раз, другий і третій горами* (Коб., III, 1956, 252); *З неба чорного упали та погасли зорі, впала з лоскотом смерека* (У. Кравч., Вибр., 1958, 129).

ЛОСКІТЛИВИЙ див. лоскотливий.

ЛОСКІТЛИВО див. лоскотливо.

ЛОСКІТНИЙ див. лоскотний.

ЛОСКІТНО див. лоскотно.

ЛОСКОТАННЯ, я, с. Дія за знач. лоскотати. *Ми нахилились над краєм човна, .. чули на щоках лоскотання волосся* (Коцюб., II, 1955, 302); * У порівн. *Мрії ворухились серед мертвої тиші.., неначе страшне русалчине лоскотання* (Н.-Лев., IV, 1956, 256).

ЛОСКОТАТИ, очу́, бчеш, недок. 1. перех. і неперех. М'якими дотиками до шкіри викликати легке нервове збудження, звичайно супроводжуване сміхом. *Повалила [Настя] Соню на гичку й почала лоскотати* (Вас., II, 1959, 197); *Якщо лоскотати долоню дитини, то вже в перші місяці життя вона відповідає тим, що затискує її* (Шк. гігієна, 1954, 60); *У страшенній тривозі почав Тоньо трясти братом, .. пробував лоскотати попід пахи* (Фр., III, 1950, 13); *Петруня гребе веслами. Наталя йому заважає — очеретовою квіткою лоскоче по його обличчю* (Вас., III, 1960, 347); *Я нахилився до неї. Її волосся лоскотало мені вухо* (Ю. Янов., II, 1958, 43); // *Такими дотиками протягом тривалого часу викликати нервову реакцію (про дії русалок). І незчулась, як зусіли Дніпрові дівчата — Та до неї, ухопили, Та й ну з нею гратись, Радісінькі, що піймали, Грались, лоскотали, Поки в вершу не запхали...* (Шевч., I, 1963, 359); // *що, в чому. Викликати легке подразнення у носі, горлі тощо. Чудові пахощі лоскотали в носі, в горлі, по язичі* (Н.-Лев., I, 1956, 119); *Дух свіжої линини лоскотав ніздрі, спирав віддих* (Коцюб., II, 1955, 22); // *безос. Било в ніс солоною рибою, лоскотало горло пахощами яблук* (Збан., Сеспель, 1961, 164).

◇ *Аж у нбги лоскоче — дуже хочеться чого-небудь. — Так якось кортить побачити людей у щастю.. Ну, кортить, аж у ноги лоскоче* (Козл., Мандрівники, 1946, 63).

2. перех., перен. Приємно збуджувати, тішити. *Ті привітні дівочі голоси лоскотали їй серце, пестили душу* (Мирний, IV, 1955, 119); *Каргат знав слабкість свого учителя до перебільшень, та пророкування приємно лоскотали його самолюбство* (Шовк., Інженери, 1956, 285).

ЛОСКОТАТИСЯ, очу́ся, бчешся, недок., розм. Лоскотати один одного. *Ось і хлопці.. Підбігають, здоровкаються, щипаються, лоскочуться...* (Мирний, I, 1954, 217); // *безос. Про відчуття лоскотного подразнення де-небудь. Очі в неї, голосок — аж в душі лоскочеться...* (Тич., Комунізму далі..., 1961, 44).

ЛОСКОТИ, ів, мн. Те саме, що лоскіт¹ 1.

ЛОСКОТЛИВИЙ, ЛОСКІТЛИВИЙ, а, е. 1. Який лоскоче. *Хлопчик просипався від лоскотливого дотику сонячного проміння* (Донч., II, 1956, 527); *Повівав легенький лоскітливий вітерець* (Ряб., Жайворонки, 1957, 157); *Вона.. майнула поза городами до подружки по ланці.. поділитися лоскотливою новиною* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 244); *Ішла [Вустя] на Кураве, осяяна радістю близького побачення з милим, охоплена солодким лоскітливим трепетом* (Гончар, Таврія, 1952, 348).

2. рідко. Вразливий до лоскоту. *Вас полоскотали ті голодні та голі емігранти в дуже лоскотливе місце* (Фр., III, 1950, 381).

ЛОСКОТЛИВО, ЛОСКІТЛИВО. Присл. до лоскотливий, лоскітливий. *Виконавши доручення, таке небезпечне й лоскітливо хвилює для юної душі, Рада з піднесеною головою марширувала Києвом* (Ю. Янов., II, 1954, 86); // *у знач. присудк. сл. Вутаньці і смішно і якось лоскітливо було від їхніх умовлянь* (Гончар, II, 1959, 179).

ЛОСКОТНИЙ, ЛОСКІТНИЙ, а, е. Те саме, що лоскотливий, лоскітливий. *Денис щедро лив йому лоскотну воду з відра просто на спину* (Гончар, III, 1959, 317); *По всьому приміщенні плив гострий лоскотний дух м'яса і оселедців* (Собко, Звич. життя, 1957, 56); *Павло намагався стримати хвилювання. Але якась лоскотна хвиля раз у раз проходила по тілу* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 67); *В душі жив якийсь неспокій, якась лоскітна тривога* (Збан., Доля, 1961, 102).

ЛОСКОТНО, ЛОСКІТНО. Присл. до лоскотний, лоскітний. *Стою між тоненьким і довгим віттям... Воно лоскотно торкає чоло* (М. Ол., Чуєш..., 1959, 58); *Лоскітно пахло в пасіці медом; Вони вийшли з машини.. І одразу почули, як лоскітно й хвилює пахне земля. Пахне талим снігом і першим дощем* (Кучер, Трудна любов, 1960, 552); *Радість лоскотно тече Хлопцеві у груди* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 138); // *у знач. присудк. сл. [В а с и л ь:] Оце тільки зараз, як згадав про неї, то ніби трохи защемило і лоскотно стало в грудях* (Кроп., II, 1958, 116); *Так гарно лоскітно їй усій, аж засміятися хочеться* (Гончар, II, 1959, 252).

ЛОСОСЄВИЙ, а, е. Прикм. до лосось. *Моря Далекого Сходу багаті на лососєвих риб: кету, горбушу* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 260); *Він [траулер] візьме участь .. у сайровій і лососєвій путинах* (Рад. Укр., 25.II 1965, 1); // *у знач. ім. лососєві, вих, мн. Родина риб ряду оселедцеподібних, до якої входять лосось, сиг, форель і деякі інші. Рибу родини лососєвих та кефалєвих можна консервувати без попереднього обсмажування* (Укр. страви, 1957, 66).

ЛОСОСІНА, и, ж. М'ясо лосося.

ЛОСОСІННИЙ, а, е. Те саме, що лососіновий.

ЛОСОСІНОВИЙ, а, е. Прикм. до лососіна.

ЛОСОСЯЧИЙ, а, е. Те саме, що лососєвий.

ЛОСОСЬ, я, ч. Велика цінна риба родини лососєвих з ніжним м'ясом звичайно рожевого кольору. *У Прутї й Черемоші живуть особливо цінні види риб — таймень, харіус і дунайський лосось* (Наука., 10, 1960, 31); *Ми плавали щоранку, ..де вода своїм кипінням зашумовує поріг, де лосось попід камінням, спочиваючи, заліг* (Гонч., Вибр., 1959, 272).

ЛОСЯЧИЙ, а, е. Прикм. до лось.

ЛОСЬ, я, ч. Велика тварина родини оленячих з лопатоподібними рогами у самців. *Папа, як їздив в Колодяжне, то вбив лося і взяв собі роги* (Л. Укр., V, 1956, 5); *Одного разу зчинився був гвалт, що під Києвом, у Пущі-Водиці, бачили в лісі лося* (Вишня, II, 1956, 187); * У порівн. *Михайлик — парубійко прездоровий і лагідний, як лось* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 12).

ЛОТ¹, а, ч. Прилад для вимірювання глибини моря, річки тощо з борта судна. *Вода в морі була темно-блакитного кольору і гірко-солона на смак, лот досяг 7 сажнів глибини* (Видатні вітч. географи., 1954, 31); *Соломін почав виміряти лотом глибину* (Трубіл., Лахтак, 1953, 37).

ЛОТ², а, ч., заст. Російська міра ваги, яка застосовувалася до запровадження метричної системи і дорівнювала 1/32 фунта (12,8 грама).

ЛОТЕРЕЙНИЙ, а, е. Стос. до лотереї. *Колеса з лотерейними білетами закрутились, як млинки* (Л. Укр., III, 1952, 621).

ЛОТЕРІЯ, ї, ж. Розігрування речей або грошових сум по білетах. *Вирішено було організувати лотерею, в якій розіграти портрет Жуковського, написаний Брюловим (Слово про Кобзаря, 1961, 33); Життя схоже на лотерею, в якій інколи виграють не ті, кому конче потрібний виграш (Чаб., Тече вода., 1961, 154).*

ЛОТІК, тока́, ч. 1. Відкритий жолоб для стікання води, зсипання чого-небудь. *Якщо канал перетинається ярмом чи балкою, споруджують лотоки на опорах або укладають труби відповідного діаметра (Колг. енци., I, 1956, 500); Гній, що потрапив у лотік, пересувається по ньому до гноєприймача з допомогою спеціального пристрою — скрепера (Колг. Укр., 7, 1957, 29).*

2. тільки мн. Канали на водяному млині, греблі тощо, якими тече вода. *Серед долини на дрібному камінні шумить Руський Потік.. На Потоці стоїть водяний .. тартак, чорний, невисокий. Вода проведена через довгі лотоки й падає зверху на колеса (Н.-Лев., II, 1956, 391); Мусій стояв на мосту біля млина, по лотоках якого шуміла вода (Панч, Гомон. Україна, 1954, 120); * У порівн. Із хмар, як з лотоків, водою зашуміло (Греб., I, 1957, 70).*

ЛОТКОВИЙ, а, е. Прикм. до лоток. *Одна лоткова годівниця розрахована на 50 каченят (Птахівн., 1955, 246).*

ЛОТЛІНЬ, я, ч. Трос, прикріплений до лота (див. лот¹).

ЛОТО, невідм., с. Гра, в якій для виграшу треба першим накрити ряд цифр або малюнків на спеціальній карті. *Хто гопака танцює, хто.. грає у лото... (Нех., Казки., 1958, 18).*

ЛОТОК, тка́, ч. 1. Відкритий прилавок або переносний столик, ящик для торгівлі на вулиці. *Одного разу Саїд здалеку звернув увагу на лоток морозивника (Ле, Міжгір'я, 1953, 303); Лунали вигуки продавців різних ласощів, що з лотками на шиї ходили між натовпом (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 69).*

2. Дошка з бортами або такої форми металева посудина, що використовується для розкладання чого-небудь. *Сушильну площадку обладнують стелажми, на яких розміщують лотки з плодами (Сад. і ягідн., 1957, 279); Придатні для інкубації яйця обережно укладають в металеві лотки і ставлять у камери (Веч. Київ, 8.IV 1961, 1).*

3. рідко. Те саме, що лотік 1. *З гори, де мала розпочатись рубка лісу, на височенних козлах було прокладено .. вниз довгий з товстого бруса лоток (Кол., Терен., 1959, 300).*

ЛОТОС, а, ч. Південна водяна рослина родини лататтєвих з великими красивими квітками й їстівними плодами. *Лотоса квіти блакитні, в'янухи, гнулися додолу (Л. Укр., I, 1951, 424); Летить [соловей] на зиму в теплі краї, Може, там добре: лотоси, пальми... (Дор., Літа., 1957, 21).*

ЛОТОФАГ, а, ч. У грецькій міфології — людина, яка, харчуючись плодами лотоса, забувала про минуле. *Може, де й справді на світі живуть лотофаги щасливі? (Рильський, I, 1960, 185).*

ЛОТОЧИТИ, чу, чиш, недок., перех., діал. Лаяти. *Відколи найстарша його донька Анничка вкалічила, відтоді Параска дуже лоточить його (Черемш., Тв., 1960, 98).*

ЛОТР, а, ч., діал., лайл. Негідник, розбійник, грабіжник. *Але чим викажеш [доведеш] їм, що ти.. не лотр у тому найгіршому розумінні, яким намагається шляхтич виставити тебе перед красунею господинею?.. (Ле, Наливайко, 1957, 30); — Маєш такого лотра у себе, яких мало й на світі є. Жени його в потилицю з свого обійстя (Стельмах, I, 1962, 116).*

ЛОТРІВСТВО, а, с., діал., лайл. Збірн. до лотр. — *У Чехії повстало різне лотрівство на кшталт лісовиків та козаків, — буркнув Жолкевський (Тулуб, Людолови, II, 1957, 396).*

ЛОХ¹, а, ч. Кущ або дерево родини маслинкових з вузьким сріблястим листям і запашними жовтими квітками; дика маслина. *У Кримській області слід розводити теплолюбний східний лох та його садові форми, що дають їстівні плоди близько 2 см завдовжки (Колг. енци., I, 1956, 715); Листки лоха густо вкриті зірчастими білуватими лусочками, які щільно прилягають одна до одної (Практ. з анат. рослин, 1955, 68).*

ЛОХ², а, ч. Самець лосося у період нересту.

ЛОХИНА, и, ж. Кушова рослина родини брусницевих з темно-синіми їстівними ягодами; голубика. *Рослину торф'яних боліт — лохину в народі незаслужено звуть п'яною ягодою (Наука., 5, 1960, 38).*

ЛОХОВИЙ, а, е. Прикм. до лох¹. *Висаджують одно-, дворічні саджанці.. Через кілька років утворюється густе лохове насадження (Колг. Укр., 8, 1962, 27).*

ЛОЦІЯ, ї, ж. Систематичний опис морів, річок, узбереж і т. ін., що є посібником для плавання. *Це була звичайнісінька офіцерська каюта.. На маленькому письмовому столику — біблія, морські карти й лоції (Загреб., Європа 45, 1959, 133).*

ЛОЦМАН, а, ч. 1. Провідник суден, добре обізнаний з навігаційними умовами певної ділянки моря, річки, каналу тощо. *Кінні козаки переходили уплав, а піших і запаси перевозили лоцмани на човнах і каюках (Стор., I, 1957, 397); Обережно проведений лоцманом через неширокий прохід між підводним камінням, він [теплохід] зайшов у тиху бухту (Собко, Скеля., 1961, 7).*

2. Невелика хижа смугаста риба родини ставридових, яка часто супроводить на далекі відстані пароплави і великих риб, головним чином акул.

ЛОЦМАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до лоцман 1. — *Я, лоцманський парубічко Гаврош Чумачок, стаю тим часом інженером Гаврилом Петревичем Чумаченком (Гончар, III, 1959, 281).*

ЛОЦМАНУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Бути лоцманом, виконувати обов'язки лоцмана. *Чоловік мій теж був корінний дніпряк, лоцманував з товаришами (Гончар, Новели, 1954, 81); Роман лоцманував, відпиляючись довгою жердиною (Ле, Клен. лист, 1960, 223).*

ЛОША, ати, с. Маля коня. [М а р т и н:] *Ти яких коней запряг? [О м е л ь к о:] Лиску, Красавку і Блоху. [М а р т и н:] Всі три з лошатами, а у Блохи аж двоє... (К.-Карий, I, 1960, 328); Корова, сама знаєш, щороку приводить теля, конячка — дає лоша, віця — окочується ягнятком (Стельмах, I, 1962, 311); * У порівн. Коли ж діло дійшло до мазурки, то я почав бігати і підплигувати, неначе теля або лоша (Збірник про Кроп., 1955, 30).*

ЛОШАК, а́, ч. Молодий кінь. [М а р т а:] *Треба взяти нові віжки, а то старі потрухли: лоша́к норувистий та щоб не порвав іще (Вас., III, 1960, 103); Мати молилася святому Юрію Побідоносцеві, що топтав змія лошаком (Довж., Зач. Десна, 1957, 469); * У порівн. Вітер бив копитами землю, як степовий лоша́к (Коцюб., II, 1955, 362).*

ЛОШАТКО, а, с. Пестл. до лоша́. *Бачу тебе лоша́тком. Підходиш до мене, мале, з довірою Голову теплу кладеш на плече (Дор., Тобі, народе., 1959, 39).*

ЛОШАТНА, діал. З лошам. *То твоя кобила лоша́тна? (Сл. Гр.).*

ЛОШАТНИК, а, ч. Приміщення для лошат. *Для розміщення лошат має бути обладнаний лоша́тник (Конярство, 1957, 148).*

ЛОШАЧИЙ, а, е. Належний лошати. *Лошачі малень-*

кі вустонька ніжно за дійку тягнуть і причмокують (Вишня, I, 1956, 123).

ЛОШАЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до лошак. Устина Гординська з дочкою запрягла свого лошачка й поїхала на поле (Чорн., Визвол. земля, 1959, 11); // Те саме, що лошатко. Хлопчик років дванадцяти закричав тоненьким радісним голосом: — Дядьку Андрію! Красолька лошачка привела! (Тют., Вир, 1964, 113); * У порівн. Реготався.. він [Петрусь], як лошачок (Григ., Вибр., 1959, 131).

ЛОШИЦЯ, і, ж. Молода кобила. Засідлана гніда лошиця Ясногорської, піднявши голову, стиха кудись їржала (Гончар, III, 1959, 448).

ЛОШИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до лошиця. — Бує тут у нас один іще: сказати, не зоотехнік, а.. практикант.. Новелою лошичку прозвав (Вишня, II, 1956, 70); Батько дав йому в спадок молоденьку лошичку (Тют., Вир, 1964, 285).

ЛОЩИНА, и, ж. Те саме, що відолінок. Там, де колись на лощині вовки вили та лисиці нори рили, красується село Вовча Долина (Мирний, I, 1949, 179); Другий батальйон вирушив після обіду. Кілька годин ішли лощиною по дну міжгір'я (Гончар, III, 1959, 98).

ЛОЩИНКА, и, ж. Зменш. до лощина. Казали звернути через лощину, а вона якось лощинку тую проминула (Вовчок, VI, 1956, 326); З бугорків у лощинки, з лощинок у канавки, з канав у річачки... іде сувора вода, бунтує, піниться (Ю. Янов., I, 1958, 194).

ЛОЩИТИ, йть, недок., діал. Блищати. Білі крейдяні шпилі гір лощать на сонці (Вовчок, I, 1955, 230).

ЛОЩИТИСЯ, йться, недок., діал. Те саме, що лощити. Стільчики, столики — все те новеньке, аж лощиться (Вовчок, I, 1955, 120).

ЛОЩОВИНА, и, ж. Те саме, що лощина. Надвечір помітив Ларіонов: з лощовини до нього повзе чоловік у військовій формі (Шиян, Партиз. край, 1946, 18).

ЛОЯЛЬНИЙ, а, е. 1. Який тримається в межах законності (іноді лише формально). Як же се він, Макар Іванович, урядовець, людина офіційно лояльна, прилюдно виступить з цим у такій справі, що вже сама з себе трохи.. як би це сказати?.. ну трохи небезпечна! (Коцюб., I, 1955, 167); Необхідно і надалі держати твердий курс на залучення до активного радянського і громадського будівництва лояльних елементів української інтелігенції (КПУ в резол. і рішен., 1958, 259); // Який свідчить про таку поведінку. Старий знає, що небезпечність не скаламутить лояльного життя добродія Літка, й весело хихикає (Коцюб., I, 1955, 165); — Дехто, як ворог, таїть проти нього [начальника будівництва] далеко не лояльні настрої (Ле, Міжгір'я, 1953, 215).

2. Який коректно, доброзичливо ставиться до кого-, чого-небудь.

ЛОЯЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім до лояльний. Правління спілки, до якого входили і Пантелеймон Петрович й штейгер Варивода, похололо додержувалося лояльності в економічних питаннях (Панч, I, 1956, 467); Обов'язок господаря змушує Валентина Модестовича хоч би й до удаваної лояльності (Шовк., Інженери, 1956, 313).

ЛОЯЛЬНО. Присл. до лояльний. О. Чимчикевич поступив собі зовсім лояльно, а по утрени ждав аж годину на його [патера] приїзд (Фр., II, 1950, 196).

ЛУБ, у, ч. 1. спец. У рослини — комплекс тканин, через які проходять органічні речовини від листків до коренів. Мікроскопічне.. дослідження ураженої деревини показало.., що міцелій гриба поширюється головним чином в лубі (Бот. ж., X, 1, 1953, 97).

2. Внутрішня частина кори листяних дерев, що межує з деревиною. Березовий луб сушать у прохолодному місці півтора-два тижні (Гурток «Умілі руки..», 1955, 101); * У порівн. Пальто на ній намокло.. замерзло й стало цупке, як луб (Н.-Лев., IV, 1956, 261).

3. заст. Виріб з цієї частини кори.

◇ Як (мов, на́че і т. ін.) з луба літи — те саме, що Як (мов, на́че і т. ін.) з відрá [літи] (див. відрб). Часом дощ ллє як з луба, а Кметик лазить по квітнику і вибирує щось по стежках (Ков., Світ., 1960, 117); Насунули такі хмари, що лило, як з луба (Логв., Літа., 1960, 48); Лубом стояти (ста́ти) — бути твердим, цупким. Беруся я до люльки. Та ба! Язик задубів, став лубом, у горлі пече (Март., Тв., 1954, 278); Брови йому падають на очі двома очіпками, свита стоїть лубом, — він приїхав з дому, з холодної негоди (Мик., II, 1957, 80).

ЛУБКОВИЙ, а, е. Обкладений лубками (у 1 знач.). Повертається [Юхим] з сіллю в лубковім возі і ще з більшими турботами в голові (Ле, Ю. Кудря, 1956, 12).

ЛУБОЇД, а, ч. Шкідливий жук родини короїдових, личинки якого живляться лубом. Роздовбуючи гнилу деревину, відриваючи кору, дятел знищує тисячі личинок короїдів, лубоїдів, пильщиків (Корисні птахи.., 1950, 54).

ЛУБОК, бка, ч. 1. Те саме, що луб 2. Хома Пати́ка Пішов зимою дра́ти ли́ка; Лубка ж не обідрав І липку зі́псував (Бор., Тв., 1957, 138); [М а р т и н:] Не жури́сь, у нас вози лубками вшиті! (К.-Карий, I, 1960, 333).

◇ Лубко́м взятися (сто́яти) — те саме, що Лубом сто́яти (ста́ти) (див. луб). Стоїть Щур під млином на греблі, розминає язик у роті, що лубком узявся, сам себе до́пікає (Вас., Вибр., 1950, 115).

2. Виріб з луба (кузов воза, саней і т. ін.). Він бачив уже валку саней з колодами, брусами, повні лубки червоної цегли, немов миски ягід (Коцюб., II, 1955, 34); // мн. Віз, сани з таким кузовом. Взяв син лубки, поклав старого та й одвіз... (Коцюб., II, 1955, 274).

3. перев. мн. Тверда накладка на місці перелому кістки; шина. Біда лежав на розкладному ліжку.. Нога була в лубках (Трубл., I, 1955, 55).

4. Липова дошка для малювання або гравірування картини, звичайно нескладної виконанням. Намалюю не́ньку На жовтому лубку (Чуб., V, 1874, 474).

5. тільки одн. Надрукована з такої дошки картинка з підписом, народна походженням або розрахована на широкі народні верстви, що відзначалася простотою образів і примітивністю зображення. Розвиваючи традиції народного лубка, українські художники створили пропагандистський плакат (Укр. рад. граф., 1957, 18); Не можна пройти повз цікаву серію.. ліноритів.. на мотиви великого Кобзаря, виконану під давній лубок (Мист., 3, 1964, 20).

6. літ. Те саме, що Луббчна література (див. луббчний).

ЛУБОЧНИЙ, а, е. 1. Те саме, що луб'яний.

2. Надрукований з лубка (у 4 знач.) (про картинку). На стінах поміж олеографічними малюнками є й лубочні (Кроп., II, 1958, 293); За час дворічного подорожування в панському обозі Тарас зібрав і власну чималу колекцію лубочних картинок (Слово про Кобзаря, 1961, 21).

3. Стос. до дешевої літератури для масового розповсюдження в дореволюційній Росії й на Україні; //перен. Невисокої якості, примітивний виконанням, розрахований на невибагливі смаки (про малюнки, масові дешеві видання тощо). Сміливо вводить [Є. Гребінка] в українську літературну мову різностопний криловський ямб, який ґрунтується на народних сатиричних

приповістках і лубочних віршах (Рад. літ-во, 1, 1962, 61); В перші роки своєї поетичної творчості Шевченко ніколи не дивився на минуле своєї країни крізь димні окуляри лубочної націоналістичної романтики (Вітч., 3, 1962, 186).

Луббчна література — масові дешеві видання в дореволюційній Росії й на Україні: пісеньки, сонники, оракули, пригодницькі і релігійно-моралістичні твори тощо.

ЛУББЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. луббчний 3. Дорікають за луббчність у фільмах... пропонуючи «економити колір», бути стриманими у палітрі (Довж., III, 1960, 133).

ЛУБ'Я, я, с. Те саме, що луб 2. — Треба буде драбини новим луб'ям пообтягати (Фр., I, 1955, 52).

◇ **Старé луб'я**, фам., зневажл. — про стару людину. Ще старé луб'я й на вулицю піде вкупі з парубками (Н.-Лев., IV, 1956, 218); — Жило б, старé луб'я, коли .. зодягнене, не голодне й не холодне... Так ні! Ще й кирпу гне... (Мирний, I, 1949, 397).

ЛУБ'ЯНИЙ, а, ё. Прикм. до луб. Клітини, що розташовані в лубові, називаються луб'яними волокнами (Практ. з анат. рослин, 1955, 86); До школи входить кільканадцять парубків з дрючками, луб'яними звитками (Фр., IX, 1952, 176); // Який містить у собі волокно — луб. Волокна луб'яних рослин містяться глибоко в корі (Техн. культ., 1956, 186); // Вигот. з лубу. На вишневій гіллячці висіла луб'яна козубенька (Н.-Лев., I, 1956, 475); На жовтій луб'яній дошці парували варені лини та окуні (Збан., Переджнив'я, 1960, 173); // перен. Схожий на луб; негнучкий, невірний. Он пан той не з наших, і язик у нього луб'яний, мовляли, а він і того звичаю навчив (Барв., Опов., 1902, 368).

ЛУБ'ЯНКА, и, ж., розм. Виріб з лубу; лубок (у 2 знач.). Зібрані ягоди відразу ж складають у луб'янки або решета (Сад. і ягідн., 1957, 254).

ЛУГ¹, у, ч. 1. Поросла травом і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать. Унизу по лугах річка синя тяглась (Мирний, V, 1955, 367); Що може бути миліше, як по довгому дню косовиці повертати на заході сонця з веселого луку додому! (Довж., I, 1958, 69).

2. заст. Низина, поросла лісом. Ой, хто в лузі — озвися, Ой, хто в полі — одкликнися! (Щог., Поезії, 1958, 62); Сяде [Перебендя] собі, заспіває: «Ой не шуми, луже!» (Шевч., I, 1951, 25).

ЛУГ², у, ч. 1. Гідроокис натрію, калію та інших металів. Поліетилен не руйнується не тільки від води, але навіть і від кислот та їдких лугів (Наука., 7, 1958, 8).

2. розм. Водний настій попелу, який уживається для прання, миття тощо. На ніч змила [Маланка] Гафійці голову лугом (Коцюб., II, 1955, 24); Зайшла [Орися] в хату, щоб набрати луку для прання (Тют., Вир, 1964, 380).

ЛУГАР, я, ч., заст. Той, хто переховується в лузі (у 2 знач.). Вітре-брате! З лугарями Ти носився над степами (Щог., Поезії, 1958, 460).

ЛУГАРЮВАТИ, юю, юєш, недок., заст. Бути лугарем. — Чи він в лузі лугарює, Чи він чумакує? (Щог., Поезії, 1958, 78).

ЛУГІВКА, и, ж., розм. Лугова річка. Пливуть [ручаї] і дзвенять малиново, І що їм лугівка мала? Мов тепле народжене слово, що з серця шука джерела (Мал., Звенигора, 1959, 261).

ЛУГОВИЙ, а, ё. Прикм. до луг¹. Хаєцький шукав своїх десь ліворуч, там, де, вигинаючись в лугових низов'ях, побігла за обрїй дамба (Гончар, III, 1959,

358); Лугову вдихаю вогкість Ненаситними грудьми (Рильський, II, 1960, 80); // Який росте або живе в лузі. Дівчина виходилась у неї хороша, як маківочка повненька, свіжа, як ягода лугова (Вовчок, I, 1955, 96); — Оце парубок..., щоб тебе лугова качка брикнула! (Стельмах, I, 1962, 280).

ЛУГОВИНА, и, ж. 1. Місце, де раніше був луг (див. луг¹). Сад Коржів розрісся по луговині, неначе ліс (Стор., I, 1957, 228); Незабаром віз, розкидаючи болото і хлюпаючи по калюжах, викотився на м'яку луговину (Стельмах, Правда., 1961, 245).

2. розм. Те саме, що луг¹. Ви побувайте в нас на луговині У весняній погожій тихій днині (Мал., Серце., 1959, 78).

ЛУДА, и, ж. 1. Те саме, що полуда. День у день обсіювало сонце своїм золотисто-червоним світлом поверхню [снігу], викликувало луду (Коб., II, 1956, 17); Прозріте, люди, день настав! Розправте руки, змийте луду (Шевч., I, 1951, 266).

◇ **Зняти луду [з очей]** — те саме, що Зняти полуду [з очей] (див. полуда). Нещадні слова вдови зняли луду з його очей (Фр., XVI, 1955, 77).

2. діал. Омана, брехня. Наші партії, се свого роду.. оптична луда, котра обом сторонам показує різниці, котрих у дійсності майже зовсім нема (Фр., XVI, 1955, 27); Усюди обман, скрізь брехня — усе, чим жив, для чого працював, на що надіявся, в одній хвилині лудою стало (Круш., Буденний хліб., 1960, 248).

ЛУДАН, а, ч. Старовинна блискуча тканина, а також пошитий з неї одяг. Страждали співці в самоті; На них не сіяли жупани-лудани, Коли ж на руках їх дзвеніли кайдани, То вже не були золоті!.. (Л. Укр., I, 1951, 172).

ЛУДЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до лудити. Удосконалюється технологія виробництва електролітично лудженої і лакованої консервної жерсті (Наука., 5, 1956, 22).

2. у знач. прикм. Вкритий полудою (звичайно про залізні вироби). Сік, що витікає з преса, фільтрують через волосяне сито або луджену металеву сітку (Колг. Укр., 7, 1956, 40).

ЛУДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. лудити. Внаслідок лудження робоча частина паяльника не так швидко окисляється (Гурток «Умілі руки..», 1955, 99).

ЛУДИЛЬНИЙ, а, е. Стос. до лудження. Лудильний цех.

ЛУДИЛЬНИК, а, ч. Той, що лудить. Поки робиться аналіз, лудильник працює всліпу (Роб. газ., 29.VIII 1965, 2).

ЛУДИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до лудильник.

ЛУДИТИ, джү, діш, недок., перех. Наносити олив'яне покриття на поверхню виробів з металу. В кузні.. козак із сергою у вусі щось лудив (Панч, Гомон. Україна, 1954, 250).

◇ **Лудити бчі кому, чії** — говорити неправду. Обдурювали [націоналісти] їх, залякували, лудили їхні очі (Вишня, I, 1956, 298).

ЛУДИТИСЯ, їться, недок. Пас. до лудити. Під дією ультразвукових коливань шар емалевої ізоляції спадає, поверхня металу захищається і лудиться (Веч. Київ, 13.I 1960, 1).

ЛУДІННЯ¹, я, с. Те саме, що лудження. Навіть досвідчене око спеціаліста могло лиш приблизно визначити, чи нормально йде процес лудіння (Роб. газ., 29.VIII 1965, 2).

ЛУДІННЯ², я, с., діал. Одяг, вбрання. Палагна в свято одпочивала, пишаючись красним лудінням (Коцюб., II, 1955, 334); Молодиці і дівчата-відданиці виглядали

як у свято, найкраще своє лудіння на себе повбирали, і воно на них, як жар, горіло, аж сміялося (Кач., Вибр., 1953, 331).

ЛУЖЕЧОК, чка, ч. Пестл. до луг¹. Було не вити гнізда у лужечку, Було звити гніздо у гачку (Нар. лірика, 1956, 76); Сестра як вийшла за ворота — всі луги й лужечки зацвіли (Мал., Чотири літа, 1946, 186).

ЛУЖИНА, и, ж., розм. Те саме, що луг¹. Минулого року навесні Варивонова бригада розорала під капусту кусок лужини, зарослої кінським щавлем (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 504).

ЛУЖИТИ, жу, жиш, недок., перех. Обробляти лугом (див. луг² 1).

ЛУЖИТИСЯ, иться, недок. Пас. до лужити.

ЛУЖИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до лужичани. Справжній розвиток лужицької літератури розпочався в ХІХ ст., коли з'явився ряд національно свідомих діячів (Рад. літ-во, 4, 1963, 150).

ЛУЖИЧАНИ, ан, мн. (одн. лужичанин, а, ч.; лужичанка, и, ж.). Західнослов'янська народність, яка живе у верхній і нижній Лузиці по верхній і середній течії р. Шпрее; лужицькі серби. Назва маленького сучасного західнослов'янського народу — лужичани — походить від територіальної назви Лузиця (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 69).

ЛУЖИЧАНИН див. лужичани.

ЛУЖИЧАНКА див. лужичани.

ЛУЖНИЙ, а, е. 1. До складу якого входять луги (див. луг²). Це [фосфатшлак] — лужний вид добрив, тому його слід використовувати насамперед на кислих ґрунтах (Наука., 7, 1956, 26); Для квасолі потрібні нейтральні або лужні ґрунти (Зерн. боб. культ., 1956, 125); Дубченко запропонував встановити коло сухопарника прилад з лужним розчином (Бойч., Молодість, 1949, 312); // Власт. лугові. На відміну від кислот, вони [луги] мають своєрідний смак, що називається лужним (Уроки.. хіміка, 1956, 78); Реакція ґрунтового розчину може бути кисла, лужна або нейтральна (Добрива., 1956, 23).

Δ **Лужні гірські породи** — гірські породи з підвищеним вмістом лужних металів; **Лужні метали** — хімічно активні метали, що швидко окислюються на повітрі, утворюючи гідроокиси, які є сильними лугами. Найлегше втрачають валентні електрони атоми лужних металів (Хімія, 10, 1956, 10).

2. Який виготовляє луги (див. луг² 1). Багаті запаси солі, вапна і доломіту стали базою для розвитку лужної промисловості (Наука., 1, 1958, 54).

3. Який діє за допомогою лугу (див. луг² 1). Великого поширення набули лужні акумулятори (Курс фізики, ІІІ, 1956, 68).

ЛУЖНІСТЬ, ності, ж., хім. Насиченість чого-небудь лугами (див. луг² 1). На солонцях і солонцюватих ґрунтах суперфосфат.. допомагає боротись із шкідливою для рослин лужністю ґрунту (Колг. енци., ІІ, 1956, 654).

ЛУЖОК, жка, ч. Зменш.-пестл. до луг¹. По обидва береги зелені лужки, а по лужках зеленіють рідкі садки (Н.-Лев., ІІ, 1956, 391); На лужок, на грядку вибігло телятко (Стельмах, Живі огні, 1954, 24); Стежки забігали аж у зелений вербовий лужок (Кобр., Вибр., 1954, 148).

ЛУЗА, и, ж. Один із шести отворів із сітчастими мішечками, що знаходяться по краях більярдного стола. Тишу більярдної порушував тільки шелест слонової кістки по зеленому полі та зрідка грюк кулі, що гримала в кутню лузу (Смолич, Сорок вісім., 1937, 63).

ЛУЗАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для лузання. Лузаль-

ний соняшник — з великими, недосить виповненими сім'яниками і зниженою олійністю (Ол. та ефір. культ., 1956, 20).

ЛУЗАННЯ, я, с. Дія за знач. лузати.

ЛУЗАТИ, аю, аєш, недок., перех. 1. Розкушувати, розгризати, видобуваючи зернятко насіння, горіхів і т. ін. Онися походжала по світлиці та лузала насіння (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 64); Вони нервово продовжували розмову, час од часу лузючи мигдалеві горішки (Досв., Гюлле, 1961, 74); Як гарно лузати смажені гарбузці довгими зимовими вечорами (Донч., Вибр., 1948, 236).

2. Те саме, що лушити 1. Лузати кукурудзу.

ЛУЗГА, й, ж. 1. Тверде покриття насіння соняшника, проса, гречки і т. ін., що звичайно легко відділяється від зернятка. Я ліпила шишки з гречаної лузги, щоб давилися дружки (Сл. Гр.); Велику увагу приділяють заготівлі кормів.. Заготовляють кошики і лузгу соняшника, стрижні кукурудзи (Хлібороб Укр., 9, 1964, 19).

2. яка, чого, перен. Те, що є зовнішнім прикриттям чого-небудь. Толстой вміє показати.. справжню суть характерів, приховану за лузгою слів, умовних дій, традиційних формул (Рад. літ-во, 1, 1961, 46).

ЛУЗНИЙ, а, е. Прикм. до лұза.

ЛУІДОР, а, ч. Старовинна французька золота монета.

ЛУК, а, ч. Ручна зброя для метання стріл, яка має вигляд стягнутої тятивою дуги. Прострілив би я вас з лука, Та з лука не палко; Положив би вічно спати — Та все чогось жалко! (Руд., Тв., 1956, 55); Скіфи були войовничими племенами.. Їх озброєння складалося з луків, стріл, списів і мечів (Іст. УРСР, І, 1953, 25); * У порівн. Її струнка фігура зігнулась од напруги, як тугий лук (Коцюб., І, 1955, 368).

◇ Як з лұка — дуже швидко. Рудик шльогоав коні лозиною і гукав: — Лети мені, кров чортова, як з лука! (Кос., Новели, 1962, 134).

ЛУКА, и, ж. Рівна місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду. Степ без краю; зелені та м'які луки понад річкою; темні луки з дібровами (Вовчок, І, 1955, 169); На луках зеленою щіткою пнулася догори трава (Чорн., Визвол. земля, 1959, 40).

ЛУКА, й, ж. 1. Вигин переднього або заднього краю сидла. Він на луку в сидлі упирає — До Кисва на вороному коні скакає (Мирний, V, 1955, 273); Підвівшись на стременах, він сідає на задню луку свого розгойданого сидла й дає коневі волю (Мик., ІІ, 1957, 54).

2. Дугоподібний вигин русла річки або берега річки, моря. Ріка Буг, що вигиналася тут лукою, оперізувала гору і все старе місто з трьох боків (Кач., Вибр., 1947, 277); Кривою козацькою шаблею сяяла лука ріки (Перв., Невигадане життя, 1958, 158).

ЛУКАВЕЦЬ, вця, ч., розм. Здатна на хитрість або жарт підступна людина. Прудивус, остаточно видихавшись, уже не відав-таки, яку пригоду втяти для свого Климка, що з тим лукавцем діяти далі (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 202).

ЛУКАВИЙ, а, е. 1. Здатний на різні хитрощі або жарти. Хитрить лукавая Ю турна, Яким би побитом їй Турна Спаси од смертного ножа (Котл., І, 1952, 286); Це був уже не той лукавий, децю полохливий по-доляк, який при наближенні месершмітів впивався зубами в землю і молив невідому силу: — Пронеси! (Гончар, ІІІ, 1959, 201); // Власт. людині з такою вдачею. Очі наші стрічаються знову і знову, я в них читаю лукаву цікавість (Коцюб., ІІ, 1955, 270); В народному характері.. особливо ваблять такі риси, як повна віддача душевних сил загальній справі, життєлюбство,

веселий і лукавий гумор (Про багатство л-ри, 1959, 232); // Сповнений добродушних хитрощів; грайливий (про очі, погляд і т. ін.). Підморгнув [Чугайстир] до Івана лукавим оком і обізався: — Може б, ти трошки пішов зо мною у танець? (Коцюб., II, 1955, 348); Побачили б ви тоді його променисті великі сірі очі з весело-лукавими чоловічками, його чарівну посмішку (Вишня, II, 1956, 406); Боженко навіть не глянув на карту і відвернувся, почувачи, що всі лукаві погляди звернені на нього (Довж., I, 1958, 169); Тут [у віршах Рильського].. дівоча лукава посмішка чарує (Мал., Думки.., 1959, 13).

2. Здатний на нещирість, брехню; єхидний. Лукавий чоловік в очі світить, а поза очі душу тягне (Укр. присл., 1955, 151); Росли брати, зростали, та не були друзями.. Щирий та щедрий Семен ніяк не міг погодитися з лукавим та заздрим на чуже добро Романком (Коцюб., I, 1955, 103); — Нащо ви отцю Христофору думки відкриваєте? Він людина лукава, кар'єрист (Довж., I, 1958, 423); // Який таїть у собі нещирість, брехню, єхидність. Червоні кролячі очі видавали лукаву душу, єхидні заміри (Мирний, III, 1954, 75); Там і папа, і пан, і барон, розливаючи фрази лукаві, капіталу розхитаний трон підпирають терором кривавим (Сос., I, 1957, 495); — Ох, у цього Жежері слова ласкаві, та думки лукаві (Речм., Весн. грози, 1961, 44).

3. Який має злі, ворожі наміри; підступний. Троянці в кріпості сидять, Забилися, мов миші в нору, Лукаву кішку як уздрять (Котл., I, 1952, 230); Та не однаково мені, Як Україну злії люди Присплять, лукаві (Шевч., II, 1963, 10); Підлий і лукавий ворог напав на нашу Батьківщину (Багмут, Опов., 1959, 29); // Який є результатом підступності. Мені господь пристанище, Заступником буде І воздасть їм [лукавим] за діла їх Крoвaві, лукаві (Шевч., I, 1951, 345).

4. заст. Грішний, нечестивий. [М а р у с я:] Я знемогла від гріха, лукаві помисли збивають мене з прямої стежки (Мирний, V, 1955, 99); [Є п и с к о п:] Лукавий рабе! Знаєш, які то видива тебе морочать? То навождення злого духа! (Л. Укр., II, 1951, 498); // Уживається як лайливе слово. О боже наш милосердний! О царю поганій, Царю проклятий, лукавий, Аспиде неситий! Що ти зробив з козаками? (Шевч., I, 1963, 248); Вивіз мене, лукавий син, неначе на сміх людям (Н.-Лев., II, 1956, 24); — Іди вже, іч, лукаве, — заметушилася Оріся, підпихаючи телятко, яке раптом затялося і не хотіло переступати порога (Тют., Вир, 1964, 508); // у знач. ім. **лука́вий**, вого, ч. Біс, диявол. Ні богові свічка, ні лукавому дудка (Номис, 1864, № 6558); [М а р т а:] Од лукавого хрест маю, а од лихого чоловіка чумацька люшня лежить у возі (Вас., III, 1960, 109); — Я не знаю, що мелю, плутає лукавий (Сос., I, 1957, 369).

◇ Від **лука́вого** — про те, що суперечить певним канонам, нормам і т. ін. — Не люблю, як ти з книжок почнеш верзти всячину. То вже від лукавого, оті книги (Гр., II, 1963, 336); — Ну, що ж, коли продовжити ваш образ, то політика в нього, може, й від лукавого, але ж яка божя іскра сяє в багатьох його творах! (Стельмах, II, 1962, 53).

ЛУКА́ВИНКА, и, ж., розм. Невеличке лукавство. Очі карі, живі, з вогником і ледве помітною лукавинкою — дивиться на тебе, слухає, а очі говорять: «Говори, говори, я тебе знаю» (Збан., Над Десною, 1951, 10); Це був як голуб сивий чоловічок — в окулярах,.. в небезпечною лукавинкою в тонких обрисах сухого рота (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 406).

ЛУКА́ВИТИ, влю, виш; мн. лука́влять; недок. Хитрувати, приховуючи правду. Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за

собою (Шевч., II, 1958, 283); Здавалося, здатні були [очі] дивитися навіть крізь стіни.. Опинившись під таким поглядом, не можна було ні лукавити, ні хитрувати (Руд., Остання шабля, 1959, 75).

ЛУКА́ВИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до **лука́вець**.

ЛУКА́ВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до **лука́вий** 1—3. Художник.. надав його обличчю відкрито веселого, доброго, зовсім гуманного виразу, а очам — беззлобної мудрої лукавості Кола Брюньйона (Гончар, III, 1959, 230); Жарота без жалю тобі пекла Відкрите без лукавості коліно (Рильський, II, 1960, 26); — Ненавиджу я все, що звесь [зветься] лукавість, І кривда, й лад нелюдський та підкупний (Фр., X, 1954, 160).

ЛУКА́ВО. Присл. до **лука́вий** 1—3. Розмовляючи з Боровиком, вона часто лукаво посміхалась, і йому здавалося, ніби вона щось знає (Собко, Справа.., 1959, 157); Цілі пучки квіток полетіли під ноги співакці.. Та, кланяючись, брала і, лукаво дякуючи очима, нюхала (Мирний, III, 1954, 273); [К а р м е л ю к:] Ні, правдиві розбійники не ті, що в лісі, а ті, що в церкві в золотих ризах лукаво бога вихваляють (Вас., III, 1960, 429); В історії римської церкви.. лукаво поєднувались релігійні догми і найжорстокіші злочини (Мельн., Поріддя.., 1959, 28); * Образно. Баклажка виглядає з трави лукаво — Попробуй догадатись, що у ній! (Рильський, II, 1960, 149).

ЛУКА́ВСТВО, а, с. Те саме, що **лука́вість**. Обличчя Козакова стало зосередженим, і з нього зникло легковажне лукавство (Гончар, III, 1959, 10); Але ти, твоє лукавство, личко, погляди твої, — І зрадливі, і лагідні, — Їх співець не змислить, ні! (Л. Укр., IV, 1954, 82); Критика потрібна нам пряма, без хитрощів, без дрібної помсти, без лукавства (Тич., III, 1957, 50); [Х м е л ь н и ц ь к и й:] В кривавій січі, в боях нерівних я пізнавав підступи зміїні і лукавство ворогів (Корн., I, 1955, 270).

ЛУКІ́ВНИК, а, ч. Фахівець у галузі **луківництва**.

ЛУКІ́ВНИЦТВО, а, с. Практична і наукова діяльність, пов'язана з і поліпшенням природних і створенням штучних лук. Досліди Козаровицької станції луківництва доводять, що розорювати сухі луки треба дуже обережно (Колг. Укр., 8, 1959, 27); Все своє життя він захоплювався луківництвом, кормовими травами і, передусім, люцерною (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 259).

ЛУ́КОВИЦЯ, і, ж., анат. Розширена частина деяких органів, частин організму тощо. Нижній кінець кореня волоса дещо стовщений і називається **луковицею** (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 14).

ЛУ́КОВИЧНИЙ, а, е, анат. Прикм. до **луковиця**.

ЛУКОМЕЛІОРАТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до **лукомеліорації**. Колгоспи, обслуговувані Переяславською лукомеліоративною станцією, ..одержали з гектара по 38 центнерів сіна (Колг. Укр., 4, 1955, 13).

ЛУКОМЕЛІОРА́ЦІЯ, ї, ж. Меліорація луків.

ЛУКОМО́Р'Я, я, с. Старовинна народна, а також поетична назва морської затоки, бухти. Край лукомор'я дуб зелений, І золотий ланцюг на нім (Пушкін, Руслан і Людм., перекл. Терещенка, 1949, 7); * Образно. Як люблю я.. Юному шептати покоління: До щасливих лукомор'їв чальте! (Рильський, II, 1960, 55).

ЛУКОПАСОВІ́ЩНИЙ, а, е, с. г. Стос. до пасовища на луках. Створення довгорічних культурних пасовищ затримується через відсутність достатньої кількості насіння **лукопасовищних** трав (Колг. Укр., 12, 1961, 24); Залежно від потреб господарства запроваджують ще й прифермські, притаборні або **лукопасовищні сівозміни** (Хлібороб Укр., 1, 1965, 6).

ЛУКУЛЛІВСЬКИЙ, а, е, книжн. Надзвичайно пиш-ний, багатий, розкішний (про бенкет, обід і т. ін.). Як .. служниця нарешті принесла самовар, булки і традиційну чайну ковбасу, то я саме описувала «лукуллівський бенкет» (Л. Укр., III, 1952, 707).

ЛУЛУСНУТИ, ну, неш, док., перех., діал. Лусну-ти. — Ой, стережімся, бо так і лулусне [Геркулес] кот-русь по голові довбнею (Н.-Лев., III, 1956, 124).

ЛУЛУСЬ, виг., діал. 1. Звуконаслідування, що вжи-вається на позначення звуку від удару.

2. Уживається як присудок за знач. **лулуснути**. А ж ось — лулусь щось під ногами! (Греб., I, 1957, 58); Лулусь його в лоб! (Сл. Гр.).

ЛУНА, й, ж. 1. Відбиття звукових коливань від перешкоди, коли вони сприймаються роздільно від первісних коливань. Защебетав соловейко — Пішла луна гаєм (Шевч., I, 1951, 6); Він голосно й про-тяжно загукав, оглядаючись: — Ого-го-го-го-о!.. Луна пішла тайгою (Довж., I, 1958, 124); * Образно. [К у р і н н и й:] А я урожаєм на весь район вжарю, аж луна по області піде... (Зар., Антеї, 1962, 83); * У порівн. По селу луною розкотилася вістка (Коцюб., I, 1955, 273); // перен. Те, що доноситься здалеку; відго-мін (у 2 знач.). В країну смутку вітерець прилине І принесе мені луну розмови (Л. Укр., I, 1951, 97); Пісню душевну співає Сосюра, Аж до Джамбула дохо-дить луна (Літ. газ., 16.XII 1948, 3); // чого, перен. Про те, що є відгуком на що-небудь. Побачиш ти [чи-тачу] в пісні моїй Луну своїх власних надій... (Рильсь-кий, I, 1960, 143).

2. перен., розм. Те саме, що **слава**. У колгоспі машина молотить — луна по всьому світу котить (Укр.. присл., 1955, 366); Робила як могла, щоб таки добра луна дійшла до того, кого мені треба (Барв., Опов., 1902, 271).

ЛУНА-ПАРК, у, ч. Сад, парк з різними розвага-ми та видовищами.

ЛУНАСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **лункій**. Над се-лом тиша, ніби перед боєм, тільки інколи розірве її лунастий постріл (Собко, Нам спокій..., 1959, 72).

ЛУНАТИ, ає, недож. 1. Те саме, що **звучати** 2. Дале-ко співи десь лунають, На небі зірка миготить (Пісні та романси..., II, 1956, 209); Його голос лунав по пустім коридорі і відбивався десь далеко в другім його кінці (Фр., VI, 1951, 336); Гроном молодим котилося над нами, лунало на ланах: «Вперед за владу Рад!» (Сос., I, 1957, 261); — Всі на Сиваш! Море гатити! — лунало з краю в край села по нічних вулицях, по дворах (Гончар, II, 1959, 428); // Бути сповненим звучання. Лунає співом, ляском, криком ліс (Фр., XIII, 1954, 133); // Звучати як відзвук, відгомін чого-небудь. Щось гукне: «Химо! Химо!» — та й піде гук по темно-му бору, аж лунає (Вовчок, I, 1955, 53); Площа ще де-де лунала від кроків людей (Фр., VII, 1951, 355); // безос. — Ха-ха-ха! — лунало довгою вулицею просторого села від срібного дівочого сміху (Кобр., Вибр., 1954, 163).

◇ **Лунати у вухах** (у серці і т. ін.) — зберігатися в пам'яті, не стиратися в пам'яті. Довгу хвилину стояла Хима перед карнавкою, слухаючи, як той згук «білих грошей» лунав в її вухах (Коцюб., I, 1955, 95); В його душі лунає пісня незнайомої дівчини (Н.-Лев., II, 1956, 170); У Тихона в ушах лунав іще її голос стримано-хвильний (Головко, II, 1957, 116).

2. перен. Поширюватися далеко, бути відомим скрізь. Пісня [кобзаря] не вмирає, На весь мир лунає (Л. Укр., I, 1951, 9); Голос радянських драматургів лунає серед борців за мир у всьому світі (Літ. газ., 31.VIII 1950, 1).

ЛУНАТИЗМ, у, ч. Хвороба, яка виявляється у не-

свідомих діях під час нічного сну; сомнамбулізм. Нічо-го незрозумілого з точки зору тверезої науки і здорового глузду немає і в лунатизмі.. Вже доведено, що це не що інше, як один з досить численних розладів сну (На-ука..., 9, 1965, 30).

ЛУНАТИК, а, ч. Хворий на лунатизм. Ані міні непевності не було в жаднім його русі..; здавалося, що се лунатик, який ані крихти не почуває величезної небезпеки свого [свого] положення (Фр., II, 1950, 259); Лунатик, — говорили люди, — прагне бути ближче до місяця (Наука..., 9, 1965, 30); * У порівн. Туманов здригнувся, як лунатик від холодної води (Панч, I, 1956, 146).

ЛУНАТИЧКА, и, ж. Жін. до лунатик. * Образно. — Це ти все бродиш, лунатичко? — спросоння заговорила Мар'яна (Гончар, Людина..., 1960, 187).

ЛУНАТИЧНИЙ, а, е. Стос. до лунатизму.

ЛУНКА¹, и, ж. Невелика заглибина в чому-небудь. Жолуді дуба доцільно висівати в лунки (Лісівн. і поле-зах. лісорозв., 1956, 245); Він зробив круг яблуньки гарну лунку, полив її з відра (Кучер, Трудна любов, 1960, 559); // розм. Заглиблення в щелепній кістці, де міститься корінь зуба; альвеола. Зуби [у лускатих пла-зунів] зростаються з краєм щелепи і ніколи не сидять у лунках (Визначник земноводних..., 1955, 86).

ЛУНКА², и, ж. 1. Молюск роду черевоногих з на-півкруглою черепашкою, що живе в прісних і солонуватих водах.

2. Метелик — шкідник лісів, з сріблясто-сірими кри-лами, у верхній частині яких є великі жовті плями. Є й інші небезпечні первинні шкідники лісів, напри-клад, кільчастий шовкопряд, соснова совка, ..лунка сріб-ляста (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 139).

ЛУНКІЙ, а, е. 1. Який голосно і чітко звучить; дзвінкий. Вдалині гримнув рушничний постріл.. Лун-кий звук перевернув щось у думках старого (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 128); // Здатний голосно звучати. Гра-ють оркестри лункі (Тич., I, 1957, 73); Це ж ново-часні миру голуби — Оці лункі, стрімкі аероплани (Рильський, III, 1961, 223); * Образно. В глибині жит-тя народного можна почути лункі кроки слави поета, які не згаснуть ніколи, як ніколи не перестане жити народ (Чаб., Шляхами..., 1961, 9).

2. Який добре відбиває, посилює звук, має сильний резонанс. Як бомба розірвалась у класі; по лунких ко-ридорах гучним реготом одгукнулися стіни (Вас., I, 1959, 245); Павло стукає у двері помаленьку, а вони вже гудуть у лунких сінях, мов порожня діжка (Кучер, Прощай..., 1957, 131); Небо було чисте, зоряне, ніч тиха, а повітря таке прозоре й лунке, що кожен звук, кожен рип снігу під чобітьми відлунював десь аж по той бік широкого ставу (Козл., Блискавка, 1962, 285).

ЛУНКІСТЬ, кості, ж. Абстр. ім. до лункій.

ЛУНКО. Присл. до лункій. Далеко й лунко одда-вався голос солов'я (Вас., I, 1959, 320); Відгомін його хрипкого голосу лунко відбивається в горах (Ільч., Вибр., 1948, 31); // перен. Те саме, що **претензійно**. Тут йо-му сподобалось, річка звалася так лунко — Саксагань (Ю. Янов., Мир, 1956, 138); // у знач. присудк. сл. Про стан, при якому добре все чути. На хуторі тихо та лунко (Вас., I, 1959, 132); Так лунко-лунко навкруги, за цілі кілометри чути, як десь проторохтить гарба із ферми в степ і як десь там уже перегукуються люди (Гончар, Тронка, 1963, 254).

ЛУНКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до лунка¹.

2. с. г. Стос. до сівби або саджання рослин у лунки.

ЛУНКОУТВОРЮВАЧ, а, ч., с. г. Знаряддя, за до-помогою якого роблять лунки для сівби або саджання рослин. При роботі лункоутворювача, який прикріплю-

ється ззаду плуга при оранці, на поверхні ріллі утворюються лунки ромбоподібної форми (Хлібороб Укр., 8, 1963, 26).

Л҃УНОЧКА, и, ж. Зменш. до л҃унка¹. Пробивши луночку між льодових полявин, На блешню надимо було ми окунів (Рильський, Поеми, 1957, 255).

Л҃УНУТИ, ну, неш, недок., діал. Умерти. — Чи ти бач, як наш прикажчик молиться, — за що ж то? Чи щоб пан скоріше лунув, чи ще щоб пожив (Мирний, IV, 1955, 162).

Л҃УНЬ, я, ч. і рідко ж. Хижий птах родини яструбиних із сірувато-білим пір'ям у самців. Своє гніздо лунь очеретяний улаштовує в заростях високої болотяної рослинності (Корисні птахи., 1950, 74); Часом пропливе над тією пустинею у тихому повітрі одинока лунь біла (Морд., I, 1958, 87) * У порівн. Обізвався старий дід з білою, як лунь, бородою (Мирний, III, 1954, 308).

◇ **Лунь тебе́** (його́ і т. ін.) **вхопить** — помре хто-небудь. Тобі там буде не до чмиги, Як піднесуть із оцтом фіги, То зараз вхопить тебе лунь (Котл., I, 1952, 121).

ЛУП, виг., фам. 1. Уживається як присудок за знач. лупати 1. Луп! — і ви витріщаєте здивовані очі... Де ділися ті садки? (Мирний, IV, 1955, 313); Потяг Охрім з двома баклагами до криниці, аж геть під гору, та йде вулицею... Луп очима! стоїть солдат... (Кв.-Осн., II, 1956, 10).

2. Уживається як присудок за знач. лупіти 4. Ото вискакує з води проклятий ірод і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою луп та луп, аж луна йде (Укр. казки, 1951, 80).

ЛУПА, и, ж. Оптичний прилад, який являє собою збиральну лінзу або систему лінз, застосовувану для розглядання дрібних деталей. Ткачі по черзі дають роботу на розгляд.. Конторщик [конторник] розглядає з лупою і циркулем (Л. Укр., IV, 1954, 210); Мічурін показав на професора Карташова, що схилився з лупою над гербаріями (Довж., I, 1958, 491).

ЛУПА́, й, ж. 1. Маленькі часточки рогових клітин і шкірного жиру, що утворюються біля коренів волосся на голові. При випадінні волосся і при лупі з свербінням шкіри на голові разів три на тиждень миють голову в міцному відварі з суміші листків кропиви.. і листків підбілу (Лікар. рослини., 1958, 122); Вона помітила у волоссі білі порошинки лупи (Донч., II, 1956, 275).

2. діал. Лузга (у 1 знач.). — Менше мудруйте біля крупорушки і драча., щоб менше сипалося людське зерно у вашу лупу (Стельмах, I, 1962, 121).

ЛУПА́К, а, ч., діал. Сланець. — Це другий виробіток [шахти].. Як видобули вже лівий клин — він уперся у лупак або граніт (Досв., Вибр., 1959, 190).

ЛУПАКОВИЙ, а, е, діал. Прикм. до лупак. Потік був вузький, може, на три сажні, не більше, завширшки, і так гладко прорізаний рвучою гірською водою в лупаківій скалі (Фр., VI, 1951, 29).

ЛУПАНА́Р, а, ч. Дім розпусти у стародавньому Римі. Болючий контраст між пишними лупанарами.. і скорченими покрай дороги пролетарями.. вірно і глибоко розкриває іншу суперечність римського життя тих часів (Рад. літ-во, 3, 1957, 66).

ЛУПАНА́РІЙ, ю, ч., іст., рідко. Те саме, що лупанар. Не мрія, не химера, Не лупанарій і не храм, Ні! Гордий вицвіт мускулястих Смаглявих одностайних рук В сплетіннях круглих і гранчастих Піднісся над шумливий брук (Рильський, II, 1960, 11).

ЛУПА́ННЯ, я, с., фам. Дія за знач. лупати. Пристрасть завертала йому голову, а він давав приміту

тої пристрасті лиш лупанням очей і сумом (Март., Тв., 1954, 257).

ЛУПА́ННЯ, я, с. Дія за знач. лупати. У слюсарні біля Домсової фабрики пищать і свищуть циркулярки, острячи [гострячи] знаряди до лупання каменю (Фр., VIII, 1952, 400).

ЛУПА́ТИ, аю, аєш, недок., фам. 1. Те саме, що кліпати 1. — Га-а?.. — гакнув на всю хату Яків, підводячи голову і лупаючи своїми сонними віями (Мирний, I, 1954, 199); Сьомка лупав повіками і нічого не розумів (Смолич, II, 1958, 61).

◇ **Лупати очі́ма див. око́.**

2. перен. Світити слабким, нерівним, миготливим світлом (про зірки тощо). Зорі на дощ дмуться та лупають (Номис, 1864, № 567); Невеличкі зірочки ледве-ледве лупали у тому блакитному мороці (Мирний, III, 1954, 150).

ЛУПА́ТИ, аю, аєш, недок., перех. Відбивати частини від цілого; колупати (у 1 знач.). [К о з а к и:] Ой, лучче [краще] б ми, запорожці, Круту гору лупали, Ніж у тюрмі, у кайданах, Шість літ пропадали (Н.-Лев., II, 1956, 465); «Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод Не спинить Вас!» (Фр., X, 1954, 48); Гній злігся, змерзся, лупали [люди] ломами, плішнею, накидали на сани, возили (Горд., II, 1959, 319); // Віддирати, відокремлювати верхній шар чого-небудь. — Уже час у печі розпочинати, — сказала Христя, стоячи коло печі і лупаючи припічок (Мирний, I, 1954, 24); // Розбиваючи, ламати що-небудь. Вони розбивали комори, лупали скрині, палили акти на володіння ґрунтами й людьми (Панч, Гомон. Україна, 1954, 363).

ЛУПА́ТИЙ, а, е, розм. Те саме, що **ви́рячкува́тий**. Скрізь [на малюнках] цар був .. з рудою борідкою і лупатими синіми очима (Смолич, II, 1958, 66); Гриць понурився та й слуха, Ще й заплющиться хотів, Коли баче — повзбіч вуха Сич лупатий пролетів (Щог., Поезії, 1958, 246); * Образно. Підсунув [Трохименко] рукою польового бінокля, обережно протер йому лупаті очі і, в сотий раз, може, оглянув лінію кордону (Кос., Новели, 1962, 117).

ЛУПА́ТИСЯ, ається, недок., діал. Тріскатися. Кора лупалася і відставала сама від голих стовбурів дерев (Фр., VIII, 1952, 239); Лупаються гори від жіночих плачів, здригається земля під мерцями (Черемш., Тв., 1960, 159).

ЛУПЕ́НЬ, пня, ч., діал. Побой. Штефан врятував Юрка від лупня і сорому (Козл., Ю. Крук, 1950, 131).

Да́ти лупня́ кому — побити кого-небудь. Дав йому лупня добре — довго буде джмелів слухати! (Номис, 1864, № 3986); Ілько.. крутнувся мерщій за батогом яким, щоб іще пужалном дати йому за все доброго лупня (Козл., Ю. Крук, 1950, 81).

ЛУПІ́ТИ, луплю́, лупи́ш; мн. луплять; недок., перех., розм. 1. Обчищати від шкаралупи, шкурки, лузги тощо. Обі [мати з дочкою] сиділи на призьбі й лупили кукурудзу (Коб., II, 1956, 13); — Чому твоя жінка продерла шкіру на карасі? — спитав В'юн. — Їй жаби лупити, не риби (Оп., Іду., 1958, 92); // Здирати (шкуру, шкурку, лузгу тощо). — Дай тобі боже, щоб з тебе так ті ангели з ріжками по смерті шкуру лупили, як ми тепер оту святу бульбицю мусимо при обіді лупити! (Фр., VII, 1951, 74); Стали [верблюди] й давай ревіти, неначе тут шкури лупили із них живцем! (Гончар, Таврія, 1952, 187).

2. Висиджувати (пташенят, курчат і т. ін.). Нанесла [качка] ячок, вкрила гніздечко пухом і сіла на яєчка лупити каченята (Вишня, II, 1956, 231).

3. з кого, за що і без додатка, фам. Брати, встановлювати непомірно велику плату, ціну. Наум.. дуже не

любив ні знахурок, ні ворожок, що тільки дурників обдурюють та з них грошики луплять (Кв.-Осн., II, 1956, 82); — У купці або і в писарі. Все ж краще.. Сиди у теплій хаті та одно знай пиши та грошики лупи (Мирний, IV, 1955, 70); На пісках в цей час за відро води луплять, як за рідного батька (Гончар, Таврія, 1952, 59).

4. фам. Сильно бити кого-небудь. Аж ось і Пан прибіг: «Лупіть Рябка, — сказав, — чухрайте! ось батіг!» (Г.-Арт., Байки.., 1958, 51); Дядько лупив його по голові, під боки, в ухо (Мик., II, 1957, 345).

5. Уживається замість ряду дієслів на означення дії в її сильному, енергійному виявленні (напр., і с т и, с т р і л я т и). Наш брат.. бублики лупить, як хто купить (Номис, 1864, № 12355); Надворі.. цілий день буря грає і дощ лупить! (Л. Укр., V, 1956, 427); Батареї сміливіше пристрілюються до гусениць [танка], колупають дорогу, луплять в лоб (Ю. Янов., I, 1954, 54).

◇ Лупіти зуби — сміятися. Не швидко прибіг лакей на генеральшин крик. Не де ж він був, як не лупив зуби з Уляною! (Мирний, I, 1949, 201); — Нічого зуби лупить. Я, може, смерть перед собою бачив (Тют., Вир, 1960, 72); Лупіти очі на кого — що і без додатка — вирячувати очі. Три фігури.. заганяють в калюжу теля. Теля не хоче, підійма хвіст, лупить налякані очі (Коцюб., II, 1955, 283); Луплю очі на книжку: чорт її знає, що воно за книжка! (Вас., II, 1959, 89).

ЛУПІТИСЯ, лупитися; мн. лупляться; недок., розм. 1. Тріскаючись, відділятися маленькими, тонкими плівками (про шкіру). Іноді нормальна шкіра [обличчя] погано переносить щоденні вмивання з милом, червоніє, лупиться (Наука.., 7, 1965, 37); // Позбуватися верхнього шару шкіри і т. ін., що відокремлюється маленькими тонкими плівками. Лупляться ноги, що все в воді (Сл. Гр.); В дорозі його вид попівся та почав лупитися (Кос., Новели, 1962, 99); Лупиться під палючим сонцем старенький, вимитий дощами дах (Збан., Малин. дзвін, 1958, 3).

2. Виходити з яйця (про пташенят, курчат і т. ін.). — Нехай би твої хлопці швидше будували пташник. Віриш? Курчата, як сарана, лупляться (Добр., Тече річка.., 1961, 213); // перен., зневажл. Народжуватися (про дітей). Раби мовчали, Царі лупилися, росли І Вавилони муровали (Шевч., II, 1953, 351); [Р я ж е н к о:] Ти все воюєш, а діти лупляться, не питаючись, чи побачать батька (Мик., I, 1957, 317).

ЛУПІЙ, я, ч., діал., фам. Лихвар. — Дають у банку, бери в банку... Та й лучиш саме на порядного лупія (Март., Тв., 1954, 73); Кожний пригадував багачеві всі його колишні справи, всякий спішився викричати лупіям усі свої давні болі (Козл., Сонце.., 1957, 40).

ЛУПКА¹, и, ж., розм. Биття.

Лупки дати — побити. Позирнув Петро на вузлик собі.. Коли б хоч не відняв, та отут лупки не дав, або й не зарізав прямо (Тесл., Вибр., 1950, 132); — Буде кому на старість доглядати — попідтинню валятися не будемо... А чи й лупки надумують дати — буде кому (Головка, I, 1957, 250).

ЛУПКА², и, ж., діал. Облізла або поїдена міллю бараняча шапка. — Заперезися личком, візьми лупку на голову та жени гуси пасти (Фр., II, 1950, 60).

ЛУПЛЕНИЙ, а, е: Півбоба луплена див. півбоба.

ЛУПНУТИ¹, ну, неш, док., фам. Однокр. до лупати. І не змельне нікуди, тільки коли-не-коли віями лупне, мов згоне ненароком.. слюзину (Мирний, III, 1954, 316); Стара лупнула очима, бистро подивилась на Оксану (Кв.-Осн., II, 1956, 464); — Та не займайте її!.. Бачите — лупнула очима та й знову заплющила. Їй, сердешній, дихати важко (Л. Янов., I, 1959, 58).

◇ Лупнути [очима] на кого — що — глянути на кого-, що-небудь. Той лупнув на нього байдуже, одвернувся (Мик., Повісті.., 1956, 147); Павлик запитально лупнув на мене з-під брів (Збан., Морська чайка, 1959, 118); Левко тільки лупнув очима на Юрка (Стельмах, I, 1962, 62); Він сів, лупнув очима на світло (Мирний, I, 1954, 293).

ЛУПНУТИ², ну, неш, док., перех., фам. Однокр. до лупіти 4. — Гайда до роботи! — гукнув він і лупнув по спині нагайкою одного невільника (Н.-Лев., III, 1956, 297).

ЛУПОНУТИ, ну, неш, док., перех., фам. Підсил. до лупнути 2. З усієї сили лупонув [управитель] виваженою рукою у вухо [Романа] (Стельмах, I, 1962, 464).

ЛУПЦЮВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. лупцювати. Затялася [Орина] на своєму, і ні прохання, ні погрози, ні лупцювання не вибили дурущів з упертої голови (Стельмах, Хліб.., 1959, 137).

ЛУПЦЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех., розм. Те саме, що біти 2. Бурлаки.. миттю кинулись на осавулу і почали його лупцювати кулаками (Н.-Лев., II, 1956, 203); — Добре, синку. Отак лупцюй кожного, як мене колотив. Нікому не попускай (Довж., I, 1958, 218); Василь злісно лупцював тварин бичем по мордах, по ногах — по чому поціляв (Вол., Місячне срібло, 1961, 184).

ЛУПЦЮВАНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до лупцювати. Лупцювана панським тяжким нагаєм.. Стояла ти в гніві й тривозі (Бичко, Простота, 1963, 77).

ЛУСК, у, ч. Те саме, що лускит. У хаті стало так тихо, що чуть, коли і муха пролетить. Коли-не-коли роздасться луск лави (Мирний, I, 1954, 328); Найменший шерхит, луск гіллячки, шум пташиного крила, цокання копит — все резонувало тут надзвичайно лунко (Гончар, III, 1959, 91).

ЛУСКА, й, ж. 1. Шкірні утвори (тверді, щільно припасовані одна до одної пластинки) у багатьох хребетних тварин, що виконують захисну функцію. Пливе щука з Кременчука, Луска на ній сяє (Укр.. лір. пісні, 1958, 119); Над.. черепичними дахами будинків, схожими на риб'ячу луску, ..висіли безбарвні хмари (Чорн., Визвол. земля, 1959, 90); * У порівн. Левко поклав руку на широкий зріз [клена] в іскристих, мов луска, краплинах паморозі (Стельмах, Хліб.., 1959, 77).

2. Те саме, що лузга 1. Ярина мовчала та обгризала зелену луску з горіха (Л. Укр., III, 1952, 738); Наближалася зима, і знову мерзли ми в хаті і їли хліб наполовину з просяної луски (Сміл., Сашко, 1957, 126); — Хто такі, куди їдете? — запитав він, випльовуючи з рота соняшникову луску (Тют., Вир, 1964, 333); // Складові частини рослинних цибулин, шишок і т. ін. Лілії розмножуються також лусками цибулин (Озелен. колг. села, 1955, 227); Ягодоподібні шишки [ялівцю] складаються з 3—6 плодових лусок (Лікар. рослини.., 1958, 70).

3. чого, яка, перен. Складові частини якого-небудь покриття. В складі захисного озброєння багатих скіфів звичайні панцирі з бронзових чи залізних лусок (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 144); В культових будовах зруб маскується гонтовою лускою (Дерев. зодч. Укр., 1949, 54); З радістю дивилися [батько й син], .. як укривається вона [Пальміра] рожевою лускою черепиці і хвилястими пластівцями шиферу (Руд., Остання шабля, 1959, 517).

4. перен. Блискітки. Попадались маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли, як срібна риба, кинута з річки на надбережну траву (Коцюб., II, 1955, 211); Згадалися рідні Копитки, і стара фортеця, і срібна

луска швидкої річки у широкій долині (Собко, Нам спокій.., 1959, 11); *Ось, здається, під самим сонцем блиснула срібна луска на якомусь птахові* (Донч., I, 1956, 55).

5. *перен.* Про що-небудь зовнішнє, що прикриває справжню суть, зміст, характер чого-небудь. *Як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на весь рот* (Н.-Лев., II, 1956, 267); *Чорні стіни здригалися, луску жалю з себе скидали* (Черемш., Тв., 1960, 70).

ЛУСКАННЯ, я, с. Дія за знач. **лускати**. *Луна від пострілів десь праворуч здавалася тепер далеким лусканням ілюмінаційних ліхтариків маскарадних* (Ле, Мої листи, 1945, 117).

ЛУСКАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. *неперех.* Розриватися, давати тріщини або лопатися (від натягання, розширення, тиснення тощо), видаючи різкі звуки. *Ракети лускали високо під хмарами, розсипаючися градом кровавих іскор* (Фр., II, 1950, 62); *Ось капуста... Чеше трактор, тільки головки лускають...* (Вишня, I, 1956, 131); // *Вкриватися тріщинами; репатися. Робить [Проць] всеньке життя коло своєї латки землі, аж йому долоні лускають* (Ю. Янов., I, 1954, 118); *Лускають бруньки на невисоких кленах і каштанах* (Собко, Стадіон, 1954, 17).

◇ **Лускає голова** — дуже болить голова; **Лускати зі (зо) сміху** — дуже весело, голосно сміятися. *Дівчата лускали зо сміху, штовхаючи одна одну ліктем* (Коб., II, 1956, 54).

2. *неперех.* Утворювати сухі, різкі звуки, схожі на розриви або тріскання чого-небудь. *Край фірмана гайдук куняє, А фірман луска батогом* (Фр., X, 1954, 336); *Газдині лускали руками і розповідали, що патрулі забрали від хати їх газдів* (Черемш., Тв., 1960, 145); *Лускав інколи грім і гоготав по дебрях і верхах* (Март., Тв., 1954, 304); *Десь недалеко лускали безладні постріли* (Кач., II, 1958, 387).

◇ **Мороз лускає** — дуже сильний мороз. *Було оце узимку, зимними днями [днями], надворі мороз лускає* (Вовчок, VI, 1956, 220).

3. *перех.* Те саме, що **лузати** 1. *Він там стоїть, гориhi луска* (Мирний, I, 1954, 82); *Дівчата в рясних стрічках лускають насіння та жартують* (Гончар, II, 1959, 331).

ЛУСКАТИЙ, а, е. 1. Укритий лускою (у 1 знач.). *Легесенькі гребені хвиль набігають один за одним і тихенько лоскочуть щуку по боках, по м'якім, лускатім животі* (Фр., III, 1950, 333); *Крім дзеркального, розводять й інших коропів — лускатого, суціль вкритого лускою, і голого, на якому майже зовсім немає луски* (Зоол., 1957, 83); // у знач. ім. **лускаті**, тих, мн. Підклас плазунів, до якого належать змії та ящірки. *Підклас лускаті.. — найбільший підклас сучасних плазунів* (Визначник земноводних.., 1955, 86).

2. Який зовні нагадує луску риб, ящірок і т. ін. *Хвоя його [ялівцю] луската з довгою залозкою на тильному боці* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 58); *Високо-високо, в лускатих срібних хмаринках, лунко перегукувалися журавлі* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 605).

△ **Лускатий лишай** — захворювання шкіри у вигляді різко виражених плям, вкритих тонкими сріблястобілими лусочками. *Лускатий лишай при обмежених, нерізко виражених формах не впливає на працездатність* (Лікар. експертиза.., 1958, 127).

ЛУСКАТИСЯ, аюся, ашся, *недок.* Те саме, що **лускати** 1, 2. *Інколи буває в пресових цехах, що злитки дуже твердих спеціальних сталей.. лускаються від одного дотику преса* (Собко, Біле полум'я, 1952, 22); *Удар був так розрахований, що лускалася тільки шкара-*

лупка [горіха], а зернятко нітрохи не псувалося (Ле, Міжгір'я, 1953, 410); *Бугор на шосе був пристріляний ще зранку. Час від часу тут і вночі методично лускалися розриви* (Баш, Надія, 1960, 345); // *перен.* Терпіти повну невдачу, крах. *За ніч [під час другої світової війни] сивіли державні діячі, лускалися столітні банки* (Рибак, Зброя.., 1943, 59).

ЛУСКІТ, коту, ч. Те саме, що **лускання**. *З лускотом одривались [од хвиль] довгі китиці піни і злітали догори* (Коцюб., I, 1955, 392); *Дальші слова заглушив поновлений лускіт батогів* (Фр., II, 1950, 100); *Хотіла було крикнути княжна, та в цю мить луснули двері, і розпач її згас разом із тим лускотом* (Міщ., Сіверяни, 1961, 203); *Вона знову набрала насіння, й знову тільки рівномірний лускіт порушував тишу* (Сміл., Зустрічі, 1936, 17).

ЛУСКОКРИЛІ, лих, мн., ент. Те саме, що **метелики**. *Вкривають [лусочки] усе крило. За цю особливість метеликів називають лускокрилими* (Зоол., 1957, 49).

ЛУСКОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на луску (у 1 знач.). *За задньою секцією підбарабанника [молотарки].. встановлена лускоподібна решітка, яка захищає транспортер.. від ударів зерен* (Зерн. комбайни, 1957, 61); *Своєрідний лускоподібний візерунок плетива одержуємо в результаті особливого способу підчіплювання нитки і введення крючка під основу нижніх стовпчиків* (В'язання.., 1957, 22).

ЛУСКОТІТИ, тіть, *недок.* Підсил. до **лускати**. [С т е п а н:] *Ніби чуєш, що й кістки в тобі починають лускотіти, неначе почувають, що ось-ось прийде їм .. робота...* (Кроп., II, 1958, 44); *Пісні співає молодь... А ж заслухаються всі біля хати. Тільки насіння лускотить* (Головка, II, 1957, 402).

ЛУСНУТИ, ну, неш, *док.* 1. *неперех.* Однокр. до **лускати**. *Жартуй, глечичок, поки не луснув* (Укр.. присл., 1955, 315); *Про нього говорили, що коли б земля луснула навпіл, то й в цьому випадку Сахно акуратно прихопив би зваркою в кількох місцях половинки* (Собко, Біле полум'я, 1952, 140); *Ось щось злегка луснуло — наче перервалася нитка* (Мирний, IV, 1955, 308); *Двері луснули, як постріл* (Панч, В дорозі, 1959, 113).

◇ **Хоч [ти] лусни:** а) про неможливість здійснення чого-небудь; ніяк. — *Більше того, що дають наші прилади, вони не дадуть, хоч лусни* (Шовк., Інженери, 1956, 243); б) незважаючи ні на що. [П а л а ж к а:] *Не пуцу! Хоч ти тут лусни!* (Мам., Тв., 1962, 502); **Щоб він (ти) луснув** — лайливий вираз незадоволення ким-, чим-небудь. [Х і в р я:] *П'є та й піє, як той павук, щоб він вже луснув йому!..* (Кроп., I, 1958, 522); — *Зараз принесу, бодай тебе пранці з'їли, щоб ти їв і не наїдався, щоб тебе розірвало, щоб ти луснув був маленький!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 467); **Щоб я луснув** — уживається як категоричне запевнення в чому-небудь. — *Щоб луснув я, щоб я до вечора сказився, Коли не поведу на шибеницю всіх!* (Греб., I, 1957, 65); **Як не лусне** — дуже гладкий, товстий. *Морда як не лусне* (Номис, 1864, № 8592); — *Поглянь на нього, чорнобородого — як не лусне!* (Донч., III, 1956, 97).

2. *неперех., перен.* Потерпіти повну невдачу, крах. *Він тільки знав, що його сподіванки на додаткові дві тисячі луснули* (Досв., Гюлле, 1961, 87); *Кінець! Луснули всі його плани і мрії* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 196).

3. *перех.* і без додатка, *фам.* Сильно вдарити кого-, що-небудь об щось. *Дід Панас луснув щуку по голові довбешкою* (Н.-Лев., I, 1956, 60); *Надкусить [Валя] кислу сливу і лусне нею об дерево* (Вас., II, 1959, 183); *Якийсь бойчага [сміливець], .. пробігаючи мимо, лус-*

нує німця прикладом по голові (Гончар, ІІІ, 1959, 287).

ЛУСНУТИСЯ, нуся, нешся, док., розм. Сильно вда- ритися об що-небудь. *Отець Миколай.. рве на себе двері в світлицю, луснувшись об них камилавкою* (Стельмах, Хліб.., 1959, 419).

ЛУСОНУТИ, ну́, не́ш, док., перех., фам. Підсил. до луснути 3. *Цілий вік вони [гори] сваряться, На хви- лину розбіжаться Мало-мало та з розгону Одна одну як лусоне* (Манж., Тв., 1955, 183).

ЛУСОЧКА, и, ж. Зменш. до луска́. Шкіра ящірки суха і вкрита роговим шаром з роговими лусочками (Зоол., 1957, 97); Збудники летючої сажки вівса знаходяться під лусочками або .. на поверхні зерна (Колг. енци., ІІ, 1956, 452); При обробці ріпчастої цибулі.. цибулину очищають від сухої лусочки (Технол. пригот. їжі, 1957, 24); Хвороботворні грибки у великій кількості бувають в ураженому волоссі [людини] та шкірних лусочках (Хлібороб Укр., 1, 1964, 40).

ЛУСТА, и, ж., звичайно чого, діал. Шматок. Дядько відклав лусту хліба і огірок, витер рукавом сорочки вуса (Кочура, Зол. грамота, 1960, 214).

ЛУСЬ, виг., розм. Уживається як присудок за знач. луснути і луснутися. — *Сів я [на софу] та й упірнує у пружини сливе до самого долу.. А софа трісь! лусь! трісь! та все тріщить помаленьку* (Н.-Лев., І, 1956, 126); *Над стернею вгорі повис кібець, .. наче на ниточці висить. А враз ниточка та — лусь... і кібець — як грудочка, на землю впав* (Головко, І, 1957, 268); *Коли раптом щось — лусь! Стрельнув хтось з рушниць* (Коцюб., ІІ, 1955, 80); *Проходять лісом пан з лакеєм; от лакей, ідучи попереду, протяг за собою рукою гілляку, що нагнулась над стежкою, та тоді і пустив, а вона виправилась та лусь пана по пиці!* (Україна.., І, 1960, 32); *Кайдашиха нагнулась і тільки що хотіла гордо підняти голову, та з усієї сили лусь тім'ям об одвірок* (Н.-Лев., ІІ, 1956, 318).

ЛУТИГА, и, ж. Однорічна трава, бур'ян родини лободових. Довгоносик спочатку знаходить поживу на лутизі, а потім переходить на сходи буряків (Хлібороб Укр., 1, 1965, 8).

ЛУТКА, и, ж., чого і без означення. 1. Бокова частина віконної або дверної рами, стесана навскіс; косяк (див. косяк¹ 2). Вікна паничевого дому курились димом. *Вогонь.. вже облизував лутки знадвору* (Коцюб., ІІ, 1955, 90); *З хати вже вирвані лутки дверей і вікон, і вона, біла, дивиться на світ проваленими страхітливими очима* (Довж., Зач. Десна, 1957, 552).

2. Те саме, що підвіконня. Антон із Сашком примос- тились на лутці і вслухались у читання (Головко, І, 1957, 273); *Поклав [Апостол] на лутку вікна баян* (Ю. Янов., ІV, 1959, 119); *Лігши грудьми на лутку вікна, дивився з другого поверху вниз Семен Барабаш* (Сміл., Зустрічі, 1936, 60).

ЛУТОВКА, и, ж. Сорт вишні народної селекції. Балабушиха розсилала наймичок в садки сусідніх панів та селян за гіркими черешнями, за агрусом, .. лутовка- ми (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 223).

ЛУТОЧКА, и, ж. Зменш. до лутка. Преображен- ський сперся на луточку віконця (Ле, Міжгір'я, 1953, 514).

ЛУЦІПЕР, **ЛЮЦІПЕР**, а, ч. Те саме, що біс¹. [Р о м а н ю к:] *Не можу ж я тебе при всіх назвати київською відьмою з Лисої гори, чортом в спідниці, дочкою диявола, свахою самого люципера...* (Корн., ІІ, 1955, 269); *На дітей своїх не глянув Луципер прокля- тий!* (Шевч., І, 1951, 366); *Хто — перед лицем люд- ства — наважиться боронити вас, люциперів фашист- ського пекла?* (Смолич, Після війни, 1947, 33).

ЛУЧАНІЙ, а́, е́, діал. Луговий. Цілими купами жовтіли, синіли й червоніли лучані квітки (Н.-Лев., І, 1956, 432).

ЛУЧАТИСЯ, а́ється, недок., **ЛУЧИТИСЯ**, чі- ться, док., діал. 1. з ким, кому і без додатка. Трап- лятися (про яку-небудь подію, пригоду). *Лучалось інколи, прибіжить у село судейський панич, та хоч би й сам комісар, то дід так і лізе йому у вічі, як оса* (Стор., І, 1957, 157); *Серйозні тяж лучалися романи* (Рильський, ІІ, 1956, 38); *В ту пору лучилася Демидо- ву незвичайно прикра пригода* (Мак., Вибр., 1954, 74); // тільки док. Статися. *Лучилася страшна буря, зато- рожкотіло небо громами* (Мур., Бук. повість, 1959, 121); // безос., із сполучником щ о. *Не раз лучалося, що кот- рий-небудь арештант піддобрився д'ньому [до нього], зискав [здобув] його ласку* (Фр., ІV, 1950, 480); *Лучилося на його біду, що якраз на той час нарався інспектор* (Вас., І, 1959, 143).

2. безос., з інфін., кому і без додатка. Випадати (у 3 знач.). *Вона все рвалася як не до одної праці, то до іншої, то їй лучалося лиш дуже рідко забігати на яку там балаканку* (Коб., ІІ, 1956, 57); *Кому лучалося бути в Умані на Софіївці літ тому з двадцять назад, той мусив завважити на гулянні за паном статного козака* (Свидн., Люборацькі, 1955, 45); *Не знаю, чи вам коли лучалося їздити новим гостинцем* (Фр., І, 1955, 49); *Не плюй в колодязь: лучиться води напиться* (Номис, 1864, № 4478).

3. кому і без додатка. Потрапляти на очі. *Цариця Катерина нашим Дніпром пливала.. А котре село лу- читься над Дніпром, то все своїм генералам дарувала* (Ю. Янов., І, 1958, 230); // Випадково бути наявним. *Коли б лучилося гарне місце хоч і за сто верстов од вас, то я не думаючи поїхала б туди* (Л. Янов., І, 1959, 230).

ЛУЧІНА, и, ж. Довга тонка тріска. Чужая робо- та — то ж моя сухота; Дрова да лучина, невірна дру- жина (Чуб., V, 1874, 927); *Під припідком знаходить [Мар'ян] дрова і лучину: їх перед самим від'їздом по- господарськи приготувала Фросина для нової хазяйки* (Стельмах, І, 1962, 178); // Така тріска як джерело світла. *Світили в хаті не смальцем або олією, а яки- мись тонкими лучинами...* (Мирний, І, 1949, 220); *На Поволжі основним джерелом світла була лучина* (Цюпа, Україна.., 1960, 96); * Образно. *Вона [пісня] огнистая лучина, Що жару в серця долива* (Фр., ХІІІ, 1954, 92).

ЛУЧІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до лучіна. Він готував нову експозицію: електрифікація села Ковалів- ки.. Була тут і славнозвісна лучинка, якою колись світили по хатах (Кучер, Трудна любов, 1960, 488).

ЛУЧІННИК, а, ч. Підставка для лучини. В хаті в глиняному лучиннику горять смільні дранки, пере- тлілі їхні шматки з шипінням падають в цеберко з во- дою (Стельмах, ІІ, 1962, 348).

ЛУЧИТИ, чу, чиш, недок. і док., перех., і без додат- ка, розм. Цілитися в кого-, що-небудь. *Лучив коро- ву, а попав ворону* (Номис, 1864, № 1784); *Почали шари вкидати У ящик, хто куди хотів. Хто там за різку — кидай вправо, Хто проти неї — вліво луч* (Мирний, V, 1955, 292); // Те саме, що влучати 1. *Уже стискає міцно коло ворог, Кулі чітко лучать в панцир* (Еллан, І, 1958, 75); *Юнак з того робочого поріддя, Що цілить добре й лучить наповал* (Бажан, Вибр., 1940, 110).

ЛУЧИТИ, лучу́, лучи́ш, недок., перех., діал. Єднати. Вони були майже вповні контрасти один супроти од- ного, і ся сила контрасту лучила їх до купи (Фр., ІV, 1950, 305); *Найближчі стосунки лучили Грибоєдова з прогресивними грузинськими письменниками й діячами*

(Рильський, III, 1956, 380); // З'єднувати. Мандрівник задивився у синяву, що там десь далеко у безкраї лучила землю з небом (Оп., Іду., 1958, 28).

ЛУЧИТИСЯ¹ див. лучатися.

ЛУЧИТИСЯ², чусь, чийсь, недок., діал. Єднатися. Нечуваний економічний гніт у панській Польщі тісно лучився з національним гнобленням.. українського населення (Вітч., 12, 1963, 163).

ЛУЧКА, и, ж. Пестл. до лўка. [Х р а п к о:] А ти, як хоч, щоб лучка була твоя, повинен жалітися в окружний суд (Мирний, V, 1955, 166); Дай, Маринко, мамі ручку.. Підем на зелену лучку стежками, обніжками (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 19).

ЛУЧКОВИЙ, а, е. 1. спец. Схожий будовою і виглядом на лук (про інструмент). Пилки, що мають пиляльне полотно у вигляді стрічки, натягнутої в дерев'яному станку, називаються лучковими (Стол.-буд. справа, 1957, 81).

2. архт. Який має вигнуту форму. Лучковий фронтон — декоративне покриття окремих малих виступів на фасадах, а інколи і всередині будівель (Архіт. Рад. Укр., 4, 1940, 51); Зала в палаці пана Дубровського.. Товсті мури, дужа стеля, глибокі лучкові вікна (Коч., I, 1956, 117).

ЛУЧНИЙ¹, а, е. 1. Прикм. до лўка. Пекан любить глибокі вологі суглинкові, чорноземні і лучні ґрунти (Хлібороб Укр., 5, 1964, 29); Лучна рослинність України до Великої Жовтневої революції була вивчена дуже мало (Розв. науки в УРСР., 1957, 330); За вмістом білка сочевична солома значно перевищує пшеничну, ..а за своєю поживністю наближається до лучного сіна (Зерн. боб. культ., 1956, 51); У більшості колгоспів не поліпшують лучних угідь головним чином через відсутність насіння трав (Колг. Укр., 8, 1956, 32); // На якому знаходяться луки, зайнятий луками. Правий берег [Волги] крутий, гірський, лівий — низовинний, лучний (Ек. геогр. СРСР, 1957, 178).

2. Признач. для робіт на лузі (див. луг¹ 1).

ЛУЧНИЙ², а, е, розм. Який добре лучить або з якого добре лучити. — Далеко лучніший у мене є лук (Перв., 3 глибини, 1956, 344).

ЛУЧНИК, а, ч., іст. Воїн, озброєний луком. Лучники і топірники, хоч самі бліді й тремтючі, обступили боярина (Фр., VI, 1951, 54); За дружинниками стояли рядами мечники і лучники — піше військо (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 24); // Той, хто стріляє з лука. Засвітали, пронизуючи повітря, списи, диски, ядра, стріли лучників (Рад. Укр., 9.VI 1963, 1); // рідко. Майстер, що виготовляє луки. В Києві в кінці XV — на початку XVI ст. існували цехи кравців, кушнірів, шевців, ковалів, пекарів, ювелірів, лучників (Іст. УРСР, I, 1953, 125).

ЛУЧОК¹, чка, ч. 1. Зменш.-пестл. до лук. Взяв він свій лучок і пішов із села блукати по горах та межі горами (Вас., II, 1959, 398); * У порівн. Як напнутий лучок, Мов краєчок золотої писанки, Поміж хмар пливе молодичок — Молодісінський (Бичко, Простота, 1963, 46).

2. Частина інструмента, будовою і виглядом схожа на лук. Дерев'яна частина лучкової пилки називається станком, або лучком (Стол.-буд. справа, 1957, 81).

ЛУЧОК², чка, ч., заст. Смичок. В вікно заглянув: поза склом Віола стогне під лучком... Схилився над нею юнак-грач (Щог., Поезії, 1958, 286).

ЛУЧОК³, чка, ч., спец. Дерев'яна основа кавалерійського сидла.

ЛУШПА, й, ж., діал. Лушпайки. * У порівн. Хто, Партіє, не йде з тобою, — Впаде на сміття, як лушпа (Павл., Бистрина, 1959, 8).

ЛУШПАЄЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до лушпайка. [К о с я к:] А я, тату, оце поросяткам лушпаєчок зібрав та хлібця... (Зар., Антеї, 1962, 228); Дівчина розкрилася, як зв'язаний тугими зеленими лушпаєчками пуп'янок розкривається до сонця (Собко, Нам спокій.., 1959, 20).

ЛУШПАЙКА, и, ж. 1. Шкірка деяких овочів, фруктів і т. ін. Я дома; нашвидку ковтаю картоплю з лушпайками (Кос., Новели, 1962, 16); На ранок тільки попів від вогнищ, кавунові лушпайки та різний мотлох нагадували грузинам про недовгих гостей (Тулуб, Людолови, II, 1957, 183).

2. Тверде покриття насіння соняшника, проса, гречки і т. ін., що звичайно легко відділяється від зернятка; лузга. Васирина.. почала їх [горіхи] навіщось кусати.

Вона навіть не вибирала й не їла зерен і викидала з рота зерна з лушпайками (Н.-Лев., II, 1956, 142); Родина Мартинюків жваво взялася до насіння, сповнюючи хату лушпайками (Кач., Вибр., 1947, 188).

ЛУШПАНИНА, и, ж., розм. Те саме, що лушпайка 2. Мар'я тільки свірконула очима і замість зерняти розкусила лушпанину (Мирний, III, 1954, 236).

ЛУШПАРИТИ, рю, риш, недок., перех., розм. Сильно бити. А малеча — хлопці, ті жаб на березі ще лушпарили (Головко, I, 1957, 222).

ЛУШПІНА, и, ж. Те саме, що лушпайка. Ковтав [Сеспель] тукартоплю, ледь зідравши сьак-так лушпину (Збан., Сеспель, 1961, 310); Знають той колос, стебло і лушпина, Що, як доспіє зерно золоте, Серп їх нещадний зітне і змете (Фр., X, 1954, 59); * У порівн. — Звик я, — каже, — в цьому лісі, Як лушпина при горісі (Перв., Казка.., 1958, 25); // Шматок лушпайки. Незабаром летіла до мене в двері надкушена кислиця, шматок соняшника або з кавуна лушпина (Вас., Вибр., 1954, 26).

ЛУШПІНКА, и, ж. Зменш. до лушпінна. Хима.. поставила на припічок горщик з гарячою бараболею в лушпинках (Коцюб., I, 1955, 87); Інколи лушпинка від насіння приліплялась до нижньої губи, і тоді вона [дівчина] коротко дмухала через губу, щоб лушпинка злетіла (Смолич, День.., 1950, 16).

ЛУШПІННЯ, я, с. 1. Шкірки деяких овочів, фруктів і т. ін., звичайно неїстівні; лушпайки. Маруся усе прибрала.. і лушпиння з яєць повкидала у піч (Кв.-Осн., II, 1956, 68); Мати на стіл поставила вечерю: варену картоплю в лушпинні, три цибулини й сіль (Чорн., Визвол. земля, 1959, 69).

2. Тверде покриття насіння соняшника, проса, гречки і т. ін., яке звичайно легко відділяється від зернятка; лузга. Насінням, як коники в траві, тріскотять [дівчата і хлопці]. І на землю лушпиння цвітом білим сиплється (Головко, II, 1957, 125); З лікувальною метою вживається лушпиння плодів квасолі (Лікар. рослини.., 1959, 173).

3. чого, яке, перен. Про що-небудь зовнішнє, що прикриває суть, справжній зміст, характер чогось. Чуйний читач розрізнить серед цих [молодих поетів] шукань і шлях до справжніх знахідок, і ..лушпиння «новаторства заради новаторства» (Рильський, Веч. розмови, 1964, 261).

ЛУШПІНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до лушпінка. Першим почує журналіст, як розлущило свою лушпиночку зерня, пробиваючись крізь землю ніжним паростком (Літ. Укр., 5.V 1964, 1).

ЛУЩАННЯ, я, с. Дія за знач. луцати. Луцання почулося дужче і ближче, щось мов ішло, тихо ступаючи (Мирний, I, 1954, 171).

ЛУЦАТИ, щу, щійш, недок. Те саме, що лўскати 1. Вогка кістриця більше луцала, ніж горіла (Мирний, III, 1954, 134).

◇ Голова лущить — те саме, що Лускає голова (див. лускати). В писарші аж голова лущала з догадів (Н.-Лев., IV, 1956, 133).

ЛУЩЕНИЙ, а, е. Видалений з качанів, обчищений від лузги. На гарячому черені мати насипали сушитись лущену кукурудзу (Донч., V, 1957, 153).

ЛУЩЕННЯ, я, с. Дія за знач. лущити. Дарка застала Зою на порозі хати за лущенням квасолі (Вільде, Повнол. діти, 1960, 389); Якщо картоплю садять після зернових культур, то зяблевий обробіток починають з лущення стерні (Картопля, 1957, 37).

ЛУЩИЛЬНИЙ, а, е. Стос. до лущення; // Який має здатність лущитися (у 1 знач.). Більшість вирощуваних на Україні сортів гороху — лущильні (Колг. енци., I, 1956, 229).

ЛУЩИЛЬНИК, а, ч. Сільськогосподарське знаряддя для лущення стерні та обробітку пару. Луцильники бувають двох типів: лемішні і дискові (Механ. і електриф., 1953, 26); Немов корабель, пливе по пшеничному морю комбайн з лущильником, який ніби фарбує жовте поле в чорний колір... (Минко, Повна чаша, 1950, 58).

ЛУЩИТИ, шу, щипш, недок., перех. 1. Обчищати від шкаралупи, лузги і т. ін.; лузати (у 2 знач.). Я йому незабаром за поміч стала: .. й мак ріжу, і квасольку лущу (Барв., Опов., 1902, 354); Почав [Івась] їй і підсобляти, то горох лущить, то хату замете (Григ., Вибр., 1959, 123); На фермах ріка Рось стриже вівці, ріже коренеплоди, лущить кукурудзу (Рад. Укр., 1. I 1951, 3).

◇ Мов (що) горіхи (горішки) лущити — дуже легко, без напруження. — Таке воно в мене цікаве до всього.. А задачі рішає, мов горішки лущить (Стельмах, I, 1962, 378).

2. перен., фам. Сильно бити. Стала Кобила — ні з міста [місця], Бо вона дуже була норовиста. Я її пущалом лущу (Щог., Поезії, 1958, 124); Як замахне [чоловік] ціпом, як почне лущити по мішку! (Фр., IV, 1950, 56); // рідко. Вбивати. Пан Цибульський любив пополювати, було.. качок настріля; коли нема диких, то з досади і свійських лущить (Стор., I, 1957, 154).

3. з кого, фам., рідко. Те саме, що лупити 3. — Їм [панам] що?.. Вони собі повбирались в управу, лущитимуть з нас грошки та й ні гадки! (Мирний, I, 1949, 393).

4. с. г. Розпушувати верхній шар ґрунту після збирання врожаю. Щоб запобігти утворенню брил під час оранки, стерню треба лущити слідом за збиранням хлібів (Колг. Укр., 8, 1959, 16); Між ними [копами] снували трактори, лущили стерню (Десняк, Десну.., 1949, 287).

ЛУЩИТИСЯ, иться, недок. 1. Звільнятися від шкаралупи, лузги і т. ін. Важкий колос набух і став ще важчий, а потім почав лущитись. Сиплеться зерно (Рад. Укр., 26. VII 1961, 2); // Те саме, що вилущуватися 1. Маланка пішла на поле.. і слуха, як стиха лущиться зерно з перестиглого колоса (Коцюб., II, 1955, 62).

2. Позбуватися верхнього шару шкіри і т. ін., що відокремлюється маленькими тонкими плівками. Група змінювала групу, гриміли кайла, лущилась стіна, але полонені просувалися вперед надто повільно (Ткач, Плем'я.., 1961, 111); Як і в Степана, у всіх його товаришів уже третій раз лущаться носи (Коп., Сон. ранок, 1951, 6).

ЛУЩИННЯ, я, с. Те саме, що лущення. На полях, де замість оранки проводилось лущіння.., сходи здебільшого вийшли нормальними (Наука.., 6, 1956, 23).

ЛЮБА, й, ж., діал. Любов. І з такою-то любовою він дивиться на свої новенькі жовтенські рукавички (Вовчок, I, 1955, 331); [Р у с а л к а:] Вода ж не держить

сліду від рана до обіду, так, як твоя люба або моя журба! (Л. Укр., III, 1952, 189); — Такої великої любви видом не видали! (Черемш., Тв., 1960, 211).

ЛЮБАС, а, ч., діал. Коханець. Прилюдно цілувалася і обіймалася [Палагна] з ним, не криючись навіть, що має любаса (Коцюб., II, 1955, 342).

ЛЮБАСКА, и, ж., діал. Жін. до любас. Була [Пазя] любаскою Івана. Про це знало ціле село, знала навіть Іванова жінка (Март., Тв., 1954, 228); Нам пораяли одну молоду багату купчиху, чоловік якої кинув її і втік з любаскою до Варшави (Козл., Сонце.., 1957, 126).

ЛЮБВА, й, ж., діал. Любов. Збіга мені на думку, — з чого-то береться часом, чим держиться та, мовля, уподоба, чи любва? (Вовчок, VI, 1956, 287); Її очі з любовою спочили на гарному, трохи обпаленому сонцем лиці, на зграбному стані і на білих руках сина (Фр., III, 1950, 371).

ЛЮБЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до любий. Ви не думайте, любенькі, Що се прості витребеньки! (Фр., XIII, 1954, 249).

ЛЮБЕНЬКО. 1. Присл. до любенький. Скажи ж [Олеся] мені правду, словечко вірненьке, Чи коли повернешся до мене любенько? (Пісні та романси.., II, 1956, 260); Привіз мене чоловік на своє господарство.. Як-то жили ми любенько! (Вовчок, I, 1955, 4); — Куди ж ти поспішаєшся? Чи то ж не вільно нам і тепер любенько побалакати? (Л. Янов., I, 1959, 333).

2. Те саме, що гарненько. Проти сонечка Жаб тих ярчак На березі грівся любенько (Манж., Тв., 1955, 256); // у знач. присудк. сл. Як же то на ній усе чепурненько, любенько.. — як на картинці (Кв.-Осн., II, 1956, 320).

3. розм. Те саме, що любісінько. Дивувались довго люди, Де вона сховалась.. А вона вночі любенько В Віллі втопилась (Шевч., II, 1953, 159).

ЛЮБЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до любенький.

ЛЮБЕСЕНЬКО. 1. Присл. до любесенький. Зима була, і хуга вила, Як звір скажений за вікном, А ми любесенько сиділи У теплій хатоньці рядком (Дн. Чайка, Тв., 1960, 340).

2. Те саме, що гарнесенько. Ходить по хаті пан конотопський сотник, ..виголившись чистенько і чуб підстригши любесенько (Кв.-Осн., II, 1956, 213).

ЛЮБИЙ, а, е. 1. Який викликає любов до себе; дорогий і близький серцю. — От люба в нас дитина Юрко! — часом говорила Маруся до чоловіка (Н.-Лев., III, 1956, 288); — Тимко любий мені — і все тут! З ним хоч на край світу піду (Тют., Вир, 1964, 97); Дихни на повні груди, народе любий мій! (Тич., II, 1947, 10); Здрастуй, місто несказанно любе, Повне цвіту — теплого дощу! (Мас., Побратими, 1950, 14).

◇ Світ не любий — те саме, що Світ не мій (не мил) (див. мій). Без тебе не любий мені був би світ, Ти — більше, ніж муж! Ти — мій друг і товариш (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 249).

2. Те саме, що коханий 1. — Подивися, мій голубе, Подивись на мене: Я Катруся твоя люба (Шевч., I, 1951, 43); Моя люба Мар'яночка краща мені, як сестричка, — як на неї подивлюся, мов до сонечка всміхнуся (Л. Укр., III, 1952, 494); І немає нічого. Мов з каменю я. Ти для мене — чужа і не люба... (Сос., I, 1957, 251); // Сповнений кохання. Сиві, чорні хмари збилися в густі клуби і, як зависні баби, підслухували любу розмову закоханої пари (Кобр., Вибр., 1954, 164).

3. у знач. ім. любий, бога, ч.; люба, бої, ж. Той (та), кого люблять, кохають. Так ворожка поробила, Щоб менше скучала, Щоб, бач, ходя опівночі, Спала й виглядала Свого любого додому (Шевч., I, 1951, 404); Ти спиш,

моя люба, далеко, далеко... Простори і дні поміж нами лягли (Гер., Поезії, 1950, 31).

4. Якого люблять; коханий (у 3 знач.). Я заклала свої руки тобі за шию та й цілувала кучеріки любі (Коцюб., II, 1955, 345).

5. З яким приємно провести час, якого чекають (про гостя). Любого гостя весною частують медком, а восени молочком (Номіс, 1864, № 11802); — Привітання любому гостеві, — зустрів його пан.. на порозі їдальні (Тулуб, Людолови, I, 1957, 7); // у знач. ім. любий, бого, ч.; люба, бої, ж. Уживається у звертанні як вираз фамільярності або зневаги. — Ох, Іване Володимировичу, так же не можна. Навіщо ж ви?.. — Любий мій, не вчіть мене... (Довж., I, 1958, 462).

ЛЮБІ-МЕНЕ, невідм., діал. Незабудка. На перепеченому приморозками березі лежало кілька тендітних стеблин любі-мене (Стельмах, I, 1962, 343).

ЛЮБИМЕЦЬ, мця, ч., перев. з означ. Той, кого особливо люблять. Той бичок, з-під Чорнушки корови, був любимець Івасів (Мирний, IV, 1955, 10); Спить солдат, любимець всього взводу, І вінки кладуть йому до ніг... (Гойда, Угор. мелодії, 1955, 41).

ЛЮБИМИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. ч. до любіти 1—3. Наче половину горя, її [Світлани] дівочих кривд по-сестринськи брала, переймала зараз на себе оця ніжна, оця любима нею з дитинства акація — біла колюча королева півдня (Гончар, II, 1959, 100); [О черет:] Зараз для мене щастя — любити вас і бути любимим (Коч., II, 1956, 450); Багато зробив Ф. Маківчук для розвитку української радянської сатири й гумору, цього нелегкого, бойового і любимого народом жанру нашої літератури (Рад. Укр., 9.IX 1962, 3).

2. у знач. прикм. Те саме, що любий. Любимого братика вона не втримала — рвонувсь і втік (Вовчок, I, 1955, 312).

3. у знач. ім. любімиий, мого, ч.; любіма, мої, ж. Той (та), кого люблять, кохають. Нічого не відповіла йому Зінька.. і пішла стежкою одна, пригнічена, ображена в кращих своїх почуттях, покинута любимим (Шиян, Баланда, 1957, 176); Як жити на світі хороше, у парі йти з любимою! (Гонч., Вибр., 1959, 221).

4. Якому надають перевагу перед іншим. Він буде робити любиме діло, готувати нове покоління до нового життя (Коцюб., II, 1955, 148); — У човен не взяли ми зайвої ваги: Оце — для голоду, ось трошки для жаги, Папуша тютюну, дві-три любимі книги... (Рильський, I, 1960, 230).

ЛЮБИМИЦЯ, і, ж., перев. з означ. Жін. до любімець. Вона дуже хороша зараз, любимиця курсу, Любка! (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 22).

ЛЮБИМОЧКА, и, ж., розм. Жін. до любімчик. Колись одвела [Гликера] свою любимочку в монастирськiм саду — до старого возівводи [водовоза] Могаммеда (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 480).

ЛЮБИМЧИК, а, ч., розм. Той, хто користується чиею-небудь любов'ю, кому надають перевагу на шкоду іншим. — Так оце син! Оце любимчик? Краще б ти малим був згинув! (Мирний, IV, 1955, 40).

ЛЮБИСТОК, тку, ч. Багаторічна ароматична трав'яниста рослина родини зонтичних, корені і листя якої використовуються в народній медицині. Бабуся достала з-за пазухи зілля: любистку, материнки, чорнобривцю, цвіту папороті (Кв.-Осн., II, 1956, 198); Там росла тонка матіола з міцним ароматом, пахучий гострий тютюн, терпкий любисток (Ів., Ліс. казки, 1954, 56); // Зарості цієї рослини. Пірат, що спав біля діда на траві, схоплювався і спросоння тікав у любисток (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); // Настій цієї рослини. Трьох синів мала, Ночі не спала, Їх доглядала, В чистім лю-

бистку синів своїх милих купала (Олесь, Вибр., 1958, 177).

◇ Як (мов і т. ін.) кұпаний у любістку див. кұпаний. **ЛЮБИТЕЛЬ**, я, ч. 1. чого. Який має схильність до чого-небудь. Безтурботно задзвенів дівочий сміх, притягуючи потроху до вогнища заробітчан із сусідніх валок, любителів веселого (Гончар, Таврія, 1952, 91); // Який має велику пристрасть до чого-небудь. Великий любитель рідного слова, я в той же час не прихильник великої продукції [його] (Вас., IV, 1960, 56); Він [М. К. Гудзій] — полум'яний поклонник всіх досягнень художнього слова, любитель і тонкий цінитель віршів (Рад. літ-во, 3, 1957, 37).

2. Той, хто займається улюбленою справою не як професіонал; аматор. Астрономи-любители перед спостереженням потоків падаючих зірок запасаються зоряними картами (Бесіди про всесвіт, 1953, 83); Орхідея тепер завдяки зусиллям учених та квітникарів-любителей росте в оранжереях ботанічного саду (Веч. Київ, 14.II 1966, 1).

ЛЮБИТЕЛЬКА, и, ж. Жін. до любитель.

ЛЮБИТЕЛЬСТВО, а, с. Заняття любителя (у 2 знач.).

ЛЮБИТЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до любитель 2. В сусідньому дворі, такому ж, як і двір, де постояльцем Кравчина, збирається любительський хор (Довж., III, 1960, 434); У творчій співдружності кілька любительських кіностудій створили хронікально-документальний фільм (Рад. Укр., 9.I 1962, 3); // Зроблений любителем, любителями. По дорозі знімалися, ..але не знаю, чи вдадуться фотографії, бо любительські (Коцюб., III, 1956, 337); Деякі радіодрібнички.. йому були дуже до речі, коли збирав свій любительський передавач (Гончар, Тронка, 1963, 245).

ЛЮБИТИ, люблю, любиш; мн. люблять; недок., перех. 1. Відчувати глибоку відданість, прив'язаність до кого-, чого-небудь. Як я люблю тебе, мій рідний краю, Як я люблю красу твою, твій люд (Фр., XIII, 1954, 324); Шевченко палко любив свій народ, він любив усе краще, що є в народах світу (Корн., Разом із життям, 1950, 104); Люблять свою ланкову жінки за словом тверде, за веселу вдачу й надійну дружбу (Шиян, Переможці, 1950, 209); * Образно. Мати повивала Мене малого і вночі На свічку богу заробляла; ..Пречистій ставила, молила, Щоб доля добрая любила Її дитину... (Шевч., II, 1953, 110); // Відчувати сердечну прихильність до родинно близьких осіб (дітей, матері тощо). — Мати любила мене — душі не чула (Мирний, III, 1954, 162); Зразу ж після весілля і виїхали б з Людмилою у Київ до її старезної бабуні.., що дуже любила єдину свою онуку (Головка, II, 1957, 487); * Образно. Сонце тут світить, не вам кажучи, як мачушине серце любить (Вовчок, I, 1955, 386).

2. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі; кохати (у 1 знач.). Енея так вона любила, Що аж сама себе спалила (Котл., I, 1952, 86); Мокрина довго любила його та все давала гарбузи своїм женихам (Н.-Лев., II, 1956, 249); Я почуваю, що люблю її, як і тоді, дванадцять років тому (Сміл., Сад, 1952, 74); // звичайно без додатка. Бути закоханим. Сиділа [дівчина] до самої ночі перед вікном і втирала Заплакані очі, Бо й вона таки любила; І страх як любила! (Шевч., II, 1953, 157); Вміє розставатись той, хто вміє любити (Рильський, I, 1960, 129); // розм. Бути в інтимних стосунках з особою іншої статі. Буржуа і кардинал Справляють свій останній бал.. Їм тільки б жити в пишних залах, Жінок любити, пити, гуляти (Сос., I, 1957, 461).

3. також з інфін. Мати інтерес, потяг до чого-небудь.

Всі вони позивали робить влітку на полі, на вольному повітрі; всі любили хліборобство (Н.-Лев., II, 1956, 214); Терентій любить пісню і сам уміє з душею співати (Стельмах, I, 1962, 48); Він любив завод і знав його досконало, до найменших деталей (Собко, Біле полум'я, 1952, 100); — Я страшенно люблю читати, — казав я, — різні книжки (Ю. Янов., II, 1958, 70); // Високо цінувати що-небудь, надавати перевагу чомусь. Добре жить Тому, чия душа і дума Добро навчилася любити! (Шевч., II, 1953, 199); Світлий народе, в блакить ти прокладаєш путі... Як же мені не любить руки твої золоті! (Сос., Близька далина, 1960, 7); Я поспішаю на роботу... Я день люблю, бо день — це труд (Руд., Поезії, 1949, 106); // з інфін., з додатком і без нього. Відчувати задоволення від чого-небудь. — Не кажіть мені про те [найми], не люблю. Я й в мислі не мав такого (Коцюб., II, 1955, 17); [П л а т о н:] Я люблю складні операції. Хірург мусить бути озброєним (Корн., I, 1955, 98); Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева (Сос., II, 1958, 143); Він не любив, щоб хтось був свідком його хвилювань (Баш, Вибр., 1948, 121); // з інфін. і з додатком. Мати нахил, пристрасть до чого-небудь. Горпина не їла — вона змалку не любила молочної каші (Мирний, I, 1954, 291); Сагайда .. любить — заради розваги — всією п'ятірнею проводити Маковейчикові од лоба до підборіддя (Гончар, III, 1959, 55).

4. також із спол. щ о б. Потребувати якихось умов як найсприятливіших для існування, росту тощо (про рослини, тварин). Виноград любить, щоб коло нього ходили (Коцюб., I, 1955, 191); Колгоспна пшениця машину любить (Укр. присл., 1955, 365); Крім добрих, картопля любить, щоб земля була пухка, без бур'янів (Рад. Укр., 4.I 1963, 2).

ЛЮБИТИСЯ, люблюся, любишся; мн. любляться; недок. 1. з ким і без додатка. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність одне до одного; кохатися (у 1 знач.). Кохайтеся ж, любітеся, Як серденько знає (Шевч., I, 1951, 49); [С о к у р е н к о:] Невже ви не знаєте, що ми з Оксаною любимось вже більше року? Ви ж самі, дивлячись на наше кохання, радувались (Кроп., I, 1958, 128); // розм. Бути в інтимних стосунках з особою іншої статі. — Він любиться з молодими... я доведу, що він ходить до тої слинявої Насті... (Коцюб., I, 1955, 38); — Любилося я з моїм так, що швидко вже почала сподіватися на вагітність (Ю. Янов., II, 1958, 105).

2. Відчувати глибоку повагу, товариську відданість одне до одного. Пилипиha була ще давня товаришка і приятелька нашій матері, і жили вони.. добре, любилися (Вовчок, I, 1955, 183); // Добре ставитися одне до одного, шанувати, не кривдити одне одного. Чули заповідь господню: Всім любитися, А не рить другим безодню Та злобитися! (Граб., I, 1959, 117); // Почувати одне до одного глибоку приязнь, викликану родинними зв'язками. Ми з братом щиро любилися зроду, змалку (Вовчок, I, 1955, 4).

3. рідко. Бути до вподоби кому-небудь. Ненечка її Амата В душі своїй була строката: Не всякий їй любився зять (Котл., I, 1952, 165).

ЛЮБІСІНЬКИЙ¹, а, е, розм., рідко. Такий, як і був; однаковісінський. А Лембики, погризшися, уп'ять [знову] Цілісінські-любисінські стоять! (Бор., Тв., 1957, 158); На ходу все лапав: не вірилося, що сопілка в нього, та усміхався: — Є, с, любисінська! Ось у пазусі лежить! (Головко, I, 1957, 131).

◇ Любісінський-милісінський — цілком здоровий. Поїхав [Максим], кажуть, кудись на ярмарок любісінський-милісінський, а привезли — ледве дише (Мирний, I, 1949, 390).

ЛЮБІСІНЬКИЙ², а, е, розм., рідко. Те саме, що будь-який. Вони полюбили його й готові на кожне слово командира в любісінську мить кинутися туди, куди він накаже (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 35); — А спитай любісінського пана, хоч дідича, а хоч управителя панського чи економа, і всяк тобі з них скаже, хто воно такий опришок Довбуш (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 26).

ЛЮБІСІНЬКО, присл., розм. Цілком спокійно; преспокійно. Любісінко пасеться [худоба] на тих самих панських стернях (Фр., VIII, 1952, 92); Не до однієї ж дівчини вчашав Юрко, не з однією жартував, а потім любісінко лише здоровкався з нею (Стельмах, Хліб..., 1959, 591).

ЛЮБИСТЬ, бості, ж., рідко. Те саме, що любов. Я звикла в розкоші, заміж пішла по любові, сини в мене як соколи... (Вовчок, I, 1955, 63); Паде кір'я [кора] із явір'я, паде кір'я з бука, Та уже нам, мій миленький, в любові розлука (Коломийки, 1969, 215); Замфір присідає під куцем, обережно з любовістю розгортає листя (Коцюб., I, 1955, 190).

◇ (Бути) до любові кому — бути до вподоби кому-небудь.

ЛЮБКА¹, н, ж., розм. 1. Кохана дівчина або жінка. Впадаю коло любки: «Та не бійся! Та не журися! Та ти ж моє серденько!» (Вовчок, VI, 1956, 276); — Кинув я наймитування. Домовилися з моєю любкою — засилаю сватів... (Збан., Сеспель, 1961, 264); * Образно. Велике, блискуче сонце сходило з небосхилу й кидало довгі, ясні прощальні промені своїй вірній любці й щирій товаришці — землі (Кобр., Вибр., 1954, 207); // Коханка. Коген, Еф, Лубенець, Кошляков і любка Когена — цілий вечір пиячили в ресторані Мінеля (Коцюб., III, 1956, 181); Бракувало тільки, щоб Ананій купував собі десь ферму не з нею, а з новою любкою (Ю. Янов., I, 1954, 137).

2. Пестливе або фамільярне звертання до дівчини або жінки. [С о т н и к:] Побіжу ж я швиденько, а ти тут, моя любко, погуляй собі тихенько та завітчайся (Шевч., II, 1953, 174); — Прошу, сестрице, тебе, голубко, За старшу дружку до мене, любко! (Л. Укр., I, 1951, 322); — А я би вам, любко, таки радила на службу, ..у нашого професора нема наймички (Март., Тв., 1954, 46).

ЛЮБКА², и, ж. Рослина родини зозулинцевих, молоді коріння якої використовуються в медицині. У Карпатах зустрічається багато видів зозулинців.. — любки.., билинець комаровий (Укр. бот. ж., XVII, 5, 1960, 57).

ЛЮБКО, а, ч., розм. Коханий хлопець або чоловік. На вигоні прощалася Горпина зі своїм любком (Фр., I, 1955, 66); Коханням п'яне йде дівча стрічати любка (У. Кравч., Вибр., 1958, 138).

ЛЮБЛЕНЕЦЬ, нця, ч., рідко. Улюбленець. Знялися зграєю легкою Платочки білих голубів.. І юні очі проводжають Крилатих любленців своїх (Рильський, III, 1961, 15).

ЛЮБЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. ч. до любити. Він був добрий ученик і добрий товариш, загальнолюблений задля свого доброго гумору (Фр., IV, 1950, 273); Ім'я Шевченка широко відоме і люблене в зарубіжних слов'янських країнах народної демократії (Рильський, III, 1956, 254); Лаврів, поетами люблених, Пишних магнолій не видно, Ані струнких кипарисів (Л. Укр., I, 1951, 150).

2. у знач. прикм., рідко. Те саме, що любий. В його на руках дівчина його люблена ридала... (Вовчок, I, 1955, 154).

ЛЮБЛЕНИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до любленець.

ЛЮБЛЯ, присудк. сл., діал. До вподоби. // у знач. присудк. сл. — Спродавай, що тобі любля, та бенкетуй досгочу (Вовчок, VI, 1956, 296).

ЛЮБЛЯЧИЙ, а, е. Який любить кого-небудь. Мати.. добра, незвичайно любляча, здатна на самопожертву, особливо для мене, якого дуже любить (Коцюб., III, 1956, 286); Бігли до нього батько-мати, дід, баба, сестри.. Вони схилилися до нього всі, добрі, люблячі (Довж., I, 1958, 287); В його словах відчувалася поблажливість люблячого чоловіка до слабостей і примх своєї жінки (Тют., Вир, 1964, 108); // Сповнений любові до кого-небудь. Поглянула вона на знівченого її словами Чіпку, ..й жаль пройняв любляче дівоче серце (Мирний, I, 1949, 344); Душа її, любляча й неспокійна, тягнулася до нього, Прохора (Шиян, Баланда, 1957, 75); Кожного ранку він зустрічатиме від печі Оксанині очі. Люблячі очі, що зблякнуть й охолонуть з роками (Мушк., Серце.., 1962, 128).

ЛЮБО, присл. Приємно, гарно. Гарно, любо, весело минувся увесь сей день, як один часочок (Кв.-Осн., II, 1956, 335); Сонце.. любо світило і обдавало їх своїм світлом (Мирний, I, 1954, 166); Як він любо говорить! (Речм., Твій побратим, 1962, 99); // у знач. присудк. сл. У хаті в нас любо, мило! (Вовчок, I, 1955, 238); Мені так любо, любо стало, Неначе в бога (Шевч., II, 1963, 38); Жалко і весело! сльози і сміх! Зелено, любо, і сіється сніг... (Олесь, Вибр., 1958, 209); Матері любо, що він отак поважно це сказав, як дорослий (Головко, II, 1957, 210); // Ласкаво, з любов'ю. Дивиться так-то вже любо, так-то вже ласкаво жалус! (Вовчок, I, 1955, 144); Не дві ночі карі очі Любо цілувала (Шевч., I, 1963, 22); Дітки веселенько та любо зазирають у вічі своєму татусеві (Л. Янов., I, 1959, 31).

Любо-дорого; Любо-міло — дуже, надзвичайно добре. Б'є він ворога — Любо-дорого, Визволяє з неволі свій край (Підс., Загули.., 1960, 82).

ЛЮБОВ, і, ж. 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання (у 1 знач.). — Ізольдо! Ох, Ізольдо! Прийми любов мою! (Л. Укр., I, 1957, 410); Не бійся смутку, що пливе З великої любові, Ні вітру, що у серці рве Всі струни співакові (Рильський, III, 1961, 56) Я теж люблю. Палка, важка, Нерадісна моя любов; Вона, мов слабість десть яка, Ввійшла мені вже в кість і кров (Фр., XIII, 1954, 143); В муках любові стою край вікна (Сос., I, 1957, 200); * Образно. В осінню ніч сорок першого року прощання лунали над Дніпром.. Розлучалась любов з любов'ю, надія з надією, прощалось нездійсненне заміжжя (Довж., I, 1958, 280); * У порівн. І в дійсність радісну, як юність і любов, Він [комсомол] учнем Партії коханим увійшов (Рильський, III, 1961, 28); // перен. Той, кого люблять (у 2 знач.). Вона [Маня], та колишня моя любов, зірвала заручини (Коб., III, 1956, 96); З колодниками гнали його [поета] по етапу, а за ним пішла і його любов — його дівчина (Стельмах, I, 1962, 458); // Стосунки між чоловіком і жінкою, викликані сердечною прихильністю. — Творить дітей, молоді. Були ви щедрі на бойовий труд, будьте щедрі й на любов, на крики народжень (Довж., I, 1958, 335); // розм. Інтимні стосунки з особою іншої статі. Щоб з вдовами не женихався [Еней], Над мертвими не наглумлявся, Жінок любов'ю не морив (Котл., I, 1952, 145); Над вулицею десть біля бульварів, лякаючи поодиноких мисливців за любов'ю, проходить пісня (Ю. Янов., II, 1958, 61).

[Не] до любові — [не] подобається, [не] любий. — Мені бог уже послав такого, що й до любові, й до пари (Вовчок, I, 1955, 24); Батько мій закохався в моїй матері і взяв її, як казав не раз: «в одній льолі та до любові»

(Збірник про Кроп., 1955, 12); — Я з нею не можу жити... вона мені не до любові... (Коцюб., I, 1955, 37).

◇ **Закручувати (закрутити) любов див. закручувати.**

2. Почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь. І іменем твого сина, Твоєї скорбної дитини, Любов і правду рознесли [святії] По всьому світу (Шевч., II, 1953, 323); Огнище те — любов до країни своєї, до свого народу (Коцюб., I, 1955, 169); — Не лише, каже, зненависть, а насамперед любов рухає наші армії вперед. Гаряча братерська любов до всіх трудящих людей на землі (Гончар, III, 1959, 444); Прекрасна Ольго! Духу не вгаси, Як не вгашала ти ніколи! Стріч-ная тобі любов од нас! (Тич., II, 1957, 46); // Глибока повага, шанобливе ставлення до людини. Коли вийшли на сцену зовсім юні мічурінці-комсомольці й піонери в піонерських галстуках — і повернули йому [І. В. Мічуріну], своєму дідусеві, з любов'ю його яблука.. — він тихо заплакав (Довж., I, 1958, 499); // Глибока приязнь, викликана родинними зв'язками. Не сила держить Уляну на ногах, не здоров'я.., а держить її серце, матерня гаряча любов (Мирний, I, 1954, 302); Перед ним постають оченята доньки й синка, сповнені найвищої любові і принади до матері (Досв., Вибр., 1959, 269); З любов'ю дивиться на доньку Мирон (Стельмах, II, 1962, 72); // перен. Той, кого люблять (у 1 знач.). І син Алкід, твоя дитина, Єдина твоя родина, Любов, єдина твоя, Гниє в неволі, в кайданах (Шевч., II, 1953, 270).

3. до чого. Інтерес до чого-небудь. — А в синка, бачу, нема любові до лісу, око в нього сліпе до дерева (Стельмах, I, 1962, 255); // Внутрішній, духовний потяг до чого-небудь. Любов до літератури у мене розвинулась доволі рано (Коцюб., III, 1956, 233); Я був весь в полоні любові до чудесного Далекого Сходу і сценарій писав з великим натхненням (Довж., I, 1958, 26); // Пристрасть до чого-небудь. Батько знову забував, що його за любов товктися між кіньми і сказано мчати верхи люди беззлобно охрестили рудим дідьком (Стельмах, I, 1962, 69).

ЛЮБОВНИЙ, а, е. 1. Стос. до любові (у 1 знач.). Співаючи ті прості, сердечні співанки про долю, про любов і любовні пригоди, дізнавав [Іван] дивної полегшії (Фр., III, 1950, 147); Навіть сам Архип Терентійович.. досить поблажливо ставився до їхніх любовних побачень (Головко, II, 1957, 417); Безмірна ніжність, безмірне любовне чуття до неї розтоплювали йому серце (Гончар, II, 1959, 91); // Власт. закоханим. Найменший братик Стасьо підслухав її любовне воркування з Нестором і розповів його матері (Фр., VII, 1951, 10); Тарасові промінні очі — .. Таїли в сляності своїй, — І племінь кляте саможертвоних, І лютъ зятятого борця, І тиху ніжність ласк любовних, І строге світло мудреця (Бажан, Роки, 1957, 241); // Змістом якого є любов. В його [Франковому] літературному багажі було все: і любовні вірші, і драми, оповідання, і переклади Софокла, Гомера (Коцюб., III, 1956, 28); Ніколи я листів не зберігав — Ні ділових, ні дружніх, ні любовних (Мур., Осінні сурми, 1964, 62).

2. Сповнений любові (у 2 знач.). Як ніжно і ласкаво, Любовним поглядом яким Ви [О. Вишня] дивитесь на ниви й трави, Трудом овіяні людським (Рильський, II, 1961, 93); Катерина гладила її волосся, і так заспокійливо впливали на Марію оті любовні, лагідні доторки її долонь!.. (Руд., Остання шабля, 1959, 387); З радісним подивом говорив Остап, розправляючи зім'яту в обіймах широку бороду і не зводячи з брата любовного погляду (Головко, II, 1957, 531); Потяг поета [П. Тичини] до уважного й любовного зображення об'єктивно-

го світу.. був добре помітний і в «Сонячних кларнетах» (Поезія.., 1956, 119); // рідко. Полюбовний (у 1 знач.). Могорич — любовна річ (Номис, 1864, № 14063).

3. заст. Який викликає любов (у 1 знач.). Се кохання [Трістана та Ізольди] повстало з чарівного дання, любовного напою, випитого через помилку (Л. Укр., I, 1951, 409); — Чужоземко, дай води напитись! — У воді любовне є дання (Рильський, I, 1960, 188).

ЛЮБОВНИК, а, ч., рідко. Те саме, що кохалець 1. — А вчора.. де була? — У любовників. Тут їх у мене ціла метка (Мирний, III, 1954, 357).

Перший любовник, заст. — роль закоханого у театральній п'єсі. Протягом 1904—1906 рр. я посідав у цій трупі місце першого любовника (Минуле укр. театру, 1953, 137).

ЛЮБОВНИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до любовник. — А чого він в ту Америку повівся? ..Родичі там у нього чи, може, любовниці? (Гончар, Таврія, 1952, 46).

ЛЮБОВНО. Присл. до любовний 1, 2. Примружив очі Давид і всміхнувся тепло, любовно (Головко, II, 1957, 186); Поцілувались навесні Під вашою вербою, — Та не любовно, зовсім ні, А так, як брат з сестрою (Воскр., 3 перцем!, 1957, 47); Маланка.. розгортає стебло і збирає червоні зерна так обережно, ніжно, любовно, наче немовлятко виймає з купелі (Коцюб., II, 1955, 62); Скутила й мати — покладе руку йому на голову, дивиться любовно (Головко, II, 1957, 190); Сіробаба любовно глянув у бік свого зелено-сірого літака (Гончар, Тронка, 1963, 73); Рукам, що цей узор любовно вишивали, Серцям, що билися, немов одно, над ним.. Спасибі хай летить над Волгу повноводу (Рильський, III, 1961, 127).

ЛЮБОМУДР, а, ч., заст. Любитель філософії; філософ. Прозрів єси В попелі глибоко Огонь добрий.. І засвітив, любомудре, Світоч правди, волі (Шевч., I, 1951, 263); Багато було зроблено для того, щоб дослідити місце Сковороди в історії змагань філософської мислі.. Це допомогло виявити справжній зріст українського любомудра (Літ. Укр., 4.XII 1962, 3).

ЛЮБОНЬКА, и, ж., поет. Пестл. до любка 1. Ми кохались не так, Як кохається всяк, — Я та любонька Аннабель — Лі (Граб., I, 1959, 466); — О, да який же вінок ваш красний, сестро! да який же красний! Сестронько-любонько, коли ж ви його візьмете? (Вовчок, I, 1955, 93).

ЛЮБОТА, и, ж., діал. Приємність. Стануть їсти — знов любота: Одна ложкою до рота, Друга хлібець подає (Гл., Вибр., 1951, 229).

ЛЮБОЧКА 1, и, ж., поет. Пестл. до любка 1. Коли-то діждуся звістки від те [тебе], любочко моя? (Коцюб., III, 1956, 148); — Тіточко-любочко, чого ви жури-тесь? (Вовчок, I, 1955, 6).

ЛЮБОЧКА 2, и, ж., бот. Те саме, що любка 2. Наведено відмічені нами бур'яни: ..любочки осінні, любочки волосисті (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 62).

ЛЮБОЩІ, ів, мн. Те саме, що любов 1. Любощі як сон: не заїси, не заспиш: раз чоловік родиться, раз і любить... (Барв., Опов., 1902, 118); Поранив козак серце не в хороброму бою, а в нещасливому коханні; замутили любощі та ревності йому голову (Вол., Дні.., 1958, 82); Це саме надходить та пора, коли Купала розтрушує любощі (Стельмах, I, 1962, 540); // Інтимні стосунки з особою іншої статі. Заводить [Тетяна] любощі з регентами і з сільськими писарями (Вас., II, 1959, 80).

ЛЮБУВАННЯ, я, с. Дія за знач. любити і любитися. Два літа підряд палив [Петро] хати людям. А коли впіймали, признався, що робив те ради любовання вогнем (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 268).

ЛЮБУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. *неперех.*, ким, чим, за ким — чим, з кого — чого, на кого — що і без додатка. Те саме, що любити 1. Чоботи розглядали, чобітьми любували (Вовчок, I, 1955, 291); Потоцький любував з пригорка за ладним, огрядним рухом могутньої піхоти (Стар., Облога.., 1961, 37); Після довгого зимнього сну все прокидається, продирає заспані очі й, озирнувшись кругом, любує на землю (Мирний, I, 1949, 367); Ходи, любуй, дивися, прислухайся, Бо незабаром.. Ввійде ріка у береги звичайні (Рильський, I, 1956, 77).

2. *перех.* Любовно пестити. Він її цілує, він її любує, А на мене, молоду, нагайку готує (Чуб., V, 1874, 393); Стара як обійняла її [панночку], то й з рук не випускає, цілує й милує та любує (Вовчок, I, 1955, 103); Любувала й голубила їх [дітей] (Стеф., I, 1949, 193).

ЛЮБУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. ким, чим, на кого — що і без додатка. З насолодою, приємністю розглядати кого-, що-небудь. Дівчата.. стають гуртками перед дзеркалом і любуються на себе (Л. Укр., IV, 1954, 243); Дивився на неї Яресько і любувався. Як змінилася! (Гончар, II, 1959, 33); Я зупинився, любуючись, які вони хороші — обидві! (Грим., Подорожці.., 1956, 42); // Відчувати захоплення ким-небудь, чиймись учинками, діями. Хлопці обвисли на березі і любувалися, як Карпо добре плаває (Мирний, I, 1954, 250); Дивись, любуйся земляками. Твої, Тарасе, земляки на полі орють тракторами, ведуть у небі літаки (Гонч., Вибр., 1959, 350); // Відчувати задоволення від чого-небудь. [П у з и р:] Підожди, нехай вівці пройдуть. Не перебивай мені любуватися (К.-Карий, II, 1960, 374).

Любуватися [собою] — бути задоволеним самим собою; пишатися. Меж горами старий Дніпро, Неначе у молоці дитина, Красується, любується На всю Україну (Шевч., II, 1963, 132); [О г н є в:] Всі недалеко люди такі. Домігшись влади, любуються собою, люблять тільки повчати (Корн., II, 1955, 39).

2. діал. Любитися (у 1 знач.). Довго ще вони [Галя і Чіпка].. любувалися та милувалися (Мирний, I, 1949, 352).

3. в чому, діал. Кохатися (у 2 знач.). Його батько також не любувався в бібліотеці. Окрім кількох книжок духовного змісту — про інші книжки й не питає (Март., Тв., 1954, 290); Була у пана псарня славна, Бо пан мисливий добрий був І в ловах любувався віддавна (Фр., X, 1954, 343).

ЛЮБЧИК, а, ч. 1. розм. Те саме, що любко. То була її любов, то був її любчик Павлусь (Н.-Лев., IV, 1956, 254); — Лючику, Йванку! Ци [чи] будемо в парі усе? (Коцюб., II, 1955, 315).

2. діал. Любимчик. Хлопчик був у хаті тій, син господаря, плазунчик, батьків любчик і пестий (Фр., XI, 1952, 223).

ЛЮБ'ЯЗНИЙ, а, е. Уважний, привітний до кого-небудь. Вона була господиня привітна та люб'язна (Вовчок, Вибр., 1937, 96); Тепер він був покірний, люб'язний, запобігливий. Отак він, певне, розмовляє зі своїм начальством (Руд., Остання шабля, 1959, 104); // Сповнений уваги, привітності. Важчим здається Івасеві тихе, люб'язне материне слово, ніж суворе та грубе батькове (Мирний, I, 1949, 181); Коли погляди їхні зустрілись, на лиці його враз з'явилася люб'язна посмішка (Шовк., Інженери, 1935, 27); // рідко. Уживається як форма ввічливого або фамільярного звертання. [Ф і н к е:] Віншую вас, люб'язний сусіде. Дуже радий, що ваша дочка одержала цей приз (Коч., II, 1956, 177); // у знач. ім. **люб'язний**, ного, ч. — Ви провінціальні, мій люб'язний, ви ніколи не зробіте кар'єри (Ю. Янов., I, 1954, 193).

Будьте люб'язні — форма ввічливого прохання; звертання; будь ласка. [Не о н і л а:] Куди далі? [Б о б о ч к а:] Будьте люб'язні, сюди, Неоніло Григорівно (Собко, П'єси, 1958, 371).

ЛЮБ'ЯЗНИЙ, язна́, язне́, кому, заст., діал. Любий. [Т е р н е л и х а:] Знаю, чом тобі всі не люб'язні; Петро нав'яз тобі в зуби (Котл., II, 1953, 17); Дуньку привітала Пелагея Тихонівна добре, бо це була одна з тих люб'язних їй дівчат, що ніколи не журилася (Л. Янов., I, 1959, 275).

ЛЮБ'ЯЗНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. люб'язний. Барах.. з подвійною люб'язністю подав йому на тарілці шинку (Панч, В дорозі, 1959, 80); Люб'язність на обличчі Русевича стала не такою виразною (Шовк., Інженери, 1948, 110); // Люб'язні слова. [М і ч у р і н:] Сашо, заспокойся. Це так говорить. Це люб'язність (Довж., I, 1958, 403); // Люб'язна послуга; ласка (у 4 знач.). — Ні, ти мені відпусти його. Зроби люб'язність, — наполягав Дорош (Тют., Вир, 1964, 130).

Самá люб'язність див. сам.

ЛЮБ'ЯЗНО. Присл. до люб'язний. Став до нього сотник люб'язно говорити (Кв.-Осн., II, 1956, 165); Князь Арпад дуже люб'язно зустрів княгиню Ольгу, що прийшла до нього з дружбаю і миром (Скл., Свято-слав, 1959, 222).

ЛЮД, у, ч., розм. 1. Те саме, що люди 1. Трудівниче і воїне! Діло ти вершиш у віках святеє, .. щоб ізнов на землі веселій Люд братався в єдинім гроні (Рильський, II, 1960, 232); До сходу сонця, рано-рано! У Віфлеємі на майдані Зійшовся люд (Шевч., II, 1953, 314); Там на улицях люду-народу, як черва, та так і в'ється, так і снує (Мирний, III, 1954, 295); В крамниці було повно люду (Коцюб., I, 1955, 253); Матінко моя, скільки того люду! (Цюпа, Назустріч., 1958, 145)

2. звичайно з означ. Група людей, належних до якого-небудь середовища. У вас [молоді] в думках немає бруду, Палає в серці ще любов До обездоленого люду (Стар., Вибр., 1959, 14); Йому хотілось пожити та попрацювати ще на селі, між сільським людом (Коцюб., II, 1955, 141); — Як запродався [Матюха] куркулям, так бідний люд за собак тепер вважає! (Головко, II, 1957, 74); Не дуже розгнівсья купувати заробітчанський люд, вдовольняючись більше витрішками (Гончар, I, 1959, 38); Триста.. офіцерів і політпрацівників, а більше — простого сержантського й рядового люду зустріли Івана й Уляну (Довж., I, 1958, 333); // рідко. Населення певної країни; народ. У кожного люду, у кожній країні Живе такий спогад, що в його в давнині Були «золотії віки» (Л. Укр., I, 1951, 171); Він так любить Україну й той добрий український люд! (Коцюб., I, 1955, 167); Радянська Україна — возз'єднана, єдина!.. А люд весь героїчний, мов із заліза — вічний (Тич., II, 1957, 191).

3. заст. Основне трудове населення в класовому суспільстві. Коло льоху Базар люду находилось Та й панства не трохи (Шевч., I, 1951, 305); Трудився щиро фараон, і дер, І мучив люд, що аж земля стогнала (Фр., XII, 1954, 258).

ЛЮДИ, ёй, мн. (одн. люді́на, н, ж.). 1. Суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці. Благородніший ти із людей, брате-друже мій єдиний Семене! (Шевч., VI, 1957, 115); Доба Жовтнева відкрива Дорогу світлу людям і людині! (Рильський, III, 1961, 308); — Наука доводить, що життя на Марсі існує, але чи єсть там люди і які вони, поки що невідомо (Тют., Вир, 1964, 41); // Ці істоти у протиставленні іншим істотам. Ви ж люди, люди,

не собаки! (Шевч., II, 1953, 501); Шукають, як би підритися під мене... А ще людьми зовуться, християнами!.. (Мирний, I, 1954, 163); — Що ви робите?! Чи ви люди чи ви нелюди?! — заголосила дівчина, коли побачила, як проходжався по парубочому тілі Октає Пігловський (Стельмах, I, 1962, 466); // звичайно з означ. Особи, що належать до певної суспільної групи, середовища. Досвітні огні вже горять, То світять їх люди робочі (Л. Укр., I, 1951, 87); Є багато на світі учених людей, а поетів мало. Треба мати талан (Коцюб., III, 1956, 277); Місто сонця й сталі. Люди битви й праці, Ковалі й рибалки, дужі волгарі (Бажан, I, 1946, 134); // з означ. Особи, об'єднані певними, характерними або спільними ознаками. Сивина обхопила його голову, ніби білим вінком, як буває у чорнявих людей з цупким густим волоссям (Н.-Лев., II, 1956, 252); Старі люди казали, що в нашому селі й помирати не так страшно, як по інших селах (Довж., I, 1958, 75); // звичайно з числ. або означ. Певна або велика кількість осіб. Над водою купка людей лагодилась сідати в човен (Коцюб., I, 1955, 385); — Чи певні ви... — В чому? — Що серед двох десятків людей, присутніх зараз на засіданні, не знайдеться хоч би один, що не вмів тримати язик за зубами? (Головко, II, 1957, 467); Скінчилась вистава... з воріт виходять люди... О, скільки, скільки тут знайомих милих лиць! (Сос., I, 1957, 261).

◇ Будуть (війдуть) люди з кого — сформується хтось із позитивними якостями (звичайно про молодь). — Учися, серденько, колись З нас будуть люде, — ти сказала (Шевч., II, 1953, 283); [Г о л о с:] Не смійтесь: ще з них вийдуть люди, У їх руках і керма буде (Олесь, Вибр., 1958, 431); — Овва! Ну, тоді з тебе люди будуть (Гончар, III, 1959, 417); Вибива́тися (ві́битися) в люди див. ви́бива́тися; Виво́дити (ві́вести) в люди див. виво́дити; Війти в люди див. вихо́дити; Забу́тий лю́дьми — покинутий, самотній. Намалював [Сев] картину життя на цьому спеченому острові, ..Халупа на похилому березі, ..і хазяї, не знати чого викинуті до цієї пустелі й забуті людьми (Ю. Янов., II, 1958, 52); Лю́ди добро́ї во́лі див. до́брый; Ма́ти за люде́й кого — ставитися з повагою до кого-небудь. — Розсуди нас з нашою Злощасною Долею, що споконвіку пеклом на нас дише; .. не хоче нас за людей мати (Мирний, IV, 1955, 368).

2. Сторонні, інші особи у протиставленні суб'єктові. Нехай людям лихо сниться, а ми заспіваймо (Шевч., I, 1951, 107); [Я в д о х а:] Таточку! А що ж люди скажуть? ..Батько, скажуть, вигнав рідного сина з двору (Мирний, V, 1955, 139); — Хотіли ж якнайкраще зустріти вашу дитину, чого в себе не було, в людей позичили (Стельмах, I, 1962, 61); // Особи, що оточують певного суб'єкта. — Ти між людьми ходиш, по городах вештаєшся!.. (Мирний, V, 1955, 137); Як хочеш від людей шаноби, Любов і гнів бери у путь, А то лиш допотопні сноби Твою поезію приймуть (Рильський, III, 1961, 85); // Особи, знайомі певному суб'єктові. Якось мене забули люди, не пишуть, навіть на листи не відповідають (Коцюб., III, 1956, 433); У цій хаті вона в пояс вклонялася батькам і людям, ждучи, сподіваючись від них на своє.. щастя (Стельмах, I, 1962, 34); // Особи, що мають справу з певним суб'єктом. — Чого ж більше думати? Присилай у вівторок, післязавтра, людей, бери рушники (Кв.-Осн., II, 1956, 70); [Я в д о ш к а:] Тату! Он вас люди питаються. [Х р а п к о:] Які люди? (Мирний, V, 1955, 122); [Н а т а ш а:] Це ви мене хочете заміж видати?.. За Риндю так за Риндю. З богом, Парасю, як люди трапляються (Зар., Антеї, 1962, 236); // Особи, з якими певний суб'єкт

зв'язаний якими-небудь обов'язками (господарі, наймачі тощо). Прийшлося [Мотрі] в чужій хаті людям годити, людей слухати (Мирний, I, 1949, 282); — Федько одужав, оце пасти найнявсь до людей (Головко, I, 1957, 93); // Уживається у значенні узагальнення, узагальненого звертання (часто з означенням д о б р і). [П е т р о:] Один перед одного забігає, очевидячки бреше, обдурити хоче... Ох, люди, люди!.. (Мирний, V, 1955, 159); — Рятуйте, люди добрі! Вбивають! Вбивають! (Довж., I, 1958, 192); — Замовч, потерча, коли люди думають! — гримнув на нього Палилюлька (Стельмах, II, 1962, 87).

◇ **Добрі люди** — ті, що доброзичливо, чуйно ставляться до інших. — Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи (Кв.-Осн., II, 1956, 56); Повні пляшки та полумиски нагадували, що зібралися сюди добрі люди не задля пісних розмов (Дмит., Наречена, 1959, 199); Мокрина посміхнулася крізь сльози, бачачи, що світ не без добрих людей, що з такими, як горнилівські незаможники, не пропадеш (Речм., Весн. грози, 1961, 339); Людям на сміх — не так, як треба; погано, недобре. Зробив людям на сміх (Номис, 1864, № 7577); На люди — в оточення інших, сторонніх осіб. — Чи було так з тобою? Хочеш піти скоріше на люди, де багато народу, але почуваш себе ще більш самотньо (Ю. Янов., II, 1958, 75); Сам хазяїн з'явився на люди в якомусь арештантському сіряку (Гончар, II, 1959, 213); На людях — у присутності інших осіб, у товаристві. Почуваю себе так собі.., але на людях забуваю свої слабості (Коцюб., III, 1956, 318); На людях Богуна всі бачили спокійним і щасливим (Кач., Вибр., 1953, 100); Не міг [Кузьмін] зараз бути на людях, пішов до моря (Збан., Сеспель, 1961, 95); Піти в люди — піти працювати по найму у чужих, живучи у них; По людях ходити див. ходіти; Про людей — для сторонніх. [Х в е с я:] Яка з мене була б дворянка чи бариня? Зверху панство, а всередині — хамство; про людей — тихо, а про себе — лихо?! (Кроп., III, 1959, 126); У людях — у чужих, у наймах. Як занедужала в людях, батько й мати прийшли й забрали мене з дитиною до себе (Барв., Опов., 1902, 60); Як у людей — такий, як у інших, такий, як подобає. І сорочка на ньому — не як у людей; замість білої, як закон повеліва, вона в нього або червона, або синя (Кв.-Осн., II, 1956, 9); [К и л и н а:] Та я б і цілий ліс продати рада, або протеребити, — був би ґрунт як у людей, не ся чортівська пуща (Л. Укр., III, 1952, 258).

3. Особи, що працюють у якій-небудь галузі виробництва; працівники. — Чого ж це ви самі носили сахар? Чи людей не було в сахарні, чи що? (Н.-Лев., III, 1956, 324); — Ось цей хлопець.. іде до вас шукати роботи. — Тепер і нема такої, люди всі на місцях (Стельмах, I, 1962, 255); // Особовий склад війська, жива сила (на противагу техніці). Людей, поповнення, солдатів! Живих багнетів, живих шабель! Ось чого йому зараз найбільше бракує (Гончар, II, 1959, 318); — Ви підете в тил для диверсій. — Я втратив всіх людей (Довж., I, 1958, 357).

4. з означ., іст. Різні категорії вільного і особисто залежного населення у феодальному суспільстві. І не в однім отім селі, А скрізь на славній Україні, Людей у ярма запрягли Пани лукаві... (Шевч., II, 1953, 111); Звідусіль прибували до Разіна козаки, селяни, холопи, «робітні люди», які працювали на пристанях (Іст. СРСР, I, 1957, 171); // Особи, які перебували в особистій залежності від пана; кріпаки. Почав пан хату одмагати: десь прикупив сім'ю людей, то треба було хати (Вовчок, I, 1955, 27); // заст. Чоловіки у протиставленні жінкам. Вже повну холодну натирили і людей,

і жінок, і дівчат (Кв.-Осн., II, 1956, 399); — Стоять два чоловіки. А хто там стоїть? — Люди. — А буде бабів з десять — то все баби! (Коцюб., I, 1955, 61).

ЛЮДИНА, и, ж. 1. Одиничне до люди 1. Не з багатством жить, а з людиною! (Укр. присл., 1955, 114); Любить і звір свою дитину. Але поріднитися душею, а не кривно може тільки людина (Довж., I, 1958, 259); Горький безмежно вірив в радянську людину, яку він називає найпотрібнішою людиною на землі (Рад. Укр., 17.VI 1951, 1); Ім'я В. І. Леніна — безсмертного генія революції — безмежно близьке, дороге, рідне і любиме для кожної людини праці (Укр. іст. ж., 2, 1960, 8); Перепелиха була вже стара людина, добра, жалісна (Мирний, I, 1949, 176); [Б а т у р а:] У вас на селі єсть одна надзвичайної краси людина, душевної краси (Корн., Калин. гай, 1950, 86); Він став людиною, що впевнено керує ходом виробництва на заводі (Шовк., Інженери, 1948, 23); // Будь-яка особа; кожний. О рідний мій краю, Я іншої справді країни не знаю, Де вільна людина, де всім є робота... (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 100); — Коли віз ламається, людина розуму набирається (Є. Кравч., Квіти., 1959, 109); // Людська постать. З мужських [чоловічих] костюмів найбільшу увагу взяв білий ведмідь. Чудова маска на цілу людину (Коцюб., III, 1956, 193); Тут, на тлустій землі, врівень з людиною, ростуть ледь-ледь побризкані місяцем бурякові висадки (Стельмах, II, 1962, 80); // Уживається у значенні одиниці ліку людей. [С е м е н М е л ь н и ч е н к о:] Чи знайдеться ж у світі хоч одна людина, щоб не закохалась на цей любий, тихий та веселий рай? (Кроп., I, 1958, 59); Темінь придавила човен до води, і на ньому насторожено слідкують за берегом дві людини (Стельмах, II, 1962, 57).

◇ **Бувала [в бувальцях] (стріляна, терта і т. ін.) людина** — особа з життєвим досвідом, яка багато знає і вміє. Йоська одразу зрозумів, з ким має діло, і, сповнений спокою бувалої в бувальцях людини, кивнув головою (Досв., Вибр., 1959, 295); Прибулий з Криму вояка.. поводи́в себе тут, як людина стріляна і впливова (Гончар, II, 1959, 346); Завжди він умів з людьми ладити.. Він людина терта (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 82); **Маленька людина** — особа, яка не відіграє значної ролі в суспільстві. Візьмімо, нарешті, ставлення російської літератури до так званої маленької людини. Гоголівський Акакій Акакійович був оточений співчуттям і вболіванням (Талант., 1958, 15); **Свіжа людина** — особа, яка ще не звикла до певного середовища, роду занять і т. ін. Тарасові, свіжій на шахті людині, працювати на в'язких рудах було особливо важко (Ткач, Плем'я., 1961, 183); **Своя людина** — особа, близька до інших осіб чи певного середовища. Встряне [агент] в компанію, скрізь він своя людина (Коцюб., II, 1955, 242); **Хоч би [тобі] жива людина** — хоч будь-хто, хоч хто-небудь. Через півгодини хоч би тобі жива людина показала на вулиці (Мирний, III, 1954, 287); **Як одна людина** — разом, одноставно. Вся солдатська маса підвелася раптом, як одна людина (Довж., I, 1958, 47).

2. Особа як втілення високих інтелектуальних і моральних властивостей. Уперед до звершення замірів, Що поклав дев'ятнадцятий вік; Скиньмо владу катів-бузувірів, Щоб людиною став чоловік! (Граб., I, 1959, 394); Хай дружи непогасної крило Гірке від тебе відганяє зло, І хай у час останній свій про сина Спокійно я подумаю: людина! (Рильський, II, 1960, 283).

◇ **Вважати за людину кого** — поважати кого-небудь, рахуватися з кимось. Не тяжкість оцієї єгипетської роботи гнітить його, гнітить те, що за людину тебе не вважають (Гончар, II, 1959, 355); **Війде (б'уде)**

людина з кого—сформується особа з позитивними якостями (звичайно про молодь). — *Треба ж, голубко, — каже стара, — її на розум навчити. Я скажу те, а ти що друге, то й вийде з неї людина* (Вовчок, I, 1955, 105); **Відчувати себе людиною** — відчувати свою людську гідність. *Завдяки зусиллям Комуністичної партії в нашій країні уперше в історії людства трудівник відчув себе людиною* (Ком. Укр., I, 1959, 8); **Віра в людину** — віра в позитивні якості людської вдачі. *Разом з вірою в людину в душі Франковії живе віра в світлу будучність для нашої землі* (Коцюб., III, 1956, 40); **Зробити людину з кого; Зробити людиною кого** — навчити чого-небудь, допомогти зайняти певне становище в суспільстві. *Йону-бессарабця Хаєцький взяв до себе в іздові, пообіцявши «зробити з нього людину»* (Гончар, III, 1959, 343); *Аби він був одружений на одній з його дочок — навчився б усьому любісінько. О, доньки його хоч з кого зроблять людину* (Стельмах, I, 1962, 266); **Як людина з людиною** — на рівних правах. *Не думаючи про свою різницю у званнях та чинах, ..почувають себе рівними, як людина з людиною, і серйозна, вдумлива тече між ними розмова* (Гончар, II, 1959, 407).

3. Уживається у значенні особового або неозначено-особового займенника. *Людина ввійшла в ясний кружок, розкинутий червонуватим огнем* (Н.-Лев., II, 1956, 216); [Л і к а р:] *Людина собі встановилась, вибрала собі свою лінію, має обов'язки, сім'ю* (Л. Укр., II, 1951, 49); — *Товариші, що це за розмови? — спалахнув Рябов.. — Ну, дай же сказати людині! — перепинили його товариші* (Довж., I, 1958, 455); — *Буває ж отаке з людиною, — задумався Роман Блаженко. — Дома його вже либонь занесли в без вісті пропавші* (Гончар, III, 1959, 333); // Уживається у значенні узагальненого або займенникового звертання (часто з означенням). — *Ой, що ти, Свириде.. Що ти, людина дорога* (Стельмах, II, 1962, 25).

ЛЮДИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **людина** 1. *Проїшла верстов з п'ятдесят чи з шістдесят лісом — ні хатинки, ні людинки...* (Мирний, I, 1949, 219); *Маленька, до неприємності гнучка людинка у цивільному, заходить до кабінету* (Собко, Любов, 1935, 16).

ЛЮДИНОВБІВЕЦЬ, вця, ч., книжн. Той, хто вбиває людей; убивець.

ЛЮДИНОВБІВСТВО, а, с., книжн. Убивство людей. *Американська поетеса [Грейс Новацька] закликає виступити .. взагалі проти людиновбивства, отже, й проти війни* (Літ. Укр., 20. VI 1969, 4).

ЛЮДИНОВБІВЦЯ, і, ч. і ж., книжн. Те саме, що **людиновбівець**.

ЛЮДИНОВБІВЧИЙ, а, е, книжн. Стос. до людиновбивства. *Ми, комуністи, вважаємо своїм обов'язком застерегти всіх людей у світі, що небезпека страхітливої, людиновбивчої війни ще не минула* (Маніф. миру, 1957, 28).

ЛЮДИНО-ГОДИНА, и, ж. Одиниця обліку робочого часу, яка є годинаю фактичної праці людини. *Затрати на один гектар при механізованому збиранні кукурудзи становлять 10—13 людино-годин* (Рад. Укр., 8.IX 1962, 2); — *Ану по плечах його, Ліно, рейкою за простій. Він у Ніночки гостював, а ми скільки людино-годин втрачаємо!* (Гончар, Тронка, 1963, 260).

ЛЮДИНО-ДЕНЬ, дня, ч. Одиниця обліку робочого часу, що враховує вихід робітника на роботу і його участь у виробництві протягом дня, незалежно від кількості фактично відпрацьованих годин. *Для визначення продуктивності праці користуються трудоднем. .. В більшості випадків трудодень менший, ніж людино-день* (Соц. твар., 7, 1956, 17).

ЛЮДИНОЗНАВЕЦЬ, вця, ч., книжн. Той, хто

добре знає, розуміє людину, її почуття, думки, тривоги, її світ (про письменників). *Письменник-людинознавець не може обмежувати себе якоюсь одною стороною людської діяльності* (Рад. літ-во, 4, 1964, 30).

ЛЮДИНОЗНАВСТВО, а, с., книжн. Комплекс знань про людину. *О. М. Горький назвав літературу людинознавством* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 60); *Література, до якого виду вона б не належала, завжди має бути людинознавством, згустком історії, сучасності й мистецтва* (Літ. Укр., 17.VIII 1965, 2).

ЛЮДИНОЗНАВЧИЙ, а, е, книжн. Стос. до людинознавства. *Ідея невіддільності людини від обставин має неабияке значення для розвитку нашої сатири, поглиблення її людинознавчої сили, впливовості* (Вітч., 10, 1963, 106); *Твір, позбавлений людинознавчої суті, — це тільки підробка під літературу, літературоподібна жуйка* (Літ. Укр., 17.V 1966, 2).

ЛЮДИНОЛЮБ, а, ч., книжн. Те саме, що **людинолюбєць**. *Незламний людинолюб і оптиміст, він [Т. Шевченко] прорікав: караюсь, мучуся... але не каюсь!* (Літ. газ., 10.III 1961, 1).

ЛЮДИНОЛЮБЕЦЬ, бця, ч., книжн. Той, хто любить людей, готовий допомагати їм; гуманна людина. *Михайло Стельмах у «Правді і кривді» створив чудовий образ сучасної людини — правдошукача і людинолюбця Марка Безсмертного* (Рад. літ-во, 1, 1963, 4).

ЛЮДИНОЛЮБНИЙ, а, е, книжн. Сповнений любові до людини. *Шевченко сіяв правду. Сіяв щедро все, що було в його великому людинолюбному серці* (Рад. Укр., 9.III 1964, 2); // Стос. до людинолюбства. *Людинолюбна мета нашого мистецтва сприяє вічній молодості її митців, в тому числі й Андрія Малишка* (Рад. літ-во, 6, 1963, 17).

ЛЮДИНОЛЮБСТВО, а, с., книжн. Любов до людини; гуманізм. — *Як вчителька я виховую дітей в дусі людинолюбства і патріотизму* (Мельн., Коли кров., 1960, 138).

ЛЮДИНОНЕНАВІСНИК, а, ч., книжн. Той, хто ненавидить людей; мізантроп. *Пустка навколо, тільки кружляє гайвороння над руїнами... І все це накоїли.. тупі, злостиві людиноненависники* (Хижняк, Тамара, 1959, 281).

ЛЮДИНОНЕНАВІСНИЦТВО, а, с., книжн. Ненависть до людей; мізантропія. *Людиноненависництву і лжегуманізму сучасної буржуазної ідеології протистоять справжній гуманізм ідеології комуністичної* (Ком. Укр., 9, 1962, 35).

ЛЮДИНОНЕНАВІСНИЦЬКИЙ, а, е, книжн. Стос. до людиноненависництва; мізантропічний. *Прикриваючись словами про «любов до ближнього», єговісти проповідують людиноненависницьку теорію переваги одного народу над іншим* (Наука., 6, 1959, 50).

ЛЮДИНОПОДІБНИЙ, а, е, антр. Схожий на людину; який нагадує людину; антропоморфний. *Роботи у п'єсі К. Чапека.. — людиноподібні автомати* (Рад. літ-во, 3, 1964, 128).

△ **Людиноподібні мавпи** — родина мавп, до якої належать горила, орангутанг, шимпанзе і гібон. *Людиноподібні мавпи, особливо горили, мають величезну фізичну силу. При зустрічі з ворогом вони ведуть колективний бій, постійно замінюючи один одного* (Знання., 9, 1965, 28).

ЛЮДИСЬКА, сьок, мн., зневажл. Збільш. до **люди** 1. [К и л и н а:] *Аби довідалися, що горіло, то й набіжать з села людська тії!* (Л. Укр., III, 1952, 266); — *Раз таке діло — не силюй душі, сам вибивайся в люди. Але ж у люди, а не в людська!* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 205).

ЛЮДНИЙ, а, е. Те саме, що **багатолюдний**. *Збори*

були людні — зібралось ціле село (Рад. Укр., 31.III 1950, 2); [Г а л я:] Мені здається, добре б було учительською стати... От, хоч і тут... Містечко тут велике, людне (Мирний, V, 1955, 157); Спинився [Саїд Алі] біля найбільш людної чайхани (Ле, Міжгір'я, 1953, 18); Який же він [шлях до міста] гучний, та людний, та порохний! (Вовчок, I, 1955, 288); Є у мене звичка — ходити по вулицях і тулитися до людних місць (Ю. Янов., I, 1958, 236).

ЛЮДНИЙ, а, е, діал. Людний. * Образно. — Цвісти між бур'яном — бодай би не діждати! На весь садок одна [Фіалка], та не людна; Дала красу веселя весна, Та не дала їй долі (Гл., Вибр., 1951, 140).

ЛЮДНІСТЬ, ності, ж. 1. Те саме, що людство. Чи позбудеться колись людність відчуття страху смерті? (Коцюба, Нові береги, 1959, 141).

2. діал. Населення. Я хотів було відшукати пана З., щоби поділитися з ним сими відомостями.. про розширення цивілізації у всіх верствах угорської людності (Фр., III, 1950, 218); Іспанська людність і понині волить забавлятися з цієї милої забави (Кач., II, 1958, 89); * Образно. Його займали хмари — ся неспокійна небесна людність (Коцюб., II, 1955, 212).

ЛЮДНО, присудк. сл. Багато людей. — В мене тільки було й думки, що приїду додому — весело буде, людно, музики, танці... (Вовчок, I, 1955, 107); Людно зараз на кримських шляхах, що біжать до чорноморської столиці (Кучер, Дорога., 1958, 80).

ЛЮДОВИЙ, а, е, діал. Народний (у 4 знач.). Дуло було.. покрите багатим орнаментом в стилі босняцьких людових виробів (Фр., VI, 1951, 474); На обід ходив Демидів від кількох літ до людової кухні, де харчувались різномодно одягнені люди (Мак., Вибр., 1954, 56).

ЛЮДОЖЕР, а, ч. Те саме, що людодід. Волохате страховисько [отець Павло] вивело кілька страшних, достотно, як виводять людоджері, звуків і наблизилось до тітки (Кач., II, 1958, 13); — Розбийник!.. Людоджер!.. Він хоче моєї загуби!.. — хвилювався дорогою Семен (Коцюб., I, 1955, 127); — Смерть фашистам! Смерть людоджерам! — лунав в натовпі (Ів., Таємниця, 1959, 145); * Образно. Там не школа, а в'язниця... Там фашистський офіцер. На кашкеті в нього птиця, Хижа птиця-людоджер (Воронько, Три покоління, 1950, 13).

ЛЮДОЖЕРЕЦЬ, рця, ч. Те саме, що людоджер. До його лиця з тими страшними сліпими очима і з тим страшним.. ротом казкового людоджерця, я не міг ніяк привикнути (Фр., IV, 1950, 182); * Образно. — Я піду, я побіжу — все про звіра-людоджерця партизанам розкажу! (Тич., II, 1957, 137).

ЛЮДОЖЕРКА, и, ж. Жін. до людоджер.

ЛЮДОЖЕРНИЙ, а, е. Те саме, що людоджерський. О. Телесницький уже бігав по класі, розмахуючи кровавою паличкою, і шукав нової жертви для свого людоджерного гумору (Фр., IV, 1950, 231); * Образно. За що жереш Іспанію ти, людоджерний роде? (Тич., I, 1957, 284).

ЛЮДОЖЕРСТВО, а, е. Те саме, що людодідство.

ЛЮДОЖЕРСЬКИЙ, а, е. Такий, як у людоджера, власт. людоджерові. Я уриваю на цьому міркування з приводу людоджерських теорій генерала Фуллера (Смолич, Після війни, 1946, 16).

ЛЮДОІД, а, ч. 1. Дикун, що їсть людське м'ясо. Для мене, здається, готувався до свята справжній бенкет, так наче я мав апетит людодіда, або приїхав з голодного краю (Коцюб., II, 1955, 358); Я читав колись про диких людодідів, що живуть на австралійських островах, про те, які вони люті (Сам., II, 1958, 305); * Образно. Мор, голод і війна — то страшні людодіди (Бор., Тв., 1957, 195); * У порівн. Різким ривком відкинув [Солод] геть шинель і голий, мов дикун-людодід,

накинувся на Безкобиліна (Руд., Вітер., 1958, 103); // перен. Про надзвичайно жорстоку людину, схильну до насильства, вбивства. Кати! кати! людодіди! Наїлись обоє, Накралися; а що взяли На той світ з собою? (Шевч., I, 1951, 249); В тій Німеччині рейвах: метушаться людодіди, в дзвони дзвонять, бога просять свого фашистського (Ю. Янов., I, 1954, 81); // Уживається як лайливе слово. Дяк потріпує навіть старих і благочестивих дідів.. усякими непотрібними словами: антиболами, харцизниками, людодідами, шибениками і усякими безумними словами (Н.-Лев., IV, 1956, 168).

2. Персонаж казок, що поїдає людей (частіше дітей). Далі старший людодід і каже: — Ну, сідай, хлопче, та повечеряй з нами, бо після вечері ми тебе самого з'їмо (Вас., II, 1959, 437).

ЛЮДОІДКА, и, ж. Жін. до людодіда.

ЛЮДОІДНИЙ, а, е. Прикм. до людодіда. * Образно. Він в школу зирнув.. аж бач: і там кривда сидить, стара людодідна звірюка (Фр., XIII, 1954, 125).

ЛЮДОІДСТВО, а, с. Споживання людського м'яса деякими племенами, які перебували на первісній стадії розвитку. Іноді війська набиралися з тубільних племен, у яких ще існувало людодідство (Нова іст., 1957, 137); // Вживання людського м'яса окремими особами в період великих нестатків. Під час голоду в Туруханському краї на початку XIX ст. було багато випадків людодідства (Іст. СРСР, II, 1957, 133).

ЛЮДОІДСЬКИЙ, а, е. Такий, як у людодіда, власт. людодідові. За нами мчить зле — люта погоня, якась орда велика, незчисленна, вона гукає, готується, регоче злорадним сміхом, людодідським (Л. Укр., I, 1951, 313).

ЛЮДОЛОВ, а, ч. Той, хто ловить людей, забирає їх у полон, використовуючи для своїх потреб. Схопили її людолови [турки], зв'язали мотузком і потягнули за конем (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 508); Йшла дівчина, чудом заціліла від нацистських людоловів (Ю. Янов., Мир, 1956, 13).

ЛЮДОМОР, а, ч., книжн. Той, хто морить, знищує в муках людей. Її [Україну] не взяти змором, ..не обдуриш Підступним тим, кривавим людомором (Забашта, Пісня., 1961, 35); І казяться, лютують людомори — життя, народів, миру вороги (Гонч., Вибр., 1959, 232); // Уживається як лайливе слово. Брешиш, людоморе! За святую правду-волю Розбойник не стане (Шевч., I, 1951, 338).

ЛЮДОМОРСЬКИЙ, а, е, книжн. Прикм. до людомора. Ви скаржитесь: — Тісно тепер на землі, Надміру, мовляв, розплодилось людей... — У мізках у ваших уже мозолі Від довгих шукань людоморських ідей (Воскр., З перцем!, 1957, 238).

ЛЮДОНЬКИ, ньок, мн. Пестл. до люди 1, 2. [М о т р я:] Багато корівок пригнали, та людоньок мало. Хоч би ж половина повернулася (Мороз, П'єси, 1959, 15); — Люди, людоньки, — плачуть жінки, це ж ми проти наших ..окопуються (Ів., Таємниця, 1959, 64).

ЛЮДСТВО, а, с. Всі люди землі, рід людський, людське суспільство. Робітничий клас завжди виступав як захисник і законний спадкоємець тих духовних багатств, що їх виробило людство (Рад. літ-во, 2, 1958, 6); — Я тепер усвідомив своє місце серед мільярдів літ людства, серед астрономічної кількості людських створінь і на мікроскопічній планеті (Ю. Янов., II, 1958, 13); // Люди, які зараз живуть на землі або є сучасниками певної особи чи якоїсь знаменної події. Людство розпізнало справжнє обличчя капіталізму. Сотні мільйонів людей бачать, що капіталізм — це лад економічної анархії (Програма КПРС, 1961, 30); Здавалось, година розв'язки ось-ось настане і найпотужніші радіостанції світу нарешті привітають людство з великим тріумфом

[закінченням війни] (Гончар, III, 1959, 387); * Образно. *Ой випала ж тобі [Києву] трудная путь, Як хлюпнула фашистська каламуть: ..Тоді тебе взяла за Людство туга: на Правду стала чоботом наруга* (Тич., II, 1957, 164); // з означ. Велика кількість людей, об'єднаних певними позитивними ознаками. *І в сні не мережилося Галині.. на власні очі побачити велику столицю великої країни трудящих — центр прагнення й надій передового людства* (Крот., Сини., 1948, 8); *Хай колосяться урожаї І живлять людство трудове* (Рильський, III, 1961, 246).

ЛЮДСЬКА, кбї, ж., іст. Приміщення для челяді. [П а н і Л ю б а:] *Затесався, знаєте, на людську якийсь заволока. Зібрав коло себе всю челядь і почав розповідати про Кармелюка* (Вас., III, 1960, 239); *Ярина прийшла в людську, упала на під, застелений ряденцем* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 279).

ЛЮДСЬКИЙ, лїдська, лїдське. 1. Прикм. до люди 1. *Нігде не чути людської мови; Звір тільки виє по селу* (Шевч., I, 1963, 129); [С т е п а н и д а:] *Я думала, що він людський знахар, а він товаричий!..* (Кроп., IV, 1959, 38); [К р е ч е т:] *Греки любили людину, вони перші досконало вивчили форми людського тіла* (Корн., I, 1955, 113); // *Належний людям. Життя утікало з степів та лісів; ховалося по людських оселях та по теплих краях* (Мирний, III, 1954, 255); // *Який є складовою частиною організму людини. Людська кривця не водиця, розливати не годиться* (Номис, 1864, № 1283); *Ще стояло.. городище, на валах якого пращури роду не раз сходились з ворогами, через що рови й піски навкруг засіяні були стрілами, людськими кістями, череп'ям* (Скл., Святослав, 1959, 11); *Наталі довелося лікувати дві ноги — гусячу й людську* (Донч., VI, 1957, 38); // *Який складається з людей. Коростильов і Марко теж відділилися від людського гурту і подерлися косогором* (Тют., Вир, 1964, 482); * Образно. *Гей, на майдані Стяги багрянні, Хвилі співучі людської ріки* (Мас., Сорок., 1957, 265); // *Такий, як у людей (людини). — Я князівна, — промовила до Юрка лебедиця людською мовою* (Н.-Лев., III, 1956, 290); *Чого тільки не видзвонював Юрко Дзвонар. У нього мідні серця дзвонів обзивались людським голосом, зітхали, веселились і сміялись* (Стельмах, I, 1962, 217); // *Власт., притаманний людині. [К и р и л о:] Добрий був покійник — вірив усякому, вірив у добро людське, що в чоловікові більше доброго живе, ніж лихого...* (Мирний, V, 1955, 142); *Озуть пана у постолі! У цьому слові була ціла картина, розкішний план, справедливість людська і небесна* (Коцюб., II, 1955, 45); *Якщо шановний читач побачить, що я через людську слабкість применив свої недоліки і пороки і виставив себе у світлі більш яскравому й ефектному, ніж дозволяє звичайна скромність, то це, мабуть, так і є* (Довж., I, 1958, 27); *То ж були люди, що знали собі ціну, сповнені великої людської гідності* (Збан., Єдина, 1959, 123); // *Якого зазнають люди. Яхидна фурія раденька, Що по її все діло йшло; До людських бід вона швиденька* (Котл., I, 1952, 180); *У щастя людського два рівних є крила: Троянди й виноград, красиве і корисне* (Рильський, III, 1961, 199); // *Стос. до праці людини, людей; // Який є результатом діяльності, творчості людей; народний. Про його добренькі слова Людська приказка мовляє, Що як ласкавеньке бува, То від двох маток ласку має* (Гл., Вибр., 1951, 227); *Моря [штучні] чудесні, витвори людські, Простори послушняної води, В якій одбилися подвиги народу!* (Рильський, III, 1961, 113).

Людська істота — людина. *Впали на мокрий брук посічені білі прапори [парламентерів], які хотіли дарувати життя тисячам людських істот, врятувати від*

руйнації величезне місто (Гончар, III, 1959, 236); **Людська постать** — фігура людини. *Забачили удалині постать людську — се дід ішов та співав* (Вовчок, I, 1955, 343); *На горбах маячили людські постаті* (Тют., Вир, 1964, 357); **Рід людський** — людство. *Рід людський вже тисячі літ на собі ніс кайдани, підвів же тепер він чоло* (Л. Укр., IV, 1954, 260); *Земля прислухається до придорожніх пісень і вухатими соняшниками, і вусатим ячменем, і втомленим житом, що ніяк не може нагодувати рід людський* (Стельмах, I, 1962, 525).

2. *Стос. до сторонніх, інших щодо суб'єкта осіб. — Кожна душа не з лопуцька, того ж хоче, що й людська* (Вовчок, VI, 1956, 285); *З дурної голови та на людську* (Номис, 1864, № 6379); *За столом, за якимись паперами, сидить Терентій. Певно, перебирає розписки людські* (Стельмах, I, 1962, 317); // *Який належить іншим особам. — Людські діти в неділю. поки з церкви не вийдуть, то й ріски в рот не беруть* (Вас., I, 1959, 324); *Мерехтлива зелень людських садів, що тягнуться понад берегом ріки, то тут, то там вже позначилась жовточервоначими плямами* (Вільде, Сестри., 1958, 335); — *Коли б свої гроші, то нічого, а то ж людські* (Тют., Вир, 1964, 34); // *Який обслуговує інших осіб. Лесть береже в пам'яті, як у книзі, усі ґрунти села.. І для чого це йому, людському поденщикові, який має лише городець та латку поля?* (Стельмах, I, 1962, 273); // *Який поширюється серед інших осіб. А Добрість не вважа на злії язика, Не пристають людські до неї побрехеньки* (Г.-Арт., Байки., 1958, 43); — *Не хочу, щоб люди говорили і про вас, і про мене. Вам це байдуже, а для дівчини — один сором і людський поговор* (Стельмах, I, 1962, 402); // *Який чинять, завдають інші особи. І хто заступить? хто укріє Од зла людського в час лихий?.. Ти сирота, нема нікого* (Шевч., II, 1963, 259); *Велика людська кривда темною завісою опускається перед очима парубка* (Стельмах, I, 1962, 468); // *У якому відбивається ставлення інших осіб до суб'єкта. [А е ц і й П а н с а:] Тебе, Руфіне, слава, шаноба людська вабить* (Л. Укр., II, 1951, 357); *Не треба мені тієї слави людської* (Манж., Тв., 1955, 35); // *Який ставиться певним чином до інших. — Чи можна, щоб я проміняла мого Левка, кого мені мати покійна веліла шанувати, та на тебе мерзенного, п'явку людську!* (Кв.-Осн., II, 1956, 263); *Бодай кати їх постинали, Отих царів, катів людських* (Шевч., II, 1953, 75).

◇ **Від (од) лїдського о́ка (лїдських очей) див. о́ко ¹; Про лїдське о́ко (лїдські очі); Для лїдського о́ка див. о́ко ¹.**

3. *тільки людський, а, е. Який повинна мати людина, властивий справжній людині. — Ми [хлопи].. перший раз чуємо від нашого пана людське слово* (Фр., II, 1950, 46); *Виходять люди на великий бій, Та де ж у них рушниці і гармати? Ні! Людська зброя у руці людській: Теодоліти, заступи, лопати* (Рильський, III, 1961, 68); *Час немов стерз них всі подробиці побутової різниці, залишивши тільки те спільне, те людське, головне, що заробляється довгим трудом в ім'я добра* (Довж., I, 1958, 494); *В майбутньому, вірив Шевченко, на всій землі встановляться справді людські відносини, вільні від всякого гноблення та експлуатації* (Ком. Укр., I, 1964, 75); // *У якому відбивається доброта, уважність, чуйність; людяний, гуманний. І погляд у нього не людський* (Номис, 1864, № 2893); — *Яка це достойна річ приголубити людину. Людське ставлення підіймає дух і дає силу рукам* (Ю. Янов., II, 1958, 51); // *Який потрібен людині; нормальний, пристойний (про одяг, житло і т. ін.). Дивилися брати пильненько й начеб уперше бачили людське убрання хороше й достаток і наче упер-*

ше почули на собі латані сорочки (Вовчок, I, 1955, 305); — Може, й зійдемося в ціні, коли харчі будуть людські (Стельмах, II, 1962, 168); На громаді Матвій Гура настояв, щоб одвічним батракам, Кулинякам дати людське житло (Чорн., Пісні., 1958, 49).

4. Стос. до осіб, що працюють у певній галузі виробництва, війську тощо. — Невиправдані людські втрати — найбільша ганьба для командира, — говорив старший лейтенант (Гончар, III, 1959, 282).

◇ Півтора людського — що-небудь нерозумне, дурне; дурниця. Що скаже, то півтора людського (Номис, 1864, № 13031); [Б о р и с:] Як тут чудово! Я б отак до самісінького світу просидів. [Г о р н о в:] Вигадай півтора людського! (Кроп., I, 1958, 390).

5. іст. Стос. до людей (у 4 знач.). Це Лесь Якубенко підмовив.. зробити панові зло за зло, хоч як-небудь помститися за людське горе (Стельмах, I, 1962, 390); // Належний людям. На людським полі ростуть панські дуби. Мужик іде та й рубає, нікого не питаючись, наче своє (Коцюб., I, 1955, 462); Численні стада худоби на полонинах, гриби і ягоди в лісі, риба у воді — все було не твоє, не людське, а панське (Козл., Сонце., 1957, 4); // Признач. для челяді. [Х р а п к о:] Хіба я його жену? Хіба я його виганяю? Хай живе — отам на кухні або в людській хаті. Мужиком же став — хай з мужиками й панькається (Мирний, V, 1955, 139).

ЛЮДСЬКІСТЬ, кость, ж. 1. Те саме, що людство. Людськість, як відомо, розвивається не по одному шаблону, іде різними дорогами (Фр., XVI, 1955, 383); Яке глибоке щастя — жити, Бути гідним імені людини, Народу й людськості служить! (Рильський, III, 1961, 166).

2. Те саме, що людяність. Під порфіром мовчазливих стін [Мавзолею] Такий промінний людськістю своєю Спочив безсмертний, вікопомний він (Бажан, Роки, 1957, 225); — Буду учениць своїх до думок глибоких привчат, — в тон Оленці думали й ми, — до людськості, правди (Гур., Новели, 1951, 141).

ЛЮДЦІ, ів, мн. 1. зневажл. Недостойні люди. Як подивлюсь на хист теперішніх людців, На витребеньки їх... Та що з ними мороки!.. То далєбі дрючок отак би і вхопив, Та й ну їх лупцювать (Г.-Арт., Байки., 1958, 184); — Ніколи не забувай і про нечесних людців, і кар'єристів, які живуть серед отих простих людей, псують їм нерви, кров (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 610).

2. рідко. Те саме, що люди 1. [Я в д о х а:] Позаторік сватали мене аж тричі, і гарні людиці (Кроп., II, 1958, 425); Під однією копицею скошеного жита сплять троє людців, — один чоловік і дві жінки (Григ., Вибр., 1959, 359).

ЛЮДЯНИЙ, а, е. 1. Який щиро, доброзичливо, чуйно ставиться до інших; уважний до чужих потреб; гуманний. Купер'ян.. натура товариська, веселий, людяний (Л. Укр., III, 1952, 722); Мушу признатись, що ті люди такі цікаві, такі добрі й людяні, що душа з ними одпочиває (Коцюб., III, 1956, 358); Він дуже людяний, оцей Стьопа Матюшенко. Завжди комусь допомагає, за когось клопочеться (Собко, Матв. затока, 1962, 232); // Сповнений щирістю, гуманністю. Вона усміхалась людяною усмішкою, простягнувши до мене обидві руки (Досв., Вибр., 1959, 404); Велике й людяне серце було в Миколи Щорса, сповнене ненавистю до ворогів і палкою любов'ю до трудящого народу (Скл., Легенд. начдив, 1957, 60); // Оснований на гуманному ставленні до людини. Не залишим, не покинем (То закон людяний, чесний) Друга вірного в біді (Шер., Дорога., 1957, 21); Девіз Другого Московського Міжнародного кінофестивалю надзвичайно людяний: «За гуманізм кіно-

мистецтва, за мир і дружбу між народами!» (Мист., 5, 1961, 30); // У якому є щирість, уважність, доброзичливість (про художні твори тощо). Деякі [оповідання] визначаються живим малюнком дійсного життя і глибшою, людяною думкою (Фр., IV, 1950, 156).

2. рідко. Те саме, що людяний. — А станьте ви [Вітри] на рівні ноги: На гори, доли, на людяні шляхи, на перелоги (Тич., I, 1957, 48).

ЛЮДЯНІСТЬ, ность, ж. Абстр. ім. до людяний 1; людинолюбство, гуманізм. Звісно, люде освічені [пани]: про людяність знають уже і багаті, бідність не злить їх (Тесл., 3 книги життя, 1918, 171); [Р о м о д а н:] Вас тепер тільки одні роки прикрашають, а не мудрість. Зазнайство, а не скромність. Бездушність, а не людяність (Корн., II, 1955, 345); Моральний кодекс — комуністичні заповіді найвищої людяності (Рад. Укр., 15.X 1961, 2); Пушкін був людиною у найвищому значенні цього слова, і його поезія — це передовсім людяність, той гуманізм, який наша країна несе всьому світові (Рильський, III, 1955, 179).

ЛЮДЯНО. Присл. до людяний 1. Як людяно він дома обходився, яким теплом там віяло, як там усякий радо, весело трудився! (Фр., XIII, 1954, 61); Коли Груня так людяно вирвала свекруху із злосливого кутка, ..Параска не знала, як їй віддячити (Горд., II, 1959, 285).

ЛЮЕС, у, ч., мед. Те саме, що сифіліс.

ЛЮЕТИЧНИЙ, а, е, мед. Стос. до люесу.

ЛЮІЗИТ, у, ч., спец. Отруйна речовина наривної дії.

ЛЮК, а, ч. 1. Отвір, звичайно з заслонкою, для проникнення вниз, в середину чого-небудь. Від кубрика до кубрика бігав розсильний, нахилився над круглими люками, пронизливо свистів у мідну боцманську дудку (Ткач, Крута хвиля, 1956, 119); Ліз він помацки, плутався в кайданах і ледве-ледве дотягнувся до люка (Тулуб, Людолови, II, 1957, 118); // Заслонка, дверцята, що прикривають такий отвір. Скільки йому треба було зусилля, щоб ослабілими руками одкрутить гвинти люка (Кучер, Дорога., 1958, 125); Танк став, відхилився люк, висунулась рука (Ю. Янов., I, 1954, 87).

2. Отвір, що заміняє собою вікно. Як худобу, загнали [хлопців] у холодні вагони, закрутили дротом двері та люки і під охороною — на Ромодан (Головко, II, 1957, 443).

3. спец. Отвір для засипання чого-небудь або виймання з середини чогось. Кукурудзу засипають зверху, а беруть її в міру потреби з люка в нижній частині коша (Жилий буд. колгоспника, 1956, 15).

4. гірн. Нижня частина шахти, гірничих виробок із різними пристроями для регулювання подачі руди, вугілля до транспорту. Вдалині [рудні] чулися глухі вдари й шелест руди, що десь у бічній стіні ходком спускалася вниз до люка (Досв., Вибр., 1959, 344).

5. військ. Отвір у борті судна, броні танка тощо для стрільби з артилерійської гармати, кулемета. Незабаром з люка висунувся контур кулемета (Гончар, IV, 1960, 63).

ЛЮКОВИЙ, а, е. Прикм. до люк. Башти [силові] слід розміщувати поблизу тваринницьких ферм люковими прорізами в бік будівлі (Колг. енци., II, 1956, 480).

ЛЮКОВИЙ, вбого, ч. Робітник, що працює біля люка певного агрегату. Як солдат на чатах стоїть біля вогнедишних коксових батарей один з кращих люкових.. коксохімічного заводу (Рад. Укр., 30.IV 1964, 1).

ЛЮКС¹, а, ч., фіз. Практична одиниця освітленості, яка дорівнює рівномірній освітленості 1 м² площі 1 люменом світлового потоку. Мінімальною нормою освітлення місць для читання є 75 люксів (Шк. гігієна, 1954, 142).

ЛЮКС², а, ч. Позначення чого-небудь надзвичайно розкішного, вигідного, доброякісного. — *Де ж мені вас посадити в такій тісноті? Ага! Я вас у кабіну. Люкс, тишина і ніхто в рот не заглядатиме* (Кучер, Трудна любов, 1960, 258).

ЛЮКСМЕТР, а, ч., фіз. Прилад для вимірювання освітлення. Сконструйовано також прилади для вимірювання.. освітлення рослин (люксметри) (Наука.., 12, 1960, 33).

ЛЮКСУСОВИЙ, а, е. Надзвичайно розкішний, вигідний, доброякісний. *Не хочу, щоби моє люксове видання стояло нечитане роками* (Стеф., III, 1954, 250); *Знали певно всі тільки те, ..що таке люксове життя з платні учителя неможливе* (У. Кравч., 1958, 385).

ЛЮЛЕНЬКИ-ЛЮЛІ, виг. Те саме, що люлі. *Сповивала [мати] синочків, колихала маленьких — люленьки-люлі* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 49).

ЛЮЛЕЧКА¹, и, ж. Зменш.-пестл. до люлька¹. *Гребці і весла положили, Та сидя люлечки курили* (Котл., I, 1952, 112); *Сидить, мабуть, дід з своєю коротенькою, незрадливою, такою ж старою, як і сам, люлечкою в міцних ще зубах і всміхається хитро* (Коп., Навколо полум'я, 1961, 115).

ЛЮЛЕЧКА², и, ж. Зменш.-пестл. до люлька² 1.

ЛЮЛЕЧНИЙ, а, е. Признач. для люльки (див. люлька¹); // у знач. ім. люлечний, ного, ч. *Витяг киста та й набиваю люльку. Набив, закурив.. Я й не туди то, що це мої пани кашляють уже від мого люлечного* (Гр., I, 1963, 473).

ЛЮЛІ, ЛЮЛІ-ЛЮЛІ, виг. Уживається як приспів у колискових піснях. *Ой люлі, люлі, моя дитино, Вдень і вночі* (Шевч., II, 1953, 134); *Люлі, люлі, люлі, прилетіли гулі* (Забіла, Одна сім'я, 1950, 71); * *Образно. А я у гай ходила по квітку ось яку! А там дерева — люлі. І все отак зозулі: ку-ку!* (Тич., I, 1957, 36); // *кому і без додатка. Уживається як побажання приємного сну (звичайно дитині). Люлі дитиноньці, Колінці люлі...* (Сос., I, 1957, 75); *Тиха казка та рученька біла, Люлі-люлі, жовкова трава* (Мал., Звенигора, 1959, 148).

ЛЮЛІ-ЛЮЛІ див. люлі.

ЛЮЛЯ, і, ж., дит., розм. Те саме, що люлька² 1. *Скрипне люля, на вервечках висячи. Мати посміхнеться, позира* (Дор., Літа.., 1957, 71).

ЛЮЛЯТИ, люляю, люляєш, недок., перех. і без додатка, розм. Колихати, приспівуючи. *Деся недалеко хтось потихесечку дитину люляв* (Вовчок, I, 1956, 345); *Люляю, люляю, Поб'ю котка, полаю, Щоб по ночах не ходив, Малих діток не будив* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 6).

ЛЮЛЬКА¹, и, ж. Приладдя для куріння, що складається з мундштука і чашечки для накладання тютюну. *Мені з жінкою не возиться, А тютюн та люлька Козаку в дорозі Знадобиться!* (Сто пісень.., 1946, 223); *Сів [москаль] на окопі та й почав насипати тютюну в люльку* (Н.-Лев., I, 1956, 71); *Вихопив жаринку з багаття Лесь Якубенко і пальцем заток її в люльку* (Стельмах, I, 1962, 504); * *У порівн. На другому кінці столу вже підводиться висохлий, як люлька, чабан Горпищенко з міцним гранчастим келешком у руці* (Гончар, Тронка, 1963, 142); // *Таке приладдя з запаленим тютюном, що димить. Лежить [Опанас] у садку під грушею, люльку пихкає* (Вовчок, I, 1955, 23); *Синій димок од люльки тонесенькою спіраллю розправляється і знову звивається вгорі в маленьку сіро-голубу хмарку* (Кол., На фронті.., 1959, 30).

Люлька міру див. мир¹; **Смоктати люльку** див. смоктати; **Тягті люльку** див. тягті.

ЛЮЛЬКА², и, ж. 1. Те саме, що коліска 1. *Ще лихо в люльці б собі спало* (Шевч., II, 1953, 443); *Все світле, святе — нам кохати. Не в люльці його колихати, а в спільній роботі* (Тич., До молоді.., 1959, 24).

2. Висячий поміст з бортами для піднімання інструменту, матеріалів, а також для праці вгорі. *Люлька для піднімання людей повинна бути так збудована, щоб виключалась можливість падіння з неї людей або матеріалів* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 137).

3. Те саме, що коляска 2. *Їхали по двоє [в мотоциклі], один — за рулем, другий — у люльці* (Тют., Вир, 1964, 399).

ЛЮЛЬКОВИЙ¹, а, е. Прикм. до люлька¹.

ЛЮЛЬКОВИЙ², а, е. Прикм. до люлька².

ЛЮМБАГО, невідм., с. Сильний біль, що раптово виникає в попереку при захворюваннях м'язів і нервів; простріл.

ЛЮМЕН, а, ч., фіз. Одиниця світлового потоку. *На верхівці величезної бапти встановлено світильник, який випромінює 15 мільйонів люменів* (Наука.., 1, 1964, 33).

ЛЮМІНАЛ, у, ч. Лікарський препарат, який уживається як заспокійливий, снотворний і протиконвульсивний засіб. *Проти збудження і судом застосовуються наркотики: хлорангідрат і люмінал* (Хвор. дит. віку, 1955, 21); *Арсен Черкашин погано провів ніч, довелося прийняти подвійну порцію люміналу, поки, врешті, сон зімкнув його вії* (Дмит., Розлука, 1957, 239).

ЛЮМІНЕСЦЕНТНИЙ, а, е, фіз. Стос. до люмінесценції. *В усіх випадках люмінесценції, що викликається освітленням, люмінесцентне випромінювання має інший спектральний склад, ніж світло, яким здійснювалося освітлення* (Курс фізики, III, 1956, 345); // *Оснoваний на люмінесценції. За допомогою люмінесцентного методу.. строк визначення придатності насіння можна скоротити до одного дня* (Колг. Укр., 5, 1961, 47); // *Здатний до люмінесценції. На поверхню скла наносять шар люмінесцентної речовини, утворюючи таким чином екран, що світиться при паданні на нього швидких електронів* (Радіолокація.., 1958, 21).

△ **Люмінесцентна лампа (лампочка)** — штучне джерело розсіяного світла, дія якого ґрунтується на явищі люмінесценції. *На вулиці Леніна.. разом зайнялись люмінесцентні лампочки* (Хор., Місто.., 1962, 95).

ЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ, ї, ж., фіз. Світіння твердих тіл або газоподібних, рідких речовин, яке під впливом певного джерела енергії не супроводжується тепловим випромінюванням. *Смолисті речовини, які входять до складу одеколону, мають сильну люмінесценцію* (Наука.., 9, 1957, 14); *Одеса не любить штучного освітлення — їй вистачає вночі місяця, зір та срібної люмінесценції моря* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 352).

ЛЮМІНЕСЦІЮВАТИ, ює, недок., фіз. Мати здатність до люмінесценції; світитися (холодним світлом). *Катодні промені, будучи самі невидимі, примушують світитися (люмінесціювати) багато речовин* (Курс фізики, III, 1956, 139).

ЛЮМІНОФОР, у, ч. Синтетична речовина, здатна до люмінесценції. *Здатність люмінофору поглинати ультрафіолетове проміння дозволяє лампі випромінювати яскраво-біле світло, подібне до денного* (Знання.., 5, 1966, 4).

ЛЮМПЕН, а, ч., фам. Людина з декласованих верств населення. *Вони зовсім не матроси, а миколаївські люмпени, які не звикли воювати гарматами* (Ю. Янов., I, 1954, 271); *Все вишкребли [фашисти], що мали. Калік,*

німих, рахітиків, злодіїв, найманих люмпенів з усієї Європи, громил — усе поставили на кін (Довж., III, 1960, 47).

ЛЮМПЕН-ПРОЛЕТАРІАТ, у, ч. У класово-антагоністичному суспільстві — декласовані елементи, що втратили зв'язок з виробництвом; босяки, злодії, старці тощо, Внаслідок руйнування продуктивних сил [в капіталістичній країні] утворюються порівняно значні верстви декласованих елементів, близьких до люмпен-пролетаріату (КПУ в резол. і рішен., 1958, 17).

ЛЮМПЕН-ПРОЛЕТАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до люмпен-пролетаріат. Необхідно встановити такі основні принципи наших взаємовідносин з іншими партіями: ..Гостра боротьба з розкладаючим впливом партій декласованих, люмпен-пролетарських верств населення (КПУ в резол. і рішен., 1958, 17).

ЛЮМПЕНСЬКИЙ, а, е, фам. Стос. до люмпена. Бунт декласованого, люмпенського елемента (Еллан, II, 1958, 124).

ЛЮНЕТ, а, ч. 1. У машинобудуванні — пристрій для додаткового підтримування тонкої довгої заготовки, яку обробляють на металорізному верстаті. Зменшити згин тонких валів можна, підтримуючи їх під час обробки за допомогою спеціальних пристроїв, що називаються люнетами (Токарна справа, 1957, 189).

2. архт. Арковий проріз у склепінні або стіні над дверима, вікном, горизонтально обмежений знизу.

ЛЮПИН, у, ч. Трав'яниста рослина родини бобових, яку вирощують на зелене добриво, на корм худобі і як декоративну. На піщаних ґрунтах Полісся в міжряддя кукурудзи можна підсівати кормовий люпин (Колг. Укр., 4, 1958, 30); Дощик, лий, дощик, лий.. Попоти, шуми В горосі, У горосі І у просі, В синьому люпині (Стельмах, Колосок., 1959, 17).

ЛЮПІНІЗАЦІЯ, ї, ж., чого і без додатка, с. г. Підвищення родючості ґрунтів за допомогою вирощування на них люпину як зеленого добрива. Якщо в колгоспах є піщані ґрунти, то для агрономів повинно бути правилом — впровадити люпинізацію на цих ґрунтах (Колг. Укр., 7, 1956, 2); Артіль вирощує нечувані врожаї, застосовуючи люпинізацію ґрунтів (Цюпа, Україна., 1960, 175).

ЛЮПІНОВИЙ, а, е. Прикм. до люпін. Люпинові посіви; // Вигот. з люпину. Якщо годувати свиней люпиновою дертю, то їх жива вага підвищується на 130—150 грамів на добу порівняно з приростом при згодовуванні дерті зернових колосових культур (Хлібороб Укр., 6, 1966, 20).

△ **Люпінновий пар** — парове поле, засіяне люпином. У поліських колгоспах особливо велике значення для підвищення врожайності сільськогосподарських культур мають люпинові пари (Колг. Укр., 2, 1958, 19).

ЛЮПІНОСІЯННЯ, я, с., с. г. Сіяння люпину. У більшості районів люпиносіяння висівають люпин в пару на зерно (Колг. Укр., 3, 1961, 23).

ЛЮСТЕРЕЧКО, а, с., діал. Зменш.-пестл. до люстёрко. Розсипались дівчата по всьому класові.., шарпають книжками, визираються в маленькі люстєречка (Вас., I, 1959, 241).

ЛЮСТЁРКО, а, с., діал. Дзеркальце (у 1 знач.). Ой венгерко, венгерко, венгерко! Позич мені люстєрко, люстєрко (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 445); Настя в хаті мие посуд, раптом кидає. Хапає люстєрко, визирається (Вас., III, 1960, 321); Кожен користався Дніпром по своєму.. Ганна Лавренко, ця мала його собі тепер дзеркалом замість люстєрка, роздавленого в дорозі (Гончар. I, 1959, 41).

ЛЮСТЁРЦЕ, я, с., діал. Пестл. до люстёрко.

ЛЮСТРА, и, ж. Підвісний освітлювальний прилад,

що має кілька джерел світла (свічок, електроламп) і оздоблену арматуру. Люстри, золото, срібло... Так і сяє все, так і сяє... (Вас., I, 1959, 107); Величезні люстри звисають звідти [з стелі] на ланцюгах просто над головами дядьків — розкішні, блискучі, мов із чистої річкової криги (Гончар, II, 1959, 176); * У порівн. Сонце — мов люстра, повішена в небі, — грало, підвісками блискало, геть кришталем вигравало... (Тич., I, 1957, 270).

ЛЮСТРАТОР, а, ч., іст. Той, хто складав люстрації.

ЛЮСТРАЦІЯ, ї, ж., іст. У західних губерніях царської Росії — опис мешканців державних або орендованих маєтків з метою встановлення доходів з них.

ЛЮСТРЕЧКО, а, с., діал. Зменш.-пестл. до люстро. Одставила [Таня] люстрєчко, взялася книжку медичну читать (Тесл., 3 книги життя, 1918, 207).

ЛЮСТРИН, у, ч., рідко **ЛЮСТРИНА**, и, ж., заст. Вовняна або напіввовняна тканина з глянцем. Привезли кармазину, люстрину, позументів; ото зараз пошили нам запорозькі жупани (Стор., I, 1957, 191); [Г а п к а:] А одежі в неї без ліку, без зносу, та все яка одежа!.. шуба котикова, синьою люстриною вкрита... (Крон., II, 1958, 134).

ЛЮСТРИНА див. люстри́н.

ЛЮСТРИНОВИЙ, а, е, заст. Пошитий з люстрину. — Що за гарну спідницю я їй справив! люстринову (Кв.-Осн., II, 1956, 448); Ярина відчинила скриню, набиту віном. До самого полудня перебирала рушники з півниками, квітчасті скатертини, сорочки льняного полотна, сукні люстринові (Панч, Гомон. Україна, 1954, 66).

ЛЮСТРО, а, с., діал. Дзеркало. Побачивши себе у великому люстрі, хутко підвелась [Ніна] (Досв., Вибр., 1959, 231); Панночка сиділа перед люстром при світлі свічки і виймала з вух дорогі сережки (Довж., I, 1958, 223); * У порівн. Затока ясніє перед хлопцем, як довгасте блискуче люстро (Донч., II, 1956, 276).

ЛЮСТРОВИЙ, а, е. Прикм. до люстра; // Підвісний (про лампу). При використанні люстрових ламп треба робити над ними захисні козирки (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 40).

ЛЮСТРОВИЙ, а, е, заст. Люстриновий. Взяла очіпок грезетовий, І кунтуш з усами люстровий, Пішла к Зевесу на ралець (Котл., I, 1952, 69).

ЛЮСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Гасити вапно; // неперех. Шипіти, пінитися (про вапно). На вапну налили води, то вона й люсує (Сл. Гр.).

ЛЮТЕРАНИН, а, ч. Той, хто сповідує лютеранство. По Люблінській унії заведено в Польщі закон єзуїтів, котрі взяли на себе ..— повернути всіх лютеран ..до римського католицизму (Фр., XVI, 1955, 415).

ЛЮТЕРА́НКА, и, ж. Жін. до люте́ранин. Кому ж уже й бути святою, як не їй? Лютеранка, прийняла православ'є, роздає наліво й направо пожертви... (Гончар, Таврія, 1952, 131).

ЛЮТЕРА́НСТВО, а, с. Один з напрямів християнського протестантського віросповідання, який виник у першій половині XVI ст. в Німеччині під час Реформації на основі вчення Мартіна Лютера, як протест бюргерства проти засилля католиків.

ЛЮТЕРА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до люте́ранство і люте́ранин. Сьогодні велике лютеранське свято (Л. Укр., V, 1956, 301); Він носив траур по якихось своїх лютеранських родичах (Гончар, II, 1959, 123).

ЛЮТЕ́ЦІЄВИЙ, а, е. Прикм. до люте́цій.

ЛЮТЕ́ЦІЙ, ю, ч. Блискучий радіоактивний метал з групи рідкісноземельних елементів.

ЛЮТИЙ¹, а, е. 1. Хижий, кровожерний, злий (про звіра, тварину). — І що воно за звірюка? — думав він.. — А люте, мабуть?.. Лютіше вовка!.. (Мирний,

І, 1949, 170); Мали вони трьох хлопців, працювали скопом, рано прокидалися і рано лягали, а на ніч випускали на вали лютих псів (Скл., Святослав, 1959, 20); // Який виражає хижість. Приснився я собі самому У дебрі голосно-німій. Я йшов у пралісі густому Під лютий ляск гримучих змій (Рильський, III, 1961, 292); // Безжалісно жорстокий, нещадний (про людину). — Веселися, лютий кате, Проклятий! проклятий! (Шевч., I, 1963, 249); — Чи ти запаніла, розлучнице люта, влізши до моєї хати, що сидиш, мов княгиня, накопиливиши губу? (Коцюб., I, 1955, 72); На кілька років залишати Орису з лютою мачухою ніяк не хотілось (Головко, II, 1957, 515); // Який виражає або в якому виявляється жорстокість, нещадність. Люті очі [Грегора] блищали, неначе в звіра (Н.-Лев., III, 1956, 276); Через ворота вони [Степан з дукачем] схопилися в люті обійми, підважуючи один одного, перетискаючи тіло і дерево (Стельмах, II, 1962, 11); // Доведений до розлюченості, гніву; дуже сердитий. Параска вернулася з ломакою в руках. Люта — вона кинулась на сина (Мирний, IV, 1955, 116); Семенові страшно навіть було дивитися на нього. Отаким лютим і водночас розгубленим він іще ніколи не бачив його в житті (Шиян, Баланда, 1957, 65); // Який виражає розлюченість, гнів. В свічаді відбивалися заплакані очі, розтріпане волосся, лютий, непритомний погляд і щокі червоні від сліз та гніву (Л. Укр., III, 1952, 540); Іван підійшов до пана й спідлоба блиснув лютими очима (Чорн., Визвол. земля, 1959, 26).

2. Який приносить надзвичайно тяжкі страждання, муки. І мене в неволі лютій Інколи згадайте (Шевч., I, 1951, 379); — Найгірша для мене ся люта година! Не любить мене чарівниця-дівчина! (Л. Укр., I, 1951, 111); Навік минуло врем'я люте, З плечей упав тягар століть (Рильський, III, 1961, 99); // Надзвичайно сильний і невимовно тяжкий. На віку Всі люде бачать лихо, сину. Але такого, мій єдиний, Такого лютого ніхто, Ніхто і здалека не бачив, Як я, лукавий (Шевч., II, 1963, 270); Стугоніла, розвиваючись од лютого болю, голова (Стельмах, II, 1962, 180).

3. Надзвичайної сили вияву (про мороз, негоду тощо). — Зима люта! — вимовила. — Куди ви мене жене-те? (Вовчок, II, 1955, 272); Зима тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року була сніжна й дуже сувора. Люті морози доходили краю й не пускали (Довж., I, 1958, 471); Все те жере огонь, то своїм широким, лютим полум'ям, то своїми гострими язиками — лиже (Мирний, I, 1949, 309); І крізь вогонь, крізь бурю люту, йдучи до світлої мети, достойним сином їхнім [батьків] бути і, як вони, перемогти (Сос., II, 1958, 486).

4. розм. Сповнений самозабуття; повний, цілковитий (про чийсь відданість певній справі тощо). Нащо всі дива світу, .. якщо це їй, його ясочці, уже не потрібне? Нащо, нарешті, він сам, ..і його праця тяжка, і його люта відданість ділу? (Гончар, Тронка, 1963, 306).

ЛЮТИЙ², того, ч. Другий календарний місяць року. Цілий січень була чудова погода..; в лютому вже не так (Л. Укр., V, 1956, 397); 17 лютого 1897 року Ленін вирушив на сибірське заслання (Біогр. Леніна, 1955, 35).

ЛЮТИТИ, лючу́, люти́ш, недок., перех. Доводити до розлюченості, гніву; дуже сердити. Шарлота щось бомкнула, а панотець не розумів. Його це зачало лютити (Март., Тв., 1954, 297); Розуміння власного безсилля якось зарадити справі лютило найбільше (Собко, Звич. життя, 1957, 246).

ЛЮТИТИСЯ, лючу́ся, люти́шся, недок. 1. Бути розлюченим, гнівним; дуже сердитися. Був він дуже лю-

тий, а навіть не міг сховати своєї лютості.., надто ж він лютився, спогадуючи ті уступи, де Ви впадаєте в насмішливий тон (Л. Укр., V, 1956, 61); Кожного вечора він ішов до школи. З ним ішла й дружина. А батьки лютилися (Збан., Малин. дзвін, 1958, 282); // Певним станом і діями виявляти свою розлюченість, гнів. — Що ти, осліп, чи що? Не бачиш, що се Голуб? — лютиться Ястріб (Фр., IV, 1950, 106); Яким Марчук орав у полі на ярину. Аж трісь! — зломився йому істик. Яким лютився і кляв усіма чортами (Кобр., Вибр., 1954, 43); Петрюк з силою натягав намоклі у весняних водах чоботи, вони тріщали в пришивах. голова лютився і червонів (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 150); // на кого — що. Сердитися. Радість Данькова була така щира, чиста, ..що вона передалася й іншим присутнім, і навіть його супротивники, яких він щойно обіграв, не особливо лютилися на свою невдачу (Гончар, I, 1959, 47).

2. перен. Бути надзвичайно сильним (про мороз, негоду тощо). Надворі лютилася завірюха так, що заслонювала всякий вид (Коб., I, 1956, 342).

ЛЮТИСТЬ, тості, ж. Власт. за знач. **ЛЮТИЙ**¹ 1—3. Нехай ще сильний Батийв звір, але підбився вже він. Нехай лютує, але народна мудрість говорить: лютість — не ознака могутності (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 487); Обличчю князя найгірш додавало лютості високе чоло з глибокою морщиною між очима (Стор., I, 1957, 371); Староста аж губи закусив із лютості. Коли би так не було більше людей, був би бив Підшову (Март., Тв., 1954, 186); По пустій долині вихр скиглив і бивсь над нею, свистів у річки берегах крутих, тьмив пільму ночі лютістю своєю (Фр., XIII, 1954, 53).

ЛЮТИТИ, ію, ієш, недок. Ставати лютим (див. **ЛЮТИЙ**¹ 1—3). Остап лютів: «Еге ж, хоч молода, та розсудлива: чим за старця іти, краще ж за прасола» (Головко, II, 1957, 399); Смеркло; блиски зорі ночі; Надворі мороз лютів (Граб., I, 1959, 288).

ЛЮТИШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати лютішим (див. **ЛЮТИЙ**¹ 1—3). Все лютішали поляки, і козацькі ряди.. почали рідіти (Панч, Гомон. Україна, 1954, 330); Як самотній лось, я живу і лютішаю день у день і чекаю свого дня (Кулик, Записки консула, 1958, 15); Притис мороз. З кожним днем він все лютішав (Коз., Сальвія, 1959, 186).

ЛЮТНЕВИЙ, а, е. Прикм. до **ЛЮТНЯ**.

ЛЮТНЄВИЙ, а, е. Прикм. до **ЛЮТИЙ**². Вже втихла снігова буря і ще більш міцнів лютневий мороз (Ле, Мої листи, 1945, 69); // Який має (мав) місце, відбувається (відбувався) у лютому місяці. На вогневій Блаженки статечно розповідали комусь про лютневі бої за Гроном (Гончар, III, 1959, 411).

ЛЮТНЯ, і. ж. Старовинний струнний щипковий музичний інструмент східного походження. Вийшли тут наперед війська Військові співці славутні, Всі вони були при зброї, А в руках тримали лютні (Л. Укр., I, 1951, 376); На хорах музики настроювали скрипки, лютні та мандоліни (Тулуб, Людолови, I, 1957, 93); * У порівн. В ній [перемозі] наше сонячне лице, душа труда, дзвінка, як лютня (Тич., II, 1957, 289).

ЛЮТО. Присл. до **ЛЮТИЙ**¹. Клацають люто зубами вовки (С. Ол., Вибр., 1959, 174); Танки рвалися до Пруту, Билися воїни люто (Криж., Під зорями.., 1950, 61); Похмурий член комісії з мішками під очима люто ненавидів благообразного діда (Тют., Вир, 1964, 561); Хазяїн.. люто дивився на всіх, ніби всі були його ворогами (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 66); Доц люто сік йому обличчя, груди, та він нічого не чув (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 27); Хлопець так захопився, що вже

нічого не чув і не помічав навколо. Працював лото, на-
полегливо (Коз., Гарячі руки, 1960, 65).

ЛЮТОЩІ, ів, мн. Те саме, що **лють** 2. Василь стрепе-
нувся, повернувся і, аж посинівши од лютощів, промо-
вив: — Не попадайся ж і ти мені (Мирний, IV, 1965,
98).

ЛЮТУВАННЯ ¹, я, с. Дія за знач. **лютувати** ¹.

ЛЮТУВАННЯ ², я, с., заст. Дія за знач. **лютувати** ².

ЛЮТУВАТИ ¹, ую, уєш, недок. 1. на кого — що і без
додатка. Виявляти хижацтво, кровожерність, злість
(про звіра, тварину). Як скажений звір, що боїться води,
труситься й лютує, забачивши її, ..так Чіпка кинув-
ся, скочив угору... (Мирний, I, 1949, 309); Надворі Пі-
рат лютує на старців (Довж., Зач. Десна, 1957,
479); // Виявляти безжальну жорстокість, нещадність
(про людину). Ревуть, лютують вороги; Козацтво
претяється без ваги — І покотились яничари (Шевч., I,
1963, 199); Немало він зла накоїв людям під час війни
і ниньки лютує (Цюпа, Назустріч..., 1958, 290); // з ко-
го, рідко над ким. Знущатися з кого-небудь. — Мун-
дзю! — крикнув з докором Тоньо. — Що се ти робиш?
Чи ж то годиться лютувати над бідним створінням
[створінням]? (Фр., III, 1950, 14); // на кого і без додатка.
Бути в стані розлюченості, гніву, виявляти гнів; дуже
сердитися. Як же то і лютувала та воювала Параска,
що не її одділено (Мирний, IV, 1955, 94); — Найбіль-
ше лютує на мене Підпара (Коцюб., II, 1955, 40);
Усередині в неї все клекотіло, вона лютувала і на дів-
чину, і на Софію, що послала ту з дровами (Мик., II,
1957, 297).

2. Виявлятися з надзвичайною силою (про мороз,
негоду тощо). Люде гинуть, лютує голод в Україні
(Шевч., II, 1953, 14); В цій місцевості [в Адлері] лю-
тує малярія (Трубл., II, 1955, 40); І холод, і мряка
надворі панує, А вітер осінній реве і лютує (Гр., I,
1963, 10); Надворі лютувала хуртовина (Є. Кравч.,
Квіти..., 1959, 68).

ЛЮТУВАТИ ², ую, уєш, недок., перех., заст. Паяти.
Він сідав, не роздягаючись, із поришем од тракторного
мотора в руках або з бачком, якого ніс лютувати
(Ю. Янов., Мир, 1956, 281).

ЛЮТУВАТИСЯ ¹, уюся, уєшся, недок. Те саме, що
лютувати ¹. Негода зруйнувала усі мої плани. Я люту-
вавсь не менш за негоду, і хоч сьогодні втихомирилось..
навіть одлига, а в серці мому [моєму] таки лишився
жаль за втраченим часом (Коцюб., III, 1956, 127).

ЛЮТУВАТИСЯ ², ується, недок., заст. Пас. до лю-
тувати ².

ЛЮТЬ, і, ж. 1. Те саме, що **лютування** ¹. Четверо запі-
нених і охриплих від люті цепних псів вовчими стрибка-
ми наближались до парубка (Донч., III, 1956, 51).

2. Почуття роздратування, злості, гніву. Духа ж
поступу й науки Хочуть вбити ті падлюки; ..Та —
нінащо вся їх лют, Хоч кров людську люті і п'ють!
(Фр., XIII, 1954, 394); А кинеться ворог в люті, На
мене піде війною — Я танки, із криці куті, Поставлю
в полях стіною (Шпорта, Запоріжці, 1952, 108); * Об-
разно. Лютю гвалтують собаки.. Рветься і не може
вискочить зовсім зубата лют з глибокої пащі (Коцюб.,
II, 1955, 225); // на кого, до кого, проти кого. Таке
почуття, спрямоване на кого-небудь. У такі хвилини
занепаду й розгубленості в душі його ще з більшою си-
лою бушувала лют на Шумейка (Шиян, Баланда, 1957,
105); Данько почував, як прокидається в ньому лют до
пришельців (Гончар, II, 1959, 46); У пасічника була не
тільки соціальна, але й особиста лют проти куркулів
(Дмит., Наречена, 1959, 209).

3. чого, яка. Надзвичайної сили вияв (про мороз,
негоду тощо). Пішов [Іван] вздовж річки, повний пеку-

чого гніву і злості до її вічного шуму, до киплячої люті
(Коцюб., II, 1955, 332); Зелена рунь, як гай, Здолавши
лють зими, важкі морозу пута, ..В блакитнім поливі
текла за небокрай (Мал., Полудень..., 1960, 64); Ми не
скорилися люті морозу, хоч він і пронизував до кісток
(Уп., Вірші..., 1957, 7).

ЛЮФА, и, ж., рідко. Ствол вогнепальної зброї.
Він знає, ..що він нізащо — от нізащо! — не підставить
чола під люфу пістолета (Коцюб., I, 1955, 409); Шом-
полка набивається просто в люфу (Вишня, II,
1956, 199).

ЛЮФА, й, ж. Теплолюбна рослина родини гарбузо-
вих, молоді плоди якої вживаються в їжу, а із стиглих
виготовляють мочалки, літні головні убори тощо.
У плодів люфи при їх досяганні вся серцевинна м'якоть
пронизана зв'язаною і міцною сіткою дерев'янистих
волокон (Колг. енци., I, 1956, 750).

ЛЮФТ, а, ч., спец. Зазор між частинами машини,
пристрою. Під час експлуатації комбайна ролик і чер-
в'як дещо спрацьовуються; тоді люфт у рульового колеса
утворюється і при їзді по прямій (Зерн. комбайни.
1957, 265).

ЛЮЦЕРНА, и, ж. Цінна кормова багаторічна трав'я-
ниста рослина родини бобових. За вмістом білка і каро-
тину люцерна займає одне з перших місць серед усіх
інших трав (Рад. Укр., 2.II 1965, 2); А навкруг — ку-
курдза, Густі ячмені, І люцерна цвіте На лану вда-
лині... (С. Ол., Вибр., 1959, 234).

ЛЮЦЕРНИК, а, ч. Поле, засіяне, поросле люце-
рною. При кожній фермі в колгоспах району виділено
запільний клин — люцерник для підгодівлі молодняка
свіжою зеленою масою багаторічних трав (Хлібороб
Укр., 12, 1964, 7).

ЛЮЦЕРНИЩЕ, а, с. 1. Поле, з якого зібрано лю-
церну. Її [дискову борону] можна також застосову-
вати.. на конюшинищах і люцернищах (Колг. енци.,
I, 1956, 81).

2. Те саме, що **люцерник**. Люцернища використовує-
мо на зелений корм, а на частині поля випасаємо молод-
няк (Хлібороб Укр., 8, 1965, 4); Вийшли на люцерни-
ще.., розійшлися в різні кінці поля. Ой, яка ж тут мо-
лода трава... (Оров., Зел. повинь, 1961, 31).

ЛЮЦЕРНОВИЙ, а, е. Прикм. до люцерна. Люце-
рнове насіння; // Вигот. з люцерни. В ряд розставлені
самогодівниці для засипки сухої дерті з різних сумішей
зернових культур і сінного люцернового борошна (Рад.
Укр., 26.III 1964, 2); // Засіяний, порослий люце-
рною. Поросята.. користувались люцерновим пасови-
щем по 2 години ранком і ввечері щоденно (Соц. твар.,
1, 1956, 24).

ЛЮЦІПЕР див. **луціпер**.

ЛЮЦІПЕРОВИЙ, а, е. Прикм. до люціпер. Скоро
вже стояла перед кожним гультьєм посудина, і всі
взяли до рук те вогнисте люциперове питво (Ільч., Ко-
зацьк. роду., 1958, 359).

ЛЮШНЯ, і, ж. Дерев'яна деталь, яка зв'язує вісь
воза з полудрабком. [Г а в к у н:] Ану лишень, на-
звіть усі частини чумацького воза. А нуте, хто знає?
[В а с и л ь:] Полудрабки, спиці, люшня (Сам., II,
1958, 108); [П о л т а в е ц ь:] Їхали ми з дядьком во-
зом.. Коли це люшня тільки хрясь! Віз перекинувся
(Баш, П'єси, 1958, 25); * У порівн. Довго ще стоїть
[Никанор] посеред хати, звисивши руки, мов дві тяжкі
незграбні люшні (Мик., II, 1957, 80).

ЛЯ, невідм., с. Шостий звук музичної гами, а також
нота, що позначає цей звук.

ЛЯВБНІХА, и, ж. Білоруський парний народний
танець, а також музика до цього танцю. Враховуючи
національний характер танців російського, українського

та білоруського народів, легко, наприклад, відрізнити російську «камаринську» від українського «гопака» або білоруської «лявонихи» (Нар. тв. та етн., 4, 1964, 41).

ЛЯГАВИЙ, а, е. 1. Який відшукує дичину нюхом (про породу мисливських собак). Він накладав сам своєму лягавому псу — Нептуну, що сидів на стільці поруч, кістки на тарілку (Коцюб., II, 1955, 386); *Полюєте, розуміється, ви з собакою, — лягавим улітку і з собаками-гончаками восени і взимку* (Вишня, II, 1956, 236); // у знач. ім. **лягавий**, вого, ч.; **лягава**, вої, ж. Мисливський собака цієї породи. [К р у к к е:] Так інколи буває — лягава на полі ще нічого не бачить, але вже чує (Собко, П'єси, 1958, 399).

2. перен., зневажл. Пов'язаний з таємним наглядом, вистежуванням. — *А ви, прислужники, підкрутите, — з серцем відповіла Ольга, — лягава служба у вас, як у потайного сірка, того й дивись, вискочить з-під воріт, вхопить за литку* (Цюпа, Три явори, 1958, 45); // у знач. ім. **лягавий**, вого, ч. Таємний агент поліції. — *Зразу й ідіть!* — наказав бородань. — *Нам ні до чого, щоб сюди лягаві наскочили* (Смолич, V, 1959, 35).

ЛЯГАННЯ, я, с. Дія за знач. **лягати** 1—2. *Любий Михайлику! ..Починаю з лягання спати, бо се теж момент цікавий: людина розбирається, лягає і вкисається, але не одіялом, а грубою периною* (Л. Укр., V, 1956, 38).

ЛЯГАТИ, аю, аєш, недок., **ЛЯГТИ**, ляжу, ляжеш; мин. ч. ліг, лягла, лягло; наказ. сп. ляж, док. 1. Приймати горизонтальне положення, розпластуватись усім тілом на чому-небудь (про людей та деяких тварин); протилежне в с т а в а т и. Упоравшись, лягав спужар біля Івана.. й блищав молодими зубами при вогні ватри (Коцюб., II, 1955, 328); — *Не кидай мене, Степане.. Не давай мені лягати! Тримай на ногах!* (Довж., I, 1958, 290); — *Ох, били ж мене; били, били, били! що ні сісти, ні лягти не можна* (Кв.-Осн., II, 1956, 189); *Дядьки стовбичили на майдані більше години, в них поболіли ноги, і деякі відійшли до тополь, щоб лягти або сісти* (Тют., Вир, 1964, 406); // у що, на що. Розташовуватися де-небудь у горизонтальному положенні. Юзя лягає в траву коло Дарки (Л. Укр., III, 1952, 641); *Яшко тоді лягав на купу соломки біля припічка й думав* (Головко, I, 1957, 177); *Я скинув з себе теплу сукняну куртку і, лігши на кригу, поповз до потопаючого Гриші* (Сміл., Сашко, 1957, 24); // У сполуч. з словами, що вказують на особливості цього положення. *Роздягнутий Юра лягав на спину* (Смолич, II, 1958, 13); *Патлатий Цуцик спочивав; То ляже на бочок, то догори на спинку* (Гл., Вибр., 1951, 115); *О, як захотілося в рідну оселю, У білу постелю лягти горілиць* (Воронько, Тепло., 1959, 142); — *Лягти можна, — сказав з презирством старий Опанас і повільно ліг ниць на землю* (Довж., I, 1958, 133); // з інфін., на що, до чого, у що, де і без додатка. Лаштуватися до сну, вкладатися спати. *Хто пізно лягає, той щастя не має* (Номис, 1864, № 11294); *Раділи люде встаючи. А мати й спати не лягала* (Шевч., I, 1951, 387); — *Не хочу я у хаті спати, — кажу господині, — душно мені: буду у комірчині лягати* (Мирний, I, 1954, 82); *Як нагодує дітей та покладе спати, сама не лягає ще* (Головко, II, 1957, 190); *Доїхав я додому щасливо, зараз ліг до ліжка і спав три дні і три ночі* (Коцюб., III, 1956, 458); *Давид сказав, що підночував у хуторі, але лягли пізно, то голова каламутна трохи* (Головко, II, 1957, 182); * Образно. *Ой сонечко ясне, Невже ти втомилось, Чи ти розгнівилось? Іще не лягай!* (Сам., I, 1958, 132); // військ. Приймати горизонтальне положення, щільно притискуючись до землі з метою уникнути кулі, осколка тощо. — *Лягай, лягай!* — кричав Щорс групі богун-

ців, що вискочили на порожню вулицю. *Кулеметники впали* (Довж., I, 1958, 152); *Вся галявина ще й досі прострілювалася противником з кулеметів, і Черниш, скомандувавши бійцям лягти, ліг і сам* (Гончар, III, 1959, 49).

◇ **І лягті і встати** — весь час бути, перебувати де-небудь, робити щось. *Взяв [Остап Шкандибенко] жінку з другого села, ..що і встала і лягла у молодого дяка* (Мирний, I, 1954, 76); **Лягати від (од, зо) сміху (з реготу)** — сильно сміятися, реготати. *Іван присів, засичав, а далі давай ревити так удатно та химерно, що всі аж лягали од сміху* (Н.-Лев., III, 1956, 318); *Спекулянтка заплуталася у ситі, репетувала, сипала прокльони, а юрба лягала з реготу* (Мик., II, 1957, 333); **Лягати (лягті) в (під) нбги (до ніг)** — скорятися, підкорятися кому-, чому-небудь. * Образно. *Тобі, Радянська Україно, Старий Дніпро під ноги ліг* (Рильський, 300 літ, 1954, 23); *Складні ворожі укріплення лягали до ніг [радянським бійцям]* (Гончар, III, 1959, 418); **Лягати (лягті) в оснóву чого** — бути джерелом, началом чого-небудь. *Знання матеріалу, який лягає в основу твоєї книги, завжди повинно бути максимальне* (Смолич, Перша книга, 1951, 39); *Матеріалів, що могли б лягти в основу [фільму].., було недостатньо* (Довж., III, 1960, 300); **Лягати (лягті) в зéмлю (труну, домовину, яму, могилу і т. ін.)** — умирати. *Цілий вік ти мене милував, а на старості, як мені треба було у землю лягати, послав ти мені таке горенько!..* (Кв.-Осн., II, 1956, 87); — *Ніяк не збагну, що воно за людина. Коли отак про себе турбуватиметься та дбатиме — ляже в домовину* (Збан., Сеспель, 1961, 107); *Лисий я, волосся спало, Решта білая, як сніг, Недалеко моя яма, Та я в яму ще не ліг* (Рудан., Тв., 1956, 58); *В могилу ляже проклята звірота. І смерть її — нам золоті ворота* (Тич., II, 1957, 163); — *Уб'ють тебе, вона в гріб ляже; Живи для неї, я прошу* (Котл., I, 1952, 222); **Лягати (лягті) під ніж (на стіл)** — іти на медичну операцію. — *Коли лягаєш під ніж, то не можна бути певним за завтра* (Смолич, I, 1958, 82); **Лягті і не встати** — докласти максимум зусиль, щоб довести щось до кінця. *Хтось не міг утриматись, щоб того не написати, і ліг і не встав, поки не написав* (Л. Укр., V, 1956, 406); **Лягати лóском див. лоск²; Хоч ляга́й та вмира́й (помира́й); Хоч у я́му (домови́ну, моги́лу і т. ін.) ляга́й** — про тяжкий стан; надзвичайно важке, скрутне, безвихідне становище. *Як почне [чорна злюка] хвостом махати — Хоч лягай та помирай.. Все їй треба, все їй дай* (Гл., Вибр., 1951, 224); — *Ріже мене і пече попід боками, — обізвався із хати жіночий старечий голос. — Так мене мучить, голубчику, що хоч лягай та помирай* (Тют., Вир, 1964, 66); — *На цього [коня] вже як і трудно стягалися, не дай бог заведуть, хоч тоді у яму лягай* (Головко, II, 1957, 135); *Нема мені де сховатись од неї, як од мух у спасівку, хоч лягай в домовину* (Н.-Лев., II, 1956, 19); *Думала.., що їсти дома нічого, що з дітьми хоч у могилу лягай* (Цюпа, Назустріч., 1958, 442).

2. Поступати на лікування в медичний заклад. *У Львові мені було дуже погано, але я старався підбадьоритися, ..бо не хотілось лягати у львівському шпиталі* (Коцюб., III, 1956, 439); *Інші, коли хворіли, лягали в медсанбат. Воронцов мусив хворіти в полку* (Гончар, III, 1959, 19); [Б а т у р а:] *Я мушу негайно лягти в лікарню. У мене відкрилась рана* (Корн., II, 1955, 263); // тільки док. Тяжко захворіти; злягти. *Через тиждень Нимидора лягла і більше вже не вставала* (Н.-Лев., II, 1956, 248).

3. Вмирати, гинути в бою. *Врубувався він у ворожу гущину, як у ліс темний, і лягали нападники покосами* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 388); *Біля Курська і*

Орла фашистська армія лягла (Укр., присл., 1955, 423); Спинися над пам'яттю смілих, Тут слави герої лягли (Ус., Вибр., 1948, 293); // Падати зрубаним, зрізаним (про певні рослини). Поглянь ти на таткові руки — Які в них напружені жили!.. Дуби щонайбільші і липи, і буки Лягають від їхньої сили (Бичко, Вогнище, 1959, 229); Завтра вранці тут ляжуть покоси На безмежній квітучій землі (Бойко, Про 17 літ, 1958, 53).

◇ Лягті в (у) зéмлю [живім, живіою] див. земля; Лягати (лягті) пра́хом — гинути, пропадати. — Мені не шкода!.. Нехай горить! І нехай воно прахом ляже! (Довж., I, 1958, 343); Лягати (лягті) тру́пом (кістьми, головами і т. ін.): а) вмирати, гинути (в бою). Лучче на своїй стороні кістьми лягти, ніж на чужині слави налягти (Укр., присл., 1955, 77); [2 - й з а п о р о ж е ц ь:] Веди нас, Тарасе, куди хочеш, ми трупом ляжем! (К.-Карий, I, 1960, 168); — У битві з печенігами лягла головами мало не вся дружина князя, але ворогів розбив князь впрах (Оп., Іду., 1958, 10); б) робити все можливе, щоб відстояти щось своє. Йон став коло дверей, готовий краще трупом лягти, ніж випустити дочку з хати (Коцюб., I, 1955, 282).

4. тільки 3 ос. Опускатися, падати на яку-небудь поверхню (про предмети). Часом легенько-м'яко лягало [бабине літо] Ярині на очі (Л. Укр., III, 1952, 738); Снаряди вже лягали на майдан, на городи, в бідняцькі двори (Довж., I, 1958, 132); — Тут жодна міна не ляже марно (Гончар, III, 1959, 85); // на чому, де, на що. Розміщуватися на якій-небудь поверхні. Облітає пух з тополі І лягає тихо долі (Рильський, II, 1960, 268); Пізнав Йон Гашицу по чорних косах, що вибились з-під рядна і лягли на ньому, як дві грубі гадюки (Коцюб., I, 1955, 241); * Образно. На його запорошене обличчя лягає задума (Стельмах, Хліб., 1959, 155); // Розташовуватися певним чином. Кленове брусся, яке роками беріг [дядько Іван] для нової хати, лягає вповдовж гаті на дно Сиваша (Гончар, II, 1959, 429); Впоперек ріки Лягла дуга загати (Перв., II, 1958, 248); * Образно. Думки лягали на папір дрібними, майже мікроскопічними рядками (Руд., Остання шабля, 1959, 189); // Займати, приймати певне положення. Моя машина раз у раз сповзала із слизької, роз'юшеної дороги й легко лягала набік у придорожній рівчак (Ю. Янов., II, 1954, 7).

5. тільки 3 ос., по чому, на що. Поширюючись по поверхні, вкривати собою що-небудь. Туман хвилями лягає По степу німому (Стар., Поет. тв., 1958, 232); Відцокотіли панські коні, Лягає курява на шлях (Рильський, II, 1960, 137); В садочку іній ліг На дерев'я голе... (Бор., Тв., 1957, 67); // Падати на щось (про сонячне проміння, тінь і т. ін.). На захід сонце вже схилюлось, Лягають тіні на полях (Пісні та романси., II, 1956, 63); Ясний сонячний промінь срібною доріжкою лягав по снігу (Коцюб., I, 1955, 70); Попереду, на автостраді, смугами лягали сяйва автомобільних фар (Дмит., Розлука, 1957, 115); Від верби лягла довга тінь на воду (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 11); // Вкривати обличчя людини, з'являтися місцями на його поверхні (про загар, рум'янець і т. ін.). Під очима аж синява підковами лягла (Гончар, Тронка, 1963, 137); // без додатка, перен. Наставати (про вечір, ніч і т. ін.). Над Волгою лягав молодий весняний вечір (Епик, Тв., 1958, 268); Внизу видко, як ніч лягає густіш і густіш (Ю. Янов., II, 1958, 65); Лягла зима. Завіяло дороги. Тремтять хати від холоду (Рильський, I, 1956, 68).

6. тільки 3 ос., перен. Поширюватися на кого-, що-небудь. — Хай всі почесні і всі відповідальності лягають

на одного чоловіка (Стельмах, II, 1962, 18); В степовій смузі, де на 25 процентів дворів, що мають значні лишки, є 40 процентів безкінних і малопосівних, треба удосконалити нашу політику в тому напрямі, щоб головний тягар податків лягав на вищі групи (КПУ в резол. і рішен., 1958, 217); // Бути тягарем, обтяжувати (про горе, відчай і т. ін.). Щось важке лягає на серце і душить його, як те каміння (Н.-Лев., II, 1956, 383).

7. тільки 3 ос., куди, до чого, на що, перен. Пролягати, тягнутися (про шлях, дорогу). Від України до Росії Лягли путі (Мал., Книга., 1954, 5); Весело лягають Дороги до гаю (Стельмах, Живі огні, 1954, 5); Шлях оцей лягає на Коджорі (Ющ., Люди., 1959, 140); // тільки док. Уміститися на певній площині. — А може, хоч звершечку ляже? — Дем'ян йому лукаво каже, Вареничка узав І на тарілочку поклав (Гл., Вибр., 1951, 156); Тут [у Бразилії], мабуть, дві чи три Європи з кінця в кінець могли б лягти (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 121); // перен. Бути між ким-, чим-небудь, розділяючи, роз'єднуючи когось, щось. В серці один ти, коханий, Хоч поміж нас Ляжуть моря й океани (Забашта, Квіт., 1960, 133).

◇ Дорóга (пу́ть) ляга́є (лягла́) кому — про необхідність відправлятися в дорогу. Коли ж лягає путь далека Назад, до хати над Дніпром, Старий.. лелека Привітно стріпує крилом (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 43); Знов лягла йому дорога —..Сорок верст туди й назад (Шпорта, Мужність, 1951, 9).

8. спец. Обирати певний напрямок, положення (про судна, літаки).

Лягати (лягті) в дрейф — дрейфувати (про судна). Наше судно лягло в дрейф. Виявилось, голландці бажали привітати радянських моряків (Наука., 6, 1963, 48); Лягати (лягті) кúрсом (на курс) — йти у певному напрямку (про судна, літаки). Повітряний лайнер вирулює на стартову доріжку, злітає в голубу височінь і лягає курсом на Москву (Рад. Укр., 8.VIII 1962, 1); Він злетів у найкращому настрої, швидко досяг висоти двадцяти тисяч метрів, ліг на свій курс (Собко, Срібний корабель, 1961, 277).

ЛЯГІЙ, ів, мн., діал. Час, коли лягають спати. Нерано, вже й пізні ляги минули (Коцюб., II, 1955, 80).

ЛЯГОВИ, ів, мн., діал. Ляги. Сиджу я одного вечора, так уже у пізні лягови, пряду... (Вовчок, I, 1955, 277).

ЛЯГОВІТИСЯ, влю́ся, ві́шся; мн. ляговля́ться; недок., діал. Лягати. — Чи договорюсь я тобі, щоб ти покинула прости та ляговилась швидше спати? (Кв.-Осн., II, 1956, 237); Знов мгла на бори ляговиться (Фр., XI, 1952, 475).

ЛЯГТІ див. лягати.

ЛЯД, а, ч.: На який ляд — для чого, навіщо. — Як же це, справді, щоб отак-от шість [ворожих] танків [знищити]? ..Та на який ляд тоді кувати їх, залізо переводити..! (Довж., I, 1958, 385).

ЛЯДА, и, ж. 1. Рухома покрішка, дверцята, що прикривають отвір всередину чого-небудь. Він хижку з лободи зліпив Та ще з огудини дві ляди Неначе двері притулив (Гл., Вибр., 1951, 195); Підняла [Ася] з землі важку дубову ляду і зручно спустилася в отвір (Досв., Вибр., 1959, 423); Засмаглий танкіст відкривав гримучу і ковану ляду (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 12); * У порівн. Глухо, наче ляда підземелля, грюкнули ковані залізом двері (Кол., Терен., 1959, 261); // Отвір, люк з такою покрішкою, дверцятами. Нав'язавши брудну ганчірку на палицю, я виставив її в ляду. Кілька куль пронизало її одразу (Ю. Янов., II, 1958, 72); Венцель провів нас у підвал, до якого була ляда з кухні

(Минко, Вибр., 1952, 337); // Покришка, якою закривають скриню; віко. [Трохим:] Панове громадо! Нещастя сталося — батька убила ляда од скрині!.. (Кроп., IV, 1959, 235); Вона підняла ляду скрині, дістала ряднину (Скл., Святослав, 1959, 82).

◇ Закрій ляду, лайл. — закрій рота, не розмовляй. — Я встряв до розмови, а він.. так на мене вовком як глянув.. — Ляду, — каже, — старий, закрій свою (Кос., Новели, 1962, 33).

2. Відкидна полиця або віконниця в крамниці, що застосовується як прилавок. В кожній крамниці коло дверей одчинена ляда в вікні й обперта на стовпець (Н.-Лев., I, 1956, 50); Петро Оском'юк.. за крамаря. Стояв за лядою й продавав (Март., Тв., 1954, 330).

3. Частина ткацького верстата, через яку проходять нитки основи і якою прибиваються одна до одної поперечні нитки. Застукала ляда; Бігає човник відтіль і відсіль... Човник і ляда — ткачеві порада; Берди і цівки — ви хліб мій і сіль! (Щог., Поезії, 1958, 104); Руки вже важчають — влітку від сапки, серпа, взимку від веретена і ткацької ляди (Стельмах, I, 1962, 136).

4. Рухома покришка над годувальним коритом у сажі. Загнала [Маруся поросят], приперла колодкою ляду в хлівці (Григ., Вибр., 1959, 34).

ЛЯДВЕНЕЦЬ, нця, ч. Трав'яниста кормова рослина родини бобових. В дернині були: тимофіївка лучна, вівсяниця лучна, тонконіг лучний, конюшина біла, лядвенець рогатий та інші трави (Колг. Укр., 10, 1960, 30); Лядвенець, що вже одцвітав, зробився з жовтого червонастим (Мур., Бук. повість, 1959, 288).

ЛЯДКА, и, ж. Зменш. до ляда. Швиденько подався [Охрім] у другий кут, та, трохи відсунувши якусь скриньку, підняв лядку, витяг з якогось темничка барильце (Вовчок, VI, 1956, 282); * У порівн. Вікна якісь чудні: на п'ять шибок — чотири внизу, а вгорі тільки одна, ..ще й одчиняється знизу догори неначе лядка (Н.-Лев., IV, 1956, 58).

ЛЯДСЬКИЙ, а, е, діал. Ляський. Вернигору ж четвертували, а на Найдю не знялася і лядська рука (Мирний, I, 1954, 191); Із-за широкого Дніпра Сюди од лядської неволі Ішов народ шукать добра (Щог., Поезії, 1958, 198); [Кіндрат:] Лядські улани? А цить... ого, та в них шабель із шістдесят буде (Тич., I, 1957, 262).

ЛЯДУНКА, и, ж., заст. Ладунка. Аж зирк — Паллантова лядунка І золота на ній карунка У Турна висить на плечі (Котл., I, 1952, 294); За дев'ятим разом захопили [хлопці] щось, витягли, а в цебрі ікона та якась лядунка (Тулуб, Людолови, I, 1957, 78).

ЛЯК, у, ч. 1. Несподіване почуття страху; переляк. Еней, таку уздрівши цяцю, Не знав із ляку де стояв (Котл., I, 1952, 116); Ми тричі кидались в атаку, і тричі бігли ми назад. В душі ні розпачу, ні ляку (Сос., II, 1958, 393).

2. Почуття тривоги, розпачу. Мене аж обгортає ляк, Коли згадаю про поетів, Що без дороги, без признак Ідуть у хаосі сюжетів (Рильський, Поеми, 1957, 42); Наталя з ляком побачила, що хвороба перейшла в іншу стадію (Донч., VI, 1957, 10).

ЛЯКАНИЙ, а, е. 1. Якого часто лякали, який сильно злякався; переляканий. Біжать між деревами з відрами, з сокирами — заспані, неодягнені, лякані (Вас., III, 1960, 358); Ляканий засць лежить сторожко (Коп., Як вони.., 1948, 85); — Не дивуйтеся, — ласкаво плескав його по плечу Дебрич. — Лякана ворона всього боїться (Козл., Ю. Крук, 1957, 433).

2. Який уже звук до лякання і нічого не боїться. [Бурлака:] Ви не кричіть, бо й я вмію кричати. Ви не лякайте мене — я ляканий! (К.-Карий, I, 1960,

54); [Станіслав:] Мене не злякаєш, я вже ляканий (Собко, П'єси, 1958, 9); — Та й не боюся я нічого — ляканий уже... (Чаб., Балкан. весна, 1960, 354); // у знач. ім. **ЛЯКАНИЙ**, ного, ч. Той, кого багато лякали і тим відбили страх. [Полковник:] Еге, як бачу, то мій нагай скучив по чийсь спині! [Гадюка:] Не полохай ляканого! (Кроп., V, 1959, 485).

ЛЯКАННЯ, я, с. Дія за знач. **ЛЯКАТИ**. Нічим так не допікали Якимцеві наймити і наймички, як ляканням тією школою (Н.-Лев., I, 1956, 174).

ЛЯКАТИ, аю, аєш, недок., перех. і без додатка. 1. Своїм виглядом або діями викликати почуття страху, переляку. Тиха вода людей топить, а бурна тільки лякає (Номис, 1864, № 3029); Море не лякало її своєю глибиною (Гончар, Тронка, 1963, 225); — Там є такі ущелини, ..що здалека лякають своїми кручами (Донч., II, 1956, 47); Тайга! Тайга! ..Ти почала нас грозами лякати, дощем гостити... (Гонч., Вибр., 1959, 130); // Своєю незвичністю, таємничістю тощо вселяти страх, тривогу, занепокоєння. Смерть бійців не лякає... Наперед, наперед без запину! (Граб., I, 1959, 239); Порожня від чоловіка кімната лякала своєю пусткою (Ле, Міжгір'я, 1953, 51); — Та не мовчить же! Ви просто лякаєте мене. Вона наче справді була схвильована (Головко, II, 1957, 558).

2. Навіювати страх, застосовуючи певні засоби. [Панас:] А давайте бабу Хорошунку налякаємо трохи! То вона все дітей лякає, тепер давайте їй! (Вас., III, 1960, 259); Ми спробували вважати за фашистів опудала на городах, якими лякали горобців (Сміл., Сашко, 1957, 87); // Викликати сполох; полахати. У тихому гаю Лисичка щастя мала, Як у своїм добрі жила, гуляла: Ніхто її там не лякав (Гл., Вибр., 1951, 125); — Стій, не стріляй! Дай проїхати он до тієї хати! — кричав дружок. — Коней не лякай! (Довж., I, 1958, 154); * Образно. В кімнату крізь розбиту шибку вривався сердитий вітер і лякав полум'я в лампі (Панч, В дорозі, 1959, 231); // ким, чим або із спол. щ о. Викликати почуття занепокоєння, тривоги; залякувати. [Казидорога:] Тут нас пан писар лякає, що ми бунт робимо, що ми права не маємо скидати начальника (Фр., IX, 1952, 394); Явдоха розібрала, що один [пан] усе лякав її каторжною роботою (Донч., III, 1956, 13).

ЛЯКАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. чого і без додатка. Відчувати страх перед ким-, чим-небудь; боятися когось, чогось. Як глянув на личко, на ті ostrі зуби, То дуже, Лисичко, лякаюся згуби (Фр., XIII, 1954, 261); [Оришка:] Ох, я так вся і тремтю [тремчу]! [Антон:] Бог зна, чого ти лякаєшся! (Кроп., I, 1958, 172); * Образно. Танки не лякаються наших залпів, повзуть гадами (Логв., Давні рани, 1961, 37); // Полохатися. Незвичні до машини воли лякалися гуркоту й шарахали вбік на ниви (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 16).

2. Відчувати занепокоєння; турбуватися; боятися. Ти не лякайся-бо, що свої ніженьки Вмочиш в холодну росу (Стар., Поет. тв., 1958, 31); З'являється така безліч слів, що я лякаюся в них заблудитися (Ю. Янов., II, 1958, 129).

ЛЯКЛИВИЙ, а, е. 1. Який легко лякається, усього боїться. Лякливий Янек Свенціцький, бідний шляхтич, ..тихо схилився до пана Рогмунда (Тулуб, Людолови, I, 1957, 18); // Який виражає страх, боязнь. Владний крик, і клацання затвора, і лякливе лопотіння ніг... (Сос., Так ніхто.., 1960, 25); // Сповнений переляку, страху, побоювання. Йому стало жалко Василю, — таким благальним й лякливим був її погляд (Руд., Остання шабля, 1959, 103); // у знач. ім. **ЛЯКЛИВИЙ**, вого, ч. Той, хто

легко лякається, усього боїться. [Г а й д а р:] Не лякай, більшовики не з лякливих (Корн., II, 1955, 69).

2. Якого легко сполохати; полохливий. Лякливий, як заєць, а шкідливий, як кішка (Укр. присл., 1955, 213); Обачні дрозди голови звели, В траву хохітви залягли лякливі (Рильський, III, 1961, 68).

ЛЯКЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість і стан за знач. лякливий. Огей напружує мозок, чуття і намагається розвіяти свою лякливість (Досв., Вибр., 1959, 315).

ЛЯКЛИВО. Присл. до лякливий. Борись з неправдою та злом!.. Не жди вінка, не жди пошани, Не повертай лякливо вбік! (Граб., I, 1959, 557); В очеретах лякливо кахкали лиски, тріпотінням крил сповіщаючи, що вони нас запримітили (Досв., Вибр., 1959, 406); * Образно. В потуманілій від куряви хаті лякливо мигтів каганець (Горд., II, 1959, 221).

ЛЯЛЕМАНЦІВІЙ, а, е. Вигот. із насіння лялеманції. Лялеманцієву олію можна також використовувати і в їжу (Ол. та ефір. культ., 1956, 242).

ЛЯЛЕМАНЦІЯ, ї, ж. Однорічна олійна рослина, поширена на Кавказі і в Криму. Вирощують лялеманцію заради насіння, з якого одержують олію (Ол. та ефір. культ., 1956, 242).

ЛЯЛЕЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до лялька 1, 2. Дівчинка бігла в сховище з лялечкою в руці (Тер., Ужик, 1946, 29); // перен. Гарна жінка, схожа на іграшку вбранням і виглядом. Перша його розмова з Густею показала йому, що в тій лялеці є жива, чутка [чутлива] душа (Фр., III, 1950, 376).

Ні лялечки; Хоч би [тобі] лялечка — жодної душі, нікого; хоч би хто-небудь. Густе, в гарячих прошивах марево приколює спраглу потріскану землю. Навколо ні лялечки, ні звуку (Стельмах, I, 1962, 43); — Оце раз як обпали бджоли.., гукав-гукав — ані телень! Хоч би лялечка тобі озвалася! (Дн. Чайка, Тв., 1960, 89); хоч би хто-небудь. Як лялечка — про когось або щось гарненьке, привабливе. [П а в л о:] Ну, й дівчинка ж, як лялечка (Кроп., II, 1958, 361); Прибрали сад, як лялечку (Ю. Янов., Мир, 1956, 264).

2. Одна з стадій розвитку комахи, в якій комаха звичайно нерухома, не живиться; личинка в коконі. Раніш, ніж стати дорослими і здатними до розмноження, комахи проходять такі стадії розвитку: яйце, личинка та лялечка (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 7).

ЛЯЛЯ, і, ж., розм. 1. Дитина (звичайно мала). Що можна лялі, того не можна мамі (Мирний, II, 1954, 129); Ось іде мама... А біля мамі — ляля... Лялі — років шість (Вишня, I, 1956, 398); * У порівн. Неначе ляля в льолі білій, Святее сонечко зійшло (Шевч., II, 1953, 60).

2. Те саме, що лялька 1. Продавиця в білому халаті моїй онучці лялю подає (Сос., Близька далина, 1960, 100).

ЛЯЛЬКА, и, ж. 1. Дитяча іграшка у вигляді фігурки людини. Щира і мила, сама з тою лялькою схожа, Граєшся з лялькою ти, моя дівчинко гожа! (Щог., Поезії, 1958, 333); В кімнаті скромній, де колись Тасмні збори відбувались, Ляльки й ведмедики зійшлись І малюки розташувались (Рильський, III, 1961, 42); * У порівн. Юрко одразу ж, просовуючи руки в сніг, схопив дівчину в оберемок, труснув нею, мов лялькою, підвів на ноги, всю білу і розпатлану (Стельмах, I, 1962, 62); // Макет фігури якої-небудь істоти, зроблений з будь-якого матеріалу. Згодом замість дівчини топили ляльку, а люди купалися у річці (Іст. СРСР, 1956, 35); Маленький кучерявий хлопчик несе повний квіток кошчок, а в ньому лежить гола дитинка — Христос (лялька) (Коцюб., III, 1956, 412); // Макет фігури людини або тварини для театральних вистав. Львівський театр

ляльок переступив поріг зрілості (Мист., 2, 1966, 15); * У порівн. — Крутить нами старшина, як ляльками (Тулуб, Людолови, I, 1957, 80).

Як лялька — про когось або щось гарне, привабливе. Матері повбирали своїх дочок, як ляльок — кожна сподівалась залучити женихів для дочок (Н.-Лев., III, 1956, 139); Острів у парку, як ляльку, впорядковано (Ле, Міжгір'я, 1953, 265).

◇ **Грати (гратися) в ляльки** з ким — робити щось несерйозно, нещиро. Мені здалось, що редакція грає в ляльки з народом (Л. Укр., V, 1956, 107).

2. перен. Безвольна людина або людина, якою розважаються. — Йолопка! — Лялька в руках Плетенецького, — просичав один (Тулуб, Людолови, I, 1957, 311); Хіба вона прийшла сюди, щоб стати комусь лялькою і розвагою! (Гончар, III, 1959, 195); // Те саме, що маріонетка 2. — Вернуться часи необмеженої влади панів у державі, ..а король стане лялькою в руках панів (Он., Іду., 1958, 640).

3. розм. Те саме, що ляля 1. Понаїздили до хазяїна гості, приїхали й куми і понавозили всяких гостинців ляльці та мамці (Л. Янов., I, 1959, 46); — Ти вже прокинувся, синочку? А я тобі ляльку привела, дівчинку. Он бач, яка! (Довж., Зач. Десна, 1957, 473).

ЛЯЛЬКАР, я, ч. Той, хто виготовляє, створює ляльки. В період між двома світовими війнами Чехословаччина набула репутації класичної країни лялькарів і ляльок (Мист., 6, 1958, 43).

ЛЯЛЬКАРСТВО, а, с. Мистецтво театру ляльок. Своїми творчими досягненнями Празький театр значною мірою завдячує.. таланту свого беззмінного керівника.. Яна Маліка, який є не тільки головним режисером і директором, але й значним теоретиком лялькарства (Мист., 6, 1958, 45).

ЛЯЛЬКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до лялька 1, 2. Незабаром уся лялькова сім'я перейде в розпорядження молодшої Наталіної сестри (Допч., VI, 1957, 78); // Те саме, що маріонетковий. Німецьке командування панічно тікає з охопленої повстанням України, ..безславно тікає і ставленик їхній, ляльковий гетьман Скоропадський (Скл., Легенд. начдив, 1957, 57).

2. Те саме, що іграшковий 1. Відтоді Федько щоднини На ляльковому коні Оглядав ті тополини (С. Ол., Вибр., 1959, 158); Понад рівними вулицями, неначе лялькові, білили нові будівлі колгоспників (Стельмах, На.. землі, 1949, 325); // У якому діють ляльки. Однією з ранніх форм українського музичного театру був народний ляльковий театр — вертеп (Укр. клас. опера, 1957, 21).

ЛЯЛЬКОВИЙ, а, ч. Артист, який керує ляльками у ляльковому театрі. У колективі [Львівського театру ляльок] виросла ціла плеяда талановитих акторів-ляльковиків (Мист., 2, 1966, 15).

ЛЯЛЬКОВО, присл. Як у ляльки. Не була старою, але в брезклім, ляльково розмальованім обличчі [жінки] чайлася смерть, прикрита оболонкою набленої шкіри, наче смертним серпанком (Вільде, Сестри., 1958, 279).

ЛЯЛЬКОВОД, а, ч. Те саме, що ляльковий. Режисери, художники, ляльководи не меншу увагу приділяють підвищенню своєї майстерності (Мист., 6, 1958, 23).

ЛЯЛЬКОВОДІННЯ, я, с. Керування ляльками у ляльковому театрі. У деяких виставах колектив уміло поєднує різну техніку ляльководіння (Мист., 6, 1958, 45).

ЛЯЛЬКУВАННЯ, я, с. Дія і стан за знач. лялькуватися. Дорослі гусениці перед лялькуванням приснують себе павутиною до гілки (Озелен. колг. села, 1955, 249).

ЛЯЛЬКУВАТИСЯ, ується, недок. і док. Обертатися в лялечку (у 2 знач.). Занурившись у землю, личинки утворюють малесенькі печерки шириною 3—3,5 мм та довжиною 5—6 мм, в яких і лялькуються (Шкідн.. рослин, 1949, 136).

ЛЯМА, н, ж. Те саме, що лямка. Рибалки тягли кодоли, ступаючи на кілька ступнів задом уперед і з усієї сили обпираючись станом об дерев'яні лями (Н.-Лев., II, 1956, 228).

ЛЯМБЛІОЗ, у, ч. Захворювання кишечника або жовчного міхура людини, викликане паразитуванням у них лямблій. Лямбліоз досить часто не супроводжується ніякими зовнішніми ознаками (Наука.., 7, 1966, 34).

ЛЯМБЛІЯ, ї, ж. Одноклітинний організм типу найпростіших, який паразитує в кишечнику або жовчному міхурі людини, викликаючи їх захворювання. Причиною холециститів, як показує практика, крім мікроорганізмів, є глисти, печінкова двовустка і найпростіші — лямблії (Наука.., 10, 1960, 43).

ЛЯМЕЦЬ, мця, ч., діал. Повсть. Поперед усіх, зовсім біля дверей, трусив своїм зім'ятим кожухом, вовна на якому звалалась уже в лямець, розгублений Голова (Збан., Єдина, 1959, 186).

ЛЯМІВКА, и, ж. Вузька смужка тканини, хутра і т. ін., пришта до краю одягу, взуття як прикраса. Виробив [кушнір] її [шкуру] напрочуд, Дав червону лямівку, І продав її (Л. Укр., IV, 1954, 199); Іхав у блискучій візантійській зброї молодець у червоному плащі з парчевою лямівкою (Оп., Іду.., 1958, 133).

ЛЯМКА, и, ж. Широкий ремінь із шкіри або міцної тканини, який пристосовують для тягнення вантажів або полегшення їх переноски. До роботи в хомуті молодняк привчають заздалегідь, замінюючи в біговій упряжі лямку-шорку на хомут (Конярство, 1957, 115); Діти весело поганяли матір, а вона тягнула мовчки, налігши грудьми на лямку [санчат], припасовану з солдатської обмотки (Гончар, IV, 1960, 72); Наплічні лямки [рюкзака] завширшки.. мають 6—7 см і підшиті, щоб не зминалися, шинельним сукном (В дорогу, 1953, 25); * Образно. Кидай, рикша, лямку свою рабську Та гвинтівку бойову бери! (Мал., 3 книги життя, 1938, 152); * У порівн. Підтяжки, мов бурлацькі лямки, оперізували йому плечі (Гончар, I, 1954, 245); // Різного роду пристрої, якими кріплять, тримають і т. ін. що-небудь або які служать для відкривання чогось. За плечима вже розкрився парашут, міцно стиснув усе тіло, аж лямки врізалися під пахви (Собко, Срібний корабель, 1961, 58); Вона.. вхопилася обіруч за брезентові лямки, відчинила вікно (Мушк., Серце.., 1962, 288); // перен. Про довгу, одноманітну або важку службу. Миколаївська казарма не злякала, солдатська лямка не зламала його (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 292).

◇ **Надіти на себе лямку** — взятися за важку, виснажливу довготривалу роботу. — Мені навіть на думку не спало, що він погодиться надіти на себе таку лямку (Руд., Остання шабля, 1959, 122); **Тягті (терти) лямку** — виконувати важку, виснажливу роботу, жити у важких умовах. [Х а р ь к о:] Бачу, що моему горю Вже не допомоги, Певно, до кінця прийдеться Лямку цю тягти (Кроп., V, 1959, 609); Буває трудно, гірко нам На світі тую лямку терти, А все-таки ми боїмось умерти (Гл., Вибр., 1951, 88); Старий Серебренников посідав на дільниці місце робочого вола. Неприсмна й брудна робота завжди потрапляла до нього, і він покірливо тяг лямку (Ю. Янов., II, 1954, 101).

ЛЯМОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до лямувати. Сама Анна у білій сукні, лямованій по всіх рубцях широкою чорною габою (Л. Укр., III, 1952, 402); Вкінці

покликав [Свен] Теорда, свого уповноваженого, передав йому червоно лямований плащ та золотий ланцюг воєводи (Оп., Іду.., 1958, 182); * Образно. Прослались квіти біля того дому, Лямовані вінками скромних трав (Рильський, I, 1956, 438).

ЛЯМУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Обшивати лямівкою.

ЛЯП, виг., розм. Уживається як присудок за знач. ляпати 1, 2. Пташки із гнізда додолу якое ляп — Лисичка зараз хап та хап (Гл., Вибр., 1951, 125); Вам на бриль ціла лопатка глини: — Ляп! (Вишня, I, 1956, 305); Вовк повернувся другим боком, усунув хвоста в ту проломину та ляп, ляп хвостом (Барв., Опов.., 1902, 244); Хтось мене ляп по руці (Коцюб., II, 1955, 41).

◇ **Тяп та ляп див. тяп.**

ЛЯПАВІЦЯ, і, ж., розм. Те саме, що сльота 1. Тротуари, мокра ляпавиця.., Світ одбився прямою в калюжі (Рильський, II, 1960, 55).

ЛЯПАНЕЦЬ, нця, ч., розм. Легкий удар рукою з метою покарання. Нітрохи не зволікаючи, він надавав братові ляпанців (Собко, Звич. життя, 1957, 77).

ЛЯПАНІНА, и, ж., розм. Невміло, неохайно виконана робота. Яка ляпанина, така і хватанина (Номис, 1864, № 7116).

ЛЯПАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. ляпати і звуки, утворювані цією дією. За дверима чулось шелестіння сторінок, ляпання книжкою в стіл і сердите бурчання (Коцюб., II, 1955, 369); Вона вже скінчила їсти і тепер.. ляпала себе по щоці ложкою й прислухалась до того ляпання (Григ., Вибр., 1959, 226).

ЛЯПАС, а, ч., розм. Удар по щоці або шії долонею. — Купатись! — одно репетує Івась, поки не вскочила червона, як огонь, Пистина Іванівна і не надавала ляпасів (Мирний, III, 1954, 155); Поки Ломов встиг опам'ятатись, почувся голосний ляпас, і Ломов схопився за щоку (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 374); * У порівн. Запитання прозвучало для Арсена як ляпас (Дмит., Розлука, 1957, 59).

Давати (дати) ляпаса кому: а) бити, карати кого-небудь; б) завдавати образи, сорому кому-небудь. — В дійсності дали [багачі] ляпаса всій нашій родині (Вільде, Сестри.., 1958, 346); **Заліпити ляпаса** — вдарити в обличчя рукою. [Т и м о ф і й:] Не думав, що ця ніжна рученька такого ляпаса може заліпити... (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 26).

ЛЯПАТИ, аю, аєш, недок. 1. *неперех.* Падати краплями. Цокав на стіні годинник, ляпав у шибки дощ (Мушк., Серце.., 1962, 123); // Ронити краплі на що-небудь. Перо ляпало на стіл, на папір (Н.-Лев., IV, 1956, 164); // безос. Блідий Петрик та Докійка шматочок під ложку, щоб не ляпало, сьорб, хліба вкусить обережно, щоб не кришити (Головко, II, 1957, 23); // Падати, опускатися на щось, у щось, звичайно видаючи певний звук. Ляпали карти грачів (Коцюб., II, 1955, 147); Ляпає мокрий лапатий сніг (Коз., Вибр., 1947, 14).

2. *неперех., чим, по чому.* Ударяти, бити чим-небудь по чомусь переважно еластичним або гладеньким, утворюючи короткі різкі звуки. Життя Лящам, Мов тим панам: Гуляють, ляпають хвостами... (Гл., Байки.., 1959, 97); Її вже двічі болюче вкусив комар, і тепер вона час від часу ляпала долонею по чолі (Трубл., I, 1955, 62); Хтось пробіг по сінцях, ляпаючи босими ногами (Тют., Вир, 1964, 19).

Ляпати в долоні — аплодувати. Публіка у залі кричала, ляпала в долоні, вимагала видовища (Минко, Моя Минківка, 1962, 105).

◇ **Ляпати вухами** — не розуміти чого-небудь, не розбиратися в чомусь.

3. *перех. і неперех., перен., розм.* Те саме, що **Ляпати язиком**. *Еге, добродію! Йдіть спати, далеко ліпше зробите, ніж ляпати такі нісенітници* (Фр., XVI, 1955, 185); *Аниця хотіла говорити, та ніп не дав..— Не ляпай, Ти хоч кого, то переговорила би: масненька ти на язык. Пам'ятай же, щоби-сь відробила* (Март., Тв., 1954, 41); *Він ходив.. і ляпав скрізь, що сам бачив, як Юрко там шпурляв стільцями в панів* (Козл., Ю. Крук, 1957, 386).

◇ **Ляпати язиком** — говорити щось недоречне, нерозумне. [З і н а:] *Я так не люблю, не терплю тих, що надто язиком ляпають* (Корн., II, 1955, 101).

4. *перен.* Робити що-небудь невміло, неохайно.

ЛЯПІС, у, ч. Безбарвний кристал, що використовується в медицині як в'яжучий, протизапальний та припікальний засіб. *Де боляче — до рани ляпіс! Не загниє, зупинить кров!* (Еллан, I, 1958, 280).

ЛЯПІС-ЛАЗУР, і, ж. Те саме, що **лазурит**.

ЛЯПІСНИЙ, а, е. Прикм. до **ляпіс**.

ЛЯПКА, и, ж., розм. Пляма від чого-небудь. Велика ляпка просто на обгортці [зошита] неприємно вразила директора (Донч., II, 1956, 350).

ЛЯПНУТИ, ну, неш, док. 1. *неперех.* Однокр. до **ляпати**. *Дві краплі лягнули на білу стіну* (Н.-Лев., IV, 1956, 164); — *Та помалу ти з тим квачем! Ось на мене лягнуло!* (Л. Укр., III, 1952, 650); *Замість на другий бік [перескочити], лягнув у саму середину рова* (Фр., II, 1950, 101); *Буба скинув ковдру і босими ногами лягнув об підлогу* (Донч., VI, 1957, 385); [П а в л о:] *Один ляпне, другий не розчолопа, а третій не второпа, і стане така купа брехні, що й в оберемок не забереши* (Кроп., II, 1958, 370).

2. *неперех., розм.* Стукнути, видавши певний звук (про предмети). *Коли за Тоською лягнули двері, Кесар жваво запорався у квартирі* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 33); // *перех., перен.* Кинути що-небудь з певним звуком. *Вийнявши з бокової кишені обтріпану колоду карт, лягнув її на стіл* (Тют., Вир, 1964, 163).

3. *неперех., перен., фам.* Те саме, що **пропастити**. — *Уже нема нашого царя-батьюшки..— Що ж мені тепер робити з помазаником божим? ..Хіба гроші ляпнуть?* (Є. Кравч., Квіти., 1959, 136); *Лягнули мої драні чоботи, лягнула торбинка, з якою я пас чужу худобу, батькове шевське приладдя* (Панч, В дорозі, 1959, 100).

ЛЯПНУТИСЯ, нуся, нешся, недок., розм. Те саме, що **упасти**; **гепнутися**. *Чорний кіт, мало не з головою, лягнувся в калюжу* (Коп., Як вони., 1948, 81).

ЛЯПОТІННЯ, я, с. Дія за знач. **ляпотіти** і звуки, утворювані цією дією. *Доц ляпотів по листю й по кат-разі одноманітним і докучним ляпотінням* (Гр., I, 1963, 515).

ЛЯПОТІТИ, тіть, недок. Підсил. до **ляпати** 1, 2. *Темна ніч, з дерев досі ще ляпотіли краплі, стікаючи по гілках* (Ле, Клен. лист, 1960, 107); *Карасики шкварчать, Справляють бідненькі, таночок, А ж хвостиками ляпотять* (Гл., Вибр., 1951, 113).

ЛЯПОТНЯВА, и, ж., діал. Сльота (у 1 знач.). *На вулицях ляпотнява страшенна* (Л. Укр., V, 1956, 252).

ЛЯПСУС, у, ч. Промах, упущення, груба помилка, що часто є результатом необачності, легковажності. *Він почував, що справді зробив ляпсус, не подумавши про присутність управителя* (Кулик, Записки консула, 1958, 27).

ЛЯРД, у, ч. Топлене свиняче сало; смалець.

ЛЯСИ, ів, мн., розм. Беззмістовні, пусті розмови; теревені. *Мелашка тут і пустилась з своїми лясками* (Кв.-Осн., II, 1956, 445); *На пустоці, на лясках та жар-*

ти у Вечірка зовсім не вистачає часу (Гончар, I, 1954, 459).

◇ **Ляси підпускати** — весело, жартівливо заговорювати з ким-небудь, сподіваючись відповіді. *Точила [Дидона] всякії баляси і підпускала різні лясси, Енею тільки б угодить* (Котл., I, 1952, 77); **Ляси точити** — вести жартівливі, пусті розмови. *Молодому розповідав [Проценко] брехеньки, точив лясси, старого — привертав до себе розсудливою мовою про життя* (Мирний, III, 1954, 190); *Він точив лясси, оповідаючи всілякі смішні побрехеньки, жартом розважаючи всіх* (Кучер, Трудна любов, 1960, 471).

ЛЯСК¹, у, ч. Те саме, що **ляскання**. *Залунав дворовий різкий ляск. Се були два грімкі позаушники* (Фр., III, 1950, 239); — *Канчуком було лясну — до самого краю мій ляск досягає!* (Мирний, IV, 1955, 220); *Корови з поля йдуть додому, їх підганяє чередник, — ляск батога і владний крик* (Сос., II, 1958, 373).

ЛЯСК², у, ч. Те саме, що **лящання**. *Враз піднявся Страшенний дзвук і ляск собачий* (Фр., X, 1954, 344).

ЛЯСКАННЯ, я, с. Дія за знач. **ляскати** і звуки, утворювані цією дією. *Чути короткі, сердиті вигуки, ляскання батога* (Вас., I, 1959, 311); *Ляскання долонь змішалось з музикою* (Панч, II, 1956, 95); *Чистий водень загоряється після легкого ляскання і горить спокійно* (Хімія, 7, 1956, 56).

ЛЯСКАТИ, аю, аєш, недок. 1. *перех. і по чому.* Ударяти, бити долонею, чим-небудь м'яким або по м'якому, видаючи специфічні звуки. *Галя, співаючи, під свій спів обома рученятами по обличчю ляска* (Вовчок, I, 1955, 289); *Курбала хихотів щасливим юнацьким сміхом і часом ляскав по плечах Кирила* (Досв., Вибр., 1959, 323); — *Початок добрий, — сказав я, ляскаючи матроса легенько по спині* (Ю. Янов., II, 1958, 54); *Пастушки з криком біжать під копи, і перші важкі краплі дощу ляскають по їхніх бриликах* (Тют., Вир, 1964, 274); // *неперех., чим об що і по чому.* Ударяти чим-небудь еластичним, видаючи специфічні звуки. *Ляскає [Щур] босими ногами об мостину, аж ходить луна* (Вас., Вибр., 1950, 128); *Він.. пішов геть, голосно ляскаючи капцями по цементній підлозі* (Ю. Янов., II, 1954, 79); // *неперех., чим.* Вимахувати чим-небудь, видаючи специфічні звуки. *Троянці, в роги затрубивши, Пустили гончих в чагарі, Кругом болото обступивши, Бичами ляскали псарі* (Котл., I, 1952, 181); *Дика качка вилась над плавнями, ляскала крильцями і впала в очерет коло самого човна* (Н.-Лев., II, 1956, 239); *Деся мекали вівці і ляскав батогом вівчар* (Головко, I, 1957, 133); // *Видавати специфічні звуки, утворювані таким вимахуванням.* *Семеро сухоребрих шкап спотикається по бруку, креше з його іскри; лунко ляскає батіг кондуктора* (Вас., I, 1959, 183); *Пролітає перший подув вітру.. Починають ляскати паруси* (Ю. Янов., II, 1958, 58).

Ляскати в долоні (долонями): а) **плескати в долоні (долонями)**, виражаючи радість, захоплення чим-небудь або нетерпіння. *Дівчата сміються, ляскають у долоні і дразнять хлопців* (Вас., Вибр., 1954, 130); *Хтось із старших серед дітей аж у долоні ляскає: — Ой рушниця ж!* (Кос., Новели, 1962, 58); *Публіка від нетерплячки почала ляскати в долоні* (Бурл., Напередодні, 1956, 137); б) **ударяти по долонях, стискаючи руки на знак згоди на певну ціну (про покупця і продавця на ярмарку).** *Кричали перекупки, божились і ляскали долонями селяни біля возів, — усе як і завжди на ярмарку* (Головко, II, 1957, 255); **Ляскати зубами** — цокати зубами від страху, холоду і т. ін. *Та й мордувалося ж скажене бісеня! ..зубами ляска, аж поза річкою лунає* (Вовчок, VI, 1956, 271); *Побачивши блискавиці, ..тікав,*

ховався.. — Чур, захисти мене, — шепотів, ляскаючи зубами, Бразд (Скл., Святослав, 1959, 91).

2. тільки 3 ос., неперех. Звучати лунко, з великою силою (про постріли, удари і т. ін.). Біля нього щось тріскало, лопалося, шпурляло снігом у очі.. Йому і в голову не приходило, що то ляскають біля нього розривні кулі (Тют., Вир, 1964, 498); Навколо нас виростають, як сизі дерева, стовпи диму, бухають, ляскають, лопаються снаряди і міни (Багмут, Записки.., 1961, 27); Удари грому ляскали над самою головою, низько, оглушливо (Збан., Сеспель, 1961, 444); // Видавати лункі звуки, ударяючи по чому-небудь. Нахабно сміялось холодне світло і ляскали двері (Коцюб., II, 1955, 189); Тількидесь у класних кімнатах ще лунко ляскали кришки парт (Збан., Між.. людьми, 1955, 161).

3. неперех., перен., розм. Те саме, що ляпати 3. — Щождо партизанів і таке інше, то ти менше ляскай про це, все-таки не твоя це справа (Сміл., Сашко, 1957, 124).

◇ Ляскати язиком — те саме, що Ляпати язиком (див. ляпати). [Л і н а:] Ти мені, задрипанко, дивися: перед паничами зуби не скаль і язиком не ляскай! (Мам., Тв., 1962, 215).

ЛЯСКІЙ, а, е, рідко. Який лящить; голосний (у 1 знач.). Голос [у Крихточки] сильний, ляский, як лясне на вулиці — за два квартали чути (Баш, Надія, 1960, 27).

ЛЯСКІТ¹, оту, ч. Те саме, що ляскання. Після деякого затишшядесь за Дніпром знову спалахнув ляскіт зеніток (Баш, Надія, 1960, 206); Над морем ледве чути щось ляснуло.. Ляскіт був неголосний (Собко, Скеля.., 1960, 130).

ЛЯСКІТ², оту, ч. Те саме, що лящання.

ЛЯСКО, рідко. Присл. до ляский. На греблі хтось басом ляско зіпав (Стар., Облога.., 1961, 52).

ЛЯСКОТІННЯ¹, я, с. Дія за знач. ляскотіти¹ і звуки, утворювані цією дією.

ЛЯСКОТІННЯ², я, с. Дія за знач. ляскотіти² і звуки, утворювані цією дією. Вона.., не бажаючи поступитись перед кимсь пріоритетом пильності, глушила своїм ляскотінням усіх (Баш, Надія, 1960, 217).

ЛЯСКОТІТИ¹, очу, отіш, недок. Підсил. до ляскати. Шуміли колеса, ляскотіли ремінні паси, передаючи свою енергію наверх, до жорен (Шиян, Баланда, 1957, 20); Раз у раз сухо ляскотів батіг (Скл., Карпати, II, 1954, 108).

ЛЯСКОТІТИ², очу, отіш, недок. Підсил. до лящати. Вийде до них [панночка] — ляскотить по-пташиному, привітна, люба (Вовчок, I, 1955, 111); Чую, ляскотить сміх баришні, і він [офіцер] немов крізь сльози регоче (Ле, Мої листи, 1945, 72); // безос. Неугавні коники завели в траві таке сюрчання, аж у вухах ляскотить... (Мирний, IV, 1955, 308).

ЛЯСКОТЛИВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що ляский. Дзвінким, ляскотливим голосом розкраяв [Проць] навпів весь гамір на площі (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 45).

ЛЯСКОТНЯ, і, ж., розм. Те саме, що ляскання. Почувся в клуні вибух реготу, ляскотня в долоні (Вас., II, 1959, 175).

ЛЯСКУХА, и, ж., розм. Та, що любить багато лящати (у 1 знач.); цокотуха. — Цокотухи та ляскухи.., покинувши і мужиків, і господарство, і діточок, зійдуть до купи та усіх осуждають (Кв.-Осн., II, 1956, 248).

ЛЯСКУЧИЙ, а, е. Який сильно лящить. Залунав ляскучий, мов свисток, паровозний гудок (Чорн., Визвол. земля, 1959, 175); Ляскучі голоси дівчат зливалися з охрипшими заводами п'янюг (Мирний, III, 1954, 272).

ЛЯСНУТИ¹, ну, неш, док., перех. і неперех. 1. Однокр. до ляскати. Ромка таки встигла ляснути його разів зо два черевиком (Сміл., Сашко, 1957, 224); Тонкий і довгий батіг, як блискавка, звився і дзвінко ляснув у повітрі (Ткач, Арена, 1960, 20); Два постріли ляснули гучно, струснувши глухе тайгове повітря (Донч., II, 1956, 32); Велетень Наркис тільки ляснув зубами і встояв на ногах (Смолич, Мир.., 1958, 14); Ляснули двері, і в кімнату сміливо увійшов Петро (Вас., I, 1959, 224); Тиша... Викинувся короп і ляснув по воді (Коп., Як вони.., 1948, 59).

2. перен., розм. Пропасти, бути втраченим, загинути. Згадалася торішня пожежа у сусідів. Тридцять гектарів пшениці ляснуло (Ю. Бедзик, Серце.., 1961, 232); Правда, і циган дурно ляснув [помер], бо пізніше виявилось, що то свої ж таки, піївські, коня того вкрали! (Кос., Новели, 1962, 183); Через скільки років обидва материні дома ляснули: приказ їх продав з публічного торгу (Збірник про Кроп., 1955, 49).

◇ Справа ляснула — про невдачу в чому-небудь. Зовсім уже налагодилися [коноводи] вивести пару добрих коней. Коли тут нечиста нагнала гурт п'яних перезвян, і вся справа ляснула (Гр., II, 1963, 275); Така прекрасна справа, а ляснула через дрібницю (Вишня, I, 1956, 236).

ЛЯСНУТИ², ну, неш, док. Однокр. до лящати. — Не мети до порога, бо мені треба через поріг ходити! — ляснула Мотря (Н.-Лев., II, 1956, 357); Зняті заціпки гаків ляснули металічним звуком (Ле, Міжгір'я, 1953, 285); Зажмуриться, защебече, затерчить [соловейко], що аж неначе охрипне, та знову ще дужче лясне (Кв.-Осн., II, 1956, 40); Голос сильний, ляский, як лясне на вулиці — за два квартали чути (Баш, Надія, 1960, 27).

ЛЯСЬ, виг. Уживається як присудок за знач. ляскати. А що вже кручений той Яків, сама Жалійка скаже: вулицею йде, — по нозі лясь, верть, круть (Горд., Чужу ниву.., 1947, 27); — А один син Семенів як підскоче та мене кулаком по пиці лясь! — так я й заюшивсь! (Гр., II, 1963, 122); Лясь, як дурний, батогом по воді, та й дивиться: чи смуг не знати? (Укр. присл., 1955, 243); Він за шапку та й лясь дверима (Барв., Опов.., 1902, 109); — Не вирвешся! — навмисне якнайголосніше галасував у куцах уже охрипший економ. У відповідь йому: лясь, лясь! (Вас., II, 1959, 62).

ЛЯСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до лях. Тараса спіймали ляські гайдуки (Збірник про Кроп., 1955, 250); // Належний ляхам. Відчиняйте замку брами, Ляська піснь в ній загуде (Пісні та романси.., II, 1956, 38); Чом не стане ваша ляська зброя на підмогу браттям у біді? (Забіла, У.. світ, 1960, 172).

ЛЯХ див. ляхи.

ЛЯХВА, й, ж., іст. Збірн. до лях. Бач, ярепудова збентежилась ляхва! (Г.-Арт., Байки.., 1958, 130).

ЛЯХИ, ів, мн. (одн. лях, а, ч.; ляшка, и, ж.), іст. Поляки. Отож у клечальну неділю Їх і повинчано обох, Таки в домашньому костьолі. Вони ляхи були (Шевч., II, 1953, 64); [П е р у н:] От чим він видумав лякати! Страху не ляхи, пане начальнику! (Фр., IX, 1952, 395); Поміж деревами скрізь появились ляхи з шаблями й списками (Довж., I, 1958, 264); Прощай, коханий ляседруже! Час розістатись настає (Граб., I, 1959, 158); Музику послухаю. Там є одна стара ляшка, що дуже гарно грає з Шопена (Коцюб., III, 1956, 193).

ЛЯХІВКА, и, ж. 1. іст. Те саме, що ляшка. Поженив пан наших хлопців на ляхівках покоївках, що пані привезла з-під Варшави (Н.-Лев., I, 1956, 131).

2. Вид вишитої, вимереженої прошиви на жіночих та чоловічих сорочках. Хусточка у пояса мережована..

і ляхівка з-під плахти тож [теж] вимережована й з китичками (Кв.-Осн., II, 1956, 26); Потрійна ляхівка вживається як узор у жіночих сорочках, скатертях, рушниках (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 28).

ЛЯЧНИЙ, а, е. Який лякає; страшний. І білі черепи, такі лячні нині, і чорні холодні куці з покрученими лозами, ..усе те обняло її жахом (Коцюб., I, 1955, 279); — У нього очі... Ох, які лячні! Я боюся його зору, мов очей водяника (Оп., Іду..., 1958, 186); // Викликаний переляком. Тебе послухаємось ми, Замовкнуть в серці почування лячні, А станемо правдивими людьми (Граб., I, 1959, 387); Взяв [Арсень] міцніше до рук гвинтівку, щоб не відчувати в ній дрібного лячного дрижання (Ле, Мої листи, 1945, 139).

ЛЯЧНО. Присл. до лячний. Неприязно й лячно виглядало довкола, навіть виду не було ніякого (Коб., II, 1956, 232); Забув малий безчубко.., як матері за юбку тримався лячно він (Сос., I, 1957, 344); // у знач. присудк. сл. Страшно. [А н н а:] Не знаю, але мені так чогось лячно, так чогось сумно, як коли б якесь велике нещастя надо мною зависло (Фр., IX, 1952, 95); Дівчині стало лячно самій у хаті (Козл., Ю. Крук, 1957, 387).

ЛЯШЕНЬКИ, ів, мн., іст., зневажл. Поляки. [К о б з а р:] Становили ляхи дубовії хати — Прийдеться ляшенькам в Польщу утікати (Сам., II, 1958, 67).

ЛЯШКА. 1. див. ляхи.

2. див. ляшкі.

ЛЯШКІЙ, ів, мн. (одн. ляшóк, шкá, ч.; ляшка, и, ж.), іст., зневажл. Поляки. Прокинулись ляшки-панки — Нікуди втікати! (Шевч., I, 1951, 66); Утікають ляшки-панки і гетьманській полки... (Сос., I, 1957, 387); — Внадився оце до моїх дочок якийсь ляшок (Н.-Лев., I, 1956, 122); * У порівн. Голий — як пляшка, а гор — як в ляшка (Укр.. присл., 1955, 173).

ЛЯШОК див. ляшкі.

ЛЯЩ¹, а, ч. Прісноводна риба родини коропових з пласким тілом. В ставу було чималенько Лящів; Ніхто їх не ловив (Гл., Байки., 1959, 97); — Колись так ловили [рибу], що насилу було додому дотириш... Лящ — по пуду! (Вишня, I, 1956, 155).

ЛЯЩ², а, ч., розм. Те саме, що лясас. — Оце тобі похорон, а оце — весілля! — другим лящем порівняв фарбу на лицях Данька (Стельмах, II, 1962, 11).

◇ Давати (дати) ляща кому; Годувати лящами кого — бити, карати кого-небудь. За невдачу серце зривав [дяк] завжди на наймиті. Дня того не було, щоб не давав чубровки або ляща (Вас., Вибр., 1950, 204); — За кучму сю твою велику Як дам ляща тобі я в пику (Котл., I, 1952, 83); Дяк за кожний вияв сваволі годував його, як і перший учитель, важкими лящами (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 41).

ЛЯЩАННЯ, я, с. Дія за знач. лящати. Його голос загубився серед лящання й вереску собак (Панч, Гомон. Україна, 1954, 82); Навперейми одна другій щебетали пташки.. Цьомкання, тиркання, лящання мчалось хвиля за хвилю (Мирний, III, 1954, 314); З лящанням грюкали залізні тарілки буферів (Донч., I, 1956, 194); Сміх був роблений, сухий, з якимись істеричними вилясками. Степан ладен був заткнути їй горло, щоб ущухло оте лящання (Загреб., Спека, 1961, 303).

ЛЯЩАТИ, щу, щіш, недок. 1. Видавати різкі, пронизливі звуки. На повороті їх силою інерції звалює в купу, падають одне на одного, вищать, лящать (Гончар, Тронка, 1963, 32); Явдошка аж лящить від сміху (Збан., Єдина, 1959, 364); // Співати, кричати тощо (про птахів та деяких інших живих істот). Пташки та соловейки в вербах аж лящать, неначе дружки на

весіллі (Н.-Лев., IV, 1956, 191); Жаби лящали так завзято, що заглушали всякий звук в далекій околиці (Коцюб., I, 1955, 337); Навколо лящали солов'ї (Панч, Гомон. Україна, 1954, 315); // Видавати різкі, пронизливі звуки (про деякі предмети). Литаври лящать, аж відляски розходяться (Мирний, III, 1954, 263); Тут спритний Омелян хитроумно переплів січкарню і кират. Усе до очманіння в голові гуде, лящить, сердиться, виє, вихриється пилом (Стельмах, I, 1962, 111); // Відлунювати високі дзвінки звуки. Піаніно було гарненьке, а висока зала мала чудовий резонанс, аж луна лящала по світлиці (Н.-Лев., III, 1956, 232); Гучна луна лящала в тонких, зелених шибках дрібно погратованих широких вікон (Смолич, I, 1947, 13); * Образно. Дзвоник ніби лящав та верещав, неначе малий опецьок, як зла мати часом стьобає його дубцем (Н.-Лев., IV, 1956, 251).

2. Звучати різко, пронизливо (про голос, сміх людини). Лящить-голосить тонкий та дзвінкий голос першої дружки у хаті молоді (Мирний, III, 1954, 202); Ось і пройшла робоча юрба. Десь уже на селі сухо й різко лящать голоси (Дн. Чайка, Тв., 1960, 87); В сутінках чийось воріт лящав збуджений жіночий сміх (Коз., Сальвія, 1959, 146); // перен. Бути сповненим різкими, пронизливими звуками. Весь сонячний майдан лящав дитячим дзвінком щебетанням (Гончар, III, 1959, 457).

◇ Аж за (пóза) вухами (ухами, ушами) лящить — їсти з великим апетитом або жадобою. [Я в д о х а:] Думаєш, не знаю, що ти щовечора запихаєшся солодким, аж за вухами лящить (Кроп., II, 1958, 441); Все війсьсько добре убирало, А ж поза ухами лящало, Один перед другим хватав (Котл., I, 1952, 167); Ізліз пан Коцький на стіл та й почав їсти, аж за ушами лящить (Укр.. казки, 1951, 36); [Аж] у вухах лящить — про сприйняття різних, пронизливих звуків. Як заговорять разом усі ув один голос, так нічого і не второпаш: мов на лотоках вода шумить, аж у вухах лящить! (Кв.-Осн., II, 1956, 12); Хоробро кинувся [песик] вперед, вертівся перед вершиником і заливався так, що у вухах лящало (Збан., Сеспель, 1961, 305).

ЛЯЩИК, а, ч. Зменш.-пестл. до лящ¹. — Гусиний поплавець, диви, затанцював! — Дрібнота! Лящика чи верховодки витів! (Рильський, Поеми, 1957, 216).

ЛЬВІВ'ЯНИ, ян, мн. (одн. львів'янин, а, ч.; львів'янка, и, ж.). Жителі міста Львова. На кожній ділянці соціалістичного будівництва львів'яни.. добиваються все нових і нових успіхів (Рад. Укр., 27.X 1956, 1); Іду уранці на роботу.. Вогні досвітні засвітили Львів'яни в цей ранковий час (Брат., Пісня., 1953, 18).

ЛЬВІВ'ЯНИН див. львів'яни.

ЛЬВІВ'ЯНКА див. львів'яни.

ЛЬЄ, невідм., с. Старовинна французька міра довжини, що дорівнює приблизно 4,5 км. Армія складає одну колону, що розтягнулася на кілька льє (Кочура, Зол. грамота, 1960, 394).

ЛНЯНИЙ, а, е. Те саме, що лляний. Давала чиншу [нянька] до двора: ..Лняної пряжі три півмітки (Котл., I, 1952, 180); Були вони [рушники] довгі, з тонкого лняного полотна, вишивані, мережані й гаптовані (Дмит., Наречена, 1959, 198); Хлопчєня із чубчиком лняним, Тільки що навчившись говорити, Підбира, ласкаве і сердите, Перші пари непокірних рим (Рильський, I, 1956, 346).

ЛЬОДИНА, и, ж. Шматок, брила льоду; крижина. Вона спіткнулася на мерзлу груду, прихилилася і, як собака, одгребла руками шматок льоду (Мирний, III, 1954, 396); Кришталево мінилися льодуни проти місяця (Тулуб, Людолови, II, 1957, 605).

ЛЬОДІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до льодіна. *Калашник сердито одірвав від вуса льодінку* (Епик, Тв., 1958, 414).

ЛЬОДІСТИЙ, а, е. Те саме, що льодовітий. *Любив [М. Горький] льодистої, смачної Води з колодязя напиться* (Ус., Листя., 1956, 148).

ЛЬОДІСТО. Присл. до льодістий. *Льодисто блищали великі вікна фабричної лікарні* (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 145).

ЛЬОДОВІЙ, а, е. 1. Прикм. до лід. *На островах Північного Льодовитого океану розташована льодова зона з її суворою природою* (Фіз. геогр., 7, 1957, 54); *На довгій бороді й вусах висіли льодові бурульки* (Є. Кравч., Квіти., 1959, 45); *Озиме жито загинуло від вимерзання і льодової корки* (Ком. Укр., 7, 1956, 14); // *Вкритий шаром льоду. Зоря заглянула в вікно Крізь шибку льодову* (Рильський, II, 1960, 239); // *Признач. для використання в місцевості, вкритій шаром льоду. Негода, злюща зав'юга, крижаний вітер і нестача льодових гачків змусили сміливців повернутися з півдороги* (Вітч., 2, 1964, 217).

2. Дуже холодний. *Льодова вода голками пройшла по Солом'їному тілу* (Коцюб., I, 1955, 386); // *Сповнений холодної байдужості. — Хто відчинив квартиру? — ледве стримуючи себе, льодовим голосом спитала матушка Раїса* (Донч., III, 1959, 34); [Валерія Марківна (з льодовим споєм):] *Я нічого не знаю* (Коч., II, 1956, 256); *Коли ж часом ненавмисно погляне на їх [дітей] тими льодовими очима, — так і пориває шугнути на піч* (Вас., II, 1959, 145).

ЛЬОДОВІК, а, ч. Скупчення великих мас льоду, що утворюється на земній поверхні і має властивість сповзати з верхніх рівнів на нижчі; глетчер. *Під впливом тиску лід починає сповзати по схилах і утворює глетчер, або льодовик* (Курс заг. геол., 1947, 138); *Лежать у полі вперті валуни На Молодечнині, в озернім краї; Супутник мій незаперечно знає, Що кинуті льодовиком вони* (Рильський, III, 1961, 284); *Верховини гір стояли кругом, схожі на фантастичні льодовики* (Гончар, III, 1959, 124).

ЛЬОДОВИКОВИЙ, а, е. Стос. до льодовика, часів утворення льодовиків. *В льодовиковий період Земля була вкрита водою* (Видатні вітч. географи., 1954, 110); *Вражені, стоять дослідники перед мешканцями льодовикової епохи* (Довж., Зач. Десна, 1957, 410); // *Утворений льодовиком. Найбільша льодовикова печера Чехословаччини виявлена в тріасових вапняках на північному схилі Словенських рудогір* (Вісник АН, 3, 1957, 53); *На багатьох каменях є великі подряпини, які називають льодовиковими шрамами і штрихами* (Фіз. геогр., 5, 1956, 117).

ЛЬОДОВІТИЙ, а, е. 1. З великою кількістю льоду. 2. Дуже холодний. *Та ще наша поліська зима, мокра та льодовита, — ой, ой, боюся!..* (Л. Укр., V, 1956, 57).

ЛЬОДОВІТИСТЬ, тості, ж. Концентрація льоду. *У роки, коли в Арктиці бувала найважча льодовитість, її спостерігали і в Антарктиці* (Наука., 7, 1965, 49).

ЛЬОДОВНИК, а, ч. Погріб з льодом, у якому зберігають продукти. *Серед зими в тяжких умовах викопаний льодовник було вчасно забито кригою з річки* (Ле, Право., 1957, 293); *Строк зберігання його [м'яса] в холодильних камерах підприємств громадського харчування — до 5 діб, у льодовниках — до 2 діб* (Технол. пригот. їжі, 1957, 15).

ЛЬОДОВНЯ, і, ж. Те саме, що льодобник. *Настина мати раз у раз бігала то в хату, то в льодовню чи до льоху* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 60); *Споруджують такі будівлі: приміщення для приймання і первинної*

переробки молока (сепараторна і льодовня), комору (Колг. енци., II, 1956, 555); // *Приміщення, ящик або шафа з льодом для зберігання продуктів. Оскільки помідори нерідко перевозять у вагонах-льодовнях, важливо не допускати замерзання плодів* (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 553).

ЛЬОДОГЕНЕРАТОР, а, ч. Машина для одержання льоду із води.

ЛЬОДОДРОБАРКА, и, ж. Машина для подрібнення льоду.

ЛЬОДОДРОБИЛЬНИЙ, а, е. Стос. до подрібнення льоду.

ЛЬОДОЗАХИСТ, у, ч. Комплекс заходів для захисту гідротехнічних споруд від руйнування під час льодоходу.

ЛЬОДОК, дкú, ч. 1. Пестл. до лід. *Тихий дзвін котився по узлісся, І льодок ламкий та дзенькотливий Під твоєю ніжкою тріщав!* (Рильський, II, 1960, 100).

2. кул. Напій з медом і спиртом, який п'ють охолодженим.

ЛЬОДОРІЗ, а, ч. 1. Пристрій для захисту опор мостів і гідротехнічних споруд від ударів криги під час льодоходу. *Якщо через греблю пропускатиметься лід, то оголовки бика буде служити льодорізом і тоді йому слід надавати загостреної форми* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 63); // *Пристрій для очищення чогонебудь від льоду. Досконалішими пристроями для очищення проводів від ожеледі є спеціальні ролики — льодорізи* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 75).

2. Судно, яке розрізує лід сталевим носом. *Не слід гадати, що криголам розрізає лід на ходу безперервним тиском своєї носової частини, напором форштевня. Так працюють не криголами, а льодорізи* (Цікава фізика., 1950, 130).

ЛЬОДОРІЗНИЙ, а, е. Прикм. до льодорізу.

ЛЬОДОРУБ, а, ч. 1. Невелика сокира, якою корпсуються альпіністи під час підняття на гори, прокладання дороги на льодовиках і т. ін. *Льодоруб служить для того, щоб опиратись ним на стрімких схилах.., для вирубування східців на льодовику і для страховки* (В дорогу, 1953, 101); *Ніяким передгрози́м тучам Не урвати пісні дивний звук, Як не вирвать льодоруб блискучий з альпіністських переможних рук* (Шер., Щастя., 1951, 46).

2. Робітник, який рубає лід.

ЛЬОДОСТАВ, у, ч. Утворення на поверхні водою нерухомого шару льоду. *П'ять місяців не був Кривцов дома, в Архангельську, а перед тим, у грудні, ледве встиг вискочити з Двіни до льодоставу* (Трубл., Лахтак, 1953, 54); // *Суцільний шар льоду на поверхні водою. Овчин повів судна вгору по Єнісею, намагаючись по льодоставу прибути в Туруханськ* (Видатні вітч. географи., 1954, 31).

ЛЬОДОСХОВИЩЕ, а, с. Сховище для льоду.

ЛЬОДОХІД, ходу, ч. Рух льоду за течією річки під час її скресання. *Східчастий профіль греблі.. застосовують на річках з малим льодоходом* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 70); *Хоча бачили льодохід щовесни, ..але в цей день знову ждали скресання річки, як чогось небувалого* (Гончар, Таврія., 1957, 487).

ЛЬОДОХІЛНИЙ, а, е. Прикм. до льодохід.

ЛЬОДЯНИЙ, а, е. Те саме, що льодовий. *Льодовик закінчується крутим льодяним уступом, з-під якого з шумом виринається потік води* (Фіз. геогр., 5, 1956, 116); *Для Довженка актор полізе в льодяну воду, під осінній скажений дощ* (Ю. Янов., V, 1959, 125); *О моя Русалко з кров'ю льодяною.., Все візьми у мене, все, що серце хоче* (Олесь, Вибр., 1958, 213).

ЛЬОДЯНИК, а, ч. Прозора тверда цукерка.
ЛЬОДЯНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до льодянік.
ЛЬОДЯНИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до льодянік.
ЛЬОКАЙ, я, ч., заст. Лакей. *Недовго пас він худобу: на зиму звелів пан узяти хлопця до двору, в поміч льокаві* (Коцюб., I, 1955, 22); *То був кріпак. Але душею — не льокай* (Еллан, I, 1958, 240).

ЛЬОЛЕЧКА, н, ж., дит., розм. Пестл. до льбля. *Пташенята у кубельці пір'ям поростають, а ті мої дитинята льолечки не мають...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 123).

ЛЬОЛЯ, і, ж., дит., розм. Сорочка (звичайно дитяча). *Неначе ляля в льолі білій, Святес сонечко зійшло* (Шевч., II, 1953, 60); *У тоненькій льолі вона була зовсім легка і на диво худенька, самі кісточки* (Собко, Звич. життя, 1957, 25); * *Образно. Як буде доля, то буде льоля* (Номис, 1864, № 1660).

◇ **Бути в своїй льолі** — бути при своєму розумі. [В а с и л н а:] *Як ти сказала? Чи ти в своїй льолі, дівко!* (Вас., Вибр., 1954, 292); **В льолі народітися** — те саме, що **В сорочці народітися** (див. сорочка).

ЛЬОН, льону, ч., тільки одн. 1. Однорічна або багаторічна трав'яниста технічна рослина, з стебел якої виготовляють волокно, а з насіння — олію. *Округи мене то жито половіє, а в житі купка льону голубо цвіте; то ячмінь колоситься* (Вовчок, I, 1955, 8); *На увесь район Насінням, волокном прекрасний, — Дівчина виростила льон* (Шер., Дружбою., 1954, 24); * *Образно. Тихо пливе блакитними річками льон* (Коцюб., II, 1955, 227); * *У порівн. Кругом Цвітуть, як льон, калюжки переливні* (Рильський, I, 1960, 247); // *тільки мн. Великі площі цієї рослини, а також самі рослини на них. — В цей день всі ріки на світі стануть отакі [сині]! ..Еге ж, як льони цвітуть?* (Гончар, III, 1959, 446).

Брати (вибирати) льон — збирати урожай цієї рослини. *Поза лісом зелененьким Брала вдова льон дрібненький* (Укр.. лір. пісні, 1958, 210); *Дівчина брала при долині, Вибирала синьоокий льон* (Мал., Серце., 1959, 106).

△ **Гірський льон** — один з видів азбесту; **Зозулін (зозулястий) льон** — один з видів моху. *Зозулін льон — один з найбільших наших мохів, що нерідко утворює великі подушкоподібні дернини в соснових лісах* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 66); *На взліссі з-під снігу зозулястий льон зеленіє* (Горд., II, 1959, 11); **Сланкий льон** — сорт льону, стебла якого стеляться по землі. *Сланкий льон росте невисоким сланким кущем, має велику кількість коробочок* (Техн. культ., 1956, 12).

2. Волокно, що виготовляється з цієї рослини. *Жінка забажа льону, щоб на сорочки прости* (Кв.-Осн., II, 1956, 9); * *Образно. Ось юнак із чуприною з льону, Це — Никифор Троян* (Мас., Сороч., 1957, 351); * *У порівн. Її ніжні, як льон, білі кучерики принадливо в'юнилися навколо голови* (Хижняк, Тамара, 1959, 210).

ЛЬОНАВІЙ, а, е. Схожий на волокна льону. *Теплий морський вітрець ласкаво ворухив на голові Антоценка.. ріденький льонавий чуб* (Збан., Сеспель, 1961, 55).

ЛЬОНАР, я, ч. Той, хто вирощує льон. *Передові льонарі, щоб збільшити валовий збір льоноволокна, щороку післяжнивено сіють льон* (Колг. Укр., 6, 1956, 18).

ЛЬОНАРКА, н, ж. Жін. до льонар. *Сестра льонаркою моя, А я буду, тесля я* (Нагн., Степ., 1958, 61).

ЛЬОНАРСТВО, а, с. Галузь сільського господарства, що займається вирощуванням льону як технічної куль-

тури. *Велика увага приділяється на Поліссі розвитку льонарства* (Хлібороб Укр., 1, 1969, 22); // *Вирощування й обробка льону. Особливо високих доходів від льонарства добилися передові господарства району* (Колг. Укр., 7, 1956, 29).

ЛЬОНАРСЬКИЙ, а, е. Стос. до льонарства. *Льонарський колгосп.*

ЛЬОН-ДОВГУНЕЦЬ (~ у-~нця), ч. Сорт льону з довгою продуктивною частиною стебла, який вирощується переважно на волокно. *Льон-довгунець, або волокнистий льон, є однією з основних технічних культур, вирощуваних у Радянському Союзі* (Техн. культ., 1956, 8).

ЛЬОНЕЦЬ, нцю, ч. Те саме, що **льонік**¹. *Він тоді зорав колгоспу Усю площу під льонець* (Укр.. думи., 1955, 402).

ЛЬОНІЩЕ, а, с. Ділянка землі, з якої зібрано врожай льону. *Тепер.. цілком впевнено можна підкреслити доцільність найширшого застосування комбайнового способу [збирання] з очісуванням головок льону та розстиланням льоносоломки на льонищі* (Хлібороб Укр., 6, 1966, 23).

ЛЬОН-КУДРЯШ (~ у-~а), ч. Сорт льону з коротким, дуже розгалуженим при основі стеблом і великою кількістю коробочок. *В порядку обов'язкових поставок колгоспи здають державі.. соняшник, льон-кудряш* (Колг. енци., I, 1956, 405).

ЛЬОН-МЕЖЕУМОК (~ у-~мка), ч. Сорт льону, який за технічними даними займає проміжне місце між льоном-довгунцем і льоном-кудряшем. *Льоновий кукіль засмічує посіви льону-межеумка* (Бур'яни., 1957, 7).

ЛЬОНОБРАЛКА, н, ж. Машина для збирання льону-довгунця висмикуванням його з ґрунту. *Слідом за проходом льонобралки льон в'язатимуть у невеликі снопики* (Колг. село, 6.VII 1954, 3).

ЛЬОНОБРАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для збирання врожаю льону. *Високопродуктивно працюють тут льонобральні машини* (Рад. Укр., 27.VII 1963, 2).

ЛЬОНОБРАЛЬНИК, а, ч. Той, хто працює на льонобралці. *Передові льонокомбайнери і льонобральники домоглися високого змінного і сезонного виробітку* (Механ. і електриф., 1953, 276).

ЛЬОНОВИЙ, а, е. 1. Стос. до льону. *Самки льонової блохи кладуть яйця у верхній шар ґрунту на корені льону* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 206); // у знач. ім. **льоніві**, вих, мн. Родина трав'янистих рослин з волокнистим стеблом і маслянистим насінням. *Льон належить до родини льонових.., в яку входять 22 роди* (Техн. культ., 1956, 11).

2. Те саме, що **лялий**. *Дівчина хлопця полюбила В льоновій сорочці голубій* (Мал., Запов. джерело, 1959, 254); // *Вигот. з насіння льону. Льонова макуха має сприятливу дієтичну властивість* (Свинар., 1956, 149).

ЛЬОНОВИЩЕ, а, с. Те саме, що **льоніще**. — *Отут був комсомольський льон, — показав він на сіре льоновіще* (Десняк, III, 1955, 466).

ЛЬОНОВОЛОКНО, а, с. Волокно льону. *Частину льоноволокна доводиться доочищати ще й на колесах Санталова* (Колг. Укр., 7, 1956, 29).

ЛЬОНОЗАВОД, у, ч. Завод первинної обробки льону. *Тресту з соломки одержують переважно в результаті.. теплового мочіння на льонозаводах, які мають мочильне господарство* (Колг. Укр., 7, 1957, 25); *Вже третій сезон працює в артілі льонозавод, устаткований шістьма колесами Санталова, тіпальними та куделеприготувальними механізмами* (Рад. Укр., 12.I 1963, 2).

ЛЬОНОЗБИРАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для збирання льону. *У 1936 р. в Радянському Союзі було створено*

льонозбиральний комбайн, який виконує одночасно три операції (Колг. енци., I, 1956, 746).

ЛЬОНОЗБИРА́ННЯ, я, с. Збирання врожаю льону.

ЛЬОНО́К¹, нкú, ч. Зменш.-пестл. до льон. Вийшла мати з дітьми в поле: — Ну те, ручки молоді, як оцей льонок поподем — пополуднуєм тоді (Тич., II, 1957, 231); * У порівн. Густо червоніє [Разуєв] від шиї і до білястого, мов витіпаний льонок, чубчика (Логв., Давні рани, 1961, 65).

ЛЬОНО́К², нкú, ч. Однорічний або багаторічний бур'ян родини ранникових. Льонок звичайний. Один з найшкідливіших бур'янів, поширених в умовах помірного, забезпеченого вологою клімату (Бур'яни., 1957, 76).

ЛЬОНОКОМБА́ЙН, а, ч. Льонобральний комбайн. Льоноккомбайн ЛК-7 одночасно вибирає льон, очісує коробочки і в'яже соломку льону в невеличкі снопики (Техн. культ., 1956, 109).

ЛЬОНОКОМБА́ЙНЕР, а, ч. Водій льоноккомбайна. Передові льоноккомбайнери і льонобральники домоглися високого змінного і сезонного виробітку (Механ. і електриф., 1953, 276).

ЛЬОНОКОМБІНА́Т, у, ч. Комбінат обробки льону і лляного прядива. Житомирський льоноккомбінат у недалекому майбутньому одягатиме сотні тисяч людей (Рад. Укр., 10.VI 1962, 2).

ЛЬОНОМОЛОТА́РКА, и, ж. Машина для очісування насінних головок і очищення насіння льону-довгунця. Льономолотарка МЛП-1,6 очісує коробочки льону, одночасно перетирає їх і відокремлює насіння (Техн. культ., 1956, 111).

ЛЬОНОМОЧІ́ЛКА, и, ж. Споруда для мочіння льону (у 1 знач.). Механізована льономочилка. Тут треста вимочується в теплій воді (Колг. Укр., 1, 1958, 19).

ЛЬОНОМ'Я́ЛКА, и, ж. Машина для первісної обробки льону.

ЛЬОНОМ'Я́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для виминання стебел льону і виготовлення волокна.

ЛЬОНООБРО́БНИЙ, а, е. Признач. для обробки льону. На вирощуванні та обробітку посівів льону широко застосовуються.. льонообробні і насінноочисні машини (Техн. культ., 1956, 4).

ЛЬОНООЧИС́НИЙ, а, е. Признач. для очищення насіння льону.

ЛЬОНООЧІ́СНИК, а, ч. Машина для очищення насіння льону від різних домішок. Льоноочисник складається з засипного ковша з засувкою, живильного валика і довгого пробивного решета (Механ. і електриф., 1953, 222).

ЛЬОНОПЕРЕРО́БКА, и, ж. Первинна обробка льону. Однією з перших закінчила льонопереробку ланка Надії (Рад. Укр., 10.XII 1953, 3).

ЛЬОНОПЕРЕРО́БНИЙ, а, е. Признач. для переробки льону. Відзначилися своїм умінням і наполегливістю машиністи льонопереробних пунктів (Колг. Укр., 11, 1958, 3).

ЛЬОНОПРОМИСЛО́ВІСТЬ, вості, ж. Промисловість, пов'язана з обробкою льону і льняного волокна.

ЛЬОНОПРЯДІ́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для льонопрядіння.

ЛЬОНОПРЯДІ́ННЯ, я, с. Прядіння льону.

ЛЬОНОСІВА́ЛКА, и, ж. Машина для льоносіяння.

ЛЬОНОСІЮ́ЧИЙ, а, е. Стос. до льоносіяння. Льоносіючі колгоспи виростили добрий урожай льону-довгунця (Колг. Укр., 11, 1957, 4).

ЛЬОНОСІЯ́ННЯ, я, с. Сіяння льону. Дерново-підзолисті ґрунти зони льоносіяння розпилені і дуже

схильні утворювати ґрунтову корку (Техн. культ., 1956, 61).

ЛЬОНОСОЛО́МКА, и, ж. Достигле стебло льону. Добрива, внесені під льон-довгунець, звичайно сильно позначаються як на врожаї льоносоломки і насіння льону, так і на виходах довгого волокна (Добрива., 1956, 239).

ЛЬОНОСУША́РКА, и, ж. Споруда для сушіння льону.

ЛЬОНОТІПА́ЛКА, и, ж. Машина для тіпання льону. Вітер.. приводить в рух олійниці, льонотіпалки, круподерки (Наука., 8, 1956, 38).

ЛЬОНОТІПА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для тіпання льону. Весною цього року колгосп придбав.. льонотіпальну машину (Колг. Укр., 7, 1958, 18).

ЛЬОНОТКА́ЦЬКИЙ, а, е. Признач. для ткання льняного волокна.

ЛЬОНОТРІ́ЄР, а, ч. Машина для очищення насіння льону та інших культур від сторонніх домішок. Льонотрієр краще за інші машини очищає насіння ляманції від бур'янів та різних домішок (Ол. та ефір. культ., 1956, 250).

ЛЬОНОЧЕСА́ЛКА, и, ж. Машина для льоночесання.

ЛЬОНОЧЕСА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для льоночесання.

ЛЬОНОЧЕСА́ННЯ, я, с. Чесання льону.

ЛЬО́ТКА, и, ж., мет. Отвір у доменній печі, через який випускають метал або шлак. Сталь зливають крізь спеціальний отвір — льотку в сталерозливний ківш (Наука., 9, 1962, 13); З льотки виривається, мов з кратера, ясна дуга рідкого чавуну (Мур., Слово., 1949, 48).

ЛЬО́ТНИЙ, а, е. 1. Стос. до польоту літальних апаратів. Як тільки встановились льотні ночі, вилетіли вони прискорити висилку боєприпасів (Шер., В партиз. загонах, 1947, 101); // З якого літальні апарати піднімаються в повітря. До виходу на льотне поле лишилося п'ять хвилин (Рибак, Час., 1960, 856); // Сприятливий для польоту літальних апаратів. Помірний вітер віє — чудовий льотний час! (Забіла, У.. світ, 1960, 42); // Який використовується льотчиком, признач. для льотчиків. До нього підійшов невисокий чорнявий хлопець у льотному комбінезоні і шоломі (Собко, Серце, 1952, 83).

2. Стос. до професії льотчика. Каро вчився наполегливо і вперто льотній майстерності (Рибак, Що сталося., 1947, 25).

3. Здатний літати (про комах, птахів і т. ін.). Усі льотні бджоли сім'ї, яка відроїлася, збираються до рою і посилюють його (Колг. Укр., 6, 1956, 34); У тримісячному віці фазанів вважають льотними (Наука., 8, 1966, 33).

ЛЬО́ТОК, тка, ч. Отвір у вулику, через який літають бджоли. Вулики для бджіл роблять легкі, з верхнім і нижнім льотками (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 51); На «прохідній» кожного вулика коло льотка жвавий рух: одні бджоли залітають, другі вилітають (Кол., Терен., 1959, 108).

ЛЬО́ТОМ, присл., розм. Дуже швидко, в одну мить. Я льотом долетів до гайового краю (Вовчок, VI, 1956, 328); — Почекай трохи, поки я вищою корову, бо вона ж така вреднюча у мене, що льотом у шкоду вскочить (Стельмах, Хліб., 1959, 561).

ЛЬО́ТЧИК, а, ч. Водій літака; пілот. Невимовної краси картини розкриваються перед льотчиками (Довж., I, 1958, 99); — Коли льотчик уже влітався та добре відчуває літак, нічого йому не страшно (Гончар, Тронка, 1963, 13).

ЛЬОТЧИК-ВИНИЩУВАЧ (~ а- ~ а), ч. Водій літака-винищувача. Особливо відзначився льотчик-винищувач капітан Орест Пряхін, що один збив блискавичною атакою два літаки (Коч., II, 1956, 413).

ЛЬОТЧИК-КОСМОНАВТ (~ а- ~ а), ч. Той, хто літає в космос на космічних літальних апаратах. Москва урочисто зустрічає славного сина радянського народу, легендарного льотчика-космонавта Юрія Гагаріна (Веч. Київ, 14.IV 1961, 1); Присвоїти звання «Льотчик-космонавт СРСР» громадянинові Радянського Союзу льотчику майорові Титову (Літ. газ., 11.IX 1961, 1).

ЛЬОТЧИЦЯ, і, ж. Жін. до льотчик. Великих успіхів досягли радянські льотчиці в польотах на швидкість (Фіз. вихов., 1954, 9).

ЛЬОТЧИЦЬКИЙ, а, е, розм. Прикм. до льотчик. У просторому бліндажі полкового КП зібралася вся льотчицька сім'я (Минко, Повна чаша, 1950, 251); // Який використовує льотчик, признач. для льотчиків. Виходить людина — одинока людина в льотчицькому кашкеті (Гончар, Тронка, 1963, 289); У клуб той льотчицький запрошено бригаду Артистів (Рильський, Мости, 1948, 76).

ЛЬОХ, у, ч. 1. Спеціально обладнана яма із східцями для зберігання продуктів (переважно овочів і фруктів). Ключниця.. винесла з льоху два кошики яблук і всіх частувала (Коцюб., II, 1955, 82); В сінях з льоху Антон вигрібав рештки картоплі (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7); У більшості районів льох обладнують на ділянці самотійно, рідше — під будинком (Жилий буд. колгоспника, 1956, 16); * У порівн. Тихо та важко стало в хаті, як в льоху... (Мирний, I, 1949, 292); Ніч була темна, як льох (Гончар, Новели, 1954, 71); // Таке приміщення, що використовується для переходу або ув'язнення кого-небудь. Аж кишить Невольника у Сіракузах В льохах і тюрмах (Шевч., II, 1963, 285); — Розказують, що покійний пан дітей не любив. Люди ховалися з дітьми по льохах та по погребах (Мирний, IV, 1955, 25); У льох знов пхнули [Давида] — аж упав і посунувся головою вниз по сходах (Головко, II, 1957, 166); // Приміщення в землі, обладнане для зберігання вина або боєприпасів, пороху тощо. В замку Єрмії готовили бенкет.. З княжеских льохів викочували бочки з рейнським і барила з усякими напійками (Стор., I, 1957, 370); — Думают [польські

улани] тільки про мед у своїх льохах (Довж., I, 1958, 259); Б'ють німецькі самоходи. Мовби працюють самі, ..автоматично заряджаючись з невичерпних льохів (Гончар, III, 1959, 365); // іст. Підземні сховища чогонебудь. Могили вже розривають Та грошей шукають, Льохи твої розкопують Та тебе ж і лають (Шевч., I, 1963, 306); Надіялися [Довбушки], перешукуючи щоночі підземний льох, відкрити Довбушеві скарби (Фр., VIII, 1952, 293); — Розшукали [гайдамаки] льохи із скарбами, забрали скарби, усій бідноті роздали (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 15).

2. заст. Напівпідвальне приміщення, в якому торгували спиртними напоями та пили їх. Льохи, шинки з шинкарками, З винами, медами Закупили запорожці Та й тнуть коряками (Шевч., II, 1963, 53); В заплутаних кривих завулках, як неписьменних карлючках, ховалися в льохах таємні притулки для пияк (Сміл., Зустрічі, 1936, 21).

ЛЬОХА, и, ж. Свиня-самиця, свиноматка. Найбільше мороки завдавали їй свині. Кабани лежали по сажан, а кнурці, льохи і поросята рили подвір'я (Коцюб., II, 1955, 51); Біленькі поросята коло льохи товпляться (Горд., II, 1959, 11); * У порівн. Наймички в його — вражі дочки, гладкі, ситі, як годовані льохи (Н.-Лев., IV, 1956, 151).

ЛЬОХОВИЙ, а, е. Прикм. до льох. Єдине льохове віконце нагадувало звірячу нору (Тулуб, Людолови, I, 1957, 237); // Такий, як у льоху. В абсолютній льоховій темряві прозвучала його незрозуміла річ (Ле, Міжгір'я, 1953, 62).

ЛЬОШКА, и, ж. Зменш. до льоха. [К р я ж:] Цариця опоросилась.. Шістнадцять поросят привела. Чотири кабанчики, а то — льошки (Зар., Антеї, 1962, 265).

ЛЬОШНИК, а, ч. Приміщення для льохи. — Думавш, Кириле, в льошнику рятунок буде? (Іщук, Вербівчани, 1961, 307).

ЛЬЯНОСИ, ів, мн. Тип саван у Південній Америці, що їх використовують як пасовиська. Савани займають низовину по ріці Оріноко, де вони називаються льяносами (Фіз. геогр., 6, 1957, 164); Чому ми змінили маршрут? Ми ж збиралися спочатку пройти через льяноси, а тепер ідемо одразу на Верхнє Оріноко (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 20).

М

М, невідм., с. Шістнадцята літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «м» (вимовляється «ем»).

МАБІТЬ див. мабуть.

МАБУТЬ, діал. **МАБІТЬ**, вставн. сл. Уживається для вираження невпевненості в тому, про що говориться в реченні; певно, очевидно. Спала й виглядала Козаченька молодого, Що торік покинув. Обіщався вернутися, Та, мабуть, і згинув! (Шевч., I, 1951, 3); В дорогу Григорій узяв чимало всякого харчу, але більше всього тютюну; та чи не найбільше, мабуть, запасся терпінням (Довж., I, 1958, 76).

МАВЗОЛЕЙ, ю, ч. Велика надмогильна архітектурна споруда. Кладовище в Севільї. Пишні мавзолеї, білі постаті смутку (Л. Укр., III, 1952, 328); Мавзолей — споруда надмогильного пам'ятника. Ця назва виникла

від надмогильного пам'ятника карійського царя Мавсола в Галікарнасі (Мала Азія), збудованого в 350 рр. до н. е. (Архіт. Рад. Укр., 4, 1940, 51).

Мавзолéй Лéніна — споруда в Москві, де зберігається труна з тілом В. І. Леніна. Ось вона, Красна площа, ось праворуч, коли йти від Історичного музею, мавзолей Леніна (Рибак, Час., 1960, 266).

МАВКА, и, ж. 1. Казкова лісова істота в образі гарної голої дівчини з довгим розпущеним волоссям; лісова німфа. Мавки з зеленими косами гойдаються на березових гілках (Фр., IV, 1950, 473); [М а в к а:] Я — Мавка лісова.. [Л у к а ш:] А, от ти хто! Я від старих людей про мавок чув не раз (Л. Укр., III, 1952, 198); На деревах мавки в русальну ніч позбиралися та й спробували були зачепити Михайлика, але хлопець того й не відчув, бо ж над закоханими навіть нечиста сила

не владна (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 334); * Образно. *Та пісня шелестіла травкою, Торкнулась хвилюшки озерця, І тихо промайнувши мавкою, У наші увійшла серця* (Ющ., Люди., 1959, 55); * У порівн. *Ти снілась, марила і мрілась, Як мавка в синьому диму* (Мал., Звенигора, 1959, 163).

2. *рідко*. Те саме, що **русálка**; водяна німфа. *Ущухнуло море, і хвилі вляглися; Пустують по піні мавки* (Греб., I, 1957, 83).

МАВОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **ма́вка**. *А серед ночі, в тихий час, Тут мавочки гуляють у таночку* (Гл., Вибр., 1957, 146); [В е р н и д у б:] *Зараз приходить одна дівчинка, — така, знаєте, мавочка-чорнявочка* (Коч., II, 1956, 26).

МАВПА, и, ж. 1. Високоорганізована тварина-ссавець із ряду приматів, що за будовою тіла стоїть найближче до людини. *На деревах скачуть мавпи, гойдаються на гілках, зачепившись хвостами* (Н.-Лев., V, 1966, 167); *До людиноподібних мавп належать шимпанзе й горила, які живуть в Африці, і орангутанг, який живе на островах Борнео й Суматра* (Зоол., 1957, 165); *Після обіду мама раптом оголосила, що до міста приїхав звіринець з мавпами, леопардами і ведмедями* (Смолич, II, 1958, 102); * У порівн. *На узліссі вони вибрали найвищий дубок і, як мавпи, подерлись аж на самий верх* (Панч, Іду, 1946, 95).

2. *перен., зневажл.* Про людину, що сліпо наслідує чужі звички, вчинки тощо.

3. *перен., зневажл.* Про дуже негарну людину. *Глянув я на Дрімайла та й зареготавсь на всю хату. Такої мавпи я ще зроду не бачив. Коли гляну на себе в дзеркало, а з мене вийшла ще краща мавпа* (Н.-Лев., IV, 1956, 316).

МАВПЕНЯ, яти, с. Маля мавпи (у 1 знач.). *Раз до нас на палубу впало, обірвавшись з дерева, мале мавпеня. Цілі хмари мавп повисли на гіллі. Вони шпурляли в нас горіхами, листям, суччям, доки я не викинув мавпеняти на дерево* (Ю. Янов., II, 1958, 85); * У порівн. *Очі його бігали, як у зацькованого мавпеняти* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 479).

МАВПІЙНИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що **ма́впячий**. *Високі.. ліси, А за ними — крики мавпині в імлі..* (Шпорта, Вибр., 1958, 521).

МАВПІЙ, я, ч., *рідко*. Мавпа-самець.

МАВПОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на мавпу (у 1 знач.). *Довге, рівне волосся.. весь час спадало йому на щоки і робило його вузьке неголене обличчя зовсім мавпоподібним* (Вільде, Сестри., 1958, 469).

МАВПОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **ма́впа** 1. *Сунули [шофери] Михайлові свої амулети: цяцькових мавпочок і веселих звіряток, маленькі підківки, дитячі черевички, фотографії наречених* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 100).

МАВПУВАННЯ, я, с., *зневажл.* Дія за знач. **мавпувати**. — *Мав я чимало приятелів, гарних, добрих товаришів, що в них були жінки.. Все їхнє життя — це вічне передягання себе і мавпування кожної другої мавпи* (Ірчан, II, 1958, 108); *Перед ними був грізний викривач, який вражає словом жалюгідних у своєму мавпуванні усього чужоземного провінціальних панків* (Тулуб, Вступ., 1964, 48).

МАВПУВАТИ, ую, уєш, *недок., перех., зневажл.* Беззастережно, сліпо наслідувати чужі звички, вчинки тощо. *Жалюгідними видаються різноманітні формалістичні вибрики доморощених модерністів, які мавпують гірші зразки буржуазного мистецтва* (Літ. Укр., 19.IV 1963, 1); // *Передражнювати*. *Коли чує [Буба]: хтось мавпує його: «Бу-бу-бу!»* (Донч., VI, 1957, 390).

МАВПЯТНИК, а, ч. Приміщення для мавп (у 1 знач.).

МАВПЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **ма́впа** 1. *Мавпячий сон дуже чуткий, при найменшому шарудінні вони прокидаються* (Веч. Київ, 3.X 1957, 4); *Плодами [баобаба] ласують мавпи, і тому баобаб називають мавпячим деревом* (Фіз. геогр., 5, 1956, 139); // *Зробл., пошитий із хутра мавпи. В неї мавпяча шубка і гроші, І лискуча машина, і дача..* (Біл., Зигзаг, 1956, 25); // *Такий, як у мавпи (у 1 знач.). Це був той самий [офіцер], що приїжджав до літака, — в'юнкий, миршавенький, з маленьким мавпячим лицем* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 124).

МАВР *див. ма́ври*.

МАВРИ, ів, мн. (*одн. мавр, а, ч.; мавріта́нка, и, ж.*). У період античності та в середні віки — європейська назва корінного населення Північної Африки (крім Єгипту), а пізніше арабів, які у VIII ст. підкорили Північну Африку та Піренейський півострів. *В неї кінь високий, білий, Золоту його вуздечку Скороходи маври держать, Що біжать біля княгині* (Л. Укр., IV, 1954, 174); *Кажуть, колись у давні часи з'явився в Січі якийсь іспанський гранд, що ледве встиг врятуватися перед тим із захопленої маврами Сарагосси* (Гончар, II, 1959, 96).

МАВРІТА́НКА *див. ма́ври*.

МАВРІТА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ма́ври** й **Маврітанія**. *Д. Ж у а н (замаскований, у маврітанському костюмі, з гітарою, входить з брами на дворик)* (Л. Укр., III, 1952, 350); *Старовинна мечеть і багатства маврітанського мистецтва давно манили його в це південне місто* (Ле, Вибр., 1939, 292).

△ **Мавріта́нський газон** — газон із квітучих трав'янистих рослин. *Квітучі газони утворюються на відкритих галявинах парку зі суміші однорічних квітів. Такий газон ще називають маврітанським* (Озелен. колг. села, 1955, 157); **Мавріта́нський стиль** — стиль у мистецтві, переважно в архітектурі, що характеризується колонадами, арками, своєрідним орнаментом. *Отож я тепер в тій Сіцилії.. Гарна сторона, загальний колорит рожево-золотий, він якось надто гармонізує з маврітанським стилем сливе всіх церков і більших будов у Палермо* (Л. Укр., V, 1956, 413).

МАВРСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **ма́ври**. *Маврські племена.*

МАВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ма́вка**. *Мавський великдень.*

МАГ, а, ч. 1. У країнах стародавнього Сходу — жрець, що виконував релігійні обряди й провіщав майбутнє. *На далекій вежі видно магів вавілонських, що ворожать по зорях* (Л. Укр., II, 1951, 146).

2. Людина, що нібито володіє таємницями магії (у 1 знач.); характерник, чарівник. *Він дав магові Гальванеску слово не перешкоджати його магії* (Смолич, I, 1958, 279); * *Образно. Розмову магів двох нелегко зрозуміть Невтаємниченим* (Рильський, Мости, 1948, 114).

Маг і чарівнік (чародій): а) традиційна назва фокусника, ілюзіоніста. — *Шановні панії і пани, паничі і панянки, славнозвісний маг і чародій, Кваранціоно Антоніо, ім'я якого відоме в Старому і Новому світі, покаже вам своє високе мистецтво, і подиву вашому не буде меж* (Рибак, Помилка., 1956, 150); б) (*жарт.*) про людину, що робить усе дуже легко й спритно. *Коли ж наступала пора полювання на дичину, ніхто не міг зрівнятися з Ніколає. — Маг, чарівник! — говорили люди, коли юнак ніс на плечах десяток добрих качок* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 23).

МАГАЗЕ́Й, ю, ч., *діал.* Комора. — *Гуртом землю*

обробляємо, гуртом хліб збираємо та в громадські магазини засипаємо, поки перемелемо (Мирний, IV, 1955, 331).

МАГАЗИН, у, ч. 1. Приміщення для роздрібної торгівлі; крамниця. — Я купець: держу магазин з тютюном на Хрещатику, а на Подолі маю діла торговельні: скуповую та перепродую пшеницю, — сказав Копронідос (Н.-Лев., III, 1956, 366); Торгують магазини, кіоски, чайні (Вишня, I, 1956, 327); В магазин зайшли покупці (Панч, Ерік., 1950, 4).

2. Приміщення для зберігання запасів харчування, боєприпасів, деталей і т. ін.; комора, склад. — Щодня то там, то там убивають моїх жовнірів, захоплюють обози, підпалюють магазини з хлібом і припасами (Стор., I, 1957, 374); На самім кінці Борислава, на пустій голотечі, стояв великий магазин, де складували земний віск (Фр., I, 1955, 78); Між дільницями [цеху] для кожного виду кілець є автоматично діючі магазини (Наука., 5, 1959, 4).

3. спец. Частина апарата або приладу (найчастіше зброї) у вигляді коробки або трубки, куди вкладають кілька однорідних предметів (наприклад, патронів). Так і стріляв одною рукою, доки були в магазині гвинтівки патрони (Головко, II, 1957, 571).

4. ел. Допоміжний прилад для електротехнічних вимірювань. Магазин опорів; Магазин ємностей.

5. Запасне місце у вулиці для меду на випадок посиленого медозбору. — Взятюк збільшується з кожним днем, Іване Семеновичу, мої працівниці наляють повні вулики меду, треба магазини ставити зверху (Ю. Янов., Київ. опов., 1948, 66).

МАГАЗИНЕР, а, ч., заст. Власник крамниці; // Продавець у крамниці. Промовивши щось невиразне, ..він хутко вийшов з магазину. Магази́нер провів його іронічним поглядом (Л. Укр., III, 1952, 485).

МАГАЗИНКА, и, ж., військ., розм. Рушниця з магазином (у 3 знач.).

МАГАЗИННИЙ, а, е. 1. Який має магазин (у 3, 4 знач.). Магази́нна рушниця.

2. Те саме, що магази́новий.

МАГАЗИННИК, а, ч., рідко. Те саме, що комірник. — Та я, — кажу, — знаю добре той рахунок.. У магазинників лишилось вісім шісток, а у корбових два ринські (Фр., I, 1955, 124).

МАГАЗИНОВИЙ, а, е. Прикм. до магази́н 1, 2, 5. Магази́нова вівіска; // Який продають або купують у крамниці. Магази́новий хліб.

МАГАЗИНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до магази́н 1—3, 5. [К а т р и ч:] Магази́нчик у нас акуратний, продавці — розбитні, до людей уважні (Мороз, П'єси, 1959, 305).

МАГАЙБІ, виг., заст. Уживається як привітання з побажанням успіху в праці. А що ходка чумаків не одна наvertsалась на очі, то втішно мені було добре слово почути: «магайбі!» (Вовчок, I, 1955, 14); — Магайбі, Марто, — привіталась побожно Горпинка (Кос., Новели, 1962, 63).

МАГАРАДЖА, і, ч. В Індії до 1956 р. — титул князя високого рангу, якому підкорялося кілька інших князів, а також особа, що мала цей титул.

МАГДЕБУРЗЬКИЙ, а, е: Δ Магдебурзьке право — феодальне право м. Магдебурга на самоврядування, що поширилося на ряд міст Німеччини, Польщі, Литви та України. Міста, які одержували магдебурзьке право, звільнялись.. від управління і суду великокнязівських або королівських намісників (Іст. УРСР, I, 1953, 127); Магдебурзькі півкулі — фізичний прилад для демонстрації дії атмосферного тиску, зроблений

у вигляді двох порожніх усередині металевих півкуль, щільно підігнаних одна до одної.

МАГЕЛЬ, **МАГІЛЬ**, гля, ч., діал. Качалка (у 1 знач.). Стукіт магля, ступи, цінів і кузні, свист машини.. — ніщо се майже ніякого впливу не мало на її нерви (Фр., II, 1950, 375).

МАГЕРКА, и, ж., заст. Повстяна шапка. Скрізь по майдані білили білі свитки та магерки на білорусах (Н.-Лев., IV, 1956, 226).

МАГІЗМ, у, ч., книжн., заст. Те саме, що магія 1.

МАГІЛЬ див. магель.

МАГІСТЕР див. магістр.

МАГІСТЕРСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до магістр, магістер 2; належний магістрові. Магістерський титул.

МАГІСТЕРСЬКИЙ, а, е. Стос. до магістра (у 1 знач.). Після закінчення Лазаревського інституту [1892 р.] він [А. Кримський] був залишений при ньому для підготовки до магістерського екзамену (Вітч., 1, 1961, 165); У 1891 році Фаворський блискуче захистив магістерську дисертацію про однозаміщені ацетиленові вуглеводні (Наука., 3, 1960, 27).

МАГІСТР, рідше магістер, тра, ч. 1. У дореволюційній Росії та деяких інших країнах — перший учений ступінь, що присуджувався після спеціального іспиту та захисту дисертації. Після блискучого захисту дисертації Надеждін дістав учений ступінь магістра фізики (Вісник АН, 5, 1949, 64); // Людина, що має такий ступінь. Він себе [зве] магістром фармації і хірургії, проте по ярмарках пускає хлопам кров і рве зуби (Фр., II, 1950, 376); До фабричок, які в Нашому називались «виробнями», майстерень.. щораз частіше заглядали інженери, всілякі магістри, агрономи, люди з дипломами учителів, питаючи будь-якої роботи (Вільде, Сестри., 1958, 120).

2. У середні віки — голова духовного або рицарського ордену. Магістр Лівонського ордену зберіг тільки Курляндію вже як васал польського короля (Іст. СРСР, I, 1956, 134).

МАГІСТРАЛЬ, і, ж. 1. Основна лінія в шляхах сполучення. Полтавщина у всіх напрямках перетята широкими шляхами, залізницями і водними магістралями (Цюпа, Україна., 1960, 169); // Широка міська вулиця з великим рухом. Чудові магістралі.. витягуються в далеч, біжать десь за місто, мовби до самого сонця (Гончар, III, 1959, 458).

2. Головна лінія в системі водопровідної, електричної, телефонної та ін. мереж. Практика електромонтажних робіт показала, що в шнуровій проводці відгалуження від магістральних ліній найпростіше робити, безпосередньо з'єднуючи жили відгалуження з жилами магістралі (Монтаж і ремонт., 1956, 56); Для нього були незрозумілими оці безкраї магістралі, вимірвальні прилади, блочки (Ткач, Моряки, 1948, 116).

МАГІСТРАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до магістралі. Це було в Чорногорії.. Де горяни — неначе орли, Де стежки, де шляхи магістральні Через сто перевалів лягли (Нагн., Вибр., 1957, 265); Для магістральних трубопроводів застосовуються лише металеві або чавунні [труби] (Наука., 10, 1963, 22); Магістральна залізнична лінія; Магістральний канал.

2. перен. Головний, основний. Патріотична тема — одна з магістральних тем нашої літератури (Літ. газ., 21.II 1961, 1); Перехід на підвищені швидкості тракторних агрегатів став одним із магістральних напрямів у механізації сільськогосподарського виробництва (Рад. Укр., 26.IV 1961, 3).

МАГІСТРАНТ, а, ч., дорев. Той, хто готується захищати дисертацію на ступінь магістра.

МАГІСТРАТ, у, ч. 1. У Литві, Польщі й на Україні (до другої половини XIX ст.), а також у деяких західноєвропейських країнах — орган міського самоврядування; муніципалітет. *Слідив [Никифор] голодними очима, як ішли До магістрату депутації просить Голодним праці* (Фр., XIII, 1954, 310); *З-за Кожум'яцької брами виходить юрба цеховиків, що вертаються з засідання магістрату, жваво обговорюючи якусь подію* (Коч., П'єси, 1951, 125); *У великих містах [України після війни 1648 р.] були магістрати (органи міського управління)* (Іст. УРСР, I, 1953, 241); // Будинок міського управління. *Рушив похід жінок під магістрат, а по боках жандарми* (Стеф., I, 1949, 244).

2. У стародавньому Римі — державна посада консула, претора тощо, а також особа, що займала цю посаду.

МАГІСТРАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до магістрат 1. *Вуйко був бідний магістратський урядник* (Фр., III, 1950, 97); *Міста України.. поділялись на дві категорії: магістратські, які мали так зване магдебурзьке право, і ратушні, які не мали його* (Іст. УРСР, I, 1953, 275); *Розвиднялось. На магістратській башті — вартові і французький інженер-фортифікатор Боплан* (Довж., I, 1958, 258).

МАГІСТРАТУРА, и, ж. 1. У деяких країнах Західної Європи та в дореволюційній Росії — судове відомство; члени цього відомства.

2. іст. Збірн. до магістрат 2.

МАГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до магії (у 1 знач.). *Там же [в рукописі Т. Поповича] знаходяться й інші пам'ятки старої магичної літератури* (Фр., XVI, 1955, 328); *Горпина затремтіла всім тілом, немов дитина мусила загинути від магичної формули, повної лихих чар* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 374).

△ **Магічний квадрат** — квадрат, поділений на менші квадратики з цифрами, сума яких у кожному рядку, стовпчику та по діагоналі однакова.

◇ **Магічне коло** — те саме, що **Зачароване коло** (див. **зачарований**).

2. перен. Надзвичайно сильний, непереборний; чарівний, чудодійний. — *Її очі мали якийсь магичний вплив на тебе* (Фр., IV, 1950, 356); *Далеко попереду глухо гуготів фронт. Він не лякав дівчину. Більше того, він зараз вабив її, притягував до себе з магичною силою* (Гончар, III, 1959, 174); // Який має надзвичайний вплив на кого-небудь. *Магічне це слово — план. Всі в нього вірили, всі про нього говорили з пошаною* (Руд., Остання шабля, 1959, 364).

МАГІЧНО. Присл. до магичний 2. — *Він тебе поважає. Ота записка, що ти мені написав, подіяла на нього просто магично. Одразу мене прийняв і все влаштував* (Кучер, Голод, 1961, 96).

МАГІЯ, і, ж. 1. Сукупність прийомів та обрядів, які, за уявленням забобонних людей, мають чудодійну силу; чаклунство, чарівництво. *В основі магії лежала віра первісних людей в те, що з допомогою різних заклинань і обрядів можна було таємничим способом впливати в бажаному для них напрямі на хід явищ і подій у навколишньому світі* (Іст. УРСР, I, 1953, 15).

Біла магія — за середньовічними забобонами — чаклунство з допомогою небесних сил; **Чорна магія** — за середньовічними забобонами — чаклунство з допомогою пекельних сил; чорнокнижництво.

2. перен. Щось загадкове, незрозуміле. *Алгебри він не знав; ікси, ігреки та зети були для нього таємничою магією* (Трубл., Лахтак, 1953, 109).

МАГЛІВНИЦЯ, і, ж., діал. Рубель (див. **рубель** ² 1). — *Але я, на щастя, запопала в руку маглівницю, як го*

[його] не заїду по тім'ю, аж присів (Фр., IX, 1952, 392).

МАГЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех., діал. Качати (у 1 знач.). *А шостая [дівчина] хусти сушить, сьомая маглює* (Сл. Гр.).

МАГМА, и, ж. Розплавлена силікатна маса високої температури, що виникає в глибині земної кори, а після виверження на її поверхню застигає, утворюючи деякі гірські породи. *Граніт утворився приблизно 150 мільйонів років тому в результаті охолодження розплавленої речовини — магми, що знаходиться в найглибших надрах Землі* (Наука., 5, 1962, 38); *Коли він [сталевар] своєю п'ятиметровою ложкою шугав у розтоплений метал, здавалося, що цей вусатий, сивобородий велетень дістає розпеченої магми аж із самого земного ядра* (Руд., Вітер., 1958, 192).

МАГМАТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до ма́гма. *Магматична зона; // Утворений з магми. Охолоджуючись, магма кристалізується, і з неї утворюються тверді гірські магматичні породи* (Наука., 8, 1958, 22).

МАГНА́Т, а, ч. Великий феодалський землевласник. *Мій краю прекрасний, розкошний, багатий! Хто тебе не мучив? Якби розкажуть Про якого-небудь одного магната Історію-правду, то перелякаться Саме б пекло можна* (Шевч., II, 1953, 30); *Жив він у.. ту нещасливу годину, як магнати польські загарбали Україну з людом, од Дніпра до Дністра* (Стор., I, 1957, 163); *Критика звичок і побуту єпископів і магнатів переростає у Вишенського в критику феодалізму в різних його формах* (Іст. укр. літ., I, 1954, 73); // Великий капіталіст. *Жменька кріпосників-поміщиків, очолювана Миколою II, була при владі, в найтіснішому союзі з магнатами фінансового капіталу..* (Ленін, 25, 1951, 108).

МАГНА́ТКА, и, ж. Жін. до магна́т. *В числі гостей була.. навіть мадам Шило, яка трималася перед блискучими магнатками настільки скромно та поштиво, що вони спершу були прийняли її за прислугу* (Гончар, Таврія., 1957, 186).

МАГНА́ТСТВО, а, с. Збірн. до магна́т. *Е, ні, брати-ки, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають.. і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать* (Шевч., I, 1951, 375); *Він витівки та жарти своєрідні Од давнього магнатства перейняв* (Рильський, II, 1956, 26).

МАГНА́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до магна́т; належний магнатові. *Магнатське, аристократичне товариство держалось, як завжди, в своїм тіснім, замкненім кружку* (Фр., VI, 1951, 204); *Палали і мінилися перламутром під першим промінням сонця кольорові вікна магнатських палаців* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

МАГНЕЗІ́Т, у, ч. Мінерал білого або сіруватого кольору (вуглекисла сіль магнію), що його використовують як вогнетривкий матеріал. *Крім карбонату кальцію, у природі в значній кількості трапляється карбонат магнію MgCO₃, відомий під назвою магнезиту* (Заг. хімія, 1955, 392); *Підручні почали закидати яму чималими шматками магнезиту* (Собко, Біле полум'я, 1952, 12).

МАГНЕЗІ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до магнезі́т. *Проектується будівництво двох підприємств, які вироблятимуть з ропи сиваських озер магнезитовий порошок, потрібний для виготовлення вогнетривів* (Веч. Київ, 15.V 1958, 1); // Вигот. з магнезиту. *Магнезитові вогнетриви.*

МАГНЕЗІА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до магнезі́я. *На Україні є величезні запаси хімічної мінеральної си-*

ровини — це калійні й магнезіальні солі (Рад. Укр., 24.IX 1958, 3); *Магнезіальні матеріали.*

МАГНЕЗІЙНИЙ, а, е. Прикм. до **магнезія**. *Магнезійний порошок; // Який містить у собі магнезію. Магнезійний цемент; Магнезійний вапняк.*

МАГНЕЗІЯ, ї, ж. Білий пухкий порошок, що являє собою окис або сіль магнію. *Старанно натерши руки магнезією, щоб не ковзались по холодному металу, вона підійшла до снаряда (В ім'я Вітч., 1954, 13); Палена магнезія; Біла магнезія.*

МАГНЕТІЗМ, у, ч. 1. Властивість магніту, а також провідника з електричним струмом або електричних зарядів притягати чи відштовхувати деякі тіла.

△ **Земний магнетизм; Магнетизм Землі:** а) властивість земної кулі, що виявляється в існуванні навколо неї магнітного поля. *Магнетизм Землі спрямовує потоки наелектризованих частинок, які досягають земної поверхні, таким чином, що деякі з них прямують до північного полюса Землі, а інші — до південного (Бесіди про всесвіт, 1953, 103); б) розділ геофізики, що вивчає магнітне поле Землі.*

2. Учення про магнітні явища та магнітні властивості тіл. *Курс магнетизму.*

МАГНЕТІТ, у, ч. Мінерал чорного кольору з металічним блиском, що містить залізо й має магнітні властивості; магнітний залізняк. *Магнетит, або магнітний залізняк.. Назву дістав від того, що деякі його кристали магнітні (Курс заг. геол., 1947, 55).*

МАГНЕТИТОВИЙ, а, е. Прикм. до **магнетит**. *Магнетитові копальні; // Який містить у собі магнетит. Кременчуцький район має.. найбільші запаси магнетитових кварцитів (Наука., 7, 1957, 11); // Вигот. із магнетиту. Магнетитове осердя.*

МАГНЕТІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до магнетизму. *Він [М. Ломоносов] пропонував.., щоб росіяни першими зробили океанографічні, метеорологічні, астрономічні та магнетичні дослідження в високих широтах Арктики (Видатні вітч. географи., 1954, 41).*

2. перен. Притягальний. *Вибігла [Целя] на вулицю і почувалася нарешті свобідною від магнетичного впливу тої розмови (Фр., II, 1950, 309); Не в силі витримати магнетичного впливу піднесеної сумароковської музи, Васюта страждав (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 64).*

МАГНЕТО, невідм., с. Електромагнітний генератор для утворення іскри, що запалює пальну суміш у двигунах внутрішнього згорання. *Генератори, в яких магнітне поле утворене стальними магнітами, називаються магнето (Фізика, II, 1957, 163); Михайло оглянув мотор.. перевірів магнето (Зар., Світло, 1961, 74).*

МАГНЕТОН, а, ч., фіз. Одиниця виміру магнітного моменту.

МАГНЕТРОН, а, ч., радіо. Електронна лампа спеціальної конструкції для утворення надвисокочастотних коливань. *Як генератор коливань високої частоти використовують електронний прилад — магнетрон (Осн. радіотехн., 1957, 211).*

МАГНЕТРОННИЙ, а, е, радіо. Прикм. до **магнетрон**. *Поштовхом до створення джерел найкоротших радіохвиль було відкриття магнетронного генератора радіохвиль (Розв. науки в УРСР., 1957, 140).*

МАГНІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **магній**. *Крізь блискуче листя верховіть знов зблискує, здригається в магнієвих спалахах небо (Гончар, Людина., 1960, 97); Магнієва сіль міститься в морській воді і.. надас їй характерного гіркуватого смаку (Заг. хімія, 1955, 312); // Який містить у собі магній. Дедалі більше поширюються в машинобудуванні нові матеріали — жаростійкі сплави, магнієві та інші спеціальні чавуни (Наука., 4, 1957, 4).*

МАГНІЙ, ю, ч. Легкий м'який метал сріблясто-білого кольору, що горить яскравим білим полум'ям. *Магній — елемент із металічними властивостями, але виявленими не так різко, як у натрію (Хімія, 10, 1956, 8); Під час вечери Шарль спробував фотографувати, користуючись магнієм (Трубл., Мандр., 1938, 56); * У порівн. Він глянув на Нелю, і його очі спалахнули, наче від магнію, але тут же сховались за лицемірно опущеними повіками (Вільде, Сестри., 1958, 429).*

МАГНІТ, у, ч., фіз. Тіло, що має властивість притягати до себе або відштовхувати від себе деякі інші тіла. *Деякі залізні руди мають властивість притягати до себе залізо. Таку руду назвали магнітним каменем, або магнітом (Фізика, II, 1957, 130); Низьке чоло його збігається глибокими зморшками,.. темні зіниці тремтять, мов стривожена магнітом стрілка компаса (Кол., Терен., 1959, 273); * У порівн. Його тягло туди [на вільні степи], мануло, неначе магнітом притягувало (Мирний, IV, 1955, 207); // перен. Те, що притягає до себе з надзвичайною силою. Відвівши графиню з доньками до зали, засів [граф] у цій кімнаті, яка внаслідок цього і стала магнітом, що притягує до себе весь мужеський [чоловічий] світ (Фр., VI, 1951, 230); — Думаю, він [човен] далеко від острова не одійшов, — сказав командир. — Тут, здається, є для нього якийсь магніт (Трубл., II, 1955, 319).*

МАГНІТИК, а, ч., фіз. 1. Зменш. до **магніт**.

2. Одна з найменших магнітних частинок, з яких складається магніт. *У ненамагніченій сталі атомні магнітики розташовані безладно, отже, дія кожного знищується зворотною дією обернено розташованого магнітика (Цікава фізика., 1950, 194).*

МАГНІТИТИ, ічу, ітиш, недок., перех., фіз. Надавати чомусь властивостей магніту.

МАГНІТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **магніт**. *Відомо, що залізо і його сплави при низьких температурах виявляють сильні магнітні властивості (Наука., 9, 1956, 7); Коли наповнити киснем мильний пузир і помістити його між полюсами сильного електромагніту, пузир під впливом невидимих магнітних сил помітно витягнеться від одного полюса до другого (Цікава фізика., 1950, 192); Магнітний потік; Магнітна індукція; * Образно. Чи їй справді щось Силу магнітну дало, Чи вродилась вона чародійкою: Цілий вечір з другою танцюю на зло, А душа умліва за Марійкою (С. Ол., Вибр., 1959, 198).*

△ **Магнітне поле** — простір навколо магніту або електричного струму, у якому виявляються дії сил на тіла, що можуть намагнічуватися. *Скрізь, де є електричний струм, тобто рухомі електричні заряди, існує і магнітне поле (Курс фізики, III, 1956, 145).*

2. Який має властивості магніту; намагнічений. *Магнітні сталі застосовуються для виготовлення постійних магнітів (Токарна справа, 1957, 58).*

△ **Магнітна стрілка** — тонкий ромбоподібний магніт, що вільно обертається навколо вертикальної осі й завжди звернений одним кінцем на північ; **Магнітний залізняк** — те саме, що **магнетит**.

3. Який діє на ґрунті застосування магнетизму (у 1 знач.). — *Треба тільки передати по ваших лініях, щоб дорогою не клеїли [підпільники] до твого поїзда магнітних мін та інших сюрпризів... (Ю. Янов., I, 1954, 236); Магнітний підсилювач; // Здійснюваний на ґрунті застосування магніту. Магнітний звукозапис.*

4. Пов'язаний з явищами земного магнетизму.

△ **Магнітна аномалія** див. **аномалія**; **Магнітна бұря** — короткочасна різка зміна магнітного поля Землі, пов'язана з утворенням і розвитком сонячних плям. *Встановлено, що багато явищ на Землі — полярні*

саява, магнітні бурі й умови чутності радіостанцій пов'язані з сонячною діяльністю (Бесіди про всесвіт, 1953, 93); **Магнітний полюс** — точка на земній кулі, де магнітна стрілка набуває вертикального положення.

МАГНІТНІСТЬ, ності, ж., рідко. Те саме, що **магнетизм** 1. На окремих ділянках.. залізисті кварцити характеризуються малою магнітністю (Наука., 7, 1957, 10); При проходженні пересушеного паперу через друкарські машини в ньому виникає статична електрика, або, як називають її поліграфісти, — магнітність (Рад. Укр., 17.VI 1962, 2).

МАГНІТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **магніт**, напр.: **магнітоелектричний** і т. ін.; слову **магнітний**, напр.: **магнітометрія**, **магніторобізка** тощо.

МАГНІТОГРАФ, а, ч. Прилад для реєстрації змін магнітного поля Землі.

МАГНІТОЛОГ, а, ч. Фахівець, що досліджує магнітні явища. Численні.. партії магнітологів, метеорологів.. обстежили узбережжя та деякі глибинні райони [Антарктиди] (Наука., 6, 1962, 47).

МАГНІТОМЕТР, а, ч. Прилад для вимірювання напруженості магнітного поля. За повідомленням іноземної преси, у США розроблено протонний векторний магнітометр для вимірювання магнітного поля Землі (Наука., 2, 1959, 59).

МАГНІТОМЕТРИЧНИЙ, а, е. Здійснюваний за допомогою магнітометра. *Магнітометричне знімання.*

МАГНІТОФОН, а, ч. Апарат для магнітного запису та відтворення звуку. *Всі музичні номери в доброму виконанні симфонічних ансамблів.. записані на магнітофон і по ходу вистави відтворюються через динаміки* (Мист., 6, 1958, 45); *Вечорами Харві включав магнітофон* (Рибак, Час., 1960, 87); * У порівн. *Шофер заговорив, як заведений магнітофон, і вже не змовк до самого вокзалу* (Дмит., Розлука, 1957, 234).

МАГНІТОФОННИЙ, а, е. Прикм. до **магнітофону**. *Таїса тримається біля тої хитромудрої магнітофонної апаратури просто, діловито* (Вол., Наддн. висоти, 1953, 132); // Признач. для магнітофона. *Магнітофонна стрічка*; // Здійснюваний за допомогою магнітофона. *Магнітофонний запис.*

МАГНОЛІЄВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **магнолії**; // Власт. магнолії. *Магнолієвий запах*; // Який добувають із цвіту магнолії. *Магнолієва олія.*

2. у знач. ім. **магнолієві**, вих, мн. Назва родини дводольних деревних і кущових рослин, представниками якої є магнолія, тюльпанове дерево, лимонник і т. ін.

МАГНОЛІЯ, ї, ж. Субтропічне дерево або кущ із великими білими запашними квітками й темно-зеленим блискучим листям. *Листя широке магнолій важке, нерухоме Кованим сріблом здається* (Л. Укр., I, 1951, 163); *Знавецьке око Сахно помітило найрідкісніші субтропічні рослини. Кедр, магнолії, пальми й олеандри розкидані були групами тут і там* (Смолич, I, 1958, 56); *Розквітли воскові чаші магнолій* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 366).

МАГО, невідм., ж. Безхвоста мавпа родини мавпоподібних.

МАГОГ див. гог.

МАГОГА див. góga.

МАГОМЕТАНИН, а, ч. Той, хто визнає магометанство; мусульманин. *Навіть магометани ніколи не мучили так християн, як мучили український народ пани римські католики* (Довж., III, 1960, 78).

МАГОМЕТАНКА, и, ж. Жін. до **магометанин**.

МАГОМЕТАНСТВО, а, с. Релігія, яку, за араб-

ськими легендами, заснував пророк Магомет у VII ст.; мусульманство, іслам.

МАГОМЕТАНСЬКИЙ, а, е. Стос. до магометанства й магометан. *Магометанська віра; Магометанська мечеть.*

МАДАМ, невідм., ж. 1. Назва заміжньої жінки у Франції (присяднувана, звичайно, до прізвища), що поширилась і в деяких інших буржуазних країнах; пані. *За шинквасом сиділа в надвечірні години мадам Фелісьє — дебела й красива дама рембрандтівського типу, господиня цієї крамнички* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 51); // Увічливе звертання до такої жінки. — *Я ж благав її: мадам, Ох, простіть, я не фривольний Гетеманець, я належу До моїх поетів швабських* (Л. Укр., IV, 1954, 185); — *Мадам! — тихо скрикнув гарнесенький пан Роздобудько, злегка вдарив пані Купу по руці* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 261); // Іронічне або жартівливе звертання до жінки. — *Ех, як не скочить моя мегера, як не вихопить діжку в мене перед носом, як не забелькоче!* «*Фе, — кажу, — мадам, навіщо так хвилюватися?*» (Коцюб., I, 1955, 200); — *Замість любові до людей — вбиваємо їх. — Великодушна мадам, не людей вбиваємо, а фашистів, — з підкресленою галантністю поправив її Андрій* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 58).

2. дорев., розм. Гувернантка. *Панни познайомились і завели веселу розмову; бренькали на гітарі, а потім пішли танцювати, показуючи, як вчила їх мадам* (Н.-Лев., III, 1956, 186).

МАДАПОЛАМ, розм. **МАДЕПОЛАМ**, у, ч. Біла бавовняна тканина, з якої переважно шують білизну. *Ой, артіль, моя «Трояндо», маркізет, мадаполам! Вишивала я узор з тривогою пополам* (Тич., I, 1957, 169).

МАДАПОЛАМОВИЙ, а, е. Прикм. до **мадаполам**; // Пошитий із мадаполаму.

МАДЕМУАЗЕЛЬ, невідм., ж. Назва незаміжньої жінки у Франції (присяднувана, звичайно, до прізвища або імені), що поширилась і в деяких інших буржуазних країнах; панна. — *Розповідай, — звелів єпископ. — Самій тільки мадемуазель Кармелі... — почав був Філіпп* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 255); // Увічливе звертання до такої жінки.

МАДЕПОЛАМ див. мадаполам.

МАДЕРА, и, ж. Сорт міцного вина, яке виготовляють із білих або рожевих сортів винограду.

МАДОННА, и, ж. У католиків — назва матері Христа; богородиця. [О р е с т:] *Кульм мадонни і культ дами серця зливались в одно* (Л. Укр., II, 1951, 24); *Під стінкою стояв вузенький столик, на зразок вітарного престолу, і полинялий образ католицької мадонни, ледь-ледь освітленої лампадкою* (Довж., I, 1958, 243); // Зображення богородиці. *Перед мадонною блимаючим світлом блищала свічка* (Кобр., Вибр., 1954, 210).

МАДРИГАЛЬ, а, ч. 1. Невеликий хвалебний вірш, присвячений дамі. *За ввічливі станси, гучні мадригали Вродливиці теж нагороду давали, — Не знали погорди співці* (Л. Укр., I, 1951, 171); *Він цілував минулої ночі, Кохайлик, оті її губи, що про них поети наскладали стоси мадригалів* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 440).

2. заст. Комплімент, похвала. *Замість говорити дівчині приємні речі або бодай вести себе так, щоб вона могла говорити йому всякі милі серцю «мадригали», він розводить їй про справи, які анітрохи їй не обходять* (Вільде, Сестри., 1958, 381); *Не вірю кінокамері. Не вірю Книжкам [про Париж], у яких суцільний мадригал* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 106).

3. *заст.* Вид вокального твору ліричного характеру. *Мадригал «Амаріллі» Каччіні.*

МАДЯР *див.* мадяри.

МАДЯРИ, ів, *мн.* (одн. мадя́р, а, ч.; мадя́рка, и, ж.). Те саме, що *угорці*. *Угорці, або мадяри, за мовою належать до фінно-угорської групи народів (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 26); — А ви чого ж це не писали? — суворо перебуває Хому замполіт. — На чорнявих мадярок задивились? (Гончар, III, 1959, 204).*

МАДЯРИЗАЦІЯ, і, *ж.* Дія за знач. мадяризувати. В Закарпатській Україні [у XVIII ст.], де проводилась політика мадяризації, існувала невелика кількість церковно-уніатських шкіл з викладанням «руською» (так у той час називалась там українська) мовою (Іст. УРСР, I, 1953, 374).

МАДЯРИЗМ, у, ч. Слово або вислів, запозичений з угорської мови або утворений під її впливом. *Що є справді нове і цінне в тих оповіданнях і поученнях, так се їх мова — проста, народна, з мадяризмами і полонізмами, вживаними в даній місцевості (Фр., XVI, 1955, 323).*

МАДЯРИЗУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* Примусово насаджувати угорську мову, культуру, звичаї. — *Я не знаю, — говорив далі пан З. з добродушно-погордливым усміхом, — там, за Карпатами, говорять і думають, що ми мадяризуємо руснаків (Фр., III, 1950, 223); Австро-німецькі, польські, угорські реакціонери вживали всіх заходів, щоб онімежити, полонізувати, мадяризувати український народ (Іст. укр. літ., I, 1954, 201).*

МАДЯРКА *див.* мадяри.

МАДЯРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мадяри й Мадярщина; угорський. *З'явилися на часок мадярські студенти-екскурсанти, мандрівці з чорними блискучими очима, з замлілими жовтуватими лицями (Н.-Лев., II, 1956, 395); Марійчин батько в вир боїв пішов у перші дні, а потім голову зложив в мадярській стороні (Гонч., Вибр., 1959, 327).*

МАЄСТРО, *невідм., ч.* 1. *заст.* Шаноблива назва видатного музиканта, композитора, художника. *Як то тепер Ліда з музикою? Певне, частіше співає дуети з Маусіком, ніж вигравас твори величних маєстро? (Л. Укр., V, 1955, 33); А, може, якийсь з давніх знайомих її, маєстро, теж робить турне, як і вона (Ле, Вибр., 1939, 204); // Звертання до такої особи. — Браво, маєстро! Тепер ми включимо до нашої програми нові розділи (Кач., II, 1958, 330).*

2. Звання, що надається видатним майстрам-шахістам у деяких закордонних країнах; // Особа, що має таке звання.

МАЄВИЙ, а, е, *розм., рідко.* Прикм. до май¹. *Сонцем маєвим нехай наше слово заблисне, заграє, Жаль наш маєвим дощем хай на лани капотить (Фр., XIII, 1954, 306); Маєвий день був красний, люди по огородах, по полях працювали (Ков., Тв., 1958, 76).*

МАЄВО *див.* майво.

МАЄСТАТ, у, ч., *зах.* Велич, величчя *А сонце звільна, велично і супокійно виринало в своїм маєстаті (Фр., VII, 1951, 149); [Г о л о с п о к л и к а ч а:] Оскаржений, що сам себе зве Парвус, образив тяжко маєстат святині і через те утратив право слова (Л. Укр., II, 1951, 531).*

МАЄСТАТИЧНИЙ, а, е, *зах.* Величний. *Бургомістр посміхався.. Рухи в нього були маєстатичні, мов виконував він урочистий ритуал (Загреб., Європа. Захід, 1961, 106).*

МАЄСТАТИЧНО, *зах.* Присл. до маєстатичний. *Вона встала, усміхнулась і маєстатично зійшла і собі ж у сад (Фр., VIII, 1952, 283).*

МАЄТКОВИЙ, а, е. Прикм. до маєток. *Державний банк забирає справки про маєткове становище, а в мене маєтку чортма (Сам., II, 1958, 475); Незручно [Безбородькові] попросити пані Бровко докладніше викласти свою думку про маєтковий стан Річинських (Вільде, Сестри., 1958, 214).*

МАЄТНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що багатий 1; *заможний.* *Брати Калиновичі — заможні, ба навіть дуже маєтні люди (Фр., VI, 1951, 203); Біля порога він зупинив людей. — Гу-у, — вигукував, як маєтний господар. — Касю, винеси коновку води! (Чорн., Потік., 1956, 14).*

МАЄТНІСТЬ, ності, *ж.* 1. *тільки одн., рідко.* Те саме, що майно¹. *Він вже став заможним, мав маєтність і був кандидатом на правдивого діди́ча з селян (Н.-Лев., IV, 1956, 55); [Г і б с о н:] У вас було забезпечене майбутнє, вільне життя, маєтність, гарна дружина (Собко, П'єси, 1958, 93).*

2. *перев. мн., заст.* Маєток (у 1 знач.). *Князі Вишневецькі владали на Україні великими маєтностями (Стор., I, 1957, 365); Велика Жовтнева революція відібрала від капіталістів і поміщиків їх привілеї і їх багатства, віддала всі їх маєтності визискуваним раніше трудівникам.. на вічне володіння (Смолич, VI, 1959, 541).*

МАЄТОК, тку, ч. 1. Земельне володіння поміщика, найчастіше із садибою та будинком. *Буйні ліси поперепинали його маєтки і вздовж, і вишир, і впоперек (Мирний, IV, 1955, 219); Панський маєток перейшов до народу (Коцюб., II, 1955, 83); [Б а с о в:] Я управитель маєтку міністра Терещенка (Корн., I, 1955, 161); // Поміщицький будинок. Біля пошти звернули [селяни] на руїни колишнього маєтку (Головко, II, 1957, 183); А осторонь, за річкою, на крутому березі, якимсь дивовижним контрастом височів над селом, відбиваючись у воді вогнями, пишний панський маєток (Баш, На землі., 1957, 3).*

2. *рідко.* Те саме, що майно¹. *Утопив свій маєток у животі! (Укр.. присл., 1955, 208); — Для перемоги батьківщини всі повинні жертвувати маєтком і життям (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 26); // Грошові достатки. Маєток його доходить до мільйона (Фр., VIII, 1952, 327).*

Доробітисся (прийти до) маєтку, *рідко* — збагатитися. *Казали, що доробився [Йойна] маєтку, гендлюючи волами, а тепер хотів розбагатіти в Бориславі (Фр., IV, 1950, 10).*

МАЖА, і, *ж.* 1. *заст.* Чумацький віз. *Бряжчать мережані ярма з терновими занозами, поскрипують нові чумацькі мажі, вкриті шкурами, закурені в далекій дорозі (Коцюб., I, 1955, 180); На добру чверть милі розтягнулася валка. Риплять довжелезні мажі, ковані залізом, як рипіли за часів Святославових (Тулуб, Людологи, I, 1957, 380); * У порівн. Скриплять вози, немов чумацькі мажі, Та не до Криму шлях лежить — в Сибір (Мал., Книга., 1954, 88); // чого. Міра ваги або об'єму, що дорівнює місткості одного чумацького воза. [Т р е т і й ч у м а к:] У нас же так: щоб лисих [турків] напоїти, то треба кварту брати. А за ню [неї] ярмо віддай шинкароці чи солі надси з третину мажі (Голов., Драми, 1958, 104).*

2. *діал.* Віз (*див.* віз¹ 1). *Курять дороги за півторатонками, тракторами-тягачами, безтарками, простими мажами (Ю. Янов., II, 1954, 179); По шляхах І пішо, й кінно, на селянських мажах Убогий люд із радістю в очах Спішив у Переяслав (Забашта, Вибр., 1958, 96).*

МАЖАРА, и, *ж.*, *діал.* 1. На півдні України та на Північному Кавказі — великий довгий віз. *Низом*

понад рікою ступав босоніж селянин, підганяючи волів, що тягли довгу, як той день, мажару з сіном (Рибак, На світанку, 1940, 4); Крім автомашин, на вивантаженні зерна з-під комбайнів зайнято 16 мажар (Рад. Укр., 15.VII 1959, 3).

2. Мажа (у 1 знач.). З року в рік безконечними валками рухались сюди зі степових економій рипучі чумацькі мажари (Гончар, Таврія., 1957, 301).

МАЖОР, у, ч. 1. Музичний лад, акорд якого складається з великої та малої терції й має бадьоре, радісне звучання; протилежне мінор. Революційні пісні звучать бадьоро, піднесено; в них переважає мажор, такий характерний для пісень радянського періоду (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 33); Пісня старовинна, мінорна, але вони [дівчата] співають її в такому радісному мажорі, і широко розкриті роти їх такі прекрасні, що нічого наче в світі більш прекрасного не існує для мене в цю мить (Довж., Зач. Десна, 1957, 520); // у знач. прикм. Гама до мажор.

2. перен., книжн. Бадьорий, радісний настрій, характер і т. ін. Мажор чергується в книзі [І. Франка «З вершин і низин»] з мінором, лірика громадянська з інтимною, образи алегоричного характеру з образами реалістичними (Від давнини., I, 1960, 450); Мажор нашого життя не затіниш ніяким затишком (Ле, Мої листи. 1945, 6).

МАЖОРДОМ, а, ч. 1. заст. Старший служник у багатому панському домі; дворецький. Вусатий мажордом вказав капітанові на сходи (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 8).

2. У Франкській державі V—VIII ст. — особа, що займала найвищу державну посаду.

МАЖОРИТАРНИЙ, а, е, спец. Який ґрунтується на більшості.

△ **Мажоритарна виборча система** — у деяких капіталістичних країнах — антидемократична система виборів, на підставі якої враховуються тільки голоси, подані за кандидата тієї партії, що одержала в окрузі більшість голосів.

МАЖОРНИЙ, а, е. 1. Стос. до мажору (у 1 знач.), який ґрунтується на ньому. Є в українській народній музиці багато й мажорних мелодій (Іст. укр. музики, 1922, 82); У засмучену кімнату, як вихор, влетіла мажорна музика (Головко, Літа., 1956, 199); Музика була на нього струєю грайливих, іскристих, мажорних акордів (Смолич, II, 1958, 37); * Образно. Буде все мажорний лад, Бо звелів уже уряд, Щоб голодні жебраки Веселились залюбки (Сам., I, 1958, 239).

2. перен. Бадьорий, радісний. Рашель пише мені досить часто, листи милі, але як завжди короткі, настрої досить мажорний (Л. Укр., V, 1956, 112); Йому кожен.. здавався в такий мажорний ранок добрим другом (Ле, Клен. лист, 1960, 220).

МАЖОРНО. Присл. до мажорний. Мажорно звучить пісня.

МАЗ¹, а, ч. Більярдний кий з брусом на кінці для надання йому рівноваги й полегшення гри.

МАЗ², у, ч. У більярдній і картярській грі — сума, яку до ставки гравця додає інший гравець, що дає право останньому на частку виграшу.

МАЗАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається мазанням. Мазальник шкіри.

МАЗАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до мазальник. П'ять мазальниць обмазали.. управу за два дні (Н.-Лев., IV, 1956, 164); Мазальниці стоять мовчки, втупивши очі в землю (Багмут, Опов., 1959, 13).

МАЗАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до мазати 1. Пригадую собі, що мені страшенно докучало якесь скрипіння, немовби попри моє ліжко ненастанно їздив

дерев'яний, ніколи не мазаний бойківський віз (Фр., IV, 1950, 179); І стогни не вкриті, І покої не мазані (Шевч., II, 1953, 276); Віддалік від корівника стояло кілька давно не мазаних хат (Збан., Єдина, 1959, 346); // у знач. прикм. Гарна мазана пальниця, а не дитина (Номис, 1864, № 9211).

◇ **Однім міром мазані див. міро.**

2. у знач. прикм. Те саме, що розпещений. Малий хлопчик, Матвійко, що був у своїй мамі дуже мазаний, ..жирує на подушках та вигукує, аж у вухах лящить (Вас., II, 1959, 465); Настя вигнула талію, як мазана кицька вигинає спинку, й взяла букет (Н.-Лев., III, 1956, 237).

МАЗАНІНА, и, ж., зневажл. Невміло, погано зроблений малюнок. На перегородці в кімнаті висіла здорова картина — олеографія.. Ця пістрява червоно-синя мазанина надавала світлиці веселенький вигляд (Н.-Лев., IV, 1956, 136); Часто буває, що художник, митець з почуттям та розумом, побачивши мазанину бездари, не відчуває радості від своєї переваги (Дмит., Наречена, 1959, 29); // Погано, неохайно виконана (переважно написана) робота. [Р а х м і л ь:] То документ без підпису, без легалізації — так собі, писарева мазанина (Фр., IX, 1952, 71).

МАЗАНКА, и, ж. Хата, зроблена з глини, сирцевої цегли або хмизу, обмазаного глиною. Мій маїшталір, в'їхавши на двір, поминув мазанку і зупинив коней біля рубленої хати старосвітської будови (Стор., I, 1957, 225); Присадкуваті руді мазанки повгрузили в землю (Гончар, Таврія., 1957, 15).

МАЗАНКОВИЙ, а, е. Побудований як мазанка. Дерев'яні будівлі [лісостепу] зовнішнім виглядом наближаються до мазанкових.. хат (Дерев. зодч. Укр., 1949, 12).

МАЗАННЯ, я, с. Дія за знач. мазати 1. — А я коло хати такого мазання мала, що ще й досі болять мене, любки, руки й ноги, а крижі як перебиті (Коцюб., I, 1955, 51); У хаті — гармидер, як це завжди буває під час мазання: стіни голі (Головко, II, 1957, 98).

МАЗАТИ, ма́жу, ма́жеш; наказ. сп. маж; недок. 1. перех. Покривати шаром чогось рідкого або жирного. І завелась на ставі геркотня, Гусине діло закипіло: Таскають грязь і глей зо дна Да мажуть Лебеда, щоб пір'я посіріло (Греб., I, 1957, 44); Перше я мазала руку йодом і мочила в солоній воді, але од йоду дуже шкіра злазить, то я тепер не мажу і не держу в воді (Л. Укр., V, 1956, 6); Крайнев мазав дірчастий шматочок французької булки маслом (Собко, Зор. крила, 1950, 63); * Образно. Хто маже, той і їде (Укр. присл., 1955, 17); // Укривати шаром глини. — А хіба ж ти не міряла сіней мотузком, як мазала діл та стіни? — обізва-лась Кайдашиха (Н.-Лев., II, 1956, 328); // Білити. Вона поздіймала з стін образи, помила їх та заходила мазати хату (Коцюб., I, 1955, 53); Плакала під у хаті, Біла, немов голубка, Хто ж мене мазать буде, Взяли Марусю люди (Забашта, Квіт., 1960, 118); // неперех., по чому. Робити мазки на якійсь поверхні. Бере [Любов] великого пензля, шпарко маже по дощечці, потім кидає скриньку на землю, фарби і пензлі розсипаються (Л. Укр., II, 1951, 62).

◇ **Мазати п'яти (п'ятки) сáлом див. сáло; Мазати речі [по губах] ме́дом** — говорити облесливо; підлещуватися до когось. Там пан-гаман по сто рублів дає Пройдисвіту, що речі медом маже (Гл., Вибр., 1957, 251).

2. перех., розм. Те саме, що бруднити 1. Мазати одяг; Мазати книжку руками.

3. перех. і без додатка, зневажл. Невміло, погано малювати. Думаєте, що він [маляр] так малював собі

просто, абияк, що тільки розміша краску чи червону, чи буракову, чи жовту, та так просто й маже чи стіл, чи скриню? (Кв.-Осн., II, 1956, 5); — Якось знічев'я взяв я олівця та шматок паперу, а на стіні в нашій кімнаті отак висів козак Мамай з кобзою, то я й почав собі мазати (Збан., Єдина, 1959, 141).

4. *перех.*, *перен.*, *розм.* Те саме, що **розпещувати**; балувати (у 1 знач.). Усі тітки, дядини та кузинки так само пестили Настусю, мазали її та хвалили (Н.-Лев., IV, 1956, 228).

◇ **Мазати звérху пирогóm** кого — розпещувати, балувати кого-небудь. — Цить, блазню! Ти, видно, не був ні в кого в руках, видно, не держано тебе як слід... Мазали тебе звérху пирогом... (Мирний, I, 1954, 162).

5. *неперех.*, *фам.* Промахуватися (під час стріляння, у гри). — От і промазав, — докірливо буркнув Марко Іванович. — Як і завжди мажеш. Хіба пугній мисливець б'є всидячку? (Баш, Надія, 1960, 375).

6. *перех.*, *розм.* Те саме, що **квácати** 2.

МАЗАТИСЯ, ма́жуся, ма́жешся; *наказ. сп.* ма́жся; *недок.* 1. *чим.* Покривати себе чимось рідким або жирним; // *розм.* Підмальовувати обличчя фарбою, гримом і т. ін.; фарбуватися, гримуватися. Актори почали мазатися, як кому подобалось. Публіка стала була вимагати, щоб учителька дозволила й їм помазатися хоч однією сажею (Вас., I, 1959, 119); Ліза глянула на неї і подумала: «Яка ж вона вродлива! Тільки даремно цією помадою мажеться» (Руд., Вітер., 1958, 128).

2. *розм.* Те саме, що **бруднітися**. — Мені дозволите з вами [в кабінку]?.. Овсійович, зиркнувши на фетровий капелюх і темно-синє демісезонне пальто Неделіна, резонно зауважив: — А вам варто мазатися? (Логв., Давні рани, 1961, 141).

3. Братися (у 10 знач.), липнути, приставати. Борокування треба провадити вибірково й саме тоді, коли ґрунт не мажеться, а добре розпушується (Колг. Укр., 3, 1954, 14); Крізь весняну хмарину бризнув теплий дощ. Ґрунт почав мазатись (Чорн., Визвол. земля, 1959, 53).

4. до кого, *перен.*, *фам.* Те саме, що **підлещуватися**. — Кульгавий до тебе не мажеться? — Яків? — Так. — Заглядає в душу... (Ю. Янов., I, 1954, 226).

5. *Пас.* до **мазати** 1. До́лівка було мажеться (Барв., Опов., 1902, 54).

МАЗДЕЇЗМ, у, ч. Релігія Ірану та Середньої Азії, що ґрунтується на культі божества світла й добра — Мазди.

МАЗЕПА, и, ч. і ж., *лайл.* Про неохайну, грубувату або нерозумну людину. У нас у селі мазепою лаються: от як дурна людина, чого не зрозуміє, так кажуть: ах ти мазепа! (Сл. Гр.): [Х а р и т о н:] Як напнеш сірячину — «Ти мужик! Хамло! Мазепа!..» (Кроп., II, 1958, 47).

МАЗЙЛО, а, с. 1. *розм.* Те саме, що **мастіло** 1. Не поспішаючи, він наблизився до паровоза, дістав звідти мазничку, підійшов до осі під тендером і заходився поратись коло неї, наливаючи туди мазила (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 60).

2. *діал.* Квач (у 1 знач.). І мазниця, і мазило уже мені надостило (Чуб., V, 1874, 1061); Василько наготовив клейстеру, мазило і заховав усе в дуплі бука (Турч., Зорі..., 1950, 11).

МАЗІЙ, я́, ч. 1. *зневажл.* Про поганого художника.

2. *розм.* Те саме, що **песту́н**. — Мовчи, мазій, — каже Явтух Каленикович, — бач, який пащекуватий! (Ю. Янов., II, 1954, 207).

МАЗІЙКА, и, ж., *розм.* Жін. до **мазі́й** 2.

МАЗКА, и, ж., *розм.*, *рідко.* Те саме, що **штукату́рка**. Поламлені карнизи, побиті вікна, пошпугована мазка,

облуплені стовпи — все виглядало непривітним та страшним (Мирний, III, 1954, 305).

МАЗКА́, й, ж., *розм.* Кров, що витекла з рани. Гей, хто зо мною вийде битись..? Мазкою хоче хто умитись? (Котл., I, 1952, 93); — Сорочка.. зашкарубла, як кора на дереві, штани умазані в волячу мазку, бо кров волам пускаю (Коцюб., II, 1955, 18); З розбитого носа йому текла червона мазка (Панч, Гомон. Україна, 1954, 113).

◇ **Спустіти мазку́** кому — побити когось до крові. — Я йому спустив кулаками чимало мазки (Н.-Лев., II, 1956, 145).

МАЗКІЙ, а́, е́. 1. Який легко забруднюється, вимазується. Мазка тканина.

2. Який бруднить, вимазує. Мазка стіна.

МАЗНИ́ЦЯ, і, ж. Посуд для дьогтю. І туди [до крамниці] чума́к заходить з мазницею сміло (Рудан., Тв., 1956, 112); Грицько нову мазницю почепив (Барв., Опов., 1902, 137); — Людина він сердечна, хоч пика в нього чорна, як дьоготь у мазниці (Тулуб, Людолови, I, 1957, 447).

МАЗНИ́ЧКА, и, ж. Зменш. до **мазні́ця**. Не поспішаючи, він наблизився до паровоза, дістав звідти мазничку, підійшов до осі під тендером і заходився поратись коло неї, наливаючи туди мазила (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 60).

◇ **Чепурне́нький**, як **мазні́чка**, *ірон.*, *жарт.* — неохайний, нечепура. — Чого ж ти [пан Ку́па] такий веселий? Та й чепурне́нький сьогодні, як мазничка? (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 426).

МАЗНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.*, *перех.* 1. *Однокр.* до **ма́зати** 1. З її прикладу Маса́ протягла руку до якоїсь посудини, що стояла в костьолі коло дверей, і мазнула собі по чолі (Свидн., Люборацькі, 1955, 61); Баба Секлета вмочила палець у чорну кров, мазнула Лукі́ї лоба (Донч., III, 1956, 134); // *розм.* Доторкнувшись чимось до поверхні чого-небудь, трохи потягти, провести. Скільки б разів не проходив Мишуня повз машину, він ніколи не пропускав випадку мазнути по ній чистою ганчіркою (Ю. Янов., II, 1954, 135).

◇ **Мазну́ти ме́дом по губі́ (губа́х)** кого — підлещуючись до когось, сказати щось приємне. — Життя солодкого бажаю Я всім так саме, як собі, І через те вас поспішаю Мазнути медом по губі́ (Сам., I, 1958, 230).

2. *фам.* Ударити, ляснути. [М и к и т а:] Гляди, щоб я тебе .. не мазнув по губах! Щось у мене дуже сверблять руки! (Кроп., I, 1958, 79); — Ох я ж його я-ак мазну в ухо, аж звалився з парти (Головко, II, 1957, 86).

МАЗО́К, зка́, ч. 1. Накладання фарби (гриму, клею тощо) коротким рухом, ледве торкаючись пензлем і т. ін. Сергій Сергійович замовк. Узяв тоненьку щіточку, зробив легенький мазок на картині й замріявся (Є. Кравч., Квіти., 1959, 47); Козака Мамая.., крім сили духу геніального маляра, вразило.. вільне вираження колориту, упевнений мазок повним пензлем (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 76); // Накладена таким рухом фарба, грим і т. ін. Пензель торкається полотна і залишає на ньому ледве вловимі мазки (Ткач, Крута хвиля, 1956, 314); Твердою рукою професіонала він поклав перші мазки гриму, надаючи обличчю потрібного виразу (Дмит., Наречена, 1959, 126); Муляр важко зітхнув, розтер кельнею мазок і похитав головою (Козл., Пов. і опов., 1949, 227); * Образно. Ранкове сонце кидало рожеві мазки на білі кашки та придорожній пирій (Руд., Вітер., 1958, 164).

2. *перен.* У літературному творі — дрібна виразна деталь художнього зображення. Для постаті героя комедії, виниклої на тлі споминів про батька, автор

не пошкодував комічних мазків (Рильський, III, 1956, 342).

3. мед. Невелика кількість крові, слизу тощо, яку беруть у людини для аналізу. Для взяття мазка користуються спеціальними стерильними ватними тампонами (Заг. догляд за хворими, 1957, 109); — У нього, мабуть, дуже гостра форма дифтериту... Я пришлю медсестру, вона візьме мазок з горла на аналіз (Собко, Звич. життя, 1957, 87).

МАЗОНґТИ, нґ, неш, док., перех. Підсил. до мазнґти. Помастиш сальцем черствий хліб, трошечки мазонеш по окрайцю, а проникливий Комар тут як тут: «Не дуже масти, а то живіт заболить...» (Ковінка, Кутя., 1960, 27).

МАЗґН, а, ч., розм. Те саме, що пестґн; улюбленець. Чи батьків синок, чи материн мазґн (Номис, 1864, № 9310); Ото під таким доглядом і ріс Пилипко, піднімався на ноги і став мазґном своїм і чужим (Мирний, IV, 1955, 297); Оверко — той, звісно, дівочий мазґн, зрідка коли приложиться до чарки (Горд., II, 1959, 164).

МАЗґНЕЦЬ, нґя, ч. Зменш.-пестл. до мазґн. Мала мама одинця, Одинця-мазґнця (Бойко, Ростіть., 1959, 76).

МАЗґНКА, и, ж., розм. Жін. до мазґн. Юрко буквально онімів, пізнавши в складі ланки й ніжну лілею, як він сам її називав, мамину мазґнку Пазю (Ю. Янов., II, 1958, 375).

МАЗґНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до мазґн. [В і в д я:] А що син ваш, то вже він мусить вам без супереки скоритися; мізинчик же, та ще й мазґнчик! (Кроп., II, 1958, 127); Василь розчулений добрістю матері, йому кортить, як колись у дитячі роки, пригорнутися до її щок, але він знаходить у собі силу стриматися, — він же не малий мазґнчик, а цілком доросла людина (Д. Бедзик, Плем'я., 1958, 19).

МАЗґР, а, ч. 1. див. мазґри.

2. заст. Мазурка (у 2 знач.). «Де цимбали? грай, псявіро!» Аж корчма трясеться — Краков'яка оддирають, Вальса та мазура (Шевч., I, 1951, 89); Панна Маня пішла танцювати мазура (Мак., Вибр., 1954, 31).

МАЗґРИ, ів, мн. (одн. мазґр, а, ч.; мазґрка, и, ж.). Велика етнічна група поляків, що живе на північному сході Польщі й говорить одним із діалектів польської мови. Мене обступили й обстали мазурки та мазури, розпитували, з якого я краю, розказували про своє убоге життя (Н.-Лев., II, 1956, 392).

МАЗґРКА, и, ж. 1. див. мазґри.

2. Польський національний танець із тридольним тактом, що поширився в інших країнах як бальний. З бренькотом шабелі і острог мчали вони [пани] у бурхливій мазурці (Тулуб, Людолови, II, 1957, 564); // Музика до цього танцю, музичний твір у ритмі цього танцю. Шум помалу переходить у музику: чути давню мазурку (Вас., III, 1960, 222); Кларнет пискливо тягне краков'яка, Мазурки плине повідь голуба (Мал., II, 1948, 34).

МАЗґРКОВИЙ, а, е. Прикм. до мазґрка 2; // Власт. мазурці. У характеристиці Гетьманші та гостей композитор [М. Лисенко] звертається до мазуркових дроблень першої долі у тридольному розмірі (Укр. клас. опера, 1957, 246); Панна Юзя пробігла мазурковим кроком по довгій жовтенській, мов золотій, стежці до альтанки (Л. Укр., III, 1952, 666).

МАЗґРОК, рка, ч. Вид солодкого сухого печива з мигдалем. Ходила я і на базар, пекла мазурки, шила, прибирала (Л. Укр., V, 1956, 304); Коли гості впоралися з ними [стравами], подали десерт — фрукти,

горіхи, мигдаль і фісташки в меду, всякі солодкі тістечка, мазурки (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98).

МАЗґРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мазґри. Одного ясного погожого дня я пішов оглядати мазурське село (Н.-Лев., II, 1956, 391); // Власт. мазурам. Виступив наперед один робітник і, кланяючись низенько, випалив, як з фузії, своїм мазурським діалектом (Фр., III, 1950, 193); Прибувши в наш повіт з Добжинської землі тому багато літ, Вони всі звичай мазурські зберігали (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 204).

МАЗґТ, у, ч. Маслянистий залишок від нафти після відгону з неї гасу, бензину та газоліну. Мазут використовують як котельне паливо (Гірн. пром., 1957, 85); Вона полоще батькову сорочку, покращує де-не-де незмиваними плямами мазуту (Шиян, Баланда, 1957, 19).

МАЗґТНИЙ, а, е. Те саме, що мазґтовий. Мазґтний бруд.

МАЗґТОВИЙ, а, е. Прикм. до мазґт. Мазґтова пляма; Мазґтовий запах.

МАЗґХА, и, ж., розм. Жін. до мазґн. Мартоха немов спішилася натішитися сею дитиною і пестила її так, що Пріська з Улянкою аж зненавиділи мазґху (Л. Укр., III, 1952, 667); Хоче [Мирон] відійти від ліжка, але в цей час його охоплюють тонкі рученята дев'ятилітньої мазґхи (Стельмах, Хліб., 1959, 388).

МАЗґКАТИ, аю, аеш, недок., перех. і без додатка, зневажл. Те саме, що мазати 3. З якими гордощами мазґкав я на взір «цьоциних» такі «ружі», що аж сама «цьоця» бралася за голову (Фр., IV, 1950, 212).

МАЗґ, і, ж. 1. Масляниста суміш жирів з лікарськими речовинами для втирання в шкіру, змазування її. — Вони нас ніколи не забували... — Авжеж... чи порошку там, чи мазі якої... (Коцюб., II, 1955, 391); Генік вимив Іванові ноги, приклав до ран якоїсь цілющої мазі і забинтував (Кол., Терен., 1959, 379).

2. Густа жирна речовина для змащування чогось. Звивається, як муха в мазі (Номис, 1864, № 10993); Ропу варили у великих кітлах, домішували до неї висівоків та ометиці і робили мазь до возів (Фр., VIII, 1952, 349); Мазі добре прилипають і утримуються на поверхнях, що труться, витримують велику вагу при високих температурах і малих швидкостях (Слюс. справа, 1957, 316).

◇ Діло (справа і т. ін.) на мазі — справа йде добре, успішно. — От воно тепер, панове, се діло й на мазі, — .. закінчив своє оповідання голий козак (Морд., I, 1958, 137); — Здоров будь, Григорію Івановичу! — відповів Олександр Столяров, міцно тиснувши руку Котовському. — Страйк на мазі, тільки ж потрібна твоя допомога (Смолич, V, 1959, 217).

МАЗґКАТИ, аю, аеш, недок., перех., діал. Розпещувати. [І в а н:] Ганна Семенівна її [сестру] і її дітей дуже любить.. І тих своїх небожів так мазґкає й пестить!.. (Григ., Вибр., 1959, 469).

МАЇВКА, и, ж. 1. У дореволюційній Росії — нелегальні збори робітників у день 1 Травня. В 1894 році робітники міста [Києва] вперше відсвяткували Перше травня, провівши в Голосіївському лісі революційну маївку (Визначні місця Укр., 1958, 60); Де ви, хлопці тямкі, Що були на маївках..? (Руд., Поезії, 1949, 5).

2. Відпочинок весною на лоні природи. [Г о р п и н а (на перелазі):] Добри вечір! Хліб-сіль! Маївку справляєте? (Вас., III, 1960, 153); Ось вони цілою групою — хлопці, дівчата — сфотографовані між зеленню біля надмогильного пам'ятника батькові українського

театру — Кропивницькому. Ось маївка їхня в лісопарку (Гончар, Людина..., 1960, 40).

МАІС, у, ч., рідко. Те саме, що кукурудза. Ми полювали, а вони [метиси] зрощували пшеницю й маїс і по-стачали нам зброю (Кулик, Записки консула, 1958, 7).

МАІСОВИЙ, а, е, рідко. Прикм. до маїс. На землі стояли глиняні горщики, пательні, мішечки з маїсовим зерном (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 166).

МАІТИ, маю, маїш, недок., перех., діал. Заквітчувати. [В і й т:] Маєте маїти [школу], то звивайтеся швидко! (Фр., IX, 1952, 188); * Образно. Життя одному квітням все маїть, а терням преться до грудей другого (У. Кравч., Вибр., 1958, 72).

МАЙ¹, я, ч., розм., рідко. Те саме, що травень. Була веселенька [Галочка], як день у маї місяці (Кв.-Осн., II, 1956, 314); Недаром старі люди кажуть: теплий квітень, мокрий май — буде жито, як гай! (Дмит., Наречена, 1959, 155).

МАЙ², маю, ч., діал. Клевання, зелень. А тут їде віз повен маю — так на Поділлі звуть клевання (Свидн., Люборацькі, 1955, 185); І травень дощами проллється над краєм, Всю землю вкриваючи рясом і маєм (Перв., II, 1958, 135).

МАЙ³, присл., діал. 1. Мабуть. Говорив [Іван] тоді за призви, що його, май, в москалі візьмуть... (Л. Укр., III, 1952, 738).

2. Більше. Всі, що май боязливі, повтікали, .. лишилися три багачі та п'ять бідних (Стеф., I, 1949, 183).

МАЙБУТНІЙ, я, є. 1. Який настане, буде; прийдешній. Зустріла його привітно стара Лимериха і назвала сином, і розпитувала про господарство та товкмачила йому про .. майбутнє життя-буття (Вовчок, Вибр., 1937, 164); Ми збирали з сином жолуді дубові, І про день майбутній я казав синкові (Рильський, II, 1960, 83); Особливо важливо знати майбутню погоду для сільськогосподарських робіт (Фіз. геогр., 5, 1956, 95); // Який відбудеться. Незабаром Тася мала виїздити зовсім із нашого містечка, і ми довго мріяли про майбутні наші зустрічі (Вас., II, 1959, 312); Марко заговорив ізнов палко та натхненно про майбутню революцію (Головка, II, 1957, 230); // Який з'явиться, житиме пізніше. Ми йшли тернищами, та з крові, Що на шляху лишали ми, Ростимуть квіти пурпурові Перед майбутніми людьми (Павл., Бистрина, 1959, 8); // Який стане кимось (за соціальним станом, фахом і т. ін.). Хороші-хороші дівчатка! Майбутні матері майбутніх онуків та правнуків наших (Вишня, I, 1956, 312); Спить спокійно у другій кімнаті мій майбутній пілот, мій синок (Сос., II, 1958, 105); // Який буде зроблений, вирощений і т. ін. Високий, ніби багатопверховий будинок у риштованнях, стояв корпус майбутнього лінкора (Собко, Шлях..., 1948, 95); Пахло рідним Поділлям, прісними земляними соками, хмільною силою майбутніх урожаїв (Гончар, III, 1959, 315); // Який буде досягнутий. Я був розігрітий, як віск, своїми планами, майбутніми успіхами (Ю. Янов., II, 1958, 38).

△ **Майбутній час** — дієслівна категорія, що означає дію, яка має відбутися після моменту висловлювання. У сучасній [українській] мові розрізняють форми теперішнього, минулого, давноминулого й майбутнього часів (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 325).

2. у знач. ім. **майбутнє**, нього, с. Час, який настане. Добру хвилину стояли вони мовчазні, вдивляючись широко розплющеними очима в міську пітьму, в далеке минуле своє і своїх батьків і линучи думкою в майбутнє (Довж., I, 1958, 52); Вона була певна, що в майбутньому його жде щось незвичайне (Гончар, Тронка, 1963,

251); // Те, що буде, настане. Поле праці перед ними Розстелилось неозоре, І було майбутнє зримає, Як за річкою простори (Рильський, III, 1961, 129); Шевченко.. знав і розумів, що народ безсмертний, що справжня історія його народу не в минулому, а попереду, в майбутньому (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 71).

3. у знач. ім. **майбутнє**, нього, с. Те, що станеться, відбудеться з ким-, чим-небудь: доля (див. **доля**¹ 2). Майбутнє дітей було для неї цілим світом, одною думкою, одним бажанням (Кобр., Вибр., 1954, 5); Янек напівдрімав, напівмріяв про своє майбутнє (Туллуб, Людолови, I, 1957, 3); Майбутній мир і майбутнє нашої планети залежить від сьогоднішньої боротьби та її результатів (Наука..., 5, 1960, 10).

МАЙБУТНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що **майбутнє** (див. **майбутній** 2, 3). Майбутність — у веселім жарті, У серця стислому пориві, Майбутність — в гарті (Еллан, I, 1958, 122); Вода драгувалась із машиністом і його майбутністю. Вже холодний піт почав проступати на чолі (Ю. Янов., I, 1958, 112).

МАЙБУТТЯ, я, с., поет. Те саме, що **майбутнє** (див. **майбутній** 2, 3). В майбуття Я йду вперед без вороття (Мал., Запов. джерело, 1959, 6); В останній розмові з Ольгою Завадка пророчив їй незавидне майбуття з ласки швагра і лякав, що їй, Олі, доведеться жити.. на правах попелюшки (Вільде, Сестри..., 1958, 586).

МАЙБУТЬ, і, ж., поет., рідко. Те саме, що **майбутнє** (див. **майбутній** 2, 3). За днем, що одгорає, трохи жалко, Але вперед, чекає нас майбуття! (Сос., Близька далина, 1960, 35).

МАЙВО, рідко **МАЄВО**, а, с., поет. 1. Повільне, плавне коливання тонких, легких предметів під дією вітру. З дерев летить червоне листя, Все місто в майві прапорів (Вирган, В розп. літа, 1959, 36); Не спалили чужинці весну, вона струмилася в розбиті вікна тугими пасмами сонця та зеленим майвом каштанів (Гончар, Південь, 1951, 73).

2. Те саме, що **мерехтіння**. Там міста в рожевім майві, що були у млі, і у сонячному сяйві грають їх шпилі (Сос., Поезії, 1950, 49); А при багатті хлопці косарі І комбайнери у спецівках синіх Вплітають сміх до цих лугов осінніх, Ведуть пісні під маввом зорі (Мал., Звенигора, 1959, 283).

МАЙДАН, у, ч. 1. Велике незабудоване місце в селі або місті; площа. У Віфлезмі на майдані Зійшовся люд (Шевч., II, 1953, 314); Сіло сонце. На майдані Сяйні огнища горять І дівчата завітчані З парубками гомонять (Щог., Поезії, 1958, 245); На майдані коло церкви революція їде (Тич., I, 1957, 56); За невеличким квітником посеред асфальтованого майдану.. високо вгору підвелися сірі масиви будинків (Досв., Вибр., 1959, 217); // Базарна площа. Колись бувало сильний чуженин [чужинець] Слов'ян-рабів виводив на майдани (Л. Укр., I, 1951, 107).

2. Те саме, що **майданчик** 2. Ніч була місячна, світла, вони зупинились на шкільному майдані біля турніка (Гончар, Тронка, 1963, 96).

Будівельний майдан — те саме, що **Будівельний майданчик** (див. **майданчик**). На будівельному майдані люди складали в штабелі звезене дерево (Ле, Право..., 1957, 293); **Стартовий майдан** — місце для запускання ракет. Ракета раптом здригнулась, хмарина густого білого диму затягнула бетон стартового майдану (Собко, Срібний корабель, 1961, 29).

3. діал. Лісова галявина. Зелене молода трава по майданах і берегах (Вас., I, 1959, 114).

4. діал. Смолярня.

5. архл. Стародавня могила, розкопана згори.

МАЙДАНЕЦЬ, нця, ч., рідко. Зменш. до майдан 1, 2. **Робочий майданець** — місце для роботи. Вони доходять до печей та починають підніматися східцями до робочого майданця (Ю. Янов., IV, 1959, 150).

МАЙДАННИЙ, а, е. Те саме, що майдановий. Понімила майданна громада (Барв., Опов., 1902, 467).

МАЙДАНОВИЙ, а, е. Який є, міститься або відбувається на майдані (у 1, 2 знач.). Скік!.. і вже тоне [Настя] в тій темряві, що й наш Грицько втонує, бо майданове багаття, що круг нього гріючись розмовляли старі люди з Губрієм, ще й надто згустило темряву (Барв., Опов., 1902, 466); Майдановий ярмарок.

МАЙДАНЧИК, а, ч. 1. Зменш. до майдан 1, 3. Там он на майданчику бекають вівці (Тесл., 3 книги життя, 1948, 157); Петрик вийшов з вокзалу на майданчик (Ле, Історія радості, 1947, 249).

2. Невелике рівне місце на землі, призначене для чого-небудь. Проти кузні — добре утоптаний майданчик (Кол., Терен., 1959, 18); Майданчик для відпочинку; Танцювальний майданчик; Посадочний майданчик.

Будівельний (спортивний і т. ін.) майданчик — місце для будівництва, занять спортом і т. ін. На пагорбку розкинувся великий будівельний майданчик (Рад. Укр., 18.VIII 1959, 2); Оксана.. прибула на доповідь прямо з спортивного майданчика (Вільде, Сестри., 1958, 464); **Дитячий майданчик**: а) спеціально обладнане місце в саду, парку для дітей, де вони бавляться. Він зупинявся біля дитячих майданчиків, повних дівчорі (Томч., Готель., 1960, 291); б) те саме, що **Дитячий садок** (див. дитячий).

МАЙДАНЧИКОВИЙ, а, е. Прикм. до майданчик.

МАЙЖЕ, присл. Так, що трохи не вистачає до чого-небудь. Робота вже майже доходить кінця, коли Орфей раптом перестає грати (Л. Укр., I, 1951, 456); Пізно вночі, майже перед ранком, Огей тихо увиходить до своєї хати (Досв., Вибр., 1959, 250); // Мало не... Майже щороку матеріал до біографії Шевченка побільшується споминами про життя нашого поета (Коцюб., III, 1956, 46); Убраний Лев у полотняну одягу і ясносиву, майже білу свиту (Л. Укр., III, 1952, 193); Майже щоночі в Убийвовків ночував хтось з подорожніх (Гончар, IV, 1960, 72); // Трохи менше якоїсь міри; приблизно. Злива тривала майже годину (Трубл., II, 1955, 181).

МАЙКА¹, и, ж. Трикотажна сорочка без рукавів і коміра. Входить Пронашка. Він з купання, рушник через плече, з-під свіжої майки темніють міцні засмаглі груди (Мик., I, 1957, 240); Покопився по зеленому полю футбольний м'яч, і замайорили по полю різноколірні майки... (Вишня, I, 1956, 405).

МАЙКА², и, ж., ент. (Meloë). Весняний безкрилий жук родини наливникових. Майка — досить великий жук, личинки якого, оселяючись у квітках, нападають на бджіл, впиваються в їх тіло й живляться їхніми соками (Бджільн., 1956, 72).

МАЙНА, виг. У мові будівельників, моряків і т. ін. — команда при вантажних роботах, що означає: «спускай!», «донизу!»; протилежне в і р а (див. віра²). Час від часу чути слова, такі звичні на будовах: — Віра! Майна! (Рад. Укр., 11.XII 1960, 3).

МАЙНО, а, с. 1. Речі, які комусь належать на правах власності. Нещасний Гельє зв'язав у вузлик своє майно і вибіг з хати на вулицю (Коцюб., III, 1956, 9); Майна того небагато: стара скриня, з діда-прадіда, материн ткацький верстат, горщики та інший хатний скарб (Руд., Остання шабля, 1959, 555); Майно, власник якого є невідомим (безгосподарне майно), переходить у власність держави у порядку, визначеному спеціальним законом (Цив. кодекс УРСР, 1950, 15);

Державне майно; // рідко. Устаткування. Дівчина-інженер господарським оком оглянула нескладне майно вишки (Донч., II, 1956, 70).

△ **Нерухоме майно** див. **нерухомий**²; **Рухоме майно** див. **рухомий**.

2. розм., рідко. Те саме, що маєток 1. Чебанов просидів щось 2 години, розказував про себе й про свій замір дати концерт в Чернігові, .. а потому оселитися десь в жіночому (нової жінки) майні (Коцюб., III, 1956, 174).

МАЙНОВИЙ, а, е. Прикм. до майно 1. Майнова частка дорослих синів [у скіфів].. могла бути виділена за життя батьків (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 150); // Стос. до володіння майном. Депутатом Верховної Ради СРСР може бути обраний кожний громадянин СРСР, який досяг 23 років, незалежно від.. майнового стану і минулої діяльності (Конст. СРСР, 1963, 31); Війни ще більше посилили майнову нерівність (Іст. СРСР, I, 1956, 10); Майнові відносини.

МАЙНУВАТИ, ую, уєш, недок., діал. Швидко їхати, мчати. — Скажи, коню, до кого це Ви так нагло гнались? — До якоїсь чорнобривки Всю ніч майнували (Шевч., I, 1951, 331).

МАЙНУТИ, ну, неш, док. 1. чим. Однокр. до маяти 2; махнути. Вийшов Хо на галяву, сперся на сучкуватий костур, майнув довгою бородою — і повіяв од неї тихий вітрець (Коцюб., I, 1955, 149); Майнула крилами чайка-кигичка, знялася над рожево-золотою водою (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 211); Майнула Юрза чорною хусткою, встигла обернутись яструбом, та не встигла відлетіти (Шиян, Іван — мужицький син, 1959, 63).

2. З'явитися на короткий час і зникнути; мигнути. Корчма майнула перед очима, неначе намальована на картині (Н.-Лев., III, 1956, 145); Темна тінь майнула по хаті (Фр., II, 1950, 19); Щось подібне до усмішки майнуло в його очах, сірих, як туман (Ю. Янов., I, 1958, 122); // Блиснути (у 1 знач.). Майнула блискавиця, на мить зірвала над лісом чорне укшивало (Вас., II, 1959, 329); Мов зірка, що виткнулась в бурю із хмар, Майнув за останнім вагоном ліхтар (Мур., Лірика, 1954, 148); // перен. Раптом і ненадовго з'явитися в свідомості, уяві тощо. Хай тобі про брата Думонька майне, — Надвечір тихенько Спогадай мене! (Граб., I, 1959, 218); Пронизлива думка майнула в голові Романенка (Жур., Звич. турботи, 1960, 76); // безос. «Значить, висота наша!» — майнуло в голові Черниша, і він закричав щосили: — Наша! Наша!!! (Гончар, I, 1954, 108).

3. розм. Швидко минути (про час). Звелось літо, і не знає, Як день за днем минув, І серпень дав, що можна дати, І вересень майнув... (Щог., Поезії, 1958, 387); Чи день мине, чи ніч майне, Та завжди у тривозі Важкий обов'язок мене Не кидає в дорозі (Мал., Серце., 1959, 210).

4. розм. Швидко побігти, полетіти тощо куди-небудь. І діти майнули По горищах, по коморах, По льохах, усюди (Шевч., I, 1951, 115); Веселя воля на неї дихнула — І пташка у поле стрілою майнула (Гл., Вибр., 1957, 249); Вибравши таку догідну хвилину, майнув Панько до сіней і побіг босими ногами по камінних сходах (Март., Тв., 1954, 165); * Образно. Потім думкою майнув [Косинський] на вал фортеці (Ле, Україна, 1940, 73); // фам. Поїхати, відправитися куди-небудь. Коли Лісовський їхав на Камчатку, він, прощаючись з Левченком, напівжартома сказав йому: — А може майнемо разом на північ? (Стельмах, Хліб., 1959, 23); // фам. Утекти. На вокзалі названі матроси.. вимагають паровоза, щоб майнути додому (Ю. Янов., I, 1954, 271); Видно, поспішає [німецька колона] вирва-

тись на велику дорогу, щоб майнути потім на захід (Гончар, III, 1959, 449).

5. рідко. Однокр. до ма́яти 4; повіяти, війнути. Вітер майнув раз, і вдруге, і втретє, верхів'я дерев загомонили (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 264).

МАЙОЛІКА, и, ж. 1. Випалена глина, укрита поливою та малюнками. Рідко хто обходиться зараз без художніх виробів із скла, майоліки, фарфору, пластичних мас та інших матеріалів (Мист., 3, 1961, 16); // Виріб із такої глини. Повітря гірке від диму, а вулиці строкаті від черепків, .. від уламків декоративних майолік і кахлів (Тулуб, Людолови, II, 1957, 144); // збірн. Сукупність таких виробів. Майоліка — художня глазурована кераміка у вигляді посуду, ваз, плиток, архітектурних і скульптурних прикрас будівель (Архит. Рад. Укр., 4, 1940, 52).

2. Мистецтво виготовлення таких виробів. З появою свинцевого покриття, яке дістало в народі назву «шкливо», а пізніше «полива», .. опішнянські миски виготовлялися переважно.. способом народної майоліки (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 69); Самобутня творчість майстрів української майоліки.

МАЙОЛІКОВИЙ, а, е. Прикм. до майоліка 1. Майолікове мистецтво; // Признач. для майоліки. Майолікові фарби; // Зробл. з майоліки. Майолікові плитки.

МАЙОНЕЗ, у, ч. Соус, виготовлений з яєць, олії, оцту та інших приправ. Майонез являє собою приправу, що має вигляд однорідної маси типу густої сметани, кремувато-жовтого або ясно-коричневого забарвлення (Укр. страви, 1957, 60).

МАЙОР, а, ч. Офіцерське звання в армії, наступне після звання капітана, а також особа, що має це звання. Треба тебе заміж дати.. За майора полкового (Чуб., V, 1874, 446); Його приділено до львівського гарнізону, при найближчій.. авансі його мали іменувати майором (Фр., VI, 1951, 368); Він почав війну сержантом, А майором закінчив! (Нех., Ми живемо.., 1960, 114).

МАЙОРАН, у, ч. (*Majorana* M o e n s h). Багаторічна запашна трав'яниста рослина родини губоцвітих із білими або рожевими квітками, зібраними в колоски; використовується в парфюмерії та кулінарії. Внаслідок багаторічної роботи селекціонери саду вивели пряну рослину — майоран, який значно поліпшує якість консервованих продуктів і застосовується в лікєро-горілчаному й ковбасному виробництві (Наука.., 8, 1960, 33); — Як вам подобається цей наш майоран? — звертала [Ліда] його увагу на дрібний екземпляр рослини (Кач., Вибр., 1953, 256).

МАЙОРАНОВИЙ, а, е. Прикм. до майоран. Майоранові квіти; // Який одержують із майорану. Майоранова олія.

МАЙОРАТ, у, ч. 1. У феодальному та буржуазному праві — порядок спадкування нерухомого майна (найчастіше землі), за яким воно передається старшому синові або старшому в роді.

2. Маєток, успадкований за таким правом.

МАЙОРАТНИЙ, а, е, юр. Те саме, що майоратовий.

МАЙОРАТОВИЙ, а, е, юр. Прикм. до майорат. Майоратове майно.

МАЙОРИ, ів, мн. (*Zinnia* L.). Трав'яниста декоративна рослина з квітками переважно червоного та жовтого кольорів. Між городиною в Бондарихи жартівлива рука бризнула квітами: королевий цвіт, кручені паничі, чорнобривці, майори, нечесані панни, царська борідка (Вас., II, 1959, 195); Важкі блідо-фіалкові хризантеми і холодно-сині айстри дивно контрастували в цьому букеті з багряними майорами і ясно-червоними, мов полум'я, сальвіями (Собко, Справа.., 1959, 22).

МАЙОРИХА, и, ж., розм. Дружина майора.

МАЙОРИННЯ, я, с. Дія за знач. майоріти 3. На передмісті — гук горніста І майоріння прапорів: То повертається до міста Червоне військо з таборів (Вирган, В розп. літа, 1959, 35).

МАЙОРИТИ, майоріть і рідко майоріє, недок. 1. Невиразно виднітися вдалині; маячити (див. маячіти¹). І розходяться, клубочаться тумани, Вдалині Трипілля майорить.. (Нагн., Вибр., 1957, 14); Уже в степу багаття догора, над чорним полем ледве майоріє.. (Гонч., Вибр., 1959, 57).

2. Те саме, що мигтіти 1. А квіток — так і рябіють, метелики так і майорять (Тесл., Вибр., 1936, 35); Здавалось — цілий світ у водах, між купав, Тремтів і майорів, одбившись яскраво (Рильський, Поєми, 1957, 213); На красунях майорили дивні вбрання (Ільч., Серце жде, 1939, 170); Я озирнувся: чимало людей стояло з непокритими головами, а повітря над ними майоріло шапками (Мур., Бук. повість, 1959, 124).

3. Коливатися під дією вітру. Тільки чуприна майорить (Номис, 1864, № 4419); Усе лякало нас: трава, що тихо майоріла, і гаю дальнього стіна, що в заході горіла (Л. Укр., I, 1951, 458); Майорять під морозним вітром червоні знамена (Довж., I, 1958, 50).

МАЙОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до майор. Начальник медсанбату, огрядний чоловік з майорськими погонами і у великих рогових окулярах, дав розпорядження приймати всіх (Чаб., Балкан. весна, 1960, 112).

МАЙОРЦІ, ів, мн. Те саме, що майори. В травах зелених Квітнуть майорці, Квітнуть лілеї (Перв., 3 глибини, 1956, 267).

МАЙСТЕР, тра, ч. 1. Фахівець з якого-небудь ремесла. Майстрові дали кувать Із бронзи кесаря (Шевч., II, 1953, 271); Бреше [Микита], мабуть, не вперше: язик обертається, як човник у ткацького майстра (Вовчок, VI, 1956, 278); Якби хлопець — справа ясна: можна притулити десь у ремісничій школі, щоб на майстра навчався (Кач., II, 1958, 24); Будинок колишнього майстра мав дві кімнати (Смолич, Ми разом.., 1950, 34).

2. Керівник окремої ділянки виробництва. Веселі домики тонули в вербах.. Там жили всі німецькі майстри й директор сахарні (Н.-Лев., II, 1956, 199); Майстер, схилившись на рипучий стіл, підписував наряди (Донч., VI, 1957, 161).

3. чого, без додатка і з інфін. Той, хто досяг високої майстерності, досконалості в своїй роботі, творчості. По роботі пізнати майстра (Номис, 1864, № 7338); Робота була така гарна, така чиста, колесо було так.. зроблено, наче його зробив справжній майстер (Н.-Лев., II, 1956, 171); Народ у свою чергу дуже шанує і поважає своїх письменників, тих славетних майстрів рідного слова, що оздобили його мову своїми невмирущими творами (Мирний, V, 1955, 308); Багато на Поліссі видатних майстрів високих врожайів (Колг. Укр., 12, 1958, 45); // на що і з інфін., розм. Вміла, спритна в чомусь людина. Майстер читати, писати й з горшків хватати (Номис, 1864, № 11063); [Ч о л о в і к и:] Може б ти, Остапе, поборовся з ним [борцем], ти ж колись на це майстер був (Вас., III, 1960, 106); — А дріб чи кулі я сам роблю. Ого, я майстер на це! — похвастася дід (Донч., II, 1956, 58).

Майстер своєї справи — той, хто досяг високої майстерності, досконалості в чомусь; **Майстер спорту** — звання, що надається людям, які досягли видатних успіхів у певній галузі спорту; людина, що має це звання. Звання майстра спорту є почесним, довічним і надається спортсменам — громадянам СРСР, які мають спортивні досягнення, встановлені для цього

звання з окремих видів спорту (Худ. гімнаст., 1958, 4); **Майстри мистецтв** — провідні артисти. Під час Декади, крім музичних колективів і ансамблів, перед москвичами виступатимуть солісти — майстри мистецтв України (Наука., 10, 1960, 8).

◇ **На всі руки майстер див. рука.**

4. розм. Те саме, що **тесляр**. Тільки діждав Чіпка тепла, зараз накупив дерева, найняв майстрів і заложив над самим шляхом не хату, а цілий невеличкий будинок (Мирний, II, 1954, 258).

МАЙСТЕРКА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що **теслярство**. Згодом він уже й підлітка-сина привчав до майстерки, щоб хліб дати хлопцеві в руки (Козл., Весн. шум, 1952, 31).

МАЙСТЕРНИЙ, а, с. 1. Який досконало знає свою справу; умілий, досвідчений. — Якби вона [Марта] не була така майстерна в роботі, — казала не раз мама, — то я б і однієї години не держала при домі (Мирний, IV, 1955, 337); // Який усе вміє робити. Робітник з нього, правда, на славу: усяке діло в нього кипить: він і стріху вкриє, він і тесля, і столяр...: одно слово, майстерний чоловік! (Григ., Вибр., 1959, 255); // Який відзначається вправністю; вправний (див. **вправний** 1). **Майстерна рука**.

2. Який робиться, виконується з великою вправністю. Високий стиль вірша в його [М. Садовського] майстерній подачі поєднувався з благородною стриманістю і життєвою простотою (Минуле укр. театру, 1953, 163); Як хороше — маневри! Кожна верховина буде фортецею, кожна ущелина й узгір'я будуть свідками гарячих боїв, майстерного маневрування (Донч., II, 1956, 275); // Зроблений, виконаний дуже вміло; досконалий. На середині [світлиці] в майстерних козубах горіла найчистіша живиця і ялівцеві ягоди (Фр., III, 1950, 137); Кам'яні бойові сокири відзначаються майстерною формою й старанною обробкою поверхні (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 100).

МАЙСТЕРНИК, а, ч., рідко. Те саме, що **майстер** 3. [Є г и п т я н и н:] Хай Тот-майстерник мене ховає від неробства! (Л. Укр., II, 1951, 245).

МАЙСТЕРНИЦЯ, і, ж. Жін. до **майстер** 3. [П р и н ц е с а:] Недарма ж я сиділа там на вишці — майстерниця зробилася з пастушки (Л. Укр., II, 1951, 213); — Чудове вишивання. Я й не знала, що ти така майстерниця, — знехотя похвалила стара (Тулуб, Людолови, II, 1957, 51); Її руки вправно викладають різні пундики-мундики, на які галицькі попівни змалку великі майстерниці (Кол., Терен., 1959, 334).

МАЙСТЕРНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. **майстерний** 1; умілість, вправність. Навчись майстерності, щоб у твоїй руці легкій з'явилась певність (Уп., Вірші., 1957, 76); Майстерність письменника в тому, щоб заговорити до читача мовою його серця і мовою його розуму (Смолич, VI, 1959, 70); * Образно. [Е л е а з а р:] Сьогодні я співав їм [чужинцям] про Офір, Сідон і Тір, про їх майстерність, мудрість, про скарби їх, яких нема й не буде ніколи у скарбницях вавілонських (Л. Укр., II, 1951, 142).

2. чого. Висока якість виконаної роботи, твору тощо; досконалість. Майстерність комедії доведена була Саксаганським до рівня досконалої віртуозності, в якій — поряд з гримом, з «обігруванням речей» на сцені, з безпомилковим почуттям партнера й ансамблю — перше місце займала подача фрази (Рильський, III, 1955, 347).

МАЙСТЕРНО. Присл. до **майстерний**. Майстерно й поетично оповідав він усім відомі й усім дорогі легенди люду (Коцюб., I, 1955, 292); Гирлигами орудували чабани майстерно (Гончар, Таврія., 1957, 108); Він при-

ніс із кухоньки майстерно вирізьблену з дерева хлібницю (М. Ол., Леся, 1960, 166).

МАЙСТЕРНЯ, і, ж. 1. Підприємство для лагодження або виготовлення певних виробів; приміщення, де міститься таке підприємство. — Це будуть крамниці? — спитався я. — Ні, це майстерні. Оце тут з дерева виробляють всячину — і вози, і колеса (Мирний, IV, 1955, 329); В кожному колгоспі має бути майстерня для ремонту машин, устаткування й механізмів, виконання теслярських і столярських робіт (Колг. енци., II, 1956, 5); У майстерні Саливона Глека було вогко й незатишно, як і в будь-якій старій гончарні (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 327).

2. спец. Відділ у цеху (на заводі, у навчальному закладі тощо). Нові лабораторії, експериментальні майстерні сприяють глибшому засвоєнню студентами знань, тіснішому пов'язанню теорії з практикою (Рад. Укр., 7.VIII 1949, 1).

3. Приміщення, де працює художник, скульптор і т. ін. [В е р б а:] Я вирішив збудувати в хорошому селі майстерню і по-справжньому взятись за роботу. [Р о м а н ю к:] Вибачайте, — яку майстерню? [В е р б а:] Для малювання (Корн., II, 1955, 199).

МАЙСТЕРСТВО, а, с. 1. Те саме, що **ремесло**. Якусь мені бог дав легку руку до майстерства: що очима ввиджу [побачу], то руками зроблю (Фр., II, 1950, 39); Никодим Онуфрійович кожного свого одприска [нападка], тільки той доходив робочого віку, навчав слюсарювати і поступово виводив у митці цього тонкого і розумного майстерства (Смолич, V, 1959, 90).

2. заст. Майстерність (у 1 знач.). Щоб показати своє артистичне майстерство перед дамами, Гануш розпочав веселу шумну п'єсу (Н.-Лев., III, 1956, 218); Коваль вправно орудував молотком, і плугатарі, немов діти, не могли одірвати очей від чарівного майстерства (Горд., II, 1959, 168).

МАЙСТРИНЯ, і, ж. Жін. до **майстер** 1, 3. Роксолана нікала по господі неприкаяна, шукаючи розради.. в гаптуванні, що в ній вона була майстриня неперевершена (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 454); [Б ж о с т о в с ь к и й:] То пані — така майстриня пекти солодке печиво? (Коч., I, 1956, 51).

МАЙСТРИХА, и, ж., розм. 1. Те саме, що **майстриня**.

2. Дружина майстра (у 1, 2 знач.).

МАЙСТРИВ, рова, рове. Прикм. до **майстер**; належний майстрові. З вікон майстрова дружина бачила, як на заводі загорілася жарина (Рудь, Дон. зорі, 1958, 82); Усі слова — співучі струни, Коли під майстровим смичком... (Рильський, Поеми, 1957, 155); // Власт. майстрові. Жаль мені.. прощатися з тобою, бо маєш в руках майстрову жилу, талан (Стельмах, I, 1962, 120).

МАЙСТРОВА, вої, ж., діал. Дружина майстра (у 1, 2 знач.). Майстер виходив до цехової господи, старший челядник ішов додому, а майстрова поралась у кухні (Фр., IV, 1950, 205); Вигода й те, що ці майстерні — не Юзько, і не треба їм ні дітей няньчити у майстрової, ні дрова рубати для кухні, ні помії свиням носити (Козл., Ю. Крук, 1957, 346).

МАЙСТРОВИЙ, а, е, рідко. 1. Який займається майстерством (у 1 знач.). — А тих [годинників], що на руці, як ото в тебе, не люблю. Я чоловік майстровий, біля верстата, з терпугом, зачеплю, розіб'ю (Коп., Земля., 1957, 80); Внизу, над самим Дніпром, розкинувся Поділ.. Тут починалась слава майстрового люду (Цюпа, Україна., 1960, 135).

2. у знач. ім. **майстровий**, вбого, ч. Робітник, ремісник. — Ти мало бачив людей.. Є багато й майстрових, усяких ремісників (Мирний, I, 1954, 347); Того ж

дня споряджено до Наливайка в штаб вісім посланців, на чолі з паном Скушетуським, зодягненим за майстрового (Ле, Україна, 1940, 231).

МАЙСТРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **майструвати**. Микола відшукав на антресолі свої інструменти.. Це все татусь колись йому придбав. Разом майстрували. Правда, перепало їм за те майстрування (Збан., Курил. о-ви, 1963, 204).

МАЙСТРУВАТИ, ую, уєш, *недок.* 1. *перех.* і без додатка. Робити, виготовляти що-небудь ручним способом. *Тесляр колисочку дебелу Майструє в сінях* (Шевч., II, 1953, 312); *Одного літнього дня.. Кайдаш сидів у повітці на ослоні й майстрував* (Н.-Лев., I, 1956, 263); *Піду, бувало, в село, бавлюся з сільськими дітьми або придивляюся, як старші майструють коло возів, саней чи інших знаряддів [знарядь]* (Фр., II, 1950, 344); *Козаки з нудьги, щоб даремно не сидіти, майстрували залізні гаки — «котвиці»* (Кач., Вибр., 1953, 75).

2. *неперех.*, розм. Те саме, що **теслювати**. *Гриць за яку тільки роботу не брався: і майстрував, і бондарював, і фурманував* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 15).

МАЙСЬКИЙ, а, е, розм., рідко. Прикм. до **май**¹; травневий. *Знов настав пишний теплий майський вечір* (Н.-Лев., II, 1956, 37).

МАЙТАЛАТИ, ає, *недок.*, діал. Метлятися (у 1 знач.). *Коси вибилися з-під очіпка, і одно пасмо майталало на шиї, друге лізло у чорне тривожне око* (Мирний, I, 1954, 265).

МАЙТАЛАТИСЯ, ається, *недок.*, діал. Метлятися (у 1 знач.). *На її сивій голові, наче коробка, чорна хустка майталається* (Мирний, III, 1954, 316).

МАЙТАЛАЧИТИ, чу, чиш, *недок.*, діал. Метляти (у 1 знач.). *Він увійшов без шапки, майталачив полами розстебнутого жупана* (Ле, Наливайко, 1957, 204).

МАЙЯ, невідм., мн. Група споріднених за мовою індіанських племен, що створили в давнину високу культуру, а тепер живуть нарізно в Мексичі, Гватемалі та Гондурасі.

МАК, у, ч. 1. Трав'яниста рослина з довгим стеблом і великими квітками (переважно червоного кольору), що дає кулястий плід, наповнений дрібним насінням; вирощується як лікарська та олійна культура, а також як декоративна рослина. *Красно в садочку!.. цвіте-процвітає мак повний, і сивий, і білий, і червоний; розкинувся по землі синій ряс* (Вовчок, I, 1955, 91); *На сірій скелі мак цвіте, І вітер злий його гойдає* (Олесь, Вибр., 1958, 98); *Маки розгортали свої віночки* (Стельмах, I, 1962, 573); // *Квітка цієї рослини. Заквітчали голову дівочу Лілеями та тим рясним Червоним маком* (Шевч., II, 1963, 357); — *Купила оце чорнобривців та маку* (Довж., I, 1958, 330); * У порівн. *Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — .. почервоніла, що твоїй мак* (Кв.-Осн., II, 1956, 71); *Підіймає гори Чорне море, а між ними — маком байдаки* (Сос., I, 1957, 374).

△ **Водяний мак** (*Nitrrhaea alba* L.) — латаття. *Крізь комиші блищали подекуди озерця. Водяний мак вигідно спочивав на них круглим листом, висував з води зелені збаночки* (Коцюб., I, 1955, 361); **Мак-видюк**; **Мак-самосій** — мак, у якого насіння само висипається з маківки. [Л е в:] *Посієм коло хижки мак-видюк, терлич посадимо коло порога, та й не приступиться ніяка сила...* (Л. Укр., III, 1952, 194).

2. Насіння цієї рослини. *Навчить горе з маком калачі їсти* (Номис, 1864, № 9773); *Ой смачні, Ой смачні Бублики у Тані: Медяні, Запашні, З маком, ще й рум'яні!* (Бойко, Ростіть.., 1959, 66); * *Образно. Як осиковим кіллям отих упирів, так хотять забуттям вас прибити, обсіваються маком дрібниць, марних*

слів, аби ви не могли досягнути (Л. Укр., I, 1951, 247); * У порівн. *Живо обзираєсь [коваль], мов маком, прудко сипав все словами, часом на слові ніби запинаєсь* (Фр., XIII, 1954, 56).

◇ **Бідний**, як мак **начетверо** — дуже бідний. *Гивині батьки дуже хотіли бути багатими, але так, щоб усім людям здавалося, що вони бідні, як мак начетверо* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 42); **Віскочити** (**віснутися**) як **козак** (як **голий**) з **маку** — те саме, що **Віскочити** як **Пилип з конопель** (див. **вискакувати**); **Дулю** [з **маком**] **дати** (**показати**, **піднести** і т. ін.) див. **дуля**; **З медом та маком промовити** (**сказати** і т. ін.) — облесливо сказати. — *І чого б пак нам гніватись? Я оце стояла в церкві, та все про те думала. Правда моя, Парасю? — промовила вона аж з медом та маком* (Н.-Лев., II, 1956, 12); **Наїстися маку** — здуріти, очманіти; **Не з маком** — важко, погано. *Вони [люди] так і кажуть: — Ну, що, пане капітане, не з маком було?* (Мик., II, 1957, 305); **Сісти маком**: а) потрапити в біду, опинитися в скрутному становищі. *Поки ми ще мали речі — вивозили їх у села і вимінювали у селян на борошно, картоплю й інші продукти, а як того добра не стало — сіли маком* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 22); б) зазнати поразки, невдачі. — *Коли головний інженер мириться з тим, що ми завтра сядемо маком, то я з цим миритися не хочу й не можу* (Шовк., Інженери, 1935, 127); **Спати** (**заснути**), як **після маку** — дуже міцно спати. *Переживши наліт, всі.. заснули, як після маку* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 24); **Тіхо** (**тіша**), хоч мак (**маком**) **сій**: а) дуже тихо. *У хаті стало так тихо, хоч мак сій* (Мирний, III, 1954, 182); б) безвітряно. *Тихо надворі, хоч мак сій. Не шелесне листочок, не схитнеться билиночка* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 24); **Утерти** (**дати**) **маку** **кому**; **Стерти на мак** **кого** — побити когось; провчити. *Остан тремтів з досади, що не має сили побити цигана. «Я б тобі утер маку, — думав він, — коли б москаль не виточив з мене крові»* (Коцюб., I, 1955, 374); *Йде Горобчик і ридає. Наш Рябко його стрічає: — Хто тебе зобидив так? Я його зітру на мак!* (Стельмах, Жито.., 1954, 216); *Як [за гріш] маку — дуже багато, безліч. — Оце добре! — перехопив Лука, — твоя Марія і моя Марія! Тих Марій на світі — як за гріш маку!..* (Коцюб., I, 1955, 141); *На вулиці дітвори, як маку...* (Вишня, I, 1956, 398).

МАКАКА, и, ж. Невелика мавпа родини вузьконосних.

МАКАО, невідм., с. Вид азартної гри в карти.

МАКАРОНИ, ів, мн. Харчовий продукт із прісного пшеничного тіста, виготовлений у вигляді сухих довгих трубочок. *На верхніх полицях знаходжу в слоїках саго і макарони, сушені груші й халву у круглих дерев'яних коробках* (Коцюб., II, 1955, 263); // *Страва з цього продукту. Він варив борщ і макарони по-флотськи* (Ткач, Моряки, 1948, 14).

МАКАРОНІЗМ, у, ч., книжн. Чужомовне слово (або вислів), механічно внесене в мову в незмінному вигляді або спотворене щодо звукової форми та вжите в неприродному контексті, що надає йому гротескного характеру. *Стилістичні функції макаронізмів як засобу мовного гумору досить різноманітні* (Мовозн., IV—V, 1947, 23).

МАКАРОНІЧНИЙ, а, е, книжн. Багатий на макаронізми, з макаронізмами. *О. Озаркевич переробляв макаронічну прозу Возного і нівечив при тім пишні цвіти гумору та тонкої іронії, якими не раз блискотять його кручені фрази* (Фр., XVI, 1955, 303); *Мова письменника повинна бути чиста, як джерело, мова народна, а не макаронічна* (Тич., III, 1957, 464).

МАКАРО́ННИЙ, а, е. Прикм. до макаро́ни. *Макаронне виробництво; // Вигот. із макаронів, з макаронами. [Леонід:] Нас тут два місяці макаронним супом годують* (Мур., Радісний берег, 1961, 11).

Макаро́нні ви́роби — харчові продукти з прісного пшеничного тіста (макарони, ріжки, вермішель і т. ін.).

МАКАРО́ННИК, у, ч. Запіканка з макаронів.

МАКЕДО́НЕЦЬ див. македо́нці.

МАКЕДО́НКА див. македо́нці.

МАКЕДО́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до македо́нці й Македонія. *Брати [Кирило та Мефодій] переклали на солунський діалект мови македонських слов'ян церковні книжки й почали поширювати їх серед різних слов'янських племен* (Рад. літ-во, 5, 1958, 44).

МАКЕДО́НЦІ, ів, мн. (одн. македо́нець, нця, ч.; македо́нка, и, ж.). Південнослов'янський народ, що є основним населенням Соціалістичної Республіки Македонії, а також деяких прилеглих районів Болгарії та Греції. *Югославію населяють споріднені між собою народи південнослов'янської групи: серби, хорвати, словенці, босняки, македонці, чорногорці* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 45).

МАКЕ́Т, а, ч. 1. Зразок чого-небудь, відтворений звичайно в зменшеному розмірі; модель. *У штаб-квартирі ООН висить макет радянського штучного супутника Землі* (Рад. Укр., 1.XI 1960, 4); *Знову метання гранати, але на цей раз у вікно будинку, макет якого стоїть за окопом* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 75).

2. друк. Взірець книжки, журналу тощо, попередньо виготовлений для точного розміщення текстового та ілюстративного матеріалу.

МАКЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до маке́т. *Макетне знімання в кіно.*

МА́КІ, невідм., ч. Ссавець із підряду лемурів, що живе переважно на Мадагаскарі.

МА́КІ, невідм., ч. Одна з назв французьких партизанів, що боролися проти німецьких окупантів під час другої світової війни. *Настали дні війни гіркі, І син пішов тоді в макі* (Мал., III, 1957, 315).

МА́КІАВЕЛЛІ́ЗМ, у, ч. Державна політика, що не зупиняється перед жодними засобами боротьби (обманом, зрадництвом, убивствами) для досягнення своєї мети.

МА́КІАВЕЛЛІ́СТ, а, ч. Прибічник, послідовник макіавеллізму.

МА́КІАВЕЛЛІ́СТИЧНИЙ, а, е. Стос. до макіавеллізму.

МА́КІВ, кова, кове. Прикм. до мак. — *Сей світ, як маків цвіт; як-то на тім буде! — каже було стара, похитуючи головою* (Вовчок, I, 1955, 11); *В п'яті ночі ходить сон Поміж хат, коло вікон. Розсипає маків цвіт Од порога до воріт* (Черн., Поезії, 1959, 273); *Макове зерно; Макова олія.*

МА́КІВКА, и, ж. 1. Квітка маку (у 1 знач.). *Подекуди лиснять червоні та білі грядки маківки, пронизаних сонцем* (Н.-Лев., IV, 1956, 191); * У порівн. *Як маківка на городі, Ганна розцвітала* (Шевч., I, 1951, 167); *Немає більшого щастя для поета, як.. бачити Україну щасливою і заквітчаною, мов ту маківку повну* (Чаб., Шляхами.., 1961, 23).

2. Плід маку; голівка маку (у 1 знач.). *Вона.. лама-ла кращу маківку або зривала жовтий огірок і ховала за пазуху* (Коцюб., II, 1955, 25); *Кожна маківка була суха-пресуха, аж дзвеніла, а всередині, як у коробочці, шелестіло насіння* (Донч., IV, 1957, 67).

◇ **Спить (спіється)**, мов (на́че, як і т. ін.) після ма́ківки — міцно спить (спіється). *Хоч і кажуть, що в дощову ніч спиться, мов після маківки, але від мене*

сон утік за тридев'ять земель (Збан., Малин. дзвін, 1958, 124).

3. розм. Те саме, що верші́на 1. *Стовбуром своїм вона [сосна] колись розштовхала своїх сестер, винесла віти й випещену кучеряву маківку із затіненої тісноти туди, де багато волі, неба і сонця* (Руд., Остання шабля, 1959, 84); // Верхня частина голови людини. *З відкритою головою, поблискуючи лисиною на маківці, він поважно ввійшов між селян* (Фр., II, 1950, 371); *Він поглянув суворо на маківку похиленої перед ним синові голови* (Смолич, Мир.., 1958, 55).

4. чого, розм. Те саме, що ба́ня² 1. *Сонце зачервонило маківки церков, найвищі дерева* (Гончар, I, 1954, 397).

5. розм. Квітка латаття. *Далі ми попливли на маківки. Повний білий, як лілія, цвіт гойдався поверх води, між круглим широким листям* (Мирний, V, 1955, 349); *Підкидались на хвилях білі лілеї й жовті маківки* (Десняк, II, 1955, 322).

МА́КІВКОВИЙ, а, е. Прикм. до ма́ківка.

МА́КІВНИ́К, а́, ч. 1. Коржик із маком та медом. — *Я була б вам, діточки, привезла гостинця. В мене же є й горішки, є мед і мак; була б спекла маківників* (Н.-Лев., II, 1956, 319); — *Нам не треба пампушок, медяників.. маківників та всяких там пундиків!* (Довж., I, 1958, 219); // Довгий листовий пиріг із маком; струдель.

2. Цукерка з маку.

МА́КІВНИ́ЧОК, чка́, ч. Зменш.-пестл. до ма́ківник. *Говорять [знайомі] до неї привітно, і про діток розпитують; та бубличка їм дає, друга маківничка* (Вовчок, I, 1955, 30).

МА́КІВО́ЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до ма́ківка. *Нема у світі цвітіншого над маківочки; нема ж і роду ріднішого над матіночки* (Номис, 1864, № 9360); * У порівн. *Опріч зросту, була вона святками, як маківочка повна, — як сміється, було, то на лицях аж ямочки стають* (Свидн., Люборацькі, 1955, 72); — *Що ж то за хороша дівчинка! — Як маківочка! — Як ягідка!* (Донч., VI, 1957, 31).

МА́КІНТО́Ш, а, ч. Плащ із непромокальної прогумованої тканини. *Лотоцька — в блискучому макінтоші — підходить до групи* (Мик., I, 1957, 230); // Легке демісезонне пальто. *Молодий мужчина в куцім макінтоші і сірому капелюсі чекає трамвая* (Ю. Янов., I, 1958, 191).

МА́КІТЕ́РКА, и, ж. Зменш. до ма́кітра 1. *Хтось головою стукнувся об мисник, і якась макітерка хряснула об долівку* (Вас., I, 1959, 166); *На хрестах, як коли, то й білизна сушилась, і протряхала якась макітерка чи горня* (Довж., I, 1958, 75).

МА́КІТРА, и, ж. 1. Вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором. *Вареники ті самі, та інша макітра* (Укр.. присл., 1955, 276); *Другі товкли макогонами в макітрах жовте пшоно з салом на кашу* (Морд., I, 1958, 134); *Ще довго Марія по хаті вешталась. Підбивала тісто в макітрі, поралась біля печі* (Головко, II, 1957, 118); * У порівн. *В великій, як макітра, хустці на голові Мотря була схожа на довгу швайку з здоровою булавою* (Н.-Лев., II, 1956, 374).

Стрі́жений (острі́жений) під макі́тру (макі́трою) — острижений кружком. *Стрижені під макітру хлоп'яки місили глину* (Ільч., Вибр., 1948, 12); *Макітрою кругом острижена голова [в Якіма], потовщали трохи зрижілі гнуті донизу вуса* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 432).

◇ **Ма́кітра ро́зуму в кого, фам.** — хтось дуже розумний. — *Так не можна, Онисіє Степанівно. Давайте поради! В вас же розуму добра макітра* (Н.-Лев., III, 1956, 91); — *Ловко зметував [бригадир], — казали*

колгоспники, — от тобі й дурне сало, а в нього макітра розуму! (Ю. Янов., II, 1958, 320); Розбити макітру, фам. — посваритися. Вість, що.. голова колгоспу й директор школи розбили макітру між собою, безумовно, просочилася з партзборів у масу (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 332).

2. перен., ірон. Про голову людини. Вхвативсь [Низ] за бороду кудлату І злому Троїсупостату Макітру одділив од плеч (Котл., I, 1952, 225); — Ні, от ти тільки сама звари своєю порожньою макітрою, чи ти хоч подумала, що плещеш (Коз., Сальвія, 1959, 189).

3. діал. Улоговина. Тільки вночі Остап з Соломією зважились податися на берег. Вилазячи з макітри на гору, вони побачили червоне крайнебо, наче сходяв місяць (Коцюб., I, 1955, 354).

МАКІТРИТИСЯ, иться, недок., фам.: ◇ Голова макітриться (макітрилась і т. ін.) в кого, кому; У голові макітриться (макітрилось і т. ін.) в кого: а) про стан запаморочення в когось. [К а н у п і р:] Слухаєш-слухаєш його, аж голова тобі почне макітритись, а він сипе [сипле] та й сипе, як з мішка, як лопатою з засіка! (Кроп., II, 1958, 138); б) про втрату здатності розумно, тверезо міркувати, сприймати щось. [К а т р я:] Здуриєш тут. Професор таке говорить на лекції, що в голові макітриться, нічого не розумієш, сидиш, як довбня (Мик., I, 1957, 131); Світ макітриться кому — про стан запаморочення в когось. [Ю д а:] День у день промови, якісь темно-прозорі, наче прірва — аж світ макітрився мені від них! (Л. Укр., III, 1952, 138).

МАКЛЕР, а, ч. У дореволюційній Росії та капіталістичних країнах — професіональний посередник в укладанні торговельних та біржових угод; фактор (у 3 знач.). Потім міністр фінансів відкрив Браницькому секрети біржової гри на пониженні та підвищенні вартості акцій, зв'язав його з своїми маклерами (Бурл., Напередодні, 1956, 164); // Посередник у розв'язанні різних побутових справ.

МАКЛЕРСТВО, а, с. Посередництво в укладанні торговельних та біржових угод; факторство; // Посередництво в розв'язанні різних побутових справ. * Образно. З'їзд [III-й] партії своєю резолюцією свідомо підносить до свого рівня здатні на боротьбу, а не на маклерство, елементи революційної демократії (Ленін, 9, 1949, 29).

МАКЛЕРСТВУВАТИ, ую, уєш, недок., рідко. Те саме, що маклерувати. * Образно. Буржуазія російська, як ми вже сотні разів зазначали, маклерствує між царем і народом, між владою і революцією, бажаючи використати останню для забезпечення собі влади в своїх класових інтересах (Ленін, 9, 1949, 223).

МАКЛЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до маклер.

МАКЛЕРУВАТИ, ую, уєш, недок. Займатися маклерством; факторувати. Усім цікавилася вона й на всьому вмiла заробити. І сватала, і ворожила, і лікувала, і маклерувала (Тулуб, Людолови, I, 1957, 217).

МАКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до мак. Рости, рости, моя пташко, Мій маковий цвіте, Розвивайся, поки твоє Серце не розбите (Шевч., I, 1951, 348); Над майданом, засипаним людьми, як маковим зерном, сяє сонце, аж сліпить (Панч, В дорозі, 1959, 34); // Одержаний із маку. Макова олія; // З маком. Маковий пиріжок.

◇ На макове зерно (зернятко і т. ін.) — дуже мало, трошечки. — А тепла у старім серці на макове зерно... (Мирний, II, 1954, 101); — В його правди нема ні на макове зернятко! (Н.-Лев., III, 1956, 344).

2. у знач. ім. макові, вих, мн. Родина дводольних трав'янистих рослин, до якої належать мак, чистотіл і т. ін.

3. розм. Який має колір червоної квітки маку. Завжди в усім однакові Були обидві дочки. В обох спіднички макові, Вишивані сорочки (Бичко, Сійся.., 1959, 223).

МАКОВИЙ, а, ч., рідко. Те саме, що маківний. Мати постаралася наїдками: ..спекла двоє курчат, ще й медяників купила на цілу сороковку, дізнавшись, що Власов любить маковики (Мирний, IV, 1955, 144).

МАКОВИЙНЯ, я, с., збірн. Бадилля маку.

МАКОВІЙ, я, ч., розм., заст. Назва дня 14 серпня, коли відзначалося церковне свято мучеників Маккавеїв. На те літо Криницю святили, На самого маковія, І дуб посадили (Шевч., II, 1953, 56); В притворі стояли високі .. кадовби .. і цеберки з забродженим хмелем, освяченим на маковія (Бурл., О. Вересай, 1959, 69).

МАКОВІТИ, ію, ієш, недок., рідко. Шаріти, рум'яніти, червоніти, як мак. На вистрочені узорні груди святкових свиток повиставляли дукачі дівчата, а з-під квітчастих хусток маковіють обличчя на сонячному морозі (Головко, II, 1957, 125).

МАКОГІН, гона, ч. Дерев'яний стрижень із потовщеним заокругленим кінцем, яким розтирають у макітрі мак, пшоно тощо. До Хіврі сікався [Солопій], за макогін хвався, І не на жарт-таки, сердега, розгулявся (Г.-Арт., Байки.., 1958, 61); Хазяїн кинув на стіл ложку, вихопив із макітри макогін і вибіг на двір (Панч, В дорозі, 1959, 185); * У порівн. Як у діжку макогоном, У бубон стукотить (Гл., Вибр., 1957, 132); Голова в його була лиса, справді наче облизаний макогін (Н.-Лев., IV, 1956, 313).

МАКОРЖЕНИК, а, ч., розм. Корж із маком. Дівчата дали мені цілу макуху, кілька пирогів і вівсяних макоржеників (Чаб., Шляхами.., 1961, 54).

МАКОРТЕТ див. макотерть.

МАКОРТЕТИК, а, ч., діал. Зменш. до макортет. Очі заробітчанонок вбирали.. тендітні глечики та макортетики (Гончар, I, 1959, 17).

МАКОРТЕТЬ див. макотерть.

МАКОТЕРТЬ, МАКОРТЕТЬ, і, ж., МАКОРТЕТ, а, ч., діал. Макітра. А Пріська усе йому таки з вечерею; постановила та й каже: «На ж, от тобі макортеть з варениками» (Кв.-Осн., II, 1956, 105); — Макортет стоїть серед печі, накритий... (Мирний, III, 1954, 252).

МАКОТІРЯ, і, ж., фам., ірон. Стрижена або голена голова. Ось блиснула блискавиця, гукнула гаківниця, полетів татарський баша з коня сторчака бритою макотирею... (Мирний, II, 1954, 111); // Взагалі про голову людини.

МАКОЦВІТНИЙ, а, е. 1. Схожий на маків цвіт. Вже й губи макоцвітні розтулилися, вже й зуби хижо блиснули, перлисті, проти місяця, але... вона не сказала нічого (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 345).

2. діал. Дурний, навіжений. — Чи ви показились, чи ви покрутились, макоцвітні шибеники! — Далі її рука надзвичайно проворно вхопила віник. Хлопці кинулися врозтіч (Вас., I, 1959, 166).

МАКРЕЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до макрель.

МАКРЕЛЬ, і, ж. Те саме, що скумбрія. Ввірвавшись у зграю макрелі, або скумбрії, вона [меч-риба] відривається від поверхні води і, падаючи, глушить рибу ударами свого тіла (Веч. Київ, 26.II 1958, 3).

МАКРО... Перша частина складних слів, що означає: а) великий (у 1 знач.), напр.: м а к р о м о л е к у л а, м а к р о с п о б р а, м а к р о р а й о н та ін.; б) пов'язаний з вивченням дуже великих предметів, величин, напр.: м а к р о б і о т и к а, м а к р о г е о м е т р і я та ін.; протилежне м і к р о...

МАКРОКЛІМАТ, у, ч. Клімат великих просторів землі.

МАКРОКОСМ, у, ч., книжн. Всесвіт (у 1 знач.), світ дуже великих величин; протилежне мікрокосм. *Велике пізнається у малім. Весь макрокосм у атомі дрібнім!* (Тер., Серце., 1962, 34).

МАКРОКОСМОС, у, ч., книжн. Те саме, що макрокосм.

МАКРОРЕЛЬЄФ, у, ч., спец. Великі форми рельєфу (гірські хребти, плоскогір'я, низовини), що визначають загальний характер будови земної поверхні.

МАКРОСКОПІЧНИЙ, а, е. Який можна бачити неозброєним оком; протилежне мікроскопічний. *В білій речовині головного мозку, розташований поблизу пухлини, при макроскопічній картині набряку — набухання збільшується вміст води* (Укр. біох. ж., ХХХІІ, 3, 1960, 390).

МАКРОСТРУКТУРА, и, ж., спец. Будова твердих тіл, яку можна спостерігати неозброєним оком або при незначному збільшенні за допомогою лупи; протилежне мікроструктура. *Макроструктура має основне значення для визначення специфічності білка* (Наука., 7, 1958, 20).

МАКРОФОТОГРАФУВАННЯ, я, с. Фотографування об'єктів невеликого розміру з безпосереднім, порівняно невеликим збільшенням. *Він [кут зображення] зменшується при наближенні об'єкта до фотооб'єктива, що особливо позначається при макрофотографуванні* (Довідник фот., 1959, 14).

МАКРОЦЕФАЛ, а, ч., антр. Людина з ненормально великою або видовженою спереду назад головою; протилежне мікроцефал.

МАКРОЦЕФАЛІЯ, ї, ж., антр. Значне збільшення розміру голови проти нормального або надмірне видовження голови спереду назад; протилежне мікроцефалія.

МАКСВЕЛ, а, ч., фіз. Одиниця вимірювання магнітного потоку.

МАКСИМ, а, ч. Назва системи станкового кулемета, що стріляє тими самими патронами, що й трилінійна гвинтівка. *На сцену вийшов Боженко в кожусі, шапці і з кулеметом «максим», який тихо котився за ним, наче дитяча колясочка* (Довж., Зач. Десна, 1957, 125); // розм. Кулемет цієї системи. *Праворуч, замаскований кущами, стояв «максим», ліворуч три бійці робили окіпчик* (Багмут, Опов., 1959, 70).

МАКСИМА, и, ж., книжн. Правило, основний принцип, яким керується людина в своїх діях та вчинках; // Короткий вислів етичного характеру.

МАКСИМАЛІЗМ, у, ч. 1. Крайність у поглядах, вимогах і т. ін., не виправдана реальною дійсністю; // Доведення яких-небудь вимог до максимуму. *Як у ствердженні хорошого, передового, так і в критиці негативного радянська література відрізняється максимальними вимогами до життя, до людей, так би мовити, художнім максималізмом* (Талант., 1958, 37).

2. іст. Крайня ліва напіванархічна терористична течія серед есерів.

МАКСИМАЛІСТ, а, ч. 1. Прибічник максималізму (у 1 знач.).

2. іст. Представник напіванархічної терористичної групи есерів. *Виділення максималістів, які весь час протягом революції виділялись і не могли виділитися з есерів остаточно, тільки підтверджувало класову нестійкість народницької революційності* (Ленін, 15, 1949, 122).

МАКСИМАЛІСТКА, и, ж. Жін. до максималіст.

МАКСИМАЛІСТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до максималіст. *Максималістська організація.*

2. Стос. до максималізму. *Максималістська течія.*

МАКСИМАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Найбільший, найвищий серед інших; граничний; протилежне мінімальний. *Мимо воріт несподівано прогарчав ворожий танк. Він мчав на максимальній швидкості* (Гончар, ІІІ, 1959, 278); *Франко.. намагався передавати пушкінські рядки з максимальною близькістю до первотвору* (Рильський, ІІІ, 1956, 106); *Максимальна температура.*

МАКСИМАЛЬНО. Присл. до максимальний. *Тактика комуністичних партій повинна бути максимально гнучкою* (Біогр. Леніна, 1955, 230); *Слід максимально використовувати наочне приладдя.*

МАКСИМУМ, у, ч. 1. Найбільша кількість, величина, найбільше виявлення чогось; протилежне мінімум. *Капітал не питає про тривалість життя робочої сили. Цікавить його тільки той максимум робочої сили, який можна привести в рух на протязі робочого дня* (Маркс, Капітал, т. І, кн. 1, 1952, 265); *У період Міжнародного геофізичного року [1957—1959 рр.] був максимум сонячної активності* (Наука., 12, 1964, 23); // Найвища точка на шкалі вимірювального приладу. *Стрілка манометра йде до максимуму...* (Еллан, ІІ, 1958, 10).

2. у знач. присл. Найбільше, щонайбільше, максимально. *Видача перепусток була дуже добре впорядкована і забирала максимум дві-три хвилини* (Трубл., ІІІ, 1956, 282).

МАКУЛАТУРА, и, ж. 1. Бракована друкарська продукція, а також ні на що не придатний, використаний папір та залишки паперу, які йдуть на переробку. *Макулатура є найдешевшою сировиною, вона дає ще змогу зберегти колосальну кількість деревини* (Рад. Укр., 16.ХІІ 1960, 2).

2. перен., зневажл. Про бездарний, позбавлений будь-якої вартості літературний твір (або твори). *Я дивуюся, як їм не відпаде охота приносити мені купи макулатури для виправки «стилю»* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 691); *Прочитавши листа, Іван відчув якийсь дивний неспокій.. Значить, те, що він пише, не все макулатура? Значить, у його писанні неупереджені, сторонні люди добачили зерно поетичного дару?* (Кол., Терен., 1959, 45).

МАКУЛАТУРНИЙ, а, е. Прикм. до макулатура. *Макулатурний папір.*

МАКУХА, и, ж. 1. Залишки після вичавлення олії з насіння олійних культур; вичавки. *Пили [Еней і Дидона] на radoщах сивуху і їли сім'яну макуху* (Котл., І, 1952, 72); — *Мамо, розживіться десь шматок макухи. Приманювати карасів. Ось побачите, завтра штук з десять принесу...* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 52); *При добуванні олії з насіння олійних рослин залишаються цінні кормові продукти у вигляді макухи та шроту* (Свинар., 1956, 148).

◇ **СТЕРТИ** (забіти, побити і т. ін.) на макуху кого — розбити вщент, цілком знищити когось. — *Які не повтікали ляхи, то усіх забили на макуху* (Стор., І, 1957, 395); — *Чого ж ти [німець] припер нашу землю плюндрувати? Тебе ж тут, слимаче, зітруть на макуху...* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 436).

2. перен., зневажл. Вайлувата, млява, безхарактерна людина. *Мати, розсердившись, було каже: — Що ти за чоловік? ти — макуха! свого не одстоїш!* (Мирний, ІІІ, 1954, 19); *І голоси в морозному пружкому повітрі соковиті. — Іване! — Га? — Та рушай! Що ти там огинаєшся?! — Та шину ось ув'язую. — І, макуха така! Відколи стояли — ніколи було?!* (Головко, ІІ, 1957, 36).

МАКУХОВИЙ, а, е. Прикм. до макуха 1.

МАКУХОДРОБАРКА, и, ж. Машина для подрібнення макухи (у 1 знач.).

МАЛАГА, и, ж. Сорт десертного лікерного виноградно-го вина. Малага — дуже смачне й ароматичне червоне солодке вино, виготовлене з додаванням уварено-го виноградно-го сусла (Укр. страви, 1957, 384); * У порівн. — Яка солоднеча в твоїх устах! Яке щастя я п'ю й не можу напиться, неначе солодкої старої малаги, — крикнув Павлусь (Н.-Лев., IV, 1956, 261).

МАЛАЄЦЬ див. **малайці**.

МАЛАЙ, ю, ч., діал. Вид хліба з кукурудзи, гороху або проса. — Спечить кілька хлібів або малаїв (Коб., II, 1956, 126); На столі лежав шматок малаю і надкушена цибуля (Галан. Гори., 1956, 30).

МАЛАЙКА див. **малайці**.

МАЛАЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **малайці** й **Малайя**. На Зондських островах живуть малайці, тому Зондські й сусідні з ними острови називаються Малайським архіпелагом (Фіз. геогр., 7, 1957, 100).

МАЛАЙЦІ, ів, мн. (одн. **малаєць**, **айця**, ч.; **малайка**, и, ж.). Група споріднених за походженням, мовою та культурою народів, що живуть в Індонезії, Малайській Федерації, Таїланді; представники цієї групи народів. Вони [матроси] ходили чистими вулицями, ..біляві англійці, чорні негри з яскравими білками очей і сліпучо-білими зубами, косоокі малайці (Собко, Скеля., 1961, 5).

МАЛАХАЙ, я, ч., розм. 1. Довгий шкіряний батіг. Од села до села возили його [єзуїта] в чортонхайці селяни, котрих поганяв він малахаєм (Стор., I, 1957, 383); Дід свиснув малахаєм — вівці розскачались, розсипались по зеленому полю... (Мирний, II, 1954, 55); // Удар таким бато-гом. Покута від малахаїв тільки кректав (Панч, Гомон. Україна, 1954, 352).

2. Хутряна або підбита хутром шапка з широкими навушниками. Мугаммед Герай їхав спереду групи з опущеною на груди головою, з перекошеним на вухо малахаєм (Ле, Хмельницький, I, 1957, 201); Хлопець був у кожусі.. й теплому малахаї, з-під якого виблискували маленькі хитруваті очі (Сміл., Зустрічі, 1936, 210).

МАЛАХІТ, у, ч. Крихкий мінерал яскраво-зеленого кольору з металевим відблиском, що використовується як цінний камінь для художньо-декоративних виробів, як сировина для одержання міді тощо. Унікальними родовищами малахіту, яшмою, чудовими агатами, нефритами багата радянська земля (Веч. Київ, 5.II 1957, 3); * У порівн. Одні [ящірки] були зелені, як малахіт, інші, як бронза (Тулуб, Людолови, I, 1957, 183).

МАЛАХІТОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **малахіт**; // Зробл. з малахіту. Малахітова ваза.

2. Який має колір малахіту; яскраво-зелений. По один бік дороги милував очі безконечний лан озимини. По другий — малахітова плантація цукрових буряків (Є. Кравч., Квіти., 1959, 9).

МАЛЕВО, а, с., діал. Малюнок (у 1 знач.). * У порівн. Виріс той хлопчик, вродливий та гожий, Гарний, як малево, став (Л. Укр., I, 1951, 342).

МАЛЕЇН, у, ч., вет. Препарат для діагностики сапу в коней та інших однокопитих тварин.

МАЛЕЙКИЙ, а, е, діал. Маленький. — Цить, цить, моя малейка, моя Прісюню! Ова! забила дитина! (Л. Укр., III, 1952, 639).

МАЛЕНЯ, яти, с. 1. Маленька дитина. Воно ж було мале, кирпате, Сказать, ні в чому не багате, Таке хороше маленя, Як світле сонечко щодня (Мал., Звенигора, 1959, 267); * Образно. Не вагони — вагонята, паровозик-маленя, вбрані хлопчики й дівчата в залізничне убрання... (Забіла, У ..світ, 1960, 11).

2. Маля тварини або птаха. У білки в лісі народились маленята-білченята (Коп., Подарунок, 1956, 80).

МАЛЕНЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до **маленя**. — Та й мати з батьком скучують без мене. Я ж най-молодший — маленятко... — тихо засміявся Сергій (Коп., Земля., 1957, 89).

МАЛЕНЬКИЙ, а, е. 1. Невеликий розміром, незначний величиною; протилежне великий. З маленької іскри великий вогонь буває (Номис, 1864, № 3840); Огей маленькими ковтками п'є чай (Досв., Вибр., 1959, 207); Ганна Ланко працювала тепер в одній із маленьких кімнат другого поверху (Собко, Зоряні крила, 1950, 237); // Недовгий, неширокий і неглибокий (про водойми). Маленька річка; Маленьке озеро; // Невисокий, низький. Маруся перескочила через маленький перелаз (Н.-Лев., III, 1956, 335); У мене був земляк Карпо, з комендантського взводу, маленький такий чоловічок, мені до пояса (Ю. Янов., I, 1958, 312); // Неширокий, вузький. Он ярочки зелененькі, Стежечки по них маленькі, Перевиті, мов стрічечки, Збігаються до річечки (Л. Укр., I, 1951, 15); // Невеликий обсягом. Пішла вона [Миша] звичайненько прохати, Щоб Лев в дуплі дозволив їй, Самотній та старій, Хазяйство завести маленьке (Гл., Вибр., 1957, 54); — Хазяїн, знаючи мою чесність, посилав мене не за великими ділами по маленьких ярмарках (Кв.-Осн., II, 1956, 70).

2. Невеликий кількісно; нечисленний. Маленький гурток подорожніх притих, не почувши і слова (Л. Укр., I, 1951, 308); // Незначний сумою (про гроші). Жінка, одна собі з дівчач, прийняла її за поміч у роботі і за маленьку плату, поки їй тут треба жити (Кв.-Осн., II, 1956, 282).

3. Короткий, недовготривалий (про відрізок часу). Маленьку хвилинку економ дивився на хлопця мовчки (Вас., II, 1959, 54); Маленький день.

4. Невеликий віком (переважно про дітей); малолітній. Поклала мати коло хати Маленьких діточок своїх (Шевч., I, 1951, 390); Тішся, дитино, поки ще маленька, Ти ж бо живеш навесні (Л. Укр., I, 1951, 61); Сьогодні, слухаючи, як моя маленька внучка щебече про святкові іграшки, я згадав одну ялинку (Багмут, Опов., 1959, 3); // у знач. присудк. сл. — Хіба я маленька, щоб сама не вишила собі сорочки (Н.-Лев., II, 1956, 43); // у знач. ім. **маленький**, кого, ч.; **маленька**, кої, ж.; **маленьке**, кого, с. Про хлопчика, дівчинку, немовля. Спить маленький; матусину руку щільненько Обняли рученята дрібніі (Л. Укр., I, 1951, 341); Маленька встане: «Мамо, мамо, А де наш тато?» (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 61); А маленьке під серцем ніби теж біду почуло — так тріпочеться, так гунає ніжками!.. (Руд., Остання шабля, 1959, 482).

5. Незначний за силою, ступенем свого вияву. Силка маленька, жилка тоненька (Номис, 1864, № 8232); — Щоб я.. через тебе мала хоч маленьку втіху, не терпіла б ніякого горя (Кв.-Осн., II, 1956, 352); Маленьке лихо в інший час і значним людям докучає (Гл., Вибр., 1957, 180); // Несильний, нетривалий (про явища природи). Погода у нас ось уже тиждень як не дуже добра, вітер і хмарно, вночі був маленький дощ (Коцюб., III, 1956, 334); // Тихий, неголосний (про звуки, голос). Вночі дядько ніколи не спав. Роззується й ходить.. по хаті, прислухаючись до маленької шамотні, до легенького стогону (Коцюб., I, 1955, 465); Дочка мала не брала до іграшок — любила вона з ненькою розмовляти та часом співала маленьким голосочком батькові пісні (Вовчок, I, 1955, 365); // Який має в незначній мірі риси, ознаки чогось. Накладали [пани] велику пеню на того [з людей], хто пропускав у жнива дні. Стала знов маленька панщина (Н.-Лев., II, 1956, 261); Вечірня Гаага пливла у туман. — Пора вже й

додому, — сказав капітан. Додому — це значить на борт корабля. То ж наша маленька радянська земля (Воронько, Тепло., 1959, 86).

6. Який не має великого значення; неістотний. — Ваше превосходительство! Я до вас маю просьбу маленьку (Мирний, III, 1954, 284); Я хочу тобі написати про один маленький факт нашої бойової обстановки (Ю. Янов., I, 1954, 60); [К а т р и ч:] Роблю своє маленьке діло і... Повірте, що більшого я не хочу (Мороз, П'єси, 1959, 305); // у знач. ім. маленьке, кого, с. Щось незначне, не дуже важливе. І те маленьке, що зроблю в житті, Ввіллється — в неосяжне і могутнє (Дмит., В обіймах., 1958, 8).

◇ Моє (твоє, наше і т. ін.) діло маленьке — мене (тебе, нас і т. ін.) це не стосується; від мене (тебе, нас і т. ін.) це не залежить. — А твоє діло маленьке, — сердито озвався хтось із багатого кутка. — Тобі ніхто не заважає (Збан., Єдина, 1959, 128).

7. перен., зневажл. Позбавлений внутрішньої глибини. Я смакую її хиби, дефекти тіла, маленьку душу, безсилий розум (Коцюб., II, 1955, 256); // Нікчемний (про людину). — А видиш, багачу, таки ти мені, бідному, завидуєш... Який ти межи людьми сиромудрий, а який ти маленький коло моєї Анички (Март., Тв., 1954, 155).

8. Який займає невисоке суспільне або службове становище. Навіть ясне око пана станового не зупиняється на такій маленькій особі, як сільський крамар (Коцюб., I, 1955, 261); Начальство завітало не з маленьких (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 177).

Маленька людина — людина, що займає скромне, низьке суспільне становище. — Ми — люди маленькі, — повторив Волинчук, ворухнувши бровами (Жур., Звич. турботи, 1960, 47); Візьмімо, нарешті, ставлення російської літератури до так званої маленької людини. Гоголівський Акакій Акакійович був оточений співчуттям і вболіванням (Талант., 1958, 15).

МАЛЕНЬСТВО, а, с.: З маленства, розм. — з дитячих років, з дитинства. З маленства він слабів (Сл. Гр.); До хліборобської не уродившись долі, На праву ногу він з маленства припадав (Рильський, Поеми, 1957, 220).

МАЛЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до маленький 1—6. Я тільки хаточку в тім раї Благов, і досі ще благаю, Щоб хоч умерти на Дніпрі, Хоч на малесенькій горі (Шевч., II, 1953, 219); Де Ніколи сонця світло не доходить, А лиш під купами гнилого листа Журчить малесенький потічок, — тут В вогкій печері зупинивсь Валентій (Фр., XIII, 1954, 207); [Р і ч а р д:] Чи ви знаєте ту пісню малесеньку про коника в траві (Л. Укр., III, 1952, 101); Виростай, рости, малесенька Світлано, тобі в життя широким ланом ясну дорогу стеле край (Гонч., Вибр., 1959, 111); Зверху палить і малесенький вітрець не проходить (Кв.-Осн., II, 1956, 412).

МАЛЕСЕЧКИЙ, а, е, діал. Малесенький. Такий був справді [дяк], що сам собою не знав нічогосінько, — і голівка його була така малесечка, як зернятко (Вовчок, I, 1955, 232).

МАЛЕЧ, і, ж., збірн., діал. Малеча. Навіть не хотіли прийняти мене, отаку вже п'ятнадцятирічну дівулю, між шкільну малеч (Козл., Сонце., 1957, 16).

МАЛЕЧА, і, ж., збірн. 1. Маленькі діти. Малеча танцювала, дрібно кружляючи, мов ті маленькі блакитні й червонясті метелики (Л. Укр., III, 1952, 670); Немов горобці, обліпила тин малеча (Шиян, Баланда, 1957, 113); // розм. Молодші школярі. Одного дня зійшлася до мене в школу малеча по книжки (Вас.,

II, 1959, 315); Школярикам вже, малечі, Зранку в школу любиму йти (Шпорта, Твої літа, 1950, 71).

2. Малята тварин. — Недавно до кролячої клітки заліз тхір: видувив і малечу і дорослих (Донч., II, 1956, 298).

МАЛЕЧИЙ, а, е, розм. Те саме, що дитячий 1. — А справді-бо, папір з малечих літ псувати Навик я (Рильський, II, 1946, 182).

МАЛЕЧКУ: ◇ З (від) самого малечку — з раннього дитинства. Все, що було Миронове, те було й Оксанине, — це Оксана знала від самого малечку (Григ., Вибр., 1959, 233).

МАЛІЗНА, и, ж., розм. Незначна кількість чогось. Таки даремне він вихопився з куплею — через кілька днів шляхтич попустив би якусь мализну, це видно було по його очах і руці, коли вона дрібно затремтіла, допавшись до грошей... (Стельмах, Хліб., 1959, 471); // Щось не варте уваги, неістотне. [М и х а й л о:] Але й Павло крайній песиміст! У всякій мализні бачить злочинства! Та так же й жити не можна!.. (Стар., Вибр., 1959, 151).

МАЛІЙ, а́, е́; вищ. ст. ме́нший, а, е. 1. Невеликий розміром, незначний величиною; протилежне великий. І малії камінці роблять синці (Номис, 1864, № 7350); Всього було доволі: Вовків в лісах, зайців у полі І птиці повно у гаях, Такої і такої, І риби всякої, великої й малої (Гл., Вибр., 1951, 112); Зварниця-ударниця у косинці білій — Бронзове обличчя, руки загрубілі... Дай же мені руки ці малі, дівоці, Поверни до мене свої терен-очі (Забашта, Нові береги, 1950, 41); // Недовгий, неширокий і неглибокий (про водойми). Сумує, квилить, плаче рано В Путивлі граді Ярославна. І каже: — Дужий і старий, Широкий Дніпре, не малий! (Шевч., II, 1953, 336); В СРСР велику увагу приділяють використанню великих і малих рік (Фіз. геогр., 5, 1956, 49); // Невисокий, низький. Можна було зрозуміти, що втік він не так од панщини, як од лютої жінки, яка мала занадто великі кулаки для малого на зріст Івана (Коцюб., I, 1955, 347); Капітан сидів урочисто, бо він був уже літня людина і знав, де й як треба сидіти. Це малий худорлявий турок із голеним обличчям (Ю. Янов., II, 1958, 115); // Неширокий, вузький. На нього падає від низької стелі ледве примітний промінець світла, що пробивається крізь малу щілину в квартирі (Л. Укр., II, 1951, 185); // Меншого, ніж треба, розміру. Зробив — на собаку мале, на кішку велике (Номис, 1864, № 11130); // Уживається в складі власних імен, назв установ, різних термінів і т. ін. Мала Азія; Малий театр; Мала літера; Мала енергетика; Малі планети.

Мала вода — низький рівень води в річках, озерах; період, коли рівень води понижується. Хто хоче їхати до села знизу, мусить через той брід. Літом, коли вода мала, то воно й нічого, ледве по колодки засягне, а коням лиш трохи повище колін (Фр., III, 1950, 7).

△ Мала калорія див. калорія; Малі форми див. форма.

◇ Мала купа див. купа; Малі руки — те саме, що Короткі руки (див. короткий). — Може, битимеш?! Малі руки... руки не вирости! — трікотала вона (Мирний, IV, 1955, 51).

2. Невеликий кількісно; нечисленний. Та ось, наче смерті яма, Відчинилась міська брама І з дружиною малою Вийшов князь з Переяслава (Фр., XIII, 1954, 369); // Невеликий сумою (про гроші). Зять закупив на харчування бурлак багато тарані за дуже малу плату (Н.-Лев., II, 1956, 210); Було чи яке судове ледащо вчепиться, то я вмю лагідненько його малими грішми відбутти (Барв., Опов., 1902, 155).

3. Короткий, недовготривалий (про відрізок часу). *Годиночку, Малую годину Ніби серце одпочине* (Шевч., II, 1953, 178); [Ю л і а н:] *Їхав я сюди, щоб сватать твою сестру Ялину, та ба! Спізнився. Сказано ж, як сироті женитись — то й день малий* (К.-Карий, II, 1960, 75).

4. Невеликий віком (переважно про дітей); малолітній. *Малий і хворий я лежав, Пригрітий теплою рукою Моеї матері* (Щог., Поезії, 1958, 260); *Льон не зійшов, погоріли коноплі... Чим-то обшиє вона [мати], облага Діти малі* (Манж., Тв., 1955, 42); — *Охо-хо-хо-хо... А правду кажуть — малі діти, мале й горе. А виростуть... — промовила мати, хитаючи головою* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 238); // у знач. присудк. сл. *Вночі я ходжу з револьвером і автоматом, тоді ніхто не скаже, що я малий. Стережу* (Ю. Янов., I, 1954, 77); // у знач. ім. *малий, лóго, ч.; малá, лóї, ж.; малé, лóго, с.* Про хлопчика, дівчинку, немовля. *Що проти кого, а проти дітей я й не зговорю. Пригорнула малих до серця та тільки плачу* (Вовчок, I, 1955, 7); *Виріс у наймах. Не раз довелося покуштувати малому київ* (Павл., Бистрина, 1959, 106).

З *малих літ* — із дитинства. *Кому власна батьківщина з малих літ не дорога, — Той непевна є людина* (Граб., I, 1959, 316).

◇ *Малé й велике див. великий; Старé й малé див. старій.*

5. Незначний за силою, ступенем свого вияву. *Тепер Еней убрався в пекло.. Там мука грішним не мала* (Котл., I, 1952, 134); *Ні великої радості, ні малого горя не знало життя їх [Шавкунів]* (Мирний, II, 1954, 263); // Несильний, нетривалий (про явища природи). *Велика хмара, та малий дощ* (Номис, 1864, № 4130); // у сполуч. зі сл. с и л а. Слабий. *Ми паралітики з блискучими очима, Великі духом, силою малі* (Л. Укр., I, 1951, 113).

За *малим не...* — мало не... *Сам [Гордій] кинувся до діда і з розгону штовхнув його. Кремезний дід з такої несподіванки поточивсь і за малим не впав* (Гр., II, 1963, 11).

△ *Малий хід, мор.* — уповільнений хід судна (уживається часто як команда). [Г а й д а й (читає сигнал):] *Міноноскою «Стремительному» стати на правий фланг... Малий хід...* (Корн., I, 1955, 46).

6. Який не має великого значення; неістотний. [Р у ф і н:] *Єдина зміна, що знак ягнати став замість орла...* [П р і с ц і л л а:] *Се зміна не мала... ти мало знаєш апостолові твори, щоб судити* (Л. Укр., II, 1951, 347); *Не хвались тим, що добуто в лаві, то ще досягнення малі* (Дор., Три богатирі, 1959, 44); // у знач. ім. *малé, лóго, с.* Щось незначне, не дуже важливе. *Хто великого не бачив, той і малому дивується* (Укр. присл., 1955, 280); [М а р ф а В а р ф о л о м і ї в н а:] *Не біжи за великим, щоб малого не згубила* (Кроп., II, 1958, 268).

7. перен., зневажл. Позбавлений внутрішньої глибини. — *Не спіткалася б тобі така біда, не покохала б ти нерівню своїм малим розумом...* (Барв., Опов., 1902, 87).

8. Який займає невисоке суспільне або службове становище. *Еней збудує сильне царство і заведе своє там панство; Не малий буде він панок* (Котл., I, 1952, 70); // у знач. ім. *малі, ліх, мн., рідко.* Нижчі, пригноблені шари суспільства. *І відітхнуть натружені, малі, Під прапором любові, правди, згоди!* (Стар., Поет. тв., 1958, 183).

МАЛИНА, и, ж. 1. Багаторічна чагарникова ягідна рослина з кисло-солодкими запашними ягодами, звичайно темно-червоного кольору. *На низині, недалечко*

од берега Росі, розрослась, як ліс, малина (Н.-Лев., III, 1956, 216); *Зоня і Юзя здригнулись від сього несподіваного співу, що знявся десь посеред кущів малини* (Л. Укр., III, 1952, 660); *Густі зарості малини надійно заступали їх від стороннього ока* (Шиян, Баланда, 1957, 143).

2. збірн. Ягоди цієї рослини. *Все повітря пахощами дише з полонин від свіжих перекосів, Із зрубів від спілої малини* (Фр., XIII, 1954, 329); *Збирала [Світлана] суниці, мед брала з дупла, Одійдуть суниці — поспіє малина...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 128); // рідко. Одна ягода цієї рослини. [Б а б у с я:] *Зірвеш на яблуні кисличку, Або малину чи суничку І наїсися часом так, Що й до обіду втрапиш смак* (Олесь, Вибр., 1958, 503); * У порівн. *Стан правенький, мов тополя, Щічки — мов калина, Шийка — мов той алебайстер, Губоньки — малина!* (Гл., Вибр., 1957, 263).

МАЛИНІВКА, и, ж. (*Erithacus*). Невеличка перелітна співуча пташка родини дроздових; вільшанка. *Синичка проспівала коротеньку пісню і полетіла; ..за нею защебетали зяблики, малинівки, вівсянки* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 314); *Довго після заходу сонця звучать чудові переливи червоногрудої малинівки* (Наука., 4, 1962, 46).

МАЛИНІВКА, и, ж. Наливка з ягід малини. *Приготовлену малинівку розливають у пляшки, закупорюють і ставлять на 4—5 місяців у темне місце. Після цього її можна пити* (Укр. страви, 1957, 369).

МАЛИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до *маліна* 2. — *Добра малинка? — обізвався ізбоку знайомий голос* (Коцюб., II, 1955, 118); — *Чого ж вам, дідусю? Горілочки чи пива холодного? А мо, малинки до молока? Ми зранку назбирали з дівчатами* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 62).

МАЛИННИЙ, а, е. Те саме, що *маліновий* 1.

МАЛИННИК, а, ч. Ділянка, де посаджена малина, а також зарості, кущі малини. *Не вилазячи з малинника, він пішов корчами по краю ліса [лісу]* (Фр., VIII, 1952, 370); *Руднев обходив, за своїм звичаєм, роти, продаючись крізь гущавину гірських малинників* (Воронько, Партиз. генерал., 1946, 61).

МАЛИНОВИЙ, а, е. 1. тільки *маліновий*. Прикм. до *маліна*. *Знов стало тихо. Тільки гнулося малинове стебло та дощем падали ягоди в кошик* (Коцюб., II, 1955, 117); *Ведмідь визирав з малинового куща, голова його була в зеленій рамці листя* (Донч., II, 1956, 41); // Вигот. з ягід малини. *Чи багато малинового варення мені наварила?* (Л. Укр., V, 1956, 53); *Інвалід-казак мовчки наточив у склянку малинового вина* (Смолич, Ми разом., 1950, 171).

2. Який має колір ягоди малини; темно-червоний. *Стіл посередині круглий, застелений малиною скатеркою* (Вовчок, I, 1955, 374); *Сукенки були з дешевої шерсті малинового кольору* (Вільде, Сестри., 1958, 459); [К о с т ь:] *Серце моє полонила одна дівчина. Очі в неї голубі-голубі, як небо весняне, коси немов шовкові, губи малинові* (Зар., Антеї, 1962, 54).

◆ *Маліновий дзвін (передзвін)* — дзвін дуже приємного, м'якого тембру. *Знизу виразно долітає малиновий дзвін чарок* (Панч, В дорозі, 1959, 330); *Легка колісниця, срібна збруя, дуга в інкрустаціях, що грає ніби сама райдуга над головою корінного, малиновий передзвін дзвіночків* (Цюпа, Три явори, 1958, 107).

МАЛИНОВО, поет. Присл. до *маліновий* 2. *Ілліч підняв наш стяг, щоб цвів він малиново* (Забашта, Квіт., 1960, 153).

МАЛИТИСЯ, малюся, малишся, недок., діал. Поводитися, як дитина. *І так звані старші між дітворою хоча би й не повинні вже малитися, бо вуса мали, хоч*

сокирою теши, проте не відрізнялись від дітей (Свидн., Люборацькі, 1955, 94).

МАЛИЦЯ, і, ж. У народів Крайньої Півночі — верхній одяг з оленячої шкіри у вигляді сорочки з відлогою та рукавицями.

МАЛІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Дуже маленький. [Т а н я:] *І оповис її [землю] непроглядна темрява, тільки малісінькі зорі блиматимуть на неї з далекого неба* (Вас., III, 1960, 130); *Он на зеленому тлі — купка комах...* А біля їх якась лялька совається з малісінькою патеричкою в руках... Що воно за штука?! Вівці! (Вишня, I, 1956, 210).

МАЛІСТЬ, лості, ж. 1. розм., рідко. Абстр. ім. до малій 1. Комендантова конторка вражала своєю малістю (Загреб., Спека, 1961, 306).

2. діал. Дитинство. Старість побраталась з малістю; малість прилипла до старості (Мирний, I, 1949, 186).

МАЛІТИ, іє, недок. Те саме, що мѐншати. Гурт же тих левів щохвили малів... (Стар., Поет. тв., 1958, 228); *Він не спускав очей з постаті Семена Лехмана, що даленіла і маліла на його очах* (Турч., Зорі., 1950, 48); * Образно. Параскіца терпла вся, холола і в живім почутті власної вини маліла до розмірів сірої пилинки (Коцюб., I, 1955, 268).

МАЛКА, и, ж., техн. Те саме, що шміґа. Універсальна малка.

МАЛКУ: ◇ З (від) са́мого ма́лку — з раннього дитинства. Скривджене з самого малку її сирітське серце догадалося, що Чіпка не такий... Не гультіпака, лихий чоловік (Мирний, I, 1949, 276).

МАЛО, присл. 1. У невеликій кількості; небагато. Хто ба́гато говорить, той мало творить (Номис, 1864, № 12880); [З л і в о г о б о к у:] *Довго балакав, та мало сказав!*.. (Кроп., IV, 1959, 88); // У незначній мірі. Стародавній фонтан постраждав мало, але він з тої ночі засох, наче виплакав сльози над чужим горем (Коцюб., II, 1955, 403); *Вечоріло, і пожежі над містом, мало помітні вдень, тепер наче розбухали* (Гончар, III, 1959, 242); // рідко. Недовго, нетривалий час. Пішов би я в Україну.. Там би я спочив хоч мало (Шевч., II, 1953, 67); *Ми таки мало стояли в Неаполі* (Л. Укр., V, 1956, 413); // Рідко, не часто. Далеко, бачте, живу.. От через це я й мало бував в театрі (Мирний, V, 1955, 419); *Останні роки, правда, мало бував дома* (Головко, II, 1957, 415); // у знач. неознач. кільк. числ. Невелика кількість кого-, чого-небудь. — О жінко! — каже Тиміш, — се в тебе десь огневі сльози! — Бо гіркі, Тимоше! А чи мало я їх виплакала! (Вовчок, I, 1955, 55); *Хіба мало ходить на заробітки таких, як Данько?* (Гончар, I, 1959, 5); // у знач. присудк. сл. Пани [бессарабські] з великою охотою приймали на свої землі українських втікачів, бо в їх [них] було землі багацько, а людей мало (Н.-Лев., II, 1956, 219).

◇ Ма́ло де — у небагатьох місцях; Ма́ло коли — не часто, зрідка. — А ти на музики не ходиш? — Мало коли (Л. Укр., III, 1952, 652); *Ма́ло хто (кого́, кому́ і т. ін.)* — нечисленні, небагато (нечисленних, небагатьох і т. ін.). Він боявся лазарета, як пекла, бо з того лазарета мало хто вертався до казарм (Н.-Лев., II, 1956, 211); *Мало кому спалося в цю ніч* (Гончар, III, 1959, 407); *Ма́ло що (чого́, чому́ і т. ін.):* а) не зовсім, майже не. Вибачай мені, що я так довго не писав до тебе, бо я тут мало що й винен (Рудан., Тв., 1959, 607); *Одягнені однаково, однакових років, вони напочатку мало чим відрізнялися один від одного* (Сенч., Опов., 1959, 5); б) усяке, різне, багато чого. Ет, дурниці! Мало що люди плещуть! Замфір махнув рукою (Коцюб., I, 1955, 192); *Ма́ло який (яко́го, яко́му і т. ін.)* —

нечисленні, небагато (нечисленних, небагатьох і т. ін.). Мало на яких [листах] була визначена дата, але Настя знала добре, коли був писаний кожний з тих листів (Л. Укр., III, 1952, 585); *Не ма́ло:* а) багато (про кількість чогось). Вона любила пишне лудіне [одяг], і не мало десь піде грошей на шовкові хустки (Коцюб., II, 1955, 332); б) сильно, дуже (про ступінь вияву якоїсь дії). Поки у чорній Івась сидів, розбираючи своє горе, Горпини серце не мало переболіло та перемучилося (Мирний, I, 1954, 276); в) удосталь, досить. Часу не мало було — ціле літо і осінь, — щоб перекласти тую решту віршів (Л. Укр., V, 1956, 19).

2. Недостатньо, менше, ніж треба. [Л ю б о в:] *Ти мало любиш, ти мусиш, мусиш... умерти і я мушу тебе любити, бо я твоя, твоя!* (Л. Укр., II, 1951, 93); // у знач. присудк. сл., чого та з інфін. Голова велика, а розуму мало (Номис, 1864, № 6353); [М а т у ш к а г у м е н я:] *Мало, сестри, бога просити та молити. Треба і нам братам нашим на допомі стати* (Мирний, V, 1955, 75); // Означає недостатню інтенсивність ознаки, вираженої прикметником. Вулиця мало цікава (Коцюб., III, 1956, 348); *Згорбившись у сідлі, поринувши думками в написане, він [майор] був мало схожий в цей момент на суворого.. командира* (Гончар, III, 1959, 426).

◇ І го́ря ма́ло дия. го́ре; Ма́ло [що] не... — трохи не..., майже... [С и д і р:] *Та чи ви знаєте, що Параска провідала якось, що ви сватаєтесь, там репетує — мало не вискочила на хату!* (К.-Карий, I, 1960, 39); *Мало не вся слобода вигоріла* (Морд., I, 1958, 42); *Великий шум, зелений шум! Під його подихом стогне могутній Діл, гнуться мало що не до землі стрункі, білі берези* (Фр., VIII, 1952, 7); *Аж кров мені в обличчя пахнула, як здумав, на яке чорне діло мало згоди не дав* (Мур., Бук. повість, 1959, 23); *Я прожив тут мало не двадцять років — всю свою молодість* (Сміл., Сад, 1952, 88).

МАЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову малій у 1 знач., напр.: ма́лог о́лб и́й, ма́ло ка́лібе́рний; слову ма́ло в 1 знач., напр.: ма́ло зна́чність, ма́ло пло́д и́й; у 2 знач., напр.: ма́ло ви́м о́гливи́й, ма́ло по́каз о́ви́й.

МАЛОАВТОРИТЕ́ТНИЙ, а, е. Який не користується авторитетом. Малоавторитетна людина.

МАЛОВА́ЖИТИ, жу, жиш, недок., перех., діал. Легковажити (у 1 знач.). Суддя дуже прикро відчував се, що його жінка Казя маловажила «його» свята (Мак., Вибр., 1954, 277).

МАЛОВА́ЖНИЙ, а, е. Який не має великого значення; неістотний. Оця робота [сортування листів], утяжлива і скомплікована [складна] задля формалістики і різних дрібниць, на які треба вважати, зовсім не така маловажна (Фр., II, 1950, 314).

МАЛОВА́ЖНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до малова́жний.

МАЛОВЖИ́ВАНИЙ, а, е. Який рідко вживається. Вдавався [П. Куліш].. і до архаїзмів, і до маловживаних діалектизмів (Рильський, IX, 1962, 128).

МАЛОВЖИ́ВАНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до маловж и́ваний.

МАЛОВИ́ВЧЕНИЙ, а, е. Недостатньо вивчений. Федоров продовжує наукову діяльність, але йде напромацки, бо працює в маловивченій на той час галузі просторових фігур (Видатні вітч. географи., 1954, 106).

МАЛОВИРА́ЗНИЙ, а, е. Який мало, недостатньо відображає переживання, почуття (про обличчя, очі). Маловиразне обличчя; // Який недостатньо яскраво або образно передає що-небудь. Маловиразна мова.

МАЛОВІ́ДДЯ, МАЛОВО́ДДЯ, я, с. 1. Нестача, низький рівень води в річці, озері тощо. *Потужність гідроелектростанції залежить від кількості води в річці.. Щоб не було нестачі електроенергії у маловодні періоди року, необхідно створювати на річці водоймища для затримування води під час повені. Зібрану воду витрачають для поповнення нестачі води під час маловоддя* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 175).

2. Нестача води, вологи в певній місцевості. — *Через нестачу води ніяке й дерево в нас тут не росте, одна тільки жилага акація маловоддя наше витримує* (Гончар, II, 1959, 58).

МАЛОВІ́ДОМІЙ, а, е. Відомий небагатьом. *Кониський дав «біографічні нотатки» до біографії кількох досі маловідомих українських письменників* (Фр., XVI, 1955, 126); *Нащо б, здавалося, тріпати мозок, ламати язик такою маловідомою в світі мовою?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 34); *!! Такий, про особу або діяльність якого мало знають. Професор ще якусь мить розглядав санітарку, немов вона була йому маловідома і він не зміг звіритися на її слова* (Смолич, I, 1958, 166).

МАЛОВІ́Р, а, ч. Той, хто недостатньо вірить у що-небудь. [Ю д а:] *А я ж обдерти дався до нитки, до шага — і що ж я мав?.. І що ж я чув за те? Якеє слово? (Наслідую чийсь голос). «Лукавий! Маловіре!»* (Л. Укр., III, 1952, 131); *Були невіри, й маловіри, І слабодухі, й слинтяї* (Ус., I сьогодні.., 1957, 112).

МАЛОВІ́РОГІДНИЙ, а, е. Недостатньо вірогідний. *Поліщук був земляком багатьох бійців роти. Це був не якийсь казковий, маловірогідний богатир, а близька їньому розумінню людина* (Гончар, III, 1959, 35); *Маловірогідна звістка.*

МАЛОВІ́Р'Я, я, с. Недостатність віри в що-небудь.

МАЛОВО́ДДЯ див. малові́ддя.

МАЛОВО́ДИЙ, а, е. Те саме, що малово́дний.

МАЛОВО́ДНИЙ, а, е. 1. З малою кількістю води, з низьким рівнем води. *Головна насосна станція розташована поблизу села Снігурівки на березі маловодної річки Інгульця* (Наука.., 2, 1957, 5); *// Який характеризується пониженням рівня води в природних водоймищах (про період року). Щоб не було нестачі електроенергії у маловодні періоди року, необхідно створювати на річці водоймища для затримування води під час повені* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 175).

2. Бідний на воду, вологу; мало зрошуваний (про місцевість). *Маловодний степ.*

МАЛОВРОЖА́ЙНИЙ, а, е. Недостатньо врожайний. *Сильніше обрізувати дерева слід у безурожайний чи у маловрожайний рік* (Колг. Укр., 1, 1957, 34); *Головним джерелом збільшення виробництва зерна має бути заміна маловрожайних культур більш урожайними, насамперед такими, як пшениця, кукурудза та бобові* (Рад. Укр., 2.II 1962, 3).

МАЛОВТІ́ШНИЙ, а, е. Який не дає достатньої втіхи, повного заспокоєння, який приносить мало радості. *Ми з Михайлом Амадейовичем задумались над цифрою успішності учнів. Вона була маловтішною — сімдесят вісім процентів* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 236).

МАЛОГАБА́РІТНИЙ, а, е, спец. Який має малі габарити (у 1 знач.). *Інститут лісгосподарських проблем створив перший зразок самохідної малогабаритної електростанції на гусеничному ході для механізації рубання лісу* (Наука.., 3, 1956, 36); *Пряхін намагався кружляти й тут, по малогабаритній кімнаті* (Дмит., Обпалені.., 1962, 207).

МАЛОГОВІ́РКІЙ, а, е. Який не любить багато говорити, не говорить багато; мовчазний. *Я й пізнати не міг того тихого, малоговіркового та задуманого хлопця, яким він був у Дрогобичі* (Фр., IV, 1950, 277); *Не мож-*

на сказати, щоб Остап дуже заносився. Він тільки став малоговіркий (Горд., II, 1959, 339).

МАЛОГРА́МОТНИЙ, а, е. 1. Який не вміє добре читати й писати, мало знає. — *Де вже нам! — казали передні, — ми люди малограмотні або й зовсім неграмотні: куди нам полічити отаку силу!* (Вас., I, 1959, 69); [Т а р а с:] *Значить, ви малограмотний ще чоловік, ..а вам вже пора навчитись добре читати...* (Корн., I, 1955, 170); *// Погано обізнаний у певній галузі знань. Технічно малограмотна людина.*

2. Написаний, виконаний з помилками, без належних знань. *Малограмотний твір.*

МАЛОГРА́МОТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до малогра́мотний.

МАЛОДІ́ЙОВИЙ, а, е. Який мало впливає на що-небудь, мало діє, дає мало користі. *Малодіювий засіб.*

МАЛОДОВІ́ДНИЙ, а, е. Те саме, що мало́доказо́вий.

МАЛОДОКА́ЗОВИЙ, а, е. Який не є достатньо доказовим; малопереконливий.

МАЛОДОСВІ́ДЧЕНИЙ, а, е. Який не має достатнього досвіду. *Запорожець був присутній на читанні листівки Кудріна, але вважав себе малодосвідченим, щоб висловити свою думку прилюдно* (Бурл., Напередодні, 1956, 36).

МАЛОДОСТОВІ́РНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що мало́вірогі́дний. *Малодостовірні чутки.*

МАЛОДОСТУ́ПНИЙ, а, е. Такий, до якого важко дістатися, добратися. *Близько тартака чудесний ліс, але для експлуатації малодоступний. Береги ріки тут високі й обривисто стрімкі, непридатні для.. спуску колод у річку* (Кол., Терен.., 1959, 299); *Уже назріла потреба проаналізувати й узагальнити творчий доробок вузівських істориків Радянської України, здебільшого розкиданий по малодоступних для широкого кола читачів «Наукових записках» і збірниках* (Ком. Укр., 6, 1965, 28).

МАЛОДОХО́ДНИЙ, а, е. Те саме, що мало́прибу́тко́вий.

МАЛОДУ́ШНИЙ, а, е. Те саме, що боя́зкий 1; легкодухий. — *Подумавши, — сам зрозумієш, що вибраний мною спосіб — єдиний: показати самого себе перед Ольгою малодушним, несправедливим, мізерним боягузом* (Кол., Терен.., 1959, 304); *// Спричинений відсутністю мужності. Хто боїться труднощів будівництва соціалізму, хто дає себе залякати ними, хто вдається в розпач або малодушну розгубленість, той не соціаліст* (Ленін, 30, 1951, 469).

МАЛОДУ́ШНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що боя́гузли́вість. — *Чого ж я боюсь? Ну, чого? — картає він себе за малодушність* (Шиян, Баланда, 1957, 112).

МАЛОЕФЕ́КТИВНИЙ, а, е. Який не дає достатнього ефекту. *Керівництво колгоспів може вчасно .. запобігати малоефективним затратам* (Ком. Укр., 5, 1960, 62).

МАЛОЗАСЕ́ЛЕНИЙ, а, е. Заселений невеликою кількістю людей. *Малозаселений край.*

МАЛОЗАСТО́СОВНИЙ, а, е. Який мало, не часто застосовується. *Малозастосовний засіб.*

МАЛОЗДІ́БНИЙ, а, е. Недосить здібний. *Малоздібний учень.*

МАЛОЗЕМЕ́ЛЛЯ, я, с. Недостатня забезпеченість землею для ведення сільського господарства. *Злидні, голод, безробіття та малоземелля загнали тисячі українських селян у Канаду, США, країни Латинської Америки* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 132).

МАЛОЗЕМЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Який володіє малим земельним наділом. *Він раяв.. прохати уряд заборонити козакам бути самостійними виборцями разом з*

малоземельними панками (Мирний, III, 1954, 389); — Селянські ради — цілком легальні організації, і вони створюються по селах, щоб організувати безземельну і малоземельну бідноту на боротьбу за свої класові інтереси (Козл., Ю. Крук, 1957, 364).

МАЛОЗЕМЕЛЬНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що **малоземелля**.

МАЛОЗМІСТОВНИЙ, а, е. Якому бракує глибокого змісту; поверховий.

МАЛОЗНАЙОМІЙ, а, е. Недостатньо знайомий. — *Ти не віриш мені? — сказала вона. — Думаш, чого це я малознайомій людині про комітет розповіла?* (Хижняк, Тамара, 1959, 195).

МАЛОЗНАНИЙ, а, е. Те саме, що **маловідомий**. Гідролог мав велику охоту перебути зиму в якомусь малознаному краї (Трубл., I, 1955, 349).

МАЛОЗНАЧНИЙ, а, е. Який не має великого значення, впливу. *Курити він більше ніколи не буде, зір не така малозначна річ, якою можна було б ризикувати* (Дмит., Розлука, 1957, 210).

МАЛОЗРОЗУМІЛИЙ, а, е. Недостатньо зрозумілий. *Часто говорять, що Сковороду трудно читати, що Сковорода в своїй мові малозрозумілий. Ті, що говорять це, викривають перед нами незнання своє, незнання такої складної епохи, як XVIII століття* (Тич., III, 1957, 103).

МАЛОІСТОТНИЙ, а, е. Недосить істотний: мало-важний, незначний.

МАЛОІЖДЖЕНИЙ, а, е. Такий. по якому мало їздили.

МАЛОЙМОВІРНИЙ, а, е. Який не здається ймовірним; сумнівний. — *І оце таке в нашій хаті світитиме? — посміхнулася Вутанька: не то що матері, навіть їй це здалося малоюмовірним* (Гончар, II, 1959, 161).

МАЛОКАЛІБЕРНИЙ, а, е. Який має невеликий калібр; дрібнокаліберний. *В кімнату вбігає переляканий Сусляєв з малокаліберною гвинтівкою в руках* (Коч., II, 1956, 224).

МАЛОКАЛОРІЙНИЙ, а, е. Не досить калорійний. *Малокалорійне паливо (буре вугілля, торф, дрова, сланці) споживають поблизу місць його видобування, і воно називається місцевим паливом* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 19); *Малокалорійна їжа*.

МАЛОКВАЛІФІКОВАНИЙ, а, е. Який не має достатньої кваліфікації. *Справою розповсюдження книг часто займаються люди випадкові, малокваліфіковані, а це негативно відбивається на книготоргівлі* (Літ. газ., 20.XII 1960, 1).

МАЛОКОМПЕТЕНТНИЙ, а, е. Недостатньо компетентний у чомусь. [Л о т о ц ь к а:] *Пробачте, товариші. Я, звичайно, малокомпетентна в питаннях бетону і не маю якихось знавецьких поглядів на цю справу* (Мик., I, 1957, 230).

МАЛОКОРИСНИЙ, а, е. Який дає мало користі. *У харчуванні людини овочі є основним джерелом вітамінів, вуглеводів, органічних кислот та мінеральних речовин, без яких їжа стає несмачною й малокорисною* (Хлібороб Укр., 4, 1964, 39).

МАЛОКУЛЬТУРНИЙ, а, е. Недостатньо культурний. *Малокультурна людина*.

МАЛОЛІСНЯ, я, с. Недостатня кількість лісів.

МАЛОЛІТКА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що **малоліток**. *Нащо на горі вродила [мати], Малоліткою жєнила* (Чуб., V, 1874, 668).

МАЛОЛІТНИЙ, я, с. Який має мало років (про дітей, підлітків); неповнолітній. — *Ти й не підеш [до війська], бо ще малолітній, тільки ще сімнадцять літ, ще й пушок по лицю!* (Барв., Опов., 1902, 402); [Т а р -

т а л ю к (верещить):] *Та як ви смієте! Яка розпустила! Кожне малолітнє дівчисько буде свій ніс сувати!* (Коч., II, 1956, 432); // *Власт. дитині; дитячий. Застидавшись трохи і тут же кленучи себе за свою стидкуватість, яку вважав ознакою своєї малолітньої неповноцінності, Сашко змушений був попросити вантажника Григорія і надалі тримати все це від батька в секреті* (Смолич, V, 1959, 532).

МАЛОЛІТОК, тка, ч. Дитина; неповнолітній. *В селі тому вдова жила, А у вдови дочка росла І син малоліток* (Шевч., II, 1953, 249); *Іван Іванович ще малолітком Лишився сам — батьки поцмирили* (Рильський, Урожай, 1950, 91).

МАЛОЛІТРАЖНИЙ, а, е, техн. 1. Який уміщує мало ріднини; невеликого літражу.

2. Який має циліндри невеликого робочого об'єму й витрачає мало пального (про автомобіль і т. ін.). *Московський завод малолітражних автомобілів створив і показує [на виставці] новий тип «Москвича»* (Наука., 8, 1956, 21); *Малолітражна машина, що нею я їхав, могла проїхати чотириста кілометрів без додаткової заправки* (Трубл., III, 1956, 447).

МАЛОЛІТСТВО, а, с., рідко. Те саме, що **малоліття**. *Боже, а що коли він справді збудив у Білянці почуття кохання, досі незрозуміле їй через малолітство?* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 66).

МАЛОЛІТТЯ, я, с. Дитячий вік, вік підлітка; недоліття. *Користуючись їх [синів князя Романа] малоліттям, галицькі бояри намагалися захопити владу* (Іст. СРСР, I, 1956, 57).

МАЛОЛЮДНЯ, я, с. Те саме, що **малолюдність**.

МАЛОЛЮДНИЙ, а, е. Такий, на якому перебуває, присутня мала кількість людей. *Антін безцільно блукав по тихих, малолюдних вулицях міста* (Коцюб., II, 1955, 284); *Похорон був малолюдним* (Дмит., Розлука, 1957, 19); // *Такий, де живе небагато людей. Віщав [дзвін] навколо кожній хаті Про бідні виручкою дні В тій малолюдній, небагатій, У тихій нашій стороні* (Мал., Серце., 1959, 213).

МАЛОЛЮДНІСТЬ, ності, ж. Мала. недостатня кількість людей.

МАЛОМАЄТНИЙ, а, е. заст. 1. Незаможний, небагатий.

2. Який володіє невеликим мастком; дрібномаєтний. — *У мене сусід є, — сказав Тровкуров, — маломаєтний грубіян* (Пушкіз, Дубр., перекл. Терещенка, 1937, 164).

МАЛО-МАЛО, присл., розм. Підсил. до **мало**; трошечки. *А чим же за таку милість, не то щоб віддяковати [віддякувати], а щоб хоч мало-мало прислужитись?* (Кв.-Осн., VI, 1957, 667).

Мало-мало не... — ледве не..., ще трохи й... *З отця Василя зірвало вихором його скуфійку і понесло геть униз по Дністровській долині, у хорунжого мало-мало не вирвало з рук хоругви* (Стар., Облога., 1961, 9); *Сахо обидва рази мало-мало не шубовснула у воду* (Смолич, I, 1958, 46).

МАЛОМЕТРАЖНИЙ, а, е. Який має невеликий метраж. *Тепер розробляються типові проекти будинків з малометражними квартирами, розрахованими виключно на заселення однією сім'єю* (Наука., 3, 1957, 8).

МАЛОМІРНИЙ, а, е. Який має невеликий розмір. *Маломірне взуття*.

МАЛОМІСТЕЧКОВИЙ, а, е. Власт. для маленького містечка. *Очі.. байдужно приймали все до нудоти знайоме. Пливли перед ними і безслідно зникали маломістечкові дома і все ті ж самі люди* (Коцюб., II, 1955, 282).

МАЛОМІЦНИЙ, міцна, міцне. 1. Недостатньо міцний (про матеріали та вироби). *Мідь у чистому вигля-*

бі — маломіцний матеріал (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 43).

2. Який не має достатніх коштів для ведення власного господарства; бідний (у 1 знач.). Основне завдання партії і Радянської влади повинно бути зосереджене на сприянні маломіцному і середняцькому селянству в їх господарському відродженні шляхом кооперування і колективізації (КПУ в резол. і рішен., 1958, 235); *Маломіцне господарство*.

МАЛОМОВНИЙ, а, е. Який не любить багато говорити; мовчазний, небалакучий. *Маломовний Жан ніколи не балакав про свої глибші сердечні тайни* (Фр., I, 1955, 343); *Ліс, тайга зробили цей народ [комі] понурим, замкнутим, маломовним, навчивши бути твердим, витривалим, хоробрим* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 59).

МАЛОНОШЕНИЙ, а, е. Який носили недовгий час. *Малоношений одяг*.

МАЛООСВІЧЕНИЙ, а, е. Який не має достатньої освіти. *Ти зовсім не вмієш писати, навіть листів. Не вмієш не так, як не вміють малоосвічені люди, що не тямлять літературно зложити фрази* (Л. Укр., III, 1952, 689).

МАЛОПЕРЕКОНЛИВИЙ, а, е. Недостатньо переконливий. *Кореспонденція була малопереконлива, поверхова* (Жур., Звич. турботи, 1960, 60).

МАЛОПЕРЕКОНЛИВО. Присл. до **малопереконливий**. *Те, що добре в драмі, — звучить малопереконливо в опері* (Літ. газ., 5. I 1940, 3).

МАЛОПИСЬМЕННИЙ, а, е. Те саме, що **малограмотний**. *Тож учора ввечері надумався було [Семен] написати їй листа, хоч кожна літера йому, малописьменному, як сокирі сукуватий прикоренок, — не давалася* (Сміл., Зустрічі, 1936, 104).

МАЛОПИСЬМЕННІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **малописьменний**. — *Хочете вчитися, Зінаїдо Данилівно? Ми відкриваємо вечірню школу ліквідації малописьменності* (Бойч., Молодість, 1949, 209).

МАЛОПІДГОТОВАНІЙ, а, е. Недостатньо підготований. *Малопідготована доповідь; // Який не має достатніх знань. Малопідготований учень*.

МАЛОПІДГОТОВЛЕНИЙ, а, е. Те саме, що **малопідготований**.

МАЛОПЛОДОВИЙ, а, е. Який дає мало плодів. *Малоплодове дерево*.

МАЛОПЛОДЮЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **малородючий**. *Малоплодючий ґрунт*.

МАЛОПОВЕРХОВИЙ, а, е. Який має невелику кількість поверхів. *Малоповерховий будинок*.

МАЛОПОЖИВНИЙ, а, е. Недосить поживний. *Малопоживна їжа*.

МАЛОПОКАЗОВИЙ, а, е. Який дає неповне уявлення про що-небудь; недосить переконливий, нетиповий. *Малопоказовий випадок*.

МАЛО-ПОМАЛУ, присл., розм. Те саме, що **помалу**; поступово, потроху. *Рустем, хоч молодший, мав вплив на свого товариша, той його слухав та мало-помалу втягався у роботу гуртка* (Коцюб., II, 1955, 135); *Мало-помалу вони розговорилися, і Бачура дізнався у хлопця про деякі подробиці його дитинства* (Чаб., Тече вода., 1961, 112).

МАЛОПОМІТНИЙ, а, е. 1. Такий, якого майже не видно, важко помітити. *Місяць, що перше висів серед ясного неба сірою, малопомітною плямою, під темним крилом ночі зразу ожив і засвітився білим, чарівним огнем* (Вас., I, 1959, 130); *Біля кутків рота в нього з'явилися малопомітні борозни* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 39).

2. перен. Який нічим не виділяється серед інших;

рядовий, звичайний. *Катерина хотіла довести світові, що тільки вона, одна вона — невродлива, малопомітна — матиме доктора Безбородька* (Вільде, Сестри., 1958, 509); *Розвиваючись до Великого Жовтня у виключно тяжких умовах, українська журналістика протягом століття перетворилася з малопомітного й маловпливового явища на явище великого суспільно-політичного значення* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 16).

МАЛОПОМІТНО. Присл. до **малопомітний**. *Важко й малопомітно посувалася наша робота* (Збан., Єдина, 1959, 219); *Як жив [Антонович], так і вмер: спокійно, просто, малопомітно* (Гончар, III, 1959, 367).

МАЛОПОТУЖНИЙ, а, е, техн. Який має невелику потужність. *До революції використання гідроенергії річок обмежувалось будівництвом малопотужних водяних млинів, у яких двигунами були водоналивні колеса й зрідка невеликі турбіни* (Колг. Укр., 10, 1957, 33).

МАЛОПРИБУТКОВИЙ, а, е. Який дає мало прибутків. *Малоприбуткове господарство*.

МАЛОПРИДАТНИЙ, а, е. Недостатньо придатний (для обробки, використання тощо). *Осушення та освоєння заболочених і малопридатних земель*.

МАЛОПРОДУКТИВНИЙ, а, е. 1. Недостатньо продуктивний. *Малопродуктивна праця*.

2. с. г. Який дає малу кількість продукції. *На малопродуктивних луках та пасовищах доцільно висівати й однорічні кормові овочеві та технічні культури* (Колг. Укр., 4, 1955, 14); *Вирощених у власному господарстві теличок використовуємо для поповнення стада й заміни старих малопродуктивних корів* (Колг. Укр., 4, 1957, 4).

МАЛОРОДЮЧИЙ, а, е. Недостатньо родючий. *У своїх брудних полотняних, насунених на очі магерках вони [різуни] виглядали, як величезний шмат сірої, малородючої землі* (Фр., IV, 1950, 269); *Малородючі ґрунти*.

МАЛОРОЗВІНЕНИЙ, а, е. 1. Який не досяг повного фізичного розвитку; недорозвинений. *При сортуванні вибраковують сіянці підсохлі, зморщені, з механічними пошкодженнями, а також з малорозвиненою або запліснявілою кореневою системою* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 243).

2. Який має невисокий культурний рівень, недостатню освіту. *Малорозвинена людина*.

3. Який не досяг достатньо високого рівня розвитку. *Раніше, коли хімія була малорозвиненою, органічні речовини добували тільки з рослин і тварин* (Наука., 3, 1957, 23); *Малорозвинені країни*.

МАЛОРОС див. **малороси**.

МАЛОРОСИ, ів, мн. (одн. **малорос**, а, ч.; **малороска**, и, ж.), заст. Офіційна назва українців у дореволюційній Росії. — *Написав [віце-губернатор] циркуляра, щоб ми.. збирали всякі відомості про те, як живуть малороси, які у їх [них] звичаї* (Мирний, IV, 1955, 372).

МАЛОРОСІЙСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до **малороси** й Малоросія (офіційна назва України в дореволюційній Росії).

МАЛОРОСКА див. **малороси**.

МАЛОРОСЛИЙ, а, е. Невеликий на зріст; невисокий. *Там [на горах] тепер стирчить їжаком малоросла ліщина, колючі будяки* (Н.-Лев., I, 1956, 153).

МАЛОРУХЛИВИЙ, а, е. Який рухається повільно; повільний. *Вона старалася, але ніяк не могла уявити собі лагідну, малорухливу тьотю Пашу на полі бою, під мінометним вогнем* (Жур., Опов., 1956, 125); *На суші тритони дуже незграбні, рухаються повільно, тому тут поживу їх становлять так само малорухливі*

тварини (Визначник земноводних..., 1955, 28); // Недостатньо рухливий. У жінок, які ведуть малорухливий спосіб життя, .. з'являються надмірне жировідкладення, подагричні та інші розлади (Фіз. вихов., 1954, 31); // Який характеризується незначним рухом. Лише смеркало, поїзд оминув головну станцію Запоріжжя і.. щосили подався ліворуч, щоб обійти навколо міста і пристати до південної малорухливої станції (Досв., Вибр., 1959, 398).

МАЛОРУХЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. малорухливий.

МАЛОРУХОМІЙ, а, е. Який має обмежену здатність рухатися. Малорухомий суглоб.

МАЛОРУХОМІСТЬ, мості, ж. Властивість за знач. малорухомий.

МАЛОСВІДОМІЙ, а, е. Недостатньо свідомий. — Загітована людина, до того ще й малосвідома, по якомусь часі вагається, а коли вона має змогу бачити на практиці всі вигоди колективного господарства і приходить сама, то з цих людей будуть добрі комунари... (Ірчан, II, 1958, 419).

МАЛОСИЛИЙ, а, е. Який не має достатньої фізичної сили; недужий, кволий, слабкий. І про тебе, Старче малосилий, Ніхто й слова не промовить (Шевч., I, 1951, 227); Підійшли [демобілізовані] до полковникових бігунків, запряжених малосилою конячкою (Ю. Янов., Мир, 1956, 37).

МАЛОСИЛЬНИЙ, а, е. 1. Те саме, що малосілий. — Що ж це буде, Савко? — спитав він у розпачі. — Невже ми такі малосильні? Терпіти таку наругу... (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 123).

2. техн., рідко. Те саме, що малопотужний. Мало-сильний двигун.

МАЛОСІМЕЙНИЙ, а, е. Який має невелику родину, сім'ю. Значну частину трудящих звільнено від податку на неодружених, одиноких і малосімейних громадян (Ком. Укр., 5, 1960, 6).

МАЛОСОЛЬНИЙ, а, е. Злегка просолений; свіжопросольний. Терешко випивав чарку за чаркою, закушував малосольними огірками та яєчною з вишкварками (Бурл., О. Вересай, 1959, 164); Малосольні оселедці.

МАЛОТИРАЖНИЙ, а, е. Який виходить невеликим тиражем. Малотиражна газета.

МАЛОТОВАРИСЬКИЙ, а, е. Який неохоче спілкується, уникає товариства з іншими; замкнений (у 5 знач.). Була це колись гарна, а тепер бліда, .. дуже нервова, малотовариська жінка (Вільде, Сестри..., 1958, 576).

МАЛОУДІЙЛИВИЙ, а, е, с. г. Який дає невеликі удої. Малоудійлива корова.

МАЛОУДІЙНИЙ, а, е, с. г. Те саме, що малоудійливий.

МАЛОУСПІШНИЙ, а, е. Недосить успішний. Не знають, чим скінчився б цей короткий і малоуспішний виступ начштабу, коли б на вулиці не з'явився Марчевський (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 140).

МАЛОЦІКАВИЙ, а, е. Який не викликає цікавості; непривабливий. Добре, що ти маєш польські книжки, тільки жаль, що такий малоцікавий автор попався тобі (Коцюб., III, 1956, 152); Для завзятого любителя спорту пізня осінь і рання зима — малоцікаві пори року... (Літ. газ., 25.I 1957, 1)

МАЛОЦІННИЙ, а, е. Який має незначну цінність; недорогий, дешевий. Полісся багате на малоцінні чагарники (Колг. село, 7.I 1955, 3); Малоцінна порода риб.

МАЛОЧУТЛИВИЙ, а, е. Який має невелику чутливість, мало реагує на зовнішні подразнення. Мало-чутливі фотоматеріали.

МАЛУВАТИЙ, а, е. 1. Трохи малий, менший, ніж треба розміром; протилежне в е л и к у в а т и й. Малуватий капелюх; Малувата кімната.

2. Трохи малий кількісно. Малуватий загін.

3. Трохи короткий у часі. Малуватий день.

МАЛУВАТО, присл. Трохи мало; недостатньо. Працювати малувато; // у знач. присудк. сл. [Юрко (зійшов з човна):] Спасибі, що перевезли. Ось вам і плата за перевоз. (Дає гроші). [1-й гребець:] Два семигривеники, чи не малувато? (Кроп., III, 1959, 92); За кілька днів вітри вивіяли вологу, якої із зими було малувато (Тют., Вир, 1964, 73); Розумний, здібний з нього хлопець. От тільки витримки завжди було малувато (Шовк., Людина..., 1962, 339).

МАЛЮВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до малювання. Після закінчення Київської малювальної школи М. Мурашка І. Іжакевич вступає до Петербурзької Академії художеств (Літ. Укр., 17.I 1964, 2); // Признач. для малювання (у 1 знач.). Замкнувшись вечірньої пори у малювальній класі, посідали кружка один до одного (Тич., I, 1957, 223).

МАЛЮВАЛЬНИК, а, ч. Фахівець із малювання пером, олівцем, фарбами.

МАЛЮВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до малювальник.

МАЛЮВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. малювати й малюватися 1. Пристав [Т. Шевченко] до маляра-диякона, маючи на думці навчитися малювати, бо до малювання ще змалечку мав велику охоту (Мирний, V, 1955, 309); Чимало романтичних елементів трапляється в мовному малюванні портрета (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 496); [Марція:] Жінки на Сході, може, й непогані, але, на жаль, вони збавляють вроду надмірним малюванням (Л. Укр., III, 1952, 178).

2. Те саме, що малюнок 1. Подер [керівник канцелярії], пошматкував моє малювання на дрібні шматочки та й шпурнув мені в вічі (Н.-Лев., IV, 1956, 313); Йому ще ніколи не доводилося спати на голландському ліжку, на чорному старовинному ліжку, широке узголів'я якого було заповнене малюваннями (Загреб., Європа 45, 1959, 336); // Настінний живопис. Мені снився величний зруйнований храм; Обгорілі стіни не мали дахів, Малювання пропало від диму й від плям (Сам., I, 1958, 114).

3. збірн., рідко. Картини, малюнки. Гарним малюванням стіни обвішані (Сл. Гр.).

МАЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. і без додатка.

1. Зображувати кого-, що-небудь на площині олівцем, пером, фарбами тощо. Вміла [Мелася] і цвіточки малювати, мов живі (Кв.-Осн., II, 1956, 373); Я дуже люблю малювати. Мені мама обіцяла фарби подарувати, акварель називається (Ю. Янов., I, 1958, 266); Удень, звичайно, дома сидить [художник], — все малює (Головка, II, 1957, 192); * Образно. Ніч. Тихо. На вікнах усе хтось малює, квітки з білого мережить (Вас., Вибр., 1954, 77); Над гаєм синім малюють блискавки грозу (Сос., Близька далина, 1960, 185).

◇ Хоч малюй, хоч цілуй, жарт. — дуже гарний на вроду. У гніву, зопалу не завважила [молодиця], що коло дверей стоїть такий галанець [елегантний хлопець] — хоч малюй, хоч цілуй (Вовчок, VI, 1956, 284).

2. рідко. Те саме, що фарбувати. В тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки (Фр., IV, 1950, 92); Бере [єгиптянин] відро з фарбою і квачі, лагодячись їти малювати мура (Л. Укр., II, 1951, 247); // Накладати на обличчя грим, фарбу. Уже в неї.. личко поблідло-пожовкло; .. приходилося підмалювати червцем. І вона малювала (Мирний, III, 1954, 385).

3. *перен.* Зображувати словами; описувати. [Г о с т р о х в о с т и й:] Оленка зовсім не така, як ви малюєте; то ваш язик такий гарний, що з-під нього виходить якось все гарно (Н.-Лев., II, 1956, 517); Яскравими фарбами малював він колишню славу й велич татарського племені (Коцюб., I, 1955, 292); Передова література минулого малювала одну за одною тисячі людських драм, викликаних власницькими почуттями й боротьбою за власність (Талант., 1958, 27).

4. *перен.* Виклика́ти в уяві, свідомості певні образи, картини. Думка малювала тяжкі болі жіночі, крики і страждання дитини (Мирний, I, 1954, 271); Жак малював усе страшніші й страшніші картини. Од неспокою люди не могли всидіти в хаті (Коцюб., II, 1955, 96); Нарешті настав день змагань, і все було так, як малювала в своїй уяві Зіна (Ів., Вел. очі, 1956, 85).

МАЛЮВА́ТИСЯ, ююся, юєшся, *недок.* 1. Накладати на своє обличчя грим, фарбу. Червоніла як калина, хоть не малювалась (Сл. Гр.); Дівчата так малюються, неначе На продаж їх.. поведуть (Дмит., Осінь., 1959, 15).

2. Виділятися своїми обрисами на фоні чогось; вимальовуватися. Чорні брови ясно малювались на рівному лобі під червоним пружком хустки (Н.-Лев., II, 1956, 122); Згасли відблиски на небі, поцезли й тіні, й невиразно малюються на темному тлі чорні стовбури (Дн. Чайка, Тв., 1960, 88); // *перен.* Виражатися, виявлятися назовні; ставати помітним (про думки, почуття тощо). Щира радість малювалась на лиці старого (Фр., VII, 1951, 320); На його обличчі малювався страх і заклопотання (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 41).

3. *перен.* Поставати в уяві; уявлятися. Ще поки обдумую сюжет, поки в уяві моїй малюються люди, події й природа — я почуваю себе щасливим (Коцюб., III, 1956, 282); Малюється в уяві купальська ніч: став, тихий плескіт води, вінки з тремтячими свічками, співи дівочі (Рильський, Бабині літо, 1967, 23); Сонячною, ласкавою та щедрою малювалась йому Таврія (Гончар, Таврія, 1952, 205).

4. *Пас. до малюва́ти 1—3.* Дуже мені подобалось Ваше [М. Коцюбинського] «Дорогою ціною». Найбільше всього перша частина, де так правдиво малюється гірка доля кріпацька (Мирний, V, 1955, 409); В історичних джерелах Максим Залізник малюється енергійним, відважним, талановитим організатором (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 96).

МАЛЮ́К, а, ч., *розм.* Мала дитина. — А щодо опікунства над цими малюками, — сказав суддя, звертаючись до господаря, — то мусите звертатись до опікунчого [опікунського] суду (Фр., VI, 1951, 199); Малюки обсіли ночви, руками хлюпались у теплому купелі і бризкали на рожеве тільце найменшого братика (Чорн., Визвол. земля, 1959, 183); // Молодший школяр. Старшокласники йшли поважно, про щось перемовляючись, а малюки ідуть-ідуть та й спиняються, посперечаються або заведуть якусь гру і вже тільки згодом, опам'ятавшись, кинуться бігцем до школи (Збан., Переджнив'я, 1955, 156).

МАЛЮ́НОК, ч. 1. *род. нка.* Зображення предмета на площині, зроблене олівцем, пером, фарбами тощо. Усе село з своєю дерев'яною старою церквою схоже на малюнок, вирваний з історичного альбома (Н.-Лев., II, 1956, 401); Малюнок було зроблено фарбами на аркуші паперу (Донч., Секрет, 1947, 80); // Твір малярства; картина (у 1 знач.). Удає [Круста], мов зовсім не слухає і не чує Люція, розглядає малюнки по стінах (Л. Укр., II, 1951, 404); // Ілюстрація в книжці. Я обіцяла школярці передати при нагоді книжку з малюн-

ками (Барв., Опов., 1902, 42); // Сполучення ліній, кольорів, тіней і т. ін. на тканині, папері тощо; візерунок. Вона простягла руку на море, а полин гаптував на її чорній одежі срібні малюнки (Коцюб., II, 1955, 288); Мені мати сорочку пошила з морських парусів. Сестри вишили шовком Малюнок хрещатий (Нагн., Вибр., 1957, 48).

2. *род. нка, перен.* Те, що можна бачити, охопити зором або конкретно уявити собі.

3. *род. нку, перен.* Словесне зображення явищ реальної дійсності в літературі. Наш інтелігентний читач має право сподіватися і од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності (Коцюб., III, 1956, 239); В суворому реалістичному малюнку, нещадній сатирі, глибокому сарказмі, хвилюючій ліриці — у всьому в однаковій мірі яскраво виявилось багатство української мови творів Шевченка (Іст. укр. літ., I, 1954, 272); // Відтворення характеру, психології дійової особи засобами акторського мистецтва. Тонкий психологічний малюнок цієї ролі [Хоми в «Чумаках»] Іван Карпович [І. Карпенко-Карий] розробив надзвичайно яскраво й правдиво (Минуле укр. театру, 1953, 154).

МАЛЮ́НОЧОК, чка, ч. *Зменш.-пестл. до малю́нок.* Давид фейлетон похвалив. — Треба й малюночок сюди дати, — сказав Савці (Головко, Вибр., 1936, 101); Згадуючи осінь, я завжди пригадую такий малюночок: Ясне осіннє небо. Перший морозець (Вас., Незібр. тв., 1941, 235).

МАЛЮ́СІНЬКИЙ, а, е. *пестл.* Дуже маленький (у 1, 3—5 знач.). Його хата.. була малюсінька світличка з одним вікном (Гр., II, 1963, 58); Якось вирвала [Федорка] жовтий, старий огірок, а з ним і пуп'яночок малюсінький та зелений-зелений (Головко, I, 1957, 231); [Т у м а н с ь к а:] Я на малюсіньку хвилиночку (Лев., Нові п'єси, 1956, 53).

МАЛЯ́, яти, с. 1. *розм.* Маленька дитина. [П е р ш е п о т е р ч а:] Нас матуся положила і м'якенько постелила,.. і тихенько заспівала: люлі-люлі-лялята, засніть, мої малята! (Л. Укр., III, 1952, 186); Молодиця взяла маля з коліски, заспокоїла його (Баш, Проф. Буйко, 1946, 19); // Молодший школяр. Малята і старшокласники виступали з декламаціями та скетчами (Гончар, IV, 1960, 182).

2. Молода тварина, що перебуває при матері. Він ніс на руках маленьке оленятко, а за ним, забувши страх, бігла [олениця].., весь час тягнучися губами до свого маляти (Багмут, Щасл. день.., 1959, 239); Ластівка своїх малят годує, вона їх береже, доглядає, поки крила їм відростуть (Гончар, Тронка, 1963, 110).

МАЛЯ́Р, малярá, ч. 1. Той, хто займається малярством (у 1 знач.); художник. Ой там, на горі Малювали малярі; Малювали, рисували Чорні брови мої (Чуб., V, 1874, 15); Прийшла я на ярмарок, аж там маляр продає образи (Н.-Лев., III, 1956, 284); Колись Шевченко, як маляр, мріяв був подати у своїх картинах «Живописну Україну» (Тич., III, 1957, 76); * Образно. Темніє небо, смутно тьмариться сад, що осінні малярі його золотили та малювали (Вас., II, 1959, 114).

2. Робітник, що займається фарбуванням будов, стін приміщень і т. ін. Хазяїн Тарасів, маляр Ширяєв, посилав його красити на будинках покрівлю, стелі, підлоги та інше (Мирний, V, 1955, 310); В тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки (Фр., IV, 1950, 92); В кутку [кімнати] малярські козли з відром і квачем, поряд на стільці робоча спецівка маляра (Коч., II, 1956, 537); // Ремісник, що малює вивіски. На базарному майдані горить самотній ліхтарик.

Тьмяне світло його падає на бляшану вивіску, написану місцевим маляром (Шиян, Баланда, 1957, 83).

МАЛЯРИК¹, а, ч. Пестл. до **мал'яр**. Коли б же я знала — Малярика б мала, Я б собі милого Та й намалювала (Чуб., V, 1874, 313).

МАЛЯРИК², а, ч., розм. Людина, що хворіє на малярію. Якщо в 1960 році на земній кулі було зареєстровано понад 100 мільйонів нових маляриків, то в Радянському Союзі — близько 360 чоловік, і то переважно з числа мешканців вздовж наших південних кордонів (Хлібороб Укр., 1, 1964, 40).

МАЛЯРІЙНИЙ, а, е. Прикм. до **малярія**. Малярійний приступ; // Який є збудником або вогнищем малярії. Озеро дуже малярійне і ближче під'їжджати небезпечно (Смолич, I, 1958, 74); Малярійний комар.

МАЛЯРІЯ, і, ж. Гостра заразна хвороба, що супроводжується виснажливими приступами гарячки; болотна (переміжна) пропасниця. І я дивилась на ті бездимні [італійські] села.., де невидимкою малярія літає (Л. Укр., I, 1951, 234); — А я оце захворіла. Пропасниця якась, малярія напала. Горю вся, ломить кістки (Коп., Подарунок, 1956, 18); Старший лейтенант, командир роти, трусився під купою накиданих на нього ковдр та шинелей — у нього був приступ малярії (Ю. Янов., II, 1954, 10).

МАЛЯРКА, и, ж. Жіп. до **мал'яр**. Розписи сільських малярок Ганни Щавель, Марії Гриб, Насті Моспан не раз виставлялись на виставках в обласному [львівському] Будинку народної творчості (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 138); Малярко чарівна, з тобою заглядає в блакить шибок весна (Сос., Поезії, 1950, 118).

МАЛЯРНИЙ, а, е. Стос. до малярства (у 2 знач.). Ширяєв узяв великий підряд на малярні та скляні роботи у Великому театрі (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 95).

МАЛЯРСТВО, а, с. 1. Вид образотворчого мистецтва, що зображує фарбами предмети і явища реальної дійсності на полотні, дереві, папері, стіні тощо; живопис. Похвалившись новими образами, Прокопович був дуже радий, що знайшов доброго цінувальника, котрий втямив високе.. малярство (Н.-Лев., III, 1956, 32); Як звісно, малярство силкується при допомозі ліній і красок.. передати нам чи то якусь частину дійсного світу (людське лице, сцену, крайобраз) або якусь думку (Фр., XVI, 1955, 282); Радянська влада заснувала художній інститут з факультетами малярства, скульптури, архітектури (Ю. Янов., I, 1958, 591); Небайдужий до малярства, Уралов і сам деколи потроху малював, етюди його вихрились барвами яскравими, палаючими (Гончар, Тронка, 1963, 293).

2. Ремесло маляра (у 2 знач.).

МАЛЯРСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до малярства (у 1 знач.); живописний. Катерина Василівна [Білокур] виконала цілу галерею прекрасних малярських творів декоративного характеру (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 57); Кричевський — художник величезного живописного темпераменту, і малярське рішення, прийняте ним у картині, заслуговує високої похвали (Вітч., 2, 1961, 173).

2. Прикм. до **мал'яр** 2. В кутку [кімнати] малярські козли з відром і квачем, поряд на стільці робоча спецівка маляра (Коч., II, 1956, 537).

МАЛЯС, у, ч., спец. Густа брунатна рідина, що залишається після переробки цукрових буряків на цукор; використовується як корм для худоби, у текстильній промисловості тощо; меляса. На полі, на чистому повітрі було якось веселіше й охотніше робить, ніж коло машин, між стінами, на помості, слизькому й липкому од розлитого смердючого малясу (Н.-Лев., II, 1956, 209); На станцію для технічних потреб заводу прибула

цистерна з малясом (Руд., Вітер., 1958, 267); * У порівн. Коли сонце херсонського літа Розливалось густе, як маляс, У неділю дорослі і діти До ставка прибігали всяк час (Мас., Степ, 1938, 12).

МАЛЯТКО, а, с. Пестл. до **мал'я**. Всі [діти] полягли, як один, тільки зброя та диски лишилися, он вони між покрасами донь, між ляльками маляток (Л. Укр., I, 1951, 231); А тепер Бобер На гаті — Вчить маляток-Бобреньток Майструвати (Стельмах, Колосок., 1959, 45).

МАЛЬВА, и, ж. Багаторічна декоративна рослина з високим стеблом і великими яскравими квітами, зібраними по кілька в пазухах листків, іноді в китицеподібні суцвіття; рожа. Коло самого дому, під вікнами, росли кущі жовтої акації, купи мальви (Н.-Лев., II, 1956, 38); Влітку мені було добре. Заберуся собі в червоні мальви, що росли довкола нашої хати, мрію... (М. Ол., Чусш., 1959, 85).

МАЛЬВАЗІЯ, і, ж. Сорт раннього винограду; // Солодке вино з винограду цього сорту. Гарячою кров'ю розтікалося по бруку червоне грецьке вино, бігли струмочки.. хересу і мальвазії (Тулуб, Людолови, II, 1957, 115); * У порівн. [Ш а в у л а:] І добру ж вчора я почав слив'янку. Неначе та мальвазія (Коч., П'єси, 1951, 138).

МАЛЬВОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мальва**.

2. у знач. ім. **мальвові**, вих, мн. Родина роздільнопелюсткових трав'янистих і дерев'янистих рослин, до якої належать мальва, бавовник, кенаф, липка тощо.

МАЛЬОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **малювати**. В хаті мило та любо глянуть: лавки й столи липові, образи киянські [київські], хороше мальовані, позапінані рушниками вишиваними (Вовчок, I, 1955, 58); Часом хтось із севастопольців забігав сюди [у церкву].., де стояли наспіх мальовані образи (Кучер, Голод, 1961, 285); І оце те мальоване щастя, що мало скрасити його вбоге життя, яке пестив він у мріях парубочих?.. (Коцюб., I, 1955, 26).

2. у знач. прикм. Намальований олівцем, пером, фарбами тощо. — Дурень той русин, що дав мене на за поруку мальованого святого (Фр., IV, 1950, 148); Струни її [скрипки] здаються мальованими лініями на полірованому дереві (Собко, Шлях., 1948, 30); * У порівн. Панночка вбралась якнайкраще та й лежить у ліжку, як мальована (Вовчок, I, 1955, 113); // Оздоблений малюнками, помальований фарбами. Посадили Морозенка на мальованій лавці: Зняли, зняли з Морозенка шовкові жупанці (Думн., 1941, 193); Мальований комин вигравав усіма фарбами (Кач., Вибр., 1947, 94).

Мальований стовп, заст. — верстовий стовп. Що ж то таке між вербами біліє? То Стовп мальований стоїть (Гл., Вибр., 1951, 85).

3. у знач. прикм., перен., розм. Дуже гарний (у 1 знач.). Гарнесенько обіймемось Та любо та тихо Пожартуєм, чмокнемося, Та й поберемося, Моя крале мальована (Шевч., II, 1953, 286).

МАЛЬОВАНКА, и, ж., розм. Спідниця з полотна, розмальованого кустарним способом. Вона була одягнена зовсім так, як звичайно, в грубій.. сорочці і мальованці, без хустини на голові (Фр., I, 1955, 262); Одягнена в звичайну мальованку і сорочку з вишитими рукавами, вона справляла враження дикої квітки (Кол., Терен., 1959, 71).

МАЛЬОВНИЦТВО, а, с., заст. Малярство (у 1 знач.); живопис. — А ви любите мальовництво? (Н.-Лев., VI, 1928, 146).

МАЛЬОВНИЧЕ. Присл. до **мальовнічий**. Червоними, білими й жовтими плямами з тієї зелені мальовниче зринали дахи будинків (Баш, Надія, 1960, 163);

Іноді забивало дух у грудях — він мальовниче розповідав цей випадок (Вас., Незібр. тв., 1941, 179).

МАЛЬОВНИЧИЙ, а, е. 1. Який милує око; гарний, привабливий, красивий. Розкішні западини та долинки, мальовничі тераси пишались, ніби закидані й застелені чудовими садками (Н.-Лев., III, 1956, 12); Мимохіть озирнешся, і мальовнича картина прикує тебе до місця (Коцюб., III, 1956, 44); Мальовниче, прекрасне Поділля, яке Леся Українка називала окраєю України, лежить між Дністром і Бугом (Цюпа, Україна., 1960, 242); // Який привертає увагу яскравістю барв, виразністю рухів і т. ін.; гідний бути намальованим. Гвардійці в своїх мальовничих мундирах, ремісничі челядь у полотняних куртках і фартухах, з засуканими рукавами стояли в рядах, із зброєю в руці (Фр., VI, 1951, 156); Спали запорожці в мальовничих позах зі зброєю напозхаті (Довж., I, 1958, 242).

2. перен. Образний, виразний (про мову, стиль і т. ін.). Можна багато писати про художню принадість першої великої удачі Гончара —.. про лаконічну й точну, мальовничу й музикальну мову письменника, що переливається різними стилістичними барвами (Про багатство л-ри, 1959, 171); Типовим художнім прийомом героїчних та пригодницьких казок є привілля розповіді й мальовнича описовість подій (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 34).

МАЛЬОВНИЧІСТЬ, чості, ж. Абстр. ім. до мальовничий. Полиск оголених скель, барвисті яруси лісів, гірські виселки з вузькими й високими, як тереми, дерев'яними будинками трансільванців — все поспінувалось у картину, що вражала своєю казковою мальовничістю (Гончар, III, 1959, 173); Змальовуючи картини природи, письменник [П. Мирний] засобом порівнянь досягає великої їх мальовничості (Укр. літ., 9, 1957, 58).

МАЛЬОВНИЧО, присл. Те саме, що мальовниче. Світлиця виглядала пістряво й мальовниче, мов перська ясна матерія з усякими квітками (Н.-Лев., IV, 1956, 136); Дозорець коротко, але мальовниче розповів про подію над річкою (Ле, Наливайко, 1957, 70).

МАЛЬОК, лька́, ч. Рибка, що недавно вийшла з ікри. Он щука з темної вистрибує безодні, І срібний дощ мальків, дрібненьких, як овес, Біжить по рівняві хвилястий та холодний (Рильський, Поеми, 1957, 224); Минулого року наприкінці літа в ставок впущено тисячу мальків коропа (Донч., I, 1956, 50); // збірн. Мілька. Під берегом, у тихій заводі, ударила хижка щука, полюючи за мальком (Шиян, Баланда, 1957, 113).

МАЛЬПОСТ, у, ч., заст. Поштова карета для перевезення пасажирів і пошти. Дістав вчора кілька слів од Німцевича. Обіцяє 31-го чекати на мене в Ялті коло мальпосту (Коцюб., III, 1956, 158); Він востаннє озирнувся на місто крізь запорошене вікно мальпосту, надовго прощаючись з ним (Рибак, Помилка., 1956, 33).

МАЛЬТОЗА, и, ж., спец. Цукриста речовина, що утворюється внаслідок дії на крохмаль спеціального ферменту (солоду). У борошні міститься фермент (амілаза), який розщеплює крохмаль до мальтози (Технол. пригот. їжі, 1957, 78).

МАЛЬТУЗІАНЕЦЬ, нця, ч. Прибічник мальтузіанства. Ні, панове мальтузіанці, не переповнена планета людьми, не перенаселена! (Довж., III, 1960, 69).

МАЛЬТУЗІАНСТВО, а, с. Реакційна теорія, що пояснює важке становище трудящих мас при капіталізмі не соціальними причинами, а падто швидким зростанням населення. Українські радянські вчені з усією рішучістю відкидають мальтузіанство, теорію спадаючої родючості (Вісник АН, 5, 1949, 5).

МАЛЬТУЗІАНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до мальтузіанець. Мальтузіанські погляди.

2. Стос. до мальтузіанства. Радянська агрономічна наука повністю розбила мальтузіанські положення в агрономії (Хлібороб Укр., 6, 1968, 21).

МАМА, и, ж. Ласкаве називання матері й звертання до неї. Усе купиш — лише тата й мамі ні (Номис, 1864, № 9376); — Мамо, чи кожна пташина В вирії на зиму літає? — В мамі спитала дитина (Л. Укр., I, 1951, 60); Мама застала доню проти дзеркала в новій рожевій сукенці (Вільде, На порозі, 1955, 4); * Образно. Світе тихий, краю милий, Моя Україно! За що тебе сплюндровано, За що, мамо, гинеш? (Шевч., I, 1951, 225); * У порівн.— Трапляється часом, що іншого якось не приймає серце, відвертається від нього, до іншого так зразу приляже, як до рідної мамі (Вовчок, VI, 1956, 280); // Звертання до матері чоловіка або жінки.— Дивіться, мамо: чи так гарно буде? — питає вона свекрухи, показуючи шитво (Мирний, I, 1949, 360).

МАМАЛІЙГА, и, ж. Густа каша з кукурудзяного борошна. Всипала я кукурудзяне борошно в окріп, мішаю ложкою мамалигу (Н.-Лев., III, 1956, 255); Дух свіжої мамалиги присмню полоскотав йому нюх, коли він переступив поріг хати (Коцюб., I, 1955, 237); Вранці мати густу мамалигу Вигортає на стіл з казана (Мас., Сорок., 1957, 363).

МАМЕЛЮК, а́, ч. 1. Вояк з особистої охорони єгипетських султанів (з XIII ст.); пізніше — представник найвищої військово-феодальної знаті в Єгипті.

2. Кінний гвардієць з особистої охорони Наполеона, яку він набрав під час походу в Єгипет.

МАМІН, а, е. Прикм. до ма́ма; належний мамі. Приїхав у гості до нас дядя з міста, мамин брат (Вас., II, 1959, 475); Пам'ятайте, діти, всюди Вірну мамину науку. У ясне життя і в люди Мама вас веде за руку! (С. Ол., Вибр., 1959, 165).

◇ **Мамин синок**, ірон.— те саме, що мамі́й.— Прості хлопці всі залишаються [на цілні], — гомонів він, складаючи у стовпець простирала.— А кручені паничі, мамині синки.., що цвітасто повдягалися на дорогу, швидко полиняють. Повтікають через місяць (Хор., Ковила, 1960, 44).

МАМІЙ, я́, ч., ірон. Розпечений, випіжаний син.— Так постій, Карпику, я піду матері спитаю.— От мамі́й! Нащо її питати (Мирний, I, 1954, 245); Дем'яно.. тулився до материних грудей, не кажучи й слова. «От мамі́й,— сказав батько,— тебе ніяка війна не переробила, мамі́й та й годі!» (Ю. Янов., Мир, 1956, 163).

МАМКА, и, ж. 1. розм. Те саме, що ма́ма.— Та чи вибачать мені мамка за все, що я накоїв?— думає Дмитрик (Коцюб., I, 1955, 136); Отець помер, і хлопець сам зостався з матір'ю. Раз говорить він: «Мамко, розповім я вам новину» (Калин, Закарп. казки, 1955, 32).

2. заст. Нянька, годувальниця (у 1 знач.). Бідна жінка радо йшла в мамки, хоч їй жаль було лишати на чужі руки своє мале писклятко, але що було робити (Кобр., Вибр., 1954, 86); На лавах [у парку] сиділи мамки, няні в широких довгих спідницях і теплих куртинах з майбутніми громадянами на руках (Досв., Вибр., 1959, 369).

МАМОНА, и. 1. ч. У деяких давніх народів (сірійців та ін.) — бог багатства та наживи; у християнських церковних текстах — злий дух, уособлення користолюбства.— Не можна разом служити богу й мамоні,— відповів дід (Фр., IV, 1950, 195).

2. ж., перен., заст., зневажл. Жадібність, ненаситність, обжерливість.— У панів така мамона, що коли смачне, то вони й жабу з'їдять (Стор., I, 1957, 196).

МАМОНТ, а, ч. Вид слона льодовикового періоду з довгою вовною та великими бивнями, загнутими дого-

ри. *Гострим камінцем Накарбував [дикун] серед стіни в печері Якогось мамонта* (Рильський, II, 1960, 60); *Жителі [Мізинської] стоянки займалися полюванням на.. мамонта, носорога, північного оленя* (Іст. Укр. РСР, I, 1953, 16).

МАМОНТОВИЙ, а, е. Прикм. до мамонт. Мамонтовий скелет.

Мамонтова кістка (кість) — бивень мамонта, з якого виготовляють оздобу та інші предмети. Санников з Нового Сибіру привіз.. мамонтову кістку, оброблену у вигляді сокири (Видатні вітч. географи.., 1954, 58).

△ **Мамонтове дерево** (*Sequoia gigantea* Десне) — велетенське хвойне дерево, що росте в Північній Америці; секвойя. Виняткова довговічність відомих мамонтових дерев, або секвой, що збереглися лише в Каліфорнії. Вік секвої велетенської досягає 4000—5000 років (Наука.., 6, 1960, 26).

МАМОНЬКА, и, ж. Пестл. до **мама**; // ірон. [Денис:] *Бачачи, що мамонька твоя має триста десятин, думали, що візьмемо за тобою хоч з сотню або ж грішми?* (Кроп., II, 1958, 461).

МАМОЧКА, и, ж. Пестл. до **мама**. — *Мамочко, голубочко, моя ріднісінька! Та я ж вся у тебе... у мене твоя натура...* (Кв.-Осн., II, 1956, 426); — *Мамочко!* — спросоння прошепотіла Орися і розкрила очі (Ів., Пошта.., 1943, 31).

МАМРАТИ, аю, аєш, недок., діал. Навпомацки шукати. Він мамра, мамра, — так не найде, бо сліпий (Сл. Гр.).

МАМУЛА, и, ч. і ж., зневажл. Вайло, тухтій, телепень.

МАМУЛУВАТИЙ, а, е, зневажл. Вайлуватий, неповороткий. Левада добре пам'ятав його високу мамулувату постать (Кир., Вибр., 1960, 126).

МАМУЛЯ, і, ж., рідко. Пестл. до **мама**. — *Ти вірна мені, своїй батьківщині, своєму місту, своїм друзям... — Що ти, мамулю! Не кажи! Ні, ні, не кажи!* — з перебільшеною жвавістю запротестувала Марія (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 124).

МАМУНЦЯ, і, ж., зах. Пестл. до **мама**. — *Візьміть мене [в ліс], мамунцю, візьміть, може, її [мавку] побачимо!* (Фр., I, 1955, 253); — *Що ж, Ганю, будеш віддаватися?..* — *Нехай буде, як мамунця кажуть і татуньо* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 21).

МАМУНЯ, і, ж. 1. Пестл. до **мама**. Жалібно кличуть дітоньки неньку: «Вставай, мамуню, стужа неначе» (Граб., I, 1959, 315); *І матуся моя усміхнеться мені. Моя мила далека мамуня* (Сос., Вибр., 1944, 227).

2. перен., фам. Ласкаве звертання до жінки — дружини. — *Знаєш, Маню, у городі тепер армяни [вірмени], купи собі, мамуню, шаль* (Шевч., II, 1953, 220).

МАМУСЯ, і, ж. Пестл. до **мама**. Прибігаю додому та вже радію-радію: «Мамусю-мамусю, я вже не наймичка!» (Тесл., Вибр., 1952, 22); *А вона ж так.. жаліє свою дорогу мамусю!* (Коз., Сальвія, 1959, 7).

МАМУТ, а, ч., заст. Мамонт. Мамут спиною розгортає твань (Бажан, Вибр., 1940, 86).

МАМУТОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до мамут.

Мамутова кістка (кість) — те саме, що Мамонтова кістка (див. мамонтовий). Її обличчя в освітленні ліхтарів здавалося вирізьбленим із мамутової кості (Руд., Остання шабля, 1959, 110).

МАМЦЯ, і, ж., зах. Пестл. до **мама**. — *Як мені татко дарує срібні п'яточки, то мамця їх ніколи не забирає* (Л. Укр., III, 1952, 643); — *А ви й зіп'равди [справді] зовсім невинний хлопець.. Не скажіть лиш мамці, що я блазнила [спокушала] вас такими безбожними історіями* (Март, Тв., 1954, 269).

...**МАН**. Друга частина складного слова, що означає особу чоловічої статі, яка має пристрасть до того, що виражено в першій частині слова, напр.: **англо-ман**, **балетоман**, **графоман** і т. ін.

МАНА, й, ж. 1. Уявний образ кого-, чого-небудь, що ввижається комусь; привид, примара. [Стеха:] *Ні, це не Андрій, це мана!*.. (Кроп., I, 1958, 486); [Панса (до Прісцилли):] *Доню! .. Я піду в порожній дім ваш, сяду безпорадний при згаслому багатті, буду лити старечі сльози, поки очі згаснуть... стурбую ваші мани, хай прилинуть потішити мене...* (Л. Укр., II, 1951, 464); *Коли мана ближчає, можна помітити, що вона в трусах і майці* (Ю. Янов., II, 1954, 201); * У порівн. *Проженуть з одного місця, — Зникне Чін, як та мана...* (Воскр., Цілком.., 1947, 63); // перен. Щось несправжнє; ілюзія, омана. *Що мені без тебе щастя? Звук порожній і мана!* (Фр., XI, 1952, 13).

2. розм. За уявленнями забобонних людей — те, що нав'яне «злим духом». *Їй-богу моєму, забулася, що й зарікалася не пити, неначе вона [кума] ману навела на мене* (Н.-Лев., III, 1956, 253); — *Прожени мою турботу: дай хоч зілля-привороту, хоч нашли якусь ману на Оксану навісну!* (Забіла, У.. світ, 1960, 131); // перен. Щось незрозуміле, незбагненне. *Іноді Шовкунові здавалося, що кінь іде не вперед, а задкує. «Що за мана?» — стріпує Шовкун головою, щоб розігнати сон* (Гончар, III, 1959, 77).

◇ **Пускати (пустити, напускати, напустити і т. ін.) ману** [в вічі] на кого і без додатка — уводити кого-небудь в оману, обдурювати, морочити голову комусь. — *Еней пустив на нас ману* (Котл., I, 1952, 71); — *От нехай лиш побачу, що він тут ману пускає та книжки людям читає, — зараз руки назад та й до в'язниці* (Коцюб., II, 1955, 12); *Як же лучалося йому вийти на вулицю або піти куди на вечорниці, він зараз пускав їм [парубкам] ману в вічі* (Мирний, I, 1949, 175).

МАНАТКИ, ів, мн., розм. Дрібне домашнє майно, особисті речі; пожитки. *Тоді вже економ своєю.. властю велів запакувати всі його манатки на його двоколіску.. і разом з тим добром відвезти його в село* (Фр., VIII, 1952, 92); — *Підеш казати [в'язникові] — прокляну і сьогодні ж викидаю тебе з усіма твоїми манатками з хати* (Гр., II, 1963, 257); *Він схопив тачку, ..жбурнув на неї сьакі-такі манатки, додав продуктів.. і під регіт та привітальний свист викотив за ворота* (Ю. Янов., II, 1954, 48); // Про одяг. *Для одягу не було опрічної коморки, де можна було б покласти свої бурлацькі манатки* (Н.-Лев., II, 1956, 102).

МАНАТТЯ, я, с., збірн. 1. розм. Те саме, що манатки. *Одної ночі він забрав своє манаття, прихопив децю й з війтовського і щез* (Фр., IV, 1950, 45); *Буржуазія з цілого міста [Одеси] стікалася до порту, тягла за собою своє манаття і билася за місце на пароплавах* (Смолич, V, 1959, 783).

2. зневажл. Поганий одяг; лахміття. *Батько неласкаво прийняв сина за одяг. — Що то у тебе за таке манаття?* (Мирний, IV, 1955, 183); *У Маланки захована навіть була в комірчині, під старим манаттям, пляшка горілки* (Коцюб., II, 1955, 31); — *Прибери к бісу своє манаття!* — крикнула Варка, шпурляючи ногою Гацин платок (Л. Янов., I, 1959, 248).

МАНГАНІН, у, ч., мет. Сплав міді, марганцю та нікелю. Є спеціальні сплави, в яких опір майже не змінюється при підвищенні температури; це, наприклад, .. манганін (Курс фізики, III, 1956, 75).

МАНГАНІТ, у, ч. Головний мінерал марганцевих руд, що трапляється у вигляді тонкокристалічних мас чорного або бурого кольору.

МАНГЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до мангль.

МАНГЛЬ, я, ч. Тропічне дерево з повітряним корінням, що йде від стовбура й гілок у ґрунт.

МАНГО, невідм., с. 1. Тропічне плодове дерево родини анакардієвих. *Навколо мавзолею розкішний парк — пальми, .. манго та інші незнані у нас дерева* (Минко, Намасте..., 1957, 18).

2. Жовто-зелений солодкий завбільшки з огірок або невелику диню плід цього дерева.

МАНГОВИЙ, а, е. Прикм. до манго. *Мангове дерево.*

МАНГОЛЬД, а, ч. Сорт буряків з неїстівним коренем та соковитим їстівним листям. *Мангольд, або листові буряки, — різновидність звичайних столових буряків* (Колг. енци., II, 1956, 165).

МАНГРИ, ів, мн. Лісові зарості (переважно з манглів) на мулистих морських узбережжях тропічних країн і в гірлах тропічних річок.

МАНГРОВИЙ, а, е. Прикм. до мангри. *Мангрові ліси.*

Мангрóве дéрево — те саме, що мангль.

МАНГУСТА, и, ж. Невеликий тропічний хижий ссавець родини віверових, один із видів якого знищує отруйних змій. *На закінчення заклинателі показали свій коронний номер — бій мангусти з коброю. Мангуста — звірок, схожий на величезного пацюка, з густою сірою щетиною* (Минко, Намасте..., 1957, 84).

МАНДАНТ, а, ч., юр. Особа, що дає комусь доручення, мандат на що-небудь.

МАНДАРІН¹, а, ч. 1. Південне вічнозелене плодове цитрусове дерево родини рутових. *Українські перші мандарини — З яблунями поруч у саду...* (Мур., Ідуть..., 1951, 120); *До цитрусових належать вічнозелені дерева та кущі тропічного й субтропічного клімату — лимони, апельсини, мандарини* (Колг. енци., II, 1956, 691).

2. Невеликий оранжевого кольору кисло-солодкий плід цього дерева. *Я.. послав Вам різдвяний подарунок, дві поштові посилки з капрійськими мандаринами* (Коцюб., III, 1956, 415); *Плоди мандаринів менші від апельсинів, сплюснуті, запашні, з солодким м'якушем* (Укр. страви, 1957, 311).

МАНДАРІН², а, ч. Європейська назва державного урядовця у феодальному Китаї. *Сидить під балдахіном Китаєць Дцу Кин-дзин І каже мандаринам: «Я всім вам мандарин!»* (Граб., I, 1959, 554); *Проти мандаринів.. повстав китайський народ. Мандаринів нещадно знищували, багатства їх конфіскували, а землю розподіляли між бідняками-селянами* (Вісник АН, 3, 1957, 29).

МАНДАРІННИЙ, а, е. Те саме, що мандаріновий.

МАНДАРІННИК, а, ч. Мандариновий сад, мандаринова плантація.

МАНДАРІНОВИЙ, а, е. Прикм. до мандарін¹. *Стали в золото розшитими Мандаринові сади* (Дор., Єдність, 1950, 64); // *Вигот. із плодів мандарина. Мандаринове варення; // Видобутий зі шкірки плодів мандарина. Мандаринова олія.*

МАНДАРІНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до мандарін¹ 2.

МАНДАТ, а, ч. 1. Документ, що свідчить про певні права або повноваження пред'явника. *Гей, «пани».. Дай вам бог спання здорове, Най вам сняться дулі, І вибори, і мандати* (Фр., XIII, 1954, 186); *Хоч ми і делегати фронту, маємо відповідні мандати, проте неорганізованим у лави прохід до.. Марсового поля був уже закритий* (Ле, В снопі..., 1960, 302); *Мишко так наловчився орудувати мандатом адмірала і примовляти до всіх комендантів та начальників, що пробивав тепер найсильніші загороди й перепони* (Кучер, Голод, 1961, 327).

2. іст. Право на управління колишньою колонією Німеччини або частиною колишньої Османської ім-

перії, яке Ліга націй надавала країнам-переможцям після першої світової війни.

МАНДАТНИЙ, а, е. Прикм. до мандат. *Мандатне посвідчення; Мандатна система; Мандатні території.*

△ **Мандатна комісія** — виборний орган, що займається перевіркою повноважень делегатів з'їзду, конференції тощо. *Приїздили з найнесподіванішими мандатами: від сільських старост, від «Просвіт», від «Селянських спілок». Мандатна комісія спробувала була анулювати такі мандати* (Головко, II, 1957, 432).

МАНДЖАТИ, аю, аєш, недок., розм., рідко. Іти швидко, поспішати. *Я п'ять грошей розмінюю, десять позичаю [позичаю]. На Вкраїні дівчинонька — до неї манджаю* (Чуб., V, 1874, 1125); *Була десята.. До своїх діл давно усяк уже манджав* (Фр., XI, 1952, 489).

МАНДОЛІНА, и, ж. Струнний щипковий музичний інструмент з овальним корпусом та чотирма парами струн, на якому грають медіатором. *Од музики стогнуть стіни, Грають арфи й мандоліни, І посереду громади Легкий танець водять лади* (Щог., Поезії, 1958, 182); *А як стихли під балконом Любі гук мандоліни, До Бертольда полетіла Квітка з рожі від дівчини* (Л. Укр., I, 1951, 372); *В порту бриніли тремтячим дзвоном мандоліни італійських моряків* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 68).

МАНДОЛІНІСТ, а, ч. Музикант, що грає на мандоліні. *Два мандоліністи і скрипач безперестану грають* (Коцюб., III, 1956, 425); *Біля Елеонори Степанівни.. збилися всі десять гітаристів. Балалаєчники — біля Кривохацького. З Панасиком — мандоліністи* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 177).

МАНДОЛІНІСТКА, и, ж. Жін. до мандолініст.

МАНДРАГОРА, и, ж. (*Mandragora*). Південна багаторічна трав'яниста рослина родини пасльонових із м'ясистим кореневищем: використовується в медицині.

МАНДРАГОРОВИЙ, а, е. Прикм. до мандрагора.

МАНДРИ, ів, мн., розм. Те саме, що мандрівка. *Одного вечора я гуляв на весіллі в сусіда-селянина. Співали давніх пісень, говорили про селянське безземелля, про панів та про мандри поточан на поселення* (Вас., Незібр. тв., 1941, 184); *Десять на дев'ятий день мандрів обігнали криничани валку своїх полтавських земляків-опішнянців* (Гончар, Таврія, 1952, 25); — *Гульня даремні думки плодить; даремні думки до мандрів доводять, а в мандрах — пропащий чоловік!* (Мирний, IV, 1955, 220).

◇ **Пускáтися (пусті́тися) в мáндри** — мандрувати (у 1, 2 знач.). *Скільки людей.. з-під Коломиї і Хуста змушені були кинути свої рідні Карпати і пуститися в мандри світ за очі, далеко за океан, шукаючи кращої долі* (Цюпа, Україна..., 1960, 271).

МАНДРИКА, и, ж. Виріб із сиру та тіста, що має форму коржика; вид сирника. *Підвечіркуючи, панич убрав аж п'ять мандрик та горщечок масляків* (Кв.-Осн., II, 1956, 195); — *Недовго їй кувати. До петрівки, а тоді вдавиться зозуля мандрикою з сиру* (Донч., VI, 1957, 31); *З дріжджового тіста випікають такі вироби, як баби, .. плетеники, мандрики* (Укр. страви, 1957, 300).

МАНДРИЛ, а, ч. Мавпа родини мартішкових із великою головою та коротким хвостом; живе в Західній Африці.

МАНДРІВЕЦЬ, івця, ч. Те саме, що мандрівник. [В а с и л ь:] *Вони [рибалки] завжди на ніч біля курення кладуть окрасць хліба, а часто й кулешу зоставляють, щоб який мандрівець погодувався...* (Кроп., III, 1959, 89); *Я крізь роки мандрівцям небесним шлю*

привіт від душі глибини... (Сос., Солов. далі, 1957, 9); Але й навкруг — не глушина чужа Для мандрівця, прибулого здаля (Бажан, Роки, 1957, 270).

МАНДРІВКА, и, ж. Переміщення за допомогою транспорту або пішки, звичайно далеко за межі постійного місцеперебування; подорож. Сама не знаю чого, але на мене напала охота поїхати куди-небудь у чужий край. Сплю і бачу усякі мандрівки (Л. Укр., V, 1956, 189); Мандрівка пахне, аж серце п'яне! Спадають краплі у сніжний дзбан, Замети скляться, готові сани, Дорога прагне подорожан (Рильський, II, 1960, 220); * Образно. Обоє підемо, обоє, В далеку мандрівку життя (Фр., XI, 1951, 235); * У порівн. Пригадалось Ковалеві те літо на Ворсклі. Це була немов мандрівка в молодість (Собко, Срібний корабель, 1961, 54); // Постійна зміна місцеперебування; блукання (у 1 знач.). — Скучно на світі... — мимрить старий у роздратованні, — а ти волочись по світах, не бачачи кінця-краю своїй мандрівці... (Коцюб., I, 1955, 173); В головах промигтіли давні-давні спогади. Нужденне життя, мандрівка по світу, шукання щастя (Ірчан, II, 1958, 28).

МАНДРІВНИЙ, івна, івне. 1. Який мандрує. Звідусіль чути було постріли, — це якась мандрівна офіцерська дружина вирішила підтримати Тимчасовий уряд (Ю. Янов., II, 1954, 111); Я возив хліб і сіль І людей мандрівних (Воронько, Три покоління, 1950, 9); І знай, що знов прилинуть восени Мандрівні зграї, знову розколишуть Повітря дзвоном, свистом, щебетанням (Рильський, I, 1956, 78); // Який постійно мандрує; бродячий. Дванадцять плащів, перетиканих пурпуром тирським, Дар королеви Альтеї мандрівним співцям злотоустим (Фр., XIII, 1954, 316); Мандрівний музика, він об'їздив майже всю країну, зустрічав багатьох людей (Дмит., Розлука, 1957, 47); До містечка заїхав мандрівний театр ліліпутів (Вільде, На порозі, 1955, 56); // Кочовий. Він [прокурор] зробив розгорнений експурс у давнину, в жахливу історію крадіжок дітей всілякими мандрівними племенами (Ле, Міжгір'я, 1953, 324).

Мандрівні дякі див. дяк.

△ **Мандрівні вогні** — те саме, що **Блукуючі вогні** (див. **блукуючий**); **Мандрівні зорі** — зорі, що рухаються не по сталій орбіті.

2. Заповнений мандрами. Змалку почалося мандрівне життя маленьких княжичів Данилка і Василька (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 85); Промайнули Юнацькі весни мандрівні (Воронько, Славен мир, 1950, 117).

МАНДРІВНИК, івника, ч. Той, хто мандрує; подорожний, подорожанин. Мандрівник не міг користатись з них [дзигарів], бо були дуже здорові й тяжкі (Коцюб., III, 1956, 8); Пастухи сидять, а до них мандрівник з темряви наближається (Вас., Вибр., 1954, 51); // Людина, що за характером своєї діяльності мусить часто мандрувати. Центральну Азію вперше дослідив у другій половині XIX століття видатний російський мандрівник Микола Михайлович Пржевальський (Фіз. геогр., 6, 1957, 69); Добре було б стати великим мандрівником і відкрити, наприклад, ще якусь землю (Сміл., Сашко, 1957, 21); * Образно. Сонце, той ясний і непохитний небесний мандрівник, давно вже перестало бути керманцем моєї земної мандрівки (Фр., II, 1950, 92).

МАНДРІВНИЦТВО, а, с. Мандрівний спосіб життя. В назві юрта звучить відгомін безмежних степових просторів, степової волі. пісня вікового мандрівництва... (Мас., Життя..., 1960, 76).

МАНДРІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до **мандрівник**. [Е г и п т я н и н:] Се хата Ра, оселя Озіріса, притулок

для мандрівниці Ізиди (Л. Укр., II, 1951, 244); Той, що просиджував в скелі віками, В скелю єлейними кликав річiami Дівчинку Лесю, малу мандрівницю (Забашта, Вибр., 1958, 59); * Образно. Бризнула зливою Хмараводянка, моя мандрівниця (Шпорта, Вибр., 1958, 54); * У порівн. Тижнів три буяє спека, сонце палить гаряче, як мандрівниця далека, прийде хмарка — і втече (Уп., Вітчизна миру, 1951, 98).

МАНДРІВНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мандрівник**. Безлячно підю по новому шляху, У мандрівницьку вдягшись одержу (Граб., I, 1959, 553); Доля мандрівницька нам сприяла І добру хату на нічліг послала (Рильський, Зграя..., 1960, 31).

МАНДРІВНИЧИЙ, а, е. Те саме, що **мандрівницький**.

МАНДРІВОЧКА, и, ж. Пестл. до **мандрівка**. Мандрівочка — рідна тіточка (Номис, 1864, № 11030); А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капе. Молодому козакові Мандрівочка пахне (Укр. лір. пісні, 1958, 76).

МАНДРОВАННИЙ, а, е, заст. Мандрівний (у 1 знач.). Аж шусть! пан писар з командою: — Де ваш Левко мандрований? (Кв.-Осн., II, 1956, 303); І от він, мандрований син, по довгій розлуці знову вдома (Кач., II, 1958, 401).

МАНДРОНИ: ◇ **Мандрони плесті**, діал. — говорити нісенітницю. Він в куті сидів, І сміявся, і балакав, І «мандрони плів» (Фр., X, 1954, 173).

МАНДРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **мандрувати** 1. Прибережу для дальніх мандрувань Бажань і снів незайману натуру (Мал., Полудень..., 1960, 47).

МАНДРУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Здійснювати мандрівку. Ось раз, мандруючи з Дрогобича до Борислава, він пригадав собі свого патрона Вольфа (Фр., VIII, 1952, 376); Раз якось навідався до його один італієць, з котрим Гельє, мандруючи, запізнався в Флоренції (Коцюб., III, 1956, 8); Майже два з половиною тисячоліття тому у гирлі Борисфена.. мандрував історик Геродот (Жур., Звич. турботи, 1960, 17); [Й о г а н п а:] Своїм достатком я йому служила і всій його громаді помагала, .. щоб мав гурток прихильних коло себе, мандруючи між людом непривітним (Л. Укр., III, 1952, 162); Вона [Л. Українка] через.. хворобу багато мандрувала (Рильський, III, 1956, 287); // перен. Переноситися думками. Вслухаючись у голос Москви, Михайло щовечора мандрував у свою молодість, у дитинство (Загреб., Європа. Захід, 1961, 180).

2. розм. Іти, їхати. Не знав Троянець ні один, Куди се так вони мандрують, Куди їх мчить Анхизів син (Котл., I, 1952, 113); Застебнувши комір шинелі, я мандрую напівтемними провулочками (Кол., На фронті..., 1959, 21); // жарт. Іти, ходити на незначну відстань. До церкви дзвін, А пан Охрім, Бувало, в шинк мандрус (Г.-Арт., Байки..., 1958, 135); Через тин мандрувала сусідська молодиця (Ле, Ю. Кудря, 1956, 167); // Відправлятися, вирушати в дорогу. Виглянь, голубко, Та поворкуєм, Та посумуєм; Бо я далеко Сю ніч мандрую (Шевч., I, 1963, 87); Микола з товаришами мандрував з села (Н.-Лев., II, 1956, 195).

3. перен. Передаватися (про предмети). І мандрує нова сокира з рук до рук (Фр., IV, 1950, 193); Листівки мандрували від села до села (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 25).

МАНДРУВАТИСЯ, ується, недок., безос. Про певні умови, обставини мандрування. Ішли [Шу-ін і Цзі] горами вночі, вдень одпочивали, а коли здибали понад шляхом купця, відібрали двох коней. Тоді мандрувалось легше (Досв., Гюлле, 1961, 177).

МАНДРУЮЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **мандрівний** 1. Вовкун.. пристав до мандруючої спілки теслів,

що ставила церкви, школи та дзвіниці по селах (Фр., III, 1950, 47).

МАНДРЬОБА, и. 1. ч. і ж., зневажл. Те саме, що волоцюга 1; бродяга. Харон, таких гостей уздрівши., Запінився дуже і озливсь: «Відкіль такії се мандрьоби?» (Котл., I, 1952, 132).

2. ж., лайл. Розпусна жінка. — Шльондра ти, а не молодиця! Мандрьоба! Потіпаха! (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 478).

МАНЕВР, у, ч. 1. Переміщення військ або флоту з метою створення найдоцільнішого їх згрупування та зайняття найкращої позиції для нанесення удару супротивникові. Розділившись на три відділи, рушили [монголи] під горбок трьома стежками.. Маневр той показував ясно, що монголи хотіли зі всіх боків обійти й оточити дім відразу (Фр., VI, 1951, 78); [К а с ь я н о в:] Задуманий вами маневр — це щось незрівнянне у військовій науці (Дмит., Драм. тв., 1958, 110).

2. перен. Спритна, хитра дія для досягнення або уникнення чогось; виверт (у 2 знач.), хитрощі. Зробив [староста] виборчий маневр, винайдений польською шляхтою в Східній Галичині. Закінчив голосування, хоч голосуючих було ще кілька кіп (Март., Тв., 1954, 65); Мітив [Барвінський] почати здалеку, застосовуючи різних випробуваних обхідних маневрів, а довелося рубати з плеча (Кол., Терен., 1959, 173).

3. тільки мн. Тактичні або оперативно-тактичні навчання військ або флоту в умовах, близьких до бойових. — Ще торік влітку саме в страшенну спеку були маневри під Білою Церквою (Н.-Лев., IV, 1956, 277); — Що ж це таке? — тривожно спитала вона. — Вчора маневри закінчились, і кораблі вернулися з моря, а знов тривога (Кучер, Голод, 1961, 57).

4. спец. Зміна напрямку руху (курсу) судна, літака тощо. Чудернацькі маневри чорної шхуни привернули увагу козаків (Тулуб, Людолови, II, 1957, 99); Космонавт може здійснити необхідні для наукових спостережень маневри на орбіті і може робити посадку в будь-якій точці земної кулі (Рад. Укр., 12.VIII 1961, 1).

5. тільки мн. Переміщення вагонів і локомотивів на станції для формування поїздів.

МАНЕВРЕНИЙ, а, е. 1. Який здійснюється за допомогою маневру (у 1 знач.), без позиційних укріплень (про військові дії). Суворов домігся дозволу розгорнути наступ за Прутом, маючи на меті розгромити у маневрених боях армію Осман-Паші (Добр., Очак. розмир, 1965, 244).

2. Здатний маневрувати (у 1 знач.), швидко міняти напрямок руху; рухливий. У жорстоких боях з переважними силами противника партизанам доводилось бути дуже гнучкими і маневреними (Шер., Молоді месники, 1949, 46); Самохідний комбайн, обладнаний навісним копнувачем, став більш маневреним (Зерн. комбайни, 1957, 148).

МАНЕВРЕНИСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до маневрений 2. Своєю бойовою могутністю, маневреністю й здатністю до самостійних дій вони [бронетанкові війська] тепер значно перевершують частини та з'єднання періоду Великої Вітчизняної війни (Рад. Укр., 8.IX 1957, 1); Автомобіль має досить велику швидкість і відрізняється від пароплавів та поїздів більшою маневреністю й меншою прив'язаністю до тієї чи іншої дороги (Автомоб., 1957, 3).

МАНЕВРОВИЙ, а, е. 1. Те саме, що маневрений 1. В маневрових боях Йдуть танкетки, танки ідуть (Ус., Вибр., 1948, 82).

2. Признач. для маневрів (у 5 знач.). В депо покрикували невсипущі маневрові паровози (Чаб., Балкан. весна, 1960, 222).

МАНЕВРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. маневрувати. Нестачу зброї партизани намагалися перекрити несподіваними наскоками, захопленням ініціативи бою і вмілим маневруванням (Панч, I, 1956, 322); Боротьба проти союзного імперіалізму не може означати принципіальної відмови від тактики поступок як засобів стратегічного маневрування (КПУ в резол. і рішен., 1958, 41); Всі ці турботи нагадували велику битву, де було маневрування технікою в гігантських, державних масштабах (Руд., Остання шабля, 1959, 465).

МАНЕВРУВАТИ, ую, усьш, недок. 1. Здійснювати маневр (у 1, 4, 5 знач.). Щорс хотів перевірити сили полку в загальному наступі, він уже домігся чіткої взаємодії підрозділів полку, навчив їх маневрувати (Скл., Легенд. начдив, 1957, 44); Протягом багатьох годин теплохід у штормову погоду маневрував серед величезних айсбергів (Веч. Київ, 30.I 1957, 2); Маневрує вагозонний поїзд, перечіплює вагони (Кач., II, 1958, 189).

2. Пересуватися, обходячи перешкоди; лавірувати. Розмашисто працюючи ліктями й колінами, вміло маневруючи межі трупів, боєць поповз на стогін (Гончар, I, 1954, 44); Він [шофер] немилосердно газував, .. вміло маневрував між калюжами та вирвами (Дмит., Наречена, 1959, 113).

3. перен. Діяти, застосовуючи хитрощі, вдаватися до вивертів (у 2 знач.). Ленін застерігав, що царизм, маючи на меті задушення революції, буде маневрувати, піде на урізану конституцію (Біогр. Леніна, 1955, 86); Антон Таран не довів, що Петро не винуватий, і щось надто маневрував (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 754).

4. чим, перен. Перерозподіляти, перемішувати щось для кращого використання. Наявність збірного поля в сівоземі дає змогу маневрувати площами основних овочевих культур (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 132); Маневрувати коштами (фінансами).

МАНЕЖ, у, ч. 1. Майданчик або закрите приміщення для верхової їзди й тренування коней. [М и х а й л о в:] Щонеділі цар їздить на прогулянку в манеж і шлях його один — через Садову (Голов., Драма, 1958, 261); * У порівн. Мов у манежі, ми обскакали дворище і тим же аллюром понесли назад, навздогін за Свирем (Панч, II, 1956, 64); // Приміщення для занять і змагань із легкої атлетики. Змагання мали відбутися у великому манежі, де було обладнано шістдесятиметрову бігову доріжку, ями для стрибків і штовхання ядра (Собко, Стадіон, 1954, 306).

2. Арена цирку. — У мене є талісман щастя. Не вірите? Волосина з гриви берберійського лева, яку я підняв на цирковому манежі (Донч., V, 1957, 223); Коли на манежі клоуни — в цирку панує веселий сміх (Літ. газ., 20.XII 1960, 4).

3. Невелика переносна загородка для дітей, які починають ходити.

МАНЕЖИТИ, жу, жиш, недок., перех., спец. Виїжджувати коня за правилами манежної їзди. Манежити коня.

МАНЕЖНИЙ, а, е. Прикм. до манеж 1. Іван Юхимович проскакав .. манежним галопом, щоб випробувати жеребця (Руд., Остання шабля, 1959, 117); До нього [багатоборства] входять: манежна їзда (перший день), польові випробування (другий день) і подолання перешкод (третій день) (Спорт., 1958, 78).

МАНЕКЕН, а, ч. 1. Людська фігура з дерева, пап'є-маше й т. ін. для примірювання або показу одягу тощо. Синіє в синьому промінні на галявині, як насмітнику, манекен без голови (Вас., II, 1959, 38); Дівчата в однакових вицвілих фетрових, якогось дитячого фасону капелюшках, у пильниках з до-

мотканого полотна, застигли і випростані, нагадували собою манекени з другорядного магазину готового жіночого одягу (Вільде, Сестри., 1958, 457); * У порівн. Іваницький чомно стиснув тонкі губи і сів нерухомий, величний, мов манекен з циркульні (Кол., Терен., 1959, 124); // перен. Про безживну, малорухливу, безвольну людину. Режисер, який з актора робить манекен, занапащає театр (Про мист. театру, 1954, 330).

2. спец. Дерев'яна фігура з рухливими руками й ногами, якою користуються художники для малювання різних поз людини.

МАНЕКЕННИК, а, ч. 1. Той, хто виготовляє манекени.

2. Працівник крамниці готового одягу, ательє й т. ін., що примірює на собі одяг для показу його покупцям.

МАНЕКЕННИЦЯ, і, ж. Жін. до манекенник.

МАНЕНЬКИЙ, а, е, розм. Те саме, що **маленький** 1—5. Сама жінка маненька, коротесенька, та аж пхитить під тими убраннями (Вовчок, I, 1955, 214); Її звали Наталею. Вона була маненька, їй було тільки сім років (Гр., I, 1963, 431); Бабуся, було, скажуть: — І навіщо б ото я пташенятко мучив? Воно ж іще маненьке. Пустити його, не муч! (Вишня, II, 1956, 274).

МАНЕРА, и, ж. 1. Спосіб виконання дії, прийом; звичка діяти певним чином. Вона тремтіла й пицала, як муха в павутинні, і ця інститутська манера в немолодій жінці драгувала його (Коцюб., I, 1955, 407); Валентин Модестович так само почув стукіт у вхідні двері. Поморщився, впізнавши манеру Петрова (Шовк., Інженери, 1956, 199); Це була манера розповіді старих солдатів і скромних людей — захоплюватись діями товаришів і лишати себе в тіні (Смолич, День., 1950, 10); В його поведінці, в розмові, в манері триматися з людьми, а особливо з підлеглими, з'явилося щось нове (Ткач, Плем'я., 1961, 24).

За манерою чиею — за чиеюсь звичкою. Гальванеску, звичайно, не слухав і, за своєю манерою, зразу змінив свій суворий і гострий тон на іронічно веселий (Смолич, I, 1958, 74).

2. тільки мн. Спосіб поводитися, триматися в товаристві. Своєю фігурою, манерами, своїм вмінням поводитись з людьми.. Сусана Уласівна була більше схожа.. на паню (Н.-Лев., IV, 1956, 44); Його панські манери частенько-таки викликають легенький іронічний сміх на їх [сусідів] устах (Фр., II, 1950, 382); Жолкевський ладен був зникнути, так ображали його незалежні манери цього хлопа (Ле, Наливайко, 1957, 21).

3. Сукупність особливостей, творчих прийомів, властивих митцеві, напрямку в літературі або мистецтві, художньому творові, виконанню художнього твору. Я знов став писати. Я змінив свою «манеру» і се дивувало моїх знайомих та критиків (Л. Укр., III, 1952, 690); Треба відзначити, що в багатьох інтонаціях і стилістичних зворотах зрілого Коцюбинського ясно дається відчуття вплив чеховської манери письма (Рильський, III, 1956, 87); Платна Самокиша виконані в улюбленій ним дещо графічній манері, з чітким обрисовуванням контурів (Мист., 5, 1957, 7); Ми знаємо, як співав Кропивницький, Садовський, Заньковецька, дехто з нас чув, як співав Саксаганський і деякі їхні учні, що зуміли успадкувати їхню манеру співу (Мист., 6, 1955, 20).

МАНЕСЕНЬКИЙ, а, е, розм. Те саме, що **малесенький**. Це була манесенька на зріст, тоненька, голубоока, з шапкою густих руських кучерів на круглій голівці дівчинка (Л. Янов., I, 1959, 322); Діти манесенькі кричали їй услід: «Бувай здорова!» (Вовчок, I, 1955, 178).

МАНЖЕТ, а, ч. Те саме, що **манжета**. — Пора нам розстатися вже з пануванням, — подумав Аркадій Петрович, зацібаючи лівий манжет (Коцюб., II, 1955, 383); Рука ніби дитяча, але білий м'який манжет, край чорного потертого рукава явно дорослої людини (Ів., Таємниця, 1959, 140).

МАНЖЕТА, и, ж. 1. Вилога, закарваш рукава (сорочки, блузки тощо). Загнибіда нарядився у новий сукняний убір, надів сорочку з манжетами (Мирний, III, 1954, 82); Коли робив [проректор] рух рукою, то в голубих манжетах шовкової сорочки виднілися золоті запонки (Чорн., Потік., 1956, 184); // Закот холоші. Анатолій не бачив обличчя Голосарського. Він бачив лише його спину, помітив міцну, ретельно підстрижену потилицю й високі манжети звужених штанів (Руд., Остання шабля, 1959, 64).

2. техн. Кільце для скріплення кінців труб, стрижнів, для занобігання виходу рідини, газу в порпневих насосах. Манжети робочих циліндрів весь час щільно притискуються до поверхонь циліндрів (Автомоб., 1957, 204).

МАНЖЕТКА, и, ж. Зменш. до **манжета** 1.

МАНЖЕТНИЙ, а, е. Прикм. до **манжета** і **манжёт**.

МАНІТИ, манію, мانیш, недок., перех. 1. чим і без додатка. Кликати, звати, роблячи певні знаки рукою, поглядом і т. ін. — Ось ідіть сюди. Ідіть, — манив її [Галю] і бровами і головою Власов (Мирний, IV, 1955, 130); Вчителька підходила до Романа ближче й манила рукою до себе (Вас., I, 1959, 60); // Вабити (принадою). Всі доярки по черзі.. випробували різні підходи до корови, манили всіма принадами, щедро розсипали перед нею найпривітніші слова (Вол., Місячне срібло, 1961, 260).

2. перен. Притягати до себе; вабити (у 2 знач.), приваблювати. Хотів він прогнати з-перед очей ту мрію, а мрія все стояла й манила його (Н.-Лев., II, 1956, 267); Свіжість трави манила здалека, а медовий запах квітів наповнював повітря (Кобр., Вибр., 1954, 156); Нас манила романтика грандіозних проектів (Гур., Друзі., 1959, 238); // Викликати бажання відправитися куди-небудь, бути десь, робити, переживати що-небудь. Весно, ти мучиш мене! Розсипався сонця промінням, Леготом теплим пестить, в сині простори маниш! (Фр., XIII, 1954, 304); Життя кудись іде, хвилюється, як море, І манять до утіх нас устеньки дівочі... (Рильський, I, 1960, 114); Манила [річка] нас спуститись вниз, Холодної води набрати (Шер., Дорога., 1957, 26); // безос. Уже пшеницю звели і вимолотили, а Василя так і манило, так і тягло в поле (Мирний, IV, 1955, 213); // Захоплювати (думки, уяву). Над Федоровою головою — безодня всесвіту, що одвіку манить людські думки (Мушк., Серце., 1962, 199).

◇ **Маніти очі** — притягати погляд. Узькі глибокі щілини темніли внизу, вкриті тінню, і манили до себе очі своєю чарівничою свіжиною та прохолодою (Н.-Лев., II, 1956, 386).

3. чим і без додатка, рідко. Вводити в оману. [Х а р и т и н а:] А я манила себе надіями, хотіла сама йому признатися, дурна, дурна... (К.-Карий, I, 1960, 227); Летить подорожній до того гаю в пекучому степу, а гай далі тікає.. Отак і манить, водить мара по розпеченій, потрісканій землі (Кучер, Прощай., 1957, 19).

МАНІТИСЯ, йтсья, недок., безос., діал. Хотітися. Не той чоловік вбогий, що багатства стратив, а той, що не дбає ні об чім, що йому нічого не маниться... (Вовчок, VI, 1956, 251).

МАНІШКА, и, ж. Нагрудник, пришитий або пристебнутий до чоловічої сорочки. Вийшов із кімнати сам хазяїн. Уже взутий, в галіфе і в сорочці спідній із

манишкою на всі груди — чорним виноградом вишито (Головко, II, 1957, 44); // Нагрудник, що його носять під жакетом замість блузки, або вставка до жіночого плаття, блузки.

МАНІШКОВИЙ, а, е. Прикм. до манішка.

МАНІАКАЛЬНИЙ, а, е. Який становить манію (у 1 знач.). Жадоба помсти за ці роки перетворилась у нього на хворобливу пристрасть, на маніакальну ідею (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 103); Це один з авторів маніакального проекту загарбання світу (Смолич, Після війни, 1947, 21).

МАНІВЕЦЬ див. манівці.

МАНІВЦІ, ів, мн. (одн. манівець, вця, ч.). Кружний, обхідний шлях. Хто ходить на манівці, той падає в рівці (Укр. присл., 1955, 275); — Чого це ти, Лукино, вертаєшся додому манівцем? — спитався Улас (Н.-Лев., III, 1956, 341); Іздовий шукав манівців, звертав з засніжених просік і петляв поміж сосон та берез (Ле, Мої листи, 1945, 69); * Образно. Щиро людські чуття, які, може, і були в його душі, давно розгубилися по манівцях життя (Фр., III, 1950, 442).

◇ **Говоріти манівцями** — говорити натяками, непрямо. Він почав говорити. Зразу манівцями..., а трохи згодом таки прямо, без усяких застережень (Коб., I, 1956, 82); **Збивати** (збити, зводити, звести, заводити, завести і т. ін.) на манівці: а) (кого) спрямовувати когось на неправильні вчинки; б) (що) неправильно спрямовувати розвиток чого-небудь. Сам він не раз.. помагав заплутувати найпростіші справи, .. щоб цісарське правосуддя зводити на манівці (Фр., IV, 1950, 432); Ігнорування національних особливостей обов'язково веде на манівці безрідного космополітизму (Літ. газ., 10.X 1961, 2); **Збиватися** (збитися, сходити, зійти і т. ін.) на манівці — поводитися, діяти неправильно. Потроху Батурін почав усвідомлювати, що він справді збився на манівці. Треба жити якось інакше (Гур., Наша молодість, 1949, 111); **Іті** (блудити і т. ін.) манівцями (манівцем) — робити щось неправильно. Нам треба уважно ставитися до молодого літератора, .. щоб він не блудив манівцями і дарма не губив свого обдарування (Мал., Думки..., 1959, 17).

МАНІЄВИЙ, а, е, заст. Прикм. до манія¹; // Пофарбований манією. Червона манієва спідниця, блиснувши до світла гарячою барвою, лягла коло ослона (Коцюб., I, 1955, 30).

МАНІЖИТИ, жу, жиш, недок., перех., фам. Те саме, що **біти** 2. Хлопець видумував шкідливі ігри.. Часто й густо батько його маніжив за це (Мирний, II, 1954, 113).

МАНІЖИТИСЯ, жуся, жишся, недок., розм. 1. Поводитися манірно; маніритися. [З а х а р к о:] Та то Домаха, може, з болісті? Хвора людина — треба вибачити!.. [В а с и л ь:] Дуже вже вона маніжить! (Кроп., II, 1958, 159); Гнат бере стакан в руки і так маніжить, ніби тієї горілки зроду і не куштував: хмуриться, кривиться, одвертається (Тют., Вир, 1960, 208).

2. з ким, рідко. Те саме, що **панькатися**. Кат із нею [дівчиною], посадовить її на санки, тільки не біля себе, а на самім задку, — з їхнім братом не дуже треба маніжитися, а то ціни собі не складуть (Стельмах, I, 1962, 152).

МАНІЖКА, и, ж. Те саме, що манішка. Маніжка на йому біла, вигладжена, аж полискується (Свидн., Люборацькі, 1955, 115).

МАНІЙКА, и, ж., заст. Зменш.-пестл. до манія¹. Він розвозить на санчатах чи розносить на плечах свої голки, шпильки, перець, синьку, .. манійку, стрічки, намисто, сірники і різний дріб'язок (Стельмах, I, 1962, 125).

МАНІКЮР, у, ч. Чищення та полірування нігтів на руках. Роблячи манікюр, треба суворо додержувати загальних правил чистоти (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 22); // Відполіровані, звичайно вкриті лаком нігті. Марія Басова стежила за своєю зовнішністю дуже ретельно, і позначалося це в усьому: в добре пошитому темно-синьому костюмі, .. в дбайливо зробленому манікюрі (Собко, Справа..., 1959, 62); — Я ніколи його не бачив, а уявляю напomadжений чуб, акуратненький проділ, манікюр (Донч., V, 1957, 297).

МАНІКЮРНИЙ, а, е. Признач. для манікюру. Майор знайшов у шухляді письмового стола канчук з олов'яною кулькою і щось схоже на манікюрне приладдя (Рибак, Час..., 1960, 371).

МАНІКЮРНИЦЯ, і, ж. Майстриня, що робить манікюр.

МАНІЛОВЩИНА, и, ж. Бездіяльне, відірване від реальної дійсності ставлення до життя; добродушне мрійництво. Революцію не можна експортувати й підштовхувати ззовні... Коли б хто-небудь і здумав щось подібне зробити, — це було б просто маніловщиною і донкіхотством (Ком. Укр., 3, 1960, 26).

МАНІЛЬСЬКИЙ, а, е: △ Манільське прядиво — міцне волокно, яке виготовляють із листя тропічної рослини — текстильного банана, що росте головним чином на Філіппінських островах. Манільське прядиво йде на виготовлення канатів та мішковини (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 210); **Манільський канат** — канат із манільського прядива, що відзначається своєю міцністю. Самі [орачі] тягли [плуги], аж жили на них тріскались, всю силу своєї злості вкладали в цей напнутий манільський канат. Хай бачить білий правитель, ким тут орють (Гончар, II, 1959, 355).

МАНІОК, у, ч. (Manihot P o h l.). Тропічна чагарникова вічнозелена рослина родини молочаєвих, із бульбоподібного коріння якої виготовляють поживне борошно. Продовольчі культури місцевих жителів Океанії — коренеплоди — ямс, маніок, батат (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 312); // Борошно, виготовлене з коріння цієї рослини.

МАНІОКОВИЙ, а, е. Прикм. до маніок; // Вигот. із маніоку. Маніокове борошно.

МАНІПУЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., чим, над чим і без додатка. Робити маніпуляції. Скулена по-стать під сукняною хусткою щось там живо маніпулює в своїй криївці (Фр., VI, 1951, 158).

МАНІПУЛЯТОР, а, ч. 1. Людина, що робить різні маніпуляції (у 1 знач.); // Цирковий артист-фокусник, що вправно маніпулює різними предметами.

2. Пристрій для передавання телеграфних сигналів. При передачі телеграфних сигналів застосовують.. пристрій — маніпулятор, який змінює амплітуду або частоту коливань у такт із замиканням або розмиканням телеграфного ключа (Осн. радіотехн., 1957, 111).

3. спец. Прилад на пульті управління, у диспетчерській і т. ін. для регулювання складних виробничих процесів. Було автоматизовано й механізовано процес прокатки, створено кувальні маніпулятори (Роб. газ., 24.I 1965, 2).

МАНІПУЛЯЦІЯ, ї, ж. 1. Виконувана руками складна дія, що звичайно вимагає вправності, вміння тощо. Якийсь чоловік сперся од вулиці на тин і з цікавістю стежив за маніпуляціями Раїсиними (Коцюб., I, 1955, 309); За двадцять хвилин товаришка сестриця.. промила Хоменкову виразку, проробила всі маніпуляції, тобто чимось помазала, присипала і перев'язала (Трубл., I, 1955, 63).

2. перен., розм., рідко. Те саме, що **махінація**; шахрайство. Біржовими маніпуляціями Вітте збив собі

солідний капітал і прагнув пустити його в діло (Бурл., Напередодні, 1956, 162).

МАНІР, нєру, ч., розм. Спосіб дії. Оглянувшись, він побачив, що з гори вільним поковзом мчить лижа, за нею котиться людина, а за людиною, таким самим манером, друга лижа (Трубл., Лахтак, 1953, 149).

◇ **На манір чий** — на зразок когось, чогось; так, як хтось, щось. Мартин засвистів на манір маленької пташки волосянки (Панч, Гомон. Україна, 1954, 192); **На який манір**; **За яким манєром** — за якимось зразком. Зачіску вона носила майже на хлоп'ячий манір (Гур., Друзі..., 1959, 30); Комісар тоді висунув голову та як лайнеться за німецьким манером (Ю. Янов., I, 1954, 56).

МАНІРА, и, ж., заст. Манера. Яке то прехороше і широко задумане Ваше оповідання «Для загального добра», та галичанська маніра писання, на мій погляд, йому дуже зашкодила (Мирний, V, 1955, 383).

МАНІРИТИСЯ, рюся, ришся, недок. Поводитися манірно: маніжитися (у 1 знач.). Жінка вже літня, а чогось маніриться, прикриває рота хустинкою, ніби їй п'ятнадцятий рік щойно пішов (Вільде, На порозі, 1955, 198); — Чи я ж не принадна? — манірячись, поспитала Настя-Дарина (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 365); // Примушувати себе довго просити (до столу тощо). Його хазяйка мила Сипучої для нас картоплі наварила, Та дециця і в нас у рюкзаках була, Тож, не манірячись, ми сіли до стола (Рильський, Сад..., 1955, 56).

МАНІРКА, и, ж. 1. Похідна металева фляжка з кришкою у вигляді склянки, що загвинчується. Старий служивий простягає манірку, в якій збереглося трохи теплої, несмачної, але такої жаданої води (Кочура, Зол. грамота, 1960, 98).

2. рідко. Те саме, що **казанок** 2. — Та ж служили з ним ще в царських уланах, не одну кашу.. з'їли з одної манірки (Ле, В снопі..., 1960, 38).

МАНІРНИЙ, а, е. Позбавлений простоти та природності. — Пане Ястшембський! наші вельможні панни такі манірні, такі тонні та скучні! (Н.-Лев., II, 1956, 63); Увіходить немолода, носата, але манірна дама, надто пишно, але без смаку вдягнена, напудрена і нарум'янена (Коч., II, 1956, 193); Бронко зараз же вловив фальш в Олиному манірному вигукі (Вільде, Сестри..., 1958, 515); // З витонченими манерами (у 2 знач.). Куліш манірний, красивий, самозакоханий, як завжди, пишномовно зустрів Тараса (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 396).

МАНІРНИЦЯ, і, ж. Манірна жінка.

МАНІРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **манірний**. І от довгоочікуваний бал у повному розпалі. Господи, скільки манірності і пустопорожньої пишноти..! (Кол., Терен..., 1959, 178).

МАНІРНО. Присл. до **манірний**. Білява жіночка в кучериках, .. манірно закотивши очі, сиділа в кріслі з застиглим, як у ляльки, виразом обличчя (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 119); Бжеський манірно розкрив скриньку, яку поквапливо подав йому Свенціцький, і вийняв грамоту з печаткою на шнурі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 19).

МАНІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Те саме, що **малісінький**. Манісінька ручка.. повертає ключ (Вас., Вибр., 1954, 244); Івась підніс бабусі зайченя, поставивши його на долоні. — Справді зайченятко, ти диви! І гарненьке яке та манісіньке (Коп., Подарунок, 1956, 77).

МАНІФЕСТ, у, ч. 1. Урочисте писане звернення верховної влади до народу з приводу якоїсь дуже важливої події (прийняття важливого законопроекту, оголошення війни тощо). Ми всі цілком зневірилися у щирість та совісність крутієського уряду, який по мані-

фесті 17-го одхиляється дедалі направо (Коцюб., III, 1956, 285); Тієї ж осені Франц-Йосиф оголосив маніфест про війну (Козл., Сонце..., 1957, 69).

2. Писане звернення політичної партії або громадської організації, яке має програмний характер. Пора вже комуністам перед усім світом відкрито викласти свої погляди, свої цілі, свої прагнення і байкам про привид комунізму протипоставити маніфест самої партії (Комун. маніф., 1959, 34); Маніфест миру.

3. Писаний виклад творчих принципів літературного або мистецького угруповання, напрямку чи окремого автора. Перша п'єса Тобілевича — «Бурлака» — є ніби його ідейно-художнім маніфестом (Рильський, III, 1955, 283); Це ті, що оглушують читача, слухача чи глядача бубнами й літаврами рекламних маніфестів (Еллан, II, 1958, 142).

МАНІФЕСТАНТ, а, ч. Учасник маніфестації (у 1 знач.). Перша масова українська маніфестація відбулась 12 березня 1917 р. в Петрограді.. Серед маніфестантів лунали заклики: «Хай живе вільна Україна у вільній Росії!» (Іст. УРСР, II, 1957, 31).

МАНІФЕСТАНТКА, и, ж. Жін. до **маніфестант**.

МАНІФЕСТАЦІЯ, і, ж. 1. Масовий політичний виступ для вираження солідарності, підтримки або протесту, а також масова вулична процесія з цією метою. У Києві 16 березня 1917 р. в «день свята революції» відбулась величезна маніфестація, під час якої поряд із загальнодемократичними вимогами висувались вимоги свободи для України та інших народів (Іст. УРСР, II, 1957, 31); Яресько пригадав Севастополь.., братання з французькими матросами, бурхливі маніфестації.., йшли вони тоді до порту з піснями (Гончар, II, 1959, 201).

2. чого, перен. Вияв, свідчення чого-небудь. Виступи радянських письменників.. на конгресах миру перетворювалися в маніфестацію відданості й любові до Радянського Союзу, готовності до кінця боротися проти імперіалістичної реакції (Рад. літ-во, 5, 1957, 89).

МАНІФЕСТУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. *неперех.* Брати участь у маніфестації. Маніфестувати по вулицях міста.

2. *перех., перен.* Виявляти що-небудь, свідчити про щось. Згадалися мені кращі люди, яких-но я знав. згадалось, як на збірках однодумців маніфестували вони свою любов до народу (Коцюб., I, 1955, 259); Члени цього товариства [«Тарасівці»] зобов'язувалися всюди маніфестувати своє українство, розмовляти в публічних місцях українською мовою (Сам., II, 1958, 404).

МАНІЯ, і, ж. 1. Хворобливий стан психіки, для якого характерне зосередження свідомості та почуттів на якійсь одній ідеї. — Ну-ну, без компліментів, — засміявся Каргат. — А то я ще на манію величчя затворю... (Шовк., Інженери, 1935, 297); При манії переслідування зустрічаємо такі випадки, коли хворий вперто вважає за реально існуюче те, чого він боїться або чого він не хоче (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 207).

2. *перен.* Сильна пристрасть, потяг до чогось. Практична метеорологія хутко стане зовсім моєю манією (Л. Укр., V, 1956, 389); Це в Сагайди манія. Він пише багато, куди попало і кому попало, з єдиною метою — одержати фотографію (Гончар, III, 1959, 29).

...**МАНІЯ**, і, ж. Друга частина складного слова, що означає пристрасть, любов до того, що виражено в першій частині слова, напр.: а н г л о м а н і я, г р а ф о м а н і я, п а р к о м а н і я тощо.

МАНІЯ¹, і, ж., заст. Сурик. *Щоки терли* [жінки] манією, *А блейвасом і ніс, і лоб, Щоб краскою, хоч не*

своєю, Причаровать [причарувать] к собі когось (Котл., I, 1952, 140).

МАНІЯ², і, ж., діал. Привид. [Н а т а л я С е м е н і в н а (побачивши Оксану):] Ти?! [О к с а н а:] Я! Не полохайтесь! Це не манія моя, а я живесенька... (Кроп., I, 1958, 416).

МАНІЯК, а, ч. Людина, одержима якоюсь манією (у 1 знач.). Іван.. починає вдивлятися в величезне одуте вусате обличчя, що звело на нього з стіни моторошно-камінний погляд маніяка (Кол., Терен., 1959, 172); Були такі, що, прочитавши її [статтю], висміяли молодого вченого і назвали його маніяком, який хоче відродити часи шахраїв-алхіміків, що нахвалялися створити еліксир життя (Рибак, Час., 1960, 131); Делегати конгресу затаврували ганьбою атомних маніяків з Пен-тагону (Ком. Укр., 7, 1962, 7).

МАНІЯЦТВО, а, с. Психічне захворювання, що супроводжується манією (у 1 знач.); маніакальний стан.

МАНІЯЦЬКИЙ, а, е. Власт. маніякові.

МАНІЯЧКА, и, ж. Жін. до маніяк.

МАНКА, и, ж., розм. Манна крупа. Кілограм манки; * У порівн. Доц перетворився на дрібну, як манка, льодову крупу (Грім., Незакінч. роман, 1962, 91); // Манна каша. Хлопчик з ліжечка злітав, швидко їв картоплю, манку, В торбу зошити складав (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 118).

...**МАНКА**, и, ж. Друга частина складного слова, що означає особу жіночої статі, яка має пристрасть, любов до того, що виражено в першій частині, напр.: а н г л о м а н к а, б а л е т о м а н к а, г р а ф о м а н к а.

МАНКІРУВАТИ, ую, усь, недок. і док., чим, книжн., рідко. Те саме, що легковажити 1: пехтувати. Манкірувати заняттями.

МАНКО, невідм., с. У торгових та фінансових справах — недовага товару, недостача в касі.

МАНЛІВИЙ, а, е. Який манить до себе; вабливий, привабливий, заманливий. Василь вп'явся очима в манливу постать Таїсії Миколаївни (Хижняк, Невгамовна, 1961, 76); Знов ідеш, і переливається попереду срібна гладь манливих озер, таких принадних і цілющосвіжих (Цюпа, Назустріч., 1958, 99); В очі привітно глянув [Наливайко], як у безодню лячну і манливу (Ле, Наливайко, 1957, 13); // Який обіцяє успіх, вигоди, задоволення. В нашій камері знову поселилась манлива надія на порятунок (Збан., Єдина, 1959, 226); — В пропозиції Бачури є манлива думка, є мрія, так би мовити, велика і хвилююча, але ж то тільки мрія (Чаб., Тече вода., 1961, 28).

МАНЛІВО. Присл. до манлівий. Щовечора зірки в далекому просторі манливо миготять, хвилюючи серця (Тер., Ужинок, 1946, 25); Відразу по той бік шляху білів нагрітий на сонці пісок і манливо поблискувала річка (Хор., Ковила, 1960, 36).

МАННА, и, ж. 1. За біблійною легендою — їжа, що падала свреям із неба під час їх мандрівки по пустелі.

◇ **Манна небесна (з неба)** — про те, що дасться легко, без зусиль. Успіхи передовиків — не манна небесна, вони з надхмарних висот не падають (Рад. Укр., 6. I 1961, 2); А поки що, дорогі брати й сестри, не сидіть склавши руки, не очікуйте манни з неба (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 18); Як манни небесної [з неба] чекати (ждати, бажати і т. ін.) — дуже сильно чекати, бажати когось, чогось.

2. спец. Застиглий сік деяких рослин (ясена, тамариксу та ін.), що вживається як їжа або ліки.

3. діал. Молоко. Треба було добре глядіти маржину од гадини, звіра і од відьом, які всякими способами потягали манну з жорови (Коцюб., II, 1955, 332).

МАННИЙ, а, е. Вигот. із дрібнорозмеленої пшениці. Манні крупи; // Пригот. із таких круп. Дідок., три-маючи на руках дитину, годував її з чайної ложечки манною кашею (Головко, I, 1957, 461); Манний пудинг.

МАНОМЕТР, а, ч. 1. Прилад для вимірювання тиску газу або рідини в замкненому просторі. Гуде огонь, грас котел., а на зерсі машини манометр зробив перший оборот (Фр., III, 1950, 328); Він збив манометр і ударив залізом по боці [паровика]. Потому пустив пару в свисток (Коцюб., II, 1955, 91); Стрілки манометрів показують тиск пари в котлі і повітря в гальмовій системі (Наука., 6, 1960, 40).

2. спец. Прилад для вимірювання тиску рідини в судинах та порожнинах живого організму. Ртутний манометр; Оптичний манометр.

МАНОМЕТРИЧНИЙ, а, е. Те саме, що манометровий. Манометрична трубка.

МАНОМЕТРОВИЙ, а, е. Прикм. до манометр. Манометрова стрілка; // Здійснюваний за допомогою манометра. Манометрові вимірювання.

МАНОРІЯ, і, ж., заст. Манера. — Це в його така вдача, така манорія. Він усе так жартує з усіма, кого зустріне, чи старого, чи молодого (Н.-Лев., V, 1966, 395).

МАНСАРДА, и, ж. Житлове приміщення на горіщі з похилою стелею або стіною. Їхнім приміщенням була мансарда — низенька кімнатка на горіщі, під самісіньким дахом (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 64); Дивовижне місто [Париж], на один поверх вище за всі інші бачені Михайлом міста, бо тут кожен будинок мав неодмінно мансарду (Загреб., Європа. Захід, 1961, 42).

МАНСАРДНИЙ, а, е. Те саме, що мансардовий. Мансардні дахи були введені у Франції архітектором Мансаром (звідки і назва даху) для використання горішнього приміщення для житла (Архіт. Рад. Укр., 4, 1940, 52).

МАНСАРДОВИЙ, а, е. Прикм. до мансарда. Мансардове вікно; // З мансардою. Мансардовий будинок.

МАНСІ, ей, мн. (одн. мансієць, їйця, ч.; мансійка, п. ж.). Народність угро-фінської мовної групи, що живе в Ханті-Мансійському національному окрузі РРФСР.

МАНСІЄЦЬ див. мансі.

МАНСІЙКА див. мансі.

МАНСІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мансі. Мансійська мова.

МАНТА, и, ж., діал. Плащ. Ой сиджу я, сиджу, на палаш приперся, манта ми [у мене] широка, полами утерся (Федьк., I, 1960, 81); Саму Галину Андріївну я бачив усього двічі і бачив обидва рази на вулиці — під наміткою, в манти (Л. Янов., I, 1959, 437).

МАНТАЧИТИ, чу, чиш, недок., перех. Гострити, направляти косу мантачкою. [К о н о н:] Ні, мабуть, до вечора і однісі ручки не дотягну з такою косою, мантичиш-мантичиш її, а вона біда як важко йде (Кроп., II, 1958, 431); Час від часу зупиниться якийсь [косар] і давай мантичить притуплене лезо коси (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 205).

МАНТАЧКА, и, ж. Вузкий дерев'яний плоский брусок для гостріння коси, укритий шаром смоли з піском. Замість списа — бере [козак] косу, За шаблю — мантачку (Манж., Тв., 1955, 111); Де-не-де спинялися косарі, витягали з-за очкура мантачки, і дзвінко та лунко бриніло тоді крицеве лезо під її дотиком (Тулуб, Людолови, I, 1957, 90).

МАНТІЛЬКА, и, ж., заст. Зменш. до мантилья 2. Вбрана вона була в чорній сукні бог зна колишньої моди і в чорній старосвітській мантильці (Л. Укр., III, 1952, 526).

МАНТІЛЬЯ, ї, ж. 1. В іспанок — покривало з мережива або шовку для накривання голови й плечей. * У порівн. *Вже блакитний шовк неба покрився мереживом чорних гіллячок, наче ажурною мантильєю* (Кочуб., II, 1955, 249).

2. заст. Коротка жіноча накидка без рукавів. *Лакеї несли вже оберемками жіночі накидки, мантильї* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 30); * У порівн. *Обруси молодиці напинають на плечі, як мантильї* (Н.-Лев., II, 1956, 402).

МАНТИСА, и, ж., мат. Дробова частина логарифма. Від множення числа на 10, 100, 1000., взагалі на одиницю з нулями, мантиса логарифма не змінюється (Алг., II, 1957, 132).

МАНТИТИ, нчу, нтиш, недок., перех., діал. Виманювати, випрошувати. *Де що в кого угледить хороше — зараз би так і проковтнув своїми очима захляпними. «Дай, проміняй». Так-о буде мантити циганом, буде канючити, буде докучати раз у раз і таки виманить у дурного* (Козл., Ю. Крук, 1950, 78).

МАНТІЯ, ї, ж. 1. Довгий широкий одяг у вигляді плаща, що спадає до землі. Обидві постаті були дуже схожі на черниць у широких мантиях та клобуках (Н.-Лев., II, 1956, 69); *Сухе лице під чорним прокурорським коваком.. Чорна мантия важкими хвилями спадає до підлоги...* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 75); * Образно. — *Життєві процеси не потребують романтичних мантий, правда, Волька?* (Ю. Янов., II, 1954, 85).

2. зоол. Складка шкіри, що огортає тіло деяких безхребетних тварин. Під черепашкою в перлівниці є дві складки шкіри. Вони називаються мантиєю, бо вони, як м'який плащ, спускаються із спини і вкривають з боків тіло тварини (Зоол., 1957, 30).

3. геол. Оболонка земної кулі між її корою та ядром. Між земною корою і ядром міститься оболонка, або мантия, яка є джерелом утворення корисних копалин земної кори (Рад. Укр., 11. I 1962, 3).

МАНТО, невідм., с. Широке жіноче пальто, переважно хутряне. В цю мить двері [вагона] з гуркотом відсунулись, і на порозі він бачить в розкішному котику молоді жінку (Досв., Вибр., 1959, 206); *Стояла жінка.. в червоному драповому манто* (Смолич, Театр., 1946, 31).

МАНТУЛКИ, ів, мн., діал. 1. Ласощі, солодощі. Була оце на ярмарку та купила дітям мантулків (Сл. Гр.).

2. Різноманітний дрібний товар. Показує на суздальців, що зайняли [на ярмарку] ряд з образами, ложками, поясами й іншими мантулками (Сл. Гр.).

МАНУЛ, а, ч. Хижак родини котів із цінним пухнастим хутром; живе в Закавказзі та Середній і Центральній Азії.

МАНУСКРИПТ, у, ч., книжн. Стародавній рукопис. Спогад про неї [книжку] виступає дедалі все виразніше, як літери на давніх потайних манускриптах — «палімпсестах», — писаних таким атраментом, що, невидимий одразу, потім виявляється (Л. Укр., III, 1952, 742); *Не ситий життям, повний спраги живої, Жадібний до глибу єства, .. Розгортуював він [В. Шекспір] манускрипту сувої І кидав у битву слова* (Бажан, Роки, 1957, 200); // жарт. Рукопис взагалі. — *Я Вам передам частину мого манускрипту, прошу вас у вільні вечори перевірити деякі розрахунки* (Рибак, Час., 1960, 656).

МАНУТИ, ману́, мانیш, недок., перех., діал. Манти. *Не гроші манули його, а свобода* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 29); // безос. *Його тягло туди [на вільні степи], мануло, неначе магнітом притягувало* (Мирний, IV, 1955, 207).

МАНУТИСЯ, нється, недок., безос., діал. Хотітися. — *Трохи й ми з тобою там [на весіллі] розважимося, Марусю! — Та не знаю ще, — каже, — як мати схоцуть! — Хіба самій не манеться? Хіба не попросиш матусі?* (Вовчок, I, 1955, 196); *Йому манулось якнайхутчіш побачити своїх близьких: дружину, дітей* (Досв., Вибр., 1959, 375).

МАНУФАКТУРА, и, ж. 1. Форма капіталістичного промислового виробництва, що передувала великій машинній індустрії й ґрунтувалася на поділі праці та ремісничій техніці. ..Маркс говорить про мануфактуру, що вона була надбудовою над масовим дрібним виробництвом.. (Ленін, 29, 1951, 142); [І в а н:] *Я власне вертаю з Угнова і Куликова, де починив старання, щоб тамошнє шевство зорганізувати на спосіб мануфактури* (Фр., IX, 1952, 381).

2. заст. Фабрика, переважно текстильна. Поряд з розвитком ремісничого виробництва в XVII ст. появились у Росії перші мануфактури (Іст. СРСР, I, 1956, 171).

3. збірн. Тканини. *Купка козаків, скинувшись на голос сотника, похапцем щось прикрила собою, але Лец-Отаманів устиг примітити на підлозі штуки різної мануфактури* (Панч, I, 1956, 171); [П е т р а ш:] *Народ революцію у дранті робить, а в нього, падлюки, триста метрів сукна і всякої мануфактури* (Мокр., П'єси, 1959, 21).

МАНУФАКТУРИСТ, а, ч., заст. 1. Власник мануфактури (у 2 знач.); фабрикант. В Англії.. скупчились великі багатства. Там було чимало багачів, купців, мануфактуристів, нових дворян, які могли вкласти свої гроші в підприємства (Нова іст., 1956, 22).

2. Торговець мануфактурою (у 3 знач.).

МАНУФАКТУРНИЙ, а, е. 1. Який ґрунтується на мануфактурі (у 1 знач.). Політична економія, яка стає справжньою наукою лише в мануфактурний період, розглядає суспільний поділ праці лише з точки зору мануфактурного поділу праці.. (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 367); *Розвиток мануфактурного виробництва за Петра [I] зробив великі успіхи* (Іст. СРСР, II, 1957, 24).

2. Який торгує мануфактурою (у 3 знач.). *Напроти.. вже стояв і не зводив з Ясочки живих, як жучки, очей видавець його поезій, хазяїн мануфактурного магазину Федір Сопкін* (Вас., I, 1959, 346); *Від дверей мануфактурної крамниці до центру площі стелилися вузькі різноколірні стежки* (Смолич, II, 1958, 41).

МАНУФАКТУРНИК, а, ч., заст. Те саме, що мануфактурист. Тепер до Одеси — у сподіванні податися за кордон — з'їхалися наймогутніші петроградські банкіри, московські мануфактурники, промисловці Донбасу (Смолич, V, 1959, 10).

МАНЧЕСТЕР, у, ч., текст., заст. Плис.

МАНЧЕСТЕРСТВО, а, с., ек., іст. Те саме, що фрит-редерство.

МАНЧЕСТЕРСЬКИЙ, а, е, ек., іст. Стос. до манчестерства.

МАНЮНІЙ, я, є, пестл. Дуже маленький; крихітний. *Син до шаблі простягає пальчики манюні* (Мал., Звенигора, 1959, 46).

МАНЮНЬКИЙ, а, е, пестл. Дуже маленький. Величезна плахта... А на плахті на тій хтось купки манюньких біленьких хаточок понабудовував (Вишня, I, 1956, 210).

МАНЮСІНЬКИЙ, а, е, пестл. Дуже маленький. Дивились, молились Старі мої. А сердешне Неначе благає: *Випручало рученята Й до їх простягає Манюсінські...* (Шевч., I, 1951, 313); *Ще була вона, Наталочка, зовсім, зовсім маленькою, ну просто манюсінською*

і придумувала казки (Коп., Вибр., 1948, 176); Ліворуч манюсінська смужка Дніпра (Довж., III, 1960, 105).

МАНЯЧИТИ, ячу́, ячийш і **МАНЯЧИТИ**, ію, ісш, недок., розм., рідко. Те саме, що **МАЯЧИТИ**; майоріти (у 1 знач.). Здалека манячить і мріє той острів (Стор., I, 1957, 252); В лісі зовсім затемніло. На землі і в повітрі білів лиш сніг та манячили цупкі, замерзлі стовбури дерев (Коцюб., I, 1955, 81); Вдалині неясно манячили берегівцеві хутори (Кач., Вибр., 1953, 258); // Нерухомо стояти; стовбичити. Мати підвела голову і повернулася до Усті: — Лягай спати — чого манячиш, як привид? (Вас., I, 1959, 200).

МАНЯЧИТИ див. **МАНЯЧИТИ**.

МАНЯЧИЛИВИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що **МАЯЧИЛИВИЙ**. Замість думок насувались якісь неясні манячливі образи (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 122).

МАНЬЕРИЗМ, у, ч., спец. Стиль у мистецтві, що відзначається манірністю, примхливістю, зловживанням певними прийомами.

МАНЬЧЖУР див. **маньчжур**.

МАНЬЧЖУРИ, ів, мн. (одн. **маньчжур**, а, ч.; **маньчжурка**, и, ж.). Народність, що живе в північно-східній частині Китайської Народної Республіки — Маньчжурії.

МАНЬЧЖУРКА див. **маньчжур**.

МАНЬЧЖУРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **маньчжури** і **Маньчжурія**. Фея руїни.. послала чоловіка її [селянки] на війну, щоб поклав на втіху японській долі свою голову серед маньчжурських степів (Л. Янов., I, 1959, 410).

МАПА, и, ж., заст. Карта (у 1 знач.). Добре було б, якби достали добру і детальну карту (ману) Полтавщини (Л. Укр., V, 1956, 160); Слідимо на мапі за фронтом кінної армії (Ірчан, I, 1958, 285).

МАПКА, и, ж., заст. Зменш. до **мапа**.

МАРА, й, ж. 1. Істота або предмет, що уявляється комусь; привид, примара. [Б о г о м о л к а:] Я не тінь. Перехрестись, коли не забула хреститись: я не щезну. Я не мара (Н.-Лев., II, 1956, 453); Радянського воїна обмацували руками, щоб пересвідчитися, чи це не видіння, не мара, не сон! (Чорн., Визвол. земля, 1950, 106); * Образно. Мара безземелля.., що була зникла на якийсь час, знов з'явилась і стала перед ним у грізній постаті (Коцюб., I, 1955, 117); * У порівн. А мати, їх сердешна мати, Немов з хреста сьогодні знята, .. Сидить бліда, немов мара (Стар., Поет. тв., 1958, 67); Так-то мертвою марою Місяць круг Землі іде І віщує нам собою Той кінець, що Землю жде (Сам., I, 1958, 80); // Образ, що виникає уві сні; сновидіння. Весь сон одігнали [соловейки], усю дрему й мару (Вовчок, I, 1955, 345); Очевидячки дня зливалися з сонними марами ночі — і лякали його (Мирний, I, 1954, 325).

2. розм. Міфічна істота, найчастіше в образі злої потворної чаклунки; уособлення нечистої сили. Пішов я, ледве диваю, а тут ще анахтемська мара водить почала (Стор., I, 1957, 113); Вона плакала та примовляла крізь сльози: де та смерть її заподілася, що не прийде до неї при лихій годині!.. Ні, захвала її від смерті якась мара (Коцюб., I, 1955, 39); // збірн. Нечиста сила. [К о с т ь:] А дивіться, справді якось немов сумно стало... Оце саме, мабуть, всяка мара заворушилась (Вас., III, 1960, 176).

◇ **Мара його́** (її, їх і т. ін.) знає де (куді і т. ін.) — те саме, що **Чорт його́** (її, їх і т. ін.) знає де (куді і т. ін.) (див. **чорт**). А мара його знає, де він ся подів (Сл. Гр.); Напуска́ти (напустіти, насилати, наслати і т. ін.) **мару́** на кого — заворожувати кого-небудь, напускати чари на когось. Шасть у хату Явдоха Зубиха, їх приятелька, конопотська відьма, що сама таку

мару на них напустила і двері від них сховала (Кв.-Осн., II, 1956, 215); **Що за мара́!** — те саме, що **Що за чорт!** (див. **чорт**). — **Що за мара!** — подумав Йон, перебираючи ногами та скося поглядаючи на дівчину, — я її перше не бачив, здається... (Коцюб., I, 1955, 231); **Якої мари́** — те саме, що **Якого чо́рта** (див. **чорт**). — До коваля? Серед ночі? Якої мари? — здивувався Юрко (Козл., Ю. Крук, 1957, 359).

3. тільки мн., рідко. Мрії.— Дев'ята година, а я сиджу та й марами бавлюся, мов закоханий! — скрикнув він (Фр., VIII, 1952, 378); Він.. заплющив очі, усміхаючись на ходу. О мрії-мари!.. (Довж., I, 1958, 87).

МАРАБУ́, невідм., ч. Великий троїчний птах родини лелекових із пишним пір'ям, що використовується для оздоблення головних уборів, одягу. На покрівлі востузились величаві голошиї марабу (Ільч., Серце жде, 1939, 266).

МАРА́ЗМ, у, ч. 1. Стан повного занепаду душевних і фізичних сил, зумовлений старістю або важкою хронічною хворобою. — Я не дозволю говорити зі мною в такому тоні. — Ви впадесте в дитинство, — відповів Тірсен. — Це старечий маразм (Собко, Запорука., 1952, 239).

2. перен. Повний занепад, розклад, загнивання. Політичний маразм і «ідеологічні» маячення не діагностуються в медицині (Смолич, Після війни, 1947, 20).

МАРА́Л, а, ч. Великий олень з гіллястими рогами (у самця), що живе в гірських лісах від Тянь-Шаню до Прибайкалля. Натрус грав на сопілці.. З її допомогою він принаджував маралів, полюючи навесні на їх цілющі роги (Гжінський, Чорне озеро, 1961, 152).

МАРАЛІВНИ́К, а, ч. Той, хто займається маралівництвом

МАРАЛІВНИ́ЦТВО, а, с. Промислове розведення маралів.

МАРАЛІВНИ́ЦЬКИЙ, а, е. Стос. до маралівництва. Маралівницьке господарство.

МАРА́ЛЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **мара́л**. Маралічі роги.

МАРАСКІ́Н, у, ч. Сорт вишневого лікеру.

МАРАФО́НЕЦЬ, нця, ч. Спортсмен із марафонського бігу, плавання. В 1947 році вперше був проведений республіканський пробіг на 30 км. З того часу він став традиційним і відбувається щорічно за участю найсильніших марафонців України (Спорт., 1958, 81).

МАРАФО́НСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з найбільшими дистанціями (про біг, плавання). Вони бігли, як один, притулившись зігнуті руки до грудей, наче спортсмени в марафонському бігові (Смолич, I, 1958, 95).

МА́РГАНЕЦЬ, нцю, ч. Крихкий тугоплавкий метал сріблясто-білого кольору, який у природі зустрічається в сполуках. Головні родовища марганцю — Нікопольське на Україні й Чіатурське в Грузії (Ек. геогр. СРСР, 1957, 36); Марганець, як і кремній, підвищує міцність і твердість сталі, але зменшує пластичність (Токарна справа., 1957, 54).

МА́РГАНЦЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́рганець**. Марганцеві копальні; // Який містить марганець. Марганцеві добрива підвищують урожай всіх культур (Нариси про природу., 1955, 231); Марганцева руда; // Який містить марганцівку. Марганцевий розчин.

МА́РГАНЦЕ́ВИСТИЙ, а, е. З домішкою марганцю. Марганцевиста сталь при вмісті марганцю від 9 до 15% мас.. велику зносостійкість і ударну в'язкість (Фрез. справа., 1957, 54).

МА́РГАНЦІ́ВКА, и, ж., розм. Кристали або розчин марганцевокислого калію, що застосовуються в медицині. В панни Нонни с і справжні ліки — розчин марганцівки та навар дубової кори (Збан., Єдина, 1959,

199); В глибині печери щойно доставлені поранені, постогнуючи, ждали прийому, що відбувався за диктовою стіною, двері в якій були завішані білим простирадлом з рудими плямами марганцівки (Кучер, Голод, 1961, 115).

МАРГАРИН, у, ч. Харчовий жир, який виготовляють в основному із суміші тваринних жирів та олії. Після рафінування та гідрогенізації її [соняшникову олію] використовують для виготовлення маргарину (Ол. та ефір. культ., 1956, 17); Харчу мене бідненький: черства солдатська хлібина, покраяна на великі, нерівні шматки, грудка маргарину (Григір Тют., Деревій, 1969, 98).

МАРГАРИНОВИЙ, а, е. Прикм. до маргарин; // Пов'язаний з виробництвом маргарину. Маргаринова промисловість; // Признач. для виробництва маргарину. Маргариновий завод.

МАРГАРИТКА, и, ж., розм. Те саме, що **стокрótка**. Під їх [буряків].. листям.. нидіє м'яка травка, щезають біленькі очка маргариток (Фр., IV, 1950, 325).

МАРГІНАЛІЇ, ій, мн. (одн. маргіналія, ї, ж.), книжн. Заголовки, замітки, примітки на берегах книжки або рукопису. На багатьох книжках є цікаві маргіналії, ще як слід не вивчені (Від давнини.., I, 1960, 481).

МАРГІНАЛІЯ див. маргіналії.

МАРГІНАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Написаний на берегах книжки або рукопису. Маргінальні примітки.

МАРГІНЕС, у, ч., зах. Берег, поле книжки, зошита тощо. Коло половини XVIII в. знаходимо одну коротеньку пісеньку, записану на маргінесі Дрогобицького рукописного збірника (Фр., XVI, 1955, 328).

МАРЕВІТИ, іє, недок., рідко. Мигтїти маревом (у 3 знач.). Схоже було, що далина маревів і колишеться, поволі набрякаючи темними кольорами (Голов., Тополя.., 1965, 10).

МАРЕВНИЙ, а, е. 1. Стос. до марева (у 1 знач.); зумовлений ним. Кінець!.. Що робити? Як врятувати щастя, що виявилось таким нетривалим, примарним, як маревний оазис? (Руд., Вітер.., 1958, 152); Чи скоро вона [Каховка] вирине із-за обрію живою блакиттю свого Дніпра, могутнім розливом не маревних, а справжніх вод? (Гончар, Таврія, 1952, 32); // Який має неясні, мінливі обриси. Химерні, довгасті тіні маревними рисами лежать на білій сосновій підлозі (Стар., Облога.., 1961, 15); Перед очима в нього пропливали маревні каламутно-білі плями хат (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 26).

2. Прикм. до **мáрево** 3. Опівдні маревна повинь ущерть наллє степ (Гончар, Таврія, 1952, 292).

МАРЕВНО. Присл. до **мáревний**. Як небо маревно злилося з далеким вилиском ріки! (Сос., Солов. далі, 1957, 138); Маревно імлиться заплава (Гончар, II, 1959, 266).

МАРЕВО, а, с. 1. Зорове явище в атмосфері, при якому біля горизонту з'являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба; міраж. Маревно мріється, неначе діється (Номис, 1864, № 13431); Малунок зближувався до нас, Та тільки блідним ставився [ставав], А далі — далі і зовсім Поблід і — марево пропало (Щог., Поезії, 1958, 376); Степове марево, далеке й романтичне; коливаються отари овець у прозорій воді, дерева й скирти, і плвуть, і плвуть (Ю. Янов., II, 1954, 234); * У порівн. Тут цілий далекий пейзаж.., затканий туманом та сонцем, неначе дивне марево в Сахарі (Н.-Лев., II, 1956, 386).

2. чого і без додатка, перен. Витвір уяви; видіння, примара. Безжалісна музо! куди ти мене завела?.. Навіщо ти серце мое одурила, привабила маревом

щастя? (Л. Укр., I, 1951, 131); Він не міг заснути. Тільки заплющить [Македон] очі, як одразу ввижаються йому страшні марева (Шиян, Вибр., 1947, 214).

3. Миготливий шар теплого повітря біля поверхні землі (особливо в спеку); сухий туман. Повітря тремтить від спеки, і в срібнім мареві танцюють далекі тополі (Коцюб., II, 1955, 229); Марева останніх днів літа вже поставали над рівниною, освітленою чистим, незахмареним сонцем (Ле, Право.., 1957, 333); * Образно. Вечоріло. В кімнаті було темно, тільки коло грубки стояло червоне марево (Вас., Вибр., 1954, 39); * У порівн. Як марево, звисла пара над стравами (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 268).

МАРЕЛЬ, і, ж. Сорт вишні.

МАРЕМА, и, ж. В Італії — низинне заболочене морське узбережжя від гирла р. Арно до Неаполітанської затоки.

МАРЕМУХА, и, ж., діал. Мухомор. Он біля пенька розпухирилась маремуха, червона шапка її блищить (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 146).

МАРЕНА¹, и, ж. Трав'яниста рослина з жовтими квітками та грубим кореневищем, з якого добували червону фарбу. Синтетичні барвенки повністю витіснили природні: і культура вайди, що давала індиго, і [культура] марени, з якої добували алізарин, поступово зникли (Наука.., 11, 1965, 25).

МАРЕНА², и, ж. Річкова риба родини корошових; вусач. У марени, яка населяє ділянки наших південних рік із швидкою течією, отруйливими бувають яєчники під час дозрівання статевих клітин, а також ікра (Наука.., 7, 1956, 27); — Колись так ловили, що насилу було додому дотириш [дотягнеш]... Ляц — по пуду! Корони — по пуду! Марена — по пуду! (Вишня, I, 1956, 155).

МАРЕНКА, и, ж. (*Asperula L.*). Трав'яниста рослина родини маренових із білими дрібними квітками. Маренка запашна в народній медицині входить до складу сумішей рослин, які вживаються для поліпшення обміну речовин (Лікар. рослини.., 1958, 138).

МАРЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **мáрити** 1. Черги спокійно кожен дожида, А сам у маренні якомусь тоне (Рильський, I, 1956, 87); Чим більше Бронко роздумував про це, тим правдоподібнішим починало здаватись йому, що.. марення музикою — не зовсім щирі (Вільде, Сестри.., 1958, 250); // Думка про щось бажане, приємне; мрія (у 2 знач.). Маренням стались химерним, Попелом встигли потліти Думи мої (Граб., I, 1959, 353); Не хотілось, не було сил одігнати нісенітні, але такі привабливі марення (Шовк., Інженери, 1956, 6).

2. Дія та стан за знач. **мáрити** 2. Температура піднялась мало не до сорока. Іноді він впадав у марення (Цюпа, Назустріч.., 1958, 29); На мить ворухнулася потаємна думка, що все це — тяжке нічне марення, що ось зараз почне розвиднятися, він схопиться з ліжка, гляне на годинник... (Донч., III, 1956, 443); // Безладна мова людини в гарячковому стані, у сні. Ружена залишалася біля недужого, слухала його марення, кидалася на перший поклик... (Скл., Карпати, II, 1954, 87).

МАРЕНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **марéна**¹. Мареновий корінь; // Добутий із коренів марени. Мареновий барвенник.

2. у знач. ім. **марéнові**, вих, мн. Назва родини покритонасінних, до якої належать марена, хінне дерево, кавове дерево та ін.

МАРЕОГРАФ, а, ч., геод. Самописний прилад для реєстрації змін рівня моря.

МАРЕЦЬ, рця, ч., заст. Березень. Як настане марець, так замерзне під тином старець (Номис, 1864, № 413); На Поділля іноді буває дуже рання весна, хоч

марець свого ніколи не дарує (Свидн., Люборацькі, 1955, 66).

МАРЖІНА, и, ж., діал. Худоба. — Маю всього одно паця [порося] й корівку, а отже би-м зараз на маржину побожив [забожився] (Март., Тв., 1954, 67); Зелені полонини, де чабани колись випасали маржину, стали місцем гарячих бойових сутичок (Скл., Карпати, II, 1954, 317).

МАРЖІНКА, и, ж., діал. Пестл. до маржіна. Корові привиділося, мабуть, що то Фенчучка йде її доїти та й несе пащу, бо то якраз час до видю, а маржинка свій час знає (Черемш., Тв., 1960, 73).

МАРЗАН, а, ч., друк. Брус, який вставляють у набір для заповнення місць, вільних від тексту.

МАРИ, мар, мн. Ноші для перенесення мерців. Латинці зараз ізробили Абиак мари із дрючків; На них Волсента положили І понесли до земляків (Котл., I, 1952, 230); Зробили [люди] мари з гілок і понесли дороге тіло додому (Гр., Без хліба, 1958, 176); На траурних марах в хмелю забуття Лежать невмирущі герої (Олесь, Вибр., 1958, 64); * У порівн. При березі гори в жалобі, снігами лямовані хмари всі чорні, мов покрив на гробі, під ними узгір'я, як мари... (Л. Укр., I, 1951, 308).

◇ **Бодай (щоб) на марах вінесло (вінесли) кого, лайл.** — уживається як побажання комусь смерті. — Бодай уже на марах винесли або мене, або її, бо ми ніколи не помирились! (Н.-Лев., II, 1956, 20).

МАРИКУВАТИ, ую, уєш, недок., діал. Нарікати (у 1 знач.). Опісля ніхто не чув, щоби за поділ вітцівщини марикували [брати] один на одного (Фр., I, 1955, 214); — Як собі хочеш, а я за тебе не полізу в це діло... Прогавиш, то на себе марикуй (Кучер, Трудна любов, 1960, 540).

МАРИНА, и, ж. Картина, що зображує морський краєвид. Запрошую Радю на літо до себе в Крим малювати марины (Л. Укр., V, 1956, 187); * У порівн. Між стовпи колонади.. перлося море, немов величезні марины, вправлені в рами білих колон (Коцюб., II, 1955, 291).

МАРИНАД, у, ч. 1. Рідина, приготована з оцтом, прянощами тощо. Для виготовлення маринаду в киплячу воду додають кориці або гвоздики, лаврового листу, перцю, цукру, солі, вливають оцет, кип'ятять 2—3 хв. і охолоджують (Технол. пригот. їжі, 1957, 189); Подавали язик у маринаді (Вільде, Сестри., 1958, 182).

2. перев. мн. Мариновані продукти. Фруктові мариноси можна готувати в маленьких бочках (до 20 л.) або в скляних балонах і банках (Укр. страви, 1957, 414).

МАРИНІЗМ, у, ч. Агресивна політика імперіалістичних держав, спрямована на досягнення переваги на морі.

МАРИНІСТ, а, ч. Художник, що малює марины. Серед величезної кількості культурних закладів нашої країни особливе місце посідає картинна галерея імені І. К. Айвазовського, заснована великим мариністом у себе на батьківщині — в м. Феодосії у 1880 році (Довж., III, 1960, 85); Він [художник Л. О. Мучник] виступає і як мариніст, пише мінливе неспокійне море, зображує події, зв'язані з працею чорноморських рибалок (Мист., 6, 1963, 40); // Письменник, що описує море. М. Коцюбинський — фактично перший в українській літературі художник слова — мариніст (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 528).

МАРИНІСТИЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із зображенням морського краєвиду. Феодосійська галерея стала своєрідною школою мариністичного живопису (Довж., III, 1960, 86); Багатогранні словесно-художні засоби описів моря дали Коцюбинському можливість створити такі мариністичні картини, які є окрасою всієї

української літератури (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 528).

МАРИНОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до мари́нувати. Ви вже бачите цього коропа або фаршированим, або маринованим, або просто смаженим (Вишня, II, 1956, 246); // у знач. прикм. Почуваю себе добре, хоч вчорашній обід був для мене незвичайним: сардини, балік, мариновані карасі (Коцюб., III, 1956, 309); Для закуски часто подають варені, солоні й мариновані гриби (Укр. страви, 1957, 49); // **мариновано**, безос. присудк. сл. Театр понад два тижні баламутив публіку, обіцяючи виставу п'єси «Украдене щастя», а це вийшло тому, що цю п'єсу разом з іншими конкурсними п'єсами 9 місяців мариновано в «Руській бесіді» (Фр., XVI, 1955, 204).

МАРИНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. мари́нувати. Напиши рецепти повидел з яблука і слив, спосіб маринування слив і грушок (Л. Укр., V, 1956, 178); Для маринування відбирають плоди і ягоди достиглі, правильної форми, без пошкоджень і плям, не уражені хворобами, не гнилі (Укр. страви, 1957, 414).

МАРИНУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Класти продукти в маринад для збереження їх або надання їм певних смакових якостей. Маринують яблука, груші, сливи, вишні, виноград та інші фрукти (Укр. страви, 1957, 414); — Грибки купували чи самі маринувати зволили? — Збирали всі разом, а маринувала сама (Собко, Справа., 1959, 13).

2. перен., розм. Свідомо затримувати розв'язання, виконання чогось. Сподіваюсь, у нас не буде того, щоб маринувати добрі праці по три роки, а всяку негідь друкувати (Л. Укр., V, 1956, 114); // Навмисне затримувати когось де-небудь, у якомусь стані або становищі, званні тощо. [Г а л и н к а (до Тимка):] Мене командуючий жде не діждеться. А ви мене в прийомній маринуете (Дмит., Драм. тв., 1958, 92).

МАРИНУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Піддаватися маринуванню (про продукти).

2. перен., розм. Надовго затримуватися, відкладатися. «Начальство» йшло після доброго сніданку, не поспішаючи, тримаючи в руках важкий портфель, що.. розпук від різних «ділових» паперів та заяв, які маринувались там по декілька місяців (Шиян, Баланда, 1957, 146).

МАРИТИ, рю, риш, недок. 1. без додатка, про кого — що, з інфін., а також із спол. щ о, щ о б, я к. Те саме, що **мріяти**. Ти казав: — Ой, як хочу туди! Сонце над золотим степом... У садку хутірець... Дівчина моя хороша... Удвох сиділи й марили... (Головко, I, 1957, 60); Олеся вже марила, як то вона буде їздити на баскому, гусарському коні, а Казанцев її вчитиме (Н.-Лев., III, 1956, 137); Виїздячи з дому, я собі марив, що зможу запросити Вас до своєї хати на місяць (Коцюб., III, 1956, 414); Петро сидів тихо, не рушався, бо був переконаний, що Гриць марить про щастя (Март., Тв., 1954, 84); І я і він — ми маримо про дівчину одну (Перв., II, 1948, 63); Як часто марили з Іваном вони у Січ удвох тікати! (Сос., I, 1957, 348); Живу, пишу не для хвали, Та марю, щоб пісні могли Мій день печальний пережити (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 62); // ким, чим. Весь час думати й говорити про когось, щось. Він ходив сумний, як нічка: Все вона не йшла з ума; Нею марив, їй у вічка Приглядався крадькома (Граб., I, 1959, 346); Він уже марив тою дорогою, уявляв собі ті незнані далекі села (Цюпа, На зустріч., 1958, 398).

◇ **Марити себе** ким — уявляти себе в мріях кимось. Немає дитячих мрій, не марю себе героєм у рідному краї (Вас., I, 1959, 263).

2. Безладно, безтямно говорити в гарячці або уві сні. *Потім почав [пілот] марити, слова мішались з стогоном, у грудях його все зловісніше булькало, хрипіло* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 124); *Іноді хвора впадала в забуття, ніби засинала, тоді вона марила* (Коп., Сусіди, 1955, 17).

МАРИТИСЯ, иться, недок., кому. Уявлятися, ввижатися; мріятися. [А н н а:] *Мариться мені якась гора стрімка та неприступна, на тій горі міцний, суворий замок, немов гніздо орлине...* (Л. Укр., III, 1952, 337); *І мариться крізь сон дідові, що в сінях над ним бринить струна* (Вас., Вибр., 1954, 66); // безос. *Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проектів!* (Коцюб., I, 1955, 222).

МАРІЩЕ, а, с. Збільш. до **марі** 1. *Гетьте, марища! привиддя! Хворі сні! нічні мрії!* (Л. Укр., IV, 1954, 192); *З-під верб одірвались і попливли проти місяця понад зрошеною травою марища — тіні* (Вас., I, 1959, 130); * *У порівн. І тільки мертвий панський дім, Піднісшись на горбі стрімким, Неначе марище страшне, Очима чорними зирне* (Бажан, Роки, 1957, 234).

МАРІ, невідм., мн. Те саме, що **марійці**.

МАРІЄЦЬ див. **марійці**.

МАРІЙКА див. **марійці**.

МАРІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **марійці**, **марі**.

МАРІЙЦІ, ів, мн. (одн. **марієць**, **ійця**, ч.; **марійка**, я, ж.). Народність угро-фінської мовної групи, що становить основне населення Марійської АРСР.

МАРІННЯ, я, с., рідко. Те саме, що **марення**. *В такі ночі маріння рясно плетуться в потомленій й стривоженій фантазії, але важко сформулювати їх бідною людською мовою* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 47); *У санітарному вагоні, скований.. марінням страшною ночі, лежав Ромашко* (Кучер, Квітує жито, 1938, 42).

МАРІОНЕТКА, и, ж. 1. Лялька в ляльковому театрі, якою керує актор за допомогою спеціального пристосування. *Люди снуються туди і сюди — хто знає, куди й для чого, а все це разом подібне до театру маріонеток, в якому режисер переплутав порядок п'єси* (Коцюб., II, 1955, 413); *Ноги механічно ступають по бруку, і я самому собі здаюсь маріонеткою, що то оживас, то раптом осідас, бездушна, підвладна примсі свого хазяїна* (Кол., На фронті., 1959, 34); * *У порівн. Капітан Володін смикається, мов маріонетка* (Кач., II, 1958, 319).

2. *перен.* Про людину, уряд і т. ін., що сліпо виконують чийось волю. *Буржуазний фашистський уряд Литви був продажною маріонеткою імперіалістичних держав, торгував територією своєї країни, перетворюючи її в плацдарм для нападу імперіалістів на СРСР* (Ком. Укр., 7, 1965, 61).

МАРІОНЕТКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **маріонетка** 1. *Маріонетковий театр; Маріонеткова вистава.*

2. *перен.* Який сліпо виконує чийось волю. *Маріонетковий уряд.*

МАРКА¹, и, ж. 1. Знак оплати поштових, гербових і т. ін. зборів у вигляді маленького чотирикутного напірця з зазначеною на ньому ціною та певним зображенням. *О. Артемій.. написав зверху на пакеті, що посилається з Богуслава, приліпив марку, написав писарів адрес і одіслав на богуславську поштову станцію* (Н.-Лев., IV, 1956, 190); *Ось він у мене в руках, той лист.. Марка російська і штемпель Порт-Артур!* (Фр., IV, 1950, 348); *Його [лист] згорнули вчетверо і поклали в конверт — без марки, бо на фронт* (Смолич, Мир., 1958, 77); *Поштові марки введено в обіг 125 років тому* (Хлібороб Укр., 11, 1965, 47).

2. *з означ.* Знак, клеймо на виробі, товарах із зазна-

ченням місця їх виготовлення, якості тощо. *Народ обступив машину з усіх боків, вже стерли порошок з трактора й лемешів, вже прочитали вітчизняну марку* (Довж., I, 1958, 82); *Штапельні тканини терсонської марки своєю приємною розвіткою відразу привернули увагу.. покупців* (Рад. Укр., 2.VI 1962, 3); *Справа честі радянських людей — добитися того, щоб кожний вітчизняний виріб був зроблений відмінно, по-радянському, щоб марка «Зроблено в СРСР» була найкращою в світі* (Ком. Укр., 12, 1964, 14); // Сорт, тип виробу, товару. *На столику вся холодна кухня.. І кілька бутельок вина. Самі добірні марки* (Фр., IV, 1950, 347); *Лабораторія [заводу «Запоріжсталь»] розробила технологію виплавки й розливання всіх марок сталей* (Наука., 9, 1956, 2).

◇ **Високої** (першої, найвищої, найкращої і т. ін.) **марки** — високої, найкращої якості.—*Це коньяк найкращої марки, і його мали використати для цукрової глазури на .. торти* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 505); **Під маркою** чого — під виглядом чогось. *Використовуючи всі її [мови] надбані віками скарби, треба очищати її від архаїзмів, провінціалізмів і того хвацького словесного «новаторства», яке під маркою побутових словечок засмічує нашу мову* (Довж., III, 1960, 168); **Тримати** (втримати, дотримати і т. ін.) **марку** — підтримувати свою гідність, репутацію.—*Саме тому й турбуюся за вас. Щоб ви, так би мовити, до кінця витримали марку!* (Донч., V, 1957, 223).

3. У Німеччині та Фінляндії — грошова одиниця, що дорівнює відповідно 100 пфенігам і 100 пенні. [А н з о р г е:] *Плету до пізньої ночі, а як заслабну, то й пропаде моя марка й шість пфенігів* (Л. Укр., IV, 1954, 218); *Змінювся шелест марок в їх руці На шелестіння стерлінгів і франків* (Бажан, Вибр., 1940, 159).

МАРКА², и, ж. 1. У середньовіччі — сільська громада в деяких країнах Західної Європи.

2. У Франкській державі VIII—IX ст. і середньовічній Німеччині — прикордонний укріплений округ із військовим управлінням.

МАРКАЗИТ, у, ч., мін. Різновид природного сірчистого заліза, що використовується для виготовлення сірчаної кислоти, прикрас і т. ін.

МАРКАЗИТОВИЙ, а, е, мін. Зробл. із марказиту.

МАРКГРАФ, а, ч. Титул правителя прикордонного округу (марки) у Франкській державі VIII—IX ст., а також особа, що мала цей титул; пізніше — спадковий титул деяких німецьких князів. *У вирі війни між усякими людьми жив і терся Круп'як, зазнав тягара війни і ганьби полону, бачив царя і Распутіна, .. жив у резиденції баденських маркграфів і в курних гуцульських хатах* (Стельмах, II, 1962, 185).

МАРКГРАФІНЯ, і, ж., іст. Дружина або дочка маркграфа

МАРКГРАФСТВО, а, с., іст. Округ, князівство, якими управляв маркграф; володіння маркграфа.

МАРКГРАФСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до **маркграф** і **маркграфство**.

МАРКЕР¹, а, ч., заст. Той, хто прислуговує під час гри на більярді та веде рахунок очок. *Зайшовши до більярдної, побачив я високого пана.. з києм у руці і з люлькою в зубах. Він грав з маркером* (Пушкін, Капіт. дочка, перекл. за ред. Хуторяна, 1949, 12).

МАРКЕР², а, ч. Сільськогосподарське знаряддя або пристосування в сівалці, яким роблять на ріллі борозенки перед сівбою, садінням. *Для забезпечення прямолінійної сівби тракторні сівалки обладнуються маркерами і слідопоказчиками* (Механ. і електриф., 1953, 82); *Кінний маркер.*

Під маркер сіяти (садити) — сіяти, садити, користуючись таким знаряддям. *Садять суніці під маркер або шнур, щоб рядки були прямолінійні* (Сад. і ягідн., 1957, 248).

МАРКЕРНИЙ, а, е, с. г. Прикм. до маркер². Зробл. маркером. *Маркерна лінія.*

МАРКЕРСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до маркер¹.

МАРКЕТРІ, невідм., с. 1. Орнаментальні композиції з тонких пластинок фанери, перламутру, слонової кістки та ін., які наклеюють на поверхню меблів або декоративних панно.

2. у знач. прикм. Оздоблений такими композиціями. *Столик маркетрі.*

МАРКІЗ, а, ч. 1. У деяких країнах Західної Європи — дворянський титул, середній між графом і герцогом, а також особа, що має цей титул. *Поїхала [графиня] у Рим, кажуть, Та десь опинилась, Та з маркізом якимсь голим, Кажуть, одружилась* (Шевч., II, 1953, 159); *До Лізи підходить Амедей Фінке.., вдягнений в чудовий костюм маркіза XVIII сторіччя, в напудреній перуці, з шпагою на стегні* (Коч., II, 1956, 175).

2. іст. Те саме, що маркграф.

МАРКІЗА¹, и, ж. Дружина або дочка маркіза.

МАРКІЗА², и, ж. Легкий матер'яний дашок над вікном або балконом для захисту від сонця.

МАРКІЗЕТ, у, ч. Тонка напівпрозора бавовняна або шовкова тканина із суканої пряжі. *Ми, поважні люди, У блузках з маркізету і в костюмах, .. Під ганочком найшли непевний захист Від зливи одчайдушної* (Рильський, II, 1960, 292); *На фоні скляних дверей, драпірованих білим маркізетом, ледь значиться профіль дівочого силуету* (Вільде, На порозі, 1955, 210).

МАРКІЗЕТОВИЙ, а, е. Прикм. до маркізет. *Маркізетова тканина; // Пошитий з маркізету. Плаття сірі маркізетові, Що привіз кооператив, Хусточки легкі дівочії, Видані на трудовні* (Мал., Любов, 1946, 31).

МАРКІРОВАНИЙ, а, е, с. г. Діспр. пас. мин. ч. до маркірувати. *Маркірована ділянка.*

МАРКІРУВАЛЬНИЙ, а, е, с. г. Признач. для маркірування. *Маркірувальне пристосування.*

МАРКІРУВАЛЬНИК а, ч., с. г. Той, хто займається маркіруванням.

МАРКІРУВАЛЬНИЦЯ, і, ж., с. г. Жін. до маркірувальник.

МАРКІРУВАННЯ, я, с., с. г. Дія за знач. маркірувати. *Перед садінням на кожному кварталі провадимо маркірування площі кінним маркером* (Колг. Укр., 5, 1959, 36).

МАРКІРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., с. г. Робити борозенки маркером (див. маркер²) для сіви або садіння чого-небудь. *Перед садінням поле маркірують у двох напрямках на віддалі 50 сантиметрів ряд від ряду* (Колг. Укр., 8., 1956, 37).

МАРКІРУВАТИСЯ, ується, недок., с. г. Пас. до маркірувати. *Упаковані ящики маркіруються, тобто на кожному з них зазначається помологічний сорт, товарний сорт, вага плодів, дата пакування* (Сад. і ягідн., 1957, 237).

МАРКІТАНТ, а, ч. При армії XVIII—XIX ст. — особа, що торгувала харчами, напоями та дрібними предметами солдатського вжитку.

МАРКІТАНТКА, и, ж., іст. Жін. до маркітант.

МАРКІТАНТСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до маркітант. *Маркітантський намет.*

МАРКІТНИЙ, а, е, зах. 1. Невдоволений, сумний, невеселий. *Ключник Трапешевський.. був дуже розчарований і маркітний з того, що помилився* (Фр., VI, 1951, 182); *Купував [Анатоль] білети і квітки, і скойки, але мав при тому досить маркітну міну...* (Л. Укр.,

III, 1952, 621).

2. Страшний, моторошний.

МАРКІТНО, зах. Присл. до маркітний. *Чим ближче до хати, тим йому ставало маркітніше* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 258).

МАРКОВАНИЙ, а, е, спец. Діспр. пас. мин. ч. до маркувати. *Марковані бочки.*

МАРКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до марка¹. *Маркова колекція; // Признач. для зберігання марок. Марковий альбом.*

2. Те саме, що марочний 1. *Марковий коньяк; Маркова сталь.*

МАРКОВІ ВІНА — те саме, що МАРОЧНІ ВІНА (див. марочний).

МАРКСИЗМ, у, ч. Наука про найзагальніші закони розвитку природи й суспільства, про революцію пригноблених та експлуатованих мас, про перемогу соціалізму в усіх країнах і побудову комунізму; основоположниками її були К. Маркс і Ф. Енгельс. *Марксизм є теорія визвольного руху пролетаріату* (Ленін, 21, 1950, 189); *Близькість Лесі Українки до марксистських гуртків того часу, пильний і діяльний інтерес її до творів класиків марксизму, творче служіння трудовому народові — загальновідомі* (Рильський, IX, 1962, 39).

МАРКСИЗМ-ЛЕНІНІЗМ (~ у-~ у), ч. Вчення К. Маркса й Ф. Енгельса, розвинене далі В. І. Леніном в умовах епохи імперіалізму та пролетарських революцій. *Про все зростаючий вплив ідей марксизму-ленінізму свідчить неухильне зростання рядів комуністичних партій світу* (Ком. Укр., 5, 1960, 32); *Комунізм, учили класики марксизму-ленінізму, не виникає одразу, раптово* (Наука., 8, 1959, 1).

МАРКСИСТ, а, ч. Послідовник марксизму. *Марксист лише той, хто поширює визнання боротьби класів до визнання диктатури пролетаріату* (Ленін, 25, 1951, 372); *Володимир Ілліч був одним з перших російських марксистів* (Біогр. Леніна, 1955, 11).

МАРКСИСТКА, и, ж. Жін. до марксист.

МАРКСИСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до марксизму й марксистів. *Скільки не викручуються ліквідатори, життя бере своє. Життя — за марксистську лінію* (Ленін, 20, 1950, 332); *Марксистська філософія; Марксистська партія; // Який ґрунтується на принципах марксизму. Марксистський підхід до явищ життя; Марксистський світогляд.*

МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКИЙ, а, е. Стос. до марксизму-ленінізму, який виражає принципи марксизму-ленінізму. *Комуністи керуються в своєму історичному поступі точним компасом — марксистсько-ленінським ученням* (Ком. Укр., 5, 1960, 34).

МАРКУВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для маркування (у 1 знач.). *Маркувальна машина.*

МАРКУВАЛЬНИК, а, ч., спец. Той, хто займається маркуванням.

МАРКУВАЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до маркувальник.

МАРКУВАННЯ, я, с., спец. 1. Дія за знач. маркувати. *Маркування сталі.*

2. Марка на виробках, товарах.

МАРКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Ставити марку на виробках, товарах. *Маркувати сталь; Маркувати взуття.*

МАРКУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до маркувати.

МАРКШЕЙДЕР, а, ч., гірн. Фахівець із маркшейдерії. *Нові плани розташування штреків, зроблені геологорозвідувальниками і маркшейдерами, докорінно відрізнялись від попередніх, довоєнних планів* (Ткач, Плем я.., 1961, 88).

МАРКШЕЙДЕРІЯ, і, ж. Галузь гірництва, що займається геодезичним та геологічним вивченням гірничих виробок.

МАРКШЕЙДЕРСТВО, а, с., гірн. Те саме, що маркшейдерія.

МАРКШЕЙДЕРСЬКИЙ, а, е, гірн. Прикм. до маркшейдер і маркшейдерія. Маркшейдерські інструменти; Маркшейдерська служба; Маркшейдерське вимірювання.

МАРЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до марля. Марлева тканина; // Зробл., пошитий із марлі. На вікнах висіли марлеві занавіски (Тют., Вир, 1964, 37); Марлева пов'язка; * У порівн. Крізь прозорі, мовби марлеві, сувої хмарок пробивалася барвінкова голубинь неба (Грим., Незакінч. роман, 1962, 94).

МАРЛЯ, і, ж. Тонка бавовняна тканина з рідко переплетених ниток, що використовується найчастіше як перев'язний матеріал. Пішли назустріч [біженцям] санітарні машини, вози з перебинтованими чистою марлею людьми (Коз., Гарячі руки, 1960, 139); Вікно було завішене.. накрохмаленою марлею (Бойч., Молодість, 1949, 285).

МАРМЕЛАД, у, ч. Кондитерський виріб із фруктовово-ягідного пюре, звареного з цукром. Мармелад фруктовий.. виробляють із цукру і фруктового пюре (Укр. страви, 1957, 325);—Ти дивишся на оцей апетитний мармелад.. жадібно (Загреб., Спека, 1961, 18).

МАРМЕЛАДКА, и, ж., розм. Мармеладна цукерка.

МАРМЕЛАДНИЙ, а, е. Прикм. до мармелад. Мармеладне виробництво; // Вигот. з мармеладу. Мармеладні цукерки; // Який виготовляє мармелад. Мармеладна фабрика.

МАРМЕЛАДОВИЙ, а, е. Те саме, що мармеладний. Мармеладові вироби.

МАРМІЗА, и, ж., вульг. Обличчя. [С т а р ш и н а:] Ти хочеш, щоб я тебе по мармизі затопив? [С т о р о ж:] Хіба це первина? Бийте! (Кроп., I, 1958, 499); Вікно відчиняється, і в ньому з'являється якась поганюча товста мармиза (Довж., I, 1958, 224).

МАРМУЗА, и, ж., вульг. Обличчя.—Ах ти ж цуценя погане! Що це ти написав? — накинувся й я тоді на Матвія.— За вухо його! — По мармузі! (Л. Янов., I, 1959, 465).

МАРМУР, у, ч. Тверда різнокольорова гірська порода, що виникла внаслідок кристалізації вапняку; використовується переважно для архітектурних та скульптурних робіт. З розкинутими косами, що, як дві гадини, спадали на її білу ший і спускалися на мов виточені з білого мармуру плечі, стояла вона перед ним (Мирний, II, 1954, 226); Нехай у бронзі й мармурі тут встануть Скульптури воїнів (Забашта, Вибр., 1958, 128); Далеко за межами Закарпаття відомі закарпатські мармури: червоний, сірий, білосніжний, жовтий, чорний... (Знання.., 6, 1965, 20); * Образно. Урочисто пливе місяць в голубуватому мармурі хмар (Гончар, Зустрічі.., 1950, 22); * У порівн. А де корабель наш пробіг, Дорога там довга й широка Біліє, як мармур, як сніг (Л. Укр., I, 1951, 20); // Виріб або вироби з такої породи. Тут кілька музеїв, скрізь чудовий мармур, бронза (Коцюб., III, 1956, 267).

МАРМУРНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що мармуровий. Мармурний столик.

МАРМУРНИК, а, ч. Майстер обробки мармуру.

МАРМУРОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до мармурувати.

МАРМУРОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до мармур. На синім морі стоїть камінь мармуровий (Чуб., V, 1874, 31); Я пам'ятник собі поставив нетривалий — Не з міді гордої, не з мармурових брил (Рильський, I, 1956, 98); // Зробл. з мармуру або облицьований ним. Найбіль-

ше розводився Хоцінський про князя, про те, який в його золотoverхий палац, які в тому палаці покої, зали з мармуровим помостом (Н.-Лев., I, 1956, 158); Мармурові скрині над значними покійниками.. пообсипались та завалились від часу (Коцюб., II, 1955, 121); Лукії добре видно графський садок з білими мармуровими статуями (Донч., III, 1956, 44).

2. перен. Білий, гладкий, як мармур (про обличчя тощо). На мармуровім чолі лежать не дитячі думи (Стар., Облога.., 1961, 7); Раптом у прочиненому вікні другого поверху.. виянилось проти місяця мармурове обличчя Ярини (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 339); // Який кольором, малюнком нагадує мармур. Жерла прокурених труб підпирали мармурові хмари (Стельмах, На.. землі, 1949, 545); // Зробл. під мармур. Мармурова палітурка.

МАРМУРУВАЛЬНИК, а, ч., спец. Робітник, що займається мармуруванням.

МАРМУРУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. мармурувати.

МАРМУРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец.

1. Обличковувати мармуром.

2. Обробляти, фарбувати що-небудь під мармур. Мармурувати обрізи книжок.

МАРМУРУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до мармурувати.

МАРНЕ див. марно.

МАРНИЙ¹, а, е. 1. Який не приносить очікуваних наслідків, не досягає мети; даремний (у 1, 2 знач.). Бри- танка стужею улле — Як личко в неї там не гарне; Уста мов кригою скус: Ну, залицяння, звісно, марне... (Граб., I, 1959, 233); Брат більше не питав її, мовчки її цілував і ласкав, як пестять мале дитя. З її плачу він відчув, що всяка розрада тут марна (Л. Укр., III, 1952, 590); — Добре ви все продумали, ..тільки нічого з цього не вийде, і марні ваші заходи: я не з лякливих (Тют., Вир, 1964, 153); // Який не приносить користі. Сей непотрібний продукт [земний віск] причинює [спричиняє] немало марної праці, бо треба ж вибирати його з ям і відкидати набік (Фр., VIII, 1952, 379); Роки перебування в Новопетровську не були абсолютно марними. Шевченко створив багато цінних повістей, чимало картин і малюнків (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 419); // Який не справджується. Даремно шукаю в холодному творі Твій образ чудовий, ясніший од зорі, І бачу, що марні були всі заміри Те в міру вложити, що гарне без міри (Сам., I, 1958, 130); Побоювання Тур- бая, що грек може не прийняти його запрошення, вияви- лися марними (Руд., Остання шабля, 1959, 68).

◇ **Марна річ (справа)**, з інфін.— марно, даремно. Коли він вирішив, то марна річ намагатися відвернути його від прийнятого рішення (Собко, Серце, 1952, 21); Сахно хотіла була відіслати його [робота] або розпи- татися про господаря, але, згадавши, що балакати до нього — марна справа, поквapiлася закінчити сніда- нок (Смолич, I, 1958, 85).

2. Який не має істотного значення; незначний, пустий. Розгнівався мій миленький та за марне діло (Чуб., V, 1874, 189); Що я? Черв'як, марная порошина. Життя мов — листок, що ріс і зв'яв (Фр., XIII, 1954, 325).

◇ **Марне слово; Марні балачкі (слова)** — пусто- слів'я. Коли я називаю його своїм братом, то се не жарт і не марне слово (Л. Укр., V, 1956, 345); Без мар- них слів і компліментів ніжних його [В. Маяковського] поети вчителем зовуть (Рильський, III, 1961, 63).

3. Який не має справжньої цінності; суєтний. [П а т р и ц і й:] Брате мій, ти напусти на нашу ві- ру жінку, тоді вона вже плакати не буде по марних світових розкошах (Л. Укр., II, 1951, 227); У повітрі

тихне Марний колот дня; Шумну землю з неба Миром осіня (Граб., I, 1959, 196); Не слави марної, не ситої користі Вони [М. Горький і М. Коцюбинський], страждаючи, шукали між людьми (Рильський, II, 1960, 116).

МАРНИЙ², марна́, марне́, розм. Худий, мізерний, блідий. Коло них [дітей] лежала мама, марна, жовта, і бгала коліна під груди (Стеф., I, 1949, 140); Марна Орина стала, чи подивиться на неї хто тепер? (Горд., Чужу ниву..., 1939, 137).

МАРНИЦЯ, і, ж., діал. Дрібниця, дурниця (у 1 знач.). Нараз [Олекса] спитав: — Скажи мені, люба дівчино, чи ти будеш і в нас дома тратити стільки часу на марниці? (Коб., III, 1956, 346); — Пане суддя! Це, що я забив Свансона і його сина, — марниця. Містер Свансон живими похоронив двісті п'ятдесят молодих ескімосів, і за це ніхто його не судив (Ірчан, II, 1958, 98).

МАРНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до марний¹. Три залпи дали по ньому гайдамаки й, бачачи марність нікчемних пострілів своїх, закричали, приголомшені: — Падай! Падай! (Довж., I, 1958, 61); Батьки полегшено зітхнули і покинули думати про марність власного існування (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 86); Він щось говорив до юрби.. Я рішив, що то проповідник, що він говорить про марність всього живого перед жорстким лицем природи, перед невблаганністю смерті (Коцюб., II, 1955, 404).

МАРНИТИ, ію, ієш, недок. 1. Ставати худим, мізерним, блідим унаслідок хвороби, недоїдання, важкої праці тощо. За ледачим чоловіком жінка марніє, за хорошим — молодіє (Укр.. присл., 1955, 124); — Так вона Якова зводила, що він і нездужав, і марнів (Вовчок, I, 1955, 220); В останні дні Лариса на очах марніла й танула, мов свічка, .. обличчя схудло, під очима з'явилися темні кружки (Гур., Друзі..., 1959, 116); // Утрачати свіжість, привабливість, красу (про обличчя тощо). Жде його Марія, І ждучи плаче, молодії Ланіти, очі і уста Марніють зримо (Шевч., II, 1953, 310); [К н у р:] Моя кров щодня сохнутиме, молоде личенько марнітиме, ясні очі гаснути стануть (Мирний, V, 1955, 94).

2. перен., рідко. Пропадати марно. Важко дні За днями йдуть — повзуть в біді, Літа марніють молоді! (Фр., XIII, 1954, 406); [Н е р і с а:] По-твоєму, то добре, щоб у нас по закутках марніли твори хисту (Л. Укр., III, 1952, 441).

МАРНО, **МАРНЕ**. Присл. до марний¹ 1. Якби ви знали, паничі, Де люде плачуть живучи, То ви б елегій не творили Та марне бога б не хвалили, На наші сльози сміючись (Шевч., II, 1963, 252); Надумавсь Вовк, що жити йому погано — Не з'їсть, не засне до пуття; Що вік його минає марно, Що треба кращого шукать собі життя... (Гл., Вибр., 1951, 59); Я марно придивлявся, бажаючи впізнати здавна знайомі місця (Жур., Звич. турботи, 1960, 38).

◇ **Іти (піти) [на] марно (марне)**: а) не приносити, не давати користі. Друга радість... — це та радість, яку відчуваєш, коли бачиш, що твоя праця не йде на марне (Вас., Незібр. тв., 1941, 200); Учорашний день пішов для газдівства марно, — треба було те надолужити (Кобр., Вибр., 1954, 67); б) пропадати. Брат умер, вона попродала ґрунти да попромінювала: усе розорилось, усе марне пішло, бо робітників повипахала (Барв., Опов., 1902, 6).

МАРНОВІР, а, ч. Забобонний чоловік.

МАРНОВІРКА, и, ж. Жін. до марновір.

МАРНОВІРНИЙ, а, е. 1. Те саме, що забобонний¹. — Не на добре така зустріч. — Не на добре? А ви марновірні, виходить, Ніно. — Взагалі ні, але тут, у вас, мабуть, повірю в забобони (Коп., Земля..., 1957,

150); Графові тієї ночі приснився страшний сон, і він відразу ж після сніданку сів сам собі ворожити на картах — молодий граф був марновірний (Донч., III, 1956, 49).

2. Який ґрунтується на марновірстві. У свідомості деяких наших людей ще й досі збереглись марновірні, антинаукові уявлення про здоров'я і причини хвороби людини (Наука., 9, 1959, 41); // Спричинений марновірством. [Ф л е г о н (з марновірним жахом):] Хто меч підійме, від меча загине (Л. Укр., II, 1951, 434).

МАРНОВІРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. марновірний. Марновірність релігійних людей.

МАРНОВІРНО. Присл. до марновірний.

МАРНОВІРСТВО, а, с. Віра в забобони. [А л ь б і н а:] У неї страх, ні, просто жах перед усім, що їй здається грізним чи таємним... Се — лихо, Мартіане, палюча, люта рана в мене в серці, те марновірство! (Л. Укр., III, 1952, 313); Вияснення коренів релігії допоможе глибше збагнути і ті причини, які живлять марновірство сьогодні (Ком. Укр., 1, 1961, 77).

МАРНОЛЮБНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що пихатий¹; гонористий.

МАРНОЛЮБНО, рідко. Присл. до марнолюбний.

МАРНОЛЮБСТВО, а, с., рідко. Те саме, що пиха¹; пихатість, гонористість. Семен і тепер, в урочисту хвилину життя, не зрадив себе, — суворість оберігала його горду душу від марнолюбства й сусти (Довж., Зач. Десна, 1957, 368).

МАРНОСЛАВНИЙ, а, е. Те саме, що пихатий¹; гонористий.

МАРНОСЛАВНО. Присл. до марнославний.

МАРНОСЛАВСТВО, а, с. Те саме, що пиха¹; пихатість, гонористість.

МАРНОСЛІВНИЙ, а, е. Який має нахил до марнослів'я.

МАРНОСЛІВСТВО, а, с., рідко. Те саме, що марнослів'я.

МАРНОСЛІВ'Я, я, с. Базікання, балаканина, теревені. Для тебе пісю ту переповів я.. Не для розваги, не для марнослів'я — Ні! (Рильський, Марина, 1944, 4); Либонь, запізно зрозумів я, Що слово треба берегти. В дорозі пишне марнослів'я Нас віддаляє від мети (Дмит., Київські кручі, 1962, 179).

МАРНОСЛІВТИ, влю, виш; мн. марнослівлять; недок. Говорити багато, беззмістовно про щось, не варте уваги; базікати, теревенити.

МАРНОВА, і, ж. Абстр. ім. до марний¹ 3; марність, суєтність. [М а р т і а н:] Не заслужив я слів таких від тебе. Се просто марнота й дрібна досада в тобі говорять (Л. Укр., III, 1952, 279); Руїни сірі. Галки на стіні Сидять, мов судді марноти людської (Рильський, III, 1961, 274).

◇ **Марнота́ марно́т** — те, що не має ніякого значення, цінності; суєта суєт.

МАРНОВА́Т, а, ч. Те саме, що марнотратник. Ані копійки без пуття! Не марнотрат я, не пияка (Олесь, Вибр., 1958, 295); — Каменем мостять береги, бо стали багатими. — Не так багатими, як марнотратами (Чаб., Тече вода..., 1961, 110).

МАРНОВА́ТЕЦЬ, тця, ч. Те саме, що марнотратник. Її чоловік був пияк і марнотратець (Коб., II, 1956, 89); * Образно. Рідний син, марнотратець молодості своєї і талантів, розтринькувач щирого золота, він і вухом не віє (Вол., Місячне срібло, 1961, 83).

МАРНОВА́ТИТИ, ачу, атиш, недок., перех. і без додатка. Нерозумно, без потреби витрачати гроші, майно тощо.

МАРНОВА́ТИТИСЯ, иться, недок. Даремно витрачатися.

МАРНОТРА́ТКА, и, ж. Жін. до марнотра́т.

МАРНОТРА́ТНИЙ, а, е. Який нерозумно, без потреби витрачає гроші, майно тощо. *Батько не мав відки їх [борги] заплатити, і його засадили в довгову [боргову] тюрму. Аж тоді отямився марнотратний син, жаль йому стало батька* (Фр., XVI, 1955, 232); *Самолюбство заважало йому розповісти цим жовторотим, що сувора природа його батьківщини не дозволяє бути марнотратним* (Багмут, Опов., 1959, 29).

МАРНОТРА́ТНИК, а, ч. Той, хто нерозумно, без потреби витрачає гроші, майно тощо. — *Най йому куратора нададуть, бо він марнотратник. Або най переписише ґрунт на тебе, бо його ще не один ошукає* (Март., Тв., 1954, 125); — *Нас, вістових, все було за новими картами в місто ганяють [офіцери]. Марнотратники, скажу я вам, були, куди твоє діло: що ніч, то й нову колоду розпечатують* (Гончар, II, 1959, 38); * *Образно. Марнотратник життя, Краньцовський [герой повісті Л. Мартовича] ні разу не подумав навіть над тим, звідки беруться, ким і як творяться ті блага, якими він так байдуже розкидався* (Жовт., 2, 1956, 102).

МАРНОТРА́ТНИЦЯ, і, ж. Жін. до марнотра́тник. — *Та що вона за господиня! — буркнув пан. — Нероба, двірська панна, марнотратниця* (Фр., VIII, 1952, 48).

МАРНОТРА́ТНИЦЬКИЙ, а, е. Власт. марнотратникові.

МАРНОТРА́ТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. марнотра́тний.

МАРНОТРА́ТНО. Присл. до марнотра́тний. *Людство зараз ще дуже марнотратно й невміло використовує тепло й електрику* (Наука., 8, 1963, 22).

МАРНОТРА́ТСТВО, а, с. Нерозумне, даремне витрачання грошей, майна. *Розкіш і марнотратство в усіх цих класах багатів досягли небувалих розмірів..* (Ленін, 2, 1948, 82); [Х у с а:] *Вгамуйся і рада будь, що не тягну тебе на суд за марнотратство і перелюб, а покриваю все для честі дому!* (Л. Укр., III, 1952, 165); *Струк.. любив з'їсти і одягтися. В Стручихи не раз, напевне, кралялося серце на таке марнотратство чоловіка* (Турч., Зорі., 1950, 215); *Гонка озброєнь — це злочинне марнотратство, викидання на вітер величезних коштів і матеріальних засобів* (Ком. Укр., 7, 1962, 80); // *чого. Нерозумне використання. Старіші [будинки] відзначалися непростимим в наш час марнотратством щодо площі. Кімнати — наче амбари* (Вільде, Сестри., 1958, 109); *В ряді колгоспів застосовують занижені норми виробітку й завищені розцінки, допускається марнотратство трудоднів* (Рад. Укр., 3.VIII 1958, 1).

МАРНОТРА́ТСЬКИЙ, а, е. Власт. марнотратові. *Марнотратський спосіб життя.*

МАРНУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. марнува́ти. [А н д р і й:] *А коли гроші матеріні, то вона має право не давати їх на марнування* (Л. Укр., III, 1952, 721); *Вода у степу — скарб, зайве витрачання її — це втрата матеріальних цінностей і марнування праці людей* (Рад. Укр., 29.IX 1950, 2).

МАРНУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех. Даремно, без користі витрачати гроші, майно тощо. *Марнують ліс пани: ще молодий, ріс би та ріс, а вони геть увесь вирубали* (Сл. Гр.); *Жив по-панськи, вітцівського добра не марнував* (Фр., II, 1950, 98); *Погоня вирішила не марнувати патронів* (Смолич, I, 1958, 110); // *Даремно, без користі губити життя, силу тощо. Довіку буде убогий на чужім марнуватиме свою силу, до домовини не зазнає Маланка кращої долі* (Коцюб., II, 1955, 42); *Стоять з гарему звалища сумні, Садок і башта; тут в колишні дні Вродливі бранки вроду марнували* (Л. Укр., I, 1951, 71); — *То що ж, на твою думку, виходить?* —

питаю. — І робити не роби, і ліпшого життя не сподівайся, а просто лізь собі змалечку у зашморґ, щоб життя не марнувати? (Мур., Бук. повість, 1959, 17); // *Гаяти (час). Швендяли кудись молоденькі безусі писарі, неначе школярі в школі, одмикуючи од роботи та марнуючи час в якійсь непотрібній біганині* (Н.-Лев., IV, 1956, 328); *Толя зробив усе швидко, не марнуючи жодної хвилини* (Ів., Опов., 1949, 68).

◇ **Марнува́ти мо́ву (сло́ва)** — безпредметно, безрезультатно говорити. [Д е ї ф о б:] *Я, сестрице, не звик даремне марнувати мову* (Л. Укр., II, 1951, 280).

МАРНУВА́ТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Даремно, без користі губити життя, силу тощо. *Не шкода б було, якби витрачував сили на роботу, потрібну для нас, а то марнуюсь тільки на те, щоб було що їсти родині* (Коцюб., III, 1956, 369); *Тепер уже настала для них гірка година. Батько до нестями марнувався, мати їла себе, свого чоловіка й дітей* (Круш., Буденний хліб., 1960, 39); // *Витрачатися без користі. Тут писати не випадає, бо все треба то над водою сидіти, то в воду йти, то по горах блукати, а там, дивись, то втомишся, то світла, паперу чи ще чого бракує, та отак час і марнується* (Л. Укр., V, 1956, 152); // *Пропадати, не знаходячи застосування. Артем сів на дубки.. Ще до війни вивіз їх з лісу на новий хліб, а зараз марнувались* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 40); [П а р а н ь к а:] *Сила, кажеш. А що ж сила, як вона марнується без ужитку?..* (Мнк., I, 1957, 55); *На тебе я дивлюся сумовитий: Який багатий скарб чуття й любові Марнується розтоптаний, розбитий!* (Фр., XI, 1952, 296).

2. Пас. до марнува́ти. — *Навіщо така розкіш, така пишнота? Скільки-то грошей марнується на ту розкіш!* (Н.-Лев., IV, 1956, 26).

МАРОДЕР, а, ч. Вояк, що грабує вбитих та поранених після бою або мирне населення під час війни. *Хай головою не стріляє мародерів, що прийшли по п'ятах переможців і грабують вагони. Їх усіх не перестріляєш* (Ю. Янов., I, 1958, 209); *У місті було майже безлюдно, коли не рахувати кількох мародерів, що хазяйнували в розбитих крамницях* (Гжицький, У світ., 1960, 44); * *У порівн. [К о р ш у н:] Не до тебе мені зараз, хочу я зрозуміти, що ти за людина, Малинін, коли можеш, як останній мародер, мертвого обікрасти?* (Собко, П'єси, 1958, 233).

МАРОДЕРСТВО, а, с. Учинки, поведінка мародера. *Вчора Ференц розмовляв з перебіжчиком.. Розповідає: в центрі [Будапешта] нестримні грабунки, мародерство, голод* (Гончар, III, 1959, 246); *Сама французька армія, якій було завдано смертельного удару під Бородіном, з кожним днем усе більше розкладалася. Солдати займалися мародерством* (Ком. Укр., 8, 1962, 48).

МАРОДЕРСТВУВА́ТИ, ую, уєш, недок. Займатися мародерством. *Солдати [армії Наполеона] надіялись на особисте збагачення й мародерствували, як тільки вступили на російську територію* (Іст. СРСР, II, 1957, 109).

МАРОДЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мародер.

МАРОКЕ́Н, у, ч. Тканина зі штучного шовку, що нагадує крепдешин.

МАРОКЕ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до марокен. *Марокенова тканина;* // *Пошитий із марокену. Марокенова сукня.*

МАРОККА́НЕЦЬ див. марокка́нці.

МАРОККА́НКА див. марокка́нці.

МАРОККА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до марокка́нці й Марокко. *Марокканський народ.*

МАРОККА́НЦІ, ів, мн. (одн. марокка́нець, нця, ч.; марокка́нка, и, ж.). Корінне населення Марокко. *Кого вже тільки не бачив їхній порт за ці роки! Бачив*

зуавів, бенгальців, сенегальців, здоровезних чорношкірих марокканців (Гончар, II, 1959, 7).

МАРОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **марка**¹ 1. — *А марочки прошу подарувати мені на спомин. — Будь ласка, — сказав Мічурін. — Колекцію збираєте?* (Довж., I, 1958, 419).

МАРОЧНИЙ, а, е. 1. Певної марки (див. **марка**¹ 2); марковий (у 2 знач.), сортовий. *Марочним коньякам присвоюються спеціальні назви й зірочок на етикетках не ставлять* (Укр. страви, 1957, 386); *Марочна сталь*.

△ **Марочні вина** — характерні для певного виноробного району виноградні вина, що постійно зберігають свої якості. *Марочні [вина] — вища категорія витриманих вин з найкращих сортів винограду* (Колг. енци., I, 1956, 176).

2. Те саме, що **марковий** 1. *Марочна колекція*.

МАРОЧНИЦЯ, і, ж. Коробка для зберігання марок (див. **марка**¹ 1).

МАРС, а, ч., мор. Майданчик на щоглі вітрильного корабля, з якого стежать за горизонтом та управляють вітрилами. *Тримаючись за ванти, матроси стрімко піднімаються вгору по канатних сходах і, досягнувши марсів, розповзаються по реях* (Довж., Зач. Десна, 1957, 402); *На марсі варта дивиться у синь* (Ю. Янов., V, 1959, 58).

МАРСАЛА, й, ж. Сорт десертного виноградного вина.

МАРСЕЛІН, у, ч. Легка, м'яка шовкова тканина. *Блузка з марселіну*.

МАРСЕЛІНОВИЙ, а, е. Прикм. до **марселін**. *Марселинова тканина; // Пошитий із марселіну. Марселинова сукня*.

МАРСЕЛЬ, я, ч., мор. Пряме чотирикутне вітрило, що підіймається над нижнім головним вітрилом. *Забрати марселі*.

МАРСЕЛЬЄЗА, и, ж. Французька революційна пісня, що згодом стала державним гімном Франції. *Марсельєзу! Швидше б ранок! Чом так тихо на селі?! На дзвіницю! вже світанок! Люди! Воля на землі!* (Олесь, Вибр., 1958, 279); *Народ, який створив Карманьйола і Марсельєзу, не співатиме гімн фашизму!* (Ів., Таємниця, 1959, 135).

МАРСЕЛЬНИЙ, а, е, мор. Прикм. до **марсель**.

МАРСІЯНИ, йн, мн. (одн. **марсіянн**, а, ч.; **марсіянка**, и, ж.). Назва уявних мешканців планети Марс. — *А ми полетимо з тобою? — Куди? — На Марс. — Чого? Там теж людям не мед. Холодно. Їсти чортма. З квартирами біда. Одна назва, що марсіяни* (Довж., II, 1959, 148); *Світанок синій-синій. Такий синій, що Олесине обличчя стає блакитним, ніби в казковій марсіянки Аеліти* (Руд., Остання шабля, 1959, 191).

МАРСІЯНИН див. **марсіяни**.

МАРСІЯНКА див. **марсіяни**.

МАРСІЯНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **марсіяни** й **Марс**. *Марсіянські моря*.

МАРСОВИЙ, а, е, мор. Прикм. до **марс**. *Найбільше захоплювався Гриць матросом, який сидів на марсовому містку, на щоглі* (Ткач, Гриць.., 1955, 18); // *Який відбуває службу, вахту на марсі. Марсовий матрос; // у знач. ім. марсовий, вого, ч. — Земля! — одночасно вигукують марсові, глянувши один на одного і нагнувшись вниз до палуби, голосно: — Земля! Бачимо землю! Земля!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 416).

МАРТЕН, ч., мет. 1. род. а. Те саме, що **Мартенівська піч** (див. **мартенівський**). *Домна дає чавун. Чавун іде в мартенівські печі. Мартени дають сталь* (Вишня, I, 1956, 332); *Біле полум'я в мартені знову загуло на повну силу* (Собко, Біле полум'я, 1952, 13).

2. род. у. Те саме, що **Мартенівська сталь** (див. **мартенівський**).

МАРТЕНІВЕЦЬ, вця, ч. Те саме, що **мартенник**.

МАРТЕНІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до виплавляння сталі в спеціальних печах (за способом Мартена). *Після навчання Юрій прийшов на роботу в мартенівський цех* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 240); *Понад 100 років існує мартенівський процес виробництва сталі* (Знання.., 5, 1966, 29); *Мартенівський чавун; Мартенівський шлак*.

△ **Мартенівська піч** — піч для виплавляння сталі з чавуну та залізного брухту. *З цехової лабораторії на мартенівську піч вона приходила брати пробу сталі* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 112); **Мартенівська сталь** — сталь, виплавлена в такій печі. *За допомогою кисню на Україні тепер виплавляється майже третина всієї мартенівської сталі* (Наука.., 4, 1957, 13).

МАРТЕННИК, а, ч. Робітник мартенівського цеху. *Нам його [меча] відправляли здаля працювати і чесні британці: і старий мовчазний хлібороб, і гірник... і мартенник* (Уп., Вірші.., 1957, 104).

МАРТІН, а, ч. Водоплавний птах родини мартинових, що живиться рибою, комахами та дрібними гризунами. *В небі крутились білі мартини й чайки* (Н.-Лев., II, 1956, 226); *Зчиняли хриплий галас Над бурю водою мартини* (Рильський, I, 1946, 202); *Крім хижаків і воронових, .. гризунів знищують іноді й чорногузи, мартини* (Корисні птахи.., 1950, 49).

МАРТИНГАЛ, а, ч. У кінській упряжі — ремінь, що підтримує голову коня в потрібному положенні.

МАРТИРОЛОГ, а, ч. У церковній літературі — збірка оповідань про християнських мучеників; // *перен., книжн.* Перелік осіб, що постраждали, були замучені, або перелік страждань та мук, які хтось пережив. *Історія російського революційного руху на протязі багатьох десятиліть знає мартиролог людей, які були віддані революційній справі, але не мали можливості знайти практичного застосування своїм революційним ідеалам* (Ленін, 29, 1951, 69).

МАРТІШКА, и, ж. (*Cercopithecus*). Маленька мавпа з породи макак. *У мартішок, як і в усіх мавп, тіло вкрите шерстю, крім обличчя, долонь і підшов* (Зоол., 1957, 164); *Мартішка в чужих незграбних руках трохи пручалася* (Ільч., Серце жде, 1939, 115).

МАРТОПЛЯС, а, ч. 1. розм. Те саме, що **вітрогін** 1; жевжик (у 1 знач.). *Колись Юпитер ненароком з Олімпа глянув і на нас; І кинув в Карфагену оком, А ж там троянський мартопляс...* (Котл., I, 1952, 79).

2. заст. Фокусник, акробат, блазень. *Дзеркало показало їй не то мавпу, не то мартопляса, а більш якогось пелехатого велетенського павука в чепчику, з людськими очима* (Н.-Лев., I, 1956, 589); *Приїхав [Тиміш] до Мирослава на вакації разом із мартоплясами, став мандрівним лицедієм, блазнював на базарі перед усією громадою...* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 184).

МАРУДА, и, ч. і ж., розм. 1. Людина, що все робить надто повільно, нудно; марудна людина. *Не облишав її своєю увагою й куценський ченчик, тихоплав і маруда, отець Зосима* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 248).

2. Той, хто марудить (у 2 знач.).

МАРУДИТИ, джу, диш, *недок.*, розм. 1. *неперех.* Робити щось довго, поволі, зволікаючи. [М о л о д ш и й р и м л я н и н:] *Яка нудота! Скоріше б вирок той! Чого марудять?* (Л. Укр., II, 1951, 513).

2. *перех.* Те саме, що **мучити**; томити. *Видно, що його то ганяло: або ж горілка марудила, або розмова про давнє не давала спокою* (Мирний, III, 1954, 270); — *Коли б*

не моя баба, не марудив би я збори своїми балачками (Стельмах, II, 1962, 23).

3. *неперех.* Те саме, що *вередува́ти*; *капризувати*. — Знаєте, гірш усього на світі я не люблю, коли молодий, здоровий, гарний чоловік отак нудить та марудить (Фр., III, 1950, 428).

МАРУДИТИСЯ, джуся, дишся, недок., розм. 1. з ким — чим, над ким — чим, біля кого — чого і без додатка. Робити щось клопітливо й довго; вовтузитися (у 2 знач.). Дідок охоче продав Рябуху [корову] в артіль, бо вже й самому насточортіло марудитися з цебрами (Вол., Місячне срібло, 1961, 251); Дружинін вибив люльку, клопітно марудився з нею, вичищаючи залишки попелу (Ле, Право., 1957, 328); До темноти поралися в сараї, то марудячись над кришкою, то пильно перевіряючи герметичність чана (Шовк., Інженери, 1948, 365); Надаремно сьогодні стара Дунаїха марудилась біля печі: ніхто з лісовиків навіть не думав узятись за ложку (Стельмах, I, 1962, 387); Загайко, марудячись, почав поволеньки обшукувати свої бездонні кишені (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 414).

2. Мучитися, нудьгуючи. Нудився [Антосьо], марудився, чогось хотілось — і сам не знав чого (Свидн., Люборацькі, 1955, 170); Марина не знала, як догодити, як власкавити чоловіка, що завжди дома нудьгує, марудиться, не найде собі місця, не держиться хати (Горд., Дівчина., 1954, 102).

МАРУДНИЙ, а, е. 1. Який вимагає багато часу та зусиль (про роботу, справу тощо); клопітливий (у 2 знач.). Батько з сином беруться до марудної роботи «накладання основи»: нитки з основи проволікаються крізь зубці в берді та крізь вічка в переборах і присилюються до верстата (Л. Укр., IV, 1954, 246); — Ну, а собі, — тут Лис присів. — Я б птахоферму попросив. Хоч справа це й марудна, з птахами он як трудно, Та дуже я люблю пташиний спів (Дор., Літа., 1957, 169); // Повільний, неквапливий (про людину).

2. Який викликає нудьгу; нудний. Бачила декого з професорів, одного (Срезневського) чула на публічній лекції, .. тільки лекція була дуже марудна (Л. Укр., V, 1956, 302); Нам було по п'ятнадцять років, і хоч книжки були ілюстровані, але ж заводиться з ними краще було десь на вільній волі, а не в цій марудній бібліотеці, де навіть весняний вітрець не міг розігнати мишачого запаху (Перв., Невигадане життя, 1958, 35); // Набридлиий. [М а р к о:] Ну й марудна баба! Чорт сім пар постолів стоптав, поки пару підібрав (Мороз, П'єси, 1959, 22); // Який довго триває, наводячи нудьгу. Марудна ніч ховалася від сірого світанку (Ле, Ю. Кудря, 1956, 253).

МАРУДНИК, а, ч., розм. Те саме, що *маруда*.

МАРУДНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до *марудник*.

МАРУДНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до *марудний*. Хто його знає, як це він встигав за неї й за себе робити при своїй марудності (Григ., Вибр., 1959, 352).

МАРУДНО. Присл. до *марудний*. Довго і марудно тяглося спочатку вивантаження ящиків (Ле, Клен. лист, 1960, 196); Щораз До гніву більшого ішло та до образ, — Аж от у натовпі, що сварку тяг марудно, З'явилась, ніби стовп, рапіра обоюдна (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 219); // у знач. присудк. сл. [П р і с ь к а:] Щось у мене поперек пониває і в сон ніби клонить. Зранку чогось марудно мені (Вас., III, 1960, 77).

МАРУНА, и, ж. (*Pyrethrum Scorp.*). Трав'яниста лугова рослина родини складноцвітих, квітками схожа на ромашку. Всю валізу ту Вкраїни зіллям ніжним Набив — васильками, маруною та пижмом (Рильський, Поеми, 1957, 237); З трав'янистих рослин у заростях

кущів [у Стрілецькому степу] найбільш характерними є такі види: маруна щиткова., солонечник російський (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 54).

МАРУНКА, и, ж., бот. 1. Те саме, що *маруна*. На шовкових трав киреї розцвітають орхідеї, крокіс, мальви, марунки (У. Кравч., Вибр., 1958, 155).

2. Те саме, ще *фізалис*.

МАРУНОВИЙ, а, е. Прикм. до *маруна*. Аналіз показує, що марунове сіно досить поживне (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 45).

МАРЦЕВІЙ, а, е, заст. Прикм. до *марець*. Згинув, як марцевий сніг (Номис, 1864, № 13509).

МАРЦИПАН, а, ч. Тісто з товченого мигдалю, горіхів і т. ін. з цукром; кондитерський виріб із такого тіста. — Я сам бачив, як ви їли Якись марципани... (Рудан., Тв., 1956, 124); — А ту [у в'язниці] в нас, Івасю, не марципани з медом, — ту, небоже, дубова каша і солом'яна постіль! (Фр., IV, 1950, 482); [Ф р а н ц и ш к а:] Вітайте. Я почастую пана графа такими марципанами, яких він, мабуть, ніколи й не куштував (Коч., I, 1956, 44).

МАРЦИПА́ННИЙ, а, е. Те саме, що *марципа́новий*. Марципанні цукерки.

МАРЦИПА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до *марципа́н*. // Вигот. з марципана. Марципанові коржики.

МАРЧІТИ, ію, ісш, недок., діал. Занепадати. Вже й дід марчіє й пасіка марчіє (Сл. Гр.).

МАРШ¹, у, ч. 1. Ритмічна хода в строю. Серед того вереску.. все голосніше та завзятіше чути було якесь гупання до такту, мов марш війська (Фр., VI, 1951, 333); Церемоніальний марш відкрила знаменита.. офіцерська [піврота] (Гончар, II, 1959, 363); * Образно. Крок двохсот мільйонів — він гримить могутньо Маршем велетенських, радісних робіт (Бажан, Роки, 1957, 219).

2. Пересування військ похідним ладом на дальші відстані; похід. Їх [троянців] первий [перший] марш був до байраку, Прийшовши, стали на біваку (Котл., I, 1952, 211); Важкіі чоботи Застукали по плитах — се компанія [рота] Піхоти з маршу йде (Фр., XIII, 1954, 311); Проїшла інспекторська перевірка з ротним навчанням у полі, з кількадедними маршами за місто (Багмут, Служу., 1950, 69); Прямо з маршу радянські танкісти вступили в бій (Цюпа, Назустріч., 1958, 183).

На *марші* — під час походу. «Дощу треба: легше було б солдатам в дорозі, на марші», — подумав Кутузов, сповнений турботи за людей (Кочура, Зол. грамота, 1960, 270).

3. Музичний твір, що має енергійний, чіткий ритм і такт, який відповідає розміреній ході. От музика заграла Дербенського маршу, вдарили в бубни, поїхали, тільки пил їх покрив! (Кв.-Осн., II, 1956, 292); Коли найближчих, найдорожчих ми В останню проводжаємо дорогу, Над нами має скорбними крильми Шопенів марш (Рильський, III, 1961, 248); Святковий марш лунає над стадіоном, і на трибунах запановує увага й тиша (Собко, Стадіон, 1954, 399).

◇ *Кишкі грають марш див. кишка*.

4. Частіна сходів між двома майданчиками. Сходи складають нині не з окремих східців, як було колись, ..а з цілих маршів на 10—12 східців (Наука., 12, 1956, 16).

МАРШ², виг. 1. Команда для початку руху строєм. Верхи під'їхав офіцер. Він досвідченим оком глянув уперед, де за кілька сот кроків виднівся ліс, і прохрипів: — Отам, де ліс, ваш кордон. Вам треба туди. Марш! (Досв., Вибр., 1959, 182).

2. розм. Уживається як наказ відійти, піти собі геть або куди-небудь. — Марш, бабо, за двері! — заверещав

суддя.— Я для неї хочу добре зробити, а вона мені перешкоджає (Март., Тв., 1954, 122); — Марш звідси! Я тут житиму! (Вишня, I, 1956, 438); — А вам чого? — батько визвірився на натовп довкола.— Марш! Щоб і духу вашого тут не було! (Смолич, II, 1958, 59); // з ін-фін. Уживається як наказ почати щось робити. — Марш мені зараз малину рвати! (Коцюб., II, 1955, 116); [С а м р о с ь:] Зінько, марш танцювати! (Кроп., II, 1958, 41).

МАРШАЛ, а, ч. 1. Військове звання, вище за генеральське, що його надає Президія Верховної Ради СРСР видатним особам найвищого командного складу, а також особа, яка має це звання. Початок параду гримить.. Крокують стрільці і танкісти, бійці, генерали і маршал (Бажан, Роки, 1957, 258); Німці тікали з вогневої. Це ще піддало Чернишеві сили, такої сили, що, здавалось, його не міг би тепер зупинити наказ самого маршала (Гончар, III, 1959, 119).

2. Найвище військове звання або чин у деяких чужоземних арміях; особа, що має таке звання або чин. — Нині мусить їхати з Румунії до Варшави маршал Франції Фош (Козл., Ю. Крук, 1957, 458); Він уявляв себе мало не маршалом Маништейном, який одним розчерком пера спрямовує в бій свої танкові дивізії (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 184).

3. дорев. Те саме, що **маршало́к** 2. Головою цілого повіту бував теж-таки виборний дворянами маршал, пізніше — предводитель дворянства (Мирний, I, 1949, 207); Дехто, мабуть, шкодував, що прийняв запрошення на іменини до повітового маршала і потрапив у пастку (Полт., Повість., 1960, 18).

МАРШАЛКІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **маршало́к**. Маршалківська сторожа повільно зводила міст (Тулуб, Людолови, I, 1957, 5).

МАРШАЛО́К, лка, ч. 1. іст. Голова сейму в Польщі. У Семена Непийводи за цісаря Франца-Йосифа, а потім за маршалка Йосифа Пілсудського було аж два з половиною морги землі... (Вишня, I, 1956, 353); — Як відомо панові, перед відкриттям сойму завжди буває урочиста меса. Потім маршалок попереднього сойму просить у короля дозволу піти до Посольської Ізби обрати нового маршалка (Тулуб, Людолови, I, 1957, 11).

2. У дореволюційній Росії—представник дворянства, якого обирали на губернських і повітових зборах і який керував становими справами дворянства; предводитель дворянства.

3. заст. Дворецький у польському поміщицькому домі. Сьогодні взявся він виконувати роль Маршалка двірського (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 341); За плечима у воєводи урочисто стояв його маршалок (Ле, Наливайко, 1957, 103).

4. заст. Староста під час весілля. Не дивуйтеся, маршалки, що коротенькі подарки (Сл. Гр.); [Х о р:] Оддай [келіх] маршалку Через праве плече — Нехай він виллє, Нехай потече (Коч., I, 1956, 518).

МАРШАЛЬСТВО, а, е. Звання та чин маршала.

МАРШАЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ма́ршал**. І маршальський таївся жезл ясний В похідній сумці простого солдата (Рильський, Мости, 1948, 20); Бальзак, відчувши раптово втому, захитався, непевно повернувся і пішов геть з маршальського залу (Рибак, Помилка., 1956, 213).

МАРШИРУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до марширування, пов'язаний з ним. Марширувальні вправи.

МАРШИРУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **марширува́ти**. Марширування під музику.

МАРШИРУВА́ТИ, ую, уєш, недок. Іти, ходити маршем (див. **марш**¹ 1).— Де ж та муштра у вас? — питаю.— На вигоні, — каже [москаль], — от як підеш сією

вуличкою, то сам побачиш, де вони марширують (Стор., I, 1957, 217); «А коли солдати Містом марширують — Одчиняють вікна Дівчата молоді...» (Перв., I, 1958, 68); // Іти, ходити розміреним кроком, по-військовому. Ось він, приклавши мітлу до боку, червоний і гарний, марширує по льохові... (Коцюб., I, 1955, 246); Виконавши доручення, таке небезпечне.. Рада з піднесеною головою марширувала Києвом (Ю. Янов., II, 1954, 86); // жарт., ірон. Іти, ходити. Ось ми [письменники] маршируємо на пероні станції Карлівки. Чекаємо з далеченького радгоспу засобів пересування... (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 126).

МАРШОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **марш**¹. І може, тільки ця бурхлива маршова ніч здатна була викликати Брянського на одвертість (Гончар, III, 1959, 82); Тихо, глухо, мов здалека, з-за гори, доноситься гомін, .. чується маршова козацька пісня (Мирний, III, 1954, 202); — Тут, Максиме, буде набережна, — сказала Катря.. — Гранітні парпети, зручні сходи, маршові площадки (Рибак, Час., 1960, 712).

2. Якого направляють із запасу до діючої армії для поповнення її (про військові частини). Прийшов командир маршового батальйону. Почався переклик (Собко, Шлях., 1948, 36); Снівся мені молодий солдат, що пішов з маршовою ротою на фронт і не повернувся (Кол., На фронті., 1959, 132).

МАРШОВИ́К, а, ч. Військовий, якого направляють із запасу до діючої армії. На пероні сьогодні не рясно: пара вартових, з комендантської сотні, .. кільканадцять відсталих маршовиків і жменька цивільних (Кач., II, 1958, 62).

МАРШРУ́Т, у, ч. 1. Заздалегідь визначений шлях проходження, їзди тощо. Раз літом пройшла чутка, що по парафіях буде їздити архієрей.. Протопоп при-слав отцю Харитонові архієрейський маршрут. В маршруті стояла й Вільшаниця (Н.-Лев., III, 1956, 192); По дорозі загін був змушений змінити свій маршрут, і днів через два партизани зупинилися далеко від тих місць, куди мав іти Кузьма Іванович (Збан., Крил. гонець, 1953, 13); Тролейбуси йшли своїм маршрутом (Кучер, Прощай., 1957, 17); Автобусний маршрут.

2. розм., рідко. Те саме, що **Маршру́тний поїзд** (див. **маршру́тний**). Степом, принишклим од радості, цокотіли маршрути з вугіллям з Донбасу (Головко, I, 1957, 83).

МАРШРУТИЗА́ЦІЯ, ї, ж., спец. Організація перевезення вантажів на маршрутних поїздах.

МАРШРУ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **маршру́т** 1. Маршрутна карта.

△ **Маршру́тне зніма́ння** — вид топографічного знімання, що має відобразити не тільки шлях проходження, їзди, але й місцевість коло нього; **Маршру́тний поїзд** — товарний поїзд, що без переформувань їде до пункту призначення. Пролітають села, і сади, і міста, і шахти, і заводи... Він маршрутні водить поїзди (Сос., Близька далина, 1960, 27).

МАРШУВА́ТИ, ую, уєш, недок., рідко. Те саме, що **марширува́ти**. Маршував хлопчина браво (Воскр., Взагалі., 1948, 12); Ольга зосереджено маршувала вулицею (Кач., II, 1958, 38).

МАРЮ́КА, и, ж. Збільш. до **ма́ря** 2. Боявся [капітан] станути, зупинитися на хвилинку, немов там за ним гналася якась марюка (Фр., VI, 1951, 426); * У порівн. [М о л о д и ц я:] Тьфу ти, нечиста сила! Злякав [Сербин] — насилу на ногах вдержалась; тиняється скрізь якоюсь марюкою та людей полоха (Вас., III, 1960, 25); Горобець знайшов собі найкраще місце: він поліз у ніч. Вимазавшись сажею, він визирнув потім брудний, як марюка (Мик., II, 1957, 444).

МАР'ЯЖ, у, ч. У картярській грі — король і дама однієї масті в одного гравця. — *Оце вам, юначе, наука, — сказав літній картяр у жилетці. — Мар'яж — не завжди взятка* (Головка, I, 1957, 437); // Старовинна картярська гра, умовою виграшу якої є наявність в одного гравця короля та дами однієї масті. *Сопліца з Робаком в мар'яжа саме грали. Суддя, що вдарити козиркою хотів, Піднявши карту, враз немов закаменів* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 82).

МАР'ЯНКА, и, ж., діал. Маренка. *Обабіч стежки зітхали мар'янки, материнки та чебреці своїм пахучим віддихом, — а всюди синіли дзвіночки* (Оп., Іду..., 1958, 132).

МАСА, и, ж. 1. Кількість, об'єм речовини якого-небудь предмета; сама речовина, матерія, з якої складається предмет. — *Не знаю, чи ми розмовляли наголос, чи мовчки, але ми плили в широкому просторі, рядом, плече з плечем, і вся маса морського повітря, весь запах солі, полинів, сонця — проходив крізь нас* (Коцюб., II, 1955, 289); *Страшний удар металевої маси об землю, скрегіт і брязкіт заліза примусили хлопців спинитися* (Д. Бедзик, Плем'я..., 1958, 12).

2. фіз. Одна з основних величин механіки, за допомогою якої вимірюють кількість речовини в тілі; міра інерції тіла стосовно сили, що на нього діє. *Мірою кількості речовини в тілі є його маса* (Фізика, II, 1957, 30); *Протон має масу, рівну масі атома водню* (Наука..., 10, 1956, 11); *Треба було насамперед визначити й уточнити критичну масу для проведення керованої ланцюгової реакції* (Рибак, Час..., 1960, 631).

3. Великий предмет або предмети з неясними для зору обрисами; те, що в своїй сукупності утворює щось ціле, неподільне. *Перед нею на долині зеленів густою темною зеленою масою розкішний садок* (Н.-Лев., II, 1956, 81); *Величезна чорна маса, стрімка скала заступила нам дорогу* (Фр., II, 1950, 94); *Дебелі воли лежали, підгорнувши під себе ноги, великими білястими масами і здавалися здалека сірим камінням, розкиданим по схилу поля* (Довж., I, 1958, 242).

4. Безформна, схожа на тісто, речовина; густа або рідкувата суміш. *Джузеппе пеньками зубів перегризав йому [спрутові] шию — і був кінець: на днищі човна валялась тільки противна, як кисіль, маса* (Коцюб., II, 1955, 417); *Звичайно при виверженні [вулкана] виливається вогненно-рідка маса, яка називається лавою* (Фіз. геогр., 5, 1956, 101); *Влітку корів утримують у таборах, годуючи зеленою масою кукурудзи, багаторічних трав і інших культур* (Колг. Укр., 11, 1956, 10).

△ **Пластичні маси** див. **пластичний**.

5. розм., рідко. Те саме, що **бєзліч**. *Такої маси квіток, як там по дорозі в гори, я ще зроду не бачила* (Л. Укр., V, 1956, 409); *Маса вражень, що звалилась так несподівано цього вечора на його голову, гнула своїм тягарем додола* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 303).

6. перев. мн. Велика сукупність людей; широкі кола трудящих, населення. — *По-моєму, усяк, хто хоч трохи вище став від сірої маси народу, — не лізь у пани* (Мирний, I, 1954, 341); *Економічне становище робітників покращало. Культурний рівень робітничої маси зріс* (КПУ в резол. і рішен..., 1958, 240); *Я хочу сил повсталого титана, щоб оспівать нестримну волю мас* (Сос., I, 1957, 483).

МАСАЖ, у, ч. Розтирання, розминання тіла, щоб поліпшити кровообіг, обмін речовин у тканинах і ін. *Масаж мені помагає: я відчуваю, що нога у мене стала легша, ніж була, краще [краще] ходжу, трохи більше згинаю* (Коцюб., III, 1956, 192); *[Н і н а (лічить пульс):] Кволий пульс. Доведеться масаж серця зробити* (Коч., II, 1956, 274); *Дівчина вже давно знала*

спортивний масаж, яким часто замінюють розминку (Собко, Стадіон, 1954, 132); // Сукупність механічних подразнень вимені корови та деяких інших тварин, що застосовується для збільшення удою. *Корова ще раз з шумом видихнула повітря. Але Меланка вже зробила масаж, уже доїла* (Жур., Вечір..., 1958, 14).

МАСАЖИСТ, а, ч. Фахівець із масажу. *Прийшов масажист і перервав мені писання* (Коцюб., III, 1956, 182).

МАСАЖИСТКА, и, ж. Жін. до масажист. — *Знайдіть, Еріка, це ваша масажистка...* — сказав Шілінг (Собко, Стадіон, 1954, 132).

МАСАЖНИЙ, а, е. Стос. до масажу. *Після тижня масажної курації нога моя розтроюдилась так, що й ступить було годі* (Л. Укр., V, 1956, 19); // Признач. для масажу. *Масажний апарат*.

МАСАЖУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Робити масаж. *Ліва Дмитрова рука звисає, наче батіг. Але лікарі кажуть, що, можливо, з часом вона одійде. Тільки треба щоденно масажувати її* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 67); *При механічному доїнні слід також масажувати вим'я* (Хлібороб Укр., 3, 1966, 32).

МАСАЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. Робити собі масаж.

МАСЕДУАН, у, ч. Страва з городини, яблук і т. ін., политих вином або соусом.

МАСЕЛЬНИЧКА, и, ж. Невеличка скляна, пластмасова й т. ін. посудина для зберігання масла; маслянка (у 2 знач.).

МАСЕЛЬЦЕ, я, с. Пестл. до **масло** 1.

МАСІВ, у, ч. 1. Гірська височина без яскраво вираженого гребеня або вершини, однорідна з погляду геологічної будови. *Гірські масиви — плато з нерівною поверхнею; мають однакову довжину й ширину* (Курс заг. геол., 1947, 39); *Величезні масиви узбережжя здаються хисткими кучугурами сухого піску* (Кол., На фронті..., 1959, 41); // Про монументальну, важку споруду. *Праворуч кучугурились купи крилатих дерев. Просто — бовванів масив головного гімназичного корпусу* (Смолич, II, 1958, 87); * *Образно. Важкі масиви хмар звисли над містом* (Полт., На.. меридіанах, 1933, 25).

2. Велика територія, однорідна за якимись ознаками. *Поліпшенню клімату, створенню здорової місцевості особливо сприяють соснові лісові масиви* (Наука..., 9, 1956, 18); *Перед нами масив ярої пшениці. Струнко біжать у далечінь рядки молодих сходів* (Вол., Садн..., 1950, 6); *На околицях міста [Львова] вирости цілі масиви й селища нових будинків* (Рад. Укр., 15.I 1959, 4).

Житловий масів — сукупність житлових будинків, об'єднаних певним архітектурним задумом. *На одному з мальовничих житлових масивів Києва — Русанівці — здійняв у піднебесся свої 16 поверхів житловий будинок* (Веч. Київ, 8.II 1969, 1).

3. з означ., лінгв. Сукупність однорідних мовних явищ. З погляду походження лексики творів І. Котляревського, крім власне українських слів, що становлять її основний лексичний масив, включає в свій склад і слова, запозичені з мов церковнослов'янської, російської, польської (Рад. літ-во, 9, 1969, 72); **Діалектний масив**.

МАСІВНИЙ, а, е. 1. Який має велику масу (у 1 знач.), об'єм. *Над здоровим ставком внизу червонили стіни масивної сахарні, неначе твердині* (Н.-Лев., III, 1956, 230); *Були тут головно статечні постаті, деякі обтяжені роками й масивними золотими ланцюгами від годинників* (Фр., VI, 1951, 223); *Посередині трое масивних дверей, оббитих темною цератою* (Мик., I, 1957, 359); // Великий, важкий (про людину, тварину

або частину тіла). Своєю масивною фігурою заступає [Гамалія] стежку (Тют., Вир, 1964, 423); Масивні коні.. Мотуззя рвали, пруги шлей (Бажан, Вибр., 1940, 50); Круглолиций, з міцно стиснутими губами й круглим масивним підборіддям, він був тут у камері уособленням сили, мудрості й спокою (Збан., Єдина, 1959, 250).

2. Який займає велику площу; суцільний. Сама вершина Ай-Петрі складена з масивних рифових вапняків (Геол. Укр., 1959, 605); Туберкульоз легень зустрічається у вигляді масивного або розсіяного ураження легеневої тканини (Хвор. дит. віку, 1955, 243).

МАСИВНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. масивний 1. Подвір'я в господі Савуляка.. Високі кошари і стодоли з міцними ворітьми. Все вражає масивністю (Собко, П'єси, 1958, 27); Начальник управління виділявся своєю масивністю, як і виконроб (Вол., Озеро., 1959, 106).

МАСИВНО. Присл. до масивний. Перед лицем колон масивно височіли темні гори, сягаючи своїми верховинами до самих зірок (Гончар, Новели, 1954, 66); Із лісу вигинався на пагорбок шлях; як синя хвиля, піднімався над полями і масивно плив до самого неба (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 651).

МАСКА, и, ж. 1. Заслона для обличчя людини у вигляді звірячої морди, спотвореного людського обличчя тощо. Виготовили й маски... Хто козу начепив, хто цапа, хто вівцю, а я собі вибрав хрюкало — убрався в свиню (Ковінька, Кутя., 1960, 107); І в трагедії, і в комедії актори завжди грали в масках. Маски були яскраво розмальовані, з різкими рисами обличчя і з розтуленим ротом (Іст. стар. світу, 1957, 124); * У порівн. Крізь причинену шибку глянуло її обличчя, ..біле, аж страшне, як маска (Л. Укр., III, 1952, 655); // Пов'язка з щілинами для очей, що закриває верхню частину обличчя. У глибині саду показаласть постать, загорнута в біле, з обличчям, захованим під чорною маскою (Трубл., Мандр., 1938, 9); При тьмяному світлі зірок все ж було добре видно маски, що їх наділи ці невідомі озброєні люди (Шиян, Баланда, 1957, 51); // Про людину в такій заслоні та маскарадному костюмі. Було багато масок, штук 200 (китайці, рицарі, араби, човен з рибаками..) (Коцюб., III, 1956, 428); В зал увиходить пан Фінке, за яким слідує юрба масок, вдягнених зразками його продукції — шоколад в плитках, а також різноманітні шоколадні фігурки (Коч., II, 1956, 177).

2. Постійний персонаж італійської комедії середини XVI—XVIII ст. Скиба побачив старого чоловіка.. з білим, знекровленим обличчям, .. шкіра на якому нагадує машкару арлекіна з комедії масок (Загреб., Європа. Захід, 1961, 103); // Зовнішній вигляд, характерні риси, властиві акторові, що зображує певний тип. Поганий той актор, який.. малює роль одною якою-небудь фарбою. Це неминуче призводить до штампа, до створення мертвої ходульної соціальної маски (З глибин душі, 1959, 58).

3. чого, перен. Зовнішній вигляд, що приховує справжню сутність когось, чогось. Дозя недовго по смерті матері крила.. своє правдиве лице під маскою щирості, любові [любові] і вірності (Фр., VIII, 1952, 282); Очі його налиті злобою. Та коли він побачив Турбая, одразу ж натягнув на обличчя маску улесливої доброзичливості (Руд., Остання шабля, 1959, 453).

◇ **Зривати (зірвати) маску** з кого — викривати когось, показуючи його справжню сутність. Ленін спрямовує проти кадетів головні удари, зриває з них маску демократизму (Біогр. Леніна, 1955, 79); Носити маску — приховувати свою справжню сутність. Завше носити маску, завше себе загнущувати — та хіба ж

то мислиме? (Хотк., II, 1966, 159); Конфлікт ускладнюється тим, що Маркові вдається тривалий час носити маску «добропорядної» людини (Мист., 1, 1959, 15); Скидати [з себе] маску — виявляти свою справжню сутність. Після виникнення держави Ізраїль сіоністи скинули з себе маску (Наука., 2, 1960, 54).

4. Зліпок із гіпсу або іншого матеріалу, знятий з обличчя людини. В одній з кімнат музею зберігається посмертна маска поета [Т. Шевченка] (Визначні місця Укр., 1958, 89); // Скульптурне зображення обличчя людини або голови тварини. Що не дім, то зараз каріатиди, атланти, маски, генії і бог зна що! (Л. Укр., V, 1956, 40).

5. спец. Спеціальна заслона на обличчя для захисту від чого-небудь. Один солдат не стерпів маски. Спинився, судорожно зриває протигаз (Довж., I, 1958, 36); Біля електростанції трудяться юнаки й дівчата. Між трубами в масках працюють зварювачі (Рад. Укр., 1.V 1961, 4); // Марлева пов'язка на ніс і рот, що запобігає поширенню або проникненню інфекції. Біля столу, на якому лежав прив'язаний хворий, стояли в білих масках медсестри й лікарі (Панч, В дорозі, 1959, 210); Кожен, мабуть, знає, що лікар оперує стоячи, що у нього на обличчі маска, яка утруднює дихання (Літ. Укр., 24.I 1969, 1); // Марлева пов'язка, яку накладають на обличчя хворого, коли застосовують наркоз. Все тіло хворого було запнуте великим простиралом.. Наркозна маска лежала знята поруч (Смолич, I, 1958, 91); Він відчув, як на нього наклали.. маску, і зрозумів, що лежить на операційному столі (Стельмах, Правда., 1961, 8); // Пристосування для подачі кисню під час висотних польотів, підземних робіт і т. ін. Відомо, що навіть на порівняно невеликій висоті льотчикам і альпіністам доводиться надівати кисневі маски, оскільки повітря там розріджене (Наука., 2, 1958, 14).

6. Природна або штучна заслона для прикриття військової техніки, позицій або укріплень від супротивника. Маска для гармат.

МАСКАРАД, у, ч. 1. Свято, бал, учасники якого одягнені в маски та костюми (казкові, етнографічні тощо); костюмований бал. Вона заторохтіла про губернію. — Там-то хороше, там-то весело! Садки, клуби, маскаради (Мирний, III, 1954, 192); Словом, був такий маскарад під відкритим небом, як у нас в залі (Коцюб., III, 1956, 428); Палац піонерів організував маскарад у залі однієї з шкіл у центрі міста (Сміл., Сашко, 1957, 226).

2. перен., ірон. Про незвичайний для когось одяг, що дуже змінює вигляд. — А що це за маскарад, Женю? — Маскарад? — жваво відповіла Женя. — А ти теж у дранті. Чому питаєш? Сама знаєш, для чого я так вирядилася (Хижняк, Тамара, 1959, 43); Стадницькому хочеться і вилаятись, і розсміятися, до того стало кумедним обличчя Салогана, перемотане хустками до самого носа. — Це що за маскарад? — Ой, голова і зуби, — стогне управитель (Стельмах, I, 1962, 287).

3. перен. Про вигляд і поведінку, за якими приховується справжня сутність когось, чогось. Я брав навмисне «об'єктивні» теми, ніби з історії або з чужого мені соціального осередку, але ж се був тільки «маскарад душі» (Л. Укр., III, 1952, 690).

МАСКАРАДНИЙ, а, е. Стос. до маскараду (у 1 знач.). Був справжній маскарадний бал, дуже модний і парадний (Коцюб., III, 1956, 193); В розпал свята до залу вступив листоноша. Вже хтось: чи справжній, чи теж маскарадний, але з поштарською торбиною, в кашкеті зв'язківця (Збан., Курил. о-ви, 1963, 191); // Признач. для маскараду. Плащ падає — перед нами

молода, дуже вродлива дівчина в прегарному маскарадному вбранні (Коч., II, 1956, 262).

МАСКАРАДНИК, а, ч. Учасник маскараду (у 1 знач.). Кількох маскарадників пощастило затримати і посадити у карцер (Смолич, II, 1958, 82).

МАСКОВАНІЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **маскува́ти**. — Коли це одчиняються двері, і входять кавалери, деякі масковані, а деякі без масок... (Н.-Лев., I, 1956, 316).

МАСКОВІЙ, а, е. Прикм. до **маска** 1, 4—6. [А н н а:] Сей вечір в нашім домі бал масковий (Л. Укр., III, 1952, 341).

МАСКУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для маскуванн (у 1 знач.). В одного бійця з-під башлика білого маскувального халата з'явилася червона зірочка (Ткач, Плем'я., 1961, 6); Маскувальні сітки з мінометів уже було знято (Гончар, III, 1959, 39); Рано вдосвіта Тамара відкинула маскувальне закидало і побачила за вікном сніг... (Хижняк, Тамара, 1959, 35).

МАСКУВАЛЬНИК, а, ч. Фахівець із військового маскуванн.

МАСКУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **маскува́ти** й **маскува́тися**. Не було згоди між керівниками. Одні, здогадувалася Дарка, стояли за те, щоб вести боротьбу відкритим, непримиренним способом, .. а інші, на чолі з Стефою Сидір, обстоювали політику хитроців і маскування (Вільде, Повнол. діти, 1960, 206); Викриваючи маскування лібералів під демократів, Коцюбинський створює правдивий образ ліберала, що на словах заграє з селянами, а на ділі обдурює їх і виступає заодно з самодержавством (Укр. літ., 9, 1957, 207); Солдати, що копали під вербами ями для маскування машин, помітили її (Тют., Вир, 1964, 404).

2. Те, за допомогою чого маскують (у 3 знач.), маскуються. В око [Туманову] впало на самому узліссі прив'яле зелене маскування (Панч, I, 1956, 107); На узліссях заревли танки і, розметавши зелене гілля маскування, ринули з усіх кінців до річки (Гончар, III, 1959, 416).

МАСКУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. рідко. Одягати кого-небудь у маскарадний костюм, надівати на когось, щось маску (у 1, 5, 6 знач.). Маскувати дітей на вечір ялинки; // під кого і без додатка. Одягати когось у незвичайний костюм, щоб ніхто не впізнав. Тепер старшини, добувши десь червоні кубанки, саме маскували своїх їздових під козаків (Гончар, III, 1959, 357).

2. перен. Приховувати свої вчинки, думки й т. ін. чимось показним, удаваним. Це почуття, трохи принизливе для нього, він старався маскувати ще більшою свободою й недбалістю рухів (Фр., VI, 1951, 231); — Вони — меншовики, есери — ніколи ні революціонерами, ні демократами не були. Тільки прикидалися такими. Маскували революційною фразою свою ворожість до народу (Головко, II, 1957, 546); Раніше Мар'ян перед Глущуком своє хитре нутро маскував солодкими словами (Чорн., Визвол. земля, 1959, 205).

3. Прикриваючи, ховаючи що-небудь, робити непомітним, невидним для когось. Сапери й взвод стрільців вийшли в поле. Закладали фугаси, маскуючи їх (Трубл., I, 1955, 66); Перемога! Вікон маскувати вже не треба (Нех., Ми живемо., 1960, 85); Білка дуже обережна. В неї надзвичайно гострий зір і чудовий слух.. Забарвлення шкури добре маскує її серед кори (Наука., 7, 1965, 57).

МАСКУВА́ТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. рідко. Одягатися в маскарадний костюм, надівати на себе маску.

2. перен. Показувати себе не таким, як є насправді; приховувати свою справжню сутність. — Знаєш, які бувають хитрі шпигуни? Вони як заведено вміють

маскуватись (Збан., Мор. чайка, 1959, 147); Німецьке командування, маскуючись вдаваним нейтралітетом, готувалося до бою в Клинцях (Скл., Легенд. начдив, 1957, 53).

3. Прикриваючись чим-небудь, ховаючись десь або змінюючи свій вигляд, ставати непомітним, невидним для когось. Командир сказав: — На час формування кожний підрозділ займає тут, у парку, визначену йому ділянку, маскуючись попід деревами (Смолич, V, 1959, 652); Обережна лісова жаба вміє маскуватися — одразу й не побачиш її серед зелені... (Веч. Київ, 18.IX 1967, 4); Буйко стоїть збоку, маскуючись хусточкою, потай стежить за гебітскомісаром (Баш, П'єси, 1958, 39).

4. Пас. до **маскува́ти**. Ідеї повстання народу нерідко маскувалися символічними образами, під прикриттям яких революційні пісні відвертали поліційні переслідування (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 24).

МАСКХАЛА́Т, а, ч. Скорочення: маскувальний халат. Групу вів Абдулаєв. Десять чоловік одягли білі маскхалати (Тют., Вир, 1964, 493); Зелений маскхалат.

МАСЛА́К, а, ч. Велика кістка людини або тварини (переважно стегнова). Кати вінчанні, Мов пси голодні за маслак, Гризуться знову (Шевч., II, 1953, 243); Черевний тиф, туберкульоз і жовтуха перетворили її дужого вродливого сина на чорний лантух з маслаками, в якому ледве тліла іскра життя (Перв., Материн.. хліб, 1960, 59); // Кістка, що випинається з-під шкіри. Більшість із них були в самій білизні. Вона, як пластир, обліпала їх укрите струн'ям, гострі, випнуті маслаки (Мик., II, 1957, 562); Ніби не на свої бригади дворище попав.. По коневі знати — худий-худий, самі маслаки (Головко, I, 1957, 321).

МАСЛАКУВА́ТИЙ, а, е. Який має випнуті з-під шкіри кістки; кістлявий (у 1 знач.). Мати впустила на руки зважливу голову, одвернулася: худенькі маслакуваті плечі її звелися вгору, засмикалися (Ряб., Жайворонки, 1957, 217); На витертих, без хлястиків шинелях у скатку сидять і напівлежать зарослі щетиною, маслакуваті люди солдатського віку (Збан., Єдина, 1959, 117).

МАСЛАЧО́К, чка, ч. Зменш.-пестл. до **масла́к**. Підперши кулаком гостренький маслачок підборіддя, Вова здивовано стежив за обличчям Кіри (Коп., Дуже добре, 1937, 233).

МАСЛЕНИ́Й, а, е. Мазаний, поливаний маслом (у 1 знач.); намащений.

МАСЛЕ́ЧКО, а, с. Пестл. до **масло** 1. А у Дем'яна страва добрая була: І маслечко, і сало, і сметана (Гл., Вибр., 1951, 155); — Вам борщику чи супчику, Вам курочку чи качечку, З підливою, на маслечку! (Олесь, Вибр., 1958, 292).

МАСЛИ́НА, я, ж. 1. Вічнозелене південне дерево з дрібними запашними квітками та їстівними плодами; олива (у 1 знач.). [На Капрі] цілі ліси маслин (Коцюб., III, 1956, 332); Подихає з балкона свіже повітря, і стає чути, як поблизу десь зацвіли дикі маслини (Вас., I, 1959, 337); Маслина росте в таких місцевостях, де взимку низькі температури короточасні й рідко опускаються нижче — 12 — 16° (Колг. енци., II, 1956, 566).

2. Кісточковий овальний плід цього дерева, з якого добувають олію; використовується також як приправа; оливка (у 1 знач.). Везли [вояки] з собою лагомини, Оливу, мило, риж, маслини (Котл., I, 1952, 195); Огей.. випиває одразу дві чарки і дивиться на Ореста, що уминав лиснюче рожеве м'ясо сьомги, маслини, червоні шматки консервів (Досв., Вибр., 1959, 274); * У порівн. І кого тільки тут не було.. гладкі вірмени з чорними блискучими, як маслини, очима і жебраки в барвистому лахмітті (Тулуб, Людолови, I, 1957, 167).

МАСЛІНКА, н, ж. (*Eleagnus* L.). Кущ або деревце з вузьким сріблястим листям, запашними квітками та їстівними плодами.

МАСЛІНКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до маслінка. *Маслинковий плід.*

2. у знач. ім. маслінкові, вих, мн. Родина рослин, до якої належать маслінка, плоховник і т. ін.

МАСЛІННИЙ, а, е. Те саме, що масліновий 1. *Високі дерева волоських горіхів чергувалися з маслинним деревом і сливами (Панч, Гомон. Україна, 1954, 142).*

МАСЛІНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до масліна. *У передгір'ях Кастільських гір, де вологи достатньо, багато маслинових насаджень, фруктових садів (Наука., 5, 1958, 51); Маслинова гілка; // Видобутий із плодів маслини. У багатьох областях [Греції] головним заняттям населення було розведення маслин та винограду. З маслин робили маслинову олію, з винограду — вино (Іст. стар. світу, 1957, 68).*

Маслінове дерево — те саме, що масліна 1. *Живопліт відгороджував дворище від затишного садка на десяток маслинових дерев (Ле, Клен. лист, 1960, 181).*

2. у знач. ім. маслінові, вих, мн. Родина дерев, до якої належать маслина, ясен, бузок і т. ін.

МАСЛИТИ, лю, лиш, недок.. *пер.р.* Мазати, поливати маслом (у 1 знач.).

МАСЛО, а, с. 1. Харчовий продукт, який виробляють збиванням вершків або сметани. *Заваривши кашу, не жалуй масла (Номис, 1864, № 7403); Вона.. підносила до рота шматок хліба, густо змазаний маслом (Хотк., I, 1966, 176); Відколи Степан Кушнір отримав поміщицьку тяжкотілу корову, то щоразу приносив на комнезамські збори загорнуту в ганчірку грудочку масла (Стельмах, II, 1962, 7); * У порівн. Катерина від насіння взяла жменю бобу, зварила в горнятті, а він розбух, став м'який, як масло (Чорн., Визвол. земля, 1959, 51).*

◇ **Жіти (купатися, плавати) як (мов, немів і т. ін.) сир (вареник, пиріг) у маслі** — жити в достатках, розкошах. [В о з н и й:] *До кого ж ласкава ся доля лукава. Такий живе як сир в маслі (Котл., II, 1953, 16); — В городі тільки й жити! .. Та я як.. на місці була — як сир у маслі купалася... (Мирний, III, 1954, 74); Жив собі як вареник у маслі (Збан., Єдина, 1959, 82); Цур дурня та (й, і) масла грудка — уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. [Л и ц а р:] Кажу мені по-людськи, що тобі від мене треба? Нащо рятувала мене з темниці, щоб держати тут? [С л у ж е б к а:] Цур дурня й масла грудка! (Л. Укр., II, 1951, 196); Як (мов, немів і т. ін.) по душі маслом — про те, що дає велике задоволення.*

2. спец. Жирова речовина, яку видобувають із мінеральних речовин. Мінеральні масла являють собою продукт перегонки нафти, вугілля і смолистих сланців (Захист рослин., 1952, 172); Для дизельних двигунів використовуються важкі палива — газойль, солярове масло та ін., які добувають під час перегонки нафти (Автомоб., 1957, 109); Купоросне масло.

◇ **Підливати (підліти) масла у вогонь (в огонь)** — посилювати певні почуття, переживання, суперечки тощо. — *А тут ще й Заруба підливає масла в огонь, гукає до Яринки: «Правильно! На одній землі не може бути двох хазяїв!..» (Кучер, Трудна любов, 1960, 55); Певно, вже і місцеві підлили масла в огонь: розповіли про все (Головка, II, 1957, 561).*

3. техн. Те саме, що мастило 1. Змащувальною й зв'язувальною рідиною звичайно є.. газолін, машинне масло та ін. (Технол. різальн. інстр., 1959, 195);

В іншому кутку кімнати змащувала [Жукова] маслом інструменти (Донч., V, 1957, 366).

◇ **Іті (піті і т. ін.) як з маслом (по маслу)** — легко, дуже добре, без перешкод удаватися, виходити. *Богу дякувати, все нам як з маслом іде! За півгодини і зложили [січкарню] (Фр., II, 1950, 42); — Подзвонив я і вдруге прямо на квартиру до Сагайдака, коли кашів не давали. Сагайдак поговорив, і діло пішло як по маслу (Кучер, Трудна любов, 1960, 590).*

МАСЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **масло** в 1 знач., напр.: **масложиркомбіна́т**, **маслозаготі́вля**, **маслофа́ссува́льний**; у 2 знач., напр.: **маслові́дді́льник**, **масловло́блыва́ч**, **маслона́собо́с**.

МАСЛОВИГОТОВЛЮВАЧ, а, ч. Апарат для збивання масла та наступної його обробки. *Його [вершкове масло] виготовляють із вершків у спеціальних масло-виготовлювачах (Колг. енци., II, 1956, 80).*

МАСЛОЗАВОД, у, ч. Завод, що виробляє масло та інші молочні продукти. *У колгоспі споруджується свій маслозавод (Роб. газ., 15.III 1965, 1).*

МАСЛОРОБ, а, ч. 1. Фахівець із маслоробства (у 1 знач.).

2. Робітник, який працює на маслоробні.

МАСЛОРОБКА, н, ж. Апарат для збивання масла з вершків або сметани. Для готування масла застосовують масловиготовлювачі або маслоробки. Різниця між ними полягає в тому, що масловиготовлювач сколює й повністю обробляє масло, а маслоробка тільки сколює його (Механ. і електриф., 1953, 508).

МАСЛОРОБНИЙ, а, е. Який виробляє масло (у 1 знач.). *Маслоробний завод.*

МАСЛОРОБНЯ, і, ж. Підприємство, де виробляють масло (у 1 знач.). *Ця бригада побудувала ще дванадцять нових хат для колгоспників, корівник, маслоробню і гараж (Коп., Подарунок, 1956, 8).*

МАСЛОРОБСТВО, а, с. 1. Виробництво масла (у 1 знач.). *Конструктори почали шукати шляхів удосконалення техніки маслоробства (Соц. твар., 1, 1956, 43).*

2. Галузь молочної промисловості, що виробляє масло. *Молочне тваринництво й маслоробство зосереджені.. в Приалтайському та інших лісостепових районах (Ек. геогр. СРСР, 1957, 236).*

МАСЛОСВЯТТЯ, я, с., церк. Обряд соборування елеєм.

МАСЛЮК, а, ч. Їстівний гриб з опуклою жовто-бурою шапкою, покритою липким слизом. *Хай запахнуть тонко Маслюки жовтаві, І з-під дуба гляне боровик (Забашта, Квіт., 1960, 76); У молодому сосняку.. після дощу рясно виростають ніжні блискучі маслюки (Наука., 10, 1962, 46).*

МАСЛЯК, а, ч., діал. 1. Маслюк. *Підвечіркуючи, панич убрав аж п'ять мандрик та горщечок масляків (Кв.-Осн., II, 1956, 195).*

2. Маслак. *Став костоправ мені ладити ногу. Я кричала не своїм голосом. Батько впав на під, затуливши вуха, а масляк тільки хрусь (Барв., Опов., 1902, 223).*

МАСЛЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **масло**. *Масляна пляма; Масляні відходи; // Який містить масло (у 2, 3 знач.), розчинений на ньому. Масляна емульсія; // Який працює на маслі (у 2 знач.). Масляний вимикач; Масляний фільтр; // Здійснюваний за допомогою масла (у 2, 3 знач.). Масляне охолодження.*

◇ **За масляні вішкварки див. вішкварки; Молочні ріки й масляні береги див. молочний.**

2. перен., розм., рідко. Те саме, що масний 3, 4. *Затупцювавши, він улесливо, ніби нічого не трапилося, з масляною усмішкою на обличчі, торкнувся рукою її*

обличчя (Коцюба, Нові береги, 1959, 346); Коли Параска сіла, то зараз і опустила свою голову на його плече, козираючи на його масляними очима і важко зітхаючи (Мирний, IV, 1955, 59).

3. у знач. ім. **м'ясляна**, ної, ж., церк., розм., рідко. Те саме, що **м'ясниця**. Минули м'ясниці і масляна, настав піст (Мирний, III, 1954, 59); Мав Сироватка п'ять дочок і всіх тієї зими заміж видав. Там гульні було — від різдва й до масляної, без вихідних! (Мокр., Сто., 1961, 67).

МАСЛЯНИСТИЙ, а, е. 1. Який має певні якості масла (у 1 знач.), схожий на нього. На смак майонез маслянистий, ніжний, злегка гострий, кислуватий, без гіркоти (Укр. страви, 1957, 60); // Який містить масло (у 2 знач.), жир із домішкою масла. З маслянистих антисептиків найчастіше застосовують креозотове масло, карболінеум і антраценове масло (Довідник сіль. будівельника, 1956, 225); — Цісі весни курявна буря ішла якась масляниста, липка, наче з нафтою — чи не з Каспію аж десь нанесло? — гомонить тітка Катерина (Гончар, Тронка, 1963, 280); Масляниста рідина.

2. Немов покритий маслом, масляною плівкою; лискучий, глянсовий. Розкрив Сагайдачний кипарисову скриньку з патріарховою грамотою, витяг згорток ясно-жовтого маслянистого пергаменту (Тулуб, Людолови, II, 1957, 493); // Лискучий (про очі, обличчя). Маслянисті очі.

МАСЛЯНИСТИСТЬ, тості, ж. 1. Якість за знач. маслянистий. Маслянистість нафти.

2. Ступінь вмісту масла (у 2 знач.) в чомусь. Основними ознаками, які характеризують якість масла і його придатність для мащення деталей, є висока маслянистість, в'язкість, стабільність (Зерн. комбайни, 1957, 203).

МАСЛЯНИСТО. Присл. до маслянистий. Тримаючи одне одного за руки, вони зазирають у пробірни, в моторошну глибину темних трюмів, де вода блищить маслянисто (Гончар, Тронка, 1963, 238).

М'АСЛЯНИЦЯ, і, ж., церк., розм., рідко. Те саме, що **м'ясниця**. Анеля.. щебетала, як пташка: — О, як тут весело у Варшаві! Які казкові бали, маскаради! На масляниці я зовсім закрутилася (Тулуб, Людолови, I, 1957, 14).

МАСЛЯНКА, и, ж. 1. Рідина, що залишається після збивання масла з вершків, сметани; сколотини. Припав циган до маслянки, .. Аж тут кума вареники з печі висуває (Рудан., Тв., 1956, 118); І за стареньке шмаття з паненят для малих дітей, і за маслянку від панських корів, за все випадало [Білашисі] не раз «послухати» панів, коли не роботою, то чим іншим (Л. Укр., III, 1952, 636).

2. Те саме, що **масельнічка**. Ввійшла в світлицю горбата Кулина й винесла на тарілці дві тонесенькі скибки паляниці та з ложку масла в масляниці (Н.-Лев., III, 1956, 44); Сметану, хрін з оцтом до закусок подають у соусницях, а вершкове масло — в маслянках або на пиріжковій тарілці (Укр. страви, 1957, 395).

3. Те саме, що **мастільниця** 2. — Він, бачите, був в апаратній.. Держав маслянку, а шестерня раптом і того... (Коцюб., II, 1955, 48); Я допомагав помічникові машиніста чистити паровоз, ..відгвинчував ослаблі гайки, заливав мастилом маслянки (Сміл., Сашко, 1957, 58).

4. розм. Мергельна глина. — Та захватіть із дому щітки, а може, в кого маслянка є, то й маслянки по грудці (Головка, II, 1957, 96).

МАСЛЯНО, присл., розм., рідко. Присл. до **м'ясляний** 2. Умів [Захар] з кожним чоловіком балакати різно, різними словами, різним голосом: то тоненько,

то грубо, .. то якось масляно, то гостро (Григ., Вибр., 1959, 154).

МАСНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до масний. Десь так за тиждень по шлюбі прийшов свекор до молодят. Такий масненький, солоденький (Хотк., II, 1966, 111); Мова його була солоденька, масненька, хоч на чиряк її, пробачте, клади (Мур., Бук. повість, 1959, 9).

МАСНЕНЬКО, пестл. Присл. до масненький. Звірі зразу боялися, почали тікати від неї [Лисички], та вона масненько вговорювала їх: — ..Куди се ви? Мене боїтеся? (Фр., IV, 1950, 79); Заговорили [куркулі] масненько і наставили до каси кого хотіли (Козл., На переломі, 1947, 121).

МАСНИЙ, а, е. 1. Який містить багато жиру, масла; жирний (у 1 знач.). Поринав [Потап] в гомін, в тепло голосів, у смак масної страви, у свято і радість живого тіла (Коцюб., II, 1955, 281); Частування було сите, але не вишукане. Гаряче молоко, масний вершковий сир із кмином (Тулуб, Людолови, I, 1957, 8); // Який містить краплинки жиру, насичений ними. Іванові руки безперестанку мнуть тепле овече вим'я, .. а по руках в нього тече молоко, що пахне лосм'ї підіймає з дійниці масну солодку пару (Коцюб., II, 1955, 324); Мосье Абель.. потяг в себе дратівливий, масний нафтовий аромат (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 64); // Укритий шаром жиру, масла; просякнутий жиром. Копаниця захопив лівою рукою Рябенка за шию, нахилив до себе й почав цілувати товстими масними губами (Гр., II, 1963, 319); Батько взяв жмут чистого клоччя і старанно почав витирати ним масні.. руки (Шиян, Баланда, 1957, 20); Масне волосся; Масне лице; Масна сковорідка; // Вимазаний, заяложений жиром, маслом. Товста бублейниця з.. масним очіпком та не кращою й одежею, розмахуючи руками, розказувала, що за проклятими школярами не вдержити бубликів (Мирний, I, 1954, 326); В бокові двері кочегарки увійшов машиніст Йосип Грінчак і мовчки сів на заяложену масними спецівками колоду (Чорн., Визвол. земля, 1959, 124); // Змашений жиром, мастилом. Довкола вилискували чистим масним металом механізми (Ткач, Арена, 1960, 197); // Укритий жирною плівкою (про воду). Неголосний гудок пролунав над цехом, над стапелями відкритої верфі, над масною, сизуватою водою затоки (Собко, Матв. затока, 1962, 39); // Який залишається від жиру, масла. Масна пляма виразно зачорніла при світлі на новенькій сукні мундира (Коцюб., II, 1955, 368); На папері залишились масні відбитки пальців (Вільде, Сестри.., 1958, 111).

2. Схожий чимось на масло; м'який, жирний (про землю, грунт). Невтомні трактори снували впоперек масного й пухкого поля (Ю. Янов., II, 1954, 128); З-під полицки плуга виверталася масна скиба, що вилискувалася проти сонця (Чорн., Визвол. земля, 1959, 201); // Багатий на корисні речовини; родючий. Масний подільський чорнозем, на якому посади дитину — і дитина виросте, спливав з їхніх рук, як спливає весною прибережний пісок (Стельмах, Хліб.., 1959, 290).

3. перен. Те саме, що **підлєсливий**; облєсливий. Слова маснії, а пироги піснії (Укр.. присл., 1955, 153); Ще дзвенить мені його масний, фарисейський голос в ушах (Коб., I, 1956, 178); Ще й людей, котрі були незадоволені своїм убогим життям, навчати [Косован] брався: «За масний язик, каже, платять, а за гострі слова тобі зламаного крейцера не дадуть» (Мур., Бук. повість, 1959, 9).

4. перен., розм. Який виражає хтивість; хтивий (про очі, погляд і т. ін.). Червоний і схвилюваний, він підійшов до ліжка, а його масні очі так і забігали від купи спідниць аж до гарних панчіх Параскіци (Коцюб., I,

1955, 283); Якийсь кривоплечий, вугруватий бандит, розпливаючись в масній усмішці, потягся до Вутаньки розчепіреними для обіймів руками (Гончар, II, 1959, 254); // Непростойний, цинічний. Шнадельський оповідав масні анекдоти, що збуджували гучний регіт (Фр., VII, 1951, 352); На масні Семенові репліки Катька відповідала таким гучним, задоволеним реготом, що сторонні оглядалися на неї (Сміл., Зустрічі, 1936, 18).

МАСНИЦЯ, і, ж., церк. Давньослов'янське свято проводів зими, пристосоване християнською церквою до тижня перед великим постом і пов'язане зі звичаєм веселитися та готувати певні страви (млинці, вареники з сиром і т. ін.). *Почекайте, варенички, прийде на вас масниця!* (Укр. присл., 1955, 276); *Одгуляли масницю [кріпаки]* (Мирний, I, 1949, 323); — *Жінко! Люди говорили: Масниця зайшла; А млинців ще ми й не їли,— Може б ти спекла?* (Щог., Поезії, 1958, 407); — *Щось ти дуже веселий, Тимку?* — *На масницю уродився,— вишкірився білими зубами Тимко* (Тют., Вир, 1964, 493).

◇ **Минеться** (минулася, закінчиться, закінчилася і т. ін.) **котіві масниця** — закінчиться (закінчилось) для когось безтурботне, веселе, привільне життя.

МАСНИЦЯ, і, ж., рідко. Те саме, що **масничка**. Параска лютю копнула масницю ногою так, що посудина з лускотом покотилася геть у сіни (Фр., VII, 1951, 19).

МАСНИЧКА, и, ж., церк. Пестл. до **масниця**.

◇ **Минеться** (минулася, закінчиться, закінчилася і т. ін.) **котіві масничка** — те саме, що **Минеться** (минулася, закінчиться, закінчилася і т. ін.) **котіві масниця** (див. **масниця**).

МАСНИЧКА, и, ж. Спеціальна посудина з пристосуванням для збивання масла з вершків або сметани. Мама в коморі за стіною все ще гуркотіла масничкою, не входила до кімнати (Ков., Світ., 1960, 8).

МАСНИЧНИЙ, а, е, церк. Прикм. до **масниця**. Маснична неділя.

МАСНИСТЬ, ності, ж. Якість за знач. **масній**. В чинбарському ремеслі.. пофортунило Супруну: йому однаково добряче вдавалися білі і чорні юхти, .. ніжною текучою масністю сіяли його червоні сап'яни (Стельмах, II, 1962, 114); Характерною ознакою бактеріальної плямистості є масність тканини (Захист рослин., 1952, 122); Ота погорда і різкість були тільки захистом від різних залицяльників і тієї брудної масності, що жила у панських палацах (Стельмах, I, 1962, 327).

МАСНО. Присл. до **масній**. Натертий паркет масно блищав і пахнув сосновим лісом (Собко, Матв. затока, 1962, 96); Сонце припікало. Воронки, що вранці масно чорніли по полю, вже давно посіріли, пожухли (Гончар, III, 1959, 392); Удобрши землю масно, вродить вона рясно (Рад. Укр., 7.IV 1961, 2); — Сідай, сідай, синашу! — масно заговорив Жежеря (Речм., Весн. грози, 1961, 139); Корж масно посміхнувся (Добр., Тече річка., 1961, 154).

МАСОВАНІЙ, а, е, спец. Зосереджений в одному місці (про війська, авіацію, артилерійський вогонь і т. ін.). Він знав, що десь поблизу ворог нагромаджує танки, готує масований удар (Трип., Дорога., 1945, 43); [В а т у т і н:] А німці з Вишгорода удару не ждуть. Подавити б їхню оборону масованим вогнем артилерійського корпусу (Дмит., Драм. тв., 1958, 115).

МАСОВИЙ, а, е. 1. Такий, у якому беруть участь широкі маси, велика кількість людей. З 1895—1896 року, з часу знаменитих петербурзьких страйків, починається масовий робітничий рух з участю соціал-демократії (Ленін, 20, 1950, 221); До окликів, бігання, масових збіговищ.. і верескливих парадів він уже зовсім привик був за цей рік (Фр., VI, 1951, 154); Мені так

хочеться підібрати артистів на головні та епізодичні ролі і навіть у масові сцени, так їх одягти, щоб глядач бачив і відчував якусь спадковість, якісь кровні зв'язки з ними (Довж., III, 1960, 129); // Який виявляється в багатьох випадках. Масова творчість трудівників народного господарства с характерною рисою соціалістичного змагання (Рад. Укр., 3.X 1956, 1); // Який стосується великої кількості людей. Фабриканти й заводчики готували всеросійський локаут — масове звільнення робітників (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 9).

2. Признач. для широких мас; загальнодоступний. Масова робітнича газета «Правда» почала виходити в обстановці нового революційного піднесення (Біогр. Леніна, 1955, 119); З'їзд звертає особливу увагу на конечну потребу створення масової художньої літератури (Еллан, II, 1958, 170); Гімн «Вічний революціонер» став однією з улюблених пісень українського пролетаріату, масовою революційною піснею (Мист., 4, 1956, 11).

3. Який належить до широких мас, є представником цих мас. За роки Радянської влади виріс новий масовий читач. Ніколи ще література не мала такого широкого кола доброзичливих і чуйних читачів (Іст. укр. літ., II, 1956, 32); // Характерний для життя, побуту широких мас. Масове житло бойків та лемків.. зберігаючи в собі багато рис гуцульського осідку, все-таки поступово відходить від цього прийому своєю внутрішньою організацією, зовнішнім виглядом (Дерев. зодч. Укр., 1949, 15).

4. Який виробляється, здійснюється у великій кількості. В Асканії-Новій.. розроблювалася технологія масових посадок великих масивів (Ле, Право., 1957, 6); Масовий випуск телевізорів з великим екраном; // Який відбувається у великій кількості, у великому масштабі. Під час масового цвітіння гречки в її листі при суцільному рядковому посіві містилося 6,4 міліграма хлорофілу (Хлібороб Укр., 3, 1969, 13).

5. фіз. Стос. до маси (у 2 знач.). Масова одиниця; Масове число.

МАСОВІЙ, а, ч., розм. 1. Той, хто працює з народом, із масами. Він корінний житель Березняків. Замолоду був ватажком сільського комсомолу. Справжній масовик (Вол., Місячне срібло, 1961, 206).

2. Організатор масових розваг та ігор.

МАСОВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. **масовий** 1, 2, 4. Сила соціалістичного змагання — в його масовості, у всенародному характері (Вісник АН, 4, 1949, 8); Соціалістичний зміст, втілений в яскраву національну художню форму, масовість, всенародність — такі прекрасні риси має народне радянське мистецтво (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 13); Однією з попередніх умов для застосування поточкових ліній є однотипність виробів і масовість їх виробництва (Стол.-буд. справа, 1957, 232).

МАСОВКА, и, ж., розм. У дореволюційній Росії — таємні революційні сходи, мітинг. Хтось нагадав, що на одинадцяту годину сьогодні в Олександрівській балці була призначена масовка (Панч, Вибр., 1947, 280).

МАСОВО. Присл. до **масовий** 1, 4. Трудящі селяни [Львівської] області.. масово вступили на єдино правильний шлях — шлях суцільної колективізації (Козл., Відродження., 1950, 77); Виявляється, він [начальник артилерії] весь час стежив з бойових порядків, які наслідки дає Чернишів метод швидкісної стрільби, вперше сьогодні застосований масово (Гончар, III, 1959, 415).

МАСОН, а, ч. Послідовник масонства, член масонської ложі; франкмасон. — То колись були масони в Петербурзі (Н.-Лев., III, 1956, 376).

МАСОНКА, и, ж. Жін. до **масон**. — Мабуть, вона [графиня] була.. масонка (Н.-Лев., I, 1956, 461).

МАСОНСТВО, а, с. Релігійно-етичний рух, що виник на початку XVIII ст. в Англії, а згодом поширився у вигляді таємних товариств в інших країнах Європи, нерідко поєднував завдання «морального самовдосконалення» з консервативними політичними поглядами; франкмасонство. Як матеріаліст, Радичев виступив з критикою масонства, яке наприкінці XVIII ст. набуло значного поширення в дворянських колах Росії (Вісник АН, 8, 1949, 18).

МАСОНСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до масон і масонство. Масонський рух; Масонські погляди; // Належний масонам. Це був якийсь масонський амулет (Гончар, Таврія..., 1957, 664).

Масонська лбжа — відділення масонської організації; місце зустрічей масонів. — *Вибачайте мені! Але мені здається, що все те лихо йде од масонів, од масонських лож,* — промовила Турманша (Н.-Лев., I, 1956, 565); В 1818 р. Котляревський вступив у полтавську масонську ложу «Любов до істини», керівником якої був.. палкий республіканець Михайло Миколайович Новиков (Іст. укр. літ., I, 1954, 152).

МАСТАК, а, ч., з інфін., до чого, на що, рідше без додатка, рідко у чому, чого, розм. Вміла й досвідчена в певній ділянці людина; майстер (у 3 знач.), митець (у 2 знач.). Всяк мастак своє зна (Номис, 1864, № 10415); Та ба! не всякий так змудрус, Як сам Виргилій намалює, А я ж до жалю не мастак (Котл., I, 1952, 271); — Казали у дворі індики, Що ніби ти [Соловей] співає мастак великий (Гл., Вибр., 1951, 105); — А ви думаєте, що ви один тільки на се [писання творів] мастак? — одповів йому згорда становий (Мирний, IV, 1955, 372); — Мені сказали, що ви великий мастак ловити риби і добре знаєтесь на грибах (Кол., Терен., 1959, 101); — А ти до пісень мастак, — насмішувато дивився на Щасного Хлипало. — Чи не з артистів, бува? (Збан., Єдина, 1959, 154); На жарт, на різні витівки хлопці були мастаками (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 139); Данко не був мастак у писанні листів дівчатам. Його стиль був простий (Вільде, Повнол. діти, 1960, 410); Смирнов був великий мастак страйкової справи (Смолич, Мир., 1958, 234).

МАСТІКА, и, ж. 1. Густа маса з жирами або смолами, що застосовується для вирівнювання поверхонь покриттів, підлог і т. ін., приклеювання покрівельних, ізоляційних, оздоблювальних матеріалів, зовнішнього обмазування тощо. Придивляйся тепер до стику, Не пізнаєш фанери тут! Це придумав таку мастику Науковий наш інститут (Забашта, Нові береги, 1950, 23); При замазуванні стиків бетонних труб асфальтовою мастикою дуже важливо, щоб вона добре з'єдналась з бетоном (Довідник сіль. будівельника, 1956, 346).

2. Суміш із воску та фарби для натирання підлоги. При зразковому утриманні шкільного будинку в чистоті й порядку цілком гігієнічними є паркетні підлоги, що регулярно натираються воском (мастикою) (Шк. гігієна, 1954, 219); Воскова мастика.

3. Ароматична смола деяких дерев, яку використовують для виготовлення лаків, солодошів, пахошів і т. ін. За херсонітами — аравійці, перед ними зелене намистечко з Ховерезма, перли з полуденних теплих морів і знову парфуми й мастики, кориця, перець (Скл., Святослав, 1959, 121).

МАСТІКОВИЙ, а, е. Прикм. до мастіка. Мастикова маса; Мастикова смола; // Зробл. з мастики (у 1 знач.). Мастикова статуетка.

МАСТІЛО, а, с. 1. техн. Жирова речовина для змащування поверхонь тертя механізмів і деталей машин; масло (у 3 знач.). Рідкі мастила використовують для змащування машин, які працюють на великих обертах

(Слюс. справа, 1957, 316); Надвечір полетів підшипник на третьому тракторі, вилізли назовні інші дефекти.. Що ж, можна сказати, погано мастили або мастило витекло? (Ю. Янов., II, 1954, 134).

2. розм. Те саме, що мазь 1. Юрась Хомаха.. вклоняється, показуючи всім свою голову, намащену якимись пахучими мастилами (Чорн., Визвол. земля, 1950, 68); Був час, коли Сташка витрачала чималі кошти на різні мастила проти ластовиння (Вільде, Сестри..., 1958, 378).

МАСТІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для мащення. Олія окремих культур є цінним мастильним матеріалом (Колг. енци., II, 1956, 190); Із слизових слинних залоз на всяку їжу тече багата на муцин слина — мастильна слина для легшого прослизання їжі в шлунок (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 7); // Признач. для протікання мастила. Мастильні канавки.. виготовляють на фрезерному або токарному верстаті, а іноді вручну (Слюс. справа, 1957, 312); Мастильний отвір.

МАСТІЛЬНИК, а, ч. Робітник, що змащує деталі машин і т. ін. Можна букси попалити, Коли масла не підлити. І мастильника повсюди Поважають добрі люди (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 65); Централізоване змащування агрегатів вуглезбагачення [на Дніпродзержинському коксохімічному заводі] зробило непотрібною професію мастильника (Ком. Укр., 12, 1964, 41).

МАСТІЛЬНИЦЯ, і, ж. 1. Жін. до мастильник. Напередодні виборів засідав цеховий комітет. Серед знайомих товаришів побачив я станційну мастильницю Галину Павлову (Роб. газ., 14.III 1965, 1).

2. Посудина для мастила зі спеціальним пристосуванням для змащування деталей машин і т. ін. Хлопчисько то носив воду у бочку, то кочегарові допомагав чистити труби, а потім узяв у руки й мастильницю (Чорн., Визвол. земля, 1959, 36); Я мастильницю свою.. Щогодини заряджаю. Коли поїзд виряджаю, Всі підшипники мащу (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 65).

3. Те саме, що мазальниця.

МАСТІТ, у, ч., мед. 1. Те саме, що грудніця 2. Післяродовий мастит.

2. Запалення молочної залози (вимиені) у тварин. На мастит хворіють найчастіше корови, переважно в перші 2—3 місяці після отелення. Основна причина маститів — інфекція (Колг. енци., II, 1956, 9); Позитивні наслідки дає лікування пеніциліном.. різного походження маститів у корів, кобил, свиней (Наука., 2, 1958, 34).

МАСТІТИ, мащу́, мастиш, недок. 1. перех. і без додатка. Вкривати кого-, що-небудь шаром чогось жирного, рідкого. Грицько й чоботи закурені пилом дістав, що вже з півроку висіли в коморі, і почав їх мастити добрим дьогтем проти огню (Барв., Опов., 1902, 164); Брала [відьма] з горщика.. Жир червоний і мастила Свому сину груди й ребра (Л. Укр., IV, 1954, 181); Здіймав свою припорошілу скрипку З гвіздка іржавого вусатий Родіон, Смичок живицею мастив ретельно й кріпко (Рильський, Поєми, 1957, 234); // Змазувати частини механізмів, колеса тощо. Як віл пристане, так віз масти, а як кінь пристане, так ніж гостри (Номис, 1864, № 10215); — Їздити на лобогрійках я їздив! Знаю, де мастити, як косу нагострити, як і коли скидати! (Вишня, I, 1956, 380); Люди сиділи й писали листи перед завтрашнім наступом, чистили й мастили зброю, пили чай (Ю. Янов., II, 1954, 10).

2. перех. Мазати що-небудь рідким їстівним. Мастити хліб олією; Мастити медом корж.

3. неперех., перен., розм. Давати хабарі. — Нині

скрізь треба платити й мастити, щоб не бачити своїх дітей невільниками в багацьких та панських мастках (Козл., Ю. Крук, 1957, 345); // Підлещуватися. Він тепер побачив, що сила не в панських дітях, а в учителях, і на всякі лади мастив, щоб догодити як їм (Мирний, І, 1954, 153).

◇ **Словами мастіти:** а) улещувати; б) спокушати, принаджувати. Як стали говорити, словами мастити, мусив же я з коня встати, горілки купити (Сл. Гр.).

4. *перех. і без додатка.* Укривати шаром глини стіни хати тощо. — Я ж її [хату] сама й мастила, й вигладжувала (Коцюб., І, 1955, 123); — Сів я на приспу. Ще небіжка мастила, а я глини тачками возив (Стеф., І, 1949, 14); Майстри тешуть, а вчительки самі мастять стіни (Кучер, Дорога., 1958, 198).

5. *перех., розм.* Те саме, що **забруднювати** 1; вимазувати (у 3 знач.). Купи мені черевички, щоб я боса не ходила, щоб ніженьки не мастила (Сл. Гр.).

6. *перех. і без додатка, перен., розм., рідко.* Те саме, що **біти** 2. — І-їх, як зловлю та почну мастити оцим пужалном. Бігме, поламаю на ньому (Козл., Ю. Крук, 1950, 82).

МАСТИЙ, а, е. Який заслужив загальну повагу, визнання своєю багаторічною плідною діяльністю (про діячів науки, мистецтва тощо). Роз'їхались маститі консультанти, маленька лікарня знову увійшла в норму (Ю. Янов., Мир, 1956, 253); В Центральному виставочному залі.. живуть у доброму сусідстві картини, малюнки, скульптури як маститих, широко відомих наших художників та різьбярів, так і твори майстрів молодшого віку (Рильський, Веч. розмови, 1962, 14); Удаючи з себе маститого диригента, підняв [Данько] угору обидві руки, вимогливо потряс ними над головою (Ряб., Жайворонки, 1957, 125).

МАСТИТИСЯ, мащуся, мастишся, недок. 1. Намазуватися, натиратися чим-небудь жирним, рідким. — Мабуть, ліпше було не маститись тим французьким кремом, був би порошок так до нас не прилипав, Рузю! (Черемш., Вибр., 1960, 249); — Озеро дуже малярійне і ближче під'їжджати небезпечно. — Але ж там працюють люди? — Вони мастяться спеціальним захисним еліксиром (Смолич, І, 1958, 74); Добувши через доярок ложечку вершків, мастилася [Ганна] ними на ніч, гоїла на губах криваві тріщини (Гончар, Таврія, 1952, 222).

2. *розм.* Те саме, що **забруднюватися** 1; вимазуватися (у 2 знач.). — Тату,.. уважайте, аби Сава не прив'язував на ніч волів закоротко. Я зловив його раз на тім.. Він прив'язав їх тому так коротко, аби не лягали спати на землю, не мастилися (Коб., ІІ, 1956, 102); // Залішати брудні сліди. Стіна маститься.

3. *тільки 3 ос.* Пас. до **мастіти** 1.

МАСТИТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. **мастітій**.

МАСТИХІН, а, ч., спец. Вузька лопаточка, ніж, якими художники користуються для розтирання фарб, згладжування мазків фарби тощо; шпатель. Техніка живопису мастихіном стає тепер основною у Павла Матвійовича [Горобця] (Мист., 1, 1965, 38).

МАСТИННЯ, я, с. Дія та її результат за знач. **мастіти** 1—4 й **маститися** 1. У підшипниках [вентилятора] з кільцевим мастінням мастильні кільця повинні легко й без заїдання обертатися (Довідник сіль. будівельника, 1956, 499); Жінки здогадалися, що то загранична глина, розколотили її водою та й почали підводити призьби.. На це мастіння, мов навіжені, накинулися свині й почали з деревом обгризати призьби (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 143).

МАСТКИЙ, а, е. Покритий, змазаний шаром жиру.

До Зони стала ходити.. Зонина ровесниця, чорнява, повновида, з таким «противним» блискучим, мастким волоссям (Л. Укр., ІІІ, 1952, 656); // Який добре змащує (у 1 знач.). Рицинова олія дуже поволі висихає, в'язка, мастка (Ол. та ефір. культ., 1956, 112); // перен. Густий, блискучий, як масло, жир. Його чоботи зачепили за щось тверде, шапка злетіла з голови, а руки аж по лікті пірнули в мастку грязюку (Оп., Іду., 1958, 652).

МАСТОДОНТ, а, ч. Величезний викопний ссавець третинного періоду, схожий на слона. — То на горах не поліцейські дома з пожежними каланчами: то палеозаври та мастодонти примостилися на суходолі (Н.-Лев., ІV, 1956, 260); На березі Хаджибейського лиману.. знайдено цілий череп мастодонта з триметровими бивнями (Рад. Укр., 16.ХІІ 1962, 4); * У порівн. Рояль в кутку, як чорний мастодонт, Щербаті жовті ікла вишкіряє (Перв., ІІ, 1958, 107).

МАСТЬ¹, і, ж. 1. Забарвлення волосяного покриву в тварин. Та й кінь же був, отой Паша!.. Мاستю був він білий, неначе з срібла вилитий (Стор., І, 1957, 183); Була там сотня [псів]..: І раси, й рости, й масті різні [різні] — Хорти, бульдоги (Фр., Х, 1954, 343); От якраз корови з паші На спочинок прибули.., Мاستь ряба у всіх у них (Позн., Ми зростаєм., 1960, 75); // розм. Колір, забарвлення чого-небудь. Семерко дітей усякої масті, але однаково обдертих і без шапок хлипали та заводили на всі голоси (Дн. Чайка, Тв., 1960, 70); Він раптом тверезіє і відразу міняється очей померкла мاستь (Голов., Близьке., 1948, 120).

◇ До **масті**; Під **масть** кому — хтось, щось підходить кому-небудь. [Д е м к о:] Це ти чи не про Марину знов? ..Я тобі раз сказав, що вона тобі тепер не під масть, то й годі про це (Кроп., ІІ, 1958, 223); **Одної масті** — хтось (щось) однаковий (однакове), близький (близьке) з певного погляду. [А н д р і й:] Не звертай уваги на бабські примхи. Всі вони одної масті... (Мороз, П'єса, 1959, 38); **Усіх (усяких, різних) мастей**; **Усякої (різної) масті** — різних напрямків, переконань і т. ін. Виступаючи проти опортуністів усіх мастей, проти меншовиків і есерів, .. Ленін рішуче стає на захист України (Цюпа, Україна., 1960, 36); — Ну, а далі. мовляв, картина ясна, — видно й так уже, що за хлюст: полигач панський. Бачив їх на своєму віку всяких мастей (Головко, ІІ, 1957, 201); Дорога до Винників іде через ліси, а в лісах вештаються в цей переломний час різної масті підозрілі людиці (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 81); **Який на масть** — який характер, яка сутність людини. — Буде колись і вам, і мені. Я вже розібрала добре, яка вона [Рибалкіна] на масть (Л. Янов., І, 1959, 232).

2. Один із чотирьох розрядів, на які поділяється колода карт за кольором і формою очок. До всякої масті козир (Номис, 1864. № 13551); Над зеленим сукном картярського столика літали валети, дами, тузи всіх чотирьох мастей (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 189).

◇ **Попастися в масть** — зробити щось дуже вдало, до речі. Химочка попав якраз у масть і поспішив, щоб хтось інший не перейняв цієї уваги на себе (Епік, Тв., 1958, 292).

МАСТЬ², і, ж. Те саме, що **мазь**. Що таки циліурик [цирульник] лічив, а то він і німця привозив; і той і масть до боку [Марусі] прикладав, і чого то вже не робив!.. (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 84); — Ти б до знахарки пішов, щоб масті якої дала або зілля (Мирний, І, 1949, 317); В обох церквах монашки чистили крейдою та самоварною мастю мідні корозви (Мик., ІІ, 1957, 373).

МАСУВАННЯ¹, я, с., рідко. Дія за знач. **масувати**¹.

МАСУВАННЯ², я, с. Дія за знач. масувати².

МАСУВАТИ¹, ую, уєш, недок., перех., рідко. Те саме, що масажувати. Карпо.. правою рукою масував ліве вухо, що виглядало, як вареник (Ю. Янов., Мир, 1956, 123).

МАСУВАТИ², ую, уєш, недок., перех. Зосереджувати в одному місці військо, авіацію, артилерійський вогонь і т. ін.

МАСУВАТИСЯ, ується, недок. Зосереджуватися в одному місці (про військо, авіацію, артилерійський вогонь і т. ін.).

МАСШТАБ, у, ч. 1. Відношення величини довжин зображення (на карті, кресленню тощо) до величини довжин самого зображуваного предмета. Масштаб показує, у скільки разів зменшено віддаль на місцевості при зображенні її на папері (Фіз. геогр., 5, 1956, 15); Ступінь зменшення або збільшення зображення порівняно з величиною об'єкта називається масштабом (Довідник фот., 1959, 8); Лінійний масштаб; // перен. Відношення однієї якоїсь величини до іншої. Тепер ми вивчаємо зовсім нову галузь фізичних явищ, яка називається фізикою елементарних частинок, або фізикою високих енергій. Масштаби тут у тисячу раз менші за атомне ядро (Наука., 8, 1962, 9).

△ **Масштаб** цін — установлена державою вага валютного металу, прийнята за грошову одиницю країни.

2. перен. Великий обсяг, розмір якоїсь дії, руху тощо; розмах.— *Ще невідомі масштаби арештів, але все керівництво «Молодої гвардії» вже взято* (Ю. Янов., I, 1954, 174); *В результаті оснащення будов новою технікою, широкого впровадження збірного залізобетону в небувалих масштабах розгорнулося капітальне будівництво* (Резол. XXII з., 1961, 12); *Нові люди мислять по-новому, мислять державними масштабами* (Рильський, III, 1956, 47); // Значення. *Необхідність [загальнопартійної дискусії] визнається кількома партійними організаціями обласного, республіканського масштабу* (Статут КПРС, 1961, 14).

МАСШТАБНИЙ, а, е. 1. Прикм. до масштаба 1. Масштабний коефіцієнт.

△ **Масштабна лінійка** — лінійка, на краях якої нанесені поділки різних одиниць довжини (мм, см і т. ін.). Масштабна лінійка.. виготовляється з тонкої сталеної штабки. Застосовується для вимірювання зовнішніх і внутрішніх лінійних розмірів і відстаней (Слос. справа, 1957, 112).

2. перен. Великих розмірів, великого розмаху.— *Ми, товаришу Сокіл, вирішили освоїти більш масштабне й рентабельне виробництво* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 137); *Наша дійсність дає вдячний матеріал для створення масштабних поетичних образів великої художньої сили* (Мал., Думки., 1959, 45).

МАСШТАБНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до масштаба 2. Пропозиції вражали новизною, своєю, так би мовити, масштабністю, і декому здавались нездійсненними (Добр., Тече річка., 1961, 111); *Радянського читача вражає масштабність його [І. Франка] творінь, глибина й широчінь охоплення та зображення дійсності* (Літ. Укр., 27.VIII 1965, 2).

МАСШТАБНО. Присл. до масштаба 2. Ніби й вірно говорить Павло, а щось мені не подобаються його слова. Судить він про людей вельми по-своєму. Трохи задрібно, не масштабно (Мушк., Серце., 1962, 220).

МАТ¹, а, ч. 1. Положення в шаховій партії, при якому король, що перебуває під ударом фігури супротивника, не може захиститися, і партія вважається програною. Якщо при нападі на короля він не може захиститися від шаха, це означає, що королю оголоше-

ний мат (Перша книга шахіста, 1952, 36); *Іван, майже не думаючи, переставив фігуру і сказав: — Мат!* (Головко, I, 1957, 396).

2. кому, чому, перен., розм. Безнадійне, безвихідне становище, кінець.— *Мосму хистові був би мат* (Л. Укр., III, 1952, 702).

◇ **Завдати мату (мат)** кому, рідко — завдати комусь удару.— *Я, панове, дипломат, Що по бою лічить страти, Лічить зиски, щоб завдати Ворогові крайній мат* (Фр., XII, 1953, 350).

МАТ², у, ч. 1. заст. Матовість. *Темні коси, сині очі, Мат любастрових плечей* (Щог., Поезії, 1958, 328).

2. спец. Шорсткість на склі, що позбавляє його блиску й прозорості. *Нанести мат на скло.*

МАТА, и, ж. 1. Сплетене із соломи або очерету покривало, підстилка тощо. *Дістав [Нур] з кишені ключик і відімкнув чималеньку, обковану залізом скриньку, що непомітно стояла в кутку, накрита солом'яною матою* (Ткач, Арена, 1960, 51); *На токах, що не мають навісів, повинні бути брезенти або мати для захисту зерна від дощу* (Колг. село, 9.VII 1954, 3); *Мар'ян відірвав легко прибиту до одвірок очеретяну мату, і старий зайшов до оселі* (Стельмах, I, 1962, 419).

2. М'яка підстилка, матрац, що захищає спортсмена від ударів під час падіння, стрибка. *Гімнастична мата.*

МАТАДОР, а, ч. Головний учасник бою биків, що завдає бикові смертельного удару шпагою; тореадор.

МАТЕМАТИК, а, ч. Фахівець із математики. *Вихувала [Київська академія] не тільки богословів, а й математиків, астрономів, ботаніків* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 198); *Ким він буде? Ким стане? Чи визначним математиком, чи звичайним бухгалтером?* (Гончар, Тронка, 1963, 87); // Той, хто добре знає математику.— *Ви знаєте,— додала [Маня] з тим самим усміхом,— Обринські не були ніколи добрими математиками!* (Коб., III, 1956, 193); // Учитель математики. *Учитель [італійської мови].. сказав, що нехай директор «ловить».. математика, а він на урок не прийде, бо й сам хоче в суботу гуляти* (Л. Укр., V, 1956, 403); *Педагоги часто заздрили математикові, який ніколи не жалівся на недисциплінованість і неслухняність класу* (Коп., Десятикласники, 1938, 98).

МАТЕМАТИКА, и, ж. Наука про кількісні співвідношення та просторові форми дійсного світу. *Він тут удома всі книжки залишив і тільки з своєю математикою возиться, завжди він так, то задачі робить, то в математичних книжках риється* (Л. Укр., V, 1956, 11); *Тільки-но Сергій рушив з місця, як назустріч трапилась його колишня вчителька, викладачка математики в середній школі* (Гур., Друзі., 1959, 29); *Про велике значення математики для майбутнього людства свідчить той факт, що вона використовується для вирішення завдань космічних польотів, керування різноманітними процесами на основі складних розрахунків* (Наука., 8, 1961, 15); *Вища математика.*

МАТЕМАТИЧКА, и, ж. Жін. до математик.

МАТЕМАТИЧНИЙ, а, е. Стос. до математики. Математичні науки та їх методи.. вивчають різноманітні явища предметного світу з боку їх кількісних співвідношень (Ком. Укр., 9, 1962, 50); *Варя приступила до розв'язання математичної задачі* (Донч., V, 1957, 363); // Власт. математиці, такий, як у математиці. *Гарячі уми й живі уяви різних приятелів і приятельок з усякою математичною докладністю обрахували мас-ток обох братів* (Фр., VI, 1951, 204); — *Мені здається,— говорив Брянський,— що ці спостереження я обгрунтував досить переконливо. З математичною точністю* (Гончар, III, 1959, 84).

△ **Математична лінгвістика** — галузь мовознавства, що для вивчення мовних явищ застосовує математичну статистику, теорію множин, математичну логіку, теорію інформації; **Математичний аналіз** — сукупність розділів математики, що спирається на поняття та на ідеї числення нескінченно малих.

МАТЕМАТИЧНО, присл. до **математичний**. Ціолковський виконав вимогу самого життя, підготовлену всім попереднім розвитком науки й техніки, створивши креслення багатоступінчатої ракети й розрахувавши математично шлях у космос (Ком. Укр., 5, 1961, 20).

МАТЕРІЗНА, и, ж. Спадщина від матері. Князь прогайнував усю батьківщину, залишив їй [дочці] тільки будинок невеличкий у місті з садочком і двором, бо то була її материзна (Вовчок, I, 1955, 258); Жила в хазяїна сирота-небога.. і мала вона батьківщини й материзни дві тисячі рублів [карбованців] у банку (Гр., I, 1963, 544); На такій батьківщині та з такою материзною можна було й добре на світі прожити (Л. Янов., I, 1959, 303).

МАТЕРІЙ, а, ч. 1. Те саме, що **континент**. Материків усього шість: величезна Євразія (Європа та Азія разом), на яку припадає більше третини всієї суші, потім Африка, Північна Америка, Південна Америка, Австралія і, нарешті, Антарктида (Фіз. геогр., 6, 1957, 4); Поміж двома материками Ліг многоводний океан (Рильський, II, 1960, 317).

2. Ненаносний шар землі під ґрунтом; підґрунтя. Докопалися до материка, либонь і вода буде (Сл. Гр.); Під шаром чорної землі йшов материк (Археол., II, 1948, 148).

МАТЕРИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **материк**. Протоками відокремлені від материкової землі наші острови Нова Земля, Сахалін (Фіз. геогр., 5, 1956, 55).

△ **Материковий клімат** — те саме, що **Континентальний клімат** (див. **континентальний**). Вона [Східна Європа] має континентальний (або материковий) клімат з морозною сніжною зимою й теплим літом (Фіз. геогр., 6, 1957, 26); **Материковий лід** — лід, що вкривав грубим шаром полярні простори материків. На відміну від гірських льодовиків лід полярних областей називається материковим льодом (Фіз. геогр., 5, 1956, 118).

МАТЕРИН, а, е. 1. Прикм. до **мати**¹ 1; належний матері. Катря за своєю тугою та за коханням, то й не зважала на материну журбу (Вовчок, I, 1955, 214); Дбайливі руки вкривали її тепліше, і тихий материн голос казав: — Спи, моя голубко! (Гр., Без хліба, 1958, 150); Вдягнувшись в козушка та материні валянки, я з самого ранку притулювся за хатою (Збан., Незабутнє, 1953, 10).

2. рідко. Те саме, що **материнський** 2. Раїса чула часом у серці певну ніжність, якесь материне почуття до цього знівченого життя (Коцюб., I, 1955, 323).

МАТЕРИНКА, и, ж. (*Origanum L.*). Пахуча трав'яниста рослина родини губоцвітих із дрібними бузково-рожевими квітками; використовується в парфюмерній промисловості. Ой у полі нивка, на ній материнка; Там дівчина жито жала, сама чорнобривка (Чуб., V, 1874, 96); Он нагнулась тирса біла, Звіробій скрутив стебельці, Червоніє материнка (Щог., Поезії, 1958, 106); Щовечора в хаті стояли густі випари чудодійних пахучих трав — материнка простуду виганя, терпка ромашка, деревій проти живота... (Горд., II, 1959, 23).

МАТЕРИНСТВО, а, с. 1. Стан жінки-матері під час вагітності, пологів, годування дитини. Ольга.. шепотом, швидко, з перериваним віддихом малювала перед нею частя материнства (Фр., II, 1950, 318); Її туге тіло, що не знало ще материнства, свobodно і гордо пливло в молодих травах царинки (Коцюб., II, 1955, 337);

Трохи заранне материнство надломило юність Барбари, вона ніби постаршала (Ле, Наливайко, 1957, 246).

2. Почуття жінки-матері до дитини; бажання стати матір'ю. Мати.. упевнена в майбутньому своєї дівчинки, виявляє високе почуття материнства і любові до своєї дитини (Донч., VI, 1957, 627); Вода хитнеться у відрах, схлипне, мов немовля. Уляна чогось здивовано прислухається до цієї дитячої мови води. Це, може, неясне марево материнства прокидається в душі дівчини (Стельмах, I, 1962, 106).

МАТЕРІНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мати**¹ 1; належний матері. Спорідненість у родових общинах велася по материнській лінії (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 20); Вона розуміла, як йому тяжко, і знала, що її материнський обов'язок втішити його (Тют., Вир, 1964, 278); В городах «свинку» ми ковiньками ганяли у материнських кофтах, чоботях батьків (Сос., Так ніхто.., 1960, 32); Найцінніший корм для поросят — материнське молоко (Наука., 9, 1961, 53).

2. Власт. матері; такий, як у матері. Щось мовби шепнуло їй, щоби вона пішла подивитись, що роблять діти. Був це правдивий материнський інстинкт, бо зараз здалека учула дитинний крик і плач (Кобр., Вибр., 1954, 87); Хай на ньому [рушнікові] цвіте росяниста доріжка.. І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка (Мал., Серце.., 1959, 109); Обличчя в неї було округле, з вічною материнською добротою, що так і світилася з кожної складки (Руд., Остання шабля, 1959, 73).

3. спец. Такий, від якого або в якому зароджується, утворюється щось нове, подібне до нього; маточний (у 2 знач.). Не тільки розміщення квіток на материнській рослині, а й розміщення насіння в плоді впливає на характер розвитку гібридного потомства (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 19); Материнська клітина.

△ **Материнська порода** — верхній шар гірських порід, з якого завдяки діяльності тварин та рослин утворюється ґрунт. Великі можливості для вивчення материнських порід планети відкрив недавно перед нами океан (Веч. Київ, 1. II 1968, 4).

МАТЕРІАЛ, у, ч. 1. Те, з чого що-небудь виготовляють, виробляють, будують тощо; сировина. В неділю вона ходила в ліс, де стояли готові зруби, оглядала їх, вибирала кращий матеріал (Коцюб., II, 1955, 25); Настінний розпис виконували, як правило, жінки з допомогою дуже простих засобів і матеріалів (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 79); Важливим напрямом технічного прогресу.. є застосування нових, ефективних предметів праці, насамперед таких, як синтетичні, полімерні матеріали (Ком. Укр., 6, 1960, 31); * Образно. Ми можемо (і повинні) почати будувати соціалізм не з фантастичного і не з спеціально нами створеного людського матеріалу, а з того, який залишений нам у спадщину капіталізмом (Ленін, 31, 1951, 31); // у спол. з означ. Те, що призначене для того, на що вказує зміст означення. Нарешті привезли пальне і змащувальні матеріали (Гончар, Тронка, 1963, 261); Велике значення для підвищення врожайності картоплі має насіннєвий матеріал (Хлібороб Укр., 1, 1969, 18); Абразивні матеріали; Садивний матеріал.

2. Розмаїті відомості, дані, посібники й т. ін., що їх використовують як основу, джерело для чого-небудь, як доказ чогось. Невже ж літературного матеріалу так трохи надходить [надходить], що доводиться ставити питання: чи не краще зовсім припинити видання? (Мирний, V, 1955, 430); Розмови з Борисом лишили глибокі сліди в Тоньовій пам'яті і дали добрий матеріал його думам (Фр., III, 1950, 361); Я запропонував.. керівництву Українфільму визрілий в моїй уяві сценарій

про наших героїв в Арктиці на матеріалі трагедії Нобіле і загибелі Р. Амундсена (Довж., I, 1958, 24); // Зібрання документів, відомостей з якогось питання. Улас.. написав замітку в обласну газету. Незабаром з газети прийшла відповідь на його листа, в якій говорилося, що редакція зацікавилася матеріалом і веде розслідування (Тют., Вир, 1964, 149); Матеріали судового процесу; Матеріали перепису; // на кого, проти кого. Факти, докази чистієсь вини.

3. Те саме, що тканина 1. Їй хотілось поради-тись добре про матеріал і фасони дитячих курток (Коцюб., II, 1955, 286);— А де бідній людині взяти дорогий матеріал і доклад, і золото на гаптування, і дорогоцінне каміння? (Тулуб, Людолови, I, 1957, 117).

МАТЕРІАЛІЗАЦІЯ, ї, ж. Дія за знач. **матеріалізувати** й **матеріалізуватися**. .. речовина золота відіграє роль лише матеріалізації вартості, тобто грошей (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 108).

МАТЕРІАЛІЗМ, у, ч. 1. Науковий напрям у філософії, що визнає об'єктивність існування зовнішнього світу, незалежність його від людської свідомості, первісність матерії та вторинність мислення, пізнаваність світу і його закономірностей; протилежне ідеалізму. Філософія марксизму є матеріалізм (Ленін, 19, 1950, 4).

△ Діалектичний матеріалізм див. діалектичний; Історичний матеріалізм див. історичний; Метафізичний матеріалізм див. метафізичний; Механістичний матеріалізм див. механістичний; Механічний матеріалізм див. механічний.

2. Вузько практичне, раціоналістичне ставлення до дійсності; схильність заперечувати ідеальне, високе; // розм. Ставлення до дійсності з погляду особистих вигод; корисливість. Він заявив Швейкові, що від завтрашнього дня починає нове життя. Пити алкоголь — це, мовляв, грубий матеріалізм, а треба вести духовне життя (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 114).

МАТЕРІАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **матеріалізувати**. * Образно. Пливун виникає перед шахтарями як матеріалізоване прокляття (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 97); // матеріалізовано, безос. присудк. сл. Особливо людяні кібернетичні машини, в яких матеріалізовано наше знання про саме знання (Наука.., 7, 1963, 7).

МАТЕРІАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Втілювати що-небудь у матеріальній, конкретній формі; уречевлювати. Недосить займатися вихвалянням, а треба знати справу, матеріалізувати знання в справжньому конкретному і реальному ділі (Довж., III, 1960, 186).

МАТЕРІАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. Втілюватися в матеріальній, конкретній формі; уречевлюватися. Відчуття близькості матеріалізувалось настільки, що, підійшовши впритул до приймача, Ольга зовсім реально відчула себе теж у Москві (Смолич, IV, 1959, 195).

МАТЕРІАЛІСТ, а, ч. 1. Послідовник, прибічник матеріалістичної філософії. Як дослідник природи, він [І. Мічурін] був матеріалістом-діалектиком (Довж., I, 1958, 453); Перекопаний матеріаліст, видатний діалектик Бєлінський розглядав всі явища навколишнього світу в безперервному русі, взаємодії й у взаємозв'язку (Ком. Укр., 6, 1961, 71).

2. Людина, що вузько практично, раціоналістично ставиться до дійсності, заперечує ідеальне, високе; // розм. Той, хто на перше місце ставить особисту вигоду. [П е ч а р и ц я:] А на лихої години я буду це робити [вчити дітей]? Що мені з того за користь? .. [Г а

л я:] О, який же ви матеріаліст! (Мирний, V, 1955, 146); В бесіді вони [ліберали] часто люблять широкі, розмашні фрази, гримкі слова,— а на ділі вони крайні матеріалісти, консерватисти та самолюби (Фр., XVI, 1955, 29).

МАТЕРІАЛІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Який ґрунтується на ідеях матеріалізму (у 1 знач.). — Наш завзятий раціоналіст.. навернувся на соціалістичну віру, на матеріалістичний світогляд! (Фр., IV, 1950, 314); Матеріалістичне розуміння історії, створене й розроблене К. Марксом і Ф. Енгельсом, означає на ділі послідовне застосування положень матеріалістичної діалектики у поглядах на суспільство (Укр. іст. ж., 6, 1960, 3); Матеріалістична філософія.

2. Проїнятий матеріалізмом (у 2 знач.), вузькопрактичний; корисливий. — Твоя мати невільниця своїх матеріалістичних почуттів (Коб., III, 1956, 263).

МАТЕРІАЛІСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **матеріалістичний** 1. Щодо філософських поглядів Бєлінського, Ленін насамперед цинив їх матеріалістичність (Рад. літ-во, 3, 1961, 87).

МАТЕРІАЛІСТИЧНО. Присл. до **матеріалістичний**. Тимірязєв підкреслював необхідність матеріалістично пояснювати найскладніші явища життя й закономірності розвитку органічного світу (Наука.., 7, 1956, 31).

МАТЕРІАЛІСТКА, и, ж. Жін. до **матеріаліст**. — Крайньою матеріалісткою, як ви це заявляєте, вона не була ніколи (Коб., III, 1956, 209).

МАТЕРІАЛОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із матеріалознавства. Українські матеріалознавці у співдружності з фізиками здійснили ряд надзвичайно цінних досліджень (Наука.., 5, 1969, 8).

МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО, а, с. Наука про матеріали, що їх використовують у певній галузі виробництва, діяльності. В умовах небаченого науково-технічного прогресу вирішального значення набувають передусім такі науки, як фізика, математика, кібернетика, матеріалознавство, біологія, науки про Землю й Космос (Ком. Укр., 2, 1969, 54).

МАТЕРІАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до матерії (у 1 знач.); який існує незалежно від свідомості; протилежне д у х о в н п і ї. Арістотель не мав сумніву в реальності матеріального світу (Вісник АН, 11, 1953, 29).

2. Який має відчутну форму; речовий, предметний. Лозунг повстання є лозунг розв'язання питання матеріальною силою,— а нею в сучасній європейській культурі буває лише військова сила (Ленін, 9, 1949, 327); Він має певний вплив і тут і за кордоном (за кордоном, може, більш матеріальний) (Л. Укр., V, 1956, 132); Матеріальна культура включає в себе: житло з його будівництвом та устаткуванням і домашньо-господарські заняття — одяг, харчування і зв'язані з цим народні звичаї (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 87); Матеріальне виробництво.

3. Пов'язаний з володінням певною власністю, з прибутками, заробітком, грошима. Якщо у Полтаві вишукається таке місце, що з матеріального боку буде Вам підхоже, то сповіщу зараз Вас (Мирний, V, 1955, 422); Маєток хоч би й найбільший нікого не забезпечить ані від сумнівів, гризот і знесилля, ані навіть від матеріальної нужди (Фр., II, 1950, 308); Вивести світове господарство з царства протиріч у царство.. повної гармонії між працею, потребою і розподілом матеріальних благ (Еллан. II, 1958, 83); Матеріальний добробут; Матеріальна зацікавленість; Матеріальна допомога.

4. Прикм. до **матеріал** 1. Матеріальний кошторис; // Признач. для зберігання матеріалів. Матеріальний склад.

△ **Матеріальна частина**, спец. — технічне устаткування та засоби. Матеріальна частина артилеристів у всіх на очах. Кожному на кораблі видно, що і як вони роблять (Ткач, Крута хвиля, 1956, 119).

МАТЕРІАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. матеріальний 1, 2. Сучасна наука про природу виникла після того, як було з'ясовано матеріальність світу, визначено місце Землі у Всесвіті (Наука., 1, 1964, 39).

МАТЕРІАЛЬНО. Присл. до матеріальний 2, 3. Ярмарок у Лейпцігу — це ідея співіснування двох систем, виражена зримо, матеріально (Вол., Дні., 1958, 29); Найбільша драма мого життя — це неможливість присвятити себе цілком літературі, бо вона, як Вам відомо, не тільки не забезпечує матеріально, а потребує ще видатків (Коцюб., III, 1956, 282); Іван у своєму сирітстві шукав порятунку в навчанні, щоб... бути матеріально незалежним (Кол., Терен., 1959, 32).

МАТЕРІЯ, і, ж. 1. тільки одн. Об'єктивна реальність, що існує поза людською свідомістю й незалежно від неї. Матерія є філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображується нашими відчуттями, існуючи незалежно від них (Ленін, 14, 1949, 112); Одно лиш вічне без початку й кінця, Живе і сильне, — се є матерія (Фр., XI, 1952, 51); Основою всесвіту є матерія з її безперервним рухом (Цікава хімія, 1954, 3).

2. тільки одн. Те, з чого складаються всі тіла в природі; речовина. Закон збереження матерії — основний закон природи (Наука., 1, 1957, 17); В основному чотири елементи утворюють живу матерію: вуглець, кисень, водень і азот (Знання., 7, 1967, 10); [К р е ч е т:] Коли життєве коло закінчується нормально і розпад матерії іде природно, то почуття страху зникає і людина спокійно чекає кінця (Корн., I, 1955, 114).

3. перен., розм. Предмет розмови; тема. Та коли нашому авторові не щастить з матеріями високими, то, може, йому більше пощастить у змалюванні сцен із щоденного життя (Фр., XVI, 1955, 111); [Р у ф і н:] Мій гостю, щоб тебе не дратувати, волю я розмову залишити про сі матерії (Л. Укр., II, 1951, 354); [Г о р л о в:] Ну, редактор вискочив із статтею, як той Пилип з конопель. Для нього це [радіозв'язок] темна матерія (Корн., II, 1955, 12).

4. розм. Те саме, що тканина 1; матеріал (у 3 знач.). Так кравець крає, як матерії стає (Чуб., I, 1877, 259); Ввечері Кайдашиха привезла Мотрі з ярмарку хустку і матерії на спідницю (Н.-Лев., II, 1956, 293); — Вона [важка індустрія] всьому голова. Будуть у нас машини — буде й матерія (Тют., Вир, 1964, 214).

5. тільки одн., спец. Гнійні виділення; гній (у 1 знач.). Віспана матерія.

МАТЕРНІЙ, я, є. 1. Прикм. до матері¹ 1; належний матері. А він, маленький, неповинний, Святую шибеничку кинув і зарідав, і пролились Ще в перший раз младенчі сльози На лоно матерне (Шевч., II, 1953, 318); Матерні сльози, як криниця: не спити її, не вилити (Ю. Янов., I, 1954, 13).

2. Те саме, що материнський 2, 3. Повік не згасне матерня любов до землі — доки не згасне сонце — бо тоді охолоне земля (Горд., Сильніше смерті, 1946, 33); Матерні клітини.

МАТЕР'ЯНИЙ, а, є. Пошитий із тканини; крамний. Внесла йому й сорочку новеньку з цяцьками, і штани новенькі внесла, матер'яні (Тесл., 3 книги життя, 1949, 22); Зелені матер'яні чобітки Брянського зовсім вилиняли за ці дні (Гончар, III, 1959, 66).

МАТИ¹, тері, ж. 1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила. У дитини заболить пальчик, а у матері

серце (Номис, 1864, № 9214); — Га, що ж діяти, — мовив Гривко. — Раз мати родила, раз і вмирати треба (Фр., IV, 1950, 88); Проводжас сина мати захищати рідний край (Сос., II, 1958, 169); // Жінка, що має або мала дитину. І на оновленій землі Врага не буде, супостата, А буде син, і буде мати, і будуть люде на землі (Шевч., II, 1953, 347); Мати тоді сита, коли діти не голодні (Горд., II, 1959, 19); * Образно. — Повторення — мати навчання, — підтакував Трояцький (Збап., Курил. о-ви, 1963, 127); * У порівн. [К и р и л о:] А про мене нігде й краще немає, як дома. Вже що не кажіть: чужина — чужиною, а своя сторона, як мати (Мирний, V, 1955, 143); // перев. як прикладка, перен. Про що-небудь дуже близьке, рідне. Усі невлад, усіх назад, В усіх доля мати. А у вдови один син, Та й той якраз під аршин (Шевч., I, 1963, 229); До тебе, Україно, наша бездоляная мати, Струна моя перша озветься (Л. Укр., I, 1951, 47); Скорити сили матері-природи, Стократ помножити її щедроту Взялись геологи і агрономи, Колгоспники й робітники взялись, Учені, інженери, шахтарі (Рильський, III, 1961, 108); Мати-земля засипає спокійно та радісно під блакитною облогою високого, ясного неба (Л. Янов., I, 1959, 31); — Товариші, — каже він [зв'язковий], — вітаю з волею! Від імені матері-Вітчизни оголошую вас знову в лавах активних бійців проти загарбників! (Ю. Янов., I, 1954, 215).

Божка (госпóдня, пречíста) **ма́ти**, рел. — богородиця, мати Христа. Мати обняла дітей, надівши їм невеличкі образки на шию. — Хай боронить вас... мати божка... (Довж., I, 1958, 225); **Весі́льна ма́ти див. весі́льний**; **Досві́тча́на ма́ти див. досві́тча́ний**²; **Ма́ти-ге́рої́ня** — почесне звання, яке надають у СРСР жінці, що народила й виховала 10 і більше дітей, та орден, яким її відзначають; жінка, що має це звання та орден. — Я, знаєте, мати-героїня. Сім'я в мене велика, і так уже повелося, що на Новий рік з'їжджаються до мене і сини, й дочки... (Донч., VI, 1957, 537); **Хре́ще́на ма́ти див. хре́ще́ний**.

◇ **Враг його́ (їх) [ма́тір] зна (зна́є) див. враг**; **Враг його́ (їх) ма́тері див. враг**; **Всмо́ктувати (всмо́кта́ти) з молоко́м ма́тері див. всмо́ктувати**; **Крий (не дай) ма́ти бо́жа!** — вигук, яким виражають застереження, побоювання. — Чим попало голомшить [чоловік]: попаде рубель — рублем, качалку — качалкою, горщик — горщиком. Я вам кажу, що і ... і ... і не дай мати божка!.. (Коцюб., I, 1955, 438); **Ма́тері чий тря́сця (біс і т. ін.), лайл.** — уживається для вираження незадоволення, обурення, досади тощо. — Так тря́сця їх матері! От їм дуля під ніс! (Кв.-Осн., II, 1956, 200); **Ма́ти бо́жа!** — вигук, яким виражають здивування, захоплення, переляк і т. ін. Вона була далеко взята, і така-то вже хороша, чорноброва, а горда та пишна — мати божка! (Вовчок, I, 1955, 95); **Ну тебе́ (його́ і т. ін.) к чо́ртовій (бісовій, нечі́стій) ма́тері**; **Іді (забира́йся і т. ін.) к чо́ртовій (бісовій, нечі́стій) ма́тері, лайл.** — уживається для вираження побажання позбутися когось, чогось. — Та ну тебе к нечистій матері!.. — скрикнув Лушня, як увірвав його по плечу Чіпка... (Мирний, I, 1949, 285); — А як не хоче [Ярина], то забирайтесь собі всі к чортовій матері, я знайду інших! (Л. Укр., III, 1952, 666); **Пі́ті в ма́тір див. пі́ті**; **Що за вра́жа (нечі́ста і т. ін.) ма́ти** — уживається для вираження великого здивування, незадоволення. З ума не сходить моя дівчина: ..що за нечиста мати? — думаю (Мирний, I, 1949, 180); **Як ма́ти наро́діла (роді́ла)** — зовсім голий. У трофейних бочках з-під пального грілася вода, голі — як мати родила — бійці милися на сонці, стриглися

(Гончар, III, 1959, 127); **Якої вражої (чортової, бісової і т. ін.) матері** — уживається при дієсловах у значенні чому для вираження великого незадоволення, роздратування. — *Якої вражої ти матері сумуєш?* (Г.-Арт., Байки., 1958, 59).

2. **Самиця стосовно своїх малят.** *Поти ягнятка скачуть, поки матір бачуть* (Номис, 1864, № 9366); *Обсмалене лоша, пирхаючи, вискочило з полум'я і стало, злякано озираючись. Загледівши біля мінометників коней, воно довірливо пішло на них, шукаючи матері* (Гончар, III, 1959, 137); *Перепелиця-мати, черкаючи крилом землю, падаючи і знову злітаючи, біжить перед мисливцем, відводячи його від своїх дітей...* (Багмут, Опов., 1959, 61).

МАТИ², маю, маєш, недок., перех. 1. також без додатка. Уживається на означення того, що комусь належить що-небудь, є його власністю; володіти чимось, посідати щось. *Лучче [краще] мати, як позичати* (Номис, 1864, № 10646); *В Скрипчинцях був свій пан, та ще й небагатий; він мав тільки один присілок* (Н.-Лев., II, 1956, 180); *Хоч би малесеньку хатину Він [Т. Шевченко] мріяв мати над Дніпром* (Рильський, III, 1961, 34); — *Він трошки випив... — догадується з гурту хтось. — За що? — Гроша щербатого в кишені не має! — категорично заперечує всевидячий Микола Проць* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 13); // Уживається для вираження наявності в когось дітей, родичів, близьких людей. *Латин дочку мав чепуруху, Проворну, гарну і моргуху, — Одна у нього і була* (Котл., I, 1952, 165); *Буде варт на світі жити, Як матимеш кого любить* (Шевч., II, 1953, 50); *Танцювали гуляки, що не мали ні рідні, ні кутка, ні родини, нічого, крім вільного неба і вічного бенкетування душі своєї* (Довж., I, 1958, 228); // у сполуч. з кільк. числ. та ім. р і к, л і т а. Уживається на означення чийогось віку. *Один з них [подорожніх], одягнений у широкі сині шаровари., мав не більше, як двадцять п'ять літ* (Коцюб., I, 1955, 137); *Зустрів я хлопчика. Малий мав років десять чи дванадцять* (Сос., II, 1958, 277); // у сполуч. з кільк. числ. та назвами мір. Уживається на означення об'єму, розміру й т. ін. чого-небудь. *Кімната має 15 м²; Книжка має 20 друк. арк.;* // Виражає наявність у когось, чого-небудь певної ознаки, властивості, якості. *Сама [наймичка] була висока з себе, огрядна; брови мала чорні, широкі та густі, як з сукна* (Вовчок, VI, 1956, 220); [Л е в:] *Коли ж сестра таку натуру має, що з нею й не зговориш* (Л. Укр., III, 1952, 239); *За кормою на тросі прив'язано маленького пузатого човника. Він має таку ж форму, як дубок* (Ю. Янов., II, 1958, 47); *Хаєцький, маючи напроцуд тонкий слух, завжди перший ловив нарастаючий свист снаряда або шавкотіння важкої міни* (Гончар, III, 1959, 47); // *Одержувати, заробляти що-небудь. Як дбаш, так і маєш* (Барв., Опов., 1902, 7); *Він один щодня здіймав панові п'ятдесят-шістдесят тонких рун. За кожне руно мав по дві з половиною копійки* (Стельмах, I, 1962, 43); // *Здобути освіту, чин і т. ін. То родом з Глухова, юриста, Він має чин канцеляриста* (Котл., I, 1952, 251); — *Пробачте, — сказав Борковський, — але як же ви, не маючи освіти і військової підготовки, можете працювати в чині командира бригади?* (Довж., I, 1958, 201); *Мати досвід.*

Мати вигляд когось, чого, який — виглядати якимось чином, бути схожим на когось, щось. — *Панно Анельо! Вона біжить поперед мене, наче не чує і має вигляд миші, що хоче шуснути в шпарку* (Коцюб., II, 1955, 266); *Вся його невисока, вузлувата постать мала вигляд дубового окоренка* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 8); **Мати в собі що** — характеризуватися, відзначатися чим-небудь. — *А то отак як проманіжите ви нашого*

брата не раз та не два — не то чужому, своєму не повіре [повірить]. Що найкращого має у собі, і те заховає на самий спід (Мирний, III, 1954, 280); *Загальне бенкетування мало в собі щось чарівниче* (Довж., I, 1958, 228); **Мати зв'язок (спільність) з ким — чим** — бути пов'язаним з ким-, чим-небудь. *Лишився біль у серці та безталання — і більш нічого... Ах, правда: лишилась ще глуха ненависть до всього, що зветься паном, що має спільність з школою, наукою, з законом...* (Коцюб., I, 1955, 228); *Я під сурдинку кажу Севу кілька зайвих слів, що не мають зв'язку з моєю пропозицією* (Ю. Янов., II, 1958, 44); *Комедійний характер нічого спільного з розумовою неадаптивністю не має* (Довж., I, 1958, 21); **Мати значення (вагу)** — бути важливим, значущим для когось, чого-небудь. *Що не кажи, а ці свята, цей свят-вечір, маланки, ці колядки й щедрівки мають для мене значення* (Коцюб., III, 1956, 128); *У кожній роботі велику вагу має не тільки її зміст, а й те — як той зміст вироблено* (Мирний, V, 1955, 396); **Мати ймення** — називатися. [Е л е а з а р:] *І сміхом обізвалися дозорці: — Хіба як-небудь зветься ще руїна? Хіба ще ймення має дика пустка?* (Л. Укр., II, 1951, 140); **Мати право на що і з інфін.** — бути в стані, у змозі робити що-небудь. — *Якось не смію йти межі пани. — Ти, газдине, дурна, ти за свої гроші маєш право* (Стеф., I, 1949, 167); **Мати репутацію когось, яку** — вважатися ким-, чим-небудь. *Молодий капітан мав репутацію відважного офіцера* (Гончар, III, 1959, 195); **Мати розум** — бути розумним, розважли-вим. *Людей питай, а свій розум май* (Номис, 1864, № 6143);

◇ **Мати голову на в'язах див. голова; Мати за душею див. душа; Мати під ногами (під собою) ґрунт див. ґрунт; Мати серце див. серце; Мати силу див. сила; Не мати собі рівного** — бути найкращим, найбільшим і т. ін. з-поміж усіх. [Г е л е н:] *Я рівного собі не маю тут з-поміж усіх владарів і героїв* (Л. Укр., II, 1951, 300); *Слухаючи Хому, можна було подумати, що цей гвардійський стрілецький полк.. не має собі взагалі ніде рівного* (Гончар, III, 1959, 404); **Що маєш сили (дүху)** — з усієї сили, щосили. *А ти пляшки, Грицьку, й чарки Троци, що маєш духу!* (Г.-Арт., Байки., 1958, 137); *Бий тільки об камінь [мурену] що маєш сили, бо вкусить, наче собака* (Коцюб., II, 1955, 416).

2. також без додатка Уживається на означення того, що хто-, що-небудь є в чийому розпорядженні, користуванні, а також указує на наявність чогось у когось у певний момент, період. — *Держи! Лови! Маємо! Держимо! — розносилося по тихій погоді уночі. Схопили Кармеля* (Вовчок, I, 1955, 362); [Д е ї ф о б:] *Та що се, невже моя сестра служниця не має, що й не докличешся нікого?* (Л. Укр., II, 1951, 278); *Вівці мають маленькі голосні дзвіночки на шиях...* (Гончар, III, 1959, 59); // розм. Зазнавати покарання, докорів і т. ін. *Люди хотіли голіруч землю узяти, а тепер мають: хто їсть сиру, хто копає її в Сибірі...* (Коцюб., II, 1955, 233).

Мати багато роботи — бути дуже зайнятим. *Сестра мала, видимо, багато роботи, бо щохвилини бігала в кухню* (Коцюб., II, 1955, 357); **Мати під рукою див. рука; Мати слово** — діставати право виступити на зборах, засіданні тощо. [Г о л о с п о к л и к а ч а:] *Руфін Емілій має слово* (Л. Укр., II, 1951, 533); — *Слово має товариш Кузнецов* (Головко, II, 1957, 463); **Мати справу (діло) див. справа, діло; Мати час** — розпоряджатися вільним часом для виконання чогось; встигати зробити щось. — *Не той ще вік ваш, щоб бога пильнувати: ще матимеш час, — не зараз вам умирати* (Вовчок, I, 1955, 102); *Не забуть, як панство хижє П'ятами ки-*

вало, Озирнутися на Київ і часу не мало (Шпак, Вибр., 1952, 82).

3. у сполуч. з назвами стану та дії. Перебувати в стані, виконувати дію, на які вказує іменник у знах. відмінкові. .. коли процес праці досяг хоч би деякого розвитку, він має вже потребу в оброблених засобах праці (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 181); — Хто гонить? За що? — Не питайте! Все вам скажу потому, а тепер майте милість, сховайте мене, бо може бути смерть моя (Фр., VIII, 1952, 371); Як парость виноградної лози, Плакайте мову.. Не майте гніву до моїх порад І не лінуйтеся доглядати свій сад (Рильський, III, 1961, 211); // Виявляти певні почуття, переживати щось. Були Латинці дружні люди і воювались мали хіть (Котл., I, 1952, 190); Гой ги! вороги! Ми не маєм ваги, Наша воля й слава (Шевч., I, 1951, 200); // від кого. Бути об'єктом певної дії, відчувати чиясь ставлення. — Не сподівалась я од вас, козаків, таку собі наругу мати! (Вовчок, I, 1955, 24); Мар'янові хочеться схлинути від цієї людської ласки, яку має від ученої людини (Стельмах, I, 1962, 30).

Мати вплив — впливати. Ця невеличка робота.. виявлятиме — який має вплив на душу людську краса світова (Мирний, V, 1955, 386); **Мати надію** — надіятися, сподіватися. Не огледимось, як і рік мине, — майте надію (Барв., Опов., 1902, 84); **Мати певність** у чому — бути впевненим у чомусь. Я збираюся до Криворівні, але чи не стане що на перешкоді, не маю певності (Коцюб., III, 1956, 432); **Мати попит** — користуватися попитом (переважно про товари). Радянські товари мають попит; **Мати спокій** — бути спокійним, не турбуватися; **Не мати спочінку** — не відпочивати. Летить голуб понад полем, Спочинку не має, І долини, і діброви, І луги минає (Гл., Вибр., 1951, 171); **Не мати сумніву** в чому — не сумніватися, бути впевненим у чомусь. Брянський маленькими білими руками ввігнався в кременистий бруствер і легко вилетів наверх, не оглядаючись на бійців, наче не мав найменшого сумніву, що й вони зроблять те саме (Гончар, III, 1959, 118).

4. у сполуч. з абстр. ім. та інфін. Перебуваючи в стані, на який указує іменник у знах. відмінкові, виконувати дію, виражену наступним інфінітивом. Кружляють, вурчать моторами юнкерси. Вони ще мають змогу сідати на міському іподромі (Гончар, III, 1959, 247); Мати сміливість висловити свої припущення.

Мати намір (думку і т. ін.), з інфін. — намірятися щось зробити. Має намір [Іван] викрасти поламаний віз (Март., Тв., 1954, 221); — Щоб не мав і думки вбивця потай навіть порадити з свого ганебного злочину, ..прошу вас: коли вже загинув мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому (Довж., I, 1958, 92).

◇ **Мати честь**, з інфін., заст. — бути гідним щось зробити. [Крикун:] Редакція столичної газети, яку я маю честь представляти, доручила передати вам, товаришу командуючий фронтом, ..гаряче поздоровлення (Корн., II, 1955, 9).

5. за кого — що, розм. Вважати когось, щось ким, чим-небудь. Голова, як мав Дениса за чесного, то і не сказав, як він було проговорився (Кв.-Осн., II, 1956, 417); Селяни.. не мають за гріх одного діла: возити в неділю.. снопи (Н.-Лев., II, 1956, 275); [Они с я:] Чули? За темну дівку мене має [пані Людмила]. Коровою хоче підкупити (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 37).

◇ **Мати за щось** кого — поважати, цінувати когось. Дуже було йому прикро, що люди його мають за щось, коли він у своїй думці не варт був нічого (Март., Тв., 1954, 278).

6. з інфін. Уживається на означення того, що хтось повинен робити (зробити) що-небудь. — Що маємо робити? Як маємо бути? Де його шукати маємо? — пита стара Кармелиха молодої невістки (Вовчок, I, 1955, 356); Давид сидів кінець стола, рився в книжках і виписував якісь цифри, помітки на клптику паперу (мав же сьогодні в хаті-читальні робити доповідь про міжнародне становище) (Головко, II, 1957, 121); // Бути змушеним через обставини робити (зробити) що-небудь. — Чортзна-що робиться! — занепокоївся тамбовський губернатор.. — Чому я, губернатор, маю дізнаватись останнім, що в мене в губернії об'явився вчений? (Довж., I, 1958, 396); // Збиратися, намірятися що-небудь робити (зробити). Як в північ самую глухую Еней лиш тільки мав дрімать, Побачив хмару золотую (Котл., I, 1952, 212); Поки формувався поїзд, яким вони мали їхати до столиці, Ніколає та Кодру пішли вулицею невеличкого містечка (Чаб., Балкан. весна, 1960, 445); // Уживається для творення форм майбутнього часу дієслова. [Л ю б о в:] Так все здавалось, немов щось має статись недобре у нас (Л. Укр., II, 1951, 48); Стріваю молодицю з повними відрами (се ж має пощастити — народ каже) (Барв., Опов., 1902, 378).

Має бути: а) (що) повинно щось відбутися, настати. Обід мав бути далеко пізніше (Л. Укр., III, 1952, 666); Цього дня мало бути велике свято для жителів острова, де жили ескімоси (Трубл., I, 1955, 287); б) (хто) хтось повинен прийти, прибути куди-небудь чи бути присутнім десь. [Л у к а ш:] Чи тут ніхто не був без мене? [К и л и н а (шорстко):] Хто ж би тут бути мав? (Л. Укр., III, 1952, 259); в) (що) повинно щось міститися де-небудь. Через тиждень прилетів у Гетьманське посередник Кривинський, та прямо в предводительську канцелярію, де мала бути управа (Мирний, II, 1954, 269).

◆ [І] гадки (в гадці) [собі] не мати див. гадка; **Мати зуб** (зуба) див. зуб; **Мати на думці** див. думка; **Мати на меті** (метію) див. метя; **Мати на бці** (на прикметі) див. бко; **Мати на увазі** див. увага; **Мати поняття** (уявлення) про кого — що — уявляти собі когось, щось. Ви не маєте поняття, яка тут страшенна спекота (Л. Укр., V, 1956, 14); — Ти масиш уявлення про нашу передову? — глухо запитав Черниш (Гончар, III, 1959, 401); **Мати рацію** — бути правим, діяти, думати правильно, слушно. [О л і з а р:] Ех ви, ясновельможні дикуни! Боїтеся Кармелюка — і маєте рацію! (Вас., III, 1960, 446); Тимоха Невкипілий цілковиту має рацію: повернуться фронтовики з війни, одразу наведемо лад (Головко, II, 1957, 511); **Мати руку** див. рука; **Не мати нічого** проти кого — чого — не заперечувати проти когось, чогось. Я не маю і не матиму нічого проти Вашого заміру пустити у люди «Серед степів» .. в збірникові (Мирний, V, 1955, 403); **От тобі [й] маєш!** — уживається для вираження подиву або незадоволення з приводу чогось. Роман позивав Семена за позичені гроші. Семен так і вдарився руками об поли. — От тобі маєш! **Що ж це за диво?**.. (Коцюб., I, 1955, 127); **Чорт (кат, біс) має див. чорт.**

МАТИ-Й-МАЧУХА, п, ж. (*Tussilago* L.). Те саме, що підбіл; мачушник. На ще вогких пагорках, на схилах, зацвіли наші перші весняні квіти — мати-й-мачуха. В неї квітки яскраво-жовті, ніби краплини вранішнього сонця (Коп., Як вони.., 1961, 6); Цікаво придивитися до дрібних жовтих квітів підбілу. Ввечері та в погану погоду вони закриваються.. Зверху листок голий і холодний на дотик, а знизу — вкритий волосинками, теплий. І це дало рослині ще й іншу відому назву — мати-й-мачуха (Веч. Київ, 25.III 1961, 4).

МАТИСЯ, маюся, маєшся, *недок.*, *розм.* 1. Бути наявним у когось. *А малась воля, малась сила, Та силу позички зносили, А воля в гостях упиласть Та до Миколи заблудила...* (Шевч., II, 1953, 47); *Щороку, як не гірко було, а до куті і шматок риби мався, і пироги* (Мирний, III, 1954, 24); *Вони [безсмертники] давно вже втратили життя. В них згасло все, що тільки малось* (Олесь, Вибр., 1958, 52); // *безос.* *Тобі того бажается, чого дома не мається* (Номис, 1864, № 5347).

◇ **Матися на обережності (на бачності)** — остерігатися, бути обережним. *Зрадлива дівчина, очевидячки, тільки й чатувала, аби стягти хустину з шиї. Та Іон мавсь на обережності* (Коцюб., I, 1955, 235); — *Не забудь, що я тобі сказав, і майся на бачності!* (Фр., VIII, 1952, 369); **Матися напogотіві** — бути готовим до чогось. [Я к и м:] *Мене послав [Хмельницький] оповіщати, щоб люди напogотіві малися, і скоро гасло буде, — зараз бралися до зброї* (Гр., II, 1963, 543); **Мається (малося) на думці (на увазі)** — хтось думає (думав), гадає (гадав); є (було) предметом думки; передбачається (передбачалося).

2. Те саме, що **жити** 3. *В холоді, голоді вік тобі матися, Жить старцюванням одним* (Стар., Вибр., 1959, 34); *Тесть був чоловік небагатий, але мався трохи ліпше, ніж мій небіжчик тато: мав пристойну хатину, двадцять соток одного поля, а найголовніше — коня* (Мур., Бук. повість, 1959, 4); // *Почуватися* (про стан здоров'я, настрої і т. ін.). *Я маюся досить добре. Кашель ще не перестав, але вже не сильний. Ще не купуюсь, але, може, з неділі доктор pozwoliть. На вид значно поправилась* (Л. Укр., V, 1956, 364).

Майся (майтеся) гаразд — будь здоровий, будьте здорові, живи (живіть) у добрі, хай тобі (вам) щастить. — *Майтеся гаразд, дітки. Майтеся гаразд, люди добрі* (Стельмах, Над Черемошем., 1952, 170); **Як ся маєш (маєте, має і т. ін.)?** — як живеться тобі (вам і т. ін.), як справи твої (ваші й т. ін.)? [В и б о р н и й:] *Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?* (Котл., II, 1953, 19); *Іван підійшов до старого гуцула і голосно привітався: — Здоровенькі були, діду Лук'яне! Як ся маєте?* (Мур., Бук. повість, 1959, 29); [О р л е п к о:] *Як ся має твоя небога — як її? Еге, — Настя!* (Коч., II, 1956, 546).

3. з ким — чим. *Мати клопіт, мороку з ким-, чим-небудь. Ніякого в нього [Віктора] підходу до.. дівчат.. Ох, малася ж я з ним!* (Речм., Твій побратим, 1962, 5).

4. з інфін. Уживається для позначення того, що повинно відбутися, настати. *В Ірландію мався прибути корабель, Що лицарів віз в Палестину* (Л. Укр., I, 1951, 356); // *безос.* *Вдалося схилити правління на ґрунтовну механізацію ферм. Малося почати з автоматичного доїння* (Д. Бедзик, Серце., 1961, 85).

Малося б́ути чому — повинно було щось бути. *Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колись малося бути вусам* (Мирний, II, 1954, 32).

5. за кого — що, рідко. Вважатися ким-, чим-небудь. *Всі [шляхтичі] звернули увагу на таке в лицарськiм колі зухвальство — на оборону.. схизматок, які у вельможної шляхти мались за.. принижені тварі* (Стар., Облога., 1961, 26); // *ким.* *Доводитися, бути. Він забув, що батьком мався цій дівці* (Ле, Вибр., 1939, 113).

МАТИЦЯ, і, *ж.* Громадське культурно-освітнє товариство в південно- й західнослов'янських країнах ХІХ — початку ХХ ст.

МАТІНКА, и, *ж.* Пестл. до **мати**¹ 1. *На муріжку [моріжку], серед двора, Гуляла дітвора; Гостинчики*

переглядала, Що матінка понадавала (Гл., Вибр., 1951, 152); — *Не раз ридала матінка моя, коли на мене їй жалілись люди* (Фр., ХІІІ, 1954, 62); *Тяжка вага гіркого життя тебе [хлібороба] придавила: податками тебе примучено, важкою працею прикручено, землею-матінкою обділено!..* (Мирний, ІІІ, 1954, 66); *Треба йти надвечір. Поки схаменуться [фашисти] — ніч-матінка все крилом своїм покриє* (Збан., Сдина, 1959, 367); // *Уживається як ласкаве звертання до старшої віком жінки. [М а р і я:] Марфо Семенівно! Яка ж я рада, що ви приїхали. Здрастуйте, матінко наша!* (Лев., Марія, 1953, 32).

◇ [Ой, ох] **матінко [моя, рідна]!** — уживається як вигук для вираження почуття страху, радості тощо. — *Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко, коли б там не огледілись іще за мене!* (Вовчок, I, 1955, 110); *Півнівська Галька пальцем колупала вже стіну біля вікна, так цілий шмат глини й одпав. Кричала до дівчат: — Ой, матінко ж моя! Та ви подивіться!* (Головко, II, 1957, 97); **Різати правду-матінку див. різати.**

МАТІНОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **матінка**. — *Ой матіночко, серденько! Пустить мене на буряки, — сказала Василина до матері* (Н.-Лев, II, 1956, 30); *Ой не можу, матіночко, за нелюбом жити* (У. Кравч., Вибр., 1958, 122).

МАТІНЧИН, а, е. Прикм. до **матінка**; належний матінці. *А скільки тихого плачу у тій пісні! Щось у лісі гукає — Дочка матір шукає. Найшла ж вона ялину — Матінчину могилу...* (Морд., I, 1958, 88).

МАТІЮЛА, и, *ж.* (*Matthiola R. Вг.*). Трав'яниста декоративна рослина з дрібними бузковими квітками, що розкриваються вночі й мають сильний приємний запах; нічна фіалка. *Матіюла (нічна фіалка). Одна з найбільш улюблених населенням квіткових рослин. Висівають її найбільше біля хат, шкіл, лікарень, санаторій, бо вона дуже гарно пахне, особливо ввечері* (Озелен. колг. села, 1955, 212); *Матіюла квітла на грядках — .. І лила лукаво-ніжний пах* (Рильський, I, 1960, 304).

МАТІР, тері, *ж.*, *заст.*, *уроч.* Мати (див. **мати**¹). *Вкладає матір в руки сина спис: — На захист краю зброю ти підніс, — Як вірний син, служи ж тепер всякчас Своїй землі, цій матері всіх нас* (Бажан, I, 1946, 301); *Три тижні про Романа не було чуток, три тижні передчасно зігнута матір примарою никала по селі* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 210).

МАТІРКА¹ див. **матірки**.

МАТІРКА², и, *ж.* Коноплі з жіночими квітками, що дають насіння та з яких виробляють грубе волокно. *Мотрі на осінь ніби легшає трохи: хатня робота — спочинок, а надворі — прихватком тіпає плоскінь або матірку* (Мирний, II, 1954, 110); *Рослини конопель з чоловічими квітками називаються плоскінь, а з жіночими — матірка* (Техн. культ., 1956, 127); *Літа огорнули вас, обліпили клопоти, як насіння обліплює дозрілу матірку на підметах* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 75).

МАТІРКІЙ, рок, *мн.* (одн. **матірка**, и, *ж.*), *розм.* Матері. *І що то вже за мати була! Між матірками — навидовижу мати!* (Стор., I, 1957, 56); — *Е, діду! Сказано, молоде, зелене та ще й в розкошах виросло, що воно розуміє? Хіба то воно винне? Матірки та батьки не вчать, а самі дитинята нічого собі, не злі* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 89).

МАТІРКУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *перех.* і *неперех.*, *розм.* Те саме, що **матюкати**, **матюкатися**. *Став мене матіркувати* (Сл. Гр.); *Скажу тільки, що лаялись страшенно: ..тут кляли й матіркували у все, в що хочете: в хрест, віру, богородицю, душу, ворота і навіть свічку...* (Коцюб., I, 1955, 257).

МАТІРНИЙ, а, е. Зробл. з матірки (див. **матірка**²). Матірне полотно.

МАТІРЧИН, а, е, розм. Прикм. до **матірка**¹; належний матері.

МАТКА¹, и, ж. 1. Плідна самиця в тварин. Ласкаве телятко дві матки ссе (Номис, 1864, № 3302); — Ви розумієте, пане міністре, що треба провадити добір жеребців та маток, щоб виробити добру кавалерійську породу для нашої великої рівнини (Ю. Янов., II, 1958, 114); В кошарі роблять індивідуальні клітки для утримання маток з ягнятами в перші дні після окоту (Колг. Укр., 5, 1961, 37); // Найбільша, єдина на всю сім'ю бджола, що відкладає яйця. Парубки і діти обступили кругом музик, неначе бджоли обсіли матку (Н.-Лев., II, 1956, 122); Найбільша в сім'ї бджола з довгим і вузьким черевцем називається маткою (Зоол., 1957, 62).

2. діал. Мати (див. **мати**¹ 1). [І в г а:] Уже як чужа матка, то гірше ніж чужа хатка... (Мирний, V, 1955, 236).

3. анат. Внутрішній статевий орган жінки та самиці тварини, у якому розвивається зародок. У дівчаток швидко росте матка, яка в 13 років майже досягає розмірів матки дорослої жінки, а в 16 років вона остаточно оформляється (Шк. гігієна, 1954, 103); З яйцепроводів запліднене яйце попадає в особливий орган — матку, де розвивається зародок (Зоол., 1957, 140).

4. діал. Жила (див. **жіла**¹ 3). Воскова жила, чи матка, як звали її ріпники, оказалась нечувано великою і багатую (Фр., VIII, 1952, 411).

5. діал. Матірка (див. **матірка**²) — У хаті у них нікого не було.. Пішли маток тягати: опізнались помочити (Барв., Опов., 1902, 380).

МАТКА², и, ж. Зменш. до **мата**. Приходить вона [знама] в село страшною хуртовиною.. Люди аж перелякалися. Давай матки плести; ну запинати вікна й двері, щоб не перся мороз у хату... (Мирний, II, 1954, 110); Катря лежить майже весь час сама в хаті. На новій матці, вкрита білим рядом (Л. Янов., I, 1959, 393); Він мовчки пройшов слідом за Давидом Марковичем до цеху, старанно витерши перед тим ноги об солом'яну матку, що лежала на порозі (Шовк., Інженери, 1948, 322).

МАТКОВИЙ, а, е, анат. Прикм. до **матка**¹ 3. Маткова шийка; Маткова кровотеча; // Признач. для огляду, дослідження матки. Маткове дзеркало; Матковий зонд.

МАТЛЯТИ, яю, яєш, недок., чим, розм. Те саме, що метляти; теліпати. Вітер холодний корогами матляв (Тесл., 3 книги життя, 1949, 83); — Ти не галасуй, не матляй перед ним [собакою] пеленою (Гончар, Таврія, 1952, 22).

МАТЛЯТИСЯ, яється, недок., розм. Те саме, що метлятися; теліпатися. Біля боку висіла шабля в срібній піхві, а за плечима матлявся булдимок [коротка гвинтівка] (Стор., I, 1957, 334); В руках у Лукаша згорнута кловня, на дні якої ворухиться риба, на поясі матляється ніжик (М. Ол., Леся, 1960, 111).

МАТНАТИСЯ, ається, недок., діал. Метлятися, теліпатися. Почимчикувала [дівчина] житами, тільки одержана матнається... (Мирний, II, 1954, 72).

МАТНИСТИЙ, а, е. З великою матнею (про штани). Одітий [син Гамзи] по-простому, по-міщанському, — у каптані, у матнистих штанях, у червоній сорочці на випуск (Мирний, IV, 1955, 183); Його висока й надміру тонка постать здається надто незграбною в широких матнистих штанях (Кол., На фронті.., 1959, 63).

МАТНЯ, і, ж. 1. Середня частина невода у вигляді вузького, довгого мішка, куди потрапляє риба під час ловлення. Вислизнувся, як піскар з матні (Номис,

1864, № 5766); Матню витягли на самий берег: там дуже борсався дельфін, чи морська свиня (Н.-Лев., II, 1956, 229); Матня невода швидко наближалась до берега. У вічках стриміли щуки, біла риба, лини, оселедці (Десняк, Десну.., 1949, 455).

2. перен. Про важкі обставини, скрутне становище; тенета. Іванчук розглядає присутніх. Зупиняє свої очі на Орестові. І цей не прийде йому на допомогу? Що ж, доведеться знову самому виплутуватися з матні (Вільде, Повнол. діти, 1960, 229).

3. Частина штанів, де сходяться холоші. — Згадай, який прийшов до мене, Що ні сорочки не було; ..Мав без матні одні холоші, І тільки слава, що в штанах (Котл., I, 1952, 82); В червоних штанях.. Матнею уличю мете, Іде козак (Шевч., II, 1953, 36); Вилетів один танцівник, пішов навприсядки, замітаючи землю матнею (Тулуб, Людолови, I, 1957, 47).

МАТОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до **матувати**; // у знач. прикм. Всі вони [фотоапарати] виготовлені за однією принциповою схемою, для якої характерна наявність об'єктива, затвора, ..видаювача чи матованого скла (Знання.., 3, 1966, 21).

МАТОВИЙ¹, а, е. 1. Позбавлений блиску, глянцею: протилежне блискучий 1. Марта зблідла. Очі її з блискучих стали матові (Н.-Лев., I, 1956, 384); Матовим сріблом біліють дахи на будинках (Л. Укр., I, 1951, 163); Знаєте ви білі рожі? Ті звичайні, ..котрих листки ані не улискуються [виліскуються], ані не колють, а так собі — звичайні, матові (Коб., III, 1956, 9); Хукав [Т. Шевченко] на вкрите лаком місце. Лак від дихання ставав на короткий час матовим (Ільч., Серце жде, 1939, 134); // Неясковий, тьмянний (про світло, освітлену поверхню). Хмари вганяють по небі. Світло місячне стає раз ясне, то знов матове (Стеф., II, 1953, 45); // Блідий, без рум'яння (про обличчя). Темно-руське волосся [Ядзі] прекрасно гармоніювало з її білим матовим лицем і темно-голубими очима (Кобр., Вибр., 1954, 89); Чорне волосся [судді Дубровського] ..посивіло на висках, а чорні, довгі вилискуваті вуси спускаються вниз.., відтіняючи матову білість рівно виголеного обличчя (Коч., I, 1956, 117); // перен. Приглушений, нерізкий (про звуки, голос). Стримуючи ридання, на матовому грудному тембрі закінчила [М. Заньковецька] фінальну сцену невеликим монологом (Минуле укр. театру, 1953, 110); Матовий голос.

2. Непрозорий, укритий матом (див. **мат**² 2) (про скло та скляні вироби). Колись у тім віконці були шиби з грубого, матового скла (Фр., VII, 1951, 20); Чисті білі стіни. Під стелею — красива люстра з матовими плафонами (Ткач, Арена, 1960, 29).

МАТОВИЙ², а, е. Стос. до **мата** (див. **мат**¹). Король і слон або король і кінь не можуть створити матової позиції (Перша книга шахіста, 1952, 54); Матова ситуація.

МАТОВІСТЬ, вості, ж. Якість за знач. **матовий**¹. Матовість білка поступалася для яскравого райдужного кругляка зіниці (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 182); — Це біле убрання не цілком біле і нагадує якусь матовість, саме таку, як її цера [колір обличчя] (Коб., III, 1956, 387); У тембрі з'явилась якась матовість з невеликою хрипкістю (Збірник про Крощ., 1955, 262).

МАТОВО. Присл. до **матовий**¹ 1; без блиску, тьмяно. У видолінку матово темніла вода (Стельмах, Правда.., 1961, 349); Тихий рожевий світ обливав її чудове, матово біле лице та руки (Н.-Лев., IV, 1956, 7).

МАТОНЬКА, и, ж. Пестл. до **мати**¹ 1. Він [син] летить до матоньки Старої (Пісні та романси.., II, 1956, 159).

МАТОРЖЄНИК, а, ч., діал. Корж із маком. — Оце напхала мішок харчів для себе й погонича: і хліба й паляниць, .. напекла маторжєників (Н.-Лев., I, 1956, 575); Коли настала пора підкріпитись, Оленчук нагодував офіцера з власного вузлика, поділившись із ним домашніми затверділими маторжєниками (Гончар, II, 1959, 37).

МАТОЧИНА, и, ж. Середня частина колеса у возі з отвором для осі та гніздами для спиць. Вода досягала до маточин коліс. Коні просто брели в воді (Н.-Лев., II, 1956, 390); Старші господарі очима знавців оглядають колесо, придивляються, чи добре стягнув обруч дзвони, чи ввійшла на своє місце кожда спиця, чи міцно стоїть маточина (Фр., IV, 1950, 189); Колеса загрузли по маточини, а конячина така, що її з-за полудрабка не видно (Кол., Терен., 1959, 130); // Середня частина машинового колеса з отвором для осі, вала тощо. При роботі зубчастого колеса в машині отвір у маточині служить для установки його на вал (Фрез. справа, 1957, 205); Маточини передніх коліс автомобілів.. установлення на двох конічних роликів підшипниках (Підручник шофера., 1960, 227).

МАТОЧКА, и, ж. 1. Центральна частина квітки покритонасінних рослин, що є жіночим органом їх розмноження. Квітки у льону-довгунця правильні, дрібні.. Маточка складається з п'ятигніздової зав'язі й п'ятьох стовпчиків з приймочками (Техн. культ., 1956, 11); Я вже вивчала ботаніку і тому легко знаходила і тичинки і маточки (Чаб., Стоїть явір., 1959, 41).

2. діал. Пестл. до **матка**¹ 2. Та немає тих крамарок, що продають ріднесеньких маточок (Сл. Гр.).

3. діал. Хрещена мати. Казка починається за одного бідного чоловіка, котрий мав дуже багато дітей. Ціле село було у нього батечками і маточками (Калин, Закарп. казки, 1955, 73).

МАТОЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до **маточка** 1. Квітки [жостеру] жовтувато-зелені, тільки тичинкові або тільки маточкові, і ті й другі найчастіше на різних особинах (Лікар. рослини., 1958, 101).

МАТОЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **матка**¹ 1. Важливою умовою збільшення виробництва молока й м'яса є зростання маточного поголів'я (Ком. Укр., 6, 1961, 22); Дедалі більшого значення набирають такі продукти бджільництва, як бджоляна отрута, маточне молочко (Наука., 8, 1960, 38).

2. спец. Такий, від якого походить або в якому народжується, утворюється що-небудь. Для кращого куцання маточних рослин пагони, які утворилися в перший рік, зрізують (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 228); Маточний куц; Маточний розсіл; // Признач. для вирощування чогось. Маточна ділянка; Маточна плантація.

МАТОЧНИК, а, ч. 1. Велика комірка у вулику для виведення бджолої матки. Коли маточник запечатано, нові бджоли обліплюють його з усіх боків своїми тілами (Бджолн, 1955, 42); У найбільших комірках — маточниках, що мають жолудеподібну форму, розвиваються самки [бджіл] (Зоол., 7, 1957, 62).

2. Пристосування, яким ловлять бджолину матку під час роїння та підсаджують її в безматочний рій.

3. Приміщення, де тримають маток домашніх тварин. Торік побудували свинарник-маточник з опаленням (Хлібороб Укр., 5, 1965, 4).

4. Рослина, що використовується для вирощування нових рослин. Маточники килимових рослин зберігають протягом зими в теплицях на стелажах при температурі 15—17° (Озелен. колг. села, 1955, 218).

5. Те саме, що **шкілка** 3. Відсадки [агросу] вкорі-

нюють у спеціальних маточниках (Колг. енци., I, 1956, 20); Кримська дослідна станція садівництва також розширила маточник карликових підщеп до 6,5 гектара (Колг. Укр., 11, 1958, 38).

6. діал. Барліг (у 1 знач.). Всі догадалися: свій маточник ведмідь Покинувши, в ліси як гість до них заглянув... (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 114).

МАТРАЦ, а, ч. М'яка товста підстилка для лежання. По один бік кімнатки стояло просте ліжко, по другий бік стояв тапчан з матрацом (Н.-Лев., IV, 1956, 280); Завалені стіни фасадів творили грубий шар спресованих балок, матраців, ..залізних ліжок (Коцюб., II, 1955, 402); Від причілка й задньої стіни його [підвищення] вкривали матраци й килими, щоб спати і сидіти на ньому (Тулуб, Людолови, I, 1957, 291); // Частина ліжка або дивана з дерев'яним каркасом і пружинами всередині, яку можна знімати. Пружинувий матрац.

МАТРАЦИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **матрац**. Лежанка була тепла, прикрита м'яким матрациком, і Семенові приємно було витягнутися на ній, щоб дати волю своїм мріям (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 24).

МАТРАЦНИЙ, а, е. Прикм. до **матрац**. Матрацна тканина; // Який виготовляє матраци. Матрацний цех.

МАТРАЦНИК, а, ч. Робітник, що виготовляє матраци.

МАТРАЦНИЦЯ, і, ж. Жін. до **матрацник**.

МАТРАЦОВИЙ, а, е. Прикм. до **матрац**. Матрацові пружини.

МАТРИГАН, у, ч., діал. Беладонна. Він знав вже багато. Умів знаходити помічне зілля — одален, матриган і підойму (Коцюб., II, 1955, 307).

МАТРИКУЛ, а, ч. Те саме, що **Залікова книжка** (див. **заліковий**). Трійка студентів зайшла в аудиторію.. Підійшовши до столу, всі троє поклали матрикули (Собко, Стадіон, 1954, 271); Шульга поставив у матрикулі Нерчина «відмінно» (Рибак, Час., 1960, 173).

МАТРИМОНІАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Пов'язаний з одруженням, подружнім життям; шлюбний. Другим ударом по її матримоніальних планах був несподіваний продаж дачі в Хімках (Дмит., Розлука, 1957, 24); Матримоніальне оголошення.

МАТРИЦЮВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. **матрицювати**. Матрицюванням виготовляється необхідна кількість стереотипів для друкування тиражу (Наука., 9, 1968, 24).

МАТРИЦЮВАТИ, юю, юєш, недок. і док., перех., спец. Робити матриці чого-небудь. Матрицювати набір.

МАТРИЦЯ, і, ж., спец. 1. Штамп із витисненням у ньому заглибленням, що точно відповідає формі оброблюваної деталі. Матриця.. — заглиблена форма для виливання літер (букв) набору, для виготовлення набору в наборних машинах, для видавлювання.. монет, медалей, штемпелів тощо (Курс фізики, III, 1956, 123); З X ст. почав розвиватися спосіб тиснення срібла й золота на спеціальних штампах — матрицях (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 418); Робота на пресі виявилась складнішою, ніж вона гадала. Знати, як міняється матриця, як підтягти гайку, — це ще не все (Ткач, Крута хвиля, 1954, 175).

2. Картонна форма, яку знімають із набору й використовують для відливання стереотипу в друкарні. З Москви матриці «Правди» за середу запізналися (Автом., В. Кошик, 1954, 278).

3. Сукупність математичних величин, певним способом розміщених у прямокутній таблиці. Теорія матриць; Квадратні матриці.

МАТРИЧНИЙ, а, е, спец. Прикм. до **матриця**. *Матричний прес; // Признач. для матриць. Матричний картон.*

МАТРИАРХАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до матриархату. *Жінка у трипільських племен відігравала важливу роль у господарстві й займала високе становище в суспільстві. Трипільські племена були матриархальними (Іст. УРСР, I, 1953, 20); Матріархальний рід.*

МАТРИАРХАТ, у, ч. 1. Форма первісного родового суспільства, у якій родові групи утворювались за спорідненістю по жіночій лінії та з керівною роллю в них жінки. *Спорідненість у родових общинах велась по материнській лінії. Тому початковий етап родового ладу був за своїм характером материнський (матріархат) (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 20); Культ богині в образі жінки бере початок із сивої давнини матріархату (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 50).*

2. перен., ірон., жарт. Про стан у родині, коли всім керує жінка. *У родині Горобців панував повний матріархат (Зар., На.. світі, 1967, 15).*

МАТРОНА, п, ж. У стародавніх римлян — знатна, поважна заміжня жінка, мати родини. [П у б л і й:] *Моя жона, як сам ти знаєш, сувора звичаєм. Воно то правда, що жінці, ще й матроні, випадає на кожний крок свій уважати пильно (Л. Укр., III, 1952, 171); Вона сиділа поперед усіх, пишнотіла, велична .. і справді чимось скидалась на.. матрону (Збан., Малин. дзвін, 1958, 40); // перен., заст. Про старшу віком жінку, що користується загальною повагою. — Регінко, сидай тут коло мене, — сказала поважна матрона, відома Начкові горожанка міста Львова, пані Дреліхова (Фр., VI, 1951, 227).*

МАТРОС, а, ч. Моряк, що не належить до командного складу судна; у військовому флоті — рядовий. *Матрос, Таки земляк наш з Островної, На вахті стоя, Журився сам собі чогось (Шевч., II, 1953, 85); На помості корабельнім розгорілося багаття, то матроси розпалили, щоб заклакні руки гріти (Л. Укр., I, 1951, 310); Всім хотілось послухати, а хоч побачити сміливих матросів, які перші у флоті підняли повстання (Панч, В дорозі, 1959, 155).*

МАТРОСИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **матрос**. *Загальмувала легкова машина. З неї вискочили капітан.. і водій — молоденький круглолиций матросик (Ткач, Крута хвиля, 1956, 84).*

МАТРОСІВ, сова, сове. Прикм. до **матрос**; належний матросові. *Матросова пісня нагадала йому [Т. Шевченкові] рідну пісню про сірому-сироту (Мирний, V, 1955, 305).*

МАТРОСКА, и, ж. Формена блуза матроса з великим виложистим коміром особливого крою. *І я вже знав: це тільки наш, Весь загорілий екіпаж У кітелях, в матросках чистих, Де вся команда, як брати (Мал., За.. морем, 1950, 66); Мріяв і я в дитинстві про безкозирку з чарівною стрічкою, про чорний «кльош» і блакитний, як небо, комір матроски (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 64); // Жіноча або дитяча блуза такого самого фасону. Галя була одягнута по-весняному: туфельки без каблуків, панчішки до коліна, коротенька спідничка та біла матроска з синім викотом та трьома білими тасьмами по його бережках (Смолич, V, 1959, 783); — А на дівчинці матроска, темно-синя, як моя (Забіла, Промені, 1951, 78).*

МАТРОСНЯ, і, ж., зневажл. Збірн. до **матрос**. *— А що вони можуть говорити, матросня репана? — кинув Ігор (Кучер, Прощай.., 1957, 199).*

МАТРОСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **матрос**; належний матросові, матросам. *Ніхто не забуде матроських імен, Укриється квітом могила зелена... Іх подвиг*

шумітиме в славі знамен (Нех., Повість.., 1952, 23); Вечорами, може, якраз тут, на бакові, .. задумливі лилися матроські пісні (Гончар, Тронка, 1963, 245); Матроська вахта; Матроський загін; // Власт. матросові, матросам. Матроська звичка — любити тварин (Ю. Янов., II, 1958, 36); Матроська душа; // Який посять матроси. Він попросить, щоб йому дали і безкозирку, і матроський одяг (Ткач, Гриць.., 1955, 5); Крізь розстебнуту шкіряну куртку [більшовика] видно було смуги матроського тільника (Донч., VI, 1957, 634); Матроська безкозирка.

МАТУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. **матувати**. *Матування скляних виробів.*

МАТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Робити яку-небудь поверхню матовою. *Матувати скло; Матувати штучний шовк.*

МАТУНЯ, і, ж., рідко. Пестл. до **мати** ¹. *Ой, матуню, кохаюся, Ой, матуню, звінчаюся (Чуб., V, 1874, 224).*

МАТУРА, и, ж., зах. У гімназії — іспити на атестат зрілості. *Наївшися трохи страху перед матурою, він дав собі слово пильнувати університетських студій (Фр., I, 1955, 206); В Дрогобичі ми оба [обидва] здали матуру 1892 року завдяки опіці директора Борковського, який не давав нас вигонити з гімназії (Стеф., II, 1953, 27).*

МАТУСЕНЬКА, и, ж. Пестл. до **матуся**. *Не виглядай, матусенько, В віконечко в поле. Не клич дарма татусенька: Не вернеш ніколи!.. (Г.-Арт., Байки.., 1958, 173); Дзвенять в моє вікно під снігом срібні віти, собі приснився знов в шинелі сірій я. Ти, як тоді, мене на бій благословити не встигла, не змогла, матусенько моя! (Сос., II, 1958, 202).*

МАТУСИН, а, е. Прикм. до **матуся**; належний матусі. *З свого віку дитячого поперед усього пам'ятаю нашу хату білу та матусині сльози тихі (Вовчок, VI, 1956, 220); Крейдяні і гори, я вас не забув, де вперше я пісню матусину чув (Сос., Солов. далі, 1957, 95).*

МАТУСЯ, і, ж. Пестл. до **мати** ¹. *Якби знала Матуся горенько твоє, Чи оддала б за генерала Дитя єдине своє? (Шевч., II, 1953, 222); — Чого тобі невистачає, синку, — питає, — скажи — усе подам! — Сядьте, матусю, біля мене. Всього досить! (Панч, II, 1956, 513); — Не час, дівчино! Тебе любить не можу я, коли в неволі Україна, матуся змучена моя (Сос., II, 1958, 400); // Уживається як ласкаве звертання до старшої віком жінки. — Чому ви, матусю, свого Чіпки не оженили? — раз запитала Христя Мотрі (Мирний, I, 1949, 325).*

МАТУШКА, и, ж., розм., заст. 1. Дружина священика; папінатка. *Попенко розказує про своїх знайомих бурсаків.. про п'яницькі бенкети, .. про попівен, попів, матушок... (Мирний, I, 1954, 340); — Та чого ж ти стоїш туюю? — закричала матушка до о. Ананія. — Треба бігти, о господи! (Панч, В дорозі, 1959, 15).*

2. Черниця. *Благочинних матушок, Овramію та Феонію, вона [ігуменя] прохала підтримувати Софію своїм авторитетом (Мик., II, 1957, 394).*

МАТЧ, у, ч. Спортивне змагання між двома командами або окремими учасниками за певною програмою. *Купив хороших два квитки На матч «Спартак» — «Динамо» (С. Ол., Вибр., 1959, 267); Його друзі-вступники бродили по парках, скверах, їздили на футбольні матчі (Тют., Вир, 1964, 55); Пізньої московської осені відбувався традиційний матч гребців (В ім'я Вітч., 1954, 63); Шаховий матч.*

△ **Матч-турнір**; **Матч-реванш** — види шахових змагань. *В Москві проходив матч-реванш на першість світу з шахів серед жінок (Рад. Укр., 15.III 1958, 4).*

МАТЧАНІЙ, а, е, діал. Матірний. *Матчана пряжа.*

МАТЧЕВИЙ, а, е. Стос. до матчу. Вони [українські баскетболісти] успішно виступали на всесоюзних змаганнях, у матчевих зустрічах (Спорт., 1958, 7).

МАТЧИН, а, е. 1. Прикм. до **матка**¹ 1.— Ви, бояри, підете далше, до самого матчиного леговища! (Фр., VI, 1951, 13).

2. діал. Прикм. до **матка**¹ 2; належний матері. [Я в д о х а:] Свята земле, рідна земле! І батькові, і матчині ніженьки по тобі ходили, і кісточки ти їх прийняла до себе... (К.-Карпій, II, 1960, 135).

МАТЮК, а, ч., розм. Вульгарна лайка (звичайно з образливо вжитим словом **м а т и**). Через мить вода вирвала.. у нього люльку із зубів і змила з голови бриля. — *Переймай!* — загорлавив він, вигрібаючись із води, кленучи дідів, прадідів і прапращурів таким матюком, що аж верби попритулялися (Тют., Вир, 1964, 227).

МАТЮКАТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. Лаяти когось матюками. Де не взявся рудий бичок Мина.., відчинивши хвіртку отими рогами, що так засвербіли, і — гуру до Захарка! А той тоді почав матюкати проклятого Мину (Довж., Зач. Десна, 1957, 480); В садку заступом копає Огир, блідий, а він [Матюха] ще нагагом по підбіччю. Ворушись, товстопузий — і матюкає... (Головко, II, 1957, 46).

МАТЮКАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. Лаятися матюками. Прокинувся я, .. все ціле, на поясі три гранати висить. Страх на мене напав. А за стіною крики чути, вогні горять, матюкаються (Ю. Янов., I, 1958, 127); Розкуркулені матюкались і просили, щоб їм повернули хати (Тют., Вир, 1964, 411).

МАУЗЕР, а, ч. Вид автоматичного пістолета. На поясі [більшовика] висів величезний маузер у дерев'яній кобурі (Донч., VI, 1957, 634); На колінах його лежав у дерев'яній кобурі маузер (Стельмах, II, 1962, 216).

МАФІЯ, ї, ж. Терористична організація на о. Сіцилії, що виникла в кінці XVIII ст.; тепер використовується поміщицько-буржуазною верхівкою для боротьби з прогресивними організаціями.

МАФУСАЇЛІВ, лова, лове: **Мафусаїлів вік**, жарт. — про глибоку старість.

МАХ¹, у, ч. Швидкий рух у повітрі в одному напрямку й відразу ж — у протилежному; помах. Рояль не дававсь Хомі. Чорні блискучі боки його кололись і западали за кожним махом кілка, але він все ще тримавсь на ногах (Коцюб., II, 1955, 88); — *Прощайте!* тільки мене й бачили! — сказав він.. і так махнув шапкою, мов душа його з тим махом вилинула (Барв., Опов., 1902, 126); На городах досягають Гарбузи зелено-ребрі, І в пташинім сивім свисті Крил широкий рівний мах (Рильський, II, 1960, 76); // спорт. Елемент гімнастичних вправ. Почали [заняття] з найпростішого — робили махи на брусах, перекадині, кільцях (В ім'я Вітч., 1954, 29); // Один оберт (колеса мапани, крил вітряка тощо). Мах колеса.

◇ **Дати маху** — помилитися в чомусь, прорахуватися. Видно, їм [поліцаям] таки вчора перепало за те, що маху дали, де ж пак, з-під самого носа втік в'язень! (Збан., Єдина, 1959, 333); З [одного] маху; [За] одним махом: а) відразу, дуже швидко. Хрін з квасом, редьку, буряки; Рябка, тетерю, саламаху — Як не було: поїли з маху (Котл., I, 1952, 167); За одним махом зробив [Панталаха] порядок (Фр., II, 1950, 240); — Знай, дочко, що я міг би одним махом всю твою хитрість розбити (Бурл., Напередодні, 1955, 111); б) з одного пострілу. З цієї тятиви крицевою стрілою Вася з одного маху ухлопав [убив] забілого вовка (Ковінька, Кутя., 1960, 29); З усього (зі всього, зо всього) маху — з усієї сили. — Мовчи! — писнула пані, наскакуючи.. Та зо всього маху, як сокирою, стару по обличчю (Вовчок, I, 1955,

136); Вовк покинув костюмаху — Й до коня зі всього маху. Мчить і виє по долині — Буде кінь в моїй торбині! (Стельмах, Живі вогні, 1954, 45).

МАХ², виг. Уживається як присудок за знач. **махати** й **махнути**¹. Кошу та й гадаю собі: швидше б ті гроші заробити.. І, отак замислившись, мах та мах... (Мур., Бук. повість, 1959, 12); [Г а в р и л о:] Демид слухав-слухав, а далі мах з хати (Кроп., III, 1959, 143).

МАХАЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний із маханням чимось. Тепер дедалі більший інтерес викликає проблема махального польоту птахів і комах (Ком. Укр., 11, 1964, 49); // у знач. ім. **махальний**, ного, ч. Те саме, що **махальник**.

МАХАЛЬНИК, а, ч., спец. Той, хто подає сигнали маханням.

МАХАННЯ, я, с. Дія за знач. **махати**¹. Махання за биття не рахується (Номис, 1864, № 3885); Він досяг того, що на певні сигнали, як от махання прапорцем, голуби зліталися на годівлю (Донч., I, 1956, 54).

МАХАОН, а, ч. Великий денний метелик яскравострокатого забарвлення. На акуратно наклеєному корку довгою булавкою був приколотий строкатий метелик. Махаон! Такі десятками літали влітку по саду Ніжинської гімназії (Полт., Повість.., 1960, 265); З настанням теплої погоди з'являється багато комах. Біля води починається літ синьокрилих бабок. Часто можна бачити великі красиві метелики — махаони (Наука., 5, 1962, 55).

МАХАТИ, аю, аєш, недок., **МАХНУТИ**, ну, неш, док. 1. Робити рухи, помаху чимось у повітрі. Дивлюсь я раз: попід горою Біліє лан, як полотно; Якийсь дідок маха рукою І сипле чорне зерно (Гл., Вибр., 1951, 199); Зразу за кладовищем, на вигоні край слободи, махали крилами вітряки (Головко, II, 1957, 18); Вгада орел, що й день і ніч Горлиці воркуютъ, — Махне крилом, уб'є обох, Уб'є — і не вчують (Щог., Поезії, 1958, 64); — Бач, туман який! — замість відповіди махнув перед себе батіжком Кізка (Крот., Сини., 1948, 41); // перев. недок. Помахом руки, предмета давати комусь знак наблизитися до себе, виконати певну дію тощо. Мотря очима шукала Василя. Насилу за народом вона побачила його і.. давай махати рукою (Мирний, IV, 1955, 185); Там на воротах стояла його дівчина, він махав їй шапкою, все прощався (Л. Укр., III, 1952, 567); Дорош махнув рукою бійцям, вони відкрили борт машини і почали там щось робити (Тют., Вир, 1964, 376).

◇ **Махати (махнути) рукою**: а) помахом руки виражати зневіру, безнадійність. Скінчивши своє діло, піп звернувся до Замфіра: — Що ж ви нічого не робите слабій? Замфір махнув рукою (Коцюб., I, 1955, 229); Було сьогодні про що говорити. За землю знов тепер жвавіше, сміливіше і хто навіть учора махав безнадійно рукою, тепер гарячився (Головко, II, 1957, 134); б) (на кого — що) відмовлятися від когось, чогось. Легкодухість опанувала зразу якась безсоромна, неймовірна: махнув би рукою на клас, на школярів, на все... (Вас., II, 1959, 89); в) (на кого — що і без додатка, перев. док.) стати байдужим до когось, чогось; приміритися з чимось. Мартинюк.. на нараду не пішов. На нього махнули рукою (Дмит., Наречена, 1959, 35); [Прок і п:] Мене, Степане, стільки в житті ображали, що я давно махнув рукою... (Корн., II, 1955, 89); **Махати язиком** — базікати. Як собака з утіхи відчуває непереможну потребу махати хвостом, так він відчував потребу махати язиком (Март., Тв., 1954, 439).

2. розм., фам. Іти, їхати, бігти, вирушати в певному напрямку. Видно й хати, та далеко махати (Номис,

1864, № 11423); [Феноген:] Бунт! Гей, Харитон, махай за Ліхтаренком! (К.-Карий, II, 1960, 327); А може, я.., грошики взявши, махну на Рів'єру (Сам., I, 1958, 223); На правому березі з вечірнього туману раптом вискочив роз'їзд і, недовго міркуючи, махнув просто через лід, на ополонки (Кач., Вибр., 1953, 117); // Швидко крутитися, рухатися. Без волів і без коняки Колеса [в поїзді] махають, Бо не хто ж — самі чортяки Ридван попишають! (Г.-Арт., Байки.., 1958, 155).

3. тільки док., перен., розм., рідко. Те саме, що черкнути. [Храпко:] Дай, думаю, махну замість [замість] Храпка — Печариця! І махнув! Та ще так розмахнувся, — і сам не пізнав би, чи я писав, чи хто другий (Мирний, IV, 1955, 203).

МАХІНА, и, рідко **МАХІНЯ**, і, ж., розм. Важкий, громіздкий предмет, велика споруда тощо. Дві пари волів впротязь привезли до Балабухи на подвір'я прездорову махину. Фортеп'ян ледве вліз у двері (Н.-Лев., III, 1956, 211); Церква чимала махinya, а здається легка така, аж вгору зноситься, мовби летіти хоче (Свидн., Люборацькі, 1955, 19); В приціл він бачив, як важка махина [танк] сунула просто на нього (Головка, I, 1957, 289); Старовинний годинник у дальньому кутку — невкладиста махина аж до стелі заввишки — однамнітним цоканням відзначав повільні коливання маятника (Шовк., Людина.., 1962, 65).

МАХІНИЩЕ, а, с. Збільш. до махіна. В одному місці Віталій, впритул приставивши до борту і взявши це махينيще [судно] на абордаж, звелів Тоні хпатися й лізти вгору, на палубу (Гончар, Тронка, 1963, 236).

МАХІНЯ див. махіна.

МАХІЗМ, у, ч. Те саме, що емпіріокритицизм. Хитання Ейнштейна в бік махізму відбилися на його тлумаченні теорії відносності. Проте, відповідаючи на принципіальні питання фізики, Ейнштейн виступав як стихійний матеріаліст (Ком. Укр., 3, 1962, 63).

МАХІНАЦІЯ, і, ж. Несумлінний, нечесний спосіб, витівка, хитрість для досягнення чого-небудь; шахрайство. Розкриваючи класовий характер земства, письменник [Панас Мирний] показує і всі виборчі махінації. Становий Дмитренко навчає земських гласних, як треба голосувати (Укр. літ., 9, 1957, 54); Куркуленко Пальоха не сховався чесно трудитися, а вдавня до спекуляції, до якихось темних махінацій (Хижняк, Тамара, 1959, 94).

МАХІСТ, а, ч. Прибічник махізму. Махісти заперечували об'єктивне існування речей, заперечували закони природи і суспільства (Біогр. Леніна, 1955, 99).

МАХІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до махізму й махістів. Махістські погляди.

МАХЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., розм. Те саме, що шахраювати. Інколи в їхньому [картярському] гурті враз спалахувала спірка. — Не махлюй, Горбач! (Збан., Єдина, 1959, 118).

МАХЛЯР, а, ч., розм. Те саме, що шахрай. Є такі махляри, що не тільки таскають гроші з кишень, а й роблять їх (Сл. Гр.); Гйотль, що звик мати справу здебільшого з кримінальними злочинцями.., сподівався й тут спіткати типових махлярів з чорного ринку (Загреб., Європа 45, 1959, 203).

МАХЛЯРКА, и, ж., розм. Жін. до махляр.

МАХЛЯРОЧКА, и, ж. Пестл. до махлярка. Піхтір.. сидів проти Галі, простягав до неї руку й улесливо благав: «Циганочко-махлярочко, поворожи мені!» (Вас., I, 1959, 153).

МАХЛЯРСТВО, а, с., розм. Те саме, що шахрайство.

МАХНОВЕЦЬ, вця, ч., іст. Той, хто належав до контрреволюційної банди отамана Махна. Роки йшли

крізь мороз і вітер, на полях не стихало, гуло... Лютували махновці-бандити, коли знов я прийшов на село (Сос., I, 1957, 240).

МАХНОВСЬКИЙ, а, е, іст. Прикм. до махновець і махновщина. Капітан люб'язно запропонував Борисові місце в кулеметній тачанці, зробленій на зразок махновських тачанок (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 76).

МАХНОВЩИНА, и, ж. Контрреволюційна збройна боротьба куркульсько-анархістських банд на Україні проти Радянської влади в 1918—1921 рр. очолювана отаманом Махном. — Махновщина розгулялась, сліпа дрібнобуржуазна стихія за хвилину змітає все, що ми встигаєм насадити за місяць (Гончар, Таврія.., 1957, 404).

МАХНУТИ див. махати.

МАХОВІЙ, а, е. Стос. до маху, махання.

△ **Махове кілесо (кóло)** — колесо великого діаметра з масивним ободом, що забезпечує рівномірний рух механізму. Апаратна востаннє здригнулась і стала, а махове коло закрутилось в такому шаленому льоті, що, здавалось, підхопить з собою й машину (Коцюб., II, 1955, 90); * У порівн. Місяць у білому колі, як те махове колесо, по синьому небі котиться (Ряб., Жайворонки, 1957, 154); **Маховій сáжень** див. сáжень; **Махові віла** — довгі вила для накладання сіна на верхівку стогу. Настромив [чорт] на махові вила чоботи та так їй і оддав, щоб і не доторкнутись до гаспидської відьми (Стор., I, 1957, 25); **Махові пера** — найбільші пера в крилах птаха, які відіграють важливу роль під час польоту. Літальна поверхня грака утворена великими контурними перами, які називаються маховими (Зоол., 7, 1957, 105).

МАХОВІЙ, а, ч., техн. Махове колесо. Обливаючись потом, Юхим крутив маховики січкарні (Чорн., Потік.., 1956, 353); Розповідають, що коли він служив у економії Бразуля, то засперечався із прикажчиком, що спинить на ходу маховик від паровика (Тют., Вир, 1964, 79).

МАХОВИЧОК, чка, ч., техн. Зменш. до маховійк. Учитель розбирає вузол і показує учням, що.. болт.. з'єднує нерухомо маховичок із кінцем гвинта (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 127).

МАХОМ, присл., розм. Дуже швидко, умить. Прийшло махом — пішло прахом (Укр.. присл., 1955, 213); І перших Філа, Тамариса На землю махом повалая [Турн] (Котл., I, 1952, 284); Сахно.. відштовхнулася від педаль і махом кинулася назад через борт (Смолнч., I, 1958, 99).

МАХОНУТИ, ну, неш, док., розм. Підсил. до махнути 1, 2. Одного із таких джигунів Санька схопила за шиворот і так махнула ним у ворох пшениці, що він зарився по самі п'яти (Тют., Вир, 1964, 155); — Позалатував деякі дірки в канцелярії та й махонує на Великий Фонтан до своїх, — сказав Навроцький (Н.-Лев., V, 1966, 251).

МАХОРКА, и, ж. 1. Однорічна рослина родини пасльонових. Листя та стебла якої використовують для виготовлення тютюну, а також як сировину в хімічній промисловості. Плантації махорки тяглися схилами від осель, упираючись у старе русло маленького струмочка (Десняк, Десну.., 1949, 210); Махорка — цінна технічна культура. З неї виготовляють курильні вироби, а також добувають нікотин, лимонну кислоту та інші речовини (Колг. енци., II, 1956, 12).

2. Курильний тютюн нижчого сорту, виготовлений із цієї рослини. В хаті так смерділо махоркою й цибулею, що Радюк мусив затулити носа (Н.-Лев., I, 1956, 465); Він набив люльку і почав смоктати міцний,

задушливий тютюн; але й жорстока махорка не втішила йому нервів (Стар., Облога., 1961, 68); Часто бувало, що він розшнуровував свій кисет і роздавав бійцям махорку (Тют., Вир, 1964, 491).

МАХОРКОВИЙ, а, е. Прикм. до махорка. З махоркової сировини виготовляють курильні вироби, а також одержують нікотин і лимонну кислоту (Техн. культ., 1956, 305); Я тепер впізнав його по високій постаті і запаху махоркового диму, який залишала за ним люлька (Сміл., Сашко, 1957, 132).

МАХОРОЧНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що махорковий. Єфрейтор силою притяг сержанта до паркана. Дихав біля нього важко й уривчасто, обдаючи його щоким махорочним духом (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 194).

МАХОРЧАНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що махорковий. У сільраді ніде було голці впасти. Народ стояв стіною, повитий махорчаним димом (Кач., Вибр., 1953, 359).

МАХРА, й, ж., розм., рідко. Те саме, що махорка 2. [Старшина:] Знов нахадив махрою? Скільки разів казав тобі, щоб не смів курити отії погані (Кроп., I, 1958, 499); Приятелі посідали над дорогою, раді один одному. Зінько з глибокої кишені дістав кисет з махрою, скрутили цигарки, затяглись їдким димом (Горд., II, 1959, 110).

МАХРОВИЙ, а, е. 1. Який має велику кількість пелюсток (про квітки). Щорічно серед різнобарвної пишноти розквітає махрова гвоздика Коцюбинського, збережена.. квітникарем, який вшановує цим пам'ять улюбленого письменника (Літ. Укр., 26.VI 1962, 2).

2. перен. Який є у великій мірі носієм певних негативних якостей. Був сформований новий уряд на чолі зі Столипіним.. Це був махровий реакціонер, який люто ненавидів народну революцію (Іст. УРСР, I, 1953, 620).

3. Який має ворс, утворений з ниткових петель; волохатий (про тканину та вироби з неї). Махровий рушник.

МАХРОВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. махровий 1, 3. Махровість квітки.

МАЦ, виг. Уживається як присудок за знач. мацнуги. Кинувсь пан Пістряк... хап, хап! мац, мац! — нема дверей, та й клямки не налапа (Кв.-Осн., II, 1956, 214); — Де ж ти його [картуз] загубив, роззяво? — накинусь на нього Тимко. — А хіба ж я знаю? Біг-біг — мац, а його нема (Тют., Вир, 1964, 47).

МАЦА, й, ж. У єврейському релігійному обряді — пасхальний прісний пшеничний хліб у вигляді дуже тонких сухих коржів.

МАЦАННЯ, я, с. Дія за знач. мацати. — О-ох! хоч випити, — почувся голос Загнібиди; далі — мацання руки по столу, брязкіт битого скла (Мирний, III, 1954, 95).

МАЦАПУРА, и, ч. і ж., лайл. Неохайна або незграбна людина. [Хівря:] Це біжу до шинку по свого мацапуру: як попхався ще зранку, та й досі куликає! (Кроп., I, 1958, 522); — Семінаристом я був у духовній. Дивиться Петро. Така мацапура, семінаристом він був! (Тесл., З книги життя, 1949, 149); Обізвавши сміх, Леся рішуче зробила кілька кроків до хлопців: — А прибирати в кімнаті хто буде? Кажіть, замазуймацапури! (Коп., Подарунок, 1956, 54).

МАЦАТИ, аю, аєш, недок., **МАЦНУТИ**, ну, неіп, док., перех. і неперех. 1. Доторкатися руками або ногами до когось, чогось, щоб дослідити, упевнитися в чомусь. Він штурхав цінком кабанів, здіймав їх на ноги і мацав хребти (Коцюб., II, 1955, 51); Хто її знає, де вона її [каблучку] й діла. Усі кинулись шукати. Мацали-мацали по долівці — нема! (Барв., Опов., 1902, 206); Мацаючи руками й ногами. Бронко вмощує Загайчика

на притрушені вологою травною дошки (Вільде, Сестри., 1958, 89); Вона мимоволі мацнула себе збоку по ребрах, де лежали в неї в пазусі, зв'язані в добрій шматці, за продану корову гроші, і йшла спокійно далі (Коб., III, 1956, 535); І враз побачив, що перед ним чорніє щось.., і тільки хотів мацнути, як відсахнувся назад: з піску стриміла людська рука (Тют., Вир, 1964, 315); * Образно. Він мацав своїм гострим поглядом співрозмовців і, здавалося, хотів промацати їх наскрізь (Смолич, I, 1958, 248).

2. тільки док., розм. Ударити швидким коротким рухом. — Раз, однісінький раз мацнув мене вуйко пазуром по нозі і відразу продер і ходак, і онучу, і ногу аж до самої кості (Фр., IV, 1950, 27).

МАЦАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., по чому, рідко. Обмацувати себе руками. — Ов, десь тут у мене був ніж, — похопився Андрій, мацаючись по кишенях (Фр., I, 1955, 311).

МАЦЕРАЦІЯ, ї, ж., спец. Розмочування рослинних або тваринних тканин, що спричиняє їх розбухання, розм'якшення або розпад на окремі структурні елементи. Утворилося кам'яне вугілля внаслідок мацерації з допомогою мікроорганізмів у воді з решток рослин (Курс заг. геол., 1947, 125); Найкраще можна вивчити будову тієї чи іншої тканини, ізолювавши її шляхом мацерації від інших тканин (Практ. з анат. рослин, 1955, 117).

МАЦЕРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Піддавати мацерації. Мацерувати волокнисті рослини.

МАЦНУТИ див. мацати.

МАЦЮПУСІНЬКИЙ, а, е, пестл., рідко. Те саме, що малесенький. Кожна кукурудзяна бадилля була тепер наче оздоблена крихтною ялинкою, а гілочки її обвішані мацюпусінькими черевичками (Вол., Озеро., 1959, 44).

МАЧАНКА, и, ж. Страва із сиру та сметани. З молочних закусок приготують ряжанку, ..мачанку (Укр. страви, 1957, 62).

МАЧАТИ, аю, аєш, недок., перех., діал. Умочати, мочати. Відриваючи по шматку мамалигу та бгаючи її в руках на галки, він мачав ті галки в юшку з квасом (Коцюб., I, 1955, 238); * Образно. Сам він не раз мачав пальці в таких справах, помагав заплутувати найпростіші справи (Фр., IV, 1950, 432).

МАЧІНА, и, ж. Макове зернятко. — І якого тільки життя немає на світі, — думала вона... Он манісіньке, з мачину завбільшки, а й те живе, дише, бігає, радіє (Мирний, IV, 1955, 123).

МАЧІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до мачіна. От і гвіздок на починок Чверть ліктя завдовжки. По три в каждую [кожну] вбий з мачинок, А менше — ні трошки (Г.-Арт., Байки., 1958, 72); Підмела [Малуша], винесла кожну порошок, ложе закрила так, що й мачинку було б видно (Скл., Святослав, 1959, 110).

МАЧКАТИЙ, а, е. Дрібний, як мачок; схожий на мачок. Вже третю добу сіє на полонині дрібний мачканий дощик (Коцюб., II, 1955, 323).

МАЧКІЙ, ів, мн., діал. Вінок із квіток маку. Вбирається [Онилка] в мачки, в добре намисто, в стрічки (Барв., Опов., 1902, 205).

МАЧОК, чкú, ч. Зменш.-пестл. до мак. Порозвітали гарно квіти: Нагідочки, красолі і мачок (Гл., Вибр., 1951, 129); Вибігла [Лисичка] на поле, сіла, виїла мачок із пиріжка (Укр.. казки, 1951, 27).

МАЧУЛА, и, ж. 1. Волокно, добуто з луб'яного шару кори молоді липи вимочуванням. Витріщив очі [старший боярин], як баран. Обручами голова збита, Мачулою свитка зшита (Кв.-Осн., II, 1956, 33); // перен. Про вайлувату, безхарактерну людину. [Сте-

п а н:] *Що ж: де жінка голова, там чоловік мачула* (Кроп., II, 1958, 67).

2. Груба тканина, виготовлена з такого волокна; рогожа. *Не бачили, не чули—бо плели мачули* (Номис, 1864, № 13249); *Василева борода мачулами увита* (Сл. Гр.).

3. Те саме, що **мачу́лка**. *Терти спину мачулою*. **МАЧУЛИСТИЙ**, а, е. Схожий на мачулу (у 1 знач.). *Мачулисте волосся*.

МАЧУЛИТИ, лю, лиш, недок., перех., спец. Роздирати на мачулу (у 1 знач.).

МАЧУ́ЛКА, и, ж. Жмуток мачули (у 1 знач.) або інших волокон для миття, стирання бруду тощо. *Він весь час чухав свою ріденьку борідку, схожу на наліплений на підборіддя жмуток спрацьованої мачулки* (Тулуб, II, 1957, 188).

МАЧУ́ЛЬНИЙ, а, е. Зробл. з мачули (у 1, 2 знач.). *Мачульна щітка*.

МАЧУ́ХА, и, ж. Дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідна мати. *Добра мачуха, а все не рідна мати* (Укр. присл., 1955, 138); [Н а т а л к а:] *У мене рідна мати — не мачуха, не схоже свої дитини погубити* (Котл., II, 1953, 38); — *А хіба у вас нікого з рідні нема? — Чому нема! Батько є. Матері, правда, нема, ще з дитинства. Мачуха* (Головко, II, 1957, 455); * У порівн. *Недоленка знущала над нею, як мачуха над нерідними дітьми...* (Коцюб., I, 1955, 68); // *перен.* Про що-небудь безжалісне, жорстоке. — *Ти ж підеш на чуже село, .. — то й не побачимось. Чуже село — мачуха, не пригрів* (Барв., Опов., 1902, 205); — *Хто б не прийшов зі зброєю панувати в наш край, чи Франція, чи Англія, чи Америка, але ніяка з них ніколи не стане матір'ю нашим дітям, завжди вона буде для них мачухою лютою* (Гончар, II, 1959, 21).

МАЧУ́ШИН, а, е. Прикм. до **мачуха**; належний мачусі. *Сонце тут світить, не вам кажучи, як мачушине серце любить* (Вовчок, I, 1955, 386); *Чим робити на мачушиних дітей, звичайно, краще на себе, на своїх дітей* (Головко, II, 1957, 517).

МАЧУ́ШНИК, а, ч., бот., рідко. Те саме, що **підбіл**.

МАШІ́НА, и, ж. 1. Механізм або комплекс механізмів, призначений для виконання корисної роботи шляхом перетворення одного виду енергії на інший. .. робоча машина — це такий механізм, який, діставши відповідний рух, виконує своїми знаряддями ті самі операції, які раніше робітник виконував подібними ж знаряддями (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 374); *Серед того двора між сажнями дров стояла парова машина* (Н.-Лев., II, 1956, 207); *Чудовим досягненням кібернетичної техніки є швидкодіючі електронні обчислювальні машини. Протягом секунди вони можуть виконувати сотні математичних дій* (Наука., 12, 1961, 11); * У порівн. *Заходив москаль, як та машина, коло воріт... раз-два! раз-два!* (Мирний, I, 1954, 357); // Механізм (трактор, комбайн, сівалка тощо), який виконує ту чи іншу сільськогосподарську роботу. *Народ обступив машину з усіх боків, вже стерли порошок з трактора й лемешів, вже прочитали вітчизняну марку* (Довж., I, 1958, 82); *Жниварські машини; Картоплезбиральна машина; Лісосадильна машина; // Механізм, що рухає судно. Ніч. Флагман у морі. Гудуть машини* (Корн., I, 1955, 43); // Сукупність механізмів, пристосованих до шиття. — *Нащо ти виключила [приймач]? — спитала Олена, переставши шити на машині* (Головко, I, 1957, 486); *Швейна машина; // перен.* Про людину, що діє автоматично, несвідомо. — *Я не можу обернутися в покірну машину, як ота швачка, і затлумити в собі всі поривання* (Л. Укр., III, 1952, 547).

△ **Електрі́чна маши́на**, спец.—сукупність механізмів, які перетворюють механічну енергію на електричну.

2. з означ., перен. Про організацію, установу, лад і т. ін., що, наче механізм, забезпечують безперебійну роботу когось, чогось. *Від часів кріпацтва привик він до того, що всю господарську машину вели чужі, йому підвладні люди* (Фр., III, 1950, 76); *І раптом, як ніколи раніш, відчув він страшну машину управління всією Росією, деспотизм царя і його влади* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 316).

◇ **Маши́на голосува́ння** — система голосування, при якій заздалегідь визначено поведінку учасників голосування, щоб забезпечити потрібний результат.

3. Транспортний засіб (автомобіль, танк, літак і т. ін.), що рухається завдяки якомусь механізму. *За кілька хвилин вантажники навантажили машину, посідали самі в кузов, і машина швидко рушила* (Сміл., Сашко, 1957, 128); *Шляхом на цілий кілометр витягнулась танкова колона.. Машини були нові, вони, видно, недавно зійшли з залізничних платформ* (Гончар, III, 1959, 174); *В небі випливе машина, виблисне із хмар* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 45); // *заст.* Поїзд, паровоз. *Машина свистить, і ми товпимось до вікна. Це наш роз'їзд, треба вилазити* (Коцюб., II, 1955, 235).

МАШИНА́ЛЬНИЙ, а, е. Механічний (у 5 знач.); несвідомий. *Актриса зробила машинальний крок назад* (Смолич, Театр., 1946, 56); *Задзвонив телефон, і Зіна машинальним жестом підняла трубку* (Гур., Життя., 1954, 9).

МАШИНА́ЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **машинальний**. *Машинальність рухів*.

МАШИНА́ЛЬНО. Присл. до **машинальний**. *Вона машинально подала їй руку* (Н.-Лев., IV, 1956, 140); *Машинально відповідав він на запитання, але сон хмелив його свідомість, плував думки і слова* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 14).

МАШИНЕ́РІЯ, ї, ж., збірн., розм. Машини, механізми. *Ось надійшов і машиніст і почав щось поратися коло машинерії* (Фр., III, 1950, 327); *Терентій.. перевіряє, чи без обману працює машинерія, а далі гукає до наймита, який уважно дзьобиком маслянки напуває пилом припалі машини* (Стельмах, I, 1962, 112); *Фронт стоїть проти заходу, обличчям на захід повернута і вся машинерія цієї ділянки російського фронту* (Смолич, Мир., 1958, 153).

МАШИНІ́ЗАЦІЯ, ї, ж. Дія за знач. **машинізувати**; механізація. — *І все ж таки тут працює не одна сотня людей? Навіть при максимальній машинізації* (Смолич, I, 1958, 73); *Машинізація сільського господарства*.

МАШИНІ́ЗУВАТИ, ю, єш, недок. і док., перех. Впроваджувати, застосовувати машини в певній галузі народного господарства; механізувати. *Машинізувати сільське господарство*.

МАШИНІ́СТ, а, ч. Фахівець, робітник, що керує машиною (у 1 знач.). *В сахарні [цукроварні] другий німець, машиніст, поставив їх коло машини на роботу* (Н.-Лев., II, 1956, 200); *Гаряча праця коло молотилки.. Вітя без шапки за машиніста* (Вас., III, 1960, 333); *На греблі, на найвищій будівельній точці.. працює крановий машиніст* (Довж., Зач. Десна, 1957, 588); *Машиніст врубової машини; // Залізничник, який водить поїзди. Машиніст піддає пари: оживляються, жвавіше цокотять колеса* (Кач., II, 1958, 87); *Поїзд, круто загальмований машиністом, нарешті став* (Кол., Терен., 1959, 148); // *Фахівець, що керує машинами та механізмами на судні. Він сам колись починав службу на флоті рядовим машиністом* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 123).

МАШИНІСТІВ, това, тове. Прикм. до машиніст; належний машиністові. Біля скроні машиністової дуло нагана. — Везеш? — Ні (Довж., I, 1958, 38).

МАШИНІСТКА, и, ж., розм. Те саме, що друкарка. У канцелярії за столами сиділи й шкрябали перами писарі, навіть на машинці стукотіла одна машиністка — білява тендітна панночка (Головко, II, 1957, 80).

МАШІНКА, и, ж. 1. Зменш. до машини 1. Кулик, який все стояв на ганку перед людьми, вимахнув гирлигою: — Я сам вам купу грошей напечатаю! Дайте тільки машинку! (Гончар, II, 1959, 16); Закрутилося блискуче коліща кравецької машинки, зацокала голка, лишаючи на ситці рівний шов (Шиян, Баланда, 1957, 191).

2. Невеликих розмірів прилад, що виконує якусь ручну роботу. Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки, другі вправляють драти в те листя, треті фарбують (Л. Укр., III, 1952, 491); Познаходили [жандарми].. листієки, надруковані на.. машинці, що зветься гек-то-граф... (Гончар, Таврія, 1952, 76); Кухар в білому ковпаку різав на машинці свіжу телятину (Тют., Вир, 1964, 403): // Прилад для стриження волосся. — То обстричи [обстригти]? — здогадався цирюлик. — А що ж? — Чим, машинкою чи ножицями? (Март., Тв., 1954, 205); // Те саме, що Друкарська машинка. Коли піонери розірвали конверт, вони знайшли в ньому акуратний аркушик паперу з надрукованими на машинці короткими рядками (Донч., VI, 1957, 59).

Друкарська машинка — механізм для ручного друкування тексту. За дверима раз у раз дзвонив телефон і дзвінко постукувала друкарська машинка (Кучер, Трудна любов, 1960, 233).

МАШІННИЙ, а, е. Прикм. до машини 1. Машинні частини; // Здійснюваний за допомогою машини. Комплексна механізація являє собою заміну ручної праці машинною у всіх взаємозв'язаних процесах виробництва (Рад. Укр., 23.VI 1959, 3); Машинна вишивка; Машинний переклад; // Який виробляє машини. Машинна промисловість; // Такий, у якому розміщені машини. Машинний відділ; Машинний зал; Машинний відсік; // Який обслуговує машини. Машинна команда.. з ранку й до вечора поряється біля машини (Ткач, Крута хвиля, 1956, 119); // Признач. для змащування деталей і механізмів машини. Машинне мастило.

МАШІННО... Перша частина складних слів, що відповідає слову машинний, напр.: маш і н н о - ш л я х о в і й, маш і н н о - м е л і о р а т і в н и й і т. ін.

МАШІННО-ТРАКТОРНИЙ, а, е. Стос. до машин і тракторів. Машинно-тракторний парк.

Машінно-тракторна станція — державне сільськогосподарське підприємство, що здійснювало в колгоспах виробничо-технічне й організаційне обслуговування (1928—1958 рр.).

МАШИНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову машина (у 1 знач.), напр.: маш и н о - в и п р о б у в а л ь н и й, маш и н о о з б р о б е н н я, маш и н о п р о к а т н и й і т. ін.

МАШИНОБУДІВНИЙ, а, е. Який займається виробництвом машин. Дальший технічний прогрес в усіх галузях народного господарства величезною мірою зв'язаний з роботою машинобудівної промисловості (Наука... 1, 1960, 5); Працював [Федір Іванович] на машинобудівному заводі, там же, де й до заслання, і на тій же роботі — слюсарем в інструментальному цеху (Головко, II, 1957, 441); // За допомогою якого здійснюється виробництво машин. Машинобудівне устатку-

вання; // З якого виробляють машини. Машинобудівна сталь.

МАШИНОБУДІВНИК, а, ч. Фахівець із машинобудування. Машинобудівники Радянської України освоїли виробництво понад 700 нових типів верстатів, машин і механізмів (Іст. УРСР, II, 1957, 670).

МАШИНОБУДУВАННЯ, я, с. Виробництво машин; галузь промисловості, що виробляє машини. Головним і основним, що визначає обличчя економіки сьогоденної України, є високі темпи розвитку важкої індустрії та її серцевини — машинобудування (Наука.., 6, 1961, 2); Підприємства машинобудування.

МАШІНОВИЙ, а, е. Те саме, що машинний. В машиновім шумі пролітають дні (Сос., Близька далина, 1960, 89); І одягає машинова міць.. Мою країну, з прагдідів селянку, Співучу землю смутку і криниць... (Плужник, Вибр. поезії, 1966, 111); Біля міністра став робітник.. Його мозолява долоня зустрілася з рукою міністра. Мозолі й машинове масло неприємно вразили міністра (Ю. Янов., II, 1958, 111).

МАШИНОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із машинознавства.

МАШИНОЗНАВСТВО, а, с. Наука, що займається описом і теорією механізмів та машин, теорією конструювання та розрахунку на міцність, технологією машинобудування тощо. Машинознавство є дуже обширна наука, що зв'язана з різними галузями знань (Практ. з машинозн., 1957, 3); Курс машинознавства; Інститут машинознавства.

МАШИНОЛІЧІЛЬНИЙ, а, е. Який здійснює обчислення за допомогою машин. Машинолічильна станція.

МАШИНОПИС, у, ч. 1. Друкування на друкарській машинці. Курси машинопису.

2. Текст, надрукований на друкарській машинці. Федір перебіг очима видруковану на цигарковім папері сторінку машинопису, перегорнув ще кілька (Мушк., Серце.., 1962, 154).

МАШИНОПИСНИЙ, а, е. 1. Надрукований на друкарській машинці. Машинописний текст.

2. Стос. до машинопису (у 1 знач.). Машинописна та канцелярська робота.

Машинописне бюро — відділ установи або підприємства, де відбувається друкування на друкарських машинках; приміщення цього відділу.

МАШИРУВАТИ, ую, уєш, недок., рідко. Те саме, що марширувати. Наш полк стояв тоді аж у Банаті, далеко. Трохи не два місяці маширували, доки зайшли (Федьк., Буковина, 1950, 112); Він у Відні пуцував [чистив] коні капітанові, у Пешті маширував (Хотк., II, 1966, 69); Йшла через село хура з пораненими людьми, маширували [люди] з лопатами закопувати мертвих (Ю. Янов., I, 1958, 53).

МАШКАРА, й, ж. 1. Те саме, що маска 1, 3. Цигани новиймали вікна, понадівали на лице машкари, пов'язали слуг, вбили економа, розламали скрині й позабирали гроші та усе дочиста добро (Н.-Лев., III, 1956, 277); Грицько, що тим часом успів уже зладити собі з паперу машкару й розмалювати її чорнилом, почепивши її собі на лице, тихо вилазив на чотирьох з-під печі (Вас., I, 1959, 120); [Я р о ш е н к о:] Сьогодні я зрозумів усе! Як ти примчав до неї із звісткою про мою вигадану загибель.. Як під машкарою мого друга місяць за місяцем вкрадався в її душу (Лев., Драма.., 1967, 376).

◇ Зривати (зірвати) машкару з кого — те саме, що Зривати (зірвати) маску (див. маска). Князь вважається в поміщицьких колах лібералом, але поет [Шевченко в поемі «Княжна»] зриває з нього цю машкару (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 295).

2. перен., розм. Про дуже негарне, спотворене обличчя людини; потвора. З себе був [прохожий] така машкара, що якби змалювати, то чи й повірив би хто, щоб на світі могла бути така людина; лиця шрамоваті, на однім оці більмо (Свидн., Люборацькі, 1955, 206); То не людина лежала на голому полу, то сама смерть лякала людей своєю страшною машкарою! (Мирний, III, 1954, 130).

МАШКАРАД, у, ч., заст. Маскарад. — І їй сюди треба! Ішла б у машкарад зграю водити! — звернула голову (Мирний, III, 1954, 191); — Чи то твоє діло в машкаради бавитись? (Л. Укр., III, 1952, 644).

МАШКАРАДНИЙ, а, е, заст. Прикм. до машкарад. Він умів добре носити машкару, бо був з головою добре закутаний в машкарадне убрання (Н.-Лев., V, 1966, 308).

МАШТАЛІР, а, ч., заст. Візник. Мій машталір, в'їхавши на двір, поминує мазанку і зупинив коней біля рубленої хати (Стор., I, 1957, 225); Дрібно цокотять по брукові колеса відкритого ландо, туго натягує віжки машталір (М. Ол., Леся, 1960, 94).

МАШТАРНЯ, і, ж., діал. Манеж (у 1 знач.). * У порівн. До Олиного кабінету.. треба переходити ще через кілька величезних, як маштарні, світлиць (Фр., I, 1955, 353).

МАЩЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до мащити 1, 2. * У порівн. Він з подивом розглядав налите здоров'ям обличчя, що лисніло, немов салом мащене (Горд., I, 1959, 490).

МАЩЕННЯ, я, с. Дія за знач. мащити 1, 2. Система мащення зменшує тертя між рухомими деталями двигуна й охолоджує їх (Автомоб., 1957, 19); — Людина хоче їсти і їсть занадто багато. Ні одна машина не потребує стільки опалення й мащення (Смолич, I, 1958, 130).

МАЮСКУЛ див. маюскули.

МАЮСКУЛИ, ів, мн. (одн. маюскул, а, ч.), спец. 1. Великі літери, переважно в текстах стародавньої писемності; протилежне м і н у с к у л и.

2. тільки одн. Письмо, шрифт, що складаються з таких літер. Візантійський маюскул.

МАЮСКУЛЬНИЙ, а, е, спец. Прикм. до маюскул. Маюскульна літера; Маюскульне письмо.

МАЮЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що замобжний. — Я, бідний, невчений пастух, та обстав сильно за громадою. А що би то було, якби я був учений та й маючий господар? (Март., Тв., 1954, 180).

МАЯК, а, ч. 1. Висока башта, що має потужне джерело світла, яке вказує шлях суднам. Білий монастир поетично мрів в легкому світі од маяка (Н.-Лев., V, 1966, 233); Маяк наперемін кладе на море то червону, то зелену смугу (Ю. Янов., II, 1958, 21); * У порівн. Дурні та горді ми люди На всіх шляхах, по всій усьоді, А хвалимось, що ось-то ми І над землею і водою, І од палат та до тюрми Усе царі, а над собою А ж деспоти.. І все то те по добрій волі, По волі розуму горить, Як той маяк у синім морі (Шевч., II, 1963, 226); // На березі річки — дерев'яний стовп із ліхтарем, що вказує на напрям фарватеру. Над Волгою лягав молодий весняний вечір. Пароплав ішов наниз, пильнуючи річних маяків (Епик, Тв., 1958, 268); // перен. Про того (ту, те), що вказує шлях до чогось. Світу маяк наша держава, Світові приклад радянські діла (Рильський, I, 1956, 449); Передовики сільського виробництва — це маяки, які вказують шлях до зразкового ведення сільського господарства, до вищої продуктивності (Ком. Укр., 3, 1961, 88).

2. заст. Дерев'яна сторожова вежа. Біля кожного редуту стояли.. маяки, дуже хитромудро збудовані, на случай [випадок] несподіваного набігу, щоб разом оповістити увесь край (Стор., I, 1957, 263); Де-не-де

на могилах майоріли маяки на трьох розсохах. Зверху на помості сидів козак і зорив за полем (Панч, Гомон. Україна, 1954, 53).

3. діал. Дерево, залишене під час вирубування лісу. Ворони.. сіли На маяку, що на горі (Шевч., I, 1951, 298).

МАЯКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до маяк 1. Маякове світло.

2. Який є умовним знаком, указує на щось. Маякові палі.

МАЯННЯ, я, с. Дія за знач. маяти 1, 2. Бійці і мирні люди довго махали табунщикам, і це маяння рідних рук хвилювало до сліз (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 541).

МАЯТИ, маю, маєш, недок. 1. тільки 3 ос. Коливатися від вітру або швидкого руху; розвіватися. Обснувало [павутиння] тополі, верби, стіжки, тини; маяло на вершечках садків (Н.-Лев., II, 1956, 184); Поли з рудої юпки, мов крила, мають за ним від прудкого бігу, а він усе біжить далі та голосить (Коцюб., I, 1955, 135); На високій щоглі переможно маяв червоний прапор (Ле. Міжгір'я, 1953, 109); // Літати, тріпочучи крильцями. Ми спочивали серед буйних трав.. Маяли над ними Метелики, маленькі і великі, Жовтогарячі, жовті, голубі (Рильський, III, 1961, 194).

2. Робити рухи, помаху чим-небудь; махати. Вже ось сонце за лісочком. Трьомсин їде холодочком, Малахачкою має, Мов коня-то підганяє (Манж., Тв., 1955, 194); Балакучі моторки стрекотіли.. Але й човни не поступалися перед ними, вони так гарно як один маяли веслами (Ів., Вел. очі, 1956, 10); // Колихати гіллям, листям і т. ін. Де ж ти взялась, сиротино, Тополенько мила?.. Не промовить тополець, Лиш гіллями має (Рудан., Тв., 1956, 85); Край шляху смовки листям тихо мають (Фр., XIII, 1954, 324); // перех. і неперех. Розвітати що-небудь (про вітер). Нехай мої чорні кудрі Буйний вітер має, Нехай мене, молодой, Ніхто не займає (Чуб., V, 1874, 12); [М а р у с я:] Насиплють високу могилу, поставлять хреста з двома хустками; вітрець буде хустками маяти (Стар., Вибр., 1959, 295).

3. тільки 3 ос. З'являтися час від часу в полі зору; виднітися вдалині. Має біла торба Через яр, Йде дівчина горда На базар (Воронько, Коли я.., 1962, 137).

4. тільки 3 ос., рідко. Злегка повівати (про вітер). Має вітер над горою, Грає сонце у садах... (Рильський, III, 1961, 87).

МАЯТИСЯ, маюся, маєшся, недок. 1. Жити в тяжких умовах, переживати труднощі. Мається, як горох при дорозі (Номис, 1864, № 2095); Бачу, як на світ тебе мати породила; Бачу, як ти маялась і як започила [померла] (Щог., Поезії, 1958, 151); // Переживати фізичні або душевні муки, неспокій. — Без тебе я не жив, а маявся: чи справляю хоч трохи своє діло — біжу до тебе (Кв.-Осн., II, 1956, 332); // Тинятися. Вийду собі. сяду де в садку, та як задумаюсь..; робити що ніякої охоти нема. Так і маюсь цілий день (Вовчок, I, 1955, 62).

◇ **Маятися по світу (по світі)** — блукати, не знаходячи собі притулку. Тиміш не довго маявся по світу: нудьга його з'їла (Вовчок, I, 1955, 56).

2. тільки 3 ос., рідко. Те саме, що майоріти 3; розвіватися. По траві, як в ніч по небу Яснії зірки, Весняні, запашнії Маються квітки (Кост., I, 1967, 64);

3. діал. Битися (про серце). Приложила я руку до її серця, — ще трошечки мається (Барв., Опов., 1902, 116).

МАЯТНИК, а, ч. 1. Стрижень, який верхнім кінцем прикріплений до нерухомої точки й рівномірно коливається. В світлиці не було нікого. Тільки маятник здорового годинника нешвидко й з повагою цокав

(Н.-Лев., III, 1958, 38); *На стіні цокали годинники. Годинників було багато, різних за розміром, з різними маятниками. Маятники заважали один одному відмінністю своїх ритмів* (Довж., I, 1958, 440); *Маятник Фуко*; * У порівн. *Солдат походжав біля мосту, як маятник, туди й назад, наспівуючи якийсь марш у такт своєї ходи* (Ле, Клен. лист, 1960, 73); *Сосни шуміли, розгойдувались, як маятники* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 324).

2. Колісце, що регулює хід годинника.

МАЯТНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до маятник. *Маятниковий рух*; // Який діє за допомогою маятника. *Маятниковий прилад*; *Маятниковий годинник*; *Маятникова пилка*.

МАЯТНИКОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на маятник, на його рухи. *Маятнікоподібні коливання*.

МАЯЧЕННЯ, я, с. Дія та стан за знач. **маячити** ². *Бармаш залишається в таборі. В жорстокому жару, увесь побитий, втративши свідомість, б'ється в маячєнні* (Коз., Гарячі руки, 1960, 217); * У порівн. *Граф Замойський, немов у маячєнні, процитував улюблений і грізно віщий приспів Яна Кохановського* (Ле, Наливайко, 1957, 295).

МАЯЧИТИ ¹, маячу́, маячі́ш і **МАЯЧИТИ**, ію, ієш, недок. Виднітися, виділятися на фоні чогось; бути видним здалеку, майорити (у 1 знач.). [С е м е н М е л ь н и ч е н к о:] *На токах тільки де-не-де маячив невеликий стіжечок, дерева були обголені лютою зимою...* (Кроп., I, 1958, 59); *Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори, маячать на далеких обрїях, як зелені острови по синьому морю* (Тют., Вир, 1964, 5); *Далеко, на краю обрїю, ледве виступаючи з вечірньої мли, маячіє місто з вежами* (Фр., XVI, 1955, 285); *На полі палахкотіло багаття, що його розклали спритні хлопці, маячили постаті, чулись голоси* (Зар., Світло, 1961, 22); // З'являтися (час від часу) в полі зору; мелькати. *Між дерев, од стовбура до стовбура перебігаючи, маячили якісь темні, але зовсім виразні й чіткі людські силуети* (Смолич, II, 1958, 32); * Образно. *Маячила невиразна думка, що, може б, варто Дарку частіше панам на очі накидати* (Л. Укр., III, 1952, 639); // Поставати в уяві, ввижатися. *Хоч би маленький шматочок м'яса! Явдоха відчуває— м'ясо віджило б її. Воно маячить перед очима — рум'яне, піджарене...* (Донч., III, 1956, 53); // Мерехтити в темряві (про джерела світла, небесні світила). *Рябко на панському дворі не спить всю нічку. Коли б тобі на сміх було де видно свічку. Або в селі де на опічку Маячив каганець* (Г.-Арт., Байки., 1958, 49); *Крізь прорізи в хмарах маячив місяць* (Скл., Карпати, II, 1954, 209).

МАЯЧИТИ ², маячу́, маячі́ш, недок. Незв'язно, невиразно говорити уві сні або в гарячковому стані; марити (у 3 знач.). *Рука його починає торкати струни на арфі, а голос його, наче голос того, що маячить у сні, промовляє не то співом, не то скаргою* (Л. Укр., II, 1951, 144); *У такому стані [гарячки] говорив [Степан] щось незрозуміле, маячив* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 79); // Перебувати в стані напівзабуття.

МАЯЧИТИСЯ, йтсья, недок., безос., діал. Ввижатися. *Лиш чорні очі, лиця все вродливі Мені маячилися* (Фр., X, 1954, 206).

МАЯЧІННЯ, я, с. Дія та стан за знач. **маячити** ². В цьому будинку [для божевільних] стояв постійний, негатовий гул. *Пересичені маячінням, мешканці його наповнювали кімнати.. дикими, печальними й беззмістовними вигуками* (Мик., II, 1957, 230); *Ніч минула без сну. В хворобливому маячінні жінці ввижалися образи чоловіка й сина* (Донч., III, 1956, 230); * У порівн. *Голос його переходить в шепотіння, але шпарке, тривожне, як маячіння* (Л. Укр., I, 1951, 451).

МАЯЧИТИ див. **маячити** ¹.

МАЯЧЛИВИЙ ¹, а, е. Те саме, що маячний. *Я писав її [поему] для власної втіхи і забави, химерним, маячливим стилем тієї романтичної школи, де я свої наймиліші молоді роки прожив* (Л. Укр., IV, 1954, 134); *Скільки днів і ночей тривало маячливе його забуття? Опритомнів уночі, в похмурому бараці, серед таких же, як сам, маслакуватих тифозників* (Гончар, II, 1959, 130); *Маячливі плани паліїв війни*.

МАЯЧЛИВИЙ ², а, е. Який маячить (див. **маячити** ¹). *Ці запахи в'ялих рослин, ця м'ясна й хитлива імла. Сплітаються, в'ються й течуть одним маячливим струмінням* (Бажан, Роки, 1957, 191).

МАЯЧНИЙ, а, е. Те саме, що маяковий. *Маячна башта*.

△ **Маячна культура** (росліна) — культура, що її висівають разом з іншими культурами, але яка сходить раніше за них і позначає рядки посівів. — *Колись було підсівали.. рядочки маячної культури, — згадує Григорій Антонович, — щоб міжряддя раніше обробити й бур'яни знищити* (Хлібороб Укр., 9, 1965, 30).

МАЯЧНИЙ, а, е. Стос. до маячення. *Та й усе життя отоді в Обухівці — не віриться, що це була дійсність, а не привиділось у важкому маячному сні* (Головко, II, 1957, 179); *Неясні маячні образи вимальовувались перед ним* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 167); // **Божевільний**, безумний. *У своїх маячних планах завоювання світового панування фашисти відводили Україні особливе місце* (Ком. Укр., 10, 1964, 30).

МАЯЧНЯ, і, ж. Гарячковий стан хворої людини, що звичайно супроводжується незв'язною, невиразною, беззмістовною мовою. *Ворожки шептали над Маріорою, підкурювали її, поїли зіллям — нічого не помагалось. Та ж сама гарячка, та ж маячня, той же неспокій...* (Коцюб., I, 1955, 228); [Ж у р а:] *Цілий місяць після цієї страшної ночі я лежала непритомна, в маячні* (Коч., II, 1956, 112); * У порівн. *Тепер щодня, як у маячні, Перехрест шукав злочинця* (Ле, В снопі., 1960, 53); // розм. Нездійсненні мрії. *Він — не Євгеній байронічний, Не Ленський, повний маячні* (Рильський, Поеми, 1957, 160); *Хто їй нав'язав ту бредню, Безумну серця маячню, Чар небезпечний і принадний* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 372); // **зневажл.** Божевільні висловлювання, плани, що постають у хворобливій або збоченій уяві. — *Цікаво буде подивитися, як цей самий директор накаже вам здійснювати Каргатову маячню* (Шовк., Інженери, 1956, 224); *І ви [імперіалісти] під виглядом свободи друку.. поширюєте цю канібальську маячню [про необхідність зменшення кількості населення Європи]* (Довж., III, 1960, 68).

МЕ, виг. Звуконаслідування, що відтворює крик кози, вівці тощо. *Вівці ліниво згинають коліна.. Голі морди, з старечим виразом зануди, одкривають слиняві губи, щоб покаржитись бозна-кому: бе-е... ме-е...* (Коцюб., II, 1955, 320); *Воно ж [теля] тільки ме! і побігло* (Тич., I, 1957, 260).

◇ **Ні бе ні ме [ні кукуріку]** див. **бе** ¹.

МЕАНДР, а, ч. 1. геол. Закрут, крутий поворот у течії річки. *В приазовській частині Причорноморської низини великих річок нема.. Річки течуть у дуже широкі долини, по дну яких вони виписують круті меандри* (Геол. Укр., 1969, 313).

2. У мистецтві — геометричний орнамент, візерунок у вигляді ламаної або кривої лінії зі звивинами. *Нижче цих кокошників [на соборі] проходить цегляний декоративний пояс з узором у вигляді меандра* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 515); *Узори татарські, що я в Криму зібрала.., надто подібні до українських, най-*

частіше стрічаються фігури, хрести, зірки, меандр і такі подібні (Л. Укр. V, 1956, 63).

МЕАНДРІЧНИЙ, а, е, спец. З меандрами; звивистий. Меандрічний орнамент.

МЕБЕЛЬ, **МЕБІЛЬ**, белі, ж., заст., рідко. Меблі. Друга хата, простора, як і столова, з м'якою мебеллю, привітно усміхнулася до гостей, коли туди розчинили двері (Мирний, III, 1954, 289); Довго ходив Ясь по світлиці, оглядаючи стареньку і простеньку мебіль, дешевенькі картинки на папері (Н.-Лев., I, 1956, 168); [Валентина Вас. (втирає очі):] Все довелося кинути. Книжки, малюнки, всю нову мебель придбали (Коч., II, 1956, 327).

МЕБЕЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що меблевий. Мебельна фабрика.

МЕБЕЛЬНИК, а, ч. Те саме, що мебляр. Лелекач був добрим майстром-мебельником (Томч., Закарп. опов., 1953, 192); // Торговець меблями.

МЕБЕЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до мебельник.

МЕБІЛЬ див. **мебель**.

МЕБЛІВІЙ, а, е. Стос. до виготовлення і продажу меблів. В області [Закарпатській] існували примітивно організовані лісова, меблева та харчосмакова промисловості (Вісник АН, 3, 1957, 32).

МЕБЛІ, ів, мн. Предмети обстановки квартири, кімнати і т. ін. Скрізь без ладу розстановлені меблі: стільці, ослонці, канапи (Вас., III, 1960, 193); Єдиними меблями в цьому приміщенні був тапчан з солом'яним сінником та крісло (Вільде, Сестри., 1958, 21); // перен. Про людей, які не заслуговують на увагу, але постійно присутні десь. Він укуні ще з кількома подібними інвалідами належав до постійних меблів при всяких [судових] розправах (Фр., VII, 1951, 308).

◇ Для (задля) меблів бути (сидіти і т. ін.) де — не відповідати своєму призначенню, не відігравати ніякої ролі де-небудь, у якій-небудь справі. — А я хіба тут задля меблів сиджу? (Ткач, Плем'я., 1961, 99).

МЕБЛЮВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається меблюванням (квартир, кімнат і т. ін.).

МЕБЛЮВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до меблювальник.

МЕБЛЮВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **меблювати**.

2. Кімнатна обстановка.

МЕБЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. і док., перех. Обставляти меблями. Меблювати квартиру.

МЕБЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок. 1. Обставляти меблями свою квартиру. Новосели меблюються.

2. Пас. до **меблювати**.

МЕБЛЯ, і, ж., розм. Те саме, що **меблі**. [Прокіп:] Буду з лози меблю плести, бо як у нас було на селі? Народилася людина, у хаті стіл, три дошки під стінами — і вся мебля (Корн., II, 1955, 76).

МЕБЛЯР, а, ч. Майстер, який виготовляє меблі; той, хто працює на меблевому підприємстві. Будинок цей звів колись.. Ярема Ярило, давно забутий, а славний у ті давні часи майстер на всячину, що був і будівничим, і корабельником, і меблярем (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 158); Мабуть, усіх перекривають щодо якості львівські меблярі (Рад. Укр., 1.III 1963, 13).

МЕБЛЯРКА, и, ж. Жін. до **мебляр**. — Ви, Терезко, я чув, меблярка... — знову озвався Юра. — Ми тут зараз для вас дерево ріжемо, посилаємо в кругляках (Томч., Готель., 1960, 255).

МЕБЛЬОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **меблювати**. Скромно мебльована кімната у квартирі Безкоровайного (Мур., Радісний берег, 1961, 18); // у знач. прикм. Найняти мебльовану кімнату.

МЕБЛЬОВИК, а, ч. Робітник меблевої промисловості. Меблевики весь час удосконалюють технологію (Рад. Укр., 25.III 1961, 2).

МЕВА, и, ж., діал. Чайка. Дві білі мевы сидять на березі (Коб., До світа, 1905, 117); * У порівн. Вони танцюють, як дерева, Коли їх вітер нагинає. І кожна дівчина як мева, Коли над хвилями зринає (Павл., Пальм. віть, 1962, 95).

МЕВО, а, с., діал. Марево. Я скучаю ранньою весною За ріллею в полі, за тобою, Степ черкаський у хвилястім меві (Гірник, Сонце., 1958, 23); І всі ці видива й прозорі мева Розтанули і розійшлись, як мла, Коли блакить холодна вереснева В багрових стягах вільно попливла (Перв., II, 1958, 97).

МЕГА... Перша частина складних слів, що означає: 1) у мільйон разів більше за основну одиницю мір, вказану в другій частині слова, напр.: мегавольт, мегакалорія, мегаметр і т. ін.; 2) величезний, гігантських розмірів, напр.: мегаспори і т. ін.

МЕГАЛІТ, у, ч. Стародавня споруда (пам'ятник, гробниця тощо), складена з величезних каменів.

МЕГАЛІТІЧНИЙ, а, е. Стос. до мегаліту. Мегалітична споруда.

МЕГАЛОМАНІЯ, і, ж. Психічне захворювання, при якому хворий вважає себе великою людиною; манія величності.

МЕГАТЕРІЙ, я, ч. Викопа тварина велетенських розмірів, схожа на сучасного лінивця.

МЕГАФОН, а, ч. Пристрій у вигляді рупора, що використовується для підсилення людського голосу. Команди, які передавалися з ходових містків у мегафон, було чути на березі (Ткач, Крута хвиля, 1956, 342); * У порівн. Мова у дядька голосна, як у мегафон (Ю. Янов., IV, 1959, 149).

МЕГЕРА, и, ж. 1. У давньогрецькій міфології — одна з трьох богинь помсти.

2. перен., зневажл. Зла, сварлива жінка. — А як знайдемо філоксеру, то ті мегери й очі з лоба повідирають нам (Коцюб., I, 1955, 196); — А цю твою стару мегеру, оцю Сусанну Петрівну.. треба було б добре провчити, щоб не вела провокаційних розмов (Собко, Нам спокій., 1959, 45).

МЕГРЕЛ див. **мегрели**.

МЕГРЕЛІ, ів, мн. (одн. **мегрел**, а, ч.; **мегрелка**, и, ж.). Грузини, що живуть у західній Грузії й у минулому складали окрему етнографічну групу; мінгрели.

МЕГРЕЛКА див. **мегрели**.

МЕГРЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мегрели**. Мегрельська мова; Мегрельські пісні.

МЕД, у, ч. 1. Густа солодка маса, яку бджоли виробляють з нектару квітів. Та їдять же вони Дрібні калачі, У мед умокаючи, Маком обсипаючи (Кв.-Осн., II, 1956, 75); Дивні пахоці весняного цвітіння роблять повітря якимсь солодким і пахучим, наче ранній, першого узятку мед (Кол., На фронті., 1959, 59); За походженням відрізняють золотисто-жовтий мед з білої акації, білий зернистий мед з акації жовтої (Бджоли, 1955, 194); * Образно. Ви, спасибі вам, боїтеся мені розказувати про людей — цур їм, покоштував уже я цього меду, щоб він скис (Шевч., VI, 1956, 27); * У порівн. [Горпина:] Але ж гарний оцей вражий панич! Як мед з маком! (Н.-Лев., II, 1956, 498); // Квітковий нектар, який збирають бджоли; солодкий запах цього нектару. Живучи росю з травки, Медом дишем [дихаємо] ми з квіток: Наші горниці — долини, Чиста річка і лісок (Щог., Поезії, 1958, 310); Мохнатий джміль із будяків червоних Спиває мед (Рильський, I, 1960, 265); // перен. Про що-небудь зовні приємне, хороше (слова, ставлення тощо), але здебільшого нещире. — А чи ви вподобали хазяйок? Вони хитрі жінки,

і мати і дочка, вони вам наговорять такого меду, що обіруч не піднести (Вовчок, I, 1955, 377).

◇ **Ва́шими (твоїми) [б] уста́ми та мед пи́ти** — нехай здійсняться ваші (твої) хороші побажання. — Лис, видно, буде, а може — і слобода над річкою розтяглась, бо звідти прохолодою тягне, — угадує Яким. — Твоїми б, Якиме, устами та мед пити! — мовите ви, радіючи, що Яким відгадав ваше бажання (Мирний, IV, 1955, 313); **Додава́ти (додати) ку́ті ме́ду** — підсилювати яке-небудь враження. — А здирливий [о. Артемій], а запопадний, крий боже! І до княгині підскочить, і до пана підплигне!.. — додавав писар ку́ті ме́ду (Н.-Лев., IV, 1956, 138); **З ме́дом на уста́х** — нещирний, облесливий. Завідуючий був старий лис, з медом на устах, якого, проте, радили мені стерегтися (Вас., IV, 1960, 34); **З ме́дом та ма́ком промо́вити (сказа́ти і т. ін.) див. мак**; **Ко́лі (як) мед, то й ло́жкою (ло́жку)** — надміру чого-небудь, надмірне прагнення до чого-небудь. Що се виходить, «коли мед, то й ложкою», але я не маю до кого вдатись і сподіваюсь, що ви мені вибачите мою напасність (Л. Укр., V, 1956, 100); **Ло́жка дьо́гтю [в бо́чці ме́ду] див. ло́жка**; **Ме́дом не замани́ти див. замáнювати**; **Мов у ме́ду, у знач. присудка** — безтурботно, в достатках. Ой, багато золота в Царгороді! Козаки були там, мов в меду... (Сос., I, 1957, 374); **На [солóдкім] ме́ду, заст. — на бенкеті з нагоди качання меду на пасіці. Та щоб ковбаси були такі смачні, як ми з тобою їли на меду у Гната Бондаренка (Шевч., VI, 1956, 201); Не з ме́дом; Не мед, у знач. присудка — не солодко, не легко [Л а р и в о н:] Скрізь, виходить, бідноті не з медом живеться? (Кроп., IV, 1960, 347); Зараз же Іван Юхимович бачив те, чого він не сподівався побачити, хоч йому було відомо, що в Пальмірі [село] не мед. (Руд., Остання шабля. 1959, 168); Передава́ти (передати) ку́ті ме́ду див. ку́тя**; **Плі́стї (лі́тися і т. ін.) молоко́м і ме́дом** — казково збагачуватися, бути в достатку [Т і р ц а:] І зацвіте Сіон весняним крином, і знов поллється молоком і ме́дом земля обітована (Л. Укр., II, 1951, 160); **Укúсьть і ме́ду дасть** — який свої негідні вчинки прикривав ласкавими словами. — Та й та гарна! То схида-ли-сиця. укусе й меду дасть, — призро, гидливо якось одказала Параска (Мирний, IV, 1955, 104); **Як (на́че) ме́дом по губа́х [мазну́ти] див. губа́**¹; **Як ме́ду полиза́ти** — про щось приємне, принадливе. — Балакали ми, балакали, і чим більше товкли про той Борислав, тим він нам кращим, понадливішим здавався. Ну, просто так, як меду поллизати! (Фр., III, 1950, 18); **Як му́хи (бджо́ли) до ме́ду [лі́пнуть]** — хтось настирливо переслідує кого-небудь, дуже цікавиться ким-чим-небудь. Цікаві панночки посаг розглядають, дивуються. «Ох, та яке ж оце хороше!.. Ох, і се славне!.. Он це яке!..» ..Так вони і липнуть до того, як мухи до меду! (Вовчок, I, 1955, 117); За його довгі, рівні чорні брови, карі очі та темно-червоні уста дівчата липли до його, як бджоли до меду (Н.-Лев., III, 1956, 319).

2. Легкий хмільний напій, виготовлений з цієї солодкої маси. **Льохи, шинки з шинкарками, З винами, медами Закупили запорожці Та й тнуть коряками!** (Шевч., II, 1953, 35); **Полюбив той жорсткий пан дідуся. Посадив силою на стільці, почав медом його шанувати пивним, бо горілки дідусь не вживав зроду (Барв., Опов., 1902, 360); Медом ярим Перемогу запивали (Воронько, Драгі., 1959, 11); * У порівн. Розумна в його голова була, і словом він було впоїть тебе, як ме́дом (Вовчок, I, 1955, 280).**

Мед-вино́, мед-горілку пи́ти (кружа́ти і т. ін.), нар.-поет. — бенкетувати, гуляти, розпиваючи різні напої. Буль, буль, і я там був, мед-горілку пив, по

бороді текло і в роті не бувало (Номис, 1864, № 13132); **Івась Коновченко по базару походжає, Солодкий мед-вино підпиває (Укр. думи., 1955, 24); Було колись — в Україні Лихо танцювало, Журба в шинку мед-горілку Поставцем кружала (Шевч., I, 1963, 65).**

МЕД... Перша частина складних слів, що відповідає слову **меді́чний**, напр.: ме́д до по́мóг а, ме́д о́б слóгó в у в а н н я і т. ін.

МЕДА́ЛІСТ, а, ч. 1. Той, хто одержав медаль за відмінні успіхи в навчанні при закінченні учбового закладу.

2. Тварина, премійована медаллю на виставці.

МЕДА́ЛІСТКА, и, ж. Жін. до медаліст. *Перехопивши серйозний погляд дочки, Яцуба з гордістю вказує капітанові на неї: — Ото моя медалістка і по навчанню перша, і квіти вирощує — землі не цурається...* (Гончар, Тронка, 1963, 140).

МЕДА́ЛЯ, і, ж., розм., заст. Медаль. *Цар прислав йому медалю срібну, велику, а на ній саме таки настояще царське лице, і повелівав тую медалю надіти на Тихона (Кв.-Осн., II, 1956, 150).*

МЕДА́ЛЬ, і, ж. 1. Знак переважно у вигляді круглої металевої пластинки з рельєфним написом і зображенням, що встановлює держава як нагороду за особливі заслуги, трудові та бойові подвиги. *А Максимові кривому Нічого не вадить; Шкандибає на милиці І гадки не має. А в неділеньку святую Мундир надіває, І медалі і хрест причепить (Шевч., II, 1953, 254); За мужність, виявлену в одному з.. боїв, його було нагороджено медаллю «За відвагу» (Вол., Сади., 1950, 111); На грудях голови артілі Давида Васильовича Бойка горять дві золоті медалі (Цюпа, Україна., 1960, 252); // Такий знак, що вручається за відмінні успіхи випускникам учбового закладу, а також учасникам різних конкурсів, змагань, оглядів і т. ін. Скінчивши гімназію з золотою медаллю, Ленін у серпні 1887 року вступив на юридичний факультет Казанського університету (Біогр. Леніна, 1955, 7); Молоду дисертантку оточили чоловіки й жінки, старі й молоді радянські вчені з медалями лауреатів премій (Ле, Право., 1957, 10); // Такий знак, що вручається учасникам виставки за високу якість експонатів; тваринам (собакам, коровам і т. ін.) — за породистість або інші якості. — Я так люблю сіяти! — зітхнув Орлюк. — Люблю орати, косити, молотити. Але понад усе люблю сіяти, садовити, плекати, щоб росло.. Медаль одержав на виставці (Довж., I, 1958, 285).*

2. Металевий знак на честь визначної особи або події з написом і зображенням.

◇ **Зворóтний (інший) бі́к меда́лі** — другий бік якої-небудь справи (здебільшого негативний). *Весна видалась на рідкість дощовита. Це вселяє великі надії на багатий урожай, але є і зворотний бік медалі — дуже неприємний: наступають бур'яни (Рад. Укр., 9.VI 1961, 3).*

МЕДА́ЛЬЄР, а, ч. Майстер, художник, що виготовляє форми для відливання й карбування медалей. *Ф. Толстой був талановитим художником-медальєром (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 379).*

МЕДА́ЛЬЄРКА, и, ж. Жін. до медальєр.

МЕДА́ЛЬЄРНИЙ, а, е. Стос. до виготовлення моделей медалей, а також штемпелів для їх карбування. *Нині Ленінградський монетний двір є унікальним в країні підприємством, де поряд з карбуванням металевих монет успішно розвивається такий складний і цікавий вид мистецтва, як медальєрне (Наука., 12, 1960, 9).*

МЕДА́ЛЬЙОН, а, ч. 1. Ювелірний виріб у вигляді овального або круглого плоского футляра, в який вставляють яке-небудь зображення, дрібний предмет

чи запис, і носять на шії. Бере [Анна] в руки срібний медальйон, що висить у Долорес на чорнім шнурочку на грудях (Л. Укр., III, 1952, 330); [Лизогуб (до Зосі):] Цей медальйон — тобі подарунок з Варшави від ордена єзуїтів (Корн., I, 1955, 259); * У порівн. А вгорі золотим медальйоном теплий місяць над морем пливе (Сос., I, 1957, 87).

2. Рельєф або малюнок в обрамленні. З протилежного боку хреста.. напись [напис]: «Шевченко», а нижче на підставі медальйон з головою Шевченка (Коцюб., III, 1956, 44); Шевченко, побачивши у свого знайомого Гранда другий том «Полярної зvezди» Герцена на 1856 рік, був схвилюваний барельєфним зображенням на обкладинці у медальйоні портретів Пестеля, Рилєєва, Бестужева-Рюміна, Муравйова-Апостола й Каховського (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 438); До четвертого виду [килимів] належать композиції з медальйонним розміщенням узору. Медальйони мають вигляд ромбів, великих розеток чи зірок, навколо яких групуються інші елементи (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 60).

МЕДАЛЬЙОННИЙ, а, е. Стос. до медальйона. Медальйонний ланцюжок; Медальйонне розміщення узору.

МЕДАЛЬЙОНОВИЙ, а, е. Те саме, що медальйонний.

МЕДАЛЬЙОНЧИК, а, ч. Зменш. до медальйон. Поруч знайдено золоті серги з медальйончиками, на яких зображено голову Афродіти (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 169).

МЕДАЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до медаль. 1. Одного разу .. Улас дав їй почепити ненадовго одну медальку (Ю. Янов., Мир, 1956, 154).

МЕДАЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний з виготовленням медалей; // рідко. Нагороджений медаллю. Навіть студентська медальна праця Сумцова «Исторический очерк христианской демонологии» могла вийти з друку лише дуже урізаною, бо тематика її здавалася небезпечною духовному відомству (Від давнини.., I, 1960, 45).

МЕДАЛЬНИК, а, ч., рідко. Те саме, що медальєр.

МЕДВЕДЕНЯ, яти, с., діал. Ведмежа.

МЕДВЕДИК, а, ч., діал. Ведмедик. Дивлюся я, що даліш буде, Що буде робити Мій медведик! (Шевч., I, 1951, 253).

МЕДВЕДИЦЯ, і, ж., діал. Ведмедиця. Раптом медведиця вхопила в передні лапи великий камінь (Фр., VI, 1951, 18).

МЕДВЕДЯ, яти, с., діал. Ведмежа. Він зліз униз до Максима, що порався коло медведиці і коло малих медведят (Фр., VI, 1951, 20).

МЕДВЕДЯЧИЙ, а, е, діал. Ведмедячий. Тут, як твердив тухольський провідник, молодий гірняк Максим Беркут, гніздилася медведяча матка (Фр., VI, 1951, 10).

МЕДВЕЖИЙ, а, е, діал. Ведмежий. Через річки й ліси, легка думко, неси Мій привіт до братів на чужину, Що у темних борах, у медвежих норах В цю лиху, безпросвітню годину Вони мусять конать (Мирний, V, 1955, 302); [Д у д к а:] А на яку-небудь владсть не наскочимо? [Х а п ч у к:] Чудак ти, Андрюшка! Ну, яка тепер владсть по медвежих закутках? (Мам., Тв., 1962, 276).

МЕДВІДЬ, ведя, ч., діал. Ведмідь. Лучче з медведем борікаться, ніж з паном рахуваться (Номис, 1864, № 1207); * У порівн. Пан Субота ходить по.. поксю, як медвідь по клітці (Фр., VIII, 1952, 84).

МЕДВЯНИЙ, а, е, поет. Який має запах, смак меду. Затремтіли роси перші, Чують — ранок медвяний (Стельмах, V, 1963, 276); Тихий день ввійшов у сад

гілчастий, Пахоці медвянії розлив (Забашта, Вибр., 1958, 27).

МЕДВЯНО, поет. Присл. до медвяний. Медвяно пахне скошена трава (Мал., Звенигора, 1959, 295).

МЕДЕЛЯН, а, ч. Собака меделянської породи. — Той [грішник] дума, що вже він меделян, та й силкується гавкати і щоб то і товсто, і страшно (Кв.-Осн., II, 1956, 248).

МЕДЕЛЯНСЬКИЙ, а, е: Меделянська порода — порода великих мисливських собак, що походить з Північної Італії.

МЕДЖИЛІС див. меджліс.

МЕДЖЛІС, МЕДЖИЛІС, у, ч. Законодавчий орган, парламент в Ірані та Турції.

МЕДИК, а, ч. Фахівець з медицини. Борис був медик і з замилювання гігієніст (Фр., III, 1950, 83); Навіть і медики визнавали, що «бабині купання дають певний ефект...» (Гончар, Тронка, 1963, 214); // розм. Студент медичного інституту або факультету. Мені позавчора сказав один знайомий, що має обличчя дуже нагадує якогось медика третього курсу (Сам., II, 1958, 322); [М а л ь в а н о в:] Медик? На якому курсі? [В е р н и д у б:] Через тиждень кінчаю (Коч., II, 1956, 28).

МЕДИКАМЕНТ див. медикаменти.

МЕДИКАМЕНТИ, ів, мн. (одн. медикамент, у, ч.). Лікувальні засоби; ліки. Треба мені верстов за десять поїхати, всякого медикаменту набрати (Барв., Опов., 1902, 325); Під натиском нових медикаментів відступають туберкульоз, тифи, дизентерія, пневмонія та інші захворювання, що ще недавно були справжнім бичем людства (Наука.., 2, 1961, 29).

МЕДИКАМЕНТОЗНИЙ, а, е. Стос. до медикаментів. Медикаментозні засоби; // Який здійснюється за допомогою медикаментів. Який би не трапився з людиною нещасний випадок, майже ніколи не обходиться без того, щоб спеціальні прийоми не поєднувалися з медикаментозним лікуванням (Рад. Укр., 25.II 1964, 3).

МЕДИКО-... Перша частина складних слів, що відповідає слову медичний, напр.: м е д и к о - б і о л о г і ч н и й, м е д и к о - п е д а г о г і ч н и й.

МЕДИКО-САНІТАРНИЙ, а, е. Стос. до медицини та санітарії. Медико-санітарне обслуговування; Медико-санітарне майно.

△ **Медико-санітарний батальйон** — окрема частина медичної служби у складі військових з'єднань.

МЕДИТАТИВНИЙ, а, е, літ. Стос. до медитації.

МЕДИТАЦІЯ, і, ж., літ. Роздум, міркування (переважно у поезії). Власне, поемою ми називаєм цей твір [«Кавказ»] тільки за традицією, справді ж це ліричний вірш типу роздуму, медитації (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 204); У ліричних медитаціях Рильського про мету життя, працю і творчість була одна важлива нота — нота оптимізму і безумовної віри в життя, в краще майбутнє (Криж., М. Рильський, 1960, 44).

МЕДИЦИНА, и, ж. 1. Сукупність наук про хвороби, їх лікування та запобігання їм. В 1892 р. я зложив у Дрогобичі іспит зрілості і.. виїхав до Кракова вчитися медицини (Стеф., II, 1953, 17); Космічна медицина виникла 11 років тому, коли в нашій країні, а згодом і в Сполучених Штатах Америки почали запускати в космічних ракетах різних тварин (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 3).

Народна медицина — народні засоби лікування хвороб. Соснова живиця в народній медицині Західної України в стародавні часи призначалася для приймання всередину при туберкульозі легень (Наука.., 9, 1956, 18).

2. *перен., розм.* Про лікарів, медичних працівників. [Х р п с т и н а А р х и п і в н а:] *Нема лікаря, нема і фєршала [фельдшєра]. Втекли ще вчора, втекла уся медицина* (Корн., I, 1955, 133).

3. *заст.* Медичний факультет. *Був у мене Петров; переводиться в Дерпт на медицину, чистий вічний студент* (Л. Укр., V, 1956, 286).

МЕДИЧКА, и, ж., *розм.* Жін. до **мєдик** (переважно про студентку медичного інституту або факультету). *У нас тепер живе орловська панночка Анна Федорівна Гассель; Її сестра (Катєрина) ваша медичка першого курсу* (Л. Укр., V, 1956, 400); *Капітан Косачов, згадавши, що Галя теж медичка, бо закінчила перший курс медичного інституту, порадив їй залишитись біля матері* (Збан., Між.. людьми, 1955, 30).

МЕДИЧНИЙ, а, е. Стос. до медицини (у 1 знач.). Професор — медичне «світло». Старий, поважний.., але не дуже неприступний (Л. Укр., III, 1952, 719); *Наталя безпорадно озирнулась. Її медичні знання були висчерпані* (Донч., VI, 1957, 11); — *Молода? — Молода, дівчина. Позаторік закінчила медичний інститут у Києві* (Головко, II, 1957, 576); // Стос. до діяльності лікаря; лікарський. Він [лікар] веде боротьбу з темнотою, з забобонами, з еорогуванням селянина до інтелігента, організує дешеву медичну поміч... (Коцюб., I, 1955, 172); *Володька Беркут був недокрівний, кволенький і дивно, як його не забракували на медичному огляді під час прийому до [військової] школи* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 54); // Який застосовується в лікуванні; лікувальний. Медичні препарати; // у знач. ім. **медічний**, ного, ч., *розм.* Медичний інститут. А чи так багато глузду в тому, що вона ось поїде оббивати пороги в медичний? (Гончар, Тронка, 1963, 176).

△ **Медічна сестра** — особа, яка належить до середнього медичного персоналу в лікувальних закладах. *Швидко, майже без слів працювали лікар і медичні сестри* (Жур., Вечір., 1958, 257).

МЕДІАЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Розташований в середині чого-небудь; в анатомії — термін, що вказує на розташування якого-небудь органа ближче до серединної площини тіла.

МЕДІАНА, и, ж. 1. У геометрії — пряма лінія, проведена між вершиною кута трикутника та серединою протилежної сторони. *Кожний трикутник має три медіани* (Геом., I, 1956, 21).

2. У статистиці — величина, що знаходиться в середині ряду величин, розташованих у зростаючому або спадному порядку.

МЕДІАННИЙ, а, е, *спец.* Те саме, що **медіальний**.

МЕДІАТОР¹, а, ч., *спец.* 1. Посередник у дипломатичних відносинах, торговельних угодах.

2. Специфічна хімічна речовина, що бере участь у передачі нервового імпульсу з нервових закінчень на робочі органи і з однієї нервової клітини на іншу.

МЕДІАТОР², а, ч. Тонка рогова або пластмасова пластинка з загостреним кінцем, якою грають на деяких струнних музичних інструментах. *Час від часу мандоліна вмовкала, і в двері спочатку просовувалась коротка рука з слюдяним медіатором між пальцями, затим розквітчала голова* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 52).

МЕДІАЦІЯ, і, ж. Міжнародне посередництво, мирний спосіб розв'язання міжнародних конфліктів за допомогою держави, яка не бере участі у конфлікті.

МЕДІВНИК, а, ч. 1. Те саме, що **медяник**. [2-й чоловік:] *Подивився б ти, як він було увійде у хату, то так дітвора і вкриє його: тому медівника дасть, тому бублика, іншому копійку...* (Кроп., I, 1958, 479); [Б а б у с я:] *Зрозумійте, маю свято, А роботи ще багато... Чи спеклись медівники, Чи готові*

пиріжки? (Олесь, Вибр., 1958, 486); * У порівн. *Голубив [капітан] її словами, як медівниками* (Черемш., Тв., 1960, 181).

2. *бот., діал.* Підмаренник.

МЕДІЄВАЛЬ, я, ч. Назва одного з малюнків друкарських шрифтів, близьких до середньовічних латинських. *Книжковий медієваль*.

МЕДІЄВІСТ, а, ч. Спеціаліст з медієвістики.

МЕДІЄВІСТИКА, и, ж. Розділ історичної науки, предметом якого є історія Західної Європи середніх віків.

МЕДІНСТИТУТ, у, ч. Скорочення: медичний інститут. [Б у й к о:] *Це старший, Коля. Медінститут закінчує* (Баш, П'єси, 1958, 10).

МЕДІУМ¹, а, ч. За марновірними уявленнями спіритів — особа, яка є посередником між людьми та «світом духів». Під впливом ідеалізму багато дослідників природи неправильно сприйняли вчення Лобачєвського про неевклідову геометрію, висунувши ідею про існування надприродних істот — **медіумів**, які нібито існують у багатомірному просторі (Наука., 2, 1960, 47); * У порівн. *Вона сподівалась якогось чуда, підступила, неначе медіум спірит, до дверей й загомніла: — Вийди, мій милий!* (Н.-Лєв., IV, 1956, 256).

МЕДІУМ², а, ч. Середній регістр жіночого голосу (у співачок).

МЕДІУМІЗМ, у, ч. За марновірними уявленнями спіритів — посередництво медіумів між людьми та «світом духів».

МЕДІУМІЧНИЙ, а, е. Стос. до медіума (див. **мєдіум**¹) і медіумізму.

МЕДКОМІСІЯ, і, ж. Скорочення: медична комісія. — *А підемо, Вітю, разом у флот морський. Да? Служити так служити! — вже іншим тоном говорив Григорій. — Не забракувала б лише медкомісія* (Автом., В. Кошик, 1954, 63).

МЕДО... Перша частина складних слів, що відповідає за значенням слову **мед**, напр.: **медотеча**, **медоутворення** і т. ін.

МЕДОВАР, а, ч. Особа, що займається медоварінням. *Одні помічники медовара колють дрова, другі розводять вогнище* (Бурл., О. Вересай, 1959, 70).

МЕДОВАРІННЯ, я, с. Виготовлення меду (у 2 знач.).

МЕДОВАРНИЙ, а, е. Стос. до медоваріння. *Медоварна справа*.

МЕДОВАРНЯ, і, ж. Приміщення з відповідним обладнанням для варіння меду (у 2 знач.).

МЕДОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мед**¹. Він узяв гарно вирізану дерев'яну ложечку і, звільна висисаючи медові щільники, розпочав з Чимчикевичем розмову (Фр., II, 1950, 185); *Більш-менш водянистий нектар, висмоктаний із квіток, уже в тілі бджоли під час польоту починає змінюватись у медовий півфабрикат, який у вулику буде доведений до стану меду* (Бджоли, 1955, 25); // Вигот. з меду; з медом, на меду. *Трудівнику медові пишки, а ледарю — ялинові шишки* (Укр. присл., 1955, 393); *Осьде пряничок чудовий, Не аби який — медовий* (Гл., Вибр., 1957, 303); *Медові вина виготовляють з липового або гречаного меду з додаванням плодоягідних соків* (Укр. страви, 1957, 385); // у знач. ім. **медове**, вого, с. У феодальні часи — податок з медозбору (у 2 знач.). — *Запровадить він [пан] три дні панщини, подвоїть поволощину, медове і всі інші данини* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 41).

◇ **Медові[ї]** та **молочні[ї]** ріки, нар.-поет. — надзвичайний достаток. Україна — це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки... (Вас., II, 1959, 346).

2. Такий, як мед (про запах); духмянний. *Свіжість трави манила здалека, а медовий запах квітів наповнював повітря* (Кобр., Вибр., 1954, 156); *Над селом — туман, Дух медовий трав...* (Мур., Лірика, 1954, 16); // Схожий кольором на мед; золотаво-жовтий. *Навколо був золотаво-жовтий медовий світ, і це був перший колір, який вона [бджілка] пізнала* (Ів., Про бджілку., 1959, 6); // Солодкий, як мед. *Прозорі дині наче стікали солодким медовим соком* (Собко, Скеля., 1961, 5).

3. перен. Занадто люб'язний. *Я прихилив очі до малюнка: портрет був просто моторошний — лице гостре, як у пацюка, в обгризеніх віях — гадючі зелені очіці. Посмішка — медова* (Вас., II, 1959, 328); *Голос має він медовий, Надокучає ж — мов комар* (Воскр., 3 перцем!, 1951, 13).

◇ **Медові речі** (слова, розмови); **Медова річ** — облесливе, багатообіцяльне мовлення. *Батюшчині медові розмови, .. а ще більш чарочка та закусточка потроху вкоськали розлюченого пана* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 106); [П о л к о в н и к:] *Медові твої речі, та, мабуть, не нашим губам ними ласуватись...* (Кроп., V, 1959, 502); **Медовий місяць**; **Медові дні**: а) перша пора подружнього життя. [Е в ф р о з і н а:] *Невже твоє життя таке солодке, що і медовий місяць в ньому зайвий?* (Л. Укр., III, 1952, 423); *Пан Куна з Роксоланою побралися недавно, — тривав іще.. медовий місяць* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 10); б) (чого, ірон.) щасливий початок чого-небудь, найкраща пора в чомусь. *Врангель переживав зараз медовий місяць своїх перемог* (Гончар, II, 1959, 293); *Хлопці саме переживали свої медові три дні, три дні розгульної волі, що їх діставали від «хазяїна» кожного разу після того, як приводили важливого «язика»* (Гончар, III, 1959, 208).

МЕДОВО. Присл. до **медовий** 2—3. *Цвітуть вишні.. Медово пахнуть жовті пиляки. Пахне весь край, весь світ...* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 11); *Невідомо, як далеко зайшла б ця розмова, якби в дверях не з'явилася Настя у білому фартусі й медово не проголосила: — Запрошую всіх на солодке* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 368).

МЕДОГЛЯД, у, ч. Скорочення: медичний огляд. *Послухали машину, як слухає лікар на медогляді новобранця, і послали за новим мотором* (Трубл., I, 1955, 138).

МЕДОГОНКА, и, ж., спец. Машина для відкачування меду з стільників. *На пасіці.. має бути.. медогонка* (Колг. енци., II, 1956, 62).

МЕДОЗБІР, бору, ч. 1. Збір бджолами нектару з квітів. *Висів [гірчиці й фацелії] у різні строки є надійним способом продовжувати тривалість цвітіння і медозбору* (Бджоли, 1955, 271); // Час такого збору.

2. Збір меду від бджіл; мед, зібраний від бджіл. *Високі та стійкі медозбори можна систематично одержувати лише від тих бджіл, за якими встановлено правильний догляд* (Бджільн., 1956, 14); * Образно. *Поле діяльності він [вчений] обрав народну творчість і збирав на тій самотійній ниві багатий медозбір* (Вол., Місячне срібло, 1961, 37).

МЕДОК¹, дкú, ч. Пестл. до мед. *Роботяца [Галочка], як бджілка, і як та робила усе медок, так і у Галочки усяка робота була до діла і до добра* (Кв.-Осн., II, 1956, 314); *З чим оладки? Із медком та з солодким молочком* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 13); *Що в першому кубочку да солодкий медок, Посидимо, ой посидимо, да й поговоримо* (Чуб., V, 1874, 761); *На язиці медок, а на думці льодок* (Укр.. присл., 1955, 152).

МЕДОК², у, ч. Сорт столового виноградногo французького вина.

МЕДОНОС, а, ч. Медоносна рослина. *Де липа, — там*

і бджоли, бо це прекрасний медонос (Рад. Укр., 19. V 1963, 2); — *Вам показали медоноси?.. — Навіть до бджіл не пустили* (Вол., Місячне срібло, 1961, 77).

МЕДОНОСНИЙ, а, е. 1. Який виділяє при цвітінні нектар, що його бджоли переробляють на мед. [Д і д С л и в к а:] *Ходім, Миколо, покажу тобі Для пасіки я місце підходяще; Там трави медоносні навкруги* (Забашта, Пісня., 1961, 197).

2. Який виробляє мед. *Медоносні бджоли живуть сім'єю у вуликах, на стільниках* (Бджільн., 1956, 9).

МЕДОНОСНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. медоносний; // Те саме, що **медопродуктивність**. *Медоносність квітки*.

МЕДОПРОДУКТИВНІСТЬ, ності, ж. Вихід меду з певної площі насаджень, посівів і т. ін. *Середня медопродуктивність одного гектара садів — 20—30 кг* (Колг. енци., I, 1956, 621).

МЕДОСОС, а, ч. Лісовий південний птах ряду горобцеподібних, що живиться головним чином квітковим нектаром.

МЕДОТОЧИВИЙ, а, е, заст. Облесливий, нудотно-солодкий. *А словами, Медоточивими устами Цілюються і часу ждуть, Чи швидко брата в домовині З гостей на цвинтар понесуть?* (Шевч., II, 1953, 289); *Князь кинувся, мов голый у кропиві. Та генерал немов того й не бачив І далі лив слова медоточиві* (Фр., XII, 1953, 358).

МЕДОЦВІТ, у, ч., поет. Медовий цвіт. *Нахилюсь над медоцвітом, Принесу його до хати, Будем з квіттом перецвітом Вік з тобою вікувати* (Забашта, Пісня., 1961, 85); // Мед з цвіту. *Щоб достатками весь рід В силу убивавсь, З злотоцвіту медоцвіт Щоб все літо бравсь* (Ус., Листя., 1956, 6).

МЕДОЦВІТНИЙ, а, е, поет. Прикм. до **медоцвіт**. * Образно. *В сизому серпанку Київ — Медоцвітна благодать; Скільки ж треба чародіїв, Щоб таке побудувать!* (Рильський, III, 1961, 87).

МЕДОЧОК, чку, ч. Пестл. до **медок**¹. *Ходила б я по дворочку, Як бджілочка по медочку* (Барв., Опов., 1902, 274); *Мала мати одну дочку Та й купала у медочку* (Укр.. лір. пісні, 1958, 399).

МЕДПЕРСОНАЛ, у, ч. Скорочення: медичний персонал. *В усіх чотирьох стінах залу були двері. Вони вели в палати з хворими, до операційної, до лабораторії, до кімнати медперсоналу* (Смолич, I, 1958, 207).

МЕДПРАЦІВНИК, а, ч. Скорочення: медичний працівник. *Викликали [Клаву] до Києва в клініку відомого професора і повідомляли, що супроводжувати її буде спеціальний медпрацівник* (Ткач, Плем'я., 1961, 175).

МЕДПУНКТ, у, ч. Скорочення: медичний пункт. *В старому Бориславі був лише один лікар та один медпункт. Тепер тут функціонують 7 лікарень, 2 поліклініки, родильний будинок, 15 медпунктів* (Наука., 8. 1956, 13).

МЕДСАНБАТ, у, ч. Скорочення: медико-санітарний батальйон. *Роздягнутий по пояс, він стояв у садку в медсанбаті перед сестрою й.. поволі повертався, вмотуючись таким чином в бинт* (Довж., I, 1958, 300); *Медсанбат містився в кількох великих автомашинах* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 112).

МЕДСЕСТРА, й, ж. Скорочення: медична сестра. *Коридором санаторію проходить лікарка з старенькою вже медсестрою* (Головка, I, 1957, 478).

МЕДУЗА, и, ж. 1. У давньогрецькій міфології — одна з трьох дів зі зміями на голові замість волосся, погляд якої обертав усе живе в каміння. [П р і с ц і л л а:] *Тут Круста? (Німіє з дива і з жаху). [К р у с т а:] Я, здається, не Медуза, а господиня наче скам'яніла, угледівши мене* (Л. Укр., II, 1951, 402).

2. Кишквопорожнинна морська тварина з прозорим драглистим тілом, переважно з щупальцями. *Тоня побрела швидше. Жахало її тільки, коли медузи раз у раз торкались у воді її голого тіла, жалили ноги* (Гончар, Тронка, 1963, 225); *Медузи відчують наближення шторму за 10—12 годин до його наступання* (Веч. Київ, 29.I 1968, 4); * У порівн. — *Насте — троянда! Запашна й колюча троянда. Солодко дихати її ароматом, але чому вона холодна, як медуза, і, як медуза, опікає своєю красою?* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 256).

МЕДУНИЦЯ, і, ж., діал. Медунка. На межі, зарослій всілякою травою, виглядав дрібненький ряс, чепурилась червона медуниця (Кобр., Вибр., 1954, 46); *Пахнуть липа, медуниця, багряніє мак* (Сос., Поезія, 1961, 24).

МЕДУНКА, и, ж. (*Pulmonaria* L.). Трав'яниста рослина родини шорстколистих з дрібними запашними квітками рожевого, фіолетового або синього кольору. *Духмяно пахнуть медунка і конвалії* (Кучер, Трудна любов, 1960, 582); *Зміна кольору пелюсток залежить у медунок від реакції клітинного соку. У молодих квіток вона кислотна, у старих — лужна* (Веч. Київ, 27.IV 1957, 3).

МЕДЯНИЙ, медяна́, медяне́, рідко. Те саме, що медовий 1, 2. *Ой смачні, ой смачні Бублики у Тані: Медяні, Запавні, З маком, ще й рум'яні!* (Бойко, Ростіть... 1959, 66); *Медяний запах гречки змішувався з пахоцями свіжих квітів* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 39).

Медяна́ роса — солодкувата рідина, що виступає на листі і стеблах рослин в результаті їх пошкодження. *На ушкоджених листі і плодах появляються крапельки масткої солодкуватої рідини.. Ці крапельки здавна називаються медяною росою* (Шкідн. поля., 1949, 30); *Пила [Настуся] кохання, наче бджола медяну росу* (Н.-Лев., IV, 1956, 263).

МЕДЯНИК, я́никá, ч. Медовий коржик. *Шматок чорного засохлого хліба, що ви ледве вгризете його зубами, здасться краще найсолодшого медяника* (Мирний, IV, 1955, 320); — *Іди, іди та постав нам мерщій на стіл усе, що є!* — гукав Бульба услід жінці. — *Нам не треба пампушок, медяників... маковників та всяких там пундиків!* (Довж., I, 1958, 219).

МЕДЯНИЦЯ, і, ж. Шкідлива комаха, що висмоктує сік переважно з плодових дерев, пошкоджуючи їх. *До комах, що висмоктують сік з рослин, належать клопи, попелиці, медяниці* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 6).

МЕДЯНИЧОК, я́ничка́, ч. Зменш.-пестл. до медяник. *Йому [малому] медяничок, А їй немудрую хустину, Собі ж несе на постолі Ременю доброго* (Шевч., II, 1953, 316).

МЕДЯНО. 1. Присл. до медяний 2. *Од клуні з ожере-дів медяно пахла свіжа житня солома* (Головка, II, 1957, 145).

2. перен., розм. Легко і приємно; солодко. — *Я добре знаю, що оце не стало Пилипа, то Прісцьї не медяно прийдеться прожити* (Мирний, III, 1954, 36).

МЕ-Е див. ме.

МЕЖ, прийм., діал. Між. *З Трубайлом Альта меж осокою Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою* (Шевч., II, 1953, 26); *Запровадь мене до дому Меж мою родину: Там без жалю і без скарги Білий світ покину* (Рудан., Тв., 1956, 74).

МЕЖА́, і, ж. 1. Лінія поділу якої-небудь території; границя (у 1 знач.). *Перемирявши город, вони розділили його вздовж пополювині й позабивали на межі кілки* (Н.-Лев., II, 1956, 354); *Оцей і той райони — сусідні райони. А між ними межа, кордон ніби, границя*

(Вишня, I, 1956, 383); // Лінія, що поділяє землі або води суміжних держав; кордон. *Протікає цей Іпельдесь там на півночі Угорщини на межі з Чехословаччиною, поміж горами та лісами* (Гончар, Новели, 1954, 38); *Кораблі йшли понад межею нейтральних вод* (Кучер, Чорноморці, 1948, 42); // Лінія (умовна), що розділяє між собою якісь частини поверхні. *Комісія не змогла злокалізувати філоксеру, не пустити її за межу звісних уже комісії філоксерних вогнищ* (Коцюб., I, 1955, 223); // Зорова лінія, що відділяє що-небудь від чогось. *Зараз, коли він вперше побачив перед собою гуртик самотніх задумливих тополь ген-ген, на межі землі і неба, — схвилювався так, наче зустрів зненацька в незнайомім краю когось знаного з дитинства* (Гончар, II, 1959, 45); // перен. Уявна точка на сонячній орбіті, що поділяє лінію орбіти на відрізки, відповідні до ранку, дня або вечора. *Ой вже сонечко яснее та стало на межі, Освітло акерманські турецькї вежі* (Л. Укр., I, 1951, 18); *Сонце йде за вечірню межу* (Перв., II, 1948, 81); // між чим і чим, чого і чого, перен. Границя поділу, розрізнення яких-небудь явищ, предметів тощо. *Я і сам знаю, що не можна провести межу між живим і мертвим* (Коцюб., II, 1955, 362); *В XV—XVI ст. у багатьох випадках важко визначити межу між українською і білоруською літературами* (Іст. укр. літ., I, 1954, 61); *Мускулів буяння неутомне Праці й свята межі перетне* (Рильський, I, 1960, 295).

2. Вузька цілинна смуга між полями, що є водночас і польовою стежкою або шляхом. *Микола з товаришами мандрував з села, та не шляхом, а просто через поле межами* (Н.-Лев., II, 1956, 195); *Вони лачно зиркнули на панську землю, наче боялися, що з пшениці на межу от-от вискочить сам Гальванеску* (Смолич, I, 1958, 54); * *Образно. Колись у веселі ставки заглядали з гір столітні дуби та граби, свідки слави козацької, а тепер їх унучата обступили рівною межею ті зелені яри* (Н.-Лев., I, 1956, 153).

◇ **Меж́у переора́ти кому** — перешкодити комусь у його справах. *Тішиться з себе [хвалько], який то він здатний в бога вродився: і пану догодив, і собі межі не переорав* (Вовчок, VI, 1956, 277); **Торувати́ меж́у** — прокладати шлях до нового. *Чий вік минув за працею, як днина, Сліпим братам торуючи межу... Перед тими я стану на коліна, Героям тим подяку я зложу!* (Граб., I, 1959, 175).

3. тільки мн., перен. Простір, обмежений чим-небудь. *Вона, бідна невільниця, замкнена в тісних межах свого подвір'я* (Коцюб., I, 1955, 287); *З'єднавшись з Росією в межах єдиної Російської держави, Україна була врятована від поневолення шляхетською Польщею і поглинення султанською Туреччиною* (Рильський, III, 1956, 16); *У V ст. Західна Римська імперія впала під спільними ударами повсталих трудящих мас і германських племен, які вторглися в її межі* (Іст. СРСР, I, 1957, 26); *Далеко за межами країни відомі методи електрозварювання і апаратура інституту імені Є. О. Патона* (Рад. Укр., 17.I 1959, 6); // Проміжок часу, обмежений якими-небудь строками. *В межах десяти хвилин; // Обсяг, ступінь чого-небудь. Арифметику у межах цілої лічби він добре вивчив ще як був писарем* (Гр., I, 1963, 244); *Часом не вгадати, Як розмовляєш із дитям. Межі наївності в дитяти* (Рильський, II, 1946, 75); *Межі впливу Шевченка на українську поезію визначити майже неможливо, бо відчувається він і понині* (Вітч., 3, 1963, 151).

4. чого, чому і без додатка, перен. Допустима норма чого-небудь дозволеного. *Кожний ступінь у розвитку науки додає нові зерна до цієї суми абсолютної істини, але межі істини кожного наукового положення віднос-*

ні, будучи то розсовувані, то звужувані далшим ростом знання (Ленін, 14, 1949, 117).

5. перен. Останній, крайній ступінь. Є і в житті людини, і в житті цілих народів така межа, за яку ніяк не можна відступати, не втративши гідності (Коз., Гарячі руки, 1960, 89); Найміцніший сплав сталі має межу витривалості, критичну грань (Чорн., Красиві люди, 1961, 73); // Кінець, край чого-небудь. Нема краю можливостям природи-матері, як нема межі людському розуму (Довж., ІІІ, 1960, 69); — Люба наша молодь мила, щастя світить вам без меж! (Тич., ІІ, 1957, 327); // Найвищий вияв якого-небудь почуття. Майорять жовто-блакитні прапори. На трибуні інтелігент у пенсне. Пафос досяг межі: — Хай живе! (Довж., І, 1958, 44).

МЕЖЕННИЙ, а, е. Прикм. до *межень* 1. Меженний горизонт води.

МЕЖЕНЬ, **МЕЖІНЬ**, *межені*, ж. 1. Низький рівень води в річці, озері (переважно влітку). Літом настає пора *межені*: води стає мало, рівень рік дуже знижується і з'являються мілини (Фіз. геогр., 7, 1957, 108); Зимові *межень*.

2. діал. Середина літа, час, коли річки мають низький рівень води. *Настояща добич* [у рибалок] — то *межинь*. Сказано — літо: на все хороше (Сл. Гр.).

МЕЖЕУМОК, мка, ч., спец. Рослина або тварина, що має сукупність рис двох порід, сортів. Існують проміжні сорти льону — *межеумки*, які вирощують і на волокно, і на олійне насіння (Екстр. метод. доб. олій., 1958, 8).

МЕЖИ *див. між*.

МЕЖИВУЗЛЯ, я, с., бот. Частина стебла між двома вузлами. У рослин, пошкоджених в ранніх фазах їх розвитку, *меживузля* скорочуються, стебла надмірно потовщуються, ріст затримується (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 113).

МЕЖИГІР'Я, я, с. Те саме, що *міжгір'я*. З високої полонини долітають звуки трембіт і лунуть над *межигір'ями* й ущелинами (Цюпа, Україна., 1960, 270); Устояне солодке безгоміння Наповнювало до країв Щербату чашу *межигір'я* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 32).

МЕЖИРІЧЧЯ, я, с. Простір, місцевість між двома річками. У ХІІ ст. на північному сході від Київської землі, в *межиріччі* Волги та Оки, утворилося сильне Ростово-Суздальське князівство (Іст. СРСР, І, 1956, 58); Усе хотіла [Оксана], щоб я переїхав на Полісся, де біля *межиріччя* і лісу зросла вона (Стельмах, Правда., 1961, 58).

МЕЖИСІТКА, и, ж., заст. Дрібні висівки. Тільки що Кайдашиха виплескала хліб, а Мелашка посаждала, посипаючи лопату *межисіткою*, голодний Кайдаш знов увійшов у хату (Н.-Лев, ІІ, 1956, 324); — Та й молодець же дівка! — похвалив панич. — Собі такі удайтесь!.. — Куди нам? з *межисіткою* та в пшеничний ряд! — жартує той (Мирний, ІІІ, 1954, 176).

МЕЖІНЬ *див. межень*.

МЕЖНИК, а, ч., діал. Межа (у 2 знач.). Ішов довготелесий Василь Король *межником* коло свого жита (Минко, Вибр., 1952, 109).

МЕЖОВИЙ, а, е. Прикм. до *межі* 1, 2. Лани горбаті марили весною, Сховавши в ґрунт осоти *межові* (Воронько, Тепло., 1959, 78); // Який визначає межу між чим-небудь. Розміщують їх [насінні ділянки] в одному полі з загальними посівами арахісу, але чітко відмежовують від останніх *межовими* знаками — стовпцями (Ол. та ефір. культ., 1956, 212); *Образно. Історичний акт визволення Західної України становить величну

межову грань у літературному житті народів колишньої Західної України (Тудор, Вибр., 1949, 351).

МЕЖОВІК, а, ч. Фахівець з межування; землемір.

МЕЖУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до межування.

МЕЖУВАЛЬНИК, а, ч. Те саме, що *межовік*. Не звеселив Романа й *межувальник*, якого прислала контора (Панч, ІІ, 1956, 407).

МЕЖУВАННЯ, я, с. Дія за знач. *межувати* 1. Минув рік-другий — і знову панські лани заколосилися житом-пшеницею.. А після того незабаром почалося й *межування* (Мирний, ІV, 1955, 241); — Завтра, як тільки зійде сонце, почнемо нове *межування*. Хай кожен приносить на поле свої знаки (Стельмах, ІІ, 1962, 17).

МЕЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.* 1. *перех.* Проводити, встановлювати межі земельних ділянок, володінь. — В ті літа, коли *межували* землю, батько нашого пана по підказці Салоганового діда відчикрижив од церкви вісімдесят десятин (Стельмах, Хліб., 1959, 281).

2. з чим, *неперех.* Бути територіально суміжним. Зараз із кухнею *межувала* вузенька кімната (Март., Тв., 1954, 454); Комунівський садок *межував* з полем (Донч., І, 1956, 68); // Мати спільний державний кордон. Західна частина Одещини *прилягас* до голу-бого Дунаю і *межує* з братньою Молдавією (Цюпа, Україна., 1960, 237).

3. з чим, *неперех.*, *перен.* Бути близьким до чого-небудь, доходити до чогось. До старих громадян ми відносилися з повагою, яка *межувала* з побожністю (Сам., ІІ, 1958, 393); Спорудити іригаційну систему для Голодного Степу уявлялось таким грандіозним, що *межувало* з неможливим (Ле, Міжгір'я, 1953, 101).

МЕЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.* 1. *розм.* Відділятися, проводячи межі між земельними ділянками. Селяни *межувалися*; // Відділяти себе від кого-небудь. А все ж снопом не *межувалися*: подруги, як рідні вони — ні одна вже не злукавить (Головко, ІІ, 1957, 243).

2. тільки 3 ос., *перен.* Те саме, що *чергуватися*. На його загостреному низу обличчі *межуються* і пошана до Мірошниченка, і якась інша, більш потайна думка (Стельмах, ІІ, 1962, 18).

3. з чим, *рідко.* Те саме, що *межувати* 2. Од самого берега Росії, на південь, де Канівський повіт *межується* з Звенигородським, починається такий рай, якого трудно знайти на Україні (Н.-Лев., ІІ, 1956, 27).

4. *Пас.* до *межувати* 1.

МЕЗАЛЬЯНС, у, ч., заст. У буржуазно-дворянському суспільстві — шлюб з особою нижчого соціального стану.

МЕЗГА, й, ж. Те саме, що *м'язга*.

МЕЗИНЕЦЬ, нця, ч., діал. Мізинець. [С а м р о с ь:] Та нехай мене свята паска поб'є, коли я її хоч мезинцем черкнув! (Кроп., ІІ, 1958, 30).

МЕЗИНЧИК, а, ч., діал. Зменш.-пестл. до *мезинець*. Не часті в мене діти були, та все вмирали, тільки *мезинчик* зостався (Барв., Опов., 1902, 431).

МЕЗОДЕРМА, и, ж., анат. Середній зародковий листок, який розвивається у більшості багатоклітинних організмів і людини. Була доведена провідна роль *мезодерми* в розвитку кінцівки (Розв. науки в УРСР., 1957, 369).

МЕЗОЗОЙ, ю, ч., спец. Те саме, що *Мезозойська ера*. Мезозойська ера відрізняється від палеозойської відносним спокоєм. Орогенічних процесів великої сили в мезозойі нема (Курс заг. геол., 1947, 269).

МЕЗОЗОЙСЬКА ЕРА. Четверта ера геологічної історії Землі, що настала після палеозойської і змінилася кайнозойською.

МЕЗОЛІТ, у, ч. Перехідний між палеолітом і неолітом період кам'яної доби; середній кам'яний вік.

МЕЗОЛІТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до мезоліт.

МЕЗОН див. мезони.

МЕЗОНИ, ів, мн. (одн. мезон, а, ч.). Загальна назва нестійких елементарних частинок, маса яких є проміжною між масою електрона і масою нуклона. Використовуючи пучки прискорених частинок, можна одержувати різного типу мезони (Наука., 8, 1962, 10); *Ще в 1932 році вчені довели існування нейтронів і позитронів. Пізніше заговорили про мезони* (Рибак, Час., 1960, 838).

МЕЗОНІН, а, ч. Верхній напівповерх або надбудова над серединою невеликого житлового будинку. *Дерев'яний будинок із скляною верандою і мезоніном привітно вишивав з-поміж куців бузку* (Загреб., Європа 45, 1959, 80).

МЕЗОТРОН див. мезотрони.

МЕЗОТРОНИ, ів, мн. (одн. мезотрон, а, ч.). Те саме, що мезони.

МЕЙСТЕРЗІНГЕР, а, ч. Середньовічний німецький поет і співець; член міської співецької школи. *Старий мейстерзингер марно переконував свого часу співгромадян, що спів приємніший од війни* (Ю. Янов., Мир, 1956, 246).

МЕЙСТЕРЗІНГЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мейстерзингер.

МЕКАННЯ, я, с. Дія за знач. мекати і звуки, утворювані цією дією. *Чималий хліб з кількома загородками для всякого товару, до нього прибудовані стайні і обори. Чутно ржання, рев, мекання і т. ін.* (Л. Укр., II, 1951, 194); *Віддалилася й стихла пісня, і тоді виразнішим став скрип журавля над колодязем, брязкання відер, мекання овець в оборах* (М. Ол., Леся, 1960, 83).

МЕКАТИ, аю, аєш, недок. 1. Кричати, видавати звуки, властиві кози, вівці і т. ін. *Нагадай козі смерть, то вона мекатиме, аж поки здохне* (Укр. присл., 1955, 215); *Глухо мекали вівці в кошарі* (Мас., Сорок., 1957, 319).

2. перен. Говорити нерозбірливо, розтягуючи слова і вставляючи між ними звуки «мм», «ме». *Він довго екав та мекав на трибуні* (Козл., Ю. Крук, 1957, 381).

МЕКЕКАТИ, мекекаю, мекекаєш і мекечу, мекечеш, недок. Видавати звуки «мекеке» (про кіз, овець і т. ін.). *Овечки мекекають; кози собі теж за ними, та тупотять, та бігають по загороді* (Кв.-Осн., II, 1956, 172); — *Іди, іди, пустунко, твої кози вже мекечуть, — мовив дід* (Ів., Вел. очі, 1956, 120).

МЕКЕКЕ, виг. Звуконаслідування, що відтворює крик вівці або кози. *Прийде коза до воза та й скаже: мекеке!* (Номис, 1864, № 4475).

МЕКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до мекати. *Цап з рогами Вилазить із склянки. Мекнув, мов його родимець Почав мордувати* (Г.-Арт., Байки., 1958, 69); *Сарна злякано мекнула і вмить зникла в хащі* (Донч., III, 1956, 75); *І на згоду, як теличка, Мекне цяця-молодичка* (Сам., I, 1958, 238).

МЕКСІКАНЕЦЬ див. мексіканці.

МЕКСІКАНКА див. мексіканці.

МЕКСІКАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мексіканці і Мексіка. *Будяк гіллясто рзкнунувся на кучугурі, мов колючий кактус дець на межі мексіканської пустелі* (Гончар, Тронка, 1963, 228).

МЕКСІКАНЦІ, ів, мн. (одн. мексіканець, нця, ч.; мексіканка, и, ж.). Уродженці, жителі Мексіки.

МЕЛАЙ, ю, ч., діал. 1. Кукурудза.

2. Хліб з кукурудзи. *Чоловік показав на торбину. — Ото мелай тобі на дорогу* (Турч., Зорі., 1950, 189).

МЕЛАН, у, ч. Синтетичне пухнасте волокно, близьке своїми якостями до шерсті. *Першу партію нового волокна мелану випустив Курський комбінат синтетичних волокон* (Рад. Укр., 26. II 1965, 1).

МЕЛАНЕЗІЄЦЬ див. меланезійці.

МЕЛАНЕЗІЙКА див. меланезійці.

МЕЛАНЕЗІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до меланезійці і Меланезія.

МЕЛАНЕЗІЙЦІ, ів, мн. (одн. меланезієць, ійця, ч.; меланезійка, и, ж.). Уродженці, жителі Меланезії.

МЕЛАНЖ, ч., спец. 1. род. у. Прядиво або тканина з суміші різних за фактурою чи за кольором волокон. *Сукно меланж.*

2. род. а. Заморожена суміш яєчних білків і жовтків. *Для приготування бісквіту.. беруть цілі свіжі яйця. Можна використати також меланж — заморожену суміш яєчних білків і жовтків* (Укр. страви, 1957, 353).

МЕЛАНЖЕВИЙ, а, е. Прикм. до меланж 1. *Меланжевий комбінат; // Вигот. з меланжу (прядива або тканини). Передбачено дальше збільшення виробництва промислових товарів широкого споживання, зокрема ворсових, меланжєвих, чистошерстних камвольних тканин* (Колг. Укр., 2, 1956, 2).

МЕЛАНІН, у, ч., спец. Пігмент коричневого або чорного кольору, що зустрічається в певних тканинах живого організму. *Під впливом ультрафіолетового проміння в шкірі відкладається барвник, так званий меланін* (Наука., 9, 1957, 12).

МЕЛАНКИ, нок, мн., заст. Церковне свято — вечір напередодні Нового року. — *Розгулявся Морозенко! .. Так звечора на Меланки казала Катря Зайчиха своєму семилітньому синові* (Мирний, IV, 1955, 286).

МЕЛАНХОЛІЙНИЙ, а, е. 1. Власт. меланхолікові. *Мала [дівчина] рудаве волосся, що у русинів рідкість.., майже меланхолійний сум* (Коб., I, 1956, 375); *Часом находила на неї меланхолійна злість* (Ле, Міжгір'я, 1953, 33).

2. Схильний до меланхолії (у 1 знач.). *В пам'яті воскресли уламки adagio меланхолійного Себастьяна Баха* (Ле, Міжгір'я, 1953, 297); // Який виражає меланхолію. *У Віктора Миколайовича Забіли був незвичайно меланхолійний вигляд, дивився він якимись відсутніми очима* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 420); // Такий, як у меланхоліка. *Вони [телятка] лежали тихо, безпомічно, не пручалися, а тільки своїми синіми, меланхолійними очима гляділи у німім остовпінню на сю огидну нору* (Фр., IV, 1950, 201).

3. Сповнений меланхолії (у 1 знач.); сумний. *В темній гущавині саду розсипаються тихі, меланхолійні звуки рояля* (Вас., I, 1959, 320); *В 1919 р. виходить збірка віршів А. Головка «Самоцвіти».. Переважали сумні, меланхолійні мотиви, які були навіяні декадентською та просвітнянською літературою* (Іст. укр. літ., II, 1956, 430).

МЕЛАНХОЛІЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. меланхолійний 2.

МЕЛАНХОЛІЙНО. Присл. до меланхолійний. *Регіна прийняла його оповідання дуже меланхолійно та скептично* (Фр., VI, 1951, 270); *Невеличкий гурток людей стояв там і меланхолійно дивився вниз на землю* (Ю. Янов., I, 1958, 155); * *Образно. Меланхолійно розсівали листя верби, берези та осокори* (Коз., Сальвія, 1959, 93).

МЕЛАНХОЛІК, а, ч. 1. Один з чотирьох типів темпераментів людини, що характеризується пригніченим сумним настроєм; людина з таким темпераментом. *Меланхолік — людина, яка відзначається порівняно невеликою різноманітністю емоціональних переживань* (Психол., 1956, 212).

2. Людина, схильна до меланхолії (у 1 знач.). Серед дітей одиначок є два типи: один — меланхолік, мовчазна, сувора, замкнена в собі дитина.., другий — жвава, весела, властолюбива (Григ., Вибр., 1959, 427).

3. Людина, хвора на меланхолію (у 2 знач.).

МЕЛАНХОЛІЧКА, и, ж. Жін. до меланхолік.

МЕЛАНХОЛІЧНИЙ, а, е. Те саме, що меланхолійний. При меланхолічному темпераменті в людини може виробитися надмірна замкненість (Психол., 1956, 214); Високі дзеркала на мраморних консолях ніби потопали в меланхолічному сутінку (Н.-Лев., IV, 1956, 239).

МЕЛАНХОЛІЧНО. Присл. до меланхолічний. Я думав меланхолічно, що коли він скоро не скінчить справ, я не побачу сьогодні панни Анелі (Коцюб., II, 1955, 257); Голодний пес меланхолічно жаліється на життя (Ю. Янов., I, 1958, 134).

МЕЛАНХОЛІЯ, ї, ж. 1. Важкий, похмурий, сумний настрій; сум, туга. Цілі дні сиділа [Олеся] мовчки то в світлиці, то в садку, то над Россю, дивилась в далекий простір, сумувала і вдавалась в сумну меланхолію (Н.-Лев., III, 1956, 163); — Ходімо краще поблукаємо. Ой, в степу як гарно тепер! — Іди, блукай, — одмахнулась Галя. — Розвій свою меланхолію (Головка, I, 1957, 464); * Образно. Надто змучені всі були тією жахливою ніччю, мокрим важкими пісками й сірою меланхолією дощу (Загреб., Європа 45, 1959, 421).

2. Психічне захворювання, для якого характерні пригнічений стан, загальмованість думок, рухів, маячні ідеї. Нездарма психіатри найменували меланхолію душевним боєм, корковим боєм, за характером почуття відмінним від того болю, який ми відчуваємо від поранення та захворювання інших частин організму (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 204); Мій брат завжди страждав на меланхолію (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 69).

△ Чорна меланхолія див. чорний.

МЕЛЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до молоти 1; // у знач. прикм. Насіння нуту вживається в їжу як у цілому або подрібненому вигляді для виготовлення супів, пюре, так і в мелевому вигляді для виготовлення соусів (Зерн. боб. культ., 1956, 142); Мелена сірка.

МЕЛИВО, а, с., діал. Мливо. На вітер надіяться — без мелива бути (Укр. присл., 1955, 104).

МЕЛІЗМА див. мелізми.

МЕЛІЗМАТИКА, и, ж. Те саме, що мелізми. Йому [Колессі] вдалося відтворити мінливу, химерну, багату мелізматиною інтонаційну структуру і не менш складну ритміку цих вільних декламацій [народних дум] (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 44).

МЕЛІЗМАТИЧНИЙ, а, е. Стос. до мелізмів. Превалюючим елементом в них [думах] є музична декламація (речитатив), і лише в закінченнях періодів мелодійний фактор переважає, даючи нам широко розвинену каденцію з барвистими тріолями та мелізматичними прикрасами (Іст. укр. музики, 1922, 69).

МЕЛІЗМИ, мелізм, мн. (одн. мелізма, и, ж.). Невеликі музичні звороти, які прикрашають мелодію. В мелодії народних пісень та інструментальної музики є багато дрібних мелодичних прикрас (т. зв. мелізм) (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 82).

МЕЛІНІТ, у, ч. Вибухова речовина жовтого кольору, що використовується для артилерійських снарядів і т. ін. З верхнього вигляду ніхто не може пізнати, чи та бомба не наладована [начинена] мелінітом і чи не розірве тебе в найближчій хвилі (Фр., IV, 1950, 349).

МЕЛІНІТОВИЙ, а, е. Прикм. до мелініт; // Наповнений мелінітом. Мелінітовий снаряд.

МЕЛІОРАТИВНИЙ, а, е. Стос. до меліорації, пов'язаний з нею. Осушення і освоєння заболочених і ма-

лопридатних земель в районі провадить меліоративний загін Березнівської МТС (Рад. Укр., 26.II 1957, 2); — Тут недалеко провадяться меліоративні роботи... Мені не потрібне оце озеро, і я вирішив перенести його в парк (Смолич, I, 1958, 74).

МЕЛІОРАТОР, а, ч. Фахівець з меліорації. Зараз колгоспні меліоратори будують і відбудовують бічну осушувальну сітку, закріплюють схили, розчищають і корчуть кущі, зрізають купини (Рад. Укр., 27.III 1959, 2); «Не пощастило з рибою, осушимо став, збільшимо площу землі, посадимо капусту», — вирішив В'юн і почав збиратись до Кисва за меліоратором (Мокр., Сто., 1961, 72).

МЕЛІОРАЦІЙНИЙ, а, е. Те саме, що меліоративний.

МЕЛІОРАЦІЯ, ї, ж. Система заходів, спрямованих на корінне поліпшення природних особливостей земельних угідь з метою піднесення їх родючості (шляхом осушення, обводнення, укріплення сипучих пісків і т. ін.). Найбільш досконалим методом осушування є меліорація ґрунтів закритим дренажем (Наука., 9, 1963, 9); Придбавши садибу, Володимир Галактіонович, як розповідають старожили, звернувся до хутірської громади з доброю порадою: зайнятись меліорацією, — зміцнити кручі посадками, зацементувати стоки яруг, всіма способами рятувати крутий бережний схил від ерозії (Вол., Дні., 1958, 71).

МЕЛІОРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Проводити меліорацію. Солончакувати (засолені содою) та солонцювати ґрунти можна хімічно меліорувати методом кислування (Нариси про природу., 1955, 242); Меліорували низини, сипали насипи, клали рейки (Смолич, Сорок вісім., 1937, 262).

МЕЛІОРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до меліорувати. Первинний обробіток земель, що меліоруються, значно відрізняється від обробітку вже окультурених ґрунтів (Механ. і електриф., 1953, 300).

МЕЛІСА, и, ж. (*Melissa L.*). Трав'яниста багаторічна медоносна рослина, з білими або жовтими квітками та лимонним запахом, з якої добувають ефірне масло. Розтерті листки меліси, як свіжі, так і сушені, ..прикладають на шматочці до ран (Лікар. рослини., 1958, 77); Застосовують мелісу як спецію при засолюванні помідорів і огірків (Колг. енци., II, 1956, 179).

МЕЛОДЕКЛАМАТОР, а, ч. Той, хто мелодекламує.

МЕЛОДЕКЛАМАЦІЯ, ї, ж. Художнє читання віршів або прози у супроводі музики. Щоб відтворити стиль і характер античної музики, композитор [М. Лисенко] вводить також мелодекламацію, супроводжувану перебором струн (Укр. клас. опера, 1957, 246); * Образно. [Г і б с о н:] Досить мелодекламації, люба дівчино. Від таких промов мені завжди тільки хочеться їсти (Собко, П'єси, 1958, 97).

МЕЛОДЕКЛАМУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і без додатка. Декламувати вірші або прозу в супроводі музики.

МЕЛОДИКА, и, ж. 1. спец. Сукупність властивостей і закономірностей, які характеризують мелодичні явища в музиці. Перемінні розміри знаходимо в пісенній і інструментальній творчості багатьох народів. Вони становлять одну з характерних рис і українських народних пісень і побіч своєрідної мелодики та ритміки чимало спричиняються до незвичайної і оригінальної їх краси (Осн. диригув., 1960, 85); Світлий колорит, благородна велич і простота, пластичність мелодики зумовили популярність музики Бородіна (Мист., 6, 1958, 46).

2. Вчення про мелодію.

△ Мелодика мови — зміна висоти голосу під час мовлення, що надає мові певного тонового забарвлення.

МЕЛОДИЧНИЙ, а, е. 1. спец. Стос. до мелодії (у 1 знач.). Ніщинський користується всім мелодичним, ладовим і метро-ритмічним багатством українського музичного фольклору (Укр. клас. опера, 1957, 146); Створюючи мелодичну основу пісень, самодіяльні композитори (або творчі колективи) часто запозичують професіональні прийоми (Мист., 6, 1955, 10).

2. рідко. Те саме, що мелодійний 1. Почався мелодичний Лисенків дует (Н.-Лев., III, 1956, 310).

МЕЛОДИЧНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість за знач. мелодічний 2. Мелодичність, наспівність і щирість його [Вербицького] музики сприяли її великій популярності (Укр. клас. опера, 1957, 107).

МЕЛОДИЧНО, рідко. Присл. до мелодічний 2. Мелодично продзвонив старовинний годинник (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 321).

МЕЛОДІЙНИЙ, а, е. 1. Приємний для слуху; милозвучний. В урочистій тиші чулось лиш бухання моря та срібне, мелодійне цвірінькання південного цвіркуна (Коцюб., I, 1955, 293); Пісня зачарувала всіх. Два ніжні мелодійні голоси злилися в один, засумували, зажурилися над долею нещасливої красуні Суліко (Збан., Між. людьми, 1955, 14); Музика грає Повільний мелодійний менует (Перв., II, 1958, 68).

2. спец., рідко. Те саме, що мелодічний 1. У процесі «випробування» пісенної творчості композиторів народ вносить і свої корективи до окремих мелодійних зворотів, пристосовуючи їх до свого музичного мислення (Мист., 6, 1955, 10).

МЕЛОДІЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. мелодійний 1; милозвучність. Йому здалося, що його голос набув ще дужчої сили й мелодійності, ніжності та грації, виразності і краси (Ю. Янов., II, 1954, 106); Глибоким змістом і своєю чарівною красою, задушевністю, м'якою мелодійністю численні словацькі пісні нагадують пісні українські (Гончар, Зустрічі., 1950, 24); Коли ми чуємо ім'я Тараса Шевченка, воно передусім асоціюється в нас з ім'ям великого геніального поета, твори якого вражають багатством думки, силою й глибиною почуття, чарують розмаїтістю художньої форми, мелодійністю мови... (Рад. літ-во, 2, 1961, 69).

МЕЛОДІЙНО. Присл. до мелодійний 1; милозвучно. Зложив [хлопчик] перед собою руки і став читати вголос. Рівно, мелодійно забриніла віршована мова (Вас., I, 1959, 94); З пагорбів мчали струмочки, і тихо, мелодійно дзюрчали арики (Десняк, II, 1955, 285).

МЕЛОДІЯ, ї, ж. 1. Художньо усвідомлена логічна послідовність музичних звуків, організованих ритмічно і ладово-інтонаційно. Ніжна, тиха, кристально чиста мелодія почулася ніби здалека, як світлий спомин з глибини душі (Л. Укр., III, 1952, 590); З вікон уже полилась задьориста мелодія польки, замигтіли тіні танцюристів (Шовк., Інженери, 1956, 453).

2. Наспівне співзвуччя. Поряд із наголосами й паузами найважливіше значення для виявлення точного смислу сказаного має мелодія інтонацій (Худ. чит., 1955, 115); Весняний гук іде в народі, Що рідну землю засіва... Ой скільки тонів і мелодій! Ой що ж то будуть за живи-ва! (Рильський, II, 1960, 262); * Образно. Згори вторувала тій мелодії барв безладна гармонія мідяних дзвоників отари, що паслась по горах (Коцюб., I, 1955, 184).

МЕЛОДРАМА, и, ж. 1. заст. Драма з музикою та співом. До появи М. С. Щепкіна та К. Т. Соленика у російських, а також і нечисленних тоді українських театрах перше місце займали мелодрама та водевіль (Життя К.-Карого, 1957, 199).

2. Драматургійний жанр, для якого характерні перебільшені драматичні ефекти та моралізація; твір цього жанру. Знання життя народу допомагало йому

[М. Кропивницькому] перетворювати мелодрами на високохудожні реалістичні полотна, які хвилювали глядача своєю життєвою правдою (Минуле укр. театру, 1953, 31); Мелодрама перероблювалась на веселий водевіль на очах у навіть не здивованої публіки (Смолич, Театр., 1940, 173).

3. перен. Про яку-небудь подію, переживання, що відзначаються неприродністю, зовнішніми ефектами.

МЕЛОДРАМАТИЗМ, у, ч. Перебільшені драматичні ефекти, властиві мелодрамі: неприродність, зайвий трагізм у зображенні чого-небудь. Опері Пуччіні не позбавлені елементів натуралізму і мелодраматизму (Мист., 6, 1958, 47).

МЕЛОДРАМАТИЧНИЙ, а, е. 1. Власт. мелодрамі (у 2 знач.). Другого дня мені трапилось грати на сцені, ще й п'єса трапилась противна, якась мелодраматична (Л. Укр., III, 1952, 709).

2. Такий, як у мелодрамі; неприродний, перебільшено трагічний, з зовнішніми ефектами. Почавши артистичну діяльність з мелодраматичної, умовної манери гри, Щепкін, завдяки великій обдарованості й невтомній праці, прийшов до реалістичного відтворення сценічних образів (Життя Саксаганського, 1957, 24); Драма [«Назар Стодоля»] закінчується децю мелодраматичною кінцівкою (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 116).

МЕЛОДРАМАТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. мелодраматичний 2. Кропивницький ніколи не був прихильником мелодраматичності в акторській грі (Збірник про Кроп., 1955, 102).

МЕЛОМАН, а, ч. Той, хто пристрасно любить музику та спів. Доки італійської опери для всього міста немає, можна лише деяким, особливо завзятим меломанам перебуватися сьакими-такими концертами (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 245); Селецький — меломан, сам інколи творить симфонії для домашньої насолоди (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 403).

МЕЛОМАНІЯ, ї, ж. Пристрасна любов до музики та співу.

МЕЛОМАНКА, и, ж. Жін. до меломан.

МЕЛОС, у, ч. Узагальнене поняття мелодійної, пісенної основи в музиці. Друга симфонія композитора Л. Ревуцького є взірцем глибокого проникнення художника в образний та інтонаційно-ладовий характер українського народного мелосу (Мист., 2, 1955, 24); Провідна риса поезії Шевченка — музика, мелос, ритмічна могутність і метрична різноманітність (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 25).

МЕЛЯСА, и, ж. Темна тягуча солодка маса, що є відходом цукробурякового виробництва; кормова патока. Меляса містить у собі 50 проц. цукру, який не кристалізується (Рад. Укр., 17.III 1949, 3); Для вилювання метеликів озимої та інших видів шкідливих совок застосовуються коритця з розчином шумуючої меляси (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 29).

МЕЛЯСНИЙ, а, е. Прикм. до меляса.

МЕЛЬДУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Повідомляти, доводити до відома.

МЕЛЬДУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., діал. Відмічатися (в якому-небудь списку і т. ін.). — Мельдуюся до рапорту. Питається мене фельдфебер [фельдфебель] (не той, але інший): чого? (Март., Тв., 1954, 280); Прийшов я мельдуватися до тих добродіїв, що давали мені «вовчий білет», та й кажу: ніж викликати мене сюди без діла, краще б у тюрму посадили на казенні харчі (Мур., Бук. повість, 1959, 82).

МЕЛЬКАТИ, аю, аєш, недок. 1. Те саме, що мигтіти 1. Схаменулись нехрещені, Дивляться — мелькає,

Щось лізе вверх по стовбуру до самого краю (Шевч., I, 1951, 6); У натовпі мелькала сіренька борідка Молибоги (Мик., II, 1957, 430); Мені перед очима в якихось заломаних, кривих образах почало мелькати, як на поганому екрані, наше майбутнє (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 40); // чим. Робити швидкі рухи чим-небудь. Вона побігла мовчки, швидко мелькаючи тугими, гарно виточеними литочками (Тют., Вир, 1964, 14).

2. Швидко проноситися перед очима, змінюючи одне одне. Крізь теплі сльози, важкі і великі, в яких все розпливалось, невиразно мелькали верби і телеграфні стовпи (Коцюб., II, 1955, 382); Ольга Іванівна любила швидку їзду. Любила спостерігати, як передок машини підминає під себе безконечну сіру стрічку шляху, як обабіч нього мелькають поодинокі дерева (Ткач, Плем'я..., 1961, 350).

3. розм. Те саме, що бліммати 1; мигтїти (у 2 знач.). Світло горіло слабо і мелькало раз у раз то ясніше, то темніше, освічуючи похмуру кімнату (Фр., V, 1951, 34).

МЕЛЬКНѹТИ, нѹ, нѣш, док. Однокр. до мелькати 1, 2. Засвербіла Івасева долоня, щось загурчало. Івась глянув — тільки жовтий слід на долоні, де лежав коник, та перед очима щось мелькнуло (Мирний, I, 1954, 176); В його умі мелькнули старинні.. казки про дріад, лісових дівчат, богинь дерев, що іноді являються людям (Фр., III, 1950, 89); В його погляді мелькнула непевність, але він зразу її пригасив (Смолич, Ми разом..., 1950, 259); Проскочили міст, мимо сілради..., мелькнули тополі, верби, акації (Тют., Вир, 1964, 68).

◇ Тільки хвостом (хвостиком) мелькнѹти — дуже швидко зникнути. — Дурне мишеня, — сказала Таня і так перелякала її [мишу] цим, що та тільки хвостиком мелькнула (Епїк. Тв., 1958, 465); — Весною, як натиснуть наші невичерпні резерви, — німець тільки хвостом мелькне (Хор., Незакінч. політ, 1960, 69).

МЕЛЬКОМ, МЕЛЬКОМА, присл., діал. Дуже короткий час; недовго. Сього Анхизу не бажалось, Щоб попрощатися з синком, І в голову йому не клалось, Щоб з ним так бачитись мельком (Котл., I, 1952, 156); А на умі все одно: коли б побачити [парубка], хоч здалека, хоч одним оком, хоч мелькома (Мирний, I, 1954, 79); Тільки мельком устигла вона глянути на Семена (Сміл., Зустрічі, 1936, 59).

МЕЛЬКОМА див. мельком.

МЕЛЬКОТІТИ, очѹ, отїш, недок. Підсил. до мелькати. Сунуть лавами селяни, тільки вила мелькотять (Сос., I, 1957, 386).

МЕЛЬНИК, а, ч. Власник млина або той, хто працює в млині; мірошник. У перетику ходила По орїхи, Мірошника полюбила Для потїхи. Мельник меле, шеретує. Обернеться, поцілує Для потїхи (Шевч., II, 1953, 140); Мені снилось: я мельник в старому млині... Уночі затихають колеса (Рильський, I, 1960, 137).

МЕЛЬНИКІВ, кова, кове. Прикм. до мѣльник. Мельник той.. не любив розказувати, й від його Кармель не довідався би зроду нічого, коли б не було мельникової дочки (Вовчок, I, 1955, 351); Матвійко зметиковав, що це і є той самісінький мельників син, який уміє розмовляти по-пташиному (Донч., VI, 1957, 263).

МЕЛЬНИКІВНА, и, ж. Дочка мельника. [Р у с а л к а:] Ти водяну царівну зміняв на мельниківну! (Л. Укр., III, 1954, 188).

МЕЛЬНИКУВАТИ, ѹю, ѹєш, недок. Бути мельником.

МЕЛЬНИЧИХА, и, ж., розм. Дружина мельника.

МЕЛЬНѹТИ, нѹ, нѣш, док., перех. і без додатка, фам. Однокр. до молотї.

МЕЛЬХІОР, у, ч. Сплав міді з нікелем, схожий на срібло.

МЕЛЬХІОРОВИЙ, а, е. Прикм. до мельхіор; // Вигот. з мельхіору. Мельхіорові ложки.

МЕМБРАНА, и, ж., спец. 1. Гнучка перетинка, що розділяє дві порожнини з різним тиском або відокремлює замкнену порожнину від простору; застосовується у пристроях для вимірювання тиску, телефонах і т. ін. Телефонїст сидів на низенькій колоді в кутку й безперервно хукав у трубку, щоб досягти особливо чіткого звуку в мембрані (Ю. Янов., II, 1954, 8); Хто ж його знає, може десь під ліжком стоїть мембрана, що транслює чудному господареві кожне слово, промовлене наодинці (Смолич, I, 1958, 63); * У порівн. І дзвінке повітря, і дзвінкі гори, і ліси, здавалося, все починало від кожного слова бриніти, як грандіозна мембрана (Гончар, III, 1959, 91); Увесь мій організм і кожна жилка напружені, як та мембрана! (Тич., II, 1957, 115).

2. Тонка гнучка перетинка, плівка, що відділяє одне від одного шари клітин, порожнини, м'язові тканини. Вважають, що на поверхні клітини є тонка мембрана, яка відділяє її від оточуючого середовища (Наука..., 11, 1962, 30).

МЕМБРАННИЙ, а, е, спец. Прикм. до мембрана. Мембранний манометр; Мембранний потенціал клітини.

МЕМБРАНОВИЙ, а, е, спец. Те саме, що мембранний.

МЕМОРАНДУМ, у, ч. Дипломатичний документ, у якому викладаються погляди уряду або урядів з якого-небудь питання.

МЕМОРІАЛ, у, ч. 1. Меморіальна споруда. Ми повинні створити меморіали на місці сіл, повністю знищених німецько-фашистськими окупантами за допомогу партизанам (Лїт. Укр., 8.V 1970, 3).

2. спец. Головна бухгалтерська книга для щоденного запису господарських операцій.

МЕМОРІАЛЬНИЙ, а, е. Який служить для увічнення пам'яті якої-небудь особи або визначної події; пам'ятний. Багато трудящих Черкас були присутні.. на мітингу з нагоди відкриття меморіальної дошки на місці будинку, в якому Т. Г. Шевченко зупинявся в 1859 році (Рад. Укр., 11.III 1961, 3); Сторожі сусідніх будинків по вулиці, де сьогодні знаходиться меморіальний музей його імені, не раз згадували розмови Франка з ними (Письмен. зблизька, 1958, 13).

МЕМУАРИ, ів, мн. Літературний твір у формі записок, написаний від першої особи — учасника або свідка відображених у ньому подій. Може згодом.. буду писати обіцяні мемуари (Л. Укр., V, 1956, 394); Тепер я не пишу романа. Я пишу мемуари. Згадую певний шматок життя, що мені він дорогий, і пишу про нього (Ю. Янов., II, 1958, 31).

МЕМУАРИСТ, а, ч. Автор мемуарів. Чим більше і щиріше мемуарист силкується перенести вповні, з усіма фарбами й тонами, той образ давно минулих подій, який лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образу додасть щось зайвого, пізнішого, нанесеного течією часу (Фр., IV, 1950, 228); Про красу російського народу писали мемуаристи XVII—XVIII століть, їй віддавали данину видатні діячі культури різних країн і народів (Довж., III, 1960, 257).

МЕМУАРИСТИКА, и, ж. Мемуарна література. Значення мемуаристики величезне. Без перебільшення можна сказати, що молоді покоління знайомляться з минулим свого народу, пізнають найтонші нюанси історичного минулого.. значною мірою саме з мемуарної літератури (Смолич, VI, 1959, 274).

МЕМУАРИСТКА, и, ж. Жін. до мемуарїст.

МЕМУАРНИЙ, а, е. Прикм. до мемуари; який є мемуарами. «Театр невідомого актора» [Ю. Смолича]

— один з нечисленних творів мемуарного жанру в українській радянській літературі (Іст. укр. літ., II, 1956, 471).

МЕНАДА, и, ж. Те саме, що вакхánка 1. *Неріса.. пускається в прудкий танець, з несамовитими, але гарними рухами менади* (Л. Укр., III, 1952, 463); * У порівн. *Високі парості зеленої ліщини, Як постаті стрункі завітчаніх менад, Із горобійником сплелися в темний ряд* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 109).

МЕНГІР, а, ч., арх. Нетесаний довгастий камінь, поставлений вертикально, що є одним з видів мегалітичних споруд часів міді-бронзи.

МЕНДЖУВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. **менджувати**.

МЕНДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, розм. Те саме, що **барисувати**. *Між горожанами можна було побачити.. отця Дмитра, благочинного, що так менджував просительськими книжечками, як Дмитренко кіньми* (Мирний, I, 1949, 382); *Стали [Кабашні] прасолувати, менджуючи кіньми та іншим товаром...* (Гончар, I, 1959, 25).

МЕНДЖУН, á, ч., розм. Той, хто менджує. *Тут крутилися й чорновусі цигани, ..горбоносі забарні волохи, татари-воловоди і менджуни на тонконогих бахматах-конях* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 135).

МЕНЕСТРЁЛЬ, я, ч. У середньовічній Франції та Англії — мандрівний поет-музикант. *Співають менестрелі балади сонцю* (Забіла, Поезії, 1963, 85); * *Образно. Знаю, прийдуть нові менестрелі, тисячі невідомих Сосюр* (Сос., I, 1957, 212).

МЕНЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, діал. Барисувати. — *Ото ж то й є... чужими [грішми] і хоче менжувати* (Мирний, I, 1954, 198); *Бранцями вони [татари] менжували, як худобою, і з цього найбільше терпіла Україна, яка межувала з татарами* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 123).

МЕНЗУЛА, и, ж. Геодезичний прилад для топографічних зйомок місцевості. *Зйомки рельєфу виконують наземним способом на фотопланах за допомогою мензули* (Інж. геод., 1959, 77).

МЕНЗУЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **мензула**. *Мензульний планшет; // Який здійснюється за допомогою мензули. Швидкий розвиток народного господарства й авіації забезпечили небувале поширення аерофотозйомки, яка швидко замінила наземну, мензульну зйомку* (Наука., 4, 1961, 10).

МЕНЗУРКА, и, ж., спец. Посудина з нанесеними на ній поділками для точного вимірювання невеликих об'ємів рідини, газу. *Дівчина з серцем поставила мензурку, яку тримала в руці. Мензурка гучно стукнула* (Шовк., Інженери, 1956, 67).

МЕНЗУРКОВИЙ, а, е. Прикм. до **мензурка**.

МЕНІНИ, нін, мн., діал. Іменини. — *Все чужі пани їдуть? Таж сьогодні не свято? — То паннині менини* (Л. Укр., III, 1952, 669).

МЕНІНГІТ, у, ч. Запалення оболонок мозку. *Звичайно, молода лікарка могла не визначити менінгіт* (Коп., Земля., 1957, 102).

МЕНІСК, а, ч., спец. 1. Угнута або опукла поверхня рідини у капілярі. *Поверхня рідини в капілярних трубках на всьому своєму протязі крива, її називають меніском* (Курс фізики, II, 1956, 176).

2. Хрящовий серповидний утвір у деяких суглобах людини і хребетних тварин.

3. Опукло-угнута або угнуто-опукла лінза. *Позитивний меніск; Негативний меніск.*

МЕНІСКОВИЙ, а, е. Прикм. до **меніск**. *Менісковий телескоп.*

МЕННЯ, я, с., діал. Імення. — *Усе б я на тебе дивився, усе б я тебе слухав, усе б хотів, щоб ти мене взивала по менню* (Кв.-Осн., II, 1956, 332).

МЕНСТРУАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **менструація**. *Менструальний цикл.*

МЕНСТРУАЦІЯ, ї, ж. Щомісячна маточна кровотеча у жінки, яка досягла статевої зрілості; місячне, регули.

МЕНСТРУЮВАТИ, юю, юєш, *недок.* Мати менструацію.

МЕНТ, у, ч., розм. Дуже короткий проміжок часу; момент, миг. *Море сліпило. Воно все розцвіталося срібними квітками. І хоч вік їх був коротенький, усього мент, але в той самий мент замість зів'ялої квітки розпускалася сотня нових* (Коцюб., II, 1955, 290); *У хаті на мент заніміло. Знадвору глухо ревла гарматами ніч* (Головко, I, 1957, 66).

В один мент — дуже швидко, миттю, за хвилину. — *Бувайте певні, в один мент запобіжу тому лиху* (Вовчок, VI, 1956, 267).

МЕНТИК, а, ч., іст. Короткий гусарський одяг з хутряною лямівкою на рукавах, який одягали наопапки поверх доломана. *Таїсія Федорівна, ніби між іншим, сказала: — А він мені подобається. І гусарський ментик йому до лиця* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 30).

МЕНТОЛ, у, ч. Безбарвна кристалічна речовина з сильним м'ятним запахом, яка застосовується в медицині, парфюмерії та харчовій промисловості.

МЕНТОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до **ментол**. *Ментолове виробництво; // Який містить ментол. Ментолова мазь; Ментолове масло.*

МЕНТОР, а, ч. 1. *заст.* Наставник (у 1 знач.), керівник, вихователь. *Я не вважав себе в праві виступати як ментор супроти молодого покоління* (Фр., XVI, 1955, 372); *Гальванеску із зв'язаними руками покоївся в глибокому кріслі і, дарма що сидів у такій незручній позі, працююито виконував роль ментора... під дулом свого власного браунінга* (Смолич, I, 1958, 141).

2. *бот., сад.* Живець, який прищеплюють до рослини з метою одержання в гібриді рис цього живця. [К а р т а ш о в:] *Ми визнаємо гібридизацію міжвидову і навіть міжродову. Визнаємо деякий вплив відкритого вами ментора* (Довж., I, 1958, 468).

△ **Метод ментора** — один з методів одержання в гібриді бажаних рис, властивих живцю-прищепі. *Користуючись методом ментора, Мічурін ліквідував безплідність у віддалених гібридів* (Наука., 9, 1956, 29).

МЕНТОРСЬКИЙ, а, е, *заст.* Властивий менторові (у 1 знач.): повчальний. — *Не прогнівайтеся, якщо я дозволю тут собі зужити менторського тону* (Кач., II, 1958, 27); *Хоч як би Вадим тепер хизувався павним пір'ям своїх менторських монологів, він назавжди лишисться для неї маленьким, зсугуленним, з переляканими очима* (Руд., Остання шабля, 1959, 76).

МЕНУЕТ, а, ч. Старовинний французький танець тричасткового тактового розміру з повільними й плавними рухами. *На чорному полотні ночі вирисовуються силуети двох фігур. Здається, що вони танцюють старовинний менует* (Собко, Любов, 1935, 112); // *Музика до цього танцю. В себе, у Василівці, він замикався в лазні, щоб не надокучати домашнім трубними звуками, якими, здається, можна зірвати дах, і награвав найчутливіших менуетів* (Полт., Повість., 1960, 35).

МЕНШ *див. менше.*

МЕНШАННЯ, я, с. Дія за знач. **меншати**.

МЕНШАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Ставати меншим (про обсяг, кількість, величину чого-небудь); зменшуватися. *З кожним днем міняється й плата за роботу: то більшає, як багато товару присуне, то меншає*

(Мирний, II, 1954, 78); *Чує Хо, що сила його слабшає, що сам він меншає* (Коцюб., I, 1955, 175); *Відстань між планетою і ракетою меншала* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 109); *Осінь непомітно золотила сади, розсипала багрянець. Дні меншали, ранки ставали прохолодними* (Кочура, Родина., 1962, 48); // *безос. Дедалі втікачів і догонців меншає, але частіше з'являються переможці елліни, що женуть списками поперед себе, мов отару, гурти.. троянців і троянок* (Л. Укр., II, 1951, 324); *Води в шлюпці меншало, і вона більше не прибувала. Троє гребців виливали її касками, каструлю й були вже мокрі від поту й від води* (Кучер, Голод, 1961, 229).

2. Ставати меншим (про силу, інтенсивність, ступінь чого-небудь); слабшати. *Бабуся-зима знала людей. Вона знала їх зазисті, злості, амбіції, знала, як тяжко гнобили себе, не раз бувало ще й кров потекла, але те вже давно було і з часом все те якось меншало, лагідніло* (Кобр., Вибр., 1954, 183); *Перша зірка блиснула, за нею Друга, третя — меншає пітьма* (Ющ., Люди., 1959, 204).

МÉНШЕ, рідко **МЕНШ**, присл. 1. Вищ. ст. до **мáло**. *Настало душе, гаряче літо. Риби ловилось все менше та менше* (Н.-Лев., II, 1956, 231); *Так ворожка поробила, Щоб менше скучала [дівчина]* (Шевч., I, 1951, 3); *Його чотирнадцять синів і не менше п'ятдесяти онуків теж були дяками* (Довж., I, 1958, 175); *Хто на чужих пожежах не був, а хоч і був, та не вхавив чогось путящого, .. на людях галасував на всю горлянку — забрати економію! А ті, що набрались уже по чужих маєтках, поглядали на порожні двори сусідів з непокоєм і собі на людях горлали не менш* (Головко, II, 1957, 281).

Не мéнше, як (ніж)... — так само, як...; стільки ж (або й більше), як... *Йй добре жилося в покійного тата, дуже значного пана, у котрого за обід щодня сідало не менше як тридцять душ* (Мирний, IV, 1955, 335); — *Самого цукру до вранішнього чаю треба було купити, — вирахувала вона, — не менше, як фунтів з п'ять* (Смолич, II, 1958, 39); *Готель «Європа» цікавив художника, мабуть, не менше, ніж самого старшину. Свого часу Ференц оформляв фойє і більярдний зал цього готелю* (Гончар, III, 1959, 253).

2. **перев. менш.** Уживається у складених формах вищ. ст. прикм. і присл. *Оця кругленька конячка ще має двох подруг не менш ситих, бо паші стане не тільки коням, а й коровам, телятам, овечкам* (Коцюб., II, 1955, 236); *Вся Софійська площа від самої древньої Софії аж до не менш древнього Михайлівського монастиря захаращена народом* (Довж., I, 1958, 43); *Нинішній бунтар, чи там революціонер, як доводять камчатські чиновники, не менше впертий і життєздатний, аніж його попередник* (Стельмах, I, 1962, 17); *Я вам думку висловлю свою, Куди не так, як німець ваш, поважно, Але, я думаю, не менш одважно* (Л. Укр., I, 1951, 98).

Більш-мéнш див. більше; Ні більш, ні менш [як...] див. більше.

МÉНШЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **мéнший**. *Матюха з буфета карафку дістав і другу, меншеньку, з наливкою для жінок* (Головко, II, 1957, 48); *У багатого, пана було двоє синів. Старшенький удався собі тихий, слухняний, все за книжкою сидів, а меншеньке таке вродилось швидко, шаловливе [пустотливе] — тільки йому й діла, що гаса було по господі* (Стор., I, 1957, 30); *Пішли вони, двоє меншеньких, дівчатка, до корівки: — А чого ти молочка не даєш? га?* (Гр., I, 1963, 445).

МÉНШИЙ, а, е. 1. Вищ. ст. до **малій** і **малéнький**. *Лисиця десь м'яся дістала. Тихесенько прибігла під стіжок — Ум'яла більшенький шматок. А менший*

у сінце сховала На другий раз (Гл., Вибр., 1957, 37); *Дні стали помітно меншими* (Собко, Біле полум'я, 1952, 149); *З роками оті слова «держіться, діти, плуга» не так твердо вимовлялись, як в ту пору, коли сини були меншими, а він молодшим, бо тоді більше було надії якось розбагатіти* (Стельмах, I, 1962, 148); *Зоня була не вчителькою, а старшою літами і меншою становищем товаришкою* (Л. Укр., III, 1952, 647); *Так-от велике горе і біда як постигне, то вже менше і забудеш, і не поважавш його* (Кв.-Осн., II, 1956, 83).

2. Молодший і наймолодший за віком. *Вчитель.. випустив школярів зо школи. Менші побігли, а старші, що здають екзамен на «свідоцтво», знов до книжок* (Гр., I, 1963, 243); *Вистава йде далі. Йосифа знаходять брати. Вітання й лагідність до меншого брата, ніжність рук і розмов* (Ю. Янов., II, 1958, 20); // *у знач. ім. мéнший, шого, ч.; мéнша, шої, ж. Молодша або наймолодша за віком людина. Наш син у школу зранку ще побіг, Зо мною попрощавшись прихильно, Як старший з меншим* (Рильський, II, 1960, 281).

МÉНШІСТЬ, шості, ж. Менша частина, кількість якогось цілого, певної групи. *Буржуазія в усякому капіталістичному суспільстві становить дуже незначну меншість населення* (Ленін, 15, 1949, 94); *Вийшовши на битий шлях, .. вони розділилися: меншість подалась до Печерського, а більшість — до Дніпра* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 240).

△ **Національна мéншість див. національний.**

МЕНШОВІЗМ, у, ч. Антимарксистська дрібнобуржуазна опортуністична течія в Російській соціал-демократичній робітничій партії, різновид реформізму. *Меншовизм утворився на II з'їзді РСДРП (серпень 1903 р.) з меншості «іскрівців» (звідси і назва меншовизм) і з усіх опортуністичних противників «Іскри»* (Ленін, 20, 1950, 224).

МЕНШОВІК, а, ч. Послідовник меншовизму, член меншовицької партії. *Відмовляючись від революційної боротьби за відновлення Радянської влади, тобто за створення нормальних умов розвитку професійних спілок, меншовики і есери об'єктивно сприяли зміцненню капіталістичних порядків* (Вісник АН, 1, 1957, 35); *В боях за партію, неситну й непоборну, Примусивши примовкнуть лжу тлетворну, Меншовиків отруєний язик, Мужнів, грізнів і кріпнув більшовик* (Бажан, Роки, 1957, 213).

МЕНШОВІЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **меншовік** і **меншовізм**. *На [IV-ому] з'їзді [РСДРП] переважали меншовики, внаслідок чого в ряді питань були прийняті резолюції меншовицького характеру* (Іст. УРСР, I, 1953, 616); *Звертався [Федір] до своїх — до неможливих, до матерів, до молоді, що запруджувала толочку: — .. Ні Петлюра, ні есери, ні меншовицька шушваль далі слів нікуди не пішли* (Гончар, II, 1959, 227).

МЕНШОВІЧКА, и, ж. Жін. до **меншовік**.

МЕНЮ, невідм., с. 1. Набір страв для сніданку, обіду, вечері. *Гулька заздалегідь попередив директора чайної, що має намір посидіти з компанією, вручив завдаток, домовився про меню* (Тарн., Незр. горизонт, 1962, 127).

2. Листок з переліком страв і напоїв (у закладах громадського харчування). *Меткий офіціант подав меню* (Дмит., Розлука, 1957, 38).

МЕНЬ, я, ч., діал. Минь.

МЕНЬОК, нька, ч., діал. Зменш.-пестл. до **мень**. *Під лавою щось хлюпнуло у воді, жінка одразу ж нагинається й радіє, підіймаючи з дслівки чималу макітру: в ній темніють живі в'юни, невеликий меньок і кілька линків* (Стельмах, Хліб., 1959, 602); * *У порівн. Уже троянці вгамовались, Могоричу всі потягли; I, мов*

меньки, повивертались, Безпечно спати залягли (Котл., I, 1952, 159).

МЕР, а, ч. Голова муніципалітету в ряді країн (США, Англії, Франції тощо). Річ держав помічник мера, Перед ратушею ставши (Л. Укр., IV, 1954, 198); У Кардіффі нас прийняла мер міста, лейбористка Єлена Еванс (Наука., 1, 1960, 59).

МЕРВА, и, ж., діал. М'ята, терта або зопріла солома. Лукина.. висмикнула з хлівця з загати жменю потерті та мерви (Н.-Лев., III, 1956, 358); Коли відчинились хатні двері, на Кузьму війнуло тяжким духом перепрілих онуч, перестоялих в цеберці помий та аміачних випарів від мерви, на якій, згорнувшись калачиком, лежало теля (Іщук, Вербівчани, 1961, 191).

МЕРВИТИ, влю, виш; мн. мёрвлять недок., перех., діал. М'яти, бгати (у 1 знач.).

МЕРВІЦЯ, і, ж., діал. Те саме, що мёрва. Раз весною взяв дід рискаль та й мотику, скопав у городці грядку велику, мервицею попринадив, грабельками підгромадив (Фр., III, 1950, 184).

МЕРГЕЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. мергелювати. Досліди показали, що мергелювання ґрунту значно підвищує врожайність сільськогосподарських культур (Рад. Укр., 9.VI 1962, 2).

МЕРГЕЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. Вносити мергель.

МЕРГЕЛЮВАТИСЯ, юється, недок. Пас. до мергелювати.

МЕРГЕЛЬ, ю, ч. Осадочна гірська порода, що складається з глини і вапняку. У тому разі, коли вапняк має значну домішку глини, його називають мергелем (Курс заг. геол., 1947, 56); В Криму є великі поклади високоякісних мергелів, на базі яких доцільно спорудити цементний завод (Рад. Укр., 20.I 1959, 2).

МЕРГЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до мёргель; // До складу якого входить мергель. Мергельні породи.

МЕРЕЖА, і, ж. 1. Риболовна сіть з великими вічками. Важка мережа тонула в воді, тільки зверху вискакували бульки та блищав довгий рядок здорових, білих, дерев'яних галаганів, неначе разок намиста (Н.-Лев., II, 1956, 227); Над нижнім морем ви [М. Горький і М. Коцюбинський] щодня стрічались, Рибалкам італійським помагали Мережі срібні в хвилі лазурові Із виглядом урочим закидати (Рильський, I, 1956, 425).

2. чого, перен. Те, що нагадує своїм виглядом багато схрещених, переплєтених ліній. Стежок поплутаних, доріг, шляхів і колій мережа слалася безмежна по землі (Рильський, II, 1946, 233); Організм людини має здатність терморегуляції, у здійсненні якої шкіра відіграє величезну роль завдяки наявності в ній великої мережі кровоносних судин (Шк. гігієна, 1957, 88); Небо цвіло наді мною В синій мережі ялин (Мас., Побратими, 1950, 29).

3. яка, чого. Сукупність яких-небудь шляхів, ліній зв'язку, каналів і т. ін., розташованих на певній території. Капітан у минулому працював інженером-електриком на високовольтній мережі, яка жила Дніпрогесом (Гончар, III, 1959, 249); — Комунікаційну мережу цеху я вже мав нагоду оглянути детально (Шовк., Інженери, 1956, 83); Зрошувальна мережа.

4. яка, чого. Сукупність однорідних закладів, підприємств і т. ін., розташованих на певній території. Широчезна мережа по містах і селах нашої Радянської України культурно-освітніх закладів (Вишня, I, 1956, 320); На Україні розширюється мережа підприємств служби побуту (Рад. Укр., 7.I 1965, 2).

МЕРЕЖАНИЙ, МЕРЕЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до мерéжати і мерéжити 1. А яка там чутка

про чернігівські сорочки! Чи мережані, чи просто вишивані?.. (Л. Укр., V, 1956, 17); Назносили їх [рушників] з усього села — були вони довгі, з тонкого льняного полотна, вишивані, мережані й гаптовані (Дмит., Наречена, 1959, 198); // у знач. прикм. Ой хустино, хустиночко! Мережана, шита. Тільки й слави козацької — Сиделечко вкрити (Шевч., II, 1953, 43); Внизу вікно заслоняла біленька мережана завісочка (Мик., II, 1957, 289); * Образно. Спустила хмарка на луки мережані подолки (Тич., I, 1946, 50).

2. Дієпр. пас. мин. ч. до мерéжати і мерéжити 2. Ох і прибралась же дівчина, виряджаючись до паничів: як стеблиночку, тонку та високу, обгорнуло сиве та шнурком мережане сукно стрункий її станок (Вас., I, 1959, 241); Марія.. зодягнулась у мережану українською вишивкою блузку з довгими рукавами (Руд., Остання шабля, 1959, 534); * У порівн. Сонце, проблискуючи крізь шиби, творило грубезні, косі стовпи, немов із срібла вилиті, немов діамантами та всіляким дорогим камінням мережані (Фр., V, 1951, 152).

3. Дієпр. пас. мин. ч. до мерéжати і мерéжити 3. На порозі з'явилася широка, мов ступа, дівка.. — Це моя старша [дочка].. — промовив Мартин, підсовуючи математикові велику, мережену рибками ложку (Кос., Новели, 1962, 107); // у знач. прикм. Бряжчать мережані ярма з терновими занозами, поскрипують чумацькі мажі (Коцюб., I, 1955, 180); В снігу, у сиву сніжну невідомість, Мережані, оздобні линуць сани (Рильський, II, 1960, 21).

4. Дієпр. пас. мин. ч. до мерéжати і мерéжити 4. Я щоліта навідую свого колегу, бо, признатися, щиро полюбив.. Полюбив великі, мережані прожилками руки, від яких пахне і медом, і степовим зіллям, і працею (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 42); // у знач. прикм. — Жук укусив. Мережаний жук, щоб він пропав (Мирний, I, 1954, 178); Місяць плив між гілками дуба. Тремтіло сріблясте листя. І далеко від дуба лягала химерна мережана тінь (Цюпа, Назустріч.., 1958, 278); Не для людей, тієї слави, Мережані та кучеряві Оці вірші віршую я (Шевч., II, 1953, 112); Оце гадаю, — і мені Таки частесенько здається, Що мир, запеклий у борні, жартує тільки та сміється; Що пал мережаних речей За оборонників святині — Одна омана для очей, Чи марний гук серед пустині (Граб., I, 1959, 87).

МЕРЕЖАНКА, и, ж. Те саме, що мерéжка 1; // Мережана (у 1 знач.) річ. [П р и н ц е с а:] У мене там, у замковій світлиці, мережанок багато срібно-золотих і прядива й серпанків (Л. Укр., II, 1951, 213); Ще блищить світло. Крізь мережанку занавіски вирізьблюється Зінина постать (Чумак, Черв. заспів, 1956, 146).

МЕРЕЖАННЯ, МЕРЕЖЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. мерéжати, мерéжити.

2. Мережані (вишивані, різьблені) узор на чому-небудь. Крісло єсть у тій хатині, Все в мережанні дивнім, Хто сидить там, той щасливий, Я — щасливцем був таким! (Л. Укр., IV, 1954, 123); * Образно. Де-не-де чорніє мереження ріль (Головко, I, 1957, 58).

МЕРЕЖАТИ, аю, аєш і **МЕРЕЖИТИ**, жу, жиш, недок., перех. 1. Робити мережку (у 1 знач.). Галя любила свого хрещеника, як рідну дитину. Сорочечки йому шила й мережала (Мирний, II, 1954, 256); Сорочка в його була вишивана та вимережана. Хто йому, рябому, так вишивав та мережив? (Вовчок, VI, 1956, 234); Дівчина вміла мережити, вміла вишивати і простим хрестиком, і болгарським, і навіть гладдю (Донч., III, 1956, 92); * У порівн. — Мій син служить у пристава в канцелярії: там пише хлопчина, як мережить (Вас., IV, 1960, 20).

2. Те саме, що вишивати. А вельможна панна сіла

си в віконце, Тонесеньку хустку злотно мережить (Федьк., I, 1960, 112); *Та візьми вишиванку з планшета в крові, Де Оксана мережала маки* (Забашта, Пісня..., 1961, 58).

3. Вирізьблювати узор на дереві, дерев'яних предметах. Одні [козаки] перековували коней, лагодили вози, мазали дьогтем мажари, інші.. мережили ярма, люшні і задники на гарбах (Панч, Гомон. Україна, 1954, 250); *У шкільній майстерні виготовили різці та жолобчасті долотця. Разом з учнями мережив узорами полиці і Турбай* (Вол., Місячне срібло, 1961, 299).

4. перен. Вкривати яку-небудь поверхню лініями, плямами, що нагадують мереживо. *Густа пшениця, високе жито, зелений овес, ріпак, ячмінь мережать смужками усю долину* (Н.-Лев., II, 1956, 388); *Уже за вечоріло. Широкі тіні простяглися і мережили степ* (Стор., I, 1957, 334); *Біля потічка горобці пили воду, мережали лапками густу грязюку* (Тют., Вир, 1960, 94); *Роки зарівняли траншеї глибокі, Що з півдня на північ мережили поле* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 30); // Дрібно писати на папері; взагалі писати, розповідати барвисто, витіювато, пишномовно. *Хоч доведеться розп'ястись! А я таки мережать буду Тихенько білії листи* (Шевч., II, 1953, 214); *Перо моє — пісні мережить, пісні, що закликають в бій* (Тич., II, 1957, 77); *Дід пригадав, знайшов перервану нитку [розповіді] і знов почав мережити поволі епопею геройську* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 384); // Рухаючись, прокладати невидимі лінії на чому-небудь. *Він швидкими кроками мережить кімнату з кутка в кут* (Рибак, Помилка..., 1956, 183); *Третій радянський супутник землі.. яскравою іскрою мережить небесні простори* (Наука..., 2, 1959, 21).

МЕРЕЖАТИСЯ, ається і **МЕРЕЖИТИСЯ**, иться, недок. 1. Вкриватися лініями, плямами, що нагадують сіль, мереживо. *Степ мережився тінями ночі* (Мас., Сорок..., 1957, 304); *У кабіці згасав огонь, мережився попелом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 186).

2. Пас. до мерéжати, мерéжити 1, 2. *Рушники вже ткались, і хустина мережалась, Шовком вишивалась* (Шевч., II, 1963, 16).

МЕРЕЖЕНИЙ див. мерéжаний.

МЕРЕЖЕННЯ див. мерéжання.

МЕРЕЖЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до мерéжка. *Була в Охріма сіра Свита, Так хороше пошита: Із заду вусики з червоного сукна, На комірці мережечка така, що на,— Хоч голові носити!* (Гл., Вибр., 1957, 62); *І кожна цегла, статуя, колона, мережечка, різьба і малювання незримими устами промовляє: «Мене створив єгипетський народ»* (Л. Укр., I, 1951, 253).

МЕРЕЖИВНИЙ, а, е. 1. Зробл. з мережива (у 1 знач.), оздоблений мереживом. *Вона вийшла з світлиці вже одягнута в новеньке брунатне кашемірове плаття з білосніжним мереживним комірцем* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 70); *Евеліна зітхав. Мене в руках мереживну хустку* (Рибак, Помилка..., 1956, 289).

2. перен. Схожий на мереживо (у 1 знач.). *Древньоруські ливарники виготовляли підвіски.., панікадила з складними мереживними візерунками* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 417); *Ромашки вже одцвіли, і тепер на тоненьких ніжках похитувалися не білі, мереживні квіти з жовтою серцевиною, а сама ця серцевина* (Руд., Вітер..., 1958, 412).

МЕРЕЖИВНИЦЯ, і, ж. Робітниця, яка робить мереживо (у 1 знач.). *Вироби вологодських мереживниць з великим успіхом демонструвались на багатьох міжнародних виставках та ярмарках* (Роб. газ., 19.I 1964, 1).

МЕРЕЖИВО, а, с. 1. Сітчаста тканина з узорами, якою оздоблюють одяг, білизну та ін. предмети домаш-

нього вжитку. *Швидко вбігає в кімнату Наталя з якимось мереживом у руках* (Вас., III, 1960, 347); *Настя кинулась до скрині, вийняла найкращий, найкоштовніший рушник тонкого, ясного, немов травневий день, мережива* (Кач., I, 1958, 526); * У порівн. *Скрізь, як мереживо, павутиння річкаків і каналів* (Смолич, I, 1958, 55); *Його думки плелися, мов фантастичне мереживо* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 280).

2. перен., яке, чого. Те, що нагадує таку тканину. *Павук снував туди й сюди своє мудре мереживо* (Гр., I, 1963, 360); *Над вікном звисало червоне мереживо дикого винограду* (Вільде, Опов., 1954, 78); // Те, що описується, про що розповідається барвисто, витіювато, думається так. *Голова моя, мов павук павутиння, снує мереживо думок* (Коцюб., I, 1955, 415); *А дід, ласкавий бородань, Мереживо оповідань Почав повільно розгортати* (Рильський, Сад., 1955, 92).

МЕРЕЖИВЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до мерéживо. *На ній було довге кльошове плаття з високим стоячим коміром, обшитим вузьким мереживцем* (Бурл., Напередодні, 1956, 61).

МЕРЕЖИТИ див. мерéжати.

МЕРЕЖИТИСЯ див. мерéжатися.

МЕРЕЖКА, и, ж. 1. Ажурний узор, зроблений на місці висмикнутих із тканини ниток. *Був і дівчачий товар: стрічки, .. запаски, кораблики, рушники, і шиті і з мережками* (Кв.-Осн., II, 1956, 13); *Шила хрестиком ще й мережкою, Як ходив ти до мене стежкою* (Забашта, Квіт., 1960, 116); * Образно. *Ой у лісі, в лісі Заячі мережки, Зацвітають на горісі Золоті сережки* (Стельмах, V, 1963, 309); * У порівн. *Навіконники і наличники на дверях з вирізками і зарубками, — не наче мережки на рушнику* (Стор., I, 1957, 226); // заст. Мереживо (у 1 знач.). *Одсувались комоди і звідти викидались тонкі сорочки, такі чудні і легкі, наче пушинки, з свистом дерлися рядна, літали, мов павутиння, мережки* (Коцюб., II, 1955, 89); // рідко. Різьблення на дереві.

2. перен. Те, що своїм виглядом нагадує такий узор. *Ніч. З неба дивиться місяць. Берестки, тополі стоять, застигли в сріблі. Мережки скрізь рябіють по улиці* (Тесл., Вибр., 1950, 156); *Коричневогрудий [зяблик], сам рожевий, з тонкою білою мережкою на крилах, він весь ніби сяє на сонці* (Коп., Як вони..., 1961, 26); * Образно. *Розплітається уранці Срібних снів мережка* (Олесь, Вибр., 1958, 230); *Уляна на плечі несла лопату, а в голові мережку юних мрій* (Чорн., Потік..., 1956, 45).

3. Те саме, що вишивка. *Ви навчіть мене вишивки, мамо! І навчіть мене, рідная, так, Щоб з мережки живими словами Промовляли волошки і мак* (Мас., Сорок..., 1957, 47); *Спогади спліталися в барвну мережку, мов на білій, вишитій заповоччю сорочці* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 180); // Барвиста оздоба, що нагадує вишивку. *Ще і лози червоної добув, Щоб .. на краях зробить мережку* (Гл., Вибр., 1957, 219).

МЕРЕЖОВАННИЙ, а, е, заст. Мережаний, мережений. *Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами і ляхівка з-під плахти тож вимережована й з китичками* (Кв.-Осн., II, 1956, 26).

МЕРЕЖЧАТИЙ, а, е. Оздоблений мережками. *Батькові ш'ю сорочки мережчаті* (Щог., Поезії, 1958, 341); // Схожий на мережку, мереживо. *Помалу йшла вулицями.. і опинилась перед мережчатою брамою великого саду* (Гр., II, 1963, 269); *Ім траплялись і білорожеві печериці, і жовті лисички, які ховались між мережчатого листя папороті* (Донч., V, 1957, 69).

МЕРЕНГА, и, ж. Тістечко з запечених збитих яєчних білків та вершків з цукром.

МЕРЕХТІННЯ, я, с. Дія за знач. мерехтіти. Глянув [Бронко] на небо. Які рухливі зірки! Їхнє мерехтіння чомусь пов'язалося в його уяві з рибою в неводі (Вільде, Сестри., 1958, 569); В темному мерехтінні каганця видно, що обличчя людей збуджені й радісні (Коз., Сальвія, 1959, 29); Парубок чув її дихання, чув дотик руки, бачив мерехтіння очей (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 345); По західному берегу за мерехтінням білої віхоли палали гори (Гончар, III, 1959, 296); * Образно. У щоденному мерехтінні фактів і вражень поет повинен відрізнити тимчасове, хвилинне від справді важливого у житті країни, народу, покоління, людства... (Рад. літ-во, 2, 1965, 10).

МЕРЕХТІТИ, тіть, недок. 1. Світити тремтливо, нерівно (про світло); блимати, мигтіти. Лиш де-де з вікон блимає світло, що ледво мерехтить за сніговим серпанком (Фр., VII, 1951, 416); Дощ посилювався, вогні в російському таборі темною мерехтіли (Кочура, Зол. грамота, 1960, 301); Тиха весняна ніч прослалася над Галичем, мерехтіли зірки на небі (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 84); Дівчина щулилась, хукала на посинілі пальці й дивилась, як мерехтіло мигтючими зіницями вогнів вечірнє місто (Донч., III, 1956, 379); // Відбивати слабке, нерівне, тремтливе світло; поблискувати. Безліч срібних свічників, дорогоцінних канделябрів і інших посудин стояла або висіла довкола, граючи і мерехтячи при слабім світлі знота (Фр., V, 1951, 49); В прозорій синяві ночі далеко внизу мерехтіла, танучи у пільмі, могутня Дніпрова повідь (Довж., I, 1958, 354); // Сяяти тремтливим блиском (про очі). Її очі мерехтіли вогнем зворушення (Коб., III, 1956, 175); Прямо на нього дивились вузькуваті бісівські очі, мерехтіли зеленаво-жовтим огнем (Стельмах, I, 1962, 141).

2. Швидко, в'юнко рухатися у чийомусь полі зору. А ось в'юнкими табунцями маленькі рибки мерехтять (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 83); В голубому прозорому небі грають, мерехтять.. голуби... (Ряб., Жайворонки, 1957, 229); // Коливатися, дрижати (про видимі випари). Явтуха Калениковича ноги несуть із звичайною швидкістю, шапка знов метляється в руці, над йоржиком мерехтить пара (Ю. Янов., II, 1954, 215); На небі жодної хмарки, а земля вся парує, і над полем мерехтить марево (Коп., Як вони., 1961, 32); // Пробігати перед очима. Повз мерехтіли в очах темні поля, силуети лісків, рідкі вогники селищ. Машина линула, як метеор (Смолич, I, 1958, 97); // Яскраво виділятися дрібними плямами на якому-небудь фоні; рябіти. Сливи мерехтять бузковими плямами в гущині листя (Ю. Янов., II, 1954, 179); Жовті зіниці кульбаби мерехтіли в траві (Донч., VI, 1957, 194); // Невиразно виднітися; маячити. В тумані мерехтить Козацький острів (Довж., III, 1960, 479).

◇ Мерехтіть в очах, кому, безос. — рябить в очах у когось. Оріся не спускає очей з покосу, інколи аж мерехтить їй в очах від одноманітної пшеничної стежки (Д. Бедзик, Серце., 1961, 220).

МЕРЕХТЛИВИЙ, а, е. Який мерехтить. Каганець ллє нерівне мерехтливе світло (Кир., Вибр., 1960, 366); Тільки лиш за горами, вкритими густим лісом, заховалося сонце, як небо вже немов хтось засіяв мерехтливими зорями (Ткач, Крута хвиля, 1954, 74); Юркові завжди було чомусь весело дивитись на її світлі мерехтливі очі, на усміхнене обличчя (Донч., IV, 1957, 283); У мерехтливому мереживі хуртовини з'явилась рухома пляма. Кінь! (Дмит., Обпалені., 1962, 53); Мерехтливе повітря м'яко струмувало, наче підлизуючи своїми рухливими течіями потойбічні висоти, бліндажі, далекі дерева (Гончар, III, 1959, 391); За туманом, за Мурманом — Хаос чорних скель, Віє сірим, мерехтли-

вим... Подихом пустель (Гірник, Стартують., 1963, 92).

МЕРЕХТЛИВО. Присл. до мерехтливий. Бронзові свічники по кутках мерехтливо блимали вогниками і химерні тіні гойдалися через усю стіну (Рибак, Опов., 1949, 163); Навкруги густішала й густішала темнота, .. і єдиним джерелом світла були тоді зорі, що мерехтливо переливалися вгорі (Скл., Карпати, 1954, 47).

МЕРЕЩИТИСЯ, иться, недок., розм., рідко. Те саме, що ввижатися. Їй мерещиться немазана хата, збита долівка, чорний у сажі комин (Мирний, IV, 1955, 44); // безос. — Не доберу, дрімала я чи мені мерещилось, — важко зітхнула мати (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 10).

МЕРЗЕННИЙ, а, е. 1. Який викликає огиду, відразу; гидкий (у 1 знач.), відворотний (у 1 знач.). Так лаяти Болото почала [Верша]: —...Таке ж бридке, таке мерзенне, Поржавіло, від жабуру зелене, Не хочеться паскудитись в багні (Греб., I, 1957, 53); Жовта пінява рідина, тепла й мерзенна, ллється з пляшки на стіл (Мик., II, 1957, 70); — Як тобі не соромно! — обурилась Глашка. — Як у тебе язик повернувся сказати таке мерзенне слово! (Тулуб, Людолови, I, 1957, 144); * Образно. Ця рада [Центральна] чим далі більше розкриває своє мерзенне обличчя й стає одним із головних центрів всеросійської контрреволюції (Скл., Легенд. начдив, 1957, 24).

2. Підлий, негідний своїми вчинками, поведінкою (про людину). У ляхів кишені Потрусили та й потягли Карати мерзенних у Лисянку (Шевч., I, 1951, 122); Ленін з гнівом і презирством затаврував Каменєва і Зінов'єва як зрадників і зажадав виключення з партії цих мерзенних пособників контрреволюції (Біогр. Леніна, 1955, 180); Вона [дружба] ґрунтується на високих засадах інтернаціоналізму, перед якими никнуть і зникнуть мерзенні вороги народу (Рильський, III, 1956, 46); // Підлий, негідний (про вчинки, дії такої людини). В поемі «Бретик», присвяченій діяльності великого чеського патріота Яна Гуса, Шевченко таврує церковних володарів, що творять мерзенні діла (Ком. Укр., 1, 1964, 80); Вибачте, я хотів помститись за двійку, це — мерзенний вчинок (Донч., V, 1957, 451); // Уживається як лайливе слово. — Ти смієш, кошеня мерзенне, Зевесу доносить на мене, Щоб тим нас привести в розлад (Котл., I, 1952, 245); — Горілки! Меду! Де отаман? Громада? Соцький? Препогане, Мерзенне, мерзле парубоцтво, Ходіте биться! (Шевч., II, 1953, 80).

МЕРЗЕННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. мерзєнний 2. Вона вже не знала, чому віддати перевагу — шанобі й захопленню перед генієм чи огиді з його мерзенності (Смолич, I, 1958, 71); Шевченко і написав невеличкий автобіографічний нарис, в якому на прикладі власного життя розкрив нелюдськість, жорстокість і мерзенність самодержавно-кріпосницького ладу (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 166).

МЕРЗЕННО. Присл. до мерзєнний. Як вість така [про поразку латинців] прийшла до Турна, То так мерзенно іскрививсь, Що твар зробилась нечепурна (Котл., I, 1952, 279).

МЕРЗЕНСТВО, а, с., рідко. Те саме, що мерзєнність. Ти й тут несеш до мене свої страждання? Своє мерзенство? Моє серце не може більше вмістити (Коцюб., II, 1955, 223).

МЕРЗІТИ, ію, ієш, недок., заст. Погрузати у пороках, негідних учинках. Пребезумний.. В беззаконії мерзіє, Не творить благая (Шевч., I, 1951, 342).

МЕРЗЛИЙ, а, е. 1. Затверділий від морозу; замерзлий. Крупа порошила й торохтіла об мерзлу землю (Н.-Лев., IV, 1956, 262); Наближаючись до підвалу,

Черниш наздогнав двох дівчат. Одна з них несла шмат мерзлої конини (Гончар, III, 1959, 268); // у знач. ім. **ме́рзле**, лого, с. Що-небудь затверділе від морозу. — *Яка руда? — спитав кир Єлисей.. — Руда хороша, та важко копати мерзле, — загули посполиті* (Тулуб, Людовин, II, 1957, 314); // Укритий льодом; обледенілий. *Коні через мерзлий сніг Санки мчать* (Бор., Тв., 1957, 67); *Гірш і гірш моя недуга, Менш і менш стає тепла...* *За віконцем мерзлим хуга Скаженіти почала* (Граб., I, 1959, 601); *В мерзлих деревах шелестів сніг, схожий на крупу* (Панч, II, 1956, 228); // Зіпсований морозом (про овочі, фрукти). *Тепловій обробці за зоотехнічними вимогами для великої рогатої худоби піддають грубі корми, кукурудзу (качани і зерно), а також мерзлі коренебульбоплоди і жом* (Хлібороб Укр., 9, 1964, 23).

2. Який загинув або дуже застигнув від морозу; замерзлий. *На третій тільки день кинулись селяни шукати Катрю і знайшли її вже задубілу біля мерзлого сина* (Мирний, IV, 1955, 306); *Він [Сєдов] умирав, простягнувши мерзлі руки вперед, до полюса, вдивляючись в пургу* (Нагн., Вибр., 1950, 61); *Я піду крізь бурю снігову, Мерзлі квіти в лузі відігрію* (Забашта, Вибр., 1958, 154); // у знач. ім. **ме́рзлий**, лого, ч.; **ме́рзла**, лої, ж. Людина, що загинула від морозу. *Волосні стояли і понуро дивилися на мерзлу. Найпильніше старичок, — він наче бачив де таке обличчя і тепер пізнавав* (Мирний, III, 1954, 409).

◇ **Заману́лося** (захотілося і т. ін.) у петрівку **ме́рзлого** кому — хтось бажає неможливого. — *Не знати що оце заманулось тій князівні, неначе в петрівку мерзлого!* (Н.-Лев., III, 1956, 299).

МЕРЗЛОТА́, о́ті, ж. Мерзлий стан ґрунту; замерзлий ґрунт. — *Де так, сину, довго барився? А я вже чого не передумала: чи не впав на дорозі. Мерзлота, слизота тепер, що й здоровий валиться з ніг* (Стельмах, Правда., 1961, 96).

△ **Вічна мерзлота́** — шар мерзлого ґрунту у північних районах землі, що не відтає протягом усього року. У тундрі багато боліт, бо вічна мерзлота не пропускає воду в глибину, до того ж при низькій температурі випаровування вологи незначне (Фіз. геогр., 5, 1956, 125); *Ми добровільно у житті Взяли на себе труд Крізь гори прокладать путі, Тепло дасть вічній мерзлоті* (Дор., Літа., 1957, 59).

МЕРЗЛОТА́ЛИЙ, а, е. Який почав розмерзати. *От-от почнеться підживлення озимих посівів по мерзлоталому ґрунту з літаків* (Рад. Укр., 22.II 1961, 2).

МЕРЗЛУВА́ТИЙ, а, е. Трохи мерзлий. *Мерзлувата картопля.*

МЕРЗЛЯ́К, а́, ч., розм. Той, хто дуже чутливий до холоду, морозу. *Хто ж та баба дзиндзюриста? То всесвітня піч вариста, І не тільки я, мерзляк, Тую бабу знає всяк* (Гл., Вибр., 1957, 287).

МЕРЗЛЯКУВА́ТИЙ, а, е. Дуже чутливий до холоду, морозу. *Голова завкому Заяць, мерзлякуватий, маленький, наче недорослий, не дивлячись, знімав з дротини ключі і під оплески оддавав їх новосельцям* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 160); // у знач. ім. **мерзлякува́тий**, того, ч.; **мерзлякува́та**, тої, ж. Дуже чутлива до холоду, морозу людина. *Мерзлякувату й на печі холодно* (Укр.. присл., 1955, 281); // Власт. людині, що боїться холоду, морозу. *Вітер подужчав. Марію всю пройняло мерзлякуватим ознобом* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 172); *На обличчі його розлився якийсь мерзлякуватий синій відтінок* (Вол., Озеро., 1959, 94).

МЕРЗЛЯКУВА́ТИСТЬ, тості, ж. Стан і властивість за знач. **мерзлякува́тий**. *Було досить холодно й вогко.*

Мерзлякуватість проймала не тільки тіло, але неначе й душу (Дмит., Розлука, 1957, 267).

МЕРЗЛЯКУВА́ТО. Присл. до **мерзлякува́тий**. *Пав дав тихий сніг, морозило. Степан мерзлякувато зіщулювся, підняв комір* (Загреб., Спека, 1961, 214).

МЕРЗЛЯ́ТИНА, и, ж., розм. Мерзлі продукти.

МЕРЗЛЯ́ЧКА, и, ж. Жін. до **мерзля́к**. *Ковпаківська радистка в хатині — В старій козушині Мерзлячка мала — Іде до стола, Апарати включа* (Воронько, Райком., 1949, 43).

МЕ́РЗНУТИ і **МЕ́РЗТИ**, зну, знеш, недок. 1. Твердіти від морозу, перетворюватися на лід; замерзати. *Страшними голосами гули всі заводські й паровозні гудки, тужачи за Іллічем...* *У тата на щоці мерзла сльоза, я її витирав рукавичкою, а вона примерзала до рукавички...* (Ю. Янов., II, 1954, 17); // Вкриватися льодом; // Псуватися від морозу (про овочі, фрукти).

2. Відчувати холод, страждати від холоду. *Погане поросся і в петрівку мерзне!* (Укр.. присл., 1955, 281); *На осінньому мерзнем шляху. Темінь. Вітер пронизує спину* (Підс., Героїка, 1951, 103); // Гинути від морозу. *Горобці на льоту мерзли, падали* (Тют., Вир, 1964, 112).

МЕРЗО́ТА, и, ж. 1. Те, що викликає огиду, відразу; щось гидке (у 1 знач.), відворотне (у 1 знач.). — *Хочеться вам псувати собі смак.. такою мерзотою!* — *крикнув він* (Фр., IV, 1950, 249); *Закурили. — Шовкун! — гукає Сагайда, пожадливо затягуючись. — Хіба це тютюн? Це якась мерзота!* (Гончар, III, 1959, 28).

2. Про підлу, негідну людину та її поведінку, вчинки, дії. [Л у ч и ц ь к а:] *Як думаш: я на мерзоту не здатна?* (Стар., Вибр., 1959, 401); *Чого він зайшов до неї? Підглядати? Тьфу, мерзота* (Кач., II, 1958, 35); // Уживається як лайливе слово. [М а р к о:] *Ти, мерзото, так знущася з бідної дівчини? Стій! Ані з місця, бо застрелю, як собаку!* (Ірчан, I, 1958, 128).

МЕРЗО́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **мерзота́**. *Бугров заскреготів зубами, виплюнув йому в лице мерзотну лайку і почав обшукувати його* (Мик., II, 1957, 377); *Він пробував читати з нудьги, але таке тут писалося, що кортіло змочити в гноївці мітлу й привселюдно бити по ниці й цього редактора, і всю оту мерзотну шайку падлюк і лакеїв* (Козл., Ю. Крук, 1957, 378); *Чим же пояснити отаку мерзотну натуру, нещирю й зрадливу душу юнака?* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 178); — *Ах ти ж мерзотний!* — *Котовський гукнув* (Тич., I, 1957, 268).

МЕРЗО́ТНИК, а, ч., розм. Особа, здатна на всіляку підлість; негідник. [В о р о н і н:] *Якийсь мерзотник написав на тебе гидотну заяву. Мені розповів Горський* (Лев., Нові п'єси, 1956, 31); // Уживається як лайливе слово. — *Ах ти ж мерзотнику! Ах ти ж гадино! Ось він тобі який, цей тихенький та святий* (Вас., II, 1959, 62); — *А, так ти ще й досі пики б'єш? На загальних зборах? Ах ти ж, мерзотник!* (Головко, II, 1957, 60).

МЕРЗО́ТНИЦЯ, і, ж. Жін. до **мерзотник**. [Ж а н н а (раптом спалахнувши гнівом):] *Ви просто мерзотниця і підла, пікчемна тварюка!* (Собко, П'єси, 1958, 70).

МЕРЗО́ТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **мерзотний**. *Її чиста душа не могла примиритися з мерзотністю тіуна* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 37).

МЕРЗО́ТНО. Присл. до **мерзотний**.

МЕ́РЗТИ див. **ме́рзнати**.

МЕРИДІА́Н, а, ч. Уявна лінія, що утворюється при перетині земної кулі площиною, що проходить через будь-яку точку земної поверхні і вісь обертання Землі. *Меридіан, який проходить через Лондон, умовились вважати початковим меридіаном (нульовим)* (Фіз.

геогр., 5, 1956, 73); У Лондоні, на Грінвічі, вгорі, Вночі і вдень мигають ліхтарі, Щоб узнавать у морок і туман, Де йде меридіан (Воронько, Три покоління, 1950, 97).

△ **Магнітний меридіан** — лінія, що є проекцією силової лінії магнітного поля Землі на земну поверхню; **Небесний меридіан** — велике коло небесної сфери, що проходить через полюси світу і зеніт.

МЕРИДІАННИЙ, а, е. Прикм. до **меридіан**. *Меридіанна площина; Меридіанні спостереження.*

МЕРИДІОНАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **меридіан**. *Меридіональний час; // Який розташовується, іде, тягнеться по меридіану у напрямку з півночі на південь. Наприкінці архейської і на початку протерозойської ери.. на південному заході Руської платформи виникла складна система розломів. Вони простяглися майже в меридіональному напрямку (Наука., 2, 1964, 43); В цьому районі проходить великий меридіональний хребет, що сполучає Гімалаї з Тянь-Шанем (Видатні вітч. географи., 1954, 97).*

МЕРИН, а, ч. Кастрований жеребець. *Кожної п'ятниці Циганок запрягав у широкі сани гнідого мерина Шарапа (Горький, Дитинство, 1947, 38); Всього зубів у кобил 36, у жеребців і меринів — 40 (Конярство, 1957, 26).*

МЕРИНОС, а, ч. 1. Порода овець з довгою тонкою шерстю. *Велика була отара — тисяча овець, та не простих, панська порода — чистий меринос (Донч., VI, 1957, 205); // Вівця такої породи. Не розгинаючись, знімають [стрижії] важкі руна з мериносів, цигаїв та лінкольнів (Гончар, I, 1959, 105).*

2. Шерсть вівці такої породи; тканина з цієї шерсті. *Тиск в шість атмосфер робить пряжу [капрону] схожою на меринос (Веч. Київ, 11.IX 1962, 1).*

МЕРИНОСОВИЙ, а, е. Прикм. до **меринос**. *Мериносова шерсть; Дуже важливе значення для розвитку тваринництва мали декрети Ради Народних Комісарів.. про охорону й розвиток тонкорунного (мериносового) вівчарства (Колг. Укр., 10, 1957, 9); // Зробл. з шерсті мериноса. Вона сіла на дивані, напнулася своєю мериносовою хусткою (Гог., Вибр., перекл. Хуторяна і Шмиговського, 1948, 383).*

МЕРІЯ, ї, ж. У деяких зарубіжних країнах — муніципальне управління; приміщення цього управління.

МЕРКАНТИЛІЗМ, у, ч. 1. Напрям у буржуазній політичній економії і політика ряду європейських феодальних держав у XV—XVIII ст., прихильники яких намагалися прискорити нагромадження капіталів стимулюванням зовнішньої торгівлі, колоніальними пограбуваннями і торговими війнами. *Економічна політика російського уряду цієї епохи [початок XVIII ст.] характеризується меркантилізмом. З метою нагромадження коштів в країні заохочувався вивіз сировини і продуктів сільського господарства за кордон і обмежувався ввіз закордонних товарів у Росію (Іст. УРСР, I, 1953, 334).*

2. перен. Дріб'язковий розрахунок; корисливість (у 1 знач.). *Егоїзм, раціоналізм, меркантилізм — усе це дітища індивідуалізму, знаряддя, за допомогою яких він роз'їдає людину, робить її аморальною (Мист., 2, 1965, 21).*

МЕРКАНТИЛІСТ, а, ч. Прихильник, послідовник меркантилізму (у 1 знач.).

МЕРКАНТИЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до меркантилізму (у 1 знач.); пов'язаний з ним. *Меркантильна політика; Меркантильна система.*

2. перен. Дріб'язково ощадливий; корисливий (у 1 знач.). *На особистій корисливості, на голому чистогані, меркантильних інтересах базується буржуазна культура (Тич., III, 1957, 314); Іван не зважав на кло-*

пітливі міркування свого меркантильного свата (Смолич, Мир., 1958, 40).

МЕРКАНТИЛЬНІСТЬ, пості, ж. Властивість за знач. **меркантильний** 2.

МЕРКАТИ, ає, недок., діал. Мерехтити. *Сонечко вже закотилось, і зорі меркали (Вовчок, I, 1955, 348).*

МЕРКНУТИ і **МЕРКТИ**, кне, недок. 1. Поступово втрачати яскравість, блиск; згасати, темнішати. *Сім літ Сокира божя ліс стинала, і пожарище не вгасало. І мерк за димом божий світ (Шевч., II, 1953, 59); Близько грудня се творилось, Кругом пільмою все крилось; Меркло вугілля в печі (Граб., I, 1959, 461); Ляля зривас хустку з голови, зводить угору обличчя, дивиться в небо. В ньому меркнуть, гаснуть зорі (Цюпа, На крилах., 1961, 212); * Образно. Молодий огонь в душі Меркне, слабне, погасає (Фр., XI, 1952, 35); // безос. Темніти. Я підводжу голову і застигаю. Світло ліхтарів спадає. Меркне. Вечірні вулиці кудись зникають (Мик., II, 1957, 67); // Тьмяніти (про очі, погляд). Скрізь дивляться тії очі, Що меркнуть від муки, Скрізь, усюди потомлені Простягають руки (Вовчок, I, 1955, 349).*

2. перен. Втрачати силу; послаблюватися. *Кучерява, збита в ковтуни, голівка давно не бачила гребеня, проте незвичайна врода дівчинки нітрохи не меркла від такої оправи (Вільде, Сестри., 1958, 517); Пам'ять меркне, думки зникають... (Мирний, III, 1954, 198); // Втрачати значення, важливість. Все меркло порівняно з матір'ю, згорьованою, змарнілою, наймилішою, найкращою за всіх... (Гончар, I, 1959, 13).*

МЕРКОТАТИ, бче і **МЕРКОТІТИ**, тіть, недок., діал. Підсил. до **меркати**. *Свічка меркоче, мов догасаюче життя (Фр., VII, 1951, 148); В очах ідіота меркотіла скажена ненависть (Фр., II, 1950, 277).*

МЕРКОТІТИ див. **меркотати**.

МЕРКТИ див. **меркнути**.

МЕРКУРАН, у, ч. Ртутно-органічний препарат для протруювання насіння різних сільськогосподарських культур. Для боротьби з хворобами сільськогосподарських культур широко використовуються.. гранозан і меркуран (Колг. Укр., 11, 1963, 59).

МЕРЛАН, а, ч. Рибя родини тріскових, яка водиться у прибережних водах Європи.

МЕРЛИЙ, а, е, перев. у знач. ім., розм., рідко. Мертвий (у 1 знач.); померлий. *Покинь живе, та шукай мерлого! (Номис, 1864, № 5847); Прочуємо, що десь мерлу знайдено — їде батько на неї подивитися (Вовчок, I, 1955, 232).*

МЕРЛІНИ, лін, мн., діал. Поминки.

МЕРЛІНКИ, нок, мн., діал. Пестл. до **мерліни**. *Родинки й мерлінки не глядять лихої годинки (Номис, 1864, № 9499).*

МЕРСЕРИЗАЦІЯ, ї, ж., спец. Обробка целюлозного волокна або бавовняного прядива міцним розчином їдкого натру для надання їм м'якості, блиску, міцності та ін. якостей. У хімічній промисловості, зокрема на Київському комбінаті штучного волокна, освоєно новий процес одержання віскози на апаратах безперервної мерсеризації (Ком. Укр., 4, 1961, 43).

МЕРСЕРИЗОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до **мерсеризувати**.

МЕРСЕРИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Піддавати мерсеризації. *Мерсеризувати сатин.*

МЕРСЕРИЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док., спец. 1. Піддаватися мерсеризації.

2. тільки недок. Пас. до **мерсеризувати**.

МЕРТВЄННИЙ, а, е. 1. Те саме, що **мертвєцький** 1. *При світлі каганця її схудле обличчя з запалими щічками здалося посинілим, мертвенним, але Явдоха була певна,*

що тепер дитина почне видужувати (Донч., III, 1956, 7); Мертвенна блідість.

2. перен. Позбавлений ознак життя; застиглий, нерухомий; // Відірваний від життя; який гальмує поступ, розвиток чого-небудь. Каренін.. постає перед читачем.. типовим представником мертвенної «машини» царського самодержавства, яка придушує все живе (Рад. літ-во, 1, 1961, 46).

МЕРТВЄННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. мёртвєнний.

МЕРТВЄННО. Присл. до мёртвєнний. Без друзів, без прагнень, без мрій ідуть поодиноці й мовчать Писці вкритих злочином фірм, контор безпощадних служак, І мертвенно світяться в млі їх лиця (Бажан, Роки, 1957, 192).

МЕРТВЄЦЬ, ця, ч. Те саме, що мрець. Пізнай, Як живе твій милий; Чи живе він, чи мервець... Чи з тобою під вінець Піде з старостами (Бор., Тв., 1951, 61).

МЕРТВЄЦЬКА, кої, ж., розм. Приміщення для покійників (при лікарні, госпіталі тощо). Тут в анатомії університетській, В її пустій, неприбраній мервецькій, На голому, холодному столі Лежить товариш з кулею в чолі (Бажан, I, 1954, 182).

МЕРТВЄЦЬКИЙ, а, е. 1. Такий, як у мерця; власт. мерцеві. Світло ліхтарні, яку держав [Спориш] у руці, падало скісно на його лице та надавало йому страшенний, мервецький вираз (Фр., II, 1950, 279); Господиня побачила у вікно щось таке, від чого її хороше, з легким рум'янцем обличчя взялося мервецькою блідістю (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 62); — Ви розумієте мене? — нахилився я до нього [хворого]. І мервецькі очі раптово поширились, здавалось, загорілись, забились в них останки життя (Ірчан, II, 1958, 175).

◇ **Мервецький сон** — міцний, непробудний сон. Лушня надвечір знемігся та, завалившись на соломі в стодолі, захріп мервецьким сном (Мирний, II, 1954, 238); * Образно. Постелила [берізка] свій лист кругом себе по землі, а сама заціпеніла на довгий мервецький сон зимовий (Март., Тв., 1954, 461).

2. перен., рідко. Позбавлений ознак життя. Серед загальної мервецької тиші заляканих дітей почулося з кута з остаточної лавки голосне хлипання (Фр., IV, 1950, 237).

МЕРТВЄЧІНА див. мерве́ччина.

МЕРТВЄЧЧИНА, **МЕРТВЄЧІНА**, и, ж. 1. Труп тварин; щось мерве.

2. перен., розм. Розумовий і моральний занепад, застій, інертність. Церковщина звільна вбиває також народні школи, засуджуючи їх на бездіяльність і мервечину (Фр., XVI, 1955, 152); Ідея бога завжди присипляла і притупляла «соціальні почуття», підміняючи живе мервечиною, будучи завжди ідеєю рабства.. (Ленін, 35, 1956, 93); Багатьма прикладами й фактами він [М. Драгоманов] розвінчував націоналістичне крутіство старої «Правди» [журналу народовців], мервечину і схоластику її програми (Рад. літ-во, 6, 1964, 47).

МЕРТВІЙ, а, е. 1. Такий, у якому припинилося життя; померлий; протилежне ж и в и й. — Я влітаю в хату, дивлюсь, а моя мати лежить на лаві мертва (Н.-Лев., II, 1966, 325); Од мертвих бджіл меду не їсти (Номис, 1864, № 13669); Крайнів і Яринка стояли біля труни, прощаючись з мертвим другом (Собко, Зор. крила, 1950, 90); * Образно. Раптом побачу спотворені мрії, мертві надії, зотлілу любов (Л. Укр., I, 1951, 249); * У порівн. [У р б а н:] Я бачив сам, як він лежав холодний, неначе мертвий (Л. Укр., II, 1951,

487); // у знач. ім. мёртвий, вого, ч.; мёртва, вої, ж. Мрець. Мертвого з гробу не вертають (Укр.. присл.., 1955, 150); Стеха з дочками, зібравшись у сіни, навзрід плачуть і мов — крий боже — по мертвому голосять (Кв.-Осн., II, 1956, 129); Коли борці за мир зібралися в Москві, Ряди еднаючи гарячі трудові, То славний робітник московського заводу Такі слова сказав від імені народу, Що мертвий би від них, здавалося, воскрес (Рильський, III, 1961, 125); * У порівн. Вже тому чоловікові й моторошно, вже й будить їх, а вони сплять, як мертві... (Коцюб., I, 1955, 52); // Про частини тіла мерця. Плаче [козак], пада коло неї, Розкрива, цілує Мертві очі (Шевч., I, 1951, 168); З мертвих рук ми брали прапори криваві (Сос., I, 1957, 466); // Засохлий, замерлий, сухий (про рослинність). Осінь уже струсила з дерев частину їх літнього вбрання і насипала на землі м'який килим мертвого листя (Гр., II, 1963, 292); Сіно таке слизке, гладеньке, так гарно пахне, що кортить застромити всередину руку, зворушити мерве стебло і пустити з неволі придушений там дух материнки, горошку та буркун-зілля (Коцюб., II, 1955, 62); Навіть мерве дерево чуло, що вже надходить весна (Стельмах, I, 1962, 256); // перен. Надзвичайно схвилюваний, знесилений, стомлений (про людину). І Настя, і Явдоха пішли проводити до прийому не живого — мертвого Якова (Мирний, IV, 1955, 46); — Вся команда мертва від втоми (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 178).

Ні живій ні мёртвий див. живій; Поможє (допоможє), як мёртвому кадїло — нічого не допоможе. Відхрещуються націоналісти від німецького фашизму, то хай собі відхрещуються, це їм допоможе, як мертвому кадїло (Мельн., Поріддя.., 1959, 62); Під відправив кілька молебнів во здоровіє болящого раба божого Єфремїя, але, як з гірким посміхом сказав сам «болящий», йому те допомогло, як мертвому кадїло... (Речм., Весн. грози, 1961, 4).

2. Такий, як у мерця; який нагадує мерця. Прокіп вступив у нього вже мертві очі. Подумав. — Стріляйте в рот (Коцюб., II, 1955, 104); Безтямно підняв Євген руку і шпурнув каменем у те бліде, мерве обличчя (Донч., VI, 1957, 25); // перен. Який не має яскравості, блиску; тьмянний, блідий (про світло, барви). Блакитні вогні все розростались і цвіли на вершечках червоним, як хмари при сході сонця. По обличчях розлились мертві синаві тони (Коцюб., II, 1955, 93); Посріблені мертвим місячним промінням хмаринки були схожі на холодні пелюстки лілій (Ткач, Крута хвиля, 1956, 63); Повільно попливла вгору, освітлюючи все мертвим зеленим світлом, ракета (Багмут, Записки.., 1961, 52).

3. перен. Позбавлений ознак життя. Заворушилось людське життя на мертвому березі (Н.-Лев., II, 1956, 226); Голодний Степ, мерту пустельну землю, беруться більшовики оживити — говорив газетний стовпчик (Ле, Міжгір'я, 1953, 25); // Порожній, спустілий (про дім, вулицю тощо). Місто-форт тепер мерве, як мертві всі численні усипальниці, мечеті, кладовища моголів, розкидані всюди навколо Аурангабада (Минко, Намасте.., 1957, 24); Будинок був мертвий, Все в ньому почорніло, зяло рваними ранами (Жур., Вечір.., 1958, 389); Квіти, особливо пальми і аспарагуси, відразу навіяли життя у мертві кімнати (Вільде, Сестри.., 1958, 506); // Позбавлений руху; замерлий, нерухомий (про машини, механізми, предмети). Робітники, які ще вчора стояли біля цих верстатів, пішли на фронт, і їх зараз ніким замінити. Кожний мертвий верстат був тепер злочинцем (Донч., III, 1956, 382); Малеча бігла босоніж за бородами або гуляла у війну круг мертвих «тигрів» (Довж., I, 1958, 388); Розбита зенітка ще

й досі стирчала в небо мертвим хоботом (Гончар, III, 1959, 262); // Взагалі про все неживе на протилежність живому. — Чи ж можна мати світлий погляд на життя, живучи в тіснім, смердючій місті, .. де замість права живих рослин мертвий камінь навкруги оточує тебе... (Коцюб., I, 1955, 461); Без цього мертвого вугілля не вирувало б життя... (Донч., Шахта., 1949, 69); Він [М. Кропивницький] вийшов — сотні голубиних крил, Зірвавшись, в повітрі заплескали. Здавалося, і мертві стіни зали Враз ожили, весняних повні сил (Рильський, II, 1960, 154).

△ **Мертва вода:** а) вода, в якій, внаслідок її хімічного складу, неможливе життя. Говорять учені природознавці, що ті верстви води, котрі лежать на самому дні найглибших морських глибинів [глибин], — се справдішня «мертва вода» (Фр., II, 1950, 338); — Ніякої, звісно, риби тут нема і не було ніколи в Сиваші: мертва вода, ніщо живе не витримає в ній (Гончар, II, 1959, 60); б) (нар.-поет.) у казках — чудодійна рідина, від дії якої зростається порубане на шматки тіло. Як прилетять ворони просить воронят, — то ти скажи: — Чорні ненажері! Пуцу ваших ненажерят, Як принесете мені мертвої, а не живої води (Тич., I, 1957, 148); **Мертва природа** — неорганічна природа. Якось занесло мене до Велички і я оглядав копальні солі. Файна, небоже, мертва природа! (Стеф., III, 1954, 73); **Мертвий інвентар (реманент)** — господарські знаряддя.

4. **перен.** Який не порушується жодним звуком; безмовний. Мертва мовчанка залягла над усім товариством після тої пісні (Фр., I, 1955, 322); Розмова і шепотіння обривається. Мертва тиша (Л. Укр., II, 1951, 440); Дівчинка йде серед ночі Лісом дрімучим одна. Темно, хоч виколи очі, Мертва стоїть тишина (Бичко, Сійся., 1959, 204); Дерев холодний, мертвий спокій, холодне сяйво мертвих зір (Сос., II, 1958, 437); // Про певний час, пору доби. Поле після гуркоту канонади здавалося великим і тихим, як степ у мертву обідню пору (Гончар, III, 1959, 249).

Мертва година див. година¹.

5. **перен.** Відірваний, далекий від життя. Кожна література, якщо вона хоче бути не мертвою, а живою, зможе подати тільки те, що дає само життя (Мирний, V, 1955, 443); Марксистсько-ленінські теоретичні положення відіграють величезну роль у формуванні світогляду митця, але якщо вони органічно не осмислені ним, то перетворюються у мертву схоластику, догматизм (Мист., 5, 1957, 3); // Який характеризується відсутністю суспільного розвитку (про певний період у житті країни, народу). Цей час [70-і роки XIX ст.] в Галичині був самим мертвим, як свідчать історики (Коцюб., III, 1956, 29); // Не оживлений думкою, ідеєю, почуттям. Довкола лежала безплідна, мертва краса (Дмит., Обпалені., 1962, 20); Чи варті слави — де там! — рами І навіть місця на стіні Оті огидні, тьмяні плями На вашім мертвім полотні, Оті безглузді сплети ліній, Те все бездумне і пусте, Що ви в засліпленій гордині «Новим мистецтвом» звете! (Рильський, III, 1961, 247).

△ **Мертва голова:** а) череп. Зображення мертвої голови; б) нічний метелик родини бражникових, візерунок на спині якого нагадує обриси черепа. Апетит на чуже добро у цього хитрого злодія [метелика] — чималенький — мертва голова за один раз з'їдає стільки, скільки важить сама (Хлібороб Укр., 11, 1963, 47); **Мертва зона:** а) простір навколо радіостанції-передатчика, де спостерігається послаблення або повна відсутність прийому радіосигналів; б) те саме, що **Мертвий простір**. Поранений враз якось конвульсійно [конвульсивно] рвонувся вперед. Мертва зона. Кулі, як бджоли, дзиж-

чать над ним, безсилі вкусити (Збан., Над Десною, 1951, 23); **Мертва петля** — фігура вищого пілотажу — політ по замкнутій кривій у вертикальній площині. Борт-механік плавно повернув кулемет і, ніби зовсім не цілячись, рубонув ворога короткою чергою в кульмінаційній точці його мертвої петлі (Ле, Клен. лист, 1960, 66); * **Образно.** Джміль за вікном кружляв, накручував мертві петлі (Рибак, Час., 1960, 196); **Мертва порода** — порода, в якій немає руди. На вигоні під ногами.. — уламки мертвої породи. Йому нараз стало ясно, що тут, де він іде, вже немає руди (Досв., Вибр., 1959, 193); **Мертва точка** — положення механізму, при якому всі діючі частини приходять у стан короточасної рівноваги; **Мертва хватка:** а) хватка (у собак та ін. тварин), при якій щелепи довго не можуть розімкнутися; б) дуже міцна хватка рук. Черниш забирався все вище і вище. Задержав чорну чубату голову вверху, якусь мить вивчав над собою новий виступ, новий зазубень, за який можна було б вхопитися і підтягтися на руках. Потім хапався за нього сильною мертвою хваткою (Гончар, III, 1959, 100); в) надзвичайна наполегливість. Крок за кроком, дуже повільно, але впевнено, мертвою хваткою вцепившись у роботу, іде він до виявлення помилки в зенітній ракеті (Собко, Срібний корабель, 1961, 159); **Мертвий капітал:** а) (фін.) цінність, яка не дає доходу; б) (перен.) те, що не знаходить застосування, не дає користі. Як і всякий капітал, життєвий досвід і освіта можуть бути мертвим капіталом (Вітч., 10, 1961, 155); **Мертвий простір** — простір, який не прострілюється фронтальним вогнем. Та хоч знали бійці.. про мертвий простір поблизу танка, де вже тобі його вогонь не страшний, проте, коли ці сталеві громади з'явилися зі степу перед лінією укріплень, не одному з бійців мурашки пробігли по тілу (Гончар, II, 1959, 375); **Мертвий якір** — якір, що постійно, нерухомо лежить на дні (для плавучих маяків, причалів і т. ін.). Простори океанів відкривалися і тобі, але твоє судно ніколи звідси не попливе, на мертвому якорі воно! (Гончар, Тронка, 1963, 244); **Мертві мови** — мови, на яких уже не говорять; відомі переважно завдяки пам'яткам писемності (санскрит, давньоруська, латинська і т. ін.); **Мертві хвилі** — те саме, що **Мертві бріжі** (див. бріжі). Човен захитало, і він затанцював на мертвих хвилях (Смолич, I, 1958, 78).

◇ **Зрушити з мертвої точки** — про початок розв'язання якої-небудь затяжної справи. Моя справа, завдяки Вам, зрушила з мертвої точки (Бурл., Напередодні, 1956, 57); **Мертве царство**, нар. поет. — потойбічний світ. Була темна осіння ніч.. Скрізь тихо, темно, сумно, наче в мертвому царстві (Мирний, II, 1954, 220); **Мертвий сон** — міцний, непробудний сон. Упоравшись, уже геть пізно лягла вона спати і заснула зараз же мертвим сном (Мирний, I, 1954, 67); На Рудиковій вулиці — тиша, мертва тиша; .. все навкруги спить мертвим сном... (Кос., Новели, 1962, 152); **Мертві душі** — ті, що лише формально числяться де-небудь; На мертвій точці — у тому самому стані. [Н а т а л я:] Які новини? Як справа з ученим секретарем? [У б и й б а т ь к о:] Поки що на мертвій точці (Мик., I, 1957, 360).

МЕРТВІТИ, влю, віш; мн. мертвлять; недок., перех. 1. Робити мертвим, позбавляти життя; убивати. Старих людей турки мертвили (Сл. Гр.); Спека та посуха того літа Мертвили поле і серця в'ялили, І ждала благодатного дощу Земля в той рік (Рильський, II, 1960, 292).

2. **перен.** Позбавляти життєвості, бадьорості. Така вже суть християнства, що воно не спонукає до розвит-

ку всіх духовних і фізичних сил людини, а, навпаки, мертвить, тамує їх (Рад. літ-во, 18, 1955, 224).

МЕРТВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. **мёртвий**. Все було мертво [в природі], неправдиве, це мовби сама війна поставала з муляжів своєю мертвістю, черствістю, безжиттєвістю (Гончар, Людина.., 1960, 10).

МЕРТВІТИ, ію, ієш, недок. 1. Поступово втрачати ознаки живого; ставати мертвим, нерухомим. Смерть вже за плечима. Старий дожидав [Катрі] — як дожидав! І мертвів і оживав.. На завтра і вмер він (Вовчок, I, 1955, 251); Всім нам смерть уготована, її не уникнеш... значить, не треба передчасно мертвити... (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 372); // Те саме, що **ціпеніти**. Вони [гості] теж почали по черзі гладити леопардову шерсть, далеко витягуючи руки, внутрішньо мертвіючи перед звіром (Гончар, Таврія.., 1957, 93); // Втрачати чутливість, рухомість; німіти (про частини тіла). Мертвють руки і ноги.

2. перен. Позбавлятися всього живого. Хіба мертвють ночі літні, Коли діброви гаснуть в снах? (Ус., Листя.., 1956, 36).

3. Ставати тьманим, блідим; згасати (про світло, освітлений предмет). Десь на сході, над самим горизонтом вони [зірки] вже сором'язливо починають стухати, і чорне величне свічадо як в'яне, неначе мертвіє від того й блякне (Ле, Міжгір'я, 1953, 161).

4. перен. Ставати відірваним, далеким від життя. Вдень я плентався мов у сні, Мертвіла думка (Фр., X, 1954, 206); Внаслідок «бюджетного існування» — газета сохне й мертвіє, теряє [губить] всякий ґрунт (Еллан, II, 1958, 47).

МЕРТВО. Присл. до **мёртвий**. Хто чесно бивсь, — згада сім'я, Хто мертво ліг, — спом'янем (Мал., Звенигора, 1959, 116); Збентежений Бопре хотів був підвестись і не міг: бідолашний француз був мертво п'яний (Пушкін, Капіт. дочка, перекл. за ред. Хуторяна, 1949, 11); В кутку, під образами, блимала мертво лампадка (Коцюб., II, 1955, 367); Руїни просвічувались крізь густе плетиво обгорілих садів, що мертво застигли край дороги (Кучер, Голод, 1961, 332); Тихо усюди, аж мертво тихо (Мирний, I, 1954, 309); Телефон мертво мовчав (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 292); // у знач. присудк. сл. Надворі було тихо, мертво... (Н.-Лев., III, 1956, 142).

МЕРТВОВІД, вóду, ч., діал. Стояча вода.

МЕРТВОЇДИ, ів, мн. Родина жуків, представники якої поїдають тканини мертвих організмів. Є види [жуків], які можна назвати санітарами: це — могильники, чи мертвоїди, що поїдають тканини трупів, та гнойовики, які їдять гній (Шкідн. поля.., 1949, 71).

МЕРТВОНАРОДЖЕНИЙ, а, е. Який народився мертвим. Кількість мертвонароджених поросят у маток до трирічного віку невелика (Свинар., 1956, 133); Мертвонароджена дитина; * Образно. Старовинний театр на Україні не був, як багато хто вважає, мертвонародженою дитиною шкільної схоластики і чернечого педантизму (Від давнини.., I, 1960, 207); // перен. Зовсім безперспективний, непридатний для використання. Може саме цими поглядами [на мелодію як на універсальний засіб компенсації недоліків тексту пісні] .. і слід пояснювати чималу кількість мертвонароджених пісень (Рад. літ-во, 5, 1958, 29); // перен. Відірваний, далекий від життя; нежиттєвий. Глибока ідейність вимагає глибокого художнього поетичного зображення, творчої відповідальності від поета. Священні імена партії, держави, народу несумісні з блідим, мертвонародженим словом (Мал., Думки.., 1959, 81).

МЕРТВОРОЖДЕННИЙ, а, е, заст., книжн. Мерт-

вонароджений. [Р і ч а р д (сам):] Душа моя за океан полине, а я зостануся бездушним тілом, серед костей, з потворою сією, мертворожденною (Л. Укр., III, 1952, 122); // у знач. ім. **мертворождєнний**, ного, ч. Той, хто народився мертвим. * Образно. І в небо зносились салюти Із серць піднесених людських, І про хвилину цю забути Лише б мертворожденний міг! (Рильський, II, 1960, 310).

МЕРТВОТА, óті, ж. 1. Стан мертвого (у 1 знач.), відсутність життя. Вночі хорий заснув.. летаргічним сном, похожим [схожим] на цілковиту мертвоту (Фр., VIII, 1952, 152).

2. перен. Відсутність рухів, звуків та інших проявів життя. Коли б хоч легенький подих низового вітру приніс на своїх крилах прохолоду та увілляв струмок життя в цю задуху, в цю степову мертвоту... (Коцюб., I, 1955, 180); Без руху — в зеленій мертвоті — стине земля... (У. Кравч., Вибр., 1958, 292).

3. перен., розм. Розумовий і моральний застій, інертність, бездіяльність. Мені не хотілось оставати довше в товаристві, що мене своєю мертвотою й поверховністю мучило (Коб., III, 1956, 74); Мертвотою віяло від розслабленої, плаксивої, повинutoї в присмеркові тони поезії українських декадентів та естетів, поезії, що зустріла Жовтень похоронним плачем (Про багатство л-ри, 1959, 150).

МЕРТВОТНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **мёртвий** 2. Він бачив мертвотну блідість обличчя Дорна (Собко, Граніт, 1937, 185); * У порівн. Обличчя жінки здалося тепер, зблизька, помарнілим, блідим, ніби мертвотним (Коп., Земля.., 1957, 253); Чорні вершники, освітлені мертвотним сяйвом місяця, погнали коней (Стельмах, Над Черемошем.., 1952, 301); В лице черниці мертвотним білим цвітом летіла метелиця (Мик., II, 1957, 270).

2. перен. Позбавлений ознак життя; заціпенілий. Тут [на полігоні] бомбили тільки ночами, іноді вдосвіта, а вдень ці розкидані по степу макети літаків, машин, ракет своєю мертвотною непорушністю здатні були нагнати лише сум і нудьгу (Гончар, Тронка, 1963, 298); На поля Вкраїни Мертвотна тиша налягла (Рильський, II, 1956, 127); * Образно. Старе християнське свято, — при всій радості весняного пробудження природи, — якраз і було для Тичини наочним втіленням мертвотної патріархальної застійності думки (Поезія.., 1956, 172).

3. перен. Відірваний, далекий від життя, позбавлений практичного значення; який гальмує розвиток, прогрес. В бурсах і семінаріях панувала мертвотна богословська наука; реальні знання тут нехтувались (Іст. укр. літ., I, 1954, 327); Вона [Анна Кареніна] лише людина. Людина, в якій живі, природні поривання серця не придушені мертвотним законом існуючого світоустрою (Рад. літ-во, 4, 1963, 128); // Який характеризується штучністю, схематизмом. Боляче слухати з екрана граматично чисту, але мертвотну мову дубляжу (Літ. Укр., 8.I 1963, 3); Слова одні нам тішать слух і зір, А інші нас відштовхують раптово, В одних — огонь і істина жива, А є й мертвотні, крижані слова (Рильський, Зграя.., 1960, 35).

МЕРТВОТНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. **мертвотний**. Він [Ф. Дзержинський] — жар в огні, він — стійкість у металі, він — ворог і мертвотності й застою, — відпорний, сміливий (Тич., I, 1957, 206).

МЕРТВОТНО. Присл. до **мертвотний**. Обличчя його було мертвотно бліде, до високого жовтого чола, зрошеного рясним потом, поприлипали скуйовджені пасма чорного волосся (Кол., Терен.., 1959, 60); До її

мертвотно жовтих губ почав повертатись природний колір. Неля відкрила очі (Вільде, Сестри., 1958, 366).

МЕРТВ'ЯК, а, ч. Те саме, що **мрець**. [С г а н а р е л ь:] Мертв'як страшніший від живого для християнина (Л. Укр., III, 1952, 400); — Ну, а це що за мертв'яки? — запитав дід, показуючи на побитих фашистів у ногах Орлюка на дні човна (Довж., I, 1958, 288); * У порівн. По тих халабудях тільки де-не-де горіли свічечки і метушилися якісь неприємні тіні, немов мертв'яки повилазили з того світу (Мирний, III, 1954, 261); Цю щасливу для нас ніч ми спали, як мертв'яки (Досв., Вибр., 1959, 101); // перен. Про людину в стані фізичного або духовного занепаду. [П р о к і п:] Не можу я стерпіти, Аркадію Івановичу, коли отакі мертв'яки починають сунути свій ніс в живе і велике діло (Корн., II, 1955, 84).

МЕРТИ, мру, мреш, *недок.* 1. Умирати, гинути (переважно у великій кількості, масами). З щастя не мруть (Номис, 1864, № 1710); Чума з лопатою ходила, ..А люди бідні в селі, Неначе злякані ягнята, Позамикалися у хатах Та й мруть (Шевч., II, 1953, 150); Пішли дощі, холоди. Люди на тиф почали хворіти й мерли, як мухи восени (Головко, II, 1957, 19); Пустить [літак] диму на садки, — Мруть від диму шкідники (Нех., Ми живемо., 1960, 36).

2. перен. Те саме, що **завмирати** 1. Як не бачу — душа мре, а побачу — з душі пре (Номис, 1864, № 8758); Пересумує [Олеся] день у роботі, увечері біжить — що там мої діточки, як? А серце мре, непевна вона, чи діток застане живих і здорових (Вовчок, I, 1955, 28).

МЕРХЛИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що **бляклий** 2. Мерхлі тіні В кутку хитаються, як мак (Мал., Звенигора, 1959, 336).

МЕРХНУТИ і **МЕРХТИ**, хне, *недок.* 1. Поступово втрачати яскравість; блякнути (у 2 знач.), тьмяніти, згасати. Іде вона вже вночі, вже зорі поперед нею мерхнуть (Вовчок, I, 1955, 266); Сонце зайшло. Фарби неба вгорі мерхли, ніби квіти, яких торкнувся мороз (Скл., Святослав, 1959, 317); Туман, туман... Доба гіркої скрути. Не мерхнуть ліхтарі, і плине тужний спів (Перв., I, 1958, 75); // Поступово втрачати блиск (про очі). Ясні очі мерхли під натовпом важких думок (Мирний, III, 1954, 313).

2. перен. Втрачати значення, важливість; слабшати. Гірко йому було у ті часи. Віра в добро людське мерхла, падала у його (Мирний, IV, 1955, 170); Ще цілий рік життя і смерть розкривались перед ним у битвах, перед якими мерхли всі битви, на які будь-коли спроможна була людина (Довж., I, 1958, 392).

МЕРХТИ *див.* **мерхнути**.

МЕРЦІЙ, присл. 1. Якомога швидше, скоріше. — Ходім мерцій, щоб часу не теряти [губити] (Гл., Вибр., 1957, 215); — Закінчуй технікум та повертайся мерцій у своє село (Чаб., Стоїть явір., 1959, 125); // Дуже швидко. Мерцій одяглася вона, ухопила корзину і — готова (Мирний, III, 1954, 172); І смерчі звуків випряда Оскаженіла хуга; То крутиться мерцій труда Велична центрифуга (Бажан, I, 1946, 59).

Мерцій..., **ніж...**, *рідко* — скоріше..., **ніж...** [М а р у с я:] Які ж, матушко, у черниць гріхи? [М а т у ш к а г у м е н я:] А ти думаєш, у їх немає? За їх гріх швидше береться, чим за мирян, до їх він мерцій пристане, ніж до кого другого (Мирний, V, 1955, 71).

2. у знач. присудк. сл. Дуже швидко кинутися, побігти. — Ух! — задрижавши, скрикнула вона, — яке холодне... — Та мерцій у сіни (Мирний, I, 1949, 334); Спати цар пішов сумний, А Іван у сад мерцій (Перв., Райдуга., 1960, 156).

3. Уживається як спонукальний вигук. А нуте, хлоп'ята, Мерцій на стіл курчата! (Г.-Арт., Байки., 1958, 143); Кінооператори, мерцій! Апарати на плечі й у поле бігом! (Довж., I, 1958, 80).

МЕСА, и, ж. 1. Церковна відправа в католиків. — Як відомо панові, перед відкриттям сойму завжди буває урочиста меса (Тулуб, Людолови, I, 1957, 11); Чути було й сухий, рипучий голос патера Петронія Ласки, що правив месу (Панч, Гомон. Україна, 1954, 37).

2. Багатоголосий циклічний хоровий твір на текст такої відправи, як правило, в супроводі органа або оркестру. Меса Баха; Присів [Віталік] до приймача, поринув у звуковий хаос ефіру. Музика, позивні, лемент мов, джази, меси... (Гончар, Тронка, 1963, 46).

МЕСІАНІЗМ, у, ч. 1. У деяких релігіях — вчення про пришествя на землю рятівника, що виконає божу волю.

2. Реакційне шовіністичне вчення про особливу, дуже важливу роль якогось одного народу в історії.

МЕСІАНСТВО, а, с. Те саме, що **месіанізм**.

МЕСІАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **месія** і **месіанство**.

МЕСІЯ, ї, ч. В іудейській і християнській релігіях — посланець божий, який ніби має з'явитися для врятування людства від зла. Безсилля пригнічених рабів у боротьбі з гнобителями породило віру в появу месії (Наука., 3, 1958, 36); Мітла огненная світила, Неначе сонце, і дивилась На ту ослицю, що несла в Єгипет кроткую Марію І народження месію (Шевч., II, 1953, 315); // перен. Про того, в кому бачать рятівника, визволителя. Інколи прорветься [П. Тичина] вигук — заклик до нового месії: І Белий, і Блок, і Єсенін, і Ключев: Росіє, Росіє, Росіє моя! (Еллан, II, 1958, 78).

МЕСМЕРІЗМ, у, ч. Антинаукове уявлення про випромінювання планетами особливої магнітної сили та про вплив її на хвороби.

МЕСНИК, а, ч. Той, хто мстить. Грає кров у Данки з серця, До ніг пада бузовіру, І мовля з зітханням тихим: — Прийде месник — маю віру (Граб., I, 1959, 268); — Ми тут зійшлися, месники бідноти, Окривджені панамі кріпаки (Мал., III, 1957, 337); * Образно. [Ж і р о н д и с т:] Сі ватаги чорних, дрібних літер колись повстануть цілим дужим військом одважних месників за нашу долю (Л. Укр., II, 1951, 179); * У порівн. Лежить попіл на розпутті, А в попелі тліє Іскра огню великого. Тліє, не вгасає, Жде підпалу, як той месник, Часу дожидає (Шевч., I, 1951, 262).

Народні месники — партизани або повстанці, що ведуть визвольну боротьбу з загарбниками або гнобителями. Слава про бессарабського народного месника, який карав панів і піклувався долею бідних, прийшла на одеські береги, принесена рибалками з Кілії, Ізмаїла і Акермана, заробітчанами з-під Тирасполя (Смолич, V, 1959, 28); У тісному контакті з регулярними частинами при форсуванні Дніпра діяли українські партизани. У цій битві брало участь 17 тисяч народних месників (Ком. Укр., 11, 1963, 24).

МЕСНИЦЯ, і, ж. Жін. до **месник**. [А н т е й:] Іди, служи своєму Меценату, .. не згадуй героїні Антігони, ні месниці Електри (Л. Укр., III, 1952, 440); Стоїть вона, заціпивши уста, Струнка, вродлива, та уже не та, — Не злякана, заплакана дитина, — Грім! гнів! покара! — месниця Марина (Рильський, II, 1956, 120); * У порівн. Із синами Росії на грізному ратному полі Стій, як месниця вірна [Україно]! Хай падають ниць вороги! (Мал., Запов. джерело, 1959, 107).

МЕСНИЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **месник**. Збиралися не раз над Бориславом, Дрогобичем, Львовом бурі месницьких народних повстань (Рад. Укр., 19.II 1964, 2);

Йшли [партизани] по месницьких давніх стежках (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 134); // Належний месникові. А горда пісня прославляла Денними чарами вночі І наші радісні орала, І наші месницькі мечі (Рильський, II, 1960, 310); // Який складається з месників. Ув'язнені тюремних стін, Що їх врятовано з неволі, Вступають в месницький загін (Шер., Генерал Орленко, 1948, 33).

2. Сповнений почуття помсти. Ніщо у житті не лякало Івана, Лиш месницький вогник поблимував з віч. Убив свою пані, убив свого пана, Маєток спалив і подався на Січ (Шпорта, Вибр., 1958, 494); Гнів гайдамацький повстанський Месницьким кличем йде крізь важкі лихоліття (Забашта, Пісня., 1961, 32).

МЕСТЬ, мету́, мете́ш; мин. ч. мів, мелá, мелó; наказ. сп. меті́, метім (меті́мо), меті́ть; недок. 1. перех. і без додатка. Видаляти з якої-небудь поверхні сміття, пил, сніг мітлою, віником і т. ін.; підмітати. Добра дівка — як старости йдуть, тоді мете (Номис, 1864, № 8966); — Не буду мести твоєї половини сіней та виносити твого сміття, — сказала Мелашка (Н.-Лев., II, 1956, 328); Гладкий сторож мів алею старанно, повагом (Дмит., Розлука, 1957, 7); * Образно. В червоних штанях аксамитних [оксамитних] Матнею улицю мете, Іде козак (Шевч., II, 1953, 36); // чим. Волочачи що-небудь по поверхні, здіймати сніг, куряву тощо. Метучи розкритими лапами кожуха іскристий сніг, поволі пішов [Левко] до стайні (Стельмах, I, 1962, 69).

◇ **Месті́**, як (мов, немóв і т. ін.) помелóм (мітлóю) — знищувати все на своєму шляху. Наїзниця скакала І військо немале вела, Собою всіх людей лякала І все, мов помелом, мела (Котл., I, 1952, 197).

2. перех. Піднімаючи в повітря, розвівати, розносити що-небудь (про вітер, бурю тощо). Не вітер, а буря завіяла, метучи цілі гори снігу по землі (Мирний, III, 1954, 8); Опадає листя, його метуть вітри (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 66); // неперех. Піднімати в повітря часточки пилу, снігу і т. ін., розвівати, розносити їх (про хуртовину, суховій і т. ін.). Надворі було хуртеча Та метелиця мете; За ворітьми коло вікон сніг горбамі наросте (Щог., Поезії, 1958, 187); Це в степу у востаннє суховії метуть. До щитів розподільних поливальниць йдуть (Шеремет, Дружбою., 1954, 12); // безос. — Ну й погода! Насилу добралася до вас. Мете — світу божого не видно (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 36).

3. неперех., перен., розм. Швидко прямувати, бігти. [К а р п о:] На, та й мети швидше з хати. (Дає сто рублів і випиха Агапона за поріг) (Кроп., II, 1958, 182); — Бач, як мете [наймит] до воріт. І подасться, чортове одоробло, в економію (Стельмах, I, 1962, 109).

МЕСТИСЯ, мете́ться; мин. ч. мелóся; недок. Пас. до месті́ 1.

МЕТ, у, ч., діал. Момент (у 1 знач.). Кармель в один мет, як її забачив, скочив з воза і опинився коло дівчини (Вовчок, I, 1955, 350).

МЕТА, й, ж. Те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль. Широ бажаю Вам поправити на чужині своє здоров'я, потрібне не тільки Вам, але й нам усім та спільній нам усім меті (Коцюб., III, 1956, 257); Найвища мета партії — побудувати комуністичне суспільство (Програма КПРС, 1961, 5); // Заздалегідь намічене завдання; замисел. — Мета зборів — обрати правління, голову колгоспу і обговорити завдання, які стоять перед об'єднаним колгоспом (Вишня, I, 1956, 442).

◇ **З мето́ю**: а) (чого) для чого-небудь. Вночі по тихій вулиці ходили патрулі, інколи навідувалися і до Барвистих з метою перевірки мандатів (Чорн., Визвол. земля, 1959, 224); б) (з інфін.) для того, щоб... Віталік

іде на радіовузол не з метою тепліше влаштуватися, а тому, що там треба заміни, бо найближчий його друг Сашко Литвиненко з осені переходить до інституту на стаціонар (Гончар, Тронка, 1963, 163); **Ма́ти на меті́ (мето́ю)**; **Ста́вити (поста́вити) собі мето́ю (за мето́ю)** що — прагнути здійснити що-небудь. Ви прекрасно знаєте, товариші, що з початку Жовтневої революції ми ставили собі головною метою припинення імперіалістської війни.. (Ленін, 28, 1951, 7); Я поставив собі за мету показати класову боротьбу на Україні в період громадянської війни (Довж., I, 1958, 22).

МЕТАБОЛІЗМ, у, ч., фізл. Обмін речовин в організмах. Вага дитини, наприклад, протягом першого року життя потроюється., а між тим інтенсивність метаболізму збільшується (Мед. ж., XXIII, 1, 1953, 50).

МЕТАБОЛІЧНИЙ, а, е, фізл. Стос. до метаболізму. Життєдіяльність клітини — це потік метаболічних процесів (Наука., 7, 1965, 16).

МЕТА́ВКА, и, ж., діал. Праща. Мов один величезний камінь, випущений із великої метавки напроти мурів твердині, так ударили наші молодці на монгольські ряди (Фр., VI, 1951, 83).

МЕТАГЕНЕ́З, у, ч. Закономірна зміна у деяких тварин двох поколінь, з яких одне розмножується статевим шляхом, друге — нестатевим.

МЕТА́Л, у, ч. Хімічно проста речовина або сплав, ознаками якої є висока міцність, ковкість, добра тепло- та електропровідність і особливий блиск. Дзвенів метал по кузнях (Коцюб., II, 1955, 125); Металом ясним з вагранки Форми повняться безупинно (Забашта, Нові береги, 1950, 53); Стоїть [Ліна] у дверях майстерні та безвідривно дивиться, як працює товариш Курінний, токар по металу (Гончар, Тронка, 1963, 179); Навіть у вік металу годі нам обійтися без деревини (Чаб., Стоїть явір., 1959, 102); * У порівн. Голос Щорса задзвенів, як метал, очі блиснули гнівом (Довж., I, 1958, 137); Парубочі обличчя вкрилися потом, вилискували на сонці темним металом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 47); // Вироби з цієї речовини або сплаву (зброя, гроші і т. ін.). В гулі, в вихорі металу, що летить із тьми, броніровану навалу зупиняєм ми (Сос., II, 1958, 198); Є й такі, і раніше були, Що для себе шукали вигоди, Що тобі [містерові Стріту] за метал продали І країни свої і народи (Воскр., 3 перцем!, 1957, 264); // перен. Про звуки, що нагадують металічний дзвін. На його обличчі не поворухнулася жодна риска. Тільки очі стали вужчими й колючішими. І ще в голосі зазвучав метал (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 87).

△ **Благоро́дні метáли** — золото, срібло, платина; **Кольоро́ві метáли** — мідь, алюміній, магній, нікель, цинк, олово, свинець та їх сплави. За видобутком і переробкою кольорових металів.. республіка [Казахстан] займає провідне місце у Радянському Союзі (Ком. Укр., 9, 1965, 66); **Крихкі́й метáл** див. крихкі́й; **Чорні метáли** — чавун, сталь, залізо. За розмірами виробництва чорних металів СРСР займає тепер друге місце в світі (Наука., 5, 1956, 4).

МЕТАЛЕ́ВІЙ, а, е. 1. Прикм. до метáл. Он підходять до печей платформи, З них скидають металевий брукт... (Шер., Дружбою., 1954, 25); // Зробл., вигот. з металу. Ноги, немов металеві пружини, безупинно і рівно ступають в землю (Коцюб., II, 1955, 241); Через розчинені двері в яскравому світлі вилискували металеві частини десятка різних моторів (Смолич, I, 1958, 96).

2. Власт. металу. Гриміли металеві звуки з усіх усюд, де можна було схопити казанок, чи дзвін, чи просто шматок залізяки, щоб калатати в неї для безцільного, пекельного галасу в замку (Ле, Наливайко, 1957, 283); Чути неприємний металевий скрип, коли «сокира»

входить у метал (Собко, Біле полум'я, 1952, 322); * Образно. Токарні верстати, невгаваючи, співають металеву пісню, гудуть мотори, і срібна стружка витинає тонко, як струна на скрипці (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 271).

3. перен. Такий, як метал, такий, як у металі. Ураз зиниці в хлопця загорілися якимсь холодним, металевим блиском (Донч., Вибр., 1948, 120); Як глянули на парубка у прийомі та помацали його металеві мускули, як послушали й биття могутнього серця, так і сказали в один голос: «У флот його» (Збан., Сеспель, 1961, 319); // Який нагадує звуки від удару по металі (голос, сміх і т. ін.); дзвінкий. Недовго сумує отаман. Його засмалене мужнє обличчя спануло вже загою, і металевим гострим голосом вигукнує він над сполоханим табором наказ (Коцюб., I, 1955, 184); Почувши домітку, коні заржали. Високим тонким металевим іржанням їм одгукнулася луна (Тич., I, 1957, 245).

МЕТАЛЕВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до металевий 2, 3. Місяць схиляється на захід, золотіє, втрачає чітку металевість контурів (Тулуб, Людолови, II, 1957, 73); Металевість голосу з'являється тоді, коли звуковий струмінь виводиться наперед у ротову й носову порожнину, як у рупор (Худ. чит., 1955, 54).

МЕТАЛЕВО. Присл. до металевий 2, 3. Коли Кузьма Осадчий прорубував свіжу траншею, земля під його бульдозером скреготнула різко, металево (Гончар, Тронка, 1963, 285); Маслов, металево блиснувши очима, приступив до Миколи, вставився поглядом йому в обличчя (Збан., Курил. о-ви, 1963, 140); — Ганнусю! — голос його пролунав владно, металево. — Ганнусю, я ж тебе, здається, прошу... (Коз., Сальвія, 1959, 102).

МЕТАЛІЗАЦІЯ, і, ж., спец. Дія за знач. металізувати. Металізація вогким способом дає можливість оміднити стрічки, мереживо і т. ін. (Цікава хімія, 1954, 56).

МЕТАЛІЗОВАНИЙ, а, е, спец. Діспр. пас. мин. ч. до металізувати. Цікавими [на виставці В. Бородає] є також голівка хлопчика — розсильного з готелю (металізований гіпс), голова фелаха (дерево, горіх) (Літ. Укр., 19.I 1965, 2).

МЕТАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. 1. Вкривати який-небудь матеріал, виріб шаром металі. Щоб зробити поверхню електропровідною, її заздалегідь металізують (Цікава хімія, 1954, 54).

2. Просочувати дерево залізним або мідним купоросом для захисту від гниття.

3. Надавати чому-небудь металічного блиску.

МЕТАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до металізувати.

МЕТАЛІСТ, а, ч. Робітник металопромисловості. Відомо, що металісти — найбільш розвинені і передові робітники не тільки в Пітері, але й в усій Росії, — не тільки в Росії, але й в усьому світі (Ленін, 19, 1950, 410); Іскри розліталися на всі сторони. Запорозькі Вулкани працювали, як годиться справжнім металістам, — твердо і весело (Довж., I, 1958, 227).

МЕТАЛІЧНИЙ, а, е. Те саме, що металевий. Він знайшов металічні жили і артемівську сіль (Видатні вітч. географи, 1954, 110); О. Порфирій ханком вмився, причесав на швидку руку свої коси рідким металічним гребінцем (Н.-Лев., IV, 1956, 112); Раптом в ушах його ніби щось лопнуло, і він почує тонкий металічний звук (Кол., Терен., 1959, 210); Відтам доносилися часто молоді, свіжі голоси дітей о. Крайника: срібlistий сміх панночок, здоровий, металічний регіт паничів-студентів (Фр., VII, 1951, 47).

МЕТАЛІЧНО. Присл. до металічний. Чужий голос

проскрипів [у телефон]: «Роз'єдную!» Щось сухо, металічно дзенькнуло (Жур., Вечір., 1958, 171).

МЕТАЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову метал, напр.: металоподібний, металохімія і т. ін.

МЕТАЛОБРУХТ, у, ч. Скорочення: металевий брухт. У кожній тонні мартенівської шихти є півтонни металобрухту (Рад. Укр., 24.VI 1967, 2).

МЕТАЛОГЕНІЧНИЙ, а, е. Прикм. до металогенія. **МЕТАЛОГЕНІЯ**, і, ж. Розділ науки, що вивчає геологічні і геохімічні закономірності розміщення рудних корисних копалин у земній корі.

МЕТАЛОГРАФІЧНИЙ, а, е. Прикм. до металографія 1. Металографічна лабораторія; Металографічні аналізи; Металографічний мікроскоп.

МЕТАЛОГРАФІЯ, і, ж. 1. Наука про будову (структуру) та фізичні властивості металів і сплавів. Дуже цікаві роботи в галузі металографії зварного шва і дослідження механічних властивостей шва і прилеглих до нього зон провадяться в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона Академії наук УРСР (Розв. науки в УРСР., 1957, 444); Курс металографії.

2. спец. Друкування з гравірованих або травлених металевих друкарських форм із заглибленим малюнком. Надруковані вони [марки] способом металографії (Рад. Укр., 4.III 1964, 4).

МЕТАЛОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець з металознавства. Метод рентгенографічного дослідження широко застосовується відомою школою металознавців акад. М. С. Курнакова (Рентгеногр. мет., 1959, 211).

МЕТАЛОЗНАВСТВО, а, с. Наука, що вивчає склад, будову та властивості металів і сплавів та закономірності їх зміни залежно від хімічного складу або теплового, хімічного, механічного, магнітного і радіоактивного діяння. Фізичне металознавство розвивалося на Україні головним чином в напрямі вивчення процесів, пов'язаних з термічною обробкою сплавів, зокрема сталі (Розв. науки в УРСР., 1957, 133); Курс металознавства.

МЕТАЛОЇД, у, ч., заст. Застаріла, неточна назва простої речовини неметалічного характеру; неметал. Порівняння властивостей хімічних елементів з давнього часу привело до поділу їх на дві великі групи — метали і неметали, або металоїди (Заг. хімія, 1955, 76).

МЕТАЛОЇДНИЙ, а, е. Прикм. до металоїд; який є металоїдом. Металоїдні елементи.

МЕТАЛОКЕРАМІКА, и, ж. 1. Галузь металургії, що виготовляє порошки металів і неметалів, а також вироби з них; порошкова металургія. Особливо розвинулася ця галузь — порошкова металургія, або металокераміка, — у нашій країні в післяжовтневий період (Наука., 3, 1959, 22).

2. Метод одержання виробів з металевих і неметалевих порошків. Завдяки порошковій металургії можна «сплавляти» навіть метали з неметалами, зокрема з графітом. Звідси й інша назва методу — металокераміка (Веч. Київ, 30.I 1963, 3).

3. Металеві й неметалеві вироби, виготовлені методами порошкової металургії. Під час проектування конструктори повинні навчитися враховувати крихкість наджаротривких металокерамік (Вісник АН, 10, 1957, 40).

МЕТАЛОКЕРАМІЧНИЙ, а, е. Стос. до металокераміки. Металокерамічною, або порошковою, металургією називають виготовлення деталей і виробів з пресованих порошків спіканням їх без розплавлення (Автомоб., 1957, 326); Схема технологічного процесу виготовлення виробів з металевих порошків аналогічна схемі технологічного процесу виробництва кераміки, тому цей

процес називають ще металокерамічним (Слюс. справа, 1957, 47); Справжню революцію в обробці металів зробили металокерамічні різці (Наука., 2, 1963, 14).

МЕТАЛОКОНСТРУКЦІЯ, і, ж. Скорочення: металева конструкція. Ми дуже багато витрачаємо в шахтах вибухівки, лісу кріпильного, металоконструкцій (Рад. Укр., 8.XII 1962, 2).

МЕТАЛОКРІПЛЕННЯ, я, с. Скорочення: металеве кріплення. Час зрозуміти, що металеве кріплення для шахти — це те саме, що для домни паливо.. Немає металокріплення, немає і руди (Рад. Укр., 8.XII 1962, 2).

МЕТАЛОЛОМ, у, ч. Скорочення: металевий лом. — Коли я не дам план по металолому, то, може, й домна якась у Донбасі стане (Кучер, Трудна любов, 1960, 254).

МЕТАЛООБРОБКА, и, ж. Обробка металів. Велике значення для технічного прогресу в металообробці має застосування ультразвуку і потужних електричних імпульсів (Рад. Укр., 6.I 1963, 1); Продукція металообробки.

МЕТАЛООБРОБНИЙ, а, е. Прикм. до металообробка. В Магнітогорську розвинута металообробна промисловість. У місті діють заводи: калібрувальний, сітковий, гірничого і підйомно-транспортного устаткування та інші (Наука., 7, 1955, 38); Слюсарювали Столярови мало не по всіх найбільших металообробних підприємствах Одеси (Смолич, V, 1959, 90); Металообробна техніка; Металообробне устаткування.

МЕТАЛОПЛАВІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до плавки металів. Металоплавильний завод.

МЕТАЛОПРОКАТ, у, ч. 1. Прокатка металу.

2. Продукція, виготовлена цим способом. Металургам України слід буде задовольняти збільшені потреби народного господарства в металі, і особливо в дефіцитних тепер видах металопрокату й труб (Ком. Укр., 3, 1963, 12).

МЕТАЛОПРОКАТНИЙ, а, е. Прикм. до металопрокат.

МЕТАЛОПРОМИСЛОВИЙ, а, е. Прикм. до металопромисловість. Металопромисловий район.

МЕТАЛОПРОМИСЛОВІСТЬ, вості, ж. Промисловість, завданням якої є виробництво і обробка металів (металургія та машинобудування).

МЕТАЛОРІЗ, а, ч. Робітник, що обробляє метали способом різання. Найкращого послідовника на Україні російські металорізи знайшли в особі знаменитого токаря-швидкісника.. Василя Павловича Диканя (Вол., Самоцвіти, 1952, 91).

МЕТАЛОРІЗАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для обробки металів способом різання. Металорізальні інструменти; Металорізальне устаткування.

МЕТАЛОРІЗНИЙ, а, е. Те саме, що металорізальний. При виборі методів обробки на металорізних верстатах необхідно прагнути до досягнення економічної точності (Технол. різального інстр., 1959, 18).

МЕТАЛОФІЗИК, а, ч. Фахівець з металофізики. Широкого розвитку набули також дослідження металофізиків (Рад. Укр., 1.XII 1962, 1).

МЕТАЛОФІЗИКА, и, ж. Розділ фізики, в якому вивчаються природа, структура та властивості металів і сплавів. Плодотворно працюють вчені в галузі металофізики (Наука., 12, 1957, 8).

МЕТАЛОФОН, а, ч. Ударний музичний інструмент, який складається з ряду металевих пластинок, підібраних за звучанням у певному порядку, по яких ударяють дерев'яними молоточками. Грати на металофоні.

МЕТАЛУРГ, а, ч. Фахівець з металургії. За післявоєнний період металурги УРСР добилися великих ус-

піхів у підвищенні продуктивності праці (Рад. Укр., 8.I 1954, 2); Головуючий закалатав у дзвоник, зроблений з шматка тонкої сталевий труби, підвішеної до такої самої мініатюрної сталевий рейки, — подарунок інститутів від металургів-умільців (Загреб., Спека, 1961, 49).

МЕТАЛУРГІЙНИЙ, а, е. Прикм. до металургія. Сучасний металургійний завод являє собою поєднання ряду взаємозв'язаних підприємств і цехів, тобто комбінат (Ек. геогр. СРСР, 1957, 34); Україна нині є найбільшою металургійною і паливноенергетичною базою СРСР (Наука., 12, 1957, 2); Металургійна промисловість; Металургійне виробництво; Металургійна сировина; Металургійний інститут.

МЕТАЛУРГІЯ, і, ж. 1. Галузь важкої промисловості, що займається добуванням металів з руд і їх первинною обробкою. Чорна металургія дає основний матеріал, з якого роблять машини та інші знаряддя виробництва (Ек. геогр. СРСР, 1957, 34); «Запоріжсталь» — завод-велепень, гордість радянських п'ятирічок, або, як його ще називають, — перлина радянської металургії (Вишня, I, 1956, 327); Кольорова металургія.

2. Наука про одержання металів з руд або речовин, які містять метали, і про надання металевим сплавам необхідних властивостей.

МЕТАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для метання (у 1 знач.). Довгий час у місцевого населення зберігаються чисто мисливські прийоми бою риби з допомогою металевих знарядь (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 41); Кілька разів у той час, коли бій ішов під самими стінами Преслави, в стані ромей вчинялась тривога — то почали горіти металеві машини, то летіли стріли в спину (Скл., Святослав, 1959, 555).

МЕТАЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто займається метанням чого-небудь. Кольорова афіша сповіщала, що сьогодні виступає відомий металевий ніжів Ван Ві-ян (Донч., VI, 1957, 411).

2. Спортсмен, який тренується у метанні диска, списа, гранати і т. ін. Легкоатлет Євген Буланчик в юнацтві захоплювався акробатикою, металевий молота Олександр Канаки — боротьбою (В ім'я Вітч., 1954, 11).

МЕТАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до металевий. — Слухай, — сказав він, — ти спортом ніколи не цікавилася? — Ні. — Даремно. Мені здається, з тебе могла б вийти класна металевий (Собко, Нам спокій..., 1959, 126).

МЕТАМЕРІЯ, і, ж., спец. Тип будови тіла тварини, при якому розрізняється ряд поздовжньо розташованих однорідних члеників.

МЕТАМОРФІЗМ, у, ч., спец. Процес перетворення структури й складу гірських порід під впливом фізичних та хімічних факторів. Геологічні процеси, що відбуваються на поверхні і всередині Землі, особливо рухи земної кори, стають причиною важливих змін у породах. Ці зміни відомі під назвою метаморфізму (Курс заг. геол., 1947, 243).

МЕТАМОРФІЧНИЙ, а, е, спец. Який є наслідком дії метаморфізму; який втратив первинну структуру. Поширено два типи залізної руди. Руда криворізького типу, пов'язана з метаморфічними кристалічними породами, і руда керченського типу — осадового походження (Рад. Укр., 11.I 1962, 3); Метаморфічні мінерали.

МЕТАМОРФОЗ, у, ч., спец. Перетворення, перехід з однієї стадії або форми в іншу, що супроводжується набуттям нових функцій, іншого зовнішнього вигляду. Забарвлення тіла, його кінцівок і виростів (у напівтвердокрилих) частіше належить до видових ознак,

що істотно змінюються в процесі метаморфозу (Допов. АН, 2, 1961, 235).

МЕТАМОРФОЗА, и, ж. 1. книжн. Перетворення однієї форми чого-небудь в іншу; видозміна (у 1 знач.). У кожній країні щодня відбуваються численні, одночасні і, значить, просторово співіснуючі односторонні метаморфози товарів, або, інакше кажучи, тільки продажі з одного боку, тільки купівлі — з другого (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 120).

2. розм. Докорінна зміна, перетворення кого-, чого-небудь. «Народ» [журнал] потроху здобуває собі симпатії таких людей, що я й не надіялася від них такої метаморфози (Л. Укр., V, 1956, 65); Коли Безбородько з'являвся на порозі дому Річинських, з кожним, з ким він зустрічався, наступала метаморфоза: Олена оживлялася., Мариня з таким шиком подавала на стіл делікатеси, що можна було подумати, ніби вона нічим іншим не займається (Вільде, Сестри., 1958, 511).

3. У рослин — зміна форми й структури органів у процесі історичного розвитку внаслідок пристосування їх до виконання тих чи інших функцій.

4. У тварин — глибоке перетворення організму в процесі його індивідуального розвитку; виявляється в різкій зміні будови й способу життя.

МЕТАН, у, ч. Безбарвний газ, що являє собою найпростішу сполуку вуглецю з воднем; болотяний, або рудниковий, газ. Супутником вугільних пластів є газ метан (Гірн. пром., 1957, 19).

МЕТАНИНА, и, ж., діал. Метушіння. Настала після сього велика метанина по селу (Барв., Опов., 1902, 171).

МЕТАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. метати. При облозі міст вони [монголи] користувалися облоговими машинами для метання каменів та посудин з вогняною рідиною і таранами для розбивання мурів (Іст. СРСР, I, 1956, 75); На смарагдовому полі стадіону довжелезні білі смуги вже визначили сектор для метання диска (Собко, Стадіон, 1954, 8).

2. Дія за знач. метатися. Ігнат'єв знову пересів до столу. В усіх його поривчастих нервових метаннях по директорському кабінету було щось істеричне, розпачливе, мало не трагічне (Собко, Справа., 1959, 70); Розповідь про метання Ониська Скиби від біднячки Варки до дочки куркуля Христі, його марні намагання поладити з куркулями могли б стати основою для створення цікавої історії про суперечливий, складний шлях частини селянства до усвідомлення справедливості ідей Радянської влади (Рад. літ-во, 3, 1957, 13).

МЕТАНОВИЙ, а, е. Прикм. до метан. У нафталані, на відміну від звичайної нафти, немає метанових вуглеводнів (Рад. Укр., 24.I 1965, 3).

МЕТАСТАЗ, у, ч., мед. 1. Перенесення певного патологічного матеріалу з ураженої частини організму в іншу, де й виникає відповідний хворобливий процес. Основним і раннім симптомом при метастазах рака в кісткову систему є біль, який в окремих випадках є діагностичною ознакою ще до одержання даних рентгенографії (Мед. ж., XXIII, 1, 1953, 68).

2. Вогнище хвороби, що виникає внаслідок такого перенесення.

МЕТАСТАЗУВАННЯ, я, с., мед. Дія за знач. метастазувати. Виявлено роль типу нервової системи в особливостях виникнення, розвитку і метастазування пухлин (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 162).

МЕТАСТАЗУВАТИ, ує, недок. і док., мед. Переносити певний патологічний матеріал з ураженої частини організму в іншу.

МЕТАСТАТИЧНИЙ, а, е. Викликаний метастазом.

МЕТАТЕЗА, и, ж., лінгв. Мимовільна перестановка

двох сусідніх звуків у слові, напр.: «тарілка» замість «талірка» (з німецької *Teller*), російське «мрамор» замість «мармор» (з латинської *marmor*) та ін.

МЕТАТИ, метāju, метáеш і мечу́, мечеш, недок., перех. 1. Те саме, що кидати 1. А Микита, той проноза, Ну ж метати риби з воза (Фр., XII, 1953, 12); Боролися [опришки], що аж кості тріщали;.. метали каміння. Марусяк і зупиняв їх., але вони на збитки кричали ще дужче (Хотк., II, 1966, 160); // Примушувати летіти з метою влучити в ціль або докинути якнайдалі. — Вітрило-вітре мій єдиний, Легкий, крилатий господине! Нащо на дужому крилі На вої любії мої, На князя, ладо моє миле, Ти ханові метаєш стріли? (Шевч., II, 1953, 336); Училися [бійці] вести рукопашні бої, Колоти багнетом, метати гранати (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 257); Угорка Кроші метала диск, за нею стежили всі глядачі (Собко, Стадіон, 1954, 12).

Метати собою, діал. — те саме, що метатися 1. Два дні суєтився вороний, то падав, то зривався і метав собою, як скажений, по загороді (Ков., Тв., 1958, 235).

△ **Метати ікру** — викидати ікру (про рибу).

2. Розкидати у різних напрямках; піднімати в повітря, розносити. Страшенна завірюха Гула, усе метавши навкруги... (Граб., I, 1959, 123); Лютий вітер.. рвав листя і вихором метав угору (Кол., Терен., 1959, 369); Скреготіли в темноті кайла, мечучи іскри, коли траплявся кам'янистий пласт (Гончар, III, 1959, 47); // Шарпаючи, сіпаючи, розхитувати, розгойдувати в різні боки (перев. про вітер). На слобідських вулицях темно. Чути лише плескіт дощу, дзюрчання струмків та глухий шум дерев, що їх безжально метає вітер, січе дощ (Шиян, Баланда, 1957, 61); Зустрічний вітер забивав віддих, вихрив і метав коси, рвав, крутив її [Ольжине] плаття, наче полотнище спущеного вітрила (Кол., Терен., 1959, 134); * Образно. Він віддався на волю своїм думкам, котрі, як голодні звірі, метали його на всі боки (Мирний, I, 1954, 357).

◇ **Метати бісер** (перед) свіньмй див. бісер; **Метати іскри** див. іскра; **Рвати й метати** див. рвати.

3. рідко. Згрібаючи, складати (сіно, соломі тощо). Челядь поскидала кептарики і запасочки.., на личку палає, очима грає, пашницю у перекоти мече (Черемш., Тв., 1960, 218).

4. також без додатка. Брати і висвічувати карти, кидаючи їх вправо і вліво. Хутко «спускає» [інтелігент] заразом дві карти замість однієї і метає далі (Мик., II, 1957, 480).

МЕТАТИСЯ, метājuся, метáешся і мечу́ся, мечешся, недок. 1. Безладно переміщатися в різних напрямках, кидатися в різні боки. Сьогодні, як приїздив Бергман, знялася страшенна біганина, хазяйки, служанки метались, як божевільні (Л. Укр., V, 1956, 254); Першокласна гітлерівська армія переставала уже бути єдиним цілим, вона тепер більше нагадувала моторизовані величезні банди, що метались по всій центральній Європі, звиваючись під нищівними ударами радянських військ (Гончар, III, 1959, 387); Шукаючи дверей, він метався, як загнаний звір (Руд., Остання шабля, 1959, 64); По вулиці метався вогкий вітер, тіні хмар повзали по землі (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 158); * Образно. Суперечні почуття метались в ній. Вона прагнула провалу і — перемоги для Бронка (Вільде, Сестри., 1958, 473); // перен. Бути в стані неспокою, розгубленості. Якось нема тоді [весною] ні діла, ні навіть проєктів, інертність, безділля... я розумію Галю, що вона було завжди металась і виходила з себе в такі часи (Л. Укр., V, 1956, 230); Революція розростається. Уряд починає вже метатися (Ленін, 8, 1949, 76).

◇ **Метатися** у здогадах — не знати, на якому припущенні зупинитися. *Стурбована дивною поведінкою по-други, Майя металась у здогадах* (Гур., Друзі..., 1959, 116).

2. Неспокійно перевертатися з боку на бік в постелі, часто змінювати положення тіла (від сильного болю, переживання і т. ін.). *Її дочка мала В гарячці злій без пам'яті металась* (Стар., Вибр., 1959, 73); *Він довго метався на своєму широкому ліжку. Він шукав якогось виходу для себе, шукав і не знаходив, і від того сердився і довго ще не міг заснути* (Собко, Запорука..., 1952, 110); * *Образно. Ніч, і вітер віти рве вербові, В снах тривожних мечеться земля... Ой, не солодко мандрівникові В ніч таку іти через поля!* (Рильський, III, 1961, 312).

3. Хитатися, коливатися, розвіватись у різні боки (від вітру, тяги і т. ін.). *Кипариси стоять тихо-тихо, так, мов вони ніколи й не можуть хилитись, а не то що метатись, як божевільні, і розтріпуватись гірше всякої верби* (Л. Укр., V, 1956, 219); *В широкотілій грубі Сичала пара від вологих дров, І вогники метались гострозубі, Аж тихий тріск од їх шугання йшов* (Бажан, Роки, 1957, 306); *І мчалися коні по травах пахучих, По вітру металися гриви, як тучі...* (Нагн., Вибр., 1950, 16).

4. *рідко*. Те саме, що **метати** 1. *Її чудово гарний прямий ніс Бує мов вежа, з котрої скритий біс В серця мужькії [чоловічі] стрілами метався* (Фр., XIII, 1954, 289).

5. Пас. до **метати** 1.

◆ **Метатися в бочі [у вічі]** — те саме, що **Впадати в бочі [у вічі]** (див. **впадати** 1). *Мечеться у вічі золотий хрест на бані церкви* (Кос., Новели, 1962, 80).

МЕТАФІЗИК, а, ч. 1. Послідовник метафізики, метафізичних поглядів, переконань. *Метафізики, відриваючи думку від діяння, переносять її в безплідну ділянку чисто словесних, логічних формул* (Про мист. театру, 1954, 186).

2. *заст.* Філософ, який займається питаннями, що виходять за межі досліду; філософ взагалі.

3. *перен.* Людина, схильна до абстрактних розумувань.

МЕТАФІЗИКА, и, ж. 1. Протилежний діалектиці спосіб мислення й метод пізнання, який розглядає предмети і явища поза їх внутрішнім зв'язком, відірвано одне від одного, в застиглому, незмінному вигляді.

2. Ідеалістичне філософське вчення про незмінні начала світу, що не піддаються досліду, які нібито є основою всіх фізичних явищ. *Діалектичному матеріалізові протистоять метафізика та ідеалізм* (Деклар. наради..., 1957, 14); *Віддавна в філософії мастак, Він метафізику зове: химера, А над усе почитує Вольтера Та Дідро* (Рильський, II, 1956, 24).

3. *перен.* Абстрактні розумування. *Скажете: баб'ячі забобони! Метафізика! Не втаюся: є те, є і друге* (Мирний, V, 1955, 406); [Н е б а б а:] *От що я хотіла тобі, між іншим, сказати. Ти цю метафізику облиш* (Мик., I, 1957, 47).

МЕТАФІЗИЧНИЙ, а, е. 1. Оснований на метафізиці (у 1 знач.). *Керуючись метафізичним методом, навіть матеріалістично настроєні філософи і вчені змушені були визнавати «двоїстість істини»* (Наука..., 2, 1960, 47).

△ **Метафізичний матеріалізм** — напрям у філософії, що сформувався у XVII—XVIII ст., представники якого визнавали первинність матерії та вторинність свідомості щодо явищ природи, але розглядали суспільні явища з позицій ідеалізму та користувались метафі-

зичним методом пізнання. Філософською основою класичних уявлень [фізиків XIX ст.] був метафізичний матеріалізм (Вісник АН, 4, 1957, 4).

2. Стос. до метафізики (у 2 знач.). *Ідеалістичні, метафізичні ідеї реакційних класів гальмують розвиток науки* (Ком. Укр., 5, 1960, 37).

3. *перен.* Абстрактний, відірваний від життя. *Метафізичні розумування.*

МЕТАФІЗИЧНО. Присл. до **метафізичний** 1.

МЕТАФОРА, и, ж. Художній засіб, що полягає в переносному вживанні слова або виразу на основі аналогії, схожості або порівняння, а також слово або вираз, ужиті в такий спосіб. *Романтичний пафос, властивий творчій натурі Гончара, породив у нього прагнення до образів особливо містких, згущених, конденсованих (його метафори, наприклад, часто-густо переростають у своєрідну символіку)* (Про багатство л-ри, 1959, 233); *Прошу ніяким світом не думати, що се я розповідаю видумку або що напис на заголовку сеї повістки — яка-небудь метафора* (Фр., I, 1955, 237); *Влучні метафори та яскраві, несподівані образи рясніли в його сентенціях без надужиття і без афектації* (Смолич, Театр..., 1940, 64).

МЕТАФОРІЧНИЙ, а, е. 1. Який містить у собі метафору. *Майстерний метафоричний вислів, сповнений ідкої іронії, завжди допомагає П. Козланюкові створити лаконічну і виразну картину соціальних злигоднів, протиріч, криз* (Літ. Укр., 15.II 1963, 3).

2. Багатий на метафори. *Метафоричний стиль.*

МЕТАФОРІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **метафоричний**. *Сприйняття твору ускладнювала вибаглива метафоричність з ухилом до імпресіонізму* (Рад. літ-во, 1, 1962, 78).

МЕТАФОРІЧНО, присл. За допомогою метафори, засобом метафори. *В цих кадрах [кінофільму] режисер метафорично говорить про майбутню битву за врожай* (Укр. кіномист., II, 1959, 76).

МЕТАФРАЗА, и, ж., *спец.* Фраза, що утворюється при буквальному перекладі з однієї мови на іншу.

МЕТАЦЕНТР, а, ч., *спец.* Центр кривизни траєкторії, по якій переміщується центр ваги підводної частини судна, якщо воно виведене з рівноваги.

МЕТАЦЕНТРИЧНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **метацентр**.

МЕТЕКИ, ів, *мн.* У стародавній Греції — особисто вільні, але політично безправні іноземці, які постійно проживали в Аттіці.

МЕТЕЛИК, а, ч. 1. (*Lepidoptera*). Комаха ряду метеликів (див. **метелики**). *Мигтять білі метелики понад молоденькою травичкою* (Вовчок, I, 1955, 183); *Великі нічні метелики влітали у відчинені вікна й кружляли з лопотінням навколо лампи* (Донч., II, 1956, 62); *Коли танцювала [Стаха], очам було любо глянути на неї. Не совалась по підлозі, а пурхала над нею з легкістю метелика* (Вільде, Сестри..., 1958, 378); * У порівн. *Мов різнобарвні метелики, пурхають дівчата по зеленому муріжку* (Коцюб., I, 1955, 288); *Метеликами розлітаються білі листки* (Еллан, II, 1958, 18).

◇ **Ловити метелики** див. **ловити**.

2. *перен., розм.* Терміново випущений листок з коротким повідомленням про що-небудь, із закликом; листівка (у 2 знач.), прокламація. *По селах з'явилися білі метелики, підписані комуністичною підпільною організацією молоді. Листівки закликали батьків не давати своїх дітей на поталу німцям* (Д. Бедзик, Плем'я..., 1958, 79); *Замість виголошувати промову він зачитав відозву Київського комітету більшовиків, щойно видруковану метеликом* (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 57); // *Книжечка, брошурка. Троє нас: я, Петрусь і*

Павленко, задумали видати свої вірші утрюх, так як видавати кожному нарізно по маленькому метелику здавалось не вартим (Сам., II, 1958, 420); Заслуженою увагою.. користуються «метелики» — мініатюрні книжечки, видані Львівським державним університетом імені І. Франка (Літ. Укр., 15.VI 1962, 4).

3. перен., розм. Краватка у вигляді банта. З'явився учитель співів. У чорному вечірньому костюмі, в білій сорочці, при.. метелику (Збан., Курил. о-ви, 1963, 190).

4. тільки мн. **метелики**, ів, бот., діал. Шпергель. **МЕТЕЛИКИ**, ів, мн. (*Lepidoptera*). Ряд комах, що мають по дві пари крил, вкритих дрібними лусочками, які зумовлюють яскраве і різноманітне їх забарвлення.

МЕТЕЛИКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до метелик 1. Метеликові крильця; // Власт. метеликові. Письменники енергійніше втручаються в життя, більше dbають про своє творче обличчя, менше з'являється творів, у яких поверхово розкривається наша дійсність, в яких відчувається метеликове пурхання по темах (Рад. літ-во, 5, 1962, 144).

2. у знач. ім. **метеликові**, вих, мн. Назва підродини бобових рослин, з квітками, схожими на метеликів, до якої входять квасоля, горох, боби, соя тощо. Сам жук.. живиться багатьма культурними і дикоростучими рослинами родин складноцвітих, метеликових, хрестоцвітих (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 168).

МЕТЕЛИКОЛІВКА, и, ж. Прилад для виловлювання метеликів. В боротьбі з багатьма шкідниками широко використовуються.. метеликоловки (Захист рослин.., 1952, 149).

МЕТЕЛИЦЯ, і, ж. 1. Сильний вітер із снігом; заметіль, хуртовина. Надворі було хуртеча Та метелиця мете; За ворітьми коло вікон Сніг горбами наросте (Шог., Поезії, 1958, 187); Свистіла, співала й плакала метелиця і на горбах над Дніпром замітала молодий сад (Донч., VI, 1957, 375); * Образно. В саду день і ніч — золота метелиця, день і ніч стоїть тихий шелест сухого листу (Вас., II, 1959, 549); * У порівн. Зривається вихор, білий цвіт метелицею в'ється по галяві (Л. Укр., III, 1952, 215).

2. Народний танець (український, російський, білоруський), виконуваний у швидкому темпі, з частими змінами фігур та обертаннями. Кобзар вшкварив, а козаки — Аж Хортиця гнеться — Метелиці та гопака гуртом оддирають (Шевч., I, 1951, 78); Молодиця чи дівка в новій запасці, в незастебнутій сірій свиті, пританцьовуючи, оступалася перед Панчохою, що навприсядки одколював коліна метелиці (Ле, Наливайко, 1957, 236); // Музика до цього танцю. От, як розставили в світлиці всі цимбали, Так на шістнадцять рук метелиці й заграли (Г.-Арт., Байки.., 1958, 152); Коли Микола [гармоніст] звів польку на хвацьку метелицю, вона вже сама легко і невимушено, з вогником метнулася колом (Баш, Надія, 1960, 75).

3. діал. Вертіж. Овечку одну метелиця напала (Барв., Опов... 1902, 202).

МЕТЕЛИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до метелик 1. Мій метеличку любенький! Як щастить тобі? (Граб., I, 1959, 454); * У порівн. — Мама каже, що ельфи такі, як метелички маленькі... (Л. Укр., III, 1952, 488).

МЕТЕЛЯТИ, яю, яєш, недок. Те саме, що метляти. Жнуть. Жатка за жаткою. Часто махають скидальники вилами — густо купки. Роботи жінкам, — так тими спідницями й метеляють од купки до купки (Головко, I, 1957, 340); * Образно. Тихенько вуличкою метеляє [Варивон], а йому слідом у спину тикають пальцем (Ковінька, Кутя.., 1960, 87).

МЕТЕЛЬНУТИ, ну, нєш, док. Однокр. до метеляти.

Не встигла мати відставити прядку, як двері з силою відчинилися і на порозі, метельнувши порожнім рукавом, з'явився Федір Андріяка (Гончар, II, 1959, 154).

МЕТЕМПСИХОЗ, у, ч. Релігійно-містичне уявлення про переселення душі померлого з одного організму в інший; переселення душ.

МЕТЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до меті 1. Без хазяйки хата не метена (Номис, 1864, № 10098); Невеличкий перон, видно давно метений і невідомо коли ремонтований, швидко спустів (Збан., Сеспель, 1961, 14); // **мєтєно**, безос. присудк. сл. А в тому саду Чисто метєно Ще й хрещатим барвіночком Дрібно плетєно (Укр.. лір. пісні, 1958, 82).

МЕТЕО... Перша частина складних слів, що відповідає слову метеорологічний, напр.: метеоприйлад, метеосітка, метеоспостереження і т. ін.

МЕТЕОЗВ'ЕДЕННЯ, я, с. Скорочення: метеорологічне зведення. [Градov:] Павлов, прине́сь мені метеозведення всіх станцій (Собко, П'єси, 1958, 248).

МЕТЕОР, а, ч. Тверде тіло космічного походження, що потрапляє з величезною швидкістю в земну атмосферу; падаюча зірка. Метеори раз у раз спадали з неба на степ, то ніби хто кропив небо огняною водою, то ніби огняний палець велетня розпорював все небо од верху до самого низу (Н.-Лев., I, 1956, 457); Вогнистою рискою черкнув по небозводу метеор і згас (Вол., Сади.., 1950, 67); Метеор часто лишає після себе слід — сріблясту смужку, яку видно і після того, як він згасне (Наука.., 8, 1956, 27); * У порівн. Машина линула, як метеор, у вихорі та куряві (Смолич, I, 1958, 97); Проминув рік. Рік тяжкої праці, незабезпеченого життя не може промайнути блискучим метеором, — він тягнеться, на жаль, дуже довго (Л. Янов., I, 1959, 282).

МЕТЕОРИЗМ, у, ч., мед. Здуття живота внаслідок скупчення газів у кишечнику. Стан метеоризму.

МЕТЕОРИТ, а, ч. Тіло космічного походження, що досягло поверхні Землі, не встигнувши повністю випаруватися або розпилитися в атмосфері; воно може бути залізним, залізно-кам'яним і кам'яним. Метеорити — це небесне каміння, падіння якого часто відбувається на очах спостерігачів (Наука.., 2, 1959, 18); Добувати залізо з руди індійці ще не вміли. Проте вони виготовляли залізні речі з метеоритів, які падали на землю з міжзоряних просторів... (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 139).

МЕТЕОРИТИКА, и, ж. Наука про метеорити. Наша Академія наук [УРСР] є родоначальницею метеоритики — науки про метеорити (Бесіди про всесвіт, 1953, 88); Ім'я Вернадського увійшло в історію геології, ґрунтознавства, мінералогії, кристалографії, географії, метеоритики, хімії (Рад. Укр., 14.III 1963, 4).

МЕТЕОРИТНИЙ, а, е. Прикм. до метеорит. На Землю щорічно падає близько 400 тонн метеоритної речовини (Рад. наука про походж. Землі, 1955, 37).

МЕТЕОРИЧНИЙ, а, е. Власт. метеорові. Ми були в гирлі [річки], де при метеоричному льоті [птахів] — не було чого й думати щось устрелити (Досв., Вибр., 1959, 406).

МЕТЕОРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до метеор. Астрономи різних країн за єдиним планом вивчають сонячні і метеорні проблеми, форми і розміри Землі, рух континентів і т. д. (Наука.., 7, 1958, 7); Відомості про метеорну речовину, її розподіл і рух у сонячній системі повинні братися до уваги при розробці заходів, що гарантують безпеку космічних перельотів (Ком. Укр., 10, 1962, 47); // Який є метеором. До сонячної системи, крім Сонця, входять планети, які обертаються навколо Сонця, з їх супутниками, комети і незліченні метеор-

ні тіла (Астр., 1956, 79); // Який складається з метеорів. Метеорний потік; Метеорний дощ.

2. спец. Пов'язаний із земною атмосферою, з атмосферними явищами. Вода в газоподібному стані є складовою частиною атмосфери. Під впливом зміни температурних умов атмосфери водяна пара конденсується і падає на землю у вигляді опадів — метеорної води (Курс заг. геол., 1947, 39).

МЕТЕОРОГРАФ, а, ч. Прилад для одночасного автоматичного записування кількох метеорологічних елементів у високих шарах атмосфери — температури, тиску і вологості повітря.

МЕТЕОРОГРАФІЯ, і, ж. Опис метеорів.

МЕТЕОРОЛІТ, а, ч. Кам'яний метеорит.

МЕТЕОРОЛОГ, а, ч. Фахівець з метеорології. Метеорологи з допомогою особливих приладів стежать за кількістю водяної пари в повітрі (Фіз. геогр., 5, 1956, 90); Бородатий метеоролог наукової станції, оглядаючи термометр, записав до свого журналу: «Температура повітря + 1°» (Трубл., I, 1955, 246).

МЕТЕОРОЛОГІЧНИЙ, а, е. Прикм. до метеорології. Майже всі метеорологічні процеси розвиваються за рахунок сонячної радіації (Наука., 10, 1963, 27); В салони літака подається конденсоване повітря, так що височіні ви зовсім не відчуваєте.., не буває також такого випадку, щоб виліт літака було відмінено з метеорологічних причин (Дмит., Там, де сяє., 1957, 20).

△ Метеорологічна станція — заклад, що провадить регулярні спостереження, необхідні для вивчення клімату, передбачення погоди тощо. Організував [Володька] гурток вивчення науки й техніки. Сам зробив флюгер і дощомір. Діставши термометр і барометр, обладнав при школі метеорологічну станцію (Трубл., I, 1955, 223); З метеорологічної станції передають: насувається повітряна вільгість (Ю. Янов., II, 1958, 10).

МЕТЕОРОЛОГІЯ, і, ж. 1. Наука, що вивчає земну атмосферу, її властивості та процеси, що в ній відбуваються.

2. Вчення про зміни погоди і методи її передбачення. * Образно. Пишу.. листа, від часу до часу оглядаючись, чи вже зникли остатні хмари з горизонту. Ся практична метеорологія хутко стане зовсім моєю манією, та я й сама, як той барометр, то падаю, то здіймаюсь духом, відповідно станові погоди (Л. Укр., V, 1956, 389); // Книжка з викладом цього вчення. [Ш у м е й к о:] Дивись у метеорологію та в інші книги, то вже вродить напевно (Мик., I, 1957, 495).

МЕТЕОСЛУЖБА, и, ж. Скорочення: метеорологічна служба. Практика радіозв'язку, метеослужби, прогнозів погоди повинна постійно використовувати результати досліджень у космосі (Ком. Укр., 7, 1963, 74); [М а л и н і н:] Капітан Малінін. Синоптик. Начальник метеослужби (Собко, П'єси, 1958, 202).

МЕТЕОСТАНЦІЯ, і, ж. Скорочення: метеорологічна станція. Тисячі метеостанцій у різних куточках нашої планети чотири рази на добу ведуть спостереження за погодою (Наука., 10, 1962, 7); [Г р а д о в:] Зв'яжіться з метеостанціями, щоб на всьому шляху давали Коршуну дані про найменшу зміну погоди (Собко, П'єси, 1958, 245).

МЕТИЗАЦІЯ, і, ж. Схрещування різних порід тварин або різних сортів рослин з метою поліпшення їх якостей. Важливе значення для розвитку тонкорунного вівчарства має метизація і штучне запліднення (Колг. село, 13.V 1955, 1).

МЕТИКОВАНІЙ, а, е, розм. Який добре метикує; кмітливий, тямущий. — Правда, ти метикований і

маєш вчитися тільки на медаль (Стельмах, Правда., 1961, 211); Комунисти.. переглянулись: «Таки він, цей комбриг Антоненко, видно, комісаром народився — метикована голова» (Збан., Сеспель, 1961, 46); // на (в) чому. Досвідчений у якій-небудь справі. Батальйон товариша Шведа.. був метикований на нічній плавбі без компасів і лоцій (Ю. Янов., I, 1954, 272).

МЕТИКУВАННЯ, я, с., розм. Міркування з якого-небудь приводу. Ремо слухав її метикування і переживання, поклавши голову їй на коліна, із заплющеними очима... (Досв., Гюлле, 1961, 103).

МЕТИКУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. 1. неперех. Мати здатність міркувати, думати. — Ми з тобою — люди, що вміють метикувати (Досв., Гюлле, 1961, 135); — І скільки вже нас учитимуть, щоб метикували самі, щоб підходили з головою до параграфів, цифр, порад (Мушк., Серце., 1962, 109); // Міркувати над чим-небудь; розмірковувати. Сижу [сиджу] було на призьбі та метикую, прибираючи струну до струни, голос до голосу (Н.-Лев., I, 1956, 67); Надворі кілька робітників метикують над якимось пристроєм до комбайна, щось лагодять, переінакшують, реконструюють... (Гончар, Тронка, 1963, 179); Батько ж сидить собі в задку з кумом Панасом, супряжником нашим, та й знай покурюють одну за одною, метикують, як то воно буде в тих колгоспах (М. Ол., Чуєш., 1959, 726); // Розуміти щось, догадуватися про смисл чого-небудь. — Треба ж думати, що до чого, коли й як. А не такот — сказав та сказав!.. Треба ж таки метикувати (Довж., I, 1958, 341); // на (в) чому. Розбиратися в чому-небудь, розумітися на чомусь. — Він трошки метикує на політиці... (Качура, II, 1958, 377); — Поті теж потрібні. Ти думаєш, я в цім ділі не метикую? (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 63).

2. перех. Прикидати в голові; обмірковувати, обдумувати. Рахівник, не підводячи голови, готує за вчорашній день зведення у район.. Ярема метикує щось, обсмоктує (Логв., Літа., 1960, 12); // перен. Обмірковуючи, придумуючи, здійснювати що-небудь. Того ж таки вечора писар засів за свій стіл, узав листок паперу й перо.. і почав метикувати вірші (Н.-Лев., IV, 1956, 189); Навідувався до нас обласний кореспондент, про мене статтю метикував (Логв., Давні роки, 1961, 28).

МЕТИКУВАТИЙ, а, е, розм. 1. Те саме, що метикований. Голови колгоспів — люди терті, метикуваті — одразу, уже по складу викликаних, відчули, якого характеру має бути розмова (Ряб., Жайворонки, 1957, 24); Його чіпкий, метикуватий від природи розум не знає втоми (Гончар, Новели, 1954, 137).

2. Такий, над яким треба добре поміркувати. Метикувата задача.

МЕТИКУВАТИСТЬ, тості, ж., розм. Властивість за знач. метикуватий. Кожен намагався згадати чи вигадати.. якийсь аналогічний випадок, що малював би проникливість, метикуватість, дійшлість та нахабство газетного кореспондента (Смолич, I, 1958, 328).

МЕТИЛ, у, ч. Група атомів, що складається з одного атома вуглецю і трьох атомів водню з однією вільною частиною; входить до складу численних органічних сполук. Хлористий метил.

МЕТИЛЕН, у, ч. Група атомів, що складається з одного атома вуглецю і двох атомів водню; входить до складу численних органічних сполук. Йодистий метилен.

МЕТИЛЕНОВИЙ, а, е. Прикм. до метилена.

МЕТИЛОВИЙ, а, е. Прикм. до метилу; // Який містить метил. Метиловий спирт; Метиловий ефір.

МЕТІС, а, ч. 1. Тварина або рослина, виведена метизацією. Тепер колгосп має 500 тонкорунних овець і 300 метисів (Колг. Укр., 7, 1958, 26).

2. Нащадок від шлюбу між представниками різних рас. Не раз спалахувала Канада повстаннями, що були затоплені в крові. Два рази повставали індієці і метиси і біла біднота під проводом французького революціонера Луї Рієля (Ірчан, II, 1958, 338).

МЕТІСКА, и, ж. Жін. до метіс.

МЕТІСНИЙ, а, е, спец. Прикм. до метіс 1. Метисна худоба; Метисний молодняк.

МЕТІЛЬ¹, і, ж., діал. Метелиця (у 1 знач.). [Старий:] Як страшно б'є метіль і завиває вітер! (Сам., I, 1958, 62); Метіль мете, пурга снігами сіє (Мал., Любов, 1946, 4); Двері з пекарні неначе бурєю одчинило: Онися вибігла — неначе метіль дмухнула (Н.-Лев., III, 1956, 179).

МЕТІЛЬ², теля, ч., діал. Метелик (у 1 знач.). Проїшов день, два, і з неї цвіт опав, І Маківка осиротіла; Бджола на іншій квітці сіла, Ту погань метелів мовби лихий забрав (Греб., I, 1957, 54); * У порівн. Влетіло щось, як великий нічний метіль, радісне, схвильоване (Вас., II, 1959, 311).

МЕТІЛЬНИК, а, ч., рідко. Той, хто мете, підмітає. Метільники хату замітають (Сл. Гр.).

МЕТІОНІН, у, ч. Сірковмісна амінокислота, що входить до складу білків тваринного і рослинного походження. Відомо, що в бринзі з коров'ячого молока є багато метіоніну, тому необхідно споживати її у великій кількості (Наука., 2, 1958, 56).

МЕТКА, и, ж., розм. 1. Нанизаний на нитку, дріт і т. ін. ряд чого-небудь (переважно риби); низка. А то хто суне від Псла та з малою меткою окунів у руках? (Мирний, IV, 1955, 207).

2. Гурт, зграя (про собак). Мов передне військо, бігла Дичина чудна юрбою, Дикі вепрі та олені, — Мчала вслід собака метка (Л. Укр., IV, 1954, 169); // перен. Багато кого-, чого-небудь. Метка грудок помчалася навздогінці йому. Одна улучила якраз у спину (Мирний, IV, 1955, 81); У старшого нема дітей, а у меншого ціла метка — аж п'ятірко! (Барв., Опов., 1902, 130).

МЕТКИЙ, а, е. 1. Швидкий і вправний у роботі, дії (про людину); проворний. А до роботи ж яка метка й берка [Настуся] (Барв., Опов., 1902, 448); [Егер:] Півроку був я у послузі. Там.. я чистив чоботи вахмістрові, коня глядів, пиво носив. Меткий був, як біс (Л. Укр., IV, 1954, 217); Меткий офіціант подав меню (Дмит., Розлука, 1957, 38); // Про рухи такої людини, її руки і т. ін. Вся її постать нагадувала ящурку, — тонка, гнучка, з меткими і разом полохливими рухами (Л. Укр., III, 1952, 714); Сіла [мати] картоплю ту чистити.. З-під її метких рук тоненьким шнурочком в'ється лушпинка, шелестить, падає в корзину (Збан., Єдина, 1959, 37); // Який жваво і спритно рухається; рухливий (переважно про тварин). Меткі риби, крутнувши хвостиками, заметушились і кинулись урозтіч (Трубл., I, 1955, 111); Дрібні камінці вибивались з-під ніг і летіли вниз, шарудячи сухотрав'ям, ніби меткі ящірки (Вільде, Сестри., 1958, 222); Живе сом в якійсь одній ковбані і майже ніколи її не кидає... Молоді соменки й соменята — ті меткіші, вони бродять по всій річці, на чужі «вулиці» запливають (Вишня, II, 1956, 254); // Який швидко бігає; прудкий. Високого зросту [Максим], станкий, бравий, широкоплечий, як з заліза збитий, а до того ще й меткий, як заєць (Мирний, II, 1954, 113); Нче хміль вона [Варя] — витка, нче блискавка — метка!.. (Гончар, Вибр., 1959, 363).

◇ **Меткий на вигадки (вітівки)** — вигадливий, жар-

тівливий. Меткі на вигадки дівчата заводили пісень, що мутили душу Нестерові (Горд., II, 1959, 76); — Кирило меткий на витівки (Коп., Хата хлопчика., 1957, 8); **Меткий на око** — зіркий. Слідом за вчителем виступав Юзеф П'єнтак — рудуватий селянин середніх років, — жвавий, балакучий і меткий на око (Жур., До них іде., 1952, 32).

2. Який енергійно і вміло веде справи, легко знаходить вихід із скрутного становища; кмітливий, бистрий на розум. [Храпо:] З його вийде меткий адвокат! Ще й нічого: у колодочки не вбився, а вже сотнями ворочас (Мирний, V, 1955, 195); — Метка! Мене перебалкає! — з захопленням, навіть заздрісно озвався Харитон. — Нам би таку на Марію-біс! (Смолич, Мир., 1958, 45); // у знач. ім. **меткий**, кбго, ч. Той, хто енергійно і вміло веде справи. [Черепань:] Не лізь не в своє діло! На таких метких у нас теж вуздечка знайдеться (Мокр., П'єси, 1959, 254).

3. Здатний точно спрямовувати що-небудь у ціль. Хтось так сильно двигнув пана Демида під лікоть, що меткий стрілець дав на цей раз хукá (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 35); Так реве медвідь, коли метка стрільцева рука ужене у здухи півсписа (Мирний, I, 1954, 49); // Точно спрямований у ціль. Парубок несподівано скочив у бік жовніра, метким ударом кулака збив його з ніг (Ле, Україна., 1940, 166); Махнув шаблюкою Трясило, але удар не був меткий... (Сос., I, 1957, 389); // Яким влучають без промаху. Метка цеглина одбила і в ції [ящірки] хвоста (Мирний, I, 1954, 256); Його [отамана] метка чекіста куля десь наздогнала у кутку (Сос., I, 1957, 422); * Образно. Чи від того, що вона нахилилася, чи може й від того, що метке Грицькове слово влучило прямо її у серце й погнало кров у голову, тільки зблідле до того лице Христине зразу покрилося заревом... (Мирний, I, 1954, 277); // Те саме, що **зіркий** 1. Над вежами Золотих Воріт і на стінах фортеці метке око вершника вловило далекий трепет прапорів (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 7).

МЕТКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. **меткий**. Балута — рахівник — з юнацькою меткістю плигнув у напівтемний куток млина і там розтанув у темряві (Кир., Вибр., 1960, 292); З незнайомою меткістю Сомова відповідала (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, II, 1952, 92).

МЕТКО. Присл. до **меткий**. Христя метко вертнулася, скочила з полу й побігла в горниці (Мирний, III, 1954, 201); Я так полюбив кадильницю, що мало вже не навчився орудувати нею так метко, як отець Олександр (Мик., Кадильниця, 1959, 4).

МЕТЛАСЬКА ПЛИТКА, спец. Плитка з випаленої легкоплавкої глини, що використовується для настилання підлог і облицювання стін. Підлоги будинку ГЕС вистилають метласькими плитками (Довідник сіль. будівельника, 1956, 177).

МЕТЛИЦЯ, і, ж., діал. Метлюг. Як уродить метлиця, буде хліб снитись (Укр. присл., 1955, 97); «На ранній ріллі — пшениця, а на пізній — метлиця», — повчав досвід поколінь, відбитий у прикметах і приказках (Тулуб, Людолови, II, 1957, 180).

МЕТЛЮГ, а, ч. (*Apera spica-venti* Р. В.). Трав'яниста рослина родини злакових з розлогою волоттю, що росте як бур'ян у посівах жита, пшениці, ячменю.

МЕТЛЯТИ, яю, яеш, недок. 1. перех. і неперех. Гойдати щось або чимось (про вітер, бурю і т. ін.). Вітер сердито метляв на всі боки сухі кущі (Хор., Ковила, 1960, 3); Сафрон, метляючи лапами довгого поношеного піджака, широкою розхитаною ходою поспішав на хутір (Стельмах, На.. землі, 1949, 252); Вітер шелестів житами, метляв хустиною білою на дівчині

(Головко, I, 1957, 214); *Буря метляла розпатланим волоссям, шпурляла в обличчя мокрим колючим снігом* (Донч., III, 1956, 131); // *безос. Про сильне розгойдування під час дуже швидкого руху. Ще поїзд ішов повним ходом, від якого задню теплушку метляло в боки, як чабанського батога, а вже всі були на ногах, стояли біля дверей* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 74); // *чим. Ритмічно рухати із сторони в сторону; гойдати, махати. Супроти Петра примостилася на голоблях від бочки з водою білява дівчина, безжурно метляє босими ногами та, як синиця, щебече щось* (Вол., Озеро., 1959, 61); *Здивовано побачив [господар], як в'ється Мурза [собака] навколо невідомого чоловіка, як метляє хвостом і скиглить від радісного хвилювання* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 254).

2. *неперех., рідко.* Часто міняти напрямок руху.

МЕТЛЯ́ТИСЯ, яюся, яєшся, *недок.* 1. Те саме, що **розві́ятися**. *Метляються на вітрі стрічки в дівчат* (Н.-Лев., III, 1956, 371); *В його чубі заплуталося сіно, вітер хоче висмикнути, а сінина метляється, аж до густої брови дістає* (Кос., Новели, 1962, 60); // *Ритмічно погойдуватися від руху. — Ха-ха! — сміявся Муштафа, і китиця на фезі в нього метлялась* (Коцюб., II, 1955, 136); *У кіз на шиї метлялися мотузки* (Коп., Земля., 1957, 30); *Холоша була підколота так, щоб не метлялася і не заважала ходити* (Ів., Таємниця, 1959, 129).

2. *розм.* Те саме, що **метати́ся** 1. *Гервасій Оникійович метлявся по їдальні* (Смолич, Мир., 1958, 433); *Низько над землею метлялись між яблунями кажани* (Донч., III, 1956, 62); *По стіні метлялись тіні від каганця* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 53); *Породжені чорною зрадою, мерзенні недобитки українських буржуазних націоналістів метляються ще на імперіалістичних задвірках як неприкаяні волоцюги* (Ком. Укр., 8, 1962, 57); // *Пролягати, маючи звивисту форму (про дорогу). Дорога метляється між горами й спадас з долини в долину* (Шиян, Переможці, 1950, 169).

МЕТНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* 1. *перех. і неперех.* Однокр. до **метати́ти** 1. *Плиснуть по водиці, Граючись, рибки; Знову з-під вербиці Дід метне гачки* (Граб., I, 1959, 320); *В цій молодій людині спортивного складу с, певне, не тільки вміння метнути диск або вдарити футбольний м'яч* (Руд., Вітер., 1958, 131); *Дві свічки на столі у величезному мідному свічнику метнули полум'ям у всі боки* (Кол., Терен., 1959, 135); *Очі її метнули іскри, заблискотіли слізьми* (Коз., Вибр., 1947, 29).

◇ **Куді́ метну́в!** — надто далеко зайшов хто-небудь у своїх твердженнях, намірах, діях і т. ін. [С т а р о с т а :] *Всіх чортів зібрать, .. щоб допомогли мені причарувати до себе Бондарівну!* [Г е р ц е л ь:] *Ой, ой, ой! Куди метнув! Не їстиме й не питиме вельможний пан, поки себе не вдовольнить!..* (К.-Карий, I, 1960, 141); **Метну́ти о́ком (о́чіма, о́чі, по́глядом, по́гляд)** на кого — що, по чому — миттю глянути на кого-, що-небудь, швидко оглянути когось, щось. *Тільки що мати вийшла чогось надвір, він зразу схопився, метнув очима по хаті, побачив неprimітне місце між піччю і паколом від полу і мерщій ткнув туди рукавичку* (Мирний, IV, 1955, 290); *Аврелія мовчки метнула на батька погляд, повний ненависті, і швидко подалась по сходах нагору* (Л. Укр., III, 1952, 286); *Вихор метнув оком на чепурний садок* (Кучер, Чорноморці, 1956, 13); *Метнув [Левко] на Карпа колючі очі* (Цюпа, Назустріч., 1958, 24); *Він метнув презирливим поглядом у бік Хлопешки* (Гончар, II, 1959, 18).

2. *неперех., чим.* Зробити швидкий рух. *Наталя швидко метнула головою вгору, ніби їй притьмом припало щось у небі побачити* (Вас., II, 1959, 56); *Обурення і сміх разом розпирають дівочу душу, але вона пе-*

ремогла себе, насупилась, гримнула на парубка: — Безсовісний ти, Левку, та й годі! — Метнула спідничкою і вскочила в вітряк (Стельмах, I, 1962, 152).

Метну́ти брови́ми (дугами брів, брово́ю) — підвести брови (брову). *Данько підвів облупане від сонця й частого купання лице, метнув уверх широкими дугами брів, глянув прямо батькові у вічі* (Цюпа, Три явори, 1958, 28); *Чоловік стряхнув сніжок з приполу, Метнув бровою, не віддавши уклін. Горбатий скрикнув, кинув зброю долу. — Це він [Кармалюк]! Це він!* (Мал., Книга., 1954, 100).

3. *неперех., рідко.* Те саме, що **метну́тися** 2. — *Йосипе, поїдемо за жінкою? — і Яків, не дожидавши одказу, хутко метнув з хати* (Мирний, IV, 1955, 49); *Блищало небо золотом янтарин, А вже метнули в битву козаки* (Мал., Звенигора, 1959, 84).

Метну́ти собо́ю. *діал.* — метнутися (у 2 знач.). *Піднявши топір, одним замахом розрубала [Мирослава] голову медведиці. Впала.. звірюка і, метнувши собою кілька разів у боки, сконала* (Фр., VI, 1951, 19).

МЕТНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* 1. Однокр. до **метати́ся** 1, 2. *Рибина шалено метнулася вбік, і Максим ледве не випустив остя* (Стельмах, Хліб., 1959, 445); *Гроза. Поза хатою буря метнулася* (Головко, I, 1957, 116); *Хвиля йде, вал гуде — білий, смілий, срібний, дрібний, нападе на сухе баговиння, на розсипане каміння білим пломенем метнеться, стрепенеться* (Л. Укр., I, 1951, 296); *Пригадував [Желізняков] пізніше також, як хитнулася земля і жовтим снопом метнулося перед очима полум'я* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 27); *Квасникові очі тривожно метнулися кудись убік* (Кулик, Записки консула, 1958, 221); *Серце раптом мов обірвалося. Далі — метнулося поривно, аж груди розривало* (Головко, I, 1957, 53); *Хлопця ніби вхопив хто на голки, голова метнулася в один і другий бік...* (Вас., II, 1959, 54); *Сполохано метнулось і зашелестіло жито* (Донч., VI, 1957, 82).

2. *до кого — чого, за чим, куди, звідки і без додатка.* Швидко попрямувати, побігти; кинутися (у 1 знач.). *Жінка метнулася до печі і, незважаючи на те, що втомилася на полі, хотіла розпалювати соломі й смажити смаженю* (Н.-Лев., I, 1956, 414); *Хутко метнулася Одарка сюди-туди і за топливом, і за борошном* (Мирний, III, 1954, 134); *Переждало трохи — знов стукає. Метнулася я та двері всі попричиняла, щоб пани не почули* (Вовчок, I, 1955, 123); *Козаков.. дав три одиночних постріли. Це було сигналом униз його хлопцям. Один з них одразу ж метнувся до командира полку доповідати, що все вже в порядку* (Гончар, III, 1959, 109); *Уранці, коли тітка поїхала, я одразу метнувся в клуню: що носила звідти тітонька і чому це така тасмниця?* (Минко, Моя Минківка, 1962, 124); *Віста.. метнулася з хижі з цебром, щоб принести води* (Скл., Святослав, 1959, 8); // *по чому.* За короткий час побувати в кількох місцях; оббігти щось хутко. *Занедужала княгиня, І князь схаменувся. За бабами-знахурками По селах метнувся* (Шевч., II, 1953, 13); *Пані Міхонська метнулася по покою і поставила для Бориса крісло праворуч себе, близесенько* (Фр., III, 1950, 432); *Звечора знов метнулися [селяни] по слободі — чи втікачів шукають, чи, може, нових забирають* (Головко, II, 1957, 327); // *з інфін.* Швидко почати щось робити. *Суха солома зайнялася враз.. Катерина метнулася гасити ногами соломі* (Л. Янов., I, 1959, 392); *Коли Андрій сів до столу, мати згадала про вчорашній лист від Сидорки і метнулася його шукати* (Гур., Наша молодість, 1949, 270); // *на кого.* Накинутися, напасти. *Раптом, вже зовсім близько від дому, якась темна тінь метнулася на нього з темряви* (Собко, Запорука., 1952, 175);

// Злетіти вгору, швидко прорізати повітря (переважно про птахів). *Ластівочка бідна.. То метнеться вгору на зразочок стрілки, То закружить дрібно — Добачай лиш тільки* (Граб., I, 1959, 213); *Над очеретом стрілою метнулося чиря* (Вишня, II, 1956, 216); *У небо метнулася гаряча ракета* (Епік, Тв., 1958, 384).

МЕТОД, у, ч. 1. Спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя. *Діалектичний метод; Марксистський метод; // Підхід митця, письменника (школи, течії і т. ін.) до вивчення життя і відображення його у своїх творах. Широке бачення явищ в їх русі, в зв'язках і перспективі, в єдності окремого і загального — це ж і є одна з найголовніших рис методу соціалістичного реалізму* (Про багатство л-ри, 1959, 125); *Високо оцінюючи реалістичний метод Шекспіра, О. Пушкін вимагає від російських драматичних письменників всебічного, шекспірівського змалювання характерів* (Про мист. театру, 1954, 5).

2. Прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо). *Оце хтіла питати: чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень* (Л. Укр., V, 1956, 31); *Мав методи, признався, старожитні Тодось у садовому ремеслі* (Рильський, II, 1960, 70); *Критикував [син] допотопні методи добування металу в епоху звільненої атомної енергії і доводив старого до розпачу* (Ю. Янов., II, 1954, 108); *Семиволос уперто шукає нових методів буріння* (Панч, В дорозі, 1959, 257); // Спосіб дії, боротьби і т. ін. [Г а й д а р:] *На війні все набагато складніше. Тут круто повернути — зламати можна. Інший метод потрібний* (Корн., II, 1955, 30); *Так як від усякого болю всередині визнавав [Завадка] тільки одні ліки: горілку з перцем, так і в боротьбі з поліцією тримався тільки одного методу: заперечувати* (Вільде, Сестри..., 1958, 154).

МЕТОД... Перша частина складних слів, що відповідає слову **методичний** (у 1 знач.), напр.: **методкабінет**, **методоб'єднання** і т. ін.

МЕТОДА, и, ж., книжн., заст. Метод (у 2 знач.). *Щоб на душу не впав мені зрадництва гріх, Я знайшов собі добру методу* (Сам., I, 1958, 191); *Знімали, очевидно, вдосконаленою методою Шюфтана — на знятий пейзаж знімаючи окремо людину* (Ю. Янов., II, 1958, 12); — *Я вас ще раз попрошу не втручатись у мій спосіб ведення слідства. Я вам не заважаю і не втручаюсь у вашу методу* (Збан., Єдина, 1959, 111).

МЕТОДИКА, и, ж. 1. Сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи. *Мічурін показав Калініну всі свої досягнення, всі зразки нових дерев, всі сміливі починання, водночас пояснюючи найскладнішу багаторічну методику праці* (Довж., I, 1958, 485); *В процесі довголітньої роботи [академік] Іванов розробив досконалу наукову методику виведення нових високопродуктивних порід тварин* (Наука..., 8, 1956, 31); *З надзвичайно інтенсивним розвитком практики перекладної роботи створюється у нас, в Радянському Союзі, і справжня наукова теорія і методика перекладу* (Мовозн., VII, 1959, 4).

2. Вчення про методи викладання певної науки, предмета. *Ярошенко насупив брови й почав говорити навмисне про нудні методики* (Вас., I, 1959, 193).

МЕТОДИСТ, а, ч. Фахівець з методики викладання якого-небудь предмета. *Зув був також видатним методистом свого часу* (Видатні вітч. географи..., 1954, 81).

МЕТОДИСТКА, и, ж. Жін. до методист.

МЕТОДИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до методики. *Антоніна Никонівна Пишна не поспішала йти з учительської. Вона засипала мене запитаннями, причому, головним*

чином, запитаннями методичного характеру (Збан., Малин. дзвін, 1958, 43); *Пропагандистська робота збагатилася новими формами і змістом, стала більш конкретною, дійовою, підвищилися теоретичний рівень і методична майстерність пропагандистів* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1); *Методичний кабінет; Методичний посібник.*

2. Який здійснюється за певним планом; дуже послідовний, систематичний. *З примруженими загостреними очима, з запеченими губами стояли бійці на своїх місцях, ведучи методичний огонь лише по живих цілях* (Гончар, III, 1959, 159); *Ніхто не сказав би, що він поспішає. Методичними, зовсім не квапливими рухами він скинув піжаму, чадів шкарпетки, черевики, штани* (Шовк., Інженери, 1956, 4).

МЕТОДИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **методичний** 2; послідовність, систематичність. *Не вважав [Міхонський] зайвим.. навчати учеників методичності, повільного, але ясного думання, точності й економії у всіх рухах, поступках і ділах* (Фр., III, 1950, 30); *Од самісінького світанку гітлерівський артилерист раз у раз із дратуючою методичністю посилав снаряд, і на гребені злітав стовп піску та диму* (Жур., Вечір..., 1958, 365).

МЕТОДИЧНО. 1. Згідно з методикою, з погляду методики. *Методично досконало провести заняття.*

2. Присл. до **методичний** 2; послідовно, систематично. *Я бачив добре знайому, застиглу в оці картину: чорний смокінг у білих штанах мовчки і методично ріже криваве м'ясо* (Коцюб., II, 1955, 291); *Солоха зміла заощаджувати рухи, в'язала вона методично, і, здавалося, кожний її крок уперед було заздалегідь вивірено й обмірковано* (Донч., IV, 1957, 254); *Думка працювала з особливою ясністю, рухи стали методично доцільні.. Він встигав усе бачити, все чути і все розуміти* (Гончар, III, 1959, 117).

МЕТОДОЛОГ, а, ч. Фахівець з методології.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ, а, е. Прикм. до методологія. *Ленінський підхід до методологічних питань природничих наук відіграв і відіграє в наш час велику роль* (Наука..., 4, 1960, 25).

МЕТОДОЛОГІЧНО. Присл. до методологічний; з погляду методології. *Тільки в звітній рецензії проф. Дашкевича на «Очерки» Петрова ми одержали перший широкий і строго методологічно виконаний огляд української літературної історії від Котляревського аж до 60-х років* (Фр., XVI, 1955, 311).

МЕТОДОЛОГІЯ, ї, ж. 1. Вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа. *Застосування марксистської методології при аналізі суспільних явищ дозволило Енгельсу незаперечно показати історично минулий характер існування приватної власності, класів і держави* (Укр. іст. ж., 6, 1960, 4).

2. Сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання. *Техніка картографування діалектного матеріалу залежить від методології його дослідження* (Нариси з діалектології..., 1955, 202).

МЕТОЛ, у, ч. Білий дрібнокристалічний порошок, що добре розчиняється у воді; застосовується у фотографії як проявник.

МЕТОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до метол; // Який містить метол.

МЕТОНІМІЧНИЙ, а, е. Прикм. до метонімія. *Використання метонімічних означень притаманне всій публіцистиці Я. Галана* (Літ. газ., 24.VII 1952, 2); // Багатий на метонімії. *Метонімічний стиль.*

МЕТОНІМІЯ, ї, ж. Один з основних тропів у по-

етичній і звичайній мові, в основі якого лежить перенесення назви одного поняття на інше, що перебуває з ним у певному зв'язку; слово або вираз, ужиті таким чином. В публіцистичних творах Лесі Українки знайшли широке застосування найрізноманітніші види тропів: від найпростіших — епітета й порівняння, до найскладніших — метафори, метонімії, синекдохи, алегорії (Рад. літ-во, 4, 1963, 62).

МЕТР¹, а, ч. 1. Основна одиниця довжини у метричній системі мір, що дорівнює ста сантиметрам. Вся Франція і північна Італія до Рима в снігу.., в Мілані снігу на три метри завтовшки, і навіть Генуя біла (Л. Укр., V, 1956, 392); Хвилеріз підноситься над водою — з боку гавані на чверть метра, з боку моря — на два метри, метрів зо три завширшки і з кілометр завдовжки (Ю. Янов., II, 1958, 47).

2. Лінійка або стрічка такої довжини з сантиметровими поділками, що використовується для вимірювання чого-небудь. В кишеньку піджака клав [учитель] два олівці — простий і червоно-синій з металевим наконечником, в іншій кишені був складаний метр (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 122); Дід Йосип давав лад, вказував жінкам, які балки витягати із згарища, вимірював метром довжину (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 7).

МЕТР², а, ч. 1. Певне співвідношення наголошених і ненаголошених складів у віршовому рядку; віршовий розмір. А в голові, знов, каламутно зачав виринати якийсь невідомий вірш, без слів, і без змісту, і без метра (Крим., А. Лаговський, I, II, 1905, 208); Те, що Рильський прихильник класичних метрів, не виключає, однак, і його вправності в галузі вільного вірша (верлібра) і частого вживання білого вірша (Криж., М. Рильський, 1960, 186).

2. У музиці — система організації ритму, послідовність чергування сильних і слабких долей у такті. Відзначає [М. В. Лисенко] в українських народних піснях величезну метроритмічну різноманітність, доводить, що змінний метр, складні такти, асиметричність будови тощо є характерними ознаками значної частини українських пісень (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 52).

МЕТР³, а, ч., книжн., заст., рідко. Учитель, наставник (у 1 знач.). Мовні засоби поезії боротьби Лесі Українки та І. Франка, якого письменниця вважала учителем, метром, були провідними в розвитку мистецтва слова цієї доби (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 561); Михайль — мій колишній метр. А загалом — він ватажок лівих поетів нашої країни. Футурист, що йому завше бракувало якоїсь дрібниці, щоб бути повним (Ю. Янов., II, 1958, 19).

МЕТРАЖ, у, ч. 1. Довжина чого-небудь у метрах. Часто сценаристам закидають, що їх сценарії довгі і не вкладаються в загальноприйнятий метраж фільму — 2500—2800 метрів (Довж., III, 1960, 160); Сокиру, товаришу, сокиру не забудьте! І потрібний метраж віршовок! (Вишня, II, 1956, 189).

2. Розмір, площа чого-небудь у квадратних метрах. Необхідно добиватися збільшення випуску паперу не тільки в тоннажі, але й в метражі (Рад. Укр., 17.VI 1962, 2).

МЕТРАНПАЖ, а, ч. Старший складач друкарні, який верстає полоси набору. Метранпаж покинув навіть роботу і на пальцях наблизився до Начка, щоб побачити телеграми (Фр., VI, 1951, 253); Досвідчений метранпаж друкарні.. міг сам зверстати газету і без редактора (Козл., Сонце.., 1957, 112).

МЕТРДОТЁЛЬ, я, ч. 1. Розпорядник у ресторані. [М а к:] Я починав свою професію метрдотеля у порто-

вому ресторані «Нептун» (Корн., Над Дніпром, 1960, 6); Сам метрдотель підкотив столик на коліщатках, на якому в срібному посуді парувала смаженина (Рибак, Час.., 1960, 116).

2. Старший лакей у панському домі, що відав столом, кухнею і домашніми слугами. Він став у Річинських нібито за кухаря, а фактично був і камердинером, і лакеєм, і взагалі метрдотелем (Вільде, Сестри.., 1958, 319).

МЕТРИКА¹, и, ж. 1. Вчення про віршові розміри й ритми в поезії; // Будова вірша за певним розміром. З роками в поезії Шевченка все більше й більше переважає чотиристопний ямб, все строгішою робиться метрика, що не заважає ритмічному багатству (Рильський, III, 1956, 238); // Розміри вірша. Леся Українка була яскравим новатором як у застосуванні нових мовностилистичних жанрів.., різноманітної поетичної метрики і засобів віршування, так і в широкому використанні народно-розмовної мови для вираження складних понять (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 537); Валентина Ткаченко шукає нових образних засобів, користуючись різною метрикою і строфікою, створюючи різні метафори (Вітч., 10, 1963, 203).

2. муз. Те саме, що метр² 2. Питання форми, метрики та ритміки народної пісні одержус у Лисенка розвиток в ході збагачення його фольклористичного досвіду (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 52).

МЕТРИКА², и, ж., заст. 1. Виписка з метричної книги про дату народження; свідоцтво про народження. — От як піду по метрики Ярині, то й протебе попа запитаю (Л. Укр., III, 1952, 668); — Треба мати інструмент на себе і майбутніх підмайстрів, треба метрику показати, що ти законний син і що батьки твої не хлопці (Тулуб, Людолови, I, 1957, 117).

2. Метрична книга. Мотуз пішов до священика й навіть достав усі виписи з метрики і забрав метричні засвідчення про своїх дядин та тіток (Н.-Лев., IV, 1956, 224); Давно вже призабулися Петренки й zostалися самі Гонченки, навіть у метрики повписувались, і тепер тільки родинні перекази можуть відновити родове прізвище Микити й Грицька Гонченків (Ю. Янов., II, 1954, 154).

МЕТРИТ, у, ч., мед. Запалення м'язового шару стінки матки. Гострий метрит.

МЕТРИЧНИЙ¹, а, е: Метрична система мір — міжнародна система одиниць виміру, в основу якої покладено метр (міру довжини) і кілограм (міру ваги). У метричній системі мір одиниці маси і ваги мають однакові назви (Курс фізики, I, 1957, 143); Державною системою мір довжини СРСР є метрична, в якій основною одиницею вимірювання є метр (Токарна справа, 1957, 101).

МЕТРИЧНИЙ², а, е. Прикм. до метр² 1 і метрика¹. Думаю, я не помилюсь, коли скажу, що такого метричного, ритмічного і строфічного багатства, як у Лермонтова, не було ні у кого з російських поетів XIX століття (Рильський, III, 1956, 207).

Метричне віршування — система віршування, побудована на чергуванні коротких і довгих складів (напр., у давньогрецькій, римській та індійській поезії).

МЕТРИЧНИЙ³, а, е, заст. Прикм. до метрика².

Метрична книга — книга запису актів громадянського стану (про народження, шлюб, смерть), на підставі яких видаються відповідні документи. Аркадій добре знав, що не побожність змусила Петра хрестити дитину, а формальна необхідність: без акту хрещення новий громадянин не може бути занесений у метричні книги (Вільде, Сестри.., 1958, 35); Група документів архіву А. Тесленка висвітлює різні сторони

його життя. Серед них є виписка з метричної книги про народження письменника (Рад. літ-во, 11, 1949, 107); **Метричне свідоцтво** — документ, що засвідчує внесення у метричну книгу акта про народження, шлюб, смерть.

МЕТРІВКА, и, ж., розм. 1. Те саме, що метр¹ 2. Чучко, Соломаха і Олексій пішли услід за трактором. Захопивши біля палуби метрівку, Володимир зайшов наперед Чучка і, скочивши в свіжу борозну, виміряв глибину оранки (Логв., Літа., 1960, 291).

2. Дошки, дрова довжиною в один метр. Дошка метрівка.

МЕТРО, невідм., с. Те саме, що метрополітен. В метро спускаємося вмиль по сходах-самоходах, — в підземних залах все блищить, аж захопило подих! (Забіла, У.. світ, 1960, 121).

МЕТРОБУД, у, ч. Організація, що займається будівництвом метрополітену. Блоки виготовляють тут же, в Києві, на підсобному підприємстві метробуду (Веч. Київ, 19.ІІ 1958, 1).

МЕТРОБУДІВЕЦЬ, вця, ч. Будівник метрополітену. Метробудівці розповідали поетам про життя своє і труд (Сос., Близька далина, 1960, 81).

МЕТРОБУДІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до метробуду і метробудівців, належний їм. Метробудівський клуб влаштував танці у великому фойє на другому поверсі (Хор., Місто., 1962, 66).

МЕТРОВИЙ, а, е. Розміром, довжиною в один метр. Чавунні труби метрових діаметрів стояли в ряд (Ле, Міжгір'я, 1953, 41); Ультракорткі радіохвилі поділяють на метрові, дециметрові, сантиметрові і міліметрові (Радіолокація., 1958, 9).

МЕТРОЛОГ, а, ч. Фахівець із метрології. Всі попередні роботи вимагали найточніших прийомів дослідження, і вже в перших своїх працях Д. І. Менделєєв показав себе визначним метрологом (Наука., 2, 1959, 49).

МЕТРОЛОГІЧНИЙ, а, е. Прикм. до метрології. Метрологічні стандарти; Метрологічний інститут.

МЕТРОЛОГІЯ, ї, ж. Наука про міри та ваги. Розвиткові російської метрології сприяли праці вітчизняних вчених (Допуски., 1958, 291).

МЕТРОНОМ, а, ч. Механічний прилад з маятником для відраховування на слух рівних невеликих проміжків часу; застосовується при точних вимірюваннях, а також при визначенні швидкості і рівності ритму, темпу під час виконання музичних творів або фізичних вправ. У кімнаті почулося методичне цокання метронома: тук-тук-тук-тук-тук-тук (Хижняк, Невгамова, 1961, 199); * У порівн. Чий пульс може зараз бути спокійний, як в метрономі? (Бажан, Роки, 1957, 194).

МЕТРОПОЛІТЕН, у, ч. Міська електрична залізниця, що проходить під землею в тунелях, а на поверхні по мостах-естакадах або по спеціально відведених ділянках вулиці. Ажурна споруда станції метрополітену «Дніпро» постає перед нами (Собко, Матв. затока, 1962, 200).

МЕТРОПОЛІТЕНІВЕЦЬ, вця, ч. Працівник метрополітену. Вперше в практиці роботи радянських метрополітенів кияни запровадили диспетчерську централізацію, що забезпечило високий клас роботи метрополітенівців (Рад. Укр., 7.ХІ 1961, 4).

МЕТРОПОЛІТЕНІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до метрополітен і метрополітенівець. Дівчина в метрополітенівській формі піднімає жезл, блакитний експрес, набираючи швидкість, зникає в тунелі (Веч. Київ, 13.ІІІ 1961, 2).

МЕТРОПОЛІЯ, ї, ж. 1. У стародавній Греції — міс-

то-держава (поліс) стосовно до заснованих ним в інших землях поселень (колоній). В VI ст. до н. е. Ольвія була зв'язана жвакими торговельними зносинами з своєю метрополією — Мілетом і з багатьма іншими грецькими містами (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 252).

2. Держава, що володіє захопленими нею колоніями і експлуатує їх. Великобританія, Франція, Сполучені Штати Америки (США) і деякі інші капіталістичні держави володіють колоніями, тобто країнами, які не мають політичної самостійності і управляються властями (губернаторами), призначеними з держав (метрополій), яким вони належать (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 7); Стерли кольори метрополій з політичної карти Африки народи Гани і Гвінеї, Малі й Алжир (Рад. Укр., 1.ХІІ 1962, 4); * Образно. Письменник [Я. Галан] показав, що протягом усієї своєї історії Ватикан, ця метрополія католицького гангстерства, завжди шукав опори в найреакційніших режимах (Ком. Укр., 8, 1962, 56).

МЕТУШИТИСЯ, шүся, шїшся, недок. Рухатися безладно, похапливо або заклопотано; робити що-небудь, поратися, порядкувати поспішно. Слуги метушаться упадливо та улесно, підносячи більше та більше і вигадливих страв, і цілющого трунку (Стар., Облога., 1961, 23); Птахи були неспокійні, метушилися, билась крилами поміж очеретом і здіймали галас, мов перед бурею (Коцюб., І, 1955, 363); На палубі, на трапах метушилися матроси. Вони поспішаючи кріпили якісь канати, гримів ланцюг, тупали ноги (Донч., ІІІ, 1956, 220); Крізь парусинову завісу глядачам було видно, як метушилися по сцені артисти, готуючись до початку вистави (Шиян, Баланда, 1957, 209); * Образно. Метушилися пошматовані хмари по небу (Ле, Мої листи, 1945, 69); // біля (коло) чого, з чим. Робити якусь справу, що потребує багато клопоту, зусиль; клопотатися. Чого то і сей рік власне Ліля взяла на себе тую біганину: .. минулий раз вона ж метушилася з концертом (Л. Укр., V, 1956, 391); На одному обійсті метушилися люди біля молотарки (Трубл., І, 1955, 42).

МЕТУШІННЯ, я, с. Дія за знач. метушитися. [Л ю б о в:] Невже вам ніколи не спадало на думку, що всі оці наші заходи, метушіння все це робиться, аби тільки не сидіти склавши руки? (Л. Укр., ІІ, 1951, 18).

МЕТУШЛИВИЙ, а, е. 1. Який багато метушиться; схильний до метушні. Метушливі хлоп'ята, мов горобчики, зграйками зривалися з місця і з одчайдушним вереском перелітали на протилежний бік вулиці (Жур., Вечір., 1958, 373); Я дивився в траву, на метушливу мурашку, що тягла кудись більше від себе .. яйце (Збан., Любов, 1957, 74); // Який свідчить про відсутність спокою, врівноваженості; безладний, поквапливий. Рухи його були непевні, метушливі (Руд., Остання шабля, 1959, 23).

2. Сповнений метушні. На палубі ані душі. Завжди галасливе і від скуки метушливе життя пароплава ще спало (Ірчан ІІ, 1958 190); Гришка сп'явся на широку лутку вікна і довго дивився на метушливий базар: перед вікнами школи стояли гончарі з посудом (Кос., Новели, 1962, 217); Вся ця забава в бойовисько була така рухлива й метушлива, що ми ледве встигли побачити, як раптом довга парникова рама опинилась біля муру і по ній, мов в'юн, вихопився Янек (Досв., Вибр., 1958, 154).

МЕТУШЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. метушливий. Саксаганський домігся високої культури постановок, загального піднесення тону, повного темпу без жодної метушливості (Життя Саксаганського, 1957, 228); Дзвінко, жагуче-пристрасно видзвонювали, втра-

тивши свою зимову метушливість, синички (Коз., Сальвія, 1959, 195); Місто одразу загубило свою спокійну метушливість (Ю. Янов., I, 1958, 198).

МЕТУШЛИВО. Присл. до метушливий. Він метушливо підсовував людям то стілець, то ослін (Панч, В дорозі, 1959, 145); Вона кришила хліб, і кури веселою зграйкою метушливо хопали крихти (Донч., IV, 1957, 247); Заскрипіли задні лави, метушливо загупали об підлогу чоботи (Шиян, Баланда, 1957, 99).

МЕТУШНЯ, і, ж., розм. 1. Те саме, що метушіння. Метушня на вулиці була така, що годі було й зміркувати, хто йде чи тікає (Мак., Вибр., 1956, 418); Задзеленчало розбите скло, почувлися крики. — Банда! Банда!!! — моторошно пролунало на весь вагон. Зчинилися крики, метушня (Гончар, II, 1959, 170); // Шум, гамір, пов'язані з цією дією. Серед реву гармат, що доходив із північного сходу, вмішувався якийсь інший, відмінний від воєнної метушні гамір (Кобр., Вибр., 1954, 185); Щойно зник Булгаков, як за дверима почувлась якась метушня, голосна розмова (Кулик, Записки консула, 1958, 31).

2. перен. Дріб'язкові справи, турботи. Він [В. І. Ленін] глибоко ненавидів непотрібну засідательську метушню, безтолковщину (Біогр. Леніна, 1955, 253); Минулась молодість, пролинула ціла епоха в химерній авантюристській метушні (Довж., I, 1958, 293).

МЕТЧІЙ, присл., діал. Скоріше, швидше. Я метчій до Марусі (Вовчок, I, 1955, 247).

МЕФІСТОФЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Такий, як у Мефістофеля. Гостра мефістофельська борідка надавала якоїсь упертої рішучості всьому обличчю (Кир., Вибр., 1960, 37); // перен. Уїдливо-насмішкуватий. Мефістофельська усмішка.

МЕХАНІЗАТОР, а, ч. Фахівець із механізації. За період будівництва Інгулецької системи тут створився кваліфікований колектив механізаторів і будівельників (Наука., 2, 1957, 7); // Той, хто обслуговує машини та механізми (переважно у сільському господарстві). Механізатори — це бойовий загін колективу радгоспу. Їх вміння, наполегливість, роботящі руки забезпечують високі врожаї всіх сільськогосподарських культур (Колг. Укр., 5, 1958, 10).

МЕХАНІЗАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до механізатор. Постачання селу тракторів та сільськогосподарських машин сприяло вихованню численної армії механізаторських кадрів (Наука., 4, 1960, 32).

МЕХАНІЗАЦІЯ, і, ж. Оснащення виробництва машинами та механізмами; повна або часткова заміна засобів ручної праці машинами та механізмами. Одним з найважливіших засобів технічного прогресу, без якого неможливі високі темпи дальшого зростання продуктивності праці, є комплексна механізація і автоматизація (Ком. Укр., 9, 1964, 49); Всебічний розвиток артільного господарства вимагає механізації всіх трудомістких процесів в колгоспному виробництві (Рад. Укр., 22.IX 1950, 3).

МЕХАНІЗМ, у, ч. 1. Пристрій, що передає або перетворює рух. Майстра завели до [величезного] годинника, отворили [відчинили] дверці до механізму, він ввіткнув туди два пальці, пошпортав щось — і механізм станує (Фр., IV, 1950, 206); За вибалком машина почала крикувати, як п'яна, — ми думаємо, що куля вдарила в механізм (Ю. Янов., I, 1954, 65); Микола Петрович поглянув на кнопку, зв'язану з автоматичними механізмами, які подавали до вибухових камер ракети потрібні порції.. вибухової речовини (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 26); * У порівн. Я не чую своїх ніг, не керую ними, вони носять мене самі, мов заведений механізм (Коцюб., I, 1955, 415); // Те саме, що машина. Скільки чудових

механізмів одержали й одержують шахти: вугільних стругів, гірничих комбайнів, врубівок та іншого добра (Ю. Янов., II, 1954, 133); — Ох, орли!.. Механізмів нагнали, а вмивальник за три копійки прихопити забули... (Гончар, Тронка, 1963, 82); * Образно. Сучасний міський пасажирський транспорт — це великий і складний механізм (Рад. Укр., 9.I 1954, 1).

2. чого або який, перен. Внутрішня будова, система чого-небудь. Державномонополістичний капіталізм з'єднує силу монополій з силою держави в єдиний механізм з метою збагачення монополій (Програма КПРС, 1961, 23); Генерал Глазунов обвів очима всіх присутніх і сказав дуже тихо: — Забудьте на цей час накази, труднощі, всю суєту, весь механізм війни. Ідіть до солдатів і скажіть їм найголовніше (Довж., I, 1958, 316).

3. чого. Сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище. Хіміки-органіки здійснили цікаві дослідження з теорії кольоровості органічних сполук і механізмів органічних реакцій (Наука., 12, 1957, 8); Навряд чи може підлягати сумніву, що існують два механізми виникнення спу, що треба розрізняти сон активний і сон пасивний (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 148).

МЕХАНІЗОВАНИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. теп. і мин. ч. до механізувати. Вугільний Донбас у післявоєнний період знову став найбільшим і найкраще механізованим паливним басейном країни (Рад. Укр., 4.XII 1953, 3); «Зірка» — колгосп здоровенний.. Одних озимих посіяли 1100 гектарів. Основні сільськогосподарські роботи механізовані на сімдесят процентів (Бабяк, Вишн. сад, 1960, 50); // механізовано, безос. присудк. сл. — В них теж усе механізовано... Вони можуть за добу перескочити — знаєш скільки? (Гончар, III, 1959, 448); Забавку й естетичну окрасу — водограї — було механізовано й раціонально використано для зрошування (Смолич, I, 1958, 63).

2. у знач. прикм. Оснащений машинами та механізмами. Там, на півдні, передбачалось створити міцний кулак і розбити ворога, прорвавши його фронт за допомогою механізованих і моторизованих частин (Трубл., I, 1955, 56); В Радянському Союзі створено велике механізоване сільське господарство (Рад. Укр., 30.III 1957, 2).

3. у знач. прикм. Пов'язаний із застосуванням машин та механізмів. З інтересом знайомляться відвідувачі з даними про механізоване зарубування і відбивання вугілля в очисних вибоях, про зростання механізації навалювання (Наука., 7, 1958, 3); Механізоване збирання кукурудзи економічно вигідне кожному господарству (Рад. Укр., 2.II 1962, 3).

МЕХАНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Устатковувати машинами, механізмами; переводити на механічну тягу, енергію; // Замінювати ручну працю працею машин, механізмів, Обробіток ґрунту в садах треба механізувати з тим, щоб якнайменше затратити ручної праці (Колг. Укр., 9, 1961, 32).

МЕХАНІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Ставати механізованим. З допомогою транспортерів механізуються вантажно-розвантажувальні роботи (Наука., 2, 1957, 16).

2. тільки недок. Пас. до механізувати.

МЕХАНІК, а, ч. 1. Фахівець із механіки (у 1, 2 знач.). Механік за освітою; // Той, хто займається питаннями механіки (у 1, 2 знач.). Ти [Леонардо да Вінчі] не тільки художник, а ще й інженер, архітектор, механік (Тич., II, 1957, 285).

2. Той, хто стежить за роботою машин і механізмів, лагодить їх. В залу увійшли два французи сахаровари, за

ними слідком прийшли два поляки з канцелярії, якийсь старий кавалер, товстий німець Монтаг і механік англічанин [англієць] (Н.-Лев., III, 1956, 233); Зінька поспішала до машинного відділу, де працював механіком батько разом з своїм помічником Єгором Шульгою (Шнян, Баланда, 1957, 20); Головний механік корабля бере артилеристів у своє розпорядження, коли треба підняти або опустити в машинний відділ важку деталь (Ткач, Крута хвиля, 1956, 120); * У порівн. Бойові порядки військ з усіма пасажирами до них, з усіма трибками і гвинтиками зараз сприймалися Хомою як одне нерозривне ціле, побудоване з біса мудро, і він уже сам, як той механік, міг збагнути — і на зір, і на слух — всю цю машинерію (Гончар, III, 1959, 413); // Той, хто управляє роботою деяких машин і механізмів, веде машину. Механік за стіною пускає апарата.. На екрані миготять шматки чергових зніманих якоїсь режисерської групи (Ю. Янов., II, 1958, 36); Механік-водій давав повний вперед, збиваючи полум'я зустрічним вітром і надіючись випорснути з вогняного мішка (Гончар, III, 1959, 279).

МЕХАНІКА, и, ж. 1. Наука про механічний рух тіл та про взаємодію, що виникає при цьому між тілами. Механічні рухи вивчаються в розділі фізики, що називається механікою. Слово «механіка» походить від грецького слова «механе», що означає машина або пристрій (Фізика, I, 1957, 9); Закон механіки говорить, що дія рівна протидії (Ленін, 9, 1949, 39).

Небесна механіка — розділ астрономії, який вивчає рух небесних тіл; самий рух небесних тіл. Закон всесвітнього тяжіння пояснює особливості руху Місяця і планет, які притягуються одне до одного. Ці проблеми вивчає небесна механіка, яка завдяки математичним працям астрономів набула високої досконалості (Наука., 6, 1964, 50).

2. Галузь техніки, що застосовує закони про рух і сили для розв'язання практичних завдань. — Ми з моїм приятелем-італійцем довго вчилися механіки, довго розкидали розумом та роздивлялись, як зроблені дзигарі на баштах (Коцюб., III, 1956, 10); Скільки радощів материнському серцю від того, що він добре вчиться, що вчителі його хвалять, кажуть, що в нього є математичні здібності, а те, що в нього є нахил до всякої механіки, до радіотехніки, це вона й сама знає (Гончар, Тронка, 1963, 86); Будівельна механіка.

3. перен., розм. Складна прихована будова чого-небудь. — Забажаси пізнати внутрішню структуру, так сказати, механіку твору, потім складники, з яких його скомпоновано (Фр., III, 1950, 36); // Про хитро замаскований учинок, справу. — А начальниці лабораторії навіщо заарештували? От уже знайшли кандидатуру. Механіка цієї справи мені цілком ясна, мене саму Малахов взяти не наважився, так на тому начальникові окошилося (Собко, Справа., 1959, 112).

МЕХАНІСТ, а, ч. Послідовник, прихильник механіцизму.

МЕХАНІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до механіцизму, побудований на його принципах. Ньютон прийшов до ідеї первопоштовху не випадково, а внаслідок свого механістичного світогляду (Наука., 2, 1960, 47).

△ **Механістичний матеріалізм** — течія у метафізичному матеріалізмі XVII—XVIII ст., послідовники якої зводили усі види руху до механічного, ціле — до простої суми складових частин.

МЕХАНІСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. механістичний.

МЕХАНІСТИЧНО. Присл. до механістичний.

МЕХАНІЦИЗМ, у, ч. Антидіалектичний напрям у філософії, що зводить усю багатогранність світу до механічного руху однорідних часток матерії, а складні закономірності розвитку — до найпростіших законів механіки. Механіцизм 20-х років був своєрідною ревізією марксизму (Ком. Укр., 5, 1963, 66).

МЕХАНІЦИСТ, а, ч. Те саме, що механіст.

МЕХАНІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до механіки (у 1 знач.); пов'язаний з процесами та явищами, які вивчає механіка. В паровозі (і взагалі в паровій машині) теплова енергія перетворюється в механічну; при цьому виконується робота — паровоз рухається і тягне за собою вагони (Наука., 1, 1957, 17); Для атомної промисловості і реактивної техніки потрібні матеріали, які при температурах близько 1000 градусів за Цельсієм мали б високі механічні якості (Наука., 2, 1958, 11); Ось мигнуло щось перед очима — жовте, кругле, дрібненьке... Невже філоксера?.. Ні, то не філоксера, то від механічної уразки напухла мочка... (Коцюб., I, 1955, 207); Механічний рух.

2. Те саме, що механістичний. Фізики вважали [до кінця XIX ст.], що механічна картина є єдино можливою науковою картиною світу (Вісник АН, 4, 1957, 3); //перен. Який не враховує складності та своєрідності явищ, не проникає в їх суть; поверховий. Марксизм-ленінізм вимагає творчого застосування загальних принципів соціалістичної революції і соціалістичного будівництва залежно від конкретних історичних умов кожної країни, не допускає механічного копіювання політики і тактики комуністичних партій інших країн (Деклар. наради., 1957, 13).

△ **Механічний матеріалізм** — те саме, що **Механістичний матеріалізм** (див. **механістичний**). Механічний, метафізичний матеріалізм чудово уживається в усіх його проявах з ідеалізмом і різновидностями релігії — антропоморфізмом, анімізмом і т. д. (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 453).

3. Стос. до механізмів (у 1 знач.); який діє або здійснюється за допомогою механізмів. Повзуть задумано гармати на механічному ході (Сос., II, 1958, 442); Для перевозки овочів та фруктів широко впроваджуються спеціальні поїзди і секції з механічним охолодженням (Рад. Укр., 6.III 1961, 2).

4. Який має безпосереднє відношення до виготовлення або ремонту машин і механізмів. Ось уже третій місяць, як Олександр працює на механічному заводі (Панч, II, 1956, 253); Механічна майстерня; Механічний цех; // у знач. ім. **механічна**, ної, ж. Майстерня, в якій виготовляють або ремонтують машини і механізми. Механічна. У ритмі з руками поспішають машини (Сос., I, 1957, 490).

5. перен. Не пов'язаний із свідомістю, який виконується без участі волі людини; несвідомий, автоматичний, машинальний. Ремісники, змушені спеціалізуватися на одній, механічній, звичайно посидючій роботі ..день у день, тиждень за тижнем і рік за роком, втрачають еластичність духу, енергію (Фр., IV, 1950, 208); Таубенфельд став перед нею. — Уявіть, що ви не полонена. — ..Я не хочу завдавати собі душевних мук, — тоном механічного повтору одмовила Марія (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 132); Тільки на основі внутріпартійної демократії може бути розгорнута критика і самокритика і зміцнена партійна дисципліна, яка повинна бути свідомою, а не механічною (Статут КПРС, 1961, 14).

МЕХАНІЧНО. 1. Присл. до механічний 5. Вата почувала тривогу в душі, але механічно водила руками по клавішах, ледве доторкувалась до їх (Н.-Лев., IV, 1956, 115); Механічно перегортає [Вова] листки, пере-

бігає очима засіяні дрібним писанням сторінки (Вас., I, 1959, 85); Бобров задумливо дивився в підлогу, механічно міряв кроки (Збан., Ліс. красуня, 1955, 112); // Неорганічно. У сценарії було чимало сцен, механічно приєднаних до сюжету, які розбивали логічний зв'язок між епізодами (Укр.. кіномист., II, 1959, 79).

2. За допомогою, при застосуванні механізмів. У великих тепличних господарствах треба мати термографи і гігрографи, які механічно записують температуру та вологість повітря протягом доби (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 34).

3. Автоматично, згідно з певними правилами. В зв'язку з вибуттям саперного батальйону з міста Славгорода, депутатський мандат Кузнецова механічно втратив силу (Головка, II, 1957, 521); Механічно вибути з комсомолу.

МЕХАНООБРОБНИЙ, а, е. Стос. до механічної обробки (деталей машин і механізмів). Головний резерв для підвищення рівня використання прокату чорних металів у машинобудуванні — це зменшення технологічних відходів у заготівельних і механообробних цехах (Ком. Укр., 3, 1963, 15).

МЕХАНОСКЛАДАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до складання машин і механізмів. Механоскладальний цех 2 — передовий на кіровоградському заводі «Червона зірка» (Роб. газ., 23.IX 1965, 1).

МЕХАНОТЕРАПІЯ, і, ж. Метод лікування хворих фізичними вправами за допомогою спеціальних апаратів.

МЕЦЕНАТ, а, ч., книжн. Багатий покровитель наук та мистецтв, а також їх представників. Прийшлося мені раз показати незалежність думки при меценатах (Л. Укр., V, 1956, 139); У місті.. він був відомий як людина широких мистецьких смаків — меценат театру, колекціонер шедеврів малярства, аматор музики (Смолич, VI, 1959, 28); Серед великих поклонників таланту Марії Костянтинівни знайшовся ентузіаст меценат Ф. П. Волик, який взяв на утримання цілий колектив театру Суслова (Минуле укр. театру, 1953, 118); * Образно. Ганс Франк — гітлерівський «правитель Польщі», президент академії німецького права і меценат майданеків та освенцімів (Смолич, Після війни, 1947, 22); * У порівн. Він [начальник житлоуправи] говорив повільно, кожне його слово було на вагу золота. Говорив, як старий меценат (Донч., VI, 1957, 530).

МЕЦЕНАТКА, и, ж., книжн., розм. Жін. до меценат. Оце напишу до одної кримської меценатки (Л. Укр., V, 1956, 312).

МЕЦЕНАТСТВО, а, с., книжн. Діяльність мецената; покровительство мецената. Шлях талановитого бідняка до мистецтва лежав, як правило, через ті або інші форми меценатства (Мист., I, 1959, 9).

МЕЦЕНАТСТВУВАТИ, ую, уєш, недок., книжн. Бути меценатом.

МЕЦЕНАТСЬКИЙ, а, е, книжн. Прикм. до меценат; належний меценатові. [Р і ч а р д:] Переступати ноги не хотіли через високі дощеві пороги і спотикались на помостах гладких палаців меценатських (Л. Укр., III, 1952, 42).

МЕЦЦО, невідм., с., розм. Те саме, що меццо-сопрано.

МЕЦЦО-СОПРАНО, невідм. 1. с. Жіночий голос, середній за регістром. До конкурсів з класичного співу будуть допущені чоловічі голоси (тенор, баритон, бас) і жіночі (сопрано, меццо-сопрано, контральто) (Мист., 1, 1959, 45); У Стояна — тенор, а Марія Костянтинівна підбадьорилася й своїм меццо-сопрано, як окса-

митом, стеле (Збірник про Кроп., 1955, 345).

2. ж. Про співачку з таким голосом. Відома меццо-сопрано.

МЕЦЦО-ТИНТО, невідм., с., спец. Старий ручний спосіб виготовлення гравірувальних форм на металі, призначених для глибокого друку; малюнок, видрукований за допомогою такої форми.

МЕЧ, а, ч. 1. Старовинна холодна зброя у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою. З Чигирину По всій славній Україні Заревли великі дзвони, Щоб сідали хлопці коні, Щоб мечі-шаблі гострили (Шевч., II, 1953, 42); Шляхтичі й лицарі замовляли собі шоломи і шаблі, вибирали.. коштовні ланцюжки чи то держакі й піхви до меча (Тулуб, Людолови, I, 1957, 7); * Образно. Крізь розбиту шибку Багров побачив сліпучі мечі прожекторів, які схрестили над морем ескадра (Кучер, Чорноморці, 1948, 26); * У порівн. Голови повернулись, і тривожно-жорстокі очі стрілись, наче мечі (Коцюб., II, 1955, 100); В неволі і ріс, і мучився Тарас, і на недолюдків — на звірів, як меч, він слово піднімав (Гонч., Вибр., 1959, 348); // чого, перен. Про те, що карає кого-, що-небудь. Хай упаде грозивий меч відплати, і в небо бризне зловорожа кров (Сос., II, 1958, 207).

◇ **Вогнем і мечем див. вогонь**; **Гостріти меч див. гостріти**; **Іти на кого — що (приходити до кого) з мечем**: а) починати війну проти кого-небудь. Хто на землі наші Із мечем іде, — Голова у того Із плеча паде (Брат., Грудка., 1962, 33); б) іти, приходити до кого-небудь, маючи ворожі, недружелюбні наміри. — Ну от, бачите, дідусю, — ваш син приходив до нас з мечем, а мій тато послав мене до вас з добрим словом (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 210); **Підняти меч** — почати війну, бій з ким-небудь; **піти проти когось**. — Перш ніж підняти меч, мусимо показати Росії, хто ми [юнкери] такі, що ми несемо з собою (Гончар, II, 1959, 207); **Схрестіти мечі** — вступити у бій, боротьбу, суперечку, змагання. [О л ь г а А н т о н і в н а:] Я скажу, що тебе нема, що ти хворий. [Л и с е н к о:] Ні, не треба... Я прийму бій. Все одно з ними треба колись схрестити мечі (Мокр., П'єси, 1959, 289); **Узяти меч у руки** — підготуватися, бути готовим до війни, боротьби. — Ми закликаємо кінчати війну, а самі візьмемо меч у руки? Це — небезпечний експеримент (Смолич, Мир., 1958, 225).

2. заст. У старовинному весільному обряді — прикрашена квітами, стрічками і т. ін. шабля, яку тримала в руках світилка. Світилоці зробили меч, як таки водиться на весіллі: нав'язали ласкавців, чорнобривців, васильків і позолоченої шумихою калини і свічку ярого воску засвітили (Кв.-Осн., II, 1956, 94).

МЕЧЕТ, у, ч., **МЕЧЕТЬ**, і, ж., діал. У чорноморських рибалок та запорожців — піч для випікання хліба. Викопали [рибалки] кабицю, чи піч, для казана з смолою, котрою мазали мережі; поставили мечет, цебто піч для хліба (Н.-Лев., II, 1956, 226); В бурдеї не робили [запорожці] груби, не виводили димаря, а клали із дикого каменю мечет, на якому пекли хліб і ним же огрівали хату (Панч, III, 1956, 18); Оце викопав [запорожець] яму, обстав її, чим там попало, обліпе, обмаже, поставе мечеть (хліб пекти), зробе кабицю (страву варити) та й живе (Сл. Гр.).

МЕЧЕТ див. мечеть.

МЕЧЕТЬ див. мечет.

МЕЧЕТЬ, і, ж., рідко **МЕЧЕТ**, у, ч. Молитовний дім у мусульман. Ми з Радою були у.. Філіппополі. Се дуже гарний город, в турецькому стилі побудований, з мечетями та мінаретами (Л. Укр., V, 1956, 157); Мечеті були повні туфель і людей, горів обгорткою коран, скрипіли голосами з мінаретів муедзини, схи-

лялись на схід мулли (Ю. Янов., I, 1958, 63); Старий хаджі Бекір-Мемет-Огли, як і всі правовірні, удруге вже подався до мечету (Коцюб., I, 1955, 284).

МЕЧИК¹, а, ч. Зменш.-пестл. до меч¹. Данилко бігав по світлиці, ховався під стіл, залазив під лаву, нападав з маленьким мечиком у руках на матір (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 46).

МЕЧИК², а, ч. Дерев'яна ударна частина терниці. — Доброго здоров'я! Спасибі! — обізвалась Мотря з садка, і її руки не переставали ворухити мечик терниці (Н.-Лев., II, 1956, 278).

МЕЧНИК, а, ч., іст. Воїн, озброєний мечем. Йшли мечники, врочиство несучи Свої прями, як промені, мечі (Бажан, I, 1946, 305); За дружинниками стояли рядами мечники і лучники — піше військо (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 24).

МЕЧОВИДНИЙ, а, е. Який формою нагадує меч. До родини півникових (*Iridaceae*) належать багаторічні рослини з.. мечовидними або лінійними листками (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 185).

△ **Мечовидний відросток** — нижня вузька частина грудної кістки ссавців і людини.

МЕЧОНІС, носа, ч. Те саме, що меч-ріба.

МЕЧОНОСЕЦЬ, сця, ч. 1. іст. Воїн, озброєний мечем, а також слуга, що носив за лицарем його меч. Беглер беї Сходу і Заходу, — і силігдар, великий мечоносець султанський, і білопрапорні яничари готувалися штурмувати невірних (Тулуб, Людолови, II, 1957, 553).

2. Член духовно-військового лицарського ордену, заснованого у 1202 р. в Лівонії для завоювання Східної Прибалтики і для наступу на руські землі (емблемою ордену було зображення меча і хреста на білому плащі). Для того щоб продовжувати свої розбійницькі загарбання, Тевтонський орден об'єднався з мечоносцями (Іст. середніх віків, 1955, 111).

МЕЧОХВІСТ, хвоста, ч. Морська тварина ряду членистоногих із сплюсненим тілом, вкритим панциром, що закінчується довгим хвостовим відростком-шипом.

МЕЧ-РИБА, и, ж. Велика хижа океанська риба ряду окунеподібних, верхня щелепа якої витягнута у довгий мечовидний відросток. Деякі мешканці води розвивають швидкість, що перевищує сотню кілометрів на годину. А меч-риба, найшвидкохідніша з них, — навіть 120—130! (Наука., 6, 1964, 63); — Я меч-рибу їм [у музей] привезу або золоту макрель... Ні, кита голубого! (Гончар, Тронка, 1963, 327).

МЕШКАНЕЦЬ, нця, ч. 1. Особа, що займає якесь приміщення як житло; житець. [А н т о н і о:] Се студія митцева? Ні, се пустка!.. Невже й мешканець хати їй під стать? (Л. Укр., III, 1952, 112); Старався [ключник] сам якмога докучати мешканцям номера 44 (Фр., VI, 1951, 182); Мешканці сімнадцятої квартири цього будинку навіть уяви не мали, хто такий Проскуров (Ле, Право., 1957, 259); Ніхто й гадки не мав, що Маріо Баніто — це син померлої прачки, колишній безпритульний мешканець горщиків і забутих вагонів, маленький різнобровий Марко (Ткач, Арена, 1960, 66).

2. рідко. Особа, яка живе у певному місці; житель. Коли хто з сільських мешканців не мав діла до мене, то заходив тепер лише рідко до нашої хати (Коб., Ніоба, 1927, 51); Хоча Київ і нараховував лише шість-сім тисяч мешканців, він був великим торговельним центром (Тулуб, Людолови, I, 1957, 166).

3. Про тварин, які населяють певну місцевість, місце. Ліс дивився на мисливця тисячами очей своїх невидимих мешканців (Вл., Аргон. Всесв., 1947,

220); Рудий беркут сидів на кручі над прозорим озером. Це був величезний старий орел, злинялий від сонця й негоди, давній мешканець казахстанських степів (Донч., IV, 1957, 7).

МЕШКАНКА, и, ж. Жін. до мешканець. Ви доведитимете, що вікна непропорційно малі (або великі), що гами піаністки, мешканки верхнього поверху, звідуть з розуму всякого (Л. Янов., I, 1959, 432).

МЕШКАННЯ, я, с. 1. Дія і стан за знач. мешкати. Вона перебралася на мешкання до подруги, щоб зберегти незайманість законспірованої батьківської квартири (Ю. Янов., I, 1954, 112); За часів царського самодержавства в українській мові утвердився вислів: оселитись на дармовім мешканні, тобто потрапити до в'язниці (Рад. літ-во, 4, 1963, 60).

2. діал. Житлове приміщення; житло. Андрій, відколи жив, не бачив такого поганого мешкання (Фр., V, 1951, 69); Одного вечора, вертаючись з прогулянки повз залізничну станцію, почули, як хтось нагорі у мешканні начальника грав на фортепіано (Вільде, Ти мене не любив, 1958, 66); Недалеко від річки Рибниці, майже притулившись до Сокильських скель, стоїть почорніла від часу гуцульська хата. Це і є мешкання знаменитого різьбяр Юрка Карпанюка (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 64).

МЕШКАТИ, аю, аєш, недок. 1. Жити, проживати (у певному приміщенні). Вілла, де я мешкаю, в кращій, тихій і теплій частині острова (Коцюб., III, 1956, 406); У тім самім домі, де мешкала учителька Марія, була на піддашші маленька.. комірочка, в котрій Тарас помістився з сестрами (Ков., Світ., 1960, 63); Оскільки в гуртожитку мешкали тільки нежонаті, на першому поверсі містилися їдальня та майстерня для лагодження одягу (Руд., Вітер., 1958, 107); //Жити (в гнізді, лігві і т. ін. — про тварин, птахів). Полетів горобчик питати, де сова сидить; сказали йому, що вона в сухому дубі в дуплі мешкає (Л. Укр., III, 1952, 481).

2. рідко. Жити, проживати у певній місцевості, місці. Мешкають [нащадки запорожців] по багнючих [багнистих] місцях та заляпаних селах славетної на все царство Полтавщини (Мирний, IV, 1955, 367).

МЕЩЕРЯК див. **мещерякі**.

МЕЩЕРЯКІЙ, ів, мн. (одн. **мещеряк**, а, ч.; **мещеряка**, и, ж.). Народність тюркської мовної групи, що проживає в Башкирії та Приураллі.

МЕЩЕРЯЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мещерякі**.

МЕЩЕРЯЧКА див. **мещерякі**.

МЖА, і, ж., діал. Мжичка. Зранку захмарило і довго сіяло на землю холодну, дрібну мжу, потім повіяв з Акерманщини вітер, розчистив небо і на поля бризнуло сонце (Тют., Вир, 1964, 11).

МЖИТИ див. **мжичити**.

МЖИЧИТИ, ить і **МЖИТИ**, мжить, недок. Падати часто, дуже дрібними крапельками (про дощ); мрячити (у 1 знач.). Темінь. Мжичить.. осінній дощ, під ногами хлюпас вода (Хижняк, Тамара, 1959, 163); // безос. Мжичило. Пронизлива осіння вогкість проймала тіло (Тулуб, Людолови, I, 1957, 284).

МЖИЧКА, и, ж. Дуже дрібні краплі води, які насичують повітря; дрібний, густий дощ; мряка (у 1 знач.). Сірий осінній ранок куривсь дрібною мжичкою (Коцюб., II, 1955, 244); Дощ у цю хвилину майже припинився, сіялася лише мжичка, заснувавши дрібною сіткою далеку перспективу вулиці (Смолич, Мир., 1958, 495); Був густий туман, і якась уїдлива сиза мжичка запорошила одяг, інеєм осіла на чубах (Коз., Серце матері, 1947, 100).

МЗДА, и, ж., заст. 1. Плата, винагорода за що-не-

будь. На невірних спаде кара, Але вірних мзда чекає (Фр., Х, 1954, 106); Барабан, флейта та скрипка — весільний ансамбль — знаходився в кожному містечку за невелику мзду (Смолич, Театр., 1946, 95).

2. ірон., розм. Хабар. До Новицького командували спритного адміністратора, який за невелику мзду привернув симпатію цензора до нашого театру (Минуле укр. театру, 1953, 30); [Геннадій:] Доставщик я вже уговорив... Правда, за відповідну мзду, але уговорив. Він підписав акт (Мороз, П'єси, 1959, 261).

МИ, нас, займ. особ. 1 ос. мн. 1. Уживається для називання двох чи багатьох осіб разом з тим, хто говорить. Ми вкупочці колись росли, Маленькими собі любились (Шевч., II, 1963, 229); Сиділи ми при згаслому багатті усі гуртом, — а гурт нас був чималий (Л. Укр., I, 1951, 293); Ми вийшли з готелю: Сев, я й актор-тубілець (Ю. Янов., II, 1958, 44); // Уживається на позначення групи людей, зв'язаних спільним походженням, заняттями, поглядами і т. ін., до якої входить і мовець. Хто багатому дав його багатство? Ми, мужики. І звідки сила в нього? З нас, мужиків... (Коцюб., II, 1955, 72); [Мавка:] У лісі в нас нема свекрух ніяких (Л. Укр., III, 1952, 229); Хвилюйся, робочих голів океан, ми Леніна пам'ять лелієм (Сос., I, 1957, 144); // Уживається для називання неозначеної особи. Не так воно робиться, як нам хочеться (Номис, 1864, № 5371); [Панько:] Грошей заробили децицію, але переконалися: що там найкраще, де нас нема (К.-Карий, II, 1960, 160); Не страшний, мов дитя, нам час останнього походу — Без вороття (Рильський, I, 1960, 141).

У нас — у нашій сім'ї, країні, у нашому суспільстві тощо. Недавно, недавно у нас в Україні Старий Котляревський отак щебетав; Замок неборака (Шевч., I, 1963, 19); — Знаєш, Марку, не ті тепер люди, що перше. І в нас була забастовка (Коцюб., II, 1955, 66); — У нас робота для всіх знайдеться. Нудно буде сидіти склавши руки (Панч, Синів., 1959, 9).

◇ Між (межі) нами [кажучи] див. між.

2. Разом з прийм. «з» та оруд. в. ім. або іншого займ. означає: я і ще хтось один. [Перелесник:] Таж ми з тобою колись були товариші (Л. Укр., III, 1952, 245); Яблука доспіли, яблука червоні! Ми з тобою йдемо стежкою в саду (Рильський, I, 1960, 129).

3. Уживається замість «я»: а) в авторській мові (у розповіді, науковому викладі). — Був собі одважний лицар, Нам його згадать до речі (Л. Укр., I, 1951, 377); б) (розм.) часто для підкреслення поважності своєї особи. Іде додому уночі П'яненко сотник, а йдучи Собі веселий розмовляє: — Нехай і наших люде знають! Нехай і сивий і горбатий, А ми!.. хе! хе! а ми жонаті! (Шевч., II, 1963, 199); Барисня виписала квитанцію, кинула на столик. — Подумаєш, розкричався. Ми не таких бачили, — прошипіла вона (Тют., Вир, 1964, 54); в) (заст.) в офіційних документах від особи монарха; у мові монарха. В кедрових палатах, мов несамовитий, Давид похожає і, о цар неситий, Сам собі говорить: — Я... Ми повелим! Я цар над божієм народом! (Шевч., II, 1963, 91); г) у жартівливо-іронічних висловах. [Одарка:] Просимо вас, не смійтеся з нас; .. ви за нами не дуже, а ми за вами й байдуже!.. (Кроп., I, 1958, 72).

4. жарт. Уживається замість займ. 2-ї або 3-ї ос. одн. в емоційно-експресивному мовленні. Майка.. засоромлено уткнулась головою в коліна матері. — Ми ще маленькі, ще підростемо, — відповіла мати за доньку (Коцюба, Нові береги, 1959, 405).

МИГ¹, МИГ-МИГ, виг., розм. Уживається як присудок за знач. мигати. На небі ані хмариночки; зорі тіль-

ки миг-миг... (Тесл., 3 книги життя, 1918, 77); — Було, гребу сіно, — аж курява курить! Одна нога тут, а друга там; а руки тільки миг-миг! (Барв., Опов., 1902, 429); Поїзд рушив.. А повз очі — водокачка, телеграфні стовпи, по дорозі вози з буряками. Миг повз очі (Головко, II, 1957, 7).

МИГ², а, ч., рідко. Те саме, що мить. Бурхав так вітер.. Бив в очі, стежку з-перед ніг Неначе вкрав в короткий миг (Фр., Х, 1954, 314); І чути було в цей миг, Як стукає серце землі (Гончар, IV, 1960, 23).

В одін миг; У три міги; В миг óка — дуже швидко, в одну мить; миттю. Її жаль перекинувся в один миг у велику радість (Март., Тв., 1954, 300).

МИГАВКА, и, ж., розм. Те саме, що блискавиця 2. Заграв далеких пожеж.. усю ніч коливались і розходились, як круги по воді, аж до ледве помітних мигавок за обрієм (Головко, II, 1957, 280); * У порівн. Невесела посмішка промайнула на її обличчі, як мигавка в темну ніч (Руд., Остання шабля, 1959, 40).

МИГАЛЬНИЙ, а, е, анат. Пов'язаний з процесом мигання; який здійснює мигання. Мигальна перетинка ока.

МИГАННЯ, я, с. Дія за знач. мигати.

МИГАТИ, áю, áєш, недок. 1. Те саме, що бліматися 1. Щебетав соловейко, зорі мигали, вітерець пахучий шарудів вишеньками (Тесл., Вибр., 1950, 81); Не могла [жінка панотця] вечором шити при поганім світлі, що лиш смерділо й мигало (Март., Тв., 1954, 228).

2. Те саме, що бліскати. Страшна блискавка мигає та миготить сливе безперестанку (Н.-Лев., II, 1956, 390); Зрідка десть далеко мигала блискавка, освітлюючи суворі людські обличчя (Чорн., Визвол. земля, 1959, 77); // безос. [Дремлюга:] Навколо мигає, мабуть, гроза буде... (Корн., II, 1955, 344); // чим. Посилати короткі світлові сигнали. — Значить, коли щось трапиться, — сказав пілот дівчинці, — мигай бортовими вогнями (Трубл., Шхуна., 1940, 188).

3. Те саме, що кліпати 1. З-під стола вискочив якийсь звір, скочив на стіл і став на чотирьох ногах.. Чорна морда сердито мигала очима й вищиряла білі зуби (Н.-Лев., III, 1956, 80); Не мигаючи, він різко дивиться на дукача й безжалісно січе його своєю злобою (Стельмах, II, 1962, 350).

4. Те саме, що мелькати 1. Її тонкі пальці з дротами тільки мигали (Н.-Лев., III, 1956, 88); В її руках лише мигали листки тютюну (Кобр., Вибр., 1954, 129); І одна за одною.. у пам'яті мигають згадки — як станції (Еллан, II, 1958, 11).

МИГДАЛЕВІДНИЙ, а, е. Схожий формою на горіх мигдалю. Очі в Клави східні, мигдалевидні, в них повно смутку (Гончар, Людина., 1960, 59).

МИГДАЛЕВИЙ, а, е. 1. Прикм. до мигдаль. Вони нервово продовжували розмову, час од часу лузаючи мигдалеві горішки (Досв., Гюлле, 1961, 74); Мигдалеве дерево; // Власт. мигдалю. Берізка — бур'ян з чудесними мигдалевого запаху квітами (Рильський, III, 1956, 414); // Який складається з дерев мигдалю. Мигдалевий гай; // Який добувають з мигдалю. Мигдалеве масло; // Вигот. з мигдалю, з мигдалем. Мигдалеве молоко; Мигдалеві тістечка.

2. у знач. ім. мигдалеві, вих, мн. Підродина рослин родини розоцвітих, куди входять мигдаль, вишня, слива та ін. [На Капрі] цілі ліси маслин, солодких каштанів.. Опріч того мигдалеві (Коцюб., III, 1956, 332).

3. Те саме, що мигдалевідний. До неї засміялася русьва голівка з мигдалевими очима (Панч, II, 1956, 491).

4. Схожий кольором на цвіт мигдалю; ніжно-рожевий. Чорне море засвітилось усіма своїми барвами,

кинуло мигдалевий відтінок на пасмо Кримських гір (Логв., Давні рани, 1961, 71).

МИГДА́ЛИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до мигда́ль. Від ласощів аж віття гнуться: Не знаєш, до чого й сунуться: Мигдалики і виноград,— Іси, їси, аж рад (Гл., Вибр., 1951, 75).

2. *перев. мн.* Залози, розташовані по боках піднебіння в глотці, схожі формою на мигдалевий горіх. Мигдалики у дітей починають розвиватися наприкінці першого року життя (Шк. гігієна, 1954, 82).

МИГДА́ЛИНА, и, ж. 1. Ядро мигдалевого горіха.

2. *геол.* Мінеральне утворення круглої або овальної форми, яке виникає внаслідок виповнення мінералами пустот у гірській породі.

МИГДА́ЛЬ, ю, ч. 1. Південне невисоке дерево або кущ родини розоцвітих з ніжно-рожевими квітками та овальними плодами — горіхами. Навколо цвів мигдаль і буз... (Олесь, Вибр., 1958, 332); Ми стоїмо під розлогими деревцями гіркою мигдалю (Кучер, Зол. руки, 1948, 113).

2. Плід цієї рослини з їстівним солодким або гірким ядром. [О л ь г а:] Я вже й на базарі побувала — дивись, які полуниці, мигдаль — розкіш! (Коч., II, 1956, 315); Гості, пригощаючись смаженим мигдалем, чинно бесіднують з господинею (Гончар, Таврія, 1952, 126); * У порівн. Була це струнка й висока на зріст молодиця років двадцяти п'яти, з глибокими чорними очима під довгими віями і білими, як мигдаль, зубами (Тулуб, Людолови, I, 1957, 17).

△ **Мигда́ль дікий (низькій)** — те саме, що бобчу́к. Використовують для посадок в центрі клумб мигдаль низький, або бобчук (Весн. флора, 1955, 143); — Сашо, запиши: дикий мигдаль з персиком не схрещується (Довж., I, 1958, 420).

МИГДА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до мигда́ль.

МИГДА́ЛЬНИК, а, ч. Те саме, що бобчу́к.

МИГИ, ів, мн., розм. Знаки (підморгування, жести), які супроводжують, а часто і заступають розмову. В мигах, в розмові венгрів [угорців] було видно щось східне, дуже нагадує кримських та казанських татар (Н.-Лев., II, 1956, 395).

◇ **На мігах; Мігами** — не словами, а жестами, рухами (пояснювати, показувати щось). [Р і ч а р д:] Сміятись можеш, а руками — зась! (Показує на мигах, що руками не можна махати, і сам сміється) (Л. Укр., III, 1952, 45); Дівчата щось поясняли старій на мигах, показували на дім, на село, але все надаремне: стара не розуміла (Коцюб., I, 1955, 289); Розмова точилася на мигах, і незабаром обидві сторони майже цілком порозумілися (Багмут, Щасл. день., 1959, 127); На порозі стояли дві молоді служки ..і мигами показували, до чого ж міцно Євген закохався в Любу (Стельмах, I, 1962, 350); Деркач сидить один, балакаючи мигами сам з собою (Крот., Вибр., 1959, 486).

МИГІ́ЧИТИ, ить, *недок.*, *безос.*, *діал.* Мжичити. І холодно було на ріллях чужих за плугом, за бороною осені пізньої, коли мигичить-мрячить з ранку до ночі... (Головко, I, 1957, 200).

МИГІ́ЧКА, и, ж., *діал.* Мжичка. А біля тебе в полі — мигичка, Ворон та ніч (Мал., II, 1948, 65).

МИГКО́ТІТИ, мигкотіть і мигко́че, *недок.*, *діал.* Мигтіти. Блискавка мигкоче (Рудан., Вибр., 1937, 246); Білявий огник мигкотів, і шкварчав, і димив, пожираючи розтоплену смолу (Фр., VI, 1951, 99).

МИГ-МИГ *див. миг*¹.

МИГНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Однокр. до мигáти. Раптом каганець мигнув і забився в агонії. Почав гаснути (Головко, I, 1957, 147); Його очі на мить спинились, і в них мигнув наче далекий виблиск пожежі (Коцюб., II, 1955,

89); Тесляр на наймичку свою, Неначе на свою дитину, Теслу, було, і струг покине Та й дивиться; і час мине, А він і оком не мигне (Шевч., II, 1963, 354); Застигла Ганна й не мигне (Дор., Три богатирі, 1959, 40); Здалека мигнули дві дівочі постаті (Кобр., Вибр., 1954, 114); По зарослому лиці селянина мигнула тінь цікавості й тривоги (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 37).

◇ Як оком мигну́ти — дуже швидко, миттю. Наумиха, як оком мигнути, вхопила граматку та вкинула її в піч (Коцюб., I, 1955, 102).

МИГОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.*, *однокр.* Підсил. до мигну́ти. Тихо було увечері, коли вчулася ступа чиясь і щось мигнуло мимо віконця (Вовчок, I, 1955, 298).

МИГО́ТАТИ *див. миготі́ти.*

МИГО́ТІННЯ, я, с. Дія і стан за знач. миготі́ти. З миготіння спалахів від фар, які блискавично скоплювалися і миттю зникали на стовбурах сосен, Ганна вгадала — пройшов поїзд до міста (Коз., Сальвія, 1959, 106); В очах Турбая — все ще миготіння схрещених шабел... (Руд., Остання шабля, 1959, 376).

МИГО́ТІТИ, тіть і **МИГО́ТАТИ**, о́че, *недок.* Підсил. до мигті́ти. Миготять в вікнах вершечки дерев, синій дим з тютюну снує у вагоні основу (Коцюб., II, 1955, 269); Здавалося, що рішення зовсім недалеко, так і миготить у голові, а от ніяк не спіймати його... (Донч., V, 1957, 170); За вікнами лютує хуртовина, На припичку каганчик миготить... (Гр., I, 1963, 107); А світло огнисте мигоче, пала Круг повного всяких розкошів стола (Стар., Поет. тв., 1958, 211).

В о́чах миготі́ть — про враження рябизни в очах. Люди метушаться, — ті сюди, ті туди, аж в очах миготить! (Л. Укр., III, 1952, 490).

МИГО́ТЛИВИЙ, а, е. 1. Який миготить. Море переливалося мільйонами миготливих вогнів, ніби там золоті метелики тріпотіли крильцями (Збан., Мор. чайка, 1959, 12); На небі зорі південні, блискучі й миготливі (Ю. Янов., II, 1958, 26); Далеко й широко нічого, крім миготливої, широкої зелені (Коб., II, 1956, 52); Обережно тримаючись за рухливі, на коліщатах двері, Мар'ян перевисає тулубом над миготливим полотном залізниці (Стельмах, I, 1962, 162).

2. *біол.* Який має відростки (війки), що постійно коливаються. Миготливий епітелій дихальних шляхів своїми коливальними рухами назовні разом з слизом виводить з організму бактерії, що потрапили в дихальні шляхи (Шк. гігієна, 1954, 298).

МИГТІ́ННЯ, я, с. Дія і стан за знач. мигті́ти. Потік усміхається їй мигтінням в'юнкої течії та білосніжною кучугурою шумовиння, що росте і росте у вирі під водоспадом (Гончар, Новели, 1954, 179); Світ в мигтінні зір на виднокрузі Лежав без краю, меж, без берегів... (Руд., Поезії, 1949, 201); Поїдуть? Куди? На рибу, може?.. Вудлице — луком, і сріблясте мигтіння рибки на волосіні (Коцюб., II, 1955, 374).

МИГТІ́ТИ, тіть, *недок.* 1. З'являтися на короткий час і зникати з поля зору; мелькати. Мигтять білі метелики понад молоденькою травичкою (Вовчок, I, 1955, 183); За дверима теплушки швидко мигтіли телеграфні стовпи, а далі розкинулись мальовничі подільські простори (Смолич, Мир., 1958, 363); // Створювати враження рябизни в очах; мерехтіти. Сонце світить, щось у повітрі мигтить проти його (Тесл., Вибр., 1950, 157); Воно [повітря] мерехтіло, мигтіло й зблискувало, наче живе срібло (Смолич, Мир., 1958, 215); // Відбиватися на обличчі, в очах (про переживання, почуття). Тая радість перелітає з одного обличчя на друге, мигтить, мов зірниця, в очах (Л. Укр., III, 1952, 472); Титан поклав трубку і якусь мить

дивився на присутніх. В його очах мигтіла втома (Досв., Вибр., 1959, 330); // перен. Швидко, зненацька з'являтися у свідомості. У його в голові вже мигтіли картина за картиною (Гр., II, 1963, 16); Довго йшов Тайо.. Часом мигтіла турботна думка: «Чи так, як треба, я йду?» (Трубл., I, 1955, 284).

В очах мигтять, безос.— про враження рябизни в очах. В очах мигтять, а в голові свистить (Укр. присл., 1955, 253); А всякого зілля, квіток! ..Аж в очах мигтять!.. (Вовчок, I, 1955, 100).

2. Те саме, що **блімати** 1. Глупої ночі вдарить страшений мороз, ..вистелить небо ясними зорями, і мигтять вони (Мирний, IV, 1955, 326); Мигтіла свічка. У світлиці Понуро, воже, Що в гробниці (Фр., XIII, 1954, 50); Господар.. присунув до себе каганчик, що жалісно мигтів крихітним пелюстком вогника (Стельмах, I, 1962, 119); Вона цілий вечір може незрушно дивитися на сліпі хвилі світла [телевізора], що течуть, біжать, мигтять без кінця (Гончар, Тронка, 1963, 93); // Блискати. В руці мигтять револьвер (Тют., Вир, 1964, 415); На середині з тихим шумом обертались, мигтячи спицями, два величезні маховики (Чорн., Визвол. земля, 1959, 55).

МИГТЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до мигтіти; // у знач. прикм. Який блискає. Крізь віконце було видно, як чорне бескеття хмар раз у раз оперізувалось мигтучими поясами блискавиць (Донч., VI, 1957, 299); Здавалось їй чомусь, що далі буде щось любе, ясне — таке, як ця роса мигтюча, як те сонечко праведне тепле (Гр., II, 1963, 438).

МИГУНІЦЬ, нця, ч., розм. Те саме, що каганець 1. Шкарубкими пальцями вийняв [тато] з кишені вдвоє складену листівку, приступився ближче до мигунця (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 787).

МИГЦЕМ, присл. 1. Одну мить; одним поглядом. Ми, глядачі, ходимо з ними [італійськими бідняками] по бідняцьких кварталах Рима, тільки мигцем здалеку помітивши десь баню собору св. Петра (Довж., III, 1960, 145); Дарка декілька разів мигцем бачила Зою під час її гостювання у Веренчанці (Вільде, Повнол. діти, 1960, 383).

2. Дуже швидко, в одну мить; миттю. Теж двожильний, мигцем охрестив чека подоляк, який себе особисто також мав за двожильного (Гончар, III, 1959, 425); Мигцем скочив Мстислав до вікна і спустив шнурок униз (Оп., Іду., 1958, 98).

МИДЗАТИЙ див. мизатий.

МІЗА, и, ж. Розташована окремо за містом садиба з сільськогосподарськими будівлями (перев. у Прибалтиці). Казали, що тепер весна, що в саду коло зруйнованої мизи чули солов'я (Вас., II, 1959, 30); Нам довелося лютим боєм брати Для нас незнану мизу Вієсати (Шпорта, Вибр., 1958, 469).

МИЗАТИЙ, **МИДЗАТИЙ**, а, е, діал. Щокатий. Він угледів між молодичцями найпоганшу, огрядну, таранкувату та мизату (Н.-Лев., III, 1956, 362); Коло Уляни тихенькими курчатками горнутья онуки: білявий хлопчик років десяти, вже пастушок, і мизата дівчинка років чотирьох (Тют., Вир, 1964, 216); Біля церкви мидзатий чернець, з копою рудого волосся на голові, торгував «святою водою» (Панч, Гомон. Україна, 1954, 145).

МИЗКАТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. Бруднити що-небудь внаслідок неохайного користування. — Мизкай, мизкай одержу! — все мене мати було лають. — Тобі що ні дай, то ти зараз замизкаєш (Сл. Гр.).

МИЗКАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. 1. Ставати брудним внаслідок неохайного користування (про

одяг). Як усякому свою одержу давати, так вона ж ..все мизкається та мизкається (Сл. Гр.).

2. Залицятися до кого-небудь, упадати біля когось.

МИЙКА, и, ж. 1. Ганчірка, віхоть для миття чого-небудь. На позаливаній долівці стояв цебер, повний помий, валялись під ногами мокрі мийки, ганчірки, лушпиння з бараболі (Коцюб., I, 1955, 64).

2. Пристосування для миття, промивання чого-небудь; місце, де щось мють, промивають. Мийки, ванни, умивальники, крани, сифони, змивні бачки — все це згодом виготовлятимуть з пластмас (Наука., 11, 1964, 27); — З нього [бункера] ковші забирають брудну картоплю.., подаватимуть на цю ось мийку... (Вол., Місячне срібло, 1961, 246); Лабораторна мийка.

МИЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до миття; який служить для промивання чого-небудь. В корівнику є приміщення: стійлове, фуражне, інвентарне, молокозливне, мийне, для обслуговуючого персоналу, насосне і тамбури (Колг. енци., I, 1956, 611); Пост обладнується естакадою, до нього підводиться вода, встановлюється мийна машина із шлангами та спеціальними наконечниками (Підручник шофера., 1960, 297); // у знач. ім. мийна, ної, ж. Приміщення, пристосоване і обладнане для миття, промивання чого-небудь. Приміщення для приймання молока розміщується в центрі корівника, а мийна відокремлена на відстань 40 метрів і розміщена в кінці корівника (Колг. Укр., 1, 1958, 31).

2. Який має здатність мити, відмивати що-небудь. Після обробки ультразвуком у мийній рідині метали стають стійкішими проти корозії (Хлібороб Укр., 9, 1964, 40); Порадує жінок широкий вибір сухих синтетичних мийних засобів (Рад. Укр., 8.I 1964, 3).

МИЙНИК, а, ч. Робітник, який займається миттям, промиванням чого-небудь. Старший мийник Нововузьлівської центральної збагачувальної фабрики.. запропонував розгорнути змагання за максимальне зниження втрат вугілля (Роб. газ., 6.I 1963, 1).

МИЙНИЦЯ¹, і, ж. Жін. до мийник.

МИЙНИЦЯ², і, ж. Велика миска для умивання, миття голови або посуду. Коли запхав [Славко] голову в мийницю з студеною водою, то здавалось йому, що потримає він у воді голову ..кілька хвилин, то й там засне (Март., Тв., 1954, 240).

МИКАЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається миканням (див. микання¹).

МИКАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до микальник.

МИКАННЯ¹, я, с. Дія за знач. микати.

МИКАННЯ², я, с., діал. Дія за знач. микатися 1. Багато пастухів і лісорубів змушені були покинути Верховину, податися в Америку.. І там, в горі і в нестатках, миканні серед чужих людей, співали вони з плачем: «Верховино, світку ти наш...» (Цюпа, Україна., 1960, 283).

МИКАТИ, аю, аєш і мичу, мичеш, недок., перех.

1. Чесати льон або коноплі для прядива. Рано-вранці я вставала, Мичку микала та пряла (Щог., Поезії, 1958, 236); Катерина взяла витіпану ручайку волокна і почала микати (Чорн., Потік., 1956, 72).

2. діал. Виривати що-небудь звідкись; виривати з корінням (рослини). Зачав [старець] микати соломі із загати (Фр., VIII, 1952, 205); Панотець похилився над тою грядкою та й микав із завязком моркву.., ніби полов (Март., Тв., 1954, 383); // Скубти. І на вінику по хаті брикають [діти], і дедю [батька] за чупер мичуть, і з мамі хустку здійсмають (Черемш., Тв., 1960, 298); Махав [Матвій] руками, простягав їх до натовпу,

що здивовано оглядався на нього, микав волосся на голові (Ірчан, II, 1958, 265).

◇ **Горе мікати**, нар.-поет.— бідувати, поневірятися. Батько його з матір'ю рано померли, і залишився він сиротою микати своє горе на білому світі (Укр.. казки, легенди.., 1957, 281).

МІКАТИСЯ, аюся, аєшся і мічуся, мічешся, недок., діал. 1. Вештатися. Коло рота мичеться, та в рот не попаде (Номис, 1864, № 1772); На Марусю, що тут микалась то в кімнату, то в хату, то з хати у сні, то з сніней .. в хату, і не дививсь [Василь] зовсім (Кв.-Осн., II, 1956, 53); Біля гарб лежали круторогі воли, мекали вівці, іржали коні, під ногами микалися собаки (Панч, Гомон. Україна, 1954, 293).

2. Лізти, втручатися у що-небудь. Коли не піп, не микайся в ризи (Номис, 1864, № 9571); Лукина нічого не робила, ні в що не микалась (Н.-Лев., III, 1956, 359).

МІКІТИТИ, йчу, йтиш, недок., розм. Міркувати; метикувати. — Всіх влаштовуй, Ну а я ж Тут не в ролі тата. «Що робить?» — микитив наш Клим Нетудихата (С. Ол., Вибр., 1959, 208).

МІКОЛАЇВСЬКИЙ, а, е. Стос. до правління царя Миколи I. Покоління три тому, за часів миколаївських, віддача в солдати була природною карою, яка цілком відповідала всьому устроєві російського кріпосного суспільства (Ленін, 4, 1948, 378); Український читач побачив цю миколаївську Росію безпощадними фарбами намальованою в поемі Шевченка «Сон» (Рильський, III, 1956, 195); П'єса [«Дворянские выборы» Г. Квітки-Основ'яненка] була написана в 1828 році, в період розгулу миколаївської реакції (Вітч., 4, 1964, 172).

МІКОЛАЙКИ див. миколаїчки.

МІКОЛАЙЧИКИ, **МІКОЛАЙКИ**, ів, мн. (*Eryngium* L.). Багаторічна трав'яниста степова рослина родини зонтичних, синювато-сірувато-зеленого кольору, з квітками, зібраними в голівки, оточені колючою обгорткою. Вже й свячені миколайки пила, вже й маковієм зіллям підкурювалась — нічогісінько не помагає (Н.-Лев., II, 1956, 26); Миколайчики польові.

МІЛЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **мілий**. А коли б же хто звернув із шляху й уступив у хатку, zobачив би той, що яка хатка миленька (Вовчок, I, 1955, 288); Дитина хоч кривенька, та батькові-матері миленька (Укр.. присл., 1955, 126); — Вже я увечері спитаюсь, як мій миленький капітанчик [капітанчик] дума, коли має по мене старостів присилати (Кв.-Осн., II, 1956, 438); // у знач. ім. **миленький**, кого, ч.; **миленька**, кої, ж. Кохана людина. — Піду шукать миленького, Втоплю своє горе, Втоплю свою недоленку, Русалкою стану (Шевч., I, 1963, 10); Нащо ж людям тее знати, Де миленької ворота, Нащо ж їм тее казати, Де кохав сирота (Пісні та романси.., II, 1956, 52).

◇ **Як миленький**; **Як миленька** — неодмінно, само собою. На справу Підпригори Герус мав свій погляд: коли насправді він чесно покався — випустять, як миленького (Стельмах, II, 1962, 227); Коли б це йому так вона торік сказала, почаствував би черезплечником, як миленьку, а тепер біс знає, що робити з нею (Стельмах, I, 1962, 152).

МІЛЕНЬКО. Присл. до **миленький**. Голос її не був дуже сильний, .. але виспівала вона свою п'єску досить миленько (Л. Укр., III, 1952, 502); Семен подивився миленько Стрибогові в очі та й зложив руки, як до молитви (Март., Тв., 1954, 129).

МІЛЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **миленький**. А голо-сочок-то який! Тонесенький, милесенький такий... (Гл., Вибр., 1951, 24); — Братику мій милесенький! — скрикнула Маруся і обняла його рученятами (Кв.-Осн., II,

1956, 47); // у знач. ім. **милесенький**, кого, ч.; **милесенька**, кої, ж. Кохана людина. Ой місяцю, місяченьку, Зайди за комору, Нехай з своїм милесеньким Трошки поговорю! (Нар. лірика, 1956, 176); — Ах, ти, моя старенька! моя поганенька, моя малесенька, моя ціпонька, моя милесенька!.. — лащиться дядько до тітки (Коцюб., I, 1955, 464).

МІЛИЙ, а, е. 1. Дуже приємний, лагідний у стосунках з людьми; хороший, симпатичний. Учора цілий вечір просидів у мене Мачтет. Був дуже милий, говіркий, жалкував, що з тобою не познайомився (Коцюб., III, 1956, 194); — Я одружився недавно, років чотири тому, брав найласкавішу, наймилішу дівчину, а вийшла з неї — сказати, так не повірите — домашня пилка (Збан., Любов, 1956, 77); Вона виявилася милою співбесідницею. Трималася просто, невимушено (Руд., Остання шабля, 1959, 68); // Який привертає увагу приємною зовнішністю, приємним виглядом. Андрій Петріїв був парубок коло двадцяти літ, з милими та цікавими рисами лиця, котрі трудно було назвати гарними (Фр., V, 1951, 16); Я поглядав у те симпатичне личко, бачив ті .. милі очі (Коб., III, 1956, 163); Маня була не те що вродливою, але у всякому разі милою жінкою (Вільде, Опов., 1954, 73); Які скрізь картини, то грандіозні, то граціозні, милі! От на північ од Бріярки йдуть рядками верхи, та все пірамідальні (Н.-Лев., II, 1956, 398); // Який викликає почуття задоволення; дуже приємний (про звуки голосу, сміху тощо). Щось є просте й миле у тій промові калатала, якою воно серед тиші й безлюддя обіцяє боронити спокій твого сну... (Коцюб., I, 1955, 415); Ззаду Огея сторожко підступає навишпиньках мале дівчатко.. Раптом воно підстрибує і, розвівши руки, обхоплює його за шию, вибухнувши каскадом милого дзвінкого сміху (Досв., Вибр., 1959, 235); Ми йдемо, і летиться голос милий (Сос., I, 1957, 207); // Пов'язаний з приємними переживаннями. Спасибі Вам, добродію, велике спасибі за ті неказано любі та милі хвилини, які довелося мені пережити, читаючи Ваші талановиті твори (Мирний, V, 1955, 378); [П а л а ж к а:] Такий милий сон був наснився, а він, клятий катюга, взяв та й перебив (Вас., III, 1960, 167); Заснула мати, і на білім чолі Спинився спокій, милий та ясний (Рильський, I, 1960, 152); Вологі березневі вітри дмухають.. на Київ, на Володимирську гірку, розбуджуючи в душі все те ласкаве, миле, далеке, що досі мовби дримало десь у глибинах (Гончар, Маша.., 1959, 3); // Сповнений привітності, доброзичливості; люб'язний. — У кого се ти хліба позичила? — У Микити у Румая. — Довго, мабуть, гнувся — не давав? — О, де ж там! І трошки ні! Зараз, таки зараз дав, із милою хіттю (Вовчок, I, 1955, 147); Зі мною і пан і пані [Франко] були дуже гречні і милі, кланялись нам усім... (Л. Укр., V, 1956, 337); Брати помирилися та бесіднують собі любенько в милій розмові (Тют., Вир, 1964, 229); // ірон. — Від самого рання нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату! Нічого мовити — миле життя розвідача філоксерної комісії (Коцюб., I, 1955, 199).

Мілий на вроду — приємної зовнішності. [Л е в:] На личку білий [син зорі], на вроду милий, золотий волос по вітру має (Л. Укр., III, 1952, 211).

◇ **За мілу душу** — з великим задоволенням, охоче. Він, Матвій, міг сьогодні когось із братів, мов соняшника, зрешетити. Пігловський на його місці за милу душу пригостив би свинцевою начинкою, а Матвій чогось пожалів (Стельмах, I, 1962, 95).

2. Близький і рідний серцю; дорогий. Для милого друга і вола з плуга (Номис, 1864, № 9515);

[Н а с т я:] Чи живий ще тут мій милий син Панас? (Н.-Лев., II, 1956, 459); Вітаю Вас, Остапе милий, В миру наречений Павлом! (Рильський, III, 1961, 92); Від цього доторку до милої рідної дитини відчула [Уляна], як щось штовхнуло її в серце (Тют., Вир, 1964, 278); // у знач. присудк. сл. Кожній матері своя дитина мила, а тут сама [мати] бачить, що її Оксана — краса усьому селу (Кв.-Осн., II, 1956, 426); // Про рідну сторону, краєвид і т. ін. Як умру, то поховайте Мене на могилі. Серед степу широкого, На Вкраїні милій (Шевч., I, 1963, 354); Не віриться, що знов побачу я село, давно покинуте, таке до болю миле... (Сос., I, 1957, 261); Просто перед ним, немовби «у проваллі» стіни, такий милий його серцю краєвид — старе колишнє село (Головко, I, 1957, 309); // у знач. присудк. сл. Кожному мила своя сторона (Укр.. присл., 1955, 77).

Б́о́же (ѓо́споди) [мій] м́и́лий!, заст. —уживається як вигук, що виражає захват, подив, розпач та інші почуття. Господи милий! Своє лихо, чуже лихо, — не знать, що й робити, що починати (Вовчок, I, 1955, 129); [С е м е н М е л ь н и ч е н к о:] (Підходе до хати). Боже милий! як тут гарно, скільки усякого цвіту! (Кроп., I, 1958, 59); Боже милий! ніхто ще в житті ні разу не поцілував її в руку, .. і тільки за цю велику жалість вона могла б піти за Свиридом на край землі (Стельмах, II, 1962, 26); Світ не м́и́лий ко-му — про стан байдужості, відрази до всього, що оточує кого-небудь. Прийшла додому, — невесело мені, не знаю, за що взятись, і світ мені не милий (Барв., Опов., 1902, 68); — Бачиш, чоловікові світ не милий, а ти лізеш в очі (Збан., Сеспель, 1961, 293).

3. Те саме, що **коханий** 1. Десь біля червоних калин і на чорних пожарищах покинули хлопці своїх милих дівчат (Стельмах, II, 1962, 27); Сміх дівочий Задзвенів голосним дзвіночком, Ніби й справді дівчина мила Тільки в пісні отій тужила (Забашта, Нові береги, 1950, 45); // у знач. ім. м́и́лий, лого, ч.; м́и́ла, лої, ж. Кохана людина. Якщо зійде моя рута, Остануся тут, Прийде милий в мою хату Хазяїнувати (Шевч., II, 1953, 155); Грає хлопець чорнобривий, мліє даль од звуків тих. І для любої розмови мила стала на поріг (Сос., II, 1958, 63); * У порівн. Нарешті полюбив я Крим, Як друга друг, як милу милий (Рильський, II, 1960, 132).

4. Постійний епітет при дружньому або фамільярному звертанні. От і прибігає один кінь: — Чого, хазяїне мій милий-любий, звеш мене? (Укр.. казки, 1951, 129); — Пани мої милі...! кого мені з вас прохати об моєму Левкові? (Кв.-Осн., II, 1956, 276); [Л і к а р:] Малюйте, панночко мила, се похвально і для панночки воно тее... показна річ (Л. Укр., II, 1951, 35).

МІЛИТИ, м́и́лю, м́и́лиш, недок., перех. Натирати милом що-небудь змочене водою; намілювати. Тепла вода, брусок простого мила, полотняний рушник. З задоволенням я м́и́лю й шкребу собі голову (Кол., На фронті..., 1959, 128); // Мазати когось, щось чим-небудь змоченим мильною піною. Бетя була під стріхою тієї самої клуні, де півгодини тому Крук милив саморобним квачем Кабанцеві щоки (Трубл., I, 1955, 59); // Розчиняти мило у воді. Милити воду.

◇ **Мілити б́о́чі див. б́о́ко** 1; **Мілити ш́и́ю (ѓо́лову, х́о́лку)** кому — висловлювати догану кому-небудь; дуже лаяти когось. Павлик спокійно зауважує: — Це він тут поетом став, а в нас йому, пригадуєте, скільки разів шию милили за грубощі в повітрі... (Гончар, Тронка, 1963, 73); — Я знаю, що ти будеш милити мені холку, — додав Логвин. — Адже ж будеш? — запитував він, по-

зираючи трохи винувато, чекаючи, що на це скаже секретар парткому (Епік, Тв., 1958, 57).

МІЛИТИСЯ, м́и́люся, м́и́лишся, недок. 1. Натиратися милом; намілюватися. Не милься, бо бриться не будеш! (Укр.. присл., 1955, 170).

2. Утворювати піну, розчиняючись у воді (про мило). — Вночі потайки мило варить [коновал]: думає, що не знаємо. — Не милиться його мило, — роздягаючись, жартома кинула Вутанька (Гончар, II, 1959, 158); // Розчиняти в собі мило. Вода, в якій є розчинений двовуглекислий кальцій, називається твердою. Вона погано милиться (Таємн. вапна, 1957, 21).

3. Пас. до **мілити**.

МІЛИЦЯ, і, ж. Висока палиця з перекладками, на яку спираються пахвами і якою користуються як опорою при ходінні хворі на ноги або безногі люди. Коло пуски на милиці Москаль шкандибає (Шевч., II, 1963, 16); Безногі каліки на двох куксах та з милицями попід обома пахвами з великою напругою лізли вгору по східцях (Н.-Лев., IV, 1956, 295); На перон помалу на милицях, з забинтованою головою вишов ранений солдат (Корн., I, 1955, 162); * У порівн. Позаду всіх стрибав усатий боєць, спираючись на гвинтівку, як на милицю (Панч, В дорозі, 1959, 243).

МІЛІСІНЬКИЙ, а, е, розм., рідко. Такий, як і був; однаковісінський. [Я в д о х а:] Як ви кликнули — була [Галя] милісінька, — реготались ми скільки! А вернулася від вас — оттакими обливається! (Мирний, V, 1955, 175).

◇ **Любісінський-милісінський див. любісінський** 1.

МІЛІСТЬ, м́и́ло́сть, лості, ж. 1. Доброзичливе, привітне ставлення до кого-небудь. Пішла, попрощалась із господарями, подякувала їм за милість і за ласку (Вовчок, I, 1955, 12); — Потерпімо ще трохи. Почекаймо великої милості й справедливості. — Від кого? — .. Нема терпцю! Урвався... (Коцюб., II, 1955, 72); Йому, Оленчукові, завдячує він тепер своїм життям... І досі не може збагнути повністю, чим він, зрештою, заслужив милість Оленчукову? (Гончар, II, 1959, 61); // заст. Прихильність когось вищого становищем у суспільстві до залежного; ласка (див. **ла́ска** 1 4). — І ніхто мені, ніхто так, як отой Василь. З його все лихо встас. Чи він милостю бариноюю [пановою] обійдений? чи він у загоні живе? (Мирний, IV, 1955, 163); [А да м К и с і л ь:] Його величність посилає всьому війську запорозькому королівську милість (Корн., I, 1955, 275); // ірон. — Не гавкав ти, Рябко! За те ж ми, бач, в науку, Із ласки, з милості панів, Вліпили сотеньок із п'ять тобі київ (Г.-Арт., Байки., 1958, 54); // Вияв жалості, милосердя; помилування. Ніж у вовка милості просити, краще його відразу вбити (Укр.. присл., 1955, 72); Прийшлося їхати по дрова, Хоч, як іздибле гавий [гайовий], то в пана милості нема, — Тра [треба] з місяць за ломаччя те в кривавім поті відроблять (Фр., XIII, 1954, 37); Це вона, Марта, підбила жінок піти до [пана] Стадницького вблагати його змилюватися над дітьми, коли нема милості до батьків (Стельмах, I, 1962, 394).

Без м́и́лості — жорстоко, немилосердно. Тут стояли в ряд: Холера, шолуді, бешиха І всі мирянські, знаєш, лиха, Що нас без милості морять (Котл., I, 1952, 127); Хутенько по шлюбі зненавидів її пан і так знущався без милості, безперестанку, що вона ходила як з хреста знята (Вовчок, VI, 1956, 301).

◇ **Віддава́тися (відда́тися, здава́тися, зда́тися і т. ін.) на м́и́лість (м́и́ло́сть) кого, чю** — здаватися без попередньо поставлених умов. Човен поплив у темінь. Я відчув, що канат рухається і мене тягнуть нагору. Я вирішив краще віддати себе на милість капітана,

ніж випустити з рук каната (Ю. Янов., II, 1958, 83); Розгадавши хитрий задум ворога — повністю оточити місто і довгою облогою примусити його здатись на милість переможця, Жіжка вивів свої війська на Віткову гору (Рад. Укр., 5.XII 1953, 3); Коли б ваша милість, заст. — те саме, що Коли (як, якщо) [буде] [ваша] ласка (див. ласка¹). — Правду, панотче, святу правду ви говорите. Коли б ваша милість, щоб мене нагородили Марусею, я б усе те сполнив [виконав], що ви тепер розказуєте (Кв.-Осн., II, 1956, 62); **Перемініти** (змінити, повернути) **гнів на милість (милість)** — перестати гніватися. — Та вже і гнів свій до вас на милість поверну — попоім трохи, — додав [Пищиму-ха], беручись за ложку (Мирний, IV, 1955, 362); Городиський гордо кивне головою на знак, що перемінив гнів на милість (Фр., II, 1950, 84); Доктор Гальванеску тим часом заспокоївся і змінив гнів на милість (Смолич, I, 1958, 71); **Робіти** (зробіти, являти, явити) **милість (милість)** — виявляти добру волю, бажання допомогти, піти назустріч кому-небудь. — Позволь тіла убитой раті, Як водиться, землі предати; Нехай князь милість сю явить (Котл., I, 1952, 270); І таким голосом, наче робив велику милість, вимовив [Василько] стримано і поважно (Донч., V, 1957, 22); **Що милість ваша, заст.** — що вам завгодно. [Же браки і інші:] Дай, боже, вам всього доброго! — Подайте, що милість ваша! — Каліки ми, нещасні... (Мам., Тв., 1962, 148).

2. **перев. мн., заст.** Дар (у 1 знач.), пожертвування. Від них [Романових] дворяни й козацькі отамани сподівалися земель, селян і всяких милостей (Іст. СРСР, I, 1956, 166); У Думі домагавсь [більшовик] не милості, а щастя бідному народу (Тич., I, 1957, 229); * **Образно.** Це виставка досягнень Мічуріна.. Над виставкою полотнище з лозунгом: «Громадяни, не ждять милостей від природи. Взяти їх у неї — наше завдання» (Довж., I, 1958, 458); // Добрий, милосердний учинок; благодіяння. Її так батько вчив: «Коли, — каже, — тобі чого треба..., зараз до бога. Вдар три поклони й проси, об чому тобі нужда, і жди певно від нього милості» (Кв.-Осн., II, 1956, 39); **Покотив** [генерал] у Гетьманське, розказав, який «бунт» підняли піщани, як не уважно прийняли царицину милість (Мирний, II, 1954, 91).

◇ **Не з милості** — не заради милосердного вчинку, благодіяння. Коли найвищий керівничий орган пролетарської влади допомагає Тичині, то не з милості (Еллан, II, 1958, 79).

3. **заст.** Любов, кохання. Ой, матуню, глянь на мене, Мене милість з світа жене (Чуб., V, 1874, 224); Мій боже милий, Даруй словам святую силу — Людськеє серце пробивать, Людській сльози проливать, Щоб милість душу осінила, Щоб спала тихая печаль На очі їх (Шевч., II, 1963, 116); [Хвора:] Я б хотіла, Щоб знала ти, кого і за що любиш, І як осудиш, то щоб знала за що. Сліпая милість — се для мене кара (Л. Укр., I, 1951, 118).

◆ **Божою милостю, заст., ірон.** — додаток до імператорського та ін. високопоставлених осіб титулу у важливих документах. Історія робить своє, а він [Врангель] «божою милостю диктатор», чим може він змінити хід подій? Чи не більше зараз там вирішує справу багнет рядового червоноармійця, аніж його цезарська воля? (Гончар, II, 1959, 330); **Ваша** (твоя, його, її, їх) **милість (милість)**, заст.: а) уживається в шанобливому звертанні підлеглої особи, а також при вказівці на третю особу. — А що ти скажеш, чоловіче? — спитав Балабуха. — Приїхав до вашої милості з гостинцем од вільшаницького батюшки (Н.-Лев., III, 1956, 93); Пішла вона [Миша] звичайненько прохати,

Щоб Лев в дуплі дозволив їй, Самотній та старій, Хазяйство завести маленьке Біля їх милості близенько (Гл., Вибр., 1951, 26); **Патронеса** спитала по черзі в кількох вихованок: — Ти сирота? І за кожну матушка Раїса відповідала: — Сирота, ваша милість (Донч., III, 1956, 39); б) уживається з іронією щодо кого-небудь. — Насилу діждалися вашої милості!.. — неласкаво привітав він її (Мирний, III, 1954, 76); **Зробі** (зробіть, май, майте) **милість (милість)** — уживається для вираження підсиленого прохання, спонукання до якоїсь дії, вчинку. — Хто гонить? За що? — Не питайте! Все вам скажу потому, а тепер майте милість, схвайте мене, бо може бути смерть моя (Фр., VIII, 1952, 371); — Ви до пані чи до пана? — питає [лакей], не здоровкаючись. — До пана, Никаноре. Зроби милість, допусти до нього або поклич (Стельмах, I, 1962, 394); **Милості прощу** (пробсимо) — уживається як ввічливе запрошення. — Ось до вас прийшли, — каже йому молодича, пускаючи мене у двері. — Милості прошу — сідайте! — вітає він мене (Вовчок, VI, 1956, 237); — Здрастуй, Олю! Пускайте переночувати. — Милості просимо, — сказала Безугла (Головко, II, 1957, 597); **По милості** кого, чий — завдяки кому-небудь, через когось. — По вашій милості сьогодні треба ждати надзирателя. Знаємо! — бубонів Жук (Мирний, I, 1954, 334); Канчуки вже вийшли з моди в нас, Бо по милості князів Конституцію дали нам враз (Фр., XIII, 1954, 42); **Скажі** (скажіть) [мені] **на милість (на милість)** [ббжу, ббга]: а) виражає шанобливе прохання. [Шевцов:] Ну, скажи на милість божу, — чого ти їздив у город? [Тарас:] За ділом (Гр., II, 1963, 525); [Олімпіада Іванівна:] Що се тут таке? (Побачивши дітей). Ну, скажіть на милість бога! Ви сюди як влізли? (Л. Укр., II, 1951, 19); б) виражає здивування, незадоволення, розгубленість. — Ну, що тут довго: він тайний агент. — Ото! скажіть на милість! як же він робить свою роботу? (Коцюб., II, 1955, 242); — Слухай, Демиде, ти знаєш, що я думаю? — Знаю. — Як знаєш? — здивувався Бульба. — Ти хочеш погуляти з запорожцями. — Ну, скажи на милість. Як це ти дізнався? (Довж., I, 1958, 230); Ну, чого мене, скажіть на милість, понесло знов на київський пляж? (Вишня, II, 1956, 383).

МИЛІШАТИ, аю, аєш, недок., розм. Ставати милішим. Дівчина все милішає.

МИЛКИЙ, а, е. Який дає багато піни при розчиненні у воді (про мило). Милке мило; // Який добре розчиняє у собі мило. Милка вода; // Який містить багато мила.

МИЛКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. **милкий**.

МИЛО¹, а, с. 1. Тверда, напіврідка або рідка речовина — суміш жирів та лугу, що добре розчиняється у воді й уживається для миття і прання. «І що там мити?» — подумала Христя, дивлячись, як і без того тендітні та білі руки натирав панич пахучим милом (Мирний, III, 1954, 154); Не мама її [сорочку] прала, а дівчата з фронтових пралень, а їм уже руки милом геть пороз'їдало... (Гончар, II, 1959, 9); // Піна, що утворюється при розчиненні цієї суміші у воді. Хомині очі каламутні, як вода з милом (Коцюб., II, 1955, 55); Він, ще й не втершися, ще мило на шиї та біля вух, схопив глечик і видудлив із нього, мабуть, із кварту (Головко, II, 1957, 44); // тільки мн. Про сорти цієї речовини. Свіжий, вільний, жвавий, гречний, Він [ведмедик] ненавидить всі мила, Умивання — нову розкіш (Л. Укр., IV, 1954, 141); Всі мила — це не що інше, як лугові солі вищих жирних кислот (Наука., 5, 1963, 14).

△ Соба́че (ді́ке) мі́ло, розм.— те саме, що **мильня́нка**. Під полом лежали усякі трави і коріння: .. любисток, терлич, папороть, собаче мило (Кв.-Осн., II, 1956, 189); Щедро пекло сонце, толока яскравила диким маком, деревієм, собачим милом (Чаб., Тече вода., 1961, 9).

◇ Без мі́ла в ду́шу лі́зти — добиватися свого лесто-щами, удаваною ласкавістю; **Допа́стися (припа́сти)**, як **Мартін (дурні́й)** до мі́ла — почавши щось робити, бути не в силі від цього одірватися. Володимир.. до смачного борщу допався, як Мартин до мила (Чорн., Красиві люди, 1961, 19); Пожальвшись на Кифора, на те, що припав пастух до приватної власності, як дурний до мила, попросила Параска владу зарадити біді (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 36); **Мов (як) мі́ла ковту́в (з'їв)** — про людину у поганому настрої. Пішов і пішов — мов мила ковтув (Номис, 1864, № 3509); — Чого це ти, Чіпко, як мила з'їв? — питає [Лушня]. — Чого ти журишся? (Мирний, II, 1954, 183); **Про-міня́ти (поміня́ти)** мі́ло на мі́ло див. **проміня́ти**.

2. перен. Біла піна поту. [К и р и л о:] Як сяду було на неї [відьму], та замордаю, та як почну хвайдою маніжити, аж мило з неї клубками котиться!.. (Кроп., II, 1958, 11); — Вгамуйся, Іване, .. Ти глянь: з тебе он уже мило падає (Ткач, Плем'я., 1961, 187).

◇ У мі́ло загна́ти (ввігна́ти) кого: а) загнати коня до того, що він укрався піною. — Ти що, ніби з цепу зірвався, коня в мило загнав? — накинувся Когут на наймита (Цюпа, Назустріч., 1958, 108); б) важкою працею знести людину. І раптом згадав [Тарас Демидович] ті слова, що говорив Корній Кирилович, загортаючи гроші: «В мило там тебе вгонять, Тарасе, відчуваю. Але не падай духом..» (Збан., Малин. дзвін, 1958, 156); **Мі́ло вста́є (вста́ло)** на кому — з'являється біла піна на комусь. Він одно поганяв свого Гнідка, на котрому аж мило устало (Мирний, I, 1954, 282).

МІЛО ². Присл. до **мілий** ¹. Красо України, Подоля! Розкинулось мило, недбало (Л. Укр., I, 1951, 14); І снилось так мило та любо, І я через сон говорив: Дівчино, моя ти дівчино (Рудан., Тв., 1956, 57); Хусточко моя, як ти мило мені пахнеш материним сивим волоссям, її теплом, знайомим і найріднішим з дитинства... Цюпа, Назустріч., 1958, 140); — А його княгиня! Так мило, так просто обійшлася з нами, дарма що велика пані (Н.-Лев., I, 1956, 164); Так мило шуткували пасажири, Такі були вродливі всі жінки, Що мимохіть спадали в усміх щирий Зразки суворості — провідники (Рильський, I, 1956, 261); // у знач. присудк. сл., часто з інфін. На тобі, Данило, що мені не мило! (Укр. присл., 1955, 163); Стихла буря: ясно, мило; Поле ожива (Граб., I, 1959, 61); Вийшла мати з немовлям в садок.. Як їй мило співи колискові Та вплітати в перші сні синкові (Вирган, В розп. літа, 1959, 29).

МІЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **міло** ¹, напр.: мило **різальний**, мило **штампувальний** і т. ін.

МИЛОВА́Р, а, ч. Фахівець з миловаріння. Другого дня вони знайшли собі роботу в миловара — дрова пиляли та рубали (Збан., Сеспель, 1961, 167).

МИЛОВА́РІННЯ, я, с. Виробництво мила. Кукурудзяна олія.. належить до групи напіввисихаючих олій і успішно вживається для миловаріння і виробництва оліфи (Наука., 7, 1955, 19).

МИЛОВА́РНІЙ, а, е. Стос. до миловаріння. Миловарні підприємства республіки вже мають досвід виробництва мила та пральних порошоків з синтетичних продуктів (Наука., 7, 1956, 12).

МИЛОВА́РНЯ, і, ж., заст. Підприємство, на якому виготовляють мило. У південному містечку, Яцьковому

Рові, за старих часів було кілька дрібних.. приватно-власницьких миловарень (Смолич, Сорок вісім., 1937, 96).

МИЛОВІ́ДИЙ, а, е. Який має приємні, привабливі риси обличчя. Гарна дівчина Олеся, така повна, миловида (Стор., I, 1957, 79); Він брав її миловидою дівчиною з розкішними золотими косами, а в нього вона стала красунею (Стельмах, II, 1962, 148).

МИЛОВІ́ДИСТЬ, дості, ж. Абстр. ім. до **милови́дий**. В Артемову бригаду трапила студентка другого курсу Ніна Грекова. Правильні риси обличчя, миловидість Рафаелевої мадонни (Підс., Віч-на-віч, 1962, 145).

МИЛОВІ́ДНИЙ, а, е. Те саме, що **милови́дий**. З кабіни літака Марина Павлівна й Наташа попали в кабіну автомобіля, де вже сиділа миловидна дівчина з надзвичайно великими карими очима (Скл., Хазяїни, 1948, 285).

МИЛОВІ́ДНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **милови́дний**.

МИЛОДА́Н, а, ч., заст. Коханий (у 2 знач.). Хорунжівні звеліла [бабуся] сидіти на полу, підібравши ноги під себе, не жахатись і, що вздрить, не боятись нічого і усе думати про свого милодана (Кв.-Осн., II, 1956, 198); Коли б я зозуленька, То б я крильця мала. Сіла б, полетіла на чужую сторонку Шукать свого милодана (Чуб., V, 1874, 811).

МИЛОДА́НКА, и, ж., заст. Жін. до **милодан**. — Возьми, сину, нагайку-дротянку, Провчи, сину, свою милоданку (Чуб., V, 1874, 731).

МИЛОЗВУ́ЧНИЙ, а, е. Приємний для слуху. Під голубим небом розсівалися жайворонки дрібними, милозвучними перлами (Коб., II, 1956, 51); Голос жінки був напрочуд милозвучний, а літеру «р» вона вимовляла м'яко, картаво (Смолич, Світанок., 1953, 329); Слово А. Малишка завжди сповнене глибокого, щирого почуття, воно співуче і милозвучне, палке й вогнисте (Рад. літ-во, 5, 1962, 65); * Образно. Для нас слово «мир» — найбільш милозвучне, найбільш прийнятне і улюблене (Тич., III, 1957, 440); // Який видає приємні для слуху звуки. І голосок її бринить, На флейту милозвучну схожий (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 121); * Образно. [К у л і ш:] А чи тута музика милозвучний прожива? (Голов., Поезії, 1955, 329).

МИЛОЗВУ́ЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **милосвучний**. Простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності (Фр., IV, 1950, 134); Чистота голосоведення, правдивість [відповідність] між текстом церковної пісні та її музикою, загальна милозвучність — от характерні прикмети творів Бортнянського (Іст. укр. музики, 1922, 146); Поезія — це краса і своєрідна музика, вона граціозна і не любить порушень милозвучності (Вітч., 4, 1964, 155).

МИЛОЗВУ́ЧНО. Присл. до **милосвучний**. Раптом над самою головою небо заграло. Милозвучно, потужно, свіжо. Уперше в цьому році загримів грім (Гончар, III, 1959, 394); На танцювальній площадці милозвучно зазвучав духовий оркестр, — там починалися танці (Добр., Тече річка., 1961, 285).

МИЛОЛІ́ЦІЙ, я, е, розм. Те саме, що **милови́дий**. Пеклись тут [у пеклі] гарні молодичі, Аж жаль було на них глядіть, Чорняві, повні, милолиці (Котл., I, 1952, 140).

МИЛОНА́ФТ, у, ч. Продукт переробки нафти у вигляді коричневої милької маси, що використовується як сурогат мила. Для промивання [скла] вживається.. емульсія (на 1 л дощової води береться 6—8 г кальцинованої соди та 8—10 г милонафту) (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 45).

МИЛОСЕРДИЙ, а, е, заст. Милосердний. Ой гляну я, подивлюся На той степ, на поле; Чи не дасть бог милосердий Хоч на старість волі (Шевч., II, 1953, 67).

МИЛОСЕРДИТИСЯ, джуся, дишся, над ким, недок., заст. Виявляти милосердя. — Милосердиться над кожним волоцюгою, немов над рідним братом! (Фр., VI, 1951, 175); За нею плакало і багато інших бідних, опущених дітей, над котрими милосердилася вона і не відправляла ніколи без помочі з свого дому (Коб., I, 1956, 308).

МИЛОСЕРДІЄ, я, с., заст. Милосердя. Я різав все, що паном звалось, Без милосердія і зла (Шевч., II, 1963, 83); — Ну-с, чого розхлипалась, красуне! Жалко? Милосердіє душить? А якби наші голови отут котились? (Гончар, II, 1959, 93).

МИЛОСЕРДНИЙ, а, е, без додатка і до кого. Який виявляє милосердя; схильний, готовий до добрих учинків. Виладновували [циганки] увечері з гарби таку силу різнорідних речей, що трудно було вірити, аби всі вони дістались їм з доброї волі милосердних людей (Кцюб., I, 1955, 371); — Я, пані, чоловік милосердний і до скотини, і до людини, — казав далі половинщик (Барв., Опов., 1902, 335); — Релігія вчить нас бути милосердними й не проливати кров. — Вам показували табори знищення? Ви бачили, що фашисти розтоптали заповіді бога, якому поклоняються (Загреб., Європа 45, 1959, 241); // Уживається як постійний епітет до слів «господь», «бог». Може дасть господь милосердний ще одпочину, та на старість попробую писать прозу (Шевч., VI, 1957, 131); // Який свідчить про добре, співчутливе ставлення (про погляд, вираз обличчя тощо). І що ж таки я напавду? Удержанка [утриманка] і більше нічого! .. Тепер я зрозуміла милосердні погляди, таємні зітхання та похитування головою моїх сусідок (Фр., III, 1950, 110); Обличчя в селян — догідливі, у начальства — милосердне (Стельмах, II, 1962, 216); // Викликаний, зумовлений милосердям. Милосердний вчинок.

Господи (боже) [мій] милосердний!, заст. — уживається як вигук, що виражає сильні переживання. — За що вони мене люблять? За що поважають? О боже мій милосердний! Може, вони знають... Може, вони догадались... (Шевч., I, 1963, 317); Сей коваль такий, що хоч би й паном йому бути, лихий та сварливий, господи милосердний! І жінку лає, і дочку (Вовчок, I, 1955, 34); Милосердна сестра, заст. — те саме, що Сестра милосердя (див. милосердя). І віднесли в шпиталь зомлілу дівчину. І прийняли її там сестри милосердні (Л. Укр., I, 1951, 116); Шовкун так тихо, обережно вклав огрядного бійця, що той.. навіть подякував. — Вам би милосердною сестрою бути, — кволо промовив він Шовкунові (Гончар, III, 1959, 213).

МИЛОСЕРДНО. Присл. до милосердний. * Образно. Осіннє сонце виглянуло на хвилину з-за хмарки і освітило милосердно хату Ярошенків (Мак., Вибр., 1956, 588).

МИЛОСЕРДО, заст. Присл. до милосердий.

МИЛОСЕРДСТВУВАТИ, ую, уєш, недок., заст. Виявляти милосердя.

МИЛОСЕРДЯ, я, с. Добре, співчутливе ставлення до кого-небудь. [К е м б л ь:] Милосердя до вбогих єсть повинність християнська (Л. Укр., III, 1952, 30); // Вияв жалості; помилування. Знали й бачили [селяни], що коноводи, не сподіваючись милосердя, боронитимуться до загибелі (Гр., II, 1963, 297); Він уже не чекав од нього [слідчого] побоїв, як чекав у перші дні, але не ждав і милосердя: якісь чорні люди підвели його життя під смерть (Стельмах, II, 1962, 227).

Без милосердя — жорстоко, немилосердно. — Він

повернув нас у своїх невольників і збиткується над нами без милосердя (Фр., IV, 1950, 119); **З милосердя** — із співчуття і жалю. [В і г а н д:] Я знаю Дрейсгера. Оце на тім тижні я в нього подвійні рами виїмав. Ми з ним про се говорили. Він робить се [жениться] просто з милосердя (Л. Укр., IV, 1954, 223); **Мати (виявляти, виявити і т. ін.) милосердя** — співчутливо, жалісливо ставитися до кого-небудь; виявляти таке ставлення. [Р у ф і н:] Не раджу й сам кидати того, що справді доброго є в християнстві: добро чинити, вбогих наділяти і мати милосердя над рабами (Л. Укр., II, 1951, 382); **Просіти (благати і т. ін.) милосердя у кого** — просити в когось співчутливого ставлення до себе, помилування. Йосиф.. просить милосердя у братів і з боєм бачить, як потроху одвертаються брати (Ю. Янов., II, 1958, 20); **Сестра милосердя**, заст. — медична сестра. — Я сиджу біля нього [Миколи Федоровича]. Замість сестри милосердя (Фр., IV, 1950, 358).

МИЛОСТИВЕЦЬ, вця, ч., заст. Благодійник (у 1 знач.). — Славний ти хазяїн, то треба вбити тебе.. І вбив би [бандит], та жінка кинулась йому в ноги, називаючи його милостивцем і синочком (Стельмах, II, 1962, 42).

МИЛОСТИВИЙ, а, е, без додатка і до кого. Який виявляє милість (у 1 знач.). На словах ми.. усе робимо гаразд; «я сякий, — каже інший, — я такий, я милостивий, я старцям подаю, я бідних обділяю...» (Кв.-Осн., II, 1956, 121); — Панички! — промовила [Олександра] до паничів, кланяючись у землю, — будьте милостиві до моїх хлопців! (Вовчок, I, 1955, 33); * Образно. Він вирішив допомогти жінці.. Напевне, тут була не тільки одна жалість, але й потаємна віра: коли зробиш добре діло, то й до тебе милостивою буде доля (Стельмах, II, 1962, 274); // ірон. Отам-то милостиві ми Ненагодовану і голу Застукали сердешну волю Та й цькуємо (Шевч., I, 1963, 324); // Який свідчить про милість. Милостиве слово; Милостивий учинок.

Боже (господи) [мій] милостивий!, заст. — уживалося як вигук, що виражає здивування, захоплення, страждання і т. ін. [Н а с т у с я (вибігає заплакана з хати):] Не дає [сотник] і пообідать, В Київ проганяє. А боже мій милостивий! Що мені робити? (Шевч., II, 1963, 196); Господи милостивий! Що там було товару, коней! Кавунів, динь, капусти, не сказати — возами, але горами! (Н.-Лев., I, 1956, 58); **Будьте милостиві**, заст. — уживалося як ввічливе прохання. — Будьте милостиві, скажіть, чи скоро будете нам наділяти землю? — Післязавтра почнемо, — обізвався довгов'язий вузьколиций пан, .. непевно поглядаючи на хліборобів (Стельмах, I, 1962, 389); **Милостивий пане!**; **Милостива пані!**, заст. — уживалося як ввічливе звертання. Далі бачу, що вона вже червоніє, як жар найчервоніший, — кажу: — Я, милостива пані, думав за двісті карбованців [одкупитись] (Вовчок, I, 1955, 76); — Як же вони, Левку, парафін заливають? — зацікавився пан.. — Дуже просто, милостивий пане (Стельмах, I, 1962, 98).

МИЛОСТИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. милостивий.

МИЛОСТИВО, Присл. до милостивий. — Треба буде прохати Наталю, щоб вона, Яша, трохи повчила тебе історії там... географії, — милостиво розмовляє вона з Яковом (Вас., II, 1959, 59); На Бєєвій горі його наздогнав Прокіп Тетеря, що їхав джоржками в район, і милостиво, хоч і з деякою понурістю, дозволив і старому під'їхати разом із ним до району (Тют., Вир, 1962, 92); * Образно. Смерть досі милостиво обминала і восьму й другу камери (Збан., Єдина, 1959, 174)

МЙЛОСТИНА, и, ж., заст. Милостиня. Онися роздавала милостину старцям щонеділі, але вибирала черствий хліб і такі черстві пироги, що й наймички не їли (Н.-Лев., III, 1956, 205).

МЙЛОСТИНЯ, і, ж. Подаяння, пожертвування жебракові, біднякові. Від часу до часу мати втирає мовчки сльози, роздає з Дорою.. милостині за «душу» [батька] (Коб., III, 1956, 79); З усіх старців батько визнавав тільки одного — Кулика, .. він не жалів для нього милостині (Довж., Зач. Десна, 1957, 482); * У порівн. Солдатки та вдови з торбами, як за милостинею, товпляться біля волості (Головко, II, 1957, 511).

МЙЛОСТЬ див. мйлість.

МЙЛОЩІ, ів, мн., рідко. Те саме, що милування 1. Ходжу-блуджу по городу Великому, великому. Оdkрив би я своє серце, Та нікому, та нікому. Цвіте воно, як божий рай, Потай миру, потай миру; Ні любощам, ні милощам Не йме віри, не йме віри (П. Куліш, Вибр., 1969, 322).

МЙЛУВАННЯ, я, с. Дія за знач. мйлувати. [О в л у р:] О княже, в карі й милуванню ти Однаково великий! (Фр., IX, 1952, 304).

МЙЛУВАННЯ, я, с. 1. нар.-поет., розм. Дія за знач. милуватися 1. [Н а с т я:] Хоч і довго дожидала, замирала, дожидаючи, а діждалася-таки: і надивилася в його очі чарівні, і наслухалася любих речей, досхочу наслухалася і зазнала милування... (Кроп., V, 1959, 205); Гіркувато пахтів любисток, — гіркий, як і все, що зводить на думку любощі, кохання, милування (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 153).

2. Дія за знач. милуватися 2. Весняною прохолодою і духом терпкої прибережної лози впивалися груди. Над головою дзвеніла пісня жайворонка. Та партизанам було не до милування весною (Шер., В партиз. загонах, 1947, 130); Етнографічне милування, безпредметне оспівування краси природи не мають місця в творах Франка (Іст. укр. літ., I, 1954, 552).

МЙЛУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і без додатка. Не завдавати шкоди кому-, чому-небудь; позбавляти неприємностей; жаліти. За що пак милує господь Лихую твар таку, Як цей правитель?.. (Шевч., II, 1963, 114); Звелів він негайно запалити млин і дозволив летючим загонам вкупі з татарами сплюндрувати й грабувати всі округні селитби, не милуючи нікого, навіть кішки (Стар., Облога., 1961, 61); — А я так скажу, як батько кажуть, що за праведне діло своєї голови не жалій, ну та й чужої не милуй! (Головко, II, 1957, 244); [С а м о п а л:] Землетрус. [К р я ж:] Кого трясє, Омеляне, а кого й милує... (Зар., Антеї, 1962, 213); // Пробачати кому-небудь провину; прощати. — Обох милую! — княгиня зняла з грудей шпильку, осипану самоцвітами, і оддала Щуці. — Обох на волю! Лучче [краще] грішить милуючи, як караючи (Стор., I, 1957, 377); [Г о л о с п о к л и к а ч а:] Руфін сказав, що імператором гордує, як громадянин.. [В о я к и:] Скарати! Не милувати! Не зменшати кари! (Л. Укр., II, 1951, 535); [Г е н н а д і й:] Слідством доведено, що цей робітник був надісланий у деякі місця Київської губернії для організації страйків по цукроварнях.. За це не милують (Сміл., Черв. троянда, 1955, 84).

◇ Бог (господь) мйлував — кому-небудь пощастило, вдалося уникнути чогось неприємного. — Чи на батька теж розбійники нападали, мамо? — спитав менший брат. — Ні, моя дитино, ні, господь милував (Вовчок, I, 1955, 307); — Ти оглух?.. — Та поки бог милував (Стельмах, I, 1962, 108); Нехай (хай) бог (господь) мйлує! див. бог; Як бог (господь) кого мйлує?, заст. — як живеш (живете)?; як справи? (запитання при зустрічі). [М о р о з и х а:] Здорова, здорова, дівонько!

Як тебе господь милує? (Кроп., I, 1958, 72); — Як вас бог милує, свате?.. що там сваха? а моя Зінька?.. Та сідайте ж бо! — припрохувала Хима (Коцюб., I, 1955, 90).

МЙЛУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і без додатка. 1. нар.-поет., розм. Пестити кого-небудь, виявляючи свою прихильність, ніжність; голубити (у 1 знач.). Він мені дивиться в вічі, вигладжує мені брови, цілує мене, милує (Барв., Опов., 1902, 76); Дочка мала, цілуючи й милуючи тата, скликнула: «Коли б же із тобою йти!» (Вовчок, I, 1955, 364); * Образно. Ой сонечко ясне, .. Світи ще годину, Бо рано ще спати, Милуй нас, як мати, Теплом обгортай (Сам., I, 1958, 132).

2. Бути джерелом приємних почуттів, бути приємним для кого-небудь. Милувала [п'єса] яскравими постановами, будила у душі кращий смак (Мирний, V, 1955, 387); Волосся в дівчини русає, А погляд вабив, милував (Дмит., Вітчизна, 1948, 135).

◇ Милувати око (бчі, зір) — бути приємним на вигляд. Руки її легкі і плавні, крізь дитячу незграбність їх вже пробивається та чаруюча грація, яка так і милує око (Кол., Терен., 1959, 311); Небо, як і море, милувало очі блакиттю (Ткач, Крута хвиля, 1954, 344); Сиренький день дощливої [дощової] осені не милував зору (Рибак, Зброя., 1943, 121).

МЙЛУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Пестити один одного, виявляючи взаємне кохання, ніжність. Вони [голуби] цілуються і милуються, Сизими крильцями обнімаються (Чуб., V, 1874, 247); Семен Іванович з Галочкою і голубилися, і милувалися (Кв.-Осн., II, 1956, 344); * Образно. Солодко стискається, щастям захищається серце моє ширше, що з твоїм кохається, що з твоїм кохається, що з твоїм милується... (Сос., Солов. далі, 1957, 120).

2. ким, чим, з кого — чого, на кого — що, без додатка і з спол. я к. Дивитися на кого-, що-небудь, відчувачи приємність, насолоду; любитися (у 1 знач.). Ось в холодочку зібралися сиві діди, і милуються дітьми своїми, і тиху розмову ведуть проміж себе (Дн. Чайка, Тв., 1960, 153); Лаврін не зводив очей з Мелашки і милувався, як вона проворно орудувала руками (Н.-Лев., II, 1956, 323); Все таке хороше, красне! Дивитися б та милуватися (Мирний, IV, 1955, 321); Хлопці сиділи на згірку край шляху, милуючись селом, що біліло внизу по долині (Гончар, Людина., 1960, 88); Катерина милувалась на борошно, розглядала на долоні й виставляла на сонце — та й біле ж (Чорн., Визвол. земля, 1959, 171); // Захоплюватися чим-небудь. Куліш говорив, наче милувався своїми словами, впевнений у тому, що відкриває неznані святі істини (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 216); Друзі глузували з нього й запевняли, що він і в танк поліз, щоб під гуркіт моторів милуватися зі свого голосу (Ю. Янов., II, 1954, 97).

3. у чому. Мати задоволення від певного заняття. Він милується у музиці.

МЙЛЯ, і, ж. Міра довжини, неоднакова в різних країнах. За кавалок кишки біжить сім миль пішки (Номис, 1864, № 6473); — Ой чого ти почорніло, Зелене поле? — Почорніло я од крові За вольную волю. Круг містечка Берестечка На чотири милі Мене славні запорожці Своім трупом вкрили (Шевч., II, 1963, 156); — Та ж від неї [Дарки] за милом чутти стухлим димом! (Л. Укр., III, 1952, 654); — Їм бракує багатьох речей, що їх доводиться купувати тільки в місті за кількадесят миль (Тулуб, Людолови, I, 1957, 26).

△ Морська мйля — одиниця відстані, що дорівнює 1' земного меридіана (1,852 км).

МЙЛЯНИЙ, а, е, діал. Мильний. Хомині очі каламутні, як вода з милом. Вперлись кудись в простори, і

тільки зрідка, як на мильній баньці, мигне в них зелено-червоний вогник (Коцюб., II, 1955, 55).

◇ Пускати мильну баньку, діал. — вигадувати нісенітницю. — Майстер він говорити казки, Мильну пускають баньку (Фр., XII, 1953, 498).

МИЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до мило¹. Вже в Цюріху ми спостерігали високий рівень санітарії і гігієни — і тепла вода в умивальнику, і мильний порошок, який сиплеться вам на руки, коли ви натиснете відповідну кнопку, й бездоганно чисті індивідуальні рушнички-серветки (Дмит., Там, де сяє..., 1957, 26); // Власт. милу. Мильний запах; // Утворений з розчиненого у воді мила. Берник сидів за столом і ретельно голився перед маленьким люстерком. Під густим мильним шумом сховалися зморшки, і від цього він здався зовсім ще молодим (Мур., Бук. повість, 1959, 195); У млині, наче мильна піна, плавала крупчатка (Шиян, Баланда, 1957, 66); — У кого серце, як мильна бульбашка, то з таким не навоюєшся (Цюпа, Назустріч..., 1958, 229).

◇ Лобатися (лопнути), як (мов, наче і т. ін.) мильна банька (бульбашка) — зазнавати краху (про що-небудь необгрунтоване, необдумане). Винаходжуючи різні заходи та ремесла, він, правда, часто терпів аварії, і будова валилася, окутуючи майстра безплідним пиллом, або лопалась, мов мильні бульбашки, бо споруди ці швець фундаментував на піску (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 40); Мильна бульбашка див. бульбашка.

2. Який піниться, наче мило при терті у воді. В Середземному морі є острів Кілюгоз, в ґрунті якого міститься мильна глина (Наука., 4, 1962, 33).

△ Мильний корінь — народна назва коренів деяких рослин родини гвоздикових, що містять органічну речовину — сапонін, розчин якого дає піну.

3. заст. Темно-сірий. — Не знаю, чи синього сукна узяти, чи хоч і сірого, та тільки доброго, мильного (Кв.-Осн., II, 1956, 475).

МИЛЬНИЦЯ, і, ж. Коробочка для мила. Узяв [Петро] з підлоги чемодан і поставив на стілець, зняв з зірочки рушник, з лутки мильницю — поклав у чемодан (Головко, I, 1957, 469); Із пластмаси мильниці, Гудзики, чорнильниці, І лінійки, і пенали — В нас таких речей немало!.. (Бойко, Ростіть..., 1959, 57).

МИЛЬНИЦЯ, і, ж., діал. Мильнянка.

МИЛЬНЯНКА, и, ж. (*Saponaria officinalis* L.). Бататолітна трав'яниста рослина родини гвоздикових, корінь якої містить сапонін (речовина, розчин якої дає піну) і використовується у фармацевтичному та текстильному виробництві.

МИМО¹, присл. 1. Минаючи кого-, що-небудь. А ти нічого не сказала, .. Мене неначе не пізнала, Назустріч мимо обійшла (Граб., I, 1959, 215); Авто промчало мимо, обдавши нас запахом бензину (Кол., На фронті..., 1959, 55); Побачив [Тимко] запнуту в теплу шаль дівчину, котра пройшла мимо своєю швидкою і широкою ходою, не сказавши навіть «здрасуйте» (Тют., Вир, 1964, 12); * Образно. А легко ж бути чудесним, молодим — лише з життям ти йди разом, не мимо (Тич., II, 1957, 304).

2. Не зачіпаючи, не потрапляючи в ціль; стороною. Ось перший [козак] тільки вискочив навпроти воріт, — Юхим швидко, навіть не цілячись, випалив у нього: мимо (Головко, II, 1957, 355).

3. Недалеко від кого-, чого-небудь; поблизу когось, чогось (іти, їхати і т. ін.). Як хто їде або йде було мимо, то він заступить.. за двері, щоб не здоровкатись (Барв., Опов., 1902, 160); Облупана пуста стояла ще страшніша, ніж та, котру купив Хрущ. Люди знову стали.. відхрещуватись, як проходили мимо (Мирний, II,

1954, 301); Шура, сміючись, впіймала за голову Маковея, що, пробігаючи мимо, саме підвернувся їй під руку (Гончар, III, 1959, 396).

МИМО², прийм. з род. в. 1. Уживається на позначення особи, предмета, повз які хто-небудь проходить, пробігає і т. ін. Мимо вікна біг цуцик (Вас., II, 1959, 213); Андрій пройшов мимо ченця, змірявши його поглядом, повним зневаги й ненависті (Довж., I, 1958, 244).

2. Уживається на позначення особи, предмета, в які не вцілює щось. Гримнув вистріл, і куля пролетіла мимо голови опришка (Хотк., II, 1966, 286).

◇ Пропускати (пропустити) мимо вуха (вух, ушей, уваги) — те саме, що Пропускати (пропустити) повз вуха (див. вуха). Заглиблений у це спостереження, пропущав [Начко] мимо вуха всі розмови й шепти (Фр., VI, 1951, 227); Мимо ушей пропускала [Люба] щоденні гострі новини, які випереджали одна одну й глибоко зачіпали народ (Ле, Міжгір'я, 1953, 25).

3. Уживається на позначення особи, предмета, поблизу яких щось відбувається. Молоді паничі окроме собі кучею так і ходять, усе щоб так стати, що як буде Галочка кривого танця вести, так щоб пройшла мимо їх (Кв.-Осн., II, 1956, 314).

4. діал. Уживається на позначення того, що є причиною, незважаючи на яку щось відбувається. Біле як сніг волосся покривало його голову, яку старець, мимо дуже старого віку, носив просто вгору (Фр., V, 1951, 34); — А наладь мені великий горнець меду, хе, хе! Лише не такого густого, як моє волосся! І старий указав на свій лисий, мов коліно, череп, а молодець мимо смутку мусив усміхнутися крізь сльози (Оп., Іду..., 1958, 15).

◇ Мимо моєї (своїї) волі — несамохіть, всупереч власному бажанню. Мимо своєї волі я стежив за кожним його рухом. Я навіть не помічав цього (Ю. Янов., II, 1958, 133).

МИМОВІЛЬ, присл., рідко. Те саме, що мимоволі. Вутанька з її зіркістю, бистроокістю мимовіль все тут запримичала. Коні засідлані, мокрі. Три тачанки з кулеметами поїд хатою (Гончар, II, 1959, 255).

МИМОВІЛЬНИЙ, а, е. 1. Який трапляється або виявляється ненароком, випадково. — Славно, старий, славно! — почувлися голоси кількох свідків його мимовільного героїзму (Фр., VI, 1951, 159); — Тільки не для мене [польоти на інші планети], — вихопилося несподівано в Сашка, що, зависнувши на милицях, невідривно дивився на зірку.. Його мимовільне, сповнене болю зізнання, що так зненацька вихопилося з глибини душі, боєм різонуло й Віталія (Гончар, Тронка, 1963, 123).

2. Не залежний від чийоїсь волі, свідомості. Свою мимовільну дрож і тривогу він складав на.. ослаблення тіла (Фр., I, 1955, 297); Глянувши на той вогник, я стримав мимовільне зітхання (Збан., Малин. дзвін, 1958, 164); Головну роль у привертанні мимовільної уваги відіграє цікавість об'єкта для даної людини (Психол., 1956, 66).

3. Пов'язаний з обставинами, вимушений обставинами. Кар хотів точно підрахувати запаси харчів на пароплаві. Невідомо, скільки часу доведеться їм пробути у мимовільній плавбі (Трубл., Лахтак, 1953, 41); Для інформації слово було надане Лодиженкові, й засідання набрало потрібної солідності, незалежно від чийогось вільного чи мимовільного запізнення (Ле, Міжгір'я, 1953, 45).

4. Який випадково, ненароком стає кимось (перев. свідком). Дарка не може забути одної сцени, де вона

була мимовільним свідком (Вільде, Повнол. діти, 1960, 58).

МИМОВІЛЬНО. Присл. до мимовільний. Заслухавсь мимовільно Любих звуків так він пильно, Що й про смерть забув (Граб., I, 1959, 475); Що таке страх? .. Це те, що часом, мимовільно, охоплює так само вищу істоту, як найменшу комашку (Коцюб., II, 1955, 427); Ми руки мимовільно простягли Під чисту, свіжу, молоду вологу... (Рильський, II, 1960, 293); Звичайно у ранньому віці вправи на дотик відбуваються мимовільно — багаторазовим доторкуванням до іграшок та інших предметів (Шк. гігієна, 1954, 61).

МИМОВОЛІ, присл. 1. Без певного наміру; ненароком (у 1 знач.). [А н н а:] Молитви мої правдиві, бо сталась я, хоча і мимоволі, причиною до смерті чоловіка, що поважав мене й любив (Л. Укр., III, 1952, 392); У двірській він мимоволі був свідком багатьох кривд, горя і того страшного життя, що випадає на долю покріпачених (Кочура, Зол. грамота, 1960, 33).

2. Без участі свідомості; несвідомо (у 1 знач.). Вона мимоволі мацнула себе збоку по ребрах, де лежали в неї в пазусі, зв'язані в добрій шматці, за продану корову гроші (Коб., III, 1956, 535); Він не хотів з нею зустрічатись — і мимоволі шукав цих зустрічей (Шиян, Переможці, 1950, 35); Аркадій Валеріанович мимоволі здригнувся (Стельмах, I, 1962, 640).

3. Всупереч власній волі, під тиском обставин; хоч-не-хоч. І ти [Богдан Хмельницький] пішов чи мимоволі Повинен був до виру йти, Все зайнялось, ти став на чолі, Щоб стяг козацький піднести (Граб., I, 1959, 133); М'яч літав через усе поле, і німці, як шакали, ганялися за ним, мимоволі даючи нам можливість дихнути (Ю. Янов., II, 1954, 25); Вітер ворону вгорі забивав, і вона мимоволі боком летіла та крикала (Тич., I, 1957, 236).

МИМОЇДЖИЙ, а, е. Який проїжджає мимо кого-, чого-небудь; проїжджий.

МИМОЇЗДОМ, присл. Проїжджаючи мимо кого-, чого-небудь; проїздом. — А ти ж де взялася? Тут живеш чи приїхала? — Ні, я мимомізом. Зосталася на день — на два (Мирний, III, 1954, 368); У Харлика Свиридовича — гості. Заїхав мимомізом Бурдило з Кизимом (Тулуб, Людолови, II, 1957, 435).

МИМОЛІТНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що короткочасний. Можна було мріяти хіба що про випадкову зустріч, мимолітне стискання рук (Ільч., Серце жде, 1939, 37); Іван Семенович дивився на вродливе лице господині і думав, що складне життя все-таки залишило на ньому свої сліди. Вони виявлялися у неспівзвучній, ніби мимолітній посмішці і в тому, як трепетали під час розмови ніздрі рівного носа (Собко, Справа., 1959, 35).

МИМОХІДЬ, присл. 1. Проходячи мимо кого-, чого-небудь; по дорозі. Арештант положив солом'яник на тапчані і мимохідь шепнув щось до діда, на що той лише кивнув головою (Фр., VI, 1951, 179); — Хотіли мимохідь і ми додому зазирнути, та капітан не дозволив (Тют., Вир, 1964, 337); Помітивши Ганну, Остапенко зачепив і її мимохідь. — Не спиться нашої матері? Молода кров грає? І — пішов (Гончар, II, 1959, 265).

2. перен. Не зосереджуючись на чому-небудь; між іншим. — В степах Казахстану, доживаючи сто літ, — немовби між іншим, мимохідь каже Джембул, — я сивий, мов сніг на хребтах Ала-Тау (Тич., III, 1957, 69); Воркує біля нього [Петрика] Василюк, а дорослим мимохідь каже, що мати пішла до церкви, а тато щойно вийняв два цільники і розрізає їх на шматки (Стельмах, II, 1962, 246).

МИМОХІТЬ, присл. Те саме, що мимоволі. Радо простила [Краньцовська] йому те немиле слово, що вирвалося йому перше мимохіть (Март., Тв., 1954, 264); У неділю хазяїн з хазяйкою поїхали в Царське Село. Тарас почув мимохіть, що там уперше їздитимуть на залізниці (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 70); Обіцянка самотійно влаштувати свою долю прохотилась у нього мимохіть (Гур., Друзі., 1959, 38); Дожидая, що далі.. — Сідайте. Ближче. Отак. Я мимохіть корюся (Вас., Вибр., 1950, 30); Кузька мимохіть узяв у піонервожатога яблуко і розгублено подивився на хлопців — чи справді з'їсти, чи це тільки жарти? (Донч., VI, 1957, 49).

МИМОХОДОМ, присл., рідко. Те саме, що мимохідь 1. Пішла я собі; підійшла мимоходом ік колодязю до корита (Барв., Опов., 1902, 91); — Кому можна позаздрити, так це Єгипті, — підводиться із-за столу Брага. — Полагодить якомусь колгоспові ставок мимоходом, і центнер пшениці на кін (Гончар, Тронка, 1963, 275).

МИМРЕННЯ, я, с. Дія за знач. мимрити і звуки, утворювані цією дією. Безглузді вигуки, хрюпіння й мимрення зливалися з брязкотом посуду і тихими розмовами тверезих (Тулуб, Людолови, II, 1957, 97).

МИМРИТИ, рю, рипш, недок., перех. і неперех. Говорити тихо, невиразно; бурмотіти. В однім селі був старенький піп, да мало що він тямив в писанії. Ото було як править службу, осідлає носа окулярами да й мимрить собі щось під носом (Україна., I, 1960, 129); — Бач! плачуть, а лихо роблять! — мимрила Ониса (Н.-Лев., III, 1956, 210); Зрідка окремі фрази він вимовляв голосно, інші — мимрив крізь зуби і жестикулював (Ю. Янов., I, 1958, 179); Спершись на ціпок, Беззубо мимрить [дідок] про жінок (Рильський, Поєми, 1957, 151); * Образно. Циган б'є у бубон дзвінко. Плаче скрипка, мимрить бас... (Перв., II, 1958, 143).

МИНА́ТИ, аю, аєш, недок., МИНУ́ТИ, ну́, нєш, док. 1. перех. і без додатка. Пересуваючись вперед, залишати кого-, що-небудь позаду, в стороні; поминати, проминати. За тиждень прийшла в Київ. Красний, боже, який!.. А людей, людей! без ліку, та все чужі — минають і не глянуть на тебе (Вовчок, I, 1955, 14); Михайлик тим часом поштиво вклонявся до всіх, хто минав його (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 25); Минув [Федір] сільські поля, поминув ще два села і з горба побачив місто (Стеф., I, 1949, 126); Коні з копита так і пішли в галоп, що баба й дороги не встигає примічати. Минули вони річку, ліс і прямо летять на болото (Стельмах, II, 1962, 305); // тільки 3 ос., перех. Проходити, протікати недалеко від чого-небудь (про шлях, річку і т. ін.). Там Рось минає чималий скелистий острів Замок і знов зливається з своєю Самовілкою (Н.-Лев., II, 1956, 199); Минувши яр, шлях повертає геть круто поза садком (Мирний, IV, 1955, 224); // тільки недок., 3 ос., без додатка. Пронositися у полі зору того, хто їде, біжить або йде мимо, і залишатися позаду. Тихович біжить наперед. Сплетені вусиками лози запинають йому дорогу, скроплюють росю.. Куш минає за кушем, рядок біжить за рядком... (Коцюб., I, 1955, 207); М'який вагон. Поля широкі пливуть, кружляють за вікном. Блакитні гони і могили. Минають села, наче сніг (Сос., II, 1958, 439).

2. перех. Іхати, іти, не зупиняючись, не звертаючи уваги; обминати (див. обмина́ти¹ 1). Хто йде, їде — не минає [кобзаря]: Хто бублик, хто гроші (Шевч., I, 1963, 39); Там берег, мати і жона... Забудь про них, матросе! Пускай співучий лот до дна, Минай

мілини й коси (Рильський, I, 1960, 298); В батьковій кузні така вже встановився: хто прийде — сиди, говори, дійде до почастунку — й його не минуть (Фр., IV, 1950, 190); З грядки через подвір'я до нього дрібно поспішає старенька згорблена словачка. — Просим вас, не миніть моєї господи, завітайте хоч на єдину хвилю!.. (Гончар, III, 1959, 318); // перен., перев. із запереч. част. н е. Обминати своєю увагою, не згадувати в розмові. Веселий та штукар, він зачіпав дівчат, жартував з молодичами, з чоловіками, нікого не минав, з усіх сміявся (Н.-Лев., III, 1956, 318); — Оттак було сказала [Химка] раз і на пана Пістряка, — що то! і старшини не минула! — що буцімто він у чоловіка бджоли підрізав (Кв.-Осн., II, 1956, 176); // перен. Залишати поза увагою; пропускати. Подивіться лишень добре, Прочитайте знову Тую славу. Та читайте Од слова до слова, Не минайте ані титли, Ніже тії коми (Шевч., I, 1963, 333); Описуючи, скажімо, хліборобські знаряддя, ніяк не можна етнографові минути питання сільського господарства, агротехніки (Рильський, III, 1956, 162); // перен. Уникати чого-небудь (часто тяжкого, неприємного). Одної смерті не минеш, а двох не буде (Укр.. присл., 1955, 149); Підлетів Гуска до товстопузого [пана] і простромив його списом. Та не минув лиха і Гуска. Підлетіли до нього четверо ляхів, підняли його на списи (Довж., I, 1958, 261); // тільки з ос. Не зачіпати, обходити кого-небудь (про тяжкі випробування, переживання). — Спи, Христе, хай тебе минає те лихо, що мене строжило!.. (Мирний, III, 1954, 171); Хату Харитона Шакули, що стоїть он-он межі тополями на краю села, також не минуло те горе, що, здається, нікого не минає (Коцюб., I, 1955, 437); — Біда, діду! — стогоном виринається з глибини душі чоловіка. — Таки не минула нас лиха година (Стельмах, I, 1962, 241).

Мина́ючи що — не пройшовши стадії чого. Ленінська теорія переходу до соціалізму, минаючи капіталізм, належить до числа найвидатніших досягнень марксистської думки (Літ. Укр., 23.IV 1963, 1); **Не мину́ти** кому чого — не уникнути комусь чого-небудь (переважно небажаного). Коли б був Максим на той час не потерігся, не змандрував кудись з Пісок, щось на тиждень чи й більше, то, мабуть би, не минути йому й тюрми (Мирний, II, 1954, 114); [С о л д а т и:] — Ех, чому бути, того не минути! Я підю з вами, товариші! Надокучило мені бути холопом! — І я, Альфреде, з тобою! (Мам., Тв., 1962, 95); **Не мина́ти (не мину́ти) наго́ди** — не пропускати можливості (вчинити що-небудь). Мар'яна, що ніколи не минала нагоди покепкувати з Сергія, говорить: «Тепер він тільки почне свою освіту» (Сміл., Сад, 1952, 70).

3. тільки з ос., неперех., без додатка і кому. Проходити, завершуватися (про час, життя, його періоди, якісь події тощо). Що буває, те й минає (Номис, 1864, № 13727); Од зоряниці до зоряниці, від ночі до ночі усе дожидали [Кармелеві рідні]. І минали їм такечки години, дні, тижні й місяці (Вовчок, I, 1955, 365); Не минає дня, щоб за столом не сиділо душ три або чотири чужих (Мирний, II, 1954, 99); Ідуть хорлянські ревкомівці в перших рядах, здебільшого все колишні вантажники, все ті, з ким минала його молодість на фальцфейнівських портових естакадах (Гончар, II, 1959, 44); І літо минуло, і осінь припіла, І листям пожовклим всі стежки покрила (Гл., Вибр., 1951, 240); Минули жнива, і Василина впросила матір, щоб вона одвела її на службу (Н.-Лев., II, 1956, 47); Три роки минуло відтоді, як вона вперше зустрілася з Марком Загірним (Гончар, IV, 1960, 37); Відчувалося, що життя йде у нас з Дмитром за прислів'ям: бі-

да біду перебуде, одна мине — друга буде... (Коз., Гарячі руки, 1960, 58); // безос. Отакий-то мій Ярема, Сирота багатий, Таким і я колись-то був. Минуло, дівчата... (Шевч., I, 1963, 81); Понад місяць минуло, перше ніж позбувся він своїх ран (Довж., I, 1958, 322); // Зникати, слабшати (про почуття, настрої і т. ін.). Апатія трохи минає, а напади біснуватості теж зникають (Л. Укр., V, 1956, 342); Пливають ночей тумани, минають роки, дні, та не мина, кохана, любов моя в мені! (Сос., Солов. далі, 1957, 160); Галин переляк минув, та серденько билось (Вовчок, I, 1955, 316); Мине напруга екзаменів, і нарешті, настане випускний вечір (Гончар, Тронка, 1963, 135); // перен. Проходити безслідно, без наслідків (переважно поганих); безкарно. Не минула слава тая, Не марне пішла. Удовиця у м'ясниці Сина привела (Шевч., II, 1963, 207); Не мине лихо, видно, й за панську землю (Коцюб., II, 1955, 96); // безос. Спочатку йому минало, а далі почали й сваритись (Свидн., Люборацькі, 1955, 109).

Не мина́ти (не мину́ти) ма́рно (безслідно, да́ром і т. ін.) — залишати глибокий слід, мати важливі наслідки. Сон, що сниться у неділю рано, Зроду-звіку не минав здарма (Л. Укр., I, 1951, 101); ..самий похід проти Версальського миру, похід проти всіх капіталістів і поміщиків усіх країн і проти задушювання ними інших, — не минув марно (Ленін, 31, 1951, 288); **Не мину́ти добро́м** — мати погані наслідки. [Р у ф і н:] Не в пору був сей гість... мені здається, що не мине добром гостина тая... (Л. Укр., II, 1951, 415).

4. тільки недок., неперех. Наближатися до кінця, закінчуватися (про відрізок часу). Минає зима. Ясне сонечко любо світить та гріє (Мирний, II, 1954, 258); Десять літ уже минало, Відколи спокійно, мирно Князь сидів на своїм троні (Фр., XIII, 1954, 14); Минала ніч, вікно уже синіло (Сос., II, 1958, 145); Пора було повертатись до Чернігова, відпустка незабаром минала (Сміл., Сад, 1952, 154); // безос. Минало з полудня, а в селі тихо, нема нічого (Коцюб., II, 1955, 95).

5. неперех., кому. Сповнюватися (про досягнення кимось певного віку). Уже шістнадцятий годок минає Олесі, вже й свати почали в хату наворачтатись (Вовчок, I, 1955, 21); Мені минав сімнадцятий (Вільде, Пов. і опов., 1949, 11); Мій син ще зовсім хлопець: тільки що минув вісімнадцятий рік (Н.-Лев., II, 1956, 23); // безос. Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом (Шевч., II, 1963, 38); Ось уже мені й за сорок минуло, а все служу, на людей роблю... (Мирний, I, 1954, 95).

МИНА́ТИСЯ, ається, недок., **МИНУ́ТИСЯ**, нється, док. 1. Те саме, що **мина́ти** 3. Час іде, минається (Вовчок, I, 1955, 206); Минулися тії роки, що розпирали пироги боки (Номис, 1864, № 681); Вона почувала всією своєю душею, що минулося її щастя, що не побачить вона села рідного, лук квітчастих, гаїв зелених (Гр., I, 1963, 436); Минулася буря — і сонце засяло, Веселка всміхнулася в ясних небесах (Рильський, I, 1960, 86); // безос. Що то молодії літа! Було се колись і з нами! Ех! та минулося! (Кв.-Осн., II, 1956, 239); Люди притихли в звичній німій напрузі. Чи, може, минється без бою? (Гончар, III, 1959, 447).

◇ **Мину́лася котіві ма́сниця (ма́сничка) див. ма́сниця і ма́сничка; Не мина́тися (не мину́тися) ма́рно (безслідно, да́ром і т. ін.)** — те саме, що не мина́ти (не мину́ти) ма́рно (безслідно, да́ром і т. ін.) (див. мина́ти). Страйки 1895—1896 років не минулися марно (Ленін, 2, 1948, 106).

2. перен., кому і без додатка. Не зачіпати кого-небудь (переважно про тяжкі випробування); проходити безслідно для кого-небудь. Так миналися ті уїдливі жарти, аж поки Чіпка під товариську гульню не пода-

рував Грицькові ста рублів грошей — на хрещеника (Мирний, II, 1954, 290); В картині О. Бубнова «Тарас Бульба», наче в дзеркалі, видно, як не минається даром навіть талановитим художникам нехтування яскравою типізацією (Довж., III, 1960, 105); Що у людях ведеться, то й нам не минеться (Номис, 1864, № 10773); В очі діда Дуная затікає сум, а в грудях підмерзають останні клатті надій, що все якось минеться (Стельмах, I, 1962, 382); // безос. Коли розходився Степан, то тоді вже й богові не миналося (Дн. Чайка, Тв., 1960, 34); Знаю, що так не минеться — буде [Мотря] гарикати під дверима, буде витівати, поки не зволоче мене з ліжка (Вас., II, 1959, 266); Вони знов узялися за своє? Гадають, що й цього разу їм минеться? (Шовк., Інженери, 1956, 33).

3. тільки недок. Те саме, що **минати** 4. Ось минається Петрівка і Купало настає (Щог., Поезії, 1958, 242); Літо веселе, співоче минається (Рильський, I, 1960, 102).

4. діал. Зустрічатися на дорозі і залишатися позаду. Ліси миналися, села.. оберталися, і міста мертві ліниво проходили (Стеф., III, 1954, 45); Поляна минулася, почався знов ліс (Фр., III, 1950, 86).

5. діал. Витрачатися (у 3 знач.). Пиятика така, що всі ті гроші там на місці мусять минутися (Фр., IV, 1950, 9); Харчі минулися, довелося жити лісними ягодами (Ірчан, II, 1958, 186).

6. діал. Помирати. Нараз чує [Степан], як коло нього вибухає плачем дружина.. І він трохи не минався з жалю (Круш., Буденний хліб, 1960, 43); — Я стратив пам'ять.. Думалось, що зомлію, що минуся в тій хвилі (Фр., IV, 1950, 294).

МИНЕВІЙ, а, е. Прикм. до **минь**.

МИНУВШИНА, и, ж., заст. Минуле (див. **минулий** 3). Треба дбати за народну справу. Швидше всім прокинутись від сну, Одігнать минувшину криваву, Наближать годиноньку ясну! (Граб., I, 1959, 120); Багато роздумує він над своєю минувиною (Коб., III, 1956, 281); Степова могила самотньо стояла осторонь. Колись, у давні часи, насипали її скіфи чи половці.. І могила сотні років стоїть у степу як свідок сивої минушини (Донч., III, 1956, 71); * У порівн. Оглянув [Марко] і кострубаті, вітрами нагнуті верби, що підійшли до нього, як минувшина (Стельмах, Правда., 1961, 22).

МИНУЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до **минути** 3. Проценко щось замолов про давнє, таке хороше та так швидко минуле (Мирний, III, 1954, 296); Не зразу кинулись назустріч, таким неподібним було все на ту давно минулу дійсність (Довж., I, 1958, 327); Події давно минулих літ в уяві Михася постали, як живі (Чорн., Визвол. земля, 1950, 182).

2. у знач. прикм. Який минув, пройшов. Вернімось трохи назад та подивімся, чим жила й інтересувалась [цікавилась] галицька інтелігенція в 70-і роки минулого віку (Коцюб., III, 1956, 28); На тонких стеблах крапельки студені Минулого дощу.. горять (Рильський, I, 1960, 160); Як свідчать підсумки минулого навчального року, партійні організації республіки чимало зробили для поліпшення марксистсько-ленінської освіти комуністів і безпартійного активу (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1); // Пов'язаний з часом, відрізком часу, який вже минув. Він знову почав розказувати про своє минуле життя в городі, багато прибріхуючи (Гр., II, 1963, 270); Полинь росте на місцях минулих подій (Ю. Янов., I, 1958, 104); // Який жив раніше, колись. Саме напоєність думкою — одна з найхарактерніших рис теорчості автора «Онегіна», саме за це особливо любили його минулі покоління (Рильський, III, 1956, 13); // Який передував теперішньому; попередній. Про Зань-

ковецьку в ролі моєї Люби я писала в минулому листі. Тепер повторю, що я дуже рада Заньковецькій (Л. Укр., V, 1956, 229); О юні сили фатерлянда! Якщо минулі імперіалістичні війни нічому не навчили ваших батьків, прозріть хоч ви при світлі своїх палаючих будинків (Довж., I, 1958, 360); Саме життя вже навчило.. цінувати людину не лише за минулі її заслуги, а, головним чином, за її теперішні дії (Гончар, IV, 1960, 92).

△ **Минулий** час — дієслівна категорія, що означає дію, яка відбувалася до моменту висловлювання.

3. у знач. ім. **мину́ле**, лого, с. Час, який минув, пройшов, відійшов. Десять далеко стукає калатало нічного сторожа.. Воно завжди викликає у мене настрій, почуття зв'язку з далеким минулим, з життям моїх пращурів (Коцюб., I, 1955, 415); В останні секунди свого віку він увесь тягнеться до нерозпізнаної грані майбутнього, .. бо все життя він жив майбутнім, не маючи нічого відрадного в минулому (Стельмах, II, 1962, 205); Комуністична партія учить, що радянська культура і література виникли, розвинулись і досягли розквіту на базі критично переробленої культурної спадщини минулого (Іст. укр. літ., I, 1954, 9); // чие. Події колишнього життя певної країни, народу, особи.— Дуже гарна книжка. І про минуле України в ній є (Головко, II, 1957, 270); [А р к а д і й:] Нехай ти залишаєш мене в таку хвилину, але на тепле слово від тебе — в ім'я нашого прекрасного минулого — я маю право... (Корн., I, 1955, 141).

Відходити (відійти) в мину́ле — переставати існувати; забуватися. «Ой там збиралась бідна голота До корчми гулять...» Співав тоді оцієї молодий парубок-наймит, і в минуле одійшли ті прокляті роки (Донч., VI, 1957, 115); **Жіти мину́лим** — зосереджувати свої думки, почуття на часі, подіях, що минули, пройшли. Вони минулим не живуть, Вони чогось від долі ждуть (Щог., Поезії, 1958, 355); На війні люди не можуть жити минулим. Події змінюються з казковою швидкістю (Рибак. Опов., 1949, 21); У **мину́лому** — раніше, колись. Входять сусіди, в минулому партизани: Іванов, Щербань, Максимов (Довж., I, 1958, 114).

МИНУ́ЛИСТЬ, лості, ж., заст. Минуле (див. **минулий** 3). Лободою позаростали майдани.., а на широких вулицях ще і досі zostалися сліди минулості (Морд., I, 1958, 100); В Кракові.. роблю свою роботу і вечорами [вечорами] тужу за моєю гарною минулістю (Стеф., III, 1954, 127).

МИНУЛО́РІЧНИЙ, а, е, рідко. Який відбувався, мав місце, створювався в минулому році; торішній. Січень. В усіх колгоспах та радгоспах підбиваються підсумки минулорічного господарювання (Рад. Укр., 9.I 1962, 1); // Який залишився з минулого року. Минулорічні чорні сережки так ніжно тремтіли на старих вільхах, що здавалося, прислухайся трохи і відразу почувеш тихий хрустальний дзвін (Тют., Вир. 1964, 99).

МИНУ́ТИ див. **минати**.

МИНУ́ТИСЯ див. **минатися**.

МИНУ́ЩИЙ, а, е. Який швидко минає; недовговічний. Віри не доймали: чи то була справді та ніч обмарена, чи то тільки минущий сон (Вас., II, 1959, 96); [П а ш к е в и ч:] І високо піднімуться всі її степові й гірські орли, і понесуть славу вітчизни у всі майбутні століття, не минуцу, а вічну (Довж., I, 1958, 428); Нічого особливого не знаходять [лікарі]. Це щось таке, мовляв, минуще, а так дитина здорова (Гончар, Тронка, 1963, 303); // Якому притаманна недовговічність. Суперечності капіталізму свідчать

про його історично минутий характер.. (Ленін, 3, 1949, 37).

МИНЯ, і, ж., дит. Корова, бичок або теля. Знай, миня, стійло (Номис, 1864, № 990).

МИНЬ, я, ч. Прісноводна хижа риба родини тріско-вих з видовженим плямистим тілом; має промислову цінність. *Печінка в томатному соусі виготовляється з печінки тріски і миня* (Укр. страви, 1957, 69).

МИНЬОК, нька́, ч. Те саме, що минь. Почав [писар], як він каже, сокрушати перш борщ гарячий.., а там юшку з миньками (Кв.-Осн., II, 1956, 167); *По ямах і глибинах спочиває риба.. Миньок саме зараз викидає ікру. Так багато кладе миньок ікри, що й полічити важко...* (Коп., Як вони.., 1961, 167).

МИР¹, у, ч. 1. Відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода (у 4 знач.). *Святої правди і любові Зоря всесвітня зійшла! І мир і радість [радість] принесла На землю людям* (Шевч., II, 1963, 282); *Пішов [отаман] до Миколи, перепросив його гарненько; і вони помирились і запили сварку й мир могоричем* (Н.-Лев., II, 1956, 250); — *Так, дивний старий. Пішов і не попрощався. Як з чужим. Ні, мабуть, не вийде у нас із ним миру. Так і будемо ходити один від одного стороною* (Тют., Вир, 1964, 78); * *Образно. [А н т о н і о:] Життя і мрія в згоді не бувають і вічно борються, хоч миру прагнуть* (Л. Укр., III, 1952, 120).

Жити в мирі — жити мирно, дружно. [В а р е н и к:] *Живуть, каже, собі отець з сином в миру, хазяїнують* (Кроп., II, 1958, 225); *Крім Ліни, є в нього ще дві дочки.., але з ними він більше конфліктує тепер, ніж живе в миру* (Гончар, Тронка, 1963, 165); **Міром**, у знач. присл. — мирно, без сварок і суперечок. *Коли сонце заходить, ватаг виносить з стаї трембіту і трубить побідно на всі пустинні гори, що день скінчився миром* (Коцюб., II, 1955, 326); — *Я ж колись врятував з Морозенком вас, то пожалійте людей! — ломить свій гнів і гордість чоловік, ще надіючись, що можна миром поладнати з паном* (Стельмах, I, 1962, 421).

2. Відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами; протилежне в і в н а. *Родились в небі ви, — чи долі? Чи мир нам везете, чи брань?* (Котл., I, 1952, 201); — *Простим людям потрібен мир між народами! Хто ж хоче війни?..* (Кол., На фронті.., 1959, 9); *Мир народам! Це слово було написане Володимиром Іллічем в першому декреті Радянської влади в 1917 р.* (Вітч., 1, 1956, 122); // *Мирна праця. Зброю для миру кують ковалі, Прагне служити не війнам проклятим — Злагоді й щастю розщеплений атом* (Рильський, III, 1961, 230).

Всесвітня Рада Міру — міжнародний громадський орган всесвітнього руху прихильників миру, створений у 1950 р.; **Голуб міру** див. голуб; **Люлька міру** — символ примирення, припинення війни (за звичаями деяких народів, колишні противники разом палять люльку). * У порівн. *Ми з'їли прекрасну диню, яка об'єднала нас, як люлька миру* (Ю. Янов., II, 1958, 55).

3. Угода сторін, що воюють між собою, про припинення воєнних дій; мирний договір. — *Ідіть, Едвардові скажіть, Як чули по сій мові. Коли не згодиться на мир, — Ми знов у бій готові* (Л. Укр., I, 1951, 360); *Військовий писар подав йому умови миру, і гетьман Остряниця, взявши гусяче перо, підніс його до пергаменту і на мить задумався* (Довж., I, 1958, 274); *Після цієї поразки, яка дістала назву «Льодового побоїща», рицарі поспішили укласти мир* (Іст. СРСР, I, 1957, 78).

4. Спокій, тиша. *Звільна їдем. Мовчки бродить Око вдовж і вишир, Наче жалко нам природи Розбентежить мир* (Фр., XIII, 1954, 181); *Мир злетів на мою душу*

(Мик., Кадилиця, 1959, 37); *Над ним написано повік: «Смирений грішник, Дмитрій Ларін, Господній раб і бригадир, Вкушає в сій могилі мир»* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 61).

◆ **З міром відпускати (відпустити)** кого — відпустити когось без покарання, не чинячи йому перешкод. *Відібравши кількох грецьких матросів, що чимось сподобались їм, повстанці виділили їм старий рибальський баркас на веслах і, побажавши вдруге не попадатись, з миром відпустили в море, до своїх* (Гончар, II, 1959, 53); *Іті (зостаються і т. ін.) з міром (в мірі) — уживається як добре побажання тому, хто йде або залишається. [Г о д в і н с о н (береться за шапку):] Зостаньте з миром!* (Л. Укр., III, 1952, 27); *Тут Юрша спинив його. — Досить цього! — сказав. — Іди в мирі і роби, що знаєш* (Оп., Іду.., 1958, 506); **Мир вам!**; **Мир сьому добу!**, заст., жарт. — уживається як привітання того, хто входить у дім. *Входять Едіта й Крістабель; з ними Годвінсон і Джошуе Кембл.. [Г о д в і н с о н:] Мир сьому дому!.. [К е м б л ь:] Мир вам!* (Л. Укр., III, 1952, 22); **Мир душі чий**, заст. — нехай спочиває (про покійного). *Ото церков Богданова. Там-то він молився, Щоб москаль добром і лихом З козаком ділився. Мир душі твоєї, Богдане!* (Шевч., I, 1963, 306).

МИР², у, ч. 1. заст. Земля з усім, що на ній існує; світ. *А над чорним Колізеєм, Ніби із-за диму, Пливе місяць круглолиций. І мир первозданний Одпочив на лоні ночі* (Шевч., II, 1963, 294); *У Степана Федоровича Гамзи пир на увесь мир* (Мирний, IV, 1955, 157).

Інший мир — загробне життя; той світ. *Наче навішано гирі, Вся зайнялась голова... Думка об іншому мирі Тільки осталась жива!* (Граб., I, 1959, 53).

2. Усе живе, усе, що оточує нас. *Не дай боже свині роги, весь мир поколе* (Номис, 1864, № 3826); *Надворі сонечко сяло, зогрівало увесь мир* (Кв.-Осн., II, 1956, 318); // *Те саме, що люди 2. З миру по нитці — голому сорочка* (Номис, 1864, № 4490); *Двері хатні навстіж стояли: одходило й приходило до хати миру — хто хотів* (Вовчок, I, 1955, 164); — *Миру стоїть, наче на великдень коло церкви* (Ю. Янов., I, 1954, 35); // *який. Люди певної території, суспільної групи і т. ін. От з тим же то і сходився увесь харківський мир з півдня на Гончарівку, бо тут вже певно усяк надіявся її [Галочку] побачити* (Кв.-Осн., II, 1956, 314); *Страшна, нечувана досі пошесть навістила наш край. Довго.. тривожився мир хрещений, ждучи от-от видимої, наглої смерті* (Фр., VIII, 1952, 332); *Перед всім колгоспним миром В дні гарячі, трудові Став Петро мій бригадиром, Ми з дочкою — ланкові* (С. Ол., Вибр., 1959, 85).

3. іст. Те саме, що громада¹. *Землероби-селяни, які входили в сусідську общину, називались у східних слов'ян смердами, а сама община дістала назву мир (на півночі) і верв (на півдні)* (Іст. СРСР, I, 1957, 30); *Біля зборні зібрався весь мир* (Коцюб., II, 1955, 77); [Л ю л ь к а:] *Нехай мир розсудить, що робить з нею* (Вас., III, 1960, 53); // *Взагалі громада; народ (переважно про селян). — Та нас же таки мир. Одне туди, друге туди, по селу, поза селом, може, хтось-таки та знайде [Тетяну]* (Вас., II, 1959, 109); [М а р у с я:] *Зневажа він мене, гордує мною, як вітер горою!.. Перед усім миром знущується надо мною й глузує мені у вічі* (Кроп., I, 1958, 94); *Ледарі поховалися від нового завгоспа в усі діри, як від kota — сірі миші. Та зіркатий Проць люто витрясав їх звідти, витягав за руки — мирові на очі, пік злим, немилосердним сміхом* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 180).

Міром; Усім міром, у знач. присл. — усі разом, спільно. *А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Грома-*

дою обух сталить (Шевч., II, 1963, 320); [В а р в а р а:] Усім миром полоти їх [будяки], бо держава — це ми всі (Корн., II, 1955, 302); Усім миром ідуть на страшну війну, на ворога лютого (Тют., Вир, 1964, 277); На мирю — серед людей, у присутності людей. — Бачу, він один залишатись боїться. Недарма ще старі люди казали: На миру і смерть красна (Збан., Єдина, 1959, 41).

4. заст. Життя мирян; світське життя, на протилежність монастирському. Отець Палладій у мирі звався отець Павел Андрієвський (Н.-Лев., III, 1956, 367); [М а т у ш к а г у м е н я:] Може, хто з вас має думку у мир попрохатись, — залишіть ту думку. Велика праця жде вас і без миру (Мірний, V, 1955, 75); * Образно. Вітаю Вас, Остапе милий, В миру наречений Павлом! (Рильський, III, 1961, 92).

◆ По мирю пуска́ти (пустіти) — доводити до злиднів, до становища жебрака. [М о л о д и ц я:] Сам [чоловік] без вісті забіг, а мене з малими діточками по миру пускає (Мірний, V, 1955, 129); Ходіти (піти і т. ін.) по мирю — просити милостиню, жебракувати. Ходить [Іван] з Одаркою по миру, назбира шматків хліба доволі.. і їсть із дочками своїми, а після знов іде збирати (Григ., Вибр., 1959, 59); Ми й покинули свою слободу і пішли по миру світ за очима (Морд., I, 1958, 44).

МИРІТИ, мирю́, міриш, недок., перех. 1. кого з ким і без додатка. Відновлювати, встановлювати мирні стосунки між ким-небудь. Розбирав [пан Адам] сварки та суперечки, мирив сусідів, давав усякі ради (Коцюб., II, 1955, 253); Се був мій знайомий друкар, .. завжди готовий до всякої послуги для справи, радий мирити, загоджувати, ширити згоду серед товаришів (Л. Укр., IV, 1954, 272); Вже вона раз мирила Ткачуків з їхніми сусідами Кухтіями, що завзялися швидше випхати переселенців з двору (Гончар, Тронка, 1963, 89).

2. з ким — чим. Примушувати терпимо ставитися до кого-, чого-небудь, примиряти з кимось, чимось. Надія, що панна Анеля часом заскочить до зали.., мирила мене з мало цікавим для мене товариством (Коцюб., II, 1955, 253); [П е т р о:] І це зоветься справжнім життям, це вони якось мирять з своєю вірою!.. (Мірний, V, 1955, 159).

Не [дуже] миріти — мати не дуже добрі стосунки з ким-небудь; сваритися. За кису світ увесь не мирить (Барв., Опов., 1902, 448); Ходив гомін, що старші сини покійного панотця не дуже мирять з своїми парافیанами (Н.-Лев., III, 1956, 9); Йому не хотілося, щоб про підсвинків дізналася Тетяна Іванівна, з якою Сава Йосипович не дуже мирить (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 13).

МИРІТИСЯ, мирю́ся, міришся, недок. 1. Припиняти сварки, суперечки, ворожнечу з ким-небудь. — Ну, — питає [Змій], — за чим, добрий молодець, зайшов? Чи будем битися, чи миритися? (Укр. казки, 1954, 125); — А я мирюсь з матір'ю. переводжу до себе... (Мірний, II, 1954, 209); Просила ніби Марія і його, Якова, щоб звести з чоловіком. Та він радив позивати, а не миритися (Головка, II, 1957, 150); [С а м о п а л:] А як з Дмитром посварився, то помиритесь... Хлопець він хороший. [К р я ж:] Кобила з вовком мирилася, та додому не вернулася (Зар., Антеї, 1962, 216); // безос. А що там поза мурами творилось, Кому з ким воювалось чи мирилось, Про те не знали ми та й знати не хотіли (Фр., XIII, 1954, 298); // Жити в мирі, не сваритися. Ми з сестричкою мирились — Барабаном ми ділились: Трохи я побарабаню, Потім дам сестриці Ані (Бойко, Ростіть..., 1959, 62).

2. з ким — чим і без додатка. Терпимо ставитися до кого-, чого-небудь. Літо минає, і треба зарані миритись

з думкою, що такі напади жару і болі ноги будуть від часу до часу прокидатись (Л. Укр., V, 1956, 245); Що ж, коли любиш сомів ловити, то мусиш миритися з комарами (Донч., VI, 1957, 213).

МИРІННЯ, я, с. Дія за знач. мирітися 1. Перекажу немудру мову Отця чи дядька-старика, З дівчатком зустріч юнакову.., Розлуку, радісне миріння (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 74).

МИРКАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. Незрозуміло говорити; незадоволено бурчати. Миркав, миркав коло нього голова з писарем, та бачать, що ні в чім до нього присікатись, так і відпустили (Кв.-Осн., II, 1956, 130); У землянці було жарко. Поруч хрпів Сагайда, він весь пашів і, миркаючи уві сні, щоразу закидав на Черниша важку, гарячу руку (Гончар, III, 1959, 25).

2. заст. Жебракувати. Дітки миркають без свитки й постолів, Канючать хліба шмат під вікнами з торбами... (Г.-Арт., Байки.., 1958, 128); Чоловік.. розіп'ється, попропивається, попід плотами валяється, а жінка з діточками пішли попідвіконню миркати (Кв.-Осн., II, 1956, 123).

МИРКНУТИ, ну, неш, док., перех. і без додатка, розм. Однокр. до міркати 1. Як уже він її розважав, як умовляв! А вона знай плете свого вінка і словечка йому не миркне (Вовчок, I, 1955, 93); [Н е д о р о с т о к:] Я її привчу-таки говорити до чоловіка. А то що воно за жінка? Миркне слово-двоє та й мовчить (Вас., III, 1960, 98); — Зробиш, що сказано, і доповіси. — Слухаюсь, — миркнув телефоніст (Гончар, III, 1959, 304).

МИРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до мир¹ 2. В мирне врем'я [час] запирався [Янус], коли ж із храма показався, Якраз війна і закипить (Котл., I, 1952, 192); За мирного часу в тих бункерах зберігалось вино, а тепер вони правили за зручні схованки для есесівських ватаг (Гончар, III, 1959, 376); Нас зовуть бійцями в мирні роки, Ми ішли й дорогами війни (Гірник, Друзі.., 1953, 3); // Який відбувається в обстановці миру, не порушується війною. Після переможного закінчення громадянської війни Радянська країна вступила в період мирного соціалістичного будівництва (Тези про 300-річчя возз'єдн., 1954, 19); Захищали життя і честь Батьківщини великі радянські люди, виховані для мирної праці (Довж., I, 1958, 311); Спогад про мирне життя пройшовся по душі тихим боєм (Тют., Вир, 1964, 320); // Який діє або використовується в обстановці миру, служить справі миру. — Я хочу бути таким льотчиком, що проти війни стоятиме. Я хочу мирним льотчиком бути і буду! (Кучер, Дорога.., 1958, 26); Мірний атом. З кожним роком він все ширше і ширше застосовується в різних галузях народного господарства нашої країни (Наука.., 2, 1962, 24); * Образно. Це для тебе, сину, Сонце мирне сходить І в степах канали Наш народ проводить (Мас., Сорок.., 1957, 279); // Пов'язаний з укладенням договору про мир. Щоб ліквідувати перевагу врангелівців у кінноті, в кінці вересня було прийнято рішення перекинути з польського фронту на Південний Першу Кінну армію, оскільки в цей час з Польщею вже велися мирні переговори (Гончар, II, 1959, 371).

2. Позбавлений ворожих намірів; який провадить політику миру. Мирна держава; // Який спирається на політику миру. Керуючись ленінськими принципами зовнішньої політики, Радянський уряд веде невтомну боротьбу за зміцнення миру, ослаблення міжнародної напруженості, за мирне співіснування країн з різними суспільними системами (Ком. Укр., 5, 1960, 22); // Який виключає насильство. — Подумайте, .. паровий плуг свище. Се ж революція соціальна... мирна, розуміється, мирна! (Фр., III, 1950, 217); // Який не бере безпосередньої участі у воєнних діях; цивільний. Хлопчик

дійшов до фронту. Все тяжче ставало йти. Людей мирних майже не траплялося (Ю. Янов., II, 1954, 12); Щоб зберегти Будапешт, .. щоб уникнути численних жертв серед мирного населення, — радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції (Гончар, III, 1959, 236); // Який належить цивільному населенню. Горіло передмістя, підпалене запальвальними бомбами, що ними ворог обстрілював мирні житла (Кочура, Зол. грамота, 1960, 151).

3. Схильний до злагоди, дружніх відносин; миролюбний, сумирний. — Щасливий ти, Якове! — казав він, — щасливий! Он твоя [дружина]? — сидить... тиха та мирна... Молитися до неї, та й годі!.. (Мирний, IV, 1955, 51); — Ми люди мирні, але перешкод не любимо й не терпим (Ле, Наливайко, 1957, 293); // Який виражає злагоду, дружні відносини, миролюбство. Вона захотіла ввійти в те товариство тихим янголом-спасителем, навчити запеклі харцизяцькі душі, п'яні голови любові до людей, до їх мирних звичаїв (Мирний, II, 1954, 286); Черниш бачив стомлене обличчя, зовсім не войовниче, а якесь мирне, замислене (Гончар, III, 1959, 20); — Господи! Невже це Рубін лазив у сад? — Ба ні, — зирнувши на Рубіна збоку, промовила мирним, навіть здивованим голосом Марина Василівна. — Біля хвіртки отам стояв (Сенч., Опов., 1959, 35); // Оснований на згоді, дружньому ставленні; дружній. — Дай же, боже, щоб ваша спілка була мирна й жила в ладу та в мирі, не так, як та, що держить старий млин, — промовив о. Артемій (Н.-Лев., IV, 1956, 104); У хаті Лантуха, за столом під образами, тривала мирна бесіда господаря й гостя (Руд., Остання шабля, 1959, 42).

4. Який нічим не порушується, не переривається; спокійний, тихий. Вже високо піднялося на небі сонце, а по улицях в місті не було помітно ні звичайного мирного гомону, ні працьовитої метушні (Вас., II, 1959, 15); Нога взагалі тут мені не завдає лиха, вже скільки літ, як вона не була в такому мирному стані (Л. Укр., V, 1956, 238); На мирний дзвін бандур озветься голос у саду дівочий... (Сос., II, 1958, 316); // Позбавлений тривоги, неприємних переживань. То був теплий, мирний весняний ранок (Збан., Сеспель, 1961, 168).

МИРНІСТЬ, ності, ж., діал. Злагода, спокій. Вогонь в печі лежав втомившись, тихо дрімаючи жаром, страви спочивали на сіні, різдвяна мирність спливала з темних кутків (Коцюб., II, 1955, 335); — Я ще затишила його першу небіжку. Жили, як той казав, у мирності і в радості (Март., Тв., 1954, 62).

МИРНО¹, присл. 1. Без війни, в мирі. Старий цар умер, а зосталося два брати. Старшому ж не можна чомусь було царством правити, — осівся на предківській столі менший. Отже це не обійшлося мирно (Мирний, II, 1954, 115); Те, за що так довго билися, нарешті, настало. Мир! Завойовано змогу мирно жити, не буде ще однієї воєнної зими (Гончар, II, 1959, 440).

2. Без сварок; дружелюбно, миролюбно. — Маню! — казав я поважно, приступаючи наново до неї. — Чи ми не будемо ніколи з тобою мирно говорити? (Коб., III, 1956, 40); На Володимирській гірці, В Києві, над Дніпром, Граються мирно діти, Бризкає сміх сріблом... (Нех., Чудесний сад, 1962, 36).

3. Тихо, спокійно. — Хай мирно сплять собі мерці; Нам — піклуватися живими! — Так ти казав (Граб., I, 1959, 160); На небі світилися зірки, так само як і вчора, і позавчора. Десь у недосяжній висоті мирно миготіли вони (Хижняк, Тамара, 1959, 123); // у знач. присудк. сл. Пішов [Тимко] городом у яр. Там було тихо і мирно (Тют., Вир, 1964, 217).

МИРНО², присл., у знач. присудк. сл., діал. Людно,

багатолюдно. В невеличкій хаті стало мирно, аж тісно (Коцюб., I, 1955, 44).

МИРНІТА, и, ж., діал. Злагода, спокій. У Кайдашеві хаті стала мирнота: свекруха помирилась з невісткою (Н.-Лев., II, 1956, 345).

МІРО, а, с. Запашне масло, яке використовують у християнських церковних обрядах. — Ходімо, куме, в піраміду [храм], Засвітим світоч. — І зайшли, Єлей і миро принесли (Шевч., II, 1963, 421); Як на трон колись я злавив, Миром бог мене помазав І сказав: Прав! (Олесь, Вибр., 1958, 320); * У порівн. Вчительша палить цигарку, пахучу, як миро (Мик., II, 1957, 111).

◇ [Всі] одним міром мазані — про людей з однаковими вадами. Всі попи одним миром мазані (Укр.. присл., 1955, 21); Що їй тепер діяти? Іти жалітися старшині?.. Всі вони один одного, як чорт болота, держаться; всі одним миром мазані... (Мирний, III, 1954, 29); — Що цар, що імператор — одним миром мазані (М. Ол., Леся, 1960, 55).

МИРОВІЙ, а, е. 1. Пов'язаний із полюбовним розв'язанням суперечки; // у знач. ім. **мировá**, вбі, ж., розм. Полюбовне вирішення суперечки. І мировую тут зробили [латинці] На тиждень, два або і три (Котл., I, 1952, 271); Потім погмоніли [селяни] ще, закурили на мирову та й розійшлися (Головко, II, 1957, 231).

◇ **Звóдити** (звести) на мирову — мирити кого-небудь. Чіпка на мирову зведе, частує (Мирний, II, 1954, 290); **Іті** (піті) на мирову — прагнути вирішити справу полюбовно; іти на примирення. — Тепер ще, бачу, на мирову ідуть [повстанці] (Фр., VIII, 1952, 299); Він де в чому вже розібрався і з властивою йому поспішністю заявив, що Куцевич взагалі порядна людина і Максим повинен з ним піти на мирову (Рибак, Час., 1960, 747); **Піти** (віпити, запіти і т. ін.) **мирову** — випивати за примирення. — Бий, кажу! — кричить перший [супротивник] та хвіть другого по пиці... Той — здачі.. Насилу розборонили люди, та й ведуть знову в шинок «мирову пити» (Мирний, II, 1954, 195); Скоро вони помирились, але на весілля так і не пішли — вдома випили мирову (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 372); Устим приніс четверть самогону, запив мирову і наказав усім парубкам Оксена не зобижати (Тют., Вир, 1964, 22).

2. У царській Росії та деяких буржуазних державах — пов'язаний з органами, які розглядають дрібні кримінальні й цивільні справи. [Х р а п к о:] А ще, може, й на мировий з'їзд прийдеться апеляцію подавати (Мирний, V, 1955, 125); Робітники нахвалялись на п. Юзефовича мировим судом (Сам., II, 1958, 357); // у знач. ім. **мировій**, вбо, ч. Те саме, що **Мировій суддя**. [Х а р и т о н:] А я оце думаю кинутись до мирового (Кроп., II, 1958, 46); — І мировий, кажуть, пан, і він за панам тягне, на панську руч (Коцюб., I, 1955, 462).

△ **Мировій посередник** — після селянської реформи 1861 р. в Росії — урядовий чиновник, що залагоджував конфлікти між селянами та поміщиками. Пан поїхав до міста і пожалівся, ніби Джеря бунтує громаду. Мировий посередник потяг руку за паном (Н.-Лев., II, 1956, 260); [Л и с е н к о:] Наслухався горя цього, коли був мировим посередником! Я зараз напишу вам скаргу до окружного суду (Мокр., П'єси, 1959, 281); **Мировій суддя** — суддя, що розглядав дрібні кримінальні й цивільні справи. — Се було ще з того разу, Як я з царського указу Мировим суддею став (Фр., XII, 1953, 8).

МИРОЇД, а, ч., розм. Той, хто живе чужою працею; куркуль. — Дивуєш ти мене, Даниле: наш же ти, як

є, наскрізь полтавський, а якою дорогою пішов у житті. — Тією пішов, на яку такі ж мироїди, як ви, дядьку, й погнали: каховською та заробітчанською (Гончар, II, 1959, 269).

МИРОЛІБНИЙ, а, е. Який любить мир (див. мир¹ 1); не схильний до війни, ворожнечі, сварок. *Найдужчі, найдорожчі люди і миролібні в той же час. Які в нас виросли споруди! Яка енергія у нас! (Тич., II, 1957, 241); Радянський народ, вихований в дусі пролетарського інтернаціоналізму, ділиться своїми надбаннями з усіма країнами народної демократії, з миролібними народами світу (Рад. Укр., 6.XI 1956, 1); Згуртування всіх миролібних сил світу під прапором боротьби за мир і свободу народів є вирішальним фактором їх неодмінної перемоги (Ком. Укр., I, 1961, 4); // Оснований на політиці миру і дружби. Соціалістичні країни є ініціаторами багатьох найважливіших миролібних акцій, спрямованих на зрив агресивної політики імперіалістичних країн (Ком. Укр., 10, 1967, 38); Наш народ переміг у бою і вершить миролібні діла (Воронько, Тепло..., 1959, 9); // Сповнений приязні, дружелюбності до інших. Привітне його обличчя в ластовиннях осміхається миролібною усмішкою (Вас., II, 1959, 151); Пісню всіх народів, пісню миролібну.. не заб'ють вони [палії війни] (Бажан, Роки, 1957, 221).*

МИРОЛІБНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. миролібний. — Скажу я тобі, Бородавко, що я задумав, — з удаваною миролібністю й довір'ям сказав Сагайдачний (Тулуб, Людолови, I, 1957, 438); Наша миролібність аж ніяк не означає нашої слабості (Рад. Укр., 20.X 1962, 1).

МИРОЛІБНО. Присл. до миролібний. [Фортунат (мирлібно):] Та нащо ті суди? (Л. Укр., II, 1951, 428); Три школи в них — російська та грузинська, Азербайджанська третя: три народи Живуть тут і працюють мирлібно (Рильський, III, 1961, 164); Хлопці незабаром побачили, що дід жартує: очі сяяли вже мирлібно й весело (Вас., Вибр., 1954, 240).

МИРОНОСИЦЯ, і, ж., заст. За євангельським міфом — одна з жінок, яка принесла миро для помазання тіла Христа після зняття його з хреста. *Грала трагедію «Страждання Христові», .. розп'яття, плач мироносиць (Тулуб, Людолови, I, 1957, 150); — Дивна ти людина, Марино. Коли б жила при Ісусі Христі, першою мироносицею була б при ньому (Головко, I, 1957, 487); // Учасниця процесій під час церковних обрядів. І вона [Горпина] понесла в темін.. трепет маленької свічки, що роняла на пальці і землю воскові сльози. Варчук ще подивився на хід мироносиць (Стельмах, II, 1962, 308); Змолоду по-старечому скорботно змикала [Якилина] губи, закривалася від світу шатром чорної хустки, .. ходила в мироносицях — Христових прислужницях (Речм., Весн. грози, 1961, 11).*

МИРОТВОРЕЦЬ, рця, ч., уроч. Той, хто сприяє встановленню миру, усуває ворожнечу, сварки. *Це був справжній миротворець [М. Лисенко]: люди всяких партій, напрямків, національностей, різного віку, полу [статі], розвитку і вдачі — усі горнулись до його ніжної, ясної, без краю привітної душі, і всім він уділяв тієї живої, цілющої води, якої у його було невичерпне джерело (Дн. Чайка, Тв., 1960, 213); — Коли я думаю про чоловіка, що зміг би принести замирення й згоду в наші лави, я не знаходжу нікого, окрім вас.. — Поганий з мене миротворець (Сміл., Сад, 1952, 175); Палії нової війни хитро прикидаються лагідними, тихими та смирними. Вони страшенно люблять узивати себе миротворцями (Тич., III, 1957, 331); — Генерал таємної поліції в образі ангела-миро-*

творця! — вибухнув грубим солдатським реготом Веллер (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 72).

МИРОТВОРНИЙ, а, е, заст. Заспокійливий. [Хома Мартинів:] Сідай, Колю. Пий, друже, чай. Це травиця — миротворна (Ю. Янов., Драм. тв., 1946, 178).

МИРРА, и, ж. 1. тільки одн. Ароматична смола деяких тропічних дерев, що застосовується в медицині та парфюмерії.

2. Тропічне дерево, з якого добувають цю смолу.

МИРРОВИЙ, а, е. Прикм. до мірра. *Миррове дерево; // Власт. миррі. Мирровий запах; // Який добувається з мирри (у 2 знач.). Миррове масло.*

МИРСЬКИЙ, а, е. 1. заст. Світський. *Не раз і не два інспектор чернець розганяв студентів серед глухої ночі, бо вони тривожили його своїми мирськими піснями (Н.-Лев., I, 1956, 340); Батюшечка сидить коло вікна, милуючись світом божим. Ніби підкреслює, сівши геть від столу, що справи мирські його зовсім не обходять (Полт., Повість.., 1960, 353); // Який живе у миру (див. мир² 4). [Василь:] Не всі рівні, не всі однакові перед богом? Ні, то мирські, а то, бач — божі, все єдно, що то чоловік собі, а то — пан (Мирний, V, 1955, 97); Мстислав дуже не любить, коли хтось згадує про його чудодійне перетворення із закоренілого мирського грішодника в єпископа (Мельн., До раю.., 1961, 30); // Власт. людям, що живуть у миру. [Маруся:] Зрікаючись миру, імення мирське треба перемінити (Мирний, V, 1955, 105); Війна, боротьба, мирські пристрасті увійшли і до церкви (Чаб., Балкан. весна, 1960, 20).*

2. іст. Прикм. до мир² 3. *Пан справник, після доброго мирського обіду, ліг спочивати, бо дуже втомився (Кв.-Осн., II, 1956, 267); Люди побачили — не старшина правує, а вже Захар старшину примушує сход скликать, вирішувати мирські справи (Горд., Чужу ниву.., 1947, 192); // у знач. ім. мирське, кóго, с. У царській Росії — один з податків, які повинні були сплачувати селяни. — Гроші тягни з себе, мов жили: подать дай, мирське дай, сюди дай, туди дай (Коцюб., I, 1955, 113).*

МИРТ, а, ч., **МИРТА**, и, ж. Південне вічнозелене дерево родини миртових з білими або рожевими квітками і темно-зеленим запашним листям, що містить ефірну олію. *Запахло миртами, цвітом померанців (Н.-Лев., III, 1956, 313); Схили гір зазеленіли темними миртами і плоскими китайськими парасольками піній на узгір'ях двох суходолів (Тулуб, Людолови, II, 1957, 231); Кругом хвилюються, шумлять Розкішні, чарівні діброви, Алеї пальм і ліс лавровий, І благовонних миртів ряд, І кедрів горді верховини, І золотаві апельсини (Пушкін, Руслан і Людм., перекл. Терещенка, 1949, 35); Весільний вінок із мирта.*

МИРТА див. мирт.

МИРТОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до мирт. *Миртове дерево; // Зробл. з гілок мирта. Старший дружба з миртовим вінком на полумиску, застеленим великою, квітчастою тонкою хусткою, вступив у сіни й застукав тричі в двері світлиці, де була панна молода (Мак., Вибр., 1954, 212).*

2. у знач. ім. міртіві, вих. мн. Родина дерев і кущів (переважно вічнозелених), багатих на ефірну олію, до якої входять мирт, евкаліпт, гвоздичне дерево та ін.

МІРШАВЕНЬКИЙ, а, е, розм. Те саме, що міршавий. *Розказують люди, що часом скарби і самі вилазять на верх землі, перекинувшись у яку-небудь пакость: у старого шолудивого діда або у миршавеньке козеня (Стор., I, 1957, 60); Молодий панок, .. щось миршавеньке,*

золотушне, із вишаруваною, як скло, лисиною, гидливо кривив губи (Вас., I, 1959, 316); Його опуклі губи, над якими поп'явся сірий миршавенький пушок, випиналися так, мов хотіли когось поцілувати (Добр., Ол. солдатики, 1961, 38); — Добряче у них просо, — з виглядом справжнього знавця проказав Валерій. — А у нас миршавеньке, погано землю обробили і не пропололи як слід (Коп., Земля., 1957, 34).

МІРШАВЕЦЬ, вця, ч. Миршавий чоловік.

МІРШАВИЙ, а, е. 1. Який має непривабливу зовнішність, нездоровий, жалюгідний вигляд; слабосильний, хворобливий (про людей і тварин). Гнилозубий чоловік зморщився, скривився й ще миршавіший здався, ніж був до цього (Мирний, III, 1954, 91); Худоба нужденна, миршава, та й то рідко у котрого газди й є (Фр., II, 1950, 45); — Глянеш на тебе — .. миршаве таке, сухо-ребре, а придивишся, чорт у тобі якийсь сидить (Збан., Малин. дзвін, 1958, 257); Серед двору збилися переляканим натовпом дівчата й молодиці.. А трохи далі, в загороді, — .. нужденні корівки, миршаві захарчовані свині й поросята, запаршивілі, з обстриженою вовною вівці (Кол., На фронті., 1959, 73); Високопарні слова так не гармоніювали з його миршавою постаттю, що Ольга аж очі заплющила, щоб не дивитись на нього (Вільде, Сестри., 1958, 468); // Жалюгідний, слабенький, негарний (про волосся, частини тіла такої людини, тварини). Там тепер стирчить їжаком малоросла ліщина, колючі будяки, як волосся на сирітській миршавій голові, обскублене руками мачухи (Н.-Лев., I, 1956, 153); Кінчивши роботу, Гриня вистромляє миршаву свою мідно-рудаву бороду з будки фургона (Гончар, Тронка, 1963, 173); За півгодини віслучків було розвантажено, і вони залюбки полягали на зеленій ковдрі, щоб погріти на сонці свої миршаві спини, звільнені від вантажу (Досв., Гюлле, 1961, 107); // перен., зневажл. Нічим не примітний; непоказний (про людину). Часом трапляється, що якийсь миршавий репортерчик, що на його звертали увагу тільки тоді, як дуже вбрешеться, перебувши в тюрмі, стає героєм (Сам., II, 1958, 354); Багато декого є тепер, що насторочують вуха на захід і схід, прислухаючись: чи не гримлять гармати, .. чи не покажеться шляхетська морда польського легіонера із миршавих дворянчиків (Еллан, II, 1958, 222).

2. Який погано, негусто росте (про рослини); чахлий. Поле. Миршаве жито.. Стирчать сухі колоски. Мізерний урожай (Довж., I, 1958, 34); Низенький, миршавий, підгорілий ячмінь ледве піднімався на півметра від землі (Жур., До них іде., 1952, 143).

3. Який має поганий, жалюгідний вигляд (про предмети). Тоді і озеро не таке, як тепер, гниле та миршаве, а глибоке та водяне було (Мирний, IV, 1955, 15); Був біля шахти миршавий, гниловодий струмок, який ніс свою іржаву рідину — серед бур'яну та лопухів — у каламутний Айдар (Дмит., Обпалені., 1962, 200); — Брат Петро пригнав з поля корову ще в полудень, нарвав їй гички, нагодував, усе того хазяйства миршавого доглядаючи (Кос., Новели, 1962, 41); * Образно. [О л ь г а:] Душу за гроші продасть [Косяк] і не попадеться. Такі люди все можуть продати ради свого миршавого щастячка (Зар., Антеї, 1962, 264).

МІРШАВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. міршавий.

МІРШАВИТИ, ію, ієш, недок. Ставати миршавим. З пошкоджених дерев та куців передчасно осипається листя, а пошкоджена кліщом трав'яниста рослинність миршавіє, жовкне і засихає (Шкідн. поля., 1949, 13); * Образно. — Я б здатна була крізь землю провалитися, ніж признатися у тих почуттях, що доти тільки здавалися могутніми, поки хоронилися на самому

дні серця, і миттю линяють, миршавіють, як тільки зважуся вимовити їх (Л. Янов., I, 1959, 372).

МІРШАВКА, и, ж., зневажл. Миршава жінка.

МИРЯНИ, рян, мн. (одн. мирянин, а, ч.; мирянка, и, ж.), заст. 1. Люди, що живуть у миру (див. мир² 4), не мають духовного звання і не належать до духовного сану. Були [у пеклі] і штатські, і воєнні. Були і панські, і казенні, Були миряни і попи (Котл., I, 1952, 138); Андрій увійшов до костьолу. Ченці, ксьондзи й миряни стояли навколішках і молилися (Довж., I, 1958, 244); [М о т р я:] За кого ти їх [свічок] так багато ставляла? [Х в е д о с к а:] За рід і за мир хрещений. [М о т р я:] А за того ж мирянина скільки? (Кроп., II, 1958, 7); [В а с и л ь:] Ти завжди видавала з себе більше мирянку, ніж черницю. тебе життя тягло до себе (Мирний, V, 1955, 99).

2. іст. Члени сільської громади, миру (див. мир² 3); селяни. — Не тичу свого носа на волосні або сільські сходи, де миряни радяться про свої громадські діла (Мирний, IV, 1955, 351); Чекаючи, доки миряни вщухнуть, Хлопешка недбало відставив ногу, відпустив губу, наче ось-ось хотів плюнути (Гончар, II, 1959, 16).

3. тільки мн. Люди (у 4 знач.). — Гвалт, миряни, що це з нами! Вилупіть лиш баньки! (Г.-Арт., Байки., 1958, 69); Один [лірник] сліпий, другий кривий, А третій горбатий. Йшли в Суботов про Богдана Мирянам співати (Шевч., I, 1951, 304); Поставили [у Дем'яна] на стіл вареників макітру І пляшку — свашку всіх мирян (Гл., Вибр., 1951, 155).

МИРЯНИН див. миряни.

МИРЯНКА див. миряни.

МИРЯНСЬКИЙ, а, е, заст., рідко. Прикм. до миряни. — Не дався їм узнаки Йосипенко, прикажчик. Разом уже б його назначити і зборщиком [збирачем], щоб харлав мирянські гроші (Мирний, IV, 1955, 215); Про що ж мазку мирянську лити? За Турна щиро так стоять? (Котл., I, 1952, 292).

МИС, у, ч. Частина суші, яка гострим кутом входить у водний простір (море, озеро, річку і т. ін.). Жовті піщані миси виступали в річку (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 103); На вузькому мисі Крива Коса, що далеко заходить в Азовське море, розташувалося робітниче селище (Рад. Укр., 5.III 1949, 3).

МИСА, и, ж., заст. Велика миска. З полиці миси, миски й мисочки, і зелені, й червоні, і жовті, наче каміння дороге, викрашаються (Вовчок, I, 1955, 124); Подано в здоровенних мисах.. розсіл і до нього пампушки (Фр., VIII, 1952, 67).

МИСИК, а, ч. Зменш.-пестл. до мис. За мисиком, що відділяв Малий Фонтан від аркадійської бухти, почалися нагромадження каменю (Смолич, Світанок., 1953, 28).

МИСКА, и, ж. 1. Посудина у вигляді широкої чашки, в якій звичайно подають страву до столу. Тут їли [троянці у Дидони] рознії [різні] потрави, І все з полив'яних мисок, І самі гарнії приправи, З нових кленових тарілок (Котл., I, 1952, 72); Дві миски на столі, одна з бараболею товченою, гарячою, друга з кислим молоком (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 69); * У порівн. — А в його золоті еполети на плечах були здорові, такі завбільшки, як миски (Н.-Лев., III, 1956, 345); // Про кількість чого-небудь, що вміщується в таку посудину. В мене було ще мисок зо три проса (Н.-Лев., III, 1956, 281); — Я повертався з роботи.. натомлений і голодний. Перехилив дві миски юшки, їв сало і запивав кислим вином (Ю. Янов., II, 1958, 65).

2. Посудина такої форми більшого розміру, що призначена для різних господарських потреб. Голі стіни.

полупана стеля і ще більш полупана груба, біля груби ослінчик з кухлем і мискою до умивання (Л. Укр., III, 1952, 571); Відро з лушпайками стояло в нього біля ніг, а миска з водою — поруч (Ю. Янов., II, 1958, 160); Ледве-ледве ганяла вона жорна, що з-під них в дерев'яну миску капля за каплею падало вівсяне борошно (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6).

△ **Нирковá мїска** — порожнина в нирці, що служить для збирання сечі й з'єднується з сечоводом. Чай з листків шавлії має протигнільні властивості, лікує запальні процеси у ниркових мисках (Лікар. рослини., 1958, 110).

МИСКОВИЙ, а, е. Прикм. до мїска.

МИСКОЛИЗ, а, ч., зневажл. Те саме, що блюдолиз. А мисколиз не знають, як славити, Те вихваляють і се (Граб., I, 1959, 606); — Не діжде панський мисколиз, щоб ми догоджали йому (Горд., Заробітчани, 1949, 97).

МИСЛЕНИЙ, а, е. Який постає в думках, лише уявляється. Скільки дум передумається вночі! Скільки мислених розмов і суперечок прошумить! (Вол., Озеро., 1959, 70).

МИСЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. мїслити 1. А вже найбільша була біда Миронові з тим мисленням! Не вмів мислити та й годі (Фр., I, 1955, 235); Кушнір явно не справлявся зі своїми обов'язками — не вистачало культури, широти мислення (Руд., Остання шабля, 1959, 547); Народний герой у Гончара — це людина сучасного способу мислення, людина широкого духовного кругозору (Про багатство л-ри, 1959, 232).

2. Здатність людини мислити (у 1 знач.). Мислення — це властивість високоорганізованої матерії, а саме — властивість мозку (Логіка, 1953, 6); Мова людини нерозривно зв'язана з її мисленням (Смолич, VI, 1959, 317).

МИСЛИВЕЦЬ, вця, ч. 1. Той, хто займається, захоплюється мисливством. — Я не згірший мисливець, знав, що качка птиця вередлива (Вовчок, VI, 1956, 312); Коли мисливець підходить до луку чи болота, багатого на дичину, його охоплює радісне передчуття щасливого полювання (Рильський, III, 1956, 128); — Я на своєму житті перший раз здибаю жінку-мисливця (Досв., Вибр., 1959, 411); * У порівн. — А я... зможу, — раптом каже Денис Блаженко, дивлячись на висоту, як мисливець на тигра (Гончар, III, 1959, 36).

2. за ким — чим, перен. Той, хто переслідує кого, що-небудь, шукає когось, щось. З пустотливого шибеника Володимир обернувся в серйозного мисливця за німецькими автомашинами (Д. Бедзик, Племя., 1958, 13); Над вулицею десь біля бульварів, лякаючи поодиноких мисливців за любов'ю, проходить пісня (Ю. Янов., II, 1958, 61); // спец. Швидкоплавне військове моторне судно, призначене для розшуку і знищення підводних човнів противника. Човен плавно занурюється все глибше й глибше. Нас переслідує ланка великих мисливців (Логв., Давні рани, 1961, 31).

3. розм., рідко. Розумний, метикуватий, хитрий чоловік. Молодий, та ба: мисливець (Сл. Гр.).

МИСЛИВИЙ¹, а, е, заст. Розумний. Пилипиша усю правду нашу знала, а ради не знаходила, хоч яка була мислива собі (Вовчок, I, 1955, 223); Не тобі я, добродію, Ситий та щасливий, Друкуватиму мій гомін, Щирий і мисливий (Щог., Поезії, 1958, 56); // Умілий. Сама наймисливіша ткаля не затче такої рясної плахти, як мати-природа заткала на диво людям ту широку долину! (Мирний, IV, 1955, 316).

МИСЛИВИЙ², вого, ч., розм. Те саме, що мислівець 1. Була у пана псарня славна, Бо пан мисливий добрий був (Фр., X, 1954, 343); І трошки перебільшує мисли-

вий Свою вчорашню здобич «на зорі» (Рильський, Весн. пісня, 1952, 104).

МИСЛИВИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до мислівець 1. [І ф і г е н і я:] Ти, срібнолука богине-мисливице, Честі і цноти дівчат обороннице, Поміч свою нам подай... (Л. Укр., I, 1951, 160).

МИСЛИВСТВО, а, с. Добування диких звірів і птахів з метою використання їх м'яса, хутра і т. ін. Грузд, господар хатини, був з підкарпатського села і жив з мисливства (Петльов., Хотинці, 1949, 140); У степовій та лісостеповій смугах населення переходило від мисливства до приручення тварин, а від збирання — до землеробства (Іст. СРСР, I, 1957, 9).

МИСЛИВСТВОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець з мисливствознавства. Білий ізюбр!.. Мисливствознавці пояснюють таке рідкісне забарвлення ізюбра нестачею пігментних речовин у тварини (Рад. Укр., 14.II 1964, 4).

МИСЛИВСТВОЗНАВСТВО, а, с. Вчення про мисливство, способи, якими воно здійснюється.

МИСЛИВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мислівець і мисливство. Петро Антонович почав оповідати свої мисливські пригоди (М. Ол., Леся, 1960, 12); Тваринний світ [тайги] досить багатий. Тут водяться цінні хутрові звірі, які є предметом мисливського промислу, — білка, заєць, лисиця, куниця, соболь, горностай (Фіз. геогр., 6, 1957, 40); Недалеко від міста Коростеня на Житомирщині розкинувся Державний республіканський мисливський заказник (Наука., 8, 1959, 34); // Який застосовується в мисливстві, належний мисливцям. Коли чує [поет], — гомін, крики, Десь мисливські сурми грають, Чутно разом, як собачі Й людські голоси лунають (Л. Укр., I, 1951, 365); У витягнутій вперед руці він тримав поводок мисливського собаки, в правій — ремінець. З підперезаного величезного живота звисав важкий ягдташ, повний дичини (Довж., I, 1958, 422); У гущавині зелені траплялися альтанки, мисливські хатки (Смолич, I, 1958, 77); // Власт. мисливцеві, мисливцям; такий, як у мисливця. Коли поглянув [Едмунд] і сам побачив таку незвичайну рибу, пробудилася в ньому мисливська жилка (Фр., III, 1950, 11); До будки сторожа біля пристані підходить зв'язковий. У нього легка мисливська хода, на ногах шкарбани (Ю. Янов., I, 1954, 223); Скільки пам'ятає себе, він мари́в полюванням, .. його мисливський запал дивував навіть дорослих (Гончар, Тронка, 1963, 307).

Мисливський магазин; Мисливська крамніця — магазин, в якому продаються речі, потрібні для мисливства; **Мисливська історія (брехня і т. ін.)** — про оповідання, історії тощо з перебільшеннями, вигадками, властивими більшості мисливців. — Звичайно, це все треба перевірити, тут, мабуть, багато мисливської брехні, але такі записи дуже нам корисні (Донч., II, 1956, 28).

МИСЛИМИЙ, а, е. Який може бути, відбуватися; можливий. Утвердження справжньої робітничо-селянської влади на селі і ліквідація поміщицького землеволодіння мислимі тільки із знищенням диктатури куркуля (КПУ в резол. і рішен., 1958, 49); Де мислиме безоплатне виконання в громадському порядку різних важливих справ, що вимагають.. немало сил і часу? Тільки в соціалістичному суспільстві (Рад. Укр., 7. XI 1960, 2).

МИСЛИМО. Присл. до мислімий; // у знач. присудк. сл. [Н а с т а с і я Ю л і а н і в н а:] Ви мені скажіть: мислимо це — молода дівчина їде не куди-небудь, а в самий Мінськ до молодого чоловіка (Сміл., Черв. троянда, 1955, 42); Сіверяни не гомоніли тепер, — кричали, обурювались і навіть погрожували. Бо хіба ж мислимо... Та й де це видано? Відколи існує земля

Сіверянська, жоден князь не нехтував так думкою поселен (Міш., Сіверяни, 1961, 150).

МИСЛИТЕЛЬ, я, ч. Людина, здатна до глибокого філософського мислення. Точно в два дні по тім він з'явився. Старанно одягнений, скромний, .. з чолом мислителя (Коб., III, 1956, 91); Шевченко був не тільки геніальним творцем слова, а й великим мислителем, чие око бачило на багато-багато літ уперед (Рильський, III, 1955, 266).

МИСЛИТИ, лю, лиш, недок. 1. *неперех.* Міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності і роблячи висновки. Я вірив правді на землі, Я чесно мислив і трудився (Граб., I, 1959, 206); Нові люди мислять по-новому, мислять державними масштабами (Рильський, III, 1956, 47); Художник мислить образами, він показує істину (Талант., 1958, 50).

2. *неперех., розм.* Те саме, що думати 2. — Йй-богу, Семен розумніший, ніж я мислив!.. (Коцюб., I, 1955, 114); — Про що, скажи, ти мислиш, воєвода? — Озв'явся князь (Бажан, Роки, 1957, 228); // з інфін. Мати намір, збиратися робити що-небудь. Ніхто й не мислив спати; про вечерю теж не було гадки (Коцюб., I, 1955, 123); — Кажуть про нас, дорогі мому серцю брати, що ви невдячні і неретельні: взяти гроші знаєте, а віддати і не мислите (Мак., Вибр., 1956, 229).

3. *перех.* Уявляти собі кого-, що-небудь. Салтиков мислив соціальний роман, як роман народний не лише в розумінні зображення народного життя, а й в розумінні аспекту зображення, ідеалів письменника (Рад. літ-во, 8, 1965, 53); Маяковський казав, що не мислить себе поза партією, хоч і не носить партійного квитка (Рильський, III, 1956, 373); — Ну, скажіть нам, діду Харитоне Кононовичу, як ви собі мислите кому? (Ю. Янов., II, 1954, 160).

◇ **Мислити добро (добра) кому** — бажати щось добре кому-небудь; прагнути зробити щось добре комусь. [С т е п а н Д е м и д о в и ч:] Люди тямущі радять мені писати, а ти, хоч і дочка мені, не мислиш батькові добра (Сам., II, 1958, 134); — Думаєш, добра тобі мислять отакі типи? (Гончар, III, 1959, 301); **Мислити зло (ліхо) кому** — бажати кому-небудь щось недобре; намагатися шкодити комусь; **Не мислити зла (ліха) кому** — не бажати чогось недоброго кому-небудь, не прагнути шкодити комусь. Свій своєму лиха не мислить (Номис, 1864, № 9443); — Ви знаєте, що ми близькі сусіди, що я вам не ворог, зла не мислю ні вам, ні вашим дітям (Н.-Лев., I, 1956, 134).

МИСЛИТИСЯ, иться, недок., безос. Бути в чийсь уяві; уявлятися, розумітися. Весь кам'яний Урал в оповіданнях народу мислився як священне місце сутички протаріату з царатом (Тич., III, 1957, 239); Щастя мислилось [Обломовим] у вигляді повного непорушного спокою (Талант., 1958, 77); В різні віки по-різному мислився, уявлявся ідеал людської досконалості (Рад. Укр., 12.IV 1964, 1).

МИСЛИТЕ, невідм., с., заст. Назва букви «м» у слов'яно-руській азбуці. * Образно. Звичаю Козацького набережся, Та побачиш світа, Не такого, як у бурсі, А живі мислите з товариством прочитаєш (Шевч., II, 1963, 331).

◇ **Писати (випісувати) мислите, жарт.** — іти нетвердою ногою, зигзагами (про п'яного). Мислите по землі писав [Еней], З нудьги охляв і ізнемігся (Котл., I, 1952, 92); Піп, поспішаючи за ними, писав мислите і щось розмовляв сам з собою (Мирний, III, 1954, 197).

МИСЛОНЬКА, и, ж., нар.-поет. Пестл. до мисль 1. Молодий отаман сидів, задумався та дививсь у воду — багато, мабуть, мав він собі мислоньок попередумувати! (Вовчок, I, 1955, 337); Востаннє, може, вп'юся, А мис-

лоньки глибоко затаю... Піду в степи, у лузі загублюся (Рильський, II, 1946, 15).

МИСЛЯЧИЙ, а, е, 1. Діспр. акт. теп. ч. до мислити 1.

2. у знач. прикм. Який глибоко й самостійно мислить. Драму [«Фауст»] можна назвати найліпшим представником думок, поглядів і змагань мислячого покоління епохи революційної в Німеччині (Фр., XVI, 1955, 46); Нам треба творити мистецтво, що несло б у собі високу, передову мисль, показати людей душевно багатих, мислячих (Довж., III, 1960, 8); В. І. Ленін говорив про Добролюбова, що це письменник, який дорогий всій освіченій і мислячій Росії (Іст. УРСР, I, 1953, 468).

МИСЛЬ, і, ж. 1. Те саме, що думка 2. Де праця наша стійна та тривка, Любов до краю щира та палка? Де мислі слід — художньо-творчі томи? (Граб., I, 1959, 155); Образи купчилися в його мислях, як мультиплікат кінокартини (Досв., Вибр., 1959, 353); Рости, живи — і знай, що людська мисль, Що людська творчість — це найбільша мука, Найбільша радість на планеті! (Рильський, II, 1960, 103); // Здатність мислити. Сімдесят п'ять... А яка ж гостра і незглибима мисль! Тож сьогодні, як і 55 років тому, .. лунають срібними передзвонами рядки Павла Тичини: «Молодий я, молодий, повний сили і одваги» (Знання., 1, 1966, 1).

◇ **В мислі; У мислях; На мислі** — в думках. Ой, скажи, ой, скажи, серце, дівчино, А що в тебе на мислі (Укр. лір. пісні, 1958, 175); Не було дівчатам вгаву: Чайченко — як на мислі, як на язиці; далі вже так стало, що тільки й мови, що про його (Вовчок, I, 1955, 189); В мислях ніколи коханим тебе не одважусь назвати (Л. Укр., I, 1951, 97); Давид задумався. Може, в мислі стала перед ним постать дівчини з великими темними й сумними очима (Головко, II, 1957, 136); Літати (летіти, блукати) мислю — думати, мріяти про що-небудь. В сій думці смутно походжая І мислю бог зна де літая, Під носом бачить [Еней] коровод (Котл., I, 1952, 253); Бачив птиці політ у весняній, розгонистій хмарі, З нею мислю летів, з нею жив, наче з другом у парі (Мал., Звенигора, 1959, 248); **Мати на мислі (в мислі)** — думати про кого-, що-небудь. Дуже се мало, що я роблю, і я думаю, що навряд чи я скінчу коли хоч половину того, що маю на мислі (Л. Укр., V, 1956, 63).

2. Те саме, що думка 1. Да вже пан Хмельницький добрі мислі собі мав (Думи., 1941, 103); Олдріджеве лице й руки допомагали йому — майже без слів викладати потрібну мисль (Ільч., Серце жде, 1939, 306); Найбільшою радістю для мене було усвідомлення того, що моя мисль знаходить відгук, є стимулом до роботи самостійної думки моїх молодших товаришів-учнів (Від давнини., I, 1960, 18).

3. Те, чим заповнена свідомість; думка (у 3 знач.). Усе вона шие та вишиває, усе за ділом, усе тож в якихсь мислях... (Вовчок, I, 1955, 194); Розійдїться, журні мислі; Не туманьте мого чола! (Граб., I, 1959, 378); О тиха пристане робочого стола, Де ще на якорах дрімають вірні рими, Де мислі щоглами підносяться струнками, Струмують образи, як понадводна мла! (Рильський, II, 1960, 18).

4. тільки одн. Система переконань, поглядів, уявлень; світогляд. Нам треба творити мистецтво, що несло б у собі високу, передову мисль (Довж., III, 1960, 8); Вони [Белінський, Герцен, Чернишевський, Добролюбов] ніби знаменують сходи, якими йшла вперед і вгору революційно-демократична мисль Росії (Рильський, III, 1956, 10); Для того, хто хотів би обізнатися з рівнем перекладацької мислі і з станом перекладацької справи на Україні, досить було б прослухати нараду перекладачів (Кундзич, Дієзи., 1956, 52);

До вершин передової мислі свого часу Шевченко піднісся, підтримуваний і підбадьорюваний передовими російськими людьми (Рад. Укр., 5.І 1954, 2).

◇ До мислі бути (припадати, припасти, підходити, підійти і т. ін.) — подобатися, бути бажаним, приємним для когось. Було б не святати, коли не до мислі (Чуб., V, 1874, 620); [Т е т я н а:] Помічаю я, що ти йому неабияк до мислі припала (Кроп., IV, 1959, 280).

МИСНИК, а, ч. Полиця для посуду, іноді для продуктів у сільській хаті. — *Що се він усе закида, що якби йому повік з нами жити, га?* — *Не знаю, таточку,* — сказала Галочка, ставивши на мисник то миски, то тарілки (Кв.-Осн., II, 1956, 335); Данило скрадається до хати..., навромацки знаходить на миснику хлібину (Стельмах, I, 1962, 558); — *Голод — не тітка, зуби на мисник не покладеш* (Бурл., Напередодні, 1956, 417); // Шафа з полицями для посуду і продуктів. Прийде мати з поля, всюди справно: понагодовано, понаповано, начиння перемите, і миски в миснику (Свидн., Люборацькі, 1955, 10); — *Та хоч би ж олією помастив [хліб], он у миснику в риночці* (Головко, II, 1957, 87); *Терентій дістає з найвищої полиці мисника пляшку* (Стельмах, I, 1962, 596).

МИСОК, скá, ч., рідко. Зменш.-пестл. до мис. *Находила остання хвилина. Пароплав наближався до зюйдового миска острова* (Трубл., Лахтак, 1953, 15).

МИСОЧКА, я, ж. 1. Зменш.-пестл. до миска. Вони [Івась з Галею] росли укупочці, мов ті близнятка, годувалися з однієї мисочки (Мирний, IV, 1955, 70); Мірошніченко, нагинаючись, кидає в мисочку сліпця гроші (Стельмах, II, 1962, 323); *Сьогодні вдень Катря послідню мисочку борошенця витрусила, щоб спекти сяку-таку перепечайку* (Мирний, IV, 1955, 287); * У порівн. *Медуза. Морський холодець... Кругле, як мисочка, біле* (Вишня, I, 1956, 176).

2. бот. Особливе утворення з частини листка або стебла, яке оточує основу плода або весь плід.

МИСТЕЦТВО, а, с. 1. Творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність. *Уже б тепер не вдає [тесля] різьби такої, хоч би хто їй замовив, минулося... Тепер аби хоч як, хоч без мистецтва хліба заробити...* (Л. Укр., I, 1951, 442); *Щоб зберегти Будапешт, врятувати від загибелі його історичні цінності, пам'ятки культури і мистецтва, щоб уникнути численних жертв серед мирного населення, — радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції* (Гончар, III, 1959, 236); // Галузь творчої художньої діяльності. *На відміну від літератури, музики, живопису, скульптури мистецтво театру є насамперед мистецтвом живих діючих сценічних образів* (З глибин душі, 1959, 66); *В скарбницю нового, радянського поетичного мистецтва українська поезія внесла і вносить багато своїх, неповторних, тільки їй властивих барв* (Про багатство л-ри, 1959, 109).

Мистецтво для мистецтва; Чисте мистецтво — реакційна естетична теорія і художня практика митців, спрямовані на відрив художньої творчості від суспільного життя. В. Белінський гостро засуджував тих літераторів, зокрема співців «чистої краси», «чистого мистецтва», які.. заплющували очі, щоб не бачити об'єктивної дійсності з її болями, кривдами, боротьбою (Мал., Думки..., 1959, 21).

2. яке, чого. Досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність. І вчені, і проповідники, і навіть учні академій та університетів охоче дискутували, щоб вправлятися у вищій техніці промовницького мистецтва та тонкощах логіки й казуїстики (Тулуб, Людолови, I, 1957, 152); *Воронцов щоразу був у захваті від свого таджика, коли той керував боем. Це було справжнє*

мистецтво, впевнене, завжди винахідливе, точне (Гончар, III, 1959, 349); *Рильський виявив у «Марині», крім прекрасного дару оповідача, мистецтво ліплення пластичних образів* (Криж., М. Рильський, 1960, 60).

МИСТЕЦТВОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець з мистецтвознавства. *Про художників у нас пишуть мало, а коли й пишуть, то здебільш фахівці-мистецтвознавці у своїх фахових виданнях* (Перв., З щоденника..., 1956, 131); *Крім Аршина, ще підстерігав її на художній раді Міль, столичний мистецтвознавець* (Вол., Озеро..., 1959, 118).

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО, а, с. Наука про мистецтво. З виходом у світ журналу «Мистецтво» українському радянському мистецтвознавству й критиці надано ще одну високу й відповідальну трибуну (З глибин душі, 1959, 169); В Узбекистані створено оперний театр, філармонії, інститут мистецтвознавства, радіокомітет, палаци культури (Мист., 6, 1957, 18).

МИСТЕЦТВОЗНАВЧИЙ, а, е. Стос. до мистецтвознавства. Увага мистецтвознавчої критики спрямована зараз на боротьбу проти двох головних антимистецьких небезпек: проти захоплення формалістичними ефектами та проти натуралістичної бездумності у відтворенні дійсності (Вітч., 1, 1962, 190); Радянське шевченкознавство відзначається різними напрямками досліджень, серед них історико-літературний, текстологічний, естетичний, філософський, мистецтвознавчий (Рад. літ-во, 5, 1964, 73).

МИСТЕЦЬ, тця, ч., заст. Те саме, що мистець. Великий мистець був Менандр; ..під його руками каміння німе оживало і мармур неначе аж дихав, і мідь ворухилась, слонова кість і дерево всяке, і глина — усе воскресало у постатях дивних (Дн. Чайка, Тв., 1960, 163); *Тільки що Христя намірилася стрибнути, а Кравченко ззаду так її і підхопив під руки, так і зніс на повозку, аж Христя усміхнулася. — О, та ви ж і мистець свого діла!* — сказала вона (Мирний, III, 1954, 317).

МИСТЕЦЬКИ. Присл. до мистецький 1. Ніякі митці не вигадують оригінальних слів. Вони лише можуть мистецьки створити комбінацію їх (Досв., Вибр., 1959, 14); *Всередині оброблений [палац] деревом під кольорові мармури і під метали! Оброблено напрочуд мистецьки!* (Вишня, I, 1956, 165); *Знов його.. голова сновигала між кіньми й конокрадами, і знову його знівечене око, до половини засноване кривавими прожилками, мистецьки вибирало розкішну породу* (Стельмах, I, 1962, 499).

МИСТЕЦЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до мистецтва, до відображення дійсності в художніх образах; художній. *Твори письменників-класиків відзначаються своїм демократизмом і гуманізмом, високою ідейністю і народністю, мистецькою досконалістю* (Іст. укр. літ., II, 1956, 9); *Мавка виступав в драмі [«Лісова пісня»] Лесі Українки і як невмируща природа, як безсмертна краса природи, що у своєму плині і розвитку став вічно живим джерелом мистецького натхнення* (Рад. літ-во, 2, 1962, 108); *Наш обов'язок — високохудожніми творами і далі розвивати, витончувати мистецькі смаки народу, невпинно підносити його музичну культуру* (Мист., 4, 1957, 4); // Який становить собою елемент мистецтва. *Тонка шия вгиналася під разками кольористого намиста й дукачів. Блискучою хвилиною спадали вони.. на білу тонку сорочку з мистецьким вишиванням* (Гр., II, 1963, 330).

2. Стос. до діяльності в галузі мистецтва. *Мистецькі учбові заклади нині, як правило, комплектуються з числа учасників самодіяльних колективів* (Мист., 6, 1955, 11); // Стос. до творів мистецтва; який складається з творів мистецтва. *Берегти мистецьку*

спадщину — не значить обмежуватись нею. Саме наше життя зобов'язує митця до новаторства, до збагачення стилів (Про багатство л-ри, 1959, 55).

3. Стос. до митців, діячів мистецтва. [Г о д в і н с о н (одкриває біблію.. Читає глухим голосом):] Будь проклятий той, хто виліпить чи вилле брудке перед богом діло рук мистецьких і покладе його у схові! (Л. Укр., III, 1952, 82); Свіжий струмінь в діяльність творчих колективів вносить мистецька молодь (Рад. Укр., 12.XI 1960, 2); // Власт. митцеві. О, мистецьке славолюбство! З усміхом старий танцюра Згадує, як свій талан Уявляв він перед людом (Л. Укр., IV, 1954, 142); Мистецька фантазія також живиться і перевіряється дійсністю і не може вийти за її межі (Талант..., 1958, 8).

4. Який виконується, здійснюється з великою майстерністю; майстерний. Леонід Семенович почав дзиччати ту «Азру», підробляючись під Ватин голос.. Підроблювання вийшло дуже мистецьке й смішне (Н.-Лев., IV, 1956, 138); Плижок [зайця] був мистецький (Трубл., I, 1955, 41).

МИСЧІНА, и, ж., розм. Невеличка або поганенька миска. Змила [Харитя] в мисчині горсточку пшона, вкинула щіпку солі та дві-три бараболі (Юцюб., I, 1955, 14); Біла рука старостиhi гралася дерев'яною мисчиною, у якій був пісок для засипування [засипання] письма (Оп., Іду..., 1958, 437); Вклав панотець півбуханця хліба та мисчину сметани з сиром (Свидн., Люборацькі, 1955, 13).

МИТ, у, ч. Інфекційна хвороба коней (переважно молодих). Позитивні наслідки дає лікування пеніциліном миту коней (Наука..., 2, 1958, 34).

МИТАРСТВО, а, с., книжн. Важкі переживання; страждання, муки. Чи ще митарство? чи вже буде? Буде, буде, бо холодно, Мороз розум будить (Шевч., I, 1963, 242); // перев. мн. Те саме, що **поневір'яння**. В самій Ялті купання погане..., а загородні митарства мені обридли (Л. Укр., V, 1956, 241); Після голодних митарств у Тернополі Погиба разом з п'ятьма тисячами петлюрівців потрапив до багнистого Вадовецького табору, збудованого ще австрійцями для російських полонених (Стельмах, II, 1962, 244).

МИТАРСТВУВАТИ, ую, уєш, недок. Те саме, що **поневір'ятися**. З майором Хаєцький став на близьку ногу, ще митарствуючи по Трансільванських Альпах (Гончар, III, 1959, 203); Пізніше він [І. Замичківський] залишає друкарню і митарствує по білому світу з маленькими театральними товариствами (Мист., 4, 1956, 46).

МИТЕЛЬ, мителю і митлю, ч., діал. Тепла лужна вода для миття або прання. Наварять митлю, голову їй [Парасці] змиють, сорочку чисту надінуть, приберуть її (Барв., Опов..., 1902, 115); В суботу ввечері Нимидора помила миски й ложки, змила добре мителем з лугу голову (Н.-Лев., II, 1956, 177).

МИТЕЦЬ, тця, ч. 1. Той, хто працює в якому-небудь виді мистецтва. Мати вроди, красо світовая! Де ти береш такі пишні барви, кольори блискучі? Який митець, якою талановитою рукою наложив їх на тебе так густо та рівно, так втішно та мило і покрив зверху чарівним світом, наче золотоканим серпанком? (Мирний, IV, 1955, 315); З галереї заgrimів один із найбільш нестриманих вальсів віденського митця Штрауса (Фр., VI, 1951, 229); В цю хвилину я відчув велич моєї акторської ролі, велич.. професії митця (Смолич, Театр..., 1940, 76); * У порівн. Лукія нарвала квітів і сплела вінок. Вона, як митець, добирала фарби: дзвоники лілові, медок та кульбаби жовті, конюшина червона (Донч., III, 1956, 75).

2. на що, у чому, до чого, з інфін. і без додатка. Людина, обізнана, вправна у якій-небудь справі; майстер (у 3 знач.). Рибалонька, митець усе в воді ловити, Бажаючи поймають [піймають] в'юнів, В Болото Вершу засторчив (Греб., I, 1957, 53); — Хіба біля громадського добра мало роботи? Іди до якого ти діла митець та й роби (Мирний, IV, 1955, 328); Прийшов Макар, митець на всякі вигадки, цікавий опозидач і великий насмішник (Вас., Вибр., 1954, 90); Христя сказала: — Та ховайте [гроші] як слід. Бо тепер на ярмарки такі митці з міста наїздять, що незчуєтесь, як і витягнуть (Головко, II, 1957, 120); — Ну, давай навулачки, — сказав Тарас, засукавши рукави. — Подивлюся я, що за митець у кулаці (Довж., I, 1958, 218).

МИТЕЦЬКИ. Присл. до митецький 2. В невеликій, чепурній молдуванській хаті.. сичала на столі бензинка, а на ній шкварчала яєчня, яку митецьки вмів пряжити Савченко (Юцюб., I, 1955, 199).

МИТЕЦЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до митця, митців (у 1 знач.). — У мене в Петербурзі є один знайомий музика. Я до нього одішлю.. І вашу п'єсу надрукують, безпреміно надрукують... Багато знайдеться рук узятися за таке митецьке діло... (Мирний, III, 1954, 204).

2. Власт. митцеві (у 2 знач.); майстерний (у 1 знач.). О треба бути смілим, Щоб попишатися таким митецьким стрілом! (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 144).

МІТИ, мійю, мійєш, недок., перех. 1. також без додатка. Очищати від бруду водою, водою з милом або іншою рідиною. Скрізь порання: печуть [молодиці], варять, Вимітають, миють... (Шевч., I, 1963, 316); В кухні на столі стояв потухлий уже самовар, а Зінька мила склянки, стоячи проти вікна (Головко, II, 1957, 61); На подвір'ї, коли перед обідом Дьяконов стає мити руки, дітвору наперебій кидається зливати йому з кухля (Гончар, II, 1959, 62); * Образно. Хто стане горілкою свій розум мить, той його ще гірше забруднить (Укр.. присл., 1955, 207); // розм. Прати (білизну, одяг і т. ін.). Олександра пекла хліб, варила страву, мила сорочки дітям і не мала часу й спину розігнути (Юцюб., I, 1955, 67); // Відділяти що-небудь від чогось промиванням, виділяти що-небудь у чистому вигляді; промивати. Я бачив, як пшеницю мили: То щонайкраще зерно У воду тільки плить, якраз пішло на дно, Полова ж, навісна, пливе собі по хвилі (Греб., I, 1957, 49).

МІТИ збіло, спец. — промиваючи пісок, у якому є крупинки золота, добувати останнє таким способом. Уже три роки живе тут дід, миючи золото на тайговій річці (Донч., III, 1956, 54); МІТИ хату (кімнату і т. ін.) — водою змивати з підлоги бруд у хаті, кімнаті тощо. Хату мие [Олена], столи, лавки, мисники змива (Кв.-Осн., II, 1956, 207); [К и р и л о:] Спершу крамницю мив [Храпко] та на побіганнях був, а далі грамоти вивчивсь, у приказчики посунувсь (Мирний, V, 1955, 142).

◇ МІТИ (перемивати) кісткі (кісточкі) кому — злостиво обговорювати кого-небудь, ширити недобрі чутки про когось. Федір пішов на квартиру. Мати сердилась, сестри дули губи, люди мили та перемивали всім Пакришням кістки, а він не звертав на те уваги (Збан., Сеспель, 1961, 342); Рукá рúку мие — про взаємні послуги. [Ф и л и м о н:] Знаєте, Богдан Богданович, що я вам скажу: рука руку мие! Ви мені уважите, я вам що-небудь зроблю (К.-Карий, I, 1960, 92).

2. Обдавати водою яку-небудь поверхню; обмивати (у 1 знач.). Дніпро берег рие-рие, Яворові корінь мие (Шевч., II, 1963, 394); Я бачив хвилю сивогриву, Що мие Латвії рукав (Рильський, III, 1961, 255); // Робити мокрим, вологим; поливати. Вона б'ється головою об

стіл, голосить і мие сльозами.. чорні руки (Коцюб., II, 1955, 14); *Бронзовий осміх пам'ятника мують дощі й негода* (Ю. Янов., II, 1958, 64).

МІТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до мити. *І покої не мазані [у сотника], І сволок не митий, І челяді нема дома* (Шевч., II, 1963, 201); *На Нелю вдарило запахом давно не митого людського тіла й поганого тютюну* (Вільде, Сестри., 1958, 441); *Розривається серце за тим Одисеем розумним. Він-бо, нещасний, від любих далеко на хвилю митім Острові терпить біду* (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 30).

◇ **Міта хата**, діал.— хата, стіни зрубу якої не вкрияються обмазкою, а залишаються в натуральному вигляді.

МІТИСЯ, міюся, мієшся, недок. 1. Мити себе (обличчя, руки, тіло); вмиватися, обмиватися (у 1 знач.). *Увесь вечір Маруся.. мисники змивала, піч мазала, милася* (Кв.-Осн., II, 1955, 54); *У трофейних бочках з-під пального грілася вода, голі — як мати родила — бійці милися на сонці* (Гончар, III, 1959, 127).

◇ **Мітисся сльозбю** (слізьмі), нар.-поет.— гірко плакати, ридати. *Як калина при долині Вранці під росю, Так Ганнуся червоніла, Милася сльозю* (Шевч., I, 1963, 160); *Я хочу миру між людьми, Щоб матері слізьми не мились* (Павл., Бистрина, 1959, 14).

2. Ставати мокрим, вологим від води або іншої рідини; обливатися. *Квіти муються росю* (Олесь, Вибр., 1958, 46); *Вийшов коваль з новенької кузні. Не муються потом у ній ковальчуки, не хукає прокіптявленою утробю ковальський міх* (Мушк., Серце., 1962, 114); * *Образно. В Ташані вода як синькою розведена, і сині хмари киплять у ній, муються гнівною хвилю* (Тют., Вир, 1964, 126).

3. Пас. до мити 1. *Фарбується [Біла Церква], білиться, миється...* (Вишня, I, 1956, 345).

МІТНИЙ, а, е. Стос. до мита. *Незалежні, зв'язані майже тільки союзними відносинами області з різними інтересами, законами, урядами і митами, були з'єднані в одну націю, з одним урядом, з одним законодавством, з одним національним класовим інтересом, з одним митним кордоном* (Комун. маніф., 1963, 35); *Митна війна Австрії з Сербією, що тривала з семимісячною перервою з 1906 по 1911 рік, була викликана почасти конкуренцією Австрії і Франції в справі поставок військових припасів Сербії* (Ленін, 22, 1950, 226); *Про торговельні зв'язки Русі з країнами Західної Європи свідчить також митний статут німецького міста Реффельштеттена.., в якому серед інших купців згадуються й слов'яни* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 443); // у знач. ім. **мітне**, ного, с., заст. **Мито**. *Базар нагадував справжній ярмарок. Мусій.. вже прицілювався, де стати, коли тивун, який збирав митне, зупинив йому коней* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 381).

△ **Мітна політика** — система державного контролю за провозенням товарів через кордон і за оподаткуванням їх; **Мітні тарифи** — зведення сплат, прийнятих для оподаткування товарів, що провозяться через кордон. *Незважаючи на досить високі митні тарифи, закордонний цукор був дешевший російського* (Бурл., Напередодні, 1956, 163).

МІТНИК, а, ч. Службовець, який збирає мито. *Заробляли не тільки воєводи, митники, крамарі й міняйли, але й човнярі, шинкарі й усі, хто давав подорожнім притулок* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 166); *З торгових податків особливо слід відзначити мито, яке збиралось на користь князя за провіз товарів. Для цього, згідно з «Руською Правдою», існували спеціальні урядовці-митники* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 480).

МІТНИЦЯ, і, ж. Установа, що здійснює контроль

за провозенням товарів через кордон і за оподаткуванням їх. *Феодали прагнули використати торгівлю як джерело великих доходів. Великі князі почали посилено створювати митниці* (Іст. УРСР, I, 1953, 127); [Ю д а:] *Був там митар [митник] посеред них. Так що ж, не все одно на митниці сидіти, чи ходити за хлібом жебраним? — однак честь!* (Л. Укр., III, 1952, 136); — *Спробує митниця затримати його валку, вимагаючи мита* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 298).

МІТО, а, с. Податок, сплачуваний за перевезення товарів через кордон. *Він, ідучи за приміром інших бояр, поставив на дорозі величезну рогачку і жадав від проїжджих для себе мита* (Фр., VI, 1951, 41); — *Тепер на самому хлібі землевласник не проживе: американська пшениця і високе німецьке мито на хліб підрубали нас на пні* (Стельмах, I, 1962, 40); *Щоб обмежити довіз іноземних товарів у Росію, на них були накладені високі мита* (Іст. СРСР, II, 1957, 25).

МІТРА, и, ж. Головний убір вищого духовництва християнської церкви, який надівають під час богослужіння. *У два ряди виглядали лиця і в клобуках, і в митрах, і простоволосі* (Н.-Лев., I, 1956, 363); *В митрі діамантовій, з хрестом смарагдовим, в шаті, золотом вишиваній, схилив [патріарх] голову свою* (Вишня, I, 1956, 91); * *У порівн. Здіймає він з голови того кашкета обережно, як архірей митру* (Вас., II, 1959, 78).

МИТРОПОЛІТ, а, ч. Вище звання православних єпископів, а також особа, що має це звання. *Князь Михайло Михайлович Вишневецький був жонатий з дочкою волозького господаря Раїною Могилою, двоюрідною сестрою київського митрополита Петра Могили* (Стор., I, 1957, 365); *На чолі церкви стояв митрополит, який у релігійних справах був підпорядкований константинопольському патріарху* (Іст. СРСР, I, 1957, 40).

МИТРОПОЛІЧИЙ, а, е. Прикм. до митрополіт. *Проти самого митрополичого крісла висів великий, на цілий зріст, портрет Петра Могили* (Н.-Лев., I, 1956, 363); *Центральне положення у місті, поряд з княжим двором, займав митрополичий або єпископський двір, який звичайно знаходився там же, у дитинці або при кафедральному соборі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 479); *Митрополичий хор співав гарно, але, щоб відігнати сумні думки, Олександр глянув на наймолодшу сестру, яка стояла неподалік* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 330).

МИТРОПОЛІЯ, і, ж. Церковно-адміністративний округ, яким відає митрополит. *На початку другої половини XV ст. православна церква України і Білорусії була відокремлена від московської митрополії в окрему київську митрополію* (Іст. УРСР, I, 1953, 146).

МИТТЄВИЙ, а, е, **МИТТЬОВИЙ**, а, е. 1. Який триває, існує лише мить; короточасний, скороминущий. *Приходив [Мічурін] до неї [природи] вже не як узурпатор і воїн, який вимагав покори, а як.. мізерно дрібна її частка, скороминуща, майже миттєва в безупинному русі життя* (Довж., I, 1958, 498); *Радісно і трохи аж тоскно стало дівчині від цієї миттєвої зустрічі з капітаном* (Гончар, Тронка, 1963, 182).

2. Який має відбутися, статися швидко, раптово. *У практиці польотів на сучасному винищувачі неминучі гострі ситуації, які вимагають миттєвого з'ясування причин їх появи і блискавичної реакції* (Рад. Укр., 12.VIII 1961, 1).

МИТТЄВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. миттєвий.

МИТТЄВО. Присл. до миттєвий 2. *Більш складними системами телевізійної автоматики є системи для визначення форми виробів. Такі пристрої дозволяють*

практично миттєво визначити відповідність форми виробу еталонів (Наука., 3, 1962, 37).

МІТТЮ, присл. В одну мить, дуже швидко. Школярі сипонули в школу. Миттю посідали, випростались і затихли (Гр., I, 1963, 243); Хлопець миттю збагнув, яку необережну фразу сказав, та вже було пізно (Дмит., Наречена, 1959, 212).

МИТТЯ, я, с. Дія за знач. мити 1 і митися 1. Вона, затримавшись з надто старанним миттям підлоги на веранді, забула прибрати в кімнаті цибатого, сивоусого художника (Коз., Сальвія, 1959, 76); Процеси миття, сушіння, змащування деталей [на київському заводі ім. Лепсе] автоматизовані (Роб. газ., 21.I 1962, 1); Ганна відкинулася на подушки хвилями своїх чорних, розпущених після миття кіс (Гончар, Таврія, 1952, 328).

МИТТІВІЙ див. миттєвий.

МИТЬ, і, ж. Дуже короткий проміжок часу; момент (у 1 знач.). Він нахилився вперед, витягнув ший і ловив вухом той клик машини довго, уважно, наче боявся пропустити з нього хоч одну мить (Коцюб., II, 1955, 39); // чого, яка. Певний відрізок часу. Важке зітхання з плачем вирвалось якраз у ту мить, коли зробилося тихо (Мирний, III, 1954, 77); Любять Україну, як сонце, любять, як вітер, і трави, і води, в годину щасливу і в радості мить, любять у годину негоди!.. (Сос., II, 1958, 313).

В одну (єдину) мить — дуже швидко. За димом палахнуло полум'я й обхопило клуню в одну мить (Н.-Лев., II, 1956, 197); В єдину мить відійшло вбік усе, про що мріялось. Нема зору (Гончар, III, 1959, 267); В ту (цю) ж мить; Ту (цю) ж мить; Тієї ж миті — одразу ж, зараз же. Як тільки вихилив Панько голову понад браму, в ту ж мить пустився руками й зіскочив на землю, як кіт (Март., Тв., 1954, 164); Враз музика увірвалася. Коло зробило ще по інерції рух, але ту ж мить розірвалось (Коцюб., I, 1955, 233); Він раптом, весь здригнувшись, рвучко підвівся на коліна. З вогневої, з-поміж радісного різноголосся солдатських басів несподівано виділився дівочий голос. Тієї ж миті він побачив Ясногорську (Гончар, III, 1959, 394); За [якюсь] мить: а) протягом дуже короткого відрізка часу. Грозова хмара вихлюпнула зливу За мить одну (Воронько, Тепло., 1959, 166); б) невдовзі, одразу ж після чого-небудь. Замфірові потемніло в очах. Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові (Коцюб., I, 1955, 211); Попрощався зі всіма, а їй значуще й добре посміхнувся, скочив на сноповий віз Щербини, та й за якусь мить рання курява покрила і віз, і хлопця (Стельмах, I, 1962, 472); в) безпосередньо перед чим-небудь, незадовго до чогось. Ось підійшла вона — і зір у зорі тоне.. А перед цим, за мить, я кляв її за муки (Сос., II, 1958, 158); На [якюсь, недівгу і т. ін.] мить — на короткий час, ненадовго. Душно конать у знесиллі... Дайте повітря на мить! Раз до цілющої хвилі З ліжка мене підніміть! (Граб., I, 1959, 53); [Ж і р о н д и с т:] Я часами тут оживав на невелику мить, і серце билось так, мов у живого (Л. Укр., II, 1951, 180); На якусь мить Глухов розгубився (Ряб., Жайворонки, 1957, 28); Ні на мить — навіть на дуже короткий час. Затлівся присок дрібними зірками, та вогник не спалахнув ні на мить (Л. Укр., I, 1951, 282); Забути я не зможу Тебе до смерті ні на мить (Забашта, Вибр., 1958, 145).

МИХАЙЛИК, а, ч., заст. Невеличкий дерев'яний ківш для горілки. — А мені, батьку, дозволь михайлик горілки (Стар., Облога., 1961, 51); Наблизився шинкар із жбаном горілки і налив кожному по михайликові (Тулуб, Людолови, I, 1957, 460).

МИЧКА, и, ж. 1. Пучок конопель або льону, підготовлений для прядіння. Оце було я гребінку візьму, прив'яжу мичку та й собі пряду (Барв., Опов., 1902, 53); І ось прядиво готове. Мати розчісувала його гребінкою, робила мичку і надівала на великий гребінь (Минко, Моя Минківка, 1962, 57); Сокорина стругав держака до заступа, а дружина мички микала (Кочура, Родина., 1962, 225); * У порівн. Чуб на Грицькові був скуйовджений, як на гребені мичка (Вас., I, 1959, 117).

2. перен. Пасмо волосся, що вибивається з жіночої коси; волосся, підібране й зв'язане на потилиці. Сховала [Юнона] під кибалку мичку, Щоб не світилася коса (Котл., II, 1952, 66); В хату вскочила жінка не жінка, дівка не дівка: голова непокрита, як у дівки, а коси заборсані в мичку (Мирний, II, 1954, 145); Червоною хустиною вона Своє волосся русе пов'язала, Та мичка вибивається одна, Насмішувата й нібито небала (Рильський, Сад., 1955, 69).

3. Жмут волосся у коней над копитом іззаду; щітка. — На передніх ногах мички білі? — Їй-бо вона! — Терешко аж зірвався на ноги (Гр., II, 1963, 249); Карий кінь під ним вигідно вирізнявся від решти з табуна пригнаних коней. Красивий баский корпус на тонких ногах з розкішною мичкою біля копит, як у гірських порід коней (Ле, Хмельницький, I, 1957, 353).

4. Ниткоподібне розгалуження кореня рослини. На коренеплодах замість загиблих внаслідок пошкодження мичок надмірно розвиваються нові (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 181).

5. бот., діал. Біловус (у 2 знач.). Велика площа лук. складається з малоцінних щільнокущових злаків — мички, осок та різнотрав'я (Соц. твар., 2, 1956, 23).

МИЧКУВАТИЙ, а, е. Який має мичку (у 4 знач.). Корінь герані рожевої дерев'янистий, дуже розгалужений, мичкуватий (Ол. та ефір. культ., 1956, 319).

МИШ див. мійша.

МИША, рідко **МИШ**, і, ж. Невеличка тварина ряду гризунів, перев. сірого кольору, з гострою мордочкою і довгим тонким хвостом. Миша у стозі, а піп у селі ніколи не загинуть (Номис, 1864, № 8068); Часами й злякана сіра миш висмикнеться зі своєї нори, перебіжить попід ноги женчиси та й знов повзне в ямку (Фр., I, 1955, 60); [С в і ч к а:] Мушу попередити: по цій дорозі не тільки танк, а й жодна миша щоб не пролізла (Корн., II, 1955, 49); На розгілці лозини сидить і тремтить польова миша (Коп., Як вони., 1948, 14); * У порівн. Невеличкий і юркий [верткий], як миша, хлопчик пірнув під лаву і миттю опинився біля учителя (Мирний, I, 1954, 329).

△ **Летюча мійша**: а) те саме, що кажан. Чому так добре почувають себе в повітрі сліпі летючі миші? Виявилось, мають власні ультразвукові «локатори» (Знання., 3, 1966, 6); * У порівн. Монашки чорною зграєю вкрили подвір'я, мов летючі миші, обліпили ганочок (Мик., II, 1957, 270); б) переносний гасовий ліхтар. В корівнику було напівтемно. Ліхтар «летюча миша» висів на стовпі посеред приміщення і тихо погойдувався (Тют., Вир, 1964, 110).

◇ **Бідний**, мов (як, наче і т. ін.) церковна мійша — дуже вбога людина. — І нащо він тобі здався? Він же бідний, мов церковна миша (Стельмах, I, 1962, 537); **Метушійтис** (товктіся і т. ін.), як (наچه, мов і т. ін.) мійша в пастці — розгублено, безладно щось робити. Маланка товчеться у п'їтмі, як миша у пастці, а що хотіла зробити — не знає (Коцюб., II, 1955, 47); **Стара метушиться** в темряві, як миша в пастці, ніяк не може намацати на карнизі сірників (Тют., Вир, 1964, 191); **На серці [наچه] мійші шкребуть** (шкрябають і т. ін.) — про поганий, тривожний настрій.

Воно якось не пристало.. вірити в сни, як вірить у них темна, неосвічена баба на селі... А проте на серці, наче миші шкрябають (Коцюб., I, 1955, 163); Попа́стися, як (мов, на́че і т. ін.) мiша (миш) в па́стку — потрапити в безвихідне становище. Тож, коли вже раз попався, наче в пастку бідна миш, то сиди, немов нанявся, не рушай, мовчи та диш! (Л. Укр., I, 1951, 274).

МИША́К, а, ч., бот., діал. Тимофіївка.

МИША́СТИЙ, а, е. 1. Кольором схожий на мишу (переважно про масть тварин); сірий. Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом (Коцюб., I, 1955, 80); Незабаром над кручею показався Микита, тримаючи за повід мишастого коня (Юхвід, Оля, 1959, 15); Надвечір підійшли броньовики, мишасті, пофарбовані в колір бляклого степу (Гончар, II, 1959, 286); // у знач. ім. **миша́стий**, того, ч. Сірий кінь. Щоранку Яша спляє мишастих коло ключової кринички (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 210).

2. рідко. Схожий чим-небудь на мишу; який нагадує чимось мишу. Пацюк собі худощавий [худорлявий], низький, мишастий — справжній пацюк, такий і прудкий (Мирний, II, 1954, 158); Левко гидливо сплюнув. У! Коли б можна було, з якою насолодою він вистрілював би у це мишасте лице (Цюпа, Назустріч..., 1958, 347).

МIША́ЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до мiша. Коса з мишачий хвостик теліпалась з-під високої дуже шапки з вуглами та з китицями (Кв.-Осн., II, 1956, 232); Поблід панич, скулився, очі втупив у землю, рад би, бачиться, залізти в мишачу дірку, та ба, годі! (Фр., IV, 1950, 270); — Думки твої точнісінько, як у тієї миші, що вважає, дурна, наче солонину в мишоловці для її мишачого сніданку покладено (Мур., Бук. повість, 1959, 17); // Який складається з мишей. Але ж війсьکو те, одначе, Мишаче, а не козаке (Перв., Казка., 1958, 28); // Такий, як у миші; який нагадує мишу. — Уп'яв [пан] у мене свої манюсінькі мишачі очі з-під настобурчених рудих брів — я так і обімліла (Мирний, III, 1954, 163); Наталя байдуже і дуже уважно розливала чай, її маленькі, мишачі вуха помітно горіли й здавались пом'ятими (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 62); — Хай же знають вони, що таке важить у руській землі товариство. А вже як на те пішло, щоб умирати, то нікому з них не доведеться так умирати! Нікому! Не стане у них на те їх мишачої натури (Довж., I, 1958, 259).

△ **Мiшачий горішок** — багатолітня трав'яниста рослина родини бобових; різновид вики.

◇ **Мiшача душа́** — полохлива людина, здатна на підлі вчинки. Великий Докучаєв!.. Мишачі душі з департаментів, скупі й лякливі, приборкували твої крила! (Рудь, Гомін..., 1959, 112).

2. у знач. ім. **мiшачі**, чих, мн. Найбільша родина ряду гризунів, до якої належать миші та пацюки.

МИШВА́, й, ж. Збірн. до мiша. А воно як унадилась каторжна мишва, прямо цілими снопами так і носять гречку в нори (Україна., I, 1960, 316); В ожереді живе сила мишви, і вони іноді виходять на повітря, от лисиця, видно, й приходить полювати на них (Коп., Як вони..., 1961, 109); * У порівн. Фашистам не вдалося прорватись у Східну Пруссію, і вони на якийсь час припишкли, як загнана мишва (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 412).

МИШЕНЯ́, яти, с. Маля миші. З засіка зуздрило маленьке Мишеня, що Кошеня піймав кудлатий (Бор., Тв., 1957, 160); Дурне мишеня вилізло із ступи, точить свого рухливого писка об дубову спицю (Руд., Остання шабля, 1959, 159); * Образно. — Щиколотки позбиваєш! — сміється невеличкий хлопчик. — Мовчи, ми-

шеня, а то розірву! — бликнувши очима, огризнувся Довбня (Мирний, IV, 1955, 109); * У порівн. Умер [батько] на панщині!.. А ми Розлізлися межі людьми, Мов мишенята (Шевч., II, 1963, 253); — Я ж говорила — їй тільки гусей пасти, — незадоволено буркотіла Наталка. Та Оля мов не чула того. Вона мишеням шаруділа в пшениці, з силою виривала куці бур'яну (Збан., Старший брат, 1952, 34).

МИШЕНЯ́ТКО, а, с. Зменш.-пестл. до **мишеня́**. Мишенятко під вербою Почуло, що м'ясе пахтить, Та й крадеться поміж травою (Гл., Вибр., 1951, 23); Мишка в кухлику щербатім Варить кашку мишеняткам. Мишенятко чéреду Скликала вечеряти (Перв., Райдуга..., 1960, 57).

МИШІ́Й, я, ч. (*Setaria* P. B.). Бур'ян родини злакових з колосками, оточеними рудуватими або зеленкуватими щетинками. Миші́й засмічує посіви всіх культур, але особливо злісним бур'яном він є для проса (Бур'яни..., 1957, 33); — Горошок заплів жито, з миші́єм просо, не зумів [Дорош] дати ради своєму полю (Горд., Дівчина..., 1954, 259).

МIШКА́, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до мiша. Ось маленька жовтава лісова мишка вибігла зі своєї норки [нірки] (Фр., VI, 1951, 149); В сумний куток дивлюся з ліжка, де в срібнім сяйві тиха мишка по здобич вийшла з темноти (Сос., II, 1958, 403); * У порівн. Її тендітні пальчики, мов мишки, забігали (Мирний, III, 1954, 159).

◇ **В котá й мiшку гратися див. кіт.**

2. діал. Судорога. Перед очима щось мутне забігало, щось темне заходило; підборіддя затіпалося, обличчя сіпала мишка... (Мирний, III, 1954, 241).

МIШКА́ТИ див. **мишкува́ти**.

МИШКУВА́ННЯ, я, с., діал. Дія за знач. **мишкува́ти**. І бачиш інколи, як котиться у полі, З ліщини вийшовши на мишкування, лис (Рильський, Поеми, 1957, 256).

МИШКУВА́ТИ, ую, уєш і **МIШКА́ТИ**, аю, аєш, недок., діал. 1. Полювати на мишей. Щось порпали [Гава та Елькуна] в землі, микали між травами, стукали паличками по лісових смереках; здавалось, що два лиси мишкують, добичі шукають (Фр., III, 1950, 388); Недалеко від шосе, біля густих заростей червоної шелюги, мишкувала лисиця (Збан., Переджнив'я, 1955, 51).

2. перен. Стежити, слідкувати за ким-, чим-небудь. Він пильно мишкував у його маєтності (Фр., VII, 1951, 333); — Комунисти змушені діяти й працювати в масах таємно, в підпіллі, і за ними мишкують скрізь шпики й провокатори (Козл., Ю. Крук, 1957, 456).

МИШО́ІД, а, ч. Хижий птах родини яструбиних; каня, канюка (див. **каню́ка**¹). Хижі птахи — сови, сичі, постільги, мишоїди — винищують мишей та інших шкідливих гризунів (Сад. і ягідн., 1957, 303); Степовий мишоїд знову заходить проти вітру, знову набирає висоту (Чаб., Балкан. весна, 1960, 481).

МИШОЛÓВКА, и, ж. 1. Пристрій для ловіння мишей. Миша, ускочивши в мишоловку, котра з грюком зачинилася, бігає-метушиться (Мирний, I, 1954, 355); Юхим.. заглянув за двері, побачив наточений мишами ворох землі і підсунув до нори мишоловку (Чорн., Потік..., 1956, 357).

2. спорт. Центральні дротяні ворота на крокетному майданчику.

МИШ'Я́К, у, ч. Хімічний елемент у вигляді твердої речовини сірого кольору з металічним блиском, яка входить до складу деяких мінералів. Якісні показники керченських покладів [залізних руд] гірші, ніж, наприклад, криворізьких, бо в керченських рудах багато миш'яку, фосфору і сірки (Наука., 8, 1959, 7); // Препарат цієї речовини, що застосовується в медицині

у великих дозах — отрута. *Казав [доктор] мені приймати миш'як; я стала його приймати, і мені стало краще* (Л. Укр., V, 1956, 128).

МИЩІНА, и, ж., розм. Маленька миска. *І поставила хазяйка у мищині молока* (Фр., XI, 1952, 225).

МИШ'ЯКОВИЙ, а, е. Прикм. до миш'як; // Який містить миш'як; миш'яковистий. *Миш'якові руди; Миш'яковий колчедан; Миш'якова кислота.*

МИШ'ЯКОВИСТИЙ, а, е. Який містить миш'як. *Миш'яковисті сполуки; Миш'яковистий ангідрид.*

МИЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до м'яти 1; // у знач. прикм. *Нові миючі засоби, виготовлені на синтетичній основі, порівняно з жировими милами мають багато переваг* (Наука., 8, 1958, 11).

МІ, невідм., с. Третій звук музичної гами, а також нота, що позначає цей звук. *Мі бемоль; Мі дієз.*

МІАЗМА див. міазми.

МІАЗМАТИЧНИЙ, а, е. Який має в собі міазми.

МІАЗМИ, ів, мн. (одн. міазма, и, ж.). 1. Отруйні випари, гази, що утворюються від гниття. *Вода [річки Грузької] каламутна, ширить сморід і міазми, погрожує хворобами* (Літ. Укр., 18. I 1963, 4).

2. чого, перен. Те, що отруює свідомість людини. *Міазмами буржуазного декадансу була заражена і певна частина молодшої літературної генерації* (Поезія., 1956, 73).

МІАЛЬГІЯ, ї, ж., мед. Біль у м'язах, викликаний порушенням їх функції; м'язовий біль.

МІАСТЕНІЯ, ї, ж., мед. Захворювання центральної нервової системи, що характеризується слабкістю і стомлюваністю м'язів; м'язова слабкість, м'язове безсилля.

МІГРАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до міграції. *Війна викликала величезний міграційний потік з України у східні райони країни у зв'язку з перебазуванням промисловості та евакуацією населення* (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 26).

МІГРАЦІЯ, ї, ж., спец. 1. Переселення народів у межах країни або з однієї країни в іншу. *Великі резерви трудових ресурсів є в малих містах. Це значною мірою обумовлено процесом міграції населення з села до міста* (Ком. Укр., 8, 1964, 24); * Образно. *Однією з примет творчості Лесі Українки є своєрідна міграція мотивів і образів ранньої лірики в писані пізніше драматичні твори, де ці мотиви й образи поширювались і поглиблювались* (Вітч., 2, 1961, 149).

2. Пересування тваринних організмів з однієї місцевості в іншу у зв'язку із змінами умов життя або з проходженням циклу розвитку. *Ще з давніх часів люди спостерігають цікаве явище — регулярні масові пересування, або міграції, різних тварин і птахів на значні віддалі* (Наука., 7, 1958, 36); *Оселедець, що потребує для розмноження холодних вод, покинув Балтійське море та береги Норвегії і мігрував у води Північного Льодовитого океану. Міграцію оселедця можна також пояснити збільшенням солоності вод* (Колг. Укр., 6, 1959, 41).

3. Переміщення, перерозподіл яких-небудь елементів. *Від переміщення в магмі легких частин може відбутися переміщення в ній важких металевих сульфідів через міграцію в бік зменшеного тиску* (Курс заг. геол., 1947, 238); *Кримська ветеринарно-дослідна станція.. вивчала питання про роль природної.. міграції бруцельозу* (Соц. твар., 1, 1956, 47).

МІГРЕНЬ, і, ж. Захворювання людини, що проявляється у періодичних приступах головного болю (звичайно в половині голови) з нудотою та блюванням. *Бабуня казала принести ароматичного оцту та олівців від мігрені* (Л. Укр., III, 1952, 635); *Мамі обв'язали*

голову мокрим рушником, і вона аж до вечора пролежала в темній спальні з мігренню (Смолич, II, 1958, 67).

МІГРУВАТИ, ую, уєш, недок., спец. Здійснювати міграцію; пересуватися, переміщуватися. *Починаючи з квітня-травня, велика ставрида косяками мігрує вздовж Кавказьких берегів у північні райони Чорного моря на місця нагулу і розмноження* (Наука., 7, 1958, 38); *Клітини, що мігрували з посаджених кусочків пухлини, мали в основному форму коротких, бідних на відростки веретен* (Мед. ж., XIX, 1, 1949, 13).

МІД, у, ч., діал. Мед. *Лиш мід твоїми б п'ять устами!* (Фр., XI, 1952, 238); *Краще мід свіжого скоштуйте. У вас не такий мід* (Кучер, Дорога., 1958, 149); *Надіявся дід на мід...* (Козл., Щури., 1956, 148).

МІДЕНЬ, дня, ч., заст. Мідний казан, горщик і т. ін. *Так в мідні клетотить гарячий, Так в кабаці кричить підданий, Як кажуть, хоть винось святих* (Котл., I, 1952, 233).

МІДЕПЛАВИЛЬНИЙ, а, е. Стос. до плавлення міді. *Мідеплавильні заводи розташовуються поблизу місць видобування руди і виробництва концентратів* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 41).

МІДІЄЦЬ див. мідійці.

МІДІЙКА див. мідійці.

МІДІЙЦІ, ів, мн. (одн. мідієць, ійця, ч.; мідійка, и, ж.). Найдавніші жителі рабовласницької держави — Мідії. *Особливо сильно непокоїли кіммерійці Ассірію з району озера Урмії, з країни Мана. Разом з мідійцями.. вони відіграли важливу роль у руйнуванні Ассірійського царства* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 112).

МІДІЯ, ї, ж. Двостулковий морський моллюск. *Поживна цінність м'яса мідій визначається високим вмістом деяких мінеральних речовин, зокрема йоду* (Наука., 2, 1958, 19); *В скелях під горою чимало масних устриць і мідій, якими можна прогодуватися під скрутну годину* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 285).

МІДНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до мідний 1. *Кухличок мідненький Водиці повненький* (Нар. лірика, 1956, 152).

МІДНИЙ, а, е. 1. Прикм. до мідь 1. *Мідний зливоч; // Який містить у собі мідь. Найважливіші мідні руди — мідний колчедан.. червона мідна руда.. та малахіт* (Заг. хімія, 1955, 518); *За два кілометри від заводських руїн знайшли [комсомольці] колишні розробки «мідного каменю»* (Донч, II, 1956, 62); // Вигот. з міді. *Що за чудесна була [люлька]! корінькова з кришечкою і з мідним ланцюжком* (Кв.-Осн., II, 1956, 399); *Дістав [Левко].. мідний ключ, відімкнув замок і, згинаючись в дверях, зупинився перед своїми буланями* (Стельмах, I, 1962, 69); // Стос. до видобування і обробки міді. — *До геологорозвідувального управління потрапив план Гаврилівської мідної рудні* (Донч., II, 1956, 11).

△ **Мідний вік** — епоха переходу від неоліту до бронзового віку; час появи міді та виробів з неї (знарядь праці, зброї тощо); **Мідні добрива** (мікродобрива) — удобрювальні речовини, які містять у собі мідь. *Мідні мікродобрива вносять лише там, де ґрунт не заливається весняними водами і глибина торфового шару досягає 1 метра* (Колг. Укр., 9, 1958, 40).

◇ **Мідний лоб** — про безглузду, вперту людину; **Пройти Крим і Рим і мідні труби див. проходити.**

2. Власт. міді; такий, як у міді. *Дзвін мідний по Москві несеться, гуде: Цар, просто одягнутий, дзвонить: Чи знову покою колишнього жде, Чи совість навіки хоронить?* (Граб., I, 1959, 304); *Вони [діти] тихо й зачаровано дивилися у воду, захоплено спостерігаючи, як на мідний голос дзвоника впливала риба і жадібно хватала розварену пшоняну кашу* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 39); * Образно. *Над селом розлітається мідна*

туга дзвону (Стельмах, II, 1962, 208); // перен. Дзвінкий, різкий, металічний (про голос).

3. перен. Кольору міді; червоно-жовтий. Як сонце, перейти хотів би я по світі, Щоб з усміхом зайти за мідний небосхил (Рильський, I, 1956, 84); Мідне листя на старому дубі Мов дзвінкі дукати у намисті (Дмит., Осінь..., 1959, 50); Що вони думають, ці кремезні, флегматичні люди з мідними від сонця й вітру обличчями? (Тулуб, Людолови, I, 1957, 45).

МІДНИК, а, ч. Той, хто виготовляє чи ремонтує мідний посуд або інші мідні вироби; лудильник. Спочатку помагав [Абібула] батькові тесати надгробники, далі покинув, став мідником, а відтак опинивсь у шевця (Коцюб., II, 1955, 122); Біля тиглів порались.. мідники, переливаючи на гармати казани, свічники, дзвони (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 329).

МІДНИЦЯ, і, ж., заст. 1. Мідний таз. Блищала мідна посуда, як золотий вівтар, і тремтіли під молотом майстра нові мідниці (Коцюб., II, 1955, 124); * У порівн. Як розпечена червоно-жовта мідниця, хутко підводилося воно [сонце] за низиною (Досв., Гюлле, 1961, 146); // Таз з іншого металу. Князь доїдав тим часом м'ясо та випив чарку вина, потім обмив руки у срібній мідниці (Оп., Іду..., 1958, 76).

2. заст. Мідні гроші. Получила вона дару три мідниці (три гривні) (Сл. Гр.).

МІДНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до мідник.

МІДНО... Перша частина складних слів, що відповідає значенню: а) стос. до обробки міді, напр.: міднопрокатний; б) який має у своєму складі мідь, напр.: міднографітовий, мідноорудний; в) схожий чим-небудь на мідь, з властивостями міді, напр.: мідноголобий.

МІДНОБОРОДИЙ, а, е. З бородою кольору міді. Взявши під руку все ще й тепер надто кремезного, міднобородого Дороша Казанка..., засипала [Горленко] вже сама його запитаннями (Крот., Сини..., 1948, 49).

МІДНОВУСІЙ, а, е. З вусами кольору міді. Мідновусе обличчя Карця почало братися радістю (Стельмах, II, 1962, 136).

МІДНОЛИВАРНИЙ, а, е. Стос. до лиття міді. Жителі поселення на р. Сонохті займалися виплавою заліза..., ковальською і мідноливарною справою (Іст. УРСР, I, 1953, 32); Мідноливарний завод купців Строганових! Де він, той завод, зараз? Хто знайде його руїни в тайзі?.. (Донч., II, 1956, 14).

МІДНОЛИКИЙ, а, е, заст. Міднолиций. * Образно. Міднолице сонце грало в шибках фургона (Рибак, Помилка..., 1956, 150).

МІДНОЛИЦИЙ, я, е. З обличчям кольору міді. Дід Дунай, Іван Чайченко, Григорій Волошин і міднолиций Лесь Якубенко поважно допивали свій мед (Стельмах, I, 1962, 30); Тут [на березі] були загорілі і статні, Так, як мати в любистку найшла, Юнаки міднолиці, брунатні... (Мас., Сорок..., 1957, 306); * Образно. Парубок мимоволі переводить погляд на схід, і там справді млиновим колесом викочується.. міднолиций місяць (Стельмах, Хліб..., 1959, 131).

МІДНОЛОБИЙ, а, е, зневажл. Безглуздо впертий, тупий; туполобий.

МІДНО-ЧЕРВОНІЙ, а, е. Кольору червоної міді; червоний із жовтуватим відтінком. В той час в синьому небі дець взялася чорна хмара, освічена пекельним мідно-червоним кольором (Н.-Лев., IV, 1956, 38); Оленчук теж підвівся, крутоплечий, настовбурчений, мідно-червоний від лампи (Гончар, II, 1959, 399).

МІДЯК, а, ч., розм. 1. Мідна монета. Цехова каса виплатила їм ту позичку самими мідяками (Фр., IV, 1950, 213); Макар витяг з скрині хустку, розв'я-

зав вузлик, у котрому було зав'язано два карбованці бумажками та трохи мідяків (Л. Янов., I, 1959, 61); * Образно. Боляче тому серцю, що розміняло свій спокій на мідяки примарної слави (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 187).

2. тільки мн., перен., зневажл. Дрібні гроші. — Після тих прибутків, що раніш.. вони [капіталісти] загрибали, це вже для них — дріб'язок, мідяки (Головко, II, 1957, 599); А ви, кати, за жменю мідяків Знайшли собі за океаном службу (Павл., Бистрина, 1959, 25); // Про щось дріб'язкове, другорядне. А зараз пише [поет] — віршики сумні. Мовляв — набридла жінка, І дошкуля печінка... Читає і віри я не йняв: Навіщо золото на мідяки змінює? (Дмит., В обіймах..., 1958, 154).

МІДЯНИЙ, а, е. 1. Вигот. з міді (у 1 знач.). Серед столу, на мідяному підносі, стояв блискучий самовар і мугикав стиха якусь журливу пісеньку (Мирний, I, 1954, 323); У Гриші був невеличкий мідяний патрон від якогось протитанкового снаряда (Сміл., Сашко, 1954, 35); * У порівн. Під ногами листя шелестить, наче мідяне (Томч., Готель..., 1960, 38).

◇ **Мідяне чолó** — те саме, що **Мідний лоб** (див. **мідний**).

2. Власт. міді; такий, як у міді. Тоді, коли з міста долітав різкий, мідяний гук військового оркестру..., — гармонія раптом розбивалась, мрія про незаселену людсьм країну зникла (Л. Укр., III, 1952, 597).

3. перен. Кольору міді; червоно-жовтий. Позолотою і мідяним листом вигравали Карпати, коли літак пропливав над гірським перевалом з Ужгорода до Києва (Кучер, Дорога..., 1958, 57).

МІДЯНИСТИЙ, а, е. 1. Який містить у собі мідь, з домішкою міді.

2. Кольору міді; червоно-жовтий.

МІДЯНИЦЯ, і, ж. 1. Безнога, схожа на змію ящірка мідного або сірого кольору; веретільниця.

2. Сисна комаха, деякі види якої завдають шкоди плодовим деревам. Проти дорослих комах яблуневої мідяниці досить ефективні результати дає обкурювання дерев тютюновим димом, від якого комахи швидко гинуть (Хлібороб Укр., 5, 1964, 29).

МІДЯНКА, и, ж. 1. Змія родини вужеподібних мідного або сірого кольору. Змійка підвела свою.. голівку, роззявивши пащу, де тремтів тонісінькою стьожечкою її гострий язичок. Це була мідянка (Досв., Вибр., 1953, 56); Мідянка, хоч вона і поїдає корисних ящірок, знищує багато жуків — шкідників лісу (Наука..., 5, 1966, 25).

2. Зелений наліт, що утворюється внаслідок окислення міді. І табличка на дверях мідна.. — тільки, давно не чищена, вкрилась отруйною мідянкою. Все, як і було раніше (Кол., На фронті..., 1959, 165).

МІДЯНО, нар.-поет. Присл. до мідяний 2. А над усім мідяно гудів басом дзвін (Головко, II, 1957, 344).

МІДЬ, і, ж. 1. В'язкий і ковкий метал червонуватого кольору. Вулкан, до кузні дочвалавши, Будить зачав всіх ковалів; Свинець, залізо, мідь зібравши, Все гріти зараз ізвелів (Котл., I, 1952, 209); З кольорових металів найважливіше місце належить міді (Ек. геогр. СРСР, 1957, 41); * Образно. Гості першого дня — золото, другого — срібло, третього — мідь, хоч додому їдь (Номис, 1864, № 11923); З латинської дзвінкої міді Він [І. Котляревський] наше срібло виливав... Ну хто б у римській Енеїді Хоролу й Ворскли не пізнав? (Рильський, III, 1961, 26); * У порівн. Довгий гребінь [хмар] зачервонів, як червона мідь, подекуди облита кров'ю (Н.-Лев., IV, 1956, 7); Обличчя його стало наче мідь (Стельмах, II, 1962, 82); // перен. Про колір, який нагадує цей метал. Ронили золоте листя багрянні клени,

наливалися міддю шатра дубів (Коз., Сальвія, 1959, 93); // перен. Про звуки, що нагадують дзвін цього металу або є звучанням інструментів, вигот. з цього металу. — *На фронт, на фронт! — багряна сурма кличе. — На фронт, на фронт! — лунає кроків мідь* (Сос., II, 1958, 462); *Звуки духового оркестру.. несподівано вирвалися в бадьорому марші з тихого зарічного узлісся і міддю вдарились об очеретяну стіну* (Вол., Дні..., 1958, 119).

2. Виріб або вироб з цього металу. *Гулко ударив дзвін. Все стихло на мить, заніміло. Тільки лита чаплинська мідь тривожно, похмуро гула над степом: — Бо-оу... бо-оу... бо-оу* (Гончар, II, 1959, 19); *Подвір'я в господі Савуляка. Будинок, критий міддю* (Собко, П'єси, 1958, 27); *Батькова розцяцькована міддю гирлига висіла на зіздку під хатою* (Гончар, Тронка, 1963, 324); // Духовий оркестр. *А тепер зате: дубова скриня в нас.., рідна школа, рідна мова й славу зично грає мідь* (Тич., II, 1957, 198); *Уривчасті звуки міді вивалилися з подвір'я — духовий оркестр проводив, видимо, останню репетицію* (Коцюба, Нові береги, 1959, 382).

3. Мідні монети. *Явдоха кинулась до прискринка, де завжди були гроші.. В однім місці лежали золоті, в другім білили срібні, в третьому чорніла мідь* (Мирний, IV, 1955, 39); *Цілий день подзвонювали церковні скарбоньки, приймаючи мужицьке срібло і мідь* (Стельмах, I, 1962, 256); * Образно. — *Щастя фонд залізний я розтратив і розміняв на мідь срібло чуття* (Фр., X, 1954, 201).

МІЄЛІН, у, ч. Жироподібна речовина м'якушевої оболонки нерва.

МІЄЛІНІЗАЦІЯ, і, ж. Утворення мієліну в м'якушевій оболонці нерва. *Мієлінізація внутрішньочерепних і спинномозкових нервів у дітей закінчується на третьому місяці життя* (Шк. гігієна, 1954, 54).

МІЄЛІНОВИЙ, а, е. Прикм. до **мієлін**. *Більша частина нервових волокон у маленьких дітей ще не вкрита білою мієліною оболонкою* (Шк. гігієна, 1954, 51).

МІЄЛІТ, у, ч. Запалення спинного мозку у людини.

МІЖ, МЕЖІЙ, МЕЖ, прийм. Уживається із род., знах. і оруд. відмінками. Сполучення з **між, межі, меж** виражають:

Просторові відношення

1. з оруд., рідше з род. в. Уживається при означенні просторового розташування предмета чи вияву дії посередині чого-небудь. *Між коморою та будиночком ворота й хвіртка. Біля воріт дві тополі* (Довж., I, 1958, 217); *Марія вже сама. Могила матері зазеленіла бур'яном поблизу залізниці між Краковом і Варшавою* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 31); *Корова пильно подивилась на дівчину і важко зітхнула, а та її почухала між рогами* (Стельмах, I, 1962, 473); *Коли на широкій долині між гір Зібралась велика рада, Роберт тоді вийшов до люду* (Л. Укр., I, 1951, 353); *Василь і сам не помітив, як закурів шлях від гопака й пил зазолотів між тинів через всю вуличку* (Довж., I, 1958, 88).

2. із знах. в. Уживається при означенні місця, куди спрямована дія. *Вона покійно витягла руки поверх верети, а він склав їх на грудях, як у мерця. Потому засвітив свічку і застромив між пальці* (Коцюб., II, 1955, 279); *А ще сих слів не сказав [Георгій], як злодій вдарив його кулаком межі очі* (Стеф., I, 1949, 159); *Посадках залопотіли Zenітки.. Бійці заметались.. В нестямі дерлися кудись між стрімке каміння і знову скочувались вниз* (Гончар, III, 1959, 86).

Часові відношення

3. з оруд., рідше з род. в. Уживається при означенні проміжку часу, в який щось відбувається. *Всі зга-*

дані праці [«На віру», «Ціпов'яз» та ін.] друкувалися межі 1893—1897 роками (Коцюб., III, 1956, 196); // Уживається при означенні явищ, подій і т. ін., в проміжок часу між якими що-небудь відбувається. *Довго вони, як бачите, Меж мови-розмови Цілувались, обнімались З усієї сили* (Шевч., I, 1953, 95); *Між приступами кашлю він вигукував окремі фрази* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 17).

Об'єктні відношення

4. з оруд. і знах. в. Уживається при означенні предметів, осіб взаємозв'язаних або які вступають у взаємодію одне з одним. *Між матір'ю і сином настав мир та лад* (Мирний, IV, 1955, 117); *Густе віття перепліталось межі собою — і над тобою, мов баня зелена, кучерява* (Коцюб., I, 1955, 458); *Високе небо незнайомого півдня, терпкий аромат близького поля діють на бійців, мов якийсь чарівний трунок: зникають денні сварки, вгамовуються пристрасті, всі стають ближчі між собою, відвертіші, мирніші, тихіші* (Гончар, III, 1959, 31); *Розгорнулося змагання між тракторними бригадами* (Рад. Укр., 9.VII 1946, 3); *Хлібороб був собі тихий, роботящий чоловік, дбайливий, обережний — знав уже він, як у світі жити має простий чоловік межі князі та сильники* (Вовчок, I, 1955, 310).

5. з оруд. і род. в. Уживається при означенні осіб, предметів, явищ, які порівнюються, зіставляються між собою. *Для нього не було різниці між дійсністю й сном. Яка різниця, коли у сні так само бачиш, смієшся, страждаєш, переживаєш?* (Коцюб., II, 1955, 287); *І хоча за паном отаманом стежила тільки одна людина, він і перед нею позував, не розуміючи грані між великим і смішним* (Стельмах, II, 1962, 48); — *Цей день, найбільший межі днів, .. Сторінку щастя нам відкрив* (Рильський, II, 1960, 29).

6. із знах. і оруд. в. Уживається при означенні якої-небудь групи предметів, осіб, явищ, між якими щось розподіляється. *Він усе думав, нащо то бог так вчинив, що недобре розділив долю між людьми* (Н.-Лев., II, 1956, 189); *Зозуля відвернувся, .. потім зібрав від забитих патрони і зброю, і вони розділили їх між собою* (Тют., Вир, 1964, 536); — *Мало! А тоді буде більше, як поділите [поле] межі діти на грядочки?* (Коцюб., I, 1955, 113).

Означально-обставинні відношення

7. з оруд. і род. в. Уживається при означенні яких-небудь однорідних осіб, предметів, в оточенні яких перебуває предмет мовлення або відбувається яка-небудь дія; відповідає за знач. прийм. серед. *Умийся, серденько! Бо мати Он дивиться, й не пізнає Межі дітьми дитя своє* (Шевч., II, 1963, 30); *Між підводами метушився Маковейчик* (Гончар, III, 1959, 72); *Гелена бере його за руку і веде межі ахейськими лавами за Скайську браму на поле* (Л. Укр., II, 1951, 327); // Уживається при означенні осіб, предметів, до числа яких входить предмет мовлення. *Не дуже змінилася Босівка через п'ять років.. Кілька людей померло, — межі ними й Харитон з Уляною* (Коцюб., I, 1955, 449); *На ослоні купка жінок: стара Карпенчиха, ще якісь. А між них, як між колоссям стиглим квітки, дівчата. В барвистих хустках, які в стрічках червоних* (Головко, II, 1957, 127); *А як прийде та смерть і під музики шум нас засиплють землею глухою, між веселих людей, повні щастя і дум, будем жити ми в пісні з тобою* (Сос., II, 1958, 129).

Між (межі) на́ми [ка́жучи] — про що-небудь секретне, про те, що не слід говорити іншим. *Та й, межі нами кажучи, до чого нам тепер ті маніфестації* (Ко-

цюб., I, 1955, 168); — *Хай це буде між нами, Женю, — говорив тоді Сіверцев, — але я пильно бережу зір...* (Гончар, III, 1959, 266); [Л і д а:] *У тебе такі масштаби, Аркадій, — мені аж ніяково. Я ж в столиці — тільки між нами — ніколи ще не була* (Корн., I, 1955, 96); **Між тим** — тим часом, у той час. *Між тим, солдат поволи підійшов до груші й, раптом обійнявши її, так якось сумно пригорнувся до неї* (Довж., I, 1958, 327).

◇ **Лізти межі бчі** (в бчі, у вічі, до очей) див. **лізти**; **Між двох вогнів** див. **вогнінь**; **Між (межі) іншим** див. **інший**.

МІЖ... Перша частина складних слів, що відповідає слову між, напр.: м і ж б р и г а д н и й, м і ж в е н н и й і т. ін.

МІЖБІБЛІОТЕЧНИЙ, а, е. Який існує, відбувається між бібліотеками. *Міжбібліотечний обмін.*

Міжбібліотечний абонемент — форма обміну книжками між бібліотеками. *Через систему міжбібліотечного абонементу ми маємо можливість задовольняти запити читачів, одержуючи для них з інших великих книгосховищ ті книги, яких у нас немає* (Наука., 8, 1958, 31).

МІЖБРІВНИЙ, а, е. Який міститься між бровами. *Парубок з похмурою вдячністю повів міжбрівними зморшками, кивнув головою, підбадьорюючи себе* (Стельмах, Хліб., 1959, 562).

МІЖБРІВ'Я, я, с. Місце між бровами. *Сходилася і розходилася в міжбрів'ї тоненька зморшка* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 57); *Насміхаються карі, виразні на білому виду очі парубка, а в міжбрів'ї тремтить навскісна, як човник, складка* (Стельмах, I, 1962, 25).

МІЖВИДОВИЙ, а, е. Який існує, відбувається між різними видами (тварин, рослин і т. ін.). [К а р т а ш о в:] *Ми визнаємо гібридизацію міжвидову і навіть міжродову* (Довж., I, 1958, 468).

МІЖВІДОМЧИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між різними відомствами. *Тепер немає міжвідомчих бар'єрів, що робили колись майже неможливою передачу якого-небудь устаткування іншому підприємству* (Рад. Укр., 28.VII 1962, 2); *Після докладного ознайомлення з роботою водників нижнього Дніпра він [Ф. Держинський] провів 31 травня 1921 р. міжвідомчу нараду у Херсоні* (Укр. іст. ж., 6, 1960, 85).

2. Який об'єднує діяльність різних відомств. *Міжвідомча інституція.*

МІЖВОЄННИЙ, а, е. Стос. до проміжку часу між двома війнами. *Братні взаємозв'язки революційних письменників Польщі і Західної України визначали одну з провідних рис в розвитку літератури протягом.. міжвоєнного двадцятиріччя* (Рад. літ-во, 5, 1957, 124).

МІЖВУЗІВСЬКИЙ, а, е. Який існує, відбувається між вузами. *Треба «вzakонити» міжвузівський обмін науковими кадрами* (Літ. Укр., 10.XII 1968, 4); *В Одеському державному університеті відбулась міжвузівська наукова конференція, присвячена проблемам українського радянського роману* (Вітч., 6, 1962, 216).

МІЖВУЗЛЯ, я, с., спец. Частина стебла між двома вузлами — місцями прикріплення листя, а також пагінців, коренів. *У стеблі очерету звичайного, яке складається з вузлів і міжвузлів, вміст води збільшується в напрямку знизу вгору, а вміст сухої речовини — зверху вниз* (Наука., 11, 1963, 40); *Стебло рицини поділяється на міжвузля.. Від кожного міжвузля відходять листки, а з їх пазух виростають гілки, що закінчуються, як і головне стебло, гронами* (Колг. енци., II, 1956, 404).

МІЖГАЛУЗЕВИЙ, а, е. Який існує, відбувається між різними галузями народного господарства. *Особливе значення має глибоке дослідження.. розвитку міжгалузевих зв'язків у народному господарстві СРСР* (Розв.

науки в УРСР., 1957, 68); *Процес становлення цього нового суспільного поділу праці можна простежити на прикладах розвитку територіального, міжгалузевого і внутрігалузевого поділу праці в промисловості СРСР* (Ком. Укр., 3, 1962, 36).

МІЖГІРНИЙ, а, е. Який лежить, розташований, існує між горами. *Віденський басейн являє собою типову міжгірну западину, яка утворилась внаслідок опускання на цій ділянці Альпійсько-Карпатської гірської системи* (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 31); *Невинний Чадак. Чарівний! .. Вічно цвітеш міжгірним життям, не знаєш переспілості* (Ле, Міжгір'я, 1953, 67).

МІЖГІР'Я, я, с. Місце, простір між горами. *Місце було гарне, але дике й закрите з трьох боків; то було глибоке узьке [вузьке] міжгір'я* (Н.-Лев., III, 1956, 127); *Вітер віє в міжгір'ях, напоєний дроком і полинами* (Коцюб., II, 1955, 294); *Вечоріло, і тіні від висот уже закривали міжгір'я* (Гончар, III, 1959, 117).

МІЖДЕРЖАВНИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між державами. *Успіхи міждержавної спеціалізації сільськогосподарського виробництва багато в чому залежать від чіткої і оперативної роботи транспорту* (Ком. Укр., 6, 1965, 42).

2. Спільний для кількох держав. *Минуло майже сім років відтоді, як вступив у дію міждержавний нафтопровід «Дружба»* (Рад. Укр., 14.I 1969, 3).

МІЖДІАЛЕКТНИЙ, а, е. 1. Власт. багатьом діалектам. *Ряд явищ мовного оформлення географічних найменувань має явно міждіалектний характер, тобто є властивий для всіх діалектів української мови або для більшості говорів* (Вітч., 5, 1963, 219).

2. Який існує, відбувається між діалектами. *Міждіалектні впливи.*

МІЖДОРІЖЖЯ, я, с. Місце, смуга між дорогами. *І так ідуть [Михайло й Ніна] по вузькому трав'янистому міждоріжжі, обрізаному з двох боків глибоко втиснутими коліями* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 915).

МІЖЗАВОДСЬКИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між заводами. *Міжзаводські переклики.*

2. Спільний для кількох заводів. *На Запорізькому коксохімічному заводі комуністичної праці розпочалися заняття республіканської міжзаводської школи по вивченню прогресивних методів ремонту устаткування* (Роб. газ., 22.IX 1962, 1).

МІЖЗ'ІЗДІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до проміжку часу між двома з'їздами. *Міжз'їздівський період характерний загальним піднесенням наукових досліджень і видань славистичних праць не лише в слов'янських країнах, а і в інших країнах світу* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 4); *У творчих комісіях і друкованих органах СПУ широко обговорюються здобутки рідної літератури за міжз'їздівський період* (Літ. Укр., 18.II 1966, 1).

МІЖЗОРИНИЙ, а, е. 1. Який міститься, розташований між зорями. *Земна куля оберталася у міжзоряному просторі* (Довж., I, 1958, 280); *Одним з найменш вивчених об'єктів Всесвіту є міжзоряний газ* (Наука., 1, 1958, 11).

2. Який існує, відбувається між зорями. *Його цікавили зорі, оскільки вони були об'єктом мрій про міжпланетну, а може, й міжзоряну подорож* (Трубіл., Лахтак, 1953, 179); // *Признач. для польотів між зорями (про ракети, кораблі). Вже в космічному просторі пролітають створені радянськими людьми міжзоряні ракети* (Цюпа, Україна., 1960, 7); *Настав час показати на весь зріст художньо узагальнені образи людей, які підкорюють космос, розщеплюють атом, будують міжзоряні кораблі* (Літ. Укр., 3.IV 1962, 2).

МІЖКІМНАТНИЙ, а, е. Який міститься, розташований між кімнатами. *Коробки для входних дверей*

складаються з чотирьох брусків, а для міжкімнатних дверей з трьох брусків (Стол.-буд. справа, 1957, 201).

МІЖКІСТКОВИЙ, а, е. Який міститься у м'яких частинах тіла між кістками.

МІЖКЛІТИННИЙ, а, е. Який міститься між клітинами (тканин живих організмів). Звичайно луб'яні волокна розташовані в рослині групами, в яких окремі волоконця склеєні між собою міжклітинною речовиною (Практ. з анат. рослин, 1955, 91).

МІЖКЛІТИННИК, а, ч. Порожнина між клітинами рослини. Міцелій її [фітофтори] розвивається в тканинах куща картоплі переважно у міжклітинниках (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 39).

МІЖКОЛГОСПБУД, у, ч. Міжколгоспна організація, що здійснює виробничі і культурно-побутове будівництво в колгоспах. За своїм правовим станом міжколгоспбуд — кооперативна госпрозрахункова організація (Рад. право, 6, 1960, 23).

МІЖКОЛГОСПНИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між колгоспами. Із зростанням продуктивних сил розвинулися міжколгоспні виробничі зв'язки, процес усунування господарства вийде за рамки окремих колгоспів (Програма КПРС, 1961, 73); До 1 лютого 1953 року закінчити проведення міжколгоспного обміну насіння (Рад. Укр., 4.І 1953, 2).

2. Спільний для кількох колгоспів. Поряд з поліпшенням і розширенням відгодівлі тварин у колгоспах провадиться значна робота по створенню великих міжколгоспних пунктів і спеціалізованих м'ясних господарств (Наука., 7, 1961, 25); Понад Збручем Вдалині Все вогні, Вогні, Вогні, — Розсіває сотні плес Міжколгоспна Наша ГЕС (Брат., Пісня., 1953, 57).

МІЖКОНТИНЕНТАЛЬНИЙ, а, е. Який діє між континентами, досягає різних континентів. Нещодавно у нас здійснено запуск міжконтинентальної ракети, яка може долітати в будь-який район земної кулі (Колг. Укр., 10, 1957, 2).

Міжконтинентальна балістична ракета — одно- або багатоступінчаста ракета, що може рухатись по балістичній траєкторії на великій висоті з величезною швидкістю і на значну (міжконтинентальну) відстань. У Радянському Союзі в серпні 1957 року були проведені успішні випробування міжконтинентальної балістичної ракети (Наука., 8, 1958, 15); — Що ото воно за міжконтинентальна та ще й балістична ракета, про яку й радіо гомонить і в газетах пописують? (Автом., Щастя., 1959, 26).

МІЖМІСЬКИЙ, а, е. Який існує, відбувається між містами. Колектив Львівського автобусного заводу створив і виготовив перші зразки туристських автобусів для міського і міжміського сполучення (Ком. Укр., 6, 1960, 11); // Який обслуговує міста. На проспекті Леніна в місті Миколаєві височить новий 4-поверховий будинок. У ньому розмістилася міжміська телефонна станція (Рад. Укр., 14.І 1965, 4); // у знач. ім. міжміська, кої, ж., розм. Міжміська телефонна станція. Телефон на столі інженера Ковалев задзвонив різко, настирливо, так, як звичайно дзвонить міжміська (Собко, Срібний корабель, 1961, 246).

МІЖМОВНИЙ, а, е. Який існує між мовами. Велику увагу приділятиме журнал «Мовознавство» таким теоретичним питанням, як зв'язок мови з мисленням, міжмовні контакти, структурні особливості української та інших мов (Літ. Укр., 27.ІХ 1966, 3).

МІЖМОЛЕКУЛЯРНИЙ, а, е. Який знаходиться, відбувається між молекулами. Кожна речовина складається з великої кількості найдрібніших часточок — молекул, між якими знаходяться міжмолекулярні простори (Підручник дезінф., 1953, 7); При переході речовини

з одного.. стану в інший будова молекули, як правило, істотно не змінюється. В той же час характер теплового руху, міжмолекулярна взаємодія.. піддаються змінам (Наука., 3, 1964, 17).

МІЖНАРОДНИЙ, а, е. 1. Стос. до відносин між народами і країнами. Буває, Що заведеться в хаті суперечка На міжнародні теми чи й на інші (Рильський, І, 1956, 436); Мав же [Давид] сьогодні в хаті-читальні робити доповідь про міжнародне становище, то й вибирав цифри і складав конспект (Головко, ІІ, 1957, 121).

2. Який існує між народами, поширюється на них. У кожній країні.. народ розуміє необхідність міжнародних зв'язків і радісно вітає будь-які кроки, зроблені у цьому напрямі (Наука., 1, 1957, 35); Обов'язок кожного моряка допомогти іншому морякові, який терпить у морі лихо. Такий міжнародний закон (Кучер, Голод, 1961, 342).

3. У якому беруть участь представники різних країн, народів. Павільйон УРСР був у центрі уваги на міжнародному ярмарку в Марселі у вересні 1959 р. (Укр. іст. ж., 2, 1960, 54); СРСР увійшов до міжнародної організації по боротьбі з грипом (Наука., 3, 1959, 32); // Який використовують для зв'язку між країнами, народами. [А га:] Міжнародного вагона на.. лінії немає, тільки м'який (Корп., ІІ, 1955, 245); Москва — Гавана — двадцять дев'ять міжнародна авіалінія, яку обслуговують радянські повітряні лайнери (Рад. Укр., 8.І 1963, 4).

МІЖНАРОДНИК, а, ч. 1. Фахівець з питань міжнародної політики, міжнародного права. Обов'язок лекторів-міжнародників — допомогти кожній радянській людині до кінця усвідомити всю велич покладеної історією на комуністів, на Радянський Союз місії в боротьбі за забезпечення міцного, тривалого миру, за відвернення світової термоядерної війни (Ком. Укр., 12, 1963, 20).

2. Те саме, що інтернаціоналіст. Ми — противники національної ворожнечі, національного розбрату, національної відособленості. Ми — міжнародники, інтернаціоналісти (Ленін, 30, 1951, 263).

МІЖНАЦІОНАЛЬНИЙ, а, е. Який існує, відбувається між націями, національностями, поширюється на них. Під інтернаціоналізмом ми розуміємо пролетарський інтернаціоналізм; але й у той період, коли жив Шевченко, у кращих людей було почуття міжнаціональної єдності й солідарності (Рад. літ-во, 2, 1961, 72); Російська мова фактично стала спільною мовою міжнаціонального єднання і співробітництва всіх народів СРСР (Програма КПРС, 1961, 101); Ми кинули гидливо — пріч! — Міжнаціональним пересудам (Павл., Бистрина, 1959, 49).

МІЖНИЙ, а, ч., діал. Межа (у 2 знач.). Хариті не видно: мабуть, не шляхом, а навпростець. міжниками побігла (Гр., І, 1963, 449).

МІЖОБЛАСНИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між областями. Три дні тривала в Харкові міжобласна нарада молодих письменників (Вітч., 3, 1970, 218).

2. Стос. до ряду областей. спільний для них. З басейнів міжобласного значення виділяється відкритий у радянський час Печорський (Ек. геогр. СРСР, 1957, 24); Корольок познайомився з ним [Бурдимом] ще в сороковому році, коли викладав історію партії на міжобласних курсах (Петльов., Хотинці, 1949, 33).

МІЖПАРІВ'Я, я, с. Час між кінцем посіву пізніх ярових культур і оранкою на пар.

МІЖПЛАНЕТНИЙ, а, е. 1. Який функціонує, знаходиться між планетами. І не будуть страшні метеори владарям міжпланетних шляхів (Сос., Солов. далі, 1957, 8); Родючості землі немає меж, як немає їх і в

міжпланетному просторі, як немає меж людському розуму й винахідливості (Кучер, Трудна любов, 1960, 124).

2. Який існує, відбувається між планетами. Супутники Землі і автоматичні міжпланетні станції міцно увійшли в арсенал технічних засобів для дослідження космічного простору (Рад. Укр., 7.II 1964, 1); Жюль Верн — перший письменник нового часу, який в яскравій літературній формі висунув ідею міжпланетних перельотів (Наука., 10, 1965, 31); Ціолковський, що науково обґрунтував можливість міжпланетних польотів, .. усі праці свої передає більшовицькій партії і Радянському уряду (Тич., III, 1957, 276); // Признач. для польотів між планетами (про ракети, кораблі). — Я розповідав їй казку про срібний міжпланетний корабель і обіцяв його їй подарувати (Собко, Срібний корабель, 1961, 67).

МІЖПЛЕМІННИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між племенами. Міжплемінний обмін.

2. Спільний для кількох племен. Міста, які лежали на зручних торгових шляхах, особливо на берегах великих рік (наприклад, Новгород і Київ), ставали міжплемінними і міжнародними торговими центрами (Іст. УРСР, I, 1953, 44).

МІЖПОРІДНИЙ, а, е. Який відбувається між різними породами (рослин, тварин і т. ін.). На відгодівлю молодняк ставиться від міжпорідного схрещування тварин (Колг. село, 7. I 1950, 1).

МІЖРАЙОННИЙ, а, е. 1. Який відбувається між районами, охоплює ряд районів. — А в мене оце була міжрайонна нарада тваринників, — .. пояснював Прокіп (Руд., Остання шабля, 1959, 83).

2. Спільний для кількох районів. Обов'язки висновків головного лікаря, що робив аналіз у міжрайонній санстанції (Десняк, II, 1955, 360); XX з'їзд КПРС відмітив важливість дальшого розгортання будівництва міжколгоспних, районних і міжрайонних теплових електростанцій (Колг. Укр., 3, 1956, 2).

МІЖРЕБЕРНИЙ, а, е. Який міститься між ребрами. Найбільше підлягають свідомому керуванню міжреберні м'язи (Худ. чит., 1955, 19).

МІЖРЕМОНТНИЙ, а, е. Стос. до проміжку часу між ремонтами. Вони [сталевари] багато зробили для того, щоб збільшити стійкість подин, продовжити міжремонтні періоди (Рад. Укр., 28.IV 1961, 2); Можна значно підвищити її [деталі] зносостійкість і тим продовжити строк міжремонтної роботи агрегату (Рад. Укр., 19.III 1962, 3).

МІЖРЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між республіками. Планом передбачається впорядкувати міжреспубліканські зв'язки і кооперовані поставки (Наука., 1, 1960, 5); Дійовими формами єднання братніх культур стали міжреспубліканські кінофестивалі, гастролі театральних і музичних колективів, виставки творів художників (Ком. Укр., 6, 1966, 67).

2. Спільний для кількох республік. Міжреспубліканська організація.

МІЖРІЧКОВИЙ, а, е. Який міститься, розташований між річками. Переважають у лісостепу листяні породи дерева — дуб, граб, липа, що ростуть звичайно на правих високих берегах рік або в міжрічковому просторі (Дерев. зодч. Укр., 1949, 7).

МІЖРІЧЧЯ, я, с. Місце між річками. Широкий степ в міжріччі Дінця і Оскола! (Автом., В. Кошик, 1954, 23).

МІЖРОДОВИЙ, а, е. Який відбувається, здійснюється між різними родами тварин, рослин і т. ін. Майже всі сорти слив Мічуріна (а їх понад 20) є продуктом

віддаленої гібридизації — не тільки міжвидосої, а й міжродової (Юним мічур., 1955, 35).

МІЖРЯДДЯ, я, с. Площа між рядами посаджених або посіяних рослин. Він робить плужок, яким можна підпушувати в молодому саду міжряддя (Донч., V, 1957, 205); Білий хвостик його [зайця] проворно мелькав ген-ген в глибині довгого.. коридора міжряддя (Ряб., Жайворонки, 1957, 23).

МІЖРЯДНИЙ, а, е. Прикм. до міжряддя. Усі роботи — луцення стерні.., міжрядні розпушування, збирання і навіть вантаження очищених буряків — повністю механізовані (Колг. Укр., 2, 1958, 12).

МІЖСЕЛИЩНИЙ, а, е. Який розташований між селищами, діє між ними.

Міжселищна дорога; Міжселищний шлях — дорога (шлях) між селищами. Фаєтон пружинило на вибоїнах міжселищної дороги (Іщук, Вербівчани, 1961, 165); До земської реформи добрих місцевих шляхів не було зовсім, а були погані міжселищні (Іст. СРСР, II, 1957, 217).

МІЖСЛОВ'ЯНСЬКИЙ, а, е. Який існує, відбувається між слов'янськими народами. Одним з найхарактерніших проявів міжслов'янських літературних взаємин є інослов'янська тематика в кожній із слов'янських літератур (Рад. літ-во, 3, 1963, 64); [І. Срезневський] відіграв помітну роль у справі зміцнення міжслов'янських фольклористичних зв'язків (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 62).

МІЖСОРТОВИЙ, а, е. Який відбувається, здійснюється між різними сортами рослини. Широко застосовуючи міжсортове схрещування, селекціонери інституту виводять нові сорти різноманітних культур (Наука., 10, 1957, 36); — Ви знаєте, що таке міжсортowa гібридизація? (Вишня, I, 1956, 433).

МІЖСОЮЗНИЙ, а, е. Спільний для кількох союзів.

МІЖСОЮЗНИЦЬКИЙ, а, е. Який існує, відбувається між союзниками. Міжсоюзницькі переговори.

МІЖУСОБИЦЯ, і, ж. Незлагодa, внутрішній розбрат, війна між якими-небудь суспільними групами або особами в державі (переважно у феодальній). Використовуючи феодальні міжусобиці на Русі, половці посилювали напади на руські землі і особливо на Придніпров'я (Іст. УРСР, I, 1953, 89); Вже не вугликами-жаринками жевріла міжусобиця-сварка, а багаттям палала (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 399).

МІЖУСОБНИЙ, а, е. Стос. до міжусобиці. Вільні селяни, що володіли землею і становили масу франкського народу, були знесилені й розорені вічними міжусобними і завоюницькими війнами (Енгельс, Походж. сім'ї., 1948, 119); Під час міжусобної боротьби князів, які закликали на допомогу кочівників, Київ був кілька разів зруйнований (Іст. укр. літ., I, 1954, 35).

МІЖХМАРНІЙ, а, е. Який міститься, розташований між хмарами. Нові шари хмар ідуть уже десь над нами. Влітаємо в міжхмарні сфери (Довж., III, 1960, 502); Сонце вискочило на вузьку міжхмарну прогалину і кинуло під ноги молодиці живу узорчасту тінь розлогої яблуні (Стельмах, II, 1962, 171).

МІЖЦАРІВ'Я, я, с. Період зміни царів, коли престол ніким не зайнятий. Поки між братами [великими князями Костянтином і Миколою] йшло листування і кур'єри їздили з Петербурга до Варшави (де жив Костянтин) і назад, в країні було фактично міжцарів'я (Іст. СРСР, II, 1957, 142); — Але видно, що латає Московщина свої дірки після міжцарів'я (Тулуб. Людолови, II, 1957, 459).

МІЖЦЕХОВИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між цехами. — Коли будемо встановлювати їх [корнюри], доведеться перемонтувати чи не всю цехову

комунікацію, а можливо, частину міжцехової (Шовк., Інженери, 1956, 100); Проведено кілька цікавих міжцехових спортивних змагань (Рад. Укр., 21.VII 1946, 4).

2. Спільний для ряду цехів.

МІЗАНСЦЕНА, и, ж. Розміщення акторів і обстановки на сцені в різні моменти вистави. Визначаючи мізансцену, Марко Лукич [М. Кропивницький] завжди враховував розв'язання даної сцени в психологічних взаєминах та її сценічний вираз (Минуле укр. театру, 1953, 32); — Стоп! — стукнув олівцем по столі учитель. — А мізансцена? Ти ж збирався вийти на дорогу і подивитися, що там робиться (Кучер, Трудна любов, 1960, 326); * Образно. Я хочу тобі написати про один маленький факт нашої бойової обстановки — доки його не затулила сотня схожих фактів і я ще бачу його в усіх мізансценах (Ю. Янов., I, 1954, 60).

МІЗАНСЦЕНОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до мізансценувати. Вистава дуже вдало мізансценована (Мист., 4, 1958, 24).

МІЗАНСЦЕНУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. мізансценувати. Виразне мізансценування та чітко опрацьований, точно виконаний, характерний для кожного персонажа реалістичний рух і жест, .. — усе це.. мало чим різниться від засобів, вживаних у «живому» театрі (Мист., 6, 1958, 44).

МІЗАНСЦЕНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. і неперех., спец. Розміщувати на сцені (акторів, обстановку тощо); розміщуватися на сцені.

МІЗАНТРОП, а, ч. Той, хто ненавидить людей, цурається їх; людиноненависник. [Л ю б о в:] У татка був один знайомий, старий мізантроп..; я й тепер пам'ятаю той вовкуватий тон, яким він говорив: «всякий має право повіситись!» (Л. Укр., II, 1951, 14); Хто він, що править в цім злобнім безлюдді, Лютий відлюдник, нудний мізантроп? (Бажан, Роки, 1957, 203).

МІЗАНТРОПІЧНИЙ, а, е. Схильний до мізантропії; власт. мізантропу.

МІЗАНТРОПІЯ, ї, ж. Відчуження від людей; людиноненависництво. Мізантропія не в моїй натурі, але часом буває, що хочеться на який час втекти від людей власне для того, щоб не почати ненавидіти їх (Л. Укр., III, 1952, 597).

МІЗАНТРОПКА, и, ж. Жін. мізантроп.

МІЗДРОВІЙ, а́, е́. Те саме, що міздряний.

МІЗДРЯ, і, ж. 1. Шар підшкірної клітковини у тварин. Основним видом сировини (для виробництва клею) є відходи шкіряного виробництва, так звана міздря (Веч. Київ, 13.IV 1957, 1).

2. Внутрішній, зворотний бік шкіри.

МІЗДРЯНИЙ, а, е. Прикм. до міздря. Міздряний шар; // Вигот. з міздрі (у 1 знач.). Міздряний клей.

МІЗЕРАК, а́, ч., діал. Нужденна людина; злидар. Цей чоловік мізерак.

МІЗЕРІЯ, ї, ж., розм. 1. Дуже мала кількість чогонбудь. Гіркий за морем заробіток. Праця — каторга, і гроші — мізерія (Чорн., Визвол. земля, 1950, 42); Іноді редактор схвалював до друку Ярославів віршований репортаж. Але платив за вірші мізерію (Мушк., День.., 1967, 30); // Дрібні господарські речі, майно. А сам, вернувшись в будинки, Своє лахміття позбирав; Мізерії наклав дві скриньки (Котл., I, 1952, 81); — Послав З табун я коней до обозу, Гармату, гаківниць два вози, Пшона, пшениці, що придбав, Я всю мізерію оддав Моїй Україні небозі (Шевч., II, 1953, 233); Мар'ян взяв у дорогу три мішки: в одному було різне хатнє начиння, у другому — зерно, а в третьому, найменшому, — одежа. Нащо тепер йому ця мізерія, коли нема найдорожчого

(Стельмах, Хліб.., 1959, 175); // перен. Вбогість, бідність. — Ех, тату, тату! Жалуетесь на свою мізерію, а, бігме, самі всьому винні! Куди вам господарювати з вашими романтичними поглядами! (Фр., III, 1950, 374).

2. Що-небудь незначне, несуттєве; дрібниця. Оповідання — мізерія, не варт було й друкувати (Коцюб., III, 1956, 164); Керівник не раз попереджав: — Все це добре, поки ти, Савко, не спіткнешся. А спіткнешся, хлопче, полетить твоя голова за якусь мізерію, та ще накличеш біду на всю організацію... (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 103); — За найкращий ясеневий круг коліс із осями й драбиняком ти мені платив десять карбованців і морщився, а я тобі за цю мізерію [кроковку] заплачу аж десять тисяч (Стельмах, II, 1962, 37); // перен. Жалюгідна, нікчемна людина. Я відчув себе супроти нього [Карпа] мізерією і пригноблено потакав його балацці, зачудовувався з його енергійних рухів (Досв., Вибр., 1959, 402); [К о т о в с ь к и й:] Де тобі [панові], мізерії такий, зрозуміти, — ти ж бессарабському поміщикові Пуришкевичу увесь час чоботи лизав (Тич., I, 1957, 268).

МІЗЕРНИЙ, а, е. 1. Незначний за розміром; дуже малий. Може, не завжди будуть такі мізерні результати розпродажу книжки (Коцюб., III, 1956, 435); Марія Голуб.. дивилась на мізерний вилов риби і журно хитала головою (Кучер, Вогник, 1952, 21); Як блискать цифри [на лічильнику таксі], як швидко росте сума. Ще на міських вулицях вона була мізерна, а поки вибрались на околицю, зросла казково (Збан., Курил. о-ви, 1963, 37); // Який свідчить про нестатки, злиденність; вбогий. Рудий.. застѣбував свою безбарвну піджачину, що враз з такими ж пошматованими штанами, забучавілими капцями на босу ногу та заяложеним кашкетом складали його мізерну одіж (Коцюб., I, 1955, 138); Тут ніхто не докорятиме.. «хлопською» вірою, ані мізерним маєтком. На соймику магнати демократичні, щоб заручитися голосами середньої та дрібної шляхти (Тулуб, Людолови, I, 1957, 29); Ненавидів [Суліман] бідноту свого народу за релігійний фанатизм, який засліплював очі на дійсні причини його мізерного існування (Вільде, Сестри.., 1958, 358); // заст., зневажл. Надто вбогий (про людину). — Об Олексіївні, ось об Галочці, і думати не смів. Хто вона, і хто я, мізерний? (Кв.-Осн., II, 1956, 351); Було б з мене: не забула б Україна мене мізерного (Шевч., VI, 1957, 33).

2. Який не має істотного значення, великої ваги; незначний. — Мені доручена доля моїх братів, а я думаю, .. як би збутися тільки свого, власного горя, — воно ж нікчемне, мізерне перед великим горем моєї бідної країни... (Стар., Облога.., 1961, 65); Скінчивши роботу, я почуваю попросту обридження до неї, такою мізерною видається вона мені (Коцюб., III, 1956, 282); Всяке, навіть мізерне, розходження може стати політично небезпечним, коли виникає можливість того, що воно розростеться в розкол.. (Ленін, 32, 1951, 52); Самотність! Гордощі! Які слова нікчемні! За пишним одягом який мізерний зміст! (Рильський, I, 1956, 120).

3. Який не викликає до себе поваги; жалюгідний, нікчемний. — Ану, лиш лицарю мізерний, Злиденний, витязю нікчемний, Виходь сто лих покуштовать! (Котл., I, 1952, 263); Робітник різко відвернувся від стіни. Чому ж не стріляє ворог? Чому ж тремтить його рука? — А якщо я підійду до тебе, нікчемного й мізерного. Якщо я зажадаю пострілу не в потилицю, а в око? (Довж., I, 1958, 58).

Мізерна душіця; Мізерний душею — про малодушну

людину. Він зібрав всі сили, всю рішучість, на яку спроможна була його мізерна душа, і наказав: — *Будьте наготові* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 267).

4. розм. Незначної фізичної сили; малосильний, кволий. *Хо стрівається очима з худю, мізерною людиною і не витримує того погляду, повного віри, повного кохання до своєї країни...* (Коцюб., I, 1955, 175); *Мов пародія, за ними На худих мізерних шкапах Їхав гурт комедіантський* (Л. Укр., IV, 1954, 171); *Хоч з вигляду отець Матчук [герой повісті «Забобон» Л. Мартовича] був дрібний, мізерний, але натуру мав уперту* (Жовт., 2, 1956, 99); // *Такий, як у кволого або хворого. — Вхожу в одну хату, там сидить молодиця-мазурка.. Лице бліде, сухорляве, мізерне, нужденне* (Н.-Лев., II, 1956, 392).

МІЗЕРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. мізерний. [М і ч у р і н:] *Знаю. Читав з сумом ваші твори, сповнені прикрих помилок, які ви робили через мізерність практичних знань* (Довж., I, 1958, 480); *Митцям якнайбільш треба боятися пройти повз важливі психічні чинники, не помітивши їх через їхню, нібито, мізерність* (Ю. Янов., V, 1959, 116); *З почуттям власної мізерності вдивлявся юнак крізь щілинку в білих з позолотою дверях до мертвого порядку, який завжди буває там, де ніхто не живе* (Полт., Повість..., 1960, 314); *Орест усвідомив свою мізерність перед кремезно-спокійним Курбалою, перед .. всіма доброчесними рудокопами...* (Досв., Вибр., 1959, 344).

МІЗЕРНІТИ, ію, ієш, недок., розм. 1. Ставати дрібним, неістотним.

2. Втрачати сили, здоров'я; худнути. — *Не ростуть чогось мої діти.. От і ці дівчата, позоставались живі... чогось вже мізерніють, кривляться...* (Н.-Лев., I, 1956, 120); *Послабав [Новітний], хилився і мізернів щодень дужче* (Фр., IV, 1950, 495).

МІЗЕРНІШАТИ, аю, аєш, недок., розм. Те саме, що мізерніти. *Великі події замирюють найлютіших ворогів. Перед лицем таких подій власні чвари дрібнішають і мізернішають* (Смолич, II, 1958, 57).

МІЗЕРНО. Присл. до мізерний. *Витрати на внесення добрив були мізерно малі порівняно з вартістю надбавок урожаю, одержаних в результаті застосування добрив* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 128); *Це був молодий дезертир, жорстокий і безвольний, бандит і грабіжник, що не раз сидів у тюрмі, відбуваючи мізерно легкі покарання за свої злочини* (Довж., I, 1958, 297); *Німецькі монархісти «зачинили свою крамничку». Надто смішно їй мізерно вона виглядала з усіма теоріями трудової демократичної монархії* (Еллан, II, 1958, 274).

МІЗЕРНЯ, і, ж., зневажл. Те саме, що мізерія 2. *Маковейчик з простодушною радістю клацає [портсигаром]. — Додому повезеш? — питають його. — Я такої мізерні не повіз би, — каже Хома* (Гончар, III, 1959, 294).

МІЗЕРОТА, и, ж., розм. Те саме, що мізерія 1. *За життя Аркадія, коли опливали в достатках, не чути було ніколи про злодіє, то хто тепер мав би лакомитись на їх мізероту?* (Вільде, Сестри..., 1958, 569).

МІЗИНЕЦЬ, нця, ч. 1. П'ятий, найкоротший палець на руці або нозі. *Ватя поодставляла мізинці. Малесенькі мізинці стирчали, золоті персні з камінцями блищали* (Н.-Лев., IV, 1956, 118); *Говорячи, Слинько витягував руку, а другою, широко розмахуючись, відкладав на першій пальці, починаючи з мізинця...* (Шовк., Інженери, 1956, 62).

З мізінець — дуже малий. У Чорному морі мешкала рибка піщанка — маленька, з мізинцем у довжину, тоненька, срібляста стрічечка (Наука..., 11, 1964, 17);

Мізіньця [чийого] не вартий — недостойний кого-небудь, нікчемний у порівнянні з іншим. — *Хіба вона [Нюра] варта Ясногорської? Мізинця не варта... Ми з вогню не вилазимо, а Нюра наша більше за кавалерами бігає...* (Гончар, III, 1959, 329); *На мізінець — мала доля, частина чого-небудь. Та надивився і наслухався вже стільки, що інший сотню років проживе, а й на мізинець мого не побаче* (Логв., Давні рани, 1961, 78).

2. розм. Найменша дитина в сім'ї. *Соломон, його мізинець, Був найрозумніший* (Рудан., Тв., 1959, 503).

МІЗИНКА, и, ж., розм. Наймолодша дочка в сім'ї. *Мала мати дев'ять синів милих, А десятку наймолодшу дочку, Їх ростила, поки не зростила, Поки час прийшов синам дружитись, А дочці-мізинці віддавались* (Перв., 3 глибини, 1956, 110).

МІЗИННИЙ, а, е: **Мізічний палець** — те саме, що мізінець 1. — *Люди добрі! Як дасте мені заліза стільки, скільки я зможу підняти на мізинному пальці, то я вас вирятую!* (Укр. казки, 1951, 106); *Мені душа горить, що справа гине, а ваших панів-радикалів, окрім двох-трьох людей, я ні за що не вважаю.. задля них я і мізинним пальцем не ворухнула б* (Л. Укр., V, 1956, 160).

МІЗИНОК, нка, ч., розм. Те саме, що мізінець 1. [П р і с я:] *Хоч ти мнеш десять шкір за одну хвилину, А мені не зігнеш пальчика-мізинка* (Коч., П'єси, 1951, 203).

МІЗИНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до мізінець. [М а р и н а:] *Ось слухайте ж мене, мої голубочки, всю чисту правду буду вам казати — не збрешу ні на от стілець! (Показує кінчик мізинчика)* (Вас., III, 1960, 253); *Вони [сандалики] були якраз по нозі, і такі зручні та легкі, що навіть на мізинчику, де натерли старі черевики, вони не давили* (Ів., Вел. очі, 1956, 6); *Старий пасічник розкрив поли великого добрячого кожуха і обережно спустив на підлогу свого мізинчика — семилітню дочку Соломію* (Стельмах, III, 1962, 40).

МІЗКОВИТИЙ, а, е, розм. Те саме, що мізкуватий. *От дід і почав думати, що робить (він був дуже мізковитий)* (Україна..., I, 1960, 320); *В ній [школі] колись він пізнавав премудрість.. і вважався мізковитим* (Стельмах, Правда..., 1961, 50).

МІЗКУВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. мізкувати. *От простий, невчений чоловік [дядько], з доморощеним розумом, а як він міркує!.. Але на вище мізкування — вибачайте* (Коцюб., I, 1955, 466); *Вони, попижкуючи цигарками, в пасмах сизого диму приглядалися до навіяних спогадів, що викликали асоціації, а ті породжували нові картини мізкування* (Досв., Вибр., 1959, 359).

МІЗКУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. 1. Продумувати що-небудь; розмірковувати. [Г е р а с и м:] *Та ні, ви те візьміть: ти мізкуєш, ти крутиш головою: де того взят, де того; як обернуться, щоб земельки прикупить, та за думками і не їсться тобі, і не спиться тобі...* (К.-Карий, I, 1960, 388); *Конкуренція примушує підприємця мізкувати, ночами не спати, думати, в яку щілину пролізти, щоб заробити зайвий долар* (Руд., Вітер..., 1958, 91); [Г а в р и л о:] *Я скільки разів мізкував, що як би воно ловко було.. коли б ми роботу поділяли по часах?* (Кроп., III, 1959, 208); — *Чого ж ви мовчите? — різко і незадоволено спитала Іра. — Я бачу, ви з тих, що довго мізкують* (Дмит., Наречена, 1959, 17).

2. Те саме, що розуміти; тямити. — *Як це не дивно тобі, а теж на плечах голову, не гарбуза, маю. Децо таки мізкую. — Бачу, за кого ти руку тягнеш* (Головко, Вибр., 1936, 556).

МІЗКУВАТИЙ, а, е, розм. З розумом, розумний; тямущий. *Хлопець удався мізкуватий, поштивий і, нівроку йому, — не бридкий* (Ю. Янов., Мир, 1956, 286).

МІЗОК, зку, ч., діал., заст. Мозок. Курчатам тхір головки сушить, Без крику мізок висмокта (Котл., I, 1952, 226); Та що робить з тупим, як камінь, мізком, Чим розігнать нерушливість глуху? (Граб., I, 1959, 595); В його мізку заворушилася кров, але він підвівся перед громадою, тримаючись обома руками за стіл (Стельмах, I, 1962, 628).

◇ **Вправляти (вправити) мізок (мізки) кому, фам.** — те саме, що **Вправляти вправити мбзок (дўшу)** (див. **вправляти**¹). Одного він страхає судом, другому вправляє мізки, третьому натякає, що до скошеного сьогодні можна доплюсувати завтрашнє (Стельмах, Правда., 1961, 425); **Крутіти (покрутіти) мізком (мізками)** — те саме, що **Крутіти мбзком** (див. **крутіти**). Виходить, ще краще треба крутити мізками, щоб когось перехитрити (Стельмах, II, 1962, 24); **От і хай тоді золотозубий [Форст] чи ще хто покрутить мізками, де ті листівки видруковано** — у Скальному, у Підлісному, а чи, може, в іншому місці (Коз., Блискавка, 1962, 142); **Сушити мізок (мізки)** — те саме, що **Сушити мбзок** (див. **сушити**). Снились Кирилові химерні сні, бо вдень сушив собі мізок різним клопотом (Іщук, Вербівчани, 1961, 6); — **А тим часом дома... з ніг Валить бабу горе! Все шука вона вузла [з грошима]. Дума, сушить мізки** (С. Ол., Вибр., 1959, 233).

МІЙ, мой, моє. 1. Займ. присв. до я. **Божусь моєю бородою.., Що тих богів лишу чинів, Які тепер в війну вплетуться** (Котл., I, 1952, 243); **Я згадував Україну, і вона постала перед моїми очима у своєму справжньому розмірі, де там далеко на заході в лівому кутку, і це помножило мою гордість громадянина великої Радянської країни** (Довж., I, 1958, 26); // **Який перебуває у користуванні того, хто говорить, є його власністю. Добре було б якби Ярина весною рано перевезлася на мій ґрунт** (Шевч., VI, 1957, 217); — **Годі, — перебив його Черниш. — Де мій планшет?** (Гончар, III, 1959, 166); **В моїм будиночку, в зеленім Ірпіні, Була поліція** (Рильський, II, 1960, 254); // **Який виходить від мене; зроблений, створений, сказаний і т. ін. мною. Посилаю тобі 10 моїх Букварів на показ** (Шевч., VI, 1957, 227); **Першим моїм фільмом була «Сумка дипкур'єра»** (Довж., I, 1958, 21); — **Слухайте, хлопці, мою, може, останню пораду!** (Стельмах, II, 1962, 88); // **Такий, як у мене, власт. мені. У сина мій характер, моя поведінка; // Який призначається мені. Я до них [поїздів] простягаю долоні.. Може, там у якомусь вагоні пролітає і доля моя** (Сос., I, 1957, 225); // **Стос. до мене як до члена якогось колективу, до якого я належу. Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти, батьку, у море носив Козацької крові** (Шевч., I, 1951, 113); — **Мій Сибір, — з гордістю говорив загінсований політрук** (Гончар, III, 1959, 178); **Мій рідний край збирає урожай, Що звеселяє струменем живим Трудівників засмаглих світлі очі** (Рильський, III, 1961, 108); // **у знач. ім. моє, мого, с. Те, що належить мені. — Твої збитки, раз на те пішло, на себе беру.., де вже моє не пропадало!** (Стельмах, I, 1962, 117); **Посилаю Вам [В. Лукичу] для «Зорі» «Герестрата», але разом і конечно бажання, щоб він був надрукований фонетикою. Коли ж моє невлад, то я з своїм назад** (Сам., II, 1958, 436).

◇ **До мого дожити (дотягті і т. ін.)** — до моїх років дожити, дотягті і т. ін.; **За моїх молодіх літ (років)** — коли я був молодий (була молода). — **А за моїх молодих літ не те було! Отак тридцять літ тому було б вам зазирнути до Борислава, то було на що подивитися, було чого послуhati!** (Фр., IV, 1950, 7); **Моє [буде] зверху** — я переміг, переможу. — **Я їх усіх перехитрував, — думав генерал Костецький.. — Ще трохи — і моє буде остаточно зверху** (Перв., Дикий мед, 1963, 230); **Моїх**

років хто — хто-небудь такого віку, як я. **Моїх років людина живе мозком** (Ю. Янов., II, 1958, 13).

2. **Який перебуває у родинних або дружніх, близьких стосунках зі мною. — Мій батько був сердюк опрічний** (Котл., I, 1952, 221); **Цілую тебе, Семена, Куліша і всіх моїх і твоїх земляків, добрих і щирих, таких, як ти** (Шевч., VI, 1957, 133); **Мій синок синьоокий в колісці усміхається сонно мені** (Сос., I, 1957, 131); // **Який поділяє погляди, уподобання, смаки; близький мені, належить до того самого середовища, що і я. Приготуйте найчистіші фарби, художники мої. Ми будемо писати відшумілу юність свою** (Довж., I, 1958, 185); — **Товариші мої писали. — Товариш Лермонтов між них — І вірний шлях уторували Для всіх наступників своїх** (Рильський, III, 1961, 288); // **Той, до кого приязно звертаються, про кого йде мова. Вибачай мені, друже мій єдиний, що пишу тобі нашвидку. Ніколи** (Шевч., VI, 1957, 139); — **Сталь і ніжність, любий мій, поєднать в собі зумій** (Тич., II, 1957, 7); — **Я його за комір: «Стій!», так і остовнів мій хлопець. Дивлюсь — хто ж воно такий? А то молодий Гриценко** (Хотк., I, 1966, 83); // **Уживається при називанні героїв, дійових осіб — для увиразнення інтимного тону. Усміхнувся мій Ярема, Тяжко усміхнувся** (Шевч., I, 1951, 121); **Раз став він Свиту надягать. А дивиться — рукава вже продралась. От мій Охрім, щоб люди не сміялись, Налагодивсь латать** (Гл., Вибр., 1951, 31); // **заст. Уживається при традиційному звертанні до бога. Боже мій! та я його [папу] так часто Зустрічав у львівському семінарі!** (Л. Укр., I, 1954, 101); **Боже мій, що може зробити з людиною геніальне поєднання звука і слова!** (Стельмах, I, 1962, 36).

3. **у знач. ім. мій, мого, ч.; мой, моєї, ж., розм. Чоловік; дружина. — Нема, — каже [молодиця], — мого вдома; повіз іванівському попові гроші за коня** (Коцюб., I, 1955, 303); — **Це тебе мій послав? — запитала вона Віктора, виразно наголосивши на слові «мій»** (Автом., Коли розлуч. двоє, 1953, 213); — **А моя ще до війни кожного ранку грінки на свинячому смальцеві смажила** (Тют., Вир, 1964, 465); // **у знач. ім. мої, моїх, мн. Родичі або близькі мені люди. — Мої пішли в театр.**

МІКАДО, невідм., ч. Титул японського імператора; // **Особа, яка носить цей титул. — Через тиждень з Уссурі наступають на Примор'я слухняні мікадо офіцери** (Довж., I, 1958, 120).

МІКОЛОГ, а, ч. Фахівець з мікології. **Радянські мікологи.**

МІКОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до мікології. **При дослідженні в 1958—1959 рр. мікологічної флори лісів району середньої течії річки Ворскли нами було виявлено ряд нових та рідкісних для флори УРСР видів і форм.. грибів** (Укр. бот. ж., XVII, 6, 1960, 94).

МІКОЛОГІЯ, і, ж. Розділ ботаніки, що вивчає гриби. **Одним з завдань, над якими працював відділ мікології, було складання «Визначника грибів УРСР»** (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 123).

МІКОРИЗА, и, ж., спец. Співжиття грибів з корінням вищих рослин. **Де ще мав би він можливість годинами працювати над мікроскопом, з подивом дізнаючись, що на коріннях дуба поселяються цілі колонії особливо корисного грибка, так званої мікоризи?** (Гончар, Таврія, 1952, 244).

МІКОРИЗНИЙ, а, е, спец. Прикм. до мікоризи. **При садінні тису треба пам'ятати, що це мікоризне дерево, тобто воно живе в симбіозі з мікоризними грибами, які постачають йому азот та інші корисні речовини** (Наука., 4, 1961, 37); // **Який зазнав впливу мікоризн. При посіві дуба на ділянці, де вперше його розводять,**

потрібне зараження ґрунту мікоризною землею (Лісн. і пол. росл., 1956, 219).

МІКРО... Перша частина складних слів, що означає: а) малий, напр.: мікровібух, мікровібрація, мікродоза і т. ін.; б) пов'язаний з вивченням дуже малих предметів, величин, напр.: мікроаналіз, мікрогеометрія і т. ін.; протилежне макрo...

МІКРОАВТОБУС, а, ч. Малий автобус. Автомобілісти Північнодонецька спільно з хіміками заводу склопластиків створили оригінальну конструкцію мікроавтобуса «Старт» (Наука., 8, 1965, 10).

МІКРОАМПЕР, а, ч. Одиниця виміру сили електричного струму, що дорівнює мільйонній частині ампера. При наукових дослідженнях струми вимірюються в тисячних частках міліампера — мікроамперах (Фізика, II, 1957, 106).

МІКРОБ, а, ч. 1. Мікроскопічний одноклітинний організм, видимий лише під мікроскопом; бактерія. У літературі є величезна кількість робіт з питання мінливості мікробів (Мікр. ж., XI, 1, 1949, 74); З ранку до вечора сидів він у своїй лабораторії, готував у скляночках різні гіркі й солодкі мікстури..., а найбільше з гострою увагою досліджував у мікроскоп якісь мікроби (Ів., Вел. очі, 1956, 31).

2. перен. Про поширювачів яких-небудь негативних явищ у суспільстві. — Дивно, що фашизм виносить на поверхню саме.. дегенератів. Мабуть, сама гнила атмосфера фашизму розплodжує такі мікроби (Гончар, III, 1959, 228); — А хто заніс цю пошесть? Які мікроби її? (Стельмах, II, 1962, 321).

МІКРОБІОЛОГ, а, ч. Фахівець з мікробіології. Окремі мікробіологи вважають можливим перехід одного виду бактерій в інший (Мікр. ж., XI, 1, 1949, 6); Мікробіологи вивели так звані нові раси мікроорганізмів, за допомогою яких можна одержувати бутіловий спирт не з борошна, а з облуцених качанів кукурудзи і лузги соняшника (Веч. Київ, 28.I 1963, 2).

МІКРОБІОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до мікробіології. Микола Федорович [Гамалія] організує у себе на квартирі невеличку лабораторію, яка потім відіграла важливу роль у розвитку мікробіологічної науки в нашій країні (Наука., 2, 1959, 50); // Пов'язаний з діяльністю мікроорганізмів. Воно [вапнування] поліпшує хімічні, фізико-хімічні та мікробіологічні процеси в ґрунті (Добрива., 1956, 187).

МІКРОБІОЛОГІЯ, і, ж. Розділ біології, що вивчає мікроорганізми. У боротьбі з численними хворобами людського організму величезна роль належить мікробіології — науці про невидимі неозброєним оком живі істоти (Наука., 3, 1962, 6); За роки Радянської влади наші мікробіологи добились величезних успіхів у різних галузях мікробіології — технічній, сільськогосподарській і медичній (Мікр. ж., XVIII, 1, 1956, 3).

МІКРОБНИЙ, а, е. Прикм. до мікроб. Кожна рослина в процесі життєдіяльності виробляє захисні речовини проти шкідливих впливів, в тому числі і проти мікробного фактора (Мікр. ж., XV, 1, 1953, 69); Чим багатше мікробне населення ґрунту, тим вища його родючість (Наука., 3, 1957, 4).

МІКРОВАГА, й, ж., спец. Вага для зважування дуже малої кількості речовин і дрібних предметів.

МІКРОДІН, а, ч. Дуже спрощений регенеративний радіоприймач з однією лампою.

МІКРОДОБРИВО, а, с. Добриво, діючим началом якого є мікроелементи, що потрібні рослинам у дуже малих кількостях (мідь, бор, марганець, цинк та ін.). Слабкі розчини мікродобрив, як-от бури, сульфату міді, перманганату калію, використовують для пе-

редпосівного намочування насіння (Колг. енци., II, 1956, 63); Наші хімічні заводи з кожним роком збільшують випуск різних мінеральних добрив, мікродобрив, стимуляторів росту рослин (Колг. Укр., 6, 1962, 19).

МІКРОЕЛЕМЕНТ див. мікроелементи.

МІКРОЕЛЕМЕНТИ, ів, мн. (одн. мікроелемент, а, ч.). Хімічні елементи, що містяться у рослинних і тваринних організмах у малих дозах. Недостача деяких мікроелементів у ґрунті знижує кількість і якість урожаю льону (Техн. культ., 1956, 46).

МІКРОКІНОЗНІМАННЯ, я, с. Знімання фільму із значним збільшенням мікроскопічних об'єктів.

МІКРОКЛІМАТ, у, ч. Клімат невеликої ділянки земної поверхні, обумовлений специфікою місцевості. Особливою популярністю користується південне узбережжя Кримського півострова. Цей дивовижний куток нашої планети відзначається унікальними кліматичними умовами, своєрідним мікрокліматом (Наука., 9, 1962, 36); Зелені насадження захищають село від шкідливого впливу вітру та пилу, пом'якшують мікроклімат і надають селу красивого і благоустроєного вигляду (Колг. енци., II, 1956, 292); // Повітряний режим закритого приміщення, штучний або природний. Культиваційні приміщення (парники і теплиці) дають можливість створювати штучний мікроклімат, відповідно до вимог вирощування рослин (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 9); Мікроклімат приміщень для тварин визначається температурою і вологістю повітря, швидкістю його руху, а також наявністю в ньому вуглекислоти.. та інших шкідливих домішок (Свинар., 1956, 270).

МІКРОКЛІМАТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до мікроклімат. В результаті позитивного впливу лісових смуг на мікрокліматичні умови збільшується врожайність сільськогосподарських культур (Рад. Укр., 25.I 1959, 3).

МІКРОКОК, а, ч. Куляста бактерія.

МІКРОКОСМ, у, ч., книжн. Світ дуже малих величин (атомів, електронів і т. ін.); протилежне макрокосм. І макрокосми, й мікркосми — Ні, це не сон! Ні, це не мить! Все рухається, все звучить (Тер., Серце., 1962, 37); * Образно. Живу у своєму мікркосмі, з котрого розгортається для мене все ширший та ширший овид (У. Кравч., Вибр., 1958, 317).

МІКРОКОСМОС, у, ч., книжн. Те саме, що мікркосм. Давно вже настав час показати на весь зріст узагальнені образи людей, які підкорюють космос, розщеплюють атом, будують міжзоряні кораблі, — кібернетиків, біологів, які вторглися в найпотаємніше життя живої природи — в мікркосмос, де ховаються ще не до кінця розгадані закони спадковості (Літ. газ., 3.IV 1962, 2).

МІКРОЛАМПА, и, ж. Електронна приймальна лампа, що потребує невеликої потужності розжарювання.

МІКРОЛІТРАЖКА, и, ж., розм. Мікролітражний автомобіль. Кілька років тому з конвеєра запорізького заводу «Комунар» зійшла перша радянська мікролітражка (Наука., 7, 1966, 9).

МІКРОЛІТРАЖНИЙ, а, е. З дуже малим літражем. Іде проектування мікролітражного автомобіля.. На 100 кілометрів шляху цьому автомобілю потрібно буде не більше 6 літрів бензину (Веч. Київ, 17.IX 1957, 4); Почалося виробництво мікролітражних легкових автомашин в Запоріжжі та вантажних автомашин в Кременчуку (Цюпа, Україна., 1960, 96).

МІКРОМАНІПУЛЯТОР, а, ч. Прилад, що дає можливість здійснювати тонкі й точні рухи спеціальних інструментів у полі зору мікроскопа, маніпулювати на мікроскопічних об'єктах. З допомогою мікроманіпуляторів у досліджувану ділянку головного мозку

з мікронною точністю вводяться подразнюючі і відвідні електроди (Роб. газ., 21.IX 1965, 4).

МІКРОМЕТР, а, ч. Прилад для точного вимірювання лінійних розмірів тіл. Мікрометр.. служить для точних вимірювань зовнішніх розмірів деталей — діаметра, товщини, ширини і довжини (Слюс. справа, 1957, 115).

МІКРОМЕТРИЧНИЙ, 'а, е. Прикм. до мікрометр і мікрометрія. Найтонша людська волосинка має завтовшки сім-вісім сотих міліметра і це можна зміряти звичайним мікрометричним гвинтом (Собко, Любов, 1935, 10).

МІКРОМЕТРІЯ, ї, ж. Розділ фізики, що вивчає точні виміри лінійних величин.

МІКРОМІЛІМЕТР, а, ч. Те саме, що мікрон.

МІКРОМІР, а, ч. Прилад для вимірювання зовнішніх розмірів виробів.

МІКРОН, а, ч. Міра довжини, яка дорівнює мільйонній частині метра. Науці відомо понад 13 тисяч видів водоростей — від найдрібніших, розміром з мікрон і менше, до гігантів, які виростають в довжину на 60 метрів (Наука., 3, 1961, 26); Життя плине швидко, воно не жде нікого. Хоч який ти талановитий, але не смій відставати від нього ні на мікрон... (Шовк., Інженери, 1956, 289).

МІКРОННИЙ, а, е. Прикм. до мікрон. О, Ленінграді, город морців і будівничих, Господарів металу, майстрів мікронних мір (Бажан, Вибр., 1940, 139); // Який вимірюється мікронами. — Лекальник я. Розумієш? Слюсар найвищого розряду. Інструменти робив. Точні. Мікронна робота (Мур., Бук. повість, 1959, 230).

МІКРООРГАНІЗМ, у, ч. Найдрібніша жива істота рослинного і тваринного походження, яку можна бачити лише під мікроскопом. Тифозна паличка є добре вивчений мікроорганізм (Мікр. ж., XV, 3, 1953, 17); Сонячне проміння корисне для людини ще й тим, що воно послаблює дію і навіть вбиває деякі мікроорганізми і віруси — збудників різних заразних хвороб (Наука., 9, 1957, 13).

МІКРОПОРИСТИЙ, а, е. 1. Який має мікроскопічні пори; губчастий. На ньому добротна синя спецівка, строчена білими нитками, жовті туфлі на мікропористій гумі (Кучер, Прощай, 1957, 41).

2. Вигот., зробл. з мікропористої гуми. У кімнату увійшла людина у фетровому капелюсі, у трохи вже приношеному макінтоші, в черевиках на мікропористій подошві (Мокр., Сто., 1961, 37).

МІКРОПОРІТ, у, ч. Ніздрюватий мікропористий теплоізоляційний або конструктивно-теплоізоляційний будівельний матеріал. Вироби з мікропориту мають високі тепло- і звукоізоляційні якості (Веч. Київ, 18.III 1957, 2).

МІКРОПОРКИ, рок, мн., розм. Взуття на мікропористій подошві.

МІКРОРАЙОН, у, ч. Невелика частина району, яку виділяють з якою-небудь метою. Ми не випадково почали розмову з мікрорайонів — в них, так би мовити, ключ до розв'язання багатьох питань, які стоять сьогодні на порядку денному архітектури (Наука., 4, 1964, 12); Добровільна народна дружина заводу ім. Кузьміна діє у трьох мікрорайонах Орджонікідзевського району м. Запоріжжя (Рад. право, 4, 1960, 65).

МІКРОРЕЛЬЄФ, у, ч., спец. Рельєф місцевості з коливанням висот до кількох метрів. Заплавні діброви займають більш підвищені та сухі місця мікрорельєфу річкової долини (Укр. бот. ж., XVII, 2, 1960, 102).

МІКРОРІЗЬБЯР, а, ч. Майстер з різьби по дуже дрібних предметах. — Мікрорізьбяр — мов мінер, — жартує умілець, — помиляється один раз. Здригнеться

рука, підведе око, відмовить інструмент — пиши пропало (Наука., 11, 1964, 47).

МІКРОРОЛЕР, а, ч. Невеликий ролер. Виготовлено експериментальні зразки мікроролера, який важить 25 кілограмів (Рад. Укр., 12.II 1964, 1).

МІКРОСВІТ, у, ч. 1. Світ атомів і молекул. Намагаючись проникнути вглиб матерії, вчені виявили мікросвіт, виявили, що в ньому відбуваються дивовижні перетворення одних частинок в інші (Наука., 8, 1962, 4).

2. перен. Про дрібні особисті інтереси однієї людини. Особлива принадність романів Стельмаха полягає в тому, що вони не замкнуті мікросвітом одного героя, не обмежені роздумами про його неминущу цінність і право на особисте щастя, а висуюють як життєву програму боротьбу за вселюдське щастя (Літ. Укр., 22.V 1962, 3).

МІКРОСКОП, а, ч. Оптичний прилад для розглядання дрібних предметів та їх деталей. Бацил під мікроскопом не знайдено (Л. Укр., V, 1956, 408); Мушку, комашку [побачила Марійка], — таку, що її простим оком і не роздивишся як слід, треба в мікроскоп розглядати (Донч., VI, 1957, 353); * Образно. Висловлюючись образно, Шевченко реальну дійсність розглядав через ахроматичний мікроскоп (Тич., III, 1957, 123).

МІКРОСКОПІЧНИЙ, а, е. 1. Зробл., проведений за допомогою мікроскопа. Мікроскопічний аналіз з цілковитою певністю встановлює, що корж з Пастирського городища був виготовлений з добре очищеного пшона (Археол., II, 1948, 81); П. А. Тутковський перший провів мікроскопічне дослідження гранітів і пісковиків Київщини (Видатні вітч. географи., 1954, 116); // перен. Дуже глибокий, проникливий (про аналіз і т. ін.). У обох письменників [Е. Золя і Г. Успенського] Франко підкреслює надзвичайну спостережливість, дар проникливого, мікроскопічного аналізу життєвих явищ (Рад. літ., 3, 1957, 44).

2. Який можна побачити тільки через мікроскоп. Розвиток мікроскопічних грибів в ризосфері бавовнику Півдня України залежить від типу ґрунту, фази росту рослин, кліматичних умов (Мікр. ж., XVI, 4, 1954, 18).

3. перен. Дуже малий, незначний за розміром. [С л ь о з к і н]: Крім ентузіазму, потрібні ще знання, потрібна культура, бодай у мікроскопічних дозах... (Мик., I, 1957, 174); Що людству до Віталікових переживань, що йому до цієї маленької, мікроскопічної драми, що розігрується десь у вівчарському степовому радгоспі? (Гончар, Тронка, 1963, 47); Наші критики приділяють дитячій літературі таку, мікроскопічну увагу, що годі й казати про будь-який вплив чи допомогу з їх боку в цій серйозній справі (Літ. газ., 13.III 1959, 3).

МІКРОСКОПІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. мікроскопічний 2, 3.

МІКРОСКОПІЧНО. Присл. до мікроскопічний 2, 3; // у знач. присудк. сл. [Л ю б о в:] Невже вам ніколи не спадало на думку, що всі оці наші заходи, метушіння, все це робиться, аби тільки не сидіти, склавши руки. Так це все дрібно, мікроскопічно (Л. Укр., II, 1951, 18).

МІКРОСКОПІЯ, ї, ж. Практична наука, що вивчає будову і використання мікроскопа; вивчення чогонебудь за допомогою мікроскопа. Перебуваючи в Дельфті, він [Петро I] запросив до себе Левенгука, який ознайомив його з удосконаленим мікроскопом і своїми працями та відкриттями в галузі мікроскопії (Практ. з анат. рослин, 1955, 3); Розкриттю властивостей живої матерії служать сьогодні електронна мікроскопія і швидкісне центрифугування, хроматографія і електрофорез (Наука., 2, 1965, 30).

МІКРОСКОПНИЙ, а, е. Прикм. до мікроскоп. Мікроскопний об'єктив.

МІКРОСКОПУВАТИ, *ую, уєш, недок., перех.* Розглядати, аналізувати під мікроскопом. У всіх корів, яких лікували, щодня мікроскопували вагінальні [піхвові] виділення (Соц. твар., 2, 1956, 54).

МІКРОСПОРА, *и, ж.* Дрібна спора у різноспорових рослин, з якої розвивається чоловічий заросток. Мікроспори, проростаючи, дають початок дуже редукованим чоловічим заросткам (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 72).

МІКРОСТРУКТУРА, *и, ж., спец.* Будова твердих тіл, зокрема металів, що її можна спостерігати лише за допомогою оптичного або електронного мікроскопа. В свій час він [В. Іжевський] розробив нові реактиви для виявлення мікроструктури сталі (Розв. науки в УРСР., 1957, 437).

МІКРОТЕЛЕФОН, *а, ч.* Апарат, у якому конструктивно об'єднані мікрофон і телефон.

МІКРОТОМ, *а, ч.* Прилад, за допомогою якого виготовляють найтонші зрізи тканин (рослинних або тваринних) для мікроскопічного дослідження. Для тонкого вивчення будови мозку його попередньо особливим чином обробляють і розшаровують на тонкі пластинки чи зрізи, використовуючи спеціальні механізми, що звуться мікротомами (Наука., 10, 1960, 41).

МІКРОТОМНИЙ, *а, е.* Прикм. до мікротом. Мікротомні ножі — зброя дослідників живих клітин. За їх допомогою на тканині певного органа тварини чи на рослині робиться філігранно тонкий зріз і відокремлюються кілька клітин, що вивчаються (Веч. Київ, 13.I 1967, 1).

МІКРОФАУНА, *и, ж.* Сукупність тваринних мікроорганізмів у якому-небудь середовищі (воді, повітрі, кишечнику тощо). Відомо, яке велике значення в живленні рогатої худоби має мікрофлора і мікрофауна рубця (Мікр. ж., ХХІІ, 2, 1960, 11).

МІКРОФІЛЬМ, *у, ч., спец.* Зменшена фільмо- або фотокопія чого-небудь. Особливо пошкоджені примірники [книги] фотографують, а для роботи використовують фотокопії на повну величину книжки або мікрофільми (Наука., 7, 1957, 39); Найбільш відповідальним завданням фотолабораторії, крім виготовлення фотокопій і мікрофільмів, є «підняття» згасаючого тексту (Літ. газ., 6.V 1958, 1).

МІКРОФІЛЬМОВАННИЙ, *а, е, спец.* Розмножений способом мікрофільмування. Мікрофільмовані рукописи Тургенєва надійшли з Паризької національної бібліотеки. Серед них мікрофільм рукопису «Батьки і діти» (Рад. Укр., 11.I 1962, 1).

МІКРОФІЛЬМУВАННЯ, *я, с., спец.* Виготовлення на світлочутливій плівці мікрофільмів і мікрофотокопій. При бібліотеці працює лабораторія мікрофільмування, яка виконує замовлення на виготовлення мікрофотокопій з різних книг (Наука., 8, 1958, 32).

МІКРОФЛОРА, *и, ж.* Сукупність рослинних мікроорганізмів у якому-небудь середовищі (грунті, воді тощо). Дослідження мікрофлори ґрунту показують, що найбільша кількість мікроорганізмів знаходиться навколо всмоктуючих корінців рослин під час їх росту (Мікроорг. і родюч. ґрунту, 1955, 27).

МІКРОФОН, *а, ч.* Прилад, що перетворює звукові коливання на електричні і застосовується для передавання звуків на велику відстань або для підсилення їх. Пілот корабля [«Восток-2»] міг провадити передачу як з мікрофонів, вмонтованих у шоломі скафандра, так і за допомогою мікрофонів, розташованих у кабіні, якими міг користуватися, відкривши шолом (Рад. Укр., 12.VIII 1961, 3); Увечері Марко перед мікрофоном розповідатиме про свій досвід — слухатиме вся країна (Горд., Дівчина., 1954, 309).

МІКРОФОННИЙ, *а, е.* Прикм. до мікрофону. Мікрофонна трубка.

МІКРОФОНЧИК, *а, ч.* Зменш. до мікрофону. Мікрофончика встановлено в першій кімнаті. Я все чую, що там діється (Ю. Янов., I, 1954, 195).

МІКРОФОТОГРАФІЯ, *ї, ж.* Фотографування мікроскопічних об'єктів за допомогою фотокамери, з'єднаної з мікроскопом, а також зображення, виготовлене в цей спосіб. Вчені в своїх наукових дослідженнях користувались мікрофотографією (Мист. кіно, 1955, 107).

МІКРОФОТОКОПІЯ, *ї, ж.* Зменшена фотокопія чого-небудь. При бібліотеці працює лабораторія мікрофільмування, яка виконує замовлення на виготовлення мікрофотокопій з різних книг (Наука., 8, 1958, 32).

МІКРОФОТОУСТАНОВКА, *и, ж.* Прилад для одержання збільшених фотографічних зображень мікроскопічних об'єктів.

МІКРОХІМІК, *а, ч.* Фахівець з мікрохімії. Складність роботи спеціаліста-мікрохіміка реставраційної майстерні полягає в тому, що всі дані про матеріал треба одержувати на основі аналізу крихітних частинок речовини — інакше можна пошкодити твір (Наука., 8, 1965, 57).

МІКРОХІМІЧНИЙ, *а, е.* Стос. до мікрохімії; пов'язаний з нею. Вивчення мінеральної частини найголовніших відмін вод південного схилу Радянських Карпат здійснене мікрохімічним методом дослідження (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 22).

△ **Мікрохімічний аналіз** — сукупність методів якісного та кількісного визначення складу дуже малих кількостей речовини. Мікрохімічний аналіз конче потрібний на всіх етапах відновлення картини. У кожному окремому випадку застосовується свій розчинник (Наука., 8, 1965, 57).

МІКРОХІМІЯ, *ї, ж.* Розділ аналітичної хімії, що вивчає мікроскопічно малі предмети.

МІКРОХІРУРГІЧНИЙ, *а, е.* Стос. до мікрохірургії. Для проведення мікрохірургічних слуховідновних операцій необхідні були спеціальні інструменти й оптичні прилади (Наука., 7, 1964, 5).

МІКРОХІРУРГІЯ, *ї, ж.* Хірургія мікроскопічно малих частин організму. Мікрохірургія із застосуванням ультрафіолетового «скальпеля» відкрила найширше поле діяльності для експериментаторів, дозволила вивчати найрізноманітніші прояви клітинного життя (Наука., 1, 1964, 18).

МІКРОЦЕФАЛ, *а, ч., антр.* Людина з ненормально малою, недорозвиненою головою; протилежне *макроцефал*.

МІКРОЦЕФАЛІЯ, *ї, ж., антр.* Ненормально малий розмір черепа, хворобливо недорозвинена голова; протилежне *макроцефалія*.

МІКРОЦИД, *у, ч.* Лікувальний протимікробний препарат, який одержують із одного з видів плісеневого грибка. В останні роки в медичній практиці застосовується вітчизняний антибіотичний препарат мікроцид, який має широкий антибактеріальний спектр дії (Мікр. ж., ХХІІІ, 1, 1961, 67).

МІКСЕДЕМА, *и, ж.* Захворювання людини, що виникає внаслідок порушення діяльності щитовидної залози. Якщо щитовидна залоза недорозвинена, то може виникнути захворювання — мікседема (слизовий набряк), при якому спостерігається уповільнення росту, набрякання і переродження підшкірної сполучної тканини (Шк. гігієна, 1954, 99).

МІКСЕР, *а, ч.* 1. Циліндрична або бочкоподібна сталевана посудина, в якій приймають рідкий чавун, виплавлений у доменній печі і призначений для дальшої переробки. Машиніст міксера.. спостерігає за своє-

часною подачею ковшів під метал і за заповненням конвекторів гарячим чавуном (Наука., 4, 1963, 35); З міксерів, місткого сховища рідкого чавуну, товстою цівкою линує вогненний струмінь. Повнилась чергова пайка чавуну для мартенів (Рад. Укр., 10.IV 1962, 1).

2. Прилад для приготування різних сумішей.

МІКСЕРНИЙ, а, е. Стос. до міксерів. Почато.. спорудження міксерного відділу, розширюється двір виливниць (Роб. газ., 6.I 1961, 1).

МІКСІНА, и, ж. Тварина класу круглоротих, що паразитує на рибах. В пучинах Тихого океану живуть дивовижні тварини — міксини, що мають три... серця, причому одне — основне — працює незалежно від інших двох (Хлібороб Укр., 12, 1966, 47).

МІКСТ, а, ч. 1. муз. Змішаний регістр співочого голосу, перехідний між грудним і головним регістрами.

2. у знач. невідм. прикм. Змішаний. Поїзд-мікст.

МІКСТУРА, и, ж. Рідина суміш кількох лікувальних речовин. Лічать мене тільки од хвороби серця.., дають сердечні мікстури і порошки, часом на ніч наркотику — та й все (Коцюб., III, 1956, 443); З ранку до вечора сидів він у своїй лабораторії, готував у скляночках різні гірки й солодкі мікстури (Ів., Вел. очі, 1956, 31).

МІЛЕДІ, невідм., ж. Назва заміжньої жінки в аристократичних колах Англії; чемне звертання до неї; пані; // перен., жарт. Про жінку з інших суспільних верств. Таких зубочисток немає у нас Та й виробів з тої ж резини, І наші міледі не раз без окрас Свій подвиг вершать безупинний (Рильський, Мости, 1948, 112).

МІЛЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до мілкій. Могла [Ганна] без кінця.. вдивлятися з солодким острахом у бездонну, здавалося, глибину насправді міленького прозорого лісового озерця (Коз., Сальвія, 1959, 4); Над тихим міленьким струмочком схилю брунатні султани рогіз (Чаб., Тече вода.., 1961, 7).

МІЛІЗНА, и, ж. Те саме, що мілина. Поміж ними річка протікає, На мілизні крокодил чигає (Л. Укр., IV, 1954, 274); Йому [провідникові] доводилося робити чимало викрутасів, вишукуючи для себе мілизну (Трубл., I, 1955, 152).

МІЛИНА, й, ж. Мілка частина водойми (моря, озера, річки), небезпечна для судноплавства. Коло самого Канева Дніпро протікає двома рукавами, якраз так, як коло Києва.. І більше, ніж до половини, вкритий піскуватими мілинами (Н.-Лев., II, 1956, 384); Тепер лишалося одне — плисти просто в широкі води, ..може, серед озера є якийсь острівцець або навіть мілина (Смолич, I, 1958, 101); Берег був уже зовсім близько. Але підійти до нього виявилось нелегко. Корабель міг сісти на мілину (Ткач, Крута хвиля, 1954, 162); * Образно. Корабель мистецтва не один раз уже з'їжджав на мілину, і треба було в інший бік кермо повернути, щоб не наткнутись десь іще й на рифи підводні (Тич., III, 1957, 49).

◇ Зрушитися з мілини — вийти з скрутного становища. В душі Сергія радість. О, тепер їхній колгосп зрушиться з мілини! (Мушк., Чорний хліб, 1960, 49); Садовити (садіти) на мілину кого — ставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище. Незручно йому [командиру корабля] такого досвідченого боцмана на мілину перед командою садовити (Ткач, Жди.., 1952, 9); Сісти на мілину — потрапити в скрутне становище. [К о с т я К в а ч:] Думав на Курильські брати курс — і на тобі! Сів на мілину! (Мокр., П'єси, 1959, 240); Сісти (лишитися) як (на́че і т. ін.) рак на мілині — потрапити в безвихідне, скрутне становище.

Лишившись наче рак на мілині, він відправився в те село, де його батько був кілька років управителем, де вмер і похований (Минуле укр. театру, 1953, 19).

МІЛІННИЙ, а, е. Неглибокий, з мілинами. Бухта мілинна, і небезпечно [крейсерові] йти ближче до берега своїм ходом (Мушк., Серце.., 1962, 234).

МІЛІ... Перша частина складних слів, що означає тисячну частину одиниці виміру, напр.: міліграм, міліметр, мілімікрон і т. ін.

МІЛІАМПЕР, а, ч. Одиниця виміру напруги електричного струму, що дорівнює тисячній частині ампера. Для вимірювання дуже слабких струмів вживається одиниця в 1000 разів менша ампера — міліампер (Фізика, II, 1957, 106).

МІЛІВОЛЬТ, а, ч. Одиниця виміру напруги електричного струму, що дорівнює тисячній частині вольта. Різниця [електричних] потенціалів у людини (особливо при електризації волосся) може досягати значних величин — до 10 тисяч вольт. На шкірі вона звичайно невелика — 40—80 мілівольт (Наука., 11, 1964, 11).

МІЛІВОЛЬТМЕТР, а, ч. Чутливий вольтметр для вимірювання напруги електричного струму в тисячних долях вольта. До кінців гаків приєднують кінці шнура від мілівольтметра (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 56).

МІЛІМЕТР, а, ч. Одна тисячна доля метра. Ртутний барометр має трубку, чашку і шкалу, на яку нанесено поділки в міліметрах (Фіз. геогр., 5, 1956, 84).

МІЛІМЕТРІВКА, и, ж., розм. Міліметровий папір.

МІЛІМЕТРОВИЙ, а, е. Стос. до міліметра. Об'єм грудної клітки вимірюється сталеною рулеткою з міліметровими поділками (Шк. гігієна, 1954, 44).

△ Міліметровий папір — папір для креслення з клітинами в один квадратний міліметр.

МІЛІОН див. мільйон.

МІЛІОНЕР див. мільйонер.

МІЛІОННИЙ див. мільйонний.

МІЛІТАРИЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Перенесення форм і методів воєнної організації в галузь цивільних відносин; воєнізація промисловості. Щоб швидше подолати розруху, була оголошена мілітаризація вугільної промисловості Донбасу. Запровадження мілітаризації означало, що робітники і службовці вугільної промисловості прирівнювались до бійців Червоної Армії (Іст. УРСР, II, 1957, 178).

2. Здійснення мілітаризму. Посиленими темпами йде мілітаризація Західної Німеччини (Рад. Укр., 5.V 1959, 1); Мілітаризація США і виготовлення озброєння зростають нечуваними темпами (Смолич, VI, 1959, 468).

МІЛІТАРИЗМ, у, ч. Реакційна політика озброєння і підготовки до війни, яку ведуть імперіалістичні держави; політичне панування воєнщини у капіталістичних країнах. Світові війни і економічні кризи, мілітаризм і політичні потрясіння прискорили переростання монополістичного капіталізму в державно-монополістичний (Програма КПРС, 1961, 23); Вогонь священного гніву і боротьби проти загартницького хижацтва німецького мілітаризму ще більш з'єднав до купи слов'янські народи (Тич., III, 1956, 336).

МІЛІТАРИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до мілітаризувати. Обидва вони вбачали серйозну небезпеку для розвитку науки в тому, що дві її найважливіші галузі, атомна фізика та аеронавтика, були на Заході і за океаном цілком мілітаризовані (Рибак, Час.., 1960, 697); // у знач. прикм. Мілітаризована промисловість.

МІЛІТАРИЗУВАТИ, ую. уєш, недок. і док., перех. Здійснювати мілітаризацію. Монополісти США на чолі з урядом посилено мілітаризують свою економіку.

з тим щоб завдяки державному воєнному попиту розв'язати проблему збуту, щоб на гонці озброєнь добитись колосальних надприбутків (Ком. Укр., 7, 1960, 95).

МІЛІТАРИЗУВАТИСЯ, *ується, недок.* Пас. до **мілітаризувати**.

МІЛІТАРІСТ, а, ч. Той, хто здійснює політику мілітаризму; прибічник мілітаризму. На початку ХХ ст. вибухло повстання в Німецькій Південно-Західній Африці. Придушуючи його, німецькі мілітаристи майже поголовно винищили кілька племен (Нова іст., 1957, 35).

МІЛІТАРИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до мілітаризму і мілітариста. Авантюри в Марокко, ..колоніальні грабежі, мілітаристична пропаганда — все це характеризує не тільки третю республіку, але й сучасний імперіалізм (Літ. газ., 10.VIII 1950, 3).

МІЛІТАРІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до мілітаризму і мілітариста. З утворенням Троїстого і франко-російського союзів на континенті Європи склались два, приблизно однакові щодо сили, мілітаристські угруповання величезних держав (Нова іст., 1957, 133); Імперіалістичні держави перетворюються в мілітаристські (Програма КПРС, 1961, 25).

МІЛІТИ, іє, *недок.* Ставати, робитися мілким, менш глибоким. Комишанка швидко міліла, і на пекучому сонці там і тут жовтіли піщані коси (Донч., VI, 1957, 216).

МІЛІЦЕЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **міліція**. У правлінні мене дожидали інструктор, міліцейський сержант і Микита Петрович (Мур., Бук. повість, 1959, 215); Заїзди міліцейські повідомляли, що Косинський їде вже з Білої Церкви просто на Волинь (Ле, Наливайко, 1957, 48).

МІЛІЦІЙНИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **міліція**. Міліційний батальйон.

МІЛІЦІОНЕР, а, ч. Працівник міліції (у 1 знач.), який стежить за громадським порядком. [Міліціонер:] Тут перед вами не Петро, а старший міліціонер товариш Редька (Корн., I, 1955, 283); Аж ось і місто почалось, Дзвінки трамвайні чуть, І міліціонер жезлом Показує нам путь (Мур., Піонер. слово, 1951, 72).

МІЛІЦІОНЕРКА, и, ж., розм. Жін. до **міліціонер**.

МІЛІЦІОНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **міліціонер**.

МІЛІЦІЯ, і, ж. 1. Державний адміністративний орган у СРСР, що здійснює охорону громадського порядку в країні. В питанні про міліцію ми повинні були б сказати: ми не за буржуазну міліцію, а тільки за пролетарську (Ленін, 23, 1950, 71); Сміливий.. працівник міліції врятував життя дитини (Веч. Київ, 7.IX 1957, 4); // Місцеве управління цієї організації. В міліцію, в зруйнований маєток на околиці, пройшли не вулицею й через базар, а повз гамазей (Головко, II, 1957, 161).

2. розм. Міліціонери. Зайшла міліція. Ми показали свої документи. Рибалка не мав нічого при собі, але його знав один із міліціонерів (Ю. Янов., II, 1958, 86).

3. В окремих країнах у воєнний час — вид ополчення. Суворо гукає [Хаєцький] на дахи молодій чеській міліції: — Шукайте [фашистів] по всіх нишпорках, по всіх димарях!.. (Гончар, III, 1959, 461); Народна міліція мала не менше роботи за земельну комісію (Чорн., Визвол. земля, 1959, 185).

МІЛІШАТИ, ає, *недок.* Ставати, робитися мілкішим (див. **мілкий**). Вулиці в'юнилися і повільно збігали вниз, до невеличкої річки, яка з кожним роком мілішала, а в засушливе літо й зовсім пересихала (Руд., Остання шабля, 1959, 127).

МІЛКИЙ, á, é. 1. Який має невелику глибину. Повище вира Стрий розлився широко, зате й мілкий там

брід (Фр., III, 1950, 7); Хома тим часом підкопав глибше свій окоп, який здався йому занадто мілким (Гончар, III, 1959, 362); // у знач. ім. **мілкé**, *кого, с.* Місце з невеликою глибиною. Шаланда вже зовсім була близько. Вона сунулась носом на берег, хвиля гуркотіла камінням на мілкому (Ю. Янов., II, 1958, 192); // З низькими краями, закраїнами; плоский. — Це ж комусь аж дві мілких дісталися тарілки! (Тич., I, 1957, 294); Мілкі калози.

2. *перен.* Який не має істотного значення. Яким мілким видався їй її власний.. суд (Фр., II, 1950, 321); Мілка тема.

◇ **Сісти** (лишйтися), як (на́че і т. ін.) **рак** на **мілко́му** — те саме, що **Сісти** (лишйтися), як (на́че і т. ін.) **рак** на **міліні** (див. **міліна́**). Сів як рак на мілкому (Укр. присл., 1955, 300); У тюрмі просидів він недовго, але вийшов з неї, лишившись буквально, як рак на мілкому, без будь-яких перспектив у майбутньому, ні з чим, крім кипучої енергії і волі до життя (Рад.літ-во, 1, 1963, 118).

МІЛКІСТЬ, *кості, ж.* Абстр. ім. до **мілкий**.

МІЛКО. Присл. до **мілкий**. Насіння великозерних сортів кавунів слід загортати трохи глибше, а дрібне насіння — мілкіше (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 269); Марко Артьомов теж пройшовся борозною, подивився, що оралось мілко, заглубив плуга (Чорн., Визвол. земля, 1959, 201); // безос., у знач. присудк. сл. Тут [на косі] дно мулке. Тут дуже мілко (Нех., Ми живемо.., 1960, 104); — Давайте його на Тирло переправимо. Там мілко. Я вчора напував волів (Тют., Вир, 1964, 46).

◇ **Мілко плавати** (**брати**) — не мати достатніх здібностей, сил, знань для якої-небудь справи; бути обмеженим, малоавторитетним. — А от в агротехніці ти плаваєш мілко. А без агрономічних знань бригадир рілничої бригади не бригадир (Логв., Літа.., 1960, 118).

МІЛКОВОДДЯ, я, с. 1. Низький рівень води (в річці, озері тощо) та період з таким рівнем води. В період мілководдя, коли з морськими припливами в річку надходить солона вода, гребля закриває їй вхід до каналу (Наука.., 3, 1958, 54).

2. Частина, місце водойми (озера, річки тощо) з низьким рівнем води, з невеликою глибиною. По мілководді скрізь розляглося широколисте латаття, вкрило воду листом в три сталки (Н.-Лев., I, 1956, 103); Все на світі він знав, усе вмів. І за бджолою доглянути і отакенного щупака на мілководді впіймати (Дмит., Наречена, 1959, 203).

МІЛКОВОДИЙ, а, е. Який має низький рівень води (про водойми); неглибокий. Швидко біжать мілководі й невеличкі річки, повноводі й могутні плинуть повільно й велично... (Грим., Подобиці.., 1956, 8).

МІЛКОВОДНИЙ, а, е. Те саме, що **мілководий**. Він [Сиваш] являє собою величезну мілководну затоку Азовського моря (Наука.., 11, 1956, 12).

МІЛКОВОДНІСТЬ, *ності, ж.* Властивість за знач. **мілководний**.

МІЛКОДОННИЙ, а, е. Який має плоске неглибоке дно. Мілкодонний човен.

МІЛКОСИДЯЧИЙ, а, е. Який мілко занурюється у воду (про судна). Перед річковим суднобудуванням було поставлене завдання.. організувати широке будівництво мілкосидячих суден для використання мілких річок як під'їзних шляхів (Укр. іст. ж., 6, 1960, 88).

МІЛКОТА́, á, ж., розм. 1. Маленькі, дрібні істоти або предмети. — Коло Катрі Мелася — третя моя дочка, а там вже пішла мілкота... (Вовчок, VI, 1956, 246).

2. *перен.* Мізерність, незначність чого-небудь. Та тільки бійся завжди мілкоту І почуттів, що втислись компромісно. Помре міраж, та буде вже запізно Свою любов у світі віднайти (Забашта, Квіт., 1960, 85).

МІЛКОТЁМНИЙ, а, е. З малозначною темою (про художній твір). Ми називаємо мілкотёмним твір, який нас не схвилював, героїв якого ми забуваємо, як тільки виходимо з кінотеатру (Мист., 4, 1961, 31).

МІЛКОТЁМНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до мілкотёмний. Часто можна почути: «маленька тема, мілка тема». Навіть термін такий з'явився — «мілкотёмність» (Мист., 4, 1961, 31).

МІЛКОТЁМ'Я, я, с. Те саме, що мілкотёмність. Не можна не сказати про хворобу мілкотём'я, здрібнення тематики, що стали досить відчутними в сучасній поезії (Літ. газ., 11.III 1969, 3).

МІЛКУВАТИЙ, а, е. Трохи мілкий. А якщо обох їх порівняти — Море й душу — з гордістю скажу, Що буває море мілкуватим. А душі не виявиш межу (Шпор-та, Вибр., 1958, 349).

МІЛОРД, а, ч. Назва аристократа, лорда в Англії; ченне звертання до нього. — Леді й мілорди, месє і ме-дам! Прошу уклінно до зали! (Рильський, I, 1960, 307).

МІЛЬ, мо́лі, ж. Невеликий метелик, гусінь якого є шкідником вовняних виробів, зерна злакових і т. ін. Перед Саїбом розгорнули цілу осячу шкуру, ..пото-чену міллю та черв'яками (Н.-Лев., IV, 1956, 32); Одягне латану чумарочку, смушеву шапку, міллю побиту, чоботи юхтові — пришиви, незavidна одежа, бідна, а йде він у ній, бісів парубок, як намальований (Тют., Вир, 1964, 21); В боротьбі проти парші, яблуневої мо́лі, листокруток та інших шкідників і хвороб сад за-раз же після цвітіння обприскують бордоською рідиною (Колг. Укр., 2, 1961, 33).

МІЛЬДЬЮ, невідм., ж. Хвороба виноградної лози, яка уражає листки, молоді стебла, квітки та іноді пло-ди винограду. У вегетаційний період найбільш небез-печна на виноградниках хвороба мільдю (Хлібороб Укр., 8, 1963, 33); — До винограду! — Чи мільдю часом лист Де не попсований? Ну, боротьбу вестимем! (Рильський, Троянди., 1957, 27).

МІЛЬЙОН, заст. МІЛІОН, а, ч., числ. кільк. і ім. 1. Назва числа 1 000 000 і його цифрового позначення; тисяча тисяч; // чого. Кількість із мільйона одиниць. Не сотні вас, а мільйони Полян, дулебів і древлян Гав-рилич гнув во время оно (Шевч., II, 1963, 297); — Так ось, абсолютно і конче потрібно якнайскоріше видати їм з сейфа двадцять мільйонів доларів. Розумієте? (Довж., I, 1958, 160); Це ж після війни рани ми свої лікуєм. Ще мільйон віків звікуєм! (Тич., II, 1957, 201);

2. перев. мн. Велика кількість кого-, чого-небудь; // мн. Народні маси; народ. Партія завжди була для нас тією керівною і спрямовуючою силою, яка підняла мільйони на битву за новий світ (Цюпа, Україна., 1960, 285); // Велике багатство, капітал. — Якби вас доля кинула не в село, а в місто, ви б розвели мільйони, коли так падковито береться до роботи (Н.-Лев., III, 1956, 108).

МІЛЬЙОНЕР, заст. МІЛІОНЕР, а, ч. 1. Власник ба-гатства, яке оцінюється в мільйон або в мільйони яких-небудь грошових одиниць. Мільйонер... У цьому сло-ві втілюється поняття про власника багатств, на-грабованих у трудового люду (Рад. Укр., 18.VIII 1962, 3); Приїздив Шаляпін.. З ним приїздив молодий чоловік — мільйонер Терещенко (Коцюб., III, 1956, 425).

2. Колгосп, який має прибуток в мільйон або в міль-йони карбованців. Раніш у мільйонерів жито жали, а тепер мільйонерами колгоспи стали (Укр.. присл., 1955, 377); Сином край увесь гордиться: Хазяює, як годиться, За його трудів тепер Став колгосп наш мільйонер (Шпак, Вибр., 1952, 70); Там, де добре пра-цюють колгоспники, трактористи й комбайнер, там колгосп — мільйонер (Укр.. присл., 1955, 360).

МІЛЬЙОНЕРКА, заст. МІЛІОНЕРКА, и, ж., розм. Жін. до мільйонер, заст. мільйонер 1. Ходили в народі чутки, що це саме він, оцей Кулигей, був причинцем смерті степової мільйонерки Софії Фальцфейн (Гон-чар, II, 1959, 9).

МІЛЬЙОНЕРША, и, ж., розм. 1. Дружина мільйо-нера (у 1 знач.).

2. Те саме, що мільйонерка.

МІЛЬЙОННИЙ, заст. МІЛІОННИЙ, а, е. 1. Порядк. числ. до мільйон, заст. мільйон. Касири повідомили: прид-бав квиток мільйонний пасажир (Веч. Київ, 2.I 1971, 2).

2. Який складається з мільйона (мільйонів) яких-небудь одиниць або оцінюється в мільйон (мільйони) яких-небудь одиниць. Колгоспи і радгоспи, де виноград-ники перебувають у доброму стані, одержують від реалізації врожаю мільйонні прибутки (Наука., 2, 1957, 21); Справа велика, справа серйозна.. Мільйонне майно (Вишня, I, 1956, 140); Йде сила мільйонного, Міц-ного, многотонного Народного добра (Гірник, Сонце., 1958, 18).

МІЛЬЙОННО... Перша частина складних слів, що має значення: обчислюється, вираховується мільйоном (мільйонами), напр.: м і л ь й о н н о г о л о б с и й, м і л ь й о н н о т о б н н и й і т. ін.

МІЛЬЙОНЩИК, а, ч., розм. Те саме, що мільйонер. — Ото згір'ям яровина переливається, а з цього боку озима пшениця, а далі — ячмені. А туди — о пішли гречки, овес, соняшник. Одно слово — мільйонщики ми (Донч., Пісня., 1947, 18).

МІЛЬЙОНЩИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до мільйон-щик.

МІЛЬКА, и, ж. Маленька риба, яка щойно розви-нулась з ікри. В одній мисці жебрила мілька, у другій — жовтіло пшоно (Мирний, I, 1954, 348); Рибалки заки-нули сіть у районі Телички. Коли витягли здобич — в сіті кишіла мілька (Веч. Київ, 15.V 1961, 3).

МІЛЬЯРД, а, ч., числ. кільк. і ім. 1. Назва числа 1 000 000 000 і його цифрового позначення; тисяча мільйонів; // чого. Кількість із мільярда одиниць. Концентрація залізо-марганцевих покладів на різних ділянках океанічного дна коливається, але їх загальні запаси вимірюються мільярдами тонн (Наука., 4, 1962, 33).

2. перев. мн. Велика кількість кого-, чого-небудь. І не відає [філоксера], що над нею стоїть істота, кот-ра сильною рукою відбере життя мільярдам ворогів винограду... (Коцюб., I, 1955, 210).

МІЛЬЯРДЕР, а, ч. Власник багатства, яке оцінюється в мільярд або мільярди яких-небудь грошових одиниць. Купка мільярдерів і мільйонерів безконтрольно розпо-ряджається всім багатством капіталістичного світу, перетворює життя цілих націй в розмінну монету за-ради своїх корисливих цілей (Програма КПРС, 1961, 23); Влада монополістичного капіталу, купки мільярдерів над усім суспільством.. спрямована на зміцнення ладу експлуатації (Ком. Укр., 4, 1965, 31).

МІЛЬЯРДЕРІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мільярдер. Мовчи, мільярдерівська знать! Життям тільки правда керує, а правду ж нам треба підняти (Тич., Зростай., 1960, 24).

МІЛЬЯРДЕРКА, и, ж., розм. Жін. до мільярдер.

МІЛЬЯРДЕРША, і, ж., розм. 1. Дружина мільяр-дера.

2. Те саме, що мільярдерка.

МІЛЬЯРДНИЙ, а, е. 1. Порядк. числ. до мільярд. Вчора бригада складальників.. зняла з автоматичної лінії № 5 Львівського електровакуумного заводу мільярд-ну електролампочку (Роб. газ., 29.X 1965, 2).

2. Який складається з мільярда (мільярдів) яких-не-

будь одиниць або оцінюється в мільярд (мільярди) яких-небудь одиниць. В Кривбасі є мільярдні запаси так званих окислених руд (Рад. Укр., 5.XII 1961, 3); Коли.. на заохочення сценаристів буде витрачено щороку марно, без прямої виробничої вигоди, скажімо, три мільйони карбованців на невдах, це значно вигідніше, ніж допускати мільярдний недобір щорічно.. через холодних людей із в'ялими серцями, які бояться ризику (Довж., III, 1960, 209).

МІМ, а, ч. 1. У стародавній Греції та Римі — невелика імпровізована вистава, яка виконувалася мандрівними артистами.

2. Актор, який брав участь у такій виставі. [М е ц е н а т:] Нехай тим часом тут поскачуть міми, а потім ті єгиптянки «безкості», що то показують з мечами штуки (Л. Укр., III, 1952, 447).

3. Те саме, що міміст 2.

МІМЕОГРАФ, а, ч. Апарат для одержання відбитків тексту, виготовленого у вигляді трафарету на провоскованому папері. В той же день Володимир Ілліч.. написав листівку до робітників і робітниць фабрики Торнтон. Вона була розмножена у великій кількості на мімеографі (Бурл., Напередодні, 1956, 227).

МІМЕТИЗМ, у, ч. 1. біол. Вид мімікрії, який полягає у подібності тварин одного виду (звичайно захищених) до тварин іншого виду, що мають певні захисні пристосування від ворогів. — Хамелеон за одну мить перефарбовується. Заць взимку стає білий, як сніг.. А от людина від людини не сховається ніде й нікуди. Немає такої мімікрії, відсутній такий міметизм (Загреб., Європа 45, 1959, 5).

2. мін. Властивість деяких мінералів шляхом зростання утворювати кристали більш складної симетрії.

МІМІК, а, ч., заст. Міміст. * Образно. Хто ж є краший мімік, як.. кіт морський? (Л. Укр., IV, 1954, 144).

МІМІКА, и, ж. Рухи м'язів обличчя, які виражають внутрішній душевний стан людини; один з важливих елементів акторського мистецтва. Виголосив [оборонець] промову, правда, суху, строго правничу і трохи вбогу змістом, але оживлену саме мімікою промовця (Фр., VI, 1951, 273); Від усієї його жвавої поведінки.. від багатющої міміки.. від усієї його неповторної динамічної юності віє таким нищівним для всіляких сумнівів оптимізмом, що хата повеселішала вся (Довж., I, 1958, 74); Користуючись економними художньо-творчими засобами — жестами, мімікою та інтонаціями, він [М. Кропивницький] умів тонко виявляти думки і почуття зображуваного персонажа (Минуле укр. театру, 1953, 34).

МІМІКРІЯ, і, ж. 1. Подібність одних тваринних чи рослинних організмів до інших або до предметів навколишнього середовища; здатність наслідувати навколишнє середовище з метою самозбереження. Природа чудовий митець.. Взяти хоч би забарвлення тварин, птахів і комах. Здебільшого їх колір обумовлюється природними умовами, в яких вони живуть, і часто має захисне значення. Це явище зветься мімікрією (Наука.., 9, 1961, 44).

2. перен., книжн. Безпринципне пристосування до оточення, до умов життя. Заряд ненависті в комедіях М. Куліша діє і зараз.. Як добре бачив драматург здатність цих прошарків [міщанства, чиновництва] до мімікрії, хамелеонства, підлоти і зрадництва (Літ., Укр., 18.XII 1962, 3).

МІМІСТ, а, ч. 1. Актор, який має багату міміку.

2. Актор, який бере участь у мімічних сценах.

МІМІЧНИЙ, а, е. Прикм. до міміка. Коли він [Зарудний] почне зараз говорити про свою радість, не треба думати, що ця радість засяє раптом на його суворо-

му, не багатому мімічними відтінками обличчі (Довж., Зач. Десна, 1957, 543); Дарка навмисне зробила зухвале лице, наскільки вистачало в неї мімічних здібностей, але однаково професор не звертав більше уваги на неї (Вільде, Повнол. діти, 1960, 261); // Виражений засобами міміки. Мілевський підійшов до неї [Сані] перегортати ноти; між ними розмова мімічна (Л. Укр., II, 1951, 25); Приваблює глядачів колоритна мімічна сценка за мотивами твору М. Гоголя «Сорочинський ярмарок» у виконанні родини Філіпенків (Літ. газ., 20.XII 1960, 11).

МІМІЧНО, присл. Засобами міміки. Оксана граціозним жестом привіталася, але Ольга на її мімічне запрошення пересісти до неї так само мімічно відповіла, що їй тут непогано (Вільде, Сестри.., 1958, 464).

МІМОЗА, и, ж. 1. Рослина (дерево, кущ і т. ін.), деякі види якої мають властивість згортати листя, коли до неї торкаються. Ніжні мімози і ті розгорнули листочки гарячі, мліють без мрії... (Л. Укр., I, 1951, 304); Кущі зелені і стрункі дерева, Мімози плаття димчаторожеве, Гарячі квіти в клумбі понад морем... Я, зачарований, гублюсь між ними зором... (Ющ., Люди.., 1959, 29); * У порівн. Поруч.. сиділа схилена, з лицем Відверненим і ледве що від сліз Обсушеним, тремтяча, мов мімоза, Його кохана Сільвія Мамілла (Фр., XIII, 1954, 204).

2. перен. Про вразливу, недоторкану людину.

3. Вид акації з яскраво-жовтими квітками. В цю мить з-за кущів сірої мімози в золотавих гронах квітів вистрибнув широкогрудий вовчук (Тулуб, Людолови, II, 1957, 353); Вона [весна] існувала і в кімнаті гуртожитку у вигляді трьох стеблинок ніжної мімози (Рибак, Час.., 1960, 430).

МІМОЗНИЙ, а, е. Власт. мімозі. Ніжний і тихий, неначе мімозної вдачі, він був чимось визначним і заповняв тою тихою істотою своєю цілу хату (Коб., III, 1959, 280).

МІМОЗОВИЙ, а, е. Прикм. до мімоза; // у знач. ім. мімозові, вих, мн. Назва рослин родини бобових, до якої належать мімоза, акація тощо.

МІНА¹, и, ж. Вираз обличчя. Роблю байдужу міну (Коцюб., II, 1955, 418); На все те гляділа Шарлота й заховувала дуже поважну міну (Март., Тв., 1954, 300); — Звідки ви, власне, взялися тут, пане поручику? — Про це саме й я хотів спитати, — мовив поручик з невиразною міною (Галан, Гори.., 1956, 58).

◇ Робити добру (веселу) міну при недобрій (поганій) грі — ховати незадоволення за зовнішнім спокоєм, веселістю. Не вішати носа, коли в серці кішки скребуться, робити добру міну при зовсім недобрій грі, — на таке здатний не всякий (Шовк., Людина.., 1962, 225).

МІНА², и, ж. 1. Особливий вибуховий снаряд, що закладається в землю, під воду і т. ін. Щоночі сапери виповзали з окопів, закладаючи міни там, де могли прорватися ворожі танки (Жур., Звич. турботи, 1960, 174).

2. Снаряди, призначені для стрільби з мінометів. Крутизна траєкторії мін в горах виявилась особливо цінною (Гончар, III, 1959, 113); Перша міна розірвалася біля порога будинку, друга і третя — на горіщі (Збан., Над Десною, 1951, 23).

3. Те саме, що торпéда. Дуже капризна річ плавуча міна, — кажуть матроси (Ю. Янов., II, 1958, 33).

МІНА³, и, ж.: договір міни — договір про обмін майна. За договором міни провадиться між сторонами обмін одного майна на інше (Цив. кодекс УРСР, 1950, 38).

МІНА⁴, и, ж. 1. У стародавній Греції — грошова одиниця, також відповідна їй монета.

2. У сучасній і стародавній Греції, а також на стародавньому Сході — міра ваги, що дорівнює 1,5 кг.

МІНА ⁵, и, ж. Стрижень олівця. Стрижень олівця (міна) виготовляється із здрібненого графіту і повинен бути насичено чорного кольору (Шк. гігієна, 1954, 247).

МІНА ⁶, и, ж. Підземний хід, підземна галерея або ніша в копальні, в льоху, а також інші ходи в чому-небудь. А дома та баба мала таку міну (такий підкоп попід землею, наче погріб), а в тій міні міцне вино (Укр.. казки, легенди.., 1957, 133); Сніг такий глибокий випав, що позаносило хати ущерт з димарями; мусили з хати прорубувати міни і амбразури (Збірник про Кроп., 1955, 19); Гусінь пошкоджує молоді, ще не розвинені листки в середині розетки, робить ходи (міни) в черешках і вгризається в головку коренеплода (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 177).

МІНАРЁТ, а, ч. Висока башта при мечеті, з якої муедзин скликає мусульман на молитву. Пишний Босфор майнув золотим пасмом з мечетями, мінаретами (Н.-Лев., III, 1956, 305); Мечеті були повні туфель і людей, горів обгорткою коран, скрипіли голосами з мінаретів муедзини, схилились на схід мулли — «молились» за голодаючих... (Ю. Янов., I, 1958, 63).

МІНАРЁТНИЙ, а, е. Прикм. до мінарёт. Мінаретний дах.

МІНГРЁЛ див. мінгрёли.

МІНГРЁЛИ, ів, мн. (одн. мінгрёл, а, ч.; мінгрёлка, и, ж.). Те саме, що мегрёли.

МІНГРЁЛКА див. мінгрёли.

МІНГРЁЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мінгрёли.

МІНДОБРИВО, а, с. Скорочення: мінеральне добриво. Буряк добре доглядаєм, Міндобривом підкормляєм. І ростуть вже буряки Всім на диво (Укр.. думи.., 1955, 511); — Одні [машини] пішли на Тернову по міндобрива, другі — в Новоселицю по горюче. — пояснив Гнат (Кучер, Трудна любов, 1960, 445).

МІНЕЗІНГЕР, а, ч., іст. Німецький поет-співець, автор і виконавець творів лицарської лірики XII—XV ст.

МІНЁР, а, ч. 1. Військовослужбовець інженерних військ, який спеціалізується на встановлюванні мін та на розмінуванні місцевості, об'єктів і т. ін. Тож мінеру люди раді По усіх містах були. Він ішов в своїй бригаді — Скрізь, де армії пройшли (Мас., Срібна дорога, 1946, 44).

2. Фахівець військово-морського флоту з мінної зброї, її використання й знешкодження. Підводний мінер. Він скрадається по дну. Виявляє і знешкоджує ворожі магнітні міни (Веч. Київ, 20.III 1961, 3).

МІНЕРАЛ, у, ч. Природна неорганічна речовина, що входить до складу земної кори і є складовою частиною гірських порід і руд. Гірські породи подібно до будь-якої великої чи малої будови складені з цеглинок, також великих або малих, які називаються мінералами (Наука.., 10, 1958, 24); Камінь складався з шматків мінералів і грав на сонці багатьма відблисками (Дмит., Наречена, 1959, 6).

МІНЕРАЛІЗАТОР, а, ч. Речовина, що сприяє кристалізації мінералів з розчину або з розплаву.

МІНЕРАЛІЗАЦІЯ, і, ж. 1. Перетворення органічних речовин у мінерали й мінеральні сполуки. Антирахітичний вітамін «Д» бере участь у регулюванні кальцієвого і фосфорного обміну в організмі, у рості і мінералізації кісткової тканини (Наука.., 12, 1956, 19).

2. Насичення або насиченість чого-небудь мінеральними солями. Загальна мінералізація води визначається кількістю розчинених у ній мінеральних речовин у грамах на 1 літр води (Наука.., 2, 1962, 46).

МІНЕРАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до

мінералізувати. Слід відзначити, що карбонатні породи, які зберігаються у вигляді впайок в гнейсових товщах, завжди тією чи іншою мірою мінералізовані силікатами (Геол. ж., XIII, 1, 1953, 19); //у знач. прикм. Вони [джерела] виносять з надр землі багато води, переважно прісної. Проте часто зустрічаються мінералізовані джерела (Геол. Укр., 1959, 678).

МІНЕРАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Перетворювати у мінерали й мінеральні сполуки (органічні речовини). Осушену площу [торфовищ] в перший рік необхідно добре розпушити і внести невеликі дози гною та мінеральних добрив. Це посилює діяльність мікроорганізмів, які мінералізують торф (Наука.., 10, 1958, 36).

2. Насичувати мінеральними солями.

МІНЕРАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Перетворюватися у мінерали й мінеральні сполуки (про органічні речовини). Азот твердих виділень тварин досить важко мінералізується в ґрунті й погано засвоюється рослинами (Добрива.., 1956, 40).

2. Насичуватися мінеральними солями.

МІНЕРАЛОГ, а, ч. Фахівець з мінералогії. В Москву до Федорова приїждять студенти — мінералоги, кристалографи (Видатні вітч. географи.., 1954, 107).

МІНЕРАЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до мінералогії; пов'язаний з вивченням мінералів. Алювіальні відклади басейну р. Інгулу мають різноманітний, досить своєрідний мінералогічний склад (Допов. АН, 1, 1961, 83); Він [В. Сєвергін] описав країну головним чином з мінералогічного боку (Видатні вітч. географи.., 1954, 46).

МІНЕРАЛОГІЯ, і, ж. Наука про мінерали. Мінерали земної кори вивчає наука мінералогія (Курс заг. геол., 1947, 51); // чого. Мінерали якої-небудь ділянки, місцевості тощо. Вивченню мінералогії кімерійських залізистих шарів присвячено багато праць (Геол. ж., XIII, 1, 1953, 29).

МІНЕРАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до мінерал. Творив він плани організування експортної торгівлі, експлуатації мінеральних багатств краю (Фр., VI, 1951, 236); Водний обмін [в організмі людини] тісно зв'язаний з мінеральним, зокрема з обміном хлористого натрію (Наука.., 8, 1959, 25); Україна, як відомо, має великі запаси мінеральної сировини. Корисні копалини тут досить добре розвідані й широко використовуються (Ком. Укр., 8, 1964, 26).

△ **Мінеральна вата** — теплоізоляційний матеріал з тонких волокон, одержуваних з мінеральних та шлакових розплавів; **Мінеральне масло** — продукт переробки висококиплячих масляних фракцій нафти. Для змащування тертьових деталей механізмів передач.. використовуються рідинні (мінеральні) масла (Пересувні кінопр., 1959, 152).

МІНЁРНИЙ, а, е. Прикм. до мінёр.

МІНЁЯ, і, ж. Церковна книга з текстами церковних відправ на кожний день місяця. Бувало, в неділю, закривши мінею, По чарці з сусідом випивши тієї, Батько діда просить, щоб той розказав Про Колівищину (Шевч., I, 1951, 144); * У порівн. Побачивши Мар'яна, вони замовкли, конторник втупив окуляри і носа в якусь велику, наче мінею, книгу (Стельмах, I, 1962, 191).

МІНІТИ, міню, міниш, недок., перех. Те саме, що змінювати. Хому Хасцького фронтове життя мінило на очах у всіх (Гончар, III, 1959, 201); Темінь і світло перекочувались по дівочому обличчю, примхливо мінили його (Стельмах, На.. землі, 1949, 145).

МІНІТИСЯ, мінюся, мінишся, недок. 1. Те саме, що мінятися. 3. Люта посуха не держить все літо, Люта зима не на рік, Міниться все, і — надійся і віруй:

Горе тяжке не на вік (Дн. Чайка, Тв., 1960, 325); *Його погляд увесь час мінився: очі то округлялись, то звужувались* (Збан., Малш. дзвін, 1958, 147).

◇ **Мінітися на обличчі** (в обличчі, на лиці, в лиці, на виді) — набирати іншого вигляду, іншого виразу обличчя (під впливом переживання, хвороби і т. ін.). *Ростислав мінився на обличчі, рука м'яла поли кафтана* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 506); *В лиці міниться [Настя], здригається, труситься* (Вовчок, І, 1955, 270).

2. Втрачати самовладання під впливом якихось переживань. *Андрій аж мінився, так сердивсь* (Коцюб., II, 1955, 39); — *Ти, каже, — не хвилюйся і з заздрощів не мінись: їстимемо разом!* (Вишня, II, 1956, 181); *Мама просто мінилася від щастя* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 123).

3. Затемнюватися на короткий час; меркнути. *Хай ніколи, ніде не збувається все, Що у снах зачарованих сниться, Хай у прірву мене життя вихром знесе, — Знаю: сонце на хвилю міниться* (Граб., I, 1959, 382); *Хуга починалася.. Мінився місяць, ховаючись у сніговій імлі* (Трубл., Лахтак, 1953, 75).

4. чим. Сяяти різними тонами, кольорами; переливатися, грати (див. **грати**² 7). *Стерла [жінка панотця] з повіків слюзу, що мінилася проти сонця красками веселки* (Март., Тв., 1954, 461); *Сніг мінився синюватими відблисками* (Собко, Стадіон, 1954, 239); // без додатка. *Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим саявом торкає вершечки чорного лісу...* (Коцюб., I, 1955, 148); *Вечоріло. Радужно мінилися віковічні на горах сніги* (Забіла, Промені, 1951, 17).

МІНІАТЮРА, и, ж. 1. Невеличкий кольоровий малюнок у старовинному рукописі або книзі. Основними видами древньоруського живопису були монументальний живопис, станкові твори та книжкові мініатюри (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 523); [Є л и з а в е т а (милуючись мініатюрою в книзі):] *Яка краса!.. В один вінок на золоті [барви] сплелись!* (Коч., П'єси, 1951, 18).

2. Невеличка картина або портрет витонченої роботи. *На коминку багато ескізів, мініатюр і всякої скульптури* (Л. Укр., III, 1952, 44); *Мініатюри Похитонова вражають не тільки віртуозною майстерністю і завершеністю, а й якоюсь внутрішньою одухотвореністю* (Мист., 5, 1963, 25).

3. Нарис, оповідання і т. ін. або театральна п'єса малого розміру. *На різких соціальних контрастах побудовано і невеличке оповідання Буніна «Стара».. У цій мініатюрі автор розповідає про горе нещасної старої наймички* (Рад. літ-во, 2, 1962, 80); *Батьківщина зазнала великих мук: чи можна ж убгати їх в одну новелу, сонет, в мініатюру?* (Тич., III, 1957, 179); // Невеликий твір музичного або хореографічного мистецтва. *Світова преса називає П. Вірського видатним балетмейстером нашого часу, неперевершеним майстром хореографічної мініатюри* (Літ. Укр., 26.II 1955, 4); *У репертуарі Запорізької філармонії — нові твори радянських композиторів: .. «Святкова увертюра» Д. Шостаковича, мініатюри для струнного квартету В. Кирейка, Л. Левітової, І. Шамо* (Мист., 6, 1958, 5); *Кожна пісенька [Л. Ревуцького] — це викінчена художня мініатюра, яка вражає образністю і силою емоціонального впливу* (Мист., 1, 1959, 33).

◇ **У мініатюрі** — у зменшених розмірах, формах; у малому вигляді. *А у донечки в руках — лялька, неначе портретик її в мініатюрі* (Довж., II, 1959, 95).

МІНІАТЮРИСТ, а, ч. Той, хто створює мініатюри. Окрему групу ремісників [Київської Русі] становили особи, які займалися виготовленням книг. Сюди належать переписувачі книг і художники-мініатюристи

(Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 429); *Закарпатський мініатюрист [М. Сядристий] розташував фразу «Світові — мир» у два рядки, причому з такою щільністю, що на одному сантиметрі у нього вмістилося б 300 літер* (Нар. тв. та етн., 1, 1966, 59).

МІНІАТЮРИСТКА, и, ж. Жін. до мініатюрист. **МІНІАТЮРКА**, и, ж. Зменш. до мініатюра. У поетичній спадщині Т. Г. Шевченка знаходимо прекрасну ліричну мініатюрку «Подражаніє сербському» (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 56).

МІНІАТЮРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до мініатюра 1, 2. Мініатюрний живопис.

2. перен. Дуже малий. — *У нього знайшли маленьку зірку.. Звичайна зірка, але на ній мініатюрний портрет Леніна* (Донч., VI, 1957, 412); *Мальцев виймає з кишені скриньку з мініатюрним доміно і висипає кісточки на стіл* (Галан, I, 1960, 381).

МІНІАТЮРНИСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до мініатюрний 2; малі розміри когось, чого-небудь. — *Я допускаю, що вона задрить мініатюрності своєї подруги, витонченої штукатурниці Олесі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 514); *Містечко вражало своєю чистотою і мініатюрністю* (Трубл., Мандр., 1938, 164).

МІНІЙ, ю, ч. Окис свинцю, що використовується для виготовлення червоної фарби.

МІНІМАЛІЗМ, у, ч. Граничне зниження вимог, доведення вимог до мінімуму.

МІНІМАЛІСТ, а, ч. Прихильник мінімалізму.

МІНІМАЛІСТКА, и, ж. Жін. до мінімаліст.

МІНІМАЛІСТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до мінімаліст.

2. Стос. до мінімалізму. *Мінімалістська програма.*

МІНІМАЛЬНИЙ, а, е. Дуже малий, найменший з ряду інших; протилежне **максимальний**. *Освіта в тих сторонах [у Карпатах] здавна була мінімальна, держалася в селі звичайно в якійсь попівській родині* (Фр., XVI, 1955, 313); *Виробляти максимум продукції при мінімальних затратах праці — найважливіший принцип комуністичного будівництва на селі* (Резол. XXII з., 1961, 19).

МІНІМАЛЬНО. Присл. до мінімальний.

МІНІМЕТР, а, ч. Важільний стрілочний прилад для контролю зовнішніх розмірів точних деталей. В 1907 р. були випущені мініметри. Ці прилади давали можливість у значній мірі підвищити точність виконуваних вимірювань (Допуски., 1958, 293).

МІНІМУМ, у, ч. 1. Найменша кількість чого-небудь. Основною вимогою до збирання є зведення до мінімуму втрат зерна, величина яких залежить перш за все від строків збирання (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 275).

Прожитковий мінімум — найменша кількість грошей, засобів для прожитку. *На книги і грампластинки він витрачав більшу частину свого заробітку, залишаючи собі тільки дуже невеликий прожитковий мінімум* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 100); *Всякий труд повинен мати якусь моральну і матеріальну винагороду.. Вона може бути нижча від прожиткового мінімуму, але ж все-таки повинна бути!* (Кол., Терен., 1959, 348).

2. чого, який. Сукупність знань або заходів, необхідних у якій-небудь галузі. *Сагайдак склав для гуртка тваринників програму з зоотехнічного й ветеринарного мінімуму* (Добр., Тече річка., 1961, 134); — *Мені ще захищати диплом, здавати іспити, кандидатський мінімум...* (Рибак, Час., 1960, 324).

3. у знач. присл., розм. Найменше, мінімально. — *Повість — це мінімум рік життя... а їх залишилося не так уже й багато...* (Донч., VI, 1957, 626); [В е л и ч -

к о:] *Що ти пропонуєш?* [К о в а л ь:] *Шість тисяч.* [Н е б а б а:] *Мінімум. І без паніки, товаришу Горюх* (Мик., I, 1957, 50).

МІНІСТЕРСТВО, а, с. 1. Центральна урядова установа, яка відає окремою галуззю господарства або державного управління. *Ви, певно, читали вже в газетах звітку про те, що міністерство внутрішніх справ затвердило статут нового добродійного товариства імені Шевченка* (Коцюб., III, 1956, 198); *Степан.. почав скидати потертого кітеля з блискучими гудзиками, на яких видніла емблема міністерства зв'язку* (Кучер, Трудна любов, 1960, 126); // *Будинок, у якому розміщена ця установа.*

2. Склад міністрів уряду при системі буржуазного парламентаризму.

МІНІСТЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до міністр і міністерство. — *Коли міністерську теку бере до рук чесна людина, то всім легше живеться* (Хотк., I, 1966, 153); *Переслідуваний нуждою, Мічурін, нарешті, не витримав і через два з половиною роки почав сам оббивати пороги міністерських канцелярій, наражаючись на глузування чиновників через свій непоказний вигляд* (Довж., I, 1958, 425).

2. розм. Такий, як у міністра; достойний міністра. *Голос у цього товариша й справді-таки міністерський* (Ряб., Жайворонки, 1957, 54).

МІНІСТР, а, ч. Вища урядова особа, яка очолює міністерство; член уряду, який керує міністерством. *Іван займався всіма ділами, був коло царя як міністр* (Калин, Закарп. казки, 1955, 76); *Міністр доповідав про тисячі нових чудесних шкіл, збудованих на безмежних просторах Батьківщини* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 42).

Міністр без портфеля — у деяких капіталістичних країнах — член уряду, який не очолює відомства, а виконує особливі доручення.

МІНЛІВІЙ, а, е. 1. Який швидко змінюється. *Забарвлення раків дуже мінливе, але, як правило, підходить під колір ґрунту, на якому вони живуть* (Зоол., 1957, 35); *Оксана з прихованою тривогою спостерігала настрій Богуна. То він веселий, то сумний — мінливий, наче хвиля* (Качура, II, 1958, 474); // у знач. ім. **мінливе**, вого, с. Те, що швидко змінюється. *Багатство живописання людської особи не перетворюється в самоціль* [у Л. Толстого]; *у мінливому письменник вміло показує стале, типове, яке зрештою і визначає оцінку персонажа* (Рад. літ-во, I, 1961, 46); // Який зазнає різких змін (про погоду). *Погода дуже мінлива. Вона змінюється не тільки протягом доби, але навіть протягом кількох годин* (Фіз. геогр., 5, 1956, 94); *Нинішньої осені погода в Донбасі була на диво мінлива* (Літ. газ., 8.I 1957, 1); // Який триває недовго (про щастя). *Але щастя людське — мінливе, і почесні обов'язки державного ката недовго давали Кемпбелові забезпечений додатковий прибуток* (Кулик, Записки консула, 1958, 190).

2. З переливами відтінків, тонів (про барви, звуки тощо). *Ніжна, тепла блакить неба відбивалася мінливими барвами в напручуд спокійній затоці* (Мокр., Острів., 1961, 26); *Дівчина.. струшує кучерями, любуючись їх мінливим блиском* (Вільде, На порозі, 1955, 218).

МІНЛІВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. **мінливий**. *Він водив очима по кімнаті, і густі, відтопирчені [відстовбурчені] крилаті брови то зводились, то спадали, виявляючи мінливість розворушених думок* (Досв., Вибр., 1959, 251); *Майже скрізь весна відзначається мінливістю погоди* (Рад. Укр., 2.IV 1946, 1); *Мене все життя ваблять і хвилюють зорі — їхня до-*

вершена і завжди нова краса і таємнича мінливість (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 178).

МІНЛІВО. Присл. до **мінливий**. *Якась глибока задумливість.. і тривога.. — все це мінливо відбивалося на його голеному, моложавому, з високим лобом, обличчі* (Коцюба, Нові береги, 1959, 12); *Вони [лелеки] прямують аж он туди на торфища, де зеленіє лужок і сріблиться мінливо листям молодий осиковий гай* (Збан., Єдина, 1959, 6).

МІННИЙ, а, е. Прикм. до **міна**². *Одне поранення було мінними осколками в спину й бік* (Довж., I, 1958, 300); // *Який стріляє мінами.* [К о м і с а р:] *Навести мінні апарати на тих, хто підійме жовто-блакитний прапор* (Корн., I, 1955, 32); // *Такий, при якому застосовуються міни.* *На зміну старому методу прийшло відбивання руди глибокими свердловинами. Воно стало витісняти мінний відбій — відбій масовим обваленням* (Роб. газ., 8. IX 1966, 3); *Тікайте, сердешні, почавсь артналіт!.. Уранці — гарматний, увечері — мінний* (Нех., Хто сіє вітер.., 1959, 145).

△ **Мінне поле** — місцевість, де закладені міни, а також ділянка моря, озера з мінним загородженням. *Наші сапери робили проходи в мінному полі й раптом почули дитячий стогін й плач* (Ю. Янов., II, 1954, 13); *Вихід у море замінований; карту мінного поля знає тільки адмірал ескадри* (Укр. літ., 10, 1957, 125).

МІНОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **мінувати**; // у знач. прикм. Із закладеними мінами. *У селі, в полі, на лінії мінованої зони, навколо горбка, де причаїлись кулеметники, почали вибухати гарматні набой* (Трубіл., I, 1955, 77); *Танки мчали мінованими дамбами* (Рад. Укр., 1967, 9. V, 2).

МІНОВІЙ, а, е. Стос. до міни (див. **міна**³). *Крім грецьких міст, скіфи підтримували мінові зносини з фракійськими племенами на Дунаї* (Нариси стар. іст. УРСР, 1947, 142); *В цю епоху [в середню пору бронзового віку] дволезові сокири набули значення мінової грошової одиниці* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 100).

△ **Мінові вартість** див. **вартість** 3.

МІНОВОЗ, а, ч. Машина або віз для перевезення мін або інших боєприпасів, а також той, хто їх возить. *Під час бою міновози мусять курсувати весь час з боєприпасами на вогневу, проскакуючи сюди хоч серед білого дня, хоч на очах у противника* (Гончар, III, 1959, 203).

МІНОГА, и, ж. Рибоподібна безщелепна хребетна тварина з тілом без луски. *До групи пасивно отруйних риб належать міноги, які населяють переважно річки Балтійського і Каспійського басейнів* (Наука., 7, 1956, 27); *Мінога виділяє з шкірних залоз слиз, який викликає харчове отруєння* (Шк. гігієна, 1954, 281).

МІНОМЕТ, а, ч. Один з видів гармати для ведення навісного вогню мінами. *По дорозі підрозділ підхопив у трофейників німецький міномет і три ящики мін до нього...* (Ле, Право.., 1957, 180); *Гончар воював рядовим солдатом, потім сержантом, був командиром обслуги батальйонного міномета, старшиною мінометної батареї* (Про багатство л-ри, 1959, 165).

МІНОМЕТНИЙ, а, е. Прикм. до **міномет**. *Після шаленого мінометного й артилерійського вогню пішли фашисти в атаку* (Вишня, I, 1956, 310); *Захар зрозумів, що противник звідкись зручно спостерігає за його просуванням і керує мінометним обстрілом* (Ле, Право.., 1957, 116); // *Озброєний мінометами. Від початку міських боїв у мінометній роті Брянського сталося чимало змін* (Гончар, III, 1959, 237).

МІНОМЕТНИК, а, ч. Військовослужбовець мінометних частин і підрозділів. *По черзі входили грітись мі-*

нометники — їхня вогнева була під самою казармою (Гончар, III, 1959, 248).

МІНОНОСЕЦЬ, сця, ч. Невеликий бойовий корабель з торпедним озброєнням. Ескадрений міноносець «Гроза» стояв на внутрішньому рейді (Кучер, Чорноморці, 1948, 5).

МІНОНОСКА, и, ж. Застаріла назва міноносця. Озирнувшись по боках, чомусь раптом перейшов [Степан] на шепіт: — Хліб саме беруть на третій естакаді! Дві міноноски охороняють! (Гончар, II, 1959, 47).

МІНОР, у, ч. 1. Музичний лад, звуки якого утворюють малий тризвук із забарвленням суму, журби. Існує багато типів ладу, але найпоширеніші з них — мажор і мінор (Мист., 4, 1962, 23); Концерт для фортепіано з оркестром фа-мінор був написаний [В. Золотухіним] ще в студентські роки (Мист., 6, 1965, 34).

2. перен., розм. Смутний, журливий настрої. — Дозволь, ти щось сьогодні занадто в мінорі? (Донч., V, 1957, 512).

МІНОРКА, и, ж. Іспанська порода яйценосних курей; курка цієї породи.

МІНОРНИЙ, а, е. 1. Стос. до мінору (у 1 знач.). Мінорний лад (соль-мінор) надає музиці відтінку ніжної жіночності, тендітності, якоїсь просвітленості барв (Укр. клас. опера, 1957, 17); Похилився [Мамай] у задумі, бренькнув стиха, взяв кілька мінорних акордів, а далі заграє, що само сплило зараз — «Повій, вітре, на Вкраїну»... (Головко, I, 1957, 301).

2. перен., розм. Смутний, журливий. Тужливі вигукі пернатих співців ночі цілком гармоніювали з мінорним настроєм кандидата геологічних наук (Дмит., Розлука, 1957, 100); Напівтемрява і журний спів настроювали глядачів на мінорний лад (Минко, Ясні зорі, 1951, 186).

МІНОРНО. Присл. до мінорний.

МІНОШУКАЧ, а, ч. Прилад для виявлення закладених мін. Сапери групами снують по всій висоті, як рибалки з вудлищами, з довгими міношукачами в руках (Гончар, III, 1959, 61); Майор окинув зором місцевість. Міношукачі тут не допоможуть (Дмит., Обпалені..., 1962, 126).

МІНРОТА, и, ж., розм. Скорочення: мінометна рота. Керуючи вогнем своєї роти, Брянський весь час стежить і за вогнем інших мінрот (Гончар, III, 1959, 53).

МІНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. мінувати.

МІНУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і без додатка. Закладати міни для вибуху, для висадження в повітря чого-небудь. Солдат під ганком викопав невеличку ямку і поклав туди якісь бляшані коробки. Потім почав загортати ямку землею. «Мінують!» — відразу промайнуло мені в голові (Сміл., Сашко, 1957, 198); Щоночі привозили з спустошеного аеродрому авіабомби, а вдень мінували всі ходи до табору (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 712).

МІНУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до мінувати.

МІНУС, ч. 1. род. а. Математичний знак для позначення дії віднімання та від'ємних чисел, зображений горизонтальною рисою (—).

2. невідм. Уживається між двома числами для позначення того, що друге віднімається від першого. Квадрат різниці двох чисел дорівнює квадратові першого числа мінус подвоєний добуток першого числа на друге плюс квадрат другого числа (Алг., I, 1956, 57).

3. невідм. Негативна величина; уживається для позначення температури нижче нуля. Температура на освітленій Сонцем стороні Місяця дорівнює плюс 120—130 градусам, а на нічній стороні — мінус 150—160 градусам (Рад. Укр., 4. I 1959, 4).

4. род. а, перен., розм. Вада, недолік. У нас, акторів,

були до того напружені нерви, що ми цілу ніч не спали, обмірковуючи плюси і мінуси спектаклю (Мин. укр. театру, 1953, 160); Новий метод [балансування при складанні приладів] мав і мінуси. Їх було ще забагато, щоб можна було казати про перемогу (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 587).

МІНУСКУЛ див. мінускули.

МІНУСКУЛИ, ів, мн. (одн. мінускул, а, ч.), спец.

1. Рядкові літери, переважно в текстах стародавньої писемності; протилежне м а ю с к у л и.

2. тільки одн. Письмо, шрифт, що складається з таких літер.

МІНУСКУЛЬНИЙ, а, е, спец. Прикм. до мінускули.

МІНУСНИЙ, а, е. Прикм. до мінус.

МІНУСОВИЙ, а, е. Прикм. до мінус.

МІНУТА, и, ж., спец. Одиниця вимірювання плоских кутів, яка дорівнює $\frac{1}{60}$ градуса і позначається скісною рисою (') зверху цифри справа. У сплюснутій. Землі лінії схилу не збігаються з продовженням радіусів, а утворюють з ними деякі, хоч і маленькі, але все-таки помітні кути (вони можуть досягати 11,5 мінут) (Бесіди про всесвіт, 1953, 49).

МІНЯЙЛО, а, с. 1. заст. Той, хто займається розміном грошей. Тут всякі були пронози, Перекупки і шмаровози, ..мін'яйли, шинкарі (Котл., I, 1952, 137); Кожна країна і майже кожне місто мали свою монету, то на ярмарках потрібні були мін'яйли. Вони за певну плату розмінювали купцям їхні гроші на монету, потрібну для розплати (Іст. середніх віків, 1955, 75); Заробляли не тільки воєводи, митники, крамарі й мін'яйли, але й човнярі, шинкарі й усі, хто давав подорожнім притулок (Тулуб, Людолови, I, 1957, 166); * Образно. Не бери мене в руки, Не пхай мого серця в любовні муки. А то — до мін'яйла візьми, розпитайся: Коли я фальшивий, мене й не торкайся (Крим., Вибр., 1965, 101).

2. розм. Той, хто обмінює одні речі на інші. Везли [голодуючі] сіль, мило, запальнички, білу глину... Мін'яти, мін'яти, за кусень хліба мін'яти!.. Прозвали цих людей мін'яйлами (Гончар, IV, 1960, 71); Роман обертається, перед ним стоїть запряжений у санчата веселий мін'яйло Хаскель, усе добро якого вмістилося в двох мішках (Стельмах, I, 1962, 125).

МІНЯЛЬНИЙ, а, е, заст., розм. Стос. до розмінювання грошей або обміну чого-небудь.

МІНЯЛЬНИК, а, ч., заст., розм. Те саме, що мін'яйло.

МІНЯНКА, и, ж., розм. Те саме, що мін'яння. Охочих до мін'янки купа велика; одні відходять, другі надбігають (Фр., VIII, 1952, 340).

МІНЯННЯ, я, с. Дія за знач. мін'яти.

МІНЯТИ, яю, яєш, недок., перех. 1. Віддаючи, одержувати натомість кого-, що-небудь; обмінювати. [А н д р і й:] Він [Т. Шевченко] жив за панщини, тоді, як ото собак на людей мін'яли... (Вас., III, 1960, 277); — Ось мій другий заробіток: людям чоботи шию і за двадцять п'ять верст ношу в сусідній повіт мін'яти на харчі (Стельмах, II, 1962, 99).

◇ Мін'яти час так на так — марно витрачати час. Пишу собі, щоб не мін'яти Часа святого так на так (Шевч., II, 1953, 200); Мін'яти шило на швайку — невигідно змінювати що-небудь на щось. — Не на те втекли ми від пана Бжеського, щоб шило на швайку мін'яти (Тулуб, Людолови, I, 1957, 66).

2. Замінити іншим, брати одне замість другого. — Чого се понакуповували? Я цього не хочу! Ідьте та змініть!.. Знову іде він, мін'яє (Вовчок, I, 1955, 115); Коні водилися в нас різні, бо батько часто їх мін'яв на ярмарку (Довж., Зач. Десна, 1957, 501); // Заміщати що-небудь іншим. Я примітив, що декотрі дами мін'яють убрання по два й по три рази на день... (Н.-Пев.,

II, 1956, 394); *Ходить, розшарівшись, Настя вповодж столу, міняє найдки* (Гончар, I, 1959, 30); // Відмовлятися від чого-небудь, віддаючи перевагу іншому. *Лише незламне не здається, своїх прапорів не міня* (Тич., I, 1957, 95); *Не віддавайсь дрібненькій суєті І не міняй шляхи свої круті На стежечку вузеньку* (Мал., Полудень..., 1960, 125).

Міняти як рукавиці *див. рукавиця*.

3. Робити іншим; змінювати. *Сими днями кінчено друге оповідання і радикально міняю життя* (Коцюб., III, 1956, 418); *Він перекидає торбу через плече, одним рухом міняє форму шапки, міняє і вираз обличчя й в'яло хлюскає батогом* (Стельмах, II, 1962, 61); *Вже сумно вечір колір свій міняв з багряного на сизо-фіалковий* (Тич., II, 1957, 145).

◇ **Міняти личину** (личіни, шкіру) — приховувати своє справжнє обличчя. — *Міняють [«самостійники»] личини, братовбивчу ворожнечу між нами посіяти хочуть... Думают, темні, згарячу не розберемося — де згуба, а де порятунк* (Гончар, II, 1959, 190); *Міняли русла гірські потоки..* (Чорн., Пісні..., 1958, 6); *В умовах соціалізму наука міняє не тільки характер праці людини, але й увесь матеріальний і духовний уклад її життя* (Ком. Укр., 4, 1966, 9); *Фашизм не так-то просто здає позиції. Міняє шкіру, заповзас в нори* (Гончар, I, 1954, 156).

4. Віддаючи великий грошовий знак, одержувати дрібні грошові знаки; розмінювати. *Не буду я міняти сих грошей; завоюю* (Мирний, III, 1954, 122).

МІНЯТИСЯ, *яюся, яєшся, недок.* 1. чим. Робити взаємний обмін; обмінюватися. *Гострохвостий і Єфросина міняються перснями* (Н.-Лев., II, 1956, 522); *Цілу осінь він баришникував, мінявся коровами, доки домінявся до того, що привіз.. телицю-ялівку* (Тют., Вир, 1964, 513); // *перен.* Уживається для позначення взаємної дії, зміст якої розкривається іменником. *Вони стояли тихо і тільки часами мінялись уривчастими швидкими фразами* (Л. Укр., III, 1952, 514); *Мінявся [Янкель] жартами, посварених мирив, Одному кланявся, а з іншим говорив Про хліб, про урожай та про сільські новини* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 125).

2. Заміняти кого-, що-небудь іншим. *Простирадла на постелях, наволічки [наволочки] не міняються по шість неділь* (Н.-Лев., II, 1956, 394); *Де-не-де стовбичать вартіві, під кущем біля кулемета чути приглушену розмову — саме, видно, міняється наряд. Здає пост Остапенко, приймають Сердюки* (Гончар, II, 1959, 265).

3. Ставати, робитися іншим; змінюватися. *Заходить сонце, і тони осінніх кольорів міняються щохвили* (Вас., I, 1959, 183); *Індиченко наближався, перше враження його почало мінятися* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 4); // *Змінювати напрям* (про вітер). *Аж ось міняється вітер* (Довж., I, 1958, 36).

МІНЬБА, *й, ж.*, розм. Те саме, що обмін 1. *Клекоче станція.. В одному місці вже йде мінба, в іншому — бійка* (Гончар, II, 1959, 234); — *Підпільна організація, наприклад, ні в якому разі не згодиться віддати ваше життя за життя якогось там фашистського вирока. Такої мінби я не дозволю!* (Ю. Бедзик, Дніпро..., 1951, 55).

МІНЬЙОН¹, *у, ч.* Дрібний друкарський шрифт.

МІНЬЙОН², *у, ч.* Старовинний бальний танець, схожий на вальс.

МІОГРАФ, *а, ч.* Прилад для графічного зображення м'язових скорочень.

МІОКАРД, *а, ч.* Середній шар стінки серця; серцевий м'яз. *При захворюваннях серця міокард виснажу-*

ється і не може викидати достатню кількість крові в кровоносні судини (Заг. догляд за хворими. 1957, 77).

МІОКАРДИТ, *у, ч.* Запалення серцевого м'яза (міокарда). *Найчастішою, майже постійною, локалізацією ревматизму є середня, м'язова, оболонка серця. Ураження цієї оболонки носить назву міокардиту* (Наука..., 3, 1962, 54); [Т а м а р а (підводиться):] *Спаси мене бог від любові, міокардиту та інших сердечних недугів* (Коч., II, 1956, 264).

МІОКАРДИЙ, *я, ч.* Те саме, що міокард.

МІОЛОГ, *а, ч.* Фахівець з міології.

МІОЛОГІЧНИЙ, *а, е.* Стос. до міології.

МІОЛОГІЯ, *ї, ж.* Розділ анатомії, що вивчає скелетні м'язи. [Ч у б е н к о:] *Що вона питала? Що тобі трапилось по міології?* (Коч., II, 1956, 266).

МІОМА, *и, ж.* Доброякісна пухлина, що розвивається з м'язової тканини (переважно матки).

МІОЦЕН, *у, ч.* Четвертий підвідділ третинного геологічного періоду, в який формувалися обриси сучасних материків, океанів та основні напрямки гірських хребтів. *Відомі.. виливи юного міоцену та пліоцену* (Геол. ж., XIV, 4, 1954, 39).

МІОЦЕНОВИЙ, *а, е.* Стос. до міоцену. *Міоценові відклади.*

МІРА, *и, ж.* 1. Одиниця виміру чого-небудь. *Міри виникли в зв'язку з потребою людини вимірювати розміри навколишніх предметів* (Фізика, I, 1957, 11); *Слово це [маршрут] стоїть першим у Кузьчиному зошиті. В тому синенькому зошиті, де на обкладинці надрукована таблиця множення й метричні міри* (Донч., VI, 1957, 15); *Міра ваги; Міра об'єму.*

2. чого, яка. Те саме, що мірка 2. *За міру вівса чи візгною він знайшов би як віддячити* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 12); *В млині беруть шістнадцяту міру з млива! Не великий заробіток і газді, і мірошникові* (Н.-Лев., II, 1956, 412).

3. Певна величина, що є одиницею виміру в конкретних умовах. — *Проти своєї натури налива [шинкар] якраз повну міру* (Кв.-Осн., II, 1956, 247); *Тільки потім, уже по вечері, прийшла до господи жінка якась «одержима».. і принесла для Мессії олії пахучої міру* (Л. Укр., I, 1951, 427); *Новий цар.. звелів нову [гвардію] набирати. Та щоб був один у один: високий, станкий, показний. Максим якраз підійшов під міру* (Мирний, I, 1949, 215).

4. Те, чим міряють, вимірюють що-небудь. *Нехай прийдуть ось до табору та спитають Охріма Супоню; а в мене овесець важненький, дешево віддам, і міра людська* (Кв.-Осн., II, 1956, 10); // *Те саме, що міряння.* — *Як це ви перемиряли город? Та нехай його чорти спечуть з такою мірою!* — *гукнула не своїм голосом Мотря* (Н.-Лев., II, 1956, 355).

5. *перен.* Те, що є основою для оцінки, вимірювання або порівняння чого-небудь. *Що вчора мірою було — Півміри стало нині* (Рильський, III, 1961, 22); *Мірою всіх успіхів нашого соціалістичного мистецтва є міра його реалізму, міра правдивого, конкретно-історичного відтворення дійсності в її революційному розвитку* (Про багатство л-ри, 1959, 157).

6. Величина, розмір, ступінь чого-небудь. *Чарочки усякої міри і стакани, усе хрустальне, так і сяє* (Кв.-Осн., II, 1956, 241); *Небо вкрила хмара сіра, Щезла часу й місця міра, Налягла густа тьма* (Фр., XII, 1959, 375); *Був колись я дужий, прудкий, міри своїй силі не знав, зроду не боявся ні хвороби, ні втоми* (Мур., Бук. повість, 1959, 263).

◇ **Без міри:** а) дуже багато, у великій кількості. *Ось уночі пробудились думки: «Спиш?» — мені крикну-*

ли і залюбки кров мою пий почали, як вампіри... П'ють без ваги, без жалю і без міри... (Л. Укр., I, 1951, 271); — Багато сонця [на селі], без міри чистого повітря, навкруги добро — і чоловік добрішає (Коцюб., I, 1955, 461); б) дуже сильно; безмірно. І тільки що човни уздріли [аркадяни], То всі злякалися без міри, Один к Троянцям підступив (Котл., I, 1952, 201); А зараз без міри рада, сиджу в аудиторній тиші (Забашта, Нові береги, 1950, 134); В (у) значній (великій, вищій, деякій, певній і т. ін.) мірі; До деякої (якоїсь, певної і т. ін.) міри; Значною (великою, якоюсь і т. ін.) мірою — про певний ступінь чого-небудь. Заробляючи, аби тільки не вмерти з голоду, Франко за цей період в значній мірі одірваний був од української літератури, і це для нас велика втрата (Коцюб., III, 1956, 34); Лице його було таким мокрим від поту і таким у вищій мірі напруженим, що викладач без жалю не могла дивитися на нього (Тют., Вир, 1964, 55); Він [М. Гудзій] береже «спадщину» не як «архівариус»: для нього в ній цінні ті риси, які до певної міри зв'язують її з новим часом, з нашою епохою (Рад. літ-во, 3, 1957, 35); Свого часу чималої популярності набув українсько-російський словник, .. відредагований, а великою мірою і укладений, Борисом Грінченком (Рильський, III, 1956, 66); В (у) міру: а) відповідно до чого-небудь (сил, можливостей, здібностей і т. ін.). Всю ніч чесно, в міру своїх сил, виконував він з молоддю свої вироки, розбиваючи німецькі каски березовим прикладом (Довж., I, 1958, 150); Кожен художник творить у міру свого таланту, розуміння дійсності, характеру зв'язків зі своєю епохою (Рад. літ-во, 1, 1961, 44); б) залежно від чого-небудь. Підійшов, нарешті, і Хома, який в міру наближення його черги ставав усе тихішим, малопомітним (Гончар, III, 1959, 102); В міру засвоєння вправ [з гімнастики] слід збільшувати кількість сполучень вправ, повторень окремих поєднань (Худ. гімнаст., 1958, 11); в) скільки треба; достатньо. То як часом майстер напився в саму міру, ні замало, ні забагато, то розказував одну подію зі свого життя (Стеф., I, 1949, 30); Вона була статна, краля, трохи косоока, в міру весела і в міру сумна (Ю. Янов., II, 1958, 100); В (у) міру того як — в той час як, у відповідності з тим як. В міру того як він [робітник] голодніє і слабне від втоми і задухи, його думки робляться сумніші (Фр., IV, 1950, 27); Невістчин жах зростає у міру того як вона бігла додому, а там набув розміру паніки: син не повертався (Ю. Янов., II, 1954, 108); В (у) повній мірі — цілком. — Ви відмінно знищили греблю в районі колгоспу і поновили в повній мірі висушене колись болото, зробивши непрохідною для фашистських танків цю ділянку (Ю. Янов., I, 1954, 69); Знати міру див. знати; Над (понад, через) міру; Не в міру — занадто, дуже. За те їм так там [у пеклі дівкам, бабам, молодіцям] задавали, Що через міру мудровали І верховодили над всім (Котл., I, 1952, 139); [Р у ф і н:] Справді, християни лагідні понад людську міру й звичай (Л. Укр., II, 1951, 416); Мовчати й переживати самому все, що сталося в цей вечір і що взяв, — було над міру (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 17); На подвір'ї управитель.. незлобно пересварюється зі своєю не в міру ревнивою дружиною (Стельмах, I, 1962, 89); Повною мірою — сповна. Але за ваші [про внутрішню буржуазію] шакалячі зрадницькі кусання ми відміримо повною мірою (Еллан, II, 1958, 223); Почуття міри — розуміння належних меж, належного ступеню у яких-небудь діях, у виявленні чого-небудь. Почуття міри — ознака зрілості таланту (Вітч., 11, 1962, 182); У похмурій кімнаті, заставленій без почуття міри м'якими меблями, за великим столом сидить товстий чоловік — шеф

шосейного відділу (Хижняк, Тамара, 1959, 65); Тією або (чи) іншою мірою; У тій або (чи) іншій мірі — про певний ступінь чого-небудь.

МІРАБЕЛЬ, і, ж. Сорт сливи з дрібними ароматними плодами жовтого кольору. За якостями плодів сорти слив поділяють на угорки, ренклоди і мірабелі (Колг. енци., II, 1956, 525); // Плоди цього сорту слив. Плоди [терносливи].. за забарвленням поділяються на дамасцени (пурпурового кольору) та мірабелі (жовті) (Сад. і ягідн., 1957, 18).

МІРАБІЛІТ, у, ч. Те саме, що Глауберова сіль. Карелін виявив гірський віск чорного кольору, в озерах — мірабіліт і новий вид рослини (Видатні вітч. географи..., 1954, 71).

МІРАЖ¹, у, ч. 1. Оптичне явище в атмосфері, при якому на горизонті з'являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба. Спостереженнями встановлено, що в пустині Сахарі буває на рік 160 тисяч міражів — стабільних і блукаючих, вертикальних і горизонтальних (Хлібороб Укр., 3, 1964, 47); Я пам'ятаю спечений степ, потріскану землю, пожовклу траву, блакитний міраж на обрії — примарну воду, якої благав степ у жорстокого неба (Рильський, III, 1956, 27); * У порівн. Високий берег, оповитий прозорим туманом, мрів в далечині, неначе поетичний міраж в прозорому синьому небі (Н.-Лев., III, 1956, 7).

2. перен. Те, що не відповідає дійсності; те, що уявляється, здається; привид. І міраж далекого, недосяжного щастя триває (У. Кравч., Вибр., 1958, 279); Дружина посла! Це був міраж, який міг осліпити самим своїм блиском і найміцніші очі (Вільде, Сестри., 1958, 408).

МІРАЖ², у, ч. Відбір яєць для інкубації просвічуванням через овоскоп. При першому міражі звичайно виявляється [в яйцях] підвищена кількість «кров'яних кілець» (Соц. твар., 2, 1956, 49).

МІРАЖНИЙ, а, е. Прикм. до міраж¹. Над заповідним степом було вже тільки небо, по-південному світле, та струмувало з краю в край понад ковиллями невтомне, кристалево-чисте, міражне море... (Гончар, Таврія, 1952, 267); Він добре розумів, що принесло їй розчарування: міражний палац виявився халупою з повибиваними вікнами й дверима (Вільде, Винен., 1959, 82).

МІРАКЛЬ, я, ч. Середньовічний драматичний твір релігійного змісту.

МІРЗА, і, ч. 1. У деяких народів Сходу — титул члена царської династії, а також особа, яка носить цей титул.

2. У деяких народів Сходу — почесне найменування вищих чинів або учених.

3. У деяких народів Сходу — секретар, писар.

МІРІЛО, а, с., книжн. 1. Те, чим міряють, вимірюють що-небудь. Мірило часу.

2. перен. Те, що є основою для оцінки, вимірювання або порівняння чого-небудь; критерій. Засоби праці не тільки мірило розвитку людської робочої сили, але й показник тих суспільних відносин, при яких відбувається праця (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 182); Література.. се найвищий вицвіт людської цивілізації, найкраще її мірило (Фр., XVI, 1955, 383); Москва — столиця держави, де всі люди рівні, всі мають право на працю, відпочинок, освіту, де праця є мірилом людської гідності (Бажан, Наша.. Москва, 1951, 3).

МІРІЛЬНИЙ, а, е. Яким вимірюють що-небудь; вимірювальний.

МІРИТИ, рю, ринш, недок., перех. Те саме, що міряти. Нині ударом пропелера красмо, Мірим незміряний простір і час (Перв., I, 1958, 47); Він.. поглядом мірив бідного Максима від ніг до голови (Фр., VI, 1951, 31);

Де я мірю, там я вцілю, Де я важу, там я вражу (Думи..., 1941, 170).

МІРИТИСЯ, рюся, ришся, недок. 1. розм. Взаємно порівнювати, зіставляти себе з ким-, чим-небудь. Мірюсь силою.

2. розм. Вимірювати свій зріст.

3. Пас до мірити. А коли її мати говорила, .. що гідність жінки мірється числом дітей, не була [пані Шумінська] в силі згодитися з поглядами матері й мала жаль до неї за недостаток чуття (Кобр., Вибр., 1954, 4).

МІРІАДИ, ад, мн., книжн. Незліченна кількість; сила-силенна, безліч. Міріади дрібних крапель.. спадають додолу і плывуть, змішані з землею, брудними потоками (Коцюб., II, 1955, 32); На кобзі 49 струн, а родять вони під чуйними трепетними пальцями кобзаря міріади звуків (Вол., Сади., 1950, 39).

МІРКА, и, ж. 1. Сукупність даних, що визначають розміри кого-, чого-небудь. — Треба мені, отче Палладію, зняти мірку з аналою (Н.-Лев., III, 1956, 372); Пошиті вони [костюми] з поганого матеріалу, поганими кравцями, не по мірці, не випрасувані, зім'яті, дешеві (Довж., III, 1960, 218).

2. Народно-побутова одиниця об'єму сипких тіл місткістю від 16 до 25 кг та посудина такої місткості. Зерно для продажу та інші сипкі речовини міряли пудами, а в хатньому господарстві — міркою (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 62); — Коли б же хоч тих десять мірок змолоти — усе було б хліба на який там час (Коцюб., I, 1955, 87); // Дерев'яна посудина у вигляді видовбаної колоди різних розмірів для тримання зерна, борошна і т. ін. Ставши боком до вітру, баби віяли, високо піднісши вгору дерев'яні мірки з зерном (Ю. Янов., Мир, 1956, 103).

3. Те саме, що мірчук. А крук — мельник на клин насипає, А горобчик, жвавий хлопчик мірки відбирає (Чуб., V, 1874, 1145).

4. Зменш. до міра 4—7. Зсупулюючись, він обережно і пильно кривить очима на склянку, в яку до мірки наливає царську веселуху (Стельмах, Хліб., 1959, 202); Та над усе ціню я ту Малую мірку мук і болю, Котрі прийняв я в сім життю За правду, за добро, за волю (Фр., X, 1954, 41); [Р у ф і н:] Либонь що так! Дрібніша стала й мірка, якою міряють і честь, і цноту (Л. Укр., II, 1951, 362).

◇ Міряти всіх однією міркою (на одну мірку) див. міряти; Міряти на свою мірку; Міряти своєю міркою див. міряти.

МІРКУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. міркувати. — Тут [на сахарні] треба багато міркування, треба добре головою крутить! (Н.-Лев., III, 1956, 320).

2. Результат роздумів; думка, погляд, переконання. Коли бачив [батько], що син.. готовий від великої довіри до батька сказати що-небудь таке, чого, може, і не слід би, як підказувала батькові інтуїція, говорити з міркувань партійної конспірації, він сам навмисне ухилявся від такої розмови (Головко, II, 1957, 585); Захар несподівано пригадав і свої колишні філософські міркування (Ле, Право., 1957, 40).

МІРКУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Заглиблюватися думками в що-небудь; розмірковувати. От простий, невчений чоловік, з доморощеним розумом, а як він міркує! Не один би письменний та друкований позавидував би! (Коцюб., I, 1955, 466); Дівчина надто логічно міркує (Вільде, Троянди., 1961, 116).

2. Думати, роблячи певні висновки; обмірковувати. — Я все оце міркувала, Та аж сумно стало: Одинокі зостарілись (Шевч., I, 1951, 313); Микита міркував, щось зважував (Вас., I, 1959, 276); До самого вечора я

міркував над батьковими словами (Збан., Незабутнє, 1953, 10).

3. розм. Розуміти, усвідомлювати щось. — Але ти не думай, Артеме. І ми теж децю міркуємо. Ложку за вухо не понесемо. А таки до рота (Головко, II, 1957, 449).

МІРКУВАТИСЯ, ується, недок., безос. З'являтися в думках, уяві; уявлятися. [П а в л о:] Бач, мені тоді міркувалося, що на чужині нема ні людей, ні поїв, а скрізь тільки одна пуща, нетрі та бескети... (Кроп., II, 1958, 238); — Чи український люд визволяти від панів правиться Косинський, а чи себе лише визволити прагне і від Острозького, та й від Корони! — міркувалося Наливайкові (Ле, Наливайко, 1957, 50).

МІРНЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до мірний 4. Вона, по-можу, на свої літа зовсім не мала і не худа, а так собі мірненька (Л. Укр., V, 1956, 300).

МІРНИЙ, а, е. 1. Який відбувається, здійснюється у певному ритмі; розмірений, ритмічний. — Я.. почувла голосне, мірне дихання Алли Михайлівни, — вона спала, підклавши руку під щоку (Л. Укр., III, 1952, 618); Тиша. Мірний стукіт дощових крапель. Ані душі (Ю. Янов., IV, 1959, 122); * Образно. «Нам потрібна мірна хода залізних батальйонів пролетаріату», — писав В. І. Ленін в своїй роботі «Чергові завдання Радянської влади» (Поезія., 1956, 97).

2. спец. Яким вимірюють що-небудь, який є міркою. Віддалі вимірюють різними способами: рулеткою, мірною стрічкою, землемірним циркулем, спеціальними приладами — лічильниками (Фіз. геогр., 5, 1956, 14); Павло зупиняє трактора на дорозі, поки піднімають мірного дрота, й знову заводить його в нову борозну (Кучер, Трудна любов, 1960, 508).

3. Який не виявляє себе в повну міру, в повну силу; стриманий, поміркований. Постерігаю любов мірну, лицарську, поетичну (Н.-Лев., III, 1956, 312); [Т е о ф і л:] Слухай, поведься здержано, в речах будь мірний (Л. Укр., II, 1951, 503).

4. Проміжний ознаками, якими між двома протилежними величинами (великим і малим, високим і низьким, важким і легким і т. ін.); помірний. Не будь солодкий, бо розлижуть; не будь гіркий, бо розплюють; самий мірний будь (Номис, 1864, № 4603); Ріст його був мірний, і видно було, що з часом він стане такий підсадкуватий, як отець (Фр., VIII, 1952, 121).

МІРНИК, а, ч., розм. Той, хто міряє землю; землемір. У зв'язку з відсутністю землевпорядних сил не можна відмовлятися від проведення цієї роботи спрощеним способом, силами колгоспних мірників, колгоспного активу (Рад. Укр., 30.I 1946, 1).

МІРНИЦЯ, і, ж. Те саме, що мірка 2. Де Настя — там і Гнат... Копають у пана буряки — він своїми буряками досипає її мірниці (Коцюб., I, 1955, 23); Він, товариш голова, не стояв осторонь, тягав мірниці з зерном, аж йому шия наливалася кров'ю (Гончар, Південь, 1951, 143).

МІРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. мірний 1, 3, 4.

МІРНО. Присл. до мірний 1, 3, 4. Цілий ліс дитячих голів розхитувався мірно й одностайно вправо і вліво (Вас., I, 1959, 314); Мірно й глухо б'ють колеса на рейках (Кучер, Трудна любов, 1960, 202).

МІРОЧКА, и, ж. Зменш. до мірка. — У Сергійка чобітки зовсім порвалися, босий у школу ходить. Може, ти в район їхатимеш, то попитаєш? Я тобі й мірочку приготую (Тют., Вир, 1964, 25); [В а с и л ь:] Продав мішок житнього борошна та мірочку картоплі, купив децю в хазяйство... (Кроп., IV, 1960, 319).

МІРОШНИК, а, ч. Власник млина; той, хто працює в млині; мельник. Млин у Мірошника був водяний.

Мірошник той Хомою звався (Гл., Вибр., 1951, 13); За столом сиділа Одарка поруч з мірошником з панського млина (Н.-Лев., II, 1956, 54); * У порівн. з комори вибіг Василь Боринець, заборонений [запильний борошном], як мірошник (Чорн., Визвол. земля, 1959, 170).

МІРОШНИКІВ, кова, кове. Належний мірошникові. От моторніші [парубки] кинулись до греблі, відчепили мірошників човен.. та й поїхали визволяти, хто там кричить (Кв.-Осн., II, 1956, 251).

МІРОШНИКІВНА, и, ж. Дочка мірошника.

МІРОШНИКУВАТИ, ую, уєш, недок. Бути мірошником. І не мірошникує, а голова борошном припала (Укр.. присл., 1955, 149); Дід Сербиченко показав фронтовикам відмітне місце [для вітродвигуна], де.. його ще прадід мірошникував, — золоте місце на всю околицю (Ю. Янов., Мир, 1956, 101).

МІРОШНИЦТВО, а, с. Заняття мірошника. Наші вуличани, окрім хліборобства, ще мають і ремесло в руках: столярство, шевство, стельмахівство, бондарство і мірошництво (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 22).

МІРОШНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до мірошник; належний мірошникові. Моє діло, як кажуть, мірошницьке: запусти та й мовчи! (Укр.. присл., 1955, 244); — Як захочеш, занесеш і собі додому якусь торбинку обмолу. Це законний мірошницький хліб (Стельмах, I, 1962, 513).

МІРОШНИЧЕНКО, а, ч. Син мірошника.

МІРОШНИЧКА, и, ж., розм. Дружина мірошника.

МІРОШНИЧОК, чка, ч. Зменш. до мірошник. — Де це ти, мій мірошничку, та забарився? (Головко, II, 1957, 39).

МІРЧУК, а, ч. Міра зерна, яку беруть за помел. Давид одсипав мірчук (Головко, II, 1957, 30); Дома мати останнє зерно роздирає на жорнах, щоб не дати мірошникові чотирьох фунтів мірчука (Стельмах, I, 1962, 128).

МІРЯЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для вимірювання чого-небудь.

МІРЯЛЬНИК, а, ч., спец. Той, хто вимірює що-небудь.

МІРЯЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до міряльник.

МІРЯНИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до міряти. — Йди, каже [Савка], туди, там землі не міряні, бери, займай, скільки сили твоєї (Коцюб., I, 1955, 379); І вино стане іншим — не міряне чашею, Як потоки, як сонцем запалені бризки (Мал., Звенигора, 1952, 171).

Не міряно — дуже багато. [Ч а б а н:] А ти ж звідки знаєш, що я сірома? А може, в мене лану не міряно, добра не лічено? (Вас., III, 1960, 241); Там землі не міряно, а людей жменя. А де людей мало, там земля дешева від грибів (Стельмах, I, 1962, 197).

2. розм. Те саме, що мірний 1. Туркіт ішов зразу повільний, міряний, два удари і пауза, два удари і пауза, мов важка їзда по грудді (Фр., VII, 1951, 347).

МІРЯННЯ, я, с. Дія за знач. міряти. З якогось часу це міряння віддалі до Берліна втратило той жартівливий відтінок і сприймалося бійцями цілком серйозно (Гончар, III, 1959, 385).

МІРЯТИ, яю, яєш, недок., перех. і без додатка.

1. Визначати величину кого-, чого-небудь якоюсь мірою. Вона скинула з себе пояс та давай міряти город (Н.-Лев., II, 1956, 355); Фрунзе, висипавши на стіл кілька сірників, схилився над картою, взявся міряти (Гончар, II, 1959, 396); — Температури не міряли? (Головко, I, 1957, 466).

2. перен. Встановлювати, визначати величину, розміри чого-небудь певним мірилом. Добре чуже лихо

міряти — змірай своє! (Номис, 1864, № 2355); Недарма змолodu ввійшов він в полк орлиний: Він знав, що хибний крок злочинним може стать, І точно міряв він і наміри, й причини (Рильський, II, 1960, 144).

◇ Міряти всіх однією міркою (на одну мірку) — підходити до оцінки різних людей, явищ, обставин однаково, без урахування індивідуальних особливостей. Він міряв усіх однією міркою, усіх вважав споживачькими, несвідомими елементами (Збан., Сеспель, 1961, 428); — Дурному гори немає, а все низ, отак і тобі, всіх на одну мірку міряєш (Тют., Вир, 1964, 331); Міряти на свій аршин див. аршин; Міряти на свою мірку; Міряти своєю міркою; Міряти по собі — оцінювати кого-, що-небудь тільки з свого погляду. — От не люблю, коли баби починають усе на свою куцу мірку міряти (Стельмах, II, 1962, 104); Друзі міряли по собі: хіба б вони соромилися ото співати, коли б мали сякий-такий слух? (Ю. Янов., II, 1954, 97); Міряти поглядом (оком, очима і т. ін.): а) оцінюючи, оглядати кого-, що-небудь. — Глянь, які шляхи ще перед тобою стеляться! Такі шляхи, що як встануть, то й неба дістануть! Маковей міряв поглядом шлях, стиха усміхався йому (Гончар, III, 1959, 302); Партизани міряли малого поглядом і співчутливо радили підрості (Ю. Янов., II, 1954, 11); б) презирливо, з ненавистю дивитися на когось. Стоять, міряють очима один одного. Стоян і старшина, кожен по-своєму (Довж., I, 1958, 39); Вчорашні друзі міряли один одного очима, збираючись пустити в діло кулаки (Тулуб, Людолови, I, 1957, 472).

3. перен. Ходити, рухатися в якому-небудь просторі вперед і назад, уздовж і впоперек і т. ін. Інспектор все міряв та міряв клас довгими ногами (Дн. Чайка, Тв., 1960, 103); Потім.. починає [Хома] міряти асфальт від бровки до бровки (Гончар, III, 1959, 207); Троє приречених сиділи попід бортами, подалі один від одного, четвертий міряв трюм уздовж і впоперек (Загреб., Європа 45, 1959, 4); // Ходити пішки на велику відстань. Та хоч крізь сон подивлюся На ту Україну.. — На ті шляхи, що я міряв Малими ногами (Шевч., I, 1963, 139).

◇ Міряти кроки див. крок.

4. розм. Надівати одяг, взуття і т. ін., щоб визначити відповідність розміру; приміряти. Аллу Михайлівну я застала в ліжку, в тій хаті, де колись ми з нею міряли блузки (Л. Укр., III, 1952, 615); — Сто ніг переміряв, ні на одну не прийшовся черевик. — А на свою, на свою ти міряв? (Донч., VI, 1957, 46).

5. діал. Цілити. — Мірай в око [ведмеда], боярине! — шепнув з-позаду Максим (Фр., VI, 1951, 14); — Я швидко вхопився за револьвера і вимірів у неї.. Дівчина без найменшого руху прошепотіла: — Тільки мірай в голову (Ірчан, II, 1958, 52).

6. перен., розм. Завдавати ударів; бити (у 2 знач.). Андрій міряв лозиною то одного, то другого. Піхтір, уже скоштувавши скільки разів по плечах, став оддалік (Вас., I, 1959, 156); — Мір, мір, Прокпе! А тільки як почнуть спину нагаями міряти, чи й тоді буде отак весело? (Головко, II, 1957, 292).

МІРЯТИСЯ, яюся, яєся, недок. 1. Зіставляти себе в якому-небудь відношенні з ким-, чим-небудь; взаємно порівнювати. І не раз мірявся [Антоша] силою з найміцнішими парубками, незважаючи на офіцерські чини (Коцюб., II, 1955, 386); Дівчата — Фрося та Парася — міряються косами, чия довша, й тихенько сміються (Григ., Вибр., 1959, 461); * Образно. Була колись шляхетчина, Вельможная пані; Мірялася з москалями, З ордою, з султаном, З німотою... Було колись... Та що не минає? (Шевч., I, 1963, 79).

2. Міряти себе, свій зріст.

3. розм. Намагатися що-небудь зробити. Коли ж чує — ніби квартиру хтось міряється відсунути (Барв., Опов., 1902, 167).

4. тільки 3 ос. Виразитися в якій-небудь мірі, величині. Звичайно, доби культурного розвитку не міряються кількома роками (Еллан, II, 1958, 176).

МІС, невідм., ж. 1. Ввічлива назва дівчини в англійців і американців, що вживається звичайно перед прізвиськом або ім'ям.

2. розм. У буржуазно-дворянському побуті дореволюційної Росії — вихователька, гувернантка (звичайно англійка). Щодня Гоголь мав змогу бачити цю легковажну частину вищого світу:.. легеньких, вертлявих дівчаток, яких бліді міс і рожеві мадемуазелі гуляючи з ними по Невському, навчали витончених манер (Полт., Повість., 1960, 417).

МІСИВО, а, с., розм. 1. Напіврідка суміш чого-небудь. Сьогодні зранку прорвало понтонний трубопровід. Сіре місиво дужим фонтаном рвонулося вгору (Донч., II, 1956, 87); Вали закрутилися в рубчастих гніздах і почали розтирати і роздирати ганчірки, і це місиво потроху ставало ріденьким білим молоком (Тулуб, Людолови, II, 1957, 310); // Те саме, що тісто. Над ночвами вона нахилила широку спину, по лікті втопила голі руки в тягуче місиво і гарцювала по ньому кулаками (Чорн., Потік., 1956, 8); // В'язке болото, грязюка (на шляхах, стежках і т. ін.). Довго м'яв [Олекса] сніг ненадійними черевиками, що аж ніяк не були пристосовані до мокрої снігової каші та густого чорноземного місива (Руд., Остання шабля, 1959, 288); Вулиця Маршалкова перетворилася на суцільне багно, що липким глиняним місивом тяглося за постоломи (Чорн., Визвол. земля, 1953, 30).

2. Корм для худоби або птиці з суміші борошна, м'якни або висівки. Стара почала поратись по господарству.., робити місиво для свині тощо (Хотк., I, 1966, 103).

МІСІЛКА, и, ж., спец. Машина, пристрій для змішування, перемішування чого-небудь.

МІСІЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для змішування, перемішування чого-небудь.

МІСІЛЬНИК, а, ч., спец. Той, хто змішує, перемішує що-небудь; хто працює на місильній машині.

МІСІЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до місильник.

МІСИТИ, мішу́, місиш, недок., перех. 1. Розминати яку-небудь густу в'язку масу, змішуючи, перемішуючи її. Мотря місила коло хати глину (Коцюб., I, 1955, 50); Хляпала діжа, Параска місила круте тісто (Горд., II, 1959, 345); * У порівн. Розпалилися всі, розмахалися руками, наче місили ними тісто в діжжі, гамір у хаті (Головко, II, 1957, 283).

Місити болото (грязюку, верстú і т. ін.) — йти або їхати по грязькій дорозі. Підводи, за наказом фельдфебеля, перемістилися у хвіст колони і тепер поволеньки місили болото позаду (Коз., Гарячі руки, 1960, 120); По розгаслій дорозі йти було важко; версту по версті місив ногами Давид, на кожному кроці провалюючись у талому снігу (Головко, II, 1957, 178); Місити діжу — перемішувати вчинене на хліб тісто в діжжі. Другі молодіці місили діжу та тісто на паляниці в здорових ночвах (Н.-Лев., III, 1956, 73); Звечора вчинила [Катря], а це затопила в печі й стала діжу місити (Головко, II, 1957, 206).

2. перен., розм. Завдавати ударів; бити (у 2 знач.). А дрібнота Уже за порогом як кинеться. по улицях, Та й давай місити Недобитків православних, А ті голосити (Шевч., I, 1951, 248); Ніколи б не повірив, що він за в'язку сушняку може до півсмерті катувати лю-

дину важкими носачами, місити чобітьми (Стельмах, I, 1962, 91).

МІСИТИСЯ, міситься, недок. Пас. до місити 1. Як діжа не міситься, то сім'я біситься (Номис, 1864, № 14117); Місилось вапна біле тісто, Варились в печях перші сплави (Воронько, Славен мир, 1950, 48).

МІСІННЯ, я, с. Дія за знач. місити. Десятки рук замінила вона [тістомісилка] на такій трудомісткій роботі, як місіння тіста (Рад. Укр., 7. I 1960, 4).

МІСІОНЕР, а, ч. Проповідник, якого посилав церква для релігійної пропаганди серед іновірних і навернення їх до своєї віри. Ще за сто років до хрещення Русі слов'янські місіонери Кирило і Мефодій склали слов'янську азбуку і переклали грецькі церковні книги на слов'янську [болгарську] мову (Іст. СРСР, I, 1956, 42); Місіонер хотів зробити Абу-Разема релігійною людиною (Ле, Опов. та нариси, 1950, 74); * У порівн. Се був мій знайомий друкар... ревний, як місіонер (Л. Укр., IV, 1954, 272).

МІСІОНЕРКА, и, ж. Жін. до місіонер.

МІСІОНЕРСТВО, а, с. Діяльність місіонера.

МІСІОНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до місіонер і місіонерство. Почалась вона [слава] і прилипла до нього [патера Гаудентія] головно із-за преславного «місіонерського походу сам-на-сам» до Люблінської губернії для католицької пропаганди серед тамошніх уніатів (Фр., II, 1950, 170); * У порівн. Сотні цяцькованих мечетей, позеленіла від моху давня, як місіонерська, церква з написами туристів... — все ставало звичайним буденним явищем (Ле, Міжгір'я, 1953, 26).

МІСІС, невідм., ж. Ввічлива назва заміжньої жінки в англійців і американців, що вживається звичайно перед прізвиськом або ім'ям. [Мічурін:] Прошу. Моя дружина.. [Майєрс:] Майєрс. Це прекрасний день, місіс Мічуріна (Довж., I, 1956, 400).

МІСІЯ, і, ж. 1. Важливе завдання, доручення тощо. Патер Гаудентій, одержавши таку місію [захистити інтереси католицизму], вирушив з Рима до Варшави (Фр., II, 1950, 147); Панна, певне, взяла була на себе благородну місію підняти дух у хлопця, підійшла, сіла на стілець рядом з Вовою і стала заводити розмову (Вас., I, 1959, 88); Пан каштелян був вельми спритною людиною, і тому не раз довіряли йому різні дразливі та небезпечні місії, при яких треба було не тільки розуму й відваги, але й хитрощів та безсоромності (Оп., Іду., 1958, 468).

2. Високе призначення, відповідальна роль. — Може, комусь із нас тут судилося загинути, не доживши до дня перемоги. Але пам'ятаймо одне: на нас лежить велика місія. Будемо ж стояти на смерті! (Гончар, III, 1959, 117); Комунізм виконує історичну місію визволення всіх людей від соціальної нерівності, від усіх форм гноблення і експлуатації, від страхів війни і утверджує на землі Мир, Працю, Свободу, Рівність, Братерство і Щастя всіх народів (Програма КПСР, 1961, 5).

3. Постійне дипломатичне представництво у будь-якій державі, яке очолює посланник або повірений у справах. Вкажіть йому [комсомольцеві] дорогу, дайте науку, дайте техніку і тоді посилайте куди завгодно: в інженери, в капітани, в дипломатичні місії, артисти (Довж., I, 1958, 88); — А ти ж у Києві бачив по вулицях: так і майорять прапорці на автомобілях дипломатичних місій (Головко, II, 1957, 503); // Будинок, де розміщене це представництво. Машина під'їхала до місії.

4. Представники однієї держави, що перебувають в іншій державі з якою-небудь метою. У 1842 р. Путятіну надали звання контр-адмірала і послали на чолі

місії до іранського шаха (Видатні вітч. географи., 1954, 78); У жвавих розмовах участі не брав лише начальник японської військової місії майор Такаасі (Гончар, II, 1959, 390).

5. Місіонерська організація.

МІСНИЦТВО, а, с. 1. іст. У давній Русі — порядок заміщення державних посад боярами в залежності від знатності роду, його походження й службового становища предків. Для зміцнення свого становища бояри строго додержувались місництва (Іст. СРСР, I, 1957, 102).

2. Додержання вузькомісцевих інтересів на шкоду загальній справі, справі держави. Необхідною умовою успішного будівництва комунізму є.. повсякденний контроль, рішуче подолання в господарському житті елементів місництва і в свідомості (Програма КПРС, 1961, 77).

МІСНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до місництво. Виявлення і боротьба проти.. шкідливих місницьких тенденцій, які йдуть врозріз з загальнодержавними інтересами, повинні бути постійно в полі зору партійних, радянських, господарських і профспілкових органів (Рад. Укр., 30.III 1957, 4).

МІСТ, мост і мосту, ч. 1. Споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, автомагістраль, яр і т. ін. Нева Тихесенько кудись несла Тоненьку кригу попід мостом (Шевч., II, 1953, 358); — Кругом палацу глибока канава, на канаві міст (Н.-Лев., III, 1956, 293); Коли червона кіннота підійшла до Дніпра, міст перед нею був готовий (Гончар, II, 1959, 233); // у знач. присл. **мостом**. У вигляді моста. Якось у косовицю з самого ріжка левади він побачив, як веселка мостом лягла на тополі (Стельмах, I, 1962, 104); * Образно. Міст від серця людини до серця людини — щось значніше, ніж споруда з бетону і сталі, яка єднає два береги (Рибак, Час., 1960, 177).

◇ **Спаліти мості див. спаліти.**

2. перен. Те, що є проміжним між чим-небудь, що з'єднає щось. Харків, славна батьківщина перших радянських тракторів, проклав широкий міст у майбутнє своїм гігантським атомним центром (Ком. Укр., 7, 1965, 68).

3. спорт. Положення тіла з вигнутою догори грудною кліткою і з упором на долоні й п'яти.

4. спец. Частина шасі автомашини, трактора. Водієві часто доводилось включати в допомогу задньому мосту й передній (Дмит., Розлука, 1957, 272); Все частіше шоферові доводилось вмикати обидва мости, і газик, підіймаючи білу куряву, пробивався через кучугури та замети (Збан., Переджнив'я, 1955, 67).

5. діал. Поміст, підлога. Молодицям по світлицях Мости шарувати, Малім дітям пір'я драти І тютюн в'язати (Нар. лірика, 1956, 88).

МІСТЕР, а, ч. Ввічлива назва чоловіки в англійців і американців, що вживається звичайно перед прізвищем або ім'ям. — Послухайте мене, містер Мічурін, — сказав рішуче Уоллес Берд (Довж., I, 1958, 406).

МІСТЕРІАЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що містерійний. З часом містеріальна драма, відірвана від живого народного ґрунту, занепадає і відходить у царину переказів (Укр. клас. опера, 1957, 44).

МІСТЕРІЙНИЙ, а, е. Який є містерією. У поемі-містерії «Великий льох» трансформувалося містерійне оповідання козацького літописця Самійла Величка, але не прямолінійно, а як одне із джерел твору (Вітч., 5, 1962, 202).

МІСТЕРІЯ, ї, ж. 1. У країнах античного світу та стародавнього Сходу — система культових відправ на

честь деяких богів, до яких допускалися лише посвячені. [К а й Л е т і ц і й:] Друже, ми не знаєм, які та секта наставляє тенета на неохоти; і того не знаєм, яка клятва і присяга тих в'яже, що таємних містерій доступили й до нічних зібрань учащують (Л. Укр., II, 1951, 369); Брат прочитав їй цілу лекцію, що християнське причастя є зостаток [залишок] ..містерій (Крим., Вибр., 1965, 336).

2. Середньовічна релігійна драма на біблійні сюжети. Може, поворот до кукольної драми, інтермедії та містерії видається декому ретроградним, та мені здається, що се тільки про око може так виглядати (Фр., XVI, 1955, 189); Біля собору Нотр Дам де Парі на помості приготовлено було для показу лицедійство. Грали середньовічну містерію: «Страсті господні» (Тич., III, 1957, 32).

МІСТЕЧКО¹, а, с. Зменш.-пестл. до місце. В Люборацької коням богослова і містечко знайшлось в стайні (Свидн., Люборацькі, 1955, 86); Жайворонки вже спарувались і шукають собі затишне містечко для гнізда (Коп., Як вони., 1961, 32); — О, так! Мій батько дуже впливова людина.. — Він мені давненько містечко приготував (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 120).

МІСТЕЧКО², а, с. 1. Селище міського типу переважно на Україні та в Білорусії. Вільшана, або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту (Шевч., I, 1951, 148); Містечко розташувалося у балці форми кривулястого рогу і, мабуть, тому й прибрало назву «Кривий Ріг» (Досв., Вибр., 1959, 297); За рікою, на високому березі, розкинулось невеличке сибірське містечко Бійськ (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 331).

2. Група житлових або службових будинків, об'єднаних за своїм призначенням. На мальовничій околиці Моринців розташувалося лікарняне містечко: центральний корпус, амбулаторія, допоміжні приміщення, парк для відпочинку творих (Хлібороб Укр., 1, 1964, 39).

МІСТЕЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до містечко² 1. Мало не весь наш гурток цієї осені роз'їжджається із містечкової школи вчитись далі (Вас., II, 1959, 298); Містечкові аптекарі терпляче слухали войовничі крики лікаря (Ю. Янов., I, 1958, 121); Річка. За річкою, наче містечковий форпост, невеличке село (Трубл., I, 1955, 58).

МІСТИК, а, ч. Той, хто схильний до містики, хто вірить у надприродне, в чудо. Він знав, що Бремія — чоловік з м'яким серцем, плхенький, полхливий, ще й до того містик, прилюбний до грошей (Н.-Лев., III, 1956, 395); І хоч Бабенко загалом не був містиком, проте в слово «доля» вкладав щось таємниче, майже містичне (Руд., Остання шабля, 1959, 207).

МІСТИКА, и, ж. Релігійно-ідеалістичні погляди, що визнають існування надприродних сил і можливість спілкування з ними людини. Вчення Павлова про вищу нервову діяльність, що є класичним дослідженням природничо-наукової думки, спрямоване проти релігії і всіляких форм містики (Наука., 1, 1958, 37); Мені тривожно і колюче... Ну, як це я таке зробив, що від огню Степана Кручі цигарку третім прикурив. Селянська містика? Не знаю. Таке повір'я між бійців (Сос., II, 1958, 407).

МІСТІНА, и, ж. Те саме, що місце 1, 2. [1 - й г о л о с:] В таку містину ворогів загнав, Що легко там було їх подолати (Сам., II, 1958, 70); Христя з подругою вибрали собі містину під стінкою (Горд., Заробітчани, 1949, 44); Містина вся дика, таємнича, але не понура, — повна ніжної задумливої поліської краси (Л. Укр., III, 1952, 186); Ганні ця містина нагадала розкішні полтавські левади. Густа лугова трава, гілки

молоді очерети, клуб'я поодиноких верб (Гончар, Таврія, 1952, 339).

МІСТИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до містіна. Іванко не звертав уваги ні на що, мчав до заповітної затишної містинки на крутому березі Дністра (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 55).

МІСТИТИ, міщ́у, містиш, недок., перех. 1. Мати в собі, у своєму складі. Перша [книга] містить думи юнацькі, друга пісні битові [побутові].., а третя обрядові (Фр., XVI, 1955, 14); Насіння з високою абсолютною вагою містить більше поживних речовин і дає міцніші рослини (Колг. енци., I, 1956, 603); Ще взимку на п'ятій ділянці шахти імені Жданова здали в експлуатацію новий блок. Тут була хороша руда, яка містила в собі багато заліза (Ткач, Плем'я., 1961, 180).

2. діал. Розміщувати. Де мені вас містити з дітворою.. Нехай лишень опісля подумаємо (Кв.-Осн., II, 1956, 153); Будували кухні; комори, сараї, стайню. Не тільки треба панам десь жити, — треба десь челядь містити (Мирний, I, 1949, 194); // Вміщати. Вона не забула своєї келії, тісної та тихої, як домовина.. Малого віконця, яке містило в собі високі гори (Коцюб., II, 1955, 119).

3. діал. Публікувати, друкувати де-небудь. Франко.. видає партійний орган «Народ». Тут він містить багато блискучих публіцистичних і програмових статей (Коцюб., III, 1956, 35); Ми іноді містили її коротенькі замітки (Ю. Янов., II, 1954, 9).

МІСТИТИСЯ, міститься, недок. 1. Знаходитися в якому-небудь місці. Великий мурований дім, де жив панич Льольо та містилась контора, важко сірів на чорному небі (Коцюб., II, 1955, 86); Щорс вважав, що комендатура мусить міститись поруч з органом Радянської влади (Скл., Легенд. начдив, 1957, 60); Винятково глибокі і важливі міркування Ф. Енгельса про реалізм містяться.. в його листі до німецької письменниці М. Каутської (Рад. літ-во, 3, 1964, 27); // Займати місце; розміщуватися. — Нехай товариство міститься по лавках, а я собі зроблю оселю під столом, аби мені соломи (Барв., Опов., 1902, 304); За спинами жінок посідали діти.. Поки люди містилися, Настя та Устя поставили миски з локшиною та борщем (Л. Янов., I, 1959, 399); // Знаходити місце; вміщатися. Ті, що не містились у хаті, розклали на подвір'ї вогонь і справляли коло нього веселі грища (Коцюб., II, 1955, 354); — Борщу обпився, та ще як качки поїм — вареникам ніде буде міститись (Мирний, IV, 1955, 364).

◇ Не міститися в голові — не доходити до свідомості, бути незрозумілим. — Дивна ти, моє серденько! — мовив капітан, котрому якимось не містилися в голові ті наглі скоки жіничної фантазії (Фр., VI, 1951, 400).

2. Входити до складу чого-небудь. Потік енергії з плазми за 1 секунду у мільйони і мільярди разів перевищує кількість енергії, що в ній міститься (Наука., 7, 1963, 18).

3. діал. Публікуватися, друкуватися де-небудь. Уявім собі, що у збірнику міститься кілька творів різних авторів і кожен автор пише своїм правописом (Коцюб., III, 1956, 261); Каленик Романович, надівши окуляри, підсів до четвертої сторінки газети «Правда», де містилися політичні відомості з широкого світу (Сенч., На Бат. горі, 1960, 29).

МІСТИФІКАТОР, а, ч. Той, хто здійснює містифікацію. Обурюючись на настирливість містифікаторів.., я й цього листа приклав до справ (Кулик, Записки консула, 1958, 218).

МІСТИФІКАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до містифікатор і містифікація.

МІСТИФІКАЦІЯ, ї, ж. 1. Витівка, вигадка з метою ввести кого-небудь в оману жартома або із злісним наміром. — Ви впали жертвою негідної містифікації (Фр., III, 1950, 247).

2. У філософії — пояснення реальних явищ у душі містики. Класове панування буржуазії завжди потребувало містифікації: релігійної, філософської, економічної (Наука., 12, 1958, 46).

МІСТИФІКУВАТИ, ую, уєш, док. і недок., перех. і без додатка. Вводити в оману. — Це не студенти. Ви мене містифікуєте (Довж., I, 1958, 476); Писав [М. Гоголь] задириліві сатири, вміщав у часописах нищівну критику на себе самого, розважався і містифікував (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 159); // Пояснювати реальні явища у душі містики.

МІСТИФІКУВАТИСЯ, ується, недок. Піддаватися містифікації. Навіть затемнення Місяця і Сонця люди вважали випадковими доти, поки наука не відкрила законів подібних явищ.. На цьому ґрунті виникло чимало забобонів, в яких обожнювалась і містифікувалась випадковість (Наука., 12, 1958, 42); Практично віруючий не може дивитись на працю як на радість, на щастя, ..праця, її зміст містифікуються і вихолощуються (Знання., 2, 1968, 10).

МІСТИЦИЗМ, у, ч. Релігійно-ідеалістичний світогляд, заснований на містиці; схильність до містики. ..такий погляд, за яким релігія має значення вирішального важеля світової історії, зводиться кінцем кінцем до чистісінького містицизму (Енгельс, Походж. сім'ї., 1948, 14); Я на сні та їх толкування ніколи й нічого не покладав і не покладаю, я містицизмом взагалі ще менше займаюся (Коб., III, 1956, 168); На протилежність містицизму, культу релігії декадентської літератури, ранні твори поета [П. Тичини] свідчать про матеріалістичну, атеїстичну основу його світосприйняття (Рад. літ-во, 1, 1958, 30).

◇ Впадати у містицизм — ставати містиком. Сухобрус старівся і впадав у містицизм (Н.-Лев., I, 1956, 394).

МІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до містика і містицизм. Ідеї європейських комуністів-утопістів.. не мають нічого спільного з містичною та антисоціальною секцією духоборів (Фр., XVI, 1955, 352); // Проїнятий містикою, містицизмом; сповнений містики. У гроті «святих» обняв нас містичний, таємний страх (Коцюб., II, 1955, 303); [Шевченко:] У Вагнера ж почавсь новий період творчості — містичний, заплутаний, лихий (Тич., I, 1957, 325); // у знач. ім. містичне, ного, с. Те, що є містикою. За символом у поезії декадансу завжди простяглася болотна трясовина містичного, «божественного», «непізнаванного» (Поезія., 1956, 28).

2. перен. Який не можна пояснити. І хоч це було чимось містичним, але йому здалося, що в її хворобі винен він сам... (Руд., Остання шабля, 1959, 207).

МІСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до містичний.

МІСТИЧНО. Присл. до містичний. Слов'янищина! — який величний гук, Який широкий і містично темний! (Л. Укр., I, 1951, 107); Нездорова атмосфера в домі після смерті батька, підсилена безбожною побожністю Олени.., містично настроювали й таку тверезу голову, як Ольгу (Вільде, Сестри., 1958, 367).

МІСТКИЙ, а, е. Здатний вміщувати велику кількість кого-, чого-небудь; ємкий. Шхуна «Колумб» належала Рибтресту. Це було невеличке, але містке судно (Трубл., Шхуна., 1940, 7); Поруч з баштою кормоцех з місткими засіками, кормозапарником (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 2); // Який охоплює багато явищ, якостей; всеосяжний. В ясних і містких образах пісенного звучання

поет [П. Тичина] зобразив хід революції і в українському селі (Поезія..., 1956, 86); *Поняття стилю, яким би містким і важливим воно не було, не охоплює всього процесу художньої творчості* (Рад. літ-во, 1, 1961, 42).

МІСТКІСТЬ, кость, ж. 1. Властивість за знач. місткий. В хаті не як було й повно ще. То дядько Гордій просто не дооцінив її місткості (Головко, II, 1957, 126); Він [О. Гончар] добився високої місткості і лаконізму своєї художньої розповіді (Про багатство л-ри, 1959, 234).

2. Об'єм чого-небудь. Досить поширеною народною мірою місткості в Закарпатті було віко, або ферділь — дерев'яна діжечка з одним вухом (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 62).

МІСТО¹, а, с. 1. Великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр. Жила удова коло бучного міста, де бучні будинки громоздилися, де сяли та виблискували церкви золотохресті (Вовчок, I, 1955, 287); Я склав план реконструкції кількох площ і вулиць міста з метою його благоустрою (Довж., I, 1958, 25).

2. заст. Місце, де відбувається базар (у 1 знач.). Піднялися на місто йти бублейниці, палянишниці і ті, що кузликми пшоно, а ложками олію продають (Кв.-Осн., II, 1956, 10); — Я трохи полежу, а ти п'яб'жи на місто та купи хліба... (Коцюб., I, 1955, 133).

3. заст. Місцевість (у 1 знач.), місце (у 2 знач.). І де ходила, В яких то праведних містах, А в нас, сердешна, опочила (Шевч., II, 1953, 19); Колись я мала той дівочий звичай, Як покидала край який надовго, Збирати квіти з наймиліших міст (Л. Укр., I, 1951, 102); // Місце (у 7 знач.). З царем самим, либонь то знався [магнат], В дугу усякого він гнув, Аж поки то якась Зозуля Його із міста не зіпхнула (Мирний, V, 1955, 288).

МІСТО², спол., діал. Ніби, наче, неначе, немов. Кури різнопері по всьому дворищу розбрелися, а півні негмонні кукурікають, місто вихваляються (Вовчок, I, 1955, 216).

МІСТОБУДІВЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до містобудівництва. Містобудівельні принципи; Містобудівельні питання.

МІСТОБУДІВНИЙ, а, е. Прикм. до містобудування. Величезні містобудівні роботи проведено при реконструкції Харкова (Літ. Укр., 15.XII 1967, 5).

МІСТОБУДІВНИЦТВО, а, с. Теорія і практика планування і забудови міст. В Київському науково-дослідному і проектному інституті містобудівництва протягом останніх років вивчаються процеси виникнення і розвитку міських агломерацій (Наука..., 2, 1965, 1); Брошура... присвячена основним питанням економіки містобудівництва (Архіт. і буд., 3, 1955, 17).

МІСТОБУДУВАННЯ, я, с. Те саме, що містобудівництво. Раціональне планування населених пунктів у масштабі цілих районів уже тепер стає одною з характерних ознак радянського містобудування (Рад. Укр., 11.VI 1961, 3).

МІСТОВИЙ, а, е, діал. Міський. Забавляла його візницька служба, а особливо часті проїзди по багатолюдних містових вулицях (Фр., III, 1950, 145).

МІСТОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до місто¹ 2; // у знач. ім. містовé, во́го, с. Мито за право торгівлі на базарі.

МІСТОК, тка́, ч. 1. Зменш. до міст 1—3. — Як ти хочеш, дівчинонько, щоб тебе любити, Зроби місток через яр, щоб добре ходити (Укр. лір. пісні, 1958, 167); — Чом не справите місток? Це ж бо діло ваше! — Та немає вказівок! — Голова нам каже (С. Ол., Вибр., 1959, 285); По-різному складалося життя у цих двох

таких несхожих зовні людей, і характером вони були наче несхожі, та чомусь проліг між ними місток взаємної довіри і симпатії (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 96); * У порівн. [А н т е й:] Хто ж то перейшов по нас, як по містках, до храму слави всесвітньої? (Л. Укр., III, 1952, 439); Ця думка міцно засіла в Тасиній голові, як єдиний вихід з становища, як рятівний круг, як місток у майбутнє (Дмит., Розлука, 1957, 221).

◇ **Місткі стеліти** до кого — шукати шляхів до зближення з кимось. Галина йому не сподобалась, бо мовчазна й на вдачу горда. Тоді почав до Світлани Підігрітої містки стелити (Зар., На.. світі, 1967, 264); **Місто́к (місткі) спаліти** див. спаліти.

2. Підмосток для командування на кораблях, машинах і т. ін. для спостереження за ким-, чим-небудь. Боцман Смола.. пильно стежив за командирським містком, ждучи наказу (Ткач, Жди., 1959, 15); Площадка (місток) керування розміщена над входом у приймальну камеру молотарки (Зерн. комбайни, 1957, 82); * Образно. Доповідач сказав, що наявність таких людей, як Л. М. Толстой, на капітанському містку національної думки викликає у сучасників довір'я до сучасного і безстрашність до майбутнього (Рад. Укр., 20.XI 1960, 1).

МІСТОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до місто́к. Понад самісінькою Россю..., поміж купами каміння в'ється дорога, а по дорозі скрізь невеличкі місточки на глибоких та вузьких балках (Н.-Лев., I, 1956, 49); На шляху тому яр, глибоченький яр, а в ярку тому місточок (Вишня, I, 1956, 383); Від динамічних можливостей слова учений [О. О. Потебня] перекидає місточок до складного образного цілого — художнього твору (Рад. літ-во, 2, 1961, 46); * Образно. Після вчорашньої сварки Тимко не дивився на Федота, Федот на Тимка, і та сварка ще більше розвела й без того ветхий місточок між братами (Тют., Вир, 1964, 227).

МІСТРАЛЬ, ю, ч. Холодний та сухий північний або північно-західний вітер, який найчастіше віє на середземноморському узбережжі Франції. Саркофаги, сірі й голі, Стоять, як ідоли старі. Мовчать — під сонцем, під містралем, Та як не думати, що їм, Укритим порохом небалим, Блискучий досі сниться Рим (Рильський, III, 1961, 253).

МІСТЯНИН, а, ч., рідко. Житель міста. Оператор [кіно] хотів заспівати, як це полюбляють на природі містяни, але жінка заборонила, пояснивши, що в лісі галасувати не годиться, ліс вимагає тиші (Ю. Янов., Мир, 1956, 145).

МІСЦЕ, я, с. 1. Простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь. От і вибрав [Пархім] собі місце на горбику (Кв.-Осн., II, 1956, 477); Гарне, вигідне було місце, де вони поставили свої курені (Гончар, I, 1959, 40); // чого, яке. Простір, пункт, де що-небудь розміщене, відбувається тощо. Сидіти в корчмі, місці радості, з незагоєною раною в серці не хотілося (Хотк., II, 1966, 193); Червона піхота і навіть кавалеристи, перетворившись у вантажників, пиряли на собі шпали та важезні мішки з піском, ..оснащуючи ними найбільш вразливі місця (Гончар, II, 1959, 107); Маршрути походів по місцях слави охопили всю Запорізьку область (Рад. Укр., 12.V 1967, 4); // Певний пункт, площа, признач. для кого-, чого-небудь. Пора рушати. Керманичі вже на місцях (Хотк., II, 1966, 406); Свого робочого місця ніхто не покинув (Собко, Біле полум'я, 1952, 237); Тимофій навпомацки знаходить на своїх місцях сокиру, дерев'яний аршин, долото (Стельмах, II, 1962, 34); // Певна площа, спеціально влаштована для того, щоб на ній розміститися.

— Он на весіллі тісно як буває, А прийде старшина, — і місце є... (Гл., Вибр., 1951, 156); *Входить батько Еней, за ним товариство троянське, І на простелених тканях пурпурних місця обіймають [займають]* (Зеров, Вибр., 1966, 241).

△ **Дитяче місце** — те саме, що **плацента**. На третьому місяці розвитку [зародка] на внутрішній поверхні стінки матки утворюється дитяче місце (Анат. і фізіол. люд., 1957, 185).

◇ **Все стає (ставало) на своє місце (на свої місця)** — все набирає (набирало) попереднього вигляду, відновлюється (відновлювалося). — *Знаєш, друже... Ермітаж відбудували. Саша добре знав, що це не так. Проте він майже несвідомо, палкою своєю уявою вже відроджував поруйноване.. В нього все там ставало на своє місце* (Гончар, III, 1959, 240); *До місця — до потрібного пункту (добратися, доїхати і т. ін.); Душа не на місці див. душа; З місця взяти (брати і т. ін.)* — без розгону переходити на швидкий хід. *Паровоз узяв з місця, і вагони котилися все швидше й швидше* (Загреб., Європа 45, 1959, 91); *З місця в кар'єр див. кар'єр; Місце під сонцем див. сонце; Мокре місце [не] залишиться (зостанеться) див. мокрий; Нагрівати (нагріти) собі місце див. нагрівати; На місці чієму — будучи в чієму-небудь становищі. — А я б на твоєму місці уже б мовчала, — обізвалась Надя* (Л. Укр., III, 1952, 497); *Таки він, Матвій, міг сьогодні когось із братів, мов соняшника, зрешетити. Пігловський на його місці за милу душу пригостив би свинцевою начинкою, а Матвій чогось пожалів* (Стельмах, I, 1962, 95); *На місці (вирішувати, робити і т. ін.)* — там, де відбувається що-небудь, де джерело сировини; без передавання куди-небудь, перевезення і т. ін. *Дарка збирала малину панам.. ну, то вже, певне, й собі брала якийсь відсоток натурою на місці* (Л. Укр., III, 1952, 660); *На місці злочину спіймати (зловити, застати і т. ін.)* — викрити кого-небудь під час здійснення чогось лихого; *Не до місця — не до діла, не до речі, не до ладу. — З твоїх листів я бачу, що ти тепло до мене ставишся. Мені здається, хоч слово — тепло — тут не до місця* (Ю. Янов., II, 1958, 74); *Не знаходити (не знайти) [собі] місця див. знаходити; Не лишати (не лишити) живого місця див. лишати; Немає (не було, не буде) місця чому — немає чого-небудь (про абстрактні поняття). Короткозоровому оптимізму немає місця* (Коцюб., III, 1956, 285); *Не місце: а) (кому) не слід бути де-небудь, серед когось; б) (для чого) не слід, не годиться робити щось. [С а н я:] Гаразд, гаразд, тут не місце для таких розмов...* (Л. Укр., II, 1951, 34); *Ні з місця: а) стояти нерухомо, не рухатися. Стоїть солдат, не ворухиться. Москалька крикнула удруге, кричить і утретє — солдат ні з місця* (Кв.-Осн., II, 1956, 9); — *Ліворуч! Праворуч! А вони [учні] ні з місця, стоять наче вкопані, а потім враз вибухають реготом* (Гончар, Тронка, 1963, 142); б) на тому ж рівні, у тому ж стані; *Очі на мокрому місці див. мокрий; Прикипіти на місці див. прикипіти; Тепле (тепленьке) місце — вигідна посада. Грибок знайшов тепле місце — продавцем у кооперації влаштувався* (Зар., Антеї, 1962, 51); *Подбала [Лукія] про свого синочка: при конторі влаштовує.. Хіба ж не тепленьке місце?* (Гончар, Тронка, 1963, 163); *Тупцювати (тупцюватися) на [одному] місці* — не рухатися вперед, не розвиватися. *Що для Посмітного характерно: не тупцювати на місці, не заспокоюватися (вже, мовляв, богова борода в руці), не обмежувати себе лише господарськими справами* (Вишня, II, 1956, 18); *Народне мистецтво не тупцюється на місці, а безперервно збагачується новими сюжетами, різноманітною інтерпретацією їх* (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 50).

2. *перев. мн. Певна місцевість. Ї місце — чувати: Круглий рік весна...* (Граб., I, 1959, 371); *У нас була казкова сіножать на Десні. До самого кінця життя вона залишиться в моїй пам'яті як найкрасивіше місце на всій землі* (Довж., I, 1958, 12).

3. *тільки мн. Віддалені від центру, центральних організацій райони, організації, установи; периферія. Розвиток феодальних відносин в окремих областях спричинився до утворення на місцях незалежних князівств, які поступово відокремлювались від Києва* (Іст. СРСР, I, 1956, 54); *Багато цікавого розповіли товариші з місць* (Головко, II, 1957, 431).

4. Окрема ділянка, частина чого-небудь *Сонце підпливало собі вище та вище, гріючи повітря, палючи голі місця* (Мирний, I, 1954, 252); *Неприємне залоскотало мені під ребрами, зараз же на тому місці почало пекти, як вогнем, стало мені жарко й одразу проїняв піт* (Ю. Янов., II, 1958, 124).

Лобне місце див. лобний.

◇ **Болюче місце див. болючий; Місця живого нема див. живий; Слабке місце див. слабкий.**

5. Частина, уривок книжки, художнього, музичного твору і т. ін. — *Я якось не зрозумів того місця, де Ви пишете, що не можете порозумітися з Мирним в справі видання його повісті* (Коцюб., III, 1956, 213); *Деякі місця в копії [рукопису] полишені біло, і невідомо, що там має стояти* (Л. Укр., V, 1956, 351).

6. Становище, яке займає хто-, що-небудь у суспільстві. *Вкраїнська мова своєю доброзвучністю займає одно з перших місць (може, третє або четверте) між усіма європейськими мовами* (Сам., II, 1958, 365); — *Ленін! — глухо простогнав Мічурін... — Слухайте мене, — Мічурін випростався. — На честь найвеличнішої безсмертної людини, яка вивела нашу країну на перше місце в історії, наказую припинити роботу!* (Довж., I, 1958, 473).

◇ **Знати своє місце** — поводитися відповідно до свого становища. — *Вона [Катря] їй так розмалює нігтями писка, що довго в свою школу не покажеться. Хай знає своє місце* (Кучер, Трудна любов, 1960, 360).

7. Службова посада. *Пішла [Олександра] найматься; та щось із тижднів попід тином ночувала, поки собі місце знайшла в якогось коваля* (Вовчок, I, 1955, 33); *Наталка після того, як zostалися її вольєри без цесарок, подалася в Херсон шукати собі іншого місця* (Гончар, II, 1959, 32); // *Вакансія в учбовому закладі для того, хто навчатиметься. Майже одне місце на робфак при сільськогосподарському інституті. Будемо першого свого бідняка посылати у високу науку!* (Стельмах, II, 1962, 361).

8. Окремий предмет, одиниця вантажу (пакунок, чомодан, ящик і т. ін.). *Вантаж, вага одного місця якого перевищує 250 кг, та вантажі.. вагою більше 400 кг класифікуються окремо* (Автомоб., 1957, 311).

МІСЦЕ... Перша частина складних слів, що вказує на відношення до місця, простору, напр.: **місцеві** — **місцеві** **мешкання**, **місцеві** **пробування** і т. ін.

МІСЦЕВИЙ, а, е. 1. Стос. до певної місцевості, краю (див. **край**¹ 5); не загальний. *Він [італієць] говорить місцевим лігурійським діалектом* (Л. Укр., V, 1956, 390); *Зникає і місцева, теж досить диференційована по діалектах лексика, пов'язана з колишнім побутом, з старою культурою села* (Нариси з діалектології.., 1955, 16); // *Який виготовлений у певній місцевості, не привізний. У світлиці тій [для туристів], не дуже великій, вздовж стін стоять широкі ослони, застелені різнобарвними, дуже красними килимцями місцевого виробу* (Коцюб., III, 1956, 45); *На базі місцевих ресурсів працює одна з найбільших*

на Україні паперова Понінківська фабрика (Цюпа, Україна., 1960, 245); Ввечері вона скликала комсомольські збори і запропонувала оголосити для вільнолуцької молоді недільник по вивезенню місцевих добрив (Логв., Літа., 1960, 176); // Який живе у даній місцевості. — Але я приїду і не проханий на вінчання. — Але ж місцевий батюшка буде гніватись, бо ви одіб'єте од його заробіток (Н.-Лев., IV, 1956, 113); — А мені радять: не купили б ви книжечки нашого місцевого поета (Вас., I, 1959, 350); Оповідач, Матвій Петрович Кравченко, могутньої будови чоловік, був місцевий житель і старожил (Собко, Скеля., 1961, 42); // Який діє або має значення тільки в межах певної території, місцевості; не загальнодержавний. Особливо важко було добувати дозвіл на кожну виставу від місцевої влади (Минуле укр. театру, 1953, 29); Цілі вечори, довгі ж, осінні, гомоніли селяни про землю, про місцеву владу, про новини (Головко, II, 1957, 89); Всі партійні організації автономні у вирішенні місцевих питань, якщо ці рішення не суперечать політиці партії (Статут КПРС, 1961, 12).

Місцевий колорит — характерні особливості (побут, пейзаж і т. ін.) певної місцевості, переважно відображені в творах мистецтва. Ти знаєш, яка це [«Тіні забутих предків»] трудна для перекладу річ, дякуючи місцевому колоритові та гуцульській мові (Коцюб., III, 1956, 425).

2. Який поширює свою дію тільки на частину цілого. Усяке так зване місцеве лікування: дієта, тепло, застосування в'язучих засобів тощо — завжди позначаються на стані центральної нервової системи, а значить, і на стані всього організму (Наука., 1, 1966, 46); Санітар налив повну склянку горілки і подав матросові.. Це й був увесь загальний і місцевий наркоз лікаря Заброди (Кучер, Голод, 1961, 117).

△ **Місцевий відмінок** — відмінок, який відповідає на питання де? в якому місці? У місцевому відмінку однини іменників II відміни найширше виявлені різноманітні закінчення (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 441); **Місцевий комітет** — виборний орган первинної профспілкової організації; місцевком; **Місцевий час** — час, визначений для певного географічного поясу, району, місцевості.

МІСЦЕВІСТЬ, вості, ж. 1. Яке-небудь місце, простір земної поверхні. Підступи до перекопських та чонгарських позицій лежали на рівній місцевості (Ю. Янов., II, 1958, 236); Він добре орієнтувався в місцевості і тому йшов серед цих прадавніх сивих ярусів каміння так твердо й упевнено, наче проходив тут уже не перший раз (Гончар, II, 1959, 104); **Місцевість**, відведена під парк, повинна бути здоровою, не малярійною (Озелен. колг. села, 1955, 48).

2. Те саме, що **край** ¹ 5. З Лубень дуже задоволений, місцевість чудесна, гуляв і катався по Сулі — яка, може, краща за Тетерів (Коцюб., III, 1956, 308); Є місцевості веселі, радісні, є похмурі, тривожні.. Кожна місцевість має свою душу (Довж., I, 1958, 387).

МІСЦЕВКОМ, у, ч. Скорочення: місцевий комітет. Степан був активістом, його якимось навіть обрали до місцевого профспілки зв'язку (Кучер, Трудна любов, 1960, 135); — До речі, списки квартирної комісії передані на місцевком (Рибак, Час., 1960, 656).

МІСЦЕВКОМІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до місцевком.

МІСЦЕВО, присл. У певному місці, не виходячи за межі певного місця, місцевості. Коли добрива вносять місцево, поверхня стикання їх з ґрунтом скорочується, і тому він менше вбирає поживних речовин (Колг. Укр., 7, 1956, 23); Щоб підвищити ефективність гною та інших органічних добрив під картоплю, їх вносять місцево (Добрива., 1956, 226).

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ, я, с. Пункт, місце, де хто-, що-небудь знаходиться. Він один знає місцезнаходження дорогоцінної копальни (Багмут, Опов., 1959, 43); Дельфіни завдяки дуже досконалим локаційним органам можуть визначити не тільки місцезнаходження риб, а й їх породу (Хлібороб Укр., 1, 1964, 47).

МІСЦЕЗРОСТАННЯ, я, с. Місце, де хто-, що-небудь росте. Ізольоване місцезростання сосни Крилова, великі розміри хвої й шишок вказують на древність і реліктовий характер цього виду (Бот. ж., X, 1, 1953, 42).

МІСЦЕПЕРЕБУВАННЯ, я, с. Місце, в якому хто-, що-небудь перебуває. Друзі обіцяли якнайскоріше розвідати про місцеперебування губернаторші (Бурл., Напередодні, 1956, 37); Ящірки обирають своїм місцеперебуванням сонячні схили горбів та ярів, просіки та узлісся, степи та пустині, скелі тощо (Визначник земноводних., 1955, 97).

МІСЦЕПОЛОЖЕННЯ, я, с. Положення чого-небудь на певному місці. В торговому відношенні місцеположення Новгорода було сприятливе (Іст. СРСР, I, 1956, 63); Вдивляючись у небо, легко помітити, що зірки протягом ночі змінюють своє місцеположення (Наука., 9, 1964, 53).

МІСЦІНА, и, ж., розм. Те саме, що місце 1, 2. Пошукаю, чи лишилась хоч одна місцина, Де б було не знати лапи Крамарського сина (Стар., Вибр., 1959, 28); З Щавниці їздять гуляти в околиці місця, славні своєю красою карпатських виглядів. До таких місцин належить Лісний Потік та Пеніни (Н.-Лев., II, 1956, 410).

МІСЦІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до місціна. Вона [темрява] вступала скрізь у кожну місцинку землі, покривала степ чорним накриттям (Гр., II, 1963, 431); Оксен стає на ноги, але стоять йому важко, невидима сила водить його з боку на бік.. і він ніяк не може собі вибрати стійкої місцинки на підлозі (Тют., Вир, 1964, 136).

МІСЦЯМИ, присл. У деяких місцях; де-не-де. Впадало в око її волосся, що місцями було темне, а місцями сиве (Март., Тв., 1954, 234); Товща материкового льоду досягає місцями 2000 м (Фіз. геогр., 5, 1956, 118).

МІСЮРКА, и, ж. Кільчаста сітка шолома. На йому [Потоцькому] довгі сап'янці з золотими острогами і срібна місюрка (Стар., Облога., 1961, 23); — Пана Хмеля потяг шаблею пахолок Чаплинського.. Якби не місюрка, розколов би голову, а так тільки джмелі довго гули (Панч, Гомон. Україна, 1954, 158).

МІСЯЦЕВИЙ і **МІСЯЦІВ**, місяцева, місяцеве. Прикм. до **місяць** 1. Вже зорі поскакували, й тонесенький серпанок місяцевий блищав над дубом, ніби зачепивсь за кучеряву гіллячку (Вовчок, I, 1955, 382); За лицем [Місяця] висунулась з-за лісу місяцева сива та довга борода (Н.-Лев., IV, 1956, 10); Сів Дударик на коника та й їде під небо. Приїхали до місяцевого батька (Тич., I, 1957, 148).

МІСЯЦЕХІД, хода, ч. Самохідний апарат для дослідження поверхні Місяця. Після одержання телеметричної інформації про стан бортових систем самохідного апарата було ввімкнено рентгенівський спектрометр з метою визначення хімічного складу ґрунту в кратері [Місяця], в якому перебував місяцехід у період місячної ночі (Рад. Укр., 12. I 1971, 1).

МІСЯЦЬ, я, ч. 1. Найближче до Землі небесне тіло, супутник Землі, що світить відображеним сонячним світлом. Тихо спускається нічка осіння, — Година сумна; Місяць холоднее кида проміння; Здалека луна (Л. Укр., I, 1951, 27); 4 жовтня 1957 року — день народження першого крихітного штучного Місяця — назавжди увійде в історію науки (Наука., 1, 1958, 4);

* У порівн. *Через Прут перекинувся срібний, як місяць, шлях у таємничі плавні, завиті сріблястим серпанком імлі* (Коцюб., I, 1955, 213).

Молодій (щербатий) місяць — фаза Місяця, коли з Землі видно лише частину його освітленого Сонцем диска. *І блисне ріжок молодого місяця.., задзвонить маржина дорогою калаталами* (Хотк., II, 1966, 374); *Виступа Щербатий місяць з-за могили* (Шевч., I, 1963, 364); **Півний місяць**; **Місяць упівні** — фаза Місяця, коли з Землі видно весь його освітлений Сонцем диск. *Півний Місяць буває на півдні опівночі* (Астр., 1956, 24); *Мати вербу тую [свячену] варять, а воду зливають у ночви і при повному місяці купують малу Вустю* (Ю. Янов., II, 1958, 183); *Єдине віконце в сінях.. ледве пропускало тьмяне світло місяця впоєні, що ліниво виповзав з-за далекого обрію* (Тулуб, В степу.., 1964, 25); * У порівн. *Пласке кругле обличчя її [Шаукен], наче місяць уповні, подекуди подзьобане віспою, сяло урочистим і переможним самовдоволенням* (Тулуб, В степу.., 1964, 62).

△ **Фази Місяця** — видимі з Землі різні форми Місяця, що залежать від його освітлення Сонцем.

◇ **На місяць брехати** — без причини гавкати (про собак). *Надворі гавкнув пес, і всі примовкли, підвели голови на завішені вікна. Але собака, видно, брехує на місяць і замовк* (Стельмах, II, 1962, 110); **На місяць вйти** — нудьгувати без діла. *Цілий день на місяць вила [Ориця] з нудьги* (Тют., Вир, 1964, 9).

2. Супутник будь-якої планети. *Навколо Землі обертається її супутник — Місяць.. У деяких планет є кілька супутників — їх місяців* (Астр., 1956, 6).

3. Проміжок часу, протягом якого це небесне тіло обертається навколо Землі (від 28 до 31 доби); // Проміжки часу (від 28 до 31 доби), на які поділяють рік у сучасному календарі, не узгоджені з фазами цього небесного тіла. *Директор поклав їм [вербівцям] плату по три карбованці на місяць на панських харчах* (Н.-Лев., II, 1956, 200); *Це було в Харкові, в Дзержинським райкомі комсомолу, в золотім місяці вересні* (Гончар, IV, 1960, 37); *Сценарій «Аероград» я написав у Москві за два з половиною місяці* (Довж., I, 1958, 26).

Місяць у місяць — кожний місяць; щомісяця. *Місяць у місяць цех виконує державні завдання* (Рад. Укр., 15.I 1964, 2).

◇ **Медовий місяць** див. медовий.

МІСЯЧЕНЬКО, а, ч., нар.-поет. Пестл. до місяць 1. *Ой, не світи, місяченьку, Не світи нікому, Тільки світи миленькому, Як іде додому* (Укр.. лір. пісні, 1958, 242); *Місяченьку, чародію, не жартуй крізь вікна з ним [синком], не лягай йому на вії ти промінням голубим* (Сос., II, 1958, 99).

МІСЯЧИНА, н, ж., іст. Натуральна плата продуктами і одягом за місяць, що видавалась поміщиком кріпакові, який не мав власної землі й працював на полях поміщика. *Наприкінці першої чверті XIX ст. селяни іноді зовсім переводились на панську землю і перетворювались у поміщицьких батраків, які одержували місячне утримання натурою. Ця форма експлуатації називалась місячною* (Іст. СРСР, II, 1957, 126); *Жила вона з названою матір'ю у Явтушенків, тільки ж господарства ніякого не було в них, а кормились місячною та мирським подаянієм* (Морд., I. 1958, 51).

МІСЯЧКО, а, ч., нар.-поет., рідко. Те саме, що місяченько. *Землю приспала ніч. Не видно було місячка, спали й зірки, заступивши за хмару* (Гр., II, 1963, 477); *О, країно, вічно-юна, молода, — над тобою ж зорі. місячко і сонце!* (Тич., I, 1957, 275).

МІСЯЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до місяць 1. *Місячне проміння пробивалось крізь порвані хмари* (Л. Укр., III, 1952, 565); *Збулась мета одвічних мрій! Уже на місячній орбіті наш вимпел сяє в млі нічній!* (Тер., Серце.., 1962, 50); * *Образно. Над селом вибілюється місячна північ* (Стельмах, II, 1962, 32); // *Освітлений місяцем. Була ясна, місячна ніч* (Фр., IV, 1950, 101); *Надя почекала, поки його постать зникла — розтанула в зеленавій безкрайності місячного неба* (Смолич, II, 1958, 117).

2. Який триває, відбувається протягом місяця. *Місячна відпустка*; // *Розрахований на місяць. — У мене одного місячного розходу більше, ніж на сотню набереться* (Мирний, V, 1955, 130); *При Запорізькому машинобудівному інституті працюють місячні курси, на яких з відривом від виробництва вивчають питання економіки працівники середньої ланки підприємств* (Ком. Укр., 8, 1967, 48); // *Належний за місяць; який буває, одержується і т. ін. за місяць. Бурлакам довелося забрати не всю свою місячну плату* (Н.-Лев., II, 1956, 210); *Про те, в якому місяці було тепліше чи холодніше, дізнаються з середніх місячних температур* (Фіз. геогр., 5, 1956, 82).

3. Який виростає, досягає і т. ін. за місяць. *Пахло [повітря] малинами і місячною рожею* (Л. Укр., III, 1952, 660); *Хотіла [Пазя] там [на грядці] посадити місячну редьку, але в крамниці обмахнулися й дали насіння ріпи* (Март., Тв., 1954, 383).

4. у знач. ім. **місячне**, ного, с., розм. Те саме, що **менструація**. *При незначному місячному.. приймають відвар листків рути, змішаних з насінням петрушки* (Лікар. рослини, 1958, 106).

МІСЯЧНИК¹, а, ч. 1. Проміжок часу в 30 днів, признач. для якої-небудь роботи або проведення громадської кампанії. *Ці товариські змагання присвячувалися початковій місячника радянсько-угорсько-німецької дружби* (Собко, Стадіон, 1954, 3). — *Як ви вважаєте, силами школярів ми зуміємо насадити сто гектарів лісових смуг?.. — З неділі оголосити місячник лісу..* (Логв., Літа.., 1960, 45).

2. Книжка, журнал, періодичне видання, що виходять один раз на місяць. *У 1878—79 р. видавав я разом з М. Павликом редагований в соціалістичному дусі місячник «Громадський друг»* (Фр., I, 1955, 36); *Перші книги місячника [журналу «Життя й революція»] були явно науково-популярного, інформаційно-реферативного напрямку* (Вітч., 8, 1968, 166).

МІСЯЧНИК², а, ч., іст. Кріпак, який одержував місячину. *Селян переводили [поміщики] в розряд дворових.. і платили за роботу натурою — мізерним місячним пайком і одягом.. Особливо швидко зростала кількість місячників на Лівобережжі і на півдні України* (Іст. УРСР, I, 1953, 387).

МІСЯЧНО. 1. Присл. до місячний 2. *Приходжу додому з лекції — застаю у сторожа лист від редактора тої газети, при котрій я мав постійну рубрику в платою 50 [инських] місячно* (Фр., I, 1955, 356).

2. у знач. присудк. сл. Видно від саява місяця. *Так місячно, хоч голки збирай* (Укр.. присл., 1955, 299); — *Тихо, місячно. ніч саме для польотів* (Гончар, Тронка, 1963, 21).

МІСЬКБАНК, у, ч. Скорочення: міський банк.

МІСЬКВИКОНКОМ, у, ч. Скорочення: міський виконавчий комітет.

МІСЬКВНО, невідм.. с. Скорочення: міський відділ народної освіти.

МІСЬКИЙ, а, е. Прикм. до місто 1. *Сонце тільки-но сховалося за будівлями міської околиці* (Досв., Вибр.,

1959, 154); Коли Мічурін з'явився в президії на сцені міського театру, зал завирував такими оваціями, які й не снились ніколи найвидатнішим артистам (Довж., I, 1958, 496); // Який відбувається в місті. Від початку міських боїв у мінометній роті Брянського сталося чимало змін (Гончар, III, 1959, 237); // Власт. місту, жителям міста. Перед нею, неначе з того світу вернувся, сидів її милий Василь, та ще став і кращий, .. вся постать якась панська, міська (Н.-Лев., I, 1956, 106); Сільська дядиха не розумілася, очевидно, на делікатних міських звичаях і йти з візитом не мала й гадки (Хотк., II, 1966, 364); Крайні одразу ж помітили чужого чоловіка в міській одежі та в окулярах (Головко, II, 1957, 304); // у знач. ім. міський, кóго, ч. Той, хто живе у місті. Отой міський зняв пенсне і, витягнувши хустку, протирав скельця (Головко, II, 1957, 169).

МІСЬККОМ, у, ч. Скорочення: міський комітет. Обком КП України провів дводенний семінар працівників міськкомів, райкомів та обкому партії (Рад. Укр., 25.II 1968, 2); Їх [студентів] вітали ректор університету і секретар міськкому комсомолу (Собко, Стадіон, 1954, 307).

МІСЬКПАРТКОМ, у, ч. Скорочення: міський партійний комітет; міськком. Секретаря міськпарткому знов не застав [Саїд Алі] (Ле, Міжгір'я, 1953, 22).

МІСЬКРАДА, и, ж. Скорочення: міська рада. Працюючи над «Щорсом», я від громадського життя значно відійшов.. Я занедбав роботу в творчій секції і в міськраді (Довж., I, 1958, 27); На ковзанку йде брат, А мій тато — до міськради, Бо мій тато — депутат (Нех., Хочу бути.., 1949, 16).

МІТА, и, ж., заст. Помітка. Мовчки підійшла [дівчина] до піаніно. Ніби спересердя, вона грюкала кришкою і, розкривши свою теку, почала щось записувати, придивляючись до міти на фортепіано (Досв., Вибр., 1959, 17).

МІТЕЛКА, и, ж., розм. 1. Волоток очерету, проса і т. ін. Почорнів зелений очерет і гоїдає шовковими мітелками, шепоче з мерзлою осокою (Кучер, Трудна любов, 1960, 354); [Х о м е н к о:] У проса весь секрет — більші мітелки, більше зерна (Мороз, П'єси, 1959, 184).

2. Віник з таких волотків або чогось іншого, подібного до них. Нептун же зараз взяв мітелку і вимів море (Котл., I, 1952, 68); Вбігає покоївка Лена з пір'яною мітелкою в руці (Коч., II, 1956, 155).

МІТЕЛКОВИЙ, а, е, розм. Прикм. до мітелка. За дня він [вітер] дихає пустою зжатию полів, ..блисне перед очима мітелковим пухом з луку (Гуц., З горіха.., 1967, 146).

МІТЕЛОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до мітелка. Часто вони бачили різні дива, які несла на собі річка: відломлений шматок крижини, на якій ріс очерет і махав сухими китицями, безсило повісивши вниз мітелочку, як приречений на страту каторжанин голову (Тют., Вир, 1964, 254); — Як прийдуть наші, зберемо, все до віничка, до мітелочки (Тют., Вир, 1964, 440).

МІТЕЛЬ, я, ч., спец. Друкарський шрифт середнього розміру.

МІТЕЛЬШПІЛЬ, я, ч. Центральна стадія шахової партії, коли основні сили обох сторін вступили в гру і починається безпосередня боротьба.

МІТЕНКА, и, ж., заст. Жіноча рукавичка без пальців; піврукавичка.

МІТИНГ, у, ч. Масові збори з приводу обговорення якихось злободенних питань, переважно політичних. Їй здається, що панові Валер'янові після його промов на мітингах небезпечно сидіти вдома (Коцюб., II, 1955, 169); В Арсеналі не припиняються мітинги — так

багато треба сказати робітникам, так багато треба знати в ці дні (Довж., I, 1958, 51).

МІТИНГОВИЙ, а, е. Стос. до мітингу. Несподівано ми встрили з ним у дискусію, відчувши, що натовп нас підтримає. Це був прекрасний мітинговий двобій (Ю. Янов., II, 1958, 225).

МІТИНГУВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. мітингувати. Безконечні дискусії і безконечні мітингування, — про що так багато і так озлоблено говорить буржуазна преса, — є необхідним переходом зовсім ще непідготовлених до суспільного будівництва мас, — переходом від історичної сплячки до нової історичної творчості (Ленін, 27, 1951, 180).

МІТИНГУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. 1. Організовувати мітинги, брати участь у мітингах. Мітингували з ранку й до вечора. Панський каретний сарай було перетворено в клуб, настелено сцену (Гончар, II, 1959, 28); Командир загону вирішив провести в селі мітинг. Він взагалі любив мітингувати — і скажу вам, що говорив він, як Цицерон (Збан., Любов, 1957, 304); * Образно. Над ними [робфаківцями] сонце мітингує, в промінні весь Вуцвиконком (Сос., I, 1957, 308).

2. Вести беззмістовні дебати, розмови, які не допомагають, не сприяють вирішенню справи. — О, він уже спить. — Ну от, а ми тут мітингуємо (Юхвід, Оля, 1959, 288); Умів лише мітингувати і не торкався ніяких справ, Весь вік людьми (хоч їх десяток!) З трибуни твердо керував (Гірник, Стартують.., 1963, 37); * Образно. В густому листі мітингували горобці (Збан., Курил. о-ви, 1963, 17).

МІТИТИ¹, мічу, мітиш, недок., перех. Ставити мітку на кому-, чому-небудь. Один газда мітить свої вівці стрівкою, другий розколює вухо раз або двічі, третій засилує дріт або волічку — всякий позначає по-інакшому (Хотк., Довбуш, 1965, 84); Здійснилася давня мрія вчених — мітити атоми так, щоб по цих мітках можна було простежити за переміщеннями і перетвореннями, що відбуваються з атомом чи молекулою, до складу якої входить мічений атом (Наука.., 5, 1956, 7); Весь ремонтний молодняк [птахів] мітять віковою міткою на перетинці між пальцями ноги (Птахівн., 1955, 66).

МІТИТИ², мічу, мітиш, недок., неперех. 1. в кого — що. Прагнути попасти; цілитися. З ранніх літ бродив Віктор по городах і гайках з луком і сагайдаком, усе мітив.. стрілою в чорну ворону (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 86); * Образно. У серце мітиш, Вціляти вмієш. Кому ж ти, дівчино, світиш, Кого ти грієш? (Дор., Літа.., 1957, 40).

2. з прийм. «в» і знах. в., розм. Намагатися зайняти яку-небудь посаду, стати кимось. — Що, Іване, в начальники току мітиш? (Головко, I, 1957, 297); Що [Максима], в чисту науку мітиш?.. Чув я, що просто одразу в академіки хочеш плигнути (Рибак, Час.., 1960, 182); // в кого, на кого. Готувати, ладити. Його, як меншого, мітив батько у москалі (Мирний, IV, 1955, 93); В цю ж хвилину він пишався сином: бач, недавно в районі, а вже на голову колгоспу мітять! (Минко, Ясні зорі, 1951, 227); Таємно від Франки собі в зяті вона мітила багацького сина Юрка Хомагу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 13).

3. Мати намір. — Постій, сизий орле, постій! Я не бити мічу, розпитати хочу, Чи не бачив ти вбитого козака? (Чуб., V, 1874, 939); Мітив [Барвінський] почати здалеку, застосовуючи різних випробуваних об'єднаних маневрів, а довелося рубати з плеча (Кол., Терен.., 1953, 173).

МІТИТИСЯ, иться, недок. Пас. до мітити¹.

МІТКА, и, ж. 1. Знак, зроблений на кому-, чому-небудь. Той не сталевар, хто розпеченою сталлю не мічений.. Кажуть, що раніше з цієї мітки починалося життя на заводі (Руд., Вітер., 1958, 288); — Мітку шукай. Знайшли помічені дерева і до самого обіду працювали справно, без жодного перекуру (Тют., Вир, 1960, 243).

2. Дія за знач. мітити¹. Мітка [атома] найпростіше досягається добавкою незначної кількості радіоактивного ізотопу (Наука., 5, 1959, 21).

МІТКАЛЄВИЙ, а, е. Прикм. до міткаль. Міткалева фабрика; // Зробл. з міткалю. — Ти не погана. — Авжеж-те! — зарежечеться вона на всю хату, спішно ховаючи свої рясні кілечки під міткалеву хусточку (Л. Янов., I, 1959, 323).

МІТКАЛЬ, ю, ч. Тонка бавовняна тканина полотняного переплетення. Вироблення гладенького білизняного бавовняного полотна на багатосистемній круглотрикотажній машині у 14 разів вище, ніж міткалю або мадаполаму на автоматичному ткацькому верстаті (Роб. газ., 27.III 1966, 2).

МІТКИЙ, а, е, рідко. Те саме, що влучний. Наша розвідка дуже мітка (Укр. присл., 1955, 399).

МІТКО, рідко. Присл. до міткий. [К о в а л ь:] Рушнице моя, гаківнице!.. Стріляй же мітко, влучай хвацько (Кроп., V, 1959, 21); * Образно. Оком і словом стріляєш ти [дівчино] мітко (Фр., X, 1954, 76); Цю взаємодію [поезії й життя] схоплював він [Т. Шевченко] гострим оком своїм поетичним так мітко й безпомилково, немовби перед ним увесь час побільшуюче скло стояло, а він би у тєе скло дивився (Тич., III, 1957, 123).

МІТЛА, й, ж. 1. Великий віник, часто прикріплений до довгої палиці. [Х и м к а (замітає двір мітлою):] Людям неділя, а тобі нема ні празника, ні неділі в цих хазяїнів (Н.-Лев., II, 1956, 523); Десять чується шурхит мітли двірника. Доноситься здалеку дзенькіт трамвая... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 8); * Образно. Гітлерівська мітла була дуже густою, мела підряд, з тим розрахунком, щоб виловити і винищити всіх, хто хоч і не був, але міг бути учасником партизанської чи підпільної боротьби з окупантами (Коз., Гарячі руки, 1960, 7); * У порівн. Одна товста гілляка захопила цілий рядок дівчат і, наче мітла, змела їх з полудрабка (Н.-Лев., II, 1956, 31).

◇ [Залізною] мітлою гнати (виганяти, вигнати, вимітати, вимести і т. ін.) — рішуче звільнитися від кого-, чого-небудь. — Скільки я вже заходив до кооперативу.. Гвіздки є? Нема! Ремінь є? Нема! Кооператор, кажу. Гнати б такого кооператора мітлою!.. (Ковінька, Кутя., 1960, 45); Сильна робітничо-селянська влада придушує всякі білогвардійські змови, влаштовані проти неї. Залізною мітлою виганяє вона зрадників із своїх рядів (Ленін, 30, 1951, 5); — А от на звітновибірчих зборах слід мітлою вимести безвідповідальні ревкомісії (Вишня, I, 1956, 437); Під мітлу вимітати — без залишку, начисто, зовсім забирати, знищувати і т. ін. Насувався голод.., а «рятівники» [інтервенти] тим часом під мітлу вимітали всі запаси хліба, що були в порту (Гончар, II, 1959, 35).

2. розм. Те саме, що комета. Мітла огненная зійшла. І степ і гори осіяла (Шевч., II, 1963, 362); На вечірньому небі з'явилася велетенська червона мітла (Кач., II, 1958, 442).

МІТЛАСТИЙ, а, е, розм. З великими мітелками (у 1 знач.). Шелестить овес мітластий (Черн., Поезії, 1959, 178).

МІТЛИЦЯ, і, ж. Кормова трав'яниста рослина родини злакових із складним колосом. Крім тимофіївки, пошкоджують [колосові мухи] вівсяницю червону, мітлицю. вжу збірну і жито (Шкідн. і хвор. рослин,

1956, 256); Прокіп махав грабками, не розбираючи, ..чи овес, чи стоколос, мітлиця чи усякий бур'ян (Н.-Лев., III, 1956, 124).

МІТЛИЧКА, и, ж. Пестл. до мітелка. Очерети привітно кивали мітличками (Ле, Опов. та нариси, 1950, 47).

МІТЛИЩЕ, а, с. Держално у мітли. Міліціонер розмовляв з великим бородатим дідом, що стояв перед ним, обома руками спершись на мітлице (Перв., Дикий мед, 1963, 101).

МІТЛОВИЙ, а, е. Прикм. до мітла 1. Мітлова лозина.

МІТЛОПОДІБНИЙ, а, е. Який має вигляд мітли (у 1 знач.). Дерево [яблуні Слов'янка] цілком морозостійке, ..з правильною широкою мітлоподібною кроною (Юним мічур., 1955, 66).

МІТЛЯР, а, ч. Той, хто робить і продає мітли (у 1 знач.).

МІТОВКА, и, ж., зах. Мітла (у 1 знач.). — От підудесь-колись до близького зрубу, наріжу березини та пипнаю [в'яжу] мітовки через тиждень, а в понеділок беремо з жінкою по зв'язкові на плечі та й на торг до Дрогобича (Фр., I, 1955, 370).

МІТОЗ, у, ч., біол. Найпоширеніший спосіб розмноження тваринних і рослинних клітин. Більшість ядер ділиться непрямим поділом, або мітозом (Практ. з анат. рослин, 1955, 49).

МІТОК, тка, ч. Міра пряжі, що складається з 40—50 пасом, а також така кількість відповідно змотаної пряжі. Він ..почав скуповувати в селі мітки, повісма, покладки і цілими возами вивозити кудись (Фр., III, 1950, 45); Чи тобі я, моя мамцю, мітків не мотала, що ти мені, моя мамцю, долі не вгадала? (У. Кравч., Вибр., 1958, 121).

МІТРАЛЬЄЗА, и, ж., іст. Скорострільна багатоствольна гармата, що стріляє картеччю. Ми.. бачили масу гармат, та револьверів, та мітральєз і т. ін., аж прикро було дивитись, що стільки то всього того видумано і нагромаджено, щоб стріляти людей... (Л. Укр., V, 1956, 402).

МІТЧИК¹, а, ч. 1. Той, хто ставить відмітні знаки, мітки на кому-, чому-небудь.

2. Прилад, знаряддя, яким ставлять мітки.

МІТЧИК², а, ч. Інструмент у вигляді гвинта для нарізування внутрішньої різьби. Для нарізування різьби у глухих і наскрізних отворах часто застосовують мітчики (Різальні інстр., 1959, 115); Панюшкін, а слідом за ним і Світлана по-новому шліфували мітчики (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 736).

МІФ, а, ч. 1. Стародавня народна оповідь про явища природи, історичні події тощо або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот. Саме проти дверей над столом, обставленим лавами-ліжками, приходиться фреска, що ілюструє міф про Адоніса та Венеру (Л. Укр., II, 1951, 385); Грали трагедію «Страждання Христові».., променистий міф про померлого й воскреслого бога (Тулуб, Людолови, I, 1957, 150).

2. перен. Щось вигадане, неіснуюче, фантастичне. Надворі, там, за парканом тюремним, Є конституція, якісь закони; Для нас [арештантів] вони є тільки міфом темним (Фр., X, 1954, 154); Буржуазний міф про «повну зайнятість» є справжнісіньким знуцанням — робітничий клас завжди бідує через масове безробіття, через невпевненість у завтрашньому дні (Програма КІРС, 1961, 26).

МІФІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до міфа (у 1 знач.). Міфічні істоти живуть у драмі [«Лісова пісня»] Лесі Українки] цікавим і оригінальним життям (Рад. літ-во, 2, 1962, 109); Дівчата пускали на воду вінки, ворожачи на своїх суджених, а шукачі щастя підстерігали міфічний цвіт папороті в лісі (Рильський, III, 1956, 392).

2. *перен.* Овіяний легендами; легендарний (у 2 знач.). А цей хлоп говорить про якогось міфічного Тараса, про невлучного, що втілений в мислі і бажання народу, якого ні кулю, ані шибеницями не знищиш... (Д. Бездик, Дніпро..., 1951, 220).

3. *перен., розм.* Вигаданий, неіснуючий, фантастичний. До англійської мови ще дуже мало хто приступає, бояться її труднощі (більш міфічної, на мою думку, ніж дійсної) (Л. Укр., V, 1956, 143); Ніякої, звісно, артилерії в Каланчаку не було.. Згадування про міфічну партизанську артилерію — це своєрідне доповнення до писемної відповіді на ультиматум [командувачеві Янікоста] (Гончар, II, 1959, 53).

МІФІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. міфічний 2, 3.

МІФОЛОГ, а, ч. Вчений, дослідник в галузі міфології (у 2 знач.). Міфологи пояснювали цю схожість [сюжетів епічної творчості різних народів] стародавньою єдністю міфів (Від давнини..., I, 1960, 34).

МІФОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до міфології. І міфологічна література стародавньої Греції і Риму, і класицизм, і сентименталізм в основі своїй були реалістичними (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 21); Міфологічна теорія, в усіх її відмінах, давала надто широкий простір і волю науковим домислам, допускала надто суб'єктивне тлумачення фактів мови (Від давнини..., I, 1960, 33).

МІФОЛОГІЯ, ї, ж. 1. Сукупність міфів якого-небудь народу. «Лісова пісня» Лесі Українки де в чому перегукується з прекрасною повістю М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Обидва твори створені на матеріалі української міфології, утверджують високі людські поривання, сповнені поезії і краси (Нар. тв. та етн., 3, 1963, 48); Однією з головніших сюжетних основ мистецтва ольвіополітів була грецька міфологія (Нар. стар. іст. УРСР, 1957, 259).

2. Наука про міфи (у 1 знач.).

МІФОТВОРЕЦЬ, рця, ч. Той, хто створює міфи. Сьогоднішні міфотворці з імперіалістичного табору використовують старі методи відкидання історичних факторів для того, щоб надихнути своїх спільників на нові воєнні авантюри (Рад. Укр., 23.II 1965, 1).

МІФОТВОРЧІСТЬ, чості, ж. Створення міфів. Жанр цей [фантастика] — не безплідна міфотворчість, не перенесена в сучасність чарівна казка, а подане в образній формі передбачене майбуття науки, техніки, суспільного життя (Вітч., 8, 1961, 208).

МІХ¹, а, ч. 1. Те саме, що мішок 1, 2. Розумна жона як два міхи муки, а третій пшона (Номис, 1864, № 1406); * Образно. Щастя цілий міх Бажають щедро задля всіх (Сам., I, 1958, 224); Ще під час проходу [обходу] він висипав перед товариством цілі міхи своєї мудрості (Фр., VII, 1951, 133); * У порівн. А ж ось порожник їх, проноза, На землю впав, як міх із воза (Котл., I, 1952, 159).

2. *заст.* Бурдюк. — Поїть його [осла] водою з міхів, годує, жалує (Коцюб., II, 1955, 150); Всупереч відомому вислову: «Не виливають молоде вино в міхи старі», — Кулик [поет] вважав, що стара форма може послужити новому змістові (Вітч., 3, 1963, 157); * У порівн. [Л ю ц і й:] Я сподіваюся, що Круста завтра забуде все, що п'яним чув і бачив, бо він напився, наче винний міх (Л. Укр., II, 1951, 415).

МІХ², а, ч. 1. Обладнання, пристрій для нагнітання повітря, що використовується у ковальському, скляному виробництві для роздування вогню, а також для приведення в дію деяких музичних інструментів. Великий ковальський міх роздував розжарене вугілля (Кобр., Вибр., 1954, 174); — Ех! — махнув рукою Ха-

ритон і навіть розтяг міх своєї гармонії на акорді ля-мінор (Смолич, Мир., 1958, 28); * Образно. Народного гніву роздмухався міх (Нех., Хто сіє вітер..., 1959, 96); * У порівн. Гонить Аниця сліпу кобилу, кобила сопе, як три міхи (Март., Тв., 1954, 44).

2. Світлонепроникна частина фотокамери, яка формою нагадує гармонію. Для архітектурної фотозйомки фотоапарат повинен мати розсувний міх (Довідник фот., 1959, 70).

МІХОВІЙ, а, е. Прикм. до міх¹ 1. Сорочка груба, з міхового полотна, чорна, як стеля в курній хаті (Фр., III, 1950, 202).

МІХОНОША, і, ч. і ж. Той, хто водить сліпого і носить мішок для подаяння. Хто йде, іде — не минає [кобзаря]: Хто бублик, хто гроші; хто старому, а дівчата Шажок міхоноші (Шевч., I, 1963, 39); Незабаром поховав [Гриша] діда і зостався один, як палець, поки другі старці не взяли за міхоношу (Морд., I, 1958, 54).

2. *етн.* Той, хто носить мішок під час колядування. Івага, як здоровіша, була [у колядниць] за міхоношу (Мирний, III, 1954, 42); Задовго до [новорічного] свята вибираються ватажки та міхоноші, виготовляються зірки, готується святковий одяг (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 107); * У порівн. А Василь усе за ними ходить та — як той міхоноша у колядці — носить Марусин кошик та склада, що Олена купує (Кв.-Осн., II, 1956, 44).

МІХУР, а, ч. 1. Порожний орган у тілі тварини або людини, що наповнюється якою-небудь рідиною. Квасоллю рекомендують як дієтичну страву при клінічному лікуванні хвороб печінки і жовчного міхура (Зерн. боб. культ., 1956, 121); Ця хвороба [гематурія] характерна тим, що стінка сечового міхура кривавить (Наука..., 9, 1957, 19); * У порівн. Він цьвохнув коня батогом і погнав курною дорогою, лиш.. надувалася на спині міхуром червона, вилиняла на сонці, сорочка (Тют., Вир, 1964, 271); // Мішечок або інші вироби, виготовлені з тканини такого органа деяких тварин. — Я.. дам тобі ще трохи грошей, — сказав Бразд, і, вийнявши баранячий міхур, заходився рахувати динарії... (Скл., Святослав, 1959, 92); У боярських хоробах.. у вікнах прозоре скло, привезене з Києва. А у смердів на вікнах міхури волячі нап'яті (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 34).

2. *діал.* Пухир. — Він хап рукою за залізо [залізо].. А долоня вся міхуром стала (Фр., IV, 1950, 194).

МІХУРЕЦЬ, рця, ч. Зменш. до міхур. У капілярах легенів гемоглобін червоних кров'яних тілець вбирає кисень, який потрапив у кров з повітря легеневого міхурців (Шк. гігієна, 1954, 78); Зараз викинуло йому на губі гарячковий міхурець (Март., Тв., 1954, 326).

МІХУРНИК, а, ч. Кушова рослина родини бобових із плодами у вигляді здутих бобів. В підліску [парку Олександрія] найчастіше зустрічаються: клен татарський, глід, ліщина, калина-городовина; рідше — .. міхурник, бруслина (Парк Олександрія..., 1949, 99).

МІЦЕЛА, и, ж. 1. Колоїдна частинка, заряджена електрикою.

2. *мн.* Найдрібніші кристалічні частинки, з яких складаються колоїдні речовини тіла рослин і тварин.

МІЦЕЛІЙ, ю, ч. Те саме, що грибніця. Міцелій грибів є головним чином органом прикріплення і органом вбирання їжі (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 72); Шампінйони розмножуються міцелієм або спорами (Колг. енци., II, 1956, 702).

МІЦНЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до міцний. — Дайте таки здоровеньких та міцненьких [дівчат], бо міцний чоловік, як міцний горщик, не розкипить

на жару (Н.-Лев., III, 1956, 55); Сухорляві, але міцненькі руки держали на плечі великий кошик, повний малини (Л. Укр., III, 1952, 660); Заснула удова, та й Галя й себе заколикала своєю пісенькою і впала сама коло мами у міцненькому сні (Вовчок, I, 1955, 308); Мій дядько Панас був, як-то кажуть, міцненький у селі, він оженився колись на немолодій, зате багатій і бездітній вдові (Козл., Сонце., 1957, 16).

◇ Міцненьке слово — те саме, що Міцне слово (див. міцний). Йому хотілося сказати міцненьке слово, але втримався, бо не хотів розладнувати відносини з обласним начальством водного господарства (Чаб., Тече вода., 1961, 172).

МІЦНЕНЬКО. Присл. до міцненький. Галя прокинулася, почувши, що міцненько її обняли — то менший брат обняв її (Вовчок, I, 1955, 312); Обкрутить [Тупокопилий] дебеленько, міцненько, щоб ти тільки те й робив, що вправненько, смирененько за хазяйським плугом ходив (Ковінька, Кутя., 1960, 112).

МІЦНИЙ, а, е. 1. Який важко піддається руйнуванню, псуванню (важко ламається, б'ється, рветься і т. ін.). Стіни [башти] неначе будовані з криці.. Щільні віконниці, склеп кам'яний, Засов висить над дверима міцний (Граб., I, 1959, 241); Черниш все ще не досягнув гребеня. Тонкий, міцний канат, що спускався від нього, вже кінчився, і його мусили доточувати (Гончар, III, 1959, 101); Мариновані гриби і солоні огірки повинні бути міцними і пружними (Укр. страви, 1957, 61); // Який не можна порушити, зруйнувати; який довго існує, триває, тримається. Нікому не зламати Партії міцної (Укр.. думи., 1955, 379); Найвищий принцип диктатури пролетаріату — міцний союз робітничого класу і трудящих мас селянства під керівництвом робітничого класу (Програма КПРС, 1961, 8); За мир ідемо походами І мир міцний — добудемо! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 3); Шляхом зіставлень діалектних особливостей учнів з літературною мовою вчитель домагається глибшого, а головне більш свідомого і міцного засвоєння норм літературної мови (Нариси з діалектології., 1955, 6).

2. Фізично витривалий, сильний, дужий. Того вечора таки недільного з Києва виїхав славний новий віз, запряжений двома міцними волами (Вовчок, I, 1955, 320); Шумейко, міцний дід років 60-ти, майструє за столом модель парусного судна (Коч., II, 1956, 537); Особливу симпатію викликав шкутильгаючий коник Черниша. Міцний, як качан, сумирний, з густою чуприною на лобі, він дозволяв дітям бавитися з ним, лазити по під черевом (Гончар, III, 1959, 93); // Який має велику силу або свідчить про неї (про частини організму людини або тварини). Міцні руки спинили віз (Вовчок, I, 1955, 325); Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях і міцні замочені лапи (Коцюб., I, 1955, 366); Він дивився на міцні лейтенантові плечі і пробував свої (Гончар, III, 1959, 410); Там, де Дніпро гримить і лине, уже поставила турбіни міцна робочого рука (Сос., I, 1957, 155); // Звучний, сильний (про голос). Далеко разносилися їх [бабів] міцні, на простори раховані голоси (Хотк., II, 1966, 58).

3. перен. Духовно сильний; стійкий, непохитний. Натура його не була міцна, завзята (Мирний, III, 1954, 186); Він не був непохитний, міцний, як той дуб. Душа його була мов у пропасниці. Він був кволий (Довж., I, 1958, 269); Добре, що Артем мужик міцний, — не дуже піддається цій хворобі [страхові] (Головко, II, 1957, 586).

4. Такий, якому можна вірити; твердий, надійний. Слова [у Прокопа] були міцні та повні, наче добре зерно (Коцюб., II, 1955, 40); Твердохліб зупинився враже-

ний. Де ж Сміливець? Завжди таке міцне слово в нього, а сьогодні підвів (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 3); // Який досяг високого ступеня вияву; глибокий (про почуття, сон і т. ін.). Чехов здавна увійшов у моє серце, як міцна й незгасна любов (Рильський, III, 1956, 14); Осаула лежав на спині і спав міцним сном, аж рота роззявилася і вищирив зуби (Н.-Лев., II, 1956, 203); Спи, дитятко, сном міцним! (Рильський, I, 1956, 253).

5. Який діє з великою силою; дошкульний (про вітер, мороз і т. ін.). Міцний вітер подув від заходу, потряс вікнами хат (Кобр., Вибр., 1954, 142); Міцний мороз пробирав аж до кісток (Кач., Вибр., 1947, 162); // Який робиться з силою. — Видужуй, Володю, — торкнув [Ткач] забинтовану руку Рязанцева, погладив її ніжно замість міцного потиску і вийшов з палати (Цюпа, Назустріч., 1958, 365); В голові безперервно гуло, дзвонило, як після міцного, але не болючого удару (Гончар, III, 1959, 42).

6. Який містить в собі велику кількість розчинених речовин; насичений. Нам дають чаю, гарячого, міцного, що блищить в склянці, як стигла вишня (Коцюб., II, 1955, 245); — Я вмію зварити маленьку чашку турецької кави — міцної й гіркої, як гірка солодкість життя (Ю. Янов., II, 1958, 78); // З великою концентрацією діючих речовин. Міцна горілка запекла в роті, як огонь (Н.-Лев., II, 1956, 54); Свіжа, студена, гостра на смак, вона [мінеральна вода] забивала дух своєю міцною приємною різкістю (Гончар, III, 1959, 90); А каторжний тютюн такий міцний та густий (Стельмах, Хліб., 1959, 24); // Різкий, терпкий (запах, а також що-небудь, що має такий запах). На вікні мороз, і аромат вербени здається не таким солодким і міцним (Сос., I, 1957, 101); Деся з невидимих душиників просочується міцний дух влєжаної дубівки (Стельмах, I, 1962, 71).

7. розм. З великим достатком; заможний. — Даремно нарікаєш на Прокопа. Він — міцний хазяїн (Руд., Остання шабля, 1959, 173); — Переважна кількість колгоспів — це багатогалузеві, економічно міцні господарства (Колг. Укр., 4, 1958, 7).

◆ Міцне слово (слова, слівце): а) різкий, дотепний, дошкульний вислів. А ми ту молотьбу починали, що збираємося кінчати? — в'їдливо спитав хтось від дверей. За гомоном Кіндрат Дорофійович не розпізнав голосу. Але заготовив міцне слівце, зібравшись стьобнути ним всякого, хто наважиться підтримати необачну вилазку проти нього (Логв., Літа., 1960, 13); — Ви самі потураєте їх [козаків] свавіллю. Це така нахабність, така зухвалість... таке... — не міг він підшукати досить міцного слова (Тулуб, Людолови, I, 1957, 24); б) непристойний вислів, лайка. — Тільки, будь ласка, якнайменше міцних слів. Пам'ятай, що ти дипломат (Довж., I, 1953, 142); За коротку мить дід устиг спом'янути міцним словом усю нечисту силу (Донч., V, 1957, 55).

МІЦНИТИ, ню, ніш, недок., перех., рідко. Робити міцним; зміцнювати. Цупкий щипучий мороз міцнив грязюку (Ле, Ю. Кудря, 1956, 253); Вони згадали, як гнів загубилих товаришів міцнив їх відвагу (Довж., I, 1958, 352).

МІЦНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. міцний. В житловому будівництві майбутнього архітектори надають перевагу баштам, оскільки вони дозволяють підвищити міцність будівлі (Літ. Укр., 5.V 1967, 4); Радянський карбованець — найсталіша валюта в світі. Про його міцність і купівельну спроможність свідчить загальний рівень державних роздрібних цін (Наука., 3, 1961, 9); Запорозькі коні відзначались міцністю, витривалістю і швидкістю (Іст. УРСР, I, 1953, 291);

Практично міцність розчину для кожної партії насіння доводиться щоразу добирати (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 141); Здорове вино, стійке при зберіганні, має міцність не менше 9—12 градусів (Колг. Укр., 8, 1957, 35).

МІЦНІТИ, ію, іеш, недок. Ставати міцним, сильним. Робітничий клас не гине, а росте, міцніє, мужніє, згуртовується, освічується і загартовується в боротьбі (Біогр. Леніна, 1955, 123); Тож рости і міцній, мій смуглявий, замріяний сину (Криж., Під зорями., 1950, 27); Читання надихало Лесю, голос її з кожним рядком міцнів, виразнішав (М. Ол., Леся, 1960, 160); Йому здалося, що він іде сам через фантастичні степи, іде як тінь од свого життя, міцніє в рішучості й запеклості (Ю. Янов., II, 1958, 206); Мороз міцнів з кожною годиною (Кач., Вибр., 1953, 399); Життя розквітало, країна міцніла (Забіла, Малім., 1958, 15).

МІЦНІШАТИ, аю, аєш, недок. Робитися, ставати міцнішим. Листя на дереві міцнішало, набираючись цілющої води (Н.-Лев., I, 1956, 68); Дружба Шевченка з Вернером міцнішала (Тулуб, В степу., 1964, 278); Голос в Антона міцнішав, ріс, і він не помітив, що вже кричить (Коцюб., II, 1955, 295); Від його міцної.. постаті і вольового, мужнього обличчя віяло такою певністю й силою, що Ляля відчула, як і сама біля нього міцнішає, вбирає в себе частки його могутньої сили (Гончар, IV, 1960, 33); А вітер міцнішає, зривається віхола (Хижняк, Тамара, 1959, 257); Андрійове господарство з року в рік міцнішало (Кач., II, 1958, 11).

МІЦНІЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до міцніти. Згуртування соціалістичних держав у єдиний табір, його міцніюча єдність і безупинно зростаюча могутність забезпечують повну перемогу соціалізму і комунізму в рамках усієї системи (Програма КПРС, 1961, 17); Нині вже немає єдиної, всеосяжної системи капіталізму, а є два світи: міцніючий з кожним роком світ соціалізму і дряхліючий світ капіталізму (Ком. Укр., 4, 1960, 83); Він піймав у темряві її руку. Міцно стис.., чула, як від цього гарячого, дедалі міцніючого потиску їй починає паморочитись голова (Гончар, II, 1959, 172).

МІЦНО. Присл. до міцній. Подвір'я в господі Савуляка. Будинок, критий міддю. Невисокі, але міцно збудовані тини (Собко, П'єси, 1958, 27); Катерина міцно з'єднала свою долю з Антоновою долею (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6); — О, ще, хвалити бога, держусь міцно на ногах (Н.-Лев., III, 1956, 321); У своїй норі міцно спав бурундук (Трубл., I, 1955, 80); Міцно і щиро стискаю Вашу руку (Л. Укр., V, 1956, 394); Хлопець поліз, дістав хліб, взяв солі з черепка, що стояв на віконці, міцно посолив (Григ., Вибр., 1959, 30); Ну й димочки восени! Ну та й міцно ж пахнуть, кляті! (Мур., Осінні сурми, 1964, 13).

МІЦНО... Перша частина складних слів, що відповідає значенню слова міцній 1, 2, напр.: міцного лобий, міцнокорінний, міцнокрільний, міцносілий, міцнотілий і т. ін.

МІЦНОНОГИЙ, а, е. Який має міцні ноги; витривалий у ходьбі, бігу. Цієї весни валка підбралася переважно з молоді, свіжої, міцноногої, настроєної йти хоч до моря в пошуках кращого найму (Гончар, I, 1959, 5).

МІЦНЮЩИЙ, а, е. розм. Дуже міцний. Спрагло смокче самосад із цибуха дядько Степан. Бакун у нього міцнющий — тільки пацюків труїти (Літ. Укр., 4. III 1969, 2); Таня, ледь лизнувши, скривилась, відставила чарку: ух, і міцнюща ж! (Дім., I будуть люди, 1964, 260).

МІЦЬ, мбці, ж. 1. Те саме, що міцність. — Порядний якийсь майстер робив [браму], .. на міць ізроблена!

(Март., Тв., 1954, 164); — Ми коли вимурували його [корівника], то спершу випробували на міць: всією бригадою забрались на самий верх і давай гопака гуртом (Гончар, Тронка, 1963, 209).

2. Фізична сила. Гаїнка.. йшла швидко, моторно, і, мов якась нова снага, нова міць уступала в неї, — мов не йшла вона, а самі ноги її несли (Гр., II, 1963, 438); Пружна бадьорість охоплює всього, міццю наливає м'язи (Вітч., 9, 1947, 66); * Образно. — Стій і дивись, парубче, як ці кучматі [кошлаті] дуби зачаровано зупинились перед полянкою! І хто зупинив цю горду парубочу міць?.. Оця єдина берізка! (Стельмах, I, 1962, 248).

3. Велика сила чого-небудь; могутність. Наш народ створив нездоланну воєнну міць, яка є головною перешкодою на шляху агресивних устремлінь імперіалізму (Рад. Укр., 23.IV 1967, 2); Знаменита мандрівка Катерини до Криму влітку 1787 року.. була.. демонстрацією зростаючої економічної й політичної моці Росії (Добр., Очак. розмир, 1965, 72); Отже, сила й міць поезії Шевченка така, що перед нею, як ми бачимо, тремтять, жахаються наші вороги (Тич., III, 1957, 46); Безсмертен, хто прийшов у світ як першок І міццю генія піднісся на вершини... (Рильський, II, 1960, 302).

4. Сила як можливість, здатність робити що-небудь. Вона почала кричати на всю міць легких [легень] в надії, що коли не Остап, то хтось інший почує її (Коцюб., I, 1955, 362); То був втомлений, приглухлий голос старого чоловіка, в голосі чулася міць, вгадувалася давнотіня звичка до повелінь (Загреб., Диво, 1968, 185).

Вібитися з мбці, заст. — втратити сили. Вітер.. Наліг на козака, з його одержу цупить.. Дув, дув, аж потом весь облився, із моці вибився, сердешний (Греб., I, 1957, 60).

МІЧ, мбчі, ж., заст. Сила. — Та деріть дужче! — крикнув що є мочі сам пан сотник конотопський (Кв.-Осн., II, 1956, 185); Повертало сонце на південні грані; В горах полилися струмені весняні; Все кругом кипіло, і очам здавалось, Що й само каміння мочі набиралось (Щог., Поезії, 1958, 216); У пошані той у нас, хто працює вміло; Вміло, чесно, в повну міч (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 139).

Немає (не стане) мбчі — не вистачає (не вистачить) сили. Даремно горять мої очі: тьму освітити немає в них мочі... (Л. Укр., I, 1951, 271); Сказать немає мочі (Сос., I, 1957, 207); Всяке діло за тобою, І не стане мочі Все робити та робити З ранку і до ночі! (Щог., Поезії, 1958, 76).

МІЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до мітити¹. — Так це ж хлібина також моя! — А вона в тебе що, мічена? (Тют., Вир, 1964, 288); За теслярами, грабарями прийшов і скульптор в Дніпроград, Прийшов обпалений боями. В походах мічений рубцями, — Митець народний і солдат (Нагн., Пісня., 1949, 135); // у знач. прикм. Юрко догадувався, що господар грав міченими картами, але протестувати не наслідкувався (Чорн., Визвол. земля, 1959, 92).

△ **Мічені атоми** — атоми, що відрізняються від інших атомів того самого хімічного елемента радіоактивністю й масою або лише масою. З допомогою мічених атомів тепер можна стежити як за фізичними, так і за хімічними перетвореннями речовин (Наука., 5, 1956, 7).

МІЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. мітити¹. Міченням риб досягається можливість детального вивчення їх розвитку і життя (Колг. Укр., 6, 1957, 38); Кільця з пластмаси.. використовують не для нумерації птиці, а для її мічення при гніздовому спаровуванні (Птахівн., 1955, 74).

МІЧМАН, а, ч. 1. Перший офіцерський чин морського флоту царської Росії та особа, яка мала цей чин. [К о б з а:] *І взагалі, я спів люблю, не можу не любити, пане мічман* (Корн., I, 1955, 34).

2. Вище старшинське звання у Військово-морському флоті СРСР до 1972 р. та особа, що мала це звання. *З берега драбиною піднімаються Степан у формі мічмана і Сергій у формі капітана* (Баш, П'єси, 1958, 77).

3. З 1972 р. — звання у Військово-морському флоті СРСР, проміжне між старшинським і офіцерським, та особа, що має це звання.

МІЧМАНКА, и, ж. Формений кашкет з козирком для молодшого і старшого командного складу флоту, а також цивільний кашкет подібного вигляду. *Хто б сказав, що під його мічманкою з золотою емблемою заховане поріділе волосся?..* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 273); *Він був у ватянці .. і мав на голові свою незмінну мічманку* (Кучер, Прощай..., 1957, 358).

МІЧМАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мічман.

МІЧУРІНЕЦЬ, нця, ч. Послідовники І. В. Мічуріна, видатного радянського вченого. *В багатьох республіках нашої країни є станції юних натуралістів, де молоді мічурінці не тільки навчаються, а й починають глибше розуміти і більше любити природу рідної батьківщини* (Колг. Укр., 3, 1957, 24); *Коли вийшли на сцену зовсім юні мічурінці.. і повернули йому [І. В. Мічуріну], своєму дідусеві, з любов'ю його яблука,.. — він тихо заплакав* (Довж., I, 1958, 499).

МІЧУРІНКА, и, ж. 1. Жін. до мічурінець. *Ось тебе дівчата обступили, Молоді мічурінки, що ти з ними тільки, тільки-но садила Ці нові, невидані сорти* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 9); *Хлоп'я чи дівчинка певно доводить, що він мічурінець, що вона мічурінка* (Вишня, II, 1956, 8).

2. Сорти зернових, плодових, овочевих і т. ін. культур, виведених вченим І. В. Мічуріним або його послідовниками. *Чудові.. якості Мічурінки: вона добре витримує посуху, не вилягає і не осипається, а продуктивністю в два-три рази переважає ярі тверді пшениці* (Колг. Укр., 10, 1962, 8); *Дві вишні — одна по імені лотівка розлога, друга — родюча мічурінка* (Рад. Укр., 5.VII 1946, 3).

МІЧУРІНСЬКИЙ, а, е. Стос. до вчення І. В. Мічуріна, створений І. В. Мічуріним. *Мічурінський напрям у біології є найбільш прогресивним і творчим напрямом* (Ком. Укр., 3, 1963, 61); — *Колись ми з тобою найбільше гріли чуби над доборою насіння, а тепер нам випадає ширше думати над мічурінським вихованням рослини* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 503); *Карта розповсюдження мічурінських рослин зазнала великих змін* (Довж., I, 1958, 489).

Мічурінське вчення — створене І. В. Мічуріним вчення про спрямоване перетворення природи організмів. *Мічурінське вчення має величезне практичне значення для всіх галузей природознавства* (Наука., 9, 1956, 29); — *Наші агрономи, наші селяни відчують силу мічурінського вчення. — розповідають чехи* (Гончар. Зустрічі..., 1950, 6).

МІШАЛКА, и, ж. Предмет, знаряддя, пристрій для розмішування чого-небудь. *Мішалки при підживленні повинні так само, як і при обприскуванні, безперервно перемішувати рідкі добрива, а особливо коли їх змішують з мінеральними* (Колг. Укр., 4, 1957, 20); *Це [доступ повітря до кормів] досягається систематичним і старанним перемішуванням кормової маси ручними або механічними мішалками* (Свинар., 1956, 142).

МІШАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до мішалка.

МІШАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який розмішує що-небудь.

МІШАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до мішальник.

МІШАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до мішати¹. *На стінах і на сволиці хрестами звисає сухий чебрець, мішаний з чорнобривцями* (Кач., II, 1958, 48); // у знач. прикм. — *Тут неначе товар в мішаній череді: є й овечки та телята,.. — говорила говорлива Мокрієвська* (Н.-Лев., IV, 1956, 294); *Ми знов пішли лісом, але він уже був не такий густий і не чисто ялиновий, а мішаний* (Мур., Бук. повість, 1958, 28).

МІШАНИНА, и, ж., розм. 1. Суміш, поєднання чого-небудь різнорідного. — *Та це в нас така пшениця вродила.. — не пшениця, а якась мішанина з житом* (Н.-Лев., II, 1956, 320); *Після кожного вибуху ми перестаємо дихати, прислухаємось, як далеко, десть у мішанині рушничних пострілів, людського галасу, реву худоби — реють землю розриви снарядів* (Кол., На фронті..., 1959, 66).

2. Відсутність чіткості, ясності, порядку в чому-небудь; плутанина, безладдя.

МІШАНИЦЯ, і, ж., розм. Те саме, що мішанина 1. *До цього часу писав по-руськомусь все, — звісно, як міг, мішаницею, а це вже по-нашому став* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 174).

МІШАНКА, и, ж., розм. 1. Суміш злакових рослин з бобовими, яка вирощується на зелений корм або сіно. *Карпо підходив до хури, брав вилами пахучу мішанку і розстеляв її тонкими валками попід хлівом* (Іщук, Вербівчани, 1961, 6).

2. Різна кормова суміш. *У племінний період качок годують чотири рази: вранці і ввечері — зерном, а вдень два рази — вологими мішанками* (Колг. Укр., 10, 1960, 29); *Купили ви свиню, приміром. Не свиню, а порося. Замішали їй мішанки там чи чого іншого, разів кілька надцять винесли — зирк: — уже підсвинок* (Вишня, I, 1956, 73).

3. Те саме, що мішанина 1. *Але ж у дійсності нам не доводиться бачити такої Мішанки різних речей. І ніколи її не буває. Справді-бо, з різних начатків ті речі постали; і спільні Деякі з первістків тих, але завжди у різних сполуках* (Зеров, Вибр., 1966, 150); *Птахарня ото наша... Леггорни всі повинні бути. Поки що мішанка, та нічого — будуть усі леггорни* (Вишня, I, 1956, 373).

МІШАННЯ, я, с. Дія за знач. мішати¹.

МІШАТИ¹, аю, аєш, недок., перех. 1. За допомогою мішалки, ложки і т. ін. перегортати, збовтувати, перемішувати що-небудь. *Всипала я кукурудзяне борошно в окріп, мішаю ложкою мамалигу* (Н.-Лев., III, 1956, 255); * *Образно. У мовчазнім натхненні ліс Мішає фарби на палітрі* (Мур., Осінні сурми, 1964, 9).

2. Сполучати що-небудь різнорідне. *Баба мішала в свій язик [мову] словацькі слова* (Н.-Лев., II, 1956, 405); *В чисту, як золото, .. пшеницю мішали вівсюга — щоб не впізнали, або розсипали є полову в клуні* (Головка, II, 1957, 330); // *Перемішуючи, порушувати порядок розташування чого-небудь. — Не давайте їм [полякам] шикуватися в ряди!.. Мішайте їх, мішайте, розділяйте!* (Довж., I, 1958, 251); *Лікарша мішав карти, як шулер перед гарячою грою* (Ле, Міжгір'я, 1953, 52).

◇ **Мішати (змішувати) з землею** кого-небудь — паплюжити. *Він перевів погляд на ешелон.. з плакатами на вагонах, що з землею мішають шляху та пана Пілсудського* (Гончар, II, 1959, 308).

3. розм. Помилково приймати одне за інше; плутати, не розрізняти. — *Не так-бо було!.. ви, отче Бремю, мішаєте одне з другим* (Н.-Лев., III, 1956, 376); *Вона так ослабла, що мішала сон із дійсністю* (Тют., Вир, 1964, 451).

4. діал. Бентежити (у 2 знач.). Погляд молодого чоловіка мішав його і прибирав до місця (Кобр., Вибр., 1954, 63).

МІШАТИ ², аю, аєш, недок., розм. Те саме, що **заважати**. — Геть же від лавки, не мішай людям в мене товар розбирати (Кв.-Осн., II, 1956, 476); Пішла собі старенька додому. Галі наче легко зітхнулося. Усі їй мішали (Вовчок, I, 1955, 155).

Не мішає; Не мішало б — не заважає (не заважало б), не завадило (не завадило б); не зайве (не зайвим було б). — Я йду потихеньку, як звичайно, бо хоч нічого і не чуєш, а все ж осторога не мішає (Хотк., I, 1966, 88); — Його он жіночка в Чаплинці жде молода, недавно оженився. Та й мені не мішало б додому заскочити (Гончар, II, 1959, 66).

МІШАТИСЯ ¹, аюся, аєшся, недок. 1. З'єднуватися, зливатися з чим-небудь. Дух свіжого чаю мішався з озонованим повітрям (Коцюб., I, 1955, 317); Потім почав [пілот] марити, слова мішались з стогоном, в грудях його все зловісніше булькало, хрипіло (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 124); // Втрачати чіткість обрисів; здаватися одною масою. Софія схопила книжку, розгорнула її раптово, не читаючи, дивилась на букви, що мішались їй в очах, мов у тумані (Л. Укр., III, 1952, 545).

2. Розташовуватися вперемішку з ким-, чим-небудь. Тут вже темна соснина почина мішатися з дубом, липою, клениною, усе стає густіше, густіше (Стор., I, 1957, 76); Козацтво мішалося з міщанами, жінки й дівчата — з козаками, і гурт за гуртом ходили з віфлемською зіркою з двору в двір (Ле, Наливайко, 1957, 77); // Втрачаючи ясність, ставати незрозумілим, плутаним (про думки, вислови). І думки мої мішаються, і сон мене не бере; а засну — все сниться, що на волі!.. (Вовчок, I, 1955, 263); // безос. Паморочитися. Йому починало в голові мішатися від тої бесіди, котра йому видалась цілковитою загадкою (Фр., II, 1950, 152).

3. діал. Бентежитися (у 2 знач.), ніяковіти. Катря і та мішалася перед удовиним поглядом (Вовчок, I, 1955, 186); Стрічаючися з нею поглядом, він уже не бентежився, не мішався (Фр., VII, 1951, 249).

4. Пас. до мішати ¹ 1.

МІШАТИСЯ ², аюся, аєшся, недок., розм. Те саме, що **втручатися** 2. — А зась не знаєш? — обізвався Кузьма Трохимович з своєї ятки, — швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся! (Кв.-Осн., II, 1956, 21); — Добро Хіврі, що її свекруха.. не мішається ні до чого (Григ., Вибр., 1959, 110); — Ні, ти, Гнате, в це діло не мішайся (Тют., Вир, 1964, 179).

МІШЕНЬ, і, ж. 1. Штучна або природна ціль при навчальній та тренувальній стрільбі. У полі на стрільбищі кожен взвод зайняв своє місце. Встановили мішені (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 34); Значне місце в радянському спорті займає стрільба по рухомих мішенях, яка проводиться на спеціально обладнаній площадці — стенді (Спорт., 1958, 128); // Об'єкт для стрільби, влучання. Термітні снаряди підпалили кілька хат, полум'я було мішенню для німців (Дмит., Наречена, 1959, 119); * У порівн. Небо над степом нависло, порешечене зоряними пробоїнами, як велетенська мішень (Гончар, Тронка, 1963, 307).

2. перен. Про того, хто є предметом нападок, глузувань, переслідувань. В. Іванович мішенню своєї сатири обирає агресивну суть капіталізму, паліїв війни (Вітч., 3, 1961, 200); Без нього нудьгував кожен, хто хотів мати вірну мішень для своїх дотепів і жартів (Гончар, I, 1954, 480).

МІШЕЧНИЙ, а, е. Прикм. до мішчок; // З якого виготовляють мішки. Він [завод] спроектований як високосматанізоване й автоматизоване підприємство, розра-

ховане на щорічний випуск десяти машин для вироблення мішечного паперу (Роб. газ., 2.X 1965, 1).

МІШЕЧНИК, а, ч. Той, хто займається мішечництвом. Після третього дзвінка потяг постояв ще стільки, щоб кондуктори і залізничні охоронники встигли висадити мішечників із їхніми клунками й мішками, і тільки тоді рушив (Панч, На калин. мості, 1965, 142); Легко проскакую під вагоном на другий бік поїзда, де людей значно менше і, разом з кількома мішечниками, вилажу на буфер, а потім і до тамбура (Кол., На фронті.., 1959, 179).

МІШЕЧНИЦТВО, а, с. Скуповування і незаконне перевезення мішками продуктів з метою спекуляції під час продовольчих труднощів. На ґрунті продовольчих труднощів [1919 р.] поширилось так зване мішечництво, яке завдавало великої шкоди трудящим (Іст. УРСР, II, 1957, 156).

МІШЕЧНИЦЯ, і, ж. Жін. до мішечник.

МІШЕЧОК, чка, ч. Зменш. до мішчок 1—3. Ходила й Маланка [по панське добро]. Вона ледве приперла мішечок муки, засапалась і стогнала (Коцюб., II, 1955, 79); Іван.. вийняв з кишені мішечок, витрусив з нього два синюватих з червоними смужками коники і віддав Олі (Юхвід, Оля, 1959, 115); Ось поле відкресувалося, треба набирать молочка, так порожній мішечок. Чи не буде пустоколос? (Горд., II, 1959, 322); Запалі щокі, мішечки під очима, глибокі зморшки на чолі, — все це робило його значно старшим, ніж він насправді був (Руд., Вітер., 1958, 247).

◇ **Завтра з мішечком** — уживається для висловлення незгоди, заперечення чого-небудь. — До пана, Никаноре. Зроби милість, допусти до нього або поклич. — Так і покличу! Завтра з мішечком, — презирливо хмикає Никанор (Стельмах, I, 1962, 394).

МІШКА, и, ж., розм. Те саме, що **мішанка** 1, 2. Сіно — так: не чисте, а мішка: було там змішано і степове, і з м'якого нив'я (Сл. Гр.); В розчинені двері конюшні чути було Маріїн гнівно-ласкавий голос до коня. Видно, мішку мішала, а він ліз (Головко, II, 1957, 115).

МІШКОВИЙ, а, е. Прикм. до мішчок. Мішкова фабрика; // Зробл. з мішковини, мішка. В умовах колгоспного виробництва фільтрацію здійснюють за допомогою мішкового або рукавного фільтра (Колг. Укр., 7, 1956, 41).

МІШКОВИНА, и, ж. Груба, міцна тканина для мішків та упаковки чого-небудь. З короткого [лляного] волокна (куделі) виготовляють грубі тканини: мішковину, пакувальні матеріали тощо (Техн. культ., 1956, 8); Поклавши на стіл свій пакунок, Федір Іванович звернувся до жінки, щоб дала щось — може, клейонку стару чи хоч мішковину — щоб загорнути (Головко, II, 1957, 579); * Образно. Небо затяглося сірою мішковиною, крізь яку бризнули перші краплі (Ю. Янов., II, 1954, 90).

МІШКОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий виглядом на мішок (у 1 знач.). Вузли розширених вен мають циліндричну, звивисту, колбовидну чи мішкоподібну форму (Наука., 3, 1959, 31).

МІШКОТАРА, и, ж. Мішки для зберігання або транспортування чого-небудь. Сівалки, збиральні і зерноочисні машини, токи, мішкотара тощо повинні бути перед використанням старанно очищені від насіння попередніх культур або сортів (Зерн. боб. культ., 1956, 74).

МІШКУВАТИЙ, а, е. 1. Схожий на мішок, ширший, ніж потрібно (про одяг). А яким буде його перший погляд, коли він побачить свою Шуру в мішківатій зеленій шинелі з довгими рукавами (Гончар, III, 1959, 174);

Його парадний червоний придворний мундир був мішкуватий і неохайний (Полт., Повість.., 1960, 315); // Набряклий, опухлий, обвислий (про обличчя, щоки, живіт і т. ін.). Поміж мішкуватими повіками недобре ворухатяться потайні неблизкучі очі (Стельмах, II, 1962, 349); Мішкуваті щоки старого затремтіли, і він кілька разів стис долонями скроні, щоб заспокоїтися (Тют., Вир, 1964, 309).

2. перен. Неспритний, незграбний у рухах, неповороткий. Це був чоловік уже літній і зовсім непоказний з себе: невеличкого зросту, мішкуватий, одягнутий надто простенько (Баш, Надія, 1960, 39); Коли дивитися на Дрозда в спину, його мішкувата постать.. нагадує фігуру літньої жінки (Гур., Життя.., 1959, 21).

МІШКУВАТІСТЬ, гості, ж. Властивість за знач. мішкуватий. Мішкуватість одяжі була навмисна, вона не заважала різким рухам хазяїна і не приховувала його франтуватої виправки (Шол., Підн. цілина, перекл. за ред. Хуторяна, 1940, 204); Він.. помітно змарнів, від чого властива йому мішкуватість трохи згладилась (Баш, На.. дорозі, 1967, 105).

МІШКУВАТО. Присл. до мішкуватий. Певне, людина, протягом десятиріч звикаючи до військової форми, так уже потім і не здобуває смаку до цивільного одягу, і він завжди обвисає на ній, сидить якось мішкувато (Руд., Остання шабля, 1959, 533); Товстун оглянувся, уздрів крізь віконце зелену кофточку і, якось мить повагавшись, мішкувато посунувся з машини (Гур., Через замети, 1961, 24).

МІШМА, розм. 1. присл. Те саме, що **впереміш**. Думки мішма йшли у неї в голові, вона почувала тільки, що нове, страшне лихо от-от упаде їй на голову (Гр., I, 1963, 397); Мішки з цукром.. лежали мішма з дитячими ляльками й розчавленими консервними бляшанками (Смолич, II, 1958, 41).

2. у знач. ім. **мішма**, и, ж., рідко. Те саме, що **мішанийна**. Вони говорили разом, одна про те, а друга про інше, і їх бесіда зливалась в якусь кумедну мішму... (Коцюб., I, 1955, 46).

МІШОК, шкв., ч. 1. Зшите з шматка грубої тканини вмістище для зберігання і перевезення сипких тіл і різних речей, а також великий паперовий пакет цього ж призначення. Ішов Панас із города додому з сокирою й мішком (Гл., Вибр., 1951, 72); Вона латала мішок для харчів (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 368); * У порівн. Довга сорочка, як той мішок, упала додолу; мережка лиштви лежала аж на землі (Мирний, III, 1954, 179); Свиснула козацька шабля, і пан хорунжий мішком зсунувся з коня на лід (Кач., Вибр., 1953, 140).

Повітряний мішок — незаповнене місце всередині чого-небудь. Подрібнену масу [силосу] добре ущільнюють, щоб в ній не було повітряних мішків (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 261); Кричить [квакша] голосно і своєрідно, роздуваючи свої кулясті повітряні мішки (Нар. прикмети.. погоди, 1956, 40); **Речовий мішок** — невеликий мішок, пристосований для носіння з собою необхідних предметів побуту і продуктів харчування. На спині [курсантів] скатка шинелі, речовий мішок, біля пояса котелок, гранати, лопатка (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 76); Митяй господар, у нього в речовому мішку є таке, як домашнє сало, ковбаса, цукор, запасні онучі і рукавиці (Тют., Вир, 1964, 490); **Спальний мішок** — утеплений ватою або хутром великий мішок для спання в холодних місцях. Першу партію спальних мішків випустила Хустська фабрика спортивно-галантерейних виробів (Рад. Укр., 12. II 1971, 4); Коли ж ви не побажаєте тягти з со-

бою спальний мішок та накомарник, візьміть із собою невеликий розбірний мисливський будиночок, з розкладним ліжком — дуже зручна штука (Вишня, II, 1956, 234).

◇ **Грошовий (золотий) мішок**: а) багата людина; б) багатство. Пишна галерея прихильників і служок грошового мішка.. вийшла з-під пера Тобілевича (Рильський, III, 1956, 276); Поет-демократ славить вільні взаємини між людьми, не залежні від приватної власності, від грошового мішка («Єсть на світі доля...») (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 58); Котів в мішку купувати див. кіт; Мішком (вісити і т. ін.); Мішок мішком — незграбно, мішкувато. Заяложено драге убрання мішком висіло кругом колись високого стрункого стану [Марини] (Мирний, III, 1954, 227); — Ось подивіться!.. матерія гарна, а пошита [блузка] — мішок мішком (Л. Укр., III, 1952, 602); Мішком з-за рогу прибіто (вдарено); Як (мов, немів і т. ін.) мішком [із-за рогу] намаханий (прибитий) — недоумкуватий, чудний або дивний (про людину). Нарешті всі чомусь зійшлися на тій думці, що його «мішком з-за рогу вдарено», і перестали звертати на нього увагу (Тют., Вир, 1964, 164); — Чого він [вершник] такий? — Нече намаханий із-за рогу мішком (Панч, Гомон. Україна, 1954, 413); Мов (немів і т. ін.) мішок розв'язався з чим — дуже багато, ціла злива чого-небудь. Мов розв'язався мішок із гамором: крик, зик, пискотня... (Вас., II, 1959, 137); Немов мішок розв'язався з усякими виговорами.. і іншими прикростями, що так і сипалися з Кракова на нещасний тернопільський конвент (Фр., II, 1950, 170); Тірба ліха і мішок біди — дуже багато неприємностей. — Чи ж треба, хлопці, випускати пана? Їй-бо, він ще привезе торбу лиха і мішок біди (Стельмах, I, 1962, 629); Як (мов, немів і т. ін.) [горіх] з мішка (сипатися, посипатися, сипнути і т. ін.) — з'являтися в дуже великій кількості, у великій мірі. У той день вони [рекорди] сипалися, як з мішка (Собко, Біле полум'я, 1952, 136); Запитання посипалися, як з мішка, Ганс не встигав відповідати (Собко, Запорука.., 1952, 215); Щастя, як горох з мішка, так і сиплется на нашого Павлуся (Стор., I, 1957, 58); Як раки з мішка — у різні боки (розбігатися, розтягатися, розлазитися тощо). — І горілка, й пиріжки, й усякі витребеньки, — гульня йде, і спинити їх [Тодоську і Охріма] нікому. А хазяйствечко, як раки з мішка (Дн. Чайка, Тв., 1960, 84).

2. чого. Кількість чого-небудь сипкого, що наповнює це вмістище (дорівнює 3—5 пудам). Дід брав за літо по п'ятаку од візці.. та ще хліба мішків п'ять (Мирний, I, 1949, 154); — Грошей не беру, тільки пашию. — Багато? — Мішок пшениці (Стельмах, II, 1962, 123).

3. який, спец. Вмістище для чого-небудь у тварин та рослин. У роті [мртишок] є защічні мішки, куди тварини набивають їжу, а потім, не поспішаючи, поїдають її (Зоол., 1957, 165); У фазі розвитку жіночої квітки, коли віночок вже опав, у зав'язях.. ми спостерігали, як повністю сформовані зародкові мішки, що з певних.. причин не були запліднені, заповнилися крохмальними зернами і поступово дегенерували (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 38).

Мішки під очима — набряки під очима. У неї все ще стояла перед очима висока чорна матушка-ігуменя: жовті мішки скачуть під злими очима (Коцюб., II, 1955, 118); Біля столу сидів, попихуючи цигаркою, жовтощокий письменник з мішками під очима (Хижняк, Тамара, 1959, 133).

4. військ. Повне оточення (військових частин). Як на галопі пройшли килигівці Крим, так на галопі й вихопились через Перекопський перешийок назад, ледве встигнувши вискочити з кримського мішка (Гончар, II,

1959, 84); — *Пане отамане, дивізія в мішку!* — кричав розгублений полковник генералові Терешкевичу (Довж., I, 1958, 152).

[Кам'яний] мішок — низька, тісна камера у в'язниці, а також в'язниця взагалі. *Тепер я тут, серед цих стін, як звір у пастці.. Як? гинути тут... у цьому мішку... коли там воля... робота... товариші...* (Коцюб., II, 1955, 187); *Карцер був страховиськом для всіх: кам'яний мішок з мокрими стінами, і не одна жінка з дванадцятої камери побувала вже в ньому* (Хижняк, Тамара, 1959, 150); — *А ми ж де є? — допитуюся. І тільки тоді я побачив, що лежу не в ліжку і не в хаті, а на соломі, в якомусь кам'яному мішку* (Логв., Давні рани, 1961, 54).

МІШУРА, й, ж. 1. Сріблясті або золотисті металеві нитки, що йдуть на виготовлення парчевої тканини, галунів і т. ін. У фіналі вистави на сцену вибігали чотири пари танцюристів у блискучих від стеклярусу та всякої мішури, кричущих костюмах (Минуле укр. театру, 1953, 97); // Прикраси для ялинки у вигляді гірлянд з таких ниток. *Ялинка, прикрашена позолоченою мішурою.*

2. перен. Щось показне, обманливе. *Кадетський демократизм — мішура, тимчасове відображення демократизму мас, або прямий обман..* (Ленін, 13, 1949, 53); *З Антоном Андрійовичем тримався [управитель] серйозно, по-діловому, знаючи, що той не любить лестощів і його пильне око добре бачить, де мішура, а де щире золото* (Добр., Очак. розмир, 1965, 196).

МІШУРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до мішура 1; // Зв'язаний з виготовленням мішури. *Мішурне виробництво; // Зробл. з мішури або прикрашений мішурою. В ніч місячну, як у мішурне убрання, .. нарядилася Земля* (Головко, I, 1957, 56).

2. перен. Розрахований на зовнішнє враження; обманливий, показний. *Єгипетські піраміди вражають уяву величиною своєї архітектури і рівнем будівельної техніки, але й височать жорстоким докором самій науці, що безплідно розтратила працю десятків тисяч рабів заради мішурної величі фараонів* (Рад. Укр., 1. I 1964, 3); *Радянські воїни вміють розпізнавати мішурний блиск буржуазної культури* (Укр. літ., 10, 1957, 179).

МІЩАНИН, а, ч. 1. У дореволюційній Росії — особа, що належала до міщанства. *За панування царя Миколая I-го на Західній Україні в одному повітовому місті жив міщанин Лемішка* (Н.-Лев., I, 1956, 172); *Чути пісню було.. і в хатах заможніших міщан та ремісництва* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 115).

2. перен. Людина з обмеженими дрібновласницькими інтересами і вузьким кругозором; обиватель. *Буває й так, що на виробництві, в колективі, скрізь, де є громадський контроль, людина поводить ся, нібито, бездоганно, а дома вона виявляє огидні риси міщанина* (Ком. Укр., 6, 1960, 57).

МІЩАНКА, и, ж. Жін. до міщанин. — *Мене прозивають міщанкою (вона була донька горожанина таки з того містечка, але тепер уже пані), а за тебе будуть говорити, що купуєш булки по два крейцарі* (Март., Тв., 1954, 190); *Напроти доктора на лаві сидять якісь дві жінки, з вигляду крамарки або багаті міщанки* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 412); *Ні, ні, моя жінка не якась там міщанка... Це в неї після війни... Це мислиться* (Мур., Бук. повість, 1959, 204).

МІЩАНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до міщанка. — *Жила проти нас міщаночка. Сирітка була, Кривошиєнкова звалася* (Вовчок, I, 1955, 261); *Щодо колишньої капітанши Бабулькіної [з п'єси Я. Мамонтова «Рожеве павутиння»], то це дрібненька міщаночка, придурку-*

вата й підстаркувата, яка мріє лише про одруження (Рад. літ-во, 5, 1958, 102).

МІЩАНСТВО, а, с. 1. У дореволюційній Росії — соціальна група людей, що складалась з дрібних торговців, ремісників, нижчих службовців і т. ін. *А міщанство, духовенство, — що для їх дворяни? Кожне дума про «равенство», Панібратство дране!* (Черн., Поезії, 1949, 156); // Збірн. до міщанин. *Упововж дорози гуля міщанство: дівчата у стрічках, у стьожках, молодиці у парчевих очіпках* (Стор., I, 1957, 76); — *Я гадаю об'єднати козацьку старшину, магістрат, ремісників та міщанство — взагалі всі наші сили* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 131).

2. перен. Погляди й поведінка міщанина (у 2 знач.). *Вона не вибачить йому його ганьби, його міщанства. Треба було щось сказати, щось зробити... Але що? Він не знав* (Коцюб., I, 1955, 405); *Література наша переслідує міщанство на широкому фронті — в ставленні до праці, і в ставленні до власності, і в розумінні краси і затишку* (Талант., 1958, 219).

МІЩАНСЬКИЙ, а, е. 1. дорев. Прикм. до міщанин (у 1 знач.). *Бідний вчитель, з убогої міщанської родини, вигнаний з школи, він ніколи не сягав грішною думкою вище наймички або убогої панночки* (Коцюб., I, 1955, 405); — *Я виріс у маленькому міщанському містечку* (Шовк., Інженери, 1956, 119); // *Належний міщанину, міщанам. Вже білі лелії можна знайти у кожному міщанському, та навіть у холопському садку* (Л. Укр., III, 1952, 490); *Міщанські двори тріщать від постояльців* (Гончар, Таврія, 1952, 33); // *Такий, як у міщан, власт. міщанам. [Є ф р о с и н а:] Скиньте, мамо, оту міщанську хустку з ріжками та вберіться в чепчик* (Н.-Лев., II, 1956, 479); *Будинок у Плачинди просторий, міщанський, на п'ять покоїв* (Стельмах, I, 1962, 308).

2. перен. Пройнятий духом міщанства (у 2 знач.); обивательський. *Нездорові родинні обставини, розлад між батьками, міщанський побут, надмірне потурання дитячим примхам негативно впливають на виховання дітей* (Іст. укр. літ., II, 1956, 220); *Традиційно міщанською улесливістю на людях заміняють [обивателі] сердечну теплоту взаємин* (Ле, Міжгір'я, 1953, 14).

МЛА, и, ж. 1. Неосвітлений простір; темрява. *Скільки тут, на землі, У нічній темній млі, ..Плаче юних сердець* (Рильський, I, 1956, 23); * *Образно. Смертельна мла Ще молодого не зв'ялила, А двох старіших обпалила, Холодні очі сповила* (Мал., III, 1957, 480); // перен. Політичний гніт, відсталість і безкультур'я. *Як наші предки вчилися ставати На дві ноги, — вони [краса і думка], немов орли, Вели змагання щире і завзяте, Щоб вирвать нас із вікової мли* (Рильський, II, 1946, 7).

2. Непрозоре повітря, насичене водяною парою; туман. *Долини були заповнені млою* (Фр., IV, 1950, 268); *Мла раннього осіннього вечора спускалася над містом* (Собко, Вогонь., 1947, 4); * *У порівн. Народу щоб було, як мли* (Ю. Янов., I, 1954, 19); // *Дрібний дощ, сніг, які стушують, згладжують обриси предметів. Стояла мряка над землею, А ми очима і душею Ловили промені у млі* (Олесь, Вибр., 1958, 391).

3. Повітря, насичене димом або найдрібнішим пилом. *Здалеку йшла на село хмара куряви, .. сонце пірнуло в неї і розсипалось рожевою млою* (Коцюб., II, 1955, 16); *Над висілкою стояла сіра мла від диму і пороху* (Панч, Синів., 1959, 106).

4. Прозорі випари, рух яких ледве помітний у жаркий день; марево (у 3 знач.). *Воно [море] мліло у спеці літнього дня, дихало млою і, делікатними тонами зливаючись з далеким небосклоном [небосхилом], чарувало й вабило у свою чисту, теплу й радісну блакить* (Коцюб.,

І, 1955, 284); *Неначе дивний хор в липневій теплій млі, — це з зорями небес землі злилися зорі* (Сос., ІІ, 1958, 14).

МЛАДЕНЕЦЬ, нця, ч., заст., уроч. Мала дитина; немовля. *Марія навіть не товчалась з своїм младенцем* (Шевч., ІІ, 1953, 314); [Я р о с л а в:] *Насправді бог младенців умудряє* (Коч., П'єси, 1951, 34).

МЛАДЕНЧИЙ, а, е, заст., уроч. Прикм. до **младенець**. *І пролились Ще в перший раз младенчі сльози На лоно матерне* (Шевч., ІІ, 1953, 318).

МЛАКА, и, ж., діал. Заболочена низина; трясовина. *Понад опари розлогих млак виднілися дахи й комини невеликого підгірського містечка* (Кобр., Вибр., 1954, 186); *Святочний спокій царював над понурими волинськими млаками* (Ірчан, ІІ, 1958, 59).

МЛИВО, а, с. 1. Перемелювання зерна на борошно; помел. *Я розказав, що в наших млинах беруть вдвоє більшу міру за мливо, і це підбило молодого мірошника мандрувати на Україну* (Н.-Лев., ІІ, 1956, 413); *Тепер вітер хороший, мливо гарне* (Барв., Опов., 1902, 393).

2. Зерно, що йде на помел. *Мати звеліла того дня одвезти мливо до млина, бо вже зісталось мило борошна* (Н.-Лев., VI, 1966, 383); *Тепер він, Когут, перебуває його [млинок], і з усієї округи повезуть люди мливо, посиплеться борошно з-під каменя у мішки* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 77).

3. Те саме, що борошно 1. *Нема млива, треба до млина йти* (Сл. Гр.); *Запах свіжого млива Сергієві знайомий. Але, здається, він однаковий у всякого борошна* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 104); *В кошиках та на вишитих убрусах пухкі паляниці, житній хліб нового млива* (Бурл., О. Вересай, 1959, 74).

МЛИН, а, ч. Споруда, що розмелює зерно на борошно за допомогою вітряної, водяної, парової та ін. енергії. *Порожній млин і без вітру меле* (Укр. присл., 1955, 187); *Водяні млини, попритулювавшись до високого каміння, поховавшись під зеленими вербами, крутять день і ніч чорними колесами* (Н.-Лев., І, 1956, 51); *За городами, мабуть, біля мосту, важко чмихав паровий млин* (Головко, ІІ, 1957, 18); * У порівн. [В і т р о в и й:] *У нього язик, як млин, нікому слова не дасть сказати...* (Корн., ІІ, 1955, 214).

◇ **Літи воду на млин чий див. літи.**

МЛИНАР, я, ч., діал. Мельник. *Колись дід розповідав Михайлові, що млинарі спілкуються з чортами, які жнуть воду на колеса їх млинів* (Томч., Жменяки, 1964, 63).

МЛИНАРКА, и, ж., діал. Жін. до **млинар**. *А в тім млинчику [млинку] млинарка, А в млинарки дві дочки* (Чуб., V, 1874, 1068).

МЛИНАРСТВО, а, с. Перемелювання, переробка зерна на борошно в млинах. *У феодальних маєтках була значно розвинена і переробка сировини; головне місце займало млинарство* (Іст., УРСР, І, 1953, 123).

МЛИНАРСЬКИЙ, а, е. Стос. до млинарства. *Працівники млинарської промисловості здавна намагаються удосконалити процес помелу* (Наука., 3, 1960, 60).

МЛИНЕЦЬ, нця, ч. Тонкий коржик з рідкого тіста, спечений на сковороді. *Видно, що Ганна млинці пекла, бо й ворота в тісті* (Номис, 1864, № 7336); *Парувала варена картопля, шкварчали на сковорідці гарячі млинці* (Смолич, День..., 1950, 85); * У порівн. *Подушку дають одну, тонісіньку, як млинець* (Н.-Лев., ІІ, 1956, 394).

МЛИНИЩЕ, а, с. Збільш. до **млин**.

МЛИНІВКА, и, ж., діал. Канал, яким іде вода з річки до млина. *Мирон.. побіг із кількома сусідськими хлопцями до млинівки купатися* (Фр., IV, 1950, 329).

МЛИНКОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **млинкувати** 1. *Може б, несподівано метнутись до клуні, припасти до току, де лежить ще не млинковане зер-*

но, або скочити в засторонок з сіном? (Стельмах, ІІ, 1962, 35).

МЛИНКОМБІНАТ, у, ч. Скорочення: млиновий комбінат. *Запорізький млинкомбінат № 12 уже переробив перші 100 тисяч пудів пшениці* (Рад. Укр., 13.VII 1958, 4).

МЛИНКУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. *перех.* Очищати зерно після обмолоту віялкою.

2. *перех.* Подавати куди-небудь насосом (повітря). — *Ще ніколи в яму не лазив! Все лиш.. глину тягай або вітер у яму млинкуй!* (Фр., І, 1955, 112).

3. *неперех., перен.* Крутити чим-небудь. *Кинув картки у поштову скриньку і помалу, млинкуючи палицею, проходжувався* (Мак., Вибр., 1954, 261).

МЛИНОВІЙ, ова, ове. Прикм. до **млин**. *Деся поблизу шумить млинове колесо* (Вовчок, І, 1955, 322); // Стос. до підприємств, що переробляють зерно на борошно. *В колгоспі споруджено.. млиновий комбінат* (Ком. Укр., 11, 1959, 15).

МЛИНОК, нка, ч. 1. Зменш. до **млин**. *На річечці якийсь маленький Стояв собі млинок, і в нім Мірошник жив* (Греб., І, 1957, 69).

2. Машинка, пристосування для розмелювання яких-небудь зерен. [Т ь о т я С и м а:] *Та невже у вас млинок є кав'ярний. Дайте, рідний, хоч на день, а то сил немає товкти [каву] в ступці* (Коч., ІІ, 1956, 430).

3. Те саме, що віялка. *У кого є більше збіжа [збіжжя], той має до чищення куплений млинок* (Сл. Гр.); *На цей крик позбігалися зі всіх сторін слуги, .. поспішав щосили опорошений від млинка економ* (Кобр., Вибр., 1954, 88).

4. Іграшка з пристроєм, який крутиться від вітру. *Зверху на хлівці млинок поставив [Митько]. Повійне вітерець — млинок і почне лопотіти* (Донч., Пісня..., 1947, 37); * У порівн. *Колеса з лотерейними білетами закрутились, як млинки* (Л. Укр., III, 1952, 621); // у знач. присл. **млинокм**. Дуже швидко. *Юра танцював на одній нозі, диким вереском оглашаючи подвір'я, і крутився млинком* (Смолич, ІІ, 1958, 20).

МЛИНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **млинок**. *Млиночок — всьому віночок* (Номис, 1864, № 14017).

МЛИНЦЕВИЙ, а, е. Прикм. до **млинець**; // Признач. для випікання млинців. *Млинцеве борошно*.

МЛИНЧИК, а, ч. Зменш. до **млинець**. *Для млинчиків приготують рідке тісто* (Укр. страви, 1957, 266).

МЛИСТИЙ, а, е. Зі млою (у 2, 3 знач.). *Настав ранок, сірий, млистий, понурий* (Фр., ІІ, 1950, 159); *Вітри все шаленіють, гонять по дорозі млисту куряву* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 11).

МЛИСТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до **млистий**. *Ти з казки тієї, Що нас переносить До сонця Гвінеї.. У млистість Мадейри* (Ус., Листя..., 1956, 57).

МЛІННЯ, я, с. Дія за знач. **мліти**.

МЛІСТЬ, млості, ж. 1. Почуття розслабленості, знемоги. *Якась невимовна млість опанувала мене, якесь ослаблення не то тіла, не то волі* (Фр., IV, 1950, 291); *Він.. прислухався, як солодко б'ється в грудях серце і в усьому тілі розливається приємна хвилююча млість* (Добр., Олов. солдатики, 1961, 10); * Образно. *Никне з млості вся рослина. І розлився дух медовий з нив по тирсі по перловій* (Черн., Поезії, 1959, 64).

2. Хворобливий стан, близький до зомління або непритомності. *Юзя лежала.. вся посиніла від холоду, що проймав її і тряс до болю, до млості* (Л. Укр., III, 1952, 635).

3. *рідко.* Те саме, що мла 4. *Полуденна спека пашіла млістю й духом нагрітого листя* (Донч., IV, 1957, 105).

МЛІТИ, млію, млієш, недок. 1. Бути в стані млості (у 1 знач.). *А надто той рибалонька, Жвавий, кучеря-*

вий, Мліє, в'яне, як зостріне Ганнусю чорняву (Шевч., I, 1951, 165); [Маруся:] Тобі б тільки щебетати та мліти від солодких речей!.. (Кроп., I, 1958, 95); — Здається, любов'ю називають оте сидіння увечері в парку, .. коли він сигарету смокче, а вона мліє, схилившись йому на грудну клітку? (Гончар, Тронка, 1963, 128); * Образно. Ніч, тиха, тепла літня ніч, стояла над землею, виблискуючи зорями, мліючи у своїй розкоші... (Мирний, IV, 1955, 57).

2. Знемагати від болю, глибоких переживань. Нехай душа болить і мліє з мук страшних, Сльоза ж не скотиться на віі! (Сам., I, 1958, 96); — А самі аж мліємо в розпачі: ну, що тут робити? (Головко, I, 1957, 472); Мати впадає — не спить біля сина, Мліє душею, бо хвора дитина (Гірник, Сонце., 1958, 165); // Ставати нечутливим; терпнути (про руки, ноги, пальці тощо). Ноги мої мліють, але я біжу... (Коцюб., I, 1955, 418); Мить — і дівчина вже на турніку.. Високо гойдається, бовтає ногами, сміється. Але довго так їй не втриматися — руки мліють (Гончар, Тронка, 1963, 160).

3. Утрачати свідомість; непритомніти. Врешті він почув, що мліє.— Стій... не можу...— шепнув він, опускаючись додолу (Коцюб., I, 1955, 357).

4. Знемагати від високої температури, спеки. [Один негр:] Які пишні наші ліси, облиті гарячим сонцем, де од тепла мліє душа і тіло! (Н.-Лев., II, 1956, 449); Мліє [бабуся] біля самовара і лічить денну виручку (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 82); * Образно. Вогка земля мліла в гарячому золоті сонячного проміння, вільна від тіней і холодків (Коцюб., I, 1955, 296); Мліло, густо пахло чебрецем і врожаєм повне літо (Стельмах, На.. землі, 1949, 530); * У порівн. Важкі колоски жита замислено хилились вниз, не ворухились, не шепотіли, ніби й вони мліли від спеки (Коп., Сусіди, 1955, 69).

5. кул. Упрівати. Каша вже давно мліє (Сл. Гр.).

МЛОЇТИ, млоїть, недок. 1. перех. і без додатка. Викликати відчуття млості (у 1, 2 знач.). І тихий смуток, і радість, і якесь каяття млоїли мені серце (Збан., Мор. чайка, 1959, 211); Незвична тиша і парке повітря млоїли і хилили до сну (Коз., Гарячі руки, 1960, 147); І знову щось темне підіймалося в ньому, .. стирало думки, млоїло тіло і виганяло на чоло холодний, сверблячий піт (Коцюб., II, 1955, 275).

2. безос. Нудити.— Це, мабуть, дядьку, від солодких ягід млоїть вас... (Козл., Мандрівники, 1946, 14).

На серці млоїть — стає негарно. Кашель перестав сливе зовсім, тільки на серці частенько млоїть (Л. Укр., V, 1956, 340).

МЛОСНИЙ, а, е. 1. Сповнений млості (у 1 знач.). Доволі млосного зітхання! На повні груди, без вагань Вдихай ненависть і кохання (Рильський, I, 1960, 282); Фарбована Адочка, яка весь час кидала на Сачка млосні та багатозначні погляди, нахилилась до Тасі (Дмит., Розлука, 1957, 70); // Який викликає знемогу. В душі в неї змагалися дикий млосний страх за свою долю і звичайна цікавість живої людини (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 101); Крізь імлу гаряче гріє сонце, повітря розпарюється, варить, ломить, по тілу розлилася млосна втома (Горд., Дівчина., 1954, 136).

2. Який п'янить, дурманить свідомість. Млосні, солодкуваті пахощі нічних фіалок.. заповнювали все подвір'я, кімнату (Руд., Вітер., 1958, 255).

3. Який млоїть (у 1 знач.). В людей спадає з очей полуда і прокидаються ті здорові думки, які дрімали в голові чадної весни та млосного літа (Вас., Незібр. тв., 1941, 236); Млосна теплінь запашного червеного вечора.. навіювала гіркий смуток (Добр., Тече річка., 1961, 286).

МЛОСНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до млосний 1. Феносій, як скошений, упав після першого пострілу. Відчув,

що млосність заливала свідомість, а ніч чорнішала (Ле, Ю. Кудря, 1956, 45).

МЛОСНО. Присл. до млосний. Хазяйська дочка засоромиться при місяці, поправляючи хустку на голові та млосно дишучи гарячими грудьми (Ю. Янов., I, 1958, 159); Юрине серце млосно стискається (Смолич, II, 1958, 78); Млосно пахло фарбою і свіжими газетами (Кучер, Голод, 1961, 67); // у знач. присудк. сл. Важко дихати. [Степан:] Нездужаю я, тату: чогось мені млосно... (Кроп., V, 1959, 11); Незважаючи на осінь, на розчинені вікна, йому млосно від внутрішнього жару (Ле, Міжгір'я, 1953, 336); Нерухоме повітря пашисть жаром... Душно так, млосно... (Коцюб., I, 1955, 180).

МЛЯВИЙ, а, е. 1. Позбавлений жвавості, бадьорості. [Ліубов:] Тільки млява, боязка людина не любить і боїться риску (Л. Укр., II, 1951, 27); А за нею [хмарою] чередою інші хмари попливли, ніби йшли до водопою мляві, стомлені воли (Уп., Вірші., 1957, 56); // Який не відбиває експресії; маловиразний. Ті самі очі, чорні, як безодні, .. Тепер без блиску, мляві та холодні (Фр., XI, 1952, 262); Вони.. лежали втрюх край горба, знічев'я перекидаючись млявими фразами. Давалася ознаки втома останніх днів (Гончар, III, 1959, 392).

2. Який відбувається без напруження, повільно. Збирає гній дівча худе. Корова млявою ходою кудись сама собі бредє (Тич., II, 1957, 270); При млявому травленні п'ють по 3 чашки на день відвару з кореневища айру (Лікар. рослини., 1958, 23); // Малопомітний; неясний. Де у хвилях тремтить і полискує Млявий промінь нічних ліхтарів; Де бушують вали над безоднею, — Там стояла вона без шляху. Без притулку, з журбою самотньою (Граб., I, 1959, 471); Десь далеко на сході жевріє обрії поки що млявим, світанковим вогнем (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 355).

МЛЯВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. млявий. [Аєцій Панса:] Неначе ти вступив до тої секти, що млявість прищепляє та байдужість (Л. Укр., II, 1951, 358); Ванда, всупереч своїй млявості, швидко одягає пальто (Хижняк, Тамара, 1959, 119); Не берить мені за зле млявість в моїй розмові з Вами у Львові і моє неписання до Вас з Буковини (Л. Укр., V, 1956, 354); Недоліками концерту є деяка млявість, недостатність контрастів (Рад. Укр., 12.XI 1948, 3).

МЛЯВО. 1. Присл. до млявий 2. Важкий човен помаленьку й мляво сунувся по воді (Н.-Лев., II, 1956, 227); Він говорив мляво, стомлено і коротко (Баш, Надія, 1960, 131); Каганець, потріскуючи, мляво блимає на припічку (Коцюб., I, 1955, 109).

2. присудк. сл., діал. Млосно. Нче у піч ускочила Христя, так у садку було душно і мляво (Мирний, III, 1954, 348); Було тихо, сонячно і мляво (Гончар, Новели, 1949, 39).

МНЕМОНІКА, и, ж. Сукупність правил і прийомів, які полегшують запам'ятовування великої кількості фактів, відомостей.

МНЕМОНІЧНИЙ, а, е. Прикм. до мнемоніка. Мнемонічні засоби.

МНЕЦЬ, я, ч., заст. Кожум'яка. Ні швець, ні мнець, ні чортзна-що! (Укр. присл., 1955, 231).

МНИМИЙ, а, е. Який насправді не існує, не має місця; уявний, гаданий. Отже, річ формально може мати ціну, не маючи вартості. Вираз ціни є тут мнимий.. (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 106); При ураженні електричним струмом смерть часто буває лише мнимою (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 143).

2. Несправжній, удаваний. Мнимий монгол зліз із коня, скинув із себе кожух (Фр., VI, 1951, 91); Ленін

рішуче виступав проти всіх, хто, прикриваючись мнимою революційністю, відкидав кращі завоювання культури минулого (Біогр. Леніна, 1955, 252).

МНЙМІСТЬ, мості, ж., рідко. Абстр. ім. до мнймий.

МНИМОВМЕРЛИЙ, а, е. Який здається мертвим, з мнймими ознаками смерті. Учні повинні знати, що його [штучне дихання] застосовують до так званих мнймовмерлих: .. до уражених електричним струмом або блискавкою, отруєних чадним газом і т. п. (Метод. викл. анат., 1955, 119).

МНЙХАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., діал., зневажл. Зволікати. — Прошу, пане гетьмане, це ще не все. — А чого ти мнйхаєшся? (Панч, Гомон. Україна, 1954, 392).

МНЙХИ, ів, мн., діал., зневажл. Зволікання. — Покинь трихи та мнйхи та приньмайсь [берись] за діло (Кв.-Осн., II, 1956, 202).

МНЙШКИ, шок, мн., заст. Варені коржики із сиру з борошном. Чого там не було: вареники, мнйшки, жарений дрович, смажені в сметані карасі (Стор., I, 1957, 184).

МНОГІЙ, а, е, заст. Численний. Веде [Галес] орду велику, многу Рутульцеві на підпомогу (Котл., I, 1952, 196); Дізнала Галя теж усякі різні й многі тривоги та радощі (Вовчок, I, 1955, 320); У нас, бачте, сидить у многих головах ідея про «дві правди» (Л. Укр., V, 1956, 142); Через многі літа набралася річка такої силенної сили, що жодна скеля перед нею не встоїть (Мур., Бук. повість, 1959, 122); // у знач. ім. многі, гих, мн. Багато хто. Многі з тих, що кількома роками випередили його в науках, .. бідували тепер (Фр., III, 1950, 73).

МНОГО, присл., заст. Багато. Там, Над Волгою, є город, що за нього Лягло братів моїх і друзів много (Рильський, I, 1956, 260).

МНОГОВОДНИЙ, а, е, рідко. Який має багато води; повноводий. Поміж двома материками Ліг многоводний океан (Рильський, II, 1960, 317); В місцях, де не було води, у наші дні, сьогодні, з'явилися селища, сади, канали многоводні (Забіла, У.. світ, 1960, 110).

МНОГОГРАННИЙ, а, е. 1. Який має кілька граней. Многогранна колона.

△ Многогранний кут, мат.— частина простору, обмежена кількома площинами, що пересікаються в одній точці (вершині кута). Многогранний кут називається опуклим, якщо він весь розміщений по один бік від площини кожної з його граней (Геом., II, 1954, 21).

2. перен., рідко. Який охоплює різні сторони чогонебудь; різносторонній. Під проводом Комуністичної партії нове життя у нас настало — культурне, багате, многогранне! (Тич., III, 1957, 359).

МНОГОГРАННИК, а, ч. Многогранне геометричне тіло. Мабуть, найвидатнішим відкриттям піфагорійців у галузі геометрії слід вважати відкриття ними правильних многогранників (Наука., 7, 1964, 31).

МНОГОГРАННІСТЬ, ності, ж., рідко. Абстр. ім. до многогранний 2. Люди показані в усій многогранності їх індивідуальних психологічно характерних рис (Літ. газ., 10.IX 1939, 4).

МНОГОКРАТНИЙ, а, е, мат. Кратний багатьом числам.

МНОГОКРАТНІСТЬ, ності, ж., мат. Абстр. ім. до многократний.

МНОГОКУТНИЙ, а, е, мат. Який має більше чотирьох кутів. Многокутна форма високого зрубу стійкіша від квадратної (Дерев. зодч. Укр., 1949, 27).

МНОГОКУТНИК, а, ч., мат. Фігура, утворена замкнутою ламаю лінією, ланки якої створюють більше чотирьох кутів. Кімната була невелика, напівтемна. Візерунчаста стеля, де без краю повторюються зорі

й многокутники, ..звислі карнизи (Тулуб, Людолови, I, 1957, 254).

МНОГОЛІКИЙ, а, е, поет. Те саме, що багатолікий. Рідний народе, воїне мій многоликий, Мати твоя вже у весільному віні (Забашта, Пісня., 1961, 32).

МНОГОЛІКІСТЬ, кості, ж. Абстр. ім. до многолікий. При зовнішній многоликостві «Вітер з України» [П. Тичини] має декілька досить чітко окреслених тематичних і жанрових кіл (Поезія., 1956, 161).

МНОГОЛІТНІЙ, я, є, рідко. Те саме, що багаторічний. Вірте у геній народу [народу] — Ось мій святий заповіт. Туго зроста він — не шкода, Бо многолітній це квіт (Черн., Поезії, 1959, 294); Увесь свій талант і многолітній труд поклав [композитор М. Лисенко] на те, щоб знайти, зберегти перли народної творчості, обробити їх і повернути народу (Довж., III, 1960, 23).

МНОГОЛЮДДЯ, я, с., рідко. Скупчення людей. Цей усвячений віками звичай села — вітатися з кожною зустрічною людиною.. в умовах міського многолюддя здався б особливо смішним (Кол., Терен., 1959, 153); В сквері теж було пустинно й холодно. Де й поділося все многолюддя (Ільч., Серце жде, 1939, 149).

МНОГОЛЮДНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що багатолюдний 1. Вирвати з-під впливу буржуазії, одірвати від неї многолюдні маси — це не мала заслуга роботи конгресу [оборони культури] (Тич., III, 1957, 38).

МНОГОМОВНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що багатомовний 1. В ногу йде сім'я народів многомовна — росіянин, українець і вірмен (Тич., I, 1957, 275); Ці дні принесуть нам ще одну велику радість — радість єднання з нашими товаришами по мистецтву, що працюють у многомовній радянській літературі (Літ. газ., 6.V 1939, 3).

МНОГОНАДІЙНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що багатонадійний. Перспективи ставлять мені многонадійні, тільки що маю ще з півроку носити кайдани (Л. Укр., V, 1956, 263); Нехай заграють, заіскряться по всіх просторах України — ці юні многонадійні таланти (Тич., III, 1957, 44).

МНОГОСЛІВ'Я, я, с., рідко. Те саме, що багатослів'я. Великий любитель рідного слова, я.. не прихильник великої продукції — не в многослів'ї-бо рятунок (Вас., IV, 1960, 56); Справжнє кохання не любить многослів'я (Цюпа, Назустріч., 1958, 416).

МНОГОСТРАДНИЙ, а, е, уроч., рідко. Те саме, що многостраждальний. У блакитному просторі Заходили колом зорі, Ясним світлом все влили Та про землю многострадну, Цю мандрівницю безрадну, Тихо мовоньку вели (Граб., I, 1959, 266); Тінь многострадна Франкова Вольну країну вітає (Рильський, II, 1960, 139).

МНОГОСТРАЖДАЛЬНИЙ, а, е, уроч. Те саме, що багатостраждальний. Це факт, а не вигадана автором композиція про матір нашого великого многостраждального доброго народу (Довж., III, 1960, 355).

МНОГОТРУДНИЙ, а, е, уроч. Який вимагає великих зусиль, несе в собі велике напруження; дуже важкий. У героїчних боях, у многотрудних буднях зростала наша країна (Ком. Укр., 11, 1959, 35); Вона замріялась, хвилю помовчала, перебираючи в пам'яті різні деталі свого багатого, многотрудного життя (Ряб., Жайворонки, 1957, 172).

МНОГОЧЛЄН, а, ч. Алгебричний вираз, який становить суму кількох одночленів. Раціональна функція називається цілою або многочленом, якщо при обчисленні її значень не має місця ділення на вираз, що містить у собі незалежні змінні (Курс мат. анал., II, 1956, 11).

МНОГОЧЛЄННИЙ, а, е. 1. спец. Який складається з кількох або багатьох членів, частин, елементів.

2. мат. Який складається з суми кількох одночленів. Многочленний алгебричний вираз.

МНОЖЕНЕ, ного, с. Число, яке множитья на інше число. Множення на ціле число є дія, з допомогою якої одне число (множене) повторюється доданком стільки разів, скільки одиниць у другому числі (Алг., I, 1956, 32).

МНОЖЕННЯ, я, с. Математична дія повторення даного числа як доданка стільки разів, скільки одиниць в іншому даному числі. Знає [хлопець] множення й складання, сам я бачив у вікно: як дадуть йому завдання — вмить розв'язане воно! (Забіла, У.. світ, 1960, 22); На обкладинці [зошита] надрукована таблиця множення й метричні міри (Донч., VI, 1957, 15).

МНОЖИНА, й, ж. Форма числа, співвідносна з одиницею, яка вживається тоді, коли мова йде про два предмети або більше. Іменник «овця» в множині родового відмінка він провідмняв «овцев», плунав суфікси (Тют., Вир, 1964, 55).

МНОЖИННИЙ, а, е. Прикм. до множині. Множинні форми.

МНОЖИННІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до множинний.

МНОЖИТИ, жу, жиш, недок., перех. 1. Виконувати множення. Потім друзі множать 21 на 12 (Донч., VI, 1957, 492).

2. Збільшувати що-небудь кількісно. Пошли Вам щасна доля вік довгий.., щоб Ви і надалі змогли працювати на нашій рідній ниві, множити і засівати те добре насіння (Мирний, V, 1955, 378); — Оце вона [надія] і є та сила, Серьожко, що множить і наші з тобою сили! (Гончар, IV, 1960, 76).

МНОЖИТИСЯ, иться, недок. 1. Збільшуватися кількісно. Дедалі більше металу, машин, верстатів випускають заводи. Множаться духовні багатства республіки (Тич., III, 1957, 312); День у день множаться ряди людей трудової слави (Рад. Укр., 22.XII 1956, 1); // Те саме, що розмножуватися. — Ми [Ворони] працюємо — і нас раз у раз менше, а вони [Сови] дармують — і плодяться та множаться на нашу загибель (Фр., IV, 1950, 96); — Площі ширяться щороку, То ж і множуся нівроку, Я ведуца серед поля! — Задається бараболя (С. Ол., Вибр., 1959, 298).

2. Бути помноженим. Жадоба перемоги [у петлюрівців] множилася на жадобу грабунку (Довж., I, 1958, 181).

МНОЖНИЙ, а, е. 1. Який служить для розмноження рукописів, креслень і т. ін. Множний апарат.

2. Який служить для проведення множення. Множний перфоратор.

МНОЖНИК, а, ч. Число, на яке множитья інше число. Множення на ціле число є дія, з допомогою якої одне число (множене) повторюється доданком стільки разів, скільки одиниць у другому числі (множнику) (Алг., I, 1956, 32).

МО, вставн. сл., діал. Може (див. могті 3). [Л е в к о:] А чого ж це, молодице, плачете? Мо', горе яке, мо', біда яка настигла? (Вас., III, 1960, 409); — Хто знає, може, то Прага? Мо, вона й справді золота? (Гончар, III, 1959, 306).

МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до мобілізація. Радянський Союз, перебуваючи в капіталістичному оточенні, весь час тримає народ свій в стані мобілізаційної готовності (Тич., III, 1957, 141).

МОБІЛІЗАЦІЯ, і, ж. 1. Призов військовозобов'язаних на службу в діючу армію у зв'язку із запровадженням воєнного стану. — Що там таке? — запи-

тав він одного.. — Як-то не знаєте? Загальна мобілізація (Кобр., Вибр., 1954, 208); Чимало їх [людей] лишилося в селах: мобілізація запізнилася, а самим виїхати в глибокий тил не пощастило, війна раптово захопила всіх (Ле, Клен. лист, 1960, 156); // перен. Залучення кого-небудь для виконання якогось важливого завдання, масового заходу. Завдання мобілізації мас на боротьбу за дострокове виконання семирічного плану зобов'язують профспілкові організації безупинно поліпшувати керівництво соціалістичним змаганням (Ком. Укр., 6, 1960, 3).

2. Переведення всіх галузей народного господарства на військовий стан; // перен. Приведення чого-небудь до активного стану, що забезпечує виконання якогось важливого завдання, масового заходу. Для мобілізації всіх ресурсів на оборону країни 30 листопада 1918 року була створена Рада Робітничої і Селянської Оборони на чолі з Леніним (Біогр. Леніна, 1955, 206); Мобілізація матеріальних ресурсів, створення нових ефективних засобів механізації та автоматизації мають першорядне значення (Рад. Укр., 5. I 1962, 3); Комуністичне виховання трудящих вимагає мобілізації всіх форм і засобів ідеологічної роботи, політичної агітації і пропаганди (Наука., 8, 1963, 5).

МОБІЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до мобілізувати. Коли ж усіх мобілізованих арсенальців повертали з армії назад на завод, — то виявилось, що й в авіаційній частині Королевич теж спеціаліст по моторах, і тому в армії він так і залишився (Смолич, Мир., 1958, 42); Насторожений, весь внутрішньо мобілізований, вступив Аркадій у стіни хати безбожника (Вільде, Сестри., 1958, 37); // у знач. ім. мобілізований, ного, ч. Військовозобов'язаний, призваний на службу в діючу армію. На горбах маячили людські постаті, і коли мобілізовані підійшли ближче, то побачили, що то бійці копають окопи (Тют., Вир, 1964, 357).

МОБІЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Проводити мобілізацію кого-, чого-небудь. Мене мобілізували у військо (Вас., Незібр. тв., 1941, 196); Вони всі вирішили мобілізувати міські резерви (Ю. Янов., I, 1958, 210).

2. перен. Приводити до активного стану для успішного виконання якого-небудь завдання, для досягнення якоїсь мети. Народ мобілізує всі свої сили, всю багатирську енергію на нові подвиги в труді (Рад. Укр., 31.I 1959, 1); * Образно. — Думки розбігаються, і ти не можеш їх мобілізувати (Донч., V, 1957, 333).

МОБІЛІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. 1. Мобілізувати себе (для успішного виконання якого-небудь завдання, певної справи, для досягнення мети). Робітники, інженери, вчені, академіки.. — все мобілізувалося для боротьби [з німецьким фашизмом], всі працюють не покладаючи рук (Довж., III, 1960, 58); * Образно. Мобілізуються тополі під хмарним вітром на горі... Уже давно ми на порі, давно всіх кличемо: до волі! (Тич., I, 1957, 72).

2. тільки недок. Пас. до мобілізувати. При проведенні трудової повинності на селі мобілізуються в першу чергу куркульські й паразитичні елементи (КПУ в резол. і рішен., 1958, 66).

МОБІЛІЗУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до мобілізувати 2. Ми не можемо не піддатися мобілізуючому впливу сили титана Гете; сила його підіймає нас, активізує, електризує помымо нашої волі (Вол., Дні., 1958, 35).

МОБІЛЬНИЙ, а, е. Здатний до швидкого пересування; рухливий. Для боротьби проти робітників уряд [Тимчасовий] створив мобільну (рухливу) гвардію (Нова іст., 1956, 140); * Образно. Треба всіляко роз-

вивати такий ефективний і мобільний жанр, як нарис (Літ. газ., 11.III 1959, 3).

МОБІЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до мобільний. Зустріч з Білогрудом нагадала йому [генералові] про надміру роздуті тилові служби, які так прикро відбизалися на мобільності армії (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 46).

МОБІЛЬНО. Присл. до мобільний. * Образно. Есєрівський промовець.. накинув своє золоте пенсне на носа і мобільно залишив трибуну (Ле, В снопі., 1960, 307).

МОВ¹, спол. 1. порівняльний. Уживається для приєднання порівняльних підрядних речень і зворотів; близький за знач. до спол. *н а ч е, н е н а ч е*. А сивий гетьман, мов сова, Ченцеві зазирає в вічі (Шевч., II, 1953, 37); Із вагонів посипалися люди, мов картопля із продертого мішка (Панч, Синів., 1959, 3).

2. з'ясувальний. Уживається для приєднання підрядних додаткових речень; близький за знач. до спол. *щ о*. [Л е в: (удав, мов не дочув):] Га? ідіть здорові! (Л. Укр., III, 1952, 241).

МОВ², част. Уживається для вираження сумніву, непевності у достовірності висловлюваного. Галя мов не чула., як стала коло груби, так і стояла (Мирний, IV, 1955, 149); // у знач. вставн. сл. Уживається для виділення слів, які передають чужу мову або чужі думки. — А деякі [жаби] позлазили на нього, Та ще й сміються відтіля — Не боїмось, мов, короля! (Гл., Вибр., 1951, 123); Він сяде в човен і навстріч долине Кризь ночі тьму і вітру тьму густу, Щоб слух не йшов, що, мов, Матвій Долина Варив десь юшку, був не на посту! (Мал., I, 1956, 235); // Уживається для виділення слів, які були або будуть сказані тим, хто говорить десь в іншому місці, іншим часом; // Уживається для виділення слів, які, за порадою того, хто говорить, має сказати хтось інший. [П а л а ж к а:] Можна йому й одказати: бачили, мов, очі, що купували! (Мирний, V, 1955, 222).

МОВА, и, ж. 1. Здатність людини говорити, висловлювати свої думки. Має добре слово в світі сирота., Та ніхто про матір на сміх не пита, А Йвася питають.. Не дадуть до мови дитині дожить (Шевч., I, 1951, 41).

◇ **Відбирати (відібрати) мову див. відбирати; Віднімати (відняти) мову див. віднімати; До мови приходити (прийти) —** відновлювати здатність говорити. [М а в к а:] Я ще до мови не прийшла, як він схопивсь на рівні ноги (Л. Укр., III, 1952, 250); **Зав'язало (перепинило і т. ін.) мову кому, перев. безос. —** хтось утратив здатність говорити. За цілий той день не чути було слова у хаті, мов яке лихо прийшло і зав'язало мову (Мирний, IV, 1955, 84); Ту ж мить їй стиснуло горло, перепинило мову, і вона як стояла, так і впала на землю і, притиснувши руки до грудей, заридала тяжко... (Гр., II, 1963, 381).

2. Сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова (Мирний, V, 1955, 314); А мова живе і рікою тече, І хвилями плещуть в ній зміни... (Еллан, I, 1958, 247); * У порівн. І краплі десь звучать ласкаві, як мова рідна і жива (Сос., Солов. далі, 1957, 36); // Різновид цього комбінування у процесі вираження думок, якому властиві ті або інші характерні ознаки. Хто нікчемну душу має, То така ж у нього й мова (Л. Укр., I, 1951, 378); Велич і масштабність подій змушувала мене стискувати матеріал [у фільмі «Арсенал»]. Це можна було б зробити, вдаючись до мови

поетичної, що й є начебто моєю творчою особливістю (Довж., I, 1958, 23); Наукова мова є та ділянка словесної роботи, на якій найгостріше відчувається все, що стосується точності виразу (Мовозн., IV-V, 1947, 153).

△ **Амбінні (ізолюючі) мови —** мови, що не мають форм словозміни; **Мертві мови див. мертвий; Непряма мова див. непрямий; Прямá мова див. прямий; Частина мови —** граматична категорія слів, об'єднаних спільністю значення, форм і синтаксичної ролі.

3. Мовлення, властиве кому-небудь; манера говорити. Живо й просто вилита стареча мова (Шевч., VI, 1957, 133); Лякають дитину й дядьків погляд, і його буркотлива мова (Стельмах, I, 1962, 343); У розмовах звичливий [Хома] і не лихослов.. У його мові переважають нестливі слова (Тют., Вир, 1964, 80).

Езопівська мова див. езопівський.

4. Те, що говорять, чий-небудь слова, вислови. Поклали шальовки соснові, Кругом наставили мисок; І страву всякую, без мови, В голодний пхали все куток (Котл., I, 1952, 68); Старий Семен говорив довго; його мова чимдальш пливла вільніше та скоріше, як вода на потоках (Коцюб., I, 1955, 42); // Розмова, бесіда. Тільки в них [у панів] і мови було, що князі та пани вельможні (Вовчок, I, 1955, 107); З Ольгою ніяк мови не зв'яжеш. Хоче чужою стати (Коп., Лейтенанти, 1947, 114); Побачивши ординарця, Монтегю урвав мову. Він глянув на своїх співбесідників (Загреб., Європа 45, 1959, 134); // Звуки розмови. Нігде не чути людської мови; Звір тільки вие по селу (Шевч., I, 1963, 129); Не чути було ніякого гомону й мови (Ю. Янов., II, 1958, 208).

◇ **Весті мову —** говорити. Промовець від такої нашої, як йому здавалось, чулості до його майбутніх дотепів — зовсім розквітнув, ведучи мову далі (Ю. Янов., II, 1958, 100); **Весті мову про кого —** що — говорити про кого, що-небудь. Довкола відбуваються такі події, а він веде мову про дурниці (Собко, Срібний корабель. 1961, 130); **Говорити (заговорити) іншою мовою —** стати іншим. Йому здавалося., що відтепер [після закінчення війни] люди мусять.. забути про все буденне, заговорити один до одного іншою мовою. Адже сьогодні все навкруги було іншим (Гончар, III, 1959, 438); **Говорити різними мовами (на різних мовах) —** не розуміти один одного. [Х в о р а:] Не хтіла б я тебе вразити, сестро, Та, бачу, прийдеться розмову залишити, Бо ми говоримо на різних мовах (Л. Укр., I, 1951, 117); Як би ми з тобою не говорили, все рівно не зрозуміємо один одного, бо говоримо на різних мовах. Ти хочеш, щоб у тебе було повне горище хліба і чотири пари чобіт, а я хочу, щоб до всього цього в нас ще росла й чорна металургія (Тют., Вир, 1964, 29); **Гострий на мову —** те саме, що **Гострий на слово (див. гострий).** [В а с и л ь:] Ну й гостра ж на мову! На нашій кутку таких дівчат і заводу нема (Кроп., II, 1958, 115); **Зайшла (заходить і т. ін.) мова про кого —** що — почали (починають) говорити про кого-, що-небудь. І вже як умів [Артем].. сперечався з Павлом, про що б не зайшла мова (Головко, II, 1957, 419); Сварка виникла з дрібниці — зайшла мова про оформлення документів для паспорта, і батько мав необережність запропонувати дочці змінити ім'я (Гончар, Тронка, 1963, 139); Між братами ще ніколи серйозно не заходила мова про дівчат (Стельмах, I, 1962, 68); **Зводити (звести) мову на кого —** що — почати говорити про кого-, що-небудь. Оповів [жандарм] перше, що тепер їм на службі «трудно», а далі звів мову на тих, через кого стало «трудно» (Коцюб., II, 1955, 194); **Знаходити (знайти) спільну мову див. знаходити; Мова була раніше (вже) про кого —** що — говорилося раніше про кого-, що-небудь. Була вже мова про те, що дід Григорій був не балаку-

чий, але хочеться ще раз нагадати, що він справді-таки був мовчазний (Довж., I, 1958, 75); **Мова йде** (йшла, мовиться, мовилась і т. ін.) про кого — що — говориться (говорилось) про кого-, що-небудь. *Данило робить над собою зусилля і не знає: чи він божеволіс, чи це насправді йде мова про нього* (Стельмах, II, 1962, 229); *У ті часи, про які йде мова, тут, на високій кручі, .. ще стояло — впритул одним боком до лісу, а другим до Дніпра — городище* (Скл., Святослав, 1959, 11); *Мова йде про те, щоб практично забезпечити перехід від автоматизації окремих агрегатів і установок до комплексної автоматизації* (Наука., I, 1959, 7); [Р і ч а р д:] *Пробачте, я щось вас не розумію. В нас мова йшла про статую...* (Л. Укр., III, 1952, 91); *Микола догадався, що мова мовилась, мабуть, про нову дівчину на селі* (Н.-Лев., II, 1956, 173); — *Треба ж оумати, що до чого, коли й як.. — Та про це ж і мова мовиться!* (Довж., I, 1958, 341); **Мова корótка** в кого з ким — немає про що багато говорити кому-небудь з кимось. — *У нас, знаєте, мова коротка, — креснув офіцера поглядом Баржак. — Хто не схилив голову перед працею — тому нахилимо* (Гончар, II, 1959, 78); **Мова не мовилася** — не було бажання говорити; не говорилося. *Сумно стало. Мова не мовилася* (Вовчок, I, 1955, 244); **Мову знаходити** з ким — мати про що говорити з ким-небудь. *Там, у дворі, між челяддю.. і сміялася вона з іншими, і мову знаходила...* (Вовчок, I, 1955, 170); **Мову почáти** (розпочáти, зня́ти, завесті́ і т. ін.). — почати говорити. *Хоче [мати] мову почати з батьком, та голосу нема слово вимовити* (Вовчок, I, 1955, 224); *Там, у кутку, троє [братчиків] завели річ про теперішнє життя трудне; другі зняли мову, як панів дурили* (Мирний, I, 1949, 336); *Мало не з кожним приїжджим заводить Демид мову про того свого генерала і дивується, що ніхто про нього не чув і не знає* (Гончар, Тронка, 1963, 69); — *Коли вже ви завели мову про землю, так дозвольте вам сказати, що земля в житті рослини ніколи повністю не відігравала ролі матері* (Довж., I, 1958, 415); *Той п'є, закушує, той мову розпочав Про зайця, про хорти, про вдалі полювання...* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 77); **На мові стáти** з ким — поговорити з ким-небудь; **Не да́тися** (здава́тися) на мову — не хотіти розмовляти. *Ониська не заходила в хату й не давалася на мову ніяк* (Л. Янов., I, 1959, 365); *Недавно приїхала до неї дочка Галка: пишна така, що й на мову не здається* (Кос., Новели, 1962, 158); **Не мо́же (не могло́) бу́ти [й] мо́ви** про що — немає (не було) чого й говорити про здійснення чого-небудь. *Про те, щоб взяти перевал в лоб, не могло бути й мови. Це коштувало б занадто багато жертв* (Гончар, III, 1959, 95); *Залітали комарі й до насат, здіймали такий дзвін.., що ні про який сон не могло бути й мови* (Збан., Сеспель, 1961, 110).

5. Публічний виступ на яку-небудь тему: промова. *Раз на мові ксьондз казав: «Не впивайтесь, люди! На тім світі вам смола Замість вина буде!»* (Рудан., Тв., 1956, 139); *Оборонець говорить довго та гарно, а Гнат цілою істотою відповідає на його мову: «так, так»...* (Коцюб., I, 1955, 76); — *Майте спокій, люди! Я не годен перегаласувати таку силу, — гукає Антін, — мови я ще не скінчив* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 205).

6. тільки одн., чого, яка, перен. Те, що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування. *Він десь розуміє мову моїх очей, бо повертас обличчя до мене і кидає здивований погляд* (Коцюб., II, 1955, 420); *Камінну мову видатних пам'яток минулого він [М. Бажан] читає оком революційного поета* (Не ілюстрація., 1967, 126); *Одним з головних завдань студента-композитора є набуття ним майстерності*

досконалого володіння матеріалом .., музичною мовою (Мист., I, 1956, 31).

МОВБИ¹, **МОВБИТО**, спол. Те саме, що мов¹. — *Коли б ви знали, яка я рада, що це ви до нас приїхали. Така рада.., мовби свою рідну дочку узділа* (Мирний, III, 1954, 306); *Над чорними очима молодиці металися, мовби хотіли полетіти кудись, розкрилені брови* (Стельмах, II, 1962, 10); *Здається, мовби мчу я у санках по сніговім шляху* (Л. Укр., I, 1951, 312); *Тепер уже ніхто й не згадує про те, що колись баби плескали, мовбито він крадене передержує!* (Гр., II, 1963, 314).

МОВБИ², **МОВБИТО**, част. Те саме, що мов². *Яка се тяжка річ і для нього і для всіх, оті приступи кашлю. Тепер мовби трошечки легше* (Л. Укр., V, 1956, 161); — *Я творитиму нові дерева, — сказав Мічурін, і вимовлені слова несподівано мовби підняли його над землею* (Довж., I, 1958, 432); *Почав Кирило Тур збирати зброю да, щоб заспокоїти паніматку, що мовбито в його на думці нема нічого смутного.. завів козацьку пісню* (П. Куліш, Вибр., 1969, 135).

МОВБИТО¹ див. мовби¹.

МОВБИТО² див. мовби².

МОВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто користується мовою. *Літературна мова надає кожному мовцеві можливість широкого вибору мовних засобів* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 7).

МОВИТИ, влю, виш; мн. мовлять; недок. і док., перех. і без додатка. Висловлювати вголос свої думки; говорити, казати. — *Ой ви, діти — квіти наші! Наварю вам горщик каші, Поїсте ви досмаку, — Мовить баба у кутку* (Гл., Вибр., 1951, 201); *Останні слова Бульба вже мовив під тупіт і гуркітню поляків, які щільно підступили до табору* (Довж., I, 1958, 259); *І тихо мовив [Іосиф:] — Де ти в бога Загаялась, моя небого?* (Шевч., II, 1963, 358); [Г о р о б е ц ь:] *Дозволь слово мовити, курінний отамане* (Корн., I, 1955, 223).

◇ До слова **мовити**, у знач. вставн. сл. — уживається для виділення слів, сказаних принагідно. До слова мовити, як не прикро, але сучасні драматурги, за невеликим виключенням, ще не створили в своїх п'єсах образів, рівних творінням наших класиків за силою соціального викриття й художньої виразності (З глибин душі, 1959, 74); **Нічого мовити**, у знач. вставн. сл. — уживається для висловлення обурення, незадоволення чим-небудь. — *Від самого рання нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату! Нічого мовити — миле життя розвідача філоксерної комісії* (Коцюб., I, 1955, 199); **Правду мовити** (мовлячи), у знач. вставн. сл. — уживається для підкреслення істинності, правдивості висловлювання. [О н о м а й:] *Царівно, правду мовити, я честь хотів тобі, питаючи, зробити, як жриці божій і царівні Трої* (Л. Укр., II, 1951, 286); *Він, правду мовлячи, не почував ніякої охоти вчитися гри на фортеп'яні* (Фр., VII, 1951, 242); **Так [би] мовити**, у знач. вставн. сл. — уживається при бажанні висловитися більш точно, точніше охарактеризувати що-небудь. В поетичних «Вечорах на хуторі біля Диканьки» він [М. Гоголь] показав український народ у святковій, так бимовити, одежі (Рильський, III, 1956, 22); *Але, так мовити, чудо у нас це — дерево (справжнє, живе дерево) росте на дахові і навіть дає тінь..* (Коцюб., III, 1956, 148).

МОВИТИСЯ, иться; мн. мовляться; недок. Висловлюватися вголос; говоритися. [П а л а м а р:] *Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться! Скоро я вас, мої друзі, покину!..* (Кроп., I, 1958, 533); *Дружба — однаково мовиться, Слово — свобода — одне. Наша розмова чудова ця Тепло хвилює мене..* (Бичко, Сійся., 1959, 120); // безос. *Не так швидко робиться, як*

мовиться (Укр. присл., 1955, 186); *З уривків розмов важко було як слід добрати візникові, про що мовилося* (Ле, Міжгір'я, 1953, 45).

◇ **МОВА** **МОВИТЬСЯ** (**МОВИЛАСЯ**) *див. мова; Мова не мовилася див. мова; [Як то] мовиться, у знач. вставн. сл. — уживається для виділення усталених висловів. — Не плутайся під ногами. Держи, як то мовиться, нейтралітет* (Головко, II, 1957, 449); — *Та воно, звісно... В гурті, мовиться, й батька легше бити* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 344); *Люди стояли за ним, як мовиться, горою* (Мельн., Коли кров., 1960, 87).

МОВКНУТИ, ну, неш; мин. ч. мовк і мовкнув, ла. ло; *недок.* 1. Переставати говорити; замовкати. *Всі робітники мовкнули і хилються, де котрий із них [підмайстрів] проходить* (Фр., I, 1955, 227); *Ксеня розпитувала Олега про Харків, він охоче розповідав. Іноді вони мовкли і довго німували* (Голов., Тополя., 1965, 86); // *Переставати кричати (про тварин). — Бураки-ки-ки! Бураки-ки-ки! — верещали обоє [дітей], заплющивши очі, аж жаби здивовано мовкли* (Коцюб., II, 1955, 313); * *Образно. Серденько мовкне, серденько в'яне...* (Граб., I, 1959, 124).

2. Переставати звучати, бути чутним; затихати. *Мовкнули гучні струмки під льодами, з шумом чарівним із гір не плывуть...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 176); *Вже й завіса піднялась, Мовкне в залі сміх* (Мур., Піонер. слово, 1951, 22); *Той крик страшний, той плач малят когось благав, просив, та порскав чергу автомат, і мовкли голоси* (Гонч., Вибр., 1959, 312).

3. *перен.* Відходити на другий план, втрачати своє значення. *Кошик з ягідками коштував аж цілих десять крейцерів, що становило половину капіталу, який вона мала. Супроти цього факту мовкли всі уподобання й жадоби посідання* (Кобр., Вибр., 1954, 72).

МОВЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до мовити. *І в тишу дзвінку Шугнуло, Ніби орел з висоти, Мовлене тим, що в вінку: — Брати!* (Гончар, IV, 1960, 22); *Ми вдячним серцем зберігаєм нині Слова великі, мовлені тоді: Робітники Росії й України Навік єдині в битвах і труді!* (Мас., Київ. каштани, 1954, 10); // *безос. присудк. сл. мовлено.* *Хай слово мовлено інакше — та суть в нім наша зостається* (Тич., I, 1957, 193).

МОВЛЕННЯ, я, с. 1. Спілкування людей між собою за допомогою мови; мовна діяльність. *Часто риси літературної мови й діалектні риси (фонетичної системи та граматичної будови) існують паралельно; вони залежать від віку, від обстановки мовлення і жанрів мови* (Нариси з діалектології., 1955, 18); *Сила мовлення на сцені виявляється насамперед у вимові* (Мист., 6, 1965, 28).

2. *рідко.* Повідомлення по радіо; радіомовлення.

МОВЛЯВ, *вставн. сл., розм.* 1. Уживається при передачі слів, які належать не тому, хто говорить, а комусь іншому. *То родички мені й переказують: оттак люди плещуть, мовляв* (Барв., Опов., 1902, 8); — *Самі спожили свіженьку й гарячу рибку, а ви, мовляв, їжте й холодну й нетривну* (Н.-Лев., II, 1956, 249); *Не встигла [Катря] ще й поснідати, прибігла сторожова дівчина: Докія Петрівна послали, мовляв, діло якесь є* (Головко, II, 1957, 193); // *Уживається при передачі внутрішньої мови персонажа, при розкритті його жесту. Він з усмішкою витягнув з кишені перев'язану мотузочком пачку грошей, підкинув її вгору, зловив і на мигах показав: бери, мовляв* (Стельмах, II, 1962, 37); *Ясько спокійно кивнув головою: мовляв, зрозумів усе чисто* (Чаб., Катюша, 1960, 54).

2. Уживається при уточненні вислову; так би мовити. *А мені дуже весело, що такий мені тепер клопіт великий, таке, мовляв, поле передо мною — і женитись, і на дяка стати* (Вовчок, VI, 1955, 235).

МОВЛЯТИ, *яю, я́вш, недок., перех. і без додатка, заст.* *Мовити.* *До часу глек, — мовляв один розумний лях, — До часу, голубе, нам глечик носить воду* (Г.-Арт., Байки., 1958, 45); *Він схопився на рівні ноги.. і кинувся, не мовлячи ні слова, в байрак терновий, там і зник з очей* (Л. Укр., III, 1952, 250).

МОВЛЯЮТЬ; **МОВЛЯЛИ** [ви], *у знач. вставн. сл. — уживається для виділення слів, які належать не тому, хто говорить, а комусь іншому. Чи то в село лихий примчить якого Паничика, мовляють, судового — Та сарана живе на твоєму добрі* (Греб., I, 1957, 55); *На цей раз приказка здалась: Що декому, мовляли, можна — другим зась* (Гл., Вибр., 1951, 7); *Наум хвалився людьм: — Двох синів маю, та ... з одного дерева і хрест, і лопата, мовляли ви...* (Коцюб., I, 1955, 103).

МОВНИЙ, а, е. 1. Прикм. до мова 2. *Стирання національних відмінностей, особливо мовних відмінностей, — значно триваліший процес, ніж стирання класових граней* (Програма КПРС, 1961, 99); *Мовні елементи народнопоетичної творчості були, є і будуть животворним ферментом літератури* (Рильський, III, 1955, 73); *Певні мовні особливості часто бувають властиві одному або кільком населеним пунктам, створюючи собою окреме, місцеве явище в загальній системі мови народу* (Нариси з діалектології., 1955, 3).

2. *діал.* Балакучий. *Товариш мовний в дорозі стоїть за віз смаровний [змазаний]* (Номис, 1864, № 11383).

МОВНИК, а, ч., *розм.* 1. Те саме, що **МОВОЗНАВЕЦЬ**. *Мовник.. диктує друкарці переклад з російської* (Кундзич, Дієзи., 1956, 7).

2. Викладач мови і літератури в школі; викладач мови в інституті. *Що ж до знань, то за порадами до Жежери звертались не тільки два біологи, а й мовник Валентина Іванівна* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 180); *«Треба ж учительці мови прилучатися завжди до багатющого народного джерела», — пам'ятала вона вимогу свого інститутського лектора-мовника* (Крот., Сини., 1948, 282).

МОВОЗНАВЕЦЬ, *вця, ч.* Фахівець з мовознавства. *В Харкові жили й працювали письменники Гулак-Артемовський, Квітка-Основ'яненко, славетний мовознавець Потебня* (Панч, В дорозі, 1959, 265); *Боротьба за чистоту мови — це справа не тільки мовознавців, а й літературознавців, письменників, критиків, справа широких кіл громадськості* (Рад. літ-во. 2, 1961, 45).

МОВОЗНАВСТВО, а, с. Наука про мову, її суспільні функції, загальні особливості, конкретні прояви її структури. *Питання мовознавства нині стоять в центрі уваги широких кіл радянської громадськості* (Літ. газ., 7. IX 1950, 3); [Ю р і й:] *Коли б ти знала, яка це прекрасна наука — мовознавство! Адже слова — вони як живі істоти* (Лев., Марія, 1953, 7).

МОВОЗНАВЧИЙ, а, е. Прикм. до **МОВОЗНАВСТВО**. *З 1881 року він [Б. Грінченко] став друкувати.. статті історичні, етнографічні, мовознавчі* (Рад. літ-во, 1, 1963, 118).

МОВОЛЮБЕЦЬ, *бця, ч., книжн.* Той, хто любить мову (у 2 знач.). *Як прекрасно визначила наше мистецтво літератури велика поетеса нашого народу — великий моволубець.. Леся Українка!* (Смолич, VI, 1959, 227).

МОВОНЬКА, *и, ж., нар.-поет.* Пестл. до мова 1—4. *Що було колись тієї Лепестини й кожнісінько слово святе, а тепер же в неї й мовоньку віднято...* (Л. Янов., I, 1959, 83); — *Коли правдива мовонька твоя, Так будеш, серденько, навіки ти моя* (Пісні та романси., II, 1956, 258).

◇ **Весті мовоньку** — те саме, що **Весті мову** (*див. мова*). У блакитному просторі Заходили колом зорі.

Ясним світлом все влили Та про землю многострадну.. Тихо мовоньку вели (Граб., I, 1959, 266).

МОВОТВОРЕННЯ, я, с. Творення нових слів і виразів.

МОВОТВОРЕЦЬ, рця, ч. Той, хто творить нові слова і вирази. Він [М. Рильський] змагається з великими майстрами і.. стоїть в ряду з найвизначнішими мовотворцями (Перв., З щоденника.., 1956, 19).

МОВОТВОРЧИЙ, а, е. Який пов'язаний з мовотворенням. Своєю колосальною мовотворчою діяльністю І. Франко залишив «нестертий слід» у розвитку української мови (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 517).

МОВОТВОРЧИСТЬ, чості, ж. Абстр. ім. до мовотворчий. По-народному запально, молододозвучала.. поезія Маяковського, виблискуючи усією багатобарвністю народної мовотворчості (Рад. літ-во, 1, 1967, 67).

МОВЧАЗЛИВИЙ, а, е. Те саме, що мовчазний 1. Загалом була [Таня] мовчазлива, не те, що Маня (Фр., I, 1955, 328); Важко говорити про те, що ховалося в думках. Та й зібралися — обидва [друзі] мовчазливі, звиклі більше чути серцем, аніж вірити в слова (Збан., Сеспель, 1961, 327); В розмові мовчазлива, більше слухає інших, ніж сама гомонить (Мирний, IV, 1955, 115); Він.. Увесь свій день так само був спокійний І мовчазливий... (Рильський, Мости, 1944, 104); * Образно. Під порфіром мовчазливих стін, Такий промінний людськістю своєю, Спочив безсмертний, вікопомний він (Бажан, Роки, 1957, 225).

МОВЧАЗЛИВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до мовчазливий. Її понурість, мовчазливість та забитість, що виразно малювалися на її невродливим.. лиці.. Усе те відраджувало від неї (Фр., I, 1955, 262); Стриманість і мовчазливість, .. вся поведінка його починали її дивувати (Коцюба, Нові береги, 1959, 64).

МОВЧАЗЛИВО. Присл. до мовчазливий. Аж ось Аллан і на поріг, Сідає мовчазливо (Граб., I, 1959, 414); Був тут і дідусь.., мовчазливо поглядав з-під насуплених брів на море, щось думав (Збан., Мор. чайка, 1959, 153).

МОВЧАЗНИЙ, а, е. 1. Який не любить багато говорити, схильний мовчати; неговіркий. Одна [дівчина] дуже мовчазна, — ні з ким буде мені й розмовляти, а друга балакує, дає за тією й я не поспішусь слова сказати (Гр., II, 1963, 349); Усякі люди трапляються на містку: і щедрі і скупі, і веселі і сумні, і мовчазні і говіркі (Стельмах, II, 1962, 302); // Який мовчить, не вступає в розмову. Свирид слухав мовчазний, не обзиваючись і словом (Коцюб., I, 1955, 146); Петро чомусь був мовчазний і тим немало дивував гостей (Панч, В дорозі, 1959, 136); * Образно. У білих снігових шапках стояли мовчазні кипариси й чинари (Кучер, Голод, 1961, 377); // перен. Не сповнений звуками; безмовний. Німа і мовчазна, від неба вона [тюрма] крилася чорною залізною покрівлею (Мирний, I, 1954, 319); // Який не супроводжується словами, розмовами. Настала важка тиша, мовчазний сум (Мирний, I, 1954, 244); Після мовчазного обіду знову пішов [Гордій] у свою світлицю (Гр., II, 1963, 130).

2. Який розуміють без слів. Байдужість є мовчазна підтримка того, хто сильний, того, хто панує (Ленін, 10, 1949, 59); Він востаннє глянув на принишлого гетьмана і, коли дістав мовчазну його згоду на прийом козака, звелів просити того до світлиці (Ле, Наливайко, 1957, 20).

МОВЧАЗНИК, а, ч., розм. Те саме, що мовчальник. Голову віддам на відтин, а три чверті з отих мовчазників.., коли дати їм людське життя, змінилися б так, що й батько з матір'ю їх не впізнали б (Мур., Бук. повість, 1959, 77).

МОВЧАЗНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до мовчазний 1. Кривий плач її пройшов, та німа мовчазність.. найшла на неї (Мирний, III, 1954, 359); В камері тиша. З глумливою мовчазністю поглядають у наш бік, похмуро презиркуються «хазяї» (Збан., Єдина, 1959, 157); Далекі світи і планети пролітали над Лісянками в урочистій мовчазності по своїх орбітах (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 86).

МОВЧАЗНО. Присл. до мовчазний. Я тільки та тінь моя власна Мовчазно по вулиці йшли (Л. Укр., IV, 1954, 86); Мовчазно й похмуро заходили в хату лісовики (Стельмах, Хліб.., 1959, 396); — Як же тепер? — мовчазно питають Бронникова бійці (Гончар, II, 1959, 286); * Образно. Мовчазно й суворо дивились високі білі двері класів (Донч., V, 1957, 559).

МОВЧАЛЬНИК, а, ч., розм. Те саме, що мовчун. Якщо досі цей начальник Гнув за критику в дугу, То тепер він став — мовчальник! Як не крийте — ні гу-гу! (С. Ол., Вибр., 1957, 306).

МОВЧАНКА див. мовчанка.

МОВЧАНКА, рідше **МОВЧАНКА**, и, ж., розм. Те саме, що мовчанка 1, 2. Хвилю панувала мовчанка в хаті (Фр., III, 1950, 198); Флора Германівна порушила мовчанку, зауваживши, що вже видно огні Дніпрельстану (Коцюба, Нові береги, 1959, 239); Вже два дні не маю од тебе ні словечка.. Невже трудно написати кілька слів? Певно, не це причина мовчанки (Коцюб., III, 1956, 333).

◇ Відповідати (відповісти) мовчанкою; Справляти мовчанку — мовчати. Вона мусить.. на всі безглузді п'яні зауваження..відповідати мовчанкою (Ів., Таємниця, 1959, 136); — Коли я спитав їх [лікарів], чи скоро відправлять мене додому, вони відповіли мовчанкою (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 16); Мати розмовляє з Одаркою, а вона [Христя] сидить — мовчанку справляє (Мирний, III, 1954, 114); Грати в мовчанку див. грати²; Мертва (могільна, гробова і т. ін.) мовчанка — абсолютна тиша. Мертва мовчанка залягла над усім товариством після тої пісні (Фр., I, 1955, 322); — Восьма камера зустрічає нас [в'язнів] могильною мовчанкою. Вона порожня (Збан., Єдина, 1959, 88); Кілька хвиль стояла в залі гробова мовчанка (Фр., VI, 1951, 422).

МОВЧАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. мовчати. Минуло кілька хвилин в мовчанні (Л. Укр., III, 1952, 696); Мовчання тривало довго (Собко, Стадіон, 1954, 34); Маю надію скоро побачитись з Вами і тоді вже спокуту всі гріхи свої перед Вами за довге мовчання (Коцюб., III, 1956, 315); П'ятсот добровольців з морської піхоти.. сиділи в мовчанні, У хвилях зникали причали Тамані (Нагн., Пісня.., 1949, 55).

2. перен. Відсутність публічних висловлювань про кого-, що-небудь, друкованих творів у який-небудь період.

Обходити (обминати) мовчанням — не згадувати про кого-, що-небудь; замовчувати щось. Журнал [«Літературно-науковий вісник»] обходив мовчанням російських декадентів і популяризував реалістів кінця XIX — початку XX ст. (Рад. літ-во, 5, 1958, 108).

3. Відсутність яких-небудь звуків; повна тиша.

МОВЧАТИ, чу, чіш, недок. 1. Нічого не говорити. Складачі також мовчали..при своїй роботі (Фр., VI, 1951, 253); Капітан глянув на Рубана, Рубан на капітана, але обидва продовжували мовчати (Панч, Ерік.., 1950, 35).

2. Не розказувати, не говорити про кого-, що-небудь; зберігати в таємниці. — Мовчи ж, дочко, щоб ніхто не дізнався! (Мирний, IV, 1955, 250); — Є комсомольці між вами!.. Я знаю!.. Кожного кулі чекає печать!.. —

...Стиснуто губи в останнім одчаї, всі полонені мовчать... (Сос., I, 1957, 185).

3. перен. Не видавати звуків, не порушувати тиші. А ліс мовчав (Коцюб., II, 1955, 119); Мовчить в цю мить гора (Ющ., Люди., 1959, 204); // Не діяти (про апарати, які подають звукові сигнали, про вогнепальну зброю тощо). — Де ви, товариші? Зв'язок мій урвався, апарат мовчить (Гончар, III, 1959, 364); І гармати й пістолі мовчать, Лише хвилі під нами сичать (Воронько, Драгі., 1959, 112).

4. перен. Не давати про себе знати; не виявлятися (про почуття, переживання тощо). [В'язень - лицар:] Тепер спокій панує в краю, як і в темниці. Людська кров мовчить і не волає до небес про помсту (Л. Укр., II, 1951, 186).

5. Не висловлювати відкрито своєї думки, не діяти, не втручатися в що-небудь. А люде... Хоч бачать люде [знування], та мовчать (Шевч., II, 1953, 325); // розм. Не писати листів, не відповідати на них. Коли не писала — то недобре зробила, .. я вже оце третій лист пишу до тебе, а ти мовчиш (Коцюб., III, 1956, 132); // Не писати, не друкувати своїх творів (про письменників). Тяжко, нудно розказувать, А мовчать не вмію. Биливайся ж, слово-сльози: Сонечко не гріє, Не висушить (Шевч., I, 1951, 86).

6. перен. Покірно терпіти, зносити що-небудь. Од молдаванина до фінна На всіх язиках все мовчить, Бо благоденствує! (Шевч., I, 1951, 327).

◇ Історія мовчить про кого — що — ніде не згадується про кого-, що-небудь. А де ж її [Дантової дружини] життя? Де ж власна доля, радощі і горе? Історія мовчить (Л. Укр., I, 1951, 175).

МОВЧКИ, присл. 1. Не говорячи ні слова; без слів. Сескруха поралась коло печі мовчки (Н.-Лев., II, 1956, 287); Деякий час ми йдемо мовчки, кожен думає про своє (Кол., На фронті., 1959, 55); * Образно. Праворуч.. стоять мовчки темно-сині Карпати в клубках срібних, сліпучо-білих хмар... (Гончар, III, 1959, 17); // Не здійснюючи галасу; потихеньку. Люди мовчки готували сокири, кілки, залізні лопати (Коцюб., II, 1955, 86); [К р и в о н і с:] Але народ у відповідь на кару ночами мовчки точить коси, сокири, ножі (Корн., I, 1955, 211); Коли на них [людей] міцно налягав сон, вони замовкали, дрімаючи, а в цей час недремні мовчки затісувалися в чергу, щоб скоріше просунутися до жомових ям (Тют., Впр, 1964, 145); // Не видаючи звуків (про тварин). Сів я край могили, В небо углядівся: Мовчки у безмір'ї Жайворонок вився (Щог., Поезії, 1958, 161).

2. перен. Не виявляючи протесту; покірно. А ми [народ] дивились і мовчали Та мовчки чухали чуби (Шевч., II, 1953, 280); Своїми розповідями про спостереження над життям бджіл він-то найбільше й допікав Павлові. Пасло, як гість, мовчки терпить, звичайно (Головко, II, 1957, 409).

МОВЧКОМ, присл., розм. Те саме, що мовчки 1. Вони помічати стали, що я оце мовчком сиджу... (Вовчок, VI, 1956, 258).

МОВЧКУВАТИЙ, а, е, розм. Те саме, що мовчазний 1. Героєм цього дня були не вершники, а старий мовчкуватий мірошник (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 21).

МОВЧОК, чка, ч., розм. Те саме, що мовчання 1. — Здорові, рибалки! — Ні слова хлоп'ята, Бо важить багато рибальський мовчок (Шер., Дружбою., 1954, 19); // у знач. присудк. сл. Ні слова (не говорити). Мовчок: розбив тато горшок, а мати і два, та ніхто не зна (Номис, 1864, № 5949); — А зараз іди, Павлушо, і мовчок. Добре? Нікому ні слова, — попередив Кавун (Кучер, Трудна любов, 1960, 495).

МОВЧУН, а, ч. Той, хто звичайно мовчить, не любить багато говорити. Нічна пізня доба, чарка горілки.. розв'язують мову, додають красномовності навіть не красномовній розмові мовчуна о. Мойсея (Н.-Лев., I, 1956, 120); Денис Блаженко, високий кряжистий мовчун, з завжди насупленими чорними бровами, заявив раптом, що він знає Поліщука особисто (Гончар, III, 1959, 35); // Той, хто не висловлює своїх думок. Він же був таким м'якохарактерним мовчуном, що зі всім погоджувався (Є. Кравч., Квіти., 1959, 157).

МОВЧУНКА, и, ж. Жін. до мовчун.

МОВЧУНЯ, і, ж., рідко. Те саме, що мовчунка. Більше інших говорила на правлінні Горпина Гонченка, яку досі вважали мовчунею (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 156).

МОВЧУЩИЙ, а, е, розм., заст. Мовчазний. Не вишла [Гаїнка] з своєї хати, лежала на ліжкові нерухома й мовчуша (Гр., II, 1963, 463); Іван Іванович до ночі зрання в лікарні працював. Він був мовчущий, Спокійний завжди (Рильський, II, 1956, 208).

МОГА, и, ж., заст. Змога, можливість. Коли бо, дітки, малає мога Знов повернутися між вас! (Граб., I, 1959, 147).

Де тільки мога — де тільки можна. Ми заходили до книгарень.. Взагалі бували де тільки мога (Досв., Вибр., 1959, 106); Скільки (як, якщо) мога — скільки можна, як тільки можна. А що вже мужика свого, так велича [Таківська] скільки мога! (Кв.-Осн., II, 1956, 135); — Випий трошки сього зілля .. Вип'єш — біжи яко мога (Шевч., I, 1951, 52).

МОГАР, у, ч. (*Setaria P. V.*). Однорічна кормова рослина родини злакових. Могар має розвинену кореневу систему, яка глибоко проникає в ґрунт, завдяки чому він добре витримує посуху (Колг. енци., II, 1956, 608); Кормова цінність сіна не нижча від суданки і вища за могар (Рад. Укр., 4.IX 1949, 2).

МОГІЛА, и, ж. 1. Яма для поховання померлого. Там матір добрую мою, Ще молодую — у могилу Нужда та праця положила (Шевч., II, 1953, 229); Брянського в тих же парусинових чобітках загорнули в плащ-палатку й опустили в могилу (Гончар, III, 1959, 125); Під Ленінградом у могилі чесній Лежить мій друг, що вмер за Ленінград (Рильський, II, 1960, 325); // Місце поховання і насип, горбик на ньому. Викопали хлопці яму чумакові; Наспід положили дошки ясенові; ..Вивели могилу, помолились богу Та й пішли збираться мовчки у дорогу (Щог., Поезії, 1958, 103); Ми поїхали з Канева на Шевченкову могилу низом, понад Дніпром (Н.-Лев., II, 1956, 381); * У порівн. А кругом тихо, як у могилі (Мирний, I, 1954, 270); [А д а м:] Жадного слова не можуть видобути з нього. Мовчить, як могила (Ірчан, I, 1958, 154).

Братська могила див. братський.

2. перен. Смерть. — Пусте... тут, знаєш, могила тільки pomoже. Після смерті старих піде все краще, — потішав його Рустем (Коцюб., II, 1955, 127); — Все! — вигукнув він, весело похитуючись. — Капечь!.. Тут наша могила! (Гончар, III, 1959, 147); // у знач. присудк. сл. Кінець, смерть. Де з'явиться наша сила — там фашисту могила (Укр. присл., 1955, 400).

◇ В могилу піде що — що-небудь не буде відоме нікому ніколи, до самої смерті. — Ніхто й слова не почує про тебе. Що було між нами — і в могилу піде! (Стельмах, II, 1962, 38); Дивітись у могилу — бути тяжко хворим, бути близьким до смерті; До [самої] могили — до кінця свого життя. [С е р б и н:] Взяла ти, Мар'яно, моє серце, і не буде йому покою до самої могили (Вас., III, 1960, 32); За юних літ Нам видиться видимий світ Так свіжо, як його б хотіли Ми бачити

аж до могили (Рильський, II, 1960, 46); **Заганяти** (за-гнати) у могилу див. **заганяти**¹; **Знайти** могилу див. **знаходити**; **Копати** (ріти) могилу (могили) кому — те саме, що **Копати** йому (див. **копати**). — *Не женитися ж ідемо, — говорив він, — а німцєві могили рити* (Тют., Вир, 1964, 462); **Лягати** (лягти) в могилу див. **лягати**; **Стояти** однією (одною) ногою в могилі див. **нога**; **Хоч** у могилу **лягай** (лізь) — про дуже скрутне, безвихідне становище. *Про одне тільки мова — про своє убожество, свою нужду, що їсти дома нічого, що з дітьми хоч у могилу лягай* (Цюпа, Назустріч..., 1958, 442); *Тут живому хоч у могилу лізь* (Кол., На фронті..., 1959, 99); **Узяла** могила кого — хто-небудь помер. *Гей, однолітки, чи й вам так болить часом серце? Та де! — Тих узяла могила, а решта замкнулася в баштах поважної старості* (Ю. Янов., II, 1958, 10).

3. Високий насип на місці давнього поховання. *Високі ті могили, Де лягло спочити Козацьке біле тіло, В китайку повите. Високі ті могили Чорніють, як гори, Та про волю нишком в полі З вітрами говорять* (Шевч., I, 1963, 65); *Сивий Улас Рева, дебелий, як віл, стоїть на скіфській могилі з двома круторогими волами і вдивляється в степ* (Довж., I, 1958, 79); *Не бував ти у наших краях! Там же небо — блакитні простори... Там степи, там могили, як гори* (Тич., I, 1957, 8).

Сторожова могила див. **сторожовий**.

МОГІЛКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до **могила** 1. *Доколя великанами стояли гори, заглядаючи з підхмарних вершин до вузької чорної могилки* (Хотк., II, 1966, 263); *Стара мати... вмерла, і навесні її могилка вже травом заросла* (Вовчок, I, 1955, 364); *П'ять свіжих могилок виросло на цвинтарі* (Стельмах, I, 1962, 647); * *У порівн. Мазанок було [в Пісках] всього, може, хат з п'ять, а то все землянки при самій землі, як могилки повіддimalися* (Мирний, I, 1949, 178).

2. Те саме, що **гербик**. *Спить зимою виноградна лоза, вкрившись могилками, а на весну треба визволити її, на світ вивести з-під землі, обчистити, на тички підняти ...* (Коцюб., I, 1955, 191).

МОГИЛКІЙ, лок, мн. 1. діал. Кладовище. *Пришов Кирик на могилки, ямку починає* (Сл. Гр.); *Десь далеко, ніби на могилах, коло тих чорних куп, бреше на місяць лисиця* (Кос., Новелл, 1962, 178).

2. етн. Те саме, що **пробови** 2. *Було, прийде [Параска] між люди на одну годину, сумна, наче з могилок* (Барв., Опов., 1902, 113).

МОГИЛОНЬКА, и, ж. Пестл. до **могила** 1. *Найду собі чорнобривку В степу при долині — Високую могилоньку На тій Україні* (Шевч., II, 1953, 182); — *Ай, яка бідна могилка, — кричала блондинка... — Бідна, біднюсінька могилонька* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 109).

МОГИЛЯК, а, ч. Те саме, що **могильник** 4.

МОГИЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **могила** 1. *Богобоязний Еней, довершивши обряд похоронний, Насип могильний зробив* (Зеров, Вибр., 1966, 254); *Плита могильна там лягла В тіні двох сосен пристарілих* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 168).

2. Такий, як у могилі. [Д о л о р е с:] *Остатній раз я подивлюся ще на сії очі! Бо вже ж вони мені світить не будуть в могильній тьмі того, що буде зватися моїм життям...* (Л. Укр., III, 1952, 372); *Навколо якісь куці, хаці і холод могильний, аж мороз поза шкурою ходить* (Тют., Вир, 1964, 17); // *Цілковитий, повний (про тишу, спокій і т. ін.). Марусяк нахилився за колом і... почує нараз звуки серед могильної тиші... Це були кроки...* (Хотк., II, 1966, 286); *Восьма камера зустрічає нас могильною мовчанкою* (Збан., Єдина, 1959, 88).

3. розм. Який звучить глухо, невиразно (про голос).

— *Ходіть сюди, діти! — промовив дід глибоким, ..могильним голосом* (Фр., VI, 1951, 177).

МОГИЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто копає могили (у 1 знач.). *Лариса помітила, що, окрім неї та Турбая, на кладовищі нікого немає. Лишилися тільки могильники, що закінчували підрівнювати свіжий глиняний горбик* (Руд., Остання шабля, 1959, 77).

2. перен. Той, хто несе загибель кому-, чому-небудь, знищує когось, щось. *Капіталізм сам створює свого могильника, сам творить елементи нового ладу..* (Ленін, 16, 1949, 307); *Разом з бурхливим розвитком капіталізму зростає робітничий клас — могильник буржуазії* (Ком. Укр., 9, 1964, 31).

3. Стародавнє кладовище. *В тих місцях, де люди жили в давні часи, залишилися і до наших днів.. рештки жител і поселень, могильники і окремі поховання* (Іст. УРСР, I, 1953, 10); *В могильниках знайдено посуд, бойові молоти, мідні прикраси* (Наука., 12, 1965, 4).

4. Жук, що живиться падлом і відкладає яйця на трупи дрібних звірків і птахів. *Є види [жуків], які можна назвати санітарами: це — могильники, чи мертвоїди, що поїдають тканини трупів* (Шкідн. поля., 1949, 71).

5. Птах родини яструбиних, який знищує шкідливих гризунів.

МОГІКАН див. **могікани**.

МОГІКАНИ, кан, мн. (одн. **могікан**, а, ч.; **могіканка**, и, ж.). 1. Вимерле плем'я північноамериканських індіців; представники цього племені.

2. перен. Останні або найстаріші представники когось, чогось. *В Сполуч. Штатах імперіалістська війна проти Іспанії 1898-го року викликала опозицію «антиімперіалістів», останніх могікан буржуазної демократії..* (Ленін, 22, 1950, 266); *Я почав догадуватися, що та гарна, добра пані була не хто інша, як Марія Костянтинівна Заньковецька. А недавно, після розмови з могіканом нашого театру Іваном Олександровичем Мар'яненком, і зовсім у цьому впевнився* (Мінко, Моя Мінківка, 1962, 45); *В давнину весь острів [Хортицю] вкривали п'ятсотлітні дуби, серед яких вирізнявся дуб-могікан, що взох у 1871 році* (Вітч., 4, 1967, 205).

МОГІКАНКА див. **могікани**.

МОГОЛ, а, ч., заст. 1. Титул колишніх монгольських властителів Індостану, а також особа, що мала цей титул.

Великий Могол — титул мусульманського султана; мусульманський султан. *Вже ж він їм накаже дива! .. і про турків-людоджерців, про Великого Могола* (Л. Укр., I, 1951, 311).

2. Монгол. Німець скаже: «Ви моголи». *Моголи! моголи! Золотого Тамерлана Онучата голі* (Шевч., I, 1953, 332); *Воркувала не голубка мила, Мати сину гнівно говорила: — Йди із хати, сину-гультіпако, До могола, турчина, — однако* (Мал., Запов. джерело, 1959, 100).

МОГОРІЧ, у, ч., розм. 1. Частування з приводу успішного завершення якої-небудь справи. *Могорич — любовна річ* (Номис, 1864, № 14063); — *Ти думаєш, ми не знаємо, скільки відер горілки ти дав на могорич голові, писареві та його рідні* (Н.-Лев., II, 1956, 260); // *Те, що п'ють при такому частуванні. На столі стояла горілка: декотрі бурлаки пили могорич і частували бурлачок* (Н.-Лев., II, 1956, 201); *Випили могорич. Олександра вступила у Петрову хату, котра відтоді мала бути й її хатою* (Коцюб., I, 1955, 67); *У закутку базарного майдану.. Любили.. Статечні люди пить могоричі* (Рильський, III, 1961, 171); [М о р д о х а й:] *Могорич — це мазь така, що після неї вже колеса не риплять!* (К.-Карий, I, 1960, 157).

◇ **Запивати** (запіти) **могоріч** див. **запивати**.

2. *перен.* Плата за послугу, допомогу і т. ін. — *Швиденько збігай, Кузьмо, і до Карця, і до Підпригори. Скажи, нехай зараз же до мене приходять. А тобі за дорогу — мій могорич* (Стельмах, II, 1962, 94); *Чого мій татко не робив! Писав «прошення» селянам за могорич... Він все умів* (Сос., II, 1958, 365).

МОГОРІЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., розм.* Ставити кому-небудь могорич. *Охоче співали [діди-пасічники] нам силу пісень, іноді і зовсім-таки без чарки, а декотрих треба було могоричити* (Збірник про Кроп., 1955, 58); *Нехай усі знають, що Перегуда вже не ходить по хатах на чарку. І не базікають, що могоричить виборців і голоси собі збирає...* (Кучер, Прощай..., 1957, 266).

МОГОРІЧНИЙ, а, е, *розм.* Стос. до могоричу. В ділах «могоричних» Він дуже практичний, Безсовісний вкрай, Саливон Могоричний (С. Ол., Вибр., 1959, 279); // Який любить брати могоричі. Ох, який ти могоричний! (Сл. Гр.).

МОГОРІЧНИК, а, ч., *розм.* Той, хто любить пити могоричі. Кажуть, що до Федора Михайловича заходили й інші могоричники (Веч. Київ, 13.I 1958, 2).

МОГОРИЧУВАТИ, ую, уєш, *недок., розм.* Пити могорич (у 1 знач.). — Ну, тепер, Христе, прощайся зо мною. Іду... Назначили помішником [помічником] справника. Оце з товариством могоричували (Мирний, III, 1954, 385).

МОГТИ, міжу, міжеш, *недок.; з інфін., який іноді випускається*. 1. Бути в стані, в силах що-небудь робити. Ніхто не може світа пережити (Номис, 1864, № 389); Сто два роки бабусі моїй, і вона вже й ходить не може (Сос., I, 1957, 240); — Без сонця я не можу (Коцюб., III, 1956, 312); — Як собі знаєш, а я не можу [так жити] (Мнк., II, 1957, 77); // Мати можливість що-небудь робити. Ми, піхота, гвардія, не можемо приковувати себе до шляхів. Ми повинні вміти добре маневрувати в горах (Гончар, III, 1959, 97); // Бути здатним; уміти. Як міг, так допоміг (Номис, 1864, № 4540); [Л у к а ш:] Ось дов'яжи снопів, а я піду. [М а в к а:] В'язати я не можу (Л. Укр., III, 1952, 237).

2. Означає можливість дії, вираженої інфінітивом. На його думку, моя нервність [нервовість] може стати ще більш на перешкоді операції, ніж анемія (Л. Укр., V, 1956, 225); Вона домислилась, що цей пасажир міг зрозуміти їхню розмову (Панч, Синів..., 1959, 8); — Сам знайшов би дорогу, але мене можуть пізнати прокляті ляхи (Довж., I, 1958, 267); // У питальних і спонукальних реченнях уживається у знач. слів **можна**, **дозволяється**. — Хто не хоче служити громаді, може йти з двору (Коцюб., II, 1955, 83); — Я можу глянути на креслення? — Прошу (Собко, Біле полум'я, 1952, 55).

Не міже бути, *виг.* — уживається при вираженні недовіри, сумніву. Ні, се не може бути..! Гукнемо гук на все царство, на весь світ великий: мерщій до рятунку! до зброї! (Мирний, III, 1954, 259).

3. *тільки 3 ос. одн., у знач. вставн. сл.* Уживається для вираження припущення. Перша думка його була: треба піти поглянути, може, що є в ямі (Фр., II, 1950, 229); — Може, я міг би вам допомогти? — довірливо запитав незнайомий (Гончар, III, 1959, 186).

◇ **Як ся міжеш?**, *заст.* — те саме, що **Як міжеться?** (див. **могтіся**). Ішов лікар у село — селу на безголов'я, А із села біжить, злякавшись, Здоров'я: «Куди, Здоров'ячко? — пита він. — Як ся можеш?» «Та цур тобі!.. я йду, куди ти не заходиш!» (Г.-Арт., Байки..., 1958, 67).

МОГТІСЯ, міжеться: ◇ **Як міжеться?**, *заст.* — як поживаєш (поживаєте)?, Як здоров'я? Починаються

розмови, як живеться, як можеється?.. (Мирний, III, 1954, 263).

МОГУТНІЙ, я, є. 1. Який має велику владу, силу, великий вплив. — Я, цар царів, я, сонця син могутній, собі оцю гробницю збудував (Л. Укр., I, 1951, 252); Стоїть, як Свободи застава, Могутня Радянська Держава (Нех., Дивлюсь..., 1949, 77).

2. Який відзначається великою силою впливу на кого-, що-небудь. *Марксизм-ленінізм став могутньою ідейною зброєю революційного перетворення суспільства* (Програма КПРС, 1961, 4); *Вона [радянська література] на всіх етапах розвитку була.. могутнім глашатаєм революційних перетворень* (Мал., Думки..., 1959, 3).

3. Який має велику фізичну силу; сильний. *Що діялося в душі цієї [цієї] могутньої людини, — ніхто не знав* (Хотк., II, 1966, 255); // Який свідчить про велику фізичну силу; сильний. — Ти.. увесь з слонової кості, сповитий через могутнє плече золотою мантією! (Н.-Лев., IV, 1956, 240); *Мокра.. сорочка обліпла його могутнє тіло* (Коцюб., I, 1955, 232); *Руки в старого лісоруба вузлуваті, жиливі, могутні* (Ільч., Вибр., 1948, 31); // Пишний, буйний. Біла церква серед могутньої зелені робила приємне враження (Коцюб., I, 1955, 309); *Міцний, товстий. Росте.. розкішний, з гіркуватим чадним смородом полин, колючий, з могутнім стовбуром і мохнатою червоною квіткою будяк* (Тют., Вир, 1964, 72); // З товстим стовбуром і густою, розложистою кроною (про дерева). *Могутні дуби, що густою лавою стояли понад озером, повилися густими тінями* (Вас., Вибр., 1954, 121); *Могутній дуб. Він півтисячоліття Стоїть на Хортиці, роняє жолуді* (Забашта, Квіт., 1960, 33).

4. Дуже великий, значний силою, ступенем вияву то-що. *Вона чує, що могутня течія бере її в свої обійми* (Коцюб., I, 1955, 387); *Успішний розвиток важкої промисловості становить міцну основу нового могутнього піднесення сільського господарства* (Ком. Укр., 1, 1962, 5); *В Парижі й на Майорці голубій Одним він [Шопен] жив могутнім пориванням* (Рильський, III, 1961, 248); // Який становить собою велику силу. *Тепер, при наявності могутньої світової системи соціалізму, кожна країна, незалежно від рівня її розвитку, може стати на шлях, який веде до соціалізму* (Ком. Укр., 8, 1967, 19); *У грізні години воєнні Пішли вони в військо могутнє, І кликав до бою їх Ленін Іменням своїм незабутнім* (Бичко, Сійся..., 1959, 59).

5. Який має дуже добре оснащення, великі виробничі можливості. *Запоріжжя — це не тільки місто могутньої сучасної індустрії, а й один з великих культурних і наукових центрів України* (Ком. Укр., 3, 1969, 32); *Хай дітям нашим на потребу Ростуть могутні кораблі* (Рильський, III, 1961, 245); // Який має велику потужність. *Могутні, підвладні людині механізми раз у раз з'являються на валу з натужним гуркотом* (Гончар, Тронка, 1963, 77).

Могутня кучка див. **кучка**¹.

МОГУТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **могутній**. Все зростаюча могутність Радянського Союзу та інших соціалістичних країн — важлива гарантія миру в усьому світі (Ком. Укр., 1, 1963, 64); *Ученицю вражала могутність науки* (Донч., V, 1957, 332); *Шаптала не придивлявся до облич сталеварів. Милувався їхніми тілами, їхньою могутністю* (Загреб., Спека, 1961, 66); *Великі справи та благородні цілі високо піднесли свідомість і духовну Могутність радянських людей* (Довж., III, 1960, 8); *Значення Бородінської битви полягало і в тому, що вона показала воєнну могутність російської армії, високі якості вітчизняного воєнного мистецтва* (Ком. Укр., 8, 1962, 45); *І хоча все зараз стояло без руху,*

Данька потрясла оця затаєна, мовби насторожена могутність машин (Гончар, Таврія, 1952, 210).

МОГУТНІТИ, ію, ієш, недок. Те саме, що могутнішати. Чим ближче до кінця промови, тим більше він [голос Владка] ріс і могутнів (Фр., VI, 1951, 276); Невидані на землі люди — вільні, бадьорі, переможні творці комунізму — лави їх кожного дня могутніють (Літ. газ., 11.III 1959, 2).

МОГУТНІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати могутнішим. У натхненній праці живе республіка [УРСР]. Вдень і вночі сповнюється вона сили, могутнішає, підіймається все до нових і нових висот (Рад. Укр., 27.VI 1957, 1); І хочеться, щоб вічний ліс Іще могутнішав та ріс (Ющ., Люди., 1959, 161).

МОГУТНЬО. Присл. до могутній 4. В «Бородіно» [М. Лермонтова] могутньо звучить патріотичний заклик стати стіною на захист Батьківщини (Іст. УРСР, I, 1953, 452); Широко й могутньо котить весною хвилі Дніпро (Собко, Вогонь., 1947, 99); Цвіте липа могутньо й задумливо над розпеченим каменем вулиць (Ю. Янов., II, 1958, 193).

МОГУТТЯ, я, с., поет. Те саме, що могутність. Разом з могуттям нашої країни зростатиме добробут всього народу (Цюпа, Україна., 1960, 292); Це ж які тут сосни давні І яке могуття віт! (Шер., Дорога., 1957, 64); Це ж більшовик з могуття рік Бере могутність електричну (Рильський, III, 1961, 103); Україна — це сталеве можеття Донбасу і сонячні грона Криму, це — чудесний край (Цюпа, Україна., 1960, 4).

МОГУТЬ, і, ж., поет. Те саме, що могуття. Кожний знає з них, що він прийшов сюди звеличить Батьківщину, помножить у віках могуть її орлину (Сос., Близька далина, 1960, 29).

МОГУЧИЙ, а, е, заст., уроч. Могутній. Не за горами, не за бескидами, а таки в нашім краю був колись великий та могучий цар, що звався Лев (Фр., III, 1950, 228); Вірші Кобзареві могутчі.. Перелив ти [М. Лисенко] у пісні співучі! (Мирний, V, 1955, 282); Стояв задуманий, могутчий [Б. Хмельницький], Дивився в далеч голубу (Павл., Бистрина, 1959, 27); Хвилі кипучі, Вітри могутчі, Вас я благаю, — Грудь облейте, Вість принесіте З рідного краю (Пісні та романси., II, 1956, 147); Здоров будь, Пушкін мій, землі орґан могутчий! (Тич., I, 1957, 97); // у знач. ім. **могучий**, чого, ч. Той, хто має велику владу, силу. Не завидуй могутчому, Бо той заставляє (Шевч., I, 1951, 260).

МОГУЧИСТЬ, чості, ж., заст., уроч. Абстр. ім. до могутчий.

МОДА, и, ж. 1. Недовготривале панування в суспільстві певних смаків, що виявляються у зовнішніх формах побуту, особливо в одязі. [С и д і р С в и р и д о - в и ч:] Як світ міняється, та й мода міняється (Н.-Лев., II, 1956, 519); Немало молодих вважають словесну «закучерявленість» мало не виявом сучасного стилю.. і прагнуть потрафити мові (Літ. Укр., 7.IX 1971, 3); * У порівн. [К р и ц ь к и й:] Переконання міняються, як дамські моди... (Л. Укр., II, 1951, 18).

За останньою модою — модно. [Б а к л а ж а н е н - к о:] Я забрав у Івана цей костюм і одягся за останньою модою (Мик., I, 1957, 465); Нова ситцева кофточка, зшита за останньою обухівською модою, туго обтягала її повні груди (Головко, II, 1957, 107); Піти в моду — стати модним. Пішли в моду берети; Пішла мода на що — стало модним що-небудь. У ті полотняні часи в нашому селі пішла мода на галіфе (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 154); Проїшла мода на що — що-небудь перестало бути модним. Проїшла мода на макінтоші.

2. перен. Загальне визнання, популярність у певний час.

◇ Була (пішла) мода, з інфін. — було або стало модним робити щось. Була тут [у селі] у жіноцтва своя давня мода вишивати рукава сорочок пишними червоними квітами (Довж., I, 1958, 18); Виходити (вийти) з моди див. виходити; Іти за модою — дотримуватися чого-небудь популярного у певний час; Піти в моду — стати предметом загальної уваги, захоплення і т. ін. Мотив другої пісні.. зовсім подібний.. до солдатських пісень, які пішли в моду скрізь по селах після турецької війни (Л. Укр., V, 1956, 72); Пішла мода на кого — що; Пішов у моду хто, що — став хтось (стало щось) предметом загальної уваги, захоплення і т. ін. — Пішла оце в вас ніби пошесна мода на мужиків, а панам ніби на світі й місця вже нема! (Н.-Лев., I, 1956, 133); Сьогодні пішли в моду «громадські діячки» (Вільде, Сестри., 1958, 459); А треба ж щось знати з неї [книги], хоча б тому, що на це зараз всюди пішла мода (Стельмах, I, 1962, 492); Проїшла мода на кого — що — перестав хтось (перестало щось) бути предметом загальної уваги, захоплення і т. ін. У нас пройшла мода на цитатників (Чаб., Стоїть явір., 1959, 173); У моді що — що-небудь має загальне визнання, популярність. Усе ганчарівські дівчата не виходять з слави.. Ганчарівка через своїх дівчат у великій моді (Кв.-Осн., II, 1956, 310); Видно, справді, у вас в Галичині «жіноче питання» дуже в моді тепер (Л. Укр., V, 1956, 126); У нас тепер в моді «Пісня капітанів» (Ю. Янов., II, 1958, 63).

3. перев. мн. Зразки предметів одягу, взуття, що відповідають таким смакам. Журнал мод.

4. перен., розм. Манера поведінки; звичка. У мене нема тієї моди, щоб по обіді спати лягати (Сл. Гр.); Ось уже корови воду Із корита попили, І одна по одній (зроду Не було такої моди) В стійло лагідно пішли (Вирган, В розп. літа, 1959, 25).

Брати (взяти, вигадувати, вігадати, заводити, завести і т. ін.) моду — засвоювати певну манеру поведінки, звичку. — Дивись, яку моду вигадав [Чіпка]... мов з'їсти хоче... (Мирний, I, 1949, 165); Узав [Романіка] собі моду кататися на кранах і вже один раз мало не наробив лиха (Собко, Біле полум'я, 1952, 139).

МОДАЛЬНИЙ, а, е. Який виражає модальність. Прислівник звичайно характеризує дію в процесі її виявлення, передає різні її модальні відтінки (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 317).

МОДАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Граматична категорія, яка означає відношення змісту мовлення до дійсності і виражається за допомогою форм способу дієслова, інтонації, вставних слів і т. ін.

МОДЕЛІСТ, а, ч. Той, хто займається створенням моделей чого-небудь. Юні моделісти високо над собою несуть моделі літаків (Рад. Укр., 4.V 1946, 3).

МОДЕЛІСТКА, и, ж. 1. Жін. до моделіст.

2. Кравчиня вищої кваліфікації, яка розробляє моделі одягу.

МОДЕЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. моделювати. Інститут кібернетики АН УРСР проводить роботи по моделюванню нервової клітини. В лабораторії застосування математичних і технічних методів у біології вже створені математична і фізична моделі нейрона (Наука., 6, 1964, 44); Використовуючи традиційні прийоми ліплення і моделювання, він [скульптор Ф. Олексієнко] разом з тим дає повну волю творчій фантазії, гранично використовуючи пластичні якості матеріалу (Мист., 4, 1966, 25); Якість фотопортрета в основному визначається наявністю у зображення тонкого моделювання (Довідник фот., 1959, 72).

МОДЕЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. і без додатка. 1. Створювати модель чого-небудь. — Забейко,

я моделюю на клієнті, приглянься, це вам придасться! (Вільде, Винен., 1959, 29); // Бути моделлю чого-небудь. Особливої уваги заслуговує унікальний пристрій, .. що являє собою кулю діаметром 130 см і моделює магнітне поле нашої планети (Знання., 2, 1966, 9).

2. У скульптурі — обробляти поверхню, створюючи на ній опуклості й заглиблення; ліпити. Моделювати мармур.

3. У живописі, фотографії — передавати рельєфність за допомогою світлотіні.

МОДЕЛЮВАТИСЯ, юється, недок. Пас. до моделювати.

МОДЕЛЬ, і, ж. 1. Зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось. В перші дні дивився [Микола] все, що передавали. І сільськогосподарські передачі, і передачі будинку моделей (Збан., Курил. о-ви, 1969, 155); Львівські моделі взуття нагороджені бронзовою медаллю (Цюпа, Україна... 1960, 258).

2. Тип, марка конструкції. Найпростіша модель акумулятора складається з двох свинцевих пластинок (Фіз., II, 1957, 97); Нова модель машини (літака).

3. Предмет, відтворений у зменшеному, іноді у збільшеному або натуральному вигляді. Невеличка модель військового корабля в місці з водою слухняно повернула ліворуч (Донч., Вибр., 1948, 35); В імпровізованій домашній лабораторії.. створюється діюча модель тепловоза (Веч. Київ, 27.IV 1966, 4); * Образно. Талановитий митець дає людям не тільки свою «модель» світу, а й свій художній «модус» його пізнання (Не ілюстрація.., 1967, 326).

4. Те, що є матеріалом, натурою для художнього зображення, відтворення. [Р і ч а р д:] А знаєш, друже, ся статуя, се буде щось нового... Правда, що і модель таку не завжди знайдеш! (Л. Укр., III, 1952, 46); З одного боку вони [безіменні портрети] мають ту перевагу, що художник може обрати модель, взяти з неї все найбільш цінне і необхідне (Мист., 1, 1959, 35); Якщо скульпторам коли-небудь доведеться.. ставити пам'ятник Добрій людині, кращої моделі, ніж Іван Кравчина, їм, мабуть, не знайти (Довж., II, 1959, 91); // Особа, яка позує перед живописцем або скульптором; натурщик, натурщиця. [Л е н а:] Я працювала по крамницях, продавала квіти, газети, була навіть.. за модель у художників... (Коч., II, 1956, 377).

5. Зразок, з якого знімається форма для відливання або відтворення в іншому матеріалі. А це зараз придуть мене забирати, щоб здійснити з мене гіпсову модель для апарата (Л. Укр., V, 1956, 264); І формівна земля слухняно Попід руки лягла веселі... І куди лише око гляне — Всюди нові стоять моделі (Забашта, Нові береги, 1950, 53).

МОДЕЛЬЄР, а, ч. Спеціаліст, що виготовляє зразки якого-небудь нового виробу. Велику роль у задоволенні споживачів високоякісним одягом, взуттям та ін. повинні відіграти художники та модельєри (Рад. Укр., 6.V 1959, 1); Народний одяг, який у багатьох країнах уже не носять повсякденно, довго ще надихатиме модельєрів усього світу (Наука., 3, 1967, 51).

МОДЕЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до модель 3. Відомості про влаштування і обладнання трипільських будинків доповнюють глиняні модельки жител (Нарисп стар. іст. УРСР, 1957, 60); — А коли ніхто вирішити не може, діло це чи ахінея, тоді сядь до лежат і зроби модельку і спробуй (Собко, Звич. життя, 1957, 78).

МОДЕЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до модель 3, 5. Працюючи в модельнім авіаційнім гуртку, ми ознайомимося з частинами літака (Донч., I, 1956, 66).

2. Виготовлений за останніми моделями, зразками

моди (про одяг, взуття). Замість простих черевиків, які носив [Шайба] у селі, озв добротні модельні туфлі (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 322).

МОДЕЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається виготовленням моделей (у 5 знач.). Висококваліфіковані модельники зроблять моделі; ливарники віділлють деталі (Вітч., 2, 1956, 105); Він.. працював на металургійному заводі і вважався кращим модельником (Ю. Янов., Мир, 1956, 24).

МОДЕЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до модельник.

МОДЕРАТО. 1. присл. Помірно, не поспішаючи (про темп виконання музичного твору). [Л і з а:] Я хочу стати знаменитою [піаністкою].., а ви набиваєте мені голову вашими.. легато, модерато! (Коч., II, 1956, 159).

2. у знач. ім., невідм., с. Музичний твір або частина його, виконуваний в такому темпі.

МОДЕРАТОР, а, ч. Пристрій у музичних клавішних інструментах для регулювання сили звуку.

МОДЕРН, у, ч. 1. Декадентський напрямок у буржуазному мистецтві і літературі кінця XIX — початку XX ст.; модернізм (у 1 знач.).

2. невідм. Стиль, характерний для декадентського напрямку в мистецтві. Приватне підприємство.. виготовляло керамічні вироби переважно в дусі.. формалістичного стилю «модерн» (Матеріали з етногр., 1956, 13).

МОДЕРНИЙ, а, е. Новомодний, сучасний. Сюди щовечора сходились заможні, щоб похвалитися своїм новеньким капелюхом, модерного крою сукнею (Досв., Вибр., 1959, 393).

МОДЕРНІЗАТОР, а, ч. Той, хто модернізує що-небудь.

МОДЕРНІЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. модернізувати. Будівництво нових, технічно досконалих підприємств повинно поєднуватися з реконструкцією діючих, .. модернізацією їх устаткування (Програма КПРС, 1961, 65).

МОДЕРНІЗМ, у, ч. 1. Занепадницька течія у буржуазному мистецтві й літературі. Значна частина аргентинських композиторів підпала під згубний вплив європейського атонального модернізму (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 130); Для соціалістичного реалізму неприйнятна умовність, яка панує в мистецтві буржуазного модернізму (Про багатство л-ри, 1959, 18).

2. Один із найреакційніших напрямів у сучасній релігійно-ідеалістичній філософії, який проповідус оповлення католицьких догм у дусі нових вигадок буржуазної філософії імперіалізму (т. зв. інтуїтивізму, волюнтаризму).

МОДЕРНІЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до модернізувати; // у знач. прикм. Вдосконалений. У виготовлених торік перших трьох дослідних зразках модернізованої центрифуги.. вагу кожної зменшено на 2 тонни (Наука., 2, 1960, 27); Перед кожною з них [жінок] стояла модернізована прядка з дерев'яним колесом (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 19); // Осучаснений. Поет [П. Тичина] намагається знайти духовну підпору в своєрідно витлумаченій «сковородинській» філософії.. яка багато в чому по суті скидається на модернізовану толстовщину (Поезія.., 1956, 54).

МОДЕРНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Змінювати, вдосконалювати відповідно до сучасних вимог і смаків. Група раціоналізаторів.. модернізувала конструкцію автоматичної лінії по обробці брусків деталей (Наука., 4, 1961, 26); Кабінет Анрі Шартена мав дещо старомодний вигляд, але письменник не збирався модернізувати його (Собко, Стадіон, 1954, 157).

2. Надавати минулому не властиві йому сучасні риси; осучаснювати.

МОДЕРНІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док.

1. Змінюватися, вдосконалюватися відповідно до сучасних вимог і смаків. *На цей раз турки цілком модернізувались: вони зняли чадру* (Смолич, Після війни, 1947, 81); *Ілюстративність, описовість.. за останнє десятиріччя децю модернізувалась, знайшла нові форми* (Рад. літ-во, 4, 1964, 13).

2. тільки недок. Пас. до модернізувати. Нині, коли широко модернізується діюче устаткування.., особлива увага має бути приділена технічному керівництву цією роботою (Ком. Укр., 8, 1960, 13).

МОДЕРНІСТ, а, ч. Послідовник, представник модернізму. Франко різко негативно поставився до естетичної програми українських модерністів (Від давнини.., I, 1960, 463).

МОДЕРНІСТКА, и, ж. Жін. до модерніст.

МОДЕРНІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до модернізм і модерніст. Сучасна модерністська буржуазна музика національно безрідна, позбавлена національного ґрунту (Мист., 1, 1962, 11); *Сучасний абстракціонізм у мистецтві веде прямий свій родовід од модерністських напрямів кінця ХІХ і початку ХХ ст.* (Вітч., 4, 1963, 163).

МОДИСТКА, и, ж. Майстриня, що шие плаття, білизну і жіночі капелюхи.— *Як то багато значить, коли сукня зроблена у доброї модистки* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 499); *Для київських швачок, кравчинь та модисток не було більшого авторитета, як Ваня-маленький.., товариш Смирнов* (Смолич, Мир.., 1958, 234); *Зоня піде до модистки замовити жалібні серпанки.. для всіх дочок і дружини покійного* (Вільде, Сестри.., 1958, 106).

МОДИФІКАТОР, а, ч. 1. Пристрій, який змінює роботу, дію машини.

2. Речовина, що додається до розплавленого металу для поліпшення його механічних властивостей.

МОДИФІКАЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до модифікація.

МОДИФІКАЦІЯ, ї, ж. 1. Видозміна предмета або явища, що характеризується появою у нього нових ознак, властивостей при збереженні сутності. *Наукові працівники інституту [машинознавства АН УРСР] спроектували, а завод впровадив у виробництво ківш для модифікації глобулярного чавуну магнієм* (Наука.., 1, 1958, 16).

2. Предмет, явище, що зазнали такої видозміни і становлять різновид чого-небудь. *На базі основної машини «Запорожець» конструктори створили її модифікацію, що дістала назву «Волинь-969»* (Наука.., 7, 1966, 9).

МОДИФІКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до модифікувати; // у знач. прикм. Нова технологія виплавки низьковуглецевого чавуну дала можливість одержувати вищі марки модифікованого чавуну (Розв. науки в УРСР.., 1957, 431).

МОДИФІКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. модифікувати. Обробка рідкого чавуну невеликою кількістю домішок.. інших металів і сплавів для одержання високих механічних показників називається модифікуванням чавуну (Токарна справа.., 1957, 53).

МОДИФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Піддавати модифікації (у 1 знач.); видозмінювати. *Климентій трохи модифікує народні вислови, перетворюючи, додаючи або змінюючи слова* (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 113); — *Модифікувало нове життя людську душу, якщо можна про неї так сказати* (Мушк., Серце.., 1962, 132).

МОДИФІКУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Зазнавати модифікації (у 1 знач.); видозмінюватися. Велике значення в драматургії симфоній Б. Лятошинського має принцип наскрізного розвитку, коли тема-образ постійно модифікується, перетворюється, виражаючи нові й нові настрої і почуття (Мист., 5, 1965, 10).

2. тільки недок. Пас. до модифікувати.

МОДНИЙ, а, е. 1. Зробл., вигот. за модою; який відповідає моді (у 1 знач.). [Х р и с т я:] *Усі дівчатка вирядяться, як квіточки, як лялечки у нове та в модне* (Кроп., I, 1958, 448); *Тільки короткозорі можуть припускати, що всі чари жінки — у зовнішній красі чи модному платті* (Вільде, Сестри.., 1958, 393); *Модний капелюшок*.

2. Який додержується моди, в усьому йде за модою (про людину). *В яскравих вікнах тіні ходять, Мелькають профілі голів І дам, і модних диваків* (Пушкін, Б. Онсгін, перекл. Рильського, 1949, 23); *Модні дами приміряли сукні*.

3. заст. Пов'язаний із продажем або пошивом речей, зроблених за сучасною модою. — *Я собі грошенят поназбираю.. і буду собі жити, не журитись. Сама відкрию модний магазин..* (Хотк., I, 1966, 58).

4. Який користується певний час загальною увагою, успіхом, визнанням; який став широко відомим. *Павлусь вернувся з-за границі, так само нахапавшись вершечків наймоднішого декадентства* (Н.-Лев., IV, 1956, 230); [В і в д я:] *Шкода, голубко, що ви не чули, як моя Стехванія співа модних пісень* (Кроп., II, 1958, 128); *Іван Антонович замолоду захоплювався модними в ті часи поміж молоддю джіу-джитсу та боксом* (Смолич, Мир.., 1958, 14).

МОДНИК, а, ч., розм. Той, хто стежить за модою (у 1 знач.), намагається в усьому додержуватися її; фронт. Командир полку.. органічно не терпів «модників» (Гончар, I, 1954, 67); // Той, хто першим вводить щось у моду. *Історія донесла до нас імена багатьох модників: принц Уельський, імператор Франц-Йосиф — автор манжет на брюках, генерал Галіфе — винахідник однойменних штанів..* (Наука.., 3, 1967, 52); // Той, хто користується певний час загальним визнанням.— *Я не збираюсь брати під захист літературних модників — це метелики-одноденки* (Літ. Укр., 20.XII 1968, 2).

МОДНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до модник. До негативних образів комедії належать.. Ага Щука, жалюгідна модниця з усіма її претензіями на «високу» культуру (Укр. літ., 10, 1957, 158).

МОДНИЧАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. модничати. *Всередині розписана [будівля] в ультрамодерністському стилі, який не опирається на жодну з відомих нам традицій — просто.. модничання — і більш нічого* (Загреб., День.., 1964, 276).

МОДНИЧАТИ, аю, аєш, недок., розм. Іти в усьому за модою (у 1 знач.), додержуватися її; модно одягатися; фронтити. *Недбайлива була ненька, Діточок не доглядала, Сама ж модничати стала* (Забашта, Калін. кетяг, 1956, 88).

МОДНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до модний 1, 4. Вони [експонати] привертають увагу високою майстерністю, модністю фасонів, вмілим використанням вишивки як однієї з головних деталей прикраси (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 45); *Бучма — друг перетворення дійсності. Бучма — ворог порожньої модності* (Тич., II, 1957, 38).

МОДНО. Присл. до модний 1, 4. Половинчик мав приємну зовнішність, просто чарував вороним, модно стриженим вусом, солідною поставою (Ле, В снопі.., 1960, 97); *Входить Оля. Одягнена модно, але не крикливо* (Підс., Жарті.., 1968, 24); // у знач. присудк. сл. Прийнято, заведено. — *Так... Мітингуї, значить.. Це тепер модно* (Гончар, Таврія, 1952, 174); *Олесь Васильович згадав, як дуже давно, коли модно було фантазувати.., він вигадав повість про війну світів* (Донч., VI, 1957, 629).

МОДР, у, ч., іст. Скорочення: Міжнародна організація допомоги борцям революції.

МОДРИНА, и, ж. Рослина родини соснових з м'якою хвоєю, що на зиму опадає. У жовтні.. спіє насіння в шишках ялинок та модрин (Наука., 10, 1961, 31); Модрина дає високоякісні лаки й добре чорнило, яким ми пишемо (Чаб., Стоїть явір., 1959, 102).

МОДРИНОВИЙ, а, е. Прикм. до модрина. Товариші все підіймалися вгору по річці, з цікавістю оглядаючи береги, то зарослі модриновим лісом, ..то зовсім голі (Багмут, Щасл. день., 1959, 141).

МОДУЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. модулювати.

МОДУЛЮВАТИ, юю, юєш, недок. 1. муз., неперех. Переходити з однієї тональності в іншу. Панас Карпович [Саксаганський] мав хороший голос широкого діапазону, .. вільно модулюючи ним, актор ніби любувався переходами з одного регістру в другий (Минуле укр. театру, 1953, 150); Жіночий голос, фальшиво модулюючи, наспівував якийсь циганський романс (Добр., Ол. солдатики, 1961, 189).

2. перех., фіз. Змінювати характер коливань високої частоти у відповідності з іншими коливаннями більш низької частоти. Для передачі по радіо мови або музики потрібно змінювати, інакше кажучи модулювати, тим або іншим способом коливання (Осн. радіотехн., 1957, 117).

МОДУЛЯТОР, а, ч., техн. Пристрій, що здійснює модуляцію (у 2 знач.); застосовується у радіопередавачах і кінознімальних апаратах. Щоб використати високочастотні коливання для передачі мови або музики, треба мати на передавачі керуючий пристрій — модулятор (Осн. радіотехн., 1957, 111).

МОДУЛЯТОРНИЙ, а, е, фіз. Який здійснює модуляцію (у 2 знач.).

МОДУЛЯЦІЙНИЙ, а, е, муз. Стос. до модуляції (у 1 знач.). Як у народних піснях, так і в Лисенка, особливо в його «Музиці до Кобзаря», модуляційні відхилення в тональність паралелі зустрічаються на кожному кроці (Нар. тв. та етн., 1, 1965, 43).

МОДУЛЯЦІЯ, ї, ж. 1. муз. Перехід з однієї тональності в іншу; зміна ладу. Борис слухав і тремтів. Чи то сила і ніжність голосу, чи краса та виразність модуляцій — ..досить, що він стояв, мов причарований (Фр., III, 1950, 87); Тиха така вона, нехитра ся мелодія.. Просто скомбіновані акорди, без хитрих модуляцій (Хотк., I, 1966, 53); // Зміна висоти звуку. Чим багатший на різні модуляції голос у актора, тим більшу кількість різних ролей він може виконувати (Думки про театр, 1955, 128); Зовнішність у Ананія Горба була значуща, .. голосна з модуляціями мова, відмінна дикція (Ю. Янов., I, 1958, 535).

2. фіз. Зміна характеру коливань високої частоти під впливом коливань більш низької частоти. Частотну модуляцію використовують, наприклад, в схемі радіовисотоміра, який служить для визначення висоти польоту (Радіолокація., 1958, 24).

3. кін. Перетворення електричних коливань, утворених звуком, у світловий пучок, який записує звуки на звуковій кіноплівці.

МОДУЛЬ, я, ч. 1. фіз., техн. Назва деяких коефіцієнтів, мірил яких-небудь величин. Модуль пружності; Модуль опору.

2. мат. Число, на яке треба помножити логарифм однієї системи, щоб дістати логарифм іншої системи.

3. архт. Вихідна одиниця виміру, встановлювана для даної архітектурної споруди, що служить мірилом для надання пропорційності всій споруді й окремим її частинам. Модуль. Одиниця виміру архітектурних ордерів.. Греки приймали за модуль середній діаметр колони (Архіт. Рад. Укр., 6, 1940, 49).

МОДУЛЬНИЙ, а, е. Стос. до модуля.

△ **Модульна система**, архт.— система проектуван-

ня, в якій розміри будівель і споруд, їхніх елементів та обладнання визначають на основі кратності цих розмірів встановленій одиниці — модулю. Головна мета модульної системи — це полегшити проведення типізації і стандартизації в проектуванні і будівництві (Інж. геод., 1959, 13).

МОДУС, у, ч. 1. лог. Видозміна умовиводу тієї чи іншої фігури силогізму залежно від зміни якісної і кількісної характеристик посилок.

2. філос. Властивість предмета, притаманна йому лише в певних станах. Навіщо перекладати такі слова, як модус і субстанція..? Хто не розумів ніяк цих слів, той і в перекладі їх не зрозуміє (Сам., II, 1958, 373).

3. книжн. Спосіб чого-небудь. Талановитий митець дає людям не тільки свою «модель» світу, а й свій художній «модус» його пізнання (Не ілюстрація., 1967, 326).

4. політ. Норма чогось.

△ **Модус вівенді**, книжн.— у міжнародному праві і дипломатичній практиці — назва тимчасової, звичайно короткострокової угоди, що її укладають, коли обставини не створюють умов для укладення постійного або довготривалого договору.

МОЖЛИВИЙ, а, е. 1. Який можна здійснити, виконати. Коли.. точного перекладу дати не можна.., то зоставалося єдино можливим перекладати не букву, а дух первотвору (Л. Укр., IV, 1954, 213); Вода в Сиваші поступово прибувала, броди псувалися, але переправа ще була можлива (Ю. Янов., I, 1954, 310); Як ветерана полку, його ховали з усіма військовими почесностями, які тільки були можливі в цих умовах (Гончар, III, 1959, 123); // у знач. ім. **можливе**, вого, с. Те, що може здійснитися. Із можливого в чудесне Перекинуто мости.. Линьте ж, дні, котіться, весни, До мети! (Рильський, I, 1956, 105).

Все можливе — все, що можна здійснити. Комуністична партія і Радянська держава роблять усе можливе, щоб люди жили щасливо, заможного, культурно і довго (Наука., 8, 1961, 38).

2. Допустимий, дозволений. Хіба можлива дряглість [дряхлість] для стратега? Чого ж поет, коли ідуть бої, бере із допотопного ковчега і образи й епітети свої? (Тич., II, 1947, 197).

3. Який може відбутися. Тепер уже хтось добре знає всі можливі капризи тутешнього клімату і вміє.. до них пристосуватись (Л. Укр., V, 1956, 387); Треба підготувати свій загін до можливої перестрілки (Трубл., I, 1955, 46).

МОЖЛИВІСТЬ, вості, ж. 1. Здійсненність, допустимість чого-небудь (звичайно за певних умов). Тепер, коли стала перед очима можливість катастрофи — тепер же яскравіше зарисувалась могутня постать Франка (Коцюб., III, 1956, 306); Широка програма мирного будівництва.. не залишає ніякого сумніву в тому, що Радянський Союз вірить у можливість збереження миру (Рад. Укр., 31.I 1959, 4).

2. Наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь. Соціалізм, планове ведення господарства забезпечують небачені можливості для розквіту науки і використання науково-технічного прогресу в інтересах усього суспільства (Ком. Укр., 6, 1968, 12); Він все ще надіявся, що всі скоро заснуть і запанує те сонне царство, яке дасть йому можливість вийти з хати на побачення (Тют., Вир, 1964, 18).

3. тільки мн. Внутрішні сили, ресурси, здатності. За короткий строк люпин показав себе на наших землях як культура великих можливостей (Рад. Укр., 26.II 1957, 2); Завод кульгає не тому, що має якусь органічну хибу, а просто тут не знають усіх його можливостей (Шовк., Інженери, 1956, 76).

До останньої можливості — до того часу, поки є сили; Не було [найменшої] можливості — не можна було, неможливо було. Любий дядьку! Отримала я Вашого листа вчора і хотіла в той же день відповісти, але не було можливості (Л. Укр., V, 1956, 131); Вдень був дощ, хляпало зрання і не було найменшої можливості вийти з хати (Хотк., II, 1966, 80); По можливості — в міру сил, наскільки можливо. Буду писати по можливості щодня (Кочуб., III, 1956, 331); При [першій] можливості — при нагоді, зручному випадку.

МОЖЛИВО. 1. Присл. до можливий.

2. у знач. присудк. сл. Те саме, що можна 1. Десь, колись, в якійсь країні, — В якій хоче, в тій і буде, Бо у казці, та ще в віршах, Все можливо (Л. Укр., I, 1951, 363); — Кинути на Сиваш повстанську групу. Хай — поки ще можливо — негайно переправляються на той бік, на підтримку товаришам... (Гончар, II, 1959, 427).

3. у знач. вставн. сл. Уживається для вираження припущення чого-небудь. Десь за лісом піднімалася хмара.. Можливо, вночі буде гроза (Шиян, Баланда, 1957, 142).

МОЖНА, присудк. сл. 1. Є умови, можливості для здійснення чого-небудь; можливо. Де можна лантух, там торби не треба (Номис, 1864, № 1370); Провалилася їхня тачанка на мосту.. Дядьки рятують, що можна, лементують у відчай (Гончар, II, 1959, 263); Якби не жовте листя в садках, то можна було б подумати, що надворі не бабине літо (Н.-Лев., II, 1956, 183); — Двох котів у мішок саджати не можна — покусяються (Тют., Вир, 1964, 13).

2. Дозволяється, дозволено. Що можна лялі, того не можна мамі! (Мирний, I, 1949, 230); Постукав до кімнати.. Двоє голосів — жіночий і чоловічий відповіли разом: «Можна» (Ю. Янов., II, 1958, 38).

Можна сказати див. сказати; Як можна — уживається у поєднанні з прислівником вищого ступеня для посилення і означає: по можливості. Турн, бачивши Троян роботу, Як рать Рутульськую троцать, .. Велів везти зо всіх олійниць, Де тільки єсть,.. Як можна швидше тарани (Котл., I, 1952, 234); Їм так допекли пани, що вони були ладні втекти од їх як можна далі, хоч на край світу (Н.-Лев., II, 1956, 218); Як [же] можна — уживається при вираженні негативного ставлення до чого-небудь, осуду чогось. — Чому ж ти мені зараз сього не прописала? — Що се ви, бабуню? Як можна?.. Зараз дознаються... (Вовчок, I, 1955, 104); [Олімпіада Іванівна:] Ах, Любочка! Нарешті [приїхала]! Ну, як же можна?! (Л. Укр., II, 1951, 7).

МОЖНИЙ, а, е, заст. 1. Могутній (у 1 знач.), сильний. [Василь:] Скасуйте ті установи, що поділили людей на багатих та бідних, на можних та безможних (Мирний, V, 1955, 98); Він височіє, володар віків, На здібленім над прірвою коні, Простерши горду руку над Невою, — Він, Мідний Вершник, можний цар Петро (Рильський, Орл. сім'я, 1955, 50).

2. Заможний. Хто, коли, ставши в обороні бідних і слабих, не прийшов в розлад з можними й сильними? (Кобр., Впбр., 1954, 37); Кажуть, що так бог звелів, щоб на землі були можні і злидарі (Коч., Зол. грамота, 1960, 14).

3. діал. Можливий.

МОЖНІСТЬ, ності, ж., заст. Абстр. ім. до **можний**. — Чудову, панської можності думку я заховаю на спогад, — кепливо [глузливо] відповів крізь зуби Потоцький (Стар., Облога.., 1961, 29); Почет віддзеркалював можність і багатство свого пана (Полт., Повість.., 1960, 315); Куркулі помстилися батькові Максима.. за перемогу того нового, котре зводило нанівець їх можність (Рибак, Час..,

1960, 137); Вдова.. переселилася в столицю, щоб дати можність молодшим синам покінчити студії (Коб., III, 1956, 88).

МОЖНОВЛАДЕЦЬ, дця, ч. 1. Особа, яка належить до верхівки панівних класів; вельможа. [Золотничий:] Слухай! Я шляхтич. Річ Посполита і мені такі права дає, як Вишневецькому, Сопізі чи ще якому можновладцеві. В своїх маєтках, дббрах — ми королі (Гр., II, 1963, 533); Зупинившись на узвишші, вони дивилися на це місто [Петербург] розкоші можновладців і злиденності трударів (Бурл., Напередодні, 1956, 129).

2. Особа, яка керує країною; правитель, володар (у 2 знач.). Після недавніх заколотів і повстань — государ, можновладець величезної країни, сахався людей (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 518); Не рахуватися з нею [Переяславською угодою], не зважати на її далекосяжну мету можновладці європейських держав уже не могли (Рад. Укр., 19.I 1964, 3).

МОЖНОВЛАДНИЙ, а, е. Який має владу, силу, вплив; сильний. Промислові капіталісти, ці нові можновладні особи.., повинні були витіснити не тільки цехових майстрів, але й феодалів.. (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 715); Гордо малювався на горі фамільний палац можновладного магната Юзефа Янковського (Кач., II, 1958, 220); // Власт. можновладцеві; // Який належить до кола можновладців. Крім того — [за столом сиділи] одприски [нащадки] можновладних фамілій Балашових, Потоцьких, Браницьких (Смолич, Мир.., 1958, 72); Ернестіна сподобалась молодому гульвісі з можновладної родини генералів (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 85).

МОЖНОВЛАДНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **можновладний**. На шляху до можновладності він мусив удавати гарячого прихильника Москви (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 252).

МОЖНОВЛАДСТВО, а, с., заст. 1. Становище можновладця.

2. Збірн. до **можновладець** 1. Помолившись за спасіння душі в самій крайній дев'ятій церкві Запорозької Січі, він одразу ж з її порога поніс люту злобу свою до шляхетського можновладства (Стельмах, I, 1962, 14).

МОЗАЇКА, и, ж. 1. Зображення або візерунок, зроблений з окремих, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або мастиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців і т. ін. Київ почали забудовувати кам'яними будівлями, прикрашеними живописом і мозаїкою (Іст. СРСР, I, 1956, 42); Гул перекочувався хвилями, хлюпав прибоем у високі, прикрашені мозаїкою стіни (Донч., V, 1957, 397); // Різнокольорові шматочки скла, мармуру, камінців і т. ін., що використовуються для такого зображення або візерунку. — Цей дід якийсь крем'яний: неначе штукований, складений з крем'яної мозаїки (Н.-Лев., IV, 1956, 115).

2. Мистецтво складати такі зображення або візерунки. Київський державний художній інститут почав виховувати кадри художників-монументалістів. Вони вивчають техніку мозаїки, фрески (Мист., 4, 1966, 3); Твори мозаїки вічні, вони зберігаються тисячоліттями (Рад. Укр., 13.IV 1958, 3).

3. перен. Строката суміш різнорідних елементів. Мозаїкою національних костюмів розцвітає сцена (Рад. Укр., 24.IX 1960, 1).

4. Вірусна хвороба рослин, ознакою якої є поява плям на листі. В осінньо-зимовий період рослини помідорів у теплицях сильно уражуються мозаїкою, яка ослаблює рослини (Колг. Укр., 5, 1959, 31); // Плями на листі рослин внаслідок цієї хвороби.

МОЗАЇКОВИЙ, а, е. Прикрашений мозаїкою; з мозаїкою. Вони засіли до вечері біля багато заставлених

столів у просторому мозаїковому вестибюлі (Оп., Іду..., 1958, 251).

МОЗАЇСТ, а, ч. Фахівець з мозаїки (у 2 знач.); той, хто створює мозаїку (у 1 знач.). Протягом багатьох років автори оволодівали неперевершеною досі спадщиною майстрів-мозаїстів (Рад. Укр., 13.IV 1958, 3).

МОЗАЇЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до мозаїка 1, 4. У вівтарі тьмяно виблискували на золотому тлі якісь-то старовинні мозаїчні лики роботи грецьких майстрів (Тулуб, І, 1957, 125); Інкубаційний період вірусу в рослині при мозаїчних захворюваннях різний (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 53).

2. перен. Який складається з строкатої суміші різпорідних елементів. Широко відомі дігтярські плахти — мозаїчні, насичені яскравими барвами і різні за настроєм (від задиристо-молодих до статечно-літніх) (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 104).

МОЗАЇЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до мозаїчний 2. Мозаїчність ґрунтового покриву в західних областях потребує диференційованого запровадження агротехнічних заходів (Колг. Укр., 5, 1956, 16).

МОЗАЇЧНО. Присл. до мозаїчний 2. Часто рослинність солончаків.. розташовується мозаїчно (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 13).

МОЗКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до мозок 1. Органічні порушення мозкового кровообігу є результатом стійкого виключення окремих ділянок мозку внаслідок крововиливу, тромбозу або емболії мозкових судин (Лікар. експертиза..., 1958, 82).

2. Який містить у собі кістковий мозок. Мозкова кістка.

3. Який зовнішнім виглядом нагадує мозок; зморщений (про плоди рослин). Насіння мозкових і цукрових сортів [гороху] проростає при вищій температурі [ніж насіння звичайного гороху] (Зерн. боб. культ., 1956, 18).

МОЗОК, зку, ч. 1. Центральний відділ нервової системи людини і тварини — речовина, що заповнює череп і канал хребта. І. П. Павлов справжній новатор у вивченні мозку (Вісник АН, 9, 1949, 26); Життя землі заснувало твоє життя, дало тобі поєднань, виробило з нього кров, виліпило у твоїй голові мозок, сказало: думай ним!.. (Мирний, IV, 1955, 323); // Орган мислення у людини. Вона ні про що не думала, хоча.. її мозок працював (Фр., VII, 1951, 120); Мама навіть годувала мене окремо, — щоб мозок краще сприймав науку (Ю. Янов., II, 1954, 18).

2. перен., розм. Розум, розумові здібності. Простіть, що я, може, обридла Вам.. такими дурницями, але ж після сього Ви [М. Драгоманов], може, краще зрозумієте, які в цих людей мозки (Л. Укр., V, 1956, 132); «Чував я істину, бувало: Широкий лоб, та мозку мало!..» (Пушкін, Руслан і Людм., перекл. Терещенка, 1949, 53); Він [Анрі-Жак] не був партизаном, ні. На жаль, йому забракло мозку, щоб піти до «макі» в гори (Ю. Янов., II, 1954, 49).

3. перен. Основне ядро, керівний і спрямовуючий центр чого-небудь. Серце народів, мозок землі, Всім вона [Москва] рідна, хто вільний і смілий (Рильський, I, 1956, 226); — Ми [інженери], можна сказати, мозок заводу (Собко, Біле полум'я, 1952, 125).

4. Страва, приготовлена із вмісту черепної коробки деяких тварин.

5. Те саме, що Кістковий мозок. В святки на третю потраву приносять нам кістки з різниць, та ще й з мозком всередині (Н.-Лев., III, 1956, 298); Ули [бідняки на святі] все, що подавалося.., навіть кістки обгризали і обдирали до останнього сухожилля, висмоктували з них мозок і кидали собакам лише те, чого не могли по-

долати найміцніші зуби (Тулуб, В степу.., 1964, 359).

△ Кістковий мозок див. кістковий.

◇ Вправляти (вправити) мозок див. вправляти¹; Краяти собі мозок — довго думати, розмірковувати. Я довго краєв собі мозок: ну, а звідки ж цей хамелеон міг перейняти риси мого рідного брата (Вол., Дні.., 1958, 51); Крутіти мозком (мізками) див. крутіти; Мозкий шкереберть у кого, розм. — про кого-небудь, хто думас, діє не так, як усі. Ти клоун, ти вічний кривляка, — у тебе й мозки шкереберть... (Тич., II, 1947, 155); Мозком ворухіти (ворухнути, повертати, повернути, поворухіти, поворухнути) — добре думати, міркувати. Треба мозком ворухнути. А ворухнеш мозком — от що виходе: хліборобство треба механізувати (Головко, I, 1957, 239); А ну, розумна голово, поверни своїм мозком та скажи, що робити тепер?.. (Мирний, V, 1955, 180); — От і поворухи мозком. Тобі потрібна жінка неабияка, а з освітою, перш за все (Головко, II, 1957, 559).

МОЗОЛЕНИЙ, МОЗОЛЯНИЙ, а, е, розм. Те саме, що мозолястий. Старенькі що зберуть од своїх немощів, од своєї праці, мозолених рук, то й одішлють москалеві, меншому синові (Барв., Опов., 1902, 488); Грицько невисипущий хазяїн. Він чесною працею, своїми мозоляними руками надбав те, що має в господі (Мирний, I, 1949, 364); * Образно. Не йй.. було миритися з тим мозоляним хліборобським життям, до якого прикрутила доля її родичів (Мирний, IV, 1955, 295).

МОЗОЛИСТИЙ, а, е. Те саме, що мозолястий. Пливе нарід ріками на Кальварію, тягнуться.. помарнілі лиця, підносяться тверді, мозолисті руки (Фр., IV, 1950, 263); Син узав мозолисту руку, синю від прожилок, і приклав до уст (Панч, II, 1956, 513).

МОЗОЛИСТІСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до мозолистий. Для шкіри на стопах в залежності від ступеня мозолистості застосовують пів- або двопроцентний наштирний спирт (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 52).

МОЗОЛИТИ, лю, лиш, недок., перех., розм. Важкою роботою або ходінням натирати мозолі. [С т е х а:] Завтра знов за тяжку працю: ..ніженьки томити, рученьки мозолити (Кроп., I, 1958, 485); * Образно. Мозолила Тарасові душу власна бідність надто останні півтора місяця (Мушк., Чорний хліб, 1960, 112).

◇ Мозолити бчі кому — набридати, докучати постійною прпеутністю. [Б о б:] Я не мозолитиму вам більше очей, прекрасна леді! (Галан, I, 1960, 422); Мозолити [свій] язйк — те саме, що базікати. Як би там не мозолили свої язики папські алілуйщики, але політика Ватікану і далі йтиме у фарватері найреакційнішої імперіалістичної політики (Мельн., Обличчя.., 1960, 41).

МОЗОЛИТИСЯ, люся, лишся, недок., діал. Важко трудитися. — Ви, мамо, zostалися з нещасним нашим п'яницею самі вдома, мозолячися й побиваючися (Коб., II, 1956, 294); Та мозолився я над цією книгою днями й ночами (Козл., Сонце.., 1957, 90).

МОЗОЛІН, у, ч. Речовина для виведення мозолей.

МОЗОЛЯ, і, ж. і **МОЗОЛЬ**, я, ч. 1. Розрощення у тварин і людини рогового шару шкіри (перев. на руках і ногах) у місцях, що зазнають тривалого тиснення або тертя. Почнуть куці бур'яном заростати — знов сапа в роботі, знов мозолі на руках (Коцюб., I, 1955, 191); Прикладом найпростішого.. ураження шкіри, викликаного тертям, є водяна мозоля (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 24); — Стрижу, стрижу [овець] і кінця-краю не видно... Руки геть у мозолях (Тулуб, В степу.., 1964, 145); * У порівн. Прив'язані [байгородці] на все життя до нього [свого міста], вони

знають його, як свої мозолі (Ю. Янов., I, 1958, 174).

2. перен. Важка праця. Селянськими мозолями пани живуть (Укр.. присл., 1955, 5).

3. Кістковий нарост на тому місці, де кістка зрослася після перелому або іншого ушкодження. Кістки новонародженого зростаються дуже швидко, утворюючи звичайно велику мозолю (Хвор. дит. віку, 1955, 13).

Натирати (натерти) мозолі (мозолі) див. натирати.

◇ **Наступити на мозолю (мозоль) див. наступати.**

МОЗОЛЯВИЙ, а, е. Те саме, що мозолястий. Вслід гостям привітно замахали людські мозоляві руки, зметнулись над головами селянські капелюхи (Збан., Переджнів'я, 1960, 93).

МОЗОЛЯНИЙ див. мозолений.

МОЗОЛЯСТИЙ, а, е. Покритий мозолями. Народна мудрість.. твердить: «Щастя не в повітрі в'ється, а мозолястими руками кується» (Хлібороб Укр., 8, 1967, 6); Пропозиції [про конфіскацію заводів і земель] делегати [Народних Зборів] зустріли громом оплесків, поскоплювалися із місць і довго аплодували мозолястими долонями (Цюпа, Назустріч., 1958, 145); * Образно. Те щастя тихе, мозолясте, босе, — Ох, чом же не судилося мені? (Фр., XIII, 1954, 323).

МОЗОЛЯСТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до мозолястий.

МОЗОЛЬ див. мозоля.

МОЗОЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до мозоля, мозоль. Мозольні потовщення; // Признач. для виведення мозолей. Мозольний пластир.

2. перен. Пов'язаний із важким фізичним напруженням. Це не мозольна праця і вимагає лише знавців (Коб., I, 1956, 311).

3. рідко. Те саме, що мозолястий. Сапи і коси поклепані Щойно на плечі зняла [мати], Руки мозольні, порепані Тулиш мені до чола (Гірник, Стартують., 1963, 19).

МОЗОЛЬНО, присл., діал. Напружено. Бронко добирає мозольно слів у думці (Вільде, Сестри., 1958, 399).

МОЗОЛЬОВАНИЙ, а, е, розм. Який потребує великого фізичного напруження. Щира праця мозольована (Номис, 1864, № 9982).

МОЗОЧОК, чка, ч. Відділ головного мозку хребетних тварин і людини, що розташовується у задній частині черепної коробки і бере участь у регуляції рівноваги тіла й координації руху. Над довгастим мозком, знизу і ззаду великих півкуль, розміщується мозочок (Анат. і фізіол. люд., 1957, 148).

МОЙ, виг., діал. Уживається при звертанні до людини. — А ти що тут робиш, мой? — відізвався я до нього [хлопчини] (Фр., IV, 1950, 388); — Мой, хлопці, ану хто хоче бути єпископом? (Мельн., Поріддя., 1959, 28).

МОЙРА, п, ж. 1. У старогрецькій міфології — богиня долі. Сонце, місяць, зорі, то світачі в великім храмі Мойри, боги й богині тільки слуги в храмі (Л. Укр., II, 1951, 274).

2. перен. Доля. [Л ю б о в:] Нащо мені перебили се щастя... Ах, що я дурницю говорю? Хіба се можна перебити чи одвернути? Се фатум, се мойра! (Л. Укр., II, 1951, 70).

МОКАСІНИ, ів, мн. У північноамериканських індіанців — м'яке взуття із звірячої шкіри, шерстю назовні, часто прикрашене візерунками й малюнками.

МОКВА, й, ж., діал. 1. Мокротеча. Надворі була негода: моква, туман, темрява (Чорн., Визвол. земля, 1950, 90); Ми з ним бачили всяку погоду, А такої мокви не було (Перв., I, 1958, 458).

2. Низина, залита водою. Ішло вояцтво, братство ратних діл, І сходило із пагорба на діл, Шикуючись у лави бойові На оболоні, на грузькій мокві (Бажан,

Нашому юнацтву, 1950, 150); Прилягти нема де — під ногами моква, болото (Гончар, Тронка, 1963, 210).

3. Мокрота, сирість. Гончар цілий день у мокві робе (Сл. Гр.); — А на моє, то я його виселила б геть та віддала б попівські покої Драбинисі, хай би бідолашна жінка не мучилася з дітьми в тій мокві... (Речм., Весн. грози, 1961, 201).

МОККО, невідм., с. Цінний сорт кави з дрібними зернами; кава цього сорту.

МОКЛЯК, а, ч., діал. Моква (у 2 знач.). Баба була сама, стара, мала хату та й той кавалок поля далекий від села, на мокляках (Фр., IV, 1950, 10); Є над рікою вільшина, а між нею і берегом мокляк. Він тепер підсох або й зовсім висох, то перейдемо без перешкоди (Оп., Іду., 1958, 609).

МОКНУТИ і **МОКТИ**, мокну, мокнеш; мин. ч. мокнув і мок; недок. 1. Робитися мокрим, вологим; просякатися, покриватися вологою. Цілих десять день довелося пану Суботі їхати отак., мокнути й мерзнути по дорозі (Фр., VIII, 1952, 88); — Годі тобі у воді мокнути. Лізь у шлюпку (Собко, Скеля., 1961, 136); // Псуватися від надлишку вологи. Дощі... Хліб у полі некошений мок... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 51).

Мокнути під дощем (на дощі) — робитися мокрим, вологим від дощу. Зараз город обступили [половці], Мов залізним обручем, Шатри в коло розложили, Щоб не мокнуть під дощем (Фр., XIII, 1954, 368); Під стіну Антон поскладав дерево, щоб воно не мокло на дощі (Чорн., Потік., 1956, 9).

2. тільки 3 ос. Лежати у воді або в якій-небудь іншій рідині для набуття певних властивостей. Намочили шкіри у таких здорових шапках, мокнуть ті шкіри та й мокнуть (Мирний, I, 1954, 222); Мокнув у спирті шафран, гостро лоскочучи ніздрі (Юцюб., II, 1955, 359); На закуску мокли в молоці жирні голландські оселедці, а другі, малосольні, кухар повісив у димарі (Тулуб., В степу., 1964, 219).

3. тільки 3 ос. Виділяти гній, сукровицю, лімфу (про рану, шкірну хворобу тощо). Рана мокне.

МОКНУЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до мокнути. Шкіра, позбавлена епідермісу, являє собою мокнучу червоно-рожеву поверхню (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 39).

△ **Мокнучий лишай** — те саме, що екзема.

МОКРАВИНА, п, ж., діал. Болото (у 1 знач.). На мокравині карловаті [карлуваті] вільхи густими купками порозсідалися, мов прачки над калюжею (Фр., IV, 1950, 332); Покрик водяної та болотяної птиці підіймався на мокравині (Оп., Іду., 1958, 295).

МОКРЕНЬКИЙ, а, е. 1. Трохи мокрий (у 1 знач.); мокруватий. Вільно чвалав [Орест] по мокренькій жорсткій доливіці [шахти] (Досв., Вибр., 1959, 347).

2. Пестл. до мокрий 1. Піймали шуку молодці Та в шаплиці Гуртом до суду притаскали, Хоча чуби й мокренькі стали (Гл., Вибр., 1951, 43).

МОКРЕНЬКО. Присл. до мокренький.

МОКРЕЦЬ, ю, ч. 1. Запалення шкіри вінчика і путової ділянки кінцівок у коней і великої рогатої худоби. Вона [гнила картопля] викликає гостре запалення шлунка і кишечника.. Часто при цьому розвиваються шкірний висип і мокреці (Профіл. захвор., 1955, 187).

2. Народна назва рослини — зірочника середнього, підмаренника несправжнього тощо, що ростуть у вологих місцях. Мокрець, подорожник та липчиця почеплялись до Іванової одежі (Юцюб., I, 1955, 60); Мокрець.. сходить навесні і цвіте до глибокої осені (Бур'яни., 1957, 19).

МОКРЕЧА, і, ж., розм. Те саме, що мокрінь. Текля ходила між хлібами, причорніли деякі колоски, жито

спрівало від мокречі (Горд., Дівчина.., 1954, 151); // у знач. присудк. сл. Мокротеча, сльота. Сьогодні надворі мокреча.

МОКРИЙ, а, е. 1. Просякнутий водою. Рукава по лікті були мокрі, із їх текла патьоками вода (Н.-Лев., II, 1956, 270); Гордій Іванович сидів біля пічки, в якій сичали мокрі дрова (Коп., Лейтенанти, 1947, 122); // Покритий вологою. — Івасю! що це з тобою? — ласкаво спитався Федір, дотримуючись [доторкуючись] мокрою рукою до його гарячої голови (Мирний, I, 1954, 306); Босими заляканими ногами топталася [Катерина] по мокрому камінні (Чорн., Визвол. земля, 1959, 35).

Мокре від сліз обличчя — покрите сльозами обличчя. Марта.. обхопила мене, притягла до себе й своїм мокрим від сліз обличчям притулилась до мого (Мирний, IV, 1955, 347); Мокрий від поту — покритий, просякнутий потом. Йому стало легше. Посвітлішали очі, тільки був він дуже кволий і мокрий від поту (Шиян, Баланда, 1957, 72); Мокрий [аж] до кісток (до [останньої] нитки); Мокрий з голови до ніг; Мокрий, хоч вікрути; Мокрий як хлющ — який наскрізь змок, промок (на дощі, у воді і т. ін.). Галя, поки добігла до своєї хати, була мокра аж до кісток (Баш, Вибр., 1948, 88); Джмелик, весь мокрий до нитки, шмигнув під воза (Тют., Вир, 1964, 84); — Все одно мокрий я з голови до ніг, — сказав він, — то чому б і справді Рубанові не допомогти? (Шиян, Баланда, 1957, 67); На Франці одяг, сорочка й спідниця були мокрі, хоч вікрути (Чорн., Визвол. земля, 1959, 115); З річки вилазить мокрий як хлющ Кайманчик (Лев., Драма.., 1967, 238); Мокрі від сліз очі — повні очі сліз.

◇ Мокра курка див. курка; Мокре діло; Мокрий вчинок; Мокра робота (справа) — злочин, переважно пов'язаний із вбивством. Він [цуцик] взявся винюхувати пролазки до чужих комор, чинити шкоду людям. Одного разу при такому мокрому ділі дядьки.. так щиро почастували його прочуханкою, що ледве вилизалось (Мельн., До раю.., 1961, 7); Мотя, прозваний Мокрим десь, пеене, за його «мокрі» вчинки, був цікавий, проте, не тільки хулігансько-злодійською славою (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 149); [Петерсон:] Ви не належите до людей, які роблять погоду.. [Бентлі:] Ви маєте рацію, майоре. Я не майстер мокрої роботи (Галан, I, 1960, 396); — Еге, — сказав собі бургомістр, — цей хлопчик був коло мокрих справ! (Ю. Янов., I, 1954, 128); Мокре місце залишиться (зостанеться); Мокрого місця не залишиться (не зостанеться); Мокрого місця не залишити — нічого не залишиться (уживається як погроза розправитися з ким-небудь). — Як шваркону з автомата — мокрого місця не залишиться! (Загреб., Європа 45, 1959, 56); Завтра, брат, знову двинем на гайдамаків. Та вже такою силою, що й мокрого місця не залишимо! (Іщук, Вербівчани, 1961, 310); Мокрим рядном накріти (напастися, накінутися, напнути) див. рядно; Очі на мокрому місці у кого — про того, хто часто плаче. — А в мене очі від природи на мокрому місці.. Бувало, мама ще не встигне заміритись на мене рукою, а я як заголошу, то вся вулиця збігається (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 76); Як мокре горить — погано й дуже поволі (робиться щось). — Катре! — кажу їй, — так ти діло робиш, голубко, як мокре горить! — Аби то! — вона мені, — аби день до вечора! (Вовчок, I, 1955, 229); І на полі з його казна-який женчик: жне — як мокре горить (Крим., Вибр., 1965, 369).

2. розм. З великою кількістю опадів; сирий, дощовий (про погоду). Як на Мокрини (19 липня) буде дощ, то осінь буде мокра (Номис, 1864, № 473); Нині чогось у мене нога болять.. Певно, од погоди, дуже нерівної, то мокрої, то холодної, з вітрами (Коцюб., III, 1956, 189).

3. спец. Пов'язаний із застосуванням рідини (води, кислот і т. ін.). Провели п'ять глибоких розпушувальних міжрядь і одночасно підживлювали рослини, причому 2—3 підживлення робимо мокрим способом — гноївкою і аміачною водою (Хлібороб Укр., 2, 1966, 4).

МОКРИЦЯ, і, ж. Дрібна ракоподібна тварина, яка живе в темних вологих місцях. Тут.. чимало павуків, мокриць якихсь гігантських (Л. Укр., V, 1956, 191); На вогкій підлозі льоху заворушилися мокриці, кинулися врозтіч (Руд., Остання шабля, 1959, 42).

МОКРІНЬ, і, ж., розм. 1. Вогкість, дощова погода. Важко було їм голодним стояти в степу просто неба в пронизливий осінній холод і мокринь (Тулуб, Людолови, II, 1957, 532).

2. Що-небудь мокре, вологе. Якийсь дідок, потягуючись, вийшов [на терасу], Сів біля мене — також на мокринь — І закуриє (Рильський, II, 1960, 77).

МОКРІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Зовсім мокрий (у 1 знач.).

Мокрісінський від поту — зовсім мокрий від поту. Сорочка на плечах [Олекси] мокрісінська від поту (Вільде, Сестри.., 1958, 89).

МОКРІСТЬ, рості, ж., рідко. Абстр. ім. до мокрий 2. Всі ходять в батистових блузках і солом'яних шляхах. Після віденської мокрости і туману се вдвоє приємно (Л. Укр., V, 1956, 419).

МОКРІТИ, ію, ієш, недок. Робитися мокрим (у 1 знач.), вологим. Січе дощ.., все дужче мокріє на Шумейкові одяг (Шиян, Баланда, 1957, 64); Коли він втомлювався, а довгі коси мокріли од поту, вони [Раїса з Тасею] дозволяли йому спочити (Коцюб., I, 1955, 320); По коліно в болоті грузне кінь, в натузі везе кладь, мокріє, лисніє (Горд., Дівчина.., 1954, 126); Очі у баби мокріють, вона мовчки їх витирає (Ю. Янов., II, 1954, 188).

МОКРО. Присл. до мокрий 1; // у знач. присудк. сл. Мокро під смерекою (Хотк., II, 1966, 271); Сьогодні знов страшенний дощ, мокро і холодно (Коцюб., III, 1956, 272).

МОКРОСТУП див. мокроступи.

МОКРОСТУПИ, ів, мн. (одн. мокроступ, а, ч.), жарт. Калощі. Ти добре вміє.. дороги Хвостом лисячим підмітати І вірно берегти положені пороги, Щоб мокроступи подавать (Щог., Поезії, 1958, 480); Мабуть, він і сьогодні з'явиться у своїх мокроступах, як минулого разу (Мур., Свіже повітря.., 1962, 110).

МОКРОТА, и, ж. Те саме, що мокротіння. Зробив мені він [лікар] уже і аналіз мокроти (Л. Укр., V, 1956, 389); У слині, мокроті, сиворотці крові.. та інших рідинах і виділеннях організму зустрічається «розчинювач» мікробів (Наука.., 3, 1962, 7).

МОКРОТА́, й, ж., розм. Абстр. ім. до мокрий 1, 2. Зі сходом сонця випогодилось. Запахло цвітом, мокротою (Бабяк, Вишн. сад, 1960, 182).

МОКРОТЄЧА, і, ж., розм. Мокра погода з дощем, снігом. — Ну хто ж таки їздить на полювання, коли туман, коли за три кроки нічого не видно? Ваш шеф.. сидить тепер удома й на всі заставки кляне вчорашню мокротечу (Шовк., Людина.., 1962, 21).

МОКРОТІННЯ, я, с. Слизисте або гнійне виділення з дихальних шляхів і легенів. Головним джерелом зараження є хвора на туберкульоз людина, саме її виділення: при легеневому туберкульозі — мокротіння (Шк. гігієна, 1954, 320).

МОКРУВА́ТИЙ, а, е. Трохи мокрий (у 1 знач.). Ще мокрувате поле обробили дисковими луцильниками (Колг. Укр., 1, 1957, 17); Я пройшлася по мокрувату шпоришу і раптом побачила біля хати Тарасика (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 140).

МОКРУВА́ТО, присудк. сл. Трохи мокро. — У нас у паді трохи мокрувато (Трубл., I, 1955, 108).

МОКРУ́ХА, и, ж. Горілка, настояна на ягодах, травах тощо. *Примчали з казанок сивухи, Ентелл її разком дмухнув І од сієї він мокрухи Скрививсь, наморщивсь і зігнув* (Котл., І, 1952, 94); *На смак мокруха схожа на хороший лікер* (Укр. страви, 1957, 367).

МОКРЮ́ЩИЙ, а, е, розм. Дуже мокрий (у 1 знач.). *Уздівши — якого мокрючого мене ведуть, Надя сплеснула руками: — Лелечко!.. Отакий забрьоханий...* (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 33); — *А мокрючий який! — зморщила вона кирпатенького носика, наблизившись до Віктора* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 10).

МОКРЯ́К, а, ч. 1. діал. Мокре, болотисте місце. *Ми все держалися придністрянських сторін, мокряків та очеретів* (Фр., І, 1955, 69).

2. Сирі дрова.

МОКРЯ́ЧЧЯ, я, с., розм. Що-небудь мокре, вологе.

МО́КТИ див. мо́кнути.

МО́КША, і, ж. Одна з двох етнічних груп, на які ділиться мордовський народ.

МО́Л, у, ч. Захисна споруда в порту у вигляді стіни або дамби, що виступають у море. *Маленький катер з дрібним і проникливим ляскотом виїздив за мол* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 611); *В сонячну погоду маленькі хвильки розбивалися об моли, знесилені котилися до берега* (Собко, Скеля., 1961, 3).

МОЛДАВАНЕ́СКА, **МОЛДОВЕНЯ́СКА**, и, ж. Молдавський народний парний танець. *Прекрасно, з глибоким знанням молдавського життя змальовані в обох цих творах [«Пе коптьор», «Відьма» М. Коцюбинського] побутові картини, веселі ігри і танці молдавської молоді: джок, коло, молдовеняска* (Рад. літ-во, 3, 1957, 121).

МОЛДАВА́НИ, а́н, мн. (одн. молдава́нин, а, ч.; молдава́нка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Молдавської РСР. *Оповідання з життя молдаван скінчив уже і послав до «Зорі»* (Коцюб., ІІІ, 1956, 130); *Царатові хотілось, щоб од молдаванина й до фінна, перефразовуючи вираз Шевченка, геть на всіх языках все мовчало* (Тич., ІІІ, 1957, 56); *На базарі стріла знайомих молдаванок та й.. запросила [до себе]* (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 273).

МОЛДАВА́НИН див. молдава́ни.

МОЛДАВА́НКА див. молдава́ни.

МОЛДАВА́НСЬКИЙ, а, е. Те саме, що молда́вський. *Хаброня та Марта виступили серед хати, попіднімали руки вгору та давай пританцьовувати одна до другої, та приспівувати молдаванської пісні* (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 274).

МОЛДА́ВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до молдава́ни і Молдавія. *Синя китаєва молдавська куфайка на ньому вся попоривалась, неначе він біг через терен* (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 268); *Співали [заробітчани] російських, українських, молдавських пісень* (Гончар, Таврія, 1952, 93).

МОЛДОВЕНЯ́СКА див. молдаване́ска.

МОЛДУВА́НИ, а́н, мн. (одн. молдува́нин, а, ч.; молдува́нка, и, ж.), діал. Молдавани. *Одного ранку молдувани були свідками цікавого походу* (Коцюб., І, 1955, 225).

МОЛДУВА́НИН див. молдува́ни.

МОЛДУВА́НКА див. молдува́ни.

МОЛДУВА́НСЬКИЙ, а, е, діал. Прикм. до молдува́ни. *Я тепер лагоджу до цензури томик (сторін. в 300—350) моїх оповідань з молдуванського побуту* (Коцюб., ІІІ, 1956, 198).

МОЛЕ́БЕНЬ, бня, ч. Коротке богослужіння за щасливе закінчення справи, за здоров'я, благополуччя кого-небудь. *Молебень же втяли Еолу, Щоб вітрам, по його ізволу [волі], В другий бік повелів дмухнуть* (Котл., І, 1952, 163); *Відомо, що рух повсталих на чолі з Залізня-*

ком почався з молебня в Мотронинському монастирі поблизу Черкас (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 96); — *Більшовики не вірять у бога і перемагають, а ми правимо йому молебні, кадимо фіміамом, щоб заступився за святую Русь, і все надаремно* (Панч, В дорозі, 1959, 77).

МОЛЕ́БНИЙ, а, е. Прикм. до моле́бень.

МОЛЕ́БСТВО́, я, с. Те саме, що моле́бень. *Молебствоє архимандрит Сам на горі править* (Шевч., ІІ, 1953, 137).

МОЛЕ́БСТВО, а, с. Те саме, що моле́бень. *Шлюз відкривали при повному зборі всього народу, з молебством і водосвяттям...* (Бурл., Напередодні, 1956, 98).

МОЛЕ́КУЛА, и, ж. Найменша частинка речовини, здатна існувати самостійно, з усіма основними її хімічними властивостями. *У вищих сферах атмосфери молекули повітря весь час підпадають під вплив сонячної радіації* (Наука., 7, 1957, 9); *Молекула озону складається з трьох сполучених між собою атомів кисню* (Бесіди про всесвіт, 1953, 52).

МОЛЕКУЛЯ́РНИЙ, а, е. Прикм. до моле́кула; // Стос. до вивчення молекул. *Виникла нова галузь біологічної науки — молекулярна біологія. Вона визначає будову і функції окремих органел клітини на основі її молекулярного складу* (Знання., 7, 1967, 10); *Молекулярна гіпотеза перевірялась протягом багатьох років, витримала випробування і давно стала молекулярною теорією* (Хімія, 7, 1956, 16).

△ Молекуля́рна ва́га — маса молекули в одиницях атомної ваги.

МОЛЕ́ЛЬНЯ, і, ж. Будинок, кімната для релігійних зборів, служб і моління (перев. в сектантів і нехристиян). *Він [кабінет] скорше справляв ераження келії молельні високопоставленого грішника, який дав богові обіт, не виходячи з неї довічно, відмолвувати гріхи цілого покоління свого роду* (Ле, Хмельницький, І, 1957, 122).

МОЛЕ́СКІ́Н, у, ч. Дебела бавовняна тканина, іноді з начосом, звичайно темного кольору. *При роботі на верстатах з емульсією і содовими розчинами можна користуватися спецодегдою з молескіну* (Як запоб. за-разн. хвор., 1957, 50).

МОЛЕ́СКІ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до молескі́н.

МОЛІ́ТВА, и, ж. 1. Дія за знач. моли́тися 1; моління. *Інші знов радили зійтись до синагоги і в молитвах провести ніч* (Коцюб., ІІ, 1955, 175); *Проїшла вечірня молитва й перевірка. Казарма помалу стала затихати* (Тулуб, В степу., 1964, 130).

◇ Твої́ми (ва́шими) моли́твами, жарт.— відповідь на запитання про здоров'я, успіхи. [К о в ш н и к:] *Як твоє здоров'я?* [Р о м а н ю к:] *Твоїми молитвами живу* (Корн., ІІ, 1955, 269).

2. Установлений текст, який промовляється, виголошується віруючими при зверненні до бога, до святих. *Гапка запалювала перед божничком свічки, старий читав молитви голосно* (Вовчок, VI, 1956, 242); *Упавши навколішки, чернець пошепки проказував молитви* (Донч., ІІ, 1956, 26); * У порівн. *Дубіють мо́крі ноги, та чоловік не помічає цього: тихо, як сівач, переходить з одного урочища на друге, урочиство, наче молитву, шепочучи свої аршини* (Стельмах, І, 1962, 376).

◇ Моли́тву чи́тати — дорікати. [Х р а п к о:] *А то все що на шармака воно [добро] доводиться [дістається], нетруджена копія до рук доходить!* [Г а л я:] *Та буде вже, папо, цю молитву читати* (Мирний, V, 1955, 136).

МОЛІ́ТВЕНИК, а, ч. 1. Те саме, що моли́тбник. *Чимчикевич узяв старий молитвеник в дерев'яній, полотном обшитій оправі* (Фр., ІІ, 1950, 195).

2. *заст.* Той, хто старанно молиться богу за себе і за інших.

МОЛІТВЕНИЦЯ, і, ж., *заст.* Жін. до молітвеник 2. Її чекала доля праведної черниці, довічної молитвениці в тихому пристановищі за монастирською брамою (Л. Янов., I, 1959, 314).

МОЛИТВОСЛОВ, а, ч., *заст.* Молитвеник (у 1 знач.). [В о л о д и м и р:] Там прийшов якийсь мандрівець, видом надто дивен. І передав оцей молитвослов... (Коч., П'єси, 1951, 91).

МОЛИТВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *заст.* Проказувати молитву (у 2 знач.); молитися (у 1 знач.). Знов, як перше, молитвує [чернець] Вже без помилки, в спокою (Сам., I, 1958, 256).

МОЛИТИ, молю, молиш, *недок.*, *перех.* і без додатка. Дуже просити, благодіти. Молюте господа, дівчата. Молюте господа, щоб мати І вас отак не завдала За генерала, за палати І вас отак не продала (Шевч., II, 1953, 224); — Тепер благослови, мати, дітей своїх!.. Моли бога, щоб воювали хоробро, щоб боронили честь лицарську (Довж., I, 1958, 225); Просив, молив [Олексій], щоб вона виплакала своє горе (Кв.-Осн., II, 1956, 357); — Я прийшов утомлений, розбитий, Мовчазний і ніби не живий, Не молить, не плакать, не просити, Я сказав лиш тихо: обігрій! (Рильський, II, 1960, 268).

Господа (бога) **молюти** за кого — що, *заст.* — просити в бога благополуччя для когось, чогось. Любитися, брати мої, Україну любіте, І за неї, безталанну, Господа молюте (Шевч., I, 1951, 379); — Я за тебе буду бога молюти (Кв.-Осн., II, 1956, 459); Мореплавці, які вперше проходили тут [у протоці], не один раз молили бога про щасливе повернення (Ю. Янов., II, 1958, 86); **Молюти сльозами** — плачучи, просити щонебудь. Він радніший би був просити, ..сльозами молюти, аби тільки забути те, що було (Мирний, I, 1949, 310).

МОЛІТИСЯ, молюся, молишся, *недок.* 1. Звертатися до бога, до святих з проханням, подякою; проказувати слова молитви. Богу молиться, а чорту вірус (Номіс, 1864, № 1137); Ганна Федорівна.. потай від зятя молилася вдома (Шиян, Баланда, 1957, 72); * У порівн. Дівчина.. піднімає горня й обличчя до місяця і так говорить до нього, неначе молиться (Стельмах, I, 1962, 541); // *безос.* Не знаю, Чого маленькому мені Тойді [тоді] так приязно молилось, Чого так весело було (Шевч., II, 1963, 38); — Як тобі, жінко, молилося? (Стельмах, I, 1962, 228); // *на кого* — що, до чого. Проказувати слова молитви, повернувшись обличчям до кого, чого-небудь. Одні.. присягалися, що на власні очі бачили, як Інокеша стояв посеред хати на колінах у сльозах і молився на свою жінку, як на ікону (Тют., Вир, 1964, 75); — Чого б їм [гурту людей] зарання тут стовбищити?.. — подумав [Терентій], молячись на кучеряве золоте образів (Стельмах, Хліб.., 1959, 110); Прокинулася світова мати [сонце], показала нам личенько красне!.. Слав її, пишная земле, молись до неї, живий світе! (Мирний, IV, 1955, 308); Обидві вони молилися до зорі ранкової, до сонця багряного, що викочувалося з-за обрію, чисте, умите, сяє (Шиян, Баланда, 1957, 177); * *Образно.* — З Ясногорською щось наклеюється? — Факт. Потайки молиться [Черниш] на її фотографію (Гончар, I, 1954, 307).

2. Благодіти, дуже просити. І просилася, І молилася: «Пусти мене, старий діду, На вулицю погулять!» (Котл., II, 1953, 11); — Піду! — каже Михайло, зриваючись і шукаючи очима великого дідового кия.., а Маруся проситься й молиться, й так пригортається, наче прикипа (Вовчок, I, 1955, 383).

3. *кому, чому, перед чим, до кого, перен.* Захоплюва-

тися ким-, чим-небудь, схилитися перед кимось, чимось. — Нікому я так щиро не молюся — як жіночій красі! (Мирний, IV, 1955, 127); Як тебе не любить, не молившись тобі, не співати, Моє сонце, мій день, зачарована щастя блакить (Сос., Вибр., 1941, 240); Гірш од усього і важче від усього те, що, перед чим молилась, у чім кохалась, тепер дивлюся, як на свою.. погибель! (Барв., Опов., 1902, 285); — Щасливий ти, Якове! — казав він, — щасливий! Он твоя? — сидить... тиха та мирна... Молюся до неї, та й годі! (Мирний, IV, 1955, 51); // *на кого.* Дуже любити, обожнювати кого-небудь. — Бідний той перший чоловік, як він її любив, — ні, він ледве смів любити її, він молився на неї (Л. Укр., III, 1952, 591); Хлопчик був закоханий першою любов'ю, молився на неї [Юлю] і втрачав над собою всю владу, як тільки її жагучі очі дивилися на нього (Тют., Вир, 1964, 449).

МОЛИТОВКА, и, ж. Зменш. до **молітва** 2. Прочитавши коротеньку молитовку, о. Гервасій заговорив: — Дай тобі, боже, віку та здоров'я [здоров'я] (Свидн., Люборацькі, 1955, 68).

МОЛИТОВНИЙ, а, е. Прикм. до **молітва** 1. [Р і ч а р д:] Я думав — то зібрання молитовне (Л. Укр., III, 1952, 25); П'ятидесятники на своїх молитовних зборах доводять себе до нестями, б'ються в істериці (Наука.., 6, 1959, 49); // *Признач.* для молитви. Командор виймає з кишені молитовні чітки [чотки] з димчастого кришталю (Л. Укр., III, 1952, 379); Оптиміст Пінхус-Мотя загорнувся в молитовне покривало і став читати молитов давніх (Перв., Невигадане життя, 1958, 12); // *Такій, як при молитві.* Мати.. зітхас і знову переходить на тихий молитовний тон (Вас.. Вибр., 1950, 174); Дивиться на вас хлоп'ятко такими молитовними і воднораз лукавими оченятами, що ви не в силі йому одмовити (Вишня, I, 1956, 403); // *Якній є молитвою* (у 2 знач.). Молитовні пісні Климентія виразно ритмізовані (Рад. літ-во, 5, 1962, 89).

МОЛИТОВНИК, а, ч. Збірник молитов. В руках у неї [дівчини] були чотки й молитовник (Н.-Лев., I, 1956, 348); Новий піп тільки зрідка показувався людям.. Вечорами виходив з молитовником у руках (Галан, Горн.., 1956, 21).

МОЛИТОВНИЧОК, чка, ч. Зменш. до **молитовник**. — Словачки та мадярочки, Романе!.. Ідуть тротуаром у червоних чобітках, маленькі молитовнички до грудей притискують та з-під хусток на мене тільки зирк-зирк! (Гончар, III, 1959, 300); * У порівн. Дівчатка в білих хусточках жмуться по куточках, соромливо притискуючи до грудей книжки, як молоді черниці молитовнички (Тют., Вир, 1964, 57).

МОЛИТОВНО, присл. Як при молитві. Біля церкви о. Ананій підніс молитовно очі до неба (Панч, В дорозі, 1959, 19); Корчмар молитовно склав руки і впав навколішки (Рибак, Помилка.., 1956, 174).

МОЛІБДЕН, у, ч. Широко застосовуваний у техніці твердий метал із сріблисто-білим блиском на зломі. З елементів шостої групи періодичної системи до металів належать хром, молибден і вольфрам (Заг. хімія, 1955, 586); Надра Вірменії містять невичерпні запаси молибдену, міді, свинцю, цинку, золота і інших цінних металів (Ком. Укр., 3, 1967, 23).

МОЛІБДЕНІТ, у, ч. Мінерал із класу сульфідів — основний мінерал молибденових руд; молибденовий бліск.

МОЛІБДЕНОВИЙ, а, е. Прикм. до **молибден**; // *Якній містить молибден.* Все насіння у нас [на Полтавщині] другий рік обробляють молибденовими мікродобривами. по 200 грамів порошку на гектарну порцію насіння (Хлібороб Укр., 1, 1966, 14).

△ **Молібдєнова** сталь — машинобудівна сталь, що містить у собі молібден.

МОЛІЛЬНИК, а, ч. Той, хто молиться. *Отець Василь.. тихим, злегка тремтячим голосом обернувся до молільників* (Стар., Облога., 1961, 8); *Збуджені погляди знатних молільників були вже не стільки звернуті до святих, скільки до нього [Врангеля]* (Гончар, II, 1959, 204).

МОЛІЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до молільник. — *Кому я після смерті капітал здам?.. У монастир, чи що, все віддати? .. Тобі залишити? Молільниця з тебе, — ти [жіпко], і в храмі стоячи, про кулеб'яки думаєш* (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 302).

МОЛІННЯ, я, с. 1. Дія за знач. молитися 1. *На нелегальних зборах вони [сектанти] допускають в буквальному розумінні слова виснажливі фізично методи моління* (Наука., 8, 1958, 50); * У порівн. *Мати деякий час стояла серед хати, склавши руки на грудях, як для моління* (Гончар, II, 1959, 150).

2. Дія за знач. молити; прохання, благання. — *Люди добрі! На бога, дайте мені чистий спокій... Але гуцули не звертали уваги на ці моління* (Хотк., II, 1966, 14); *Бачу його погляд, благальний, сповнений моління й надії* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 350).

МОЛОД див. молодий.

МОЛОДАН, а, ч., розм. Молода неodrужена людина; парубок. *Козаченьку, де ти, молодане?* (Сл. Гр.); // Те саме, що **молодожбн**.

МОЛОДЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до молодий 1—4. *Мелашка була молоденька й невеличка на зріст, але проворна, жвава* (Н.-Лев., II, 1956, 320); *Дзвенить молоденький голосок, і в ньому журба переплітається з прихованою радістю* (Стельмах, I, 1962, 274); — *Оставайся в нас із богом, молодичко.. Ти молоденька, то й хату нашу розвеселиш* (Вовчок, I, 1955, 10); *Пливе тихо над водою Місяць молоденький: Вподобався дівчиноньці Козак молоденький* (Бор., Тв., 1957, 91); — *Як, я не їм поросяти? Воно ж таке молоденьке, сите й ніжне, йому і трьох тижнів не було* (Коцюб., II, 1955, 364); *Річка вже стала. Лід на ній молоденький та блискучий-блискучий* (Вишня, II, 1956, 295); *Ось молоденький дубняк. Як прикрашені на ньому листя дощовими краплинами!* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 426).

2. у знач. ім. молоденькі, ких, мн. (одн. молоденький, кого, ч.; молоденька, кої, ж.). *Ті, хто має небагато років. Йшла дівчина з козаченьком, — Де те лихо в ката? Любо, мило молоденьким, — Справді голуб'ята* (Граб., I, 1959, 255); *Утопився б молоденький, Щоб не нудить світом* (Шевч., I, 1963, 12); — *Ой час-пора молоденькій Та гіллячко звить!* (Л. Укр., I, 1951, 323).

МОЛОДЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до молоденький. *Дзвінким голосом вона почала виспівувати про тринадцятилітню молодесеньку прачку* (Мирний, III, 1954, 272); — *Повій, вітре, да буйнесенький, Да на мої жінці молодесенькі!* (Укр. думи., 1955, 9); *Осколки стесували верхівки молодесеньких ялиночок* (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 243); *Співала дівчина-полонянка, тужно, з надриком, з тремтячим клеком молодесенької журавки* (Тют., Вир, 1964, 472).

МОЛОДЕЦТВО, а, с. 1. Нестримна сміливість, хоробрість, завзяття. *Добре було Денисові.. без Василя; а той би його заткнув за пояс чи у танцях, чи так у речах або в молодечстві* (Кв.-Осн., II, 1956, 31); *З Буймира котили колесо.., і Остап тут не раз показав свою силу, молодечтво, завзяття.. Сім верстов. Теж треба мати силу* (Горд., II, 1959, 313); *Їх [запоріжців] богатырське молодечтво відбилося і в прізвиськах — Підопригора, Двигун, Жила, Бухало* (Наука., 12, 1965, 28).

2. Молодість, стан юнацтва. *Молоде, палке кохання*

В тих піснях одно жило... Так загасли почування, Молодецтво одійшло (Граб., I, 1959, 198).

МОЛОДЕЦЬ, дця, ч. 1. Молода неodrужена людина; парубок. *Ой удовець не молодець: всі норови знає, — ой він твоє біле личко із своїм зрівняє* (Сл. Гр.); — *Писанка [Марія]. Та ще дітей немає ж, — як дівка. Ну, а Тихін же хворіс, от і найшла собі молодця* (Головко, II, 1957, 69); * *Образно. — Місяцю-молодче, в мене краса дівоча, а в тебе — парубоча. Не дай свій вік здівувати та милування не зазнати, приверни його, Юрка, до мене...* (Стельмах, I, 1962, 541); * У порівн. — *Бачиш, вуйку, танцюєш, як двадцятилітній молодець, а ти вже себе в діди записав* (Мак., Вибр., 1954, 28).

2. також **молодець**; мн. **молодці**, нар.-поет. Статна здорова молода людина міцного складу, бравого вигляду. *Старший староста і каже: — Ми є люди німецькі, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалі молодці* (Кв.-Осн., II, 1956, 56); *Жила та була собі на селі вдова старенька, а в тої вдови старенької та був собі син удалець, молодий молодець...* (Вишня, I, 1956, 120); *А ще б краще ви зробили, Якби замість старого Та обрали молодого Завзятого молодця, Преславного запорожця Павла Кравченка-Наливайка* (Шевч., II, 1963, 159); *Закувала та сива зозуля Рано-вранці на зорі, Ой заплакали хлопці-молодці, Гей, гей, та на чужині в неволі, в тюрмі...* (Пісні та романси., II, 1956, 183); * У порівн. *Підлабузвивсь до Горлиці Горобець, Нече справді запорозький молодець* (Гл., Вибр., 1951, 52).

3. у знач. присудк. сл., розм. Уживається для висловлення похвали людині за відмінну роботу або за її позитивні якості. — *Молодець, Івась, молодець! — вихваляють батьки. — Змалку при звичайся свого захищати!* (Мирний, IV, 1955, 245); *Михасеву статтю прочитав редактор і сказав — молодець! Від похвали він не чув під ногами землі* (Чорн., Потік., 1956, 396).

4. розм. Те саме, що **молодчик** 2. *Що й казати, на божому світі усього досхочу — не бракує теж і молодців-брехунів* (Вовчок, VI, 1956, 260); *Від таких молодців можна всього чекати. В них інколи трапляються і свинцеві кастети* (Руд., Остання шабля, 1959, 105).

МОЛОДЕЦЬКИ, присл. Як належить, як властиво молодцеві (у 2 знач.), молодцям; з нестримною сміливістю. *Богун, помітивши Немиру, молодецьки свиснув. Заграв конем, піддав духу козакам* (Кач., Вибр., 1953, 119).

МОЛОДЕЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до молодєць 1, 2. *Заздрівши дівчат, потягнули [парубки] за ними, щоб так стіною на них і наперти.. Звісно, молодецьке, парубочьке діло!* (Кв.-Осн., II, 1956, 19); // *Власт. молодцеві. Червоне Свиридове обличчя грало здоров'ям, усміхалося; широкі плечі, молодецька постань доводили про його міць та силу* (Мирний, III, 1954, 236); *Його кремезна постава, тверда хода, гостре око та рум'янець на трохи блідих щоках надавали йому молодецького вигляду* (Досв., Гюлле, 1961, 42).

МОЛОДЕЧА, і, ж., діал. Молодь. *Холодна різдвяна ніч не препона молодечі, тільки заставляє швидше бігати* (Мирний, III, 1954, 37).

МОЛОДЕЧИЙ, а, е. Прикм. до молодєць 1. *Цвіт спадає нам на плечі, юні плечі, молодечі* (Тяч., Хор., 1958, 12); // *Власт. молодій людині. Він [капітан] любив Анелю всею душею, з молодечим запалом* (Фр., VI, 1951, 405); *Вражають очі [Гора], що горять молодечою запальністю і якимсь одчайдушним веселим зухвальством* (Шиян, Баланда, 1957, 7); *Він звик бачити у цій дівчині те, що є найкращого в комсомолі. Життєрадісність і бадьорість.., молодечу настійливість у серйозній, важкій роботі* (Донч., II, 1956, 178).

МОЛОДЕЧО. Присл. до **молодечий**. *Він.. стиснув мене сильно, молодечо, аж до болю, і тут же й залишив*

(Коб., III, 1956, 152); *Взялись молодечо ми — І п'єса готова була* (С. Ол., Вибр., 1959, 89).

МОЛОДІЙ, рідко **МОЛОД**, *а, е, нар.-поет., ая, ёв.* 1. Який має небагато років, не досяг зрілого віку; юний. *У садочок входить молодий хлопець в солом'яному брилі* (Шевч., II, 1953, 168); *Три вершники, три молодих партизани, Влетіли на фольварк у тишу німу* (Воронько, Тепло., 1959, 142); *Ой чогось мені тяжко, на серденьку важко... Я й сам молод не вгадаю* (Барв., Опов., 1902, 220); // *Не старий. Отак на улиці під тином Ще молодий кобзар стояв* (Шевч., I, 1951, 286); *Мати наша вмерла молодою. Я зостався у сповиточку* (Вовчок, VI, 1956, 297); *У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молода* *З своїм дитяточком малим* (Шевч., II, 1953, 194); // у знач. ім. **молодій**, *дого, ч.; молодá, дбї, ж.; молодé, дого, с.* Той, хто мав небагато років, ще не старий. [Х р а п к о:] *Вуси тільки підчорнити трохи, то такий тобі бравий.., що й молодий не справиться!* (Мирний, V, 1955, 140); *Як гарно жить на світі молодому, бо я навіть ще серцем не затих* (Сос., Близька далина, 1960, 225); — *Підведить стару, — приказує пан, — та провітрить, а молоду одведить у горниці* (Мирний, III, 1954, 163); *Дивлюсь у світлицю. Там же — танцює старе й молоде* (С. Ол., Вибр., 1959, 101); // 3 прізвиськом, прізвиськом і т. ін. — означає дітей (на відміну від батьків). *Ось молодий куркуленко повчає старого, показуючи на сцену* (Довж., I, 1958, 47); *Молодий Мамайчук натякає на те, що батько його.. робив у'радгоспний майстерні шкребниці та залізні щітки для ферм* (Гончар, Тронка, 1963, 125); // у знач. ім. **молоді**, *дїх, мн.* Діти (див. **діти**¹ 2). *Старі поїхали назад, а молоді zostались на своїм господарстві* (Мирний, II, 1954, 249); // *Стос. до молодості, належний, власт. їй.* *Рябі коні рвуть з копита, в хмарі куряви сміються молоді обличчя [панів]* (Коцюб., II, 1955, 13); — *Я писав її [поему].. стилем тієї романтичної школи, де я свої наймиліші молоді роки прожив* (Л. Укр., IV, 1954, 134); *В вас молода ще грає кров, У вас в думках немає бруду* (Стар., Поет. тв., 1958, 47); *Гетьте, думи, ви хмари осінні! Тож тепера весна золота! Чи то так у жалю, в голосінні Проминуть молодії літа?* (Л. Укр., I, 1951, 41); *У нього на скронях вже блиск сивини, Та очі ласкаві його й молоді* (Бичко, Вогнище, 1959, 23).

Молодій, зелений; молодій та зелений — дуже молодий, без життєвого досвіду. — *Хіба ж ви такі старі? Ви ж іще молодіця хоч куди!* — *Та вже ж! Молода та зелена!* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 28); *Скільки-то води втекло з того дня, коли я, молодий, зелений юнак, окунувся [поринув] в життя!* (Ю. Янов., II, 1958, 9); **Молодій, та ранній** — той, хто рано виявив себе в чому-небудь. — *Гайворон у вас молодий, та ранній. За словом у кишеню не лізе* (Зар., На.. світі, 1967, 183).

2. у знач. присудк. сл. З особливостями, властивими тому, хто має небагато років. — *Невістки, вони що? Молоді, дурні. Їх треба вчити, як на світі жить* (Тют., Вир, 1964, 523); — *Він парубок молодий, то й гуляє; а оженився, то, може, йому той шум з голови вийде* (Л. Укр., III, 1952, 470); *Отак і так, каже [батько] дочці: «Сватає тебе Миرون. Чи підеш?» А вона, звісно, молода, сором'язна: «Не знаю» — одказує...* (Мирний, I, 1949, 150); *Молодий я, молодий, Повний сили та одваги* (Тич., I, 1957, 3); — *Ще, бачте, молоде, то хоч воно з пекла, а таки ще недоук, не все зна* (Вовчок, VI, 1956, 278); *Воно [цуценя] дурне ще, молодеє, А ти вже, Вовче, не щеня* (Гл., Вибр., 1951, 30).

3. Який недавно з'явився, народився, почав існувати, рости. *Молоде сонце було у всі чотири вікна*

(Коцюб., III, 1956, 356); *Крізь вікно трохи пробивається світло від молодого місяця* (Ю. Янов., IV, 1959, 14); — *Знаєш що, Уласе! Богазі забажалось мати молодого орленя* (Н.-Лев., III, 1956, 299); *Ліс шумить молодий, В далі потік журчить* (Фр., XIII, 1954, 83); *Збирають.. молоді плоди [горіха] в той період, коли їх ще можна різати ножем* (Лікар. рослини., 1958, 69); // Який недавно почав свою діяльність у якій-небудь галузі. *Дерижанов, не маючи, яко молодий лікар.., «світочів» [покровителів], сидить без роботи* (Л. Укр., V, 1956, 228); *Стаття писалась від імені молодого спеціаліста* (Ткач, Плем'я., 1961, 196); // Який недавно виник, утворився. *Основною формою господарських зв'язків СРСР з молодими суверенними державами є співробітництво в галузі торгівлі* (Ком. Укр., 12, 1965, 40).

4. Недавно приготовлений (про продукти). *Там лежить вутка [качка]..; там біліє товсте молоде сало, жовтіє масло* (Мирний, III, 1954, 82); *Їдять самі ягоди або з молоком, вершками, молодою сметаною, з цукром* (Лікар. рослини., 1958, 52).

5. у знач. ім. **молоді**, *дїх, мн.* (**молодій**, *дого, ч.; молодá, дбї, ж.*), розм. Наречені або молоде подружжя. *Одружили Палажку з парубком, і, добре погулявши на весіллі, свекор забрав молодих та й повіз до себе* (Стор., I, 1957, 27); *Під час вечери не обійшлося без того, щоб двом парам молодих не прокричали гірко* (Шовк., Інженери, 1948, 346); *Весілля.. Молодий і молода сидять за весільним столом* (Руд., Остання шабля, 1959, 253); * У порівн. *Їдуть, ідуть робітники веселою ходою. Над ними стрічки і квітки, немов над молодою* (Тич., I, 1957, 70).

МОЛОДИК¹, *а, ч.* Народна назва однієї з фаз Місяця, коли його освітлена частина має вигляд вузького серпа. *Непевний світ місяця молодика серпорогого, зорі меркають, і як зараз чую, як було свіжо, пахучо й тепло...* (Вовчок, I, 1955, 346); *Якщо Місяць видно надвечір, ми бачимо його у вигляді вузького серпа у західній частині неба, на невеликих кутових віддальх від Сонця. Це з'явився молодик* (Бесіди про всесвіт, 1953, 13); *Доцїде... То кажуть — молодик Умивається* (Бичко, Простота, 1963, 46).

◇ На **молодику** — під час появи на небі місяця у вигляді серпа. *Треба на молодика вийти на двір і говорити до місяця тричі* (Сл. Гр.); *В цьому році зима впала на молодика, тому й не має вона справжньої сили* (Стельмах, I, 1962, 76).

МОЛОДИК², *а, ч.* 1. Молода неodrужена людина; парубок. *Знайшлись.. такі, що вклали [панові] в уха бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив кинути рідний край* (Коцюб., I, 1955, 339); *В просторах класх.. лежали, сиділи навпочіпки.. хлопці-молодики* (Смолич, Мир., 1958, 78); * У порівн. [М а к Г а р д і:] *Та інше, справді, хоч і сивоусе, а бавиться, як молодик* (Л. Укр., III, 1952, 93); // рідко. Неodrужений чоловік (у 1 знач.), незалежно від віку. *Дядько Тимоха пробував собі молодиком. Всі так ізвикли бачити його без подружжя, що надзвичайно здивувались, дочувшись, що він має одружитися* (Гр., I, 1963, 287).

2. Наречений. *Наїхали старости й молодик за ними: Вони собі пішли в хату З батьком розмовляти* (Шевч., II, 1953, 331); * У порівн. [В і т р о в н і:] *Як себе почуваєте?* [Р о м а н ю к:] *Як молодик.. Весілля відбулося, ти був головним дружком, а я молодиком, погуляли добре* (Корн., II, 1955, 265).

3. Помічник, учень на Запорізькій Січі в XVII—XVIII ст.; // Підмайстер у ремісничих цехах цього ж часу. *Після навчання учень вносив в цехову касу певну суму (12 злотих за статутом 1688 року) і вписувався*

в цехову книжку як підмайстер — «молодик» (Матеріал.. охор. здоров'я.., 1957, 39).

МОЛОДИКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **молодикувати**. — *А тепер.. ставайте, дідусю, біля дверей відбувати своє молодиккування, бо не годиться старій людині бути на побігеньках у молодих* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 199).

МОЛОДИКУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. розм. Жити неodrуженним; парубкувати. *Грицько, молодикуючи, був собі ввічливий, моторний, жартівливий з усіма* (Барв., Опов., 1902, 463).

2. Бути помічником, учнем на Запорізькій Січі. *Потрапивши на Січ років із п'ятнадцять тому, він [Сагайдачний] молодиковав у Хоми Причепи, тоді запорозького козака* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 169); // Бути підмайстром у ремісничих цехах.

МОЛОДИЛО, а, с. Багаторічна трав'яниста рослина родини товстолистных. *Молодило руське — звичайна рослина наших соснових лісів* (Веч. Київ, 22.III 1969, 4).

МОЛОДИСТИЙ, а, е. Який має зовнішність молоді людини; який здається молодшим за свої роки. *Який він міцний, цей молодистий чоловік* (Коп., Лейтенанти, 1947, 210); // *рідко Те саме, що молодій 1. Повідають звуки чисті, як із моря на зорі ось виходять молодисті тридцять три богатирі* (Тич., II, 1957, 329).

МОЛОДИСТО. Присл. до **молодістий**; // *Те саме, що молодече. Заспівали в полі пісню трактористи, виливають серце у словах простих. І злились у хорі вільно й молодисто голоси дівочі з голосами їх* (Сос., Солов. далі, 1957, 14).

МОЛОДИТИ, джу́, діш, недок., перех. Робити молодшим. *І дотик твоїй із терня рожі родить, І по серцях мов чар солодкий ходить, І будить, молодить і оп'яняє* (Фр., XI, 1952, 234); *Каштанове волосся .. локонами спадало на плечі, і це її [жінку] молодило* (Панч, В дорозі, 1959, 207).

МОЛОДИТИСЯ¹, джу́ся, дішся, недок. Намагатися виглядати молодше своїх років. *Жаль мені тебе, та що ж — Старість, бач, не радість! Лихо Молодитися старому, Ліпше вже сидіти тихо* (Фр., X, 1954, 87); *Вона хоч ще й молодилась, але вже ніякі білила та рум'яна не могли сховати перших зморщок* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 185).

МОЛОДИТИСЯ², іться, недок., безос., діал. Хмаритися, хилитися на негоду, сльоту (про погоду). *Молодиться — молодиться, та й дощ не піде* (Номис, 1864, № 568).

МОЛОДИЦЯ, і, ж., розм. Молода заміжня жінка. — *Там якийсь чоловік, такий чорнявий, високий, і молодиця гарна, і діточки з ними. Питаються вас* (Вовчок, I, 1955, 12); — *Перекажи привіт своїй молодиці, — гукнув Чіпаріу* (Смоліч, I, 1958, 51); * У порівн. *Засміявся Старий і внучку привітав, Неначе справді молодицю: «А де ж ти діла паляницю?»* (Шевч., I, 1963, 318); // Молода жінка, що залишилася без чоловіка, живе без чоловіка. *Венера молодиця сміла, Бо все з восними жила, І бите з ними м'ясо їла, І по трактирах пунш пила* (Котл., I, 1952, 243); — *Веселі утні, старче, Щоб земля ломилась, — Про вдовицю-молодицю, Як вона журилась* (Шевч., I, 1963, 119); *Хлопці бачили, як тяжко живеться молодиці, і одностайно вирішили допомогти по господарству* (Тют., Вир, 1964, 358).

МОЛОДИЧИЙ, а, е, рідко. Прикм. до **молодіця**. *Є такі люди, що.. цілий вік цвітуть то молодю дівочою красою, то розкішною повною молодичю, то якоюсь старечюю красою* (Н.-Лев., I, 1956, 129); *Що день, то більшим смутком огортається молодича її душа* (Ле, Напіввайко, 1957, 14).

МОЛОДИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **молодіця**. *В хаті за столом сидить Назар чорнявий і молодичка гарненька, жінка Назарова* (Вовчок, I, 1955, 124); *Не одному гостеві спадало на думку, як ця.. молодичка пішла за підстаркуватого Суворого?* (Досв., Вибр., 1959, 254); *Гандзя рибка, Гандзя птичка, Гандзя цяця-молодичка* (Пісні та романси.., II, 1956, 47); [М а т и:] *От, Лукашу, поможеш тут в'язати молодичці* (Л. Укр., III, 1952, 236); *Одна весела молодичка в яскравім намисті не жартома закохалася в Багірова. Вона вгадала в ньому надійного мужа й господаря, на плече якого з певністю можна спертись* (Гончар, III, 1959, 189).

МОЛОДИЧОК, чка́, ч. Пестл. до **молодік**¹. *Як напнутий лучок, Мов краєчок золотої писанки, Поміж хмар пливе молодичок* (Бичко, Простота, 1963, 46).

МОЛОДІЖ, дежі, ж., діал. Молодь. *Молодіж завжди кохас волю.., пестить інші надії, — свою весну справляє..* (Мирний, III, 1954, 186); — *Автор книги закликає всю чесну молодіж гуртуватися, поривати з мораллю старого, прогнилого суспільства* (Кол., Терен., 1959, 194).

МОЛОДІЖНИЙ, а, е. Прикм. до **молодь**. *Головну роль у молодіжному весіллі грала сільська комсомолія на чолі з своїм секретарем* (Дмит., Наречена, 1959, 197); *У Харкові перша молодіжна організація виникла на ХПЗ у квітні 1917 р.* (Іст. УРСР, II, 1957, 19).

МОЛОДІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Зовсім молодий. [Х р и с т и н а:] *Один був [паніч] молодісінський, а що за ніжне, що за миле було хлоп'я* (Вас., III, 1960, 441); *Поміж хмар пливе молодичок — Молодісінський* (Бичко, Простота, 1963, 46).

МОЛОДІСТЬ, дості, ж. 1. Період життя від отрочтва до зрілого віку; чий-небудь молоді роки; протилежне старість. [Д о л о р е с:] *Все масш: вроду, молодість, кохання.., хутко будеш мати й шану, належну командоровій дружині* (Л. Укр., III, 1952, 336); *Молодість — найщасливіша пора в житті людини* (Рад. Укр., 28.VI 1959, 3); * У порівн. *Дорошенко відчуває, як пробуджується в ньому давня до неї ніжність, росте нездійсненна жага щось повернути — далеке, як молодість* (Гончар, Тронка, 1963, 201).

Зелена молодість чия — молоді роки, відсутність життєвого досвіду. *Вся рота нещадно потішалася з свого солов'я [Маковея], проте потасмці і зважала на його невинну зелену молодість* (Гончар, I, 1954, 52); *По молодості [літ]; З молодості — через недостатній життєвий досвід.* [П е ч е р н ц я:] *Ото по молодості своїх літ.. хотять [Галя] бути учителькою..* (Мирний, V, 1955, 163); *Лена.. Весела, більш по молодості, ніж по темпераменту, поверховна [поверхова] у всьому* (Л. Укр., III, 1952, 718); *У молодості — коли був молодим. — Який же він [дід] був в молодості?* (Хотк., II, 1966, 22); *У молодості на друге місце після Чернишевського Франко ставив Писарсва* (Рад. літ-во, 3, 1957, 41).

2. Абстр. ім. до **молодій** 1—2. * Образно. *Ви [фашисти] грому хочете? На вас ударить грім! Ми — світу молодість, Ми — правота людини, Єдине серце в нас І прапор наш єдиний* (Рильський, I, 1956, 334); *Комунізм — це молодість світу* (Цюпа, Україна.., 1960, 300).

◇ *Друга молодість* — піднесення творчої енергії, приплив нових сил. *Хімія зараз переживає другу молодість, яка вже ознаменувалася каскадом фантастичних відкриттів* (Наука.., 12, 1961, 8).

МОЛОДІТИ, ію, ієш, недок. Набувати молодшого вигляду, почувати себе молодшим. *Сонце любо грів, Зорі краще сяють, Люди молодіють — Долю величають!* (Укр.. думи.., 1955, 390); *Запорозьку зброю Виніс батько із комори, Розгляда, радіє, Приміряє.. ніби*

знову Старий молодіє! (Шевч., I, 1951, 280); Я щоденно в труді молодію І дивлюся радіючи в світ! (Криж., Під зорями.., 1950, 10).

Сérцем (душею) молодіти — почувати себе молодшим. *Співав [О. Вересай], похилий, нездужалий, Співав — і серцем молодів* (Рильський, III, 1961, 137); *Дивлячись на своїх бійців і командирів, він наче молодів душею* (Ю. Бедзик, Полкн., 1959, 223); **Сérце (душá) молодіє** — стає радісно на серці, душі. *Ти знов оживаєш, надіє! Світліє душа, молодіє...* (Фр., XIII, 1954, 85); *Я хочу жити, щоб серце молоділо, Відчувши подих квітня запашного* (Мур., Ідуть.., 1951, 58).

МОЛО́ДКА, п, ж., розм. 1. Те саме, що **молоді́ця**. [І в а н:] *Заходилась серед левади танцювать, щоб хто побачив та засміяв: у молодки, мов, жир крутить* (Вас., III, 1960, 28).

2. Молода курка. *Організувати щорічне оновлення маточного стада [курей] добре розвиненими молодками* (Колг. Укр., 2, 1959, 3).

МОЛОДНÉЧА, і, ж., рідко. Молодь. *Голоси веселих пісень молоднечі, мов щебетання весняних пташок, разом з садовими пахощами проймають усе повітря* (Мирний, I, 1954, 360).

МОЛОДНЙК, á, ч. Молодий ліс, сад і т. ін. *Довкола рівними темно-зеленими стінами тягся сосновий молодник* (Фр., VII, 1951, 319); *Посадив [Замфір] на щастя якийсь особливий гатунок винограду.., а тут хазяїном вже завіє молодник* (Коцюб., I, 1955, 190); *І не тільки над Сулою — всюди В нас ростуть сади-молодники* (Вирган, В розп. літа, 1959, 70).

МОЛОДНЯК, á, ч. 1. Молоді тварини. *Тварини потимилися — посувались повільніше. Особливо молодняк увесь час відставав, і його доводилось підганяти* (Гжицький, Опришки, 1962, 21); *Тепер у нас [на птахофермі] вирощується 75 000 голів молодняка птиці* (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 2).

2. Молоді дерева, пагони. *Яблуні й черешні росли й посихали, пускали молодняки, як хотіли, між густими бур'янами* (Н.-Лев., I, 1956, 410); *Берези білі Зросли, стоять високі та зміцнілі, І молодняк долину обгорта* (Дор., Тобі, народе.., 1959, 81); *Скоро й сіяти почнемо. В саду молодняк будемо підсаджувати з дядьком Гаврилом* (Коц., Подарунок, 1956, 23).

3. розм. Молоді люди; молодь. *Увіходити в розмову з таким досвідченим супротивником їм, по всьому видно — молодняку першого гуляння, було трохи боязно* (Вас., II, 1959, 47); *Я такий чоловік, та й бригада вся теж, хоч і молодняк.., а задніх не пасемо* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 18).

МОЛОДО, присл. 1. Як молодий. *Старенька вже [пані], а на висках кучері, в персях у блискучих, у стрічках, то ніби й молодо глядиться* (Вовчок, I, 1955, 45); *Василь без піджака, в самій тільки сорочці.., виглядав молодо, аж по-школярськи якось* (Вільде, На порозі, 1955, 59); // *Як у молодого. Сива смушева шапка молодо сиділа на голові і теж збавляла дідові добрий десяток літ* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 212).

2. З молодих років. *Не кайся рано встати, а молодо вчитись* (Номис, 1864, № 6005).

МОЛОДОГВАРДІЄЦЬ див. **молодогвардійці**.

МОЛОДОГВАРДІЙЦІ, ів, мн. (одн. **молодогвардієць**, ійця, ч.). Члени підпільної організації комсомольців м. Краснодона «Молода гвардія», яка боролася з німецько-фашистськими окупантами під час Великої Вітчизняної війни. *Усьому радянському народові і трудящим зарубіжних країн відома героїчна діяльність молодогвардійців Краснодона* (Іст. УРСР, II, 1957, 555); *У штабі молодогвардійців юнь кує відплату ворогам* (Сос., II, 1947, 142).

МОЛОДОГЕГЕЛЬЯНЕЦЬ, нця, ч. Прихильник, послідовник молодогегельянства.

МОЛОДОГЕГЕЛЬЯНСТВО, а, с. У Німеччині 30—40-х років XIX ст.— ідеалістична філософська течія, яка намагалася використати філософію Гегеля для обґрунтування потреби буржуазного перетворення Німеччини.

МОЛОДОГРАМА́ТИК див. **молодограматики**.

МОЛОДОГРАМА́ТИКИ, ів, мн. (одн. **молодограматик**, а, ч.). Група німецьких мовознавців 70-х років XIX ст., які, незважаючи на суб'єктивно-ідеалістичне розуміння мови, внесли значний вклад у порівняльно-історичне мовознавство. *Не завжди перемога тієї чи іншої форми [в мові] залежить від зовнішньої умови.., вирішальної з погляду молодограматиків* (Мовозн., XVI, 1961, 26).

МОЛОДОГРАМАТІ́ЧНИЙ, а, е. Пов'язаний з діяльністю молодограматиків.

МОЛОДОЖОН див. **молодожбни**.

МОЛОДОЖО́НИ, ів, мн. (одн. **молодожбн**, а, ч.). Подружжя, що недавно побралася. — *О, щоб вас з молодожонами! Як я і себе згадаю, так... ну! усього бувало* (Кв.-Осп., II, 1956, 226); *Молодожони Херсона одержали присний сюрприз — великий салон-магазин «Юність»* (Рад. Укр., 2.II 1969, 4).

МОЛОДОЩІ, ів, розм. Те саме, що **молодість** 1. *Пом'янімо дні наших веселих молодощів!* (Н.-Лев., I, 1956, 127); — *Ваша Гафійка усе гуляє та й гуляє з тим одеським паничем.. Все в парі та в парі, немов голуб'ята.. Сказано, молодощі* (Коцюб., II, 1955, 15); *Збігають мої молодощі марно* (Крим., Вибр., 1965, 380).

МОЛОДУ́ХА, п, ж., діал. Молодиця. *Ой дайте нам стільця.., щоб сіла молодуха* (Сл. Гр.); *Молодуха розповіла Омелькові, як там родичів шукати, веліла оселитися в них* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 292).

МОЛОДЦЮВА́ТИЙ, а, е, рідко. Який має бравий вигляд; ставний, спритний. *Молодцюватий порт'є за-попадливо відчинив перед ними [мандрівниками] скляні двері до просторого холу* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 6); *Підійшов до саней Григорій Волошин.. Широкий у плечах, вузький у стані, молодцюватий з виду, він, здавалось, був не батьком, а старшим братом Романа* (Стельмах, I, 1962, 21); // *Власт. молодцеві* (у 2 знач.). *Молодцювата виправка*.

МОЛОДЦЮВА́ТИСТЬ, тості, ж., рідко. Абстр. ім. до **молодцюватий**. *Де й поділася та самовпевнена молодцюватість, якою він так відзначався в таборі* (Гончар, Людина.., 1960, 118).

МОЛОДЦЮВА́ТО, рідко. Присл. до **молодцюватий**. *Бригадир.. виглядав справді молодцювато* (Збан., Переджнив'я, 1955, 331); *Біля сільради Венедикт Валентинович молодцювато скочив з велосипеда* (Донч., VI, 1957, 54).

МОЛОДЦЯ́, присудк. сл., розм. Те саме, що **молодець** 3. — *Комсомольці.. просять дозволу перевірити рудоуправу.. — Здорово! — промурмотів Титан. — Їй-бо, молодця! Це все Чемерис їх накручує* (Досв., Вибр., 1959, 326); *Село в захопленні.. гулом ревно: — Молодця, Казанок! От тобі й «сірячок-мужичок!»* (Крот., Сини.., 1948, 44).

МОЛОДЧА́ГА, п, ч. і ж., фам. Те саме, що **молодець** 2, 3. *А гребці були молодчаги як один. Аж вилискувала темна засмагла шкіра, і м'язи так і грали на дужих руках* (Ів., Тарас. пляхи, 1954, 211); *Закінчила Маринка гімназію з срібною медаллю.. Молодчага!* (Смолич, Мир.., 1958, 60); *Задріботів [Льоня] таку чечітку, що в присутніх аж дух захопило. — Ну й Льоня!.. Ну й молодчага!.. — чулися схвальні, підбадьорюючі вигуки* (Ткач. Плем'я.., 1961, 174).

МОЛОДЧИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до молодіць 1. — Молодчика б сюди молодого... (Мирний, III, 1954, 300); — Я б вас просив, моя панно, щоб ви мене розуму навчили. — А нащо тобі, мій молодчику, розум? (Л. Укр., III, 1952, 482); *Образно. — Ой, послухай, голубонько, не журись, Ти на мене, молодчика, подивись! Чи є в світі де такі молодці, Як ми, славні та веселі горобці? (Гл., Вибр., 1959, 106).

2. розм. Людина, моральне обличчя якої заслуговує осуду. Вона не вийшла, сказала — недужа. Колісник радів. Видно, молодчики далися ознаки, думає він (Мирний, III, 1954, 295); // перев. мн. Чий-небудь поплічник, виконавець чийсь волі. В Іспанії воювали проти іспанського народу іспанські, італійські та німецькі молодчики, але то воював фашизм (Смолич, Розм. з чіт., 1953, 65); Не ті вже гітлерівські молодчики, що були торік (Довж., III, 1960, 47).

МОЛОДЧИНА, и, ч. і ж. 1. нар.-поет. Те саме, що молодіць 2.

2. у знач. присудк. сл., розм. Те саме, що молодіць 3. — Молодчина Семен! — ..хвалили [односельчани] артиста, коли після кількох арій замовк його голос у саду... (Вас., I, 1959, 322); — Так це про тебе так часто пишуть у газетах? Проконе! Ну й молодіць! Шкода, що я раніше цього не знав. Молодчина!.. (Руд., Остання шабля, 1959, 82).

МОЛОДШАТИ, аю, аеш, недок. Ставати молодшим, набувати молодшого вигляду. — І ми з вами, Сергію Петровичу, не молодшасмо! Вже й нам, як то кажуть, не до Петра, а до Різдва! (Л. Укр., II, 1951, 36); Лише в партизанському лісі молодшали їхні обличчя, вирівнювалися плечі, а хода ставала пружною, легкою (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 761); Коли Ганна знімала з голови хустину, вона ніби молодшала (Руд., Остання шабля, 1959, 441).

МОЛОДЮСІНЬКИЙ, а, е, розм. Те саме, що молодісінський. Такі веселі, такі файні хлопці визирають з танків. Та молоді-молодусінські, ще й лиця рум'яні! (Ю. Янов., I, 1954, 39).

МОЛОДЯВИЙ, а, е. Те саме, що молоджавий. Ця її усмішка, її молодяве й свіже обличчя заперечували, що їй понад п'ятдесят років (Крот., Сини., 1948, 86); На порозі стояв Ігнатій Романюк, сивоголовий чоловік непевного віку, молодявий, ставний (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 146).

МОЛОДЯТА, ят, мн., пестл. 1. Нареченні і наречена. Он в церкву ідуть молодята до шлюбу, Он мати колише дитиноньку любу (Л. Укр., I, 1951, 110); — Ось перед нами сидять двоє молодят — всім нам знайомий наречений Федір Безрідний і.. наречена Катерина Доброхліб (Цюпа, Назустріч., 1958, 444).

2. Молоде подружжя; молоді. — Це добре у вас заведено, що цілою громадою ви своїм молодятим допомагаєте на ноги стати, — кажу я їм (Мирний, IV, 1955, 327); Десять тижнів по шлюбі прийшов свекор до молодят (Хотк., II, 1966, 111).

3. рідко. Молоді люди; молоді. — Гон! Гон!.. Молодята! І дівчата і хлоп'ята! Годі бігати і скакати, Буду загадку казати (Гл., Вибр., 1951, 215); Такі ж хороші в Сенькові молодята: вони й роблять спритно і співають голосно, — вони все можуть (Вишня, I, 1956, 360).

МОЛОДЬ, і, ж. Молоде, підростаюче покоління; юнацтво. — От тепер придивляюся я до сучасної молоді. Як багато вона твердіша й просто розумніша від нас (Хотк., I, 1966, 144); // Молоді люди; юнаки й дівчата. Коло Гуци скоро скупилась молодь (Коцюб., II, 1955, 66); Людей було вже чимало, і ще надходили. Більше молоді: хлопці, дівчата... (Головко, I, 1957, 165).

Золоті молоді див. золотий.

МОЛОЖАВИЙ, а, е. Який має зовнішність молоді людини; який здається молодшим за свої роки. Хоч скроні вже срібляться, а з виду капітан ще молоджавий, має здоровий колір обличчя (Гончар, Тронка, 1963, 149); Був Якубенко ще молоджавий, дужий чоловік веселі вдачі (Кач., Зол. грамота, 1960, 12); // Такий, як у молоді людини. Обличчя Шестірного виступило ясне, молоджаве, з білими вищиреними зубами (Мирний, I, 1954, 341); Його молоджаве обличчя почало заростати густою бородою (Шиян, Партиз. край, 1946, 70).

МОЛОЖАВИСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до молоджавий.

МОЛОЖАВО. Присл. до молоджавий. Гей, працюй! Не гуляй! Подавай!.. Стій-бо прямо, молоджаво! (Тич., I, 1957, 177); В неї тільки ямочки на щоках.. І від того її обличчя теж виглядає молоджаво (Ю. Бедзик, Полкн., 1959, 123).

МОЛОЗИВО, а, с. Густе молоко, яке виділяється молочними залозами самиць ссавців перед пологами і в перші дні після пологів. Молозиво містить у 2—2,5 рази більше білка, і воно значно багатше на мінеральні речовини та вітаміни, ніж молоко (Свинар., 1956, 219); // Страва з цього молока. — Дорогі гості! Пригощайтеся колгоспним молозивом, — Марина припрошувала людей, підставляючи їм миски з жовтим та зіркатим молозивом (Чорн., Потік., 1956, 213).

МОЛОКАН, у, ч. Трав'янистий з невеликими квітками бур'ян, який містить у собі отруйну ріднину білого кольору. Особливо злісним бур'яном є молокан.. на південних зрошуваних землях (Бур'яни., 1957, 74).

МОЛОКО, а, с. 1. Біла рідина, що виділяється молочними залозами жінок і самиць ссавців після пологів для годування дітей, малят. Бідкалася [мати], що корову щодня беруть у колгосп на оранку і вона через це висушила молоко (Загреб., Шепіт, 1966, 52); * У порівн. А той Петро Шостозуб та був перший чоловік у громаді, — вже старезний такий, боже! Як молоко білий (Вовчок, I, 1955, 23); Я п'ю тебе, сонце, твій теплий, зілющий напій, п'ю, як дитина молоко з матерніх грудей (Коцюб., II, 1955, 229).

◇ [Аж] молоко кісне — люто, дуже сердито. — Як вона [нані] гарна! — закинула молодичка. — Поможеться, що гарна! — гукне Назар, — коли дивиться так, що аж молоко кісне! (Вовчок, I, 1955, 125); — В мене свекруха люта змія: ..На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як гляне, то од її очей молоко кісне (Н.-Лев., II, 1956, 305); З молоком матері — з раннього дитинства, з перних років життя. Пісня входить в духовне єство з молоком матері (Мал., Думки., 1959, 67); — Можна завоювати територію, — подумав, — але не людей, не покоління, яке на світ народилося і з молоком матері стало радянським (Шер., В партіз. загонах, 1947, 15); Кров з молоком; [Мов (як і т. ін.)] з кров'ю молоко див. кров; Молоко [матері] не обсохло [на губах]; Молоко на губах; Губи в молоці; З молоком на губах — дуже молодий, недосвідчений. Материнє молоко не обсохло! (Номис, 1864, № 8714); — Ми тепер з вусами сами, — Похвалюся нам Панько. А в самого під вусами Не обсохло молоко (Бичко, Сійся., 1959, 277); [К и р и л о:] Вже тут той мудрий, що ще молоко не обсохло на губах!.. (Кроп., II, 1958, 48); — Молоко ще у вас на губах не обсохло, а збирається учити мене! (Донч., II, 1956, 82); [С о н я ш н и к:] Жених! Молоко на губах... (Дмит., Дівоча доля, 1960, 32); — А ви, ви звідки, молодці? У вас ще губи в молоці (Олесь, Вибр., 1958, 430); І недаремне я боявся того: як я потім довідався, цей засмальцьований Йосель не

тільки студентика з молоком на губах міг поставити рубу в питаннях філософії (Хотк., I, 1966, 151).

2. Така рідина, одержувана від деяких сільськогосподарських тварин, як продукт харчування. А святий Іосиф взявсь отару пасти, Щоб хоч козу ту заробить На молоко малій дитині (Шевч., II, 1953, 316); Кози самі понесуть молоко з полонини додому (Зеров, Вибр., 1966, 211); Того дня, як майже завжди, не було в нього нічого, крім свіжого айрану з верблюжого молока (Тулуб, В степу..., 1964, 183); // Коров'яче молоко як їжа. Мотря пішла, видоїла корову, процідила на цідилок молоко й погнала до череди корову (Н.-Лев., II, 1956, 283); Наші діти сидять на призьбі, старшенька напуває малу молоком (Ю. Янов., I, 1954, 33); Обезжирене, або збиране, молоко є дуже цінним кормом (Свинар., 1956, 161); *У порівн. Вівчар Улас, білий як молоко дідуган..., якось глухо бубонів сам з собою (Мирний, IV, 1955, 229).

◇ Братися молоком — сивіти. При біді за ніч голова молоком береться (Укр. присл., 1955, 274); Вмочіти в молоко голову (вуса, бороду) — посивіли голова, вуса, борода. От і нагрянув [Марко] неждано.. І не дуже постарівся, тільки вуса трохи в молоко вмочив (Стельмах, Правда..., 1961, 34); Плісти (літисся і т. ін.) молоком і медом див. мед; [Тільки] пташинного молока не вистачає (бракує) див. пташиний; Як з цапа (з козла) молока — нічого немає, немає ніякої користі. — З тієї горбатой — роботи, як з цапа молока, — сказала сваха, — вона тільки хліб дурно збавлятиме (Н.-Лев., III, 1956, 55); [Х р а п к о:] Що з вашої науки? Як з козла молока! [Г а л я:] Е ні, папо, такого не кажіть (Мирний, V, 1955, 134); З нього толку, як з козла молока (Укр. присл., 1955, 307).

3. Білуватий сік деяких рослин; білувата рідина, яку виготовляють чи добувають з деяких рослин. Що таке конопляне молоко? — Добре розтерте конопляне сім'я (Лікар. рослини..., 1958, 111); Шулики вже плавали в маковому молоці (Ільч., Серце жде, 1939, 412); Поросята дуже добре поїдають вівсяне молоко (Свинар., 1956, 235).

4. Білуватий розчин яких-небудь речовин. Ваняне молоко застосовується для дезинфекції сховищ і біління плодівих дерев (Захист рослин..., 1952, 174).

◇ По молоко (пустити, ніти, іослати і т. ін.) — мимо цілі (про стрільбу). Бойова охорона сиділа в своїх підземних сховищах, вистромлювала гвинтівки над бруствер — і гатила куля за кулею в чисте небо, «по молоко» (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 62); Ще сантиметр ліворуч — і куля пішла б «по молоко» (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 35); [М а ш а:] Промазала? [В а л я (коло мішені, махнула прапорцем):] По молоко! (Мик., I, 1957, 243).

МОЛОКО... — перша частина складних слів, що відповідає слову молоко у 2 знач., напр.: м о л о к о з а г о т і в е л ь н и й, м о л о к о п е р е р б н и й.

МОЛОКОВІДДАЧА, і, ж. Віддача молока самкою. Щоб стимулювати молоковіддачу, вим'я обов'язково масажують (Хлібороб Укр., 7, 1966, 17); Спокій у приміщенні і лагідне поводження з тваринами сприяють частішій годівлі поросят, кращій молоковіддачі, підвищенню молочності свиноматок (Свинар., 1956, 213).

МОЛОКОВОЗ, а, ч. Машина або віз, обладнані для перевезення молока. Куховарки бігли на базар, ..молоковоз проторохтів, свистали й гули фабричні гудки (Дн. Чайка, Тв., 1960, 193); Кожна доярка сама вимірює молоко, ..зливає в бідони. Молоковоз доставляє продукцію на приймальний пункт (Рад. Укр., 6.IV 1962, 2); // Шофер або їздовий, що возить молоко.

МОЛОКОГІННИЙ, а, е. Який сприяє посиленому виділенню молока. Її [картоплю] широко використо-

вують для відгодівлі свиней, а також як молокогінний корм для годівлі дійних корів (Картопля, 1957, 8).

МОЛОКОМІР, а, ч. Прилад для вимірювання кількості надоеного молока. Доярки.. підходили до Марії, зливали надое в молокомір і дивилися, скільки набігло (Жур., Вечір..., 1958, 10).

МОЛОКОПОСТАВКА див. молокопоставки.

МОЛОКОПОСТАВКИ, вок, мн. (одн. молокопоставка, и, ж.). Планове постачання молока державі. От у новоселицького голови колгоспу своя «Победа» з радіоприймачем. За молокопоставки преміювали (Кучер, Прощай..., 1957, 265).

МОЛОКОСОС, а, ч., розм., ірон. Дуже молода, недосвідчена людина. По селі загомоніли про Зінька. Казали, що якийсь молокосос половиною села хоче правити (Кучер, Прощай..., 1957, 407); // Уживається як лайливе слово. — Мовчи, молокососе! Не смій так говорити про те, чого не знаєш! (Фр., VII, 1951, 70); — Та що ти мене вчиш? — спалахує Явтух Каленикович. — Молокосос (Ю. Янов., II, 1954, 216).

МОЛОСНУТИ, ну, неш, недок., перех., діал. Однокр. до молосувати. Хуан Перес.. палко переконував їх [судців] виправдати свого друга, котрий кілька днів тому зопалу молоснув його ніжкою стільця по голові (Наука..., 12, 1968, 45).

МОЛОСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Бити. Вони повставали да й його молосувать там, бить (Сл. Гр.).

МОЛОТ, а, ч. 1. Великого розміру молоток для подрібнення каменю, для кування заліза, забивання чогонебудь і т. ін. Блищала мідна посуда.. і тремтіли під молотом майстра нові мідниці (Коцюб., II, 1955, 124); І прийде час, коли ми без тривоги перекуєм на молоти мечі (Сос., Солов. далі, 1957, 67); *У порівн. Дошкульні слова молотами відлунюють в голові (Стельмах, Хліб..., 1959, 55).

△ Серп і мотот — державна емблема Радянського Союзу, що зображується на гербі і державних прапорах; уособлює непорушний союз робітників і селян та їхню творчу працю. Шелестять на виднокрузі прапорів червоні крила, а на них промінням грають серп і молот (Гур., Друзі..., 1959, 10); Селянський серп і молот робітничий Словами промовляють у світи: Єднайтеся! (Вирган, Квіт. береги, 1950, 93).

2. Машина ударної дії для обробки металевих заготовок і матеріалів способом тиску. Переведення штампування з пароповітряних штампувальних молотів на механічні кувальні преси.. скорочує наступну обробку в 2—3 рази (Ком. Укр., 3, 1960, 31); В кузні молот не простий, В кузні молот — паровий... (Бойко, Ростіть..., 1959, 55).

3. Спортивний снаряд для кидання, що складається з металевого ядра з тросом. Обертаючи 7-кілограмовий молот, спортсмен утримує на тонкому сталевому тросі 300 кілограмів (Наука..., 7, 1967, 57).

МОЛОТАРКА, и, ж. Машина для обмолочування сільськогосподарських культур. День і ніч гудуть у степу молотарки, мчать потоком вантажні автомобілі (Літ. газ., 3.VII 1950, 1); Гуде й гупає молотарка — молотять електрикою (Ю. Янов., II, 1954, 236).

МОЛОТИ, мелю, мелеш, недок., перех. і без додатка. 1. Перетворювати на борошно зерно, роздрібнюючи, розтираючи його. Млин меле, мука буде; язик меле, біда буде (Номіс, 1864, № 1124); — Що маєш молоти? — завзято вигукував мельник. — Маємо кукурудзу... — пхались до нього дівки (Коцюб., II, 1955, 355); Скільки разів ходила і їздила вона до цих вітряків; поскрипуючи, вони молоти їй зерно і на чорний хліб, і на разову паску (Стельмах, Хліб..., 1959, 36); // Роздрібнюючи, розтираючи що-

небудь, перетворювати на порошок. *Мати рве на городі росисту цибулю, меле пляшкою сіль і кладе з сухою паяницею до торби-рукава...* (Кос., Новели, 1962, 13); *Лариса насаджувала квіти, .. молола каву, вишивала гладдю і хрестиком* (Руд., Остання шабля, 1959, 12); *Хто аж давився та запилався пирогами, хто, мов на жорнах, молов на зубах смачні хрящі смаженої риби* (Мирний, III, 1954, 288); * *Образно. Поставили на стіл вареників макітру і пляшку — свашку всіх мирян. «А нум, мірошнику, молоть без вітру», — Сказав, шуткуючи, Дем'ян* (Гл., Вибр., 1951, 155); * *У порівн. Говорить, як млин меле.*

2. перен., фам. Верзти нісенітницю; теревенити. *! О д а р к а: ! Годі казна-що молоти! Краще ти мені борошна позич* (Мирний, V, 1955, 234); — *Пани, ох! Наїхали, будуть землю ділити...* — *Яку землю? Що ти мелеш!* (Коцюб., II, 1955, 23); — *Ти, Льоньку, кинь дурниці молоти* (Собко, Любов, 1935, 81).

◇ **МОЛОТИ** хвостиком — махати хвостиком. *Кабан закопався в землю да й хвостиком меле* (Сл. Гр.); **МОЛОТИ** язиком див. язик; **Ні кувати ні молоти** див. кувати¹.

МОЛОТИЛЬНИЙ, а, е. Стос. до молотби. *Молотильні приготування; // Признач. для молотби. Застосування електроенергії дає можливість провести комплексну механізацію молотильного току* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 213); // *Який здійснює молотбу. Молотильна бригада.*

МОЛОТИСЯ, мелеться, недок. Подрібнюючись, розтираючись, перетворюватися на борошно (про зерно). *Входжу в сіни, — в сінях млин: теліпається ківш, крутиться колесо й шестерня, але борошно сиплеться з-під каміння в довгу шовкову торбу, і тут zarazом мелеться, і борошно просівається* (Н.-Лев., II, 1956, 411); // *Подрібнюючись, перетворюватися на порошок (про тверді речовини).*

◇ **Не кується й не мелеться** — зовсім нічого не робиться. — *А як у вас справи з школою? — Та як... — зам'явся Василь.. — Не кується й не мелеться!..* (Дім., I будуть люди, 1964, 182).

МОЛОТИТИ, очу, бітиш, недок., перех. і неперех. 1. Вибивати зерно з колосся, волоття, стручків і т. ін. *Хліб складали в стіжки й молотили на току проти неба* (Н.-Лев., II, 1956, 218); *Молотити сочевицю можна на зернових молотарках* (Зерн. боб. культ., 1956, 70); *Він умів жати, косити, в'язати, возити, ворушити, молотити* (Смолич, I, 1947, 108).

2. перен., розм. Біти когось чим-небудь. *В одній хвилі кілька дужих хлопців розпростерло бідних лакеїв насеред гостинця та й давай молотити їх ломаками* (Фр., III, 1950, 151); *Дівчата жартівливо молотили кулаками Марка* (Коп., Тв., 1955, 372); // *чим по чому. Ударяти. Миша молотить паличкою по долівці, щось приспівує* (Вас., III, 1960, 275); *Рязанов над силу молотив колотушкою по дзеркальних вічках контейнера* (Логв., Давні рани, 1961, 47).

3. перен., фам. Їсти з великим апетитом, із жадобою. *Як побачив [Ригорович] добру страву та ще з свіжою рибою, так і прийнявся молотити, неначе ще нічого зранку і не їв* (Кв.-Осн., II, 1956, 167); [В а р в а р а:] *А тепер навіть попи ковбасу в піст молотять та ще й горілкою запивають...* (Корн., II, 1955, 303).

МОЛОТИТИСЯ, бітяться, недок. 1. Вибиватися з колосся, волоття, стручків і т. ін. (про зерно). *Пшениця добре молотиться; // безос. Як на току молотиться, то і в хаті не колотиться* (Укр.. присл., 1955, 103).

2. Пас. до молотіти 1.

МОЛОТІННЯ, я, с. Дія за знач. **молотіти** 1. Під-

скочила гаряча пора: оранка, косовиця, гребовиця, жнива, возовиця, молотіння нового хліба (Мирний, II, 1954, 193); — *З миски, мабуть, добрі молотники? Ну, а так, як до діла, то з вашим молотінням будемо без насіння?!* (Кос., Новели, 1962, 166).

МОЛОТКОВИЙ, а, е. Прикм. до **молотк.** *Молоткова ручка; // Який має вигляд молотка. Паяльники поділяють на молоткові і торцеві, або прями* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 97); // *Який працює із застосуванням молотків. Молоткові дробарки для дроблення різних кормів.*

МОЛОТНИК, а, ч. Той, хто молотить. *Довгими рядками стояли молотники на току* (Н.-Лев., II, 1956, 184); *Як котрий [стіжок] треба було змолотити, то кликав [дід] молотників* (Стеф., I, 1949, 113); *Ціпи на току враз затихли. Здивовані молотники — жінка і дочка, спершись на ципильна, дивились, як до них ішов Оксень* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 106).

◇ **Молотник із миски** — той, хто їсть із великим апетитом, жадобою.

МОЛОТНИЦЯ, і, ж. Жін. до **молотник.**

МОЛОТОБОЄЦЬ, бійця, ч. Помічник коваля, який працює великим молотом; робітник ковальського цеху. *Згодом, вбившись у силу, я став у батька за молотобійця* (Минуле укр. театру, 1953, 10); *Край села на горбик у батькова кузня.. Гунає молотом Ларивон — надійний батьків молотобовець* (Руд., Остання шабля, 1959, 16).

МОЛОТОВИЙ, а, е. Прикм. до **молот.** *Молотова ручка; // Який виробляє молоти. Молотивий цех.*

МОЛОТОВИЩЕ, а, с. Ручка молота, молотка.

МОЛОТОК, тка, ч. 1. Ручне знаряддя ударної дії — металевий або дерев'яний брусок, насаджений під прямим кутом на держак. *Вулкан-коваль тоді трудився, Зевесу блискавку кував; Уздрів Венеру, затрусився, Із рук і молоток упав* (Котл., I, 1952, 207); *Він гатив молотком по жалі коси* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 66); * *У порівн. Серце його застукало молотком у груди* (Мирний, I, 1954, 63); // *Предмет, схожий на це знаряддя. Розшукав [капітан] мідного дверного молотка, обшитого шкірою* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 8); *Дерев'яний молоток для гри в крокет.*

◇ **Продавати (продати, спродати, пускати і т. ін.) з молотка** — продавати способом прилюдного торгу, з аукціону. *Коли всі його картини спродали з молотка, безслідно канув [Рембрандт] десь у єврейських кварталах голландської столиці* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 74).

2. спец. Прилад, пристрій ударної дії. *Пневматичні молотки — перфоратори, зберігаючи сили робочого, ворущили напластування [породи]* (Досв., Вибр., 1959, 307).

△ **Вибійний (відбіийний) молоток** див. **вибийний, відбіийний**.

МОЛОТОЧОК, чка, ч. 1. Зменш.-пестл. до **молоток** 1. *Скрізь якісь машини, колеса, розкидані молоточки, обценьки* (Вас., I, 1959, 362); *Артьомов у здоровій руці уміло тримав маленький молоточок й.. забивав у раму цвяхи* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 148); * *Образно. Дівчина запилає похапцем хустку і чує, як їй у висках молоточками б'є* (Вільде, На порозі, 1955, 199).

2. анат. Одна із слухових кісточок у середньому вусі людини та ссавців. *За барабанною перетинкою знаходиться порожнина середнього вуха з трьома слуховими кісточками: одна з них — молоточок — упирається в барабанну перетинку* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 162).

3. спец. Ударний пристрій у деяких механізмах, інструментах. *Бонковський трюхи його [фортепіано] полагодив, пообмотував нитками поламані молоточки* (Н.-Лев., III, 1956, 211); // *Прилад, яким користуються лікарі, оглядаючи хворого. Лікар вистукує молоточком хворого.*

МОЛОТ-РИБА, и, ж. Рибя ряду акулподібних із головою, схожою на молот.

МОЛОТТЯ, я, с. Дія за знач. **молоти**.

МОЛОТЬБА, й, ж. 1. Дія за знач. **молотити** 1; молотіння, молочення. Він згадує про важке життя ввчаря взимі, ..про нудну молотьбу і ще нуднішу бездіяльність у великій пості, про важкі переднівки (Фр., IV, 1950, 27); Наш сусід Чирібан чи не перший в селі почав молотьбу (Томч., Готель., 1960, 61).

2. Пора, коли молотять збіжжя. Оце возовиця підходить, а там і молотьба (Головко, II, 1957, 423); Якось, пам'ятаю, в молотьбу як задощило — на цілий тиждень! (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 18).

МОЛОХ¹, а, ч., книжн. Уживається як символ жорстокої сили, що вимагає багато жертв. Всякий капітал тоді лише має вартість для людства, якщо обертається на корисні для людства речі, а в противнім разі стає тільки Молохом, що пожирає тисячі жертв, але не творить нічого живого (Фр., VI, 1951, 204); Молох війни.

МОЛОХ², а, ч. Австралійська ящірка, приплюснуте тіло якої вкрите зверху колючками. Молох.. вкритий численними шипами [колючками], що мають губчасту будову і служать для зберігання вологи (Посібник з зоогеогр., 1956, 23).

МОЛОЧАЄВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **молочай**. Молочаєвий сік.

2. у знач. ім. **молочаєві**, вих, мн. (*Euphorbia caca*). Назва родини дводольних рослин, у листях і стеблах яких міститься молочний сік.

МОЛОЧАЙ, ю, ч. (*Euphorbia* L.). Трав'яниста або кущова рослина родини молочаєвих з отруйним молочним соком. По їх [каміння] голих випнутих боках.. слався м'ясистим листом отруйний молочай (Коцюб., I, 1955, 399); Пара конячин ледве тягла наш віз, що аж сичав по піщаній дорозі, порослій по боках жовтявим молочаєм та дерезою (Досв., Вибр., 1959, 39).

МОЛОЧАЙНИЙ, а, е. Те саме, що **молочаєвий**.

МОЛОЧАР, я, ч. 1. Той, хто приймає молоко або возить його на молочно-приймальний пункт. Що Олексій про це не забув, свідчили записка і книжка, які він недавно переслав Уляні колгоспним молочарем (Логв., Літа., 1960, 75).

2. Той, хто торгує молоком і молочними продуктами.

МОЛОЧАРКА, и, ж. Жін. до **молочар**. Було взято під обстріл сусідських хлопчаків, молочарку, двірника, але даремне, не зловлено нікого, а букетики в різну пору таки з'являлись (Гжицькпй, Вел. надії, 1963, 62).

МОЛОЧАРНЯ, і, ж. Приміщення, де приймають, переробляють, а також зберігають молоко (у 2 знач.). Стрілянина вщухла, і я добирався до молочарні вже не задами, а вулицею (Мур., Бук. повість, 1959, 221); Зайнята думками, Шура пройшла повз молочарню, не помітивши Сагайдака (Добр., Тече річка., 1961, 265).

МОЛОЧАРСТВО, а, с. Молочне виробництво.

МОЛОЧАРСЬКИЙ, а, е. Стос. до молочарства. — Моя стара теж по молочарській справі трудиться. Дояркою на фермі (Добр., Тече річка., 1961, 14).

МОЛОЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мнп. ч. до **молотити**.

МОЛОЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. **молотити** 1. А он під брамою купка селян — ..ждуть пана.., чи прийме завтра на роботу до молочення (Фр., VII, 1951, 291).

МОЛОЧКО, а, с. 1. Пестл. до **молоко**. [1 - а м о л о д и ц я (до дітей):] Ондечки й хата наша.. Прийдем додому, здоїмо коровку, дам вам молочка (Кроп., I, 1958, 483); — На тобі перепічку гаряченьку, з молочком із'їж (Горд., II, 1959, 24).

2. Особливий вид корму личинок бджіл, який є продуктом виділення залоз робочих бджіл. Маточна личинка [бджоли] весь час одержує від годувальниць те

гостре, з кислуватим присмаком молочко, яким у перші три дні життя живляться всі без винятку личинки (Бджоли, 1955, 40).

3. Чоловіче сім'я в риб. У риб з цілком зрілими статевими продуктами при легкому натискуванні на черевце.. виділяється ікра чи молочко (Навч.-досл. робота., 1956, 38); Ікру і молочко використовують для паштетів і фаршмаку (Технол. пригот. їжі, 1957, 40).

4. Речовина, якою наливається зерно злакових під час досягання колосся. Остан перший примітив: вже молочко є, жито почне красуватися (Горд., II, 1959, 322); Не затверділо ще зерно, ледве молочко затужавило, воском взялося, але їсти вже можна (Цюна, Три явори, 1958, 61).

МОЛОЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **молоко** 1, 2. Значно зросло поголів'я корів, підвищилась їх молочна продуктивність (Колг. Укр., 9, 1959, 1); Молочні відвійки; // Власт. для молока. Вулицею вздовж села пройшла череда худоби, залишивши за собою молочний запах жуйки (Чорн., Визвол. земля, 1959, 152); // Признач. для зберігання молока. Молочна пляшка; Молочна цистерна.

◇ Молочні ріки й масляні береги — про сите, привільне життя. — Хай тобі сняться молочні ріки й масляні береги (Добр., Тече річка., 1961, 120).

2. Яка виділяє молоко. Молочні залози; // Яка дає молоко. Молочна худоба; // Яка дає багато молока. [М а т и:] Пора ж тобі коровицю здоїти, оту молочну, турського заводу (Л. Укр., III, 1952, 254); В .. стійлі.. жувала жуйку молода, на диво молочна корівка (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 158).

3. Який міститься в молоці або добувається з нього. Молочний жир.

△ Молочна кислота — хімічна сполука, що утворюється внаслідок молочнокислого бродіння вуглеводів. Нагромадження молочної кислоти в м'язах і в крові при втомній роботі м'язів — загальновідоме явище (Розв. науки в УРСР., 1957, 275); Молочний цукор — те саме, що лактоза.

4. Вигот. із молока (у 2 знач.). Молочні продукти; // Приготовлений з молока або на молоці. На столі стояла здорова миска вареників в маслі, тарілка з сметаною, молочна каша (Н.-Лев., II, 1956, 54); Випускають сухі креми таких назв: ванільний, заварний, кофейний, молочний, рожевий і шоколадний (Укр. страви, 1957, 282); // у знач. ім. **молочне**, ного, с. Їжа, приготовлена з молока або на молоці.

5. Який годується тільки молоком, вигодуванні молоком. З нею приїхало два сини, опецькуваті, як молочні телята (Мирний, II, 1954, 98); Молочні поросята; // Пов'язаний з періодом годування молоком.

Молочна сестра див. сестра; Молочний брат див. брат; Молочні зуби див. зуб.

6. Який виробляє молоко (у 2 знач.) або продукти з нього. На молочній фермі мироцького відділка радгоспу «Київський» здійснена комплексна механізація всіх трудомістких процесів (Колг. Укр., 9, 1961, 25); Молочна промисловість.. повинна збільшити виробництво сухих відвійок і скотин, які є добрим білковим кормом для свиней, телят і курей (Наука., 1, 1957, 13); // у якому приймають молоко. Молочний пункт; // Який торгує молоком і продуктами з нього. Біля молочної крамниці дзвеніли бідони з-під молока (Томч., Готель., 1960, 5).

Молочна кухня: а) заклад у системі охорони материнства й дитинства, що готує для немовлят їжу (молочні суміші, киселі, каші тощо). З 1960 року на Україні почали відкривати молочні кухні в колгоспах (Рад. Укр., 12.IX 1962, 3); б) страви, приготовлені з молока або на молоці

7. Виглядом схожий на молоко (про сік рослин). *Молочний сік*; // Кольором схожий на молоко; матово-білий. *За дорогою в садку ловила вишня молочним цвітом перелітаючи бджоли* (Март., Тв., 1954, 113); *Густий молочний туман лежав у низинах* (Наука., 5, 1963, 60); // Білий, непрозорий (про скло та вироби з нього). *Йому приємна була й та чистота, якою блищало золото самовара, молочний абажур лампи* (Коцюб., I, 1955, 318).

△ **МОЛОЧНА СТИГЛІСТЬ** — перша фаза стиглості зерна, при якій воно наливається густою білою рідиною. *Яйця вони [комахи] відкладають у середину насіння люцерни у фазі молочної стиглості* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 250); **МОЛОЧНИЙ ШЛЯХ** — те саме, що **Чумацький Шлях** (див. шлях).

МОЛОЧНИК, а, ч. 1. Посудина, у якій подають до столу молоко або вершки. *Потім вона вернулася, взяла в одну руку маслянку з маслом, в другу молочник з молоком* (Н.-Лев., IV, 1956, 59); *Входить Сусяєв з підносом, на якому дві склянки чаю, молочник, булочки і масло* (Коч., II, 1956, 225).

2. Те саме, що **молочар** 2. — *Тихо, Мері!.. Може, молочник то, може, поштар* (Шер., Дружбою., 1954, 34).

МОЛОЧНИЦЯ, і, ж. Жін. до **молочник** 2. *Вчителька.. запнула [Ваню] великою хусткою, дала спідницю й вивела через сусіднє подвір'я, немовби молочницю, яка приносила молоко* (Ю. Янов., II, 1958, 181).

МОЛОЧНІСТЬ, ності, ж. Здатність молочної худоби давати, виділяти ту чи іншу кількість молока; удійність. — *Доярка мусить знати ознаки молочності корови, як лікар ознаки хвороби, яку він має лікувати*, — *говорив Сагайдак* (Добр., Тече річка., 1961, 61); *У підсисний період свиноматкам дають.. по 0,5 кілограма збираного молока, що сприятливо позначається на їх молочності* (Колг. Укр., 1, 1962, 27).

МОЛОЧНОКІСЛИЙ, а, е, хім. Який утворює молочну кислоту. *Щоб мати молочнокисле бродіння, до корму додають закваску чистих культур* (Наука., 1, 1960, 22); *Молочнокислі бактерії*; // Який має смак молочної кислоти. *Молочнокислі продукти*.

МОЛОЧНОТОВАРНИЙ, а, е. Який збирає молоко від корів і первісно його переробляє. *Вирішальну роль у підвищенні продуктивності молочнотоварних ферм колгоспів і збільшенні поголів'я корів відіграє, насамперед, самовіддана праця людей, їх кваліфікація, досвід* (Рад. Укр., 26.V 1961, 2).

МОЛЮСК див. **моліюски**.

МОЛЮСКИ, ів, мн. (одн. **моліюск**, а, ч.). Те саме, що **м'якуні**. *Ми плили вздовж сірих скель, оточених рядом кольорових моліюсків* (Коцюб., II, 1955, 299); *На мілких затоках Дніпра та інших річок України дуже часто можна бачити двостулкових моліюсків, що наполовину зарилися в ґрунт* (Наука., 7, 1961, 51).

МОЛЮСКОВИЙ, а, е. Прикм. до **моліюск**.

МОЛЯР див. **моляр**.

МОЛЯРИ, ів, мн. (одн. **моляр**, а, ч.), анат. Корінні зуби, якими подрібнюють їжу.

МОЛЯРНИЙ ¹, а, е, анат. Прикм. до **моляр**.

МОЛЯРНИЙ ², а, е, фіз., хім. Стос. до **моля**. *Користуючись молярним об'ємом, легко обчислити молекулярні ваги газоподібних речовин* (Заг. хімія, 1955, 51).

МОЛЬ, я, ч., фіз., хім. Скорочена назва грам-молекули. *Азот і водень для синтезу аміаку змішують так, щоб на один моль азоту припадало три молі водню* (Хімія, 9, 1956, 65).

МОЛЬБА, й, ж., рідко. Благання, моління (у 2 знач.). *А втім, жінки й дітки малі Катованих ураз юрбою з плачем. риданням і мольбою Поверглись панові до ніг*

(Фр., X, 1954, 333); *В очах тремтіла не мольба, а страх* (Ле, Міжгір'я, 1953, 34).

МОЛЬБЕРТ, а, ч. Підставка, на якій художник установлює підрамник із полотном, картон і т. ін. для малювання. *Стоїть дівчина, схилившись на цябрину, як над мольбертом замислений маляр* (Вас., I, 1959, 274); *Аполлон справді сидів за мольбертом у майстерні, старанно щось вимальовуючи* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 89).

МОЛЬБИЩЕ, а, с. Місце, де погани молилися й приносили жертви.

МОЛЬНИЙ, а, е, фіз., хім. Прикм. до **моль**.

МОЛЬФАР, а, ч., діал. 1. Чарівник. *Ще бійка готова вийти з того та сварка, а з мольфаром лиш зачепись..* (Коцюб., II, 1955, 338).

2. Злий дух, чорт. *Гуцул лякався не тільки пана і жандарма, він жатався на кожному кроці відьми, упира, мольфара і всякого іншого чортівиння* (Козл., Сонце., 1957, 4).

МОМЕНТ, у, ч. 1. Те саме, що **мить**; мент. *Нехай життя — момент і зложене з моментів, ми вічність носимо в душі* (Фр., XI, 1952, 172); *Вона на момент розігнулась у струнку різьблену постать і знову нахилилась* (Досв., Вибр., 1959, 51); *Момент — і вітрило в човні, зв'язане, скручене, безсиле* (Вишня, I, 1956, 185); // чого, який. *Короткий відрізок часу, коли виконується, відбувається якась дія; короткий час перебування в певному стані. Деві після моменту вагання вертається на її крик і кидається в її обійми* (Л. Укр., III, 1952, 85); *Той момент, коли Шевченко, повернувшись із заслання, читав своєму другові, найбільшому російському акторові Щепкіну «Неофітів», я вважаю одною з найзнаменніших і найзворушливіших сторінок в історії дружби російського та українського народів* (Рильський, III, 1956, 10).

2. Певний проміжок часу, етап у житті, у розвитку чого-небудь. *В його душі почався новий момент життя, тільки зародок нового життя, коли з молодого пустотливого хлопця починає виходити мужній, дорослий чоловік* (Н.-Лев., II, 1956, 86); *Переломні моменти в розвитку культури та в економіці й суспільних відносинах не завжди тотожні* (Еллан, II, 1958, 176).

3. Окремий бік якогось явища; супровідні умови або які-небудь обставини. *Все одно, який момент викликав ту скаргу зо сна страшної глибини* (Л. Укр., V, 1956, 435); — *Інколи розвідникові доведеться пролежати на снігу і день, і добу, чекаючи слушного моменту* (Багмут, Записки., 1961, 4).

4. спец. Числова характеристика розподілу, що має велике значення в механіці та теорії імовірності. *Момент інерції; Момент опору*.

МОМЕНТАЛЬНИЙ, а, е. Який відбувається, здійснюється вмить, дуже швидко. *Наявність світлосильної оптики й високочутливих матеріалів дає можливість робити моментальні фотографії фейсверка* (Довідник фот., 1959, 70); *У загадках знаходить моментальне відображення все те, що потрапляє в коло людських спостережень* (Літ. Укр., 29.I 1963, 3).

МОМЕНТАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **моментальний**.

МОМЕНТАЛЬНО. Присл. до **моментальний**; умить, дуже швидко. — *Моментально я опинився на кілька метрів позаду шаланди* (Ю. Янов., II, 1958, 66); *Шофер моментально увімкнув мотор* (Смолич, II, 1958, 87).

МОМОТАТИ, очу́, бчеш і **МОМОТІТИ**, очу́, отіш, недок., діал. Бурмотати, бурмотіти.

МОМОТІННЯ, я, с., діал. Бурмотіння. *Вже зовсім смеркало, коли вирушили [активісти] до попа. Побіля*

цвинтаря почули якесь момотіння — хтось десь вовтузився та лаявся (Речм., Весн. грози, 1961, 398).

МОМОТІТИ див. момотати.

МОМОТЛИВИЙ, а, е, діал. Який нечітко, невиразно говорить.

МОНАДА, и, ж. 1. У старогрецькій математиці — назва одиниці.

2. У стародавніх філософів (піфагорійців) — одиничність як один із принципів буття.

3. В ідеалістичній філософії Лейбніца — одна з непротяжних, неподільних духовних сутностей, що нібито лежить в основі буття. Мудрець.. толковав [пояснював] якихсь монадів [монад] І думав, відкіль взявся світ (Котл., II, 1952, 143).

МОНАДОЛОГІЯ, і, ж. Вчення про монади в ідеалістичній філософії Лейбніца та його послідовників.

МОНАРХ, а, ч. Єдиновладний голова держави (король, цар, імператор і т. ін.). В період революції 1848—1849 рр. не тільки європейські монархи, але й європейські буржуа вважали російське втручання єдиним порядком проти пролетаріату, який щойно почав пробуджуватись (Комун. маніф., 1963, 7); Барклай мовчки пішов виконувати накази монарха (Кочура, Зол. грамота, 1960, 72); * У порівн. Лілі командувала усім господарством Шартена, як некоронований монарх (Собко, Стадіон, 1954, 163).

МОНАРХІВ, хова, хове. Прикм. до мона́рх; належний йому. Монархова влада; Монархова милість.

МОНАРХІЗМ, у, ч. 1. Реакційний політичний напрям, що відстоює монархію як єдину форму державної влади; // Прихильність до монархічної форми правління; переконання, погляди монархіста. Сотні років феодалізму та абсолютизму виховали у селян Росії, як і у селян інших країн, наївний монархізм (Вісник АН, 4, 1957, 35).

2. рідко. Те саме, що мона́рхія.

МОНАРХІСТ, а, ч. Прибічник монархізму.. дика впертість самодержавства, гігантський прогрес громадянської війни, безвихідність того становища, в яке завели Росію монархісти, стали пробивати найбільш косні голови (Ленін, 9, 1949, 100).

МОНАРХІСТКА, и, ж. Жін. до монархіст.

МОНАРХІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до монархіст. Монархістські переконання.

МОНАРХІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до монархії, який ґрунтується на її принципах. Російською мовою остаточна ліквідація монархічного ладу називається встановленням демократичної республіки (Ленін, 9, 1949, 25).

2. Прикм. до монархізм і монархіст. Народний поет [Т. Шевченко] засуджував карамзінську монархічну історичну концепцію, що зводила всю історію Росії до історії царів (Наука., 3, 1961, 14); З пристрастю запального революціонера викриває [Панас] Мирний конституціоналістів, показуючи їх реакційний монархічний характер (Вісник АН, 5, 1949, 27).

МОНАРХІЯ, і, ж. Форма правління, за якої найвища державна влада зосереджена в руках однієї особи — монарха. В лютому 1848 р. монархія була повалена у Франції (Ленін, 25, 1951, 72); // Держава з такою формою правління. Утворились [у Західній Європі на кінець XV ст.] сильні централізовані монархії, тобто держави з єдиним королівським урядом (Іст. СРСР, I, 1957, 96).

МОНАСТІР, я, ч. 1. Релігійна громада ченців або черниць, що з належними їй землями та капіталами становить церковно-господарську організацію. Зібрав Олексій Галочку і випроводив її у монастир (Кв.-Осн., II, 1956, 347); За Ярослава виник під Києвом Печерський монастир, що відіграв велику роль у справі поширення

освіти серед правлячих класів Київської Русі (Іст. СРСР, I, 1956, 44); // збірн. Члени цієї громади. Монастир уже не спить (Коцюб., II, 1955, 109).

2. Церква, будівлі й територія, належні цій громаді. Далеко від міста на високій скалі стояв багатий жіночий монастир (Фр., IV, 1950, 152); Подивився чорт — а монастир мохом заріс, а в монаха борода до землі (Кални, Закарп. казки, 1955, 54).

◇ Підвести під монасти́р — поставити когось у скрутне становище. — Вони — хитрі жінки, і мати і дочка, вони вам наговорять такого меду, що обіруч не піднести, а нишком і підведуть під монастир — такі вони! (Вовчок, I, 1955, 377).

МОНАСТІРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до монасти́р; належний йому. Перед товстим монастирським муrom крутий берег увесь поріс бур'яном (Довж., I, 1958, 243); Монастирська земля; // Власт. монастирєві. Нове життя [життя] розвернулося тепер перед ним, з подобою монастирської строгості (Фр., II, 1950, 142); Монастирське життя.

МОНАХ, а, ч. 1. Те саме, що черне́ць. В моїй каюті французькі монахи і турецький комерсант (Коцюб., III, 1956, 349); Ближче до рамп, за такою ж конторкою сидить ще один молодий, вродливий монах Микита з чорною борідкою на блідім обличчі (Коч., Я. Мудрий, 1946, 10).

2. перен., ірон., жарт. Про чоловіка, що живе самотньо, уникає спілкування з людьми; відлюдник (у 1 знач.) самотник.

3. розм. Водоспуск у греблі. Стави обов'язково роблять спускні, з невеликим трубчастим водоспуском, так званім монахом, з допомогою якого легко регулювати водопостачання (Колг. енци., II, 1956, 391).

МОНАХІННЯ, і, ж. Жін. до мона́х 1, 2. Викрита у змові царівна Софія була пострижена в монахині (Іст. СРСР, II, 1957, 12).

МОНАЦІТ, у, ч. Мінерал червонувато-бурого кольору, що містить у собі рідкоземельні метали. Головним джерелом добування торію служить мінерал монацит (Заг. хімія, 1955, 583).

МОНАШКА, и, ж. 1. Жін. до мона́х 1, 2. Ганна, одягнена майже в усе чорне, нагадує монашку (Собко, П'єси, 1958, 27).

2. Нічний метелик родини хвилянкових, у якого передні крила білі з чорними зубчастими поперечними смугами, а задні — сірі; гусениця його — шкідник лісу.

МОНГОЛ див. монго́ли.

МОНГОЛИ, ів, мн. (одн. монго́л, а, ч.; монго́лка, и, ж.). Народ, який становить основне населення Монгольської Народної Республіки та Внутрішньої Монголії (автономного району КНР). В історичній повісті «Захар Беркут», з часів нападу монголів на Карпатську Русь в 1241 році, його [І. Франка] цікавить боротьба двох елементів: гордого, егоїстичного боярства.. з нижчим, біднішим класом народу (Коцюб., III, 1956, 39); Монголи жили в степах Центральної Азії (Іст. СРСР, I, 1956, 72).

МОНГОЛІСТИКА, и, ж. Те саме, що монголозна́вство.

МОНГОЛКА див. монго́ли.

МОНГОЛОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із монголознавства.

МОНГОЛОЗНАВСТВО, а, с. Сукупність наук, які вивчають мови, літературу, історію та етнографію монгольських народів.

МОНГОЛОЇД див. монголо́їди.

МОНГОЛОЇДИ, ів, мн. (одн. монголо́їд, а, ч.; монголо́їдка, и, ж.). Люди, що належать до монголоїдної раси. Серед корінного населення Північної Америки в

залишки племен з рисами європейців, а не монголоїдів, до яких належить основна маса індіанців Північної та Південної Америки (Наука., 11, 1961, 51).

МОНГОЛОЇДКА див. монголоїди.

МОНГОЛОЇДНИЙ, а, е. Прпкм. до монголоїди. Монголоїдні ознаки.

△ **Монголоїдна раса** — одна з трьох основних рас людства, до якої належать більша частина населення Азії та індіанці Північної й Південної Америки; характерними ознаками цієї раси є жовтувата шкіра, плескувате обличчя з дуже випнутими вилицями тощо. Люди з жовтою шкірою належать до монголоїдної раси. Представниками цієї раси є китайці, корейці, казахи, монголи, японці та ін. (Фіз. геогр., 5, 1956, 152).

МОНГОЛЬСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до монголи і Монголія. — *Тепер твій Данило щез десь, і, хто знає, може, незадовго його побачите в таборі монгольського хана* (Фр., VI, 1951, 51); *Монгольська Народна Республіка*; // Власт. монголам; такий, як у монголів. *Потім вони стояли перед давнім степовим маяком — кам'яною масивною бабою з гострим монгольським прорізом очей* (Гончар, Таврія., 1957, 126); *Монгольський ніс*.

2. Уживається в складі деяких ботанічних і зоологічних назв. — *Беру монгольський бобівник і зустрічу з американським мигдалем* (Довж., I, 1958, 415).

МОНЕТА, и, ж. 1. Металевий грошовий знак. *Дмитрик побіг далі, затискуючи в руці мідяну монету* (Кочуб., I, 1955, 130); *Він копнув носком черевика, нахилився й підняв монету в три центи* (Кол., Терен., 1959, 375); * У порівн. *У хвилях Дніпра, мов срібні монети, заблискотіли зірки* (Дмит., Розлука, 1957, 309).

2. збірн. Металеві гроші. *В кінці X — на початку XI ст. в Київській Русі стали карбувати монету* (Іст. УРСР, I, 1953, 68); // розм. Взагалі гроші. [В о л ь д е м а р (розв'язно):] *Ну,.. пожартував ти зо мною вчора, досить! Гони монету* (Мороз, П'єси, 1959, 317).

Розмінна монета — монети, призначені для розміну. У 1924 р. [в СРСР] була здійснена грошова реформа.. Вийшли нові грошові знаки — червінці, забезпечені золотом, а також розмінна срібна і мідна монета (Іст. УРСР, II, 1957, 252).

◇ **Платити (відплатити) такою (тією) самою монетою** кому — відповідати комусь тим самим, таким же вчинком, ставленням. *Йойна завислившим оком дивився на Нуту, щодня бажав, щоб його ями позавалювалися.. Здається, що й Нута платив Йойні такою самою монетою* (Фр., IV, 1950, 12); **Брати (взяти) що за чисту монету** — сприймати щось як істину, вважати за щирі правду. — *Та ні, таки справді щось кава мені не смакує. Чи то, може, не ви самі варили? — Прошу не пити, коли не подобається! — з обуренням виривалася Маруся.. На початках вона брала ще то все за чисту монету* (Хотк., II, 1966, 11).

МОНЕТКА, и, ж. Зменш.-пестл. до монета 1. *Дмитро Іванович порився в своїх кишенях, дістав дві монетки по двадцять копійок і передав хлопчикам* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 109).

МОНЕТНИЙ, а, е. Прикм. до монета 1. Монетна форма; // Пов'язаний із карбуванням монет. *Винайдена ним [Б. С. Якобі] гальванопластика знайшла широке застосування в друкарській і монетній справі* (Наука., 2, 1959, 63).

△ **Монетний двір** див. двір¹.

МОНЕТНИК, а, ч. Той, хто карбує монети.

МОНІЗМ, у, ч. Філософське вчення, що визнає першопричиною буття (всесвіту) одну основу — матерію (матеріалістичний монізм) або дух (ідеалістичний монізм); протилежне д у а л і з м. *Матеріалістичний монізм Спінози в тому й полягає, щовін за основу всього*

існуючого бере матеріальну субстанцію — природу (Наука., 4, 1958, 42).

МОНІСТ, а, ч., філос. Прибічник, послідовник монізму. *Титуловано його [Григорія Сковороду] і українським Сократом, і українським Платоном, .. і.. моністом* (Літ. Укр., 4.XII 1962, 3).

МОНІСТИЧНИЙ, а, е, філос. Стос. до монізму; який ґрунтується на ньому. *Моністична теорія; Моністичний погляд на світ*.

МОНІСТИЧНІСТЬ, ності, ж., філос. Властивість за знач. моністичний. *Моністичність поглядів*.

МОНІТОР, а, ч. 1. Баштовий броньований військовий корабель із великокаліберною артилерією, призначений для операцій біля морських берегів і на річках. *У складі дніпровської флотилії був монитор «Вірний»*. Цей корабель гідно боровся з ворогами в роки громадянської війни (Скл., Орл. крила, 1948, 12).

2. Те саме, що гідромонітор. *Струмина води, спрямована монитором у верхню частину штреку — забою, ріже й подрібнює вугільний пласт, змиває його на жолоби* (Наука., 1, 1963, 10).

МОНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову *одно*, напр.: м о н о д р а м а, м о н о к р и с т а л, м о н о х р о м а т и ч н и й.

МОНОГАМІЯ, і, ж. 1. Форма шлюбу, при якій кожен може бути одруженим одночасно тільки з однією особою іншої статі; одношлюбність; протилежне п о л і г а м і я. *Дикунству відповідає груповий шлюб, варварству — парний шлюб, цивілізації — моногамія* (Енгельс, Походж. сім'ї., 1948, 59); *Католиком пан Бадовський був запеклим, проте він принципово розходився з римським папою щодо моногамії подружжя* (Козл., Ю. Крук, 1957, 367).

2. У тварин — спаровування самця протягом одного або кількох сезонів з однією й тією самою самкою. *Величні круторогі дикі барани.. творять герць.. за право моногамії* (Досв., Гюлле, 1961, 150).

МОНОГАМНИЙ, а, е. Стос. до моногамії; одношлюбний. *Як моногамні тварини, вовки живуть сім'ями* (Наука., 2, 1959, 46).

МОНОГЕНІЗМ, у, ч. Антропологічне вчення, за яким усі сучасні раси походять від спільних предків і є кровно спорідненими; протилежне п о л і г е н і з м.

МОНОГІБРИД, а, ч., зоол., бот. Гібрид, одержаний унаслідок схрещення особин, які різко відрізняються певною ознакою.

МОНОГІДРАТ, у, ч., хім. Безбарвна прозора масляниста рідина, яку добувають із сірки, сірчаного колчедану й т. ін.; безводна сірчана кислота.

МОНОГРАМА, и, ж. 1. Одна або кілька початкових літер імені чи прізвища, з'єднаних в один знак або переплетених у вигляді візерунка. *Маленький листок з монограмою Р дрижав у його руці* (Фр., VI, 1951, 258).

2. рідко. Іменний напис на подарункові. *Минуло майже десять років, як Турбай повісив шаблю з дарчою монограмою на широкий килим в кабінеті нового.. коледжу* (Руд., Остання шабля, 1959, 8).

МОНОГРАФІЧНИЙ, а, е. Прикм. до монографія; який є монографією. *Для поглибленого вивчення історії української літератури велике значення має ряд монографічних праць, створених останнім часом* (Рад. літ-во, 1, 1957, 3); *За останні роки в періодиці з'явилося чимало статей про його [О. П. Довженка] твори, але й досі про Довженка-письменника не маємо жодного монографічного дослідження* (Літ. газ., 11.IX 1959, 2).

МОНОГРАФІЯ, і, ж. Наукове дослідження, у якому висвітлюється одне питання, одна тема. *О. О. Шахматову*

належить ряд праць, присвячених спеціально українській мові, в числі яких монографії, статті, рецензії (Мовозн., XIII, 1955, 24); Професор Маріян Якубець закінчив велику монографію про значення творчості Т. Г. Шевченка для польської культури (Наука., 3, 1961, 17).

МОНОКЛЬ, я, ч. 1. Кругле оптичне скло для одного ока, що вставляється в очну западину; використовується замість окулярів або пенсне. — *От ми й на нашому Монблані! — сказав Павлусь, накинувши навіщось на ніс монокль* (Н.-Лев., IV, 1956, 259); *Він виїняв монокль, заправив його в ліве око і поглянув на постанову* (Смолич, I, 1958, 306).

2. Найпростіший фотооб'єктив, що складається з одного двоопуклого скла. Можна користуватися найпростішим фотооб'єктивом — моноклем, який дає злегка розмиті зображення (Довідник фот., 1959, 72).

3. мед. Пов'язка для одного ока.

МОНОКУЛЬТУРА, и, ж. 1. Вирощування на одному полі протягом кількох років однієї сільськогосподарської культури. *Дехто вважає, що спеціалізація [сільськогосподарського виробництва] потребує монокультури або розведення лише одного виду тварин. Це, звичайно, неправильно* (Колг. Укр., 2, 1961, 7).

2. Єдина сільськогосподарська культура, яку сіють, вирощують у певній країні або в якомусь районі.

МОНОКУЛЬТУРНИЙ, а, е. Стос. до монокультури. *Капіталістичні монополії не дають цим [слаборозвиненим] країнам всебічно розвивати свою економіку, примушують до монокультурного її розвитку* (Рад. Укр., 13.XI 1954, 4).

МОНОЛІТ, у, ч. 1. Суцільна кам'яна маса, брила. *Бронзова скульптура великого Кобзаря встановлена на п'єдесталі з моноліту відшліфованого червоного граніту* (Визначні місця Укр., 1958, 504); // Споруда або її частина, висічена з такої брили або збудована з бетону.

2. геол. Зразок ґрунту, гірської породи з непорушним структурним складом, на якому видно їх будову у вертикальному розрізі. *Повну вологість ґрунтів виділених шарів визначали за монолітами, взятими з шурфів, у центрі яких були розміщені опорні свердловини* (Геол. ж., XX, 4, 1960, 46); *Метод визначення стану озимини шляхом взяття монолітів громіздкий і затяжний* (Колг. Укр., 8, 1961, 19).

МОНОЛІТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до моноліт; який є монолітом. *Він вказував на колони монолітного мармуру, що підіймалися обабіч* (Гончар, I, 1954, 265); // Суцільний. *Безкаркасні стіни.. можна робити монолітними або класти з дрібноштучних елементів, заготовлених заздалегідь* (Колг. Укр., 4, 1958, 13).

2. перен. Міцно згуртований, об'єднаний. *В монолітній сім'ї радянських народів.. український народ.. досяг небувалого піднесення й розквіту* (Тич., III, 1957, 430); // Цілісний, суцільний. *Не можна, звичайно, ні для IX ст., ні навіть для часу, що передував йому, уявляти східне слов'янство як щось цілком монолітне в побутовому або в мовному відношенні* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 109).

МОНОЛІТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. монолітний 2. *Непорушний закон життя КПРС — ідейна і організаційна єдність, монолітність її рядів* (Статут КПРС, 1961, 4).

МОНОЛІТНО. Присл. до монолітний 2. *До свого з'їзду КП України прийшла монолітно згуртованою навколо ленінського Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу* (Рад. Укр., 16.I 1959, 1).

МОНОЛОГ, у, ч. Довготривала мова дійової особи літературного твору (переважно драматичного), звернена до самої себе, до інших дійових осіб або до глядача. *Дай хоч дочитаю до кінця монолог, — було, кажу до його* (Н.-Лев., I, 1956, 608); *Для розкриття думок, переживань героя Коцюбинський часто вживав так званий внутрішній монолог. Таким, наприклад, є монолог Маланки, в якому відбито мрії жінки-біднячки про щасливе життя* (Іст. укр. літ., I, 1954, 619); // Виглошення думок наодинці або перед слухачами. *Аж нараз арф'ярка.. бренькнула в струни і тим перервала його монолог* (Фр., I, 1955, 340); *Надміру зворушений, Нен-Сагор спинився. Його пафосний монолог був зустрінутий загальною мовчанкою* (Смолич, I, 1958, 416).

МОНОЛОГІЧНИЙ, а, е. Прикм. до монолог. *Лексика в драматичному творі буває де в чому відмінна, неоднакова в діалогах дійових осіб і в монологічних партіях* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 350); // Який має форму монологу. *Монологічна мова.*

МОНОМ, а, ч., мат. Те саме, що одночлєн.

МОНОМАН, а, ч. Той, хто хворіє на мономанію.

МОНОМАНІЯ, і, ж. Психічний розлад, божевілля, спричинені однією думкою, ідеєю тощо; // Велике захоплення чим-небудь, пристрасть до чогось. *Музика стала його мономанією.*

МОНОМАНКА, и, ж. Жін. до мономан.

МОНОМЕР див. мономері.

МОНОМЕРИ, ів, мн. (одн. мономер, а, ч.). Низькомолекулярні хімічні сполуки, здатні реагувати між собою та утворювати полімерні сполуки. *Від мономерів полімери відрізняються лише деякими особливими хімічними й фізичними властивостями* (Знання., 7, 1965, 3); *Недавно там [на Лисичанському хімікомбінаті] пущено цех мономерів, який дає вихідний продукт для виробництва капролактану* (Роб. газ., 28.XII 1962, 2).

МОНОМЕТАЛІЗМ, у, ч. Грошова система, за якою один валютний метал (золото або срібло) служить загальним еквівалентом і основою грошового обігу. *Розвиткові промисловості допомогла також грошова реформа 1897 р. [на Україні], яка завдяки переходові до золотого монометалізму зробила російську валюту більш стійкою* (Іст. УРСР, I, 1953, 504).

МОНОМЕТАЛІЧНИЙ, а, е. Стос. до монометалізму. *Монометалічний грошовий обіг.*

МОНОПЛАН, а, ч. Літак або планер з однією парою крил, розташованих в одній площині. — *То будемо моноплан будувати?* (Вас., II, 1959, 227); *Задеренчав пропелер, і моноплан, знявшись вгору, зробив над юрбою красиву дугу* (Донч., I, 1956, 72).

МОНОПОЛІЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. монополізувати.

МОНОПОЛІЗМ, у, ч. Система монополії (у 1, 2 знач.).

МОНОПОЛІЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мнн. ч. до монополізувати; // у знач. прикм. *Монополізована торгівля; Монополізована промисловість.*

МОНОПОЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Установлювати монополію на що-небудь. *Монополізувати виробництво алкогольних напоїв; Монополізувати торгівлю.*

МОНОПОЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Ставати предметом монополії (у 1 знач.).

2. тільки недок. Пас. до монополізувати.

МОНОПОЛІСТ, а, ч. 1. Той, хто має монополію на що-небудь. *Синдикат добував кредити, встановлював ціни на цукор і намагався стати монополістом на внутрішньому ринку* (Бурл., Напередодні, 1956, 163).

2. Великий капіталіст, представник монополістичного капіталу. *Монополісти — привілейована частина класу буржуазії, зайнявши панівне становище в народ-*

ному господарстві, поставили собі на службу державний апарат (Ком. Укр., 4, 1965, 31).

МОНОПОЛІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до монополії (у 1 знач.); який ґрунтується на її принципах. *Монополістичний капітал*.

△ **Монополістичний капіталізм** — те саме, що імперіалізм. *Імперіалізм є, економічно, монополістичний капіталізм* (Ленін, 23, 1950, 31).

2. Прикм. до монополії 2; який є монополією. *Для цукрової промисловості [дореволюційної Росії] була властива рання поява акціонерних товариств і монополістичних об'єднань* (Наука., 8, 1969, 3).

МОНОПОЛІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до монополіст; належний монополістам.

МОНОПОЛІЯ, ї, ж. 1. без додатка і чого, на що, у чому. Виключне право окремої особи, групи людей, держави тощо на виробництво, торгівлю, промисел і т. ін. *Млинарство [у XIV—XV ст.] являло собою джерело значних доходів феодалів і було їх монополією* (Іст. УРСР, I, 1953, 123); — *У Персії він запровадив монополію торгівлі шовком, найкоштовнішим крамом своєї країни* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 422); // перен. Виключне право на що-небудь; перевага, панування в певній галузі. *Соціалістична революція ліквідувала монополію імущих класів на освіту* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 33); *Зовсім нетерпима в науці монополія окремих осіб і груп* (Рад. Укр., 15.VI 1961, 2).

2. Велике капіталістичне об'єднання, що виникло на ґрунті концентрації виробництва й капіталу з метою встановлення панування в певній галузі господарства та одержання максимальних прибутків. *Монополії (компанії, трести, концерни) тримають у своїх руках або контролюють виробництво та збут значної частини продукції однієї чи кількох галузей господарства країни. Вони встановлюють високі ціни на товари й посилюють експлуатацію трудящих* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 7).

3. заст., розм. Те саме, що монопо́лька 1. *Василь Іванович зразу спинився, мов його хто сіпнув за полу, повернувся, хотів щось сказати. Потім плюнув і мерщій подався до своєї монополії* (Вас., I, 1959, 70).

МОНОПОЛЬ, я, ч., заст. Монополія (у 1 знач.). * Образно. *Лишій вже мені той монопо́ль мій, усякі туберкули та інше лихо, — нащо воно Вам потрібне?* (Л. Укр., V, 1956, 79).

МОНОПОЛЬКА, и, ж., розм. 1. У дореволюційній Росії та на Україні — винна крамниця для монопо́льної торгівлі горілкою. [Петро:] *Від чого воно так сталося, що були шинки та корчми, а тепер монопо́лька?* (Кроп., IV, 1959, 83); *В центрі села од майдану, де церква, і через вулицю од школи стояла велика обшарпана хата з ганком на вулицю. Колись це була монопо́лька* (Головко, II, 1957, 92).

2. Казенна горілка, що продавалась у такій крамниці. *Пилип з пляшкою монопо́льки в руках запросив братів за стіл* (Гавр., Вибр., 1949, 156).

МОНОПОЛЬНИЙ, а, е. Стос. до монополії (у 1, 2 знач.), власт. їй. *Сучасний капіталізм, висловлюючись мовою мирних дипломатів, це — розбійник, розбійницький трест, це — не колишній капіталізм епохи нормального часу: він бере сотні процентів зиску, користуючись монопо́льним становищем на світовому ринку* (Ленін, 32, 1951, 154).

△ **Монопо́льна рента** — додатковий прибуток, що одержує капіталіст у результаті продажу товарів, вироблених в особливо сприятливих умовах, за ціною, яка перевищує їхню вартість; **Монопо́льний прибу́ток** — прибуток, що значно перевищує середній прибуток

і привласнюється капіталістами-монополістами; **Монопо́льні ціни** — ціни, установлені монополіями для продажу товарів, що значно перевищують ціну виробництва та вартість товарів, і ціни для купівлі сировини та матеріалів, які значно нижчі від ціни виробництва цих товарів. *Підвищення попиту на хліб, за приватної власності на всю землю, веде до утворення монопо́льної ціни* (Ленін, 6, 1949, 296).

МОНОПО́ЛЬНИК, а, ч., заст. Продавець монопо́льки (у 2 знач.).

МОНОПО́ЛЬНО. Присл. до монопо́льний. *Вони [монополії США] скуповують за монопо́льно низькими цінами товари слабозвинених країн і збувають у них за високими цінами свої товари* (Рад. Укр., 13.XI 1954, 4).

МОНОТЕЇЗМ, у, ч., книжн. Те саме, що єдинобо́жжя; протилежне політеїзм. *Є такі релігії, що визнають одного бога, — це монотеїзм* (Кол., Терен., 1959, 235).

МОНОТЕЇСТ, а, ч., книжн. Прибічник, послідовник монотеїзму.

МОНОТЕЇСТИЧНИЙ, а, е, книжн. Стос. до монотеїзму. *Монотеїстичні релігії*.

МОНОТІП, а, ч. Друкарська машина для відливання літер і складання з них рядків тексту.

МОНОТИПІСТ, а, ч., друк. Складач, що працює на монотипі.

МОНОТИПІСТКА, и, ж., друк. Жін. до монотипіст.

МОНОТИПІЯ, ї, ж. Спосіб друкування в графіці, при якому фарби одного чи кількох кольорів накладають на рівну поверхню металевої дошки й на друкарському верстаті дістають один відбиток. *В мистецтві естампа Деревус виступає в основному як офортист, разом з тим не можна не згадати і про його успішну працю в техніці монотипії* (Вітч., 6, 1962, 81).

МОНОТИПНИЙ, а, е, друк. Прикм. до монотип. *Монотипний шрифт*; // Зробл. на монотипі. *Монотипний набір*.

МОНОТО́ННИЙ, а, е. 1. Однотонний, однозвучний. *Він говорив тихо, скрипучим, монотонним голосом* (Кочуб., I, 1955, 292); *В поїзді можна було послати під монотонне перестукування коліс* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 22).

2. перен. Позбавлений різноманітності, змін; одноманітний. *Пішло потім монотонне життя на водах; пиття вод рано й вечір з музиками в додаток* (Н.-Лев., II, 1956, 393); *На противагу поліському монотонному ландшафтові, карпатські області мальовничі, їх рельєф різноманітний* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 7).

МОНОТО́ННІСТЬ, ності, ж. Властивість і якість за знач. монотонний. *Для початку посилаю вірші: не здивуйте з їх монотонності, — аже [адже] я тут «на засланні», а вкупі зо мною і моя муза* (Л. Укр., V, 1956, 211); *Монотонність руху поступово вбиває всі думки, крім однієї: хоч би швидше дійти!* (Загреб., Європа 45, 1959, 398).

МОНОТО́ННО. Присл. до монотонний. *Все це вона говорила байдужно, квапно, монотонно* (Коб., III, 1956, 397); *Монотонно цокав на стіні годинник, підкреслюючи тишу* (Зар., Світло, 1961, 26).

МОНОФТО́НГ, а, ч., лінгв. Голосний звук з одного елемента артикуляції; однозвук. *Монофтонг — простий голосний звук (однозвук)* (Сл. лінгв. терм., 1957, 95).

МОНОФТО́НГІЗА́ЦІЯ, ї, ж., лінгв. Явище переходу в монофтонг.

МОНОФТО́НГІ́ЧНИЙ, а, е, лінгв. Прикм. до монофтонг; який є монофтонгом. *Монофтонгічні звуки*.

МОНОХО́РД, а, ч., спец. Прилад для вивчення законів коливання струн, що складається зі струни, натягнутої на дерев'яну підставку.

МОНОХРОМАТИЧНИЙ, а, е. Який має один колір; одноколірний. *Спектрогеліоскоп.. дає зображення Сонця в світлі одного якого-небудь монохроматичного променя, наприклад, червоної лінії в спектрі водню* (Розв. науки в УРСР., 1957, 211); *Монохроматичне світло.*

МОНОХРОМІЯ, ї, ж. Одноколірність мистецького твору.

МОНОХРОМНИЙ, а, е. Те саме, що монохроматичний. *Монохромне фото; Монохромне світло.*

МОНОХРОМНІСТЬ, пості, ж. Якість за знач. монохромний. *У наявному вигляді певна монохромність картини не сприяє відтворенню образу* (Вітч., 4, 1961, 174).

МОНОЦУКРИ, ів, мн. Прості цукри — органічні речовини, що містяться в тваринних і рослинних організмах у вільному стані або в складі поліцукрів. *Глюкозу й фруктозу називають моноцукрами, або простими цукрами* (Добрива., 1956, 13).

МОНПАНСЬЄ, невідм., с. Сорт фруктових льодяників. *На столі вже стояли дві склянки чаю.. і в блюдечку цукерки монпансьє замість цукру* (Головко, II, 1957, 447).

МОНСТЕРА, и, ж. Вічнозелена багаторічна тропічна рослина родини ароїдних з великим листям і довгим повітряним корінням. *Цвітіння монстери в кімнатах — рідкісне явище. Але умови Золотоноші, очевидно, сподобалися тропічній рослині* (Роб. газ., 13.I 1962, 4).

МОНСТР, а, ч. 1. заст. Виродок, потвора.

2. перен., лайл. Про людину, що різко виділяється своїми негативними рисами. *Волобуєв став лаяти себе. На біса він зв'язався з цим монстром [Крамаренком]? З цим широкоштанним убогством?* (Мур., Свіже повітря., 1962, 110).

МОНТАЖ, у, ч. 1. Складання та встановлювання різних машин, конструкцій, споруд за певними планами й кресленнями. *Ще електрики нема, йде монтаж лінії* (Кучер, Трудна любов, 1960, 428); *Процес будівництва зводиться тепер в основному до монтажу на будівельному майданчику раніше виготовлених елементів і деталей* (Інж. геод., 1959, 15).

2. Добір і з'єднування окремих частин фільму, літературного або музичного твору тощо одне художнє та змістове ціле. — *Знімайте його [В. В. Докучаєва] скрізь у русі, в дії.. Тоді ваші німі кадри, зроблені за всіма правилами звукового синхронного знімання і при монтажі фільму об'єднані дикторським текстом, ..набудуть особливої документальної переконливості* (Довж., III, 1960, 165); *В реалістичному кіно монтаж є тільки одним із компонентів створення фільму, цілком підпорядкованим інтересам виявлення образного змісту* (Мист., 5, 1956, 17); // *Фільм, твір, складені таким способом. Підготувати музичний монтаж; Фотографічний монтаж.*

МОНТАЖЕР, а, ч. Те саме, що монтажист.

МОНТАЖИСТ, а, ч. Фахівець із монтажу (у 2 знач.).

МОНТАЖИСТКА, и, ж. Жін. до монтажист.

МОНТАЖНИЙ, а, е. Стос. до монтажу. *Дуже широко М. Донської використав у фільмі [«Як гартувалася сталь»] досвід німої кінематографії щодо монтажу, застосувавши метод суто монтажного рішення окремих важливих сцен* (Укр. кіномист., III, 1959, 33); *Монтажні роботи; // Який монтує або займається організацією монтувальних робіт. Монтажна бригада; Монтажне управління; // Признач. для монтажу. Монтажний майданчик електростанції; Монтажний стіл; Монтажна кімната; // у знач. ім. монтажна, ної, ж. Приміщення для монтування. Ми замикаємо монтажу й виходимо на вулицю* (Ю. Янов., II, 1958, 26).

МОНТАЖНИК, а, ч. Фахівець із монтажу (у 1 знач.). [Шметелюк:] *Чайченко писатиме книгу про монтаж-*

ників турбін (Мик., I, 1957, 203); *Ріс новий будинок... вже перший поверх перекритий, вже по ньому бігають монтажники* (Збан., Куріл. о-ви, 1963, 195).

МОНТАЖНИЦЯ, і, ж. Жін. до монтажник. *Батько одразу пішов на роботу, потягнув за собою й Ольгу, навчив її бути монтажницею* (Кучер, Трудна любов, 1960, 229).

МОНТАНЬЯР див. монтаньяри.

МОНТАНЬЯРИ, ів, мн. (одн. монтаньяр, а, ч.). Під час французької буржуазної революції кінця XVIII ст. — революційно-демократичне угруповання депутатів Законодавчих зборів і Конвенту. [Монтаньяр:] *Послухай, громадянине, ти знаєш, я, монтаньяр, ненавижу [ненавиджу] тебе і всі твої великопанські мрії* (Л. Укр., II, 1951, 163).

МОНТАНЬЯРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до монтаньяр; належний монтаньярам. [Жірондист:] *Я гадав, що вже такої кари не видумав би й монтаньярський розум* (Л. Укр., II, 1951, 179).

МОНТЕР, а, ч. 1. Кваліфікований робітник, що займається електромонтажем і лагодженням електричного обладнання. *Був [Іван] монтером на смоковій машині, яка виливала з шахти воду* (Ю. Янов., II, 1958, 369); *Слідом ішли монтери з сільелектро, закручували білі чашечки ізоляторів* (Кучер, Трудна любов, 1960, 425).

2. Те саме, що монтажник.

МОНТОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. теп. і мин. ч. до монтувати; // у знач. прикм. *Передові меблеві виробництва переходять на виготовлення монттованих і складаних меблів* (Рад. Укр., 6.IX 1958, 3).

МОНТУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до монтування. *Монтувальні роботи; // Признач. для монтування.*

МОНТУВАЛЬНИК, а, ч. Фахівець із монтування; монтажник. *І треба сказати, що успіх, з яким пройшли гастролі, значною мірою завдячує й бездоганній роботі освітлювачів.. монтувальників* (Мист., 6, 1958, 35).

МОНТУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до монтувальник.

МОНТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. монтувати; монтаж. *Суху деревину використовують як ізолятор при монтуванні освітлювальних сіток* (Стал.-буд. справа, 1957, 30); *Монтування турбіни розгорталося дуже повільно* (Баш, Вибр., 1948, 114).

МОНТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Робити монтаж чого-небудь. — *Ти її [машину].. монтуєш, ти її обслуговуй [обслуговуй], а вона поспується* (Фр., VIII, 1952, 399); *Щоб прискорити роботу, монтували блоки конструкцій на землі і потужним краном установлювали всю споруду на належне місце* (Ткач, Плем'я., 1961, 59); *Коли ми монтуємо фільм, уже якийсь, хоча ще й не написаний, дикторський текст складається в нашій уяві* (Довж., III, 1960, 222).

МОНТУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до монтувати. *Зараз у цеху монтується ще одна — сьома завальовальна машина* (Рад. Укр., 1. IV 1959, 2).

МОНУМЕНТ, а, ч. Архітектурна або скульптурна споруда на честь видатної події або особи; пам'ятник. *Гора, поросла диким деревом. Між деревом на галявині монумент поета* (Вас., III, 1960, 489); *24 березня 1935 року в Харкові відбулося.. відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченкові — одного з найкращих на той час монументів у Радянському Союзі* (Мист., 2, 1961, 13); // Споруда на могилі з мармуру, бронзи, граніту тощо на пам'ять про померлого. *Чернігівські земляки, купі з сином поета, становлять над його [Л. Глібова] могилою невеличкий монумент — надгробок* (Коцюб., III, 1955, 202).

МОНУМЕНТАЛІСТ, а, ч. Архітектор або скульптор,

який створює монументи. *І. П. Кавалерідзе розвиває свою діяльність ще активніше як скульптор-монументаліст, шукаючи нових засобів у пластиці для вираження великих ідей* (Вітч., 4, 1962, 193).

МОНУМЕНТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який є монументом. *Твори монументальної скульптури встановлюють у тих місцях, де вони найбільш доступні для масового огляду* (Наука., 6, 1963, 56).

△ **Монументальне мистецтво** — вид образотворчого мистецтва, що включає архітектурні та скульптурні монументи, настінні розписи, мозаїку тощо. *Творчість його [Ф. Г. Кричевського] відзначається багатогранністю, він працює в галузі станкового й монументального мистецтва, графіки* (Вітч., 2, 1961, 171).

2. *перен.* Який вражає своїми розмірами, величністю; величний, грандіозний. *Річку перегородять монументальною греблею, яку не прорве сила двохсот тисяч пудів [води], що котяться з швидкістю три метри на секунду* (Трубіл., 1, 1955, 114); *Від монументального Палацу культури, з колонами і масивними арками, долинає спів радіоли* (Руд., Остання шабля, 1959, 86); *Монументальна споруда; // Високий, кремезний (про людину, її постать). Дід складає до місця якесь вориння, і незабаром монументальна його постать з сивою густою бородою ступає на веранду* (Вас., II, 1959, 520).

3. *перен.* Грунтовний, глибокий за змістом. *В історії української літератури, крім Лесі Українки і М. Коцюбинського, які поєднували реалістичні форми, повсякчас нагадує про себе тверезий, монументальний реалізм Івана Франка, Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького* (Рад. літ-во, 1, 1961, 29); *Монументальне дослідження.*

МОНУМЕНТАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість і якість за знач. **монументальний**. *В ній [панорамі будівництва] гармонійно поєднувались красиві форми, монументальність і сила* (Гур., Друзі., 1959, 94); *Його [І. П. Кавалерідзе] кінотвори відзначалися монументальністю, широкими узагальненнями, скульптурною виразністю образів* (Укр. кіномист., II, 1959, 53).

МОНУМЕНТАЛЬНО. Присл. до **монументальний** 2, 3.

МОНЯ, і, ж., дит. Молоко. *Кізка дасть маленькій доні молочка тепленького. Буде доня пити моню — стане здоровенькою* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 19).

МОПС, а, ч. Порода кімнатних собак із великою головою, тупою мордою та гладкою блискучою шерстю; // Собака цієї породи. *При яскравім огні Урака Там [у хаті] сиділа і чесала Мопса грубого, гладкого* (Л. Укр., IV, 1954, 180).

МОР, у, ч. Пошесна смерть; пошесть. *Мор, голод і війна — то страшні людодіди* (Бор., Тв., 1957, 159); *За батьком пішли всі — мати, сестра, два брати. Всі вони померли, коли після лютої зими закотився до Остра мор* (Скл., Святослав, 1959, 70).

МОРАВЦІ, ів, мн. Давнє західнослов'янське плем'я, що жило на території Моравії (сучасна Чехословаччина). *Тоді німці й венеці, Греки й моравці Святославу славу співали* (Мирний, V, 1955, 268).

МОРАЛІЗАТОРСТВО, а, с. Те саме, що **моралізування**. *Шевченкові було органічно чужим моралізаторство; він обстоював революційне знищення поміщицького ладу* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 304).

МОРАЛІЗАТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до моралізаторства, пройнятий ним. *Багато й молодих поетів пишуть байки, але, на жаль, серед цих творів є чимало байок нудно-моралізаторських, підігнаних під певну сентенцію* (Мал., Думки., 1959, 89); *Зовсім не було моралізаторських міркувань у «Салдацькому патреті», який відкривав серію українських повістей Квітки* (Від давнин., I, 1960, 239).

МОРАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Те саме, що **моралізування**.

Я вже знав, що старий Освіцінський любить моралізацію (Фр., IV, 1950, 501).

МОРАЛІЗМ, у, ч. Схильність до моралізування; моралізування.

МОРАЛІЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **моралізувати**. *Віршам Д. Павличка з нової книги «Днина» чуже моралізування, нехитре комбінування ходячих життєвих приписів* (Рад. літ-во, 3, 1961, 8).

МОРАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. *неперех.* Проповідувати сувору мораль. *Шевченко органічно не вмів моралізувати* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 357); // *Робити моральні висновки з приводу чогось. Якщо людина здатна в горі моралізувати, значить, вона вичужує* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 198).

2. *перех., рідко.* Повчати кого-небудь, читати комусь мораль. — *Ну, ну, ну, пан син починає моралізувати батька! — скрикнув Темницький* (Фр., II, 1950, 305).

МОРАЛІСТ, а, ч. Той, хто моралізує. *Той старий, мовчазливий дід, той строгий мораліст, котрий раз у раз колов Гапці очі її власною грішною молодістю, ..був усе-таки слабою точкою в вигаслім Гапчинім серці* (Фр., VII, 1951, 29); *Завзятий мораліст кричав, вимагав розпочати слідство, щоб виявити винного* (Кол., Терен., 1959, 44).

МОРАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Який містить у собі мораль (у 2, 3 знач.); повчальний. *Автор [М. Стельмах] насичує книжки моралістичними відступами. Неважко переконатись, що всі ці відступи об'єднані вірою в людину, в добре начало людяності* (Літ. Укр., 22.V 1962, 3); *Моралістична література.*

МОРАЛІСТИЧНО. Присл. до **моралістичний**; повчально.

МОРАЛІСТКА, и, ж. Жін. до **мораліст**.

МОРАЛІТЕ, невідм., с. У середньовічному театрі Західної Європи — жанр повчальної драми з алегоричними дійовими особами. *Середньовічні мораліте [в епоху Відродження] оживають у нових формах, поділені на п'ять актів, з прологом, епілогом і хором, як в античній драмі* (Від давнин., I, 1960, 156).

МОРАЛЬ, і, ж. 1. Система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства; етика (у 2 знач.). *Польська аристократія з своєю буржуазною мораллю і голим цинізмом в «Основах суспільності» і в повісті «Для домашнього вогнища», робота інтелігента серед.. народної маси.. — от що служить темою більших Франкових повістей* (Коцюб., III, 1956, 39); *Член партії повинен: ..додержувати принципів комуністичної моралі, ставити суспільні інтереси вище особистих* (Статут КПРС, 1961, 4).

2. Повчальний висновок із чогось. — *Ні, кінця казочці історія поки не дописала, проте мораль свою казочка має, — скинув яким оком Іван* (Кол., Терен., 1959, 170); *Мораль, авторський присуд не завжди потрібні, якщо думка автора чітко проступає в ході подій твору, постає із взаємин персонажів* (Літ. газ., 1.VIII 1958, 3).

3. *розм.* Повчання, настанови, поради.

◇ **Читати (прочитати і т. ін.) мораль** — повчати, давати настанови, поради. — *Слухайте, Алло Михайлівно, я не буду читати вам мораль, бо все одно ви її слухати не будете* (Л. Укр., III, 1952, 610); *Я страшенно не люблю тих старих нудярів, що раз у раз люблять торочити мораль: для панни се не випадає і те не випадає* (Фр., IV, 1950, 255).

МОРАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до моралі (у 1, 2 знач.). *Коли вичерпався запас новин, радо звертав [батько] розмову на інші, переважно моральні теми* (Фр., IV, 1950, 192); *«Людина людині, — підкреслюється в моральному кодексі, — друг, товариш і брат»* (Ком. Укр.,

2, 1962, 37); *Моральний висновок*; // Який містить у собі мораль. Він забув, що його парафія не чула од його.. моральної проповіді на зрозумілій для селян народній мові (Н.-Лев., III, 1956, 368).

2. Який відповідає вимогам моралі (у 1 знач.). *Доказував* [о. Альойзій] *Миколі*, що брати за голос п'ятку — це річ не моральна, що перекуплюватись при виборах даються лиш люди нечесні (Март., Тв., 1954, 171); *В ній* [у педагогічній роботі] вона побачила глибоку моральну красу (Донч., V, 1957, 450).

3. Пов'язаний з духовним життям людини. *Даремне думаєте, що я вже в такому розпачливому моральному стані* (Л. Укр., V, 1956, 92); — *Море та молодь*, — ото дві стихії, без яких не можу прожити, — каже було *Марія Дмитрівна*, й правду казала, бо то були найкращі ліки на всі її фізичні й моральні болі (Дп. Чайка, Тв., 1960, 45).

МОРАЛЬНІСТЬ, пості, ж. Відповідність поведінки людей нормам моралі (у 1 знач.). *Коцюбенко*, побувавши в бувальцях і поспувавши трохи свою моральність, швидко постеріг тайну, як можна розмножитись на писарській службі (Н.-Лев., IV, 1956, 56); *Зоня* виконує в нашому домі роль охоронця моральності. На її думку, завжди щось не так, як треба, завжди щось не личить (Вільде, Сестри., 1958, 303).

МОРАЛЬНО. Присл. до моральний 2, 3. *Розвинене почуття обов'язку* — найцінніша якість людини і найважливіша умова формування морально вихованої волі (Психол., 1956, 173); *Кілька разів падав Кухаренко з конем*, кілька разів перепливав через холодну воду річок і, змучений фізично й морально, опинився в абаздехським аулі (Коцюб., III, 1956, 50).

МОРАТОРІЙ, ю, ч., ек. Відстрочення платежу, яке встановлює уряд у зв'язку з особливими обставинами (війною, стихійним лихом і т. ін.).

МОРВА, и, ж., діал. 1. Шовковиця. — *У нас були кози, був виноградник, садок .. Багато маслин і горіхів і морви* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 347).

2. Плоди шовковичного дерева. *Шмигали під руки з стиглою морвою малі татарчата* (Коцюб., II, 1955, 124).

МОРГ¹, у, ч. Будівля, приміщення для трупів; трупарня, покійницька. *Мені було дев'ятнадцять років і був я начальником моргу* (Смолич, Театр., 1946, 10); *У морзі була померла людина* (Наука., 10, 1962, 13).

МОРГ², а, ч., заст. У Польщі, Литві та на загарбаних ними українських землях у XVI—XVIII ст., а в Західній Україні — до 1939 р. — міра землі, що дорівнює 0,56 га. *Роман* доміркувався, що ті три морги землі, котрі недавно купив *Семен*, — непотрібні *Семенові* (Коцюб., I, 1955, 118); *На Голій горі Антон Глушук мав два морги поля* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7).

МОРГ³, розм. Уживається як присудок за знач. моргну́ти. *Коли я дивлюсь, мій Омелько приступав ближче та морг на неї бровами* (Н.-Лев., II, 1956, 15); *Жінці й дітям пан той морг*: — *Ідем з кучером по борг* (Нех., Казки., 1958, 81).

МОРГАВКА, и, ж., розм. 1. Те саме, що блискавиця 2; зірниця (див. зірниця¹ 3). *Моргавко, моргавко, моргни ще! нехай я собі огірочка-пуп'яночка знайду* (Номис, 1864, № 565).

2. Те саме, що каганець 1. *Потім сказав [Безуглий] у темряву кімнати*: — *Олю, засвіти «моргавку»* (Головко, II, 1957, 597).

МОРГАНАТІЧНИЙ, а, е: Δ Морганатічний шлюб, книжн. — офіційно не визнаний шлюб особи царського роду з особою нижчого походження, який не давав дітям прав престолонаслідування.

МОРГАНІЗМ, у, ч. Термін на позначення хромосомної теорії спадковості, яку висунув на початку XX ст. американський біолог Т. Морган.

МОРГАНІСТ, а, ч. Прибічник, послідовник морганізму.

МОРГАННЯ, я, с. Дія за знач. моргати. *Клопотівський засміявся таким дрібненьким сміхом, неначе й досі смакував моргання чудових чорних брієок* (Н.-Лев., IV, 1956, 303); *Тиха, ясна, запашна ніч весняна! Спокій, сон ллється на землю з морганням [зірок]* (Фр., V, 1951, 178); *Повалив дим.. Більша частина димової, кучерявої крони лишалася в тіні і тільки вгадувалась. Але десь унизу завирувало друге світляне джерело, і гігантська крона вся окреслилась, заморгала...* *Те моргання часте, як від літніх далеких блискавиць у степу, здавалось, погойдує дуба* (Гончар, I, 1954, 259).

МОРГАТИ, аю, аєш, недок. 1. Мимоволі швидко опустити й підняти повіки та вії. *Слідчий довго чогось моргав запаленими в'ями* (Збан., Єдина, 1959, 109); // Швидко заплющуватися й розплющуватися (про очі). *Його борода тряслася, а червоні очі сльозливо моргали* (Хотк., I, 1966, 159); *Голова хижака з закарлюченим дзьобом звислася вниз, і око дивиться знизу на мисливця — уважно, не моргаючи* (Донч., II, 1956, 288).

◇ **І оком (у́сом) не моргати (не моргну́ти)** — не звертати ніякої уваги. — *Цу-цу, Рябко... на-на! — гукнули, як на гвалт. А наш Рябко тобі і усом не моргає* (Г.-Арт., Байки., 1958, 53).

2. до кого, на кого, кому і без додатка. Подавати знак рухом повіки, брови. — *Хіба ви думаєте, що я не бачу, як ви моргаєте?* — повернувся до нього пан становий (Мирний, IV, 1955, 381); *Підпара не любить жартів. Але Максима не легко було спинити. Він вже моргав до Гаврила* (Коцюб., II, 1955, 53); *Тася стояла збоку, знизувала плечима і моргала чоловікові* (Жур., Звич. турботи, 1960, 155); // Рухаючи бровами, повіками, залицятися, кокетувати, підморгувати. *Марніє Маринине лице, линияють чорні брови. Перестали молоді хлопці моргати на Марину* (Н.-Лев., I, 1956, 112); [В а с и л ь:] *Коли б був паскудним, не моргала б!* (Кроп., II, 1958, 156).

Моргати бровами (брово́ю, в́усом) — залицяючись, рухати бровами, вусом. *Козаченько грає, Бровами моргає...* (Укр. лір. пісні., 1958, 144).

3. перен. Нерівномірно, переривчасто світити, блимати (про предмети, що світять або світяться). *Як тільки світова зірниця На небі зачала моргати, То вся Троянська станиця Взлася мертвих зволікать* (Котл., I, 1952, 272); *Лампи серед навислих сутінок коридора моргали похлихо* (Фр., II, 1950, 225); *До села Гаїв шляхом мчала машина, раз по раз моргаючи сліпучо фарами* (Цюпа, Назустріч., 1958, 194).

МОРГНУТИ, ну́, не́ш, док. Однокр. до моргати. — *Тебе б'ють, тебе рвуть, .. а ти стій, не моргни!* (Вовчок, I, 1955, 131); *Хто йде — не мине, То кивне, то моргне. А я шовком вишиваю, В кватирочку виглядаю* (Шевч., I, 1951, 129); *Михайло почав крутити цигарку, а я моргнув до Янека, і той теж підійшов до нашого гурту* (Досв., Вибр., 1959, 147); *Хай око бакена в фарватері широкім Червоним вогником у темряві моргне* (Забашта, Вибр., 1958, 33).

◇ **І оком (в́усом) не моргну́ти**: а) дуже швидко. *Ніч у Севастополі коротка, пролетить, і оком не моргнеш* (Кучер, Голод, 1961, 56); б) не звертати уваги, не реагувати. *Отож я ліг спати. А вже підпилий як засне, То хоч коти гармати, І усом не моргне* (Шевч., I, 1951, 240); *Це й був той третій, ..що незадоволено скривився, коли їм не подали пива, в той час як інші й оком не моргнули* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 122);

Не моргнувши оком (вусом, бровію) — не задумуючись, не бентежачись, не соромлячись. — Чого це тебе так радує? — підозріло спитала Антоніна Павлівна. — Бо буде весело, — не моргнувши оком, відповів Володимир (Собко, Стадіон, 1954, 237); Хоч би [тобі] оком (вусом, бровію) моргнути — не звертати уваги, не реагувати. [Горпина:] Взяла соломинку та й полоскотала його по щоці, а він хоч би тобі вусом моргнув, — хропе... (Кроп., I, 1958, 194); — Дівчина закохана в нього, а він хоч би бровою моргнув (Добр., Тече річка., 1961, 8); Як оком моргнути — вмиль, дуже швидко. І як оком моргнути, вийт замовк і повалився на свою постіль (Черемш., Тв., 1960, 168).

МОРГУЛЯ, і, ж., діал. Гуля (див. гуля¹). — Чи велика, мамо, моргуля на голові? — спитав насмішкливо Лаврін (Н.-Лев., II, 1956, 321); [Химка:] Чи не знаєте, що зробити дитині: отут за вухом така зробилася моргуля? (Кроп., IV, 1959, 21).

МОРГУН, а, ч., розм. 1. Той, хто часто моргає (у 1 знач.).

2. Той, хто залицяється; залицяльник.

МОРГУХА, н, ж., розм. Жін. до моргун. [Старшина:] Гарна у його жінка, моргуха тільки велика!.. (Кроп., I, 1958, 501); Не з таких вона, щоб комусь голову закрутити. Не моргуха, не вертихвістка (Речм., Твій побратим, 1962, 85).

МОРДА, и, ж. 1. Передня частина голови тварини. Патлатий Цуцик спочивав; То ляже на бочок, то догори на спинку, Або на лапки морду клав (Гл., Вибр., 1957, 151); Узяв [син] коня за повід — любовно погладив по морді лисого (Головко, I, 1957, 366).

2. вульг. Про обличчя. — Подивись лишень, кажу, на свою морду, яка вона стала од злості синя (Н.-Лев., II, 1956, 12); Кінські голови і прикажчицькі морди вже сновигали попідвіконню і стукали в середохрестя рам окоренками нагайок: — Гей, люди! Економія вже пише контракти! (Стельмах, Хліб., 1959, 194); // Уживається як лайливе слово. — А, морда! — крикнув хтось з купи... — і Василь похитнувся (Мирний, IV, 1955, 110).

◇ В морду (по морді) дати (затопити і т. ін.) кого, кому — ударити кого-небудь по обличчю. А між вами Найшовсь-таки якийсь проява, .. Що в морду затопив капрала (Шевч., II, 1953, 581); Бити морду кому — бити кого-небудь по обличчю. Йому [мужикку] ще нічого: рік лупив воші в тюрмі, а тепер раз на тиждень становий б'є йому морду... (Коцюб., II, 1955, 233).

МОРДАС, а, ч., вульг. Ляпас. Один із жандармів хотів було висмикнути матросові з рук ляльку, але дістав такого мордаса, що відлетів на кілька кроків (Досв., Вибр., 1959, 110); Пика йому почервоніла, а потім і зелена стала, бо ручка в Параски-Роксолани була нівроку замашенька, — аж йому джмелі в голові загули від того мордаса (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 259).

МОРДАТЕНЬКИЙ, а, е, фам. Зменш.-пестл. до мордатий 2. Пріська, тепер вже опецькувата, мордатенька семилітка, сиділа «по-турецьки» на полу (Л. Укр., III, 1952, 666).

МОРДАТИЙ, а, е. 1. З великою товстою мордою (про тварин). Один мордатий кіт до Шуки учав (Гл., Вибр., 1957, 141); До кімнати вбіг чорний мордатий пудель (Загреб., Європа 45, 1959, 176).

2. вульг. Із товстим, широким обличчям. Чорний мордатий чоловік, як ведмідь зарослий, ухопив здоровенну кошівку з рибою і з натугою поніс її у курінь (Мирний, I, 1954, 349); В'їхав, як завжди, не сам, а з приятелями, мордатими синками новотроїцьких хуторян (Гончар, Таврія., 1957, 24).

МОРДВА, й, ж., збірн. Те саме, що мордвіни. На

півночі й північному сході вони [венеди] потім стикалися з окремими угро-фінськими племенами — предками естонців, фіннів, карелів, мордві, марі та інших народів (Іст. СРСР, I, 1957, 23).

МОРДВІН див. мордвіни.

МОРДВІНИ, ів, мн. (одн. мордвін, а, ч.; мордвінка, и, ж.). Угро-фінська народність, що становить основне населення Мордовської АРСР. Марно ховались мордвіни в лісові нетрі — їх знаходили і там (Іст. СРСР, I, 1956, 62).

МОРДВІНКА див. мордвіни.

МОРДОБІЙ, ббю, ч., вульг. Биття по обличчю. — За мордобій мені й досі соромно.. Пробач, Володько (Руд., Вітер., 1958, 396); — Тепер уже нема тієї сваволі й мордобоя (Кол., Терен., 1959, 200).

МОРДОВАНИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. теп. і мин. ч. до мордувати. Мордований, обідраний скороминучими владами, отаманами.., без гасу, без солі, ..в грубій полотняній одежі стояв той дядько на шляхах історії і болючими очима дивився тільки на землю (Стельмах, II, 1962, 51).

2. прикм. Лютий, злий. В мечетях, в обителі про кару аллахову безкарні ішани, як пси мордовані, гарчали (Ле, Міжгір'я, 1953, 183); // розм. Примхливий, норовистий. — Цур йому, пек йому! Геть його сюди! Нехай старостів шле — піду. — Така мордована! (Барв., Опов., 1902, 104).

МОРДОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до морда 1. Часом виплигувала на верх, на покрівлю прудка коза, щипала травцю або стояла, піднявши вгору мордочку з борідкою (Н.-Лев., I, 1956, 50); Роман Блаженко обійняв лоша за шию і притулювся шершавою щогою до його атласної мордочки (Гончар, I, 1954, 123).

2. фам. Личко (див. личко¹). Я її [дівчинки] навіть трохи злякався: мордочка з кулачок і сиза, як печене яблуко (Довж., Зач. Десна, 1957, 479); Внизу, на першому поверсі, живе Ольця — з лисячою хитренькою у ластовинні мордочкою і крихітними губками (Ів., Таємниця, 1959, 124).

МОРДУВАННЯ, я, с. Дія та стан за знач. мордувати й мордуватися 1, 2; мука, страждання. Скривавленого, ледве живого, стягли Цигулю після мордування з ослона (Головко, II, 1957, 358); То як же було ще й вантаж тягти за собою? То вже не їзда, а одне мордування, таку поклажу везти дівчині (Кучер, Трудна любов, 1960, 184).

МОРДУВАТИ, ую, усь, недок., перех. Завдавати комусь фізичного болю або моральних страждань; мучити, катувати. Панів за те там мордовали [мордували] І жарили зо всіх боків, Що людям льготи не давали І ставили їх за скотів (Котл., I, 1952, 135); Нас мордують однакові муки, Гнітить душу однаковий жаль (Граб., I, 1959, 518); Писали в'язні: «Передайте на волю — нас мордував поручник Масевський. Смерть катам!» (Козл., Ю. Крук, 1957, 106); // Не давати спокою; хвилювати, тривожити. — Мамо! Чусте чи ні? Мамо! — Та чого тебе мордує лиха година? Ну, кажи, чого тобі? — витріщилась на нього мати, повернувшись од горщика (Вас., I, 1959, 326); // безос. Кирило не чув докорів. Красу природи і її спокій пив хтиво, як спраглий воду, без думки і без сумніву.. Зате по ночах його мордувало (Коцюб., II, 1955, 213).

МОРДУВАТИСЯ, уюся, усься, недок. 1. Зазнавати фізичних або моральних страждань; мучитися. — А я й не сказала, Як була я людиною, Як я мордувалась (Шевч., I, 1951, 355); — За ті сльози, за ту кров, що сьогодні безневинно пролито... будуть вони [пані] довіку мучитися, до суду мордуватися!.. (Мирний, II, 1954, 207); // Хвилюватися, переживати з приводу чогось.

Чого вона так мордується з сим весіллям, коли молодого нема! (Кв.-Осн., II, 1956, 302); Сидить дід на стільці, обуває постільці, а баба мордується, що в чоботи не взується (Укр.. присл., 1955, 319).

2. з ким—чим, над чим і перед дієприсл. зворотом. Зазнавати труднощів; робити що-небудь з великим зусиллям, без належного успіху; мучитися. Цілу годину мордувався Гануш, направляючи на клавіші пальці своєї старої учениці (Н.-Лев., III, 1956, 222); Далі мордувалася мурашка з кришкою хліба, маленькою частинкою Якимової поживи (Кобр., Вибр., 1954, 45).

3. розм., рідко. Те саме, що скаженіти. Мордується, як чорт в лотоках (Номис, 1864, № 3124).

МОРДЯКА, н, ж., вульг. Збільш. до **морда** 2. [Я к и м:] Я тоді Сидорові й кажу: що ти дивишся їй у мордюку, бий її, нехай признається (Кроп., II, 1958, 358); [К л е о н а т р а:] А хто це тобі такі бакени на мордяці поставив? (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 90).

МОРЕ, я, с. 1. Частина океану — великий водний простір з гірко-солоною водою, який більш-менш оточений суходолом. Як понесе з України У синьє море Кров ворожу... отойді я І лани і гори — Все покину (Шевч., I, 1951, 354); Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, той не вмере, не здобувши нового добра (Л. Укр., I, 1951, 268); Та ось і наша шаланда. Її хазяїн уже давно виїхав у море й наловив скумбрії (Ю. Янов., II, 1958, 49); * У порівн. Назустріч котились широкі, як море, степи (Гончар, III, 1959, 173); // Дуже велике озеро з такою водою. Аральське море; Каспійське море; // у знач. присл. мѣрем. По морю. В Канеї ми були лиш кілька годин. А тепер великий переїзд в 48 годин морем (Коцюб., III, 1956, 352).

◇ **Житейське море** див. **житейський**; **З-за моря** — зда- лека, з далеких країн. — Се ми таке для любезних [люб'язних] сватів з-за моря придбали, — каже Наум (Кв.-Осн., II, 1956, 73); **Крапля в морі** див. **крапля**; **Море по коліна** див. **коліно**; **Чекати (ждати) коло (з) моря погоди** — даремно на щось розраховувати, надіятися. — Ти почекай. Я буду інженером. Ми ще не так заживемо. — Жди з моря погоди, — відрізала вона коротко (Коцюба, Нові береги, 1959, 311).

2. Дуже велике штучне водоймище. **Каховське море**; **Київське море**.

3. чого, перен. Поросла, вкрита чимось велика, безмежна площа. Мов кораблі, комбайни пропливають По морю неозорому пшениці (Рильський, III, 1961, 108); І враз поринув парубок у гвильне море трав (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 54).

4. чого, перен. Велика кількість чогось. Ярмарок шумів і гув, як буйна зелена діброва. Море сміху, море гомону-гумору (Вас., II, 1959, 190); Тепер внизу, перед очима Столярова, було море облич, піднятих до нього вгору (Смолич, V, 1959, 250).

МОРЕЛІВКА, и, ж. Наливка з морелі (у 2 знач.).

МОРЕЛЯ, і, ж. 1. Сорт абрикоси з дрібними плодами. В цвіту гойдаються морелі Під дзвін трудячої бджоли (Стельмах, Шляхи., 1948, 131).

2. Плід цього дерева. Балабушиха розсилала найми- чок в садки сусідніх панів та селян за гіркими черешнями, за агрусом, вишнями-лутівками, морелями (Н.-Лев., III, 1956, 223); Лунали окрики перекупців [перекупни- ків], що продавали вчасні вишні й морелі (Фр., II, 1950, 322).

3. Сорт вишні. За характером плодів сорти вишень поділяють на такі групи: морелі (гріоти) — м'якоть і сік мають темне забарвлення (Сад. і ягідн., 1957, 20).

МОРЕНА, и, ж., геол. Відклад із глини, піску та від- ламків гірських порід (валунів, гравію), що утворює-

ться внаслідок руху льодовиків. Згладжені льодовиками скелі, коритоподібні долини, нагромадження морен ви- значають головні риси краєвидів високих гірських кря- жів [Іспанії] (Наука., 5, 1958, 51); Тепер їти довелося без стежки, кам'янистою мореною (Шовк., Починає- ться юність, 1938, 238).

МОРЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **моріти**.

2. Виснажений, знесилений, змучений. І самому лихо, і кінь морений так насилу-насилу допхавсь додому аж опівночі (Кв.-Осн., II, 1956, 157); Радивон Ржа морений, томлений, валився з ніг (Горд., Дівчина., 1954, 267); Зітхнув Юхим, як морений віл (Головко, II, 1957, 207).

3. спец. Якний, будучи підданий морінню, набув тем- ного кольору, твердості та міцності. Іноді з річок до- бувають так званий морений дуб, що набуває чорного кольору при наявності у воді солей заліза (Стол.-буд. справа, 1957, 20); При одній з коротших стін стояв величезний із мореного бука письмовий стіл (Смолич, Мир., 1958, 81).

МОРЕННИЙ, а, е, геол. Прикм. до **морéна**. Моренний матеріал льодовиків має специфічну будову (Курс заг. геол., 1947, 148); Під лесом залягають моренні глини або валунні піски (Тр. бот. саду, I, 1949, 8).

МОРЕНЬКО, а, с., нар.-поет. Пестл. до **море**. З неба темного невпинно Ллється дощ без краю, — Певне, нічка затопити Моренько бажає (Л. Укр., IV, 1954, 96); Цвіту моренько пахуче Відусюди обійма (Граб., I, 1959, 164).

МОРЕПЛАВАННЯ, я, с. Плавання на судні по мо- рях; мистецтво кораблеводіння. Завдяки розвитку каботажного мореплавання ще більше зміцнилися зв'язки Північного Причорномор'я з країнами Середземномор'я й Кавказу (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 87).

МОРЕПЛАВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто подорожує по морях. Він схожий був на мореплавця, який по довгій плавбі ступив на землю (Кач., I, 1958, 513); * У порівн. Цього ж ранку бійці Сагайди, видержись на останній хребет, полегшено зітхнули, як мореплавці, що, після далеких мандрів, нарешті побачили довгождану землю (Гончар, III, 1959, 127).

МОРЕПЛАВНИЙ, а, е. Стос. до мореплавання, по- в'язаний з ним. Мореплавна наука; // Здатний плавати та зберігати маневреність у будь-яку погоду. Всі катери, які побудовані за принципом глісування, мають одну велику хибу — вони недостатньо мореплавні (Наука., 11, 1962, 36); // Признач. для мореплавання. Турки та звільнені бранці котили діжки хліба і соломахи, солонини і здобичі, тягли лантухи, тюки й різне море- плавне приладдя (Тулуб, Людолови, II, 1957, 184); Мореплавна карта.

МОРЕПЛАВНИСТЬ, ності, ж. Здатність судна пла- вати та зберігати свою маневреність у будь-яку погоду. Мореплавність корабля.

МОРЕПЛАВСТВО, а, с. Те саме, що мореплавання. Експедиція була гідрографічна і головним своїм завдан- ням мала виправлення старих і складання нових карт, потрібних для мореплавства (Трубіл., Лахтак, 1953, 34).

МОРЕХІДНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що морепла- вний.

МОРЕХІДНІСТЬ, ності, ж., рідко. Те саме, що море- плавність.

МОРЕХОДЕЦЬ, хідця, ч., заст. Мореплавець. Одважний мореходець Черкаторе і смиренний брат Верідікус провадять мирну розмову (Л. Укр., III, 1952, 742).

МОРЖ, а, ч. 1. Водяний ластоногий ссавець із ву-

сатою мордою, великими іклами (у 2 знач.) та короткою шерстю. *Морж знову з'явився за кілька метрів від човна* (Трубл., Лахтак, 1953, 120); * У порівн. *Відсапуєчись, як морж, опускається він у крісло, спритно підсунути паном Пржембецьким* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 394).

2. розм. Про людину, що купається в крижаній воді.

МОРЖЕВИЙ, а, е. Прикм. до морж. *Моржеве ікло*; // *Який добувають із моржа. Моржевий жир*.

МОРЖИХА, и, ж. Самка моржа (у 1 знач.).

МОРЗЕ: Δ *Азбука Морзе див. азбука*; **Апарат Морзе** — телеграфний апарат, що передає сигнали за допомогою азбуки Морзе.

МОРЗИСТ, а, ч. Телеграфіст, що працює на апараті Морзе.

МОРЗИСТКА, и, ж. Жін. до морзист.

МОРИЛКА, и, ж. Ідкий розчин, яким просочують ділову деревину перед її фарбуванням.

МОРИЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто труїть комах, щурів і т. ін.

2. Робітник, що морить деревину.

МОРИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до морильник.

МОРИЛЬНЯ, і, ж. Місце, де морять деревину.

МОРИМУХ, а, ч., діал. Мухомор. *Пика пана Пампушки стала вже схожа на перезрілий моримух* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 218).

МОРИМУХА, и, ж., діал. Мухомор. *На середині села біля моста стоїть церква з бляшаною, червоно помальованою банею, що виглядає, як червона шапка моримухи на білім стовбурі* (Фр., VIII, 1952, 8).

МОРИТИ, морю, моріш, недок., перех. 1. рідко. Те саме, що труїти. *Морити мух*.

2. перен., розм. Доводити до виснаження, знемоги; виснажувати, мучити. *А лікар скрізь ходив з ланцетом.. І чванивсь, як людей морив* (Котл., I, 1952, 143); — *Заперли мене не в хату, а в саж.. Згагою морять* (Мирний, III, 1954, 164); — *Череду корів мають [дуки], а брата нещасного морять голодом* (Є. Кравч., Квіти., 1959, 71).

◇ **Морить (моріло) на сон**; **Сон морить (морів)** ко-го — хтось хоче (хотів) спати. *Днинка була сьогодні ясна й тепла, то старого трохи морило на сон* (Мак., Вибр., 1954, 197); — *Як прийду сюди, так зараз сон і морить, і розбирає. А тітка свариться, що я сплю отут [у садку]...* (Коцюб., I, 1955, 461).

3. розм. Дуже стомлювати чимось; знесилювати. *Генерал давай їх [селян] утішати,.. що він їх не буде насильною роботою морити* (Мирний, I, 1949, 191); — *А тільки не думай собі, щоб я тобі дав коні морити* (Л. Укр., III, 1952, 554).

4. спец. Тримати деревину у воді, у спеціальному розчині, надаючи їй темного забарвлення та міцності, або фарбувати її морилкою. *Використовують для фанерування меблів теж дубову фанеру, але її.. морять* (Роб. газ., 29.IX 1965, 2); *Морити дуб*.

МОРИГ, рогу, ч. Густа молода трава; мурава. *Моріг зелений перерізується посередині.. стежкою* (Коцюб., I, 1955, 458); *Тихая долина, Моріг зелененький. Я стояла й визирала, Чи не йде миленький* (Крим., Вибр., 1965, 50); *Врешті всі ми вдяглись і сиділи на теплім морозу над кручею річки* (Досв., Вибр., 1959, 48); * У порівн. *За час перебування в санаторії відросло на голові густе, як моріг, .. волосся* (Збан., Сеспель, 1961, 134).

МОРИЖОК, жќа, ч. Зменш.-пестл. до моріг. *Широкий двір зеленів моріжком* (Коцюб., II, 1955, 392); *На моріжках пасуться табуни сірих степових гусей* (Кучер, Дорога., 1958, 80); * У порівн. *У веселій Ульчиній кімнаті було, як на зеленім моріжку* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 19).

МОРИЖЧАСТИЙ, а, е. Зарослий моріжком. *Моріж-часта стежка*.

МОРИННЯ, я, с. Дія за знач. **моріти**. *Останнім часом у нас розроблені способи моріння деревини ще на пні у лісі* (Стол.-буд. справа, 1957, 20).

МОРКВА, и, ж. 1. Городня рослина з пірчасторозсіченими листками й довгастим потовщеним коренем. *Сталову моркву на насіння в колгоспі сіють у кінці травня* (Колг. Укр., 2, 1957, 37); *Затрати праці при вирощуванні червоної моркви на корм невеликі* (Хлібороб Укр. 11, 1966, 9).

2. збірн. Коренеплоди цієї рослини оранжевого кольору, що вживаються як їжа або корм. — *Раз мій господар запряг мене до візка і цілий день возив мною гарбузи, дині, моркву, огірки і всяку ярину з огорожу* (Фр., IV, 1950, 79); *Приготував [Гордєєв] з баранячої печінки чудовий паштет і кілька салатів та форшмаків. Усе це він гарно прикрасив шматочками буряка, моркви та кільцями цибулі* (Тулуб, В степу., 1964, 219); // *Один коренеплід цієї рослини*. * У порівн. *Сидить, як морква в грядці* (Номис, 1864, № 10957).

◇ **Моркву скребті (скромадити, стругати)** — сварити, лаяти когось. *Чує стара на службі йому щодня моркву скребуть, уже грозяться і вигнати* (Мирний, IV, 1955, 153); *Гримає [стара], звісно — на невістку: .. то се не туди, то те не так, звичайно, як свекруха, що вже знайде, за що моркву скромадити* (Кв.-Осн., II, 1956, 226); **Хатня морква**, ірон. — сварка між чоловіком і дружиною. *А там [на базарі] купами капуста, буряки, морква огорожня — а хатньої наші жінки не продають, держать про нужду, на нашу голову — цур їй!* (Кв.-Осн., II, 1956, 13).

МОРКВИНА, и, ж. Один коренеплід моркви. *Потім звернув [Сашко] за очерет, вскочив у свої пістряві штани, дістав з кишені величезну морквину* (Юхвід, Оля, 1959, 19).

МОРКВИННЯ, я, с. Гичка моркви.

МОРКВИЦЯ, і, ж. Пестл. до морква. *У городах чого там немає?.. капуста, морквиця, огірочки, стрючечки...* (Сл. Гр.).

МОРКВЯНИЙ, я́на, я́не. Прикм. до морква. *Морквяне насіння*; // *Пригот., зробл. з моркви. Сеспель упивався не так морквяним чаєм без цукру, як братньою, дружньою мовою товариша* (Збан., Сеспель, 1961, 315); *Морквяний сік*; *Морквяний соус*.

МОРКВЯНИК, у́, ч. Страва з моркви.

МОРКІВКА, **МОРКОВКА**, и, ж. Зменш.-пестл. до морква.

МОРКІВНИК, а́, ч. (*Silva M i l l*). Трав'яниста рослина, схожа на моркву.

МОРКОВКА див. морківка.

МОРМОН див. мормони.

МОРМОНИ, ів, мн. (одн. **мормон**, а, ч.; **мормонка**, и, ж.). У Північній Америці — члени релігійної секти, віра яких є сумішшю християнства та багатобожжя. * У порівн. *Юджін драгував англійця. — Нарешті ми п'ємо справжню каву, — говорив він, підморгуєчи Сливці, — а то весь час хлебтали воду, немов якісь мормони* (Загреб., Європа 45, 1959, 393).

МОРМОНКА див. мормони.

МОРМОНСТВО, а, с. Погляди, переконання, поведінка мормонів.

МОРОВИЙ, а́, е. Стос. до мору. *Над Люб'ячем прокочувались важкі морові хвороби, що косили безліч люду* (Скл., Святослав, 1959, 86).

МОРОВИЦЯ, і, ж. 1. Те саме, що мор. *Кажуть, хворобу насилає [знахар] і на товар моровицю* (Гр., II, 1963, 256).

2. Епідемія (звичайно чума), що спричиняє велику смертність. — *П'ять років тому померло мало не пів-Чабан-Таша з моровиці* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 391); *Найстарший син його не повернувся з Балканських гір.., наймолодший помер у моровицю* (Стельмах, I, 1962, 339); *Чума... В народі її ще називають «чорною смертю»*. Страшна моровиця не раз шугала над Європою (Літ. Укр., 16.VIII 1968, 1).

МОРО́ЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до морóзити; // у знач. прикм. Пахощі міцної кави сповнюють літак, змішуючись із запахами свіжої картоплі, мороженої риби (Перв., Дикій мед, 1963, 3); *Ніч стала чорнильно-темною, запахи свіжого снігу, морожених трав, гнилуватого моху стали особливо відчутними* (Собко, Кавказ, 1946, 110).

МОРО́ЖЕНИЦЯ, і, ж. Пристосування для виготовлення морозива. Мороженицю наповнюють на $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ її висоти сумішшю для морозива, щільно закривають кришкою та крутять її (Технол. пригот. їжі, 1957, 212).

МОРО́З, у, ч. Холод, коли температура повітря спадає нижче нуля. Мороз лютує, аж скрипить (Шевч., II, 1953, 98); *Я морозу не боюся І хто мерзне — я сміюся* (Гл., Вибр., 1951, 201); *Мороз холодні вікна помережив* (Рильський, I, 1960, 170); * Образно. Зросли і Менандрові діти, і сам він пристарівсь: кучері чорні припали морозом, думки поорали колись прехороше обличчя (Дн. Чайка, Тв., 1960, 165); // Температура повітря нижче нуля. Люди кажуть, що тут [у Чукурларі] рідко буває 8° морозу (Л. Укр., V, 1956, 201); *Холод пробирав до кісток: при цілковитому безсніжжі мороз досягав кільканадцяти градусів* (Гончар, II, 1959, 420); // Місце, де є такий холод. Тримати продукти на морозі; // перев. мн. Холодна зимова погода; холоди. Вікна з подвійними рамами мали знадвору віконниці, а у великі морози на віконниці ще навішували для тепла товсті мати з сіна (Тулуб, В степу.., 1964, 202).

Дід Морóз див. дід.

◇ Берётся (брáвся) морóз; Берётся (брáлося) на морóз див. брáтися; Морóз берé див. брáти; Морóз берé з-за плечей кого; Морóз іде (ішов, пішов, подирає і т. ін.) поза шкірою (пóза шкúрою, по шкірі, пóза спіною і т. ін.) кому, в кого; Морóзом обдає (проїняло і т. ін.) кого; Морóзом сипну́ло за (пóза) спіною в кого — про неприємне відчуття холоду від несподіваного, сильного переляку, переживання тощо. Було й слухати, як ваш батько-покійничок розказує, то мороз з-за плечей бере (Вовчок, I, 1955, 307); *Хіба забудеш рядки Шевченка, проїняті таким гострим почуттям самоти, що аж серце стискується і мороз іде по шкірі* (Криж., М. Рильський, 1960, 165); *Як глянув [Юр] спідлоба на людину, — мороз ішов поза шкірою* (Хотк., II, 1966, 259); *Ще й досі, під пізній вечір, подирає мороз поза шкурою веселих гуляк, як глянуть вони на хрест, що геть-геть здалека чорніє над Ромоданом* (Мирний, II, 1954, 301); *Мене острах бере, морозом обдає* (Барв., Опов., 1902, 88); *Щось перехопило дух, серце застукало в грудях.. За спиною аж морозом сипнуло* (Гр., I, 1963, 255); Морóз лускає див. лúскати; Морóз удáрив див. удáряти.

МОРО́ЗЕНКО, а, ч., фольк. Пестл. до морóз. Великі шиби уквітчалися голчастою сосниною, .. шовковою травою і всякими іншими дивовижними візерунками, що вишив та вимержав славний морозенко (Вас., I, 1959, 79).

МОРО́ЗЕЦЬ, óзцю, ч. Зменш.-пестл. до морóз. Зималихоманка морозцем дмухнула (Гл., Вибр., 1951, 240); *Бачура йшов по грузькій, трохи загусклі і від вечірнього легкого морозцю дорозі* (Чаб., Тече вода.., 1961, 138);

Любив мене, мати, запорожець, Водив мене босу на морозець (Барв., Опов., 1902, 273).

◇ Морóзець пішов (побіг і т. ін.) пóза шкірою (по спіні і т. ін.) — те саме, що Морóз пішов пóза шкірою (див. морóз). — *Я хоч і не страхополох, але й у мене морозець поза шкірою пробіг, коли вибухнула вода* (Донч., II, 1956, 34); *А що, коли він захлидеться у воді? А ж морозець побіг від цієї думки по спині* (Донч., VI, 1957, 64).

МОРО́ЗИВНИК, а, ч. Той, хто робить або продає морозиво. Одного разу Саїд здалеку звернув увагу на лоток морозивника (Ле, Міжгір'я, 1953, 303); *Нашому кращому морозивникові.. було присвоєно звання майстра першого класу* (Рад. Укр., 1. VI 1967, 2).

МОРО́ЗИВНИЦЯ, і, ж. Жін. до морóзивник.

МОРО́ЗИВО, а, с. Заморожена солодка їжа з вершків, соку, ягід і т. ін. Вони підійшли до буфету, де продавали воду й морозиво (Коп., Сусіди, 1955, 66); *В ресторані замовляли пиво, морозиво, якусь воду, аби тільки сидіти тут у прохолоді* (Ле, Міжгір'я, 1953, 14).

МОРО́ЗИЛЬНИЙ, а, е. Признач. для заморожування продуктів і т. ін. Біля причалу Південної бухти містачерою Севастополя ошвартувалося.. судно.. Його морозильні камери ущерть заповнені рибою (Рад. Укр., 7.VIII 1961, 4); *Морозильний траулер*.

МОРО́ЗИСТИЙ, а, е, розм. Досить морозний. Він міг десь упасти,.. міг де-небудь у снігу лежати безтямки й замерзнути там у морозисту ніч (Коб., II, 1956, 282); *Бійці з полегшенням вдихнули свіжого морозистого повітря* (Гончар, III, 1959, 256).

МОРО́ЗИТИ, óжу, óзиш, недок. 1. перех. Дуже охолоджувати. Рано встала ти, Роса студена ще морозить тіло (Фр., XIII, 1954, 409); // Примушувати когось мерзнути на холоді, морозі. О горе! горенько мені! І де я в світі заховаюсь? Щодень пілати розпинають, Морозять, шкварять на огні! (Шевч., II, 1963, 348); *Жінку б'є [Іван Кривда], знущується, не пускає в хату, морозить на вулиці* (Григ., Вибр., 1959, 118); // перен. Викликає в когось неприємне відчуття холоду, страху. Глуха ніч і спів з кам'яниці морозили графиню (Ле, Наливайко, 1957, 443); // безос. Чи знаєш, що, як ти чомомкаться ідеш, Чогось мене морозить (Греб., I, 1957, 63); *Ремо напружено дививсь у північну далечінь дороги, але там не було жодної живої душі. Його почало морозити... Він відчував калатання у грудях..* (Досв., Гюлле, 1961, 108).

2. перех. Охолоджуючи, перетворювати на лід; заморожувати. Бреде Микола по грузькій калюжі. За ним мороз крокує по слідах. Йде за хлоп'ям, під ноги кидає стужу, Морозить сльози на худих щоках (Гойда, Сонце.., 1951, 41); // Піддавати продукти дії холоду, морозу для тривалого їх зберігання. Морозити рибу.

3. тільки 3 ос., неперех., безос. Ї (було) холодно, є (був) мороз. Надворі морозило, дув західний колючий вітер (Голов., Тополя.., 1965, 318).

4. тільки 3 ос., перех., безос., перен. Про хворобливе відчуття холоду, гарячковий стан. Мене морозить. Щось од спини розлазиться холодними мурашками по всьому тілу (Коцюб., I, 1955, 415); *Мене морозило, боліла голова, а температура о сьомій вечора піднялась до тридцяти дев'яти з десятима* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 101).

5. перех., перен. Стримувати, спиняти вияв чого-небудь. В чорних невеличких очах доктора доглянула Целя якісь іскорки.. Було щось невідоме і зловіще в тих іскорках, щось, що відбирало Целі апетит і морозило в ній усякий порив радості (Фр., II, 1950, 294).

МОРО́ЗИТИСЯ, óжуся, óзишся, недок. 1. розм. Те саме, що замерзати 1. Земля на ніч морозилася, а вдень розкисала знов (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 139).

2. Пас. до морозити 2.

МОРОЗІЩЕ, а, ч. Збільш. до мороз. З якого ти саду, чудова рожу? Тебе й морозіще зв'ялити не може! (Крим., Вибр., 1965, 101); Морозіще нестерпний, температура спала на вісім градусів нижче.. норми (Збан., Сеспель, 1961, 258).

МОРОЗНИЙ, а, е. Дуже холодний; з морозом, з морозами. Його білий кожух то блисне, то зникне. Ось уже не стало й видно, чутно тільки, як ступні рипотять у тихому морозному повітрі (Мирний, III, 1954, 46); Після незвичайно довгої і лагідної осені настала відразу люта, морозна зима (Фр., IV, 1950, 45); Настав сірий морозний ранок (Довж., I, 1958, 54).

МОРОЗНО. Присл. до морозний. На сході морозно палала зірниця, стукнувся в двері ранок (Ле, Наливайко, 1957, 279); // у знач. присудк. сл. Тихо усюди й біло й морозно (Вовчок, I, 1955, 165); Було морозно. У лісі ще ледь сіріло. Дерев, вкриті інесом, застигли від холоду (Гжицький, У світ., 1960, 68).

МОРОЗОВИНА, и, ж. Тріщина кори або стовбура дерева, що з'являється внаслідок сильного морозу. Периферійна частина стовбура від морозу стискується більше, ніж внутрішня, не витримує стиску і з тріском розривається. Так утворюються тріщини — морозовини (Стол.-буд. справа, 1957, 48).

МОРОЗОВИННИЙ, а, е. Який має морозовини. Морозовинне дерево.

МОРОЗОНЬКО, а, ч., нар.-поет. Пестл. до мороз. Як скували морозоньки Дніпрову воду, Ой, звернувся Богдан Хмельницький до свого народу (Укр.. думи., 1955, 565).

МОРОЗОСТІЙКИЙ, а, е. Який витримує температуру нижче від нуля (про рослини). З бобових трав найбільш морозостійка конюшина біла (Колг. Укр., 9, 1956, 30); Хурма.. морозостійка. Сорт віргінської хурми витримує холод у 22 градуси (Вол., Сад., 1950, 210).

МОРОЗОСТІЙКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. морозостійкий. Кращому росту й розвитку та підвищенню врожайності й морозостійкості плодових дерев сприяють мінеральні та органічні добрива (Колг. Укр., 9, 1956, 34); Мене вже й тоді цікавили питання підвищення морозостійкості рослин (Гончар, М. Братусь, 1951, 19).

МОРОЗОТРИВКИЙ, а, е, техн. Який витримує багаторазове зниження й підвищення температури без значного зниження своєї міцності.

МОРОЗОТРИВКІСТЬ, кості, ж., техн. Властивість за знач. морозотривкий.

МОРОЗЯВИНА, и, ж. Те саме, що морозовина.

МОРОЗЯНИЙ, а, е. Те саме, що морозний. Як будуть морозні зими, то це дерево вклякне (Сл. Гр.); Над селом у морозному повітрі народжуються чарівні звуки (Ю. Янов., II, 1954, 223); // Пов'язаний з дією морозу. Розглядаючи морозні візерунки на вікні, поет зявляє: Де на природу йде людина в бій, там навіть лід на втіху квітне їй (Рильський, III, 1956, 317); // Який промерз. Вулиця рипіла морозним снігом (Епик, Тв., 1958, 107).

МОРОЗЯНО. Присл. до морозяний. Вони ввійшли в двір — сніг під ногами морозяно рипів, аж вищав (Смолич, Рече та стогне., 1960, 653); // у знач. присудк. сл. Розвідники повкладалися, влаштувавши постіль з плащ-палаток. Холодно уночі в гаю. Вогко і трохи морозяно (Автом., Так народж. зорі, 1960, 211).

МОРОК, у, ч. 1. Відсутність світла; темрява, темно-та. Під вершинами діброви Морок падати почав (Щог., Поезії, 1958, 246); Повертаюсь до себе через морок довгих кімнат і хитаюсь, як п'яний (Коцюб., II, 1955, 261); У напівпідвальне приміщення вповзли сутінки,

поступово переходячи в морок (Дмит., Розлука, 1957, 267); // Сутінок, приємок. Передвечірній морок раптом розвіявся — промінь зниклого за містом сонця поклав ясну смугу на дахівку сусіднього будинку (Досв., Вибр., 1959, 243).

2. перен. Про що-небудь безвідрадне, безнадійне, сумне. Гуманістичні ідеї книги «Вепхис ткаосані» [Руставелі] — самоцвітними літерами серед мороку середньовіччя заблискотіли! (Тич., III, 1957, 61); Завжди, коли приїжджала, вона вносила в хату Чорноусів по-жвавлення, гомінку веселість. А тепер навіть вона не могла розвіяти мороку, що панував у батьківській хаті (Минко, Ясні зорі, 1951, 233).

МОРОКА, и, ж., розм. Те саме, що клопіт 2; турбота (у 1 знач.). І розказать не можна, яка нам морока була з тією дитиною: цілісінський день і цілісінську ніч кричить (Стор., I, 1957, 214); А скільки було мороки, коли стали шукати турбіну й генератора, принадувати сторонніх майстрів, вчити своїх колгоспних (Ю. Янов., II, 1954, 168).

◇ **Морока його** (її і т. ін.) **знає** — те саме, що **Біс його** (її і т. ін.) **знає** (див. **знати**). [П р і с ъ к а:] Таки й справді морока його знає, що воно за молодиця: і робить, і шанується, а все якимсь вовком позирає, як чуже (Вас., III, 1960, 98).

МОРОЧЕННЯ, я, с., розм. Дія за знач. **морочити** й **морочитися**.

МОРОЧИТИ, чу, чиш, недок., перех., розм. 1. Завдавати клопоту (у 2 знач.). Вже старші онуки вирости й повиходили заміж, а Онися все живе, неначе за неї й смерть забула, та все морочить і своїх, і чужих, та вередує (І.-Лев., III, 1956, 211); — Не лайтеся, бабусю, що я вас морочу! (С. Ол., Вибр., 1959, 155); // перен., рідко. Турбувати, хвилювати. На ранок Христя не знає, де ходити, що робити. Почування чогось лихого і разом доброго її душу морочить (Мирний, III, 1954, 221); Це питання вже кілька днів морочить її, не дає спокою (Коцюб., I, 1955, 278).

2. Уводити в оману; дурити. [М и х а й л о:] Чи ви мене справді морочите, чи на глуз піднімаєте? (Котл., II, 1953, 73); А що, як то тільки [тільки] одно марево, що так часто морочить чоловіка в безмірних пісках безводного степу? (Мирний, IV, 1955, 313); [Б о ж е н к о:] Та ти все знаєш..! Чого ж ти мене морочиш? (Довж., I, 1958, 145).

◆ **Голову морочити**: а) (собі) займатися чим-небудь клопітливим, думати над чимось складним. Кілька днів Бистрик морочив голову і не був упевнений: здійснив задум чи ні? Затаївши подих, увімкнув струм (Чорн., Красиві люди, 1961, 75); б) (кому) завдавати ком'єс клопоту, турбот. Вона крадькома приводила лікаря, який давав мені щось снотворне, щоб я спав і не морочив голови нікому (Ю. Янов., II, 1954, 77); в) (кому) збивати когось із пантелику; дурити. — Не морочте мені, Хомо, голови — кажіть зараз: буде фабрика? (Коцюб., II, 1955, 17).

МОРОЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок., розм. Займатися чимось клопітливим. — А що це ти робиш, лисичко-сестричко? — Рибку їм. — Дай же й мені? — Отак! Я скільки морочилась, ловила та й віддай йому! Піді сам собі налови! (Укр.. казки, 1951, 31); Над ним [ділом] морочились [судді] трохи не тиждень цілий (Греб., I, 1957, 65); — Довго морочились конструктори, щоб зменшити вагу верстата і збільшити діаметр оброблюваної деталі, і таки збільшили! (Вітч., 2, 1956, 104); // Довго поратися біля когось, чогось. А мені того не хочеться, — Коло старого морочиться (Чуб., V, 1874, 575); Побачив Барабаш, що тракторист біля трактора морочиться, підійшов, спитав, що трапилось (Головко, I, 1957, 317).

◇ Голова морбчиться (морбчилась) кому, у кого — те саме, що Крутиться голова (див. крутітися). Марині стало душно.., голова морочилась (Н.-Лев., I, 1956, 99).

МОРОЧЛИВИЙ, а, е, розм. 1. Те саме, що клопітний 2. — Перш ніж почати з вами працю, мушу сказати вам от що: ви, певне, негаразд уявляєте собі, яку складну роботу беремо ми на себе: робота має бути морочлива, довга і, може, здаватиметься навіть нудною (Вас., II, 1959, 227); Віті довелося зробити ще чимало в своєму невеликому, але морочливому господарстві! (Собко, Скеля.., 1961, 68).

2. Те саме, що паморочливий 1. Перед нею мигнула блискавка, а під ногами запалась земля. Глибока, морочлива чорна безодня (Коцюб., I, 1955, 333).

3. Те саме, що вередливий 1; капризний, примхливий. — Ой дитино, який же ти морочливий! (Вовчок, VI, 1956, 337); Вже старші онуки виросли й повиходили заміж, а Онися все живе, неначе за неї й смерть забула, та все морочить і своїх, і чужих, та вередує.. як морочлива та настирлива дитина (Н.-Лев., III, 1956, 211).

МОРОЧЛИВІСТЬ, вості, ж., розм. Властивість за знач. морбчливий.

МОРОШКА, и, ж. 1. (*Rubus chamaemorus* L.). Багаторічна трав'яниста або напівкущова рослина родини розових з оранжевими їстівними ягодами. Морощка росла, як трава (Донч., III, 1956, 109).

2. збірн. Ягоди цієї рослини. Сам [М. Гоголь] виконував сьогодні обов'язки господаря. Наливав чай, пропонував гостям варення з морошки, бісквіти (Полт., Повість.., 1960, 535).

МОРОШКОВИЙ, а, е. Прикм. до морошка; // Вигот. з морошки (у 2 знач.). Морошкове варення.

МОРС, у, ч. Солодкий напій з води та соку ягід або плодів. Готовий морс.. мусить бути цілком прозорим, без муті й осадку.. і за кольором не відрізнятися від забарвлення соку відповідних плодів і ягід (Технол. інструкція.., 1954, 18); Клюквовий морс.

МОРСКАТИ, аю, асш, недок., перех. і без додатка, розм., рідко. Сильно, з розмаху бити, вдаряти. А тут лях за чуб хватає і скляницею межи очі морскає (Сл. Гр.).

МОРСНУТИ, ну, неш, док., перех. і без додатка, розм. Однокр. до морскати. — Смерть латинці звали торт, мабуть, через те, що як морсне, то й перекинешся, й ноги задереш, і сам не знаєш коли... (Н.-Лев., IV, 1956, 124); — Думка була така, що Микитка товче собою поміж коні, та кінь морсне його підковою по чолі та зробить йому аминь (Март., Тв., 1954, 143); — Та як виважить [пан] долоню, та як морсне по виду мене... (Тесл., Вибр., 1950, 22).

МОРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до море 1, 2. Сидить вона в лузі над водою, умивається сльозою, Промиває карі очі морською водою (Чуб., V, 1874, 320); Здоров будь, Пушкін мій, землі орган могучий! І ти, морська глибинь, і ви, одеські тучі! (Тич., I, 1957, 97); Машина мчить краєм степу, звідки на всю широчінь видно морську затоку (Гончар, Тронка, 1963, 85); // Який є, буває над морем, біля моря. Микола поздоровшав на чистому морському повітрі й покращав (Н.-Лев., II, 1956, 230); Хотілось щось пережити, сильне і гарне, мов морська буря, подих весни (Коцюб., II, 1955, 284); // Який відбувається, здійснюється на морі, морем. То ж, бачиш, морська подоріж корисна мені не тільки сама по собі.., а ще й тим, що скорочує час їзди залізницею (Л. Укр., V, 1956, 408); // Який живе або росте в морі. В лимані ловилась риба більше дністровська, річана або ставна, ніж морська (Н.-Лев., II, 1956, 223); Морська рослина; // Уживається як складова частина деяких зоологічних,

ботанічних та ін. назв. Морська ластівка; Морська цибуля.

△ Морська зірка див. зірка; Морська капуста див. капуста; Морська корова див. корова; Морська свінка див. свінка; Морська свиня див. свиня; Морський вовк див. вовк; Морський їжак див. їжак; Морський кіт див. кіт; Морський клімат — вологий клімат без різких коливань температури, характерний для приморських країн та островів. Клімат, у якому немає різких відмінностей між температурою зими та літа, де часто стоїть хмарна погода й випадає багато опадів, називається морським (Фіз. геогр., 5, 1956, 97); Морський кбник див. кбник; Морський лев див. лев¹.

2. Пов'язаний із плаванням на морі або військовим флотом. Благословен мечів ясних Огонь, отчизни охорона, Іржання коней бойових, Морських походів даль солона (Рильський, I, 1956, 256); Сажневу, який ніколи досі не бачив «живого корабля», доводилося не тільки виконувати всі роботи, але ще й вивчати морську справу (Ткач, Крута хвиля, 1954, 88); — Я пройшов в морській піхоті Усю землю нашу двічі (Нагн., Пісня.., 1949, 52); // Якого використовують у мореплавстві. Морський бінокль; Морський канат; // Признач. для плавання морем. Морський флот; // Признач. для моряків. Морський одяг.

△ Морська хвороба — хворобливий стан, що виникає внаслідок гойдання судна й супроводжується запамороченням, нудотою, головним болем і т. ін. Розказували мені, що ніби на якомусь пароподі [пароплаві] кругового рейсу умерло двоє людей від морської хвороби (Л. Укр., V, 1956, 219); Гойдало. Моряки не помічали хитанни, бо «звикли до неї з коліски», а Макишев зблід, потім став зовсім зелений і зник, заховався в каюту, відчуваючи приступ морської хвороби (Тулуб, В степу.., 1964, 265); Морський вузол див. вузол¹.

МОРТІРА, и, ж., заст. Артилерійська гармата з коротким дулом для ведення навісного вогню по закритих та горизонтальних цілях. Замок був озброєний .. гаківницями і важкими мортирами (Тулуб, Людолови, I, 1957, 168).

МОРТІРНИЙ, а, е, заст. Прикм. до мортіра. — Товариш, — сказав старіший із двох [військових] — колишній полковник з довгими вусами, — я командир першого мортирного дивізіону (Ю. Янов., I, 1958, 112); // Признач. для мортири. Мортирна граната.

МОРУЛА, и, ж., біол. Одна з ранніх стадій розвитку зародка багатоклітинних тваринних організмів, що становить скупчення клітин без чітко виявленої порожнини.

МОРУХА, и, ж. Те саме, що порхавка. Доки Харита, охаючи над виразками на Ількових ногах, затоптувала їх морухою і обв'язувала ганчірками, .. за вікном зовсім розвиднілось (Панч, Вибр., 1947, 194).

МОРФЕМА, и, ж., лінгв. Найменша значуща частина слова (корінь, суфікс, префікс, флексія), що складається з однієї або кількох фонем. Домінуючою в давньому українському письменстві була так звана книжна мова, що являла собою суміш старослов'янських елементів, лексем і морфем української народної мови, полонізмів, латинізмів тощо (Рад. літ-во, 3, 1962, 74).

МОРФЕМНИЙ, а, е. Стос. до морфеми. Морфемний склад слова.

МОРФІЙ, ю, ч. Те саме, що морфін. Тепер моя нога в «нормальному» стані, т. є. болить, але честь знає, спати дає без морфію (Л. Укр., V, 1956, 187); — Я дав їй морфію, і вона спить, — промовив лікар і вийшов з кімнати (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 251).

МОРФІН, у, ч. Алкалоїд опію, що використовується як наркотичний болезаспокійливий і снотворний засіб.

Вирощують його [мак снотворний] для одержання широко застосовуваних у медицині алкалоїдів: морфіну, кодеїну, нарцеїну й папаверину (Колг. енци., I, 1956, 697); морфін — дуже сильна отрута, яка, однак, використовується як безпечний засіб (Наука., 7, 1964, 25).

МОРФІНІЗМ, у, ч. Хворобливий потяг до вживання морфіну як наркотику; наркоманія.

МОРФІНІСТ, а, ч. Той, хто має хворобливий потяг до морфіну. Був то офіцерина, пияк, морфініст і шантажист, якому він колись позичив гроші під проценти (Вільде, Сестри., 1958, 360).

МОРФІНІСТКА, и, ж. Жін. до морфініст. Краще пролежати лишній місяць, ніж робить такі «проби», від яких ризикуєш зробитись морфіністкою (Л. Укр., V, 1956, 187); * У порівн. Лице було бліде й лиснуче, неначе в морфіністки (Н.-Лев., IV, 1956, 257).

МОРФОЛОГ, а, ч. Фахівець із морфології (у 1 знач.). Організувався Науково-дослідний інститут в Козлові, з'явилися.. ботаніки, морфологи, систематики, агрохіміки, ґрунтознавці (Довж., I, 1958, 489).

МОРФОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до морфології. До морфологічних наук належать анатомія, що вивчає макроскопічну (тобто доступну неозброєному оку) будову тіла, гістологія, яка проникає в його внутрішні структури з допомогою мікроскопа (Наука., 10, 1958, 27); Збагачення лексики української мови йшло поряд із розвитком, удосконаленням граматичної будови, зокрема морфологічної структури мови (Вісник АН, 1, 1957, 53).

МОРФОЛОГІЧНО, присл. За будовою, за структурою. Морфологічно однакові мікроорганізми мають надзвичайну різноманітність фізіологічних особливостей (Мікр. ж., XVIII, 3, 1956, 43).

МОРФОЛОГІЯ, ї, ж. 1. Наука про будову та форму організмів, речовин і т. ін. Морфологією називають науку, яка займається вивченням будови організмів, тобто їх зовнішньої форми (Підручник дезинф., 1953, 153); // Будова та форма організмів, речовин і т. ін. Морфологія іннервації м'якої оболонки мозку докладно вивчена в людей молодого й середнього віку (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 113); У 1937—1940 рр. проф. Добринін керував комісією для вивчення морфології морських берегів (Видатні вітч. географи., 1954, 138).

2. Розділ граматики, що вивчає форму та будову слова, а також система форм змінювання слів певної мови. Морфологія.. — граматичне вчення про слово, тобто розділ граматики, в якому аналізуються морфемний (чи морфологічний) склад слова й ті зміни, що відбуваються в його будові (Сл. лінгв. терм., 1957, 97).

МОРХЛИЙ, а, е. Те саме, що зморщений 2. Коли підходить щось за бабуся. Лице морхле, маленьке, — як печена глива, — в руці білий ціпочок (Вирган, В розп. літа, 1959, 271); Морхле яблуко.

△ **Морхле зерно** — зерно, що засохло на колоску; недорозвинене зерно. Скільки клопоту коло тої зернини! Галя одганяла [відкидала] луцене, морхле, одби-рала для посіву дорідне (Горд., Цвітн., 1951, 14).

МОРЩАВИЙ, а, е. Покритий зморшками (див. зморшка¹). На продавленій скроні зібгалась морщавим шрамом загоєна круга рана (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 18); Дід Журавка обернув до дітей морщаве з червоними прожилками лице (Цюпа, Грози., 1961, 222).

МОРЩЕННЯ, я, с. Дія за знач. морщити й морщитися. Мовчанку перервав український журналіст, ще молодий чоловік, високий і худий, що сидів досі тихо, лише нервовим дрижанням уст, морщенням брів і нетерпеливими рухами рук зраджуючи почування, що кипіли в його нутрі (Фр., VI, 1951, 209).

МОРЩИНА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що зморшка¹. Тільки [тільки] очі, незвичайно блискучі, лице, незвичайно бліде, і свіжі, глибокі морщини на чолі свідчили про те, що думка його працювала з великою натугою (Фр., V, 1951, 417).

МОРЩИНКА, и, ж., рідко. Зменш.-пестл. до морщина. На тім лиці не було ані одної зайвої морщинки (Март., Тв., 1954, 119).

МОРЩИТИ, шу, щипш, недок., перех. 1. Робити зморшки, складки на шкірі, обличчі тощо. Ясь надимався, взявшись у бік рукою, сунув брови, морщив своє молоде лице, щоб додати собі більше панського виду (Н.-Лев., I, 1956, 161); Надаремно Марусяк морщив брови, думаючи, тер собі чоло — з того нічого не виходило. В голуву лізли самі дурниці (Хотк., II, 1966, 226); Чабан Дмитро морщить чоло і дивиться кудись далеко в степ (Ірчан, II, 1958, 407).

2. Утворювати брижі на поверхні води. Вітер гне всі дерева, морщить всю воду (Стеф., II, 1953, 45); Вітер морщив у калюжах синю воду (Грим., Подробниці., 1956, 159).

▲ **Морщити постолі**, заст. — робити, шити постолі. Дід Шайтан ані хижки не мав, ні хатини, а жив тим, що морщив людям постолі (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 311).

◆ **Морщити [із себе] сироту** — вдавати із себе сироту. Особливо ж смішна була величезна.. статъ Вовкуна, коли він кулився, і кривився, і морщив із себе сироту (Фр., III, 1950, 26).

МОРЩИТИСЯ, щуся, щипся, недок. 1. тільки 3 ос. Покриватися зморшками (див. зморшка¹). Ніздрі [корови] дрожали [дрижали], шкіра морщилася — дрожала [дрижала] ціла у гарячці (Стеф., I, 1949, 49); Коли вона запиналася білою хусткою, то лице її видовжувалось, .. а пухкі, пожадливі, соковиті губи морщилися в старечій скорботі (Тют., Вир, 1964, 266); Від спеки морщилось і осипалось зелене ще листя (Панч, Гомон. Україна, 1954, 163); // Лежати нерівно, негладко (про одяг). На плечах вона [одежа] якось морщилася, що здавалося, немов Гринько трохи горбатий (Март., Тв., 1954, 281).

2. Морщити обличчя від незадоволення, з болю тощо. Отець Єремія кривився, морщився, довго дивився одним оком на образи, а другим на порося (Н.-Лев., III, 1956, 378); Він уже не розмовляв, тільки іноді морщився з болю, але не скаржився (Мушк., Серце., 1962, 52).

3. тільки 3 ос. Покриватися брижами (про водну поверхню). Незамітно плила ріка вперед. Лиш як вітер здіймався й шалів по степу, її гладка поверхня морщилася (Коб., Вибр., 1949, 399).

МОРЯК, а, ч. Той, хто служить у флоті. Кажуть, що моряки, повернувшись з Африки і навіть з екватора, говорили, що там не так жарко, як тут в Одесі (Л. Укр., V, 1956, 15); Моряки вишикувались парадним строєм на підводних човнах (Довж., I, 1958, 126).

МОРЯНКА, и, ж. Невеликий промисловий полярний птах родини качиних.

МОРЯЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до моряк. Я пройдуся бочком, Притупну зненацька, Ех, яблучко, Пісенька моряцька (Забашта, Пісня., 1961, 96); Безліч різних приповідок ходило про них по Чорномор'ю, звеселяючи моряцькі компанії (Гончар, Тронка, 1963, 150); // Признач. для моряків. Він був у старому моряцькому одязі (Бойч., Молодість, 1949, 104); Моряцький картуз; // Власт. морякам. І ось вже трапом з моряцькою спритністю легко збігає Бутаков, а за ним — штурман Поспелов (Тулуб, В степу., 1964, 285).

МОРЯЧКА, и, ж. 1. Жін. до моряк. * У порівн. — А як з житлом у вас? — цікавиться начальник дільниці. — Та як... Залишили в Кременчуці квартиру, а тут,

як морячка, на брандвахті живу... (Рад. Укр., 5.V 1961, 2).

2. Дружина моряка. Він побачив Шведа, який стояв посеред двору, обіймаючи дебелу свою й рожевощокую морячку (Ю. Янов., I, 1954, 276).

МОРЯЧОК, чка, ч. Пестл. до моряк. — Хочеться ще хоч раз би все те побачити... І шпиль Петропавловки, і балтійських моряків на набережній з дівчатами (Гончар, III, 1959, 266).

МОСКАЛЕНКО, а, ч., заст. Син москаля.

МОСКАЛИК, а, ч., заст. Пестл. до москаль. Не слухала Катерина Ні батька, ні неньки, Полюбила москалика, Як знало серденько (Шевч., I, 1963, 21); Почувши пісню свого товариша, наймита, москалик і собі подав голос, виходячи з хати (Л. Укр., III, 1952, 477).

МОСКАЛИХА, и, ж., заст. Дружина москаля (у 1 знач.). Увійшла й москалиха, несучи в одній руці два хліби, а в другій — здоровенну миску капусти (Мирний, II, 1954, 228).

МОСКАЛІВ, лева, леве, заст. Прикм. до москаль; належний москалеві. Громадою при долині Його поховали І долину і криницю На пам'ять назвали Москалевою (Шевч., II, 1953, 56).

МОСКАЛІВНА, и, ж., заст. Дочка москаля. — Чи не москалівна? так же, казали, у москаля дочка вмерла... (Мирний, I, 1949, 128).

МОСКАЛЬ, я, ч., заст. 1. Вояк, солдат. Баба-повитуха в чистій сорочці. командувала молодницями, неначе генерал москалями (Н.-Лев., III, 1956, 109); Нема нікого, тільки москалі на варті (Коцюб., III, 1956, 350); Не було ні хвилини, щоб Яків не допікав матері, чого вона вдруге заміж пішла й нащо вона його в москалі запроторила (Григ., Вибр., 1959, 140).

2. Росіянин. — Всяке ледащо норовить, як би козака в грязь затоптати. — Не діждуть вони сього, невірнії душі! — каже Шрам. — Отже, щоб не діждали, батьку, так треба нам з москалем за руки держатись (П. Куліш, Вибр., 1969, 94); Говорять [галичани-емігранти] увесь час по-російськи, але з таким «акцентом», що навіть не москалям «вуха в'януть» (Л. Укр., V, 1956, 362).

МОСКАЛЬЧУК, а, ч., заст. Син москаля. Коли б він був дворянин. А то що він? Писарський син. Москальчук! (Мирний, IV, 1955, 125).

МОСКВІЧ див. москвичі.

МОСКВИЧІ, ів, мн. (одн. москвіч, а, ч.; москвічка, и, ж.). Мешканці Москви. За почином москвичів, на підприємствах шириться змагання за випуск продукції найвищої якості (Рад. Укр., 2.VIII 1961, 2).

МОСКВІЧКА див. москвичі.

МОСКВОФІЛ, а, ч., іст. Прибічник, прихильник москвофільства. Любий Михайлику! .. Не тільки світа, що в вікні — не тільки людей, що москвофіли та народовці (Л. Укр., V, 1956, 34); До вух москвофіла Торонського дійшла чутка, що Франко.. глузував з поважної газети «Слово» (Кол., Терен., 1959, 43).

МОСКВОФІЛЬСТВО, а, с. У другій половині XIX — початку XX ст. в Галичині, на Буковині та в Закарпатській Україні — суспільно-політична течія, що орієнтувалася на реакційні кола царської Росії. Після революції 1848 р. українські поміщицько-клерикальні сили об'єднались у Східній Галичині навколо так званого москвофільства (Іст. УРСР, I, 1953, 533); Москвофільство.. служило російському цареві, його поплічникам і заробляло на цьому капітал, нехтувало рідною мовою (Рад. літ-во, 3, 1957, 52).

МОСКВОФІЛЬСЬКИЙ, а, е, іст. Стос. до москвофілів, москвофільства. Москвофільські видання.

МОСКІТ див. москіти.

МОСКІТИ, ів, мн. (одн. москіт, а, ч.). Дрібні дво-

крилі кровосасальні комахи, поширені в тропічному та субтропічному поясах земної кулі. На постіль надівають од москітів велику сітку, і добре спиться, бо не душно і ніщо не кусає (Коцюб., III, 1956, 327); Цяткою сів у кутку темний від крові москіт (Зеров, Вибр., 1966, 114).

МОСКІТНИЙ, а, е. Те саме, що москітовий.

△ **Москітна пропасниця** — інфекційне захворювання, яке передають москіти. Майже ліквідовано малярію, москітну пропасницю, трахома та ряд інших захворювань (Наука., 9, 1957, 26).

МОСКІТОВИЙ, а, е. Прикм. до москіт. Москітовий укус; // Признач. для захисту від москітів. Москітова сітка.

МОСКОВКА, и, ж., заст. Дружина москаля. Раз він зустрів Настю. Чоловіка її взято у москалі, і вона лишилась московкою (Коцюб., I, 1955, 26); Недалечко від Омелькової хати жила чорнявенька, бистроока, молоденька московка, вдова Одарка (Л. Янов., I, 1959, 307).

МОСТІВНИЙ, а, е, заст. Вельможний, іменитий, знатний. Чи добре наш гетьман Хмельницький починив, Що з ляхами, із мостивими [панами], у Білій Церкві замирив..? (Укр. думи., 1955, 117); [Ч а л и й:] Та краще жити з вовками в лісі, аніж з мостивими панами на слободах' (К.-Карий, II, 1960, 243).

Мостівий пане — те саме, що Милостівий пане! (див. мїлостівий).

МОСТИК, а, ч. Зменш. до міст 1. Ген-ген видніється мостик у балці (Вас., II, 1959, 523).

МОСТИНА, и, ж. Одна з дощок підлоги, мосту. Раз у суботу — тоді мені пішов сімнадцятий рік — мати мене замкнула, а я підняла мостину та й вилізла з-під комори (Стор., I, 1957, 92); З класу подуло свіжим холодком — сьогодні мили мостини (Вас., I, 1959, 219); Через міст тягнуться підводи, вантажні машини.. Під бородатими копитами битюга глухо гудуть мостини (Панч, На калин. мості, 1965, 119).

МОСТИТИ, мощу, мбстиш, недок., перех. 1. Суцільно вкривати камінням і т. ін. (дорогу, площу та ін.); брукувати. Він так мостив річище арика, Неначе досвід мав будівника (Бажан, II, 1947, 250); — Хіба мені спадало на думку.., що ліхтарі світять тільки по тих вулицях, де пани гуляють, що каменем мостять тільки там, де заможні люди їздять? (Л. Янов., I, 1959, 299); Теслярі пахли тесаним деревом, шевські учні — шкірою,.. ті, що мостять дороги, — смолою (Томч., Готель., 1960, 100); // Будувати, споруджувати міст, робити підлогу, щільно укладаючи одну до одної колоди, дошки тощо. Укріплення в городах робити і мости мостити — теж смердівський обов'язок (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 35); * Образно. Хвала ж бійцям і теслям! Вічна слава Народові, трудівнику й герою, Що мостить міст в майбутнє золотий (Рильський, III, 1961, 10).

2. Класти, розміщати де-небудь. — Говорачи, якось мимовільно мостила вона ближче до себе дві великі подушки у краплистих темних пошивках (Вовчок, I, 1955, 254); Мар'яна мостила пакунки на возі (Вас., I, 1959, 290); // розм. Садовити. Анатоль з Івашком теж прийшли.., і генерал їх мостить коло себе (Кач., II, 1958, 367).

3. Влаштовувати, звивати (гніздо). Малий жайворонку, не мости гнізда коло бистрого Дніпра (Сл. Гр.); Прилетіли лелеки й мостили на клуні в Носюри гніздо (Донч., III, 1956, 99); — Не знаю, нащо ви, сестриці, — Зозуля каже іншій птиці, — Гніздечка мостите щорік (Криж., Під зорями., 1950, 130).

4. перен., розм. Сильно вдаряти, бити. Як почне мо-

стити, то й місця живого не залишить (Сл. Гр.); Коні.., глухо ржучи самим черевом, в землю мостили копитом (Тич., I, 1957, 265).

МОСТІТИСЯ, мошуся, мостишся, недок. 1. Займати місце, розміщатися біля кого-, чого-небудь, на чомусь. *Стара циганка накладала червону люльку свіжим тютюном і вигідно мостилася на призьбі* (Коцюб., I, 1955, 375); *Душ з п'ять хлопців мостилося коло стола з книжками* (Вас., Вибр., 1954, 107); *Коли Варя, ридючи, падала на білу гору подушок, тут уже Хома не витримував: мостився поруч, гув біля неї голубком до настання повного миру та згоди* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 32).

2. перен., розм. Готуватися, збиратися робити щось, стати кимось. [Марфа Варфоломіївна:] *Кажуть, що Леонід Петрович моститься тебе сватати* (Кроп., II, 1958, 270); [Оксана:] *Що це він ніби вороже зустрінувся з тобою?* [Гужі:] *Ну, ще б пак! Він же сам мостився до тебе в чоловіки* (Мам., Тв., 1962, 165); *Риболов моститься сісти кроків за двадцять від Кліма* (Грим., Син., 1950, 93).

3. Пас. до мостіти 1.

МОСТІННЯ, я, с. Дія за знач. мостіти 1, 3. *Мостіння вулиць; Мостіння гнізд.*

МОСТОБУДІВНИЙ, а, є. Який будує мости. *Мостобудівна бригада.*

МОСТОБУДІВНИК, а, ч. Той, хто будує мости. *Справжніми звитязцями-богатирами були сьогодні для неї оті озброєні толовими шашками бійці та дніпровські мостобудівники* (Гончар, Дорога.., 1953, 42); // *Фахівець із мостобудування.*

МОСТОБУДУВАННЯ, я, с. Будівництво, спорудження мостів. *Вперше у вітчизняному мостобудуванні в Дарниці був опущений дослідний автоматичний кесон без людей* (Знання.., 6, 1966, 1); *Є. О. Патон — видатний радянський учений у галузі електрозварювання та мостобудування.*

МОСТОВІЙ, а, є. 1. Прикм. до міст 1. *Гірлянди мостових ліхтарів вигнутим ланцюгом відбивались на чорній поверхні ріки* (Дмит., Розлука, 1957, 99).

△ **Мостовий перевантажувач** — підймальний механізм, яким перевантажують численні вантажі; складається з горизонтальної мостової ферми, що спирається на дві підпори, котрі переміщуються по рейках, і вантажного візка або рухомого поворотного крана, що пересувається вздовж ферми.

2. у знач. ім. **мостовіа**, вбї, ж., розм. Те саме, що брук. *Гладкі та високі коні.. кресали ясними підковами об кам'яну мостову* (Мирний, III, 1954, 256); *Зліва, справа — тротуари, Поміж ними — мостова* (Мур., Наша вулиця, 1949, 3).

3. у знач. ім. **мостовій**, вбго, ч., заст. Той, хто збирає податок за проїзд через міст. *На мосту їх затримували.. Та комонники не слухали мостових* (Міщ., Сіверяни, 1961, 151).

4. у знач. ім. **мостовіа**, вбго, с., заст. Податок за проїзд через міст.

МОСТОВІК, а, ч. Те саме, що мостобудівник. *Саперам і мостовикам після війни було багато роботи* (Хор., Ковила, 1960, 27).

МОСЯЖ, у, ч., рідко. Те саме, що латунь; жовта мідь. *Відлитий з мосяжу гуцульський постіл* (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 61).

МОСЯЖНИЙ, а, е, рідко. Прикм. до мосяж; латунний. *Мосяжне виробництво; // Зробл. з мосяжу. Він видобув із свого мішка велику дерев'яну орендарську люльку в мосяжній окові* (Фр., III, 1950, 221); *Широкий у півстану ремінь.. бляхою мосяжною циткованою [цяткованою] побитий* (Хотк., II, 1966, 51); *Обійняв його*

[хлопця] *опришок, Дарував мосяжну зброю* (Шер., Дорога.., 1957, 44).

МОСЯЖНИК, а, ч., рідко. Майстер художніх виробів із мосяжу.

МОСЯЖНИЦТВО, а, с., рідко. Виробництво прикрас до зброї, топірців, табівок, пряжок і т. ін. з мосяжу. *Народні майстри [Гуцульщини] займалися різними видами прикладного мистецтва, а саме: .. кушнірством, мосяжництвом* (Гуцульська кераміка, 1956, 7).

МОСЬЄ, невідм., ч. У Франції та в деяких інших країнах — найменування чоловіка, що додається до прізвища або імені, а також форма ввічливого звертання до чоловіка; пан. — *Це француз!* — пояснила Хомі землячка. — *Мосьє Жан!* (Гончар, III, 1959, 381).

МОСЬКА, и, ж., розм. Те саме, що мопс. *Супроти нього начальник тюрми Носенко видався.. моською супроти слона* (Збан., Єдина, 1959, 266).

МОСЬПАНЕ, невідм., ч., заст. Уживається як звертання в знач. милостивий пане добродію (у 1 зпач.). — *Ей, я лиха не боюся, З ним почую, з ним і днюю... Ти втікай, бо я, мосьпане, На таких, як ти, полюю!* (Л. Укр., I, 1951, 365); *Заманулося комусь похворіти, — лягай, мосьпане, до лікарні на біле простирало, лежи й грейцара не плати* (Ю. Янов., I, 1954, 120).

МОТАЛКА, и, ж., розм. Назва різних пристроїв для перемотування або змотування чогось (пряжі, стрічки, дроту тощо). *Я сиджу біля монпажного столу, а високий режисер ходить по кімнаті. Одною рукою я рухаю моталку, продивляючись частину фільму на руках* (Ю. Янов., II, 1958, 22).

МОТАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для мотання пряжі, стрічки, дроту тощо. *Паша забігала в чесальний, снувальний, мотальний і красильний цехи і кликала всіх на вулицю* (Бурл., Напередодні, 1956, 239).

△ **Мотальна машина** — машина, що застосовується в ткацтві для перемотування пряжі, ниток і т. ін. *Контрольні прилади на мотальних машинах тепер встановлюються за шаблоном відповідно до номера пряжі* (Рад. Укр., 29.I 1954, 3).

МОТАЛЬНИК, а, ч., спец. Той, хто займається мотанням пряжі, стрічки, дроту тощо.

МОТАЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до мотальник. *За короткий час вони [робітниці] значно розширили свої технічні знання, оволоділи суміжними професіями. Так.. кожна прядильниця може замінити мотальницю* (Ком. Укр., 5, 1963, 65).

МОТАЛЬНЯ, і, ж., спец. Приміщення, де мотать пряжу, стрічку, дріт і т. ін.

МОТАНІНА, и, ж., розм. Метушня, біганина. *І ось тепер вечірньої години Не стало їх, тривоги і мотанини* (Зеров, Вибр., 1966, 66).

МОТАННЯ, я, с. Дія за знач. мотати 1, 2, 5 і мотатися 1—3. *Враз почав [Коська] спритно-спритно перебирати руками. Я забув про те, що в моїх руках така ж волосінь — ждав, що воно вийде з Косьчиного мотання* (Збан., Мор. чайка, 1959, 67); *Безперервне мотання з місця на місце.*

МОТАТИ, аю, аєш, недок. 1. перех. Навивати, накручувати що-небудь на щось. *Понурий отаман під дубом сидить І уся на палець мотав* (Бор., Тв., 1957, 71); — *По обіді зараз дідуно казав йому газету читати, тому я бабуні нитки мотала* (Л. Укр., III, 1952, 633); *Якось він підсів до мене, взяв з моїх малих рук величезний клубок і почав швидко мотати.. півмітка* (Цюпа, Три явори, 1958, 9).

◇ **Мотати на вус** — брати до уваги, запам'ятовувати з певною метою. [Хома:] *О, друзі, братіє! Міркуйте та на вус мотайте* (Кроп., V, 1959, 280); *Вони сиділи*

мовчки десь у куточку і все, про що йшла мова, старанно мотали на вус (Кол., Терен., 1959, 326).

2. чим, неперех., розм., рідко. Кивати, хитати (головою). Мош-Костаки.. сидів на лаві й енергійно вимахував руками та мотав головою (Коцюб., I, 1955, 237); // Махати рукою тощо. Опустившись на землю, безсильно крізь сльози мотала [Маруся] рукою — іди, іди (Хотк., II, 1966, 276); Собаки угледіли Палія і побігли до нього, привітно мотаючи хвостами (Морд., I, 1958, 131).

3. неперех., перен., фам. Швидко йти, бігти кудись. — Ей, прикажчику, мотай на шлях! (Гончар, Таврія, 1952, 297); // Іти геть, забиратися. [Р о д і о н:] Ей, хто там копицю розсовує?! Мотай швидше звідси, а то як устану, погано буде!.. (Корн., Над Дніпром, 1960, 105).

4. перех. і без додатка, перен., фам. Швидко, жадібно їсти. — Як мотав? Навч три дні не їв (Вас., Вибр., 1954, 157); Відкусить [Данько] паляниці, гляне на шматок (чи ще великий?) і пішов мотати з присьорбом (Гончар, Таврія, 1952, 74).

5. перех. і без додатка, перен., фам. Те саме, що марнотратити. — Я знаю, що писар поганий чоловік, що він мотав громадські гроші (Н.-Лев., IV, 1956, 44); [Х р а п к о:] Добре, бач, діло на батькові гроші жити та мотати (Мирний, V, 1955, 137); [2 - й п і д п а н о к:] Ну, постривай, я тобі колись зіб'ю пиху!.. Чваниться тим, що жінчине добро мотав! (Кроп., III, 1959, 37).

МОТАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. 1. Те саме, що хилитатися; теліпатися. Довгі без кінця мережі моталися на легкому вітрі, неначе жмути чорних шнурків, вимочених у смолі (Н.-Лев., II, 1956, 221); Над ним [степом] skleплялось небо білочоле, Мотались дзвоники (Зеров, Вибр., 1966, 71); Кліть [шахти] моталася швидко, тужливо двигтячи своїм тулубом та поскрипуючи старезним кістяком (Досв., Вибр., 1959, 199).

2. Проводити час у турботах, клопотах. Старий Рабинович.. мотався по хазяйству, доглядаючи, щоб я часом не гайнував дурно часу (Еллан, II, 1958, 33); — Люди відпрацювали вісім годин — і додому. А батько ще мотається (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 106); // Заклопотано метушитися, бігати. Бігає, мотається стара Векла по хаті і не знає, за що ухопитись (Кв.-Осн., II, 1956, 438); Варивон Кирпатий мотався вулицями, як тріска в ополонці, то туди, то сюди (Ковінька, Кутя., 1960, 129).

3. фам. Те саме, що блукати 1; тинятися. [А д м і р а л:] Я знаю, важко мотатися шість років по морю (Корн., I, 1955, 70); Батько все життя мотався по селах та хуторах (Чаб., Тече річка., 1961, 90).

4. Пас. до мотати 1.

МОТАШКА, и, ж., текст. Нитки або пряжа, намотані на коток.

МОТІЛЬ, ю, ч. Спеціальний будинок для відпочинку (ночівлі) туристів і заправлення, лагодження тощо автомобілів, мотоциклів, якими вони подорожують. Щоб забезпечити мандрівників усім необхідним, ведеться широке будівництво туристських баз, готелів, мотелів, кемпінгів (Знання., 10, 1967, 15).

МОТІВ, у, ч. 1. Підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина. Він вишукав собі нове помешкання.. Начко прийняв цю відомість мовчки, як тяжкий, але заслужений удар, не питав брата про мотиви цього кроку (Фр., VI, 1951, 248); Не можна зрозуміти людину, пояснити особливості її світогляду, мотиви її вчинків, не вивчивши суспільно-історичних умов, у яких цій людині доводиться діяти (Ком. Укр., 4, 1966, 50).

2. муз. Найменша ритмічна одиниця мелодії, що складається з двох-трьох звуків, об'єднаних логічним на-

голосом. Речитатив супроводять здебільшого довгі або короткі акорди, а часом і виразні, відповідно ритмізовані фрази та мотиви в оркестрі (Осн.. диригув., 1960, 129); Урочисто грав духовий оркестр. У найскладніших звукових сплавах, у зіткненні мотивів, мідних сурм, голосів, литавр і нових пісень народжувалась народна героїчна симфонія (Довж., I, 1958, 93); // Мелодія, наспів. Веселий мотив вальса розлився по просторій світлиці (Н.-Лев., IV, 1956, 91); Вона [хореографічна картина «Запоріжці»] починається й закінчується мотивом народної пісні «Засвітали козаченьки» (Мист., 6, 1958, 18).

3. Тема або ідея твору мистецтва. З того, як художник трактує свої мотиви, можна пізнати його душу (Коцюб., II, 1955, 433); В 1871—1875 рр. і пізніше.. з'являється ряд статей і рецензій Драгоманова, одним з головних мотивів яких була оборона національного достойнства українського народу (Укр. літ. критика, 1959, 196); В народній ліриці нашій бачимо ми раз у раз все більш глибокі соціальні мотиви (Рильський, III, 1956, 157).

4. Зразок, характерна особливість (малюнка, зображення тощо). Як сипле що або вирізує [гуцул], — кладе туди сто орнаментів, сто мотивів, сто барв (Хотк., II, 1966, 68); Орнаментальні мотиви тканини мають вигляд зірок, восьмикутників, геометризованих розеток, квітів та ін. (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 102); Мотиви різьби [на коморах] є класично народними й типовими для дерева (Дерев. зодч. Укр., 1949, 25).

МОТИВАЦІЯ, ї, ж. Сукупність мотивів, доказів для обґрунтування чогось; мотивування. Справи останніх днів вимагали від прокурора поширених мотивацій (Собко, Справа., 1959, 174); Недостатня увага письменника до психологічної мотивації поведінки деяких героїв позначилась на ступені їх реалістичної переконливості (Іст. укр. літ., II, 1956, 470).

МОТИВОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до мотивувати. Мета, на досягнення якої спрямована діяльність людини, завжди чимсь мотивована (Рад. психол. наука., 1958, 321).

МОТИВУВАЛЬНИЙ, а, е. Який містить у собі мотивування. Мотивувальний матеріал.

МОТИВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. мотивувати. Починаючи розповідь про життя Яреми картиною немилосердного визиску наймита корчмарем, поет [Т. Шевченко] дав глибоке соціальне мотивування приєднання свого героя до руху повсталих селян (Іст. укр. літ., I, 1954, 224).

МОТИВУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Наводити мотиви, що пояснюють, виправдовують певні дії, вчинки тощо; обґрунтовувати. — Він, — мотивувала вона цю пораду, — сам один, .. буде, певно, рад, як сестра заживе в нього, оживить його самотню хату (Коб., II, 1956, 311); Пейзажі тут [у «Лісовій пісні» Лесі Українки] не лише тло, вони створюють певний настрійний супровід до дії, допомагають розкрити характери персонажів, мотивувати їхні вчинки (Рад. літ-во, 2, 1962, 110).

МОТИВУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до мотивувати. Подаю тут в дослівному перекладі основний розділ (§ 10) цього статуту, в якому мотивується потреба заснування цього товариства (Фр., XVI, 1955, 147).

МОТІВЧИК, а, ч., муз. Пестл. до мотів 2. Наспівуючи безжурний мотивчик, Ніна почала складати речі (Коп., Земля., 1957, 110).

МОТІКА, и, ж. 1. Найдавніше ручне знаряддя для обробки ґрунту під посів у вигляді палиці, звичайно з кам'яним або металевим клинком. Землю під посів [у період раннього трипілья] спущували дерев'яними

мотиками, що мали кам'яні або рогові наконечники (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 56); Чоловік, худий і зниділий, але з природи кремезний та тривкий, копає ту нивку великою мотикою (Л. Укр., III, 1952, 124); * У порівн. Пірвався, як з мотикою на сонце (Номис, 1864, № 3134).

2. с. г. Те саме, що са́па; копаниця (у 1 знач.). Обійде Калина всі ланки, перевірить, а потім знову до своєї ділянки повертається і береться за мотику (Коз., Вісімсот..., 1953, 146).

△ Ротаційна моті́ка — сільськогосподарська машина для розпушування ґрунту. Якщо до з'явлення сходів випаде дощ, посіви негайно боронують або обробляють ротаційними мотиками впоперек рядків (Хлібороб Укр., 3, 1964, 5).

3. Те саме, що кірка. Людей повно, а все ріпники.. Той з рискалем блудить, той з мотикою (Фр., I, 1955, 121); Мотика і лом були головними знаряддями праці шахтаря (Наука., 12, 1967, 10).

МОТИ́ЛЬ, я, ч. 1. Яскраво-червона личинка комара-дзвонарика, що є цінним кормом для риб; смикунчик.

2. діал. Метелик (у 1 знач.). Великий мотиль літає плавучим, кокетним польотом (Коб., II, 1956, 156).

МОТИ́ЧИТИ, чу, чиш, недок., перех., с. г., рідко. Те саме, що розпу́шувати. Мотичити землю; // Сапати, шарувати. Мотичити буряки.

МОТИ́ЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із застосуванням мотики. У племен, які населяли територію сучасної Правобережної України та Молдавії в кінці IV тисячоліття до н. е., розвивалося мотичне землеробство (Іст. УРСР, I, 1953, 20).

МОТКОВИ́Й, а, е. Прикм. до моток 1.

МО́ТЛОХ, у, ч., збірн. 1. Старі речі домашнього вжитку, одяг, ганчір'я тощо. Поль хапає за руку Віктора і біжить стрімголов східцями вгору. П'ятий поверх, темний коридор з усяким мотлохом (Ів., Таємниця, 1959, 141); Татари тягли з хати скрині з святковим одягом Повчанських і Настиним посагом. Розкинулися по траві шуби й скатертини, рушники й керсетки.. й усякий дідівський мотлох (Тулуб, Людолови, I, 1957, 142); // Непотрібні або неспридатні для використання речі. Подвір'я було закидане старими побитими балцанками, ганчір'ям та іншим мотлохом (Мик., II, 1957, 179); Перестрибуючи вагонетки, ноші, будівельний мотлох, підбіг [Лоджиженко] до моторної дрезини (Ле, Міжгір'я, 1953, 282); // розм. Шматки чогось потрошеного, порубаного. Тяжко б'ються [Змій і Трьомсин] булавами, Далі того — келепами, Все на мотлох потропили (Манж., Тв., 1955, 177); Ворожі трупи, покручені, пошматовані на мотлох, лежали по всьому узгір'ю (Гончар, III, 1959, 419).

2. перен., зневажл. Погані, негідні люди; набрид, наволоч. А то ж добре, що ти там на городі балакаєш із політницями, з усяким мотлохом? (Сл. Гр.).

3. перен., розм. Те, що не має цінності, пікому не потрібне. Здебільшого йому траплялися недотепні, а часом і гидкі книжки. Зінько не находив серед цього мотлоху того, чого шукала його розумна.. голова (Гр., II, 1963, 329); Організуючи новий український театр, М. К. Садовський ставив вельми серйозні завдання. Насамперед боротися з засміченням репертуару мотлохом різних доморощених драматургів (Минуле укр. театру, 1953, 144).

МО́ТЛОХОВИ́Й, а, е, розм. Прикм. до мотлох.

МО́ТЛОШИ́ТИ, шу́, ши́ш, недок., перех., розм. 1. Перетворювати в мотлох (у 1 знач.); рвати, ламати, трощити. Лазар кидався по хаті.. і нищив все, що падало в руки: стягав килимки, мотлошив, рвав, кидав під ноги (Коцюб., II, 1955, 205).

2. перен. Сильно бити когось. Витарабанившись [визіпши] на Сука, толочив [Лемко] його ногами, як баба капусту в бочці або жвавий парубок сіно на оборозі, мотлошив бідака (Ков., Тв., 1958, 59).

МО́ТЛЯТИ, яю, яєш, недок., розм. Те саме, що метля́ти 1; махати. Славко заливався дрібним сміхом, мотляючи в повітрі рученятами (Досв., Вибр., 1959, 314); Вітер тріпав папірцем, що в руці, мотляв порожньою торбинкою (Головко, I, 1957, 126).

МО́ТЛЯТИ́СЯ, яюся, яєшся, недок., розм. 1. Те саме, що розвіва́тися; метля́тися (у 1 знач.). Танцює, аж волоски на ногах розплутались, мотляються (Сл. Гр.); За плечима в кожного [пішого] мотлялася порожня торбинка (Панч, Гомон. Україна, 1954, 441).

2. Те саме, що метуши́тися. Чумаки мотляються поміж возами (Сл. Гр.).

МО́ТНУ́ТИ, ну́, не́ш, док. Однокр. до мотати 2, 3. Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла (Кв.-Осн., II, 1956, 29); Раптом білка мотнула хвостиком і, опинившись на другім дереві, зникла у зелених вітах (Досв., Вибр., 1959, 47); Шинкарка мотнула з світою в другу кімнату (Мирний, I, 1949, 257).

МО́ТНУ́ТИ́СЯ, ну́ся, не́шся, док., розм. Швидко піти, побігти кудись; метнутися (у 2 знач.). [Я в до х а:] Прокинулись, вже сонечко височенько, мотнулася по воду, поки зварилася страва — обідня доба (Кроп., II, 1958, 425); Швидко порозкладала [Зоя] прибори і мотнулася з кімнати, війнувши квітчастою спідницею (Цюна, Вічний вогонь, 1960, 189).

МО́ТО... Перша частина складних слів, що відповідає словам: а) мото́рний¹ у 2 знач., напр.: мото́ва го́н, мото́ка́тер, мото́лебі́дка й т. ін.; б) мото́ризований у 2 знач., напр.: мото́брига́да, мото́диди́зія, мото́підро́зділ і т. ін.; в) мото́циклéтний, напр.: мото́крóс, мото́спóрт і т. ін.

МО́ТОБО́Т, а, ч. Скорочення: моторний бот (невелике моторне судно). Гарячі мотори гули від роботи. Опівночі в море пливли мотоботи... (Нагн., Вибр., 1950, 124); Поряд з [кораблем] «Швидким» стояли переповнені баржі, мотоботи (Ткач, Крута хвиля, 1956, 171).

МО́ТОВИ́ЛО, а, с. 1. Знаряддя, пристосування для змотування пряжі, шовку тощо. Одного дня по обіді Мотря витягла з своєї скрині десять товстих починків, взяла мотовило й хотіла мотати (Н.-Лев., II, 1956, 296); Христя снувала на мотовило найтоншу пряжу з шпульки, одлічувала чисниці, пасма і перев'язувала їх десятичаною ниткою (Іщук, Вербівчани, 1961, 243).

2. техн. Машина для змотування прокатного матеріалу (стрічок, дроту, бляхи тощо) в рулоні.

3. Частина жнивarki або комбайна, що нахиляє до різального апарата стебла трави, злаків та укладає їх на транспортер. Для нахилення трави косарка обладнана 6-планчастим двосекційним мотовилом (Механ. і електриф., 1953, 141); Ніна не могла відірвати очей від величезної машини, що повільно пливла полем, розмахуючи мотовилами, залишаючи за собою купи соломи (Коп., Земля., 1957, 34).

МО́ТОВИ́ЛЬНИК, а, ч., спец. Той, хто працює біля мотовила (у 1, 2 знач.).

МО́ТОВИ́ЛЬНИ́ЦЯ, і, ж., спец. Жін. до мотовільник.

МО́ТОВО́З, а, ч. Тепловоз малої потужності для маневрової роботи та перевезення вантажів на залізничних станціях і заводських промислових коліях. При застосуванні мотовоза на рейку також встановлюється тяговий візок, до якого знизу підвішується кабіна (Механ. і електриф., 1953, 468).

МО́ТОГО́НКА́ зив. мотогонки.

МОТОГОНКИ, нок, мн. (одн. мотогонка, и, ж.). Спортивні змагання на мотоциклах. — *А у нас в селі двадцять один мотоцикл. Кожного літа мотогонки влаштовуємо* (Коп., Земля., 1957, 36).

МОТОГОНЩИК, а, ч. Спортсмен, що бере участь у мотогонках. *У змаганні, яке проходило на дистанції 60 кілометрів, взяли участь 13 команд найсильніших мотогонщиків столиці України* (Рад. Укр., 8.IV 1958, 4).

МОТОДРОМ, у, ч. Місце, пристосоване для випробування мотоциклів та для спортивних змагань на мотоциклах.

МОТОК, тка, ч. 1. Рівно змотаний або намотаний на щось мотузок, стрічка, дріт і т. ін. *В кухню входить сажотрус.. Він прямо з роботи з драбинкою, віником і мотком мотузок* (Коч., II, 1956, 165); *Мишко висотав один кінець дроту з мотка, що висів у нього на плечах* (Мик., II, 1957, 102).

2. діал. Міток. — *Я вам моток пряжі наряду* (Мирний, I, 1949, 139).

МОТОМЕХАНІЗОВАНИЙ, а, е, військ. Моторизований і механізований. *В другій половині дня стрільна стихла, і в напрямку бою пройшла на машинах мотомеханізована бригада* (Багмут, Записки., 1961, 91).

МОТОНУТИСЯ, нуся, нешся, док., розм. Підсил. до мотнутися. — *Ох! — ойкнула Салимонія Пилипівна. Підскочила з місця, підбігла до печі, одскочила від печі, мотонулася до мисника* (Вишня, I, 1956, 350); *В темних сінях здичавілий кіт, приснувши, мотонувся по драбині на горище* (Цюпа, Грози., 1961, 217).

МОТОПЕРЕГОНИ, ів, мн. Те саме, що мотогонки.

МОТОПІХОТА, и, ж. Моторизована піхота. [Д о з о р е ц ь:] *З Бишева наступають танки. Два важких, три легких. За ними біля двадцяти машин мотопіхоти!* (Баш, П'єсп, 1958, 57); *Ясного сонячного дня він вів ланку винищувачів на штурмування ворожих колон мотопіхоти* (Грин., Дорога., 1944, 32).

МОТОПІХОТІНЕЦЬ, нця, ч. Той, хто служить у мотопіхоті.

МОТОПОМПА, и, ж. Машина для подавання води від джерела під час гасіння пожежі, для перекачування або відкачування надлишків води тощо. *Добре збагачується вода на кисень, коли перекачують її з однієї ополонки в іншу. Для цього використовують підвісні мотори, мотопомпи, гребні колеса тощо* (Рад. Укр., 18.II 1964, 2).

МОТОР, а, ч. Машина, що перетворює різні види енергії на механічну; двигун (у 1 знач.). *З поля, коли прислухаєшся, долітає вуркотання мотора* (Панч, В дорозі, 1959, 233); *Глушук з Багатирем обходив усе артільне господарство і всюди бачив..: мотори рухали зерноочисні машини, каміння млина, крутили січкарню, доїли корів і підсмажували сало* (Чорн., Потік., 1956, 203); * *Образно. Противниця моя, .. чи не була вона мотором і мого в тій хвили сильного внутрішнього зворушення?* (Коб., III, 1956, 223).

МОТОРИЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Широке впровадження та використання моторів у всіх галузях народного господарства.

2. Оснащення армії автотранспортом.

МОТОРИЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до моторизувати; // у знач. прикм. Оснащений автотототранспортом (про військо). *В темряві теплої серпневої ночі рушив далі до Дніпра моторизований полк* (Собко, Вогонь., 1947, 148).

МОТОРИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Здійснювати моторизацію (у 1 знач.).

2. Оснащувати війська автотототранспортом.

МОТОРИЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до моторизувати.

МОТОРІСТ, а, ч. Той, хто обслуговує мотори, двигуни. *Мотористи прийшли до початку робочого дня, щоб зробити пробний намів* (Дмит., Наречена, 1959, 190); *Мельник з мотористом показували їм млина і клопоталися, де тут і як краще встановити генератора* (Кучер, Трудна любов, 1960, 417).

МОТОРІСТКА, и, ж. Жін. до моторіст. *Он і ківш на сонці блиска, І Марина — мотористка — Через росяну долину Поспіша комусь на зміну...* (Нагн., Вибр., 1957, 156).

МОТОРИТИ, рю, риш, недок., перех. і неперех., розм., рідко. Те саме, що робіти; діяти (у 1, 2 знач.). *А тим часом місяць пливе оглядає І небо, і зорі, і землю, і море, Та глянуть на люде [людей], що вони моторять* (Шевч., I, 1951, 110); *І досі все здається, що треба кудись бігти і щось моторити скоріш, скоріш...* (Л. Укр., V, 1956, 103).

МОТОРКА, и, ж., розм. Моторний човен. — *Товаришу Глухенький, позич до вечора моторки вивезти сіно з плавнів* (Гончар, Новели, 1954, 138); *Маленька швидка моторка блискавично перетяла Волгу* (Собко, Вогонь., 1947, 33).

МОТОРНЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до моторний². *Хороші, красиві, моторненькі дівчата у хрещика грають* (Кв.-Осн., II, 1956, 311); — *Оце взяв собі жіночку. І гарненька, і моторненька* (Тют., Вир, 1964, 80).

МОТОРНЕНЬКО. Присл. до моторненький. *Підкралась [лисичка] до вікна тихенько, вхопила пиріжок моторненько та й подалась* (Укр. казки, легенди., 1957, 29); *Вони [ноги] в мене бідовенькі: моторненько плигали по коліна в снігу* (Ковінька, Кутя., 1960, 6).

МОТОРНИЙ¹, а, е. 1. Прикм. до мотор. *Моторна деталь; // Признач. для виготовлення моторів. Моторний цех.*

2. Оснащений мотором, якому надає руху мотор. *Незвичайною була сімба над Дніпром у сорок четверту весну. Не гули моторні машини в полі, не красувались свіжою фарбою широкі сіялки* (Довж., I, 1958, 388); *Чути було, як на річці тріскотів мотор. То йшов моторний човен* (Трубіл., I, 1955, 99).

МОТОРНИЙ², а, е. 1. Проворний, спритний. *Еней був парубок моторний І хлопець хоть куди козак, Удався на всеє зле проворний, Завзятіший од всіх бурлак* (Котл., I, 1952, 65); *Сергієві здається, ніби мати й зростом поменшала. Однак лишилася вона такою ж меткою в руках і моторною в роботі* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 16); *Моторні білочки; // Жвавий. Панни відразу, по першій глечикі квасного підсметання, віднаходять гумор, робляться свіжі й моторні* (Фр., IV, 1950, 260).

2. Який виконується енергійно, у швидкому темпі. *Недалеко чути сопілку, що грає якусь моторну, танцюристу мелодію* (Л. Укр., III, 1952, 224).

МОТОРНИЙ³, а, е. Руховий (про психо-фізіологічні процеси). Характер і ступінь впливу фармакологічного сну на моторну функцію шлунка в період травлення в собак переважно залежить від часу настання, глибини й тривалості сну (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 209); *Координація обох рук у них [сліпих] досягає великої досконалості. Обидві руки виконують сенсорну й моторну функції та відіграють то опорну, то пізнавальну роль* (Рад. психол. наука., 1958, 19).

МОТОРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. моторний². *Пустка ожила від однієї присутності молоді, від її моторності, від її голосів* (Речм., Весн. грози, 1961, 368); *Джміль хизувався своєю моторністю і, захопившись нею, вдарився у віконне скло* (Рибак, Час., 1960, 261).

МОТОРНО. Присл. до моторний². Візник моторно виплигнув із саней (Граб., III, 1960, 92); Снують вони [бджоли] по квітах, перелазять моторно з однієї квіт-ки на другу, щоб швидше набрати меду (Коп., Як вони., 1961, 7).

МОТОРОБУДІВНИЙ, а, е. Стос. до будування, ви-готовлення моторів. Моторобудівний завод.

МОТОРОБУДІВНИК, а, ч. Той, хто займається бу-дівництвом, виготовленням моторів. Моторобудівники Харківського заводу «Серп і молот» збільшують випуск дизелів для тракторів і самохідних комбайнів (Роб. газ., 28.XI 1962, 1).

МОТОРОБУДУВАННЯ, я, с. Галузь промисловості, що виготовляє мотори. Успішний розвиток маши-нобудування й моторобудування в значній мірі за-лежить від наявності високоміцних спеціальних сплавів (Рентгеногр. мет., 1959, 295).

МОТОРОВИЙ, а, е. Те саме, що моторний¹. — В кол-госпі люди не надривають пуна, — говорив Антон, кро-куючи за Багатурем. — За людей працює моторова сила (Чорн., Потік., 1956, 203); Моторовий човен.

МОТОРОЛЕР, а, ч. Різновид мотоцикла без коляски, що має інше розміщення складових частин, менший робочий об'єм двигуна, менші колеса тощо. Туль-ський машинобудівний завод випускатиме моторолер «Тула-200» (Веч. Київ, 5.III 1957, 4).

МОТОРОШНИЙ, а, е. Який викликає почуття стра-ху, жаху. Сокири з моторошним хрумтінням рубали кістки, роздроблюючи мозок, а люди байдужно вешта-лись серед застарілого запаху трунів (Коцюб., II, 1955, 361); Краючи повітря, як бляху, .. над головою злісно прошуміла черідка снарядів. Німо спалахнули над чужими окопами.. криваві стовпи в повітрі. Мо-мент — моторошна тиша (Вас., II, 1959, 36); Холодна моторошна думка про те, що він заблуdivся і не зможе знайти вихід, уперше майнула в мозку Володі (Донч., III, 1956, 224).

МОТОРОШНІСТЬ, ності, ж. Відчуття страху, жаху. Ремо охопила моторошність.. (Досв., Гюлле, 1961, 121); Присмно було відчутти, що близько є.. людина. Це бадьорило й гонило прикре почуття моторошності (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 51).

МОТОРОШНО. 1. Присл. до моторошний. І мото-рошно в темноті буран завив, як та сирена... (Тич., II, 1957, 152); В темряві моторошно бряжчала зброя, непокоїлися коні (Стельмах, I, 1962, 636).

2. кому, у знач. присудк. сл. Про почуття страху, тривоги, яке хтось переживає; страшно. [М и х а й л о:] Жінко! Мені щось моторошно. Чи пити, чи не пити? (Котл., II, 1953, 60); [А н н а:] Моторошно.. Усе мені здається, що ось-ось якесь нещастя... (Фр., IX, 1962, 111); Тяжко було мені й моторошно самому в полі (Сміл., Сашко, 1954, 153).

МОТОРЧИК, а, ч. Зменш. до мотор. Електричний моторчик легко крутить млинок (Мушк., Серце., 1962, 114); Його мрія починалася з одноциліндрового мотор-чика на чотири сили.. і сягала до найпотужнішого корабля (Смолич, V, 1959, 26).

МОТОЦІКЛ, а, ч. Дво- або триколісна машина з дви-гуном внутрішнього згоряння для їзди по безрейкових дорогах. Парася Черевиківна приїхала на ярмарок не батьківськими волами, а мотоциклом (Ю. Янов., I, 1958, 575); Він приїхав.. на мотоциклі з коляскою (Скл., Карпати, II, 1954, 101).

МОТОЦИКЛЕТ, а, ч. Те саме, що мотоцикл. Скачуть було без кінця вістові, стрекочуть мотоциклети (Гон-чар, II, 1959, 364).

МОТОЦИКЛЕТКА, и, ж., розм. Те саме, що мото-цикл. Хлопець вискочив з хати і побачив перед хвірт-

кою знайому постать живого, справжнісінького татуса, що заводив у двір мотоциклетку (Д. Бедзик, Серце., 1961, 203).

МОТОЦИКЛЕТНИЙ, а, е. Прикм. до мотоцикл і мо-тоциклét. Мотоциклетний завод; // Пов'язаний з їздою на мотоциклах. Мотоциклетний спорт.

МОТОЦИКЛІСТ, а, ч. Той, хто керує мотоциклом, займається мотоциклетним спортом. Шляхом залопотів повз них військовий мотоцикліст в окулярах (Козл., Ю. Крук, 1950, 208).

МОТРОШИТИ, їть, недок., розм., рідко. Іти, падати, порохити (про сніг). Проти Варвари почало мотрошити сніжком; до світа і геть-то його впало (Мирний, III, 1954, 8); Наближався ранок. Сніжок, мабуть, стомився, перестав мотрошити (Ряб., Жайворонки, 1957, 111).

МОТТО, невідм., с. Дотепний вислів, афоризм, що вживається як епіграф на початку книжки або розділу.

МОТУЗ, а, ч. Грубий мотузок. Він [пліт] був важкий, кострубатиї, і його треба було нести так, щоб не ослаб мотуз (Коцюб., I, 1955, 355); // Налигач. Надійшов пастушок, що вів корову на мотузі (Март., Тв., 1954, 145); Дідо скочили з воза, взяли підручного вола за мотуз і повернули ліворуч з головної дороги (Томч., Готель., 1960, 69).

МОТУЗЯ, я, с. Збірн. до мотуз і мотузók. Він тор-гував маззю, мотуззям, заліззям і всякою всячиною (Фр., V, 1951, 209); Вночі пов'язали [моряки] пояси, мотуззя, сорочки і по скелі спустилися до моря (Мушк., Серце., 1962, 232); * У порівн. Гнівом загоряються очі в діда, жили напружились, як мотуззя, м'язи на руках випи-наються, мов ремінні (Вас., Незібр. тв., 1941, 87).

◇ Мотуззя крутіти (сукати) з кого — те саме, що Мотузкі крутіти (сукати) (див. мотузók). Гнат Сторо-жук не з тих покірних і хлипких людей, з яких можна мотуззя сукати (Кол., Терен., 1959, 71).

МОТУЗКА, и, ж. Те саме, що мотузók. Ззаду [воза] упирається на мотузці корова, а спереду суворий мужик заніс над кіньми батіг. Се ярмаркова проза спішить на ніч додому (Коцюб., II, 1955, 237); Через вулиці з бал-кона на балкон перекинуті мотузки, на яких сохне бі-лизна (Руд., Остання шабля, 1959, 426).

МОТУЗКОВИЙ, а, е. Прикм. до мотузók і мотузка; // Зробл. з мотузка, мотузків. Мотузкова петля.

МОТУЗНИК, а, ч. Той, хто сучить, виготовляє мо-тузки.

МОТУЗОК, зка, ч. Зісуканий із прядива виріб для зв'язування або прив'язування кого-, чого-небудь. Дів-чата достали мотузка, оперезали кругом білого гарбуза й понесли до воза (Н.-Лев., III, 1956, 25); При дорозі стояла жінка і тримала на мотузку овечку (Кобр., Вибр., 1954, 153); Ёгор старанно ув'язав поклажу мо-тузками, і коні рушили від станції (Шиян, Баланда, 1957, 195).

◇ Мотузкі крутіти (сукати) з кого — підпорядкував-ши когось своїй волі, примушувати робити, виконувати що-небудь; Такій. що з піску мотузкі сучить — дуже хитрий, спритний. Людина він досвідчена, хитра. Його і в ложці не спіймаєш... Такий, що з піску мотузки су-че... (Руд., Остання шабля, 1959, 42); Хоч мотузкі кру-тіть див. крутіти.

МОТУЗОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до мотузка. Ось мотузочка від лупи зачепилась за тичку, прип'явши Ти-ховича до куца (Коцюб., I, 1955, 209); Вона ввійшла до їдальні, несучи в руках чималий пакет, дбайливо загорнутий у газету і зав'язаний мотузочкою (Собко, Справа., 1959, 185).

МОТУЗОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до мотузók. Петру повагом зібрав куски кори, акуратно склав їх, зав'язав мотузочком (Чаб., Балкан. весна, 1960, 22);

* Образно. Узяв її [губку] Чіпка обережно, положив у люльку, придавив нігтем. Потяг раз, удруге — осіяли сіни й важкий дим потягся невеличкими мотузочками (Мирний, I, 1949, 333).

МОТУЗУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., рідко. Зв'язувати, обв'язувати мотузком кого-, що-небудь. — Та то, скажи ти, треба ж було отак мотузувати людину (Ле, Наливайко, 1957, 282); — От матінку маю, — скаржився Денис, мотузуючи торбу. — Де що в хазяйстві найласіше — зараз же кида собі на зуби (Тют., Вир, 1964, 242).

МОТУЗЯНИЙ, а, е. Прикм. до мотузок і мотузка. Чого тільки не було в тому портфелі! Мотузяний обривок, скляна планка, шматок пахучої шкіри (Горд., Буян, 1938, 22); // Зробл. із мотузка, мотузків. — Не будемо вже на луб'яних возах та в мотузяних шлеях їздити! — сказав отець Харитін (Н.-Лев., III, 1956, 165); Крутим схилом Антон піднімався вгору до своєї хати й на мотузяному поводі вів гнідого коня (Чорн., Потік., 1956, 12).

МОХ, у, ч. Сланка спорова рослина без коріння та квітів, що росте у вологих місцях, на деревах, камінні. — Обріс мохом сірий камінь (Бор., Тв., 1957, 83); Мох грубо встелив землю м'яким килимом і манить спочити (Хотк., II, 1966, 316); З дощової мряки виринув Вишневий хутір — з два десятки мазанок із зеленими від моху стріхами (Тют., Вир, 1964, 11); З наших рослин «компасом» може бути звичайний мох. Як відомо, у лісі чи в полі дерева й каміння обростають мохом із північного боку (Веч. Київ, 25.I 1968, 4).

◇ Мохом порості (обрості і т. ін.): а) давно забувся. Що було, то мохом поросло (Укр. присл., 1955, 274); Часи князів і бояр поросли мохом (Фр., XVI, 1955, 184); б) постаріти. Одна на другу [ворони] позирали; Неначе три сестри старі, Що дівували, дівували, Аж поки мохом поросли (Шевч., I, 1951, 298); Сэрце обросло (поросло) мохом у кого, чие — хтось, став байдужим, бездушним. Коли б могли Вони збудить луну і розтродити рани В серцях людей, що мохом поросли.. Тоді б замовкли вже самі собою Кайданів брязкіт і такі слова... (Л. Укр., I, 1951, 165).

МОХАСТИЙ, а, е. Який поріс мохом. Буки були старі, мохасті (Тулуб, Людолови, I, 1957, 368).

МОХНАТИЙ, а, е. Те саме, що волохатий 1—4; кошлатий. Протяг [Хома] йому мохнату руку з карлючкуватими пальцями (Кв.-Осн., II, 1956, 241); Пан Темницький був.. з великими вусами і мохнатими бровами, мав рум'яні щоки (Фр., II, 1950, 291); Хлопець стояв перед трюмо з мохнатим рушником за плечима (Вол., Місячне срібло, 1961, 7); Уже горіли мохнатими і червоними, як жар, шапками будяки (Тют., Вир, 1964, 230).

МОХНАТИТИ, іє, недок. Обростати мохом. Лежачи і камінь мохнатіє (Номис, 1864, № 10844).

МОХОВАТКА див. моховатки.

МОХОВАТКИ, ток, мн. (одн. моховатка, и, ж.). Клас безхребетних водяних тварин, що утворюють колонії у вигляді кущів, наростів. На піщаному [морському] дні оселяються вапнисті водорості, моховатки, черви тощо (Курс заг. геол., 1947, 165).

МОХОВИЙ, а, е. Прикм. до мох. Він сів на вершкуну гори, на м'який моховий килим (Фр., III, 1950, 400); Бризкало до пояса з-під мохової купини (Хотк., II, 1966, 277); // Який поріс мохом. Мохові болота утворюються поза річковими долинами (Курс заг. геол., 1947, 122).

МОХОВИК, а, ч. їстівний гриб із бурю шапкою, жовтуватого-зеленуватого зісподу. У дубових і березових гаях навколо Києва є білі гриби, підберезники, моховики (Веч. Київ, 10.VI 1961, 3).

МОХОВИТИЙ, а, е. Який поріс мохом. На лану.. Без могили, без хреста, Без усяких буде написів Моховитая плита (Крим., Вибр., 1965, 83); Він.. нахилився й поглянув на себе в люстерко води, яка набігла в низину по моховитому спаду (Ю. Янов., II, 1954, 49).

МОХОВИТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до моховитий.

МОХОПОДІБНИЙ, а, е. 1. Схожий на мох. Мохоподібні рослини.

2. у знач. ім. мохоподібні, них, мн. (Bryophyta). Тип вищих рослин, що не мають коренів і до яких належать мохи. Нашим завданням було подати по змозі повний список мохоподібних, що зростають у степових заповідниках (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 78).

МОЦАК, а, ч., розм. Те саме, що силач. Як цупко він нап'яв на плечі кобеняк! Хто з плеч зірве його додолу, Хай буде той уже моцак (Греб., I, 1957, 60); [С и р о в а т к а:] Ну й дівка. Моцак. [П і в е н ь:] У мене вдалася (Мик., I, 1957, 39).

МОЦАР, я, ч., розм., рідко. Те саме, що силач. * У порівн. Воюючи з гранітом, як моцар, Трощить він скелю за один удар (Бажан, II, 1947, 236).

МОЦІОН, у, ч. Прогулянка на повітрі для відпочинку, лікування тощо. Напруга й моціон несподівано розбудили його апетит (Н.-Лев., IV, 1956, 121); Лікар Патрарі не тільки заріс густою бородою, а ще й дуже поповнів; відсутність моціону й сила харчів зробили своє діло (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 112); Добра годівля, дбайливий догляд, щоденні моціони сприяють швидкому росту й доброму розвитку телят (Хлібороб Укр., 1, 1968, 28).

МОЦУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., розм. 1. З великим зусиллям робити щось; силкуватися. Дивиться [Олекса], як то хлопці моцуються коло смереки, а вона стоїть (Хотк., Довбуш, 1965, 375); Чоловік моцувався з вантажем.

2. Боротися, міряться силою. Він [Юра] вився, як в'юн по горі, завертаючи хмару, моцувався із нею (Коцюб., II, 1955, 341).

МОЧАЛКА, и, ж., розм. Те саме, що мачулка. Іван взяв у руки мочалку й так заходився шарувати Артьому спину, що шкіра стала червона (Чорн., Визвол. земля, 1959, 149).

МОЧАЛЬНИЙ, а, е, спец. Стос. до мочання. Мочальне виробництво; // Признач. для мочання. Мочальний апарат; // Вигот. мочанням. Мочальні вироби з гуми.

МОЧАЛЬНИК, а, ч., спец. Робітник мочального виробництва.

МОЧАЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до мочальник.

МОЧАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. мочати 2.

МОЧАР див. мочарі.

МОЧАРІ, ів, мн. (одн. мочар, а, ч.). Те саме, що багно 1; драговина, трясовина. На дні тієї щілини був мочар, росла осока та очерет (Н.-Лев., III, 1956, 28); Над мочаром знявся туман (Коцюб., II, 1955, 240); З низин тягнуло вогкістю мочарів (Коз., Нові Потокі, 1948, 154); * Образно. Мабуть, у жінки очі на мочарах. Антін і розважити її не мастак (Чорн., Визвол. земля, 1950, 228).

МОЧАРНИЙ, а, е. Прикм. до мочар. Ідуть [канавокопачі] в наступ на трясовину, роздирають мочарну зарість... (Вол., Дні.., 1958, 68).

МОЧАРУВАТИЙ, а, е. З мочарами; багnistий (у 1 знач.). Мочаруваті луки.

МОЧАТИ, аю, аєш, недок., перех. 1. Те саме, що вмочати¹. А не хочеш — вибачай: ложечки не мочай (Сл. Гр.); Біла пара хмарою звилася над горщиком, а старі, присунувшись близьенько до нього, руками вихлоплювали гарячу бараболу і, мочаючи в сіль, їли... (Коцюб., I, 1955, 87).

2. спец. Виготовляти щось, занурюючи в розчин, рідину. Мочати свічки.

МОЧЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до мочити. Борців не лякають пригоди: Шлях, мочений кров'ю та потом, Нас виведе в панство свободи, Не нині, не завтра, так потім! (Граб., I, 1959, 367); // у знач. прикм. Вони [хлопчики] не помирали ані від простуди, .. ані на голодний тиф, хоч зимою жили не раз моченим бобом (Фр., IV, 1950, 303); На двох блюдах принесли Секлета й Зінька печеню й яблука мочені (Головко, II, 1957, 48).

МОЧІЛО, а, с. Місце (заглибина, ковбання й т. ін.) для мочіння конопель, льону тощо. Щоб влаштувати ..мочило, треба мати таку водойму (річку, озеро, став), з якої вода могла б надходити в мочило самопливом (Техн. культ., 1956, 90); Не ходи ти коло води та й коло мочила, Буде мати нарікати, що-м тя зволичила (Коломийки, 1969, 202).

МОЧІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для мочіння. Щоб знизити кислотність мочильної води й поліпшити вимокання стебел [конопель], у другому обороті замочування вносили гашене вапно (Наука., 10, 1956, 25); Мочильна яма.

МОЧИТИ, мочу́, мочи́ш, недок., перех. 1. Робити мокрим, вологим. А як дістався [Марусяк до рідних гір] — упав на землю, і цілував її, і мочив сльозами... (Хотк., II, 1966, 104); Високий режисер мочив хустку рідиною зі склянки (то був чай) — і клав собі на очі, що були навдивовижу червоні й запалені (Ю. Янов., II, 1958, 42); // безос. Землю нещасну вдень дощиком мочить, А на ніч морозом лютим стискає (Коцюб., I, 1955, 427).

2. Тримати у воді, у спеціальному розчині, надаючи певних якостей. Восени, звичайно, сільські газдині мочили в мутній воді потоку коноплі (Кобр., Вибр., 1954, 84); Кремеznі кожум'яки мочили.. і м'яли шкури (Тулуб, Людолови, I, 1957, 401).

МОЧИТИСЯ, мочу́ся, мочи́шся, недок. 1. розм., рідко. Те саме, що мочнути 1. — Іди у хату. Чого там на дощі мочишся (Мирний, IV, 1955, 92).

2. Пас. до мочити 2.

МОЧІННЯ, я, с. Дія за знач. мочити 2. Її [корову] купили восени на все, що зібрав батько в полі, заробила мати на мочінні та тіпанні конопель, приніс Антон (Рудь, Гомін., 1959, 15).

МОЧКА, и, ж. Нижня м'ясиста частина вуха людини. Обертається [Люба] так, щоб добре видно було її сережки, що.. дрімають на темних мочках вух (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 93); Вона відвернула мочку лівого вуха, зазирнула в дзеркало. Справді, там примостилася чорна цяточка (Гуц. Скупана., 1965, 56).

МОЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до мочка.

МОШВА́, й, ж., збірн. Те саме, що мошка́. Дуже мошва диму боїться! (Вишня, I, 1956, 329); Над головою [хлопців] роєм вилася мошва та комарі (Збан., Курил. о-ви, 1963, 49); * У порівн. Про що не подумаш, а вони [думки] вже тут, мов мошва ота, над головою крутяться, жалють (Цюпа, Назустріч., 1958, 41); Хмара мошви.

МОШЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до мошка́. * У порівн. Із куряви щось вигляне І знов пропадає. Ніби шапка через поле Котиться, чорніє.. Ховається... мошечкою Тільки... тільки... мріє, Та й пропало... (Шевч., I, 1963, 279).

МОШІСТИЙ, а, е. Який поріс мохом. Стежки лісові мошисті (Дор., Літа., 1957, 12).

МОШКА, и, ж. Дрібна двокрила комаха, схожа на мушку. А вона [птиця] наловить мошок, — Плиг на гілочку рясну (Біл., Пташ. голоси, 1956, 5).

МОШКА́, й, ж. Збірн. до мошка́. Павуки снували павутиння, комарі дзижчали, мошка хмарами носилась (Мирний, IV, 1955, 11); Дзижчить мошка над скошеними травами (Хотк., II, 1966, 341); Зима там [за Сибіром] довга, а літо коротке. І мошки багато (Кочура, Зол. грамота, 1960, 522).

МОШКАРА́, й, ж., збірн., розм. Те саме, що мошка́. У воду [річки] падала мошкара, і її метушливо хапала риб'яча дрібнота (Донч., IV, 1957, 249); — Забули одекolon «Гвоздика» .. А тепер мошкара життя не дасть (Збан., Курил. о-ви, 1963, 40).

МОШОК, шку́, ч. Зменш.-пестл. до мох. * У порівн. — Нехай твій тропок [стежечка] буде м'якенький, як мошок (Барв., Опов., 1902, 226).

МОШОНКА, и, ж. 1. анат. М'язо-пекіряний мішечок, де містяться чоловічі статеві залози. Капшук із мошонки баранця.

2. діал. Гаманець, капшук із такого мішечка. Люди витягають мошонки, лічать гроші та й дають, де треба (Март., Тв., 1954, 49); Мартин бере з рук н'ятку, мов залізо гаряче, й хутко ховає її до жовтої мошонки коло ремня (Козл., Ю. Крук, 1950, 11).

МОШОНКОВИЙ, а, е, анат. Прикм. до мошонка 1. Мошонкова грижа.

МОЩЕНИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до мостити 1. Сіни були невеликі і вели з одного боку на довгий, тербовельськими плитами мощений ганок (Фр., I, 1955, 272).

2. у знач. прикм. Який має настил із твердого матеріалу (каменю, дерева тощо). Мощений цвинтар проріс травою (Вовчок, I, 1955, 95); Вже давно закінчився мощений шлях, і я йшов звичайною польовою дорогою (Сміл., Сашко, 1957, 150).

МОЩІ́, ёй, мн. Висохлі, муміфіковані рештки (інколи — окремі кістки) людини, що її церква вважає святою. Взявши хрест із святими мощами, свячену воду і кропило, він рішився слідувати за опцем Спиридоном (Фр., VIII, 1952, 138); Поприкладався [Павло] до всіх мощей [у лаврі], до всіх чудотворних ікон (Вишня, I, 1956, 7); * Образно. — Нічого не їсте, скоро з вас мощі будуть... (Коцюб., I, 1955, 329); * У порівн. Вихудла, як мощі (Барв., Опов., 1902, 15).

МРАКОБІС, а, ч. Запеклий ворог прогресу, культури, науки; реакціонер. Міністерство освіти Росії очолювали такі реакціонери, як Шварц, Кассо та ін., що призначали на посади попечителів шкільних округів найбільш завзятих мракобісів (Іст. УРСР, I, 1953, 719).

МРАКОБІСІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мракобіс і мракобісся; реакційний. Пішов [Рисьо] в життя не торованим розумними людьми чесним шляхом, а бічним, кривулястим, з хитрунськими роздоріжжями та мракобісівськими викрутасами (Мельн., До раю., 1961, 58).

МРАКОБІСКА, и, ж. Жін. до мракобіс.

МРАКОБІССЯ, я, с. Погляди та поведінка мракобісів; вороже ставлення до прогресу, культури, науки. Буржуазія Європи, налякана силою робітничого руху, кинулась в обійми реакції, воляччини, попівщини і мракобісся (Левін, 19, 1950, 64); Свою мрію [про політ у космос] пронесло людство крізь війни та катастрофи, крізь мракобісся інквізиції, тортури середньовіччя (Наука., 5, 1961, 1).

МРЕВО́, а, с., діал. Марево. Ти [Карелія] стоїш мені в очах лісовим озерним мревом (Гонч., Вибр., 1959, 263).

МРЕЦЬ, мерця́, ч. Померла людина; покійник. Палагна поправляла полотно на мерцеві, а її пальці чули холод мертвого тіла (Коцюб., II, 1955, 352); І помирали улітку менше. Ціле літо, бувало, місяцями немає ні одного мерця (Мур., Бук. повість, 1959, 28);

* У порівн. Гузир м'яв у руці оповістку і зблід на обличчі, як мрець (Чорн., Пісні., 1958, 76).

МРИЧ, і, ж., діал. Туман, імла. Як її [Марічку] побачить [Василь] — дивиться на неї, мов крізь непрозору мрич (Круш., Буденний хліб., 1960, 270).

МРІЙЛІВІЙ, а, е. Який любить мріяти; схильний до мріяння. — Мене в ланці дівчата звали не Марійка, а просто Мрійка, — це тому, що я мрійлива була, все мріяла-мріяла, та ото в мріях собі й жила (Ю. Янов., I, 1958, 316); Коли людина опиняється на лоні природи, вона стає мрійливою (Чаб., Тече вода., 1961, 193); // Який виражає замріяність. — А знаєте, — озвався він мрійливим тоном, — захотілося мені зараз сирівцю (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 17); Поки наша аудиторія шуміла та всідалась, він, ставши коло вікна, розгорнув якийсь томик, читав із мрійливим виглядом (Гуц., Передчуття., 1971, 58); // Сповнений мрій, проїнятий пимн. Близький гуркіт і хмара їдкою диму вивели дівчину з солодкої мрійливої задуми, повернули до дійсності (Гончар, III, 1959, 173); // Який навіває мрії, спричиняє замріяність. Вона більше не зустрічалася з ним.. Не стерегла мрійливими літніми вечорами зоряного неба (Дім., I будуть люч., 1964, 60).

МРІЙЛІВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. **мрійливий**. Мрійливість його натури призвела до зухвальства (Чаб., Тече вода., 1961, 140).

МРІЙЛИВО. Присл. до **мрійливий**. {А в реліа (мрійливо):} Я довго, довго в тую ніч не спала... (Л. Укр., III, 1952, 280); Марина мрійливо дивилася кудись за вікно (Собко, Звич. життя, 1957, 81); У широкому коридорі, заповненому дітьми, настала мертва тиша. Тільки скрипка співала жалібно, мрійливо (Збан., Малин. дзвін, 1958, 142).

МРІЙНИЙ¹, а, е. 1. Те саме, що **мрійливий**. Я пам'ятаю вчительку мою, просту і скромну і завжди спокійну. Вона любила школярів сім'ю, як ми — її, задуману і мрійну (Сос., Вірші, 1954, 18); Коли наші погляди зустрічалися, її очі ставали мрійними і ласкавими (Досв., Вибр., 1959, 43); Романа охопив мрійний настрій (Минко, Ясні зорі, 1951, 17); Заграв оркестр, і зашумів, завирував зал, попливли в мрійному вальсі юнаки та дівчата (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 33).

2. Задуманий, замріяний. Увійшов Володя Сосюра.. Смуглий, мрійний... (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 109); Олександр поклав руку дівчині на плече, вона довірливо прихилилась до нього і знову стала тиха, мрійна (Ткач, Черг. завдання, 1951, 111); * Образно. Вишневі сади стоять мрійні, білим плесом у нагрітому степу (Ю. Янов., I, 1954, 259).

МРІЙНИЙ², а, е. Який ледве видніється, який бовваніє (у 1 знач.). На тлі.. мрійних контурів далеких верхів, мов рухливі чічки барвисті, посіялися гуцули й гуцулки (Хотк., II, 1966, 63); Рівний степ. Зелений ряд могил, і мрійна далечінь, що млою синіх крил Чарус і зове до еллінських колоній (Зеров, Вибр., 1966, 99).

МРІЙНИК, а, ч. Той, хто любить мріяти. — Ви не лише лірик, що не пише поезій, але ще мрійник, котрий, поже, й ніколи не віддавався свідомо мріям (Коб., III, 1956, 166); Все життя він був оптимістом і мрійником, але завжди вмів реально оцінювати обстановку (Дмит., Обпалені., 1962, 14); // Той, хто в мріях відривається від реальної дійсності. Ходять по заводу чутки: лабораторний працівник з нього, мовляв, непоганий, але ж він.. — мрійник, фантазер (Шовк., Інженери, 1956, 40).

МРІЙНИЦТВО, а, с. 1. Те саме, що **мрійність**¹. Флегонт збуджено заговорив зараз саме про це [про мрії] з усім запалом юного мрійництва (Смолич, Мир., 1958, 37).

2. Те саме, що **мріяння**. — Напали на свого, — сказав художник. — Ви ж теж не відстаєте від нього в мрійництві (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 136).

МРІЙНИЦЯ, і, ж. Жін. до **мрійник**. Помітно було, що садила й поливала їх [квіти] із прихованою усмішкою жартівлива рука мрійниці, — і вирости вони і цвітуть тимо ж тихим, лукавим жартом дівчини-художниці (Вас., II, 1959, 508); * Образно. Україно моя, далі, грозами свіжо пропахлі. Польова моя мрійнице.. Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі, Щоб з по-жару ти встала, тополею в небо росла (Мал., Звенигора, 1959, 98).

МРІЙНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. **мрійний**¹. В Настусі дуже зарані розвилася уява та мрійність (Н.-Лев., IV, 1956, 229); Ладигін з дитинства відзначався спокійною поведінкою, надзвичайною чутливістю та мрійністю (Ткач, Крута хвиля, 1954, 81).

2. рідко. Те саме, що **мріяння**. Тепер тільки почала Целя розуміти цілий душевний стан своєї приятельки в останніх часах.. напади дивної якоїсь мрійності, якої у неї давніше не бувало (Фр., II, 1950, 318); Мрія тісно пов'язана з оптимізмом, зміцнює оптимізм, сприяє рухові суспільства вперед, якщо це, звичайно, не пустопорожня мрійність і споглядальність, а активна творча мрія, яка має реальну основу (Ком. Укр., 5, 1966, 23).

МРІЙНО. Присл. до **мрійний**¹. — Завтра наш Доря кінчає десятий рік... — мрійно обізвалася Сусанна (Кочуб., II, 1955, 368); Я люблю осінь. Вона настроює мене елегійно й мрійно (Коб., III, 1956, 101); Ти мрійно дивився в морську далечінь (Головко, I, 1957, 78); Там парк і музика, і... пари, що мрійно ходять обіруч (Сос., II, 1958, 343).

МРІТИ¹, мріє; мин. ч. мрів, мріла, ло; недок. 1. Ледве виднітися; бовваніти (у 1 знач.). На могилі кобзар сидить Та на кобзі грає. Кругом його степ, як море Широке, синіє; За могилою могила, А там — тільки мріє (Шевч., I, 1963, 53); Верхи їх [гір] світять безлісними полонинами, що мріють, мов сіро-зелені плями на темному тлі (Фр., II, 1950, 27); А на високій горі ще довго-довго мріла тендітна постать дівчини (Кол., Терен., 1959, 298); * Образно. Їм [думкам] страшно й радісно, якась надія мріє... (Л. Укр., I, 1951, 176); // Ледве світитися. Світло ледве мріло в хаті (Н.-Лев., II, 1956, 125); // Мерехтити (у 1 знач.). Ми під явором сиділи, А над нами зірки мріли (Манж., Тв., 1955, 47); Ясна нічка в Чорногорі, місяць світить, місяць мріє (Федьк., Буковина, 1950, 38).

2. безос., рідко. Те саме, що **світати**. Ще й не мріло... На Вкраїні ляхів як не бувало! (Укр. думи., 1955, 151); На сході ледве мріло (Перв., II, 1958, 190).

МРІТИ², мрію, мрієш, недок., розм. Те саме, що **мріяти**. Недарма мріла матінка і наяву і в снах, Що вийде син із затінку На сонце, як весна (Шпак, Вибр., 1952, 146).

МРІТИСЯ¹, мріється; мин. ч. мрівся, мрілася, лося; недок. 1. Ледь виднітися. У присмерку ледве-на-ледве по степу росяному шлях мрівся... (Вовчок, I, 1955, 150); В снігах несходимих, глибоких, Де темні бори лише мрілись, В тайзі на етапнім привалі Вони несподівано стрілись (Стар., Поет. тв., 1958, 166); Море синьою смугою ледве мріється здаля.

2. розм., рідко. Те саме, що **ввижатися**; привиджуватися. Відома річ, кого огнем пече, тому скрізь вода мріється (Вовчок, VI, 1956, 267); Куди б не скинув я оком, Образ твій мріється всюди (Граб., I, 1959, 358).

МРІТИСЯ², мріється, недок., розм. Те саме, що **мріяти**. Де те все поділось, що тоді нам мрілось — ясне, урочисте? (Л. Укр., I, 1951, 246); Ти снилась, марила

і мрілась, Як мавка в синьому диму (Мал., Звенигора, 1959, 163).

МРІЯ, і, ж. 1. Те, що створене уявою, фантазією; витвір уяви. — *Ті часи були для мене щасливі.., вони встають в моїй уяві, неначе пишні мрії фантазії* (Н.-Лев., V, 1966, 165); *Вже не падає тінь на Злату Улічку, вузьку та покручену пристань середньовічних мрійників-алхіміків...* Сьогодні вона стала справді золотою не в мріях, а наяву (Гончар, III, 1959, 457); *В життя перетворимо мрію, Щоб дійсністю стала вона* (Дор., Єдність, 1950, 23); // *заст. Привид, примара. Не встигли Улас та Юрко добре роздивитися на ту мрію, вона щезла* (Н.-Лев., III, 1956, 291).

2. Думка про щось бажане, приємне. Мрії про такі розкішні кімнати здались їй пустими (Н.-Лев., I, 1956, 148); — *А навіщо... мріяти? — Як — навіщо? — дивується Валентина. — Людина без мрій, як птах без крил. Тому, хто перестає мріяти, одразу важче стає жити* (Логв., Літа.., 1960, 274); * У порівн. *Море далеко леліє так ніжно, як мрія* (Л. Укр., I, 1951, 163); // *Бажання, прагнення. Балабуха й сам схаменувсь і втямив, що він виявив свою палку мрію, яка була зовсім не до речі, що треба було говорити зовсім не таким академічним язиком* (Н.-Лев., III, 1956, 19); *Що б я дав, щоб ти спочила трохи та була зараз зо мною! Але це тільки мрії!* (Коцюб., III, 1956, 405); *Великий Іван закінчив інститут, Одержав диплом, мрії здійснивши давні!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 7); // *Предмет бажань, прагнень. Коли в Києві організувалась була Академія художеств, мрія мого життя, я вступив і до Академії* (Довж., I, 1958, 17); — *Ти знаєш, — ще тихше промовив Генріх, — зіграти в «Гамлеті» — це мрія всього мого життя* (Смолич, Театр.., 1940, 181); // *Про кохану людину. Перед ним [Гнатом] на ослоні сиділа його колишня мрія, свіжа та гарна, як квітка* (Коцюб., I, 1955, 54).

3. Про щось нереальне, нездійсненне, недосяжне; фантазія. *Сестрице люба, я тобі бажаю Ясного щастя (коли се не мрія!)* (Л. Укр., I, 1951, 102).

◇ **Рожеві мрії** — про щось нереальне, нездійсненне. Чебанов просидів щось 2 години, розказував про себе й про свій замір дати концерт в Чернігові.. і т. інші рожеві мрії починаючого артиста (Коцюб., III, 1956, 174).

МРІЯНИЙ, а, е, поет. Такий, що про нього мріють. Він дім згадав, і огнище, і втіху, і добрий труд, і дружбу, і сім'ю, і її, ласкаву, ніжноруку й тиху, Свою жадану, мріяну свою (Бажан, I, 1946, 142).

МРІЯННЯ, я, с. 1. Дія та стан за знач. **мріяти**. Дрібнобуржуазним демократам властива огида до класової боротьби, мріяння про те, щоб обійтись без неї, намагання згладити і примирити, притупити гострі кути (Ленін, 30, 1951, 88).

2. рідко. Те саме, що **мрія**. Ми мусимо перемогти [фашизм], і тоді перед нами відкриються нечувані перспективи. Дуже багато такого, що здається нам зараз мріянням, фантазіями.., виявиться можливим і навіть мінімально скромним (Довж., III, 1960, 189).

МРІЯТИ, мрію, мрієш, *недок.* 1. Створювати в уяві образ когось, чогось; поринати в мрії. *Одставивши ліву ногу наперед, .. він думав, він мріяв, і сам Наполеон був перед ним хлопчиком* (Ю. Янов., I, 1958, 121); — *Яка все ж таки прекрасна річ — життя! — мріяла уголос Ліда* (Кач., Вибр., 1953, 264); *Софія дивилась у світлі, проникливі очі Івана Івановича, і їй було радісно, що ось ця людина так само любить мріяти, як і вона* (Донч., VI, 1957, 374).

2. про кого — що та з інфін. Думати про здійснення чого-небудь бажаного; прагнути в думках до чогось. Вони укладали плани її виховання, мріяли про її долю

(Коцюб., I, 1955, 323); *А як з першого ж дня була привітна до нього, хоча й стримана, то навіть стало здаватись Павлові.., що саме про таку дівчину він і мріяв завжди* (Головко, II, 1957, 417); *Як відомо, Коцюбинський захоплювався опришками, .. мріяв написати повість про Довбуша* (Тич., III, 1957, 358).

МРІЯТИСЯ, мріється, *недок.* Виникати, з'являтися в уяві, у мріях як бажане. *Кажуть — сироті сонечко мріється, а воно й справді гріється...* (Вас., I, 1959, 147); *Командир розказує про недавній бій — Піонерам мріється подвиг бойовий, Як йому ввижались грізної пори Піонерські вогнища, сині вечори* (Перв., Райдуга.., 1960, 34); // *безос. Легко мріялось про незабутні дні* (Коп., Лейтенанти, 1947, 117).

МРУЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. **мружити**. *Фред розуміє примружив око. Від того мруження в Миколі мимоволі стиснулись кулаки* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 203).

МРУЖИТИ, жу, жиш; *наказ. сп.* мруж; *недок., перех.* Стуляючи повіки, частково заплющувати очі; жмурити. *Наче вчора виглядав [Матвійко] з того хатнього, на схід, віконця та мружив очі проти блискучого сонечка* (Вовчок, VI, 1956, 296); *Хоть я ляжу спати, — Сон очей не мружить* (Сл. Гр.); [В е р б а:] *Ніяк не можу схопити вираз твоїх очей. Тільки починаю вглядатись, а ти їх спочатку мружиш, а потім заплющуєш* (Корн., Калин. гай, 1950, 63).

МРУЖИТИСЯ, жуся, жишся; *наказ. сп.* мружся; *недок.* Мружити очі; жмуритися. *Сонце б'є їй в очі, вона мружиться і сміється* (Гончар, III, 1959, 121); *У печі тріскотіли дрова, кіт мружився на вогонь, горбом вигинав спину* (Донч., III, 1956, 127).

МРУКАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Муркотати (у 1 знач.). *Здоровий величennaiй кіт мурий, на сонці потягаючись, мрукає — з свого доброго талану* (Вовчок, I, 1955, 216).

МРЯКА, и, ж. 1. Густий дрібний дощ, краплини якого немов перебувають у завислому стані. *Вночі і ожеледь, і мряка, і сніг, і холод* (Шевч., II, 1963, 411); *Холодна дрібненька мряка сіялась з неба* (Коцюб., II, 1955, 86); *Накрапав той надокучливий дрібненький дощик, який у нас на Україні зовуть мрякою* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 157).

2. Те саме, що **імля**; туман. *Надворі вже був день, але крізь густу мряку годі було на кілька кроків людей пізнати* (Март., Тв., 1954, 159); * У порівн. *Коли вечір осінній млою-мрякою повисне над містечком, хати нижче стріхи тоді на очі насувають, в сутіні загортаються* (Головко, I, 1957, 140).

МРЯКОВИНА, и, ж., *розм.* Те саме, що **імля**; туман. *Посіріле, лахмате від мряковини небо навалилося на землю* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 391).

МРЯКОВИТИЙ, а, е. Із незначним туманом, мрякою. *Мряковитої осінньої ночі в лісах під Києвом об'єднана колона південців [партизанів із Таврії] нарешті зустрілася з регулярними радянськими військами* (Гончар, II, 1959, 145).

МРЯЧИТИ¹, йть, *недок.* Падати дуже дрібними краплями (про дрібний густий дощ). *Дрібен дощ, мов крізь сито, мрячив* (Стар., Облога.., 1961, 5); *Надворі мрячив набридливий дощ* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 210); // *безос. Надворі мрячило* (Збан., Переджнив'я, 1960, 399).

МРЯЧИТИ², йть, *недок., діал.* Мріти (див. **мріти**¹). *Ледве мрячила вона [шаланда] серед хвиль* (Ю. Янов., Вершники, 1939, 25).

МРЯЧКА, и, ж. Зменш. до **мряка**. *Над головою стримів у небо гострий шпиль дзвіниці, а із сірих хмар.. сіяла мрячка* (Панч, В дорозі, 1959, 19); *Немов павутиння,*

осіння мрячка застеляє світ перед очима (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 357).

МРЯЧНИЙ, а, е. Із туманом та дрібним густим дощем; із мрякою (про погоду). У мрячну синяву сповите верхів'я (Коб., І, 1956, 73); Почалися обложні осінні дощі. Потягнулися короткі, тьмяні, мрячні дні (Коз., Сальвія, 1959, 117); // Повитий мрякою, туманом; туманний. Повітря було лагідне, сонце через мрячне небо кидало бліде проміння (Кобр., Вибр., 1954, 106); // Дуже дрібний, схожий на мряку (у 1 знач.). День почався мрячним, осіннім дощиком (Вільде, Сестри., 1958, 438).

МРЯЧНО, присудк. сл. Про наявність мряки, туману. Ось уже і перші осінні приємності починаються. Мрячно, холодно, паде дрібний дощик (У. Кравч., Вибр., 1958, 310).

МСТА, мсти, ж., поет., уроч. Помста. Не втечете і не сховається; всюди Вас [лихих синів України] найде правда-мста (Шевч., ІІ, 1963, 379); А тільки злоба в серці запалає, Мсти забажа моя рука слаба, В той час ніщо спинити не здолає (Граб., І, 1959, 312); [Микита:] А я клянусь зречтисся мсти і зла, Щоб тільки ти спокійною була (Коч., П'єси, 1951, 71).

МСТИВИЙ, а, е. Схильний до помсти. — Він чоловік без серця, без душі, мстивий, а до того консерватист до смішності (Коб., І, 1956, 152); Мстивий і чванливий Бова почав робити все, що міг, щоб чимось дошкулити, допекти Білецьких (Ткач, Арена, 1960, 146); // Який виражає, містить у собі помсту; сповнений помсти. Очі козацькі променіли одвагою, серця козацькі кипіли гнівом мстивим... (Вовчок, І, 1955, 332); Недобре, мстиве почуття душило його, палив біль щойно завданої образи (Гончар, Людина., 1960, 21); Був злий [Геннадій] на весь світ. З душевної каламуті його виплоджувалося щось таке мстиве. Хотілося завдати прикrostі й іншим (Вол., Місячне срібло, 1961, 132).

МСТИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. мстивий. В очах його засвітилася мстивість. Він дивився з-під лоба, якомсь по-вовчому на Комашка (Н.-Лев., V, 1966, 160); На обличчі [пана Купи] не видно було ані тіні збентеження, світилися тільки злість, досада й панська мстивість (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 226).

МСТИВО. Присл. до мстивий. Писар мстиво й голосно зареготався (Н.-Лев., IV, 1956, 167); Після вчорашньої поїздки з штабу фронту Матусенко в бою мстиво одводив душу (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 85); Оценята блищали мстиво, вогнисто (Рибак, Зброя., 1943, 166).

МСТИТИ, мщу, мстиш, недок. Те саме, що мститися. У краї здійсметься війна — Не задрижить гіспанка [іспанка] жвава; Убито друга — мстить вона (Граб., І, 1959, 233); Одурили його, поставили не туди — і от мучився він тепер. Мстив усім за дисгармонію свого життя (Хотк., ІІ, 1966, 192); Нате вам за Україну! Мстити вам [фашистам] я не покину, поки й житиму сама! (Тич., ІІ, 1957, 100).

МСТИТИСЯ, мщуся, мстишся, над ким—чим, кому, на кому і без додатка, недок. Здійснювати помсту над кимось, чимось. Для неї здалося, що невістка.. мститься над нею за товсті сорочки (Н.-Лев., ІІ, 1956, 296); Пішла чутка-поговорка по всьому селу. Усі винуватять Пріську: то вона мститься на Хведорові за дочку (Мирний, ІІІ, 1954, 59); [Б у р л а к а:] Захотілось йому, бач, молоду Олексину собі висватать, а та йому гарбуза піднесла, і то він так мститься (К.-Карий, І, 1960, 51); Щойно радянське військо вигнало окупантів з рідного села, дев'ятнадцятирічний юнак попрощався з батьківською хатою і пішов мститись ворогові, що сплюндрував рідний край (Добр., Тече ріка., 1961, 7).

МТС, невідм., ж., іст. Скорочення: машинно-тракторна станція. Не на Рейні, не на Марні, — в МТС

пошлем друкарні — це ж у нас, у нас! (Тич., І, 1957, 168).

МУ, виг. Звуконаслідування на позначення ревіння корови, вола. Замукав віл мурий, жадно шию витягши в степ. А зі степу, з далини, як відгук: — Му-у!.. (Головка, І, 1957, 198).

МУАР, у, ч. 1. Шовкова тканина з мінливим полиском. [Поет (задумується):] Прекрасне убрання справлю їй [дружині] — муар, — дадуть чималий гонорар. Се буде свято їй тепера... (Л. Укр., І, 1951, 302); На білому муарі там [у футлярі] схрещено два невеличкі прапорці (Смолич, Мир., 1958, 82); * Образно. Переливалося море ніжним заштиленим муаром (Тулуб, Людолови, І, 1957, 290).

2. друк. Зайві світлі й темні смуги, що з'являються на відбитковій з автотипного кліше при неправильному його виготовленні.

МУАРОВИЙ, а, е. Прикм. до муар 1. Муарове виробництво; // Зробл. з муару. Павло схопив обидві муарові стрічки з безкозирки і затиснув їх зубами, щоб вітер не зірвав (Кучер, Прощай., 1957, 5); // Схожий на муар. Муаровий полиск.

МУАРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Надавати тканині, паперові тощо мінливого полиску.

МУГИКАННЯ, я, с. Дія за знач. мугікати. За дверима.. шкряботіння ущухло. Натомість чужинець зачує мугикання якоїсь пісні (Досв., Гюлле, 1961, 23); — Мені коли б оце додому, — чую тихо проказані слова. У відповідь почулося чиесь мугикання (Кол., На фронті., 1959, 85); * Образно. З приходом її [матері] усе зразу повеселіло: і хата мов прояснилася, наче вступило в неї сонце, і самовар дужче заблищав, переводячи своє журливе мугикання на дрібну веселу пісеньку з переборами (Мирний, І, 1954, 323).

МУГИКАТИ, мугікаю, мугікаєш і мугічу, мугічеш, недок. 1. перех. і без додатка. Стиха, невиразно наспівувати. А Петрусь, її єдина дитина, Гуляв собі пренеповинний В саду та арію якусь Мугикав стиха (Шевч., ІІ, 1963, 246); Микола час од часу мугикав, підсідав до піаніно, брав акорди (Досв., Вибр., 1959, 16).

2. неперех. Вимовляти «гм», «мг» і т. ін. Любим голосом малює [мати] йому картину.. серед малих діток, що одно говорить, друге белькоче, а третє в колісці мугиче (Мирний, І, 1949, 181); Солдат показує фельдфебелю свою записку книжку, фельдфебель схвально мугиче (Ю. Янов., І, 1954, 186).

Мугікати під ніс що: а) тихо наспівувати щось. От і пішла [Домаха].. То сюди, то туди озирнеться, то пісеньки під ніс собі мугиче (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 17); Один [юнак] лиш не спить у пільмі коридора, Тихенько мугиче під ніс «Брмака» (Перв., ІІ, 1958, 350); б) тихо, невиразно щось говорити. Він читав більше про себе, коли-не-коли стиха мугикаючи щось під ніс (Мирний, IV, 1955, 373).

МУГИКНУТИ, ну, неш, док., розм. 1. Однокр. до мугікати 2. — А я тобі й забула хвалитись: до тебе Чіпка заходив.. — Ага!.. Чого ж це?.. — Не знаю.. — Гм, — мугикнув Грицько (Мирний, І, 1949, 271); Прокашлявшись і кілька разів мугикнувши, заговорив Дем'ян Опанасович (Коз., Сальвія, 1959, 174).

2. Невиразно що-небудь сказати. Копистка мугикнув: — На бабські пересуди я не зважаю, своїм розумом перебиваюсь (Грим., Незакінч. роман, 1962, 27); — Єфрейторе, принесть з машини вечерю. — Угу! — мугикнув щось нерозбірливе єфрейтор (Ю. Бедзик, Полкн., 1959, 178).

МУГИР, я, ч., зневажл., лайл. Вайлувата, неотесана, груба людина. Пошили сині всім жупани, На спід же білії каптани, — Щоб був козак, а не мугир (Котл., І,

1952, 187); *Не хотів він уславитися, як простакуватий мугир, і стати знов посміховищем пана Потоцького* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 34).

МУГІРКА, и, ж., зневажл., лайл. Жін. до мугір. [Лукерія Степанівна:] *Спасибі тобі, донечко! То це ти вже мене до наймишки рівняєш, до якої-небудь репаної мугирки?* (Кроп., II, 1958, 275).

МУГИРЯКА, и, ж., зневажл., лайл. Збільш. до мугір. [Марфуша:] *Довідаюсь, чи правда ж тому, що вона покохала якогось простого парубка?.. Ну, якщо тому правда, то.. виміняла шило на швайку: дияконенка на якогось мугиряку!* (Кроп., II, 1958, 333).

МУДРАГЕЛЬ, я, ч., розм., ірон. Той, хто багато роздумує, обмірковує. — *Та я вже бачила таких мудрагелів* (Свидн., Люборацькі, 1955, 30); *Мене він не хотів мати радним через те, що я — мудрагель. Побоюється, що забагато знаю за його вчинки* (Март., Тв., 1954, 212); *Його трохи гостре обличчя, маленькі колючі й дуже цікаві очі чимось нагадували Кардашеві колгоспних дідів-мудрагелів* (Жур., Звич. турботи, 1960, 19).

МУДРАК, а, ч. 1. розм. Те саме, що мудрець 2. Конфуцій, світовий мудрак, У нас заблискав серед двору (Граб., I, 1959, 250).

2. ірон. Те саме, що мудрагель. — *Задля тих мудраків, що отаке [книжку про соціалізм] пишуть або про се базікають, є у мене, щоб ви знали, добра схованка... Отака! — додав він [становий]* (Мирний, IV, 1955, 360); *Е, та він у мене мудрак на всячину* (Сл. Гр.).

МУДРАЦІЯ, ї, ж., жарт., ірон. Те саме, що мудрість 3. Вони [ковзани] робляться так: береш по довжині чобота брусочок.., вистругуєш з нього копаничку, робиш східчик для каблука, а низом рівенько пропускаєш дріт.. *От і вся мудрація* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 11); *То ж, як бачите ви, — королем Не така вже мудрація бути* (Воскр., 3 перцем!, 1957, 256).

МУДРЕЦЬ, я, ч. 1. Людина, що має великий розум, досвід, глибокі знання; мудра людина. *Перед мене, де причали Виноградарських човнів, Мудреці людей навчали, Щоб життя цвіло, як спів* (Рильський, Мости, 1948, 67); *О Джамбул, ти в юності своїй, навчившись від мудреця Сююмбая говорити тільки правду, одним із перших виступав проти царів та баїв* (Тич., III, 1957, 67); *На голубій, оксамитній канапі сидить Анненков — величного вигляду старець із срібними кучерями і бородою, з лагідним обличчям мудреця* (Коч., III, 1956, 123).

2. Мислитель, філософ. *Мудрець же фізику провадив.. І думав, відкіль взявся світ?* (Котл., I, 1952, 143); *Мій Херемоне стоїку, смерть вихваляєш надміру? Хочеш мені показати вдачу і дух мудреця?* (Зеров, Вибр., 1966, 345).

3. ірон. Той, хто багато роздумує, обмірковує; мудрагель. [Горнов:] *Довго ще по селах отакі мудреці, як ваш писар, морочитимуть мирян* (Кроп., I, 1958, 390); — *Посіяли на піщаниках пшеницю, вона там зроду не родила. Посадили б кавунів — довгі рублі в дурну кишеню. — Ви, я бачу, також мудрець за чужою спиною* (Тют., Вир, 1964, 76).

МУДРИЙ, а, е. 1. Наділений, обдарований великим розумом; який має значний життєвий досвід; розумний, досвідчений. *Мудрим ніхто не вродився* (Номис, 1864, № 6500); *Мудрий дід мовляв мені колись: Що вік живи, учися, стережись І пам'ятай, що є на світі свині* (Гл., Вибр., 1951, 160); *Червона Армія перемогла всіх інтервентів, тому що боротьбою керувала комуністична партія на чолі з мудрим Леніним* (Панч, Вибр., 1947, 387); // у знач. ім. **мудрий**, рого, ч. Про розумну, досвідчену людину. *Догана мудрого більше стбїть, як похвала дурного* (Номис, 1864, № 5686); *Все йде, все*

минає — і краю немає. Куди ж воно ділось? відкіль взялось? І дурень, і мудрий нічого не знає (Шевч., I, 1963, 71); // *Який виражає розум, проникливість. Я поглянув удруге в її сиві мудрі очі, щоб вгадати з них план, а заразом щоб і збагнути й настрій її душі* (Коб., III, 1956, 284); // *Написаний розумно, з глибоким розумінням і узагальненням чогось. Вчіться, діти: мудра книжка Скаже вам чогось багато З того, що колись другими І посіяно й пожато* (Щог., Поезії, 1958, 164); *Воїн і поет грузинський Ненаситний розум мав, Він не тільки мудрі вірші В'язю мудрою писав, — Добрим людям на потребу Млин новітній малював* (Рильський, III, 1961, 110).

2. Який ґрунтується на глибокому розумінні чогось, на великому досвіді. *Мені, було, аж серце мліло.. як хотілось, Щоб хто-небудь мені сказав Хоч слово мудре* (Шевч., II, 1953, 200); *З миру по нитці — голому сорочка. Максим зарубав собі на умі, що це наймудріше правило на світі* (Мирний, I, 1949, 233); *Лукія замислюється: І такі мудрі думки народжуються в її дівочій голові, наче їй не дванадцять років, а вдвоє більше* (Донч., III, 1956, 44).

3. ірон. Те саме, що хитрий. *І на Січі мудрий німець Картопельку садить, А ви її купуєте, Істе на здоров'я Та славите Запорожжя* (Шевч., I, 1963, 333); [Водяник:] *Яка ти мудра! Іди на дно! Доволі тут базікати!* (Л. Укр., III, 1952, 190).

4. розм. Нелегкий, складний для виконання, для здійснення. [Галля:] *Хазяйства нас не вчать. Та хазяйство не така мудра штука, щоб його у гімназії вчити* (Мирний, V, 1955, 134); *Прийшла, значить, революція, — сидить Ілліч у Кремлі. Державою керує, мудрі справи вирішує, на білих шле червоних армійців воювати за свободу* (Ю. Янов., I, 1954, 7).

5. розм., рідко. Дуже добрий, смачний. — *Ходімо, Прокопе Ригоровичу, до мене. Пазька наварила мудрого борщу* (Кв.-Осн., II, 1956, 187); *О, та мудра ж і сивуха!* (Пісні та романси.., II, 1956, 17).

МУДРІЙ, я, ч., розм., ірон. Те саме, що мудрець. — *Краще, коли б.. кожен жив у достатках. Так нема ж цього. І ніякі мудрії цього не вимудрюють, поки народ сам своєю головою та своїми руками за це не візьметься* (Головка, II, 1957, 201); *Кандиба рвучко повернувся до Бровка і аж затрясся від сміху: — Мудрій, ах ти..! Що він викаблучує, га?* (Добр., Тече річка.., 1961, 54).

МУДРІСТЬ, рості, ж. 1. Властивість і якість за знач. **мудрий** 1—3. *Від нього віє мудрістю людини, що багато набачилась і натерпілась на своєму віку, не втративши, проте, життєвої радості* (Збірник про Кроп., 1955, 267); *Великим і багатогранним є геній Володимира Ілліча Леніна, що поєднав у собі мудрість найвидатнішого теоретика з кипучою діяльністю революціонера-практика* (Ком. Укр., 4, 1960, 45); *У землю і вогонь, у силу людських рук, У мудрість книг людських залюблений без міри. Навік затаврував він [М. Горький] животіння сіре* (Рильський, II, 1960, 302).

2. Глибоке знання, розуміння, узагальнення чогось; досвід. *Якби ви вчилися так, як треба, То й мудрість би була своя* (Номис, 1864, № 6047); — *Недурно каже народна мудрість: хрін за редьку не солодий* (Тулуб, В степу.., 1964, 156); *На цей раз Гайсин прокинувся від скрипучого голосу господині, яка вчитувала комусь за дверима правила життєвської мудрості* (Панч, На калин. мості, 1965, 158); *Скільки мудрості в поглядах [Оленчука] на життя, скільки людяності, доброти в серці* (Гончар, II, 1959, 60).

3. Що-небудь складне, трудне. *Дивно було, що Духнович, цей факультетський вільнодум і філософ, який*

залюбки студіював навіть позапрограми науки, так до ладу й не міг збагнути мудрість статуту караульної служби (Гончар, Людина., 1960, 10); — Скажу тобі, Кукубенку, спасибі. Це не велика мудрість сказати вірне докірливе слово, а більша мудрість сказати таке слово, яке, не поглумившись над бідою чоловіка, підбадьорило б його і дало б йому духу (Довж., I, 1958, 247).

Зуби мудрості див. зуб.

МУДРІТИ, ію, ієш, недок. Ставати мудрим. Як голова сивіє, то чоловік мудріє (Укр. присл., 1955, 86).

МУДРО, присл. 1. Із знанням справи; розумно. [Є п и с к о п:] Безумний мовив мудро ненароком: ми будемо світити світлом правди (Л. Укр., II, 1951, 434); Він мене добре вчив, мамо, і мудро (Коб., II, 1956, 323); Заводи-велетні, де людський розум Керує мудро, вугілля й чорнозем, Картини й книги, статуї й дома — Це наше все (Рильський, II, 1960, 158).

2. Уміло, майстерно. Повісила на кілочок чистий рушник, довгий та предовгий, та мудро усякими цвітами вишитий (Кв.-Осн., II, 1956, 320); [С т а р ш и н а т р е т і й:] А мудро співає! коли не послухавш, усе іншу. Підкрадьмось, братці, та послухаєм (Шевч., I, 1963, 96); Навіть у будень носила [Палагна] шовкові хустки, дорогі й писані мудро (Коцюб., II, 1955, 342).

3. розм., ірон. Хитро, лукаво. А сам, говорячи так, збоку якомсь на неї дивиться мудро, що горда удова тільки зчервоніє (Вовчок, I, 1955, 185); Чує Хо, як сільський учитель обіцяє хитро-мудро керувати поміж підводними каміннями сучасних порядків, а таки.. досягти мети своєї... (Коцюб., I, 1955, 172).

МУДРОВАНІЙ, а, е, розм. 1. Вишукано, вигадливо зроблений, пошитий і т. ін. Гарненькі шляхетні панянки в мудрованих зачісках та легких, як хмаринка, вбраннях відтанцювали мазурку (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 50); Шляхтянки з служницями вишукували собі по крамницях мудровані вбрання (Тулуб, Людолови, I, 1957, 7).

2. Хитрий, виверткий. — То Шпак мудрований хотів мене звести, — Жалівся менший брат [голуб] (Гл., Вибр., 1951, 77); З голови ніяк не міг викинути [князь] й забути образу від реєстровців Косінського та мудровану відповідь коронних гетьманів (Ле, Наливайко, 1957, 37).

МУДРОЩІ, ів, мн. 1. Те саме, що мудрість. — Я не заздрю мудрощам мудрих, і не надить мене спокій спокійних на прославленій ними землі... (Коцюб., II, 1955, 365); — Зайшов подивитися [на гру] з цікавості. Бачу — ніяких мудрощів нема... (Тулуб, Людолови, I, 1957, 279).

2. ірон. Те саме, що мудрування. [П а р в у с (вибухнув глумливим реготом):] Ха-ха, ха-ха! О, мудрощі поганські! Які ж глибокі! Наче брід в посуху! (Л. Укр., II, 1951, 474).

МУДРУВАННЯ, я, с. Дія або її наслідки за знач. мудрувати. Незважаючи на.. мудрування вульгаризаторів, великі твори мистецтва минулого продовжували існувати, задовольняючи пізнавальні й естетичні потреби людей нового, радянського часу (Рад. літ-во, 2, 1957, 3); — Ану, викладай, Артеме, що там уже мудрував? — Яке там мудрування! Картина, як на долоні (Головко, II, 1957, 403); — Коли позичите — віддамо без хитрощів. Ми люди прості, без мудрувань живемо, — говорить [Марія] з серцем (Стельмах, I, 1962, 309); Тяжко й велично упали [філософи] додола з вершин мудрування (Зеров, Вибр., 1966, 146).

МУДРУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Удаватися в зайві й непотрібні міркування. Не мудруй багато, а працюй завзято (Укр. присл., 1955, 389); — Хлопці! Геть його з дороги! Хай так дуже не мудрує! (Л. Укр., II, 1951, 366); // Вигадувати, робити щось незвичайне.

Покиньмо їх та ходім поки за писарем; будемо дивитись, що той мудрує (Кв.-Осн., II, 1956, 269); [Л у к а:] Текла собі річка тихо, мирно — і на тобі! Як крота її під землю! Хто це у вас мудрує? (Мокр., П'єси, 1959, 193).

2. ірон. Те саме, що хитрувати. Пархоме, в щасті не брикай! В нудьзі притьмом не лізь до неба! Людей питай, свій розум май! Як не мудруй, — а вмерти треба!.. (Г.-Арт., Байки., 1958, 82); Ну й мудрує ж каверзна лисиця, От була, і вже її нема!.. (Бичко, Вогнище, 1959, 83); — Не прикидайтеся, не мудруйте, пане сотнику! — перебив Жолкевський (Ле, Наливайко, 1957, 27).

3. над чим і без додатка, розм. Те саме, що роздумувати; обмірковувати. Правдивий воїн не дрімає, Без просипу же і не п'є; Мудрує, дума, розглядає, Такий і ворогів поб'є (Котл., I, 1952, 214); Ми всі утрюх мудрували над тим трудним питанням (Коцюб., II, 1955, 362); — Довго я мудрував, де б мені.. достати той пачпорт [паспорт] (Укр. поети-романтики., 1968, 237); Іван Пісня став одним із найдіяльніших учасників підготовки до втечі [з фашистської тюрми].. Все мудрував, усе зважував (Збан., Єдина, 1959, 218).

МУДРУВАТИЙ, а, е. Важкий, складний для розуміння. Мудрувата фраза; Мудруватий стиль викладу.

МУДЬ, я, ч., зневажл., лайл. Груба, невихована людина. — А ти, мудю! А ти, хлопе! А ти, опришку! (Фр., II, 1950, 84); — Ну, сину, як маєш охоту, то я тебе в школу віддам.. — Ні, не хочу.. — О се ще... ціпов'яз! Родився мудьом — мудьом і вмереш! — сказав Наум, махнувши рукою (Коцюб., I, 1955, 103).

МУЕДЗІН, а, ч. У мусульман — служитель при мечеті, який з мінарета в певний час закликає віруючих до молитви. На самій горі, на двох дуже ілюмінованих високих мінаретах стоять два муедзини й скликають турків на молитву (Н.-Лев., II, 1956, 462); Мечеті були повні туфель і людей, горів обгорткою коран, скрипіли голосами з мінаретів муедзини (Ю. Янов., I, 1958, 63).

МУЖ, а, ч. 1. книжн. Державний, науковий, громадський і т. ін. діяч. Амінь тобі [Богдане], великий муже! Великий, славний! та не дуже... (Шевч., II, 1963, 349); А щедрі серцем юнаки, На диво мужам вченим, Знімають зорі залюбки Із неба нареченим... (Воскр., З перцем!, 1957, 322); В просторім кабінеті старости, в різних його кутках були присутні три державні мужі та лише одна жінка, господиня дому (Ле, Хмельницький, I, 1957, 69).

2. заст., уроч. Чоловік (у 2 знач.). Всі в домі боялися її, не виключаючи й Куни Гольдбаума, її мужа (Фр., II, 1950, 78); Дружина мужу зброю подає: — Цілую я озброєння твоє, — Нехай воно нам перемогу дасть (Бажан, I, 1946, 301).

МУЖАТИ, аю, аєш, недок., заст., поет. Мужніти. *Образно. Мужай, прекрасна наша мово, Серед прекрасних братніх мов (Рильський, III, 1961, 304).

МУЖАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., заст., поет. Бадьоритися. Вова труснув головою й осміхнувся. «Мужайся, Антоне!» — черкнув він на кінці сторінки щоденника... (Вас., I, 1959, 86).

МУЖВА, й, ж., збірн. 1. дорев., зневажл. Мужики, селяни. — Мужва підійме носа, а в наших кишенях буде — свись! (Н.-Лев., IV, 1956, 27); [Є л и с е й:] Ну так же досадно, що за обідом, опріч попів, одна тільки мужва сиділа. Певно, гордують нами панки? (Кроп., III, 1959, 284); Євмен Жлукто хапається за голову. Що робити, що робити, пане добродію? Мужва бастує, не виходить у поле, зреклася землі (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 114).

2. перен., заст., зневажл., лайл. Про невихованих, неосвічених людей. Упершись поглядом у стіну перед собою, він презирливо процідив крізь зуби: — Мужва!.. Мало їх тесали... (Руд., Вітер., 1958, 89); — Графа Володимира Романовича Скаржинського не знаєте? Ех, ви ж... мужва! (Донч., III, 1959, 16).

МУЖИК, а, ч. 1. дорев., розм. Селянин. Пани б'ються, а в мужиків чуби болять (Номис, 1864, № 1304); Вона любила це все [роботу в школі], як любить мужик оранку, жнива або тверду лаву, на якій спочиває (Коцюб., I, 1955, 312); — Якби мужик з волом не орав, то пан на хорбаці [хребті] й дранки би не мав (Стеф., II, 1953, 55); Турбай похмуро посміхнувся. І тут збагнув, що він — мужик, селянський син, і тільки... (Руд., Остання шабля, 1959, 161).

2. перен., заст., зневажл., лайл. Про невиховану, грубу людину; селяк. Слава богові, що пішов у москалі, а то б вона його і так покинула... Мужик! неотеса!.. (Мирний, IV, 1955, 57); — Мужик ти був, Сидоре Сидоровичу, мужиком і залишився. Пристойний тон тобі однаково, що корові сідло (Коз., Листи., 1967, 111).

3. заст., розм. Чоловік (у 1 знач.), мужчина. І жінки, і мужики, і мала дітвора, та що то! і старі пови́пзали з хат дивитись на таку прояву (Кв.-Осн., II, 1956, 201); Потішав Максим себе тим, що, звичайно, запрошені мужики виберуться на весілля не самі, а в супроводі жінок (Смолич, Мир., 1958, 40).

4. діал. Чоловік (у 2 знач.), дружина (у 2 знач.). — От вже як піду заміж, .. і мужика, і діточок буду обшивати (Кв.-Осн., II, 1956, 424); — Хай лиш спробує, куди воно жінка сама без мужика годиться (Головко, II, 1957, 98).

МУЖИКІВ, ко́ва, ко́ве, дорев., розм. Прикм. до мужик 1, 3; належний мужикові. Оттак чини, як я чиню, люби дочку аби чю, хоч попову, хоч дякову, хоч хорошу мужикову (Номис, 1864, № 12525).

МУЖИКУВАТИ, ую, уєш, недок., дорев. Бути мужиком (у 1 знач.), селянином. — Тут мужикував, там [на тім світі] — пануватимеш... (Мирний, III, 1954, 19); — Не хочу мужикувати (Головко, I, 1957, 145).

МУЖИКУВАТИЙ, а, е, заст., зневажл. Який зовнішністю, поведінкою схожий на мужика (у 1, 2 знач.); грубуватий (у 2 знач.). [П а н і Л ю б а:] Що воно за людина. Якось наче й на пана не скидається, хоч у тому краї, кажуть, пани якісь мужикуваті (Вас., III, 1960, 200); Він [король] обурений. Як сміють ці голодранці, ці вошиві хами з своєю мужикуватою старшиною чогось добиватися, та ще й ставити якісь вимоги?! (Тулуб, Людолови, II, 1957, 497).

МУЖИКУВАТИСТЬ, тості, ж., заст. Властивість за знач. мужикуватий. Мужикуватість його здавалась природною (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, II, 1952, 126).

МУЖИКУВАТО, заст., зневажл. Присл. до мужикуватий.

МУЖИЦТВО, а, с., збірн., дорев., розм., зневажл. Мужики. Кріпацька старшина пішла на всі боки судити безглузде мужицтво, що як зарубало собі на носі волю, то будь вона і голодна, і холодна, і вся в латах чи дрантях, аби таки воля (Мирний, IV, 1955, 163); — Корнію, чи в тебе під панськими недоносками і тіло напанилось, на мужицтво не оглядається? (Стельмах, I, 1962, 149); // Стан мужиків. — Нещасна моя доленька, що я родилась у мужицтві! (Кв.-Осн., II, 1956, 339); Дурненьким паннам здавалось, що сам бог споконвіку призначив полякам панство, .. а українцям — мужицтво, нужду, сіру свиту, мазані дьогтем чоботи та неписьменність (Н.-Лев., I, 1956, 201).

МУЖИЦЬКИЙ, а, е, дорев., розм. Прикм. до мужик 1. Ми заходились розкувати Своїм невольникам кайдани. Аж гульк!.. І знову потекла Мужицька кров! (Шевч., II, 1953, 243); — А сам ти хто — мужицький син? Кріпацька чорна кістка, значить? (Бажан, Роки, 1957, 244); // Власт. мужикові, мужикам. Мій батько, широка мужицька вдача, потайний алкоголік, що протрачує періодично грубі суми в картах (Коб., III, 1956, 52); Та хіба після цього можна розмовляти з чоловіком, який далі свого носа нічого не бачить і не догадується, що таке мужицька хитрість? (Стельмах, II, 1962, 235); // Такий, як у мужика. По лісі, нетоптаною стежкою, йшов чоловік у грубій, мужицькій сіряці (Фр., II, 1950, 94).

МУЖИЧА, ати, с., дорев., розм. Дитя мужика (у 1 знач.). Це сіни, а он і двері у хату... Там її син... його [паніча] син... паненя, а не мужича... (Мирний, IV, 1955, 57); Дядькові не подобалось, що хлопець водиться з мужичатами, навчивсь по-мужичому говорити (Гр., II, 1963, 11).

МУЖИЧИЙ, а, е, дорев., розм. Те саме, що мужицький. — Мужича правда єсть колюча, А панська на всі боки гнуча (Котл., I, 1952, 274); [М а к с и м:] Оця рука трюхи на мужичу скидається, кістлява та в пухирях (Кроп., I, 1958, 393).

МУЖИЧИЩЕ, а, ч., дорев., зневажл. Збільш. до мужик 1—3. — І говорив же [писар], і приказував, щоб не лізли сюди до мене ввечері! Ні, таки лізуть, мов ті свині, оці мужичища!.. (Н.-Лев., IV, 1956, 158).

МУЖИЧКА, и, ж., дорев., зневажл. Жін. до мужик 1, 2; селячка. Чому вона родилась бідною мужичкою, чом не панночкою? (Коцюб., I, 1955, 97); — Ти сміла? — заверещить пані.. — Ти, мужичко, моє добро крадеш!.. (Вовчок, I, 1955, 136).

МУЖИЧОК, чка, ч., заст., розм., діал. Зменш.-пестл. до мужик 1, 3, 4. У нього майнула думка, що цей провідник, сірий мужичок, напевне, веде загін просто в зуби озброєній банді дезертирів (Донч., III, 1956, 126); [Т е т я н а:] Будь у мене мужичок з кулачок, А таки я мужикова жінка (Котл., II, 1953, 70).

МУЖІВ, жева, жеве, заст. Прикм. до муж 2; належний мужеві. В тій хвилі Анеля кинулася до мужевих ніг (Фр., VI, 1951, 475).

МУЖНІЙ, я, є. 1. Який виявляє стійкість, хоробрість, рішучість. Хто ж товариства енейців і хто Іліона не знає мужніх бійців? (Зеров, Вибр., 1966, 237); В душі він глибоко пишається своїми предками, мужніми людьми, що крізь чуму, крізь безводдя, крізь степові швидкоїдучі пожежі прокладали дорогу на кримські озера, .. несли сюди життя (Гончар, Тронка, 1963, 56); // Який виражає мужність (у 1 знач.). Та недовго сумує отаман. Його засмалене мужнє обличчя спалнуло вже звагою, і металевим гострим голосом вигукує він над сполоханим табором наказ (Коцюб., I, 1955, 184); Тільки ж ти вмирала мужньо з мужніми словами: — Ми поборем! в нас-бо правда, Всі народи з нами! (Гич., II, 1957, 98).

2. рідко. Те саме, що змужнілий 2; зрілий (у 2 знач.). В його душі почався новий момент життя, тільки зародок нового життя, коли з молодого пустотливого хлопця починає виходити мужній, дорослий чоловік (Н.-Лев., IV, 1956, 86); Од постійної важкої роботи, від натуги м'язи на лиці виступали тепер іще виразніші, а брови завжди тісно докупі зведені. І це робило лице його не по літах мужнім і суворим (Головко, II, 1957, 401).

МУЖНІСТЬ, ності, ж. 1. Риса характеру людини, у якій поєднуються хоробрість, рішучість, витримка тощо. Тиждень пролежала Олеся в постелі; тиждень

Балабуха не одходив од постелі..., благав її витерпіти й з мужністю перенести горе (Н.-Лев., III, 1956, 163); Благословенна ти в віках.. Печаль і радість наша, пісне, Що мужність будиш у серцях, Коли над краєм хмара висне (Рильський, II, 1960, 191); Козаки-запоріжці своєю мужністю дивували світ (Панч, В дорозі, 1959, 245); // Відвага, сміливість. Актом високої громадянської мужності було створення Лисенком у 1868 році композиції на текст забороненого царською цензурою вірша Шевченка «Заповіт» (Мист., 4, 1962, 25).

2. рідко. Те саме, що змужнілість; зрілість. Входять Вася та Іван Цупрун, стрункий юнак, у якого перші ознаки мужності ще переплітаються з залишками хлоп'ячого (Мик., I, 1957, 436); Давно вже вийшли вони з лагідних юнацьких літ у сувору черству мужність (Довж., I, 1958, 437).

МУЖНІТИ, ію, ієш, недок. 1. Ставати дорослим, фізично й духовно зрілим. Як людина, що з літами змінюється, зріє, мужніє, так змінилась за роки блукань між людьми і оця її проста дівоча пісенька (Гончар, II, 1959, 174); В боях зростаючи на полі, Йдучи, мужніючи в літах, Син фронтового комсомолу Під співи кулі виростав (Ус., Шість, 1940, 21).

2. перен. Ставати сильнішим, набуваючи досвіду; розвиватися, міцніти. Робітничий клас не гине, а росте, міцніє, мужніє, згуртовується, освічується і загартовується в боротьбі (Ленін, 19, 1950, 200); У славних вікопомних битвах — під Жовтими Водами і під Корсунем.. — виростала і мужніла богатирська сила нашого народу (Цюпа, Україна.., 1960, 22); Разом із зміцненням нашої Батьківщини міцніло, творчо мужніло й наше кіномистецтво (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 3).

МУЖНЬО. Присл. до мужній 1; хоробро, завзято. Партизани мужньо обороняли кожен метр лісу (Шер., В партиз. загонах, 1947, 55); Кошмари мучили всю ніч, і Бальзак мужньо боровся з ними (Рибак, Помилка.., 1956, 202).

МУЖОЛОЗТВО, а, с. Те саме, що педерастія.

МУЖЧІНА, и, ч., розм., рідко. Те саме, що чоловік 1. Тепер він помітив жінку серед купи мужчин (Коцюб., II, 1955, 377); — А ти чого ж не п'єш? — Оріся торкнулася губами, скривилася: — Як його ті мужчины й п'ють? — почервоніла.. і засміялася (Тют., Вир, 1964, 509).

МУЗ... Перша частина складних слів, що відповідає слову музичний, напр.: музгуртбк, музкомедія і т. ін.

МУЗА, и, ж. 1. У грецькій міфології — одна з дев'яти богинь поезії, мистецтва та науки. О, музо, панночко Парнаська! Спустиись до мене на часок (Котл., I, 1952, 187); Трохи осторонь, але на видному місці статуя музи з лірою в руках (Л. Укр., III, 1952, 722); Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго Світом блукав, священну столицю троян зруйнувавши (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 29).

2. перен. Творче натхнення, його джерело, що втілюється звичайно в образі такої богині. Музо моя — госте самотньої душі! Не покидай мене (Мирний, V, 1955, 343); Радянський актор не може творити художній образ, покладаючись на каприз музи, не може очікувати моменту приходу натхнення (З глибин душі, 1959, 67).

3. перен. Творчість поета, його мистецтво. Гнівню заговорила невільницька муза Шевченка (Слово про Кобзаря, 1961, 99); Білоруський поет Павлюк Трус не розлучався з «Кобзарем», уся його творчість перейнята шевченківським колоритом; у ній багато теплоти та щирого поетичного чуття, що йде від музи Тараса (Рад. літ-во, 2, 1961, 89).

МУЗЕЄЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із музеєзнавства. Перше ніж приступити до будівництва музеїв просто неба, словацькі етнографи й музеєзнавці провели величезну науково-дослідну роботу (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 23).

МУЗЕЄЗНАВСТВО, а, с. Наука про організацію та діяльність музеїв. Обидва [Д. Яворницький та М. Самокиш] кохалися в фольклорі, етнографії, мистецтві, музеєзнавстві (Вітч., 8, 1967, 177).

МУЗЕЄЗНАВЧИЙ, а, е. Стос. до музеєзнавства.

МУЗЕЙ, ю, ч. 1. Культурно-освітній та науково-дослідний заклад, що збирає, вивчає, експонує та зберігає пам'ятки матеріальної й духовної культури, природничо-наукові колекції тощо. — Нам ще треба б попіклуватися етнографією, вивченням народу, бо ми його й досі гаразд не знаємо. Треба б завести історичний музей (Н.-Лев., I, 1956, 628); Музей Шевченка став однією з найдорожчих культурних пам'яток для нашого народу (Літ. газ., 9.III 1950, 3); // Приміщення такого закладу. Серед апельсинів, пальм та евкаліптів біліє широкий, схожий на вхід до храму, фасад музею палеонтології, одного з найбільших в Америці (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 93).

2. перен., розм. Зібрання яких-небудь речей. [Ш е л е с т (відкриває валізу):] Що це! ..Цілий музей отруйних речовин (Коч., II, 1956, 261).

МУЗЕЙНИЙ, а, е. 1. Прпкм. до музей 1. Діти охоче забрали ваганці [ваганки], і Тоня прикидала в умі, де вони їх поставлять в шкільній музейній кімнаті (Гончар, Тронка, 1963, 324); Протягом багатьох років Франко уважно стежив за розвитком живопису, мистецтвознавчої науки, сучасної йому музейної справи (Мист., 4, 1956, 2); Музейний експонат; // Власт. музеєві. В кімнату, де 33 роки тому був великий Ленін, ішли і йшли делегації військових частин.. Ця скромна тінява кімната, вже сповнена музейним урочистим холодком, здавалась їм піднесеною над світом вище палаців, вище хмарочосів (Гончар, III, 1959, 459).

2. Який годиться для музею; рідкісний, цінний. Швидко пробігає самурай з своїм музейним мечем (Довж., I, 1958, 122); [К р и в ц о в а:] Він [флакон] у нас тридцять років. Музейна річ (Коч., II, 1956, 433).

◇ **Музейна рідкість** — про щось старовинне, рідкісне.

МУЗЕЙЧИК, а, ч. Зменш. до музей. Є в тому музейчику також різні подарунки, надіслані колишніми вихованцями школи, що розбрелися тепер далеко по світах (Гончар, Тронка, 1963, 324).

МУЗИКА, и, ж. 1. Мистецтво, що відображає дійсність у художньо-звукових образах. Я тепер не стільки музикою, скільки літературою займаюся (Л. Укр., V, 1956, 72); Музика — мистецтво, що має велику силу емоціонального впливу, є важливим засобом формування ідейних переконань, моральних та естетичних ідеалів людей (Літ. Укр., 30.III 1962, 1); // Твори такого мистецтва, сукупність їх. Народна пісня — то ж вона Усій землі окраса, Вона, як сонце, вирина У творчості Тараса, Вона, як пахощі суцвіть, Лисенка музику живить (Рильський, III, 1961, 36).

Покласти на музику — написати музичний твір на який-небудь текст. Захоплений неперевершеною майстерністю, з якою Кропивницький читав поему Шевченка «Причинна», Крижанівський вибрав з неї дев'ять строф і поклав їх на музику (Вітч., 6, 1965, 194).

2. Інструментальний вид цього мистецтва на відміну від вокального. Видатні діячі нашої кінематографії й музичного мистецтва завжди вважали музику невід'ємною частиною художнього фільму (Мист., 3, 1959, 24);

Музика та спів; Симфонічна музика; // Виконання, звучання музичних творів. Вона змушувала його цілими вечорами слухати музику, переважно класичну — Баха, Гайдна, Бетховена (Коцюб., I, 1955, 407); [З е т (до Амфіона):] Тепер я вірю в те, що дикі звірі його [Орфея] музики слухали! (Л. Укр., I, 1951, 454); Вона злегка торкнулася клавішів.. і залунала музика, що з кожною хвилиною розливалася, як потік у зливу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 179).

Навча́ти (учи́ти, навчи́ти) му́зики кого — навчати когось грати на музичних інструментах; Навча́тися (вчи́тися, навчи́тися) му́зики — вчитися грати на музичних інструментах.

3. чого і з означ. Гармонійне звучання чого-небудь. Це був початок десятих років, коли я вперше почув музику української мови (Літ. Укр., 12.IX 1967, 1); Він захоплено повторював повні чарівної краси вірші Лермонтова, насолоджуючись їх музикою (Тулуб, В степу.., 1964, 235); // Сукупність яких-небудь звуків. Оживлялась музика крапель [з дахів], сумних і веселих, лінивих і жвавих, глухих та дзвінких (Коцюб., II, 1955, 284); Аксьонов стояв на бульварі, зачаровано слухаючи музику морського прибою (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 70).

4. Те саме, що оркестр. Шеляга виймає [Микита] І за того останнього [останнього] Музику наймає (Шевч., II, 1953, 78); Музика різала, пиляла, аж струни лопались (Мирн., I, 1949, 358); Музика не вгавала, повторюючи мелодії гімнів обох країн (Ю. Янов., II, 1958, 110).

5. перен., розм. Про складну, тривалу справу, марудне заняття тощо. Думає [Сашко] про ідею космічного ретранслятора,.. а Віталій тим часом думає: «Нащо ти мені все це говориш? Нащо мені твій ретранслятор, і та стаття, і вся ця музика, коли є на світі Тоня..» (Гончар, Тронка, 1963, 42).

МУЗІКА, и, ч. Те саме, що музикант. Дівчата й хлопці покинули грища й танки, купчаться всі коло темного дуба. Там сивий музика узявся за віщії струни (Дн. Чайка, Тв., 1960, 153); Час музикам ладнати скрипки на весілля (Рильський, III, 1961, 196).

Троїсті му́зики див. троїстий.

МУЗІКАЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що музичний 2, 3. Була [Оксана] вражлива [вразлива], честолюбива і дуже музикальна (Коб., I, 1956, 249); Можна багато писати про художню принадність першої великої удачі Гончара [«Прапороносців»] —.. про лаконічну й точну, мальовничу й музикальну мову письменника, що переливається різними стилістичними барвами (Про багатство л-ри, 1959, 176).

Музика́льний слух — те саме, що Музичний слух (див. музичний).

МУЗІКАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що музичність. Український народ здавна славиться своєю музикальністю, співучістю. Музика, пісня, як висловився М. Т. Рильський, завжди були найщирішим виявом української душі (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 17).

МУЗІКАЛЬНО, рідко. Присл. до музика́льний. Жива народна мова має кілька дуже простих способів до уникання збігу багатьох шелестівок, і через те слова єднуються плавко, легко до вимови. Мова бринить повноголосо й музикально (Сам., II, 1958, 366).

МУЗІКА́НТ, а, ч. Той, хто грає на якомусь інструменті. Я цін продала, Пішла, музиканта наняла [найняла] (Чуб., V, 1874, 679); Нікельовані труби хоч і більші за музикантів, але звуки вилітають голосні й бадьорі (Панч, В дорозі, 1959, 270); * У порівн. Будь вільний в своїй пісні, як музикант, що вважає тільки на серйозну критику (Л. Укр., V, 1956, 261).

МУЗІКА́НТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до музикант.

МУЗІКА́НТКА, и, ж. Жін. до музикант. Зіна з жахом дивилася на свої тендітні руки, про які вона так особливо dbала, коли мріяла стати музиканткою (Ів., Вел. очі, 1956, 83).

МУЗІКА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до музикант. Двадцять шостого березня диригент вивів музикантську команду на збірний пункт, куди поспішали члени штабу й рядові комуни (Мик., II, 1957, 512); — Що ж, Фросиночко... Така наша доля музикантська... (Б. Кравч., Квіти.., 1959, 173).

МУЗІ́КИ, зйк, мн., розм. 1. Забава з музикою; гулянка, танці. Якби мені черевики, То пішла б я на музики, Горенько моє! Черевиків немає, А музика грає, грає, Жалю завдає (Шевч., II, 1963, 137); Все на спокій, на спочивок йшло по музиках (Вовчок, I, 1955, 170); Опівдні люди.. почали групуватися, розходитися по домівках. На музиках особливо не затримувались, бо чарка веселіше гріє на холоді, ніж самий гарячий танець (Збан., Любов, 1957, 222).

2. Те саме, що му́зика 2, 4. Навкруги лунали музики (Коцюб., II, 1955, 31); — О, ще, хвалити бога, держусь міцно на ногах; якби добрі музики, то й козачка б утнув, — сказав Ховрусь (Н.-Лев., III, 1956, 321).

МУЗІКОЗНА́ВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із музикознавства. Діяльність Порфирія Бажанського — надзвичайно плодотворного композитора, музичного критика й музикознавця — почалася в 60-х роках минулого століття (Укр. клас. опера, 1957, 237); Людина всебічно обдарована, Рильський виступає як музикознавець і музичний критик (Мист., 2, 1955, 39).

МУЗІКОЗНА́ВСТВО, а, с. Наука, що вивчає теорію та історію музики, музичну культуру народів. Музикознавство — багатопрофільна наука, яка охоплює проблеми історії й теорії музики, музичної естетики, фольклору, професіонального та народного інструментарію, а також хореографічного мистецтва (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 102).

МУЗІКОЗНА́ВЧИЙ, а, е. Стос. до музикознавства. Вся музикознавча, фольклористична та громадська діяльність М. О. Грінченка була зразком вірного служіння народові (Рад. Укр., 27.IX 1958, 3).

МУЗІКУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. музикува́ти. Народився В. С. Косенко 11 листопада (за старим стилем) 1896 року в Петербурзі. Домашні музикування, в яких брали участь батьки, брати й сестра, були для хлопчика першою школою (Нар. тв. та етн., 1, 1967, 10).

МУЗІКУВА́ТИ, ую, уєш, недок. Те саме, що музичити 1.

МУ́ЗИН, а, е. Прикм. до му́за. Музині химери (Л. Укр., I, 1951, 298).

МУЗІЧЕ́НЬКА, и, ж. Пестл. до му́зика. Нехай гляне Редька в дірку, Переверне долю гірку Догори хвостом, І музиченьку почує, Потанцює, пожартує з товстим Будяком (Гл., Вибр., 1951, 242).

МУЗІЧЕ́НЬКО, а, ч. Пестл. до му́зика. Військо йде, короговки мають, Попереду музиченьки грають (Укр.. лір. пісні, 1958, 468); Лиш тоді звела [Олена] ясенькі сині свої очі, як заграли музиченьки «Засвітали козаченьки в похід сполуночі» (Тич., II, 1957, 330).

МУЗІ́ЧИТИ, чу, чиш, недок. Грати на якомусь інструменті, розважатися музикою. Музичить треба — от і діло, Коли хотіли знать! (Гл., Байки.., 1959, 161); — Я святкую день своїх уродин і щастя — і влаштовую вечір. Ціль його: музичити, бути щасливою (Коб., III, 1956, 384).

2. перен. Видавати звуки, схожі на музику. Музичить десь за плотом на стерниці цвіркун (Мушк., Чорний хліб, 1960, 23).

МУЗІЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до му́зика 1, 2. *За старе піаніно сідала [Любов Прохорівна] щодня, вчилася грати й ненавиділа так звану «систему», якою приневолювала її вчителька набувати музичних знань* (Ле, Міжгір'я, 1953, 23); — *Треба повідати людям, які дорогі та музичні мотиви виховує народна пісня!* (Мирний, III, 1954, 204); *Єгор Мовчан створив нову мелодію на текст Думи, скомпонував до неї музичний супровід* (Вол., Садн., 1950, 37); *Збирання і публікація словесного, пісенного та музичного фольклору мають велике громадсько-політичне значення* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 16); // *Виражений, здійснюваний засобами музики. Музичний образ; Музична характеристика дійової особи.*

Музична школа — школа, у якій навчають музики. *І щастя їхнє, що за радянської влади вони народилися: було б їхнє бажання, — їм і музичні школи, їм і консерваторії, їм і педагоги* (Вишня, II, 1956, 35); **Музичний вечір** — вечір, на якому виконують твори музики; **Музичний інструмент** — інструмент для виконання творів музики. *В кутку [каюти] стояли музичні інструменти* (Панч, Ерік., 1950, 19).

2. Здібний до музики, який любить і тонко розуміє музику. *Ми, українці, музичний народ* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 206); *Музична людина.*

Музичний слух — здатність сприймати та відтворювати музику (у 1, 2 знач.). *Тішило його завжди, що ми всі п'ятеро маємо музичний слух* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 140).

△ **Музична драма** — драма в супроводі музики, опера з драматичним сюжетом; **Музична комедія** — комедія, що супроводжується музикою; оперета. *Музична комедія це по суті водевіль із вставними піснями й танцювальними номерами* (Мист., 6, 1968, 9).

3. Який нагадує музику, приємний для слуху; мелодійний. *Музичний голос.*

МУЗІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість і якість за знач. музичний. *Пісня справила на нього таке величезне враження і так захопила своєю музичністю, що він не втримався і тут же спробував відтворити її мотив, замугикавши щось собі під ніс* (Трубл., II, 1950, 179); *Музичність дитини; Прозорість і ясність образів, музичність мови балад Сосюри контрастує з ускладненістю форми* (Вітч., 2, 1965, 170).

МУЗІЧНО, присл. 1. З музичного погляду. *Музично грамотна людина; // Засобами музики. Він [диригент] музично оформив майже всю програму, постійно оновлює репертуар* (Мист., 6, 1958, 19).

2. Подібно до музики; мелодійно. *Прийшли невілнниці, знаками покликали її [Настю], привели до галерейки, де музично дзюрчав фонтан* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 255); *Музично звучить мова.*

МУ́КА, и, ж., чого, з означ. і без додатка. Страждання, зумовлені фізичними болями, духовними переживаннями тощо. *Цькують його собаками, Крутять назад руки І завдають козакові.. муки* (Шевч., II, 1953, 131); [Р і ч а р д:] *Тепер мені сидіти, дивитися на сії зайві руки, позбавлені коханої роботи, єдиної, що красила життя, се гірше, ніж непростена провина, ніж муки совісті...* (Л. Укр., III, 1952, 12); *Про боротьбу, муки і страти декабристів написав Шевченко свою поему «Неофіти»* (Рильський, III, 1956, 10); *Не знав ніяких творчих мук Цей кандидат [наук] Данило Жук* (С. Ол., Вибр., 1957, 333); // у знач. присудк. сл. *Про щось болюче, тяжке, нестерпне. Звісно, при таких умовах праця в газеті — одна мука та й годі* (Коцюб., III, 1956, 179); *Пози́ка — не штука, та віддача — мука* (Укр. присл., 1955, 51).

◇ **Му́ки Танта́ла** — те саме, що Танта́лові му́ки

(див. Танта́лів); **На му́ки дава́ти** — мучити, терзати. *Били мене, били, на муки давали* (Сл. Гр.); *Ходіння по му́ках* — низка тяжких випробувань, що наступають одне за одним. *Я.. ніколи не розказав би секретареві про свої ходіння по муках* (Логв., Давні рани, 1961, 111).

МУ́КА, й, ж., розм. Те саме, що борошно 1. *Узяла [бабуся] муки пшеничної, змісила водою* (Кв.-Осн., II, 1956, 198); *Явдоха сіяла муку на підситок, готуючись завтра пекти хліб* (Тют., Вир, 1964, 366).

◇ **Перемелеться, мука́ буде** — з часом усе неприємне минеться, забудеться. — *Лягла б ти спати, доню. Цур їм, усім тим балачкам! Перемелеться, мука буде* (Добр., Тече річка., 1961, 106).

МУ́КАННЯ, я, с. Дія за знач. му́кати та звуки, утворювані цією дією. *І крики, і рев, і жалібне мукання наповнили тиху світло-зелену поляну* (Хотк., I, 1966, 137); *Надвечір величезне дворище сповнилося муканням корів* (Кол., На фронті., 1959, 68); *А військо все йшло і йшло у гуркоті гарб і гармат, у ревінні верблюдів і тупотінні коней, муканні буйволів та волів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 466).

МУ́КАТИ, аю, аєш, недок. 1. Видавати звуки «му-му»; ревіти (про велику рогату худобу). *Обліплене снігом, стоїть по коліна в снігу теля і, витягнувши морду, жалібно мукає проти вітру* (Коцюб., I, 1955, 32); *Мукає корова, їй відповідають корови з усіх кутків майдану* (Ю. Янов., I, 1958, 579).

2. перен., розм., рідко. Те саме, що мугікати 2. *Тиморфій тільки мукав та гикав* (Мирний, I, 1949, 346).

МУ́КНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до му́кати. *Рипнули хатні двері, стиха мукнула в сінях корова...* (М. Ол., Леся, 1960, 52); — *Гм? — мукнув Карпо, стоячи коло хати* (Н.-Лев., II, 1956, 370); *Сивий дідусь щось мукнув до Маметки, і той в одну мить зник і також непомітно з'явився* (Досв. Гюлле, 1961, 42).

МУЛ¹, у, ч. Дуже подрібнена, розтерта земля попелястого кольору, що відкладається на дні рік, озер, морів. *«Не буди [Візантію], Босфоре, буде тобі горе, Твої білі ребра піском занесу, У мул поховую!..» — реве синє море* (Шевч., I, 1951, 200); *Жаби квакають, від ставка мулом несе* (Кроп., I, 1958, 390); *Води річок, що течуть по гірських долинах, розмивають береги й виносять у море величезну кількість мулу* (Наука., 3, 1959, 53); * *Образно. Тоді, в печалі чи радості, добрішим і кращим стає чоловік і з подивом бачить, скільки зайвого мулу невідомо для чого осіло в його середині* (Стельмах, I, 1962, 202).

МУЛ², а, ч. Свійська тварина, гібрид коня та осла. *Аж чую: «туп-туп!» Шкандибають два мули; У них камінюччя на спині* (Крим., Вибр., 1965, 40); *Мул своєю силою та витривалістю в багато разів перевершує як коня, так і осла* (Рад. Укр., 4.VIII 1962, 4); * *У порівн. [Є л е а з а р:] Я далі йшов і бачив, як раба мало.. вавілонєць навантажив усяким покупом, як того мула, і києм гнав* (Л. Укр., II, 1951, 140).

МУЛА́Т див. мула́ти.

МУЛА́ТИ, ів, мн. (одн. мула́т, а, ч.; мула́тка, и, ж.). Нащадки від шлюбу білих із неграми. *Понад половину усього населення [Латинської Америки] становлять індієці.., близько 1/5 негри і мулати (помісь негрів з білими), білого населення європейського походження 25—30%* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 274); *Одягнений у діри й лати, Сітнілий, темний, як земля, Ти усміхався, мулате, Прибульцям хтозна-відкіля* (Рильський, III, 1961, 291); * *У порівн. Степова вишка.. на ній босий чубатий хлопець.. і смаглява, як мулатка, дівчина* (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 4).

МУЛА́ТКА див. мула́ти.

МУ́ЛИК, а, ч. Зменш.-пестл. до мул².

МУЛИСТИЙ, а, е. У якому є багато мулу (див. мул¹). Солод задумливо розминав на долоні грудку землі, підносив долоню до обличчя, ніби принюхувався до родючого мулистого піщаника, здобреного перегноєм (Руд., Вітер., 1958, 259); Мулиста річка; // Укритий мулом. Мулисте дно [Сиваша] запружило під ногами (Гончар, II, 1959, 416).

МУЛИТИ див. муляти.

МУЛИТИСЯ див. мулятися.

МУЛІНЕ, невідм., с. Сукані бавовняні або віскозні штапельні кольорові нитки для вишивання. Нитки треба добирати відповідно до товщини матеріалу. Так, для вишивання на парусині підійде муліне, для полотна — товсті бавовняні нитки, для мішковини — ірис (Гурток «Умілі руки..», 1955, 122); // у знач. прикм. На крепдешині, креп-жоржеті.. та інших тонких тканинах вишивають нитками муліне (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 5).

МУЛІТ, у, ч. Безбарвний мінерал, який використовують для виготовлення вогнетривів. Каолін та інші мінерали.. під час нагрівання їх до температури 900—1000 градусів виділяють теплоту й переходять у муліт (Наука., 5, 1958, 33).

МУЛКІЙ, а, е. Покритий мулом, на поверхні якого є мул. Сахно.. мало не по коліна вгрузла у мулке днище озера (Смолич, I, 1958, 99); Ми стояли на мулкому, порослому рогозою березі (Чаб., Стоїть явір., 1959, 80).

МУЛКО, присудк. сл. Про наявність мулу де-небудь. [Рибалка:] Пішла [арфа] на дно? Шкода! Дарма шукати, — не доберешся дна, тут мулко дуже (Л. Укр., II, 1951, 155).

МУЛКУВАТИЙ, а, е. Те саме, що мулуватий.

МУЛКУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. мулуватий.

МУЛЛА, й, ч. Служитель релігійного культу в мусульман. Навколо тиша. Лиш од села, з високого стародавнього мінарету, долітають скрипучі, як немазане колесо, різкі згуки побожного поклику мулли (Коцюб., I, 1955, 284); В аулі Джантемир-бая не було свого постійного мулли, тому один з аксакалів прочитав над мерцями всі уривки молитов, що збереглися в його пам'яті (Тулуб, В степу., 1964, 94).

МУЛОВИЙ, а, е. Прикм. до мул¹. В затоках Сиваша є великі запаси мулової гряди (Наука., 6, 1968, 3).

МУЛУВАТИЙ, а, е. Покритий мулом. Мулувате [морське] дно дає змогу оселяватися цілим підводним лісам водоростей (Курс заг. геол., 1947, 165); // Із невеликим умістом мулу. Алювіальні утворення басейну р. Інгулу представлені різнозернистими мулуватими пісками з домішкою обкатаної гальки, а також мулуватими супісками та суглинками (Допов. АН, 1, 1961, 81).

МУЛУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. мулуватий.

МУЛЯЖ, у, ч., спец. Натурального розміру зліпок із гіпсу, воску, парафіну тощо, який точно відтворює форму предмета. Одна з цікавих тем при виготовленні муляжів — це виготовлення зразків плодів мічурінських сортів (Гурток «Умілі руки..», 1955, 151); На шафі стояли лейденські банки, .. муляжі людського серця і печінки (Смолич, Театр., 1940, 108).

МУЛЯЖИСТ, а, ч., спец. Той, хто виготовляє муляжі.

МУЛЯЖНИЙ, а, е, спец. Прикм. до муляж. Муляжне виробництво.

МУЛЯР, а, ч. Фахівець, майстер мурування. Муляр Никифор рано встав (Фр., XIII, 1954, 309); [Річард:] Якби згубив кітару [кіфару] Аполлон і стратив голос,

мурував би тільки, то певне б звався муляром, не богом (Л. Укр., III, 1952, 114); Він пригадав, як на заводі муляри мурували стіни нового корпусу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 54).

МУЛЯРКА, и, ж. Жін. до муляр. Іду, співаючи про тебе, про цвіт весняної пори. І очі мулярки, як небо, на Київ дивляться згори (Сос., Солов. далі, 1957, 124).

МУЛЯРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до муляр. [Анто-ніо:] З неконечності бере артист роботу, яку прийде-ться. Навіть Аполлон узявся раз до мулярської праці (Л. Укр., III, 1952, 114); // Признач. для праці муляра. Попервах було особливо важко. Мулярські лопатки не тримались у руках, які звикли до пензля (Роб. газ., 9.I 1966, 2).

МУЛЯТИ, яю, яєш, рідше **МУЛИТИ**, лю, лиш, недок., перех. і без додатка. 1. тільки з ос. Будучи тісним, терти, тиснути (про взуття, одяг і т. ін.). Чобіт мулить ногу, подушка мулить в голову (Номис, 1864, № 11310); [Васильна Макарівна:] А чоботи, Митю, зовсім не муляють (Зар., Антеї, 1961, 96); // безос. Жабі ледве встигала за мною: у неї від шляхетних черевиків боляче муляло ноги, і, сердешна, ледве дибала (Досв., Вибр., 1959, 108); // Торкаючись тіла, спричиняти біль; давити. Грудки муляли в босі ноги, а холодна земля обсипала ноги, неначе сніг (Н.-Лев., II, 1956, 204); Усі швидко.. поснули, тільки Горпині не спалося: прокляті дошки в боки муляли (Л. Янов., I, 1959, 334); * Образно. — Не хотілось нагадувати про це, та слово язик муляє (Руд., Остання шабля, 1959, 160).

2. перен., розм. Не давати спокою, мучити, турбувати. — Коли чую, що маю що зробити, що можу чогось навчитися, то так мене щось усередині пече, так мене мулить (Фр., II, 1950, 348); Тут журба йому душу муляє, а там його гордощі (Круш., Буденний хліб., 1960, 82); От ніби й не трапилося нічого особливого, а щось муляє і муляє, і не можна зрозуміти, що ж це таке (Собко, Біле полум'я, 1952, 7); Піднесений настрої раптом спав, і дець в глибині свідомості досадно муляло трохи усвідомлення, що його поведінка в чомусь споріднювала його з Хлестаковим (Головко, II, 1957, 437).

◇ **Муляти (мулити) бчі (бко)** — набридати, завдавати комусь прикросів своєю присутністю (наявністю). Було чудо, що гуральня досі стояла. Тільки мулила очі. Скрізь по селах покінчили з панамі, скрізь димились руїни, а тут — гуральня (Коцюб., II, 1955, 85); На фасадах нових споруд не повинні з'являтися малохудожні твори: кераміка — матеріал довговічний, і кожна помилка мулятиме око впродовж багатьох років (Вітч., 12, 1965, 186).

МУЛЯТИСЯ, яюся, яєшся і рідко **МУЛИТИСЯ**, люся, лишся, недок., розм. Виявляти нерішучість; вагаться. Я бачив, що він муляється, і добре розумів причину (Коцюб., II, 1955, 426); Кріпаки й наймані слуги вставляли одне за одним, але панові здавалося, що вони муляються й не квапляться (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 31); — Чого ви муляєтеся? — всміхнувся Сагайдачний. — Це моя наречена (Тулуб, Людолови, I, 1957, 57).

МУЛЬДА, и, ж., спец. 1. Форма залягання шарів гірських порід у вигляді видовженого прогину. Стародавня долина середнього Дніпра є величезним колектором вод не тільки з усієї поверхні, а й з глибин мильди (Пит. підвищ. родюч., 1953, 46).

2. Сталевий жолоб для механізованого завантаження шихтових матеріалів у сталеплавильну піч. Кран підхоплював великі жолоби — мильди, сповнені шматків металу і флюсів (Собко, Серце, 1952, 14); В усіх мартенівських цехах механізовані завантаження шихти до мильд (Ком. Укр., 8, 1965, 28).

3. Металева форма, у яку заливають із ківша рідкий метал, щоб одержати зливok.

МУЛЬДОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до мұльда 1. *Мульдова долина; Мульдові льодовики.*

МУЛЬКИЙ, а, е. 1. Який муляє, тисне. *Микола приліг у носі човна, сперся ліктями на мұлького рюкзака (Збан., Курил. о-ви, 1963, 43); Величай ніяк не міг заснути. Якесь ліжко мұльке, жарко навіть без ковдри, душно в кімнаті (Коп., Земля., 1957, 153).*

2. перен. Який бентежить, турбує, гнітить. *Дівчина знічувалася, відчувала мұльку ніяковість від того, що в розповідях своїх, особливо про себе, Роман Петрович по двічі і по тричі, певне забуваючи, повторювався (Коз., Сальвія, 1959, 162).*

МУЛЬКО. Присл. до мұлький. — 3 рідних є хто на війні? — Син. Мо, десь під кущиком перезувається, щоб не мұлько тікати було (Тют., Вир, 1964, 325); // у знач. присудк. сл. Голому й на сіні мұлько (Укр.. присл., 1955, 41); *Надвечір Дмитрик помічає, що йому чогось мұлько на серці (Коцюб., I, 1955, 134); Сидячи на ослоні, Мамій понуро дивився в землю. На душі було якось мұлько і трохи соромно (Добр., Тече річка., 1961, 228).*

МУЛЬТИ... Перша частина складних слів, що означає множинність предметів або багаторазовість якихось дій, функцій, напр.: м у л ь т и в і б р а т о р, м у л ь т и м і л ь й о н е р, м у л ь т и п л а н і т. ін.

МУЛЬТИПЛІКАТ, у, ч. Мультиплікаційний фільм. *Уважний перегляд фільмів може засвідчити помітне зростання як технічної вправності, так і творчої майстерності авторів українських мультиплікатів (Літ. Укр., 10.VIII 1965, 4).*

МУЛЬТИПЛІКАТОР, а, ч. 1. Кіно- або фотокамера, що має багато об'єктивів і дає відразу багато знімків з одного предмета.

2. Фахівець із мультиплікації. *Досить значне місце в роботі мультиплікаторів, зрозуміло, займає створення фільмів для дітей (Рад. Укр., 28.VI 1967, 3); Режисер-мультиплікатор; Художник-мультиплікатор.*

МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до мультиплікації. *Мультиплікаційне знімання; // Зробл. способом мультиплікації. Особливе місце в дитячій кінематографії посідають мультиплікаційні фільми (Мист. кіно, 1955, 86).*

МУЛЬТИПЛІКАЦІЯ, ї, ж. Особливий вид кінознімання, об'єктом якого є серія малюнків або об'ємних фігур, що зображують послідовні фази руху й на екрані створюють ілюзію руху нерухомих об'єктів. *Маврацію геніальний кінематографіст Чарльз Спенсер Чаплін, який більше тридцяти років тому назвав мультиплікацію найбільш цікавим, найбільш вільним та найбільш кінематографічним видом кіно (Рад. Укр., 28.VI 1967, 3); // Об'єкт такого знімання.*

МУЛЬТФІЛЬМ, у, ч. Скорочення: мультиплікаційний фільм.

МУЛЬЧА, і, ж., с. г. Матеріал (дрібна солома, листя, торф і т. ін.) для мульчування ґрунту. *Мульчують суніці між рядками та в рядках навесні.. Для мұльчі використовують дрібну солому й листя (Сад. і ягідн., 1957, 251); Мульчу з торфу або тирси залишають і після появи сходів (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 213).*

МУЛЬЧПАПІР, пєру, ч., с. г. Скорочення: мульчувальний папір (вологонепроникний папір для мульчування). *Для захисту рослин.. від приморозків та холодних вітрів застосовують солом'яні мати, рогожі, мұльч-папір, солом'яні та паперові ковпаки, засклені ящики (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 102).*

МУЛЬЧУВАЛЬНИЙ, а, е, с. г. Признач. для мульчування. *Мульчувальний папір; Мульчувальна солома.*

МУЛЬЧУВАННЯ, я, с., с. г. Дія за знач. мұльчу-вати. Одним із найважливіших заходів догляду за посівами льону є мульчування їх торфовою кришкою, щоб запобігти утворенню ґрунтової кірки (Техн. культ., 1956, 61); *Мульчування, або поверхнєве укриття ґрунту, різко підвищує врожайність сільськогосподарських культур (Колг. Укр., 5, 1961, 35).*

МУЛЬЧУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. і без додатка, с. г. Покривати ґрунт дрібною соломкою, листям, торфом і т. ін., захищаючи його від висихання, перегрівання, розмивання водою та попереджаючи сходи бур'янів. *Щоб мати стійкі проти хвороб рослини, треба створити сприятливі умови для їх вирощування, зокрема мұльчувати ґрунт соломкою, старанно винищувати бур'яни (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 313); Мульчувати найкраще зараз же після садіння дерев, а якщо в цей час неможливо, то мұльчують пізніше — весною чи влітку (Колг. Укр., 2, 1957, 32).*

МУМІФІКАЦІЯ, ї, ж., спец. 1. Дія за знач. муміфікувати. *Стародавні жителі острова використовували [червону] смолу для муміфікації (Веч. Київ, 16.X 1967, 4).*

2. Висихання трупа або частини змертвілої тканини в живому організмі. *На території Лаври є лабіринти Ближніх і Дальніх печер, що існували тут ще задовго до створення монастиря.. Наявні тут умови ґрунту і, передусім, температурний режим сприяють природній муміфікації (висиханню) трупів тварин і людей (Наука., 7, 1957, 21).*

МУМІФІКОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до муміфікувати. *В кургані Пазирик під час розкопок знайдено природно муміфікований труп коня (Наука., 7, 1957, 21).*

МУМІФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Те саме, що бальзамувати.

МУМІФІКУВАТИСЯ, ується, недок. і док., спец. Перетворюватися в мумію (див. мумія¹ 1).

МУМІЯ¹, ї, ж. 1. Труп людини або тварини, штучно збережений від розкладу; набальзамований труп. *І сміялись безумні нащадки, що й мумії предків не вічні... (Л. Укр., I, 1951, 424); Набальзамовані трупи — мумії — можуть зберігатися дуже довгий час — багато сотень і тисяч років (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 175); Близько ста років у Бухарестському національному музеї зберігається мумія, про яку нічого не було відомо (Наука., 4, 1966, 15); * У порівн. Вони [панни] були позавірчувані в шуби, .. в кохти, у товсті хустки та хусточки, як єгипетські мумії (Н.-Лев., II, 1956, 70); // Труп людини або тварини, що не розклався внаслідок діяння природних чинників.*

2. перен., зневажл., лайл. Про малорухливу, худу або не здатну до сильних почуттів людину. *Чим він кращий від останнього лихваря? Ця мумія з щурячими очима! (Тулуб, Людолови, I, 1957, 283); Чоловік з чорним обличчям придивився до Фатми: — Ах ти ж мумія засушена! (Ю. Янов., I, 1958, 73).*

МУМІЯ², ї, ж., спец. Мінеральна фарба у вигляді порошку, що має колір від ясно-червоного до темно-брунатного. Деякі природні різновидності окису заліза використовують як мінеральні фарби під назвами: охра, залізний сурик, мумія (Цікава хімія, 1954, 112).

МУНДІР, а, ч. 1. Парадний або буденний одяг певної форми. *В полки людей розподіливши [розподіливши].. І всіх в мундири нарядивши, К присязі зараз привели (Котл., I, 1952, 187); А Максимові кривому Нічого не вадить; Шкандибає на милиці І гадки не має. А в неділеньку святую Мундир надіває (Шевч., II, 1953, 254); Михайло Васильович Соя прийшов у мундирі почесного гірника, — галуни блищали на рукавах і на стоячому*

комірі, що підпирав старанно поголене підборіддя (Ткач, Плем'я.., 1961, 277).

2. перен. Про організацію, посаду тощо, честь якої хто-небудь захищає. Трапляються ревнителі честі мундира, що зустрічають кожне, бодай найдрібніше критичне зауваження в штики (Ком. Укр., 5, 1963, 41); — Тут не училище, і я йому не курсант, — огризнувся Берник. — Він за честь мундира турбується, а я за людей (Мур., Бук. повість, 1959, 215).

Картопля в мундірах див. **картопля**.

МУНДІРНИЙ, а, е. Прикм. до **мундір**. Мундірні гудзики.

МУНДШТУК, а, ч. 1. Трубочка, за допомогою якої курять цигарки. Майстри [артілі «Гуцульщина»] виробляли такі предмети-дрібнички, як пудрениці, портсигари, шкатулки, мундштуки та ін. (Матеріали з етногр., 1956, 4); Суходол.. переломив її [цигарку] надвоє й одну половину вставив у мундштук (Рад. Укр., 16.VII 1961, 3); // Частина люльки, яку курець бере в рот; // Частина цигаркової гільзи з цупкого (компактного) паперу. Поклавши ногу на ногу, пан тільки те й робив, що чиркав сірником і затягувався пахучою цигаркою з товстим і довгим мундштуком (Добр., Ол. солдатики, 1961, 7).

2. Деталь духового музичного інструмента, яку під час гри беруть у рот або прикладають до губ. Він довго трусив мундштуком труби, виливаючи з нього воду (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 68).

3. Додаткові залізні вудила з підйимальною розпинкою біля піднебіння, за допомогою яких легше правити конем. Гасає на рудому жеребці Гнат. Сідло рипить, із мундшуків — шматками піна (Тют., Вир, 1964, 328).

МУНДШТУКОВИЙ, а, е. Прикм. до **мундштук**.

МУНДШТУЧОК, чкя, ч. Зменш. до **мундштук**. Хлопець змовкнув задля того, Щоб прочистить мундштучок (Воскр., Взагалі.., 1948, 108); Вийняв інженер портсигар, дістав папіросу. Раз надкусив мундштучок, другий раз (Жур., Вечір.., 1958, 26).

МУНІЦИПАЛІЗАЦІЯ, ї, ж. Примусове вилучення майна (землі, будинків і т. ін.) у приватних осіб і передання його в розпорядження органів місцевого самоуправління. Меншовики [на IV-му з'їзді РСДРП] відстоювали програму муніципалізації землі. За цією програмою поміщицькі землі переходили не в розпорядження, навіть не в користування селянських громад, а в розпорядження муніципалітетів (тобто місцевих самоврядувань або земств) (Іст. УРСР, I, 1953, 619).

МУНІЦИПАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **муніципалізувати**; // у знач. прикм. Муніципалізована власність.

МУНІЦИПАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Здійснювати муніципалізацію чогось.

МУНІЦИПАЛІТЕТ, у, ч. У буржуазних країнах — орган місцевого самоуправління. При інших рівних умовах муніципалітет і муніципальне землевладіння є безсумнівно вузкою ареною класової боротьби, ніж уся нація, ніж націоналізація землі (Ленін, 10, 1949, 246); // Будинок, у якому міститься цей орган.

МУНІЦИПАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **муніципалітет**; пов'язаний з місцевим самоуправлінням. Великим авторитетом серед мас користується Комуністична партія Франції.. Великих успіхів добилася вона на останніх муніципальних виборах (Ком. Укр., 5, 1960, 32).

МУНІЦІЯ, ї, ж., збірн., розм., заст. Амуніція (у 1 знач.). Муніцію і все для воєнної справи кожний мав при собі (Стор., I, 1957, 265); А там десть на позиції, Без зброї, без муніції, У полі босі й голі Вмирають козаки... (Олесь, Вибр., 1958, 289).

МУР, у, ч. 1. Висока кам'яна або цегляна стіна навколо чогось. — До кого я прихилюся?.. — І небога Кругом зирнула, і о мур, Об мур старою головою Ударилась (Шевч., II, 1953, 277); Ні понівській тортури, Ні тюремні царські мури, Ані війська муштровані, Ні гармати лаштовані, Ні шпійонське ремесло В гріб його [революційний дух] ще не звело (Фр., X, 1954, 7); За муром фортеці чутно пісню (Корн., I, 1955, 209); * Образно. Республіка напружено будувала соціалізм. Партія перевертала тисячолітні мури темряви, визиску, дичавини (Кир., Вибр., 1960, 344); * У порівн. Козаки не розступилися і стояли нерухомо, як мур (Тулуб, Людолови, I, 1957, 20); // Невисока загорожа з каменю або цегли навколо чогось. Перебігли вони міст, заїхали на острів, поїхали поїд самим садовим муром (Н.-Лев., I, 1956, 161); На подвір'ї, огороженому низьким кам'яним муром, колоди лісу, розбитий грузовик, звалена апаратура (Дмит., Драм. тв., 1958, 332).

◇ **Китайський мур** див. **китайський**; **Муром стояти (стати)** — непохитно, незламно стояти, захищаючи чогось, щось. Вони стояли незламним муром навкруги свого прапора (Кир., Вибр., 1960, 253); — Взяти сокири і муром стати біля своєї землі (Стельмах, II, 1962, 109).

2. Те саме, що **стіна** 1. Одлетіла давно золота свіжість листопаду, потемніли мури будинків і вже вкривалися вночі сивизною голі віти дерев (Мик., II, 1957, 219); Ось і школи знайомі мури, і до мене біжать школярі... (Сос., I, 1957, 244).

МУРАВА, й, ж. Те саме, що **моріг**. Мабуть, ніхто не живе в тому палаці, бо й двір непрочищений, заріс густою муравою (Мирний, I, 1949, 178); І все щось він з того стриху скидав на землю і волік перед хату на мураву (Стеф., I, 1949, 112); Люба.. пройшла мимо корови, що лежала на мураві (Стельмах, I, 1962, 473).

МУРАВЕЛЬ, вля, ч., діал. Мурашка. Бабуня казала собі привезти мішок муравління з червоними муравлями (Круш., Буденний хліб.., 1960, 56).

МУРАВИСТИЙ, а, е. Який заріс муравою. На муравистому дворі дорога гладенька та чисто прометена — просто котись до заграбованого низенького ганку (Вовчок, Вибр., 1937, 166).

МУРАВИЦЯ, і, ж., діал. Жовті або сині плями на тілі того, хто вмирає. Лице його було страшно хude, запале і мало барву щойно зораної іловатої [мулуватої] ріллі або, як кажуть, зайшло цілком муравицею (Фр., V, 1951, 26).

МУРАВКА¹, и, ж. Зменш.-пестл. до **мурава**. Порозпрягали чергові волів, розпустили по муравці на пашу (Коцюб., I, 1955, 183); Дітей і юнацтво треба виховувати на кращих зразках класичної і сучасної вітчизняної поезії, а не на віршиках.., написаних з нагоди осіннього дощика, зеленої травки-муравки чи півника-розбійника (Мал., Думки.., 1959, 42).

МУРАВКА², и, ж., діал. Мурашка. Земля напечена, мов черінь. Ящірка шурхнула в нору, чміль пролетів, муравки трудяться й трудяться невтомно (Гончар, Тронка, 1963, 183).

МУРАВЛІЙНИЙ, а, е, діал. Прикм. до **муравель**. Муравлина праця.

МУРАВЛІЙНЯ, я, с., діал. Мурашник (у 1 знач.). Бабуня казала собі привезти мішок муравління з червоними муравлями (Круш., Буденний хліб.., 1960, 56).

МУРАВЛІСЬКО, а, с., розм. Те саме, що **мурашник**. На благовіщення ще вона закопала у муравлісько сіль, булку і намисто і нині треба було все те звідти дістати (Коцюб., II, 1955, 337); Мовчки придивлявся він до життя людей в тих величезних муравліських, що звуться столицями світа [світу] (Фр., III, 1950, 165).

МУРАВЛІЩЕ, а, с., розм. Те саме, що мурашник. А з-за високого муравлища слідили усі рухи неситого [вовка] дві чорні точки: очі лисиці (Оп., Іду., 1958, 377); З випеченими на обличчі рум'янцями протискується [Палащук] крізь людське муравлище, тужливо шукаючи сріблоносного кашкета (Галан, Гори., 1956, 119).

МУРАВОНЬКА, и, ж. Пестл. до муравка¹. І склоню я головоньку На зелену муравоньку (Фр., XIII, 1954, 152).

МУРАВОЧКА¹, и, ж. Зменш.-пестл. до муравка¹. [Я в до к и м:] На оченьках муравочка, На личеньку китаєчка, На рученьках нагаєчка, Нагаєчка-дротяночка... (Кроп., V, 1959, 164).

МУРАВОЧКА², и, ж., діал. Зменш.-пестл. до муравка². Маленька чорна муравочка тягла білу велику.. насінину (Загреб., День., 1964, 111).

МУРАХА, и, ж. Те саме, що мурашка. Недалечко від цього дуба, на пагорку, здійснювалася неокончена купа — житло невтомних мурах (Донч., IV, 1957, 104); Кілька разів поверталися господарі додому й щоразу знаходили в своїх квартирах ненажерливих мурах (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 160); * У порівн. Вода реве поміж тими всіма закатами, а люди, мов мурахи, бігають і кричать (Хотк., II, 1966, 409); Члени бригади заворушилися біля машини, ніби мурахи навколо велетенського жука (Чорн., Красиві люди, 1961, 76).

◇ Мурахи бігають (лазять, пробігли й т. ін.) за спиною (по спині, за плечима й т. ін.) — те саме, що Мурашки бігають (пішли, полізли й т. ін.) за (поза) спиною (по спині, по тілу й т. ін.) (див. мурашка). Андрієві очі лізуть на лоб, а за плечима — мурахи (Коцюб., II, 1955, 56); Холодні мурахи пробігли по спині. Дівчина здригнулась (Донч., V, 1957, 351).

МУРАХОЇД, а, ч. Ссавець тропічної Америки, що живиться переважно мурашками й термітами. Лише в цій області [Неотропічній] поширені такі представники ряду неповнозубих., як панцирники, мурахоїди та лінивці (Посібник з зоогеогр., 1956, 33).

МУРАШВА, й, ж. Збірн. до мурашка й мураха. Є прикмети, що перед дощем бджоли не вилітають за взятком, а мурашва не снує біля свого гнізда (Колг. Укр., 8, 1956, 41); * У порівн. Діти, як мурашва, розповзлися по зеленій галявині (Ів., Життя., 1945, 24).

МУРАШІНИЙ, а, е. Прикм. до мурашка, мурашки. Не підіймаючи очей, Майстер пройшовся серед мурашиної метушні раз, вдруге (Збан., Єдина, 1959, 334); Ось мурашина купа, і мурашки починають прокидатися (Коп., Подарунок, 1956, 81); // Власт. мурашкам; такий, як у мурашок. Може [Бронко] на хвилину спалахнути, як його мати у молодості, це правда, але від батька успадкував мурашину впертість (Вільде, Сестри., 1958, 154).

△ Мурашина кислота — органічна кислота, яку добувають із мурашок, кропиви тощо; застосовується в медицині та хімії. Мурашки оточили свічку й спрямували на неї.. струмені мурашиної кислоти (Веч. Київ, 26.IV 1968, 4); Відомо, що жалкі волоски кропиви містять мурашину кислоту (Лікар. рослини., 1958, 123); Мурашиний лев див. лев¹; Мурашиний спирт — суміш води, мурашиної кислоти та спирту. [Л і к а р:] Що ж у тебе з лікарства [ліків]? [М и р о н:] Хіна, йод, .. камфорне масло, мурашиний спирт (К.-Карий, II, 1960, 148).

МУРАШКА див. мурашки.

МУРАШКИ, шок, мн. (одн. мурашка, и, ж.). Невеликі комахи ряду перетинчастокрилих, що живуть великими колоніями. Мордувалася мурашка з кришкою хліба, маленькою частинкою Якимової поживи (Кобр., Вибр., 1954, 45); Спостереження показали, що одна

сім'я рудих мурашок поїдає протягом доби величезну кількість шкідників (Наука., 9, 1961, 54); * У порівн. Гарячі жнива... Людей у полі, як мурашок (Вас., II, 1959, 165).

◇ Мурашки бігають (забігали, пішли, полізли й т. ін.) за (поза) спиною (по спині, по тілу і т. ін.) — про відчуття холоду, страху й т. ін. від несподіваного, сильного переляку, глибокого душевного переживання тощо. Мурашки бігали по спині, але цікавість перемогла страх (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 15); У о. Квінтіліана пішли мурашки поза спиною від цих дідичевих слів (Фр., VIII, 1952, 38); Синявін надто ревниво ставився до музики.. й від тих мажорних, сильних акордів здригнувся, відчув, як мурашки полізли по тілу (Ле, Міжгір'я, 1953, 60).

МУРАШКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до мурашка. Мурашкова отрута.

2. у знач. ім. мурашкові, вих, мн. Родина комах ряду перетинчастокрилих.

МУРАШКОЇД, а, ч. Те саме, що мурахоїд. Дуже цікавий мурашкоїд, величиною з теля, з довгим і вузьким рилом. Він опускає свій черв'якоподібний язик у мурашник, і мурашки прилипають до нього (Фіз. геогр., 5, 1956, 142).

МУРАШНИК, мурашника, ч. 1. Конусоподібна купа з хвої, сухої трави, землі, шматочків листя й т. ін., що є надземною частиною житла мурашок. Ганна в задумі дивилась собі під ноги, копирсала нагаєм мурашник (Гончар, II, 1959, 259); Коли в мурашниках закрита частина ходів і навкруги мало повзає мурашок — чекай дощу (Наука., 7, 1956, 24); * У порівн. За вікнами стояла ще ніч, а в приміщенні, як у мурашнику, товклися люди (Коцюба, Перед грозою, 1958, 43).

2. перен. Про велику кількість людей. Гордий, холодний, сріблясто-блідий [місяць], наче переляканий, сумно дивився на бідну землю, на її людський мурашник і людську долю (Кобр., Вибр., 1954, 207); Коло ганку і на подвір'ї вже зібрався увесь розтривожений монастирський мурашник (Мик., II, 1957, 405); // Про місце, де перебуває велика кількість людей. Важко простежити шлях людини в такому кипучому велетенському мурашнику, як місто з кількомільйонним населенням (Дмит., Розлука, 1957, 209).

МУРАШНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до мурашник. У Варивона до краю загострився слух, зір, нюх, і ноги почали так дерев'яніти, начеб їх втиснули в мурашникові купини (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 545).

МУРАШНЯ, і, ж. Збірн. до мурашка. * У порівн. Попід річкою, де місця стало, люди, що та мурашня, купки собі понагортали і живуть (Свидн., Люборацькі, 1955, 146).

◇ По плечах полізла мурашня — те саме, що Мурашки бігають (пішли, полізли і т. ін.) за (поза) спиною (по спині, по тілу і т. ін.) (див. мурашка). Серце [Остапа] затріпалося в грудях і стало. По плечах полізла вгору мурашня (Коцюб., I, 1955, 341).

МУРЕНА, и, ж. Велика морська риба родини вугрів, поширена переважно в Середземному морі та Індійському океані. Розгинає [Джузеппе] хребет і показує з сміхом скалічений палець. Що ж таке сталося? А се він вчора ловив мурени (Коцюб., II, 1955, 416).

МУРЗА, й, ч., іст. Титул феодалної знаті в татар, а також феодал, що мав цей титул. Чули, чули запорожці З далекого Криму, Що канає [конає] Гетьманщина, Неповинно гине. Чули, чули небожата, Чули, та мовчали. Бо й їм добре на чужині Мурзи завдавали (Шевч., II, 1953, 31); Була тут також весела й вертлява красуня Мері, дружина багатого кримського мурзи (Гончар, Таврія, 1952, 273); * У порівн. На літо він завжди

голив голову і сидів, як татарський мурза (Тют., Вир, 1960, 194).

МУРЗАК, а́, ж., заст., зневажл. Татарин. А вже ж мурзак, мурзак Супрунові да позад руки в'яже (Сл. Гр.); — Соляні промисли були тут, чи як? — Головні промисли це туди, далі, їх кримські мурзаки орендували (Гончар, II, 1959, 409).

МУРЗАТИ, аю, аєш, недок., перех., розм. Те саме, що брудніти 1; замурзувати. Шовковицю, що навпроти покутного вікна, обсіли діти. Гойдалися, мурзали веселі личка в сік (Мушк., Серце., 1962, 49).

МУРЗАТИЙ, а, е, розм. Те саме, що забруднений; вимазаний; замурзаний. Яка вона [дитина] не є — хай іншим видається вона й сопливою та мурзатою, некрасивою, нерозумною, а для рідних батьків вона і найкрасивіша, і найрозумніша в світі (Збан., Єдина, 1959, 216); // у знач. ім. Поганії мурзатії з вулиці побігли (Сл. Гр.)

МУРЗАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. Те саме, що бруднітися; замурзуватися. Іж, та не мурзайся (Сл. Гр.).

МУРЗИНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до мурза; належний мурзі. Важко було жити на бейській та мурзинській землі, сплачувати податки й данини (Тулуб, Людолови, I, 1957, 450).

МУРИЙ, а, е. 1. Темно-сірий або сіро-бурий із плямами (про масть). Три голови мав пес сей мурий, Він на Енея загарчав (Котл., I, 1952, 134); Здоровий величєнний кіт мурий, на сонці потягаючись, мрукає (Вовчок, I, 1955, 216); Замукає віл мурий, жадно шию витягши в степ (Головко, I, 1957, 198).

2. Брунатний, із ластовинням (про обличчя). Воно [лице] у його стало аж муре, одні сірі очі світили, як у kota (Мирний, IV, 1955, 18); — Так, здаля, наче й хлопець нічого, — думав він, придивляючись до свого зображення.. А от на щоках мурі плями. Це розповзлося ластовиння (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 151).

МУРИН, а, ч., рідко. Те саме, що негр. Мурин ніколи білим.. не буде (Номис, 1864, № 6154); Коли гляну, а якісь два мурини тягнуть Євлогія геть у якісь дебри (Фр., IV, 1950, 161); Панас обійшов наріжну вежу і наблизився до брами, де чатував його знайомий воротар-мурин (Тулуб, Людолови, I, 1957, 446); * У порівн. За ними [козаками] юрмилася сірома, чорна, як мурини, давно не стрижена, обшарпана, у вовчих шкурах, боса, а то й гола (Панч, Гомон. Україна, 1954, 259).

МУРИНКА, н, ж., рідко. Жін. до му́рин. Сонце спускалось все нижче. Іскія чатувала на нього і чорніла в золотому тумані, немов обличчя муринки під жовтим вуалем (Коцюб., II, 1955, 295); — Дідусь — мулат, а — можливо, креол, Муринка — його жона (Павл., Пальм. віть, 1962, 76).

МУРИНОВИЙ, а, е, рідко. Прикм. до му́рин. Огли мовчки пихкав люлькою.. Крізь засмалену сонцем його муринову шкіру сором'язливо протислась червона фарба... (Досв., Гюлле, 1961, 20).

МУРКАННЯ, я, с. Дія за знач. му́ркати.

МУРКАТИ, аю, аєш, недок. 1. неперех. Видавати звуки «мур-мур» (про котів і т. ін.). Дитині хотілось би побавитися з котом, що он під постіллю муркає... (Коцюб., I, 1955, 439); А кішка була мудра. Як царівна лягла, вона скочила на постіль і муркає (Калин, Закарп. казки, 1955, 34).

2. перех. і без додатка, перен., розм. Те саме, що мурмотіти 1. Посеред хати на оклунку ковдр сидів старенький єврей і щось лічив на пальцях, іноді муркаючи до свого сусіди, років сімнадцяти юнака (Досв., Вибр. 1959, 58); І так, і так мені пояснює, повторює [учитель].

А мені мовби язик приріс до зубів. Тільки дивлюся, витріщившись, на дошку та муркаю щось таке, чого і сам не тямлю (Ряб., Жайворонки, 1957, 178).

МУРКНУТИ, ну, неш, док., перех. і без додатка. Однокр. до му́ркати 2. Воловик щось муркнув про себе, хитнувшись на всі боки (Мирний, IV, 1955, 202); Іван муркнув незадоволено «ага» і потягнув ливною пса до буди (Козл., Сонце., 1957, 35).

МУРКОТА́ННЯ, я, с. Дія за знач. муркотіти. — Воробець і Костогриз, летячи якраз попри те місце, побачили Кота. Вони зупинилися і чули його побожні муркотання (Фр., IV, 1950, 104).

МУРКОТА́ТИ, очу́, очеш і **МУРКОТІ́ТИ**, очу́, отіш, недок. 1. неперех. Безперестанно видавати звуки «мур-мур» (про котів та інших котячих). [В а р к а:] Як почне було Зінько читать, то я слухаю-слухаю, а далі й задрімаю, і почне мені вчуватись, що нібито котик муркоче під самісіньким вухом (Кроп., II, 1958, 226); На лаві солодко муркотів кіт (Кучер, Трудна любов, 1960, 437); * Образно. Заспокоєне після цілоденної колотнечі місто стиха муркоче, мов левиця коло своїх малят у барлозі (Кол., Терен., 1959, 246).

2. перех. і без додатка, перен., розм. Те саме, що мурмотіти 1. — Ну, що, сину? — спитав батько. Гу-став не відповідав, муркотячи під носом цифри, котрі то додавав, то відтягав (Фр., III, 1950, 76); Господи! краще з тобою В темних сидіти шинках, Ніж муркотіти без тебе Всі молитви в вітарах (Крим., Вибр., 1965, 229); Старий іде, посмоктуючи цигарку, муркочучи дідівську пісню (Ю. Янов., IV, 1959, 259).

МУРКОТІ́ННЯ, я, с. Дія за знач. муркотіти. Чути котяче муркотіння. [Д ж и м і (голубить кицьку):] Ну, ну... співай, співай (Коч., II, 1956, 166); Я вбігла на сходи під муркотіння нашого добродушного двірника (Вільде, Пов. і опов., 1949, 30).

МУРКОТІ́ТИ див. муркотіти.

МУРЛО, а́, с., зневажл., лайл. Те саме, що мурміло. Як найостанніше мурло, він поліз поперед жінки в темну глибину машини (Загреб., Шепіт, 1966, 191).

МУРМИ́ЛО, а, ч., зневажл. 1. лайл. Груба, невихована людина. — Іди ж, кажу, та сій! Не мимри там під ніс! Аби лиш, господи, на ниві нам вродило, То буде нам і всім... Чи чуєш ти, мурмило! (Г.-Арт., Байки., 1958, 59).

2. Похмура, непривітна, замкнена людина; відлюдько.

МУРМОТА́ННЯ, я, с., розм. Дія за знач. мурмотіти.

МУРМОТА́ТИ, очу́, очеш і **МУРМОТІ́ТИ**, очу́, отіш, недок., розм. 1. перех. і без додатка. Говорити тихо, невиразно. Все військо сумно мурмотало, Сперва [спочатку] тихенько, послі [потім].. Гукнули разом: «Все пропало!» (Котл., I, 1952, 283); Гнат провинливо щось мурмотів, топтався коло жінки, не знав, що порадити і як вгамувати її (Горд., II, 1959, 239); Слинько голосно прокашлявся. — Про що ти там мурмотиш?.. І ніколи мені з тобою теревені правити (Шовк., Інженери, 1956, 264); // Стиха співати. Чума, лежачи на нарах, мурмотів пісню (Ю. Янов., IV, 1959, 119).

2. неперех., рідко. Те саме, що муркотіти 1. Кіт Жук-Мурка міцніше згорнувся в куточку на нарах і мурмотів під супровід силантьєвського хропіння (Трубіл., I, 1955, 83); * Образно. Деся унизу ворухився, мурмочучи, потік, мов виривався, а його не пускали (Хотк., II, 1966, 50).

МУРМОТІ́ННЯ, я, с., розм. Дія за знач. мурмотіти. Хіба те, що він казав, не було жалюгідним мурмотінням підсліпуватого школяра, яке викликало.. іронічну посмішку (Довж., III, 1960, 185).

МУРМОТІ́ТИ див. мурмотіти.

МУР-МУР, виг. 1. Звуки, що їх видає кіт та інші котяті.

2. розм. Уживається як присудок за знач. **муркотати** 1. *Спи, мій малий! .. В твоє вікно далекі зорі з далеких дивляться небес, і кіт старий казки муркоче, усе мур-мур, мур-мур, мур-мур* (Сос., II, 1958, 359).

◇ **Ні (ані) мур-мұр** — уживається на позначення повного мовчання, незнання, невміння. — *Ванько, племінничок, — міцно обіймав його дядько Онисько. — Приїхав на Донбас .. і ні мур-мур. Висидів, вивчивсь, а тоді вже здумав про дядька* (Рудь, Гомін., 1959, 143).

МУРМУРАНДО, невідм., с., муз. Спів із закритими устами. Гнучкість динамічних нюансів, знамениті контрасти звияжнього «форте» й найніжнішого «піаніссімо», .. а особливо неймовірне нагнітання та раптовий спад на одному звуці та мурмурандо (спів із закритим ротом), що створювало ілюзію вібрації струнних інструментів, — ось за допомогою яких прийомів хорової оркестровки Кошиць досягав особливих звукових ефектів (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 26).

МУРОВАНІЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **мурувати**. *Грати, рушниці, дозорці муштровані; .. Стіни з міцного каміння муровані* (Граб., I, 1959, 322); *А пригадаймо міста [Італії] і всі величаві споруди, замки на урвищах гір, муровані хитро* (Зеров, Вибр., 1966, 214).

2. у знач. прикм. Побудований з каменю, цегли; камінний. *Як тільки сонечко зійшло, вона перекинулась голубкою й перелетіла через високу муровану стіну в поле* (Н.-Лев., III, 1956, 296); *Софія Київська — одна з кращих і найбільших мурованих споруд Київської Русі, в якій було застосовано цеглу (плінфу) та камінь* (Нар. тв. та етн., 6, 1967, 67); *Мурований будинок*.

МУРОЛОМНИЙ, а, е, іст. Признач. для руйнування фортечних стін (про давні гармати). *Муроломні гармати*.

МУРУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **мурувати**. [Ч е т в е р т и й ч о л о в і к:] *Я не вірив, що з того мурування буде діло* (Л. Укр., I, 1951, 456); *Спочатку в бригаді Панько підносив цеглу, потім затирав цемент, аж через місяць підпустили його вчитися мурування* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 144).

2. Кам'яна або цегляна будівля; частина споруди з каменю, цегли. *Як на гріх, і пічники їй трапились якісь норовливі, свавільні і легковажні. Мурування робили наспіх, незграбно* (Баш, Надія, 1960, 48); *Тут [у павільйоні «Наука»] експонуються амфори й монети, зразки кам'яного мурування й різьблені кістяні прикраси* (Наука., 10, 1967, 30).

МУРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і без додатка. 1. Споруджувати, зводити щось із каменю, цегли. *У всякого своя доля І свій шлях широкий: Той мурує, той руйнує, Той неситим оком — За край світа [світу] зазирає* (Шевч., I, 1963, 236); *Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі тільки гранітові квадрати, але як випадє, то і трук, і обломки і додає до них цементу* (Фр., I, 1955, 30); *Гриць наносив цегли і збирався мурувати під з комином та димарем* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 183).

2. перен. Покривати тонкою льодовою кіркою, снігом (про мороз і т. ін.). *Зима біснувалась, мурувала вікна холодними квітами* (Стельмах, На.. землі, 1949, 84).

МУРУВАТИЙ, а, е. Трохи мурий. *Мурувате обличчя Григорія з пошерхлим носом раптом просвітліло від блиску його білих зубів* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 209).

МУРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до **мурувати**. *Стіни [будинку] муруються з черепашику. На пер-*

шому поверсі вони в'яжуться розчином масної глини, а на другому — цементом (Рад. Укр., 6.IV 1961, 3); *Тихо в хаті. Вікна муруються снігом* (Вас., I, 1959, 164).

МУРУГИЙ, а, е, розм. Темно-сірий із темними смугами; мурий (у 1 знач.). *Лежав у бур'яні бровко муругий* (Котл., I, 1952, 134); *Круторогі воли, помахуючи муругими головами, протюпали мимо корівника* (Тют., Вир, 1964, 113).

МУРЧАННЯ, я, с. Дія за знач. **мурчати**.

МУРЧАТИ, чу, чийш, недок. 1. *неперех.* Те саме, що **муркотати** 1. *Слухаю я — і борсук у норі мурчить* (Сл. Гр.); *Мурчав ситий кіт, жмурих проти сонця зелені очі* (Шиян, Переможці, 1950, 39).

2. *перех.* і без додатка, перен., розм. Те саме, що **мурмотати** 1. *У вікно загляне [Мафтей], чомусь у печі довбає довго і все мурчить щось про себе* (Хотк., II, 1966, 93); — *Говори, Тучинський, не мурчи. Нічого поглядати на мене* (Досв., Вибр., 1959, 189); — *Іди, іди, поки не дав, — сказав той, скручуючи цигарку. — Не мурчить, я маю діло* (Мик., II, 1957, 253).

МУС¹, у, ч. Солодка страва зі збитого в піну фруктового чи ягідного сиропу з желатином або манними крупами. *Машини полегшили цілий ряд трудомістких процесів (обчищення та різання овочів, приготування м'ясної й рибної січеної маси, тіста, збивання мусів і т. д.)* (Технол. пригот. їжі, 1957, 8); *На десерт є великий вибір киселів, мусів* (Рад. Укр., 13.II 1971, 4); *Малиновий мус*.

МУС², у, ч., діал. Примус (див. **прімус**¹). — *Ні, пане, — мовив твердо Гриць. — Я не піду з вами [повстанцями]. Я цісареві присягав. — Але з мусу, Грицю!* (Фр., III, 1950, 321); — *За хлопа ніхто не подбає. Хлопові мус прийшов — самому дбати* (Ю. Янов., I, 1954, 29).

МУСЕЛЁЦЬ, льцю, ч. Напій, приготований з розведеного й провареного меду та настояний на ягодах із наливки. *1 кг меду розводять у 5 л води, проварюють і проціджують. Теплим провареним медом заливають ягоди з наливки та настоюють протягом 2 тижнів, після чого муселець можна пити* (Укр. страви, 1957, 372).

МУСИТИ, мушу, мусиш, недок., з інфін. 1. Уживається як член складеного присудка у знач. **повинен**, **повинна**, **повинне**, **повинні** (робити щось, мати якусь властивість або якість і т. ін.). *Брати його, .. Нетвердїї, душеубогі, Катам на муку не дались, Сховались, потім розійшлись І ти їх мусила збирати...* (Шевч., II, 1953, 322); — *Тепер така пора, що людина мусить людині помагати* (Фр., VI, 1951, 161); — *Я уявляю собі морську школу на високому березі. З усіх вікон школи мусить синіти море* (Ю. Янов., II, 1958, 80); // Діяти всупереч бажанню, залежно від обставин; бути змушеним. *Буває щастя скрізь поганцям, А добрий мусить пропадати* (Котл., I, 1952, 114); *Прибій.. заливав прибережну дорогу і підбирався до мішків з сіллю. Татари мусили відступити назад, щоб не замочити капців* (Коцюб., I, 1955, 391); *Настануть жнива, загадає хазяїн, і мусиш іти, а своє, як знаєш, хоч і вночі збирай* (Цюпа, Назустріч., 1958, 40).

Мусить бути, у знач. *вставн. сл.* — *напевне. Іде шляхом молодича, Мусить бути, з проці* (Шевч., I, 1963, 31).

2. діал. **Могти**. *Полюбила козаченька, не мушу забути* (Сл. Гр.).

МУСКАРИЙ, у, ч. Отруйна речовина в мухоморі.

МУСКАТ, у, ч. 1. Те саме, що **Мускátний горіх** (див. **мускátний**).

2. Сорт винограду з ароматними плодами; виноград цього сорту. *Якщо хтось вже на виноградниках зірвав*

гроно мускату, .. то вже на такого не дивилися крізь пальці (Томч., Готель., 1960, 37).

3. Сорт лікерного десертного вина з цього винограду. Мускати південного берега Криму — найкращі вина Радянського Союзу (Укр. страви, 1957, 383).

МУСК'ЯТНИЙ, а, е. Прикм. до муск'ят. Муск'ятний виноград; // Вигот. з мускату. Ефірну олію шавлії широко застосовують у харчово-смаковій промисловості та при виготовленні муск'ятних вин (Ол. та ефір. культ., 1956, 308).

Муск'ятний горіх — ароматне насіння муск'ятника, що його використовують як прянощі та для одержання ефірної олії. Муск'ятний горіх. Являє собою висушене ядро горіха тропічного горіхового дерева (Укр. страви, 1957, 343).

МУСК'ЯТНИК, а, ч. Тропічне вічнозелене дерево або кущ, жовті м'ясисті плоди якого містять насіння — муск'ятний горіх.

МУСКУЛ, а, ч. Те саме, що м'яз. Відповідальність, лігши йому на плечі, мовби напнула всі його мускули й нерви і залишила їх надовго в такому стані (Гончар, III, 1959, 389).

МУСКУЛАТУРА, и, ж. М'язи організму. Слід заохочувати всякі активні рухи дитини, все, що вправляє її мускулатуру (Хвор. дит. віку, 1955, 131); У спортсменів чудова мускулатура (Наука., 8, 1968, 10).

МУСКУЛИСТИЙ, а, е. Те саме, що м'язистий. Робітники, що тут працюють, не герої з мускулистими біцепсами й натхненними обличчями, — звичайні, дуже скромні люди (Кач., II, 1958, 93).

МУСКУЛИСТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. мускулистий.

МУСКУЛЯСТИЙ, а, е. Те саме, що м'язистий. Легкий одяг підкреслював красиві форми молодих, тугих, мускулястих тіл (Ткач, Арена, 1960, 105).

МУСКУЛЯСТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. мускулистий.

МУСКУЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до м'ускул. Мускульна праця.

МУСКУС, у, ч. Дуже пахуча речовина рослинного або тваринного походження, що її використовують у медицині та парфюмерії. Як уступили царевичі до Йємена, то всі міщани пишно їх вітали.. та розводили мускус на вині і ляли на гриву коням (Крим., Вибр., 1965, 192); Різномовна юрба заповняла порт, де пахло мускусом, виноградним вином, солоною рибою, ваніллю, смоленим канатом і фруктами (Тулуб, Людолови, I, 1957, 188).

МУСКУСНИЙ, а, е. Те саме, що мускусовий. Мускусний запах.

МУСКУСОВИЙ, а, е. Прикм. до м'ускус. Мускусовий запах; // Який виділяє мускус. Мускусова залоза.

МУСЛІН, у, ч. Легка, тонка й м'яка тканина. Вона [Сусанна] проплила од порога до столу, мов літня хмара, в своїх муслінах, по яких лізли урозтіч якісь безглузді лапаті квітки (Коцюб., II, 1955, 366); * Образно. Вітер упав, вияснилося небо, але йшли морем широкі плісковаті хвилі, всі у піні, що тяглася за ними лахміттям брудно-білого мусліну (Тулуб, Людолови, I, 1957, 317).

МУСЛІНОВИЙ, а, е. Прикм. до мусліна. Муслінова тканина; // Зробл., пошитий із мусліну. Мусліновий шарф.

МУСОН, у, ч. Вітер, що періодично змінює свій напрям: улітку дме з океану на материк, а взимку — з материка в океан. Коли він [капітан] приїздить, то у Віталика з хлопцями тільки й розмов, що про далекі рейси, про пасати та про мусони... (Гончар, Тронка,

1963, 155); На деяких островах Індійського океану рік вимірювався за мусонами (Наука., 12, 1962, 26).

МУСОННИЙ, а, е. Прикм. до мусон. Мусонні вітри приносять багато опадів (Наука., 7, 1958, 51).

МУСТ, у, ч., спец. Щойно вичавлений сік винограду або інших фруктів; // Солодке свіже вино, яке ще не перебродило. Рікою ллється солодкий «муст», починає грати, і тоді ціле село, — від малих дітей до столітніх дідів, — напідпитку... (Коцюб., I, 1955, 191).

МУСТАНГ, а, ч. Здичавілий кінь, що його завезли європейці в XVI ст. до Північної Америки. Усміхнувся [Дорошенко], згадавши, як одного разу.. доставили з Канади партію закуплених коней, диких, необ'їжджених, справжнісіньких мустангів (Гончар, Тронка, 1963, 152); Мустанги зграйно Пасуться між саван (Рильський, Поеми, 1957, 241).

МУСТЬЄРСЬКИЙ, а, е, архл. Стос. до мустьєрської епохи. Мустьєрські стоянки містилися на березі р. Сухі Яли.. Тут було стійбище первісних мисливців на диких биків та коней (Наука., 12, 1965, 3).

△ **Мустьєрська епоха** — одна з епох первісної культури, останній етап раннього палеоліту. Ранній палеоліт поділяється на три великі епохи: шельську, ашельську і мустьєрську (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 11); Мустьєрська культ'юра — культура останнього етапу раннього палеоліту.

МУСУВАТИ¹, ую, уєш, недок., перех., спец. Робити пінистим.

МУСУВАТИ², ую, уєш, недок., діал. Міркувати, розмірковувати. Довго він мусував про своє безталання (Сл. Гр.).

МУСУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., діал. Вовтузитися (у 2 знач.). Чумарка на Якові була застебнута на гаплички, і хлоп'я довго мусувалося, поки одстебнуло її (Мирний, I, 1954, 278).

МУСУЛЬМАНІН, а, ч. Те саме, що магометанін. Круг вогню, підобгавши східним звичаєм ноги, сидять бородаті хаджі у великих завоях і прості мусульмани у фезах (Коцюб., I, 1955, 291); З правовірного ханського роду мусульманин.. Мухаммед Герай відчув біль від гострої уразки в самісіньке серце (Ле, Хмельницький, I, 1957, 202).

МУСУЛЬМАНКА, и, ж. Жін. до мусульманин. Вона ж тут живе, як у в'язниці, не в звичайному.. гаремі, як годиться поштивій мусульманці (Л. Укр., III, 1952, 711).

МУСУЛЬМАНСТВО, а, с. Те саме, що магометанство. Секти існують у багатьох релігіях, наприклад, у християнстві, мусульманстві, буддизмі тощо (Наука., 1, 1958, 41).

МУСУЛЬМАНСЬКИЙ, а, е. Стос. до мусульманства й мусульман. Там, за морем, в далекій перспективі сяли перед ним [хаджі] мусульманські реліквії (Коцюб., I, 1955, 293); Мовчазна і таємнича, як кругла велетенська куля, причаїлася стародавня мечеть — святиня мусульманського світу (Донч., II, 1956, 195).

МУСЯНЖЕВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що мосяжний. * У порівн. Одразу двері на вулицю одчинилися, і з сіней вийшов білоголовий хлопець — лице засмажене, темне, як мусянжеве (Вас., II, 1959, 367).

МУТАНТ, у, ч., спец. Різновид організму, що виник унаслідок мутації. Серед організмів, які мають певні ознаки, іноді з'являється один з новими властивостями — мутант (Наука., 7, 1965, 14).

МУТАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до мутації, пов'язаний з нею.

△ **Мутаційна теорія** — ідеалістична концепція походження видів, за якою нові види утворюються із старих під впливом внутрішніх імпульсів.

МУТАЦІЯ, і, ж., спец. 1. Раптова зміна спадкових ознак і властивостей організму. Іонізуюче випромінювання, а також деякі хімічні речовини, діючи на самі організми, їх зародки або статеві клітини, можуть викликати мутації, тобто спадкові зміни різних ознак у потомстві цих організмів (Наука., 5, 1968, 29).

2. Раптова (стрибоподібна) зміна чого-небудь.

3. Зміна голосу в підлітків, що настає в період статевого дозрівання. Він співав, доки не почалась мутація. Зник голос (Мист., 1, 1968, 28).

МУТИТИ, мучу́, му́тиш, недок., перех., розм. Те саме, що каламу́тити. Баране, не муди води вовкові! (Номис, 1864, № 1100); [Г о д в і н с о н:] Лукавий чоловік. Мутив громаду (Л. Укр., III, 1952, 27); Меткі на вигадки дівчата заводили пісень, що мутили душу Несторові (Горд., II, 1959, 76).

МУТИТИСЯ, му́титься, недок., розм. Те саме, що каламу́титися. Стогне земля, Мутиться вода, Все поле кіптюга покриває (Мирний, V, 1955, 265); Оце не їде Катря! мутиться мати: хто ж мене оплаче, мабуть, не пускають її там (Вовчок, I, 1955, 252).

МУТНИЙ, а, е, розм. 1. Те саме, що каламу́тний. Восени звичайно сільські газдині мочили в мутній воді потоку коноплі (Кобр., Вибр., 1954, 84); Над головою мутне, обложене хмарами осіннє небо (Грим., Кавалер., 1955, 148).

2. Який утратив блиск, прозорість; тьмянний. Тихо стало в хаті. Місяць несміло, блідо проглядає крізь мутні шибки (Фр., I, 1955, 65).

МУТНІТИ, іє, недок., розм. Те саме, що каламу́тніти.

МУТНО, розм. Присл. до мутній. Мов стара срібна підкова в розкопаній могилі, мутно сяє в хмарках місяць (Вас., II, 1959, 275).

МУТНУВАТИЙ, а, е, розм. Те саме, що каламу́тнуватий. По вінця були вони [банки] налиті прозорою, трохи мутнуватою, незамерзлою.. рідиною (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 182).

МУТРА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що гáйка ¹. Одну вагу обтяжено якоюсь старою заржавілою мутрою (Круш., Буденний хліб., 1960, 31); Він устроїв держално [прапора] в ту мутру біля передка, куди фурман уставляє батіг (Смолич, Мир., 1958, 185).

МУТУАЛІЗМ, у, ч. Співжиття організмів різних видів, що приносить їм взаємну користь; симбіоз. Мутуалізм рака-самітника та актинії.

МУТЬ, і, ж., розм. Те саме, що каламу́ть 1. При додаванні до вина розчиненого желатину утворюються пластівцеві суспензії, в яких є частинки муті (Колг. Укр., 7, 1950, 41).

МУФЕЛЬ, я, ч. Вогнетривка камера, у яку вміщують вироби з кераміки, фарфору тощо для їх нагрівання або випалювання в муфельній печі, захищаючи від продуктів горіння. Муфель, у якому знаходиться виріб, являє собою закритий ящик з вогнетривкої цегли або графіту; ящик вмуровують у піч і нагрівають зовні (Практ. з машинозн., 1957, 109).

МУФЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до му́фель; з муфелем.

△ Му́фельна піч — піч непрямого нагрівання, з якої тепло передається виробові через стінки муфеля або жаротривких труб, а також через газове середовище печі. Розписані вироби [з глини] після сушіння випалювались, а потім поливались безбарвною або кольоровою поливою та вдруге випалювались у муфельній печі (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 118); В кутку стояв масивний сейф. А поруч на столі — велика.. муфельна піч (Руд., Вітер., 1958, 249).

МУФЛОН, а, ч. Дикий баран, що живе на деяких островах Середземного моря, а також акліматизований

у Криму. На схилах [Кримського заповідника] пасуться муфлони, олені, козулі (Рад. Укр., 13.I 1963, 4).

МУФТА, и, ж. 1. Рід жіночого туалету з хутра або тканини на ваті для зігрівання рук. В брамі кам'яниці показала її постать, у чорнім зимовім пальті.. і з чорною каракулевою муфтою на правій руці (Фр., VI, 1951, 264); Купила собі теплі рукавиці, здається, вони такі теплі, що в них можна й без муфти ходити (Л. Укр., V, 1956, 118); Непомітно вийняла [Оленка] з своєї муфти біленьку батистову хусточку (Кучер, Прощай., 1957, 256).

2. техн. Деталь у вигляді невисокого циліндра для поздовжнього з'єднання валів, труб, зубчастих коліс та інших циліндричних або призматичних частин машин чи споруд. Для передачі обертання від однієї деталі до другої, наприклад від вала до вала, від вала до зубчастого колеса і т. д., служать муфти (Токарна справа., 1957, 17); Христина відразу зрозуміла, що тут щось негаразд з муфтою зчеплення або коробкою передач (Збан., Переджнив'я, 1955, 370).

МУФТОВИЙ, а, е, техн. Прикм. до му́фта 2. Муфтові труби.

МУФТОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до му́фта 1.

2. техн. Зменш. до му́фта 2. Одна головка шатуна надіта на палець муфточки, що кріпиться на коліні вала передніх підвісків (Зерн. комбайни, 1957, 71).

МУХА, и, ж. Загальна назва дуже поширеної комахи ряду двокрилих, що є переносником збудників заразних хвороб. На щиті, в самій середині, ..Конала муха в павутині (Котл., I, 1952, 212); Розмірено цокав годинник, монотонно гула на шибці докучлива осіння муха (Дмит., Розлука, 1957, 244); Небезпечним поширювачем заразних хвороб є й кімнатна муха (Зоол., 1957, 57); * У порівн. Чоловік так, як муха: сьогодні живе, а завтра вмере (Номис, 1864, № 8261); — Всі люди любили його [лікаря]. Ну так до нього липли, як мухи до меду (Фр., IV, 1950, 195).

△ Гессенська му́ха див. гессенський; Шведська му́ха див. шведський; Шпáнська му́ха див. шпáнський.

◇ Білі му́хи — сніг, сніжинки. Розгулявся вітровий, З лісу вийшов дід Данило — Білих мух літає рій (Мал., Серце., 1959, 153); [Бути] під му́хою — бути в нетверезому стані; З'їсти му́ху — див. з'їда́ти. У всіх тих штуках [брехати, жартувати, божитися, клясти, підлизуватися] Гершко Гольдкремер здавна, як то кажуть, з'їв муху (Фр., VIII, 1952, 355); З му́хи робіти (зробіти) слона́ — дуже перебільшувати щось, надавати якійсь дрібниці надто великого значення. [Г р а ф:] Я не дивуюся нічому, бо всів переконатись, що люди часто з мухи слона роблять (К.-Карий, II, 1960, 16); Поступово буря в ньому трохи зщухла, і він остаточно вирішив, що Ріта зробила з мухи, слона (Збан., Переджнив'я, 1955, 278); Іда́ть його́ (її, їх) му́хи, лайл. — уживається як вираз незадоволення, осудження. Вже третій тиждень вперто тупає він щовечора валянками до лікнепу.., непевно проказує за Любою Шатровою «са-ло», «ра-ло», а та грамота, іда́ть її мухи, не подається колишньому панському пастухові, хоч голову об стінку!.. (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 114); — Максиме, як же ти двері навішуєш? Без мене ви тут, хлопці, нічого не зробите, іда́ть його́ мухи з комарами (Зар., На.. світі, 1967, 240); Кру́титися (верті́тися і т. ін.) як (на́че, мов і т. ін.) му́ха в окро́пі див. круті́тися і верті́тися; Мов (як і т. ін.) со́нна му́ха див. со́нний; Чу́тно було́, як му́ха літа́ла — було дуже тихо. Народ, що досі переговорювався, зразу замер-затих, чу́тно було, як муха літала (Мирний, III, 1954, 272); [Яка́] му́ха вку́сила кого; Му́ха сі́ла на ніс кому — хтось у поганому настрої, сердиться, нервує. — Ну, яка вас муха

сьогодні вкусила, що ви такий неможливий? (Іщук, Вербівчани, 1961, 158); Як собачі (Сірко́ві, Сірку́) му́ху з'їсти — дуже швидко, легко (зробити, учинити щось). На божому світі усього доско́чу — не бракує теж і молодців-брехунів, що збрехати їм за превеликі ласощі, а забожитися — як Сірку муху з'їсти (Вовчок, VI, 1956, 260).

МУХОЇДКА, и, ж. Комаха ряд' риючих ос, які годують свої личинки мухами.

МУХОЛОВКА, и, ж. 1. Пристосування для знищення мух. Серед стола стояла скляна, кругла, як надутий пухир, мухоловка з сахарним сиропом, вже повнісінька мух (Н.-Лев., IV, 1956, 50); Для знищення мух рекомендується застосовувати препарати ДДТ, піретрум, липкий папір, мухоловки (Укр. страви, 1957, 33); В кухні було тихо, тільки муха дзижчала на мухоловці, намагаючись відірватися (Томч., Готель., 1960, 176).

2. Невеликий птах родини горобиних, що живиться мухами та іншими комахами. У вересні залишають рідні краї комахоїдні птахи: ластівки, очеретянки, солов'ї, плиски, мухоловки (Наука., 9, 1961, 45).

3. Комахоїдна рослина родини росичкових.

4. Членистонога тварина-багатоніжка, що живиться мухами.

МУХОМОР, а, ч. Отруйний гриб на високій тонкій ніжці, з великою червоною шапкою, вкритою білими цятками. — А оцей хоч і красивий, Що на шапочці узор, — Це поганий гриб, шкідливий, Зветься гриб цей — мухомор (Нех., Ми живемо., 1960, 100); Безліч червоноголових з білими цятками шапок мухоморів нагадує про те, що літня пора вже минула (Веч. Київ, 14.IX 1957, 4).

МУХО́РКА, и, ж., розм. Гніздо в колосі злакових рослин, у якому міститься зерно. Вийдеш у поле — сонце. На кожному колосі сє, Кожну його мухорку Зернятком наділяє (Вирган, Квіт. береги, 1950, 74).

МУХОРО́К, рка́, ч., розм. Те саме, що мухо́рка. Як хороше жито, то так і визирає зерно з мухорків (Сл. Гр.).

МУ́ЦИК, а, ч., розм. Те саме, що мопс. У няньки був біленький цуцик. Її він завжди забавляв; Не дуже простий — родом муцик (Котл., I, 1952, 181).

МУ́ЧЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до мучити. Мучений нестерпною непевністю, то блід [монарх], то червонів, боячися, аби хто з робітників не ляпнув якого нечемного або бунтівничого слова (Фр., III, 1950, 191); Мучений муштрою, цькований щоденними переслідуваннями, селикий наш Кобзар знайшов собі друзів — таких же підневільних, як і він, трудящих казахів (Літ. Укр., 20.IX 1966, 1); Демон — складна натура, мучена протиріччями (Рильський, III, 1956, 205); // мучено, безос. присудк. сл. — Ох, бабусечко! І морено, й мучено нас — та все дурницею (Вовчок, I, 1955, 104); Щось летить і співає мені: «Ой синочку, порадиш, Ой де ж ти був, мій зрадничку, Як в бік мене улучено, Як в'язано і мучено..» (Олесь, Вибр., 1958, 131).

2. у знач. прикм. Втомлений, зморений. — Ах, правда, я обіцяла не сміятися, — перебила вона сама свій сміх, бо завважила, що обличчя поетове мало дуже мучений вираз (Л. Укр., III, 1952, 698); Після ситної страви Оверка потягло до сну, хотілося розпластатися на траві, щоб одійшло мучене тіло, квола голова (Горд., II, 1959, 117).

МУ́ЧЕНИК, а, ч. 1. Той, хто переносить або переніс муки, випробування. Привітай же в своїй славі І мою убогу Лепту — думу немудрую Про чеха святого, Великого мученика, Про славного Гуса! (Шевч., I, 1951, 264); Встануть мученики-браття, Встануть сестри,

як живі... (Граб., I, 1959, 62); Руставелі заслужив славу мученика, якого терзали вороги його за обстоювання нових прогресивних ідей свого часу (Тич., III, 1957, 61); * У порівн. [Г а в р и л о:] Прив'язали [козаки] до стовпа, як мученика, зібралась братія запорізька дивитись, як будуть чортів киями вибивати з мого тіла грішного (Корн., I, 1955, 261).

2. Канонізований церквою святий, що зазнав мук за віру. Лукія зраділа. Вона давно вже не читала житій святих, а ось у цьому книгосховищі, напевне, є книжки про всіх святих мучеників... (Донч., III, 1956, 46).

МУ́ЧЕНИЦТВО, а, с. Стан мученика; перенесення мук, доля мученика. Не чув [Калинович] також у собі схильності до мучеництва за справу, якої не розумів (Фр., VI, 1951, 155); Для Тараса образи їхні [декабристів] були в ореолі вічної слави і мучеництва (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 285).

МУ́ЧЕНИЦЯ, і, ж. Жін. до мученик. Еней там [у пеклі] бачив щось немало.. мучениць в смолі (Котл., I, 1952, 142); Обличчя в неї гарне: з тонкими рисами, немов старовинна.. ікона. І страждання на ньому схоже на страждання мучениці (Стельмах, I, 1962, 10).

МУ́ЧЕНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до мученик і мучеництво. Від таких людей [жандармів, станових], крім простої та прикрої тяганини, ніякого мученицького вінця не діждешся (Фр., II, 1950, 148); Він не мав ніякого уявлення про те, як потопають люди, і тепер, з головою занурившись у воду незнайомої річки, вирішив, що настав кінець його мученицькому життю (Загреб., Європа 45, 1959, 100); // Який настає в муках. Юні герої мужньо прийняли мученицьку смерть (Іст. УРСР, II, 1957, 556); // Який виражає муку, страждання. З таким мученицьким обличчям підводився [Довбня] зі стільця, наче сходив на голгофу (Кир., Вибр., 1960, 317).

МУ́ЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. мучити та стан за знач. мучитися. Олениха, сама хвилюючися, оповідала про мучення Марусі, як вона кричить ночами (Хотк., II, 1966, 177).

МУ́ЧИТЕЛЬ, я, ч. Той, хто мучить когось. — А вночі, коли я сам і ніхто мене не бачить, коли спить уся тюрма, сплять і мученики, і їх мучителі, — страждання [голоду] стають невиносними (Хотк., I, 1966, 175); Людомир продовжує мовчати, потемнілим від гніву оком пронизує свого мучителя (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 126).

МУ́ЧИТЕЛЬКА, и, ж. Жін. до мучитель. Нетерпляча рука досягла до кота, хапа його за вухо й тягне до себе. Кіт.. виривається й тіка під комоду, лишивши на руці мучительки червоний слід гострих пазурів (Коцюб., I, 1955, 151); Спочивши з стільця, Санька рукавом витерла заплакані очі і спідлоба зиркнула на свою мучительку (Донч., III, 1956, 29).

МУ́ЧИТИ, чу, чнш, недок., перех. Завдавати мук, фізичних або моральних страждань. Еней, бідняжка, ізлякався І ввесь, як крейда, побілів, І зараз у яги спитався, Хто їй так мучити велів? (Котл., I, 1952, 148); Хлопчика мучили, та він не сказав ні слова (Донч., V, 1957, 447); * Образно. Мій краю прекрасний, розкошний, багатий! Хто тебе не мучив? (Шевч., II, 1953, 30); // Бути причиною, джерелом страждань. Він знав, що тепер справді в Піски йти небезпечно; однак совість його мучила, що так товариша кинули... (Мирний, I, 1949, 311); — Тепер, коли наука так швидко пішла вперед і довела закони, на яких тримається всесвіт, біблія — це просто збірник казок, розрахованих на старих дідів, яких мучить безсоння (Тют., Вир, 1964, 42); // безос. [Г е н р п к о в а:] Знов його корчило та мучило, я вже далєбі зо страху не знала, що мені з ним почати

(Л. Укр., IV, 1954, 214); // також без додатка. Не давати спокою, хвилювати, турбувати. Тепер мені спокійніше, а то я за турботами не міг часом спочивати як слід, все мучила думка про вас всіх (Коцюб., III, 1956, 328); Ніч була безмилосердна. Все, що відсувалося за дня, стає перед очі, мучить, гризе й точить душу (Кобр., Вибр., 1954, 39).

МУЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок. 1. Зазнавати мук, терпіти фізичні або моральні страждання; страждати. О думи мої! о славо злая! За тебе марно я в чужому краю Караюсь, мучуся... але не каюсь!.. (Шевч., II, 1953, 32); Тиждень мучилась Настуся, не бачивши милого, неначе в огні пропасниці (Н.-Лев., IV, 1956, 231); В неволі і ріс, і мучився Тарас, і на недолюдків — на звірів, як меч, він слово піднімав (Гонч., Вибр., 1959, 348); Мучились люди, стогін стояв у приміщенні. Той просить води, той щось белькоче, лається в маячінні (Гончар, II, 1959, 132).

2. розм. Робити щось, докладаючи великих зусиль. — От мені мама каже: «Займись музикою». Ну, що з того? У мене сестра консерваторка, мучилась, мучилась, виламувала пальці і всім життям труїла своїми вправами, а тепер навіть не грає (Л. Укр., III, 1952, 616); Сестра.. сидить коло столика в кухні й мучиться над новим способом ведення касових книг (Вільде, На порозі, 1955, 17).

МУЧНИЙ, а, е. 1. Те саме, що борошняний.

2. рідко. Те саме, що борошністий. Зерном наливаться [качани кукурудзи] повним, здоровим, мучним! (Круш., Буденний хліб.., 1960, 48).

МУЧНИК, а, ч. Скриня, до якої сиплеться борошно з-під жорна. Спинивши таратайку, обозний зазирнув до млина, де в ранковім промінні вирувала над кошем та мучником летюча хмара борошна (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 453); Біля мучника червоняста молодиця дощечкою вибирає у мішок муку (Стельмах, II, 1962, 69).

МУЧНИСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що борошністий.

МУЧНИЦЯ, і, ж. (*Arctostaphylos Adans.*). Сланка багаторічна вічнозелена чагарникова рослина; ведмеже вушко. Мучниця звичайна. Багаторічні рослини у вигляді невеликих низеньких вічнозелених кущиків з зимуючими листками (Лікар. рослини., 1958, 151).

МУШАЧИЙ, а, е. Прикм. до му́ха. — Жаль йому мухи! Ха, ха, ха! Мушачий тато! — .. сміялися пастухи, скачучи довкола Івана (Фр., III, 1950, 130); Мушаче дзижчання; // Який поширюється мухами. Мушача інфекція.

МУШВА, й, ж., розм. 1. Збірн. до му́ха. Шарудіння й ледве чутний.. гомін раптово вибухли (тільки мушва бриніла над головами) (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 301).

2. збірн. Те саме, що мошкa. В останньому промінні сонця грала дрібненька мушва і, мов сітка, мигтіла перед очима (Коцюб., I, 1955, 27); А від комашні доводилося ховати обличчя під сітку або затуляти вуха і ніс клоччям, бо як залізе туди отруйна мушва та відкладе яєчка, то біда буде (Мур., Бук. повість, 1959, 69).

МУШИНИЙ, а, е. Те саме, що мушачий. Мушиний рій.

МУШКА¹, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до му́ха. В хаті тишина, мушка не забринить (Коб., III, 1956, 539); Вранці перші прокидалися пташки.. Потім прокинулись мушки-цокотушки (Ів., Вел. очі, 1956, 7); * У порівн. Заплуталось [село] в ниві, як в павутинні мушка (Коцюб., II, 1955, 227).

△ Шпáнська му́шка див. шпáнський.

2. перен. Родимка, цяточка на обличчі. Без перебільшення можна сказати, що ця молода жінка з мушкою на верхній губі чимало доклала зусиль, щоб служба Адама Адамовича стала для нього синекурою (Донч., VI, 1957, 520); // Намальована або наклеєна чорна або червона

цяточка на обличчі у вигляді родимки. За мушку індійську, що в неї на личку, Я дам Самарканд з Бухарою (Крим., Вибр., 1965, 260); Мов та пава проплива [дама].. На щоці дві мушки-цятки, На панчохах чорні п'ятки. Ну, не дама — а реклама! (С. Ол., Вибр., 1959, 251).

3. Цяточка на тканині для прикраси. Зелена баєва керсетка, з червоними мушками, червона в букетах спідниця, на шії.. золоті дукати — усе гарно пристало до хорошої дівочької вроди (Мирний, I, 1949, 127).

МУШКА², и, ж. Невеликий виступ на кінці дула вогнепальної зброї для прицілювання. Гвинтівка непорушно застигла в руках, і око не могло вловити найменшого тремтіння мушки (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 34); — Спокійно, приціл точно на мушку, — згадав він (Цюпа, Три явори, 1958, 36).

◇ Брати (взяти, ловити, зловити і т. ін.) на му́шку — прицілюватися в когось, щось із рушниці. Володимир бере на мушку самураю (Довж., I, 1958, 124); — Я скинув рушницю, взяв [тигра] на мушку, тисну на гачок, а пострілу немає (Збан., Єдина, 1959, 330); Тримати на му́шці кого, що: а) постійно тримати когось під прицілом, не спускати з прицілу. — А я вас на мушці тримав ось з-за цього куца, — похвалився молодий партизан (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 411); б) постійно тримати когось, щось у полі зору, постійно контролювати когось, щось, стежити за кимось, чимось. [Б о н - д а р:] На всі заставки давай, Григорію! І ти, Мар'яно, крила розправляй. Дивіться мені, бригадири-агрономи, я вас на мушці триматиму (Зар., Антеї, 1961, 34).

МУШКЕЛЬ, я, ч., техн. Те саме, що кия́нка².

МУШКЕТ, а, ч. Старовинна гнотова рушниця великого калібру. Іде козак в Україну, Мушкет за плечима (Чуб., V, 1874, 86); [Я к и м:] Ще трохи ми пробігли, коли це стрельнуло з куців ураз із двох мушкетів... (Гр., II, 1963, 541); Розлучений поляк підкинув до ока мушкет і стрельнув (Панч, Гомон. Україна, 1954, 329).

МУШКЕТЕР, а, ч., іст. Вояк, озброєний мушкетом. Мушкетери переконали турків (Добр., Очак. розмир, 1965, 166).

МУШКЕТИК, а, ч., іст. Зменш.-пестл. до мушкeт. Вже клацнув десь мушкетик, вже дзенькнули.. виривані з піхов шаблі (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 276).

МУШКЕТНИЙ, а, е. Прикм. до мушкeт. Тоді [тоді] ну військо муштровати [муштрувати], Учить мушкетний артикул (Котл., I, 1952, 190); Вночі в козацькому таборі цілком несподівано завили сурми. Безладна мушкетна стрілянина і гарматні постріли .. змішались з покликами й зойками десятків тисяч стривожених голосів (Кач., II, 1958, 444); // Признач. для мушкетa. Хіба моїх не треба слів, Палких, немов мушкетний порох, Серед бійців і ковалів, Серед одважних і бадьорих? (Рильський, II, 1960, 321).

МУШЛЯ, і, ж. Те саме, що черепа́шка. Відтам він писав їй.. листи, які Кошицька ховала в своїм комоді в куточку в коробочці, викладеній італійськими мушлями (Фр., IV, 1950, 199); Він привозив додому співучі мушлі (Перв., II, 1958, 93); * У порівн. Очі в нього горіли безсилим гнівом, а вуха світилися, немов рожеві мушлі (Коцюб., II, 1955, 141).

МУШМУЛА, й, ж. 1. Невелике південне дерево або кущ з їстівними грушоподібними плодами. Цілі ліси [на Капрі] маслин, солодких каштанів і тих дерев, на яких ростуть фрукти, що ми їли в Криму (мушмула, чи як, тут вони називаються *nespola*) (Коцюб., III, 1956, 332); Подібно до глоду збирають насіння мушмули та ірги звичайної (Колг. енци., I, 1956, 703).

2. збірн. Плоди цієї рослини, що мають соковитий кисло-солодкий м'якуш.

МУШНЯ, і, ж., збірн., рідко. Те саме, що мушва 1. Під білою стелею, над ясною невеличкою лампою, дзижчала роями зібрана мушня (Коб., III, 1956, 480).

МУШТАБЕЛЬ, я, ч. Довгий легкий кийок, що його використовує художник під час роботи як опору для руки.

МУШТАРДА, и, ж., зах. Особливим способом приготвлена гірчиця. — У вас, — кажу, — вишивана сорочка; чом же від неї не дуріють дівки?.. — Еге! Минулося мов! Що моя сорочка? Усе їдно [одно], що муштарда по обіді (Коцюб., I, 1955, 464).

МУШТРА, и, ж. 1. Військове навчання, що ґрунтується на механічній дисципліні й несвідомому заучуванні правил військового шикування. Зайде сонце — Катерина По садочку ходить, На рученьках носить сина, Очиці поводить: «Отут з муштри виглядала, Отут розмовляла» (Шевч., I, 1951, 31); — Увійшов [обвинувачений] і став рівно, випроставшись, як солдат на муштрі (Гр., II, 1963, 307); Він [підполковник], опріч муштри, штабних карт., не знав і знати не хотів іншого ремесла (Стельмах, II, 1962, 54); // розм. Сукупність правил військового шикування. Мав [Спориш] особливий дар власне до виучування свіжонабраних рекрутів військової муштри (Фр., II, 1950, 273); — Ет, що то трудне! — розпалювався Йон, — я і з рушницею всю муштру знаю. Хоч — покажу? (Коцюб., I, 1955, 243).

2. перен. Методи виховання та навчання, що ґрунтуються на механічній дисципліні та занадто суворих правилах і вимогах. На місце старої муштри, яка проводилася в буржуазному суспільстві всупереч волі більшості, ми ставимо свідому дисципліну робітників і селян.. (Ленін, 31, 1951, 252).

МУШТРОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до муштрувати. Цінувати вміють вінценосці Своїх собак, муштрованих в поносці (Бажан, Вибр., 1940, 154); // у знач. прикм. Лягло косями Людей муштрованих чимало (Шевч., I, 1951, 326); Ні попівській тортури, Ні тюремні царські мури, Ані війська муштровані, Ні гармати лаптовані, Ні шпійонське ремесло В гріб його [революціонера] ще не звело (Фр., X, 1954, 7); // муштровано, безос. присудк. сл. Військова кафедра. Це та кімната, де їх [студентів] стільки муштровано (Гончар, Людина., 1960, 10).

МУШТРУВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто муштрує когось. Тільки в очах у кожного та в закушених губах Гладун читав приховані насмішки і повне вдоволення, що так провчили його, свого муштрувальника (Гончар, Людина., 1960, 68); На майданах з ранку до вечора йшли вистави: штукарі і муштрувальники змінювали один одного (Тулуб, Людолови, II, 1957, 290).

МУШТРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. муштрувати.

МУШТРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Піддавати муштрі (у 1 знач.). Тоді [тоді] ну військо муштрувати [муштрувати], Учить мушкетний артикул, Вперед як ногу викидати, Ушкварить як на калавур (Котл., I, 1952, 190); Він не раз пролазив у той двір і дивився, як муштрували юнкерів (Коп., Петрогр. хлопчик, 1950, 19); Там, за морем, для воєн муштрують полки (Шпорта, Твої літа, 1950, 85).

2. перен., фам. Навчати, повчати когось. — А то Венера все свашкує, Енесчка свого муштрує, Щоб він з ума Дидону звів (Котл., I, 1952, 79); Нічим їй [панночці] не вгодиш.. І стару панію почне муштрувати було з самого ранку: «Що се ви.. без чепчика вийшли?.. оце, як мужичка, ходите!» (Вовчок, I, 1955, 86); Ось він поблизу муштрує своїх бувальців. — Доки Денис і Анохін гребуться, ти, Романе, ведеш по берегу вогонь. Зрозумів? (Гончар, III, 1959, 344); // Виховувати (дітей). — Чоловік мій

воює, батальйоном командує, а я дітей вдома муштрую (Збан., Переджнив'я, 1960, 40).

3. розм. Те саме, що дресировати. Довго й терпляче він муштрував своїх собак (Збан., Ліс. красуня, 1955, 5).

МУШТРУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Займатися муштрою (у 1 знач.). Розказує [Оксана], і де була, і що бачила, і з якою дівкою говорила, і як солдати муштрувались (Кв.-Осн., II, 1956, 431); Нагодовані, обуті І кайданами окуті, Муштруються [москалі]... (Шевч., I, 1951, 245); У величезному дворі казарми кілька сотень (а всього в полку понад тисячу чоловік) муштрувались з гвинтівками (Головко, II, 1957, 450).

2. перен., фам. Наряджатися, причепурюватися. Настя знов ускочила в залу й муштрувалась перед дзеркалом: притулювала до лиця накуплені стрічки, начіплювала їх на голову, зав'язувала ними шию (Н.-Чев., III, 1956, 215).

МУЩІР, я, ч., заст. 1. Мортира. На віват [на славу] — з мущирів стріляли (Котл., I, 1952, 174); Крик, галас, стрільба з гармат, мущирів і гаківниць огласився [залунав] по всій околиці (Стор., I, 1957, 377).

2. Ступа. А до роботи ж яка метка й берка [Настуся]! Оце лівою рукою на прядці пряде, а правою з мущирі сіль товче (Барв., Опов., 1902, 448).

МЧАТИ, мчу, мчиш, недок. 1. неперех. Пересуватися, переміщатися з великою швидкістю. Вітер мчить шалено із півночі, мов тікає від погоні пріч (Л. Укр., I, 1951, 305); Там, де зорі огнисті, мчить ракета в космічній імлі... (Сос., Так ніхто., 1960, 9); // Швидко їхати. Мчить колгоспний віз, а кіньми править дядько Кирило (Коп., Хата хлопчика., 1957, 8); Поверталися додому пізно ввечері. Шляхом мчали машини, а на них співали колгоспники (Зар., Світло, 1961, 93); // Швидко бігти. Настя, нашвидку переодягнувшись, вже мчала до Соні (Вас., Вибр., 1954, 273); Останніми мчали на четвертий поверх Кіра з Руфою, намагаючись перестрибнути більше східців (Коп., Десятикласники, 1938, 92); // Швидко, бурхливо текти. Весною, коли тала вода бурхливими потоками мчить у ріки, рівень води в них різко підвищується (Фіз. геогр., 5, 1956, 43); Попід стрімкими кручами, запінена, мчала на південь річка (Десняк, Опов., 1951, 29).

2. неперех., перен. Швидко, непомітно минати (про час). Час, що три роки мчав із швидкістю снаряда, раптом зупинився (Довж., I, 1958, 323); Дні мчали; // Швидко поширюватися. Звістка, що ямищани не хочуть найматись, мчить селом швидше, ніж економів кінь (Коцюб., II, 1955, 60).

3. перех. Дуже швидко везти, нести, переміщати когось, щось. Ось з-за села піднялася страшенна кушпела. Вихор підхопив її високо-високо і мчав прямо на село... (Мирний, I, 1949, 211); Голова її падає йому на плече, руки опускаються, він мчить її в танці омлілу (Л. Укр., III, 1952, 247); Зінька в цю хвилину стежила за провулком, куди з нестримною швидкістю мчали її санчата (Шиян, Баланда, 1957, 10).

МЧАТИСЯ, мчуся, мчішся, недок. Те саме, що мчати 1. І знову день ішов за днем, мчалися безупинно хмари над головою, стікали до безодні дощові потоки, і все було по-давньому (Хотк., II, 1966, 268); Десять кричать і мчаться паровози (Сос., I, 1957, 206); Взяла [Юнона] спідницю і шнурівку, І хліба з сіллю на тарілку, К Еолу мчалась, як оса (Котл., I, 1952, 66); Біжить вона [вода] з крутих бурт у глибокі долини, рве задубілу кору землі і мчиться ярами до річки (Мирний, III, 1954, 66).

МЮЗИК-ХОЛ, у, ч. Вид естрадного театру, вистава якого побудована на поєднанні музично-естрадних, циркових і балетних номерів. Багато разів у телепере-

дачах із столиці нашої Батьківщини дивилися кияни окремі виступи артистів московського мюзик-холу (Рад. Укр., 28.III 1961, 4).

МЮЛЬ, я, ч. Те саме, що мюль-машіна.

МЮЛЬ-МАШІНА, и, ж. Машина для тонкого прядіння.

МЮЛЬНИК, а, ч. Робітник, що обслуговує мюль-машину, працює на ній.

МЮЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до мюльник.

МЮЛЬТИПЛЬ, я, ч. Телефонний комутатор.

МЮРИД, а, ч., іст. Послушник найвищого мусульманського наставника (шейха або імама). Мюриди-послушники зобов'язані були беззаперечно коритись своєму вищому наставникові — імаму (Іст. СРСР, II, 1957, 161).

МЮРИДИЗМ, у, ч., іст. Реакційна релігійно-політична течія в мусульман, що розпалювала релігійну ворожнечу, нацьковувала мусульман на немусульман та захищала класові інтереси духовних і світських феодалів. Гірські племена об'єднувались під прапором реакційного вчення — мюридизму (Іст. СРСР, II, 1957, 161).

М'ЯЗ, а, ч. Тканина живого організму, здатна скорочуватися, забезпечуючи функцію руху частин тіла; мускул. Хвилина очікування, під час якої дрижать нерви, в такт стискаються м'язи під звуки.. коломийки (Фр., VI, 1951, 224); Так я йду, аж доки м'язи мені не починають слабнути (Мик., II, 1957, 66); М'яз серця має здатність скорочуватись і розслабляться — розтягуватись (Заг. догляд за хворими, 1957, 75).

М'ЯЗГА, й, ж. М'яка подрібнена плодоовочева маса, підготовлена для переробки. Сік одержують віджиманням м'язги коренів буряків (Допов. АН, 4, 1954, 267).

М'ЯЗИК, а, ч. Зменш.-пестл. до м'яз. Коротесенькі труси і майка, що показує кожний м'язик Борисового тіла, дратують Раусліта (Собко, Любов, 1935, 103).

М'ЯЗИСТИЙ, а, е. Який має розвинені м'язи. Засмажений, м'язистий, в полотняній широкій сорочці, він таки скидався тепер на доброго дядька (Вас., II, 1959, 159); У Романа було красиве тіло, розвинуте, біле, м'язисте (Гончар, III, 1959, 43).

М'ЯЗИСТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. м'язистий. М'язистість рук; М'язистість ніг.

М'ЯЗОВИЙ, м'язова, м'язовé. Прикм. до м'яз. Нормальний сон забезпечує повний відпочинок організму, особливо центральної нервової системи, органів чуття і м'язової системи (Шк. гігієна, 1954, 57); М'язова тканина; М'язова енергія.

М'ЯЗУВАТИЙ, а, е. Те саме, що м'язистий. — Ого-го, не вмираю! — І шию трима [Небаба] м'язувату, І плює він на шляхту (Мал., Звенигора, 1959, 232).

М'ЯКЕНЬКИЙ, а, е, пестл. Досить м'який. А почне мені дріматись, Я під голови м'якеньку.. Підгорну мою рученьку (Щог., Поезії, 1958, 254); Де усу будуть, пушок м'якенький Біленьку шкуру пробивав (Котл., I, 1952, 223); Та хоч і сирота, а Левкові добре було: був і обмитий, .. щонеділі була й сорочечка біленька, і буханець м'якенький (Кв.-Осн., II, 1956, 255); — Нехай жінка буде, як кропива жижкая [жалка], а в здатного чоловіка у тиждень стане м'якенька, як шовкова (Вовчок, VI, 1956, 267); Став Панкратій Семенович таким запобігливо-солоденьким, таким м'якеньким, що хоч до рани прикладай (Коз., Блискавка, 1962, 173).

М'ЯКЕНЬКО, пестл. Присл. до м'якенький; // у знач. присудк. сл. — Та настели ти соломи в холодній, щоб було їм м'якенько! (Коцюб., I, 1955, 38).

М'ЯКЕСЕНЬКИЙ, а, е, пестл. Дуже м'який. А за квочкою підряд ходить семеро курчат. В них такі маленькі ніжки, в них м'якесенький пушок (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 72).

М'ЯКИЙ, á, é. 1. Який угинається, подається при дотику, натискуванні тощо; протилежне т в е р д и й. І з журби та втоми хутко Я на м'який схилювся (Л. Укр., IV, 1954, 176); Вона скинула плащ, умостилася зручніше на м'яких подушках (Смолич, I, 1958, 43); Земля, м'яка, як губка, теплішала під ними, нагріваючись від їхніх тіл (Гончар, III, 1959, 135); // Ніжний, пухкий (про тіло людини та його частини). Коли він за старою звичкою.. потер м'якими долонями сиві скроні, Оксен відчув, що старий занепокоєний (Тют., Вир, 1964, 308); // Тонкий, шовковистий (про волосся, вовну, тканину тощо). Усе таке веселе в тій хаті було, прибране..: і кужіль м'якого льону на жердці, і чорний кожух на кілку, і плетена колиска з дитинкою (Вовчок, I, 1955, 124); Всідаючись, Сашко за звичкою стріпує пасмом м'якого хвилястого чуба (Гончар, Тронка, 1963, 42); // Свіжий, нечерствий (про хліб та борошняні вироби). Один бог знає, де вона видирала задля Пилипка шматок м'якої палянички або краєчок булки! (Мирний, IV, 1955, 297); Ах, хліб, справжній, пшеничний, м'який хліб... (Еллан, II, 1958, 18).

М'яка вода — вода, що має мало вапнистих солей і легко розчиняє мило. Дівчата виставляють ночви по-під стріхи, щоб натекло в них м'якої, шовковистої води (Руд., Остання шабля, 1959, 439); **М'який вагón** — пасажирський вагон із м'якими сидіннями. [А г а:] Міжнародного вагона на цій лінії немає, тільки м'який (Корн., II, 1955, 245); **М'який капелюх** — капелюх, форму якого можна легко змінювати. Кучерява сива борода, ..гарна вишивана сорочка, штани в простих чоботях, на голові чорний м'який капелюх, у руках паляця з ліщини — ото мій дядько (Коцюб., I, 1955, 461); **М'які меблі** — меблі, набиті чимось м'яким або зроблені на пружинах. В кімнаті м'які меблі, стіл, завалений літературою (Д. Бедзінк, Ост. вальс, 1959, 5).

2. Який при натискуванні або обробці легко змінює форму, гнеться й т. ін. Графіт робить сірий чавун м'яким, отже, його добре обробляти різанням (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 47); Курбала відклав набік молоток, узав кайло і легенькими досвідченими ударами почав відбивати шмат за шматом змішану з плямистим камінням м'яку руду (Досв., Вибр., 1959, 196).

3. перен. Який не містить у собі нічого різкого, неприємного, дратівливого; приємний для ока, слуху. До сопрана пристає тенор, плавкий, м'який та палкий (Н.-Лев., III, 1956, 313); За якоїсь півгодини Тася й Сачко сиділи в першому ряді колонного залу філармонії, що вабив око м'якими тонами мармуру й позолоти (Дмит., Розлука, 1957, 37); Одяг її завжди простий, кольори м'які, як і погляд карих очей з-під довгих вій (Томч., Готель.., 1960, 265); // Тихий, приглушений, ледве чутний (про звуки). Гомоном м'яким і вільним, як шуми весняної поводи, неважаючи на вечірній час, грало й гуло все місто (Вас., II, 1959, 10); З туману почувся м'який тупіт коня (Стельмах, I, 1962, 401); // Повільний, плавний (про рух). Хода дідова м'яка, тиха — підійде ззаду, й не почувеш. І рухи м'які, нечутні, мов кажановий літ (Донч., II, 1956, 57); Іван Ярош ненавидячим поглядом зміряв Плачінду і м'якими кроками підійшов до нього (Стельмах, I, 1962, 236); «Луна-9» здійснила м'яку посадку на поверхню Місяця! (Літ. Укр., 8.II 1966, 1).

4. перен. Який має невиразні, розпливчасті риси, межі чогось. За останній час Настя покращала.. М'які, делікатні контури її обличчя вирівнялись, стали ще лагіднішими (Коцюб., I, 1955, 48); Важко було звикнути до суворого, наскрізь продутого вітрами степу, коли перед очима стояли м'які обриси зелених черкаських гаїв (Д. Бедзінк, Серце.., 1961, 5).

5. *перен.* Який легко піддається впливові; поступливий, піддатливий. [Б а б и ч:] *Ти, куме, ..занадто м'який, занадто податливий* (Фр., IX, 1952, 140); // *Лагідний. Роман — людина ніжної і сумирної вдачі.. При його м'якому характерові іншим, зубатішим, здається, легко було б його заштовхати, перетворити в попихача, проте насміхатися з нього, скривдити його ніхто не наважується* (Гончар, III, 1959, 55).

6. *перен.* Добрий, сердечний, чутливий. У дядька м'яка, тепла, привітна душа (Коцюб., I, 1955, 464); — *Ви трохи жорстока, але така ви мені й подобається. Життя не терпить м'яких, сентиментальних людей* (Мик., I, 1957, 407); [Г а л я:] *Він увесь такий м'який, сердечний...* (Корн., II, 1955, 176); // Який виражає доброту, ласку, ніжність (про погляд, обличчя тощо). Синій шовковий халат облягав її струнку, майже дівочу постать, а погляд був докірливо м'який і стомлений (Руд., Остання шабля, 1959, 14); *Просто на нього ішов із м'якою посмішкою на вродливому обличчі «дядя Серьожка», брат полковниці Карташової* (Панч, В дорозі, 1959, 64).

7. Несуворий, поблажливий; протилежне с у в о р и й. М'який вирок; М'яке покарання; // Позбавлений грубості, різкості; ввічливий. Тільки до помилок, недоліків молодших товаришів він [Я. Купала] ставився з м'якою, доброзичливою іронією (Мас., Життя.., 1960, 21); М'який докір.

8. Помірно-теплий, несуворий (про клімат, погоду тощо). Клімат України має перехідний характер, від м'якого, вологого до континентального (Визначні місця Укр., 1958, 13); *На узбережжі Балтійського моря зима м'яка, волога, переважають відлиги; літо прохолодне, дощове* (Фіз. геогр., 5, 1956, 96); *У третій декаді грудня 1943 року стояла м'яка, як на цю пору, погода* (Дмит., Наречена, 1959, 118).

▲ М'яка́ група — група іменників або прикметників, основа яких закінчується на м'який приголосний. До м'якої групи належать іменники з закінченням -я (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 429); М'яке піднебіння — верхня рухома частина ротової порожнини, що має склеписту форму. Діагностиці грипу допомагає виявлення змін, що виникають у хворих на слизовій оболонці порожнини рота — м'якого піднебіння (Наука.., 1, 1958, 21); М'який знак — назва літери «ь». В слові «слізьми» таки треба писати м'який знак, бо так вимовляється (Л. Укр., V, 1956, 80); М'які приголосні — приголосні, під час вимови яких середня частина язика наближається до твердого піднебіння.

М'ЯКІСТЬ, кості, ж. Якість і властивість за знач. м'який. Аркадій Петрович.. старався нічого не думати і тільки вдивлявся в таємничу глибину густих зарослів жита, тільки чув під ногами ніжну м'якість межі (Коцюб., II, 1955, 393); *Щоб одержати смачний узвар, необхідно зварити до м'якості, але не переварювати, всі фрукти і ягоди, які входять до його складу* (Укр. страви, 1957, 277); — *Вчіть ви мене, пані, нашої прегарної мови й пісні, вчіть з усією її чудовою м'якістю й музикальністю* (Коб., III, 1956, 350); *Навколо була така дивна первозданна тиша, такий спокій, така ніжна м'якість звуків* (Тют., Вир, 1964, 110); *Ім [малюнкам Г. Польового] притаманна м'якість і живописність* (Мист., 6, 1965, 18); *Мене звинувачували у злочинній м'якості, лібералізмові* (Мушк., Серце.., 1962, 229); *В історико-патріотичних піснях знайшли своє відображення важливі, провідні риси характеру українського народу: його безмежна відданість батьківщині, волелюбність, мужність, героїзм і разом з тим м'якість і теплота* (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 50).

М'ЯКНУТИ, ну, неш, недок. 1. Ставати м'яким (у 1 —

з знач.). *Забризкана росою дорога м'якла під колесами* (Тют., Вир, 1964, 326); *Тут голос прихожого почав м'якнути* (Фр., VIII, 1952, 142).

2. Ставати розслабленим, млявим. Під тими поглядами, що або сміялися, або іскрами обсіпували його, — м'як [Сава], ослабав і тратив усяку волю (Коб., II, 1956, 30); *Все повільніше й повільніше спливають на пам'ять цифри, голова туманиться, тіло м'якне, очі злипаються, подих стає повільнішим, глибшим...* (Збан., Сеспель, 1961, 220).

3. *перен.* Ставати добрим, лагідним, чутливим; лагідніти. Вона чує, як її серце м'якне, тане, мов той віск палаючої свічки... (Коцюб., I, 1955, 87); *Батько успокоювався, м'якнув, цілував сина і умовлював [умовляв], щоби він уже раз прийшов до свідомості та поправився* (Коб., I, 1956, 77).

М'ЯКО, присл. 1. Викликаючи відчуття податливості, гнучкості при дотику. Теплі і ніжні, вони [мохи] ховали у собі позолочену сонцем воду літніх дощів, м'яко вгинались і обіймали ногу, як пухова подушка (Коцюб., II, 1955, 308); *Під ногами м'яко вгиналась земля, набрякла від розталого снігу, і інколи тихо шаруділи куці сухої трави...* (Шовк., Інженери, 1956, 107); // Не твердо на дотик. — *І м'яко спать мені, і ласо можна їсти* (Гл., Вибр., 1951, 116); — *Густо збиті хвилею, вони [водорості] непорушно киснуть у воді, і по них так м'яко ступати* (Гончар, Тронка, 1963, 224); // у знач. присудк. сл. *Я подумав і ліг просто, — і правда, усюди сіно і усюди м'яко* (Вовчок, VI, 1956, 239); // Ніжно, легко доторкаючись. *Підійшовши, Юра поклав м'яко руку Василькові на плече* (Турч., Зорі.., 1950, 170); *Шовкун обережно, м'яко перев'язував [Сіверцеву рану]* (Гончар, III, 1959, 265).

◇ М'яко стеліти — дуже багато обіцяти комусь або хвалити когось із корисливою метою. *Не миль очей йому [директорові МТС] і м'яко не стели: Доб'ється правди він* (Рильський, Мости, 1948, 100); *Особисті плани Нерчина його не цікавили. Головне, щоб Нерчин робив те, що потрібно Куцевичу, і тому він з самого початку стелив м'яко* (Рибак, Час.., 1960, 318).

2. *перен.* Спричиняючи приємні відчуття (для ока, слуху тощо); не різко. Голос його звучав особливо м'яко і був такий чарівний, що нас, слухачів, ніби проймав електричний струм (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 107); *Хміль м'яко вдарив їм у голову, і вони знов заспівали* (Тулуб, В степу.., 1964, 48); // Тихо, приглушено, ледве чутно. *Здалеку м'яко котився грім* (Коцюб., II, 1955, 340); *Тупотіли ще деякий час глухо й м'яко великі гумові чоботи* (Смолич, I, 1958, 95); // Повільно, плавно, не стукнувшись. *Часом легенько-м'яко лягало [бабине літо] Ярині на очі* (Л. Укр., III, 1952, 738); *Літак м'яко сів на зелене поле аеродрому і, позитуючись, під'їздив до ангара* (Собко, Зор. крила, 1950, 20).

3. Поступово переходячи з однієї якості, ознаки тощо в іншу. *Зелене світло од лампи м'яко зливалось з рожевим, що стікало з-під образа* (Коцюб., II, 1955, 370); *За вікнами палати м'яко лягав присмерк* (Донч., V, 1957, 535).

4. *перен.* Виражаючи ласку, ніжність, сердечність; ласкаво, ніжно, сердечно. *Погляд її чорних матових очей м'яко поринав у Іванове серце...* (Коцюб., II, 1955, 312); *За Ясногорську Шовкун піклувався з таким же самозабуттям, як колись за її Юрася.. «Молодий наш цвіт, — м'яко говорив він товаришам, — як же його не берегти»* (Гончар, III, 1959, 216).

5. Несуворо, поблажливо. — *Як тобі не сором чужі гроші красти? Хіба ж ти їх заробив?* — *тихо й м'яко казав Жук* (Коцюб., I, 1955, 446); // У негострій,

нерізкій формі. — *Пробачте, товаришу Ігнат'єв, час у мене трохи обмежений, — м'яко перебив співбесідника Зуб* (Собко, Справа..., 1959, 101).

М'яко *кажучи* — уживається в значенні вставного слова при бажанні не говорити різких слів, не висловлювати оцінок, думок.

М'ЯКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову *м'який* у 1 знач., напр.: *м'яко в б н и й*, *м'яко зер н и с т и й*, *м'яко на б и в н и й*, *м'якор у н н и й* і т. ін.; у 5 знач., напр.: *м'яко х а р а к т е р н и й* і т. ін.; у 6 знач., напр.: *м'яко д у х и й*, *м'яко с е р д е ч н и й* і т. ін.

М'ЯКОСЕРДИЙ, а, е. Якому властиве *м'якосердя*. — *Може, викинути [червонопірку].. в річку? — спитав м'якосердий Іваницький* (Кол., Терен..., 1959, 39); // *Який виявляє м'якосердя. — Я надто м'якосерда до нього, мені шкода було його покарати як слід* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 314).

М'ЯКОСЕРДЯ, я, с. Душевна доброта, чутливість. *Сльози пекли очі молодому козакові, і він, стидуючись свого м'якосердя, крадькома змахував їх рукою* (Добр., Очак. розмир, 1965, 116).

М'ЯКОТІЛИЙ, а, е. 1. З *м'яким*, повним тілом.

2. *перен., рідко*. Безвільний, піддатливий. *М'якотілий, схожий характером на покійну сестру свою Настю, він ні в чому не перечив сварливій і діяльній жінці* (Дмит., Розлука, 1957, 22).

М'ЯКОТЬ, і, ж. Те саме, що *м'якуш*. *І тоді черепашка хутко сховає в стулки слизьку м'якоть, схожу на кінчик язика* (Донч., VI, 1957, 12); *Колір м'якоті [картоплі] буває білий, жовтий, червоний та синій* (Овоч., 1956, 257).

М'ЯКУВАТИЙ, а, е. Трохи *м'який*. *Охопив [Тимофій] рукою ще м'якуваті плечі Дмитра, пригорнув до себе, струсонув* (Стельмах, II, 1962, 41).

М'ЯКУН *див. м'якуні*.

М'ЯКУНІВНИЙ, а, е. Прикм. до *м'якун*. *М'якунів тварини*.

М'ЯКУНІЙ, ів, мн. (одн. *м'якун*, а, ч.). Тип безхребетних тварин, *м'яке тіло яких укрите черепашкою; молюски. Тіло тварини м'яке. Звідси й назва групи, до якої належить перлівниця, — м'якуни, або молюски* (Зоол., 1957, 30).

М'ЯКУШ, а, ч. 1. *М'яка частина тіла тварини, людини. Макар начисто відтяв собі м'якуш лівої руки* (Смолич, І, 1947, 118); *Чутно.. мляскання [ляскання] язиком тітки Рузі, яка висисала рештки м'якуша з ракових ніжок* (Вільде, Сестри..., 1958, 187).

2. Підшкірна частина плодів, ягід тощо. *Добре видно під мікроскопом живі клітини м'якуша кавуна* (Практ. з анат. рослин, 1955, 11); *Македон.. бере з миски велике яблуко і вдавлює зуби в соковитий м'якуш* (Рибак, Що сталося..., 1947, 53).

М'ЯКУШКА, и, ж. 1. *М'яка частина хліба та хлібних виробів, що міститься під скоринкою. Балика добре перев'язав її [рану], покрити м'якушкою хліба і павутинням* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 37).

2. *перен., ірон., зневажл.* *М'якосердий, добрий (про людину). — Я, бачте, такий чоловік — м'якушка, що нехай де яка пригода, або журба, або смуток, то зараз там мої і жалощі...* (Вовчок, VI, 1956, 271); — *Ах, — скрикнула Густя, — він умлів! — І заломила руки. — Не бійся.. ти, м'якушко, — відказав Густав, — нічого такому злодієві не станеться!* (Фр., III, 1950, 375).

М'ЯКШАННЯ, я, с. Дія за знач. *м'якшати*.

М'ЯКШАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Ставати *м'якшим*, утрачати твердість. *Сніг м'якає, лід дірчавіє, чорніє* (Мирний, І, 1949, 323); *Метал піддається, м'якає*

і набирає точної потрібної форми (Собко, Шлях..., 1948, 5).

2. *перен.* Ставати менш суворим, поступливішим, добрішим. *Од щирих слів любі жінки серце його впокоювалось; сувора натура, загартована давнім злиденним життям, м'якшала* (Мирний, І, 1949, 363); *Всеволод м'якає на обличчі, щиро й довірливо дивиться конюшму у вічі* (Міщ., Сіверяни, 1961, 25).

3. *перен.* Ставати приємнішим для ока, слуху; ставати менш різким. *На заході небо спалахнуло червоним вогнем, поволі остигало, й м'якали кольори фарб* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 151); *Згадуючи про синів, голос Браги м'якає, ласкавішає одразу* (Гончар, Тронка, 1963, 266).

М'ЯКШІЛЬНИЙ, а, е. Який *зм'якшує; зм'якшувальний, пом'якшувальний. М'якшільний крем*.

△ **М'якшільні засоби**, *мед.* — ліки, що захищають слизові оболонки та поверхні ран від висихання, тертя тощо.

М'ЯКШИТИ, ш́у, ш́иш, *недок., перех.* 1. Робити *м'яким* або *м'якшим*; *зм'якшувати, пом'якшувати. Сей вітер м'якшить сніг. М'якшить суху ріллю на полі* (Сл. Гр.); // *Розминати. М'якшити губку для кресала*.

2. *перен.* Робити лагіднішим, чутливішим; розчулювати. *М'якшити серце*.

3. *перен.* Зменшувати силу, ступінь вияву чогось; послаблювати. *Калган-корінь м'якшив гіркоту горілки* (Рибак, Помилка..., 1956, 247).

4. *лінгв.* Надавати *м'якості* вимові приголосних; палаталізувати. *И, а також Е, як правило, попередніх приголосних не м'якшать* (Курс сучасної укр. літ. мови, І, 1951, 162).

М'ЯКШИТИСЯ, їться, *недок.* Ставати *м'яким* або *м'якшим*; *зм'якшуватися, пом'якшуватися*.

М'ЯЛИЦЯ, і, ж. Те саме, що *м'ялка* 1. * У порівн. — *Що це ти така, мов тебе з м'ялиці витягли?* (Добр., Очак. розмир, 1965, 295).

2. *М'ята солома*.

М'ЯЛКА, и, ж. 1. Машина для первинної обробки льону, конопель; бительня, терниця. *Треста у м'ялку подається горстками, які повинні бути вирівняні в гузирях і укладені паралельно* (Техн. культ., 1956, 97).

2. Машина або пристосування для подрібнювання або розминання чогось. *Варену картоплю розминають м'ялками*.

М'ЯЛО, а, с. 1. Те саме, що *макогін*. — *Мовчи, не вістко.. Як ухвачу м'яло, виб'ю тобі зуби!* (Чуб., V, 1874, 696); *Висить м'яло на кілку, Буде жінці і дяку...* (Барв., Опов., 1902, 340).

2. *перен., зневажл.* Млява, нерішуча людина. — *Лежить оце м'яло, оцей лежень, неначе колода!.. — було кричить він* (Н.-Лев., І, 1956, 607).

М'ЯЛЬНИК, а, ч. Той, хто мене щось, займається розм'якшенням чогось.

М'ЯЛЬНИЦЯ¹, і, ж. Жін. до *м'яльник*.

М'ЯЛЬНИЦЯ², і, ж. Ручний пристрій, яким мнуть, обробляють шкіру.

М'ЯСИВО, а, с. М'ясо, м'ясна страва. *От квапить [Вовк] лапу до м'ясива... Як скочить Лев — аж диба стала грива... На Вовка бідного насів* (Гл., Вибр., 1951, 30); *На повітрі готовилися сажени пироги, котли каші, борщу, цілі запечені барани, величезні шмати м'ясива* (Хотк., І, 1966, 104).

М'ЯСИСТИЙ, а, е. 1. Який має багато м'яса. *Ловець залюбки перебирав м'ясисту рибу, що пружно звивалася в руці* (Горд., Дівчина..., 1954, 190); *М'ясиста корова*.

2. *розм.* Гладкий, товстий (про людину або частини

її тіла). Обличчя жінки стало багровим. Шкіра під бровами ще дужче почервоніла, над м'ясистою верхньою губою виступив піт (Ткач, Плем'я.., 1961, 73); Короткими пальцями Вакуленко лаштував пенсне на своєму м'ясистому носі (Жур., Звнч. турботи, 1960, 12).

3. Який має грубий, соковитий м'якуш (у 2 знач.). По їх [каміння] голих випнутих боках.. слався м'ясистим листом отруйний молочай (Коцюб., I, 1955, 399); Помідори «Жовтень». Плоди цього сорту м'ясисті, малонасінні, дуже смачні (Минко, Повна чаша, 1950, 76).

М'ЯСИСТІСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. м'яси́стий. За 10 тижнів вони [курчата] досягають доброї м'ясистості (Колг. Укр., 9, 1959, 26).

М'ЯСНИЙ, а, е. Прикм. до м'ясо 1. М'ясний запах; // Пригот. із м'яса або з м'ясом. — Вже три дні і три неділі, як я зарікся їсти м'ясні страви (Фр., IV, 1950, 104); // у знач. ім. м'ясне́, но́го, с. Страва з м'яса або з м'ясом. — Прошу.. закушувати; от м'ясне, а от рибне (Н.-Лев., III, 1956, 377); В сусіда вона купила сала й ковбаси і тепер гордилася, що в неї на хусточці так, як у людей, — і паска біла і м'ясне (Донч., III, 1956, 97); // Якого вирощують на м'ясо, який дає багато м'яса. М'ясний [беконний] тип свиней характеризується здовженням тулубом, розтягнутим за рахунок середньої частини (Свиннар., 1956, 7); Велика увага приділяється в радгоспі виробництву бройлерів — м'ясних курчат (Рад. Укр., 12.XII 1963, 2); // Признач. для переробки м'яса, продажу його тощо. М'ясна промисловість; М'ясна крамниця.

М'ЯСНИК, а, ч. Той, хто торгує м'ясом або працює в різниці, на бойні. Михайло здебільшого жив на салі, яке купив у м'ясника, йдучи з Василем на виноградники (Томч., Жменяки, 1964, 124).

М'ЯСНИЦІ, ніць, мн. Певний період після посту, коли за законом православної церкви дозволяється вживати м'ясну їжу, одружуватися тощо. Удовиця у м'ясниці Сина привела (Шевч., II, 1953, 184); Ой все пости та все пости, та будуть м'ясниці (Сл. Гр.); Згадався тихий вечір у полі. Вона сиділа з Лавріном біля вітряка, і тоді було вирішено, що восени, в наступні м'ясниці, вони справлять весілля (Донч., III, 1956, 112).

М'ЯСО, а, с. 1. Туша, частина туші забитих тварин, а також їжа, приготовлена з цих частин. Нема над рибу линину, над м'ясо свинину (Номис, 1864, № 7523); Од духу печеного м'яса у мене морочилась голова (Коцюб., II, 1955, 364); Тоскан з'їв шматочок сирого оленячого м'яса (Трубл., Вовки.., 1936, 46); // М'яка м'язова частина тіла риби, водяних тварин. Поживна цінність м'яса мідій визначається високим вмістом деяких мінеральних речовин, зокрема йоду (Наука.., 2, 1958, 19).

△ Біле м'ясо див. білий; Діке м'ясо див. дікий.

◇ Відривати (відірвати, видирати, відерти і т. ін.) з м'ясом — відривати щось прикріплене, пришите зі шматком матерії. В мене у самого два хрести було за хоробрість. Одірав з м'ясом від гімнастерки (Головко, II, 1957, 455); Гарматне м'ясо див. гарматний; Ні рибка ні м'ясо див. рибка.

2. розм. М'язові тканини. За рік постирала нігті на пучках, що тільки [тільки] живе м'ясо лишила (Барв., Опов.., 1902, 242); — Треба тобі поправлятися трохи. — Були б кістки — м'ясо наросте, — засміявся Дорош (Тют., Вир, 1964, 103).

3. Те саме, що м'яку́ш 2. Вдарила Катерина рештками кавуна об стовбур дуба, бризнув сік, обліпило кору вогнисте, гаряче кавунове м'ясо (Руд., Остання шабля, 1959, 481); Рівні, білі зубки сестри прокусили червону шкірку яблука, відламали шматок білого м'яса... (Собко, Біле полум'я, 1952, 61).

М'ЯСО... Перша частина складних слів, що відпові-

дає слову м'ясо у 1 знач., напр.: м'ясоко́нтро́льний, м'ясопос́тача́ння; слову м'ясний, папр.: м'ясопроду́кти, м'ясо́торгі́вля. **М'ЯСОЗАГОТІВЕЛЬНИЙ**, а, е. Стос. до м'ясозаготівлі. М'ясозаготівельні організації.

М'ЯСОЗАГОТІВЛЯ, і, ж. Планова заготівля м'яса. **М'ЯСОЗАГОТІВЧИЙ**, а, е. Те саме, що м'ясозаготівельний. М'ясозаготовчий пункт.

М'ЯСОЇД, а, ч., розм., жарт. Той, хто любить м'ясо або харчується ним (на відміну від вегетаріанця).

М'ЯСОЇДНИЙ, а, е. Який живиться м'ясом інших істот (про тварин). Щодо способу життя, то серед представників ряду мух спостерігається велика різноманітність. Так, є види рослиноїдні і м'ясоїдні (Шкідн. поля.., 1949, 101); М'ясоїдна тварина.

М'ЯСОКОМБІНАТ, у, ч. Промислове підприємство, на якому забивають худобу та переробляють м'ясо. На базах м'ясокомбінату протягом років зібралися великі поклади добрива (Вол., Самоцвіти, 1952, 181).

М'ЯСОРАДГОСП, у, ч. Радгосп, який вирощує худобу на м'ясо.

М'ЯСОРУБКА, и, ж. 1. Ручна машинка або спеціальна машина для розмелювання м'яса на фарш. Особливо старанно треба мити м'ясорубку, бо залишки м'яса на її стінках псуються і, потрапляючи в фарш, можуть спричинити шлунково-кишкові захворювання (Укр. страви, 1957, 32); Працю продавців полегшує електрична м'ясорубка для приготування фаршу (Веч. Київ, 11.III 1957, 1); * У порівн. Усім своїм єством він зненавидів війну, що перемелювала, як у м'ясорубці, тисячі молодих здорових людей (Рад. літ-во, 2, 1957, 23).

2. перен. Про війну, битву або місце кривавого бою. — Я думаю, що взагалі, сидючи десь у пухкому кріслі з сигарою в зубах, легко уявити себе господарем світу. Що тут такого? Взяти й кинути в м'ясорубку мільйон чи десять мільйонів простого народу... Хай гниють в окопах, хай конають в шпиталях, а мені що? (Гончар, III, 1959, 420).

М'ЯСЦЕ, я, с. Пестл. до м'ясо 1. Лисиця десь м'яся дістала (Гл., Вибр., 1951, 11); — Я уже м'яся не їм, Перейшов на пампушки, На гречані галушки (Стельмах. Колосок.., 1959, 73).

М'ЯТА, и, ж. 1. Багаторічна трав'яниста запашна рослина родини губоцвітих з довгасто-еліптичними листками та дрібними квітками, зібраними в густі пазушні кільця. Навкруги ллються пахощі лелій, левкоїв, рожі та м'яти (Н.-Лев., III, 1956, 316); Он і грядочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема, й канупер, і м'ята кучерява, ще й повної рожі кущик (Л. Укр., III, 1952, 493); Листя м'яти містить дуже цінну ефірну олію, яка широко використовується в медичній, парфюмерній, кондитерській, лікоро-горілчаній та інших галузях промисловості (Хлібороб Укр., 5, 1966, 18).

2. Настій, відвар із цієї рослини. Ростила сина, викохувала, маленьким в любистку та м'яті купала (Коз., Вибр., 1947, 88).

М'ЯТИ, мну, мнеш, недок. 1. перех. Тиснути, стискати. Іванові руки безперестанку мнуть тепле овече вим'я, одтягають дійки, а по руках в нього тече молоко (Коцюб., II, 1955, 324); // Стискаючи, згинаючи, робити м'яким; розминати. Дужі кожум'яки сиділи під дашками ганків на вулицях і м'яли своїми міцними руками волові шкури (Довж., I, 1958, 227); // Розтираючи, перетворювати в м'яку масу. — Піти лишень покурити, — мнучи тютюн у жмені.., каже він (Мирний, I, 1949, 278); Жінка.. в маленькій ступці пшою мне — на борщ (Головко, II, 1957, 312).

2. перех. Виминати кістрицю з конопель, льону но-

гами. Микола стояв коло лежанки й м'яв ногами коноплі (Н.-Лев., II, 1956, 185).

3. *перех.* Торкаючись чогось, сідаючи або лягаючи на щось, робити його нерівним, зім'ятим. Навколо зеленню одягнуті гаї; Виспівують дзвінки, чудові солов'ї; Мені ж не м'ять трави, не бачить вас, лани..! (Граб., I, 1959, 208); Левко кілька разів припрошував, щоб дівчина сіла на санчата, але вона віднікувалась, ..не хотілося м'яти нову спідницю (Стельмах, I, 1962, 158); // Бгати, скручувати щось. Стоїть [Дженні], мне рубчик з фартушка, засоромлена (Л. Укр., III, 1952, 17); Адвокат ..став судорожно м'яти папір у руках (Март., Тв., 1954, 124); Він ніяково м'яв капелюха, не знав куди його подіти (Коп., Вибр., 1948, 171).

◇ **М'яти шапку** перед ким — те саме, що **Ламати шапку** (див. **ламати**). [С о к і л:] Діду Терешко, хіба ж так можна розмовляти [з американцем]?.. [Т е р е ш - к о:] Я ж дипломатично.. Не буду ж я перед ним шапку м'яти (Зар., Антеї, 1962, 41); Ханькі м'яти див. ханькі.

4. *перех., розм.* Сильно штовхати, бити, до болю стискати. Вже не попадайся їм [парубкам] на дорозі ніхто: .. усякого прямо лавою і пруть, і мнуть, і з ніг валяють (Кв.-Осн., II, 1956, 191); Мені пощастило одскочити набік, а Сева схватили [схопили] і почали м'яти рибалки (Ю. Янов., II, 1958, 164).

◇ **М'яти боки (ребра)** — сильно бити. — Може, ти мене заведеш у такий двір, що й коляки скуштує.. — Та в такий же то й думка завести, — жартує Чіпка, — бо однак ніхто тобі боків не мене... (Мирний, I, 1949, 354).

5. *перех. і неперех., перен., розм.* Нерішуче, повільно говорити. — Треба хліба, треба й до хліба, треба й сього, треба й того, — м'яв слово по слову женихів батько (Н.-Лев., III, 1956, 173); Мене язиком, неначе баба лемішку в макітрі тре (Укр.. присл., 1955, 237).

М'ЯТИЙ, а, е. 1. Який зім'явся, став пом'ятим. І знову м'ятний розгортає лист Сошенко — і на контури Сатурна уважно дивиться (Рильський, III, 1961, 219); В плащі, який не кидається в очі, У капелюсі, м'ятому, старому, Вапцаров сам виходить серед ночі Із потайного і глухого дому (Воронько, Тепло., 1959, 165); Схили [даху] вкривали ..зв'язками м'ятої соломи (Дерев. зодч. Укр., 1949, 64).

2. Перетворений у м'яку масу чавленням. У великій мисці парувала м'ята картопля (Перв., Дикий мед, 1963, 328); М'яті ягоди.

М'ЯТИСЯ, мн'юся, мн'єшся, недок. 1. тільки 3 ос. Ставати зім'ятим. Коваль вправно орудував молотком.. Розпечений брусок гнувся, м'явся в огняних бризках

(Горд., II, 1959, 168); // Мати властивість швидко збрижуватися, робитися м'ятим. Штучний шовк мнеться.

2. *перен., розм.* Виявляти нерішучість, ніяковість; вагатися. Довго він терся та м'явся, поки зважився сказати про своє лихо... (Мирний, I, 1949, 350); Він усе чогось м'явся, ..бажаючи щось сказати, та не на-смільючись (Гр., II, 1963, 95); // Робити щось повільно; гаятися. — Що се ви тут мнетесь? Чому вікон не одчиняєте? (Мирний, III, 1954, 222); Він не може дивитися, як син мнеться. Волочить ноги. Молодий, а неповороткий який (Горд., II, 1959, 208).

3. *коло (біля) кого, фам.* Постійно перебувати біля когось; крутитися, тертися. Собі очиці зав'язала І у на-наса грати стала, Енея б тільки уловить; Еней же зараз догадався, Коло Дидони терся, м'явся (Котл., I, 1952, 77).

4. Пас. до м'яти 1, 2.

М'ЯТКА, и, ж. Зменш.-пестл. до м'ята. Хто ж тобі головочку змиє м'яткою да любисточком, щоб і тепло, щоб і запашно.. тобі було, моє серденько (Барв., Опов., 1902, 125).

М'ЯТНИЙ, а, е. Прикм. до м'ята. Забуть, забудь благаєш ти — Вечірніх плавнів подих м'ятний (Черн., Поезії, 1959, 399); // Вигот.з екстракту м'яти. В народній медицині вживаються м'ятні краплі (Лікар. рослин., 1958, 79); // Настояний на м'яті. [С о т н и к:] Наготуй нам снідання, та щоб більш було настоек, запіканок, наливок — і полинової, і м'ятної (Стор., I, 1957, 291); // Який добувають із м'яти. М'ятна олія.

М'ЯТТЯ, я, с. Дія за знач. м'яти 1—3. У добре вилежаного льону під час м'яття й тіпання деревина (костриця) вільно та повністю відділяється від волокна (Техн. культ., 1956, 84).

М'ЯЧ, а, ч. Суцільна або порожня всередині куля з пружного матеріалу, що відскакує, вдаряючись об тверду поверхню. Гей, діти-мотилята! А годі вам цяцьками грати, М'яч бить, метелики ганяють: Я байку розкажу — послушайте, хлоп'ята! (Бор., Тв., 1957, 129); Коли б воля — побіг би він тепер на вулицю до хлопців у м'яча грати, свинку туряти! (Мирний, IV, 1955, 28); * У порівн. Глянеш: через поле Переко-типоле, Нче м'яч, плиг. (Граб., I, 1959, 301).

М'ЯЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до м'яч. Сіли з Телеси-ком та й поїхали. Проїхали вулицю — хатка в ліску, з дітворою м'ячики грають на піску (Тич., I, 1957, 155); * У порівн. Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені куці верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, неначе топольки (Н.-Лев., II, 1956, 167).

Словарь українського языка, т. 4
(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради Інституту
мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР

Редактори Н. С. Васильєва, М. М. Друченко, В. Є. Дудко,
Л. М. Кудрявкіна, І. І. Маркевич, Н. С. Редичук, Л. В. Тунік,
Н. І. Шарапова

Художній редактор В. М. Тепляков
Художнє оформлення Г. М. Балюна
Технічні редактори Д. В. Вірич, О. М. Капустіна
Коректори Н. О. Луцька, І. Б. Баркова

Здано до набору 5.IV 1972 р. Підписано до друку 31.X 1972 р.
БФ 00646. Зам. № 2—1112. Вид. № 265а. Тираж 30 000. Папір
№ 1, 84×108¹/₁₆. Умовн. друк. арк. 88,2. Обл.-вид. арк. 150,65.
Ціна 4 крб. 97 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ, Рспіна, 3.
Головне підприємство республіканського виробничого об'єд-
нання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, м. Київ,
Довженка, 3.